Laboratory
Forest Service Laboratory
Victoria, British Columbia
Canada
1972

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

Laurentian University Library

TIETOSANAKIRJA

II

TIETOSANAKIRJA

TOIMITUSKUNTA:

JALMAR CASTRÉN
INSINÖÖRI, TEKNILLISEN KORKEAKOULUN LEHTORI

JAAKKO FORSMAN
FIL. TOHTORI, LEHTORI

KUSTAVI GROTENFELT
PROFESSORI

LAURI HENDELL
FIL. KAND., ENSIMÄINEN TOIMITUSSIHTEERI

EDVARD HJELT
ENT. SENAATTORI

UNO SAXÉN
FIL. TOHTORI, LEHTORI

E. N. SETÄLÄ
PROFESSORI

J. A. WECKSELL
FIL. KAND., TOIMITUSSIHTEERI

YRJÖ WICHMANN
PROFESSORI, TOIMITUSKUNNAN PUHEENJOHTAJA

TOINEN OSA

Confrater—Haggai

HELSINKI
TIETOSANAKIRJA-OSAKEYHTIÖ

LIBRARY
JUN 14 1999
UNIVERSITY OF TORONTO

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVAN
KIRJAPAINO, HELSINGISSÄ, 1910

Tähän osaan kirjoittaneiden luettelo.

Ailio, Julius, fil. tohtori *(J. A-io).*
Albrecht, Uno, professori tekn. korkeakoulussa.
Biaudet, Henri, fil. tohtori *(H. B-t.).*
Blomstedt, Kaarlo, maisteri, toimittaja *(K. B:dt.).*
Bonsdorff, Wäinö, fil. tohtori, kauppaopiston-opettaja *(W. B.).*
Brander, U., ylitarkastaja maanviljelyshallituksessa *(U. B.).*
Böök, Einar, lakitieteen kandidaatti *(E. Bk.).*
Cajander, A. K., dosentti *(A. C.).*
Castrén, Jalmar, insinööri, teknillisen korkeakoulun lehtori *(J. C-én.).*
Castrén, Zach., dosentti *(Z. C.).*
Cederberg, A. R., maisteri *(A. R. C.).*
Donner, Anders, professori *(A. D.).*
Erich, Rafael, professori *(R. E.).*
Eskola, Pentti, maisteri *(P. E.).*
Faltin, R., lääket. toht., dosentti *(R. F.).*
Ficandt, Valborg v., ylioppilas *(V. v. F.).*
Forsman, Jaakko, fil. tohtori, lehtori *(J. F.).*
Forstén, Torsten, everstiluutnantti *(T. K. F.).*
Furuhjelm, R., dosentti.
Grotenfelt, Anna, rouva *(-a -t.).*
Grotenfelt, Arvi, professori *(A. Gr.).*
Grotenfelt, Kustavi, professori *(K. G.).*
Gummerus, Jaakko, professori *(J. G.).*
Haataja, Kyösti, lakitieteen kandidaatti *(K. H-a.).*
Hahl, Jalmari, dosentti, lehtori *(J. H-l.).*
Harmaja, Leo, fil. tohtori, toimistonpäällikkö *(L. Hrm.).*
Heinricius, G., professori *(G. H.).*
Helander, A. B., metsänhoitaja *(A. B. H-r.).*
Helminen, Heimo, lakitieteen tohtori *(H. H.).*
Hendell, Lauri, fil. kandidaatti *(L. H.).*
Hertzen, M. v., everstiluutnantti *(M. v. H.).*
Hidén, K. J., dosentti *(K. J. H.).*
Hintikka, S. V., insinööri *(S. V. H.).*
Hjelt, Arthur, professori *(Ar. H.).*
Hjelt, Edv., ent. senaattori *(Edv. Hj.).*
Hällström, Ester, rouva *(E. H.).*
Höijer, Allan, eläinlääkäri *(A. H-r.).*
Igelström, A., yliopiston-lehtori *(A. I-m.).*
Ignatius, K. F., ent. senaattori *(K. F. I.).*
Ignatius, Kaarlo, lakit. tohtori, hovioik.-asessori *(K. I.).*
Johansson, Br., varatuomari *(Br. J-n.).*
Jurva, Risto, ylioppilas *(R. J-a.).*
Kaila, E. E., maisteri *(E. E. K.).*
Kaila, Erkki, teol. tohtori, kirkkoherra *(E. K-a.).*
Kallio, K. S., arkkitehti *(K. S. K.).*
Kankaanpää, Väinö, eläinlääkäri *(Kp.).*
Kannisto, Artturi, maisteri *(A. K.).*
Karhunen, O. A., lakitieteen kandidaatti, Pellervon sihteeri *(O. K:nen.).*
Katila, E., toimittaja.
Killinen, I., insinööri.
Kilpi, Sulo, maisteri *(S. K-i.).*
Kilpi, Volter, maisteri, kirjastonhoitaja *(V. K-i.).*
Kjäldman, L. E., insinööri *(L. E. Kj-n.).*
Korhonen, V. V., maisteri *(V. V. K.).*
Koskimies, Akseli, lääket. lisensiaatti *(A. K-s.).*
Koskinen, H., lehtori *(H. K-n.).*
Koskinen, W., maisteri *(W. K.).*
Kovero, Ilmari, maisteri, kauppaopiston opettaja *(I. K-o.).*
Krohn, Ilmari, dosentti *(I. K.).*
Krohn, Kaarle, professori *(K. K.).*
Laine, F. W., merikapteeni *(F. W. L.).*
Laurila, K. S., dosentti, lehtori *(K. S. L.).*
Levander, K. M., professori *(K. M. L.).*
Lindeberg, Jarl, fil. tohtori, yliopiston apulainen *(J. L-g.).*
Lindelöf, U., professori *(U. L.).*
Lindeqvist, K. O., fil. tohtori, lehtori *(K. O. L.).*
Lindström, Fredr. J., maisteri *(F. L.).*
Liro, J. I., fil. tohtori, yliopiston apulainen *(J. I. L.).*
Löfqvist, Reguel, lääket. tohtori *(R. L.).*
Makkonen, O., insinööri *(O. M-nen.).*
Manninen, Otto, maisteri, kirjailija *(O. M-n.).*
Mansikka, V. J., dosentti *(V. J. M-kka.).*
Mantere, Oskari, fil. tohtori, koulunjohtaja *(O. M-e).*
Mela, Eino, maisteri *(E. M-a.).*
Melander, K. R., dosentti, yliopettaja *(K. R. M.).*
Merikanto, Oskar, taiteilija *(O. M-o.).*
Mikkola, Joos. J., professori *(J. J. M.).*
Mäkinen, Alfred, pastori *(A. M.).*
Nuorma, Severi, maisteri, työväenopiston johtaja *(S. N.).*
Nylander, Hannes, ylitarkastaja maanviljelyshallituksessa *(H. N.).*
Nyström, Usko, arkkitehti, teknillisen korkeakoulun lehtori *(U-o N.).*
Ojansuu, Heikki, dosentti *(H. O.).*
Oker-Blom, Max, lääket. tohtori, dosentti *(M. O-B.).*
Palmén, E. G., professori *(E. G. P.).*
Paunu, U., teol. lisensiaatti *(U. P.).*
Petterson, E. W., kamreeri *(E. W. P.).*
Pietilä, A. J., teol. tohtori, lehtori *(A. J. P-ä.).*
Pihkala, Lauri, toimittaja *(L. P.).*
Päiviö, Wäinö, toimitusjohtaja *(W. P.).*
Rein, Edvard, dosentti *(E. R-n.).*
Rein, Gabriel, dosentti *(G. R.).*
Rein, Th., valtioneuvos *(Th. R.).*
Relander, Hugo, fil. tohtori *(H-o R-r.).*
Renqvist, Alvar, maisteri, toimitusjohtaja.
Renqvist, Henrik, maisteri *(H. R.).*

Reuter, Enzio, professori *(E. R.).*
Riehter, E., maisteri *(E. R-r.).*
Rindell, A., professori *(A. R.).*
Rosberg, J. E., professori *(J. E. R.).*
Runeberg, Hj. J., fil. tohtori *(Hj. J. R.).*
Ruuth, J. W., fil. tohtori, arkkivaari *(J. W. R.).*
Saalas, Uunio, maisteri *(U. S-s.).*
Salminen, Väinö, maisteri *(S-n V-ö.).*
Saraoja, E., insinööri, teknillisen korkeakoulun lehtori *(E. S-a.).*
Savela, Herman, agronomi, konsulentti *(H. S-a.).*
Savonius, Sigurd, arkkitehti *(S. S.).*
Saxén, Ralf, fil. tohtori, yliopettaja *(R. S.).*
Saxén, Uno, fil. tohtori, lehtori *(U. S:n.).*
Schroeder, I. A., maanviljelysinsinööri *(I. A. S.).*
Schwartzberg, Henrik, insinööri *(H. S-tzbg.).*
Serlachius, Allan, professori *(A. S.).*
Setälä, E. N., professori *(E. N. S.).*
Setälä, Helmi, kirjailija *(H. S.).*
Simola, E. J., insinööri *(E. J. S.).*
Sirelius, U. T., dosentti *(U. T. S.).*
Sjöström, William, maisteri *(W. S-m.).*
Soikkeli, Kaarle, saer. min. eand., ylimäär. amanuenssi hist. museossa *(K. S.).*
Soininen, Mikael, professori *(M. S.).*
Stenij, Edv., professori *(Edv. St.).*
Stålulberg, K. J., professori, ent. senaattori *(K. J. S.).*
Suits, Gustav, maisteri *(G. S.).*
Sunila, J. E., dosentti *(J. E. S.).*
Suolahti, Hugo, dosentti *(H. S-lti.).*
Suomalainen, E. W., maisteri *(E. W. S.).*
Tallgren, A. M., maisteri *(A. M. T.).*
Tallgren, Oiva J., dosentti *(O. J. T.).*
Tallqvist, Hjalmar, professori *(Hj. T-t.).*
Tallqvist, Knut, professori *(K. T-t.).*
Tigerstedt, Rob., professori *(R. T-dt.).*
Tudeer, O. E., professori *(O. E. T.).*
Tulenheimo, Antti, lakitieteen kandidaatti *(A. T.).*
Tunkelo, E. A., dosentti *(E. A. T.).*
Valkola, V., insinööri *(V. V-la.).*
Waltari, Toivo, pastori *(T. W-ri.).*
Vartia, Arvo, voimistelunopettaja *(A. A. V-a.).*
Wecksell, J. A. fil. kandidaatti *(J. A. W.).*
Werkko, K., esiseminaarinjohtaja *(K. W.).*
Wichmann, Yrjö, professori *(Y. W.).*
Viljanen, V. M., insinööri *(V. V.).*
Wilskman, Atle, maisteri, yliopiston rekistraattori *(-lskm-.).*
Virkkunen, Paavo, teol. tohtori, rehtori *(P. V:n.).*
Voionmaa, Väinö, fil. tohtori, dosentti *(V. V-aa.).*
Wuolle, Bernh., insinööri *(B. W.).*
Zansen, O. v., insinööri *(O. v. Z.).*
Äimä, Frans, maisteri *(Fr. Ä.).*
146. *Österbladh, Kaarlo,* maisteri *(K. Ö.).*

Tämän sekä edellisen osan kuvittamista ovat lainaamalla alkuperäisiä kuvia jäljennettäviksi avustaneet varsinkin valtion *Historiallinen museo,* Yliopiston *Maantieteellinen laitos* sekä kirjakauppias *Alfred Lagerbom* (muotokuvia).

Ääntämisen merkintä:

Pitkä vokaali merkitään kirjaimen yläpuolella olevalla viivalla: ¯, esim, *ā* (suom. *aa*).

Korko merkitään pilkulla: ′, korollisen tavun vokaalin jälessä, siis: **Acacia** *[-kā′-]*. Jos korko on ensi tavulla, ei sitä merkitä.

ə kirjaimella merkitään epämääräinen vokaali, joka äännetään kuin hyvin lyhyesti ja epäselvästi lausuttu *e*, esim. englannin *fedərē′šn.*

Nasaalivokaalit l. nenässä äännetyt vokaalit merkitään ˜ merkillä, esim. *ã*, ransk. *en* (= nenässä äännetty *a*).

δ kirjaimella merkitään esim. englannin *the* sanan alkukonsonantti.

þ kirjaimella merkitään esim. englannin *thing* sanan alkukonsonantti.

ƶ kirjaimella merkitään esim. saks. *singen*, engl. *zeal*, ransk. *rose*, ven. озеро sanoissa *z*:llä, *s*:llä ja з:llä kirjoitetut äänteet.

ž kirjaimella merkitään esim. ransk. *je*, ven. жалъ sanoissa *j* ja ж kirjaimilla merkityt äänteet.

š on = saks. *sch*, engl. *sh*, ven. ш, esim. sanoissa *schule, shirting*, шумъ.

tš on = saks. *tsch*, ven. ч, esim. sanoissa *tscherkesse*, человѣкъ.

Ylläolevat *z*, *ž*, *š* ja *tš* merkit ovat Tietosanakirjassa myös otetut tavalliseen suomalaiseen kirjaimistoomme käytäntöön merkitessä sellaisten kielten äänteitä, joissa ei käytetä eurooppalaista kirjaimistoa, ja joskus muulloinkin, esim. *Tšeljuskin, Puškin, Nižnij-Novgorod, Novaja Zemlja, afiši.*

ŋ kirjaimella merkitään *eng*-äänne (= sama äänne, joka esiintyy *k*:n edessä suomen sanassa *sanka)*, esim. englannin *mceting [mītiŋ].*

< merkillä ilmaistaan sitä, että sen vasemmalla puolen oleva sana johtuu sen oikealla puolen mainitusta sanasta, esim. **Auskultantti** (< lat. *auscultā′re* = kuunnella).

Hakasissa on ääntämisenmukaisesti merkitty asianomainen sana tai joku sen osa vain silloin, kun sen ääntäminen lukijalle voi olla epätietoinen.

Lyhennyksiä:

a = aari
aas. = aasialainen
abl. = ablatiivi
adj. = adjektiivi
afr. = afrikkalainen
akk. = akkusatiivi
alban. = albanilainen
alk. = alkuaan
amer. = ameriikkalainen
anat. = anatomiassa, anatominen
angls. = anglosaksilainen
arab. = arabialainen
arkeol. = arkeologiassa, arkeologinen
armeen. = armeenialainen
art. = artikkeli
as. = asukasta
asct. = asetus
ass. = assyrialainen
astrol. = astrologinen
astron. = astronomiassa, astronominen
at.-p. = atompaino
austr. = australialainen

bab. = babylonialainen
belg. = belgialainen
biol. = biologiassa, biologinen
bööm. = böömiläinen

C. = Celsius
cg = sentigramma
cl = sentilitra
cm = sentimetri

dat. = datiivi
dep. ja *depart.* = departementti
dg = desigramma
dl = desilitra
dm = desimetri

egypt. = egyptiläinen
e. Kr. = ennen Kristusta
elektrot. = elektrotekniikassa, elektroteknillinen
eläint. = eläintieteellinen, eläintieteessä
engl. = englantilainen
ent. = entinen
esim. = esimerkiksi
esp. = espanjalainen
etc. = et cetera
etel. = etelä, eteläinen
euroopp. = eurooppalainen

farm. = farmakologia
fem. = feminiini
fil. kand. = filosofian kandidaatti
fil. lis. = filosofian lisensiaatti
filos. = filosofia, filosofiassa
fil. toht. = filosofian tohtori
flaam. = flaamilainen
fonet. = fonetiikassa
fr. = frangi
fys. = fysiikassa
fysiol. = fysiologiassa, fysiologinen

g = gramma
gen. = genetiivi
geol. = geologiassa, geologinen
geom. = geometriassa, geometrinen

ha = hehtaari
hall. = hallinnollinen
hepr. = heprealainen
hiippak. = hiippakunta
hist. = historiassa
hl = hehtolitra

holl. = hollantilainen
hydrograf. = hydrografiassa

ibid. = ibidem, samassa paikassa
iirinkiel. = iirinkielessä
ilmat. = ilmatieteellinen, ilmatieteessä
int. = intialainen
irl. = irlantilainen
isl. = islantilainen
it. = italialainen
itäv. = itävaltalainen

jap. = japanilainen
j. Kr. = jälkeen Kristuksen
j. n. e. = ja niin edespäin

k. = kuollut
kand. = kandidaatti
kansat. = kansatieteellinen
kansantal. = kansantaloustieteessä
kasvatusop. = kasvatusopillinen, kasvatusopissa
kasvit. = kasvitieteellinen, kasvitieteessä
kaup. = kauppasana
keis. = keisarillinen
keis. k. = keisarillinen kirje
kem. = kemiallinen, kemiassa
kesk. lat. = keskiajan latina
kg = kilogramma
khlak. = kihlakunta
khrak. = kirkkoherrakunta
kiehumap. = kiehumapiste
kielit. = kielitieteellinen, kielitieteessä
kiinal. = kiinalainen
kirj. = kirjallinen, kirjallisuus
kirjap. = kirjapainotaitoa koskeva
km = kilometri
kreik. = kreikkalainen
ks. = katso
kuvann. = kuvannollisesti
kuvern. = kuvernementissä, kuvernementti

l = litra
l. = eli; lääui
lakit. = lakitieteellinen, lakitieteessä
lapp. = lappalainen
lat. = latinalainen
lev. = leveys
log. = logiikassa
lyh. = lyhennettynä
lääket. = lääketieteellinen, lääketieteessä

m = metri
maant. = maantieteessä
maanv. = maanviljelyksessä
masuks. = muinaisalasaksalainen
mask. = maskuliini
matem. = matemaattinen, matematiikassa
mek. = mekaniikassa
merenk. = merenkulku
merenp. = merenpiunan, merenpinnasta
meteor. = meteorologiassa
metr. = metriikassa
mg = milligramma
milj. = miljoona
miner. = mineralogiassa
mittausop. = mittausopissa
mk = markka
mlat. = myöhäislatinainen
mm = millimetri
m. m. = muun muassa
mon. = monikko
mongol. = mongolilainen
m. p. = mainitussa paikassa
mruots. = muinaisruotsalainen
mskand. = muinaisskandinaavilaineu
muin. = muinainen
muinaist. = muinaistiede, muinaistutkimus
muk. = mukailtu
muod. = muodostettu
mus. = musiikissa
mysaks. = muinaisyläsaksalainen
myt. = mytologinen, mytologiassa

n. = noin
nid. = nidos
nimismiesp. = nimismiespiirissä
nom. = nominatiivi
norj. = norjalainen
n. s. = niin sanottu, näitä sanoja
nuor. = nuorempi
nyk. = nykyään, nykyinen

oftalmol. = oftalmologiassa
oik. = oikealta, oikeastaan
om.-p. = ominaispaino
os. = osa, osaa

p. = päivä; penniä
pain. = painos, paiuettu
palcont. = paleontologiassa
patol. = patologiassa
per. = perustettu
pers. = persialainen
pit. = pituus
plur. = pluraali
pohj. = pohjoinen
pohjoism. = pohjoismainen
port. = portugalilainen
prof. = professori
pros. = prosentti
puol. = puolalainen

rakennust. = rakennustaiteessa
ransk. = rauskalainen
rautat. = rautatielaitos
roomal. = roomalainen
rovastik. = rovastikunta
rom. = romaanialainen
ruots. = ruotsalainen
ruotsink. = ruotsinkielisiä

s. = syntynyt; samana
saks. = saksalainen
sam. v. = samana vuonna
sanskr. = sanskritissä
sek. = sekuuti
sen. päät. = senaatin päätös
seur. = seuraava; seuraavana
sielut. = sielutieteessä
sing. = singulaari
slaav. = slaavilainen
s. o. = se on
subst. = substantiivi
sulamisp. = sulamispiste
suom. = suomalainen
suomenkiel. = suomenkielisiä
suur. = suuruutta
s. v. = samana vuonna
sveits. = sveitsiläinen
synt. = syntynyt
syyr. = syyrialainen
sähköt. = sähkötekniikassa
säästöp. = säästöpankki

t. = tätä
taideteoll. = taideteollisuudessa
tansk. = tauskalainen
tav. = tavallisesti
tekn. = teknillinen
teol. = teologiassa, teologinen
teoll. = teollisuudessa
teoll.-lait. = teollisuuslaitoksia
tie- ja vesir. = tie- ja vesirakennustaito
tilastot. = tilastotieteessä
toim. = toimittanut
tšek. = tšekkiläinen
turk. = turkkilainen
tähtit. = tähtitieteellinen, tähtitieteessä

u. l. = uutta lukua
unk. = unkarilaineu
U. T. = Uusi Testamentti
uuslat. = uuslatinainen

v. = vuonna, vuotta
vak. = vakinainen
vanh. = vanhempi
vapaah. = vapaaherra
vas. = vasen, vasemmalta
ven. = venäläinen
vhk. = vihko
viim. = viimeinen, viimeksi
v. l. = vanhaa lukua
vol. = volymi
vrt. = vertaa
V. T. = Vanha Testamentti
vuorit. = vuoritoimellinen
vuosik. = vuosikerta
vuosis. = vuosisata, vuosisadalla
vv. = vuosina

yht. = yhteensä
yks. = yksikkö
ylim. = ylimääräinen
yl. merenp. = ylempänä merenpintaa
yläp. = yläpuolella
y. m. = ynuä muuta

Confrater *[cōnfrā'-]* (lat.), kanssaveli, virkaveli.

Confucius ks. Koniutse.

Con fuoco *[-ō'ko]* (it.), *mus.*, tulisesti.

Congelatio *[-ā'tiō]* (lat.), paleltuminen, paleltuma.

Conger ks. Meriankeriainen.

Congius (lat.), muinaisroomal. nesteenmitta = 3,283 l.

Congo, Keski-Afrikan suurin joki. ks. Kongo.

Con gravita (it.), *mus.*, painolla, arvokkaasti.

Con grazia *[-tsi-]* (it.), *mus.*, sirosti, miellyttävästi.

Congreve *[koŋgrīv]*, Sir William (1772-1828), engl. kenraali ja insinööri, on tehokkaasti ottanut osaa Englannin sotalaitoksen järjestämiseen sekä keksinyt aikanaan sodassa käytetyn raketin n. s. Congreven tuliraketin sekä menetelmän painaa kaksi väriä yhdellä kertaa (Congreven-painotapa). *(W. B.)*

Congreve *[koŋgrīv]*, William, engl. näytelmänkirjoittaja (1670-1729), kirjoittanut useita huvinäytelmiä, joissa on sukkela dialogi ja hyvä luonteenerittely. Näistä mainittakoon: „The old bachelor" (1693), „The double-dealer" (1693), „Love for love" (1695). Lisäksi C. on kirjoittanut murhenäytelmän „The mourning bride". Hänen näytelmänsä „The way of the world" (1700) yleisö vastaanotti kylmästi, minkä vuoksi hän melkein kokonaan hylkäsi draamallisen tuotannon. [Wilson, „Memoirs of the life of C." (Lond. 1730); E. Gosse, „Life of C." (Lond. 1888).]

J. H-l.

Coniferæ ks. Havupuut.

Con impeto (it.), *mus.*, rajusti.

Conium maculatum, täplikäs katko, korkea, kalju, täplikäsvartinen, hyvin myrkyllinen putkikasvi. Puutarhoissa, kaduilla j. n. e. varsinkin maamme eteläosissa.

Conium maculatum. *2* pikkusarja, *3* kukka, *4* lohkohedelmä, *5* sama poikkileikattuna.

Conjugatæ ks. Vihreät levät.

Conjunctiva, sidekalvo. ks. Silmä.

Conjunctivitis (mlat. *conjunctī'va* = silmän sidekalvo), silmän sidekalvon tulehdus. — C. granulosa l. trachomatosa ks. Trakomi. vrt. Silmätaudit. *M. O-B.*

Con moto *[mō'-]* (it.), *mus.*, hyvällä vauhdilla.

Connaissance *[konesā's]* (ransk., < *connaître* < lat. *cōgnōscere* = oppia tuntemaan), tuttavuus.

Connaissance des temps *[konesā's de tā]*, Pariisin Bureau des longitudes toimiston v:sta 1769 julkaisema tärkeä tähtit. vuosikirja (efemeridi).

Connaught *[konōt]*, Irlannin läntisin provinssi 17,773 km², n. 647,000 as. C:n rannat ovat jyrkkiä, vuorisia, sisäosa lakeata ja rämeistä. Maanviljelys ja kalastus vähäpätöiset, teollisuutta ei harjoiteta. C. käsittää 5 kreivikuntaa; pääkaupunki Galway. *(W. S-m.)*

Connecticut *[kənc'tikət]* (intiaanin kiel. *quonectacat* = „pitkä joki"), Yhdysvalloissa. 1. Uuden Englannin ryhmään kuuluva valtio (lyh. Conn.) Long Island Sound nimisen Atlantin lahden rannalla, New Yorkin, Massachusettsin ja Rhode Islandin valtioitten ympäröimä, 12,859 km², 1,005,716 as. (1906) l. 78 km²:llä. Näistä n. ¼ milj. ulkomailla syntyneitä, yli 15,000 neekeriä ja n. 600 kiinalaista. C. on harjuista metsämaata, jonka läpi C.-joki (ks. alemp.) sekä Housatonic- ja Thames-joet virtaavat; paljo pieniä, maajään jääkaudella uurtamia järviä. Ilmasto terveellinen (New Havenin keskilämpö 9°,4; sademäärä 1,200 mm). N. 260,000 ha on viljelysmaata. Tärkeimmät viljelyskasvit ovat maissi, kaura, perunat ja tupakka. Karjanhoito on maanviljelystä tärkeämpi. Kotieläiminä hoidetaan hevosia, nautakarjaa ja sikoja. Kalastus on rannikolla tuottava. Vuorityö tuottaa rakennuskiveä ja savea, sekä vähän rautamalmia ja asbestia. Teollisuus käsittää etupäässä metallilejeerinkejä, messinkiä ja uutta hopeata, koneita, pikkutavaroita, ascita, kautsutavaroita, puuvillaa, silkkiä ja villaa. Vuotuinen tuotanto nousee n. 360 milj. dollariin. — Valtion lukuisista sivistyslaitoksista mainittakoon tärkeä Yalen yliopisto (New Havenissä) suurine kirjastoineen, 2 college-opistoa, 2 teologikoulua ja normaalikoulu. Täällä ilmestyy n. 200 sanomalehteä. — C:n hallituksen etunenässä on 2:ksi vuodeksi valittu kuvernööri. Senaattiin kuuluu 35 ja edustaja-

kamariin 255 jäsentä. C. lähettää liittokongressiin 4 edustajaa. Valtio on jaettu 8:aan kreivikuntaan. Pääkaupunki on Hartford. — Ensimäiset siirtolaiset tulivat C:iin 1634; se on yksi niistä 13:sta valtiosta, jotka alkuaan muodostivat Yhdysvaltojen liittotasavallan. — 2. C.-joki saa alkunsa Kanadan rajaseuduissa. Se on Vermontin ja New Hampshiren valtioitten rajajoki ja virtaa Massachusetts- ja C.-valtion läpi sekä laskee 540 km pitkän juoksun jälkeen Long Island Soundiin. Koski- ja vesirikkautensa vuoksi se on teollisuudelle tärkeä; 80 km siitä on purjehduskelpoista (aina Hartfordiin asti). *W. S-m.*

Connétable *[-ta'bl]* (ransk., < lat. *comes stabuli* = tallimestari), kunnetabeli. Itä-Rooman keisarien ja myöhemmin frankkilaishallitsijain hovissa c:lla oli tallien hoito sekä ratsuväen päällikkyys. Myöhemmin c. oli Ranskassa koko maasotajoukon ylipäällikkö ja arvossa kuningasta lähinnä. Ludvik XIII lakkautti tämän arvon 1627. Napoleon I antoi sen jälleen veljelleen Ludvikille 1804; restauratsionin aikana se uudestaan lakkautettiin. *G. R.*

Connubium *[cōnnū'-]* (lat. *con* l. *cum* = yhdessä, ja *nūbere* = mennä naimisiin), avio, avio-oikeus.

Conolly *[konəli]*, John (1794-1866), engl. psykiaatteri ja mielenvikaistenlaitoksen johtaja Hanwellissa; tullut tunnetuksi „Non-restraint"-järjestelmänsä vuoksi, joka pyrkii mielisairasten hoidossa välttämään kaikkia pakkokeinoja. Hänen julkaisuistaan mainittakoon „The treatment of the insane without mechanical restraint" (1856), „Construction and government of lunatic-asylums" (1847). *M. O-B.*

Conquistador *[konkistado'r]* (esp., < lat. *conquī'rere* = etsiä, ajaa takaa), valloittaja; tätä nimitystä käytetään varsinkin niistä valloittajista, jotka 16:nnella vuosis. perustivat Espanjan vallan Ameriikassa; kuuluisimmat niistä olivat Cortez, Pizarro ja Almagro (ks. n.).

Conrad, Johannes (s. 1839), saks. taloustieteilijä, v:sta 1872 professorina Hallessa, tutkinut varsinkin maataloudellisia kysymyksiä. Hänen teoksistaan mainittakoon laaja taloustieteen oppikirja: „Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie" (1896-1900); „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik" aikakauskirjan ja „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" teoksen toimittajia.

Conring, Hermann (1606-81), saks. oppinut, vaikutti filosofian, lääketieteen ja politiikan professorina Helmstädtissä. Sen ajan ruhtinaat kysyivät hänen neuvoaan usein ei ainoastaan lääketieteessä, vaan myös valtion asioissa. Hänen muistinsa sanottiin olleen tavattoman. Teoksellansa „De origine juris germaniei" (1643) hän tuli saks. oikeushistorian perustajaksi. *A. T.*

Consalvi *[-a'-]*, Ercole (1757-1824), kardinaali; 1799 Pius VII nimitti hänet paavillisen kuurian valtiosihteeriksi, jossa virassa ollessaan hän m. m. otti osaa niihin neuvotteluihin, joiden tuloksena oli 26 p. Messidor-kuuta v. IX (15 p. heinäk. 1801) hyväksytty konkordaatti Ranskan tasavallan ja paavin välillä. Napoleonin painostuksesta C. 1806 luopui virastaan ja sai kärsiä nöyryytyksiä 1809-13 Ranskan hallituksen ja paavin välisten selkkausten aikana. Wienin kongressissa C. erittäin taitavasti valvoi paavin etuja. Kirkkovaltion sisällisiä oloja järjestäessään hän sai aikaan useita reformeja. *K. Ö.*

Consanguineus *[-ō-i'-]* (lat., *cōn* = kanssa, ja *sanguis* = veri), veriheimolainen.

Conscience *[kōsjā's]*, Hendrik (1812-83), huomattavin flaamilainen novellisti, uusflaamilaisen kirjallisuuden perustajia. Oltuaan ensin opettajana, hän astui sitten vapaaehtoisena armeiaan ja liittyi sotapalveluksen päätettyään 1836 pontevasti flaamilaisen kieliliikkeen kannattajiin ja toimi siinä erinomaisen elähyttävästi. V. 1837 hän kirjoitti ensimäisen romaaninsa „In't wonderjaer 1566", joka ollen ensimäinen uuden kirjallisuuskauden tuote herätti suurta huomiota. V. 1840 hän sai kuninkaallisen eläkkeen ja nimitettiin muutamia vuosia myöhemmin Antverpenin taideakatemian sihteeriksi. Kertomus „Hoe men schilder wordt" (1843) aloitti sarjan noita pieniä hollantilaisen elämän kuvauksia, joiden alalla hän on mestari. Parhaat näistä ovat: „Siska van Roosemael" (1844), „De loteling" (1850), „Rikke-tikke-tak" (1851) ja „Het geluk van rijk te zijn" (1855). V. 1868 C. nimitettiin Brysselissä olevan Wiertzin museon päälliköksi. C. on myös kirjoittanut joukon romaaneja. (Kootut teokset Antv. 10:nä nid. 1867-80). [C:n elämäkerran kirj. Pol de Mont, 1883.] *(J. H-l.)*

Consecratio *[-ō-ā'-ō]* (lat. *cōnsecrā're* = pyhittää, vihkiä), jumalaksi julistaminen, korottaminen muinaisessa Roomassa. ks. Apoteoosi. Myös vihkiminen, siunaaminen, esim. viinin ja leivän Herran ehtoollisessa. *K. J. H.*

Consecutio temporum *[-cū'tiō]* (lat.), eri aikamuotojen sisällisestä riippuvaisuudesta johtuva käyttö, vars. latinan kielessä. *K. J. H.*

Conseil *[kōse'i]* (ransk., < lat. *cōnsi'lium)*, neuvo, neuvottelu; neuvoskunta, valtioneuvosto. vrt. Konseilji.

Conseil académique *[kōse'i akademi'k]* (ransk.), opetuspiirineuvosto. Tällainen on olemassa jokaisen Ranskan 17 opetuspiirin (académies) johtajan (recteur) rinnalla. Sen valvonnan alaisena on kaikki, mikä koskee piirin keskikouluja.

Conseil de prud'hommes *[kōse'i də prydo'm]* (ransk.), ammattituomioistuin; ks. Ammattituomioistuimet.

Conseil d'état *[kōse'i detā']* (ransk.), valtioneuvosto; Ranskan kuningasvallan aikana tämä nimi, joka tuli käytäntöön Henrik III:n hallitessa, annettiin sille kuninkaan neuvoston osastolle, joka käsitteli etupäässä valtiollisia asioita. Napoleonin konsuli- ja keisarivallan aikana se oli erityinen virkakunta, jonka tehtävänä oli valmistaa lakiehdotuksia ja hallintosääntöjä ja ratkaista hallintoa koskevia riitoja. Tätä nykyä C. on osaksi Ranskan korkein hallinnollinen tuomioistuin, osaksi neuvosto, jolta hallituksen eräistä asioista, varsinkin hallintoa koskevista lakiehdotuksista, täytyy ja jolta se toisista asioista saattaa vaatia lausuntoja. Se jakaantuu viiteen osastoon, joista yksi käsittelee hallinnollisia riita-asioita ja neljä yleistä hallintoa koskevia kysymyksiä. Sen muodostaa oikeusministeri puheenjohtajana ja 32 vakinaista ja 19 ylimääräistä valtioneuvosta (conseillers d'état), 32 revisionisihteeriä (maîtres de requêtes), 40 „auditööriä" (auditeurs)

ja yksi ylisihteeri. [Henri Chardon, „L'administration de la France".]

Conseil général *[kõse'i ženera'l]* (ransk., „yleinen neuvosto"), hallinnollinen neuvosto, jommoinen valitaan jokaisessa Ranskan departementissa. ks. Ranska.

Conseil municipal *[kõse'i mynisipa'l]* (ransk.), kunnallisneuvosto, kunnallinen valtuusto Ranskassa. ks. Ranska.

Conseil de préfecture *[kõse'i də prefektỹ'r]* (ransk.), neuvosto, joka jokaisessa Ranskan departementissa on prefektin apuna. ks. Ranska.

Conseil supérieur du travail *[kõse'i syperiõ'r dy trava'i]* (ransk.), ylempi työneuvosto Ranskassa. ks. Työneuvosto.

Conseil supérieur de l'instruction publique *[kõse'i syperiõr də lãstryksiõ' pybli'k]* (ransk.), Ranskassa ylin opetusasiain neuvosto, joka antaa lausuntoja opetusta ja oppilaitoksia koskevista kysymyksistä ja toimii ylimpänä tuomioistuimena kurinpitoasioissa. Suuriinman osan sen jäseniä valitsevat korkea-, keski- ja kansakoulujen opettajat neljäksi vuodeksi kerrallaan. Se kokoontuu kaksi kertaa vuodessa, mutta sen pysyväinen valiokunta (section permanente) on alituisesti opetusasiain ministerin apuna ja valmistaa esille otettavat kysymykset.

Consensus *[cõnsẽ'n-]* (lat. *cõnsentĭ're* = olla yksimielinen), yksimielisyys, sopimus; c. (omnium) gentium, (kaikkien) kansain yksimielinen ajatus t. yleinen käsitys. *K. J. H.*

Considérant *[kõsideã']*, Prosper Victor (1808-94), ransk. sosialistinen kirjailija, erosi 1831 kapteenina sotapalveluksesta ruvetaksensa Fourier'n opin apostoliksi. Hänestä tulikin pian Fourier'n koulukunnan johtaja. Luennoissa ja sanomalehdissä (m. m. aikakauskirjassa „La phalange") hän esitti oppi-isänsä aatteita. Kahden rikkaan oppilaansa avustuksella hän perusti sekä Ranskaan että ulkomaille Fourier'n ihanteen mukaisia yhteiskuntia, jotka kuitenkin pian hajosivat. Helmikuun vallankumouksen jälkeen C. oli 1848-49 jäsenenä kansalliskokouksessa kuuluen äärimmäisecn vasemmistoon; otti kesäk. 1849 osaa kapinayritykseen, jonka vuoksi hänen täytyi paeta Ranskasta; lähti Pohjois-Ameriikkaan ja perusti sittemmin Texasiin „La réunion" nimisen yhteiskunnan, joka ei tullut pitkä-ikäiseksi; palasi 1869 Ranskaan. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Destinée sociale" (1834-44), selväpiirteinen Fourier'n aatteitten esitys, „Théorie de l'éducation naturelle et attrayante" (1845), „Principe du socialisme" (1847) ja „La solution, ou le gouvernement direct du peuple" (1851). [Coignet, „Victor C."] *J. F.*

Consilium *[cõnsi'-]* (lat.), neuvo, neuvosto, neuvottelu. vrt. myös Concilium. C. abeuudi, kehoitus poistumaan, eroamaan, esim. yliopistosta tai koulusta. *K. J. H.*

Consistorium *[cõnsistõ'-]* (lat.), oikeast. kokoushuone; siitä sitten, kirkollisia ja opetusasioita käsittelevien virkakuntien nimityksenä käytettynä, = konsistori. — Consistorium academicum, yliopiston (ks. t.) konsistori.

Consistorium ecclesiasticum generale *[-tõ'--a'- -ã'-]* l. vain c. generale, 1600-luvulla suunniteltu ylihallitus kirkkoa ja koulua varten Ruotsissa. V. 1623 Kustaa Aadolf ehdotti, että tällainen perustettaisiin ratkaisemaan asioita, jotka eivät kuuluneet minkään yksityisen piispan tai tuomiokapitulin valtapiiriin, tai jotka luonteeltaan olivat sellaisia, että maallikkojen mielipide niitä ratkaistaessa oli huomioon otettava. Kuningas ehdotti siihen kuuluvaksi 12 jäsentä, joista puolet maallikoita. Esitys kohtasi vastarintaa, ja 1624 vuoden valtiopäivien pappissääty hylkäsi sen siinä kohden, että siihen oli jäseniksi ehdotettu maallikoita. V:n 1625 valtiopäiville kuningas antoi asiasta uuden esityksen, jonka mukaan tähän aiottuun consistoriumiin oli kuuluva vain kirkonmiehiä, mutta ei korkeimmissa asemissa olevia, vaan kokeneita pappeja. Tätä esitystä ei papisto liioin hyväksynyt, se kun piti sopimattomana että papit, jotka itse kuuluivat piispojen tuomiovallan alle, m. m. tulisivat tuomitsemaan piispoja. Toistaiseksi asia raukesi, mutta Kristiinan holhoojat ottivat sen uudelleen esille. Piispojen, pääasiallisesti Vesteråsin piispa Rudbeckin vastustuksesta ei tästä aiotusta „valtakunnan kuudennesta kollegiumista" nytkään tullut mitään.

K. Ö.

Consols *[kənso'lz]* (engl., lyhennys sanoista *consolidated stocks)*, yleiseen käytäntöön päässyt nimitys, jolla tarkoitetaan niitä obligatsioneja, jotka koskevat sitä osaa Englannin valtiovelkasijoitusta, joka 1751 muodostettiin yhdistämällä yhteen useita ennen erillään olleita kolmen prosentin lainoja. Alkuperäinen summa oli vain 9,137,812 puntaa, mutta uusia lainoja yhdistämällä summa oli kohonnut 1858 400 milj. puntaan. Sitä alennettiin sitten vähitellen lunastamalla obligatsioneja, kunnes summa 1888 oli alennut alle 323 milj. punnan. Mainittuna vuonna G. J. Goschen rahaministerinä ryhtyi lainan täydelliseen konverttaukseen, niin että korko aleni 2 ¾ %:iin v:sta 1889 ja 2 ½ %:iin v:sta 1903; v:sta 1923 on hallituksella oikeus suorittaa koko velka. Consolit ovat kuitenkin uusien lainojen kautta lisääntyneet.

Consommé *[kõsomẽ']* (ransk.), vahva liemi l. buljonki.

Con sordino *[-i'-]* (it.), *mus.*, sordiinilla (ks. t.), sordiinia käyttämällä.

Con spirito (it.), *mus.*, innokkaasti.

Constable *[kanstəbl]* (engl., samaa juurta kuin ransk. *connétable* < lat. *comes stabuli* = marsalkka). Sanaa on Englannissa käytetty monessa eri merkityksessä. Lord high constable oli keskiajalla ylhäinen hovi- ja virkamies vastaten Ranskan connétablea. Myöhemmin tämä virka on täytetty vain juhlallisia tilaisuuksia, esim. kruunajaisia varten. — Constable nimitystä on myöskin käytetty kuninkaallisten linnojen päälliköistä. — V:sta 1285 lähtien asetettiin joka kihlakuntaan kaksi high constable nimistä toimimiestä, joiden tehtävänä oli asekatselmuksen toimittaminen ja järjestyksen ylläpitäminen. Sittemmin on suurin osa niiden tehtäviä siirretty kreivikunnan poliisille. — Jokaisessa pitäjässä valittiin aikaisemmin järjestyksen ylläpitäjäksi n. s. parish constables. Samassa asemassa olivat alkuansa petty constables, jotka kreivikunnantuomarit valitsivat constable-palvelukseen velvoitettujen henkilöitten joukosta. Nämä satunnaiset „konstaapelit" kävivät tarpeettomiksi, kun v:n 1835 „Municipal corporations act" oli järjestänyt

Englannin poliisilaitoksen uudelle kannalle. Yhä edelleen voidaan kuitenkin tarpeen tullen vakinaisen poliisin avuksi entiseen tapaan kansalaisten joukosta kutsua n. s. speeial eonstables. — Chief eonstable on kreivikunnan tai kreivikuntaoikeudella varustetun kaupungin poliisipäällikkö. Alimpien poliisikonstaapelien nimenä on petty eonstable.

Constable *[kanstəbl]*, John (1776-1837), engl. taidemaalari, nykyaikaisen ulkoilmamaalauksen ja tunnelmamaiseman varsinainen perustaja. Aluksi hän sai vaikutusta alankomaalaisilta maisemamaalareilta, sittemmin maanmieheltään Gainsborough'lta, mutta vuosisadan vaihteessa pääsee hänen taiteessaan uusi, itsenäinen käsitystapa vallalle. Hän keksii uusia taidearvoja: ilman, valon ja värien vaikutukset maisemassa ja niiden merkityksen katsojan tunnelmaan nähden. Hän esittää kotiseutunsa Hampsteadin peltoja ja metsiä levein, voimakkain vedoin yksinomaan kokonaisuutta ja sen vaikutusta silmälläpitäen vaaleissa, raittiissa väreissä, välittämättä sovinnaisuuden säännöistä ja seuraten vain omaa yksilöllistä luonnonkäsitystään. Englannissa ei hänen taiteensa saanut aluksi mitään tunnustusta; vasta sitten kun hän 1825 asetti Pariisin salonkiin näytteille teoksiaan ja nämä siellä herättivät mitä suurinta huomiota, alkoivat hänen maanmiestensäkin silmät avautua. Hänen kuolemansa jälkeen on hänen suuri merkityksensä kumminkin vasta täysin selvinnyt. Englanti sai C:n tauluissa kansallisen maisemamaalauksen ja ranskalaisen tunnelmataiteen („le paysage intime"n), ja nykyaikaisen impressionismin syntymiseen ne antoivat ensimäisen sysäyksen. — Parhaat C:n tauluista ovat Lontoon museoissa. [Broek-Arnold, „Gainsborough and C." (1881); A. B. Chamberlain, „Constable" (1903) ja S. Henderson, „Constable" (1905).] *F. L.*

Constans, Rooman keisareita. ks. Konstans.

Constans *[kōstā']*, Jean Antoine Ernest (s. 1833), ransk. valtiomies, ryhtyi, epäonnistuttuaan teollisuudenharjoittajana Espanjassa, opiskelemaan lakitiedettä ja tuli lakit. tohtoriksi sekä sitten professoriksi. Innokkaana tasavaltalaisena hänet 1876 valittiin edustajakamariin, jossa hankki itselleen huomatun aseman, varsinkin kulunkiarviovaliokunnassa. V. 1880 hän tuli sisäministeriksi Freyeinet'n kabinettiin ja ajoi läpi jesuiittoja ja laillistamattomia kongregatsioneja vastaan tehdyt maalisk. 29 p:n päätökset; ministerinä hän pysyi Ferryn kabinetin kukistumiseen asti (marrask. 1881). V. 1886 C. nimitettiin Ranskan lähettiläälksi Kiinaan ja seur. v. Indokiinaan kenraalikuvernööriksi, jossa toimessa hänen onnistui vakaannuttaa Ranskan valta-asemaa; edustajakamarissa ja hallituksessa olevain vastustajainsa vaikutuksesta hänen täytyi kuitenkin erota jo 1888. Helmik. 1889 hän jälleen tuli sisäministeriksi. Erikoisesti hän nyt teki itsensä huomatuksi tarmokkaalla esiintymisellään Boulanger'ta ja tämän kannattajia vastaan. Saatuaan ensin viekkaudella tämän pakenemaan maasta sekä tuomituksi, hän voimakkaasti toimimalla sai vaaleissa edustajakamariin lujan tasavaltalaisen enemmistön ja boulangistit perin pohjin kukistetuiksi. C., joka 1889 valittiin senaattoriksi, oli parin viikon väliaikaa lukuunottamatta sisäministerinä v:een 1892, jonka jälkeen C. pysyi politiikasta syrjemmässä, ollen kuitenkin edelleen jäsenenä senaatissa, johon hänet 1897 valittiin uudelleen. Vv. 1899-1909 C. oli lähettiläänä Konstantinopolissa. *K. B:dt.*

Constant *[kōstā']*, Jean Joseph Benjamin (1845-1902), ransk. taidemaalari, Cabanelin oppilas, esiintyi ensi kerran salongissa 1869 taululla „Hamlet ja kuningas". Tehtyään matkan Espanjaan ja Pohjois-Afrikkaan hän alkoi herättää huomiota tavattoman värikkäillä ja loistavasti maalatuilla tauluillaan, joiden aiheet oli saatu joko itämaiden kirjavasta kansanelämästä tai historiasta. Sellaisia olivat m. m. „Maurilaisia teurastajia Tanger'ssa" (1873), „Marokkolaisia haareminaisia" (1875), „Muhammed II:n tulo Konstantinopoliin 1453" (1876), sekä tavattoman suuri maalaus „Paavi Urban II tulee Toulouseen saarnaamaan ensimäistä ristiretkeä" (maailmannäyttelyssä 1900). Lisäksi C. on tehnyt dekoratiivisia maalauksia Sorbonnea ja Pariisin Hôtel de villeä varten sekä eteviä muotokuvia, m. m. paavi Leo XIII:n ja Englannin kuningattaren Viktorian kuvat. *F. L.*

Constanta ks. Konstantsa.

Constant de Rebecque *[kōstā də rebe'k]*, Benjamin (1767-1830), kuuluisa ransk. poliittinen kirjailija, vv. 1799-1802 tribunaatin jäsen, 1815 Napoleonin nimittämä valtioneuvos, 1819 vapaamielisen eduskunnan jäsen. Hänen pääteoksensa ovat: „Cours de politique constitutionnelle (1817-20, 4 nid.), „Mémoires sur les eentjours" (1822), „De la religion eonsidérée dans sa souree, ses formes et ses développements" (1824-30, 5 nid.). C. on lisäksi kirjoittanut romaanin „Adolphe" (1816), joka on n. s. tunnustusromaaneja, jonka sankari on tasapainoa saavuttamaton, ristiriitainen henkilö. [Melegari, „Journal intime de B. C." (1894).] *J. H-l.*

Benjamin Constant.

Constantia, viiniviljelysalue Etelä-Afrikassa Kap-siirtokunnassa, Kapkaupungin eteläpuolella (vrt. Kapviinit).

Constantine *[kōstāti'n]*. 1. Algerian itäisin departementti, 87,434 km², 2,043,379 as. (1906) l. 23 km²:llä; n. 159,000 eurooppalaista. C. käsittää Algerian vähimmin vuorisen ja terveellisimmän osan. Se on hyvin viljeltyä; paljon viinitarhoja. Kaivoksista saadaan lyijyä, kuparia, elohopeata, rautaa ja antimonia. Sen lisäksi louhitaan kipsiä, marmoria ja kalkkia. — 2. C:n departementin samanniminen pääkaupunki, 58,435 as. (1906), sijaitsee 600 m yl. merenp., korkealla, kolmelta puolen Roumel-joen ympäröimällä, jyrkällä kallionhuipulla. Kaupungissa on monta moskeiaa ja kirkkoa, piispanistuin, arabialaisia ja ransk. kouluja, synagoga y. m.

Constantine.

C. harjoittaa vilkasta kauppaa (viljaa, villaa, silkkiä, nahkaa, viiniä, tupakkaa ja hedelmiä) ja teollisuutta (varsinkin nahkatavara- ja mylly-teollisuutta). Se on rautateitse satamakaupunkinsa Philippevillen sekä Alger'n ja Biskran yhteydessä. Tärkeä karavaanitie sisäiseen Saharaan. — C. on karthagolaisten K a r t a, roomalaisajan C i r t a ja sitä pidettiin silloin mahdottomana valloittaa. Etenkin Numidian vallassa ollessaan se oli tärkeä. Oltuaan roomalaisaikana rappiolla ja 311 j. Kr. tyystin hävitettynä Konstantinus Suuri 312 rakennutti sen uudelleen ja varusti linnoituksilla. Hän antoi sille nimeksi *Constantina*, josta sen nykyinen nimi. Kaupunki torjui kauan ranskalaisten hyökkäyksiä, kunnes se 1837 vihdoin valloitettiin. *W. S-m.*

Constantinus ks. K o n s t a n t i n u s.

Constantius *[-ā'-]*. 1. C. I C h l o r u s („kalpea"), (M a r c u s) F l a v i u s V a l e r i u s C. (n. 250-306 j. Kr.), Konstantinus Suuren isä. C. tuli 293 yhdessä Galeriuksen kanssa Rooman keisarien Diocletianuksen ja Maximianuksen (ks. n.) cæsariksi (ks. t.) sekä sai hallittavakseen Gallian, Britannian ynnä Espanjan (pääkaupunki Augusta Treverorum, nyk. Trier). Diocletianuksen ja Maximianuksen luopumuksen jälkeen 305 C. ja Galerius tulivat koko valtakunnan varsinaisiksi hallitsijoiksi. C. osoittautui hallitustoimissaan lempeäksi ja oikeamieliseksi myöskin kristinuskon tunnustajia kohtaan, taisteli menestyksellä germaaneja vastaan ja kuoli sotaretkellä Britanniassa Eboracumissa (nyk. York) v. 306.

2. C. II, F l a v i u s J u l i u s C. (317-361 j. Kr.), Konstantinus Suuren poika. C. tuli cæsariksi 324 sekä sai osakseen valtakunnan jaossa Itämaat ynnä Egyptin 335, joita hän myös isänsä kuoleman jälkeen 337 hallitsi. Sittenkuin hänen veljensä Konstantinus II oli kaatunut taistelussaan Konstansia vastaan 340, Konstans saanut surmansa Magnentiuksen kautta 350 ja keisariksi huudettu Magnentius oli kukistettu 353, tuli C. koko valtakunnan keisariksi. Ollen lapseton C. nimitti sukulaisensa Julianuksen cæsariksi ja Gallian hallitsijaksi 355, mutta koetti ennen pitkää riistää häneltä kaiken vallan. Kun sotajoukot huusivat Julianuksen keisariksi 360, marssi C. häntä vastaan Persian rajoilta, mutta kuoli Kilikiassa Mopsukrenen kaupungissa marrask. 361. C. kiivaili pakanallisuutta vastaan ja kannatti milloin mitäkin uskonnollista puoluetta. *K. J. H.*

Constanza ks. K o n s t a n t s a.

Constituens *[-ō-i'-]* (lat., < *cōnstitu'ere* = perustaa), muotoaines, kokoonpanoaines; esim. nestemäisissä lääkkeissä vesi, voiteissa jokin rasvantapainen aine j. n. e.

Constrictor *[-ō-i'-]* (mlat., < lat. *cōnstri'ngere* = vetää kokoon), supistaja l. kuroja, lihas, joka supistuessaan aikaansaa jonkin elimen tai elimenosan, ontelon tai tiehyen supistumisen.

Consul ks. K o n s u l i.

Consularis *[-ō-ā'-]* (< lat. *cōnsul)*, oik. v i r e., Rooman tasavallan aikana eut. konsulin nimitys, sitten keisariajalla myös korkeimpien virka- ja luottamusmiesten (esim. sotapäällikköjen, käskynhaltijain) arvonimi. *K. J. H.*

Consus *[-ō-]* (lat. *condere* = kätkeä), muuan muinaisroomal. maanviljelyksen jumala, jonka maanalainen alttari oli Rooman Circus Maximuksessa (ks. t.). C:n juhlaa (C o n s u a l i a) vietettiin elok. 21 p:nä ja jouluk. 15 p:nä, jolloin myös kotieläimiä kestittiin, toimeenpantiin kilpaajot y. m. Toisinaan C. on = Poseidon l. Neptunus (ks. n.). *K. J. H.*

Contagion l. **Contagium** (lat.), tartunta-aine, aine, joka sekä suoranaisen kosketuksen kuin myöskin ilman, vaatteiden y. m. esineitten välityksellä saattaa levittää tarttuvan taudin toisesta henkilöstä toiseen. Tällaisen alkujaan otaksutun (Henle) elollisen tartunta-aineen olemassaolo on sittemmin täydelleen todennettu, niinkuin nyt tiedämme bakteerien tauteja synnyttävistä ominaisuuksista. *M. O-B.*

Contante (it.) ks. K o n t a n t t i.

Contarini *[-i'-]*, ylhäinen venetsialainen suku, josta polveutuu m. m. 8 dogea y. m. huomattavia miehiä. G a s p a r o C. (1483-1542), kardinaali ja diplomaatti; 1521 hän oli paavin lähettiläänä Kaarle V:n hovissa ja koetti sovittaa paavin

(Clemens VII:n) ja keisarin välisiä selkkauksia; 1535 Paavali III nimitti hänet kardinaaliksi; 1541 C. oli paavin lähettiläänä Regensburgin valtiopäivillä, jossa turhaan koetti saada sovintoa aikaan vastakkaisten katsantokantojen välillä. Katolisessa kirkossa C. yritti reformeja huonolla menestyksellä. C:n huomattavin teos on „De magistratibus et republica veneta" (1543).

K. Ö.

Conte (it.), kreivi; c o n t e s s a, kreivitär.

Conté *[kõtē']*, N i c o l a s J a c q u e s (1755-1803), ransk. mekanikko, käytti ensimäisenä ilmapalloa sotatarkoituksiin, valmisti lyijykyniä grafiitista ja savesta.

Contemporary review *[kənte'mpərəri rivjū,]*, v. 1866 perustettu, Lontoossa ilmestyvä engl. valtiollinen, yhteiskunnallinen ja kirjallinen (kuukausittain ilmestyvä) aikakauskirja.

Contenance *[kõtnā's]* (ransk.), maltti, mielenmaltti, mielenrauha.

Contenta *[-e'-]* (lat.), pääsisällys (esim. jonkun puheen tai kirjeen).

Contes *[kõt]* (ransk.), kertomuksia, joiden tarkoitus oli joko huvittaa tai herättää uskonnollista hartautta. C o n t e s d é v o t s kertovat etupäässä Marian-ihmeitä; niitä kirjoitti runsaasti Gautier de Coincy (k. 1236). Muinoin ne olivat runomittaisia; vasta 15:nnellä vuosis. ruvettiin niitä kirjoittamaan suorasanaisina. Kokoelman tällaisia kirjallisia tuotteita toimitti Laeroix nimellä „Les vieux conteurs français" (Par. 1840). *J. H-l.*

Conti, kuuluisa it.-roomalainen ylimyssuku, josta on tullut useampia kardinaaleja ja neljä paavia, m. m. I n n o c e n t i u s III ja G r e g o r i u s IX (ks. n.). Suvun maallikkojäsenistä on T o r q u a t o C. (k. 1636) tullut tunnetuksi 30-vuotisessa sodassa, jossa oli mukana jo Valkoisen-vuoren taistelussa 1620. Vv. 1626-29 hän taisteli Holsteinissa Tanskaa vastaan. Sotamarsalkkana hänet 1630 lähetettiin estämään Kustaa Aadolfin maallenousua ja tunkeumista Saksaan, mutta otti, kun tämä ei onnistunut, eronsa.

Conti *[kõti']*, bourbonilaisen Condé-suvun nuorempi haara, joka on saanut nimensä Sommen departementissa olevasta pienestä Conti'n kaupungista.

1. F r a n ç o i s L o u i s d e B o u r b o n (1664-1709), C:n prinssi, sai kasvatuksensa setänsä, „Suuren Condén", valvonnan alaisena. Ottaessaan vastoin kuninkaan tahtoa osaa sotaan turkkilaisia vastaan hän piti salaista kirjeenvaihtoa hovissa olevien ystäviensä kanssa ja joutui Ranskaan palattuaan epäsuosioon, mutta sai Condén välityksellä armon. Hän taisteli sitten urhoollisesti ja taitavasti Alankomaissa. Osa Puolan magnaatteja valitsi hänet Juhana Sobieski'n kuoltua (1697) Puolan kuninkaaksi, ja hän purjehtikin ransk. laivueen saattamana Danzigiin, mutta Puolan valtaistuin oli jo silloin Saksin vaaliruhtinaan Augustin hallussa. C. oli sitten Languedocin kuvernöörinä ja määrättiin vähää ennen kuolemaansa päällikköksi Espanjan perintösotaan, mutta ei ehtinyt sotaretkeänsä edes aloittaa. — 2. L o u i s F r a n ç o i s d e B o u r b o n (1717-76), C:n prinssi, edellisen pojanpoika, taisteli voitokkaasti 1741 Baierissa, 1744 Italiassa (Ranskan armeian ylipäällikkönä), 1745 Saksassa ja 1746 Flanderissa. Menetettyään, markiisitar de Pompadourin epäsuosioon joutuneena, päällikön-paikkansa hän 1749 tuli maltalaisritarikunnan suurprioriksi. Sittemmin hän eräitä vuosia johti Ludvik XV:n salaista diplomatiaa, toivoen sen avulla saavansa Puolan kruunun, jota eräät Puolan magnaatit, August III:n kuolemaa odottaen, hänelle tarjosivat. Tässäkin kuitenkin markiisitar Pompadourin vaikutus ja uusi, Bernis'n ja Broglien johtama salainen diplomatia tekivät hänen aikeensa tyhjiksi. V:sta 1756 C. syrjemmässä eläen johti hallitusta vastustavia aineksia ja vaikutti sittemmin tuntuvasti Turgot'n eroamiseen. *K. B:dt.*

Continuo *[-ū'-]* (it.), *mus.* ks. P o h j a b a s s o.

Conto ks. K o n t o.

Conto de reis, nimitys, jota Portugalissa ja Brasiliassa käytetään tuhannesta milreisista eli miljoonasta reisista; Portugalissa siis = n. 5,646 Smk., Brasiliassa = n. 2,855 Smk. C. on vain laskuraha.

Contra (lat.), vastaan.

Contractura *[-ū'-]* (lat., = „supistuma"), koukistuma, yhteenvetämä; lihaksen taudillinen, pysyväinen lyheneminen ja siitä aiheutunut nivelen jäykkyys ja liikkumattomuus. C. saattaa olla joko m y o p a a t t i n e n, itse lihaksen taudillisesta tilasta aiheutuva, tahi n e u r o p a a t t i n e n, hermoston taudista riippuva. *M. O-B.*

Contradictio *[-i'etiō]* (lat.), ristiriita. — P r i n c i p i u m c o n t r a d i c t i o n i s, ristiriitaisuuden ajatuslaki (ks. t.). — C o n t r a d i c t i o i n a d j e c t o „ristiriita lisämääräyksessä": sellainen syntyy, jos käsitteeseen liitetään määräys, joka sotii itse käsitteen sisällystä vastaan (esim. „pitkulainen ympyrä").

Contraindicatio *[-ā'tiō]* (mlat., < lat. *contra* = vastaan, ja *indicā'tiō* = merkitseminen), vastasyy; erityinen asianhaara, joka tekee muuten tarkoituksenmukaisen hoitelukeinon tai lääkkeen kyseessäolevassa tapauksessa epäedulliseksi tai vanhingolliseksi. *M. O-B.*

Contr'alto *[-a'-]* (it.), *mus.*, syvä alttoääni.

Contrat social *[kõtrā' sosia'l]* (ransk.), „yhteiskunta-sopimus", J. J. Rousseau'n (ks. t.) kirjoittaman teoksen nimi.

Contre *[kõtr]* (ransk., < lat. *contra*), vastaan; esiintyy, samoink. lat. c o n t r a, useissa yhdyssanoissa.

Con tristezza *[-e'tsa]* (it.), *mus.*, surumielisesti.

Contubernium *[-e'-]* (lat. *con* = yhdessä, ja *tabe'rna* = maja, teltta), orjien yhdyselämä, myös orjan ja vapaan kansalaisen yhdyselämä; toisinaan ruhtinaan tai päällikön ja seurueen yhdessäolo. Siitä c o n t u b e r n a l e s yhdessä-eläjät, -olijat. *K. J. H.*

Contucci *[kontu'tši]*, A n d r e a, it. kuvanveistäjä. ks. S a n s o v i n o.

Contumacia *[-ā'-]* (lat.), uppiniskaisuus, sellaisen laiminlyöminen, mihin tuomioistuin on velvoittanut. Jos joku ei saavu määrättynä aikana tuomioistuimeen vastaamaan, vaikka hänet on laillisesti haastettu, voidaan hänet eräissä tapauksissa tuomita poisjääneenä (c o n t u m a c i t e r). Tuomion sanotaan silloin annettavan i n c o n t u m a c i a m. — vrt. Y k s i p u o l i n e n t u o m i o. *A. T.*

Contusio (mlat., < *contu'ndere* = ruhjoa rikki), ruhjevamma, kuhmu.

Convallaria ks. Kielo.

Conway *[konuei]*, Sir William Martin (s. 1856), engl. taidekirjailija ja tutkimusmatkailija, matkusti 1889 Kreikassa, Vähässä-Aasiassa, Syyriassa ja Egyptissä; 1892 hän tutki Karakorum-vuoria, kiiveten Pioneer peakille, korkeimmalle siihen saakka tutkitulle huipulle. 1896-97 C. retkeili Huippuvuorien sisäosissa ja matkallaan Andien yli hän nousi 1898 Illimanin ja Aconcaguan huipuille. Kotimaahansa palattuaan (1901) hän nimitettiin „professor of fine arts"iksi Cambridgen yliopistoon. C. on julkaissut sekä taidehistoriallisia että maantieteellisiä teoksia. *(W. S-m.)*

Conventus *[-e'-]* (lat.) ks. Konventti.

Conwentz, Hugo Wilhelm (s. 1855), saks. luonnontutkija, Preussin maakuntamuseon esimies Danzigissa. Tehnyt tutkimuksia varsinkin kasvipaleontologian alalla, mutta saavuttanut suurimman merkityksensä innokkaana luonnonsuojelusaatteen esitaistelijana.

Convictorium *[-tō'-]* (lat. < *cōnvī'vere* = elää yhdessä, pitää pitoja), yhteinen huonekunta- ja ruokailujärjestelmä vars. luostareissa ja saman tuomiokirkon ja tuomiokapitulin kaniikkien piirissä; yhteinen ruokailuhuone.

Convivium *[cōnvī'-]* (lat. *con* = yhdessä, ja *vivere* = elää), seurustelu, juhla-ateria. vrt. Symposion. *K. J. H.*

Convoi *[kōvuā']* (ransk.) ks. Konvoji.

Convolvulus, kierto, kasvisuku *Convolvulaceæ*-heimossa. Useat lajit köynnöskasveja, kukat isoja, komeita. Etelä-Suomessa kaksi lajia. *C. arvensiksesta*, joka tavallisesti esiintyy lastauspaikoilla j. n. e., saattaa väliin tulla vaikeasti hävitettävä rikkaruoho peltoihin, valkea- ja isokukkaista *C. sepium*ia, joka harvinaisena tavataan merenrannoilla, pensaikoissa j. n. e., viljellään Etelä-Suomessa yleisesti „elämänlangan" nimellä pienten mökkienkin seinustoilla.

Convolvulus arvensis.

Convoy *[-oi]* (engl.) ks. Konvoji.

Cook, Mount *[maunt kuk]* l. Aorangi (maorin kiel. = „pilven halkoja"), Uuden Seelannin Eteläsaarella, lähellä länsirannikkoa sijaitseva saarten korkein huippu, 3,768 m yl. merenp. Vuorella on 5 suurta jäätikköä, m. m. 16 km pitkä Tasmanin jäätikkö. 1882 engl. Green ensimäisenä saavutti sen huipun.

Cook *[kuk]*, Frederick (s. 1865), amer. napaseuduntutkija ja pohjoisnavan löytäjä, seurasi Pearya tämän Grönlannin-retkellä 1891 ja oli mukana „Belgican" etelänaparetkellä 1897-99. Käyttäen hyväkseen ensinmainitulla retkellä saavutettuja kokemuksia C. lähti New Yorkista heinäkuussa 1907 „Bradley" laivalla Smithinsalmeen, josta tammikuussa 1908 mukanaan muutama eskimo ja koiria jatkoi matkaa pohjoista kohti saapuen pohjoisnavalle huhtik. 21 p. 1908. Paluumatkalla hän talvehti Sparbon niemellä Pohj.-Devonin saarella ja saapui takaisin Grönlannin rannikolle vasta huhtikuussa 1909. *V. v. F.*

Frederick Cook.

Cook *[kuk]*, James (1728-79), engl. löytömatkailija, aloitti uransa tavallisena merimiehenä, oli v:sta 1755 lähtien mukana Englannin ja Ranskan välisessä merisodassa, jonka loputtua hän toimitti tarkkoja merimittauksia Newfoundlandin ja Labradorin rannikoilla. Tämän jälkeen hän teki kolme suurta löytöretkeä. V. 1768 hän sai retkikunnan päällikkyyden, joka lähetettiin Tahiti-saarelle tarkkaamaan Venus-tähden kulkua auringon ohi.

James Cook.

Retkikunta purjehti Endeavour laivalla Kap Hornin ohi ja saapui huhtik. 1769 Tahitiin, missä kesäk. 3 p:nä tehtiin tarkoitetut tähtitieteelliset havainnot. Paluumatkalla C. purjehti siihen asti mannermaana pidetyn Uuden Seelannin ympäri ja löysi hänestä nimensä saaneen salmen, joka erottaa Uuden Seelannin kaksi pääsaarta toisistaan; täältä hän jatkoi matkaansa Australian manteren tuntematonta koillisrantaa pitkin Koralli-meren ja Torresin-salmen kautta saaden selville, että Uusi Guinea ei ollut manteren yhteydessä. Kesäk. 1771 retkikunta saapui Englantiin. Ehkä vielä tärkeämpi oli C:n toinen löytöretki (1772-75). Hän suoritti silloin ensimäisen maapallon ympäri purjehduksen lännestä itään ja tunkeutui eteläistä jäämerta myöten aina 71° 10′ etel. lev. löytämättä sitä mannermaata, jonka tähän asti vallinneen käsityksen mukaan olisi pitänyt olla eteläisen jäämeren puolella. Tällä retkellä hän löysi Uuden Kaledonian ja Etelä-Georgian ja kartoitti Uudet Hebridit. Kolmannelle retkelleen C. läksi 1776 etsiäkseen Tyynestä valtamerestä Ameriikan pohjoispuolitse vievää väylää Atlantin-mereen. V. 1778 hän saapui ensin Sandwich-saarille ja sitten Pohjois-Ameriikan länsirannikolle, jota myöten hän kulki Beringin-salmen pohjoispuolelle, kunnes hänen Icy capin kohdalta täytyi jääesteiden tähden kääntyä takaisin. Palattuaan Sandwich-saarille hän sai surmansa alkuasukkailta 1779. C. on luettava historian suurimpien löytöretkeilijäin joukkoon. Vasta hänen retkiensä kautta Australia ja Oseaania tulivat paremmin tunnetuiksi, samalla kuin tuo vanha harhaluulo suuren antarktisen mantereen olemassa-olosta hävisi. Toinen suurenmoinen puoli hänen toimintaansa oli merimiesten ter-

veydenhoidon parantaminen. Siihen aikaan oli hyvin tavallista, että merimiehiä joukoittain sortui keripukkiin ja muihin tauteihin. Niinpä C:kin ensimäisellä retkellään menetti 85 miehestään 30. Tämän johdosta hän rupesi miettimään keinoja tämän epäkohdan poistamiseksi ja keksikin niin onnistuneita menettelytapoja, että hänen toisella matkallaan 118 miehestä ainoastaan yksi kuoli. C:n matkoilla on siinäkin suhteessa merkityksensä, että ne antoivat uutta vauhtia lähetystoimelle. Kertomukset hänen matkoistansa, osittain hänen itsensä kirjoittamat, ilmestyivät 1773-84. [W. Besant, „Captain C."; Steger, „Cooks drei Reisen um die Welt".] *J. F.*

Cook *[kuk]*, Thomas (1808-92), ensimäisen matkailijatoimiston perustaja. Hän rupesi erään engl. raittiusseuran puhujana järjestämään huvimatkoja seuran jäsenille. Tästä alusta kehittyi Cookin matkailijatoimisto, joka 1865 siirrettiin Leedsistä Lontooseen. Se on hänen poikansa ja pojanpoikansa johdolla kehittynyt suurenmoiseksi yritykseksi, jolla on n. 120 haarosastoa maapallon eri osissa ja palveluksessaan 4,000 henkeä. C. on kansainvälisten kiertomatkapiletien keksijä.

Cooke *[kuk]*, Sir William Fothergill (1806-79), engl. sähköteknikko, joka liikekumppaninsa Wheatstonen kanssa keksi ensimäisen käyttökelpoisen sähkölennättimen ja otti sille patentin. *V. V-la.*

Cookin-salmi *[kuk-]*, Cookin 1770 löytämä salmi Uuden Seelannin Pohjois- ja Eteläsaaren välissä. Kapein kohta n. 25 km.

Coolgardie *[kūlgā'di]*, Länsi-Australian kultakenttäalueella, vedettömässä, autiossa seudussa sijaitseva kaupunki 571 km Perthistä, johon se rautatiellä on yhdistetty; yli 10,000 as. C:n kultakentät yhdessä n. s. Yilgarnin kultakenttien kanssa tuottivat 1904 n. 79 % koko Länsi-Australian kultatuotannosta, arvolleen yl. 8¼ milj. puntaa. — Suurilla kustannuksilla rakennettiin vv. 1898-1903 Perthin itäpuolella juoksevasta Helena-joesta sinne vesijohto. Tarpeellisen paineen saavuttamiseksi vesi ensin pumputaan 780 m korkeudessa olevaan altaaseen ja johdetaan sieltä putkia myöten C:hen.

Cooper *[kūpə]*, ks. Shaftesbury.

Cooper *[kūpə]*, Sir Astley Paston (1768-1841), engl. kirurgi, otti m. m. vatsapumpun käytäntöön ja saavutti maineen taitavana operaattorina, jonka leikkaukset perustuivat perusteellisiin anatomisiin ja kokeellis-fysiologisiin ja -patologisiin tutkimuksiin. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „On hernia" (1840-7); „Dislocations and fractures" (1822); „The anatomy of the breast" (1840) ja „Anatomy of the thymus gland" (1832).

Cooper *[kūpə]*, James Fenimore (1789-1851), amer. kirjailija, oli nuorena hurja poika, opiskeli Yalen yliopistossa Newhavenissa lakitiedettä, astui sitten meriväkeen, mutta antautui pian kokonaan kirjailijaksi. Oleskeltuaan viisi vuotta Euroopassa, jonkun aikaa konsulina Lyon'issa, hän palasi kotimaahansa ja asettui Cooperstowniin. Ensimäinen romaani „Precaution" (1821, aiheena on varovaisuus puolison valinnassa) on sangen keskinkertainen. Mutta jo seuraava „The Spy" (1821) perusti hänen maineensa ja sitä monet Ameriikassa pitävät parhaana. Tästä ajasta alkaen kuolemaansa asti hän väsymättä tuotti uusia romaaneja, joissa hän reippaasti ja vilkkaasti kuvasi merielämää ja loi aikansa intiaani- ja uutisasukasten elämästä ihanteellis-romantillisia kuvia, joiden isänmaallinen lämpö ja alkuperäinen luonnonrunous saavuttivat vastakaikua laajalti hänen kotimaansa ulkopuolellakin. Kaikissa maissa hänen romaaninsa ovat saavuttaneet yleistä suosiota. C:n vahvana puolena ei ole tyylin taiteellisuus, ei psykologinen luonteenerittely, eikä kompositsionin taitavuus. Mutta kahdessa suhteessa hän on mestari: luonnonkuvaamisessa ja seikkailujen jännittävässä esittämisessä. Hänen n. s. meriromaaneistaan ovat huomattavimmat: „The Pilot" (1823), „The red rover" (1828); n. s. nahkasukka-kertomuksista: „The Pioneers" (1823), „The last of the Mohicans" (1826), „The Prairie" (1827) ja „The Deerslayer" (1841). Sitäpaitsi C. on kirjoittanut useita muita kertomuksia, huvinäytelmän „Upside down, or philosophy in pettieoats, y. m. [T. R. Lounsbury, „Life of James Fenimore Cooper" (Boston 1883).] *J. H-l.*

Fenimore Cooper.

Cooper *[kūpə]*, Peter (1791-1883), ameriikkalainen teollisuusmies ja filantrooppi. C. kasvoi köyhissä oloissa saamatta alkeellisintakaan koulusivistystä, mutta saavutti siitä huolimatta tarmokkaana ja ritteliäänä liikemiehenä suurenmoisen menestyksen. Yritettyään eri aloilla hän 1824 perusti liimatehtaan, joka pian saattoi hänet hyviin varoihin. V. 1830 hän rakensi Ameriikan ensimäisen höyryveturin ja perusti 1836 New Yorkiin valssilaitoksen, joka Trentoniin siirrettynä kehittyi suurenmoiseksi yritykseksi. Elävästi tuntien oman sivistyksensä, varsinkin teknillisen sivistyksensä puutteellisuuden, häu tahtoi hankkia muille sen oppimisen tilaisuuden, mitä hänellä itsellään ei ollut ollut, ja perusti siinä tarkoituksessa 1854 New Yorkiin *Cooper institute* nimisen opiston, jossa pääasiallisesti annetaan maksutonta teknillistä opetusta varattomille; laitoksen yhteydessä on myöskin kirjasto, lukuhuoneita, mallikokoelmia, laboratoreja y. m. [R. W. Raymond, „Peter Cooper".]

Cooper Creek *[kūpə krīk]*, Australian sisäosissa, Queenslandissa alkava joki. Sen yhdyttyä Thomson nimiseen lisäjokeensa sen nimenä ensin on Viktorian-joki, sitten C. C., ja sen laskiessa Eyre-järveen Barcoo. Joen Strzelecki Creek niminen sivuhaara taasen laskee Blanche-järveen. Pitkässä, mutta usein hyvin matalassa uomassa on harvoin vettä läpi vuoden munalla kuin sen yläosissa; alijuoksu muuttuu useimmin suuriksi suolalammikoiksi. Tutkittu ensikerran 1840-luvulla; surullisen kuuluisa Burken ja Willsin sen rannalla kärsimästä kohtalosta 1861. *(W. S-m.)*

Cooperin-kulta *[kūpən-]*, kullan näköinen le-

jeerinki, joka sisältää 16 os. kuparia, 7 os. platinaa ja 1 os. sinkkiä. Cooperin peilimetalli sisältää 25 os. kuparia, 16,5 os. tinaa, 6 os. platinaa, 2 os. sinkkiä ja 1 os. arsenikkia; sitä voidaan helposti kiillottaa ja käytetään metallipeilien valmistukseen. *(W. B.)*

Coorg *[kūəg]* l. Kurg, provinssi Etu-Intian eteläosassa, 4,097 km², 180,607 as. (1901) l. 44 km²:llä, sijaitsee Länsi-Ghatsin ylängöllä. Sen läpi virtaa ylinen Kaveri-joki. Se on etupäässä metsä- ja laidunmaata ja tuottaa kahvia. Asukkaat (c. l. kudagu) ovat suurikasvuisia, kauniita; ne puhuvat kanarakielen (erään dravidakielen) murretta ja alistuivat vapaaehtoisesti Englannin vallan alle saatuansa taatuiksi oikeutensa. *(W. S-m.)*

Coornhert *[kūrn-]*, Dirk Volckertsen (1522-90), alankom. runoilija ja oppinut politikko. Hänen teoksensa ilmestyivät kolmena folio-nidoksena Amsterdamissa 1630. Niistä on mainittava „Zedekunst, dat is wellevens kunst" (1586). C:ia mainitaan hollanninkielen uudistajana. C. on kirjoittanut runoja „Liedboeck" (1575) sekä useita retoorisia draamoja, jotka eivät ole erityisen arvokkaita. Hän käänsi hollanninkielelle Boccacciota, Ciceroa ja Homerosta. Lorentzen, „D. V. C., der Vorläufer der Remonstranten" (Jena 1886); Moorrees, „D. V. C. de Libertijn" (Schoonhoven 1887).]

Copaïfera ks. Kopaivapalsami.

Copaivapalsami ks. Kopaivapalsami.

Cope *[koup]*, Edward Drinker (1840-97), pohjois-amer. paleontologi, v:sta 1867 Filadelfian yliopiston geologian ja mineralogian professori. Tutki kivettymiä varsinkin länsivaltioissa koettaen selvittää muotojen keskinäisiä sukulaisuussuhteita. Oli jyrkimpiä n. s. neolamarckilaisen suunnan kannattajia polveutumisopissa. Teoksia: „Origin of the fittest, essays on evolution" (1886); „Observations of the systematic relations of fishes" (1871); „Vertebrata of the cretaceous formations of the West" (1875); „Tertiary vertebrata" (1885).

Copepoda ks. Hankajalkaiset.

Copernicia ks. Vahapalmu.

Copernicus ks. Kopernikus.

Coppée *[-pē']*, François (1842-1908), ransk. runoilija, liittyi „parnassolaisiin" ja tuli tunnetuksi runoelmallaan „Grève des forgerons" (1869), jossa hän puoltaa työväen asiaa, sekä yksinäytöksisellä runonäytelmällään „Le Passant" (1869), jossa Sarah Bernhardt (ks. t.) esiintyi ensi kerran herättäen huomiota. C:n myöhäisemmistä näytelmistä saavuttivat menestystä: „Severo Torelli" (1883), „Les Jacobites" (1885) ja „Pour la Couronne (1895). Pysyvä kirjallinen arvo on hänen kaksinäytöksisellä draamallaan „Le luthier de Crémone" (1876). C. on julkaissut lyyrilliset runokokoelmat „Le Reliquaire" (1866), „Les Intimités" (1868), „Les Humbles" (1872), „L'Arriére-saison" (1890) sekä runollisia kertomuksia ja romaaneja. V. 1884 C. tuli Ranskan akatemian jäseneksi. [Lescure, „F. C., l'homme, la vie et l'œuvre" (Par. 1889); Druilhet, „Un poète français, F. C." (Par. 1902).] *J. H-l.*

Coppermine River *[kopəmain rivə]*, „kuparikaivosjoki", Englannin Pohjois-Ameriikan pohj.-osassa. Se saa alkunsa useasta n. s. Barren Grounds (ks. t.) alueella sijaitsevasta järvestä ja virtaa alempana m. m. Lac de Gras- ja Point Lake-järvien kautta. Se on täynnä vaarallisia koskia ja putouksia aina suulle saakka (Coronation-lahdessa Jäämeressä); n. 670 km pitkä. V. 1771 Hearne löysi sen ja John Franklin tutki sitä 1821 Point Lakesta sen suulle asti. Joen läheisyydessä on löydetty kuparia, josta ympäristön intiaanit valmistivat tarvekalunsa, ennenkuin olivat oppineet tuntemaan raudan; siitä sen nimi. *(W. S-m.)*

Copra ks. Kopra.

Coprinus ks. Mustesieni.

Coproliitti ks. Koproliitti.

Coprophaga (kreik. *kopropha'gos* = lannansyöjä), kaikki ne lehtisarviset kovakuoriaiset *(Lamellicornia* ks. t.), jotka elävät lannasta. Niihin kuuluvat suomalaisista hyönteisistä m. m. sittiäinen *(Geotrupes)* ja *Aphodius*-sukua 35 lajia, jotka suuruudelleen vaihtelevat 3:n ja 12:n mm:n välillä. Tunnetuin etelämaalainen laji on *Scarabæus sacer* (ks. t.). *U. S-s.*

Copulatio *[kōpulā'tiō]* (lat.), parittelu.

Copyhold *[kopihould]* (engl.). Näin nimitetään Englannissa maata, joka oikeudellisesti on toisen, tavallisesti jonkun isomman maatilan *(manor)* osa, mutta johon sen haltijalla *(copyholder)* tosiasiallisesti on täysi omistusoikeus, jonka perusteena on jäljennös *(copy)* maarekisteristä (siitä nimitys copyhold). C. eroaa tavallisella omistusoikeudella hallitusta maasta *(freehold)* sen puolesta, että sitä rasittavat m. m. eräät vanhanaikuiset (feodaaliset) „manor"in omistajalle suoritettavat maksut. V. 1894 säädetyn lain mukaan niistä kuitenkin nyt voi päästä. *J. F.*

Copyright *[kopirait]* (engl., < *copy* = jäljennös, ja *right* = oikeus), kustannusoikeus, kirjallinen omistusoikeus.

Coquelin *[koklā']*. 1. Benoît Constant (1841-1908), kuuluisa ransk. näyttelijä, sai opetuksensa Pariisin konservatorissa, esiintyi ensi kerran Théâtre-Français'ssa René Gros'n osassa („Dépit amoureux") ja tuli jo 1863 mainitun teatterin vakinaiseksi jäseneksi. Hän oli kooltaan pieni, ulkomuodoltaan ruma; hänen äänensä oli laaja, mutta samalla terävä. Kaikesta tästä huolimatta hän oli nykyajan nerollisimpia näyttelijöitä. Lämmin elämä ja luonnollisuus pulppuilivat esiin kaikista hänen näyttämöluomistaan. Hän on kirjoittanut muun muassa teokset „L'art et le comédien" (1880) ja „L'art de dire le monologue" (1884). Kävi Helsingissä 1906.

Benoît Constant Coquelin.

2. Alexandre C. (1848-1909), edellisen nuorempi veli, tavallisesti mainittu nimellä „Coquelin Cadet". Hänen erikoisalansa oli nuorekkaiden koomillisten osien esittäminen. *J. H-l.*

Coquille ks. Kokilli.

Coquimbo *[koki'mbo]*, Keski-Chilen provinssi, 34,880 km², 200,423 as. (1905). Malmirikas, varsinkin kupari- ja mangaanimalmeja. Harjoittaa tuottavaa maan- ja hedelmänviljelystä. Pääkaupunki La Serena C. nimisine satamakaupunkeineen. *(W. S-m.)*

Cor (lat.), sydän. C. adiposum, rasvasydän. *M. O-B.*

Cora, Guido (s. 1851), it. maantieteilijä, v:sta 1882 maantieteen professori syntymäkaupungissaan Torinossa sekä v:sta 1898 Roomassa. „Cosmos" nimisen maantiet. aikakauskirjan perustaja (1873). Matkustellut Välimerenmaissa (Epeiroksessa ja Pohjois-Afrikassa); kirjoittanut maantiet. teoksia: pääteokset „Rieerche storiche e archeologiche sul sito d'Auaris" ja selonteko Italian Uuden Guinean retkikunnasta. Julkaissut v:sta 1884 „Annuario geographico" nimistä maantiet. vuosikirjaa. Sitäpaitsi C. on julkaissut useita fyysillis-maantiet. karttoja.

Coralliorrhiza innata.

Coracias ks. Sininärhi.

Coracoideum ks. Korppiluu.

Corallineæ, kalkkilevät. ks. Punalevät.

Coralliorrhiza innata, harajuuri, kämmekkäisten heimoon kuuluva, matala, vihreähkön keltainen, lehdetön yrtti. Vaaleankeltaiset kukat harvassa tertussa, juurakko korallimaisesti haaroittunut. Kosteissa metsissä yli koko maan; ei varsin yleinen.

Corallium, puna- l. jalokoralli. ks. Korallieläimet.

Corander. 1. Henrik Konstantin C. (Korander, Koranteri) (1814-78), suom. kielitieteilijä; synt. Mikkelissä; pappi ja fil. toht. Toimi v:sta 1843 opettajana enimmäkseen Viipurissa, sai (1860) nimityksen suomen kielen dosentiksi yliopistoon, mutta jäi kouluvirkaansa, kunnes 1867 tuli kirkkoherraksi Antreaan. Hänen 1859 julkaisemansa „Suomalaisten Nimukka- ja Lausukka- (eli Tehdikkö-)sanojen jakautumisesta, taivutuksen suhteen" on ensimäinen suomenkielinen dosenttiväitöskirja. C:n muista kielitieteellisistä teoksista mainittakoon: „Suomalajnen Kieli-Oppi, Kowlujen tarpe'eksi. Ensimmäjnen Osa" (1845), vähäpätöinen julkaisu, jolle kuitenkin tulee ensimäisen suomenkielisen kieliopin-esityksen kunnia, sekä „Praktisk lärobok i finska språket" (1866), jota ei sitäkään voi pitää onnistuneena. C. toimitti v. 1856 veljensä kanssa „Sanan-Lennätintä"; myös „Otavassa" hänellä on runsaasti kirjoituksia, m. m. suomenkielen oikeinkirjoitusta ja käyttöä koskevia.

2. Aksel Gabriel C. (Koranter) (1827-77), suomen kielen viljelijä, edellisen veli; synt. Mikkelissä; fil. maist.; oli pari vuotta opettajana Helsingissä ja sitten (1852-74) lehtorina Viipurissa. Hänen julkaisemansa „Kertoelma Suur-Savosta eli Mikkelistä" (1848) on ensimäinen suomenkielinen pitäjänkertomus. C:n suomen kielen lauseoppi („Utkast till finsk satslära" 1861, lisätty painos 1865) sisältää alaltaan koko joukon uutta, mutta ei esityksen selvyydessä vedä vertoja edeltäjälleen Yrjö Koskisen lauseopille. C. on työskennellyt myös sanomalehtimiehenä, toimittaen Viipurissa „Sanan-Lennätintä" (1856-8) sekä „Otavaa" (1862-3). Viipurin Suomalaisen kirjallisuuden seuran sihteerinä hän oli 1857-75. *A. K.*

Corchorus ks. Juutti.

Corcyra *[-ÿ'-]*, Korfun saaren ja kaupungin lat. nimi.

Corda (it.), soittimen kieli; una c. (= yhdellä kielellä) tarkoittaa pianonsoitossa n. s. pianopedaalin käyttämistä (ks. Pedaali). *I. K.*

Corda, Karl August Joseph (1809-49), itävalt. siententutkija ja kasvipaleontologi. Teoksia: „Icones fungorum hucusque cognitorum" (1837-54); „Prachtflora europäischer Schimmelbildungen" (1839); „Beiträge zur Flora der Vorwelt" (1845).

Cordaites, *palcont.*, paljassiemenisiin kuuluva muinaismaailman kasvisuku, joka esiintyy devonisesta permiseen muodostumaan, mutta runsaimmin ylemmässä hiilimuodostumassa. Hoikkarunkoisia, 30-40 m korkuisia ylhäällä latvukseksi haaroittuvia puita. Lehtiasento hajallinen, lehdet tasasoukkia tai pyöreämäisiä, joskus liuskaisia, 1 m:iin pitkiä ja 20 cm:iin leveitä, ruodittomia ja silposuonisia, muistuttaen *Dracænan* lehtiä. Kukat tertuissa tai tähkissä, yksikotisia. C. muistuttivat sekä havupuita että käpypalmuja, mutta erosivat näistä monessa tärkeässä suhteessa.

Cordaites.

Corday d'Armans *[-dē' darmā']*, Marie Anne Charlotte (1768-93), Marat'n murhaaja, syntyi Caen'in lähellä aatelissuvusta, kaunis ja ihanteellinen tyttö, päätti Ranskan vapauttamiseksi hirmuhallituksen sorrosta murhata Marat'n, joka lehdessään „Ami du peuple" kiihotti veritöihin. C. oli saanut vaikutusta girondisteilta, mutta murhaan ei kukaan ollut häntä kehoittanut. Päätöksensä C. pani toimeen 13 p. heinäk. 1793 Pariisissa, jonne oli salaa lähtenyt. Sanoen muka tahtovansa ilmaista salaliittohankkeen C. pääsi Marat'n puheille, joka paraikaa istui kylpyammeessa, ja pisti tikarin hänen sydämeensä. Seuraavassa tutkinnossa C. osoitti suurta lujuutta ja mielenmalttia; pysyi viimeiseen saakka vakuutettuna tekonsa oikeudesta ja nousi iloisena mestauslavalle saman kuun 17 p. *G. R.*

Charlotte Corday.

Cordeliers *[kordəljē']* (ransk., = „köysivyön käyttäjät"), kordelieerit; niin nimitettiin Rans-

kassa usein pukunsa mukaan fransiskaanimunkkeja. Ranskan vallankumouksen aikana tämä nimitys tarkoittaa erästä valtiollista ryhmää (perustettu 1790), joka piti kokouksiaan muutamassa fransiskaaniluostarissa („kordelieeriklubi"). Sen johtajia olivat Danton, C. Desmoulins, Marat, Hébert y. m. Kiihkoisen radikaalisena ja alempain kansankerrosten tukemana C. ryhmä oli ensin jakobiineihin liittyneenä, mutta riitaantui sitten heidän kanssansa. Maaliskuussa 1794 Robespierre kukisti sen ja mestautti sen päämiehet. *G. R.*

Cordier *[kordiē']*, Henri Joseph Charles (1827-1905), ransk. kuvanveistäjä, Ruden oppilas. Sai valtion matkarahan tutkiakseen erilaisia vieraita ihmisrotuja Afrikassa ja Itä-Aasiassa ja matkan tuloksena oli joukko yksityisiä veistokuvia ja ryhmiä, esim. „Afrikkalainen Venus", „Kreikkalainen palikaari", „Algerialainen juutalaisnainen", „Arabialainen sheikki" y. m. Saadakseen enemmän elävyyttä veistoksiinsa hän käytti niihin erivärisiä aineksia: metalleja, kivilajeja ja emaljia. C. on muovaillut myöskin muotokuvia — keisarinna Eugénien, kenraali Boulanger'n — ja allegorisia ja mytologisia veistokuvia. *F. L.*

Cordier *[kordiē']*, Henri (s. 1849), ransk.-amer. tiedemies, joka useissa kirjoituksissa on käsitellyt Kiinan ja etäisimpien itämaitten suhdetta Eurooppaan. *K. T-t.*

Cordieriitti ks. Kordieriitti.

Cordilleras de los Andes *[kordilje'ras]*, Kordillieerit (ks. t.) l. Andes-vuoret.

Córdoba (Cordova). 1. Espanjan provinssi Andalusian maakunnassa, 13,727 km², 495,150 as. (1907) l. 36 km²:llä. Suurimman, pohjoisimman osan, pääjoen Guadalquivirin pohjoispuolella, täyttävät Sierra Morena ja Los Pedrochesin ylätasanko. Joen eteläpuolella on hedelmällistä alankomaata, Campiña de C. Ilmanala on kuuma ja kuiva. Maanviljelys on tärkeä ja melkoinen. Täällä ovat Espanjan suurimmat öljypuuistutukset. Vuorityö tuottaa pohjoisessa kivihiiltä, rautaa lyijyä ja vaskea. Teollisuus vähäpätöinen. Pääkaupunki C. (ks. t.). — 2. Argentiinan liittotasavallan provinssi maan keskiosassa, 161,036 km², 507,639 as. (1906) l. 3 km²:llä. Maa on osaksi tasankoa algarrobo-metsineen, suola-aroineen ja -järvineen (pohjoisessa), ja puuttomine pampas-tasankoineen (etelässä). Länsiosan täyttää Sierra de C.-vuoristo. Tämän muodostavat 3 yhdensuuntaista, aina 2,000-2,500 m:iin kohoavata, vanhoista vuorilajeista muodostunutta vuorijonoa, joista saadaan kultaa, lyijyä ja vaskea, mutta vuorityö on vielä alhaisella kannalla. Korkeammalla vuoristossa on hyviä laitumia. Kotieläiminä hoidetaan siellä lampaita, nautakarjaa, hevosia ja muuleja. Alavammilla paikoilla on vuohenhoito tärkein. Maanviljelystä harjoitetaan tasangolla keinotekoisen kastelun avulla; se tuottaa luserni-heinää, maissia ja vehnää. Suolansaanti on runsas. Teollisuustuotteista mainittakoon jauhot, sementti ja tiilikivet. — Maan kautta kulkee monta rautatielinjaa tasavallan tärkeimpiin kauppakeskuksiin. Pääkaupunki C. (ks. t.). Suuria siirtoloita. Hallitusta johtavat kuvernööri, varakuvernööri, senaatti ja edustajakamari; 25 departementtia. *W. S-m.*

Córdoba (Cordova). 1. Espanjan samannimisen provinssin pääkaupunki Guadalquivirjoen ja Madrid-Sevillan radan varrella, n. 50,100 as. C. on vielä suuressa määrin säilyttänyt muinaisen maurilaisen ulkomuotonsa. Se on torneilla varustettujen vanhojen muurien ympäröimä ja nykyään Espanjan eniten rappiolla olevia kaupunkeja. Uusia etukaupunkeja lukuunottamatta on C:lla kapeat, käyrät kadut, joita vanhat, vähäpätöiset ja sortumaisillaan olevat, kurjat talot reunustavat. C:n muinaista loistoa muistuttavat enää vain vanha ja kuuluisa, ulkoapäin yksinkertainen, mutta sisältä loistava ja rikkaasti koristeltu moskeia vv:lta 786-990, joka 1238 muutettiin kristityksi kirkoksi hävittämällä paljon sen alkuperäisestä tyylistä; maurilainen palatsi puistoineen, n. s. Alkazar-linna, kalifien kylpylaitokset, korkea Guadalquivirin silta ja linnoitus. Uudemmalta ajalta siellä on useita kirkkoja, piispanlinna, härkätaistelupaikka, teattereja, seminaari ja akatemia, käytännöllisiä kouluja, museo sekä kirjasto. Vegalla (ks. t.) harjoitetaan taistelusonnien- ja hevossiitosta. Muinoin kuuluisa teollisuus (esim. nahkatavarateollisuus) ja kauppa ovat rappeutuneet. — C. on foinikialaisten perustama Karta Tuba („suuri kaupunki"). Roomalaisaikana, v:lta 152 e. Kr. sen nimenä oli *Corduba*. Tällöin se oli kukoistava siirtokunta ja niemimaan tärkeimpiä kaupunkeja. Se on Senecain ja Lueanuksen sekä Averroësin syntymäkaupunki. V. 571 C. joutui länsigoottien, 711 arabialaisten valtaan (vrt. Tarik). Abdarrahmân teki siitä 755 perustamansa Umaijadien kalifikunnan pääkaupungin, josta ajasta kaupungin loistoaika alkaa. 10:nnellä vuosis. se oli loistavimmillaan

Arabialaiset muurinrauniot Cordovassa.

Cordovan suuren moskeian sisusta.

ja muhammettilaisen maailman pyhimpiä paikkoja, „Läunen Mekka". Luullaan sen silloin olleen n. 30 km ympärimitateu ja sen asukasluvun n. 1 milj. Kerrotaan siellä olleen 600 moskeiaa, 60,000 suurta rakennusta ja 900 julkista kylpylaitosta. C:ssa oli yliopisto ja suurenmoinen, 600,000 nidettä sisältävä kirjasto. Se oli maurilaisen tieteen ja taiteen sekä kaupan ja teollisuuden keskus. — Kalifivallan kukistuttua (1031) se alkoi rappeutua, ja Ferdinand II:n valloitettua C:n 1236 sen merkitys vieläkin väheni. Ranskalaiset Dupont de l'Étang'iu johdolla valloittivat sen 1808, jolloin se myös ryöstettiin. — 2. Pääkaupunki Argentiinan tasavallan C:n provinssissa Rio Primeron varrella, n. 400 m yl. merenp., 70,000 as. (1903). C., joka on viiden rautatien risteyskohta, käy suurta kauppaa m. m. Buenos Airesin ja Rosarion kaussa. Kaupungissa on posliini- ja mekaanisia tehtaita sekä suuria kalkkiuuneja. Sivistyslaitoksista mainittakoon yliopisto (v:lta 1613), jossa on 3 tiedekuntaa; tähtitiet. ja ilmatiet. kansallisobservatori v:lta 1870, eteläisen pallonpuoliskon tärkeimpiä; tiedeakatemia (1870), korkeampia oppilaitoksia y. m. Piispauistuin. — Kaupunki perustettiin 1573. Se oli Kaarle V.n aikana Tuenmanin provinssin pääkaupunki ja jesuiittalähetyksen pääpaikka. Espanjalaisvallan aikana C. myös oli Etelä-Ameriikan tärkeimpiä sivistyskeskuksia. *W. S-m.*

Córdoba (C ó r d o v a), G o n z a l o F e r n a u d e z d e C. y A g u i l a r (1443-1515), esp. sotapäällikkö, kunnostautui Granadan valloituksessa 1492 ja auttoi 1495 karkoittamaan ranskalaiset Napolista. Liitossa rauskalaisten kanssa hän valloitti 1502 tämän maan ja karkoitti heidät uudestaan 1503, jonka jälkeen hän espanjalaisena varakuninkaana hallitsi Napolissa. Kun C. tässä virassa saavutti kansan suosion, kutsui Ferdinand Katolilaiuen epäluuloisena hänet pois 1506. C. oli Espanjan sotilaallisen loistokauden perustaja. *G. R.*

Corduba, C ó r d o b a n kaupungin (ks. t.) lat. nimi.

Cordyceps, pyrenomyseetteihin kuuluva sienisuku, jonka useimmat lajit elävät hyönteisten loisina. Huovasto kehittyy elävissä toukissa, jotka lopulta siitä täyttyvät ja kuolevat. Eräs laji synuyttää silkkimadou muskardiinitaudin, toinen on hyödyllinen tappaen nunnaperhosen ja turilaan toukkia.

Cordyline, liljakasvisuku, kymmenkunta lajia kuumissa maissa. Moniaita kirjavalehtisiä lajeja viljellään, usein *Dracæna*u nimellä, joista eroavat rönsyjensä kautta.

Cordylophora laeustris, hydropolyyppi, joka muodostaa hyvin haaroittuneita yhteiskuntia ja elää murtovedessä, paikoitellen myös mukaantunut makeassa vedessä elämään. Yleinen esim. eräissä merenlahdissa Helsingin luona.
K. M. L.

Coregonus ks. S i i k a ja M u i k k u.

Corelli *[-c'-]*, A r c a n g e l o (1653-1713), it. viuluniekka ja säveltäjä; hänen arvellaan ensimäisenä viljelleen C o n c e r t o g r o s s o-sävellyslajia (ks. t.). *I. K.*

Corelli *[-e'-]*, M a r i e (s. 1864), suosittu engl. romaaninkirjoittaja, puoleksi it., puoleksi skotl. syntyperää. Hänet otti ottotyttäreksi kirjailija Charles Mackay; hän sai Englannissa kasvatuksen ja Ranskassa musiikki-opetusta. Teoksissaan hän vastustaa naisliikkeen liioitteluja. Hänen ensimäinen kaunokirjallineu tuotteensa oli „A romance of two worlds" (1886). Myöhäisemmistä teoksista mainittakoon: „The sorrows of Satan" (1895), „Jane" (1897), „Boy" (1900), „The Master Christian" (1900), „Temporal power, a study in supremaey" (1902).

Coremans *[-ō-]*, E d u a r d (s. 1835), belg. politikko, innokas flaamilaisen kausallisuusliikkeen kannattaja; saavutti nuorena asianajajana suurta suosiota sen johdosta että käytti tuomioistuimissa flaamin kieltä; valittiin 1868 edustajakamariin, jossa ensimäisenä puhui mainittua kieltä; sai säädetyksi joukon lakeja, joilla turvattiin flaamin kielen käyttö halliunon, ylemmän opetuksen ja lainkäytön alalla. *J. F.*

Coreopsis tinctoria.

Coreopsis, k a u n o s i l m ä, kasvisuku mykerökukkaisteu heimossa, läheistä sukua astereille. Suvun n. 70 lajia kotoisin Ameriikasta ja Afrikasta. Lehdet ehyitä tai pariliuskaisia, isot laitakukat usein keltaisia, kehräkukat ruskeita. Eräitä lajeja *(tinctoria, coronata, grandiflora)* viljellään koristuskukkina useina värimuuunoksiua.

Corfinium *[-fi'-]*, muinaisuudessa pælignien kaupunki Italian Samniumin maakunnassa, liittolaissodassa vv. 90-88 e. Kr. liittoutuneitten kansain pääkaupunki; siitä I t a l i(c)a nimitys myöhemmiu. Jäännöksiä Pentiman luona Abruzzien maakunnassa. *K. J. H.*

Coriandrum ks. K o r i a n t e r i.

Corinth *[-i'-]*, L o u i s (s. 1858), saks. taidemaalari, opiskeli ensin Münehenissä Löfftzin ja sitten Pariisissa Bouguereau'n johdolla ja on nykyään Berliiniu „secessionin" huomatuimpia taiteilijoita. C:n maalaustapa on voimakasta ja naturalistista, ja yhtä rohkeasti hän käyttää sitä uskonnollisia aiheita käsitellessään — „Pietä", „Ristiinnaulitseminen" — kuin realistisissa ulkoilma- ja laatumaalauksissaan, joista mainitta-

Louis Corinth, oma muotokuva.

koon „Teurastamo", „Bakkanttikulkue", kaksiosainen „Elämä" ja „Härkä". C. on maalannut myöskin joukon muotokuvia. *F. L.*

Coriolanus *[-ā'-]*, Gnæus Marcius, muinaisroomal. ylimys, saanut lisänimensä 494 e. Kr. valloittamastaan volskien Corioli nimisestä kaupungista. Nälänhädän aikana C. koetti plebeijeiltä riistää heidän vähää ennen saamansa tribuunivallan, joutui sen johdosta syytteeseen sekä oli pakoitettu lähtemään volskien maahan. Volskien sotajoukolla C. kauan uhkasi Roomaa, mutta taipui lopuksi äitinsä Veturian ja vaimonsa Volumniau rukouksista siirtymään pois. Tarinain mukaan hän joko sai surmansa sen johdosta tahi eli vanhuuteen saakka maanpaossa. C:n tarinaa Shakespeare on käsitellyt samannimisessä näytelmässään. *K. J. H.*

Corium (lat.), verinahka. ks. Iho.

Cork *[kōk]*. 1. Kreivikunta Irlannissa Munsterin provinssissa, 7,485 km², 328,489 as. (1901), suurin osa katolilaisia. Maa lännessä vuorista, idässä lakeata ja hedelmällistä. Laajoja laitumia, karjanhoito melkoinen. Samoin kalastus rannikolla. C:ssa on rautaa, kuparia ja kivihiiltä, mutta teollisuus on vähäpätöinen: pääasiallisesti puuvillakehruutehtaita, laivanveistämöitä ja konetehtaita. Kreivikunta lähettää yhdessä C:n kaupungin (ks. alemp.) kanssa 9 edustajaa parlamenttiin. — 2. Samannimisen kreivikunnan pääkaupunki, sijaitsee Lee-joen varrella lähellä sen suuta C. Harbour nimisessä lahdessa, 76,122 as. Kauniisti rakennettu, useita puistoja, tilavat satamalaitokset. Ulkosatama Queenstown. C. on tärkeä kreivikunnan tuotteiden kauppapaikka. Suuri voinvienti. Tuonti n. 1 milj. punnan arvoinen, vienti 0,8 milj. Kaupungissa on tärkeitä sivistyslaitoksia ja käytännöllisiä kouluja; anglikaanisen piispan istuin. *(W. S-m.)*

Corlissin höyrynjakojärjestelmä, höyrykoneiden luistijärjestelmä, jossa höyryn jaon suorittaa 4 kuhunkin silinteriin kuuluvaa pyöreää luistia, n. k. Corlissin-hanaa. *(V. V-la.)*

Corlissin-kone, höyrykone, jossa on ameriikkalaisen Corlissin keksimä höyrynjakojärjestelmä. C-kone on yleisesti käytännössä Ameriikassa ja Englannissa. *(V. V-la.)*

Cormophyta, *kasvit.*, Endlicherin järjestelmässä: kaikki juurelliset ja varrelliset kasvit; kasvikunnan toisen suuren *Thallophyta*-ryhmän rinnakkaisryhmä. Siihen kuuluivat sammalet, sanikkaiset, paljas-, ja koppisiemeniset. Alexander Braunin järjestelmässä käsitti *C.* ainoastaan sanikkaiskasvit.

Cormus (mlat., < kreik. *kormo's)*, *eläint.*, eläinyhteiskunta, saksalaisten „Tierstock".

Cornaro *[-ā'-]*, Caterina (1454-1510), kuuluisa venetsiatar, meni 1472 avioliittoon Kypron kuninkaan Jaakko II:n kanssa. Tämän aikaiseen kuoltua venetsialaiset pakoittivat hänet jättämään saaren 1489; oleskeli loppuikänsä Asolossa, tiedemiesten ja runoilijoiden seurassa. *E. M-a.*

Cornea, *anat.*, sarveiskalvo ks. Silmä.

Corneille *[-ne'i]*. 1. Pierre C. (1606-84), kuuluisa ransk. näytelmänkirjoittaja, s. 6 p. kesäk. 1606 Rouenissa, k. 1 p. lokak. 1684 Pariisissa. Tutki ensin lakitiedettä, mutta hylkäsi sen ja antautui kirjalliselle uralle. Hänen esikoisnäytelmänsä „Mélite" (1629) saavutti rohkaisevan menestyksen, ja sitä seuraavista draamoista „Clitandre" ja „La Veuve" jälkimäinen kiinnitti Richelieu'n huomion. Kardinaali kohotti C:n hovirunoilijoidensa joukkoon ja määräsi hänelle eläkkeen. Senecan ja Euripideen malliin kirjoitettu murhenäytelmä „Médée" (1635) saavutti huonon menestyksen, minkä vuoksi C. kääntyi huvinäytelmään ja kirjoitti satuilveilyn „L'illusion comique", joka 30:n v:n ajan pysyi kassakappaleena. Mutta vasta hänen sankarinäytelmänsä „Le Cid" (1636) loi hänen maineensa ja herätti yleistä ihastusta, huolimatta vihamiesten ja kadehtijain ankaraista arvosteluista (näiden vastustajien joukossa oli itse Richelieu). C:n tuotantokauden kukoistusajan muut draamat ovat: „La mort de Pompée" (1642), „Rodogune" (1644), „Théodore" (1645), „Heraclius" (1647), „Andromède" (1650), „Don Sanche d'Aragon" (1650), „Nicomède" (1651), „Pertharite" (1652). Mutta kappale kappaleelta oli häneu kirjallinen maineensa vajonnut, ja kun viimeksimainittu näytelmä täydelleen epäonnistui, hylkäsi hän kokonaan draaman alan ja suoritti loppuun Thomas a Kempiksen käännöksen. Kun hän sittemmin tuli kosketuksiin Molièren näyttelijäseuran kanssa ja muutamat ylhäiset suosijat, kuten Fouquet, häntä rohkaisivat, alkoi hän uudelleen kirjoittaa näytelmiä. Näistä saavuttivat joltisenkin menestyksen „Oedipe" (1659), „Sertorius" (1662) ja „Othon" (1664). Muut näytelmät, joista viimeinen oli „Surćna" (1674), eivät enää kantaneet suuren runoilijan leimaa. Jo 1647 C. oli valittu Ranskan akatemiaan, mutta hän muutti Pariisiin vasta v. 1662 perheineen ja veljensä Thomas'n seurassa, jonka kanssa hän aina asui. C:n viimeiset elinvuodet katkeroituivat toimeentulon huolista. Paljon oli C. omaksunut espanjalaisesta ja italialaisesta teatterista, mutta hänen pyrkimyksenään oli kuitenkin vapauttaa ransk. näyttämö vieraasta vaikutuksesta ja tehdä se kansalliseksi. C. puhui innokkaasti kunniasta, mainecsta, velvollisuudentunteesta ja isänmaanrakkaudesta. Hänen luontonsa tavoitteli selvyyttä ja loogillista terävyyttä. Mutta tämän vuoksi hänen näytelmissään usein ilmenee järkeilevä ja todisteleva piirre, ja usein hänen sankarittariensa rakkaus tuntuu lähtevän päästä, eikä sydämestä. Monasti hänen henkilöiltään puuttuu psykologinen kehitys. C. on kirjoittanut esteettisiä tutkimuksia, kuten „Discours du poème dramatique, de la tragédie, des trois unites". Paras C:n teosten painos on hänen itsensä tarkastama v:lta 1682. [Guizot, „C. et son temps" (Par. 7:s pain. 1880); Taschereau, „Histoire de la vie et des ouvrages de P. C." (3 pain. 1869); Saint-René Taillandier, „C. et ses contemporains" (1864); Lavallais, „C. inconnu" (1876); Bouquet, „Points obscurs et nouveaux de la vie de

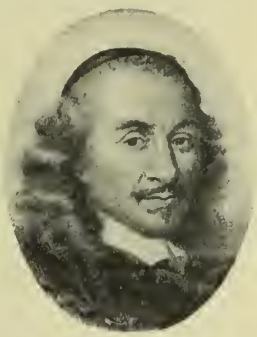

Corneille.

C." (1888); Faguet, „Corneille" (1898); J. Böhm, „Die dramatischen Theorien P. Corneilles" (Berl. 1901); Huszár, „P. C. et le théâtre espagnol" (Par. 1903); Picot, „Bibliographie Cornélienne" (1875).]

2. Thomas C. (1625-1709), draamallinen kirjailija, edellisen veli. Hänen ensimäinen näytelmänsä oli komedia „Les engagements du hasard" (1647). Hänen ensim. murhenäytelmänsä „Timocrate" (1656) vastaanotettiin niin suosiollisesti, että se keskeytymättä pysyi näyttämöllä kuuden kuukauden ajan. Hänen muista näytelmistään mainittakoon „Ariane" (1672), jota Voltaire piti hänen parhaana draamanaan, ja „Le comte Essex". Hänellä oli kirjailijana kaikki veljensä viat, mutta ei hänen eteviä ja yleviä ominaisuuksiaan. Th. C. oli myös kielitieteilijä. [Reynier, „Thomas C., sa vie et son théâtre" (Par. 1893).] *J. H-l.*

Cornelia *[-ē'-]*, jalo roomatar, Publius Cornelius Scipio Africanus vanhemman tytär, Tiberius Sempronius Graechuksen puoliso, Tiberius ja Gaius Graechuksen äiti, kuuluisa älykkäisyydestään ja ylevämielisyydestään. *K. J. H.*

Cornelius *[-ē'-]*, muinaisroomal. kuuluisa, laaja sukukunta *(gens)*, jonka haaroja olivat Cinna, Cethegus, Dolabella, Lentulus, Scipio, Sulla y. m. *K. J. H.*

Cornelius *[-ē'-]*. 1. Peter von (1783-1867), saks. taidemaalari, opiskeli maalaustaidetta ensin kotikaupungissaan Düsseldorfissa, sittemmin Frankfurt am Mainissa ja Roomassa (1811-19). Frankfurtissa hän aloitti sarjan piirustuksia Goethen Faustiin jatkaen niitä sekä kuvittaen myöskin Niebelungenliedin Roomassa. Täällä hän liittyi n. s. natsarealaisiin maalareihin ja sai pian heidän keskuudessaan johtavan aseman. Heidän päämääränään oli saada syntymään suurisuuntainen, syväaatteinen, kansallisen ja uskonnollisen hengen läpitunkema saksalainen monumentaalitaide, jonka esikuvina olisivat suuret italialaiset renesanssikauden mestarit. Heidän taitonsa ei kumminkaan riittänyt tätä hyvää tahtoa toteuttamaan. — Harvalla taiteilijalla on ollut niin paljon tilaisuutta suurten seinäfreskojen maalaamiseen kuin C:lla, mutta hyvin vähässä määrin hänen freskonsa vastaavat dekoratiivista tarkoitustaan ollakseen todella seinän taiteellisena kaunistuksena. Sillä maalausten aatesisällys oli hänellä pääasiallisena silmämääränä, nimittihän hän itse erästä kuvasarjaansa filosofiseksi tohtorinväitöskirjaksi. Tästä syystä taiteen tekotavallinen puoli jäi sivuseikaksi, hänen maalauksensa eivät ole piirustukseltaan virheettömiä ja hänen värikäsittelyltään puuttuu sekä dekoratiivista loistoa että värisuhteiden hienompaa käsittämistä. Kuvaavata on, että hän freskojen piirustukset, n. s. kartongit, valmistettuaan jätti useimmiten työn lopullisen suorittamisen toisten tehtäväksi. — C:n ensimäiset suuremmat teokset olivat Saksan konsulin Bartoldin huvilaa varten Roomassa maalatut freskot Joosefin historiasta; ne muutettiin 1888 Berliinin kansallisgalleriaan. 1819 hän sai Baierin kruununprinssiltä Ludvikilta toimekseen koristaa freskoilla Münchenin glyptoteekin, jonka maalausten aiheet olivat valitut Kreikan jumalais- ja sankaritarustosta. 1820 hänet nimitettiin Düsseldorfin taideakatemian johtajaksi ja 1825 samanlaiseen toimeen Münchenissä, jossa hän 1826-36 valmisti sarjan maalaustaiteen kehitystä kuvaavia kartongeja Münchenin vanhaa pinakoteekkia varten. V. 1830 ja 1834-35 C. oleskeli Roomassa valmistellen suurta uskonnollista freskosarjaa Münchenin Ludvikinkirkkoa varten, mutta vain yhden sarjan kuvista, „Viimeisen tuomion", hän itse maalasi 1836-40. Loukkaantuneena siitä, että hänen töihinsä ei oltu täysin tyytyväisiä hän noudatti mielellään 1841 Preussin kuninkaan Fredrik Vilhelm IV:n kutsua Berliinin taideakatemian johtajaksi. Täällä hänen piti freskoilla koristaa aiottu kuninkaallisen perheen hautakappeli. Sen rakentaminen jäi kumminkin sikseen, mutta siitä huolimatta C. valmisti kartongit, joiden aiheena oli kristinuskon sisällys ja tehtävä. Ne säilytetään nykyään Berliinin kansallisgallerian erikoisissa Cornelius-saleissa. — Saksalaiset pitävät C.ta yhtenä maansa suurista taiteilijoista; vieraan jättävät hänen teoksensa kumminkin sangen kylmäksi, vaikka hän tunteekin kunnioitusta hänen yritystensä suurisuuntaisuutta ja hänen tahtonsa tarmokkuutta kohtaan. *F. L.*

P. Cornelius.

2. Peter C. (1824-74), ed:n serkunpoika, saks. säveltäjä ja runoilija, tunnettu lauluistaan („Morsiuslauluja", „Joululauluja") sekä oopperoistaan: „Bagdadin parturi", „Cid" ja „Gunlöd" (viimemainitun keskenjääneen on sittemmin täydentänyt ja soitintanut W. von Baussnern). C. on lyyrillisenä säveltäjänä huomattava tunneilmauksensa tuoreuden ja puhtauden vuoksi. Hänen oopperamsakin pääansiot ovat lyyrillistä laatua. Huolimatta läheisestä persoonallisesta suhteestansa Lisztiin ja Wagneriin ja innokkaasta osanotostansa silloisen „uussaksalaisen" suunnan harrastuksiin, hän säilytti sävellyksissään luonnollisen omintakeisuutensa. — Opiskeltuaan Berliinissä Dehnin johdolla 1845-50 hän eli Weimarissa Lisztin työtoverina 1852-58, senjälkeen Wienissä 1858-65 ja seurasi sitten Wagneria Münecheniin, jossa sai vakinaisen aseman musiikkikoulun opettajana. *I. K.*

Cornelius *[-ē'-]*, Karl Alfred (1828-93), ruots. kirkkohistorioitsija, professori ja piispa. Hän on julkaissut useita paljon käytetyitä kirkkohistorian oppi- ja käsikirjoja, osaksi kouluja, osaksi yliopistollisia opintoja varten: m. m. „Lärobok i kyrkohistoria" (1860, myös suom.); „Svenska kyrkans historia efter reformationen" (1887); „Kristna kyrkans historia" (I-VII, 1889-1891), jotka ovat selviä ja täsmällisiä esitykseltään, mutta eivät edusta syvällistä tai omintakeista tutkimusta.

Cornelius Nepos *[-ē'- -ō-]*, roomal. kirjailija, kotoisin Pohjois-Italiasta (n. 90- n. 29 e. Kr.). C. N. siirtyi aikaisin Roomaan, missä hän kokonaan antautui kirjallisille harrastuksilleen ottamatta koskaan osaa valtiolliseen elämään. Hän

on kirjoittanut melkoisen määrän historiallisia ja elämäkerrallisia teoksia, mutta näistä useimmat — „Chronica", „Exempla" y. m. — aikojen kulnessa ovat kadonneet melkein jäljettömiin. Ainoastaan hänen tärkein teoksensa „De viris illustribus" (Kuuluisista miehistä) on osaksi säilynyt. Tämän teoksen eri kirjoissa (luult. ainakin 16 luvultaan) kuvailtiin yksinkertaisesti, suuren yleisön opiksi ja huviksi, kuuluisain roomalaisten ja muukalaisten elämää. Useasti on erästä 5:nnellä vuosisadalla j. Kr. elänyttä Aemilius Probusta väitetty teoksen kirjoittajaksi, mutta eri tutkimukset eivät ole johtaneet täysin varmoihin todistuksiin. Tallella olevat osat: kirja „De excellentibus ducibus exterarum gentium" (Vieraitten kansain mainioista päälliköistä) sekä kirjaan „De latinis historicis" (Roomalaisista historioitsijoista) kuuluvat Caton ja Atticuksen elämäkerrat ovat kauan aikaa olleet suosittuna lukukirjana latinan kielen opetuksen alkuasteilla. C. N:n elämäkerrat ovat julkaisseet m. m. D. Lambinus (Parisi 1569), K. L. Roth (Basel 1841), K. Halm (Leipzig 1871), A. Fleckeisen (Leipzig 1884), K. Nipperdey (Berlin 1849) sekä erityisesti koulujen tarpeeksi Saksassa K. Nipperdey, B. Lupus, J. Siebelis, F. Fügner y. m., Ruotsissa P. G. Boëthius sekä Suomessa C. Synnerberg. — Suomenuos: „Cornelius Nepos, Jalojen sankarien elämäkertoja". Suom. K. M. Forsberg. Suom. kirj. seur. toim. 19 osa. (Helsinki 1856). *K. J. H.*

Cornell University *[kōnel junivɔ̄'siti]* rikkaan ameriikkalaisen lahjoittajan E. Cornellin 1868 Ithacan kaupunkiin New Yorkin valtioon perustama yliopisto. Siinä annetaan sekä tietopuolista että käytännöllistä opetusta, m. m. myöskin sanomalehtitoimessa. Valtio on lahjoittanut yliopistolle suuria maa-aloja; korvaukseksi tästä yliopisto vuosittain kustantaa yhden ylioppilaan opinnot kustakin valtion 128:sta piirikunnasta. Opistossa on lähes 400 opettajaa ja vuosittain n. 3,000 ylioppilasta. *(W. S-m.)*

Corner *[kōnə]* (engl., = „kulma", „nurkka"), pörssissä esiintyvä keinottelumuoto, jonka tarkoituksena on saattaa joku markkinoilla tarjona oleva tavara kokonaan tätä varten yhteen liittoutuneitten keinottelijain haltuun. Jos se onnistuu, niin hinnat nousevat rajusti ja ne, jotka ovat sitoutuneet hankkimaan mainittua tavaraa määrätyksi ajaksi, pakoitetaan „in a corner" (nurkkaan) s. o. he joutuvat riippuviksi niistä, jotka hallitsevat markkinoita. Jos tällainen keinottelu, niinkuin tavallista on, ei onnistu, niin se vaikuttaa hyvin tuhoisasti, sillä hintain nousua seuraa siinä tapauksessa yhtä raju hintain aleneminen. *J. F.*

Corniche *[korni'š]*, La, it. Cornice, kauneista näköaloistaan maailmankuulu tie pitkin Riviera di Ponentea Nizzasta Genovaan. Se on roomalaisten rakentama, Napoleon I paransi sitä. Yhdensuuntaisesti tien kanssa kulkee lukuisten tunnelien läpi Corniche-rata.

Cornides, Dániel (1732-87), unk. historiantutkija, v:sta 1784 Pestin yliopiston kirjastonhoitaja sekä heraldiikan ja diplomatiikan professori. C. on vars. huomattava innokkaana ja tarkkana kokoilijana. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Bibliotheca Hungarica" (1792), „Commentatio de religione veterum Hungarorum" (1791) sekä „Vindiciæ anonymi Belæ regis notarii" (ilmestyi vasta 1802), joka on „nimettömän" historioitsijan „Gesta Hungarorum" teoksen ensimäinen tieteellinen arvostelu.

Cornill, Karl Heinrich (s. 1854), saks. evank. teologi, tuli professoriksi Königsbergiin 1888, Breslauhun 1898, aikamme huomattavimpia raamatunkritiikin edustajia Wellhausenin koulukunnasta. Julkaissut m. m. „Das Buch des Propheten Ezechiel" (1886), „Einleitung in das Alte Testament" (1891; 3:s pain. 1896), „Der israelitische Prophetismus" (1894; 4:s pain. 1903); „Geschichte des Volkes Israel" (1898).

Cornin l. Kornin kieli, kelttiläinen, 1778 sammunut Cornwalesin alkuasukasten kieli. ks. Bretonin kieli.

Corno (it.), *mus.*, käyrätorvi (ks. t.).

Cornus ks. Kanukka.

Cornwall *[kōnuōl]*. 1. Englannin lounaisin kreivikunta, käsittää Atlantin-mereen pistävän niemimaan sekä sen ulkopuolella sijaitsevat Scilly-saaret, 3,513 km², 322,334 as. (1901). Rannikko on vuorista ja hyvin rikkiuurrettua muodostaen niemiä, kuten Lizard ja Lands end äkkijyrkkine rantakallioineen, ja etelä-rannalla useita erinomaisia satamia (Plymouth ja Falmouth). Joista ovat huomattavimmat Tamar ja Fal, Englannin kanavaan, ja Camel, Atlantinmereen laskeva. C. on aallokasta ylätasankoa, paikoin ruohomaiden, paikoin soiden tai nummien peittämää; ainoastaan laaksoseudut ovat hedelmällisiä. Leuto meri-ilmasto, jossa eteläeurooppalaisetkin kasvit viihtyvät. Karjanhoito, puutarhanhoito, kalastus (makrillia) tärkeitä, mutta pääelinkeinona on kuitenkin vuorityö. Jo toinikialaiset ja roomalaiset veivät täältä runsaat määrät tinaa, ja niiltä ajoilta on vieläkin vanhoja tinakaivoksia. Nykyään on tinansaanti vähentynyt, mutta sensijaan on löytynyt rikkaita posliinisavikerroksia. Kelttiläinen asutus säilyi C:ssa kauemmin kuin muualla Englannissa (aina v:een 1778) ja kelttiläiseltä ajalta on täällä runsaasti muistomerkkejä. Pääkaupunki Bodmin. — 2. Kaupunki Kanadan Ontario maakunnassa St Lawrence-joen pohjois-rannalla, Cornwall-kanavan suussa, 6,704 as. (1901). Vilkas kauppa. *V. v. F.*

Cornwallis *[kōnuō'lis]*, Charles Mann (1738-1805), markiisi, engl. kenraali, taisteli seitsenvuotisen sodan aikana (1756-1763) Saksassa sekä Pohjois-Ameriikan vapaussodassa kenraalimajurina. Siellä hän sai voiton ameriikkalaisista Camdenin luona 1780, mutta antautui 8,000 miehen kanssa Yorktownin luona 1781, jonka jälkeen hänet kutsuttiin pois. V. 1786 C. nimitettiin Itä-Intian kenraalikuvernööriksi; voitti siellä Mysorin sulttaanin Tippo Sahibin ja pakoitti tämän rauhaan. V. 1793 hän palasi Englantiin, nimitettiin 1798 Irlannin varakuninkaaksi; Irlannissa hän kukisti kapinan ja karkoitti irlantilaisten apuun tulleen ranskalaisen joukon. C. oli 1801-02 Englannin valtuutettuna Amiens'in rauhaa tekemässä; nimitettiin 1805 jälleen Itä-Intian kenraalikuvernööriksi, mutta kuoli samana vuonna. *K. O. L.*

Corôa (port. = „kruunu"), portugal. kultaraha = 10 milreisiä = n. 56 ½ mk.

Corocoro *[-ko'ro]*, Bolivian tasavallassa, La Pazin provinssissa, Titicaca-järven kaakkois-

puolella sijaitseva kaivoskaupunki, 4,070 m yl. merenp., n. 5,000 as. Rikkaita kaivoksia, jotka vuosittain tuottavat n. 3,5 milj. kg kuparia. *(W. S-m.)*

Corona *[-rō'-]* (lat.), seppele, kruunu, muinaisuudessa kreikkalaisten ja roomalaisten keskuudessa usein koristus ja kunniamerkki. — C. triumphalis, voittosaattoa viettävän päällikön laakeri-, myöh. myös kultaseppele, sitten keisarien tunnusmerkki. — C. civica, tammilehtiseppele, kansalaisen hengen pelastajalle taistelussa. — C. muralis, kultaseppele muurinmuotoisine reunoineen, annettiin sille, joka ensiksi nousi vihollisleirin muurille. — C. graminea l. obsidionalis, ruohoseppele, saarretun kaupungin tai sotajoukon pelastajalle annettu.

C. merkitsee myös kuulijain piiriä, pyhimyksen kehää, pimeunyksissä aurinkoa ympäröivää ilmakehää (ks. Aurinko) sekä interferenssi-ilmiön aiheuttamia pieniä värillisiä renkaita, jotka joskus ympäröivät aurinkoa tai kuuta. *K. J. H.*

Corona dentis *[-rō'-]* (lat.), hampaanterä.

Corona Veneris *[-rō'-]*, „Venuksen kruunu", kuppakruunu, syfilistaudin joskus aiheuttama uyppyläihottuma pitkin otsau hiusrajaa. *M. O-B.*

Coroner *[kərənə]* (engl.), (kesk. lat. *coronā'tor* < lat. *corō'na* = kruunu), Englannissa, Walesissa, Irlannissa, useimmissa Englannin siirtomaissa ja eräissä osissa Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltoja sellainen virkamies, jonka pääasiallisena toimena on tutkia kuolemansyytä, kun joku tavataan kuolleena, eikä tiedetä hänen tautiin kuolleen tai syytä on luulla, että hän on kuollut väkivaltaisen kuoleman, tai kun joku on kuollut vaukilassa, hullujenhuoneessa tai sentapaisessa laitoksessa. Tutkinnon pitää coroner 12-23 henkisen juryn läsnäollessa ja hän voi kuulla lääkäriä, määrätä ruumiinavauksen toimitettavaksi sekä vangituttaa murhaan tai tappoon epäilyksenalaisen. C:n kokoomat todistukset ja juryn hänen johdollaan antama lausunto lähetetään sitten, samalla kuin syyte nostetaan rikoksesta, asianomaiseen tuomioistuimeen. *A. T.*

Coronilla varia.

Coronilla varia, korkeahko hernekasvi. Lehdet päätöparisia, kukkasarjat pitkäperäisiä, mykerömäisiä, palko 4-särmäinen, nivelosittain katkeava. Harvinainen niityillä Laatokan-Karjalassa.

Corot *[korō']*, Jean Baptiste Camille (1796-1875), ransk. taidemaalari, sai palveltuaan ensin käytännöllisellä alalla vasta 25-vuotiaana tilaisuuden kehittää taiteellisia taipumuksiaan. C. kuului niihin suuriin 19:nnen vuosisadau maisemamaalauksen uudistajiin, jotka tunnetaan Barbizon- l. Fontainebleau-koulun nimellä. Aluksi hän maalasi sovinnaiseen klassilliseen tyyliin maisemausa, mutta vähitellen hän alkoi siitä irtautua kehittäen omintakeisen, yksilöllistä taiteilijaluonnettaau vastaavan ilmaisumuodon. Klassillisuuden jätteiksi voi hänen myöhemmissä tauluissaan katsoa niissä karkeloivia metsänneitoja. Aiheensa hän valitsi alkuaikoina joko Italiasta, Sveitsistä tai Hollannista taikka — vanhempana — Ranskasta, Pariisin lähistöltä. C. oli uneksiva, hieno runoilijaluonne, joka taiteessaan toi yhtä paljon esille omia tunnelmiaan kuin todellisuudentarkkoja luonnonkuvauksia. Hänen maalaustapansa on luonnonomaisen kevyttä, pehmein vedoin hän kiinnitti kankaalle herkät, hillityt väritunnut verhoten ne hämärtyvän illan tai aikaisen aamun kaikki jyrkät rajaviivat heikentävään hopeaharsoon. Ranskalainen nimitys „le paysage intime", tunnelmamaisema, sopii erinomaisesti hänen tauluihinsa, joikaineu niistä on pala todellisuutta, mutta samalla yksilöllinen „sieluntila", jonka taiteilija luonnon välityksellä on siirtänyt muiden havaittavaksi. — C:n tauluja, jotka nykyään ovat sangen hyvässä hinnassa, on useissa Euroopan museoissa, pari m. m. Taideyhdistyksen kokoelmissa Ateneumissa. *F. L.*

J. B. C. Corot.

Corot, maisema.

Corpora cavernosa, *anat.*, paisuvaiset osat, ks. Sukupuolielimet.

Corpora quadrigemina, *anat.*, nelikukkulat. ks. Aivot.

Corps *[kōr]* (ransk., < lat. *corpus* = ruumis), (henkilö)kunta. — Corps de garde, korkeavahti. — Corps de logis, päärakennus. — Corps diplomatique, diplomaattinen virkakunta. — Corps législatif, Ranskan toisen kamarin nimitys konsuliajalla ja ensimäisen (1799-1814) sekä toisen (1852-70) keisarikunnan aikana; lakiasäätävä kokous.

Corps à corps *[kōr-a-kō'r]* (ransk.), „rinta vasten rintaa"; miekkailutermi, jota käytetään ilmaisemaan, että vastustajat hyökätessään ovat joutuneet liian lähelle toisiaan voidakseen tässä asennossa jatkaa miekanmittelyään. *-lskm-.*

Corpus (lat.), ruumis, olento, koko, kokoelma. — C. inscriptionum Græcarum, lyhennyksissä C. I. G., kokoelma kreikkalaisia piirto-

kirjoituksiæ; C. inscriptionum Latinarum, lyh. C. I. L., kokoelma latinalaisia piirtokirjoituksia. *K. J. H.*

Corpus callosum, *anat.*, aivokurkiainen. ks. Aivot.

Corpus catholicorum *[-ō'r-]* ks. Corpus evangelicorum.

Corpus ciliare, *anat.*, sädekehä. ks. Silmä.

Corpus delicti *[-li'-]* (lat.) merkitsee niiden ulkonaisten tosiasiain yhdistelmää, jotka kuuluvat jonkun rikoksen käsitteeseen, esim. murhassa, että ihminen on otettu hengiltä, että murhaaja on surmaamisen aikomuksessa, vakain tuumin tehnyt tekonsa j. n. e.; myös sitä esinettä, johon rikos on kohdistunut tai joka sen kautta on syntynyt (esim. murhatun ruumis, väärä raha) tai esinettä, jolla rikos on tehty. *A. T.*

Corpus evangelicorum *[-ō'r-]* (lat.), evankelisteu yhteys, nimitys, joka annettiin Westfalenin rauhan jälkeen (1648) Saksan kaikille protestanttisille valtakunnansäädyille vastakohdaksi katolisille säädyille, Corpus catholicorum.

Corpus juris *[-ū-]* (lat.), lakikokoelma. Tätä nimitystä käyttivät jo roomalaiset oikeusoppineet, mutta yleisemmäksi se tuli vasta keskiajalla, jolloin *corpus juris civilis*, roomalaisen oikeuden kootut osat, etupäässä keisari Justinianuksen ajoilta (527-565), oli vastakohtana *corpus juris canonici*lle, kokoelmalle yleisten kirkolliskokousten ja paavien päätöksiä, jotka muodostivat kirkon oikeuden. Corpus juris civilis sisältää ueljä osaa: Institutiones, lyhyen oppikirjan Justinianuksen aikaisesta oikeudesta, Digesta eli Pandectæ, 50-kirjaisen otekokoelman roomalaisten juristien kirjoituksista, Codex, kokoelman keisarillisia asetuksia ja Novellæ, myöhemmin annettuja asetuksia, minkä ohessa Corpus juris civilikseen 12:nnella vuosisadalla oli liitetty saksalaisiin keisarilakeihin liittyvä ja viittaava esitys lombardilaisesta läänioikeudesta (n. s. libri feodorum). Corpus juris canonici sisälsi myös neljä osaa: Decretum Gratiani, Liber extra, Liber sextus ja Clementinæ. — Myöhemmin on monelle lakikokoelmalle annettu nimi C. j. *A. T.*

Corpus uteri (lat.), emänrunko, se emänosa, joka on emän sisäsuun yläpuolella.

Corpus vitreum, *anat.*, lasiainen. ks. Silmä.

Correggio *[korre'džo]*, Antonio Allegri da (n. 1494-1534), it. taidemaalari, sai ensimäisen taideopetuksen Antonio Bartolotti'lta pienessä kotikaupungissaan Correggiossa — siitä nimi —, sekä sittemmin luultavasti Franceseo Bianchi Ferrari'lta Modenassa. Enimmin C. saa kumminkin suuruudestaan kiittää itseään, omaa alkuperäistä lahjakkuuttaan ja väsymätöntä ahkeruuttaan. Jossain määrin hänen taiteessaan tuntuu vierasta — etupäässä Mantegnan ja Ferrarakoulun — vaikutusta, mutta toiselta puolen siinä on niin paljo uutta ja itsenäistä, että C. ansaitsee kunnialla sijan kaikkien aikojen suurinten taiteilijoiden joukossa. Hänen ulkonaiset elämänvaiheensa ovat sangen vähän tunnetut, 1518 hän tuli Parmaan, jossa hän sai joukon tilauksia, ja 1522 hän asettui sinne perheineen vakinaisesti asumaan. Vasta 1530 hän muutti takaisin syntymäkaupunkiinsa Correggioon, jossa kuoli 1534. — Hänen taiteensa on monessa suhteessa aikansa edellä, jopa siinä määrin, että häntä voisi pitää täysin nykyaikaisena maalarina. Piirustus ja sommittelu olivat italialaisessa taiteessa käyneet pääasiaksi, värikäyttely oli jäänyt toisarvoiseksi. C. antoi värille sille tulevan keskusaseman maalauksessa. Clair-obseuren, valohämyn käyttäjänä taiteellisten vaikutusten saavuttamiseksi ei hänellä ole aikalaisissaan vertaistaan; vasta enemmän kuin 100 vuotta myöhemmin ilmestyy hänelle sillä alalla kilpailija: Rembrandt. Värien hehku ja valon ja varjojen vaihtelu ovat päätekijänä C:n taiteessa, mutta hän ei niitä käytä vain yksityisiä henkilöitä muovaillakseen vaan yhdistääkseen sommittelunsa kiinteäksi kokonaisuudeksi. Hänen tauluistaan huokuu katsojaa vastaan aistillisen tervettä väri-iloa, olkootpa ne sitten aiheiltaan uskonnollisia tai mytologisia. Hänen taiteellinen käsityksensä on täysin nykyaikainen: hänen madonnansa ja pyhimyksensä samoinkuin hänen jumalattarensakin ovat ihmisiä maallisine iloineen ja suruineen, ja erinomaisella kyvyllä hän esittää heidän tunteitaan, heidän kärsimyksiään ja tuskiaan tai — useimmiten — heidän ihanan olemassa-olon hurmaamaa riemuaan, joka joskus voi kohota aistilliseksi haltioitumiseksi. Saadakseen suurempaa todenmukaisuutta ja syvyyttä kuviinsa C. on kehittänyt perspektiivisiä ilmaisukeinoja pitemmälle kuin kukaan ennen häntä, ja erikoisen mielellään hän käytti rohkeita lyhennyksiä, jopa siinä määrin, että hän joskus rikkoi kauneuden vaatimuksia vastaankin. Näin on laita varsinkin hänen kattomaalaustensa, joissa alhaalta katsottujen liikkeiden liiallinen todenmukaisuudentavoittelu monine yksityiskohtineen tekee katsojaan häiritsevän ja kokonaisuutta särkevän vaikutuksen. C:n merkitys on sekä oman aikansa että varsinkin barokki- ja rokoko-ajan taiteeseen nähden ollut sangen suuri. Caraeci'en perustaman taideakatemian välityksellä hän sai paljon jäljittelijöitä, joilta kumminkin useimmilta puuttui paitsi hänen loistavaa ammatillista taitavuuttaan myöskin hänen taiteensa terve ja puhdas aistillisuus. — C:n teokset ovat sekä suuria freskomaalauksia että pienempiä stafliakuvia, tauluja. Parmassa on parhain tilaisuus tutkia hänen taiteensa erilaisia tuotteita. Siellä hän maalasi 1518 abbedissa Giovanna di Piaeenzan asuntoa varten S. Paolon nunnaluostarissa joukon mytologisia freskoja, joiden aiheena on Dianan metsästys ja joissa C:n taiteen tyypilliset ominaisuudet, aistillinen sulo ja värikylläinen elämän-ilo tulevat selvästi esille. 1520-24 hän koristi freskoilla S. Giovanni Evangelistakirkon („Kristuksen taivaaseen astumineu") ja 1526-30 Parman tuomiokirkon, jonka kupulakeen hän maalasi „Maarian taivaaseen astumisen". Näiden suurtöiden lomassa syntyi lukuisia pienempiä tauluja, m. m. joukko madonnankuvia. Tältä

Correggio.

ajalta on myöskin kaksi hänen kauneinta uskonnollista tauluaan: Dresdenin gallerian kuuluisa „Pyhä yö" (tunnettu nimellä „La notte"), jossa Kristus-lapsesta säteilevä valo on ihmeellisellä tavalla kuvattu, sekä „Madonna ja P. Hieronymus" (lisänimi „Il giorno") Parman museossa. Correggioon palattuaan 1530 C. loi joukon mytologisia maalauksia, joissa hänelle tarjoutui vielä suurempi vapaus kehittää taiteensa huomattavinta puolta, alastoman naisruumiin aistillisen ihanuuden ja sen herättämän hurmauksen kuvaamista. Tunnetuimmat näistä ovat „Jupiter ja Io" (Wienin Belvederessä), „Leda" (Berliinin museossa) sekä Danaë (Villa Borghesessa, Roomassa). Näistä kuului kaksi viimemainittua aikoinaan Ruotsin kuningattarelle Kristiinalle, joka hallituksesta luovuttuaan otti ne mukaansa Italiaan. vrt. Jul. Meyer: „Allegri" (1871); Giovanni Morelli'n (oik. nimi Lermolieff) huomattavat tutkimukset (1890-93), joissa hän on osoittanut C:n taiteen sukulaisuuden Ferrara-koulun kanssa sekä myöskin joukon hänen nuoruudenteoksiaan, ja Henry Thode: „Correggio" (1898) sarjassa „Künstlermonographien". *F. L.*

Correggio, Pyhä yö.

Correnti *[-e'-]*, Cesare (1815-88), it. valtiomies, ajoi sanomalehtimiehenä ja kirjailijana innokkaasti Italian yhteyden aatetta; julkaisi 1845 „Austria e Lombardia" nimisen kirjasen, jossa asiallisesti ja murhaavasti arvosteli Itävallan Pohjois-Italiassa harjoittamaa hallitusta; otti osaa Milanon kapinaan 1848 ja oli väliaikaisen hallituksen sihteerinä, pakeni sitten Sardinian puolelle ja valittiin siellä eduskuntaan; tuli 1860 valtioneuvoston jäseneksi, oli 1867 ja 1869-72 opetusasiain ministerinä; erosi syystä että ei saanut uskonnonopetusta poistetuksi koulun keskiasteelta; tuli senaattoriksi 1886.

Correspondance *[korespōdā's]* (ransk.), yhtäpitäväisyys, yhteys, liikeyhteys, kirjeenvaihto.

Corrientes *[-e'n-]*. 1. Argentiinan provinssi Paraná- ja Uruguay-jokien välissä, 84,402 km², 309,253 as. (1906), l. yli 3 km²:llä. C. on vuoretonta, lakeata maata, suuria metsiä ja lukuisia järviä. Ilmanala kuumankostea. Viljellään tupakkaa, riisiä, maissia, sokeria ja perunoita: karjanhoito tärkeä. C. jaetaan 25 departementtiin ja sitä hallitsee kuvernööri ja varakuvernööri. — 2. C:n kaupunki (San Juan de Vera de las Siete C.), yllämainitun provinssin pääkaupunki Paraná-joen vasemmalla rannalla, 77 m yl. merenp.; yli 17,000 as. Tärkeä rautatie- ja laiva-asema. Korkeampia oppilaitoksia ja luonnontiet. museo. Hallituksen sija.

Corrigenda *[kŏrrige'-]* (lat. *cŏrrī'gere* = oikaista), oikaistavia; oikaisu- tai painovirheluettelo.

Corrodentia, jyrsijäkorennot. ks. Termiitit.

Corrosio (mlat., < lat. *corrō'dere* = kaluta rikki), syövytyshaava; voi syntyä joko syövytysaineitten vaikutuksesta tai jostakin tandillisesta ilmiöstä. *(M. O-B.)*

Corse *[korz]*, Korsikan (ks. t.) saaren ransk. nimi.

Corsica ks. Korsikka.

Corso (it., < lat. *cursus* = juoksu), oikeastaan kilpa-ajo l. kilpa-ajorata; laskiaisen (karnevaalin) aikana toimeenpantu vaunuissa-ajo pitkin kaupunkien pääkatuja, jotka siitä syystä usein kantavat e. nimeä. Varsinkin torstaina ennen paastoa ja laskiaistiistaina e. on suurkaupungeissa erityisesti komea. — C. nimisistä kaduista mainittakoon Rooman Corso, joka 2,450 m pituisena, suorana viivana ulottuu Porta del popolosta melkein Kapitoliumin juurelle. *(W. S-m.)*

Corssen, Wilhelm (1820-75), saks. klassillisfilologi, v:sta 1844 lukionopettaja Schulpfortassa, eli v:sta 1866 Lichterfeldessä Berliinin lähellä. Julk. „Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache" (2 nid., 2 pain. Leipzig 1868-70); „Ueber die Sprache der Etrusker" (2 nid., Leipzig 1874-75) y. m. *K. J. H.*

Cort, Frans de (1834-78), flaamil. runoilija. C:n runollinen mielikuvitus ei ollut korkealentoinen, mutta sen sijaan hänen runoissaan on tunteen syvyyttä ja tunnelmallisuutta. Hän ylistää etupäässä kodin ja avion tuottamaa onnea. Hänen runokokoelmansa ovat: „Liederen" (Antv. 1857-59, 2 nid.), „Zingzang" (Bryss. 1866) ja „Liederen" (Gron. 1868). C. käänsi äidinkielelleen ulkomaalaisia runoilijoita.

Cortège *[kortē'ž]* (ransk.), seurue; saattojoukko.

Cortes (esp., monik. sanasta *corte*, hovi; vrt. ransk. *cour)*, Espanjan, Portugalin sekä muutamien Etelä-Amerikan valtioiden kansaneduskuntien nimitys. ks. lähemmin Espanja ja Portugali.

Cortese ks. Courtois.

Cortex (lat.), puunkuori.

Cortez (Cortes) *[korte'þ]*, Hernando (Fernando) (1485-1547), Meksikon valloittaja, tutki lakitiedettä Salamancan yliopistossa, mutta seikkailuhalu saattoi hänet 1504 Ameriikkaan. Erään retkikunnan johtajana C. purjehti Kuban Havannasta 11 laivalla Meksikkoon; mukanaan hänellä oli 670 miestä, joista 400 oli espanjalaisia sotureita ja 200 intiaania, ja 16 hevosta sekä 16 tykkiä. Hän tuli ensin Tabasco-joen suulle ja pakotti siellä asuvat intiaanit maksamaan veroa ja tunnustamaan Espanjan kuninkaan yliherruutta. Täältä C. purjehti siihen paikkaan, jossa nykyjään on Vera Cruzin satamakaupunki, jonka perustuksen hän laski. Täällä ollessaan hän rupesi keskusteluihin Meksikon kuninkaan Montezuman kanssa, joka lähetti hänelle kalliita lahjoja, mutta kielsi tulemasta luoksensa. Tästä C. ei huolinut, vaan lähti sisämaahan, upotettuaan ensin laivansa ja jätettyään Vera Cruziin 150 miestä. Ensin hän taisteli tlascalalaisten kanssa, voitti heidät, sai heistä apuväkeä 6,000 miestä, ja kulki sitten aztekien alueelle. Cholulan suuren kaupungin hän perinpohjin hävitti ja kulki sitten Meksikon pääkaupunkiin Tenochtitlaniin, jossa kuningas Montezuma otti hänet ystävällisesti vastaan. C. otti kuitenkin hänet vangiksi ja pakotti tunnustamaan Espanjan kuninkaan yliherruutta sekä suorittamaan veroa. Kuban maaherra Velasquez, joka kadehti C:ia, oli sillä välin lähettänyt laivaston miehineen ottamaan hänet vangiksi sekä sitten jatkamaan Meksikon valloitusta. Cortez, saatuaan siitä tiedon, lähti Meksikosta, jättäen 150 miestä sinne, hyökkäsi häntä vastaan lähetetyn joukon kimppuun eräänä yönä, otti vangiksi sen johtajan Narvaezin, mutta suurin osa miehistöstä liittyi häneen. Sill'aikaa oli Tenochtitlanissa syntynyt hurja kapina, espanjalaiset kun meksikolaisten toimittaessa jumalanpalvelustaan olivat hyökänneet heidän päälleen. Montezuma murhattiin, ja C., joka sinne oli kiireesti palannut, oli pakotettu lähtemään kaupungista. Pakomatkalla suurin osa hänen väestään kaatui, kootut rikkaudet joutuivat hukkaan, ja C. itse tuli haavoitetuksi. Hädin tuskin hän pääsi pelastumaan Tlascalan alueelle; mutta saatuaan uusia joukkoja, hän lähti uudelleen Meksikoon, valtasi Tezcucon kaupungin, ja piiritettyään pääkaupunkia, valloitti sen 13 p. elok. 1521. Guatimozin, joka oli valittu kuninkaaksi, vangittiin ja tuomittiin kuolemaan. Sen jälkeen koko valtakunta helposti joutui C:n haltuun. Kaarle V nimitti hänet tämän Uuden-Espanjan ylipäälliköksi ja maaherraksi. V. 1528, jolloin C. tuli Espanjaan, Kaarle V otti hänet suosiollisesti vastaan ja lahjoitti hänelle suuria maa-aloja Uudessa-Espanjassa. 1530 hän palasi Meksikkoon ja lähti vielä uusille löytöretkille Kaliforniaan 1536. C. palasi 1540 jälleen Espanjaan; mutta Kaarle V ei ollut hänelle enää yhtä suosiollinen kuin edellisellä kerralla. [C:n viisi kirjettä Kaarle V:lle (engl. kielellä Folsomin toim. 1843 ja ranskaksi Charnay 1903), Prescott, „The conquest of Mexico" (1843), ruots. lyhennetty käännös „Mexicos eröfring" (1863), Helps, „Spanish conquest of America" (1855-61) ja „Life of Hernando Cortez" (2 osaa 1871).]

K. O. L.

Hernando Cortez.

Corti, Alfonso, it. markiisi ja anatomi, opiskeli anatomiaa Wienissä 1840-luvulla; hänen muista elämänvaiheistaan ei ole tietoa. Saavutti tieteellisessä maailmassa mainehikkaan nimen keksittyään hänen mukaansa nimensä saaneen Corti'n elimen (ks. Korva).

Corti'n elin ks. Korva.

Coruña, La *[koru'nja]*. 1. Luoteis-Espanjan provinssi Galician maakunnassa, 7,903 km², 696,936 as. (1907) l. 88 km²:llä. Vuorimaata, jossa tiheästi asuttuja, vesirikkaita laaksoja. Ilmanala leuto (keskilämpö 15°) ja sademäärä runsas (n. 1.730 mm). Maanviljelys ja karjanhoito ovat pääelinkeinot, sen ohella harjoitetaan metsänhoitoa ja kalastusta. Teollisuus vähäpätöinen. — 2. Provinssin lujasti linnoitettu pääkaupunki, n. 43,000 as., Espanjan tärkeimpiä kauppakaupunkeja. Sillä on hyvä satama Atlantin C. nimisessä lahdessa. Kaupunki jaetaan vanhempaan Ylä-kaupunkiin ja uuteen Pescaderia nimiseen. Siinä on arabialainen linna ja silta. C. harjoittaa sikari-, lasitavara-, säilyke- ja puuvillateollisuutta sekä vilkasta kauppaa. Satamassa käyneitten laivojen tonniluku nousee vuodessa n. 280,000:een. C:ssa on lääketiet. akatemia, meri-, kauppa- ja taidekoulu. Siellä on piispanistuin ja korkeimpien provinssiviranomaisten sekä 2:n tuomioistuimen sija. Lähcisyydessä Herkuleen torni, vanha, foinikialaisten rakentama ja Trajanuksen korjauttama majakkatorni. — C. on roomalaisten Brigantium, keskiajan Caronium. V. 1598 englantilaiset ryöstivät sitä, 1805 he C:n edustalla voittivat ranskalais-espanjalaisen laivaston. *(W. S-m.)*

Corvina *[-]*, s. o. Bibliotheca Corviniana, Unkarin kuninkaan Matias I:n Corvinuksen (k. 1490) kuuluisa kirjasto, joka oli renesanssi-ajan suurimpia ja komeimpia. Se sisälsi noin 5,000 kreikkalaista, latinalaista, syyrialaista ja heprealaista käsikirjoitusta ja sitä

säilytettiin julkisena kirjastona Budan linnassa. Matiaksen kuoltua C. joutui huonoon hoitoon; m. m. käsikirjoituksia lahjoitettiin sekä yksityisille että muille kirjastoille. Sota-aikoina kirjastoa useasti ryöstettiin, viimeksi silloin, kun Suleiman sulttaani 1541 valtasi Budan; tällöin osa kirjastoa lähetettiin Konstantinopoliin, jossa taaskin joukko käsikirjoituksia hävisi. Vv. 1869 ja 1877 Abdul Hamid II lahjoitti Konstantinopolissa säilyneet jäännökset takaisin Unkarille. Näiden kanssa yhdessä tavataan nykyään 33:ssa eurooppalaisessa kirjastossa alun toistasataa sellaista käsikirjoitusta, jotka Matias kuninkaan vaakuna varmasti todistaa corvinalaisiksi; sitäpaitsi on vielä olemassa noin 300 corvinalaisiksi oletettua käsikirjoitusta. [Fiseher, „König Matthias Corvinus und seine Bibliothek", Wien 1878.] *Y. W.*

Corvinus *[-ī'-]* ks. Mathias Corvinus.

Corvisart *[korvizā'r]*, Jean Nicolas (1755-1821), ransk. lääkäri, Napoleon I:n henkilääkäri ja restauratsionin aikana lääkintälaitoksen päällikkö; uudemman patologisen anatomian perustajia. C:n kasvojenilmeen nimellä kulkee ilme, minkä sydämen heikkeneminen saa aikaan. *M. O-B.*

Corydallis solida. *1* kukinto, *2* halaistu mukula.

Corydallis, kiurunkannus, unikkojen heimoon kuuluva kasvisuku; monivuotisia yrttejä, joilla on mukulamainen maanalainen varsi, teriö kannuksellinen, tavallisesti sinipunainen. Suomessa kaksi villiä lajia *C. intermedia* ja *C. solida*, molemmat keväällä kukkivia lehtoyrttejä eteläosissa maata. Koristuskasvina ja metsistyneenä esiintyy keltakukkainen *C. nobilis*.

Corylus ks. Pähkinäpuu.

Corymbiferæ ks. Mykerökukkaiset.

Corypha, intialainen palmusuku. Aina 25 m korkeita, tuuhealehväisiä ja isolehtisiä puita. Lehtiruoti voi olla 2 m:n pituinen, -lapa 5,5 m pitkä ja 4,5 m leveä, ainoastaan reunastaan liuskoittunut. C. kukkii vain kerran, mutta varsipäätteinen kukinto on sensijaan suunnaton, monihaarainen. Lehtiä käytetään päivänvarjostimina ja kattamiseen sekä paperina. Muutamista lajeista saadaan vähänarvoista saagoa.

Coryphæna ks. Kultamakrillit.

Coryza (kreik. *korytsa)*, nuha (ks. t.), nenäkatarri, nenän limakalvon tulehdus. vrt. Rhinitis.

Cos., lyhennys sanasta cosinus (ks. t.).

Cosecans *[-ō-]* l. kosekantti (lyhennys lat. *complementi secans* = komplementin sekantti) ks. Trigonometria.

Cosi fan tutte (it.), „niin tekevät kaikki (naiset)", sananparreksi yleistynyt Mozartin oopperan nimi, sanat kirjoittanut L. Daponte, esitetty Wienissä 1790.

Cosinus *[-ō-]* (lyhennys lat. *complementi sinus* = komplementin sinus) ks. Trigonometria.

Cosmas ks. Kosmas.

Cosmeticum *[-ē'-]* (mlat., lat. < *cosmē'tes* = kamaripalvelija), kaunistusaine l. -keino.

Cossa, Luigi (1831-96), it. taloustieteilijä, tuli 1858 Pavian yliopiston professoriksi ja oli sen ohessa Milanon teknillisen korkeakoulun opettajana. C. on kirjoittanut kaksi oivallista, monelle kielelle käännettyä taloustieteen käsikirjaa: „Primi elementi di economia politica" (1876) ja „Primi elementi di scienza delle finanze" (1876; ruotsinnettu nimellä „Första grunderna af finansvetenskapen"). Teoksessaan „Introduzione allo studio dell' economia politica" (1892) hän antaa esityksen taloustieteen historiasta. *J. F.*

Cossa, Pietro (1830-81), it. näytelmänkirjoittaja, kuuluisin Italian nykyaikaisista historiallisen näytelmän luojista. Hänen ensimäistä näytelmäänsä „Mario e i Cimbri" (1862) ei näytelty. Kohtalaista suosiota saavuttivat hänen draamansa „Puškin" (1869), „Sordello" (1872), „Beethoven" (1872), „Monaldeschi" (1874). Mutta hänen omintakeinen näytelmänsä „Nerone" (1871) oli vuosikymmenen suurin näyttämömenestys. C:n seuraavat näytelmät ovat „Messalina" (1876), „Cleopatra" (1879), komedia „Plauto e il suo secolo" (1876) ja draamat „Cola di Rienzi", „Giuliano Apostata" (1876), „I Borgia" (1878), „Cecilia" ja „I Napoletani" (1879). Suunnittelun suurpiirteisyys on useille näille näytelmille ominaista; mutta niitä haittaa usein kompositsionin hajanaisuus ja mielikuvituksen liioittelu. [Trevisani, „Pietro Cossa" (Rooma 1885); Franchetti, „Pietro Cossa" (Nuova Antologia, 1891).] *J. H-l.*

Cossus cossus *(ligniperda)*, yleinen puuntuhooja, iso, paksu, kömpelörakenteinen perhonen. Harmaanruskeissa, valkeankirjavissa etusiivissä lukuisia säännöttömästi aaltoisia, mustanruskeita poikkijuovia, takasiivet ruskeanharmaita. Siivenkärkien väli 70-85 mm. Toukka kiiltävä, melkein kalju, selkäpuolelta lihanpunainen, alta ja kupeilta kalpean punakeltainen, pää musta, niskakilpi hyvin kova, leuvat erittäin voimakkaat, pituus täysikasvaneena 10 cm:iin; erittää koskettaessa keltaista, öljymäistä, ilkeänhajuista nestettä. Kotelon selkäpuolella poikittaisriveissä taaksepäin suunnattuja lyhyitä piikkejä. Toukka syö käytäviä useihin lehtipuihin m. m. myös hedelmäpuihin. Kotelo lepää hienoista puunlastuista kokoon kehrätyssä kotelokopassa. ks. kuvataulua Perhoset.

Costa, Isaak da (1798-1860), alankomaal. runoilija ja kirjailija; alkoi kirjallisen toimintansa kääntämällä äidinkielelleen Aiskhyloksen näytelmät „Persai" (1816) ja „Prometheus" (1820). V. 1818 hän julkaisi näytelmänsä „Alphonsus I". Melkein 25 vuotta hän toimi polemikkona. V. 1840 hän yllätti kansansa suurella poliittis-historiallisella runoelmalla „Vijfentwintingjaren", jota seurasi vähitellen muita samanlaisia runoja. Erinomaisia ovat vielä hänen runonsa „Hagar" (1847) ja hänen joutsenlaulunsa „De slag bij Nieuwpoort" (1859). [Jan ten Brinkin kirjoittama elämäkerta teoksessa „Geschiedenis der Nord-Nederlandsche letteren" (Amst. 1888).]

Costarica *[-i'-]* (esp. = „rikas rannikko"), tasavalta *(República de Costa Rica)* Keski-Amerikassa, 8° ja 11° 16′ välillä pohj. lev., 82° 40′ ja 85° 40′ välillä länt. pit., rajoittuu pohjoisessa Nicaraguaan, idässä Karaibin-mereen, etelässä

Kolumbiaan, lännessä Tyyneen-mereen ja on pinta-alaltaan 48,410 km². Itäiuen rannikko on eheää. Läntinen rannikko, joka on rikkiuurrettua (Golfo Dulce, Golfo de Nicoya) muodostaen hyviä satamia, kohoaa vähitellen sisämaan ylänköseutua kohti. Viimemainitun täyttävät Kordillieerit, jotka kahtena yhdensuuntaisena jonona kulkevat luoteesta kaakkoon. Eteläisempi, jolla Pico Blanco (2,940 m) ja vulkaanit Pico Ujum (2,650 m) ja Chirripó Grande (3,900 m) kohoavat, on vanhaa, jota vastoin pohjoisempi — vulkaanit: Poas (2,644 m), Irazu (3,417 m) ja Turialba (3,325 m) — on nuorempaa eruptiivista alkuperää. Joista, jotka yleensä ovat vähäpätöisiä, on ainoastaan C:n pohjoisrajalla virtaava San Juan syrjäjokineen (San Carlos ja Sarapiqui) purjehduskelpoinen. Ilmasto on kuumaa ja rannikkojen soisissa seudnissa epäterveellistä (vuoden keskilämpö 26°). Ylänköseutujen ilmasto on terveellistä ja jonkun verran viileämpää. San Joséssa (1,135 m yl. merenp.) on vuoden keskilämpö 19,6°, kuumimman kunkauden (huhtikunn) 20,4°, kylmimmän (tammikuun) 18,7°. Atlantin-meren rannikolla, missä kosteat koillispasadit puhaltavat ja missä varsinaista kuivaa aikaa ei ole, on vuotuinen sademäärä 3,747 mm. Länsi-rannalla on tammikuusta maaliskuuhun kuiva aika ja sademäärä 1,800 mm. Kasvikunta on ylen rikas ja liittyy läheisesti etelä-ameriikkalaiseen kasvistoon. Idässä upeat aarniometsät peittävät vuorien rinteitä, kuiveimnissa keski- ja länsiosissa on laajoja savanneja ja catinga-metsiä (ks. Catingas), ja uloinua lännessä tavataan rantaseuduissa jälleen reheviä troopillisia metsiä. Eläinkunta on rikas nisäkkäistä (apinoita, jaguaari, puuma, tapiiri, useita hirvilajeja y. m.), linnuista, joita on n. 700 eri lajia (kaksi kertaa niin paljou kuin Euroopassa), käärmeistä ja hyönteisistä. Asukkaita oli 1907 351,176, niistä suurin osa kaupnngeissa asuvia valkoihoisia (espanjalaisia). Munn väestön muodostavat sivistyneet intiaanit, maahan muuttaneet eurooppalaiset, rannikkoseutujen neekerit ja metsien sivistymättömät intiaanit. Yleisenä kielenä on espanjan kieli. Katolinen oppi on valtion uskontona, mutta kaikkia uskontunnustuksia suvaitaan. Kansansivistystä edistävät 386 kansakoulua, joissa 18,000 oppilasta, useat korkeammat oppilaitokset ja C:n pääkaupungissa San Joséssa sijaitseva yliopisto. Elinkeinoista tärkein on maanviljelys. Viljelyskasveista mainittakoon banaani, kahvi, jota viljellään aina 1,200 m:n korkeudella, kaakao, etelänhedelmät (varsinkin rantaseuduissa), tupakka, sokeriruoko, kautsupuu *(Castilloa elastica)*, sarsaparilla, maissi, riisi ja peruna. Savanniseudnissa on karjanhoito huomattava elinkeino tuottaen nahkoja ja vuotia. Metsistä saadaau väripuuta ja kallisarvoista tarvepuuta, meren rannoilta suolaa ja vuorista metalleja, etupäässä kultaa. Kauppa on vilkas; 1907 vastasi tuonti arvolleen 40,154,558 mk., vienti 46,920,252. Vientitavaroista ovat tärkeimmät banaanit (1907: 24 milj. mk:n arvosta), kahvi (16,8 milj. mk.), kulta (2,4 milj. mk.), punaine (0,9 milj. mk.) ja nahat (0,2 milj. mk.). C:n satamissa kävi 1907: Puntarenaksessa 102 laivaa (kantavuus 210,962 tonnia), Limonissa 609 (kantavuus 909,008 tonnia). Rantateitä, jotka yhdistävät San Josén itä- ja länsi-rannan satamiin, oli 1907 635 km, lennätinasemia 107 ja telefoniverkkoa 327 km. Metrisen järjestelmän rinnalla ovat vauhat espanjalaiset mitat vielä vallalla. Rahayksikköuä on 1896 jälkeen *colon* = 100 *centavoa* (Smk. 2,40), mutta käytetään sen ohella myös pesoa = 2,15 col. Hallinto a johtavat 4 vuodeksi valittu presidentti ja kongressi, jossa on 31 jäsentä. C. jaetaan 7 maakuntaan: Alajuela, Cartago, Guanacaste, Heredia, Limon, Puntarenas ja San José. Valtion menoarvio oli 1904 15,3 milj. mk. Ulkomainen valtiovelka v. 1907 60,325,173 mk., kotimainen 23,406,444 mk. Vakinaista sotaväkeä on 1,000 miestä, nostoväkeä sisällisten levottomuuksien aikana 5,000, sota-aikana 12-15,000 miestä. Sotalipun värit: sininen, valkoinen, punnainen, valkoinen, sininen (vaakasuorassa), punaisen keskessä vaakuna. Kauppalippu ilman vaakunaa. — V. 1502 Kolumbus löysi C:n, mutta vasta 1561-65 Juan Vasquez de Coronado sen valloitti Espanjalle ja perusti 1563 nykyisen Cartagon läheisyyteen samannimisen kaupungin, joka kauan oli maan pääkaupunkina. C. kuului senjälkeen espanjalaisten Guatemalan varakuningaskuntaan, kunnes tämä 1821 julistautui emämaasta riippumattomaksi ja järjestäytyi Keski-Ameriikan Yhdysvalloiksi. Tarmokkaan prideuttinsä Carillon aikana (1839-42) C. irtautui tästä liittotasavallasta muodostuen itsenäiseksi valtioksi. Vanrandessa ja sivistyksessä C. on muista Keski-Ameriikan valtioista edellä, mikä johtun kansan ahkernudesta ja raittiudesta sekä myös maan rikkauksista. Osaltaan ovat tähän myös vaikuttaneet maan etäinen asema, jonka johdosta se on pysynyt erillään muitten valtioiden puoluetaisteluista, sekä useat tarmokkaat presidentit. Näistä ovat tunnetnimmat Mora (1850-59), jonka aikana katolinen oppi tuli valtionnskonnoksi, ja Guardia (1870-82), joka pani toimeen maksuttoman pakollisen opetuksen ja yleisen asevelvollisuuden. Nykyinen presidentti on Cleto Gonzalez Viquez, valittn vuosiksi 1906-10. *V. v. F.*

Coste *[kost]*, Jean Jaques Marie Cyprien Victor (1807-73), ransk. embryologi ja kalanviljelyksen harrastaja. Teoksia: „Recherches sur la génération des mammifères et la formatiou des embryons" (1834); „Histoire générale et particulière du développement des corps organisés" (1847-59).

Coster, Loureus Janszoon, alankom. lukkari, jonka on väitetty 1440, jo ennen Gutenbergiä, Haarlemissa keksineen kirjapainotaidon. Kertomus, jonka ensin muutama kirjanpainaja äskeumainitussa kaupungissa 1561 on esittänyt, on silminnähtävästi aivan perätön. *K. G.*

Costiander, Malakias (1815-70), suomentaja, kotoisin Kostulan kylästä Hämeenkyröstä, jossa isä oli lautamiehenä. Käytyään koulua Porissa hän tuli Turun lukioon, josta pääsi yliopistoon 1839. Aikoi papiksi, mutta luopui pian ruumiinvian tähden siitä tuumasta. Vielä samana vuouna hän otti vastaan kiertokoulunopettajan viran Nurmijärvellä, hoitaen sitä kuolemaansa asti. C:lla oli taipumuksia eepilliseen runouteen. Jo lukiossa ollessaan hän sepitti klassillisella kuusimitalla runoelman „Jaako, Kyröskosken poltissa kerran", joka ilmestyi painosta 1848. Suomensi Runebergin „Elgskyttarne" runoelman (1855 v:n Suomi-kirjassa) sekä Ver-

giliuksen „Eneidin" I:n kirjan (1858 v:n Suomi-kirjassa). C:n käyttämä kuusimitta perustuu, niinkuin yleensä siihen aikaan, yksinomaan laajuuteen, jonka vuoksi hänen runonsa eivät enää täytä nykyisen suomalaisen runousopin vaatimuksia. Hänen muista suomennoksistaan mainittakoon Auerbachin novelli „Juoseppi lumessa" (1863). — C. oli Aleksis Kiven ensimäinen opettaja ja myöhemmin loma-aikoina hänen jokapäiväinen seurakumppaninsa, joten hänen kirjalliset harrastuksensa epäilemättä suuresti vaikuttivat herkkään runoilijaanalkuun. *W. K.*

Costie ks. Tummaihoiset.

Cotangens *[-a'-]* l. kotangentti (lyhennys lat. *complementi tangens* = komplementin tangentti) ks. Trigonometria.

Côte-d'Or *[kōt-dō'r]*. 1. Sevennejä ja Vogeeseja yhdistävä vuorijono Ranskassa; Saône- ja Loire-jokien vedenjakaja. Korkein huippu 636 m yl. merenp. Vuorten päivänpaisteisilla itärinteillä viljellään viinirypäleitä, joista saadaan kuuluisaa Bourgogne- l. Burgundin (ks. t.) viiniä. — 2. Itä-Ranskan departementti; 8,787 km², 357,959 as. (1906). Tärkein elinkeino viininviljelys. Teollisuustuotteista mainittakoon rauta-, paperi- ja vaatetavarat. — C. on jaettu 4:ään piirikuntaan; pääkaupunki Dijon.

Cotoneaster ks. Tuhkapuu.

Cotopaxi *[-a'hi]*, maailman korkein toimiva tulivuori Etelä-Ameriikassa, Ecuadorin itäisillä Andeilla, n. 60 km Quitosta etelään. 2,000 m korkuisine lumipeitteineen se on kauneimpia tuli-

Cotopaxi.

vuoria, ja säännöllisen muotonsa tähden sitä on pidetty tulivuoren tyyppinä. V. 1872 onnistui Reissin, 1873 Stübelin ja 1903 Meyerin nousta sen huipulle. Kahden ensinmainitun mittausten mukaan se on 5,943 m korkea; sen kraatteri on 700 m läpimitaten ja 400 m syvä. Suurempia purkauksia on sillä ollut 1532-34, 1742-44, 1768, jolloin jyrinä kuului 1,000 km päähän, 1877 (suurimpia Etelä-Ameriikassa), 1880, 1883-85 ja viimeinen 1886. *(V. v. F.)*

Cotta, kuuluisa saks. kirjakauppiassuku. Sen huomattavin henkilö oli Johann Friedrich C. von Cottendorfin vapaaherra (1764-1832), joka 1787 otti huostaansa J. G. Cottan kirjakaupan, 1798 perusti lehden „Allgemeine Zeitung" ja oli kosketuksissa Schilleriin, Goetheen, Herderiin, y. m., joiden teoksia hän kustansi. V. 1810 hän asettui Stuttgartiin. C. otti tehokkaasti osaa ajan edistyspyrkimyksiin sekä kirjallisella että taloudellisella alalla; 1824 hän otti ensimäisenä Baierissa käytäntöön höyrylläkäyvän painokoneen. V. 1825 hankittiin hänen toimestaan ensimäiset höyrylaivat Bodenjärvelle. [A. Schäffle on kirjoittanut C:n elämäkerran (Bettelheim, „Geisteshelden", 18:s nid., Berlin 1895).]

Cottage-järjestelmä *[kotidž-]* (engl. *cottage* = maja, tupa, huvila), nimitys, jota käytetään yksinään olevista, yksikerroksisista, yhden tai kahden perheen asuttaviksi aiotuista työväenasunnoista. Sen vastakohta on kasarmijärjestelmä. vrt. Työväenasunnot.

Cottet *[kotté']*, Charles (s. 1863), ransk. taidemaalari, Rollin ja Puvis de Chavannes'in oppilas, on valinnut useimpien taulujensa aiheet Bretagnesta, sen luonnosta ja kansanelämästä ja luonut tällä alalla useita sangen vaikuttavia teoksia. Huomattavin niistä on kolmiosainen maalaus Luxembourgin kokoelmissa: „Jäähyväisateria — matkalle lähtevät — kotiin jäävät" (1898), jossa hän yksinkertaisella, mutta voimakkaalla tavalla kuvaa kalastajien lähtöä yölliselle merelle ja ranualle jäävien naisten ja lasten mielialaa. *F. L.*

Cottius, Marcus Julius, ligurilaisten alppikansain kuningas Pohjois-Italiassa (vrt. Kottiset alpit) Augustuksen aikana. C. rakennutti Augustuksen kunniaksi v. 9 e. Kr. pääkaupunkiinsa Segusioon (nyk. Susa) nykyaikaan säilyneen kaariportin. Hänen samannimisen poikansa jälkeen maa tuli v. 66 Rooman provinssiksi. *K. J. H.*

Cotton *[kotn]* (engl.), pumpuli, karttuuni. — Cotton oil, puuvillasiemenöljy.

Cottus ks. Simput.

Coturnix ks. Viiriäinen.

Cotyledoneæ, *kasvitiet.*, sirkkalehtiset, Elias Friesin luonnollisessa järjestelmässä toinen niistä kahdesta laajimmasta ryhmästä, joihin hän jakoi kasvikunnan. Siihen kuuluivat alaosastoina *Monocotyledoneæ*, yksisirkkaiset ja *Dicotyledoneæ*, kaksisirkkaiset.

Coubertin *[kubərtā']*, Pierre de (s. 1863), ransk. kirjailija, urheilunystävä ja „Olympialaisten kisojen" varsinainen elvyttäjä. C. kutsui 1893 kaikkien sivistyskansojen edustajat kongressiin, joka pidettiin Sorbonnessa kesäkuussa 1894 ja jossa päätettiin säännöllisesti järjestää kansainvälisiä, n. s. olympialaisia kilpailuja. Hän on tästälähtien toiminut näiden kilpailujen pysyväisen komitean puheenjohtajana ja sen julkaiseman aikakauskirjan, „Revue Olympique"n toimittajana. *-lskm-.*

Couche *[kuš]* (ransk.), makuulle! (komennus koirille).

Coucy *[kusī']*, Le châtelain de C., s. o. C:n linnapiirin ylin tuomari ja herra, nimeltään Gui, mainittu vv. 1186-1201 aikakirjoissa. Hän oli ransk. runoilija, joka otti osaa kolmanteen ristiretkeen, jolta hän onnellisesti palasi kotia, ja neljänteen, jolla kuoli (1203). C:ltä on säilynyt 15 runoa, jotka melkein varmasti ovat hänen kirjoittamansa, ja jotka kaikki uhkuvat hehkuvaa rakkantta, nöyrää lemmenrukoilua ja toivotonta valitusta. Ranskan keskiajan lemmenrunoilijain piirissä hänellä on huomattava

sija. Häneen on sovitettu n. s. syödyn sydämen taru, joka kertoo häuen rakastaneen erästä Faielissa asuvaa naitua naista, jonka tämän puoliso pakoitti syömään ristiretkellä kuolleen lempimänsä runoilijan sydämen ja joka tätä surren kuoli. Vanhin teksti, joka sovelluttaa mainitun tarun Coucyn linnanherraan, on Jakemon Sakesepin 13:nnen vuosisadan lopulla kirjoittama romaani. Julkaissut: Crapelet (Par. 1829; uusi p. 1895). [Gaston Paris, „Le roman du châtelain de C." („Romania", Par. 1879, 8:s nid.).] *J. H-l.*

Coulage *[kulā'ž]* (ransk.), vuototappio, se juoksevan tavaran vähennys, joka on seurauksena vuodosta, tippumisesta y. m., lasketaan bruttopainon prosenteissa. Engl. leakage.

Coulé *[kulē']* (ransk.), solahdushyökkäys. Miekan annetaan solahtaa pitkin vastustajan miekkaa, jota lievästi puserretaan sivulle päin; nopea ojennus ja hyökkäys. *-lskm-.*

Coulisse *[kuli's]* (ransk.) ks. Kulissi.

Coulisse *[kuli's]* (ransk.), nimitys, jota eräissä pörsseissä käytetään epävirallisista välittäjistä ja niistä keinottelijoista (coulissiers), jotka tekevät kauppaa etupäässä äkillisten kurssivaihtelujen alaisilla arvopapereilla. Nimi johtuu siitä, että näiden keinottelijain tulee Pariisin pörssissä suorittaa asiansa sisäänkäytävillä (alkuansa kulissintapaisissa sivuhuoneissa). C:n vastakohtana ovat viralliset valantehneet välittäjät, jotka tekevät kauppansa pörssin sisähuoneissa ja joista käytetään nimitystä parquet. *J. F.*

Coulissier *[kulisjē']* (ransk.) ks. Coulisse.

Couloir *[kulōā'r]* (ransk.), salakäytävä, sivukäytävä, läpikäytävä, koridoori, kuloaari.

Coulomb *[kulō']*, Charles Augustin (1736-1806), ransk. fyysikko ja insinööri, oli insinööriupsecrina 9 vuotta Länsi-Intiassa, sai 1779 Ranskan tiedeakatemian palkinnon laivakompassin tutkimuksestaan, keksi 1785 hänen mukaansa nimitetyn kiertovaa'an, millä teki tarkkoja mittauksia magneettisten ja sähköisten kappalten veto- ja poistovoimista ja keksi n. s. Coulomb'in lain, minkä mukaan kaksi magneettista tahi sähköistä kappaletta vaikuttaa toisiinsa voimalla, mikä on suorassa suhteessa molempien massoihin, mutta käännetyssä suhteessa etäisyyden neliöön. Hänen kitkasähköä koskevat tutkimuksensa ovat erittäin huomiotaherättävät. Paitsi näitä hän on tehnyt perustavia tutkimuksia kitkasta (friktsionista) ja torsionista ja näyttänyt, että sähkö leviää ainoastaan johtajan pinnalle. Valittiin 1781 Ranskan tiedeakatemian jäseneksi. Vallankumoukseu synnyttyä hän otti eron upseerinvirastaan, mutta astui jo 1806 uudestaan valtion virkaan opetuksen yleisenä tarkastajana. *V. V. K. (G. M.)*

Coulombi, sähkönpaljouden yksikkö. Pariisin sähkökongressissa 1881 C. A. Coulomb'in (ks. t.) mukaan annettu nimitys. 1 c. = 30,000 miljoonaa absoluuttista elektrostaattista yksikköä = 0,1 absoluuttista elektromagneettista yksikköä = $^1/_{3000}$ amperituntia = se sähkömäärä, mikä sekunnissa kulkee johtajan läpi, kun virran voimakkuus on 1 amperi. *V. V. K.*

Council *[kaunsil]* (engl.), neuvo, neuvoskunta, neuvosto.

Counsel *[kaunsəl]* (engl.), oikeast. neuvonantaja, nimitys, joka Englannissa ja Yhdysvalloissa aunetaan asianajajalle (barristerille), kun tämä oikeuden edessä esiintyy asianosaisen asianajajana. — King's counsel tai — kuningattaren ollessa vallassa — Queen's counsel (aina lyh. K. C., Q. C.), vanhemmille ja arvossa pidetyille asianajajille annettu arvonimi; tällaisen arvon omistaja esiintyy silkkiviitassa.

Count *[kaunt]* (engl.), kreivi.

Countess *[kauntis]* (engl.), kreivitär, kreivintytär.

County *[kaunti]* (engl.), kreivikunta; suurehkon paikallisella itsehallinnolla varustetun alueen nimitys Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa. Jo anglosaksien aikaan Englanti oli jaettu kreivikuntiin, *shires*, joita normannilaisen valloituksen jälkeen nimitettiin c.-nimellä ja joiden hallitusta johtivat šeriffi, sovintotuomari ja lordiluutnantti. Nykyään kreivikunnan hallituksen johto on *(local government act*ien kautta 1888 ja 1894) valitsemalla muodostetulla eduskunnalla *(County council).*

Coup *[kū]* (ransk.), lyönti, isku, kaappaus, yllyttävä teko. — Coup d'état, valtiokaappaus. — Coup de grâce, armonisku. — Coup de maître, mestariteko. — Coup de vent, tuulenpuuska, omituinen tukankampaustapa („kudevanki").

Coupé *[kupē']* (ransk.). 1. Miekan siirtäminen vastustajan miekankärjen yli sen toiselle puolelle, josta kättä ojentamalla tehdään nopea hyökkäys ja pisto. — 2. Rautatievaunu. *-lskm-.*

Couperin *[kuprā']*, François (1668-1733), ransk. pianosäveltäjä, syntyisin etevästä urkurisuvusta, tuli 1693 kuninkaallisen hovin cembalonsoittajaksi ja prinssien musiikinopettajaksi, 1698 St. Gervais'n kirkon urkuriksi. — C:n sävellyksissä, joissa on runsaasti koloratuuria, kuvastuu tyylin siirtyminen luutunsoitosta pianonsoittoon. *I. K.*

Couperus *[kupē'rəs]*, Louis (s. 1863), nykyajan huomattavin alankom. romaaninkirjoittaja; julkaisi 20-vuotiaana ensimäisen runokokoelmansa „Een Lent van Vaerzen"; kääntyi pian kokonaan romaanin alalle; hänen romaaneistaan mainittakoon: „Eline Vere" (1889), joka voimakkain piirtein luo kuvan Haagin yhteiskunnasta; „Noodlot" (1890); „Majesteit" (1893), „Wereldvrede" (1894), „Metamorfoze" (1897), „De stille Kracht" (1899), „Kleine Zielen" (1901). C. on sitäpaitsi kirjoittanut novellikokoelman „Eene Illuzie" (1892) ja saturunoelmat „Psyche" (1897) ja „Fidessa" (1899). *J. H-l.*

Couplet *[kuplē']* (ransk.), laulunvärssy, laulelma, kupletti (ks. t.).

Coupon *[kupõ']* (ransk.), kuponki (ks. t.).

Cour *[kūr]* (ransk.), hovi, hoviväki, seurue; kohteliaisuudenosoitus. — Ranskassa nimitetään vastakohtana tribunalille e:ksi korkeampia tuomioistuimia, varsinkin kassatsioni- ja appellatsionioikeutta.

Cour *[kūr]*, Poul la (1846-1908), tansk. fyysikko ja keksijä, tuli 1864 ylioppilaaksi ja suoritti 1869 „magisterkonferensen" tutkinnon, teki sen jälkeen ulkomaanmatkan, tutkiakseen meteorologisten havaintojen tekoa, oli sieltä palattuaan 1872-77 Tanskan meteorologisen laitoksen alijohtajana ja tuli 1878 Askovin kansanopiston johtajaksi, missä toimessa oli kuolemaansa asti.

Sai 1894 professorin arvonimen. C. on keksinyt m. m. keinon lähettää yhtaikaa samaa lankaa pitkin useita sähkösanomia, spektrotelegrafin eli koneen, millä valo-opillisia merkkejä käyttäen lähetetään sanomia, kratostaatin, koneen millä voidaan tasoittaa tuulen voimaa koneissa käytettäväksi sekä osaksi käytäntöön sovelletun keinon koota tuulen voimaa sähköakkumulaattoreihin. Hänen kirjallisista töistään ovat mainittavimmat „Bearbeidelse af Tyge Brahes meteorologiske dagbok" (1876), „Menneskelegemet" (1889; 5:s pain. 1904); „Historisk mathematik" (1888; 5:s pain. 1899) sekä hänen yhdessä J. Appelin kanssa toimittamansa „Historisk fysik" (1896-1901; suom. „Maailman rakenne ja luonnonvoimat"). *(V. V. K.)*

Poul la Cour.

Courage *[kurā'ž]* (ransk.), rohkeus.

Courante *[kurā't]* (ransk., „juokseva"), vanha ransk. taussi pirteässä $^3/_4$-tahdissa; rytmimuodostus enimmiten: ♪♩|♩.♪|♩.♪|♩♩|𝄾 Sarjasävellyksissä e. tavataan alkupuolella, tavallisimmin Allemanden jälkeen. *I. K.*

Courbet *[kurbē']*, Gustave (1819-77), ransk. taidemaalari, tuli 20-vuotiaana Pariisiin ja opiskeli maalausta eri taiteilijoiden luona sekä kopioi Louvressa espanjalaisia mestareita. Hän herätti tavatonta huomiota, jopa kiihkoisata suuttumustakin v:n 1851 salongissa näytteille asettamillaan tauluilla „Kivenhakkaajat" ja „Hautaus Ornansissa", joiden aiheet olivat otetut jokapäiväisestä todellisuudesta. C. itse sanoi olevansa kaikenlaisen vallankumouksen kannattaja, taiteessa hän hylkäsi kaiken mielikuvituksen ja vaati vain todellista totuutta, „la vérité vraie", s. o. taiteilijan tuli maalata ainoastaan sitä, minkä hän luonnossa ja elämässä näki. Tällainen oppi oli siihen aikaan vielä aivan uutta. Hänen itsessään sangen viattomat taulunsa leimattiin sosialistisiksi agitatsionivälineiksi. Maailmannäyttelyn aikana 1855 hänellä oli oma erikoisnäyttelynsä nimellä „Le Réalisme. G. Courbet", ja seurauksena oli se, että hänen taulunsa aina v:een 1861 suljettiin pois vuotuisesta salongista. V. 1867 hänellä oli taas erikoisnäyttely Pariisissa yhdessä Manet'n kanssa sekä 1868 Münchenissä, jossa hänen taiteensa herätti suurta huomiota. Vv. 1870-71 hän liittyi kommunardeihin ja nimitettiin kaunotaiteiden ministeriksi. Kommuunin kukistuttua hän joutui syytteen alaiseksi Vendôme-pylvään hävittämisestä, ja vaikka hänen viattomuutensa tuntui ilmeiseltä, tuomittiin hän vankeuteen ja korvaamaan patsaan uudistamisen. Hänen omaisuutensa myytiin ja hän itse pakeni katkeroituneena Sveitsiin, jossa kuoli kurjuudessa. — Taiteilijana C. on yksi 19:nnen vuosisadan huomattavimpia maisema- ja merimaalareita, ulkoilmamaalauksen lahjakkaimpia edeltäjiä. Eläinmaalarina C. on niinikään sangen etevä, hänen taulunsa „Taistelevia hirviä", „Hirvien piilopaikka" y. m. saivat tunnustusta hänen vastustajiltaankin. Hänen muotokuvansa ovat taiteellisesti sangen ansiokkaita, samoin hänen maalauksensa alastomien mallien mukaan. Värikäsittelyssään hän oli ehkä jossain määrin riippuvainen espanjalaisista esikuvistaan, hän käytti mielellään syviä varjoja ja niiden vastakohtana kirkasta päivänpaistetta kuten nekin, mutta hän oli rehellinen havaintojentekijä ja itsenäinen taiteilijaluonne. On helppoa ainakin nykyään käsittää Émile Zolan suuttumusta sen kohtelun johdosta, joka tuli C:n teosten osaksi vuotuisen taidesalongin valintalautakunnan puolelta. Myöhemmin onkin yleinen mielipide muuttunut, 1882 pantiin kaunotaiteiden akatemiassa toimeen hänen teostensa näyttely, ja valtio on kokoelmiinsa ostanut useita hänen parhaita taulujaan. [A. Patoux: „Courbet", sarjassa „Artistes célèbres"; A. Estignard, „Gustave Courbet: sa vie et ses œuvres" (1897), G. Riat, „G. Courbet" (1906). Zola, „Mes haines".] *F. L.*

Courcelle-Seneuil *[kursə'l-sənö'i]*, Jean Gustave (1813-92), ransk. taloustieteilijä, oli ensin liikemies, mutta rupesi sitten harrastamaan taloustiedettä ja kirjoittelemaan taloudellisista kysymyksistä sanomalehtiin; oli 1853-63 professorina Santiagossa Chilessä; palattuaan Ranskaan julkaisi vapaamielisen kouluknnnan henkeen kirjoituksia ja kirjoja. Hänen teoksistaan mainittakoon: pankkilaitosta käsittelevä „Traité théorique et pratique des opérations de banque" (1853). C. oli v:sta 1879 valtioneuvoston ja v:sta 1882 „Académie des sciences morales et politiques" laitoksen jäsen. *J. F.*

Cour d'amour *[kūr damū'r]* (ransk.), keskiaikainen lemmentuomioistuin, jollaisten tehtävänä muka oli ratkaista rakastavien välisiä riitoja. Itse teossa niitä luultavasti ei koskaan ole ollut olemassa. Se luulo, että mainitunlaisia laitoksia on ollut, on etupäässä syntynyt Andreas Capellanuksen teoksen „Tractatus de amore" (1200) johdosta, johon tekijä on koonnut kuuluisien ylhäisten naisten lemmenasioita koskevia lausuntoja. Tämä kysymys on muuten vielä riidanalaisena oppineiden kesken. [Diez, „Beiträge zur Kenntnis der romantischen Poesie" (Berl. 1825); Capefigue, „Les cours d'amour" (Par. 1863); Gaston Paris, kirj. „Journal des Savants" (1888); Pio Rajna, „Le corti d'amore" (Milano 1890); Crescini, „La questione delle corti d'amore" („Per gli studi romanzi", Padova 1892); W. Söderhjelm, „Kirjoituksia ja tutkielmia".]

Courier de Méré *[kurië' də merē']*, Paul Louis (1772-1825), ransk. kirjailija ja filologi, alkoi uransa soturina ja kunnostautui Italian retkillä (1792-97 ja 1805). Wagramin taistelun jälkeen hän otti eron sotapalveluksesta (1809) ja rupesi jatkamaan filologisia tutkimuksiaan, joita aina oli harrastanut. Firenzessä hän löysi täydellisen kappaleen Longoksen romaania „Daphnis ja Kloe", jonka julkaisi (1810). V. 1812 hän palasi Ranskaan ja julkaisi filologisen toimintansa ohella valtiollisia lentokirjasiaan, joissa hän purevan sukkelasti vastusti aatelistoa ja katolilaista papistoa. Hänen lukuisat lentokirjasensa, kuten „Le pamphlet des pamphlets" (1824) ovat henkeväu ranskalaisen tyylin mestariteoksia. Huomattavimmat C:n teosten painokset ovat

v:lta 1830 (4 nid.; Armand Carel'in johdanto) ja v:lta 1837. *J. H-l.*

Cournot *[kurnō']*, Antoine Augustin (1801-77), ransk. matemaatikko ja taloustieteilijä, tuli 1834 matematiikan professoriksi Lyoniin, 1838 opetuslaitoksen ylitarkastajaksi ja oli 1852-64 Dijonin akatemian rehtorina; on julkaissut nerokkaita matemaattisia, filosofisia ja taloustieteellisiä teoksia. Viimemainituista on merkillisin „Recherches snr les principes mathématiques de la théorie des richesses" (1838). Tällä teoksella, joka miespolven ajan pysyi huomaamattomana, hän perusti taloustieteellisteu kysymysten, varsinkin arvo- ja hintäteoriain matemaattisen käsittelyn, jolla 1870-luvulta lähtien on ollut tärkeä sija talonstieteen kehityksessä. Yleistajuisesti ja ilman matemaattisia kaavoja hän on esittänyt taloustieteelliset mielipiteensä teoksessa „Principes de la théorie des richesses" (1863), joka sittemmin ilmestyi kokonaan uudistettuna nimellä „Revue sommaire des doctrines économiques" (1877). C. oli oppinut, itsenäinen ja syvämietteinen ajattelija. *J. F.*

Cour permanente d'arbitrage *[kūr permanā't darbitrā'ž]*, Haagissa sijaitsevan kansainvälisen „alituiseu sovinto-oikenden" virallinen nimi.

Cours *[kūr]* (ransk.), kurssi (ks. t.).

Court *[kōt]* (engl.), oik. piha, siitä: hovi; käytetään myös erikoisesti merkitsemään tuomioistuimia, joiden vallan katsotaan olevan johdettavissa kuninkaan vallasta.

Court *[kūr]*, Antoine (1695-1760), ransk. protest. jumaluusoppinut, järjesti uudelleen Ranskan reformeeratun kirkon, joka Nantes'in ediktin lakkauttamisen (1685) jälkeen oli hajaannustilassa. Kun Ranskan hallitus edelleenkin vainosi reformeeratun uskon tunnustajia, sai C. työssään taistella tavattomia vaikeuksia vastaan ja osaksi johtaa työtä isänmaansa rajojen ulkopuolelta. *K. Ö.*

Court *[kūr]*, Pieter de la (n. 1618-85), alankomaalainen taloustieteilijä, toimi kauppiaana ja villatehtailijana Leidenissä, mutta pakeni sieltä, kun neuvospensionaari Jan de Witt, jonka kannattajia hän oli, 1672 oli murhattu. C. on 17:nnen vuosis. etevimpiä taloustieteellisiä kirjailijoita. Hän vaatii, että täydellinen vapaus on saatettava voimaau taloudellisella alalla. Tältä kannalta lähtien hän tuomitsee ammattikuntalaitoksen ja suuret kauppakomppaniat, mutta ei kuitenkaan kaikissa suhteissa hylkää silloin vallalla ollutta merkantilismia. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen van de republike van Holland en West-Vriesland" (1669). *J. F.*

Courtage *[kurtā'ž]* (ransk.), *kaup.*, välityspalkkio (erityisesti pörssikaupoissa).

Courtisan *[kurtizā']* (ransk.; esp. *cortesano*, it. *cortigiano)*, hovimies; elostelija. — Courtisane *[-za'n]*, kurtisaani (ks. t.), oik. hovinainen. Sanaa käytettiin ennen varsinkin paavien rakastajattarista.

Courtois *[kurtua']*, Bernhard (1777-1838), ransk. kemiallisen teollisuuden harjoittaja, on keksinyt jodin (ks. t.) ja sanotaan hänen ensimäisenä keksineen myös morfiinin.

Courtoisie *[kurtuazī']* (ransk.), kohtelias käytös, hovitapa, ritarillisuus naisväkeä kohtaan. vrt. Kurtiisi.

Courtrai l. Courtray *[kurtrē']* (flaam. *Kortrijk)*, vanhojen muurien ympäröimä kaupunki Belgiassa, Länsi-Flanderin maakunnassa, Lys-joen varrella, 4 km Ranskan rajalta, 34,829 as. (1907). Useita kirkkoja, kaunis goottilainen raatihuone, beffroi, museo, teknillinen koulu, pörssi, kauppakamari y. m. Harjoittaa pellavakankaitteu- ja pitsinvalmistamista. — C. on muinainen *Cortoriacum*. Heinäk. 11 p. 1302 Bruggen ja Ypernin kutojat voittivat täällä kreivi Vilhelm Jülichiläisen johdolla Robert Artoislaisen johtamat Ranskan ritarit (n. k. kannustaisteln). Taistelukentältä löydetyt kultaiset ritarikannukset säilytettiin voitonmerkkeinä. *(V. v. F.)*

Cousin *[kuzā']* (ransk.), miespuolinen serkku. — Cousine *[kuzī'n]*, naispuolinen serkku.

Cousin *[kuzā']*, Victor (1792-1867), ransk. filosofi, esiintyi jo hyvin nuorena, v:sta 1815 alkaen, loistavalla meuestyksellä filosofian opettajana „École normale"ssa ja Sorbonnen yliopistossa Pariisissa. V. 1820 taantumusmieliuen hallitus erotti hänet toimestaan, 1828 hän sai taas siihen ryhtyä; 1830:n vallankumouksen jälkeen hän kutsuttiin moniin luottamustoimiin, opetusasiain nenvoston jäseneksi, „École normale"n johtajaksi, nimitettiin Ranskan pääriksi, oli 1840 lyhyen ajan opetusasiain ministerinä. Vuosien 1848 ja 1852 jälkeen hän vetäytyi yksityiselämään ja antautui yksinomaan tieteellisiin töihinsä. — Filosofiassaan C. vastusti sensualismia, nojantuen alnksi skottilaiseen „common sense" („terveen ihmisjärjeu") filosofiaan, jonka Royer-Collard oli tuottanut Ranskaan. Mutta pian C. rupesi syventymään Saksan spekulatiiviseen filosofiaan ja osasi viehättävässä muodossa tehdä muutamia Schellingin ja Hegelin suuria ja mieltäkiinnittäviä aatteita tunnetuiksi Ranskassa sekä yleensä tavattomasti elähyttää ja syventää filosofian historian harrastusta. Siitä lennokkaasta ja rohkeasta, panteismiiu vivahtavasta katsantotavasta, jota hän siihen aikaan kannatti, hän kuitenkin sitten peräytyi eklektiseen spiritualismiin, joka etupäässä nojautui Descartes'iin, mutta koetti valikoiden sovitella järjestelmäänsä erilaisia aatteita muidenkin idealististen ajattelijain opeista. Sen mukaisesti hän on myöhemmissä painoksissa muutellut lukuisia kohtia omissa aikaisemmissa teoksissaan. — Ollessaan 1830- ja 40-luvuilla monessa kohden Ranskan opetuslaitoksen johtajana C. järjesti filosofian opetuksen yliopistoissa ja lyseoissa ankaran yhdenmukaisesti. On katkerasti valitettu, että tuo entinen innokas uusien aatteiden julistaja silloin muuttui dogmaattiseksi „paaviksi", joka ei sallinut vähintäkään poikkeusta määrätyistä opinkappaleista. C:n senaikuisessa toiminnassa oli kuitenkin ansiopuoliakin; m. m. hänen onnistui, ankarasti ylläpitäeu

V.-Cousin.

filosofisen opetuksen spiritualistista ja liberalistista henkeä, suojella sitä joutumasta uhkaavan äärimmäisen, katolisen taantumuksen ikeen alle. — Omaa filosofista katsantotapaansa C. on yhtenäisimmin esittänyt teoksessaan „Du vrai, du beau et du bien", 1837. Hänen luentonsa filosofian historiasta muodostavat kaksi moniosaista sarjaa. Sen ohessa hän on julkaissut lukuisia erikoistutkimuksia filosofian ja kirjallisuuden historian sekä sivistyshistorian alalla. C. on kääntänyt Platonin teoksia (14 nid., 1825-40), julkaissut uusplatonilaisen filosofin Prokloksen teoksia (6 os., 1820-7), samoin julkaissut Descartes'in (11 os., 1824-6), Pascalin ja Abélardin teoksia. [P. Janet, „V. C. et son œuvre", 1885.]
A. Gr.

Cousin-Montauban *[kuzẽ'-mõtobã']*, Charles Guillaume Marie Apollinaire Antoine (1796-1878), Palikaon kreivi, ransk. sotapäällikkö, palveli kauan Algierissa, jossa 1855 tuli divisionakenraaliksi ja Oranin kuvernööriksi; määrättiin 1859 sen sotajoukon ylipäälliköksi, joka lähetettiin Kiinaa vastaan; voitti yhdessä englantilaisten kanssa kiinalaiset täydellisesti Palikaon luona, marssi Pekingiin, pakotti Kiinan hallituksen nöyryyttävään rauhaan 1860 ja antoi samaan aikaan ryöstää Kiinan keisarin ihanan kesäpalatsin. Ranskan ja Saksan välisen sodan aljettua 1870 hän oli lyhyen aikaa 9 p:stä elok. 4 p:ään syysk. hallituksen johtajana ja sotaministerinä toimien hyvin pontevasti Ranskan puolustuslaitoksen parempaan kuntoon saattamiseksi. Mutta kun Mae Mahon'in hänen alkuunpanostaan tekemä yritys Metziin suljetun Bazainen auttamiseksi päättyi Sedan'in antaumukseen ja Pariisissa tämän johdosta tapahtui vallankumous 4 p. syysk., pakeni C. ulkomaille. Palattuaan rauhan jälkeen Pariisiin hän julkaisi hallintonsa puolustukseksi kirjan „Un ministère de la guerre de vingt-quatre jours" (1871).
J. F.

Coussemaker *[kusmake'r]*, Charles Edmond Henride (1805-76), belg. lakimies ja uraa uurtava musiikkitieteilijä, Reichan oppilas. Pysyvä arvo on hänen kokoamillaan laajoilla aineksilla keskiaikaisen musiikin teorian ja käytännön alalta.
I. K.

Couthon *[kutõ']*, Georges (1755-94), ransk. vallankumousmies, toimi v:sta 1785 asianajajana ja tuli tunnetuksi puolueettomuudestaan, hyväntekeväisyydestään ja lempeydestään; vähitellen kuitenkin hänen mielensä synkistyi ja luonteensa hunoni, kun hänen molemmat jalkansa lamautuivat, niin että hän vain toisten kantamana voi liikkua. Oltuaan ensin perustuslaillisen monarkian kannattaja C. kuninkaan pakoyrityksen jälkeen muuttui innokkaaksi tasavaltalaiseksi. Lakiasäätävässä kansalliskokouksessa, jakobiiniklubissa ja Pariisin kansankokouksissa hän pian sai suuren vaikutusvallan. Kansalliskonventissa C. äänesti kuninkaan mestanttamista viipymättä. Yhdessä Robespierren ja S:t Justin kanssa hän muodosti n. s. „triumviraatin". Lyon'in kapinaa kukistamaan lähetettynä C. esiintyi ihmeteltävän lempeästi eikä tahtonut nondattaa konventin käskyä kaupungin hävittämisestä, jonka vuoksi hänen sijaansa lähetettiin Collot d'Herbois. Senjälkeen hän kiihkoisasti taisteli Hébert'in ja Danton'in ryhmiä vastaan ja oli näiden kukistuttua Robespierren alituisena auttajaua hirmuvallan huippuunsa kehittämisessä. Yhdessä Robespierren ja eräiden muiden kanssa C. sitten heinäk. 27 p. (thermidorin 9 p.) 1794 määrättiin vangittavaksi, pakeni raatihuoneeseen ja koetti turhaan surmata itsensä, joutui roskaväen rääkättäväksi ja mestattiin seuraavana päivänä.
K. B:dt.

Coutume *[kuty'm]* (ransk.), kutymi, tapa, traditsioni.

Couture *[kutỹ'r]*, Thomas (1815-79), ransk. taidemaalari, herätti 1847 näytteille asettamallaan taululla „Rappiokauden roomalaiset" (Louvren museossa) tavatonta huomiota ja suuria toiveita uuden koloristisen suunnan syntymisestä Ranskan taiteessa. Vaikka pari C:n myöhäisempääkin taulua näyttivät näitä toiveita vahvistavan, ei hän kuminkaan voinut niitä ajan pitkään toteuttaa. Huomattava merkitys on C:llä ollut monen nuoremman — sekä ranskalaisen että ulkomaalaisen — taitelijan opettajana ja hänen työhuoneeseensa tulvi aikoiuaan oppilaita Euroopan eri maista. — Suomen taideyhdistyksen kokoelmissa on C:n harjoitelma „Naisen pää".
F. L.

Couvade *[kuva'd]* (ransk. < *couver* = hautoa munia), miltei kautta koko maapallon levinnyt, luonnonkansoissa esiintyvä tapa, että isä lapsen syntymisen jälkeen viikkomääriksi paneutuu vuoteeseen, ottaa vastaan onnentoivotukset sekä antaa itseänsä hoitaa kuin synnyttäjää konsanaan, kun sitävastoiu vaimon kohta on jätettävä vuode ja ruvettava hoitamaan taloudellisia toimia. Nimi on peräisin Etelä-Ranskasta, jossa, samoinkuin baskeilla, tämä tapa kauan säilyi. Alkusyyuä siihen kai olivat ne katsomukset, jotka sääsivät molemmille vanhemmille, mutta alkujaan ensi sijassa äidille, määrättyjä menettelyohjeita ruuan valintaan y. m. nähden. Kun synnytystuskissa olija oli suljettu pois yhteisestä asunnosta eikä näinollen voinut riittävässä määrin noudattaa asiaankuuluvia lepytys- ja ruokamääräyksiä, on käsitettävissä, että isä joutui näiden määräysten täyttäjäksi. Näin tapahtunutta käännettä oli omiaan ylläpitämään toivo saada synnyttäjää uhkaavat näkymättömät viholliset (henget) väärälle taholle suunnatuiksi. Suuren sosiaalisen merkityksen couvade saa siellä, missä äitivaltaisuus (matriarkaatti) on muuttumassa isävaltaisuudeksi (patriarkaatiksi), s. o. missä kysymyksenalaiseksi joutuu, onko lasten kuulnminen isän vai äidin perheeseen. Juhlallisella lapsivuoteudellaan isä osoittaa, että lapsi on osa hänestä ja yhä edelleen kuulnu hänelle. [Schurtz, „Urgeschichte der Kultur"; Ploss, „Das Kind in Brauch und Sitte der Völker" (2 pain., Berl. 1882, 2 os.).]
U. T. S.

Covent garden *[kovənt gādn]*, Lontoon suuriu ja komein teatteri Bow-streetin varrella, lähellä Trafalgar squarea. Nimensä se on saanut lähellä sijaitsevasta C.-g.-marketista (aikaisemmin Convent garden, „luostarin puutarha"), L:n suurimmasta hedelmä-, vihannes- ja kukkahallista. Teatteri rakennettiin 1732, paloi perustuksiaan myöten 1808, rakennettiin uudelleen ja oli v:sta 1847 Italialaisen oopperan näyttämönä. Toisen suuren tulipalon jälkeen 1856 se rakennettiin entistä suuremmoisemmaksi, joten se nykyään on Euroopan suurimpia teattereita (3,500 katsojapaikkaa). Se on Lontoon pääasiallinen ooppera-

teatteri, mutta sitä käytetääu myöskin laulajaisiin y. m.

Cowboys *[kauboiz]* (engl. =„lehmipojat"). Pohjois-Amerikan länsiosissa (varsinkin Texasissa) käytetty nimitys karjanpaimenista. He ovat erinomaisia ratsastajia; taitavia ja rohkeita pitämään koossa ja suojelemaan karjaansa.

Covent garden.

Cowen *[kauen]*, Frederic Hymen (s. 1852), engl. säveltäjä, syntyisiu Jamaicasta, Lontoon filharmonisen seurau kapellimestari; on säveltänyt oopperoita, kuoroteoksia, sinfonioja y. m. *I. K.*

Cowen *[kauen]*, Josef (1831-1900), engl. politikko. Solmi aikaiseen ystävyysliittoja Garibaldi'n, Mazzini'n, Kossuthiu, Herzeuin ja muutamien muiden valtiollisten pakolaisten kanssa ja esiintyi kaikkien sorrettujen kansojen lämpimänä puoltajana. C. harrasti kansanvalistusta ja suosi, vaikka olikin tehtailija ja suurten kivihiilikaivosten omistaja, työväen ammattiyhdistysliikettä. Oli myöskin osuustoiminta-aatteen innokkaimpia esitaistelijoita. Valittiin 1874 Newcastle-kaupungin edustajana alihuoueeseen, missä ei liittynyt mihinkään puolueeseen. Hän oli — päinvastoin kuin muut radikaalit — imperialisti ulkopolitiikassa, mutta kannatti sisäpolitiikassa home-rulelakia ja Englannin alusmaiden itsehallinto-oikeutta. Luopui 1886 edusmiespaikastaan, mutta vaikutti kuolemaansa asti suuressa määrässä yleiseen mielipiteeseen kirjoittamalla ahkerasti omistamaausa laajalle levinneeseen sanomalehteen „Newcastle daily chronicle".

E. M-a.

Cowes *[kauz]*, Englannissa, Wight-saaren pohjoisrannalla ja Medina-joen varrella sijaitseva kaupunki; n. 12,000 as. Merikylpypaikka. Englannin hienoimman pursiklubin, „The Royal Yacht Squadron"in pääsatama (elokuussa suuret kilpapurjehdukset). Suurenmoiset veistämöt ja laivanvarustamislaitokset; hienoja huviloita. Läheisyydessä Osborne House (ks. t.), kuninkalinna. *(W. S-m.)*

Cowper *[kaupə* t. *kūpə]* William (1666-1709), engl. anatomi: hänen pääteoksensa on „Myotomia reformata or a new administration of all the muscles of the human body" (1694). vrt. Cowper'n-rauhaset. *M. O-B.*

Cowper *[kaupə* t. *kūpə]*, William (1731-1800), engl. runoilija, oli ujo ja surumielisyyteen taipuva, jopa jonkun aikaa mielisairaana. Virkistäen ja rohkaisten vaikutti häneen henkevä lady Austen, jonka kehoituksesta C. kirjoitti koomillisen balladin „John Gilpin" ja oivallisen runoelman „The task" (1785). Tähän loistavaan didaktiseen runoelmaan tekijä yhdisti kaikki luonnou ja yhteiskuunan ilmaukset, luoden niihin kiehtovat ja todellisuudenmukaiset valo- ja varjo-vivahdukset. C. on uudistavasti ja muotosuunnista vapauttanut Englannin runouteeu. Melkein täydellisen paiuoksen hänen teoksiaan, 15:nä niteenä, julkaisi Southey (1834-37). Hänen julkaisemattomat teoksensa toimitti Griffith julkisuuteen („Clarendon Press", 1874). Huomattava on „Globe edition" (1874; Benhamin kirjoittama elämäkerta). C:n yksityisen kirjeenvaihdon julkaisi John Johnson (Lond. 1824). [Neve. „Concordance to the poetical works of C." (Lond. 1887).] *J. H-l.*

Cowper'n-rauhaset *[kaupən-]*, useampain imettäväisten uroksilla tavattavia, virtsaputkeen avautuvia, sukuelimiin kuuluvia lisärauhasia, *glandulæ bulbourethrales*, (1-4 paria); naaraan sukuelimissä niitä vastaavat n. s. Duvernoyn (Bartholinin) rauhaset. *K. M. L.*

Coxe *[koks]*, William (1747-1828), engl. matkustelija ja matkakirjailija, tuli papiksi 1771 ja Wiltshiren arkkidiakoniksi 1804. Vv. 1775-94 hän matkusteli laajalti Euroopau eri maissa. Hänen matkakertomuksistaan mainittakoon „Travels in Switzerland" (Lontoo 1789, 4:s pain. 1801) ja „Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark" (1784-90, 4:s pain. 1803). Hän julkaisi myös kokoomiansa historiallisia muistiinpanoja ja useita arvokkaita elämäkerrallisia teoksia. *(V. v. F.)*

Coxitis (< lat. *coxa* = lonkka), lonkkanivelen tulehdus.

Coxwell *[koksuel]*, Henry Tracey (1819-1900), engl. ilmapurjehtija. Teki 1844-85 noin 700 ilmaannousua, joista merkillisin oli hänen nousunsa yhdessä ilmatieteilijä Glaisherin kanssa 1862, jolloin he saavuttivat liki 11 km:n korkeuden. Johti Saksan sotaväen ilmapurjehduksia 1848 ja sodassa 1870-71.

(V. V. K.)

Coyet *[kuajē']*, ruots. aatelissuku, jonka esi-isä 1500-luvun keskivaiheilla uskonuonvainoja paeten tuli Ranskasta Ruotsiin. Sen jäsenistä ovat huomattavimmat: 1. Peter Julius C. (1618-67), joka oli Ruotsin etevimpiä diplomaatteja Kaarle X Kustaan ja Kaarle XI:n holhoojahallituksen aikana. — 2. Sten C. (1688-1755), oli mukana suuressa Pohjan sodassa joutuen Pultavan luona ven. vankeuteen; esiintyi vapaudenajan valtiopäivillä 1730- ja 40-luvuilla hattupuolueen mitä kiihkeimpänä kannattajana, suunnateu hillittömiä hyökkäyksiä kaikkia sen vastustajia, Arckenholtzia, Åkerhielmiä, Springeriä y. m. vastaan.

Cr, kromin kem. merkki.

Crack *[kräk]* (engl.), (hevosurh.) paras juoksija kilpailussa: (pyöräily) etevin kilpailija. Esim. „The Crack of Atlauta" (Walthour) Atlantan etevin pyöräilijä.

-lskm-.

Crambe maritima.

Cracovienne *[-vie'n]* (ransk.), puol. tanssi. ks. K r a k o v i a k.

Crambe maritima, m e r i k a a l i, ristikukkaisiin kuuluva, meillä harvinainen, Ahvenan- ja Uudenmaan merenrannoilla, mieluimmin rakkoleväkasoilla kasvava, leveä- ja möyheälehtinen, kalju, iso yrtti. Kukat valkeita, runsaskukkaisissa, haaraisissa tertuissa. (kuva edell. siv.).

Cramer, J o h a n n B a p t i s t (1771-1858), saks. pianisti ja pianonopettaja, aikansa kuuluisimpia, Clementin oppilas. Hänen sävellyksensä (m. m. 105 pianosonaattia) ovat unohdukseen jääneet, mutta hänen etydinsä ovat vieläkin mitä parhaimpina käytännössä. *I. K.*

Cramér *[-ē'r]*, J o h a n N i k l a s (1812-93), ruots. koulumies ja kirjailija, 1842-56 rehtorina Visbyssä, julkaisi paljon kirjoituksia varsinkin kouluasioista ja uskonnollisista kysymyksistä; halusi täydellisesti erottaa toisistaan koulun ja kirkon, poistaa kaiken tunnustuksellisen uskonnonopetuksen alkeisoppilaitoksista, siirtää kuolleiden kielten opiskelemisen yliopistoon, jotta alkeisoppilaitoksissa voitaisiin laskea perustus yleiselle ja todelliselle kansalaissivistykselle. C. oli antanut vihkiä itsensä papiksi, mutta luopui sittemmin kirkosta, koska hän hylkäsi kaiken ilmoitetun uskonnon.

Cranach, L u c a s, vanhempi (1472-1553), saks. taidemaalari, vaskenpiirtäjä ja puupiirrosten laatija, oli saanut nimensä syntymäkylänsä Kranaehin mukaan. Hänen varsinaista sukunimeään ei varmuudella tunneta. Saatuaan ensimäisen taideopetuksen isältään, hän työskenteli 1502-04 Wienissä ja tuli 1504 Saksin vaaliruhtinaan Fredrik Viisaan kutsumana hovimaalariksi Wittenbergiin. Täällä hän perusti suuren taidemaalari-liikkeen, apteekin ja kirjakaupan, olipa usean vuoden kaupungin suosittuna pormestarinakin. Ollen hyvä ystävä Lutherin ja Melanehtonin kanssa, hän koetti taiteessaan ruoskia paavintta sekä havainnollistuttaa uskonpuhdistuksen aatteita. Taiteellisessa suhteessa ei häntä voi asettaa Dürerin eikä Holbeinin rinnalle, sillä hänen piirustustaitonsa oli heikompi ja hänen taiteellinen käsityksensä ahtaampi ja kehittymättömämpi. Sen lisäksi ovat monet hänen merkillään — siivekkäällä käärmeellä — varustetut teokset suoritukseltaan epätasaisia, kun hän antoi avustajiensa tehdasmaisesti kopioida maalauksiaan ja hiukan niitä korjailtuaan laski ne sitten omissa nimissään kauppaan. Häu oli paljon käytetty ja ansiokaskin muotokuvamaalari, vaikka hänen muotokuvausa ovat enimmäkseen vailla syvempää luonteenymmärtämistä. C:n taiteellinen käsitys on läpeensä porvarillinen ja naivi, mutta jonkinlainen aitosaksalaiuen herttaisuus ja runollisuus huokuu kumminkin useimmista häuen kuvistaan. Hänen

Lucas Cranach.
Oma muotokuva Uffizien kokoelmissa Firenzessä.

Cranach, Kristus Pilatuksen edessä.

värikäsittelynsä ei myöskään ole vailla taiteellisia ansioita. Parhaiten hän onnistui maisemia ja eläimiä kuvatessaan. — Kaunein C:n teoksista on Berliinin museossa oleva, jo 1504 maalattu „Pako Egyptiin", jossa hauskat pikkuenkelit parhaansa mukaan palvelevat ja huvittavat Jeesus-lasta. Uskonnollisaiheisten maalaustensa lomassa (tunnetuimpia niistä: „Sallikaa lasten tulla minun tyköni", Adam ja Eva, Madonna y. m.) C. loi joukon tauluja, joilla on antiikin tarustosta lainatut nimet — Apollo ja Diana, Venus, Venus ja Amor, Pariin tuomio y. m. s. —, mutta jotka luonteeltaau ovat aitosaksalaisia ja porvarillisen viattomia. — L u c a s C., nuorempi (1515-86), edellisen poika, hoiti isän kuoltua liikettä Wittenbergissä sekä maalasi häneu tapaansa uskonnollisia tauluja ja muotokuvia. *F. L.*

Crane *[krein]*, W a l t e r (s. 1845), engl. taidemaalari ja piirtäjä. Ensimäisen taideopetuksen hän sai isältään, ja opiskeli sittemmin Lontoossa, jossa sai vaikutuksia n. s. prerafaeliiteiltä, ja Roomassa, jossa hän tunkeutui syvälle vanhauajan elämään, taruihin ja

Walter Crane.
G. F. Wattsin öljymaalauksen mukaan.

Walter Crane, Työn riemukulku.

taiteeseen. Hänen oma taiteensa on yritys sulattaa yhteen romanttista tunteellisuutta ja antiikin kauneudentajua. Se on sekä aiheeltaan että suoritukseltaan enemmän valikoivaa ja lainailevaa kuin omintakeisesti luovaa taidetta. Hänen tuotteliaisuutensa on tavaton: hän on maalannut öljy- ja vesiväritauluja, kuvittanut omiaan ja toisten runo- ja satukokoelmia, laatinut malleja lasimaalauksiin, kuvakudoksiin, kirjankansiin ja varsinkin tapetteihin. N. s. sovelletun taiteen ja taideteollisuuden alalla C. onkin Englannin huomatuimpia kykyjä ja lastenkirjain kuvittajana lienec hänen merkityksensä käänteentekevää laatua. Myöskin taidekirjailijana C. on esiintynyt julkaisten m. m. „The bases of design" (1898), „Line and form" (1900) ja „Ideals in art" (1905). [Konody, „The art of Walter Crane" (1902), Schleinitz, „Walter Crane" Knackfussin Künstlermonographien sarjassa.] *F. L.*

Crangon, pitkäpyrstöisiin kilpiäyriäisiin kuuluva suku. *C. vulgaris* elää lukuisana Pohjan- ja Itämeren hiekkarannoilla ja kelpaa syötäväksi. *K. M. L.*

Craniota (< kreik. *krāni'on* = pääkallo), p ä ä k a l l o l ä i m e t, yhteisnimi kaikille selkärankaisille, joilla on pääkallo ja lihaksinen sydän. Tähän kuuluvat kaikki selkärankaiset, paitsi s u i k u l a i n e n *(Amphioxus)*, jonka voi vastakohtana edellisille katsoa edustavan hyvin alkuperäistä p ä ä k a l l o t t o m i e n *(Acrania)* ja p u t k i s y d ä m i s t e n ryhmää. *K. M. L.*

Craniotabes, pääkallon pehmeneminen varsinkin sen takaosissa, jollaista joskus tavataan riisitautisissa lapsissa. *M. O-B.*

Cranium, kallo (ks. t.).

Cranmer *[kränmə]*, T h o m a s (1489-1556), Englannin uskonpuhdistaja, kotoisin Aslactonista Nottinghamshiren kreivikunnasta. Opiskeltuaan Cambridgessa skolastiikkaa, myöhemmin Erasmusta ja klassikoita, hän tuli 1523 siellä jumaluusopin tohtoriksi ja professoriksi. Henrik VIII:n mutkikkaassa avioerokysymyksessä C. osoittautui niin otolliseksi neuvonantajaksi, että hän täydelleen voitti kuninkaan luottamuksen; kuningas nimitti hänet Tauntonin arkkidiakoniksi ja hovisaarnaajakseen. Kuninkaansa avioeroasian takia C. matkusti lähettiläänä paavin luo ja erinäisiin mannermaan hoveihin tutustuen tällöin moneen uskonpuhdistajaan. Palattuaan hän tuli 1533 Canterburyn arkkipiispaksi ja edisti ulkonaisesti Englannin kirkon irtautumista Roomasta. V. 1536 hyväksytyt Rooman opista poikkeavat opinkappaleet ovat hänen laatimiaan; hänen vaikutuksestaan kuningas myönsi 1537 Raamatun levittämisen. Mutta ylipäänsä C. oli täydellisesti kuninkaan tahdon sokea noudattaja eikä liioin vastustanut 1539 vallalle päässyttä taantumusta. Henrikin loppuvuosina ja Edvard VI:n hallitessa C. esiintyi jyrkemmin. V. 1548 hän käänsi englannin kielelle Justus Jonaan katekismuksen, ja hänen johdollaan valmistettiin 1549 „Common prayer book"; niinikään hän laati 1552 „neljäkymmentäkaksi artikkelia", jotka vieläkin ovat Englannin episkopaalisen kirkon perustana. Verisen Marian hallitessa C. joutui vainon alaiseksi ja hänet saatiin kirjallisesti peruuttamaan oppinsa. Mutta kun häntä vaadittiin tekemään se julkisesti, voitti hän heikkoutensa, julisti entisen peruutuksensa vääräksi ja astui rohkeasti roviolle. *K. Ö.*

Thom. Cranmer.

Crannog *[kränəg]*, niin nimitetään paaluista ja kivi- ynnä maatäytteestä Irlannin ja Skotlannin järviin, nim. kareille ja matalikoille laadittuja keinotekoisia saaria, esihistoriallisia varustus- ja pakopaikkoja. [Munro, „Scottish lake-dwellings or crannogs", 1882.]

Craspedon ks. M e d u s a.

Crassilinguia, p a k s u k i e l i s e t, sisiliskoja, joilla on paksu lihakas kieli. Kieltään ne tuskin voivat työntää suustaan ulos. Heimot *Iguanidæ* ja *Agamidæ*. *K. M. L.*

Crassulaceæ. m a k s a r u o h o t, kasviheimo kaksisirkkaisten luokassa. Heimon kasvit mehevä- ja paksulehtisiä, siitä sen nimi (lat. *crassus* = paksu). Enimmäkseen kalliokasveja van-

han maailman lauhkeissa seuduissa. Suomessa suvut *Bulliarda, Rhodiola, Sedum, Sempervivum.* (ks. n.).

Crassus (lat. = „paksu"), muinaisroomal. Licinius-suvun erään haaran nimi.

1. Lucius Licinius C. (140-91 e. Kr.), puhuja ja valtiomies, konsulina v. 95, censorina v. 92, esiintyy myös päähenkilönä Ciceron teoksessa „Puhujasta" (De oratore).

2. Mareus Licinius C., liikanimeltä Dives „rikas" (115-53 e. Kr.), hankki itselleen kansalaissodissa Sullan aikana suunnattomat rikkaudet, voitti prætorina v. 71 Spartacuksen (ks. t.), oli konsulina yhdessä Pompeiuksen kanssa v. 70 ja censorina 65 sekä liittyi hänen ja Cæsarin kanssa n. s. ensimäiseen triumviraattiin v. 60. C. oli toistamiseen konsulina Pompeiuksen kanssa v. 55, tuli Syyrian maaherraksi v. 54 sekä ryhtyi suurin sotajoukoin sotaan partheja vastaan, mutta joutui tappiolle ja surmattiin vilpillisesti Carrhæn luona v. 53 e. Kr.

K. J. H.

Cratægus ks. Orapihlaja.

Crau *[kro]*, La (lat. *Campus lapideus*, myöhemmin *Campus Cravensis* l. *Cravus)*, n. 200 km² laajuinen vierinkivikenttä Kaakkois-Ranskassa, Bouches-du-Rhonen departementissa, Rhônen Étang-de-Berren ja Välimeren välillä. Se on puutonta, ainoastaan laidunmaaksi kelpaavaa tasankoa. Monin paikoin on kuitenkin viimeaikoina keinotekoisen kastelun avulla saatu viljelykselle kelpaavaa maata, jossa oliivi, silkkiäis- ja hedelmäpuut viihtyvät. *(V. v. F.)*

Cravate *[krava't]* (ransk., = kaulaliina), painiote, joka vaarallisuutensa vuoksi usein on kokonaan kielletty. Cravatea, kaulusta, on useita eri suorittamistapoja; tavallisimmat ovat seuraavat kaksi: 1) painija tarttuu edestäpäin oikealla kädellään vastustajansa niskaan sekä vasemmalla oikeaan käsivarteensa ja pusertaa vasemmalla kyynärvarrellaan vastustajan leukaa ja nenää; 2) painija tarttuu toisella kädellään vastustajan alaleukaan ja pujottaa hänen niskansa takaa toisen käsivartensa, jonka käsi lasketaan ensimainitulle käsivarrelle; luja puristus sivullepäin. Kolmas suorittamistapa ilmenee kuvasta. *-lskm-.*

Cravate.

Crayon-maneeri *[krejõ'-]*, liitumaneeri, etsaus- ja kaiverrustaidossa käytetty menetelmä, jonka avulla liidulla tai lyijykynällä tehdyt piirrokset mukavasti voidaan jäljentää kuparipiirroksiksi.

Crébillon *[krebijõ']*. 1. Prosper Jolyot de C., vanhempi (1674-1762), ransk. murhenäytelmänkirjoittaja. Suurta suosiota saavuttivat hänen näytelmänsä „Idoménée" (1705), „Atrée et Thyeste" (1707), „Electre" (1709) sekä „Rhadamiste et Zénobie", joka on hänen paras näytelmänsä, vaikka Boileau sen tuomitsi. Hänen seuraavat näytelmänsä „Xerxes" (1714), „Sémiramis" (1717) ja „Pyrrhus" otettiin hyvin kylmästi vastaan, josta aristuneena ja lisäksi rahahuolien lamauttamana C. vetäytyi maalle ja joutui siten melkein unhotuksiin, kunnes Akatemia 1731 valitsi hänet jäsenekseen. Kateudesta Voltairea kohtaan markiisitar Pompadour hankki hänelle paikan kuninkaallisessa kirjastossa ja eläkkeen. Markiisitar saattoi hänet kirjoittamaan valmiiksi murhenäytelmän „Catilina", joka kokonaan jouti varjoon Voltairen samannimisen näytelmän rinnalla. Hänen viimeinen murhenäytelmänsä „Le Triumvirat" (1754) saavutti pelkän kunnioitusmenestyksen. C. koetti näytelmissään vaikuttaa etupäässä kuvaamalla hirvittäviä rikoksia ja kamaluuksia, minkä vuoksi hänelle on annettu liikanimi „Le Terrible" (hirvittävä). [Dutrait, „Étude sur C.", 1895.]

2. Claude Prosper Jolyot de C., nuorempi (1707-77), edellisen poika, ransk. romaaninkirjoittaja, hilpeä ja rakastettava seuraihminen, jonka tavat olivat päinvastaiset kuin ne, joita kuvasi romaaneissaan. Tunnetuimmat hänen teoksistaan ovat „Lettres de la marquise de *** au comte de ***" (1732) ja „Tanzaï et Néadarné" (1734); jälkimäisessä tekemistään viittauksistaan bullaan „Unigenitus" hän jonkun aikaa istui Bastillessa. „Le sopha, conte moral" (1745) on hänen rivoin teoksensa. Hänen romaaniensa yleismenestys riippuu niiden häikäilemättömästä aistillisuuden kuvaamisesta. C:n teosten kokonaispainos ilmestyi Pariisissa 1779, 7 nidoksena. *J. H-l.*

Crécy *[kresi']*, paikka Sommen departementissa Pohjois-Ranskassa; C:n luona englantilaiset 25 elok. 1346 Edvard III:n ja hänen poikansa „mustan prinssin" johdolla saavuttivat kunluisan voiton monin verroin lukuisammasta ransk. sotajoukosta.

Credé, Karl Sigmund Franz (1819-92), saks. gynekologi, lapsenpäästöopin professori Leipzigissä. C:n „puristusmenettely" tarkoittaa puristamalla emää kädellä pakottaa sitä paremmin vetäytymään kokoon jälkeisten ulostyöntämisen edistämiseksi. Tulokset kliinillisistä huomioistaan C. julkaisi sarjassa „Klinische Vorträge über Geburtshülfe" (2 osaa, 1853-54); mainittakoon myös hänen kirjansa „Lehrbuch der Geburtshülfe" (1875).

Credenz ks. Kredenz.

Credit ks. Kredit.

Crédit lyonnais *[kredi' lione']* (Lyon'in luottopankki), ransk. pankkilaitos, joka perustettiin Lyon'iin 1863: osakepääoma oli silloin 20 miljoonaa frangia, tätä nykyä se on 250 miljoonaa ja varavarahasto 125 miljoonaa. Pankilla on n. 50 haarakonttoria Pariisissa ja n. 200 Ranskan maasentukaupungeissa sekä paikoittain ulkomaillakin, kuten Lontoossa Brysselissä, Madridissa, Lissabonissa, Pietarissa, Moskovassa, Konstantinopolissa, Aleksandriassa, Kairossa, Smyrnassa y. m. C. on maailman johtavia pankkeja, sen bilanssin loppusumma teki 1908 n. 2,300 miljoonaa; pankki harjoittaa kaikenlaista pankkitoimintaa, m. m. se on ollut osallisena useiden Suomen valtiolainain hankkimisessa.

A. Rist.

Credner, Hermann (s. 1841), geologi, v:sta 1870 Leipzigin yliopiston professori ja v:sta 1871 sitäpaitsi Sachsenin geologisen toimiston johtaja. Hänen tieteelliset tutkimuksensa käsittelevät etupäässä Saksan ja myös Pohjois-Ameriikan muodostumien stratigrafiaa sekä jääkausikysymyksiä.

Tehnyt tunnetun oppikirjan „Elemente der Geologie" (useita painoksia). *P. E.*

Credo *[-ē-]* (lat., = „minä uskon"), apostolinen uskoutunuustus, katolisen messun tällä sanalla alkava kolmas osasto. vrt. Messu.

Creek *[krīk]* (engl.), kuivana aikana kuivillaan olevien jokien ja purojen nimitys Yhdysvalloissa ja Australiassa. Surinamissa C. merkitsee kanavaa.

Crême *[krēm]* (ransk., < lat. *cremor* = puserrettu kasvimehu), kerma, hienoin, arvokkain osa, varsinkin hienoin yhteiskuntakerros, hienosto („la crême de la société", „la crême de la crême").

Cremer *[krē-]*, August Hermann (1834-1903), saks. evank. teologi, tuli 1870 teologian professoriksi Greifswaldiin. C. oli „positiivisen" teologian vanhoillisemman ryhmän huomattavimpia edustajia; hänen jumaluusoppinsa on kauttaaltansa raamatullinen. Sekä V:n T:n että U:n T.n ilmoituksen perusteeksi C. koettaa osoittaa Jumalan kuninkaallisen tuomitsevan vanhurskauden, joka esiintyy toiselta puolen armahtavana synteinanteeksiantona, toiselta puolen rankaisevana tuomitsemisena. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Zum Kampf um das Apostolicum" (4:s pain. 1893), „Die christliche Lehre von den Eigenschaften Gottes" (1897), „Die paulinische Rechtfertigungslehre" (2:n pain. 1900), „Das Wesen des Christentums" (3:s pain. 1902), „Grundwahrheiten der christlichen Religion nach Seeberg" (1903).

Cremer *[krīmə]*, William Randal (s. 1838), engl. rauhanystävä. Aloitti uransa kirvesmiehenä. Valittiin 1885 vapaamielisenä työväen ehdokkaana alihuoneeseen. C. on v:sta 1872 sihteerinä kansainvälisessä rauha- ja sovinto-oikeusliitossa (International arbitration league). Hän on erityisellä innolla työskennellyt sovinto-oikeussopimuksen aikaansaamiseksi Yhdysvaltain ja Englannin välillä; hän on myöskin perustanut parlamenttien väliset konferenssit, joihin eri valtioiden parlamenttien rauhanasiaa harrastavat jäsenet ovat v:sta 1889 kokoontuneet neuvottelemaan. V. 1903 C. sai Norjan suurkäräjiltä Nobelin rauhanpalkinnon, ja lahjoitti tästä summasta 1904 suurimman osan (7,000 puntaa) kansainväliselle rauha- ja sovinto-oikeusliitolle. *E. M-a.*

Crémieux *[-miö']*, Isaac Moise, nimitetty Adolpheksi (1796-1880), ransk. asianajaja ja valtiomies, loistava puhuja. Valittiin 1842 jäseneksi edustajakamariin ja tuli 1848 oikeusministeriksi väliaikaiseen hallitukseen, mutta vangittiin 1857 valtiokeikauksessa. Valittiin 1869 lakiasäätävään kokoukseen sekä sitten keisarikuunan kukistuttua 1870 kansallispuolustushallitukseen. V. 1875 C. valittiin elinkautiseksi senaattoriksi. *A. T.*

Cremona *[-ō'-]*. 1. Pohjois-Italian provinssi Lombardian tasangolla, Adda- ja Oglio-jokien välissä, 1,756 km², 335,272 as. (1906). — 2. Yllämainitun provinssin vanhojen kehysmuurien ympäröimä pääkaupunki Pon vasemmalla rannalla, Mantova-Pavia-radan varrella, 41,537 as. (1906). C:n monista vanhoista mieltäkiinnittävistä rakennuksista mainittakoon romaanilaistyylinen tuomiokirkko (12:nnelta vuosis.), jonka yhteydessä on 8-kulmainen baptisterio ja 13:nnella vuosis. rakennettu 121 m korkuinen kellotorni. Piispanistuiu. Seminaari, lukio, teknillinen koulu, kirjasto, museo, 2 teatteria, kauppakamari sekä kone-, lasi-, savitavara-, hattu-, saippua- ja silkkitehtaita. 16-18:nnella vuosis. valmistettiin täällä kuuluisia n. s. cremonalaisia viuluja (ks. t.). — C. perustettiin roomalaiseksi siirtokunnaksi 219 e. Kr. ja kasvoi nopeasti kukoistavaksi, amfiteatteristaan kuuluisaksi kaupungiksi. V. 70 Vespasianuksen sotilaat hävittivät sitä ja 605 longobardit. 12:nnella vuosis. alkoi C:lle uusi kukoistusaika. V. 1334 se joutui Milanolle. Myöhemmin se on kuulunut Espanjalle, Ranskalle ja Itävallalle, jolta se 1859 joutui Italialle.

Cremona *[-ō'-]*, Luigi (1830-1903), it. matemaatikko, otti (1848-49) osaa Italian vapaustaisteluun Itävaltaa vastaan, tutki sittemmin matematiikkaa ja kutsuttiin 1873 Rooman yliopiston professoriksi ja polyteknillisen opiston johtajaksi. Hän paransi matematiikan opetusta ja ou tiedemiehenä työskennellyt etupäässä korkeamman geometrian etenkin projektiivisen geometrian alalla. *(V. V. K.)*

Cremonalainen viulu, Cremonassa valmistettu viulu. Maailmankuuluja ovat ne viulut, joita valmistivat (1560-1750) viulunrakentajasuvut Amati, Stradivari ja Guarneri.

Cremor tartari (lat.), hapanta kaliumtartraattia l. viinihappoista kaliumia (vrt. Viinihappo).

Cremutius Cordus *[-mū'-]*, Aulus, roomal. historioitsija Augustuksen ja Tiberiuksen aikana, syytettiin senaatissa sen johdosta, että hän teoksessaan oli ylistänyt Brutusta ja Cassiusta, mutta vältti tuomionsa nälkäkuolemalla 25 j. Kr. Hänen teoksensa otettiin takavarikkoon ja poltettiin hallituksen käskystä. [Rathlef, „De A. Cremutio Cordo", 1861.] *K. J. H.*

Creodonta, *paleont.*, alkupetoeläimet, sukupuuttoon kuolleita peto-imettäväisiä, joilla oli pienet ja heikosti uurteiset aivot, täyslukuiset petoeläinhampaat, solakka ruumis, pitkä häntä, matalat, käpälälliset jalat; ne olivat varvas-astujoita tai kanta-astujoita, elivät eoeeniajalla. Ne osoittivat sukulaisuutta petoeläimiin ja hyönteissyöjiin. *K. M. L.*

Crepis tectorum.

Crêpe *[krep]* (ransk.), eräs kangaslaji. ks. Kreppi.

Crepis, keltto, kasvisuku mykerökukkaisten heimossa. Korkeampia tai matalampia yrttejä, joiden keltaiset mykeröt ovat joko huiskilossa lehtisen varren tai huiskilon tapaisessa tertussa lehdettömän vanan latvassa. Suomessa 5 lajia, joista varsinkin *C. tectorum* ja *C. paludosa*, edellinen kuivilla paikoilla, jälkimäinen kosteilla niityillä, ovat yleisiä koko maassa.

Crepitatio *[-ā'tiō]* (mlat., < *crepitā're* = kalista), ratiseminen, luuhankaus; katkenncen luun osien kosketellessa toisiinsa syntyvä ääni ja tunne.

Crépy *[krepī']* l. Crespy. 1. C.-en-Valois *[-ā-valuā']*, kaupunki Ranskan Oisen departe-

mentissa, Pariisista koilliseen, 4,450 as. (1901) Linnanraunioita. Oli aikaisemmin Valois'n herttuakunnan pääkaupunki. — 2. C.-en-Laonnais *[-piã- lanɛ̃']*, kylä Ranskan Aisne departementissa, 1,481 as. (1901). Saanut historiallisen merkityksen sen rauhan vuoksi, joka siellä syysk. 18 p. 1544 solmittiin Frans I:n ja Kaarle V:n välillä. *(V. v. F.)*

Crescendo *[-šɛ'n-]* (it., < lat. *crescere* = kasvaa), *mus.*, paisuvalla äänen voimalla; merkitään usein lyhennettynä *cresc.* tai merkillä <.

Crescentia ks. Kalebassipuu.

Creta *[-ɛ̃-]* (lat.), liitu.

Crêt-de-la-Neige *[krɛ̃-d'la-nɛ̃'ž]*, Ranskalaissveitsiläisen Juran korkein huippu Ranskan Ain departementissa, Genèvestä luoteiseen, 1,723 m yl. merenp.

Cretonne *[kreto'n]* (ransk.), eräs kangaslaji. ks. Kretonki.

Creusot *[krözõ']*, Le, kaupunki Ranskan Saône-et-Loire departementissa, Lyon'in radan varrella. 388 m yl. merenp., (kuntana) 33,437 as. (1906). C:n kivihiili- ja rautakaivokset ovat aiheuttaneet mahtavan teollisuuden kehittymisen. Jo 1781 rakennettiin tänne ensimäiset sulatot, mutta vasta 1837 Schneider & Co perusti metallurgiset tehdaslaitoksensa, jotka nykyisin ovat Euroopan suurimpia, esiintyen maailmankaupassa Kruppin tehtaitten kilpailijoina. Ovatpa n. s. Schneider-Canet tykit alallaan olleet uranaukaisijoita. Lukuisat kivihiilikaivokset, koksitehtaat, sulatot, valssipajat, teräs-, tykki-, panssarilevy-, kone-, veturi-, kisko-, rautasilta- y. m. tehtaat, joissa yhteensä työskentelee n. 20,000 henkeä, muodostavat eri kaupungin, jossa on n. 60 km rautateitä, kansa- ja ammattikouluja, hyväntekeväisyyslaitoksia y. m. *(V. v. F.)*

Creutz *[kröits]*, suom. aatelissuku, polveutuu Markus sepästä, joka 1400-luvun keskivaiheilla eli Pernajan Sarvlahdella. Hänen jälkeläisensä neljännessä polvessa Martti Matinpoika sai 1569 vahvistuksen aatelisarvoonsa, ja tämän poika, Viipurin linnanvouti Lauri Martinpoika mestattiin 1599 Sigismundin kannattajana. Suku korotettiin 1654 vapaaherran- ja 1719 kreivinarvoon.

1. Lauritsa C. vanh. (1615-76), valtaneuvos, soturi, nimitettiin, opiskeltuaan nuorempana ulkomaan yliopistoissa (Tartossa, Leidenissä) ja palveltuansa vuorikollegiossa, 1649 Turun ja Porin läänin maaherraksi, jona oli kuusi vuotta. V. 1655 hän siirrettiin samaan virkaan Taalainmaalle ja tuli 1660 valtaneuvokseksi. C. oli unttera ja taitava virkamies, ja käytettiin sentähden paljon hallitus- ja tarkastustoimissa, nimenomaan myöskin Suomessa; luonteeltaan hän, erään aikalaisen todistuksen mukaan, „oli itsepintainen, niinkuin suomalaiset tavallisesti". Kun sota Tanskaa vastaan syttyi, nimitettiin C., vaikkei ollutkaan mikään merimies, yliamiraaliksi, ja meni rohkeasti vihollista vastaan; mutta sittenkuin hän ensin oli saavuttanut muutaman voiton, räjähti hänen amiraalilaivansa taistelussa Ölannin luona 1 p. kesäk. 1676 miehineen kaikkineen ilmaan ja C. hukkui. V. 1654 hän oli veljensä kanssa korotettu (Liivinmaan) Kasaritsan vapaaherraksi.

Lauritsa Creutz vanhempi.

2. Ernst Juhana C. vanh. (1619-84), valtaneuvos, presidentti, edellisen veli, kävi veljensä kanssa ulkomailla, nimitettiin 1644 asessoriksi Svean hovioikeuteen ja tuli 1652 Hämeen-Uudenmaan läänin maaherraksi, jossa virassa oli 14 vuotta ja josta siirrettiin 1666 Turun ja Porin lääniin, 1667 Vestmanlantiin. V. 1674 hän Kaarle XI:n itsensä ryhdyttyä hallitukseen nimitettiin valtaneuvokseksi ja Turun hovioikeuden presidentiksi. C. tuunettiin kelvolliseksi ja oikeamieliseksi, vaikka ankaraksi virkamieheksi, josta syystä ei ollut oikein suosittu. Maaherrana ollessaan hän otti osaa valtiopäiviin Ruotsissa ja oli aatelissäädyn huomattavimpia jäseniä; hän niillä innokkaasti ajoi reduktsionin asiaa ja esiintyi Suomen etujen puolustajana, m. m. pannen vastalauseen sitä vastaan, että Ruotsissa päätetään asioista, jotka koskevat Suomea ja joita ei siellä ymmärretä.

3. Lauritsa C. nuor. (1646-98), maaherra, Lauritsa C. vanh:n poika; oltuansa ylioppilaana Turussa ja Upsalassa opiskeli, samoinkuin isä, vuorityötä ulkomailla, käyden aina Espanjassa ja Italiassa saakka, sekä nimitettiin 1666 vuorikollegin asessoriksi, 1680 sen varapresidentiksi. V. 1683 C. siirtyi takaisin synnyinmaahansa, tullen nyt Turun lääniin maaherraksi, jona sitten pysyi kuolemaansa asti. Tässä virassa hän osoitti suurta kuntoa, kehoitti hyviä, rankaisi pahoja, poisti vallinnutta epäjärjestystä, auttoi puutteenalaisia. Etenkin hän piti huolta Suomen vuorityöstä ja perusti itse m. m. Kauttuan ja Teijon rautaruukit. Kuoli ollessaan valtiopäivillä Tukholmassa ja haudattiin Turun tuomiokirkkoon.

4. Juhana C. (1651-1726), maamarsalkka, valtaneuvos, edellisen veli, palveli, harjoitettuansa opintoja Turussa ja ulkomailla, ensin upseerina laivastossa ja armeiassa, tuli 1680 Karjalan laamanniksi sekä Etelä-Suomen reduktsionikomissionin jäseneksi, ja 1703 maaherraksi Hämeen-Uudenmaan lääniin, josta vihollisen tulo 1713 hänet karkoitti. Valtiopäivillä samana vuonna C. määrättiin maamarsalkaksi ja otti osaa niihin hankkeihin, jotka silloin olivat vireillä rauhan aikaansaamiseksi ja kuninkaan itsevaltiuden rajoittamiseksi. V. 1719 hän nimitettiin valtaneuvokseksi ja Turun hovioikeuden presidentiksi, johon virkaan kuitenkin voi astua vasta rauhanteon jälkeen, sekä korotettiin kreivin-arvoon.

5. Kaarle Kustaa C. (1660-1728), soturi, edellisten veli, oli Kaarle XII:n sotaretken alkaessa Karjalan ratsuväen ratsumestarina. Taisteli urhoollisesti Puolassa ja Liettuassa, jossa 1706 voitti Kleekin luona ja valloitti Lahoviczen kaupungin, komensi Poltavan taistelussa vasemman siiven ratsuväkeä ja joutui sen jälkeen vankeuteen, jossa liittyi vankien keskuudessa virinneeseen uskonnolliseen herätykseen, ollen m. m. kirjeenvaihdossa Spenerin ja Franeken (ks. n.) kanssa. Kuoli kenraalina 1728.

6. Ernst Juhana C. nuor. (1675-1742),

valtaneuvos, Ernst Juhana C. vanh:n (2:n) poika, tuli, oltuansa laamannina ja maaherrana Itägötanmaalla, 1727 valtaneuvoston jäseneksi, jona kuului Arvid Bernhard Hornin kannattajiin ja sai 1739 hänen kanssaan eronsa.

7. Kustaa C. (1683-1746), maaherra, Juhana C:n (5:s) poika, otti upseerina osaa suureen Pohjan sotaan, nimitettiin 1724 Pohjanmaan rykmentin everstiksi ja 1739 Pohjanmaan maaherraksi. Valtiopäivillä 1743 hän tuli silloin „Suomen asiain järjestämiseksi asetetun deputatsionin" esimieheksi. Maaherrana hänen mainitaan osoittaneen suurta harrastusta lääninsä tilan parantamiseksi, ja erittäinkin hän koetti vaikuttaa myöskin Pohjanmaan kaupunkien kauppaoikeuksien puolesta. Myöskin Kustaa C:n perhe, erittäinkin hänen vaimonsa Hedvig Helena Maidel, oli liittynyt senaikuiseen pietistiseen liikkeeseen. *K. G.*

8. Kustaa Filip C. (1731-85), kreivi, ruots. runoilija ja valtiomies; tuli ylioppilaaksi Turussa ja harjoitteli siellä opintojaan, kunnes 1751 astui virkauralle ruvetessaan virkamieheksi kuninkaalliseen kansliaan Tukholmassa. Siellä hän joutui tuttavuuteen nuoren runoilijan Gyllenborgin kanssa, ja heidän välillään syntyi ystävyys, joka kesti läpi elämän. He liittyivät pian siihen kirjalliseen piiriin, jossa rouva Nordenflycht runollisella nerokkuudellaan hallitsi ja joka otti nimekseen „Tankebyggarorden". Sen jäseninä he uskollisesti pysyivät senkin jälkeen, kuin heidät kiinnitettiin hoviin, Gyllenborg kruununpriussin ja Creutz herttua Fredrik Adolfin palvelukseen. — C. oli jo silloin tunnettu pienemmistä runoistaan, joita hän oli painattanut „Taukebyggarordenin" „Våra försök" nimisiin julkaisuihin. Yhdessä rouva Nordenflychtin ja Gyllenborgin kanssa hän toimitti sitäpaitsi „Vitterhetsarbeten" nimistä julkaisusarjaa, jonka toinen osa 1762 sisälsi hänen suurimman runonsa „Atis och Camilla". Tämä aleksandriinimittainen idylli 5:ssä „laulussa" on ajan tapaan kirjoitettu „paimenruno" rococo-tyyliin; sen luonnonkuvaukset unelmoidusta Arkadiasta ja ylistyshymnit viattomalle ja uskolliselle rakkaudelle suuresti viehättivät C:n aikalaisia. Se on muotonsa puolesta merkkiteos Ruotsin kirjallisuudessa, sillä niin sulavana ei ruotsin kieli vielä koskaan ollut runopukuisena esiintynyt. Tämä helmi ruotsinkielisessä runoudessa herätti aikoinaan semmoista ihastusta, että ainoastaan Tegnérin „Frithiofin satu" on myöhemmin saanut senkaltaista osakseen. Suomalaisella taholla on pidetty tämän runon kuten C:n muittenkin runojen yksinkertaista, vienoa ja tunnelmallista sävyä erityisenä suomalaisena piirteenä hänen runoudessaan. — Seur. v. „Atis ja Camilla" runon ilmestymisen jälkeen C. nimitettiin Ruotsin lähettiläälksi Espanjaan ja muutamia vuosia myöhemmin Pariisiin, jossa hän virkatoimensa lomassa otti osaa sen ajan hienoon seuraelämään ja solmi tuttavuuksia kirjallisen maailman merkkihenkilöiden kanssa. Kotiintulonsa jälkeen (1783) hän kuului Kustaa III:n lähimpään piiriin ja otti sekä ministerinä että ystävänä osaa hänen taiteellisiin ja kirjallisiin harrastuksiinsa. Hän kuoli jo 1785, vähää ennen kuin Ruotsin akatemia perustettiin, jonka ensimäisistä jäsenistä hän olisi ollut kunniakkaimpia.

K. F. Creutz.

V. 1797 Franzén kirjoitti kuuluisan „Sång öfver grefve Gustaf Filip Creutz", ja 1835 Ruotsin akatemia leimasi kunniamitalin hänen muistoksensa. [Franzén, „Minne öfver grefve Gustaf Filip Creutz" (Sv. akad:s handl. XVI 1836); Atterbom, „Svenska Siare och skalder" (III os. 2:nen pain. 1862); B. E. Malmström, „Grunddragen af sveuska vitterhetens historia" (I, 1866); Schück & Warburg, „Illustrerad svensk litteraturhistoria" (2:nen os. 1897).] *E. H.*

9. Carl Magnus C. (1821-93), kuvernööri, historiantutkija, maisteri 1847, tohtori 1850, harjoitti historiallisia opintoja, joiden tuloksena olivat teokset „Anjala-förbundet, bidrag till dess historia" (julkaistu 1848 salanimellä Maunu Malmanen) ja „De initiis monasterii Vallis Gratiæ" (1850). C. otti 1860-luvun alussa innokkaasti osaa silloin uudestaan heräävään perustuslailliseen valtioelämäämme, ollen jäsenenä tammikuun-valiokunnassa 1862 ja valtiopäivillä 1863-64 ja 1867. Oli 1866-89 Turun läänin kuvernöörinä. Kotikartanostansa Malmgårdista Pernajassa hän piti tarkkaa huolta ja rakennutti m. m. siihen uhkean linnarakennuksen. — Hänen poikansa kreivi Gustaf Philip C. karkoitettiin vanhimman poikansa kanssa Bobrikovin aikana syyskuussa 1903 maasta ja sai vasta monien rettelöiden jälkeen oikeuden palata. *K. G.*

Crevaux *[krəvō']*, Jules Nicolas (1847-82), ransk. tutkimusmatkailija, tutki 1877 hallituksen toimesta Ranskan Guayanaa kulkien sen halki Jary- ja Amazon-virroille saakka. Toisella retkellään Etelä-Ameriikassa (1878-79) hän kulki Oyapockista Amazon-virtaa ja sen syrjäjokia pitkin ylös aina Andein juurelle ja kolmannella (1880) hän tutki Magdalenan ja Orinocon läntisten syrjäjokien juoksua. Eräällä retkeilyllä Gran Chacolle Bolivian toba-intiaanit murhasivat hänet lähellä Ipantipucua. Hänen teoksistaan mainittakoon „Voyages dans l'Amérique du Sud" (1882) ja hänen kuolemansa jälkeen (1883) ilmestynyt „Fleuves de l'Amérique du Sud 1877-79". *(V. v. F.)*

Crevé *[krəvē']*, etsaus- l. syövytystaiteessa käytetty ammattisana, jolla tarkoitetaan miedontamattoman salpietarihapon käyttämistä tavallisten syövytysaineiden asemesta. Etupäässä sitä käyttävät ranskalaiset maisemanetsaajat saadakseen erityisiä valoarvoja etsattavalla levyllä muita voimakkaammin esiintymään.

Cricetus ks. Hamsteri.

Crichton & C:o Aktiebolag ks. Crichton, William.

Crichton *[kraitn]*, William (1827-89), teollisuudenharjoittaja, kotoisin Skotlannista. C. oli vv. 1850-52 konekonstruktöörinä A. T. Erikssonin ja D. Cowien 1842 Turkuun perustamassa kone-

pajassa. V. 1854 C. tuli Venäjän valtion omistaman, lähellä Pietaria olevan Kolpinon konepajan johtavaksi insinööriksi. V. 1862 C. osti puolet Cowien konepajaa Turussa, ottaen toiminimeksi W:m Crichton & C:o. Tehdasta laajennettiin ostamalla Turun vanha laivatelakka. Oikeuden käyttää Venäjän valtion vaakunaa valmisteissaan konepaja sai 1882. C:n kuoleman jälkeen liike on jatkunut osakeyhtiönä toiminimellä „W:m Crichton & C:o Aktiebolag", jonka osakepääoma on 1,5 milj. mk. — Konepajan pääalana on ollut sotatarpeiden valmistus Venäjän valtiolle, mikä kumminkin 1906 lakkautettiin. Työmiesten luku 1905 oli 1,048, 1907 taas 325.

V. V-la.

Cricket *[krikit]*, vanha engl. pallopeli, jota erittäin yleisesti harjoitetaan Englannissa, Amerikassa ja Australiassa. Osanottajat jakaantuvat kahteen 11-miehiseen ryhmään, hyökkääjiin *(fieldsmen)* ja puolustajiin *(in-party)*. Jälkimäisten tehtävänä on suojella kahta 20 m päässä toisistaan olevaa porttia *(wickets)*. Portit tehdään kolmesta maahan pistetystä, rinnakkaisesta kepistä; nämä sijoitetaan niin lähelle toisiaan, ettei pallo pääse pujahtamaan niiden lomista. Kepeille asetetaan kaksi pientä puolaa, jotka hyökkääjät koettavat pallolla pudottaa. Puolustajat sijoittavat ainoastaan yhden miehen kumpaisenkin portin luo niitä suojelemaan. Hyökkääjät hajaantuvat yli koko kentän, joka tavallisesti on 100 askeleen pituinen, neliön muotoinen; heidän tehtävänsä on nahkapallolla pallottaa porttia, kunnes toinen tahi molemmat puolat putoavat maahan. Puolustajain mailamiehet *(batsmen)* koettavat mailoillaan lyödä pallon takaisin niin pitkälle kuin suinkin sekä, hyökkääjäin juostessa sitä noutamaan, vaihtaa paikkaa mahdollisimman monta kertaa; jokaisesta tällaisesta paikanvaihdosta *(run)* saavat puolustajat yhden pisteen. Toisen portin taakse asettavat hyökkääjät portinvartijan *(wicket-keeper)*, joka koettaa tavoitella palloa, ellei mailamies ole siihen osunut ja sillä kaatanut puolat, ennenkuin paikkaavaihtavista mailamiehistä lähempänä oleva on ennättänyt mailallaan koskettaa maata maalirajan sisäpuolella. Muiden hyökkääjäin tulee nopeimmiten heittää pallo joko portinvartijalle tahi pallottajalle *(bowler)*. Viisi heittoa tehdään toisesta portista; senjälkeen uusi hyökkääjä ryhtyy pallottajaksi, asettuen tällä kertaa vastakkaisen portin kohdalle. Kun puolustajain kahdesta viimeisestä mailamiehestä toinen portin rikkoutumisen takia poistuu, vaihtavat puolueet tehtäviä. Puolue, jolla on suurin määrä paikanvaihtoja, pääsee voittajaksi.

-lskm-.

Crimen *[-ī-]* (lat.), kanne, syytös, rikos; c. læsæ maiestatis, majesteetinrikos.

Crinoidea ks. Merililjat.

Crinum, kasvisuku *Amaryllidaceæ*-heimossa. N. 60 lajia trooppisista ja subtrooppisista maista, varsinkin rannikkoseuduista; komeita valkeaja punakukkaisia liljoja, joista useita viljellään ruukkukasveina.

Crinum.

Crin végétal *[krẽ veʒeta'l]* (ransk.), „kasvinhius", kääpiöpalmun *(Chamærops humilis)* jouhimaiset lehtikuidut, joita tällä nimellä tuodaan kimpntettuina kauppaan Espanjasta, Intiasta ja Etelä-Ameriikasta ja käytetään matrassien täytteeksi. C. nimitys annetaan myös *Arenga* ja *Caryota* palmujen lehti- ja epifyttikasvi *Tillandsian* ilmajuurien syille.

Cripple Creek *[kripl krik]*, kultakaivoskaupunki Yhdysvalloissa, Coloradon valtiossa, Kalliovuorilla, Pikes peakin juurella, 10,147 as. (1900). Kaupunki kohosi täällä ensimäisten kultalöytöjen jälkeen 1891. V. 1902 oli C:n kaivoksista jo saatu kultaa 132,749,888 dollarin arvosta.

Crispi, Francesco (1819-1901), it. politikko, toimi jonkun aikaa asianajajana Napolissa, mutta kun 1848 syttyi kapina Palermossa, liittyi hän vallankumouksellisiin. Kun vallankumous oli tukahdutettu, oli C:n pakko lähteä kiertämään maailmaa, kunnes hän lopulta asettui Lontooseen. Palattuaan 1859 Italiaan, hän järjesti yhdessä Garibaldi'n kanssa Sisilian retken, johon hän tehokkaasti otti osaa; väsymättömällä innolla hän työskenteli kolmen kuukauden ajan, milloin ministerinä, milloin Garibaldi'n sihteerinä järjestääkseen saaren hallintoa. V. 1861 C. valittiin jäseneksi parlamenttiin, missä hän ennen pitkää tuli monarkkisen vasemmiston johtajaksi. V. 1876 hänet valittiin parlamentin presidentiksi ja seur. v. hän teki puolivirallisen matkan Lontooseen, Pariisiin ja Berliiniin. Palattuaan kotia C. nimitettiin jouluk. 1877 sisäasiainministeriksi, mutta hänen täytyi maalisk. 1878 erota, syytettynä kaksinnaimisista. Tuomioistuin tosin vapautti C:n, mutta yleinen mielipide leimasi hänen menettelynsä epäsiveelliseksi teoksi ja hänen nauttimansa kansansuosio kärsi

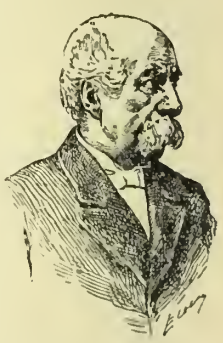

Francesco Crispi.

kovan iskun. — Erottuaan hallituksesta C. oli useat vuodet oppositsionin johtajia parlamentissa, kunnes hän huhtik. 1887 sai sisäasiainministerin salkun Depretisin ministeristössä ja Depretisin kuoltua, heinäk. 29 p. sam. v., pääministerin ja ulkoasiainministerin salkun, pysyen edelleen sisäasiainministerinä. Hallituksen johtajana häu toimi tarmolla siteiden lujittamiseksi Italian sekä Itävalta-Unkarin ja Saksan välillä („kolmiliitto"). Tammik. 1891 C:n täytyi erota siksi että ei tahtonut suostua puolustusmenojen alentamiseen, vaan vaati uusia veroja. Maan kasvavat taloudelliset vaikeudet saattoivat C:n kumminkin taasen valtaan jo 1893 ja hän johti sittemmin maata voimalla ja häikäilemättömyydellä, joka suuressa määrässä muistutti vanhaa vallankumousmiestä. Kapinalliset liikkeet Sisiliassa tukahdutettiin verisellä ankaruudella ja 1894 hajoitettiin työväenyhdistykset. Entinen pääministeri Giolitti syytti C:ä 1894 siitä, että hän oli ottanut lahjoja Rooman pankilta ja myönyt kunniamerkkejä. Syytös herätti suunnatonta huomiota. Yhä kasvavaa tyytymättömyyttä vaimentaakseen C. aikoi hankkia maalle sotaista kunniaa, aloittamalla valloitussodan Abessiiniaa vastaan. Mutta kun italialaiset kärsivät musertavan tappion Aduan luona, oli C. pakotettu pyytämään eron. Sen johdosta, että edellämainitut syytökset C:ä vastaan yhä vain uusiutuivat, asetti eduskunta parlamenttaarisen tutkintovaliokunnan. Se sai selville, että hän ei ollut menetellyt suorastaan rikollisesti. Kun edustajakamari kuitenkin lausui moitteen eräästä hänen toimenpiteestään, niin hän erosi edusmiespaikastaan, mutta hänen valitsijamiehensä Palermossa valitsivat hänet sam. v. uudelleen, valtavalla enemmistöllä. — C:n politiikan vaikutuksesta Italian kohtaloihin on lausuttu hyvin criäviä mielipiteitä. Siitä huolimatta on annettu täysi tunnustus hänen hehkuvalle isänmaurakkaudelleen ja oivalliselle järjestämiskyvyllensä. [Barth, „Crispi" (saks.); Stillman, „Francesco C." (engl.).] *E. M-a.*

Crispinus *[-ĭ'-]*, pyhimys, polveutui ylhäisestä roomalaisesta suvusta; Diocletianuksen vainon aikana hän pakeni veljensä Crispinianuksen kanssa Soissons'iin, jossa molemmat rupesivat harjoittamaan suutarinammattia; 287 he kärsivät marttyyrikuoleman. Heitä pidetään suutarien suojeluspyhimyksinä. Legenda kertoo heidän huolenpitonsa köyhiä kohtaan menneen niin pitkälle, että he varastivat rikkailta nahkaa tehdäkseen siitä köyhille kenkiä.

Cristinos *[-stĭ'-]*, esp. valtiollinen puolue, joka sai nimensä Ferdinand VII:n leskestä kuningatar Maria Kristinasta, siksi että puolueen jäsenet puolustivat hänen tyttärensä Isabellan perintöoikeutta karlisteja (Don Carlosin kannattajia) vastaan ja niitä vapaamielisiä uudistuksia, joita leskikuningatar pani toimeen, johtaessaan maan hallitusta 1833-40. *E. M-a.*

Criterium *[-ē'-]* ks. Kriterio.

Crnagora *[tsrn-]*, „musta vuori", Montenegron serbialainen nimitys.

Crny ks. Kara-Djordje ja Karadjordjević.

Croce *[krōtše]*, Benedetto (s. 1866), etevä it. estetikko, on m. m. kirjoittanut huomiota herättäneen teoksen: „Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale. I. Teoria. II. Storia" (1902, myös ransk. ja saks.).

Croce *[krōtše]*, Giovanni (1557-1609), venetsialainen kuoronsäveltäjä, Zarlinon oppilas, tyyliltään G. Gabrieli'a lähenevä. Paitsi lukuisia kirkkolauluja on säilynyt myös hänen sepittämiänsä leikillisiä sävellyksiä *(cappricci)*, esim. sellainen, jossa käki ja satakieli laulavat kilpaa ja papukaija lausuu ratkaisevan arvostelunsa. *I. K.*

Crocus sativus.

Crocus, sahramikasvi, kasvisuku kurjenmiekkaisteu heimossa. N. 60 lajia, useimmat Välimeren maista. C:illa on maanalainen varsimukula, pitkät rihmamaiset lehdet, joiden keskisuoni on valkea ja reunat taaskäänteiset, ja isot heleänväriset kukat, jotka kohoavat lehtikärkien tasalle. Luotti 3- t. useampihaarainen. Puutarhoissa suosittu kevätkasvi on valkea-, punertava- tai sinertäväkukkainen *C. vernus*. *C. sativus*-lajista saadaan sahrami (ks. t.).

Crofter *[krofte]* (engl. < *croft* = maatilkku), nimi, jota käytetään Skotlannin ylämaan pienistä vuosivuokraajista. Ennen niitä tavattiin suuressa osassa maata ja vielä nytkin ne ovat väestön enemmistönä m. m. Hebrideillä, Orkney- ja Shetlandin-saarilla. V:cen 1745 c:it omistivat maan yhdessä vanhojen klaanipäälliköiden kanssa, mutta kun feodaalinen järjestys skotlantilaisteu viimeisen kansallisen kapinan jälkeen hävisi, ottivat klaanipäälliköt maan omaksensa, rupesivat pitämään c:eita oikeudettomina vuokramiehinä ja karkoittivat heitä varsinkin 19:nnen vuosis. alkupuolella tuhansittain tiluksiltaan muuttaakseen ne laidun- tai sittemmin metsästysmaiksi. 1880-luvulla syntyi c:ien keskuudessa voimakas liike heidän asemansa parantamiseksi; 1884 perustettiin Highland land law reform association, joka pian saavutti suuren merkityksen ja sai aikaan sarjan lakeja, joiden kautta m. m. pienet vuokratilat voidaan muuttaa perinnöllisiksi. Näiden lakien toimeenpano on kolmimiehisen komissionin varassa. Sen on m. m. määrättävä kohtuullinen vuokramaksu, jos asianomaiset eivät voi siitä sopia keskenänsä. Valtio on myöskin myöntänyt varoja pienten maanviljelijäin ja kalastajien talouden kohottamiseksi. *J. F.*

Croker *[kroukə]*, John Wilson (1780-1857), engl.-irl. politikko ja kirjailija. Herätti ensi kerran huomiota 1804 julkaisemallaan kirjalla „Familiar epistles", jossa hän ruoski irlantilaisia teatterioloja. V. 1807 hänet valittiin alihuoneeseen, missä hän pian herätti huomiota etevänä puhujana ja äärimmäis-konservatiivisten harrastusten oivallisena puoltajana; C. oli 1809-30 amiraliteetin sihteerinä. Suurta suosiota saavuttivat hänen runonsa „The battle of Talavera" (1809) ja „Stories for children from the history of England" (1817). Scottin ja Canningin kera hän perusti 1809 aikakauslehden „Quarterly Review", johon hän kirjoitti kaikkiaan noin 260

artikkelia. C:n muista teoksista mainittakoon: „A sketch of Ireland, past and present" (1808). *E. M-a.*

Cro-Magnon-rotu, diluviaalinen ihmisrotu, jonka jätteitä ransk. paleontologi Lartet 1868 löysi samannimisestä luolasta Euzies'n kylän läheltä Dordognen departementista Ranskassa. Nämä ihmiset olivat kookasvartaloisia, pitkä- ja tilavakalloisia ja olivat jo varhain levinneet yli suuren osan Eurooppaa Skandinaavian niemimaalta luoteiseen Afrikkaan.

Crome *[kroum]*, John (1769-1821), engl. taidemaalari, tavallisesti tunnettu nimellä „Old Crome" erotukseksi samannimisestä pojastaan. Hän oli itseoppinut taiteilija, joka oli saanut vaikutuksia varsinkin suurilta alankomaalaisilta maisemamaalareilta Hobbemalta, Ruysdaelilta ja Cuypilta, mutta etusijassa oli luonto ollut hänen opettajansa. Hänen tuotunsa ovat eriuomaisen huolellisesti ja varmasti piirretyitä ja aivan uutta niissä on ilman vaikutus esineiden väreihin. Tässä suhteessa hän kulki kuulun aikalaisensa Gainsborough'n edellä ja muistuttaa osaksi paljon myöhäisemmän n. s. Barbizon-koulun maalareita. Hänestä sai erityinen maisemamaalauksen suunta, norwichilainen koulu, alkunsa. *F. L.*

Cromer *[kromə]*, Evelyn Baring ks. Baring 4.

Cromlech *[-ek]* (kelt.), nimitys, jota käytetään ympyrän tai soikion muotoon pystykivistä ladotuista esihistoriallisista tarhoista. Tavallisimmin tällaisia tarhoja tavataan ladottuina hautakammioiden ja -patsaiden ympärille ikäänkuin pysyttämään vaiuajainhenkiä niiden piirissä. Usein ovat tällaiset kivikehät moninkertaisia ja sangen laaja-alaisia. Valtavimmat ovat Aveburyn (ks. t.) ja Salisburyn lähellä (ks. Stonehenge) Englannissa. Ne ovat levinneet jotenkin samoille alueille kuin dolmen (ks. t.) nimiset hautakammiot; kuuluvat etupäässä kivikauden loppupuolelle. *J. A-io.*

Crompton *[kromtən]*, Samuel (1753-1827), engl. mekanikko, keksi 1774 kehruukoneen, jolle antoi nimeksi „mule-jenny" (< engl. *mule* = muuli), koska siinä Arkwrightin vesikehruukoneen pingotusvalssiparit olivat yhdistetyt Hargreavesin jenny-koneen kierrutinvauuuun. Tästä keksinnöstään C. sai parlamentilta 5,000 punt. st.

Cromwell *[kromuel]*. 1. Thomas C. (1485-1540), engl. valtiomies, valittiin nähtävästi Henrik VIII:n ministerin kardinaali Wolseyn vaikutuksesta parlamentin alihuoneen jäseneksi 1523. Hän oli senjälkeen Wolseyn suuressa suosiossa, ja tämän kukistuttua hän tuli Henrik VIII:n luottamusmieheksi, uimitettiin rahaston kansleriksi 1533, valtiosihteeriksi 1534 ja vihdoin 1535 „kenraalivikariukseksi", jonka toimen nojassa hän pani kirkossa toimeen muutoksia kuninkaan mielen mukaan; hän hävitti luostarit, kehoitti pappeja saarnaamaan kuninkaan suprematiaa. V. 1536 C. nimitettiin „sinctin vartijaksi" ja välitti Henrik VIII:n naimisliiton saksalaisen prinsessan Klewen Annan kanssa. Mutta jo seuraavana vuonna oikullinen kuningas suuttui C:iin pääasiallisesti sen vuoksi, ettei hän ollut tähän avioliittoon tyytyväinen. Häntä syytettiin myös lahjainotosta, valtiopetoksesta ja kerettiläisyydestä; tuomittiin kuolemaan ja mestattiin.

2. Oliver C. (1599-1658), Englannin protektori, syntyi vähävaraisista aatelisvanhemmista 25 p. huhtik. 1599. Kotona vallitsi aukara uskonnollinen henki, jonka C:kin omisti. Oltuaan vuoden Cambridgen yliopistossa hän otti isänsä maatilan hoitoonsa. C. valittiin 1628 parlamenttiin ja oli Cambridgeu edustajana n. s. pitkässä parlamentissa, joka alkoi 1640. Huomiota häu ei herättänyt, ennenkuin sisällinen sota syntyi parlamentin ja Kaarle I:n välillä; C. liittyi parlamentin joukkoon, mutta huomatessaan, ettei se voisi sellaisena kuin se oli päästä voitolle, kokosi hän omista uskonkumppaneistaan ja valtiollisista ystävistään ratsujoukou, jossa ankara kuri ja vakava uskonnollinen henki vallitsi. Hän pääsi ylipäällikön Manchesterin kreivin kenraaliluutnantiksi, voitti Marston-Moorin taistelussa prinssi Rupreehtin joukot 1644 ja samana vuonna kuninkaan Newburyn luona. Koko parlamentin sotajoukko järjestettiin nyt C:n „uuden mallin" mukaiseksi. C. sai Kaarle I:stä ratkaisevan voiton Nasebyn tappelussa 1645, jonka jälkeen Kaarle I pakeni skotlantilaisten leiriin. Nämät antoivat hänet Englannin parlamentille, joka pani hänet vankeuteen. Mutta nyt syntyi riita parlamentin, jossa presbyterisen suunnan kannattajat olivat vallalla, ja kiihkeämpään, indapendenttien suuntaan kuuluvan armeian välillä, edellinen kun vaati armeian tarpeettomana hajoitettavaksi. C. otti kuninkaan huostaansa ja neuvotteli hänen kanssaan, mutta kun Kaarle pakeni Wight-saarelle, niin C., tultuaan vakuutetuksi hänen petollisuudestaan, keskeytti kaikki keskustelut, kukisti kaikki hänen edukseen tehdyt kapinayritykset Walesissa ja Skotlannissa, ja kun parlamenttikin tahtoi sovintoa kuninkaan kanssa, karkoitti C. sieltä kuninkaan puoltajat 1648. Tammikuussa 1649 jälelle jääneen n. s. ruho-parlamentin asettama ylimääräinen tuomioistuin, johon C. kuului, tuomitsi kuninkaan petturina ja tyrannina kuolemaan, jonka jälkeen hän mestattiin. Hallitusta hoitamaau asetetussa valtioneuvostossa C. oli johtava mies; hän kukisti irlantilaiset, jotka olivat julistaneet Kaarle I:n pojan Kaarle II:n kuninkaaksi ja rankaisi heitä ankarasti; niinikään hän voitti Kaarle II:ta kannattaneet skotlantilaiset Dunbarin luona 1650 ja Worcesterin luona 1651. 1653 C. hajoitti pitkän parlamentin, kutsui kokoon uuden n. s. lyhyen l. Barebonen parlamentin, mutta hajoitti senkin. Sen jälkeen hänet julistettiin clinajakseen lord protectoriksi, jona hänellä oli ylin valta. C:n hallitusaika oli kunniakas Englannille; Hollannin, jonka kanssa oli kauppaeduista syntynyt sota 1652, täytyi 1654 taipua Englannin vaatimuksiin; Tanskan ja Ruotsin kanssa tehtiin kauppasopimuksia; Espanjan kanssa syntyneessä sodassa hän otti Ja-

Oliver Cromwell.

maikan saaren ja Dünkirchenin kaupungin. Englannin vaikutus oli tähän aikaan suuri Euroopan valtiollisissa asioissa. Maassa vallitsi järjestys, mutta sitä ylläpidettiin ankaralla sotilashallituksella, jonka vuoksi se tuntui kansasta raskaalta. C:n kokoonkutsuma toinen parlamentti, josta hän karkoitti 100 jäsentä, tarjosi hänelle kuninkaankruunua, mutta upseeriensa vaatimuksesta hän ei ottanut sitä vastaan. C. oli Englannin suurimpia valtiomiehiä ja voimakas hallitsija, mutta kaikissa toimissaan hän tahtoi edistää Jumalan asiaa; hän oli mielestänsä vain välikappale Jumalan kädessä. Useat salaliitot tekivät C:n viimeiset vuodet synkiksi. Hän kuoli 3 p. syysk. 1658 määrättyään jälkeläisekseen poikansa Rikhardin, joka oli luonteeltaan heikko ja luopui hallituksesta 1659. — Kauan aikaa oli C:sta nurja käsitys vallalla, kunnes Carlyle 1845 saattoi hänet parempaan valoon julkaisemalla hänen kirjeensä ja puheensa („letters and speeches"). Monet historiankirjoittajat, niinkuin Guizot, Ranke, Forster, Gardiner y. m. ovat teoksissaan esittäneet C:n elämää ja toimintaa. Uusimmista elämäkerroista ovat tunnetuimmat: Firth, „Oliver C." (1900) ja John Morley, „Oliver C." (1900). *K. O. L.*

Cronartium ks. Ruostesienet.

Cronhielm *[krūnjelm]*, Gustaf (1664-1737), kreivi, kansliapresidentti, oli perintöprinssi Kaarlen (sittemmin Kaarle XII:n) kamariherra ja otti osaa hänen opetukseensa; nimitettiin 1710 neuvosherraksi ja lakikomissionin puheenjohtajaksi; hän onkin ansiokkaalla tavalla ottanut osaa 1734 hyväksytyn „Ruotsin valtakunnan lain" valmistamiseen; korotettiin 1712 kreivinarvoon, nimitettiin 1718 kauppakollegion presidentiksi ja 1719 kanslianpresidentiksi sekä Upsalan yliopiston kansleriksi. C. oli Kaarle XII:n erityisessä suosiossa, mutta tämän kuoltua hän joutui huonoihin väleihin Ulrika Eleonoran kanssa, jonka perintöoikeutta Ruotsin kruunuun hän vastusti. Hän erotettiin jouluk. 12 p. 1719 kansliapresidentin toimesta sekä valtaneuvoston jäsenyydestä, johon viimemainittuun toimeen hän pääsi takaisin, kun sekreettivaliokunta oli antanut kuningas Fredrikille ankaran huomautuksen. C. kuului myöhemmin holsteinilaiseen puolueeseen ja liittyi sittemmin niihin, jotka kannattivat Ranskan ystävyyttä. *K. O. L.*

Cronhjort *[krūnjūrt]*, Abraham (1634-1703), soturi, kotoisin Liivinmaalta, palveli Ruotsin väessä ja oli sitten Würtembergin herttuan sotapalveluksessa; palasi 1675 takaisin Ruotsiin, ruveten jälleen sotapalvelukseen. C. nimitettiin 1696 Hämeen-Uudenmaanlääänin maaherraksi ja korotettiin samana vuonna vapaaherraksi. Maaherrana hänen sanotaan olleen tylyn ja omanvoiton pyytäjän. V. 1700, kun iso Pohjan sota oli syntynyt, sai C. niiden joukkojen (n. 6,000 miestä) päällikkyyden, joiden tuli suojella rajaa venäläisiä vastaan. Hänen onnistui 1701 voittaa venäläiset, mutta hän jäi sen jälkeen tappiolle eikä voinut estää Inkerinmaata joutumasta venäläisten valtaan. C. erosi 1703 päällikkyydestä ja kuoli samana vuonna Helsingissä. *K. O. L.*

Cronholm *[krūn-]*, Abraham Peter (1809-79), ruots. historiankirjoittaja, tuli 1831 pohjoismaiden historian ja muinaistieteen dosentiksi Lundiin sekä 1849 pohjoismaisen historian ylim. professoriksi. Hänen tutkimuksensa esineitä olivat erityisesti Kustaa II:n Aadolfin ja Kristiinan aikakaudet. C:n julkaisuista mainittakoon: „Väringarne" (1832), „Skånes politiska historia" (1847-51), „Sveriges historia under Gustaf II Adolf" (1857-72). *K. S.*

Cronje, Piet Arnoldus (s. 1835), buurikenraali, vanhaa hugenottisukua, sai ensimäisen maineensa 1881 v:n buurisodassa, varsinkin Potchefstroomin piirityksen päällikkönä, jossa toimessa hän osoitti samanlaista nykyaikaisten sodankäyntitapojen halveksimista kuin myöhemminkin, suuren buurisodan aikana. Hän oli sen jälkeen Transvaalin kansanneuvoston ja toimeenpanevan neuvoston jäsenenä sekä toimi jonkun aikaa säälimättömällä kovuudella alkuasukkaiden ylipäällysmiehenä. Tammik. 2 p:nä 1896 C. pakoitti Transvaaliin hyökänneen Jamesonin retkikunnan Krügersdorpissa antautumaan. Suuressa buurisodassa C. Transvaalin läntisen armeian päällikkönä ensin määrättiin piirittämään Mafekingia, mutta siirrettiin pian Kimberleyn edustalla olevaan piirityksen joukkoon. Modder-joen taistelussa (marrask. 28 p.) C:n tosin täytyi peräytyä, mutta vasta lordi Methuenin johtamain englantilaisten kärsittyä kovan mieshukan; jouluk. 11-12 p:nä C. tätä mieshukkaa vielä lisäsi torjuessaan Magersfonteinin luona Methuenin hyökkäyksen. Lordi Robertsin ryhdyttyä kuuluisaan hyökkäysliikkeeseensä ja kenraali Frenchin tultua Kimberleyn avuksi C:n oli pakko (helmik. 1900) nopeasti peräytyä, mutta helmik. 17 p:nä French hänet saavutti Paardebergin luona ja saarsi joen uomaan. Vihollisen pommituksen ja muonavarojen puutteen takia C. nyt, häntä auttamaan pyrkivien buurikenraalien neuvoista välittämättä, antautui joukkoineen helmik. 27 p:nä. Hänet vietiin S:t Helenan saarelle, josta sodan päätyttyä palasi Transvaaliin. *K. B:dt.*

Cronstedt *[krūn-]*, ruots.-suom. aatelissuku, jonka jäsenistä ovat huomattavimmat:

1. Carl C. (1672-1750), sotilas, otti osaa Narvan tappeluun (1700) ja seurasi Kaarle XII:n voittoisaa joukkoa, kunnes joutui Pultavassa vangiksi (1709). V. 1710 hän pääsi muuatta venäläistä kapteenia vastaan vapaaksi ja otti tykistöpäällikkönä Stenbockin joukossa sam. v. osaa Helsingborgin taisteluun. C. tuli sittemmin pian huomatuksi Ruotsin tykistölaitoksen uudistajana. V. 1738 hän määrättiin Suomen sotajoukkojen ylipäälliköksi, mutta kun hän, tuntien aseman, varoitti rupeamasta sotaan Venäjää vastaan, niin hänet kutsuttiin pois ja hän sai 1740 nimityksen sotakollegion presidentin virkaan. Jo 1718 hän korotettiin vapaaherraksi. Aikanaan kulki huhu, että Kaarle XII olisi C:n käden kautta menettänyt henkensä, mutta se jäi todistamattomaksi. *K. S.*

2. Johan Adam C. (1749-1836), kreivi, sotilas, synt. Tukholmassa. Isä oli kamarikollegion presidentti Karl Johan C. Poika C. meni nuorena sotapalvelukseen, otti kunnialla osaa 1788-90 vuoden sotaan ja tuli 1793 everstiksi ja leskikuningattaren henkirykmentin päälliköksi, joka rykmentti majaili Viaporissa. V. 1806 C. nimitettiin Savon prikaatin päälliköksi ja johti tätä kuuluisaa joukkoa 1808-09 vuoden

sodan syttyessä. C:n sotaretken alku tosin ei ollut loistava; hän viipyi Mikkelissä, kunnes hän oli vähällä joutua saarroksiin ja peräytyi sitten nopeasti ja jotenkin päättömästi ahdistavan vihollisen tieltä aina Ouluun saakka. C. siirrettiin nyt prikaatineen ranta-armeiaan ja seurasi sitä retkellä etelään. Varsinkin on mainittava hänen osanottonsa Revonlahden taisteluun 27 p. huhtik. Adlercreutz oli jo joukkoineen peräytynyt, kun C. saapui kaakosta päin ja uudisti taistelun sekä sai täydellisen voiton. Tämän johdosta hän korotettiin kenraalimajuriksi. Vielä C. otti osaa Lapuan ja Alavuden taisteluihin, missä viimemainitussa hän tapansa mukaan osoittaen suurta persoonallista rohkeutta pahasti haavoittui, jonka jälkeen hänen täytyi jättää sotanäyttämö. — Maaliskuussa 1809 C. taas oli komentajana Länsipohjanmaalla Uumajan seuduilla, mutta ei kyennyt saamaan mitään mainittavaa aikaan. Nimitettiin 1810 Itägöötanmaan maaherraksi. — C. oli rehellinen, vaatimaton ja urhoollinen soturi, jolta kuitenkin puuttui suurempia päällikönominaisuuksia. Harvoin hänellä sentähden oli menestystä itsenäisesti johtoa pitäessään, mutta sopivalle paikalle asetettuna hän järkähtämättä täytti velvollisuutensa.

3. Kaarle Olavi C. 1756-1820), vara-amiraali, Viaporin komentaja, edellisen pikkuserkku, synt. Botbyn kartanossa lähellä Helsinkiä. Isä oli majuri Johan Gabriel C. Poika C. meni meriväkeen ja palveli myös jonkun aikaa Englannin laivastossa. V. 1789 C. pääsi everstiluutnantiksi. V. 1790 hän tuli Stralsundista laivasto-osastoineen Kustaa III:lle avuksi ja yhtyi „Viipurin kujanjuoksun" jälkeen armeian laivastoon. Ruotsinsalmen taistelussa 9 p. heinäk. sam. v. C. komensi kuninkaan lippukapteenina, joten hän suuressa määrässä oli osallisena tämän loistavan voiton saavuttamiseen. Hänen ansionsa tulivatkin palkituiksi; C. korotettiin m. m. everstiksi, kenraaliajutantiksi, Viaporin laivaston päälliköksi sekä valtiosihteeriksi meriasioita varten. Kustaa III:u kuoltua hänen kuitenkin täytyi luopua viimemainitusta virasta ja palata takaisin Viaporin laivaston päälliköksi. Kustaa IV Aadolf hänelle ensin osoitti suurta luottamusta, mutta 1801 hän äkkiä jälleen joutui epäsuosioon. C. käskettiin taas poistumaan Viaporiin, ja arvellaan, että tämä kohtelu kenties vaikutti hänen myöhempään käytökseensä. — Linnan puolustuskyvystä hän kuuluu seuraavina aikoina toisinaan lausuneen hyvin halveksivia arvosteluja eikä osoittanut erittäin suurta harrastusta toimessaan.

K. O. Cronstedt.

V:n 1808 sodan syttyessä C. kuitenkin vielä nautti mitä suurinta luottamusta, ja hän ryhtyikin alussa Viaporin varustuksia parantamaan. Linnoituksessa oli varustusväkenä lähemmäs 7,000 miestä, saaristolaivasto oli sen satamaan sijoitettu ja käytettävänä oli yli 2,000 tykkiä. Pian huomattiin kuitenkin arveluttavia merkkejä puolustuksen toimettomuudesta. Varsinkin C:iin vaikutti huonoon suuntaan hänen alipäällikkönsä ja sukulaisensa, eversti Fr. A. Jägerhorn, tunnetun Anjalanmiehen J. A. Jägerhornin veli. Ven. kenraali van Suehtelen sai rauhassa varustautua Helsingissä ja ryhtyä Viaporia pommittamaan 19 p. maalisk. Vahva linnoitus ei suuresti tästä kärsinyt, mutta pian vihollinen turvautui toisiin keinoihin. C. sekä Jägerhorn alkoivat tiheästi pitää neuvotteluja venäläisten päällikköjen kanssa, jolloin jälkimäiset tinkivät itselleen edun toisensa jälkeen. Van Suehtelen, joka huomasi C:n myöntyväisyyden, uskalsi pian (neuvottelussa Lonnanin saarella 23 p. maalisk.) tehdä ehdotuksen linnan luovuttamisesta. Ehdotus tosin ensin hyljättiin, mutta teki kuitenkin pian tarkoitetun vaikutuksensa. C. näkyy olleen siinä käsityksessä, että sodan päätös Venäjän eduksi joka tapauksessa oli varma, joten kaikki vastarinta olisi turha. Varmasti myös tiedetään, että venäläisten puolelta rahoja runsaasti käytettiin upseeriston voittamiseksi. Että ylipäällikkö itse olisi lahjoja ottanut, ei ole todistettu, mutta antaumuksen jälkeen hän kyllä käytti hyväkseen keisarin suosiota, ottamalla m. m. vastaan runsaan eläkkeen. — Uudistettukaan pommitus ei juuri mitään vahinkoa tehnyt, mutta jo 6 p. huhtik. teki C. van Suehtelenin kanssa sopimuksen. Pääkohdat siinä olivat, että aselepo tulisi voimaan toukokuun 3 päivään saakka, ja että linna silloin jätettäisiin venäläisille, ellei sitä ennen vähintään 5 linjalaivaa olisi ehtinyt sen avuksi. Kolme Viaporin varustettua saarta jätettiin heti vihollisen valtaan. Syyksi menettelyynsä C. mainitsi silloin ja myöhemmin varustusten puutteellisuuden ja varsinkin ampumavarojen riittämättömyyden pitempään puolustukseen, jota syytä kuitenkin on toiselta puolen sanottu aivan perättömäksi. Sopimuksen kautta oli linnan kohtalo jo ratkaistu, avun perille ehtiminen jo toukokuun alkuun ei näet jääsuhteitten tähden ollut ensinkään todennäköinen. Aiua viimeiseen saakka toivottiin, että C. vielä rikkoisi sopimuksen, johon venäläiset puolestaan kyllä olivat antaneet aihetta, mutta turhaan. Suuri oli varusväen tuska ja harmi, kun hän toukok. 4-6 p. pani antaumuksen täytäntöön. C. oli saanut ankaran käskyn polttaa saaristolaivaston siinä tapauksessa, että linna joutuisi vihollisen käsiin, mutta tätäkään velvollisuuttaan hän ei täyttänyt. Viaporin menetyksen vuoksi oli koko sodan lopullinen päätös ratkaistu.

Ruotsissa C. haastettiin muiden Viaporin sotaneuvoston jäsenten kanssa sotaoikeuteen, johon ei kuitenkaan mennyt, sekä tuomittiin menettämään aatelisarvonsa, henkensä ja omaisuutensa. Jutun lopullinen päätös kuitenkin lykkäytyi, ja keisarin pyynnöstä oikeudenkäynti keskeytettiin 1811. C. oli sillävälin koettanut puolustaa menettelyään Tukholman sotahovioikeuteen lähetetyssä kirjoituksessa, joka myös ilmestyi painosta. Jälkimaailma on yhtynyt C:n aikalaisten ankaraan tuomioon, joka häntä kohtasi velvollisuutensa ja sotilaskunniansa rikkomisesta. — Yleisen halveksimisen painostamana C. vietti

viimeiset vuotensa Herttonaisten kartanossa lähellä Helsinkiä synkässä yksinäisyydessä ja vastaanottamatta mitään julkista tointa. Hän kuoli 7 p. huhtik. 1820. *G. R.*

4. Carl Olof C. (1800-83), edellisen poika, senaattori. Palveltuaan sotilasalalla hän tuli Vaasan läänin kuvernööriksi 1837, senaattoriksi talousosastoon 1848. C. muutamien muiden senaatin jäsenten kanssa 1861 ilmoitti hallitsijalle, ettei aiottu säätyvaliokunta (n. s. tammikuun valiokunta, ks. t.) voinut olla Suomen kansan laillisena edustajana. V. 1870 C. erosi valtionpalveluksesta ja korotettiin sam. v. vapaaherraksi. Hän seurasi erityisellä myötätunnolla nuorena (1879) kuolleen tyttärensäpojan Kaarlo Cronstedtin suomennostöitä.

5. Johan Frans Andreas C. (1832-1907), syntyään Galindo, pankinjohtaja. Saatuaan kasvatuksen Suomen kadettikoulussa C. palveli upseerina ja kadettikoulun opettajana, kunnes siirtyi pankkialalle. Hän oli ensin Suomen pankissa kamreerina sekä sen johtajana (1871-72), mutta siirtyi sitten 1872 Suomen Yhdyspankin keskushallinnon toimeenpanevaksi johtajaksi, jossa toimessa hän oli kuolemaansa asti, kohottaen pankkinsa yhdeksi maamme huomattavimpia rahalaitoksia. C. oli nainut senaattori C. O. Cronstedtin (ks. t.) tyttären; appensa ottopoikana hän 1870 sai vapaaherran arvon. *K. S.*

Cronstedt *[krūn-]*, Axel Fredrik (1722-65), ruots. mineralogi ja kemisti, jonka tutkimuksilla tieteellisen mineralogian alalla on perustava merkitys. Tärkeimmät niistä hän julkaisi teoksessa „Försök till en mineralogie eller mineralrikets uppställning" (1758), jossa esitetty kivennäisten luokitus on verrattomasti parempi kaikkia siihen asti tehtyjä, etenkin siinä suhteessa, että hän ensimäisenä erotti toisistaan kivennäiset, kivettymät ja vuorilajit, ollen myöskin varsinaisen vuorilajitieteen perustaja, sekä otti jakoperusteeksi kemialliset ominaisuudet. Hän oli nimittäin määrännyt useimpien silloin tunnettujen kivennäisten kvalitatiivisen kokoomuksen. Näitä tutkimuksia tehdessään C. m. m. keksi nikkelin (1751). *P. E.*

Cronstjernan tilat *[krūnšär-]* kuuluivat aikanaan sotakomisarius Henrik Cronstjernan rälssiin, jonka hän oli hankkinut itselleen antamalla kruunulle suuria lainoja. Rälssiin kuului 1651 2,943 arvioruplaa maata Pielisjärven, Pälkjärven, Suojärven, Ilomantsin, Sortavalan ja Kiteen pitäjissä. Osa siitä kuitenkin pian myytiin, osa kadotettiin ison reduktsionin aikana. Loput tiloista joutuivat Diepenbrock- ja Vegesack- y. m. suvuille, kunnes niistä useimmat sai Duncan-suku haltuunsa ja tältä taas Fieandt- ja Arppe-suvut. [E. G. Palmén, „Poimintoja Pälkjärven Alahovin arkistosta" (Hist. ark. XIII, 1 v. siv. 126.]

Crookes *[krūks]*, Sir William (s. 1832), engl. fyysikko ja kemisti. Hoidettuaan useita opettajan- ja assistentintoimia, hän muutti 1859 Lontooseen, missä perusti aikakauskirjan „Chemical news". Julkaisi v:sta 1864 lehteä „Quarterly journal of sciences". C. on työskennellyt paljon spektraalianalyysin alalla; hän otti käytäntöön valokuvauksen auringon spektriä tutkiessa ja keksi spektroskoopin avulla talliumi metallin sekä sitä ennen ainoastaan auringossa tavatun alkuaineen: heliumin. Suunnitteli (1874) ensimäisen radiometrin. Hän oli ensimäisiä, jotka tutkivat sähkövirtoja ohennetuissa kaasuissa. Tällöin esiintyvien n. s. katodisäteiden hän on selittänyt johtuvan pienistä sähköllä ladatuista aineosista. Julkaisi näistä tutkimuksistaan (1879) kansantajuisen kirjan „Säteilevä aine", mikä alkuperäisyydellään herätti suurta huomiota. Viime vuosina C. on tutkinut radioaktiivisia kappaleita. C., joka on nykyajan ensimäisiä luonnontutkijoita, osoittaa töissään harvinaista alkuperäisyyttä ja mielikuvitusta. Paitsi luonnontutkija hän on myöskin innokas teosofi. *(V. V. K.)*

Crookesiitti *[krūks-]*, *miner.*, lyijynharmaa, jyrkeänä esiintyvä kivennäinen, joka sisältää kuparia, hopeaa, talliumia ja seleeniä; sitä on Skrikerumissa, Smoolannissa. *P. E.*

Crookesin-putki *[krūksin-]*, englantilaisen fyysikon W. Crookesin mukaan nimensä saanut melkein ilmaton putki, jota käytetään tutkittaessa sähkön vaikutusta kaasuihin. Näiden putkien avulla voidaan myös synnyttää röntgensäteitä. *(W. B.)*

Croquis *[krokī']* (ransk.), maalauksen tai piirustuksen ensimäinen hätäinen luonnos; silmämäärällä tehty jonkun seudun asemapiirros, etupäässä sotilastarkoituksia varten.

Cross, Richard Assheton, viscount C. (s. 1823), engl. valtiomies, tory-puolueeseen kuuluva alihuoneen jäsen 1857-62 ja 1868-86, jolloin pääriksi korotettuna siirtyi ylihuoneeseen; sisäasiainministerinä Beaconsfieldin ministeristössä 1874-80; sai 1875 hyväksytyksi „Cross act"in nimellä tunnetun lain työväenasuntojen rakennuttamisesta ja v. 1878 tehdaslain; oli jälleen sisäasiainministerinä Salisburyn ministeristössä 1885-86, Intian ministerinä 1886-92 ja suursinetinvartijana 1895-1900.

Crossopterygii, *paleont.*, kiillesuomuisia kaloja eli ganoideja, joiden rinta- ja useimmiten myös vatsaevät ovat archipterygiumin (ks. t.) kaltaiset, pyrstöevä difyserkkinen tai heteroserkkinen. Tähän kuuluvat lukuisat suvut ja lajit elivät paleotsooisella ja mesotsooisella ajalla. Nykyisessä eläinmaailmassa on näille ehkä lähinnä sukua *Polypterus* luuganoidien ryhmässä. *K. M. L.*

Crossopus ks. Päästäiset.

Crotalus ks. Kalkkarokäärme.

Croton *[kroutən]*, virta Pohj.-Ameriikassa, New Yorkin valtiossa, alkaa Connecticutin rajalta ja laskee Hudson-jokeen. Suurenmoisten vesijohtolaitosten välityksellä New Yorkin kaupunki käyttää C:n vettä hyväkseen. Kaksi n. 50 km pituista vesijohtoa, joista toinen (valmistui 1842) High bridgen kautta vie Harlem-joen poikki ja toinen (valmistui 1890) 90 m syvyydellä tunnelissa kulkee H.-joen alitse, kuljettaa C:sta vuorokaudessa lähes 2 milj. m^3 vettä Central-puistossa sijaitsevaan 4,5 milj. m^3 vetävään säiliöön, josta kaupungin eri osiin vievät johdot lähtevät. Veden kokoamista varten on jokeen ylemmäksi rakennettu useita altaita, joista 10 km joen suulta sijaitseva ja 1905 valmistunut, lienee maailman suurin. Sen suurin pituus on 665 m, suurin korkeus 91 m, suurin leveys pohjalla 64 ja ylhäällä 5,4 m ja koko sen sisältämä vesimäärä 77,4 milj. m^3. Se on kivestä kallioperustalle rakennettu ja $^2/_3$ sen kuutiosisällyk-

sestä on maanpinnan alla. Kaikkiaan se maksoi 7,5 milj. doll. Sen poikki johtavien teitten ja siltojen rakentaminen maksoi saman verran.

Croton, kasvisuku *Euphorbiaccæ*-heimossa. 5-6 sataa lajia lämpimissä maissa, etenkin Ameriikassa. Useimmat pensaita tai puita, joiden lehdet ovat tähtikarvojen peittämiä tai metallinkiiltoisia. Bahama-saarten *C. eleuteria*sta ja näillä sekä Floridassa kasvavasta *C. cascarilla*sta saadaan kaskarillakuorta (ks. t.). Trooppisessa Aasiassa viljellyn *C. tigliumin* siemenistä puserretaan krotonöljyä (ks. t.). Eräistä toisista lajeista saadaan traakinpihkaa ja šellakkaa (ks. n.).

Croupier *[krupiē']* (ransk.), pelipankissa se henkilö, joka suorittaa pankin tappiot ja kokoaa sen voitot.

Crowe *[krou]*, Joseph Archer (1825-96), engl. taidehistorioitsija, nautti yhdessä veljensä, historiamaalari Eyre C:n kanssa taidekasvatusta Pariisissa, mutta antautui sitten tutkimaan taidehistoriaa. Julkaisi yhdessä italialaisen taidemaalarin ja taidehistorioitsijan Giovanni Battista Cavalcasellen (1820-97) kanssa erittäin huomattavat kriitilliset tutkimukset alankomaalaisesta ja italialaisesta taiteesta: „The early flemish painters" (1857; 3:s pain. 1879) ja „A new history of painting in Italy" (5 os., 1864-72). Näitä seurasivat Titianin (1877, 2:nen pain. 1881) ja Rafaelin (1883-85) elämäkerrat. C. toimi sitäpaitsi englantilaisten lehtien piirtäjänä ja sotakirjeenvaihtajana sekä myöhemmin Englannin konsulina Saksassa. *F. L.*

Crown *[kraun]* (engl., „kruunu") engl. hopearaha = 5 šillingiä = 6,30 Smk.

Crowther *[krouðə]*, Samuel Adžai (k. 1891), ensimäinen neekerirotuinen piispa. Adžai — se oli C:n alkuperäinen nimi — oli kotoisin Joruba-maalta (Länsi-Afrikan Orjarannalta sisämaahan päin), josta hänet 1821 ryöstettiin ja myytiin orjaksi. Päästyään vapaaksi hän nautti opetusta Sierra Leonessa ja kastettiin, jonka jälkeen opiskeli Lontoossa. V. 1841 hän otti osaa suureen retkikuntaan Niger-virralle. Papiksi vihittynä hän toimi lähetyssaarnaajana heimolaistensa keskuudessa. C. käänsi osia Uudesta testamentista ja engl. rukouskirjasta kansansa kielelle. Varsinaisen Niger-lähetyksen perustaja C. on myöskin. V. 1864 hänet vihittiin Canterburyssä piispaksi.

Croy *[kruā']*, Karl Eugen de (1651-1702), ruhtinas, kuului vanhaan ransk. aatelissukuun, joka myös saavutti saks. ruhtinasarvon. Oli ensin tansk., sitten itävalt. sotapalveluksessa ja siirtyi vihdoin, kun hänen säännöttömät elintapansa herättivät pahennusta Wienissä, Venäjän palvelukseen. C. oli venäläisen armeian ylipäällikkönä (1700) Narvan taistelussa, jossa joutui vangiksi; kuoli Tallinnassa 1702.

Crozat *[krozā']*, Pierre (1661-1740), ransk. taideteosten keräilijä. Hänen kokoelmansa käsittivät noin 19,000 alkuperäistä piirustusta, yli 400 öljyväritaulua sekä joukon kuvanveistoksia ja antiikkisia pieniä kivileikkauksia (gemmoja). Osan kokoelmistaan hän julkaisi kallisarvoisessa vaskipiirroskokoelmassa, joka ilmestyi Pariisissa 1729-42 (uusi painos 1763) ja joka tunnetaan nimellä „Cabinet Crozat". Hänen kuolemansa jälkeen kokoelmat osaksi myytiin osaksi joutuivat C:n sukulaisille. Sekä Tukholman kansallismuseossa että Pietarin Eremitagen kokoelmissa on paljon C:n keräämiä taideteoksia, edellisessä piirustuksia ja piirroksia, jälkimäisessä tauluja. *F. L.*

Cruciferæ (lat. *crux* = risti, ja *ferre* = kantaa) ks. Ristikukkaiset.

Crucifixus *[-fi'-]* (kesk. lat.), „ristiinnaulittu", osa katolisen messun (ks. t.) credo-osastoa; tässä osassa ovat useat sävelmestarit ihanintansa luoneet. vrt. Krusifiksi.

Cruikshank *[krukšenk]*, George (1792-1878), engl. pilakuvienpiirtäjä ja kuvittaja. Alkoi taiteellisen uransa piirtämällä valtiollisia ivakuvia, mutta kääntyi myöhemmin leikillisen tapain- ja kansanelämänkuvauksen alalle. Luonnekuvauksen sattuvaisuudessa voidaan hänen teoksensa asettaa Hogarthin samantapaisten kuvien rinnalle ja huumorin hyvänsävyisyydessä niiden edellekin. C. oli myöskin etevä kirjainkuvittaja ja varusti piirustuksilla Dickensin, Goldsmithin ja Walter Scottin teoksia. *F. L.*

Crus *[-ū-]* (lat.), sääri, haarake; crura cerebri, aivoreidet.

Crusell *[-e'-]*. 1. Bernhard Henrik (1775-1838), suom. klarinetinsoittaja ja säveltäjä; tuli 1788 sotilassoittajaksi Viaporiin, seurasi 1791 päällikköänsä Tukholmaan, jossa 1792 pääsi rykmentin musiikinjohtajaksi ja 1793 hovisoittokunnan jäseneksi; opiskeli sittemmin jonkun aikaa Berliinissä ja Pariisissa. C. oli aikakautensa ehkä etevin klarinetinsoittaja. Hänen sävellyksensä (m. m. ooppera „Lilla slafvinnan") eivät ole omintakeisia ja ovat enimmäkseen unohtuneet. Suosituksi kansanlauluksi on sitävastoin jäänyt hänen uljasryhtinen laulunsa „Oi terve Pohjola". *I. K.*

2. Gustaf Samuel C. (1810-58), edellisen serkunpoika, lääkäri, tuli lääket. tohtoriksi 1840 ja oli sitten piirilääkärinä Käkisalmessa. C. alkoi käyttää galvanismia hoitelukeinona; muutti Moskovaan ja perusti siellä „elektrolyyttisen laitoksen", jonka taas jonkun ajan kuluttua jätti jatkaakseen tutkimuksiaan Pietarissa. Hänen keksimänsä ovat ensimäiset galvanokaustiset kojeet, jotka sittemmin täydellisemmiksi kehitettyinä ovat merkitykseltään olleet niin tärkeitä kirurgiassa. Pietarissa hän julkaisi 1841 teoksen „Über den Galvanismus als ehemisches Heilmittel gegen oertliche Krankheiten", johon sittemmin liittyivät jatkoina: „Erster Zusatz der Schrift über den Galvanismus" etc. sekä „Zweiter Zusatz" etc. ja „Dritter Zusatz" etc. *M. O-B.*

Crusenstolpe *[-ū-]*, Magnus Jakob (1795-1865), ruots. kirjailija, tuli 1825 asessoriksi Svean hovioikeuteen, josta 1834 suuttuneena hallitusmiesten ynseydestä otti eron. Hän antautui sen jälkeen monipuoliseen kirjailijatoimeen, jota lienee sanottava etupäässä valtiolliseksi, vaikka se ulottui myöskin historian ja romaanin aloille. Kaikissa hänen teoksissaan oli näet valtiollinen tai poleeminen tendenssi, ja hänen historiallisista teoksistaan on sattuvasti sanottu, että ne eivät ole historiaa, eivätkä romaania, vaan liikkuvat niiden välimailla. C:lla oli erinomaisen terävä ja sujuva kynä, mutta totuudesta hän ei niin aivan tarkkaa lukua pitänyt, ja hänen intohimoinen luonteensa teki hänen arvostelunsa usein maltittomaksi ja saattoi

hänet leppymättömän kiihkeäksi ja myrkylliseksi hyökkäyksissään vastustajiansa vastaan. Hänen melkein lukemattomista kirjoistaan ja lentokirjasistaan voidaan tässä ainoastaan esimerkkinä mainita muutamia. Aikaisimpia oli „Ideer till en förbättrad nationalrepresentation" (1825), jossa hän puolusti säätyperusteen säilyttämistä, mutta eduskunnan nelijaon poistamista. Vuosina 1830-33 hän julkaisi hallituksen puolesta sanomalehteä „Fäderneslandet", mutta sen lakkaaminen saattoi hänet vastakkaiseen leiriin, ja 1834 hän teoksessaan „Skildringar ur det inre af dagens historia" kuvaili hovipuoluetta mitä mustimmilla väreillä. Sitten seurasivat „1720, 1772, 1809" (1836), historiallisia asiakirjoja ja kuvauksia sisältävä „Portefeuille" (5 osaa, 1837-45), „Ställningar och förhållanden" (1838-51) y. m. Eräs lause viimemainitussa julkaisussa tuotti hänelle 1838 syytteen majesteetinrikoksesta sekä tuomion 3-vuotiseen vankeuteen Vaksholman linnassa, mikä tuomio antoi aihetta verisiin mellakoihin Tukholmassa. Hänen myöhemmistä teoksistaan mainittakoon historiallinen romaani „Morianen, eller Holstein-Gottorpiska huset i Sverige" (1840-44), „Carl Johan och svenskarne" (1845-46) sekä „Huset Tessin under enväldet och frihetstiden" (1847-50). *K. G.*

Crustacea (lat. *crusta* = kuori) ks. Äyriäiset.

Cruus ks. Kruus.

Cruveilhier *[kryveljē']*, Jean (1791-1874), ransk. patol. anatomi, oli professorina Montpellier'ssä ja Pariisissa. Hänen teostansa „Traité d'anatomie descriptive" käytettiin kauan oppikirjana. *M. O-B.*

Crux (lat.), risti. Katolisessa kirkossa eräs juhlakulkue, jossa kannetaan ristiä kulkueen etunenässä. — Crux interpretum („tulkitsijain risti"), vaikeasti selitettävä paikka jossakin teoksessa. Muinoin sellaiset paikat merkittiin ristillä.

Cruz *[kruþ]*, Juana Inés de la (1651-95), esp.-amer. naisrunoilija, on kirjoittanut runoja, osaksi muinaisespanjalaiseen, osaksi taiteellisempaan ital. tyyliin sekä muutamia draamoja, joista useimmat ovat hengellisiä. Hänen teoksensa „Obras" ilmestyivät Madridissa 1714 (3 nid.).

Cruz *[kruþ]*, Ramón de la (Cano y Olmedilla) (1731-99), näyttämökirjailija, omituinen siitä, että hän aikana, jolloin espanjal. teatteri oli vajonnut ranskalaisen klassisismin orjalliseksi matkijaksi, raikkaine luonnonlahjoineen loi aitokansallista ja osaksi mestarillista draaman alalla. Hän oli harvinaisen tuottelias näytelmänkirjoittaja ja kirjoitti erilajisia draamoja, luvultaan noin 300. Pysyvä arvo on kuitenkin hänen luonnonraikasta huumoria pulppuilevilla, rahvaan elämää kuvaavilla pikkunäytelmillään (sainetes). Tunnetuin niistä on „Manolo, tragedia para reir o sainete para llorar". Painoksia: „Teatro" (1786-91, 10 nid.); „Coleccion de Saynetes" (1843, 2 nid.). [Cotarelo y Mari, „D. Ramon de la Cruz y sus obras" (1899).]
J. H-l.

Cruz *[kruþ]*, San Juan de la C. (1542-91), esp. runoilija ja kirjailija, luostarireformaattori, joka parannuspuuhiensa vuoksi sai kärsiä sortoa, minkä vuoksi paavi Benedictus XIII 1674 julisti hänet pyhimykseksi. Hänen teoksensa, jotka etupäässä ovat mietiskelevää laatua, ovat tuottaneet hänelle nimen „doctor exstaticus" (haltioitunut tohtori). Hänen teoksensa „Karmelin vuorelle nouseminen" ja „Sielun synkkä yö" ovat syvämieliseen mystiikkaan taipuvan sielun tuotteita. Ensimäinen painos hänen teoksiaan „Obras espirituales" ilmestyi Barcelonassa 1619. [Muñoz Garinca, „San Juan de la Cruz" (1875).] *J. H-l.*

Crüger, Johann (1598-1662), saks. urkuri ja koraalinsäveltäjä; sai musiikkiopetuksensa G. Gabrieli'n oppilaalta, Hombergeriltä, Regensburgissa. Hänen sävelmistään ovat useat yhäkin yleisesti käytännössä, Suomessakin esim. „Nyt Herraa kiittäkää" ja „Jesus, sielun' palaa". Yksinkertaisen ylevyytensä ja syvällisen lämpönsä vuoksi niillä on huomattava asema koraalikirjallisuudessa 16:nnen vuosisadan jylhän vakavan tyylin ja myöhemmän aikakauden hempeän tyylittömyyden vaihdeajalla. C:n lukuisat teoreettiset teokset ovat kuvaavia sen ajan käsityskannalle. *I. K.*

Cryptobranchus, vesiliskosuku, jonka edustajilla kidukset ovat surkastuneet. Tähän luetaan jättiläis-salamanteri, *Cr. japonicus*, joka on pituudeltaan päälle 1 m:n ja on kookkain nykyajan sammakkoeläin. Se on levinnyt Japanin vuoristoissa eläen siellä puroissa ja kraaterijärvissä. *Cr. alleghanensis* tavataan Pohjois-Ameriikassa. *K. M. L.*

Cryptocarya moschata, laakeripuiden heimoon kuuluva puu Ameriikan lämpimissä osissa. Sen yksisiemenisiä, pitkittäisharjuisia, ryydinhajuisia ja -makuisia hedelmiä maan asukkaat käyttävät mausteena „ameriikkalaisten muskottipähkinäin" nimellä.

Cryptogamæ ja Cryptogamia (kreik. *krypto's* = salattu, ja *gamos* = avio), *kasvit.*, ks. Kryptogamit.

Cryptogramme crispa, liesu, *Polypodiaceæ*-heimoon kuuluva matala saniainen, jolla on ohuet, puikeat, hyvin tiheästi kerrotut lehdet. Harvinaisena kallionraoissa ja kivien välissä Ahvenanmaalla ja Pohjois-Suomessa.

Cryptomeria japonica, japaninsetri, sugi, japanilais-kiinalainen havupuu, jolla on käyrät neulaset ja 15-30 cm pituiset kävyt. Kotimaassaan tärkeä metsäpuu (jopa 40 m pitkä), meillä koristuskasvina.

Cryptoprocta ferox, fossa, Madagaskarin kookkain petoeläin, muistuttaa suuresti kissaa, mutta on noin kaksi kertaa tätä pitempi ja luetaan sivettikissojen sukulaiseksi. *K. M. L.*

Cryptoprocta ferox.

Crystal falls *[kristl fölz]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Pohjois-Michiganin ranta-alueella. Iron kauntin pääkaupunki; kolmattakymmentä vuotta

vanha. Yleisinä töinä ovat pääasiallisesti kaivostyöt. Suomalaisia on täällä asunut vähissä määrin noin parikymmentä vuotta: heidän lukumääränsä on vähitellen kasvanut; 1903 kuului suom. seurakuntaan 445 henkeä. Sitäpaitsi on siellä joukko liikkuvaa suom. nuorta kansaa. Suom. raittiusseura on toiminut n. 18 v. ja sillä on oma talo. *W. P.*

Cröell, Samuel, kamariviskaali, kauppiaanpoika Viipurista. C. oli ainakin 1630 Viipurin linnan sihteerinä, mutta 1637 menetti virkansa, syytettynä lahjusten ottamisesta. Kuitenkin hän pääsi 1646 uudelleen hallituksen armoihin ja sam. v. nimitettiin Viipurin läänin sekä 1647 Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin viskaaliksi. Mainituissa toimissa hänen tehtävänään oli tuoda julki virkamiesten väärinkäytökset, joita hän säälimättä ja säätyyn katsomatta paljastelikin. Erittäin räikeä oli hänen 1649 laatimansa kuvaus Käkisalmen läänin oloista, jonka vuoksi Savonlinnan maaherran Jordanin ja Käkisalmen maaherran Metstaken täytyi luopua viroistaan ja kenraalikuvernööri Mörnerin siirtyä toiseen toimeen. Vihdoin 1653 maaherra Törnsköld telkesi C:n väliaikaisista syistä Käkisalmen linnaan, jossa tämä kitui 3 vuotta. C:n myöhemmistä kohtaloista ei ole tarkempia tietoja. — C. on aiheena kirjailija Arvid Järnefeltin näytelmässä „Samuel Cröell" (1899). *K. S.*

Csákány *[tšākānj]* (unk.: turkkil.-tataril. alkuperää oleva sana, vrt. kirg. *tšakan* = tappara). 1. Sotakirves, tappara. 2. Nyk. e. tavall. merkitsee hakkua, jota käytetään eritt. kivihiilikaivoksissa.

Csáky *[tšāki]*, Albin (s. 1841), unk. valtiomies, v:sta 1867 Szepesin komitaatin yli-ispaanina, 1888 magnaattihuoneen toisena varapresidenttinä, vv. 1888-94 kirkollis- ja opetusasiain ministerinä, v:sta 1900 magnaattihuoneen presidentti; otti jo aikaisin huomattavalla tavalla osaa valmistaviin töihin hallinnon ja magnaattihuoneen uudistamiseksi. Ministerinä hän osoittautui lujaksi vapaamielisten uudistusten mieheksi, varsinkin tärkeissä, pakollista siviiliavioliittoa ja eri uskontoa olevien vanhempain lasten kastamista koskevissa kysymyksissä. Jälkimäistä kysymystä koskeva riita johti juuri laajoihin kirkkopoliittisiin uudistuksiin, joiden perilleviemisessä C:lla on ollut mitä huomattavin osa. *Y. W.*

Csallóköz *[tšallō-]* (saks. *Grosse Schütt)*, Tonavan suurin saari, Länsi-Unkarissa, n. 84 km pitkä ja 15-30 km leveä. C:n pohjoispuolitse virtaavaa Tonavan haaraa nimitetään Pieneksi Tonavaksi (Kis-Duna). Matalahko saarimaa, jota tulvat usein ahdistelevat, on kuulnisa hedelmällisyydestään (viljaa, hedelmiä, tarhakasveja). C:ssä on 140 kuntaa ja n. 90,000 as. (suurin kunta: Guta, n. 7,800 as.). C. kuuluu suurimmaksi osaksi Pozsony'in komitaattiin.

Csángó-magyaarit *[tšāŋgō-]* (unk. *csángók)* on nimenä etupäässä niillä unkarilaisilla, jotka pääasiallisesti 14-17:nnellä vuosis., mutta myös myöhemmin Itä-Unkarista (Erdély'istä l. Siebenbürgenistä) ovat siirtyneet Romaanian Moldavaan, missä heitä nykyään Seret-joen kummallakin puolen asuu n. 40,000 etupäässä Bacăun ja Romanin piireissä (jälkimäisessä on vanha asutuskerros säilynyt puhtaimpana; myöhemmät siirtolaiset ovat asettuneet etupäässä edelliseen piiriin). C.-magyaarit ovat saaneet paljon vaikutteita ympäröiviltä romaanialaisilta: heidän kielimurteessaan, joka muuten lähinnä liittyy Itä-Erdély'in székely-murteihin, on suuri joukko romaanialaisia lainasanoja ja romaanialainen on heidän pukunsakin, jota he yhä säilyttävät, vaikka ympäristön romaanialaiset itse sen jo suureksi osaksi ovat hyljänneet. Useassa csángó-kylässä on suurempi tai pienempi osa asukkaita kieleltään jo kokonaan romaanialaistunut; mutta he ovat kuitenkin säilyttäneet room.-katolisen uskontonsa (romaanialaiset ovat kreikk.-katolisia) ja he nimittävät itseään myös unkarilaisiksi. Onpa useita sellaisiakin kyliä, jotka kokonaan ovat tällä tavalla romaanialaistuneet. Yleensä Bacăun piirin c:t kauan tulevat säilyttämään kansallisuutensa, he kun yhä vielä saavat lisävoimia Unkarista tulevista siirtolaisista.

C:ksi nimitetään vielä myös niitä székely-unkarilaisia, jotka n. puolitoista sataa vuotta sitten siirtyivät sotamiehenottoa pakoon Itävallan Bukovinaan, kuin myös erästä romaanialaisten ja saksilaisten ympäröimää székely-unkarilais-saareketta Kaakkois-Unkarissa (Erdély'issä) lähellä Brassón kaupunkia. Edellisistä, joita asuu seitsemässä kylässä, osa 1880-luvulla emämaan auttamana siirtyi takaisin Unkariin, ja nykyään on jälleen ryhdytty puuhiin bukovinalaisten siirtolaisten takaisinvoittamiseksi; jälkimäiset asuvat etupäässä Hétfalu nimisessä pitkässä kyläjonossa. Yhteisen *csángó* nimen kaikki nämä eri c:t ovat saaneet muilta maamiehiltään luultavasti siitä syystä, että he ovat sortuneet erilleen muista unkarilaisista romaanialaisten keskuuteen ja näiden vaikutuksen alaisiksi. Itse he, pitäen *csángó* nimeä pilkkanimenä, nimittävät itseään magyaareiksi. *Y. W.*

Csánki, Dezsö *[tšāŋki dāžö]* (s. 1857), unk. historioitsija, valtionarkistonhoitaja; hänen teoksistaan ovat etupäässä mainittavat: „Unkarin historiallinen maantiede Hunyadyen aikana" (1890) sekä „Matias I:n hovi".

Csányi, László *[tšānji lāslō]* (1790-1849), unk. valtiomies ja vapaudentaistelija, oli mukana 1809-15:n sotaretkillä ja otti sitten innokkaasti osaa valtiolliseen elämään; oli Frans Deákin (ks. t.) ystäviä ja kannattajia. Vapaudentaistelun aikana hän, Unkarin hallituksen valtuuttamana asiamiehenä, toimi eri armeiaosastoissa, m. m. Görgeyn rinnalla; v. 1849 huhtikuussa Kossuth hänet kutsui kulkulaitosten ministeriksi: Világosin kapitulatsionin jälkeen C. antautui venäläisille, jotka luovuttivat hänet itävaltalaisille; lokakuun 10:nä nämä hänet hirttivät Budapestissä. — Yleensä C. kaikkialla koetti välittää, missä riitaisuuksia esiintyi kansalaisten kesken (m. m. Kossuthin ja Görgeyn välisissä riitaisuuksissa); vapaudentaisteluun tarvittavien varojen hankkimisessa hän osoitti erittäin suurta toimeliaisuutta.

Csárda *[tšārda]* (unk.), pustalla, tien varrella oleva kapakka, jossa matkailija mielellään levähtää ja hevostansa syöttää, ja lähikylän nuoriso tanssejaan pitää.

Csárdás *[tšārdāš]* (< *csárda* = kapakka, vrt. t.), unk. kansallistanssi, selvärytminen, alussa hidas, keskiosaltaan vilkas, lopuksi tulisen kiihkeä. Soiton tahti: $^2/_4$ t. $^4/_4$. Luonteenomaisia liikkeitä:

lanteiden nytkähdykset, jalkojen sisään- ja ulospäinkääntämiset, kannuksellisten saappaankantapäiden yhteenlyömiset; pyörähdyksissä molemmat tanssijat tavall. liikkuvat rinnakkain, muuten enimmäkseen vastakkain, jolloin tyttö pitää käsiään pojan olkapäillä, tämä taas tytön vyötäryksen molemmin puolin. — Se c:n nimellä kulkeva pukutanssi, jota meillä iltamissa joskus esitetään, on suuresti muodosteltu ja koristeltu balettitanssi, joka vain vähässä määrin muistuttaa oikeata c.-tanssia.

Császár, Ferenc *[tšāsār färänts]* (1807-58), unk. kirjailija, julkaisi useita teoksia vekseli-oikeudesta ja konkurssilainsäädännöstä, hauskoja matkakuvia Italiasta, novelleja, runoja, oivallisia käännöksiä ital. kirjallisuudesta (Alfieri, Beccaria, Dante, Silvio Pellico), y. m., perusti 1880 „Pesti Napló" nimisen valtiollisen lehden. Kritikkona hän kiihkeästi ja ilman ymmärtämystä hyökkäsi Petőfi'n kimppuun, jonka johdosta joutui kirjallisen yleisön vihan esineeksi. Hänen omista kaunokirjallisista teoksistaan, joiden muoto on aistikas ja moitteeton, ovat parhaimpia hänen italialaiset sonettinsa ja merimieslaulunsa.

Csengery *[tšäŋgäri]*, Antal (1822-80), unk. politikko ja kirjailija, vv. 1845-48 „Pesti Hirlap"in toimittaja, 1848 kansallisessa hallituksessa ministerineuvoksena, vv. 1857-69 perustamansa „Budapesti Szemle" aikakauskirjan päätoimittaja, unkaril. hypoteekkipankin perustajia ja sen johtaja kuolemaansa saakka. Yhteiskunnallisella ja taloudellisella alalla C. toimi suurella innolla ja menestyksellä sekä kirjailijana että v:sta 1861 valtiopäivämiehenä. Oli Frans Deákin (ks. t.) uskottu ystävä ja hänen puolueensa vaikuttavimpia jäseniä. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Unkarilaisia puhujia ja valtiomiehiä" (1851, myös saksaksi), „Historiallisia tutkielmia ja luonteenkuvauksia" (2 osaa, 1870), „Historioitsijat ja historiankirjoitus" (1874) sekä erinomainen „Muistopuhe Frans Deákista" (1877, myös saksaksi). Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1884 5 osassa.

Csepel-sziget *[tšäpäl-sigät]*, s. o. Csepel-saari, 48 km:n pituinen ja 3-9 km:n levyinen hedelmällinen, matalahko saari Tonavassa Budapestin alapuolella, 257 km², n. 20,000 as. (unkarilaisia, saksalaisia, serbialaisia). — Muinaismuistot osoittavat, että saari on ollut asuttuna jo esihistoriallisella ajalla. Kun sitten unkarilaiset valtasivat maan, piti Árpád-kuningas C:iä ensimäisenä asuinpaikkanaan. Keskiajalla C. oli Unkarin kuninkaiden kesäasuntona. Nykyään C. kuuluu kuninkaallisen perheen tiluksiin.

Csepreghy, Ferenc *[tšäprägi färänts]* (1842-80), unk. puuseppä ja näytelmänkirjoittaja, joka alkoi kirjailijauransa siten, että kirjoitteli pieniä näytelmäkappaleita erään budapestiläisen nuorukaisyhdistyksen näytelmäesityksiä varten. V. 1872 hän, heikontuneen terveytensä vuoksi, heitti sikseen puusepänliikkeensä ja antautui kokonaan kirjailijaksi. C:n paras näytelmäkappale on „Keltainen varsa", joka ensi kerran esitettiin 1877; erinomaisen luonteenkuvauksensa, kansanomaisen, aito-unkarilaisen kielensä ja huumorinsa vuoksi se on parhaimpia unkarilaisia kansannäytelmiä. Suuren menestyksen on saavuttanut myös „Punainen laukku" (1878), jota meilläkin usein on esitetty. C:n muista teoksista mainittakoon murhenäytelmä „Saul kuningas" sekä huvinäytelmä „Vedenpaisumus".

(Y. W.)

Cseri, János *[tšäri jānoš]* (l. Apácai Cs. J.) (1625-59), etevä unk. pedagogi ja filosofi, joka jo 1655 unkarinkielellä julisti Descartes'in periaatteita „Magyar Encyclopædia" nimisessä teoksessaan.

Csikós *[tšikōš]* (unk.), unkarilainen hevospaimen, väkevä, sukkela ja rohkea varsinkin silloin, kun hän ottaa kiinni nuoria vauhkoja hevosia ja opettaa näitä ratsuiksi. C. esiintyy usein unk. kirjallisuudessa kaunokirjallisena aiheena.

Csikós.

Csiky, Gergely *[tšiki gärgäi]* (1842-91), unk. näytelmänkirjoittaja, tuli 1870 Temesvárin katolisen pappisseminaarin professoriksi, mutta kääntyi 1881 luterilaiseksi sekä antautui nyt kokonaan kirjailijauralle. Aikaisemmalla kirjailija-asteellaan C. kuului romantikkoihin; tältä ajalta ovat m. m. huvinäytelmät „A jóslat" („Ennuslause", 1875), „Ellenállhatatlan" („Vastustamaton", 1878) ja „Bizalmatlan" („Epäileväinen", 1879). Myöhemmin hän, ajan virran mukana, siirtyi realistien leiriin ja loi tällöin monta draamalliscsti ja näyttämöllisesti sangen vaikuttavaa yhteiskunnallista näytelmää, joissa luonteenkuvaukset yleensä ovat varsin sattuvia ja huumori tervettä ja alkuperäistä, joskaan kirjailijan voimat eivät riitä syvällisempään sielunelämän kuvaukseen. Tältä ajanjaksolta ovat mainittavat „Cifra nyomorúság" („Loisteliasta kurjuutta"), „Buborékok" („Kuplia"), „Mukányi" sekä varsinkin „A proletárok" („Köyhälistöläiset") ja „A nagymama" („Isoäiti"). C. kirjoitti menestyksellä romaanejakin ja käänsi oivallisesti unkarinkielelle m. m. Tainen teokset, Sophokleen murhe- ja Plautuksen huvinäytelmät. *Y. W.*

Csokonai, Vitéz Mihály *[tšokonai vitēz mihāj]* (1773-1805), lyhytikäinen, suurilahjainen aito-unkarilainen lyyrikko, kansallisen unkarilaisen lyriikan perustaja. Tunnettuja ovat C:n kauniit, „Lilla"lle omistetut rakkaudenlaulut, joista muutamat ovat muuttuneet kansanlauluiksi, hilpeät „Anakreoni dalok" („Anakreonilaislaulut"), hänen ihanat „oodinsa" ja „elegiansa" sekä syvämietteinen runo „sielun kuolemattomuudesta" („A lélek halhatatlanságа"). Kuuluisin on kuitenkin oivallisesti sommiteltu, selväpiirteinen, raikas ja värikäs koomillinen eepos „Dorottya" (1804). — Täydellisin C:n koottujen teosten julkaisu on F. Schedelin toi-

mittama v:lta 1844 („Csokonai minden munkái"), jonka johdannoksi F. Toldy kirjoitti C:n elämäkerran. C:n monista muista elämäkerroista mainittakoot T. Szanan 1871 ja Gy. Haraszti'n 1880 kirjoittamat.

Csoma, Sándor *[tšoma šändor]* l. Körösi C. S. (1784-1842), unk. tutkimusmatkailija ja kielentutkija, lähti, opiskeltuaan 1815-18 Göttingenissä, etsimään „unkarilaisten alkukotia" Sisä-Aasiasta, matkustaen 1820-31 Egyptin ja Syyrian kautta Teheraniin, sieltä, armeenialaiseksi puettuna, Bukharaan sekä vielä Kašmiriin ja Punjabiin. Tiibettiläisten laamojen avulla C. perinpohjin tutustui tiibetin kieleen ja kirjallisuuteen. V. 1831 hän matkusti Kalkuttaan, jossa pääsi „Asiatic Society"n kirjastonhoitajaksi ja julkaisi molemmat tärkeät pääteoksensa: „A grammar of the Tibetan language" ja „Essay towards a dictionary Tibetan and English" (molemmat 1834). Sitäpaitsi hän myös „Asiatic Researches"in 20:nnessä osassa julkaisi perinpohjaisen katsauksen tiibettiläisten pyhiin kirjoihin. C. aikoi jatkaa tutkimuksiaan Lhassassa (jonne Dalai Lama lupasi hänen matkustaa), mutta kuoli matkalla Darjeelingissa. Hänen pienemmät kirjoituksensa ynnä elämäkerran on julkaissut T. Duka 1884 unkariksi ja englanniksi („Life and travels of Alex. C. de Körös").

Csorba-järvi *[tšorba-]* (unk. *Csorbai tó)*, Korkean Tátran eteläreinteen suurin järvi (Pohj.-Unkarissa) Vág- ja Poprád-jokien välisellä vedenjakajalla, 7 km:n päässä Csorban kylästä, 1,351 m:n korkeudella; sen pinta-ala on 20,4 ha, suurin syvyys 20,7 m. Seutu on erinomaisen kaunis. Kuuluisa ilmaparantola *(Csorba-fürdö)*, suosittu matkailijapaikka, hyvä hotelli, paljo huviloita; posti- ja sähkös.-toimisto. V. 1896 rakennettiin C.-järveltä hammasrata Csorban kylässä olevalle rautatieasemalle (Kassa-Oderbergin radan varrelle).

Ctenoidisuomu ks. Suomu.

Ctenophora ks. Kampamaneetit.

Cuba ks. Kuba.

Cubitum (lat.), kyynärvarsi, muinaisroomalainen pituusmitta, väli kyynärpäästä keskisormen huippuun (= 6 palmusta, 24 digitusta) = 0,44 m.

Cubra, sekarotuiuen. ks. Tummaihoiset.

Cucujo *(Pyrophorus)*, kovakuoriaissuku seppien *(Elateridæ)* heimossa. Tunnetuin laji on *Pyrophorus noctilucus*, joka tavataan kaikilla Länsi-Intian saarilla. Sen etuselässä on kummallakin puolella suuri vahankeltainen täplä, joka hyönteisen lentäessä pimeässä yössä levittää omituista vahvaa valoa. *U. S-s.*

Cuculus ks. Käki.

Cucumaria ks. Merimakkarat.

Cucumis ks. Meloni.

Cucurbita ks. Kurpitsa.

Cucurbitaceæ, kurkkukasvit, kasviheimo kaksisirkkaisten luokassa. Meheviä yrttejä (harvoin ruohovarpuja), joilla on heikko, rento tai kärhien avulla kiipeilevä varsi. Lehdet useimmin kourasuonisia, liuskaisia, karheita. Kukat säteettäisiä, tavallisesti yksineuvoisia, teriö useimmin keltainen tai valkea, 5-lehtinen, samoin kuin verhiökin sikiäispäällinen, hetiö yhdislehtinen, hedelmä omituinen marja (kurkkuhedelmä), siemenet litteitä. Heimossa 80 sukua, n. 700 lajia, enimmät kuumissa maissa. Useat sisältävät katkeraa, lääkkeenä käytettyä ainetta.

Çudra *[tšu-]*, neljäs, alin (käsityöläisten, päiväläisten, palkollisten) muinais-intialainen kasti (ks. t.).

Çudraka *[tšu-]*, intial. kuningas, joka prologissa mainitaan vanhimman meidän päiviimme säilyneeu intialaisen draaman, „Mrichakatikâ"n („Pienen savivaunun") tekijäksi tai pikemmin suojelijaksi. Näytelmä lienee peräisin 300- tai 400-luvulta e. Kr.

Cudworth *[kadušþ]*, Ralph (1617-88), engl. filosofi, pappi ja Cambridgen yliopiston opettaja. Teoksissaan „Todenperäinen intellektuaalinen maailmansysteemi" (1678) sekä sen vasta 1731 painetussa jatkossa „Tutkimus ikuisesta ja muuttumattomasta moraalisuudesta" hän vastustaa mekaanista luonnonkäsitystä ja ateismia, kannattaa ihanteellista, uskonnollista maailmankäsitystä sekä siveellisten aatteiden ehdotonta pätevyyttä. Hän perusti järkiperäisen suunnan Englannin filosofiassa, Cambridgen „platonilaisen" oppikunnan, jolla oli paljon kannattajia.

A. Gr.

Cuecillo *[kuεþi'ljo]*, mullasta ja kivestä rakennetut muinais-ameriikkalaiset pyramidit.

Cueto *[-e'-]*, Leopoldo de (1815-1901), Valmarin markiisi, esp. kirjailija ja kirjallishistorioitsija, on m. m. kirjoittanut huolellisen erikoistutkimuksen 18:nnen vuosis. runoilijoista. Alfonso X:n runoja „Cantigas en loor de Santa Maria" koottaessa C:lla oli vaivaloisin kokoomistyö.

Cueva *[-e'-]*, Juan de la (1550, k. v. 1607 jälkeen), kuuluisa esp. runoilija, viljeli useimpia runoudenlajeja, mutta onnistui parhaiten draamassa ja oli yksi kansallisen draaman perustajia. C:n toiminta oli hyvin uudistuksellista. Hän kohotti draamallista tyyliä ja jakoi draaman kolmeen jornadas-osaan. Hänen suuri tuotteliaisuutensa kuitenkin vahingoitti hänen teostensa arvoa. Hänen teoksensa „Obras" (Sevilla 1582) sisältävät: sonetteja, kantsoneja, elegioja, eklogeja y. m. italialais-klassilliseen tyyliin; „Coro Febeo de romances historiales" (1587-88); „Primera parte de las comedias y tragedias" (1588), johon kuuluu neljä murhenäytelmää ja kymmenen komediaa. *J. H-l.*

Cugnot *[kynjō']*, Nicolas Joseph (1725-1804), ransk. insinööri-upseeri, veturin ensimäinen keksijä. V. 1769 hän rakensi kolmipyöräisen höyryllä käyvän vaunun. Hallitukseu tilaama C:n piirustusten mukaan rakennettu maantieveturi osoittautui kuitenkin liian vaikeaksi käsitellä, joten tämä periaate ei vienyt sen laajempiin käytännöllisiin tuloksiin.

Cui bono? (lat.), „kenelle hyväksi?", „mitä varten?"

Cui *[kyi']*, César ks. Kjui, Tsezarj Antonovitš.

Cuijp *[köip]*, hollant. taidemaalariperhe, jonka jäsenistä kuuluisin on Aelbert C. (1620-91). Hänen aikaisemmat maisemataulunsa muistuttavat Jan van Goijenin ja Ruysdaelin maalauksia. Ominaista hänen maisemilleen, joissa hän mielellään käyttää ihmisiä ja eläimiä „staffaašina", täytteenä, on niiden realistinen todenmukaisuus ja värien aurinkoinen kultaloiste. Hänen merkityksensä ja asemansa taidehistoriassa opittiin

täysin tuntemaan vasta noin 100 vuotta hänen kuolemansa jälkeen; nykyään pidetään häntä yhtenä alankomaalaisen taiteen huomattavimpia mestareita. Useimmat hänen teoksistaan ovat Englannissa. Kaksi hänen nimellään kulkevaa taulua on meikäläisen Taideyhdistyksen kokoelmissa. *F. L.*

Cujas *[kyžā']* l. Cujaus Jacques de C. (1522-90), tunnettu myös latinisoidulla nimellään Cujacius, kuuluisa ransk. oikeusoppinut, perusti ranskalaisen historiallisen oikeuskoulun, joka n. s. kommentaattorien esittämistä roomalaisen oikeuden skolastisista, käytäntöä varten tarkoitetuista selvittelyistä palasi takaisin puhtaaseen roomalaiseen oikeuteen, pannen erityistä painoa tekstikritiikkiin ja valmistaen siten roomalaisten oikeusoppineiden alkuperäiselle hengelle uuden heräämisen ajan. C:n teoksille, jotka ovat latinankielisiä, on ominainen selvä ja loistava esitystapa. Niiden ensimäinen kokoelma julkaistiin 5 nidoksessa Pariisissa 1577 nimellä „Opera priora". Sittemmin julkaistiin „Opera posthuma". [Spangenberg, „Jakob Cujas und seine Zeitgenossen" (1882).] *A. T.*

Culex ks. Sääsket.

Culleus (lat.), muinaisroomalaisilla: nahkasäkki, -leili nesteiden, viljan y. m. kuljettamiseksi. myös suurin nesteenmitta = 20 amphoraa = 160 congiusta = 525,28 l. *K. J. H.*

Culloden *[kəlo'udən]*, kylä Skotlannissa Nairnin kreivikunnassa. Cumberlandin herttua voitti C:n nuinmella huhtik. 16 p. 1746 kruununtavoittelijan Kaarle Edvard Stuartin, eroitetun Jaakko II:n pojanpojan. Tämä oli viimeinen taistelu Suur-Britannian alueella.

Culmann, Karl (1821-81), saks. matemaatikko ja insinööri, tuli 1855 insinööritieteiden professoriksi Zürichin polyteknilliseen opistoon ja toimi kuolemaansa saakka opettajana ja neuvonantajana rautatie- ja vesirakennusasioissa. Saavuttanut pysyvän nimen ja maineen graafillisen statiikan (ks. t.) perustajana. Huomattavin julkaisu: „Die graphische Statik" (1865). *J. C-én.*

Culpa (lat.) ks. Tuottamus.

Cumæ *[kūmē]* (kreik. *Kȳmē)*, muinainen kaupunki Italiassa Campanian rannikolla pohjoispuolella Misenumin nientä, vanhin kreikkalaisten siirtokunta Etelä-Italiassa, Napoli'n (muin. Neapolis) emäkaupunki. C., joka tarinain mukaan oli euboialaisten perustama n. 1050 e. Kr., oli kauan kukoistava ja mahtava sekä taisteli menestyksellä etruskeja vastaan, mutta joutui 421 samnilaisten valtaan sekä noin 350 roomalaisille ja rappeutui vähitellen täydellisesti. C:n paikalla nyk. Baian läheisyydessä on laajoja raunioita, etupäässä roomalaisajoilta: muurin, porttien, amfiteatterin y. m. jäännöksiä. Linnankukkulalla oli iso luola, jossa tarinain tieten n. s. C:n Sibylla antoi oraakkelivastauksiaan. *K. J. H.*

Cumberland *[kambələnd].* 1. Englannin luoteisin kreivikunta Irlannin-meren rannalla, 3,938 km², 266,921 as. (1901). Sen luoteisen osan täyttävät Cumbrian-vuoret (ks. t.) ja itäisen Penniini-vuoret (ks. t.). Vuoriryhmien välisen tasangon läpi virtaa kreivikunnan suurin joki Eden. Pienempiä jokia ovat Esk, Derwent, Ehen ja Irt, joista kolme viimeistä tulevat kauniista Cumberlandin järvestä. Sademäärä on suurempi kuin missään muualla Euroopassa (keskim. 2,000 mm, paikotellen 4,400 mm) ja laakso- ja tasankoseudut hyvin hedelmällisiä. Mineraalirikkaista vuorista saadaan rautaa, kuparia, sinkkiä, kivihiiltä ja grafiittia (Borrow-laaksosta), josta valmistetaan erinomaisia englantilaisia lyijykyniä. Pääelinkeinoja ovat vuorityö, karjan- ja etenkin lampaanhoito, maanviljelys ja kalastus (lohta). Pääkaupunki Carlisle. — 2. Joki Pohjois-Amerikassa, Ohion vasen syrjäjoki, alkaa C:n vuorilta ja yhtyy Ohioon Smithlandin luona. Se on 900 km pitkä ja purjehduskelpoinen Nasbvilleen saakka. — 3. Kaupunki Yhdysvalloissa, Marylandissa, Potomac-joen ja Chesapeake-Ohion kanavan varrella, 350 m yl. merenp., 17,128 as. (1900). Kivihiili- ja rautakaivoksia, rauta- ja terästehtaita sekä lasisulattoja. — 4. Kaupunki Yhdysvalloissa Rhode Islandissa, 8,925 as. (1900). Vilkas teollisuus. *V. v. F.*

5. Yhdysvalloissa, Wyomingin valtiossa kahden Union Pacific komppanian omistaman kaivoksen yhteisnimi. Suomalaisia on molemmilla kaivoksilla töissä yhteensä 300-400 (lukumäärä hyvin vaihteleva). Suomalaisten yhteispyrinnöitä: raittiusseura, kummankin kaivoksen suomalaisillä erityinen tapaturma-apuyhdistys. Suomalaisia on täällä ollut kaivosten avaamisesta (1900) asti. *W. P.*

Cumberland *[kambələnd].* 1. Wilhelm August, C:n herttua (1721-65), Englannin kuninkaan Yrjö II:n poika, tuli tunnetuksi sotapäällikkönä. Joutui Itävallan perintösodassa 1745 tappiolle Fontenayn luona, mutta voitti vallantavoittelijan Kaarle Edvard Stuartin Cullodenin luona 1746 ja rankaisi säälimättömän ankarasti Skotlannin kapinallisia. Hänen myöhempi sotilasuransa ei tuottanut hänelle laakereita, sillä hänet voitettiin Laffeldin luona 1747 ja myöhemmin seitsenvuotisessa sodassa Hastenbeckin luona 1757, minkä jälkeen bän luopui kaikista toimistaan.

2. Ernst August, C:n herttua (s. 1845), preussiläisten 1866 karkoittaman Hannoverin viimeisen kuninkaan Yrjö V:n poika, naimisissa Tanskan prinsessan, Kristian IX:n tyttären Tyran kanssa. V. 1884 hänen olisi pitänyt perintöoikeuden nojalla päästä Braunschweigin herttuaksi, mutta koska hän ei ollut luopunut vaatimuksistaan entiseen Hannoverin kuningaskuntaan, ei Saksan liittoneuvosto tunnustanut häntä Braunschweigin hallitsijaksi.

Cumberland Mountains *[kambələnd mauntinz]*, Appalakkien (ks. t.) läntisimmät vuorijonot, jotka kulkevat Kentuckyn ja Tennesseen valtioissa. Ne kohoavat aina 1,170 m korkeuteen (Big Black) ja ovat raudasta ja kivihiilestä rikkaita. Tärkein sola on Cumberland Gap, 499 m yl. merenp. *(V. v. F.)*

Cumbrian-vuoret, Englannin (Walesia lukuunottamatta) korkein vuoriryhmä Cumberlandin ja Westmorlandin kreivikuntien länsi-osassa. Niitä rajoittaa etelässä Cumbrian-tasanko ja idässä Eden-laakso erottaa ne Penniini-vuorista. Ne käsittävät useita samasta keskipisteestä säteittäin eri suuntiin baaraantuvia vuorijonoja, jotka puolen vuotta lumen peitossa olevien huippujensa (Scafell pike 978 m, Helvellyn 950 m, Skiddaw 930 m y. m.) ja laaksosyvänteessä leviävien

ihanien järviensä (Windermere, Derwentwater, Grasmere y. m. kaikkiaan yli 20) tähden, ovat Englannin ylpeytenä („Englannin Sveitsi"). Tänne rakentavat varakkaat englantilaiset huvilansa ja täällä käy kesäisin tuhansittain matkailijoita ihailemassa „the lake district"iä (järvimaata). C.-vuoret ovat porfyyrijoukkojen puhkaisemia siluurisia liuskeita ja sisältävät hyödyllisiä mineraaleja, etenkin kivihiiltä, rautaa, lyijyä, kuparia ja grafiittia. *(V. v. F.)*

Cum grano salis (lat.), „suolan hiukkasella" s. o. jonkinmoisella arvostelulla ja ymmärryksellä.

Cum laude (lat.), „kiitoksella"; c. l. approbatur, „kiitoksella hyväksytään" (arvosana yliopistotutkinnoissa). vrt. Approbatur.

Cumulostratus, kerroskeräpilvi. ks. Pilvet.

Cumulus, keräpilvi. ks. Pilvet.

Cunard-linja *[kjunād-]*, ensimäisen, säännöllistä Atlantin valtameriliikennettä varten 1839 perustetun „Englannin ja Pohjois-Amerikan kuninк. posti-höyrylaivayhtiön" nykyinen nimi (v:sta 1878). Sen perustivat ameriikkalais-syntyinen kauppias ja laivanomistaja, myöhemmin aateloitu Sir Samuel Cunard (1787-1865) ja kaksi Liverpoolin laivanisäntää, saatuansa Englannin valtiolta sitä varten tarvittavan rahallisen avustuksen. Verrattain pienestä alusta tämä yhtiö on kehittynyt suureksi, niin että sillä 1908 oli 24, yhteensä 357,000 tonnin vetoista höyrylaivaa. Näitten joukossa maailmankuulut, suunnattoman suuret, nopeakulkuiset (keskim. 25 solmuväliä) ja kaikilla mukavuuksilla varustetut, 32,500 tonnin vetoiset turpiinialukset „Lusitania" ja „Mauretania" ovat mainittavimmat. C.-yhtiön osakepääoma on 2 milj. Englannin puntaa; se saa nykyään valtiolta vuotuisen 150,000 punnan suuruisen avustuksen. Se on m. m. ollut hyödyllisenä esteenä ameriikkalaisen J. Pierpont Morganin 1902 perustaman Atlantin laivaliikennetrustin menestymiselle, tämä kun uhkasi tehdä koko liikenteen yksinoikeudekseen. *(W. S-m.)*

Cunctator *[-ā'-]* (lat.), hidastelija, room. sotapäällikön Q. Fabius Maximuksen (ks. t.) lisänimi.

Cunene ks. Kunene.

Cuneus (lat.), „kiila", muinaiskansain kiilanmuotoinen taistelurivistö, myös roomal. teatterissa katsomon porraskäytävien erottamat kiilanmuotoiset osastot. vrt. Amfiteatteri, kuva.

K. J. H.

Cunningham *[kaniŋəm]*, William (s. 1849), skotl.-engl. taloushistorioitsija, julkaisi yliopisto-opintonsa päätettyään useita jumaluusopillisia ja kirkkohistoriallisia kirjoituksia, tuli 1887 yliopistopapiksi Cambridgeen ja otti v:sta 1874 lähtien innokkaasti osaa Cambridgen yliopiston toimeenpanemiin kansanvalistuskursseihin. Sittemmin hän rupesi harrastamaan taloushistorian tutkimusta, jolla alalla hän on saavuttanut tienraivaajan merkityksen. V. 1882 ilmestyi ensimäinen painos hänen kuuluisaa teostansa „The growth of english industry and commerce", joka sisältää Englannin taloudellisen historian 19:nnen vuosis. keskipaikoille asti ja josta myöhemmin on ilmestynyt uusia laajennettuja painoksia (4 painos 1905). Hänen muista julkaisuistaan mainittakoon: „Outlines of english industrial history" (1895), „Modern civilisation in some of its economic aspects" (1896), „Western civilisation in its economic aspects" (1898, 1900); „The rise and decline of the free trade movement" (1904). C. on toiminut opettajana sekä Cambridgen että Lontoon yliopistoissa.

Cunninghamia sinensis, 10-12 m korkea havupuu Etelä-Kiinasta ja Kochinkiinasta. Havut suikeita, sirppimäisiä, kävyt palleroisia. C:sta saadaan hyvää tarvepuuta. Euroopassa sitä pidetään kasvihuoneissa.

Cuon alpinus, alppisusi, tunturisusi (ks. t.).

Cupérus, Nicolas Jan (s. 1842), Belgian voimisteluliiton puheenjohtaja. C. on etenkin edistänyt voimistelunopetusta kouluissa. V:sta 1878 hän on toiminut „Fédération Belge de gymnastique" nimisen liiton puheenjohtajana. C. on julkaissut useita sekä flaamin- että ranskankielisiä teoksia voimistelun alalta. C. toimii nykyään (1909) kansainvälisen voimisteluliiton, „Fédérations européennes de gymnastique"n (ks. t.) puheenjohtajana. *-lskm-.*

Cuphea, kasvisuku *Lythraceæ*-heimossa. Yrttejä tai matalia pensaita, joilla on eheät, vastakkaiset lehdet ja punaiset tai valkeat kukat lehtihangoissa. N. 90 lajia Ameriikan lämpimissä osissa. Meillä moniaita ruukkukasveina.

Cupido *[-ī'-]* (lat. *cupere* = haluta), halu, kaipuu; lemmenjumalan roomal. nimitys. vrt. Amor ja Eros. *K. J. H.*

Cuprea-kuori ks. Kiinan-kuori.

Cupressus ks. Sypressi.

Cuprum (lat.), kupari.

Cura *[-ū-]* (lat.), huoli, huolenpito. — Cura gerens, viranhoitaja. — Cura posterior, myöhempi huoli, seikka, josta vasta myöhemmin on huolehdittava.

Curaçao l. Curassao *[kyrasō']*. 1. Alankomaiden saari Länsi-Intiassa, n. 70 km Venetsuelan rannikolta, 550 km², 30,401 as. (1906). Saari on vuoristä, varsinkin luoteessa, missä korkein huippu Cristoffel-vuori (376 m) ja useita taffelivuoria kohoaa. Eruptiivista vuoriperää peittävät liitukauden muodostumat ja rannikolla korallikalkki. Sademäärä on vähäinen ja kasvullisuus köyhää. Saaren tuotteista mainittakoon fosfaatit (1899: 12,476 tonnia), merisuola, kilpikonnat ja pomeranssinkuoret. Etelä-rannalla on pääkaupunki Willemstad, 13,836 as. (1906). — V. 1527 Espanja otti saaren haltuunsa ja 1634 Alankomaat valloittivat sen. Vv. 1807-14 se kuului Englannille. — 2. Alankomaiden kuvernementti Länsi-Intiassa. Paitsi C:n saarta kuuluvat siihen Aruba, Bonaire, Saba ja St. Eustatius saaret sekä osaksi St. Martin, 1,130 km², 52,758 as. (1906). *(V. v. F.)*

Curaçao l. Curassao *[kyrasō']*, väkevä, makea likööri, joka sisältää m. m. sitä haihtuvaa öljyä, jota tavataan oranssien kuorissa. Nimi johtuu samannimisestä Länsi-Intian saaresta. Nykyään sitä valmistetaan Amsterdamissa.

Curare *[-ā'-]*, nuolimyrkky, eräs muutamista Etelä-Afrikan kasveista *(Strychnos*-lajeista) saatu neste, joka vereen jouduttuaan halpaa liikuntohermojen päät, niin että tahdonalainen lihasliike käy mahdottomaksi. On tullut käytäntöön liikkumattomuuden aikaansaamiseksi eläimissä, niitä käytettäessä sellaisiin tieteellisiin kokeisiin, joissa tämä on tarpeen (ks. Vivisektsioni); joskus käytetty lääkkeenä kaatuvaistaudissa ja muissa kouristustaudeissa. Sen

vastamyrkkyä on koffeiini; hätätilassa siis myöskin väkevä kahvi. *M. O-B.*

Curassao-fosfaatti, miltei puhdasta kalsiumfosfaattia, jota saadaan Curaçao-saarella esiintyvistä kerroksista. Jalostetaan superfosfaatiksi. *P. E.*

Curator *[cūrā'-]* (lat. *cūrā're* = hoitaa), hoitaja, holhooja, asiamies; myös muinaisessa Roomassa useiden virkamiesten nimitys keisariajalla. ks. myös K u r a a t t o r i. *K. J. H.*

Curatus *[cūrā'-]* (lat. *cūrā're* = hoitaa) ks. K i r k k o h e r r a.

Curculigo recurvata, *Amaryllidaceæ*-heimoon kuuluva, Jaavasta tuotu, meillä hyvin yleinen ruukkukasvi. Lehdet 1 m:iin pitkiä, pitkittäin poimuisia; vähäpätöiset, keltaiset kukat puhkeavat lehtihangasta maan tasalla.

Curculionidæ ks. K ä r s ä k k ä ä t.

Curcuma, inkiväärikasville läheinen kasvisuku Aasian troopillisista osista, mutta viljelyksen kautta levinnyt myös Ameriikkaan. Tärkeimmällä lajilla *C. longa*lla on mukulamainen, maanalainen varsi, jota rohdoksena käytetään nimellä *rhizoma Curcumæ,* k u r k k u m a. Tämä sisältää k u r k k u m i i n i a, ainetta, joka puhtaana esiintyy keltaisina kiteinä. Sillä värjättyä n. s. kurkkumapaperia käytetään kemiallisessa analyysissä boorin reagenssina. Intiassa käytetään kurkkumaa keltaisena ihomaalina, myös curryn (ks. t.) maustamiseen ja värjäämiseen.

Curel *[kyrc'l],* F r a n ç o i s d e (s. 1854), ransk. näytelmänkirjoittaja, on käsitellyt byvin omintakeisia aibeita ja rohkeita probleemeja. C:n draamat eivät ole kirjoitetut suurta yleisöä varten, eikä hän näyttämöllä koskaan ole saavuttanut yleistä suosiota. Sen sijaan ovat hänen näytelmänsä kirjallisesti arvokkaat, syvälliset ja aaterikkaat. Hän on julkaissut seuraavat näytelmät: „La Figurante" (kirj. 1891, esitetty 1893), „L'amour brode" (kirj. 1891, esit. 1896), „L'envers d'une sainte" (1892), „Les Fossiles" (kirj. 1892, esit. 1900), „L'invitée" (1893), „La nouvelle idole" (esit. 1899), „Le repas du lion" (es. 1897), „La fille sauvage" (1902). [Roger Le Brun, „Les Célebrités d'aujourd'hui"; T. Söderhjelm, „Uppsatser och kritiker"; J. Hahl, „Nykyajan näytelmäkirjoittajia".] *J. H-l.*

Cures *[-ē-],* sabiinien vanha pääkaupunki Italiassa, koilliseen Roomasta Tiberin itäpuolella, nyk. kylä Correse. *K. J. H.*

Curettage *[kyretā'ž]* (ransk.), kyretillä (ks. t.) toimitettu emän puhdistaminen, kaavinta, „raappaus". *M. O-B.*

Curette *[kyrc't]* (ransk.) ks. K y r e t t i.

Curia *[-ū-]* (lat.). 1. Muinaisessa Roomassa 10 sukukunnan *(gens)* muodostama kansanosasto. Nämä osastot olivat alkuaan kansankokousten (ks. C o m i t i a c u r i a t a) ja sotajoukon perustana, mutta menettivät aikaisin kaiken valtiollisen merkityksen. Kunkin c:n etunenässä oli esimies *curio* ja sen uhritoimituksia hoiti pappi *flamen curialis.* Samoin kuin Roomassa säilyi curia-jako muissakin kaupungeissa vielä keisariajalla.

2. C:n kokouspaikka, myöhemmin varsinkin senaatin kokoushuone. C. H o s t i l i a, Comitiumin varrella, tarinan mukaan rakennettu kuningas Tullus Hostiliuksen aikana, hävitetty v. 52 e. Kr. C. I u l i a, Julius Cæsarin aloittama, Augustuksen vihkimä 29 e. Kr., osaksi säilynyt. C. P o m p e i i, Julius Cæsarin kuolinpaikka. vrt. C æ s a r, K u u r i a. *K. J. H.*

Curiatii *[-ā'tiī],* Curiatiukset, tarinan tieten kolmoset Alba Longan kaupungista, jotka kuningas Tullus Hostiliuksen aikana taistelivat roomal. kolmosveljeksiä, Horatiuksia vastaan ratkaistakseen riidan Alba Longan ja Rooman ylivallasta ja joutuivat tappiolle. *K. J. H.*

Curie *[kyrī'].* 1. P i e r r e C. (1859-1906), ransk. fyysikko, 1878-82 fysiikan apulaisopettaja Pariisin yliopistossa, sitten, ensin opettajana, myöhemmin professorina Pariisin fysikaaliskemiallisessa laitoksessa; nimitettiin 1900 dosentiksi ja 1904 fysiikan professoriksi Sorbonnen yliopistoon. C. on tutkinut lämmönsäteilyä ja pietsosähköä sekä aineitten magneettisia ominaisuuksia eri lämpötiloissa. V:sta 1897 hänen tutkimuksensa kohdistuvat radioaktiivisiin aineisiin, joista töistä hän yhdessä puolisonsa kanssa sai puolet Nobel-palkinnosta fysiikassa 1903. B. kuoli tapaturmaisesti Pariisissa. *(W. B.)*

Pierre Curie.

2. M a r i e C. syntyään M a r y a S k l o d o w s k a (s. 1867), edellisen puoliso, puolal.-ransk. fyysikko ja kemisti. Opiskeli Sorbonnen yliopistossa, jossa hän 1893 suoritti lisensiaattitutkinnon fysiikassa, 1894 matematiikassa sekä promoveerattiin 1903 tohtoriksi. V. 1900 hän nimitettiin Sèvres'in korkeamman opettajatarseminaarin professoriksi sekä miehensä jälkeen professoriksi Sorbonnen yliopistoon. M. C. on tullut kuuluisaksi radioaktiivisia aineita käsittelevien tutkimustensa kautta. Kun hän yhdessä miehensä kanssa oli huomannut, että „uraanipechblende" nimisellä mineraalilla on suuremmat radioaktiiviset ominaisuudet, kuin mitä sen uraaninpitoisuus edellytti, koetti hän etsiä syytä tähän ja hänen onnistui vihdoin „uraanipechblende"stä valmistaa kahden siihen asti tuntemattoman varsin radioaktiivisen metallin, radiumin ja poloniumin suoloja. Radiumia täytyy nykyisen katsantokannan mukaan pitää alkuaineena, kun sitävastoin toistaiseksi ollaan eri mieltä siitä, onko poloniumi alkuaine. Varsin täydellisen selonteon omista ja miehensä tutkimuksista M. C. on kirjoittanut aikakauskirjaan „Annales de chimie et

Marie Curie.

de physique", sér. 7, t. 30 (1903). M. C. sai 1903 yhdessä miehensä kanssa puolet Nobelpalkinnosta fysiikassa, toisen puolen sai radioaktiivisuuden varsinainen keksijä Becquerel (ks. t.). *(W. B.)*

Curiosum *[cūriō'-]* (lat. *cūriō'sus* = huolellinen, tiedonhaluinen), oik. C. urbis Romæ, 4:nnellä vuosis. j. Kr. valmistettu, virallisiin lähteisiin perustuva selonteko Rooman 14 piirin laajuudesta, rakennuksista, muistomerkeistä y. m. vrt. Notitia. Julk. H. Jordan, „Topographie der Stadt Rom" Bd. II (Berlin 1871) ja „Forma urbis Romæ" (Berlin 1874). ks. myös Kurioosumi. *K. J. H.*

Curityba *[-ỹ'-]* (Corityba), Paranan valtion pääkaupunki Brasiliassa, hedelmällisellä ylätasangolla, 1,065 m yl. merenp., erään Yguassun lähdejoen varrella, 60 km meren rannalta, 25,000 as. (1902). Piispanistuin. Komeita yleisiä rakennuksia ja useita kouluja. Rautatie Paranaguaan, Rio Negroon ja Ponta Grossaan.

Curius *[kū-]*, muinaisroomalainen suku, jonka jäseniä oli Manius C. Dentatus (k. 270 e. Kr.), kuuluisa valtiomies ja päällikkö. C. D. kukisti lopullisesti samnilaiset 290, voitti kuningas Pyrrhoksen v. 275, rakensi censorina 272 vesijohdon Anio vetus, oli tunnettu vaatimattomuudestaan ja rehellisyydestään. *K. J. H.*

Curling *[kōliŋ]* (engl.), skotl. urheiluleikki, joka suoritetaan sileällä jääradalla heittämällä suuria, pyöristettyjä ja käsikahvalla varustettuja kiviä radan toiseen päähän sijoitettua, konsentristen piirien ympäröimää keilaa kohti.

-lskm-.

Curman, Karl Peter (s. 1833), ruots. balneologi; hänen kylpylääkärinä ollessaan Lysekil saavutti maineensa kylpypaikkana. C. tuli sittemmin balneologian dosentiksi Tukholman Karoliiniseen laitokseen sekä plastillisen anatomian professoriksi taideakatemiaan. C. on tehokkaasti edistänyt kylpyhoidon kehitystä; hänen monista kirjoituksistaan tällä alalla mainittakoon „Om romerska bad och finska badstugor" („Hygiea", 1873).

M. O-B.

Curones *[-ō'-]*, vanhain kuurilaisten lat. nimi; he olivat tunnetut pahoiksi merirosvoiksi; tarkoittanee joskus kuitenkin karjalaisiakin. Curonia, Kuurinmaa. [G. Rein, „Periculum historicum de Curonibus Fenniam infestantibus" (1829).]

Currency *[karənsi]* (engl.), vastaa tavallisesti merkitykseltään raha sanaa. — Currencyteoriaksi sanotaan sitä käsityskantaa, jonka mukaan pankinseteleitä on pidettävä „currencyna", rahana, siihen nähden että setelimäärän lisäys vaikuttaa samaten kuin liikkeessä olevan rahan lisäys, kohottaa hinnat ja voi synnyttää liikepulan. Tämän teorian esitti ensin Ricardo, mutta sen varsinainen edustaja oli Jones Loyd (lordi Overstone). Se on perustuksena 1844 säädetylle, vieläkin voimassa olevalle Englannin pankin setelinantoa koskevalle Peelin lailla. Koska tämän käsityskannan mukaan pankit voivat rajattomasti lisätä liikkeessä olevien setelien määrää, on Englannin pankki mainitun lain määräyksestä jaettu kahteen eri osastoon, joista toinen hoitaa varsinaista pankkiliikettä, toinen taas laskee liikkeeseen seteleitä. Jälkimäinen antaa seteleitä edelliselle sen mukaan kuin tämä on niiden tarpeessa, mutta kun täten annettujen setelien summa on noussut vissiin säädettyyn määrään, niin se ei enää anna niitä muuta kuin kovaa rahaa tai harkkoja vastaan. Mainittua teoriaa ei enää kannateta sen alkuperäisessä muodossa; pankkien vapautta puolustavaa käsityskantaa sanotaan pankkiteoriaksi. [Scharling, „Bankpolitik".]

Currer Bell *[karə]*, englantilaisen kirjailijattaren Charlotte Brontën (ks. t.) salanimi.

Curriculum vitæ *[-i'- vī-]* (lat.), elämänjuoksu, elämäkerta.

Curry-jauho *[kari-]*, engl. curry powder, Intiassa käytetty maustejauhe, jota valmistetaan sekoittamalla yhteen hienoksi survottua kurkkumaa, inkiväärii, korianteria, valkeatapippuria y. m. ryytejä. C:lla intialaiset maustavat melkein kaikkia ruokiansa, myös Euroopassa se on tullut jonkunverran käytäntöön. *(J. A. W.)*

Cursores ks. Astumalinnut.

Curtis *[kōtis]*, George Ticknor (1812-94), pohj.-amer. lainoppinut, toimi asianajajana Bostonissa ja oli 1840-43 Massachusettsin lainsäätäjäkunnan jäsenenä. C. on kirjoittanut useita laajoja ja arvokkaita teoksia, etupäässä lainopin alalta; huomattavin niistä on „History of the origin, formation and adoption of the constitution of the United states" (1855-58, uusi painos 1889-96). Julkaissut myös Daniel Websterin, James Buchananin ja George B. Mc Clellanin elämäkerrat. *K. B:dt.*

Curtius *[kurtsius]*. 1. Ernst C. (1814-96), saks. muinaistieteilijä ja historioitsija, tuli 1844 ylim. professoriksi Berliinin yliopistoon ja prinssi, sittemmin keisari Friedrichin opettajaksi, 1856 professoriksi Göttingeniin ja 1868 antiikin historian professoriksi Berliinin yliopistoon; oli Berliinin tiedeakatemian sihteerinä 1871-93. C. oli kauan Saksan arkeologisen laitoksen keskushallinnon jäsen sekä pani toimeen tieteelliset kaivaukset Olympiassa 1870-luvulla ja julkaisi niistä viralliset kertomukset. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon „Peloponnesos" (2 os., 1851-52), „Griechische Geschichte" (3 os., 6 pain. 1887-89), „Die Ausgrabungen zu Olympia" (5 os., 1877-81) yhdessä Adlerin, Hirschfeldin y. m. kanssa, „Stadtgeschichte von Athen" (1891), „Gesammelte Abhandlungen" (2 os., 1893-94). [L. Gurlitt, „Erinnerungen an E. Curtius" (1902).]

2. Georg C. (1820-85), saks. filologi, edellisen veli. Tuli 1849 professoriksi Praagin yliopistoon, joutui 1854 Kieliin ja 1862 klassillisen filologian professoriksi Leipzigin yliopistoon. C. omisti tutkimuksensa vertailevalle kielitieteelle ja klassilliselle filologialle käyttäen edellisen tuloksia jälkimäisen hyväksi. C:n pääteokset ovat „Grundzüge der griechischen Etymologie" (5:s pain. 1879), „Das Verbum der griechischen Sprache" 2 os. (2:nen pain. 1877-80), „Griechische Schulgrammatik" ynnä „Erläuterungen" (n. 30 pain.). Julkaisi sitä paitsi „Studien zur griechi-

sehen und lateinischen Grammatik" (10 os., 1868-78) sekä yhdessä L. Langen, O. Ribbeekin ja H. Lipsiuksen kanssa „Leipziger Studien zur klassischen Philologie" (1878 ja edelleen). [A. Windisch, „G. Curtius, eine Charakteristik" (1887).] *K. J. H.*

Curtius *[kūr-]*, Marcus, muinaistarinan mukaan jalosukuinen roomal. nuorukainen, joka 362 e. Kr. täysissä sotatamineissa ratsuineen syöksyi Rooman Forumille muodostuneeseen kuiluun, kun ennustajat olivat ilmoittaneet, että ainoastaan Rooman parhaimmalla omaisuudella voitiin kuilu täyttää. Tämä kertomus perustuu ehkä vanhempaan taruun, minkä mukaan sabiinien päällikkö Mett(i)us Curtius taistelussaan Romulusta vastaan oli hevosineen vajonnut suohon ja siten saanut surmansa. Vielä keisariajalla oli Forumilla n. s. Curtiuksen lammikko (Lacus Curtius, löydetty ja paljastettu 1904). *K. J. H.*

Curtius Rufus *[kūr- rū-]*, Quintus, roomal. historioitsija, eli Roomassa puhetaidon opettajana (rhetorina) keisari Claudiuksen hallitusaikana (41-54 j. Kr.). C:n teos „Historiæ Alexandri Magni Macedonis" kuvailee kreikkalaisten lähteiden mukaan vilkkaasti ja huvittavasti Aleksanteri Suuren satumaisia elämänvaiheita. Teoksen alku (I ja II kirja) on aikoja sitten joutunut kadoksiin, joten kertomus alkaa v:sta 333 e. Kr. Teoksen historiallinen arvo on vähäinen ja erehdyksiä ja puutteellisuuksia on runsaasti; esitystapa on kauttaaltaan sujuva ja lennokas, mutta osoittaa kuitenkin, etupäässä pöyhkeätyylisellä värityksellään, kieliaistin huononemista. Julkaisseet m. m. A. W. Zumpt, E. Hedieke, Th. Vogel. [S. Bosson, „Étude sur Quinte-Curce" (Paris 1887).] *K. J. H.*

Curvembryæ ks. Centrospermæ.

Curwen *[kəuən]*, John (1816-80), engl. saarnaaja; perustanut n. s. tonie-solfa-äänentapaamisjärjestelmän (ks. t.), joka nykyään on Englannissa laajalti levinnyt. Hän julkaisi järjestelmänsä selvittämiseksi useita oppikirjoja ja toimitti asiaa käsittelevää aikakauskirjaa „The Tonic Solfa-Reporter" (v:sta 1851), perusti 1853 T.-S.-seuran ja 1879 T.-S.-opiston; julkaisi myös klassillisia sävellyksiä (oratorioita y. m.) T.-S.-merkeillä. *I. K.*

Curzon *[kəzn]*, George Nathaniel, Baron C. of Kedleston (s. 1859), engl. valtiomies, tuli 1885 lordi Salisburyn yksityissihteeriksi ja valittiin 1886 alihuoneeseen. V:sta 1888 lähtien C. teki tutkimusmatkoja Keski-Aasiaan, Persiaan, Kiinaan, Koreaan ja Japaniin, koettaen m. m. ottaa selkoa Venäjän etenemisestä Intian rajoja kohti. Näiden matkojen tuloksina olivat arvokkaat teokset: „Russia in Central Asia" (1889), „Persia and the persian question" (1892) ja „Problems of the far east" (1894). Vv. 1891-92 hän oli Intian alivaltiosihteerinä ja 1895-98 ulkoasiain alivaltiosihteerinä Salisburyn kolmannessa ministeristössä, kunnes 1898 nimitettiin Intian varakuninkaaksi. Tässä virassa C. osoitti suurta toimeliaisuutta pannen toimeen tärkeitä uudistuksia hallinnon alalla. Hänen ulkopolitiikkansa päämääränä oli Englannin vaikutusvallan lisääminen Intian naapurimaissa. Tätä tarkoitti m. m. eversti Younghusbandin Tibetin retki 1903-04 ja Afganistanin kanssa 1905 tehty uusi sopimus. C. koetti myöskin vahvistaa Intian vasalliruhtinasten uskollisuudentunteita Englannin hallitusta kohtaan osittain persoonallisesti heihin vaikuttamalla osittain itämaalaisia häikäisevillä seremonioilla. Mutta hän sai myöskin paljon vihamiehiä, varsinkin virkamiehistössä, ja kun lisäksi tuli, että hän riitaantui Intian armeian ylipäällikön lordi Kitchenerin ja Intian ministerin Brodrickin kanssa, niin hänen täytyi luopua virastaan 1905. V. 1908 hänet valittiin Irlannin lordien edustajaksi ylihuoneeseen. [Lipsett, „Lord C. in India" ja Th. Raleigh, „Lord C. in India".] *J. F.*

Cusa ks. Cuza.

Cusanus *[kūsā-]*, Nicolaus (1401-64), filosofi, kardinaali, synt. Kuesin kylässä nykyisessä Preussin Reinin-maakunnassa, harjoitti opintoja Alankomaissa ja Italiassa, nimitettiin 1448 kardinaaliksi, kuoli Italiassa. Kirkolliskokouksissa C. kannatti pyrintöjä kirkon puhdistamiseksi ja kuului ensin paavinvallan vastustajiin, mutta näyttää sitten tulleen siihen mielipiteeseen, että kirkon parannus parhaiten saataisiin aikaan paavin toimesta. C:n filosofiassa alkavan uuden ajan aatteita yhtyy vielä rauhallisesti keskiaikaiseen katoliseen oppirakennukseen. Jumala on käsittämätön, häntä voidaan tajuta ainoastaan „intuitsionilla", haaveellisessa „näkemisessä", „ekstaasin" tilassa; hänessä „vastakohdat yhtyvät toisiinsa" (vrt. coincidentia oppositorum). Maailma on ääretön, joten Jumalan ääretön voima saattaa siinä rajattomasti ilmetä. C. kuvailee Jumalan ja maailman suhdetta puolipanteistisesti, — maailma on Jumalan äärettömyyden ja yltäkylläisyyden kehkiäminen ja ilmiastuminen paikan ja ajan muodoissa, ikäänkuin Jumalan ruumis, jumalallinen voima on läsnä ja vaikuttaa kaikkialla luomakunnassa, — mutta hän hylkää kuitenkin varsinaisen, jyrkän panteismin. [Falckenberg, „Grundzüge der Philosophie des N. C.", 1880; Herrlin, „Studier i N.' af Cues filosofi", 1892.] *A. Gr.*

Cuscuta europæa.

Cuscuta, kasvisuku *Convolvulaccæ*-heimossa. Lehdettömiä, hienovartisia loiskasveja, jotka kiertyvät isäntäkasvinsa ympäri ja imevät siitä ravintoa imujuurillansa. Meillä on joks. yleisenä *C. europæa* humalavieras, nokkosten ja humalan loisena. Harvinaisempia ovat *C. epithymum v. trifolii*, apilavieras, ja *C. epilinum*, pellavavieras.

Cushion-rengas *[kušən-]* (engl. *cushion* = pielus), kumirengas, jota käytettiin etumaisena korkeissa polkupyörissä ja takimaisena matalissa, kun nykyisiä ilmallatäytettyjä ei vielä tunnettu. Rengas oli ontto ja vahvaseinäinen, ja vastasi ajaessa pehmeämmin kuin entiset täyteläiset renkaat. *(V. V.)*

Custine *[kysti'n]*, Adam Philippe (1740-93), C:n kreivi, ransk. kenraali, osoitti sotilaallista kuntoa seitsenvuotisessa sodassa ja Poh-

jois-Ameriikan vapautussodassa ransk. apujoukon johtajana. Perustuslakia säätävän kansalliskokouksen jäsenenä C. äänesti vapaamielisten reformien puolesta. Hän tuli 1791 kenraaliluutnantiksi ja määrättiin 1792 Vogeesien armeian päälliköksi, valloitti Landaun, Speierin, Wormsin, Mainzin ja Frankfurtin, mutta vetäytyi 1793 Elsassiin ja nimitettiin samana vuonna pohjoisen armeian päälliköksi. Syytettynä vihollisen kanssa vehkeilemisestä hän lähti Pariisiin puolustautumaan, mutta tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. Hänen muistelmansa julkaisi 1794 kenraali Baraguay d'Hilliers. *K. B:dt.*

Custos *[kŭstŏs]* (lat.), vartija, valvoja, katsastus- l. järjestysmies; Rooman vallan aikana m. m. erikoisesti kansankokouksien äänestyksissä toimitettavan ääntenlaskemisen valvoja. Nyk. c. sana usein merkitsee kirjastojen, taide- y. m. kokoelmien virkamiestä; meillä erikoisesti järjestyksen valvojaa ja esimiestä yliopistollisessa väitöstilaisuudessa. C:ksi nimitetään myös sellaista koulunoppilasta, joka opettajan poissaollessa esim. välitunnilla valvoo järjestystä. — Kirjapainoterminä c:lla tarkoitetaan niitä vanhemmissa käsikirjoituksissa (12:nnelta vuosis. alkaen) ja kirjoissa (15:nnen vuosis. jälkipuoliskolta alkaen) sivun viime rivin alla (oikealla) esiintyviä kirjaimia tai tavuja, jotka muodostavat seuraavan sivun alkukirjaimet l. -tavut.

Cutch *[katš]* l. Kaehh, vasallivaltio Brittiläisessä Intiassa, Bombayn presidenttikunnassa, Intian-meren rannalla, Rann of C:n suolajärven ja C.-lahden välissä. 19,730 km², 488,022 as. (1901). Se on puutonta, hiekkaista, sisäosissa jonkun verran epätasaista seutua. Ainoastaan laaksoissa, missä kuivuus on vähäisempi, on kasvullisuus rehevää. Vuoden keskilämpö on 24,5°. Asukkaat, joista ¾ on hindulaisia, viljelevät puuvillaa ja harjoittavat myllynkivien, marmori-, kangas- ja hopeatavarain (filigranitöitten) valmistusta. Rannikko-asukkaat ovat Intian paraita merimiehiä. Pääkaupunki on Bhuj, tärkein satama- ja kauppapaikka Mandvi.

Cuticula *[-ŭ'-]* (lat.), ks. Päällysketto.

Cutis (lat.), iho; myöskin verinahka, eli se ihon kerros, mikä on orvaskeden ja ihonalaisen rasvakudoksen välillä. — C. anserina, linnunnahka. *M. O-B.*

Cuvier *[kyvič']*, Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert (1769-1832), Ranskan suurin luonnontutkija, synt. Franche-Comtéssa Montbéliard'in (Mömpelgardt) kylässä, joka siihen aikaan kuului Württembergille. Polveutui uskonvainojen aikana maastaan siirtyneestä ransk. hugenottisuvusta. Suoritti 1788 lakitieteellisen tutkinnon „Karlsakademie"ssa Stuttgartissa, oli kotiopettajana kreivi d'Herieyn luona Normandiessa v:een 1795, jolloin Geoffroy St. Hilairen kehoituksesta muutti Pariisiin. Valittiin täällä Ranskan tiedeakatemian jäseneksi, tuli Collège de Franceen professoriksi (1800) ja kahta vuotta myöhemmin vertailevan anatomian professoriksi „Jardin des plantes"iin, jonka, sittemmin runsautensa vuoksi maailmanmaineen saavuttaneet, eläintieteelliset kokoelmat hän perusti. Nimitettiin samoihin aikoihin yleisen opetustoimen ylitarkastajaksi ja restauratsionin jälkeen Pariisin yliopiston kansleriksi (1819). V. 1831 Ludvik Filip antoi hänelle Ranskan päärin arvonimen. — C. oli uudenaikaisen, vertailevan tutkimustavan tuoja eläintieteeseen. Siihenastisen, Linnén aloittaman metodin mukaan oli eläinjärjestelmä perustettu ainoastaan ulkonaisille, usein sangen mielivaltaisesti valituille tuntomerkeille. C:n mielestä olisi eläimet ryhmitettävä vertailemalla kaikkia sekä ulkonaisia että sisällisiä tuntomerkkejä. Tuloksena hänen tutkimuksistaan tällä alalla ilmestyi 1812 teos „Sur un nouveau rapprochement à établir entre les classes qui composent le règne animal" (Ann. d. Mus. hist. nat. T. XIX), jossa hän jakaa eläinkunnan kuuluisaan 4:ään rinnakkaiseen sarjaan („embranchement"): selkärankaiset, nilviäiset, niveleläimet, säde-eläimet, jokaisessa useita alaosastoja ja jokaisessa oma rakennesuunnitelmansa. C. ensiksi selitti ja määritteli analogia- ja homologiakäsitteet eläintieteessä (ks. Analogiset elimet). Jokaisessa eläimessä hän huomasi myös eri elinten ja elinjärjestelmien rakenteellisen riippuvaisuuden toisistaan, korrelatsionin (ks. t.), asianlaidan, joka oli läheisessä yhteydessä elintapojen kanssa. Yllämainittuna vuonna ilmestyi myös „Recherches sur les ossement fossiles des quadrupèdes" (4 nidettä, 4:s pain. 12 nidettä, 1835-37), jossa osoitetaan muinaisten ja nykyisten eläinten eroavan toisistaan, ja eroavaisuuden olevan sitä suuremman, kuta vanhemmista kerroksista edelliset ovat. Tämän selitti C., joka ei hyväksynyt minkäänlaista lajien kehittymistä toisistaan, „kataklysmiteorian" avulla: rajut luonnonmullistukset olivat aika-ajoin milloin toisaalla, milloin toisaalla hävittäneet kaiken elämän, jonka jälkeen uusia eläinlajeja muualta on vaeltanut sukupuuttoon kuolleiden sijalle. C. vastusti senaikuista luonnonfilosofista koulua, joka oletti yhtenäisyyttä luonnossa ja että korkeammat, monimutkaisemmat olennot olisivat kehittyneet alemmista, yksinkertaisemmista. Tieteellisessä väittelyssä Ranskan akatemiassa St. Hilaireä vastaan C. suoriutui voittajana ja ehkäisi siten joksikin aikaa polveutumisopin menestyksen. Muita teoksia: „Leçons d'anatomie comparée" (5 nid., 1800-05; 2:nen pain. 8 nid., 1836-45); „Déscription géologique des environs de Paris" (1808); „Le règne animal distribué d'après son organisation" (4 nid., 1816; uusi pain. 5 nid., 1829); „Histoire naturelle des poissons" (22 nid., 1829-49, A. Valenciennes'in jatkama). *J. A. W.*

G. Cuvier.

Cuxhaven *[kukshāfen]* l. Kuxhaven, linnoitettu satamakaupunki Saksassa, Elben suun länsipuolella, Hampurin Ritzebüttelin amtiin kuuluva, 11,145 as.; Harburg-C:n radan loppukohta. C:ssa on kirkkoja, synagoga, amtioikeus ja kauppakamari; suuri satama, loistotorni, luotsi- ja meripelastusasema sekä tykki- ja meriväen varastohuoneet. Merikylpypaikka. Meijereitä, säilyketehtaita ja kalansavustuslaitoksia. Suuri laivaliike: satamaan tuli 1905 n. 470 laivaa, tonniluku 441,000 t. Suuri varusväki. —

Hampurin suomalainen merimiespastori käy C:ssa pitämässä hartauskokouksia suomalaisille merimiehille. *W. S-m. (T. W:ri).*

Cuyabá, Mato Grosson valtion pääkaupunki Brasiliassa, purjehduskelpoisen C.-joen varrella, 220 m yl. merenp. ja 34,393 as. (1900). C. sijaitsee terveellisessä seudussa; se on tärkeä kumin vientipaikka. Piispanistuin ja piispallinen seminaari, asehuone ja merisotakoulu. Kullankaivajien perustama 1720; pääkaupunki v:sta 1835.

Cuyp, Aelbert ks. Cuijp.

Cuypers *[köip-],* Peter Josef Hubert (s. 1827), holl. arkkitehti, nykyaikaisen alankomaalaisen rakennustaiteen perustaja. C. on rakentanut joukon goottilaistyylisiä kirkkoja kotimaassaan sekä Amsterdamin valtionmuseon (1885) ja keskusaseman (1889), molemmat hollantilaiseen renesanssityyliin. Useissa liikerakennuksissa hän on menestyksellä käyttänyt vanhojen alankomaalaisten kaupparakennusten tarjoamia aiheita. C. on myöskin johtanut historiallisten rakennusten — m. m. Mainzin tuomiokirkon — uudistustöitä. *F. L.*

Cuza, Alexandru Ioan I (1820-73), Romaanian ruhtinas. C., joka oli bojaarisukua, toimi ensin valtion virkamiehenä ja otti 1848 tehokkaasti osaa vapausliikkeeseen, minkä johdosta hän karkoitettiin maasta. Palattuaan kotimaahan hän palveli upseerina, yleni nopeasti everstiksi ja oli 1858 sotaministerinä; v. 1859 hän valittiin ensin Moldovan ja sitten Valakian ruhtinaaksi. Kun sulttaani 1861 oli vahvistanut hänen vaalinsa, yhdistettiin mainitut ruhtinaskunnat Romaanian nimellä. C. poisti maaorjuuden ja jakeli maita talonpojille, mutta hoiti huonosti raha-asioita ja hallitsi omavaltaisesti. Hänen hallituksensa herätti sen vuoksi tyytymättömyyttä sekä vanhoillisissa että kansanvaltaisissa piireissä. V. 1866 hänet pakoitettiin luopumaan vallasta, minkä jälkeen hän eli ulkomailla. *J. F.*

Cuzco *[kuþko].* 1. Perun tasavallan C:n departementin pääkaupunki Kordillieerien välisessä laaksossa, 3,467 m yl. merenp., n. 30,000 as. Kauniisti rakennettu, kirkkoja, sairaaloita, seminaari, kirjasto, museo ja korkeampia kouluja. Harjoittaa kutomo-, kulta-, sokeri ja nahkateollisuutta. — C. on vieläkin kvetšualaisten pyhä kaupunki, jossa muinoin inkat (ks. t.) hallitsivat. Siinä on runsaasti temppelien ja linnojen raunioita; ennen se oli myös kuuluisa aarrerikkauksistaan. Espanjalaiset (vrt. Pizarro) valloittivat sen 1533. — 2. Perun departementti, 404,845 km², n. 440,000 as., eniten kvetšua-intiaaneja. Maa on metalleista rikas, mutta niitä ei paljon käytetä; pääelinkeinot ovat maanviljelys ja karjanhoito. *(W. S-m.)*

Cwt (engl. *cent* = sata, ja *weight* = paino), lyh. engl. *centweight [sentweit]* l. hundredweight = engl. sentneri (= 50,8024 kg).

Cyaani ks. Syaani.

Cyaanihappo ks. Syaanihappo.

Cyaanirautakaliumi ks. Ferrosyankaliumi.

Cyaanivetyhappo ks. Syaanivetyhappo.

Cyanaatit ks. Syanaatit.

Cyanidit ks. Syanidit.

Cyaniitti ks. Syaniitti.

Cyankaliumi ks. Syankaliumi.

Cyanoosi ks. Syanoosi.

Cyanoottinen ks. Syanoottinen.

Cyanophycæ, sinilevät (ks. t.).

Cyanotypia ks. Syanotypia.

Cyanuurit ks. Syanidit.

Cyatheaceæ, saniaisheimo. Useimmat lajit puumaisia, palmujen näköisiä. Rungon pituus vaihtelee aivan lyhyestä 9 m:iin, sen paksuus saattaa nousta 20-50 cm:iin ympärimitaten. Lehdet ruusukkeena varren latvassa, usein moninkertaisesti hienojakoiset. Ileimoon kuuluu 7 sukua, 200-300 lajia, pääasiassa eteläisen pallonpuoliskon lämpimissä ja lauhkeissa osissa. Muodostavat etenkin Itä-Australiassa kauniita metsiä. Euroopan kasvihuoneissa puumaiset saniaiset ovat hyvin suosittuja. Tärkeimpiä sukuja ovat *Alsophila, Cibotium, Cyathea, Dicksonia.*

Cyatophyllum, *paleont.,* paleotsooinen korallisuku (maljakoralli), joka etenkin devonikaudella eli lukuisina lajeina. *P. E.*

Cybele ks. Kybele.

Cycadeæ, käpypalmut (ks. t.).

Cyclamen, kasvisuku *Primulaceæ*-heimossa. Muutamia lajeja Keski-Euroopan ja Välimeren maiden vuoristoista. Pieniä kauniita yrttejä, joiden litteästä varsimukulasta pitkäruotiset, herttamaiset tai munuamaiset lehdet ja 1-kukkaiset vanat nousevat. Kukat punaisia tai valkeita. Niiden omituinen ulkomuoto riippuu siitä, että joks. lyhyttorvisen teriön liuskat ovat jyrkästi taaskäänteisiä. Yleisin viljelty laji on *C. latifolium (C. persicum)* Välimeren maista. *C. europæum*in, alppiorvokin, mukula on myrkyllinen. Kasvaa Keski-Euroopan tunturiseuduissa.

Cyclamen europæum.

Cycle *[sikl]* (ransk.) ks. Polkupyörä.

Cycloidisuomu ks. Suomu.

Cyclops ks. Ilankajalkaiset.

Cyclopterus ks. Vilukala.

Cyclostomi ks. Ympyräsuiset.

Cydonia, omenapuulle läheinen kasvisuku. Puita tai pensaita, joilla on ehyet lehdet ja 5-lokeroinen, omenantapainen hedelmä. *C. vulgaris,* kvitteni, on korkea pensas; lehdet vanukekarvaisia, kukat vaaleanruusunpunaisia, hedelmät villakarvaisia. Runkoja käytetään kääpiöpäärynäpuiden oksastamisessa villivarsina, hyvänhajuisista hedelmistä keitetään marmeladia tai Etelä-Euroopassa suosittua hyytelöä. Siemeniä käytetään rohdoksena *(semina cydoniæ)* sisältämänsä runsaan kasviliman tähden. *C. japonica,* jolla on isot, helakanpunaiset kukat. on kaunis koristepensas.

Cydonia japonica.

Cygnæuksen galleria.

Cygnæuksen galleria, Helsingissä It. Kaivopuistossa n:o 17, sijoitettu pieneen puiseen, Fredrik Cygnæuksen (ks. t.) aikoinaan omistamaan huvilaan. Tämäu huvilau ynnä siinä nykyään säilytetyn taidekokoelmau C. jälkisäädöksessään lahjoitti Suomen kansalle. Avattu yleisölle 1882. Hoitoa varten vuotuinen määräraha 1,200 mk. Sisälsi alk. noin 210 taideteosta, johou lisäksi tuli 30 C:u kuoleman jälkeen löydettyä albumilehteä (kynäpiirustuksia ja vesimaalauksia). Taideteoksista oli 150 kotimaista, jotka C. osaksi oli ostanut, osaksi saanut taiteilijoilta lahjaksi. Nykyään on gallerian teosten lukumäärä lisääntynyt noin 400:aan, joista useimmat lisäykset ovat lahjoja. Varsinkin lisääntyi gallerian piirroskokoelma huomattavassa määrin gallerian ensimäisen johtajan B. O. Schaumaniu (ks. t.) toimesta, joka etupäässä keräsi sinne C:n runoissa mainittujen henkilöiden muotokuvia. Paitsi tätä piirroskokoelmaa galleria m. m. sisältää yli puolisataa sekä ulkomaalaisten että kotimaisten taiteilijain kipsiin valettua ja muutaman puuhun veistetyn kuvanveistoksen (edustettuina m. m. C. E. Sjöstrand, W. Runeberg, J. E. Stenberg, Evelina Särkelä, J. Takanen, R. Stigell ja E. Wikström), ja ennen kaikkea on galleriassa öljy-, pastelli- ja vesimaalauksia sekä piirustuksia, yhteensä noin 150 kpl. niin hyvin vanhempieu ulkomaalaisten (tosin vähemmän tunnettujen tai kokonaan tuntemattomien) taiteilijain kuin varsinkin aikaisempien ja myös joidenkuiden myöhempien kotimaisteu maalarien joko alkuteoksia tai jäljennöksiä. Aikaisemmat näistä ovat siellä edustettuina Laurèuksesta ja Finnbergistä alkaen Hj. Munsterhjelmiin ja Lindholmiin saakka; myöhemmistä m. m. A. Edelfeltin 3 teosta, joiden joukossa „Poltettu kylä, Nuijasodan ajoilta", maal. 1879, yksi A. Uotilan ja samoin E. Järnefeltin. Tämä suom. maalausten kokoelma on gallerian tärkein osa.

E. R-r.

Cygnæus-suku on saanut nimensä Joutsenon pitäjän nimestä (joutsen = lat. *cygnus*). Suvun kantaisä on Mäntyharjun kirkkoherra Zacharias C. (k. 1774); hänen poikansa oli:

1. Zacharias C., vanh. (1733-1809), piispa, tuli ylioppilaaksi 1754, papiksi 1755 ja maisteriksi 1757. Oltuaan pappina Mäntyharjussa ja Loviisassa, C. nimitettiin Porvoon hiippakunnan tuomiorovastiksi 1791 ja seur. v. piispaksi, jona häu otti osaa m. m. Porvoon valtiopäiviin 1809, mutta kuoli niideu kestäessä.

2. Zacharias C., nuor. (1763-1830), piispa, edellisen poika, tuli ylioppilaaksi 1781, papiksi 1784 ja maisteriksi 1786. Oltuaan pappina m. m. Hämeenlinnassa ja Hollolassa, C. nimitettiin Porvoou hiippakunnau piispaksi 1819 ja seur. v. Pietarin piirin luterilaisten seurakuntien piispaksi sekä valtakunnan kenraalikonsistorin presidentiksi Pietariin, jonne hänet haudattiinkin.

3. Johan Henrik C. (1765-1814), kirkkoherra, Zacharias C. vanhemman poika, ylioppilas 1781, maisteri 1786, papiksi vihitty 1787. Hän oli m. m. Pietarin ruotsalaisen P. Katariinan seurakunnan pappina v:sta 1792, mutta epäluulon tähden karkoitettiin Moskovaau 1797 ja sai eron virastaan 1798. Oli senjälkeen pappina Rantasalmella. C:lla oli harvinaiset puhujalahjat.

4. Magnus Wilhelm C. (1783-1852), virkamies, ylioppilas 1803, Turun hovioikeuden auskultantti 1805. C. oli Kuopion kaupungin järjestysmies, kun venäläiset valtasivat kaupungin 1808. Silloiu, kuten myöhemminkin, esim. pelastaessaan talonpoikaispäällikön Tijaisen, hän oli vähällä menettää henkensä, mutta sai rohkeudellaan ja jalomielisyydellään vihollisenkin myötätunnon puolelleen. Hän siirtyi sitten Ruotsiin, jossa oli lääninsihteerinä Norrbottenin ja Västerbottenin lääueissä sekä sai 1818 laamannin arvonimen.

K. S.

5. Fredrik C. (1807-81), runoilija, arvostelija ja kirjallishistorioitsija, synt. 1 p. huhtikuuta 1807 Hämeenlinnassa, jossa hänen isänsä, Zacharias C. nuor. (ks. t.), silloin oli kirkkoherraua. Äiti oli Karoliina Aejmelæus. C. sai ensimäisen opetuksensa isänsä johdolla kotonaan, kunnes perhe 1820 muutti Pietariin, jonne isä oli kutsuttu Venäjän luterilaisten seurakuntien piispaksi. Siellä hän kävi ranskalaista koulua, saavuttaen hänelle myöhemmin tärkeitä tietoja uusissa kielissä, ja sai sen ohessa yksityisopetusta nuoren, etevän kielentutkijan A. J. Sjögrenin johdolla. Syksyllä 1823 hän suoritti ylioppilastutkinnon Turussa. Isän ansiot avasivat hänelle heti sekä yliopisto- että seurapiirit, ja hän joutui asumaau J. J. Tengströmin kotiin, jossa tutustui Runebergiin, Snellmaniin ja Nervanderiin sekä Lönnrotiin. Vasta 1832 C. suoritti kandidaattitutkintonsa ja samana vuonna vihittiin maisteriksi Helsingissä. Jo sitä ennen hän oli tullut jäseneksi „Lauantaiseuraan". Vv. 1832-37 C. toimi kadettikoulun opettajana Haminassa. Sieltä hän sen ohessa tuon tuostakin lähetti runojaan „Helsingfors Morgonblad"iin ja toimitti painosta ensimäisen kirjallisen teoksensa

Fredr. Cygnæus.

„Jääkyyttilät, ströskrift i fria häften", joka pääasiallisesti sisälsi laajahkon kirjallisen arvostelun „Ett och annat angående Elgskyttarne och Hanna". Uudella vuodella 1838 hän oli taasen Helsingissä, valittiin seur. v. pohjalaisen osakunnan kuraattoriksi, väitteli fil. tohtorin arvoa varten aineesta „Commentationis de Hannibale pars prior", nimitettiin sam. v. historian dosentiksi, ja koska tästä toimesta ei ollut mitään tuloja, hän haki ja sai rehtorinviran Helsingin alkeiskoulussa. Pohjalaisten kuraattorina hän antoi voimakkaita herätteitä osakuntaelämälle, aiheutti sittemmin tavaksi tulleet vuosijuhlat Porthanin päivänä ja pani alkuun rahankeräyksen Porthanin Turkuun pystytettävää patsasta varten, ehdotti ja avusti ensimäisen ylioppilasalbumin „Joukahaisen" julkaisemista y. m. Hänellä oli muuten yliopistonopettajana harvinaisen suuri vaikutusvalta ylioppilasnuorisoon loistavien puhujalahjojensa kautta. Erityiset sanottavansa tälle nuorisolle hän lausui m. m. promotsionirunoissaan 1840, 1850 ja 1864.

Vv. 1843-47 C. teki pitkän ulkomaanmatkan, jonka alkuperäisenä tarkoituksena oli historiallisten arkistotutkimusten harjoittaminen. Hän käytti kuitenkin enimmän aikansa perehtyäksensä Euroopan kirjallisuuteen ja taiteeseen, ja minne hän vain tuli, joutui hän hienon käytöstapansa, nerokkuutensa ja kielitaitonsa avulla arvokkaimpien ja etevimpien henkilöiden tuttavuuteen. Matkan kirjallisena tuloksena olivat „Ljus och skugga" (2 vihkoa 1845-46) ja „Bidrag till de nordeuropeiska folkens historia, hämtade ur sydeuropeiska källor" (1848). Hänen kotiinpalatessaan oli paljo entisestään muuttunut. Runeberg oli siirtynyt Porvooseen ja juuri lähettänyt „Maamme" laulun runoahjostaan. Snellmanin edellisten vuosien herätys Saimassa oli saanut nuorten mielet hehkumaan kansallisuuden asialle. „Suometar" oli perustettu ja Suomen taideyhdistys oli sam. v. alkanut toimintansa. C. tervehti riemulla tätä sivistyksen elpymistä kaikilla aloilla. Ja kun ylioppilaskunta 13 p. toukok. 1848 vietti kuuluisata „Florajuhlaansa", jolloin „Maamme" laulu ensi kerran laulettiin, piti C. loistavimman isänmaallisen puheensa, jonka innostuttava vaikutus on kulkenut polvesta polveen, vaikkei se ole säilynyt jälkimaailmalle muussa muodossa kuin Z. Topeliuksen päiväkirjanotteena. V. 1854 C. tuli estetiikan ja uudemman kirjallisuuden professoriksi, julkaistuaan väitöskirjan „Konung Erik såsom dramatisk karaktär". Luennoitsijana hän oli niin suosittu, ettei kenelläkään yliopistossamme ennen häntä ole ollut niin runsaslukuista kuulijakuntaa. Th. Rein on hänestä sanonut, että hänen luentonsa muotonsa puolesta epäilemättä ovat loistavimmat mitä koskaan on pidetty Suomen yliopistossa. Tuhkatiheään häntä käytettiin juhlapuhujana.

Nuori taide-elämämme oli ennen kaikkea hänen lämpimimpien harrastustensa esineenä, ja Suome taideyhdistyksen johtokunnan jäsenenä v:sta 1849 ja sen puheenjohtajana v:sta 1863 hän piti pitkän sarjan puheita, kunnes hän 1878 sairaloisuutensa vuoksi kieltäytyi tästä toimesta. Hän oli sen ajan taiteilijoitten tuki ja turva, ja hänen sanansa päivän taidearvostelussa merkitsi enemmän kuin kenenkään muun. Uusi ruotsalainen teatteri taloineen ja teatterikouluineen oli myöskin hänen taideinnostuksensa tuloksena.

Runoilijauransa alkupuoliskolla C. sai kokea runsaasti nurjamielisyyttä ja ivaa kotimaisen arvostelun puolelta. Hänen puolustukseksensa nousivat tuontuostakin Snellman, Topelius tai joku muu avarampien näköalojen miehistä, ja vähitellen alettiin vastaanottaa hänen kynänsä tuotteita kohteliaalla arvonannolla. Mutta hänen runojaan ei ole koskaan paljon tai yleisemmin luettu. Siihen on syynä niiden omituinen muoto. C. liittyi lähemmin kuin kukaan muu sen ajan suomalaisista kirjailijoista romanttiseen suuntaan ja piti oikeutenaan säätää itsellensä omat lakinsa myöskin tuotteittensa muotoon nähden. Hänellä oli harvinaisen rikas runosuoni, loistavia ajatuksen välähdyksiä, syvää runollista tunnelmaa ja rohkeaa mielikuvituksen lentoa; mutta samalla hänen runonsa yleensä ovat raskaita lukea. Kuitenkin löytyy niiden joukosta erinomaisia runoutemme helmiä.

C. on epäilemättä välittömimmin vaikuttanut sekä aikalaisiinsa että jälkimaailmaan suorasanaisilla kirjoituksillansa. Varsinkin hän on kirjallisena arvostelijana toiminut ladunaukasijana maassamme. Hänen kuolemattomaksi ansioksensa on luettava, että hän ensimäisenä on kiinnittänyt maanmiestensä huomion Runebergin merkitykseen kansallisena runoilijana tutkimuksissaan „Ett och annat angående Elgskyttarna och Hanna" (1837) ja „Om Fänrik Ståls sägner, betraktelse" (1861). Näitten viimemainittujen arvoa C. oli mies paikallaan heti tajuamaan, koska lapsuudestaan saakka oli hellinyt viime sotamme vanhoja muistoja ja ryhtynyt niiden ikuistuttamiseen kirjoittaessaan monografiat: „Revision af allmänna meningens dom öfver General Hans Henrik Gripenberg" (1852) ja ennen kaikkea „Joachim Zachris Dunker och hans omgifning" (1858). Hän on samoin ensimäinen, joka on selvittänyt Kullervo-runojen suuren runollisen merkityksen kirjoitelmassaan „Om det tragiska elementet i Kalevala" (1853). Kirjallishistoriallisissa tutkimuksissaan hän on vetänyt rajaviivan Suomen ja Ruotsin kirjallisuuden välille ja on syventynyt varsinkin niihin vanhempiin kirjailijoihin, joissa on huomannut erityisen suomalaisen leiman. Niinpä hän on vetänyt Jakob Fresen unholan kätköistä ja on suomalaisista ensimäisenä kirjoittanut F. M. Franzénin elämäkerran (1872). Sekä historiallisissa että muissakin tuotteissaan hän tekee pesänjaon Suomen ja Ruotsin välillä, osoittaen, että yhteisin voimin saavutettu kunnia harvoin on tullut yhteisesti jaetuksi. — C:n hengenjuuret olivat vahvasti kiinni suomalaisessa maaperässä, ja harva on hehkuvammin kuin hän rakastanut suomalaista synnyinmaatansa ja suuremmalla innolla ottanut osaa sen tulevaisuuden luomiseen. Kehityksessään hän oli monessa suhteessa aikansa edellä. Hän kuoli Helsingissä 7 p. helmik. 1881.

C. julkaisi kootut runonsa 1851-70 (6 os.): 2:nen ja 3:s osa sisältävät hänen draamansa „Claes Flemings tider" (1851) ja „Hertig Johans ungdomsdrömmar" (1854), joita ei ole koskaan näytelty. Näiden lomassa syntyi useita erikoisjulkaisuja, kuten „Afhandlingar i populära ämnen" (2 vihkoa 1852-53), „Små häften rörande

litteratur och konst" (1867-68) ja „Drag ur våra kulturförhållanden och tänkesätt nu för tiden" (1874).

C:n koottuja teoksia on julkaistu 1883-89 E. Nervanderin toimittamina, joka myös 1892 liitti niihin laajan ja valaisevan elämäkerran „Minne af Fredr. Cygnæus" (suom. „Fredrik Cygnæus. Muistokuva", 1907). [S. G. Elmgren, „Minnestal öfver Fredrik Cygnæus" (Acta soc. scient. Fennicæ XII, 1881); Z. Topelius, „Bidrag till en karakteristik af Fredrik Cygnæus och hans historiska arbeten" (Hist. arkisto VIII; Z. Topelius, Samlade skrifter 23, sekä niiden suomennoksessa); V. Vaseniukseu, Th. Reinin, J. R. Aspeliuin y. m. kirjoitukset Valvojan juhlajulkaisussa „Fredrik Cygnæus, satavuotismuisto" (1907).] *E. H.*

6. Uno C. (1810-88), Suomen kansakoululaitoksen perustaja, synt. 12 p. lokak. 1810 Leppäkosken kartanossa Janakkalassa. Hänen vanhempansa olivat lääuinrahastonhoitaja Jakob Georg C. ja Johanna Fredrika Ejmelæus. C. kirjoitettiin oppilaaksi Hämeenlinnan triviaalikouluun 1821 ja tuli ylioppilaaksi Turussa 1827. Keväällä 1836 hänet vihittiin filosofian maisteriksi ja keväällä 1837 papiksi. Pappiua hän palveli ensin Viipurissa kaksi vuotta, mutta siirtyi 1839 erään venäläis-amerikkalaisen kauppayhtiön palvelukseen Luoteis-Amerikkaan, Tyynen valtameren saaristoon, jossa hän v:een 1845 toimi siirtokunnan luterilaisena pappina, pääpaikkana Sitkan saari. Palattuaan täältä hän sai paikan Pietarissa, aluksi P. Katariinan ja sittemmin P. Marian seurakunnassa, jossa hän tuli kirkkokoulun johtajaksi. Tässä virassa hän tutustui sekä käytännöllisesti että myöskin tietopuolisesti koulukasvatukseen, tutkien varsinkin Pestalozziu, Fröbelin ja Diesterwegin teoksia. Myöskin hän oppi tuntemaan kansansivistyksen tilan Suomessa, sillä työskennellessään sunnuntaikoulussaan hän tuli tekemisiin eri osista maata Pietariin muuttaneiden kansalaisten kanssa. C:n oloaikaa Pietarissa kesti toistakymmentä vuotta (1846-58).

Uno Cygnæus.

Syyskuun 15 p. 1857 C. lähetti senaatille lausunnon tuomiokapitulien tekemistä ehdotuksista kansakoulujen perustamiseksi maahan. Tämä lausunto, nimeltään „Erinäisiä ajatuksia aiotusta kansakoulusta Suomessa", teki käänteen hänen elämässsään. Siinä hän toi esiin ajatuksen, että kansakoulua ei suinkaan ollut tehtävä yksinomaan rippikoulun valmistuslaitokseksi, niinkuin tuomiokapitulit olivat ehdottaneet, vaan Pestalozzi'n hengessä „kansan siveellisen ja aineellisen vaurastumisen tehokkaimmaksi edistämiskeinoksi". Uskonnonopetuksen rinnalle tuli siis asettaa muitakin, „maallisia" oppiaineita. C. sai tämän lausuntousa johdosta toimeksi Suomen kansakoululaitoksen perustamisen. Aluksi hän teki laajan tutkimusmatkan tutustuakseen Euroopan eri maiden kansauopetukseen. Tällä, kesäkuusta 1858 lokakuuhuu 1859 kestäneellä matkallaan hän kävi Ruotsissa, Tanskassa, Saksassa, Itävallassa, Sveitsissä ja Hollanuissa. Suomen kansakoulunopettajasemiuaarien esikuvana hän sittemmin käytti ennen muita Aargaun kauttonissa olevaa Wettingenin seminaaria, johon oli tällä matkalla tutustunut.

Kotiin palattuansa hän valmisti ehdotuksen maamme kansakoulutoimen järjestämiseksi, joka ehdotus julkaistiin 1861. Sen jälkeen C. uimitettiin kansakoulujen ylitarkastajaksi, mutta sai väliaikaiseksi toimekseen opettajaseminaarin perustamisen Jyväskylään; se avattiinkin 13 p. elok. 1863. Seminaarinjohtajana C. pysyi v:een 1869, mutta muutti seur. v. Helsinkiin kansakoulujen ylitarkastajaksi ja kouluhallituksen jäseneksi. Kansakouluasetus oli sillä välin saanut vahvistuksen 11 p. toukok. 1866, ja kansakouluja oli ruvennut siellä täällä syntymään. Niinä 17:nä vuotena, jotka C. tästä alkaen oli kansakoululaitoksen johtajana, sai tämä laitos sen pohjan ja ne muotonsa pääpiirteet, mitkä se on tähän saakka säilyttänyt. C. kuoli 2 p. tammik. 1888.

„Erinäisissä ajatuksissa" C. oli esittänyt kansakoululaitoksen perustukseksi seuraavat periaatteet: 1) kansakoulun johto oli erotettava kirkon johdosta ja aunettava erityiselle ylihallitukselle; 2) oli pidettävä hyvää huolta kelvollisten opettajieu valmistamisesta, jota varten oli perustettava seminaari, minkä oppikurssi oli oleva useampivuotinen; 3) seminaarissa ja kansakoulussa oli ruumiilliselle kasvatukselle annettava tärkeä sija, samoin opetukselle käytännöllisissä aineissa: käsitöissä, puutarhanhoidossa ja terveysopissa; 4) tyttöjen kasvatukselle oli kansakoulussa annettava yhdenarvoinen sija kuin poikien kasvatukselle. Nämä periaatteet tulivat sittemmin euimmäkseeu Suomen kansakouluissa toteutetuiksi ja muodostivat kauan seu tärkeimmät ja ominaisimmat piirteet. Varsinkin on käsityöopetuksen ottaminen kansakoulun ohjelmaan luettava Cygnæukselle suureksi ausioksi, hän kun oli ensimäinen, joka tämän aatteen toteutti.

Suomen kansakoulun perustajana ou Uno Cygnæuksella pysyvä ja kunniakas sija Suomen historiassa. V. 1900 paljastettiin Jyväskylässä kausakoulunopettajain toimesta hänelle muistopatsas. *M. S.*

Cygnus ks. Joutseuet.

Cykladit, saaıiryhmä Aigeian-meressä. ks. Kykladit.

Cyklinen (kreik. *kyklos* = ympyrä), kiehkurainen. ks. Kukka.

Cyklisti ks. Syklisti.

Cyklopia, epämuodostuma, jossa molemmat silmät ovat sulautuneet yhdeksi aiuoaksi otsan keskellä olevaksi silmäksi. *M. O-B.*

Cyklus ks. Sykkeli.

Cymbalum (lat.) ks. Sympaali.

Cynailurus ks. Gepardi.

Cynanchum vincetoxicum, käärmeeupistonyrtti. *Asclepiadaceæ*-heimoon kuuluva joks. korkea yrtti. Lehdet vastakkaisia; valkeat, pienet kukat

Cynanchum vincetoxicum.

sarjamaisissa viuhkoissa lehtihangoissa. Kallioilla ja kivikkomäillä eteläisimmässä Suomessa harvinaisena.

Cynara ks. Artisokka.

Cynarocephalæ ks. Mykerökukkaiset.

Cynewulf ks. Kynewulf.

Cynipidæ ks. Äkämäpistiäiset.

Cynocephalæ ks. Kynoskephalai.

Cynocephalus ks. Paviaanit.

Cynodon dactylon, bermudaheinä, lämpimien maiden heinäkasvi, joka kestää kesänkuivuuden ja josta senvuoksi on tullut Pohj.-Ameriikan etelävaltioiden karjanhoidon perustus. Myös Intiassa se on arvokasta hevosen ja sarvikarjan rehua.

Cynoglossum officinale.

Cynoglossum officinale, koirankieli. *Borraginaceæ*-heimoon kuuluva korkeahko, leveähkölehtinen yrtti. Kukat aluksi punaisia, sitten ruskahtavan sinisiä. Harvinainen kylissä, tienvierillä, kivisillä rannoilla maamme eteläosassa.

Cynomus ks. Preeriakoira.

Cynosurus cristatus, sukapää, keskikokoinen, hoikka heinä eteläisimmän Suomen rinneniityillä. Kampamaisten, kapealiuskaisten suojuslehtien suojaamat tähkylät järjestyneet melkein kerrotuksi, hoikaksi tähkäksi. Sopiva rehuheinäksi.

Cynosurus cristatus.

Cyperaceæ ks. Sarakasvit.

Cyperus ks. Papyrus ja Maamanteli.

Cypræa, ks. Posliinikotilo.

Cypressi ks. Sypressi.

Cypria ks. Kypria ja Kypris.

Cyprianus *[-ā'-]*, Thascius Cæcilius (n. 200-258), lat. kirkkoisä, synt. Karthagon läheisyydessä. Oltuaan ensin kaunopuheisuuden opettajana hän kääntyi v:n 245 paikoilla kristinuskoon ja valittiin 248 Karthagon piispaksi. Deciuksen (249-251) vainon aikana C:n täytyi paeta, mutta hän johti pakopaikastaan seurakuntaa edelleen viisaudella ja taidolla. Kun vaino keisari Valerianuksen hallitessa uudistui 256, ajettiin C. maanpakoon, mutta kun hän sieltä palasi seurakuntaansa, otettiin hänet kiinni ja surmattiin 258. — C. on suuresti teroittanut ja kohottanut piispanviran merkitystä. Ihmisen pelastus riippuu hänen kuulumisestaan kirkkoon, jonka koossa pitävänä voimana on piispaus. Hänen sepittämänsä ovat katolisen kirkon peruslauseet: „kirkon ulkopuolella ei ole pelastusta" ja „Jumala ei saata olla sen isä, jolla ei ole kirkko äitinä". C. on näin ollen katolisen kirkkokäsitteen tärkeimpiä muodostajia. Siitä huolimatta C. vastusti Rooman piispan itsevaltaisia vaatimuksia. Kerettiläisten kastetta koskevassa riidassa C. taisteli Rooman piispan Stefanuksen kantaa vastaan, selittäen että Rooman piispalla ei ole suurempaa valtaa kuin muillakaan piispoilla; hän on vain ensimäinen vertaistensa joukossa *(„primus inter pares"*, episkopaalinen teoria). Jumaluusopissa C. oli Tertullianuksen (ks. t.) oppilas, jonka mielipiteitä hän kuitenkin suuresti lievensi. Kirjailijana hän enimmin liikkui käytännöllisillä aloilla; hänen teoksistaan on „De unitate ecclesiæ" tärkein. C. oli kirkkoruhtinas, jolla on ollut mitä suurin vaikutus katolisuuden myöhempään kehitykseen. [O. Ritschl, „Cyprianus von Karthago und die Verfassung der Kirche" (Gött., 1885).]

E. K-a.

Cyprina-savi, *geol.*, savikerrostuma, jossa on *Cyprina islandica* simpukan kuoria. Tavataan Itämeren lounaisosan ympäristössä, etupäässä Tanskan saarilla, usein jääkauden soran peitossa. Muutamat tutkijat arvelevat sen muodostuneen ennen jääkautta, toiset taas pitävät sitä jääkausien välisenä (interglasiaalisena) aikana syntyneenä. *P. E.*

Cyprinidæ ks. Särkikalat.

Cyprinopsis ks. Kouri.

Cyprinus ks. Karppi.

Cypripedilum calceolus, tikankontti, kämmekkäisiin kuuluva korkeahko, leveälehtinen, kauniskukkainen yrtti. Harvinainen, etenkin kalkkiseuduissa, metsäniityillä ja rehevissä lehtimetsissä eri osissa maata.

Cypripedilum calceolus.

Cypris ks. Raakkuäyriäiset.

Cypros ks. Kypros.

Cypselus ks. Tervapääskynen.

Cyrano de Bergerac ks. Bergerac.

Cyrillus *[-i'-]* ks. Kyrillos.

Cyrus *[-ȳ-]* ks. Kyyros.

Cysta (kreik. *kystis* = rakko). 1. *Eläint.*, luja suojuskalvo, joka kotelon tavoin ympäröi lepotilaan asettuneiden alkueläinten, loismatojen ja useitten makeanveden eläinten tai näiden silmujen ja toukkien ruumista ja jonka avulla nämä elimistöt suojelevat itseään kuivumista, ravinnonpuutetta tai muita niiden ympäristössä tapahtuvia vahingollisia muutoksia vastaan. Ennen itiömuodostusta alkueläimet tavallisesti kotcloituvat. C. voi tarkoittaa myös itse kotelomaisella suojeluskalvolla varustettua lepo- tai lisääntymistilaa. *K. M. L.*

2. *Lääket.*, rakontapainen muodostuma, jonka sisällys on erilainen riippuen aiheuttavasta taudillisesta tapahtumasta ynnä paikallisista oloista; retensioni-c. syntyy esim. jonkin rauhasen tiehyeen tukkeumiscsta, jolloin sen erittämä neste ei pääse vapaasti poistumaan; pehmenemys-c. muodostuu jossakin elimessä kudoksen paikalliscsta kuoleutumisesta, pehmenemisestä ja nestemäiseksi muuttumisesta. *M. O-B.*

Cysticercus ks. Heisimadot.

Cystis (lat. < kreik. *kystis)*, rakko. — C. f e l l e a, sappirakko.

Cystitis (< *cystis*, ks. t.), virtsarakon katarri l. tulehdus.

Cystoidea, *paleont.*, p a l l o p i i k k i ä i s e t, sukupuuttoon kuolleita piikkinahkaisia, jotka olivat lähinnä sukua merililjoille ja elivät paleotsooisella ajalla. Ne ovat varsinkin siluurissa edustetut ja kuuluvat vanhimpiin kivettymiin. Niillä on pallomainen, monikulmaisista levyistä muodostunut, rakenteeltaan hyvin alkuperäisesti kehittynyt ruumis. *K. M. L.*

Cystoliitti.

Cystoliitti, *kasvit.*, omituinen päällyskettosolun ulkoketon paksunnos. On mulperimarjaa muistuttava kappale, joka on kiinni päällyskettosolun ulkoketosta sisäänpäin pistävässä lyhyessä, hienossa perässä. C:t ovat kalsiumkarbonaatin kyllästämiä selluloosamuodostumia. *(J. A. W.)*

Cystoma, rakkokasvain, kasvain, jonka kudoksella on rakkomuodostumia. Paitsi tavallisia cystomeja erotetaan peruskudoksen mukaan myöskin cystadenomeja, cystofibromeja, c.-myksomeja, c.-sarkomeja. *M. O-B.*

Cystophora, k u p l a h y l j e. ks. H y l k e e t.

Cystopteris, l o i k k o. sanajalkasuku. Meikäläiset lajit pieniä, hauraita sanajalkoja. Itiöpesäkeryhmän katesuomu maljamainen, kiinni pesäkeryhmän keskellä. *C. fragilis*, h a u r a s l o i k k o, on yleinen vuorenraoissa, sammaleisilla kivillä j. n. e.

Cystopteris fragilis.

Cystopus ks. V a l k e a r u o s t e.

Cystoskooppi ks. C y s t o s k o p i a.

Cystoskopia (kreik. *kystis* = rakko, ja *skopé'in* = katsella), virtsarakon tutkiminen viemällä siihen virtsatorven kautta erityinen valonlähteellä varustettu laite (c y s t o s k o o p p i), jonka läpi kuvastimen avulla voi tarkastaa rakon sisäseiniä. vrt. E n d o s k o p i a. *M. O-B.*

Cytherea, v e n u s s i m p u k k a. ks. S i m p u k a t.

Cythereia ks. K y t h e r e i a.

Cytisus, hernekukkaisiin kuuluva kasvisuku. Välimeren maiden pensaita, joilla on kolmesormiset lehdet ja kauniin keltaiset kukat tertuissa. *C. laburnum*, k u l t a s a d e, on Etelä-Suomen talven kestävä erinomaisen kaunis koristuspensas.

Cytisus laburnum.

Cytopharynx, solunielu, c y t o p y g e = soluperä, c y t o s t o m a = solusuu eräillä yksisoluisillä eläimillä, esim. ripsilikoeläimillä.

Cytoplasma ks. A l k u l i m a.

Czacki *[tšatski]*, T a d e u s z (1765-1813), puolal. oppinut ja yhteiskunnallinen toimimies, perusti 1800 yhdessä muutamien muiden kanssa Varsovan tiedeseuran ja 1803 kauppaseuran. V. 1803 hänet nimitettiin Volhynian, Podolian ja Kiovan kuvernementin koulujen ylikaitsijaksi. Nämä silloin puolalaiset koulut, joita varten C. yhdessä kuuluisan puolalaisen valtiomiehen Kollontajn (ks. t.) kanssa laati Aleksanteri I:n v. 1805 hyväksymän asetuksen, tulivat, varsinkin C:n perustama Kremenetsin lukio, pian kaitsijansa harvinaisen pedagogisen johtajakyvyn avulla mallikelpoisiksi ja kasvattivat erinomaisia voimia puolalaisen kulttuurin palvelukseen. C:n ulkopuolella pedagogista alaa olevista teoksista mainittakoon: „Liettualaisista ja puolalaisista laeista" (1801). *J. J. M.*

Czajkowski *[tšaiko'vski]*, M i c h a l (1808-86), puolal. kirjailija ja seikkailija, oli syntyisin Vähä-Venäjältä puolalaisista vanhemmista ja otti osaa Puolan kapinaan 1831. Hänen „Kasakkakertomuksensa" (1837) samoinkuin senjälkeen ilmestyneet novelliusakin tulivat reippaan kertomatapansa ja jännittävien tapaustensa tähden erittäin suosituiksi. Kyllästyneenä kirjallisuuteen C. kääntyi 1841 valtiollisen seikkailun alalle. Hän lähti Turkkiin ruhtinas Adam Czartoryskin (ks. t.) lähettinä ottamaan selkoa turkkilaisten mielialasta Puolaa kohtaan. Mentyään naimisiin suuren puolalaisen runoilijan Juliusz Slowackin nuoruudenlemmityn kanssa hän kääntyi muhametinuskoon, saavutti Turkin hallituksen luottamuksen ja johti Sadyk pašan nimellä Krimin sodassa itse muodostamaansa turkkilaista kasakkajoukkoa. V. 1860 hän oli jo kyllästynyt vapausharrastuksiin ja tuli mielipiteiltään itsevaltiuden puoltajaksi. Oltuaan aikanaan Turkissa korkeissa viroissa, m. m. Bukarestin kuvernöörinä, hän anoi 1872 armahdusta Venäjän hallitukselta ja saatuaan sen asettui asumaan Vähä-Venäjälle, jossa päätti päivänsä itsemurhalla. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät Leipzigissä 1863-73. *J. J. M.*

Czakó, Z s i g m o n d *[tsakō žigmond]* (1820-47), ennenaikojaan päivänsä päättänyt unk. näyttelijä ja näytelmänkirjoittaja, jonka draamoista vars. „Kauppias ja merimies" (1844) ja „Testamentti" (1845) aikoinaan herättivät ansaittua huomiota.

Czarniecki *[tšarnje'tski]*, S t e f a n (1599-1665), puol. sotapäällikkö, otti osaa 1648 syttyneen pitkällisen kasakkakapinan kukistamiseen, jolloin joutui vihollisten vangiksi kahdeksi vuodeksi. Vapaaksi päästyänsä hän asettui puolalaisen joukon johtoon ja taisteli menestyksellä Ukrainassa, josta hänet Kaarle X:n Kustaan hyökkäys (1655) kutsui takaisin Puolaan. Kaksi kuukautta hän urhoollisesti puolusti ruotsalaisten piirittämää Krakovaa; vasta nälänhätä pakotti hänet lähtemään kaupungista (1655). Antamatta tämän lannistaa mieltänsä hän yhä edelleen oli ruotsalaisille suureksi esteeksi. Puolalaisille onnettoman Varsovan taistelun jälkeen (1656) hän jatkoi sotaa 5,000 tataarin päällikkönä. Ruotsalaisten karkoittaminen Puolasta

oli pääasiallisesti hänen ansiotansa. V. 1658 lähetettynä 6,000 miehen johtajana Tanskan avuksi hän myöskin kunuostautui. Sodassa Venäjää vastaan hän 1660 kahdessa taistelussa voitti venäläiset ja taisteli menestyksellä kasakoita vastaan. Hänet palkittiin suurilla lääniryksillä ja nimitettiin hetmaniksi. C. on Puolan suurimpia sotureita.

Czartoryski *[tšartory'ski]*, puol. ylimyssuku. 1. Adam Kazimierz C., ruhtinas (1734-1823), oli kuningasehdokkaana 1763 August III:n kuoltua, mutta Venäjän keisarinna Katariina II:n vaikutuksesta Stanislaus Poniatowski valittiin. Kuu Galitsia, jossa C:n suuret tilukset olivat, Puolau ensimäisessä jaossa 1772 joutui Itävallalle, meni C. Itävallan palvelukseen, tullen sotamarsalkaksi, mutta otti osaa 1788-91 Puolan valtiopäiviin, koettaen saada Puolau itsenäisyyttä turvatuksi Venäjää vastaan.

2. Adam Jerzy C., ruhtinas (1770-1861), edellisen vanhin poika, taisteli Kosciuszkon johtamassa joukossa venäläisiä vastaan 1794; Puolan kolmannen jaon jälkeen 1795 hänet lähetettiin Pietariin, pääsi siellä suuriruhtinas Aleksanteriu suosioon, joka hallitsijaksi tultuaan korotti hänet ulkoasiainministeriksi 1802 ja Puolan oppilaitosten kuraattoriksi 1803. C. oli Aleksanterin läheisimpiä neuvonantajia; mutta 1807, jolloin Rumjantsev tuli ulkoasiainministeriksi, hän joksikin aikaa vetäytyi pois valtion toimista. C. oli sitten Aleksanterin mukana hänen retkillään Napoleonia vastaan; 1815 hän tuli Puolau valtiopäiväin senaatin jäseneksi. Varakuningas Konstantinin ankaran menettelyn johdosta hän erosi 1823 toimistaan ja harjoitti sitten tieteellisiä opintoja. Puolan kapinan alkaessa 1830 C. kutsuttiin ensin väliaikaisen hallituksen ja sitten (1831) kansallishallituksen presidentiksi. Kun Krukowiecki (elok. 1831) nimitettiin diktaattoriksi, erosi C. ja taisteli sitten sotamiehenä. Kapinan kukistuttua hänen Puolassa olevat tiluksensa riistettiin häneltä ja hän itse suljettiin pois armahdettujen joukosta; hän asettui silloin asumaan Pariisiin. Aleksanteri II tarjosi hänelle 1856 amnestian, mutta hän ei siitä huolinut. *K. O. L.*

Czekanowski *[tšekano'vski]*, Aleksander (1832-76), puol. tutkimusretkeilijä. Tutkittuaan lääketiedettä ja myöhemmin mineralogiaa Kiovassa ja Tartossa C. otti osaa Puolan kapinaan 1863 ja karkoitettiin siitä syystä Siperiaan. Täällä hän teki monta geologista tutkimusmatkaa. Armahdettiin 1876, mutta surmasi itsensä vähän sen jälkeen. *(W. S-m.)*

Czekanowskia, *paleont.*, jura-muodostumassa esiintyvä *Ginkgo*-kasveihin kuuluva suku. Lehtilapa on hankajakoisesti jakautunut kapeisiin, tasasoukkiin liuskoihin, *Ginkgo*lla se on leveä, eheä.

Czermak *[tšer-]*, Johann Nepomuk (1828-73), fysiologi, toiminut professorina Grazissa, Krakovassa, Budapestissä, Jenassa ja Leipzigissä, otti kurkkukuvastimen käytäntöön sairaitten hoidossa; hän on myös rinoskopian (ks. t.) perustaja. *M. O-B.*

Czerna Gora *[tšer-]* (Czornahora), Karpaattien metsävuoriin kuuluva vuoriryhmä ja huippu, 2,026 m yl. merenp. Täältä Tisza- (Theiss-) joki saa alkunsa.

Czernagora *[tšer-]* ks. Moutenegro.

Czernowitz *[tšernovits]* (romaan. *Cernăuts*, vähäven. *Tšernivtsi*, puol. *Czernowce)*, Itävallassa, Bukovinau pääkaupunki lähellä Pruthia, Lemberg-Jassyn radan varrella, 67,622 as. (1900). näistä n. $^1/_3$ juutal. C. sijaitsee Bukovinan vuorimaan rinteellä n. 240 m yl. merenp. Täällä ovat arkkipiispan ja maan hallituksen palatsit, saks. yliopisto (ilman lääketiet. tiedekuntaa), monta oppi- ja käytännöllistä koulua, kansallismuseo ja opettaja- sekä opettajatarseminaari. C. käy vilkasta kauppaa Venäjän ja Romaanian kanssa pääasiallisesti juutalaisten ja armeenialaisten välityksellä. Hallinnollisten pää- ja keskusvirastojen sekä valtiopäivien sija. vrt. Bukoviua. *(W. S-m.)*

Czerny *[tšerni]*, oikeammin Crni, serbialainen suku. 1. Georg Petrovitš C. ks. Kara-Djordje. — 2. Aleksander Karageorgevitš C. ks. Karadjordjevitć.

Czerny *[tšerni]*, Karl (1791-1857), itävalt. pianonsoittaja ja säveltäjä, Beethovenin oppilas. Hänen oppilaitaan olivat m. m. Liszt, Döhler, Kullak, Jaell. Hänen sävellystensä lukumäärä nousi yli 1,000; mutta pysyvä merkitys on jäänyt vain häuen etydi- ja sormiharjoitusteoksilleen, esim. „Sehule der Geläufigkeit", „Sehule der Fingerfertigkeit", ja „Sehule des Virtuosen". *I. K.*

Częstochowa *[tšenstoho'-]*, ven. Tšenstohovo, piirikaupunki Petrokovin kuvernementissa, Puolassa, 53,650 as. (1902), joista paljo juutalaisia. C. sijaitsee Warthe-joen ja Varsova-Wienin radan varrella ja harjoittaa vilkasta villa-, puuvilla-, kone- ja paperiteollisuutta. Se on tärkeä sotilasasema ja kaikkien katolilaisten slaavilaisten tärkein pyhiinvaelluspaikka; sillä on 3 katolilaista ja 1 venäl. kirkko sekä synagoga. Huomattavin on kuitenkin sen muinoin linnoitettu rikkauksistaan kuuluisa, kuningas Wladyslaw Jagellon perustama luostari, jossa vuosittain käy n. 300,000 pyhiiuvaeltajaa. Tämän kalleiu pyhäinjäännös on, luultavasti bysanttilaista alkuperää oleva, tarun mukaan evankelista Luukkaan maalaama ruskeanvärinen jumalanäidin kuva, jonka yllämainittu kuningas pelasti luostariin. Kuva on antanut aihetta n. s. „mustau madonnan" palvelemiseen Puolassa ja Venäjällä. — Kaarle X:n Kustaan sodassa 1665 ylivoimainen ruotsalainen sotajoukko turhaan 13 päivää piiritti luostaria, jonka puolustajina oli 70 munkkia ja 150 sotamiestä urhoollisen apotin Augustin Kordeeki'n johtamina. Tämä teko on tehnyt Kordeeki'sta kansallissankarin. Hänen kuvapatsaansa paljastettiin C:ssa 1859. *(W. S-m.)*

Czetz, János *[tsäts jänoš]* (1822-1904), unk. vapaudentaistelija, palveli ensin Itävallan yliesikunnassa, tuli 1848 Unkarin sotaministeriöön ja otti osaa vapaussotaan; sai 1849 Siebenbürgeuissä olevien joukkojen päällikkyyden. Világosissa tapahtuneen Unkarin pääarmeian antaumuksen jälkeen C. piileskeli jonkun aikaa Unkarissa, kunnes pääsi pakenemaan Englantiin. missä julkaisi „Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" (1850); asettui sittemmin Buenos Airesiin. Hänen muistelmansa ilmestyivät 1902-03.

Czolbe *[tšo-]*, Heinrich (1819-73), saks.

filosofi, kannattaa naturalistista ja sensualistista maailmankäsitystä. Ihmisen pitää tyytyä aistilliseen, havainnolliseen maailmaan, joka sisältääkin kaiken sen hyvän ja kauniin, mikä on olemassa; ei pidä kuvitella toista salaperäistä, yliaistillista maailmaa. Teoksessaan „Neue Darstellung des Sensualismus" (1855) C. lähenee materialismia. Myöhemmissä teoksissaan „Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntnis" (1865) ja tekijän kuoleman jälkeen julkaistussa „Grundzüge einer extensionalen Erkenntnistheorie" (1875) hän myöntää materialismin epätyydyttäväksi; viimemainitussa hän koettaa muodostella Spinozan perusaatteita empiristiseen suuntaan.

A. Gr.

Czuczor, Gergely *[tsutsor gärgäi]* (1800-66), unk. runoilija ja sanakirjantekijä, rupesi 1824 benediktiläismunkiksi, oli 1825-35 lukionopettajana Györissä ja Komáromissa, 1835-39 Unk. tiedeakatemian toisena sihteerinä ja arkistonhoitajana, 1839-44 unkarin kielen ja kirjallisuuden professorina Györin akatemiassa. Saatuaan 1844 tiedeakatemialta tehtäväkseen suuren unkarinkielen sanakirjan toimittamisen, hän 1845 siirtyi kokonaan Budapestiin, jossa eli kuolemaansa saakka. C. herätti ensiksi huomiota kolmella sankarirunolla, joista „Aradi gyülés" („Aradin maapäivät", 1828) ja „Botond" (1830) ovat huomattavimmat. Vielä enemmän menestystä hän saavutti lyyrillisillä runoillaan, vars. kauneilla romansseillaan ja balladeillaan (huomattavimmat ovat näiden joukossa ne, joissa János Hunyady on aiheena). Näissä kaikissa on kansanrunouden vaikutus selvästi havaittavissa. Runojensa vuoksi C. sai kärsiä paljon vainoa sekä kirkollisten että valtiollisten viranomaisten puolelta; niinpä hän esim. isänmaallisen „Heräätyshuuto" runonsa vuoksi vapaussodan aikana joutui linnaan, jossa sai istua toista vuotta (1849-51). Sanakirjatyötä C., yhdessä J. Fogarasin kanssa, teki suurella innolla ja huolella; valmiiksi painettuna tämä 6-osainen merkkiteos ilmestyi vasta hyvän aikaa C:n kuoleman jälkeen (nim. v. 1874). Joskin sanakirjassa ilmenevä tieteellinen tausta on peräti vanhentunut, niin on sillä kuitenkin vieläkin suuri arvo tarkkojen ja luotettavien sananmerkityksen-selitystensä vuoksi. — C. toimitti myös menestyksellä mukailuja ja käännöksiä nuorisoa ja kansaa varten: m. m. hän unkarinsi Cornelius Nepoksen, Taeituksen „Germania"n sekä Horatiuksen „Ars poetica"n. — C:n kootut runoelmat (3 osaa ynnä elämäkerta) ilmestyivät 1858. *Y. W.*

D

D, vanhasta seemiläisestä kirjaimistosta johtuvien (kreikkalaisen, latinalaisen y. m. eurooppalaisten) kirjaimistojen neljäs merkki. Foinikialaisten ja kreikkalaisten vanhimmissa piirtokirjoituksissa se on kolmionmuotoinen; △ muodosta kehittyi ▷ muoto, josta sitten roomalaiset saivat D (ja d) kirjaimensa; kreikkal. kirjoituksessa merkki sai muodon Δ, ja nimen „delta", se kun muodoltaan muistutti Niilin deltaa. — Useimmissa eurooppalaisissa kirjaimistoissa d-kirjaimella on äännearvo *d;* espanjassa se kuitenkin sananlopussa (esim. *Madrid* sanassa) merkitsee *z*:tä, saksassa taasen (esim. *brod* sanassa) *t*:tä.

d-äänne on ääntämispaikkaan katsoen hammasäänne (dentaali), ääntämistapaansa nähden taas sulkuäänne (klusiili), sitä äännettäessä kun nimittäin kieli toimii siten, että sen kärjen pinta painautuu yläikenien sisäpuolta vastaan. Samaan tapaan muodostuvasta *t*-äänteestä *d* eroaa siinä, että jälkimäinen on puheäänellinen, s. o. että sitä äännettäessä keuhkoista tuleva ilmavirta panee äänijänteet väräjämään, täten synnyttäen soinnillisen äänen, n. s. puheäänen. Nykyisessä suomalaisessa valtakielessä (sivistyneessä puhekielessä) *d*-äänne on yleinen (sanan sisässä sekä myös, uudemmissa lainasanoissa, sanan alussa ja lopussa) ja vastaa siinä yleensä alkusuomen *δ*-äännettä (puheäänellistä dentaali-spiranttia, esim. *sodan* < *soδan);* suomen murteissa *d*-äänne sitävastoin ei esiinny.

Lyhennyksissä roomalaisissa piirtokirjoituksissa y. m. D (d) voi olla = *Deus, Divus, Dominus, Dux,* kirjeissä: *datum, dies,* luvunmerkkinä = 500. Kauppakirjanpidossa D on = *Debet,* espanj. nimien edessä = *Don,* resepteissä = *da* t. *detur* s. o. „annettakoon", kansainvälisissä sähkösanomissa = „kiireellinen" (saks. *dringend);* musiikkiterminologiassa *d.* voi olla = it. *destra* s. o. „oikealla kädellä" tai lat. *discantus* s. o. diskantti, korrehtuureissa *d* t. *δ* on = lat. *deleatur* s. o. „poistettakoon".

Musiikissa D (= it. *re,* ransk. *ré)* on *C-duur*-ääniasteikon toinen ääni. *Y. W.*

Daa *[dō],* Ludvig Kristensen (1809-77), norj. politikko ja sanomalehtimies, liittyi ylioppilaana kansalliseen ja vapaamieliseen puolueeseen; tuli 1835 historian ja maantiedon dosentiksi yliopistoon. Kaksi kertaa syrjäytettynä vakinaista opettajapaikkaa täytettäessä yliopistossa, hän heittäytyi intohimoisesti poliittiseen elämään ja valittiin useat kerrat suurkäräjille. — Jo 1839 hän oli liittynyt vastustuspuolueen lehteen, „Morgenbladet"iin, jota hän avusti v:een 1848, jolloin liittyi „Kristianiaposten"in toimitukseen, ensin ulkomaanosaston toimittajana, sittemmin päätoimittajana. 1862 D. nimitettiin lehtoriksi ja 1866 historian professoriksi yliopistoon. Opettajatoimensa lomassa oli hänen myöskin hoidettava kansatieteellistä museota. Tiedemiehenä D. ei ollut huomattava. Erityisesti D. oli kiintynyt suomalaisten kansanheimojen tutkimiseen; sitävarten hän matkusteli 1867 yhdessä J. A. Friisin kanssa Finmarkenissa, Kuollan niemimaalla ja Suomessa. Havaintojaan ja kokemuksiaan tältä matkalta hän on kuvannut osittain sanomalehtikirjoituksissa, osittain kirjassa „Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland" (1870). D:n mieliajatuksia oli skandinavismi (ks. t.) ja hänen skandinavisminsa käsitti myöskin Suomen, jota hän piti neljäntenä jäsenenä skandinaavisessa kokonaisuudessa. *E. M-a:*

Daae *[dō],* Ludvig Ludvigsen (s. 1834), norj. historioitsija, tuli 1869 Kristiaanian yliopiston kirjastonhoitajaksi, 1876 historian professoriksi. D. on julkaissut suuren joukon teoksia ja tutkimuksia Norjan historiasta, joista tässä mainittakoon vain „Norske Bygdesagn" (1870-72), „Det gamle Christiania" (1871, uusi painos 1891), „Norges helgener" (1879), „Kong Christian den førstes norske historie 1448-58" (1879).

Daakia (lat. *Dācia),* muinaisten daakialaisten maa Tiszan, Tonavan, Karpaattien ja Dnjestrin välillä, siis itäpuoli nyk. Unkaria sekä suurin osa Romaaniaa, roomal. maakuntana 107-271 j. Kr. Keisari Trajanus voitti daakialaiset, jotka kuninkaansa Decebaluksen johdolla olivat Rooman valtakunnan rajoja häirinneet ja valloitti D:n kahdella sotaretkellä 101-02 ja 105-07, tehden sen roomalaiseksi maakunnaksi ja asuttaen sen valtakunnan eri osista lähetetyillä siirtolaisilla. Aurelianus jätti D:n päälletunkevien germaanien valtaan.

Daalintehdas ks. Taalintehdas.

Daami (ransk. *dame,* it. *dama* l. *donna* < lat.

domina = valtijatar), herrasnainen; jonkun herran eli kavaljeerin naiskumppani tanssissa, pöydässä j. n. e. Alkuansa daami sana merkitsi ritarin vaimoa, aatelisrouvaa tai myöskin sitä kaunotarta, jonka värejä ritari kantoi ja jonka puolesta hän oli valmis taistelemaan.

Daamon ks. Damon.

Daanilaiset l. **daanit** (ruots. *daner)*, muinaisskandinaavinen kansakunta, jonka vanhin tunnettu asuinpaikka lienee ehkä ollut koillisosassa entistä „Danmarkia" l. Skånea. Jo Ptolemaios (n. 150 j. Kr.) mainitsee Skandinaavian eteläisimmässä osassa asuvan *daukiones*, jota on pidetty lukuvirheenä ja tarkoittavan nimeä *daneiones*. Niinikään kreik. historioitsija Prokopios (n. 550 j. Kr.) tietää kertoa, että d. karkoittivat herulit Skånen etelä-osasta ja Tanskan saarilta. Beowulf-runon mukaan d. asuivatkin 500-luvulla näillä valloitetuilla seuduilla, ja nimi, syrjäyttäen juutienkin (ks. t.) nimen näkyy yleistyvän koko Tanskan silloiselle väestölle, kuten todistettavasti ainakin jo 700-luvulla oli asian laita. Kuningas Alfred (n. 890) erottaa pohjoisdaanit Skånessa ja saarilla sekä etelädaanit Jyllannissa aina Hedebyhyn asti. Länsi-Euroopassa tarkoitettiin viikinkiaikoina daaneilla — kuten normanneillakin — yleensä Skandinaavian kansoja, vieläpä saksilaiset ja frankkilaiset pitivät kunniana polveutumistaan d:sta. Keskiajan lopulla ei enää puhuttu daaneista vaan tanskalaisista. *K. S.*

Da capo *[dakkā'po]* (it. = „alkupäästä") tarkoittaa sävellyksen osittaista tahi täydellistä kertaamista. Käytettiin yhteen aikaan myös yleisön suosionosoitukseua, kun haluttiin kuulla esitetty sävellys vielä uudelleen. *I. K.*

Dacea l. Dhaka *[dākā]*. 1. Divisioni brittiläisessä Intiassa, Bengaalin maakunnassa, käsittää Ganges-virran ja Bramaputran suistomaan, 38,965 km², 10,807,825 as. (1901). Pohjoisosa aallokasta metsäistä seutua, eteläpuoli tasaista, jokirikasta alluviaalitasankoa. D. on Intian parhaita riisiseutuja; puuvillaa ja juuttia viljellään myös runsaasti. — 2. Piirikunta yllämainitussa divisionissa, Gangeksen ja Bramaputrau päähaaran välillä, 7,244 km², 2,649,522 as. (1901). — 3. D.-piirikunnan pääkaupunki Bramaputraa ja Gangesta yhdistävän Burigangan varrella, 90,542 as. (1901). Ollessaan Bengaalin muhamettilaisten hallitsijoiden asuinpaikkana (v:sta 1610) oli D. Intian väkirikkaimpia kaupunkeja (1800 vielä 200,000 as.) ja huomattava teollisuuskaupunki (kuuluisaa musliinikangasta ja silkkibrokadia). 19:nnellä vuosis. englantilaisten tavarain tuonti kukisti D:n teollisuuden ja asukasmäärä väheni tuntuvasti (1867 vain 51,000 as.). Sen jälkeen kaupunki jälleen on vaurastunut, mutta laajoilla alueilla ovat entiset rakennukset tiheän pensaikon peitossa, jonka yli moskeiojen ja palatsien raunioita kohoaa. *V. v. F.*

Dachau-pankit, huijausliikkeitä, jotka toimivat Münchenissä (ensimäinen Dachau-kadulla) 1871-73 ja jotka suunnattomia korkoja maksamalla houkuttelivat ihmisiä panemaan rahojansa niihin, kunnes tekivät vararikon.

Dachstein, vuoriryhmä Itävallan Salzkammergut-alpeissa, Ylä-Itävallan, Salzburgin ja Steiermarkin rajalla. Keskiosassaan D. muodostaa laajan, n. 1,600-2,200 m korkuisen ylätasangon, jonka korkeimmat huiput ovat D. (l. Hoher D., 2,996 m) ja Torstein (2,946 m) ja jolla ovat Alppien itäisimmät jäätiköt.

Dacia ks. Daakia.

Dacia (lat.) käytettiin usein keskiajalla Tanskan nimenä (oikeammin Dania). Dominikaanija fransiskaani-munkistoissa Daeian maakunta käsitti kaikki Pohjoismaat, myöskin Ruotsin ja Suomen.

Daciitti, kvartsinpitoinen andesiitti-vuorilaji.

Daeke, Nils, ruots. talonpoikaiskapinoitsija Kustaa Vaasan aikana. D. oli rikasta blekingeläistä talonpoikaissukua, mutta oli, väkivaltaisten töittensä takia rangaistukseen tuomittuna, lyöttäytynyt Kustaa Vaasan hallitukseen tyytymättömien Blekingen ja Smålandin talonpoikain johtajaksi (1542). Kapina, joka täten syntyi ja leveni muuallekin, oli rahvaan ankara vastalause kuninkaan itsevaltaisia ja entisyyttä loukkaavia uudistuksia vastaan. Hallituksen ei onnistunut sitä heti kukistaa, mutta kun D. oli rikkouut sovitun aselevon, hyökättiin kolmessa eri osastossa ja tanskalaisten apujoukkojen kanssa kapinallisia vastaan, jotka Åsundenjärven luona voitettiin. D. itse tuli haavoitetuksi, mutta pääsi pakosalle. Kihlakunta toisensa jälkeen autautui silloin armoille, ja vaikka D. haavoistaan parattuaan jatkoi yllytystyötään, ei hänen enää onnistunut entisessä määrässä voittaa mieliä puolelleen. Vihdoiu kesällä 1543 kuninkaan miehet saavuttivat hänet Rödebyn metsässä ja ampuivat hänet kuoliaaksi.

Daeke-sota ks. Daeke.

Dactylis ks. Koiranruoho.

Daehn. 1. Alexander Leonard von D. (1821-94), maanviljelijä, kuului Venäjän vallan aikana Viipurin lääniin asettuneeseen saks. sukuun. Oltuaan nuorena sotapalveluksessa hän rupesi maanviljelijäksi omistamallaan Sippolan maatilalla, joka varsinkin meijeritalouden alalla („Sippolan juusto") tuli edelläkävijäksi ja tunnetuksi koko maassamme. Sukunsa edustajana D. myöskin otti osaa useihin valtiopäiviin. Häuen veljensä oli:

2. Woldemar Carl von D. (1838-1900), ministerivaltiosihteeri, synt. Sippolan kartanossa 20 p. helmik. 1838. Päästyään Suomen kadettikoulusta primuksena D. tuli 1855, ollen vain 17 v:n ikäinen, vänrikiksi Henkivartioväen jääkärirykmenttiin; kaksi vuotta myöhemmin hänet nimitettiin aliluutnantiksi Suomen kaartiin, jossa palveli siksi kunnes hän. sota-akatemian läpikäytyään ja kapteeniksi korotettuna, 1863 siirrettiin Kaukaasian armeian esikuntaan. Niinä 19 vuotena, jotka D. täällä palveli, hän kohosi nopeasti arvoasteissa, kunnes vauhkojen hevosten aiheuttama tapaturma teki hänet ontuvaksi ja pakotti hänet siirtymään siviialialle (hän säilytti knitenkin sotilasarvo-

W. v. Daehn.

asemansa). Hänet nimitettiin Stavropolin kuvernööriksi ja muutama vuosi sen jälkeen (1882) silloisen ministerivaltiosihteerin Th. Bruunin suosituksesta Viipurin läänin kuvernööriksi. Tavattoman terävän ymmärryksensä ja laajan lukeneisuutensa avulla tämä voimakkaan oikeudentunnon elähyttämä mies osasi pian tutustua niihin hallinuollisiin asioihin, joita hän tunnustusta saaneella taidolla hoiti ensin kuvernöörinä ja sitten (1885-89) siviilitoimituskunnan päällikkönä Suomen senaatissa. Täältä hänet 1889 kutsuttiin ministerivaltiosihteerin apulaiseksi ja nimitettiin 1891 ministerivaltiosihteeriksi, jota luottamustointa hän hoiti v:een 1898, jolloin Suomelle vihamielinen toiminta Pietarissa ja Bobrikovin nimitys kenraalikuvernööriksi tekivät hänen asemansa mahdottomaksi. Hän möi vanhemmalta veljeltään perimänsä Sippolan kartanon ja oleskeli sen jälkeen Etelä-Euroopassa, jossa hänet kuolema kohtasi Roomassa 28 p. jouluk. 1900. — Vaikkakin D. oli kasvanut saksankielisessä ylimysmielisessä perheessä, liittyi hän kuiteukin vakaumuksestaan kansalliseen liikkeeseemme. Ministerivaltiosihteerinä hän pontevasti puolsi Suomen perustuslaillista itsenäisyyttä. Se erehdys, jonka hän teki, kun ei ryhtynyt vastustamaan v:n 1890 postimaniifestia, johtui ensi kädessä siitä hänen vakaumuksestaan, että tässä kysymyksessä oli myönnyttävä, jotta hän siten varmentaisi omaa asemaansa hallitsijan edessä ja näin parenmalla menestyksellä voisi torjua ankarampia hyökkäyksiä. Kyseenalaista on, tokko hän tällöin menetteli viisaasti; mutta varmaa on, että hänen tämän jälkeen onnistui torjua Veuäjän ministerien uudistuneita hyökkäyksiä Suomen autonomiaa vastaan. Uuden rikoslain hyväksyminen, joskin monien vaiheiden jälkeen, oli hänen ansiotaan, samoin kuin Nikolai II:n hallitsijavakuutuksen allekirjoittaminen. D. oli hienosti sivistynyt mies, käytti esteettä sekä puheessa että kirjoituksessa kuutta kieltä ja osasi näiden ohella auttavasti suomea. Sippolan kartanon kirjasto oli maamme suurimpia yksityiskirjastoja. Hänen avioliittonsa ruhtinatar Nina Svjatopolk-Mirskijn kanssa, jonka suku polveutuu Rurikista, aiheutti sen, että heidän lapsensa pysyivät vieraina Suomelle. Tämä seikka se myös sai hänet katkeralla mielellä myömään sukukartanonsa ja viettämään viimeiset elinvuotensa vierailla mailla. *K. F. I.*

Dafne ks. Daphne.

Dagbladet ks. Helsingfors Dagblad.

Dagbladilainen, Helsingfors Dagbladin (ks. t.) mielipiteiden kannattaja.

Dagerort *[-ā-]* (vir. *Kalanena),* Hiidenmaan läntisin niemi. Tänne, 60 m yl. merenp. on rakennettu 35 m korkea loistotorni, jonka sähkölennätin yhdistää sekä mantereeseen että Saarenmaahan. Majakka on tärkeä Itämeren ja Suomenlahden laivaliikenteelle.

Dagerrotypia, ranskalaisen Daguerren (ks. t.) 1838 keksimä menettelytapa valmistaa valokuvia. Kiillotetulle hopealevylle härmistetään jodia ja täten saatua hopea-jodidi-pintaa valotetaan valokuvauskoneessa. Kun levy sitten asetetaan elohopeahöyryyn, tarttuu tämä valotetuille paikoille ja näyttäikse pinnalla positiivisena kuvana. Nykyiseu negatiivivalokuvauksen tultua käytäntöön ei kalliiksi käyvällä dagerrotypia-menetelmällä enää ole mitään merkitystä. Sitäpaitsi ei moista hopealevykuvaa tietenkääu voinut mouistaa. *V. V.*

Dagestan l. Daghestan *[-ān]* (tataar. = „vuorimaa"), Venäjän provinssi Kaukasus-vuorten koillisrinteellä ulottuen Kaspian-mereen: 29,740 km², 571,154 as. Jylhä, korkea ja karu vuorimaa, jonka kautta Sulak- ja Samur-joet virtaavat. Pääväestönä useat n. s. „lesziläiset" heimot; seu lisäksi turkkilais-tataarilaisia heimoja (kaikki muhamettilaisia) sekä armeenialaisia, juntalaisia ja venäläisiä. Vuorilla kansa elää paimentolaisina; maan itäosissa ja rannikolla harjoitetaan maanviljelystä (viljaa, viiniä, hedelmiä ja tupakkaa), ja silkkimadonhoitoa. Hallituksen pääpaikka on Temir-Khan-Šura. — D. kuului muinoin Persiaan. Venäläiset valloittivat maan vv. 1831-59.

Dagmar. 1. D. (k. 1212), Tanskan kuningatar, böömiläinen prinsessa, oikeastaan Dragomir, tuli 1205 Valdemar Seierin puolisoksi. Kansanlaulut kuvailevat häntä lempeäksi, kansaa suosivaksi hallitsijattareksi. Haudattu Ringstediin. — 2. D. Venäjän keisarinna, ks. Maria Fedorovna.

Dagnan-Bouveret *[danjā'-buvrē']*, Paseal Adolphe Jean (s. 1852), ransk. taidemaalari, Gérômen oppilas. Maalattuaan aluksi pari mytologista taulua hän sittemmin siirtyi nykyaikaisen laatukuvan ja kansankuvauksen alalle luoden joukon teoksia, etupäässä Bretagnesta, jotka osoittavat sekä sattuvata luonteenesitystä että myöskin väriarvojen tarkkaa havaitsemiskykyä. Saksalaisen Fritz von Uhden jälkiä seuraten hän sitäpaitsi on maalannut muutamia uskonnollisia tauluja — Madonnau, P. Ehtoollisen, Opetuslapset Emauksessa —, joissa pääpaino on pantu tapahtumaa kannattavan tunnelman herättämiseen. *F. L.*

Dagon, kanaanilainen jumala, jonka nimi esiintyy paikannimissä Bet-Dagon (ass. Bît-Daganna) ja nuolenpääkirjoitusten henkilönimissä Dagan-takala ja Išme-Dagau. D. oli filistealaisten pääjumala ja kuvattiin kalan ja ihmisen väliseksi sekaolennoksi. vrt. Tuom. 16_{23}, 1 Sam. 5_{2-7} ja 1 Aikak. 10_{10}. *K. T-t.*

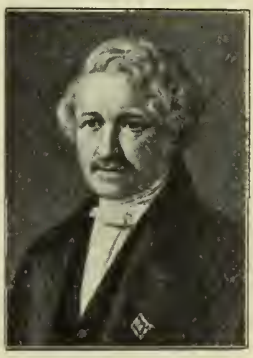

Daguerre.

Daguerre *[dagā'r]*, Louis Jaeques Mandé (1789-1851), ransk. maalari, rakensi 1822 Pariisissa Bouton'in kanssa dioraman (panoraman) sekä keksi hänestä nimensä saaneeu dagerrotypian (ks. t.).

Daguerrotypia *[dagerro-]* ks. Dagerrotypia.

Daguet *[dagē']*, Alexandre (1816-94), sveits. historioitsija ja kasvatusopillinen kirjailija, toimi ensiu koulunopettajana ja -johtajana, sitten historian professorina Neuehâtelin akatemiassa 1866-92. Hän oli Sveitsin koulukokous-

ten alkuunpanijoita. Hänen pääteoksensa on „Histoire de la confédération suisse" (1851).
J. F.

Dagö *[dāgö]* ks. Hiidenmaa.

Dahabije *[-i-]* (arab., „kultainen"), kannellinen, kajuutalla varustettu Niilin-laiva, usein hyvin upeasti sisustettu.

Dahl *[dāl]*, Johan Kristian Clausen (1788-1857), ensimäinen norj. maisemamaalari. Alkaen köyhänä koristemaalarin oppilaana hän muntamien varakasten henkilöiden avustuksella pääsi 1811 Kööpenhaminan taideakatemiaan Lorentzenin oppilaaksi. Enimmin hän kumminkin täälläkin oppi omin neuvoin tutkimalla luontoa ja Moltken taidekokoelman hollantilaisia mestareita, etupäässä Everdingeniä, Jan Bothia ja Ruisdaelia, joista varsinkin ensinmainitun norjalaiset maisemat häneen suuresti vaikuttivat. Hän omaksui myöskin tämän tavan maalata taulunsa työhuoneessa luonnosten ja muistikuvien mukaan. V. 1818 hän lähti opintomatkalle eteläänpäin, ensin Dresdeniin ja sittemmin Italiaan, jossa joutui läheisiin ystävyyssuhteihin m. m. Thorvaldsenin kanssa. V. 1820 hän valittiin Dresdenin taideakatemian jäseneksi ja vuotta myöhemmin hän jäi siune vakinaisesti asumaan aiua knolemaansa saakka. V. 1824 hän nimitettiin sikäläisen taideakatemian professoriksi. Käydessään useasti kotimaassaan hän teki näillä matkoillaan ahkerasti luonnoksia. Hänen huomiokykynsä terävyydestä on hänen varma ja illusoorinen piirustuksensa todistuksena, väritys sen sijaan ei hätäisiin luonnoksiin ja muistiin perustuen voinut aina täysin vastata todellisuutta. D:n teoksia on etenkin Kristiaanian sekä Kööpenhaminan ja Saksan museoissa. — Norjan taide-elämässä D:lla on paljo muitakin ansioita. Hän johti saksankielisellä teoksellaan „Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens" (1836-37) ensinnä huomion vanhaan norjalaiseen puurakennustyyliin, varsinkin n. s. sauvakirkkoihin, ja hän lausui Bergenin ja Trondhjemin taideyhdistysten sekä luultavasti myöskin Kristiaanian kansallismuseon syntysanat. [A. Aubert, „Professor Dahl" (1893) ja „Den nordiske naturfølelse og professor Dahl" (1894); Peus Thiis, „Norske malere og billedhuggere" (1903).] *F. L.*

Dahl *[dāl]*, Konrad Neumann Hjelm (s. 1843), norj. kirjailija, vankilanpappi, kuvaa kertomuksissaan saaristolaiselämää Norjan ja Lapin rannikoilla. Niistä mainittakoon: „Finnegutten" (1873), „Loven, fortælling fra en Finmarksfjord" (1874), „Eda Mausika" (1875), „Ishavsskipperen" (1878), „Glimt" (1882), „Et slør" (1884), „Ly" (1885), „Ensomme folk" (1889), „Venner" (1892), „Fra tid til anden" (s. v.), „Smaa skjæbner" (1895), „Liua Kjorbo" (1898), „Et attentat" (1900) sekä „Arne Livaag, en forbryders livsroman" (1894), syvätuntеinen teos hänen lähimmästä kokemuspiiristään. *E. H.*

Dahl *[dāl]*, Mikael (1656-1743), ruots. muotokuvamaalari, Ehrenstrahlin oppilas. Opiskeli Pariisissa ja Roomassa, asettui 1688 Lontooseen, jossa sai lukuisasti muotokuvatilauksia Englannin ylimmältä aatelistolta. Hänen teoksensa jotenkin sovinnaisia. Useimmat Englannissa. Ruotsissa on kuningatar Kristiinan (1687) ja veistoksen mukaan tehty Kaarle XII:n sekä Englannin kuningattaren Annan muotokuvat.
F. L.

Dahlander *[dala'n-]*, Gustaf Robert (1834-1903), ruots. teknikko ja tiedemies, oli 1856-70 lehtorina Chalmersin teknillisessä opistossa Göteborgissa, sitten professorina Tukholman teknillisessä korkeakoulussa, 1890-1902 sen v. t. rehtorina. D:lla on suuret ansiot Ruotsin teknillisen ammattiopetuksen järjestämisessä. Hänen kirjallinen toimintansa on myöskin huomattava ja hän käsitteli teoksissaan m. m. determinanttiteoriaa, valon difraktsionia, mekaanista lämpöteoriaa sekä julkaisi joukon oppikirjoja. Sitäpaitsi D. on julkaissut kolme näytelmää.

Dahlberg *[dāl-]*, Erik Jönsson, ks. Dahlbergh.

Dahlberg *[dāl-]*, Gustaf (1821-1906), tuomiorovasti, hengellinen kirjailija; ylioppilas 1842, vihitty papiksi 1844, nimitetty 1891 Turun kirkkoherraksi ja tuomiorovastiksi. D. on suomentanut Lutheruksen kirjan: „Pidempi selitys Galatalais-epistolasta" (1876), jatkanut keskeytynyttä, selityksillä varustettua Raamattua (1876-78), jota W. Carlsson oli alkanut julkaista, sekä toimittanut lehtiä: „Tähti" (1863-67) ja „Lähetyssanomia" (1859-76). Oli edustajana useilla valtiopäivillä ja kirkolliskokouksissa. — Hänen poikiaan on m. m. O. J. Dahlberg (s. 1849), liikemies Helsingissä. *K. S.*

Dahlberg *[dāl-]*, Thure Juhana (1836-70), kirjailija, yliopp. 1861, suoritti kameraali- ja tuomarintutkinnon 1865; suomentanut Björnstjerne-Björnsonin novellin „Iloinen poika" ja Kneiselin näytelmän „Viuluniekka" sekä julkaissut suomalaisella vanhalla runomitalla sepittämänsä „Runot Herkules uroosta" (1863). *K. S.*

Dahlbergh l. Dahlberg *[dāl-]*, Erik Jönsson (1625-1703), ruots. kreivi, sotilas, insinööri ja arkkitehti, oli mukana melkein kaikissa Kaarle X:n Kustaan sodissa, liittäen useimpiin senaikuisiin piiritys- ja linnoitustöihin nimensä. Erittäinkin kuuluisaksi hänen nimensä tuli Tanskan sodissa. Fredriksodden (nyk. Frederician) valloitus 1657 oli hänen ansionsa. Hän sai myös kuninkaan tekemään kuuluisan retkensä Beltin yli (1658) sekä otti osaa Kööpenhaminan rynnäkköön (1659), joka ei kuitenkaan onuistunut. Niinikään hän oli myöhemmin mukana Halmstadin (1676) ja Lundin (sam. v.) taisteluissa sekä johti Helsingborgin piiritystä (sam. v.). Ollessaan Liivinmaan kenraalikuvernöörinä hän 1700 puolusti urhoollisesti Riikaa saksilaisia vastaan. Paitsi sotilaana kasvoi hänen maineensa erittäinkin linnoitusten suunnittelijana ja rakentajana, jommoisena hän on saanutkin nimeu „Ruotsin Vauban", ollen aikalaisiaan suuresti edellä. Miltei lukemattomat ovat silloisessa Ruotsin valtakunnassa hänen linnoitusrakennuksensa, joihin hän itse laati perustustahi parannusehdotukset, seuraten ensin alankomaalaista, sitten rauskalaista koulua ja vähitellen kulloinkin noudattaen itsenäistä, paikallisiin olosuhteihin perustuvaa suunnitelmaa. Hän oli myös taitava arkkitehti ja piirustaja. Kun hänen ystävänsä S. Pufendorf kirjoitti Kaarle X:n Kustaan elämäkerran, niin D. laati siihen piirrokset. 1661 hän sai tehtäväkseen piirustaa ja kuvata Ruotsin huomatuimmat kaupungit, linnat

y. m., jotka kuvat hän julkaisi kuparipiirroksina teoksessaau „Suecia antiqua et hodierna". D. on haudattu rakentamaansa hautakammioon Turingin kirkkomaalla Södermanlannissa. *K. S.*

Dahlbom *[dālbūm]*, Anders Gustaf (1806-59), ruots. hyönteistutkija, ylimäär. professori Lundin yliopistossa 1857. Tärkein teos: „Hymenoptera europæa præcipue borealia" (1843-53), jolla on perustava merkitys ampiaisten tuntemisessa.

Dahlgren *[dālgrēn]*, Erik Vilhelm (s. 1848), ruots. kirjastomies ja maantieteellinen kirjailija, tuli 1878 kunink. kirjaston amanuenssiksi, 1893 tiedeakatemian kirjastonhoitajaksi ja 1903 kunink. kirjaston ylikirjastonhoitajaksi. Ruotsin antropologisen ja maantieteellisen seuran sihteerinä ja sen aikakauskirjan „Ymer"in toimittajana (1881-94) hän on tullut tunnetuksi tuotteliaana maantieteellisenä kirjailijana varsinkin löytöretkien alalla. Paitsi hänen lukuisia bibliografisia teoksiaan mainittakoon hänen Ymerissä ja muissa aikakauskirjoissa julkaisemansa kirjoitukset sekä hänen maantieteellisistä teoksistaan „De franska sjöfärderna till Söderhafvet i början af adertonde seklet" (1900) ; sittemmin ilmestynyt laajennetussa ranskankielisessä muodossa. Sen lisäksi hän on toimittanut painosta „Bidrag till Nordens äldsta kartografi" (1892) sekä uscita Nordenskiöldin ja Sven Hedinin teoksia. *(V. v. F.)*

Dahlgren *[dālgrēn]*, Fredrik August (1816-95), ruots. kirjailija ja virkamies. Ruotsin akatemian jäsenenä hän otti osaa sen pyrintöihin ruotsin kielen ja muinaistutkimuksen alalla. Vielä arvokkaamman työn hän suoritti Shakespearen, Calderonin, Lessingin y. m. kääntäjänä. Eniten tunnettu hän on kuitenkin vermlantilaisista runoistaan, jotka ilmestyivät kahdessa sikermässä: „Viser på varmlanske tongmåle, deckta åttå Fredrik på Rannsätt" (1875) ja „Speller nye viser på varmlanske tongmålle" (1876), sekä pienistä näytelmistään, joista kuuluisin on „Värmlänningarne, sorglustigt tal-, sång- och dansspel" (1846). *E. H.*

Dahlgren *[dālgrēn]*, Karl Fredrik (1791-1844), ruots. runoilija, toimi pappina Tukholmassa ja tuli pääkirkon komministeriksi 1829. D. kokosi ympärilleen pääkaupungin kirjalliset kyvyt ja oli mukana perustamassa useita kirjallisia yhdistyksiä, joissa hän iloisen luonteensa ja leikillisyytensä vuoksi oli keskipisteenä. Hän toimitti useita kalentereja, joihin painatti runojaan ja leikillisiä kertomuksiaan. Hänen pienemmät, tunnelmarikkaat runonsa tulivat eniten suosituiksi, ja niistä elää pari vieläkin ruots. ylioppilasten jokakeväisessä lauluohjelmistossa: „Våren är kommen" ja „Våren slår ut sina vingar af gull". D. kuului nuoruudessaan fosforistiseen suuntaan, otti osaa kirjallisiin riitoihin ja oli fosforistien ainoa humoristi. Myöhemmin hän kulki omia teitään. Bellmanin tyyliin hän kirjoitti „Mollbergs epistlar" (1819-20), ja hänen kauttansa pääsi Bellman-ihailu pysyväisesti juurtumaan. Loppuiällään hän usein väsyttävällä tavalla leikitteli sanoilla ja äänneyhtymillä, mikä aiheutti Runebergiä parodilliseen arvosteluun „Freja" nimisestä vuosikalenterista. — Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1847, varustettuina A. I. Arwidssonin tekemällä elämäkerralla. [C. F. Bagge, „Försök till utkast öfver K. F. Dahlgrens skaldeverksamhet" (1869) ja E. Flygare-Carlén, „Minnen af svenskt författarlif 1840-60" I, 1878.] *E. H.*

K. F. Dahlgren.

Dahlia ks. Georgiini.

Dahll, Tellef (1825-93), norj. vuorimies ja geologi, määrättiin yhdessä Kjerulfin kanssa 1858 vastaperustetun „Norjan geologisen tutkimuksen" johtajaksi. Tehnyt huomattavimmat tutkimuksensa Norjan pohjoisimmissa osissa. M. m. keksinyt Ruijan jokien sorassa esiintyvän kullan, mikä aiheutti myös Suomen Lapin kullan löytämisen. *P. E.*

Dahlmann *[-ān-]*, Friedrich Christoph (1785-1860), saks. historioitsija ja valtiomies, nimitettiin historian ylim. professoriksi Kielin yliopistoon 1813. V:sta 1815 hän oli slesvig-holsteinilaisen ritariston sihteerinä ja toimi innokkaasti Slesvigin yhdistämiseksi Saksan liittokuntaan, jonka vuoksi joutui Tanskan hallituksen epäsuosioon. V. 1829 D. tuli Saksan historian ja valtio-oikeuden professoriksi Göttingenin yliopistoon; esiintyi täälläkin vapaamielisenä valtiomiehenä Hannoverin eduskunnassa. Kun kuningas Ernst August 1837 kumosi Hannoverin vapaan valtiomuodon, niin D. ynnä 6 muuta professoria panivat tätä menettelyä vastaan vastalauseen, josta oli seurauksena, että D. karkoitettiin. V. 1842 D. kutsuttiin Bonnin yliopiston professoriksi; otti osaa vallankumousvuosina 1848-49 Saksan yhdistämistä tarkoittaviin rientoihin. Hän oli Preussin hallituksen lähettämänä luottamusmiehenä Frankfurtin liittokokouksessa ja Frankfurtin parlamentissa oikean keskustan johtajia. Hänen valtiollisena ohjelmanansa oli Saksan muodostaminen liittovaltioksi, joka olisi Preussin johdon alainen. Kun Preussin kuningas 1849 kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle tarjottua Saksan keisarinkruunua, niin D. ja hänen kannattajansa poistuivat Frankfurtin parlamentista. V. 1849-50 hän oli Preussin ensimäisen kamarin ja Erfurtin parlamentin jäsenenä. Valtiomiehenä hän osoittautui hyvin epäkäytännölliseksi, mutta hänen valtiollisella ja kirjallisella, vieläpä opettajatoiminnallaankin on se suuri merkitys, että hän niiden kautta on juurruttanut Saksan kansaan perustuslaillis-vapaamielisiä periaatteita ja raivannut alaa Saksan vastaiselle yhdistymiselle Preussin johdolla. Valtiollisesti herättävä ja kasvattava vaikutus on ollut varsinkin hänen teoksillaan: „Die Politik auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zurückgeführt" (1835) ; „Geschichte der englischen Revolution" (1844) ja „Geschichte der französischen Revolution" (1845). Hänen muista julkaisuistaan ovat mainittavimmat „Geschichte von Dänemark" (1840-43) ja „Quellenkunde der deutschen Geschichte" (1830). Historiantutkijana D. oli kriitillisen historiantutkimuksen tien-

raivaajia. V. 1886 ilmestyivät D:n „Kleine schriften und Reden". [A. Springer, „F. Ch. Dahlmann" ja H. v. Treitschken kirjoitus D:sta julkaisussa „Historische und politische Aufsätze".] *J. F.*

Dahlstierna *[dālšārna]*, Gunno (ennen aateloimista: Eurelius) (1661-1709), ruots. runoilija, yleni virkauralla maanmittauslaitoksen ylitirehtööriksi. Aateloitiin 1702. — Hänen runoutensa on kuvaavaa barokkityylin liioitteluille. Kulkien italialaisen marinismin, espanjalaisen gongorismin ja Lohensteinin pöyhkeäsanaisuuden jälkiä, hän sepitti kehutun runoelmansa „Kunga-Skald med Tusend troplichtige Tårar besprängd". Hän käyttää siinä „ottave rime"ä ensikerran Ruotsin kirjallisuudessa. Hyvin tunnetuksi tuli myöskin „Göta kämpavisa om konungen och herr Peder" (1701), joka on kirjoitettu kansanrunon tyyliin. *E. H.*

Dahlström *[dāl-]*, Karl Andreas (1806-69), ruots. historia- ja laatukuvamaalari sekä kivenpiirtäjä. Opiskeli Italiassa 1828-30 ja Tukholman taideakatemiassa. Maalasi m. m. Kaarle XIV:n Juhanan tilauksesta neljä suurta sotataulua Drottningholman linnaa varten. D:llä oli sommittelukykyä, mutta värikäsittely kovaa ja raskasta. Loppuvuosinaan hän kääntyi yksinomaan kivenpiirroksen alalle julkaisten lukuisia kuvasarjoja Ruotsin historiasta ja kansanelämästä sekä myöskin Fredmanin epistoloista ja lauluista. *F. L.*

Dahm *[damm]*, Oskar Elis Leonard (1812-83), ruots. koulumies ja oppikirjain tekijä. 1840-luvun koulutaisteluissa D. yhtyi niihin, jotka vaativat ylioppilastutkinnon siirtämistä konluihin, opintojen supistamista klassillisissa kielissä sekä lukioiden hävittämistä. Myöhemmin hän voimakkaasti esitti sen ajatuksen, että reaalioppilaitos on tulevaisuuden koulu. D. oli useita vuosikymmeniä koulun palveluksessa kirjoittaen eteviä historian ja maantieteen oppikirjoja. Oli edustajana useilla valtiopäivillä. *O. M-e.*

Dahn *[dān]*, Felix (s. 1834), saks. tiedemies ja kirjailija, syntyisin Hampurista, v:sta 1865 professorina Würzburgissa, v:sta 1872 saks. oikeuden professorina Königsbergissä ja v:sta 1888 Breslaussa. Tutkijana D. on liikkunut vars. Saksan muinaishistorian alalla; hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Die Könige der Germanen" (9 osaa, 1861-1902), „Urgeschichte der german. u. roman. Völker" (4 osaa, 1881-90) ja „Geschichte der deutschen Urzeit" (1883-88). Sen ohessa D. on julkaissut suuren joukon kaunokirjallisia teoksia, runoa ja proosaa, joista etupäässä mainittakoon romaanit „Ein Kampf um Rom" (1876, suomeksi 1904-05), „Felicitas" (1882, myös suomeksi), „Bis zum Tode getreu" (1888, suom.), „Julian der Abtrünnige" (1893), sekä, aiheensa tähden, „Die Finnin" (1892), joka kuvaa tapauksia viikinkiajalta. *K. G.*

Felix Dahn.

Dahomey *[-hō'mē]* l. Dahomé,, Ranskan siirtomaa Länsi-Afrikan Orjarannalla, ulottuu pohjoisessa n. 14°:seen pohj. lev., lännessä Togo-maahan ja idässä brittiläiseen Lagos alueeseen, 169,500 km², 635,971 as. (1907). D:n 130 km:n pituinen rannikko on eheää ja matalaa, täynnä hiekkasärkkiä ja laguuneja, joista suurimpaan maan tärkein joki Ouémé (Weme) laskee. Rannikolta sisämaahan päin maa kohoaa muodostaen laajan metsäisen ylätasangon, jota Laman rämeet pohjoisessa rajoittavat. Pohjoisempana leviää hedelmällinen, kukkulainen seutu, joka Ouémén lähdepaikoilla muuttuu Mahén vuoriseuduksi (korkein huippu Monts de l'Atacora, ei täyttä 1,000 m). Ilmasto kuuma, rannikolla epäterveellinen, sisämaassa siedettävämpi, lämpömäärä harvoin alle 24°, tav. 30°—38°. Tammikuussa puhaltaa polttavan kuuma pohjoistuuuli, harmattan (ks. t.). Kasvisto ja eläimistö ovat samat kuin muussa troopillisessa Afrikassa. Asukkaat ovat ewe-heimoon kuuluvia Sudanin-neekereitä. He ovat fetišien palvelijoita ja kunnioittavat varsinkin *Python*-sukuun kuuluvia käärmeitä, monin paikoin myös krokotiileja. Pääelinkeinona on maanviljelys tuottaen kahvia, kaakaota ja kautsua. Muita tuotteita: palmuöljy, kookos- ja kolapähkinät, puuvillakankaat, saviastiat ja nahat. Kauppa on vilkas ja käy pääasiallisesti Cotonoun, Grand-Popon, Ouidah'n ja Porto Novon kautta. V. 1906 oli vienti (varsinkin palmun siemeniä ja palmuöljyä) 9,671,000 fr., tuonti (kankaita, koneita, paloviinaa, ruutia ja tupakkaa) 11,655,000 fr. D:n satamissa kävi 1906 459 laivaa (tonniluku 570,000). Rautateitä oli D:ssa 1908 267 km, lennätinjohtoa 1904 2,785 km ja telefonijohtoa sam. v. 195 km. Rahana käytetään Ranskan, Ameriikan ja Englannin rahoja sekä kaurikotiloita. Hallinnollisesti maa jaetaan Ylä- ja Ala-D:seen, joitten hallitusta johtaa kuvernöörin ja 6 jäsenen muodostama hallintoneuvosto. Pääkaupunki on Porto Novo, n. 50,000 as. — Jo 1500-luvulla oli D:n sisäosissa neekerivaltio, johon myöhemmin valloituksien kautta liitettiin Allada (1724), Ouidah (1727) ja rantasentu (1772). Dahomelaisilla kuninkailla oli joka suhteessa rajaton valta ja sen tukena 10,000-lukuinen henkivartiaväki, jonka peljätyimmän osan rohkeudestaan ja julmuudestaan kuuluisat naiset muodostivat. Papisto esiintyi mahtavana kastina ja suurenmoiset uskonnolliset juhlallisuudet, joissa joukottain sotavankeja surmattiin, olivat yleisiä. 1700-luvun loppupuolella D. otti innokkaasti osaa Länsi-Afrikan orjakauppaan. 1885-87 D. oli Portugalin suojelusmaana, sen jälkeen Ranskan, jolle kuningas Behanzin 1890 luovutti rantakaistaleen 20,000 fr. vuotuista veroa vastaan. Katuen kauppojaan Behanziu kuitenkin julisti 1892 Ranskaa vastaan sodan, jossa

Dahomelainen.

ranskalaiset voittivat. Tällä tavoin D. joutui Ranskalle, joka jakoi sen Ouidah'n maakuntaan sekä Alladan ja Abomeyn kuningaskuntiin. Viimemainittu kuningaskunta pysyi voimassa v:een 1900, jolloin kuningas, joka oli juonitellut ranskalaisia vastaan, karkoitettiin. *V. v. F.*

Daidalos (lat. *Dædalus)*. 1. Kreik. taruhenkilö, Attikan Daidalidai-demoksen nimikkourho, kaikenlaisen taidetyön myytillinen edustaja. Tärkeimmät tarupiirteet: murhan vuoksi Attikasta karkoitettuna D. siirtyy Kreettaan,

Daidalos ja Ikaros.
Korkokuva Villa Albanissa Roomassa.

Minos kuninkaan luo, rakentaa siellä m. m. „labyrintin" (sokkelorakennuksen) Minotauros-hirviön säilytyspaikaksi; itse siihen suljettuna D. poikansa Ikaroksen kanssa pakenee laatimillaan siivillä. Ikaros (ks. t.) syöksyy mereen, mutta D. pelastuu Sisiliaan. — Ikivanhoja jäykkiä kuvapatsaita sanottiin usein D:n tekemiksi. — 2. D., kuvanveistäjä Sikyonista, Polykleitoksen pojanpoika (4:nnellä vuosis.), laati varsinkin pronssisia atleettien (kilpataistelijain) pystykuvia. Erästä Ephesoksesta löydettyä kuvapatsasta („apoksyomenos", s. o. atleetti, joka ihostaan poistaa öljyä ja tomua), on arveltu hänen teokseksen. *O. E. T.*

Daily chronicle *[deili-kronikl]* („päivän kronikka"), jokapäiväinen Lontoossa ilmestyvä aamulehti; perust. 1876. Englannin vaikutusvaltaisimpia lehtiä, riippumaton, mutta lähinnä radikaalisen puolueen vasenta sivustaa. Käsittelee paljon työväenkysymystä ja muita yhteiskunnallisia kysymyksiä. Painos 350,000 kpl.

Daily mail *[deili-me'il]* („Päivän posti"), jokapäiväinen engl. aamulehti; perust. 1896. Lehti ilmestyy v:sta 1901 sekä Lontoossa että Manchesterissa. Painos noin 1 milj. Sensatsionilehti.

Daily news *[deili-njū'z]* („Päivänuutiset"), jokapäiväinen Lontoossa ilmestyvä aamulehti; perust. 1846. Ensimäinen toimittaja oli Ch. Dickens. Lehden leveneminen pääsi vauhtiin vasta 1870, jolloin Archibald Forbesin oivalliset kirjeet saksalais-ranskalaisen sodan näyttämöltä tekivät lehden erittäin tunnetuksi. Oli 1870-luvulta alkaen Gladstonen vapaamielisen politiikan uskollinen kannattaja. Painos 130,000.

Daily telegraph *[deili-te'ligrāf]* („Päivän sananlennätin"), Lontoossa joka päivä ilmestyvä vapaamielinen aamulehti. Perustettu 1855. Painos nyk. n. 300,000. Ensimäinen pennynlehti. On saavuttanut suurimman kuuluisuutensa kustantamalla yhdessä „New York Herald"in kanssa Stanleyn toisen retken Afrikkaan (1874-77). Lehden aloitteesta on myöskin pantu toimeen suuria rahankeräyksiä hyväntekeväistä tarkoitusta varten.

Daimio (jap. „suuri nimi"), nimi, jota Japanissa käytettiin suurvasalleista. Heillä oli hallussaan suuret läänitykset v:een 1869, jolloin läänityslaitos poistettiin.

Daimler, Gottlieb (1834-1900), saks. koneinsinööri, alkoi 1882 Cannstattissa rakentaa keksimällänsä räjähdysmoottorilla (D:n-moottori) varustettuja automobiileja.

Daimlerin-moottori, eräs laji räjähdysmoottoreita. ks. Moottori. vrt. myös Daimler.

Daimon ks. Demoni.

Dainá, mon. *dáinos*, liettual. kansanlaulu. Sanan johdosta päättäen se on alkuperäisesti merkinnyt tanssilaulua. Laajin julkaisu dainoja on Juszkiewiezin. ks. Liettuan kieli ja kirjallisuus.

Dai Nippon l. Nihon (japan.), „Auringonnousun suuri maa", Japanin (ks. t.) keisarikunnan kotimainen virallinen nimi.

Daire *[dār]*, Louis François Eugène (1798-1847), ransk. taloustieteilijä, julkaissut oivallisen valikoiman 18:nnen vuosis. ransk. taloustieteilijäin teoksia kokoelmassa „Collection des prineipaux économistes" (1843-48). *J. F.*

Dajaakit, Borneon alkuväestö, joka käsittää useampia malaijilaiseen rotuun kuuluvia heimokuntia, yhteensä n. 1,5-2,5 milj. henkeä. D. ovat jonkun verran pitempiä ja vaaleampia kuin muut malaijit. Miehillä on pukunaan kapea vyö ja pään ympäri kääritty kangaskappale, naisilla rottinkivyön kannattama lyhyt hame ja päässä olkihattu. Sota-asuna on miehillä joko täytetystä kankaasta tai kookosnuorasta ja rautarenkaista valmistettu panssaripaita. Aseinaan, jotka ovat taidokkaasti valmistettuja, he käyttävät bambusta tehtyä puhallusputkea, jonka kautta puhaltavat myrkytettyjä nuolia, sekä tikaria

Dajaakkeja.

ja veistä; puineu kilpi on tavallinen puolustusase. D. ovat sotaista kansaa, ja yleisiä ovat heidän keskuudessaan vielä verikosto ja „pääjahti", jonka kautta tahtovat pakottaa murhatun sielun suojelushengekseen. Se alkaa uskonnollisilla juhlamenoilla, jonka jälkeen puhallusputkella surmataau joku muukalaiuen, pääkallo irroitetaan ruumiista, puhdistetaau ja koristetaan ja säilytetään senjälkeen voitonmerkkinä, joka tuottaa kunniaa omistajalleeen. D:kkien uskonto on henkien palvelemista, ja vainajille, jotka joko poltetaan tai haudataan, uhrataan yleisesti. Asunnot, jotka ovat paaluille rakennettuja, ovat saaren itäosissa jopa 50-80 m pituisia (30-40 perheen asuttavia), muualla pienempiä. Metsästyksen ja kalastuksen rinualla on maanviljelys pääelinkeinona. Paitsi riisiä, joka on d:kkien tärkein ravintoaine, viljellään maissia, banaaneja, sokeria ja kookospalmuja. Kotieläimiä ovat sika, koira ja kana. (ks. liitekuv. A a s i a l a i s i a k a n s a n t y y p p e j ä II kuv. 19). *V. v. F.*

Dakar, linnoitettu satamakaupunki Länsi-Afrikassa, Ranskan Senegal piirissä, Kap Verden eteläisellä rannalla, 18,447 as. (1901). Piispanistuin ja ranskalaisten lähetyssaarnaajien asuinpaikka. Tärkeä laiva-asema. Rautatie (264 km) St. Louis'hin. *(V. v. F.)*

Dakhmas, parsilaisten käyttämät ruumistornit. Parsilaisen uskonnon mukaan on kuollut ruumis saastainen, joten sitä ei voi haudata maahan eikä tulella polttaa; ruumiit viedään sen vuoksi vartavasten rakennettuihin ruumistorneihin, joissa haaskalinnut ne syövät. Tällaisia torneja eli lavoja on vielä Bombayn seuduilla, missä parsilaisia asuu. *E. K-a.*

Dakoromaanian kieli ja kirjallisuus ks. R o m a a n i a n k i e l i j a k i r j a l l i s u u s.

Dakota *[dəko'utə]*, aikaisemmin Ranskan Louisianaan kuuluva laaja alue Pohjois-Amerikassa ylisen Missouri'n varsilla, oli 1861-89 Yhdysvaltain territorina (pääkaupunki Bismarck), johon, ennen Idahon (1863), Montanan (1864) ja Wyomingin (1868) järjestämistä territoreiksi, myös kuului osia näistä alueista. 1889 territori jaettiin kahteen Yhdysvaltoihin liittyvään valtioon: P o h j o i s-D. (ks. t.) ja E t e l ä-D. (ks. t.), joitten välinen raja käy 45° 55′ kohdalla pohj. lev.

Dakotas *[dəko'utəz]* (S i o u x, N a d o w e s s i e r), usean Pohjois-Ameriikassa elävän intiaaniheimon yhteinen nimitys. Aikaisemmin d.-intiaanit kuljeskelivat Mississipin länsipuolella olevilla preerioilla asustaen laajalla alueella Saskatchewanin ja Arkansasin välillä. Huomattavimmat heimot heidän keskuudessaan olivat pohjoisessa sioux, assiniboin ja crow, etelässä quappa, kansas ja osages ja näiden välillä ponka, omaha ja mandan. Ne olivat voimakkaita, rohkeita ja vihamielisiä varsinkin valkoihoisia kohtaan, joten Yhdysvaltain hallitus sai käydä monta kovaa taistelua (1852, 1862, 1876 ja 1890-91), ennenkuin sai usein uusiutuvat kapinat lakkaamaan. Nykyään d.-intiaaneja on n. 45,000 (sioux-heimoon kuuluvia n. 24,000), joista suurin osa on sivistyneitä. He asuvat Wiseonsinin, Minnesotan, Pohjois- ja Etelä-Dakotan, Montauan, Nebraskan, Kansasin ja Intiaaniterritorin reservatsionialueissa sekä joku määrä brittiläisessä Pohjois-Ameriikassa. (ks. liitekuv. A m e r i i k k a l a i s i a k a n s a n t y y p p e j ä I kuva 7.). *V. v. F.*

Dakryocystitis (kreik *dakry* = kyynel, ja *kystē* = rakko), kyynelpussin tulehdus.

Dakryosystiitti ks. D a k r y o c y s t i t i s.

Daktyli (kreik. *daktylos* = sormi), „alkupitkä", runojalka, jonka muodostaa yksi pitkä ja kaksi lyhyttä tavua – ∪ ∪; d:n asemesta voi useampijalkaisten säkeideu erityisissä kohdin olla „kaksipitkä" l. spondee (— —), joka tuo vaihtelua poljentoon, ja myös harvinainen „nelilyhyt", proceleusmatieus (∪ ∪ ∪ ∪). Tärkeimpiä daktylisiä säemuotoja: eepilliuen heksametri l. kuusimittasäe ja pentametri l. viisimitta elegisissä distikon-säkeissä. *J. H-l.*

Daktylioteekki (kreik. *daktyliothḗkē* = sormuskokoelma), kaiverruskuvallisten jalokivien, puolijalokivien y. m. s. („gemmien") kokoelma.

Daktylit (tav. I d a l a i s e t d a k t y l i t), kreik. tarustossa Phrygian suuren äiti-jumalattaren ja Kreetan Rhean tarupiiriin kuuluvat taikavoimaiset haltijat, kaikenlaisen kätevyyden, varsinkin takomataidon keksijät. *O. E. T.*

Daktylologia (kreik. *daktylos* = sormi, ja *logos* = oppi), sormikieli, merkkikieli, jossa käytetään vain toista kättä. vrt. E l e k i e l i.

Daktyloskopia (kreik. *daktylos* = sormi, ja *skopeʻin* = katsella), s o r m i k u v i o j ä r j e s t e l m ä rikollisten selville saamiseksi. Tämä viime aikoina useissa maissa, myöskin Suomessa käytäntöön otettu (1908), englantilaisen tiedemiehen Francis Galtonin (ks. t.) 1890-luvun alussa kehittämä menetelmä perustuu niihin aineksiin, jotka sen varsinainen keksijä Sir W. J. Herschel 1859-78 oli koonnut Intiassa. (Kiinassa ja muissa

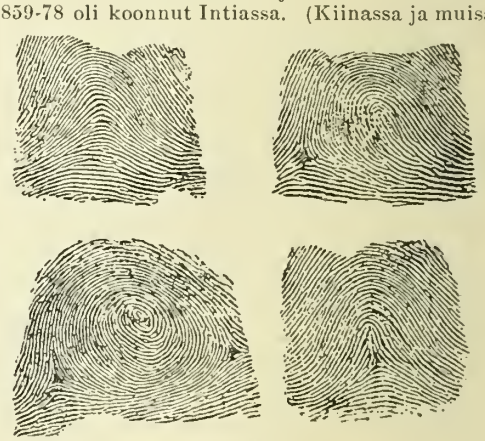

Sormenjälkiä.

idän maissa on sormenjäljennöstä ammoisista ajoista käytetty sinettinä.) Daktyloskopiaa hoitaa etsivä poliisi ja sitä harjoitetaan siten, että pidätetyn ja epäilyksenalaisen henkilön sormenpäät, kukin erikseen painetaan (kärjestä ylimpään uiveleeseen asti), painomusteella päällystettyä, puupalikalle kiinnitettyä sinkkilevyä vasten ja pyöräytetään kyljeltä toiselle, niin että koko sormenpääu sisäpuoli mustuu, jonka jälkeen se painetaan paperilevylle, jossa on kunkin sormen jäljennökselle oma paikkansa. Tämän jälkeen jäljeunöksistä (kierteiden, kaariviivojen y. m. mukaan) laaditaan järjestelmällinen numero- ja

kirjainselitys, joka rekisteröidään ja säilytetään varustettuna tiedoilla rikollisen nimestä, iästä ja syntymäpaikasta. Järjestelmään kuuluu vielä yhteydessä-olo ja kirjeenvaihto ulkomaisten poliisilaitosten kanssa. Sormenjälkeä varmempaa ja helpompaa merkkiä ei olekkaan olemassa, koskapa se pysyy muuttumattomana halki ihmisiän. Jos ammattirikollinen tahallaan, hapoilla tai tulella, hävittää ihon sormenpäistään, ilmestyvät entiset kuviot uuteen ihoon. Ei ole myöskään vielä voitu osoittaa, että kahdella henkilöllä olisi samanlaiset sormenpäänkuviot. Daktyloskopiaa käytetään hyvällä menestyksellä vaivaloisemman Bertillonin järjestelmän rinnalla ja pidetäänpä sitä viimemainittua tehokkaampanakin. [Galton, „Finger prints" (1892) y. m. teoksia (1893, 1895 ja 1899); Henry, „Classification and uses of finger prints" (1901); Bertillon, „Empreintes digitales" (1905); Roscher, „Handbuch der Daktyloskopie" (1905).]

(L. H.)

Dal, Vladimir Ivanovitš (1801-72), ven. sanakirjantekijä ja kansanrunouden kokooja. Isä oli hyvin monipuolisesti sivistynyt tanskalainen, josta tuli innokas venäl. patriootti, äiti saksalainen, joka käänsi venäjäksi saksalaista kirjallisuutta. Pojasta piti tulla meriupseeri, mutta opiskeltuaan Tarton yliopistossa hän rupesi sotilaslääkäriksi. Tässä toimessa hän tuli tuntemaan eri valtakunnan osista olevia venäläisiä ja alkoi koota aineksia Venäjän kansankielen sanakirjaa varten. Monipuolisuuttaan ja kekseliäisyyttään hän osoitti Puolan sodassa 1831, kun hän insinöörien puutteessa rakensi sille venäläiselle sotajoukolle, jossa hän lääkärinä palveli, sillan Veikselin yli. Kyllästyttyään sotilaslääkärin toimeen D. antautui kirjalliseen työhön ja tutustui Pietarissa Puškiniin ja muihin sen ajan suuriin kirjailijoihin. Kun hän 1832 oli julkaissut mukailuja venäläisistä kansansaduista, joutui hän tekemisiin valtiollisen poliisin kanssa eikä uskaltanut pitkiin aikoihin painattaa mitään omalla nimellään, vaan käytti salanimeä Kazak Luganskij. V. 1846 ilmestyi häneltä sarja novelleja ja kertomuksia. Sitäpaitsi hän kirjoitteli mitä erilaisimmilta aloilta. Huomattavimmat näistä julkaisuista ovat hänen kirjoituksensa kansanrunoudesta, varsinkin taikauskosta ja venäläisistä murteista. Vv. 1861-68 ilmestyi hänen laaja suurvenäläisen kielen sanakirjansa, 1862 Venäjän kansan sananlaskut. Keräämänsä kansanlaulut hän antoi Kirejevskijlle ja sadut Afanasjeville. Loppuelämänsä hän kulutti swedenborgilaisiin ja spiritistisiin haaveiluihin. Vuotta ennen kuolemaansa hän kääntyi luterilaisuudesta venäjänuskoon. *J. J. M.*

Dal *[-ā-]* (myöh. myös Dalsland), Keski-Ruotsin maakunta Göötanmaan luoteiskulmassa; sitä rajoittavat idässä Venneri, lännessä Bohuslän ja Norja; Vermlanti pohjoisessa, sekä Bohuslän ja Länsigöötanmaa etelässä. D. on 4,136 km², siis Ruotsin pienimpiä maakuntia, mutta verrattain hyvin asuttu; 70,486 as. (1905). Hallinnollisesti se kuuluu Elfsborgin lääniin ja on jaettu 2 voutikuntaan. Ainoa kaupunki on Åmål. — Pääosalta metsäistä ja järvirikasta, etelään loivasti alenevaa vuorimaata (korkein kohta vain n. 290 m yl. merenp.). Länsiosassa suuria soita ja kanervakankaita ja etelässä viljavia savimaita. Paitsi länsiosaa, jonka vedet virtaavat Skagerrakiin, kuuluu koko muu osa maata Venneriin virtaavien jokien alueeseen. Pääjoki Upperud; sen kautta laskevat Suuri Lee- ja Leelången-järvet. Muita järviä, esim. Grann, Iväg, Laxsjön. Suuren Lee-järven eteläosasta Venneriin on johdettu Dalslandin kanava (ks. t.) maakunnan kauneimpien osien kautta. D:n maista n. $^1/_4$ on viljelyskelpoista ja $^2/_3$ metsää. Maaperä on vars. koillis- ja eteläosassa hyvä, mutta työvoimia puuttuu useasti sen viljelemiseen. Paikoittain on suuria turvesoita, jotka tuottavat sekä turvepehkua että polttoturvetta. Karjanhoito on kehittymässä maakunnan tärkeimmäksi elinkeinoksi. Monet suuret paperitehtaat vähentävät yhä enemmän D:n laajoja metsiä, ja rakennushirsien vienti on vähenemässä. Rautateitä n. 230 km (kaikki yksityisratoja). Vennerin rannikolla on monta saugen hyvää satamaa. — Rajamaakuntana D. kärsi paljon Tanskan ja Ruotsin välisissä sodissa. *W. S-m.*

Dalai-lama (mong. *dalai* = meri, äärettömän mahtava, ja tib. *lama* = korkeasäätyinen munkki) on kaikkien (etup. Tibetissä asuvien) lamalais-buddhalaisten korkein hengellinen pää l. ylimäinen pappi kuin myös, 17:nneltä vuosis. alkaen, ainakin nimellisesti Tibetin maallinen, Kiinan ylivallan alainen hallitsija. D.-l:n uskotaan olevan erään korkean, pyhästä ihmisestä jumalaksi korotetun olennon (Avalokiteśvaran) ruumistuksen eli inkarnatsionin. Jos d.-l. kuolee, niin etsitään muka arvalla uutta inkarnatsionia määrätyillä ominaisuuksilla varustettujen vastasyntyneiden poikalasten joukosta; Kiinan hallitus pitää kuitenkin huolta siitä, että d.-l:ksi tunnustetaan vain kiinalaisystävällisen perheen lapsi. Tibetin maallista hallitusta johtamassa on tosiasiallisesti kaksi kiinalaista mandariinia. [Waddell, „The Buddhism of Tibet or Lamaism", 1895.] ks. Lamalaisuus.

Dalarna *[dā-]*, maakunta Ruotsissa. käsittää Kopparbergin läänin (ks. t. ja Taalainmaa).

Dalarö *[dālarö]*, pitäjä ja munisipaalikunta Tukholman läänissä, Ruotsissa; yhteensä 1,800 ha, 734 as. (1905). Sijaitsee ihanalla paikalla Itämeren rannalla, Tukholmau pääväylän varrella. Suotuisan ja terveellisen asemansa takia suuri joukko tukholmalaisia (n. 2,000) viettää kesänsä täällä. D. on sekä rautatie- että höyrylaivayhteydessä Tukholman kanssa. 2 km D:stä, saarella, on Dalarön varustus. *(W. S-m.)*

Dalberg *[-ā-]* (enneu Dalburg), vanha saks. suku, 1654 korotettu valtakunnan vapaaherran arvoon. Sen jäsenistä mainittakoon: Karl Theodor Anton Maria von D. (1744-1817), viimeinen Mainziu vaaliruhtinas. D. meni hengelliseen säätyyn, tuli 1772 Mainzin vaaliruhtinaan käskynhaltijaksi Erfurtiin, 1787 hänen apulaisekseen (koadjuuttoriksi) ja 1802 Mainzin arkkipiispaksi ja vaaliruhtinaaksi, jonka alueesta kuitenkin Rein-virran vasemmalla rannalla olevat maat oli Ranskalle luovutettu. Kun Reiuin oikealla rannalla olevat alueet oli 1803 muutettu maallisiksi, sai D. korvaukseksi Regensburgin y. m. ja oli sen jälkeen Saksan valtakunnan ainoa hengellinen ruhtinas. Hän oli Napoleonin innokas kannattaja ja nautti hänen suosiotaan. Kun Reinin liittokunta 1806 perustettiin, tuli D. sen esimieheksi arvonimellä

ruhtinas-primas, ja sai 1810 Frankfurtin suuriherttuan arvon. Napoleonin kukistuttua D. oli vain Regensburgiu arkkipiispaua. Hän oli valistunnt ja sivistystä harrastava ruhtinas, aikansa eteväin kirjailijain, kuten Goethen, Schilleriu y. m. suosija, sekä itsekin kirjailija. *G. R.*

Dalberg, Erik ks. Dahlbergh.

Daleroze ks. Jacques-Daleroze.

Dalecarlia *[-ka'r-]*, Taalain maakuunau (Dalarna) latinainen nimi. — Daleearlus, taalalainen.

Dalecarlus, Johannes Olai ks. Stieruhöök, J.

Daler *[-ā-]* ks. Taalari.

Dalgas, Eurico Mylius (1828-94), tansk. insinööri, toimi insinöörikunnan upseerina, tuli 1885 Tanskan teiden ylitarkastajaksi. Tullut kuuluisaksi toiminnastaan Jyllaunin nummimaan viljelykseen saattamiseksi; oli nummiseuran (Heideselskabet) perustajia 1866 ja sen johtavana sieluna kuolemaansa asti. Hänen ansioksensa on luettava, että enemmän kuin puolet nummimaasta jo on vallattu viljelykselle; julkaissut m. m. „Geografiske billeder fra heden" (1867-70) ja „Fortids- og fremtidsskovene i Jylland" (1883-85). [L. Schröder, „E. M. Dalgas" ja H. Rosendal, „Dalgas".] *J. F.*

Dalimilin kronikka, eusimäinen tšekiu kielellä kirjoitettu historiallinen teos. Se on runomittainen n. s. riimikronikka. Tekijä on tuntematon, mutta kronikan sisällyksestä käy selville, että hän on elänyt 1300-luvun ensimäisellä puoliskolla. Kronikan joka sivulta puhuu itsetietoinen tšekkiläinen kausallistunto. Se oli jo keskiaikana hyvin suosittu ja kansallisen elämän uudestaan virotessa sitä taasen luettiin ahkeraan. Parhaan tekstijulkaisun siitä on toimittannt Mourek. *J. J. M.*

Dalin *[-ī-]*, Auders Fredrik (1806-73), ruots. sanakirjantekijä, on julkaissut ranskalaisen ja tanskalaisen sanakirjan, ruotsin kielen synonymit ja ennen kaikkia laajan ruotsin kielen sanakirjan „Ordbok öfver svenska språket"(1850-55).

Dalin *[-ī'n]*, Olof von (1708-63), ruots. runoilija ja historioitsija, uudemman ruots. proosatyylin perustaja, harjoitti opintojaan Lundissa filosofi Anders Rydelinksen johdolla, tuli sitten kotiopettajaksi erääseen Tukholman ylimysperheeseen. V. 1732 alkoi Tukholmassa ilmestyä viikkolehti nimeltä „Then svenska Argus", ulkomaalaisten aikakauskirjojen, vars. englantilaisen n. s. „Spectator" kirjallisuuden tyyliin. Se herätti ennen kuulumatonta huomiota, mutta sen toimittaja pysyi kauan salassa. Vasta kun säädyt kahden vuoden kuluttua omistivat tuntemattomalle „auktorille" kunnialauseensa ja lupasivat hänelle palkinnon, astui nuori D. hämmästyneen yleisön tietoon. Sen jälkeen hänellä oli johtava asema Ruotsin silloisessa kirjallisuudessa, jota hän rikastutti runopuknisilla ja suorasanaisilla tuotteillaan lyriikan, satiirin ja historian alalla. Hänen lyyrillisistä runoistaan mainittakoon kansanlaulun tyyliin kirjoitettu „Engsövisan", raikas kevätlaulu „Bort med höga tiug", „Skatan sitter på kyrkotak", „Kära Baehus, öppna din tunna", joissa hän osoittautuu Bellmanin, Kellgrenin, rouva Lenngrenin y. m. edeltäjäksi. Hänen suuri eepillineu ruuonsa „Svenska friheten" (1742) herätti aikoinaan yhtä paljon huomiota ajanrunoelmana kuin myöhemmin Tegnérin „Svea", mutta jälkimaailmalle se tuskin on muuta kuin runopukuinen kuiva kronikka. Hänen runonmuotoisista satiireistaan on „Aprilverk om vår herrliga tid" eusi sijaan asetettava, hänen proosa-satiireistaan taas mainittakoon „Arngrim Bersärks förträffliga tankar öfver ett fynd i jordeu" ja „Brefväxlingen mellan Ragvald Piik oeh herr Silfverspasserklinga". Vertauskuvallinen esitys „Sagan om hästen" on oivallinen näyte siitä notkeasta proosatyylistä, joka häueu kauttaan kotiutui Ruotsin kirjallisuuteen. Laajojen historiallisten tutkimusten tuloksena ilmestyi 1746-62 „Svea rikes historia". Sen sujuva esitystapa „siirsi historian seinähyllyltä ruotsalaisten sydämiin". — D. nimitettiin 1750 kruununprinssi Kustaan opettajaksi ja joutui sen kautta hovipiiriin, jossa kuningatar Lovisa Ulrika osoitti hänelle erinomaista suosiota. 1751 häu aateloitiin. Mutta kun 1756 tuli ilmi, että hän oli ottanut osaa vehkeilyihin vapaudenaikana supistetun kuningasvallan laajentamiseksi, karkoittivat säädyt hänet hovista. V. 1761 tämä tuomio peruutettiin ja hän yleni taas virkauralla, mutta kuoli äkkiä jo 1763. [Atterbom: „Siare oeh Skalder", A. Fryxell: „Berättelser ur svenska historien", C. Eiehhorn: „Svenska studier", E. V. Lindbladin johdanto kokoelmaau „Valda skrifter" (1872), Sehück ja Warburg: „Illustr. svensk litteraturhistorie".] *E. H.*

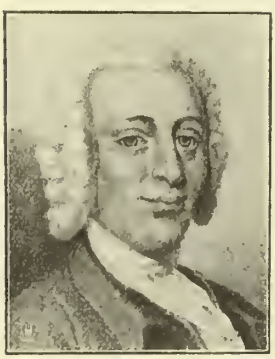

Olof v. Dalin.

Daljni (ven., = „kaukainen"), 1899 uudelleen rakennettu, koko vuoden liikenteelle avoin satamakaupunki, jonka venäläiset perustivat kiinalaisilta vuokraamallensa Kvan-tungin alueelle Talien-van lahden etelärannalla. Vapaasatama (v:sta 1901) ja Maudžurian radan alkukohta. Venäläis-japanilaisen sodau alkaessa sillä oli n. 40-50,000 as. Japanilaiset valloittivat sen 30 p. toukok. 1904. Se joutui Portsmouthin rauhanteossa Japanille; nyk. nimi Ta-lien l. (jap.) Tairen (Dairen), 17229 as. (1908). *(W. S-m.)*

Dal-joki *[-ā-]*, Ruotsin pisin joki, virtaa Taalainmaan läpi, pääsuunta luoteesta kaakkoon. Sen alkuna kaksi n. 240 km pituista lähdejokea, Itäinen ja Läntinen Dal-joki, joitten lähdepaikat ovat lähellä toisiansa Ruotsin ja Norjan rajalla. Itäinen Dal-joki virtaa Idre-järven, Särna-järven ja Siljanin läpi ja yhtyy Djurmon luona (n. 156 m yl. mereup.) kaksoisjokeensa, joka saa alkunsa Fulu- ja Göra-joista. Djurmosta lähtien D.-joki virtaa aluksi kaakkoa kohti saaden vasemmalta Runn-järven vedet, kääntyy senjälkeen koilliseen, laajenee monin paikoin saarikkaiksi järviksi ja laskee muodostettuaan n. 9 km suustaan suurimmau putouksensa, Älfkarleby-putouksen (15,1 m n. 150

Dalmatsia I.

Gravosa.

Spalato.

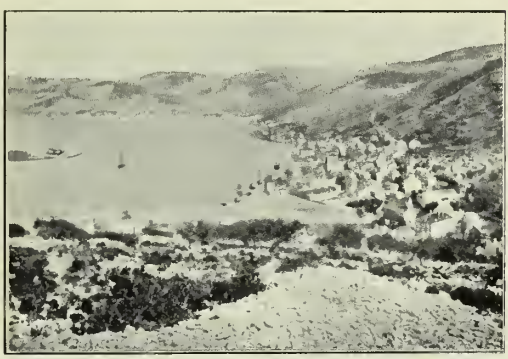

Lissa.

Traù.

Dalmatsia II.

Ragusa. Oikealla: Palazzo dei Rettori.

Ragusa. Gundulić-tori.

Ragusa.

Cattaro.

Sebenico. Kerkan putoukset.

Kansallispukuja. (Knin.)

m matkalla), lähellä Gäfleä Pohjanlahteen. Joki on 455 km pitkä ja sen vesialue 28,930 km² (neljäs Ruotsin joista). Koskisuutensa takia purjehduskelpoinen vain pienillä matkoilla.

V. v. F.

Daljunkaren l. Daljunkern ks. Taalainjunkkariukapina.

Dalkarlsberg *[dālkārs-]*, rautakaivosalue Ruotsissa, Örebrou läänissä, 15 km lounaiseen Norau kaupungista, on ollut tunnettu 1200-1300 luvulta saakka. Malmi, jota saadaan kahdesta itä-länsisuunnassa sijaitsevasta kerroksesta, on osaksi mustaa- osaksi punakivi-malmia sisältäen 50-60 % rautaa. Viime aikoina on malminsaanti noussut 20-24 tuh. tonniin vuodessa. *V. v. F.*

Dalkulla *[-ā-]* (ruots.), taalalaisnainen.

Dalmatia ks. Dalmatsia.

Dalmatika (kreik. *dalmatikē'*), Dalmatsiasta peräisin oleva pitkä, valkoinen, hihoilla varustettu päällyspuku, jota m. m. roomalaiset keisarit Diocletianuksesta (k. 305 j. Kr.) alkaen käyttivät. Paavi Silvester I (n. 320) määräsi sen diakonien virkapuvuksi. D. kuului myös ennen piispan virkapukuun. *(G. R.)*

Dalmatsia, kuningaskunta, Itävallan eteläisin kruununmaa, kapea, vuorinen, lahti- ja saaririkas alue Adrian-meren rannalla; 12,863 km², joista 2,387 km² lankeaa saarten osalle. D. rajoittuu pohjoisessa Istriaan ja Kroatsiaan, idässä Bosniaan, Hertsegovinaan ja Montenegroon. Velebit-vuoret ja Dinaariset alpit (ks. t.) kulkevat pitkin maan pohjois- ja itärajaa, muun osan täyttävät rannikon kanssa yhdensuuntaisesti kulkevat vuorijonot. Korkeimmat ovat Mossorja Biokovo-planina. Etelässä Bocche di Cattaron (ks. t.) pohjoispuolella myös Krivošijen autio ja jylhä vuorimaa kohoaa melkoisen korkealle. Saaretkin ovat vuorisia. Tärkeimmät ovat Arbe, Pago, Brazza, Lesina, Curzola y. m. Niemimaista 65 km pitkä Sabbioncello on mainittavin. Vuoret ovat pääasiallisesti kalkkikiveä ja muodostavat karuja, kuivahkoja ja hedelmättömiä karstialueita. Pohjoisessa täällä on n. s. poljemaisemia (ks. t.) ; näitten pohjalla on usein kuivana aikana ehtyviä järviä, kuten Vrana-, Dusina-, Jezero blato- ja Nadinsko blato- y. m. järvet. Joista mainittakoon Zrmanja, Kerka, Cetina, sekä Narentan alajuoksu, joka kuuluu D:aan. Etelässä on lähteitä. — D:n ilmasto on erittäin suotuisa. Zaran (rannikolla) keskilämpö on 15,8°, Ragusan 18,6° ; syksyt ja talvet ovat sateiset. Bocche di Cattaron seutu on Euroopan saderikkain (4,556 mm.). Vuorimaa sitävastoin on kuiva. Kaakkoistuulet *(scirocco)* ovat vallitsevia; harvinaisemmat ovat luoteistuuli *(mistral)* ja koillistuuli *(bora)*. Asukkaat, 625,948 (1906) l. 49 km²:llä, ovat pääasiallisesti serbo-kroaatteja, n. 97 %, sekä n. 3 % italialaisia. Uskonnoltaan 83,7 % on roomalais-katolilaisia ja 16,2 % kreikkalais-katolilaisia. Maanviljelys on karun maaperän takia vähäpätöinen. N. 10,7 % on peltoa, 46,8 % laidunta ja niittyä, 6,4 % viinitarhoja ja 29,7 % metsää, suurin osa viimemainittua kuitenkin matalaa pensaikkometsää. D:ssa viljellään paitsi tavallisia viljalajeja (vehnää, ruista, ohraa ja kauraa) pääasiallisesti maissia, perunoita, hirsiä, viiniä, etelänhedelmiä, laakeri- ja öljypuita, tupakkaa, sekä krysantemumia n. s. dalmatsialaisen hyönteispulverin valmistusta varten. Karjanhoito on vielä alkuperäisellä kannalla. Tärkeimmät kotieläimet ovat muulit, aasit, lampaat ja vuohet. Sardellinkalastus on tärkeä rannikolla. Vuorityö on vähän kehittynyt. Täältä saadaan marmoria, asfalttikiveä, elohopeamalmia, kalkkikiveä ja ruskohiiltä sekä merisuolaa. Teollisuuden aloja: liköörinvalmistus *(maraschino)*, laivanrakennus sekä kalkin- ja tiilenvalmistus. Sisämaankauppa on rautateiden puutteen takia (v. 1906 vaiu 230 km) vähäinen. Vientitavaroina ovat viini, öljy, lampaat ja kalat. D:aan tuodaan viljaa, jauhoja ja teollisuustavaroita. Laivaliike on huomattava. Kauppalaivasto käsittää n. 8,200 yhteensä 66,000 tonnin vetoista laivaa. D:n 67 satamassa, joista tärkeimmät ovat Zara, Spalato, Ragusa ja Sebenico, käy vuotuisesti yli 50,000 laivaa, yht. n. 7,3 milj. tonnia. — Tärkeä sisämaan kauppakaupunki on Metković. Maassa on 7 pankkia ja 2 säästökassaa. — D:n sivistyslaitoksista mainittakoon 425 kansa- ja porvarikoulua, 2 reaalikoulua, 2 opettajaseminaaria, kauppa- ja maanviljelyskoulu, 2 merikoulua sekä Zaran, Spalaton ja Ragusan museot. — Maa on jaettu 14 hallintopiiriin. Pääkaupunki on Zara. Hallitusmuoto on v:lta 1861. Hallitusta johtaa käskynhaltia. Maapäivien jäseniä ovat katol. arkkipiispa, kreikkal. piispa sekä 41 valittua edustajaa. D. lähettää valtioneuvostoon (Wieniin) 11 edustajaa. *W. S-m.*

Historia. D. on saanut nimensä illyrialaista heimoa olevista dalmaateista, jotka tiettävästi olivat D:n vanhimmat asukkaat. Toiselta vuosis. e. Kr. D. maksoi veroa Roomalle, kunnes se Augustuksen toimesta 33 e. Kr. joutui täydellisesti Rooman alusmaaksi. Rooman vallan ajoilta D:ssa on vielä paljo jätteitä, m. m. Spalatossa osia D:sta kotoisin olleen Diocletianus keisarin palatsista. Kun Rooman valtakunta lopullisesti hajosi 395, joutui D. ensin Länsi-Rooman ja 423 Itä-Rooman yhteyteen. Vv. 489-526 se kuului itägoottien valtakuntaan, mutta yhdistettiin Teodorik Suuren kuoltua jälleen Itä-Roomaan. Seitsemännellä vuosis. maahan tunkeutui slaavilaisia heimoja, kroatsialaisia pohjoiseen, serbialaisia etelään. V:n 1000 tienoilla valloitti D:n rannikot Venetsia, jonka doget nimittivät itseänsä siitä lähtien D:n herttuoiksi. N. v. 1100 unkarilaiset valloittivat suurimman osan D:aa. Seuraavina vuosisatoina Venetsia kävi lakkaamattomia taisteluja kroatsialaisia ja unkarilaisia vastaan D:n omistamisesta, kunnes sen valta siellä vakaantui 1420. Kuudennellatoista vuosis. turkkilaiset anastivat osia D:n sisämaasta, mutta luovuttivat ne Venetsialle 1699 ja 1718 rauhanteoissa. D. pysyi Venetsian hallussa tasavallan kukistumiseen asti 1797, jolloin se Campo Formion rauhassa annettiin Itävallalle. V. 1805 D. liitettiin silloiseen Italian kuningaskuntaan, 1810 Napoleonin muodostamiin n. s. illyrialaisiin maakuntiin, 1814 uudelleen Itävaltaan. V. 1816 se kruununmaaksi korotettuna sai kuningaskunnan arvonimen. V. 1848 ja myöhemminkin ovat slaavilaiset kansanainekset pyrkineet muodostamaan D:sta, Slavoniasta ja Kroatsiasta eteläslaavilaista „kolmiyhteistä" kuningaskuntaa, jota pyrintöä D:n italialaiset ovat menestyksellä vastustaneet, vaikka he tätä nykyä ovatkin maapäivillä vähemmistönä. D. kuuluu v:n 1867 valtioasetuksen mukaan Itävalta-Unkarin monar-

kian Itävallan puoleiseen osaan. Asevelvollisuuden vastustamiseksi syntyi Etelä-D:ssa kapinoita v. 1869 ja 1881. [Cattalinich, „Storia della Dalmazia" (1835). 11:s nide (Dalmatsia) teosta „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild" (1892). *J. F.*

Dalou *[dalū']*, Jules (1838-1902), ransk. kuvanveistäjä, Carpeaux'n ja Duret'n oppilas. Opiskeli myöskin taiteensa ammatillista puolta työmiehenä pronssivalimossa. D. kuuluu niihin ranskalaisiin kuvanveistäjiin, jotka ovat rohkeasti särkeneet perinnäisen klassillisen taiteen aitaukset ja ottaneet teoksissaan kuvatakseen meidän aikaamme ja sen ihmisiä. D:n veistokset kuohuvat voimakasta elämää ja rohkeita liikkeitä. Otettuaan osaa kommunardien kapinaan hän pakeni näiden kukistuttua 1871 Englantiin, josta palasi vasta 1879. Sam. v. hän jo asetti näytteille luonnoksen suurisuuntaiseen ja vaikuttavaan muistopatsaaseensa „Tasavallan voitto", joka paljastettiin Place-de-la-Nation-torilla Pariisissa 1899 sekä sommittelultaan omintakeisen korkokuvansa „Mirabeau kolmauneu säädyn etunenässä", joka marmoriin veistettynä asetettiin Ranskan edustajakamarin seinälle 1883 ja jota on sanottu maalauksellisimmaksi ja värikkäimmäksi korkokuvaksi mikä on olemassa. D:n muntkin teokset ovat useimmat monumentaalista laatua. Niistä mainittakoon edellisten lisäksi Blanqui'n ja Victor Noiren hautapatsaat sekä Delaeroix'n ja Gambettan muistopatsaat (viimemainittu Bordeaux'ssa). [Dreyfous, „Dalou, sa vie et son œuvre" (1902).] *F. L.*

Dalsbruk ks. Taalintehdas.

Dalsgaard *[-gōr]*, Kristen (s. 1824), tansk. taidemaalari, kansanelämän kuvaaja, opiskeli Kööpenhaminan taideakatemiassa ja Rorbyen yksityisoppilaana. Lukuunottamatta muutamia alttaritaulnja, historiallisia ja taruaiheisia maalauksia hänen teoksensa esittävät tanskalaisen rahvaan elämää viime vuosisadan keskivaiheilta. Hänen tekotapansa on usein kovin yksityiskohtaisen tarkkaa ja huoliteltua eikä värikäsittely aina virheetöntä, mutta hänellä on myöskin suuria ansioita; kieltämätön sommittelukyky, samoin psykologisesti terävä, kaikesta liioittelusta vapaa luonteenkuvaus. Todellista, syvää tunnetta ja kanssaihmisten mielentilojen — varsinkin surun — osaaottavaa ymmärtämistä ilmaisevat monet hänen tanluistaan, esim. „Ryöstö köyhän astiantekijän luona", „Maalaistaiteilijan työhuoneessa", „Ero" y. m. D. asuu nykyään Sorøssä, jonka akatemiassa hän vv. 1862-92 toimi piirustuksenopettajana; tässä laitoksessa on myöskin hänen suurin teoksensa „Ansgar ja Ödbert kastavat nuoren äidin lapsineen". [K. Sœborg, „Christen D. og hans kunst" (1902).] *F. L.*

Dalskär *[dālšār]* l. Talskeri, saari Uuraansalmen-Kuorsalon väylän varrella Virolahden pitäjässä; nelisknlmainen johtoloisto. *K. S.*

Dalsland ks. Dal.

Dalslandin kanava, niiden kanavien yhteisnimi, jotka yhdistävät Vermlannin ja Dalin järvet toisiinsa ja Venneriin. Se on 255 km pitkä ja nousee 59 m. Rakennettu vv. 1864-68 Nils Ericsonin (ks. t.) suunnitelman mukaan. V. 1905 kulki kanavassa yht. 3,906 täydessä lastissa olevaa alusta, etupäässä höyrylaivoja, sekä purjealuksia ja proomuja. Luonnonihanuutensa takia D. myös on paljon käytetty matkailijareitti. *W. S-m.*

Dalström *[-ū-]*, Axel Hampus (1829-82), arkkitehti. Käytyään Turussa Bergenheimin koulua D. opiskeli ulkomailla Tukholman teknologisessa laitoksessa ja vapaitten taiteiden akatemiassa sekä sittemmin Pariisissa. V. 1848 hän oli oppilaana intendenttikonttorissa, jossa hän, sittenkuin se oli järjestetty Yleisten rakennusten ylihallitukseksi, oli ensimäisenä arkkitehtina ja v:sta 1870 ylitirehtöörinä. Hänen rakennustaiteellisia lahjojaan ja tyyliään osoittavat Helsingissä Ylioppilastalo (1868-70), „Kappeli", ruotsalaisen normaalilyseon rakennuksen vanha osa sekä teollisuuskoulnna oleva ent. ruots. reaalilyseon talo, kaartinmaneesi y. m. Niinikään ovat hänen piirustustensa mukaan rakennetut Sälskärin, Marjaniemen, Ulkokallan, Säpin ja Kaskisen majakat. *K. S.*

Dalton, Hermann (s. 1833), protest. teologi, synt. Offenbachissa Hessenissä, tuli 1858 pastoriksi Pietarin saks.-reformeerattuun seurakuntaan, ja vaikutti tässä toimessa suurella menestyksellä v:een 1889, jolloin muutti sieltä pois ja siirtyi Saksaan. D. on julkaissut useita arvokkaita teoksia, erittäinkin protestanttisen kirkon historiasta Venäjällä; niistä lueteltakoon „Geschiehte der reformierten Kirehe in Russland" (1865), „Verfassungsgeschichte der lutherischen Kirehe in Russland" (1887), „Urkundenbuch der reformierten Kirehe in Russland" (1889), „Die evangelische Kirehe in Russland" (1890), „Die russische Kirehe" (1891), „Beiträge zur Geschiehte der evangelischen Kirche in Russland" (1893, 1898). Suurta huomiota herätti se „avoin kirje Pyhän synodin yliprokuraattorille Pobedonostseville", jonka hän 1889 julkaisi Venäjän hallituksen toimenpiteistä protestanttista uskontoa vastaan ja josta oli seurauksena hänen siirtymisensä Saksaan. *K. G.*

Dalton *[dōltən]*, John (1766-1844), engl. kemisti ja fyysikko, tuli 1793 New collegen opettajaksi Manchesteriin, 1817 „Literary and philosophical society"n presidentiksi sekä 1822 „Royal society"n jäseneksi Lontooseen. — D:n fysikaaliset tutkimukset koskevat pääasiallisesti kaasujen diffusionia ja laajentumista sekä höyryjen jäntevyyttä ilmassa ja muissa kaasuissa. Kemian kehitykselle D.n tutkimukset ovat olleet varsin suuriarvoisia. Hän on kerrannaisten painosuhteiden lain sekä nykyisen atomiteorian (ks. t.) varsinainen perustaja. D. on vielä tehnyt laajoja tutkimuksia kaasujen imeytymisestä veteen, hiilivedyistä, typen happiyhdistyksistä j. n. e. Useimmat hänen tutkimuksistaan ovat julkaistut tieteellisissä aikakauskirjoissa. Eri kirjoina ovat ilmestyneet „Meteorological observations and essays" (1793) ja „New system of ehemieal philosophy" (1808-27). *W. B.*

Dama ks. Kuusipeura.

Dama ks. Herero.

Damaani ks. Tamaanit.

Damajanti ks. Nala ja Damajanti.

Damanhur (muinaisegyptiläisten Tema-en-Hor, roomalaisten Hermupolis minor), Egyptin Behere maakunnan pääkaupunki Niilin suistomaassa, Mahmudije-kanavan ja Kairon-radan varrella, joka täällä haaraantuu Aleksan-

Damaskos I.

Umaijadien moskeia.

Linna ja katetut basaarit.

Damaskos II.

Itäinen kaupunginportti.

Talonpiha.

Basaari.

Barada-joki.

Osa kaupungin muuria.

Meidanin hautausmaa, jossa Muhammedin suku on haudattuna.

driaan ja Rosetteen, 32,122 as. (1897). Tärkeä villa- ja puuvillatavarain tapulipaikka.

Damara ks. Herero.

Damaramaa, Saksan Lounais-Afrikan siirtokunnan (ks. t.) keskiosa, Namamaan pohjoispuolella.

Damaskeerata l. damaskoida (ransk. *damasquiner*, engl. *to damash)*, tehdä teräs tai rauta pinnaltaan juomuiseksi ja juovikkaaksi. Menettelytavan perikoti on Damaskos. Siellä sitä käytettiin kuuluisien Damaskon-miekkojen valmistuksessa. Euroopassa jäljitellään tätä menettelytapaa siten, että keitetään yhteen hienoja teräs- ja rautalankoja, jotka ruuvipuristimessa väännetään kierteelle, katkotaan neljään tai useampaan osaan ja keitetään uudelleen yhteen. Käsittely toistetaan useaan kertaan. N. s. mosaiikki-damaskia valmistettaessa paloitellaan yllämainitut kierteet vieläkin pienemmiksi, keitetään yhteen ja taotaan. Damaskeeraamiseksi on myös ruvettu nimittämään sitä menettelyä, että juovikkaat kuviot eli damaski valmistetaan teräkselle siten, että sille hivellään ohut vahakerros, johon piirretyt damaskikuviot hapoilla syövytetään teräksen pintaan. Prechtin mukaan damaskeerataan taasen rautaa platinalla siten, että ohuiden teräs- tai rautalevyjen ympäri kierretään platinalankaa, levyt asetetaan päälletysten ja kiedotaan yhteen platinalankaa vahvemmalla teräslangalla, mutta niin tiheään, että teräslanka tekee yhtenäisen pinnan. Täten saatu tukku keitetääu yhteen ja muovataan kulloinkin kyseessä olevaksi esineeksi. Esineen sinistetyllä tai ruskeutetulla pinnalla esiintyy tällöin valkea platinadamaski. *L. E. Kj-n.*

Damaski (ransk. *gamache* < it. *gamba* = sääriluu). 1. Säärykset, nahasta tai kankaasta tehty tai neulottu säärensuojus, jollaiset ennen olivat yleisesti käytännössä sotilaspuvuissa ja vieläkin ratsuväessä. Damaskeja käytetään myöskin porvarillisessa puvussa. — 2. ks. Damaskeerata.

Damaskoida ks. Damaskeerata.

Damaskoksen-teräs ks. Damaskeerata.

Damaskos (arab. *Dimi'šk eš Šām* l. *eš Šām)*, Turkin Surija nimisen vilajeetin pääkaupunki, molemmin puolin Barada- (muin. Chrysorrhoas) jokea sen laskiessa Antilibanonin ja Hermonin välistä Ghutan viljavalle tasangolle. N. 160,000 as., joista 7,000 juutalaista ja 10,000 kristittyä. Ollen ihanalla paikalla erämaan rajalla D. nauttii itämaalaisten erinomaista ihailua, kuten sen nimitykset „idäu silmä", „kauneuden seppele", „paratiisilta lemuava" y. m. osoittavat. Koska D. on 691 m merenp. yläp., alkaa kevät siellä vasta maaliskuussa. Kesällä lämpömäärä nousee 40 asteeseen, mikä kosteuden sekä liasta ja siivottomuudesta johtuvien tarttuma-aineitten chella tekee kaupungin epäterveelliseksi. Talvet siellä ovat suhteellisesti kylmiä. Kadut ovat kapeat, väärät ja likaiset. Pääkatu on *Derb el-mustakīm*, joka näkyy saaneen nimensä Paavalin historiasta tunnetun „suoran kadun" mukaan (Ap. tek. 9_{11}). Talot ovat ulkoa nähden kehnonlaiset, mutta sisältä usein aika komeat ja hauskat puutarhoineen, kukkineen, suihkukaivoineen ja pylväskäytävineen. D:ssa sanotaan olevan 248 moskeiaa. Huomattavin on omajjadien moskeia *Džāmi el-umawī)*, alkuaan pakanallinen temppeli, jonka keisari Arkadius (n. 400) muutti kirkoksi ja kalifi Walîd (705-715) uudestaan rakennutti kreikkalaisten rakennusmestarien johdolla. Vaikka tulipalo (1069) ja ajanhammas ovat sitä pahoin pidelleet, on se vieläkin kaunis rakennustaiteen muistomerkki. Seu kolmesta minareetista yhdellä on Jeesuksen nimi. D:ssa on lisäksi 14 synagogaa, ainakin 4 kirkkoa ja 3 room.-katol. luostaria. Suuren moskeian länsipuolella on kaivannon ympäröimä linna, jonka Melikelašraf rakennutti 1219. Kaupungin ja samalla kristittyjen ja juutalaisten korttelien itäisenä rajana on vanha, osittain roomalaisten ajalta oleva kaupungin muuri. Muhamettilaisten kaupunginosassa moskeian ympäristössä ovat kuuluisat basaarit, joissa valmistetaan taikka myydään silkkiä, kulta- ja hopeaompeluksia, mattoja, huiveja, uahkatavaroita, kupariesineitä, aseita, piippuja, muinaiskaluja, ruusuöljyä, leivoksia, virvokkeita y. m. Damaskon-miekkoja (ks. Damaskeerata) ei enää valmisteta D:ssa, senjälkeen kuin Timur 1400-luvulla siirsi asesepät taitoineen Samarkandiin. Suuri osa kaupittua tavaraa on uykyisin Euroopasta kotoisin. Vientitavaroista ovat tärkeimmät hedelmät, vilja ja viini. D. on ikivanha karavaanien yhtymäpaikka ja kaupan keskus. V:sta 1895 rautatie yhdistää sen Beirutin ja Hauranin, nykyjään myös Medinan kanssa. — D:u historia ulottuu kaukaiseen muinaisuuteen. David jo valloitti sen. Sitten se oli alituisessa riidassa Israelin valtakunnan kanssa, kunnes Tiglatpileser III kukisti sen (732). Kuitenkin se pysyi Syyrian tärkeimpänä kauppapaikkana. V. 85 e. Kr. D. jälleen muodosti itsenäisen valtakunnan, mutta 105 j. Kr. Trajanus yhdisti sen Rooman valtakuntaan. Kalifi Omar valloitti sen 635 ja omajjadien pääkaupunkina D. oli loistonsa kukkuloilla. V. 877 D. erkani kalifikunnasta ja oli sitten monien vaiheiden alainen. V. 1148 ristiretkeläiset piirittivät sitä, 1174 Saladin valloitti sen, 1260 se joutui mongoleille ja 1401 Timur hävitti sen perin pohjin. Uudestaan rakennettuna se joutui 1516 turkkilaisille, joitten hallussa se edelleen on. Huomiota D. veti puoleensa 1849, jolloin juutalaisia siellä julmasti vainottiin, ja 1860, jolloin joukko kristittyjä surmattiin. [Porter, „Five years in D." (1870), Macintosh, „D. and its people" (1882), Margoliouth, „Cairo, Jerusalem and D." (1907).] *K. T-t.*

Damasti (engl. *damask*, ransk. *damas* l. *damassé)* l. kilpikangas on ammoisista ajoista saakka ollut tunnettu itämailla, etenkin Kiinassa. Levitessään länteenpäin tuli Damaskoksen kaupunki näiden kankaiden valmistus- ja kauppakeskustaksi, josta damasti nimikin on johtunut. — Nimellä damasti l. kilpikangas tunnetaan nykyään pomsisidoksella valmistettuja kankaita, joissa loimi- ja kudepomsin vaihtelu muodostaa kilpimäisiä kuvioita. Tavallisimmin käytettyjä ovat liinakangasdamastit pöytäliinoiksi y. m. taloustarpeiksi. Puuvilladamasti ei ole yhtä kaunista. Silkkidamasti on sangen kaunista ja arvokasta kangasta. Harvinaisempaa on villadamasti, jota joskus käytetään huonekalujen päällystykseksi sekä verhoiksi. Sangen läheinen damastille on kuvioidensa muodon ja sidostapansa puolesta n. s. drelli eli rällikangas. — Damasti kudotaan ny-

kyään mekaanisissa kutomoissa jacquardikangaspuissa ja käsikutomoissa käyttämällä erityisiä damastiniisiä. *E. J. S.*

Dambach, Otto Wilhelm Rudolf (1831-99), saks. lainoppinut, toimi rikos-, kansain- ja valtio-oikeuden ylim. professorina Berliinin yliopistossa ja ylipostineuvoksena valtakunnanpostihallituksessa; otti siläpaitsi tehokkaalla tavalla osaa Saksan sähkölennätinlaitoksen hallintoon; nimitettiin 1891 kruununasiamiehekси ja Preussin herrainhuoneen jäseneksi. D:ia pidettiin Preussin etevimpänä asiantuntijana kirjallisten, taiteellisten ja teollisuusteosten omistusoikeutta koskevissa kysymyksissä, ja useimmat hänen lukuisista kirjoituksistaan kuuluvatkin tälle alalle. Niistä mainittakoon: „Die Gesetzgebung des Norddeutschen Bundes, betreffend das Urheberrecht an Schriftwerken" (1871); „Das Telegrafenstrafrecht" (1872; 2:nen pain. 1897); „Das Gesetz über das Postwesen des Deutschen Reichs vom 28 Okt. 1871 erläutert" (1872; 6:s pain. 1901); „Das Mustersehutzgesetz vom 11 Januari 1876" (1876); „Das Patentgesetz für das Deutsche Reich" (1877); „Über Nachdruek und Nachbildung" (Holtzendorffin „Handbuch des deutschen Strafrechts" nimisessä käsikirjassa (3-4 nid. 1874-77).

(O. K-nen.)

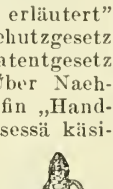

Dame-jeanne.

Dame-jeanne *[damža'n]* (ransk., < arab. *damagā'n;* Englannissa *demijohn),* suuri, pallonmuotoinen, olkien ja palmikoidun korin ympäröimä lasipullo, jossa säilytetään rikkihappoa tai muita syövyttäviä aineita, Välimerenmaissa myös viiniä.

Damiani *[-ā'ni],* Petrus (1006 t. 1007-72), 11:nnen vuosis. vaikuttavimpia hengellisiä. D. oli päässyt sikopaimenesta opiutielle ja vihdoin asettunut kotikaupunkiin, Ravennaan, opettajaksi. Mutta äkkiä hän erosi onnistuneelta opettajauraltaan, siirtyen Fonte Avellanan luostariin, jonka prioriksi ja apotiksi hän tuli. D. liittyi kirkkoa ja luostareja uudistavaan liikkeeseen, paljastaen papistou tilaa m. m. „Gomorran kirjassa", jonka hän 1049 kirjoitti paavi Leo IX:lle. Hildebrand (paavina Gregorius VII) sai D:sta tärkeän avustajan sekä kirkon uudistamispuuhiinsa että valtiollisiin pyrkimyksiinsä, vaikkakaan D. viimemainittuihin katsoen ei Hildebrandin hierarkkista kantaa hyväksynyt. V. 1069 D. paavillisena lähettiuä pakoitti Henrik IV:u luopumaan avioerohankkeista. *K. S.*

Damianus de Goës *[-ā'n-],* esp. munkki, joka Upsalan katolisen arkkipiispau Johannes Magnukseu toimesta lähetettiin lappalaisia käännyttämään. Tästä toiminnastaan hän antoi 1540 paavi Paavali III:lle kertomuksen, nimeltä „Deploratio Lappianæ gentis", jossa hän m. m. mainitsee itäisissä Lapinmaissa 84° leveydellä olevan komean ja varakkaan P. Andreakselle pyhitetyn temppeliu oppineine ja valistuneine esimiehineen. On arveltu D:n sillä mahdollisesti tarkoittaneen Petsingan luostaria, joka kumminkin lienee ollut P. Nikolaille omistettu. Niinikään hänen kirjoittamakseen luullaan teosta „De Lappiæ situ et iueolis". (Histor. Ark. IV, siv. 148.) *K. S.*

Damiette *[-e't]* (arab. *Dumjā't),* kaupunki Pohjois-Egyptissä Niilin Damiette-haaran ja Menzale-järven välissä, 44,000 as. D. on rautatieyhteydessä Egyptin muitten osien kanssa, mutta kauppakaupunkina sillä ei ole suurta merkitystä, koska pääsy satamaan on vaikeanlaiueu. Kauppa on arabialaisten ja levanttilaisten käsissä, eurooppalaisia siellä ei ole kuin pieni määrä. Täällä ranskalaiset Kléberin johdolla voittivat turkkilaiset 1 p. marrask. 1799. *K. T-t.*

Damjanics, János *[damjanitš jānoš]* (1804-49), unk. kenraali, Unkarin vapaussodan rohkeimpia ja urhoollisimpia sotilaita, yksi „Aradin marttyyreja", vaikutti tehokkaasti unkarilaisten voittoihin m. m. Szolnokin, Váein ja Nagysarlón luona, puolusti liunanpäällikkönä Aradia kunnes Világosin antautumisen (elok. 19 p. 1849) jälkeen oli pakotettu luovuttamaan sen venäläisille. Nämä taas luovuttivat D:n itävaltalaisille, jotka hirttivät hänet Aradissa lokakuun 6 p. s. v.

Dammara-hartsi, Taka-Intiasta ja Taka-Intian saaristosta kauppaan tuotua vaaleankeltaista, mautonta ja hajutonta pihkaa, joka tihkuu useista eri heimoihin *(Diptcrocarpaceæ, Araucariaceæ)* kuuluvista vielä tarkemmin tuntemattomista puista. D. on tärkeä raaka-aine lakka- ja vernissateollisuudessa. Dammarakuusesta saadaan kopaalia (ks. t.).

Dammara-kuusi ks. Agathis.

Dammipeli ks. Tammipeli.

Damnum (lat.), vahinko, tappio. ks. Vahingonkorvaus.

Damokleen miekka ks. Damokles.

Damokles *[dāmoklē's],* tarinan mukaan Syrakusan yksinvaltiaan Dionysios nuoremman hovimiehiä. Kun Damokles suunnattomasti ylisti valtiaan onnea, niin tämä salli hänen kokeeksi sitä nauttia. Mutta kun Damokles keskellä kuninkaallista loistoa ja hekumaa huomasi, että hänen päänsä yläpuolella vain jouhikarvan varassa riippui paljas miekka, niin hän ymmärsi ettei yksinvaltiuden onni ollutkaan kadehdittava. — Tästä johtuu sananparsi Damokleen miekka. *O. E. T.*

Damon *[-mōn]* ja Phintias, kreik. tarinan mukaan kaksi Pythagoraan lahkokuntaan kuuluvaa ystävystä Syrakusasta. Syytettynä murhayrityksestä tyranni Dionysiosta vastaan Phintias tuomittiin kuolemaan, mutta pyysi muutaman päivän vapautta järjestääkseen kotiasioitaan; D. tarjoutui mestattavaksi ystävänsä sijaan, jollei tämä määräajan kuluessa palaisi. Pyyntöön suostuttiin. Juuri ennen määräajan loppua Phintias palasikin. Liikutettuna tyranni pyysi ystävyksiä ottamaan hänet kolmanneksi liittoonsa. — Tarina on antanut Schillerille aiheen kauniiseen „Die Bürgschaft" balladiin („Takaus"); siinä tarun toisinnossa, jota hän on noudattanut, ystävysten niminä ovat Moiros ja Selinuntios. — Antiikkisessa ja antiikkisoivassa paimenrunoudessa D. on sangen tavallinen nimi. *O. E. T.*

Damophon *[dāmophō'n],* kreik. kuvanveistäjä, syntyisin Messenestä, eli luultavasti 2:sella vuosis. e. Kr.; teki m. m. Arkadian Lykosurassa olevaa Despoinan (= Koren) temppeliä varten suuren marmorikuvaryhmän: Demeterin, Despoinan, Artemiin ja Anytos jumalan. Temppelin rauniota tutkittaessa löydettiin 1889 melkoisia tämän ryhmän jätteitä. Ne osoittavat dekoratiivista mutta pintapuolista tyyliä. *O. E. T.*

Dampier *[dämpīə]*, William (n. 1652-1715), engl. merenkulkija ja merirosvo (vrt. Boucaniers). Hän otti osaa sotaan Hollantia vastaan 1673 ja oli sen jälkeen plantaašinpäällysmiehenä Jamaikan saarella. V. 1679 D. liittyi merirosvoihin, jotka kävivät sissisotaa espanjalaisia vastaan. B. aloitti maan ympäri purjehtimisensa 1686. Hän joutui sen kuluessa moniin seikkailuihin, tuli m. m. Itä-Intiaan, jossa oli hollantilaisessa palveluksessa, mutta karkasi sieltä ja tuli 1691 Englantiin. V. 1699 tämän maan hallitus uskoi hänelle retkikunnan, jonka tuli tutkia osia Tyynestä valtamerestä. Tällöin hän vars. tutki Australian pohjois- ja luoteisrannikkoa, Uuden Guinean rannikoita sekä monta pienempää saarta ja saariryhmää, m. m. D:n nimeä kantavan saariston. Vielä vv. 1708-11 D. otti osaa maan ympäri purjehtimiseen. — D. oli aikanaan erinomainen havaintojen tekijä sekä ilmatieteellisten ja hydrografisten seikkojen tuntija ja selittäjä. Hänen karttansa ovat mainiot; lakkaamatta hän kirjoitti muistiin havaintojaan, joita oli tehnyt vaiherikkaan elämänsä aikana. Hänen pääteoksensa, „Discourse on the winds" (1707), on läpi aikojen arvonsa säilyttävä mestariteos. D. on julkaissut laajoja selontekoja matkoistaan. *W. S-m.*

Dampier *[dämpīə]*, William D:n (ks. t.) mukaan nimitettyjä paikkoja. 1. D:n-maa, Australian luoteisrannikolla sijaitseva niemimaa King-lahden länsipuolella. — 2. D:n-salmi, *a.* Uuden Guinean ja Uuden Pommerin saarten välillä, sekä *b.*, Uuden Guinean ja Waigeu-saarten välillä. — 3. D:n-saaret, Australian luoteisrannikon edustalla sijaitseva saariryhmä, käsittää joukon pieniä hedelmättömiä saaria. — 4. D:n-saari l. Krakar, Uuden Guinean itärannikolla sijaitseva, korkea, tuliperäinen saari. *(W. S-m.)*

Dan (hepr., = „tuomari"), Bilhan poika (1 Moos. 30_6), hänestä polveutuva heimo ja sen hallussa ollut kaupunki (muinoin Laiš, nykyään Tell-el-kâdi), joka Raamatussa usein mainitaan Palestiinan pohjoisimpana rajakaupunkina. *K. T-t.*

Dan, tanskalaisissa taruissa esiintyvä kuninkaiden nimi. Saxo Grammaticus mainitsee tämännimisiä kuninkaita kolme. Vanhin heistä oli muka daanein kanta-isä, Tanskan valtakunnan perustaja.

Dana *[deinə]*, vanha, arvossa pidetty pohjoisamer. suku.

1. Richard Henry D. (1815-82), kirjailija ja politikko; kun D:n täytyi silmätaudin vuoksi keskeyttää lakitieteelliset opintonsa, rupesi hän tavalliseksi merimieheksi laivaan, joka kulki Ameriikan rannikoita pitkin. Tätä retkeänsä hän on kuvannut kirjassa „Two years before the mast" (1840; ruots. „Två år förom masten", 1896), jota pidetään erinomaisena merimiesolojen kuvauksena. V. 1840 hän tuli asianajajaksi ja julkaisi 1841 merioikeudesta ansiokkaan teoksen „The seaman's friend". D. otti tehokkaasti osaa tasavaltalaisen puolueen muodostamiseen 1854-56 ja kannatti Lincolnin ja Grantin presidentiksi-valitsemista.

2. Charles Anderson D. (1819-97), sanomalehtimies ja kirjailija, otti 1843-46 osaa „Brook farm community" nimisen kommunistisen yhteiskunnan kokeiluihin, oli 1848-62 vaikutusvaltaisen „New-York tribune" lehden toimittajana. 1863-65 hän sota-asiain apulaissihteerinä vaikutti paljon presidentti Lincolniin saaden m. m. aikaan, että kenraali Grantille uskottiin tärkeitä päälliköntoimia silloin riehuvassa sisällisessä sodassa. D. suunnitteli ja julkaisi muutamien muiden kanssa suuren tietosanakirjan „New american cyclopædia" (1855-63; uusi muodosteltu painos nimellä „The american cyclopædia", 16 nid. 1873-76). V. 1868 hän perusti New Yorkiin „Sun" nimisen päivälehden, josta pian tuli yksi Ameriikan laajimmalle levinneitä lehtiä. Hänen julkaisuistaan mainittakoon vielä: „Lincoln and his cabinet" (1896) ja muistelmat „Recollections" (1897). *J. F.*

Dana *[deinə]*, James Dwight (1813-95), pohj.-amer. mineralogi ja geologi, v:sta 1864 Newhavenin yliopiston professori. Oli geologina Ch. Wilken johtamalla Tyynen-valtameren tutkimusmatkalla ja julkaisi saamansa tulokset kolmessa suuressa teoksessa. Paitsi valtameren geologiaa D. on tutkimuksissaan käsitellyt useimpia geologian ja mineralogian aloja sekä ennen kaikkea julkaissut lukuisia hyviä oppi- ja käsikirjoja, joista etenkin „System of mineralogy" (1 painos 1837) yhä on alallaan täydellisin. Hänen poikansa Edward Salisbury D. (s. 1849) on myös tehnyt pari paljon käytettyä mineralogian oppikirjaa sekä toimittanut (1892) isänsä ennenmainitusta teoksesta 6:nnen laajennetun painoksen. *P. E.*

Dana-arf *[dā-]* (muinaisisl. *dánarfé* = kuollut perintö, perintö ilman perillistä), jäljellejäänyt omaisuus, joka muiden laillisten perillisten puuttuessa joutuu valtiolle. Tämä säädös, joka tavataan sekä roomalaisessa oikeudessa että germaanilaisten kansain vanhemmissa ja nuoremmissa oikeuslähteissä, on Ruotsin lain kautta meilläkin voimassa. Perintökaaren 15:nnen luvun 1 ja 2 §§:issä näet määrätään, milloinka yksityinen perintö (ks. t.) joutuu valtiovarastoon (ennemmin kuninkaalle). *K. S.*

Danae *[-na'ē]*, kreik. taruhenkilö, Argoksen kuninkaan Akrisioksen tytär. Akrisiokselle oli ennustettu, että hänen tyttärestään oli syntyvä poika, joka oli hänet, Akrisioksen, surmaava. Sen tähden D. suljettiin vaskityrmään. Mutta katon aukosta läheni häntä kultasateen muodossa Zeus jumala, ja D. synnytti pojan, Perseuksen. Akrisios pani tyttärensä ja hänen lapsensa arkkuun, joka heitettiin mereen. Tuulet veivät arkun Seriphos-saarelle, jossa Diktys otti D:n ja hänen pienokaisensa suojaansa. Lopulta Perseus vei äitinsä takaisin Argokseen. Mutta Akrisios sai tapaturman kautta surmansa Perseuksen kädestä. ks. Perseus. *O. E. T.*

Danagäld l. danegäld *[dā-]* oli Englannissa sen veron nimi, jota kansa ensi kerran sai n. 990 suorittaa lunastautuakseen tanskalaisten viikinkien hyökkäyksiltä ja sitten ylläpitääkseen Englannin kuninkaan palveluksessa olevia tanskalaisia sotilaita. Kun Englanti 1016 kokonaan joutui Tanskan kuninkaan valtaan, nimitettiin d:ksi veroa, jota vaadittiin pysyväisen sotajoukon ylläpitämiseksi. Lopulta, 1100-luvun puoliväliin, se merkitsi ylimääräistä veroa ilman että viimemainitulla oli tanskalaisten kanssa mitään yhteyttä. *(K. S.)*

Danahof l. d a n e h o f *[dā-]*, Tanskan 1200- ja 1300-luvuilla koko valtakuntaa käsittävät suurmiesten kokoukset (lat. *consilium* ja *parlamentum)*, jotka kehittyivät Valdemarein aikana pidetyistä kuninkaan ja suurmiesten keskinäisistä kokouksista ja jotka tulivat ennen käytettyjen maakuntakäräjien sijaan. Eerik Glipping pakoitettiin 1282 lupaamaan, että d:ia pidetään vnosittain Nyborgissa, ja tämä lupaus uudistettiin jokaisessa hallitsijanvaihdoksessa aina v:een 1376. Lupansta tosin ei aina pidetty, mutta d. kokoontui, vaikkei aina Nyborgissa. D:ssa, jossa maalliset ja hengelliset suurmiehet istnivat, mutta jossa rahvas sai olla pelkkänä katsojana, saattoi kuningas joutua vastaamaan toimistaan ja tuomioistaan. V. 1413 kutsuttiin d. jommoisenakin valtakunnan tuomioistuimena kokoon, mutta muuten se Eerik Pommerilaisen aikana lakkasi, kun ensin valtaneuvosto sen hävitti ja sittemmin herrainpäivät tulivat sijaan. *(K. S.)*

Danaidit, kreik. tarnstossa d a n a o k s e n (ks. t.) 50 tytärtä. Isänsä kanssa he pakenivat Egyptistä Argokseen, kun heidän serkkunsa, Aigyptoksen pojat, tahtoivat pakottaa heidät avioliittoon. Kosijatkin saapuivat Argokseen, ja siellä pidettiin häät. Mutta Danaoksen käskystä morsiamet hääyönä snrmasivat snlhonsa; ainoastaan yksi heistä, Hypermnestra, säästi miehensä Lynkeuksen hengen. Rangaistnkseksi täytyi D:ien manalassa ikuisesti kantaa vettä reikäpohjaisilla ruukuilla („Danaidien seulat"). — D:t selitettiin jo vanhoina aikoina Argoliin lähteenhaltijoiksi. Kertomus heidän ikuisesta rangaistnksestaan johtunee orphilaisista ajatuspiireistä. *O. E. T.*

Danait, d a n a o l a i s e t (kreik. *Danao'i)*, esiintyy kreik. sankari-eepoksessa ja välistä myöhemmässäkin runoudessa (samoin knin Akhaioi, Argeioi) kreikkalaisten yleisnimenä; on kenties alkuaan tarkoittanut argolaisia (vrt. Danaos, Danae). On arveltu, että ne D a n a u n a-joukot, jotka egyptiläisten lähteiden mukaan 12:nnen vuosis. alkupnolella yhdessä useiden mniden heimojen kanssa „sunren meren saarilta" hyökkäsivät Egyptiin, ovat olleet danaeja. *O. E. T.*

Danakil *[-nā'-]* l. A f a r, paimentolais- ja kalastajaheimot, jotka asuvat Italian siirtolassa Eritreassa sekä Ranskan Somali'ssa Buri-niemen ja Tadžnra-lahden välisellä alueella ja Dahlak-saarilla. Ne väittävät polveutuvansa arabialaisista siirtolaisista ja ovat kiivaita muhamettilaisia, mutta puhuvat hamilaista (kušilaista) kieltä, joka on läheistä sukua saho-, somali- ja galla-murteille. [Reinisch, „Die afar-Sprache" (1886-7) ja Paulitschke, „Ethnographie Nordost-Afrikas" (1893-6).] *K. T-t.*

Danalagen l. D a n e l a g e n *[dā-]*. Näin nimitettiin keskiaikana ja myöhemminkin „tanskalaista lakia", joka muutamia vuosia vallitsi 800-luvulla pohjoisten viikinkien (pääasiallisesti tanskalaisten) valloittamassa osassa Englantia. Toisinaan ajateltiin sillä käsitettävän itse maa-aluettakin, vaikka sitä siinä merkityksessä vasta 1800-luvun historiankirjoittajat ovat käyttäneet. Siten d:lla on käsitetty Thames- ja Forth-vuonon välillä olevaa aluetta, johon kuulnvat: Essex, Middlesex, Ostangeln, itäinen Mercia sekä Northumberland. *K. S.*

Danaos *[-o's]* (lat. *Da'naus)*, kreik. tarnhenkilö, alknperäisen tarun mukaan lunltavasti Argoksesta syntyisin. Tavallisen tarinan mukaan taas D. oli Egyptin knninkaan Beloksen poika, mntta polveutui neljännessä polvessa argolaisesta kuninkaantyttärestä Iosta. Kun D:n veljen Aigyptoksen 50 poikaa väkisin tahtoivat naida D:n 50 tytärtä, pakeni D. tyttärineen Argokseen ja tuli siellä kuninkaaksi. ks. D a n a i d i t. *O. E. T.*

Danapur ks. D i n a p o r e.

Dançay *[dāsē']*, C h a r l e s d e (n. 1510-89), ransk. diplomaatti. Henrik II lähetti hänet Tanskaan estämään liittoa Kristian III:n ja Englannin välillä, mikä onnistuikin, jonka jälkeen hän 1563 palasi Pariisiin. 1566 hänet nimitettiin kamariherraksi ja lähetettiin jälleen Pohjoismaihin aikaansaamaan 7-vuotisen Pohjan sodan loppna. Ensin olivat D:n yritykset turhat, mutta vihdoin 1570 tehty Stettinin rauha oli snnreksi osaksi D:n työtä. Sangen tärkeä tehtävä tuli D:lle, kun Katariina di Medici päätti lempipojalleen Henrik Anjoulaiselle voittaa Pnolan krunnun. D:n vaikutus oli vaalitaistelnssa sunri, hän hankki 1573 uudelle kuninkaalle vapaan kulun Tanskan ja Ruotsin kautta, ja samoin hän auttoi häntä hänen paetessaan Puolasta. Katariina sunnnitteli nyt sekä Ranskan että Pnolan krunnujen säilyttämistä Henrikille. Sitä varten Henrikin oli naitava Juhana III:n sisar Elisabet Vaasa, tämän tuli saada huomeulahjaksi Ruotsin alusmaat Liivinmaalla, joiden lisäksi oli lunastettava prinssi Maunulta hänen alueensa, Saarenmaa; täten toivottiin puolalaisten pysyvän Henrik III:lle uskollisina, ehkäpä tekevän kruunun perittäväksikin hänen suvulleen. Tämä laaja suunnitelma rankesi kuitenkin, knn Henrik yht'äkkiä nai kreivitär de Vaudemont'in. Henrikissä syntynyt vastenmielisyys Pohjoismaita vastaan vaiknttі Ranskan ja näiden valtojen välien kylmenemisen, eikä D:n myöhempi vaikntus sentähden ole kovin mieltäkiinnittävä. D. oli sekaantuneena Lotringin Kristiinan hankkeihin Ruotsia vastaan, ja syytä on luulla hänen myöskin olleen yhteydessä Eerik XIV:n puolnelaisen Jean Allardin kanssa, joka 1580-luvulla Ranskassa valmisteli hyökkäystä Ruotsiin. Hän kuoli Kööpenhaminassa. D. oli hienosti sivistynyt mies ja seursteli Tanskan etevimpien miesten kanssa. Hänen diplomaattinen kirjeenvaihtonsa on suureksi osaksi säilynyt; lähettiläskertomukset v:lta 1567-73 on C. F. Brieka jnlkaissut („Indberetninger fra Charles de D.", 1901), myöskin v:n 1575 kertomukset ovat painetut („Handl. rör. Skand. hist.", XI osa). *H. B-t.*

Danekelmann, E b e r h a r d C h r i s t o p h B a l t h a s a r (1643-1722), brandenburgilainen valtiomies, oli Preussin Fredrik I:n nuorudenopettaja ja tnli 1695 pääministeriksi. Edisti monipuolisesti maan vaurastumista, mutta siirtyi pian aateliston ja virkamiehistön vihaamana yksityiselämään, josta hän syytettynä todistamattomista kavalluksista ja valtiopetoksesta jontui vankeuteen. Fredrik Vilhelm I:n astuttua valtaistuimelle (1713) D. kutsuttiin jälleen hoviin, mutta hän ei ottanut enää tarjottua ministerintointa vastaan. *K. S.*

Danela *[dāklā']*, C h a r l e s (1818-?), ransk. viuluniekka ja viulnsäveltäjä; tuli jo 1834 soolo-

soittajaksi Pariisin Opéra comiqueen ja 1857 konservatorin opettajaksi. Hänen teoksistaan, joita luvultaan on noin 150, ovat opetustarkoituksiin sepitetyt arvokkaimmat. *I. K.*

Dandin *[dãdẽ]*, päähenkilö Molièren näytelmässä „George Dandin" (1668). Siinä kuvataan, miten eräs rikas talonpoika, mentyään naimisiin aatelisnaisen kanssa, joutuu kaikenmoisiin ikäviin selkkauksiin. Huudahdus: „Vous l'avez voulu, George Dandin!" on muuttunut sananparreksi tarkoittaen henkilöä, joka omaa tyhmyyttänsä joutuu ikävyyksiin. Sana *dandin* merkitsee houkkiota ja johtuu verbistä *dandiner* = huolimattomasti keikutella ruumistansa. *J. H-l.*

Dandolo, kuuluisa venetsialainen suku, jonka jäsenistä usea oli dogina. Niistä mainittakoon: Enrico D. (n. 1108-1205), Venetsian merivallan varsinainen perustaja, meni 1172 lähettiläänä Konstantinopoliin, missä keisari Manuel, kuten kerrotaan, piteli häntä niin pahoin, että hän melkein menetti näkönsä. Dogiksi D. tuli 1192. Hänen aikanaan valloitettiin osa Dalmatsiaa, Padova ja muutamat muut kaupungit laskettiin Venetsian suojelusvallan alaisiksi ja Pisasta saatiin voitto. N. s. neljänteen ristiretkeen 1202-04 Venetsia otti tehokkaasti osaa D:n johdolla, joka siihen aikaan oli päälle 90:n vuoden iässä. Ranskalaisten ristiretkeilijäin liitossa valloitettiin Zara, Joonian-saaret y. m. alueet ja vihdoin Konstantinopoli kahdesti, ensin 1203 ja toisen kerran keisari Aleksios IV:n murhan jälkeen 1204. Latinalaista keisarikuntaa perustettaessa Venetsia sai kolme kahdeksatta osaa entistä Itä-Rooman aluetta: tärkeimmät rannikkopaikat Epeiroksesta aina Mustaan-mereen saakka, Korfun ja Kreetan y. m. saaret, osan Konstantinopolin kaupunkia ja täydellisen kauppavapauden koko valtakunnassa. D. kuoli Konstantinopolissa. *G. R.*

Dandy *[dändi]* (engl., vrt. *dandle* = hemmoitella), ylenmäärin hienosteleva, tavoiltaan teeskentelevä keikari, muotinarri, gigerli.

Danebrog ks. Dannebrog.

Danegäld ks. Danagäld.

Danehof ks. Danahof.

Danelagen ks. Danalagen.

Danev, Stojan (s. 1858), bulg. valtiomies, tuli Stambulovin kukistuttua 1894 sobranjan (eduskunnan) varapuheenjohtajaksi, rupesi 1901 Karavelovin ministeristössä ulko- ja opetusasiain ministeriksi, tuli 1902 pääministeriksi ja liittyi läheisesti Venäjään koettaen hillitä kiivasta makedonialaista yllytystä; luopui 1903. *J. F.*

Danevirke l. Dannevirke, vanha tanskalaisten rajavalli Eiderin pohjoispuolella. Valli, joka lähtien Hollingstedtin kylästä kulkee useampina eri kappaleina kannaksen poikki eteläpuolelle Slesvigin kaupunkia. on yhteensä n. 17 km pitkä ja 10-13 m korkea. Alkuaan sen rakensi tanskalainen kuningas Gottfried (Götrik) 9:nnen vuosis. alussa, mutta sitä on aikain kuluessa levitetty ja laajennettu, joten valli on alkuperäisen luonteensa monin paikoin kadottanut. Tarkkoja tutkimuksia siitä on Tanskan kansallismuseo toimittanut v:sta 1901 alkaen. *K. S.*

Dania *[dã-]*, Tanskan latinainen nimi.

Daničič *[danitšitš]*, Gjuro (1825-82), kroatsial. kielentutkija, oli 1873-77 slaavilaisen kielitieteen professorina Belgradin korkeakoulussa ja toimitti v:sta 1877 kuolemaansa saakka Agramissa Etelä-slaavilaisen akatemian suurta kroatsialais-serbialaista sanakirjaa. D. on ansiokkaalla tavalla vaikuttanut siihen, että kroatsialaiset yhdessä serbialaisten kanssa yhtyivät käyttämään Vuk Karadžićin (ks. t.) uudistamaa kirjakieltä. D. on kirjoittanut useita eteviä teoksia serbokroatin kielen historian alalta, kuten „Serbian eli kroatian kielen muotojen historia" (1874), „Muinaisserbialainen sanakirja" (1864), tutkimuksia serbian kielen aksentista y. m. *J. J. M.*

Daniel (hepr. „Jumala on tuomarini"), päähenkilö kertomuksissa, jotka sisältyvät Danielin kirjan alkuosaan (1-6). Ollen ylhäistä Juudaan sukua D. joutui — Joakimin 3:ntenä hallitusvuonna — maanpakolaisuuteen Babyloniin. Nebukadnesarin käskystä hän kasvatettiin yhdessä muutamien muiden israelilaisten nuorukaisten kanssa hovipalvelukseen ja huomattiin etevämmäksi kaikkia valtakunnan kirjanoppineita ja tietäjiä (1). Selitti kuninkaan unia, josta sai palkakseen kunnianosoituksia ja ylhäisiä virkoja (2. 3_{31}-4_{34}). Tulkitsi myös salaperäisen kirjoituksen, joka ilmestyi palatsin seinälle Belsasarin pidoissa (5_1-6_1). D. pysyi kaiken aikaa uskollisena Israelin Jumalalle. Siitä hänen kadehtijansa saivat keinon, millä yrittivät kukistaa hänet. Dareioksen aikana hän viskattiin leijonainkuoppaan, mutta jäi vahingoittumatta ja saavutti siten itselleen ja Jumalalleen entistä suurempaa kunniaa (6_{2}-$_{29}$). Näiden kertomusten historiallisuudesta ks. Danielin kirja. — Muualla V:ssa T:ssa ei ole mitään tietoja tällaisesta Daniel nimisestä merkkihenkilöstä, joka olisi Nebukadnesarin ajoista Kyyroksen päiviin saakka ollut korkeana virkamiehenä Babyloniassa. Tosin Hesekiel mainitsee Danielin, joka oli kuuluisa hurskaudestaan (14_{14}-$_{20}$) ja viisaudestaan (28_3). Mutta on selvää, ettei profeetta tarkoita nuorempaa aikalaistaan. Se Daniel, jonka hän mainitsee rinnan Noakin ja Hiobin kanssa Israelin esikuvana, kuului muinaisuuteen. Luonnollisesti on myöskin Esran ja Nehemian kirjoissa esiintyvä Daniel (Esr. 8_2; Neh. 10_7) toinen henkilö. — Nykyään näytetään Danielin hautaa Susan läheisyydessä; traditsioni, että D. on haudattuna Susassa, perustuu Dan. 8_2:seen ja lienee syntynyt siellä asuvien juutalaisten keskuudessa. *Ar. H.*

Dániel, Ernö *[dãniel ärnö]* (s. 1843), unk. valtiomies, tuli 1870 valtiopäivämieheksi, jolloin liittyi n. s. „vapaamieliseen" puolueeseen; otti tehokkaasti osaa toimenpiteisiin Etelä-Unkarin tulvien ehkäisemiseksi; oli parlamentissa usein valiokunnanesittelijänä kauppa- ja raha-asioita käsiteltäessä ja kutsuttiin 1895 kauppaministeriksi Bánffyn ministeristöön, jonka mukana erosi 1899. V. 1896 D. korotettiin vapaaherraksi ja magnaattihuoneen perinnölliseen jäsenyyteen. D:sta on lähtöisin kuuluisa, jarrutusta vastustava „lex Dániel", jonka perilleajossa pääministeri István Tisza joutui kovaan otteluun valtiopäivien enemmistön kanssa: Tisza hajoitutti valtiopäivät, vetosi 1905 uusiin vaaleihin, josta oli seurauksena musertava tappio „liberaaleille" ja loistava voitto Fr. Kossuthin ja Apponyin johtamalle „itsenäisyyspuolueelle". Silloin koko „liberaalinen puolue" hajosi.

Daniel Hjort ks. Hjort, Daniel.

Danielin kirja on kirjoitettu osaksi hepreaksi, osaksi arameaksi (2_{40}-7) ja jakaantuu kahteen osaan; edellinen (1-6) sisältää Danielin (ks. t.) historian, jälkimäinen (7-12) D:n näkyjä. Ensimäisessä näyssä (7) neljä petoa kuvaa neljää maailmanvaltakuntaa: Babyloniaa, Meediaa, Persiaa ja kreikkalais-makedonialaista valtakuntaa. Vähäinen sarvi, joka kasvaa esiin neljännen pedon 10 sarven keskeltä, työntäen tieltään kolme, tarkoittaa Antiokhos Epiphanesta (175-164 e. Kr.). Taivaallinen tuomioistuin, „vanhus" esimiehenä, tuomitsee neljännen pedon tuhottavaksi ja maailmanvalta annetaan ikuisiksi ajoiksi ihmisen pojan kaltaiselle, Korkeimman pyhälle kansalle. Toinen näky (8) esittää kreikkalais-makedonialaisen valtakunnan kehitystä ja sen viimeisen kuninkaan väkivaltaista ja jumalatonta hallitusta. Tämä vähäisellä sarvella kuvattu kuningas (värs. 11. 12. 23-25), on Antiokhos Epiphanes. D. saa käskyn pitää näkyä salassa, koska kestää vielä kauan, ennenkuin se käy toteen (värs. 26). Löydettyänsä Jeremian kirjasta (25_{11}) ennustuksen, että Jerusalem on oleva rauniona 70 vuotta, hän rukoilee Jumalalta selvitystä siihen (9_{1}-$_{19}$). Hänelle silloin ilmestyy enkeli Gabriel (9_{21}-$_{23}$), joka selittää, että 70 vuodella tarkoitetaan 70 vuosiviikkoa s. o. $7 \times 70 = 490$ vuotta. Nämä jakaantuvat kolmeen jaksoon: 1) seitsemän vuosiviikkoa eli 49 vuotta Jerusalemin hävityksestä v:sta 586 v:een 538 e. Kr., jolloin juutalaiset saivat luvan palata maanpakolaisuudesta; 2) 62 vuosiviikkoa eli 434 vuotta v:sta 538 ylimmäisen papin Onias III:n surmaan v. 171 e. Kr., jona aikana Jerusalem tosin oli kaupunkina olemassa, mutta sorronalaisena; 3) yksi vuosiviikko eli 7 vuotta, v:sta 171 v:een 164 e. Kr. Tämän viimeisen aikakauden jälkimäisellä puoliskolla, v:n 168 lopulta v:n 164 alkuun, lakkautetaan juutalaisten uhripalvelus ja pyhään asetetaan „hävityksen kauhistus"; sitten odotetaan tuomion tuloa ja pyhän valtakunnan pystyttämistä (värs. 24-27). Loppnluvuissa (10-12) enkeli, joka yhdessä toisen juutalaisten suojelusenkelin Mikaelin kanssa taistelee ensin Persian, sitten Kreikan suojelusenkeliä vastaan, ilmoittaa „totuuden kirjasta" tämän taistelun vastaiset vaiheet (10). Ensin mainitaan neljä Persian kuningasta ja Aleksanteri Suuri ynnä kreikkalais-makedonialaisen valtakunnan hajoaminen hänen kuolemansa jälkeen (11_{2}-$_{4}$); sitten kerrotaan seleukidiläisten ja ptolemaiolaisten kuningasten liitoista ja taisteluista (11_{5}-$_{20}$); vihdoin esitetään laajasti Antiokhos Epiphaneen historiaa (11_{21}-$_{45}$). Tämän kuoltua seuraa ylösnousemus ja messiaaninen aika (12_{1}-$_{3}$). Ilmoituksen tarkoituksena on vahvistaa niitä, jotka elävät „lopunajalla" s. o. Antiokhoksen vainon aikana (12_{4}-$_{13}$).

Kaikki D:n kirjan näyt tähtäävät Antiokhos Epiphaneeseen ja hänen aikaansa. Sen kirjoittamisaika on varsin tarkkaan määrättävissä. Antiokhoksen kahdesta sotaretkestä Egyptiin 169 ja 168 e. Kr. annetaan tarkka kuvaus (11_{25}-$_{39}$), samoin tunnetaan uhripalveluksen lakkauttaminen ja pyhäkön saastuttaminen (jouluk. 168 e. Kr.) sekä makkabealaisten vapaudentaistelijain ensimäiset vähäiset voitot („vähäinen apu" 11_{34}), sitävastoin ovat v:n 165 suuret tapahtumat — Juudas Makkabealaisen voitto Lysiaasta ja temppelin puhdistaminen — tekijälle tuntemattomia. Samoin on ilmeistä, ettei tek. tunne Antiokhoksen sotaretkeä Persiaan, jolla kuolema hänet saavutti. Mitä 11_{40}-$_{45}$ kerrotaan hänen kuolemastaan, on vapaata profeetallista tulevaisuuden kuvausta, jonka piirteet nähtävästi on lainattu Sanherib-ennustuksesta Jes. 37_{7} ja seur. Niinmuodoin on selvä, että D:n kirja on kirjoitettu vv:n 168 ja 165 välillä e. Kr. Perinnäinen käsitys, jonka mukaan D:n kirja olisi syntynyt maanpakolaisuuden aikana Babyloniassa, on mahdoton siitäkin syystä, että tekijällä on aivan hämärät, osaksi väärät tiedot sen ajan historiasta. Hän tietää esim. vain kahdesta kaldealaisesta kuninkaasta, Nebukadnesarista ja Belsasarista (ks. Babylonia palst. 784 ja seur.). D:n kirjassa on muitakin historiallisia epätarkkuuksia, jotka osoittavat, ettei sen tekijä ole voinut elää 6:nnella vuosis. Samaa todistaa myöskin kirjan kieli, joka persialaisine ja kreikkalaisine lainaussanoineen edustaa V:n T:n heprean myöhäisintä kehityskautta. Kirjoitettuna Antiokhos Epiphaneen aikana oli kirjan tarkoituksena vahvistaa ja rohkaista juutalaisia silloisissa uskonvainoissa. Alkuosassa olevat kertomukset pernstuvat vanhoihin tarinoihin, jotka ainakin osaksi ovat Babyloniassa syntyneet. Missä määrin niissä on historiallista pohjaa, on vaikeata ratkaista. — D:n kirjalla on ollut mitä suurin merkitys Israelin uskonnon historiassa. Sen virittämästä uskonnollisesta innostuksesta juutalaiset saivat voimaa kestämään Antiokhos Epiphaneen kovan vainon ajan, jona Israelin kansallinen ja uskonnollinen olemassaolo oli enemmän uhattu kuin koskaan ennen. Niin D:n kirjasta tuli juutalaisuuden kallisarvoinen pääteos, josta sai alkunsa uusi, apokalyptinen kirjallisuus. Myöskin kristinuskoon D:n kirjalla on ollut tuntuva vaikutus ennenkaikkea Ilmestyskirjan kautta.

Heprealaisessa kanonissa D:n kirjan paikka on n. s. hagiografien ryhmässä, Esterin ja Esran kirjojen välissä. Se ei päässyt profeettojen joukkoon syystä, että profeetallinen kanoni jo 200:n vaiheilla e. Kr. oli päätetty. Kreikkalaisessa raamatussa, Septuagintassa, on D:n kirjaan lisätty seuraavat, vielä myöhempää alkuperää olevat kappaleet: Asarjan rukous ja kolmen nuorukaisen rukous tulisessa pätsissä, kertomus Susannasta sekä kertomus Baabelin Belistä ja Lohikäärmeestä.

[Stave, „Daniels Bok" (Upsala 1894); Behrmann, „Das Buch Daniel" (1894; Nowaekin kommentaari-sarjassa); Marti, „Das Buch Daniel" (1901; „Kurzer Hand-Commentar" sarjassa).]

Ar. H.

Daniellin elementti ks. Sähköpari.

Danielson, Anders Peter (1839-97), ruots. valtiomies. Vaikka D:lla, joka 21-vuotiaasta alkoi viljellä isänsä tilaa, oli niukat koulutiedot, niin hän kuitenkin luonnonlahjoillaan ja suurella työinnollaan jo verrattain nuorena saavutti huomattavan luottamusmiehen aseman. Niinpä hänestä 1865 tuli maakäräjämies ja 1872 toisen kamarin jäsen, jona hän miltei keskeymättä kuolemaansa asti vaikutti. D. oli aina tärkeimmissä valiokunnissa jäsenenä sekä toisen kamarin varapuheenjohtajana 1891-94 ja 1897. *(K. S.)*

Danielson-Gambogi *[-bo'dži]*. Elin Kleo-

patra (s. 1861), suom. maalaajatar. Harjoitti aluksi opinnoita Taideyhdistyksen piirustuskoulussa ja A. von Beckerin johdolla sekä sittemmin yleisistä varoista saamallaan avustuksella vv. 1883, 1884 ja 1888 Pariisissa ja Bretagnessa. 1895-96 hän oleskeli niiuikään Hovingin matkarahalla Italiassa ja meni siellä 1898 naimisiin it. taidemaalariu Raffaello Gambogi'n kanssa. Toimi 1890-91 opettajana Turun ja 1893-94 Suomen taideyhdistyksen piirustuskoulussa Helsingissä. D.-G. on saanut tauluistaan paljon julkista tunnustusta: 1882 hän sai Taideyhdistyksen kolmanuen, 1885 toisen ja 1890 ensimäisen palkinnon; 1899 taulullaan „Kesä", jonka kuningas Umberto osti, Firenzen kaupungin palkinnon 500 liiraa; 1900 Pariisin maailmannäyttelyn pronssimitalin; sam. v. korkeimman palkinnon Firenzessä, hopeamitalin omasta muotokuvastaan (Antellin kokoelmissa) sekä 1901 valtion lisäpalkinnon maisemamaalauksesta „Siimeksessä". D.-G. on meidän tuotteliaimpia naismaalareitamme ja hän liikkuu yhtä helposti sekä maiseman että laatu- ja muotokuvan alalla. Hän on maalannut pari alttaritauluakin, joista „Kristus Getsemanessa" (1897) on Kemiön ja „Syntinen vaimo" (1899) Noormarkun kirkossa. Hänen taiteensa osoittaa tarkkaa valo- ja ilmasuhteiden sekä väriarvojen havaitsemista ja maalauksellisten taidekeinojen oivaa hallitsemista. Ateneumin kokoelmissa on hänen teoksiaan, paitsi edellä mainittua omaa muotokuvaa, „Bretagnelaistyttö", „Äiti" ja „Massaciuccolijärven rannalla". *F. L.*

Danielson-Kalmari, Johan Richard (s. 1853), tiede- ja valtiomies, syntyi 7 p. toukok. 1853 Hauholla, tuli ylioppilaaksi 1870, fil. kandidaatiksi 1876, lisensiaatiksi ja yliopiston dosentiksi 1878 ja nimitettiin 1880 yleisen historian professoriksi. Kun 1880-luvun lopulla hyökkäykset venäläiseltä taholta Suomen autonomiaa vastaan kävivät yhä rajummiksi ja Ordin tältä kannalta oli ottanut kuvataksensa 1808-09 vuosien tapauksia, esiintyi D. häntä vastaan julkaisemalla 1890 teoksensa „Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan", jossa historiallisten tosiasiain nojalla perinpohjaisesti kumosi Ordinin esittämät väitteet. Noiden aikojen tapausten kuvaamista hän sitten jatkoi ja täydensi teoksillaan „Suomen sisällinen itsenäisyys" (1892) ja „Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen" (1894). Hänen muista historiallisista julkaisuistaan mainittakoon erikseen hänen professorinväitöksensä „Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under XII-XVI århundradet" (1880), sekä teokset „Die Nordische Frage in den Jahren 1746-51" (1888) ja „Suomen sota ja Suomen sotilaat vuosina 1808-1809" (1896). Vv. 1881-84 hän oli „Valvojan" päätoimittajana. D. on myöskin ottanut ahkeraan osaa käytännölliseen valtiolliseen elämäämme. V:sta 1885 alkaen vuoteen 1906 hän oli kaikilla valtiopäivillä jäsenenä pappissäädyssä (v:een 1900 yliopiston, viimeisissä säätykokouksissa Porvoon hiippakunnan papiston valitsemana). Uudessa eduskunnassa hän on ollut Hämeen eteläisen piirin edustajana ja on valtiopäiviemme etevimpiä puhujia. Kun Bobrikovin ryhdyttyä väkivaltaiseen politiikkaansa Suomen oikeuksien hävittämiseksi miclipiteet suomalaisessa puolueessa menivät hajalle noudatettavan menettelytavan suhteen, puolusti D. lentokirjasessaan „Mihin suuntaan?" (1901) sitä kantaa, että oli välttämätöntä, varsiukin virkamiehistön, jossain määrin taipua ulkonaisen pakon alle. Yrjö-Koskisen kuoleman jälkeen hän on huomatuin vanhan suomalaisen puolueen johtajista. V. 1903 hänet nimitettiin Th. Reinin sijaan yliopiston v. t. sijaiskansleriksi, josta virasta erosi 1906; 1908 hän tuli senaatin talousosaston jäseneksi (salkuttomana); sai marrask. 1909 pyytämänsä eron.

J. R. Danielson-Kalmari.

Danielssen, Daniel Cornelius (1815-94), norj. lääkäri ja luonnontutkija. Tutki perusteellisesti spitaalitautia ja julkaisi yhdessä C. W. Boeckin kanssa tuloksensa teoksessa „Om spedalskhed" (1847), jota pidetään kaikkien myöhempien tätä tautia koskevien tutkimusten perustuksena.

Danielsson, Olof August (s. 1852), ruots. kielentutkija, tuli 1891 kreikan kielen professoriksi Upsalan yliopistoon. On julkaissut tärkeitä tutkimuksia kreikan, Italian muinaiskielten ja sanskritin alalta, kuten „Grammatiska anmärkningar" I-II (1881-83), „Grammatische und etymologische Studien" (1888). Julkaisee yhdessä G. Herbigin kanssa C. Paulin alkuunpanemaa suurta kokoelmaa „Corpus inscriptionum etruscarum". *J. J. M.*

Danien *[daniã']*, liitumuodostuman ylin kerrosryhmä, yleiseen levinnyt Tanskassa, josta nimi. *P. E.*

Danilaiset l. danit ks. Daanilaiset.

Danilevskij *[-e'-]*, Grigorij Petrovitš (1829-90), ven. romaaninkirjoittaja (salanimi A. Skavronskij), kotoisin Harkovan kuvernementista, on kirjoittanut useampia romaaneja, jotka aikoinaan Venäjällä ja ulkomaillakin olivat paljon luettuja. Huomattavimmat niistä ovat „Uusvenäjän pakolaiset" (1862), „Pakolaisten paluu" (1863) ja „Uusilla paikoilla" (1867) ja historialliset romaanit „Mirovitš" (1879), „Ruhtinatar Tarakanova" (1883), „Musta vuosi" (1888). Nunnaluostareja kuvailee „Yhdeksäs aalto" (1874). Henkilöiden karakteristiikka D:n romaaneissa on heikko, mutta ne ovat hauskasti kerrottuja ja täynnä jännittäviä seikkailuja. „Ukrainan muinaisuus" (1866) käsittelee Etelä-Venäjän kulttuurihistoriaa. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1876. V. 1881-90 hän oli „Hallituksen sanansaattajan" päätoimittajana. *J. J. M.*

Danilevskij *[-e'-]*, Nikolai Jakovlevitš (1822-85), ven. yhteiskunnallinen ja valtiollinen kirjailija, sai yliopistosivistyksen Pietarissa ja istui 1849 jonkun aikaa vankeudessa n. s. Petraševskilais-jutun (ks. Petraševskij) johdosta, mutta vapautettiin täydellisesti asiaan-

kunlumattomana. V. 1853 ja 1857-60 hän tutki kalastusseikkoja Venäjän tärkeimmissä vesistöissä ja valmisti Venäjän nykyääu voimassa olevan kalastusasetuksen ehdotuksen. Suurta huomiota herätti hänen teoksensa „Venäjä ja Eurooppa" (1871), joka on intohimoisesti ja paikoittain suurella taidolla kirjoitettu esitys venäläis-slaavilaisen maailman erikoisesta asemasta, sellaisena kuin se kangasti D:n mielessä. Slaavilaismaailma muodostaa sen mukaan erityisen kulttuurihistoriallisen tyypin, jolle Eurooppa ja sen kulttuuripohja on ja pysyy vieraana, vieläpä vihollisena, koska kulttuurin alkeet eivät muka siirry toiselta rodulta toiselle. Venäläiselle on „slaavilainen aate oleva korkeimpana aatteena, kalliimpana kuin vapaus, tiede ja valistus". Slaavilaisten kansain täytyy yhtyä liittovaltioksi, jonka pääkaupungiksi tulee Konstantinopoli. Siihen päämäärään pyrkiessä slaavilaisten täytyy tuhota slaavilaisuutensa kadottaneet puolalaiset, slaavilaistuttaa romaanialaiset, kreikkalaiset ja unkarilaiset ja luopua kaikista inhimillisistä tunteista ei-slaavilaisia kohtaan. Tästä teoksesta on tullut myöhemmän slavofiilisyyden (ks. Slavofiilit) tunnustuskirja. Toisessa laajassa teoksessaan „Darwinismi" (1885) D. esiintyy Darwinin polveutumisoppia vastaan. *J. J. M.*

Danilo I, Petrovitš Njegoš (1826-60), Montenegron ruhtinas; tuli isänsä serkun, Pietari II:n, kuoltua 1851 maalliseksi ja hengelliseksi päämieheksi: vladikaksi, mutta luopui hengellisestä arvostaan. Joutui sotaan Turkin kanssa (1852-53), mutta Itävalta sai turkkilaiset keskeyttämään vihollisuudet. Lähenteli Ranskaa, saadakseen kannatusta Turkkia vastaan. Kun sota taasen syttyi 1858, voittivat montenegrolaiset Grahovon luona ja Ranska pakoitti laivastoliikkeellä Turkin rauhaan. Sisäisessä hallinnossa D. sai aikaan useita uudistuksia; julkaisi 1856 lakikirjan; sai 1860 kuolinhaavan salamurhaajan kädestä. Hänen seuraajansa oli hänen veljenpoikansa Nikita. *E. M-a.*

Danmark, Tanskan kuningaskunnan kotimainen, virallinen nimi. ks. Tanska.

Dannebrog. 1. Tanskan valtakunnan lippu, valkea risti punaisella pohjalla. Tarun mukaan taivaasta pudonnut taistelussa Räävelin edustalla (1219). Eräissä Valdemar I:n ja Knut VI:n aikaisissa rahoissa ristilippu jo esiintyy, mutta risti on niissä vino n. s. „Andreaan risti", ja vielä Valdemar Seierillä oli lipussaan kolme jalopeuraa; vasta 14:nnellä vuosis. d. tuli Tanskan päälipuksi. Mainitaan ensi kerran ruots. riimikronikassa, joka kertoo Niilo Steninpojan hyökkäyksestä Itägöötanmaahan 1439. — 2. tansk. jokapäiväinen sanomalehti, ilmestynyt Kööpenhaminassa v:sta 1892. Christensenin ministeristön astuttua virkaan (1905) D. tuli hallituksen ja eritoten kavalluksistaan kuulun oikeusministerin Alberti'n äänenkannattajaksi.

Dannebrog-ritarikunta, toinen tansk. tähdistö. Tarun mukaan Valdemar Seierin 1219 perustama. Todenteolla perustettu vasta 1671; 1808 uudestaan muodostettu. D:n risti on kultainen; siihen on piirretty tunnuslause: „Gud og Kongen" (Jumala ja kuningas); ritarikunnan nauha valkoinen, rennassa punaiset raidat; luokkia on kolme.

Dannecker, Johan Heinrich von (1758-1841), saks. kuvanveistäjä. Opiskeli vv. 1783-85 Pariisissa Pajoun johdolla sekä 1785-90 Roomassa, jossa varsinkin Canova ratkaisevasti vaikutti hänen taiteeseensa. Saksaan palattuaan hänet nimitettiin 1790 Stuttgartin „Karlsakademie"n professoriksi sekä sittemmin uuden taideakatemian ylijohtajaksi. D:n pääteokset ovat hänen koulutoverinsa Schillerin ihannoitu rintakuva (1793), tunnettu „Ariadne pantterin selässä" (1816) (ks. Ariadne) sekä thorvaldsenimainen „Kristus" (1824). *F. L.*

Dannemora *[-ūra]*, rautakaivosalue Ruotsissa, Upsalan läänissä, 48 km Upsalasta Filmin ja Dannemoran pitäjien rajalla. Kaivokset sijaitsevat matalan, vuoriperältään kalkkikiviharjanteen läntisellä rinteellä, missä malmialue 13,500 km² laajana leviää. Tämä jaetaan vanhastaan pohjoiseen, keskimäiseen ja eteläiseen osaan, joissa on yhteensä 80 kaivosaukkoa. Malmi on mangaanin-, sekä jonkun verran kuparin- ja rikinpitoista mustaa malmia ja sisältää keskimäärin 50 % rautaa. V. 1905 sitä saatiin 52,429 tonnia. Kaivoksista viedään malmi rautateitse D:n tehdaslaitoksiin (kaikkiaan 9, m. m. Österby, Löfsta, Älfkarleö), joissa siitä sulattamalla saadaan maailmankuulua D.-rautaa. — Malmialue tunnettiin jo Sten Sturen aikana, jolloin siellä oli hopea- ja lyijykaivoksia. Myöhemmin hopeansaanti väheni, jotavastoin raudansaanti kävi runsaammaksi, varsinkin senjälkeen kuin De Geer (1643) tuotatti D:aan vallonilaista työväkeä. Näitten vallonien jälkeläiset muodostavat vielä nykyisen D:n tehdaslaitosten pääasiallisen työväestön. *V. v. F.*

Dannenberg, Hermann (s. 1824), saks. rahatieteilijä, ent. landgerichtsrath, on kirjoittanut paljon Saksan keskiaikaisista rahoista. Hänen pääteoksensa ovat käänteentekevä „Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit" (1876-98) ja „Grundzüge der Münzkunde" (2 pain. 1899). *J. F.*

Dannevirke ks. Danevirke.

Dannfelt, Juhlin- ks. Juhlin-Dannfelt.

Danno (it.), vahinko, tappio.

Dannström, Johan Isidor (1812-97), ruots. laulaja ja laulunopettaja, Dehnin ja Garcian oppilas. Sävelsi lauluja sekä operetin „Tohtori Tartaglia". Julkaisi lauluoppijakson. *I. K.*

Danse macabre *[dās makā'br]* (ransk.), kuolontanssi, 14:nneltä vuosis. alkaen kuvaamataiteen esineeksi tulleita vertauskuvallisia ryhmiä, jotka etenkin tanssin muodossa esittävät kuolon valtaa ihmiselon yli. Alkuperäisesti tätä aihetta käsiteltiin draamallisissa tuotteissa, joissa kuolema on vuoropuhelussa erisäätyisten henkilöiden kanssa. Samoin danse macabre kuvissa esiintyy paitsi kuolemaa erisäätyisiä henkilöitä, alkaen keisarista ja paavista ja päättyen talonpoikaan, erakkoon ja lapseen. Kuuluisimpia danse macabre aiheiden kuvaajia on Holbein nuorempi (ks. t.). [Peignot, „Recherches sur les danses des morts" (1826); Dauce, „Dissertation on the dance of death" (1833); Seelman, „Die Totentänze des Mittelalters" (1893); Vigo, „Le danze macabre in Italia" (1901).] *J. H-l.*

Danske lov *[lōv]*. Tällä nimellä tavallisesti

mainitaan sitä yleistä lakia, jonka Kristian V 1683 antoi Tanskan kuningaskunnalle ja jonka täydellinen nimi on „Kong Christian den femtes danske lov". Lakityö oli v:sta 1661 useiden komitean käsissä, joiden jäsenistä erittäinkin Rasmus Vinding on huomattavimpia. Hänen ehdotuksensa, joka kantaa nimeä „Codex Fredericianus", julkaistiin vihdoin 1683 useaan kertaan muovailtuna laiksi ja on nykyisin voimassaolevan Tanskan lain perustana. *K. S.*

Dansööosi (ransk. *danseuse)*, taidetanssijatar, tanssijatar.

Dante Alighieri (1265-1321), Italian suurin runoilija ja yleensä maailmankirjallisuuden suurimpia ja syvällisimpiä edustajia, synt. Firenzessä 1265. On laskettu hänen syntymäpäivänsä olleen toukokuun 18 ja kesäkuun 17 päivän välillä. Kenties se oli toukokuun 30 p., Lucian päivä, mitä olettamaa tukee se seikka, että D. suuressa runoelmassaan antaa tälle pyhimykselle erityisen kunnia-

Giotton Dante kuva.
Bergellon fresko-maalauksista Firenzessä.

sijan. D:n elämästä on säilynyt hyvin vähän tositietoja. D:n suku on vanhaa firenzeläistä aatelia, hänen isoisänsä isä Cacciaguida oli Konrad III:n kanssa ristiretkellä ja kaatui taistelussa vääräuskoisia vastaan (1147). Tämän vaimon nimen, Alighieri, omaksui perhe. D:n kehityskulkuun saatamme jossakin määrin tutustua tarkastamalla ajan tapoja sekä hänen nuoruudenteostaan „La Vita Nuova", joka tuli valmiiksi 1292 ja joka osoittaa tekijänsä omistaneen koko joukon tietoja. Varmasti D. opiskeli seitsemää n. s. vapaata taidetta, nimittäin Triviumia (grammatiikkaa s. o. latinaa, dialektiikkaa ja retoriikkaa ynnä runousoppia) sekä Quadriviumia (aritmetiikkaa, geometriaa, astronomiaa ja musiikkia). D. näyttää tunteneen klassillisia runoilijoita, varsinkin Horatiusta, Vergiliusta ja Ovidiusta, ja lisäksi provensalilaisia runoilijoita. D:n henkiseen kehitykseen vaikutti melkoisesti oppinut Brunetto Latino. Ensimäisen meidän aikoihin säilyneen sonettinsa D. kirjoitti 18-vuotiaana. Danten nuoruudenlyriikan lähteenä on hänen rakkautensa Beatriceen, Folco Portinari'n tyttäreen, josta D. puhuu „Vita nuova" teoksessaan. Tämä nuoruudenlempi teki Danteen mitä syvimmän vaikutuksen, joka lopulta johti Beatricen täydelliseen kirkastamiseen D:n suuressa runoelmassa. On väitetty Beatricen olevan pelkkä allegoria tai abstraktsioni. Useat seikat kuitenkin vastustavat tätä käsitystä (vrt. D'Ancona, „La Beatrice di D."; Del Lungo, „Beatrice nella vita e nella poesia del sec. XIII"). Nuorena D. otti osaa synnyinkaupunkinsa taisteluihin, esim. Campaldinon taisteluun (1289), missä firenzeläiset guelfit saivat voiton aretinolaisista ghibelliineistä. Beatricen kuoltua (1290) D. haki lohdutusta filosofiasta, ja nämä hänen harrastuksensa kuvastuivat hänen allegoriallis-moraaliseen lyriikkaansa. V. 1295 vaiheilla D. nai Gemma dei Donati'n. Tämän naisen luonnetta ei tunneta, eikä siis tiedetä, oliko avio onnellinen vai eikö. Dante ei missään teoksessaan puolisoaan mainitse. Gemma synnytti D:lle kolme lasta, joiden nimet olivat Pietro, Jacopo ja Antonia. Toiset väittävät hänellä ollcen vielä toisenkin tyttären, Beatricen, toiset taas, että Antonia ja Beatrice olivat sama henkilö. D. otti tehokkaasti osaa synnyinkaupunkinsa julkiseen elämään. Hän oli esim. 1300, kesäk. 15 p:stä elok. 15 p:ään Firenzen kuuden priorin muodostaman kollegion jäsen, mikä virka oli kaiken hänen myöhäisemmän onnettomuutensa lähde. Firenze oli jakautuneena kahteen puolueeseen, joiden nimenä v:sta 1301 oli „valkoiset" ja „mustat". Edelliset, joihin D. kuului, olivat mielipiteiltään etupäässä ghibelliinejä, jälkimäiset taas paavin ehdottomia kannattajia. Nämä puolueet olivat alituisesti keskenään riidoissa. He vetosivat paavi Bonifacius VIII:n välitykseen, joka epäonnistui, paavilla kun oli omat itsekkäät pyyteensä Toscanan suhteen. Kun puolueiden kanta kävi kovin uhkaavaksi, karkoitettiin niiden huomattavimmat johtajat, jotka kuitenkin pian taas saivat palata kotia. Kun 1301 eräs „mustien" tekemä salaliitto tuli ilmi, ajettiin näiden johtajat maanpakoon. Nyt paavi lähetti Firenzeen uuden „rauhoittajan", Valois'n Kaarlen, joka siihen määrin suosi „mustia", että nämä vähässä ajassa pääsivät ylivaltaan ja säälimättä sortivat vastapuoluelaisia. V. 1302 tuomittiin yli 600 „valkoista", etupäässä väärien syytöksien nojalla joko kuolemaan tai maanpakoon. Maanpakoon ajettujen joukossa oli myös D. Tämä tapahtui 1302. Tästä alkaa D:n maanpakolaisuus, jota kesti koko hänen elinikänsä, ja joka oli syynä hänen syvään kärsimykseensä ja kodinkaipaukseensa, mutta joka myös melkoisesti vaikutti hänen mestarirunoelmansa syväksi ja yleväksi muodostumiseen. Karkoitetut „valkoiset" liittyivät jo aikoja sitten maanpakoon ajettuihin ghibelliineihin ja molemmat koettivat asevoimalla valloittaa Firenzen, mikä yritys epäonnistui. Kun tässä puolueessa syntyi eripuraisuutta, erosi D. siitä ja läksi ensin Veronaan, missä Bartolomeo della Scala tarjosi hänelle suojelusta. Yleensä tiedetään D:n maanpaon-ajasta yhtä vähän varmaa kuin hänen olostaan synnyinkaupungissaan. Tieto kuningas Henrik VII:n Rooman-retkestä (1310) herätti D:ssa uutta toivoa. Hän riensi keisaria vastaan ja kirjoitti kirjeen Italian ruhtinaille ja kansoille kehoittaen heitä antautumaan keisarin vallan alle hänestä saadakseen yhteisen suojelijan. Keisarin kuolema (1313) saattoi nämäkin D:n toiveet raukeamaan. Viimeiset elinvuotensa D. vietti

Ravennassa ystävänsä Guido Novella da Polentan luona. Samaan aikaan D. oli kosketuksissa Veronan herraan, Can Grande della Scalaan, jota piti suuressa arvossa ja jolle omisti „Paratiisin". V. 1321 D. valtiollisena asiamiehenä läksi Venetsiaan, missä kovasti sairastui ja mistä melkein kuolevana tuotiin Ravennaan. Täällä hän kuoli 14 p. syysk. 1321. Hänen hautajaisensa olivat juhlalliset, itse ruhtinas piti hautajaispuheen.

D:n ulkomuotoa on Boccaccio D:n aikuisten ravennalaisten tiedonantojen mukaan kuvannut seuraavasti: „Runoilijamme oli keskikokoa ja kulki vanhempana hieman kumarassa. Hänen käyntinsä oli vakava ja vaatimaton. Hänellä oli aina yllään hyviu siistit vaatteet, miten kulloinkin oli ikänsä mukaista. Hänen kasvonsa olivat pitkän-soikeat, hänellä oli kotkannenä, silmät pikemmin suuret kuin pieuet, vahvat leukaluut, hieman esiin pistävä alahuuli, tumma kasvojen väri, parta ja hiukset paksut, mustat ja kutriset. Hänen ilmeeusä oli aina surumielinen ja mietiskelevä." D:n aikaisin teos on „La vita nuova", viehkeän tunteellinen kuvaus hänen nuoruudenrakkaudestaan. Se sisältää joukon lyyrillisiä runoja, jotka alkaen v:sta 1283 ovat kirjoitetut eri aikoina ja joita yhdistää suorasanainen teksti. Tämä selittää osaksi runojen syntyä ja merkitystä, osaksi kuivan skolastisesti erittelee niitä. Tämä proosateksti on syntynyt 1292. „Vita nuova" painettiin ensi kerta Firenzessä 1576. — Joltisenkin varmasti saattaa katsoa Danten teoksen „Il convivio"(„Pidot")syntyneeksi vv:n 1306 ja 1309 välillä. D:n alkuperäisen tarkoituksen mukaan tämän teoksen piti tarjota koko aikansa tietämyksen ensyklopedia, selittää 14 D:n filosofista ja didaktista eanzonea sisältäen 15 eri kirjaa. Mutta ainoastaan neljä tutkielmaa (traktaattia) valmistui. Uusia näkökohtia ja tutkimuksen tuloksia ei tältä teokselta saa odottaa. Filosofiua D. oli aikansa lapsi. Filosofia on teologian alamainen. „Il eonvivio" painettiin ensi kerta Firenzessä 1490. „Il Canzoniere" sisältää D:n lyyrilliset runot, „Vita nuova"ssa ja „Convivio"ssa olevat sekä muut. Eräiden oikeaperäisyys on vielä selvittämättä. Nelikirjaiseksi suunniteltu latinankielinen tutkimus „De vulgari eloqueutia" jäi samoin keskeneräiseksi, valmiina oleva osa puhuu italialaisesta kirjakielestä, eri tyylilajeista ja canzonen rakenteesta. Tämä teoksen katkelma lience syntynyt D:n maanpaon alkuaikoina. Trissiuo julkaisi sen ensin italiankielisenä painoksena (1529), Carbinelli alkukielisenä (1577). Kriitillisen painoksen toimitti P. Rajna (1896). Niinikään latinaksi on kirjoitettu teos „De Monarchia", jonka syntymäajasta ollaan enimmin epävarmoja. Todennäköisesti D. sen kirjoitti viimeisinä ikävuosinaan, ja se sisältää hänen valtiollisen uskontunnustuksensa. Hän asettaa siinä keisarinvallan yhtä oikeutetuksi kirkonvallan rinnalle ja vaatii maallista yleismonarkiaa. Paras painos tätä teosta on Witten toimittama (1874).

Se teos, joka on tehnyt Danten nimen kuolemattomaksi on „D i v i n a C o m m e d i a". D. on antanut tälle runoteokselle nimen komedia, „se kun alkaa hirvittävänä ja rumana ja päättyy kauniisti ja toiveiden mukaisesti". Lisänimen „Divina" (jumalallinen) sai D:n „Commedia" vasta hänen kuoltuaan; ensimäinen joka sitä käytti oli Boccaccio. Runoelma on kirjoitettu ilmestyksen muotoon. Siinä on kolme osaa: „Manala", „Kiirastuli" ja „Paratiisi". Kussakin osassa (cantica) on 33 laulua (canti), johdantorunoelman kanssa on lauluja yhteensä 100. Runomittana on loppusoinnulliset terzina-säkeet. Johdantorunoelmassa kerrotaan, miten D. unissa näki olevansa synkässä laaksossa, josta turhaan koetti päästä valoisemmille ilmoille, sillä siitä häntä yhä estivät pantteri, leijona ja naarassusi (synnin vertauskuvia). Neuvottomana hän katselee ympärilleen löytääkseen pelastusta, huomaa viimein matkan päässä erään henkilön, johon turvautuu. Tämä on runoilija Vergilius, joka kertoo, että D:n lemmitty, Beatrice, taivaasta on huomannut D:n vaikean tilan, rientänyt manalaan ja siellä antanut Vergiliukselle toimeksi johdattaa D:n pois, mutta ei suoraan viemällä häntä päivänvaloon, vaan vallan toista tietä, henkimaailmojen läpi. Näin alkaa D:n ja Vergiliuksen vaellus manalassa. Nuo kolme piiriä, manala, kiirastuli ja paratiisi, käsittävät koko maailmankaikkeuden, sellaisena kuin sitä kuviteltiin Ptolemaioksen järjestelmän mukaan. Mauala muodosti maanpallon kuoren alla olevan suppilonmuotoisen onkalon, jonka kapeampi pää päättyi maapallon keskipisteeseen. Tässä suppilossa sijaitsivat kadotettujeu olopaikat, eri „piirit", kovempi rangaistusaste aina alempana. Samoin oli „kiirastulella" ja „paratiisilla" eri piirinsä.

Manalan, „Infernon" esikartanosta, missä oleskelevat ue, jotka elämässä eivät ole olleet hyviä eivätkä pahoja, he saapuvat manalan ensimäiseen piiriin. Siellä he tapaavat sellaisia, joilla ei ole ollut tilaisuutta Kristuksen kautta saada pelastusta; näiden joukossa on useita antiikin eteviä miehiä. Toisessa piirissä rangaistaan niitä, jotka ovat tehneet syntiä luvattoman rakkauden muodossa. Täällä D. ja V. tapaavat Francesca da Rimiui'n ja Paolo Malatestan, mikä kohtaus antaa aihetta uäiden henkilöiden traagillisen lemmentarinan kuvaamiseen. Seuraavissa piircissä, missä rangaistukset käyvät yhä tuskallisemmiksi, D. tapaa ainoastaan historiallisesti tuntemattomia firenzeläisiä. Kuudennessa piirissä jumalankieltäjät kituvat, kuten keisari Fredrik II ja paavi Anastasius II, jotka loikovat tulisissa ruumisarkuissa. Kahdeksas piiri on jo manalan alimpia, joihin on suljettu vilpistä syntiä tehneet. Yhdeksännessä ja viimeisessä piirissä kadotetut ovat jäätyneet iäiseen jäähän, rangaistukseksi petoksesta isänmaata tai esivaltaa kohtaan. Alinna jääkuilun sopukassa on itse kolmipäinen Lucifer, joka kolmessa kidassaan pureksii Brutusta, Cassiusta ja Judas Iskariotia — runoilijan mielestä suurimpia petturcita.

Manalan synkeydestä Vergilius rientää pois kantaen Dantea selässään. He saapuvat „Purgatorioon" (kiirastuleen), jossa niinikään on yhdeksän piiriä, nimittäin esikartano, seitsemän puhdistuspiiriä ja purgatorio-vuoren huipulla oleva maallinen paratiisi. Ne eri puhdistamisrangaistukset, jotka ovat ehtona pääsylle autuaiden valtakuntaan, eivät runoilijan kuvauksessa saa varsin laveaa sijaa, joten tarjoutuu tilaisuus pitkiin astronomisiin, poliittisiin ja teologisiin selontekoihin, jotka aiheutuvat keskustcluista

D:n kohtaamien henkilöiden kanssa. Tämän osan kuusi viimeistä laulua kuvaavat D:n ja V:n maallisessa paratiisissa saamia kokemuksia. Varsin vaikuttava on se kohtaus, missä D. tapaa Beatricen, joka kirkastettuna taivaan kuningattarena tulee häntä vastaan. Beatrice vie nyt D:n autuaitten asunnoille, minne Vergilius ei saa tulla mukaan. Beatrice on myös se, joka johtaa Dantea eri taivaan piirien läpi. He kulkevat kirkkaudesta kirkkauteen, kunnes saapuvat empyreoon, Jumalan korkeaan asuntoon, ja lopulta D. pyhän haltioitumisen hetkenä saa katseensa niin vahvistuneeksi, että säteilevässä avaruudessa havaitsee pyhän kolmiyhteyden mysterion kuvan.

Jo „Vita nuova" teoksen lopulla D. mainitsee tahtovansa Beatricesta sanoa sellaista, mitä ei vielä kenestäkään ole sanottu. Alkuperäisesti siis näyttää D:n tarkoitus olleen kirjoittaa „Commediansa" muodossa ihantcensa Beatricen ylistysruno. Mutta sittemmin tämä tarkoitus laajeni, ja runoelmasta sukeutui taideteos, jossa on yleisinhimillinen mestarileima. Muutamat sen kohdista ovat himmeät ja mahdottomat nykyajan ihmisen ymmärtää. Ja yleensä koko runoelman ymmärtämiseen vaaditaan, että lukija on perehtynyt keskiajan oloihin ja katsantokantaan (vrt. Flamini, „Isignificati reconditi della ‚Divina Commedia' e il suo fine supremo", Livorno, 1903). Milloin tämä runoteos on kirjoitettu, ei saateta tarkoin sanoa. Sen sepittämisen aika lienee kuitenkin osapuilleen arvioituna ajanjakso Henrik VII:n kuolemasta D:n kuolemaan.

Tämän kuuluisan runoelman painosten luku laskettiin 1882 347:ksi. Vanhimmat ja harvinaisimmat painokset ovat tehdyt Folignossa, Jesissa ja Mantovassa (1472). Ensimäinen kriitillinen painos on Witten toimittama (Berlin, 1862). Muita uusimpia painoksia: Scartazzini (1900), Casini (1895), Passerini (1897-98), Moore (Oxford, 1900). Ylen runsaista D. C:n käännöksistä tekee selkoa Scartazzini, „Dante-Handbuch" (Leip. 1892). [Dante-kirjallisuus on ääretömän runsas. Ainoastaan kaikkein tärkeimmät kommentaari-, bibliografiset ja biografiset teokset mainittakoon tässä. Boccaccion kommentaarin (14:nneltä vuosis.) julkaisi Milanesi (Fir. 1863); Hegel, „Über den historischen Wert der ältern Dante-Kommentare" (Leip. 1878); Rocca, „Di alcuni commenti della D. C. etc. (Fir. 1891). Uudemmista selvittäjistä on mainittava Lombardi (Rooma 1791), Rossetti (Lond. 1826-27), Bianchi (Fir. 1886), Casini (Fir. 1889), Paletto (Rooma, 1894); Schlosser, „Dante-Studien" (Leip. u. Heidelb. 1855); Fauriel, „D. et les origines de la litt. ital." (Par. 1854). Saksassa D-jubileumin johdosta perustettu Danteseura on julkaissut 4 nidosta aikakauskirjaansa („Jahrbuch", Leip. 1867-1877); Blanc, „Vocabulario dantesco" (Leip. 1852); G. F. Ferrari, „Enciclopedia Dantesca" (Milano, 1865-77); Ferrazzi, „Manuale Dantesco" (Bassano, 1865-77); Biografioja: Boccaccio „Vita" (kriitillisiä painoksia Macri-Leone, Fir. 1888 ja Rostagno, Bologna 1899); E. Moore, „D. and his earlier biographers" (Lond. 1890); Viagi e Passerini, „Codice diplomatico Dantesco" (Rooma, alkaen v. 1895); Wegele, „D:s Leben u. Werke" (3 p. Jena, 1879); Bassermann, „D:s Spuren in Italien" (Heidelb. 1896); F. X. Kraus, „D., sein Leben u. sein Werk" (Berl. 1897.] *J. H-l.*

Dante da Majano *[-jā'-]*, it. runoilija, joka eli ja runoili 13:nnen vuosis. loppuvaiheilla (hän eli vielä 1301). Hänen runonsa kuuluvat sisällykseltään ja muodoltaan sisilialaisen runoilijakoulun tuotteisiin. Hänen kielensä on hiomatonta, hänen sanontatapansa teennäinen eikä hänen runojensa sisällys kohoa ulkopuolelle tavallisia ja kuluneita lemmenvakuutuksia ja -valituksia. Eräässä sonetissa hän pilkkaa nuorta Dante Alighieria. [Bertacchi, „Le rime di Dante da Majano" (1896).] *J. H-l.*

Danton *[dātō']*, Georges Jacques (1759-94), ransk. vallankumousmies, ammatiltaan asianajaja, heittäytyi heti vallankumouksen alkaessa intohimoisesti valtiolliseen elämään ja saavutti etevänä puhujana ja häikäilemättömänä kansanjohtajana suuren vaikutusvallan. V. 1790 hän ja hänen ystävänsä Camille Desmoulins, Marat y. m. perustivat cordelierein klubin. Hän oli myöskin valmistamassa 10 p. elok. 1792 tapahtunutta kansanmeteliä, josta oli seurauksena kuningasvallan kukistuminen. Tultuaan senjälkeen oikeusministeriksi hän antoi vangita Pariisissa joukottain „vallankumouksen vihollisia", joita sitten syyskuussa sam. v. murhattiin toista tuhatta henkeä. Epätietoista on, paniko D. toimeen nämä „syyskuunmurhat"; ainakaan hän ei estänyt niitä. Sam. v. D. valittiin kansalliskonventtiin, jossa heti saavutti johtavan aseman. Maalisk. 1793 hänen ehdotuksestaan perustettiin tuo sittemmin niin peloittavan maineen saanut vallankumoustribunaali, jonka uhriksi hän itsekin oli joutuva. Kyllästyneenä vallankumouksen synnyttämään sekasortoon D. alkoi siirtyä maltillisten kannalle ja koetti, vaikka turhaan, lähestyä girondisteja. Girondistien kukistuttua D:nkin vaikutusvalta väheni. Yhdessä Robespierren kanssa hänen vielä onnistui kukistaa hirmuvallan hurjin puolue n. s. hébertistit, mutta sortui itse taistelussa kilpailijaansa Robespierrea vastaan ja mestattiin huhtik. 1794. [Aulard, „Danton".] *J. F.*

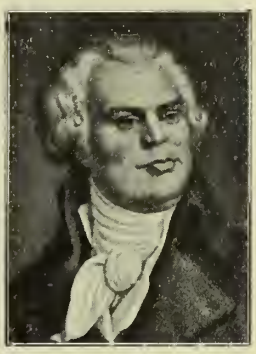

Danton.

Dantšenko ks. Nemirovitš-Dantšenko.

Danzig. 1. Hallitusalue Preussissa, Länsi-Preussin maakunnassa, 7,957 km², 709,312 as. (1905), joista 49,3 % protestantteja, 48,3 % katolilaisia ja 0,7 % juutalaisia. — 2. (Puol. *Gdańsk*) Länsi-Preussin ja D:n hallitusalueen pääkaupunki, tärkeä kauppakaupunki ja toisen luokan linnoitus Veikselin läntisen haaran (Danziger Weichselin) vasemmalla rannalla, n. 6 km sen suulta; 159,648 as. (1905). Kaupungissa, jonka läpi Mottlau ja Radaune virtaavat, on 5 osaa: Altstadt, Rechtstadt, Vorstadt, Niederstadt ja Langgarten ja sitä ympäröi kaikkiaan 9 etukaupunkia, joista mainittakoon St Albrecht, Alt-

ja Neuschottland. Langfuhr ja Neufahrwasser, D:n ulkosatama lähellä Veikselin suuta. Lukuisat vanhat mieltäkiinnittävät rakennukset, joita on varsinkin pääkatujen Langgassen ja Langemarktin varrella, antavat kaupungille omituisen keskiaikaisen leiman. Tällaisia ovat kirkot, joista Katariinan kirkko on vanhin ja Marian kirkko (rakennettu 1343-1502) maailman suurimpia protestanttisia kirkkoja, goottilainen raatihuone (15:nneltä vuosis.), Altstadtin renessanssityyliin rakennettu raatihuone, Artus- l. Junkerhof (nykyään pörssinä) sekä monet yksityiset rakennukset kaitaisine, kadulle päin olevine päätyineen. Uudemmista rakennuksista mainittakoon maakuntahallintorakennus, postirakennus, kauppahallit ja teurastuslaitos. D:n teollisuus on huomattava; tärkeitä teollisuuslaitoksia ovat suuret laivaveistämöt, kone- ja asetehtaat, valimot, lasi-, paperi- ja tupakkatehtaat, sokeritehdas, panimot, polttimot, likööritehtaat („Danziger Goldwasser") ja myllyt. Kauppa on tärkeä, jos kohtakaan ei vedä vertoja kaupungin hansan-aikuiselle kaupalle. Vientitavaroita ovat sokeri, puu, vilja, jauhot ja väkiviina, tuontitavaroita rauta, kivihiili, siirtomaantavarat, viinit ja paloöljy. V. 1906 saapui Neufahrwasseriin 2,223 lastattua laivaa (kantavuus 675,534 tounia) ja lähti 1923 lastattua laivaa (kantavuus 541,114 tonnia). D:n kauppalaivastoon kuului 1908 32 höyrylaivaa (kantavuus 20,653 tonnia) ja 4 purjelaivaa (kantavuus 146 tonnia). — Kaupungin sivistyslaitoksista mainittakoon teknillinen korkeakoulu, kauppakoulu, merikoulu, 2 observatoria, kirjasto (100,000 nid.), museot ja teatterit, hyväntekeväisyyslaitoksista sairaalat, orpo- ja turvakodit ja kuuromykkäinkoulu. — Hallitusta johtaa 2 pormestaria, maistraatti (23 jäsentä) ja kaupunginvaltuusto (63 jäsentä). *V. v. F.*

Historia. D:n perustamisaika on tuntematon; jo 10:nnen vuosis. lopulla se oli Pomerellenin pääkaupunki. V. 1309 se joutui saksalaisen ritarikunnan haltuun; yhtyi 1358 Hansaliittoon ja oli kukoistavimmillaan 15:nnellä vuosis., jolloin se irtaantui saks. ritarikunnan vallanalaisuudesta ja erityisenä vapaavaltiona antautui (1454) Puolan suojelukseen. Sillä oli hallussaan Puolan kauppa, mutta Puolan valtakunnan heikontuessa D:nkin merkitys alkoi vähetä. Uskonpuhdistus pääsi siellä valtaan 16:nnen vuosis. keskivaiheilla. Kustaa II:n Aadolfin ja Kaarle X:n Kustaan Puolan-sodissa ruotsalaiset pitivät D:ia monasti saarrettuna. Altmarkin sopimuksen mukaan (1629) Ruotsi kantoi tullimaksuja D:ssa v:een 1635. Kaarle XII pakotti 1703 D:n maksamaan 100,000 riikintalaria sotaveroa, mutta antoi sille sen luovuttua August kuninkaasta 1704 vakuutus- ja snojeluskirjan. V. 1793 D. Puolan toisessa jaossa annettiin Preussille; Tilsitin rauhassa 1807 se julistettiin vapaavaltioksi, mutta joutui 1814 takaisin Preussille. D. on asemansa puolesta Puolan luonnollinen satamakaupunki; senvuoksi sen kanppa on paljon kärsinyt niistä korkeista tulleista, jotka ovat voimassa Venäjän Puolassa. *J. F.*

Danzig. Langemarkt ja Raatihuone.

Danziger Nehrung *[nē'runk]*, kaitainen, alava ja hyvin viljelty rantakaistale Länsi-Preussissa, molempien Veikselin-haarojen ja Itämeren välissä.

Danzigin-lahti, Itämeren 45 km pitkä ja 82 km leveä lahti Itä- ja Länsi-Preussin rannalla. Sen länsi-osassa pitkä ja kaitainen Helan-niemimaa muodostaa Putzigin-lahden ja kaakossa Frische Nehrung sen erottaa Frisches Haffista.

Daphne ks. Näsiä.

Daphne, kreik. tarustossa neitonen, joka, kun Apollon-jumala ahdisteli häntä lemmellään, pelastaaksensa neitseytensä muuttui laakeripunksi. Laakeri (kreik. *daphnē*) oli Apollonin pyhä puu.

Daphne, Syyrian Antiokian ednstalla oleva Apollonille pyhitetty laaja puisto, kuuluisa luonnonihanuudestaan, temppeleistään, juhlistaan; seleukidien ja Rooman vallan aikana suosittu virkistyspaikka, johon rikkaat ja ylhäiset vetäytyivät viettämään loistoisaa ja hekumallista elämää. *O. E. T.*

Daphnia ks. Vesikirput ja Plankton.

Daphnis, sisilialais-kreikkalainen satuhenkilö, kuvaeltiin kauniiksi, viattomaksi, luonnottarien lempimäksi paimen-nuorukaiseksi. Taiderunoudessa käsitteli Daphnis-aihetta ensinnä Stesikhoros. Aleksandrialaisella aikakandella tuli D:sta viatonta paimenelämää ihannoivan bukolisen runouden (paimenrunouden) päähenkilö; vaihtelevin piirtein kuvaeltiin varsinkin hänen vienonsurullista lemmentarinaansa (esim. Theokritoksen I eidyllionissa). *O. E. T.*

Dapsang, Schlagintweitin ensikerran mainitsema vnorenlmippu Aasiassa, Karakorumilla. Nimeä on senjälkeen, joskin väärin, käytetty Karakorumin korkeimmasta ja maapallon toiseksi korkeimmasta Godwin Austen huipusta (myös K², 8,620 m). Epävarmaa toistaiseksi on, mitä huippua D.-nimi tarkoittaa. *(V. v. F.)*

Dar merkitsee nubian kielessä maata, aluetta, ja esiintyy Itä-Sudanissa ja Nubiassa paikannimissä, esim. Dar-Fur (ks. t.). Arabian kielessä se merkitsee asuntoa, esim. Dar-es-salam (ks. t.).

Darboux *[-bū']*, Jean Gaston (s. 1842), ransk. matemaatikko. Opiskeltuaan École normalessa hänestä tuli mekaniikan ja geometrian ylimääräinen professori ja 1881 korkeamman geometrian professori. V. 1884 hän tuli tiedeakatemian jäseneksi. D:n lukuisat työt kuuluvat osaksi puhtaan analyysin alalle, mutta koskevat etupäässä geometriaa tahi analyysin soveltamista geometriaan. *(V. V. K.)*

Darboy *[-buā']*, Georges (1813-71), Pariisin arkkipiispa v:sta 1863 alkaen; puolusti Ranskan kirkou vapauksia paavillista kuuriaa ja ultramontaaneja vastaan; Rooman konsiilissa 1870 vapaamielisten johtajia ja erehtymättömyysdogmin vastustaja. V. 1871 hänet Pariisin kommuunin vangituttamana ammnttiin.

Darbyismi ks. Plymouth-veljet.

D'Arcet ks. Darcet.

Darcet (d'Arcet) *[darsē']*, Jean Pierre Joseph (1777-1844), ransk. kemisti, rahapajanmestari Pariisissa. Hänellä on sunret ausiot kemiallisen teollisuuden alalla.

D'Arcet'n *[darsē'n]* **metalli**, ransk. kemistin d'Arcet'n (ks. t.) keksimä metallilejeerinki, joka sisältää 8 os. vismuttia, 5 os. lyijyä ja 3 os. tinaa; sulamisp. 94,5°.

Dardanariaatti, viljan ja muideu elintarpeiden hinnan kohtuuton kallistaminen; sana johtuu Dardanarius nimisestä pahamaineisesta roomalaisesta viljanhinnan kallistajasta.

Dardanelliastiat, Dardanellien rannoilta ja Vähästä-Aasiasta tnodnt kiiltävät ja moniväriset, lasitetnt fajanssiastiat.

Dardanellit. 1. Oikeastaan 4 Konstantinopolin snojaksi rakennettua linnoitusta Dardanellien-salmen (ks. D. 2.) varrella: Euroopan puolella Siddel Bahr ja Kilid Bahr, aasianpnolisella rannalla Kum Kalessi ja Kale Snltanie. — 2. Aigeian- ja Marmaran-meren välinen Dardanellien-salmi (turk. *bahr sefed boghasi*, muin. *Hellespontos)*, n. 75 km pitkä, keskimäärin 5-6 km leveä salmi; kapein kohta vain 1,3 km. Salmen pohjoisella, Euroopan-pnolisella rannalla ou Gallipoli'n kaupunki (siitä myös Gallipoli'n-salmi) ja vastakkaisella, muinoin tärkeä *Lampsakos*, nyk. Lapsaki. Salmi oli jo vanhalla ajalla historiallisesti kuuluisa. Persialaissotien aikana Kserkses venesiltaa myöten knlki sen yli. V. 1356 taas turkkilaiset hyökätessään Eurooppaan tnlivat sen poikki. Myöskin monta tärkeätä meriottelua on näillä vesillä tapahtunut. — Kansainvälisessä suhteessa D:nsalmi on huomattava 1841 tehdystä valtainvälisestä sopimuksesta, jonka mukaan vieraitten valtain sotalaivat eivät saa kulkea sen läpi. Tästä valtainvälisestä sopimuksesta Turkki kuitenkin on katsonut olevansa oikeutettu tekemään poikkeuksia ja niinpä se salli ven.-japauil. sodan aikana Venäjän n. s. vapaaehtoiseen laivastoon knnluvien laivojeu, kauppalipulla varustettuina, lähteä Mustasta-merestä. Tätä Turkin menettelyä vastaan Englanti pani vastalauseensa.

W. S-m.

Dardania, keisari Diokletianuksen kolmannen vnosisadan lopussa muodostama room. provinssi, käsitti osan Ylä-Mœsiaa ja sijaitsi Margus- eli nykyisen Morava-joen molemmin puolin. Se vastasi itäistä osaa nykyistä Serbiaa ja turkinpnoleista Kosovon vilajeettia. Sen pääkanpunki oli Naissus, nykyinen Niš. D:n nimi johtuu illyrialaisten Dardanein heimosta, joka jo varhain roomalaistui.

J. J. M.

Dardanos, Vähän-Aasian Trooas-maakunnassa asnneen Dardanien heimon tarunomainen nimikko-urho, Zeuksen poika. Troian kuninkaansuvun (Dardanidien) kantaisä, josta sekä Priamoksen että Aineiaan sukuhaara polventui. Hänen syntymäpaikastaan kerrottiin monta eri tarua. Kun Rooman syntyä alettiin johtaa Aiueiaasta (ks. t.), syntyi sellainenkin tarina, että hänen kantaisänsä D. olikin ollut Italiasta kotoisin ja sieltä vaeltanut Vähään-Aasiaan.

O. E. T.

Dardistan, jylhä vuoriseutu Aasiassa Karakorumin ja Hindukušin yhtymäpaikoilla. Asukkaat ovat aarialaisia dardeja (kanjut), mninaisintialaisen darada-kansan (kreik. dardai) jälkeläisiä. He ovat kookkaita, vaaleaihoisia ruskeasilmäisiä ja tummatukkaisia. Uskonnoltaan he ovat osaksi buddalaisia, osaksi muhamettilaisia (šiittejä). D. on brittiläinen siirtomaa.

(V. v. F.)

Dareikki (kreik. *dareikos* < Dareios), muinaispers. kulta- ja hopearaha, jonka etnsivulla nähdään Persian kuningas polvistumassa, vasemmassa kädessä jousi, oikeassa keihäs. Kultadareikki oli arvoltaan = 20 attikalaista hopeadrakhmaa = $^1/_5$ minaa = $^1/_{300}$ talenttia = n. 25 mkaa.

K. T-t.

Dareikos *[-o'-]* (kreik.) ks. Dareikki.

Dareios *[dāre'i-*, mpers. *Dārajavauš*, ass. *Dārijavuš*, *Darīus* y. m., lat. *Darī'us]*, kolmen Akhemenidien sukuun kuuluvan pers. kuninkaan nimi.

1. Dareios I Hystaspeen poika, tuli hallitsijaksi Kambyseen jälkeen 521 e. Kr. kukistettuaan ja surmattuaan Gaumâtau l. vale-Smerdiin, joka väittäen olevansa Kyyroksen poika väliaikaisesti oli anastanut valtaistuimen. D:n oli aluksi tukahuttamiuen monta kapinaa ja 520 hän Nidintu-Bêlin kukistamalla sai Babylonin haltunnsa. Voittonsa hän kuvin ja sanoiu ikuistutti Behistnnin (ks. t.) kirjoituksessa. Haluten saada valtaknntansa vielä suuremmaksi kuin se oli ollut Kyyroksen aikana, hän 513 vei 700,000 soturia Bosporos-salmeu ja edelleen Tonavan yli Euroopan skyyttiläisiä vastaan. Mutta kärsittyään suuren mieshukan hänen täytyi peräytyä, ja vähällä oli, ettei häneltä Miltiadeen yritys hävittää Tonavan yli vievä silta riistänyt palaamisen mahdollisuutta. Jätettyään Megabytsoksen toimeksi 80,000 miehellä kukistaa Traakian D. palasi Aasiaan, jossa hän laajensi valtansa Indns-virran tienoille saakka. Kostaaksensa kreikkalaisille sen, että olivat joonialaisille kanpungeille antaneet kannatusta näiden pyrkimyksissä päästä Persian ikeestä, hän sitten 493 t. 492 lähetti suuren armeian Mardonioksen johdolla Traakian ja Makedonian kautta Kreikkaa vastaan. Mutta kun avuksi lähetetty persialainen laivasto joutui haaksirikkoon Athoksen edustalla, täytyi Mardonioksen peräytyä; uuden Datiin ja Artaferneen johtaman armeian Miltiades voitti Marathonin luona 490. Pnuhatessaan nusia yrityksiä Kreikkaa ja Egyptiä vastaan D. kuoli 485 ja häntä seurasi hänen poikansa Kserkses. D. ei ollut yksinomaan soturi ja valloittaja. Hän harrasti myös suuren valtakuntansa sisällistä järjestämistä, jakoi sen kahteenkymmeneen provinssiin ja kaunisti Susan ja Persepoliin komeilla rakennuksilla.

2. Dareios II Nothos *[-no'-]* (kreik. = „äpärä") l. Okhos, Artakserkses Makrokheirin jalkapoika, hallitsi veljensä Kserkses II:n jälkeen (423-404). Hän oli heikko ruhtinas, jota hänen julma ja kavala puolisonsa Parysatis johteli juonillaan. Kreikan asioihin Persian valtakunualla hänen aikanansa oli suuri vaiku-

tus etenkin kuninkaan pojan Kyyros uoremman toimesta, joka toimi Vähän-Aasian maaherrana.

3. Dareios III Kodomannos *[-ma'n-]*, Artakserkses II:n tyttärenpoika, pääsi Bagoas eunukin toimesta Arseen jälkeen hallitsijaksi (336-330). Aleksanteri Suuri voitti hänet Graneikoksen (334), Issoksen (333) ja Gaugamelan (331) tappeluissa, joissa Persian valtakunta sai kuoliniskunsa. D. pakeni Ekbatanaan, jossa petollinen satraappi Bessos surmasi hänet 330.

K. T-t.

Daremberg *[darābā'r]*, Charles Victor (1817-72), ransk. lääkäri, Académie de médicinen kirjastonhoitaja ja sittemmin lääketieteen historian professori Pariisissa; häuen teoksistaan mainittakoon: „Histoire des sciences médicales".

M. O-B.

Dares *[-rēs]* Phrygialainen, uskoteltu kreik. kirjailija. Latinalaisena mukailuna on säilynyt eräs suorasanainen kertomus Troian sodasta, jonka muka on kirjoittanut Iliadissa mainittu troialainen pappi Dares. Hävinnyt kreikk. alkuteos syntyi luult. 1:sellä vuosis. j. Kr.; muutamat tutkijat ovat olleet sitä mieltä, ettei sitä ole ollutkaan. Teoksessa asiat kerrotaan troialaiselta kannalta. Se on melkoisesti vaikuttanut keskiajan troialaistaruun.

O. E. T.

Dar-es-salam (arab. *dār es-salā'm* „rauhan asunto"). 1. Nimi, jonka kalifi El-Mansur antoi perustamalleen Bagdadin (ks. t.) kaupungille. — 2. Saksan Itä-Afrikan ja D. piirikunnan pääkaupunki Usaramon maakuunassa, 6° 49':llä etel. lev., Intian-meren rannalla, kookospalmuista ja riisimaista rikkaassa seudussa, n. 24,000 as. D. on Saksan Itä-Afrikan laivareitin asemapaikka ja sen oivalliseen satamaan suurimmatkin laivat pääsevät. Vientitavaroista mainittakoon kautsu ja kopaali. Karavaaniteitä Mpapuaan ja Kisakiin. *(V. v. F.)*

Dareste de la Chavanne *[dare'st də la šava'n]*, Antoine Elisabeth Cléophas (1820-82), ransk. historioitsija, oli professorina Grenoblessa ja Lyonissa, sittemmin Naneyn ja Lyonin opetuspiirien rehtorina. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat: „Histoire de l'administration en France depuis Philippe Auguste (1848), „Histoire des classes agricoles en France" (1853), „Histoire de France" (1865-73), „Histoire de la restauration" (1879).

Dar-Fertit, osaksi Ranskalle, osaksi Englannille kuuluva alue Keski-Afrikassa 6° 30′ ja 8° 30′ välillä p. lev., Kongon ja Niilin välisellä vedenjakajalla. Se on metsä- ja aromaata, väestönä pohjoisessa arabialaiset, etelässä niam-niam- ja kredj-heimot. — D., jota Schweinfurth ensimäisenä tutki (1870-71), joutui Egyptille 1878 ja pian senjälkeen mahdille. *V. v. F.*

Dar-Fur („furien maa"), aikaisemmin itsenäinen, nykyään Englannin yliherruuden alainen sulttaanikunta Itä-Sudanissa, Kordofanin ja Vadain välissä, 500,000 km², 1,5 milj. as. (Nachtigalin mukaan 4 milj.). D:n luoteisosassa kulkee tuliperäisiä vuorijonoja (korkein huippu Džebel Marrah 1,830 m), joilta lukuisat eri suuntiin haarautuvat vadit (ks. t.) saavat alkunsa. Etelä-osa on alavaa joutuen sadeaikana suurimmalta osaltaan veden peittoon. Kasvi- ja eläinmaailma ovat rikkaita, varsinkin keskiosissa, ja vuorista saadaan runsaasti kuparia, antimonia, lyijyä, rautaa sekä jonkun verran kultaa. Uskonnoltaan muhamettilaisen väestön muodostavat furit ja arabialaiset (½ milj.). He harjoittavat teollisuutta (puuvilla- ja lasitavaroita, kupari- ja rautakoristeita, veitsiä, kirveitä y. m.), maanviljelystä (vehnää, durraa, seesamia, puuvillaa ja tupakkaa) ja karjanhoitoa. Aikaisemmin, D:n ollessa tärkeä karavaanien kauttakulkupaikka, oli sen kauppa huomattava (norsunluuta, kamelikurjensulkia ja orjia). Pääkaupunki on El-Fasher l. Tendelti. — D:n varsinainen kukoistusaika alkoi Soliman Solonin ollessa sulttaanina (1596-1637). Hänen pojanpoikansa hallitessa (1682-1722) tuli islam valtion uskonnoksi. V. 1799 oli sulttaani Abder-Rahman-er-Rašid tekemisissä Napoleonin kanssa tämän ollessa Egyptissä. V. 1874 D. joutui Egyptille, 1883 mahdille ja 1899 takaisin Egyptille. *V. v. F.*

Dargomyžskij *[-y'-]*, Aleksandr Sergejevitš (1813-69), ven. säveltäjä, jonka soololaulut ovat yleisesti suositut; oopperoissaan („Esmeralda", „Rusalka") hän ensin seurasi tavanmukaista italialaista tyyliä, myöhemmin („Kamennoi gostj" = „Kivinen vieras") wagnerilaista. Orkesterille hän on m. m. säveltänyt „Suomalaisen fantasian". *I. K.*

Dariel l. Darjal, syvä rotko (vuorensola) Kaukasuksessa Tiflisin kuvernementissa, 1,374 m yl. merenp., Kasbek-vuoren itäpuolella. Sen pohjalla virtaa Terek-joen yläjuoksu. D:n kautta käy suuri (Aleksanteri I:n rakennuttama) grusialainen sotatie Tiflisistä Vladikavkasin ohi ja Kabardan kautta Mosdokiin. — D. on Strabon mainitsema „Kaukasoksen portti" l. „Kymen portti" ja Ptolemaioksen „Sarmatian portti".

W. S-m.

Darien-komppania l. -suunnitelma, nerokkaan skotlantilaisen suunnittelijan William Patersonin 1695 perustama kauppaseura, jonka tarkoituksena oli, Englannin hallituksen tietämättä, hankkia Skotlannille kauppasuhteita ja siirtomaita. Lähetettiin liikkeelle 1,200 miehineu retkikunta, jonka piti, Darieniin perustettavan siirtolan välityksellä, käydä kauppaa Aasian kanssa. Espanja kuitenkin vastusti yritystä, ja kun myös ilmasto oli epäterveellinen, täytyi seikkailijain palata Skotlantiin. — Yrityksen historiallinen merkitys on siinä, että skotlantilaiset tämän epäonnistuneen yrityksen jälkeen kauppasuhteissaan lähemmin liittyivät Euglantiin, mikä seikka oli omiansa raivaamaan tietä varsinaiselle, v. 1707 vahvistetulle unionille näitten valtioitten välillä. *(W. S-m.)*

Darien-lahti, Kolumbian luoteisrannikolla sijaitseva Karaibin-meren lahti, jonka Darien- l. Panaman-kannas erottaa vastaisella puolella olevasta Panaman-lahdesta. D:n eteläosan nimi on Uraba-lahti; tähän Atrato-joki laskee. Lahden länsirannalla, joka kuuluu Darienin maakuntaan, on monta hyvää satamaa. *W. S-m.*

Darja (pers.), järvi, joki.

Darjal ks. Dariel.

Darjeeling *[dādžī'liŋ]* (Dárjíling), hallitusalue ja kaupunki Bengaalissa, Itä-Intiassa, Himalajan etelärinteellä Nepalin, Sikkimin ja Bhutanin välissä. 3,015 km² ja n. 250,000 as.; kaupungissa n. 16,300 as. Jälkimäinen sijaitsee

2,185 m yl. merenp. Sieltä on suurenmoinen näköala Himalajan huipulle, m. m. Kabrulle ja Kinchinjingalle. Ilmanala suotuisa, terveellinen (vuoden keskilämpö 12,2°; tammikuu 5°, heinäkuu 17,2°). D. on Bengaalin luutnantti-kuvernöörin kesäasunto; täällä on Intian hallitusvirkamiesten parantola. Rautatie Kalkuttaan.

Darling *[dārin]*, Murrayn (ks. t.) lisäjoki Australiassa, syntyy Condamine-, Culgoa-, Barwon- y. m. jokien yhtyessä ja laskee pääjokeensa Wentworthin luona. Pituus n. 2,500 km. Kuivalla ajalla ei sen uomassa ole vettä, mutta sadeaikana se usein paisuu yli äyräittensä ja tulvii ympäristönsä yli ollen tällöin purjehduskelpoinenkin. *(W. S-m.)*

Darlingtonia californica, Sierra Nevadan soissa kasvava *Sarraceniaceæ*-heimoon kuuluva yrtti. Sillä on lähes 30 cm:n pituiset, tötterömäiset, kannelliset, sisäpinnalta alaspäin suunnatuilla karvoilla varustetut lehdet, jotka toimivat hyönteisloukkuina. Yksinäinen, punainen kukka vanan latvassa. vrt. Lihansyöjäkasvit.

Darmesteter *[darmstetā'r]*. 1. Arsène D. (1846-88), ransk. (juutalaissyntyinen) kielentutkija, kuollessaan muinaisranskan professori Sorbonnessa. On yhdessä A. Hatzfeldin kanssa esittänyt XVI:n vuosisadan Ranskan kirjallisuushistoriaa y. m. Erityistä harrastusta D:ssa herätti kysymys sanain synnystä, jota koskevat „Traité de la formation des mots composés dans la langue française" (1874; 2:nen p., julk. Gaston Paris, 1894), „De la création actuelle des mots nouveaux dans la langue française" (1877), „La vie des mots, étudiée dans leurs significations" (1887; 4:s p. 1893). Tunnettu on 2-nidoksinen „Dictionnaire général de la langue française", jota alussa (1888-) D. julkaisi yhdessä A. Hatzfeldin kanssa, sittemmin Ant. Thomas, sekä tekijän kuoltua täydennettynä julkaistu oivallinen, helposti luettava „Cours de grammaire historique de la langue française" (4 osaa; 4:s p. 1902). *O. J. T.*

2. James D. (1849-94), edellisen veli, ransk. orientalisti, oli v:sta 1885 muinaispersian professori Collége de Francessa, kävi 1886-7 opintomatkalla Intiassa, julkaisi: „Ormazd et Ahriman" (1877), „Études ariennes" (1883) y. m. sekä kaksi oivallista Avestan käännöstä. *K. T-t.*

Darmstadt *[-štat]*, Hessenin suurherttuakunnan pääkaupunki pienen Darm-joen sekä Frankfurt-Heidelbergin radan varrella; 90,300 as. (1909), joista n. 14,500 katolilaista ja n. 2,000 juutalaista. D:ssa on vanha ja uudempi kaupunki; edellisessä ahtaat, käyrät kadut, jälkimäisessä kadut leveät, suuria toreja ja kauniita istutuksia. Molempien välissä sijaitsee suurherttuallinen linna, jossa suuri, kallisarvoinen kirjasto (n. 500,000 nidettä). D:ssa on monta kirkkoa, venäl. kappeli, synagoga, kauniita virastorakennuksia, museoita, teattereja, muistopatsaita y. m. Teollisuus käsittää konerakennusta, kemiallista teollisuutta, soitto- ja teknillisiä koneita, suklaata, fajanssiuuneja. Suurta puutarhaviljelystä; kartografis-litografisia laitoksia, kirjapainoja ja sähkölaitos. Kaupan esineinä ovat pääasiallisesti maantuotteet, joita useita rautateitä pitkin tuodaan tänne. Sivistyslaitoksia: teknillinen korkeakoulu (n. 2,000 ylioppilasta), lukiot, seminaarit, reaalikoulu, maanviljelysopisto y. m. — D:n hallitusta johtavat ylipormestari, pormestari, 4 maistraatin virkamiestä ja 42 -jäseninen kunnallishallitus. — Ympäristö luonnonihanaa. — D. mainitaan jo 8:nnella vuosis.; 1330 se sai kaupunginoikeudet ja joutui 1479 Hessenille. *W. S-m.*

Darnley *[dārnli]* (1541-67), Henry Stuart, lordi, Skotlannin kuningas, Maria Stuartin toinen puoliso. D., joka oli sukua Skotlannin ja Englannin hallitsijoille, saavutti kauneudellaan Maria Stuartin (ks. t.) suosion siihen määrin, että tämä valitsi hänet puolisokseen ja antoi hänelle kuninkaanarvon 1565. Pian heidän välinsä kuitenkin rikkoontui, ja D., joka oli sivistymätön, ylpeä ja kevytmielinen, kohteli puolisoaan raa'asti ja tylysti. Kun Marian salakirjuri, italialainen David Riccio sen sijaan yhä suuremmassa määrin alkoi päästä kuningattaren suosioon, surmautti D. mustasukkaisuudesta hänet salaliittolaistensa avustamana maalisk. 1566 itse Marian läsnä ollessa. Kuningatar, joka nyt vain ajatteli kostoa, sopi kuitenkin näön vuoksi D:n kanssa, joka siten luopui liittolaisistaan, Riccion murhaajista. Puolisonsa kunnioituksen D. oli kokonaan menettänyt, eikä heidän välinsä parantunut pojan, sittemmin Jaakko VI:n (I:n) syntymän kautta. — Kun D. sairastui, laitettiin hänelle asunnoksi pieni maatalo Edinburghin ulkopuolella, missä kuningatar usein kävi häntä tervehtimässä. Yöllä helmik. 10 p:ää vasten 1567, jolloin Maria oli Edinburghissa, räjähytettiin D:n asunto ruudilla ilmaan, ja hänet itsensä löydettiin kuristettuna läheisestä puntarhasta. Hänen murhaajakseen uskottiin yleisesti kreivi Bothwellia, Marian uutta suosikkia, sekä kuningatarta itseänsä; jälkimäiseen nähden ollaan vieläkin eri mieltä, kuitenkin on hänen syyllisyytensä todennäköinen. *G. R.*

Dartmoor *[dātmūə]*, graniittipengermaa Devonshiren kreivikunnassa Englannissa Plymouthin koillispuolella, n. 500 km². Keskikorkeus n. 350 m; korkein huippu Yestor (625 m yl. merenp.). D:lla kasvoi muinoin metsää, nykyään siellä on soita ja nummia (hyviä laidunmaita). *W. S-m.*

Dartmouth *[dātməþ]*, satamakaupunki Devonshiren kreivikunnassa, Lounais-Englannissa, siinä missä Dart-joki laskee Englannin kanaaliin; n. 7,000 as. Rannikon tärkein hiiliasema. Täältä postilaivat lähtevät Afrikkaan. Merikadettikoulu. *(W. S-m.)*

Daru *[-rȳ']*, Pierre Antoine Noël Bruno (1767-1829), kreivi, ransk. hallitusmies ja kirjailija, tuli upseeriksi 1783, mutta siirtyi pian sotakomissariaattiin; oli hirmuvallan aikana vankeudessa, mutta pääsi Robespierren kukistuttua vapaaksi; tuli 1795 osaston päälliköksi sotaministeriöön; liittyi sittemmin Napoleoniin, joka käytti häntä m. m. valtuutettunaan Pressburgin, Tilsitin ja Wienin rauhanneuvotteluissa; oli useilla Napoleonin sotaretkillä, m. m. Venäjän retkellä 1812 yli-intendenttinä, jossa toimessa osoitti suurta kuntoa; tuli 1811 valtiosihteeriksi ja bourbonien palattua 1819 pääriksi. D. on myöskin tullut tunnetuksi kirjallisista harrastuksistaan. Hänen tärkein teoksensa on „L'histoire de la république de Venise" (1819); oivalli-

sen Horatius-käännöksensä johdosta hänet valittiin Ranskan akatemian jäseneksi. *J. F.*

Darwin. 1. Erasmus D. (1731-1802), engl. lääkäri, luonnontutkija ja runoilija. Julkaisi runopukuisia ja suorasanaisia teoksia, joista „The botanic garden" (1781), „Temple of nature" (1803) ja „Zoonomia, or the laws of organic life" (1794-98) ovat etenkin mainittavat niissä esitettyjen kehitysopillisten aatteiden takia.

2. Charles Robert D. (1809-82), mainio luonnontutkija, edellisen pojanpoika, Robert Waring D:n poika, synt. 12 p. helmik. 1809 Shrewsburyssa. Ollen jo nuorena huvitettu luonnonesineitten keräilystä hän harjoitti opintoja Edinburghin ja Cambridgen yliopistoissa aikoen ensin lääkäriksi, sitte papilliselle uralle, kunnes hän 1831 pääsi luonnontutkijana seuraamaan kapteeni Fitzroyta tämän matkalle „Beagle" nimisellä sotalaivalla. Tällä matkalla, joka ulottui maapallon ympäri, hän kävi Brasiliassa, Etelä-Amerikan länsirannalla ja Tyynen-meren saarilla sekä palasi lokakuussa 1836 kotimaahan. Vasta 1842 hän eli maatilallaan Downissa (Kentissä) elämänsä loppuun asti. Matkallaan hän oli kerännyt runsaita kokoelmia ja tehnyt paljon havaintoja, niin että monet vuodet kuluivat ahkerassa työssä matkantuloksien järjestämisessä ja julkaisemisessa. Hän julkaisi 1837-38 joukon geologisia tutkimuksia, 1839 matkapäiväkirjansa, joka 1845 ilmestyi eri teoksena nimellä „Voyage of a naturalist round the world" ja on käännetty useille vierailie kielille. V. 1842 ilmestyivät tärkeät tutkimukset koralliriuttojen rakenteesta ja levenemisestä; tässä teoksessa on esitetty nerokas selitys korallisaarien synnystä. Eläintieteelliset matkatulokset ovat julkaistut sarjassa „Zoology of the voyage of H. M. S. Beagle" (1840-45, 5 osaa). Samaan aikaan ilmestyivät „Geological observations of volcanic islands" (1842) ja „Geological observations of South America" (1846). Hän kirjoitti perinpohjaisen teoksen siimajalkaisista äyriäisistä „Monograph of pedunculated and sessile cirripedia" (1851-53, 2 osaa) ja julkaisi samoin tutkimuksia tämän ryhmän sukupuuttoon kuolleista muodoista. Myöhemmin ilmestyi ylen huvittavia tutkimuksia kämmekkäisten (orkideitten) hedelmöityksestä hyönteisten välityksellä, kiipijäkasvien liikunnoista ja elämäntavoista, eräitten kukkien di- ja trimorfismista y. m. Näillä teoksilla, jotka todistavat tekijänsä monipuolisuutta, ahkeruutta ja erinomaista havaintokykyä, taitavuutta kokeilijana ja syvää ajattelua, hän oli jo astunut aikansa ensimäisten luonnontutkijain riviin, mutta niitä voi kumminkin pitää vain esitöinä hänen neronsa tärkeimpään tuotteeseen, teokseen lajien synnystä. Tämä ilmestyi 1859 nimellä „On the origin of species by means of natural selection" ja herätti pian suunnatonta huomiota; se on käännetty useimmille sivistyskielille. Jo matkallaan maapallon ympäri eräät huomiot elävien olentojen maantieteellisestä levenemisestä ja yhtäläisyydet saman maanosan entisen ja nykyisen eläimistön välillä olivat hänessä herättäneet heikkoja epäilyksiä vallitsevaa uskoa vastaan kasvi- ja eläinlajien muuttumattomuudesta. Palattuaan kotimaahan hän, vaikka matkalla terveytensä oli murtunut, alkoi ihmeteltävällä kärsivällisyydellä ja sitkeydellä järjestelmällisesti kerätä niitä tosiasioita, jotka olivat omansa valaisemaan kysymystä lajien synnystä, kokeillen etenkin kotieläimillä ja viljelyskasveilla. Huomattuaan että luonnossa on ainainen kilpailu elämänehdoista, johtuen siitä, että kukin kasvi- ja eläinlaji pyrkii lisääntymään verrattoman suuremmassa määrässä kuin luonnossa niille on tilaa, hän päätti tämän n. s. taistelun olemassaolosta *(struggle for existence)* johtavan siihen, että vain soveltuvimmat yksilöt jäävät elämään tai pääsevät sukuaan lisäämään ala-arvoisempien sortuessa. Tätä toimintaa luonnossa, josta on seurauksena ympäröivien olosuhteiden muuttuessa, että kussakin sukupolvessa vain soveltuvimmat muunnokset säilyvät, hän nimittää luonnon harjoittamaksi valikoimiseksi ja tämä on tärkein vaikutin elämäntapojen ja -muotojen erilaistumiseen ja uusien lajien vähitellen muodostumiseen. Useissa erikoisteoksissa D. lähemmin esitti pitkäaikaisten kokeittensa, tutkimuksiensa ja ajattelunsa tuloksia lajiensynty-kysymykseen nähden. Niistä mainittakoon ennen kaikkea hänen kirjansa kesytettyjen eläinten ja viljelyskasvien muuntuvaisuudesta „Variation of animals and plants under domestication" (1868, 2 osaa) ja „The descent of man and on selection to sex" (1871), jossa hän sovitti polveutumisoppinsa ihmiseen ja esitti teorian sukupuolivalinnasta, sekä tutkimuksensa ihmisen ja eläinten mielenliikuntojen ilmeistä „Expression of the emotions in man and animals" (1872). Paitsi näitä hän julkaisi vielä kirjoja hyönteissyöjä-kasveista (1875), kasvien risti- ja itsesiitoksesta (1876), kasvien liikuntokyvystä (1880) ja onkilierojen toiminnasta mullan muodostumisessa (1881).

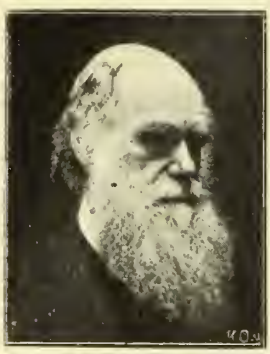

Charles Darwin.

D:n teoksista on tärkein hänen kirjansa lajien synnystä. Siinä esitetty käsitys kasvi- ja eläinlajien polveutumisesta ennen eläneistä yksinkertaisemmista muodoista seurauksena luonnon valinnasta herätti eloon uuden vireän aikakauden elimellisen luonnontutkimuksen alalla ja on enemmän kuin mikään muu vaikuttanut kehitysopillisen näkökannan voittoon niin luonnonhistorian kuin muunkin inhimillisen tiedon alalla. Siihen valtavaan vaikutukseen nähden, joka D:lla on ollut, häntä on syystä verrattu Newtoniin ja Kopernikukseen. D. kuoli 19 p. huhtik. 1882 ja haudattiin Westminsterabbey-kirkkoon. Hänen elämäkertansa julkaisi hänen poikansa Francis D. (1887, 3 osaa).

3. George Howard D. (s. 1845), Charles D:n poika, tähtitieteen professori Cambridgessa, kirjoittanut tärkeitä geofysikaalisia teoksia.

4. Francis D. (s. 1848), edellisen veli, kasvitieteen professori Cambridgessä 1888; isänsä työtoveri hänen tutkiessaan kasvien liikunto-

kykyä; julkaissut isänsä elämäkerran sekä erikoiskirjoituksia m. m. kasvien lehtihuokosista, muurahaisia houkuttelevista rauhasista, kasvamisilmiöistä, lehtien asennosta valoon nähden ja lihansyöjä-kasvien ravitsemusbiologiasta.

K. M. L.

Darwinin nipukka, ihmisen korvalehden yläosan sisälaidassa joskus tavattava nipukka, joka vastaa eläimen korvalehden kärkeä. *M. O-B.*

Darvinismi ks. Polveutumisoppi.

Das grosse Vaterland *[-ō- fätərlant]* (saks.), „suuri isänmaa", s. o. Saksanmaa.

Daškov, Jekaterina Romanovna (1743-1810), ven. ruhtinatar, syntyisin kreivitär Vorontsov, oli aikansa sivistyneimpiä naisia. Haluansa poliittiseen toimintaan hän sai tyydyttää suuriruhtinatar Jekaterina Aleksejevnan ystävänä, kun hän yhdessä kreivien Paninin ja Razumovskijn y. m. kanssa 1762 auttoi tämän, sittemmin kuuluisan Katariina II:n valtaistuimelle kukistamalla Pietari III:n. Katariina kylmeni kuitenkin pian lahjakkaaseen auttajattareensa, joka miehensä brigadeeri Daškovin kuoltua katsoi parhaaksi poistua Pietarista. Kahden pitkän ulkomaanmatkansa aikana ruhtinatar D. seurusteli aikansa etevimpien miesten kanssa. Palattuaan ulkomailta antoi Katariina II, joka jälleen oli tullut suosiolliseksi D:ia kohtaan, hänen 1783 perustaa Ranskan akatemian esikuvan mukaan suunnitellun Venäjän akatemian ja nimitti ruhtinatar D:n sen ensimäiseksi presidentiksi. Akatemian tarkoituksena oli venäjän kielen ja kirjallisuuden kehittäminen. Toimessaan D. osoitti yhtä suurta oppia ja älyä kuin järjestämiskykyä. Hänen toimestaan pidettiin akatemiassa julkisia luentoja, koska „tieteiden tuli joutua koko isänmaan omaisuudeksi". Joukko nuoria miehiä lähetettiin vuosittain Länsi-Euroopan yliopistoihin ja akatemian „käännösdepartementti" toimitti venäjäksi maailmankirjallisuuden parhaita teoksia. D:n alkuunpanosta perustettiin aikakauskirja „Venäläisen sanan ystäväin seuralainen", johon kirjoittivat Venäjän parhaat kirjalliset voimat ja itse keisarinnakin. Niinikään julkaistiin „Venäjän kielen selittelevä sanakirja", jonka toimitukseen D. itsekin otti osaa. V. 1795 hänen täytyi poistua Pietarista, kun keisarinna oli suuttunut siitä, että akatemian „Venäläinen teatteri" nimiseen kokoelmaan oli otettu Knjažninin murhenäytelmä „Vadim". Aleksanteri I:n noustua valtaistuimelle pyysivät akatemian jäsenet ruhtinatar D:ia uudestaan akatemian presidentiksi, mutta hän kieltäytyi. D. on kirjoittanut myöskin runoja ja näytelmiä, mutta arvokkaammat ovat hänen muistelmansa („Mon histoire"), jotka ovat ilmestyneet „Vorontsov-ruhtinasten arkistossa" ja jo aikaisemmin englanninkielisinä (Lontoo 1840). *J. J. M.*

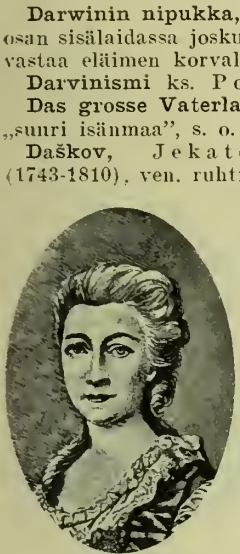

Ruhtinatar J. R. Daškov.

Dašnakzutzun, armeenialainen vallankumouksellinen puolue, joka perustettiin Turkin Armeeniassa, mutta joka v:sta 1903 on toiminut myöskin Venäjän armeenialaisten keskuudessa.

Dass, Petter (1647-1707), norj. runoilija ja pappi. D. oli itsenäinen persoonallisuus, joka runoili kansaa varten aikana, jolloin runoutta pidettiin oppineitten erikoisalana. Hänen runojaan ei painettu hänen eläessään, vaan ne kiersivät käsikirjoituksina kädestä käteen ja tulivat hyvin tunnetuiksi. Suosituimpia ovat „Nordlands trompet" (pain. 1739), „Den norske dalevise" (1713) sekä „D:r Morten Luthers lille katekismus, forfattet i beqvemme sange" (1714). Norjan rahvaan tajunnassa hän on elänyt jonkinmoisena satuhenkilönä, joka Faustin tapaan osasi luonnonvoimia hallita. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1873-77. *E. H.*

Dasymetri (kreik. *dasy's* = tiheä, ja *metron* = mitta) l. baroskooppi, ilmavaaka, vaakamanometri, von Gueriken 1650 keksimä koje, mikä näyttää ilman tiheyden muutoksia. Siinä on vaaka, jonka varren toisessa päässä on suljettu, ilmaa sisältävä lasipallo ja toisessa päässä vastapainona pieni siirrettävä punnus. Jos vaaka on tasapainossa ja sitä ympäröivää ilmaa ohennetaan, niin pallo laskeutuu ja ilman tiheteessä päinvastoin nousee (vrt. Arkhimedeen laki). *V. V. K.*

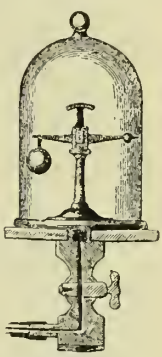

Dasymetri.

Dasyprocta ks. Aguti.

Dasypus ks. Vyötiäiset.

Dasyurus ks. Pussinäätä.

Data (lat., mon. sanasta *datum)*, tiedonannot (aikaa koskevat), elämäkerralliset tiedot.

Dateerata (vrt. Datumi), varustaa päivämäärällä, päivätä.

Datiivi (lat. *datīvus* = antamisen sija, annanto), useiden indoeurooppalaisten y. m. kielten nimisanain sijamuoto, jota käytetään osittain „etäisemmän objektin", datiivi-adverbiaalin sijana (ks. Adverbiaali), osittain ilmaisemaan, kenen hyödyksi tai vahingoksi tai mitä tarkoitusta varten tekeminen tapahtuu. Suomen kielessä d:n merkitystehtävät ovat pääasiallisesti allatiivilla (ks. t.). *A. K.*

Dato *[-ō]* (lat., ablat. sanasta *datum)*, kuluvana päivänä. — Dato-vekseli, vekseli, jonka lankeamispäivä lasketaan määrättyjä kuukausia sen asettamispäivästä.

Datoliitti (kreik. *date'esthai* = jakaa, ja *lithos* = kivi), monokliinisesti kiteytyvä vedenpitoinen kalsiumboorisilikaatti. Tavataan Tyrolissa, Harzissa, Norjan Arendalissa y. m. *P. E.*

Datša (ven.), pieni maatila; huvila, kesämaja.

Datumi (lat. *datum* = annettu), päivämäärä; päiväys.

Datura, hulluruoho, kasvisuku *Solanaceae*-heimossa. Yrttejä, pensaita ja puita, n. 15 lajia lämpimissä maissa, etenkin Keski-Ameriikassa. Meillä tavataan joskus viljelyksistä tilapäisesti metsistyneenä *D. stramonium*, myrkyllinen, isolehtinen yrtti, joka helposti tunnetaan valkeista suppilomaisista kukistaan ja piikkisestä nelilaitaisesti aukeavasta kodastaan. Sisältämiensä alkaloidien, hyoseyamiinin, atropiinin ja skopola-

miiniu tähden on lehtiä käytetty lääkkeenä heugenahdistusta (astmaa) vastaan. — Etelä-Ameriikassa valmistetaan *D. sangvineasta* huumaavaa, „tonga" nimistä juomaa. Ansareissa viljellään komeitten, riippuvien, torvimaisten kukkiensa tähden *D. (Brugmansia) arboreaa*.

Datura stramonium. *a* hedelmä, *b* siemen.

Daubenton *[dobãtõ']*, Louis Jean Marie (1716-99), ransk. luonnoututkija, tunnettu Buffonin „L'Histoire naturelle" teoksen avustajana; kirjoitti siihen nisäkkäitten anatomiaa käsittelevän osan.

Daubigny *[dobinjĩ']*, Charles François (1817-78), ransk. maisemamaalari. Saatuaan ensimäisen taideopetuksen isältään hän lähti 1835 Italiaan ja palattuaan sieltä 3 vuotta myöhemmin työskenteli Delaroehen johdolla Pariisissa. Etusijassa hän kumminkin tutki ahkerasti luontoa ja liittyi siten niihin hiukan vanhempiin taiteilijoihin, joita pidetään nykyaikaisen maisemamaalauksen perustajina ja jotka taidehistoriassa kulkevat Barbizon- l. Fontainebleau-koulun nimellä. Nämä taiteilijat — Rousseau, Dupré, Corot, Millet, Troyou y. m. — olivat ottaneet kuvatakseen Rauskan maaseutua, sen luontoa ja ihmisiä, mutta samalla myöskin niitä tunnelmia, joita kuvattu luonto heissä herätti. D. valitsi osalleen varsinkin Oise-joen ympäristöt; päivät päästään hän istui maalaten joko rannalla tai pienessä venheessään, uskollisesti kuvaten sitä minkä näki. Etupäässä hän rakasti kahta vuodenaikaa: kevättä ja syksyä, ja sen mukaan hänen taulunsakin jakaantuvat kahteen ryhmään: niihin, joissa vaaleat, vihreät värit ovat voitolla ja niihin, joille tumma ruskeanharmaa sävy antaa yleisleiman. Edellisiin kuuluvat esim. taulut „Kevät", „Haikaralampi", „Aamu" ja „Lammikko"; jälkimäisiin „Viininkorjuu", komea „Gylieun mylly", „Themse Erithin luona" sekä „Optevoz-laakson sulku". Mutta hän tahtoi päästä luonnon kuvaamisessa vieläkin pitemmälle; hän maalasi itseänsä varten sarjan tauluja, joissa valo ja väri olivat päätekijöinä ja muoto vain kevyesti hahmoiteltu. Hän tahtoi kiinnittää itse auringonkin kaukaalle. Yleisö ja arvostelijat eivät näitä ymmärtäneet, ja vasta hänen kuoltuaan osti useimmat niistä hollant. maalari Mesdag ja lahjoitti ne Hollannin valtiolle, joka ne säilyttää erityisessä Mesdagin museossa Haagissa. — Ateneumin kokoelmissa on D. verraten hyvästi — 6:lla teoksella — edustettuna. [K. Daubiguy, „Charles D. et son œuvre" (1875); Henriet, „Charles D. et son œuvre gravé" (1878); J. W. Mollett, „Charles Daubigny" (1890).] *F. L.*

Daubrée *[dobrẽ']*, Gabriel Auguste (1814-96), ransk. geologi ja mineralogi, v:sta 1861 geologian professori Pariisin luonnonhistoriallisessa museossa ja 1862 samalla mineralogian professori vuoriopistossa, jonka johtajaksi hän tuli 1872. On tehuyt uranaukaisevia tutkimuksia kivenuäisten muodostumisesta, metamorfismista, meteoriiteista y. m. Mainittava on etenkin tinakiven syuteesi, josta kävi selville, miten tämä ja useat muut oksidimalmit, esim. rautahohde, saattavat luouuossa syntyä. Tärkeimmät tutkimuksensa hän on julkaissut teoksessa „Études synthétiques de géologie expérimentale" (1879). *(P. E.)*

Daucus ks. Porkkana.

Daudet *[dodẽ']*. 1. Alphonse D. (1840-97), ransk. kirjailija, eli aluksi Pariisissa hyvin köyhissä oloissa, kunnes pääsi herttua de Mornyu yksityissihteeriksi, mikä virka takasi hänen toimeentulousa ja opintojensa jatkamisen. Ensimäisen huomattavan menestyksensä hän saavutti kertomuksellaan „Le petit Chose, histoire d'un enfant" (1868). Yleisemmin tunnetuksi tekivät hänet sitten seuraavat kaksi kaunokirjallista teosta „Lettres de mon moulin" (1869; suomennettu) ja „Les aventures prodigieuses de Tartariu de Taraseon" (1872; suom.). Romaani „Fromont jeune et Risler aîué" (1874; suom.), josta julkaistiin yli 60 painosta, asetti D:n Euroopan enimmin luettujen kirjailijain riveihin. D:n muut romaanit: „Jaek" (1876), „Le Nabab" (1877), „Les rois en exil" (1879), „Numa Roumestan" (1882), „L'Évangéliste" (1883), „Sapho" (1884), „Tartarin sur les Alpes" (1886), „L'Immortel" (1888), „Port Taraseon, etc." (1890), „Rose et Ninette" (1892), „La petite paroisse" (1895), „Soutien de famille" (1898). D. on realisti ja samalla moralisti. Hän on myös kirjoittanut autobiografilliset teokset: „Trente ans de Paris", „Souvenirs d'un homme de lettres" (1888) ja „Notes sur la vie" (1899). D. on näytelmäksi muodostanut useat romaaneistaan sekä kirjoittanut alkuperäisen kauniin näytelmän „L'Arlésienne" (1872; Bizet on säveltänyt siihen musiikin). V. 1899 alettiin julkaista kuvitettua painosta hänen teoksiaan, joiden on määrä käsittää 18 nidosta. [Gerstmann, „Alphonse Daudet, sein Leben u. seine Werke" (Berl. 1883, 2 nid.); Léon Daudet, „Alphonse Daudet" (Par. 1898); B. Diederich, „Alphonse Daudet, sein Leben u. seine Werke" (Berl. 1900).]

A. Daudet.

2. Ernest D. (s. 1837), edellisen veli, sanomalehtimies ja kirjailija. Kaunokirjailijana, varsinkin veljensä rinnalla, keskinkertainen. Arvokkaampaa hän on tuottanut historiallisen tutkimuksen alalla. *J. H-l.*

Daumier *[domjẽ']*, Honoré (1808-79), ransk. taidemaalari ja pilakuvien piirtäjä, viimemainitulla alalla kaikkein suurimpia. Hän tuli nuorena ja varattomana Pariisiin, jossa palveli eräällä asianajajalla juoksupoikana, mutta liittyi sitten taiteellista haluaan noudattaen piirtäjäksi ensin „La Caricature"- ja myöhemmin „Le

Charivari"-lehteen. D:n erikoisala oli valtiollinen ja yhteiskuunallinen satiiri; lukemattomissa kynä- ja kivipiirroksissa hän jakoi teräviä ja kirpeöiviä ruoskaniskuja ympärilleen. Varsinkin Ludvik Filipin porvarillinen hallitus sekä sen ajan poroporvarillinen yhteiskunta olivat hänen säälimättömän ja purevan ivansa esineenä. Jo uuorena hän oli läheltä tutustunut tuomareihin ja asianajajiin sekä näiden temppuihin, ja intohimoisella kärkevyydellä hän esitti huomionsa sarjassa murhaavia tuomioistuinkohtauksia. Kun Napoleon III nousi Ranskan valtaistuimelle, alkoi D., innokas tasavaltalainen kun oli, ampua vihansa myrkytettyjä nuolia häntä ja hänen kätyreitään vastaan, ikuistaen viimemainiitut erityiseksi tyypiksi „Ratapoil" veistoksellaan, josta tunnettu historioitsija Michelet lausui, että D. oli sillä naulinnut bonapartelaisen aatteen ainiaaksi häpeäpaaluun. — D:n piirrosteu vuoksi hänen aikalaisensa unohtivat hänen taulunsa eivätkä he niitä ymmärtäneetkään. Sillä ne olivat luonnosmaisen rivakasti tehtyjä, kaikki epäolennainen oli jätetty pois ja pääasia kiinnitetty muutamalla rohkealla vedolla ja värejä säästäen kankaalle. Mutta sommittelun suurisuuntainen voima ja luonteenkuvauksen lahjomatou todenmukaisuus ja terävyys ovat verrattomia esim. tauluissa „L'amateur", jossa taiteilija kuvaa vanhaa itsekästä taiteenharrastajaa kokoelmiensa keskellä tai „Le défenseur", jossa epäilyttävää naista puolustavan asianajajan paatos on esitetty mukaansatempaavalla vauhdilla. — D:n yksinkertaisen monumentaalinen käsittelytapa ei kuitenkaan ole jäänyt vaikuttamatta: jo Millet'n taiteessa huomaa siitä selviä merkkejä, ja myöhemmin ovat hänen jälkiään seuranneet Degas sekä tunnetut pilakuvienpiirtäjät Forain ja Toulouse Lautrec. [A. Alexandre, „Honoré D., l'homme et l'œuvre" (1888); H. Frantz ja O. Uzanne, „D. and Gavarni" (1904).] *F. L.*

Daun, Leopold Joseph, kreivi von D. (1705-66), itävalt. sotamarsalkka, otti osaa Itävallan sotaan Italiassa ja Reinin varsilla 1734-35, Turkin sotaan 1737-39, Itävallan perintösotaan 1740-48, ja vihdoin seitsenvuotiseen sotaau, jossa hän voitti Fredrik II:n joukot Kolinin luona 1757; voitettiin sen jälkeen Leuthenin taistelussa, mutta sai taas voiton Hochkirchin taistelussa (1758), ja pakoitti 11,000-miehisen preussilaisen joukon antautumaan Maxenin taistelussa (1759). V. 1760 D. kärsi tappion Torgaun luona, jonka jälkeen hän ei antautunut taisteluun, vaan piti vain silmällä vihollista. D. oli varovainen sotatoimissa, jonka vuoksi häntä on verrattu roomalaiseen Fabius Maximus Cunctatoriin. *K. O. L.*

Dauphin *[dofɛ̃']* (lat. *delphinus)*, alkuaan Albon'in ja Viennen kreivin arvonimi, jonka suvun jäsenet olivat Dauphinén hallitsijoita; sittemmin, v:sta 1349, Ranskan kruununperillisen arvonimi. Silloin näet Dauphinén hallitsija, Humbert II, luovutti maansa Ranskan prinssille Kaarlelle (Kaarle V), erään kertomuksen mukaan sillä nimenomaisella ehdolla, että kuninkaan vanhimmalla pojalla aina siitälähin olisi kruununperillisenä D:n nimi. D:n puolison nimenä oli Dauphine. Viimeinen D. oli Angoulêmen herttua, Kaarle X:n vanhin poika. — Ludvik XIV antoi Bossuet'n ja Huet'n kautta silloisen D:n, poikansa Ludvikin, opetuksessa käytettäväksi (in usum Delphini) toimittaa painoksen roomalaisia ja kreikkalaisia klassillisia kirjailijoita, josta painoksesta kaikki loukkaavat kohdat olivat poistetut (ilmest. Pariisissa 1674-1730). *G. R.*

Dauphiné *[dofinē']* (lat. Delphinatus), entinen Ranskan maakunta, käsittää nyt pääasiassa Isère, Drôme ja Ylä-Alppien departementit ja rajoittuu idässä Alppeihin, etelässä Provenceeu, pohjoisessa ja lännessä Rhôneen. Pinta-ala on n. 20,400 km². D. ou suurenmoinen alppimaa, missä on paljo luonnonmerkillisyyksiä, kuten luolia, kuumia lähteitä y. m.; ennen puhuttiin D:n seitsemästä ihmeestä. — Ennen Rooman vallan aikoja tämä maa oli allobrogien hallussa. D. muodostui usean pienen alueen yhteenliittymisestä ja oli Burgundin eli Arelatin kuningaskunnan lääninä. V. 1032 maa joutui Arelatin kanssa Saksan valtakunnan yhteyteen, mutta useat alueet tulivat jo silloin melkein itsenäisiksi kuten Albon (ks. Dauphin). — D. oli Ranskan protestanttisuudeu päämaita. *G. R.*

Dauria, korkea vuoriseutu Kaakkois-Siperiassa, Transbaikaliau provinssissa, Baikal-järven itärannan ja Kiinan rajan välissä. Argunjoki erottaa sen Kiinasta. *(W. S-m.)*

Dauvi ks. Tiikerihevoset.

Davenant *[dăvinənt]*, Charles (1656-1714), engl. taloustieteilijä ja finanssipolitikko, oli 1683-89 aksiisin hoitajana ja v:sta 1705 vieunin ja tuonnin ylitarkastajana. D. on julkaissut useita lentokirjasia talondellisista kysymyksistä. Näistä on tunnetuin „An essay upon the probable methods of making peoples gainers in the ballance of trade" (1699), jossa hän pitää tärkeänä edullista kauppatasapainoa; hänen kautansa oli siis merkantilistinen. Hänen kirjoituksensa ilmestyivät yhtenä kokoelmana 1771: „The political and commercial works of Ch. D." *J. F.*

Davenport *[dăvnpōt]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Iowan valtiossa, Mississippi-joen varrella. 38,888 as. (1904). Kaunis silta joen yli Illinoisin valtion puoliseen Rock Islandin kaupunkiin; suuri teollisuus, koneiden ja maanviljelystarvekalujen valmistusta. Suurenmoinen viljakauppa. Luonnont. akatemia y. m. opistoja. *W. S-m.*

David (hebr. „rakastettu"), Isain poika, Israelin suurin kuningas, Juudaan sukua, hallitsi tavallisen laskun mukaan 1055-1015 e. Kr., mutta todennäköisemmin puoli vuosisataa myöhemmin. D., joka oli tunnettu uljuudestaan, kauneudestaan ja soitannollisista lahjoistaan, kutsuttiin hoviin keventämään Saul-kuninkaan synkkämielisyyttä (1 Sam. 16_{14} ja seur.). Kuninkaan aseenkantajana ja partiojoukkojen päällikkönä D. sai mainetta taisteluissa filistealaisia vastaan (1 Sam. 18_5 ja seur.). Tämä maine ja kansan suosio herätti Saulissa katkeraa kateutta, johon liittyi epäluulo, että D. tavoitti kruunua. Häntä ei lepyttänyt sekään, että D. voitti puolisokseen Saulin nuoremman tyttären Mikalin (1 Sam. 18_{17} ja seur.). Pelastaakseen henkensä D. vihdoin pakeni Saulin luota (1 Sam. 19_{0-17}; 20) Juudaan vuoristoon, jonne kerääntyi hänen luokseen vainonalaisia ja oloihinsa tyytymättömiä henkilöitä 400 miestä. D. harhaili joukkoineen Etelä-Palestiinan erämaissa (1 Sam. 23-26), kunnes oli pakoitettu hakemaan filistealaisilta suojaa (Sam. 27, 29, 30).

Kun filistealaiset olivat voittaneet israelilaiset taistelussa Gilboan luona, jossa Saul ynnä hänen kolme vanhinta poikaansa saivat surmansa (1 Sam. 28, 31), siirtyi D., nähtävästi filistealaisten suostumuksella, Juudaan ja asettui Hebroniin. Siellä Juudaan asukkaat voitelivat hänet kuninkaakseen. Muut heimot sitävastoin tunnustivat hallitsijakseen Saulin alaikäisen pojan Esbaalin. D:n hallittua 7 ½ vuotta Hebronissa muutkin heimot, Abnerin (2 Sam. 3_{6-39}) ja Esbaalin (2 Sam. 4) kuoltua, valitsivat D:n kuninkaakseen (2 Sam. 5_{1-3}). Ensi tehtäväkseen D. vapautti Israelin filistealaisten ikeestä, vieläpä valloittamalla heidän maansa ja kaupunkinsa musersi ainaiseksi heidän valtansa (2 Sam. 5_{17-25}; 8_1; vrt. myös 21_{15} ja seur.; 23_8 ja seur.).

D. tahtoi luoda Israelista eheän ja voimakkaan kansan, joka voi puolustaa vapauttaan ja vaatia itselleen arvonantoa muiden Etu-Aasian kansojen puolelta. Lujaa israelilaista valtakuntaa varten, joka yhteen yhdistäisi hajanaiset heimot, tarvittiin pääkaupunki kansallisen ja uskonnollisen elämän keskukseksi. Tätä varten valloitettiin Jerusalem, jonka itäiselle kukkulalle, Siionin vuorelle, D. varusti „Davidin kaupungin" rakentaen sinne m. m. itselleen palatsin (2 Sam. 5_6 ja seur.). Luodakseen Jerusalemista, joka oli vailla Israelin uskonnollisia traditsioneja, valtakunnalleen uskonnollisen elämän keskuspaikan D. siirsi sinne Mooseksen aikuisen, unohduksissa olleen liitonarkin. — Kukistettuaan filistealaiset D. ryhtyi uusiin valloitusretkiin laajentaen täten valtakuntaansa niin, että se ulottui Punaisestamerestä Libanoniin saakka. Pohjois-Syyriankin ruhtinaat tunnustivat Davidin yliherruutta. D. saattoi luoda Israelille tällaisen valta-aseman, koska sekä Assyria että Babylonia niihin aikoihin eivät kyenneet ylläpitämään herruuttaan Etu-Aasiassa. — D:n hallitus loppuu selkkauksiin, joiden perimmäisenä syynä oli siveellinen lankeemus D:n omassa elämässä (ks. Batseba), D:n monivaimoisuudesta johtuvat haaremiriidat sekä heikkous, jota hän osoitti lapsiaan kohtaan. D:n vanhin poika Amnon raiskasi sisarpuolensa Tamarin; tämän veli Absalom kosti häväistyksen surmauttamalla Amnonin. Absalomin (ks. t.) isäänsä vastaan nostaman kapinan jälkimaininki häiritsi vielä jonkun aikaa valtakunnan rauhaa. Muuan benjaminilainen, nimeltä Seba, sytytti uudestaan kapinan liekkiin, joka kuitenkin pian saatiin tukahdutetuksi. — Seuraajakseen valtaistuimelle D. lopulta määräsi poikansa Salomon (ks. t.).

D:n perhehistoria on kerrottuna eräässä Samuelin kirjojen lähteessä (2 Sam. 10 - 1 Kun. 2, lukuunottamatta 2 Sam. 21-24), joka on epäilemättä aikalaisen kirjoittama ja vanhan ajan kirjallisuuden mainioimpia historiallisia esityksiä. — D:n luonteenjalous kuvastuu lukuisissa tapauksissa pitkin hänen elämänsä kulkua, varsinkin hänen suhteensa Sauliin ja tämän sukuun. Hän suri vilpittömästi tämän suvun onnettomuuksia, vaikka ne tuottivatkin hänelle etuja. Syvästi uskonnollisena hän perusti kaikki toimensa Jahven tahtoon ja apuun. Tosin oli hänen luonteessaan suuria vikojakin, „ovelaa viekkautta ja aistillista intohimoa, jotka olisivat voineet tehdä hänestä mitä pahimman itsevaltiaan, mutta nämä varjot jäävät syrjään, jos katselemme tämän henkilön kokonaiskuvaa, joka sekä aikalaisten että jälkimaailman puolelta on saanut osakseen niin paljon myötätuntoa ja ihailua" (Buhl). — D. oli laulajakuningas, jonka etevästä runolahjasta on m. m. todistuksena hänen ihana murhelaulunsa Saulin ja Jonatanin kuolemasta (2 Sam. 1_{19} ja seur.). Myöhäinen traditsioni on liittänyt hänen nimensä lukuisiin psalmeihin (vrt. Psalttari). *Ar. H.*

David, Christian (1690-1751), saks. lähetyssaarnaaja, niiden määräläisten toimivimpia johtajia, jotka 1722:n jälkeen kreivi Zinzendorfin (ks. t.) tilalle perustivat Herrnhutin (ks. t.) siirtokunnan. Saattoi 1732 ensimäisiä herrnhutilaisen (ks. t.) veljesseurakunnan lähetyssaarnaajia Grönlantiin ja 1748 samoin Pohjois-Ameriikkaan, pannen siten kummassakin paikassa alkuun lähetystyön, jota hän sittemminkin kävi tarkastamassa. *U. P.*

David, Gerard (n. 1450-1523), holl. taidemaalari. Hänen elämänsä aikaisemmista vaiheista ei ole mitään varmoja tietoja, 1483 t. 1484 hänet ensi kerran tavataan Bruggessa ja siellä hän asui kuolemaansa saakka. Hän näyttää saaneen vaikutusta usealta siellä toimivalta mestarilta, varsinkin on hänen hengenheimoutensa Hans Memlingin kanssa ilmeinen. Hän välttää kaiken voimakkaan ja rohkealiikkeisen elämän kuvaamista, enimmäkseen hän esittää madonnaa ja naispuolisia pyhimyksiä hiljaisina, uneksivina, sisäisen onnen ja pyhyyden hurmaamina. Sellainen on hänen pääteoksensa, nykyään Rouen'in museossa oleva alttaritaulu „Madonna pyhien naisten ja enkelien ympäröimänä" (1509). Puhtaasti ammatillisessa suhteessa on hänen taiteensa asetettava sangen korkealle: hänen somat naistyyppinsä osoittavat ahkerata luonnontutkimista, kultakoristeet ja puvut ovat maalatut suurella taituruudella ja varsinkin taulujensa taustana olevan maiseman käsittelyssä sekä kokonaisvaikutukseen että eri etäisyyksiin nähden hän on melkoisesti aikalaistensa edellä. [James Weale, „The portfolio"; E. von Bodenhausen, „Gerard David und seine Schule" (1905).]
F. L.

David *[-i'-]*, Jacques Louis (1748-1825), ransk. taidemaalari, vallankumouksen ja ensimäisen keisarikauden mainehikkain taiteilija. Aluksi hän opiskeli kuuluisan sukulaisensa Boucher'n johdolla, mutta siirtyi pian ajan klassillisuuteen taipuvaa makua ja voimakkaampaa taidetta edustavan Vienin oppilaaksi ja seurasi tätä, saatuaan akatemian suuren mitalin, 1775 Roomaan, jossa hän alkoi hartaasti tutkia antiikin veistoksia ja muinaisjäännöksiä. V. 1780 hän palasi Pariisiin, jossa 1784 nimitettiin akatemian jäseneksi. Sam. v. hän lähti uudelleen Roomaan ja maalasi siellä Ranskan valtion tilauksesta suunnatonta huomiota herättäneen taulunsa „Horatiusten vala". Hänen seuraavat maalauksensa käsittelivät sellaisia aiheita kuin Pariin ja Helenan rakkautta, Sokrateen kuolemaa ja Brutusta, joka on tuominnut poikansa kuolemaan. — Kun suuren vallankumouksen myrsky puhkesi raivoamaan, liittyi D. innokkaasti sen kannattajiin ja asetti kykynsä sen palvelukseen. Hän sai ensi tehtäväkseen kuvata kolmannen säädyn valaa Pallohuoneessa. Teos jäi kumminkin keskeneräiseksi, tallella oleva

luonnos osoittaa vielä suurempia liikkeitä ja teatterimaisempia asentoja kuin „Horatiusten vala". Sen sijaan hän toi ilmi vallankumouksellisen mielensä kahdessa realistisessa kuvassa „Kuoleva Lepelletier" ja „Murhattu Marat" (1793). Jouduttuaan Robespierren kukistuttua vaikeuteen hän pelasti henkeusä muuttamalla äkkiä vakaumustaan ja pääsi vapaaksi. Hän jätti politiikan ja antautui kokouaan taiteelleen, toimien m. m. erittäin haluttuna ja etevänä opettajana. V. 1799 häu maalasi suuren taulunsa „Sabinittaret sovittamassa miehiään ja isiääu". Seur. v. valmistunut Napoleon Bonaparten muotokuva alkaa uuden jakson hänen elämässään. Häuestä tuli keisarillinen hovimaalari ja hänen taiteensa astui muinaisajan sankarien piiristä hänen oman aikansa todellisuuteen. V. 1807 hän sai valmiiksi keisarin tilaaman „Keisarinna Josefinen kruunauksen 1804" ja 1810 toisen samantapaisen paraatikuvan „Keisari jakaa rykmenteilleen sotamerkkejä". —

David, Rouva Récamier.

Napoleonin kukistuttua D. lähti 1816 maanpakoon Brysseliin, jonne jäi kuolemaansa saakka. Täällä hän taas palasi antiikkisiin aiheisiinsa. — D:n suurissa somnitteluissa on paljon teennäistä ja onttoa suurisuuntaisuuden tavoittelua, mutta hänen piirustuksensa on varmaa ja elävien mallien tutkimiseen perustuvaa. Parhaita hänen teoksistaan ovat monet hänen maalaamansa muotokuvat. Niistä mainittakoou yksinkertaisen vaikuttava M:me Récamier'n sekä Pius VII:n ja erittäin karakteristinen M:me de Tanguyn ja häneu kahden tyttärensä muotokuvat. Niissä on terve teennäisyydestä vapaa realismi pohjana ja yksilöllisyyttä ja sielukkaisuutta käsittelyssä. Samoja ominaisuuksia D. teroitti mieleen myöskin opettajana; hänen työhuoneensa oli ajan parhain taideakatemia. Hänen huomatuimmat teoksensa ovat Louvren museossa Pariisissa. [E. J. Delécluze, „Louis David, son école et son temps" (1855), J. David, „Le peintre L. David" (1879), Ch. Sauuier, „David" (1904, sarjassa „Les grands artistes"), L. Rosenthal, „David" (1905).] *F. L.*

David *[-i'-]*, Pierre Jean (1788-1856), syntymäkaupunkinsa mukaan tunnettu nimellä David d'Angers, ransk. kuvanveistäjä. Opiskeli Pariisissa ensin kuuluisan maalarin J. L. Davidin ja sitten kuvanveistäjä Rolandin johdolla sekä matkusti saatuaau Rooma-palkinnon 1812 Italiaan. Täällä hän nautti Canovan opetusta, mutta tämän edustama eloton uusklassillsuus ei kummunkaan häntä tyydyttänyt. Antiikin oikean hengen hän löysi Lontoossa Parthenon-veistoksista, niissä hän tapasi elämää ja liikettä ja sitä tuli hänen käsityksensä mukaan kaiken taiteen ilmaista. Taiteilijan ensimäisenä ja parhaana opettajana tuli olla ennen kaikkea luonnou. Tämän realistisen taidekäsityksensä hän toteutti varsinkin suurisuuntaisissa muotokuvissaan, jotka monista epätasaisuuksista huolimatta ovat parasta mitä 19:nnen vuosisadan alkupuolisko on veistotaiteen alalla tuottanut. Niissä on monumentaalisuutta käsityksessä ja ääriviivojen rohkeissa kaarroksissa ja niissä on yksilöllisyyttä ja sattuvaisuutta luonteenkuvauksessa. Hän osoitti m. m., että nykyaikainenkin puku voi yhtähyvin palvella kuvanveistotaiteen tarkoituksia kuin vanhanajan perinnäinen viitta. Paitsi pysty- ja rintakuvia hän loi suuren joukon muotokuvamedaljonkeja aikansa huomattavista henkilöistä. Pariisin Pantheonin päätyä varten hän muovaili suuren korkokuvan „Isänmaa seppelöi suuria miehiään". Syntymäkaupungilleen hän lahjoitti monet teokseusa marmorista tai pronssista sekä useimpien kipsimallit. D. on ollut myöskin ahkera kynämies, selvitellen monissa kirjoitelmissa taidetta ja sen olemusta koskevia kysymyksiä. *F. L.*

David *[-i'-]*, Félicien (1810-76), ransk. säveltäjä, Fétisin oppilas; liittyi 1831 St.-Simonistien sosialistiseen lahkokuntaan, jonka jouduttua vainon alaiseksi hän 1833 matkusti itämaille uutta oppiansa levittämään. Sieltä palattuaan hän 1835 julkaisi kokoelman itämaisia sävelmiä ja esitytti 1844 „Erämaa" sinfoniansa, jossa esiintyi itämaisia sävelaiheita. Sillä alalla D. tuli uuden „eksoottisen" tyylin uurtajaksi; hänen myöhemmistä sävellyksistään intialaisaiheinen ooppera „Lalla Roukh" saavutti suurimman menestyksen. V. 1869 hänet valittiin Ranskan akatemiaan. *I. K.*

David *[-ā-]*, Ferdinand (1810-73), saks. viulunsoittaja, Spohrin ja Hauptmannin oppilas. Mendelssohnin läheinen ystävä ja työtoveri Leipzigin konservatorissa. Viulunsoiton opettajana hän oli mitä merkittävin; häuen oppilaitaan tavataan miltei kaikkialla. Mendelssohnin kuuluisassa viulukonsertossa oli hänelläkin neuvonantajana osansa. Hän sävelsi itsekin, etenkin viululle, ja hänen viulunsoitou oppijaksonsa on mitä parhaita. *I. K.*

Davidov *[-i'-]*, Karl Juljevitš (1838-89), ven. sellisti ja säveltäjä, Hauptmannin oppilas: pääsi 1859 Leipzigin orkesterin soolosellistiksi ja konservatorin opettajaksi, 1862 samoihin asemiin Pietariin ja 1876 Pietarin konservatorin johtajaksi. Sävelsi etenkin sellolle, mutta myös kamarimusiikki- ja orkesterisävellyksiä; julkaisi sellonsoiton oppijakson. *I. K.*

Davidson *[-ā-]*, David (s. 1854), ruots. taloustieteilijä, tuli 1889 ylimääräiseksi ja 1890 vakinaiseksi taloustieteen ja finanssioikeuden professoriksi Upsalan yliopistoon; on m. m. julkaissut: „Bidrag till läran om de ekonomiska lagarna för kapitalbildningen" (1878), „Bidrag till jordränteteoriens historia" (1880), „Europas centralbanker" (1886), „Om beskattningsnormen vid inkomstskatten" (1889), „Öfversigt

af den i utlandet gällande lagstiftningen angående inkomstskatt" (1893). V:sta 1899 lähtien hän toimittaa aikakauskirjaa „Ekonomisk tidskrift".

Davidstad ks. Taavetti.

Daviel *[-c'-]*, Jacques (1696-1762), ransk. silmälääkäri, keksi uuden menettelytavan kaihin opereeraamiseksi; siihen asti käytettiin kaihin reklinatsionia l. paikoiltaan irroittamista ja lasiaiseen upottamista; D. sen sijaan rupesi ekstraheeraamaan, s. o. leikkaamalla poistamaan kaihiksi turmeltunutta mykiötä. D:n kaihi-ekstraktsioni on luettava suurimpiin tieteellisiin voittoihin silmälääkinnän (oftalmologian) alalla. *M. O-B.*

Davila *[dā-]*, Arrigo (Enrico) Caterino (1576-1631), it. historioitsija, palveli ensin Ranskan hovissa ja sotajoukossa, mutta siirtyi sittemmin Venetsian tasavallan palvelukseen; ammuttiin kuoliaaksi virkamatkalla ollessaan; on kirjoittanut oivallisen teoksen Ranskan hugenottisodista: „Storia delle guerre civili di Francia" (1630), joka käsittää v:t 1559-98.

Davis *[deivis]*, Andrew Jaekson (s. 1826), nykyaikaisen spiritismin („spiritualismin") perustajia, synt. New Yorkin valtiossa, suutarin poikana, sai kovin vähän kouluopetusta, osoittautui varhain erinomaiseksi hypnoottiseksi medioksi, esiintyi sitten suurella menestyksellä spiritistisenä lääkärinä, siten että hypnotiseerattuna, selkeänäköisyyden tilassa, selitti sairauksien syitä ja määräsi parannuskeinoja. Muutettuaan New Yorkin kaupunkiin ja sen jälkeen toisiin paikkakuntiin hän rupesi sen ohessa saneleman, samallaisessa „trance"-tilassa ollen, laajoja teoksia („The principles of nature", 2 os., 1845-7, „Philosophy of spiritual intereourse" 1849, „The great harmonia", 6 os., 1850-60 y. m.), jotka sisältävät kummallisen sekoituksen uskonnollisia, filosofisia, luonnontieteellisiä, yhteiskunnallisia ja spiritistisiä aatteita, mutta kieltämättä osoittavat suurta lahjakkaisuutta. D:n ihailijat arvelevat niiden todistavan, että ihminen voi yksinomaan selkeänäköisyyden avulla, harjoittamatta mitään opintoja, saavuttaa inhimillisen tietämisen eri aloilla mitä laajimpia ja syvällisimpiä tietoja. D:n esittämät opit sielujen olosta kuolemau jälkeen ja yleensä luomakunnan järjestyksestä ovat saaneet perustavan merkityksen nykyaikaisessa spiritismissä. [G. Toppelius, „Är en kungsväg till vetande möjlig?" Hels. 1891; otteita D:n ensimäisestä teoksesta ruotsinnettu (virheellisesti) kirjassa „Siaren A. J. D. oeh hans Naturens principer", Hels. 1892, toim. C. S(ederholm); A. Lehmann, „Overtro og trolddom" III, 1894.] *A. Gr.*

Davis *[deivis]*, Jefferson (1808-89), pohjois-amer. politikko. Valittiin 1845 demokraattina eduskuutaan, kunnostautui vapaaehtoisten rykmentin everstinä sodassa Meksikkoa vastaan 1846-47. D. valittiin tämän jälkeen senaattiin, missä hän herätti huomiota oivallisella puhetaidollaan; puolusti tarmokkaasti orjuutta ja yksityisten valtioiden itsehallinto-oikeutta; oli sotamiuisterinä 1853-57. — Kun Lineoln valittiin presidentiksi (marrask. 1860), puolusti D. yksityisten valtioiden oikeutta erota unionista. Eräässä kongressissa Montgomeryssä D. valittiin helmik. 9 p. 1861 etelävaltioiden presidentiksi ja hän johti siitä asti hallitusta kunnollisesti, mutta samalla erinomaisen häikäilemättömästi. Huolimatta kaikista D:n ponnistuksista kävi etelävaltioiden asema sisällisessä sodassa yhä tukalammaksi, ja kun pohjoisvaltioiden joukot valtasivat Richmondin (huhtik. 1865), pakeni D., vangittiin Georgiassa tonkok. 15 p:nä ja pidettiin vankina Fort Monroessa kaksi vuotta. D. julkaisi 1881 „The rise and fall of the confederate states". *E. M-a.*

Davis *[deivis]*, John (n. 1550-1605), engl. merimies ja pohjoisnaparetkeilijä; etsi vv. 1585-87 luoteisväylää, eteui pitkin Grönlannin länsirannikkoa, löysi häneu nimeään kantavan salmen (ks. t.) ja saavutti 72° 12′ pohj. lev. — V. 1592 D. löysi Falkland-saaret. Hän johti luotsina monta retkikuntaa ja laivastoa Intiaan, sai surmansa taistelussa japanilaisten merirosvojen kanssa. A. H. Markham on julkaissut kertomuksen D:n matkoista ja häneu päiväkirjansa, Clemeus R. Markham hänen elämäkertansa. *W. S-m.*

Davis *[deivis]*, William Morris (s. 1850), amer. geologi, fyysillinen maantieteilijä ja ilmatieteilijä, alallaan Ameriikan etevin. V:sta 1890 Harvard-yliopiston professori. Otti 1903 osaa Carnegie-opiston kustantamaan Turkestaninretkikuntaan. Hänen kuulut fyysillis-maantieteelliset teoksensa, m. m. „Physical geography" (1899), ovat vastikään käännetyt saksan kielelle. *(W. S-m.)*

Davisin-salmi *[deivisin-]*, Grönlannin ja Baffinin-maau välissä, yhdistää Atlantin valtameren ja Baffinin-lahden; 1,200 km pitkä ja 320-960 km lev. Saanut nimensä John Davisista (ks. t.), joka 1585 purjehti sen läpi. *(W. S-m.)*

Davitt *[deivit]*, Michael (1846-1906), irl. politikko. Häneu varhaisimmassa lapsuudessaan sattuuut tapaus — köyhien vanhempien häätö vuokraamaltaan tilalta — herätti hänessä sammumattoman vihan Englantia kohtaan. Työskenteli poikana eräässä Lancashiren tehtaassa, kunnes onnettomuudentapauksen vuoksi menetti oikean kätensä. Liittyi 1866 fenien kapinaliikkeeseen ja tuomittiin 1870 kapinallisten punhiensa vuoksi 15 vuodeksi pakkotyöhöu, mutta vapautettiin 1877; toimi jonkun aikaa agitaattorina Irlannissa ja Ameriikassa ja perusti 1879 irlantilaisen maaliiton, joka koetti saada aikaan radikaalisia muutoksia irlantilaisessa agraarilainsäädäunössä; tuli ennen pitkää tämän liiton varsinaiseksi johtajaksi; liiton toimimiehenä hän joutui vielä kaksi eri kertaa istumaan vankeudessa. Iriläisen puolueen hajottua joulukuussa 1890, hän liittyi Parnellin vastustajiin. Oli 1895-99 alahuoneen jäsen. Kirjailijana D. oli erittäin tuottelias. Hänen teoksistaau mainittakoou: „Defence of the land league" (1891), „Life and progress in Australia" (1898), „The boer fight for freedom" (1902). *E. M-a.*

Davos *[-ō's]*, laakso Granbündenin kanttonissa Sveitsissä, 1633-1330 m yl. merenp. Sen läpi virtaa Reinin lisäjoki Landwasser muodostaen D:in järven (1,502 m yl. merenp.). D:ista kaakkoon käy Flüela-laakso ja etelään Disehna- ja Serting-laaksot. Rautatie D:iin Reinin-laaksosta Prättigaun kautta on Sveitsin korkeimpia adhesioniratoja. Laaksossa sijaitsevat D. Laret (1,530 m), D. Dorf (1,574 m) 1,660 as., D.

Platz (1,560 m) 5,852 as., D. Frauenkirch (1,542 m), D. Glaris (1,459 m) sekä D. Monstein (1,620 m yl. merenp.). Leveässä laaksossa on kosteus, pilvisyys ja sumuisuus vähäinen, mutta auringonpaistetta on runsaasti. Seutu on pienestä alusta kehittynyt Euroopan tärkeimmäksi keuhkotautisten parantolapaikaksi (vuosittain n. 4,000 parantolavierasta). Vahva auringonsäteily tekee talvellakin ilman sairaille siedettäväksi, niin että voivat tuntikausia oleskella ulkoilmassa. Talviurheilupaikka, suuria kansainvälisiä luistelukilpailuja. *(W. S-m.)*

Davos. Keuhkotautiparantola.

Davout (Davoust) *[-vū']*, Louis Nicolas (1770-1823), ransk. marsalkka, Auerstädtin herttua ja Eckmühlin ruhtinas, tuli 1788 ratsuväenupseeriksi, otti kunniakkaasti osaa tasavallan ja keisarivallan sotiin, tuli jo 1800 divisioonakenraaliksi ja 1804 Ranskan marsalkaksi. D. kunnostautui varsinkin Preussin sodassa 1806-07, jolloin hän vähälukuisemmalla osastollaan voitti Preussin pääjoukon Auerstädtin luona; sai sen johdosta Auerstädtin herttuan arvonimen. Myöskin Itävallan sodassa 1809 hän teki Napoleonille suuria palveluksia Eckmühlin ja Wagramin tappeluissa. V. 1812 hän oli mukana Venäjän-retkellä. Vv. 1813-14 hän tarmokkaasti puolusti Hampuria Napoleouin kukistumiseen asti. Satapäiväisen keisarivallan aikana 1815 hän oli sotaministerinä; menetti sen johdosta kaikki arvonsa, mutta sai ne pian takaisin ja korotettiin 1819 Ranskan pääriksi. D. oli Napoleonin paraita kenraaleja, älykäs ja rohkea, mutta säälimättömän ankara mies. [Vigier, „Davout".] *J. F.*

Davy *[dēivi]*, Sir Humphry (1778-1829), kuuluisa engl. kemisti, oli 1801-13 kemian professorina „Royal institution"issa Lontoossa sekä 1820-27 tämän presidenttinä. D. on tehnyt joukon erinomaisia tutkimuksia erinäisistä kaasumaisista aineista (m. m. typpi-oksidulista eli ilokaasusta), mutta kuuluisuutensa hän on saavuttanut etupäässä elektrokemian varsinaisena perustajana sekä alkali- ja maa-alkalimetallien keksijänä tai oikeammin valmistajana (elektrolyysin avulla). Mutta myöskin muilla kemian aloilla D. on tehnyt tärkeitä tutkimuksia. Erittäin ovat mainittavat hänen tutkimuksensa happojen kokoomuksesta sekä kloorista; hän näytti, että siihen asti yhdistyksenä pidetty kloori olikin alkuaine. D. on työskennellyt myös sovelletun kemian alalla. Niinpä hän on rakentanut erityisen, hänen mukaansa nimitetyn turvalampun (ks. Davyn varmuuslamppu) sekä pitänyt maanvilejelyskemian alalta esitelmiä, jotka viime vuosisadau alulla herättivät suurta huomiota. *(W. B.)*

H. Davy.

Davydov *[-ȳ'-]*, Denis Vasiljevitš (1781-1839), ven. soturi ja runoilija, tuli 1807 ruhtinas Bagrationin ajutantiksi ja oli mukana Suomen sodassa. Talvella 1808 D. tunkeutui Kulnevin kanssa Ouluun asti ja valloitti kasakkajoukollaan Hailuodon. V. 1809 hän taisteli taas ensinnä Bagrationin ja sitten Kamenskijn alaisena yhdessä Kulnevin kanssa Moldovassa. V:sta 1812 hän oli koko ajan mukana sodassa Napoleonia vastaan. Borodinon tappelun edellä D. kehoitti häiritsemään ranskalaisen armeian toimintaa sissisodalla. Ruhtinas Kutuzov suostui ehdotukseeu ja D. tekikin pienellä joukollaan ranskalaisille suuria vaurioita. Sodan siirryttyä Saksan puolelle hän otti osaa moneen voittoon. V. 1827 hän taisteli persialaisia ja 1831 puolalaisia vastaan. D. oli myöskin runoilija ja on omintakeisuutta osoittavissa runoissa, joissa tosin ei ole syvempää sisällystä eikä erikoista taiteellisuutta, laulanut lemmestä, viinistä sekä hurjasta ja yltiöpäisestä sotilaselämästä. Hänen suorasanaiset kirjoituksensa ovat huvittavia muistiinpanoja hänen sotaretkiltään. *J. J. M.*

Davyn-mitali *[deivin-]*, englantilaisen H. Davyn (ks. t.) testamentissaan perustama mitali. Yksi tai kaksi mitalia annetaan vuosittain sellaisista tärkeimmistä kemiallisista tutkimuksista Euroopassa ja Pohjois-Ameriikassa, jotka ovat tehdyt lähinnä edellisinä vuosina. *(W. B.)*

Davyn varmuuslamppu *[deivin]*, engl. H. Davyn (ks. t.) keksimä öljylamppu, jonka liekkiä ympäröi ohut metalliverkko. Sitä käyttävät työmiehet kivihiilikaivoksissa. Kivihiilikerroksissa syntyy näet usein suuret määrät hiilihappoa ja suokaasua (metaania), joista jälkimäinen ilman kanssa synnyttää helposti räjähtävän seoksen. Jos nyt kivihiilikaivoksissa syntyy tällainen tulenvaarallinen kaasuseos, syttyy kaasu kylläkin metalliverkon sisäpuolella, mutta lamppua ympäröivä metalliverkko estää lampun ulkopuolella olevaa kaasua syttymästä. Tällaisessa tapauksessa lampun liekki tulee siniseksi tai tuntuvasti pitemmäksi. Jos näin on asian laita, on työmiehen heti poistuttava vaarallisesta paikasta, sillä jonkun ajan kuluttua saattaa verkko kuumeta siksi paljon, että verkon ulkopuolellakin oleva kaasu syttyy. *(W. B.)*

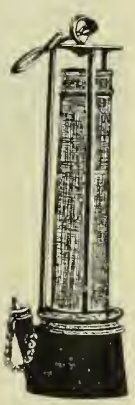

Davyn varmuuslamppu.

Dayas *[dēs]*, William (1864-1903), amer. pianisti, oli 1890-93 opettajana Helsingin musiikkiopistossa, siirtyi sieltä Saksaan, Ameriikkaan ja vihdoin Englantiin. *I. K.*

Dayton *[dēitn]*, tehdaskaupunki Ohion valtiossa Yhdysvalloissa Miami-joen varrella, 100,799 as. (1906). Suuria kone-, rautatie- ja maanviljelystarpeiden- sekä tupakkatehtaita. Perustettu 1796. *(W. S-m.)*

D. D. D. = dat, donat, dicat l. dat. dicat, dedicat (lat.), „antaa, lahjoittaa, omistaa" (lahjan omistuslauselman lyhennys).

D-duur, sävellaji, jonka perussävelenä on *d* ja perussointuna *d fis a*.

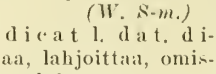

I. K.

De (lat. *dē*, ransk. *də)*, luota, pois, -sta, -stä, -lta, -ltä, usein yhdistetyissä sanoissa. Ransk. muoto tavataan sukuniimissä samoin kuin ruots. af ja saks. von, esim. De Geer, De la Chapelle, De Pont y. m. *K. J. H.*

Dea (lat.), jumalatar.

Dead heat *[ded hīt]* (engl.) l. totes Rennen (saks.), urheilutermi, jota käytetään ilmaisemaan, että kaksi tahi useampia kilpailijoita on kilpailussa suoriutunut aivan yht'aikaa, joten erotuomarin on mahdotonta julistaa ketään voittajaksi. Tällaisessa tapauksessa toimeenpannaan tavallisesti uusi kilpailu saman tuloksen saaneiden kesken; ammattiurheilijat sitävastoin useasti jakavat keskenään rahapalkinnon. *-lskm-.*

Dea Dia *[-ī-]*, room. maalaisjumalatar, jonka palvelua Arvaliveljet (Fratres arvales, ks. t.) hoitivat uhrilehdossa Tiberin oikealla rannalla lähellä Roomaa; luult. sama kuin Ceres tai Tellus. *K. J. H.*

Deák *[-ā-]*, Ferencz *(färänts* s. o. Frans) (1803-76), unk. valtiomies, noudattamiensa ylevien periaatteiden ja saavuttamansa menestyksen vuoksi yksi maailman etevimpiä valtiomiehiä, synt. vanhasta unkarilaisesta aatelisperheestä Söjtörissä Zalan komitaatissa Lounais-Unkarissa 17 p. lokak. 1803. Harjoitti lainopillisia ja filosofisia opintoja Györissä (Raabissa) sekä suoritti, Pestissä käytännöllisesti harjoitettuaan lainopillisia tehtäviä, siellä asianajajantutkinnon. Vanhemman veljensä Antonin jälkeen hän valittiin Zalan komitaatin edustajaksi valtiopäiville Pozsonyiin (Pressburgiin) 1833-36, ja siellä hän pian eteväin ja vakuuttavan puhelahjansa, aatteidensa voiman sekä epäitsekkään isänmaanrakkautensa perustuksella kohosi vapaamielisen vastustuspuolueen johtajaksi. D. vaati erittäinkin, että valitukset hallituksen harjoittamia laittomuuksia vastaan olivat otettavat käsiteltäviksi ennenkuin hallituksen esitykset, tahtoipa hän vielä tehdä verojen ja sotamiesten myöntämisen riippuvaksi laittomuuksien korjaamisesta. Ne asiat, joita D. näillä valtiopäivillä erityisesti ajoi, olivat kansan perustuslaillisten oikeuksien ylläpitäminen sekä talonpoikain vapauttaminen ja aatelin veronalaiseksi tekeminen. Valtiopäivillä 1839-40 D. esitti sen mielipiteen, ettei eduskunnan ollut ryhdyttävä käsittelemään sotaväenkysymystä ennenkuin viime vuosina tapahtuneet perustuslainloukkaukset olivat korjatut sekä vapaan sanan vuoksi vankilaan teljetyt isänmaanystävät vapautetut. D. sai johdonmukaisesti kannassaan kiinni pysyen vihdoin aikaan sovinnon hallituksen ja eduskunnan välillä. Valtiopäivien jälkeen D. oli jäsenenä komiteassa, jonka tuli valmistaa uusi rikoslaki Unkarille; komitean ehdotus, joka oli pääasiallisesti D:n tekemä, osoitti suurta itsenäisyyttä samalla kuin siinä oli otettu huomioon ajan edistyspyrinnöt, oikeuden vaatimukset ja uusimmat rikoslainopilliset mielipiteet, mutta siitä ei koskaan tullut lakia ylihuoneen enemmistön ja Itävallan hallituksen vastustuksen johdosta. — Valtiopäivillä 1843-44 D. ei ollut mukana; hän kieltäytyi edusmiehyydestä sen vuoksi, että Zalan komitaatin valitsijat olivat kiivaan kiihotuksen johdosta antaneet edusmiehelleen sen ohjeen, että hänen oli äänestettävä aatelin verottamista vastaan. Vaikkakin tämä ohje kumottiin uudessa vaalissa, jossa D. uudelleen valittiin, niin D. kieltäytyi ottamasta vastaan edusmiehen tointa sen johdosta, että vaalissa oli tapahtunut kahakoita, joissa vertakin oli vuotanut. Kun vallankumousvuonna 1848 Unkarin valtiopäivien Wieniin lähettämä lähetystö oli saanut kuninkaan suostumaan uusiin perustuslakeihin Unkarille, joiden mukaan Unkari oli saava vastuunalaisen ministeristön sekä vuosittain Pestiin yleisen kansanedustuksen perustuksella kokoontuvan eduskunnan, niin D. suostui uudelleen rupeamaan edustajaksi Zalan komitaatin toisen edustajan sijaan, joka luopui paikastaan, sekä tuli heti sen jälkeen oikeusministeriksi Batthyányn uuteen ministeristöön. D. ajoi ministerinä suuria oikeusreformeja vaatien samalla maltillisen ja laillisuuteen perustuvan politiikan noudattamista. Kun hän näki tämän politiikan hedelmättömäksi, niin hän jo saman vuoden syyskuussa luopui ministeritoimestaan jääden kuitenkin edustajaksi. Itävaltalaisen armeian Windischgrätzin johdolla lähetessä D. oli sen lähetystön jäsenenä, jonka eduskunta lähetti sovintoa hieromaan. Kun tämä rankesi tyhjiin, niin D. yritti päästä takaisin valtiopäiville, jotka sillä välin olivat siirtyneet Debreczeniin, mutta kun hän ei voinut tätä tehdä itävaltalaisen sotaväen estämänä, niin hän vetäytyi maatilalleen Kehidaan. Sittemmin hän möi maatilansa ja asui v:sta 1854 alkaen vakinaisesti Pestissä, jossa hänen asuntonsa „Englannin kuningatar" nimisessä hotellissa muodostui siksi keskuspaikaksi, josta unkarilaiset isänmaanystävät odottivat tunnussanaa näinä Unkarille perin surullisina aikoina.

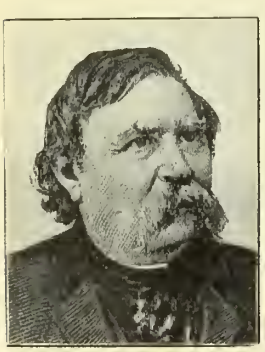

Ferencz Deák.

Se tunnussana, jonka D. esitti, kun v. 1849 Unkarin vapanssota oli veriin tukahdutettu ja kun täysin itsevaltainen ja epäkansallinen hallitustapa Unkarissa alkoi, oli passiviteetin eli passiivisen vastarinnan tunnussana. Asecllista vastarintaa oli kokonaan vältettävä, mutta kansan tuli kaikkialla osoittaa, ettei se tunnustanut lailliseksi väkipakolla toimeenpantua asiaintilaa, vaan piti kiinni niistä perustuslaeista, jotka hallitsija

ja eduskunta 1848 olivat yhteisesti hyväksyneet. Sen hallituksen toimia, joka tahtoi saattaa laitouta tilaa voimaan, oli kaikin laillisin keinoin vastustettava. Passiviteetin järjestelmä, „jonka pehmeässä välineessä", niinkuin eräs historioitsija sanoo, „jokainen sortovallan isku kadotti voimansa", osoittautui oivalliseksi taistelukeinoksi. Kun sitä paitsi Itävalta huonolla onnella oli käyuyt sotaa Sardinian ja Ranskan kanssa, niin hallitus päätti muuttaa suunnitelmaa. N. s. lokakuundiplomilla 1860 sekä n. s. helmikuunpatentilla 1861 hallitsija ilmoitti aikovansa luopua itsevaltaisesta hallitustavasta ja asettavansa uudelleen vaikutukseensa eri kruunun alusmaiden kansaneduskunnat, kuitenkin siten, että kunkin kruunun alusmaan tuli omilla valtiopäivillään saada käsitellä ainoastaan maan sisällistä hallintoa ja taloutta koskevia asioita; varsinainen lainsäädäntövalta oli oleva Wieniin kokoontuvalla yhteisellä eduskunnalla l. valtakunnanneuvostolla. Unkarin valtiopäivät, jotka kutsuttiin koolle 2 p:ksi huhtikuuta 1861 ja joille D. oli valittu Pestin sisäkaupungin edustajana, eivät suostuneet asettumaan mainittujen määräysten kannalle eivätkä myöntyneet valitsemaan edustajia Wieniin kokoontuvaan valtakunnanneuvostoon. D:n johdolla muodostui valtiopäivillä kuitenkin sovintoa harrastava puolue, n. s. adressipuolue, jonka vaikutuksesta — vastoin n. s. päätöspuoluetta, joka vaati semmoista päätöstä tehtäväksi, ettei ryhdyttäisi mihinkään keskusteluihinkaan Itävallan hallituksen kanssa, ennenkuin laittomuudet olisivat peruutetut ja 1848 v:n perustuslait uudelleen voimaansaatetut — eduskunta päätti laajassa D:n sepittämässä adressissa hallitsijalle esittää Unkarin valtio-oikeudellisen aseman ja vaatimukset. Adressi ei kuitenkaan saavuttanut hyväksymistä, vaan valtiopäivät hajoitettiin 21 p. elokuuta 1861 ja uusi laittomuuskausi entistä kireämpänä alkoi. Unkarilaisetkin ryhtyivät entistä voimakkaammin jatkamaan passiivista vastarintaansa, ja kun laittomuushallituksen ylläpitäminen kävi Itävallalle kovin kalliiksi, alkoivat mielet hallituspiireissä vähitellen muuttua. Silloin D. 16 p. huhtik. 1865 julkaisi kuuluisaksi tulleen n. s. pääsiäiskirjoituksensa, jossa vedottiin hallitsijan henkilöön hänen neuvonantajiensa sivuitse. Tämä kirjoitus oli ensi ituna, josta sovintomieli hallitsijassa kasvoi. Kesäkuulla lakkautettiin sotaoikeudet, heinäkuulla tapahtui ministeristönvaihdos Itävallassa, syyskuulla kutsuttiin koolle jouluk. 10 p:ksi Unkarin valtiopäivät, joille myös Siebenbürgeniä, Kroatsiaa, Slavoniaa ja Sotilasrajaa kehoitettiin valitsemaan edustajia, sekä lakkautettiin toistaiseksi lokakuundiplomi ja helmikuunpatentti. Näillä vltiopäivillä D:n onnistui saada vastoin jyrkemmän puolueen vaatimuksia hyväksytyksi laki Itävallan ja Unkarin yhteisten asiain käsittelystä, joka oli sovinnon aikaansaamisen edellytyksenä. Sovinnon saavutuksen ulkonaisena juhlallisena merkkinä seurasi Frans Josefin kruunaaminen Unkarin kuninkaaksi 8 p. kesäkuuta 1867.

D:n politiikka oli täten saavuttanut huippukohtansa, ja monelta taholta D:ia vaadittiin ministeripresidenttinä toteuttamaan uuden alkaneen perustuslaillisen ajan monia tehtäviä. Mutta D. ei suostunut rupeamaan ministeriksi, sanoinkuin hän muutenkaan ei ottanut vastaan pienintäkään palkintoa tai tunnustuksen osoitusta hallitsijankaan puolelta. D:n aikaansaamaa sovintoa vastusti kuitenkin edelleen voimakas puolue; D:n täytyi sen vuoksi edelleenkin vóimakkaasti puoltaa aikaansaadun sopimuksen ylläpitämistä. Ennen kuolemaansa D:lla olikin se tyydytys, että Koloman Tiszan johtama vastustuspuolue D:n periaatteiden perustuksella yhtyi D:n puolueen kanssa yhdeksi puolueeksi, joka sitten „vapaamielisen puolueen" nimellä kauan piti valtaa Unkarissa. — Vv:n 1869-71 valtiopäivillä D. vielä oli ajamassa useita vapaamielisiä edistysasioita; näillä valtiopäivillä oli m. m. esillä laki kansallisuuksien yhtäoikeutuksesta, Unkarin ja Kroatsian välin järjestäminen lain nojalla, joka takasi Kroatsialle laajan itsehallinnon sisäisissä asioissa, oppivelvollisuuden säätäminen, Unkarin kansallisen honvéd-armeian perustaminen, laki eri uskontokuntien yhtäoikeutuksesta ja kansalaisoikeuksien myöntämisestä juutalaisille. Viimeisen kerran D. valittiin valtiopäiville 1872; näillä ei D. yltyvän kivulloisuuden vuoksi enää paljoa ottanut osaa keskusteluihin, mutta kerran hän kuitenkin 1873 kohotti voimakkaan äänensä antaen ikäänkuin valtiollisen jälkisäädöksensä. Asia koski silloin kirkon ja valtion keskinäistä suhdetta; D. esiintyi omantunnon- ja uskonvapauden puoltajana, asetti päämääräksi vapaan kirkon vapaassa valtiossa sekä puolsi m. m. pakollista siviiliavioliittoa. — Viimeisinä vuosinaan D. oli kovin sairaana kärsien hirveitä tuskia, joista kuolema hänet vapautti 28 p. tammik. 1876. Suuremmoisiin hautajaisiin otti osaa koko Unkari; kuningatar Elisabet laski ensimäisen seppeleen, ja hauta peitettiin Unkarin kaikista komitaateista tuodulla mullalla. D:n haudalle rakennettiin komea muistotemppeli ja v. 1887 hänelle pystytettiin muistopatsas Tonavan rannalle.

D:n koko valtiollisessa toiminnassa oli periaatteena, että oikeus oli siveellisen olemuksen välttämättömänä edellytyksenä, oikeuden puolustus siveellinen velvollisuus. Laillisuuden noudattaminen oli kaiken valtioelämän pohjana, jota ilman valtiollinen toiminta ei ollut mahdollinen. Tinkiminen lain noudattamisen velvoituksesta ei milloinkaan saanut tulla kysymykseen, mutta lakia säädettäessä kylläkin oli otettava huomioon „opportunismikin", otettava huomioon, mikä kullakin kertaa voitiin saavuttaa. „Kun on puhe siitä että toimeenpanevan vallan tulee noudattaa voimassaolevaa lakia, silloin opportunismi ei saa olla määräämässä, sillä lakia, joka ei ole laillisella tavalla muutettu, tulee tarkasti noudattaa, mutta lakia säädettäessä ei opportunismia mitenkään käy syrjäyttäminen. Se, joka tätä ei ota huomioon, harvoin säätää hyvän ja tarkoituksenmukaisen lain", sanoi D. kerran asiasta itse. Hän rakasti koko sydämensä lämmöllä isänmaataan ja myöskin unkarilaista kansallisuuttaan, mutta ei ollut silti yltiökansallinen; päinvastoin hän usein lämpimästi puolusti Unkarin muiden kansallisuuksien oikeuksia. Ollen kauttaaltaan vapaamielisten ja humaanisten aatteiden läpitunkema hän on yksi niitä harvoja ounellisia valtiomiehiä, jotka koko ikänsä pysyvät uskollisena nuoruutensa ihan-

teille. Hänen vapaamielisyyttäänkin ohjasi viisas maltillisuus ja olemassaolevien oikeussuhteiden vaarinottaminen. D:n politiikan suurtyö, sovinnon aikaansaaminen Itävallan ja Unkarin välillä, joka lujitti Unkarin kansan voimaa ja teki sen suuren aineellisen ja henkisen kehityksen mahdolliseksi, ei saavuttanut kaikilta tahoilta jakamatonta tunnustusta osakseen; päinvastoin oli niitä, jotka väittävät hänen luovuttaneen tärkeitä kansan oikeuksia, eipä puuttunut edes kavalluksenkaan syytöksiä. Kaikki syytökset kilpistyivät kuitenkin hänen ehdottomasta rehellisyydestään ja epäitsekkyydestään. Unkarin kansa soi hänelle yleisesti „isänmaan tietäjän" kunniannimen. [A. Jalava, „Frans Deák" (1902); Knstavi Grotenfelt, „Kaksi unkarilaista valtiomiestä" (1903).] *E. N. S.*

Deakin *[dīkn]*, Alfred (s. 1856), austraal. valtiomies, toimi v:sta 1878 asianajajana ja sanomalehtimiehenä, valittiin 1879 Viktoria siirtokunnan parlamenttiin, jossa pian saavutti huomatun aseman. V:sta 1883 lähtien D. on ollut eri kertoja Viktorian ministerinä, m. m. 1886-90 sisäasiainministerinä. Hän otti Viktorian edustajana tehokkaasti osaa niihin neuvotteluihin, joiden tuloksena oli Australian valtioliiton syntyminen 1900. Valtioliiton ensimäisessä yhteisessä ministeristössä hän oli oikeusministerinä 1901-03, pääministerinä 1903-04 ja uudelleen 1905-08. D. on Chamberlainin tullisuunnitelmien innokas kannattaja. Hän on tarkoin tutkinut Australian vedenhankintakysymystä ja julkaissut siitä ja muutamien muiden maiden (Egyptin, Italian ja Intian) kastelujärjestelmistä kirjoituksia. *J. F.*

De Amicis ks. Amicis.

Death valley *[deþ väli]*, „kuoleman laakso", n. 180 km pitkä ja 40 km leveä autio, erämaantapainen laakso Yhdysvalloissa, Kalifornian valtiossa, tämän kaakkoisosassa, lähellä Nevadan valtion rajaa; sijaitsee 67 m merenp. alla ja on maailman kuumimpia seutuja. Lämpötila kohoaa täällä kesällä aina 58°:een C ja talvellakin on huomattu jopa 44°. *(W. S-m.)*

Deb., lyhennys lat. debet, debitor.

De Bary *[dəbä'ri]*, Heinrich Anton (1831-88), saks. kasvitieteilijä. Harjoitti aluksi lääketieteellisiä opinnoita ja toimi vuoden lääkärinä Frankfurt a. M:ssa; 1855 kasvitieteen dosentti Tübingenissä, seuraavana vuonna Freiburgissa, 1866 Hallessa, 1872 professori Strassburgissa. De B. oli aikamme kaikkein huomatuimpia alempien kasvien, varsinkin levien ja sienien rakenteen, kehityksen ja elinehtojen tutkijoita. Hänen teoksistaan mainittakoon „Unters. über die Brandpilze" (1853), „Unters. üb. die Familie der Conjugaten" (1858), „Die Myeetozoen" (1859 ja 1864), „Reeherehes sur le développement de quelques champignons parasites" (1863), „Morphologie und Physiologie der Pilze, Fleehten und Myxomyceten" (1866), „Beiträge zur Morphologie und Physiologie der Pilze" (1864-85, 5 nid., osaksi yhdessä Woroninin kanssa), „Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bakterien" (1844), „Vorlesungen über Bakterien" (1885, uusi pain. 1887). V:sta 1867 hän toimitti „Botanisehe Zeitschrift" aikakauskirjaa. [Rees, „Anton de B." (Ber. deutsch. Bot. Ges., 6:s nid., 1888).] *(J. A. W.)*

Debatti (ransk. *débat)*, julkinen väittely, järjestetty keskustelu, sanomalehtikiista. — Debatteerata, väitellä, keskustella.

Debes, Ernst (s. 1840), saks. kartografi, perusti H. Wagnerin kanssa Leipzigiin kartografisen laitoksen, joka on julkaissut kasvatusopillisesti eteviä koulukartastoja, seinäkarttoja sekä suuren „Neuer Handatlas" (3:s pain. 1905) nimisen käsikartaston. Viettäessään virkatoimintansa 50:ttä vuosipäivää D. sai Giessenin yliopistolta kunniatohtorin arvon. *(W. S-m.)*

Debet (< lat. *dēbē're* = olla velkaa) vastaa + merkkiä vara- ja velkatilien sekä — merkkiä voitto- ja tappiotilien suhteen; kun on puhe henkilötileistä, osoittaa se siis otsakkeessa olevan henkilön velkaa (josta *„debet")* sille liikkeelle, jonka kirjanpito on kysymyksessä, eli liikkeen saatavaa mainitulta henkilöltä. *I. K:o.*

Débit *[-bī']* (ransk. < lat. *dēbitum* = velka), tavaran vähittäin myynti, menekki.

Debiteerata (lat. *dēbitum* = velka) ks. Veloittaa.

Debitum *[-ē-]* (lat.), velka.

Debora (hebr., = „mehiläinen"), Lapidotin vaimo, naisprofeetta, joka Tuomarieu aikana Jahven nimessä kehoitti naftalilaista heimopäällikköä Barak ben Abinoamia nostattamaan israelilaiset taisteluun kananealaisia vastaan, jotka Siseran johdolla heitä kovasti ahdistivat. D. seurasi itse mukaan taisteluun Jizreelin tasangolla, jossa israelilaiset saavuttivat loistavan voiton (Tuom. 4). Voittoa ylistetään Deboran nimellä kulkevassa laulussa (Tuom. 5), joka on Israelin kirjallisuuden vanhimpia ja kallisarvoisimpia muistomerkkejä, epäilemättä 11:nneltä vuosis. e. Kr. *Ar. H.*

Debourseerata (ransk. *débourser* < *bourse* = kukkaro), päästää kukkarostaan, panna rahaa menemään.

Debra Tabor, Abessiiniassa, maan entinen pääkaupunki Amharan maakunnassa; nyk. rappeutunut. Sijaitsee 2,500 m yl. merenp.

Debrecen l. Debreezen *[däbrätsän]* (saks. Debreezin), kuninkaallinen vapaakaupunki ja Hajdun komitaatin pääkaupunki Unkarissa, 86,674 as. (1907), etupäässä unkarilaisia; n. $^2/_3$ uskonnoltaan reformeerattuja. D. sijaitsee Budapest-Körösmezön radan varrella; siellä on raatihuone, oikeuspalatsi, korkeakoulu ja lainopillinen akatemia, monta koulua ja opistoa. Vilkas kauppa (suuret karjamarkkinat) ja teollisuus (saippua-, tupakka- ja makkaratavaroita). Piispanistuin (reform.), maanpuolustusprikaatiosaston asemapaikka. Kaupungin länsipuolella sijaitsee hedelmällinen D:in nummi, joka pääasiallisesti on kaupungille kuuluvata laidunmaata. — V. 1567 pidettiin täällä D:in synodi, missä reformeerattu tunnustus hyväksyttiin. Kaupunki on ollut Unkarin kansallisuusliikkeen pääpaikkoja. Niinpä se tammik. 9 p:stä toukok. 30 p:ään 1849 oli Unkarin valtiopäivien ja vapauspuolueen asettaman hallituksen sija. Täällä Habsburgin suku huhtik. 14 p. s. v. julistettiin menettäneeksi oikeutensa Unkarin valtaistuimeen; elok. 2 p. sam. v. venäläiset voittivat unkarilaisen honvéd-sotajoukon D:in luona. *W. S-m.*

Debussy *[dəbyssi']*, Claude (s. 1862), ransk.

orkesteri- ja kamarimusiikkisäveltäjä, tyyliltään kaikkein uudenaikaisimpia. *I. K.*

Debyytti (ransk. *début)*, ensikertainen (laulajan, näyttelijän, kirjailijan j. n. c.) esiintyminen. — Debyyttiteos, esikoisteos. — Debytantti, henkilö, joka ensi kerran esiintyy julkisuudessa. — Debyteerata (ransk. *debuter)*, ensikerran esiintyä.

Décadi *[-i']* (ransk., < kreik. *dcka* = kymmenen, ja lat. *dies* = päivä), Ranskan vallankumouksen aikuisessa kalenterissa dekadin eli kymmenpäiväisen viikon kymmenes päivä, oli lepopäivä ja vastasi sunnuntaita. vrt. Dekadi.

Decamerone *[-ō'-]* ks. Boccaccio.

Decamps *[dəkā']*, Alexandre Gabriel (1803-60), ransk. taidemaalari. Opiskeltuaan ensin Pariisissa D. teki 1827-28 matkan Konstantinopoliin ja Vähään-Aasiaan. Itämaiden aurinkoinen luonto ja kirjava kansanelämä sopivat hyvin hänen voimakkaita, loistavia ja lämpimiä värivaikutelmia kaipaavalle taiteilijaluonteelleen, ja sieltä ovatkin hänen useimpien taulujensa aiheet. Sellaisia ovat esim. „Smyrnalainen yövartio", „Lapset ja kilpikouna", „Turkkilainen kyläkoulu" ja „Kaalamo" sekä raamatulliset maalaukset „Jooseppi myydään orjaksi", „Rebekka kaivolla" ja sarja piirroksia Simsonin elämästä. Hänen värinsä eivät olleet kumminkaan suoraan luonnosta lainattuja, hänen taulujensa valovaikutukset olivat pääasiallisesti työhuoneessa tehtyjen kokeilujen tuloksia, ja kovin runsaasti hän käytti asfalttia varjojen tummentamiseksi ja valokohtien kohottamiseksi ja pilasi siten teostensa kestävyyden. Hän oli myöskin etevä eläinmaalari käsitellen näitä ihmisen ystäviä sekä vakavaan että leikilliseen tapaan. Vanhoilla päivillään hän 1855 muutti Fontainebleaun metsään ja alkoi harrastaa ulkoilma-maalausta. [Moreau: „D. et son œuvre" (1869), Clément, „Decamps" (1886).] *F. L.*

De Candolle *[də kādo'l]*. 1. Augustin Pyramus D. (1778-1841), sveits.-ransk. kasvitieteilijä, 1810-16 professori Montpellier'ssä, senjälkeen syntymäkaupungissaan Genèvessä. De C. oli kaikkein etevimpiä systemaatikoita, myös fysiologi ja kasvimaantieteilijä. Hänen teoksensa ovat kaikki aloillaan perustavaa laatua. „Theorie élémentaire de la botanique" (1813) käsittelee kasvisystematiikan lakeja ja sisältää D:n kasvijärjestelmän pääpiirteet. „Regni vegetabilis systema naturale" (2 nid. 1818 ja 1820) ja „Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis" (D:n elinaikana 7 nid. 1824-39, päätetty 1873) ovat deskriptiivisen kasvitieteen suurenmoisimmat teokset sisältäen lyhyen selityksen kaikista silloin tunnetuista kaksisirkkaislajeista. Muita teoksia: „Organographie végétale" (1827), „Physiologie végétale" (1832). [De la Rive, „A. P. D. Sa vie et ses travaux" (Par. 1857).]

A. P. De Candolle.

2. Alphonse Louis Pierre Pyramus D. (1806-93), edellisen poika ja seuraaja virassa. Jatkoi yhdessä muiden oppineitten kanssa isänsä „Prodromus"ta, julkaisi teoksen „Géographie botanique raisonnée" (1855), joka on ensimäinen kasvimaant. esitys, missä ei ainoastaan kuvailla maapallon eri osien kasvullisuutta, vaan myös koetetaan etsiä syitä tämän nykyiscen kokoonpanoon. Muita teoksia: „Origine des plantes cultivées" (1883), „Monographiæ phanerogamarum. Prodromi nunc continuatio et nunc revisio" (9 nid., 1878-96, yhdessä poikansa Casimir D:n kanssa), „Lois de la nomenclature botanique" (1867). *(J. A. W.)*

Decanus *[-ā'-]* ks. Dekanus.

Decapoda ks. Kilpiäyriäiset ja Mustekalat.

Decatur *[deke'itə]*, kaupunki Illinoisin valtiossa Yhdysvalloissa, n. 21,000 as. Tärkeä rautateitten risteyskohta; maanviljelyskonetehtaita ja myllyjä. Harjoittaa vilkasta kauppaa.

Décauville *[dekovi'l]*, Paul (s. 1846), ransk. teknikko, keksi laajalle levinneen siirrettävän kapearaiteisen rautatien sovitelman, jossa raideleveys on 40-60 cm. Vaunutkin ovat erikoisrakennetta. V. 1889 maailmannäyttelyn jälkeen D. muutti liikkeensä osakeyhtiöksi, jonka pääoma oli 20 milj. frangia. Vv. 1891-1900 D. oli senaattorina.

Decazes *[dəkā'z]*, Élie (1780-1860), herttua, ransk. valtiomies, aloitti uransa asianajajana, oli läheisissä suhteissa Napoleonin sukuun, mutta liittyi Napoleonin kukistuttua bourboneihin ja saavutti pian Ludvik XVIII:n suuren suosion; tuli 1815 kreiviksi ja 1818 Ranskan pääriksi; nimitettiin 1815 poliisiministeriksi, 1818 sisäasiain ministeriksi ja 1819 pääministeriksi. D. joutui maltillisen politiikkansa tähden yltiökuninkaallisten vihoihin. Käyttäen hyväkseen Berryn herttuan murhaa he pakoittivat kuninkaan erottamaan D:n 1820. Herttuaksi korotettuna D. nimitettiin lähettiläälksi Lontooseen, mutta kutsuttiin takaisin jo seur. v. Heinäkuun vallankumouksen jälkeen hän liittyi Ludvik Filipiin ja vetäytyi helmikuun vallankumouksen jälkeen kokonaan pois julkisesta elämästä. *J. F.*

Deccan ks. Dekan.

Decebalus *[-c'b-]*, Dakian kuningas, taisteli menestyksellä keisari Domitianusta (ks. t.) vastaan, jonka täytyi suostua maksamaan sotaveroa D:lle v. 89. Keisari Traianus taasen pakoitti D:n alistumaan v. 102 ja kukisti hänet täydellisesti v. 106 valloitettuaan hänen pääkaupunkinsa Sarmizegetusan (nyk. Várhely). D. surmasi itsensä v. 107 ja hänen maansa muutettiin Rooman maakunnaksi. Sodan vaiheita esitetään tarkasti ja monipuolisesti Rooman Traianuksen pylvään korkokuvissa. *K. J. H.*

December *[-e'm-]* (lat., < *decem* = kymmenen), joulukuu; juliaanisen kalenterin 10:s kuukausi.

Decemviri *[-e'm-]* (lat. *decem* = kymmenen, ja *vir* = mies), „kymmenmiehet", Roomassa eri kymmenmiehisten lauta- ja valiokuntain nimitys. Tunnetuimmat ovat v. 451 ja 450 e. Kr. valtion johtoon asetetut d. legibus scribendis, jotka aikaansaivat n. s. 12 taulun lait. Tavallisen kertomuksen mukaan d. vielä 449 vastoin lakia pitivät valtansa, kunnes kansa Appius Claudiuksen (ks. t.) ylimielisyyden johdosta pa-

II. 7. Painettu $^{22}/_{12}09$.

kotti heidät luopumaan. — N. s. d. (s t) l i t i b u s i u d i c a n d i s toimivat tuomareina erinäisissä juttuissa sekä puheenjohtajina centumvirioikeuksissa (ks. t.), ainakin Augustuksen ajoilta. *K. J. H.*

Decennium *[-č'n-]* (lat. *decem* = kymmenen, ja *annus* = vuosi), vuosikymmen, kymmenvuotiskausi.

Déchant *[dešã']* ks. D i s c a n t u s.

Décharge *[dešar'rž]* (ransk.), oik. kuormasta päästäminen; vastuuvapaus; tilinpäästö (ks. n.).

Deci ... ks. D e s i ...

Decidua, s e u l a k a l v o, rengasmaisella tai kiekkomaisella istukalla varustettujen *(deciduata)* nisäkästen emäkohdun limakalvon ulkopuolisin kerros, joka synnytyksen tapahduttua irtaantuu istukan mukana ja silloin osoittautuu reikäiseksi kalvoksi johtuen niistä lisäkkeistä („Zotten"), joilla siinä on ollut paikkansa. Ihmisellä, jolla emäkohdun koko sisäpinta irtaantuu, erotetaan d:ssa 3 osaa: 1:nen, johon hedelmöitetty muna kiinnittyy ja jossa istukka muodostuu, *decidua serotina* l. *placentalis;* 2:nen, joka kasvaa kiinnittyneen munan ympäri, *decidua reflexa;* 3:as, emäkohdun limakalvon muu osa, joka raskauden lopulla liittyy kiinni viimeksi mainittuun, silloin hyvin ohueeseen kalvoon, *decidua vera.* *K. M. L.*

Deciduata, yhteisnimi niille istukkaisille imettäväisille, joilla osa emäkohdun limakalvoa eli seulakalvo *(deciduа)* on niin kiinnittynyt sikiökalvoihin, että se synnytyksessä poistuu näiden kanssa. D. ryhmään kuuluvat: p e t o e l ä i m e t, joilla on renkaanmuotoinen istukka, j y r s i j ä t, h y ö n t e i s s y ö j ä t, s i i p i j a l k a i s e t, p u o l i a p i n a t, a p i n a t ja i h m i n e n, jolla on kiekkomainen istukka. Muut istukkaiset imettäväiset yhdistetään *Indeciduata* eli *Adeciduata* ryhmäksi. *K. M. L.*

Decima *[-č-]* (lat., = „kymmenes"), sävelsuhde, joka on yhtä kuin oktaavi ja terssi yhteensä. Sitä käytetään usein juoksutuksissa ja sormiharjoituksissa. *I. K.*

Decima, entinen esp. pronssiraha = $^1/_{10}$ kuparirealia = lähes kolme penniä.

Décime *[desi'm]* (ransk., < lat. *decem* = kymmenen), $^1/_{10}$ frangin, s. o. kymmenen centimen virallinen, mutta harvoin käytetty nimi, = 10 penniä.

Decius, roomalaisen plebeijisuvun nimi.

1. P u b l i u s D. M u s, konsuli 340 e. Kr., syöksyi tarinain mukaan Veseris-joen l. Vesuviuksen luona taistelussa latinalaisia vastaan vapaaehtoisesti kuolemaan hankkiakseen siten ennustusten mukaan voiton roomalaisille.

2. P u b l i u s D. M u s, edellisen poika, konsuli neljästi, censori 304, uhrautui samalla tavoin isänmaansa voiton edestä Sentinumin taistelussa 295 e. Kr. samnilaisia ja galleja vastaan. Epähistoriallinen on kertomus hänen samannimisen poikansa uhrikuolemasta Asculumin taistelussa 279 e. Kr. *K. J. H.*

Decius, G a i u s M e s s i u s Q u i n t u s T r a i a n u s D., Rooman keisarina 249-251, syntyisin Pannoniasta, taisteli kauan menestyksellä gootteja vastaan, mutta kärsi lopuksi tappion Mœsiassa. Abrittuksen luona ja sai surmansa poikansa kanssa. D. koetti parantaa valtakunnan oloja asettamalla vanhat tavat ja laitokset jälleen voimaan ja pani sen johdosta toimeen yleisen vainon kristittyjä vastaan 250. *K. J. H.*

Decker, A l e x a n d e r T h e o d o r (1838-99), arkkitehti. Opiskeltuaan ulkomailla D. palveli jonkun aikaa Yleisten rakennusten ylihallituksessa ja johti yksityistä arkkitehtitoimistoa. Hän on tehnyt m. m. piirustukset Tampereen Aleksanterinkirkkoon. *K. S.*

Déclaration des droits de l'homme *[-rasiõ' de druã' də lo'm]* (ransk.), se ihmisen oikeuksien julistus, joka Lafayetten ehdotuksesta pantiin v:n 1791 valtiomuodon johdannoksi ja joka hiukan toisenmuotoisena tavataan myöskin v:ien 1793 ja 1795 valtiomuodoissa. Ihmisen luonnolliset ja luovuttamattomat oikeudet olivat sen mukaan: vapaus, persoonallinen turvallisuus, omistusoikeus ja oikeus vastustaa sortoa.

Declaration of rights *[dekləre'išn əv raits]* (engl.), „oikeuksien julistus", se asiakirja, jonka Jaakko II:n karkoituksen jälkeen kokoon kutsuttu konventsioniparlamentti 1689 hyväksyi ja jossa Englannin kansan tärkeimmät oikeudet lueteltiin ja vahvistettiin. D. poisti Jaakko II:n väärinkäyttämän dispensatsionioikeuden, vahvisti parlamentin veronmääräämisvallan ja puhevapauden y. m.; sai lopullisesti hyväksyttynä nimen B i l l o f r i g h t s.

Décompte *[dekõ't]* (ransk.), vähennys, vastalasku, määräsumma, joka jotakin saatavaa maksettaessa pidätetään vastasuoritusten tai käteisten ennakkomaksujen korvaukseksi.

Decorum *[-õ'-]* (lat.), sopivaisuus, hyvä tapa.

De Coster, C h a r l e s (s. 1827), belg. kirjailija, valitsi aiheensa etupäässä 16:nnen vuosis. henkisestä elämästä. Esiintyi ensi kerran „Revue trimestrielle" aikakauskirjassa. Hänen ensimäiset varsinaiset kaunokirjalliset julkaisunsa ovat „Légendes flamandes" (1856-57) ja „Contes brabançons" (1861), joka jälkim. on väririkas kansanelämän kuvaus. Hänen tragikoomillinen mestariteoksensa „La légende de Tiel Uylenspiegel et de Lamme Goodzak" (1867) on tullut Belgian kansallisromaaniksi. Hänelle on pystytetty muistopatsas Brysselissä. *(J. H-l.)*

Découvert *[dekuvã'r]* (ransk. < *découvrir* = paljastaa), peittämätön. Pörssikielessä sanotaan, että joku myy à decouvert (peittämättömänä, ilman vakuutta), kun hänellä ei vielä myyntihetkellä ole hallussaan myymänsä tavara, vaan hän sitoutuu hankkimaan sen määrätyksi myöhemmäksi ajaksi (termiiniksi). Myyjä toivoo silloin voivansa ostaa saman tavaramäärän huokeammasta hinnasta kuin hän on sen myynyt. Hän luottaa siis siihen, että tavaran hinta laskee, s. o. hän keinottelee *à la baisse.* ks. P ö r s s i. ja T e r m i i n i k e i n o t t e l u.

Decrepitus *[dečre'-]* (lat., > ransk. *décrépit*), elähtänyt, vanhuudenheikko.

Decrescendo *[-kreše'-]* (it. = vähentyen), tarkoittaa sävelten äänenvoiman vähittäistä heikkenemistä. *I. K.*

Décsi *[dečši]*, S á m u e l (1775-1816), unk. historioitsija ja kirjailija, toimitti 27 vuotta Unkarin ensimäistä sanomalehteä „Magyar Kurír". Hänen historiallisista julkaisuistaan ovat mainittavat „Osmanographia" (3 osaa, 1788), joka sisältää maantieteellisen, yhteiskunnallisen ja valtiollisen esityksen Turkin valtakunnasta, sekä „Unkarin pyhän kruunun historia" (1792).

Decubitus *[dēcu'-]* (mlat., < lat. *dēcu'mbere* = paneutua makuulle), makuuhaava (ks. t.).

Decuria *[-u'-]* (lat. *decem* = kymmenen), alkuaan kymmeumiehinen esim. ratsuväeu osasto, sitten yleensä ritarien, senaattorien, tuomarien y. m. kunnallisten virkamiesten muodostama osasto; tav. isompi kuin kymmenmiehinen. *K. J. H.*

Decurio *[-u'-]* (lat., < *decuria)*, deeurian l. kymmenmiehisen osaston päällikkö tai esimies, sitten varsinkin munieipi- ja siirtolaiskaupungeissa kunnallisneuvosten jäsenten virallinen nimitys. *K. J. H.*

Decussatio *[-ā'tiō]* (lat.), risteys. — D. pyramidorum, n. s. pyramidijohtojen, liikuntohermoja sisältävien suurien hermoratojen ytimeu jatkossa esiintyvä risteys.

De dato *[-dē -tō]* (lat.), antamis-(julkaisemis-) päivästä lukien.

Dedikatsioni (lat. *dēdicā're* = omistaa jollekin), kirja-, sävellys- tai muun teoksen jollekin omistaminen. Dediseerata, omistaa jotakin jollekin.

Dedit *[-ē-]* (lyh. *ddt* l. *dt)* (lat.) „on antanut" s. o. „maksanut"; laskuun tai velkakirjaan merkittynä d. ilmaisee, että summa on maksettu.

Dedjuhin *[-ū'-]*, kaivoskaupunki Permin kuvernementissa Veuäjällä; 3,318 as. (1897). D. sijaitsee Perm-Jekaterinburgin radau varrella; suuria, valtiolle kuuluvia suolakaivoksia.

Dédoublement *[dedublmā']*, *kasvit.*, ks. Kertautuminen.

Deduktiivinen, Deduktsioni ks. Deduseerata.

Deduseerata (lat. *dēdū'cere* = viedä pois, viedä alaspäin), *log.*, johtaa yleisistä totuuksista erikoisempia väitteitä. Deduseeraamisen eli deduktsionin vastakohta on induktsioni, joka päinvastoin johtaa yleisemmän totuuden yksityisistä vaarinotoista. Erotetaan deduktiiviset ja induktiiviset tieteet sen mukaan, kumpi menetystapa kussakin tieteessä on vallitsevana. Pääasiassa deduktiiviset ovat matematiikka ja logiikka, joissa yleisimmät perusväitteet ovat itsessään ilmeiset (vrt. Aksiomi) ja niistä voidaan johtaa kaikki erityisväitteet. Osittain deduktiiviset ovat eetilliset tieteet, niink. oikeustiede, siveysoppi, kasvatusoppi, koska niissä enimmäkseen ensiksi määrätään muutamia yleisiä perusaatteita, niinkuin oikeuden aatetta, kasvatuksen tarkoitusta j. n. e., sekä sitten näistä periaatteista johdetaan erityisiä ohjeita (vrt. tästä kuitenkin Etiikka). Kaikki ne tieteet, jotka selvittävät tosiasiallista olevaista ja sen lakeja, niink. esim. luonnontieteet, siclutiede, ovat pääasiassa induktiiviset. Ne lähtevät kokemusperäisistä, yksityisistä vaarinotoista ja kohoovat niistä yleisiin totuuksiin ja lakeihin sekä ilmiöiden syihin. Sen tehtyään kyllä nekin useiu deduktiivisesti johtavat löytämistänsä laeista uusia erityisiä tosiasioita tahi erikoisempia lakeja, — esim. kun tähteintutkija kappaleiden liikunnon yleisten lakien uojalla laskee taivaankappaleiden kulkua (vrt. A priori). *A. Gr.*

Deegu l. pensasrotta *(Octodon Cummingii)*, muuan harmaanruskea jyrsijälaji, joka on erittäin yleinen Chilen keskisissä osissa; se muistuttaa oravaa, mutta elää maassa. *K. M. L.*

Deemos ks. Demos.

De facto *[-ē -ō]* (lat.), itse asiassa, todellisuudessa, tosiolojen mukaan. Vastakohta: de jure (ks. t.).

Defæcatio *[-ā'tiō]* (mlat., < lat. *dē*, ja *fœx* = lika), *lääket.*, tarpeenteko.

Defekti (lat. *dēfe'ctus* < *dēfī'cere* = puuttua), puutteellinen, epätäydellinen, vajanainen.

Defektiivinen (lat. *defectī'vus* = puutteellinen), taipuvaiuen sana, jolta puuttuu yksi tai useampia niistä taivutusmuodoista, joita muuten on saman sanaluokan taivutuskaavoissa; puuttuvat muodot korvataan tavallisesti toisten samaa merkitseväin sanaiu vastaavilla muodoilla. Esim. *väsyksissä, -stä, -in* (muita sijoja ei ole); *parempi* (positiivia ei ole, vaan seu sijasta käytetään sanaa *hyvä); lienen* (puuttuvat tosi-, ehtoja käskytavan y. m. muodot korvataan *olla* verbin muodoilla: *olen, olisin, ole* j. n. e.). *A. K.*

Defensiivi (< lat. *dēfe'ndere)*, puolustus (ks. t.). — Defensiiviset rangaistukset, rangaistukset, jotka estävät rikollisen vahingolliset teot (elinkautinen vankeus, kuolemanrangaistus).

Defensor *[dēfe'n-]* (lat.), puolustaja (esim. asianajajana oikeudessa). — Defensor fidei, uskon puolustaja, paavi Leo X:n 1521 Englannin kuninkaalle Henrik VIII:lle antama kunnianimi suosionosoitukseksi siitä, että tämä oli kirjoittuttanut kirjan Lutheria vastaan sekä paavinvallan, anekaupau ja seitsemän sakrameutin puolustukseksi.

Deffand *[defā']* ks. Du Deffand.

Deficit *[-ē-]* (lat., = puuttuu), vaillinki (ks. t.).

Défilé (ransk., < *de*, ja *file* = rivi), kapea, ahdas alue tai kauttakulkupaikka, jonka kautta sotaväki voi marssia ainoastaan kapearintamaisissa riveissä. — Defileerata, marssia ohitse (sotaväessä: ylemmän sotilashenkilön ohitse). — Defileeraus = ohitsekulku.

Definieerata (lat. *dēfīnī're* = määrätä, rajoittaa) ks. Määritellä.

Definitiivinen (ks. Definieerata), lopullinen.

Definitsioni (lat. *dēfīnī'tiō)* ks. Määritys.

Deflatsioni (mlat. *dēflā'tiō* = poispuhaltaminen < lat. *dē* = pois, *flā're* = puhaltaa), *geol.*, tuulen kuluttava toiminta. *P. E.*

Deflegmaattori (vrt. Deflegmeerata) ks. Tislaus.

Deflegmeerata (ransk. *déflegmer*, < kreik. *phlegma* = lima), erottaa vesi miedonnetusta alkoholista tai miedonuetuista hapoista.

Defloratsioni (mlat. *dēflōrā're* = riistää kukat), immen raiskaus.

Defloroitu (lat. *dēflōre'scere* = kukinnastaan lakastua), nainen, jolla on ollut sukupuolista yhteyttä. vrt. Defloratsioni.

Defluvium capillorum, *lääket.*, tukanlähtö, karvankato.

Defoe t. De Foe *[difō']*, Daniel (1600 t. 1661-1731), engl. politikko ja kirjailija, toimi ensin kauppa-alalla ja matkusteli laajalti, mutta teki poliittisten ja kirjallisten harrastustensa vuoksi vararikon (1692). Teoksessaan „Essay ou projeets" (painettu vasta 1698) D. suositti vakuutusyhtiöiden, säästökassojen, hourninhuoneiden y. m. perustamista kaias tulevaisuuteen ulottuvin katsein. D. oli innokas dissenteri, ja

joutui kuningas Wilhelmin kuoltua vakaumuksiensa vuoksi ankaran vainon alaiseksi, jopa tuomittiin vankilaankin. Kuolemattomaksi on hänet saattanut hänen teoksensa „The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York" (1719). J. J. Rousseau on sanonut tämän kirjan olevan ensiluokkaisen kasvattavan nuorisonkirjan. Sen periaatteena on sellaisen luonteen kehitys, joka saa kiittää omaa voimaansa kaikesta. Se on käännetty hyvin monelle kielelle ja antoi aihetta

Daniel Defoe.

muuhin jäljittelyihin. D:n muut kaunok. teokset, joista monet muuntelevat Robinson-aihetta, ovat kokonaan jääneet varjoon hänen mainitun pääteoksensa riuualla. [D:n biografioja ovat kirjoittaneet: Chalmers (1786), Walter Scott (Edinb. 1810), W. Hozlitt (1840-41), Wilson (1830), Chadwick (1859), Y. Wright (1894); vrt. H. Morley, „Defoe's earlier life and earlier works" (Lond. 1889).] *J. H-l.*

Deformatsioni (lat. *dēformā'rc* = rumentaa), epämuotoisuus; luonnollisesta muodosta poikkeava tila.

Deformeerattu (lat. *dēformā'rc*), epämuodostunut.

Deformiteetti (lat. *dēfo'rmitas*), epämuodostus.

Defregger, Franz von (s. 1835), saks. taidemaalari. Opiskeli pääasiallisesti Münchenissä kuuluisan historiamaalarin Pilotyn johdolla sekä myöskin Pariisissa 1863-65, nykyään (v:sta 1878) Münehenin taideakatemian professorina. D:u erikoisala on hänen kotimaansa Tyrolin kansanelämä ja historia. Edellistä edustavat esim. „Haavoitettu metsästäjä", „Painijat", „Tanssijaiset tunturilla", „Palkittu hevonen" ja humoristinen „Salonkityrolilainen", jälkimäistä: „Speekbaeher poikineen", „Andreas Hofer käy kuolemaan", „Hofer pitää sotaneuvottelua", „Viimeinen sotäväen otto", „Voittajien paluu" ja „Rakkaudenkirje taistelun edellä". Taiteeltaan häneu taulunsa eivät juuri kohoa keskitasoa ylemmäksi, mutta hänen aiheittensa kansallisuus ja hänen aitosaksalainen, herttaisa, joskus hiukan leikikäs esitystapansa ovat saaneet hänen puutteensa unohtumaan. [A. Rosenberg, „Defregger", Knackfussin „Künstler-Monografien" sekä F. H. Meissner, „Defregger" „Das Künstlerbueh" sarjassa.] *F. L.*

Dégagement *[degažmā']* (ransk.), miekan siirtäminen vastustajan miekan kahvan ylitse tahi alitse sen toiselle puolelle, josta kättä ojentamalla tehdään nopea hyökkäys ja pisto. *-lskm-.*

Degas *[dəga']*, Hilaire Germain Edgar (s. 1834), ransk. taidemaalari. Opiskeltuaan Pariisin „Éeole des beaux-arts"issa hän pani 1860-luvulla näytteille salonkiin joitakuita historiallisia tauluja, mutta liittyi sitten impressionisteihin ja otti osaa muutamiin heidän näyttelyihinsä Pariisiu elämästä maalaamillaan kuvilla. Pysytellen vieraana kaikelle reklamihalulle hän

Degas, Tanssijatar.

on sittemmin työskenuellyt vuosikausia yksinäisyydessä syventäen ja varmentaen taiteensa ilmaisumahdollisuuksia ja on siten kohonnut yhdeksi nykyajan etevimpiä ihmisruumiin liikkeiden ja ilmeiden kuvaajia. Hänen aiheensa ovat enimmäkseen Pariisiu alhaison keskuudesta otettuja; kilparatsastajat, silittäjät, katunaiset ja varsinkin balettitanssijattaret tarjoavat hänelle lukemattomia tilaisuuksia erilaisten liikkeiden esittämiseen. Lahjomattomalla realismilla ja tavattomalla havainnon terävyydellä hän kuvaa tanssijattarien jokapäiväisiä ankaria harjoituksia, heidän vaivalla opittua teennäistä sulavuuttaan ja sovinnaista hymyään. Hän riistää näiltä inhimillisen huvitteluhalun orjattarilta kaiken ihanteelliseu loiston ja runollisen hohteen paljastaen teatterielämän kaikessa sen alastomuudessa. Sommittelun yksinkertaisuuden hän on oppinut japanilaisilta, ja hänen leikkivän ravakka, mutta varma ja sattuva piirustuksensa ja hieno värikäyttelynsä ovat perusteellisen harjoituksen ja tarkkojen tutkimusten tuloksia. D:n kallishintaiset taulut ovat joutuneet enimmäkseen eurooppalaisten ja ameriikkalaisten pohattojen yksityiskokoelmiin. [Max Liebermann, „Degas" (1899; 3:s pain. 1902).] *F. L.*

De Geer *[də jār]*, ruots.-suom.-hollant. aatelissuku. 1. Louis D. (1587-1652), Ruotsin teollisuuden perustaja, syntyi Liègessä, rupesi Amsterdamista käsin, jossa hän oli kauppiaana, n. 1617 kauppayhteyteen Ruotsin hallituksen kanssa. Pian sen jälkeen hän sijoitti rahojansa Norrköpingin lähellä olevaan Fiuspångin rautatehtaaseen, jota suuresti laajennettiin; wallonilaisia merimiehiä ja seppiä muutti hänen toimestaan sinne. V. 1627 D. muutti itse Ruotsiin, vähää

ennen jo vuokrattuaan useita kruunun rautaruukkeja. Nyt hän sai hoitoonsa kruunun kivääritehtaat sekä kupari- ja suolakaupan johdon. Kristiinan aikana hän vuokrasi lisäksi useita tehtaita Upplandissa, Södermanlandissa, Nerikessä ja Vermlannissa; 1641 D. korotettiin aatelissäätyyn. Tanskan sodan aikana (1643-45) hän osoitti isänmaallista intoa lähtemällä Ruotsin hallituksen kehoituksesta Hollantiin ehdottamaan, että sen hallitus rupeaisi Ruotsin liittolaiseksi; mutta kun siitä ei tullut mitään, varusti hän suureksi osaksi omalla kustannuksellaan 30 laivaa sodassa käytettäväksi, ja myöhemmin hän sai hankituksi vielä 22 laivaa. Viimeisinä ikävuosinaan D. puuhasi Ruotsin kaupan laajentamista; hänen toimestaan hallitus perusti afrikkalaisen kauppaseuran, jonka piti saada yksinoikeus Kanarian saariryhmän eteläpuolella käytävään kauppaan. Kuoli Amsterdamissa 1652.

2. Karl D. (1720-78), ruots. vapaaherra, tehtaanomistaja, hyönteisten tutkija, harjoitti Utrechtin yliopistossa luonnontieteellisiä opintoja. Tehtaissaan hän pani paljon parannuksia toimeen; on saanut mainetta varsinkin hyönteistutkimustensa kautta. Hänellä oli suuri kirjasto, jossa oli melkein täydellisesti sen ajan hyönteistutkimusta käsittelevä kirjallisuus, ja suuri hyönteiskokoelma, jonka itse oli järjestänyt. Hänen tärkein teoksensa on „Mémoires pour servir á l'histoire des insectes" (8 nid. 1752-78).

3. Karl D. (1747-1805), edellisen poika, ruots. valtiomies, oli ensin soturina, mutta hoiti sittemmin suuria maatiluksiaan ja tehtaitaan; häntä pidettiin Ruotsin rikkaimpana ylimyksenä. V:n 1778 valtiopäivillä hän alkoi valtiollisen toimintansa, esiintyen vastustusmiesten joukossa, ja seuraavilla v:n 1786 valtiopäivillä hän oli A. v. Fersenin rinnalla Kustaa III:n kiivaimpia vastustajia. Anjalan miehet luottivat hänen apuunsa ja tekivät selkoa hänelle toimistaan. V:n 1789 valtiopäivillä hän jälleen esiintyi kuningasta vastaan; vangittiin 20 p. helmik. muiden aatelisvastustajien kanssa. Sen jälkeen hän oli kantansa puolesta jonkun verran vanhoillisempi, luopumatta kuitenkaan perustuslaillisista mielipiteistään.

4. Robert Vilhelm D. (1750-1820), suom. valtiomies, kreivi, oli aluksi sotilasuralla ja kohosi Savon jalkaväen rykmentin majuriksi; erosi sotapalveluksesta 1783 ja nimitettiin 1785 Kyminkartanonläänin maaherraksi. D. liittyi 1788 Suomen itsenäisyyspuolueen miehiin, mutta ei sekaantunut kovin pahasti heidän juonitteluihinsa; Kustaa III erotti hänet kuitenkin maaherranvirasta 1789. V:n 1808 sodan aikana hän matkusti Pietariin, jossa hän luultavasti valmisteli G. M. Sprengtportenin ja A. J. Jägerhornin kanssa Suomen vastaista asemaa. D. oli Porvoon valtiopäivillä maamarsalkkana, ja aateliston sekä talonpoikaissäädyn ehdotuksesta hänet nimitettiin vasta muodostetun hallituskonseljin talousosaston jäseneksi ja sotilastoimituskunnan päälliköksi. V. 1809 D. korotettiin kreiviksi.

5. Louis Gerhard D. (1818-96), ruots. valtiomies ja kirjailija, oli useissa viroissa, kunnes 1855 nimitettiin Götan hovioikeuden presidentiksi ja 1858 oikeusministeriksi. Hänen valtiollisesta toiminnastaan on tärkein uuden valtiopäiväjärjestys-ehdotuksen laatiminen, jonka mukaan vanha säätyeduskunta hävisi ja kaksikamarinen tuli sijaan, ja joka hyväksyttiin 1866. V. 1870 hän erosi ministerintoimestaan ja nimitettiin Svean hovioikeuden presidentiksi, mutta tuli uudelleen 1875 oikeusministeriksi ja 1876 valtiomisteriksi. Jouduttuaan eduskunnan kanssa erimielisyyteen sotalaitos-kysymyksessä hän erosi 1880. Valtiopäivillä, ensin aatelissäädyn jäsenenä ja sitten ensimäiseen kamariin valittuna hän ajoi vapaamielisiä uudistuksia. V. 1862 hänet valittiin Ruotsin akatemian jäseneksi; 1881-88 hän oli yliopistonkanslerina. D. kirjoitti useita novelleja, joista mainittakoon „Carl XII:s page" (1847) sekä historiallisten miesten elämäkertoja; v. 1892 ilmestyi kaksi teosta „Valda skrifter" ja „Minnen", jossa viimemainitussa hän kertoo omasta elämästään ja toiminnastaan.

Louis De Geer.

K. O. L.

6. Gerard Jakob D. (s. 1858), vapaaherra, geologi, Louis Gerhard D:n pojanpoika, Tukholman korkeakoulun geologian professori (1904) ja v:sta 1902 saman oppilaitoksen rehtori. Etevä Fennoskandian (ks. t.) kvartäärigeologian tutkija, joka tieteenhaara Pohjoismaissa on viime aikoina kehittynyt etupäässä juuri hänen viittomaansa suuntaan. Tärkeät ovat etenkin D:n mantereenliikuntoja koskevat tutkimukset. Hän on ensimäisenä tehnyt n. s. korkeimman merirajan määräyksiä ja saanut selville, että jääkaudenjälkeisen maankohoamisen suuruus vähenee Fennoskandian keskusosista tämän alueen reunoja kohti. Arvokas tutkimus on myös hänen suunnittelemansa jäämerensaven vuosikertojen laskeminen, joka toimitettiin pitkin rannikkoa Etelä-Ruotsista Keski-Norlantiin saakka. Saatiin tulokseksi, että tämän saven kerrostumiseen, s. o. sisämaanjäätikön sulamiseen tältä alueelta on kulunut suunnilleen 5,000 vuotta, ja samalla kävi selville sulamisajan eri vaiheitten ilmaston vaihtelut. Mainittakoon vielä, että vierinkiviharju-teoria nykyisessä muodossaan on D:n laatima. Tutkimuksissaan Huippuvuorilla hän on ottanut käytäntöön valokuvauksellisen kartoitusmenetelmän. Hänen useimmat tutkimuksensa ovat julaistut aikakauslehdessä „Geologiska föreningens i Stockholm förhandlingar". Muista teoksista mainitsemme „Skandinaviens geografiska utveckling" (1896).

P. E.

Degeli ks. Sulatin.

Degeli-teräs ks. Sulatinteräs.

Degeneratsioni (lat. *dēgenerā'tiō* < *dēgenerā're* = suvustaan huonontua) on elävien olentojen muuttuminen taantuvaan suuntaan. Se saattaa johtaa kokonaisten elinryhmien häviämiseen tai koko elimistön huononemiseen ja tapahtuu sekä suku- että yksilökehityksen kuluessa, jol-

loin jälkimäisessä tapauksessa nuorunsasteet ovat rakenteeltaan täydellisempiä kuin täysikasvaneet. D.-ilmiö on hyvin yleinen loiseläimissä ja kasveissa (ks. Loiseläimet ja Loiskasvit). Ihmisissä huuli ransk. mielisairaiden lääkäri Morel 1857 d:n vallitsevan muutamissa suvuissa, joiden häviön se aiheutti 3:nnessä tai 4:nnessä polvessa. Myöhemmin on ital. Lombroso syventänyt oppia periytyvästä d:sta. D.-oppiin vaikuttavat tuntuvasti nykyään muodostumaisillaan olevat perinnöllisyysteoriat (ks. Perinnöllisyys). [Weismann, „Über Rückschritt in der Natur" (Freib. i Br. 1888).] — *Lääket.* Ruumiin kudosten sairaloiset kemialliset ja fysikaaliset muutokset, jotka saavat aikaan, että kudosten alkeisosat, varsinkin niiden solut, käyvät tavalliseen toimintaansa kykenemättömiksi ja lopulta täydellisesti turmeltuvat. Rasva-d:ssa solut vähitellen täyttyvät rasvahiukkasista ja lopulta hajoavat näiden vapautuessa. Juusto-d:ssa käyvät kuoleutuneet kudokset, menettäessään vettä, juustomaisiksi. Limad. esiintyy etenkin limakalvojen ja ulkoiden rauhasten soluissa, jotka alkavat erittää runsaasti limaa tai itse limautuvat. Kolloidi-d. esiintyy etupäässä soluissa ja lihas-syissä, jotka muuttuvat liimannäköiseksi, himmeänkiiltäväksi, värittömäksi aineeksi. Kolloidi-d. on yleinen kaulan kilpirauhasessa. Amyloidi-d. ks. Amyloidi-muutokset. *(J. A. W.)*

Degerby *[dēgerbÿ]*. 1. Kunta, Uudenmaanl., Raaseporin khlak., Inkoo-Degerbyn nimismiesp.; kirkolle Solbergin asemalta 8 km; 82,4 km², joista viljeltyä maata 2,705 ha (1901); 35,1042 manttaalia, talonsavuja 77, torpansavuja 51 ja muita savuja 201; 1,515 as. (1907), joista suomenkielisiä n. 30; 316 hevosta, 1,574 nautaa, 533 lammasta (1907). — Kansakouluja 3. — 2. Seurakunta, Inkoon kappeli; kirkko puinen (1746, korj. 1901). — 3. Loviisan kaupungin (ks. t.) entinen nimi. — 4. Tulliasema Föglössä. Sen pohjoispuolella olevalla karilla on merkkilyhty Löfskär-Ledsundin laivareitin varrella. — 5. Degerby nimisiä taloja tahi kyliä on Pyhtäällä, Inkoossa, Karjalla ja Paraisissa. *K. S.*

Degerfors *[dē-]*, rautatehdas samannimisessä pitäjässä Örebron läänissä Ruotsissa. Tehtaassa työskentelee n. 1,000 miestä ja sen tuotanto 1905 oli 21,000 tonnia; omistaa Strömsnäsin rautateollisuus-osakeyhtiö. Ylä-D:n (Öfre-D.) perusti jo 1600 Jörgen Camitz. *K. S.*

Degerö *[-ē-]* nimisiä saaria on useampia, kuten Karjalla, Tammisaaren ja Helsingiu pitäjässä. Viimemainittu, jonka erottaa mantereesta D:n kanava, on kaunis huvilasaari Helsingin itäisessä saaristossa. *K. S.*

De Goeje *[dehō'je]*, Michael Jan (s. 1836), alankom. orientalisti, v:sta 1869 arabian professori Leidenin yliopistossa, on nykyajan etevimpiä arabian kielen tuntijoita. Hänen oivallisten tekstijulkaisujensa joukossa huomataan „Edrîsî, Deseription de l'Afrique et de l'Espagne" (Dozyn kanssa, 1866), „Belâdsorî, Liber expugnationis regionum" (s. v.), „Abu-l-Walîd Moslim ibno-l-Walîd, Diwan" (1875), „Bibliotheca geographorum arabicorum" (1870-94) ja „Ibn Qotaiba, Liber poesis et poetarum" (1904). Yhdessä toisten orientalistien kanssa hän lisäksi on painoon toimittanut „Tabari, Annales" (1879-1901), joka käsittelee islamin historiaa v:een 915, sekä kirjoittanut joukon arvokkaita kirjoituksia arabialaisen filologian alalta. *K. T-t.*

Degradatsioni (kesk. lat. *dēgradā're* < lat. *dē*, ja *gradus* = askel, porras, arvoaste), virka-arvon alennus. — Degradeerata, alentaa korkeammasta virasta alempaan.

Dégras *[degrā']*, traania hapettamalla saatu rasvaemulsioni; alkuaan nahkateollisuudessa saatu sivutuote. Nykyään sitä valmistetaan tehdasmaisesti antamalla ilman vaikuttaa traanilla rasvattuihin nahkoihin ja pusertamalla hapettunut tuote niistä pois. D. on hyvä nahkarasva.

Degressioni (lat. *dēgre'ssiō* < *dēgredi* = mennä alaspäin), aleneminen, varsinkin verokannan aleneminen: määrätyn rajan yläpuolella olevista tuloista maksetaan veroa maksimiverokannan mukaan, kun taas tämän rajan alapuolella oleviin tuloihin sovitetaan asteittain aleneva verokanta. Esim. 100,000 mk:sta ja sitä suuremmista tuloista maksetaan veroa 4 %:ia, mutta 50,000 mk:sta 3 ½ %:ia, 20,000 mk:sta 3 %:ia j. n. e. — Adj. Degressiivinen, aleneva.

De Gubernatis *[-ā'-]*, Angelo (s. 1840), it. polyhistori ja kirjailija, kirjoittanut tieteellisiä teoksia monelta eri alalta sekä draamat: „Sampiero" (1858), „Werner" (1859), „La morte di Catone" (1863), trilogian „Il re Nala" (1869), „La morte del re Dasarata" (1871), „Mayâ" (1872), „Romolo" (1873), „Romolo Augustolo, elegia drammatica" (1875), „Savitri" (1877), y. m. D. G:n päämerkitys on kuitenkin tieteellisellä alalla. Mainittava on hänen kirjoittamansa Alessandro Manzoni'n elämäkerta. Tunnettu on myös hänen teoksensa „Nykyaikaisten kirjailijain biografinen nimikirja" (1879-80). *J. H-l.*

De gustibus non est disputandum (lat.), makuasioista ei auta kiistellä.

Dehio, Georg (s. 1850), saks. taidehistorioitsija. Opiskeli Tartossa, Göttingenissä ja Bonnissa etupäässä yleistä historiaa ja tuli 1877 tämän aineen dosentiksi Münecheniin. Myöhemmin hän on liikkunut yksinomaan taidehistorian alalla saavuttaen arvossapidetyn nimen varsinkin keskiajan ja rakennustaiteen tuntijana. On nykyään taidehistorian professorina Strassburgissa. Paitsi yleishistoriallisia tutkimuksia hän on julkaissut taidehistorialliset teokset: „Kirchliche Baukunst des Abendlandes" (1884-1901, yhdessä G. von Bezoldin kera), „Kunstgesehichte in Bildern" (1898-1901, 5 osaa, joista 1:sen on toimittanut Fr. Winter) sekä parhaillaan ilmestyvät „Handbueh der deutsehen Kunstdenkmäler (3 os. valmiina) ja „Die Denkmäler der deutsehen Bildhauerkunst". *F. L.*

Dehli ks. Delhi.

Dehmel *[dē'm-]*, Richard (s. 1863), saks. runoilija. Vahva symbolistinen väritys on hänen runokokoelmillaan „Erlösungen" (1891), „Aber die Liebe. Ein Ehemanns- und Menschenbuch" (1893), „Lebensblätter" (1895), „Weib und Welt" (1897). D. on kirjoittanut modernin näytelmän „Der Mitmenseh" (1895) ja tanssi-näytelmän „Luzifer" (1899). Yhdessä vaimonsa Paula D:n kanssa hän on julkaissut: „Fitzebutze. Allerhand Schnickschnack für Kinder" (1900). [Furcht, „Riehard Dehmel" (1899); Moeller-Braek, „Riehard Dehmel" (Berl. 1900); Julius Bab, „Riehard Dehmel" (Berl. 1903).] *J. H-l.*

Dehn *[dēn]*, Siegfried (1799-1858), saks. musiikkiteoreetikko, jouka oppilaina ovat olleet Glinka, Cornelius, Kiel ja Rubinstein. Toimi Berliinin kuninkaallisen kirjaston musiikkiosaston hoitajana, saattaen sen erinomaiseen kuntoon. *I. K.*

Dei (daji, turk., = „eno") l. dey. 1. Janitšaarien (ks. t.) puhuttelusana komentavalle upseerilleen. — 2. Algeriassa nimitystä käytettiin vv. 1600-1830 janitšaaripäällikön arvonimenä ja siirtyi v. 1710 näitten valitseman maan siviilihallitsijan arvonimeksi.

Deianeira *[dēia'-]* (lat. *Dēianī'ra)*, kreik. taruhenkilö, Kalydonin (tai Pleuronin) kuninkaan Oineuksen tytär, Herakleen puoliso. Puolisojen matkustaessa Herakleen kotimaahan kentauri Nessos tarjoutuu kantamaan selässään D:n Euenos-joen yli, mutta yrittääkin tehdä hänelle väkivaltaa. Herakles silloin ampuu myrkytetyllä nuolella Nessoksen kuoliaaksi. Kuollessaan Nessos neuvoo D:n ottamaan hänen myrkynsekaista vertansa, käyttääksensä sitä tarvittaessa lemmennosto-taiaksi. Kun Herakles myöhemmin tuo kotiinsa nuoren rakastajattaren, niin D. antaa puolisolleen Nessoksen verellä sivellyn juhlapuvun, toivoen siten elvyttävänsä jälleen hänen sammuneen rakkautensa. Mutta myrkky tuottaakin Herakleelle sellaisia tuskia että hän, tehdäkseen niistä lopun, polttaa itsensä elävältä roviolla. Epätoivoissaan D. surmaa itsensä. — Tarua on Sophokles käsitellyt Trakhiniai tragediassaan. *O. E. T.*

Dei gratia *[-e'i -āt-]* (lat., = „Jumalan armosta"), lisäys arvonimeen, ensi kerran Epheson kirkolliskokouksessa (431) läsnäolleiden piispain käyttämä. Keskiaikana sen omaksuivat maalliset ruhtinaat, ensin Karolingit, ja vähitellen muutkin hallitsijat. 13:nnelta vuosis. alkaen korkeat kirkolliset viranomaiset rupesivat käyttämään arvonimensä lisänä: „Dei et apostoliei sedis gratia" s. o. Jumalan ja apostoliseu istuimen armosta. Maallisten ruhtinaiden arvonimen lisäyksenä tahtoo lauselma luonnollisesti ilmaista heidän valtansa jumalallista perustusta. *E. K-a.*

Deilephila, perhossuku kiitäjien *(Sphingidæ)* heimossa. Suuria, erittäin loistavanvärisiä perhosia, joiden etusiivet ovat pitkät, kapeat, suippokärkiset, takasiivet pienet, kolmiomaiset. Ovat liikkeellä iltahämärässä, jolloin ne ilmassa liidellessään imevät kukista (esim. sireenin ja kaprifoliumin kukista) mettä. Toukat liereitä tai päähän päin suippenevia, kaljuja; niiden 11:nnessä nivelessä on sarvi tai pieni kyhmy; 3-5 nivelten kyljissä suuri silmätäplä. — Suomessa on tavattu 4 lajia: *D. Elpenor* ja *D. porcellus*, jotka ovat oliivinvihreän ja ruusunpunaisen kirjavia, siivenkärkien väli edellisellä 50-65 mm, jälkimäisellä 45-50 mm; *D. galii*, jonka siivissä on mustan, mustanvihreän, harmaan, valkean, vaaleanpunaisen ja punaisen värisiä, enimmäkseen pitkittäisiä kirjauksia, siivenkärkien väli 60-75 mm; *D. nerii*, heinänvihreä, valkeilla ja sinipunanharmailla täplillä koristettu, siivenkärkien väli 90-110 mm. (ks. liitekuvaa Perhoset.) *U. S-s.*

Deinarkhos (lat. *Dina'rchus)*, kreik. puheiden kirjoittaja (4:nnen vuosis. jälkipuoliskolla ja 3:nnen alussa e. Kr.), syntyisin Korinthoksesta, eli Ateenassa metoikkina. Liittyi Demetrios Phalerolaiseen; pakeni tämän kukistuessa (307) Ateenasta, jonne hän palasi 292. Hänen puheitaan, jotka hän kirjoitti maksusta muiden esitettäviksi, on säilynyt kolme. Ne koskevat Harpaloksen juttua, ovat kiihkoisia ja täynnä herjauksia (m. m. Demosthenesta vastaan). *O. E. T.*

Deiokes (kreik. *Dēio'kēs)*, kreikkalaisten lähteiden mukaan, Median valtakunnan perustaja ja Ekbatanan rakentaja. Mainitaan Dajakku nimellä myöskin nuolenpääkirjoituksissa, joista näkyy, että Sargon n. 715 e. Kr. otti hänet perheineen vangiksi ja kuljetti Hamatiin Syyriaan. *K. G.*

Deiotarus *[-o'-]* (k. 40), Galatian tetrarkki, sai Pompeiukselta ja Rooman senaatilta palveluksistaan n. 63 e. Kr. kuninkaan nimen sekä vallan Vähässä-Armeeniassa. Kansalaissodassa D. ensin kannatti Pompeiusta, mutta liittyi sitten Cæsariin, jota hän avusti sodassa Pharnakesta vastaan 47 e. Kr., ja sai edelleen pitää kuninkaannimen sekä osan valtakunnastaan. V. 45 D:n oma tyttärenpoika Castor syytti D:ta Roomassa murhayrityksestä Cæsaria vastaan. Cicero puolusti D:ta sillä menestyksellä, että kanne hylättiin. Cæsarin kuoltua D. sai Antoniukselta suurta rahasummaa vastaan entiset alusmaansa. Sitten D. siirtyi Brutuksen ja Cassiuksen puolelle ja taasen lopuksi liittyi triumviireihin. *K. J. H.*

Deiphobos *[dēi'-]*, troialaistarustossa Priamoksen ja Hekaben poika. Pikku-Ilias nimisen eepoksen mukaan D., Paris veljensä kaaduttua, nai Helenan.

Deismi (< lat. *deus* = jumala). 1. Dogmaattisena käsitteenä deismillä tarkoitetaan sellaista jumalakäsitettä, jonka mukaan Jumala on niin korkealla maailman yläpuolella (transseendenttinen), ettei hänen ja maailman välillä ole mitään jatkuvaa yhteyttä. Jumala on tosin maailman luonut, mutta sen jälkeen se kehittyy lakiensa mukaan. Deistinen jumalakäsite on uskonnolle turmiollinen, se kun ei myönnä voivan olla olemassa todellista yhteyttä Jumalan ja ihmisten välillä, joten esim. rukous tulee merkityksettömäksi. — 2. Historiallisena käsitteenä deismillä tarkoitetaan sitä vapaa-aatteista uskonnollista liikettä, joka sai alkunsa Englannissa. Sen alkuunpanija oli Herbert Cherburyn lordi (1583-1648), jonka mukaan alkuperäinen, „luonnollinen uskonto" sisältää ainoastaan seuraavat 5 oppilausetta: 1) Jumala on olemassa, 2) korkeinta olentoa on kunnioitettava, 3) jumalanpalveluksen pääkohdat ovat hyve ja hurskaus, 4) syntejä on kaduttava ja ne ovat sovitettavat, 5) tulevassa elämässä on ihmisellä odotettavana palkinto tai rangaistus. Kaikki muut uskonopit ovat ihmisten keksimiä. — Yleensä deistit väittivät, että „luonnolliseen uskontoon" kuuluu se, mikä kaikille uskonnoille on yhteistä. Toiset taas panivat enemmän painoa siihen, että uskonnon tulee olla järjenmukainen ja että sen varsinaisena sisällyksenä on siveyslaki. Huomattavia deistejä olivat: John Toland (1670-1722), pääteos: „Kristinusko ilman mysteerejä", Anthony Collins, jonka teoksen nimen mukaan deistejä ruvettiin nimittämään „vapaa-ajattelijoiksi", Matthews Tindal (1656-1733), pääteos: „Kristinusko yhtä vanha kuin maailma"

ja lord Shaftesbury (1671-1713), etevä moraalifilosofi. — Uskonnon kehityksen deistit käsittivät jatkuvaksi rappeutumiseksi, josta ajottaisin esiintyvät uskonpuhdistajat koettavat nostaa sen jälleen alkuperäiseen puhtauteen. Täten deistit ensimäisinä käsittelivät yleistä uskonnonhistoriaa. Deismin uskonnollista kantaa edustivat Ranskassa Voltaire ja Rousseau, Saksassa H. S. Reimarus. *E. K-a.*

Deiters, Hermann (s. 1833), saks. musiikkikirjailija, varsinkin tunnettu Beethovenin tutkijana. *I. K.*

Deitrich ks. Deutrich.

Dejanira ks. Deianeira.

Dejean *[dəžã']*, Pierre François Aimé Auguste (1780-1845), ransk. hyönteistieteilijä, kreivi, Napoleon I:n aikuinen upseeri. Perusti hyönteiskokoelman, jonka vertaista suuruudessa ja runsaudessa ei ollut toista Euroopan manterella. Teoksia: „Species générales des coléoptères" (1825-37, 5 nid.); „Iconographie des coléoptères d'Europe" (1829-36, 5 nid.); „Histoire naturelle et iconographie des coléoptères d'Europe" (yhdessä Boisduvalin kanssa, 1828-38; valmistumaton). *U. S-s.*

Dejektsioni (lat. *dēje'etiō* = alasheittäminen), *lääket.*, ulostus; niin hyvin tarpeenteko kuin itse kiinteät ulostukset.

Déjeuner *[dežənē']* (ransk., < kielteinen *dé*, ja *jeûne* = paasto; oik. se, mikä ensiksi syödään tyhjään vatsaan), aamiainen, joko ensimäinen (aamukahvi, -tee, -suklaa) tai toinen, varsinainen aamiaisateria. — D. dinatoire l. d.-dîner, aamiaispäivällinen.

De jure *[de jūrē]* (lat.), lain l. oikeuden kannalta, lain mukaan. Vastakohta = de facto.

„De jure belli et pacis" *[dē jūrē -lī pā-]*, kuuluisa Hugo Grotiuksen (ks. t.) kirjoittama teos.

Deka... (kreik.), kymmen..., käytetään useissa yhdistyksissä, esim. dekalogi.

Dekaani ks. Dekanus.

Dekabristit („joulukuun-miehet", ven. sanasta *deka'brj* = joulukuu), Venäjän historiassa osanottajat siihen sotilaskapinaan, joka joulukuussa 1825 hallitsijanvaihdoksen johdosta puhkesi Pietarissa. Venäläisten sotajoukkojen pitkällinen olo läntisessä Euroopassa Napoleonin sotien aikoina oli niiden upseeristossa herättänyt pyrkimyksiä Venäjälläkin aikaansaamaan perustuslaillisen hallitustavan. Heidän keskuudessaan syntyi tässä tarkoituksessa salaisia yhdistyksiä, jotka yhtyivät kahteen suureen ryhmään, pohjoiseen ja eteläiseen. Edellisen etunenässä oli ruhtinas Sergei Trubetskoi, jälkimäisen eversti Pestel, joka oli valmistanut ehdotuksen venäläiseksi valtiosäännöksi. Aleksanteri I:n kuolema ja silloin esiintynyt sekava kysymys kruununperimyksestä (ks. Venäjä, historia) sai Pietarissa olevat salaliittolaiset 26 p. jouluk. ryhtymään kapinaan, joka kuitenkaan ei onnistunut, m. m. ruhtinas Trubetskoin osoittaman toimettomuuden tähden. Sen jälkeen vangittiin myöskin liiton johtajat etelässä, jossa eversti Sergei Muravjev-Apostolin yrittämä aseellinen vastarinta samoin kukistettiin. Tutkimuksen ja tuomion mukaan viisi enimmän syyllistä dekabristia: Pestel, runoilija Rylejev, Muravjev-Apostol, Bestužev-Rjumin ja Kahovskij 25 p. heinäk. 1826 hirtettiin, toista sataa muuta tuomittiin pakkotyöhön tai karkoitettaviksi Siperiaan, jossa kurjuutta kärsien saivat viettää koko jälellä olevan elinaikansa tai suuren osan siitä. Dekabristein kapinasta ja myöhemmistä vaiheista on olemassa varsin runsas kirjallisuus, osaksi heidän itsensä sepittämä. *K. G.*

Dekadenssi (ransk. *décadence)*, rappio, turmelus.

Dekadentit (ransk. *décadents* < *décadence* = rappio). Tämä nimi on eräällä 1880-luvulla Ranskan kirjallisuudessa esiintyneellä suunnalla, joka syntyi vastavaikutuksena naturalistisen romaanin todellisuudenanalyysille ja kankealle parnassolaiselle lyriikalle. Tämän suunnan edeltäjiä ovat jo Baudelaire ja Verlaine. Vastoin naturalismin kaavamaisuutta dekadentit tahtovat antaa arvoa yksilöllisyydelle ja esittää sitä, mikä on poikkeuksellista, erikoista, sairaloista, hämärää, itsetiedotonta, vaistomaista. Tästä suunnasta on kehittynyt uudemman runouden ja kuvaamataiteen symbolismi (ks. t.). Dekadentteihin luetaan m. m. Paul Adam, Anatole Baju, Maurice Maeterlinck. Varsinkin Venäjällä tämä suunta on herättänyt vastakaikua. [G. Kahn, „Symbolistes et décadents" (1902).]

Dekadi (ransk. *décade* < kreik. *deka's* < *deka* = 10), kymmenikkö, kymmenmäärä; kymmenen vuoden, kuukauden, viikon, päivän aika. Kuukauden jako d:hin oli olemassa esim. vanhoilla kreikkalaisilla. Ranskan vallankumouksen aikaisen tasavallan kalenterin kymmenpäiväinen viikko oli d.; itse kalenterin nimenä oli décadrier. vrt. Décadi. *S. N.*

Dekagramma (kreik. *deka* = kymmenen, ja gramma), 10 grammaa.

De Kalb, kaupunki Yhdysvalloissa Illinoisin valtiossa. Siinä asuu suomalaisia noin 300, jotka työskentelevät tehtaissa. Ensimäiset suomalaiset muuttivat sinne 1893. *W. P.*

Dekalitra (kreik. *deka* = kymmenen, ja litra), 10 litraa.

Dekalogi (kreik. *deka'logos* < *deka* = kymmenen, ja *logos* = sana) ks. Kymmenet käskyt.

Dekameron ks. Boccaccio.

Dekametri (kreik. *deka* = kymmenen, ja metri), 10 metriä.

Dekan *[-ē-]*, Dekhan l. Deccan (sanskr. *Dakšina)*, Etu-Intian eteläosa, muodostaa kolmionmuotoisen niemimaan, jota Bengaalin-lahti idässä ja Arabian-meri lännessä rajoittavat. Itäinen rannikko on nimeltään Koromandel, läntinen Malabar. Näitä rajoittavat Itä- ja Länsi-Ghatsvuoret; edelliset eivät ulotu mereen asti, vaan erottavat kapean, matalan ja verrattain hedelmällisen, mutta meren tyrskyille alttiin ja satamista köyhän Koromandel-rannikon pengermäisestä ylätasangosta, joksi sisämaa pääasiallisesti on muodostunut. Tämä on lännessä n. 1,000-1,300 m yl. merenp. ja laskee itää kohti; täältä saavat monet itään virtaavat joet kuten Narbada, Tapti, Mahanadi, Godavari ja Kistna alkunsa. Ilmasto kuuma (keskilämpö 27°); kuiva maanlaatu saatetaan keinotekoisen kastelun avulla hedelmälliseksi. *W. S-m.*

D:n historia muodostaa useita jaksoja uusien kansanheimojen maahan tunkeutumisen mukaan. V:n 500 tienoissa j. Kr. levisi maahan hindulaisia kansoja, vallaten alaa dravidoilta ja perus-

taen Tšalukya nimisen valtakunnan, jonka hajaantuneet osat vähitellen joutuivat 1001 Pohjois-Intiaan ja sittemmin Etelä-Intiaan tunkeutuneitten muhamettilaisten kansojen alaisiksi, joiden valtakunta 1482 hallitsijaksi tulleen Mahmud Šah II:n aikana oli laajin ja lujin, ulottuen yli koko D:n Mysoren pohjoispuolella. Etelämpänä piti vielä puoliaan hindulaisten v. 1326 perustama Vidšayauagar-valta, joka vasta 1550 v:n paikkeilla kukistui sillävälin hajaantuneiden muhamettilaisten yhtyneistä ponnistuksista. Vv. 1686-87 muhamettilaisten valtojen jätteet paitsi Sivadšin 1674 perustama Marathi-valtio taas joutuivat suurmoguli Aurangzebin alamaisiksi. V. 1774 tämä valtio joutui sotaan englantilaisia vastaan hajaantuen lopullisesti 1818. — Nykyään D. jakaantuu valtiollisesti Sentraaliprovinsseihin, Berarin provinssiin, Bombayn ja Madrasin presidenttikuntiin, sekä Haidarabadin ja Mysoren kotimaisiin vasallivaltioihin. *E. E. K.*

Dekanteerata (lat. *dē* = pois, ja kreik. *kantho's* = kulma), *kem.*, erottaa neste sakasta varovasti kallistamalla lasia, jolloin neste juoksee pois, mutta sakka jää jälelle.

Dekantterilasi (ks. D e k a n t e e r a t a), k e i t i n l a s i, kemiallisissa töissä käytetty ohutseinäinen lasi, joka kestää suuria lämpötilanvaihdoksia.

Dekanus, d e k a a n i (< lat. *decem* = kymmenen), roomalaisten keskuudessa kymmenmiehisen telttaosaston *(contubernium)* päällysmies. Vanhassa krist. kirkossa d. oli abbotin alainen kymmenkunnan munkin esimies, sitten d. oli kastekirkon pastorin nimitys ja lopuksi tuomiokapitulin jäsenen nimi (ruots. *diœkn)*. Protestanttisessa kirkossa d. joskus on sama kuin superintendentti l. tarkastaja. Yliopistoissa d. on tiedekunnan tai sen osaston puheenjohtaja. Meidän yliopistossamme säännöllisesti tiedekunnan tahi osaston virkavuosiltaan vanhin vakinainen professori kanslerin nimittämänä on dekanuksena. *K. J. H.*

Dekapitatsioni (lat. *dē* = pois, ja *caput* = pää), pään poikkileikkaaminen; vaalitekniikassa: johtajain syrjäyttäminen (kun toinen puolue antaa äänensä toisen puolueen sivuehdokkaille syrjäyttääkseen tämän pääehdokkaat).

Dekapolis (kreik. *deka* = kymmenen, ja *polis* = kaupunki) l. r e g i o D e c a p o l i t a n a, maakunta ja kaupunkiliitto Palestiinassa (Mat. 4_{25}, Mark. 5_{20}, 7_{31}), joka sai alkunsa siten, että Pompejus 63 e. Kr. vapautti muutamat helleeniläiskaupungit juutalaisten vallasta ja antoi niille itsehallinnon monine oikeuksineen Syyrian maaherran valvonnan alla. Tähän liittoon kuului alkuaan 10 kaupunkia, joista kaikki paitsi Skytopolis olivat Jordanin itäpuolella: Pella, Dion, Gerasa, Philadelphia, Gadara, Raphana, Kanatha, Hippos ja Damaskos. D. oli kreikkalais-roomalaisen sivistyksen varsinainen pesä Syyriassa. Todisteena siitä ovat vielä sen kaupunkien rauniot ja lukuisat muistomerkit. N. v:n 300 vaiheilla liitto hajosi, kun osa sen kaupungeista yhdistettiin roomalaisen maakunnan Arabian kanssa. [Schürer, „Gesch. des jüd. Volkes", I 299 seur., II 29, 115 seur., G. A. Smith, „The historical geography of the Holy Land", s. 593 seur.] *(K. T-t.)*

Dekastylos (kreik. *deka* = 10, ja *stȳlos* = pilari), rakennus, jonka etusivua koristaa 10 rivissä olevaa pilaria l. pylvästä.

Dekateerata (ransk. *décatir)*. 1. Oikeastaan Pariisissa 1822 keksitty menettely poistaa villakankaista liiallinen painokiilto käsittelemällä niitä vesihöyryllä. — 2. Nykyään menettely, jonka tarkoitus päinvastoin on antaa kankaalle syvempi ja pysyväisempi kiilto kuin mikä yksinomaan painamalla saadaan. Tämä koskee varsinkin n. s. kuivaa d e k a t u u r i a, jossa käytetään pienen paineen alaista höyryä, jottei kankaan väriä pilattaisi. N. s. märkä dekateeraus, jonka tarkoituksena on poistaa kankaasta siihen mahdollisesti jääneet öljy-, suopa- ja väripilkut, tehdään lämpöisellä vedellä vesihöyryn asemesta. *(W. B.)*

Dekeleia *[-ke'-]*, Attikan Hippothoontis-phyleen kuuluva kunta (demos), n. 2 penink. pohjoiseen päin Ateenasta, Parnes-vuoriston rinteillä. Peloponnesoksen sodan toisen jakson kuluessa spartalaiset 413 asettivat sinne linnoitetun leirin, josta sodan loppuun asti hallitsivat Parnes- ja Pentelikos-vuorten välissä kulkevia tärkeitä teitä sekä alituisilla partioretkillä ahdistivat ateenalaisia. *O. E. T.*

Dekhan ks. D e k a n.

Dekker, E d u a r d D o u w e s (1820-87). alankom. kirjailija, oli ylhäinen virkamies Alankomaiden intial. siirtokunnassa, Lebakissa. Kun D. puolusti alankomaalaisten viranomaisten kovasti sortamia jaavalaisia alkuasukkaita, sai hän kovia nuhteita, minkä vuoksi otti eron virasta. Alankomaihin palattuaan hän koetti avata kotimaansa hallituksen silmät näkemään ja parantamaan onnettomien jaavalaisten tilaa, mutta turhaan. Nyt hän tarttui kynään ja kirjoitti romaanin, jonka nimi suomennettuna kuuluu „Max Havelaar eli Alankomaalaisen yhtiön kahvihuutokaupat". Hän julkaisi sen, myöhemminkin säilyttämällään salanimellä M u l t a t u l i (lat., = olen paljon kärsinyt). Tässä romaanissa on kuvattu jaavalaiset olot loistavin värein ja hehkuvin tuntein. Itämainen luonto ja ihmiset, hallituksen tyrannius ja eurooppalaisten kauppiaiden omanvoitonpyynti saavat siinä mitä selvimmän valaistuksen. Tämä loistavatyylinen kirja herätti tavatonta huomiota. Taloudellisen ahdingon vuoksi D. tämän jälkeen tuli hyvin tuotteliaaksi ja julkaisi koko sarjan teoksia, joista mainittakoon 7 nidosta käsittävä teossarja „Ideen" (1862-77), joka sisältää muiden muassa draaman „Vorstenschool" sekä mestarillisen kertomuksen „Pikku Walterista". [Elämäkertoja ovat kirjoittaneet: C. D. Busken Huet (1885) ja Meerkerk (1900). vrt. Th. Swart Abrahamsz, „Eduard Douwes Dekker, Eene ziektegeschiedenis" (1888).] *J. H-l.*

Deklamaattori (lat. *dēclāmā'tor)*, lausuja, sanasankari. (vrt. D e k l a m a t s i o n i).

Deklamatorium (lat *dēclāmātō'rius* = puhetaidollinen), taiteellinen lausunto-esitys, lausunto säestyksen kera.

Deklamatsioni *(dēclāmā'tiō* = puhuminen harjoituksen vuoksi), jonkun runon, puheen, näytelmän j. n. e. taiteellinen suullinen esittäminen. [R. Benedix, „Der Mündliche Vortrag" (3 osaa); Palleske, „Die Kunst des Vortrags" (Stuttg. 1892); Skranp, „Die Kunst der Rede und des Vortrags" (1894); Vihtori Peltonen, „Puhetaito".]

Deklameerata l. d e k l a m o i d a (lat. *dēclāmā're)*, lansua, snusanallisessa muodossa taiteellisesti esittää runoa, puhetta, j. n. e. (vrt. D e k l a m a t s i o n i).

Deklaratsioni (lat. *dēclārā'tiō)*, selitys, selvitys; julistus, kuulutus; tulojen ilmoitns verotnsta varten, veroilmoitns (ks. T u l o v e r o); maksujen lakkauttamisen ilmoitus; tullattaviksi ilmoitettujen tavarain luettelo.

Deklareerata (lat. *dēclārā're)*, oik. tehdä selväksi, selittää; julistaa (joku päätös); ilmoittaa tulonsa (veroitettaviksi); luetella, ilmoittaa tavaroita tullattaviksi.

Deklinatorium (lat. *dēclīnā're* = taivnttaa), koue, millä mitataan deklinatsionia (ks. t.). Sen pääosina ovat terävälle kärjelle asetettu tahi hienon langan varaan ripustettu magneettineula (deklinatsioninenla), joka voi vapaasti kiertyä vaakasuoran, asteihin jaetnn levyn päällä. Astelevyn kanssa yhdensuuntaisesti kiertyvään renkaaseen on kiinnitetty kaksi tukea, jotka kannattavat pystysnorassa tasossa liikkuvan kiikarin akselia. Deklinatsioni määrätään siten, että kiikari ensin käännetään jotakin tähteä tai taivaan rannalla olevaa esinettä kohti, jonka asema tähtitieteelliseen meridiaaniin nähden on tnnnettn ja tämän jälkeeu kierretään rengasta ja kiikari asetetaan magneettineulan akselin suuntaan. Ero kiikarin molempien asentojen välillä on deklinatsioni. Nyttemmin ovat d:ien tilalle tulleet magnetometrit ja magneettiset teodoliitit. *(V. V. K.)*

Deklinatsioni (lat. *dēclīnā'tiō* = taivutns, poikkeus < *dēclīnā're* = taivuttaa, poiketa). *Kielit.*, sijoittelu ks. T a i v u t u s. — *Tähtit.* ks. T ä h t i t i e t e e l l i s e t k o'o r d i n a a t i t. — *Fys.* Kulma, miukä vapaasti ripustettn vaakasnora magneettineula tekee paikan tähtitieteellisen meridiaanin kanssa. D., mikä oli tnnnettn jo puolen vuosisataa ennen Kolumbusta, mitataan deklinatoriumeilla (ks. t.) ja magnetometreillä (ks. t.). Sen suuruus ou erilainen eri paikoissa maapalloa. Halley oli ensimäinen, joka (1700) kuvasi deklinatsioniu suuruutta maailmankartalla n. s. isogoneilla, s. o. viivoilla, jotka vedetään kartalle paikkojen yli, joilla on sama deklinatsioni. Agonit ovat viivoja, jotka yhdistävät paikkoja, joiden deklinatsioni on = 0. Ne jakavat maapallon alneihin, joista toisissa deklinatsioni on läutinen, toisissa itäinen. Läntinen on d. m. m. Euroopassa ja Afrikassa, itäinen Tyynellä-valtamerellä. — D. on jaksottaisten ja satunnaisten vaihtelnjen alaiuen. Jaksottaiset vaihtelut ovat päivittäisiä tai sekulaarisia. Sekulaaristen muutosteu jaksou pituus ou useita vuosisatoja. Deklinatsionikartta pitää siis paikkansa vain sinä vuonna, jolle se on tehty, mutta tuutemalla vaihtelut voidaan sitä käyttää kauemminkin. Merimatkoilla hyvät deklinatsionikartat ovat välttämättömät. Kompassi ei ole mikään muu kuiu deklinatsionineula. Helsingin d. on (heinäk. 27 p. 1900) 2° 33′,6 länteen; sen suuruus on vähenemässä. *V. V. K.*

Deklinatsioniasteikko l. -p i i r i, ekvatoriaalissa deklinatsioniakselia vastaan kohtisuora, asteihin jaettu ympyrä deklinatsiouin määräämistä varten. *(V. V. K.)*

Deklinatsionineula (lat. *dēclīnā'tiō* = poikkeus) ks. D e k l i n a t o r i u m.

Deklineerata (lat. *dēclīnā're* = taivuttaa), sijoitella, taivuttaa sanaa eri sijoissa ja lnvuissa.

Deklinometri (vrt. D e k l i n a t s i o n i), Fnessin suunnittelema koje, millä voidaan graafillisesti merkitä deklinatsioniero. *(V. V. K.)*

Dekokti (lat. *dēco'ctum* < *dēco'quere* = nntaa), n u t o s, tuote, joka saadaan kun jähmeiden aineitten seoksia keitetään vedessä. Linkenevat aineet saadaan tällä tavoin erotetuiksi liukenemattomista. *W. B.*

Dekolteerattu (ransk. *décolleter* = paljastaa kaula ja hartiat), avorintainen.

Dekompositsioni (lat. *dē,* ja *compō'nere* = asettaa yhteen), hajoittaminen (ainesosiin), irroittaminen; kangasmallein sidonnan määrääminen ja kuvaaminen paperille. — D e k o m p o s i t s i o n i k a i v o, likaviemärin yhteydessä oleva kaivo, jossa pnhdistava saasta-aineiden hajoaminen tapahtun. vrt. B i o l o g i n e n v e d e n p u h d i s t u s.

Dekoratiivinen (ransk. *décoratif* < lat. *decorā're* = koristaa), koristava, koristeellinen, dekoratsionia (ks. t.) muodostava. *Rakennust.* vastakohta käsitteelle k o n s t r u k t i i v i n e n. Maalaustaitcessa: värivaikutusta aikaansaava puoli.

Dekoratsioni (ransk. *décoration* < lat. *decorā're* = koristaa), yleensä jonkun esineen koristaminen, kuten esim. rakennuksen nlko- tai sisäscinien, jonkun jnhlapaikan somistaminen, j. n. e. Suppeammassa merkityksessä tarkoitetaan d:lla näyttämökoristeita, s. o. n. s. knlisseja (seiniä, taustoja, kattoja, puita), jotka ovat maalatut siten, että ne yhdessä, kappaleen tapahtumapaikan vaatimusten mukaan, muodostavat uäyttämöknvan. — Dekoratsioni merkitsee myös ritarimerkin antamista jollekin henkilölle.

Dekoreerata (lat. *decorā're)*, koristaa, jnhlallisesti somistaa; antaa jollekin kunniamerkki, tähdittää. (vrt. D e k o r a t s i o n i).

Dekreetti (lat. *dēcrē'tum* < *dēcc'rnere* = päättää), päätös, viraston antama asetus. — D e k r e t e e r a t a, päättää, säätää, määrätä.

Dekrementti (lat. *dēcrēme'ntum* = vähenemiuen), *mat.*, muuttuvaisen suureen pienenemismäärä. ks. L o g a r i t m i n e n d e k r e m e n t t i.

Dekrepiitti ks. D e e r e p i t u s.

Dekretaali (lat. *litterœ* l. *epistolæ dēcrētā'les* < *dēcrē'tum* = määräys), kirjelmä tai määräys, jonka paavi epäilyttävissä tapanksissa toimitnttaa jossakin kirkollista kurinpitoa koskevassa asiassa. Dekretaalit olivat aluksi vain selityksiä ja niitä käytettiin aivan samoin kuin mniden arvossa pidettyjen kirkonopettajien lausunnoita. Mutta Rooman piispan (paavin) etevämmyyden turvissa ne vähitellen 5:nnestä vuosis. lähtien alkavat esiintyä ehdottoman tottelevaisunden vaatimuksina ja saavat sijansa kirkolliskokousten päätösten rinnalla. Sunrinta hnomiota herättivät n. s. P s e u d o - i s i d o r i s e t d e k r e t a a l i t (ks. t.).

Deksippos, H e r e n n i o s (n. 276 j. Kr.), kreik. valtiomies, sotapäällikkö, rectori ja historiankirjoittaja, pelasti kotikaupunkinsa Ateenan goottien hyökkäykseltä 267. (Tämä on aiheena Viktor Rydbergin ylevässä rnuossa „Dexippos"). D:n kirjoista on vain katkelmia säilynyt.

Dekstriini (< lat. *dexter* = oikeanpuolinen), t ä r k k e l y s k u m i, useampien veteen linkene-

vien, mutta alkoholiin liukenemattomien kumintapaisten hiilihydraattien (ks. t.) seos. Kemialliselta kokoumukseltaan arvellaan d:n olevan $(C_6H_{10}O_5)_n$, jossa n:n arvo eri dekstriineissä vaihtelee ja saattaa olla hyvinkin suuri. Kaupassa käypä d. on kellertävää jauhetta, jota valmistetaau tärkkelyksestä kuumentamalla sitä laimennetun typpihapon kanssa. Koska dekstriiniä syntyy myös maltaissa diastaasin vaikuttaessa tärkkelykseen, tavataan sitä mallasjuomissa, esim. oluessa. Kuumentamalla tärkkelystä noiu 210°:een syntyy niinikään dekstriiniä. Tästä syystä se onkin kypsän leivän kuoren pää-aineosia. Verrattain huokean hintansa tähden käytetään d:ä arapikumin asemesta postimerkkien, kirjekuorien ja etikettien liimaukseen, värien sidokkeeksi kangaspainossa y. m. tarkoituksiin.
W. B.

Dekstroosi ks. Rypälesokeri.

Dekupiiri-saha (ransk. *découper* = leikata), koneellinen lehtisaha, jonka sahaavana osana on kapea, mutta vahva ja edestakaisin liikkuva sahanterä. Terä jännitetään kahden kaksivartisen vivun väliin. Toisesta päästään kummatkin vipuvarret ovat kiinnitetyt kampilevyyn, josta sahanterä saa edestakaisen liikkeensä. Dekupiirisahalla valmistetaan vääräviivaisia leikkauksia kappaleihin, joita sahattaessa ohjataan käsin joko kiinteällä tai käännettävällä työpöydällä.
L. E. Kŋ-n.

Del. (lat.), lyhennys sanasta deleatur, „poistettakoon" (korjausluvussa, merkitään tavallisesti ϑ), sekä sanasta delineavit, „piirrusti", kuparipiirroksien alla.

Delaattori (lat. *dēlā'tor)* merkitsi muinaisajau roomalaisilla ilmiantajaa. Erityisesti nimitettiin näin sellaisia ilmiantajia, jotka keisariajalla, päästäkseen keisarin suosioon ja hankkiakseen itselleen persoonallisia etuja, ammattinaan harjoittivat majesteetinrikosten ilmiantamista. *(O. K:nen).*

De la Barre *[dəlaba'r]*, Reinhold Johan (k. 1724), ruots. soturi, polveutui eräästä ransk. aatelissuvusta, joka oli muuttanut Liiviamaalle. Hän palveli suuren Pohjan sodan alkaessa Tiesenhausenien ratsuväenrykmentissä; tuli 1712 Turun ja Porin läänin kaksinnusratsuväen everstiksi, 1713 kenraalimajuriksi sekä Hämeen-Uudenmaan kaksinnusratsuväen everstiksi. D. taisteli urhoollisesti Pälkäneellä 1713 estäen pitkän aikaa venäläisten hyökkäystä; mutta Napuen taistelussa 1714 hän tappeluun ryhtymättä peräytyi. Hän otti vielä osaa Norjan retkeen Trondhjemia vastaan K. Armfeltin mukana (1718). Uudenkaupungin rauhan jälkeen hänet nimitettiin Suomessa olevien joukkojen ylipäälliköksi. *K. O. L.*

De la Chapelle *[dəlašapel]*, suom. aatelissuku. Sen kantaisä on Adam Rikhard de la C., joka pestattujen sotamiesten johtajana Kaarle IX:n aikana tuli ruots. palvelukseen ja sitten otti osaa Tanskan ja Venäjän sotiin. De la C., sotamiesten nimittämä „Laskepelle", muodosti roskaväestä ja rosvoista kokoonpannun pahamaineisen joukon, jota ei kukaan muu kyennyt minkäänmoisessa kurissa pitämään, kuin hän. — Hänen jälkeläisensä on Albrekt Fredrik Rikhard de la C. (1785-1859), joka otti osaa Porvoon valtiopäiviin, 1816 tuli senaatin esittelijäsihteeriksi ja 1822 oikeusosaston senaattoriksi, josta virasta otti eron 1856 ja silloin korotettiiu vapaaherralliseen säätyyn. Oli puheenjohtajana siinä komiteassa, joka 1842-47 tarkasti lakikommissionin valmistamaa, Venäjän malliin tehtyä Suomen lakien kodifieerausta ja sai aikaan sen hylkäämiseu. Hän on jättänyt jälkeensä muistiinpanoja Porvoon valtiopäiväin tapauksista. *K. G.*

Delacroix *[dəlakruā']*, Ferdinand Victor Eugène (1799-1863), ransk. taidemaalari, ransk. romanttisen koulun etevin taiteilija, tuli 18-vuotiaana Guérinin oppilaaksi, mutta nousi pian opettajausa edustamaa kuivaa klassillisuutta vastaan. Ystävänsä Gérieault'n kanssa hän tahtoi kylmien ja järkiperäisten antiikkisten aiheiden asemasta kuvata draamallista jännitystä ja intohimoista toimintaa, yksityiskoh-

Delacroix, „28 p. heinäkuuta 1830".

taisen piirustuksen sijasta hän vaati maalaustaiteessa pantavaksi painoa värien hehkulle. Juuri väri joutuikin siten D:n ja ranskalaisten romantikkojen taiteen päätekijäksi ja tämä värirakkaus on periytynyt sitten Ranskan maalaustaiteeseen meidän päiviimme saakka. Pääpiirteissään hahmoiteltuaan taulunsa D. peitti ne ensin väreillä ja kävi vasta sitten varsinaiseen piirustukseen käsiksi. Jo 1822 hän pani näytteille tunnetun taulunsa „Dante ja Vergilius kulkevat yli Acheron-virran" ja kaksi vuotta myöhemmin toisen yhtä kuuluisan teoksensa „Chios-saaren verilöyly". Täynnä kuohuvaa elämää ja liikettä ovat muutkin hänen maalauksensa näiltä vuosilta, sellainen on esim. „28 p. heinäk. 1830", kuva barrikadi-taistelusta Pariisin kadulla. Saadakseen luonteensa mukaisia aiheita hän tutki Danten, Shakespearen, Goethen, Byronin ja Scottin teoksia ja loi niiden perustalla joukon maalauksia, m. m. taulut „Hamlet ja haudankaivajat", „Romeon ja Julian jäähyväiset", „Faustin ja Valentinin kaksintaistelu", „Don Juanin pursi", „Marino Falieri'n kuolema", „Liègen piispan kuolema". V. 1832 hän seurasi muuatta ranskalaista lähetystöä Marokon sulttaanin Muley Abdurrahmânin luo. Täältä itämaitten elämästä ja luonnosta hän löysi voimakkaita, rohkeita värejä tarvitsematta turvautua historiallisiin aiheisiin. Matkan tuloksista mainittakoon taulut „Algerialaisia naisia" (1834,

Louvressa), „Juutalaiset häät Marokossa", „Arabialaisia ratsastajia" ja „Jalopeuranmetsästys". Hän on maalannut myöskin muutamia uskonnollisia kuvia, draamallisia nekin, kuten S:t Sulpiee-kirkon freskot „Jakob taistelee enkelin kanssa" ja „Heliodoros karkoitetaan temppelistä". Monumentaalisen maalauksen alalla hän on luonut useita muitakin ansiokkaita teoksia; niinpä hänen ystävänsä Thiers antoi 1835 hänen tehtäväkseen edustajakamarin koristamisen Bourbon'ien palatsissa. Hänen tuotteliaisuutensa oli suunnaton: kuollessaan hän jätti jälkeensä satoja tauluja ja tuhansittain piirustuksia ja kaiverroksia. Kaikesta huolimatta hän ei saanut omalta ajaltaan arvonsa mukaista tunnustusta; vasta seuraavalle polvelle hänestä tuli opettaja ja profeetta, joka vapautti Ranskan taiteen akateemisten, sovinnaisten sääntöjen, piirustuksen ylivallan ja teatterimaisten antiikkisten aiheiden kahleista. D. oli hienosti sivistynyt, monipuolinen ja tutkiva luonne, joka päiväkirjassaan („Journal d'Eugène Delaeroix, 1893-95") on lausunut paljon henkeviä ja huomioonotettavia ajatuksia taiteesta ja sitä koskevista kysymyksistä. [Hänen elämäänsä ovat kuvanneet m. m. Moreau (1873), Robaut ja Chesneau (1885), Dargenty (1885), Tournon (1886) ja Véron (1887).]

F. L.

De Lacy, Peter ks. Lacy.

De la Gardie *[dəlaga'rdi]*, ruots. aatelissuku, kotoisin Ranskasta, saanut nimensä la Gardie'n linnasta Languedoeissa. — 1. Pontus D. (1520-85), sotapäällikkö. Palveltuaan ensin Ranskan sotaväessä hän siirtyi ulkomaan sotapalvelukseen ja joutui ollessaan Tanskan palveluksessa ruotsalaisten sotavangiksi Varbergin valloituksessa 1565. D. osasi pian saavuttaa Eerik XIV:n suosion, mutta oli tästä huolimatta ensimäisiä, jotka kapinan alkaessa yhtyivät herttuoihin. 1570-luvulla Juhana III käytti häntä muutamissa valtiollisissa toimissa ja lähetti hänet 1576 Roomaan sopimaan paavi Gregorius XIII:n kanssa niistä ehdoista, joilla Juhana lupasi alamaisineen yhtyä katoliseen kirkkoon. Jo 1571 D. oli korotettu Ekholman vapaaherraksi. V. 1580 hän asetettiin ylipäälliköksi taistelussa venäläisiä vastaan ja sai sam. v. Juhanan äpärätyttären Sofia Gyllenhjelmin puolisokseen. Tämän vuoden lopussa D. valloitti Käkisalmen ja lähti seuraavan vuoden alussa Viipurista jäitten yli Inkeriin. Sotaretkillään täällä, Suomenlahden eteläpuolella, hän valloitti Narvan, Iivananlinnan ja koko Länsi-Inkerin linnoineen, mutta yritys Pähkinälinnaa vastaan syksyllä 1582 ei onnistunut. Seur. v. saatiin aselepo aikaan. Rauhankeskustelujen aikana 1585 D. hukkui Narova-virtaan. Sam. v. Juhana oli antanut D:lle palkinnoksi valtaneuvoskunnan jäsenen arvon. D:n nimi on yhdistetty yrityksiin kaivaa kanavaa Saimaasta mereen ja yhtä näitä aloitettuja kaivantoja on nimitetty Pontuksen kaivannoiksi. Mitään todisteita siitä, että hän taikka hänen poikansa Jaakko Suomessa ollessaan olisivat sellaista yrittäneet, ei kuitenkaan ole.

Pontus de la Gardie.

2. Jaakko D. (1583-1652), edellisen poika, sotapäällikkö. Jo 18-vuotiaana hän saavutti mainetta puolustettuaan 1601 Kaarlo Gyllenhjelmin kanssa urhoollisesti puolalaisia vastaan Wolmarin linnaa Liivinmaalla ja joutui linnan antautuessa puolalaiseen vankeuteen 4 vuodeksi. V. 1605 hän lähti Alamaihin oppiakseen sodankäyntiä Morits Oranialaisen johdolla. Hän voitti Moritsin suosion ja sai sotataitonsa tähden Ranskan kuninkaalta Henrik IV:ltä kehoituksen siirtyä Ranskaan. D. palasi kuitenkin Ruotsiin. V. 1609 asetettiin hänet sen sotavoiman johtajaksi, jonka Kaarle IX lähetti Venäjälle auttamaan tsaari Vasili Šuiskia, mutta suomalaisten joukkojen kinastus Koljasinin luona pakoitti hänet palaamaan. Seur. v. hän uudisti retkensä ja saapui Moskovaan, mutta kun hän lähti puolalaisia vastaan ja joutui taisteluun Klušinon luona, menivät ulkomaalaiset palkkasoturit vihollisen puolelle. D:n täytyi silloin tehdä sopimus puolalaisten kanssa, jonka mukaan hän sai palata 400 suomalaisen ja ruotsalaisen kanssa ehdolla, ettei hän enää Vasili Šuiskia auttaisi. Palattuaan Suomeen D. uudisti sodan, valloitti Käkisalmen 1611 ja aloitti Venäjällä keskustelut rauhasta suostuen erään venäläisen puolueen ehdotukseen, että ruotsalainen prinssi tulisi Venäjän hallitsijaksi. V. 1611 hän valloitti vielä Novgorodin voidakseen paremmin toteuttaa tarkoituksensa. Siellä hän viipyi joukkoineen kuudetta vuotta, jonka johdosta suomalaiset sotilaat rupesivat häntä Laiskaksi Jaakoksi nimittämään sanoen: „lähtee suvi, lähtee talvi, vaan ei lähde laiska Jaakko". Hän oli Ruotsin edustajain joukossa Stolbovan rauhanteossa 1617, joka olikin hänen voittojensa hedelmä. V. 1614 Kustaa Aadolf tuli itse sotatantereelle oppiakseen D:n johdolla sotataitoa. V. 1615 hänet korotettiin Leekön kreiviksi. V. 1618 hän otti vuokralle valtiolta Käkisalmen ja Pähkinäsaaren läänit, 1619 nimitettiin hänet Viron maaherraksi ja Tallinnan käskynhaltijaksi ja 1620 valtamarskiksi. Sodassa Liivinmaalla Puolaa vastaan hän oli Kustaa Aadolfin alipäällikkönä ja nimitettiin v. 1622 Riian ja Liivinmaan kenraalikuvernööriksi. V. 1630 hän määrättiin marskina olemaan sam. v. perustetun sotakollegin johtajana. Kuningatar Kristiinaan D:lla oli suoruutensa tähden suuri vaikutus. Hän oli v. 1618 nainut Ebba Brahen.

Jaakko de la Gardie.

3. Magnus Gabriel D. (1622-86), edellisen poika, valtiomies. Hän sai perusteellisen opetuksen ja teki laajan ulkomaanmatkan. Otti nuorempana osaa sotatoimiin kohoten 1648 kenraa-

liksi ja 1649 sotamarsalkaksi, mutta osoitti vähäistä päällikkökykyä. V. 1649 hänet nimitettiin Liivinmaan kenraalikuvernööriksi ja 1652 kamarikollegin presidentiksi. Vähän sen jälkeen hän menetti kuningatar Kristiinan suosion, josta kauan aikaa oli saanut iloita, mutta Kaarle X:n Kustaan päästyä hallitukseen hän saavutti tämän suosion, ollen hänen läheinen sukulaisensa naituaan 1647 hänen sisarensa Maria Eufrosynen. Myöhemmin Kaarle X Kustaa kadotti ajoittaisin luottamuksensa lankoonsa. Kuninkaan kuollessa D. määrättiin valtiokansleriksi ja jäseneksi Kaarle XI:n holhoojakuntaan. Hän tuli nyt Ruotsin johtavaksi valtiomieheksi, mutta suurta valtiomieskykyä hänellä ei ollut. Häneltä puuttui luonteen ja tahdon lujuutta sekä terävää arvostelukykyä. Hänen ansionsa olivat kekseliäisyys ja perehtyminen valtioasiain hoitoon. Politiikkansa hän rakensi apurahoja tuottaviin liittoihin ulkovaltain kanssa päästäkseen noudattamasta säästäväisyyttä raha-asiain hoidossa ja peruutuksen jatkamisesta. Mutta 1672 Ranskan kanssa tehty liitto saattoi Ruotsin onnettomiin sotiin, joissa sen sotamaine hälveni ja viholliset valloittivat siltä maita. D. joutui neuvottomaksi vaarojen kasvaessa, ja valtakunnan pelasti sen johtoon ryhtynyt nuori kuningas uusien neuvonantajain avulla. Holhoojahallitusta kohdanneen ankaran tilinteon ja suuren peruutuksen kautta joutui aikaisemmin ruhtinaallisesti elänyt D. köyhyyteen vanhoilla päivillään. Pysyväisen muiston hän on jättänyt jälkeensä tieteen ja taiteen suosijana. Hän järjesti vv. 1666-67 antikviteettikollegiumin, joka oli alkuna kirjallisuuden, historian ja muinaistieteen akatemiaan („Vitterhets historie och antiqvitets akademien") sekä lahjoitti Upsalan yliopistolle v. 1669 kuuluisan „Codex argenteus" käsikirjoituksen. Rakennustaidetta hän edisti varsinkin linnain rakentamisella ranskalaiseen tyyliin.

Magnus Gabriel de la Gardie.

4. Axel Julius D. (1637-1710), edellisen veli, valtaneuvos. Hän kohosi jo 20 vuoden ikäisenä everstiluutnantiksi ja sai 1668 kenraaliluutnantin arvon. V. 1674 hän nimitettiin valtaneuvokseksi ja sotamarsalkkaluutnantiksi sekä sai kenraalikuvernööri Hornin poissa ollessa Suomen ja Inkerin sotavoiman johdon. V. 1676 hallitus määräsi hänet neuvottelemaan Suomen kaupunkien kanssa uuden sotaveron suorittamisesta. Sen johdosta hän kutsui samana vuonna Suomen valtiopäivät kokoon Turkuun ja sai hallituksen ehdotukset hyväksytyiksi. Johti 1677 Ruotsissa Kuparivuoren seudun puolustustoimia. Tuli 1680 peruutustoimikunnan jäseneksi ja oli 1687-1705 Viron kenraalikuvernöörinä. *K. R. M.*

Delagoan-lahti, merenlahti Etelä-Afrikan itärannikolla n. 26° etel. lev., sijaitsee Portugalin Mosambikissa. Se on v:sta 1823 ollut riidanaiheena tämän maan ja Englannin välillä. Lahdesta käy nim. päätie Transvaaliin; mutta kaikki Englannin tähänastiset anastamisyritykset vv. 1875, 1889 (Lourenço-Marquez-sopimus) ja 1906 ovat rauenneet. *(W. S-m.)*

De la Myle *[-ȳ'-]*, Eleonora Elisabeth (1726-1810), lahjoittaja, naimisissa piispa Jakob Haartmanin kanssa, määräsi testamentissaan varoja moneen yleishyödylliseen tarkoitukseen, perustaen m. m. yliopistoon kaksi De la Mylen stipendiä à 55 mk. Ne annetaan viideksi vuodeksi Turun hiippakunnan ylioppilaille, jotka aikovat papeiksi tai koulunopettajiksi.

De Lange. 1. Samuel (s. 1840), holl. urkuri ja säveltäjä, nykyään Stuttgartin konservatorin johtaja. — 2. Daniel (s. 1841), edellisen veli, säveltäjänä häntä merkittävämpi; v:sta 1895 Amsterdamin konservatorin johtaja. Hän on kuoronjohtajana erittäin harrastanut vanhain alankomaalaisten a cappella sävellysten esittämistä ja orkesterinjohtajana sävellysten johdonmukaista jäsentelyä. *I. K.*

De la Rey, Jakobus Herklaas (s. 1847), buurikenraali; oli v:sta 1893 jäsenenä Transvaalin ensimäisessä kansanneuvostossa. Buurisodan syttyessä hän nimitettiin kenraaliksi (1899) ja hyökkäsi Kapmaahan; taisteli sittemmin Cronjen alipäällikkönä Modder-joella, koetti turhaan päästä Paardebergiin saarretun Cronjen avuksi (1900). Pretorian valloituksen jälkeen alkaneessa sissisodassa D. kauan aikaa menestyksellä piti puoliansa Länsi-Transvaalissa.

De la Rive *[dəlarī'v]*, Auguste Arthur (1801-73), sveitsiläinen fyysikko, v:sta 1823 professorina Genfin akatemiassa, työskennellyt etupäässä magnetismin ja sähköopin aloilla. Sai 1842 Ranskan akatemian 3,000 frangin palkinnon galvanoplastiikkaa koskevista töistään. *(V. V. K.)*

Delaroche *[dəlaro'š]*, Paul oik. Hippolyte (1797-1856), ransk. historiamaalari, opiskeli Gros'n johdolla ja saavutti pian suurta mainetta tauluillaan, joihin hän valitsi aiheet menneiden aikojen, varsinkin Englannin historiasta. Hän tahtoi kilpailla vaikuttavaisuudessa historiankirjoittajien kanssa. Saavuttaakseen teoksissaan mahdollisimman suurta luonnontotuutta hän suoritti mitä yksityiskohtaisimpia ja aikaa

Delaroche Edvard IV:n lapset Towerissa.

vaativia esitöitä. Hän käytti mielellään tummia värisävyjä eroten siten koloristisista romantikoista. Hänen luonteensa mukaisia olivat etupäässä historialliset verityöt, kumminkin hän tavallisesti valitsi kuvattavakseen hetken varsinaisen katastrofin edellä tai sen jälkeen. Tunnetuimmat hänen tauluistaan ovat „Jeanne d'Are vankilassa", „Elisabet-kuningattaren kuolema", „Knoleva Mazarin", „Cromwell Kaarle I:n ruumisarkun ääressä", „Edvard IV:n lapset Towerissa" ja hänen pääteoksenaan pidetty „Guisen herttuan murha". École des beaux-arts-laitoksen palkinnonjako-saliin hän maalasi öljyväreillä suuren vertauskuvallisen seinätaulun, joka esitti maalaustaiteen kehitystä. 74-henkilöisen maalauksen keskuksena on Rubens ja häntä lähinnä Van Dyck, Rembrandt, Tizian ja Giorgione, aikakauden taiteilijoiden suuret esikuvat. Vanhoilla päivillään hän maalasi sekä uskonnollisia — „Pietä", „Maria ristin juurella" — että historiallisia kuvia: „Maria Antoinette oikeudessa", „Napoleon saa Fontainebleau'ssa tiedon liittoutuneen armeian tulosta Pariisiin". — D:n teoksissa on nyky-aikainen arvostelu nähnyt samanlaista teatterimaista paatosta kuin J. L. Davidin ja muiden klassikoiden historiamaalauksissa. *F. L.*

De la Rue *[dəlarȳ']*, Warren (1815-89), engl. paperitehtailija ja luonnontutkija. Perustamassaan yksityisobservatorissa D. otti (1860) ensimäiset valokuvat auringon kokonaispimennyksestä. Suunnitteli fotoheliografin, mitä myöhemmin käytettiin Kew'ssä ja jolla 1862-1872 otettiin 2,778 valokuvaa auringosta. D. on kirjoittanut joukon tähtitieteellisiä, kemiallisia ja fysikaalisia tutkimuksia. *(V. V. K.)*

Delatsioni (lat. *dēlā'tiō)*, roomalaisessa oikeudessa ja saksalaisessa pandektioikeudessa niiden tosiasiain toteutuminen, joista perinnönsaanto *(acquisitio)* riippui *(delatio hereditatis)*; roomalaisessa rikosprosessissa sitäpaitsi ilmianto. Käytettiin prosessioikeudessa merkitsemään myöskin valan tarjoamista, toisen asianosaisen vaatimista valalle. *(O. K:nen.)*

De Laval *[dəlava'l]*, Karl Gustaf (s. 1845), ruots. insinööri, fil. toht. 1872. Rakensi 1879 ensimäisen yhtäperäisesti vaikuttavan maidonkuorijan (separaattorin), joka sittemmin on voittanut laajan käytännön kaikissa maissa, ja 1892 tunnetun höyryturbiininsa, jonka joustava akseli tekee aina 30,000 kierrosta minuutissa; suuren nopeutensa takia turbiini tulee hyvin pieneksi, ja on sekin laajalti levinnyt; käytetään etupäässä sähkökoneitten pyörittämiseen. — D. on sitäpaitsi tehnyt useita muitakin keksintöjä, kuten korkeaa painetta kestäviä höyrykattiloita, sähkölamppuja y. m., vaikka ne eivät ole saavuttaneet niin suurta merkitystä kuin hänen separaattorinsa ja höyryturbiininsa. *E. S-a.*

De la Vallée *[dəlavalē']*, Jean (1620-96), ransk.-ruots. arkkitehti, tuli isänsä, arkkitehti Simon D:n kanssa n. 1637 Ruotsiin sekä sai häneltä ensimäisen taiteellisen ohjauksen. Jatkettuaan opinnoita valtion apurahalla Ranskassa ja Italiassa hän sai 1650 Ruotsiin palattuaan paljon tehtäviä sekä hovin että varsinkin ylhäisten yksityisten laskuun. Niinpä Magnus Gabriel de la Gardie rakennutti hänellä useimmat aateliskartanonsa, samoin hän rakensi monien muiden Ruotsin suuraatelisten — esim. Bonden ja Wrangelin — palatsit Tukholmassa. Myöskin tämän kaupungin Katarinan ja Hedvig Eleonoran kirkot ovat hänen luomiaan. Ritarihuoneen rakennustyön, jonka hänen isänsä 1641 oli pannut alulle ja jota alankom. Joest Vingboons oli jatkanut, hän päätti 1674. — D. oli rakennuksissaan myöhäisrenesanssin ja barokin, etenkin Palladion edustaman taidesuunnan kannattaja, vaikka hän myöskin oli saanut vaikutuksia Ranskasta ja Hollannista. Jonkinlainen raskaus haittaa hänen muuten yksityiskohdiltaan kauniita ja ansiokkaasti sommiteltuja rakennuksiaan, etenkin ovat jalopiirteisiä hänen kupariset kattonsa. *F. L.*

Delaware *[deləuäə]* (lyh. Del.), Yhdysvaltojen alkuperäisiä ja pienimpiä valtioita Pohj.-Ameriikassa, 6,138 km², 194,479 as. (1906) l. 32 km²:llä, näistä n. 31,000 neekerejä. Valtioon kuuluu Chesapeak- ja Delaware-lahtien muodostaman niemimaan koillisin osa, se on pääasiallisesti hedelmällistä, saviperäistä tasankomaata; siellä viljellään maissia ja vehnää sekä kiitetyitä persikoita (n. 2,45 milj. puuta, jotka kuitenkin talvella 1898-99 kärsivät paljon pakkasesta). Teollisuuden haaroista parkitus, raudan ja teräksen valmistus, sekä kone- ja laivanrakennus ovat mainittavimmat. Valtion hallitukseen kuuluu kuvernööri, 17 senaattoria ja 35 edusmiestä. D. lähettää kongressiin yhden edustajan. Valtion velka nousee n. 0,770 milj. dollariin. — Hallituksen sijana on Dover, pääkauppakaupunkina Wilmington. — V. 1630 asettui D:een ruotsalaisia siirtolaisia, 1655 se joutui Alankomaille ja 1664 Englannille. V:een 1775 D. muodosti osan Pennsylvaniaa, mutta jo valtioliittoa perustettaessa sillä oli oma hallituksensa. *W. S-m.*

Delaware *[delәuäə]*, joki Pohjois-Ameriikassa, alkaa Catskill-vuorilta New Yorkin valtiossa ja laskee D:n-lahteen; 580 km pitkä, lukuisat kosket estävät liikettä sen yläjuoksussa; se on purjehduskelpoinen vasta Trentonista.

Delaware *[delәuäə]*, kaupunkeja Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa. 1. Ohion-valtiossa sijaitseva tehdaskaupunki; 7,940 as.; wesleyläinen yliopisto v:sta 1845. — 2. Äsken perustettu kaupunki D:n valtiossa, D:n-lahden suulla. Syvä satama on varustettu suurella aallonmurtajalla: tämän kautta se on Filadelfian, Wilmingtonin y. m. D.-joen varrella sijaitsevien kaupunkien etusatama. *W. S-m.*

Delaware-intiaanit *[delәuäə-]*, lenni lenäpe, muinoin mahtava itäinen algonkiiniheimo; asui eurooppalaisten tullessa Pohjois-Ameriikkaan Delawaren jokilaaksossa sekä aina Pennsylvanian itäosissa asti. Ne muodostivat yhdessä mohikaanien (ks. t.) y. m. kanssa n. s. „viiden kansan liiton". Siirtolaiset ja voimakkaammat intiaaniheimot, vars. irokeesit tunkivat heidät pois heidän varsinaisilta asuinpaikoiltaan, ensin Ohioon ja Indianaan, myöhemmin Kansasiin ja Texasiin. Täältä suuri osa siirtyi 19:nnellä vuosis. Intiaaniterritorille ja Oklahomaan, pienempi määrä asuu hajallaan Kansasissa, Wiseonsinissa ja Ontariossa. Nyk. n. 1,000 henkeä. Harjoittavat maanviljelystä ja karjanhoitoa, mutta vars. metsästystä ja kalastusta. *W. S-m.*

Delavigne *[dəlavi'nj]*, Casimir (1793-1843), ransk. runoilija. Verrattain nuorena (1818)

hän hehkuvilla isänmaallisilla runoillaan „Messéniennes" voitti kansansa sydämet. Hän sai senjälkeen valtiokansliassa kirjastonhoitajan paikan, mutta menetti sen 1822, sittenkuin uusissa „Messéniennes" runoissa oli laulanut kreikkalaisten vapaudentaistelua. Sen sijaan Orléansin herttua antoi hänelle kirjastonhoitajan paikan Palais Royalissa, missä toimessa D. oli loppuikänsä. D. astui näyttämölle kappaleella „Les vêpres siciliennes" (1819), joka saavutti suuren menestyksen. Sitä seurasivat huvinäytelmä „Les comédiens" (1820), murhenäytelmä „Le paria" (1821), jossa on kauniita kuoroja, sekä huvinäytelmät „L'école des viellards" (1823) ja „La princesse Aurélie" (1828). Edellinen viimemainituista on hänen paras huvinäytelmänsä ja tuotti hänelle paikan Akateemiassa. Käytyään Italiassa terveyttään hoitamassa, hän julkaisi 7 uutta „Messéniennes" runoa ja murhenäytelmän „Marino Faliero" (1829). Tämä näytelmä tietää muutosta hänen runollisessa kannassaan. D. oli ennen seurannut klassillisen draaman sääntöjä, mutta liittyi nyt romantikkojen leiriin, ja oli hänen tarkoituksenaan sovittaa nämä molemmat suunnat. Heinäkuun vallankumous innostutti hänet sepittämään useita runoja, joista muutamat, kuten „La parisienne" ja „Le chien du Louvre" ovat tulleet kansanomaisiksi. V. 1832 esitettiin ensi kerta D:n näytelmä „Louis XI", joka yhä vielä on Théâtre Français'n ohjelmistossa. Yleensä D:n näytelmien tekniikka on taitava, mutta niissä on jotain keinotekoista. Lyriikka on hänen vahvin puolensa, ja hän on Béranger'n rinnalla aikansa runouden liberaalisen suunnan pääedustaja. D:n teokset ilm. 1845, 1851 ja 1885. [Buacheux, „Casimir Delavigne, étude biographique et littéraire" (1894); Favrot, „Études sur Casimir D." (1894).] *J. H-l.*

Delavigne.

Delbrück, Berthold (s. 1842), saks. kielentutkija, vertailevan kielitieteen professori Hallessa (v:sta 1869), on julkaissut arvokkaita teoksia sanskritin ja vertailevan indoeurooppalaisen lauscopin alalta. Niistä mainittakoon „Einleitung in das Sprachstudium" (1880), „Grundfragen der Sprachforschung" (1901), „Syntaktische Forschungen" I-V (1871-88), „Vergleichende Syntax der indogerm. Sprachen" I-III (1893-1900). *J. J. M.*

Delbrück, Hans (s. 1848), saks. historiantutkija, valtiomies, otti osaa 1870-71 v:n sotaan Ranskaa vastaan, tuli Gravelotten taistelun jälkeen upseeriksi ja 1874 Preussin prinssin Waldemarin kasvattajaksi, 1881 historian dosentiksi, 1896 vakinaiseksi professoriksi Berliinin yliopistoon. Vv. 1882-85 hän oli edustajana Preussin eduskunnassa, 1884-90 Saksan valtiopäivillä. Lukeutuu vapaakonservatiiviseen puolueeseen. V. 1883 D. tuli „Preuss. Jahrbücher"in toimitukseen, jota hän (H. von Treitschken erottua) v:sta 1889 on yksinään johtanut. D:n tutkimuksista mainittakoon, paitsi moniaita kirjoituksia Englannin valtiolaitoksen historiasta: „Leben des Feldmarschalls Grafen Neithardt von Gneisenau" (4:s ja 5:s osa, jatko Pertzin keskenjääneeseen teokseen, 1880), „Die Perserkriege und die Burgunderkriege" (1887), „Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs d. Gr." (1890), „Friedrich, Napoleon und Moltke" (1892), „Die Polenfrage" (1894), „Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der polit. Geschichte", v:sta 1900. D. on Saksan nykyään elävistä historioitsijoista huomattavimpia. *S. N.*

Delbrück, Martin Friedrich Rudolf (1817-1903), saks. valtiomies, meni Preussin valtion palvelukseen 1842, tuli kauppaministeriön kauppaosaston päälliköksi 1848; johti niitä neuvotteluja, joiden tuloksena oli Saksan valtioiden välisen tulliyhdistyksen uudistaminen 12 vuodeksi; sai aikaan useita vapaakaupan periaatteille rakennettuja kauppasopimuksia ulkovaltain, esim. Ranskan kanssa; tuli 1867 liittokanslerinviraston presidentiksi, jossa virassa hän Bismarckin rinnalla vaikutti paljon nyk. Saksan valtakunnan syntymiseen; erosi 1876; vastusti valtiopäivillä 1878-81 Bismarckin tullisuojelluspolitiikkaa. D:n „Lebenserinnerungen 1817-67" julkaistiin 1905. *J. F.*

Delcassé *[-sē']*, Théophile (s. 1852), ransk. valtiomies, tuli opintonsa päätettyään aputoimittajaksi Gambettan lehteen „La république française", johon kirjoitteli ulkopolitiikan kysymyksistä; valittiin 1889 edustajakamariin, jossa aluksi harrasti varsinkin siirtomaapolitiikkaa; oli 1893 siirtomaiden alivaltiosihteerinä ja sai aikaan, että perustettiin erityinen siirtomaiden ministeriö; 1894-95 siirtomaiden ministerinä. Ollessaan 1898-1905 ulkoasiainministerinä D. sai järjestetyksi Fashodan kysymyksen 1899 ja välitti s. v. rauhan Yhdysvaltain ja Espanjan välillä; sai aikaan paremmat välit Italian kanssa ja 1904 Englannin kanssa sen sopimuksen, joka selvitti kaikki näiden valtain keskinäiset riitakysymykset ja raivasi siten tietä sille ystävälliselle yhteistoiminnalle ulkopolitiikan alalla, joka nyt vallitsee näiden valtain kesken. Kun hän Marokon kysymyksessä esiintyi kovin jyrkästi Saksaa vastaan, ei hän saanut kannatusta, minkä vuoksi hänen oli pakko luopua. Hän edisti ministerinä ollessaan myöskin sovintooikeus-aatetta, tekemällä Ranskan puolesta useiden valtain kanssa sovintooikeussopimuksia. *J. F.*

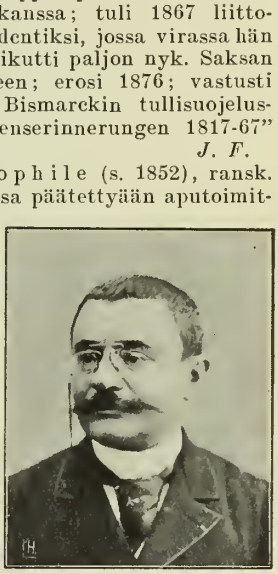

Th. Delcassé.

Deleatur ks. Del.

Deleb-palmu, *Borassus flabelliformis* palmun afrikkal. nimi. ks. Borassus.

Delegatsioni (lat. *dēlegā'tiō* < sanasta *dēlegā're* = määrätä, osoittaa siirtää), valtuutettujen

lähettäminen; toimeksianto; ne henkilöt, jotka ovat ottaneet toisen puolesta toimittaakseen jotakin.

1. Roomalaisessa ja vanhassa saksalaisessa yksityisoikeudessa puhuttiin delegatsionista, kun a) velallinen (delegantti) velkojansa suostumuksella siirsi velkasitoumuksensa jonkun toisen (delegaatin) vastattavaksi tahi kun velkoja (delegantti) siirsi saamisensa jollekin kolmanuelle henkilölle (delegataarille); sekä kun b) maallinen tuomioistuin jossakin yksityistapauksessa tai jotakin kokonaista asiain luokkaa varten siirsi tuomiovaltansa jollekin toiselle tuomioistuimelle. — Nykyisessä siviilioikeudessa käytetään sanaa d. yleensä merkitsemään samaa kuin osoitus (ks. t.).

2. Valtio-oik. a) Itävaltalais-unkarilaisiksi delegatsioneiksi sanotaan kahta valiokuntaa (kummassakin 60 jäsentä), joista toisen valitsevat Itävallan ja toisen Unkarin valtiopäivät ja jotka erään, jouluk. 21 p:nä 1867 annetun lain mukaan, vuotuisesti kokoontuvat käsittelemään määrättyjä, Itävallalle ja Unkarille yhteisiä asioita. ks. Itävalta-Unkari. — b) Muinaisessa Lombardian Venetsian kuningaskunnassa ja entisessä Kirkkovaltiossa sanottiin delegatsioniksi (it. *delegazione)* osaksi erityisen delegaatin (käskyuhaltijan) ja hänen alaistensa viranomaisten muodostamaa lääninhallitusta, osaksi itse lääniä. Kirkkovaltiossa oli aina tällaisten läänien delegaattina joku paaviu nimittämä prelaatti. Jos hän sen ohella oli kardinaali, sanottiin häntä legaatiksi ja hänen lääniään legatsioniksi. *O. K:nen.*

Delegeerattu (lat. *dēlegā'tus)*, määrätty, toimeksisaanut, valtuutettu, asiamies. vrt. Delegatsioni.

Delescluse *[dəleklÿ'z]*, Louis Charles (1809-71), ransk. kumousmies, otti tehokkasti osaa heinäkuun vallankumoukseen 1830, toimi senjälkeen sanomalehtimiehenä ja sekaantui tuon tuostakin salahankkeisiin ja kapinayrityksiin viettäen suuren osan elämäänsä joko maanpaossa tai vankiloissa. V. 1871 hän oli Pariisin kommunardien johtajia ja heidän sotaministerinsä: hänen väitetään antaneen käskyn ampua kuoliaaksi kapinallisten hallussa olevat vangit ja sytyttää kaupungin tuleen; kaatui barrikadilla taistellessaan kaupunkiin hyökänueitä sotajoukkoja vastaan.

Delet ks. Teili.

Delfi ks. Delphoi.

Delfiini, *tähtit.*, pohjoisella taivaalla Kotkan ja Pegasuksen välissä sijaitseva tähtikuvio, missä on viisi kolmanteen suuruusluokkaan kuuluvaa tähteä. *(V. V. K.)*

Delfiini l. juoksijainen *(Delphinus delphis)*, hammasvalaslaji, jolla on poikittaisvaon taaksepäin rajoittama pitkä, litteähkö kuono. Selkäpuoli musta, vatsapuoli valkea, hampaita 42-65 kussakin leukapuoliskossa. Pituus runsaasti 2 m. Syöpi etupäässä kaloja ja mustekaloja. Tavataan runsaasti Välimeressä ja Atlantin lauhkeissa osissa. — Eräs toinen d.-laji, pullonokka juoksijainen *(D. tursio)*, on tiedettävästi kerran (1906) eksynyt meidän rannoillemme, Tammisaaren saaristoon. *(J. A. W.)*

Delfiini.

Delft, kaupunki Etelä-Hollannin provinssissa kanavoidun Schie-joen varrella; 33,916 as (1907). Säännöllisesti rakennetun kaupungin halki käy monta kanavaa. Useita merkillisiä rakennuksia kuten „Prinsenhof"-linna, missä Vilhelm I Oranialainen murhattiin, suuri raatihuone arvokkaine taulukokoelmineen, goottilaiuen „vanha" ja „uusi" kirkko, jälkimäisessä kuuluisa kellosoitto sekä Oranian-suvun ja kaupungissa syntyneen Hugo Grotiuksen hautapaikat. Kaupungin ennen kuuluisa posliiniteollisuus (D:in posliini) on suuresti väheutynyt. Tehtaista ovat ase-, seinäverho-, sikari-, saippua-, öljy-, lasi-, etikka-, nahka- ja matemaattisten koneiden tehtaat sekä väkijuoma- (genever-) polttimot mainittavimmat. D:ssa on teknillinen korkeakoulu, useita oppilaitoksia ja opisto Intiaan virkamiehiksi pyrkiville. — Kaupunki sai alkunsa n. v. 1070 rakennetusta linnasta. Se on ollut Vilhelm I:n hallituskaupunkina. *(W. S-m.)*

Delhi *[delli]* (< hindun kiel. *Dihli* t. *Dilli;* myös Dehli). 1. Hallitusalue, divisioni, Etu-Intiassa Puujabin provinssissa, 40,221 km², 4,587,062 as., (1901). D. on jaettu 7:ään piirikuntaan, „district"iin. — 2. D:n divisionin ja distrietin samanniminen pääkaupunki Jumnan varrella, 252 m yl. merenp., 208,575 as. (1901), näistä ½ hindulaisia ja 80,000 muhamettilaisia.

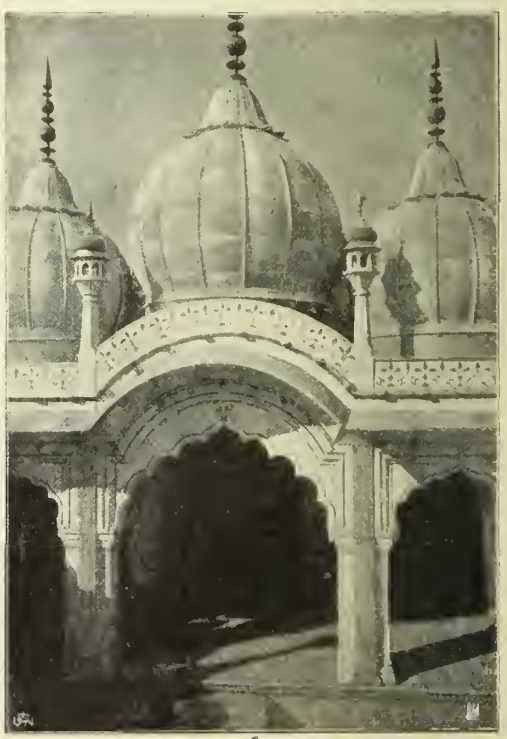

Delhi. Helmimoskeia.

Kaupunki on lujasti linnoitettu: varustettu muurilla, vallilla ja vallihaudoilla. Alkuasukkaiden kaupunginosa D:n louuaisosassa on likainen, kurja ja terveydellisessä suhteessa laiminlyöty. Muissa osissa kaupunkia on intialaisen rakennustaiteen mitä ihanimpia muistomerkkejä säilynyt, m. m. joenrannalla sijaitseva, mahtava, muurieu ympäröimä, 1 km pitkä ja 500 m lev. keisarillinen

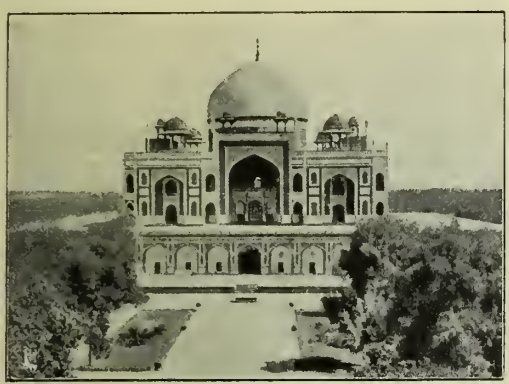

Delhi. Humaijun hauta.

linna. Tätä vastapäätä on marmorista rakenuettu ja kolmella kullatulla kupolilla varustettu pieni helmimoskeia. Palatsi on nyt muutettu kasarmiksi, asevarastoksi ja linnoitukseksi. D:ssä on myös maailman suuriu moskeia, Džama Masdžid. Kaupungin teollisuus on vähäpätöiuen, mutta kauppa on kukoistava (sen tuotteista puuvilla, indigo, silkki, sokeri, öljy ja vilja ovat

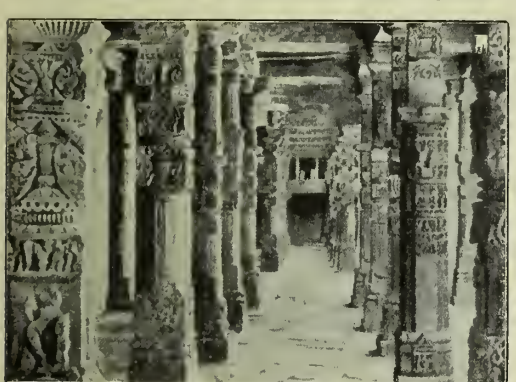

Delhi. Hinduvallan aikuisia pilareita.

tärkeimmät). D:n läheisyydessä ovat Vanhan D:n l. Indraprasthan rauniot ja kuuluisa minareetti. — Indraprastha (kreik. Indabara) nimisenä kaupunki mainitaan jo Mahâbhâratassa. — Kuuluttuaan aluksi kotimaisille ruhtinaille D. joutui erinäisten turkkilais-tataarilaisten hallitsijasukujen valtaan. Mongoliruhtinas Timur hävitti D:n kukoistuksen 1398. Myöhemmin, 15:nnen vuosis. keskivaiheilta, afgaanilainen hallitsijasuku hallitsi täällä. Tämän B a b e r (ks. t.) kukisti 1526 tullen Intian ensimäiseksi suurmoguliksi. Persian šahi ryösti kaupungin 1739. V. 1803 se joutui Englannille, joka 1857 karkoitti täältä viimeisen nimimogulin. *W. S-m.*

Delibes *[dəli'b]*, C l é m e n t P h i l i b e r t L é o (1836-91), rausk. oopperansäveltäjä. Hänen paras teoksensa on baletti „Coppélia". V. 1881 hän tuli opettajaksi Pariisin konservatoriin ja 1884 Ranskan akatemian jäseneksi. *I. K.*

Deliciæ *[dēli'ciē]* (lat.), „huvitukset", myöhäisrenesanssin antologioista käyttämä nimitys („Deliciæ poetarum italorum", „Deliciæ suetorum" j. n. e.).

Delikaatti (lat. *dēlicā'tus* = ihastuttava), herkullinen, suloinen, hieno, arkaluontoinen. — D e l i k a t e s s i (ransk. *délicatesse)*, herkku; hienotunteisuus, hienous.

Delikti (lat. *dēli'ctum)*, rikos.

Delikventti (lat. *dēli'nquens* < *dēli'nquere* = rikkoa), tuomion tai rangaistuksen alainen rikollinen, syyllinen.

Delikviseeraava (lat. *dēliquē'scere* = sulaa), v e t i s t y v ä. Delikviseeraaviksi eli vetistyviksi nimitetään sellaisia aineita, jotka saattavat imeä ilmasta niin paljon vettä, että vihdoin siihen itse liukenevat. *(W. B.)*

Delila *[-ī'-]*, filistealais-nainen joka petti Simsonin (Tuom. 16_4 seur.). *K. T-t.*

Delille *[dəli'l]*, J a c q u e s (1738-1813), ransk. runoilija, käänsi ranskaksi aleksandriini-runomitalla Vergiliuksen „Georgica" runot (1769). Tästä käännöksestä tuli suuresti suosittu kirja, jota luettiin ja lausuttiin varsinkin salongeissa. V. 1782 ilmestyi hänen didaktinen runoelmansa „Les Jardins ou l'art d'embellir les paysages", missä kuvataan siron koristelevasti, miten rikkaat somistavat puutarhojaan kukilla, temppeleillä, raunioilla ja istutuksilla. 20 vuotta D. kirjoitti runoelmaansa „l'Homme des champs", joka valmistui 1795. Hänen innostuksensa maalaiselämään on tosin suuri, mutta kuitenkaan ei hänen runouttaan voi pitää minään alkuperäisen raikkaana, luonnon havaitsemuksesta pulpunneena taiteena. Hänellä oli tapana joka päivä kirjoittaa sama määrä säkeitä, ja hän ylisti kevättä ja luontoa innostuen siitä työhuoneessaan. Vanhoilla päivillään hän surumielisenä lauloi menneisyyttä runoelmassa „Le Malheur et la Pitié" (1803). Hänen teoksensa julkaisivat koottuina Michand (1824, 16 nid.) ja Didot (1847). *J. H-l.*

Delineavit *[dēlineā'-]* (lat.), lyhennettynä d e l. („piirustanut"), merkintä, joka piirroksissa (kupari-, kivi- y. m. piirroksissa) tavataan taiteilijain nimen jäljessä.

Delinkventti ks. D e l i k v e n t t i.

Delireerata ks. D e l i r i u m.

Delirium (lat. *dēlīrā're* = olla hulluna < *dē*, ja *līra* = vako), nopeasti kehittyvä psyykillinen häiriö, jota seuraa unentapainen tietoisuuden himmeneminen ynnä kaikenmoiset aivojen kiihotusilmiöt, n. s. harhanäät, harhakuulot, raivotilat j. n. e. D. t r e m e n s l. p o t a t o r u m, kroonillisen alkoholismin (ks. t.) aiheuttama äkillinen mielenhäiriö. vrt. J u o p p o h u l l u u s. *M. O-B.*

Delisle *[dəli'l]*, J o s e p h N i c o l a s (1688-1768), ransk. tähtitieteilijä, 1714 Ranskan tiedeakatemian jäsen, 1725-47 Pietarin observatorin johtaja. Teki huomioita etenkin auringon ja kuun pimennyksistä, mutta on enimmin tunnettu keksimästään keinosta määrätä auringon parallaksi Venuksen ohikulusta, minkä keinon mukaan

tarvitsee määrätä ainoastaan joko planeetin tulo auringon näkyvälle pinnalle tai sen poistuminen siitä. *(V. V. K.)*

Delisle *[dəli'l]*, Léopold Victor (s. 1826), ransk. paleografi ja historioitsija, oli 1874-1905 Pariisissa olevan kansalliskirjaston johtajana, v:sta 1857 Académie des inscriptions'in jäsen. D. on julkaissut suuren joukon oivallisia luetteloita käsikirjoituksista sekä lähdekokoelmia. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Catalogue des actes de Philippe Auguste" (1856).

Delitzsch *[-ē-]*. 1. Franz Julius D. (1813-90), saks. orientalisti ja teologi, s. Leipzigissä 23 p. helmik. 1813, k. 4 p. maalisk. 1890, toimi teologian professorina Rostockissa (1846), Erlangenissa (1850) ja Leipzigissä (v:sta 1867). Luennoillansa, jotka kokosivat lukuisan knulijakunnan kaukaisista maista (Suomestakin), ja oman persoonallisuutensa voimalla sekä etenkin arvokkailla teoksillansa hän vaikutti suuresti viime vuosisadan protestanttiseen teologiaan ja eksegetiikkaan. Suomessa eksegetiikan professorit Ingman ja Tötterman vaikuttivat D:n suuntaan. D:n kanta oli yleensä oikeauskoinen ja vanhoillinen. Niinpä hän vastusti undempaa raamatunkritiikkiä tunnetussa Vanhan testamentin selityssarjassa, jonka hän julkaisi yhdessä C. F. Keilin kanssa ja jossa hänen selittämiänsä ovat Psaltari (1859-60; 4:s pain. 1884), Jobin kirja (1864 ja 1876), Jesaia (1866; 4:s pain. 1889), Sananlaskut (1873), Korkea veisu ja Saarnaaja (1875). Mutta elämänsä ehtoolla D. tuntuvasti muutti kantansa ja otti omikseen Wellhausenin koulun tärkeimmät kriitilliset periaatteet, kuten huomaa teoksista „Neuer Commentar über die Genesis" (1887) ja „Messianische Weissagungen" (1890). Uuden testamentin ja Jeesuksen aikuisten olojen ymmärtämistä D. edisti teoksilla „Der Brief an die Hebräer" (1857), „Jesus und Hillel" (1867 ja 1879), „Jüdisches Handwerkerleben zur Zeit Jesu" (1868 ja 1879) ja „Ein Tag in Kapernaum" (1871 ja 1886) y. m. Kaikissa teoksissaan D. osoittaa hyvin pernsteellisia ja monipuolisia tietoja. Huomattava on erityisesti hänen harvinaisen hyvä perehtymisensä Talmudiin ja rabbiinilaiseen kirjallisuuteen. Todisteena siitä ovat teokset „Zur Geschichte der jüdischen Poesie" (1836) ja „Anekdota zur Gesch. der mittelalterlichen Scholastik nnter Juden und Moslemen" (1841) sekä „Rohlings Talmudjude beleuchtet" (7:s pain. 1881) y. m. kirjaset, joissa hän paljasti juutalaisvihaajien vääristelyjä. Juutalaislähetystä D. suuresti harrasti. Hän perusti „Institutum Judaicum" l. „Delitzschianum" nimisen seminaarin juutalaislähetyssaarnaajien valmistusta varten 1886, toimitti aikakauskirjan „Saat und Hoffnung" v:sta 1863 ja julkaisi 1877 hepreankielisen Uuden testamentin käännöksen, jota joukottain on levinnyt juutalaisten keskuuteen. Kirjallisuudessakin näkynyt väite, että D. itse oli juutalaista syntyperää, on perusteeton.

2. Friedrich D. (s. 1850), edellisen poika, saks. assyriologi, oli mukana Ranskan ja Saksan välisessä sodassa 1870-71 ja sai reservilnutnantin arvon. D. opiskeli ensin etupäässä sanskriittia mutta antautui sitten assyriologian tutkimiseen E. Schraderin johdolla. Näitten nuorundenopintojen todisteena on teos „Indogermaniseh-semitische Wurzelverwandtschaft" (1873 ja 1884). V. 1878 D. pääsi ylimäär. professoriksi Leipzigiin, jossa hän kasvatti tieteellisen assyriologisen tutkijakoulun. V. 1893 D. muntti vakinaisena professorina Breslanhun ja 1899 Berliiniin, jossa hän samalla toimii kunink. museoitten länsiaasialaisen osaston johtajana ja Saksan Orient-Gesellschaftin tointen järjestäjänä, jona hän 1902 kävi Babylonissa. D:n tärkeimmät teokset ovat „Assyrische Stndien" (1874), „Ass. Lesestücke" (1876; 4:s pain. 1900), „Wo lag das Paradies?" (1881), „Prolegomena" (1886), „Ass. Grammatik" (1889; 2:n pain. 1906), „Ass. Handwörterbnch" (1896), „Die Entstehung des ältesten Schriftsystems" (1897), „Das babyl. Weltschöpfnngsepos" (1896), „Hioh" (1902), „Die babyl. Chronik" (1906), esitelmät „Babel und Bibel" (ks. Babel-bibel) ja „Im Lande des einstigen Paradieses" (1903) y. m. Yhdessä P. Hauptin kanssa hän julkaisee sarjaa „Assyriologische Bibliothek" (v:sta 1881) ja „Beiträge zur Assyriologie und semit. Sprachwissenschaft" (v:sta 1889). D. on Suomen tiedesenran ja Suom.-ugr. senran kunniajäsen. *K. T-t.*

Deljanov *[-ā'-]*, Ivan Davydovitš (1818-98), ven. ministeri, tuli 1858 Pietarin opetuspiiriin kuraattoriksi ja 1882 Venäjän kansanvalistusministeriksi. Hänen ministeriaikanansa annettiin m. m. määräys, joka mitä sunrimmassa määrässä vaikeutti vähävaraisten kansanluokkien lasten pääsyä oppikouluihin, sekä rajoitettiin oppi- ja korkeakouluihin pyrkivien juutalaisten prosenttimäärä. D. korotettiin 1888 kreivilliseen arvoon. *J. J. M.*

Delkredere-takaus (it. *del credere*, ransk. *ducroire*, engl. *guaranty* l. *guarantee)*, *kauppaoik.*, etenkin komissionitoimessa tavallinen takanssitonmus. Asiamiehen l. komissionäärin sanotaan olevan delkredere-vastunssa, kun hän on sitoutunut tavaran myyjälle vastaamaan kauppasumman asianmukaisesta ja oikeasta snorittamisesta. Tavallisesti asiamies saa tästä takauksesta erityisen korvauksen, joka yleensä sovitaan määrätyksi prosentiksi kauppasummasta (vrt. Kauppakaaren 18: 6). *O. K:nen.*

Deloksen probleemi, knuluisa geometrinen tehtävä, jossa vaaditaan harpin ja viivoittimen avulla piirrettäväksi sellaisen kuution särmä, jonka tilavuus on kaksi kertaa niin suuri kuin tunnetun kuution tilavuus. Kun Ateenassa kerran raivosi rutto, pyydettiin, Plutarkhoksen kertomuksen mukaan, neuvoa Delos-saarella olevalta oraakkelilta, joka vastasi, että Apollon kuutionmuotoinen alttari oli tehtävä kaksi kertaa suuremmaksi. Tästä johtuu probleemin nimi. Vanhan ajan matemaatikot etsivät turhaan ratkaisua; sittemmin on todistettu että tehtävä on mahdoton suorittaa ainoastaan harpin ja viivoittimen avulla. Sitä vastoin se kyllä voidaan ratkaista käyttämällä esim. toisen asteen käyriä. *J. L-g.*

De Long *[dəlo'ŋ]*, George Washington (1844-81), amer. napaseudnntutkija, lähti 1879 „Jeanette"-laivalla San Fransiscosta Beringinsalmen kautta Pohjois-jäämerelle. Laiva jäätyi täällä pian kiinni, ja 2 v. myöhemmin, laivan särkyessä jäihin, D. ja suurin osa miehistöä kuolivat nälkään. V. 1882 Melville löysi matkallaan D:n päiväkirjat, jotka julkaistiin 1883 („The voyage of the Jeanette"). *(V. v. F.)*

Delorme *[dəlo'rm]*, Marion (1611-50), ransk. kurtisaani, kuuluisa kauneudestaan, seikkailurikkaasta elämästään ja rakkaussuhteistaan useihin aikansa huomattaviin miehiin (Buckinghamiu herttuaan, Cinq-Mars'iin y. m.). Frondesodan aikana hänen asuntonsa oli sodan johtajien kokouspaikkana. Hänen elämäntarinaansa käsittelee runollisesti Victor Hugon näytelmä „Marion Delorme" ja Alfred de Vigny'n romaani „Cinq-Mars".

Delorme *[dəlo'rm]*, Philibert (n. 1515-70), ransk. arkkitehti. Opiskeltuaan Italiassa hänestä tuli ensimäisiä renesanssityyliu perustajia Ranskassa. Rakennutti myöhemmin hävitetyt Anet'n ja Meudon'in linnat sekä laati Katariina Mediciläiselle Tuilleries-palatsien piirustukset, joita kumminkin rakennettaessa melkoisesti muuteltiin. *F. L.*

Delos *[dē-]* nyk. *Mikrā' δîlos* (= pikku Delos), pieni kalliosaari Kykladieu saaristossa, n. 1 km:n päässä Rheneiasta (nyk. *Megāli δîlos* = iso Delos), pinta-alaltaan 5,19 km²; kor-

kein huippu, Kynto s-vuori, 118 m. Saari oli vanhoista ajoista Apollonin palveluksen tärkeimpiä keskuspaikkoja. Tarun mukaan se alkuaan kellui tuulten ajeltavana ja juurtui paikalleen kun Leto jumalatar siellä synnytti kaksosensa Apollonin ja Artemiin. Kun 478 e. Kr. muodostettiin Ateenan johdettava saaristo- ja rannikkoyhteiskuntien liitto, tuli D:sta liiton keskuspaikka („Ateenalais-Delolainen liitto"), mutta valta jäi Ateenan haltuun, ja jo 454 liiton rahastokin siirrettiin D:sta Ateenaan. D:n maantieteellinen asema sekä sen pyhäkköjen ja juhlien aiheuttama matkustajaliike tekivät siitä vilkkaan kaupan keskuksen; tärkeimpiä kauppatavaroita olivat orjat. — Tätä nykyä D. on asumaton. Ranskalaisten tutkijain v:sta 1873 alkaen eri erin toimeenpanemat kaivamistyöt ovat saattaneet ilmoille suuren joukon muinaisjäännöksiä. Vanhanaikuisin on suurilla kivipaasilla katettu luola- eli kalliorotkopyhäkkö Kynthosvuorella.

Delos: Apollonin temppelin päätykuva.

Lähellä länsirannikkoa oli laaja pyhä alue, josta on kaivettu esille m. m. Apollonin, Leton ja Artemiin y. m. jumalien temppelien jäännökset sekä useiden pylväskäytävien, aarreaittojeu y. m. rakennusteu rauniot. Sarvista rakennettu alttari, jonka ympärillä ammoisista ajoista oli tapana tanssia pyhää *geranos*- eli kurki-tanssia, on häviunyt, mutta sen luullaan olleen yhteydessä pylväsrakennusten kanssa, joiden jäännöksistä on löydetty m. m. kaksi polvistuneen härän eturuumiin muotoista seinäpilarinkapiteelia. Pohjoisessa varsinaisesta pyhäköstä on vielä nähtävänä soikea lammikko, runoilijain usein mainitsema „pyöreä järvi", jonka rannalla Leton kerrottiin synnyttäneen kaksosensa. Löydettyjä taideteoksia mainittakoon vanhanaikuisen jättiläissuuruisen Apollonin-patsaan jätteet ja kaksi Apollonin temppeliu päätyjen huipuilla seisonutta veistokuva-ryhmää: Boreas (pohjatuuli), joka ryöstää Ateenalaisen kuninkaantyttären Oreithyian, ja Eos (Koitar), joka ryöstää nuoren Kephaloksen. Sitä paitsi on löydetty suuri joukko marmoriin piirrettyjä kirjoituksia (inskriptsioneja), jotka suuresti valaisevat muinaisia oloja. [O. E. Tudeer, „Matkamuistelmia Kreikasta" (Valvoja 1883).] *O. E. T.*

Delphinium, kukonkannus, kasvisuku leinikköisten heimossa, n. 120 lajia pohjoisessa lauhkeassa vyöhykkeessä. Yrttejä, joilla on sormiliuskaiset lehdet ja kannukselliset kukat tertuissa. Sini- ja pienikukkainen *D. consolida* on harvinainen rikkaruoho Etelä-Suomen pelloissa, *D. ajacista*, jolla on siniset, valkeat, punaiset tai kirjavat kukat runsaskukkaisessa latvatertussa, viljellään koristuskasvina.

Delphinium consolida.

Delphinus (lat.) ks. Dauphiu.

Delphoi (runoudessa usein Pytho), kreikkalaisten tärkein oraakkelipaikka, sijaitsi Phokis maakunnassa Parnassos-vuoriston juurella, etelään päin Pleistos-joen uomaau viettävällä kallioriuteellä, jonka pohjoispuolella vuoristo kohoaa

kahtena äkkijyrkkänä, tylsän kulman muodostavana vuoriseinämänä (Phaidriades-kalliot, n. 200

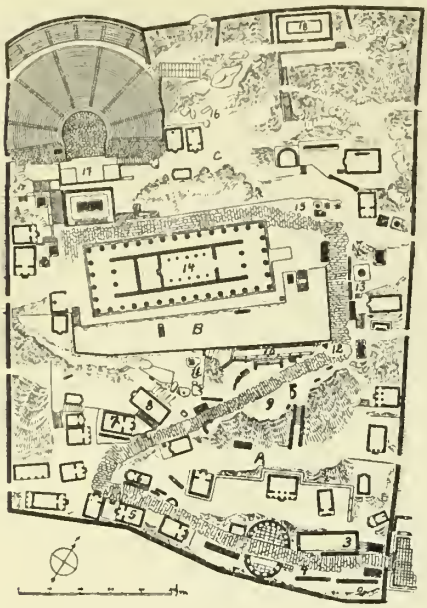

Delphoi. Pyhän alueen pohjapiirros (H. Pomtowin mukaan). A. Alin penger; B. Temppeli-penger; C. Ylin penger. — 1. Pää-sisäänkäytävä; 2. Marathonin taistelun muistomerkki; Miltiadeen y. m. kuvapatsaat; 3. Aigospotamoin taistelun muistomerkki; 4. Argolaiset tarusankarit; 5. Siphnolaisten aarreaitta; 6. Knidolaisten aarreaitta; 7. Ateenalaisten aarreaitta; 8 Neuvoston kokoushuone; 9. Pyöreä juhlatanner; 10. Ateenalaisten pylväistö; 11. Naksolaisten patsas; 12. Paionioksen Nike-patsas; 13 Platalain kolmijalka; 14. Apollonin temppeli; 15. Silphion-patsas; 16. Kassotis-lähde; 17. Teatteri; 18. Knidolaisten seurustelusali.

à 300 m korkeat). Itäisen kallioseinän juuressa on Kastalian kuuluisa lähde, lännempänä on Kassotis-lähde. Muistotarinan mukaan D. muinoin oli ollut maa-emon ennustuspaikka; historiallisena aikana oraakkelijumalana oli Apollon; vuoripenkereellä D:n yläpuolella, jossa m. m. oli suuri Korykos-luola, luultiin Dionysoksen seurueineen temmeltävän. — Paikan kaltevuuden vuoksi D:n pyhäkkö oli rakennettu penkereille, korkeiden tukimuurien varaan; penkereitä myöten idästä tuleva juhlakulkuetie kohosi pitkin kiertein Apollonin temppeliin asti. Vanhin temppeli oli tarun mukaan Trophonioksen (ks. t.) ja Agamedeen rakentama; kun se v. 548 paloi, otti Ateenasta karkoitettu Alkmeonidien suku uuden temppelin rakentaakseen urakalla ja suoritti tehtävänsä erinomaisella auliudella. V:n 372 paikkeilla tapahtuneen maanjäristyksen jälkeen temppeli uudistettiin jälleen. Sen sisässä (tai edustalla) oli marmorinen, puolipallon muotoinen n. s. omphalos, joka muka merkitsi maan napaa. Temppelin sisässä ennustuspapitar, Pythia, vastasi haltioituneena neuvonhakijain kysymyksiin sekavin sanoin, jotka papit sovittivat järkevään muotoon, usein kuusimittasäkeisiin. D:n oraakkelilla oli Kreikan heimojen sisäisten olojen kehityksessä ja niiden valtiollisessakin elämässä hyvin suuri merkitys. Koko kreikkalaismaailmasta, vieläpä muukalaistenkin hallitsijain puolelta saapui D:ihin neuvon hakijoita ja kallisarvoisia lahjoja. Eri yhteiskunnat kilvan koristivat pyhää aluetta pylvähistöillä, temppelin kaltaisilla aarreaitoilla, kuvapatsailla ja muilla muistomerkeillä. Kuudennen vuosis:n alusta e. Kr. siellä vietettiin joka neljäs vuosi yleishelleeniläiset kilpajuhlat, n. s. pytholaiset kisat. Kilpailut olivat osaksi „muusalaisia" (laulurunoutta ja soitantoa) osaksi „gymnillisiä" (kaikenlaista urheilua); palkintona oli laakeriseppele. — D:n kaupunki esiintyy 6:nnen vuosis. alussa e. Kr. läheisen phokilaiskaupungin Krisan vallan alaisena, mutta Krisa kukistui pylalaisen amphiktyoniliiton nostamassa „pyhässä" sodassa (n. 590); siitä lähtien D. oli itsenäinen yhteiskunta; pyhäkkö ja sen talous ynnä pyhät juhlat olivat amphiktyoniliiton valvonnan ja suojeluksen alaisia. Phokilaisten anastusyritykset aiheuttivat vielä 2:n (v. 448) ja 3:nnen pyhän sodan. Viimeksimainitussa (356 ss.) phokilaispäälliköt ryöstivät suuren osan pyhäkön rikkauksista. V. 86 Sulla ryösti uudestaan kerääntyneitä aarteita. Myöhemmin Nero vei D:sta Roomaan suunnattomat joukot taideteoksia, toisia vielä myöhemmin Konstantinos Suuri Konstantinopoliin. Theodosios Suuri (379-395 j. Kr.) vihdoin teki oraakkelipalveluksesta lopun. D. hävisi maan päältä, sen paikalle syntyi Kastri niminen kylä. — 19:nnellä vuosis. on eri kerroin yritetty kaivaustöitä muinaisen D:n paikalla, ja v:sta 1892 alkaen on Ranskan valtion kustannuksella Kastri siirretty pois ja koko pyhä alue paljastettu. Niinpä on saatu ilmi pyhä kulkutie ja sen varrella olleiden monilukuisten rakennusten, taideteosten ja muiden muistomerkkien jätteitä sekä tuhansia kivikirjoituksia. Erityisesti mainittakoon: knidolaisten ja siphnolaisten aarreaitat, joissa seinäulkonemien („antai") välisten pylväiden sijalla oli vanhanaikuisen sirot marmoriset neitsytpatsaat („karyatidit") palkistoa kannattamassa; jälkimäistä (toisten mukaan edellistä) ympäröineen korkokuvafriisin runsaat jäännökset ovat kypsyneen arkaisen taiteen hienoimpia tuotteita; Ateenalaisten doorilaisen temppelinmuotoinen aarreaitta, jonka kivet ovat niin täydellisesti säilyneet, että se on vähillä täydennyksillä voitu rakentaa uudestaan; sen vieressä alusta, jossa on ollut Marathonin taistelun saaliita; ateenalaisten joonilaistyylinen pylvähistö, rakennettu jonkun 5:nnen vuosis. alussa saavutetun sotaisen voiton muistoksi. Itse Apollonin temppelistä on vain mitättömiä jäännöksiä; kallionraosta, josta

Delphoi. Ateenalaisten aarreaitta.

muka nousivat pythiaa haltioitsevat höyryt, ei ole nähtävänä merkkiäkään, — lieneekö sitä koskaan ollutkaan. Pohjoisempana ovat muinoin Polygnotokseu maalauksilla koristetuu knidolaisten seurustelusalin („leskhe") perustukset; lännempänä vuoririnteessä teatterin katsomo; pyhän alueen ulkopuolella kilparata. Muita muistomerkkejä mainittakoon vanhanaikuisen hieno pitkäpukuisen nuorukaisen pronssipatsas, joka on ajajana knulumt pronssivaljakkoon, minkä joku voittaja (Syrakusan Gelon?) on pystyttänyt kilpaajo-voiton muistoksi; Lysippoksen työpajasta lähtenyt thessalialaisen Hagiaan kuvapatsas; naksolaisten korkealle, joonilaiselle pylväälle pystytetty sphinxi; silphionputken muotoinen marmoripylväs, joka kannattaa kolmea tanssivaa neitosta, jotka vuorostaan ovat kannattaneet kolmijalkaa. Plataiain voiton jälkeen pystytetty, kultaista kolmijalkaa kannattanut käärmepatsas on Konstantinopolissa; ainoastaan sen marmori-alusta on D:ssa jäljellä. *O. E. T.*

Delta (Δ, δ), kreikkal. kirjaimiston neljäs kirjain, = *d*. Uuskreikassa δ on puheäänellisen dentaali-spirantin merkki. D:n nimi ja muoto johtuu seemiläisestä „daleth" kirjaimesta.

Delta (maant. ja geol.), jokien suissa syntyvän matalan tulva- l. suistomaan (ks. t.) tieteellinen nimitys. Nimi johtuu Niilin suulla olevasta suistomaasta, jolla, kuten kreikkalaisella delta (Δ) kirjaimellakin, on kolmiomainen muoto. Tämän muodon luultiin ennen olevan jokien suistoille ominaisen; nykyään on huomattu mitä erilaatuisimpia d.-muodostumia.

Delta-lihas, hartialihas, kolmionmuotoinen (vrt. Delta) kyynärvartta ulospäin kohottava lihas.

Delta-metalli, kuparia, sinkkiä ja rautaa sisältävä kullankeltainen metallilejeerinki. D. on sekä kylmänä että kuumana helposti valsattavaa ja venyvää; punahehkuun kuumennettuna sitä voidaan valaa. D. on varsin vastustuskykyistä ja sentähden sillä on laaja käytäntö koneteollisuudessa. *(W. B.)*

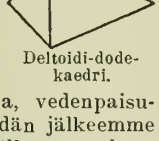

Deltoidi-dodekaedri.

Deltoidi-dodekaedri, regulaariseen järjestelmään kuuluva hemiedrinen kidemuoto.

Déluge *[delȳ'ž]* (ransk.), tulva, vedenpaisumus. Après nous le d. „meidän jälkeemme vedenpaisumus!" (s. o. meidän jälkeemme käyköön miten tahansa, kunhan ei meille itsellemme); alkujaan Ranskan Ludvik XV:n (ei markiisitar Pompadourin) lausuma sana.

Delyannis, Deligiannist. Delijannis *[dilija'nni]*, Theodoros (1826-1905), kreik. politikko; tuli 1862 edusmieheksi ja seur. v. ministeriksi. Oli sittemmin hallituksessa tavantakaa pienten väliaikojen jälkeen. Ollessaan hallituksen jäsenenä 1877-78 hän koetti saada Kreikkaa ottamaan osaa sotaan Turkkia vastaan; oli maansa edustajia Berliinin kongressissa. V. 1885 pääministeri, uudestaan 1890 ja 1895. Vaikka valtion raha-asiat olivat kurjassa tilassa, alkoi Kreikka huonosti valmistetun sodan Turkkia vastaan 1897; jo ensimäisten vastoinkäymisten Kreikan armeiaa kohdattua D. sai eronsa. Hän oli sittemmin vielä pari kertaa lyhyen ajan hallituksessa 1902-03 ja 1904-5, kunnes eräs henkilö Ateenassa kostosta surmasi hänet. *E. M-a.*

Demades *[dēmā'dēs,* ateenalainen puhuja ja valtiomies (n. 380-319 e. Kr.), alhaista sukua, saavutti älyllään, puhelahjallaan ja häikäilemättömyydellään melkoisen vaikutusvallan. Khaironeian taistelun jälkeen D., kuningas Philippos II:n lahjomana, oli makedonilaismielisen puolueen johtajia Ateenassa ja Demostheneen kiivaimpia vastustajia. Lopulta kuitenkin Kassandros mestautti D:n, koska tämä oli salavehkeillä sekaantunut makedonialaisten mahtajain vallanperimysriitoihin. *O. E. T.*

Demagogi (kreik. *dēmagōgo's),* kansanjohtaja, kansankiihottaja, kreik. demokratioissa mies, jolla kansansuosionsa ja eteväin puhujalahjainsa tähden oli suuri vaikutus kansankokouksien päätöksiin ja niiden kautta valtioasiain johtoon. Täten saamaansa mahtia käytti valtion hallinnossa mitä jaloimmalla tavalla Perikles (ks. t.), jota seuvuoksi etupäässä d:n kunnianimellä mainitaan. D:eista, jotka saavuttamaansa vaikutusvaltaa käyttivät väärin itsekkäisiin tarkoituksiin ja saattoivat d.-nimityksen huonoon huutoon, ovat varsinkin ateenalainen Kleon ja roomalainen Clodius mainittavat. Nykyään sanaa tavall. käytetääu ivallisessa merkityksessä. *S. N.*

Démarche *[dema'rš]* (ransk.), menettelytapa, toimeupide.

Demarkatsioniviiva (ransk. *démarcation),* rajaviiva, jonka yli sopimuksen mukaan, joka on tehty kahden vallan tai kahden sotivan armeian välillä, ei kummaltakaan puolelta saa kulkea. Semmoinen raja määrätään tavallisesti aselevon kestäessä. *M. v. H.*

Demarkhos *[dē-],* muin. Attikassa kunnan eli demoksen (ks. t.) esimies. — Nyk. Kreikassa D. *[δīmarkhos]* on kunnan esimies, pormestari. *O. E. T.*

Demaskeerata (ransk. *démasquer* < *masque* = naamio), riisua (jonkun) naamio; paljastaa. — Demaskeerata patteri, avata tuli viholliselta peitossa olleesta patterista.

Demavend, Elburs-vuorien korkein huippu Kaspian-meren eteläpuolella, 5,670 m yl. merenp. Se on sammunut tulivuori, jonka kraatteristaa vielä nousee rikkikaasua. V:sta 1837 alkaen useat eurooppalaiset ovat nousseet sen huipulle.

Dembinski *[-i'-],* Henryk (1791-1864), puol. kenraali, taisteli Napoleonin johdolla Venäjällä ja Leipzigin luona. Puolan kapinan aikana 1830-31 D. osoitti suurta kuntoa ja nimitettiin ylipäällikköksi Skrzynecki'n jälkeen, mutta sai jo muutaman päivän kuluttua luovuttaa paikkansa Krukovieeki'lle. D. oleskeli sittemmin Pariisissa. — V. 1848 hän liittyi Unkarin kapinaan Itävaltaa vastaan ja oli täälläkin jonkun ajan armeian ylipäällikkönä; taisteli senjälkeen venäläisiä vastaan ja kärsi ratkaisevan tappion Temesvárin luona, mutta pääsi pakenemaan Turkin alueelle. On kirjoittanut muistelmia sotaretkiltään. *G. R.*

Dementeerata (ransk. *démentir),* osoittaa vääräksi, julkisesti oikaista tai väittää tyhjäksi jokin väite tai huhu.

Dementia (ransk. *démenti),* julkinen oikaisu, peruutus.

Dementia (lat.), heikkomielisyys, D. paralytica. ks. Aivopehmeneminen.

Demeter *[dēmē'tĕr]*, kreikkalaisten uskonnossa maan kasvuvoiman jumalatar. D:iä palveltiin tavallisesti yhdessä tyttärensä Koren („tytön") eli Persephonen kanssa. Tarun mukaan manalan jumala Hades eli Pluton oli D:iltä ryöstänyt hänen tyttärensä ja tehnyt tästä manalaisten hallitsijattaren. Äidin etsiessä epätoivoisena kadonnutta lastaan kaikki kasvullisuus lakastuu ja kuoleutuu pois. Vihdoin saadaan aikaan sellainen sopimus, että Kore saa olla osan vuotta maan päällä äitinsä luona: silloin on elpyvän kasvullisuuden aika. — D:in ja Koren kunniaksi vietettiin hyvin monissa paikoin m. m. naisten juhla, Thesmophoria. Heidän palveluksensa tärkein keskus oli Attikan Eleusis. Sieltä D. ja Kore olivat muka lähettäneet Triptolemoksen opettamaan ihmisille maanviljelystä. Siellä vietettiin suuret mysteriojuhlat, joissa mysterioiden osallisuuteen vihityille vertauskuvallisilla menoilla vakuutettiin uusi, valoisa elämä kuoleman jälkeen. ks. Eleusis, Eleusiin mysteriot. — D. kuvattiin arvokkaaksi äidilliseksi naiseksi, usein tulisoihdut käsissään. — Roomalaiset pitivät D:iä samana kuin italialainen Ceres-jumalatar. *O. E. T.*

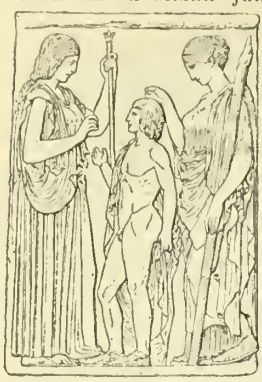

Demeter, Triptolemos ja Persephone. Korkokuva Eleusiissa.

Demeter, Dimitrija (1811-72), kroatsial. kirjailija, oli kroatsialaisen kansallisteatterin johtaja Agramissa ja on sekä siinä toimessa että omilla eteläslaavilaisten historiaa käsittelevillä draamoillaan, joista paras on kroatsialaisten menneisyyttä ihannoiva „Teuta" (1844), paljon vaikuttanut kroatsialaisen näyttämötaiteen kohottamiseksi. Hänen muista teoksistaan mainittakoon runoelma „Hautakenttä" (1842). D. otti huomattavalla tavalla osaa illyriläiseen liikkeeseen (ks. t.). *J. J. M.*

Demetrios *[dēmē'-]* **Phalereus** *[-lēre'us]* (phalerolainen), kreik. valtiomies ja kirjailija (n. 350-283 e. Kr.), kotoisin Attikan Phaleron-kunnasta, jossa oli Ateenan vanhin satamapaikka. D. antautui nuorena filosofiaan, liittyen peripateetikkojen oppikuntaan. Valtiolliselta kannaltaan D. oli makedonialaismielinen. V. 317 makedonialainen vallanpitäjä Kassandros asetti hänet Ateenan käskynhaltijaksi. Makedonialaisen varusjoukon tukemana D. johti taitavasti Ateenan hallitusta 10 vuotta. Kun Demetrios Poliorketes 307 muka vapautti Ateenan, pakeni D. Ph. ensin Boiotian Theebaan ja sitten (n. 196) Egyptiin, ja oli siellä Ptolemaios I:n aikana vaikutusvaltaisessa asemassa. — D. Ph. kirjoitti retoriikan, historian, kirjallisuudentutkimuksen ja filosofian alalla suuren joukon teoksia, joista samoin kuin hänen puheistaan, on vain katkelmia jäljellä. *O. E. T.*

Demetrios *[dēmē'-]* **Poliorketes** *[-kē'tēs]*, makedonialainen sotasankari ja hallitsija, Aleksanteri Suuren sotapäällikön Antigonoksen poika (n. 336-283 e. Kr.). D. otti jo nuorena tehokkaasti osaa isänsä sotiin muita diadokheja vastaan. V. 307 hän vapautti Ateenan Kassandroksen ja hänen käskynhaltijansa Demetrios Phalereuksen vallanalaisuudesta. V. 306 hän Kyproksen Salamiin edustalla sai Ptolemaioksen laivastosta loistavan voiton sekä valloitti Kyproksen; tämän jälkeen Antigonos ja D. ottivat kuninkaannimen. Piirittäessään 305-304 Rhodosta hän käytti suurenmoisia uudenaikaisia piirityskoneita; siitä johtui hänen liikenimensä Poliorketes („kaupunkien ahdistaja"); Rhodos jäi kuitenkin valloittamatta. Tämän jälkeen D. sai aikaan helleeniläisen liiton, jonka ylipäällikkönä hän taisteli Kreikassa Kassandrosta vastaan. Antigonoksen kaaduttua Phrygian Ipsoksen taistelussa (301) D. yhä piti puoliaan mahtavan laivastonsa avulla. V. 293 hänen onnistui päästä Makedonian kuninkaaksi. Taistelut Illyrian Pyrrhosta vastaan johtivat kuitenkin siihen, että D:n 287 täytyi luopua Makedoniasta. Taisteltuaan Vähässä-Aasiassa varsinkin Lysimakhoksen joukkoja vastaan hän 285 antautui Kilikiassa Seleukokselle. Knoli Syyrian Apameiassa. D. oli diadokhi-ajan loistavin seikkailijatyyppi: urhoollinen, suurilahjainen, kunnian- ja vallanhimoinen, syvempiä päämääriä vailla. *O. E. T.*

Demetrios Poliorketes (rahakuva).

Demetrios ks. Dimitrij.

Demidov *[-i'-]*, rikas ven. suku, jonka kantaisä Demid Antufjev oli seppä Tulan asetehtaassa. Tämän poika Nikita Demidovitš, jonka sukunimeksi tuli Demidov (1656-1725), sai hankkia Pietari Suuren armeialle kiväärit Ison vihan aikana, ja kun ne olivat halvempia kuin ulkomaalaiset ja yhtä hyviä, lahjoitti Pietari hänelle Tulan kaupungin lähistöllä olevan maa-alan: 1702 hän sai tsaari Aleksei Mihailovitšin aikana perustetut Verhoturjen raudansulatot Uralin itärinteillä Permin kuvernementissa. Yhä laajentaen tehtaitaan häu kokosi äärettömät rikkaudet. Pietari Suurta hän auttoi suurilla lahjoituksilla rahassa ja raudassa Pietarin kaupunkia perustettaessa. Hänen poikansa Akinfij Nikititš D. (1678-1745) laajensi yhä rautatehtaitaan ja pani alulle Siperian muidenkin metalli- ja mineraalirikkauksien hyväksikäytön. V. 1726 hän jälkeläisineen aateloitiin. Muista suvun jäsenistä mainittakoon: Pavel Grigorjevitš D. (1738-1821), tunnettu luonnontieteellisistä harrastuksistaan, perusti Linnén oppilaana Moskovaan palatsinsa viereen kasvitieteellisen puutarhan ja lahjoitti suurenmoiset luonnontieteelliset kokoelmansa, kirjastonsa ja melkoisen rahasumman Moskovan yliopistolle. V. 1803 perustettiin hänen lahjoittamillaan varoilla Jaroslavin kaupunkiin „Korkeampien tieteiden koulu", joka v:sta 1870 on tunnettu „Demidovin lainopillisen lyseon" nimellä ja vastaa yliopistojen lainopillista tiedekuntaa. — Nikolai Nikititš D. (1773-1828) johti sodassa ranskalaisia vastaan 1812 itse kustantamaansa rykmenttiä.

Teki suuria lahjoituksia yleisiin, varsinkin hyväntekeväisyystarkoituksiin. Firenzessä, jossa oli Venäjän lähettiläänä, hän kokosi suurenmoisen kuvagallerian. — Pavel Nikolajevitš D. (1798-1841) perusti, paitsi useita hyväntekeväisyyslaitoksia, Pietarin tiedeakatemiaan „Demidovin palkintorahaston", josta vuosittain annetaan 5,000 ruplaa tieteellisten teosten palkintoina. — Anatolij Nikolajevitš D. (1812-70) lahjoitti suuria summia hyväntekeväisyyslaitoksiin Pietariin ja kustansi (1837) tieteellisen retkikunnan Etelä-Venäjälle, joka m. m. keksi sikäläiset kivihiilikerrokset. Hän nai 1840 Jérôme Bonaparten tyttären Montfort'in prinsessan Mathilden, josta erosi 1845. Toskanan suurherttua antoi hänelle San Donaton ruhtinaan nimen; mainittu ruhtinaskunta oli D:n omaisuutta. Itämaisen sodan puhjetessa D. lahjoitti 1 miljoonan ruplaa Venäjän valtiorahastoon. Firenzessä hänellä oli suurenmoinen taidekokoelma. *J. J. M.*

Demi finale *[dəmi' fina'l]*, välierä. ks. Erä.

Demi-fond *[dəmi-fõ']* (ransk.) (saks. *Halbdauerfahrer*), kilpapyöräilijä, joka erikoisalakseen on valinnut kilpailemisen keskipituisilla matkoilla (50-100 km, 1-3 tunt.). *-lskm-.*

Demilune *[-ly'n]* (ransk.), puolikuu, etupäässä bastionijärjestelmässä käytetty puolikuunmuotoinen varustus.

Demimonde *[dəmimõ'd]* = „puoliylhäisö", Dumas nuoremman samannimisen kappaleen (1855) mukaan syntynyt nimitys, joka tarkoittaa etupäässä löyhätapaisia, mutta ulkonaisesti hienosti eläviä naisia.

Deminutio capitis *[dəminū'tiõ]* (lat.) merkitsi roomalaisessa oikeudessa henkilön yleisen oikeudellisen aseman muutosta siten, että hän yhdessä tai useamnassa suhteessa menetti oikeuskelpoisuutensa *(caput* = „pää"). Täydelliseen oikeuskelpoisuuteen kuului kolme persoonallisuuden pääastetta *(status)*, nimittäin *libertas, civitas* ja *familia* (vapaus, Rooman kansalaisen oikeus ja perhesääty, s. o. asema jossain room. agnaattiperheessä), ja sen mukaan kuin yksilö menetti oikeuskelpoisuutensa jossakin näistä asteista, joista viimeksimainittu sisälsi myöskin kaksi ensimäistä ja toinen ensiksimainitun, oli oikeuskelpoisuuden menetys joko 1) capitis deminutio maxima („status libertatis"in menettäminen), tai 2) capitis deminutio media („status civitatis"in menettäminen), tai 3) capitis deminutio minima („status familiæ"n menettäminen), joista siis ensiksimainittu sisälsi myös molemmat seuraavat ja toinen viimeisen. *O. K:nen.*

Deminutiivi (lat. < *dēminu'ere* = vähentää), vähennyssana, on johdannaissana, jossa johtopääte vaikuttaa, että johdannaisella kantasanan merkitykseen verraten on „vähyyden" sivumerkitys. Deminutiiveja on sekä substantiiveja (*veno, päähyt, lahdeke*) että adjektiiveja (*kaitainen, pikkuruikkuinen*); myös eräillä johdetuilla verbeillä (*kannella, naurahtaa*) on deminutiivinen merkitys. *A. K.*

Demir-Kapu *[-i'-]* (turk. = „rautainen portti"). 1. Usean kaitaisen vuorensolan nimi Itämailla, esim. D. lähellä Kaspian-meren rannalla olevaa Derbentiä. — 2. ks. Rautainen portti.

Demissioni (ransk. *démission* < *lat. dēmi't-tere* = laskea alas), luopuminen (virasta), eroaminen.

Demiurgi (kreik. *dēmiurgo's* < *dēmos* = kansa, *ergon* = työ), alkuaan se, joka harjoittaa yleishyödyllistä toimintaa, rakentaja. Platonin filosofiassa d. merkitsi Jumalaa maailmanrakentajana (Timaios-dialogi). Gnostilaisissa (ks. Gnostilaisuus) järjestelmissä d. merkitsi alempaa jumaluusolentoa, jota ajateltiin aistimaailman luojaksi. Hänen kykenemättömyydestään johdettiin maailmassa oleva paha ja puutteellisuus. Tätä gnostilaista käsitystä vastaan kristinusko teroitti alusta alkaen, että Jumala ja Luoja ovat sama. *E. K-a.*

Demivierge *[dəmiviä'rž]* (ransk., < *demi* = puoli-, ja *vierge* = neitsyt), ransk. kirjailijan Marcel Prévost'n käytäntöön saattama nimitys, tarkoittaa nuorta tyttöä, joka tosin fysiologisesti on neitseellisen-koskematon, mutta huonon seuran ja julkean kiemailun vuoksi on menettänyt sielunsa puhtauden.

Demjanka *[-ja'-]*, Irtyšin lisäjoki, joka juoksee läntiseen suuntaan hiukan eteläpuolella 60 leveysastetta. Sen varrella on 12 kylää, joista 10 ostjaakkien (1898 68 henkeä) ja 2 venäläisten asumaa. Ostjaakit harjoittavat miltei yksinomaan metsästystä ja kalastusta, mutta venäläiset myös maanviljelystä (viljelevät ruista, ohraa ja potaatteja) ja karjanhoitoa. Myös ostjaakeilla on joitakin lehmiä ja hevosia. *U. T. S.*

Demjanskoe *[-ja'-]*, venäläisten asuma kirkonkylä Demjankan (ks. t.) suulla.

Demmin (keskiajalla *Timin, Demmyn, Dammyn*), piirikaupunki Stettinin hallintoalueella Preussissa purjehduskelpoisen Peene-joen ja Berliini-Stralsundin radan varrella; 12,536 as. (1905). Vanhanaikainen kaupunki; täällä on rautavalmoita ja sokeritehtaita. D. harjoittaa vilkasta puutavara- ja viljakauppaa sekä kalastusta ja merenkulkua. Kaupungissa on lukio, amt-oikeus ja maataloudellinen talvikoulu. — D. mainitaan ensikerran 1070; liittyi v. 1283 hansa-liittoon ja kuului 1648-1720 Ruotsille. Kaupungin vahvat varustukset hajoitettiin 1759.

D. on tullut kuuluisaksi eräästä tapauksesta Kustaa II:n Aadolfin historiassa. Kuningas — niin kerrotaan — oli 20 p. heinäkuuta 1630 lähtenyt ulkopuolelle leiriänsä, jolloin hän oli joutua vihollisen väijymyksen uhriksi, jollei 70 suomalaista ratsumiestä olisi omalla hengellään pelastanut häntä. Samanaikuiset luotettavat lähteet eivät kuitenkaan puhu koko tapauksesta, eivätkä toiset kuvaukset, jotka ovat itse tapauksen värittäneet tärkeäksi, mainitse erityisesti suomalaisten ratsumiesten olleen mukana kuninkaan saattajina, vaan sanovat heidän myöhemmin tulleen hänelle avuksi, jonka tähden on alettu epäillä vanhan kertomuksen todenperäisyyttä. *W. S-m. & G. R.*

Demobiliseerata (ransk. *démobiliser*), asettaa sotajoukko sotakannalta takaisin rauhankannalle. *M. v. H.*

Demodex folliculorum ks. Syyhypunkki.

Demografia (kreik. *dēmos* = kansa, *graphein* = kirjoittaa), oik. kansankuvaus; ranskalaiset käyttävät tätä sanaa merkityksessä „väestötilasto". Saks. E. Engelin mukaan d. on tiede, jonka tehtävänä on kansan yhteiskunnallisten ja valtiollisten ominaisuuksien, varsinkin val-

tiollisten ja muiden inhimillisten yhteisöjen kuvaus. — Demografi, demografian tutkija. — Adj. Demografinen.

Demoiselle *[dəmuaze'l]* (ransk., < kesk. lat. *dominice'lla)*, alkuaan aatelisneito tai -rouva; myöhemmin yleensä naimaton nainen.

Demokraatti (ks. Demokratia), kansanvallan (demokratian) kannattaja.

Demokraattinen puolue, valtiollinen puolue Ameriikan Yhdysvalloissa, republikaanisen puolueen ohella toinen maan kahdesta valtapuolueesta. D. p:n historiassa on kolme eri ajanjaksoa, jolloin puolueen luonne ja periaatteet ovat olleet hyvin erilaatuisia, riippuen siitä, mitkä valtiolliset harrastukset kulloinkin ovat olleet etualalla. Sen perusti 1792 Jefferson vastapainoksi federalistiselle puolueelle, joka vaati lujaa liittovaltaa, kun taasen d. p. puolti yksityisvaltioiden mahdollisimman suurta vapautta ja otti ohjelmaansa vaalioikeuden laajentamisen vaatimuksen. Puolue rupesi käyttämään myöskin republikaanisen puolueen nimeä, ja v:sta 1798 lähtien käytettiin kumpaakin nimitystä ilman erotusta. Kun federalistit 1815 hajaantuivat, jäi d. p. yksinään valtaan. V:sta 1820, jolloin federalistipuolueen jäännöksetkin katosivat, kuuluivat kaikki merkittävimmät julkisissa viroissa olevat henkilöt d:een p:seen. Kiivaat persoonalliset riidat tekivät sitten puolueesta tässä muodossa lopun; se hajaantui eri ryhmiin, joista yksi 1829 kokoontui presidentti Jacksonin ympärille, ottaen yksinään d. p:n nimen. Puolue vastusti suojelustulliliikettä, joka oli johtanut v:n 1828 korkeaan tullitariffiin. Vastustajina d. p:lla olivat kansallisrepublikaanit eli whigit. Myöhemmin, Texasin liittymisen jälkeen valtioliittoon 1845, demokraatit alkavat hajota eri leireihin orjakysymyksen perustalla. Puolueen pääaineksen puolustaessa orjuutta, liittyi 1856 suuri joukko d:ja republikaaneihin, 1861 seurasi useita jäljessä. Kansalaissodan jälkeen yhtyivät jälleen pohjan ja etelän demokraatit, saaden etelän whigeistä lisävoimia. He tunnustivat sodan tuloksen, orjuuden lakkauttamisen, mutta vastustivat äänioikeuden antamista entisille neekeriorjille (tämän oikeuden nämä saivat 1870). V. 1870 d. p. sai suuren enemmistön edustajakamarissa, joka enemmistö sitten jäi puolueen käsiin pitkäksi aikaa. Suojelustullikysymyksessä puolue vaati tariffin alentamista ja saavutti edustajakamarin vaaleissa 9 p. marrask. 1890 kolme neljättäosaa edustajapaikoista. Presidentinvaalissa puolue oli v:sta 1860 tappiolla, kunnes 1884 ajoi läpi ehdokkaansa Clevelandin, jonka republikaaninen Harrison voitti 1888, mutta d. p. sai Clevelandin toisen kerran presidentintuolille 1892. Sen sijaan puolue 1894 menetti enemmistönsä edustajakamarissa republikaaneille.

Toistaiseksi on d. p:u valtakausi Valkeassa talossa päättynyt Clevelandin toiseen presidenttikauteen. Puolueen enemmistönä hopeakannan ystävät asettivat Chicagon kansalliskonventissa 1896 kiivaan hopeakannan miehen, Bryanin d. p:n presidenttiehdokkaaksi. Seurauksena oli kuitenkin puolueen hajoaminen, sillä kultakannan ystävät asettivat omassa konventissaan Indianopolissa s. v. syysk. oman ehdokkaan, kenraali Palmerin, ja erittäin kiivaan vaalitaistelun perästä republikaaninen Mc Kinley valittiin presidentiksi. Senkin jälkeen on d. p. kolmin ottein — Rooseveltia ja viimeksi, 1908, Taftia vastaan — joutunut tappiolle. Puolue ajaa edelleen kantaansa suojelustullipolitiikassa, vaatii liittohallituksen puolelta ankarampaa rautatielaitoksen valvontaa sekä vastustaa trustien maan taloudellisen elämän terveelle kehitykselle vaarallista monopolivaltaa. *S. N.*

Demokratia (kreik. *dēmokrati'ā* < *dēmos* = kansa, ja *krate'in* = hallita), kansanvalta (ks. t.).

Demokritos *[dē'mo'-]* (n. 460-360 e. Kr.), kreik. filosofi, tieteellisen materialismin perustaja, synt. Abderan siirtokunnassa Traakiassa. D. on kirjoittanut lukuisia teoksia, joita muinaisaikana suuresti ylistettiin. Cicero asettaa hänet stilistiinä Platonin rinnalle. Ainoastaan katkelmia on säilynyt. D. lienee ollut aikanansa sangen etevä luonnontutkija. Ollen varakas mies hän matkusteli paljon laajentaakseen tietojaan; sen johdosta häntä, niin kerrotaan, syytettiin isänperintönsä tuhlaamisesta, mutta vapautettiin, kun oli tuomareille lukenut erään filosofisen kirjoituksensa. Myöhäinen keksintö on se juttu, että hän nauroi kaikkea („naurava filosofi" Herakleitoksen, „itkevän filosofin", vastakohtana). D. esittää johdonmukaisen materialistisen ja mekaanisen maailmanselityksen, joka peruspiirteissään samallaisena uudistuu kaikkien aikojen materialisteissa. Kaikki olevainen on kokoonpantu „atomeista", — jakamattomista, häviämättömistä, pienuutensa takia näkymättömistä alku-olioista, jotka liikkuvat tyhjässä avaruudessa ja monin tavoin kietoutuvat toisiinsa, mutta itse ovat muuttumattomat. Kaikki muutokset maailmassa ovat atomein liikuntoa, joka taas johtuu siitä, että atomit painavat ja sysäävät toisiaan, jolloin ne usein epätasaisilla pinnoillaan ja ulkonemillaan tarttuvat kiiuni toisiinsa. Atomit ovat iankaikkisuudesta asti liikkeessä. D. lienee olettanut, että ne iankaikkisesti putoavat alaspäin äärettömässä tyhjässä avaruudessa. Isommat ja sentähden painavammat atomit putoavat silloin, arveli hän, nopeammin, joten atomit törmäävät toisiinsa, niitä kerääntyy yhteen; sellaisissa atomikeräytymissä syntyy pyörreliikuntoa, jossa pienimmät ja keveimmät atomit tungetaan ulospäin ja ylöspäin, isommat ja raskaammat painuvat alaspäin ja keskukseen, — samaten kuin viskaimessa akanat erottuvat jyvistä. Siten muodostuu lukemattomia maailmoja, joista meidän maapallomme on yksi. Sielun muodostavat hienoimmat, keveimmät, liikkuvaisimmat, pyöreät atomit, — samankaltaiset kuin tulen atomit. Havaitseminen tapahtuu siten, että hienot hiukkaset irtaantuvat kappaleista ja tunkeutuvat aistimissa olevien reikien kautta ruumiiseemme sekä siten vaikuttavat sieluumme. — D:lta on säilynyt siveysopillisiakin katkelmia ja mietelmiä. Elämän loppumäärä on onnellisuus, joka saavutetaan mielentyyneyden ja itsensä-hillitsemisen avulla, ymmärtäväisesti valitsemalla parhaita, erittäinkin henkisiä nautintoja. — D. oli monipuolinen ja etevä tutkija, jonka realistinen ajatussuunta sitten liiaksikin sysättiin syrjälle Platonin ja Aristoteleen idealististen oppijärjestelmäin vaikutuksesta, jotka eivät yhtä pontevasti vaatineet ajattelijaa etsimään syyperäistä esiintyvien ilmiöiden selitystä. Epikurolaiset kyllä omaksuivat D:n luonnonfilosofian, mutta

eivät juuri vieneet tutkimusta eteenpäin. — D. oli luultavasti saanut oppinsa perusaatteet Leukippokselta (ks. t.), joka mainitaan hänen rinnallaan oppisuunnan perustajana ja lienee ollut hänen vanhempi aikalaisensa, mutta josta ei muuten tiedetä juuri mitään. *A. Gr.*

Demoleerata (ransk. *démolir* < lat. *dēmolī'ri* = hävittää), repiä alas, hävittää (linnoitus, rakennus, silta j. n. e.).

Demologia (kreik. *dēmos* = kansa, ja *logos* = oppi), saksalaisen E. Engelin ehdottama sana merkitsemään sitä tiedettä, joka käsittelee inhimillisten yhteiskuntien syntyä, sisäistä olemusta ja kehitystä. vrt. Demografia.

Demonetiseerata (< lat. *monē'ta* = raha), lakata käyttämästä rahana, julistaa joku raha tai rahametalli käymättömäksi, s. o. kelpaamattomaksi olemaan laillisena maksuvälineenä.

Demoni (kreik. *daimōn*, lat. *dæmon*) l. daimoni merkitsee kreikkalaisessa kirjallisuudessa, ainakin Homeroksella ja runoilijoilla, jumaluusolentoa. Varsinkin tämä sana ilmaisi alemmanasteista jumaluutta. Myöhemmin, Platonin jälkeisellä ajalla, d:lla käsitetään kunkin ihmisen kaksoisolentoa tahi suojelushenkeä tai ymmärrettiin daimonilla sitä liikkuvaa henkeä, joka otti asunnokseen ihmisen ja muodosti hänen sielunsa. — Kreikkalaisten demonien kaltaisia henkiolentoja, alempia jumaluusolentoja, esiintyy melkein kaikissa uskonnoissa. Sokrateen d. ilmeni sisäisenä äänenä, joka varoitti häntä siitä, mitä hänen ei pitäisi tehdä.

Kristinuskossa demoni (riivaajainen), joka klassillisessa kirjallisuudessa on luonteeltaan epämääräinen, hyvä tai paha, tuli merkitsemään pakanuuden jumalia ja pahoja henkiolentoja. ks. Perkele.

Demonismi (vrt. Demoni), nimitys, jota etnologit ja uskontotieteen harjoittajat ovat alkaneet käyttää siitä uskonnollisesta kehitysasteesta, jota muutoin tavallisesti sanotaan animismiksi (ks. t.), varsinkin kun on puhe tämän korkeammista muodoista, joissa se lähenee monijumalaisuutta tai on siksi muuttumaisillaan.

Demonologia (kreik. *daimōn* = demoni, ja *logos* = oppi), oppi demoneista. ks. Demoni ja Perkele.

Demonstratiivinen opetustapa ks. Opetustapa.

Demonstratiiviset l. demonstratiivipronominit (lat. *dēmōnstrā're* = osoittaa), osoittavat l. osoittavaiset asemot. ks. Pronominit.

Demonstratsioni (lat. *dēmōnstrā'tiō* < *dēmōnstrā're* = osoittaa), esineen, seikan l. tapahtuman havainnollinen esittäminen, osoittaminen, selittäminen; *(filos.)* todistus, toteennäyttö; *(polit.)* mielenosoitus, julkinen toimenpide, jolla yksit. henkilö tai joukko ilmaisee tahtonsa l. mielipiteensä esiintymällä, toimeenpanemalla kulkueen, jäämällä pois toimesta, tilaisuudesta, johon olisi tullut ottaa osaa; sodassa: erit. liike t. toimenpide, jolla on tarkoituksena vihollisen pettäminen, esim. verrattain pienillä sotavoimilla johtamalla vihollisen huomio pois päävoimien suunnittelemasta liikkeestä. *S. N.*

Demonstreerata (lat. *dēmōnstrā're* = näyttää), näyttää, selittää, todistaa; osoittaa mieltänsä, tehdä mielenosoitus.

Demonteerata (ransk. *démonter)*, ampumisella saattaa vihollisen tykki tai linnoitus kelpaamattomaan kuntoon. *M. v. H.*

Demoralisatsioni (ransk. *démoralisation)*, tapainturmelus, kurin höltyminen. — Demoralisseerata, turmella tavat, poistaa kuri.

De mortuis nil nisi bene *[dē -īs]* (lat.), „vainajista ei (pidä puhua) muuta kuin hyvää".

Demos *[dē-]* (kreik.), maa-alue, kansa, rahvas. Muin. Attikassa pienin itsehallintopiiri, kunta (ks. Demarkhos); nyk. Kreikassa *[dīmos]* = kunta.

Demosthenes *[dēmosthe'nēs]*. 1. Alkistheneen poika, ateenalainen sotapäällikkö peloponnesolaissodan aikana, miehitti 425 e. Kr. Pyloksen Messeniassa ja lähetettiin 413 Sisiliaan auttamaan Nikiaan johtamia ateenalaisia, mutta joutui samana vuonna syrakusalaisten saartamaksi ja näiden valtaan, jonka jälkeen he mestauttivat hänet.

2. Demostheneen poika (383-322 e. Kr.), vanhan ajan suurin puhuja, kotoisin Paianian kunnasta Attikasta. Isänsä, varakkaan asetehtailijan kuoleman kautta orvoksi jouduttuaan hän alkoi Isaioksen johdolla harjoittautua puhujaksi. 19-vuotiaana D. oikeuden edessä syytti holhoojiaan perintönsä anastamisesta, ja nämä tuomittiinkin suorittamaan hänelle hyvitystä, mutta hän sai kuitenkin vain vähäisen osan omaisuuttaan takaisin. Hankkiakseen toimeentulonsa D:n nyt täytyi ruveta kirjoittamaan oikeuspuheita muita varten ja ajamaan yksityisasioita. Ennen pitkää hän alkoi oikeuden edessä esiintyä julkisissakin jutuissa (4 puhetta „lainvastaisista esityksistä" y. m.). Mutta tärkein puoli D:n toimintaa oli valtiollisten puheitten sepittäminen ja hänen osanottonsa Ateenan politiikkaan. Hän suuntasi koko tarmonsa Makedonian Philippoksen vallanhimoisten pyyteitten torjumiseen, joista hän jo aikaisin huomasi koituvan Hellaan turmion. Siinä häntä vastusti valtion omassa keskuudessa syntynyt makedonialainen puolue (Eubulos, Aiskhines (ks. t.) y .m.). Ensi kerran D. 351 kehoitti veltostuneita maanmiehiään tarttumaan aseihin Philipposta vastaan (1:nen philippolais-puhe). Mutta tilapäisestä vastarinnasta huolimatta tämä menestyksellä jatkoi aloittamaansa politiikkaa laskien valtansa alle toisen alueen toisensa perästä. Eikä D. kolmella olyntholaispuheellaan voinut pelastaa tärkeätä Olynthosta joutumasta Philippoksen käsiin ja hävitetyksi (348). D. (samoinkuin Aiskhines y. m.) oli sen lähetystön jäsenenä, jonka ateenalaiset 346 lait-

Demosthenes.

toivat Philippoksen luo ensin sopimaan rauhanehdoista ja sitten vastaanottamaan häneltä valan, sekä johti Ateenassa neuvotteluja makedonialaisten lähettilästen kanssa. Kuu ateenalainen lähetystö vitkastelullaan oli aikaansaanut sen, että Philippos ennen lopullista rauhantekoa vielä ennätti anastaa useita paikkoja, syntyi ankara tyytymättömyys niitä lähettiläitä kohtaan, jotka olivat olleet tähän syypäät. Niinpä D. Timarkhoksen avustamana nosti Aiskhinesta vastaan kanteen „epärehellisestä lähettiläänтoimesta". Philippoksen kanssa solmittua rauhaa D. aluksi tahtoi säilytettäväksi, mutta kuninkaan uusien väkivaltaisuuksien vuoksi hän jälleen alkoi kiihottaa kansalaisiaan sotaan „Ateenan verivihollista vastaan" (2:nen ja 3:s Philippolaispuhe). V. 340 e. Kr. julistettiiukin sota, johon Ateena oli varustautunut vahvistamalla D:n aloitteesta laivastoaan sekä tekemällä vanhan kilpailijansa Theban kanssa liiton, jonka aikaansaamineu oli D:n diplomaattisen taitavuuden ansiota. Mutta ratkaiseva tappio Khaironeian luona (338) teki kaikista kreikkalaisten toiveista lopun; D., joka itse oli taistellut ateenalaisten riveissä, piti hautajaispuheen kaatuneitten kunniaksi. — V. 336 oli D:lle ehdotettu annettavaksi kultaseppele hänen ansioittensa vuoksi, mutta Aiskhines syytti ehdotuksentekijää Ktesiphonia laittomasta esityksestä puheessa, jonka kärki oli tähdätty D:n koko valtiollista toimintaa vastaan. Asia lykkääntyi vuoteen 330, jolloin D. piti mainion puheensa „seppeleestä", missä hän kerrassaau musersi valtiollisen vastustajansa. Mutta 324 D. itse sotkeutui n. s. „Harpaloksen (ks. t.) juttuun"; häntä syytettiin lahjojen otosta ja hoidettaviensa varojen hävittämisestä. D. langetettiin, ja koska hän ei kyennyt maksamaan rangaistukseksi määrättyjä 50 talenttia, heitettiin hän vankeuteen. Hän karkasi kuitenkin Aiginaan ja läksi sieltä Troizeniin. V. 323 e. Kr. D. juhlallisesti kutsuttiin takaisin Ateenaan. Mutta kun Aleksanteri Suuren kuoltua syttynyt n. s. Lamian sota oli päättynyt onnettomasti, määräsi Antipatros (ks. t.) rauhanehdoksi, että D. ynnä muut vastapuolueen johtomiehet luovutettaisiin hänelle. D. pakeni silloin Kalaureian-saareen, jonka Poseidonin-temppelistä hän haki turvaa. Mutta kun Antipatroksen kätyrit tulivat sinne vangitakseen D:n, niin hän itse päätti päivänsä ottamalla myrkkyä. — D:ta esittävistä taideteoksista mainittakoon Münchenissä oleva marmorinen hermi ja marmorinen pystykuva Vatikaanissa. — D:n puheet henkivät rohkeata miehuutta, tulista isänmaanrakkautta sekä terävää ihmistuntemusta ja tempasivat vastustamattomalla voimalla kuulijan mukaansa. Mutta samalla ne on laadittu hnolellisesti silottelemalla ja kaikkia retoriikan apuneuvoja hyväkseen käyttämällä. Tunnettua on, mitä suuria luontaisia esteitä nuorella D:lla oli voitettavanaan, ennenkuin hän suunnattomilla ponnistuksilla saavutti mestarillisen esittämistaitonsa. — Vanhalla ajalla tunnettiin 65 D:n puhetta; meidän päiviimme on säilynyt 60 hänen nimellään käyvää, osaksi valtiollista, osaksi yksityistä laatua olevaa puhetta. Niistä ovat kuitenkin useat epäilyksenalaiset, samoinkuin joukko puheenjohdantoja ynnä hänen 6 kirjettään. [Schäfer, „Demosthenes u. seine Zeit" (2 pain. 1885-87, 3 osaa); Höck, „Demosthenes, ein Lebensbild" (1895); Blass, „Die attische Beredsamkeit" (3 os., 2 pain. 1893).] *E. R-n.*

Demotika *[-mō'-]* (Dimotika), kaupunki Turkissa, Adrianopolin vilajeetissa, Dedeagatš-Adrianopolin radan varrella, n. 8-10,000 as. (etupäässä muhamettilaisia). Harjoittaa silkkiteollisuutta. — Kaarle XII oleskeli D:ssa 1713-14.

Demotinen kirjoitus (kreik. *dēmotiko's* = kansantajuinen < *dēmos* = kansa), 9:nneltä vuosis. e. Kr. Egyptissä viljelty kirjoitus, jota erotukseksi hieroglyfeistä ja hieraattisesta kirjoituksesta etupäässä käytettiin välikirjoissa, kirjeissä y. m. vrt. Egyptiläinen kirjoitus. *K. T-t.*

Denaari (lat. *denā'rius* < *decem)*, roomal. hopearaha, ensiksi lyöty 268 e. Kr., painoltaan 4,55-3,90 g = 10 asia kup. = 4 sestertiusta = n. 1 mk. Etupuolella oli tasavallan aikana siipikypärän peittämä Roomau pää ja keisariajalla hallitsijan kuva, takapuolella tav. jumala kaksi- ja nelivaljakolla. Kultakannan tultua voimaan keisariajalla d. oli $^1/_{25}$ (d) aureusta, jolla Konstantinuksen ajalta oli nimenä solidus. Keisariajan lopulla d:n arvo yhä huonontui ja lopuksi se muuttui mitättömäksi laskurahaksi. D:n nimestä johtuu itämailla *dinar* (ks. Dinaari), Ranskassa *denier*, Italiassa *denaro*, Espanjassa *dinero*, Portugalissa *dinheiro* ja Saksassa lyhennys *ð* = pfennig, Englannissa *d* = penny. *K. J. H.*

Denarius ks. Denaari.

Denaro *[-ā'-]* (< lat. *denā'rius;* vrt. Denaari). 1. Entisissä Pohjois-Italian valtioissa pienin laskuraha = $^1/_{12}$ soldoa = $^1/_{240}$ liraa = n. 0,4 penniä. — 2. Entinen painomitta, joka vaihteli 1,1 ja 1,28 gr:n välillä, Milanossa ja Torinossa vielä käytännössä silkkilangan painomittana = 0,05 gr. — 3. Vanhentunut toseanalainen pituusmitta = 2,43 mm.

Denaturaliseerata (lat. *dē'* ja *natūra* = luonto), päästää kansalaisuussuhteesta, riistää naturalisatsionin kautta saatu kansalaisoikeus. vrt. Naturalisatsioni.

Denaturoida (lat. *dē* = pois, ja *natū'ra* = luonto), tehdä joku aine (verotuksen tähden) kelpaamattomaksi määrättyyn tarkoitukseen. Verovapaa, teollisiin tarkoituksiin aiottu alkoholi tehdään nautittavaksi kelpaamattomaksi lisäämällä siihen sellaisia aineita, jotka antavat sille pahan maun ja joita on vaikea siitä jälleen eristää. Nykyään denaturoidaan väkiviina tavallisesti lisäämällä siihen jonkun verran seosta, jossa on 4 osaa puuväkeä (metylialkoholia) ja 1 osa pyridiiniä. — V. 1907 denaturoitiin Suomessa 516,931 litraa 50 % väkiviinaa. *W. B.*

Denaturoiminen ks. Denaturoida.

Denatus *[dēnā'-]* (mlat. < *dēnasci* = knolla), lyh. den., kuollut, vainaja.

Dendera (muinaisegypt. *Ta en ta-rir*, kopt. *Tentore*, kreik. *Tentyra)*, kylä Ylä-Egyptissä Niilin vas. rannalla vastapäätä Keneä, n. 9,000 as. (1897). Läheisyydessä on mahtavia raunioita. Jokseenkin hyvin säilynyt on Egyptin rakkaudenjumalattarelle Hathorille pyhitetty temppeli, joka perintätiedon mukaan perustettiin jo vauhan valtakunnan ajalla, mutta rakennettiin uudestaan ptolemaiolaisten ja ensimäisten roomalaisten keisarien aikakaudella. Varsin komea on esihalli, joka on 42,4 m pitkä ja 27,5

Hathor-temppeli Denderassa.

m korkea ja jonka kattoa kannattaa 24 Hathorinpäistä vahvaa pylvästä. Sisäosassa on kolme erikokoista salia y. m. Seiniin ovat m. m. kuvattuina keisarit Augustus, Tiberius, Claudius ja Nero uhraamassa muinaisegyptiläisellä tavalla. Varsin kuuluisaksi tämä Hathorin temppeli on tullut kahden siitä löydetyn eläinradan kuvauksen kautta, jotka kuitenkaan eivät ole vanhemmalta ajalta kuin Neron päiviltä. [A. Mariette, „Dendera" (6 nid. 1870-76), J. Dümichen, „Baugesch. des Dendera-tempels" (1877). Riel. „Der Thierkreis von D." (1878), vrt. Boll, „Sphæra" (1903).] *K. T-t.*

Dendriitti (kreik. *dendron* = puu), *miner.*, omituisia puunmuotoisia kideryhmiä, jommoisia muodostaa luonnossa tavattava kupari, moni mangaanimalmi y. m. *P. E.*

Dendrobium, kämmekkäis-suku, epifyyttikasveja, josta useilla lajeilla on pullistuneet nivelvälit. N. 200 lajia, enimmät troopillisesta Aasiasta. Monet suosittuja ansarikasveja.

Dendrocopus ks. T i k a t.

Dendrolagus, k a r h u k e n k u r u. ks. K e n k u r u t.

Dendroliitit (kreik. *dendron* = puu, ja *lithos* = kivi), puurunkojen kivettyneet jäännökset.

Dendrologia (kreik. *dendron* = puu, ja *logos* = oppi), oppi puukasveista, niiden lajeista, ominaisuuksista ja esiintymisestä. Uusimmat ja parhaat dendrologiset käsikirjat ovat: Mayr, „Ausländische Wald- und Parkbäume für Europa" (1906); Schneider, „Illustriertes Handbuch der Laubholzkunde" (alkaen v:sta 1904, loppu vielä julkaisematta); Beissner, „Handbuch der Nadelholzkunde" (2:nen painos 1909). *A. C.*

Dendrometri (kreik. *dendron* = puu, ja *metron* = mitta), yleensä kone, jolla puuta mitataan; tavallisesti d:lla kuitenkin ymmärretään ainoastaan sellaista konetta, jolla voidaan mitata pystyssä olevan (kasvavan) puun pituus sekä paksuus eri korkeuksilla. Sangen tarkan dendrometrin on keksinyt m. m. Evon metsäopiston metsämatematiikan opettaja H. H. Hackstedt (k. 1909). vrt. H y p s o m e t r i ja K a u l a i n. *A. C.*

Deneb, toiseen suuruusluokkaan kuuluva tähti (α) Joutsenen tähtikuviossa. *(V. V. K.)*

Deneška, ven. vaskinen $^1/_2$ kopeikan raha. D. nimi leimattiin tämänarvoisiin rahoihin entisen „denga" nimityksen sijalle v:sta 1849 v:een 1867 asti. *J. J. M.*

Denga l. d e n j g a, ven. raha, „tenka". Aikaisemmat tämännimiset rahat, 14:nnen vuosis. loppupuolelta seuraavan vuosisadan lopulle, olivat hopeisia ja niitä lyötiin tataarilaisten kaanien vaatimuksesta. Siksi olikin ensiaikoina toisella puolella kaanin nimi arabialaisilla kirjaimilla ja toisella venäläisen suuriruhtinaan. Myöskin nimi d. on tataarinkielestä otettu. Kopeikka-rahojen käytäntöön tultua d. arvioitiin puoleksi hopeakopeikaksi. 1600-luvun lopulla lyötiin hopean puutteen takia vaskisia tenkoja. Tämännimisiä rahoja, joiden arvo oli puoli vaskikopeikkaa, lyötiin v:een 1828 asti. *J. J. M.*

Dengi l. d e n j g i merkitsee venäjässä „rahaa" ja on monikko sanasta denga (ks. t.) *J. J. M.*

Dengis l. D e n g i z (turk., = „meri"), usean järven nimi Aasian kirgiisi-aroilla, esim. S e l e t y - D e n g i s.

Dengue-kuume *[deŋge-]*, eräs nivel- ja lihaskipujen sekä erityisen ihottuman seuraama, enimmäkseen lievänpuoleinen kuumetauti, joka kulkutautina liikkuu kuumissa maissa. *(M. O-B.)*

Denier *[dəniē']* (ransk. < lat. *denārius;* vrt. D e n a a r i). 1. Vanha ransk. hopea-, myöhemmin kupariraha = $^1/_{12}$ sou'ta = n. 0,4 penniä; sen arvo vaihteli muuten suuresti. Kultadenier (d e n i e r d'o r l. l i a r d) = $^1/_4$ sou'ta. — 2. Ransk. painomitta = 1,274 mgr. — 3. Silkkilangan painomitta. vrt. D e n a r o.

Denifle *[-i'-]*, H e i n r i c h (1844-1905), itävalt. kirkkohistorioitsija, synt. Tyrolissa, dominikaanimunkki, oli Grazissa dominikaaniluostarin teologian opettajana 1870-80, eli sen jälkeen Roomassa, v:sta 1883 virkamiehenä ja v:sta 1896 ala-arkistonhoitajana Vatikaanin arkistossa. Hän on tullut kuuluisaksi myöhäisemmän keskiajan kirkollisten olojen tarkkana tuntijana ja on tältä alalta julkaissut suuren joukon arvokkaita teoksia (m. m. „Der Gottesfreund im Oberland und Nikolaus von Basel" 1875; „Susos Schriften" 1878-80; „Taulers Bekehrung", 1879; „Die Universitäten des Mittelalters bis 1400", I osa 1885 ja yhdessä E. Chatelain'in kanssa „Chartularium universitatis Parisiensis"). Frans Ehrlen kanssa hän on toimittanut tutkimussarjaa „Archiv für Litteratur- u. Kirchengeschichte des Mittelalters" (v:sta 1885). V. 1904 D. julkaisi alkuosan keskeneräiseksi jääneestä Luther-elämäkerrasta („Luther und Lutherthum in ihrer ersten Entwickelung quellenmässig dargestellt"), kuvaten siinä L:ia siveellisesti aivan rappiolle joutuneeksi, lupauksensa rikkoneeksi munkiksi, joka päästäkseen himojaan vapaasti seuraamaan, ryhtyi taisteluunsa katol. kirkkoa vastaan. Se aiheutti lukuisia vastineita protestanttiselta taholta, joihin D. vastasi. Kesken tätä kynäkiistaa sattui hänen kuolemansa. *J. G.*

Deniker, J o s e p h (s. 1852), ven.-ransk. antropologi, matkusteli v:n 1873 jälkeen Krimillä, Kaukaasiassa ja Persiassa ja tuli 1888 Pariisin luonnonhistoriallisen museon kirjastonhoitajaksi. D. on tullut tunnetuksi rotujakonsa vuoksi (hän jakaa ihmissuvun kuuteen pääryhmään yksinomaan hiusten mukaan) sekä siitä, että on koonnut ja järjestellyt runsaat, uudemmassa antropologisessa kirjallisuudessa esiintyvät ainekset. Paitsi hänen lukuisia, eri aikakauskirjoissa julkaisemiansa kirjoituksia mainittakoon hänen

päätteoksensa „Les races et les peuples de la terre" (2.nen p. 1900), joka on käännetty usealle kielelle. *V. v. F.*

Denis *[dəni']*, Maurice (s. 1855), ransk. taidemaalari, erikoisalallansa, dekoratiivisessa maalauksessa, pidetty lahjakkaimpana Puvis de Chavannes'in seuraajista. Hän on kumminkin saanut paljon vaikutuksia muualtakin, 1400-luvun italialaisilta mestareilta sekä nykyaikaisilta impressionisteilta. Monumentaalisissa maalauksissaan hän on käsitellyt uskonnollisia ja raamatullisia aiheita, esim. „Katolinen mysterio", „Pääsiäismysterio". „Viisaat ja tyhmät neitseet", „Opetuslapset Emauksessa", „P. Neitsyt koulussa" sekä myöskin vapaan mielikuvituksen sommitteluja kuten „Runottaret". „Naislempi ja elämä" (sarja seinäkuvia), „Keväinen metsä", „Pyhä lehto", „Kylpijät", „Kalypso", „Nausika". Sitäpaitsi hän on maalannut muotokuvia ja laatinut kuvituksia kirjoihin, m. m. 216 puupiirrosta Tuomas Kempiläisen teokseen Kristuksen seuraamisesta. Useimmat hänen tanlnnsa ovat yksityisten hallussa. *F. L.*

Denison *[denisən]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Texasin valtiossa, Red Riverin varrella, 11,807 as. (1900). Tärkeä rantatiekeskus. Harjoittaa puuvilla- ja viljakauppaa.

Denitrifikatsioni (lat. *dē-*, *nitrum* = salpietari, ja *facere* = tehdä), typpihappoisten suolojen (nitraattien) häviäminen. D.-sanaa on käytetty eri merkityksissä, syystä että häviäminen typen suhteen voi tapahtua useammalla tavalla. 1. On olemassa lukuisia mikro-organismeja, jotka muuttavat nitraatteja joko nitriiteiksi tahi ammoniakiksi. 2. Tunnetaan käymisiä, joissa nitraateista syntyy alempia typpi-oksideja (typpioksidia, typpi-oksidulia). 3. Kasvit muodostavat nitraateista elimellisiä typpiyhdistyksiä. 4. Eräät bakteerilajit vapauttavat nitraateista typpeä (d. varsinaisessa merkityksessä). Vielä on d:lla tarkoitettu typen vapautumista sitä sisältävien elimellisten aineitten mädätessä. Tiedot näistä ilmiöistä ovat vielä siksi vaillinaisia, että niiden merkitys luonnossa toistaiseksi on sangen hämärä. Koska kasvit vain poikkeustapauksissa voivat käyttää vapaata typpeä ravinnokseen, on varsinainen d. erittäin tärkeä ilmiö. D:a tutkivat 1882 ensimäisinä Gayon ja Dupetit, jotka likaviemärivedestä löysivät kaksi bakteerilajia, joiden huomattiin kykenevän vapauttamaan nitraateista typpeä, eräitten hiilihydraattien läsnäollessa ja vapaan hapen puuttuessa. Tästä voi päättää, että nitraattien happea tässä on käytetty hengitystä varten (n. s. intramolekulaarinen hengitys). Myöhemmin on löydetty suuri luku d:a aiheuttavia bakteereja maasta, karjanlannasta, vesistöistä y. m. Tämän johdosta pelättiin, että d:sta koituisi maanviljelykselle ja ihmiskunnan toimeentulollekin suuria vaaroja, mutta uusimmat tutkimukset ovat osoittaneet, että tappiot käytännöllisessä viljelyksessä eivät ole tuntuvia. Tiedetään että d. ei pääse vauhtiin, elleivät d.-bakteerit löydä käytettäväkseen nitraattia ja eräitä hiilihydraatteja, mikä peltomaassa tapahtuu hyvin harvoin, ainoastaan jos käytetään runsaaseen karjalanta-annokseen sekoitettua salpietaria. Enemmän merkitystä d. saapi karjanlannan säilyttämisessä, jos siinä annetaan nitrifikatsionille (ks. t.) ylen suuri tilaisuus, esim. ellei ilman pääsöä lantavarastoon tarpeeksi estetä. *A. R.*

Dennewitz, kylä Preussissa, Brandenburgin maakunnassa, eteläänpäin Berliinistä, tunnettu siitä taistelusta, joka siellä 6 p. syysk. 1813 tapahtui ja jossa Ruotsin kruununprinssin Kaarle Juhanan johtama liittolaisten armeia torjui Neyn yrityksen tunkeutua Berliiniin.

Denominatsioni (lat. *dēnōminā'tiō* = väärin nimittäminen), nimitys; kirkollinen puolue tai lahko.

Dens *[-ē-]* (lat.), hammas.

Densimetri (lat. *dēnsus* = tiheä, kreik. *metron* = mitta), tiheysmittari, ks. Areometri.

Dent *[dā]* (ransk. = „hammas"), sana tavataan liittyneenä terävien vuorenhuippujen nimiin, esim. D. de Moreles Bernin alpeilla ja D. d'Hérens lähellä Matterhornia.

Dentaali (< lat. *dēns* = hammas). 1. *Kielit.*, hammasäänne, jota muodostettaessa kielenkärki, kosketlelee ylähampaita tai yläikeniä. *t*, *d*, *s*, *l*, *r* ja *n* ovat dentaaleja. — 2. *Lääket.*, hampaita koskeva, hampaisiin kuuluva.

Dentaria bulbifera.

Dentaria bulbifera, hammasjuuri, ristikukkaisten heimoon kuuluva yrtti. Lehdet päätöparisesti parilehtisiä, suikealehdykkäisiä, niiden hangoissa mustanpunertavia hankasilmuja, kukat vaaleanpunaiset. Lounaisimman ja eteläisimmän Suomen lehdoissa harvinainen.

Dent Blanche *[dā blāš]*, vuorenhnippu Sveitsissä, Wallisin kanttonissa, Zermattista länteen, 4,364 m yl. merenp.

Dent du Midi *[dā dy midi']*, alppihuippu Sveitsissä, Wallisin kanttonissa, Martignystä luoteeseen, 3,285 m yl. merenp. Täällä käy runsaasti matkailijoita ihailemassa suurenmoista näköalaa.

Denticete ks. Valaat.

Dentiini (< lat. *dēns* = hammas), hammasluu. ks. Hammas.

Dentilabiaali (< lat. *dēns* = hammas, ja *labium* = huuli) l. labiodentaali, hammashuuliäänne, jota muodostettaessa alihuuli koskettelee ylähampaita. *f* ja *v* ovat dentilabiaaleja.

Dentisti (ransk. *dentiste* < *dent* < lat. *dēns* = hammas), hammaslääkäri.

Dentitsioni (< lat. *dēns* = hammas), hampaansaanti, hampaiden puhkeaminen.

Denudatsioni (lat. *dēnūdā're* = paljastaa), *geol.*, ennen syvemmällä maakuoressa olleiden vuoriperän osien paljastuminen kuluttavien voimien, veden, jään, tnulen, vaikutuksesta. Jälkimäinen on huomattava varsinkin tasangoilla, edelliset vuoristoissa. Maan koko mannerpinta alenee 1,000 vuodessa keskimäärin 10 em, mikä aleneminen jatkun, kunnes se joutuu merenpinnan tasalle, alempaan d.-pintaan. Korkeimmat kohoumat, missä maan vuoriamuodostava voima ja d. ovat keskenään tasapainossa, muodostavat ylemmän d.-pinnan.

Denunsiatsioni (lat. *dēnuntiā'tiō*), ilmianto (ks. t.). — Denunsiantti, ilmiantaja.

Denver *[denvə]*, Coloradon valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa, South Platten varrella, 1605 m yl. merenp., 151,920 as. (1906). Komeasti rakennettu, leveät kadut ja laajoja puistoja; valtion yliopisto ynnä lukuisia oppilaitoksia. Harjoittaa huomattavaa teollisuutta (rauta- ja konetehtaita, valimoja, sulattoja, myllyjä, olutpanimoja) ja on tärkeä rautatiekeskus. Perustettu 1858. *(V. v. F.)*

Deo et victricibus armis (lat.), „Jumalan ja voitollisten aseiden avulla", Kustaa II:n Aadolfin mielilauseita.

De omnibus rebus et (quibusdam) nonnullis aliis (lat.), „kaikista mahdollisista seikoista ja lisäksi vielä joistakin muista".

Departamento ks. Departementti.

Departementti (ransk. *département)*, osastoalue, piiri. 1. Ministeriössä, senaatissa d. merkitsee valtiohallinnon osastoa, aluetta; Suomen senaatissa on kaksi departementtia: oikeusosasto (ruots. *justitiedepartementet*) ja talousosasto (ruots. *ekonomiedepartementet*). — 2. Hallinnollinen maa-alue Ranskassa, jossa 1789 maa entisen provinssijaon sijaan jaettiin d:eihin. Alkuaan oli Ranskassa 83 d:ia, myöhemmin, valtakunnan laajettua, 140, restauratsionin (ks. t.) jälkeen 86, Savoijin ja Nizzan 1860 liityttyä 89, 1870 jälkeen, kun Elsass-Lotrinki oli menetetty, jälleen 86 sekä yksi territori (Belfort), jota virallisesti myöskin nimitetään *département du Haut-Rhin*, joten Ranskassa nykyään on 87 d:ia. Nimellä *departamento* mainitaan useiu hallinnollista maa-aluetta ent. Espanjan alusmaissa Etelä- ja Keski-Ameriikassa. *S. N.*

Dépense *[depā's]* (ransk.), menot, kustannus.

Depeši (ransk. *dépêche*), „lentokirje", kiireellinen kirjelmä, lähinnä valtiollisia asioita koskeva tiedonanto ulkoministerin ja hänen alaistensa valtiollisten asiamiesten välillä. D:it ovat joko ministerin antamia ohjeita asiamiehille tai näiden ministerille lähettämiä kertomuksia, tiedonantoja toisen hallituksen t. maan mielialasta, aikeista, asemasta j. n. e. D:einä toimitetaan tavallisesti myöskin kirjeenvaihto hovien välillä ministerien ja lähettiläiden välityksellä. Nimensä „lentokirje" nämä kirjelmät ovat saaneet siitä, että ne toimitettiin perille lyhintä ja nopeinta tietä kuriirien kautta. Salaisia tiedonantoja sisältävässä d:ssä käytetään salakirjoitusta. Sodan aikana d:n kuljettamista vihollisille katsotaan kielletyksi ja oikeuttaa puolueettoman laivan takavarikkoon ottamisen. Nyttemmin d:ksi nimitetään muitakin kiireellisiä virallisia kirjelmiä sekä yleensä sähkötietoja.
S. N.

Deplaseerata (ransk. *déplacer*), siirtää toiseen paikkaan; erottaa (virasta).

Deplasementti (ransk. *déplacement*), nestemäärä, jonka nesteessä uiva kappale syrjäyttää tieltään. Aluksen deplasementti on yhtä suuri kuin syrjäytetyn vesimäärän paino. Jos siis aluksen deplasementti on 2,000 tonnia, syrjäyttää se suolattomaan veteen laskettuna 2,000 kuutiometriä vettä, joka vesimäärä painaa 2,000 tonnia. Koska suolainen vesi on raskaampaa kuin suolaton, syrjäyttää alus suolaisessa vedessä pienemmän vesimäärän kuin suolattomassa.
S. S.

Deploajeeraaminen (ransk. *déployer* = kehittää), sotajoukon leviäminen suljetusta kolonnasta levennettyyn rintamarakenteeseen.
M. v. H.

Depolarisatsioni (kieltävä *de*, ja polarisatsioni), polarisatsionin (ks. t.) tehottomaksi tekeminen.

Deponeerata (lat. *dēpō'nere* = panna pois l. syrjään). 1. Panna talteen, tallettaa, antaa (rahoja tai muita arvoesineitä) säilytettäväksi. — 2. Yliopistoissa sana d. (lat. *deponere cornua* = luoda sarvensa) ennen vanhaan merkitsi antautua „depositsionin" alaiseksi, tulla otetuksi vapaiden ylioppilasten joukkoon. vrt. Depositsioni.

Deponens ks. Deponenttiverbi.

Deponenttiverbi (lat. *dēpō'nens* = pois l. syrjäänpaneva), lat. kieliopissa verbi, jolla on ainoastaan passiivimuoto, mutta tällä aktiivin merkitys, joka siis — se ajatus sisältyy nimeen — „panee syrjään", „hylkää" passiivisen merkityksensä, esim. lat. *hortor* = kehoitan. *A. K.*

De Pont *[dəpō']*, alkuaan ransk.-ruots. tehtailija- ja sotilassuku, siirtynyt 1700-luvulla Suomeen. — Kasten Fredrik Ferdinand D. (s. 1849), salaneuvos. Käytyään kadettikoulun D. palveli ensin Venäjällä, ottaen osaa venäläisturkkilaiseen sotaan, sitten Uudenmaan pataljoonassa, Kuopion ja Viipurin pataljoonien sekä vihdoin Suomen kaartin päällikkönä. V. 1897 D. tuli Uudenmaan lääniu kuvernööriksi, mutta erosi jo 1900. V. 1906 D. nimitettiin Vaasan läänin kuvernööriksi. *K. S.*

Depoo l. depootti (ransk. *dépôt* < lat. *dēpo'situm* < *dēpō'nere* = panna pois, siitä: säilyttää), varastohuone, säilytyspaikka, esim. elintarpeiden d. tutkimusmatkoilla; *sotat.*, kaikenlaisten sotatarpeitten varasto, josta saadaan kulutetun sijaan uutta, esim. tykistö- ja asedepoo, kuormastodepoo, hevosdepoo, j. n. e. — Depoojoukoiksi sanotaan niitä varajoukkoja, joilla sodassa olevien joukkojen mieshukka korvataan.

Depopulatsioni (lat. *dēpopulā'tiō*), hävitys, autioksi tekeminen; väestönvähennys.

Deportatsioni (lat. *dēportā're* = viedä pois), joko tuomion tai hallinnollisen toimenpiteen nojalla tapahtuva maastakarkoitus määrättyyn, tavallisesti kaukana isänmaasta olevaan paikkaan, mistä karkoitettu ei saa luvatta poistua ja missä hänen vapautensa muutenkin on kaikenlaisten rajoitusten alainen. Tämän rangaistuksen tarkoituksena voi olla: 1) valtiolle vaarallisten tai hallitukselle vastenmielisten henkilöiden karkoittaminen, 2) autioiden ja viljelemättömien seutujen asutus (pakkosiirtolaisuus, tai 3) rikollisten rankaiseminen. D:ia, joka esiintyy sekä vanhalla että uudella ajalla, käyttivät ensiksi roomalaiset. Alkuaan roomalaiset tunsivat vain vapaaehtoisen maanpaon *(exsilium)*, tästä kehittyi *aquæ et ignis interdictio* (s. o. kielto käyttää Roomassa tulta ja vettä), mikä teki mahdottomaksi Roomassa oleskelemisen, ja tästä rangaistuksesta kehittyi sitten keisariajalla d., karkoitus johonkin merensaareen tai erämaan keitaaseen. — Nykyajan valtioista ovat varsinaisesti ainoastaan Englanti, Ranska ja Venäjä käyttäneet deportatsionirangaistusta. Englannissa se otettiin käytäntöön 1600-luvun alussa, ja karkoitus tapahtui ensiksi Pohjois-Ameriikan siirtomaihin ja sittemmin Austraaliaan. Vv. 1853-64

deportatsionirangaistus Englannissa kokonaan poistettiin, mutta on vielä käytännössä Britannian lutiassa. Ranskassa, missä d:ia käytettiin ensi kerran suuren vallankumouksen aikana, d. on nykyään järjestetty tonkoknun 27 p. 1885 annetulla lailla (loi sur la relégation des récidivistes), jonka mukaan tämä rangaistus on pakollinen määrättyjen rikosten tois- tahi useampikertaisesta uusimisesta. Karkoituspaikkana on käytetty Guyanaa ja myöhemmin Uutta Kaledoniaa. Venäjällä, missä karkoitus tapahtuu Pohjois-Venäjälle ja Siperiaan, on d:ia käytetty v:sta 1591 alkaen (vv. 1807-87 karkoitettiin yli 500,000 henkeä). Melkein yhtä monta kuin laillisen tnomion nojalla karkoitetaan hallinnollista tietä. Suomessakin on deportatsionia Siperiaan viemisen muodossa käytetty. V. 1826 ja 1848 annetuilla hallinnollisilla asetuksilla keisari Nikolai I selitti, ettei hän aikonut tästä lähtien antaa panna yhtään knolemanrangaistusta Suomessa täytäntöön, vaan että tuomitut olivat sen sijaan lähetettävät pakkotyöhön Siperiaan. V. 1888 Siperiaan vieminen kuitenkin jo kokonaan lakkautettiin. vrt. Holtzendorff, „Die Deportation als Strafmittel" (Leipzig 1859); Korn, „Ist die Deportation als modernes Strafmittel praktisch verwendbar" (Berlin 1899); Priester, „Die Deportation, ein modernes Strafmittel" (Berlin 1899); Stephen, „A history of the criminal land" (1883) y. m. *O. K:nen.*

Deporteerata (lat. *dēportā're* = viedä pois), karkoittaa johonkin määrättyyn paikkaan, viedä siirtovankeuteen. ks. Deportatsioni.

Deportti (ransk. *déport* = lykkäys), knrssivähennys. Kun se, joka on myynyt tavaroita tai arvopapereita, ei hankinta-ajan tullessa voikkaan hankkia myymäänsä määrää tai tahtoo välttää sen tappion, joka johtun siitä että kurssi ei olekkaan alentnnut, niin hän koettaa saada kaupan lopullisen ratkaisnn siirtymään seuraavaan termiiniin siinä toivossa, että kurssin suunta muuttuu hänelle ednlliseksi. Tämä kaupan pitennys (prolongatsioni) tapahtuu tavallisesti niin, että puheena oleva à la baisse keinottelija ostaa joltakin kolmannelta henkilöltä tarvitsemansa tavarat tai arvopaperit päivän kurssin mukaan sitoutuen samalla myymään ne hänelle takaisin seuraavaksi termiiniksi huokeammasta hinnasta. Tämä hinnanerotus on d. (engl. backwardation). D:n vastakohta on reportti (ks. t.).

Depositsioni (lat. *dēposi'tiō* < *dēpō'nere* = panna pois l. talteen). 1. Säilytettäväksi antaminen, arvoesineiden, rahojen y. m. tallettaminen pankkiin tai viranomaisten haltnun. ks. Pankki ja Talletus.

2. Ennen vanhaan depositsioni (lat. *depositio cornuum* = sarvenheittäjäiset) tarkoitti niitä omitnisia menoja, joilla vastatullut ylioppilas otettiin vanhempien joukkoon. Asianomaiset (deponentit) puettiin narrinpnkuun ja varustettiin pitkillä sarvilla, aasinkorvilla ja sian torahampailla (siitä *beanus* = keltanokka). Sittenkuin heidän kanssaan oli pidetty kaikenlaista hullunkurista peliä ja menojen ohjaaja (depositor) pitänyt puheen nuorison paheista ja vioista ja että oli välttämätöntä tulla tieteen avulla uudeksi ihmiseksi, deponentit suurilla puusaksilla vapautettiin eläimellisistä lisäkkeistään, minkä jälkeen heitä vielä höylättiin ja heidän päällensä valettiin vettä. Sitten heidät julistettiin vapaiksi ylioppilaiksi *(liberi studiosi)* ja vietiin luentosaliin, jossa heitä kestittiin viinillä ja suolalla; täysvaltaisiksi akateemisiksi kansalaisiksi he kntenkin pääsivät vasta pennaaliajan lopnttua (vrt. Pennalismi). Depositsionitoimituksen tarkoituksena oli kuvannollisesti osoittaa yliopistollisten opintojen jalostavaa vaikutusta. Ruotsin valtakunnan yliopistoista d. poistettiin 1691 Kaarle XI:n käskystä. *J. F.*

Depositsionitodistus (ks. Depositsioni), talletustodistus.

Dépôt ks. Depoo.

Depravatsioni (lat. *dēprāvā'tiō* < *dē*, ja *prāvus* = käyrä, väärä), tapainturmelns. — Deprave erata, turmella (tavat).

Deprés *[dəprē']*, Josquin (s. n. 1450, k. 1521), alankom. säveltäjä, aikansa knuluisin, jota nimitettiin aikanaan „musiikin ruhtinaaksi". Opiskeltuaan Okeghemin johdolla, hän työskenteli kirkkolaulun alalla Italiassa ja Pohjois-Ranskassa, kuoli Condéssa tuomiorovastina. Hänen elämänsä knlusta ovat tiedot niukat ja epävarmat. Hänen teoksiaan on paljo säilynyt: 32 messna sekä motetteja ja ransk. lauluja. *I. K.*

Depresiatsioni (ransk. *dépréciation* < lat. *dē* = pois, ja *pretium* = hinta), arvonalennns, varsinkin kun on kysymys rahasta, esim. hopearahan arvon aleneminen kultarahan arvoon verrattuna (tai päinvastoin). D. sanaa käytetään tavallisesti merkitsemään tosiasiallista arvonalennusta, kun taas devalvatsioni merkitsee laissa määrätyn virallisen arvon alentamista. *J. F.*

Depressioni (mlat. *dēprc'ssiō* < *dēpri'mere* = painaa alas). 1. *Tähtit.* a) Taivaanrannan alapuolella olevan tähden etäisyys siitä, siis = negatiivinen korkeus. b) Taivaanrannan d., kulma luonnollisen taivaanrannan rajoittaman näköpiirin ja silmän kantta asetetun vaakasuoran tason välillä. Se on laskettu tauluihin merellä tehtäviä paikanmääräyksiä varten ja sen snnrnus on noin $\sqrt{3h}$ kaariminuuttia, missä h merkitsee silmän korkeutta merenpinnan yli metreissä. — 2. *Fys.* a) Nesteen kiehumapisteen aleneminen, kun nesteeseen linotetaan jotain toista ainetta. b) Ilmatieteessä matalan ilmanpaineen alue = ilmanpaineminimi. — 3. *Fyys. maant.*, laskenma (ks. t.). — 4. *Sielut.* Painostunut mieliala, alakuloisuus. *(V. V. K.)*

Depressionilaukaus (lat. *dēpre'ssiō* < *dēpri'mere* = painaa alas), lankans ampuma-aseesta, jonka keskilinja on suunnattn vaakasuoratason alle. Kulmaa, jonka ampuma-aseen keskilinja tässä tapauksessa mnodostaa vaakasuoran linjan kanssa, sanotaan depressionikulmaksi. *M. v. H.*

Depretis *[-ē'-]*, Agostino (1813-87), it. valtiomies; otti tehokkaasti osaa Italian kansallisiin vapausrientoihin; valittiin 1848 Sardinian eduskuntaan, missä knului vasemmistoon. Oli v:sta 1862 lähtien usean kerran ministerinä, pääministerinä 1876-78, 1878-79 ja 1881-87. Viimeisen ministerikantensa aikana hän toteutti erään vaalireformin, poisti pakkokurssin ja laajensi tuntuvasti maan rantatieverkkoa, mntta pani myöskin Massauan anastuksella alkuun Italian onnettoman siirtomaapolitiikan ja saattoi val-

tion raha-asiat rappiotilaan. [Breganze, „Agostino D. ed i suoi tempi".] *E. M-a.*

Deprez *[dəprē']*, Mareel (s. 1843), ransk. insinööri, elektroteknikko, v:sta 1890 elektroteknikan professori Conservatoire des arts et métiers'ssä Pariisissa. On tullut kuuluisaksi etenkin kokeistaan siirtää sähkövoimaa pitkiä matkoja käyttämällä korkeajännityksisiä sähkövirtoja, millä kokeilla on ollut hyvin suuri käytännöllinen merkitys. D. on suunnitellut myöskin itsereguleeraavan compound-dynamon ja useita mittauskoneita. *(V. V. K.)*

Deprimeerata (lat. *dēpri'mere*), painaa alas, heikentää, masentaa (mieliala).

De profundis *[-u'-]* (lat. = „syvyyksistä"), katolisessa kirkossa messuna käytetyn 130:nnen psalmin alkusanat.

Deputaatti (kesk. lat. *dēputā'tum*), papistolle suoritettava vero Viipurin läänissä. Tämän läänin ollessa Venäjän vallan alla yhdistettiin papistolle vanhastaan menevä osa kymmenyksiä (n. s. tertsiaalikymmenykset eli kolmannesjyvät) sekä kirkollisiin tarkoituksiin määrätty osa kruununkymmenyksiä deputaatti nimiseksi maaveroksi. Se oli järjestetty siten, että koko läänistä menevä jyvämäärä oli jaettu kaikkien perintö- ja kruununtalojen suoritettavaksi; vero maksettiin valtion veronkantomiehelle, joka sitten toimitti sen papistolle. Deputaatti pysytettiin senkin jälkeen kuin Viipurin lääni v. 1811 taas yhdistettiin muuhun Suomeen, ja lakkautettiin vasta 1886 vuoden säännöksien mukaan 1889 toimeenpannussa mainitun läänin verotuksen uudistuksessa, jolloin sen sijasta tuli suoritettavaksi tavallinen kymmenysvero. Ainoastaan eräiltä yksityisiltä tiloilta, joille veronmuutos olisi tullut erittäin rasittavaksi ja sen toimeenpano siitä syystä on senaatin päätöksellä lykätty tuonnemmaksi, suoritetaan edelleenkin deputaattia, joka nyt menee papiston palkkauksen avuksi käytettävään n. s. papiston vastikerahastoon. *K. J. S.*

Deputatsioni (kesk. lat. *dēputā'tiō* < *dēputā're* = erottaa), lähetystö, kokouksen, yhdistykseu, kunnan, kansalaisten j. n. e. valitsemat ja valtuuttamat edustajat, jotka puhuvat t. toimivat valitsijainsa nimessä ja puolesta. Niinpä d:na toimivat tervehdysten, adressien perilleviejät hallitsijalle, merkkihenkilölle, juhlatilaisuuksiin, valtiollisten, tieteellisten, kirjallisten, kirkollisten j. n. e. seurojen edustajat samantapaisten seurojen kokouksissa.

Valtiopäiväva liokunta Ruotsin valtiopäivillä vapaudenajalla, paitsi salaista valiokuntaa, jonka eri osastot taas olivat d:eja. — Valtakunnan d., valiokunta, joka entisaikaan Saksassa toimi valtiopäivien väliajoilla. Saksan kaupungeissa on pysyviä kunnallisia d:eja hallinnon eri haarojen hoitamista varten, erityisesti määrätyllä toimintavallalla varustettuina (Verwaltungsdeputationen). — vrt. Eurooppalainen adressi. Suuri lähetystö, Suomen deputatsioni. *S. N.*

De Quincey *[dikui'nsi]*, Thomas (1785-1859), engl. kirjailija, harrasti saksalaista kirjallisuutta ja käänsi „Blackwood Magazine"a varten Lessingin „Laokoon" teoksen (1826). Hänen teoksistaan, jotka käsittelevät mitä erilaisimpia aiheita, on mainittava „Confessions of an English opium-eater" (1821; kirjana 1822), joka on autobiografia, missä tekijä kertoo omasta opiumin-nauttimisestaan ja siitä aiheutuneista kärsimyksistään. Lisäksi hän on julkaissut „Suspiria de profundis" ja „Autobiografical sketches" (1853) sekä filosofillisia, teologisia ja kirjallisia koelmia. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 14-nidoksisina 1853-60, sekä 1891 (16 nid.). [Page, „De Q. his life and writings" (1879; Findlay, „Personal recollections of De Q." (1885); W. Dunn, „De Quincey's relation to German literature" (1900).] *J. H-l.*

Derbent l. Derbend *[-be'-]*, mahtavien muurien ympäröimä kaupunki Kaukaasiassa, Dagestauin provinssissa, Kaspian-meren länsirannalla, 14,821 as. (1907). Väestö harjoittaa ase-, puuvilla- ja silkkiteollisuutta sekä kauppaa (satamakaupunki). Lähellä olevan linnoituksen Naryn-Kalen luota kulki Kaukaasian muuri Kaukasuksen poikki aina Mustalle-merelle saakka. — D. joutui Venäjän valtaan 1796.

Derby-races *[dā'bi reisiz]* l. The Derby Stakes, Englannin vanhimmat ja arvokkaimmat vuotuiset kilparatsastukset. Nimi johtuu Derbyn kreivistä, joka 1780 ensi kerran toimeenpani tällaisen kilpailun. Ratsastukset tapahtuvat kesäkuussa, „Derbyn-päivänä" (Derby-day) Epsomissa, ja niihin ottavat osaa 3-vuotiaat oriit ja tammat; rata on 1 ½ engl. peninkulman pituinen. — Derby nimisiä kilparatsastuksia toimeenpannaan nykyään useissa muissakin sivistysmaissa. *-lskm-.*

Derby *[dā'bi* l. *dā'bi]*, Edward Geoffrey Smith Stanley, aikaisemmin Lord Stanley (1799-1869), engl. valtiomies, oli alihuoneen jäsenenä 1820-44, minkä jälkeen siirtyi ylähuoneeseen; tuli 1830 Irlannin pääsihteeriksi Greyn ministeristöön, toimi innokkaasti v:n 1832 vaalireformin hyväksi, rupesi 1833 siirtomaaministeriksi ja ajoi perille Länsi-Intian orjien vapautuksen, mutta luopui jo seur. v., koska ei hyväksynyt erästä hallituksen irlantilaiselle vastustuspuolueelle tekemää myönnytystä. D. erosi nyt kokonaan whig-puolueesta ja siirtyi jonkun ajan kuluttua tory-puolueeseen, missä hän pian saavutti huomatun aseman tullen lopulta puolueen tunnustetuksi johtajaksi. V. 1841 hän rupesi siirtomaaministeriksi Peelin muodostamaan toryministeristöön, mutta kun Peel 1845 suostui poistamaan viljatullit, erosi hän ministeristöstä; oli pääministerinä toryministeristöissä 1852, 1856-59 ja 1866-68, jolloin v:n 1867 vaaliuudistus pantiin toimeen; viime vuosinaan hän kiivaasti vastusti Gladstonen Irlannin politiikkaa. D. on kääntänyt Iliadin englanninkielelle. [Hänen elämäkertansa ovat kirjoittaneet Kebbel ja Saintsbury.]

Derenbourg *[dərābū'r]*. 1. Joseph (1811-95), ransk. orientalisti juutal. sukuperää, oli v:sta 1877 uus-heprean professorina Pariisin École des hautes études opistossa. Hänen julkaisujensa joukossa huomataan „Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine" (1867), 2:n painos teoksesta „Les séances de Hariri" (yhdessä Reinaudin kanssa, 1847-53) ja „Deux versions hébraïques du livre de Kalîlâh et Dimnâh" (1881) sekä hänen aloittamastansa R. Saadia ben Joseph al Fajjûmin teosten julkaisusta

„Version arabe du Pentateuque" (1893) ja „Version arabe des Proverbes" (1894). — 2. Hartwig D. (1844-1908), edellisen poika, orientalisti, vaikutti v:sta 1875 arabian opettajana École spéciale des langues orientales vivantes nimisessä oppilaitoksessa, nimitettiin 1884 arabian ja sittemmin uskonnonhistorian professoriksi École des hautes études opistoon. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Le livre de Sîbawaihi" (1881-85), „Les manuscrits arabes de l'Escurial" (1884-1903) ja „Ousâma ibn Mounkidh un émir syrien au premier siècle des croisades" (1886-89).

K. T-t.

De repetundis *[-u'-]* (lat.), laki virkamiesten rahankiskomisia vastaan Rooman maakunnissa.

Derivaatit (< lat. *dērīvā're* = johtaa), johdannaiset, kemiallisia yhdistyksiä, jotka voidaan johtaa toisista siten, että määrätyt atomit (varsinkin vety) tai atomiryhmät (useimmiten hydroksyli OH) korvataan toisilla atomeilla tai ryhmillä. Esim. monokloorietikkahappo $CH_2Cl.COOH$ ja asetylikloridi $CH_3.CO.Cl$ ovat kumpikin etikkahapon CH_3COOH derivaatteja; edellinen on johtunut tästä niin, että metyliryhmän (CH_3) yksi vetyatomi on korvattu kloorilla (Cl), jälkimäinen niin että hydroksyliryhmä (OH) on korvattu kloorilla (Cl). *W. B.*

Derivans (ks. Derivatsioni), poispäin johtava, poistava aine.

Derivatsioni (lat. *dērīvā'tiō* < *dē*, ja *rīvus* = puro), johto. — Deriveerata, johtaa (jostakin).

Derivatsionikulma (lat. *dērīvā're* = johtaa), se kulma, jonka kääntyvän aluksen köliviiva ja aluksen painopisteen kautta menevä kääntymiskäyrän sivuaja muodostavat keskenään.

Derma (kreik.), iho.

Dermatiitti ks. Dermatitis.

Dermatitis (kreik. *derma* = iho), ihotulehdus, dermatiitti.

Dermatogeeni, *kasvit.*, päällyskasvusolukko, kasvupisteen alkeis-solukon päällimmäinen solukerros, josta tavallisesti päällysketto *(epidermis)* muodostuu.

Dermatoli (kreik. *derma* = iho, ja lat. *oleum* = öljy), tanniinihappoinen vismutti, keltainen, hajuton, veteen liukenematon, jauhon tapainen aine, jota käytetään desinfisioivana lääkkeenä sekä ihon ja haavain hoidossa että myöskin sisällisesti. *M. O-B.*

Dermatologi, dermatologian (ks. t.) tutkija.

Dermatologia (kreik. *derma* = iho, ja *logos* = oppi), ihotautioppi. vrt. Ihotaudit.

Dermatoosi (kreik. *derma* = iho), ihotautien yhteinen nimitys.

Dermestes, kovakuoriaissuku *Clavicornia*-alalahkossa, 5-10 mm pitk. mustia tai harmaita; elävät raadoissa tai hävittävät ihmisasunnoissa ruokatavaroita, turkiksia ja villakankaita tehden siten suurta vahinkoa. Kosketeltaessa ne painavat tuntosarvensa ja raajansa lujasti ruumista vastaan ja tekeytyvät kuolleiksi. Toukat, jotka nekin ovat vahingollisia, tunnetaan tiheästä karvapeitteestään. Suomessa on tavattu 5 lajia; yleisin niistä on *D. lardarius*, joka on musta, luknuottamatta leveätä harmaankellertävää poikkijuovaa peitinsiivissä. *U. S-s.*

Dermoidi (kreik. *derma* = iho), ihonmuodostuma limakalvossa. vrt. Dermoidicysta.

Dermoidicysta (kreik. *derma* = iho, *eidos* = kaltaisuus, ja *kystē* = rakko), ruumiin sisäosissa joskus tavattava rakkomuodostuma, jonka seinän sisäpinta on ihon tapainen, kasvaen milloin hiuksia, milloin kynnen- tai hampaantapaisia muodostumia. *M. O-B.*

Dernburg, Bernhard (s. 1864), saks. liike- ja valtiomies, toimi aluksi kauppa- ja pankkialalla, nimitettiin 1906 Saksan ulkoasiainministeriön siirtomaa-osaston päälliköksi, 1907 siirtomaaministeriksi, jossa virassa hän on toiminut erittäin tarmokkaasti.

Dernburg, Heinrich (1829-1908), saks. lainoppinut, tuli 1854 professoriksi Zürichin, 1862 Hallen ja 1873 Berliinin yliopistoon, missä hänen aineitaan olivat roomalainen oikeus ja Preussin yleinen oikeus. V. 1866 valittiin hänet Hallen ja 1873 Berliinin yliopiston edustajaksi Preussin herrainhuoneeseen, missä hän kannatti Bismarckin politiikkaa. Hänen lukuisista ja Suomessakin paljon käytetyistä teoksistaan ovat tärkeimmät: „Geschichte und Theorie der Kompensation" (1854, 2 pain. 1868); „Das Pfandrecht" (1860-64, 2 nidosta); „Lehrbuch des preussischen Privatrechts" (1871-80, 3 nidosta: I ja II nid. 5 pain. 1894, 1897); „Pandekten" (1884-87, 3 nid.; 7 pain. 1902-03); „Die Phantasie im Rechte" (1894); „Persönliche Rechtsstellung im bürgerlichen Gesetzbuch" (1896); „Das bürgerliche Recht des deutschen Reichs und Preussens" (nid. 1-3, 1898-1902). *(O. K:nen.)*

Derogatsioni (lat. *dērogā'tio* < *dērogā're* = lakkauttaa, poistaa), voimassaolevan lain kumoaminen myöhemmin annetulla lailla; käytetään erityisesti merkitsemään osittaista lain tahi asetuksen kumoamista siten, että muutamien lainmääräysten sijalle hyväksytään uusia (erotukseksi sanasta abrogatsioni, täydellinen kumoaminen). *O. K:nen.*

Derosne *[dərō'n]*, Charles (1780-1846), ransk. apteekkari, keksi narkotiinin (opianiinin), erään opiumia sisältävän huumaavan aineen. *M. O-B.*

De Rossi, Giovanni (Gian) Battista (1822-94), it. arkeologi, prof. Rooman yliopistossa, muinaiskristillisen arkeologian etevin edustaja. De R. antautui varhain suurella innolla Rooman katakombien tutkimiseen ja julkaisi niistä monta tärkeätä teosta sekä toimitti v:sta 1863 „Bolletino di Archeologia cristianaa". De R. tutki myös Rooman topografiaa ja piirtokirjoituksia. Hänen pääteoksensa ovat „Roma sotterranea cristiana" (3 os., 1864-77), „Inscriptiones christianæ urbis Romæ septimo sæculo antiquiores" (2 os., 1857-88), „Piante iconografiche e prospettiche di Roma" (1879), „Musaici cristiani" (1872-1900). [P. M. Baumgarten, „G. B. de Rossi, der Begründer der christ. archäologischen Wissenschaft" (1892).] *K. J. H.*

Déroulède *[derule'd]*, Paul (s. 1846), ransk. politikko ja runoilija, meni 1870 vapaaehtoisena armeiaan, joutui Sedanissa saksalaisten vangiksi, mutta pääsi pakenemaan Breslausta ja taistcli sodan loppuaikoina jälleen heitä vastaan. — Kuuluisaksi D. tuli sotalaulujensa kautta („Chants d'un soldat" [1872] y. m.), joilla hän koetti kiihoittaa ranskalaisia kostosotaan. Samassa tarkoituksessa hän perusti „isänmaallisen yhdistyksen" ja puuhasi liittymistä Venäjään. Bou-

langer'ta (ks. t.) D. kannatti innokkaasti, jonka johdosta hänen yhdistyksensä hajoitettiin 1889.

Paul Déroulède.

Sam. v. hän valittiin eduskuntaan, josta erosi 1893. Uudestaan valittuna 1898 D. esiintyi Dreyfus'n mitä kiivaimpana vihollisena ja vastusti julkisesti voimassaolevaa tasavaltaista hallitusta. Presidentti Loubet'n vaalin jälkeen 1899 D. kehoitti kenraali Roget'ta toimeennpanemaan valtiokaappauksen, jonka kautta presidentti kukistettaisiin ja kamarit hajoitettaisiin. D. joutui nyt syytteeseen valtiopetoksesta, mutta laskettiin vapaaksi; joutui uudestaan syytteeseen toisen yrityksen jälkeen ja tuomittiin 1900 10:ksi vuodeksi maanpakoon sekä asettui Espanjaan asumaan. Sai 1905 palata Ranskaan ja valittiin 1906 jälleen edustajakamariin. *G. R.*

Derschatta *[-rša'-]*, Julius von (s. 1852), itäv. politikko, tuli 1881 asianajajaksi, valittiin ensi kerran 1885 edustajakamariin; ollen saksalaisen kansanpuolueen johtajia hän on ollut saksalaismielisten huomattavimpia edustajia; oli rautatieministerinä v. Beckin ministeristössä 1906-08.

Dersisskärsgrund, kalliosaari, jolla on valkoinen johtoloisto Rönnskärin satamaan menevän väylän varrella. *K. S.*

Derviši (pers. *dervi'š* = köyhä), muutamien muhamettilaisten uskonnollisten veljeskuntien jäsenten nimitys, joka niinkuin arab. sana *fakīr* oikeastaan merkitsee hengellistä köyhyyttä ja jumalan armon kaipuuta. Derviši-laitos muistuttaa monessa suhteessa munkkilaisuutta. Dervišit harjoittavat yhteistä hartautta luostareissaan *(tekje, khānegāh)*, jotka tavallisesti saavat runsaita lahjoituksia ja ovat päällikön *(šeikh* l. *muršid)* valvonnan alla. Veljeskuntaan pyrkivän *(murīd)* on läpikäytävä määrätty koetusaika, ennenkuin hän pääsee sen yhteyteen. Dervišien säännöistä ovat tiedot vaillinaiset. Ne

Dervišejä.

koskevat pääasiallisesti tapaa, millä voidaan joutua haltioihin, esim. paastoomalla ja lihankidutuksella taikka yhteisten valitusvirsien laulamisella, kunnes väsytään ja mennään tainnoksiin, taikka vihdoin tanssimalla ja vilkkailla ruumiinliikkeillä soiton säestäessä. Tunnetuimmat ovat *erRifā'īje* eli ulvovien dervišien veljistö, jonka Ahmed er Rifā'ī (k. 1182) perusti, *el Maulawīje*, kuuluisan persialaisen runoilijan Maulawī Dželāleddīn er Rūmīn (k. 1273) perustama tanssivien dervišien veljistö ja *el Kalenderīje* eli vaeltavien veljistö, joka on kotoisin Espanjasta. D:n nimellä liikkuvat muhamettilaisissa maissa useat henkilöt, jotka eivät ole kuin tavallisia kerjäläisiä tai pettureja. [G. Schuster, „Die geheimen Gesellschaften", I 1906.] *K. T-t.*

Deržavin *[-žā'-]*, Gavriil Romanovitš (1743-1816), ven. runoilija, polveutui vanhasta tataarilaisesta suvusta. Käytyään kolme vuotta lukiota Kasaanissa hänen täytyi 1762 lähteä sotamieheksi Preobraženskin kaartiin. Kaksitoista vuotta hän sai elää keskellä suurinta raakuutta ja hurjistelua lueskellen öisin saksalaista ja venäläistä runoutta. Upseeriksi ylennyttyään hän pääsi, ollen Kasaanista kotoisin, kenraali Bibikovin mukaan vuosiksi 1773-76 Itä-Venäjälle, kun Bibikov oli siellä Pugatševin kapinaa kukistamassa. Siellä hän kirjoitti „Tšitalagain vuoren luona (Saratovin kuvernementissa) sepitetyt ja käännetyt oodinsa". V. 1777 hänet nimitettiin Venäjän senaatin virkamieheksi, mutta siinä toimessa hän joutui riitaan yliprokuraattorin ruhtinas Vjazemskijn kanssa. D. sai virkaeron, mutta määrättiin pian Aunuksen kuvernööriksi, josta toimesta hän vuoden päästä siirrettiin Tambovin kuvernööriksi. Runoilijan into epäkohtien parantamisessa ei ensinkään miellyttänyt ylempiä, ja häntä vastaan nostettiin oikeudenkäynti, joka kuitenkaan ei johtanut mihinkään tulokseen. Eräs D:n runo tuotti hänelle kuitenkin hovin suosion uudestaan. V. 1791 hänet kohotettiin keisarinnan valtiosihteeriksi. Aleksanteri I:n aikana hän oli 1802-03 oikeusministerinäkin.

D. oli Venäjän suurin runoilija 1700-luvulla. Hänen tyylinsä on paljon yksinkertaisempi ja samalla sirompi kuin hänen edeltäjiensä. Hän käyttää kansanomaisia runokuvia ja ottaa aiheensa venäläisestä elämästä. Oltuaan ensin Lomonosovin matkija joutuu hän vuodesta 1779 hienosti sivistyneiden pietarilaisten ystäviensä, varsinkin senaikuisen hienoimman kirjallisuuden arvostelijan ruhtinas N. Ljvovin vaikutuksen alaiseksi ja hänen esikuvansa runoilijana on Horatius. Vuosisadan lopulla hän joutui kuten monet muut samanaikuiset kirjailijat Ossianin runojen voimakkaan vaikutuksen alaiseksi jäljitellen samalla myöskin Anakreonia. Suurta huomiota herätti hänen 1783 ilmestynyt runonsa „Felitsa", siro Katariina II:n ylistely. Sen kautta runoilija saavutti keisarinnan erityisen suosion, jonka hän kuitenkin myöhemmin menetti. D. joutui kyllä uudestaan keisarinnan erityisen huomion esineeksi, mutta turhaan Katariina sai enää odottaa uusia ylistyksiä, sillä totuutta rakastava runoilija oli liikemmältä nähtyään hovielämän varjopuolet kovin kylmennyt. Muutamat D:n oodeista ja runoista, kuten „Jumala" (1784), „Koski" (1794) tulevat kauan

säilyttämään arvonsa venäläisessä runoudessa. D:n loppu-iällään kirjoittamat näytelmät ovat arvottomat. Sitävastoin ovat huomattavat hänen „selityksensä" runoihinsa (1809-10) ja „Muistelmat" (ilm. vasta 1859). — J. Grot, D:n kootut teokset (1864-83); sama, D:n elämänkuvaus (1880). *J. J. M.*

Des, sävel, joka syntyy alentamalla d-säveltä puolen asteen verran. — Des-duur, sävellaji, jonka perussävelenä on des ja perussointuna des f as. *I. K.*

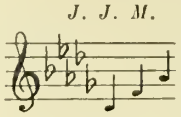

Desaguadero *[-e'-]*, Etelä-Ameriikassa, Bolivian valtiossa oleva 300 km:n pituinen joki, jonka kautta Titicaca-järvi laskee Pampa Aullagas-(Poopó-)järveen.

Desaix de Veygoux *[dəsɛ' də vegū']*, Louis Charles Antoine (1768-1800), ransk. sotapäällikkö, tuli upseeriksi 1783; yleni nopeasti vallankumouksen aikuisissa sodissa ja oli jo 1794 divisioonakenraalina Reinin-Moselin armeiassa; otti osaa Napoleon Bonaparten Egyptin-retkeen; Marengon tappelussa 1800 hän saapui osastoineen perille, kun ranskalaiset jo peräytyivät, ja sai tappion muuttumaan loistavaksi voitoksi, mutta kaatui itse. *J. F.*

De samvirkende Fagforbund ks. Ammattiyhdistys.

Desargues *[dɛza'rg]*, Gérard (1593-1662), ransk. matemaatikko; otti insinöörinä osaa La Rochellen piiritykseen, mutta erosi pian sotapalveluksesta ja tutki sittemmin tieteitä. Häntä voidaan syystä pitää n. s. uudemman geometrian perustajana. Etenkin voidaan sanoa hänestä saaneen alkunsa transversaalien teorian ja uudemmalle geometrialle perustavan perspektiivisen metodin. Häneltä on myöskin tapa pitää kahta yhdensuuntaista suoraa sellaisina, joiden leikkauspiste on äärettömän kaukana. *V. V. K.*

Désarmer *[dezarmē']* (ransk.), riistää aseet joltakin, tehdä puolustuskyvyttömäksi; purkaa (taklaus).

Desault *[dəsō']*, Pierre Joseph (1766-95), ransk. lääkäri, on tavallaan pidettävä kirurgisen anatomian perustajana. D:n teokset „Œuvres chirurgicales" julkaistiin vasta hänen kuolemansa jälkeen. *M. O-B.*

Desavueerata (ransk. *désavouer*), kieltää, väittää vääräksi (lausunnot tai teot, jotka toinen henkilö toisen nimessä tai toisen hyväksi varomattomuudessaan tai petollisesti on antanut tai tehnyt).

Desbordes-Valmore *[debord-valmō'r]*, Marceline (1785-1859), ransk. naisrunoilija ja -kirjailija, kirjoittanut syvästi surumielisiä ja samalla siron miellyttäviä runoja, joista mainittakoon „Élégies et romances" (1818), „Élégies et poésies nouvelles" (1824), „Les Pleurs" (1833), „Bouquets et prières" (1843). Lisäksi hän kirjoitti tuntehikkaita novelleja ja kasvatusopillisia kirjoitelmia. [Sainte-Beuve, „Madame D.-V., sa vie et sa correspondance" (1870); Pougin, „La jeunesse de Mad. D.-V." (1898).] *J. H-l.*

Descartes *[deka'rt]*, René (lat. Cartesius, 1596-1650), ransk. filosofi, uuden ajan filosofian perustajia, synt. 31 p. maalisk. 1596 Tourainessa, palveli 1617-21 upseerina eri maiden ja hallitsijain sotaväessä, m. m. Tillyn armeiassa, vetäytyi 1629 Pariisista hiljaisuuteen Alankomaihin, saadakseen täydessä rauhassa antautua filosofisiin mietiskelyihin ja valmistaa teoksiaan, lähti sieltä syksyllä 1649 Kristiina kuningattaren kutsumusta noudattaen Tukholmaan, missä kuoli jo 11 p. helmik. 1650. D. julkaisi „Essais philosophiques" (1637-38), jotka sisältävät filosofisen kirjoituksen „Discours de la méthode" („Metodin esitys") sekä eteviä fysikaalisia ja matemaattisia tutkimuksia, joissa hän m. m. laskee perustuksen analyyttiselle geometrialle, „Meditationes de prima philosophia" („Metafysyysillisiä mietelmiä", 1641), „Principia philosophiæ" (1644) ja „Les passions de l'âme" („Mielenliikutuksien tutkisteln", 1650). — Kaikista tieteistä, joita hänelle opetettiin, ainoastaan matematiikka tyydytti häntä, koska hän ainoastaan siinä löysi varmuuden; kaikki muut tieteet näyttivät hänestä häilyvän ilmassa. Hän tahtoo sentähden aloittaa täydellisellä epäilyksellä, hylkäämällä kaikki perinnäiset, opitut vakaumukset. Hän huomaa silloin yhden asian, josta ei voi epäillä: „ajattelen, siis olen" *(„cogito ergo sum")*. Se ainoastaan kelpaa kaiken tietämisen lähtökohdaksi. Siitä lähtien hän arvelee ensiksi voivansa selvästi todistaa Jumalan olemassaolon, — etenkin sen nojalla, että minussa on Jumala-aate, joka on niin ylevä, etten olisi voinut itse sitä muodostaa, vaan täytyy olettaa täydellisen olennon itse istuttaneen sen minuun. Sitten hän todistaa, että on kaksi lajia äärellisiä olioita, henget ja aineelliset kappaleet, „ajattelevat substansit" ja „ulottuvaiset substansit", jotka olemukseltaan ovat kerrassaan erilaiset. Luonnonfilosofiassaan D. selittää kaikki aivan koneellisesti. Kaikki, mikä aineellisessa maailmassa tapahtuu, on vain aineen liikuntoa, joka aina johtuu siitä, että toinen kappale suorastaan sysää eli painaa toista: hän hylkää kokonaan välimatkan päästä vaikuttavat voimat. Siten hän yrittää selittää taivaankappaleidenkin liikunnot siitä, että ne lepäävät eli uivat vapaasti keveässä, ilmantapaisessa aineessa, joka täyttää koko avaruuden ja liikkuu suurissa pyörteissä. D. käsitti Kopernikuksen maailmansysteemin olevan oikeassa, mutta lausui ajatuksensa siinä kohdin kaksimielisesti, välttääkseen yhteentörmäyksiä kirkon kanssa. Ihmisen ruumiskin on vain mutkikkaasti rakennettu kone. Väittääpä D. että eläimet eivät ole mitään muuta kuin aineellisia automaatteja, itseliikkujia, joissa ei ole laisinkaan mitään todellista sielunelämää. Ihmisen sielu on, koska se on yksinkertainen olento, vuorovaikutuksessa ruumiin kanssa ainoastaan yhdessä aivojen pisteessä, jonka D. arvelee olevan n. s:ssa „mänty-" eli „käpy-rauhasessa" (vrt. Aivot, p. 167); tämä arvelu perustui etupäässä siihen, että tuo „rauhanen" tahi oikeammin hermomuodostuma on niitä perin harvoja aivojen osia, jotka ovat parittomat. Ihmisen sielu yksinkertaisena olen-

René Descartes.

tona on häviämätön, kuolematon. Kysymystä sielun ja ruumiin vuorovaikutuksesta pohtivat sitten paljon D:n oppilaat (ks. Okkasionalismi). — Matemaatikkona D. oli kaikkien aikojen terävimpiä. Suurin merkityksensä hänellä on analyyttisen geometriau luojana, mutta muillakin aloilla hän on tehnyt uraa-aukaisevia keksinnöitä. Hän keksi säännön, minkä mukaan algebrallisen yhtälön positiivisten ja negatiivisteu juurten luku voidaan määrätä yhtälön koeffisienttien merkeistä, hän keksi uuden ja nerokkaan keinon ratkaista neljännen asteen yhtälöitä ja alkoi käyttää eksponentteja pannen perustuksen potenssilaskennolle. Valo-opissa ovat huomattavat hänen valontaittumista koskevat tutkimuksensa. D:n matemaattisista ja fysikaalisista kirjoituksista ovat huomattavimmat „Géometrie" (1637) ja „Dioptrique" (1639). — D:n kootut teokset julkaisi V. Cousin, 11 os., 1824-26; uusi suuri kokonaispainos „Œuvres" ilmestyy Ch. Adam'in ja P. Tannery'n toimesta v:sta 1897 alkaen. Filosofiset pääteokset ovat suomeunetut Suom. kirj. seuran „Filosofiseen kirjastoon" II. [Bouillier, „Histoire de la philos. cartésienne", 1868; Fouillée, „Descartes", 1893.]

A. Gr. & V. V. K.

Descendenssioppi, descendenssiteoria ks. Polveutumisoppi.

Descendentti (lat. *descendens* =„ aleneva" < *dēsce'nderc* = astua alas), alenevaa polvea oleva sukulainen. — Descendentti esitystapa on sellainen, joka ottaen lähtökohdaksi aikaisemmat muodot osoittaa, miten ne ovat kehittyneet myöhemmiksi. vrt. Ascendentti.

A. K.

Deschamps *[dešā']*, Émile (1791-1871), ransk. kirjailija, liittyi klassikkojen ja romantikkojen taistelussa jälkimäisiin ja perusti V. Hugon kaussa lehden „La Muse française". Hän käänsi ranskaksi Goethen ja Schillerin runoja ja muodosteli Shakespearen draamat „Romeo ja Julia" ja „Macbeth". Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1872-74 (6 nid.).

Deschamps *[dešā']*, Eustache, liikanimeltään Morel (s. 1330:n vaiheilla, k. jälkeen v:n 1415), Ranskan etevin runoilija 14:nnellä vuosis. Paitsi teoksiaan „Miroir de mariage" ja „Art de dictier" (taito runoilla) hän kirjoitti lyhyitä runoja, n. s. balladeja, joista poliittiset ja moraaliset ovat huomattavimmat. Queux de Saint-Hilaire alkoi hänen teostensa julkaisemisen, jota hänen kuoltuaan jatkoi Raynaud (10 nid. on jo ilmestynyt). [Sarradin, „Eustache Deschamps, sa vie et ses œuvres", 1878.]

J. H-l.

Deschampsia ks. Æra.

Deschanel *[dešane'l]*, Paul Eugène Louis (s. 1856), ransk. politikko ja kirjailija, valittiin 1885 edustajakamariin, missä loistavana puhujana ja tarkkana asiantuntijana pian saavutti huomatun aseman; oli kamarin varapuheenjohtajana 1896-98 ja puheenjohtajana 1898-1902; kuuluu maltillisiin tasavaltalaisiin; akatemian jäsen v:sta 1899; julkaissut m. m. „La question sociale" (1898).

J. F.

Des Cloizeaux *[de kluazō']*, Alfred Louis Olivier (1817-97), ransk. mineralogi, v:sta 1876 Pariisin Luonnonhistoriallisen museon professori. On määrännyt ja kuvannut erittäin lukuisien kivennäisten optilliset ja kristallografiset ominaisuudet. Hänen tutkimuksensa ovat tuunettuja tarkkuudestaan.

P. E.

Desdemona ks. Othello.

Desentralisatsioni (lat. *dē* = -sta, ja *centrum* = keskus), keskuksesta poispäin käypä toiminta, hajoittaminen. Niinpä tätä sanaa hallinnollisella alalla käytetään merkitsemään sellaista järjestelmää, joka alemmille hallinnollisille virkakunnille suo laajan itsenäisyyden. Vastakohta: Sentralisatsioni.

Deserteerata (ransk. *déserter* < lat. *dēse'rere* = hyljätä), karata sotajoukosta. — Deserttööri, karkuri.

De Sèze l. Desèze *[dəsē'z]*, Raimond (1748-1828), kreivi, ransk. lakimies, rupesi asianajajaksi, missä toimessa voitti monta kuuluisaa oikeusjuttua. Varsinkin D. on tuunettu siitä mestarillisesta puheesta, jonka hän, yhdessä Tronchet'n ja Malesherbes'in kanssa määrättynä Ludvik XVI:n asianajajaksi, piti kuninkaan puolustukseksi 26 p. jouluk. 1792. Ludvik XVIII nimitti hänet kassatsionioikeuden presidentiksi, kreiviksi ja Ranskan pääriksi.

G. R.

Deshayes *[dē']*, Gérard Paul (1795-1875), ransk. nilviäistutkija ja paleontologi. Teoksia: „Description des coquilles fossiles des environs de Paris" (3 nid. 1824-37), „Traité élémentaire de conchyliologie avec l'application de cette science à la géognosie" (2 nid. 1839), „Description des animaux sans vertèbres découverts dans le bassin de Paris" (1856-65).

Desi... (lat. *decem* = kymmenen), kymmen...

Desideria (Eugénie Bernhardine Désirée), (1777-1860), Ruotsin-Norjan kuningatar, Clary nimisen kauppiaan tytär Marseillesta, oli lyhyen aikaa kihloissa Napoleon Bonaparten kanssa ja meni 1798 naimisiin kenraali Bernadotten kanssa, joka 1810 valittiin Ruotsin kruununperilliseksi. ks. Kaarle XIV Juhana.

K. G.

Desiderius, langobardien viimeinen kuningas, tuli 757 Aistulfin jälkeen kuninkaaksi ja joutui pian pitkälliseen riitaan paavin kanssa. Kaarle Suuri meni 770 avioliittoon D:n tyttären kanssa, mutta hylkäsi hänet sitten, jolloin D. kostoksi soi turvaa ja apua Kaarlen veljen Karlmannin pojille. Silloin Kaarle tuli sotajoukkoineen Italiaan, valloitti 774 Pavian ja kuljetti D:n vankina Ranskaan, jossa hän kuoli eräässä luostarissa.

Dešifreerata (ransk. *déchiffrer*), lukea salakirjoitus, siirtää salakirjoitus tavalliseksi kirjoitukseksi; lukea vaikeasti luettava käsikirjoitus; selittää sellaista, mikä on epäselvää.

Desigueerata (lat. *dēsignā're* = merkitä, määrätä), edeltä käsin määrätä johonkin virkaan.

Desigramma (lat. *decem* = kymmenen, ja metri), $^1/_{10}$ grammaa.

Desilitra (lat. *decem* = kymmenen, ja litra), $^1/_{10}$ litraa.

Desimaali (lat. *decimus* = kymmenes), kymmenys.

Desimaalikynttilä ks. Valoyksikkö.

Desimaalimurtoluku ks. Kymmenmurtoluku.

Desimaalivaaka ks. Kymmenysvaaka.

Desimeerata (lat. *decimā're* = ottaa erilleen kymmenes), vähentää kymmenennellä osalla; ottaa joka kymmenes rangaistavaksi; harventaa

l. vähentää miesluku (esim. sotajoukossa, sodasta, ruttotaudista j. m. s. puhuen).

Desimetri (lat. *decem* = kymmenen, ja m e t r i), $^1/_{10}$ metriä.

Desinfektsioni ks. D e s i n f i s i o i m i n e n.

Desinfisioiminen (ransk. *désinfection* < *dés* = pois, ja lat. *infe'ctiō* = tartunta), taudin tartunnan, s. o. taudin bakteerien ja niitten itujen hävittäminen. Paitsi yleisiä toimenpiteitä puhtauden aikaansaamiseksi pesemällä ja esim. ilman puhdistamiseksi tuulettamalla, käytetään desinfisioimiseen asianhaarain mukaan erilaisia kemiallisia aineita, joilla on bakteereja tappavia omiuaisuuksia tahi menetellään muulla tavoin tartunnan hävittämiseksi: karbolihappoa (2-5 osaa: 100:lle osalle vettä), lysolia (2-5: 100) sekä sublimaattia (1: 1,000) käytetään vesiliuoksina haavojen, sidostarpeitten ynnä muitten vaatekappalten, opereeraavan lääkärin käsien ynnä kirurgisten kojeitten puhdistamiseen. (Sublimaatti, joka on elohopeasuola, ei kuitenkaan sovellu metallisten tavarain, niinkuin opereerauskojeiden desinfisioimiseksi, mitkä tästä vioittuvat.) Lipeässä peseminen soveltuu hyvin pesuvaatteiden puhdistamiseen. Varmin desinfisioimiskeino on keittäminen vedessä tahi vesihöyryssä; sitkeähenkisimmätkin taudinbakteerit kuolevat näet 100° C kosteassa kuumuudessa n. 5-10 minuutissa. (vrt. S t e r i l i s o i m i n e n). Asuinhuoneen (asuinkaluineen, vaatetavaroineen) desinfisioiminen esim. tulirokon, kurkkumädän, keuhkotaudin y. m. tartunnasta tapahtuu varmimmin kiehuttamalla huoneessa, jonka kaikki reiät tarkkaan tukitaan, formaliinia (2 litraa 40 %:n formaliiniliuosta kohti 100 m³ huoneen avaruutta), joka neljässä tunnissa hävittää tartunnan. Kalkki, raaka lysoli ja tymokresoli ovat paikallaan ulostusten desinfisioimiseksi; yöastiat ja sylkikupit puhdistetaan 5-10 % lysoliliuoksella. Pito- ja vuodevaatteet puhdistetaan desinfisioimisuuuissa, jonka läpi johdetaan kuumaa höyryä. Tarpeettomat tavarat, joissa epäillään taudin tartunnan piilevän, poltetaan.

Formaliini-keittiö.

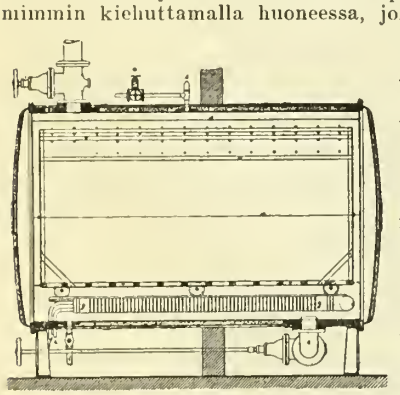
Desinfisioimis-uuni.

M. O-B.

Desintegraattori (ransk. *dés* = erilleen, ja lat. *integrātiō* = ennalleen saattaminen), kaunaaja, linkomylly, käytetään rikkipuserretun viljan puhdistamiseksi kuoristaan sekä mineraalien ja malmien survomiseen. Koneessa on toimivana osana joko pysty tai vaakasuora levy, joka pyörii nopeasti ja jossa on säteettäin asetettuja listoja survottavan aineen linkoamiseksi levyn ympärillä olevan suojeluksen seinämiin. Usein on koneessa suojuskin pyörivässä liikkeessä, mutta levyn suuntaa vasten. Äkkinäisestä sysäyksestä suojuksen seinään survoutuu hienonnettava aine. Seuraa luonnostaan, että vain hauraita aineita täten voi hienontaa. *V. V.*

Desjatina („kymmenmitta"), ven. pintamitta. V:sta 1753 = 2,400 venäl. □ syltä = 1,09 ha. Sitä ennen d. oli = 2,500 □ syltä. Paitsi tätä virallista desjatinaa on „vino talousd." = 3,200 □ syltä, „ympyriäinen talousd." = 3,600 □ syltä, „sataincn d." = 10,000 □ d. *J. J. M.*

Deskriptiivinen (lat. *dēscrī'bere* = kuvata), kuvaileva, esittävä, kertova. D. g e o m e t r i a ks. M i t t a u s o p p i.

Deskriptsioni (lat. *dēscrī'ptiō* < *dēscrī'bere* = selittää), selitys.

Deskvamatsioni (lat. *desquāmā're* = kesiä), kesiminen, hilsehtiminen; ihon orvaskeden päällimmän kerroksen sarveissolujen irtaantuminen.

Desman-myyrä ks. M y s k i-m y y r ä.

Desmarées *[demarē']*, G e o r g (1697-1775), ransk.-ruots. muotokuva- ja historiamaalari. Oleskeli v:een 1724 Ruotsissa maalaten suuren joukon (128) varsinkin ylhäisten kaunottarien muotokuvia. Sittemmin hän asui vuoden Amsterdamissa, pari vuotta Italiassa ja v:sta 1728 kuolemaansa saakka eri paikoilla Saksassa, enimmäkseen Münchenissä. Tässä maassa hän sai niinikään ruhtinashoveista ja ylimystöpiireistä lukuisasti muoto- ja historiakuvien tilauksia. Useimmat D:n muotokuvat ovat juhlallisen jäykkiä kuten barokkiajalle sopikin, naisten kuvat ovat sentään luonnollisempia. *F. L.*

De Smet de Naeyer *[nājer]*, P a u l, kreivi (s. 1843), belg. valtiomies, suurtehtailija, valittiin 1886 edustajakamariin ja saavutti pian klerikaalisessa puolueessa vaikutusvaltaisen aseman, tuli 1894 raha-asiain ministeriksi, oli pääministerinä 1896-99, uudelleen 1899-1907 (samalla raha-asiain ja yleisten töiden ministerinä).

Desmidiaceæ ks. V i h r e ä t l e v ä t.

Desmiini, eräs zeoliittiryhmän mineraali esiintyy lyhteenmuotoisina kidekimppuina, yleisimmin vulkaanisten vuorilajien onteloissa. Kokoomukseltaan vedensekainen kalsium-aluminiumsilikaatti. *P. E.*

Desmodium gyrans, itä-intialainen, hernekukkaisiin kuuluva, ansareissa usein viljelty ruohovarpu, joka on tullut tunnetuksi lehdyköittensä omituisten liikkeiden vuoksi.

Desmodium gyrans.

Desmodus, v e r i v a m p y y r i. ks. V a m p y y r i t.

Des Moines *[demua'n]*. 1. Mississipin oikeanpuolinen, 900 km pituinen syrjäjoki Iowan valtiossa, alkaa Coteau des Prairies'n rinteiltä ja laskee Keokukin luona Mississippiin. — 2. Iowan

valtion pääkaupuuki yllämainitun joen varrella, n. 78,000 as. (1906). Yliopisto, suuri kirjasto, konetehtaita (maanviljelyskoneita), myllyjä, kirjapainoja y. m. Harjoittaa melkoista hiili- ja viljakauppaa. *(V. v. F.)*

Desmoulins *[demulẽ']*, Bénoit Camille (1760-94), ransk. vallankumousmies, oli asianajajana Pariisissa; vallankumouksen puhjettua 1789 hän heittäytyi sen pyörteisiin ja pääsi tulisena kansanpuhujana ja etevänä sanomalehtimiehenä pian johtomiesten joukkoon. Hän se etupäässä kiihotti Pariisin kansaa Bastiljia hävittämään heinäk. 14 p. 1789. Toimittamassaan viikkolehdessä „Révolutions de France et de Brabant" hän puolusti kansan täysivaltaisuudelle perustuvaa valtiomuotoa ainoana oikeana. D. oli ensin Mirabeau'n ystävä, liittyi sitten Danton'iin, jonka politiikkaa hän puolusti „Vieux Cordelier" nimisessä sanomalehdessä. Pariisin edusmiehenä kansalliskonventissa hän äänesti kuninkaan kuolemaa, mutta esiintyi sittemmin Danton'in kanssa maltillisempana, vastustaen hirmuhallitusta. Tämän johdosta hän joutui Robespierren vihoihin, joka vangitutti sekä Danton'in että hänet. D. mestattiin maalisk. 31 p. 1794. Hänen jalo puolisonsa Lucile D., joka turhaan koetti pelastaa häntä, sai muutamia päiviä myöhemmin saman kohtalon. D:n kirjoitukset julkaisi 1874 Jules Claretie. [Claretie, „Camille D., Lucile D." ja Goclart, „Camille D."] *K. O. L.*

Desna *[-ā']*, joki Lounais-Venäjällä, Dneprin vasen lisäjoki, alkaa Smolenskin kuvernementissa ja laskee Kiovan luona Dnepriin. Joki, joka on kalarikas, on yli 1,000 km pitkä ja purjehduskelpoinen 680 km:n matkalla. *(V. v. F.)*

Desodorisatsioni (ransk. *dés* = pois, ja *odor* = haju), hajun poistaminen.

Desoksidatsioni (ransk. *dés* = pois, ja oksideerata), reduktsioni, pelkistäminen, kemiallinen toimitus, jonka kautta happi poistetaan jostain happiyhdistyksestä.

Desorganisatsioni (ransk. *désorganisation*), elimellisen yhteyden hävittäminen; valtio- tai yksityisasiain häiriötila, sekasorto, hajaannus. Desorganiseerata, saattaa epäjärjestykseen, järkyttää.

Desperaatti (lat. *dēspērā'tus*), epätoivoinen.

Despoblado *[-a'-]*, ruohoa ja pensaikkoa kasvava ylätasanko Etelä-Ameriikan itäisillä Andeilla, 22 ja 25° välillä et. lev.; keskikorkeus n. 3,500 m. Ylätasanko, joka v:n 1900 jälkeen kuuluu Argentiinalle, on melkein asumatonta.

Despootti (kreik. *despo'tēs* = isäntä), rajattomalla vallalla varustettu yksinvaltias; mielivaltainen hallitsija.

Despotia (ks. Despootti) = despotismi (ks. t.); despootin hallitsema alue.

Despotismi (ks. Despootti), hallitustapa, jossa hallitsijan tahto ja mielivalta yksin määrää kaikki asiat.

Despréaux ks. Boileau-Despréaux.

Despretz *[deprẽ']*, César Mansuète (1789-1863), ransk. fyysikko, Sorbonnen professori, on m. m. tutkinut kaasujen painesuhteita (näytti ensimäisenä, ettei Mariotten laki aina pidä paikkaansa), aineiden lämmönjohtokykyä, palamisja haihtumislämpöä sekä sähkökipinää. *(V. V. K.)*

Desprez *[deprẽ']*, Jean Louis (1737-1804), ransk.-ruots. taidemaalari ja arkkitehti. Tuli 1784 Kustaa III:n kutsumana Ruotsiin, jossa hänen tuli pitää huolta kuninkaan rakennuttaman uuden oopperan näyttämökoristeiden laatimisesta. Ensimäiseksi hän 1786 asetti näyttämölle „Kustaa Vaasa" oopperan. Hänen luomansa koristukset herättivät yleistä huomiota aiheittensa monipuolisuudella ja mielikuvituksen rikkaudella. Varsinkin antiikkisen rakennustaiteen tuutijana hän oli verraton. Seuraavien vuosien kuluessa hän laati luonnokset useimpien silloin esitettyjen oopperoiden näyttämövarustuksiin, jopa osaksi itse ne maalasikin. — D. toimi myöskin arkkitehtina luoden piirustukset m. m. Kusta'a III:n Hagan puistoon suunnittelemaa suurenmoista linnaa varten, joka kuninkaan kuoltua jäi rakentamatta. D:n rakentama on niinikään Upsalan yliopiston kasvihuone. — Varsinaisena taidemaalarina D. on jättänyt vain harvoja tauluja jälkeensä; yksi niistä, „Kustaa III joulumessua kuulemassa Pietarinkirkossa Roomassa 1783" on Tukholman kansallismuseossa. — Loppuikänsä D. eli köyhänä toimien maalausja rakennustaiteen opettajana. [L. Loostrom, „Den svenska konstakademien" (1887).] *F. L.*

Dessalines *[desali'n]*, Jean Jacques (1758-1806), Haitin keisari; syntyi Haitissa ueekeriorjana ja tuli ensin vapautussodassa 1790-luvulla Toussaint l'Ouverturen (ks. t.) ajutanttina tunnetuksi urhoollisuudestaan, mutta myös julmuudestaan. Kun ransk. kenraali Leclerc kukisti saaren kapinalliset, täytyi D:n taipua rauhaan 1802. Leclercin seuraajaa Rochambeau'ta vastaan D. nousi 1803 uudestaan menestyksellä kapinaan englantilaisten avustamana ja julisti Haitin itsenäiseksi tasavallaksi sekä pääsi sen elinkautiseksi kenraalikuvernööriksi (1804). Vielä sam. v. hän kruunautti itsensä Haitin keisariksi, ottaen nimen Jaakko I. Julmuudellaan hän sai kuitenkin aikaan yleisen tyytymättömyyden, ja ranskalaisten toimesta syttyi D:a vastaan kapina, jolloin häu murhattiin 1806. *G. R.*

Dessau, Anhaltin herttuakunnan pääkaupunki Mulden varrella, n. 3 km tämän ja Elben yhtymäpaikalta, 55,134 as. (1905). D. on komeasti rakennettu. Huomattavimpia rakennuksia ovat linna, raatihuone, teatteri ja taidemuseo. Kuvapatsaista mainittakoon Moses Mendelsohnin ja Wilhelm Müllerin. Siellä on 6 kirkkoa, lukuisia ammatti- ja oppikouluja ja kirjasto (80,000 nid.). Teollisuus (koneita, sokeria, villatavaroita) on melkoinen ja kauppa (varsinkin viljaa) on vilkas. Satamana Wallwitzhafen Elben varrella. Anhaltin ruhtinas Leopold I (ks. t.) on tullut tunnetuksi nimellä „Der alte Dessauer". *V. v. F.*

Dessauerbrücke, silta, joka Rosslaun luona lähellä Dessauta johtaa Elben poikki. Täällä Wallenstein voitti Mansfeldin kreivin huhtik. 25 p. 1626.

Dessert *[desä'r]* (ransk.), jälkiruoka. vrt. Desääri.

Dessewffy *[dăžŏfi]*, vanha unk. kreivillinen suku. — 1. Aurél D. (1808-42) oli v:sta 1833 vauhoillisen puolueen johtaja niin valtiopäiväkuin sanomalehtimiehenä, radikaalisen Ludvik Kossuthin ankarimpia vastustajia. — 2. Emil D. (1814-66), edellisen nuorempi veli, lukeutui

niinikään aluksi konservatiiviseen puolueeseen, mutta vetäytyi vapaussodan aikana yksityiselämään. Myöhemmin hän taas otti tehokkaasti osaa valtiolliseen ja yhteiskunnalliseen elämään, ollen m. m. mukana perustamassa erästä hypoteekkipankkia, jota hän itse johti. V. 1856 hän valittiin Unk. tiedeakatemian presidentiksi, jona pysyi kuolemaansa saakka. V. 1865:n valtiopäivillä hän kuului Deákin puolueeseen.

Destilleerata ks. T i s l a t a.

Destinatsioni (lat. *dēstinā'tiō* < *dēstinā're* = määrätä), määräys, määräpaikkaan lähettäminen. — D e s t i n e e r a t a, rahtitavarana lähettää määrätylle vastaanottajalle tai määrätä (laiva) menemään määrättyyn paikkaan.

Deštistan ks. G e r m e s i r.

Destouches *[detu'š]*, P h i l i p p e N é r i e a u l t (1680-1754), ransk. huvinäytelmänkirjoittaja. Hänen ensi näytelmäusä olivat: „L'Ingrat" (1712), „L'Irrésolu" (1713), „Le Médisant" (1715), joissa hän oli pannut „karaktäärin" koomillisen toiminnan liikevoimaksi. V. 1716 hän tuli Englantiin. Se moralistinen luonue, joka 18:nnen vuosis. alusta oli ominainen englantilaiselle huvinäytelmälle, ei ollut D:iin vaikuttamatta. Hänen seuraavat näytelmäusä ovat: „Le Philosophe marié" (1727), „Les Philosophes amoureux" (1730), „Le Glorieux" (1732), „Le Tambour nocturne" (1736) sekä eri karaktääri-kappaleet. D:n päätarkoitus on hänen omien sauojensa mukaan: „saarnata hyvettä ja saattaa pahe vihatuksi". Hänen kappaleidensa lopulla seuraa, kuten sen ajan engl. kappaleissa, moraali. Hänen teoksensa ovat julkaistut Amsterdamissa (1755-59, 5 nid.) ja Pariisissa 1822 (6 nid.). [Lüdemann, „Über Destouches' Leben und Werke", 1895.] *J. H-l.*

Destruktiivinen (lat. *dēstru'ere* = repiä alas), hävittävä, tuhoava.

Destruktsionilaitos (lat. *dēstru'etiō* = alasrepiminen), laitos, jossa ravinnoksi kelpaamattomat eläimelliset aineet (liha, kalat j. n. e.) sekä eläinteuraadot ja hylkylihat (hevoset, nautaeläimet, koirat, kissat, rotat j. n. e.) tehdään vaarattomiksi. Mainitut aineet keitetään suurissa keittokoneissa korkeapaineisessa höyryssä ja niistä saatu lihajauho käytetään lanta-aineeksi tai (lisäämällä perunoita y. m.) sikojen ja kanojen ravinnoksi, kun taas rasva lähetetään saippua- ja suopatehtaisiin.

Destutt de Tracy *[dəsty't də trasi']*, A n t o i n e L o u i s C l a u d e (1754-1836), ransk. filosofi, kreivi, oli vallankumouksen alkaessa everstiuä, valittiin kansanedustajaksi ja yhtyi kansanvaltaiseen uudistusliikkeeseen, oli kuitenkin sittemmin vallankumouksen kestäessä jonkun aikaa maanpaossa ja palattuaan vangittuna. Napoleonin aikaua hän oli senaattorina, ehdotti 1814 senaatissa Napoleonin erottamista hallituksesta, nimitettiin kuninkuuden uudistuttua pääriksi, mutta kuului vastustuspuolueeseen ja kerrotaan liittyneen vielä 1830, melkein sokeana, kaiusulkujen puolustajain riveihin. — Filosofina D. kannatti Condillacin perustamaa sensualismia, kehittäen siitä oppimuodostuksen, jota nimitti „ideologiaksi". Pääteos „Élémeuts d'idéologie" (5 os. 1801-15). *A. Gr.*

De Swert, J u l e s (1843-91), belgialainen sellisti, Servais'n oppilas. Oli 1869-73 Berliinissä konserttimestarina ja musiikkikorkeakoulun opettajana; tuli 1888 kotimaahansa, Osteuden musiikkiopiston johtajaksi ja samalla opettajaksi Gentin ja Bruggen konservatoreihiu. *I. K.*

De syv Søstre (norj. = „seitsemän sisarusta"). 1. Norjassa Alstenin saarella (ks. t.) oleva tunturiryhmä, jossa on 7 likekkäistä huippua. Tunturihuiput, joista pohjoisin S t o r t i n d (1,066 m) on korkein, esiintyvät suuremmoisen kauniina varsinkin merenpuolelta katselevalle. — 2. Kaunis koski Romsdalin amtissa, Geirangerin-vuonon (ks. t.) pohjoispuolella. Koski, joka seitsemään haaraan jakautuneena syöksyy tunturin rinnettä alas, oli aikaisemmin K n i v s f l a a f o s s e n nimeltään. *V. v. F.*

Desääri (ransk. *dessert* < *desservir* = korjata ruoka pöydältä), jälkiruoka.

Détachement *[detašmā']* (ransk.) ks. D e t a š e m e n t t i.

Detaille *[dəta'j]*, É d o u a r d J e a n B a p t i s t e (s. 1848), ransk. taidemaalari, Meissonier'n oppilas. Otti 1870-71 osaa ransk.-saks. sotaan ja sieltä aiheet tarkkoihin ja totuudenmukaisiin sotamaalauksiinsa, joilla pian tuli kuuluisaksi. Tunnetuimmat niistä ovat „Voittajat", „Rykmentti kulkee kaupungin läpi", „Paluumatkalla", „Kunnianosoitus haavoittuneille", sekä suuri leirikuva „Uni"—sotilaita nukkumassa kentällä ja Napoleon joukkoineen pilvissä heidäu yläpuolellaan (Luxembourgin museossa). D. kuvaa tauluissaan sotilaselämää sellaisenaan ilman isänmaallisia tai muita syrjätarkoituksia, yksinomaan taiteen — liikkeiden, joukkovaikutusten, luonnonomaisuuden — kannalta katsottuna. Hän oleskeli myöskin Venäjällä maalaten joukon taistelukuvia Aleksanteri III:lle. Pariisin Panthéoniin D. on maalannut suuren 3-osaisen taulun „Kunnia". Mainittava on vielä D:n piirustukset komeaan kuvateokseen „L'armée française, types et uniformes", 1885-88. [Vachon, „Detaille", loistoteos, 1897.] *F. L.*

Detalji (ransk. *de'tail* < *détailler* = leikellä palasiksi), yksityisseikka, -piirre; sivuseikka.

Detašementti (ransk. *détachement* < *détacher*), sotajoukko, joka on saanut itsenäisen tehtävän. D e t a š e e r a t t u l i n n a k e, itsenäinen pienempi linnoitus, joka on rakennettu suuren liuuoituksen ulkopuolelle. *M. v. H.*

Det danske hedeselskab, Tanskan nummiviljelysseura, insinöörikapteeni E. M. Dalgasin 1866 perustama seura, jonka tarkoituksena on Jyllannin hedelmättömien maiden saattaminen viljelyksen alaisiksi. 7,300 km²:stä nummi-, suo- ja klittimaata on nykyisin joks. puolet viljeltynä. Viljelys aloitetaan useimmin istuttamalla alppimäutyä, jonka muodostamassa mullassa kuusi voi viihtyä. Seura, joka nauttii valtioapua ja jolla on suuri yleinen kannatus, julkaisee omaa aikakauslehteä. Kotipaikka Viborg, aikaisemmin Aarhus. *(J. A. W.)*

De te fabula narratur (lat., Horatius, „Satiræ" I,1₆₉₋₇₀), sinua kertomus tarkoittaa.

Detektiivi (< lat. *dēte'gere* = paljastaa), etsivä poliisi, salapoliisi. ks. P o l i i s i.

Detektiivikamera (vrt. D e t e k t i i v i), sellainen valokuvauskone, jolla yleisön huomaamatta voi valokuvata katuelämää, henkilöitä j. n. e. Kone tehdään mahdollisimman pieni ja muodoltaan sellaiseksi (esim. kellon, kirjan tai kiikarin näköiseksi), että sen oikea tarkoitus on salattu,

tai sovitetaan se takin alle, niin että vain objektiivi pistää näkyviin napinlävestä.

Detektori (< lat. *dētē'gere* = paljastaa), Marconi'n keksimä kone, mikä toimii vastaanottajana langattomassa sähkötyksessä. Siinä on rautasydän, mikä saatetaan pyörivän teräsmagneetin avulla hitaasti vaihtelevan magnetismin alaiseksi. Sydän on varustettu kahdella lankakierteellä, joista toinen on yhdistetty vastaanottokoneeseen ja toinen vaikuttaa telefoniin, missä merkit voidaan kuulla. *(V. V. K.)*

Determinantti (lat. *dēterminā're* = määrätä). 1. *matem.*, ensimäisen asteen yhtälöitä ratkaistaessa saatu lukuyhdistys, mikä on määrätty yhtälöiden koeffisienttien funktsioni. Jos lasketaan tuntemattomat x ja y yhtälöistä

$$a_1\ x + b_1\ y = c_1$$
$$a_2\ x + b_2\ y = c_2$$

niin yhteistä nimittäjää $a_1\ b_2 — a_2\ b_1$ sanotaan yhtälöiden determinantiksi ja merkitään $\begin{matrix} a_1, & b_1 \\ a_2, & b_2 \end{matrix}$. x:n *ja* y:n osoittajatkin ovat determinantteja. Determinantissa on niin monta pysty- ja vaakasuoraa riviä kuin on olemassa ratkaistavia yhtälöitä. D:t on keksinyt Leibnitz. *(V. V. K.)*

2. Näin nimitettiin keskiajan yliopistoissa niitä nuorukaisia, jotka suoritettuansa valmistavat opinnot saivat oikeuden julkisesti esittää väitöspykäliänsä *(determinare quæstiones)* bakkalaureuksen (ks. t.) arvon saavuttamista varten. D. suoritti silloin erityisen valan, jossa vakuutti ilman vilppiä täyttäneensä ne vaatimukset, jotka sitä varten oli määrätty.

Determinatsioni, determineerata (lat. *dēterminā're)*, määrääminen, määrätä; *log.* käsitteen muuttaminen erikoisemmaksi käsitteeksi lisäämällä siihen uuden tunnusmerkin eli määräyksen. Siten esim. saadaan lisäämällä käsitteeseen „nelikulmio" tunnusmerkki „vastakkaiset sivut yhdensuuntaiset" käsite „suunnikas". (Vastakohta: abstraktsioni.) *A. Gr.*

Determinismi (lat., sanan johdosta vrt. edell.), yleensä se mielipide, että kaikki, mikä on ja tapahtuu, on kerta kaikkiaan määrätty, edelläkäyvien syiden vaikutuksesta ja järkähtämättömien lakien mukaan. Erittäinkin kysymyksessä ihmisen tahdonvapaudesta syntyy ankara vastakohta d:n ja indeterminismin välillä. D. väittää, että ihmisen tahdontoiminnatkin kokonaan johtuvat määräävistä syistä, indeterminismi olettaa, etteivät mitkään syyt ehdottomasti sido ihmisen tahtoa, vaan hän voi vapaasti valita eri toimintamahdollisuuksien välillä. Tämä kiista on melkein kaikkina aikoina herättänyt erinomaista mielenkiintoa. D:ä on perusteltu ja todisteltu monella eri tavalla. Toiset ovat pitäneet deterministä katsantotapaa välittömänä ajatusvälttämättömyytenä eli aksiomina, arvellen, että ajatuksemme luonto ehdottomasti pakoittaa meidät etsimään kaikkien ilmiöiden syitä sekä olettamaan, että jokainen tosiasia ja varsinkin jokainen tapahtuma eli muutos johtuu lainmukaisesti vaikuttavista syistä. Toiset taas katsovat kokemusperäisen, sielutieteellisen ja osaksi fysiologisenkin tutkimuksen todistaneen, että sielunelämässämme vallitsee lainmukaisuutta ja että myöskin ihmisen pyrkimykset ja tahdontoiminnat johtuvat määrätyistä syistä. Indeterminismin puolustajat enimmäkseen väittävät, että tieteelliuen tutkimus ei voi ratkaisevasti todistaa kumpi mielipide on oikeassa, mutta siveellinen tietoisuutemme eli omatuntomme, joka vaatii meitä ajattelemaan ihmisen vastuunalaiseksi teoistaan, vakuuttaa meille tahdonvapauden olemassaolon. *A. Gr.*

Detmold, Lippen ruhtinaskunnan pääkaupunki Werren varrella, kauniissa seudussa Teutoburgerwaldin juurella, 13,272 as. (1905). Kaupungissa on vanha linna (n. v:lta 1500), uusi palatsi puistoineen, teatteri, luonnonhistoriallinen museo, kirjasto (100,000 nid.), useita oppilaitoksia, tupakka-, saippua- ja huonekalutehtaita y. m. — D. on ollut ruhtinaskunnan pääkaupunki v:sta 1501. *V. v. F.*

Detonaattori (< lat. *dē,* ja *tonā're* = jyristä), räjähtävä, s. o. räjähdysaine, jonka tarkoitus on sytyttää toinen räjähdysaine. *M. v. H.*

Detonatsioni (< ransk. *détoner* < lat. *dētonā're* = räjähtää loppuun), voimakkaan valo- ja lämpöilmiön seuraama räjähdys. D.-signaaleja käytetään m. m. rautateillä.

Detoneerata (ks. Detonatsioni), *mus.*, joutua laulaessa pois oikeasta sävelkorkeuden tasosta; tavallisimmin se tapahtuu laskeutumalla, ja useimmiten tämä johtuu äänielinten tarmon puutteesta. Sekä kohoamiseen että laskemiseen voivat vaikuttaa myös sävelten keskinäiset akustiset suhteet, joiden tarkkaan vaarinottamiseen vaaditaan harvoin tavattavaa erikoista tuntemusta ja harjaantumista. *I. K.*

Detritus *[dētrī'-]* (lat. < *dētē'rere* = kuluttaa), hajonneen l. kuoleutuneen kudoksen jäännökset l. hajonnaiset. Detritusmassa, kudosten ruhjoutumisesta ja kuoleutumisesta syntynyt hajautumismassa.

Detroit *[ditro'it]* (ransk. *détroit* = salmi), kaupunki Yhdysvalloissa, Michiganin valtiossa, St Clairin ja Erien järviä yhdistävän Detroitjoen varrella, 353,535 as. (1906). Kaupungissa, joka on Michiganin suurin, on laajoja puistoja (m. m. Grand Cireus) ja lukuisia komeita rakennuksia, joista mainittakoon kuuluisa katolinen tuomiokirkko. D. on Yhdysvaltain suurimpia tehdaskaupunkeja harjoittaen varsinkin kone- ja metalliteollisuutta, rohdoksien, tupakan ja huonekalujen valmistamista sekä teurastusta. Satama suurenmoisine telakoineen on järvialueen paras ja kauppa erittäin vilkas. Vientitavaroita (etupäässä Kanadaan) ovat vilja, puu, villa, liha ja kupari. — Ranskalaiset perustivat kaupungin 1610. Myöhemmin se joutui englantilaisille ja näiltä 1783 Yhdysvalloille. V. 1812 englantilaiset valloittivat sen uudelleen, mutta jo seur. v. heidän täytyi siitä luopua. *V. v. F.*

Detronisatsioni (ransk. *détrôner* < kreik. *thronos* = valtaistuin), valtaistuimelta-syökseminen, hallituksesta erottaminen.

Dettweiler, Peter (1837-1904), saks. lääkäri, saksalaisten kansanparantolain alkuunpanija; perusti 1892 Falkensteiniin (Taunus) ensimäisen kansan keuhkotautiparantolan ja tuli sen johtavaksi lääkäriksi v. 1895. Ollen itse keuhkotautinen hän työskenteli paljon kauhkotautisten hoidon edistämiseksi. Nykyään niin suurta tunnustusta saavuttanut dieteettis-fysikaalinen keuhkotautisten hoitelu on hänen ansiokseen luettava. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Die Behandlung der Lungensehwindsueht in gesehlos-

senen Heilanstalten" (1880, 3 pain. 1902), „Ernährungstherapie der Phtiese (1897, 2 pain. 1903), „Die hygienisch-diätetische Anstaltsbehandlung der Lungentuberkulose" (1899).
M.O-B.

Deukalion *[-li'ōn]* (lat. *Deuca'lion*), kreik. taruhenkilö, Prometheuksen poika, tavallisimman tarutoisinnon mukaan Thessalian hallitsija; naimisissa Epimetheuksen ja Pandoran tyttären, Pyrrhan kanssa. Kun Zeus oli päättänyt vedenpaisumuksella hukuttaa „vaskisen" ihmis-sukupolven, rakensi D. Prometheuksen neuvosta suuren kirstun, jossa pelastui vaimonsa kanssa. Vedenpaisumuksen lakattua D. ja Pyrrha loivat oraakkelin neuvosta uuden ihmiskunnan kivistä, jotka heittivät selkänsä taakse. — D:n ja Pyrrhan lapsia oli helleenien heimojen suku- ja nimikko-urho Hellen. D:n tarustoon on yhtynyt useita alkuaan yhteenkuulumattomia taruja.
O. E. T.

Deuntzer *[döintscr]*, Johan Henrik (s. 1845), tansk. lainoppinut ja valtiomies, tuli 1872 lainopin professoriksi, muodosti 1901 Tanskan ensimäisen vasemmistoministeristön, jossa oli pääministerinä ja ulkoasiainministerinä; luopui 1905; v:sta 1902 folketingetin jäsen; on myöskin toiminut liikealalla; julkaissut sarjan ansiokkaita lainopillisia käsikirjoja: „Den danske familieret" (1882), „Den danske arveret"(1892), y. m.

Deus dat cui vult (lat.), „Jumala antaa kelle tahtoo", Eerik XIV:n mielilause.

Deus ex machina (lat.), „jumala koneesta", lauseparsi, joka on johtunut siitä, että kreikkalaisissa tragedioissa välistä joku jumala tai muu yliluonnollinen olio ilmestyi ilmassa teatterikoneen avulla, ratkaistakseen mahtisanallaan traagillisen solmun. — Tavallisesti sillä tarkoitetaan odottamattomasti ja aiheettomasti esiintyvää henkilöä, joka (kirjallisuudessa tai todellisuudessa) ratkaisee jonkun pulman tavalla, joka ei johdu syitten ja seurausten asiallisesta yhteydestä.
O. E. T.

Deutero-Jesaja, s. o. toinen Jesaja; näin nimitetään sitä tuntematonta israelilaista profeettaa, joka maanpaon loppuajalla kirjoitti Jesajan-kirjan lukuihin 40-55 sisältyvät, ihanat lohdutus- ja ennustuspuheet; ks. Jesajan-kirja.
Ar. H.

Deuteronomion *[-no'-]* (kreik. „toinen laki"), 5:nnen Mooseksen kirjan nimitys, joka johtuu Septuagintan eli kreikkalaisen Raamatun erehdyksellisestä käännöksestä 5 Moos. 17_{18}. ks. Pentateukki.
Ar. H.

Deutoplasma ks. Muna.

Deutrich *[döitrih]*, Vladimir Fedorovitš (s. 1850), ven. lainoppinut, polveutuu Poltavan kuvernementissa asuvasta aatelisperheestä; suoritti 1873 lainopillisen tutkinnon Pietarin yliopistossa ja oli prokuraattorin apulaisena mukana Aleksanteri II:n murhan johdosta toimitetuissa oikeudenkäynneissä nihilistejä vastaan. Kesäkuussa 1902 hänet nimitettiin Suomen kenraalikuvernöörin-apulaiseksi, jona inokkaasti otti osaa Suomen silloisiin venäläistyttämispuuhiin; tästä virasta hän sai eron vuoden lopussa 1905. Heinäkuussa 1905 tapahtui Helsingin Senaatintorilla pommiattentaatti D:ia vastaan, joka kuitenkin melkein vahingoittumatta pelastui. D. on ollut jäsenenä useissa Pietarissa toimineissa komiteoissa Suomen asiain järjestämiseksi, viimeksi 1909 asetetussa venäläis-suomalaisessa sekakonferenssissa ehdotuksen tekemiseksi valtakunta-lainsäädännön suhteen, ja on siinä esiintynyt Suomen nykyisen lainalaisen järjestyksen leppymättömänä vihollisena.

Deutsch *[döitš]*. 1. Johan D. (1707-74), pappi, tuli 1732 Kivennavan ja 1738 Hiitolan kirkkoherraksi, 1750 Käkisalmen eteläisen rovastikunnan lääninrovastiksi. D., joka oli lämmin kansanvalistuksen harrastaja, painatti uskonnollisten alkeiskirjain puutteen poistamiseksi venäläisessä Suomessa omalla kustannuksellaan monen tuhannen kappaleen suuruisia painoksia suomenkielistä katkismusta, myyden sitä huokeasta hinnasta rahvaalle. Tämän johdosta eräs Viipurin kirjansitoja nosti häntä vastaan jutun, joka päättyi (1771) siten, että D:n menettely julistettiin laittomaksi.

2. Henrik D. (1772-1838), lääkäri ja taloudellinen kirjailija, tuli harjoitettuaan opintoja Turussa 1795 maisteriksi, toimi piirilääkärinä v:sta 1797 pohjoisessa Länsipohjassa, v:sta 1799 Ahvenanmaalla ja v:sta 1805 jälleen Torniossa; hänen taloudellisista kirjoituksistaan on mainittavin „Oeconomiska anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs län" (Suomen talousseuran julkaisujen kolmannessa osassa).

Deutsch-Brod (tšek. Nemecký Brod), kaupunki Kaakkois-Böömissä, tunnettu siitä voitosta, minkä hussilaiset Ziskan johdolla 1422 siellä saivat keisari Sigismundista.

Deutsches Reich *[döitšes räih]* (saks.), Saksan valtakunnan omakielinen virallinen nimitys.

Deutschland *[döitšlant]* (saks.), Saksan kotimainen nimi.

Deutzia gracilis.

Deutzia, *Saxifragaceæ*-heimoon kuuluvia, aasialaisia pensaita, joilla on sahalaitaiset, suikeat tai puikeat lehdet ja pienet, sievät, valkeat kukat. *D. crenata*a ja *D. gracilis*ta viljellään sekä puutarhoissa että asuinhuoneissa, missä kukkivat touko-heinäkuussa.

Deva (sanskr., = „loistava", „taivaallinen", samaa juurta kuin lat. *deus* ja *dīvus*), merkitsee jumalaa. D:t olivat valonjumalia, joita palveltiin muinaisessa Iranissa ja Zoroasterin uskon-uudennuksen jälkeen pidettiin pahoina henkinä.
K. T-t.

Dévai Bíró, Mátyás *[dēvai bīrō mātjāš]*, s. o. M. Bíró Dévalainen (s. n. 1500, k. 1547), Unkarin toimeliaimpia uskonpuhdistajia, alkujaan innokas katol. pappi, matkusti 1529 Wittenbergiin, jossa pääsi Lutherin ja Melanchthonin ystävyyteen. Reformatorisen toimintansa D. B. alkoi 1531; joutui pian vainojen esineeksi ja vankeuteenkin; 1537 hän kävi uudestaan Witten-

bergissä kuin myös Baselissa, josta kotia palattuaan yhdessä rehtori János Sylvesterin kanssa perusti kirjapainon ja julkaisi nuorison- ja kansankirjasia uskonpuhdistusaatteiden levittämistä varten. Vv. 1541-43 D. B. uudestaan oleskeli ulkomailla, m. m. Sveitsissä, jossa kääntyi Calvinin ehtoollisopin kannattajaksi. Kotimaahan palattuaan D. B. asettui papiksi Debreceniin, jossa kuoli. D. B:n innokkaan toiminnan johdosta kalvinilaisuus pääsi vallitsevaksi Unkarin protestanttien keskuudessa.

Devalvatsioni (lat. *de* = -sta, *valē're* = olla arvossa), arvon, varsinkin rahan arvon alentaminen. D:lla tarkoitetaan tavallisesti sitä toimenpidettä, jonka kautta arvoltaan alentunut paperiraha myöskin nimellisesti ja virallisesti alennetaan siihen arvoon, mikä sillä todellisuudessa metallirahaan tai kalliisiin metalleihin verrattuna on. vrt. Depresiatsioni. *J. F.*

Devanagari *[dēvanūgarī]* l. balbodh on oikeastaan marathi-intialaisten alueella esiintyvä, vanhan Nagari-kirjoituksen viimeinen kehitysmuoto. Kuitenkin tavallisesti (mutta väärin) nimitetään d:ksi tätä vanhaa Nagari-kirjoitusta, jolla sanskriitti-kirjallisuus vars. eurooppalaisissa julkaisuissa on painettu. Ensimäinen varsinainen tunnettu Nagari-kirjoitus on v:lta 754 j. Kr. (eteläiseltä marathilais-alueelta); vasta 11:nnellä vuosis. Nagari-kirjaimisto tuli yleiseksi suurimmassa osassa Intiaa.

Dewar *[djūə]*, Sir James (s. 1842), engl. fyysikko ja kemisti, 1873 kokeellisten luonnontieteiden professori Cambridgen yliopistossa, 1879 kemian professori „Royal institution'issa Lontoossa. D. on tullut kuuluisaksi alhaisia lämpötiloja koskevista tutkimuksistaan. Hänen on onnistunut tiivistää vetyä nesteeksi, mikä kiehuu —252°,5C ja muuttuu jähmeäksi —258°C lämmössä. Antamalla nestemäisessä vedyssä jäähdytetyn heliumkaasun äkkiä laajeta hän on saavuttanut —264°C lämpötilan. Sitäpaitsi D. on tehnyt tutkimuksia useilla muilla fysiikan aloilla. D:n pulloa, missä on kaksinkertaiset, ilmasta tyhjän välitilan erottamat seinät, käytetään nesteenmuodossa olevaa ilmaa käsitellessä.

V. V. K.

Deventer, kaupunki Alankomaissa, Overijsselin maakunnassa, Ijsselin varrella, 27,840 as. (1907). Kaupungin vanhanaikuisista rakennuksista mainittakoon goottilainen kirkko, jonka krypta on 1000-luvulta. Raatihuone, lukio, useita oppilaitoksia, rautavalimoja, puuvilla-, tupakka- ja mattotehtaita y. m. Harjoittaa huomattavaa kauppaa. — D., joka jonkun aikaa kuului hansaliittoon, perustettiin 8:nnella vuosis. V. 1587 se joutui Espanjalle ja 1591 Alankomaille.

V. v. F.

Devereux *[devərū]*, Robert. ks. Essex.

De Wet, Christian Rudolf (s. 1854), buurikenraali, synt. Oranje-vapaavaltiossa. Asui 1880-85 Transvaalissa ja otti osaa buurisotaan (ks. t.) 1880-81. Suuren buurisodan syttyessä 1899 D. taisteli aluksi Natalissa; nimitettiin pian kenraaliksi ja Cronjen alipäälliköksi. Englantilainen päällikkö Roberts erotti, marssiessaan eteenpäin, nämä kaksi buurikenraalia toisistaan ja D:n yritykset avustaa Cronjea Paardebergin luona menivät myttyyn. D. sai nyt komennettavakseen Oranje-vapaavaltion joukot, mutta koetti turhaan estää Robertsia pääsemästä Bloemfonteiniin (maalisk. 1900). Suurempi menestys oli hänen aloittamallaan sissisodalla: hän valtasi ruokavarastoja, hävitti rautatielinjoja ja yllätti pienempiä englantilaisia sotilasosastoja. Itse hän tuli yllätetyksi Bothavillen luona (marrask. 6 p.), kadotti 6 kanuunaansa ja pakeni eteläänpäin, hyökäten Kap-siirtolaan. Hyökkäys epäonnistui kuitenkin kaksi kertaa ja D. kadotti koko kuormastonsa. Vielä vuoden D. pitkitti sissisotaansa; usein hän oli joutua vangiksi, mutta osasi kuitenkin viime hetkessä taitavilla ja rohkeilla marsseilla välttää vaaran. Otti osaa rauhanneuvotteluihin Vereenigingissä ja allekirjoitti rauhansopimuksen 31 p. toukok. 1902. Kun Oranje-siirtola 1907 sai itsehallinnon, valittiin D. parlamenttiin ja marrask. 1907 hän tuli maanviljelysministeriksi Fischerin ministeristöön; julkaissut: „De strijd tuschen boer en brit" (1902). *E. M-a.*

De Wet.

De Wette, Wilhelm Martin Leberecht (1780-1849), saks. jumaluusoppinut ja raamatuntutkija. Oltuaan pari vuotta dosenttina Jenassa de W. kutsuttiin 1807 eksegetiikan professoriksi Heidelbergiin ja 1810 Schleiermacherin toimesta Berliinin vastaperustettuun yliopistoon. Joutui kriitillisen suuntansa vuoksi pahaan huutoon pietistisissä piireissä. Häntä vastaan saatiin tehoisa ase yksityiskirjeestä, jossa hän lohdutti Kotzebuen murhaajan Karl J. Sandin äitiä jonkun verran puolustellen ja kaunistellen murhaa. Sen johdosta hän erotettiin virastaan 1819. Valittiin pari vuotta myöhemmin papiksi Braunschweigiin, mutta hallitus ei vahvistanut hänen vaaliaan. V. 1822 hän siirtyi Sveitsiin, kutsuttuna professoriksi Baseliin, jossa vaikutti kuolemaansa saakka. — Herderin oppilaana de W. pyrki raamatuntutkimuksessaan historiallista tietä ymmärtämään Raamatun kirjoittajia ja syventymään heidän ajatustapaansa ja henkeensä päästäkseen elävään vuorovaikutukseen heidän kanssaan. Hän hylkäsi ratsionalistien „kielellis-historiallisen" selitystavan. Hänen teologiseen ajatteluunsa oli Jakob Friedrich Friesin filosofia ratkaisevasti vaikuttanut. Nerokkaana tiedemiehenä ja taitavana oppikirjojen kirjoittajana de W. on suuresti edistänyt teologisia tieteitä, varsinkin V:n T:n tutkimusta. — Hänen teoksistaan mainittakoon: „Kommentar über die Psalmen" (5 pain. 1856); „Lehrbuch der hebräisch-jüdischen Archäologie" (4 pain. 1864); „Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Bücher des AT" (8 pain. 1869); „Einleitung ins NT" (6 pain. 1860); „Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum NT" (1836-48); — „Luthers Briefen, Sendschreiben und Bedenken" (1825-28); — „Lehrbuch der christlichen Dogmatik" (3 pain.

1831-40); „Über Religion und Theologie" (2 pain. 1821); „Christliche Sittenlehre" (1818-23).
Ar. H.

Dewey *[djūi]*, George (s. 1837), amer. amiraali. Palveli Pohjois-Amerikan sisällisen sodan aikana luutnanttina „Länsigolfin-laivastossa", ottaen osaa useihin taisteluihin. V. 1898 hän sai Yhdysvaltojen Aasian-laivaston päällikkyyden ja tuhosi sodan puhjettua Espanjan kanssa 1 p. toukok. sam. v. Espanjan Manilan luona ankkuroivan sotalaivaston sekä valtasi Manilan kaupungin. *E. M-a.*

Deviatsioni (lat. *dē*, ja *via* = tie), kompassineulan poikkeus magneettisesta meridiaanista. Laivan rautaosat ovat enemmän tai vähemmän magneettiset ja saavat sentähden kompassineulan poikkeamaan magneettisesta meridiaanista. Poikkeus on itäinen (+) tai läntinen (—). Laivan raudan magnetismi on osaksi rakennettaessa tullut, permanentti (ks. Magnetismi), osaksi maamagnetismin induseeraama, vaihteleva. Edellinen ja jälkimäisen pystysuora komponentti aiheuttavat yhdessä n. s. semicirkulaarisen deviatsionin, mikä on itäinen toisessa, läntinen toisessa kompassin osassa, kahdessa pisteessä = 0. Vaihtelevan magnetismin vaakasuora komponentti aiheuttaa n. s. kvadranttideviatsionin, minkä 0-pisteet ovat 90° päässä toisistaan ja niiden välillä d. on vuoroin + vuoroin — merkkinen. D. on erilainen eri laivoilla vieläpä eri paikoissa samassakin laivassa, ja vaihtelee kurssin muuttuessa ja laivan joutuessa toiseen paikkaan maapallolla. D. voidaan osaksi tehdä tehottomaksi sopivasti sijoitettujen magneettien tai meltorautaisten kappaleiden avulla. Jäljelle jääneen d:n suuruus määrätään deviatsionipoijun tai meridiaanin suhteen määrättyyn suuntaan asetettujen merkkien avulla. *V. V. K.*

Deviisi (ransk. *devise*, it. *divisa* < lat. *dīvidere* = jakaa), oik. osasto, tuntomerkki; kilpilause, tunnus-, otsakirjoitus.

Devitrifikatsioni (lat. *dē* = pois, *vitrum* = lasi, *facere* = tehdä), se lasiksi jähmettyneissä vuorilajeissa yleinen ilmiö, että ne aikojen kuluessa muuttuvat kiteisiksi. Sama ilmiö huomataan joskus keinotekoisessa lasissa. *P. E.*

De Witt, Johan (Jan) (1625-72), alankom. valtiomies, valittiin 1653 Hollannin maakunnan neuvospensionääriksi, jonka kautta hän varakkaimman maakunnan päämiehenä samalla tuli koko Alankomaitten tasavallan johtajaksi. D:llä oli erinomainen työkyky, hyvät monipuoliset tiedot, selvä järki ja suuri tarmokkaisuus. Hän koetti sisällisissä oloissa lujittaa kauppaylimyskunnan valtaa ja vähentää Oranian suvun vaikutusta. Kauppaa ja teollisuutta hän edisti sekä paransi säästäväisyydellä ja lainakorkojen vähentämisellä valtion raha-asioita. Alankomaitten merivaltaa hän edisti kilpailussa Englannin kanssa. Vaikka hän koetti sotaa välttää, joutuivat Alankomaat hänen aikanaan sotiin Englannin, Ruotsin ja Ranskan kanssa. Viimemainittua vastaan de W. oli muodostanut trippelallianssin 1668. Edellisenä vuonna hän luuli n. s. „ikuisen säännön eli ediktin" kautta ainiaaksi masentaneensa Oranian suvun vaikutuksen. Mutta trippelallianssin johdosta Alankomaita katkerasti vihaava Ludvik XIV lähetti v:na 1672 englantilaisten avustamana sotajoukkonsa mannermaasotaan huonosti varustettuihin Alankomaihin ja valloitti suuren osan niitä. D:n vastapuolue valitsi silloin Oranian Vilhelm III:n Alankomaitten kenraalikapteeniksi ja käskynhaltijaksi, jonka jälkeen D., jota rahvas syytti petoksesta, luopui virastaan. Kun hän vähän myöhemmin kävi vankilassa tervehtimässä veljeään Corneliusta, jota valheellisesti oli syytetty murhayrityksestä Vilhelm III:tta vastaan, syntyi Haagissa kansanmeteli, jossa roistoväki raasti molemmat veljet vankilasta ja murhasi heidät julmasti. 1723-25 julkaistiin D:n diplomaattinen kirjeenvaihto „Brieven van J. D." [A. Lefèvre Pontalis, „Vingt-années de république parlementaire au 17:ème siècle. Jean de Witt grand-pensionnaire de Hollande".] *K. R. M.*

De Witte. 1. Peeter D. W. (1548-1628), tunnettu myöskin nimellä Peter Candid l. Pietro Candido, flaamil. taidemaalari, kuvanveistäjä ja arkkitehti. Sai nuorena, Vasari'n välityksellä työtä Vatikaanissa. Oli v:sta 1578 kuolemaansa saakka Baierin taidetta rakastavan hovin palveluksessa Münchenissä, jossa hän johti vanhan residenssin rakennustöitä ynnä sen koristamista ulkoa kuvanveistoksilla ja sisältä maalauksilla. Edellisiin kuuluu hänen muovailemansa ja weilheimiläisen Hans Krumperin pronssiin valama kaunis madonna sekä linnanpihalla oleva Otto von Wittelsbachin suihkulähde. Kaksi muuta hänen parhaita teoksiaan, — alttaritaulu „Marian taivaaseen astuminen" ja keisari Ludvikin komea hautamerkki — on Münchenin Frauenkirchessä. Arkkitehtinä D. oli italialaisen myöhäisrenesanssin kannattaja.

2. Emanuel D. W. (1617-92), hollant. taidemaalari. Hänen erikoisalanaan olivat sisuskuvat protestanttisista kirkoista, ja tällä alalla häntä pidetään yhtenä 1600-luvun etevimpiä mestareita. Hän osasi perspektiiviin nähden sattuvasti valita aiheensa ja ikkunoista virtaavaa usein värillistä valoa hän kuvasi erittäin illusoorisesti. Hänen taulunsa, joista parhaat ovat Hollannin museoissa, ovat keräilijöiden kesken korkeassa hinnassa. *F. L.*

Devolutsioni-oikeus (lat. *jus dēvolutiō'nis* < *jus* = oikeus, ja *dēvo'lvere* = vyöryttää alas), periäytymisoikeus, jälleensaantioikeus, etenkin Reinin varrella olevissa maissa ja Frankenissa muinoin voimassa ollut perintölaki, jonka mukaan toisen puolison kuollessa aviopuolisojen yhteiset lapset perivät heidän yhteisen kiinteän omaisuutensa ja jälkeenjäävällä puolisolla oli siihen vain elinaikainen nautintooikeus. — Katolisessa kirkko-oikeudessa ymmärretään devolutsioni-oikeudella ylemmän kirkollisviranomaisen oikeutta täyttää avoinna ollut virka, kun asianomainen alempi viranomainen ei ole oikeuttaan määräajassa käyttänyt tahi kun hän sitä tehdessään on loukannut kanonisia sääntöjä. *O. K:nen.*

Devolutsionisota, sota, jonka Ludvik XIV v. 1667 aloitti Espanjaa vastaan saadakseen v. 1665 kuolleen Espanjan kuninkaan Filip IV:n tyttären Maria Teresian puolisona Espanjan Alamaat Brabantin maakunnassa voimassa olevan devolutsionioikeuden perustuksella. Tämän oikeuden mukaan siirtyi toisen aviopuolison kuollessa hänen jättämänsä kiinteimistö jälkeenjääneille lapsille. Mutta kun tässä sodassa Ludvikia vas-

tustamaan muodostui trippelallianssiliitto, tyytyi hän Aachenin rauhassa ($^2/_5$ 1668) 12 flanderilaiseen linnoitukseen (niiden joukossa oli Lille). *K. R. M.*

Devonikausi, *geol.*, aika, jolloin devonisysteemiin (ks. t.) knuluvat muodostumat syntyivät.

Devonilainen muodostuma ks. Devonisysteemi.

Devonisysteemi (nimitetty Devonshiren kreivikunnan mukaan), *geol.*, siluuri- ja kivihiilisysteemien väliset muodostumat. Tähän kuuluvat manterelle syntyneet kerrostumat tunnetaan nimellä „old red sandstone" (vanha punainen hietakivi), ja niitä on laajoilla alueilla Britteinsaarilla, Norjassa, Pohjois-Ameriikassa y. m., monin paikoin tuhansien metrieu vahvuisiua kerroksina. Suurin osa on karkearakeista joki-hietakiveä, mutta myös muita mannersedimenttejä kuuluu tähän. Näiden kerrostumain ainekset ovat parhaasta päästä peräisin edellisellä kaudella syntyneistä vuorijonoista, jotka jo devonikaudella suurimmaksi osaksi tasoittuivat. Otaksutaan, että koko Pohjois-Eurooppa on ollut Pohjois-Ameriikan devonimantereen kanssa yhtenä suurena maanosana. Mutta vielä laajemmilla alueilla on merellisiä devonisia kerrostumia, esim. Keski- ja Etelä-Euroopassa, Keski- ja Pohjois-Aasiassa. Nämä ovat harmaata hietakiveä, liete-, savi- ja kalkkikiviä. — Suomessa ei ole säilynyt devonisia muodostumia, mutta kyllä maamme kaakkois- ja itäpuolella, jo Äänisjärvestä alkaen. Siellä ovat systeemin alimmat osat mannerkerrostumia, keskimäinen ja suurin osa merellisiä, mutta ylimmät taas „vanhan punaisen hietakiven" laatuisia.

Devonisissa mannersedimenteissä on verrattain niukasti kivettymiä. Runsaimmin ovat kalat edustetut. Mainittakoon panssarikalat, keuhkokalat ja kiillesuomuiset (ganoidit), kaikki vielä hyvin alkuperäisiä muotoja. Ne ovat eläneet devonimantereen järvissä ja joissa. Kasvikuntaan kuului samoja muotoja, joita kivihiilimuodostumassakin esiintyy, esim. sananjalkaispuita ja ealamiitteja, vain paljon niukemmin. Merikerrostumissa sen sijaan on rikkaan merieläimistön jäännöksiä. Siihen kuuluu trilobiitteja, simpukoita, braehiopodeja, goniatiitteja, merililjoja, koralleja y. m. — Devonimuodostumaan kuuluvat m. m. Almadenin elohopeamalmit, Andreasbergin hopeamalmit ja Pennsylvanian vuoriöljy-esiintymät. [W. Ramsay, „Geologian perusteet".] vrt. myös Geologiset muodostumat. *P. E.*

Devonport *[devnpōt]*. 1. Kaupunki ja v:sta 1888 kreivikunta Englannissa, Englannin kanavaan laskevan Tamarin suussa, 7,2 km², 70,437 as. (1901). Kaupunki, joka on kasvanut kiinni Stonehouseu ja Plymouthin kaupunkeihin, on linnoitettu. Telakoita, arsenaali, laivaveistämöitä y. m. — 2. Satamakaupunki ja kylpypaikka Australiassa, Tasmanian pohjoisrannalla, 2,774 as. (1901). — 3. Kylpypaikka Uudella Seelannilla, pohjoisen saaren pohjoisrannalla. 3,823 as. (1901). *(V. v. F.)*

Devonshire *[devnšiə]*, Devon, kreivikunta Lounais-Englannissa, Bristolin ja Englannin kanavien välissä, 6,728 km², 436,938 as. (1901). Maa, jonka läpi Tamar, Exe, Axe, Torridge ja Taw virtaavat, on keskiosissaan hedelmällistä tasankoa, pohjoisessa ja etelässä vuorimaata (Exmoor ja Dartmoor). Ilmasto on leuto. Pääelinkeinoja ovat maanviljelys, karjanhoito, kalastus ja vuorityö (antimonia, vismuttia, kobolttia, kuparia, tinaa, rautaa ja marmoria). Hyviä satamia jokien suissa. Pääkaup. Exeter.

Devonshire *[devnšie]*, Cavendish-perheen omistama jaarlin ja herttuan-arvo Englannissa (ks. Cavendish). — Spencer Compton Cavendish, D:n herttua (1833-1908), engl. valtiomies, isänsä, ent. Lontoon ja Cambridgen yliopistojen kanslerin William C:n kuolemaan (1891) asti tunnettu Hartingtonin markiisin nimellä. D. tuli 1857 vapaamielisenä alihuoneen jäseneksi, jossa sai aikaan Derbyn ministeristön kukistumisen. Oli v:sta 1863 lähtien monta kertaa vapaamielisten ministeristöjen jäsenenä; tuli 1865 Russelin ministeristössä sotaministeriksi ja Gladstonen ensimäisessä ministeristössä 1868 postipäälliköksi ja 1871 Irlannin ensimäiseksi sihteeriksi. Kun Gladstone vapaamielisten v. 1874 kärsimäu vaalitappion jälkeen vetäytyi joksikin aikaa syrjään, tuli D. puolueen johtajaksi. Gladstonen toisessa ministeristössä D. oli ensin Intian ministerinä ja 1882-85 sotaministerinä. Homerule-kysymyksessä D. erosi kokonaan vanhasta johtajasta, liittyen vapaamielisiin unionisteihin, joiden johtajaksi hän tuli ja jotka, Irlannin kysymyksessä konservatiiveihin liittyen, parlamentissa tukivat Salisburyn vanhoillista ministeristöä. Ylähuoneessakin, jonne D. tuli 1891, hän edelleen johti unionistista puoluetta, jonka johdon hänen jälkeensä alihuonessa peri Chamberlain. Salisburyn kolmannessa kabinetissa D. tuli 1895 salaisen neuvoston esimieheksi, pysyi samassa virassa Balfourin kabinetissa, jonne tuli 1902, mutta luopui siitä seur. v. Chamberlainin suojelustullipolitiikan vuoksi, jota ei vapaakauppajärjestelmän ajajana hyväksynyt. *S. N.*

Devrient *[dəvriē']*, kuuluisa saks. näyttelijäperhe. — 1. Ludwig D. (1784-1832), suvun nerollisin jäsen, yhtä suuri koomikkona kuin traagikkona, etenkin etevä Shakespeare-osissa. — 2. Karl August D. (1797-1872), edellisen veljenpoika, naimisissa kuuluisan näyttelijättären Schröder-Devrient'in kanssa, tuli 1839 Hannoverin hoviteatterin jäseneksi; sankari- ja karaktääri-osien etevä esittäjä. — 3. Philipp Eduard D. (1801-77), edellisen veli, kirj. oivallisen teoksen „Geschichte der deutschen Schauspielkunst", sekä näytelmiä. — 4. Gustav Emil D. (1803-72), edellisten veli, etupäässä lyyrillisen pehmeiden osien esittäjä (Hamlet, Posa, Tasso, y. m.). — 5. Otto D. (1838-94), Philipp Eduard D:n poika, teatterin johtaja Weimarissa 1873-76, Frankfurtissa 1877-79, 1889 kuninkaallisen näyttämön johtaja Berliinissä, näytelmänkirjoittaja.

Dežnev, Semeu, ven. kasakka, purjehti 1648 Kolyman suusta lähtien ensimäisenä Aasian itäisimmän niemen Kap Dežnevin (ks. t.) ohi.

Dežuuri ks. Dižuuri.

Dhammapada *[-ma'-]*, intialainen opetusruno, kuuluva eteläisten buddhalaisten kanoniin. Sen julkaisi Fausböll lat. käännöksellä varustettuna 1855, uusi painos 1903. Huomattavimmat käännökset ovat K. E. Neumanin saksalainen: „Der Wahrheitspfad" 1893, selittävillä muistutuksilla

varustettu ja Max Müllerin ennglantilainen kokoelmassa: „Sacred books of the east". *E. K-a.*

Dharma (sanskr.), „hyve, velvollisuus, laki", dharmašāstra, „lakikirjat". Muinaisintialaisessa filosofis-uskonnollisissa käsitteissä on d. „velvollisuus", joka yhdessä *arthan* „hyödyn" ja *kāman* „rakkauden" kanssa muodostaa *trivargan*, „kolminaisuuden". Kun niihin liitetään *mōkša*, „vapautus sielunvaelluksesta", niin puhutaan *tša-turvargasta*, „neljyydestä". Buddhalaisuudessa d. eli, pälikielen ääntämisen mukaan, *dhammo* on „laki" eli „todellinen (s. o. Buddhan) oppi, uskonto".

Dhaulagiri l. Dhawalagiri *[daulāgī'rī]* („valkea vuori"), Himalajan korkeimpia huippuja, 28° 41′ pohj. lev. ja 83° 28′ it. pit. kohdalla. D., jota aikaisemmin pidettiin maanpallon korkeimpana vuorena, on 8,176 m yl. merenp.

Dia (kreik. *dia'*, prepositsionina = välitse, lävitse, kautta, vuoksi), merkitsee yhdistetyissä sanoissa tavallisesti lävitse, halki; esim. diametri = halkaisija, läpimitta; diaphragma = välikalvo, välilihas (pallea).

Diaario (lat. *diā'rium* = päiväraha; päiväkirja), päiväkirja (vrt. Kirjanpito); virastoissa y. m. julkisissa laitoksissa käytännössä olevat, tavallisesti reistraattorin tai aktuaarion hoitamat luettelot, joihin aikajärjestyksessä viedään virastoon tulleet sekä sieltä lähetetyt asiakirjat ja asiat. Diaarioiksi on myös sanottu vanhoja, varsinkin luostareissa laadittuja muistiinpanoja ajantapahtumista.

Diabaasi, tumma, usein vihreähkö eruptiivinen vuorilaji, sisältää plagioklaasia ja augiittia (tai hypersteeniä, n. s. hyperiitti), usein lisäksi oliviinia (oliviinidiabaasi) sekä vähissä määrin rautamalmeja, apatiittia y. m. Milloin karkearakeista, milloin hienoa (vieläpä lasimaistakin, kuten Sortavalan sortavaliitti), myös porfyyrista, diabaasiporfyriitit, joita on labradoriporfyriittejä ja augiittiporfyriittejä. Suomessa, kuten muuallakin, ovat diabaasit hyvin yleisiä vuorilajeja, esiintyen juonina tai pahkuina. Tyypillinen on varsinkin Satakunnan oliviinidiabaasi. Vielä yleisempiä ovat meillä vuorilajit, joilla on diabaasin kemiallinen kokoomus, mutta kivennäisainekset ja usein rakennekin toisenlaiset. Nämä ovat metamorfismin kautta syntyneet diabaaseista. Yleiseen on augiitti muuttunut uraliitiksi: uraliittidiabaasit ja uraliittiporfyriitti. Toiset ovat lisäksi puristuneet liuskeisiksi: diabaasiliuskeet.

Useat diabaasivuorilajit, varsinkin porfyriitit, ovat kaunista kiviteollisuusainesta. (N. s. musta graniitti on useimmiten diabaasia.) Sen käyttöä vaikeuttaa kuitenkin liiallinen rakoisuus. Sitäpaitsi on diabaasi sitkeämpää ja vaikeampaa muokata kuin graniitti ja sentähden vähemmän käytettyä myöskin sepelikiveksi y. m. huokeammiksi tarpeiksi. *P. E.*

Diabaasiliuskeet ks. Diabaasi.

Diabetes (< kreik. *diaba'inein* = mennä läpi), eräs taudinlaji, jossa virtsan eritys on pysyväisesti tavattoman runsas; enimmäkseen käsitetään d:llä sokeritautia *(D. mellitus)*, jossa sairaloisen runsaasti eritetyssä virtsassa on vähäisempi tai suurempi määrä sokeria (rypälesokeria). Tämä tauti, jossa alituinen jano on kiusallisin taudinmerkki, kuuluu aineenvaihtotauteihin, liittyen moneen muuhun sisälliseen tautiin. D. insipidus on luultavasti hermohäiriöihin perustuva tauti, jossa niinikään virtsan eritys on hyvin runsas, mutta se ei sisällä sokeria. Sokeritaudin hoito perustuu etupäässä ruokajärjestyksen tarkkaan määrittelemiseen; sokeria ja tärkkelysainetta sisältävät ruoat ovat asianhaarain mukaan supistettavat niin vähiin kuin mahdollista. *M. O-B.*

Diabolinen (ks. Diabolus), pirullinen.

Diabolo *[-ā'-]* l. hiidenhyrrä, suosittu lastenpeli, johon välineinä käytetään kahta nuoran yhdistämää keppiä sekä n. s. diaboloa l. hiidenhyrrää, kahden toisiinsa kärjistyvän kartion muotoista hyräntapaista. Nopeasti keppejä liikuttamalla koetetaan pysyttää d. nuoralla, singahutetaan se ilmaan ja vastaanotetaan pudotessa taaskin nuoralle. — Pelin sanotaan olevan Kiinasta lähtöisin.

Diabolo.

Diabolus *[-a'-]* (kesk. lat. < kreik. *dia'bolos* = panettelija), perkele.

Diaceturia, diaseettihapon erittyminen virtsassa; esiintyy sokeritaudissa ynnä joskus muutamissa kuumetaudeissa ja myrkytyksissä.

Diadeemi (kreik. *dia'dēma* < *diade'in* = sitoa ympärille, kääriä), otsaside (-koriste), jommoisia muinaisajalla käytettiin ruhtinaiden tai muiden korkeiden henkilöiden arvonmerkkeinä ja joita nykyisin naisväki käyttää päänkoristeena. D:n käytäntö näyttää olevan kotoisin itämailta, jossa esim. Egyptin muinaisilla kuninkailla oli päässään jalokivien tai maalausten koristama kultaside, jonka etuosassa usein oli silmälasikäärmeen kuva. Juutalaisilla ylipapeilla oli kultainen otsaside, jossa olivat sanat „Herralle pyhitetty" (2 Moos. 28_{36}). Rooman keisareilla ei 3:lla ensi vuosisadalla ollut mitään erikoista päänkoristetta, vasta Konstantinus Suuri otti diadeemin keisarinarvon merkiksi ja siitä on sitten hallitsijan kruunu kehittynyt.

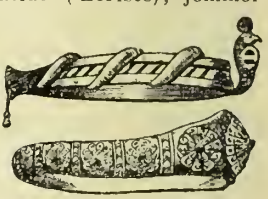

Egyptiläinen ja assyyrialainen diadeemi.

Diadelphia ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Diadokhoi ks. Diadokit.

Diadokit (kreik. *dia'dokhoi* = seuraajat, vallanperijät), Aleksanteri Suuren sotapäälliköt, jotka tämän kuoltua (323 e. Kr.) keskenään kävivät pitkällisiä sotia hänen hallitsemistaan maista. Huomattavimmat heidän joukostaan olivat: Antigonos ja hänen poikansa Demetrios Poliorketes, Antipatros ja hänen poikansa Kassandros, Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos sekä Eumenes. *E. R-n.*

Diafaani (kreik. *diapha'inein* = antaa näkyä

läpi), läpinäkyvä. D.-kuvat, posliinilevyjä, jotka on sillä tavoin valettu kipsikaavaan, että ne läpikäyvässä valossa näyttävät varjostettuja kuvia, kun levyu paksummat kohdat näyttävät tummemmilta kuin ohuemmat. *V. V. K.*

Diafanometri (ks. Diafaani), kone, jolla mitataan jonkin aineen, etupäässä ilman läpinäkyväisyyttä. Tunnetuimpia ovat De Saussuren, De la Riven ja Wildin suunnittelemat. *(V. V. K.)*

Diafonia (kreik. *diaphōni'ā* = epäsointu). 1. muinaiskreikkalainen nimitys, tarkoittava dissoneeraavaa (riitasointuista) sävelsuhdetta, jonka vastakohtana sopusointuinen suhde nimitettiin symfoniaksi. — 2. Varhaisemmalla keskiajalla (9-12 vuosis.) käytetty 2-ääninen sävellyslaji, jossa äänet vuoroin käyvät toisistaan erilleen ja taas palajavat samoille sävelille. *I. K.*

Diaforeesi (kreik. *diapho'rēsis* = hajoittaminen, poistaminen), hikoaminen, hikoileminen.

Diaforeettiset aineet (kreik. *diapho'rein* = hajoittaa), hikoilemista synnyttävät ja edistävät aineet, esim. pilokarpiini (ks. t.).

Diafragma (kreik. *dia'phragma* = väliseinä, pallean poikkilihas). 1. *Anat.* ks. Pallea. — 2. *Fys.* Läpinäkymätön, pyöreillä rei'illä varustettu levy, jollaisia käytetään kiikareissa, mikroskoopeissa, valokuvausobjektiiveissa j. n. e. himmentäjinä.

Diafragmapumppu (kreik. *dia'phragma* = väliseinä), tehokas, vaikka pienikokoinen vesipumppu, jossa toimivana osana, paitsi pohjaventtiiliä on rautaisessa kopassa oleva kuminen, rautalaatalla keskeltä jäykistetty välikalvo. Vipulaitteella taivutetaan kalvoa ylös, jolloin vesi imutorvea pitkin ja pohjaventtiilin kautta imeytyy ylös, mutta alaspainettaessa ja venttiilin sulkeutuessa se työntyy purkautumisaukosta ulos. Diafragmapumppua käytetään yleisesti rakennuspaikoilla. *J. C-én.*

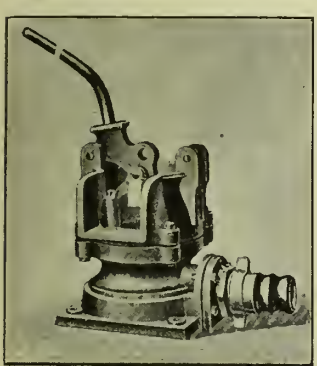

Diafragmapumppu.

Diafyysi (kreik. *diaphy'ein* = kasvaa keskellä), putkimaisten luitten keskiosa; tämä luutuu aikaisemmin kuin päät, jotka kauan nivelliitteiden luona pysyvät rustomaisina (epifyysit). *K. M. L.*

Diageneesi (kreik. *dia'* = läpi, ja *genesis* = syntyminen, muodostuminen), *geol.*, se prosessi, jossa irtonaiset kerrostumat muuttuvat kiinteiksi vuorilajeiksi, — esim. hieta hietakiveksi. Tapahtuu siten, että irtonaiset rakeet iskostuvat yhteen ja niiden väliset huokoset täyttyvät joko kiven omilla ainesosilla tai vierailla aineilla. Tämän aiheuttaa useimmissa tapauksissa maa- ja vuoriperän huokosissa kiertävä pohjavesi, johon toisissa olosuhteissa liukenee kivennäisaineksia, toisissa taas siitä kiteytyy niitä. Diageneesia edistää sitäpaitsi syvällä vallitseva korkeampi lämpötila ja paine. *P. E.*

Diagnoosi (kreik. *dia'gnōsis*), taudin oikea tunteminen, erottaminen ja nimittäminen.

Diagnostiikka (kreik. *dia'gnōsis*), taudin tuntemis-, erottamis- ja nimittämisoppi; myöskin oikean diagnoosin määräämisen taito.

Diagnostiseerata (< kreik. *dia'gnōsis*), määrätä taudin diagnoosi (ks. t.).

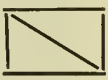

Diagonaali (kreik. *dia'* = läpi, ja *goni'a* = kulma), monikulmiossa suora viiva, joka yhdistää kuvion kaksi kärkeä olematta seu sivu. *V. V. K.*

Diagonaalivoima (vrt. Diagonaali), tulosveima ks. Voimainsuunnikas.

Diagonaali-äes ks. Äes.

Diagrafi (< kreik. *diagra'phein* = piirtää), kone, miukä avulla voidaan mekaanisesti piirtää kuvia esineistä käyttämällä camera lucidan periaatetta. ks. Kamera. *V. V. K.*

Diagrammi (kreik. *dia'gramma* = piirustus, kuvio, eritoten mittausopillinen), käyrä, jonka eri pisteet esittävät kahden suureen yhteenkuuluvat arvot eri hetkinä. Nämä arvot yleensä luetaan etäisyyksinä käyrän pisteistä kahteen, kohtisuorassa toisiansa vastaan olevaan akseliin. Usein käytetään erityisiä kojeita, jotka piirtävät d:n itsetoimivasti. D:eja käytetään tavallisimmin tekniikassa ja luonnon- ja tilastotieteissä. Tekniikassa käytetyistä d:eista mainittakoon: *a.* Indikaattori-d., l. piirros, joka höyry- ja polttomoottoreissa esittää höyryn, vast. kaasun paineen eri kohdissa iskua. Pisteessä *a* esittää viiva *sa* männän matkan luettuna iskun päästä, viiva *pa* taasen paineen suuruuden, luettuna n. s. „atmosfäärisestä viivasta". Pisteessä *b* ovat vastaavat arvot s_b ja p_b. Jos indikaattori d:n avulla paineen keskiarvo on määrätty, saadaan koneen indiseerattu työ lasketuksi. *b.* Venymä-d., joka esittää jännityksen (σ) ja venymän (ε) arvot koetankoja venytettäessä aineen koetuskoneessa. Eri ainetta olevat koetangot autavat erimuotoisia d:eja.

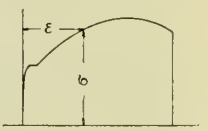

Geometriassa d. tarkoittaa yleensä jokaista kuviota, jota käytetään jotain väittämää todistettaessa tai sitä selventämään.

Ilmatieteessä d. näyttää jonkin ilmatieteellisen elementin (lämpötilan, ilmanpaineen j. n. e.) päivittäisen tai vuotuisen kulun tai sen vaihtelun havaintopaikan korkeuden tai maantieteellisen leveyden muuttuessa. *Kasvit.* ks. Pohjakaava. *E. J. S-a & V. V. K.*

Ofiittinen d., vertauskuvallinen piirros, jonka avulla gnostilainen ofiittien lahko tahtoi maailmankuvaansa esittää. Mainitaan Origeneen teoksessa: „Contra Celsum" VI: 25-28.

Diairesis *[-a'i-]* (kreik., = erottaminen, jakamiuen), kreikan ja latinan kieliopissa kahden vierekkäisen vokaalin ääntäminen vastoin tavallisuutta erikseen eikä samaan tavuun kuuluvana diftongina tai yksinäisäänteenä; jälkimäinen vokaali merkitään silloin kahdella pisteellä; esim. lat. *aër* (äännetään: *a-er*; *aer* äännettäisiin

čr). Suomen kielessä d. esiintyy runoissa ja sen merkkinä käytetään heittomerkkiä (ks. t.), esim. *Kahta'alta* käytyämme; *Lake'illa* lainehilla.

A. K.

Diakaustika (kreik. *diaka'icin* = polttaa läpi), *fys.*, kaareva pinta tai käyrä viiva, jota pitkin yhdessä tai useammassa kaarevassa (tavallisesti pallonmuotoisessa) pinnassa taittuneet valonsäteet leikkaavat toisiaan. vrt. Katakaustika. *(V. V. K.)*

Diakonaattilaitos ks. Diakoni.

Diakoni (kreik. *dia'konos*, mlat. *diā'conus* = palvelija), seurakunnan palvelija (vrt. 1 Tim. 3_{8-13}). Heidän pääasiallinen tehtävänsä apostolisena aikana oli seurakunnan köyhien ja sairasten hoitaminen. Pian he kuitenkin alkoivat ottaa osaa myöskin jumalanpalvelustoimituksiin ja seurakunnan hallintoon, ja heitä ruvettiin lukemaan ylempään papistoon kuuluviksi (tulivat siis esim. selibaatti- l. aviottomuuslain alaisiksi). Mutta diakonien virka-aseman kohotessa heidän osalleen tuli lukematon määrä kaikenlaisia eri tehtäviä, niin että he yhä enemmän vieraantuivat alkuperäisestä tehtävästään. Diakonit jaettiin arvoluokkiin; oli esim. subdiakoneja ja arkkidiakoneja (arkkiteinejä). Heidän tehtävänsä olivat etupäässä jumalanpalvelusta koskevia. Keskiaikana köyhiä, sairaita ja apua tarvitsevia hoidettiin melkein yksinomaan luostareissa ja hospitaaleissa. Uskonpuhdistuksen aikana ruvettiin jälleen kaipaamaan vanhimman kristillisen kirkon diakonaattitoimen palauttamista. V. 1520 julkaisemassaan kirjassa „Saksan kansan kristilliselle aatelille" kristillisen säädyn parantamisesta" Luther vaatii vanhan kirkon diakonaatin uudistamista. Mutta vasta 19:nnellä vuosis. se pääsi voimakkaammin toteutumaan. Kuuluisa J. H. Wichern (ks. t.) perusti 1833 Hampurin läheisyyteen ensimäisen diakonilaitoksen („Rauhes Haus"). Siinä kasvatettiin „veljiä" työskentelemään merimiesten ja vankien keskuudessa, lastenkodeissa, köyhäinhoitolaitoksissa, yömajoissa ja työmiessiirtoloissa. Nykyään on Saksassa jo parikymmentä diakonilaitosta. — Ruotsin ensimäinen diakonilaitos syntyi 1898. Se sijaitsee Brännkyrkan pitäjässä, lähellä Tukholmaa. Laitoksen yhteydessä on koti kaatuvatautisia varten. — Norjan diakonilaitos on v:lta 1890.

Suomi sai diakonilaitoksen 1901. Se perustettiin Sortavalan evankelisen seuran toimesta Sortavalan kaupungin laidassa olevalle Liikolan tilalle. Nykyään laitos kuuluu Suomen kirkon sisälähetykselle. Diakonilaitoksen yhteydessä on sairashuone parantumattomille mielisairaille ja kaatuvatautisille, sekä eri rakennus tavallisia vaivaisia varten. Diakonikokelaat toimivat sairaanhoitajina. Sitä paitsi he saavat harjaantua kaikenlaisiin talousaskareihin. Tarkoituksena on saada seurakuntien palvelukseen henkilöitä, jotka käytännöllisten tehtävien piirissä voivat ohjata sekä nuorisoa että myöskin vanhempaa väkeä kristilliseen elämään.

Opintoaika Sortavalan diakonilaitoksessa on kaksi vuotta. Valmistuneita diakoneja on tätä nykyä (1909) 52. Seurakuntatyössä on 15, niistä 6 katulasten kaitsijoina. Vaivaistalojen johtajina, mielisairaitten sekä muitten sairaitten hoitajina, vanginvartijoina y. m. on 37. Diakonien kysyntä on nyt jo niin suuri, ettei voida tyydyttää edes puoltakaan tarvetta. Viime aikoina on ollut vireillä kysymys Sortavalan diakonilaitoksen laajentamisesta lukkari- ja urkurikoululla sekä maallikkosaarnaajaosastolla. [J. A. Maunu, „Kirkollisesta diakonaatista eli seurakuntapalveluksesta" (1897); O. Lillqvist, „Diakonia eli seurakunnallinen vaivaishoito" (1897); O. Lillqvist, „Suomen kirkon diakoniakysymys. Koe erään kirkkomme elinkysymyksen ratkaisemiseksi" (1899); K. G. B. „Grunddrag till en församlingsdiakoni i anslutning till Apostlakyrkans förebild och med beaktande af förhållandena inom den finska kyrkan" (1905).] *B. H. P.*

Diakonissa (kreik. *dia'konos* = palvelija), kristillisen seurakunnan naispalvelija. Nimen nykyinen muoto on tosin uudemmalta ajalta, mutta jo U:ssa T:ssa puhutaan seurakunnan naispalvelijasta (Room. 16_1). Diakonissain tehtävänä oli auttaa köyhiä ja kärsiviä. Mutta heitä ruvettiin pian myöskin käyttämään piispojen apulaisina jumalanpalveluksessa ja kasteessa. Mutta siten heidän varsinainen köyhäinhoitotehtävänsä, samoin kuin diakonein (ks. t.), vähitellen kokonaan syrjäytyi. Keskiajalla ei seurakuntadiakonissoja enää käytetty. — Vasta 19:nnellä vuosis. evankelinen diakonissa-aate pääsi uudelleen toteutumaan. Pastori Theodor Fliedner (ks. t.) perusti Kaiserswerthiin 1836 ensimäisen diakonissalaitoksen. Sen „sisaret" työskentelevät nykyään useaminassa kuin sadassa seurakunnassa sekä lukuisissa sairaaloissa ja kasvatuslaitoksissa. Ulkonaisena yhdyssiteenä on n. s. kenraalikonferenssi, johon jo 1904 otti osaa 79 laitosta, joissa yhteensä oli 16,150 sisarta, edustaen 5,822 työalaa. — Ruotsissa diakonissatoimi alkoi 1851. V:n 1906 alussa sisarten luku oli 303.

Nälkävuonna 1867 perustettiin Suomen ensimäinen diakonissalaitos Helsinkiin etupäässä everstinna Aurora Karamzinin (ks. t.) toimesta. Uuden laitoksen päätehtäväksi tuli alussa sairaanhoito. (Jo ens. vuotena 203 sairasta.) Ensin Helsingin diakonissalaitos toimi vaatimattomassa huoneistossa Katajanokalla, mutta siirtyi 1898 komeaan, etupäässä rva Karamzinin lahjavaroilla Eläintarhaan rakennettuun uuteen taloonsa. Laitoksessa hoidettiin v:n 1907 kuluessa 1,365 sairasta. Käytettävänä on 106 sairasvuodetta ja sitäpaitsi eri lastensairaala, jossa on 34 paikkaa sekä keuhkotauti-

Helsingin diakonissalaitos.

sia varten Sipoon pitäjässä „Kotivalli" niminen hoitola, jossa on tilaa 20 naispotilaalle.

Sairaanhoidon ohella Helsingin diakonissalaitos on alusta asti pitänyt silmällä muitakin laupeudentyöaloja. Pian laitoksen perustamisen jälkeen avattiin sairasosaston yhteyteen lastenkoti; 1873 tämä kuitenkin sopivan huoneiston puutteesta lakkautettiin; vv. 1878-86 toimi sitten uusi lastenkoti. Vv. 1869-76 laitos ylläpiti palvelijatarkotia, jossa maalta tulleet, paikkaa etsivät palvelijattaret saivat suojaa. Lyhyemmän aikaa laitoksessa hoidettiin myöskin vapaiksi päässeitä naisvankeja. Ennen nykyistä „vanhain kotia" oli laitoksessa pari „vanhojen" huonetta. Sitä onkin sanottu laitoksen „vanhain osastoksi".

Enemmän etualaan Helsingin diakonissalaitoksen elämässä on viime vuosina astunut seurakuntadiakonia. Seurakuntatyössä oli v:n 1908 lopussa 31 sisarta. Sairaaloissa ja muissa laitoksissa oli 23 sisarta. Helsingissä työskentelee 22 ja maaseudulla 32 sisarta. Miten ahkeraan sisaret saavat olla toimessa näkyy m. m. siitä, että Helsingin kunnan palveluksessa olleet 8 sisarta ovat vuoden kuluessa hoitaneet 5,507 sairasta näiden kodeissa.

Laitokseen tuleva sisar on aluksi noin vuoden oppilaana. Ne, jotka mielialansa ja lahjojensa puolesta osoittautuvat diakonissakutsumukseen soveliaiksi, otetaan sitten koesisariksi, jona tulee olla 3-5 vuotta, ja vasta tämän jälkeen vihitään sopiviksi huomatut varsinaisiksi diakonissoiksi. Opetus, asunto ja ruoka ovat koko ajan vapaat. Oppilaana ollessaan sisaret itse kustantavat vaatteensa. Oppilaiksi pyrkiville antaa laitoksen johtaja lähempiä tietoja. — V:n 1908 lopulla kuului Helsingin diakonissalaitokseen 48 diakonissaa, 50 koesisarta ja 24 oppilasta, eli yhteensä 122 sisarta. Kaikkiaan on laitoksen kirjoissa ollut 258 sisarta. Näistä on 152 syystä tai toisesta keskeyttänyt opintonsa tai diakonissatoimensa. Laitoksen ensimäinen johtajatar oli tohtorinna Amanda Cajander (ks. t.). V:n 1907 lopussa oli laitoksella varoja yli velkojen (paitsi lastensairaalaa ja erityisiä rahastoja) 272,230 markkaa 20 p:iä. „Betania" niminen kuukauslehti on laitoksen äänenkannattaja.

Viipurin perustettiin diakonissalaitos 1869. V:n 1907 lopussa siinä oli yhteensä 22 sisarta. Heidän pääasiallisimpana työalanaan on laitoksen oma sairashuone ja lahjoituksen kautta syntynyt professori Strömborgin silmäklinikka sekä orpolastenkoti.

Helsingin ja Viipurin diakonissalaitokset toimivat pääasiassa Fliednerin järjestelmän mukaan ja kuuluvat siten maailmanliittoon. Mutta myöhemmin on Sortavalaan (1894) ja Oulun (1896) perustettu diakonissalaitokset, jotka ovat asettuneet n. s. vapaan diakonissalaitosjärjestelmän kannalle. Tämän mukaan diakonissat eivät laitoksesta päästyään enää ole sen palveluksessa, vaan heitä käyttävien seurakuntien, laitosten ja yhdistysten, joilta he myös suoraan kantavat palkkansa. Kuitenkin ylläpidetään yhteyttä laitoksen ja sieltä eronneiden diakonissain välillä. Helsingin ja Viipurin laitosten diakonissat kuuluvat jatkuvasti laitokseen, ovat toiminta-alan suhteen sen määräysvallan alaisina ja palaavat, tultuaan työhön kykenemättömiksi laitokseen niinkuin kotiinsa. Epäilemättä on maallemme

Sortavalan diakonissalaitos.

eduksi, että on olemassa kahdenlaisia diakonissalaitoksia, sillä siten voivat tälle alalle antautuvat erilaiset luonteet löytää oikean paikkansa.

Sortavalan diakonissalaitoksesta kahden vuoden opintoajan jälkeen lähteneitä diakonissoja on 84. Näistä toimii maaseurakunnissa 52, kaupunkiseurakunnissa 13 ja erilaisissa laitoksissa 19 sisarta. Suurin osa sisaria työskentelee siis maaseudulla, ja laitoksen tarkoituksena onkin varsinkin maalaisoloja varten kasvattaa nuoria naisia laupeudenharjoittajiksi. — Sortavalan diakonissalaitos kuuluu nykyään Suomen kirkon sisälähetysseuralle. Seuran varat olivat v:n 1907 lopussa Smk. 433,173: 65 ja velat Smk. 396,591: 19. — Oulun diakonissakoti kasvattaa diakonissoja seurakuntain palvelukseen etupäässä Oulun lääniä varten. Opintoaika on vähintään 2 vuotta. Oulun diakonissakodin läpikäyneitä oppilaita oli v. 1906 33; ensimäisenä kymmenenä vuotena hoidettiin 1,225 sairasta. Omaisuus oli v. 1906: 87,812 mk. 16 p. Laitoksen perustaja on tuomiorovasti Vald. Walli.

Oulun diakonissakoti.

Seurakunnissa työskentelevien diakonissain palkkaukseen tarvittavat rahat saadaan yleensä kokoon, paitsi kolehdeilla kirkossa ja eri toimituksissa, ompeluseurojen avulla, vapaaehtoisilla lahjoilla ja varsinkin diakonijuhlissa kertyneillä varoilla.

[Ch. Molin, „Muutamia sanoja diakonissa-

asiasta" (1888); Diakonissalaitoksien vuosikertomukset; „Theodor Fliedner. Hänen elämänsä ja toimintansa" (1896); A-a H-n, „Om diakonisshus och diakonissor" (1898); M. W. af Schultén, „Den nya diakonissanstalten" (1898); Juho Reijonen, „Diakonissatoimen ulkonainen kehitys yleistajuisissa luennoissa kansalle" (1899); Th. Schäfer, „Die weibliche Diakonie" (3 nid. 2 pain. 1887-94); O. E. A. Hjelt, „Diakonissanstalten i Helsingfors 1869-1907" (1908).] *B. H. P.*

Diakonissalaitos ks. Diakonissa.

Diakriittiset merkit (kreik. *diakrī'nein* = erottaa) ovat sellaisia kirjoitusmerkkejä, joilla joko ilmaistaan jonkin kirjaimen tavallisesta poikkeava ääntäminen (esim. haarukka kirjaimissa *š* ja *ž*) tai helpotetaan kirjoitetun ymmärtämistä, esim. väli- tai sulkumerkit.

Diaktinismi (kreik. *dia'* = läpi, ja *akti's* = säde), *fys.*, kyky läpäistä kemiallista säteilyä. Sellainen ominaisuus on hyvin suuressa määrässä esim. vuorisuolalla. vrt. Aktinografi, Aktiiniset säteet, Diatermaani.

(V. V. K.)

Dialekti (kreik. *dia'lektos* = kielimurre), murre (ks. t.).

Dialektiikka (kreik., < *diale'gesthai* = mietiskellä, keskustella), oik. keskustelutaito. Platon tarkoitti d:lla tieteellistä käsitteiden kehittämistä ja selvittämistä, joka hänestä on filosofian korkein, varmaan totuuteen johtava menetelmä. Sittemmin on ruvettu ymmärtämään d:lla taitoa esitellä näennäisiä todisteita, saattaa vastaväittäjä ymmälle käyttämällä huomaamatta loogillisia virhepäätelmiä .y. m. s. Sellaisen d:n perustajina tulivat muinaisaikana sofistit (ks. t.) kuuluisiksi. — Dialektikko, dialektiikan harjoittaja. *A. Gr.*

Dialektinen metodi (ks. Dialektiikka). Hegel uudisti sen väitteen, että kehittelemällä ajatellaan aivan yleisessä merkityksessään ilman kokemuksen apua, voidaan päästä korkeimman totuuden tietoon. D. m., joka siten muodostelee käsitteitä, on sentähden hänen mielestään tosi filosofian ainoa oikea menettely. Maailmankäsityksemme tärkeimmät peruskäsitteet, kun niitä ajatellaan aivan yleisessä merkityksessään ilman mitään lisämääräyksiä, hänestä tarkoin analyseerattaessa „muuttuvat vastakohdakseen", „antiteesikseen" (esim. käsite „oleminen" vaihtuu käsitteeksi „ei-oleminen"); nämä kaksi käsitettä ovat sitten yhdistettävät korkeammaksi yhteydeksi, „synteesiksi", (käsitteessä „das Werden", „syntyminen") j. n. e. Tämä käsitteiden loogillinen „itsekehitys" muka ilmaisee olemassaolon syvintä luontoa ja olemusta. *A. Gr.*

Diallagi (kreik. *diallagē'* = vaihtelu), monokliininen pyrokseenimineraali, väriltään vihreähkö. Esiintyy gabbro-vuorilajeissa. *P. E.*

Dialleeli (kreik. *di' allē'lōn* = „toistensa kautta"), virheellinen todistelu, jossa jotakin väitettä perustellaan toisella, ja tätä taas vuorostaan edellisellä (vrt. Circulus). Samoin sellainen virhe määrittelyissä, että kahta käsitettä määritellään vuorotellen toinen toisellansa. *A. Gr.*

Dialogi (kreik. *dia'logos*, sanan johdosta vrt. Dialektiikka), keskustelu, vuoropuhelu kahden tai useamman henkilön välillä (vastakohta: monologi, yksinpuhelu). Varsinaisesti draamarunouden esittämiskeino. — Monet filosofit ynnä muut kirjailijat ovat vanhoista ajoista alkaen käyttäneet dialogimuotoa käsitellessään tieteellisiä kysymyksiä (esim. Platon, Cicero, Bruno, Galilei, Berkeley, M. Mendelssohn, Schelling). Tämä käsittelymuoto tarjoaa huomattavan edun siinä kohdin, että siinä voidaan varsin luontevasti esittää täydellä voimalla ja pontevuudella erilaisia ja vastakkaisiakin näkökohtia ja katsantotapoja; mutta se tuottaa myöskin hankaluuksia, m. m. usein pitkäveteisyyttä, jonka takia sen käytäntö on vähentynyt. Kuitenkin ovat sitä viljelleet vielä E. Renan („Dialogues philosophiques", 1876) ja O. Wilde (esteettinen teos „Intentions", 1891). — Kansantajuisessa kirjallisuudessa, esim. raittiusasian ajamisessa, on vuoropuhelumuoto Suomessa viime aikoina tullut laajaan käytäntöön. *A. Gr.*

Dialyysi (kreik. *dia'lysis* = liuottaminen) kristalloidien (kiteisten aineitten) erottaminen kolloideista. Jos joku liuos pannaan astiaan, jonka seinät ovat pergamenttipaperista tai eläinrakosta sekä tämä astia sisältöineen asetetaan suurempaan astiaan, jossa on puhdasta vettä, niin huomataan, että pienemmässä astiassa olevat liuonneet aineet, kristalloidit, tunkeutuvat seinämien läpi suurempaan astiaan, kun taas ei-kiteiset aineet, kolloidit, jäävät siihen jälelle. Tällä tavoin voidaan dialyysin avulla erottaa kristalloidit, kuten hapot, emäkset ja suolat, kolloideista, kuten piihaposta, munavalkuaisesta, liimasta j. n. e. Itse konetta, jolla tämä erottaminen toimitetaan, nimitetään dialysaattoriksi. *(W. B.)*

Dialyytti (< kreik. *dia'lysis* = hajoittaminen), *fys.*, dialyyttinen kaukoputki, ks. Kaukoputki.

Diamagnetismi ks. Magnetismi.

Diamantiini, hiomistarkoituksiin käytettyä, joko hienoksi jauhettua, kovasti kuumennettua aluminium-oksidia tai teräsjauhetta.

Diamantina *[-i'-]* (aikaisemmin Tejuco), kaupunki Brasiliassa, Minas Geräesin valtiossa, timanteista ja mineraaleista rikkaassa seudussa, 1,223 m yl. merenp., n. 14,000 as. (1903).

Diamantti. 1. ks. Timantti. — 2. *Kirjap.*, pienin kirjasinlaji, jonka keilinmitta on 4 typogr. pistettä; esim.: KIRJAPAINO.

Diametri (lat. *dia'meter*), lävistäjä; *matem.*, tasakäyrän d. on jokainen suora viiva, joka jakaa kahtia yhdensuuntaiset jänteet. Ympyrän, ellipsin ja hyperbelin d:t kulkevat niiden keskipisteen kautta, parabelin d:it ovat yhdensuuntaiset sen akselin kanssa. Konjugaattidiametrit, kaksi d:ia, joista toinen aina jakaa kahtia toisen suuntaiset jänteet. — *Tähtit.* Näennäinen d., näkökulma, missä taivaankappaleen keskiviiva huomataan. *(V. V. K.)*

Diamidofenoli ks. Amidoli.

Diamidoresorsiini, valokuvauksessa kehittäjänä käytetty aine.

Diamondville, Wyomingin valtiossa Yhdysvalloissa sijaitseva hiilikaivosseutu, jossa asustaa suomalaisia noin satamäärä. Seurakunta kuuluu kansalliskirkkokuntaan. *W. P.*

Diana *[-ā'-]*, muinaisit. valon, vapaan luonnon ja synnytyksen jumalatar, joka myöhemmin roomalaisten käsityksessä suli yhteen Artemiin ja Hekaten (ks. n.) kanssa. D:n tunnetuin pyhäkkö oli lehdossa *(nemus)* Arieian luona lähellä nyk.

Nemi-järveä. Siellä etenkin naiset palvelivat D:aa avioelämän ja synnytyksen jumalattarena. Roomassa D:lla oli useita temppeleitä, joista tärkein vanhempina aikoina oli Aventinus-kukkulalla sijaitseva roomalaisten ja latinalaisten liittopyhäkkö. Lopulta D:aa palveltiin Apollon sisarena, myöskin metsästyksen ja synnytyksen jumalattarena, ja Hekaten sijassa noituuden jumalattarena. vrt. Artemis ja Ephesos.

K. J. H.

Diana Poitiers'lainen *[puatiē-]* (1499-1566), Ranskan Henrik II:n lemmitty, Jean de Poitiers'n, Saint-Vallier'n herran tytär. Jo Henrikin ollessa dauphin'ina D., joka oli häntä paljoa vanhempi, sai suuren vaikutusvallan, mikä sittemmin yhä kasvoi Henrikin noustua valtaistuimelle 1547. Valtaansa D. käytti m. m. hugenottien vainoamiseen. Hänet korotettiin 1548 Valentinois'n herttuattareksi. Kuninkaan kuoltua hänet karkoitettiin hovista. *G. R.*

Diandria ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Dianisidiini, *kem.*, hiilen, vedyn, hapen ja typen yhdistys, kiteistä ainetta, jota saadaan nitroanisolista. Käytetään varsinkin sinisten atsoväriaineitten valmistukseen.

Dianthus ks. Neilikka.

Diapason, *mus.*, 1. (kreik. *dia pasō'n* = kaikkien kautta, nim. soittimen kielien), mkreik. = oktaavi; — 2. ransk. = soittimien viritystaso; — 3. engl. urku- ja harmoonireisterin nimitys, vastaava Principalia ja Gedacktia.

I. K.

Diapedesis (< kreik. *diapcdā'n* = juosta läpi), valkeitten, myöskin punaisten verisolujen tunkeutuminen ja vaeltaminen verisuonien, oikeammin niitten hiussuonien seinien läpi, jolla tapahtumalla näyttää olevan suuri merkitys tulehduksissa. *(M. O-B.)*

Diapensia lapponica, uuvana, *Polemoniaceæ*-heimoon kuuluva matala, nahkealehtinen, talvivihreä tunturivarpu. Kukat yksinäiset, valkeat. Kasvaa Lapin tuntureilla ja on pakkasta vastaan karaistuneimpia kasvejamme.

(J. A. W.)

Diapensia lapponica.

Diaphora *[-ra']* (kreik., „eroavaisuus", „erilaisuus"), *puhet.*, tarkoituksenmukaisesti ja määrätyn vaikutuksen aikaansaamiseksi eri merkityksissä käytetty sana.

Diaphoresis *[-o'rē'-]* (kreik.) ks. Diaforeesi.

Diaphoretica (kreik. < *diaphore'in* = hajoittaa), hikoilemista synnyttävät ja edistävät keinot: esim. kuumat kylvyt ja monet lääkkeinä käytetyt diaforeettiset aineet (ks. t.).

Diaphragma ks. Diafragma.

Diapositiivi, valokuvauslevylle kopioitu positiivinen kuva. Diapositiivikuvaa on katsottava valoa vastaan. Diapositiiveja käytetään m. m. projektsionikoneissa, kuten taikalyhdyissä. *W. B.*

Diarbekr l. Diarbekir. 1. Vilajeetti Turkin Aasiassa (Kurdistanissa), 37,500 km², 500,000 as. (1900), joista 130,000 kristittyä, muut muhamettilaisia. — 2. (lat. Amida, turk. Kara Amid = „Musta Amid"), yllämainitun vilajeetin lujien muurien ympäröimä pääkaupunki Tigrisvirran varrella, 620 m yl. merenp., n. 34,000 as. D:ssa on jakobiittilainen patriarkka, kaldealainen ja kreik.-katolinen arkkipiispa sekä armeenialainen ja syyrialainen piispa. Asukkaat, jotka ovat armeenialaisia, turkkilaisia ja kurdeja, harjoittavat teollisuutta (puuvilla-, silkki- ja kuparitavaroita) ja kauppaa (puutavaroita, rautaa, kuparia ja lyijyä). *V. v. F.*

Diario ks. Diaario.

Diarium ks. Diaario.

Diarrea (kreik. *dia'rrhoia* < *dia'* = läpi, ja *rhein* = juosta), ripuli, vatsa rikki l. vetelällä; useassa suolitaudissa esiintyvä taaja ja vetelä ulostus, mikä paitsi muuhun perustuu kiihtyneeseen suolten liikkeeseen l. peristaltiikkaan (ks. t.). *M. O-B.*

Diartroosi, todellinen nivel, jossa toisiinsa niveltyvien luitten päitä erottaa varsinainen, nivelpinnoilla varustettu väli l. nivelontelo.

Dias (Diaz), Antonio Gonçalves (1823-62), brasilial. runoilija, tuli nuorena Portugaliin, missä opiskeli filosofiaa ja lakitiedettä ja pääsi historian professoriksi Rio Janeiron yliopistoon. V. 1851 D. tuli ulkoministeristön jäseneksi, oleskeli Euroopassa 1855-58, otti osaa Ceará maakunnan tieteelliseen tutkimiseen, sai rintatudin, johon kuoli 1862. D:n runoilijamaineen perustivat jo hänen esikoisrunonsa „Primeiros cantos" (1846), joiden omintakeinen ja kotoinen luonne melkoisesti antoi vauhtia nuorelle brasilialaiselle kirjalliselle liikkeelle. Hänen muut teoksensa: „Segundos cantos" (1848), „Ultimos cantos" (1850); draamat „Leonor de Mendonça" (1847), „Boabdil", „Beatrice Cenci" ja „Patkul" sekä keskeneräinen intiaani-eepos „Os Tymbiras". Kootut teoksensa D. itse julkaisi ollessaan Saksassa (Leip. 1857). Hänen kuoltuaan ilmestyivät hänen jälkeenjättämänsä teokset (1866). [Wolf, „Le Brésil littéraire" (1863).] *J. H-l.*

Diaskeuasti (kreik. *diaskeuastē's*), (kirjallisuudentuotteen) järjestäjä, viimeistelijä, varsinkin sellainen, joka yhdistämällä ja yhteensovittamalla muovailee eri runoelmia yhtenäiseksi runoteokseksi. Sillä tavoin luullaan esim. Odysseian saaneen nykyisen muotonsa. Samoin on Lönnrot Kalevalaa kokoonpannessaan toiminut diaskeuastina. *O. E. T.*

Diaskopia (kreik. *dia'* = läpi, ja *skope'in* = katsoa), röntgensäteillä (ks. t.) valaiseminen.

Diaspora (kreik. *diasporā'* = hajoitus), sellaisten uskonnollisten seurakuntien yhteinen nimitys, jotka ovat hajallaan alueilla, missä toinen uskonto on vallitsevana, esim. Palestiinan ulkopuolella elävät juutalaiset tai juutalaiskristityt. vrt. Joh. 7_{35}; 1 Piet. 1_1; Jak. 1_1). *K. T-t.*

Diastaasi (kreik. *dia'stasis* = hajaannus), ryhmänimitys useille sellaisille typenpitoisille käyteaineille, jotka määrätyissä temperatuurirajoissa saattavat hajoittaa tärkkelyksen sokuriksi ja dekstriiniksi. Syntyneen sokerin ja dekstriinin

määrä riippuu siitä lämpötilasta, jossa hajaannus on tapahtunut. Samoin vaihtelee myös syntyneitten aineitten varsinkin dekstriinin laatu lämpötilan mukaan. D. lakkaa vaikuttamasta noin 80°:ssa. Diastaaseja tavataan yleisesti kasvien siemenissä, joissa sitä syntyy varsinkin niiden itäessä. Parhaiten valmistetaan diastaasia maltaista uuttamalla niitä vedensekaisella alkoholilla sekä lisäämällä näin saatuun liuokseen vedetöntä alkoholia. Tällöin d. saostuu valkoisena, amorfisena jauheena. *(W. B.)*

Diastole (kreik. *diastolē'*), sydänlihakseu supistumista *(systolē')* seuraava lepotila, jossa sydän veltostuen laajenee, vastaanottaa verta ja valmistautuu uutta supistumista varten.

Diateesi (kreik. *dia'thesis* < *diatithe'nai* = saattaa johonkin tilaan), tautiin taipumus; lisääntynyt herkkyys tai taipumus sairastua johonkin yleistautiin; tällaiseen taudintilaan viittaava ominaisuus, esim. risatautinen tahi reumaattiuen diateesi j. n. e. *M. O-B.*

Diatermaani (< kreik. *diatherma'inein* = lämmittää lävitse), lämpösäteitä läpäisevä (vrt. A t e r m a a n i). D i a t e r m a n i t e e t t i, ominaisuus olla diatermaani. Valkoinen lasi on diatermaani kaikille valaiseville säteille, mutta vähän diatermaani pimeille lämpösäteille. Vaikuttaa siis lämmittävästi kasvihuoneiden kattoina, kun se läpäisee auringosta tulevat loistavat lämpösäteet, mutta pidättää sisällä olevista esineistä lähtevän pimeän säteilyn. Valkoinen läpinäkyvä vuorisuola (sylviini) on d. useimmille pimeillekin lämpösäteille. Jokaisella diatermaanisella aineella on määrätty lämpövärinsä, s. o. se läpäisee muutamanlaatuisia säteitä, mutta pidättää toisia, samalla tavoin kuin värillinen lasi laskee lävitsensä ne säteet, joilla on lasiu väri, mutta imee itseensä muut (vrt. A b s o r p t s i o n i). *V. V. K.*

Diatessaron *[-e'-]* (kreik. *dia'* = kautta, ja *tessares* = neljä; „neljäu kautta"), neljästä evankeliumista sommitellun yhdistelmän nimitys; ks. E v a n k e l i u m i h a r m o n i a. *Ar. H.*

Diatomaceæ ks. R u s k o l e v ä t.

Diatoninen (kreik. *dia'* = läpi, ja *tonos* = ääni). *mus.* 1. D. a s t e i k k o sisältää ainoastaan jonkun sävelalan 7 varsinaista säveltä, esim. c d e f g a h (c). — 2. D:ssa s ä v e l k u l u s s a tavataan ainoastaan d. asteikkoon sisältyviä säveliä. — 3. D:ssa m u s i i k i s s a d:t sävelkulut ovat sävellyksen vallitsevana aineksena. (vrt. K r o m a a t t i n e n). *I. K.*

Diatretum *[-ē'-]* (kreik. *diatetra'inein* = porata läpi), muin.-roomalaisilla sellaiset kalliit lasiastiat, joissa seinämiä ympäröi niistä koholle hiottu hieno lasiverkko.

Diatribi (kreik. *diatribē'* = keskustelu), kiihkeästi kirjoitettu tutkistelma, ankara arvostelu, riitakirjoitus.

Diatsoamido-yhdistykset ks. D i a t s o a m i n o - y h d i s t y k s e t.

Diatsoamino-yhdistykset (kreik. *di* = kaksinkertaisesti, ja ransk. *azote* = typpi), ryhmä tehottomia, tavallisesti keltaisenvärisiä diatso-yhdistyksiä, jotka syntyvät diatsobentsoli-yhdistyksistä (diatsoniumsuoloista) ja amiineista. Yksinkertaisin kokoumukseltaan on näistä d i a t s o a m i n o b e n t s o l i $C_6H_5.N = N.NH.C_6H_5$. Diatsoamino-yhdistykset muuttuvat helposti a m i d o a t s o - y h d i s t y k s i k s i, jotka ovat tärkeitä väriaineita.

Diatso-yhdistykset (kreik. *di* = kahdesti, ja ransk. *azote* = typpi), tärkeä ryhmä orgaanisia typpiyhdistyksiä, jotka sisältävät kahden typpiatomin muodostaman kaksiarvoisen ryhmän, johon taas on sidottu tavallisesti joku aromaattinen radikaali (esim. fenyli C_6H_5, naftyli $C_{10}H_7$) ja happotähde (kuten —Cl,—NO_3), esim. diatsobentsolikloridi $C_6H_5.N_2Cl$. Diatso-yhdistykset syntyvät yleensä typpihapokkeen vaikuttaessa primäärisiin aromaattisiin amiineihin (kuten aniliiniin $C_6H_5NH_2$, naftyliamiiniin $C_{10}H_7NH_2$ j. n. e.). Hantzschin ja Bambergerin uusimpien tutkimusten perusteella erotetaan kolme eri pääryhmää diatso-yhdistyksiä, nim. d i a t s o n i u m s u o l a t, n o r m a a l i s e t ja i s o d i a t s o - y h d i s t y k s e t. Ensinmainituissa ovat typpiatomit kolminkertaisella sidoksella yhdistetyt toisiinsa, molemmissa jälkimäisissä kaksoissidoksella. Jälkimäiset, joita myös nimitetään syn- ja antidiatsotaateiksi, ovat keskenään stereo-isomeereja. Diatsoniumyhdistykset ovat jähmeässä muodossa helposti räjähtäviä aineita. Liuoksessa ne ovat varsin pysymättömiä ja reaktsionikykyisiä. Niinpä ne vedellä keittämällä muuttuvat fenoleiksi, pelkistimien vaikutuksesta saadaan niistä hydratsiineja j. n. e. Normaaliset diatso-yhdistykset ovat yhtä reaktsionikykyisiä kuin diatsoniumyhdistyksetkin. Ominaista kummallekin on, että ne reageeraavat aromaattisten amiinien ja fenolien kaussa. Tällöin syntyy edellisessä tapauksessa ensin diatsoamiinoyhdistyksiä (ks. n.), jotka helposti edelleen hajaantuvat amiinoatso-yhdistyksiksi; jälkimäisessä tapauksessa suorastaan oksyatso-yhdistyksiä, joista useat ovat tärkeitä atsoväriaineita (ks. n.). Isodiatsotaatit, jotka syntyvät normaalisista diatso-yhdistyksistä käsittelemällä näitä väkevillä emäksillä, ovat näihin verrattuina sangen pysyväisiä yhdistyksiä, eivätkä saata suorastaan muodostaa atsoväriaineita. *W. B.*

Diaz l. D i a s, B a r t h o l o m e u (1450-1500), port. merenkulkija, sai 1486 kuningas Juhana II:lta toimekseen lähteä tutkimusretkille pitkin Afrikan länsirantaa. Tällä matkalla hän tietämättänsä purjehti Afrikan eteläisimmän niemen ohi saapuen itärannalle, jossa kulki aina nyk. Great Fish-joelle saakka. Paluumatkalla hän nimitti nyk. Hyvän toivon niemen „Kaikkien myrskyjen niemeksi" (Cabo de todos los tormientos), koska hänen kovien myrskyjen takia töin tuskin onnistui sivuuttaa se. Tämän nimen kuningas kuitenkin vaihtoi nykyiseen, koska hänestä nyt oli hyviä toiveita päästä meritse Intiaan.

Diaz, P o r f i r i o (s. 1830), Meksikon presidentti; opiskeli aluksi pappisseminaarissa, taisteli vapaaehtoisena Yhdysvaltoja vastaan sodan syttyessä 1846; toimi jonkun aikaa asianajajana, valittiin 1861 edustajaksi, taisteli kenraalina menestyksellä ranskalaisia ja Maksimilian keisarin kannattajia vastaan; asettui 1871 presidenttiehdokkaaksi. Kun hänen vastaehdokkaansa Juarez pääsi voitolle, ryhtyi hän vehkeilemään hallitusta vastaan, päästäkseen itse johtoon. Muutamien epäonnistuneiden yritysten jälkeen hänet valittiin presidentiksi helmik. 1877. Luopui hallituksesta 1880, mutta valittiin uudestaan 1884 ja on sittemmin yhä uudestaan valittuna.

viimeksi 1904, johtanut Meksikon hallitusta. Hänen ansiokseen on luettava, että tässä sisäisten riitojen runtelemassa maassa järjestys on saatu aikaan. Diktatorisella tarmolla ja ponnella D. on työskennellyt maan henkisen ja taloudellisen elämän elvyttämiseksi, ja kohottanut maansa arvoa ulkomaidenkin silmissä. *E. M-a.*

Diaz de la Peña *[dia's də la penja']*, Narcisse Virgilio (1807-76), ransk. taidemaalari, peräisin espanjalaisesta aatelissuvusta. D. on maalannut sekä itämaisia että antiikkisia aiheita — „Venus", „Diana", „Amor", „Keijukaisia", — jotka herättivät huomiota varsinkin hipiän sulavien, elämääsykkivien värituntujen vuoksi. Tässä suhteessa D. oli oppinut paljon rajattomasti ihailemaltaan Correggiolta. Mutta hänen varsinainen alansa oli kumminkin maisema ja sillä alalla hän liittyi läheisesti Barbizonkoulun maalareihin. Hän työskenteli nopeasti, hiukan huolimattomastikin, mutta harvan on onnistunut niinkuin hänen kuvata kaikki metsän sisustan värivivahdukset, kun ilma ja päivänsäteet sinne pujotteleivat. Hänen taulunsa ovat keräilijöiden kesken yhä vieläkin korkeissa hinnoissa. Paras kokoelma hänen maisemiaan on Louvressa, jonne ne joutuivat varakkaan kokoojan Chauchardin lahjoituksen kautta. Suomen taideyhdistyksen kokoelmissa on pari hänen tauluaan. *F. L.*

Dibbel-kone ks. Dibbel-kylvö.

Dibbel-kylvö, yksittäin kylvö tahi ryhmäkylvö. Tällaista kylvöä varten liitetään kylvökoneeseen erityinen lisälaite, dibbel-kone, jonka avulla siemenien syöttäminen koneesta tapahtuu ryhmittäin. *(I. A. S.)*

Dibranchiata ks. Mustekalat.

Dicentra ks. Murtunut sydän.

Dickens, Charles (1812-70), engl. kirjailija, syntyi Landportissa lähellä Portsmouthia 7 p. helmik. 1812. Hänen isänsä John D. oli virkamies meriväestössä; hänen äitinsä Elisabeth oli omaa sukuaan Barrow. Aikaisimman lapsuutensa D. vietti syntymäpaikallaan Landportissa, mutta jo hänen ollessaan kaksivuotias siirrettiin hänen isänsä Lontooseen. Kahden vuoden kuluttua isä kuitenkin sieltä muutti Chathamiin. Siellä D. vietti suurimman osan lapsuuttaan. Nuori Charles luki innokkaasti kirjallisuutta, etenkin 18:nnen vuosis. englantilaisia humoristeja ja „Robinson Crusoe"a. Cervantes ja Lesage olivat niinikään hänen lempikirjailijoitaan. Chathamissa D. ensi kerran meni teatteriin, jossa näki Shakespearen „Riehard III:n", mikä näytelmä teki häneen niin syvän vaikutuksen, että hän vielä poikaiässään kirjoitti murhenäytelmän „Misnar, Intian sulttaani". Sittemmin isä perheineen taas muutti Lontooseen. Luultavasti Charles joko 1822 tai 1823 seurasi perhettä sinne. Tähän päättyi D:n iloinen nuoruus, sillä pian kohtasivat perhettä raskaat surut. Isän taloudellinen tila joutui rappiolle ja hänet suljettiin velkavankilaan. Täällä häneu poikansa Charles oppi tuntemaan vankilaelämän sellaisena kuin hän sitä myöhemmin kuvasi „Piekwiekiläisissä" ja „Pikku Dorrit"issa. Nuori D. pantiin erääu sukulaisen liikkeeseen, missä valmistettiin kengänkiillotusta ja missä häntä käytettiin mitä tavallisimmissa töissä. Tällaista hän kuvaa „David Copperfield"issa. Kahden vuoden kuluttua isän onnistui päästä velkavankilasta, ja nyt näyttävät olot parantuneen. John D., Charlesin isä, lähetti ensi työkseen poikansa koulnun. V. 1827 D. tuli erään asianajajan kirjuriksi: vuoden kuluttua hän tuli lord-kanslerin tuomioistuimen virkamieheksi ja 1831 useiden sanomalehtien tiedonantajaksi parlamenttiin. V. 1833 ilmestyi „Old Monthly Magazine" lehdessä hänen ensimäinen kirjallinen luonnoksensa nimeltä „A dinner at Poplar walk". V:een 1835 asti ilmestyi lisäksi 9 uutta kirjoitelmaa, jotka D. julkaisi kirjailijasalanimellään „Boz". V. 1837 D. kokosi mainitut ja muut „skitsinsä" ja julkaisi ne nimellä „Sketches by Boz". V. 1836 alkoi vihottain ilmestyä samalla salanimellä merkitty kirjallinen teos „The posthumous papers of the Pickwiek Club", joka perusti hänen maineensa. Tämä kirja sisältää „Piekwick-klubin" jäsenten hupaisia seikkailuja; nämä jäsenet matkustelevat Englannissa ja havaitsevat eri yhteiskuntaluokkien tapoja. Lontoolaisen mielenraikkaus, heikkoudet ja hyväntahtoisuus ovat siinä suurella ihmistuntemuksella kuvatut. D. on huumorin avulla saattanut kansansa tietoisuuteen tavallisen elämän runouden. V. 1836 D. nai sanomalehtimies Hogarthin vanhimman tyttären, Katarinau. Pitkän aikaa aviopuolisot elivät onnellisina, mutta 50-luvulla ilmeni heidän välillään erimielisyyksiä, ja 1858 he ottivat avioeron.

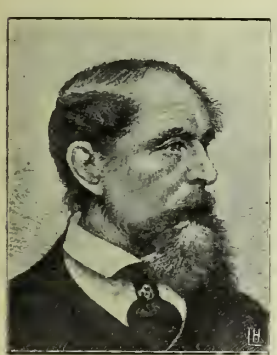

Charles Dickens.

V. 1837, ennenkuin „Pickwickiläiset" olivat loppuun ilmestyneet, D. jo kirjoitti romaania „Oliver Twist", ja ennen tämän päättymistä alkoi ilmestyä romaani „Nicholas Nickleby" (1838-39). Vaikka nämä romaanit eivät vielä ole myöhäisempien tasalla, voittavat ne kuitenkin suunnittelultaan ja toiminnan yhtenäisyydeltä „Pickwiekiläiset", vaikka niistä selvästi huomaa, että ne ovat ilmestyneet kuukaus-erinä aikakauskirjoissa. „Master Humphrey's clock" (1840-41) sisältää sarjan kertomuksia, joissa kuvataan tehdaskaupunkien kurjuutta. D. kävi Ameriikassa ja esitti sieltä saamansa yleensä epäedulliset vaikutelmat kirjassa „American notes" (1842). D:lle koitti nyt hyvät ajat, hän asui muhkeassa talossa ja sai teoksistaan korkeat palkkiot. Suurempi menestys kuin millään edellisellä teoksella oli D:n ensimäisellä joulukertomuksella „A christmas carol in prose", joka kuten useat muut hänen teoksistaan oli kuvitettu. Romaani „Dombey and son" syntyi vv. 1846-48, ja tarjoaa järkyttävän kuvan porvarillisesta elämästä. Voittopuolisesti autobiografinen on romaani „David Copperfield" (1849-50), jonka luonteenerittelyt ovat oivallisia, ja jonka suunnittelu on etevämpi kuin edellisissä romaaneissa. D:n muut mainittavat teokset ovat: „Bleakhouse"(1852), „Hard times"(1853), „Little Dorrit" (1855), „Tale of two eities" (1859), „Great expectations" (1861), „Our mutual

friend" (1864-65). Paitsi puhtaasti kaunokirjallisella alalla, D. toimi myöskin sanomalehtimiehenä. V. 1845 hän tuli toimittajaksi vastaperustettuun vapaamieliseen „Daily News" lehteen, jossa hän julkaisi kuvauksensa „Pictures of Italy". Pian hän vetäytyi pois tästä lehdestä ja alkoi 1849 julkaista viikkolehteä „Household words", joka vuodesta 1860 ilmestyi nimellä „All the year round" leviten laajalle. D. kuoli halvaukseen 9 p. kesäk. 1870.

D. kuvaa maailmankaupungin elämää ja luonteita alkaen ylhäisöstä ja päättyen ullakkohuoneisiin ja viheliäisiin kellariasuntoihin, missä köyhyys ja rikokset asustavat; hänen kuvauksissaan sekaantuu useiu satiiri tunteellisuuteen, ja niiden tarkoituksena on monasti epäkohtien poistaminen ja olojen parantaminen. Hänen erikoisalansa on keskisäädyn ja köyhälistön kuvaaminen. Varsinkin hän on mestarillinen tulkitessaan lapsen sielunelämää.

12:na vuotena D:n kuoltua ostettiin hänen teoksiaan Englannissa yli 4:n miljoonan. Ensimäinen kokonaispainos hänen teoksiaan „Charles Diekens edition" pantiin alulle Ameriikassa ja se valmistui ensiksi Englannissa 1868-70. Toinen mainittava painos on „Library edition" (1881, 30 nid.). [D:n elämäkerran ovat kirjoittaneet J. Forster (1872-74), Julian Schmidt (1872), A. W. Ward (1882), Marzials (1887), Kitton (1902), Heichen (1902); vrt. Langton „Childhood and growth of D." (1891); G. Dolby, „D. as I knew him" (uusi p. 1891); R. Bluhm, „Autobiographisches in Davis Copperfield" (1891); Shepherd, „Bibliography of D." (1880); Kitton, „Diekensiana" (1886).] *J. H-l.*

Dickgroschen, vanha tyrolilainen hopearaha, jonka sijaan 16:nnen vuosis. alussa tuli taaleri.

Dickson, ruots. suku, tullut 1800-luvun alulla Skotlannista Ruotsiin, missä sen jäsenet ovat tunnettuja m. m. kauppiaina ja mesenaatteina. Huomattavin heistä Oskar D. (1823-97), liikemies ja mesenaatti, jonka mukaan useat maant. paikat ja kasvikivettymät on nimitetty. V. 1847 hän tuli Dieksonin metsätilusten ja sahojen isännöitsijäksi Norrlautiin sekä 1850 osakkaaksi liikkeeseen, palaten 1855 Göteborgiin asumaan. D. saavutti kunnioitusta ja mainetta uhraamalla suuria summia sangen huomattavien tieteellisten, kuten A. E. Nordenskiöldin napaseutu-retkien (1868, 1870, 1872, 1875 ja 1876). Vega-retken (1878-80), toisen Grönlannin-retken (1883), Andréen (ks. t.) aiottujen ilmapalloretkien (1896 ja 1897), S. Bergrenin Uuden Seelannin retkien (1873-75), G. de Geerin geologisen Huippuvuoriretken (1896) sekä O. Nordenskiöldin, A. G. Nathorstin y. m. retkien kannattamiseksi. Niinikään häu lahjoitti m. m. A. Hazeliuksen perustamalle „Nordiska Museet"ille pohjarahan. *K. S.*

Dickson bay *[diksən bei]*, D:n-l a h t i, Huippuvuorien länsisaaren länsirannalla olevan Jäävuonon pohjoisin haara.

Dicksonin-satama, Pohjois-Siperian paraita satamia, Jenisein suussa. Satama, jonka Nordenskiöld löysi 1875, oli 1878 Vega-retkikunnan ja 1882-83 kansainvälisen (Hollannin) uapaseutututkimuksen asemapaikkana.

Dickursby ks. T i k k u r i l a.

Diclytra ks. M u r t u n u t s y d ä u.

Di consentes l. D i i c., „yhdessä olevat jumalat", roomalaisilla v:sta 217 e. Kr. 12 jumalaa, jotka usein mainitaan parittain: Juppiter Juno, Neptunus Minerva, Mars Venus, Apollo Diana, Voleanus Vesta, Mercurius Ceres. Näitten jumalien kuvapatsaat olivat pystytetyt pylvähistöön Rooman Forumin varrelle. Aikaisemmin erotettiin D i i n d i g e t e s, „kotimaiset j." ja D i n o v e n s i d e s, „uudet j.". *K. J. H.*

Dicotyledoneæ ks. K a k s i s i r k k a i s e t.

Dicotyies ks. N a p a s i k a.

Dictamnus albus, enintään 1 m:n korkuinen etelä- ja keski-eurooppalainen ja -aasialainen yrtti, jota viljellään puutarhoissa koristuskasvina. Lehdet parilehtisiä, kukat valkeita tai punaisia joks. isoja, pitkissä, pystyissä, varsipäätteisissä tertuissa. Kasvin väkevän aromaattinen haju johtuu varreu ja lehtien rauhasten sisältämästä haihtuvasta öljystä, jota kirkkaina, lämpiminä kesäiltoina haihtuu niin runsaasti, että toisinaau saattaa sytyttää siitä ulosvirtaavan kaasun. Keskiaikana oli juuri kuuluisa lääkkeenä myrkytystä vastaan. *(J. A. W.)*

Dictionnaire *[diksionä'r]* (ransk.), sanakirja.

Dictum de omni et nullo (lat., „lausuma kaikesta eikä mistään"), se loogillinen sääntö, että jokainen määräys, joka soveltuu tahi ei sovellu yleiskäsitteeseeu (esim. suunnikkaaseen), myöskin soveltuu tahi on soveltumaton kaikkiin sen alle alistettuihin erikoisempiin käsitteisiin (esim. neliöön) sekä yksilöihin (jokaiseen yksityiseen suunnikkaaseen). Tätä sääntöä voi katsoa kaikkien „kategoristen päätelmäin" (ks. t.) perus-laiksi. *A. Gr.*

Dictyograptus (D i e t y o n e m a), *palcont.*, kambrisysteemin ylimmissä kerroksissa (D i c t y o g r a p t u s l i u s k e) esiintyvä graptoliittisuku. ks. G r a p t o l i i t i t. *P. E.*

Dicynodon ks. A n o m o d o n t i t.

Didake (kreik. *Didakhḗ tōn dṓdeka apostó'lōn* = kahdentoista apostolin oppi), on luultavasti 2:sen vuosis. ensimäisellä puoliskolla joko Syyriassa tahi Egyptissä syntynyt kreikankielinen teos kristillisen tavan ja kristillisen seurakuntaelämän ohjaamiseksi. Se jakautuu kahteen osaan; edellisessä annetaan kasteeseen valmistettaville siveellisiä ohjeita, jotka ovat puetut kahden tien, elämän ja kuoleman tien kuvaamiseen; jälkimäisessä vastakastetut saavat neuvoja kristinuskon uskonnollisista menoista (kasteesta, paastoamisesta ja rukouksesta, ehtoollisesta) sekä seurakunnallisista toimimiehistä (profeetoista, apostoleista, opettajista, piispoista, diakoneista). — Teos on säilynyt yhdessä ainoassa käsikirjoituksessa. Alkutekstin julkaisi ensin Bryennios (1883); myöhemmistä painoksista mainittakoon A. Harnaekin „Apostellehre"(1884), jossa paitsi kreikkalaista tekstiä on saksalainen käännös ja seikkaperäinen kommentaari. Meillä on tämän teoksen julkaissut J. A. Cederberg: „Herran oppi kahdentoista apostolin kautta pakanoille" (1890). *Edv. St.*

Didaktiikka (kreik. *didaktiko's* = opettava), opetusoppi l. oppi opetusmenettelystä, se kasvatusopin haara, joka sielutieteen perustuksella käsittelee opetuksessa noudatettavia menettelytapoja.

Didaktinen runous ks. O p e t u s r u n o u s.

Didaskaliat (kreik. *didaskali'ā* = opetus, koo-

rin opettaminen, näytelmän harjoittaminen ja näyttämöllepano), viralliset muistiinpanot draamallisista tai koori-kilpailuista (Ateenassa). Aristoteleen julkaisemat d.-luettelot olivat mitä tärkeimpiä kirjallisuushistoriallisia lähteitä; niistä johtuvat m. m. muutamien kreik. näytelmien johdannoissa olevat asialliset tiedot. — Muutamia marmoriin hakattuja d.-luettelojen murtokappaleita on säilynyt. *O. E. T.*

Didelphys ks. Aineiasrotta ja Opossum

Diderina, kylä Novgorodin kuvernementissa Venäjällä, jossa talvella 1615-16 Englannin ja Hollannin välityksellä pidettiin pitkiä rauhansovitteluja Venäjän ja Ruotsin välillä, aikaansaamatta kuitenkaan muuta, kuin 3-kuukautinen aselepo.

Diderot *[didrō']*, Denis (1713-84), ransk. kirjailija, synt. Champagnen maakunnassa sepän poikana, eli nuoruudestaan asti Pariisissa riippumattoman kirjailijan vapaata elämää, alussa ajoittain sangen vaivaloisesti elättäen itseään opetusta antamalla ja satunnaisilla kirjallisilla tuloilla. Herätti huomiota teoksellaan „Pensées philosophiques" (1746), joka ankarasti vastustaa positiivista, perinnäistä kristinoppia, — uskoa „vihan ja koston jumalaan", — mutta myöskin vastustaa ateismia. Oli sitten „Suuren ensyklopedian" (tietosanakirjan) päätoimittajana, joka teos ilmestyi 1751-72 (17 isoa osaa tekstiä ja 11 osaa kuvatauluja). Se on tullut kaikkien tietosanakirjojen esikuvaksi; mutta sen päämerkitys on siinä, että se on 18:nnen vuosis. suuren henkisen vapautus- ja kumousliikkeen voimakkain ilmaus. D. osoitti sen toimittamisessa tavatonta monipuolisuutta ja tiedonrikkautta, sekä sen ohessa erinomaista kestävyyttä ja sitkeyttä. Painatusta täytyi ajoittain toimittaa salaa, koska virallisesti teoksen jatkaminen oli kielletty, uhattiin ottaa painos ja käsikirjoitukset takavarikkoon j. n. e. Vaikka useimmat avustajat, m. m. d'Alembert (vrt. t.), väsyivät ja luopuivat, saattoi D. vaikeuksista huolimatta teoksen päätökseen. Mielipiteissään D. asteettain siirtyi yhä jyrkempään kantaan, joka ilmenee ensyklopediassakin. Hän alkoi verrattain maltillisena, — jumalaan-uskovana ja johonkin määrään ihanteellisella maailmankatsannolla, — muuttui sitten jyrkäksi epäilijäksi yliaistillisiin asioihin nähden ja kannatti ankarasti mekaanista maailmankäsitystä, joka lähenee materialismia, mutta kuitenkin säilyttää panteistisen aatevivahduksen. Hän antoi myöskin apuansa 1770 ilmestyneeseen teokseen „Système de la nature", — „materialismin raamattuun" (vrt. Holbach). — D. on vielä kirjoittanut lukuisia muita teoksia, — näytelmiä („Le fils naturel", 1757, „Le père de famille", 1758), joiden kirjallinen arvo on keskinkertainen, mutta jotka ovat merkilliset sen takia, että ne tahallaan rikkovat ranskalaisessa näytelmäkirjallisuudessa vallinneita jäykän klassillisia sääntöjä ja tavoittelevat vapaampaa, luonnollisempaa runoilutapaa sekä valitsevat kansanomaisempia aiheita („drame bourgeois"), romaaneja, jotka osaksi ovat tunnetut kevytmielisestä hengestään, filosofisia ja esteettisiä kirjoituksia. Elämänsä loppupuolella D. sai taloudellista kannatusta Venäjän keisarinnalta Katariina II:lta ja oleskeli 1773-74 Pietarissa mahtavan suosijattarensa luona. — D:n kootut teokset julkaisi Assézat y. m., 20 os., 1875-77. [Reinaeh, „Diderot" (1894); Morley, „D. and the eneyelopaedists" (2 os., 2 pain., 1886); Collignon, „D., sa vie, ses œuvres, sa correspondanee" (Par. 1895).] *A. Gr.*

Diderot.

Didius Julianus *[dī- -ā'-]*, oik. Marcus D. Severus J. (n. 133-193) Rooman keisarina v. 193 j. Kr., etevän lakimiehen Salvius Julianuksen (ks. t.) sukulainen. D., rikas senaattori, joka oli saavuttanut valtion korkeimmat virat ja luottamustoimet, tuli Pertinaxin (ks. t.) murhan jäljestä keisariksi maksamalla suuren rahasumman pretoriaanisotilaille, mutta joutui 66 päivää hallittuaan sotilaskapinan uhriksi. *K. J. H.*

Dido *[dīdō]*, Karthagon tarunomainen perustaja. Tarinain mukaan D. l. Elissa, Tyyroksen kuninkaan Muttonin l. Beloksen tytär, oli naimisissa Acherbaan l. Siehæuksen kanssa. Kun D:n veli, kuningas Pygmalion oli surmannut lankonsa, pakeni D. tyyrolaisjoukon seurassa Afrikkaan, missä hän numidien kuninkaan Iarbaan alueelle perusti Byrsan linnan sekä sittemmin Karthagon (ks. t.) n. 900-880 e. Kr. Koska D. ei tahtonut suostua avioliittoon Iarbaan kanssa, astui hän vapaaehtoisesti polttoroviolle. Roomal. runoilijan Vergiliuksen mukaan (Æneisrunoelmassa) D. rakastuu Karthagoon tulleeseen Æneas sankariin sekä surmaa itsensä Æneaan lähdettyä salaa tiehensä. D. lienee alkuaan ollut jumalatar Astarte l. Tanit. *K. J. H.*

Didrikin-tarina ks. Dietrichin-tarina.

Didron *[dīdroŋ]*, aatelissuku, tuli 1600-luvun alussa Ranskasta Ruotsiin ja kirjoitettiin 1649 Ruotsin ritarihuoneeseen. Suvun haara tavataan 1600-luvulla Suomessakin. D.-suvun jäsenistä huomataan vapaaherra ja kenraaliluutnantti Johan Fredrik D. (1686-1747), joka oli huomattava puhuja vapaudenajan valtiopäivillä, kuului Fredrik kuninkaan ystäviin ja hattupuolueen vastustajiin; otti myöskin osaa Suomen sotaan 1741-42, jota oli vastustanut. *(K. G.)*

Didus ks. Drontti.

Didyma (kreik.), Apollonin pyhäkkö n. 1½ peninkulman päässä Miletoksesta (Vähän-Aasian Jooniassa), kreikkalaisten tärkeimpiä oraakkelipaikkoja, myöskin tunnettu Brankhidain pyhäkön nimellä. Pyhäkköön johtavaa tietä reunustivat sfinksit, jalopeurankuvat, istuvaiset kuvapatsaat y. m. Osa näitä taideteoksia (n. 7:nneltä tai 6:nnelta vuosis. e. Kr.) on tätä nykyä Londoon British Museumissa. Temppeli oli joonilaistyylinen. Paikan nyk. nimi on Jeronda.

Didymi on kahden eri alkuaineen neodymin (at.-p. = 143,6) ja praseodymin vanhentunut nimitys (at.-p. = 140,5); näitä tavataan useissa harvinaisissa kivennäisissä, varsinkin ceriitissä (vrt. Cerium i). Molemmat alkuaineet kuuluvat n. s. harvinaisiin metalleihin.

Niiden suolat antavat tyypillisiä absorptionispektrejä. *(W. B.)*

Didymos, Didymoksen poika Aleksandreiasta, kreik. kirjallisuuden tutkija (grammatikko), eli viimeisen vuosis. loppupuolella e. Kr. ja 1:sen alussa j. Kr. D:n kerrotaan kirjoittaneen 3,500 kirjaa; sai uutteruutensa vuoksi liikanimen Khalkenteros („vaskisisuinen"). Hänen teoksillaan ei tosin ollut paljon itsenäistä arvoa, mutta ne olivat tärkeät, siksi että ne välittivät jälkimaailmalle runsaat tiedot aikaisempien aleksandrialaisten tutkijain työn tuloksista. Tärkeimpiä oli D:n tutkimus Aristarkhoksen laatimasta Homeroksen tekstieditsionista; siihen perustuvat suureksi osaksi parhaimmat Homeroksen tekstiä valaisevat antiikkiset reunamuistutukset (skholionit). *O. E. T.*

D. tutki myös sävelten akustisia suhteita. Poiketen vallitsevasta Pythagoraan järjestelmästä hän muodosti terssin kahdesta erisuuruisesta kokoaskelesta, joten se sai luonnollisen puhtaan sointunsa. Hänen mukaansa nimitetään erotusta suuremman ja pienemmän kokoaskeleen välillä didymiseksi kommaksi (vrt. Syntoninen komma). *I. K.*

Didynamia ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Diebitsch Zabalkanskij, Hans Karl Friedrich Antou (1785-1831), ven. sotamarsalkka, syntyisin Šleesiasta; seurasi isäänsä Venäjälle 1801; otti osaa sotaretkiin Napoleonia vastaan 1812-14. Sodan jälkeen Aleksanteri I nimitti hänet kenraaliajutantikseen ja 1824 suuren yliesikunnan päälliköksi. Turkin sodassa hän 1829 sai Venäjän jonkkojen ylipäällikkyyden; kulki Balkanin yli, saapui Adrianopoliin ja pakotti Turkin rauhantekoon. Tämän johdosta hän tuli sotamarsalkaksi ja sai kunnianimen Zabalkanskij („Balkanin yli kulkija"). Puolan kapinassa hän sai jälleen ylipäällikkyyden 1831, taisteli Groehowin ja Ostrolenkan luona; kuoli samana vuonna koleraan. *K. O. L.*

Diedri ks. Monitaso.

Dieesinen (dioikinen), *kasvit.*, kaksikotinen (ks. t.).

Dieetti (ransk. *diète* < kreik. *diaita* = elämäjärjestys), ihmisen elämäntapa yleensä, varsinkin ruoan ja juoman laatuun ja määrään nähden, ruokajärjestys. Animaalinen d., eläinkunnasta saatuja typpirikkaita ruoka-aineksia, lihaa, munia, maitoa j. n. e. sisältävä ravinto, vegetabiilinen d., kasvikunnan aineksista kokoonpantu ruokajärjestys. Dieettinen hoito, hoitotapa, joka määrittelemällä ruoan kokoonpanoa, valmistusta ja annoksia tarkoittaa jonkin taudin parantamista, esim. lihoittamistahi laihduttamisdieetti, vatsatautisen tai sokeritautisen dieetti l. ruokajärjestys j. n. e.
M. O-B.

Diefenbaeh *[dīf-]*, Lorenz (1806-83), saks. kieli- ja kansatieteen tutkija, julkaissut paitsi runoja ja romaaneja m. m. „Celtiea" (1839-42), „Origines Europaeae" (1861), „Vergleichendes Wörterbuch der got. Sprache" (1846-51), „Glossarium latino-germ. mediae et infimae aetatis" (1857), „Völkerkunde Osteuropas" (1880).
J. J. M.

Dieffenbaeh *[dīf-]*, Johann Friedrich (1794-1847), saks. lääkäri, kirurgian professorina Berliinissä, teki monta keksintöä ja parannusta kirurgian, varsinkin plastiikan (ks. t.) alalla. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Chirurgische Erfahrungen, besonders über die Wiederherstellung zerstörter Theile des menschliehen Körpers" ja „Die operative Chirurgie". *M. O-B.*

Dieffenbachia, *Araceæ*-heimon kasveja troopillisesta Amerikasta. Muutamia lajeja viljellään ansari- ja huonekasveina komeitten, kirjavien lehtiensä vuoksi. *(J. A. W.)*

Dielektrinen (kreik. *dia'* = läpi, ja elektrinen = sähköinen) on kappale, jossa voi vaikuttaa sähkövoimia ilman että siitä syntyy sähkövirtoja. Nimitys on Faradayn antama. Sellainen ominaisuus on kaikilla eristäjillä (vrt. Sähkö). Faradayn mukaan eristäjät ovat kokoonpannut sähköä johtavista, mutta toisistaan eristetyistä molekyleistä. Vapaan sähkön vaikutuksesta eristäjän kukin tällainen molekyli joutuu dielektriseen polarisatsioniin, s. o. siinä positiivinen ja negatiivinen sähkö erkanevat molekylin eri päihin. Kun vierеisten molekylien toisiinsa sattuvien päinvastaisesti sähköisten päiden varaukset tekevät toisensa tehottomiksi, jäävät vaikuttamaan ainoastaan sarjan päässä olevien molekylien varaukset.

Sähkön kaukovaikutus voi olla tällaista molekylääristä jakaumista siinä väliaineessa, jonka kautta kaukovaikutus tapahtuu, samantapaista kuin ajatellaan olevan magneeteissa. Maxwell taas selittää d. p:n jonkinlaisen sähköisen kimmoisuuden avulla, jonka ominaisuuden hän otaksuu olevan vapaalla avaruuden eetterilläkin. Sähköinfluessin vaikutuksen alaiseksi joutuessa tapahtuu dielektrisessä kappaleessa sisäinen kimmoisuuden muutos. (vrt. Dielektrisiteettikonstantti.) *V. V. K.*

Dielektrinen polarisatsioni ks. Dielektrinen.

Dielektrisiteettikonstantti. Jos maahan yhdistetty johtaja (vrt. Sähkö) *B* lähestyy sähköistä kappaletta *A*, induseerautuu (ks. Sähköinduktsioni) tähän päinvastaista sähköä kuin mitä on *B*:ssä. Induseeratun sähkön paljous on riippuvainen paitsi sähköisten massojen suuruudesta ja niiden etäisyydestä myöskin niiden välillä olevan eristäjän laadusta. Jos väliaine on esim. rikkiä, on *B*:hen syntynyt sähkömäärä 4 kertaa niin suuri, kuin jos väliaine on ilmaa. Jonkin aineen dielektrisiteettikonstantti on silloin luku, mikä osoittaa *B*:n latauksen suhdetta, silloin kun johtajien välin täyttää puheena oleva aine, siihen *B*:n lataukseen, jolloin *A*:n ja *B*:n välillä on absoluuttinen tyhjyys. Kaasujen dielektrisiteettikonstantit poikkeavat vain vähän luvusta 1. *V. V. K.*

Dielytra *(Dicentra, Diclytra)* ks. Murtunut sydän.

Diem perdidi (lat.), „olen hukannut päivän". Suetoniuksen kertoman mukaan keisari Tituksen lausumat sanat, kun hän eräänä iltana huomasi, ettei sinä päivänä ollut tehnyt ainoatakaan hyvää tekoa.

Dieppe *[djep]*, kaupunki Luoteis-Ranskassa, Seine-Inférieuren departementissa, Englannin kanavaan laskevan Arques-joen suussa, 23,289 as. (1906). D:ssa, jossa erotetaan varsinainen kaupunki, Le Pollet'n kalastajakaupunki ja La Barren etukaupunki, on linna (nyk. kasar-

mina) v:lta 1435, goottil. kirkko, raatihuone kirjastoineen (25,000 nid.), museo ja teatteri. Harjoittaa koneiden, tupakan, pitsin, norsunluuja sarvitavarain valmistusta, laivanrakentamista, mereukulkua, kalastusta ja kauppaa (D:n satama on paraita Englannin kanavan varrella). Se on myös Ranskan eniten käytettyjä kylpypaikkoja. — Normannien perustama kaupunki, joka 1433 joutui Ranskalle, oli mahtava kauppakaupunki aina v:een 1694, jolloin englantilaiset ja hollantilaiset sen hävittivät. Hävitykseu jälkeen se pian kohosi uudelleen, mutta ei kuitenkaan kauan jaksanut kilpailla Le Havren kanssa.

Diermes (myös *Tiermes, Tirmes*), lappalaisten vanha ukkoseujumala (sana merkitsee myöskin itse ukkosta), jonka kunniaksi suuri puinen vasara pystytettiin lapin-kodan läheisyyteen. Kädessä niiuikään vasara oli tämä jumaluusolento tavallisesti kuvattuna lappalaisten noitarummuissa. Nämä seikat, samoinkuin lukuisat ukkosenjumalasta kerrotut tarut, viittaavat siihen, että puheenaolevan jumaluusolennon palveleminen lappalaisilla on kehittynyt muinaisskandinaavisen Thorin-palveluksen vaikutuksen alaisena. Itse nimitystä *Diermes* ei kuitenkaan toistaiseksi ole osoitettu lainaksi. Castrén on yhdistänyt seu ostjaakkien taivaanjumalan nimitykseen *Tūrm, Tōrom*. Ostjaakeista tavataan kuitenkin ainoastaan eteläisimmillä ukkosenpalvelusta ja niilläkin se mahdollisesti on vierasta alkuperää. — Toinen, skandinaaveilta lainattu ukkosenjumalan nimitys on lappalaisten *Hora-galles*. *Fr. Ä.*

Diervilla *(Weigelia), Caprifoliaceæ*-heimoon kuuluvia peusaita Pohj.-Ameriikasta ja Itä-Aasiasta. Muutamia lajeja, esim. *D. corœensis*ta (puutarhurien *Weigelia amabilis)* ja *D. floridaa (Weigelia rosea)*, molemmat itä-aasial. lajeja, viljellään puistoissa ja puutarhoissa kauniiden punaisteu kukkiensa vuoksi. *D. hybrida* nimitystä käytetään useista epävarmaa sukuperää olevista puutarhamuodoista. *(J. A. W.)*

Dies (lat.), päivä; määräpäivä. — Dies absolutionis („synninpäästön päivä"), kiirastorstai, jolloiu päästö kirkollisista rangaistuksista katolisessa kirkossa annetaan. — Dies academicus, päivä, jona yliopistossa ei luennoida. — Dies a quo, päivä, josta jokin sopimus saa lainvoiman; vastakohta dies ad quem, päivä, johonka asti voimassa-olo kestää. — Dies ater („musta päivä") l. dies religiosus l. dies nefastus, onneton päivä, muinaisajan roomalaisilla päivä, jolloin sotajoukot olivat kärsineet suuren tappion. — Dies caniculares, „koiran päivät", mätäkuu. — Dies feriati l. festi, juhlapäivät. — Dies intercalaris, karkauspäivä. — Dies iræ (ks. t.). — Dies natalis, syntymäpäivä. Dies novissimus, viimeinen päivä. — Dies Solis, Lunæ, Martis, Mercurii, Jovis, Veueris, Saturni (Sabbati), viikoupäivien latinaiset nimet.

Diesel *[dīzəl]*, Rudolf (s. 1858), saks. koneinsinööri, toimi eusin jäähdytystekniikan erikoistuntijana ja keksi sittemmin n. s. Dieselin-moottorin (ks. t.). D. on julkaissut muutamia tutkimuksia moottorien rakenteesta. *V. V-a.*

Dieselin-moottori *[dīzəlin-]*, keksijänsä R. Dieselin mukaan nimensä saanut polttomoottori, joka vaikuttaa n. s. nelitahtijärjestelmän mukaan (ks. Polttomoottori). Se eroaa tavallisista polttomoottoreista siinä, että toisen tahdin aikana ilma puristetaan työsilinterissä aina 35 ilmakehän paineeseen saakka, jolloin sen lämpötila nousee noin 500 asteeseen. Kolmannen tahdin alussa puserretaan pienen pumpun avulla polttoöljy hienonnettussa tilassa noin 45 à 60

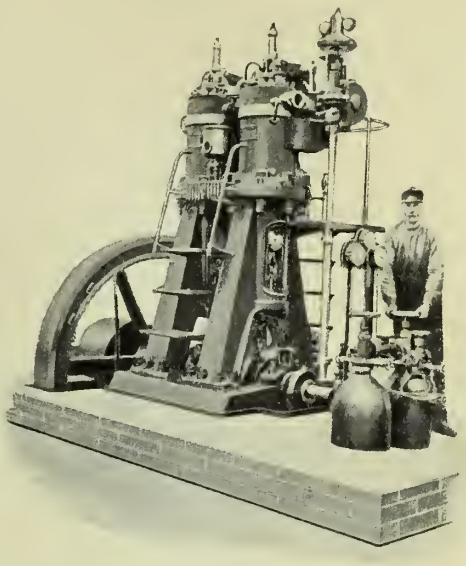

Kuva 1.

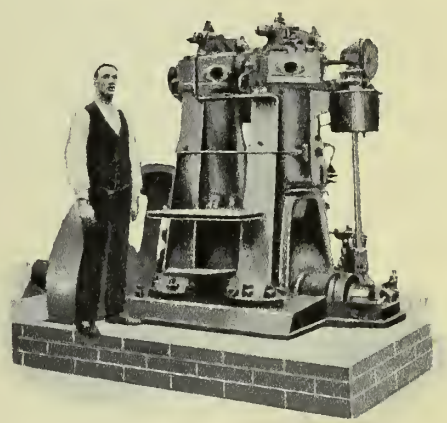

Kuva 2.

ilmakehän paineisena vähitellen silinteriin, jolloin se tässä vallitsevan korkean lämpötilan vaikutuksesta syttyy, muodostaen kaasuja. Koska polttoöljy vähitellen puserretaan silinteriin, ei koko määrä äkkiä syty (räjähdä) kuten tavallisissa polttomoottoreissa, vaan syttyy polttoöljy sitä myöten kuin se tulee silinteriin, joten paine jonkun aikaa pysyy muuttumattomana. Indikaattoripiirros tulee niinmuodoin olemaan höyrykoneitten indikaattoripiirrosten tapainen. D:n polttoöljyn menekki on 185-225 gr

tehollista hevosvoimaa ja tuntia kohti, kokonaisvaikutusmäärä $0{,}30$-$0{,}35$; vaikka tämä arvo onkin vähän korkeampi kuin tavallisten polttomoottorien, on D. kuitenkin ainoastaan osaksi vastannut niitä suuria toiveita, joita siitä aluksi oli. D. rakennetaan aina pystysuoraksi; silinterejä on tavallisesti 2, väliin 4:kin. — Kuva *1* esittää 50-hevosvoimaisen d:n vanhempaa mallia; kuva *2* 60-hevosvoimaisen d:n uutta mallia (ristikappale jätetty pois, joten kone on tullut matalammaksi ja tanakammaksi). *E. S-a.*

Dies iræ *[diēs īrē]* (lat., „vihan päivä"), alkusanojensa mukaan nimensä saanut, tuomiopäivää kuvaava latinainen virsi 13:nnelta vuosis. 14:nnellä vuosis. se otettiin säännölliseen käytäntöön hautausmessuihin (ks. Requiem), ja useat mestarit, esim. Mozart ja Berlioz, ovat sen säveltäneet suuremmoisen vaikuttavasti. *I. K.*

Dies nativitatis (lat.), syntymäpäivä (pyhimyksen): vanhalta ajalta periytyneen kirkollisen käsityksen mukaan marttyyrien kuolinpäivä oli heidän todellinen syntymäpäivänsä, he kun silloin ikäänkuin syntyivät uuteen iankaikkiseen elämään. D. n. sancti Henrici, Pyhän Henrikin syntymäpäivä, päivä, jona P. H. muistitiedon mukaan kärsi marttyyrikuolemansa, tammikuun 19 p., jota Suomessa keskiajalla vietettiin suurena juhlana. *K. Ö.*

Diespiter *[-ē'-]* (lat. *diēs* = päivä, ja *pater* = isä), päivän, valon, taivaan isä = Juppiter.

Diesterweg *[dīstervēh]*, Friedrich Adolf Wilhelm (1790-1866), saks. pedagogi. Oli johtajana ensin Märsin, sitten (v:sta 1832) Berliinin opettajaseminaarissa. Viimeksi mainitusta virasta hän tuli vapaamielisten mielipiteidensä takia pakoitetuksi pyytämään eroa, jonka sai 1850. Sen jälkeen D. toimi etupäässä kasvatusopillisena kirjailijana. D:llä on suuret ansiot Saksan kansakoululaitoksen järjestämisessä ja opettajasivistyksen kohottamisessa. Hän pyrki käytännössä toteuttamaan Pestalozzi'n kasvatusaatteita vaikuttaen herättävästi kansakoululaitoksen kehitykseen. Opettajana hän oli harvinaisen suosittu ja hänen pyrintönsä saavuttivat laajaa kannatusta. Mutta hänellä oli myös kiivaita vastustajia, ja varsinkin hänen mielipiteensä tunnustuksettomasta uskonnonopetuksesta herättivät paheksumista ja vastarintaa. Kasvatusopill. ajatuksiaan hän esitti etupäässä aikakauskirjassaan „Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht" (v:sta 1827) ja „Pädagogisches Jahrbuch" (v:sta 1851). — [Rein, „Encykl. Handb. d. Päd. II", (2:nen pain.).] *O. M-e.*

Dieterici *[dīterī'si]*. 1. Karl Friedrich Wilhelm D. (1790-1859), saks. tilasto- ja taloustieteilijä, otti insinööri-maantieteilijänä osaa vv. 1813-15 sotaretkiin Ranskaa vastaan, tuli 1820 virkamieheksi kultusministeriöön, oli sen ohessa v:sta 1834 valtiotieteiden professorina Berliinin yliopistossa ja v:sta 1844 Preussin tilastollisen toimiston päällikkönä. Hänellä on suuret ansiot Preussin tilaston järjestäjänä ja kehittäjänä uudenaikaiselle kannalle. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Statistische Übersicht der wichtigsten Gegenstände des Verkehrs und Verbrauchs im preussischen Staate und im Zollverein" (1838-57); „Der Volkswohlstand im preussischen Staate" (1846); „Über den Begriff der Überbevölkerung" (1849) ja „Handbuch der Statistik des preussischen Staates", jonka lopullisesti julkaisi hänen poikansa Karl D. (1861). *J. F.*

2. Friedrich D. (1821-1903), saks. orientalisti, oli arabian kielen prof. Berliinissä. D. on julkaissut suuren joukon arabialaista filosofiaa, kieliteidettä ja kirjallisuutta koskevia tekstejä ja itsenäisiä teoksia, m. m. „Die Naturanschauung und Naturphilosophie der Araber im 10. Jahrh." (1861 ja 1876), „Die sogenannte Theologie des Aristoteles" (1882; saksaksi 1883), „Die Abhandlungen der Ichwân-essafâ" (1883-86), „Alfârâbîs philosophische Abhandlungen" (1890), „Handwörterbuch zum Koran und Thier und Mensch" (1881 ja 1894) ja itämaalaisen romaanin „Mirjam" (1886). *K. T-t.*

Dietetiikka dieetti- l. ravintojärjestysoppi. ks. Dieetti.

Dietrichin-tarina on keskiajalla Saksassa ja Pohjoismaissa laajalta levinnyt tarina, jonka sankarina on „Dietrich (Diderick) von Bern", tarinan piiriin siirtynyt itägoottien kuningas Teoderik, k. 526 (ks. t.). Bern on väännös Veronan kaupungin nimestä, jossa Teoderik usein oleskeli. Tarinan mukaan D:n täytyy paeta setäänsä Ermrichiä hunnien kuninkaan Etelin (Attilan) luoksi. Siellä hän ja hänen seuralaisensa, joista etevin on hänen vanha kasvattajansa ja ystäväänsä Hildebrand, kauan oleskelevat, kunnes D:n vihdoin onnistuu voittaa Ermrich ja saada valtakuntansa Italiassa takaisin. D:n-tarina on sekaantunut toisiin keskiajan tarina-aiheihin, esim. Nibelungenliediin ja pohjoismaiseen Völsunga-tarinaan, ja on synnyttänyt itse suuren tarinaryhmän, johon kuuluvat Hildebrandin-runo (tarinan vanhimpia jäännöksiä, jo 9:nneltä vuosis.), kertomus D:stä ja hänen tovereistaan „Dietrich und seine Gesellen", Waltherin ja Hildegundin runo y. m. [K. Meyer, „Die Dietrichssage in ihrer geschichtlichen Entwickelung"; O. Klockhoff, „Studier öfver Tidreks saga af Bern".] *K. G.*

Dietrichson *[dī-]*, Lorentz Henrik (s. 1834), norj. yliopistonopettaja, esteetikko ja kirjallisuushistorioitsija. Oleskeli 1859-75 Ruotsissa, ensin dosenttina Upsalassa, sitten taidehistorian professorina Tukholmassa. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Læredigtet i Nordens poetiske literatur" (1860), „Den bildende kunst i dens förhold til religionsformerne" (1861), „Johan Ludvig Runeberg, ett skaldeporträtt" (1864), „Omrids af den norske poesies historie" (1866-69), „Det skönas verld" (1870), „Den norske træskjærerkunst" (1878). V. 1875-76 hän toimitti aikakauskirjaa „Tidskrift för bildande konst och konstindustri".

Dietz *[dīts]*, Feodor (1813-70), saks. taidemaalari, herätti aikoinaan suurta huomiota ihannoiduilla historiallisilla maalauksillaan, joista mainittakoon „Max Piccolomini'n kuolema", „Kustaa II Aadolf Lützenillä", „Maria Eleonora Kustaa Aadolfin ruumisarkun ääressä", „Napoleonin yöllinen sotaväenkatselmus" ja „Blücher matkalla Pariisiin". Vv. 1848-49 hän otti vapaaehtoisena osaa Slesvig-Holsteinin sotaretkeen ja maalasi sitten joukon nykyaikaisia taistelukuvia, jotka kumminkin ovat hänen historiallisia maalauksiaan heikompia. V. 1862 D. nimitettiin

Karlsruhen taideakatemian professoriksi. Taiteilijana hän oli täysverinen romantikko ja realismin ankara vastustaja. *F. L.*

Dietz *[dīts]*, Robert (s. 1844), saks. kuvanveistäjä, onnistunut varsinkin hauskasti keksittyjen ja yksityiskohdissaan luonnonmukaisten suihkukaivojen luojana. Sellaisia ovat „Hanhenvaras" sekä monihenkilöiset „Tyyni vesi" ja „Myrskyinen vesi", kaikki Dresdenissä, jonka taideakatemiassa D. v:sta 1891 on professorina. *F. L.*

Dietzel *[dī-]*, Heinrich (s. 1857), saks. taloustieteilijä, v:sta 1890 professorina Bonnissa, on erityisesti kiinnittänyt huomiota taloustieteen teoreettisiin kysymyksiin, pitäen yksityisseikkojen tutkimuksen ohella taloudellisten käsitteiden ja niistä johdettujen yleisten lakien teoreettista syventämistä erittäin tärkeänä. Hänen tutkimuksistaan mainittakoon: „Über das Verhältniss der Volkswirtschaftslehre zur Sozialwirtschaftslehre" (1882); „Karl Rodbertus" (1886-88), kesken jäänyt „Theoretische Sozialökonomik" (1895), „Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit" (1903). *J. F.*

Dieu et mon droit *[diö' e mō druā']* (ransk.), „Jumala ja oikeuteni", Englannin kruunun mielilause.

Dieulafoy *[diölafua']*, Georges D. (s. 1840), ransk. lääkäri, lääketieteen professori Pariisissa ja Hôtel Dieu sairaalan ylilääkäri. Tärkeimmät teokset: „De la mort subite dans la fièvre typhoïde"; „Traité de l'aspiration des liquides morbides"; „De la thoracocentèse par aspiration dans la pleurésie aiguë"; „Manuel de pathologie interne". *M. O-B.*

Diez *[dīts]*, Friedrich (1794-1876), romaanisen kielitieteen perustaja. Opiskeli alkuaan klassillista filologiaa; siirtyi, oltuaan 1813 mukana sotaretkellä Ranskassa, uusien kielten ja kirjallisuuksien alalle; tuli 1830 germaanisten kielten professoriksi Bonniin. Esikoisteos: „Altspanische Romanzen" (1821). Muinais-Provencen siromuotoinen, varhain kukoistanut ja varhain kuihtunut kirjallisuus ja kieli, laaja tutkimusala, jonka Rainouard vast'ikään oli avannut tieteelle, ja jolle D:n johdatti Goethe, on aiheena teoksissa „Über die Minnehöfe" (1825), „Die Poesie der Troubadours" (1826, 2:nen pain. 1883), „Leben und Werke der Troubadours" (1829, 2:nen p. 1882). D:n pääteoksina ovat kaksi viimeksimainittua sekä etenkin „Grammatik der roman. Sprachen" (1836-38, 3 nid.; 5:s p. 1885) ja „Etymologisches Wörterbuch der roman. Sprachen" (1853, 2 nid.; 5:s p. 1887, johon „Index", tehnyt Jarník, 2:nen p. 1889) — suuressa ja pienessä tarkkaa, raivaavaa työtä, joka perustavasti selvitti, vieläpä useita yksityiskohtia myöten, mitenkä romaaniset pääkielet ovat latinasta kehkeytyneet. Muita teoksia: „Altromanische Sprachdenkmale" (1846), „Über die erste portugiesische Kunst- und Hofpoesie" (1863), „Romanische Wortschöpfung" (1875). — Diezin ihailijain perustama kansainvälinen „Diez-Stiftung" Berliinissä antaa joka 4:s vuosi 2,000 Rmk:n palkinnon parhaasta romaanista filologiaa koskevasta teoksesta. *O. J. T.*

Diez *[dīts]*, Wilhelm (1839-1907), saks. taidemaalari ja kuvittaja, opiskeli Münchenissä, m. m. lyhyen ajan Pilotyn johdolla. Hänen parhaat taulunsa ovat pieniä, vanhojen hollant. mestarien tapaan maalattuja laatukuvia esittäen siroja ja vilkkaita renessanssi- ja rokokopukuisia seurueita luonnon helmassa tai myöskin 30-vuotisen sodan kirjava-asuisia palkkasotureja ja kaupustelijoita. Aiheittensa ja käsittelynsä vuoksi hän on saanut lisänimen „Saksan Meissonier". Hän on piirtänyt kuvia Schillerin 30-vuotisen sodan historiaan ja useihin muihinkin julkaisuihin. Münchenin taideakatemian professorina v:sta 1872 hän kokosi ympärilleen erityisen Diez-koulukunnan; sitäpaitsi hän on antanut opetusta monelle Saksan nykyään elävistä etevimmistä taiteilijoista. *F. L.*

Difenyli-amiini, hiilen, vedyn ja typen kem. yhdistys ($C_{12}H_{11}N$), aromaattinen, sekundäärinen amiini, jota saadaan kun aniliinia kuumennetaan suolahappoisen aniliinin kera. Jähmeä, valkoinen aine, sulamisp. 54°. Jos d:a liuotetaan suolahappoon ja lisätään siihen tippa savuavaa typpihappoa, tulee liuos siniseksi. Sininen väritys saadaan myös, jos difenyli-amiinin rikkihappoliuokseen lisätään typpihapokelinosta. Tätä reaktsionia käytetään typpihapokkeen näyttämiseksi esim. kaivovedessä. *W. B.*

Diffalco *[-a'-]* (it.), vähennys sovitusta kanppahinnasta, kun tavaran laatu huomataan puutteelliseksi.

Differenssi (ransk. *différenee* < lat. *differe'ntia*), eroavaisuus, ero.

Differenssilaskento (< ransk. *différence*), se matematiikan osa, mikä käsittelee muuttuvaisten suurciden differenssejä. Differenssillä tarkoitetaan yleensä kahden suureen eroa; siten on esim. 2 lukujen 7:n ja 5:n differenssi. Ahtaammassa merkityksessä differenssi on se lisäys, minkä funktsioni (ks. t.) saa, kun vapaasti muuttuva saa määrätyn lisäyksen. Differenssilaskennon tarkoituksena on määrätä differenssit, kun funktsionit ovat tunnetut, taikka päinvastoin. Siitä on suurta hyötyä laskettaessa sarjojen summia, numerotauluja, todennäköisyyslaskennossa, y. m. D:n keksijä on Taylor (1715) ja sitä ovat edelleen kehittäneet Lagrange ja Laplace. *(V. V. K.)*

Differentsiaali (ransk. *différentiel* < lat. *differe'ntia* = ero). *Matem.*, ks. Differentsiaalilaskento. — *Fys.*, d. tarkoittaa jonkin pääsanan yhteydessä (d.-pyörästö, d.-ruuvi j. n. e.) koneista puhuttaessa, että jokin liikunta on tulos kahdesta päinvastaisiin suuntiin vaikuttavasta voimasta. *(V. V. K.)*

Differentsiaalibarometri ks. Differentsiaali-ilmapuntari.

Differentsiaalidiagnoosi (lat. *differe'ntia* = ero, ja diagnoosi, ks. t.), erotusdiagnoosi: toisiaan jossakin suhteessa hyvin läheisesti muistuttavien tautien toisistaan erottaminen ja oikeaksi tunteminen.

Differentsiaalihavainto, mikrometrihavainto, millä tähtitieteessä määrätään tuntemattoman tähden asema toisen, asemaltaan tunnetun tähden suhteen. Määrätään joko rektasensioni- ja deklinatsionierot tai, kuten kaksoistähdissä tehdään, mitataan distanssi ja positsionikulma. *(V. V. K.)*

Differentsiaali-ilmapuntari, vnorimatkoilla helposti mukana kuljetettava ilmapuntari, missä

ilmanpaine määrätään suljetun ilmamassan tiheyden muutoksista. *(V. V. K.)*

Differentsiaalilamppu ks. Sähkölamppu.

Differentsiaalilaskento, on se korkeamman matematiikan osa, mikä käsittelee funktsionien derivaattoja. Jos y on x:n funktsioni, $y = f(x)$, ja x saa lisäyksen Δx, lisääntyy y:kin suureella Δy. Jos Δx lähestyy arvoa 0, lähenee yleensä Δy:kin samaa arvoa, sitävastoin suhde $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ saa määrätyn raja-arvon, mitä merkitään $\frac{dy}{dx}$ tahi $f'(x)$ ja sanotaan annetun funktsionin derivaataksi. Derivaatasta voidaan johtaa edelleen toinen derivaatta, mitä merkitään $\frac{d^2y}{dx^2}$ tai $f''(x)$, tästä edelleen kolmas $d.$, j. n. e. Suure dy eli $f'(x)\,dx$ on y:n differentsiaali. Funktsionin differentsiaalin etsimistä sanotaan funktsionin differentsieeraamiseksi. Yhtälö, missä on funktsioni ja sen derivaattoja, on differentsiaaliyhtälö. D:n keksivät Leibnitz ja Newton 17:nnen vuosisadan loppupuoliskolla. Se on melkein koko korkeamman matematiikan perustana. Sitäpaitsi sillä on laaja käytäntö melkein kaikilla fysiikan aloilla. *(V. V. K.)*

Differentsiaalilämpömittari l. differentsiaalitermometri. ks. Lämpömittari.

Differentsiaalipyörästö ks. Väkipyörä.

Differentsiaaliruuvi ks. Ruuvi.

Differentsiaalitariffi ks. Erotustariffi.

Differentsiaalitermometri ks. Lämpömittari.

Differentsiaalitulli (ransk. *différentiel* < lat. *differe'ntia* = eroavaisuus) ks. Erotustulli.

Differentsiatsioni (< lat. *differe'ntia* = ero) l. magmadifferentsiatsioni, *geol.*, magman jakaantuminen kemiallisesti erilaisiin osiin, jotka siten jähmettyvät erilaisiksi eruptiivivuorilajeiksi. *P. E.*

Biol., ks. Erilaistuminen.

Difficile est satiram non scribere *[-fi' -ti'-nōn skrī-]* (lat.), „on vaikeata olla kirjoittamatta (siitä) ivarunoa", Juvenaliksen satiireista (I,30) usein lainattu lauselma.

Difflugia, juurijalkaisiin alkueläimiin kuuluva suku, jonka lukuisat makeassa vedessä elävät lajit rakentavat hiekkapalasista yksikammioisen, muodoltaan vaihtelevan kuoren; pseudopodiot ovat sormimaisia. *K. M. L.*

Diffraktsioni (lat. *diffra'ctiō* < *diffri'ngere* = murtaa rikki) ks. Valontaipuminen.

Diffusioni (lat. *diffū'siō).* 1. *Kem.*, kaasujen tai nesteitten sekoittuminen toisiinsa tai liuonneitten aineitten hajaantuminen liuottimeen. Kauimmin on ollut tunnettu kaasujen d. Se on riippuvainen kaasumolekylien omasta liikkeestä. Nykyään yleisesti tunnustetun kineettisen kaasuteorian mukaan arvellaan kaasujen olevan kokoonpantuja molekyleistä, jotka suurella nopeudella liikkuvat kaikkiin suuntiin. Jos siis joku kevyt kaasu on jonkun tiheämmän kaasun päällä, tunkeutuvat kevyemmän kaasun molekylit tiheämmän kaasun molekylien välitse ja päinvastoin, kunnes lopulta saadaan aivan tasa-aineinen kaasuseos. Kineettisen kaasuteorian mukaan on kaasujen diffusioninopeus samoin kuin niiden sisäinen kitka ja lämmönjohtokyky riippuvainen kaasumolekylien keskimääräisen matkan pituudesta, joka taas on kääntäin verrannollinen kaasujen tiheyteen. Graham on näyttänyt, että samaan kaasuun sekoittuvat eli diffundeeraavat eri tiheät kaasut saman lämpötilan ja paineen vallitessa nopeudella, joka on kääntäin verrannollinen niiden tiheyksien neliöjuuriin. Kaasujen d. saattaa myös tapahtua huokoisten seinämien lävitse, jolloin yllämainittu laki myöskin pitää paikkansa. Myöskin nesteiden d. on riippuvainen molekylien liikkeestä. Tarkimmin tutkittu on n. s. hydrodiffusioni eli liuenneitten aineitten jakaantuminen itse liuottimessa. Jos johonkin liuokseen varovasti kaadetaan itse liuotinta, niin liuennut aine vähitellen hajaantuu koko nesteeseen, kunnes neste on aivan tasa-aineinen. Kaasujen d. tapahtuu nopeasti, nesteitten sitävastoin varsin hitaasti riippuen siitä suuresta vastuksesta, jonka liuenneitten aineitten molekylien on voitettava niiden siirtyessä liuottimeen. Liuoksia ja puhtaita nesteitä voidaan erottaa toisistaan käyttämällä seinämiä, joilla on erilainen läpäisemiskyky. Muutamista aineista valmistetut seinämät päästävät lävitsensä ainoastaan liuoksen ja kristalloidien (kiteisten aineitten) molekylejä, mutta eivät läpäise kolloideja (ei-kiteisiä aineita) arvatenkin siitä syystä, että näiden molekylit ovat niin suuria ja että tällaiset aineet eivät muodosta varsinaisia liuoksia vaan mekaanisia seoksia liuottimen kanssa. Tällaisia aineita käytetään koneisiin n. s. dialysaattoreihin, joiden avulla kristalloidit voidaan erottaa kolloideista (vrt. Dialyysi). On olemassa myös sellaisia aineita, jotka läpäisevät ainoastaan liuottimen molekylejä. Tällaisia aineita ovat useat eläin- ja kasviketot, varsinkin elävän protoplasman ulkokelmu, keinotekoisista samantapaisista mainittakoon kupariferrosyanidi. Huomattava kuitenkin on, että näistä aineista valmistetut seinämät ovat läpäisemättömiä vain määrättyihin aineihin nähden.

2. *Fys.* Valon epäsäännöllinen heijastuminen. Auringon diffusionista johtuu yleinen päivänvalo. *W. B.*

Diffuusi (lat. *diffū'sus* < *diffu'ndere* = vuodattaa eri tahoille), hajoitettu, esim. hajavalo, pilvistä, ilmasta ja esineistä heijastava päivänvalo. — *Lääket.*, yleinen.

Difteria (ransk. *diphtérie* l. *diphtérite* < kreik. *diphthe'rā* = vuota), kurkkumätä (ks. t.).

Difteritis (vrt. Difteria), ks. Kurkkumätä.

Diftongi (kreik. *diphthongos),* kaksoisääntiö, kahden samaan tavuun kuuluvan eri vokaalin yhdistys, esim. *uo (suo), au (naula), äy (käy), ai (sai).* Ainoastaan *i*-loppuisia diftongeja esiintyy suomessa sanan ensi tavua edempänä.

Difyserkkinen ks. Pyrstö.

Digenis Akrites *[-kri'-],* myös Akritas, bysanttilainen eepos 11:nneltä vuosis., kuvailee bysanttilaisen ylimyksen Basilius Digenis Akriteen (*akrites* = rajakreivi) tarumaisia voiman- ja urhoollisuudennäytteitä taistelussa muhamettilaisia vastaan Eufratin tienoilla ja hänen lemmenseikkailujaan. Runoelma oli keskiaikana levinnyt yli koko Vähän-Aasian ja Kaakkois-Euroopan sekä oli tunnettu Venäjälläkin. Sen

kreikkalaisen tekstin ovat ensinnä julkaisseet Sathas ja Legraud (1875). *J. J. M.*

Digerdöd *[dīgerdöd]* (ruots.) ks. Isorutto.

Digereerata (lat. *dīge'rere* = viedä erilleen), sulattaa ravintoa; myöskin jonkin kiinteän aineen hautominen sopivan lämpöisessä nesteessä jotakin tarkoitusta varten. *M. O-B.*

Digestioni (lat. *dīge'stiō*), ruoansulatus (ks. t.).

Digestit (lat. *dīge'sta* < *dīge'rere* = jakaa), pandektit (ks. t.) vrt. Corpus juris ja Roomalainen oikeus.

Digestiva (vrt. Digestioni), ruoansulatusta edistävät aineet.

Digitaalikompressioni (lat. *digitus* = sormi, ja *compre'ssiō* = puristaminen), verenvuodon tyreyttämiseksi sormin toimitettu haavoittuneen valtimon puristaminen.

Digitalis purpurea.

Digitalis purpurea, sormustinkukka, naamakukkaisten heimoon kuuluva yrtti Länsi-Euroopan (Sardiuiasta Skotlantiin ja Etelä-Skandinaaviaan) metsäisistä vuoriseuduista. Lehdet puikeita tai puikeansuikeita, nyhälaitaisia, vuorottaisia. Kukat punaisia, suuria, vähän vinosti kellomaisia. Yleinen puutarhakasvi. Villin, kukkivan kasvin lehdistä valmistetaan infusionia, jota sisältämäinsä alkaloidien (digitaliini, digitoksiini, digitoniini) vuoksi käytetään sydämenlääkkeenä. *(J. A. W.)*

Digitigrada ks. Varvastujat.

Digitus (lat.), sormi, varvas; d. hippocraticus, sydänvikaa tahi keuhkotautia potevilla tavattava sormien viimeisten nivelien tai sormien päitten paksuneminen.

Digniteetti (lat. *dignitās* < *dignus* = arvokas), virka-arvo; potenssi. — Dignitääri (ransk. *dignitaire*), arvohenkilö, ylimys.

Digraphis ks. Phalaris.

Digressioni (lat. *dīgre'ssiō* = ero), poikkeaminen aineesta tai asiasta; *tähtit.*, kiertotähden ja auringon välinen näkökulma. Myöskin cirkumpolaaritähden suurin poikkeama meridiaanista länteen tai itään, on apuna meridiaania määrätessä. *(V. V. K.)*

Digynia ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Dii majorum gentium l. Di m. g., myös Di(i) maiores (lat.), korkeammat jumalat; kuvann. ylhäisö.

Dii minorum gentium l. Di m. g., myös Di(i) minores (lat.), alemmat jumalat; kuvann. alhaiso.

Diiva (it. *dīva* < lat. *dīvus*, femin. *dīva* = jumalainen, arvonimi, jota alkuaan käytettiin Rooman keisarinnoista), yleisesti suosittu laulajatar, „näyttämön tähti".

Dijon *[dižõ']*, Côte-d'Orin departementin lujasti linnoitettu pääkaupunki Itä-Ranskassa, hedelmällisessä seudussa Canal-de-Bourgognen ja Ouchen varrella, 74,113 as. (1906). Kaupungissa on goottil. tuomiokirkko S:t Beuigne (1280-88), jossa romaanilainen krypta ja 96 m korkea torni. Burgundin herttuoiden vanha palatsi (nyk. raatihuoneena), yliopisto, kirjasto (100,000 nid.), museo, musiikki- ja taideopisto sekä useita kouluja. Harjoittaa viini-, likööri-, hedelmä-, jauho- ja viljakauppaa. — D., roomal. *Dibio* l. *Castrum Divionense*, kuului aikoinaan Langres'in piispoille, joutui sitten D:u kreiveille, näiltä Burgundin herttuoille (Burgundin pääkaupunkina v:sta 1179) ja 1477 vihdoin Ranskalle. V:n 1870-71 sodan aikana oteltiin D:sta useita kertoja. *V. v. F.*

Dike *[-kē]* (kreik.), oikeus, olennoituna Oikeuden jumalatar, esiintyy kreik. mytologisessa järjestelmässä yhtenä vuodenaikojen vaihtelua ja luonnossa vallitsevaa järjestystä edustavista Hora i-haltijattarista (Hesiodoksen mukaan Dike, Ennomia, Eirene), ja on sellaisena Zeukseu ja Themiin (ks. Themis) tytär. Runoudessa D:ä joskus kuvataan mahtavaksi Zeuksen rinnalla istuvaksi jumalattareksi. Uskonnossa D:n palvelus oli verrattain heikosti kehittynyt. *O. E. T.*

Dikliininen, *kasvit.*, yksineuvoinen (ks. t.).

Dikogamia ks. Pölyytys.

Dikotomia (kreik. *dikha* = kahtia, ja *temnein* = leikata), kahtiajako. *Kasvit.*, ks. Haarautuminen.

Dikotyledonit ks. Kaksisirkkaiset

Dikroiittinen (kreik. *dikhro'os*), kaksivärinen. ks. Dikroismi. — Dikroiittinen huntu syntyy valokuvauksessa bromihopealevyille, jos kehitysneste sisältää jotakin bromihopeaa liuottavaa ainetta. Negatiivit, joihin tällainen vika on syntynyt, näyttävät läpikatsottaessa punertavilta, heijastuvassa valossa vaaleanvihreiltä.

Dikroismi (kreik. *dikhro'os* = kaksivärinen), kaksivärisyys, sellainen eräissä kristalleissa havaittu ominaisuus, että kristallinakselia pitkin kulkenut väri on toisenkaltaista kuin kohtisuorassa suuunassa akselia vastaan kristallin läpi kulkenut valo. Tällaisia kristalleja sanotaan dikroiittisiksi. vrt. Polykroismi.

Dikroottinen vrt. Dikrotia.

Dikroskooppinen luuppi (kreik. *dikhro'os* = kaksivärinen), Haidingerin suunnittelema kone, mikä yhtaikaisesti näyttää mineraalinäytteen molemmat eri akselivärit. *(V. V. K.)*

Dikrotia, dikrotismi (kreik. *dikrotos* = kaksi kertaa peräkkäin lyövä), kaksilyöntinen suoni, jossa yhtä sydämen lyöntiä vastaa kaksi aaltoa valtimossa, joista toinen, edellinen, on suurempi, toinen, jälkimäinen, pienempi. *M. O-B.*

Diksiini (boksinahka, koriini, groisiini) kromiparkitusta käyttämällä valmistettu notkea, kevyt ja luja nahka, jota tuodaan varsinkiu Pohjois-Ameriikasta (vrt. Nahka ja Nahkateollisuus.) *W. B.*

Diktaali ks. Duc d'Albe.

Diktaami (kesk. lat. *dictāmen* < *dictāre* = sanella), sanelu.

Diktaatti (lat. *dictā'tum*), saneltu tehtävä.

Diktaattori (lat. *dictā'tor*), rajattomalla vallalla varustettu virkamies, jonka erinomaisten asianhaarain vaatiessa Rooman senaatti määräsi enintään 6 kuukauden ajaksi (ensi kerran 498 ja viimeisen 202 e. Kr.). Sen jälkeen on d:n-

nimeä käytetty (jo Roomassakin) nimityksenä henkilölle, joka joksikin ajaksi, esim. vallankumouksessa, on saanut tai anastanut itselleen rajattoman vallan.

Diktatuuri (lat. *dictātū'ra*), diktaattorin (ks. t.) virka tai valta.

Dikte *[-tē]*, vuoristo Kreetau itäosassa (korkein huippu 2,150 m). Muinaisen Lyttos-kaupungin yläpuolella on vuoressa syvä ja laaja luola, joka Hesiodoksen mukaan oli Zeuksen syntymäpaikka. Luolasta on löydetty muinaiskreettalaista kulttuuria, varsinkin uskontoa, valaisevia esineitä, esim. kivinen juomanhri-pöytä, jossa on muinaiskreettalaisia piirtokirjoituksia, joukko pieniä pronssisia kaksiteräisiä kirveitä (muinaiskreett. uskonnollisia symboleja) y. m. *O. E. T.*

Dikteerata (lat. *dictā're* = sauella), sanella kirjoitettavaksi; määrätä.

Diktsioni (lat. *dictiō* < *dīcere* = sanoa), kirjoitustapa, lausunta- t. ilmaisutapa l. -muoto.

Diktynna (lat. Dictynna), kreettalainen jumalatar, jota myöhemmin pidettiin samana kuin Artemis.

Diktys Kreettalainen, oletettu kreik. kirjailija, oli muka Idomeneuksen seuralaisena mukana Troian sodassa ja kirjoitti siitä suorasanaisen kertomuksen; tämä muka löydettiin Neron aikana. Tallella on erään Septimiuksen 4:nnellä vuosis. j. Kr. tekemä latinalainen käännös. On epäilty, onko kreikkalaista alkuteosta oliut olemassakaan; mutta äskettäin on kreik. tekstin katkelma löydetty Egyptistä ja julkaistu (1907). Katkelma on kirjoitettu 2:sella vuosis. j. Kr.; itse teos on kenties syntynyt Neron aikana. Se on vaikuttanut paljon bysanttilaiseen ja keskiaikaiseen Troian taruun. *O. E. T.*

Dilatatsioni (lat. *dīlātā're* = laajentaa). 1. *Fys.*, laajeneminen, etenkin lämmön aiheuttama. Yleensä kaikki aineet laajenevat lämmössä. Poikkeuksen tekevät vesi 0° ja + 4° C välillä sekä jotkut suolaliuvokset ja lejeeringit lähellä sulamispistettääu. D:n mitta, dilatatsionikoeffisientti on lisäys, jonka kappaleen pituuden, pinnan tai tilavuuden yksikkö saa lämpötilan noustessa 1°. *V. V. K.*

2. *Lääket.*, laajennus, laajeneminen (ks. t.) esim. mahalaukun, sydämen, verisuonen; myöskin tahallaan, jonkiu kirurgisen kojeen — dilataattorin — avulla parannustarkoituksessa toimitettu, esim. emänsuun d. *M. O-B.*

Dilatometri (lat. *dīlātā're* = levittää, ja kreik. *metron* = mitta), kapeakaulainen lasiastia, jota käytetään tutkittaessa nesteiden laajenemista lämmön vaikutuksesta. *W. B.*

Dilemma (myöh.-kreik. *dilēmma* = „kaksi-otaksuma" eli kahtia jaettu olettamus), *log.* kaksijakoinen n. s. hypoteettis-disjunktiivinen päätelmä *modo tollente*, s. o. päätelmä, jossa todistetaan, että eräästä olettamuksesta välttämättä johtuisi jompikumpi kahdesta vaihtoehdosta ja nämä molemmat kumotaan, joten alkuoletlamus on osoitettu mahdottomaksi. — Tavall. kielenkäytössä: vaikea vaali, ahdinko, pula. *A. Gr.*

Diletantti (it. *dilettā'nte* < *dilettā're* = huvittaa), henkilö, joka harjoittaa taidetta tai tiedettä yksinomaan huvikseen eikä ammattinaan tai elämäntehtävänään. Sanalla on usein halventava merkitys (tuhrija). — Diletanttismi, taiteen tai tieteen harjoittaminen etupäässä omaksi huviksi ilman erikoisia ammattitaidon tai pätevyyden vaatimuksia; puutteellinen teknillinen koulutus. Tähän sanaan liittynyt pintapuolisuuden merkitys ei ole alkuaan kuulunut sen ilmaisemaan käsitteeseen.

Diligenssi (ransk. *diligence* < *diligent* = ahkera, nopea, < lat. *dīligens* = huolellinen, tarkka), nelipyöräiset, 2-6 hevosen vetämät umpivaunut matkustavien, näiden matkakapineiden ynnä postin kuljettamista varten toisistaan suhteellisen loitolla olevien paikkojen välillä; postivaunu (ks. kuvataul. Ajoneuvoja II). vrt. Posti.

Dilke *[dilk]*, Sir Charles Wentworth (s. 1843), engl. kirjailija ja valtiomies. Teki 1866-67 matkan maan ympäri, jonka johdosta julkaisi 2-nid. teoksen „Greater Britain". Teoksessa, joka sai tavattoman menestyksen, D. vilkkaalla tavalla käsittelee ainettaan Englannin maailmanvallan näkökannalta, ilmanalan vaikutusta rotuun, rodun vaikutusta hallitusmuotoon. Jo 1868 D. valittiin alahuoneeseen, jossa liittyi äärimäisiin radikaaleihin; tuli 1880 ulkomaanasiain alivaltiosihteeriksi, 1882 paikallishallintoviraston presidentiksi, jossa virassa hän varsinkin innolla toimi työväestön asunto- ja terveysolojen parantamiseksi. Luovuttuaan Gladstonen ministeriön mukana virastaan hän jäi, häntä vastaan vireillä olleen avioeroa koskevan häväistysjutun johdosta, pois uudesta kabinetista. Ensin tuomio oli vapauttava, mutta sitten D. tuomittiin 1886 aviorikoksesta, menettäen vaalisijansa; v:sta 1892 D. on jälleen ollut alahuoneen jäseuenä. D. on julkaissut, paitsi suurta matkateostaan, henkevän poliitt. satiirin „The fall of prince Florestan of Monaco" (1874), „The present position of European polities" (1887), „The British army" (1888), „Problems of Greater Britain" (2 os., 1890). *S. N.*

Dillenius, Johann Jakob (1687-1747), saks. kasvitieteilijä, kuoli Englannissa Oxfordin yliopiston professorina. Sammaltentutkija. Teoksia: „Hortus Elthamensis" (1732), „Historia muscorum" (1741). *(J. A. W.)*

Dilli ks. Auethum.

Dilling, Lars (1848-87), norj. kirjailija, on tullut tunnetuksi huumorillisten pikkuporvarinelämää esittävien kertomustensa kautta, joista maiuittakoon: „Hverdagsmennisker" (I. II, III), „Gjennem lorgnetten" (I, II, III). „Begavet". „Fra Tyskland og Belgien".

Dillingen. 1. Kaupunki Etelä-Baierissa, Schwabenin hallitusalueella, Tonavan varrella, 6,162 as. (1905). D. oli aikaisemmin Augsburgin piispojen asuinpaikkana. Vv. 1549-1804 oli siellä jesuiittain johtama yliopisto. — D. joutui Baierille 1803. — 2. Kylä Preussissa, Trierin hallitusalueella, Primsin varrella, 5,326 as. (1900). Suuri rautatehdas.

Dillmann, Christian Friedrich August (1823-1894), saks. orientalisti ja protestanttinen teologi, v:sta 1860 itämaisten kielten prof. Kielissä, v:sta 1864 teologian prof. Giessenissä ja v:sta 1869 V:n T:n eksegetiikan prof. Berliinissä. D. oli parhaimpia etiopian kielen tuntijoita; julkaissut: „Bueh Henoch" (1851-53), „Bueh der Jubiläen" (1849-59), „Bueh Adam" (1853), „Biblia veteris testamenti æthiopica" (1853-94), „Grammatik der äthiop. Sprache" (1857; 2:n pain. julk. Bezold 1899) ja „Lexicon

linguæ æthiopicæ" (1865). Teologina D. selitti useita Vanhan testamentin kirjoja ja kirjoitti „Über den Ursprung der alttestam. Religion" (1865), „Über die Propheten des alten Bundes" (1868), „Handbuch der alttestam. Theologie" (1895) y. m. *K. T-t.*

Dillon *[dilən]*, John (s. 1851), irl. natsionalistien pääjohtajia, liittyi Homerule-puolueen synnyttyä 1870-luvun lopulla innolla tähän poliittiseen liikkeeseen, valittiin 1880 Tipperarysta alihuoneeseen ja herätti puoluckumppaniensa joukossa heti huomiota yltiökansallisten aatteidensa hurjuudella ja tulisella kaunopuheisuudellaan. Vangittiin kapinallisten puheittensa vuoksi useita kertoja. Toimi alussa Parnellin rinnalla, joskin hänen vaatimuksensa tähtäsivät kauemmas kuin tämän, mutta liittyi 1891 Parnellin vastustajiin. *S. N.*

Dilthey, Wilhelm (s. 1834), saks. filosofi, v:sta 1882 professori Berliinissä. D. on julkaissut muutamia sangen huomattavia teoksia, niinkuin „Leben Schleiermachers" (I, 1870) ja „Einleitung in die Geisteswissenschaften" (I, 1883), jotka kumminkin molemmat ovat jääneet keskeneräisiksi.

Diluviaalisavi ja **-hieta** (vrt. Diluvium) ks. Jäämeren savi ja hieta.

Diluvium *[dilu'-]* (lat., = „tulva"), *geol.*, nykyään vanhentunut, mutta saksalaisessa kirjallisuudessa yhä vieläkin esiintyvä nimitys, jolla tarkoitetaan jääkauden muodostumia näitä nuorempieu, n. s. alluviumin vastakohtana. Nimi johtuu siitä aikoinaan yleisestä käsityksestä, että nämä muodostumat olisivat Raamatun vedenpaisumuksessa syntyneet. ks. Kvartääri-systeemi. *P. E.*

Dime *[daim]* (engl.), Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa käytännössä oleva hopearaha = 10 centiä = n. 50 penniä.

Dimensioni (lat. *dime'nsiō*), mitta, suuruus, ulottuvaisuus (ks. t.).

Dimensionilaki (ks. Dimensioni) l. vähinmittalaki, laki, joka metsänhävityksen estämiseksi kieltää omistajaa asianomaista lupaa hankkimatta myyntiä varten kaatamasta suuruudeltaan jotakin määrättyä alinta mittaa pienempiä puita. Tällainen laki on olemassa Ruotsissa Väster- ja Norrbottenin lääniä varten ja se tunnetaan siellä yleensä Norrbottenin lain nimellä. Se kieltää tuoretta havupuuta, joka ei täytä 21 cm läpimitaten 4,75 metrin korkeudella tyvipäästä, kuorta lukuunottamatta, pyöreänä, veistettynä tahi sahattuna koti- tahi ulkomaan paikkaan laivaamasta tahi paikkaan, joka on Väster- tahi Norrbottenin läänien ulkopuolella, rautateitse kulettamasta, laivaan lastaamasta taikka sahatavaran tai paperimassan y. m. valmistamiseen käyttämästä, ellei hakkuuseen ole saatu asianomaisen metsänhoitomiehen tarkastuksen perusteella annettua lupaa. — D. sotii hengeltään metsänhoidon vaatimuksia vastaan ja edellyttää suurta virkamieskuntaa, joka ennättää tarpeelliset tarkastukset toimittaa. „Norrbottenin lailla" on paljon puoltajia, jotka väittävät sen turvanneen Pohjois-Ruotsin nuoria metsiä hävitykseltä. *A. B. Π-r.*

Dimetri (kreik. *di* = kaksois-, ja *metron* = mitta), kahden runopolven (esim. kaksoisjambin) muodostama rytmillinen jakso.

Dimetyl-aniliini, hiilen, vedyn ja typen kemiallinen yhdistys ($C_6H_5 . N(CH_3)_2$); väritön neste, jota saadaan kuumentamalla aniliinia metylialkoholin ja suolahapon kera. Käytetään erinäisten väriaineitten valmistukseen.

Diminuendo *[-e'-]* (it., = vähentyen), *mus.*, ks. Decrescendo.

Diminutiivi ks. Deminutiivi.

Dimissioni (lat. *dīmi'ssiō* < *dīmi'ttere* = erottaa), erottaminen (esim. virasta), päästö (esim. koulusta). — Dimissionitutkinto, päästötutkinto.

Dimissoriaali (lat. *dīmi'ttere* = lähettää pois, erottaa), asiakirja, jolla katolinen pappi vapauttaa hänen valtapiiriinsä kuuluvan kirkonjäsenen tästä riippuvaisuudesta (joko tämä sitten siirtyy toiseen seurakuntaan tai suorituttaa kirkollisen toimituksen toisen papin tykönä).

Dimitrij, ven. nimi, joka alkuperäisesti on sama kuin kreik. nimi *Dēmē'trios*, joka keskikreikan mukaan äännettynä *(Dimitrios)* on venäläisen muodon lähimpänä lähteenä. *J. J. M.*

Dimitrij Rostovilainen *[-mi'-]*, alkup. nimeltään Daniel Tuptalo (1651-1709), metropoliitta ja Venäjän kirkon pyhimys, oli syntyisin Kiovan läheltä. Hänen isänsä oli kasakka, joka ensin oli ollut Puolan ja sittemmin Moskovan palveluksessa. Oltuaan kolme vuotta Mohilan perustamassa „kollegiumissa", josta sittemmin kehittyi Kiovan akatemia, hän tuli 1668 munkiksi ja oleskeli sen jälkeen eri luostareissa ollen kuitenkin välillä 1677-79 saarnamiehenä Liettuassa. Kiovan luostarissa hän 1684 alkoi sepittää kuuluisaa kokoelmaansa pyhimysten elämäkertoja (Tšeti-minei). Aluksi oli D., jolla oli tosin skolastinen, mutta puolalais-länsieurooppalainen sivistys, vähävenäläisen kirkon itsenäisyyden harrastaja ja varsin vähän myötätuntoinen Moskovaa kohtaan. Mutta ehkäpä käynti Moskovassa 1690 ja muutama vuosi myöhemmin alkanut Pietari Suuren uudistustyö vetivät häntä Moskovaan. Pietari nimitti hänet Siperian metropoliitaksi, mutta matkalla sinne hän 1701 sairastui Moskovassa ja pysähtyi Pietarin luvalla sinne. Seuraavana vuonna hänestä tuli Rostovin metropoliitta. Laajalti sivistyneenä miehenä hän vaikutti erittäin tehokkaasti sekä sivistymättömän papiston että kansan keskuudessa Pietari Suuren uudistustyön hyväksi. Paitsi yllämainittuja pyhimyselämäkertojen kokoelmaa ja „Ajantietoa" eli jonkinlaista maailmanhistoriaa hän on kirjoittanut joukon hengellisiä näytelmiä eli mysteerioita, joita esitettiin kouluissa.

J. J. M.

Dimitrij *[-mi'-]* l. Dmitrij (Demetrius), useiden venäläisten ruhtinasten etunimi.

1. D. Aleksandrovitš (k. 1294), suuriruhtinas Aleksander Nevskijn poika, tuli 1260 Novgorodin ruhtinaaksi. Mutta isänsä kuoltua hän 1263 karkoitettiin Novgorodista. Palattuaan ruhtinaskuntaansa ja veljensä Andrein kapinan tähden uudelleen sieltä paettuaan, D. kukisti tataarein avulla Novgorodin, voitti veljensä (1283) sekä tuli Vladimirin suuriruhtinaaksi.

2. D. Foma Konstantinovitš (1323-83), Suzdalin ja Nižnij-Novgorodin ruhtinas, sai tataareilta suuriruhtinaanarvon, josta hänen kuitenkiu täytyi D. Ivanovitšin (ks. t.)

kanssa taistella ja josta hän vihdoin luopuikin 1364. Seur. v. D. valtasi Boris nimiseltä veljeltään Nižnij-Novgorodin, jota hänen hallitessaan tataarit usean kerran ahdistivat.

3. D. Ivanovitš Donskoj (1350-89), Moskovan ruhtinas ja koko Venäjän suuriruhtinas. D. sai jonkun aikaa taistella suuriruhtinaanarvosta D. Konstantinovitšin kanssa (ks. ed.), kunnes heidän välillään syntyi sopimus. Näinä aikoina Moskova varustettiin kivimuurilla (ks. Kreml j). Aikakirjan sanojen mukaan D. sai valtansa alaisiksi kaikki ruhtinaat ja sitä, joka hänen tahtoansa ei noudattanut, hän rankaisi. Siten hän sekaantui Tverin ruhtinasten välisiin riitaisuuksiin ja voitti Tverin ruhtinaan Mihailin sekä Rjazanin Olegin. Mutta kun D. oli 1378 voittanut erään tataarilaisen sotajoukon, hyökkäsi kaani Mamai häntä vastaan. Kulikovin kentällä (ks. t.) lähellä Donia suoritettiin 1380 kuuluisa taistelu, jossa kaani joutui tappiolle. Tämän voiton johdosta D. sai lisänimen Donskoj. Tosin Moskova joutui uudelleen suorittamaan veroa Kultaiselle hordille, mutta D. säilytti valta-asemansa muihin venäläisiin ruhtinaihin nähden ja teki voitavansa saadakseen suuriruhtinaallisen arvon suvussaan perinnölliseksi. Häntä pidetään Moskovan valtakunnan varsinaisena perustajana. *K. S.*

4. Dimitrij Ivanovitš (1581-91), Iivana Julman nuorin poika, sai surmansa luultavasti Boris Godunovin toimesta, joka siten raivasi itselleen tien valtaistuimelle. Boris G:n hallitessa (1598-1605) ja myöhemmin esiintyi kolme kruununtavoittelijaa, jotka väittivät olevansa D. ja jotka ovat tunnetut Vale-Dimitrijen nimellä (ks. Vale-Dimitrij).

Dimitteerata (lat. *dimi'ttere*), lähettää pois; päästää oppilas oppilaitoksesta todistuksella, joka oikeuttaa siirtymään ylempään oppilaitokseen; antaa päästötodistus. vrt. Dimissioni.

Dimity *[-ti]* (kreik. *di* = kaksinkerroin. ja *mitos* = lanka), hieno, keveä ja valkea puuvillakangas, joka etenkin pukukankaana on saavuttanut käytäntöä. Usein käytetään näissä erilaisia sidosmuotoja ja kangas kudotaan pitkinraitaiseksi. *E. J. S.*

Dimorfismi (kreik. *di* = kahdesti, ja *morphē* = muoto), kaksimuotoisuus. 1. *Miner.* Muutamien aineitten ominaisuus kiteytyä eri kidemuodoissa, vaikka niiden kemiallinen kokoumus on sama. Niinpä puhdas hiili saattaa kiteytyä sekä regulaarisesti timanttina että monokliinisesti grafiittina; piihappo (SiO_2) kiteytyy sekä heksagonaalisesti kvartsina että rombisesti tridymiittinä; kalsiumkarbonaatti ($CaCO_3$) heksagonaalisesti kalkkisälpänä, rombisesti aragoniittina. *(W. B.)*

2. *Eläint.* Eläinkunnassa se yleinen ilmiö, että saman lajin yksilöt esiintyvät kahtena, määrätyjen tuntomerkkien toinen toisestaan erottamana muotona. Useamman kuin kahden rinnakkaismuodon esiintymistä sanotaan polymorfismiksi, monimuotoisuudeksi. D:a erotetaan seuraavat lajit: *1.* Sukupuolidimorfismi on saman lajin eri sukupuolten erilaisuus, ei ainoastaan sukupuoliosien, vaan myös ennen kaikkea ko'on, ruumiinrakenteen ja värin puolesta, esim. kana ja kukko. — *2.* D., joka johtuu samaan sukupuoleen kuuluvien yksilöiden erilaisuudesta, esim. lehtikirvojen siivelliset ja siivettömät naaraat. Tähän kuuluu myös steriliteetti- l. hedelmättömyys-d., joka ilmenee naaraiden jakaantumisessa hedelmällisiin ja martoihin yksilöihin, esim. mehiläisten kuningatar ja työmehiläiset. — *3.* Työnjaon aiheuttama d. eli useammin polymorfismi yhteiskunnittain elävissä eläimissä, esim. muurahaisten työntekijät ja sotilaat. — *4.* Sesonki-d., erilaisuus vuodenaikojen mukaan, esim. useiden perhoslajien talvi- ja kesämuodot. — *5.* Sukupolvi- l. generatsioni-d. ks. Sukupolvenvuorottelu. *(J. A. W.)*

Dimyaria ks. Simpukat.

Dinaari (arab. *dinā'r* < lat. *dēnā'rius* muinaisroomal. hopearaha, joka painoi 10 assia). 1. Vanha arab. kultaraha, joka ensin lyötiin Abdelmalikin hallitessa 685. — 2. Pers. vaihtoraha = 1/50 šahia = n. 0,00 p:iä. — 3. Serbian rahajärjestelmän yksikkö = 100 paraa = 1 mk. vrt. Denaari. *K. T-t.*

Dinapore (Danapur), kaupunki Etu-Intiassa, Bengaalin provinssissa, Gangeksen ja Kalkutan radan varrella, 44,419 as. (1891).

Dinarchus ks. Deinarkhos.

Dinariset alpit, Dalmatsian ja Bosnian rajalla oleva vuorijono, jonka korkeimmat huiput ovat Troglav (1,913 m) ja Dinara (1,831 m). Laajemmassa merkityksessä nimitetään D. alpeiksi kaikkia niitä luoteesta kaakkoon kulkevia, yhdensuuntaisia vuorijonoja, jotka täyttävät Balkanin niemimaan länsiosan. D. alppeihin kuuluvat näin ollen Kroatsian ja Dalmatsian karstivuoret, Bosnian, Hertsegovinan ja Montenegron vuoret vieläpä Albanian vuorijonot uloinna etelässä. *V. v. F.*

Diner *[-nē']* l. Dîné (ransk., < *dîner* = syödä päivällistä, it. *desinare* luult. < lat. *cœna* = päivän pääateria), päivällinen. — Dineerata, syödä päivällistä.

Dinero *[-e'-]* (esp.; port. *dinheiro*). 1. Aikaisemmin arvolleen vaihteleva esp. ja port. raha. — 2. Hopearaha Perussa; D. = 10 centavoa (= 50 p.). vrt. Dinaari.

Ding an sich (saks.), „olio sellaisenaan", „olio itsessään", vastakohtana oliolle, sellaisena kuin se meille ilmenee. Syvemmälle tunkeutuva mietintö osoittaa, että ne „esineet", joita jokapäiväinen maailmankäsitys arvelee olevan ympärillämme, eivät saata itsessään olla sellaisia, jommoisiksi niitä havaitsemme. Sillä ainakin muutamat niiden „ominaisuudet" (esim. niiden maku, väri) ovat ilmeisesti vain aistimuksia eli mielteitä, jotka syntyvät meidän tajuntaamme, kun esine vaikuttaa aistimiimme. Kant, joka pontevammin kuin kukaan ennen häntä osoitti, mitenkä koko maailmankuvamme täten hyvin monessa katsannossa riippuu aistiemme tajuamistavasta sekä muutenkin sielullisen tietokykymme käsitystavasta, tuli siihen päätökseen, että „olio sellaisenaan" välttämättä jää kokonaan tuntemattomaksi. *A. Gr.*

Dingelstedt *[-štet]*, Franz von (1814-81), saks. runoilija, näytelmänkirjoittaja ja etevä teatterinjohtaja, tuli 1851 Münchenin ja 1857 Weimarin hoviteatterin, 1867 Wienin hovioopperan ja 1872 Burgtheaterin johtajaksi. Hänen pääteoksensa: „Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters" (1841), „Gedichte" (1845), „Nacht

und Morgen, Zeitgedichte" (1851); murhenäyt. „Das Haus der Barneveldt" (1850), „Heptameron" (1841, uovelli); romaanit „Unter der Erde" (1840), „Die Amazone" (1868); „Studien und Kopien nach Shakespeare" (1858); „Münchener Bilderbogen" (1879; autobiograf. teos); „Litterarisches Bilderbuch" (1880). Hänen kootut teoksensa ilm. 1877 (12 nid.). D:llä oli notkea muotoaisti, hän oli rakastettava ja lämminsydäminen, mutta häneltä puuttui omintakeinen luova taiteilijapersoonallisuus, niin ettei hän runoilijaua aikaansaanut sitä, mihin hänen alkutuotantonsa antoi toiveita. Teatterinjohtajana hän sitävastoin oli suuri taiteilija, uusien suuntien aukoja ja teatteri-elämän eloisa innostaja. [Ad. Stern, „Zur Literatur der Gegenwart" (1880); Rodenberg, „Heimaterinnerungen an. F. D. u. Fr. Ötker" (1882); Rodenberg, „Franz D., „Blätter aus seinem Nachlass mit Randbemerkungen" (1891, 2 nid.).] *J. H-l.*

Dingler, Johan Gottfried (1778-1855), saks. teknologi, v:sta 1800 apteekkarina Augsburgissa, harjoitti värjäystä ja kankaaupainoa. Teknillisen aikakauslehden „Polytechnische Journal"in perustaja. Hänen kuolemansa jälkeen hänen poikansa Emil Maximilian D. jatkoi saman lehden julkaisemista, ja se on vielä nykyään olemassa nimellä „Dingler's Polytechnische Journal".

Dingley *[diŋgli]*, Nelson (1832-99), pohjoisamer. politikko, toimi aluksi sanomalehtimiehenä, oli 1874-75 Mainen kuvernöörinä, valittiin 1881 edustajahuoneeseen, missä hän saavutti suuren vaikutusvallan tasavaltalaiseen puolueeseen. Hänestä on saanut nimensä n. s. Dingley'n tariffi, v. 1897 hyväksytty tullilaki, jossa säädettiin hyvin korkeat suojelustullit ulkomaiden tuotteille ja joka vielä nytkin (1909) pääasiassa on voimassa.

Dingo *(Canis dingo)*, Austraalian villi koiralaji, lammaskoiran kokoinen, rakenteeltaan vankka, koivet pitkät, pää iso, häntä pörrökarvainen, turkki mustahkon keltainen. Elää miltei kaikissa Austraalian tiheämmissä metsissä. On elintavoiltaan hyvin ketun tapainen. Ajaa saalistansa takaa pienenpuoleisissa parvissa ja tekee suuria tuhoja uudisasukkaiden lammaslaumoissa, jonka vuoksi sitä innokkaasti metsästetään. Kesyttyy, vaikka vaikeasti. — Dingoa on pidetty metsistyneenä koirana, joka esihistoriallisella ajalla ihmisen seurassa joutui Austraaliaan, mutta uusien tutkimusten mukaan se on todella villi koiralaji, joka on läheistä sukua Intian sudelle, ja joka tertiääriajalla on siirtynyt nykyisille asuiusijoilleen Intiasta pitkin maasiltaa, joka siihen aikaan yhdisti molemmat maanosat toisiinsa. vrt. Koira.

Dingo.

Dinka (Denga, Denka), Niilin neekereihin kuuluva kansa Valkoisen Niilin seuduilla, 6° ja 10-12° välillä pohj. lev. D.-neekerit ovat kookkaita (keskipituus 1,6-1,8 m) ja voimakkaita. Idässä asuvien neekerien tapaan he tavallisesti käyvät alastomina, asuvat huolellisesti rakennetuissa savimajoissa ja käyttävät aseinaan keihästä ja puunuijaa. Pääelinkeinona on karjanhoito; kalastusta ja maanviljelystä he myöskin harjoittavat jonkun verran. Viime aikoina he ovat alkaneet kääntyä muhamettilaisuuteen; kristittyjä lähetyssaarnaajia on myöskin heidän keskuudessaan. D.-neekereitä, joihin kuuluu lukuisia eri heimoja, arvellaan olevan kaikkiaan n. 1 milj. (ks. liitekuv. Afrikkalaisia kansantyyppejä I, kuv. 2). *V. v. F.*

Dinkart, pehlevin kielellä kirjoitettu persialainen teos 9:nneltä vuosis. j. Kr.; se sisältää arvokkaan katsauksen vanhemman (kadonneen) Avestan sisällykseen. *E. K-a.*

Dinoceras (kreik. *deino's* = hirveä, ja *keras* = sarvi), kavioeläimien *Amblypoda*-ryhmään (ks. t.) kuuluva suku, elänyt eoseeniajalla Pohjois-Amerikassa. Olivat erinomaisen kömpelöitä, miltei elefantin kokoisia eläimiä. Yläleuassa ei ollut etuhampaita. Sen sijaan olivat kulmahampaat kehittyneet pitkiksi alaspäin kääntyneiksi torahampaiksi. Päässä oli kolme paria tappimaisia luukasvaimia.

Dinoceras. Luuranko.

Dinoflagellata, lajirikas siimaeläinryhmä, johon kuuluvien muotojen soluruumiissa on kaksi vakoa, toinen poikkipuolin, toinen pitkinpäin ruumiin vatsapuolella. Molemmissa vaoissa on liikkuva siima *(flagellum)*. Useimmilla on selluloosan kaltainen, useista levyistä muodostunut kuori ja ruskeata lehtivihreätä, joten ravitsemus tapahtuu kasvien tapaan. Monet luonnontutkijat lukevatkin D:t kasvikuntaan. Ne elävät merien ja järvien pintakerroksissa, toiset ovat myös yleisiä pienissä suolätäköissä. Yleisimmät suvut ovat *Peridinium* ja *Ceratium* ja useat näihin kuuluvat lajit ovat suuren lisääntymiskykyusä tähden runsaasti esiintyviä ja senvuoksi tärkeitä planktonelimistöjä. *K. M. L.*

Dinornis, ihmisen hävittämä, sukupuuttoon kuollut jättiläislintusuku. Läheistä sukua vieläkin elävälle kiwi'lle *(Apteryx)*. *Dinornis giganteus*, moa, oli lähes 3 m korkea. Tavattiin Uudessa Seelannissa. *E. W. S.*

Dinornis giganteus. Luuranko.

Dinosauria (kreik. *deino's* = hirveä, ja *sauro's* = lisko), jättiläisliskot, sukupuuttoon kuollut, mesotsooisella ajalla elänyt matelijalahko. Siihen kuului enimmäkseen suunnatto-

man suuria maamatelijoita, joilla oli ruumiinkokoon nähden pieni pää ja pienet aivot, sen sijaan hyvin kehittynyt selkäydin ja pitkä kaula sekä pyrstö. Takajalat olivat useimmilla etujalkoja vankemmat, joten eläimet saattoivat kulkea miltei pystyssä, kuten kengurut. Jaetaan kolmeen alalahkoon: 1) Sauropoda, etujalat takajalkoja vähän lyhyemmät, kasvinsyöjiä; tähän kuuluvat esim. atlaslisko ja *Brontosaurus* (ks. n.); 2) Theropoda, etujalat hyvin lyhyet, lihansyöjiä. Tähän kuuluva *Compsognathus* (ks. t.) oli kissan kokoinen, kun taas toiset, esim. jurakauden *Megalosaurus* (ks. t.), olivat elefantin suuruisia. 3) Orthopoda, etujalat enimmäkseen takajalkoja paljon lyhyemmät, kasvinsyöjiä. Tähän kuuluu 12 m:n pituinen *Iguanodon* (ks. t.), samoin suunnaton, valvalla iholuustolla varustettu *Stegosaurus* sekä *Triceratops* (ks. n.), jolla oli yli 2:n m:n pituinen pääkallo ja siinä kaksi sunnatonta sarvimaista luutappia. *P. E.*

Dinotheriumin pääkallo.

Dinotherium (kreik. *deino's* = hirveä, ja *thēri'on* = villieläin), sukupuuttoon kuollut, norsua muistuttava eläin, jolla oli alaleuassa kaksi suurta, alaspäin kääntynyttä torahammasta. Oli plioseeni-ajalla yleinen Keski- ja Etelä-Euroopassa ja Intiassa.

Dinter, Gustav Friedrich (1760-1831), saks. pappi ja pedagogi, oli ensinnä seminaarin johtajana Dresdenissä, kunnes nimitettiin kouluneuvokseksi Königsbergiin ja 1817 jumaluusop. ja kasvatusop. professoriksi saman kaupungin yliopistoon. Pedagogina D. liittyy filantropisteihin (Basedow, Campe), osittain Pestalozziin; hänen jumaluusopillisissa teoksissaan astuu näkyviin ratsionalistinen ajatuskanta. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat „Schullehrerbibel" ja „Die Bibel als Erbauungsbueh". [Rein, „Encykl. Handb. d. Päd." II, 2:nen pain.] *O. M-e.*

Dio ks. Dion.

Diocletianus *[-ā'-]*, (Gaius) Aurelius Valerius, hikanimeltä Jovius, Rooman keisarina 284-305, synt. Dalmatsian Diocleassa nyk. Cattaron läheisyydessä. Kohottuaan alhaisesta sotamiehestä korkeihin päällikkötoimiin D. 284 Khalkedonissa Bosporin rannalla huudettiin keisariksi ja tunnustettiin Carinuksen (ks. t.) kuoltua koko valtakunnassa. Koska D. piti valtakuntaa liian laajana yhden miehen hallittavaksi, otti hän ystävänsä ja sotatoverinsa Maximiannuksen kanssahallitsijakseen (augustus) sekä nimitti yhdessä hänen kanssaan 293 Galeriuksen ja Constantiuksen (ks. n.) cæsareiksi. Hänen tarkoituksensa oli, että molemmat varsinaiset keisarit l. augustukset 20 vuoden jäljestä luopuisivat vallastaan ja cæsarit astuisivat heidän sijaansa sekä määräisivät itselleen uudet apumiehet. D. apuhallitsijoineen kävi menestyksellä sotia Galliassa 286 ja Britanniassa 296 sekä Aasiassa persialaisia vastaan ja järjesteli tarmokkaasti valtakunnan sisäisiä oloja. Koko valtakunta — myös Italia — jaettiin uudelleen entistä useampiin maakuntiin ja hallinnon eri haarat erotettiin. Raha- ja verotusoloja parannettiin ja monta yhteiskunnallista epäkohtaa poistettiin. Yleensä hallitus D:n toimenpiteiden kautta sai itämaalaisen itsevaltiuden leiman, joka etenkin tuli näkyviin hovinpidossa ja virkamiesjärjestelmässä. Kristityitä vastaan D. pani toimeen ankaran vainon v. 303. Toukok. 1 p. 305 D. Nikomedeiassa ja Maximianus Milanossa luopuivat hallituksesta ja D. siirtyi kotiseudulleen Salonæn kaupungin luo, missä hän kuoli jälkeen v. 313. D:n hallituskautta muistuttavat vielä nykyaikana hänen mahtava palatsinsa nyk. Spalatossa Dalmatsiassa sekä hänen suunnattomat (356 × 316 m, tilaa n. 3,000 kylpijälle) osaksi säilyneet therminsä Roomassa, joita aikojen kuluessa on käytetty eri tarkoituksiin. [O. Seeck, „Geschichte des Untergangs der antiken Welt" (1895); Preuss, „Kaiser D. und seine Zeit" (1869); Allard, „La persécution de D." (1890).] *K. J. H.*

Diokletsianus. (Capitoli.)

Diodoros *[-o'dō-]* (lat. *Diodō'rus*), kreik. historioitsija, synt. Sisilian Argyrionista (siitä liikanimi Sisilialainen, lat. Siculus), eli viimeisen vuosis. loppupuolella e. Kr., kirjoitti laajan maailmanhistorian („Bibliotheke" = kirjasto). Tämä teos on epäitsenäisesti kokoonkyhätty jonkun verran mukailluista otteista vanhempien historioitsijain teoksista; se on tärkeä siksi että lähteinä olleet teokset suureksi osaksi ovat hävinneet. D:n teoksen 40 kirjasta on säilynyt I-V (esihistoria) ja XI-XX (v. 480-301 e. Kr.). muista osista on vain otteita. *O. E. T.*

Diœcesi (lat. *diœcē'sis* < kreik. *dio'ikēsis* = maakunta), hiippakunta.

Diœcia ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Diogenes *[diogē'nēs]*. 1. D. Sinopelainen (n. 412-323 e. Kr.), kreik. filosofi, Antistheneen oppilas, kuuluisa siitä häikäilemättömyydestä, millä hän käytännössä toteutti kyynillisen oppikunnan mielipidettä, että viisas ei tarvitse mitään eikä pane vähintäkään huomiota sovinnaisen säädyllisyyden vaatimuksiin, vaan noudattaa kaikessa toiminnassaan vapaasti luontoa. Eli enimmäkseen Ateenassa ja Korintossa, ilman asuntoa tahi asuen, kuten kerrotaan, tynnyrissä, käyden aivan repaleisissa vaatteissa j. n. e. Muinaisaika mainitsee muutamia hänen kirjoittamiaan teoksia. Kerrotaan hänen kasvattaessaan eräitä nuoria korintolaisia panneen taitavasti käytäntöön „luonnonmukaisuuden" vaatimusta, — tavalla, joka muistuttaa Rousseau'n kasvatusihannetta. Tunnettu on kertomus että Aleksanteri Suuri, tutustuttuaan D:een, huudahti: „joll'en olisi Aleksanteri, niin tahtoisin olla Diogenes!"

2. Diogenes Laërtios (eli n. 200 tai 250 j. Kr.), kreik. kirjailija, on kirjoittanut 10:een kirjaan jaetun teoksen „Kuuluisain filo-

sofein elämästä ja opeista", joka on ainoa meille muinaisajasta säilynyt laajanpuolinen esitys tästä aineesta. D. L. tosin ilman itsenäistä tutkimusta ja kritiikkiä vain selostaa tai kopioi vauhempien kirjailijain esitystä, jokseenkin koneellisesti, niin että hänen kirjaansa on pujahtanut ilmeisesti ristiriitaisia ilmoituksia, mutta hänen teoksensa on kuitenkin hyvin tärkeä lähde muinaisajan filosofian tuntemiseen. Liikanimi „Laërtios" ei osoittane hänen olleen kotoisin Kaariassa olevasta Laërteen kaupungista. Itse puolestaan hän lienee liittynyt Epikuroksen oppisuuntaan. *A. Gr.*

Diognetos *[-o'gnē-]*. Kirje Diognetokselle on luultavasti 2:sella, muutamien tutkijain mukaan 3:nnella tai 4:nnellä vuosis. syntynyt kreikan kielellä kirjoitettu kristinuskon puolustus ja on jälkimaailmalle säilynyt Justinus Marttyyrin teokseua, mutta ei kuitenkaan ole hänen kirjoittamansa. Suurimman arvon se saapi sydämelle käyvästä kristillisen uskon ja kristillisten tapain esityksestään (luv. 5 ja 6). — Kirje on säilynyt yhdessä ainoassa käsikirjoituksessa, joka 16:nnella vuosis. oli humanisti Reuchlinin hallussa ja myöhemmin joutui Strassburgin kirjastoon sekä hävisi tämän kaupungin palossa 1870. Leidenissä säilytetyn jäljennöksen mukaan Stephanus ensinuä (1592) julkaisi tämän teoksen. [Gebhardt, Harnack, Zahn „Patrum apostolicorum opera" (1876, 1877).] *Edv. St.*

Diokletianus ks. Diocletianus.

Dioksybentsolit, bentsoleja, joissa kaksi vetyatomia on korvattu hydroksyliryhmillä. Siitä tunnetaan kolme isomeerista muotoa pyrokatekiini, resorsiini ja hydrokinoni. *(W. B.)*

Diomedea ks. Albatrossi.

Diomedes *[-mē'dēs]*, kreik. tarusankari, Aitoliasta Argokseeu siirtyneen Tydeuksen poika. Homeroksen Iliadissa D. on Argoksen kuningas ja Troiaa ahdistavien kreikkalaisteu jaloimpia sankareja; ennen Troian sotaa hän on (n. s. epigonien kanssa) ollut mukana Thebaa valloittamassa (thebalais-argolainen tarusto). — D:ta on monessa paikoin Kreikkaa ja Italiaa palveltu puolijumalana. — Mahdollista on, että samanniminen Thrakialainen tarukuningas, jonka kerrottiin syöttäneen hevosilleen ihmisiä, kunnes Herakles heitti hänet itsensä niiden syötäviksi, alkuaan on ollut sama taruhenkilö. *O. E. T.*

Diomedes-saaret, kolme Beringin-salmessa olevaa saarta.

Dion (409-353), syrakusalainen valtiomies, Platonin oppilas, vanhemman Dionysioksen (ks. t.) lanko ja vävy sekä neuvonantaja. Nuorempi Dionysios (ks. t.) karkoitti hänet 366 Syrakusasta, mutta hän palasi 357 sotajoukon etunenässä, kukisti hirmuvaltiaan ja saavutti johtavan aseman kotikaupungissaan. Ennen pitkää D:n hallinto kuitenkin alkoi herättää tyytymättömyyttä; häntä vastaan tehtiin salaliitto ja hän murhattiin. *E. R:n.*

Dionæa ks. Kärpäsloukku.

Dion Cassius ks. Cassius Dio Cocceianus.

Dion *[-ōn]* (lat. *Dio*), **Cocceianus** *[-ā'-]*, liikanimeltä Khrysostomos *[khrȳso'-]*, kreik. puhuja ja filosofi, n. s. uuden sofistiikan jaloimpia edustajia, synt. Bithynian Prusassa n. 40 j. Kr. Oleskeli ajoittain Roomassa, jossa keisarit Nerva ja Trajanus pitivät häntä suuressa arvossa; matkusti paljon eri osissa valtakuntaa pitäen puheita tai esitelmiä valtiollisista, siveysopillisista ja mytologisista aineista. Koetti vaikuttaa kotiseutunsa ja yleensä maakuntien asukkaiden hyväksi. Filosofina D. edusti kyyniläisten ja stoalaisten vakavaa siveysvaatimusta. Hänen teoksiaan on säilynyt 79 esitelmää; erityisesti mainittakoon niistä Borysthenitikos, kulttuurihistoriallisesti arvokas kuvaus Mustan-meren pohjoisrannikkojen kreikkalaisasumusten oloista, ja Euboikos, ihannoiva euboialaisen metsästäjäkylän yksinkertaisen ja viattoman elämän kuvaus. D:n miellyttävä tyyli ja puhdas kielimuoto hankkivat hänelle myöhemmin „kultasuun" liikanimen (Khrysostomos). *O. E. T.*

Dione *[-ō'nē]*, kreik. uskonnossa Zeuksen puoliso (nimi D. on naispuolinen muodostuma samasta vartalosta *[div]* kuin Zeus; vastaa lat. Juuoa); palveltiin sellaisena etupäässä Dodonassa. Muualla esiintyy hänen sijassaan yleensä Heera. D. oli tarun mukaan Aphroditen äiti; runoudessa D. välistä esiintyy Aphroditen nimenä. *O. E. T.*

Dionysia *[-nȳ'-]*, kreikkalaisen Dionysos-jumalan juhlat. Parhaiten tunnetaan Attikan D.-juhlat: 1) pienet eli maaseutu-d., joita vietettiin Attikan maaseutukunnissa Poseideon-kuukaudessa (jouluk.-tammik.); 2) Lenaia-juhlat, Ateenassa, Gamelion-kuukaudessa (tammik.-helmik.); 3) Anthesteria, Anthesterion-kuukaudessa (helmik.-maalisk.); 4) suuret eli kaupunkilais-d.-juhlat, Elaphebolion-kuukaudessa (maalisk.-huhtik.). Pienissä ja suurissa d.-juhlissa sekä Lenaia-juhlissa olivat uhrien ja juhlakulkueiden ohessa) tärkeimpiä juhlamenoja koori- ja draamalliset kilpailut; vrt. myös Anthesteria. *O. E. T.*

Dionysios *[-ȳ'-]*, kahden Syrakusan itsevaltiaan nimi. 1. D. vanhempi (431-367 e. Kr.), kohosi alhaisesta säädystä sotajoukon ylipäälliköksi, hankki itselleen henkivartiaston, anasti 406 Syrakusan linnan ja sai siten rajattomau yksinvallan. Lujitettuaan asemansa D. kävi karthagolaisia vastaan useita sotia, joissa hänellä aluksi oli menestystä. V. 378 tehdyssä rauhassa määrättiin hänen ja karthagolaisten alueen väliseksi rajaksi Halykos-joki, joten D. sai haltuunsa Sisilian itäosan. Sitäpaitsi hän laski valtansa alle melkoisen osan Etelä-Italiaa ja perusti sotilassiirtoloita Adrian-meren rannoille. D. oli urhoollinen ja kirjallisuutta harrastava, mutta häikäilemättömän vallanhimoinen ja valtiollisia vastustajiansa kohtaan julma.

2. D. nuorempi, edellisen poika ja seuraaja. Päästyään hallitsijaksi D. aluksi oli Dionin (ks. t.) vaikutuksen alainen ja kutsui tämän kehoituksesta luokseen Platonin, joka Syrakusasta tahtoi tehdä ihannevaltion. Mutta pian saavuttivat toiset henkilöt huikentelevan nuorukaisen luottamuksen; Dion karkoitettiin ja Platon poistui Sisiliasta. V. 357 D:n, jonka hirmuhallitusta syrakusalaiset vihasivat, oli pakko väistyä palaavan Dionin tieltä, jolloin hän asettui Italian Lokroihin. Dionin kuoltua D. sai 346 jälleen haltuunsa Syrakusan linnan, mutta kun syrakusalaisten avukseen kutsuma Timoleon (ks. t.) 344 saapui Sisiliaan ja valtasi

Syrakusau, täytyi D:n antautua. Loppuikänsä D. eli köyhänä Korinthoksessa, kertomuksen mukaan elättäen itseään opettamalla lapsia.
E. R-n.

Dionysios Areopagita (kreik. *Diony'sios ho Areopagi'tēs*), Ateenan knulnisan areopagin jäsen, tuli (Ap. t. 17_{34}) apostoli Paavalin vaikutuksesta kristityksi ja oli perintätiedon mukaan Ateenan ensimäinen piispa. Hänen kirjoittamikseen väitettiin eräitä, todistettavasti 5:nnellä vuosis. syntyneitä, panteistis-mystillistä sisällystä olevia kirjoituksia (u. s. Pseudo-Dionysios Areopagitan kirjoitukset), joiden välityksellä uusplatonismi pääsi kreikkalaiseen kirkkoon. 9:unellä vuosis. Joh. Scotus Erigena käänsi ne latinan kielelle ja niin uusplatonilainen mystiikka pääsi myöskin roomalaiseen kirkkoon.

Dionysios *[-nȳ'-]* Halikarnassolainen, kreik. reetori ja historioitsija; tuli Roomaan 30 e. Kr.; esitti laajassa „Romaïke arkhaiologia" nimisessä teoksessa Rooman historian vanhimmista ajoista puuuilaissotien alkuun asti. Teoksen 20 kirjasta on säilynyt 11 (decemvirien kukistumiseen asti); muista kirjoista on vain otteita. D. käsitti tehtävänsä reetorilliselta ja moraliseeraavalta kannalta; historiallista arvostelukykyä hänellä ei ollut. Teoksen arvo perustuu siihen, että lähteinä osaksi on käytetty vanhempia, nyt hävinneitä teoksia. Reetorillisissa teoksissa, joista muutamat ovat säilyneet, D. käsitteli tyylikysymyksiä sekä valaisi varsinkin vanhempien puhujain ja kirjailijain (esim. Demostheneen ja Thukydideen) tyyliominaisuuksia. — Tästä D:sta on erotettava eräs toinen D. Halikarnassolainen, joka 2:lla vuosis. j. Kr. kirjoitti useita teoksia musikaalisista ja kirjallisuushistoriallisista aineista. *O. E. T.*

Dionysios *[-nȳ'-]* **Thraks** *[thrāks]* (Thrakialainen), kreik. grammatikko (n. 170-90 e. Kr.), syntyisin Bysantista, Aristarkhoksen etevimpiä oppilaita, eli Aleksandriassa ja Rhodoksessa; kirjoitti m. m. kreikan kieliopin luonnoksen. Tämä pieni teos oli ensimäinen laatuaan ja on järjestelmällään ja määritelmillään vaikuttanut länsimaisten kielten oppikirjoihin meidän aikoihimme asti. Teos on säilynyt.

Dionysius (port. *Diniz*) (1261-1325), Portugalin kuningas, tunnettu liikanimellä Oikeamielinen tai Suuri, tuli 1279 hallitsijaksi. Kun hän ei vahvistanut kirkon suuria etuoikeuksia, julisti paavi hänet pannaan, mutta riita päättyi 1289 konkordaatti-sopimuksen kautta. D. paransi oikeuslaitosta, edisti elinkeinoja sekä tieteitä ja taiteita (Coimbraan perustettiin yliopisto). Myöskin perustettiin n. s. Kristusritaristo. Häntä pidettiin Portugalin suurunden varsinaisena luojana.

Dionysos *[-o'nȳ-]* kreikkalaisten tärkeimpiä jumalia; toinen nimi oli *Bakkhos* (lat. *Bacchus*). D:ta palveltiin henkilöitynä luonnon elinvoimana, kasvullisuuden ja hedelmällisyyden haltijana; hänen palvelnksensa menoissa samoin kuin hänen tarustossaankin kuvautui m. m. kasvullisuuden vuotuinen kuoleutuminen ja uudestaan elpyminen. Kasvullisuuden jumalana D. oli myös viljelyksen jumala ja kulttuurin levittäjä. Hänen tärkeimpiä antimiaan olivat viinipuu ja viini. D:ta palveltiin alkuaan hurjilla, kiihottavilla menoilla; hurmautuneet joukot, varsinkin naiset (bakkhantit, mainadit) syöksyivät metsiin ja vuoristoihin, tavoittivat siellä eläimiä kiinni, repivät ne käsillään palasiksi ja söivät lihat raa'alta, päästen siten muka luomakuntaa elähyttävän jumaluuden yhteyteen. Riehunta päättyi unpumuksen uneen; siitä toinnuttuaan he olivat

Dionysos leikkii jalopeuran kanssa.
(Lysikrateen koregi-monumentista.)

muka puhdistuneet ja entisestään parantuneet. Näiden hurjien menojen lunltiin olevan kotoisin Thrakiasta, jossa ne itse asiassa säilyivät sellaisinaan, aikoina jolloin ne Kreikassa enimmäkseen esiintyivät melkoisesti lievennettyinä. D:n uskonto vaikutti mahtavasti Orphilaisten uskoon ja sen kuolemattomuusoppiin; siinä D. Zagreus nimisenä esiintyi koko oliokunnan elinprinsiippinä. Eleusiin mysterioissa palveltiin D:ta tai D:n tapaista jumalaa Iakkhos nimisenä. — D:n palveluksen menoista kehittyivät muutamat mitä tärkeimmät runolajit: dithyrambi, komedia ja tragedia. — Tarupiirteitä: tavallisen tarun mukaan D. oli Zeuksen ja Theban kuninkaan Kadmoksen tyttären Semelen poika; kun Semele jumalallisen rakastajansa ukkostulessa paloi tuhaksi, pelasti Zeus syntymättömän sikiön, joka sai täysiaikuiseksi kehittyä Zeuksen omassa ruumiissa. Zeuksen puoliso Hera vainosi lasta, mutta meren haltijattaret (Thetis, Ino) ottivat sen turviinsa. D:n kasvattajana esiintyy joskus puolieläimellinen Seilenos; hänen seuralaisinaan olivat niinikään puolieläimelliset Satyrit; villipedot, esim. jalopeurat ja pantterit palvelivat häntä. Varttuneena hän teki joukkoineen laajoja retkiä, valloittaen viljelykselle maat ja kansat kaukaiseen Intiaan asti. Jumalien sotaan gigantteja vastaan hän otti urhoollisesti osaa. — Orphilaisen tarun mukaan Titaanit repivät Zagreuksen (eli D:n) kappaleiksi ja söivät hänen raajojaan; Zeus poltti titaanit ukkosellaan; tuhasta syntyivät ihmiset, jotka siten ovat Zagreuksenkin lihasta ja verestä osallisia; talteen otetusta Z:n sydämestä syntyi uusi Dionysos. — D:n palvelus levisi myöskin roomalaisten keskuuteen; he nimittivät häntä Bacchus nimellä. V. 186 e. Kr. Rooman senaatti kuitenkin sääsi Bacchuksen seurakunnat, niissä harjoitettujen hurjien ja muka rikollisten salamenojen vuoksi, ankarin keinoin hävitettäviksi *(senatusconsultum de bacchanalibus)*.

Taiteessa D:ta kuvattiin aikaisemmin pitkäpartaiseksi, murattiseppeleiseksi, pitkäpukuiseksi ikämicheksi; myöheimmin tavallisesti kauniiksi,

naisellisen hempeäksi nuorukaiseksi, usein n. s. Thyrsos-sauva kädessään. *O. E. T.*

Diophantos *[dio']*, kreik. matemaatikko, joka eli 4:nnellä, uudempien tutkimusten mukaan 5:nnellä vuosis. e. Kr. ja kuoli Aleksandriassa 84 v:n vanhana. Hänen huomattavimmat tutkimuksensa käsittelevät tehtäviä, joissa tuntemattomien luku on suurempi kuin annettujen yhtälöiden. Tässä tutkimuksessaan hän on osoittanut suurta nerokkuutta. Hänen mukaansa ovat saaneet nimensä n. s. Diophantoksen yhtälöt (ks. Lukuteoria). D. itse ei kuitenkaan etsinyt näille kokonaislukuisia ratkaisuja ja hänen yhtälönsä olivat 2:sta astetta. Sitäpaitsi D. tutki tavallisia ensimäisen ja toisen asteen yhtälöitä, ollen ensimäinen, joka on tällöin käyttänyt algebrallista, vaikkakin nykyisestä suuresti poikkeavaa muotoa. *V. V. K.*

Diopsidi, vaaleanharmaa tai vihreä pyrokseenimineraali, kokoomukseltaan kalsium-magnesium-ferrosilikaatti. Esiintyy etenkin kalkkikivessä; eri muunnoksilla on eri nimiä, kuten saliitti, malakoliitti ja baikaliitti. *P. E.*

Dioptaasi, smaragdinvihreä kivennäinen; kiteytyy kauniina romboedreinä, on kokoomukseltaan vedenpitoinen kuparisilikaatti (H_2CuSiO_4). Tavattu Altailla, Uralissa, Etelä-Ameriikassa y. m. *P. E.*

Diopteri (kreik. *dioptra* < *dia'* = läpi, ja käyttämätön *optein* = katsoa), laitos mittauskoneissa kulmien ja suuntien mittaamista varten. Maanmittauksessa käytettävä d. on metallinen viivotin, jonka molemmissa päissä on sitä vastaan kohtisuorat levyt tähtäinaukkoineen.

(V. V. K.)

Dioptria ks. Silmälasit.

Dioptriikka (ks. Diopteri), se valo-opin osa, mikä käsittelee valontaittumisesta johtuvia ilmiöitä.

Dioraama (kreik. *diorā'n* = nähdä läpi), Daguerren 1828 keksimä ja Gropiuksen parantama ympyrä-(panoraama-)maalaus, jolla saadaan aikaan erilaisia valaistusvaikutelmia, aina sen mukaan, miten sitä valaistaan. Panoraamataulun eloisuutta voidaan vielä lisätä sovittamalla siihen liikkuvia kuvioita. Taulu on maalattu läpikuultavan aineen molemmin puolin.

Dioriitti (kreik. *diorī'zein* = rajoittaa, erottaa), suuresti graniittia muistuttava eruptiivinen vuorilaji, mutta väriltään yleensä tummempi, harmaa tai vihertävä. Sisältää plagioklaasia (oligoklaasia) ja joko kiillettä, sarvivälkettä tai augiittia, usein lisäksi kvartsia (kvartsidioriitti). Dioriitiksi nimitetään useita sellaisia plagioklaasia ja sarvivälkettä (uraliittia) sisältäviä vuorilajeja, jotka oikeastaan ovat metamorfismin muuttamaa gabbroa tai diabaasia (ks. n.). Myöskin varsinaiset dioriitit ovat hyvin yleisiä vuorilajeja. Käytetään samoihin tarkoituksiin kuin graniittia. *P. E.*

Diorismi (kreik. *diorismo's* = määritteleminen), tutkimus siitä, missä tapauksissa mittausopillinen tehtävä voidaan ratkaista missä ei.

Dioscorea ks. Yams-juuri.

Dioskorides *[-ri'dēs]* tai **Dioskurides** *[-kūri'dēs]*, täydellisemmin Pedanios *[-dā'-]* D., kreik. lääkekasvien tuntija, synt. Kilikian Anatsarboksessa, eli 1:llä vuosis. j. Kr. Kirjoitti m. m. vielä säilyneen teoksen lääke-aineista („Peri hyles iatrikes", lat. „De materia medica"), jossa selitti n. 600 kasvia ja kertoi miten niitä oli lääkkeiksi käytettävä. Arabian kieleen käännettynä teos tuli itämaisen lääke- ja kasvitieteen peruskirjaksi, jona se on pysynyt meidän päiviimme asti. Etupäässä arabialaisten välityksellä se tuli keskiajalla Länsi-Euroopassa tunnetuksi (latinalaisena käännöksenä). Läpi keskiajan se pysyi mitä suurimmassa arvossa; luultiinpa sen sisältävän kaiken, mikä yleensä oli kasveista ja niiden lääketieteellisestä käytännöstä tiedettävissä; siten se tuli kahleeksi, josta länsimainen tiede vasta 16:nnella vuosis. vapautui. *O. E. T.*

Dioskuurit (= Zeuksen pojat), kreik. uskonnossa jumalakaksoset, joiden luultiin valkoisten hevosten selässä rientävän halki ilmojen sinne missä apua tai pelastusta tarvittiin, niink. taistelun telmeeseen tai merenhätään; merimiesten auttajina heitä myös kuvailtiin tähtipariksi. Heidän palveluksensa oli hyvin yleinen; tavallista oli, että heidät kutsuttiin jumaltenkesteihin (Theoksenia) katettujen pöytien ääreen. Ateenassa heillä oli laaja pyhäkkö akropoliin pohjoisjuurella. Varsinaista nimeä heillä ei alkuaan näy olleen; he olivat Zeuksen poikia tai „ruhtinaita" (Anake) tai „valkovarsoja" j. n. e. Heissä on paljon yhtäläisyyttä intialaisten hevosmiesjumalaparin (Ašvinau) kanssa. — Tarustossa D:t esiintyvät samoin kuin Kastor ja Polydeukes (lat. Castor ja Pollux); nämä olivat tavallisimman tarun mukaan samoin kuin Helene olleet munassa, minkä Lakedaimonin kuninkaan Tyndareoksen puoliso Leda synnytti, kun Zeus oli joutsenen haahmossa lähestynyt häntä; toisten tarujen mukaan Tyndareos (hänkin kenties alkuaan jumala) oli heidän isänsä; toisen taruryhmän mukaan taas Polydeukes oli Zeuksen poika ja kuolematon, Kastor Tyndareoksen ja kuolevainen; Kastorin kuoltua P. sai Zeuksen suostumaan siihen, että veljekset saisivat oleskella joka toinen päivä manalassa, joka toinen Olympoksessa ja siis iäti pysyä yhdessä. K. ja P. kuvailtiin uljaiksi taistelijoiksi, urheilijain esikuviksi, K. varsinkin hevosten temmellyttäjänä, P. nyrkkitaistelijana. Tarupiirteitä: he vapauttivat Theseuksen ryöstämän sisarensa Helenen; olivat mukana argonauttien retkellä ja muissa taisteluissa j. n. e. — Heidän palveluksensa levisi roomalaistenkin keskuuteen; niinpä oli Rooman forumin varrella Castorin temppeli. *O. E. T.*

Diospyros, kasvisuku *Ebenaceæ*-heimossa, lämpimäiin maitten puita ja pensaita. Suurin osa kaupassa esiintyvästä ebenholtsista (ks. t.) saadaan D.-lajeista. *D. kaki* on tärkeä hedelmäpuu (kakiviikunat, persimonit) Kiinassa ja Japanissa, nykyään myös Kaliforniassa. Eräiden toisten lajien hedelmät myrkyllisiä.

Diphilos *[dī-]*, kreik. kirjailija, n. s. „uuden attikalaisen komedian" etevimpiä mestareja, Paphlagonian Sinopesta syntyisin, eli Ateenassa 4:nnen vuosis. loppupuolella ja 3:nnen alussa e. Kr.; kirjoitti n. 100 huvinäytelmää; nämä ovat kaikki hävinneet. Muutamat Plautuksen komedioista (Casina, Rudens ja luultavasti myös Vidularia) ovat D:n kappaleiden mukailuja. ks. Kreikan kieli ja kirjallisuus. *O. E. T.*

Diplococcus ks. K o k k i.

Diploë (< kreik. *diplo'os* = kaksinkertainen), litteitten luitten sisäosien kudos, hohka-aine.

Diploedri ks. D y a k i s d o d e k a e d r i.

Diplokokki ks. K o k k i.

Diplomaatti (kreik. *diplōma* = kirje), oik. diplomien tekijä; henkilö, jonka tehtävänä on pitää neuvotteluja vieraiden valtioiden kanssa; vierasta valtiota edustava lähettiläs tai yleensä diplomaattikunnan jäsen; tavallisissa oloissa d:ksi sanotaan henkilöä, joka taitavalla, kohteliaalla, jyrkkyyttä välttävällä esiintymisellä saavuttaa tarkoituksensa. vrt. D i p l o m i, D i p l o m a t i a, D i p l o m a a t t i k u n t a.

Diplomaattikunta käsittää kaikki jossakin valtiossa toimivat ulkovaltain lähettiläät (toisinaan siihen luetaan kuuluviksi myöskin lähetystöjen virkamiehet: lähetystönsihteerit ja attašeat). Kokonaisuutena d. esiintyy tavallisesti vain erityisissä juhlallisissa tilaisuuksissa, esim. kruunauksissa, hovijuhlissa, ja myöskin silloin kun d:n oikeuksia on loukattu. Tällaisissa tilaisuuksissa d:n esimieheuä (ransk. *doyen*) esiintyy se korkeimman arvoluokan lähettiläs, joka on pisimmän ajan ollut asianomaisessa valtiossa — katolisissa valtioissa ou d:n esimiehenä tavallisesti paavin lähettiläs *(nuntius)*.

Diplomaattinen agentti. 1. Diplomaattikunnan (ks. t.) jäsen. — 2. Joskus annetaan myöskin konsulivirkamiehille (varsinkin jos he toimivat Euroopan ulkopuolella olevissa valtioissa) diplomaattisen agentin arvo, jolloin heidät luetaan diplomaattikuntaan kuuluviksi.

Diplomatarium (mlat., vrt. D i p l o m i) on kokoelma jotain määrättyä maa-aluetta tai laitosta koskevia vanhempia, erittäinkin keskiaikaisia asiakirjoja. Tärkeä Suomenkin historiantutkimukselle on Ruotsissa ilmestynyt laajasti suunniteltu teos „Svenskt diplomatarium", jonka J. G. Liljegren aloitti 1829; sitä on tähän saakka ilmestynyt 6 osaa, jotka sisältävät asiakirjat v:een 1350, ja toinen sarja, 3 osaa, vuodet 1400-1420. Täydennyksenä tähän on N. A. Kullbergin luettelo „Svenska riksarchivets pergamentsbref från och med år 1351 förtecknade" (vuoteen 1400). Norjassa on painettu „D. norvegicum", joka ulottuu 1500-luvun loppupuoleen (17 osaa). Tanskassa ei ole täydellistä diplomatariumia julkaistu, vaan ainoastaan asiakirjain luettelo, jossa lyhyesti ilmoitetaan niiden sisällys: „Repertorium diplomatieum regni danici mediævalis". — Suomessa on valtionarkistonhoitaja R. Hausen ryhtynyt toimittamaan Suomea koskevaa keskiajan D:ia, johon kuitenkin kokonaisuudessaan painetaan ainoastaan ennen julkaisemattomat tai vaikeammin saatavissa olevat painetuissakin teoksissa tavattavat asiakirjat. Teos on jo osaksi painettu, vaikkei vielä ilmestynyt. *K. G.*

Diplomatia (kreik. *diplōma* = kirje), kansainvälisten suhteiden alalla liikkuva valtiotaito; tällä alalla toimivien henkilöiden yhteisnimitys (vrt. D i p l o m a a t t i k u n t a); jonkun diplomaatin tai valtiomiehen toimintatapa; valtioviisaus.

Niinkauan kuin järjestettyjä valtioita on ollut olemassa, ovat niiden väliset suhteet pakoittaneet hallituksia keskinäisiin neuvotteluihin, jotka ovat tapahtuneet lähetystöjen ja lähettiläiden välityksellä. Näissä neuvottelnissa noudatettavat muodot ja diplomaattisten henkilöiden loukkaamattomuus ovat kansainoikeuden ensimäisiä alkeita. Jo itämaalaisilla kansoilla, kreikkalaisilla ja roomalaisilla kehittyi yleisesti tunnustettuja sääntöjä, joilla eri valtioiden edustajain yhteistoiminta järjestettiin. Rooman vallan traditsioneja ylläpitivät tälläkin alalla saksalaisroomalainen keisarivalta ja katolinen kirkko, jonka keskuudesta keskiajan diplomaatit tavallisesti olivat lähteneet. Uudenaikaisten kansallisvaltioiden synnyttyä kansainväliset suhteet tulivat entistä vilkkaammiksi ja etujen ristiriitoja sattui entistä tiheämmin. Tästä oli seurauksena, että kansainvälinen d:kin saavutti entistä suuremman merkityksen. Ennen oli tultu toimeen satunnaisilla lähettiläillä ja lähetystöillä. Uudenajan alkupuolella hallitukset huomasivat tarpeelliseksi pitää vieraissa valtioissa vakinaisia lähettiläitä, jotka pysyväisesti valvoivat hallitustensa etuja. Vakinaisia lähettiläitä rupesivat ensin käyttämään Italian valtiot (jo 15:nnellä vuosis.), sittemmin Espanja, Ranska ja germaanilaiset valtiot (Ruotsi jatkuvasti 1600-luvun alkupuolelta asti). Westfaalin rauhan jälkeen (1648) on sääntönä, että kaikki tärkeämmät valtiot pitävät toistensa luona vakinaisia lähetystöjä. Vakinaisia lähettiläitä on neljä arvoluokkaa: *ambassadöörit, envoyét* l. *ministerit, ministeripresidentit* ja *chargés d'affaires* (ks. L ä h e t y s t ö). Erityisissä tilaisuuksissa esim. rauhanneuvotteluissa käytetään edelleenkin usein satunnaisia edustajia, joilla kuitenkin on kaikki vakinaisen lähettiläänn oikeudet; erikoisia tehtäviä, esim. rajankäyntejä varten taas komissaareja, joita ei yhtävähän kuin konsulejakaan lueta varsinaisiin diplomaatteihin kuuluviksi. — Diplomatian kielenä oli enneu vanhaan latina, mutta Ludvik XIV:n ajoista alkaen (17:nneltä vuosis.) latina joutui syrjään ranskan rinnalla, jota tätä uykyäkiu yleensä käytetään konferensseissa ja suullisissa keskusteluissa. Diplomaattisessa kirjeenvaihdossa useat suuret vallat nyt käyttävät omaa kieltään, mutta mukana seuraa tavallisesti rauskalainen käännös. [O. Krauske, „Die Entwickelung der ständigen Diplomatie"; Hill, „A history of diplomacy in the international developement of Europe"; F. v. Liszt, „Das Völkerrecht".] *J. F.*

Diplomatiikka (kreik. *diplōma* = kirje), historian aputiede, jouka tehtävänä on kriitillisesti tutkia diplomeja (ks. t.) ja muita historiallisia asiakirjoja, tulkita niitä oikein ja ennenkaikkea ratkaista, ovatko ne aitoperäisiä vai ei. Keskiajalla ja uuden ajan alussa sepitettiin paljon vääriä asiakirjoja ja d. sai alkunsa juuri siitä, että tutkijat 17:nnellä vuosis. tahtoivat erottaa uämä väärennetyt asiakirjat oikeista. D:n perustajana voi pitää ransk. benediktiinimunkkia J e a n M a b i l l o n i a, joka teoksessaau „De re diplomatica" (1681) ensi kerran järjestelmällisesti esitti tieteellisen asiakirjakritiikin objektiiviset perusteet. Mabillonin periaatteita kehittivät edelleen 18:nnella vuosis. ransk. benediktiinimunkkikuntaan kuuluvat tutkijat („Nouveau traité de diplomatique" 1750-65) ja Saksassa Gatterer, Schönemann y. m., 19:nnellä vuosis. Ranskassa École des chartes, Saksassa varsinkin Fieker ja Sickel. [H. Bresslau, „Handbuch der Urkundenlehre", Fr. Leist, „Urkunden-

lehre", K. Erslev, „Grundsaetninger for historisk kildekritik", Bernheim, „Lehrbuch der historischen Methode".] *J. F.*

Diplomi (kreik. *diplōma* = kokoonkäännetty esine, kirje < *diplo'os* = kaksinkertainen), alkuaan kirjelmä, joka on kahdella yhteen sidotulla taululla; käytettiin Roomassa tasavallan loppuaikoina ja koko keisariaikana merkitsemään kirjelmää, jolla yksityiselle henkilölle myönnettiin erityisiä etuja tai osoitettiin suosiota. Keskiajalla ei tällä sanalla ollut sitä merkitystä, vaan käytettiin silloin sanoja *charta, pagina, literæ, epistola*. Vasta 17:nnellä vuosis. Mabillon ottaa sen jälleen käytäntöön merkitsemään virallisia keskiaikaisia asiakirjoja. Jokapäiväisessä puheessa d. merkitsee asiakirjaa, jolla ruhtinas tai jokin laitos jakaa huomionosoituksia; sellaisia ovat esim. aateliskirjat, yliopistollisia oppiarvoja myöntävät kirjat, oppineiden seurojen jäsenkirjat j. n. e. Julkisissa kilpailuissa annetaan palkintodiplomeja.

Diplomi-insinööri ks. Diplomi-tutkinto.

Diplomi-tutkinto. Teknillisessä korkeakoulussa kahdessa osassa suoritettava tutkinto; ensimäiseen, yleiseen osaan kuuluvat matemaattiset ja luonnontieteelliset tieteenhaarat, ja toiseen, erikoiseen osaan pääasiallisesti varsinaiset ammattiaineet sekä erikoisesti suoritettava n. s. diplomitehtävä, joka erikseen arvostellaan ja mainitaan todistukseksi annetussa diplomissa. Polyteknillisessä opistossa tällainen kunniadiplomi annettiin erikoisen kiitettävästä ammattitutkinnosta.

Diplopia (ransk. *diplopie* < kreik. *diplo'os* = kaksinkertainen, ja *ōps* = silmä), kaksittainnäkö, kaksinnäkö; esiintyy muutamissa hermo-(aivo-) taudeissa, joissa silmien liikkumista välittävien lihasten toiminta jotenkin häiriintyy.

Diplopoda ks. Tuhatjalkaiset.

Diplostemonininen ks. Kaksoisvuorohetiöinen.

Diplotaxis, hietasinappi, kasvisuku ristikukkaisten heimossa. Keskikokoisia yrttejä, joilla on isohkot, vaaleankeltaiset kukat ja pariliuskaiset lehdet. Meillä kaksi lajia, *D. tenuifolia* ja *D. muralis* satunnaisia lastauspaikoilla.

Diplotaxis muralis. *a* verhiö, *b* kukka, *c* terälehti, *d* hede, *e* emiö, *f* ja *g* liitu.

Diplozoon paradoxum, A. v. Nordmannin selittämä imumato, joka on siitä omituinen, että täyskasvaneet yksilöt tavataan aina x:n tavoin yhteenkasvaneina; nuoret erillään elävät toukat tunnettiin ennen *Diporpa* nimellä. Laji elää loisena makean veden kalojen kiduksilla. *K. M. L.*

Diplozoon paradoxum.

Dipneusta ks. Keuhkokalat.

Dipnoi ks. Keuhkokalat.

Dipodia (kreik.), kaksoisrunojalka. Kreik. rytmiikassa ja metriikassa useanlaisia lyhyitä tahteja ei laskettu yksitellen vaan yhdistettiin kaksittain yhden pää-iskun alaisiksi; näin laskettiin yhdeksi tahdiksi eli runojalaksi jambinen (⏑ ´ ⏑ ˝), trokainen (˝ ⏑ ´ ⏑), anapestinen (⏑ ⏑ – ⏑ ⏑) dipodia.

Dipodidæ ks. Hyppyrotat.

Dippel, Johan Konrad (1673-1734), saks. jumaluusoppinut, lääkäri; aluksi hän oli ankara oikeaoppisuuden puolustaja ja pietistien vastustaja, mutta siirtyi vähitellen jälkimäisten puolelle ja syventyi uskonnolliseen mystisismiin sekä samalla astrologisiin ja alkemistisiin haaveiluihin. Useissa kirjoissaan („Orthodoxia orthodoxorum" 1697, „Papismus protestantium vapulans" 1698, y. m.) hän vastusti kirkon raamattuperiaatetta sekä useita sen dogmeja kuten sovinto- ja vanhurskauttamisoppia; sakramenttien vaikutuksen D. kielsi. Hän pani kaiken painon ihmisessä asuvalle sisäiselle valolle (lumen internum). Jumala on rakkaus eikä rankaiseva vanhurskaus. Häntä ei tarvitse sovittaa meidän kanssamme, vaan me tarvitsemme sovintoa hänen kanssansa. Jeesuksen kuolema on Jumalan rakkauden ilmaus eikä seuraus Jumalan vihasta. Sijaissovituksen D. kielsi. — Vainottuna D. harhaili paikasta toiseen, olipa valtiollisen varomattomuutensa takia Tanskassa vangittunakin 1719-26, jonka jälkeen hän tuli Ruotsiin, jossa hänet ensin varsinkin aateliston puolelta otettiin hyvin vastaan, mutta kirkonmiesten toimesta hänet taasen karkoitettiin. Hän kerkesi kuitenkin Ruotsissakin saada opilleen useita kannattajia. *K. Ö.*

Dipsacus, karttaohdake, *Dipsacaccæ*-heimoon kuuluva kasvisuku. *D. fullonum*in kukkamykeröitä, joiden suomut ovat kankeita, ulostaipuneita, käytetään veran karttaamiseen, jonka vuoksi tätä kasvia etelämaissa viljellään suurin määrin. Meillä on satunnaisena tavattu *D. silvester.*

Dipsomania (kreik. *dipsa* = jano, ja *mania* = vimma), kohtauksittain tapaileva jaksottainen juoppous.

Diptera ks. Kaksisiipiset.

Dipterocarpus, Intiassa, etenkin saarilla, kasvavia korkeita puita, jotka ovat mainittavat runsaan palsaminpitoisuutensa tähden. Spitaalitaudin lääke, gurjunapalsami, saadaan eräistä *D.*-lajeista.

Dipteros (kreik., = „kaksisiipinen"), antiikkisessa rakennustaiteessa temppeli, jossa itse temppelihuonetta ympäröi kaksinkertainen pylväskehä; pseudo-dipteros (vale-d.), temppeli, jossa temppelihuonetta ympäröi yksi pylväskehä, joka on kaksoiskehän levyinen. *O. E. T.*

Dipterus, *paleont.*, devoniajan kala, jonka läheisimpänä sukulaisena nykyajan eläimistössä pidetään Australiassa elävää keuhkokalaa *(Ceratodus).* *K. M. L.*

Dipteryx ks. Tonkapuu.

Diptyykki (kreik. *diptykhos* = kaksinkertainen), kaksiosainen kirjoitustaulu, jonka levyt voitiin kääntää vastakkain. Vanhalla ajalla tällaiset taulut olivat aivan yleisiä, ne olivat aluksi puusta ja päällystetyt sisäpuolelta vahalla tai papyruksella. Myöhemmin ne tehtiin norsunluusta, hopeasta tai kullasta ja koristettiin ulkopuolelta kohokuvilla. Ylhäisillä virkamiehillä

oli tapana antaa niitä muistoksi ystävilleen. Keskiajan katolisessa kirkossa kaiverrettiin tällaisiin tauluihin marttyyrien, pyhimysten ja muiden arvohenkilöiden nimi ja jumalanpalveluksen ajaksi ne asetettiin alttarille. D. nimitystä käytettiin sittemmin myöskin erityisistä suljettavista alttarinsiivistä. *F. L.*

Dipus ks. Hyppyrotat.

Dir ks. Askold.

Director cantus (lat., = „laulun johtaja"), virassaan ansiokkaasti palvelleille lukkareille tunnustuksen osoitukseksi annettu arvonimi. *I. K.*

Direktoriumi (mlat. *directō'rium* < *dīri'gere* = johtaa), valituista henkilöistä muodostettu johtokunta, jolle on uskottu jonkun toimen hoito. Historiassa d:lla tarkoitetaan sitä valtiomahtia, jolla Ranskassa oli toimivalta sen hallitusmuodon mukaan, joka kansalliskonventin hajaannuttua oli voimassa lokak. 27 p:stä 1795 marrask. 10 p:ään 1799. Direktoreja oli viisi, jotka molemmat edustajakamarit (viidensadan- ja vanhojenneuvoskunta) valitsivat; vuosittain erosi yksi jäsen, ja uusi valittiin sijaan. Direktoriumin hallituksesta Napoleon Bonaparte teki lopun marrask. 9-10 p. 1799. *K. O. L.*

Direktriks (lat. *dīri'gere* = ohjata, suunnata), ks. Johtoviiva.

Direktsioni (lat. *dīrec'tiō*), suunta; johto, johtokunta.

Dirhemi, itämainen, kalifien aikana lyöty hopearaha; nykyään m. m. Turkissa käytetty vähäinen paino, noin 3,2 grammaa.

Dirichlet, Peter Gustav Lejeune (1805-59), saks. matemaatikko, tuli v. 1855 Gaussin jälkeen matematiikan professoriksi Göttingeniin, vaikutettuaan sitä ennen Breslaussa ja Berliinissä. Hänen tutkimuksensa käsittelevät etupäässä partsiaalisia differentsiaaliyhtälöjä, määrättyjä integraaleja ja lukuteoriaa sekä näiden kanssa yhteydessä olevia seikkoja. *(V. V. K.)*

Dirigentti l. dirižentti (lat. *dīri'gere* = johtaa), johtaja, eritoten soiton ja laulun.

Dirke, puro, joka juoksi Boiotian Theban länsipuolella etelästä pohjoiseen. Henkilöitynä D. esiintyy tarustossa Lykoksen puolisona, joka julmasti vainoo Lykoksen veljentytärtä Antiopea. Kostoksi Antiopen pojat Amphion (ks. t.) ja Zethos sitovat D:n rajun sonnin sarviin; hän saa siten sen kohtalon, jonka hän on Antiopelle valmistanut. Kun sonni on hänet kuolleeksi laahannut, poltetaan hänen ruumiinsa ja tuhka heitetään puroon, joka muka siitä on saanut nimensä. D:n rangaistus on kuvattuna Apollonioksen (ks. t.) ja Tauriskoksen tekemässä suuressa marmori-veistokuvaryhmässä, joka (tosin vahvasti korjattuna) on tallella ja säilytetään Napolin Kansallismuseossa (n. s. Farnesen härkä, ks. t.). *O. E. T.*

Dirken rangaistus (n. s. Farnesen härkä).

Dirschau, kaupunki Länsi-Preussissa, Veikselin vasemmalla rannalla; vilkas teollisuus (sokeri, rauta), 12,800 as. (1900). — Kesällä 1626 Kustaa Aadolf otti D:n haltuunsa ja rakennutti siihen liunoitetun leirin; D. oli sitten hänen sotatoimiensa keskuspaikkoja aina v:een 1629 asti. Elok. 8 p. 1627 oli D:n luona kiivas taistelu, jossa kuningas haavoittui pyssynluodista oikeaan olkapäähän ja jossa suomalaisten ratsumiesten kerrotaan kunnostautuneen. *K. G.*

Dis, sävel, joka saadaan korottamalla d-säveltä $^1/_2$ asteen verran. *I. K.*

Dis . . ., myös di . . . ja dif . . ., latinasta johtuneissa yhdysperäisissä sanoissa = eri, erilleen, vastaan, esim. disharmonia, digressioni, differentsiaali, kreik. lainasanoissa = kahdesti, esim. dissyllabinen, dilemma. *K. J. H.*

Dis *[-ī-]* l. Dispater, „rikas isä", manalan jumalan Plutonin l. Hadeksen (ks. n.) roomal. nimi. *K. J. H.*

Dis, mon. ruotsiksi Diser, oli muinaisskandinaavilaisten uskonnossa alempi jumalolento, haltiatar, joka voi suuressa määrin vaikuttaa yksityisten ihmisten kohtaloihin. Näiden haltiattarien kunniaksi vietettiin talvella, helmikuun alussa Upsalassa suuri uhrijuhla, „Disarblot" ynnä keräjät „Disarting", joiden yhteydessä sittemmin tunnetut Distingin-markkinat Upsalassa varmaankin saivat alkunsa. *K. G.*

Disagio *[-za'džo]*, se tappio, joka kärsitään silloin kun huonoa rahaa tai vähäarvoisia arvopapereita vaihdetaan täysarvoiseen rahaan. vrt. Agio.

Disakkaridit, sellaisia hiilihydraatteja, jotka laimennettujen happojen tai eräitten käytteiden (fermenttien) vaikutuksesta hajaantuvat monosakkarideiksi (vrt. Hiilihydraatit). Niinpä esim. ruokosokerista ($C_{12}H_{22}O_{11}$) tällöin saadaan hedelmä- ja rypälesokeria, joiden kummankin kemiallinen kokoumus on $C_6H_{12}O_6$. Yhdestä molekylistä ruokosokeria syntyy siis, samalla kuin yksi molekyli vettä sitoutuu, yksi molekyli hedelmä- ja yksi molekyli rypälesokeria. *W. B.*

Disarblot ks. Dis.

Disborso *[-zbo'-]* (it.), menot, ennakkomaksu.

Disbrow-kirnu on yhdistetty kirnuamis- ja voinvaivaamiskone. Sen pääosana on vaakasuorassa asemassa pyörivä sylinterinmuotoinen astia (tynnyri), jonka sisässä on voin vaivaamista varten erityinen sovitus. Kirnussa tapahtuu voin muodostuminen kirnun pyörimisen kautta ja sen jälkeen voin vaivaaminen vaivaussovitukseen kuuluvien puukarttojen avulla. — Disbrow-kirnu on ameriikkalainen keksintö. Se tuli ensimäisenä yhdistettynä kirnuamis- ja vaivaamiskoneena jotenkin laajaan käytäntöön myös Suomessa, mutta nyttemmin se alkaa väistyä kehittyneempien ja käytännöllisempien koneitten tieltä.

Discantus (mlat., < *dis* = erilleen, ja *cantus* = laulaminen), ransk. Déchant, 12:nnelta vuosis.

alkaen käytetty nimitys moniääniselle sävellystavalle. Alkuaan se tarkoitti vain 2-äänistä laulua, nimenomaan laulun korkeampaa ääntä, joka sävellettiin tahi vapaasti muodostettiin säestämään varsinaista matalammalla laulettua kirkollista sävelmää. (vrt. Diskantti). *I. K.*

Discoboli ks. Imukalat.

Discomycetes ks. Kotelosienet.

Discovery-retkikunta *[-a'vəri]*, kapteeni Robert Falcon Scottin johtama engl. etelänaparetkikunta, joka oleskeli „Discovery" laivalla eteläisissä napamaissa 1902-04. Täällä Scott tutki Rossin-merta ja Victoriamaata, löysi Kuningas Edvard VII:n maan, saavutti eräällä vaivaloisella retkellä 82° 17′ etel. lev. ja kulki 155° 30′ kohdalla it. pit. magnecttisen 0-meridiaanin poikki. *(V. v. F.)*

Discus ks. Pohjuskehrä.

Disgregatsioni (lat. *dis* = erilleen, *grex* = lauma), Clausiuksen 1862 käytäntöön ottama käsite, mikä tarkoittaa kappaleen molekylien keskimääräistä etäisyyttä. Se kasvaa lämpötilan noustessa. *(V. V. K.)*

Disharmonia (< lat. *dis* = erilleen, ja kreik. *harmoni'ā* = sointuminen), epäsointuinen sävelyhtymä, epäsointu; epäsopu; epäyhdenmukaisuus.

Dishuuri ks. Dižuuri.

Disipliini (lat. *disciplī'na*), opetus, opetustapa, opin- t. tieteenhaara; kasvatus, kuri, kurinpito, järjestys. — Disipliinivalta, kurinpitovalta.

Disippeli (lat. *disci'pulus*), oppilas.

Disjunktiiviset konjunktsionit (lat. *disjunctī'vus* < *disju'ngere* = erottaa), „erottavat sidesanat" (esim. *eli, tahi, joko — tai*), jotka ilmoittavat, että ainoastaan yksi niiden yhdistämistä jäsenistä asianomaisessa tapauksessa on olemassa. ks. Konjunktsionit. Disjunktiivinen arvostelma lausuu, että useista predikaateista yksi soveltuu subjektin määräykseksi (kaava: A on m tai n tai o). Siinä pitää täydellisesti luetella kaikki mahdolliset eri vaihtoehdot. *A. K. & A. Gr.*

Disjunktori (< lat. *disju'ngere* = erottaa), Doven 1838 suunnittelema ja sittemmin Wiedemannin ja H. Buffin parantama pyöränmuotoinen virran katkaisija, minkä avulla saadaan induktsionikoneen sekundäärijohtoon yhdensuuntainen virta. *V. V. K.*

Diskantti (mlat. *disca'ntus*). 1. Korkein kuoroääni, sopraani (vrt. Diseantus). — 2. Pianosävellyksissä oikean käden osa; 4-kätisissä sen soittajan osa, joka istuu oikealla puolella. — D.-klaavi, ks. G.-klaavi. *I. K.*

Diskonheitto ks. Kiekonheitto.

Diskontata l. diskonteerata ks. Diskontto.

Diskontti ks. Diskontto.

Diskontto (it. *sconto*, ransk. *escompte*, engl. *discount* < mlat. *computus* = lasku) tarkoittaa sitä poistoa eli vähennystä, minkä se, joka ostaa jonkun myöhemmin maksettavaksi joutuvan saatavan, pidättää sen nimellismäärästä. Se tulee kysymykseen etupäässä vekselikaupassa. Tällaista myöhemmin maksettavaksi lankeavain vekselien ostoa sanotaan diskonteerauksekseksi. Diskonttoon, joka vähennetään myydyn vekselin nimellismäärästä, sisältyy suoritetun summan korko diskonteerauspäivän ja lankeamispäivän väliseltä ajalta. Vekselien diskonteeraus on yksi luoton päämuotoja. Se on pankkien lainaksiannon varmin ja tärkein puoli ja toiseksi se on välttämätön ehto, jotta liikemiehet (tehtailijat, suurkauppiaat) voisivat saada käytettäväkseen riittävästi pääomaa sinä aikana, joka kuluu siitä kuin tavarat on myyty siksi kuin ne on maksettu. Tavaroita ei näet tavallisesti osteta käteisellä, vaan lyhyemmäksi tai pitemmäksi ajaksi asetettuja vekseleitä vastaan. Suurin osa pankkien diskonteeraamia vekseleitä on tällaisia tavaravekseleitä. Pankki, joka on ostanut vekselin, saattaa toisinaan rediskonteerata (uudelleen diskonteerata) sen jossakin suuremmassa pankissa. — Diskontto on vain eräs laji korkoa. Sen korkeus riippuu monesta seikasta, etupäässä rahamarkkinoilla lainaksi tarjotun pääoman runsaudesta, mutta myöskin vekselien laadusta ja maksuajan pituudesta (pitempiaikaisista vekseleistä se on tavallisesti korkeampi). Pankkien puolelta tapahtuvaa d:n järjestelyä sanotaan diskonttopolitiikaksi: sen avulla pankit voivat tuntuvasti vaikuttaa rahamarkkinoiden asemaan. Esim. kun rahapula on olemassa tai luullaan olevan tulossa, niin pankit korottavat d:a vaikeuttaaksensa rahansaantia ja pitääksensä kotimaista luotontarvetta aisoissa, mutta myöskin houkutellaksensa siten ulkomaista pääomaa maahan. Erittäinkin Englannin pankin diskonttopolitiikalla on ollut tällainen suuntaa määräävä merkitys kansainvälisillä rahamarkkinoilla.

J. F.

Diskordanssi (lat. *disco'rdans* = yhteen sopimaton < *dis* = erilleen, ja *cor* = sydän), *geol.*, kahden kerrosryhmän välillä sanotaan olevan diskordanssin, jos alempi ryhmä on ollut alkuperäisestä asennostaan järkkynyt (esim. poimuttumalla) sekä sen päällyspinta kulutuksen tasoittama, ja ylempi ryhmä on kerrostunut tälle pinnalle. Suurimmat diskordanssit syntyvät silloin kun uusia sedimenttejä kerrostuu kuluneen vuorijonon juurille. *P. E.*

Diskordanttinen kerrosasento ks. Diskordanssi.

Diskos ks. Kiekko.

Diskrasiitti ks. Antimonihopea.

Diskrediitti (ransk. *discrédit*), luotonmenettäminen. — Diskrediteerata, saattaa luottoa vaille, huonoon maineeseen.

Diskreetti (lat. *discrē'tus* < *disce'rnere* = erottaa), oik. erotettu; vaitelias, hellävarainen, hienotunteinen.

Diskretsioni (ransk. *discrétion* < lat. *discrētus* = erotettu), hienotunteisuus, hellävaraisuus, tahdikkuus; vaiteliaisuus.

Diskriminantti (lat. *discrīminā're* = erottaa), *mat.* Jos a_1, a_2, a_3, a_n ovat algebrallisen n-asteen yhtälön juuret ja muodostetaan perättäin erot $a_1—a_2$, $a_1—a_3$ - - -, $a_1—a_n$; $a_2—a_3$, $a_2—a_4$ - -, $a_2—a_n$ - - viimeiseksi $a_{n-1}—a_n$, s. o. kustakin juuresta vähennetään vuoron perään kaikki seuraavat, niin on näiden erojen tulo neliöksi korotettuna yhtälön d. D. on symmetrinen yhtälön koeffisienttien suhteen ja se voidaan laskea niistä tuntematta juuria. Jos d. = 0, on yhtälöllä ainakin kaksi yhtäsuurta juurta. *(V. V. K.)*

Diskurssi (ransk. *discours* < lat. *discu'rrere* = juosta ympäri, samoilla), keskustelu, puhelu.

Diskussioni (lat. *discu'ssiō* = ravistus), keskustelu, pohtiminen, väittely.

Diskuteerata (lat. *discu'tere* = ravistaa), keskustella, kiistellä, väitellä.

Diskvalifikatsioni (< lat. *dis* = erilleen, ja k v a l i f i k a t s i o n i, ks. t.), kykenemättömyys. — D i s k v a l i f i o i d a, tehdä kykenemättömäksi; *(urh.)* kieltää joltakulta osanotto kilpailuun, erottaa kilpailusta.

Dislokatsioni (mlat. *dislocā're* = muuttaa, siirtää < *dis* = erilleen, ja *locus* = paikka), siirto. — *Geol.* Vuoriperän osien tiloiltaan järkkyminen. Dislokatsioneja erotetaan seuraavat päälajit: p o i m u u t u m i n e n, maankuoren kerrokset taipuvat poimuiksi; y l i s i i r r o s, kerrokset työntyvät päällekkäin; s i i r r o s, vuoriperän osat siirtyvät toistensa suhteen pitkin jyrkkäasentoista rakoa eli siirrostasoa. Kahta ensinmainittua dislokatsionilajia nimitetään tangentsiaalisiksi, ja niiden tuloksina ovat vuorijonot muodostuneet (ks. P o i m u v u o r e t), siirrokset taas ovat radiaalisia dislokatsioneja ja saavat aikaan horsteja ja laskeumia (ks. n.). Ne tapahtuvat tempauksittain, ja niiden tuntuvia ilmauksia ovat maanjäristykset. *P. E.*

Dismal Swamp *[dizməl suomp]* („hirveä suo"), rehevän kasvullisuuden peittämä suoseutu Pohjois-Ameriikassa, Virginian ja Pohjois-Carolinan rajalla, 64 km pitkä, 40 km leveä. Osa D. S:sta, jonka keskellä 41 km² laaja Drummond lake sijaitsee, on Jeriehowin ja D. S:n kanavien rakentamisen kautta saatu kuivaksi maaksi.

Dismembratsioni (lat. *dismembrā'tiō* < *dis* = erilleen, ja *membrum* = jäsen), osittaminen, jakaminen; käytetään saksalaisessa oikeuskielessä merkitsemään maanosittamista. vrt. M a a n j a k o.

Dis-moll, sävellaji, jonka perussävelenä on dis ja perussointuna dis fis ais.

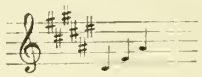

I. K.

Dispaaši (ransk. *dispache*, it. *dispaccio* = selvitys), merivahingonlaskeminen, selvitys, minkä määrätyissä tapauksissa, kun on kysymys syntyneen merivahingon korvaamisesta, toimittaa sitä varten määrätty virkamies, d i s p a š ö ö r i. Tällainen selvitys voi tarkoittaa joko yhteisessä merivahingossa syntyneen vahingon laskemista ja jakamista asianomaisten kesken, tahi sen seikan selvillesaamista, onko vakuutuksenantajan maksettava korvausta sattuneesta merivahingosta. ks. Suomen suuriruhtinaanmaan merilaki 9 p:ltä kesäk. 1873, §§ 150-153, 230-233, 242. *O. K:nen.*

Dispanssi (ransk. *dispense*), erivapautus. — D i s p a n s e e r a t a, myöntää erivapautus.

Disparaatti (lat., < *disparā're* = saattaa erilleen), eriluontoinen, eri alaan knuluva. *Log.*, ne käsitteet, jotka eivät luontevasti alistu minkään yhteisen ylemmän käsitteen alle. Toisinaan tarkoitetaan „disparaateilla käsitteillä" etusijassa sellaisia, jotka kuuluvat niin kerrassaan eri aloihin, ettei mitenkään voida verrata eikä yhdistää niitä toisiinsa, esim. oikeudenmukainen ja viheriä, kolmio ja vesi. Mutta myöskin puhutaan „disparaattisesti yhteensopivista" käsitteistä, jotka eivät ole missään olennaisessa yhteydessä toistensa kanssa mutta voivat yht'aikaa olla saman olion määräyksinä, esim. suorakulmainen ja tasakylkinen (kolmioista puhuttaessa) tahi valkoinen, makea, kova; yleensä e r i aistien alaan knuluvat aistilliset ominaisuudet ovat keskenään disparaatit. *A. Gr.*

Dispašööri (ransk. *dispaeheur*), merivahingonlaskija. ks. D i s p a a š i.

Dispensatorium *[-ō'-]* (kesk. lat.), farmakopea (ks. t.).

Dispensatsioni (lat. *dispensā'tiō* = hoito, taloudenhoito), lääkkeiden määräystenmukainen valmistus; erivapautuksen suominen. vrt. D i s p a n s s i.

Dispensaire *[-pāsā'r]* (ransk.; engl. *dispensary)*, dispansääri; hoitolaitos, joka antaa sairaille tietoja ja neuvoja heidän sairautensa, hoitonsa, kotiolonsa y. m. suhteen sekä myöskin aineellista avustusta. Tällaiset laitokset ovat viime aikoina suurella menestyksellä toimineet tuberkuloosin vastustamiseksi. Helsingissä on sellainen ollut toimessa v:sta 1904 saakka Mariansairaalan yhteydessä; sittemmin on d. myöskin perustettu Kuopioou ja Vaasaan; syksyllä 1909 avattiin d. Kruunupyyssä ja nykyään puuhaillaan tällaisten hoitolain perustamista Kotkaan, Tampereelle ynnä useaan muuhun paikkaan. *M. O-B.*

Dispensary *[-pe'nsəri]* ks. D i s p e n s a i r e.

Dispersioni (lat. *dispe'rsiō* < *dispe'rgere* = hajoittaa) ks. V ä r i h a j a a n t u m i n e n.

Disponeerata (lat. *dispō'nere*), järjestää, määrätä; loogillisten tai taiteellisten näkökohtien mukaan jäsentää kirjallinen tehtävä. — D i s p o n e e r a t t u, määrätty (johonkin tarkoitukseen); halukas, taipuvainen. — D i s p o n e n t t i, isännöitsijä. — D i s p o n i b e l i, käytettävissä t. saatavissa oleva. — D i s p o s i t s i o n i, kirjallisen tehtävän aineksien jaoittelu, jäsentely; taipumus.

Disputa, oik. L a d i s p u t a d e l s a c r a m e n t o — ehtoollisriita —, yksi Rafaelin seinäfreskoista Vatikaanin Camera della Segnatura huoneessa. Nimitys on oikeastaan harhaanviepä, maalaus kuvaa uskontoa ja teologiaa ylimalkaan, uskon sankareita ja miehiä, jotka suuremmassa tai vähemmässä määrässä ovat tulleet kirkon opin totuudesta vakuutetuiksi. Muut saman huoneen maalaukset esittävät filosofiaa (Ateenan koulu), runoutta (Parnasso) ja lakitiedettä (Oikeus). ks. R a f a e l. *F. L.*

Disputatsioni (lat. *disputā'tiō*), tieteellinen mielipiteiden vaihto, väittely, yliopistollinen väitöskirja. — D i s p u t e e r a t a (lat. *disputā're*), väitellä.

Dispyytti (ransk. *dispute*), mielipiteidenvaihto; kiista.

Disraeli *[disrē'li* t. *disrī'li].* 1. I s a a k D. (1766-1848), engl. kirjallisuushistorioitsija, juutalaista syntyperää, harjoitti ensin Leidenissä, Amsterdamissa ja Pariisissa klassillisia opintoja, mutta antautui sittemmin etupäässä kirjallisuushistorian alalle. Hänen esikoisteoksensa „Curiosities of literature" (1791-1823, 3 osaa), ilmaisee hienoa makua ja arvostelukykyä. Muita samantapaisia julkaisuja olivat: „Literary miscellanies" (1796), „Essay on the literary character" (1795), „Calamities of authors" (1812), „Quarrels of authors" (1814). D:n kirjoitelma „Spenees anecdotes" ja hänen huomautuksensa Popen merkityksestä nostivat kiistan, johon Bowles, lordi Byron y. m. ottivat osaa. V. 1839 D. tuli

kokonaan sokeaksi, mutta jatkoi siitä huolimatta kirjallista työtään tyttärensä auttamana ja pani alulle laajasuuntaisen Englannin kirjallisuushistoriaa käsittelevän teoksen „Amenities of literature", mutta se ei ehtinyt edes Popen aikakauteen. D. oli etenkin tarkka Popen tutkija. V. 1814 D. poikansa Benjaminin kanssa kääntyi kristinuskoon. Hänen teoksensa julkaisi 7 nidoksessa hänen poikansa (1849-51), joka niihin liitti isänsä elämäkerran.

2. Benjamin D., edellisen poika, ks. Beaconsfield. *J. H-l.*

Dissekeerata (lat. *dissecā're* = paloittaa), *anat. tekn.*, leikellä; paljastaa, eristää ruumiin eri osia, lihaksia, suonia, hermoja j. n. e., niiden muodon, kulun, keskinäisen asennon ja toiminnan selville saamiseksi.

Dissektsioni ks. Dissekeerata.

Dissenters (engl. < lat. *dissentī're* = olla erimieltä) l. dissenterit, valtiokirkkoon kuulumattomista käytetty nimitys, siis Englannissa ei-episkopaalit (vrt. Anglikaaninen kirkko), Skotlannissa ei-presbyteriaanit. (Historiallisesti oikein Englannin dissenterien nimitys on nonkonformistit). — Dissenterilaki, eriuskolaislaki (ks. t.).

Dissentterit, eriuskolaiset. ks. Dissenters.

Dissertatsioni (lat. *dissertā'tiō* < *dissertā're* = perusteellisesti puheessa käsitellä, kehittää), tieteellinen väitöskirja, väittely.

Dissidentit (lat. *dissidē're* = erota, olla erimieltä), eriuskolaiset. Tämä nimitys on tavallinen Sveitsissä, Preussissa ja eritoten Puolassa, jossa se erikoisesti on tullut merkitsemään eikatolilaisia.

Dissimilatsioni (lat. *dissi'milis* = erilainen), assimilatsionin (ks. t.) vastakohta. 1. *Kielit.* Erilaistuminen, kahden saman (tai samanlaisen) äänteen erilaistuminen, esim. suom. *räätäli* < *räätäri* (murt. *kumppali* < *kumppani*). — 2. *Fysiol.* Se aineenvaihdon tapahtuma, joka tietää elävän ruumiin kudosainesten hajaantumista ja muuttumista yksinkertaisempiin aineisiin.

Dissipatsioni (lat. *dissipā'tiō* = hajoittaminen), *fys.* Energian d. ks. Termodynamiikka.

Dissogonia (kreik. *dissogone'in* = synnyttää kahdesti), *eläint.*, lisääntymistapa, joka on huomattu eräillä kampamaneeteilla, putkipolyypeilla y. m. onteloeläimillä, ja jolle on omituista, että sama eläin muuttuu kaksi eri kertaa elämässään sukukypsäksi, sekä toukka-asteellaan että muodonvaihdoksen päätyttyä, tai useammallakin eri kehitysasteella. *K. M. L.*

Dissonanssi (ransk. *dissonance* < lat. *dissonā're* < *dis* = erikseen, ja *sonā're* = soida), „riitasointu", on sellainen sävelsuhde tahi sävelyhtymä, jossa jokin sävel ei sulaudu toisten samalla aikaa soivien sävelten kanssa yhtenäiseksi sointuvaikutelmaksi, vaan vaikuttaa vieraana aineksena, jonka „purkautumista" soinnun säännölliseksi säveleksi sävelkorva vaatii. Dissonanssin taiteellinen merkitys on jännittyneen mielenkiinnon herättäminen kuulijassa. Jos sitä liiaksi käytetään, tottuu korva siihen, joten se kadottaa varsinaisen vaikutuksensa. — Dissoneeraava musiikki, musiikki, missä on runsaasti dissonansseja käytetty. *I. K.*

Dissosiatsioni (lat. *dissociā'tiō* = ero) on yleensä sellainen muutos, jonka kautta kemiallinen yhdistys suuremmassa tai vähemmässä määrässä hajaantuu aineosiin sillä tavoin, että nämä aineosat, niinpian kuin muutoksen aiheuttanut vaikutus lakkaa, jälleen yhtyvät alkuperäiseksi yhdistykseksi. Niinpä esim. vesihöyry, kun sitä on kuumennettu 1000°:een, osittain on hajaantunut vedyksi ja hapeksi. Jos veden lämpötilaa kohotetaan 3,000°:een, on noin $^2/_3$ osaa vesimolekyleistä hajaantunut happi- ja vetymolekyleiksi, mutta jos temperatuuri alennetaan, yhtyy osa vety- ja happimolekyleistä jälleen vedeksi. Salmiakki hajaantuu, dissosieeraantuu lämmön vaikutuksesta ammoniakiksi ja kloorivedyksi ($NH_4Cl \rightarrow NH_3 + HCl$), mutta jos lämpötilaa kyllin paljon alennetaan, yhtyvät nämä kaasut jälleen jähmeäksi salmiakiksi. — Elektrolyyttinen dissosiatsioni. Kokemus on osoittanut, että jos veteen lisätään jotain happoa, emästä tai suolaa eli siis yleensä jotain n. s. elektrolyyttiä, johtaa näin saatu liuos sähköä paljoa paremmin kuin puhdas vesi. Nykyään yleisesti oikeaksi tunnustetun, ruotsalaisen Arrheniuksen (ks. t.) perustaman elektrolyyttisen dissosiatsioniteorian mukaan arvellaan tämän johtuvan siitä, että kaikki elektrolyytit vesiliuoksissa suuremmassa tai vähemmässä määrässä ovat hajaantuneet eli dissosieeraantuneet sähköllä varattuihin osasiin, n. s. ioneihin. Niinpä esim. tavallisessa ruokasuolaliuoksessa ruokasuola eli natriumkloridi, liuoksen laimennuksesta riippuen, enemmän tai vähemmän täydellisesti on hajaantunut positiivisiin natriumi- ja negatiivisiin kloorioneihin. Jos sähkövirta kulkee keittosuolaliuoksen läpi, kerääntyvät positiiviset natriumi-ionit negatiiviseen pooliin, negatiiviset kloori-ionit positiiviseen pooliin. Pooleissa molemmat ionit menettävät sähkövarauksensa. Positiivisen poolin kohdalla kehittyy klooria, negatiivisen kohdalla syntyy ensin natriumia, joka kuitenkin heti vaikuttaa edelleen veteen synnyttäen natriumhydroksidia ja vetyä. vrt. Elektrolyysi. *W. B.*

Distaalinen, *eläint.*, ruumiin keskiviivasta ulompana oleva osa; vastakohtana proksimaaliselle eli ruumiin keskiviivaa lähempänä olevalle osalle. *K. M. L.*

Distanssi (ransk. *distance* < lat. *dista'ntia*), välimatka.

Distanssikauppa tapahtuu, silloin kuin tavara lähetetään ostajalle toisesta paikasta, siis jonkun välimatkan (distanssin) päästä.

Disteeni ks. Syaniitti.

Distikon (kreik. *distikhos* = kaksirivinen), kaksoissäe, etenkin heksametrin ja pentametrin muodostama, jota kreikkalaiset käyttivät elegisessä (ks. Elegia) ja epigrammaattisessa (ks. Epigramma) runolajissa.

Distingin markkinat ks. Dis.

Distingeerata (ransk. *distinguer* < lat. *disti'nguere* = erottaa), erottaa muista, saattaa erityisen huomion t. suosion esineeksi. — Distingeerattu, erillinen; erittäin huomattava, arvokas, arvollinen.

Distinktiivinen vaalitapa (< lat. *disti'nctus* = erotettu, selvä), sellainen suhteellisissa vaaleissa esiintyvä menettelytapa, että vaaliliput puolueen nimen, numeron tai muun seikan kautta

„selvästi" osoittavat sitä erityistä ryhmää tai puoluetta, johon lipulla annetut äänet ovat luettavat. *O. K:nen.*

Distomum ks. Maksamadot.

Distorsioni (lat. *disto'rtiō*), niukahdus, nyrjähdys.

Distraheerata (lat. *distra'here* = vetää erilleen), saattaa hajamieliseksi, häiritä. — Distraktsioui, hajamielisyys.

Distribueerata (lat. *distribu'ere*), jaella. — Distributsioni, jakelu. — Distributööri, jakelija.

Distributiiviset lukusanat (lat. *distributī'vus* < *distribu'ere* = jaella), eräissä kielissä (lat.) tavattavat adjektiiviset lukusanat, jotka ilmaisevat määrää vastaten kysymykseen: montako erältänsä? Suomen kielessä on distributiivisia lukuadverbeja, jotka niinikään ilmaisevat määrää vastaten kysymykseen: missä erin? (esim., *yksittäin, kaksitellen, sadottaisin*). *A. K.*

District (engl.), pienehkön paikallisella itsehallinnolla varustetun alueen nimitys Englannissa ja Walesissa. Maalais-d:ssa hallitusta johtaa *board* l. *council*, kaupunkilais-d:ssa kaupunginneuvosto *(town council)*.

Distrikti (lat. *distri'ngere* = piugoittaa erilleen), piiri, piirikunta. vrt. District.

Disyaanidiamidi (disyaaniamidi), valkoinen jähmeä aine, jolla on sama prosenttinen kokoumus kuin syaaniamidillä, mutta sen molekyli on kahta vertaa suurempi kuin tämän ($C_2N_4H_4$). Saanut yleisemmän merkityksen sentähden, että sitä helposti syntyy kalsiumsyaaniamidista. *(W. B.)*

Dithmarsehen (= saksalaiset marskimaat), maakunta Holsteinissa Pohjanmeren rannalla, Elbeu suun pohjoispuolella. Länsiosa on alavaa, meren tulvilta patojen avulla suojattua viljelyskelpoista marskimaata (ks. t.), jossa syöttökarjanhoito erittäinkin kukoistaa. D:n itäosan täyttävät korkeammat, usein nummimaiset geestit (ks. t.). Asukkaat ovat saksilaiseen heimoon kuuluvia, itsenäisyyttä ja vanhoja tapoja rakastavia talonpoikia. Maa joutui n. 804 Kaarle Suuren vallan alle, kuuluen sittemmin kauan aikaa Bremenin arkkihiippakuntaan, kunnes tauskalaiset ottivat sen haltuunsa 1200. Mutta Bornhövedin taistelussa 1227 D:n talonpojat luopuivat tanskalaisista, joiden tappion he siten aiheuttivat, ja muodostivat senjälkeen itsenäisen, Bremenin arkkipiispan suojeluksen alaisen talonpoikaistasavallan vanhanaikuisine laitoksineen. Seuraavilla vuosisadoilla D:n talonpojat puolustautuivat menestyksellä Holsteinin kreivien hyökkäyksiä vastaan. V. 1474 keisari Fredrik III läänitti Tanskan kuninkaalle Kristian I:lle m. m. D:n, joka kuitenkin yhä edelleen säilytti itsenäisyytensä. Kun kuningas Hannu 1500 asevoimin koetti kukistaa dithmarschilaisia ja suurine, komeasti varustettuine sotavoimineen marssi D:iin, joutui hän perinpohjin tappiolle Hemmingstedtin luona. Talonpoikien avaamain sulkujen kautta tulviva vesi hukutti suuren osan kuninkaan sotajoukkoa, itse hän hädintuskin pelastui. Mutta 1559 tansk. sotapäällikkö Johan Rantzau valtasi D:n, joka kuitenkin säilytti suuren osan erikoisoikeuksistaan vuoteen 1867, jolloin se ne menetti, jouduttuansa 1864 Saksan alle. Nykyään muodostavat D:n molemmat osat, Norder- ja Süderdithmarschen, kaksi piiriä Schleswig-Holsteinin maakunnasta, suuruudeltaan yhteensä 1354 km². Asukkaita oli 1905 89,477. — D:n omituinen luonto kuvastuu voimakkaasti täältä kotoisin olevan Gustav Frenssenin runoudessa. *E. E. K.*

Dithyrambi, kreik. laulurunouden laji: laulu, jota tanssiva koori, tavallisesti huilun säestämänä, lauloi Dionysoksen jumalanpalveluksessa. Tekstin pääaineksena oli jumalais- tai sankaritaru. D.-runoilijat olivat samalla säveltäjiä. Vanhempiua aikoina d:t rakennettiin rytmin ja sävelmän puolesta toisiaan vastaavista säkeistöistä (ks. Koori); sellaisia olivat Simonideen, Pindaroksen ja Bakkhylideen d:t (ainakin enimmät). 5:nnen vuosis. loppupuolella d. joutui Ateenassa uuden kehityksen alaiseksi; luovuttiin säännöllisistä säkeistöistä, mutkikas, loistava sävelmä koloratuureineen tuli pääasiaksi; toiselta puolen kehittyi draamallinenkin aines: esilaulaja esiintyi eri rooleissa. Tällaisia olivat Philoksenokseu, Timotheoksen y. m. d:t. — Myöhemmin d. nimeä käytettiin monenlaisista koorisepitelmistä. — Tätä nykyä d:lla usein tarkoitetaan lennokasta tai suurisanaista runoelmaa yleensä. *O. E. T.*

Ditmarsken l. Ditmarski ks. Dithmarsehen.

Dito *[-ī-]* (< it. *detto* < lat. *dictum* = sanottu), lyh. *d:o*, samanlainen, ennenmainittu.

Ditters (von Dittersdorf), Karl (1739-99), itäv. säveltäjä, Haydnin ja Mozartin edeltäjiä. Häuen koomillisista oopperoistaan on „Tohtori ja apteekkari" vieläkin pysynyt suosittuna. *I. K.*

Dityrambi ks. Dithyrambi.

Diu (sanskr. *Dvipa* = „saari"), Portugalille kuuluva saari Etu-Intian länsirannalla, Kathiawarin niemimaan eteläpuolella, n. 4 km², 14,614 as. (1900). Sen itärannalla sijaitsee samanniminen, lujasti linnoitettu kaupunki, jossa on hyvä satama ja useita suolatehtaita, n. 11,000 as. — V. 1515 portugalilaiset valloittivat saaren. Myöhemmin se on ollut useiden taistelujen näyttämönä. *(V. v. F.)*

Diureesi (mlat. *diurē'sis* < kreik. *dia'* = läpi, ja *ūron* = virtsa), *lääket.*, virtsaneritys, virtsanmäärä.

Diuretica (mlat. *diurē'sis* < kreik. *dia'* = läpi, ja *ūron* = virtsa), virtsan erittymistä edistävät aineet ja keinot.

Diurna ks. Päiväperhoset.

Diurna ks. Aeta diurna.

Diva *[-ī-]* (it., < lat.), jumalatar. vrt. myös Divus ja Diiva.

Divaani (pers. *dīwā'n* = luettelo), runokokoelma, kanslia, istuntosali, neuvosto y. m., myös itämaalainen matala, pehmeä sohva ilman selkä- ja sivunojaa. *K. T-t.*

Divergeeraava (lat. *dis* = erilleen, ja *vergere* = kallistua), eri suuntaan kulkeva, erilleenkäypä (vastakohta: konvergeeraava). vrt. Sarja.

Divergeerata (lat. *dis* = erilleen, ja *vergere* = kallistua), kulkea eri suuntaan, hajaantua (säteistä ja viivoista), olla eri mieltä. — Divergenssi, erilleenkäynti, hajautuminen, mielipiteiden eroavaisuus.

Divergentti, *mat.* ks. Sarja.

Diversioni (mlat. *dīve'rsiō* < lat. *dis* = erilleen, ja *vertere* = kääntää), näennäisliike, jonka avulla tahdotaan harhaanjohtamisen aikeissa saada vihollinen luopumaan alkamastaan kulkusuunnasta.

Diverssikauppa (lat. *dīve'rsus* = erilainen), erilaisten tavarain (ompelutarpeiden, taloustarpeiden, mausteiden j. n. e.) vähittäiskauppa.

Divertikkeli (lat. *diverti'culum* = sivuhaara), sormikkaan muotoinen esim. ruokatorven, virtsatorven j. n. e. laajennuksen muodostuma.

M. O-B.

Divertimento *[-me'n-]* (it., = ajanviete; ransk. *divertissement*). 1. Oopperaan liitetty tanssikohtaus. — 2. Moniosainen sarjasävellys usealle soolosoittimelle (vrt. Cassazione); sarjan osista ovat jotkut tanssisävellyksen muodossa, ja sävellyksen yleinen sävy on helppotajuista lajia, jossa polyfoniaa on hyvin säästäen käytetty.

I. K.

Divertissement *[divertismā']* (ransk., it. *divertime'nto* < *diverti're* = huvittaa), huvi, huvitus; pieni draamallinen kappale, jonka pääosana ovat baletti ja siihen liittyvät laulukappaleet; oopperaan sovitettu tanssikohtaus. vrt. Divertimento.

Divide et impera *[dī-]* (lat.), „hajoita ja hallitse!", valtiollinen periaate, jonka mukaan hallittavat ovat jaettavat harrastuksiensa pohjalla eri ryhmiin, jotta siten eri puolueet saataisiin nöyriksi ja alistuvaisiksi.

Dividendi (lat. *divide'ndus* = jaettava), osinko.

Dividivi, libidivi l. divi, meksikkolaisen *Cæsalpinia coriaria* puun kuivattuja palkoja, joita nahkateollisuudessa, esim. Englannissa ja Pohj.-Saksassa, käytetään parkitusaineena.

Diviisori (lat. *dīvi'sor* = jakaja), jakaja. *Kirjap.*, käsikirjoituspitimen (tenaakkelin) vaakasuorassa oleva haarukkapihti.

Divina Commedia *[-vī- -ē'-]*, Danten pääteos. ks. Dante Alighieri.

Divinatsioni (lat. *dīvīnā'tiō)*, ennustajanlahja, ennustustaito. — Divinatorinen, ennustava, aavistuksellinen.

Divisi *[-vī'-]* (it., = jaetut), *mus.*, tarkoittaa orkesterisävellyksissä viulujen tahi muitten jouhisoittimien jakautumista kahdeksi taikka useammaksi eri ääneksi. *I. K.*

Divisioona (lat. *dīvī'siō* < *dīvi'dere* = jakaja), nykyajan suurin taktillinen yksikkö sodassa. Rauhan aikana 4 jalkaväkirykmenttiä muodostaa jalkaväkidivisioonan ja 4 ratsuväkirykmenttiä ratsuväkidivisioonan. Venäjän armeiassa on 3 kaartin jalkaväkidivisioonaa ja 2 kaartin ratsuväkidivisioonaa sekä 48 armeia-jalkaväkidivisioonaa ja 16 armeia-ratsuväkidivisioonaa. Sodan aikana muodostetaan esim. Saksan armeiassa kaikista aselajeista itsenäisiä sotayrityksiä varten armeiadivisiooneja, joihin kuuluu kumpaankin 2 jalkaväkibrigadia, 4 eskadroonaa ratsuväkeä, 6 kenttäpatteria ja 1-2 pioneerikomppaniaa, yhteensä noin 18,000 miestä.

M. v. H.

Divortium *[dīvo'-]* (lat.), avioero (ks. t.).

Divus *[-ī-]* (lat. mask.), diva (fem.), jumallallinen, jumaloitunut; muinoin Roomassa jumalana kunnioitetun henkilön, etenkin keisari- t. keisarinnavainajan kunnianimitys. vrt. Consecratio, Diva, Diiva. *K. J. H.*

Dixi (lat.), „olen puhunut", osoittaa tav. että puhe tai kirjoitus päättyy. D. et salvavi animam meam (lat.), „olen puhunut ja henkeni pelastanut" s. o. olen puhunut velvollisuuteni mukaan, niinkuin omatuntoni vaatii. Lauselma johtunee profeetta Hesekielin sanoista $3_{18^{-21}}$ ja $33_{8^{-9}}$. *K. J. H.*

Dižureerata l. dežureerata (vrt. Dižuuri), olla päivystäjänä.

Dižuuri l. dežuuri (ransk. *de,* ja *jour* = päivä), päivystäjä.

Djaipur ks. Jeypore.

Djakovon muinaislinnatyyppi, *arkeol.* Nimitys, joka on saatu Moskovan seudulla, lähellä Djakovon kylää olevasta tyypillisestä ja runsaslöytöisestä muinaislinnasta (ven. *gorodi'štše*). Siihen lukeutuu puoli sataa Volgan ja Okan välillä olevaa, erikoisluonteista, yleensä valleilla varustettua linnaa, joiden usein hyvinkin runsaat löydöt, metalliesineet, saviastiain jäännökset, luuaseet, koti- y. m. eläinten luut j. n. e., johtunevat pääasiassa 6-8:nnelta vuosis. j. Kr., ja joita venäläiset tutkijat ovat taipuvaisia pitämään suomalais-ugrilaisten kansanheimojen asutusmuistoina. Näistä linnoista on tavattu löytöjä myös varhaisemmalta rautakaudelta, jopa jotenkin runsaasti aina neoliittisen eli myöhäisemmän kivikauden eri ajanjaksoilta. [IX:n arkeologisen, Vilnan kongressin kertomus, II osa, ja Keis. Venäjän arkeologisen seuran venäläis-slaavilaisen osaston „Zapiski", V, 1.]

J. A-io.

Djekn-sukuja tavataan keskiajalla Suomessa useitakin, jotka eivät ole missään sukulaisuudessa keskenään, mikä on helposti selitettävissä, kun nimi *Djekn* (= teini) oikeastaan ei ilmaisekkaan muuta kuin että suvun kantaisä on saanut jotain opillista sivistystä. Yksi näistä suvuista piti vaakunanaan oksaa lehtineen ja sitä olivat Turun linnanhaltia Jaakko Abrahaminpoika (ks. alempana) ja tämän veljenpoika Matti Martinpoika, Etelä-Suomen laamannina 1437-51. Toisella suvulla, jonka mainitaan tulleen Suomeen Westfalenista, oli kilvessään kotkanpäällä varustetun polvistuvan enkelin kuva. Siihen kuuluivat Klaus Lydekenpoika (ks. al.), Hämeen linnanisäntä Pentti Lydekenpoika sekä edellisen poika, laamanni ja valtaneuvos Henrik Klaunpoika (ks. al.). Kolmanteen sukuun kuuluivat Viipurin isäntä (1430) Björn Pietarinpoika ja hänen poikansa Erengisle Björninpoika, joiden kilpimerkkinä oli pedon tai petolinnun jalka kynsineen.

1. Jaakko Abrahaminpoika D. (k. n. 1410) on v:n 1377 jälkeen Bo Joninpoika Gripin voutina Turun linnassa. Gripin kuoltua 1386 Suomen vapaamiehet ja talonpojat kääntyivät kirjeellä Albrekt kuninkaan puoleen pyytäen laamanniksensa D:n, „joka tuntee ja osaa maakunnan tapoja ja parhaiten tietää meidän rasituksemme ja köyhyytemme, paremmin kuin joku ulkomainen mies olipa tämä Ruotsista tai muista maista". Tämä osoittaa, että D. ainakin kauan oli Suomessa oleskellut ja että hänen suuressa määrässä oli onnistunut saavuttaa kansan luottamusta. Piispa Bero tuomiokapituleineen eri kirjeellä kannattaa mainittua pyyntöä. D. tavataankin sitten laamannina ja Turun linnanhal-

tiana niinä levottomina aikoina, Albrektin ja Margareetan vallasta taistellessa, jotka tämän jälkeen seuraavat. Mutta v:sta 1402 on Suomessa uusi laamanni. D. on kuitenkin vielä elossa ja mainitaan ritarin arvonimellä. Viimeiset ikävuotensa hän näyttää eläneen Itämeren maakunnissa.

2. Klaus Lydekenpoika D. (k. n. 1435), linnanhaltia, mainitaan ensi kerta 1390 Hämeen tuomarina ja oli myöhemmin 1411-34 Turun linnan isäntänä. Klaus D. oli vanhimpien lähteiden mukaan tuo suomalaineu ylimys, joka mustasukkaisuudesta poltti nuoren Elina rouvansa ja hänen äskensyntyneen poikansa, mikä tapaus siis näyttää olevan asetettava 1300-luvun viimeisiin aikoihin. Merkillistä on, että D. siitä huolimatta pysyy viroissaan ja arvoissaan. Klaus D. näyttää olleen sangen mahtava ja äveriäs mies, joka Suomessa oli koonnut melkoisen maaomaisuuden. Toisella kertaa hän oli nainut Kristiina Jönsintyttären Laitilan Isostakartanosta, ja tästä avioliitosta syntyivät pojat: ritarit ja valtaneuvokset Henrik Klaunpoika (ks. alempana) ja Arvi Klaunpoika (k. 1459), joka teki toivioretken isänsä rikoksen sovittamiseksi ja testamenttasi tiloja Kolmen pyhän kuninkaan alttarille Turussa, sekä kuusi tytärtä, jotka naimistensa kautta tulivat Suomen ensimäisten keskiaikaisten aatelissukujen, Flemingin, Bitzin, Kurjen, Hornin y. m., kantaäideiksi.

3. Henrik Klaunpoika D. (k. 1459), laamanni, valtaneuvos, edellisen poika, oli saanut huolellisen kasvatuksen ulkomailla, tullen Pariisin yliopistossa 1428 bacealaureukseksi ja maisteriksi, mainitaan sitten Turun linnan isäntänä sekä tuomarina ja tuli 1449 Pohjois-Suomen laamanniksi. Ritariksi ja valtaneuvokseksi hän kenties oli tullut kuningas Kristoferin kruunauksessa. Mainitaan käyneen Novgorodissa rauhasta sopimassa, ja oli niiden miesten joukossa, jotka Kaarle Knuutinpoika 1457 ehdotti sovintotuomareiksi hänen ja valtaneuvoston välisessä riidassa. Tunnetuksi on Henrik Klaunpoika erittäinkin tullut sen anteliaisuuden tähden, millä hän, yhdessä vaimonsa Lucia Olavintytär Skelgen kanssa, muisteli maamme kirkollisia laitoksia. Varsinkin on tässä suhteessa mainittava heidän 1442 Naantalin luostarille tekemänsä lahjoitus, Ailosten tila Raisiossa, joka oli Lucian perintötila, ja jonka lahjoittivat ehdolla, että luostari siihen rakennettaisiin, niinkuin myös tapahtui. Lucia rouva eli miehensä kuoleman jälkeen vielä 40 vuotta, viimeisen elinaikansa nähtävästi asuen Naantalin luostarissa, jossa kuoli 1498.

4. Pietari D., „pyhäksi" ja „junalalliseksi" mainittu, oli tarinain mukaan Köökarin luostarin rakentaja; kanan näyteltiin luostarikirkon keskellä D:n hautakiveä, jonka pystyssä-pysymisestä hänen ennustuksensa mukaan luostarin menestys riippui. Epätietoista on, oliko hän sama henkilö kuin se Pietari D., joka 1457 mainitaan Turun linnan isännäksi, ja Pietari D., joka sinetissään käytti kolmea lumpeenlehteä (siis Sturesuvun vaakunaa), ja jonka tytär oli naimisissa Niilo Pentinpoika Dufvan kanssa. *K. G.*

Djerboa ks. Hyppyrotat.

Djilolo ks. Halmahera.

Djingis-kaani ks. Tšingis-kaani.

Djokjakarta l. Džokdzakarta (jaaval. Jagjokerto = „kukoistava valta"). 1. Alankomaalainen residenttikunta Jaavan eteläranniikolla, 3,109 km², 858,392 as. (1897), joista ainoastaan 2,409 eurooppalaista. D. oli aikoinaan Soerakartan yhteydessä mahtava valta nimellä Mataram. Sillä on vieläkin kotimainen ruhtinas, ilman mitään oikeuksia. vrt. Jaava. — 2. Edelläm. residenttikunnan pääkaupunki, Upakjoen rannalla, nykyään tärkeä rautateitten risteyskohta, 60,523 as. (1897), niistä 2,240 eurooppalaista. *E. E. K.*

Djolof *[džo-]*, Džolof l. Jolof, neekeriheimo Ranskan Senegalissa, lukumäärältään n. 450,000. D:t eivät ole aivan puhdasta neekerirotua. Heidän kielensä, joka poikkeaa kaikista muista neekerikielistä, on yleisenä kauppakielenä. D:t ovat kykeneviä maanviljelijöitä ja karjanhoitajia, harjoittavat taidolla monenlaisia käsitöitä (m. m. hyviä kultaseppiä). Vilkasta kauppaa harjoitetaan, maasta viedään m. m. arapikumia, maapähkinöitä, vuotia, puulajeja. D:t muodostivat aikaisemmin suuren, yhtenäisen vallan. *E. E. K.*

Djupkubb *[-üp-]*, saari, jonka luoteisrannalla on valkoinen johtoloistokoju Barösund-Espskärin väylän varrella. *K. S.*

Djupskär *[-üpšär]*, kalliosaari Vaasan väylällä. Sen itäosalla valkoinen johtoloisto. *K. S.*

Djupviken *[-üpvī-]*, saha- ja satamapaikka Ruotsissa Uumajan maaseurakunnassa.

Djurberg *[-ürbärj]*, Daniel (1659-1736), ruots. jumaluusoppinut; tultuaan Upsalassa 1685 fil. maisteriksi harjoitti ulkomailla opintoja tutkien pääasiallisesti Talmudia; 1698 hänestä tuli Upsalan yliopiston jumaluusopin professori ja 1725 Upsalan tuomiorovasti. D. oli oppinut mies ja harrasti lämpimästi lappalaisten ja juutalaisten käännyttämistä. Ulkomailla hän oli tutustunut Speneriin, ja häntä itseään pidettiin pietistien salaisena kannattajana. *K. Ö.*

Djurgården *[-ürgōr-]*, Tukholman kaupunkiin kuuluva, sen itäpuolella sijaitseva niemi, suuruudeltaan 15,7 km². Pohjoisosa käsittää useita tehdas- ja kasarmialueita (m. m. Ladugårdsgärdet), eteläosassa sijaitsevat tukholmalaisten parhaat huvittelupaikat ja puistot kuten Skansen, Hasselbacken y. m. Täällä on myöskin huomattava Nordiska museet. vrt. Eläintarha, Tukholma. *E. E. K.*

Djurklou *[-ürklū]*, Nils Gabriel (1829-1904), ruots. folkloristi, muinais- ja sivistyshistorian tutkija. Suuren osan elämäänsä D. uhrasi erittäinkin Keski- ja Etelä-Ruotsin muinais- ja folkloristisiin tutkimuksiin ja niiden harrastusten herättämiseen. Hän saikin perustetuksi Näriken muinaismuistoyhdistyksen 1856. D. on m. m. julkaissut: „Ur Nerikes folkspråk och folklif" (1860), „Om svensk fornforskning" (1872), „Om svenska ortnamn" (1879). Hän oli samalla tietorikas genealogi ja aikansa etevimpiä Ruotsin aateliston historian tuntijoita. *K. S.*

Djursholm *[-ū-]*, kauppala Ruotsissa 10 km Tukholmasta pohjoiseen, 3,000 as. Nopeasti kukoistanut, maalaiskylän malliin rakennettu huvilayhteiskunta, jonka alueelle teollisuuslaitosten rakentaminen on kielletty. Mukava liikeyhteys Tukholman kanssa sekä laivalla että sähköjunalla. *E. E. K.*

Djursätra *[-ü-]*, kivennäisvesi- ja kylpylaitos Ruotsissa, Skaraborgin lääniä, Värsåsin pitäjässä. Osakeyhtiön omistama. *E. E. K.*

Djäkn ks. Djekn.

Dlugosz *[-oš]*, Jan (1415-80), latinisoidussa muodossa Longinus, puolal. historioitsija, oli kaniikki ja Krakovan mahtavan piispan Zbigniew Olesnicki'n ja sittemmiu kuningas Kasimirin luottamusmies, jota käytettiin Puolan kirkon ja valtakunnan tärkeimmissä valtiollisissa tehtävissä. Paitsi Puolan kirkkoa koskevia teoksia D. on kirjoittanut laajan 12 kirjaa käsittävän Puolan valtakunnan historian („Historia poloniea"). Vaikka se onkin kokoonpantu perin kirkollisia ja isänmaallisia tarkoitusperiä silmälläpitäen, on tällä keskiajan laajimmalla kronikalla varsinkin vv:n 1386-1480 kuvauksena suuri arvo. Puolan ja Saksalaisen ritarikunnan välistä riitaa esittää „Lites et res gestæ inter Polonos ordinemque cruciferorum". D:n kootut teokset, 14 nid., julkaistu Krakovassa (1863-87). *J. J. M.*

D. M. ja **D. M. S.**, Diis manibus sacrum (lat. hautakirjoituksissa), vainajien hengille omistettu.

Dmitrevskij, Ivan Afanasjevitš (1734-1821), kuuluisa ven. näyttelijä, oli esipappi Djakonov-Narykinin poika Jaroslavista. Liittyttyään Volkovin, venäläisen teatterin perustajan näyttelijäjoukkoon, jossa esiintyi naisrooleissa, hän saapui Pietariin. Tsarkoe Selossa keisarinna Katarina ihastui hänen näyttelemiseensä niin että koristi hänet näyttämöllä jalokivillä ja antoi hänelle nimen Dmitrevskij erään puolalaisen kreivin mukaan, jonka näköinen näyttelijämme oli. Sen jälkeen D. näytteli vain miesosia ja tuli Volkovin kuoltua hoviteatterijoukon ensimäiseksi sekä herätti joka kerta esiintyessään ääretöntä ihastusta. D:n alkuunpanosta syntyi Pietariin kaikkia kansanluokkia varten „vapaa venäläinen teatteri". V. 1779 perustettu teatterikoulu anuettiin hänen johtoonsa. Viimeisen kerran D. näytteli 78-vuotiaana. Viimeiset vuotensa hän oli sokea. Nerokkaana ja hienoälyisenä miehenä, joka sitäpaitsi oli runsastuotteinen kirjailija, hänellä oli suuri vaikutus sekä näytelmäkirjailijoihin että nousevaan näyttelijäpolveen. *J. J. M.*

Dmitriev, Ivan Ivanovitš (1760-1837), ven. runoilija, oli kuten niin moni ven. kirjailija aluksi upseerina. Deržaviniu ja varsinkin Karamzinin tuttavuus kehitti hänen runollisia lahjojaan. V. 1791 hän julkaisi Karamzinin aikakauslehdessä „Moskovskij žurnal" runopukuisia satuja, joista eräs nimeltään „Muodinmukainen vaimo" sekä „Kyyhky" niminen runo herättivät suurta ihastusta. Hänen seuraavista tuotteistaan paras oli satiiri „Vieras mielipide", jonka terävä pila oli tähdätty oodinkirjoitusmuotia vastaan. V. 1795 D. julkaisi runokokoelman nimellä „Minun joutavuuteni". Kun hän seur. v. saatuaan eron sotapalveluksesta everstinarvoon ylennettynä oli lähdössä keisari Paavalin luo tätä kiittämään, vangittiin hänet epäiltynä osallisena salaliittoon keisarin henkeä vastaan. Mutta epäilyksen perusteettomuus tuli pian selville, ja keisari hyvitti loukattua kaikilla mahdollisilla armonosoituksilla. D. kutsuttiin Moskovaan keisarin kruunaukseen ja nimitettiin siellä apanaasimaiden ministerin apulaiseksi ja sen jälkeen häntä käytettiin useissa korkeissa hallitustoimissa, oli m. m. 1810 oikeusministerinä. Hänen jälkeenjääneet muistelmansa („Katsaus elämääni") julkaistiin 1866. D., jolla oli keveä ja siro tyyli ja terävä sukkeluus, on vapauttanut venäläisen runokielen vanhentuneista ja kankeista sanoista ja muodoista ja sen kautta tullut runokielen uudistajaksi. *J. J. M.*

Dmitrij ks. Dimitrij.

D-moll (ransk. *ré mineur*, engl. *d minor*), sävellaji, jonka perussävelenä on *d* ja perussointuna *d f a*.

Dnepr (vanhan ajan *Borysthe'nēs*), joki Venäjällä, pituudeltaan — 2,146 km — kolmas Euroopan joista; jokialue 527,000 km². Lähteet Valdai-ylängöllä 283 m yl. merenp. Pääkulkusuunta pohj.-etel., sen ohella suuret kaaret länteen ja itään. Smolenskin yläpuolelta alkaen D. virtaa sangen tasaisena läpi laajan alangon, jonka ulottuvaisuus idästä länteen on 450 km ja jonka suureksi osaksi täyttää Euroopan suurin suoseutu: Rokitnon-suot (ks. t.). Rokitnonsoilta tulee D:iin vesirikas lisäjoki Pripet (ks. t.) oikealta. Muita lisäjokia tällä matkalla ovat Berezina (ks. t.) oik. ja Soš vas. Pripetin alapuolelta D. tunkeutuu Etelä-Venäjän maanselän tertiääristen kerrostumain läpi, virraten hedelmälliseen, mustanmullan peittämään Ukrainaan (ks. t.). Lisäjokia tällä matkalla Desna, Vorskla ja Samara, kaikki vas. Jekaterinoslavin luona D. kohtaa Etelä-Venäjän graniittipenkereen, jonka läpi se murtautuu eteläistä suuntaa, muodostaen lukuisia koskia, porogeja (ks. t.). Täältä asti joki virtaa tasaisesti lounaista suuntaa, laskien Bugin kanssa yhteisen limaanin (ks. t.) kautta Mustaan-mereen — D:n taloudellinen merkitys tälle Venäjän kulmualle on huolimatta muutamista ehkäisevistä puolista, suuri. Valtasuouena isovenäläisen pohjoisen ja vähävenäläisen etelän välillä, se on osaltansa liittänyt näitä toisistaan suuresti eroavia osia yhteen ja ollut vanhastaan tärkeänä sivistystienä. — Dnepr-Bug (ks. t.) ja Berezina-Oginskij kanavilla D. on liitetty, joskin vaillinaisesti, Itämeren liikenteeseen. Suunnitteluu alaisena on uusi suuremmille aluksille kulkukelpoinen kanava samalla linjalla. D:n koko jokialueesta on nykyään n. 6,400 km kulkukelpoista. Kosket ovat vain korkeanveden aikana kuljettavia. Muuten vilkasta laivaliikettä 200-300 päivää vuodessa. Tavaraliikenne käsitti v. 1900 kaikkiaan 161 milj. puutaa, joista metsäntuotteita 117 milj., viljaa n. 30, ja suolaa 2,8 milj. puutaa. — Kalastus D:llä on myös tärkeä, kaloja saadaan runsaasti ja laadultaan hyviä. — Tärkeimmät D:n varrella sijaitsevat kaupungit ovat: Smolensk, Mohilev, Kiova, Krementšug, Jekaterinoslav ja Herson. *E. E. K.*

Dnepr-Bugin kanava (vanh. nimitys Kuninkaankanava) yhdistää Pripetin (ks. t.) sivujoen Pinan Bugin sivujokeen Muhovetsiin. Alettiin kaivaa 1775, mutta valmistui lopullisesti vasta 1843. Pituus 80 km, leveys 20 m, syvyys 2,3 m; on siis kulkukelpoinen ainoastaan pienehköille jokialuksille. Sitä myöten kuljetetaan pääasiallisesti metsäntuotteita. *E. E. K.*

Dneprin aro, laaja, pohjoisosassaan hedelmäl-

linen, mustanmullan peittämä, etelässä yhä karumpi, hiekoittuva ja suolansekainen tasanko Etelä-Venäjällä. Laajemmassa merkityksessä käsitettynä se ulottuu molemmin puolin Dneprin alijuoksua Dnestriin ja Doniin asti, mutta ahtaammassa merkityksessä se tarkoittaa ainoastaan sitä osaa, joka sijaitsee Jekaterinoslavin kuvernementissa. Muita osia kutsutaan silloin nimillä Donin-aro Donin ja Donetsin välillä, Nogai-aro Dneprin ja Azovan-meren välillä sekä Otšakovin-aro Dnepristä länteen.
E. E. K.

Dneprin vuoret ovat tavallaan Karpaattien äärimäiset etuvartiat idässä. Ulottuvat matalana yläköjonona (korkein kohta 242 m yl. merenp.) Dneprin oikeaa rantaa pitkin Kiovan kuvernementista Hersonin kuvernementtiin. Muodostavat Jekaterinoslavin eteläpuolella Dneprin porogit (ks. t.). *E. E. K.*

Dnestr (vanhan ajan *Tyras*), joki Etelä-Venäjällä ja yläjuoksultaan Galitsiassa. Pituus 1,387 km, jokialue 76,860 km². Lähtien Karpaattien pohjoisrinteiltä joki virtaa luode-kaakkoista pääsuuntaa vuolaana, keltaisena arojokena hedelmällisten, mustanmullanpeittoisten maakuntien Podolian, Bessarabian ja Hersonin läpi laskien pari peninkulmaa pitkän limaanin (ks. t.) kautta Mustaan-mereen. Lisäjokia vähän ja vähäpätöisiä. — D:n taloudellista merkitystä alentavat sen vuolas juoksu ja Jampolin luona olevat kosket, jotka katkaisevat laivaliikenteen. Viime aikoina Venäjän hallitus on, oivaltaen joen suuren tärkeyden ympäröivien, tiheään asuttujen maiden liikenteen välittämisessä, lukuisilla kaivaustöillä ja perkauksilla suuressa määrin lisännyt sen kulkukelpoisuutta. V. 1900 D:llä kuljetettujen tavarain yhteenlaskettu paino oli 16 milj. puutaa, pääosa viljaa. Purjehduskausi n. 280-300 päivää. — Paikoitellen D. on hyvin kalarikas; niinpä esim. Bessarabiassa monella paikkakunnalla kalastus on väestön pääelinkeinona. *E. E. K.*

Dnjepr ks. Dnepr.

Dnjestr ks. Dnestr.

d:o, lyhennys sanasta dito (ks. t.).

Do (it.). 1. Romaanisilla ja slaavilaisilla kansoilla sekä englantilaisilla *c*-sävelen nimitys; alkuperäisempää nimitystä *ut* käytetään vielä Ranskassa sen rinnalla. — 2. Äänentapaamisopetuksessa jokaisen (duur-)askelon perussävelen nimitys. Koko diatoninen asteikko *c*:stä alkaen kuuluu do (ut), re, mi, fa, sol, la, si; nimitystapa johtuu erään hymnin alkutavuista, jota laulamalla keskiajan kirkkokuoroissa opittiin äänentapaamista (vrt. Solmisatsioni). Siihen aikaan ei kromaattisia säveliä erittäin nimitetty (eikä merkitty); nykyään käytetään siihen tarkoitukseen epämukavia lisäsanoja: engl. sharp (♯) ja flat (♭), ransk dièze (♯) ja bémol (♭), jotka liitetään sävelnimen perään, niinmuodoin cis = do sharp, do dièze, ja ces = do flat, do bémol. *I. K.*

Doab *[-a'-]* (pers. *do* = kaksi, ja *ab* = vesi), kahden toisiinsa laskevan joen välisen maakielekkeen nimitys pohjoisessa Intiassa, eritoten Ganges- ja Jumna-jokien välisen maan nimi.

Dober, Leonhard, saks. lähetyssaarnaaja. Lähti D. Nitzschmannin seurassa ensimäisenä herrnhutilaisen veljesseurakunnan lähetyssaarnaajana Länsi-Intiaan (1732), jossa hän hyvällä menestyksellä aluksi toimi St Thomas nimisellä saarella. Veljesseurakunta on sitten jatkanut D:n aloittamaa työtä, ja varsinainen käännytystoimi, myöskin anglikaanisen kirkon, metodistein sekä baptistieu otettua sikäläiseen lähetystyöhön osaa, nyt jo on Länsi-Intiassa loppuunsuoritettu. [A. v. Dewitz, „In Dänisch-Westindien" (1882).] *U. P.*

Doblon l. Dublon (esp. = kaksinkertainen), entinen esp. kultaraha, arvoltaan alkuansa n. 81, myöhemmin n. 25 Smk. D. on vielä jonkun verran käytännössä entisessä Espanjan Ameriikassa, missä sen arvo vaihtelee 22 Smk:n (Cuba) ja 53 Smk:n (Uruguay) välillä.

Dobner, Gelasius (1719-90), böömil. historioitsija, piaristimunkki. Hänen suuremmista historiallisista teoksistaan, joilla vieläkin on historiallinen arvo, ovat huomattavimmat „Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum" (6 nid. 1761-83) ja „Monumenta historica Bohemiæ" (6 nid. 1764-86). *J. J. M.*

Dobrogea *[-ro'džа]* (romaan.) ks. Dobrudža.

Dobroljubov *[-ū'-]*, Nikolai Aleksandrovitš (1836-61), ven. kirjallisuuskriitikko, oli papin poika Nižni-Novgorodista, jonka tähden joutui ensiksi pappisseminaariin. Sen jälkeen hän opiskeli Pedagogisessa opistossa Pietarissa. Kriitilliskirjallisen toimintansa hän alkoi jo 20-vuotiaana „Sovremennik" aikakauskirjassa, johon ynnä sen „Svistok" nimiseen lisälehteen hän kirjoitti kuolemaansa saakka. Erittäin huomattavat ovat hänen kirjoituksensa „Pimeä valtakunta", joka tulkitsi yleisölle Ostrovskijn draamojen merkityksen sekä „Mitä on oblomovilaisuus?", joka selitti Gontšarovin Oblomov-romaanin oikean sisällyksen. D. kirjoitti myöskin erinomaisella taidolla hienoja ivarunoja. Huolimatta nuoresta iästään ja lyhyestä toimintakaudestaan D:lla oli erittäin suuri vaikutus kirjallisuuden arvostelijana. Hän samoin kuin muutkin sen ajan huomattavimmat venäläiset kritiikot arvostelee kaunokirjallisuutta vähällisesti. Kaunokirjallinen teos on hänelle vain aiheena, jonka johdosta hän esittää omia mielipiteitään ja ihanteitaan yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Ainoastaan silloin kun kirjailija, tosin ilman itsetajuista tarkoitusta, asettaa taiteensa jonkun polttavan yhteiskunnallisen kysymyksen palvelukseen, on hänen teoksellaan todellinen arvo. Muunlaisia teoksia ei D. ollenkaan ottanut arvostellakseen. D:n henkisenä isänä voi pitää N. G. Tšernyševskijä (ks. t.).
J. J. M.

Dobrovský *[-kī]*, Josef (1753-1829), slaavilaisen filologian perustaja, oli syntynyt Györin (Raabin) kaupungissa Unkarissa ja oli vuoden jesuiittakunnan jäsenenä, kunnes tämä 1773 lakkautettiin. Teologisia tietojaan hän käytti kriitillisellä tavalla teoksessa „Fragmeutum Pragense evangelii S. Marci" (1778), jossa hän kumosi sen vanhan luulon, että muka tämä Praagissa säilytetty evaukeliumin käsikirjoitus olisi peräisin evankelista Markuksen kädestä. Senjälkeen D. antautui kokonaan Böömin muinaisuuden ja varsinkin tšekin kielen ja kirjallisuuden tutkimiseen. V. 1779 hän alkoi julkaista kirjallis-kriitillistä aikakauskirjaa „Böhmische Litteratur", jolla oli erittäin herättävä vaikutus. Kah-

den vuoden perästä se lakkautettiin. Vasta neljän vuoden kuluttua hän saattoi jatkaa aikakauskirjaansa uudella nimellä. Mutta tämä työ johti D:n yhä enemmän tutkimaan vanhaa tšekkiläistä kirjallisuutta. Julkaistuaan Pelzelin kanssa kaksi nidosta vanhoja böömiläisiä historioitsijoita hän lähti etsiäkseen vanhoja tšekkiläisiä käsikirjoituksia, jotka sotien aikana olivat hajaantuneet vieraihin maihin, 1792 tutkimaan Tukholman, Turun, Pietarin ja Moskovan kirjastoja, tutustuen tällä matkalla m. m. Porthaniin; 1794 hän samaa tarkoitusta varten matkusti Saksaan, Italiaan ja Sveitsiin. Laajojen tutkimusten tulokset ilmaantuivat useissa teoksissa. „Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur" (1792) esitti innostavalla tavalla tšekin kielen vaiheita sen taistelussa latinaa ja saksaa vastaan. Tšekin kirjakielen vakiinnuttamiselle erittäin tärkeä oli „Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache" (1809) ja se oli pitkän aikaa malliteoksena muidenkin slaavilaisten kielten tutkijoille. Hänen pääteoksensa on „Institutiones linguæ slavicæ dialecti veteris" (1822), jossa hän esittäessään muinaisslaavilaisen kirkkokielen rakennetta laski vertailevan ja historiallisen slaavilaisen kielitieteen pohjan. Vaikka D. oli ennen kaikkea ankara kriitillinen tiedemies, on hänen elämäntyönsä kielentutkijana kuitenkin ollut mitä vaikuttavimpana tekijänä tšekkiläisten kansallisessa uudestaan heräämisessä. D. oli myöskin ensimäisiä, jotka tajusivat suomen ja unkarin kielen sukulaisuuden.

J. J. M.

Dobrudža (romaan. Dobrogea, bulg. Dobritš). Maantieteellinen maakunta D. sijaitsee Tonavan alajuoksun ja Mustan-meren välillä. Mahtavain löss-kerrostumain (ks. t.) peittämästä, kuivuuden takia aroluontoisesta maasta kohoaa luoteessa ja lännessä 456 m:n korkeuteen metsäisiä vuoriharjanteita, joiden kirjava geologinen kokoonpano on aivan eroava läheisten Karpaattien ja Balkanin vuoriston muodostuksista. Eteläosan poikki kulkee Karasu-laskeuma, jota D:n ainoa rautatie, rata Bukarestista Konstantsaan seuraa. Pitkin Mustan-meren rantaa on lukuisa joukko suolanpitoisia rantajärviä kuten Razim, Golovitsa, Zmeica, Sinoe, joiden vedestä valmistetaan suolaa. Ilmasto on yleensä näillä seuduin epäterveellistä, kuumetaudit ovat yleisiä. Asukkaat, romaanialaisia, turkkilaisia, bulgaarialaisia ja tataareja, elävät etupäässä karjanhoidolla (erittäinkin lampaita pidetään paljon). Maan edistyessä voittaa maanviljelys kuitenkin yhä enemmän alaa. Kaupungeissa, jotka enimmäkseen ovat vähäpätöisiä, asuu armeenialaisia ja kreikkalaisia kauppiaina, pitäen tämän elinkeinohaaran hallussaan. Kaupungeista on tärkein Romaanian ainoa merisatama Konstantsa. — Hallinnollisesti D. kuuluu Romaanian kuningaskuntaan (ks. t.), jolloin siihen luetaan myös Tonavan suisto, ja jakaantuu kahteen piirikuntaan, Tulcea, 8,626 km², 123,192 as. (1899) ja Konstantsa, 6,910 km², 135,050 as. (1899). — D. on varhaisimmista ajoista ollut sotaisten liikkeitten temmellyspaikkana, sillä sen kautta kulkee suorin tie Konstantinopoliin. Suojataksensa tätä kulkutietä roomalaiset rakensivat sen poikki, ylläm. Karasun laskeumaa pitkin vallin, n. s. Trajanuksen vallin. Sodissansa vv. 1828, 1854 ja 1877 ovat myöskin venäläiset käyttäneet D:aa kulkutienä. San Stefanon rauhassa 1878 Turkki luovutti D:n Venäjälle, joka pian vaihtoi sen Romaanialle muutamiin Bessarabian osiin. Kansalaisoikeuksien puolesta D:n asukkaat tulivat täysin yhdenvertaisiksi maan muun asujamiston kanssa vasta 1909.

E. E. K.

Dobrzynski *[-rži'-]*, Ignaz (1807-67), puolal. pianisti ja säveltäjä, Chopin'in ystävä ja opintotoveri; eli kapellimestarina Varsovassa; johti 1853-55 sikäläistä puolalaista oopperaa. Yleisesti Puolassa suosittu on hänen laulunsa „Swięty Boże" (Pyhä Jumala).

I. K.

Dobsinan jääluola *[-pši-]*, Unkarissa, Gömörin komitaatissa, vuoriteollisuutta harjoittavan Dobsinan kaupungin läheisyydessä. Luola löydettiin v. 1870. Siinä on kaksi kerrosta, ylempi 11 m korkea, 120 m pitkä ja 50-60 m leveä; alempaan kerrokseen päästään jäähän hakattuja portaita pitkin. Jää peittää seinät ja suuren osan kattoja, muodostaen monenmoisia pylväitä, pyramideja ja palloja. Luolan koko pinta-ala on 8,874 m²; jäätä on siinä laskettu olevan yli 125,000 m³. lämpötila vaihtelee + 5° ja — 8,75° C välillä.

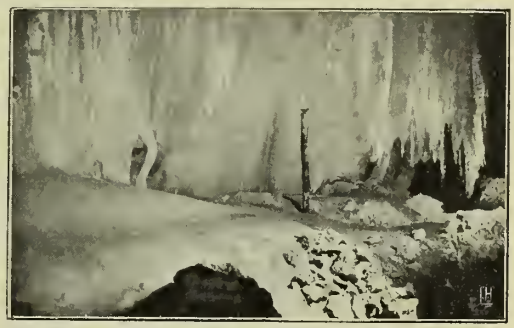

Dobsinan jääluola: „Verho".

Dobsinan jääluola: „Alttari ja kaivo".

E. E. K.

Docendo discimus *[-e'ndō]* (lat.), opettaessa (muita) oppii itse.

Docens (partis. prees. sanasta *docē're* = opettaa), dosentti (ks. t.).

Dochmius ks. Ancylostoma.

Docti male pingunt (lat.), oppineet piirtävät kehnosti, s. o. kirjoittavat kehnoa käsialaa.

Doctor (lat.), opettaja. ks. Tohtori.

Doctrinale *[-ā'-]*, runomittainen latinankielen oppikirja, jonka Alexander de Villa Dei julkaisi 1199 ja joka sitten heikkouksistaan huolimatta pysyi yleisesti käytännössä keskiajan kouluissa n. 300 vuotta.

O. M-e.

Doex, Guillaume (s. 1830), Belgian voimistelun merkkimiehiä, antautui sotilasammattiin, mutta perehtyi samalla voimistelunopetukseen, erittäinkin Skandinaavian maissa. Perusti 1878 „Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire" nimisen yhdistyksen, voimistelunopetuksen edistämiseksi Belgiassa; 1884 nimitettiin valtion voimistelukurssin tarkastajaksi; julkaissut us. voimisteluteoksia ja ollut „La gymnastique scolaire" nimiseu aikakauskirjan toimittaja. *-lskm-.*

Dóczy, Lajos *[dōtsi lajoš]* (s. 1845), unk. sanomalehtimies ja kirjailija, tuli 1867 sisäministeriön virkamieheksi (painoasiaiu osastoon), sittemmin yhteiseeu ulkoministeriööu ministerineuvokseksi. D:n kaunokirjallisesta tuotannosta vetävät näytelmät päähuomion puoleensa; niistä mainittakoon huvinäytelmät „A csók" („Suukko", 1871), joka saavutti suuren näyttämömenestyksen (käännetty myös saksaksi ja ruotsiksi), ja „Emminor" (1896), sekä näytelmät „Az utolsó szerelem" („Viime rakkaus"), ja „Szécby Mária" (molemmat ilm. myös saksaksi). D. oli myös ahkera kääntäjä, sekä unkarintaja että saksantaja; m. m. hän käänsi Madáchin (ks. t.) kuuluisan „Az ember tragédiája" nimisen draamallisen runoelman saksaksi.

Dodecandria ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Dodecatheon, *Primulaceæ*-heimoou kuuluva kasvisuku; 5 pohj.-amer. lajia, joista *D. Meadia*a ja *D. Jeffreyi*ä viljellään koristuskasveina kivikoilla. Monivuotisia yrttejä, joilla on omituiset, alppiorvokin tapaiset, punaiset tai valkeat kukat.

Dodekaedri.

Dodekaedri (kreik. *dōdeka* = kaksitoista, ja *hedrā* = istuin), kahdentoista yhtäsuuren säännöllisen viisikulmion rajoittama monitaso. *V. V. K.*

Dodekarkhia (kreik., = „kahdentoista valta"), kreikkalaisen traditsionin mukaan se ajanjakso Egyptin historiaa, joka kesti etiopialaisten kuningasten karkoituksesta Psammetikhoksen yksiuvaltaan ja jonka kestäessä maata hallitsi 12 kuningasta. Tositeossa Egypti mainittuna aikana (671-663 e. Kr.) oli jaettu useiden assyrialaisen yliherruuden alaisten ruhtinasten kesken. *E. R-n.*

Dodo ks. Drontti.

Dodona (kreik. *Dōdō'nē*), kreikkalaisten vanhimpia oraakkelipaikkoja, sijaitsi Epeiroksessa (nyk. Albaniassa) Tomaros-vuoren juurella, n. peninkulman päässä nyk. Ioanninasta (Janninasta). Iliadissa mainitaau siellä palvellun Zeus Pelasgiosta; hänen tulkkeinaan olivat Sellit, jotka, jalat pesemättöminä, makasivat paljaalla maalla. Historiallisena aikana D:ssa palveltiin Zeus Naiosta ja hänen puolisoansa Dionea. Ennusvoiman luultiin ilmenevän pyhän tammilehdou huminassa (myöhemmin kellontapaisen vaskimaljan soinnusta). — V. 1830 englantilainen Doualdson löysi muiuaisen D:n paikan; mutta oppineet asettnivat yleensä epäilevälle kannalle, kunnes 1870-luvulla tehdyt kaivaukset kumoamattomasti osoittivat Donaldsonin paikanmääräyksen oikeaksi. D:sta on kaivettu ilmoille temppelin y. m. rakennusten perusteet, teatteri, pronssitaideteoksia sekä muita muinaisesineitä, m. m. melkoinen joukko ohuita lyijyliuskoja, joihin oraakkelintiedustelijat ovat piirtäneet kysymyksiään ja papit oraakkelinvastanksia. [Carapanos, „Dodone et ses ruines" (1878).] *O. E. T.*

Dogeart *[dogkāt]* (engl. < *dog* = koira, ja *cart* = kärrit), keveät, korkeapyöräiset, yhden hevosen vetämät, 2:n tai 4:n hengen istuttavat rattaat, joissa istuimen alla on tilaa metsäkoirille tai tavaroille.

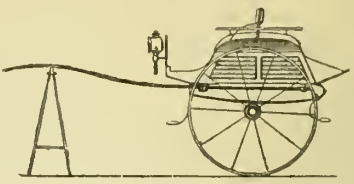

Dogcart.

Doge *[dōdže]* (it., < lat. *dux* = herttua), dogi, niin nimitettiin entisten Venetsian ja Genovan tasavaltain päämiestä, jolla oli hallitsevan ruhtinaan arvo. Venetsiassa tavataan tämä arvo jo 8:nnella vuosisadalla; tässä valtiossa d., jolla

Dogi Loredani'n muotokuva. Giovanni Bellini'n tekemä. Lontoon National Galleryssa.

alussa oli melkein rajaton valta, joutui 12:nnesta vuosis. alkaen kokonaan riippuvaiseksi n. s. suuresta neuvoskunnasta, jonka muodostivat mahtavain ylimyssukujen edustajat. V. 1177 Venetsiau d. toimitti ensi kerran vertauksellisen kihlauksensa meren kanssa (ks. Bucentoro). — Genovassa mainitaan d:n arvo ensi kerran 1339. Campo-Formion rauhanteko (1797) teki lopun molemmista tasavalloista ja siten myös d:n arvosta. V. 1802-05 se vielä oli uudistettuna Genovassa. D:n puolisoa kutsuttiin nimellä dogessa l. dogaressa. [Ceecbetti, „Il doge di Venezia".] *G. R.*

Dogger (engl. *doggers* = pyriittimyhkyrät, joita on näissä muodostumissa), jurasysteemin (ks. t.) keskimäinen kerrosryhmä. *P. E.*

Doggerbank *[dogəbäŋk]*, Pohjan-meressä Eng-

lannin ja Tanskan välillä, 54° 15′ ja 55° 40′välillä pohj. leveyttä, sekä 1° ja 4° 40′ välillä it. pituutta sijaitseva, 515 km pitkä ja 64 km leveä hietamatalikko. D. on hyvin kalarikas, erittäinkin sillin ja turskan kalastusta harjoittavat suuressa määrin englantilaiset ja hollantilaiset kalastajat. — Tunnettu englantilaisen ja hollantilaisen sotalaivaston välisestä meritaistelusta 5 p. elok. 1781, niinikään venäläis-japanilaisen sodan ajalta, jolloin, yöllä vasten lokak.:n 21 p. 1904, Itä-Aasian sotanäyttämölle matkaava amiraali Rožděstvenskijn johtama venäläinen laivasto erehdyksestä pommitti D:lle asettuneita engl. kalastajahöyryjä, luullen niitä hyökkääviksi japanilaisiksi torpeedoveneiksi. Upotettuaan yhden ja vahingoitettuaan kahta kalastajaalusta laivasto jatkoi matkaansa. Tapaus herätti kiihtymyksen myrskyn Englannin yleisössä, mutta diplomaattisissa piireissä käsiteltiin asiaa maltillisemmin, joten rauhallinen sovinto saatiin aikaan. Venäjä suoritti, kansainvälisen tuomioistuimen tuomion mukaan vahingonkorvaukseksi 65,000 puntaa. *E. E. K.*

Doggi ks. Koira.

Dogmaattinen opetuskulku, ks. Opetuskulku.

Dogmatiikka (< kreik. *dogma* = oppilause), oppi dogmeista (ks. t.). Dogmatiikalla tarkoitetaan sitä teologista tiedettä, joka järjestelmällisesti käsittelee kirkon oppia. Dogmatiikan rinnalle asetetaan tavallisesti etiikka eli siveysoppi; yhteensä ne muodostavat systemaattisen eli järjestelmällisen jumaluusopin.

Dogmaattisen tieteen yhtenä päätehtävänä on kaikkina aikoina ollut rakentaa jonkunlainen välitys ajan yleisen maailmankatsomuksen ja kristillisen tajunnan välille. Niinpä jo ensimäisessä kristillisessä dogmatiikassa, Origeneen teoksessa: *Peri'arkhōn* („Perusteista"). Teos on tosin kirjoitettu harhaoppista gnostisismia (ks. t.) vastaan, mutta sisältää siitä huolimatta runsaasti platonilaisen filosofian aatteita. Myöskin länsimaisen kirkon suurin dogmaattinen kirjailija, Augustinus (ks. t.) on filosofisesti kokonaan uusplatonilaisen maailmankatsomuksen kannalla.

Keskiajalla käsittävät kirkon oppineet päätehtäväkseen kirkon oppien oikeaksi todistamisen. Mutta kun tämä tapahtui kreikkalaisen filosofian tarjoomilla apukeinoilla, muodostui siitä kristillisen ja antiikkisen maailmankäsityksen yhteensulatus. Skolastiikassa, niinkuin keskiajan tiedettä nimitettiin, on kristilliset kuteet, mutta kreikkalaiset loimet. Itämailla kangistui kaikki tieteellinen toiminta aikaisin: kreikkalaisen dogmatiikan pääteos on vieläkin Johannes Damaskolaisen (k. 754 j. Kr.) kirja *Pegḗ gnōseōs* („Tiedon lähde"). Se valtava sysäys, jonka länsimainen jumaluusoppi oli Augustinuksesta saanut, ei itämaiseen kirkkoon vaikuttanut.

Länsimailla olivat ensimäiset skolastikot vakuutetut kirkon opin ja järjen täydellisestä sopusoinnusta. Anselm Canterburylainen (k. 1109) todisti järkisyillä niin hyvin Jumalan olemisen (kirjoissa „Monologium" ja „Proslogium") kuin sovituksen välttämättömyyden (kirjassa „Cur Deus homo?"). Abelard (k. 1142) ja hänen oppilaansa Petrus Lombardus (k. 1164) saattoivat kirkon opin kokonaisuudessaan järjestelmälliseen muotoon. Jälkimäisen teoksesta: „Sententiarum libri IV" muodostui keskiajan jumaluusopin peruskirja. Abelard, joka pohjasävyltään oli kriitillinen, koetti osoittaa kirkollisen perimätiedon ristiriitaisuutta (teos: „Sic et non" = „Niin ja ei"), jota vastoin Petrus Lombardus tahtoi toteennäyttää sen sopusointuisuuden. Skolastiikan kukoistusta edustavat: Thomas ab Aqvino (k. 1274) ja Johannes Duns Scotus (k. 1308). Molemmat ovat täysin perehtyneitä Aristoteleen logiikkaan ja sovittelevat sitä suurella taituruudella kirkon oppijärjestelmään. Jälkimäinen heistä alkaa jo epäillä kirkonopin ja filosofian sopusointua, jonka tähden hän myöntää, että useat uskonopit eivät ole järkisyillä todistettavissa. Koska nämät skolastikot kokosivat kaikki tietonsa suuriin „Summa" nimisiin teoksiin, ruvettiin heitä ja heidän seuraajiaan nimittämään summisteiksi. — Neljännellätoista vuosisadalla skolastiikka alkoi nopeasti rappeutua. Aikakauden etevin skolastinen oppinut: Wilhelm Occamilainen (k. 1347) väitti suoraan, että uskonopit ovat kokonaan epäjärjellisiä, jotenka ne ovat uskottavat yksinomaan kirkon auktoriteetin perustalla. Uskominen vastoin järkeä on muka erityisesti ansiollinen. Tämmöinen oppi oli luonnollisesti skolastisen tieteen vararikko.

Uskonpuhdistuksen jälkeen ei katolinen dogmatiikka ole tuottanut merkittävämpiä tuloksia. Tridentin kokouksen päätöksien pohjalla kardinaali Bellarmin (1542-1621) laski myöhemmän katolisen uskonopin perustukset. V. 1879 Leo XIII julisti bullalla „Æterni patris" Tuomas Akvinolaisen katolisen kirkon normaaliteologiksi. Tämän kirkon suhteellisesti itsenäisin dogmaatikko 19:nnellä vuosis. oli Würzburgin professori Hermann Schell (k. 1906), joka vapaampien mielipiteittensä vuoksi sai kärsiä paljon vainoa (ks. Reformikatolisuus).

Protestanttinen dogmatiikka pyrki alussa vapautumaan skolastisesta traditsionista. Tarmokkaan yrityksen tähän suuntaan teki Melanchton teoksessaan „Loci communes" (1521), jossa hän nimenomaan ilmoittaa rajoittuvansa niihin opinkappaleihin, joilla on käytännöllistä merkitystä uskonelämässä. Teokselta puuttuu kumminkin järjestelmällistä rakennusta. Niin hyvin yhtenäisyyden kuin ajatuksen terävyyden kannalta on protestanttisen uskonopin pääteos Calvinin „Institutio religionis christianæ" v. 1536, jolla uskonriitojen takia ei kuitenkaan ollut luterilaisen uskonopin kehitykseen suurempaa vaikutusta. Skolastista filosofiaa ei ajan pitkään voitu protestanttisesta dogmatiikasta syrjäyttää. Melanchton itse laati Aristoteleen filosofian oppikirjoja ja ennen pitkää ruvettiin myöskin luterilaista uskonoppia käsittelemään skolastisen metodin mukaan. Näin sai alkunsa puhdasoppinen dogmatiikka, jonka etevimpiä edustajia olivat: Johann Gerhard, Calowius, Quenstedt, Hollazius, Suomessa: Enewald Svenonius (k. 1687). Sen valopuolena olivat: käsitteellinen selvyys ja ankara järjestelmällisyys, sen heikkona puolena: intellektualismi ja jyrkkä suvaitsemattomuus. Puhdasoppisuusajan jälkeen protestantti-

nen dogmatiikka joutui rappiotilaan. Niin hyvin pietismi hurskaus-ihanteineen kuin valistus järkeisuskoineen olivat dogmatiikan kehitykselle epäsuotuisia. Useita uskonoppeja tosin kirjoitettiin järkeisuskon hengessä, mutta vailla alkuperäisyyden voimaa. Tästä alennustilasta kohotti dogmatiikan Berliinin professori Friedrich Schleiermacher, joka teoksellaan: „Der christliche Glaube" 1821, laski uudenman dogmatiikan perustuksen. Hän osoitti, että uskonto ei ole olennaisesti tietämistä eikä tahtomista, vaan ehdottoman riippuvaisuuden tunnetta, joka kristinuskossa ilmenee Kristuksen kautta saavutettuna sovituksen ja pelastuksen tunteena. Dogmatiikan esineenä ei ole kirkonoppi vaan hurskas tajunta. — Schleiermacherin jälkeen on protestanttisessa dogmatiikassa esiintynyt useita suuntia: tunnustuksellinen suunta, joka ankarasti sitoo uskonopin kirkon hyväksyttyihin tunnustuksiin (Thomasius, Philippi), raamatullinen suunta, joka tahtoo ammentaa uskonopin yksinomaan Raamatusta (Tobias Beck), välitysteologinen suunta, joka tahtoo esittää kristinuskon totuudet nykyajalle ymmärrettävässä muodossa ja filosofian välityksellä (Martensen, Granfelt) ja liberaalinen suunta, joka kristinuskosta hyväksyy vain muutamia yleisiä uskonnollisia totuuksia (Lipsius, Pfleiderer). — Protestanttisen jumaluusopin viimeinen suuri dogmaatikko on Albrecht Ritschl (pääteos: „Die chr. Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung", 1870-74). Liittyen tieto-opissa Kantiin hän tahtoo dogmatiikasta poistaa kaiken metafysiikan vaatien, että uskonopin tulee perustua yksinomaan uskonnolliseen kokemukseen ja kriitillisesti selitettyyn Raamattuun. Ritschlin kuoltua (1889) hänen oppilaansa ovat jatkaneet hänen työtänsä; heistä ovat mainittavimmat: Julius Kaftan (teos: „Dogmatik", 1897), Th. Häring (teos: „Der christliche Glaube", 1906), Reischle ja Herrmann. Ranskassa on Ritschlille läheistä suuntaa edustanut: August Sabatier (pääteos: „Esquisse d'une Philosophie de la Religion"). *E. K-a.*

Dogmatismi (kreik. *dogmati'zein* = määrätä), oppimenettely, joka lähtee ennalta omaksutuista opinkappaleista, „dogmeista", tutkimatta niiden pätevyyttä. Uudemmassa filosofiassa käytetty etenkin osoittamaan niitä filosofisia suuntia, jotka eivät ota erityisesti punnitakseen tietokykymme luontoa, sen pätevyyttä ja rajoja, vaan ilman sellaista tutkimusta luottavat henkemme kykyyn saavuttaa totuuden. Vastakohta: skeptisismi, jonka mielestä ihminen ei voi saavuttaa todellista tietoa, ja kritisismi, joka erityisesti tutkii tietokykymme laatua ja sen nojalla koettaa määrätä tietomme pätevyysalan ja sen rajat. *A. Gr.*

Dogmi (kreik. *dogma*), merkitsee filosofisessa kielessä oppilausetta, joka on oppijärjestelmän edellytyksenä, mutta jota itseään ei voi eikä tarvitse todistaa. Kirkollisessa kielessä dogmi merkitsee kirkollisesti hyväksyttyä oppilausetta, jonka perustuksena on jumalallinen ilmoitus.

Dogmit ovat saaneet alkunsa kirkollisista oppiriidoista. Ensimäiset oppiriidat suoritettiin itämailla ja koskivat Kristuksen jumaluutta, persoonaa ja luontoja. Ne saivat ratkaisunsa 4:nnen ja 5:nnen vuosisadan suurissa kirkolliskokouksissa. Niistä johtuva dogmi-muodostus ilmeni varsinkin nikealais-konstantinopolilaisessa ja Athanasiuksen uskontunnustuksessa. Itämailla uskonnollinen harrastus kääntyi sen jälkeen etupäässä liturgisiin asioihin (kuvariita). Länsimailla oppiriidat koskivat Jumalan armon ja ihmisen vapaan tahdon keskinäistä suhdetta, mutta varsinaisia uskontunnustuksia ei syntynyt. — Keskiajalla katolisen kirkon oppi saavutti jotenkin tarkasti määrätyn muodon, mutta varsinainen dogmi muodostui ainoastaan opissa 7:stä sakramentista (Firenzen kokous 1439). Varsinainen room.-katolinen dogmimuodostus aiheutui protestantismin esiintymisestä ja suoritettiin Tridentin kirkolliskokouksessa (1545-63). Päätöksensä room.-katolinen dogmi saavutti Vatikaanin kirkolliskokouksessa (1871), jossa paavin erehtymättömyys julistettiin. — Luterilaisessa kirkossa pitkälliset oppiriidat veivät laajaan dogmimuodostukseen, joka sai päätöksensä „Formula Concordiæ" nimisessä tunnustuskirjassa 1580. Reformeeratun kirkon oppimuodostus päättyy predestinatsionidogmiin, joka jyrkässä muodossa hyväksyttiin Dordrechtin kokouksessa 1618. — Protestanttisissa kirkoissa on sen jälkeen ollut useita oppiriitoja, mutta uusia dogmeja ei ole muodostunut. Kaikesta päättäen on dogmien syntymisaika loppunut. *E. K-a.*

Dogmihistoria, se tiede, joka esittää kirkollisten dogmien (ks. t.) muodostumista. Aikaisemmin oli yksityisten opinkappalten vanhempaa historiaa esitetty dogmatiikan (ks. t.) yhteydessä; vasta valistusajalla d. muodostui erikoistieteeksi, joka on saanut yhä suuremman merkityksen. Johtavassa asemassa ovat olleet Saksan protestanttiset tutkijat. Valistusajan dogmihistorioitsijat (W. Münscher, „Handbuch der christl. Dogmengeschichte", 1797 seur., Semler, Planck) näkivät dogmin vaiheissa satunnaisten seikkain ja ulkonaisten olosuhteiden vaikutusta. Sittemmin kiinnitettiin uuspietistisellä taholla huomiota eteväin yksilöiden (Augustinus, Luther) persoonallisten uskonkokemuksien merkitykseen (A. Neander). Hegelin filosofian vaikutuksen alaisena „Tübingenin koulu" (F. Chr. Baur, „Lehrbuch der DG.", 1847) nerokkaasti, mutta mielivaltaisella tavalla lähteitä käyttäen esitti dogmimuodostusta tuloksena kristillisen aatteen välttämättömästä kehityksestä oman sisällisen logiikkansa mukaan; Baurin (ks. t.) merkitys on siinä, että hän täten ensimäisenä teki täyttä totta jatkuvan kehityksen aatteesta. Tunnustuksellisesti luterilaiselta kannalta Th. Kliefoth ja G. Thomasius („Die christliche DG als Entwicklungsgeschichte des kirchl. Lehrbegriffs", 1874 seur.) samoin esittivät dogmihistoriaa Raamatun ilmoitustotuuden johdonmukaisena, luteril. kirkon tunnustukseen päättyvänä kehityksenä. A. Ritschlin ja M. v. Engelhardtin antamia herätteitä hyväkseen käyttäen A. Harnack („Lehrbuch der DG." 1-3, 1886 seur., 4:s pain. 1909 seur.) kuvasi dogmia tuloksena kreikkalaisen hengen vaikutuksesta evankeliumiin; gnostisismi on evankeliumin akuuttinen. dogmi sen pysyväinen helleniseerautuminen; dogmin myöh. historia on vanha-kirkollisen dogmin syrjäyttämistä (roomal. ja kreikkal.-katol. kirkossa) tai poistamista (protestanttisuudessa);

dogmi-käsitteen on Harnaek tällöin ottanut ahtaammassa merkityksessä kuin muut dogmihistorioitsijat. Myöhemmistä protestanttisista d:n tutkijoista mainittakoon Fr. Loofs („Leitfaden zum Studium d. DG.", 1889 seur., 4:s pain. 1906), R. Seeberg („Lehrbuch d. DG.", 1895 seur., 2 pain. 1909 seur.) ja A. Dorner („Grundriss d. DG.", 1899). Katoliselta taholta ovat esityksiä kirjoittaneet J. Schwane (1862 seur.) ja J. Zobl (1865). Nykyinen tutkimus on pääasiassa kohdistunut yksityisiin edustaviin kirkonopettajiin tai yksityisiin opinkohtiin; myöskin ransk. ja engl. tiedemiehet (Batiffol, Gwatkin y. m.) ottavat siihen huomattavalla tavalla osaa. D:n esitykset tavallisesti päättyvät siihen ajankohtaan, jossa kukin kirkkokunta on saavuttanut oppikehityksensä relatiivisen päätöksen; sellaisina rajapyykkeinä ovat katolisuudessa Tridentin kirkolliskokous 1563, luterilaisuudessa Sovintokirja 1580 ja reformeeratuissa kirkoissa Dordrechtin synodi 1619. Jatkona liittyy d:aan nudemman teologian historia. [J. Gummerus, „Vaikuttavista voimista dogmikehityksessä", (Teol. aikakauskirja 1900); G. Krüger, „Was heisst u. zu welchem Ende studiert man Dogmengeschichte?" (1895).] *J. G.*

Dohm *[dōm]*, Christian Wilhelm von (1751-1820), saks. diplomaatti ja historioitsija, oli 1776-79 finanssi- ja tilastotieteen professorina Braunschweigissa, tuli 1779 arkistonhoitajaksi Preussin ulkoasiain ministeriöön, minkä jälkeen häntä käytettiin diplomaattisissa toimissa; oli m. m. yhtenä Preussin valtuutettuna Rastattin kongressissa 1798-99 ja Westfalenin kuningaskunnan lähettiläänä Dresdenissä 1808-10. D:n hänen oman aikansa historiaa esittävistä julkaisuista on mainittavin „Denkwürdigkeiten meiner Zeit" (1814-19), joka sisältää tärkeitä tietoja Fredrik II:n hallituksen loppuajoista. *J. F.*

Dohna *[dōna]*, saks. aatelissuku, kotoisin Saksista samannimisestä linnasta. Eräs haara siitä siirtyi Ruotsiin. Siihen kuuluivat m. m.

1. Fabian von D. (1550-1621), pfalzkreivi Johan Kasimirin neuvos ja lähettiläs. Kuului reformeerattuun oppiin ja johti niitä saksalaisia joukkoja, jotka 1587 lähetettiin Henrik Navarralaiselle (sittemmin Ranskan Henrik IV:lle) avuksi.

2. Christoph Delphieus von D. (1628-68), kreivi, oli v:sta 1653 Kristiina kuningattaren kamariherrana; toimi Kaarle X:n Kustaan ja Kaarle XI:n aikana sotilaana, hallitusmiehenä ja diplomaattina; allekirjoitti Ruotsin puolesta ne sopimukset, joista oli seurauksena Englannin, Hollannin ja Ruotsin välisen kolmiliiton (trippelalliansin) syntyminen (1668). Hänestä polveutui tämän suvun ruotsalainen haara.

3. Christoph von D. „nuorempi" (1665-1733), kreivi, oli Brandenburgin palveluksessa, otti osaa sotiin turkkilaisia ja ranskalaisia vastaan, sittemmin lähettiläänä m. m. Lontoossa. Kirjoitti: „Mémoires originaux sur le règne et la cour de Frédéric I, roi de Prusse".

4. Friedrich Ferdinand Alexander von D. (1771-1831), kreivi, oli vv. 1808-10 Preussin sisäasiain ministerinä, myöhemmin Preussin maakunnan siviilikuvernöörinä.

5. Karl Friedrich Emil von D. (1784-1859), edellisen veli, preussil. sotamarski, oli yhteen aikaan Venäjän palveluksessa, jolloin kunnostautui varsinkin vapautussodassa Napoleonia vastaan. *G. R.*

Dohnányi, Ernö *[dohnānji ärnö]* (s. 1877), viehättävä unk. pianotaiteilija ja etevä säveltäjä (symfonia, pianokvintetti, pianokonsertti, y. m.); D. on suorittanut opintonsa Budapestin musiikkiakatemiassa.

Dohrn *[dōrn]*, Anton (1840-1909), saks. eläintieteilijä, v:sta 1868 dosenttina Jenassa, perusti 1872-74 Napolin kuuluisan eläint. aseman. Teoksia: „Der Ursprung der Wirbeltiere und das Prinzip des Funktionswechsels" (1875), „Studien zur Urgeschichte des Wirbeltierkörpers" (22 os., 1882-1902), „Die Pantopoden des Golfes von Neapel" (1881). *(J. A. W.)*

Dohveli (engl. *duffel*, ransk. myös *sibirienne*), eräs talvipäällysvaatekangas, kuuluu rakenteeltaan vahvistettujen kankaiden luokkaan. Kankaan pintasidoksella on joko palttina- tai toimikassidoksen luonne. Lujasti vanuttamalla ja nukittamalla muodostetaan sen karvamainen pinta etenkin kankaan selkäpuolelle. Pintaa peittävä nukka eli karva leikataan viimeistellessä huolellisesti tasaiseksi. *E. J. S.*

Doketismi (kreik. *doke'in* = näkyä), vanhassa kirkossa verrattain laajalle levinnyt harhaoppi, jonka mukaan Kristus vain näennäisesti (dokeettisesti) oli todellinen ihminen; hänen ruumiillisuutensa oli vain valepuku ja hänen kuolemansa katsojain näköhäiriö. D. useimmiten johtui askeettisesta käsityksestä, joka piti ruumiillisuutta ja aineellisuutta itsessään saastaisena. Jo Uudessa testamentissa taistellaan doketismia vastaan (1 Joh. 4_2 seur., 2 Joh. 7.). *J. G.*

Dokhmios (kreik., = vino) kreik. rytmiikassa (ja metriikassa) tahti eli runojalka, jonka perusmuoto on: lyhyt, kaksi pitkää, lyhyt, pitkä (⏑ — — ⏑ —). Tätä tavallisista rytmisuhteista poikkeavaa tahtia käytettiin etupäässä tragedian soolo- tai vuorolauluissa, kun oli ilmaistava syvintä surua, epätoivoa tai muuten äärimäiseen asti kiihtynyttä mielentilaa. *O. E. T.*

Dokimasia *[-si'ā]*, kelpoisuudentutkimus, joka Kreikan yhteiskunnissa (varsinkin Ateenassa) pantiin toimeen, kun nuorukainen oli kirjoitettava täysivaltaisten kansalaisten kirjoihin, kun virkamiehen oli astuttava virkaansa j. n. e.: tutkittiin parhaasta päästä oliko asianomainen laillisesta aviosta syntynyt vapaa kansalainen ja lain kannalta nuhteeton. *O. E. T.*

Doksologia *[-i'-]* (kreik., = ylistys), Jumalan ylistys, etenkin isämeidän loppusanat „sinun on valtakunta ja voima ja kunnia iankaikkisesti". Liturgiassa (ks. t.) erotetaan toisistaan pieni d. *(doxologia minor)*: „Kunnia olkoon Isälle ja Pojalle ja Pyhälle Hengelle, niinkuin oli alussa, nyt ja iankaikkisesti. Amen" — ja iso d. *(doxologia major)*, joka on enkelien veisu *(hymnus angelicus)* Luuk. 2_{14}; tähän kuuluu myöskin trishagion (kreik., = kolmasti pyhä), joka alkaa Jes. 6_3:n ja loppuu hosianna'n (Matt. 21_9) veisaamisella (ks. Messu). *Edv. St.*

Doktor ks. Tohtori.

Doktriini (lat. *doctrī'na*), opinhaara, tiede, oppi, opiulauselma.

Doktrinääri (< lat. *doctrī'na* = oppi), oik. hen-

kilö, joka tukee mielipiteitään tieteellisillä perusteilla; henkilö, joka mielipiteittensä sovittamisessa eksyy epäkäytännölliseen yksipuolisuuteen eikä ota huomioon tosiasiallisia edellytyksiä. Valtiolliseksi termiksi tämä sana muuttui Ranskassa 1816, jolloin äärimäiset rojalistit alkoivat käyttää sitä siitä vasemmiston ryhmästä, joka — välittämättä hallitusmuodon tasa- tai yksinvaltaisuudesta — asetti toimintansa ohjeeksi yksinomaan sen periaatteen (doktriinin), että hallituksen oikeutus yksinomaan riippuu siitä tavasta, jolla se käyttää valtaansa.

Dokumenteerata (vrt. Dokumentti), asiakirjoilla tai muilla todisteilla näyttää toteen.

Dokumentti (lat. *docume'ntum* = oppi, joka on jostakin johdettavissa, todistus, < *docē're* = opettaa), asiakirja, todistuskappale.

Dolce *[-tše]* (it., < lat. *dulcis* = suloinen), lempeästi, vienosti.

Dolce far niente *[-tše -e'-]* (it.), suloinen toimettomuus.

Dolci *[doltši]*, Carlo (1616-86), it. taidemaalari, saavutti aikoinaan suurta suosiota Kristus- ja pyhimyskuvillaan. Vaikka ei voikkaan kieltää hänen melkoista taiteellista kykyään ja kauneusaistiaan, vaikuttavat hänen useimmat teoksensa keimailevalla tunteellisuudellaan, nukkemaisella sievyydellään ja maneerimaisilla eleillään kumminkin ajan pitkään jotenkin tympäisevästi. Parhain niistä on Dresdenin gallerian „Pyhä Cecilia" (ks. Cecilia). Useimmat hänen taulunsa ovat Firenzen museoissa, monet aikaisemmin hänen nimellään kulkevista ovat hänen lukuisien jäljittelijöidensä työtä.

F. L.

Dolcian l. Duleian (it. *dolciano* < lat. *dulcis* = suloinen). 1. Fagottisoittimen edeltäjä, 16:nnellä ja 17:nnellä vuosis. — 2. Pehmeästi äännistetty 8'- tai 16'-jalkainen äänikerta uruissa taikka harmoonissa. *I. K.*

Doleriitti, eräs basalttimuunnos.

Doles *[dō-]*, Johann Friedrich (1715-97), saks. kirkkosäveltäjä, Bachin oppilas, 1756-89 Leipzigin Thomas-kirkon kanttorina. Ajan aistia kuvaavaa on, että hän erään teoksensa esipuheessa esitti fuugatyylin poistettavaksi kirkkomusiikista; sen verran siis hän oli käsittänyt suurta opettajaansa ja edeltäjäänsä!

I. K.

Dolgorukij ks. Dolgorukov.

Dolgorukov l. **Dolgorukij** *[-rū'-]*, ven. ruhtinassuku, polveutuu pyhästä ruhtinas Mikael Vsevolodovitš Tšernigovskijsta. Sen jäsenistä ovat huomattavimmat:

1. Maria D., tsaari Mihail Fedorovitšin, ensimäisen Romanovin-sukuisen Venäjän hallitsijan, puoliso 1624.

2. Jakov Fedorovitš D. (1659-1720), kenraali. Oltuaan lähettinä Ranskassa ja Espanjassa ja otettuaan osaa molempiin Asovan sotaretkiin, D. joutui Narvan tappelussa 1700 ruotsalaisten vangiksi, viettäen toistakymmentä vuotta osittain Tukholmassa, osittain Pietarsaaressa. Mutta matkalla Uumajaan hänen onnistui muiden venäläisten vankien kanssa saada haltuunsa laiva, jolla purjehtivat Vironmaalle karkuun. Kotimaassaan D. käytti Ruotsissa saamiaan kokemuksia valtion palveluksessa. Erittäinkin revisionikollegin puheenjohtajana hän osoittautui lahjomattomaksi ja oikeudenmukaiseksi mieheksi.

3. Vasilij Vladimirovitš D. (1667-1746), kenraalisotamarsalkka. Kunnostautui Mitaun valloituksessa (1706), Donin kasakkain kapinan kukistamisessa (1708), otti vaikuttavasti osaa Poltavan voitokkaaseen taisteluun (1709), Stettinin valloitukseen (1713). Myöhemmin hän oli kahdesti (1718 ja 1739) ajettu maanpakoon, josta hän kuitenkin muutamien vuosien kuluttua pääsi taas ajaksi korkeihin luottamustoimiin. Niinpä hänet 1741 nimitettiin sotakollegin presidentiksi.

4. Vasilij Lukitš D. (1672-1739), valtiomies, oli lähettiläänä Puolassa, Tanskassa ja Ranskassa sekä Ruotsissa (1726-27), jossa hän koetti turhaan lahjuksilla ja pelotuksilla saada Ruotsia luopumaan hannoverilaisesta alliansista. D. herätti kysymyksen Anna Ivanovnan asettamisesta valtaistuimelle, mutta muiden kanssa myöskin pakoitti tämän allekirjoittamaan vakuutuskirjan (1730). Anna kuitenkin anasti heti itsevaltiuden ja ajoi D:n maanpakoon Viena-kaupunkiin. Bironin toimesta hänet 1739 mestattiin Novgorodissa.

5. Ivan Aleksejevitš D. (1708-39), ylikamariherra, oli Pietari II:n kasvinkumppani, jonka kautta D:n suku sai suuren vaikutusvallan hallituksessa. Tsaarin kuoltua D. koettikin hankkia kruunun sisarelleen, Ekaterina D:lle, jonka kanssa Pietari oli 1729 kihlautunut. Yritys epäonnistui, ja D. joutui maanpakoon Siperiaan. Hänet kutsuttiin sieltä 1735, mutta mestattiin 1739 lähellä Novgorodia.

6. Vasilij Krimskij Mihailovitš D. (1722-82), sotilas. Katariina II:lta hän Krimin valloituksen johdosta (1771) sai liikanimen „Krimskij". D. oli v:sta 1780 suosittu Moskovan ylipäällikkö.

7. Mihail Petrovitš D. (1780-1808), otti 1806-07 Kuurinmaan rakuunarykmentin päällikkönä osaa melkein kaikkiin ranskalaisia vastaan käytyihin taisteluihin. Kaatui 27 p:nä lokakuuta 1808 Koljonvirran tappelussa; kaatumapaikalla D:n hauta ja hautapatsas.

8. Petr Vladimirovitš D. (1816-68), kirjailija. Joutui keisari Nikolai I:n epäsuosioon jo kirjansa „Notice sur les principales familles de la Russie" (1843) kautta, jonkatähden oli karkoitettu Vjatkaan, mutta julkaistuaan Pariisista teoksensa „La vérité sur la Russie" (1860) hän kadotti kaikki maatilansa Venäjällä ja joutui ikuiseen maanpakolaisuuteen. Paitsi edellämainittuja teoksia D. julkaisi Dolgorukovin suvun historian (1840), Venäjän aateliston sukutaulut (1854-57) sekä muistelmansa (1867-71). *K. S.*

Ruhtinatar Dolgorukov.

9. Ekaterina Mihailovna Jurjevskaja D. (s. 1846), keisari Aleksanteri II:n morganaattinen aviopuoliso; julkaissut salanimellä

Victor Laferté: „Alexandre II. Détails inédits sur sa vie intime et sa mort" (1882).

Dolichos, hernekukkaisiin kuuluvia, papukasville lähisukuisia yrttejä tai ruohovarpuja, n. 20 lajia varsinkin vanhan maailman troopillisista osista. *D. Lablab*in nuoria palkoja ja mustia eli ruskeita siemeniä käytetään yleisesti ravintoaineena etenkin Egyptissä ja Intiassa. Kasvi on kotoisin troopillisesta Afrikasta. *D. biflorus*ta viljellään Intiassa rehuksi.

Dolichotis ks. Maara.

Doliinit (slaav. *dolina* = „laakso"), syviä rotkoja, joita syntyy kalkkikiviseuduilla siten, että kalkkikiven liukenemisesta muodostuneiden luolien katto luhistuu. D:eja on etenkin Krainin, Istrian, Dalmatsian karstialueilla. *P. E.*

Dolikokefaali (kreik. *dolikho's* = pitkä, ja *kephalē'* = pää), pitkäkalloinen, sellaisen pääkallomuodon nimitys, jonka leveys ei ole yli $^{75}/_{100}$ pituudesta. Kansoja, joilla on tällainen kallonmuoto, sanotaan dolikokefaaleiksi. Sellaisia ovat esim. enimmät germaanit ja neekeriheimot. *E. E. K.*

Dollari, Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain rahayksikkö, joka on ollut ja on käytännössä muutamissa muissakin maissa. Nimi johtuu saks. *Thaler* sanasta ja sitä käytettiin alkuaan espanjal. 8-reaalin hopearahasta (siitä d:n rahamerkki $), joka arvoltaan jotakuinkin vastasi Saksan thaleria ja joka Perun valloituksen jälkeen levisi laajalle. D. nimeä käytetään vieläkin eräiden hopearahojen sivunimityksenä espanjal.-ameriikkalaisissa tasavalloissa. — Englannin ameriikkal. siirtokunnissa d. oli tavallinen rahayksikkö jo ennen Pohjois-Ameriikan vapaussotaa (1775-83), josta oli seurauksena että se tuli myöskin Yhdysvaltain rahayksiköksi (1792); kaksimetallikannan johdosta oli olemassa sekä kulta- että hopeadollareja. Yhden d:n kultarahoja lyötiin v:sta 1849 lähtien (sitä ennen oli pienin kultaraha *eagle* = 10 dollaria). V. 1900 siirryttiin kultakannalle, joten kultadollari tuli olemaan rahakannan perustuksena ja hopeadollari alennettiin vaihtorahaksi. Kultadollari = 100 centiä on arvoltaan 5 Smk. 34,6 p. Kultarahat, joita Yhdysvalloissa tätä nykyä lyödään, ovat 2 $^1/_2$, 5, 10, 20 dollarin arvoisia (yhden dollarin kultarahoja ei ole lyöty v:sta 1890 lähtien). — Kanadassa ja New-Foundlandissa on niinikään kultadollari rahayksikkönä. Myöskin paikoittain Itämailla, varsinkin Itä-Aasiassa on joko ameriikkal. tai espanjal. d. rahayksikkönä. Viimemainitun arvo on hiukan suurempi kuin ameriikkalaisen. *J. F.*

Dollartti (holl. Dollard < friis. *dullert* = syvä), Pohjanmerestä mantereeseen pistävä lahti, pituudeltaan 13 km, leveydeltään 6-12 km, Saksan ja Alankomaiden rajalla. Siihen laskee etelästä Ems. D. syntyi vv. 1277 ja 1287, jolloin Ems-joen jäänlähdön ja kauan kestäneen merituulen vaikutuksesta Pohjanmeri tulvi maan yli hävittäen 50 paikkakuntaa. Nykyään maa on suojattu laajoilla pato- ja toerakennuksilla, samalla kuin mereltä on vallattu takaisin osia menetetystä maasta. Pakoveden aikana D. on suuremmaksi osaksi kuivilla. *E. E. K.*

Dollond *[dɔlənd]*, John (1706-61), engl. valoopin tutkija, valmisti ensimäisenä akromaattisia linssejä ja prismoja. *V. V. K.*

Dolma ks. Dolmaani.

Dolmaani (unk. *dolmány*), nauhoilla ja tupsuilla koristettu lyhyt husaaritakki, alkuaan unk. ratsuväen käyttämä. Myös eräänlaisen naisten päällysvaatteen nimitys. *E. E. K.*

Dolmabagtše *[-e']* (turk. *dolma* = täysi, ja *bagthše* = puutarha), Turkin sulttaanin omistama palatsi Konstantinopolin etukaupunkien Fyndyklyn ja Bešiktašin välissä Bosporin rannalla. Sulttaani Abdulmedžidin rakennuttama (1850-55) valkoisesta marmorista; lienee maksanut n. 70 milj. markkaa. Sen tyyli on kreikkalaista ja itämaalaista sekoitusta, merkillinen melkein liiallisista koristuksistaan; tekee kuitenkin mielenkiintoisen vaikutuksen katsojaan. Sisusta, etenkin suuri juhlasali, on satumaisen loistava. Sulttaanit Abdulmedžid ja Abdulais asuivat D:ssa, jossa jälkimäisen täytyi luopua hallituksesta yöllä vasten 30 p. toukok. 1876. Nykyinen sulttaani Muhammed V kuuluu jälleen asuvan D:ssa. *K. T-t.*

Dolmen (< kelt. *dol* = pöytä, ja *men* = kivi), paasikammio; ahtaammassa merkityksessä tarkoitetaan sillä sellaisia myöhäisemmän kivikauden hautoja, jotka ovat laaditut neljästä tai viidestä syrjittäin, kammion muotoon, ja yhdestä näiden päälle katoksi asetetusta paadesta. Tämä hautamuoto, jonka mallina lienevät olleet kivikauden pyöreät kodat, esiytyy Etelä-Skandinaaviassa, Pohjois-Saksassa, Euroopan länsirannikolla, Afrikan pohjoisrannikolla, Mustan-meren pohjoisrannikolla, Intiassa y. m., ja osoittaa itämaista merenrantoja myöten Pohjois-Eurooppaan asti kulkenutta kulttuurivaikutusta. Laajemmassa merkityksessä käytetään tätä nimitystä joskus kaikista kammiomaisista kivikauden hautamuodoista, nim. myös käytävähaudasta ja paasi-arkusta (ks. n.). vrt. Hauta. *J. A-io.*

Dolmen.

Dolomiitti (dolomiittisälpä, ruskosälpä), valkea tai vieraista aineista ruskea kivennäinen, kokoomukseltaan magnesium-kalsiumkarbonaatti, $MgCaC_2O_6$, kidemuodoltaan romboedrinen. D. muistuttaa suuresti kalkkisälpää, mutta on vähän kovempaa ja ominaisesti raskaampaa eikä, kuten tämä, liukene kylmiin laimennettuihin happoihin. Tavataan kiteinä ja kidesikeröinä juonissa sekä myös rakeisena vuorilajina. Niinpä on dolomiittikalliota monin seuduin Karjalassa ja Pohjois-Suomessa. Useimmiten d. esiintyy kalkkikiven yhteydessä (esim. Etelä-Tyrolin n. s. Dolomiitit ovat dolomiitinsekaista kalkkikiveä). Tämä esiintymistapa johtuu siitä, että d. alkuaan on ollut kalkkikiveä, johon on ulkoapäin vesiliuoksista kalsiumin sijaan osittain tullut magnesiumia. *P. E.*

Dolomiitti-alpit, yleensä tunnettuja nimellä Etelä-Tyrolin Dolomiitit, osa eteläisistä Kalkki-alpeista Tyrolin ja Italian rajalla, Eisack-joen ja Piaven yläjuoksun välillä. Nämä alpit ovat trias-kaudelta syntyisin ja muodostuneet kovasta kalkkikivestä, joka osaksi on dolo-

Dolomiitti-vuoria Tyrolissa.

miittista (ks. t.) laatua, vaihdellen pehmeämpäin merkeli-kerrosten kanssa. Erosionin kulutettua osaksi pois jälkimäiset on kovempi kalkkikivimuodostuma jäänyt jälelle omituisina, rotkoisina vuorimöhkäleinä, joiden villi luonto houkuttelee luokseen suuren matkailijavirran. D.-alppien korkeimmat huiput kohoavat lumirajan yläpuolelle. Huomattavimmat ovat Marmolata (3,298 m), Cima di Vezzana ja Monte Cristallo, molemmat lähemmäs 3,200 m. ks. myös Alpit.

E. E. K.

Dolon-nor (mong., = „seitsemän järveä", myös tuttu nimellä *Lama-miao* = lama-luostari), kaupunki Kiinassa, Kaakkois-Mongoliassa, hallinnollisesti Petšilin maakuntaan kuuluva. D. on tärkeä varastokeskus Itä-Mongolian kaupalle. Asukkaat, n. 30,000, harjoittavat metalli-käsiteollisuutta, jonka tuotteet ovat kuuluja yli koko Kiinan. Kaupungissa on pari lama-luostaria.

E. E. K.

Dolopit, pohjois-kreikkalainen heimo, jonka alue rajoittui pohjoisessa Hestiaiotis ja Thessaliotis maakuntiin, idässä Phthiotiiseen, kaakossa Ainianien maahan, etelässä Aitoliaan, lännessä Amphilokhien, luoteisessa Athamanien maahan. Alue on mitä jylhintä vuorimaata (Pindoksen vuoristo); korkein huippu, Tymphrestos (2,300 m) on etelärajalla. D:t olivat delpholais-pylalaisen amphiktyoniliiton jäseniä, mutta jäivät jotenkin ulkopuolelle helleeniläistä kulttuuri-kehitystä. — D:eja mainitaan eläneen myöskin Skyros-saarella ja sieltäpäin heidän kerrotaan 5:nnen vuosis:n alkupuolella harjoittaneen merirosvousta.

O. E. T.

Doloroso *[-rō'-]* t. eon dolore (it.), *mus.*, tuskallisesti.

Dolus (lat., = „petos"). *Rikosoik.* Ollakseen rangaistava, tulee teon olla tekijälleen syyksiluettava. Tätä syyksiluettavaisuutta erotetaan kahta lajia: teko on joko tahallinen *(dolus)* tai tuottamuksellinen *(culpa)*. Tahallisuus on olemassa, kun oikeudenloukkaus on tekijän tahtoma, taikka kun se tekotilaisuudessa on ollut tekijän edeltäpäin arvaama *(dolus directus)*. Kun tekijä seurauksia ajattelematta tekee teon, pidetään sitä tahallisena, jos sen seuraukset väl'illisesti sisältyvät tekijän tahtoon tai ovat hänen tietoisuudessaan, s. o. tekijä olisi tehnyt tekonsa siinäkin tapauksessa, että hän olisi tullut seurauksia ajatelleeksi ja silloin huomannut ne oikeutta loukkaaviksi *(dolus eventualis)*. — Tahallisuus käsittää tietoisuuden teon tosiasiallisesta laadusta, s. o. niistä seikoista, jotka tekevät sen rikokseksi. Varkaus esim. on tahallinen, jos varas tietää ottamansa esineen olevan toisen omaisuutta; varastetun tavaran kätkijän tulee, jotta hänen tekonsa olisi tahallinen, tietää, miten tavara on saatu j. n. e. Sitävastoin ei tahallisuuteen kuulu tietoisuus niistä seikoista, jotka ovat edellytyksinä tekijän rankaisemiseen. Tekijän ei esim. tarvitse tietää olevansa täysi-ikäinen: sekin, joka on luullut itsensä alaikäiseksi ja senvuoksi pääsevänsä rangaistuksesta vapaaksi, voidaan rangaista tahallisesta teosta.

Siviilioikeudessa kutsutaan dolukseksi vilppiä, jolla toinen sopimuskumppani koettaa viedä tai on vienyt toisen harhaan tai saattanut hänelle vahinkoa. Vilpillisesti tehty oikeustoimi on mitätön ja se, joka ei toimi vilpittömässä mielessä, saattaa joutua rangaistukseen ja maksamaan vahingonkorvausta.

A. T.

D. O. M., lyhennys sanoista Deo optimo maximo (lat.), „parhaimmalle, korkeimmalle jumalalle" omistettu l. pyhitetty, omistuskirjoitus roomal. rakennuksissa, uhriesineissä y. m.

K. J. H.

Dom (portug., < lat. *dominus*), herra, hallitsija, on Portugalissa kunnianimi, joka kuuluu vain kuninkaalle, hänen lähimmille miespuolisille sukulaisilleen ja eräille aatelismiehille, joille se on erityisesti annettu: se pannaan ristimänimen eteen. vrt. Don ja Doña.

Dom ks. Doomi.

Domarbacka *[dū-]*, ent. tuomarin virkatalo Munsalassa. Tilalla on ollut ennen Veksalon karjakartano.

K. S.

Domarby *[dū-]*, kylän- ja tilannimi Degerbyssä (U. l.), Finnbyssä (Tuomarla), Helsingin pitäjässä (Tuomarinkylä) ja Paraisissa. D:n kartano Helsingin pitäjässä.

Domaredansen *[dū-]*, „tuomarintanssi", ruots. piirileikki, vanhastaan tunnettu Upplandissa, Södermanlandissa ja Göötanmaassa: yksi leikkijöistä on palava kynttilä kädessä piirin sisällä ja valaisten piirissä kulkevien kasvoja koettaa saada heidät nauramaan, samalla kuin yhteisesti lauletussa laulussa heille osaillaan heidän mielitiettyänsä. Se joka nauraa, antaa pantin.

Domarnäs *[dūmarnēs]* ks. Tuomarniemi.

Domatsiot, *kasvit.*, kasveissa olevia määrämuotoisia onteloita tai muita muodostumia, joissa säännöllisesti asustaa pieniä eläimiä tai alempia kasveja, jotka läsnäolollaan tuottavat isäntäkasvilleen jotain hyötyä, esim. bakteroidien asustamat palkokasvien juurinystyrät, lehmuksen lehtien alapuolen suonien hangoissa olevat karvat, joiden suojassa elää punkkeja, muurahaisten tyys-sijoinaan käyttämät. useiden tropiikkikasvien ontelot.

(J. A. W.)

Dombra, metallista tai luusta tehty huuliharppu, jonka keskiosan muodostaa ohut, kannastaan kiinni oleva kieli. Luisessa soit-

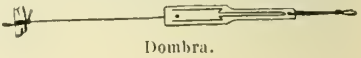

Dombra.

timessa on kielen juuressa sekä soittimen vastaisessa päässä rihma. Soittaessa tärisytetään kieltä myös ensinmainitulla rihmalla. Luisia huuliharppuja on myös ostjaakeilla ja voguleilla.
U. T. S.

Dombrowski *[-o'v-]* (puol. Dąbrowski), Jan Henryk (1755-1818), puolal. kenraali. Taisteli Kosciuszkou johdolla miehuullisesti Puolan vapauden puolesta 1794, mutta puolalaisten jouduttua tappiolle hänen täytyi antautua Suvoroville. Hän sai kuitenkin pian takaisin vapautensa ja matkusti silloin Ranskaan, missä hän muodosti puolalaisen legioonan; otti sangen huomattavalla tavalla osaa useihin Napoleoniu sotaretkiin; kehoitti 1806 puolalaisia liittymään Napoleoniin; oli 1807-12 kenraaliluutnanttina Varsovan suurherttuakunnassa; kunnostautui varsinkin Berezina-joella 1812. Napoleonin kukistuttua D. palasi takaisin isänmaahansa ja Aleksanteri I nimitti hänet kenraaliksi ja senaattoriksi, mutta jo seur. v. hän vetäytyi yksityiselämään. D:n muistelmat ilmestyivät 1864-1881. Hänen kunniaksensa on sepitetty tunnettu laulu „Jeszcze Polska nie zginela" (Vielä ei Puola ole menetetty). *E. M-a.*

Dôme *[dōm]* (ransk.) ks. Doomi.

Domeeni (ransk. *domaine*, engl. *domain* < kesk. lat. *domā'nium* l. *demā'nium* < luultav. lat. *domi'nium)*, omaisuus. — Tätä sanaa käytetään eri merkityksissä: joskus sillä tarkoitetaan valtion koko tuloa tuottavaa kiinteätä omaisuutta, toisinaan taas alkutuotantoon — maanviljelykseen, metsänhoitoon, vuorityöhön y. m. — käytettyä valtion omaisuutta vieläpä — ja ehkä tavallisimmin — vain valtion maanviljelystiloja. Domeeneja oli jo olemassa vanhanajan valtioissa, erittäinkin Roomassa. Nykyinen valtion maaomaisuus on useimmissa Euroopan maissa tiettävästi saanut alkunsa niistä maatiloista, jotka suuren germaanilaisen kansainvaelluksen aikana joutuivat heimopäälliköiden, kuningasten, haltuun. Vasta paljoa myöhemmin ruvettiin erottamaan valtion maaomaisuus hallitsijain yksityisestä maaomaisuudesta. Valtion maaomaisuus kasvoi aikojen kuluessa ostojen, perinnön, valloitusten ja varsinkin kirkontilusten pernutuksen kautta, mutta pieneni toiselta puolen läänitysten, lahjoitusten ja myynnin kautta. Jos d:eilla tarkoitamme vain maanviljelystiloja, niin saattaa sanoa, että tätä nykyä useimmilla valtioilla on verraten vähän d:eja. Näin on laita esim. Englannissa, Ranskassa, Tanskassa ja Norjassa. Suhteellisesti enemmän niitä on useilla Saksan valtioilla, esim. Preussilla (noin 362 tuhatta ha). Erittäin laajat ovat Venäjän valtion d.-tilukset (noin neljä miljoonaa desjatinaa). Keskiaikana ja uudenajan alussa valtion menot suoritettiin etupäässä d.-tiloista saaduilla tuloilla. Tätä nykyä niillä on hyvin vähän merkitystä valtioiden finanssitaloudessa. — Jos taas d:eilla tarkoitamme yleensä valtion tuloa tuottavaa kiinteätä omaisuutta, niin saattaa sanoa, että d:ien merkitys on monessa maassa viime-aikoina kasvanut, sen johdosta että valtio on hankkinut itselleen metsiä, kaivoksia y. m. ja varsinkin kanava- ja rautatierakennusten kautta.

Ruotsissa oli jo vanhimpina aikoina tiloja, joiden tulot oli määrätty käytettäviksi yleisiin tarkoituksiin (hovinpitoon ja jumalanpalvelukseen). Niiden yhteisenä nimenä oli Uppsala öd. Valtion domeenit vuoroin lisääntyivät ja vuoroin vähenivät samoista syistä kuin muissakin maissa. V. 1901 laskettiin Ruotsin valtion d:ien, s. o. metsien ja maatilain, arvo noin 162 milj. kruuuuksi. D:ien hoito on uskottu erityiselle domeenihallitukselle.

Suomessa valtio varsinkin n. s. regaalioikeuttaan käyttämällä sai Ruotsinvallan aikana haltuunsa suhteellisesti suuremmat maa-alat kuin Ruotsissa. Tätä uykyä Suomen valtion domeeneina ovat sen maatilat, metsät ja kalastukset. V. 1906 oli kruununmaata yhteensä n. 1,180 manttaalia. Sam. v. oli kruunumetsien pinta-ala 12,871,986 ha. V. 1907 oli sotilasvirkataloja 803, joiden manttaaliluku oli 415, pinta-ala 247,501 ha, siviilikunnan virkataloja 65, niiden manttaaliluku 65, pinta-ala 19,672 ha. Sam. v. tekivät tulot kruunun maatiloista 1,399,644 mk., kruunun kalastuksista 84,462 mk., kruunun metsistä 9,667,016 mk. (tulot valtion koko kiinteästä omaisuudesta 53,595,659 mk.).

Riidanalainen on vieläkin kysymys, onko suotava, että valtio omistaa maanviljelystiloja. Vapaamielinen koulukunta vastusti valtion domeeniomistusta. Tätä nykyä sitä kuitenkin yleensä puolustetaan, koska valtio domeenien omistajana voi vaikuttaa paljon maanviljelyksen kehitykseen ja maataviljelevän väestön tilan parantamiseen; vaaditaanpa että valtion on lisättäväkin domeenitilojansa voidakseen sopivassa tilaisuudessa palstoittaa ja myydä niitä ja siten luomalla pikkutiloja vaikuttaa maanomistussuhteiden tasaantumiseen. — Erimielisiä on myöskin oltu siitä, miten valtion domeenejа on hoidettava. Tätä nykyä maanviljelystilat tavallisesti on annettu vuokralle, kun taas metsät ovat valtion omassa hoidossa. [Artikkeli „Domänen", Handwörterbuch der Staatswissenschaften", v. d. Goltz, „Agrarwesen und Agrarpolitik", Rimpler, „Domänenpolitik und Grundeigentumsverteilung vornehmlich in Preussen".] *J. F.*

Domeeniministeriö, ministeriö, joka hoitaa valtion domeeneja (ks. t.). Tällainen on olemassa vain Venäjällä. Se käsittelee samalla kaikkia maatalousasioita. Kun Venäjän domeeneihin knulnu laajoja alueita Aasiassa, on d. samalla Venäjän siirtomaaministeriö.

Domela-Nieuwenhuis *[-nivenhöis]*, Ferdinaud (s. 1846), alankomaal. sosialisti ja anarkisti, aloitti uransa luterilaisena pappina 1871, mutta tultuaan sosialistiksi luopui papintoimesta 1879; hänen mukaansa-tempaavalla johdollaan Alankomaiden työväenliike pääsi hyvään vauhtiin, ja 1888 hänet valittiin toiseen kamariin. Mutta 1891 D., joka aina oli kuulunut sosialistisen puolueen äärimäiseen vasemmistoon, hylkäsi varsinaisen sosialismin ja sen „parlamenttaarisen taktiikan" ja rupesi ajamaan vallankumouksellis-anarkistisia mielipiteitä. Tämä sai aluksi aikaan häiriöitä Hollannin työväenliikkeessä. Viime aikoina on kuitenkin sosialistinen liike ja erityisesti reformistinen suunta jälleen vahvistunut, ja D. on loistavista persoonallisista ominaisuuksistaan huolimatta joutunut yhä enemmän syrjään. *J. F.*

Domenichino *[-kī'no]*, oik. Domenico Zampieri (1581-1641), it. taidemaalari, Carraccien perustamaan bolognalaiseen koulnun kuu-

luva taiteilija. Hän maalasi Borghese-perheen laskuun Roomassa joukon teoksia, katto- ja seinäfreskoja sekä alttaritauluja. Niitä ovat S. Andrea della Valle-kirkon evankelistoja esittävät kupolifreskot sekä S. Luigi- ja Grottaferrata-kirkkojen seinämaalaukset, joista edellisten aiheina on Pyh. Ceeilian ja jälkimäisten Pyh. Niluksen elämäntarina. Niissä tulee hänen tarkka luonnonhavaintonsa, hieno sommittelukykynsä sekä huolellinen ja todenmukainen yksityishenkilöiden käsittelynsä oivallisesti esille. Vielä suuremmassa määrin nämä n. s. eklektisen koulun hyvät ominaisuudet ilmenevät hänen Vatikaanissa säilytetyssä alttaritaulussaan „Pyhä Hieronymus saa viimeisen ehtoollisen" sekä myöskin Villa Borghesen seinämaalauksessa „Diana metsänneitoineen kylpemässä". Myöskin muotokuvien alalla D. on luonut muutamia eteviä teoksia. *F. L.*

Domesdaybook (engl.), ks. Doomsdaybook.

Domesnes *[-ēs]* (lätt. Kolgurags, liiv. *Kuolkavanā* = kolkannenä), Pohjois-Kuurinmaan Riianlahteen esiinpistävä kärki. Jatkuu vedenalaisena matalikkona kauas mereen. Varustettu kolmella valotornilla, joista yksi matalikon kärjessä. *E. E. K.*

Domestiikki (ransk. *domestique* < lat. *domĕ'sticus* = talouteen kuuluva, < *domus* = talo), palvelija.

Domestiikki, kaksiniitinen l. -vartinen, tiheä puuvillakangas. Kudotaan verrattain vahvoista langoista ja käytetään alusvaatteina, kuten paitakankaana y. m. *E. J. S.*

Domestikatsioni (< lat. *domĕ'sticus* < *domus* = talo), kesytys.

Dominantti (< lat. *dominā're* = hallita). 1. Sävelasteikon 5:s sävel, puhtaan kvintin suhteessa perussäveleen ja siis kaikista asteikon eri sävelistä perussävelen lähiu heimolainen ja samalla sen vaikuttavin vastine (suomeksi huippusävel). — 2. Keskiaikaisissa kirkkosävellajeissa melodisen kulun tukikohta eli „keskisävel", josta käsin enimmiten sävelmä liikehtii kummallekin taholle. Muutamissa tapauksissa keskisävel samalla on sävellajin todellinen dominantti, sanan nykyisessäkin merkityksessä. — Dominanttisointu (eli huippusointu), kolmisointu, jonka pohjasävelenä on dominantti; se on sointujen joukossa perussoinnun luonnollisin vastine ja tuottaa sävelten vaikutukseen kiihottavan ja purkausta vaativan aineksen. — Dominanttiseptiimi, 7:s aste dominantista eli asteikon 4:s aste, liittyy usein d.-sointuun, kärjistäen sen vaikutusta; lauletaan silloin enimmiten hiukan matalampana kuin 4:nnellä asteella varsinaisesti sijaitseva alidominantti. — Dominanttinelisointu l. huippunelisointu = d.-sointu, johon on lisätty d.-septiimi. Tämä sointu on uuden ajan (1600:n jälkeen) säveltaiteen varsinainen tunnusmerkki ja sen kehityksen ensimäinen kiihotin. Vielä renesanssiajan tyylissä se vain joskus sattumalta pilkotti esille. *I. K.*

Domineerata (lat. *dominā'ri*), vallita, hallita, olla voimakkaimpana; kohota yläpuolella ympäristönsä. Adj.: Domineeraava.

Domingo, Santo ks. Santo Domingo.

Dominica *[-mi'-]* (lat., nim. *dies* = päivä), Herran päivä, sunnuntai, koska Kristus sunnuntaina nousi kuolleista. Eri sunnuntailla oli vanhassa kirkossa omat nimensä, esim. *d. in albis* l. *post albas,* valkoinen sunnuntai, ensimäinen pääsiäisen jälkeen, koska pääsiäisenä kastetut silloin viime kerran esiintyivät valkoisissa vaatteissa; *d. aurea,* kolminaisuuden sunnuntai; *d. olivarum* l. *palmarum,* palmusunnuntai. *Edv. St.*

Dominica *[-i'kə]* (ransk. *La Dominique*), Pieniin Antilleihin kuuluva saari Länsi-Intiassa, Guadeloupen ja Martiniquen välillä; 754 km². Rantaviiva on yksinkertainen, rannikot enimmäkseen jyrkkiä, koralliriuttojen ympäröimiä. Geologiselta rakenteeltaan D. kuuluu Antillein sisimpään, tuliperäisten vuorilajien muodostamaan vyöhykkeeseen. Solfatarit, tuhkapurkaukset j. m. s. todistavat tuliperäisten voimien vielä toimivan. D. on korkeudeltaan Pienistä-Antilleista toinen, sen korkein huippu Morne Diablotin kohoaa 1,447 m korkeuteen. Ilmasto on kuten Antilleilla (ks. t.) yleensä kuuma ja kostea, vuoden keskilämpö Roseaussa 31,6° C, sademäärä vaihtelee 1,900-5,000 mm vuodessa jakaantuen kaikille kuukausille. (Tuulisuhteista ks. Antillit.) Kasvikunta on kostean troopillisen ilmaston ja vulkaanisen maaperän mukaisesti sangen rehevä. Saaren sisäosia peittävät vielä laajat aarniometsät, joissa Antillein muinainen eläimistö häiritsemättä on säilynyt; samoin viimeiset jätteet Antillein alkuperäisistä asukkaista karaibeista (ks. t.); luvultaan enää vain n. puolentoista sataa. Pää-asujamistona (1906 koko luku 31,943) vapautettujen neekeriorjain joko puhtaat tai sekarotuiset ranskaa puhuvat jälkeläiset, lisäksi joku määrä valkoihoisia, etupäässä ranskalaisten siirtolaisten jälkeläisiä. Taloudellinen kehitys on D:llä käynyt lävitse samat asteet kuin Antilleilla yleensä orjain vapautuksen ja senjälkeen ruokosokerimarkkinain huonon tilan järkyttämänä. Nyt on sitruunan- ja kaakaonviljelys saaren tuottavimpana elinkeinona, jonka tuotteet muutamien muiden hedelmälajien sekä metsäin antamain raaka-ainesten kanssa muodostavat saaren viennin. Tämä oli 1902 78,440 puntaa (1890 oli vastaava erä 41,000 puntaa). Tuonti oli sam. v. 66,170 puntaa (1890 57,400 puntaa). Tärkein kaupunki Roseau l. Charlottetown, saaren länsirannalla, m. m. engl. komissaarin asunto. Hallinnollisesti saari kuuluu Leeward islands nimiseen kuvernöörikuntaan. — Saaren historia alkoi 1493, jolloin Kolumbus toisella retkellään sen löysi 3 p. marrask. eräänä sunnuntaina, josta sen nimi. Sen jälkeen on D:n historia ollut vaihteleva, englantilaisten ja ranskalaisten taistellessa sen omistamisesta. Julistettiinpa D. 1748 itsenäiseksi, puolueettomaksi karaibi-valtioksi, koska sanottavaa eurooppal. asutusta saarella ei ollut. Kauan ei seu itsenäisyys luonnollisesti voinut säilyä. V. 1814 D. joutui ranskalaisten käsistä lopullisesti englantilaisille. *E. E. K.*

Dominicus ks. Dominikus.

Dominikaaninen tasavalta (Republiea Dominieana), valtio Haitilla (ks. t.).

Dominikaanit l. saarnaajaveljet *(ordo fratrum prædicatorum),* Dominikuksen (ks. t.) 1215 perustama, paavi Honorius III:n 1216 vahvistama, pyh. Augustinuksen sääntöä noudattava

papillinen kerjäläismunkisto saarnaa ja sielunhoitoa varten. Veljeskuntaa johtaa Roomassa asuva kenraali. Sen vaakunana on: koira tulisoihtu suussa (vrt. väännösnimitystä *domini canes*, „Herran koirat"). — Saatuaan jo alkuaan oikeuden kaikkialla saarnata ja kuulla rippiä dominikaanit voittivat suuren vaikutusvallan kansan syvistä riveistä ruhtinasten hoveihin asti ja niin paljon jäseniä, että heitä loistoaikanaan oli 150,000 45:een hallintopiiriin („provinsiin") jaettuina. Veljeskunta on tehnyt katoliselle kirkolle suuria palveluksia seurakuntatyön, kerettiläisten käännyttämisen, pakanalähetyksen, teologisen tieteen ja kirkollisen taiteen aloilla. Kaamean kuuluisaksi se on tullut toiminnastaan inkvisitsionin hoitajana, joka toimi sille uskottiin 1232. Useat keskiajan kuuluisimmista jumaluusoppineista, kuten Albertus Magnus, Tuomas Akvinolainen, Mestari Eckardt, Tauler, Suso, Savonarola y. m., ovat kuuluneet tähän veljeskuntaan. Vastoin kilpailijoitaan, semipelagiolaisuuteen taipuvia fransiskaaneja („skotisteja") dominikaanit („tomistit") ovat esiintyneet Augustinuksen opin puoltajina, vastustaneet neitsyt Marian synnitöntä sikiämistä ja yleensä edustaneet raittiimpaa teologiaa. Paavinvallan innokkaina esitaistelijoina dominikaanit ovat aina ollect paavien erityisessä suosiossa; m. m. on paavin ylihovisaarnaajan virka *(magister sacri palatii)* Dominikuksen ajoista asti ollut heidän hallussaan. Veljeskunnan puku on valkoinen; päällysvaipan ja suippokärkisen päähineen väri on musta (siitä nimitys „mustat veljet"). Munkiston rinnalla on olemassa dominikaaninunnakunta. [Danzas, „Études sur les temps primitifs de l'ordre de St. Dominique" (Poitiers, 1874-75, Paris 1885-88).] *A. J. P-ä.*

Dominikaanimunkki.

Dominikaaninunna.

Piispa Tuomas oli jo yhteydessä dominikaanien kanssa ja ehkäpä heitä jo silloin oli Suomessa toiminnassa. Birger Jaarlin ristiretken aikana 1249 mainitaan Sigtunasta tulleiden dominikaanimunkkien perustaneen Turkuun luostarin (P. Olavin luostari). V. 1392 dominikaanit saivat paavilta lupakirjan perustaa Viipuriin luostarin.

Dominikus (Domingo) Guzman (1170-1221), katolilainen pyhimys, dominikaanimunkiston perustaja, esp. synt. Calaruegassa Vanhassa-Kastiliassa. Saatuaan hyvän yliopistosivistyksen D. tuli 1194 tuomioherraksi Osmaan. Varsinaisen elämäntehtävänsä hän löysi kuitenkin vasta 1204, jolloin hän tuli piispansa kanssa käyneeksi albigenssien keskuudessa Etelä-Ranskassa. Kun kerettiläisiä käännyttämään lähetetyt sistersiläismunkit valittivat työn vaikeutta, kehoitti D. heitä saarnatoimessaan noudattamaan samanlaista apostolista yksinkertaisuutta kuin kerettiläissaarnaajatkin ja päätti samalla itsekin ryhtyä työhön. Uuden munkiston suunnitelman hän esitti paaville 1215, mutta sai sille vahvistuksen vasta seur. v. [Lacordaire, „Vie de St. Dominique" 1840) ; Drane, „Der heilige D. und die Anfänge seines Ordens" (1890).] *A. J. P-ä.*

Dominium *[-mi'-]* (lat.), omistusoikeus; ylivalta. vrt. Domeeni.

Dominium maris baltici *[-mi'- -cī]* (lat.), ylivalta Itämerellä; käytetään usein puhuttaessa Ruotsin, Tanskan, Saksan y. m. valtojen politiikasta 16:nnellä ja 17:nnellä vuosis.

Domino (it., esp.). 1. Herra, pappi. — 2. Lyhyt, hilkallinen talviviitta, jota hengelliseen säätyyn kuuluvat varsinkin keskiajalla käyttivät Espanjassa ja Italiassa. Siitä sai uuden ajan alussa nimensä se pitkä, tav. silkkikankaasta tehty, hilkalla varustettu kaapu, jommoisia vielä nykyäänkin käytetään naamiaispukuna. Dominoksi sanotaan myös sellaiseen kaapuun verhoutunutta henkilöä. — 3. Seurapeli, jonka keksijän arvellaan erään abbé Dominon olleen. Pelissä käytetään pieniä, norsunluusta, ebenholtsista t. m. s. tehtyjä, suorakaiteenmuotoisia laattoja (tav. 28) ; jokainen näistä jakautuu kahteen neliöön, johon on uurrettu määrätty luku (0-6) pisteitä, „silmiä". Siten on yhden laatan kumpikin neliö tyhjä, toisen laatan toisessa neliössä on 1 silmä, toisessa 0, kolmannen laatan toisessa neliössä 2 silmää, toisessa 0 j. n. e. Korkein lukumäärä on 6 silmää kummassakin neliössä. Peli alkaa siten, että osanottajat (2-4) nurinpäin käännetyistä, yhteen sotketuista laatoista valitsevat kukin 6 laattaa; jälelle jääneet ovat „ostovarastoa", josta pelin kuluessa tarvittaessa „ostetaan" lisää laattoja. Osanottaja, jolla on korkein kaksoislaatta, panee sen pöydälle, ja muut liittävät siihen vuoronpäin laatan, jolloin on huomattava, että peräkkäin aina on tuleva kaksi neliötä, joissa on sama silmämäärä. Ellei pelaaja saata tätä ehtoa täyttää, „ostaa" hän varastosta. Se, jolta laatat pikimmin loppuvat, on pelin voittanut (domino). — Dominopeliä on aikojen kuluessa muodostunut useita muunnoksia; tavallisin on kuitenkin ylläoleva. *-lskm-.*

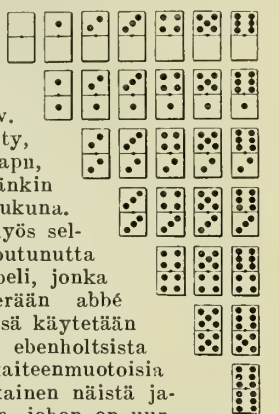

Dominopeli.

Dominus (lat., = „herra"), kristillinen nimitys Jumalalle ja Jeesukselle. — „Dominus ac redemptor noster" = herramme ja Vapahtajamme, sen paavin kirjeen alkusanat, jonka kautta Klemens XIV 1773 hajoitti jesuiittain veljeskunnan. — Dominus vobiscum! = Herra olkoon kanssanne, katoliseen liturgiaan kuuluva tervehdys.

Domisiili (lat. *domici'lium* < *domus* = koti), kotipaikka, asuinpaikka; *kauppat.* vekselin maksupaikka, jos tämä on toinen kuin tunnustajan asuinpaikka; sellaista vekseliä sanotaan d.-vekseliksi, maksupaikkaa d.-paikaksi. Se, joka maksaa vekselin d.-paikassa, on domisiliaatti, tunnustaja, jonka puolesta se makse-

taan. domisiliantti. — Domisilieerata l. domisilioida vekseli, ilmoittaa siinä toinen maksupaikka kuin tunnustajan asumpaikka.

Domisilieerattu ks. Domisiili.

Domisilioida ks. Domisiili.

Domitiana quæstio *[-ān- kvēstiō]* (lat.), „Domitiuksen kysymys", s. o. tyhmä kysymys, saanut nimensä roomalaisen lakimiehen Domitius Labeon mukaan.

Domitianus *[-ā'-]*, Titus Flavius (51-96 j. Kr.), Rooman keisarina (81-96), keisari Vespasianuksen ja Flavia Domitillan poika. Vespasianuksen hallitusaikana D:ta pidettiin erillään hallitustoimista ja tämä herätti hänessä epäluuloa ja katkeruutta. Kun D:n veli, keisari Titus, oli kuollut jättämättä miespuolista perillistä, tarttui D. heti hallitukseen. Ensi aikana, noin v:teen 84, D. hallitsi kelvollisesti, valvoi huolellisesti virkamiesten menettelyä sekä rakensi teitä ja loistorakennuksia varsinkin Roomaan. D. vähensi senaatin valtaa ja koetti voittaa sotajoukon ja kansan suosiota runsailla rahalahjoilla ja juhlakisoilla. D:n aikana käytiin menestyksellä sotia Britanniassa Cn. Julius Agricolan (ks. t.) johdolla 78-85 sekä Germaaniassa chatteja vastaan keisarin omalla ylipäällikkyydellä 83-84; sitä vastoin sota Daakian kuningasta Decebalusta (ks. t.) vastaan päättyi 89 siten, että D:n täytyi suostua maksamaan vuotuinen vero. Vähitellen D. muuttui julmaksi hirmuhallitsijaksi, joka aiheudesta ja aiheudesta raivosi kaikkia kohtaan. Lopulta D., myös puolisonsa Domitian toimesta, v. 96 joutui salaliiton uhriksi omassa palatsissaan Palatinuskukkulalla. [Gsell, „Essai sur le règne de l'empereur Domitien" (1894).] *K. J. H.*

Domitius *[-mi'-]*, roomalainen plebeijiläinen sukukunta, johon Ahenobarbus- („Punaparta") ja Calvinus-suvut kuuluivat.

1. Lucius D. Ahenobarbus (k. 25 j. Kr.), Antonian, triumviiri Antoniuksen tyttären, mies, konsulina v. 16 e. Kr., kulki sotajoukoineen Germaaniassa Elbeen saakka.

2. Gnæus D. Ahenobarbus (k. 40 j. Kr.), edellisen poika, nuoremman Agrippan mies, keisari Neron (ks. t.) isä, konsulina v. 32 j. Kr. *K. J. H.*

Dommer, Arrey von (s. 1828), saks. musiikkikirjailija. Pääteokset: musiikkisanakirja (1865) ja musiikin historian käsikirja (1868, 1878). *l. K.*

Domnarfvet *[-rvet]*, paikkakunta Ruotsissa, Dal-joen rannalla n. 20 km Falunista. Ruotsin suurin teollisuuslaitos, perust. 1878, omistaja „Stora Kopparbergs aktiebolag". D:n laitoksiin, joissa jalostetaan metsäntuotteita ja rautamalmia, siirretään käyttövoima 5,000 hevosvoiman turbiineilla Tuna-koskesta. D:n tuotteista ovat maailmanmaineen saavuttaneet sen rauta ja teräs, joiden vuotuinen tuotanto nousee, edellisen n. 50,000 tonniin, jälk. 45,000 tonniin bessemer- ja 30,000 tonniin martinterästä. Tehtaitten työvoima nousee n. 1,500 henkeen. *E. E. K.*

Domostroi *[-o'i]*, „talonrakennus", muinaisven. laaja „huoneentaulu", jossa seikkaperäisesti esitetään hurskaan elämän askeettinen esikuva ja annetaan „maailmallisen rakennuksen" ja „huoneen hallituksen" tarkat säännöt. Näissä säännöissä kuvastuu epäinhimillinen ankaruus ja raaka julmuuskin. Iivana Julman aikainen pappi Silvester kirjoitti siihen lisää laajan luvun. D. on muinaisvenäläisen elämän tutkimuksen tärkeimpiä lähteitä. *J. J. M.*

Domremy-la-Pucelle *[dōrəmi'-la-pyse'l]*, kylä itäisessä Ranskassa Vosges'in departementissa, Maas-joen vas. rannalla: 275 as. (1906). D:ssä on Orleans'in neitsyen syntymätalo, jossa muistokirjoitus ja museo, kylässä on myös hänen kunniakseen äskettäin rakennettu kirkko ja useita muistopatsaita. *E. E. K.*

Don (esp. ja it., < lat. *dominus*), herra; Espanjassa d. nimitystä, joka ennen vanhaan annettiin vain kuninkaille sekä hengellisille ja maallisille ylimyksille, käytetään tätä nykyä kaikkien sivistyneeseen luokkaan kuuluvien miehenkilöiden arvonimenä. Italiassa se on pappien arvonimenä. Se pannaan aina ristimänimen eteen, esim. Don Emilio Castelar tai vain Don Emilio. vrt. Dom, Doña ja Donna.

Don (muinaisajan *Tanais*), joki Etelä-Venäjällä, jonka lähteet ovat Keski-Venäjän ylätasangolla. Tulan kaupungin itäpuolella, ainoastaan 176 m yl. merenp. Joki virtaa ensin tasaisten, hedelmällisten seutujen läpi eteläistä suuntaa, kääntyy Voronežin eteläpuolella kaakkoon, aro-alueelle, missä sen vasen ranta on matalaa, oikea taas korkeampaa, paikoin vuorista, ja missä se tekee ison mutkan itään läheten Volgaa 55 km:n päähän; taipuu alajuoksullaan lounaaseen ja muodostaa Asovan-mereen laskiessaan kolmihaaraisen suiston. D. saa lukuisasti lisäjokia, joista huomattavimmat ovat Sosna ja Donets oikealta ja Voronež, Hoper, Medveditsa, Ilovlja sekä omituinen Manytš vasemmalta. D:n pituus on 2,134 km ja vesialue 430,250 km². D. on yläjuoksultaan kanavan kautta yhteydessä Okan kanssa; on suunniteltu kanavarakennusta D:n mutkan ja Volgan välille. D. on kulkukelpoinen n. 1,500 km, purjehduskausi alajuoksulla 256-271 päivää. Joki hiekoittuu huomattavasti, joten sen arvo liikennetienä on vähenemässä. Vuotuinen rahtimäärä 130-115 tuh. tonnia, etupäässä viljaa. — Kalastus, varsinkin alajuoksulla, sangen tuottava. Huomattavimmat kaupungit D:n varrella ovat Voronež, Novotšerkask, Nahitševan sekä Rostov suistamolla. Muinoin mainio Azov on nykyään mitätön. *E. E. K.*

Doña *[donja]* (esp.), ja Dona (portug., < lat. *domina*), rouva, neiti (aina ristimänimen edessä). vrt. Don, Donna.

Donaattori (lat. *dōnā're* = lahjoittaa), lahjoittaja.

Donacia, kovakuoriaissuku lehtiterttujen *(Chrysomelidæ)* heimoa, 7-11 cm pitkiä, tavallisesti metallinhohtoisia hyönteisiä, joiden etuselkä on jotenkin kapea, tuntosarvet ja raajat pitkät ja hoikat. Elävät vesikasveilla kuten järviruo'oilla, saroilla ja lumpeenlehdillä. Useat lajit asettavat munansa vedenpinnan alla oleviin kasvinosiin. Suomessa 24 lajia (vrt. liitekuvaan Kovakuoriaiset). *U. S-s.*

Donaldson *[donəldsən]*, Thomas Leverton (1795-1885), engl. arkkitehti, teki laajoja tutkimusmatkoja. Rakentanut Lontooseen useita huomattavia rakennuksia, esim. University collegen rakennukset. Oli myös tuottelias kirjailija alallaan. *(V. V-la.)*

Donalitius *[lī'tsius]* l. (liettualaisessa muodossa) Donaleitis, Christian (1714-80), liettual. runoilija, oli syntyisin Itä-Preussista, jossa vaikutti pappina liettualaisten keskuudessa (Tolminkemenissa). Hänen heksametriin kirjoitetut runoelmansa, viisi idylliä ja kuusi satua, ovat viime aikoihin asti olleet liettualaisen taiderunouden ainoa ja paras tuote. Hänen teoksensa julkaisi ensin kuuluisa kielentutkija Schleicher ja sitten (1869) Nesselmann, varustaen ne saksalaisella käännöksellä ja sanakirjalla. *J. J. M.*

Donar ks. Tor.

Donataari (kesk. lat. *donatā'rius*), lahjoituksen, erittäinkin maaomaisuuden saaja.

Donatello, oik. Donato di Niccolò di Betto Bardi (1386-1466), it. kuvanveistäjä.

Donatello.

Häntä on yhdessä suurten aikalaistensa Ghiberti'n ja Luca della Robbian kanssa pidettävä varsinaisen renesanssin kuvanveistotaiteen perustajana Italiassa. Hän opiskeli samaan aikaan, 1403-05, kuin hänen ystävänsä, arkkitehti Filippo Brunelleschi, Roomassa, jossa he työskentelivät kultaseppinä. Palattuaan kotikaupunkiinsa Firenzeen hän sai heti ottaa osaa kolmeen suurtyöhön: tuomiokirkon etusivun, kampaniilen l. kellotornin ja Or San Michele kirkon ulkopuolen koristamiseen. Hän loi siten sarjan itsenäisiä ja ilmeikkäitä evankelistojen, profeettojen ja muiden pyhien miesten pystykuvia, joilla hän laski realistisen kuvanveistotyylin perustuksen ja joiden vaikutus hänen oman aikansa ja myöhempienkin kausien taiteeseen on ollut arvaamaton. Hän etsi teoksissaan enemmän todenmukaisuutta ja luonteenomaisuutta kuin ulkonaista muotojen sopusuhtaista kauneutta — monet hänen pyhistä miehistään ovat hänen aikalaistensa muotokuvia —, mutta siitä huolimatta niistä kuultaa selvästi antiikkisen veistotaiteen periaatteiden tarkka tuntemus. Hän on ensimäisenä vanhan ajan jälkeen kuvannut täysin alastonta ihmisruumista (David), niinikään hänen teoksensa ovat siinäkin suhteessa olleet uraa uurtavia, että hän niitä luodessaan piti kaiken aikaa niiden tulevan paikan korkeutta ja etäisyyttä silmällä ja sen mukaan laski niiden perspektiivisen vaikutuksen silti rikkomatta kuvanveistotaiteen vaatimuksia. Hän oli sangen tuottelias ja käsitteli yhtä helposti erilaisia ilmaisuvälineitään: puuta, savea (terrakottaa), marmoria ja pronssia. Hänen monista teoksistaan mainittakoon tärkeimpinä komea Pyh. Yrjänän marmoripatsas, jonka hän 1416 valmisti aseseppien ammattikunnan tilauksesta Or San Michele kirkon ulkoseinän komeroa varten ja jonka sijalle 1892 asetettiin pronssinen kopia; pronssinen Sosimo di Medici'lle tehty nuorukas, alaston David (jälkeen v:n 1433), useat Johannes Kastajan pysty- ja rintakuvat sekä venetsialaisen sotapäällikön Gattamelatan (Erasmo de' Narni'n) mahtava pronssinen ratsastajapatsas Padovassa. Sekin on vanhan ajan jälkeen alallaan ensimäinen. Sitäpaitsi hän on luonut suuren joukon dekoratiivisia kohokuvia (reliefejä) sekä muotokuvia, joiden realistista vaikutusta hän vielä värien avulla lisäsi. Tekotavallisessa suhteessa hänen teoksensa ovat erinomaisen eteviä, varsinkin pronssinvalajana hän oli aikansa parhaitten tasalla. Niin paljon kuin hänen tyylinsä hänen pitkän elämänsä aikana muuttuikin, on sillä kumminkin aina yksilöllisyyden ja persoonallisuuden leima. Aina hänen teoksensa ovat ilmehikkäitä, huokukootpa ne sitten yksinkertaista suloa tai draamallista paatosta. Hän työskenteli useissa Italian kaupungeissa: Firenzessä, Sienassa, Roomassa ja Padovassa, ja jo sitenkin hänen suuri vaikutuksensa aikansa taiteeseen on osaltansa selitettävissä. Hänen kykynsä kuvata sisintä sielua ulkonaisilla ilmeillä ja eleillä, hänen tarkka ihmisruumiin ja sen liikkeiden tuntemuksensa viittoivat tietä myöskin sen ajan maalaustaiteelle. [Reymond, „Donatello" (1899); Bode, „Florentiner Bildhauer der Renaissance" (1902); Meyer, „Donatello" (1903); saman kirjoittama elämäkerta Knackfussin Künstler-Monographien sarjassa; Osvald Sirén, „Studier i florentinsk renässansskulptur" (1909).] *F. L.*

Donatello: Pyhä Yrjö.

Donatistinen skisma ks. Donatistit.

Donatistit, 4:nnen vuosis. alussa Karthagossa muodostunut jyrkkä kirkollinen puolue, jonka tärkeimpänä tarkoitusperänä oli kirkon pyhyys, minkä puolue taasen olennaisesti luuli riippuvan kirkon yksityisten jäsenten siveellisestä arvosta. Puolue sai nimensä eräästä Donatus nimisestä miehestä, jonka puolue valitsi piispakseen, se kun ei voinut hyväksyä muitten valitsemaa Cæcilianusta, koska hän, samoinkuin se piispa, joka hänet oli vihkinyt, donatistien käsityksen mukaan oli vainon aikana kieltänyt uskonsa. Donatistit, joihin vähitellen liittyi yhteiskunnallistenkin tarkoitusperäin tavoittelijoita (circumcelliones), asettuivat jyrkälle kannalle „suuren kirkon" suhteen ja antoivat sekä hengelliselle että maalliselle esivallalle paljon päänvaivaa; heidän asiaansa tutkittiin kokouksissa (esim. Karthagossa 411), ja keisari riisti heiltä kansalaisoikeudet (414); 7:nnellä vuosis. varsinainen donatistien puolue historiasta häviää. *K. Ö.*

Donativum *[dōnātī'-]* (lat. < *dōnā're* = lahjoittaa), rahalahja sotilaille, Rooman tasavallan aikana voittokulun johdosta, keisariaikana juhlatilaisuuksien sattuessa. *K. J. H.*

Donatsioni (lat. *dōnā'tiō* < *dōnā're* = lahjoittaa), lahjoitus. ks. Lahjoitusmaat.

Donatus *[dōnā'-]* ks. Donatistit.

Donatus *[dōnā'-]*, Ælius, roomal. kielenoppinut 4:nnen vuosis. keskivaiheilla j. Kr. D.

kirjoitti kieliopin („Ars grammatica", 3 kirjaa), jonka lyhempää laitosta („Ars minor") keskiajalla ja myöhemmin etupäässä käytettiin alkeisopetuksessa, sekä arvokkaita selityksiä Terentiuksen ja Vergiliuksen teoksiin, joista katkelmia ja muodostelmia on säilynyt. [H. Keil, „Grammatici latini" IV-V (1864-65).] *K. J. H.*

Donau ks. Tonava.

Donaueschingen, kaupunki Badenissa, 3,761 as. (1900). Ruhtinas Fürstenbergin asunto; suuri kirjasto y. m. kokoelmia. *E. E. K.*

Donauwörth *[-örth]*, kaupunki Baierissa, Schwabenin hallintopiirissä; 4,367 as. (1900). Rautateitten yhtymäpaikka. Keskiaikaisesti rakennettu, 6 katol. ja 1 prot. kirkko. V. 1632 Kustaa Aadolf valloitti D:n. Lähellä D:iä Marlborough voitti ranskalais-baierilaisen sotajoukon 2 p. heinäk. 1704 ja 6 p. lokak. 1805 itävaltalaiset kärsivät Mackin johdolla tappion taistellessaan Soultin johtamia ranskalaisia vastaan. *E. E. K.*

Donders, Franciscus Cornelius (1818-89), alankom. silmälääkäri ja fysiologi Utrechtista. D. oli tarkka luonnontieteellinen tutkija edistäen tarmokkaasti sekä fysiologian että myöskin käytännöllisen oftalmologian kehitystä, jättäen monta arvokasta jälkeä, millä tieteen alalla vain liikkui. Niinpä hän loi uutta valoa silmän taittamis(refraktsioni)- ja mukautumis(akkomodatsioni)-ilmiöihin; ansiokkaat ovat niinikään hänen tutkimuksensa hengityksen, verenkierron, äänifysiologian ja psyykillisten tapahtumain alalla. „The anomalies of refraction and accommodation" (1864) on ehkä hänen mainehikkain teoksensa. *M. O-B.*

Dondukov-Korsakov *[-o'v -sā'-]*, Aleksandr (1822-93), ven. ruhtinas, joka 1878 sai Venäjän valtaamien Bulgaarian ja Rumelian hallituksen käsiinsä. D. harrasti viimemainitun maan yhdistämistä Bulgaariaan, jonkatähden hän Bulgaariassa sai erityistä suosiota, vieläpä hän itse sekä monet bulgaarialaiset pitivät häntä tulevana B:n ruhtinaana. Keisarin tahdosta hän kuitenkin kieltäytyi siitä ja, sittenkuin Battenbergin prinssi Aleksanteri oli 1879 valittu ruhtinaaksi, jätti D. maan, jota hän oli miltei itsevaltiaasti hallinnut. D. oli sittemmin kenraalikuvernöörinä Harkovissa, Odessassa ja Kaukaasiassa. *K. S.*

Donegal *[donigō'l]*, kreivikunta Irlannin luoteiskolkassa ulottuen Donegal-lahdesta Lough Foylcen; 4,844 km². Rannat jyrkkiä, lahtirikkaita. D:n täyttävät samannimiset vuoret. Ilmasto kostea, pieniä jokia ja järviä on runsaasti, 43 % maasta on soista. Asukkaat, luvultaan 173,722 (1901), enimmäkseen katolilaisia (77,7 %), elävät maanviljelyksellä ja karjanhoidolla, harjoittaen sivuelinkeinona kalastusta. Pääkaupunki on Lifford. *E. E. K.*

Donets *[-e'-]*, Don-joen läntinen, suurin lisäjoki, pituudeltaan 1,096 km, jokialue 98,129 km². Hietasärkät ja vaihteleva vesimäärä estävät laivakulun melkein kokonaan, kalastus on myöskin mitätön. D:n vesi käyttää sensijaan lukuisia myllyjä. *E. E. K.*

Donetsin ylätasanko, aaltomainen, kivihiilikauden aikuinen kumpumaa Donetsin (ks. t.) oikealla puolen Doniin ja Asovan-mereen saakka. Kivennäisrikas, sisältäen elohopeaa, sinkkiä, lyijyä, hopeaa, rautaa, sinooperia sekä suuria suolakerroksia, mutta erittäinkin kivihiiltä. Kivihiilialue käsittää 27,000 km² ulottuen myös Donetsin vasemmalle puolen. Syrjäinen asema ja huonot liikennetiet estävät vuorityön ja teollisuuden kehittymistä; kuitenkin on kivihiilen tuotanto suuresti kehittynyt: 1839 877,000 puutaa, — 1900 691,000,000 puutaa. *E. E. K.*

Dongola, Egyptin maakunta Niilin kahden puolen, ulottuen Vadi Halfasta 26 penink. etelään. Kasvi- ja eläinkunta ks. Niili. Asukkaat, luvultaan 105,000 (1902), osaksi arabialaisia, osaksi nubialaisiin kuuluvaa dankala- l. donkala-heimoa, viljelevät — siellä missä se on mahdollista, s. o. kapealla, hedelmällisellä Niilin rantakaistaleella — durraa, taateleja, papuja, tupakkaa j. n. e. Maan täyttää kuitenkin suurimmaksi osaksi Nubian erämaa (ks. t.), jossa ainoastaan paikoitellen on ravintoa paimentolaisten laumoille. Ilmasto kuuma ja epäterveellinen, paitsi joulu- ja tammikuussa, jolloin viileämmät kaakkoistuulet puhaltavat. Pääkaupunki on Dongola el-Ordeh (tav. el-Ordeh), linnoitettu, n. 15,000 as. Tärkeä kaupankeskus, jonka merkitystä avatut rautatiet kaiketi vielä suuresti lisäävät. — Keskiajalla D. oli mahtava, kristinuskoa tunnustava ja teokraattisesti järjestetty kuningaskunta, jolla oli jommoinenkin kreikkalais-egyptiläinen sivistys. 11:nnestä vuosis. alkaen D:n valta kuitenkin aleni, maa jäi egyptiläisten ja arabialaisten jalkoihin, ja islamilaistui vähitellen. V. 1885 D. joutui mahdilaisten (ks. t.) käsiin, joiden aikana maa melkein kokonaan hävitettiin ja asukasluku moninverroin aleni. V. 1896 D:n valtasi engl. sotajoukko lordi Kitchenerin johdolla. *E. E. K.*

Dongola-nahka, hienoa, pehmeää jalkineenpäällysnahkaa, jota käytetään korvaamaan kalliimpaa kid-nahkaa. Valmistetaan vuohen, lampaan, vasikan ja myöskin halaistusta lehmännahasta yhdistetyn kasvi- ja alunaparkituksen avulla. (Kasviparkiksina käytetään sekoituksia katekusta, myrobolaanista, valoneasta ja sumakista). D. on kadottanut melkein kaiken merkityksensä sen jälkeen kuin krominahka on tullut käytäntöön. *O. M:nen.*

Donin-alue, virallisesti Donin sotajoukon alue, Don-joen mutkan ympärillä sijaitseva kuvernementti Etelä-Venäjällä, pinta-alaltaan 164,607 km², 2,575,818 as. (1897), joista 40 % varsinaisia kasakoita, loput muita venäläisiä, kalmukkeja, saksalaisia siirtolaisia (34,855) y. m. Pääelinkeinot ovat maanviljelys ja karjanhoito sekä kalastus. 45 % maasta on peltoa, sijaiten etupäässä pohjoisessa, hedelmällisessä mustanmullan seudussa, kaakkoon päin maa muuttuu yhä enemmän suola-aron luontoiseksi, jolla ainoastaan karjanhoito voi menestyä. Karjalaumat ovatkin suuria (1890 n. 530 tuh. hevosta, 1,9 milj. kappaletta sarvikarjaa, 3 milj. lammasta, 380 tuh. sikaa j. n. e.). — Vuorityöstä ja sen mahdollisuuksista ks. Donetsin ylätasanko. — Hallinnollisesti kuvernem. on sotaministerin alainen, jakaantuen 9 piiriin. Pääpaikkoja: Taganrog, Rostov, Nahitševan sekä Novotšerkask, joka on pääkaupunki ja piirin atamaanin asunto. *E. E. K.*

Donin kasakat ks. Kasakat.

Doniol *[-o'-]*, Jean Henri Antoine (s.

1818), ransk. historioitsija, toimi virkamiehenä ollen aliprefektinä, prefektinä ja 1882-94 valtion kirjapainon johtajana; v:sta 1890 instituutin jäsen; julkaissut m. m. „Histoire des classes rurales en France" (1857), „La révolution française et la féodalité" (1874); erittäin huomattava on „Histoire de la participation de la France à l'établissement des Etats-Unis d'Amérique" (1886-99).

Donizetti *[-tse'-]*, Gaëtano (1797-1848), it. oopperansäveltäjä, Rossini'n jäljittelijä, Bellini'n kilpailija, tämän kuoltua (1835) ylinnä oopperayleisön suosiossa kautta Euroopan. Hänen paras teoksensa on „Lucia di Lammermoor"; paitsi tätä on myös „Rykmentin tytär" yhä voinut pysytellä ohjelmistoissa, huolimatta ajan muuttuneista vaatimuksista draamalliseen musiikkiin nähden. Suomalaisessa oopperassa on aikoinaan esitetty myös „Lemmenjuoma" ja „Linda". *I. K.*

Don Juan *[don hua'n]* (esp.), erään esp. tarinan sankari. Tarina, jonka päämotiiviin liittyy kansainvälisiä satuaineksia (puhuva ja kostava kuvapatsas), nojaa historialliseen henkilöön; erästä Juan Tenorioa, Pietari Julman suosikkia, maurilaissodissa kunnostautuneen Alfonso Jufre Tenorion nuorinta poikaa pidetään tarinan sankarina. Ollen kuninkaan julmuuksien ja irstailujen kumppani hän joutui Sevillassa ja sen lähistössä mitä eriskummallisinten ja kamalinten kertomusten esineeksi, kuitenkin todenmukaisesti vasta 17:nnellä vuosis., kun aihetta jo oli käsitelty draamamuodossa. Hänestä kerrotaan seuraavaa: Lukuisien ilkitöiden jälkeen hän viimein koetti vietellä erään sevillalaisen tytön ja surmasi kaksintaistelussa tytön isän, kaupungin kuvernöörin, joka oli rientänyt tyttärensä avuksi. Kun Juan sitten ylimielisyydessään oli kutsunut illalliselle kuvernöörille pystytetyn kuvapatsaan, oli tämä muka noudattanut kutsua ja sitten vienyt isäntänsä mukanaan hornaan. Tähän tarinaan sekaantui myöhemmin eräs toinen, jonka esineenä oli muuan irstailija, nimeltä don Juan de Mañara, joka teki liiton pirun kanssa, mutta joka useiden häpeämättömien tekojen jälkeen muutti mielensä ja kuoli melkein pyhimyksenä. Edellisen Don Juan aiheen dramatiseerasi aikaisin tuntematon runoilija nimellä „El ateista fulminado", mutta vasta 17:nnen vuosis. alkupuoliskolla mainittu näyttämöaihe tuli kuuluisaksi nimellä „El burlador de Sevilla ó el convidado de piedra", jota kappaletta yleisesti sanottiin Tirso de Molinan kirjoittamaksi, vaikka ei siitä ole mitään todisteita. 17:nnen vuosis. lopulla Zamora muunteli Don Juan aihetta, ja hänen kappaleensa „Convidado de piedra" syrjäytti vanhemman näytelmän. Sittemmin on tätä aihetta ylen runsaasti viljelty maailmankirjallisuudessa; kuuluisimpia Don Juan runoelmia ovat: Molièren näytelmä „D. J. ou le festin de pierre" (esitetty ensi kerran 1665), Mozartin oopperan libretto, jonka kirjoitti Dapontes (1787), Byronin eepillinen runoelma „Don Juan" (aloitettu vv. 1817-18) ja Zorillan draama „Don Juan Tenorio" (1844). — Don Juan on tullut sivistyskielissä merkitsemään huikentelevaa naisten viettelijää. [Seikkaperäisen selonteon D. J. tarusta ja sen muodosteluista sisältää Scheiblen „Kloster", 3 nid. 2 osa (1846; ylen harvinainen teos), vrt. Karl Engel, „Die D. J.-Sage auf der Bühne" (1887); A. Farinelli, „Don Giovanni, note critiche" (1896).] *J. H-l.*

Donkey-koneet *[dōŋki-]*, laivojen pumppuja, vinttureita y. m. käyttävät pienet apukoneet.

Donna (it.; esp. *doña* < lat. *domina*), rouva, vallasnainen, ylempiin luokkiin kuuluvain naisten arvonimi (ristimänimen edessä).

Donnay *[donē']*, Maurice (s. 1860), ransk. näytelmänkirjoittaja, alkoi uransa runoilijana, pikkunäytelmäin kirjoittajana ja lausujana pariisilaisessa Chat-Noir nimisessä taiteilijakapakassa eli cabaret'ssa. Hänen alkutuotantoansa leimaa aistillinen rivous ja pariisilaisten keveiden sukupuolisuhteiden kuvaaminen, joihin liittyy leikillinen sukkeluus ja joustava „esprit". Myöhemmin D. on kirjoittanut vakavasuuntaisiakin kappaleita, mutta tuon tuostakin pilkistää sentään tuo entinen Chat-Noir-suunta esiin. — V:sta 1907 akatemian jäsen. D:n teokset: farssi „Eux", pikkunäytelmä „Phryné", „revyy" „Ailleurs" ja monologi „Savoir attendre" (kaikki 1891), näytelmät „Lysistrata" (1892), „Folle Entreprise" (1894), „Pension de Famille" (1894), „Amants" (1895; D:n kenties paras näytelmä), „La Douloureuse" (1897), „L'Affranchie" (1898), „Georgette Lemeunier" (1898), „Le Torrent" (1899), „Éducation de Prince" (1900), „La Clairière" (1900, yhdessä Lucien Descaves'n kanssa: etevä, yhteiskunnallista kysymystä käsittelevä näytelmä), „La Bascule" (1901), „L'Autre Danger" (1902), „Le Retour de Jérusalem" (1903), „Oiseaux de Passage" (1904), „L'Escalade" (1904), „Paraître" (1906). [Jalmari Hahl, „Nykyajan näytelmäkirjoittajia".] *J. H-l.*

Donndorf, Adolf (s. 1835), saks. kuvanveistäjä, Rietschelin oppilas, sai opettajansa kuoltua toimekseen päättää yhdessä Kietzin ja Schillingin kanssa R:n alkaman suuren Lutherpatsaan Wormsissa. Hänen omista lukuisista teoksistaan mainittakoon suurherttua Karl Augustin patsas Weimarissa, Corneliuksen Düsseldorfissa, Seb. Bachin Eisenachissa, Schumannin Bonnissa, Goethen Karlsbadissa, Bismarckin ja Wilhelm I:n Heidelbergissä sekä Fredrik Viisaan. Savonarolan y. m. pystykuvat. V:sta 1877 Stuttgartin taideakatemian professorina ja myöhemmin sen johtajana. *F. L.*

Donner. 1. Anders D. vanh. (1796-1857), kauppaneuvos, harjoitti Kokkolassa laajaa kauppaliikettä; perusti 1839 sinne yhdessä kauppias Hongellin kanssa maamme ensimäisen pikkulastenkoulun. Krimin sodan aikana D. Kokkolan puolustukseksi järjesti vapaaehtoisen tarkk'ampujajoukon, joka 7 p. kesäk. 1854 Halkokarin luona onnellisesti torjui engl. tykkiveneitten hyökkäyksen, ottaen yhden laivaveneen miehineen vangiksi. Oli 1855 Suomen edustajana ilmilausumassa onnentoivotukset Aleksanteri II:n noususta valtaistuimelle. *K. G.*

2. Otto D. (1835-1909), kielentutkija ja politikko, edellisen poika, syntyi Kokkolassa jouluk. 15 p:nä 1835, yliopp. 1857, fil. kand. 1861, fil. toht. 1864, sanskritin ja vertail. kielitieteen dosentiksi 1870 sekä ylimäär. professoriksi 1875, nimitettiin 1905 jäseneksi senaattiin, josta erosi 1908. — Muinaisintialaiseen filologiaan sekä vertailevaan kielitieteeseen perehtyäkseen D. teki useita tutkimusmatkoja ulkomaille (m. m. Ber-

liiniin, Tübingeniin, Pariisiin, Lontooseen); edelliseltä tutkimusalalta ovat julkaisut: „Indernas föreställningar om verldsskapelsen, jemförda med finnarnes" (tohtorinväitösk. 1863), „Sitâharanam, episod ur Râmâyana" (1865) ja „Pindapitriyajna, das Manenopfer bei den Indern" (1870). Suomalainen kansanrunous, vars. eepillinen, oli kuitenkin, niinkuin yllämainittu väitöskirja osoittaa, jo aikaisin kiinnittänyt D:n huomiota puoleensa; ennenpitkää hän ryhtyikin tällä alalla varsinaisiin erikoistutkimuksiin, joiden tuloksina olivat „Kalevipoeg jumalaistarulliselta ja historialliselta kannalta" (Suomi 1866) ja „Der Mythus von Sampo" (1871). Kansanrunoustutkimuksensa D. ulotti laajemmallekin julkaisullaan „Lappalaisia laulnja" („Die Lieder der Lappen") (Suomi 1876); tähän hän kokosi kaikki silloin tunnetut lappalaiset laulut, varustaen ne lisäyksillä ja selityksillä, joihin hän oli koonnut aineksia 1874 Ruotsin Lappiin tekemällään tutkimusmatkalla. Selityksiin D. liitti vertailuja muiden suomensukuisten kansain runouteen. — Varsin aikaisin D. ryhtyi vertaileviin tutkimuksiin myös suomalais-ugrilaisen, vieläpä laajaperäisemmän urali-altailaisenkin kielitieteen alalla. Jo 1865 hän julkaisi huomattavan tutkimuksen urali-alt. kielien persoonapronominista („Das Personal-pronomen in den altaischen Sprachen" I); tätä seurasivat sitten, uutterien ja laajojen tutkimusten tuloksina: „Öfversikt af den finsk-ugriska språkforskningens historia" (1872), „Über die Wurzelbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen" (Zeitschr. d. deutsch. Morgenl. Ges. 1874), laajasti suunniteltu „Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen" (I-III, 1874-88), varsin tärkeä esihistoriallinen tutkimus „Om Finnarnes forna boningsplatser i Ryssland" (Finska vet. soc. bidr. 24, 1875), „Finnish and Lappish and their mutual relationship" (Proc. of the Philol. Soc. 1879), „Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen" (Finska vet. soc. Acta, 1879), jossa kysymys suomalais-ugrilaisten kansain keskinäisistä sukulaissuhteista on laajojen kielitieteellisten tutkimusten esineenä, sekä „Über den Einfluss des Litauischen auf die finnischen Sprachen" (Techmerin Intern. Zeitschr. I, 1884). — Tarmolla D., kannattajana ja alkuunpanijana, otti osaa niihin toimenpiteisiin, joiden tarkoituksena oli (1880- ja 1890-luvuilla) tieteellisten retkikuntien varustaminen ja lähettäminen Etelä-Siperiaan Jenisein varrelle ja Pohjois-Mongoliaan Orkhon-joelle sikäläisten outojen, vanhojen piirtokirjoitusten keräämistä varten, kuin myös näiden, koko tieteellisessä maailmassa mitä suurinta huomiota herättäneiden kirjoitusten julkaiseminen. Julkaisutyössä D. itse tehokkaasti ja johtavana sieluna oli osallisena yhdessä muiden tutkijain kanssa: „Inscriptions de l'Iénisséï" teoksen hän julkaisi (1889) yhdessä J. R. Aspelinin, suuren ja tärkeän „Inscriptions de l'Orkhon"in taas (1892, Suom.-ugr. seuran kustannuksella) A. O. Heikelin, G. v. d. Gabelentzin ja G. Devérian kanssa. Sitäpaitsi hän vielä julkaisi sanaston „Wörterverzeichniss zu den Inscr. de l'Iénisséï" (1892) sekä kirjoitti tutkimuksen näiden, V. Thomsenin tutkimusten kantta muinaisturkkilaisiksi havaittujen kirjoitusten kirjaimiston alkuperästä: „Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie" (Suom.-ugr. seur. aikakausk. 1896). Mainitut piirtokirjoitusten julkaisut ovat luoneet aivan uutta valoa Keski-Aasian kansojen muinaisuuteen ja avanneet tien uudelle, laajalle tutkimusalalle. D. pani vielä Suomalais-ugrilaisessa seurassa m. m. alulle tieteellisten retkikuntain lähettämisen Mongoliaan mongolien kielen ja muinaisuuden tutkimista varten.

O. Donner.

V. 1883 D:n aloitteesta perustettiin Suomalais-ugrilainen seura, joka pian laajasuuntaisella ja menestyksellisellä toiminnallaan saavutti tärkeän sijan Suomen tieteellisessä elämässä; aluksi hän oli sen sihteerinä, sittemmin v:sta 1890 sen varaesimiehenä sekä v:sta 1893 esimiehenä, koko ajan sen varsinaisena johtajana, tukena ja pääpylväänä. Suurin osa suomalaisten tutkijain tekemistä tutkimusmatkoista ja suuriarvoisista tutkimustöistä suomalais-ugrilaisen ja urali-altailaisen kieli-, kansa- ja muinaistieteen alalla on viime 25 vuoden kuluessa suoritettu tämän seuran alkuunpanosta tai kannatuksella. — Muinaistieteellisen toimikunnan puheenjohtajana D. oli v:ina 1894-1903. Hän valittiin useaan ulkomaisen tieteellisen seuran jäseneksi, m. m. „Eesti kirjameeste selts"in, Kasaanin muinais- ja kansantieteellisen seuran sekä Lontoon „Royal Asiatic Society"n kunniajäseneksi.

Varsin huomattava oli D:n toiminta yhteiskunnallisessa ja valtiollisessa elämässä. Tällä alalla hän alkoi uransa sanomalehtimiehenä: „Helsingfors Tidningar"in vaikutusvaltaisena toimittajana (1860-luvulla). 1877-78 v:n valtiopäivillä hän edusti yliopistoa, sekä kaikilla 1882-1897 v:ien välisillä valtiopäivillä Turun hiippakunnan koulunopettajia ja v:sta 1899 sen papistoa, ollen tällä ajalla alituiseen tärkeimpien valiokuntien jäsenenä sekä (rautatievaliokunnassa 1882, asevelvollisuusvaliokunnassa 1888 ja valtiovarainvaliokunnassa 1894) puheenjohtajanakin. Pappissäädyn puolesta hän oli pankkivaltuusmiehenä 1885-1905 (puheenjohtajana 1900-05); 1879-80 jäsenenä Suomen asevelvollisen sotaväen järjestämistä varten asetetussa komiteassa ja 1883 lääninedustuskomiteassa. V:n 1899 tapahtumain johdosta D. empimättä asettui perustuslaillisuuden kannalle, ollen sitten kuolemaansa asti tämän parhaita edustajia; 1905-08 hän oli hallituksen jäsenenä kirkollisasiain päällikkönä. Koko valtiollisen toimintansa aikana hän kuulni suomenmielisiin ja vaikutti hienolla ja maltillisella mutta samalla vakavalla esiintymisellään tehokkaasti suomalaisuuden voittoihin. D:n yhteiskunnallis-valtiollisista julkaisuista mainittakoon: „Suomen ja Venäjän välisistä kauppa- ja tullisuhteista" (1893), „Om ständernas rätt till deltagande i skollagstiftningen" (1881), „Finlands statsförfattningsrätt enligt Regeringsformen, Förenings- och Säkerhetsakten samt af dem

beroende författningar" (1882), „Läns- eller häradsrepresentation i Finland" (1883), „Om häradskommuner och häradsförvaltning" (1897), „Eduskunnan laatimat ehdotukset uusiksi kunnallisasetuksiksi" (1909), sekä asiakirjajulkaisut: „Tryckfrihetsmålet rörande mysterier på administrationens område" (1866), „Pressmålet rörande en artikel om Öfverstyrelsen för skolväsendet" (1871). — D. otti myös tehokkaasti osaa maamme liike-elämään ollen itse monen suuren liikeyrityksen osakkaana ja johdossa.

D:n monipuolisesta kirjallisesta toiminnasta mainittakoon vielä runokokoelma „Dikter" v:lta 1863 sekä sukuhistoriallinen tutkielma „A brief sketch of the scottish families in Finland and Sweden" (1884).

D. kuoli äkkiä syysk. 17 p:nä 1909 Helsingissä.
Y. W.

3. Anders Severin D. (s. 1854), professori, edellisen veljenpoika ja poikapuoli, ylioppilas 1871, fil. kand. 1875, fil. lis. 1879. D. oli vv. 1877-78 assistenttina professori Kruegerin luona Gothassa ja tutki 1880-81 teoreettista tähtitiedettä Gyldénin luona Tukholmassa, nimitettiin 1881 tähtitieteen dosentiksi ja 1883 professoriksi Helsingin yliopistoon. D:n runsas tieteellinen kirjailijatoimi käsittää sekä matematiikkaa että teoreettista tähtitiedettä kuin myöskin geodesiaa ja käytännöllistä tähtitiedettä ja tähtivalokuvausta, jolla alalla hän on julkaissut useita ansiokkaita teoksia. Vv. 1886-89 hän järjesti erinäisiä retkikuntia, joiden tarkoituksena oli venäläis-skandinaavisen astemittauksen Suomessa olevien kolmiopisteiden etsiminen, sekä 1889-90 toisia Baltisen kolmiomittauksen pisteiden etsimiseksi. D:n aloitteesta Helsingin tähtitorni yhtyi tähtitaivaan valokuvausta ja tähtikartan laatimista varten muodostettuun kansainväliseen liittoon ja hänen johdollansa nämä työt ovat meillä edistyneet niin nopeasti, että sarjaa „Catalogue photographique du ciel. Zone de Helsingfors" jo on ilmestynyt kaksi suurta nidettä (III & IV). Kirjoittanut kotimaisen tähtitieteen tutkimuksemme historian (julk. kahdessa akat. kutsumuskirjassa). D. on Suomen tiedeseuran pysyväinen sihteeri v:sta 1908, yliopiston vararehtori v:sta 1902. Henkivakuutusyhtiö Suomen perustajia, sen ensimäinen matemaatikko (1890-98) ja sen johtokunnan varapuheenjohtaja vv. 1890-1900. Ottanut ansiokkaasti osaa liike-elämäämme.

Donnerwetter (saks.), kiroussana: tuhattulimmaista! oikeastaan = ukonilma.

Don Quixote *[kiho't]*, Cervantesin kuuluisan romaanin sankari, vaeltavan ritarin irvikuva; haaveellisen seikkailunomaisen ja sokeaintoisen idealistin tyyppi ja sellaisen pilkkanimi. vrt. Cervantes.

Don Ranudo *[-ū'-]* (anagrammi (ks. t.) sanoista: „O du Narr"), erään Holbergin huvinäytelmän sankarin nimi, ja siitä johtunut kerjäläisylpeyden pöyhistyttämän ihmisen pilkkanimi.

Doomi (ransk. *dôme* < kesk. lat. *doma* < lat. *domus*, lisäksi ajatellen *Dei*, s. o. Jumalan huone), piispallisen pääkirkon nimitys (vars. keskiajalla), tuomiokirkko (jonka yhteydessä myös oli tuomiokapituli).

Doomsdaybook l. Domesdaybook *[dūmzdeibuk]* (engl.) „Tuomiopäiväkirja", suuri maakirja, joka laadittiin Vilhelm Valloittajan käskystä ja joka valmistui 1086. Siinä luetellaan ja arvioidaan Englannin maaomaisuus ja mainitaan asukkaiden luku, sääty, tulot ja maksut. Sen pohjalla ratkaistiin maariidat, ja siihen perustuvien päätösten katsottiin olevan yhtä järkähtämättömiä kuin viimeisen päivän tuomion — siitä luultavasti nimi; ilmestyi painettuna 1783 (täydennettynä 1811-16); osittain valokuvattuna 1862. D. on erittäin tärkeä lähdekirja. [„Domesday studies", julk. Royal historical society; Bireh, „Domesday book, a popular account" ja Maitland, „Domesday and beyond".]

Doorilainen sävellaji, sekä muinais-kreikkalaisessa että keskiajan kirkollisessa säveltaiteessa kaikkein tärkeimmän ja yleisimmän sävellajin nimitys, vaikka se kumpaisessakin tarkoitti eri asiaa. Muinais-kreikkalaisten doorilainen oli sellainen muunnos molli-sävellajia, jossa dominantti esiintyi tärkeämmillä kohdilla kuin itse perussävel (esim. päätöksessä) — siis sama kuin fryygiläinen kirkkosävellaji. Doorilainen kirkkosävellaji taas oli mollista sellainen muunnos, että asteikon 6:s aste enimmiten esiintyy korotettuna ja korottamattomaan 7:nteen asteeseen johtavana; sävelkulku saa siitä voimakkaamman ja karskimman sävyn. Tätä sävellajimuodostusta ei tavata muinais-kreikkalaisten sävellajien joukossa lainkaan. Suomalaisessa kansanmusiikissa on kumpainenkin hyvin yleinen, ja etenkin molempien yhdistelmä: siis sekä korotettu 6:s aste että dominanttipäätös. *I. K.*.

Doorilainen tyyli ks. Kreikkalainen taide.

Doorilainen vaellus ks. Doorilaiset.

Doorilaiset, kreik. heimo, jolla historiallisena aikana oli hallussaan suurin osa Peloponnesosta (paitsi Akhaiaa, Arkadiaa ja Elistä), Megaris Korinthoksen lahden ja Saronilaisen lahden välisellä kannaksella, pieni Doris-maakunta Oite- ja Parnassos-vuoristojen kulmauksessa, Kreetta ja eteläiset Kykladit, n. s. doorilaiset siirtokaupungit Vähän-Aasian lounaisosassa ja Rhodoksessa, useat siirtokaupungit Thrakian, Epeiroksen ja Illyrian raunikoilla sekä Ala-Italiassa ja Sisiliassa. Tarun mukaan heimo polveutui Doroksesta, Deukalionin pojan Hellenin pojasta ja eli eri aikoina eri osissa Thessaliaa. Pindoksen rinteiltä se muka vaelsi Doris-maakuntaan ja sieltä sitten Herakleen perintömaahansa pyrkivien jälkeläisten johtamana Peloponnesokseen. Tämä n. s. doorilainen vaellus asetetaan tavallisimman laskun mukaan n. v:n 1100 tienoille e. Kr. Muutamat tutkijat pitävät doorilaista vaellusta aivan perättömänä taruna; useimmat ovat kuitenkin sitä mieltä että se juuri on tehnyt mahtavasta mykeneläisestä kulttuurista lopun ja että sillä siis on ollut hyvinkin tärkeä asema Kreikan kansan historiassa. — Useimmissa yhteiskunnissaan d:set esiintyvät jakaantuneina 3 heimoon: Hylleis, Dymanes, Pamphyloi. — D:sia kuvataan tavallisesti erikoisen rohkeiksi, lujaluonteisiksi, jäykästi vanhoista hyvistä tavoista ja ankarasta järjestyksestä kiinnipitäviksi, kaikkea ylellisyyttä vieroviksi ihmisiksi. Tämä käsitys perustuu pääasiallisesti spartalaisten ominaisuuksiin, eikä sitä voine sellaisenaan kaikkiin d:siin sovelluttaa. — Doorilainen

kielimurre, jota oli monta eri vivahdusta, oli eräissä suhteissa vanhanaikaisempi kuin esim. Attikan murre; se oli yhtenä pääaineksena koorilyriikan käyttämässä sekamurteessa. *O. E. T.*

Doppio movimento *[-e'-]* (it., = kaksinkertainen liike"), *mus.*, tarkoittaa aikamitan muuttumista kahdenkertaiseen nopeuteen. *I. K.*

Doppler, Johan Christian (1803-53), itäv. fyysikko, v:sta 1850 kokeellisen fysiikan professorina Wienissä. Hänestä on saanut nimensä n. s. Dopplerin prinsiippi (ks. t.). *(V. V. K.)*

Dopplerin prinsiippi. Jos liikumme ääntä antavaa esinettä kohti, tahi tämä liikkuu meihin päin, saapuu korvaan sekunnissa useampia ääniaaltoja kuin silloin jos molemmat pysyisivät paikoillaan, ja välimatkan suuretessa päinvastoin. Koska sävel kuuluu sitä korkeammalta, mitä suurempi sen värähdysluku aikayksikössä on, pitää kuulija edellisessä tapauksessa säveltä korkeampana, jälkimäisessä matalampana kuin välimatkan ollessa muuttumaton. Samaa periaatetta on suurella menestyksellä sovitettu valo-oppiin, missä sitä on käytetty etenkin kiintotähtien liikunnon määräämisessä. Kun tähti liikkuu maahan päin, saapuu siitä aikayksikössä enemmän valoaaltoja, viivat sen spektrissä siirtyvät punasinervään päin, missä päässä värähdysluku on suurempi, päinvastoin välimatkan kasvaessa punaiseen päin. Siirtymisen suuruudesta voidaan määrätä tähden ja maan välimatkan vaihtelu. Viimeisinä aikoina D:n prinsiippiä on käytetty määrätessä molekylien liikkeitä loistavissa liekeissä ja valoisien aineosasten liikuntoa kanaalisäteissä. *(V. V. K.)*

Dor l. Bongo, neekerikansa Afrikassa, Bahr-el-Ghasal-alueella, Dinka ja Niam-Niam y. m. kansojen välimailla. Tämä sekarotuinen, n. s. vanhempiin niililäisiin kuuluva kansa on orjametsästysten takia suuresti vähentynyt, nykyään käsittäen ainoastaan n. 100,000 henkeä. Maanviljelystä, karjanhoitoa sekä metsästystä ja kalastusta harjoitetaan. D. neekerit ovat sangen taitavia rautaseppiä. *E. E. K.*

Dora Baltea, ransk. Doire-Baltée, Pon lisäjoki vasemmalta. Lähteet ovat Mont Blaneilla, pituus 148 km. D. laakson kautta jo roomalaisaikana tärkeä tie St. Bernhard-solille. *E. E. K.*

Dora Riparia *[-ä'-]*, ransk. Doire-Ripaire, Pon lisäjoki vasemmalta. Alkaa Cottisilta alpeilta, pituus 110 km. D:n laaksoa pitkin kulkee rautatie Torinosta Mont Cenis'n kautta Ranskaan. *E. E. K.*

Dordogne *[-o'nj]*. 1. Joki Ranskassa, lähtee Puy-de-Saneyltä 1,720 m yl. merenp., juoksee ensin virtaisena lounaiseen, kääntyy sitten länteen tullen 26 penink. yläpuolella laskuansa kulkukelpoiseksi pienemmille aluksille. Yhtyy 472 km pitkänä Garonneen oikealta. Yhtyneitten jokien nimenä Gironde (ks. t.). Lisäjokia vas.: Rhue ja Cère, oik. Vézère ja Isle. — 2. Samanniminen departementti Ranskassa, Dordognen, Islen ja Dronnen ympärillä; 9,224 km², 447,052 as. (1906). Pohjoisosa karua, harvempaan asuttua ylänköä; Dordognen ja Islen välillä laajoja havumetsiä ja nummimaita. Rikkaita rautakaivoksia sekä kivilouhimoita. Viljantuotanto tuskin tyydyttää omaa tarvetta, viininviljelys vähentynyt viinikirvan hävitysten takia. käsittäen entisten 90,000 ha sijasta vain 35,000 ha. Hallinnollisesti D. on jaettu 5 piirikuntaan. Pääkaupunki on Périgueux. *E. E. K.*

Dordrecht *[-rtrecht]* l. Dordt, vanhanaikuisesti rakennettu, useita keskiaikaisia muistomerkkejä omistava kaupunki Alankomaissa, Etelä-Hollannin maakunnassa, Reinin suuhaaran Merweden varrella, rautateitten yhtymäkohdassa: 45,024 as. (1907). 4 laivatelakkaa, useita tehtaita. Hyvä satama, jonka avulla D. vielä harjoittaa huomattavaa puu- ja viinikauppaa. Aikaisemmin, Hansa-liiton kukoistaessa, D. oli Alankomaiden tärkein kauppakaupunki, mutta sai luovuttaa etusijansa Amsterdamille ja Rotterdamille. V. 1572, jolloin D. ensimäisenä oli karkoittanut espanjalaiset, pitivät generalstaatit (ks. t.) täällä ensimäisen kokouksensa. Vv. 1618-19 oli D:ssä koolla n. s. Dordreehtin synodi (ks. t.). Useita Alankomaiden historiassa huomattavia miehiä on syntynyt D:ssä, m. m. veljekset De Witt. *E. E. K.*

Dordreehtin synodi (1618-19), reformeeratun kirkon „suuri synodi", jossa arminiolaisuus (ks. Arminiaanit) hyljättiin ja ankara kalvinilaisuus vahvistettiin kirkon opiksi. [M. Graf, „Beiträge zur Kenntniss der Geschichte der Synode von D." (1825).]

Doré *[-ē']*, Paul Gustave (1833-83), ransk. piirtäjä, taidemaalari ja kuvanveistäjä, saavuttanut maineensa etupäässä tavattoman tuotteliaana ja ansiokkaana runoteosten kuvittajana. Aloiteltuaan pilakuvien piirtäjänä hän sitten siirtyi luomaan taitavan piirtimensä ja ehtymättömän rikkaan mielikuvituksensa avulla kuvia maailmankirjallisuuden huomatuimpiin tuotteihin. Tunnetuimmat niistä ovat Perrault'n ja Lafontaine'n satujen, Rabelais'n teosten, Danten Jumalallisen komedian, Cervantesin Don Quixote'n, Miltonin Kadotetun paratiisin, Arioston Raivoisan Rolandin sekä — suomenkielisessäkin kuvaraamatussa esiintyvät puupiirrokset. Hänen piirustuksensa ovat tekotavaltaan sangen etevästi suoritettuja, sommitteluiltaan kekseliäitä ja fantastisia, monesti suurenmoisen vaikuttaviakin, mutta myöhemmin niissä huomaa yhä lisääntyvää taipumusta maneerimaisuuteen. — Maalaajanakin D. oli sangen tuottelias — n. 60 suurta taulua —, mutta hänen muoto- ja värikäsittelynsä oli jotenkin pintapuolista ja epäitsenäistä ja hänen maalauksensa tuntuvat hänen omien piirustustensa suurennuksilta. Kuvanveistäjänä hän saavutti enemmän tunnustusta varsinkin jättiläiskokoisella ja eloisella maljakollaan „La vigne" sekä Dumas vanhemman muistopatsaalla, joka pystytettiin Pariisin Malesherbes torille. [D:n elämää ja taidetta ovat kuvanneet ranskaksi Delorme (1879) sekä engl. Roosevelt (1885) ja Jerrold (1891).] *F. L.*

Gustave Doré.

Dorema, sarjakukkaisiin kuuluva kasvisuku. *D. ammonicum* kasvaa Persian erämaissa ja Turkestanissa. Ainoastaan juuren ja varren rajalla on jalan mittaisia 3-kertaisesti parilehtisiä lehtiä, varsilehdet ovat suomumaisia. Kukat huopavanukkeen peitossa, pienissä, palleroisissa, terttuun järjestyneissä sarjoissa pitkin varren haaroja. Varresta ja juuresta kihoaa runsaasti palsamia, joka jähmettyy pisaroiksi kasvin pinnalle. Nämä kulkevat kaupassa *gummi resina ammoniacum* nimisenä rohdoksena, jota nykyään vähin käytetään laastariin sekä keuhkokatarreja lääkitseviin pillereihin. *(J. A. W.)*

Doria, vanha genovalainen aatelissuku, joka Spinola, Grimaldi ja Fieschi sukujen kanssa kiisteli etusijasta tasavallassa. Siihen kuului m. m. Andrea D. (n. 1468-1560), merisankari, taisteli m. m. Kaarle V:n ja Frans I:n sodissa aluksi menestyksellä Ranskan kuninkaan puolella, mutta luopui hänestä 1528 ja liittyi keisariin; vapautti Napolin ranskalaisten piirityksestä sekä synnyinkaupunkinsa Genovan heidän herruudestaan ja pani siinä tasavaltalaisen hallitusmuodon jälleen voimaan. Senjälkeen D. voitti turkkilaisten laivaston, johti 1535 menestyksellä Kaarle V:n retkeä Tunikseen, sekä pelasti 1541 retkellä Algeriaan keisarin laivaston perikadosta. D. pysyi itse suuressa arvossa kuolemaansa saakka, mutta hänen veljenpoikansa Giannettino D., jolle hän luovutti laivaston johdon ja jonka hän määräsi perillisekseen, sai ylpeydellään aikaan Fieschin (ks. t.) johtaman salaliiton ja kapinayrityksen, missä Giannettino menetti henkensä. [Petit, „André D., un amiral condottière au XIII:e siècle".] *G. R.*

Doris *[dōri's]*, kreik. tarustossa Okeanoksen ja Tethys-jumalattaren tytär, merenhaltija Nereuksen puoliso, 50 nereidin (merenneitosen) äiti.

Doris *[dōri's]*, pieni ja köyhä vuoristomaakunta Pohjois-Kreikassa. D:ta pidettiin doorilaisheimon emämaana (ks. Doorilaiset). Siinä on neljä pientä kaupunkia. Delpholais-pylalaisessa amphiktyoniassa D:lla oli toinen doorilaisheimon kahdesta äänestä. *O. E. T.*

Doritis ks. Apolloperhonen.

Dormitor ks. Durmitor.

Dorn, Heinrich (1804-92), saks. säveltäjä, kapellimestari ja musiikkikirjailija. Suosittuja ovat hänen leikilliset laulunsa. Oli 1832-43 Riiassa sekä orkesterin että kirkkomusiikin johtajana, toimien innokkaasti myös musiikinopettajana. Perusti muutettuaan Kölniin sikäläisen konservatorin. Siirtyi 1849 Berliinin hovioopperaan, josta erosi vasten tahtoansa 1869. Julkaisi oman elämäkertansa, 6-osaisena, 1870-79. *I. K.*

Dorn, Johannes Albrecht Bernhard (1805-81), saks.-ven. orientalisti, oli v:sta 1826 itämaisten kielten prof. Harkovassa, v:sta 1835 Aasian historian ja maantieteen prof. Pietarin itämaalaisessa opistossa, v:sta 1842 Aasialaisen museon johtaja sekä v:sta 1843 keis. kirjaston ylihoitaja. Hän julkaisi m. m. „Mohammedanische Quellen zur Gesch. der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres" (1850-58), Beiträge zur Kenntniss der iranischen Sprachen" (1860-66), „Caspia. Ueber die Einfälle der alten Russen in Tabaristan" (1875). *K. T-t.*

Dorner, Isaak August (1809-84), saks. protestanttinen jumaluusoppinut, v:sta 1862 professorina Berliinissä. Kuului välitysteologian positiiviseen ryhmään ja on julkaissut huomattavat teokset: „Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi" (1839) ja „System der christlichen Glaubenslehre" (1879-81). D:n jumaluusoppi on vapaamielinen, yleisinhimillisesti sivistyneen hengen läpitunkema. *E. K-a.*

Doronicum, mykerökukkaisiin kuuluvia yrttejä. Puutarhoissa usein viljelty *D. caucasicum* on 30-50 cm korkuinen, monivuotinen yrtti, jolla on herttamaiset lehdet ja kauniit helakanpunaiset kukkamykeröt. Kukkii varhain alkukesästä.

Dorotea (1431-95), Tanskan-Norjan, ajoittain myöskin Ruotsin-Suomen kuningatar, oli Brandenburgin markkreivin Juhanan tytär, ja naitettiin ensin 1445 Kristofer Baierilaiselle (ks. t.) sekä, tämän kuoltua, 1449 Kristiern I Oldenburgilaiselle (ks. t.). Kuningatar D. oli jäntevä nainen, joka vaikuttavalla tavalla otti valtio-asioihinkin osaa.

Dorpat ks. Tartto.

Dorsaalialveolaari (myös dorsoalveolaari t. dentipalataali), äänne, joka muodostuu siten, että kielenselkä koskettelee yläalveoleja eli yläikenien kupevaa osaa. vrt. Alveolaari, Dorsaalinen.

Dorsaalinen (lat. *dorsum* = selkä), selkään kuuluva, selkää koskeva, esim. ruumiin d. puoli, vastakohtana sen ventraaliselle l. vatsapuolelle; käden d. l. selkäpuoli j. n. e.; kielen dorsaalinen artikulatsioni = kielenselän liike kitalakea t. alveoleja kohti.

Dorsetshire *[dōsitšiə]*, kreivikunta Etelä-Englannissa, Kanaalin rannalla, joka täällä muodostaa Portlandin niemimaan; 2,559 km², 202,063 as. l. 79 km²:llä. Pääelinkeinot: maanviljelys ja karjanhoito (voinvientiä Lontooseen). D:sta saadaan posliinisavea ja sementtiä (n. s. Portlandin sementtiä). Pääkaupunki Dorchester.

Dorsiventraalinen (lat. *dorsum* = selkä, ja *venter* = vatsa), *kasvit.*, selkävatsainen, erilaispintainen, yksitasoinen (monosymmetrinen) kasviosa, jossa on selvä ero ylä- ja alapinnan välillä, esim. tavallinen lehti.

Dorstenia, *Moraceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku; n. 50 lajia yrttejä ja mataloita pensaita, lämpimissä maissa. Useimmin litteä, mutta muodoltaan vaihteleva kukkalapakko muistuttaa rakenteeltaan viikunaa, jonka pintaan hede- ja emikukat ovat vajoutuneet. Useiden lajien juurta käytetään vastamyrkkynä käärmeenpistoa vastaan; erittäin mainittakoon besoaarijuuri *(radix contrayervæ) D. contrayerva*sta, joka kasvaa Keski- ja Etelä-Ameriikassa. *(J. A. W.)*

Dortmund (lat. *Tremonia*), kaupunki Preussissa, Westfalenin maakunnassa, 175,577 as. (1905). Sijaitsee rikkaassa kivihiilialueessa — D:n piirissä yksistään louhitaan vuosittain 1 miljoona tonnia kivihiiltä — ja on siten kehittynyt sangen tärkeäksi teollisuuskeskustaksi. Rautateollisuus on huomattavin — suurin rautateollisuusyhtiö „Union" yksinään valmisti (1901-02), käyttäen 9,829 työmiestä, 1,040,934 tonnia rautatavaroita. Muista teollisuuslaitoksista on mainittava olutpanimot, 30 luvultaan, valmistusmäärä (1901) 1,200,000 hl olutta. — D. on tärkeä liikennekeskusta: monen rautatien leikkaus-

piste, D.-Emsin-kanavan (ks. t.) lähtökohta. — D. on enimmäkseen uudenaikaisesti rakennettu (historiassa se tosin mainitaan jo roomalais-aikana ja D:n nimisenä ensi kerran v. 899); siellä on useita muistopatsaita ja kirkkoja sekä pörssi, kauppakamari, ja useita oppikouluja. *E. E. K.*

Dortmund-Emsin-kanava yhdistää, lähtien Dortmundista, reiniläis-westfalenilaisen teollisuusalueen alisen Emsin varrella oleviin satamiin. Rakentaminen aloitettiin 1892 ja kanava avattiin 1899 liikenteelle, mikä jo seuraavana vuonna käsitti 297,000 tonnia (hiiliä ja rautaa). Kanava on 283 km pitkä, 30 m leveä, 2,5-3 m syvä. Kustannukset nousivat 79 milj. saks. markkaan. D.-E. kanavaan liittyen suunnitellaan kanavaa Reinin-Elben välille (n. s. Mittelland-kanal). *E. E. K.*

Doryphoros *[-o'ros]* (kreik.), keihäsmies, henkivartija; kreik. teatterissa ruhtinaallisen henkilön seuruelainen, statisti. — D. nimellä kävi Polykleitoksen tekemä pronssi-kuvapatsas, jota pidettiin voimakkaan ja sopusuhtaisen miesvartalon mallikuvana; sitä on säilynyt useita marmorikopioita. ks. Polykleitos ja Kreikkalainen taide. *O. E. T.*

Doseerata (lat. *docē're* = opettaa), pitää pitkiä, koulumestarimaisia selityksiä.

Dosentti (lat. *docē're* = opettaa) tarkoittaa meidän maassamme nuorehkoa tiedemiestä, joka, saavutettuaan lisensiaatin t. tohtorin arvon sekä julkaistuaan sitä paitsi (dosenttiväitöskirjana tai muuten) sellaisia tutkimuksia, jotka todistavat hänen omistavan perusteelliset tiedot ja kykyä itsenäiseen tieteelliseen tutkimustyöhön, hakemuksesta on saanut oikeuden julkiseen opetustoimeen yliopistossa. Kuitenkin voi dosentinvirkaa varten väitellä sellainenkin tiedemies, joka ei ole yliopistossa oppiarvoa saavuttanut, mutta julkaisujensa kautta on osoittanut olevansa täysin perehtynyt edustamaansa tieteenhaaraan. Dosenttistipendiä (ks. t.) nauttiva d. on velvollinen pitämään vähintään kaksi luentoa viikossa. Dosenttitoimestaan on pakko luopua sen, joka kolmeen vuoteen ilman laillista syytä on ollut yliopistollista opetustointa harjoittamatta. Konsistorin ja varakanslerin harkinnasta riippuu, saako valtion vakinainen virkamies myös olla dosentintoimessa. Siviili-, kirkollis- ja koulunopettajaviroissa dosenttivuodet lasketaan virkavuosiksi. *(Y. W.)*

Dosenttiapuraha ks. Dosenttistipendit.

Dosenttistipendit, 24 à 4,000 mk, annetaan kolmeksi vuodeksi kerrallaan „ansiokkaiksi tieteellisiksi tutkijoiksi ja eteviksi opettajiksi osoittautuneille dosenteille" ja jaetaan tiedekuntien kesken niin, että 8 tulee hist.-kielit., 6 fys.-matem. ja 1 maanvilj.-taloud. osastolle, sekä 3 lääketieteell., 1 lainopill. ja 1 jumaluusopill. tiedekunnalle; jäljelläolevat stipendit annetaan tiedekuntajakoon katsomatta. Dosenttistipendiä saa sama henkilö vain poikkeustapauksissa (nim. jos hänen jäämistään yliopistoon pidetään „erinomaisen hyödyllisenä") pitää kauemmin kuin 9 vuotta. *(Y. W.)*

Dosentuuri (ks. Dosentti), dosentintoimi.

Dosis (kreik.), annos, määrätty paljous jotakin lääkettä; d. maximalis, suurin annos, minkä kerrallaan tai päivää kohti saa antaa; d. reiraeta, pieni annos. Usealla lääkkeellä on näet pienissä, usein uusiutuvissa annoksissa nautittuna toinen vaikutus kuin suuremmassa määrässä kerran käytettynä; niinpä esim. apomorfiini suuremmassa annoksessa synnyttää oksennusta, pienemmissä käytettynä ysköksien helpompaa lohkeamista. *M. O-B.*

Došiša, evankelinen yliopisto Japanin Kiotossa; sen perusti 1875 japanilainen kristitty Josef Hardy Nisima; teologinen, filosofinen ja luonnontieteellinen tiedekunta.

Dossi, Dosso, oik. Giovanni di Niceolò Lutero (n. 1479-1542), it. taidemaalari, ferraralaisen koulukunnan etevin edustaja, yhdisti uskonnollisissa ja mytologisissa maalauksissaan Rafaelin sielukkaan muodonluonnin ja venetsialaisten mestarien hienon väriaistin. Hän sovitti mielellään tauluihinsa rehevän maiseman taustaksi ja useissa niistä — esim. „Kirke metsässä" — lisää omituinen, fantastinen piirre niiden vaikuttavaisuutta. *F. L.*

Dossier *[dossiē']* (ransk., < *dos* = selkä), asiakirjapinkka, kokoelma asiapapereita, tavallisesti oikeudenkäyntiasiakirjoja, jotka koskevat määrättyä asiaa tai henkilöä. — Dossierjärjestelmä, sellainen menettelytapa arkistossa, että samaa asiaa tai henkilöä koskevat asiakirjat liitetään yhdeksi kokonaisuudeksi.

Dostojevskij *[-e'-]*, Fedor Mihailovitš (1821-81), kuuluisa ven. kirjailija, s. $^{30}/_{10}$ 1821 Moskovassa, jossa isä oli sotilaslääkäri. Äiti oli kauppias-sukua. Perhe oli iso, toimeentulo niukka, isä synkkä ja ankara. Fedor sai hyvän koulukasvatuksen Moskovassa, mutta äidin kuoltua perhe siirtyi Pietariin, jossa Fedor pantiin 1838 sotainsinöörikouluun. Vaikka teknilliset opinnot eivät ensinkään mielyttäneet sairaloisen herkkää ja haaveksivaa nuorukaista, joka käytti kaiken vapaan aikansa kirjallisuuden lukemiseen, sai hän kuitenkin insinööritutkintonsa suoritetuksi. V. 1844 hän luopui virastaan omistaen koko elämänsä kirjalliselle työlle. Heti ensimäisessä teoksessaan „Köyhää väkeä" (1845) hän esiintyy köyhien ja murtuneiden kuvaajana. Siinä oli todellisuuden leima, ja Belinskij ennusti tekijästä tulevan suuren taiteilijan, jos hän pysyy uskollisena lahjalleen. Lähinnä seuraavia D:n julkaisuja Belinskij piti „hermostuneen loruna". Vaikka yleensä heikkoja, ovat ne kuitenkin D:n sielunelämän kehitykselle hyvinkin tärkeitä. Keväällä 1849 kirjailijan elämässä tapahtui suuri käännekohta. Seurusteltuaan Petraševskijn (ks. t.) kanssa hänet tuomittiin 8 vuodeksi pakkotyöhön. Tuomio perustui siihen että D. yhdessä muiden kanssa oli levittänyt Belinskijn Gogolille osoittamaa kirjettä, joka oli „täynnä julkeita lausuntoja kirkosta ja esivallasta", ja aikonut perustaa kielle-

Dostojevskij.

tyn kirjapainon. Keisari Nikolai I:n määräyksestä tuomio kuitenkin muutettiin. Semenovin torilla D:lle luettiin kuolemantuomio ja heti sen jälkeen keisarin armahduskäsky, jonka nojalla hänet lähetettiin tammikuussa 1850 neljäksi vuodeksi pakkotyöhön kauas Siperiaan; sen jälkeen hänen oli astuttava rintamaan tavallisena sotamiehenä. Matkan kauheat vaivat ja vielä kauheampi olo pahantekijöiden kanssa pakkotyössä eivät kuitenkaan murtaneet herkkää, ruumiiltaan heikkoa ja sairasta miestä. Heti vankilasta päästyään hän alkaa kirjoittaa „Muistelmiaan kuolleesta talosta", joista tuli muodollisessa suhteessa hänen taiteellisin teoksensa. Sotamiehenä D:n täytyi olla vain vuoden aika, mutta vasta 1859 hänet kokonaan vapautettiin sotapalveluksesta ja seuraavana vuonna hän sai asettua Pietariin. Yhdessä veljensä kanssa hän perusti aikakauskirjan, jossa 1861 ilmestyivät sekä romaani „Sorrettuja ja solvaistuja" että „Muistelmia kuolleesta talosta". Edellistä kohteli arvostelu sen muodollisten heikkouksien takia ankarasti, mutta yleisö oli toista mieltä. Siinä ilmenevä jalo lähimmäisenrakkaus ja usko ihmisen luontoperäiseen hyvyyteen veivät syvällä vakuuttavaisuudellaan voiton taiteellisista heikkouksista. Huolimatta siitä että D:n aikakauskirja lakkautettiin ja seuraava samanlainen yritys onnistui huonosti, huolimatta siitä että häntä muiden vammojen ohella vaivasi kaatuvatauti ja alituiset aineelliset huolet kalvoivat mieltä, epäkäytännöllinen ja lisäksi intohimoinen pelaaja kun oli, hän työskenteli tarmolla ja julkaisi 1866 romaaninsa „Rikos ja rangaistus". Se herätti ääretöntä huomiota, johon osaltaan vaikutti myöskin se, että samaan aikaan Moskovassa eräs ylioppilas teki aivan samanlaisen murhan kuin D:n romaanin sankari. Teoksen hämmästyttävän syvälle käypä analyysi ja ääretön ymmärtäväisyys rikoksellisiakin kohtaan saattoivat lukijan kokonaan unohtamaan tyylin huolimattomuuden ja kokoonpanon epätasaisuuden. D. työskenteli sellaisella vauhdilla, että kynä ei jaksanut seurata ajatuksia, vaan hänen täytyi sanella pikakirjoittajalle. Hänen pelihimonsa meni välistä niin pitkälle, kuten ulkomaamatkalla vuosina 1866-71, että hän pelasi yltään vaatteet ja vaimonsa tavarat. Mutta siitä huolimatta hän saa valmiiksi teoksen toisensa perästä: „Idiootti" (1869), jolla hän tahtoi „avata Venäjän", s. o. kuvata ruumiiltaan ja sielultaan epänormaalisia, mutta hyviä, herttaisia ihmisiä, „Paholaiset" (1871), jossa tekijä esittäessään vallankumouksellisia haaveilijoita ei voinut pidättyä valtiollisista opetuksista.

V:sta 1871, jolloin D. palasi pitkältä ulkomaanmatkaltaan, hänen työnsä saa tyynemmän muodon. V. 1875 hän julkaisee „Poikanulikka" nimisen romaanin, jonka sankarissa helposti tuntee tekijän itsensä oman ankaran arvostelunsa alaisena. Venäjän tarpeet ja sen onnen ehdot sellaisina, kuin D. ne käsitti, astuvat teoksen pohjalta selvästi esiin. Seuraavana kahtena vuonna hän toimittaa kuukausittain ilmestyvää sarjaa „Kirjailijan muistiinpanoja", avaten niissä sille, joka tahtoo tutustua tekijän luomien syntyyn ja kehitykseen, verrattoman lähdekokoelman. Joukossa on joskus erinomainen novellikin. D:n isänmaalliset ihanteet ovat „Muistiinpanoissa" selvästi esitettyinä. Venäjä on hänen mielestään sisäisesti „Eurooppaa" etevämpi. Valistuksen voimasta hänellä on syvä vakaumus. Ennen kaikkia Venäjä tarvitsee valistuneita, täysiin oikeuksiinsa saatettuja naisia. Mutta D. saarnaa myöskin kärsimysten tarpeellisuutta. Suurin piirtein hän tahtoi esittää koko Venäjän henkisen hahmon romaanissa „Karamazovin veljekset" (1879-80), josta kuitenkin vain ensimäinen osa ehti valmistua. Siitä piti nähtävästi tulla omalla tahollaan sellainen eepos kuin Leo Tolstoin „Sota ja rauha", sillä erotuksella vain että „Karamazovin veljeksissä" oli esitettävä sairaasti herkän Venäjän koko sisäinen taistelu, tuska, toivo ja rakkaus. Tämä romaani on paikoittain pitkäveteinen, osaksi hajanainenkin, mutta siinä avautuu välistä myöskin laajoja näköaloja. Jatkon keskeytti kuolema. Sitä ennen D. kuitenkin sai koko Venäjän edessä laulaa joutsenlaulunsa. Kesällä 1880 Puškinin muistopatsaan paljastajaisissa Moskovassa hän piti puheen, joka herätti ääretöntä ihastusta. Se tosin ei ollut mikään Puškinin, vaan kyllä D:n omien ihanteiden ja mielipiteiden karakteristiikka. Slavofiilien lailla hän näki Venäjän kansassa piilevän niiden korkeamman siveellisyyden ja totuuden itujen, joista kerran kasvaa koko ihmiskunnan sisäinen uudistus. Ja Venäjän kansallishenki on kehittyvä maailmanhengeksi, joka yhdistää ja sovittaa kaikki nykyiset ristiriidat Euroopassa ja tuo maailmaan rauhan. Venäläisyyden aate on kaikki-ihmisyyden aate. Jokaisen venäläisen on vain tajuttava tämä Venäjän kansassa piilevä totuus.

D. tunsi kyllä muodolliset heikkoutensa. Hänellä ei ollut kohtuullisuuden määrää eikä kykyä muutamalla harvalla piirteellä maalata elävinä eteemme henkilöitä ja situatsioneja ja hänen useimmat henkilönsä puhuvat samanlaista kieltä. Hänellä on päämääränä vain „totuus", saada esiin ihmissielun liikunta sen etäisimmillä ja salaisimmillakin teillä. Mutta hän ei kuvaa tervettä, tasapainoista sielua, vaan hänen omalle sielulleen sukulaista epänormaalista, kaksistunutta, ristiriitojen repimää ja säännölliseltä uralta kauas harhaan joutunutta sielua. Hänelle oli itselleen, knullessaan oman kuolemantuomionsa ja kaatuvataudin kohtauksissa, avautunut sellaisia tuntemuksia, joista ihminen vain „loveen langetessaan" tulee osalliseksi. D:ia johti näissä kuvauksissa nimenomainen tarkoitus herättää „rakkautta langenneihin" ja näyttää koko yhteiskunnalle „totuuden ja rakkauden tie". Hän on hartaasti uskonnollinen ja horjumaton optimisti. Eläimellisimmästäkin hän löytää pohjaltaan hyvän ihmisen. Aivan syyttä ei kuitenkaan ole huomautettu että D:n vaikutus ei aina ole terveellinen, hän kun antaa niin tärkeän sijan ihmisen toiminnassa ja siis hänen rikoksissaankin sielunelämän itsetajuttomille yllykkeille. Hänen vaikutuksensa ei ole ulottunut ainoastaan Venäjän, vaan Länsi-Euroopankin kirjallisuuteen. Ennen kuulumattoman sielunelämän syvällemenevän analyysinsa takia häntä pidetään „psykologisen romaanin" suurimpana mestarina.

[N. K. Mihailovskij, „Säälimätön kyky" (teosten VI osa), de Vogüé, „Le roman russe", G. Brandes, „F. M. D." (1890), Hoffmann, „D.", biogr. Studie (1899), Merežkovskij, „Tolstoi ja D."]

J. J. M.

Dotaalisysteemi ks. Aviovarallisuusoikeus.

Dotatsioni (lat. *dotā'tiō* < *dos* = myötäjäiset) merkitsee roomalaisessa oikeudessa myötäjäisten antamista naimisiin menevälle naiselle. Tätä nykyä dotatsioneiksi tavallisesti sanotaan julkisille laitoksille annettuja lahjoja tai ansiokkaille miehille valtion puolesta myönnettyjä palkintoja, esiintyvätpä ne sitten joko maatilan tai rahasumman muodossa. Tällainen oli esim. Suomen valtion keisaralikuvernööri ruhtinas Menšikoville 1842 lahjoittama Anjalan kartano (ks. t.).

Dottore *[-ō're]* (it., = tohtori), sovinnainen karaktääri-henkilö italialaisessa „Commedia dell' arte" näytelmissä (ks. t.); edusti oppinutta pedanttia; hänellä oli mustanenäinen, punaposkinen ja silmälaseja kantava naamari ja hän puhui tavallisesti Bolognan murretta. *J. H-l.*

Dou *[dau]*, Gerrit l. Gerard (1613-75), holl. laatukuvamaalari, Rembrandtin oppilas. Hänen tavattoman hienolla siveltimellä ja luonnontarkasti, mutta jotenkin kuivasti ja ilman mielikuvitusta maalatut pienet kuvansa porvariston jokapäiväisestä elämästä olivat aikoinaan erittäin suosittuja ja haluttuja. Erityisesti näyttää Rembrandtin oppilaiden kesken olleen tapana maalata henkilöitä puolikoossa avonaisessa ikkunassa, sellaisia — nuoria naisia, lapsia, omia muotokuviaan — on D:lla sangen useita. Kuvattavaa henkilöä itseä kohtaa täysi edestäpäin tuleva kullankeltainen päivänvalo, huone hänen takanaan sen sijaan peittyy puolihämärään rembrandtimaiseen valohämyyn. Paitsi näitä „akkunakuviaan" D. maalasi joukon laajempiaiheisiakin laatukuvia — „Iltakoulu", „Vesitautinen", „Hammaslääkäri" y. m. —, kohtauksia hollantilaisten porvariskotien arkielämästä. Tuskin kukaan toinen taiteilija on kuvannut taulujensa — usein kai suurennuslasin avulla maalattuja — vähäpätöisimpiäkin yksityisseikkoja sellaisella huolella ja kärsivällisyydellä kuin D.; siitä huolimatta hän oli sangen tuottelias, niin että hänen teoksiaan tapaa melkein jokaisessa taidemuseossa. Myöhempi taidehistoriallinen tutkimus on paljon vähentänyt D:n aikoinaan niin suunnatonta mainetta. [W. Martin, „Het leven en de verken van Gerrit Dou" (1901).]
F. L.

Douai *[duē']*, piirikunnan pääkaupunki Ranskassa Nordin departementissa; 33,247 as. (1906). Kaupungissa on useita kauniita rakennuksia, kirjasto, taide- y. m. museoita, kouluja, m. m. tykistökoulu, opettaja- ja opettajatarseminaari. Tehdaslaitoksia. *E. E. K.*

Doublé *[dublē']* (ransk.). 1. Biljardipallon sattuminen vastapelaajan palloon sen jälkeen kuin se ensin yhden kerran on sattunut valliin. — 2. Miekkailussa kaksinkertainen dégagement (ks. t.), joka aiheutuu siitä, että vastustaja on torjunut ensimäisen dégagement'in kontraväistöllä. *-lskm-.*

Doublé-kulta, hienolla kultalevyllä päällystetty epäjalo metalli.

Doubles *[dubl]* (ransk., = kaksinnukset), *mus.*, tarkoittaa koristesävelillä aikaansaatuja muunnelmia (eli variatsioneja) vanhemman ajan sarjasävellyksissä. *I. K.*

Doubs *[dū]*. 1. Saône-joen lisäjoki vasemmalta. Alkaen Jura-vuorilta, se koskisena virtaa vuorten pitkittäissuuntaa koillista kohden, ollen jonkun matkaa Ranskan ja Sveitsin rajana. Päästyään Jura-vuoristosta D. on tyynempi, suunta lounainen. Rein-Rhône-kanava noudattaa sitä tällä matkalla. Pituus 430 km. — 2. Departementti Itä-Ranskassa samannimisen joen ympärillä Jura-vuorten täyttämä; 5,260 km², 298,438 as. (1906). Elinkeinoina maanviljelys ja karjanhoito sekä paperi-, fajanssi- ja kelloteollisuus. Jakautuu hallinnollisesti neljään piirikuntaan; pääkaupunki Besançon.
E. E. K.

Doughty *[dauti]*, Charles Montagu (s. 1843), engl. löytöretkeilijä, teki 1876-78 Keski-Arabiaan vaarallisen ja vaivaloisen matkan, jonka hän esitti teoksessa „Travels in Arabia deserta" (2 nid., 1888) ja jolla hän löysi joukon tärkeitä kirjoituksia (Renanin julkaisemat, 1884).
K. T-t.

Douglas *[dagləs]*. 1. Rantakaupunki Pohjois-Ameriikassa, Alaska-territorissa; läheisyydessä rikkaita kultakaivoksia. — Siellä asui v. 1904 noin 300 suomalaista, enimmäkseen kaivostyöläisiä. — Myöskin pari pientä suomalaista sekatavarakauppaa on. Suomalaisia seuroja: Tähti raittiusseura (oma talo), Kalevalan veljeysseura ja Kalevalan sisarseura. Vanhimmat suomalaiset ovat olleet täällä parikymmentä vuotta. — 2. Engl. Man-saaren pääkaupunki, kaakkoisrannalla; hyvä satama, paljon käytetty kylpypaikka; 19,223 as. (1901).

Douglas (engl. *dagləs*, skotl. *dūgle's*), kuuluisa skotl. ylimyssuku, jolla on tärkeä merkitys Skotlannin historiassa, etenkin sen suhteissa Englantiin. Sillä oli maatiluksia kummallakin puolen Englannin ja Skotlannin välistä rajaa, jonka vuoksi sen jäsenillä oli johto-asema rajariidoissa keskiajan lopulla. James D., Mortonin kreivi (n. 1520-81) oli Maria Stuartin aikana Skotlannin johtavia miehiä. Hän nimitettiin 1563 Skotlannin kansleriksi, oli uskonpuhdistuksen innokas suosija ja Knoxin ystävä. D. oli sen salaliiton toimeenpanija, jonka kautta Maria Stuartin suosikki Rizzio murhattiin (1566). Darnleyn murhan jälkeen, jonka suunnittelusta hän näyttää tienneen, hän vangitutti Maria Stuartin (1567) ja johti hallitusta sen jälkeen v:een 1579, jolloin hänet pantiin syytteeseen osallisuudesta Darnleyn murhaan ja mestattiin (1581). *K. O. L.*

Douglas *[duglas]*, ruots. kreivisuku, joka polveutuu samannimisestä skotlantilaisesta suvusta.

1. Robert D. (1611-62), kreivi, sotamarsalkka, tuli 1631 erään skotlantilaisen palkkajoukon mukana Ruotsin palvelukseen, oli Kustaa II:n Aadolfin paašina, kohosi arvosta toiseen, 1651 kenraaliksi. D. otti osaa Kaarle X:n Kustaan Puolan sotaan, taisteli 1658-60 Liivin- ja Kuurinmaalla ja otti Kuurinmaan ruhtinaan vangiksi. Tuli 1657 valtaneuvokseksi, sai 1654 kreivinarvon.

2. Gustaf Otto D. (1687- k. jälk. 1763), kreivi, ruots. soturi, edellisen pojanpoika, oli Kaarle XII:n drabantteja, joutui vangiksi Poltavan taistelussa (1709), oli vankina Vologdan kaupungissa, mutta meni Venäjän tsaarin palvelukseen, joka nimitti hänet 1717 Suomen kenraalikuvernööriksi. Hän oli ankara ja tyly, ja monet ison-vihan aikuiset väkivaltaiset toimen-

piteet sanotaan hänen syykseen, varsinkin n. s. manttaalimiesten otto 1719 ja 1720. Uudenkaupungin rauhan jälkeen hän lähti Venäjälle, nimitettiin 1737 kenraaliksi ja Räävelin kuvernööriksi.

3. Ludvig Wilhelm August D. (s. 1849), ruots. valtiomies, valittiin 1890 ensimäiseen kamariin, nimitettiin 1893 Uplannin maaherraksi ja 1895 ulkoasiainministeriksi. Tästä toimesta hän erosi 1899, jouduttuaan erimielisyyteen ministeristön muiden jäsenten kanssa Norjan lippukysymyksen johdosta, hän kun oli sitä mieltä, ettei Norjan eduskunnalla ollut oikeutta yksin ratkaista tätä asiaa, vaan että kuninkaan mielipide oli myöskin otettava lukuun; v:sta 1901 Itägöötanmaan maaherrana. D. on ollut useissa tärkeissä yleisissä toimissa. Hän on innolla käsitellyt Ruotsin puolustuskysymystä. *K. O. L.*

Douglas-kuusi ks. Tsuga.

Doumer *[dumä'r]*, Paul (s. 1857), ransk. politikko, toimi ensin opettajana ja sanomalehtimiehenä, valittiin edustajakamariin, ensikerran 1888; oli raha-asiainministerinä Bourgeois'n radikaalisessa ministeristössä 1895-96 koettaen turhaan saada progressiivista tuloveroa hyväksytyksi. 1897-1902 hän oli Ranskan Taka-Intialaisten alusmaiden kenraalikuvernöörinä (Ranskan suurituloisin valtionvirka). Kotiin palattuaan D. valittiin uudelleen edustajakamariin; oli 1902-04 finanssivaliokunnan ja 1905-06 kamarin puheenjohtajana; v. 1906 hän oli presidentinvaalissa Fallières'n vastaehdokkaana; on kirjoittanut m. m. „L'Indo-Chine française" (1903). *J. F.*

Douro ks. Duero.

Do ut des l. **facias** (lat.), annan, jotta antaisit l. tekisit jotakin vastalahjaksi, „lahja lahjasta".

Dowden *[daudn]*, Edward (s. 1843), engl. runoilija ja kirjallishistorioitsija, pääsi 24-vuotiaana Englannin kirjallisuuden professoriksi Dublinin Trinity Collegeen, missä toimessa vieläkin on. Nuoruudessaan hän kirjoitti nidoksen syvästi tunteellisia runoja „Poems" (1877). Hänen kirjallishistoriallisista teoksistaan ovat mainittavia: „Shakespeare, his mind and art" (1875); „Southey" (1879); „Life of Percy Bysshe Shelley" (1886); „The French revolution and English literature" (1897); „The correspondence of Southey and Caroline Bouwles" (1881). *J. H-l.*

Dove *[dōfe]*, Heinrich Wilhelm (1803-79), saks. ilmatieteilijä ja fyysikko, v:sta 1829 fysiikan professori Berliinin yliopistossa ja v:sta 1848 sikäläisen meteorologisen laitoksen johtaja. D:lla oli kauan johtava asema meteorologien kesken Euroopassa. Hän on tutkinut lämmön jakaantumista maapallolla, ilmanpaineen jakaantumista, vallitsevia tuulia, y. m. sekä induseerattuja sähkövirtoja, valon polarisatsionia, kiinteiden kappaleiden värejä sekä äänioppia. Hänen asettamallaan n. s. D:n lailla, minkä mukaan tuulet Pohjois-Euroopassa kiertävät useimmiten idästä etelän kautta länteen ja pohjoiseen, on ollut suuri merkitys ilmatieteessä, mutta se on huomattu paikkansa pitämättömäksi. *V. V. K.*

2. Richard Wilhelm D. (s. 1833), saks. kirkko-oikeuden tutkija, edellisen poika, ollut professorina Tübingenissä, Kielissä ja Göttingenissä, julkaisee arvokasta aikakauskirjaa: „Zeitschrift für Kirchenrecht" (v:sta 1860 alkaen). On myöskin julkaissut uusia painoksia Richterin etevästä teoksesta: „Lehrbuch des evangelischen und katholischen Kirchenrechts". *E. K-a.*

Dove *[dav]*, Patrick Edward (1815-73), engl. yhteiskuntafilosofi, ensimäinen tiedemies, joka vaati maan kansallistuttamista ja yksityisen maanomistusoikeuden poistamista, huolimatta siitä että hän muuten ei suinkaan ollut sosialismiin menevä; kirjoittanut m. m. „The theory of human progression and natural probability of a reign of justice" (1850) ja „Elements of political science" (1854). *J. F.*

Dover *[douvə]*. 1. Roomalaisten *Portus Dubris* kaupunki Kaakkois-Englannissa, Kentin kreivikunnassa; 41,794 as. (1901). D:n ympärillä on vanhan, osaksi roomalais-aikuisen linnan asemesta nykyaikaiset, sangen vahvat linnoitusvarustukset. Kaupungin rakennuksista mainittakoon m. m. museo, teatteri ja merimieskoti. Suosittu kylpypaikka; kauppa verrattain vähäpätöinen. D. on tärkein ylimenopaikka Euroopan mantereelle; 5-6 kertaa päivässä lähtevät matkustajalaivat Ostendeen ja Calais'hen. Sillä on suuri, keinotekoinen merisatama, jonka uusin osa, 280 ha suuri, Ameriikka-Eurooppa-linjojen ja sotalaivaston satama, „Englannin avain", valmistui 1909, maksettuaan 87,5 milj. mk. — 2. Kaupunki Yhdysvalloissa New Hampshiressa, jonka vanhin kaupunki se on (per. 1623); 13,207 as. (1900). — 3. Delaware-valtion pääkaupunki Yhdysvalloissa, 3,329 as. (1900). *E. E. K.*

Dowerin pulveri, *Pulvis Doweri* l. *ipecacuanhæ opiatus*, opiumia (1 osa), ipekakuanhajuurta (1 osa) ja maitosokeria (8 osaa) sisältävä jauhontapainen valmiste, jota paljon käytetään lääkkeenä sekä yskätaudeissa kuin myöskin ripulissa ynnä kaikenmoisten, esim. vatsakipujen helpottamiseksi. *M. O-B.*

D'Ovidio *[dovī'dio]*, Francesco (s. 1849), italialaisen filologikoulun etevimpiä edustajia, v:sta 1876 vertailevan romaanisen kirjallisuushistorian professori Napolissa. Tutkinut vaikeimpia italian äännehistorian ongelmoita, italian nominitaivutuksen suhdetta latinaiseen (1872), synnyinseutunsa Campobasson murretta (1878), Danten merkillistä „De vulgari eloquentia"-teosta ja sen ohessa italian kirjakielen syntyä (1876), „Divina Commediaa" (1901) ja eräitä Dante-kysymyksiä (1906), Manzoni'n kielenkäyttöä, Carducci'n uusia runomittoja (1903) y. m., vieläpä laatinut portugalin (1881) ja espanjan oppikirjat. Italian korollisten vokaalien historia Gröberin „Grundriss"-teoksessa (I, 2:n pain. 1905) on enimmäkseen D'O.:n työtä. — D'O. on tieteellinen kirjailija, jonka esitystapa on selkeätä ja sytyttävää. *O. J. T.*

Dowlas *[daulәs]*, tiheä, raskas ja kova puuvillakangas. Nykyään tarkoitetaan tällä nimellä yleensä vahvaa puuvillakangasta, jota vielä ei ole viimeistelty. *E. J. S.*

Downs *[daunz]*, kaksi idästä länteen kulkevaa liituharjannetta Etelä-Englannissa. North D:n korkein kohta on 296 m; South D. on vieläkin matalampi. Näiden välillä on Weald-alanne.

D. ovat strategisesti tärkeitä puolustuslinjoja etelästä tulevaa vihollista vastaan. *E. E. K.*

Dovrefjeld *[dōvrefjel]* l. Dovre, vuoriryhmä Norjassa, Driva-joen ja Gudbrandsdalslaagensekä Rauma-jokien välissä, keskimäärin 1,500 m korkea, jäätikköjen ja kiviröykkiöiden peittämä. Korkein huippu Snehætta, 2,247 m. Useat joet saavat D:ltä alkunsa, m. m. Rauma ja Gudbrandsdalslaagen. — D. jakaa Norjan Søndenfjeldiu- ja Nordenfjeldin-Norjaan, ollen siten valtiollisessa ja taloudellisessa historiassa huomattavana tekijänä. D:n yli, Hjerkinnhon poikki, vie vanha, tärkeä tie Sondenfjeldin-Norjasta Nordenfjeldin-Norjaan. Dovre on Norjan kansantarustossa ja runoudessa symbolisoitu lujuus ja järkkymättömyys. *E. E. K.*

Dowson-kaasu *[dausn-]* ks. Vesikaasu.

Doyen *[duajẽ']* (ransk. < lat. *dēcā'nus*), virassa vanhin; käytetään varsinkin diplomaattikunnan vanhimmasta jäsenestä jossain paikassa.

Doyle *[doil]*, Sir Arthur Conan (s. 1859), skotl. romaaninkirjoittaja. Poe esikuvanaan hän kirjoitti kuuluisat kertomussarjat „Adventures of Sherlock Holmes" (1891, suom.) ja „The Memoirs of Sherlock Holmes" (1893). Näiden salapoliisikertomusten juoni on jännittävä ja sommittelu taitava; ankarasti kirjallista arvoa niillä kuitenkaan ei ole. Historiallisten romaanien kirjoittajana D. on Stevensonin alkuunpaneman romantillisen renesanssin eteviä edustajia. Romaani „Micah Clarke" (1888) on mieltäkiinnittävä tutkielma 17:nneltä vuosis.; „The White Company" romaanin tapahtuma-aika on Eduard III:n hallitus. Draaman „A story of Waterloo" esitti menestyksellä Henry Irving. Nelsonia ja hänen ympäristöään kuvaa „Rodney Stone" (1896) ja Napoleon I:stä „Unele Bernac" (1897). Doylen tekotapaan vaikutti melkoisesti vanhempi Dumas. Enimmin se tuntuu seikkailija-romaaneissa. D:n uusimpia teoksia on m. m. viehättävä romaani „A Duet" (1899). *J. H-l.*

Doyle *[doil]*, Sir Francis (1810-88), engl. runoilija, oli 1867-77 runousopin professorina Oxfordissa. Runoilijana hän on klassikko ja valitsee yksinkertaisen ja selvän muodon. Pääteokset: „Miscellaneous verses" (1840), „The two destinies" (1844), „Lectures of poetry (1869), „Reminiscenees and opinions" (1886).

Dózsa, György *[dōža djördj]* l. Székely György *[sēkäi]*, unk. talonpoikaiskapinan johtaja 1513-14. D:n päämääränä oli aatelisvallan perinpohjainen hävittäminen; 60,000-miehisen talonpoikais-sotajoukon johtajana hän tuotti kreivi Istvân Báthorylle monta tappiota, valloitti Csanádin kaupungin ja useita linnoituksia sekä ryhtyi jo Temesvâriakin piirittämään. Mutta tällöin János Zápolya hänet yllätti: D:n sotajoukko hävitettiin ja hän itse teloitettiin julmalla tavalla. Tämä talonpoikaiskapina on József Eötvösin (ks. t.) „Magyarország 1514-ben" nimisen romaanin (1847) aiheena. *(Y. W.)*

Dozy *[-zī']*, Reinhart (1820-83), alankom. orientalisti, oli historian prof. Leidenin yliopistossa v:sta 1857. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „Histoire des musulmans d'Espagne de 711-1110" (1861; saks. 1874), „Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen-âge" (1849, 3:s pain. 1881), „Le Cid d'après de nouveaux doeuments" (1860), „Het Islamisme" (1863, 3:n pain. 1900), „Supplément aux dictionnaires arabes" (1881) ja „Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe" (yhdessä W. H. Engelmannin kanssa, 1869). D. julkaisi lisäksi joukon arab. tekstejä y. m.

K. T-t.

Draama (kreik. = toiminta), näytelmä, s. o. se runoudenlaji, jossa toiminnan pohjalla, vuoropuhelun muodossa sekä nykyajassa liikkuvina esitetään etupäässä henkilöiden luouteita ja näistä luonteista johtuvaa erityiseen päämäärään tähtäävää tahdonilmausta. Tämän ohessa siinä on eepillisiäkin aineksia, kuten esim. kertomuksia menneistä, d:n yhteydessä olevista tapahtumista, ja samoin lyyrillisiä, jotka ovat välttämättömät tunnelmallisuuden aikaansaamiseksi sekä toimivien henkilöiden tunne-elämän ilmituomiseksi. D:ssa erotetaan päätoiminta ja sivutoiminnat eli episodit, jotka kuitenkaan eivät saa olla edellisestä erotettuja, vaan senlaatuisia, että ne saattavat päätoiminnan esiintymään selvemmässä valossa ja tarkkapiirteisempänä. D:n yhtenäisen toiminnan saattaa rakenteeltaan jakaa eri osiin, joista jo Aristoteles piti tärkeimpinä kolmea, nimittäin eksposítsionia, peripetiaa ja katastrofia. Uudenaikaisista teoreetikoista Gustav Freytag erottaa d:ssa viisi osaa: eksposítsionin, kiihtymyksen, huipun, käänteen ja katastrofin, ja sitäpaitsi kolme kohtaa eli momenttia, jotka ovat: kiihoittava mom. eksposítsionin lopulla, traagillinen mom. ennen käännettä, ja viimeisen jännityksen momentti, vähää ennen katastrofia. Muista etevistä draaman tekniikan tuntijoista ja esittäjistä mainittakoon Walter Harlan („Schule des Lustspiels"), Avonianius („Dramatisehe Handwerkslehre"), Carl Weitbrecht („Das Deutsehe Drama, Grundzüge seiner Aesthetik"), Jocza Savits („Von der Absicht des Dramas"). — D:n päälajit ovat tragedia eli murhenäytelmä, komedia eli huvinäytelmä, vakavanäytelmä eli yksinkertaisesti näytelmä (saks. *Schauspiel*) ja farssi eli ilveily. Varsinainen draama on aiottu näyteltäväksi ja saavuttaa vasta näyteltynä oikean tarkoituksensa; kuitenkin on olemassa myös n. s. lukudraamoja. Draaman historiaa käsitteleviä teoksia: A. W. Schlegel, „Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur" (1809); Carrière, „Die Kunst im Zusammenhang der Kulturentwickelung" (3 p. 1877-86, 5 nid.); Klein, „Geschichte des Dramas" (1865-76, 13 nid., keskeneräinen); Prölss, „Geschichte des neueren Dramas" (1880-83); Creizenach, „Geschichte des neueren Dramas" (1894-1903, 1-3); F. Brunetière, „Les époques du théâtre français" (1636-1850); Max Martersteig, „Das deutsche Theater im neunzehnten Jahrhundert". *J. H-l.*

Draamallinen musiikki, sellainen sävellystyyli, jossa ilmenevät draamassa esiintyvien henkilöitten tunteet, sikäli kuin ne vaihtuvat toiminnan varrella. Tämän tarkoituksensa vuoksi dr. m. välttää sävellysmuotojen lyyrillistä pyöristystä ja käyttää mieluummin sentapaisia kehittelyjä, joita muussakin musiikissa tavataan draamallisen huipennuksen kohdilla. *I. K.*

Draava (unk. *Dráva*, serb. *Drava*, saks. *Drau*), Tonavan lisäjoki oikealta, alkaa Pustertalista Tyrolissa 1,192 m yl. merenp. D:n pituus on 749 km, jokialue 40,030 km². Juoksee virtavana

Tyrolin, Kärntin ja Steiermarkin vuorilaaksojen läpi itäistä ja kaakkoista pääsuuntaa. Tultuaan Unkarin rajalla Varasdin tasangolle sen juoksu on, suuntaansa muuttamatta, suulle asti hidasta, höyryaluksin kuljettavaa 15 peninkulman päähän suustansa. Tärkeimmät lisäjoet Isel ja Mur vas., Gail oik. *E. E. K.*

Draba verna.

Draba, kynsimö, matalia, lyhytlituisia, valkea- tai keltateräisiä yrttejä. Suomessa 8 lajia, useimmat pohjoisia tunturikasveja. Yleisin on *D. (Erophila) verna,* kevätkynsimö, matala, valkokukkainen vanakasvi, jonka lehdet ovat ruusukkeessa maanrajassa. Aikaisimmin kukkivia kevätkasvejamme. *(J. A. W.)*

Drabantti, saks. Trabant; seuralainen. 1. *Sotat.,* ruhtinaallisen henkilön henkivartia. Ruotsin Kaarle XI:llä oli 2 eskadroonaa d:eja, yht. 200 ratsumiestä; Kaarle XII muodosti sitten 200:sta kapteenin- tai luutnantin-arvoisesta upseerista kokoonpannun drabanttikunnan. — 2. *Tähtit.,* pienempi taivaankappale, joka kiertää suurempaa; kuu.

Dracæna, kasvisuku liljakasvien heimossa; palmumaisia, usein korkeita puita vanhan-maailman lämpimissä seuduissa; runko haaraton tai vauhempana haarainen, lehdet tasasoukkia tai suikeita, kokoontuneet varren tai haarojen päihin, missä myös valkeat kukat haaraisissa tertuissa ovat. Tunnetuin laji on *D. Draco,* traakkipuu, joka saattaa kasvaa 22 m korkeaksi ja ympärykseltään 13,4 m paksuksi sekä saavuttaa hyvin korkean iän. Teneriffan saarella myrskyn 1868 murtaman puun ikä on laskettu vähintään 5,000 vuodeksi. Tämän lajin rungosta tihkuu eräänlaista traakinpihkaa (ks. t.). — Useita, varsinkin punalehtisiä lajeja viljellään huonekasveina. D:ksi nimitetään yleisesti myös viljeltyjä *Cordyline*-lajeja.

Dracæna Draco.

Drachenfels *[-ahh-].* 1. Vuorenhuippu Siebengebirgessä, Reinin rannalla (277 m yl. joenpinnan). Sen harjalla samannimiset linnanrauniot. Tänne taru sijoittaa Siegfriedin ja lohikäärmeen taistelun. Huipulle hammasrata. Näköalaa sanotaan Reinin laakson kauneimmaksi. — 2. Vuorenhuippu Hardtissa, Baierin Rheinpfalzissa, 571 m yl. merenp.; toinen taru asettaa tänne Siegfriedin lohikäärmetapon paikan. *E. E. K.*

Drachmann. 1. Anders Georg D. (1810-92), tansk. lääkäri. Antautui ortopedisiin tutkimuksiin ja perusti 1859 sairasvoimistelulaitoksen Kööpenhaminaan. D. harrasti myöskin koulu-hygieniaa sekä julkaisi yhdessä A. Hertelin kanssa teoksen „Sundhedslære". *M. O-B.*

2. Holger Henrik D. (1846-1908), tansk. runoilija, harjoitteli aluksi maalaustaidetta Lontoossa, mutta antausi, 1871 kotiin palattuaan, Georg Brandesin vaikutuksesta ratkaisevasti kirjalliselle alalle. D. saavutti runoilijamaineensa jo 70-luvun alulla vallankumouksellisilla lauluillaan „Engelske sosialister", runokokoelmallaan „Digte" sekä moniailla suorasanaisilla kertomuksillaan ja kohosi ennenpitkää Tanskan realistisen kirjallisen suunnan johtomieheksi. D:n suurenmoisen runsaasta kirjallisesta tuotannosta mainittakoon lyyrilliset kokoelmat: „Dæmpede melodier" (1875), „Sange ved havet" (1877), „Ranker og roser" (1879), „Gamle guder og nye" (1881), „Dybe strænge" (1884), „Sangenes bog" (1889), „Unge viser" (1892) sekä kertovat runoelmat „Prinsessen og det halve kongerige" (1878), „Østen for sol og vesten for maane" (1880); kertomuskokoelmat ja romaanit: „Ungt blod", „En overkomplet" (1876), „Tannhäuser" „Derovre fra grænsen" (1877), „Paa sømands tro og love" (1878), „Lars Kruse" (1879), „Vildt og tæmmet" (1881), „Rejsebilleder" (1882), „Skyggebilleder" (1883), „Smaa fortællinger" (1884), „Med den brede pensel" (1887), „Forskrevet" (1890), „Tarvis" (1891), „Den hellige ild" (1899), „Frederik August den Stærke", „Dædalus" (1900); näytelmät — lähes 30 luvultaan —: „Vandenes datter" (1881), „Puppe og sommerfugl" (1882), „Strandby folk" (1883), „Det var en gang...", „Alkibiades" (1886), „Esther" (1888), „Vølund Smed" (1894), „Gurre" (1899), „Hallfred Vandraadeskjald" (1900), „Broget løv" (1901). D:n viimeinen teos, taiteilijaromaani „Venezias nat", ilmestyi runoilijan kuoleman jälkeen 1909. — Suomennoksia ilmestynyt 2 kokoelmaa novelleja: „Kalastajia" (1896; suom. Juhani Aho) ja „Novelleja" (1909; lyhyt elämäkerta) sekä „Venetsian yö" (1909).

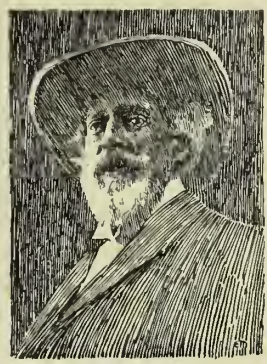
Holger Drachmann.

D. on voimakas, kauttaaltaan oppositsionelli, kumouksellinen kirjailijaluonne, kieli ja tyyli säihkyvän kaunista ja kuvarikasta. Hänen moniaat lyyrilliset runoelmansa sekä raikkaat, luonnontuoreet, usein romanttiset kuvauksensa kalastaja- ja merimieselämästä ovat parhainta Tanskan kirjallisuudessa. D:n aikaisemmissa tuotteissa („Derovre fra grænsen", „Danmark leve!") on voimakkaasti isänmaallismielinen sävel. *S. N.*

Draco, *Agamidæ*-heimoon kuuluva liskosuku, n. 20 lajia Taka-Intiassa ja Sunda-saarilla; pieniä, hentoruumiisia eläimiä, joiden tärkeimpänä tuntomerkkinä on laskuvarjostimena toimiva ihopoimu. Tämän eläimet tahtousa mukaan saattavat pidentyneitten kylkiluidensa avulla levit-

tää tai laskea kokoon. Liikkuvat puissa ja liitelevät ilmassa lentokalojen tapaan, syövät hyönteisiä. Yleisimpiä lajeja on jaavalainen *D. volans*, lentolisko, lentävä lohikäärme. *(J. A. W.)*

Draco volans.

Dracocephalus, ampiaisyrtti, kasvisuku huulikukkaisten heimossa. Sinikukkaisia, kapealehtisiä, pystyjä yrttejä. Suomessa kaksi lajia *D. Ruyschiana* ja *D. thymiflorus*, molemmat harvinaisia. *(J. A. W.)*

Dracontium, kasvisuku *Araceæ*-heimossa, 6 lajia troopillisessa Ameriikassa. Tunnettu suuresta koostaan on Nicaraguassa kasvava *D. gigas*. Isosta mukulasta nousee vuodessa vain yksi lehti, mutta sillä on sen sijaan 3 m:n pituinen ruoti ja läpimitaten päälle 1 m:n mittainen, syväliuskainen lapa. Lehden kuihduttua kehittyy metrin pituiseen perään iso, 50-60 cm:n pituisen suojuksen ympäröimä puikelo. Kukinnossa on inhottava raadon löyhkä, joka saattaa olla niin väkevä, että aiheuttaa pyörrytystä ja oksennusta. *D.*-lajit ovat myrkyllisiä; niitä käytetään käärmeenpiston vastamyrkkynä. *(J. A. W.)*

Draga (1866-1903), Serbian kuningatar, ks. Aleksanteri I, Serbian kuningas.

Dragantti ks. Tragantti.

Dragée *[-žē']* (ransk., < kreik. *tragēma* = jälkiruoka), sokerileipurin-tuote, joka tehdään anistai kuminakasvinsiemenistä tai pähkinöistä tai myöskin manteleista, jotka päällystetään sokerisilauksella.

Dræseke *[drē-]*, Felix (s. 1835), saks. säveltäjä ja teoreetikko; oli nuorempana innokas uuden suunnan ihailija, kallistui myöhemmin klassillisuuteen. Opetti Lausannen konservatorissa 1864-74, ja muutettuaan Dresdeniin 1876 tuli 1884 Wüllnerin seuraajana sävellysopettajaksi Dresdenin konservatoriin. — Hänen sävellyksensä ovat monipuolisia (3 sinfoniaa, 2 oopperaa, suuria kuoroteoksia, kamarimusiikkisävellyksiä y. m.). *I. K.*

Dragomaani (luultav. indoeuroopp. alkuperää: ass. *targumā'n*, arab. *terdžumā'n* > esp. *trujaman* > ransk. *dragoman*), tulkki itämaitten hoveissa ja konsulinvirastoissa. *K. T-t.*

Dragomanov *[-mā'-]*, Mihail Petrovitš (1841-95), vähä-venäl. kirjailija ja tutkija, oli syntyisin Poltavan kuvernementista ja tuli 1870 historian professoriksi Kiovan yliopistoon, mutta jo 1876 hallitus erotti hänet tästä toimesta. Asuttuaan sen jälkeen Genèvessä hän tuli 1888 historian professoriksi vastaperustettuun Sofian yliopistoon Bulgaariassa. D. on julkaissut arvokkaita vähä-venäläisen kansanrunouden kokoelmia: „Vähä-venäläisen kansan historialliset laulut" (2 nid.,1874-75, yhdessä M. Antonovitšin kanssa), „Ukrainan kansan poliittiset laulut 18-19:nnellä vuosis." (Genève 1883-85), „Ukrainan kansan uudemmat poliittiset laulut" (Genève 1881), „Kokoelma vähä-venäläisiä kansansatuja" (1876). Paitsi tutkimuksia slaavilaisista saduista ja legendoista hän on kirjoittanut m. m. „Le tyrannicide en Russie" (1881), „La Pologne historique et la démocratie moscovite" (s. v.). D., jonka ihanteena oli Venäjä liittovaltioksi muodostuneena, puolusti lämpimästi vähä-venäläisen kansan oikeuksia, varsinkin sen äidinkielen käyttämistä kouluopetuksessa, aina huomauttaen kuitenkin suurvenäläisen kirjallisuuden tärkeyttä. *J. J. M.*

Dragomirov *[-i'-]*, Mihail Ivanovitš (1830-1905), ven. kenraali, oli 1860-64 taktiikan professorina Pietarin sota-akatemiassa, otti sotilas-attaseena 1866 osaa preussil.-itävaltalaiseen sotaan, kunnostautui venäl.-turkkilaisessa sodassa 1877 Tonavan yli kuljettaessa, haavoittui pahasti Šipkan solassa; oli sodan jälkeen (1878-89) sotaakatemian johtajana, tuli 1889 Kiovan sotilaspiirin ylipäälliköksi, 1891 kenraaliksi ja 1898 Kiovan kenraalikuvernööriksi, missä virassa pysyi v:een 1903. D:ia pidetään Venäjän armeian taitavimpana taktikkona ja on hän tältä alalta kirjoittanut useita teoksia. *S. N.*

Dragonadit (ransk. *dragonnades* < *dragon* = rakuuna), niin nimitettiin niitä sortotoimia, joiden alaisiksi Ranskan hugenotit joutuivat Ludvik XIV:n aikana v:sta 1681 alkaen, kun heidän asuntoihinsa majoitettiin rakuunoita, jotka kaikkia mahdollisia väkivaltaisuuksia käyttämällä koettivat saattaa heidät palaamaan katolisuskoon. *G. R.*

Dragsfjärd. 1. Kunta, Turun ja Porin l., Halikon khlak., Kemiö-Dragsfjärd-Vestanfjärdin nimismiesp.; kirkolle Turusta 85 km; 115,8 km², joista viljeltyä maata 1,729 ha (1901); 32 17/24 manttaalia; talonsavuja 68, torpans. 100, muita savuja 915; 4,425 as., joista n. 24,3 % suomenkiel. (1907); 223 hevosta, 1,205 nautaa, 527 lammasta (1907). — Teoll. laitoksia: Taalintehdas, Skinnarvikin lasitehdas ja Björkbodan metallitehdas. — Kansakouluja 6 (13 opett.); haaraapteekki Taalintehtaalla. — 2. Seurakunta, Kemiön kappeli (kun. k. 30/1 1694), itsenäiseksi (sen. p. 12/6 1903); kirkko puinen (1755). *K. S.*

Dragør *[-ör]*, vanhanaikuinen satamakaupunki Amagerin (ks. t.) itärannalla Tanskassa, n. 1,500 as.

Drain *[drein]* (engl.), laskuputki. ks. Dreneerata.

Drainage *[drenā'ž]* (ransk.), dreneeraus. ks. Dreneerata.

Drais, Karl von (1785-1851), saks. metsänhoitaja ja keksijä, valmisti 1817 Mannheimissa potkukoneen (kaksi peräkkäin olevaa pyörää, joita niiden välisessä satulassa istuva ajaja potkimalla liikutti); tästä keksinnöstä, draisiinista (äännetään virheellisesti *dresiini)* on sittemmin kehittynyt nykyinen polkupöyrämme. *-lskm-.*

Draisine ks. Resiina.

Drake *[-ā-]* on nimenä kolmella ruots. aatelissuvulla, joista kaksi jo on sammunut. Drake af Hagelsrum polveutuu Arvi Knuutinpoika Handista, joka sai Juhana III:lta luvan ottaa äitinsä sukunimen; hän palveli Smålandin ratsumiesten ratsumestarina ja oli 1599 Ruotsin säätyjen lähettämiä asiamiehiä Suomen säätyjen luo Turkuun. — Gustaf D. (1634-84), meri-

rosvo, lähti, oltuansa hovijunkkarina ja ratsumestarina, 1661 Kalmarista merirosvousretkelle, hyökkäsi likellä Bornholmia erään hollant. kauppalaivan kimppuun, tappoi laivaväen ja anasti tavarat, jotka vietiin Ruotsiin. Tapaus tuli kuitenkin ilmi, ja ryhdyttiin asiaan. D. pääsi pakoon, mutta palasi kuitenkin myöhemmin Ruotsiin. V. Rydberg on käyttänyt tätä aihetta romaanissaan „Fribytaren på Östersjön".

K. G.

Drake *[dreik]*, Sir Francis (1540-96), engl. merisankari, taisteli Espanjaa vastaan sekä Euroopassa että etenkin Ameriikassa, kohoten ansioillaan alhaisesta asemasta korkeaan arvoon. Neljännellä retkellään Ameriikkaan, jolle hän lähti 1577 viidellä laivalla, hän kulki, hävittäen espanjalaisia alueita ja vallaten heidän laivojaan, Etelä-Ameriikan rannikkoa etelään, purjehtien 1578 Magalhães-salmen kautta ja todistaen Atlantin- ja Tyynen-valtameren Kap Hornin luona todella yhtyvän, jatkoi matkaa pohjoiseen etsien molempain valtamerten välistä läpipääsyä. Tällä retkellä hän joutui kauimmas pohjoiseen, mitä siihen asti Ameriikan länsirantaa oli kuljettu, vallaten nykyisen Oregonin seudut Englannin kruunulle. Purjehti sitten Tyynen-valtameren poikki saapuen mukanaan suunnattomat aarteet toisena maan ympäripurjehtijana 1580 takaisin Englantiin. Kuningatar Elisabet antoi D:lle silloin lordin arvon. D:n myöhemmistä urotöistä mainittakoon „Voittamattoman armadan" hävittäminen 1588 yhdessä lordi Howardin kanssa. D. kuoli kesken retkeään Espanjan Länsi-Intiaan Porto Bellon luona Panaman kannaksen pohjoisrannalla.

Francis Drake.

E. E. K.

Drakhma (kreik. *drakhmē'*, alkuaan = pivollinen, nim. metallivartaita *obeloi*), kreik. paino- ja rahayksikkö; 1 hopea-d. (= 1 Smk.) jakaantui 6 oboliin. Nyk. kreikassa 1 d. *(drakhmi')* = 1 franc; jakaantuu 100 leptaan. Drakhman käytöstä apteekissa ks. Apteekkimitat.

(O. E. T.)

Drakon *[-kŏn]* (lat. *Draco*), ateenalainen lainsäätäjä. D. näkyy 621 e. Kr. saaneen ateenalaisilta täysivaltaisen lainsäätäjän tehtävän. On arveltu, että vallitseva ylimysluokka tyynnyttääkseen silloisia levottomia oloja oli suostunut kirjalliseen lainsäädäntöön, joka poistaisi sen epävarmuuden ja mielivaltaisuuden, mikä perintätapoihin perustuvassa ja ylimystön hallussa olevassa oikeudenhoidossa saattoi olla tarjona. Myöhempinä aikoina D:n lakeja pidettiin ylen ankarina; ne olivat muka ikäänkuin verellä kirjoitetut; kerrottiinpa, että niissä oli säädetty kuolemanrangaistus esim. vihannesten varastamisesta. Solon kumosi (594 e. Kr.) kaikki D:n lait paitsi murhaa ja miestappoa koskevia; nämä piirrettiin samoin kuin Solonin omatkin lait akselin ympäri pyöriviin patsaisiin. V. 409-408 ne piirrettiin kansan päätöksestä marmoripatsaaseen, joka suureksi osaksi on säilynyt. Säilyneissä pykälissä ei ilmene erikoista ankaruutta. — V. 1890 löydetyssä Aristoteleen teoksessa Ateenan valtiolaitoksesta kerrotaan D:n myöskin säätäneen uuden valtiojärjestyksen, jonka mukaan m. m. valtiollinen kansalaisoikeus oli niillä, joilla oli varoja hankkia itselleen hopliitin (raskas-aseisen) asevarustus. Tämä tieto on kuitenkin epäilyksenalainen; useat seikat näet viittaavat siihen, että se mahdollisesti on peräisin jostakin lentokirjasta, jolla ylimyksellisen vallankumouksen harrastajat 5:nnen vuosis. loppupuolella ovat koettaneet osoittaa hankkeittensa muka tarkoittavan esi-isien valtiolaitoksen palauttamista.

O. E. T.

Drakoninen, ylen ankara, julma; ks. Drakon.

Dramaattinen, draaman (ks. t.) luonteen mukainen, vilkastoimintainen; jännittävä.

Dramatiikka (< kreik. *drāmatiko's* = draamallinen), draamallinen runous, draamallinen taide. — Dramaatikko, näytelmänkirjoittaja.

Dramatiseerata (kreik. *drāma* = toiminta), saattaa joku kirjallinen aihe draaman muotoon.

Dramaturgi (kreik. *drāmaturgo's*), näytelmänkirjoittaja. Nykyään tavallisemmin: teatterinjohtajan kirjallinen neuvonantaja, ohjelmiston kappaleiden valitsija ja ehdottaja tai näyttämöohjaajan taiteellinen neuvonantaja.

J. H-l.

Dramaturgia (kreik. *drāmaturgi'a*), kreikkalaisilla draaman esittäminen ja sen kirjoittaminen. Uudempina aikoina tämä sana on saanut olennaisesti toisen ja sangen laajan merkityksen. Sillä tarkoitetaan yleensä draamaa käsittelevää tiedettä t. tarkastusta, niin että sekä draama itse, sen esittäminen ja tämän vaatimat näyttämölliset keinot ovat d:n esineinä. Useimmat dramaturgiset tutkielmat käsittelevät kuitenkin ainoastaan dramaturgian yksityisiä osia. Kuuluisimpia antiikkisia dramaturgisia tutkielmia ovat Aristoteleen runousoppi ja Horatiuksen „Ars poetica". Espanjalaisista draaman teoreetikoista ovat mainittavia Lope de Vega, Tirso de Molina ja Ignacio de Luzan. Ranskassa vanhempi Corneille laski perustuksen opille draaman kolmesta yhteydestä, jonka Boileau teoksessaan „Art poétique" oli säätänyt laiksi. Hédelin (tavallisesti sanottu abbotti d'Aubignaciksi, teoksessaan „Pratique du Théâtre") kehitti akateemiset säännöt huippuunsa, tahtoen määrätä draaman säkeiden luvunkin. Saksassa Gottsched puolsi ranskalaisia draaman sääntöjä, Lessing taas Aristoteleen, Shakespearen y. m. luonnollista käsittämistä. Lessingin teos „Hamburgische Dramaturgie" oli käänteentekevä. Muista etevistä saksalaisista dramaturgian edustajista mainittakoon Tieck, A. W. Schlegel, Engel (Mimik) ja Goethe. Uudempia dramaturgisia teoksia: Rötscher, „Kunst der dramatischen Darstellung" (1864); Lindau, „Dramaturgische Blätter" (1875); Bulthaupt, „Dramaturgie des Schauspiels"; Avonianius (R. Hessen), „Dramatische Handwerkslehre" (1902); Sittenberger, „Studien zur D. der Gegenwart"; Dinger, „Dramaturgie als Wissenschaft" (1904).

J. H-l.

Drammen, v:sta 1811 yhteinen nimi kahdelle Drammen-joen suussa Norjassa sijaitsevalle

kauppapaikalle: Bragernes ja Strømsø; 23,093 as. (1900). Norjan ensimäinen puutavaranvientikaupunki. V. 1905 vienti ulkomaille: 160,276 tonnia puumassaa, 142,401 m^3 puuta ja useita kymmeniä tuhansia tonneja paperia ja selluloosaa. Harjoittaa monenlaatuista teollisuutta, etupäässä puunjalostusta, melkoista rautateollisuutta. Tärkeä rautatcitten keskusta. *E. E. K.*

Drams-joki, Etelä-Norjassa, Tyrifjorden-järveen laskevain lukuisten, vesirikkaitten jokien laskujoki. Yhteensä on D:n ja sen pisimmän lähdejoen (näistä mainittakoon Skots-, Snarums-, Vestfosselven ja Simoa) pituus 276 km. Koko vesistön jokialue on 17,342 km^2. Vesistön lukuisat, 17 m:kiu korkeat kosket antavat käyttövoimaa monille tehdaslaitoksille. D. on lisäksi hyvä tukinuittoväylä (1905 uitettiin 548,045 tolttia tukkipuita). *E. E. K.*

Drangiana *[-ā'n-]*, maakunta Persiassa, vastaa osaa nyk. Afganistania.

Drápa *[drā-]*, muin. islantil. ja norjal. runoudessa kuninkaille ja päälliköille omistettujen ylistysrunojen nimitys. D.-runouden kukoistuskausi oli 1000-luvun vaiheilla ja se lakkasi 1300-luvulla.

Drapeerata (ransk. *draper* < *drap* = kangas, verka), järjestää kankaita siteu, että ne muodostavat aistikkaita laskoksia, esim. ikkunaja oviverhoiksi tai myöskin pukimiksi eläville tai taiteen esittämille henkilöille. — D r a p e r i a, laskoksille aistikkaasti asetettu kangas, taiteellisesti järjestetty puku.

Draper *[dreipə]*, J o h n W i l l i a m (1811-82), engl.-amer. fysiologi, kemisti ja historioitsija, professori New Yorkin yliopistossa. Keksi monta parannusta valokuvauksen alalla; otti ensimäisenä valokuvat ihmisen kasvoista. Teoksia: „On the process of daguerreotype and its application to taking portraits from life" (1840); „Human physiology, statical and dynamical". „History of the intellectual development of Europe" (1862). *(M. O-B.)*

Draperia ks. D r a p e e r a t a.

Drastika (s. o. *remedia d.*), *lääket.*, voimakkaasti ulostavat lääkkeet.

Drastillinen (kreik. *drastikó's* = voimallinen), voimakkaasti ja kiivaasti vaikuttava t. valtaava. — D:lliset aineet. ks. D r a s t i k a.

Dratš ks. D u r a z z o.

Drau ks. D r a a v a.

Draupnir, „tiukkuja", Odinin kultarengas, kääpiön takoma, josta joka yhdeksäs yö tiukkui kahdeksan samansuuruista rengasta, ilman että alkuperäinen siitä väheni; hedelmällisyyden symboli. *K. G.*

Dráva *[drā-]* ks. D r a a v a.

Dravida-kansat, kansanheimo Etu-Intiassa, jonka sukuperästä ja levenemisalueesta on esitetty useita eri mielipiteitä. Todennäköistä on, että D.-kansat ovat syntyperältään vaaleain indoeurooppalaisten ja tummain etelä-aasialaisten sekakansaa, ja ovat erotettavat Intian varhaisimmista alkuasukkaista n. s. k o l-kansoista (ks. t.), joiden jälkeen, mutta ennen hinduja, he ovat niemimaalle tulleet. Dravida-kansojen lukumäärä on n. 50 milj.; ne jakaantuvat, antropologisesti, kahteen pääluokkaan: v a r s i n a i s i i n d r a v i d a l a i s i i n, jotka asuttavat niemimaan eteläisen osan, alkaen Krišna- ja Tapti-virtain lähteiltä ja Mahanadista. He ovat jakaantuneet useaan alaheimoon, joista mainittavimmat ovat: t a m i l i t, t e l u g u, k a n a r a, m a l a j a l i. Toisen pääluokan muodostavat Ceylonilla asuvat s i n g h a l e e s i l a i s e t, jotka mouessa suhteessa eroavat edellisistä, joten jotkut tutkijat pitävät heitä dravidain ja hindulaisten sekakansana. — D.-kansoihin luetaan usein myöskin Beludžistanissa asuva 200,000 jäsentä käsittävä b r a h u i-heimo. D.-kansojen päätuntomerkit ovat: tumma iho, keskikokoinen vartalo, leveä rinta, pitkät jäsenet, pitkulaiset kasvot, paksut huulet, tiheä, kihara tukka. Naisen asema on jokseenkin hyvä. — Kirjallisuus sisältää arvokkaita runotuotteita. Buddhalaisuus samoinkuin sittemmin leviävä brahmalaisuus kehitti täällä omituisen, kirjavanmuotoisen rakennustaiteen (Maduran temppeli y. m.). Tamilien valtiollinen historia ei liioin ole vähäpätöinen. Jo aikaisin he muodostivat lujia valtakuntia, tunkivat Ceyloniin, ajaen tieltänsä singhaleesit (ks. t.). Vielä nytkään eivät tamilit ole täydellisesti itsenäisyyttään kadottaneet. [Lassen: „Indische Altertumskunde, I", 2:n pain. 1854-56; Graul: „Reise nach Ostindien", 1854-56.] *E. E. K.*

Dravida-kielet, Dekanissa asuvien dravidakansain kielet, arjalaisista kielistä jyrkästi eroavia, voidaan jakaa kymmeneen keskenään läheistä sukua olevaan kieleen: 1. T a m i l i n l. m a l a b a r i n kieli, jota n. 15 milj. ihmistä puhuu Madrasin presidenttikunnan eteläosassa sekä Pohj.-Ceylonissa. 2. M a l a j a l a m i n kieli Malabarin-rannikolla (n. 4 milj.). 3. K a n a r a n kieli Sisä-Dekanissa (n. 9 milj.). 4. K o d a g u n kieli ja 5. T u l u n kieli (n. ½ milj.) Länsi-Dekanissa. 6. T e l u g u n kieli (n. 16 milj.) Itä-Dekanissa Madrasista pohjoiseen. 7. T u d a n kieli Nilgiri-vuoristossa. 8. G o n d i n kieli Etu-Intian sisäosissa Godavarista pohjoiseen. 9. O r a o n i n kieli Länsi-Bengaalissa. 10. M a l t o n kieli Santal Parganasissa. Näistä ovat 6 ensinmainittua sivistyskieliä: tamilin-kielinen kirjallisuus alkaa jo 10:nnellä vuosis. — L u o n t e e n o m a i s i a p i i r t e i t ä: Nimisanain lauseasema (sijanilmaisu) ilmaistaan postpositsioneilla, jotka liittyvät pääsanan nominatiiviin (joka tavall. = vartalo) tai genetiiviin. Monikonmerkki esiintyy vartalon ja postpositsionin välissä. Adjektiivi on taipumaton. Verbin kielteinen muoto ilmaistaan erityisellä muuttumattomalla partikkelilla eli merkillä, joka on vartalon ja persoonapäätteen välissä. Apuverbiä käytetään myös m. m. preesensin ja passiivin ilmaisemiseksi. Temporaali- ja relatiivilauseet ilmaistaan partisiipeilla. Kolmannen persoonan pronominissa sekä verbissä tulee sukuerotus ilmaistuksi (nimisanoilla sitävastoin ei ole kieliopill. sukua). Telugun kielen vokaalisointu on taaksepäiu vaikuttava. Toistaiseksi ei ole voitu todistaa d.-kieliä minkään muun kieliheimon sukulaisiksi.

D.-kielten k i r j a i m i s t o t ovat alkuaan syntyneet pohjois-intialaisista (nagari- ja devanagari-) kirjaimistoista. Kirjoitusvälineet, palmunlehdet ja rautakynät, ovat suuresti vaikuttaneet kirjoituksen muotoon (pyöreä- ja hienopiirteinen). Nykyään on kaksi pääkirjaimistoa käytännössä: 1. g r a n t h a tamilin ja malajalamin kielissä; 2. t e l u g u l a i n e n kirjai-

Dresden 1.

Zwinger.

Elbe-laivojen satama.

Dresden II.

Näköala Elbeltä.

Ooppera.

Sofian-kirkko.

Kuninkaallinen linna.

Taideakatemia.

misto, joka pääasiassa on samanlainen kuin kanaralainen. [Caldwell, „A comparativ grammar of the Dravidian or South Indian family of languages", 2:n p., 1875; Burnell, „Elements of South-Indian Palæography", 1879; kansanrunoutta: Gover, „Folksongs of South-India" (englanniksi tulkittuna), 1872.] *(Y. W.)*

Drawing-room *[drōiŋ rūm]* (engl., lyh. sanoista *withdrawing room* < *withdraw* = vetäytyä takaisin nim. päivällisen jälkeen), etuhuone, salonki, on Englannissa se huone, johon perhe kokoontuu ja jossa vieraita otetaan vastaan. Kuninkaan drawing-room on nimeltään se vastaanotto, johon hoviesittelyyn itseoikeutetut henkilöt saapuvat.

Dreadnought *[drednōt]* oli nimenä ensimäisellä, 1906 rakennetulla panssarilaivalla, jonka Englanti rakensi hyväkseen käyttäen vv. 1904 ja 1905 käydyn venäläis-japanilaisen sodan opetuksia. Sittemmin d. on tullut merkitsemään tätä laivatyyppiä. D:n erottivat ennen rakennetuista panssarilaivoista pääasiassa sen suuret mitat ja tykistö. Keskisuuri tykistö oli jätetty pois ja pääasestuksen muodosti 10 raskasta 30,5 cm tykkiä (edeltäjillä oli vain 4 kappaletta). Torpedovenheiden hyökkäyksen torjumiseksi oli laivalla kevyttä pika-ammuntatykistöä. Tämän lisäksi aluksella oli vielä 5 vedenalaista torpedonheittäjäputkea, jotka edellisen tyypin laivoista olivat vanhentuneina jääneet pois. Laivan mitat olivat: pituus 490′ = 149,5 m; leveys 82′ = 25 m; kulkusyvyys 26,5′ = 8,1 m; deplasementti 18,000 tonnia; nopeus 21,5 solmuväliä; 24,700 indikoitua hevosvoimaa. Miehistö 665 henkeä; hinta 45 miljoonaa mk. Nyt (1910) tämä tyyppi jo on vanhentunut ja on muodostunut uusi suurempi ja voimakkaampi „Herkules"-tyyppi.

H. S-tzbg.

Drechsler, Gustav (1833-90), saks. maataloudellinen kirjailija, v:sta 1871 Göttingenin yliopiston professori ja sikäl. maataloudellisen opiston johtaja; 1885 Preussin maa- ja 1887 Saksan valtiopäivillä; v:sta 1889 Greiswaldin yliopiston kuraattori; kirj. m. m. „Statik des Landbaues" (1869); „Der landwirtschaftliche Pachtvertrag" (1871).

Dreissensia l. **Dreissena,** pieni simpukka, joka on merestä siirtynyt Keski-Euroopan suolattomiin vesiin. *K. M. L.*

Drenaasi, dreneeraus, ks. Dreneerata.

Dreneerata (engl. *drain*, oik. = suodattaa, kuivata), varustaa dreenillä, s. o. kumiletkupätkällä, esim. mätäpesä, niin että mätä pääsee tämän kautta tyhjentymään. Subst. Dreneeraus.

Drente ks. Drenthe.

Drenthe *[-ntte]*, maakunta koillisissa Alankomaissa, 2,633 km². Alavaa (korkein kohta 16 m yl. merenp.), vaikeasti viljeltävää geesti- ja suomaata. D. onkin Alankomaiden harvimmin asuttu maakunta; 169,376 as. (1907) s. o. 63 km² kohti (koko Alankomaissa vast. luku 174). Pääkaupunki on Assen. *E. E. K.*

Drepanon (kreik., = viikate, lat. *Drepana* l. *Drepanum*). 1. Kaupunki Sisilian luoteiskulmassa, jonka ulkopuolella karthagolaiset voittivat roomalaisen, konsuli Claudius Pulcherin johtaman laivaston. Kaupunki on nykyään mitätön, nimeltä Trapani. — 2. Paikkakunta Bithyniassa Marmara-meren rannalla. Vanhana aikana oli siellä lämpimiä lähteitä. Nyt nimeltä Hersek.

E. E. K.

Dresden *[-ēs-]*. 1. Saksin kuningaskunnan pääkaupunki, Elbe-virran kummallakin puolen, 516,996 as. (1905). Elben yli on rakennettu useita siltoja, joista huomattavin Augustus-Brücke 13:nnelta vuosis. Tärkeimmät kaupunginosat vasemmalla joenrannalla, m. m. Altstadt ja Friedrichstadt, oikealla Neustadt ja Antonstadt. Altstadtissa ovat useimmat D:n, „Saksan Firenzen", kuuluista rakennuksista ja taideaarteista. Lähinnä Elben rantaa n. s. Brühlin terassi. Sen lähistöllä kunink. linna, jossa n. s. „Grünes Gewölbe", Euroopan rikkain jalokivikokoelma. Linnan yhteydessä katolilainen hovikirkko, barokkityyliä. Siitä luoteeseen Theaterplatz, jonka vieressä renesanssityylinen Opernhaus sekä Museum, nykyaikaisen rakennustaidon paraita luomia, sisältäen maailmankuulun Dresdenin taidegallerian. Tämän lounaispuolella, yhdistettynä siihen, on n. s. Zwinger, yksityiskohdissaan rokoko-tyyliä, mutta kokonaisuudessaan barokin loistavimpia tuotteita (Pöppelmannin rakentama 1711-22). Zwingerissä on useita kokoelmia. — Nämät rakennukset sijaitsevat länteen Brühlin terassista. Etelään siitä on Kunstakademie, Albertinum valtionarkistoineen, muinaismuisto- ja kuvanveistokokoelmineen, Johanneum, samoin museo (jossa m. m. erittäin runsas asekokoelma), Frauenkirche j. n. e. Altstadtista kaakkoon on D:n suurin puisto, Grosser Garten. — Oikealla Elben rannalla Neustadtissa, paitsi useita hallinnollisia rakennuksia, n. s. japanilainen palatsi, sisältäen kunink. kirjaston (475,000 nidettä) sekä suuren käsikirjoituskokoelman, ja kunink. teatteri. — D:n toreille ja avonaisille paikoille, joita on paljon ja kauniita, on pystytetty lukuisia muistopatsaita, m. m. August Väkevän pronssinen, kullattu ratsastajapatsas Neustadtissa, sekä n. s. Germania-patsas Altstadtissa, Alt-Marktilla. — D:ssä on useita korkea- ja oppikouluja m. m. teknillinen korkeakoulu, eläinlääkärikoulu sekä 1705 perustettu, sittemmin laajennettu maalari-, kuvanveisto-, ja rakennustaideakatemia. — D. on pääkaupunkina hovin ja ylempäin virastojen paikka. — Ympäristö on sangen luonnonihanaa, joka sekin osaltansa lisää sitä matkailija-tulvaa, mikä vuosittain nousten 300,000:een saapuu D:n rikkaille taide- ja tiede-aarteille. — Vasta 1860-luvulta D. alkoi saavuttaa merkitystä myöskin tehdaskaupunkina. Sen hyvä asema kulkukelpoisen Elben rannalla, rautateitten risteyksessä, sekä runsaitten kivihiilikerrosten läheisyys ovat sitten tehneet sen tärkeäksi teollisuuskeskukseksi. Huomattava erittäinkin on hienompain koneitten valmistus. Kauppaelämää edistää kaksi pörssiä, lukuisat pankit y. m. — D., jonka nimi on slaavilaista alkuperää (*drezga* = metsä) oli alkujaan slaavilainen kylä ja mainitaan historiassa ensi kerran 1206. Kun Saksi jaettiin 1485, joutui se albertilaiselle sukuhaaralle, kuuluttuaan aikaisemmin eri maihin, ja on siitäpitäen ollut sen asuntona ja pääkaupunkina. Juhana Yrjö II (1656-80) teki sen taiteen keskustaksi, ja häntä seuraavat, taidetta rakastavat ruhtinaat, kuten August II Väkevä, jatkoivat samaan suuntaan. — Seitsenvuotisen sodan aikana D.

kärsi pahoja vaurioita — preussilaiset m. m. sitä pommittivat 1760, — v. 1813 D. oli Napoleonin sotaliikkeiden tukipaikkoja, ja samana vuonna 27 p. elok. ranskalaiset saivat siellä viimeisen suuren voittonsa Saksassa. — 2. Hallintopiiri Saksin kuningaskunnassa; 4,337 km², 1,284,397 as. (1905). *E. E. K.*

Dresdenin taidegalleria on Euroopan runsaimpia ja arvokkaimpia taidekokoelmia. Se on pääasiallisesti vaaliruhtinaitten Fredrik August I:n, Fredrik August II:n ja August III:n perustama ja käsittää n. 3,000 maalausta ja 350,000 vaski- ja kynäpiirrosta. Varsinkin italialainen ja alankomaalainen, mutta myöskiu englantilainen, ranskalainen ja saksalainen taide ovat etevästi edustettuina. Erityisen arvokkaita mestariteoksia ovat ne satakunta taulua, jotka August III osti 1745 Esten herttualta Fransilta. Italialaisista mestareista mainittakoon: Rafael (Sikstiinil. madonna), Correggio (Pyhä yö), Tizian (Veroraha), Palma Vecchio (Venus), Andrea del Sarto (Abrahamin uhri), Paolo Veronese (Kanaan häät), Caravaggio (Kortinpelaajat); alankomaalaisista Rubens (Villisian ajo), Van Dyck (Kaarlo I:n lapset), Rembrandt (Aamiainen), Ruisdael (Juutalaiskirkkomaa), Brueghel, Wouwerman, Teniers, Potter, Hondekoeter, Metsu; saksalaisista Dürer (Kristus ristillä), Holbein nuor. (Madonna), Klinger (Pietà) y. m. — Piirroskokoelmissa on paitsi harvinaisia ja kallisarvoisia vanhojen mestarien piirroksia myöskin erinomainen kokoelma uudenaikaisen graafillisen taiteen tuotteita. — Museorakennus Zwingerin takana on rakennettu 1846-55 Gottfr. Semperin piirustusten mukaan kauniiseen renesanssityyliin. — Veistokuvakokoelmat, pääasiallisesti taidemaalari Raf. Mengsin Italiasta tuomia ja 1782 Saksin hallitukselle myymiä antiikkisten veistosten kipsijäljennöksiä sekä samoin jäljennöksiä Lontoon British Museumin Elgin Marbles (Parthenonin päätyryhmä) sarjasta, säilytetään erityisessä veistokuvamuseossa Albertinumissa. *F. L.*

Dreseerata (ransk. *dresser* < kesk. lat. *directiā're* = suunnata, ohjata < lat. *dīre'ctus* = suora), harjoittaa, koulita. Tätä sanaa käytetään tavallisesti eläinten (etenkin hevosten ja koirien) suunnitelmallisesta harjoittamisesta määrätynlaisien tehtävien ja temppujen suorittamista varten. Subst.: Dresyyri.

Dresiina ks. Resiina.

Dresyyri ks. Dreseerata.

Dreves *[-ēv-]*, Guido Maria (s. 1854), saks. hymnologi; pääteos „Analecta hymnica medii ævi" (1886-1903, 43 nidettä). Hän on kiinnittänyt huomiotansa myös suomalaiseen vanhaan koululaulukokoelmaan „Piæ cantiones". *I. K.*

Dreyer *[-ej-]*, Max (s. 1862), saks. kirjailija, kirjoittanut novelleja ja pikkukuvauksia, mutta tunnettu etupäässä draamoistaan. D:n alku-ura draamankirjoittajana on selvästi Ibsenin vaikutuksen alainen. Nora-probleemia käsittelee näytelmä „Drei" (1892). Seuraava „Winterschlaf" (1895) osoittaa Gerhard Hauptmannin ja Max Halben vaikutusta. Näytelmä „Hans" (1898) saavutti tosin ohimenevän näyttämömenestyksen, mutta vasta näytelmä „Der Probekandidat" (1900; näytelty myös Kansallisteatterissa) tietää hänen draamallisen tuotantonsa huippua. Se kuvaa nuoren vapaauskoisen opettajan taistelua dogmaattista uskontoa vastaan sekä miten hän tässä taistelussa joutuu vakaumuksensa marttyyriksi. D. on lisäksi kirjoittanut huvinäytelmät: „Eine" (1896), „In Behandlung" (1897), „Grossmama" (1897) ja „Das Tal des Lebens" (1903). Romantillisia aiheiltaan ovat D:n viimeiset näytelmät „Venus Amathusia" ja „Die Hochzeitsfaekel". D:n muut näytelmät eivät ole „Der Probekandidat" draaman tasalla. D:n vahvoja puolia näytelmänkirjoittajana ovat huomattavien probleemien käsittely, kiehtova toiminnan esitys, omintakeinen luonteenerittely ja sattuva miljöökuvaus. *J. H-l.*

Dreyfus *[dreyf's]*, Alfred (s. 1859), ransk. upseeri, juutalais-elsassilaisesta perheestä, tuli 1893 kapteenina yleisesikuntaan. Jouluk. 1894 D. tuomittiin sotaoikeudessa, vastoin syyttömyyden-vakuutustaan, sotilassalaisuuksien petollisesta ilmaisemisesta elinkautiseen karkoitusvankeuteen Cayennen kohdalla olevalle Pirunsaarelle. Ilmitulleet säännöttömyydet, joita oli tapahtunut oikeudenkäynnissä, herättivät epäilyksiä ja viittasivat siihen, että D. oli tuomittu viattomana. Sukulaiset ja ystävät sekä etupäässä senaattori Scheurer-Kestner ja kirjailija Zola panivat toimeen suuren agitatsionin uuden oikeudellisen tutkimuksen aikaansaamiseksi, sotilaspuolueen liittyessä perin kiivaaseen vastarintaan. V. 1899 kassatsionioikeus kumosi entisen tuomion, ja D:n asia tuli uuteen sotaoikeuteen, joka kokoontui Rennes'iin. D. tuotiin Pirunsaarelta, jossa häntä viime aikoina oli ylen raa'asti kohdeltu, Rennes'iin, jossa sotaoikeus hänet tuomitsi toistamiseen, tällä kertaa, lieventäviä asianhaaroja huomioon ottaen 10 vuoden vankeusrangaistukseen. D. sai heti armahduksen. V. 1906 Rennes'in sotaoikeuden tuomio kumottiin, D. asetettiin entisiin oikeuksiinsa, nimitettiin majuriksi sekä kunnialegionan ritariksi. D. on kirjoittanut „Cinq années de ma vie". [Reinach, „Histoire de l'affaire Dreyfus".] *S. N.*

A. Dreyfus

Dreyse *[dräize]*, Johann Nikolaus von (1787-1867), saks. teknikko, keksi 1836 takaaladattavan pyssyn, neulakiväärin, joka 1840 otettiin käytäntöön Preussin sotaväessä.

Drina, joki Balkanin niemimaalla. Lähtee Montenegron vuoristosta, virtaa pohj. suuntaa, muodostaen Bosnian ja Serbian rajan. Laskee Saavaan oikealta. Pituus 350 km, lisäjoki Lima. *E. E. K.*

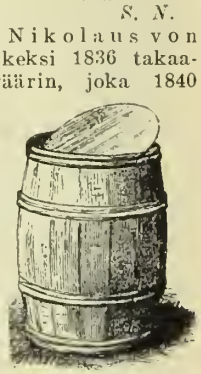

Dritteli.

Dritteli (saks. *drittel* = kolmannes), pyökkipuusta tehty, tynnyrin-muotoisten astiain

nimitys, voinkuljetusta varten. Suurnus vaihtelee; Englannin markkinoilla ovat suosituimpia sellaiset, jotka vetävät engl. sentnerin = 50,8 kg voita.

Drobisch *[-iš]*, Moritz Wilhelm (1802-96), saks. matemaatikko ja filosofi, myös tuottelias musiikki-akustiikan alalla. Viimeisessä sitä koskevassa teoksessaan hän puolustaa n. s. puhdasta viritystä. *I. K.*

Drogeriakauppa ks. Rohdoskauppa.

Drogi (ransk. *drogue*, engl. *drug* < holl. *droog*), rohdos (ks. t.).

Drolsum, Axel Charlot (s. 1846), norj. kirjastomies, historioitsija ja politikko, v:sta 1876 yliopistonkirjastonhoitaja. Hänen johdollaan tämä kirjasto on kehittynyt ja laajentunut todelliseksi kansalliskirjastoksi; hän on myöskin suunnitellut sen uuden kirjastotalon, jonka on määrä valmistua tänä vuonna (1909). Politikkona hän on erityisellä innolla harrastanut maansa puolustuslaitoksen kehittämistä. V. 1886 hän oli mukana perustamassa „puolustusyhdistystä" (forsvarsforeningen) ja v:sta 1888 hän on ollut yhdistyksen Kristiaanian piirin puheenjohtajana. V. 1896 hän julkaisi kokoelman historiallisia ja valtiollisia kirjoituksia nimellä „For Norges sag". Erityisesti hän on käsitellyt unionikysymystä. Jo 1885 hän julkaisi tästä asiasta kirjoitelman „Norsk standpunkt" ja 1905 vähää ennen unionin hajoamista hän ulkomaalaisia varten julkaisi sarjan kirjoituksia, jotka sitten ilmestyivät kirjana nimellä „Kongeriget Norge som suveræn stat" ja joissa hän historiallisesti perustelee unionin purkamisen valtiollista välttämättömyyttä. *J. F.*

Dromæus ks. Emu.

Drôme *[drōm]*. 1. Rhône-joen lisäjoki vasemmalta, jonka lähteet ovat Länsi-Alpeilla 1,007 m yl. merenp. Pituus 102 km. — 2. Departementti Kaakkois-Ranskassa, Rhônen vasemmalla puolen; 6,561 km²; 297,270 as. (1906). Jakaantuu neljään piirikuntaan. Pääkaupunki Valence. *E. E. K.*

Dromedaari ks. Kameli.

Drontti *(Ditus ineptus)*, joutsenta suurempi kyyhkyslintu, jota vielä 16:nnellä ja 17:nnellä vuosis. tavattiin lukuisasti Mauritius-saarella, mutta joka nyt on sukupuuttoon hävitetty. Läheisellä Bourbon-saarella eli toinen laji, *D. solitarius*. *E. W. S.*

Drontti.

Drosera ks. Kihokki.

Droshka ks. Droška.

Droška (ven. *drožki*), alkuperältään venäläiset, avonaiset, nelipyöräiset rattaat. Varsinainen venäläinen d. on kahdenistuttava, mutta joskus siinä voi olla pitkittäissuunnassa oleva kolmas istuin, jolla voi istua sivuttain tai kahareisin. D. on siirtynyt nimeksi tavallisille ajurinrattaille.

Drosophyllum lusitanicum, kihokkien heimoon *(Droseraceæ)* kuuluva, läntisissä välimerenmaissa kasvava ruohovarpu. Pitkissä, ruohomaisissa lehdissä on limaa erittäviä nystyjä, joiden avulla kasvi pyydystää hyönteisiä samoin kuin kihokit. Oporton seuduilla se ripustetaan huoneisiin kärpästen pyydystäjäksi. vrt. Lihansyöjäkasvit.

Drosselikone, vanhempi kehruukone. Sen alkuperäiseksi rakentajaksi mainitaan R. Arkwright 1775. D:n kehrät olivat siipikehriä *(flyers)*. Myöhemmin on tästä koneesta kehittynyt rengaskehruukone, joka tuotannon runsaudessa vie voiton edellisestä. *E. J. S.*

Droste-Hülshoff, Annette Elisabeth, vapaaherratar von (1797-1848), huomattava saks. runoilijatar. Hänellä oli ominainen yksilöllisyys, rikkaat runoilijalahjat ja harvinainen luonnon ja sielunelämän salaisuuksien ymmärtämys. Hänen ensi teoksensa oli „Dichtungen" (1837). Kypsynyt on hänen taiteensa jo runokokoelmassa „Gedichte" (1844), joka huolimatta jäykkyyksistä ja murteellisuuksista kohotti hänet etevimpien saksalaisten naisrunoilijain riviin. D.-H. on mestarillinen varsinkin värikkään tunnelmakuvauksen ja runollisen kertomuksen alalla („Die Schlacht im Loener Bruch", „Das Fräulein von Rodenschild", „Der Geierpfiff", „Sommernachtstraum", „Die Vergeltung", y. m.). Taiteellisesti ehyt on hänen novellinsa „Die Judenbuche". D.-H:n kootut teokset julkaisi L. Schücking (1879, 3 nid.). [Schücking, „Annette von D.-H., ein Lebensbild" (1871); Hüffer, „A. v. D.-H. und ihre Werke" (1887); Wormstall, „A. v. D.-H. im Kreise ihrer Verwandten und Freunde" (1897); W. v. Scholz, „Annette v. D.-H. als westfälische Dichterin" (1897).] *J. H-l.*

Drotseti ks. Drotsi.

Drotsi, Drotseti *(Drots, Drotset, Drottsete)*, korkea virkamies, joka jo keskiaikana tavataan kolmessa pohjoismaisessa valtakunnassa, Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa. Nimi johtuu nähtävästi saksalaisesta *Truchsess* = ruoanleikkaaja, hovimestari. Sekä Norjassa että Tanskassa oli drotsi alussa kuninkaan hovivirkamies, mutta 14:nnellä vuosis. hän muuttui kummassakin maassa valtion virkamieheksi. Norjassa hän tuli valtion korkeimmaksi virkamieheksi. Tanskassa astui taas keskiajan lopussa hovimestarin arvo drotsin arvon sijaan. Ruotsissa mainitaan drotsi ensi kerran Maunu Ladonlukon aikana. Hän kuului nähtävästi kuninkaan seurueeseen ja hänen latinainen nimensä oli *dapifer* = „kyökkimestari", ruotsiksi *skaffare*. Ylimyskunnan taistellessa kuninkuuden kanssa drotsi tulee kuninkaasta jotenkin riippumattomaksi. Tällainen melkein itsenäinen ylimys oli Bo Joninpoika Grip ollessaan Ruotsin valtakunnan (eikä kuninkaan) drotsina. Sen jälkeen oli Ruotsissa unionin aikana vain ajoittaisin drotsi. 1440-luvulla ruvettiin drotsia nimittämään hovimestariksi. Juhana III otti uudelleen drotsi nimen käytäntöön. Vasta Kustaa Aadolfin aikana sai drotsi varman virkatehtävän, hän kun asetettiin esimieheksi eli presidentiksi v. 1614 perustettuun Svean hovioikeuteen. Tähän virkaan yhdisti drotsi oikeudenkäynnin korkeimman holhojan toimen ja tuli yhdeksi valtakunnan viidestä korkeimmasta virkamiehestä. Svean hovioikeus tuli silloin hänen kollegiokseen. V. 1686 jätettiin drotsin virka täyttämättä. Vapauden aikana se oli lakkautettuna. Kustaa III antoi v. 1787 justitiekanslerille drotsin arvonimen ja asetti hänet valtakunnan kaikkien hovioikeuksien ylipresidentiksi, mutta v. 1809 julkaistu uusi hal-

litusmuoto lakkautti tämän viran, ja oikeudenhoidon johto siirtyi oikeusvaltioministerille.
K. R. M.

Drott l. d r o t t e n (mskand.), kuuinkaan ja papin arvonimi vauhoilla skandinaaveilla. Siitä d r o t t n i n g (ruots.), kuningatar, vanhassa suomen kielessä „drotniuki".

Drottningsberget, patteri Berghamnissa Hangon edustalla, rakenuettu 1788 mantereelle, samalla kuin kolme läheistä saarta, Eldskär, Lergrundet ja Dömansklubban, varustettiin. Mainittu patteri sai kuuingattaren mukaan nimensä.

Drottningholm, kunink. huvilinna Lofön saarella Mälarissa n. 10 km Tukholmasta, joka on saanut nimensä Katariina Jagellonicasta. Nyk. linna on kuningatar Hedvig Eleonooran ajoilta, N. Tessin vanhemman ranskalaiseen tyyliin rakentama. N. Tessin nuorempi valmisti sen lopullisesti 1683. D:n puisto on pääasiassa ranskalaista tyyliä. — Linnassa olevista kokoelmista on huomattavin taulukokoelma, käsittäen m. m. Per Krafftin (Kaarle XII), Scheffelin, Pasch nuor:n, Lundbergin, Rosliuin, Bredan ja Ehrenstrahlin maalauksia. *E. E. K.*

Drouet *[druē']*, L o u i s (1792-1873), ransk. huilunsoittaja ja huilusäveltäjä. Nuoruudessaan hän oli hovisoittajana Hollannin ja Ranskan hoveissa. Yritettyään huilutehdasta Lontoossa 1815-19, hän kierteli suosittuna konserttisoittajana ja kapellimestarina monissa paikoin Euroopassa ja Ameriikassa. *I. K.*

Droysen *[-oiz-]*. 1. J o h a n n G u s t a v D. (1808-84), saks. historiantutkija, tuli 1840 professoriksi Kieliin, jossa samalla toimi innokkaasti saksalaisuuden hyväksi, pääsi v. 1848 Frankfurtin parlamentin jäseneksi, v. 1851 professoriksi Jenaan ja 1859 Berliiniin. On julkaissut: „Geschichte Alexanders des Grossen" (1833); „Geschichte des Hellenismus" (1836-43); „Vorlesungen über das Zeitalter der Freiheitskriege" (1846); „Leben des Feldmarschalls Grafen York vom Wartenburg" (1851-52); „Geschichte der preussischen Politik" (1855-86); „Abhandlungen zur neuern Geschichte" (1876); „Kleine Schriften zur alten Geschichte" (1893-94); „Grundzüge der Historik" (1868) y. m.

2. G u s t a v D., edell. poika (1838-1908), historioitsija, joka tutkimuksissaan on paljon kosketellut Ruotsin historiaa, v:sta 1872 professoriua Hallessa. On julkaissut: „Gustav Adolf" (1869-70); „Bernhard von Weimar" (1885); „Geschichte der Gegenreformation" [v:een 1608] (1893) sekä „Allgemeiner historischer Handatlas" (1885). *K. R. M.*

Droz *[drō]*, N u m a (1844-99), sveits. valtiomies, toimi opettajana ja sanomalehtimiehenä; valittiin 1869 Neuchâtelin kanttonin suureen neuvostoon; oli 1871-75 jäsenenä tämän kanttonin hallituksessa, 1875-76 Sveitsin kanttonien neuvostossa ja 1876-92 liittoneuvostossa, jolloin hoiti eri hallintoaloja ja oli tasavallan presidenttinä 1881 ja 1887; 1893-99 kansainvälisen rautatieliikenteen toimiston presidenttinä; julkaissut joukon teoksia, m. m. „Manuel d'instruction civique" (1884), „Essais économiques" (1895), „Études et portraits politiques" (1895), „Politische Geschichte der Schweiz im 19 Jahrhundert" (teoksessa „Die Schweiz im 19. Jahrh. 1899").
J. F.

D. R. P. lyhenn. sanoista „Deutsches Reichspatent" („Saks. valtakunnanpatentti").

Drude *[-ū-]*. 1. K a r l O s c a r G e o r g D. (s. 1852), saks. kasvitieteilijä, Dresdenin teknillisen korkeakoulun professori, kasvit. puutarhan ja kasvinviljelyskoelaitoksen johtaja. Kirjoittanut: „Handbuch der Pflanzengeographie" (1890) sekä yhdessä Englerin kanssa julkaissut „Die Vegetation der Erde" (1896 ja seur.).
(J. A. W.)

2. P a u l K a r l L u d v i g (1863-1906), edellisen veli, saks. fyysikko, oli 1894-1900 fysiikan ylimääräisenä professorina Leipzigissä, kutsuttiin 1900 vakinaiseksi professoriksi Giesseniin sekä 1905 Warburgin seuraajaksi Berliiniin. Hänen ensimäiset, Göttingenissä (1887-94) suorittamat työnsä kuuluvat valo-opin alalle ja niillä, etenkin metallien optillisten konstanttien määräämisellä, on ollut suuri merkitys ja hänen elektromagneettista valoteoriaa, sähköaaltoja ja elektroniteoriaa käsittelevät tutkimuksensa ovat parhaita alallaan. D. toimitti v:sta 1906 aikakauskirjaa „Anualen der Physik". Hänen kirjoittamansa „Physik des Aethers" ja „Lehrbuch der Optik" (1900) ovat suurtekoisia. D. päätti itse päivänsä heinäk. 5 p. 1906, muutama päivä senjälkeen kun hän oli pitänyt tuliaisesitelmänsä Berliinin akatemian jäseneksi. *(V. V. K.)*

Drufva *[drūva]*, P e t e r T u r e G e r h a r d (1767-1822), vapaaherra, sotilas, virkamies, otti kapteenina osaa v:n 1788-90 sotaan, joutui vangiksi Ruotsinsalmen tappelussa 1789 ja vietiin Venäjälle; oli everstiluutnanttina Vegesackin osaston mukana Suomen sodassa 1808 ja kunnostautui varsinkin Oravaisissa; erosi everstinä sotapalveluksesta 1809, korotettiin 1815 vapaaherraksi ja nimitettiin 1816 Västmanlandin läänin maaherraksi; mainitaan Vänrikki Stoolin tarinoissa (Wilhelm v. Schwerin).

Druidit, vanhain kelttiläisten papit Galliassa ja Britanniassa, olivat myöskin heidän lääkärinsä ja tuomarinsa muodostaen erityisen, sotapalveluksesta ja veroista vapaan säädyn. Nimi johtuu luultavasti kelttil. sanasta *derwydd* l. *dryod*, joka merkitsee viisasta miestä eli tietäjää. He olivat samalla myöskin ennustajia ja laulajia, bardit (ks. t.) luettiin näet druideihin. Jumalanpalveluksessa noudatettiin määrättyjä uskonnollisia menoja, myöskin ihmisuhreja oli käytännössä. Druidit sanoivat itsellänsä olevan tietoja luonnon salaisista voimista — väittivätpä he Irlannissa olleensa maan ja taivaan luojia — ja opettivat jonkunlaista sielunvaellusoppia. He asuivat erikseen metsissä, ja heidän oppilaittensa täytyi kestää pitkä, joskus aina 20 vuotta kestävä koetus- ja oppiaika, ennenkuin pääsivät itse druidien joukkoon. Cæsar sanoo Britannian olleen heidän alkuperäisen kotimaansa, josta myöhemmin tulivat Galliaan, ja tämä saapi tukea siitä, että heidän vaikutuksensa Britanniassa näyttää olleen huomattavampi. Siellä mies- ja naisdruidit innostuttivat kansaa taisteluun roomalaisia vastaan. Galliassa kiellettiin druidien uskounon harjoittaminen keisari Claudiuksen aikana. [R. Wickberg, „Om kelterna, Frankrikes o. Britanniens forna bebyggare".] *K. G.*

Drujas, persialaisen uskonnon vanhimmissa lähdekirjoissa, Gathas-runoissa, pahan vallan

päädustajina esiintyvät valheen hengettäret. Myöhemmässä kehityksessä alistetaan nämät pimeyden pääruhtinaan, Angro Mainjun alamaisiksi. *E. K-a.*

Drumann, Wilhelm (1786-1861), saks. historioitsija, v:sta 1817 historian prof. Königsbergin yliopistossa. Pääteos, merkillinen ja mielipiteitä mullistava „Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung" (6 os., 1834-44) ; 2 pain. toim. P. Groebe (1900-). *K. J. H.*

Drumlins *[dramlinz]* (kelt. ; = maakasat), pitkähköt moreenikummut tai selänteet, joita tavallisesti on lukuisia rinnatusten, drumlins-maisemat. Niiden suunta ilmaisee muinaisen maajään liikuntosuunnan. *P. E.*

Drummond *[dramənd]*, Henry (1851-97), engl. luonnontutkija ja uskonnollinen kirjailija. D. joka oli luonnontieteen professori Glasgowin „Free church college"ssa, tahtoi teoksissaan osoittaa luonnontieteen ja kristinuskon yhtäpitäväisyyttä. Huomattavin D:n teoksista on: „Natural law in the spiritual world" (v:sta 1883 noin 30 painosta, suomenn. „Luonnonlait hengen maailmassa"), jossa hän pyrkii osoittamaan, että samat lait vallitsevat luonnon ja hengen maailmassa. D:n oppi on kristillisesti väritettyä kehitysoppia. Suomeksi on julkaistu paitsi edellämainittua useita pieniä kirjasia: „Kristillisyyden ohjelma", „Rakkaus suurin kaikista", „Muutettu elämä", „Rauha olkoon teille", kaikki 1890-luvulla. D:n kirjoissa vallitsee lämmin, kristilliuen henki. [Smith, „The life of Henry D." (1899).] *E. K-a.*

Drummondin *[draməndin]* **valo**, engl. Thomas Drummondin 1826 keksimä valaistus, joka perustuu siihen, että poltettu kalkki kuumassa liekissä kuten vetyräjähdyskaasuliekissä rupeaa hehkumaan ja säteilee tällöin hyvin kirkasta valoa. Keksintö ei ole saanut suurempaa merkitystä, koska näin aikaansaatu valo tulee verrattaiu kalliiksi. *W. B.*

Drumsö *[-ö]*, huvilasaari Helsingin länsisaaristossa.

Drury-lane teatteri *[drūərilein]*, Lontoon vanhin kansallisteatteri, avattiin 1639; saanut nimensä kadusta, jonka varrella se sijaitsee.

Drusilaiset (arab. *eddurū'z*), sekakansa (n. 100,000 henk.), joka asuu Syyriassa, etupäässä Libanonin ja Antilibanonin vuoristoissa sekä Hauranissa, osaksi omissa kylissä osaksi kristittyjen keskuudessa. Heidän tärkein kaupunkinsa on Dērelkamar. D. puhuvat arabian kieltä ja tunnustavat uskontoa, jossa on muhamettilaista gnostisismia ja kristillisiä aatteita sekaisin, mutta jota tunnetaan verrattain vaillinaisesti. D. näkyvät saaneen nimensä Muhammed ibn Ismail Darazista, joka Egyptistä karkoitettuna Libanonin asukasten keskuudessa levitti oppia, että jumala oli lihana ilmestynyt kalifi Hâkim-biamrillâhissa (996-1021). Mutta d:sten uskonopin varsinainen kehittäjä oli Hamza ibn Ali ibn Ahmed, eräs pers. haaveilija ja Hâkimin visiiri, joka poltatti Darazin kerettiläisenä. D. sanovat itseänsä unitaareiksi *(muahhidī'n)* ja uskovat, että on olemassa yksi tuntematon ja määräämätön jumala, joka ruumiillisessa muodossa on ilmestynyt Hâkimissa. Tämä jumalan viimeinen profeetta on kuollut ainoastaan koetellaksensa uskovaisia ja on kerran palaava perustaaksensa suuren maailmanvallan. D. uskovat myös sielunvaellukseen. Uskonnollisessa suhteessa he jakaantuvat kahteen ryhmään; „ymmärtäväiset" eli „tietäväiset" *('ukkā'l)* ovat opin kaikkiin salaisuuksiin perehtyneitä; toisen ryhmän muodostavat „tietämättömät" *(džuhhā'l)*, joilla itse asiassa ei ole mitään uskontoa. Edelliset käyttävät valkoista turbaania eivätkä nauti tupakkaa eikä viiniä. He pitävät torstai-iltasin kokouksensa syrjäisillä paikoilla olevissa yksinkertaisissa rakennuksissa *(khalwe)*, joissa heidän pyhät kirjansa säilytetään. D. ovat tunnetut vieraanvaraisuudestaan ja urhoollisuudestaan. Aatelissukujen päämiesten eripuraisuuden johdosta d:sten voima on suuresti vähentynyt. Kun turkkilaiset 1517 valloittivat Syyrian, joutuivat d. Turkin vallan alaisiksi ja johto siirtyi Maanin suvulle, jonka jäsen Fakhreddîn 1600-luvulla pääsi suureen voimaan. 1700-luvulla johto joutui Šihâb perheelle, mutta 1840 turkkilaiset panivat johtajan Bešîrin viralta ja kun tämä rupesi maroniittien uskolaiseksi, syttyi verinen sota näitten ja d:sten kesken. Kristittyjä surmattiin suuri joukko Libanonin vuoristossa ja Damaskoksessa, kunnes eurooppalaiset suurvallat sekaantuivat asiaan. Niitten toimesta Turkki 1861 asetti d:ille ja maroniiteille yhteisen kuvernöörin Dâûd pašan, jonka onnistui lamauttaa d:sten ylivoima ja palauttaa rauha. [Silvestre de Sacy, „Exposé de la religion des Druzes" (1838), Ph. Wolff, „Die Drusen u. ihre Vorläufer" (1845), Caernarvon, „The Druses of the Lebanon" (1860), Petermann, „Reisen im Orient" (1861), V. Oppenheim, „Vom Mittelmeer zum Persischen Golf" (1899-1900).] *K. T-t.*

Drusus *[-ū'-]*. 1. Marcus Livius D. (n. 120-91 e. Kr.), kansantribuunina 91, koetti eri lakiehdotuksilla vähentää Rooman senaatin ja kansan välisiä riitaisuuksia, kohottaa senaatin valtaa ja parantaa kansan asemaa. D. ehdotti myöskin, että Rooman kansalaisoikeus annettaisiin liittolaiskansoille. Mutta senaatti ei vahvistanut kansau hyväksymiä lakiehdotuksia ja D. itse sai surmansa salamurhaajan asecsta.

2. Nero Claudius D. (38-9 e. Kr.), Tiberius Claudius Neron ja Livian poika, keisari Tiberiuksen nuorempi veli, Augustuksen poikapuoli. D. kävi yhdessä Tiberiuksen kanssa sotaa Rætiassa ja Noricumissa (ks. Augustus) ja tuli v. 13 ylipäälliköksi sodissa germaaneja vastaan. Rakennettuaan monta linnoitusta sekä kanavan Reinin ja Zuiderzeen välille (n. s. *Fossa Drusiana*) teki D. menestyksellä sotaretkiä Reinin yli vakaannuttaeu Rooman vallan Emsiin ja Weseriin saakka. D. kuoli tapaturmaisesti paluumatkallaan Elben varsilta v. 9 e. Kr. Hänen kunniakseen pystytettiin Mainziin muistomerkki (nyk. Eichelstein). D:n lapsista Antonian, triumviiri M. Antoniuksen ja Octavian tyttären, kanssa ovat tunnetuimmat Germanicus ja keisari Claudius (ks. n.).

3. D. Cæsar (15 e. Kr. - 23 j. Kr.), keisari Tiberiuksen poika, soti menestyksellä Germaaniassa ja Tonavan varsilla, kuoli Sejanuksen (ks. t.) toimesta puolisonsa Livillan (2 D:n tyttären) myrkyttämänä. *K. J. H.*

Družina *[-žī'-]*, muinaisvenäläisten ruhtinai-

den saattojoukko, tulee sanasta *drug*, joka alkujaan on merkinnyt „matkatoveria". D. oli ruhtinaiden (knjazien) vallan tärkein ylläpitäjä. Se oli heidän henkivartiaväkensä ja sodan sattuessa aina valmis asestettu joukko. Sen pääosa oli alkujaan muukalainen, skandinaavialainen. Sitä paitsi se oli ruhtinaan neuvoskunta. 11-12:nnella vuosis. oli „vanhempi" ja „nuorempi" d. Edellisen joukosta otettiin sotapäälliköt ja korkeammat hallitusmiehet. Sittenkuin ruhtinaiden valta oli lujittunut, tuli „vanhemman" d:n jäsenistä etuoikeutettu „palvelusmiesten" luokka, jolle ruhtinas lahjoitti maata. Družinalaitos on luultavasti germaanilaista alkuperää. Samanlainen saattojoukko oli germaanilaisillakin ruhtinailla, kuten jo nimestä „ruhtinas" (muinaisgermaanilainen *druhtinaz*, s. o. se, jolla on *druhti*, muinaisskand. *drótt*, saattojoukko), näkee. Nähtävästi olivat „varjagit" muinais-Venäjällä alkujaan družina-palvelukseen menneitä skandinaaveja. vrt. Hird ja Varjagi.

J. J. M.

Dry *[drai]* (engl.), kuiva (viineistä).

Dryadi (kreik. *Drya's*, lat. *Drepas*), puun haltija, metsänneito. Kreikkalaiset kuvailivat d:eja kauniiksi neitosiksi, jotka eivät olleet kuolemattomia, vaan elivät ja kuolivat sen puun kanssa, jossa asustivat. *O. E. T.*

Dryas ks. Lapinvuokko.

Dryden *[draidn]*, John (1631-1700), engl. runoilija ja draamankirjoittaja, ylisti Cromwellia säkeissä „Heroic stanzas" (1658) ja Kaarle II:sta runossa „Astræa redux". Mutta tämän kuninkaan hallitus ei tuottanut runoudelle kultaista aikaa. D. kääntyi nyt draaman alalle. Myöhemmin hän palveli hallitusta poliittisilla satiireillaan. Kääntyi Jaakko II:n noustessa valtaistuimelle katolisuuteen, sai „poeta laureatus" arvon ja eläkkeen, mutta menetti kaiken v:n 1688 vallankumouksessa. Loppuiällään hän oli Englannin suurin kriitillinen auktoriteetti. Mieltäkiinnittävät ovat hänen draamojensa esipuheet. Hänen ens. näytelmänsä ovat „The Indian queen" (1663), „The Indian emperor" (1665), „Secret love, or the maiden queen" (1668), „The conquest of Granada" (1672). Näitä hän sanoi sankari-tragedioiksi, ja niiden painopisteenä olivat lemmenjuonet ja urotyöt, joihin liittyi henkienilmestyksiä ja taistelutuoksinaa. Hänen tarkoituksensa oli näissä yhdistää ranskalainen klassillinen murhenäytelmä Shakespearen romantilliseen draamaan. Nämä näytelmät saavuttivat suurta suosiota, huolimatta Buckinghamin herttuan purevasta draamallisesta satiirista „The Rehearsal", joka esitettiin 1671. D. kääntyi sitten toiseen draamalliseen suuntaan, jonka määränä oli viljellä luonnollista klassillisuutta. Tämän suunnan näytelmiä ovat „Aurengzebe" (1675), „All for love" (1678, Shakespeare-mukaelma), „Oedipus" (1678), „The duke of Guise" (1682); etevin kaikista on „Don Sebastian" (1690). Yhteensä D. on kirjoittanut 27 kappaletta. „Absalom and Achitophel" on poliittinen satiiri, joka ivaa Monmouthin herttuan kapinaa. Hänen kääntymyksensä katolisuuteen kuvastuu allegoriassa „The hind and the panther" (1687). D:n teosten painoksia m. m. Walter Scottin toimittama (18 nid. selityksillä ja elämäkerralla varustettu, 1808). [Saintsbury, „John Dryden" (1881); Ott, „Verhältnis von D. zu Molière" (1888); Holzhausen, „D:s heroisches Drama" (Kölbings „Englische Studien", Bd. 13, 15, 16, 1889-92); Weselmann, „D. als Kritiker" (1893); C. G. Collins, „Dryden's dramatic theory and praxis" (1893).] *J. H-l.*

Drygalski, Erich von (s. 1865), saks. napaseutujen tutkija. Harjoitettuaan opintoja luonnontieteellisissä aineissa, hän johti Berliinin maantieteellisen seuran toimeenpanemia tutkimusretkiä Grönlantiin 1891 sekä 1892-93, jolloin erittäinkin harjoitettiin maajäätutkimuksia. Nimitettiin 1899 ylim. maant. professoriksi Berliinin yliopistoon. Johti 1901-03 saks. Etelänaparetkikuntaa, mikä vuoden ajan teki tutkimuksia ja havaintoja seudussa, jolle D. antoi nimen Keisari Wilhelm II:n maa. Palattuansa D. kutsuttiin professoriksi ensin Berliiniin, sitten 1906 Müncheniin. Julkaissut useita johtamiaan tutkimusretkiä käsitteleviä teoksia.

E. E. K.

Dryobalanops camphora, *Dipterocarpaceæ*-heimoon kuuluva, Borneossa ja Sumatrassa kasvava korkea, valkeakukkainen ja kiiltävälehtinen puu. Rungon onteloihin ja halkeamiin laskeutuu eräänlaista kamferia, n. s. Borneon kamferia (= kemistien borneoli). ks. Kamferi. *(J. A. W.)*

Dryopithecus, sukupuuttoon kuollut, ihmismuotoisiin luettava apinasuku, tavattu mioseenissa Ranskassa. *K. M. L.*

Drysell *[-e'-]*, Karl, ylisotakomisaari, oli jäsenenä n. s. itäisessä komissionissa, joka vv. 1725-27 tutki maamme oloja isonvihan tuottamien vaurioiden jälkeen. *K. S.*

Dräseke, ks. Dræseke.

Drøbak, kaupunki Norjassa, Akershusin amtissa Kristiaanian-vuonon itärannalla; 2,335 as. (1900). Aikaisemmin huomattava puutavaranvientipaikka, rupesi sittemmin harjoittamaan jäänvientiä; nykyään pääasiallisesti kristiaanialaisten kesäpaikkana merkittävä. D:ssa on lisäksi Kristiaanian yliopiston biologinen koeasema. *E. E. K.*

Dš... ks. Dž... ja Tš...

Dšamna ks. Jumna.

Dsulhiddža *[-i'-]* (arab.), muhamettilaisen vuoden 12:s kuukausi, jolloin pyhiinvaellus tapahtuu. *K. T-t.*

Dsulkada *[-a'-]* (arab.), muhamettilaisen vuoden 11:s kuukausi. *K. T-t.*

Dsulkarnein *[-e'-]* (arab., = kaksisarvinen), Aleksanteri Suuren mytologinen nimitys Koranissa ja muhamettilaisessa tarustossa. *K. T-t.*

Duaali (< lat. *duō* = kaksi), kaksikko, nominin tai verbin muoto, joka ilmoittaa esineitä tai toimittavia persoonia olevan kaksi. D. tavataan eräissä indoeurooppalaisissa (kreikan) ja suomalais-ugrilaisissa (lapin, vogulin, ostjaakin) kielissä, mutta sitä ei ole suomessa. ks. Numerus. *A. K.*

Dualismi (lat. < *duō* = kaksi), kahtalaisuuden oppi, kahtiajako. Tätä käsitettä voidaan sovittaa aivan erilaisiin kysymyksiin ja oloihin. *Filos.*, kahden alkuperusteen olettaminen, joka taas voi suhteutua eri kysymyksiin. Niinpä uskonnonfilosofiassa d. on kahden yhtä alkuperäisen alkuolennon tai alkuvoiman, hyvän ja pahan, olettaminen, esim. persialaisessa uskon-

nossa Ahuramazda (Ormuzd) ja Ahriman, kristillisen kirkou historiassa manikealaisuus. Yleisessä filosofiassa d. tarkoittaa etupäässä sitä mielipidettä, että henki ja aine, sielu ja ruumis ovat kaksi olemukseltaan erilaista tosioliota. Vastakohta m o n i s m i, yhtenäisyyden oppi, joskus myöskin p l u r a l i s m i, useiden alkuperusteiden olettaminen. — *Politiikassa* d. voipi osoittaa yhden valtakunnan jakoa kahteen osaan, esim. Itävalta-Unkarin valtiollisteu olojen järjestelyä v:n 1867 jälkeen. *A. Gr.*

Dubarry *[dybarrī']*, M a r i e J e a n n e, kreivitär (1743-93), Ranskan kuninkaan Ludvik XV:n rakastajatar, tuli nuorena Pariisiin, jossa hän kauneudellaan ja vilkkaudellaan herätti huomiota. Täällä hänet toimitettiin tuon lähes 60-vuotiaan Ludvik XV:n tuttavuuteen. Kuningas naitti hänet eräälle vanhalle kreivi Dubarrylle, kutsui hänet hoviin ja julisti hänet julkiseksi rakastajattarekseen. D:lla oli suuri vaikutus hallitusasioihin, mutta Ludvik XV:n kuoltua hänet karkoitettiin hovista. 1793 vallankumoustribunaali tuomitsi häuet kuolemaan, jonka jälkeen hänet mestattiin guillotinilla. *K. O. L.*

Du Bartas *[dybartā']*, G u i l l a u m e d e S a l u s t e (1544-90), ransk. hugenott. runoilija. Heurik IV, jonka armeiassa hän taisteli, lähetti hänet usein valtiollisena asiamiehenä Skotlantiin, Englantiin ja Tanskaan. Hänen raamatunaiheiuen eepoksensa „Judith" (1573) oli tekijän omien sanojen mukaan ensimäiuen ransk. eepos, „jossa säännöllisessä runollisessa muodossa pyhiä asioita käsitellään". Hänen pääteoksensa on „La Sepmaiue" (viikko; 1579), jota hänen aikalaisensa pitivät tavattoman suuriarvoisena runoteoksena. Se kääunettiin useimmille Euroopan kielille ja siitä julkaistiin kuutena vuotena yli 30 painosta. D. B:n tyylissä on karkeuksia, mutta hänen mielikuvituksensa on korkealentoinen. [Pellissier, „La vie et les œuvres de Du Bartas".] *J. H-l.*

Dubbelflöjt (ruots., = kaksoishuilu), heleääänineu urkuäänikerta. *I. K.*

Du Bellay *[dy belē']*, J o a c h i m (1525-60), ransk. runoilija, oli n. s. „Plejadin" (ks. t.) perustajia. Kardinaali Jean Du Bellay kutsui hänet sukulaisenaau 1550 Roomaan taloudenhoitajakseen. Täällä paavillisen hovin vehkeet ja turmelus saivat pulppuilemaan D. B:ssä piilevän satiirillisen suonen. Hän joutui herransa epäsuosioon ja palasi Ranskaan v:n 1555 vaiheilla. Italiassa syntyivät sonettikokoelmat „Antiquitez de Rome" (1558) ja „Regretz" (1559); nämä sekä niinikään Italiassa syntyneet „Jeux rustiques" (1558) ja 1557 kirjoitettu „Poète Courtisan" perustavat D. B:n merkityksen runoilijana. Runoilijan viimeisiä vuosia katkeroittivat toimeentulon huolet. D. B:n teokset julkaisi Marty-Laveaux (1866-67); uuden painoksen toimitti Séehé (1903). [Chamard, „Joachim Du Bellay" (1900).] *J. H-l.*

Dubhe (arab.), tähti α otavan tähtikuviossa.

Dubienka *[-e'-]*, kaupunki Venäjällä, Ljublinin kuvernementissa, Bugin varrella; 4,126 as. (1897), enimm. juutalaisia. Harjoittaa maatuotteiden kauppaa. D:n luona Koseiuszko voitti 17 p. heinäk. 1792 venäläisen sotajoukon.

Dubio (lat. *dubium*), epäilys.

Dubletti (ransk. *doublet*, < lat. *duplus* = kaksinkertainen), kaksi läheisesti toisiinsa kuuluvaa esinettä: kaksi yhteenkuuluvaa asuinhuonetta (aiotut vuokrattaviksi yhtenä kokonaisuutena); kaksi sanaa, jotka ovat samaa alkuperää, mutta erimuotoiset, usein erimerkityksisetkin (esim. *vuokra* ~ *voura*, *että* ~ *jotta*, *napakaira* ~ *näveri*). vrt. D u p l e t t i. *E. N. S.*

Dublin *[dublin]*, irl. *Dubhlinn*. 1. Irlannin pääkaupunki, saaren itärannalla, pienen Liffeyjoen suulla, jonka yli vie 10 siltaa. D. muodostaa etukaupunkeineen erityisen kreivikunnan, jossa n. 379,000 as. (1905), joista n. 81 % katolilaisia. Korkeampia sivistyslaitoksia: Trinity eollege (perust. 1591, Euroopan rikkaimpia yliopistoja, omistaa laajan kirjaston), Royal university of Ireland, Catholie university, Alexandra eollege (naisopisto), polyteknillinen, maanviljelys- ja taideopisto. Royal irish academy (perust. 1785) omistaa arkeologisen museon ja käsikirjoituskokoelman. Lisäksi useita muita tieteellisiä laitoksia ja seuroja, teattereita, konserttihuoneita j. n. e., samoinkuin suuri määrä hyväntekeväisyyslaitoksia ja monta kirkkoa. D. jakaantuu kahteen toisistaan jyrkästi eroavaan osaan: läntinen, kurja työväenkaupunki ja itäinen, joka on parhaiten rakennettuja kaupunginosia Isossa-Britanniassa. Kaupuugin länsireunassa sijaitsee 7 km² laajuinen Phœnix puisto, jossa on useita yleisiä rakennuksia ja muistomerkkejä. Kaupungin itäosassa on huomattavin O'Connell-sillasta alkavan Sackville streetin seutu. Täällä on loistokkaita hotelleja, kauppahuoueita, Nelsonin muistopatsas y. m. Tässä osassa myös sijaitsee varakuninkaan palatsi, Irlannin pankki, oikeushovin rakenuus, Trinity college, useita pörssejä, Pyh. Patriekin katedraali (perust. 1190) y. m. huomattavia rakennuksia; sinne ovat myös pystytetyt Irlannin suurmiesten Oliver Goldsmithiu, E. Burken, O'Connellin, Smith O'Brienin patsaat. D:ssä on monta tehdasta, ja se käy vilkasta kauppaa, mutta sen taloudellinen merkitys ei ulotu paikallisia rajoja ulommaksi.

D:n varhaisempi h i s t o r i a liittyy läheisesti normannein retkiin. Sen perusti n. 840 normanui Turgeis ja se tuli Irlantiin perustetun normannilais-vallan Dublinin pääkaupungiksi; tämä valta kesti ajoittaisilla väliajoilla v:een 1170, jolloin englantilaiset valloittivat D:n. V. 1541 D. tuli englantilaisen varakuninkaan hallituspaikaksi, jona se vieläkin on. D:ssä on myös katolisen ja anglikaanisen arkkipiispain istuimet. — 2. D:n piirin ulkopuolella ja ympärillä sijaitseva samanniminen kreivikunta, 886 km², — hedelmällistä, aaltomaista tasankoa, ainoastaan eteläosassa on jonkunlaisia vuoria. 157,568 as. (1901), joista 70 % katolilaisia. *E. E. K.*

Dubois *[dybuā']*, F r a n ç o i s C l é m e n t T h é o d o r e (s. 1837), ransk. säveltäjä, Thomas'n oppilas, huomattava etenkin kuoron ja orkesteriu, jopa oopperankin alalla (m. m. „Frithjof" 1892). Tuli 1871 Pariisin konservatorin opettajaksi ja Madeleine-kirkon pääurkuriksi, 1894 akatemian jäseneksi, 1896 konservatorin johtajaksi. *I. K.*

Dubois *[dybuā']*, G u i l l a u m e (1656-1723), ransk. valtiomies ja kardinaali, oli Orléans'in herttuan Filipin opettaja, jonka suosion hän saavutti sekä mieluisan opetustapansa että hie-

noa käytöksensä vuoksi. Kun Orléans'in herttua Ludvik XIV:n kuoltua tuli sijaishallitsijaksi, saavutti D. suuren merkityksen. Hän sai aikaan (1717) Ranskau vanhan vihollisen, Englannin, kanssa sopimuksen; seur. v. liittyi samaan liittoon Saksan keisari ja 1719 myös Hollanti, joten syntyi n. s. neliliitto (qvadrupelallianssi). Paavi Innocentius X nimitti hänet 1720 Ranskan tulokkaimman hiippakunnan, Cambray'n, arkkipiispaksi ja 1721 kardinaaliksi; 1722 hänet nimitettiin Ranskan päämiuisteriksi. Valtiomiehenä D. osoitti suurta kykyä, mutta toiminnassaan myös itsekkäisyyttä, kooten itselleen suuria rikkauksia. [Bliard, „D., cardinal et premier ministre".] *K. O. L.*

Dubois *[dybuā']*, Paul (1829-1905), ransk. kuvanveistäjä ja taidemaalari, polveutui äidinpuolelta kuvanveist.

Paul Dubois.

Pigallesta, antautui vasta 27-vuotiaana taiteilijaksi. Hän opiskeli pääasiallisesti omin päin Italiassa, jossa varhaisrenesanssin ja varsinkin Donatellon ja Verrochion jalo ja realistisen terve muotoaisti ja rytmikäs viivakäsittely ratkaisevasti vaikuttivat hänen taiteeseensa. Hän kuvasi mielellään nuoria, solakoita mies- ja naisvartaloita; sellaisia ovat esim. hänen teoksensa „Narcissus" (1863, marmorista 1874), hieno pronssikuva „Firenzeläinen laulaja 1400-luvulta" (1865) sekä erittäin elävä Jeanne d'Arc'in ratsastajapatsas (pystytetty 1889 Remy'ssä, myöhemmin Reims'issä ja Pariisissa). Mutta että D. osasi huomata kehittyneempienkin muotojen suloa, todistavat sellaiset veistokset kuin „Eeva" (1873) ja „Armeliaisuus". Suurisuuntaisen, taiteelliselta sommittelultaan ja suoritukseltaan mestarillisen teoksen D. on luonnut kenraali Lamoricière's'in marmorisessa hautapatsaassa (Nantes'in tuomiokirkossa, 1878). Ylevä yksinkertaisuus, hillitty tasasuhtaisuus ja hieno aisti ovat sen miehuutta, armeliaisuutta, uskoa ja viisautta esittävien sivukuvien tunnusmerkillisiä ominaisuuksia. Sekä kuvanveistäjänä että myöskin maalaajana D. oli sitäpaitsi etevä muotokuvantekijä. Erinomaisen kaunis kokoelma — 19 teosta — hänen veistoksiaan, edustaen parhainta mitä Ranskan uudempi kuvanveistotaide on tuottanut, on Kööpenhaminan Glyptoteekissa. — Vv. 1878-1905 D. oli „École des beaux-arts" laitoksen johtajana. *F. L.*

Du Bois-Reymond *[dybuarcmō']*, Émil Heinrieh (1818-96), saks. fysiologi, 1858 (Johannes Müllerin seuraajana) professori Berliinissä, 1851 Berliinin tiedeakatemian jäsen, v:sta 1867 sen vakituinen sihteeri. D. on tullut kuuluisaksi uranankaisevien tutkimustensa tähden sähkövirroista hermoissa ja lihaksissa sekä täsmällisten fysikaalisten menetelmäin sovelluttajana tieteeseensä. Hän edusti fysikaalismekaanista suuntaa fysiologiassa ja oli innokas vitalismin ja neovitalismin vastustaja. D. oli myös etevimpiä yleistajuisten, luonnontieteellisten esitelmien pitäjiä. Näistä ovat mainetta saavuttaneet varsinkin „Über die Grenzen des Naturerkennens" (jossa usein mainittu „ignorabimus") ja „Die sieben Welträtsel" (8 pain., 1898). Vv. 1856-77 hän toimitti yhdessä Reichertin kanssa sarjaa „Archiv für Anatomie und Physiologie" ja v:sta 1877 „Archiv für Physiologie". Teoksia: „Untersuchungen über die tierische Elektrizität" (2 nid., 1848-84); „Gesammelte Abhandluugen zur allgemeinen Muskel- und Nervenphysik" (2 nid., 1875-77); „Reden" (1885-87). [Engelman, „Gedächtnisrede auf Emil D.-B." (1898).] *(J. A. W.)*

Dubosceqin-kaarilamppu *[dyboskin-]* ks. Sähkölamppu.

Dubuque *[dubjū'k]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Iowan valtiossa, 40,812 as. (1904). Sijaitsee Mississipin oik. rannalla, rautateiden risteyskohdassa. Harjoittaa etupäässä saha- ja olutteollisuutta. Katolisen ja anglikaanisen piispan istuin. Taide- ja tiedeinstituutti.

Duc, L. Léouzon le, ks. Léouzon.

Du Cange *[dykā'ž]*, Charles du Fresne (1610-88), ransk. filologi ja historioitsija. Kirjoitti m. m. kaksi erittäin arvokasta sanakirjaa: „Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis" (1678; uusin painos 1883-88) ja „Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ græcitatis" (1688; uusin painos 1891). *O. E. T.*

Duccio di Buoninsegna *[dutšo di -se'nja]* synt.- ja kuolinvuosi epävarma, teokset n. v:ilta 1282-1320), it. taidemaalari, varhaisemman sienalaisen maalaajakoulun etevin edustaja, oli jonkun verran nuorempi kuin firenzeläinen Cimabue, jonka taiteen kanssa hänen teoksillaan on niin paljon yhteisiä piirteitä, että muutamat tutkijat väittävät C:n nimissä kulkenutta Madonna Rucellai'ta D:n maalaamaksi. Hänen pääteoksensa on kumminkin 1311 temperaväreillä maalattu suuri Sienan tuomiokirkon muinainen alttaritaulu (nyt Sienan kirkollisessa museossa). Etusivu „Maëstà" esittää Pyh. Neitsyttä lapsineen valtaistuimellaan enkelien ja pyhien ympäröimänä; takasivulla on Kristuksen kärsimisen historia kuvattuna 26 taulussa. Näiden täydennyksenä oli vielä alttarin jalustassa, predellassa, joukko pieniä tauluja; yksi niistä „Jeesuksen syntymä", on Berliinin museossa. Sommittelultaan ja suoritukseltaan pääkuva noudattaa täysin perinnäisiä, osaksi bysanttilaisia periaatteita, mutta yksityishenkilöiden, varsinkin enkelien ja naisten käsittelyssä ja värityksessä on huomattavissa uusi itsenäinen piirre. Hänen henkilönsä tekevät paljoa luonnollisemman ja inhimillisemmän vaikutuksen kuin bysanttilaisen taiteen jäykät, elottomat henkilöt. D:ta on sanottu viimeiseksi vanhanajan, Giottoa ensimäiseksi nykyaikaiseksi maalaajaksi.

F. L.

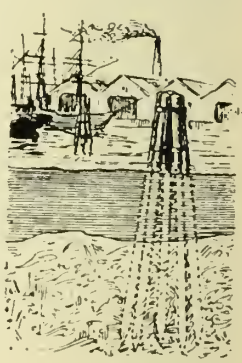

Duc d'Albe.

Duc d'Albe *[dykda'lb]* l. diktaali (saanut nimensä keksijästään Alban herttuasta), vankka pollari, muodostettu pohjaan upote-

tuista paaluista, jotka vedenpinnan yläpuolella yhtyvät ja ovat kiinnitetyt toisiinsa rautarenkailla. Tällaisia pollareita käytetään satamissa ja telakoiden edustalla laivatouvien kiinnittämistä y. m. varten.

Du Chaillu *[dyšajy']*, Paul Belloni (1835-1903), ransk.-amer. afrikanmatkailija, jolla on suuria ansioita Gabunin ja Ogoven seutujen tutkimisessa. Löysi täällä obengo-kauran. Retkeilynsä hän teki vv. 1855-58 ja 1863-65 ja niiden tulokset hän julkaisi useissa teoksissa. V. 1872 hän matkusti Suomessa ja Skandinaaviassa, jota matkaa hän kuvailee kirjassaan „The land of the midnight sun". Suom. „Matkustusretket Keski-Afrikassa" (1876). *E. E. K.*

Duchâtel *[dyšate'l]*, matala sohva, jonka istuin on pehmeäksi täytetty ja sivut ja selkänoja varustettu irtonaisilla tyynyillä.

Duchenne *[dyše'n]*, Guillaume Benjamin (1831-75), ransk. lääkäri, edisti suuresti elektroterapian ja elektrodiagnostiikan kehitystä, sekä tutki ruumiin lihasten, varsinkin kasvojen lihasten toimintaa ja vaikutusta. Teoksia: „De l'électrisation localisée et de son application à la physiologie, à la pathologie et à la thérapeutique"; „Mécanisme de la physionomie humaine, ou analyse électrophysiologique de l'expression des passions applicable à la pratique des arts plastiques". *M. O-B.*

Duchesne *[dyšē'n]*, André (lat. Chesnius Duchenius, Quercetanus) (1584-1640), ransk. historiankirjoittaja. Tutkittuaan historiaa ja maantiedettä Lontoossa ja Pariisissa D. tuli kunink. geografiksi ja Richelieu'n ministeristön aikana kunink. historiografiksi. Erityisesti huomattava on hänen kokoelmansa „Historiæ Francorum scriptores coætanei ab ipsius gentis origine ad Philippi IV tempora" (1636-41). D. on julkaissut lukuisia muita latinan- ja ranskankielisiä teoksia, ja hänen sanotaan jättäneen jälkeensä yli sata nidettä muistiinpanoja ja aineskokoelmia, joista suurin osa on säilössä Pariisin kansalliskirjastossa. *S. N.*

Duchesne *[dyšē'n]*, Louis Marie Olivier (s. 1843), ransk. teologi ja arkeologi, prof. Pariisin „L'Institut catholique" opistossa 1877, Ranskan historiallisen laitoksen johtaja Roomassa 1895. Lukuisia julkaisuja krist. arkeologian alalta: „Origines du culte chrétien" (3 pain., 1903), „Le Liber pontificalis" (1886-92), „Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule" (1893-99) y. m. *K. J. H.*

Duchesnea, kasvisuku *Rosaceæ*-heimossa; 2 lajia Kiinassa ja Nepalissa. Toinen niistä *D. indica* on suosittu amppelikasvi. Sillä on keltaiset kukat ja punaiset, mansikkamaiset hedelmät.

Duclaux *[dyklō']*, Pierre Émile (1840-1904), ransk. fysiologisen kemian tutkija. V:sta 1885 fysiologisen kemian professori Sorbonnen yliopistossa Pariisissa, 1888 Tiedeakatemian jäsen, 1895 Pasteurin laitoksen johtaja (opettajansa Pasteurin seuraajana). D. perusti sarjan „Les annales de l'Institut Pasteur" ja johti sen julkaisemista. Hänen huomattavin teoksensa on „Traité de microbiologie" (1899). *(J. A. W.)*

Ducommun *[dykomō']*, Élie (1833-1906), sveits. kirjailija ja rauhanasianajaja, toimi ensin opettajana, otti osaa valtiolliseen elämään sanomalehdentoimittajana ja Genèven ja Bernin kanttonien suuren neuvoston jäsenenä, oli 1873-1903 Jura-Simplonin rautatieyhtiön pääsihteerinä. D. alkoi jo 1860-luvulla harrastaa rauhanasiaa, järjesti Rooman rauhankongressissa 1891 perustettavaksi päätetyn Bernin kansainvälisen rauhantoimiston, jonka toimintaa hän johti kuolemaansa asti julkaisten samalla sen äänenkannattajaa „Correspondance bi-mensuelle". Hän oli 19:nnen vuosis. lopulla rauhanasian huomattavimpia toimimiehiä; ansioittensa tunnustukseksi hän sai 1902 yhdessä parlamenttien välisen liiton pääsihteerin Charles Gobat'n kanssa Nobelin rauhanpalkinnon; julkaissut „Programme pratique des amis de la paix" (1897), „Précis historique du mouvement en faveur de la paix" (1900). *J. F.*

Ducpétiaux *[dykpetjō']*, Édouard (1804-68), belg. taloustieteilijä, toimi ensin asianajajana ja otti tehokkaasti osaa Belgian erottamiseen Hollannista; oli 1831-61 vankilain ja hyväntekeväisyyslaitosten ylitarkastajana saaden näillä aloilla useita uudistuksia aikaan. Vankiloihin nähden hän erityisesti puolsi koppijärjestelmää m. m. teoksessaan „Des conditions d'application du système de l'emprisonnement séparé ou cellulaire" (1857). D. on myöskin julkaissut ansiokkaita tutkimuksia työväenluokan tilasta ja köyhyyden vastustamisesta, m. m. „De la condition physique et morale des jeunes ouvriers" (1843), „Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants dans les manufactures" (1846), „Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique" (1855).

Ducrot *[dykrō']*, Auguste Alexandre (1817-82), ransk. kenraali, otti osaa suureen Ranskan-Saksan sotaan. Sedan'in taistelussa Mac-Mahon'in tultua haavoitetuksi D. otti joksikin aikaa ylipäällikkyyden, josta hänen kuitenkin kohta täytyi luopua. Joutui Sedan'in antautumisessa sotavangiksi, mutta pääsi pakenemaan Pariisiin, jossa tuli toisen armeian ylipäälliköksi ja otti vielä sen jälkeen osaa useihin taisteluihin. Pariisin antautumisen jälkeen D. valittiin kansalliskokoukseen, toimi sitten moniaita vuosia 8:nnen armeiakunnan päällikkönä, viimeksi maanpuolustuskomitean jäsenenä; hän oli sekaantunut klerikaalisen puolueen vehkeisiin tasavallan kukistamiseksi. On julkaissut m. m. „La journée de Sedan" (1871) ja „La défense de Paris" (1875-78). *S. N.*

Ductus (lat.), tiehyt.

Du Deffand *[dydefā']*, Marie de Vichy-Chamrond, markiisitar (1697-1780), ransk. salonkinainen, tunnettu salongistaan, jossa kävivät sen ajan kuuluisimmat kirjailijat, Montesquieu, Voltaire y. m. Hänen kirjeenvaihtonsa on julkaistu.

Duderhof(f) ks. Tuuteri.

Dudevant *[dydvā']*, Aurore, ks. Sand, George.

Dudik, Beda Franziskus (1815-90), bööm. historiankirjoittaja, astui 1836 benediktiläismunkistoon, oli eri opettajatoimissa, ja tuli 1859 Määrin virall. historiankirjoittajaksi. Hänen teoksistaan mainittakoon „Mährens allgemeine Geschichte" (ulottuva v:een 1350, 12 osaa, 1860-89), „Schweden in Böhmen und Mähren 1640-50" (1879).

Dudley *[dudli]*, Robert ks. Leicester.

Duelli (ransk. *duel* < lat. *due'llum* < *duō* = kaksi), kaksintaistelu (ks. t.).

Duenna (esp. *dueña*), iäkäs nainen, jolla on kaittavanaan nuori nainen; siveydenkaitsijatar, seuranainen.

Duero *[-e'-]*, port. Dóuro, lat. *Dūrius*, joki Pyreneitten niemimaalla. Sen lähteet ovat Urbion-vuorella 2,252 m yl. merenp.; se virtaa läntistä pääsuuntaa Vanhan-Kastilian ja Leonin läpi, on jonkun matkaa Espanjan ja Portugalin rajana, laskien Porton luona Atlantin-mereen; pituus 780 km, jokialue 97,760 km². Tärkeimmät lisäjoet oikealta, vetisiltä Kantabrian vuorilta: Pisuerga, Valderaduey, Esla, Sabor, Tûa ja Tamega; vasemmalta Adaja, Tórmes, Agueda ja Coa. D:n taloudellinen arvo on vähäpätöinen: vedenkorkeuden suuri vaihtelevaisuus, särkät ja koskipaikat ehkäisevät liikenteen. *E. E. K.*

Duetto l. duetti (it. *due'tto* oik. = pienois-duo), kahden henkilön esitettävä laulusävellys, jossa kunpikin ääni esiintyy itsenäisenä toiseensa nähden, niin että ainakin osaksi on käytetty joko vuorottelevaa tahi polyfonista tyyliä. — Duo, tarkoittaa kahden soittimen esitettävää duettoa. *I. K.*

Dufaure *[dyfō'r]*, Jules Armand Stanislas (1798-1881), ransk. valtiomies, asettui Bordeaux'hon asianajajaksi, antautui 1834, edustajaksi valittuna, valtiolliseen elämään, johon maltillisena vastustusmiehenä otti huomattavaa osaa. D. oli ensikerran ministerinä 1839-40. Helmikuun-vallankumouksen jälkeen 1848 kansanedustajaksi valittuna hän liittyi tasavaltaan, oli kahdesti sisäasiainministerinä, siirtyi, keisarivallan vastustajana, toisen keisarikauden ajaksi yksityiselämään toimien asianajajana ja tuli 1863 Ranskan akatemian jäseneksi. V. 1871 D. tuli viideu departementin valitsemana kansalliskokoukseen, jossa toimi yhtenä vasemman keskustan johtomiehiä, otti s. v. Thiers'in ministeristössä oikeusministerin salkun ja tuli hänen lähimmäksi miehekseen, luopui hänen kerallaan 1873, tuli jälleen 1875 oikeusministeriksi Buffet'n kabinettiin; rupesi 1876 pääministeriksi, oikeus- ja kulkulaitosministeriksi, luopui, edustajakamarin mielestä liian klerikaalina, saman vuoden lopulla, suostuen kuitenkin seuraavana vuonna, presidentti Mac Mahon'in kehoituksesta, muodostamaan tasavaltalaisen hallituksen, jossa otti pääministerin ja oikeusministerin toimen; erosi lopullisesti 1879 yksin ajoin Mac Mahon'in kanssa, jonka kera vähää ennen oli joutunut erimielisyyksiin. D. oli, Thiers'in rinnalla, Ranskan vapaamielisen porvariston ensimäisiä valtiomiehiä. [Pieot, „Études d'histoire parlamentaire. D., sa vie et ses discours".] *S. N.*

Dufay *[dyfē']*, Charles François de Cisternay (1698-1739), ransk. oppinut ja luonnontutkija. Oli alkujaan sotilasuralla, mutta luopui ennen pitkää siitä; tuli Ranskan tiedeakatemian jäseneksi ja kasvitieteellisen puutarhan johtajaksi. Suurimman merkityksen saivat D:n sähköopilliset tutkimukset. Jatkaen Grayn kokeita hyvillä ja huonoilla sähkönjohtajilla, hän osoitti, miten edelliset eristämällä saadaan sähköisiksi. Sitäpaitsi D. huomasi, että sähköinen kappale vetää puoleensa sähkötöntä, että samannimisellä sähköllä varatut kappaleet karkoittavat, mutta erinimisellä varatut vetävät puoleensa toisiaan. Tutkimuksistaan D. johtui teoriaan kahdesta vastakkaisesta sähköstä (1734). D. on siten varsinainen dualistisen teorian perustaja eikä Symmer, joka edelleen kehitti D:n teoriaa. *R. J-a.*

Dufay *[dyfē']*, Guillaume (1400-74), alankom. kuorosäveltäjä, aikansa kuuluisimpia; käsikirjoituksina on löydetty yli 200 hänen sävellystään (säilytetään enimmät Wienissä ja Oxfordissa). Hän oli kirkkolaulajana Burgundin herttuan hovissa v:sta 1437 ja paavin kappelissa 1442-49. *I. K.*

Dufed, rautatieasema Jämtlannissa, Åren pitäjässä, Åreskutanin juurella, Trondhjem-Östersundin linjalla 52 km:n päässä Norjan rajalta; ilmaparantola. 3 km:n päässä asemalta on vanhan (v. 1658 rakennetun) varustuksen jäännökset. Niiden keskelle pystytettiin 1892 patsas Armfeltin 1718-19 Norjan tuntureille sortuneitten karoliiuien muistoksi.

Duff *[daf]*, Alexander (1806-78), skotl. lähetyssaarnaaja, uuden ajan suurimpia aloitteentekijöitä lähetystyön alalla. Läksi Skotlannin presbyteriläisen kirkon lähetyssaarnaajana Intiaan (1829), jossa hän jo seur. v. perusti englanninkielisen ylemmän koulun etupäässä korkeampiin kasteihin kuuluvia nuorukaisia varten. Kun hajaanuus kotimaan kirkossa tapahtui (1843), liittyi D. samoin kuin kaikki muutkin lähetyssaarnaajat vastaperustettuun vapaakirkkoon. Silloin hän perusti uuden koulun entisen sijaan, jonka valtiokirkko pidätti itselleen. D:n perustama koulutoiminta on arvaamattomassa määrässä edistänyt Intian avautumista kristinuskon ja länsimaisen sivistyksen vaikutukselle, osoittautuen mitä tehokkaimmaksi lähetysvälineeksi, varsinkin sivistyneiden keskuudessa. Käydessään kotimaassaan D. toimi lähetysharrastuksen herättämiseksi mitä tehokkaimmin, ja johti, viimeisen kerran palattuaan lähetysalalta (1864), kirkkonsa pakanalähetystyötä. Hänen julkaisemistaan teoksista mainittakoon: „India and Indian Missions" (1839) sekä „Missions the Chief End of the Christian Church" (1839). [G. Smith, „Life of Alexander Duff" (1879 ja 1881).] *U. P.*

Dufferin *[dafərin]*, Frederick Temple Blackwood, D:n ja Avan markiisi (1826-1902), tunnettu nimellä „lord Dufferin", engl. valtiomies, oli 1860 Englannin hallituksen asiamiehenä Syyriassa, jossa menestyksellä toimi rauhallisten suhteiden palauttamiseksi kristittyjen ja muhamettilaisten kesken, 1864-66 ensin Intian ja sitten sota-asiain alivaltiosihteerinä ja 1868-70 Laneasterin kanslerina vapaamielisissä ministeristöissä; 1872-78 Kanadan kenraalikuvernöörinä, lähettiläänä Pietarissa 1879-81, Konstantinopolissa 1881-84. V. 1884 D. nimitettiin Intian varakuninkaaksi. Hän otti osaa Venäjän ja Afganistanin välisen rajariidan järjestämiseen ja sai viimemainitun valtion läheiseen liittoon Englannin kanssa. Hänen virka-aikanansa tapahtui myöskin Birman anastus 1886. Ansioittensa johdosta hän korotettiin Intiasta poistuessaan 1888 D:n ja (Birman pääkaupungin mukaan) Avan markiisiksi; oli 1889-91 lähettiläänä Roomassa, 1891-96 Pariisissa. [Black, „The marquess of D. and Ava".] *J. F.*

Dufour *[dyfū'r]*, Guillaume Henri (1787-

1875), sveits. kenraali, sai sotilaskasvatuksensa Pariisissa, oli mukana Napoleonin viimeisissä sodissa, siirtyi keisarikunnan kukistuttua Sveitsin valaliiton palvelukseen. V. 1847 D. ylipäällikkönä johti valaliiton armeiaa „Sonderbund"ia vastaan. Seur. v. hän johti sitä armeiaa, joka koottiin Preussin Badenissa toimivia joukkoja vastaan. Diplomaattisissa sovitteluissa D. sai monasti olla isänmaansa edustajana. V. 1864 hän oli esimiehenä siinä kansainvälisessä konferenssissa, jonka tuloksena oli „Genèven konventsioni". Paitsi sen kautta että D. oli Thunin sotakoulun johtajana on hänellä suuret ansiot Sveitsin sotalaitoksen järjestämisessä myöskin kirjallisen toimintansa kautta. Hän oli myös tehokkaasti osallisena Sveitsin kartoittamistöissä. D:n useista teoksista mainittakoon: „Mémorial pour les travaux de guerre" (1820), „Mémoire sur l'artillerie des anciens et sur celle du moyen âge" (1840), „De la fortification permanente" (1824), josta oli seurauksena tarjous astua kenraalina Venäjän armeiaan, „Cours de tactique" (1840). [Senn-Barbieux, „Das Buch vom General D." (1878).]

Dufrénoy *[dyfrenuā']*, Pierre Armand (1792-1857), ransk. geologi ja mineralogi, v:sta 1848 Pariisin vuoriopiston johtaja. D:n päätyö oli hänen yhdessä Élie de Beaumont'in kanssa toimittamansa Ranskan geologinen kartta (1848) sekä tähän liittyvä laaja teos: „Explication de la carte géologique de la France" (1841-73).

Dufva *[dūva]*, suom. aatelissuku keskiajalta alkuisin. Kanta-isä, Olavi Pentinpoika, mainitaan Eerik Pommerilaisen aateloimaksi 1413, ja omisti Munkbyn Porvoon pitäjässä, joka sitten vuosisatoja oli suvun kotikartanona. Hänen jälkeläisensä 5:nnessä polvessa oli Olavi Pentinpoika D. (k. 1632), joka Sigismundin puoluelaisena pakeni Puolaan, vaan sittemmin sai luvan palata, ja tämän veli Pietari D., 1625 kirjoitettu Ruotsin ritarihuoneeseen, „jumalaton hulttio", joka 1635 tappoi Ernst Creutzin. Suku sammui jo 1600-luvun loppupuolella. *K. G.*

Dugat *[dygā']*, Gustave (1824-94), ransk. orientalisti, matkusti 1855 Algeriassa ja julkaisi „Histoire politique et littéraire des arabes d'Espagne" (1854-59, yhdessä Dozyn, Krehlin ja Wrightin kanssa) ja „Histoire des orientalistes de l'Europe du XII:e au XIX:e siècle" (1868-70) y. m. *K. T-t.*

Dughet *[dygē']*, Gaspard, ransk. taidemaalari, ks. Poussin, G.

Dugonki ks. Merilehmä.

Dugonics, András *[dugonitš andrāš]* (1740-1818), unk. kirjailija, piaristimunkiston jäsen, yliopiston professori, saavutti vars. kansanomaisesti kirjoitetuilla romaaneillaan suuren menestyksen. Kuuluisin niistä on „Etelka" (1788), ensimäinen alkuperäinen unkarilainen romaani, jonka tapahtuma-aika tosin on pakanuuden aika, mutta joka siitä huolimatta tähtäilee Jooseppi II:n itsevaltiusajan oloihin.

Duguesclin *[dygeklā']*, Bertrand (n. 1320-80), Ranskan konnetabeli, meni 1361 silloisen dauphin'in, sittemmin kuningas Kaarle V:n palvelukseen ja lähetettiin Espanjaan, missä hän voitollaan Montielin luona 1369 hankki Ranskan liittolaiselle Trastamaran Henrikille Kastilian kruunun. Palattuaan Ranskaan D. taisteli suurimmalla menestyksellä englantilaisia vastaan kruununperimyssodassa ja valloitti n. 10 vuodessa melkein kaikki heidän alueensa Ranskassa. — D:ia kutsuivat hänen aikalaisensa „ritariston kukaksi". [See, „B. D. et son temps".]
G. R.

Duhamel-Dumonceau *[dyame'l-dymōsō']*, Henri Louis (1700-1781), ransk. insinööri ja puutarhanviljelijä, Tiedeakatemian jäsen 1728. Teoksia: „Traité des arbres qui se cultivent en France en pleine terre" (1755); „De la physique des arbres" (1758); „Traité sur la structure, l'anatomie et la physiologie des plantes" (1760); „Traité des arbres fruitiers" (1768); „Traité général des pêches maritimes, des rivières et des étangs" (1769-82).

Duhm *[dūm]*, Bernhard (s. 1847), saks. teologi, v:sta 1888 Vanhan testamentin professorina Baselissa. Julkaissut „Die Theologie der Propheten" (1875) ja useita V. T:in kirjojen selityksiä, (Jobin kirja 1897, Psalmit 1899, Jeremias 1901, Jesaia, 2:n pain. 1902). D. on historiallis-kriitillisen koulun etevimpiä edustajia, terävä, itsenäinen ja nerokas. *K. T-t.*

Duhn *[dūn]*, Friedrich von (s. 1851), saks. arkeologi, dosentti Göttingenissä 1879, klass. arkeologian professori Heidelbergissä 1880. Tutkinut etupäässä Rooman kulttuuria ja taidetta. Julkaissut m. m. „Antike Bildwerke in Rom" (yhd. Matzin kanssa, 1881-82). *K. J. H.*

Duhoborit l. duhobortsit, „hengensoturit", ven. uskonnollinen lahko, luultavasti saanut alkunsa jonkun ulkomaalaisen kveekkarin vaikutuksesta vv. 1740-50 Harkovan kuvernementissa, josta se levisi muihinkin, mutta etupäässä eteläisiin kuvernementteihin. Vuosisadan lopulla hallitus alkoi vainota duhoboreja. V. 1801 eräs Lopuhin lähetettiin heitä tarkastamaan ja antoi heistä edullisen kuvauksen, jonka johdosta hallitus käski kaikkien lahkokunnan jäsenten siirtyä Taurian kuvernementtiin Molotšnaja-joen rannoille. Siellä he vaurastuivat taloudellisesti. Mutta 1819 hallitus alkoi heitä vainota ja 1837 heidän käskettiin siirtyä Taka-Kaukasoon. V. 1900 osa heistä siirtyi Kanadaan. D:ien opin mukaan aistillinen osa Jumalaa asuu luonnossa ja henkinen ihmisen sielussa, joka on ollut olemassa jo ennen maailman luomista. Perisyntiä ja ruumiillista ylösnousemusta he eivät tunnusta. Kristus oli ihminen, jossa erittäin korkeassa määrässä ilmeni jumalallinen järki. Kirkko ei ole ulkonainen laitos, vaan ilman kansallista ja uskonnollista erotusta kaikkien niiden yhteys, joissa on sisällinen, jumalallinen valo. Kaikki ihmiset ovat tasa-arvoiset. Maallinen esivalta ei ole heitä varten. D:t eivät vakaumukseltaan voi olla sotapalveluksessa eivätkä vannoa. [Novitskij, „Duhoborit" (ven. 1882); Stadling, „De religiösa rörelserna i Ryssland" (1891).]
J. J. M.

Duilius *[-ī'li-]*, Gaius, roomal. sotapäällikkö, sai konsulina 260 e. Kr. ensimäisen merivoiton karthagolaisten laivastosta Mylæn luona Sisilian pohjoisrannikolla. D:n voiton muistoksi pystytettiin Rooman Forumille valloitettujen laivojen kokkapuilla koristettu pylväs *(Columna rostrata)* kunniakirjoituksineen, josta keisariajan alussa tehty jäljennös osaksi on tallella Rooman Capitoliumin kokoelmissa. *K. J. H.*

Duim *[döim]* (holl.), oik. peukalo, hollautil. pituusmitta, = 1 sentimetri.

Duisburg *[döisburh]*, roomalaisaikuinen nimi Castrum Deutonis, sittemmin Dispargum l. Duispargum, kaupunki Preussissa, Reinin-maakunnassa, kanavan varrella, joka yhdistää Ruhrin Reiniin; 192,227 as. (1905). Sijaiten reiniläis-vestfaalilaisella teollisuusalueella, D:lla on suuri ja monipuolinen rauta-, kone-, puuvilla- ja kemiallinen teollisuus. Ruhrortin ja Mederichin kaussa on sillä yhteinen satama — Saksan suurin sisämaasatama, jossa v. 1905 kävi 40,000, yhteensä 14 milj. tonnin kantoista alusta. Kauppaa edistävät monet pankit. Useita opistoja ja kouluja. *E. E. K.*

Dujardin *[dyžardä']*, Karel (1622-78), holl. taidemaalari ja radeeraaja, Berchemin oppilas, näyttää saaneen vaikutelmia myöskin Potterilta. Enimmän aikansa hän eli Italiassa ja sieltä ovat häneu useimpien lämminväristen taulujensa aiheet. Italian kirjavaa kansanelämää hän kuvasi laatukuvissaan ja sen aurinkoista luontoa maisemissaau, joihin hän elolliskuviksi sovitti hevosia, aaseja ja nautakarjaa. Sitäpaitsi D. oli etevä muotokuvamaalari ja radeeraaja. *F. L.*

Dukaatti (it. *ducā'to*), kultaraha, jonka dogi Johannes Dandolo ensimäisenä leimautti Venetsiassa 1284. Sen etupuolelle oli kuvattuna P. Markus, joka ojensi polvistuvalle dogille lippua. Rahan takapuolella oli seisovan Vapahtajan kuva ynnä lat. reunakirjoitus: SIT. T. XRE. DAT. Q. TV. REGIS. ISTE. DVCAT (= *sit tibi, Christe, datus, qvčm tu regis, iste ducatus* s. o. Tämä herttuakunta, jota sinä hallitset, olkoou sinulle, Kristus, pyhitetty.) Kirjoituksen viimeisestä sanasta sai raha nimensä *ducatus, ducato*, dukaatti. Sitä nimitettiin myös *zecchino* Venetsiassa olevan, la Zecca nimisen talon mukaan, jossa rahapaja sijaitsi. Tämä kultaraha, jonka paino oli noin $^1/_4$ luotia ja pitoisuus 23 karaattia 6-8 graania, levisi ennen pitkää Italiasta muihinkin Euroopan maihin. Yleisimmäksi tuli hollantilainen dukaatti, jonka tyyppi pysyi käytännössä senkin jälkeeu kun Alankomaiden tasavalta 1795 oli lakannut olemasta. Ruotsissa leimattiin ensimäiset dukaatit 1654. Jo aikaisemmin oli näitä rahoja lyöty ruotsalaisella leimalla useassa Saksan kaupungissa, niinkuin Augsburgissa (1632-34), Elbingissä (1628, 30-32), Erfurtissa (1631-34), Nürnbergissä (1631, 32, 34), Stettinissä (1632, 41, 42, 46, 53) y. m. Viimeinen maa, jossa dukaatteja on lyöty uusimpaan aikaan saakka, on Itävalta. *Ar. H.*

Hollant. dukaatti v:lta 1776. (Yliopiston oma.)

Venetsial. dukaatti, Dogi Francesco Loredani'n leimauttama. (Yliopiston oma.)

Kustaa Aadolfin kunniaksi 1634 Saksassa leimattu dukaatti. (Yliopiston oma.)

Dukas, bysant. historioitsija (15:nnellä vuosis. j. Kr.); kuului ylhäiseen sukuun, jonka muutamat jäsenet olivat olleet Itä-Rooman valtakunnan keisareja; kirjoitti tämän valtakunnan historian v:sta 1341 v:een 1462, jolloin turkkilaiset valloittivat Lesboksen. Teos on tarkka ja luotettava. *O. E. T.*

Dukas *[dykä']*, Paul (s. 1865), ransk. orkesteri- ja pianosäveltäjä, Dubois'n oppilas; toimii myös arvostelijana. *I. K.*

Dulce et decorum est pro patria mori (lat., Horatiuksen „Runoelmat" 3:s kirja 2_{13}), „suloinen ja kunniakas on kuolema isänmaan edestä".

Dulcian ks. Dolcian.

Dulcigno *[dultši'njo]*, turk. Olgun, serb. Uljčin, kaupunki eteläisessä Montenegrossa Adrian-meren rannalla; 5,005 as. (1896). Satama; öljy- ja metsäntuotteiden kauppaa. V. 1880 Turkki luovutti D:n Montenegrolle, joka sen 1878 oli valloittanut. *E. E. K.*

Dulcinea, Don Quijoten (ks. t.) lemmitty.

Dulk, Albert Friedrich Benno (1819-84), saks. tutkimusmatkustaja ja kirjailija. D:n näytelmät kuuluvat etupäässä n. s. „voimanerolliseen" suuntaan, jonka luonteenomaisuuksia ovat huomiotaherättävät aiheet ja henkevät käänteet. Tämän suunnan draamoista ovat mainittavia „Orla" (1844), „Simson" (1859), „Jesus der Christ" (1865). D:n muista draamoista mainittakoon „Lea" (1874) ja „Willa" (1875). D:n proosateos „Der Tod des Bewusstseins" (1863) esittää hänen käsitystään ihmiskunnasta. D. on sitäpaitsi kirjoittanut joukon teoksia, kuten esim. „Der Irrgang des Lebens Jesu" (1884-85), jotka leppymättömästi vastustavat kristillistä maailmaukatsomusta. Hänen jälkeenjättämistään papereista on julkaistu „Gedichte" (1887). E. Ziel on toimittanut painosta hänen kootut draamansa. (1893, 3 nid.). *J. H-l.*

Dulong *[dylõ']*, Pierre Louis (1785-1838), ransk. kemisti ja fyysikko, toimi ensin lääkärinä, sitten fysiikan ja kemian opettajana useissa tieteellisissä laitoksissa Pariisissa sekä lopuksi professorina École polytechniquessä. Yhdessä A. Th. Petit'n kanssa D. teki (1819) sen tärkeän huomion, että useimmilla alkuaineilla on melkein sama atomilämpö (Dulongin ja Petit'n laki). D. keksi (1811) helposti räjähtävän kloorityрpen, jolla kokeillessa hän menetti toisen silmänsä. D:n muut tutkimukset koskevat etupäässä lämpötilan vaikutusta kappalten tilavuuteen, paineen vaikutusta kaasuihin, kyllästetyn vesihöyryn jäntevyyttä, kaasujen valontaittamiskykyä sekä lämmön syntymistä aineitten palaessa. *W. B.*

Dulongin ja Petit'n laki ks. Dulong ja Atomiteoria.

Dulsiini l. sukroli, valkoista kylmään veteen vaikeasti liukenevaa ainetta. D. on noin 200 kertaa sokeria makeampaa, josta syystä sitä on käytetty samoin kuin sakariinia pienissä

määrin sokerin asemesta varsinkin sokeritautia sairastavien ravinnossa. Kemialliselta kokoumukseltaan d. on f e n e t o l i k a r b a m i d i a.
W. B.

Duluth *[djulū'þ]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Minnesotan valtiossa. Yläjärven läntisimmässä perukassa, mainiolta asemaltaan Chicagoon verrattava. Hyvä satama. Useita ratoja haaraantuu D:sta. V. 1860 oli siinä 75 asukasta, v. 1904 jo 62,547. Rauta-, kupari- ja kivihiilirikkaat seudut Yläjärven länsirannikolla kuljettavat suureksi osaksi tuotteensa D:n kautta. V. 1899 laivattiin sen kuudentoista suuren viljaelevaattorin kautta 30 milj. hl vehnää — siis huomattavasti enemmän kuin Chicagossa. Suuri on myöskin puutavarain vienti. D:n teollisuus (v. 1900 433 laitosta) käsittää etupäässä saha- ja koneteollisuutta. — Liikkuvata suomalaista väestöä on D:ssä ollut jo neljäkymmentä vuotta (nyk. n. 1,000). Raittiusseura „Toivon tähti" on parikymmentä vuotta työskennellyt. Vuonna 1899 rakennettiin sille oma talo, jonka yläkerrassa on kirkko. *E. E. K.*

Duma, vähäven. kansanomainen, vapaata runomittaa oleva kertomaruno. Niitä esittävät „kobzarit", kuljeskelevat sokeat laulajat „kobza" tai „baudura" nimisen soittokoneen säestyksellä. Dumain aiheet ovat enimmäkseen historiallisia ja ne kuvailevat usein runollisen sattuvasti ja vapauden tunnetta uhkuen kasakkain taistelua joko tatareja tai puolalaisia vastaan. Dumakokoelmista huomattavimpia ovat Maksimovitšin, Metlinskijn, Kostomarovin, Antonovitšin ja Dragomanovin. Puolalaisessa kirjallisuudessa mainitaan vähävenäläisiä dumia jo 1500-luvun alkupuolella. *J. J. M.*

Dumas *[dymā']*. 1. A l e x a n d r e D. vanhempi (1802-70), ransk. kirjailija, mulatin poika,

A. Dumas vanhempi.

täydensi puutteellista kasvatustaan lueskelemalla Orléans'in herttuan kirjastonhoitajana, joksi hänet oli auttanut „Henry quatre et sa cour" (1829) näytelmän teatterimenestys. D:n kirjallishistoriallisesti tärkein draama on „Antony" (1831), joka näytti tuoneen esiin jotain luonteenomaista koko ajanhengestä ja suunnasta, päättäen sen herättämästä suosionmyrskystä. Elämästä otettuine aiheineen se oli samalla uudenaikaisen näytelmän tienvalmistaja. D:n ens. draamallisen tuotantokauden muita mainittavia näytelmiä ovat „Stockholm, Fontainebleau et Rome" (1830), „Charles VII chez ses grands vassaux" (1831), „Kean ou désordre et génie" (1835). D:n näytelmille on ominaista tavaton keksimiskyky, taitava juonen ohjaus, draamattisen vilkas toiminta ja tyhjentymätön mielikuvitus. Tyydyttääkseen suunnatonta kunnian- ja rahanhimoansa hänellä oli ylen runsaan tuotantonsa ylläpitämiseksi monta avustajaa, jopa muutamat vallan toisten tekijäin kirjoittamat näytelmät ilmestyivät hänen tekijänimellään (esim. Gaillardet'n „La tour de Nesle"). D:n näytelmien suuret viat, kuten pintapuolisuus ja ajatuksen onttous ja aistillisuutta kiihottavat effektit, kasvoivat ylellisen tuotannon ohella. D:n muista näytelmistä mainittakoon vielä „Catherine Howard" (1834), „Don Juan de Marana" (1836) ja huvinäytelmät „Mademoiselle de Belle-Isle" (1839), „Le mariage sous Louis XV" (1841) ja „Les demoiselles de St.-Cyr" (1843), kaksi viimemainittua yhä vielä ranskal. teatterin ohjelmistossa. D. teki laajoja matkoja Euroopan eri maissa, Pohjois-Afrikassa ja Vähässä-Aasiassa ja kokosi vaikutelmansa matkakertomuksiin. Lehdenlaitaromaanien tultua muotiin D., jonka ruhtinaalliset elintavat nielivät suunnattomia summia, suistui tehdasmaiseen romaaninkirjoittamiseen. Tässäkin hänellä oli monta avustajaa. Näistä runsaslukuisista romaaneista mainittakoon „Le comte de Monte-Cristo" (1844-45), „Les trois mousquetaires" (1844), „Vicomte de Bragelonne" (1847), „La dame Monsoreau" (1846). Taiteellisesti ja siveellisesti nämä romaanit eivät ole arvokkaita, niiden saavuttaman suuren suosion selittää niiden jännittäväisyys. D. on sitäpaitsi kirjoittanut useita teoksia, jotka ovat historian ja romaanin rajalla, kuten „Jeanne d'Arc" (1842), „Louis XIV et son siécle" (1847) y. m. Hänen näytelmänsä „Théâtre complet" (yli 60 kappaletta) ilmestyivät 1874 (15 nid.). [Fitzgerald, „Life and adventures of Alexandre D." (1873); Blaze, de Byry, „A. D., sa vie, son temps, son œuvre" (1885); Parigot, „A. D. Pére" (1901); Lecomte, „A. D., sa vie intime, ses œuvres" (1903).]

2. A l e x a n d r e D. n u o r e m p i (1824-95), ransk. romaanin- ja näytelmänkirjoittaja, edellisen ulkopuolella aviota syntynyt poika, julkaisi jo 17-vuotiaana runokokoelman „Péché de jeunesse". Hän seurasi isäänsä tämän Espanjan- ja Afrikanmatkalle ja julkaisi palattuaan eriskummaisen kuusiosaisen romaanin „Histoire de quatre femmes et d'un perroquet" (1847), joka herätti suuren yleisön uteliaisuuden. Tätä seurasi joukko muita, kuten „Le roman d'une femme" (1848), „Césarine" (1848), „La dame aux camélias" (1848; D:n ensimäinen suuri menestys); „Tristan le Roux" (1850), „Diane de Lys" (1851), „La boite d'argent" (1855), „Vie à vingt ans" (1856) y. m., kuvia Pariisin elämästä, johon hän oman isänsä opastamana oli hyvin tutustunut. Näistä on mieltäkiinnittävin „La dame aux camélias", joka on luonnon mukainen, vain hyvin lievästi ihannoitu pariisilaisen kurtisaanin Marie Duplessis'n elämäntarina. Itse aihe: syvän rakkauden kohottama kurtisaani, ei ollut uusi, mutta käsittely oli omintakeinen, ja se herätti sekä suurta myötätuntoisuutta, että suurta vastustusta. D:n dramatiseeramana „Kamelia-nainen" esitettiin 1852, herättäen suurta

A. Dumas nuorempi.

huomiota ja viitaten tekijälleen tien kirjalliseen suuruuteen. Naisen asemaa avioliitossa ja sukupuolten siveellisiä kysymyksiä D. sittemmin etupäässä ja mitä monipuolisimmin näytelmissään käsitteli, niistä mainittakoon: „Le demimonde" (1855), „Le fils naturel" (1858), „Le père prodigue" (1859), „L'ami des femmes" (1864), „Les idées de Madame Aubray" (1867), „Une visite de noces" ja „La princesse Georges" (molemmat 1871), „La femme de Claude" (1873), „L'étrangère" (1877), „La princesse de Bagdad" (1881), „Denise" (1885), „Francillon" (1887). Keskeneräiseksi jäi näytelmä „La route de Thèbes", jonka määränä oli vastustaa Ibseniä. D. esitti vielä mielipiteitään naisen oikeuksista ja velvollisuuksista etevässä romaanissa „L'affaire Clémenceau" (1864) sekä useissa lentokirjasissa, kuten „Lettres sur les choses du jour", „Reeherches de la paternité", „L'homme-femme", „Tue-la!", „Les femmes qui tuent et les femmes qui votent". Uudenaikaisen näytelmäntekniikkaan nähden D:lla on huomattava merkitys. V. 1875 hänet valittiin Akatemian jäseneksi. [Potvin, „De la corruption littéraire en France" (1873); Laeour, „Trois théâtres" (1880); J. Claretie, „A. D. fils" (1883); A. Filon, „De Dumas à Rostand" (1898).]
J. H-l.

Dumas *[dymā']*, Jean Baptiste (1800-84), kuuluisa ransk. kemisti, Sorbonnen yliopiston professori. Suuri merkitys on ollut D:n tutkimuksilla ja mielipiteillä n. s. substitutsionista orgaanisessa kemiassa, koska osaksi niiden kautta silloinen käsitys kemiallisten aineitten kokoumuksesta muuttui. Paitsi useita orgaanisen kemian alaa käsitteleviä tutkimuksia, on mainittava D:n menetelmä kaasutiheyden ja orgaanisten aineiden typenpitoisuuden määräämiseksi.
W. B.

Dumas *[dymā']*, Mathieu (1753-1837), ransk. kenraali ja sotahistorioitsija, oli mukana Pohjois-Ameriikan vapautussodassa, järjesti 1789 vallankumouksen alkaessa Lafayetten kanssa Pariisin kansalliskaartin; oli jäsenenä lakiasäätävässä kokouksessa ja vanhojen neuvoskunnassa kuuluen maltillisten ryhmään; pakeni vallankumouksen aikana kaksi kertaa Ranskasta. Napoleon Bonaparte kutsui hänet takaisin (1800) ja käytti häutä tärkeissä sotilastoimissa; m. m. hän oli Napolin kuninkaan Joosepin sotaministerinä. Bourbonien hallitessa D. valittiin 1827 edustajakamariin, jossa liittyi vastustuspuolueeseen; otti tehokkaasti osaa heinäkuun vallankumoukseen ja järjesti jälleen Pariisin kansalliskaartin; tuli 1831 pääriksi. Julkaissut m. m. „Précis des événements militaires, ou essai historique sur les campagues de 1799 à 1814" (1816-26). Hänen muistelmansa „Souvenirs" ilmestyivät 1839.

Dum-dum-kuulat ovat saaneet nimensä erään paikkakunnan nimestä, joka on lähellä Kalkutan kaupunkia, Intiassa. Lyijykuulan suipossa päässä on ontelo. Sattuessaan johonkin kovaan esineeseen, esim. ihmisen luuhun, tällainen kuula leviää sädesienen muotoiseksi tehden pahan murto- ja silpomahaavan. D.-d.-kuulia valmistettiin monta miljoonaa Englannin sotaväelle buurieu kukistamista varten, mutta kun Englannin kansa, saatuaan siitä kuulla, paheksi moista julmuutta, niin kuulat jäivät käyttämättä tässä sodassa. Sen sijaan englantilaiset sotamiehet usein käyttivät semmoista keinoa, että kuulan suippoon päähän leikkasivat ristinmuotoisen syvennyksen, josta kuula sai melkein samanlaisen särkymiskyvyn.
M. v. H.

Duméril *[dymeri'l]*, André Marie Constant (1774-1860), ransk. eläintieteilijä, anatomian ja fysiikan professori „Ecole de médecine" opistossa 1800, „Jardin des plantes"in prof. 1825. Teoksia: „Zoologie analytique" (1806), „Traité élémentaire d'histoire naturelle" (1830), „Ichtyologie analytique" (1856), „Erpétologie générale (9 nid. 1835-50, ensimäinen laaja system. esitys kaikista tunnetuista matelijoista), „Entomologie analytique" (1860). *(J. A. W.)*

Dumont *[dymō']*, Alberto Santos (s. 1873), brasilialainen, ohjattavien ilmalaivojen ja leijojen rakentaja. D. käytti ensimäisenä keveitä ja voimakkaita räjähdysmoottoreja kuljettamaan ilmalaivaa. Vv. 1898-1908 D. rakennutti kaikkiaan 20 lentokonetta, joista 13 ilmapalloa ja 7 leijaa. D. on viime vuosina voittanut oivallisilla lentokoneillaan monet palkinnot. Siten esim. 1902 125,000 mk:n suuruisen Deutsch-palkinnon ja 1906 ranskalaisen ilmalaivaklubin palkinnon siitä syystä, että oli ensimäinen moottorileijalla lentäjä. *(R. J-a.)*

Dumont d'Urville *[dymō' dyrvi'l]*, Jules Sébastien César (1790-1842), ransk. tutkimusmatkailija ja amiraali. D. otti 1822-25 osaa Duperrey'n purjehdukseen maapallon ympäri, lähti 1825 uelivuotiselle retkelle Austraalian saaristoon tehden arvokkaita tutkimuksia ja mittauksia monella saariryhmällä. Vv. 1837-40 hän uudelleen oli tutkimassa Etelämeren saaristoa. Varsinaisena päämääränä oli nyt Eteläisen napameren tutkiminen. Siinä työssä D. onkin saavuttanut paikan J. Cl. Rossin ja Ch. Wilkesin rinnalla. V. 1838 D. purjehti Etelä-Ameriikan kohdalta eteläänpäin, löytäen Louis-Philippen maau ja Joinville-saaren, sekä samalla matkalla kaksi vuotta myöhemmin Adélie- ja Clarie-maat. *E. E. K.*

Dumouriez *[dymuriē']*, Charles Francois (1739-1823), ransk. kenraali, osoitti urhoollisuutta seitsenvuotisessa sodassa (1756-63) sekä Korsikan valloituksessa (1768-69). V. 1770 hänet lähetettiin Puolaan Barin konfederatsioniin liittyneille avuksi venäläisiä vastaan; 1773 Ludvik XV valtuutti hänet lähtemään Kustaa III:n avuksi, jota Venäjä ja Preussi silloin uhkailivat; mutta ulkoasiainministerin Aiguillon'in käskystä hän vangittiin Hampurissa, ja pidettiin sen jälkeen Bastiljin ja Caen'in linnoissa, kunnes Ludvik XVI vapautti hänet 1774. Ollen seikkailuhaluinen ja kunnianhimoinen D. otti tehokkaasti osaa vallankumouksen tapahtumiin, liittyen girondistipuolueeseen. V. 1792 hän pääsi ulkoasiain ministeriksi ja vaati kiihkeästi sodan julistamista Preussia ja Itävaltaa vastaan. Samana vuonna hän kuitenkin erosi ministerintoimesta ja otti armeian ylipäällikkyyden Lafayetten jälkeen. Hän pakoitti Preussin joukot peräytymään rajan taakse Valmyn taistelun jälkeen, voitti sitten Itävallan joukot Jemappes'in luona (1792), jonka kautta Belgia joutui Ranskan valtaan, mutta kärsi seuraavana vuonna Neerwindenin luona tappion. Kansalliskonventti alkoi nyt epäillä häntä, jonka

vuoksi hän rupesi keskustelulhin Itävallan ylipäällikön kanssa sekä vangitutti ja jätti hänelle sotaministerin sekä 4 konventin lähettämää asiamiestä, jotka olivat saapuneet haastamaan häntä vastaamaan toimistaan. Hän pakeni sen jälkeen itävaltalaisten pääkortteeriin, ja oleskeli loppuikänsä etupäässä Englannissa. D. kirjoitti m. m. muistiinpanoja „Mémoires du général Dumouriez" (2 osaa, 1794). [Boguslavski, „Das Leben des Generals D.", Monchanin, „Dumouriez".]
K. O. L.

Dumpalmu ks. Hyphæne.

Dumping *[dampiŋ]* (engl. *dump* = viskata jonnekin), *kauppas.*, tavaran myynti ulkomaisilla markkinoilla huokeampaan hintaan kuin kotimaassa. Joskus d.-hinnat saattavat laskea tuotantokustannuksia alemmiksi. D. on seurauksena siitä että suurteollisuus pyrkii laajentamaan tuotantonsa suurimpaan mahdolliseen määrään saadaksensa tuotantokustannukset alenemaau mahdollisimman pieniksi. Sitä käyttävät varsinkin suuret (ameriikkalaiset) trustit ja (saksalaiset) kartellit. Monasti ne turvautuvat siihen päästäksensä liikatuotantonsa seurauksista — omassa maassa ei alenneta hintoja, koska siten „demoraliseerattaisiin" (hävitettäisiin) kotimaiset markkiuat. Useasti on d:n tarkoituksena huokeilla hinnoilla valloittaa jonkun vieraan maan markkinat ja sittenkuin menekkimaan oma teollisuus on tuhottu, jälleen korottaa hinnat. Tämmöinen perästäpäin seuraava hintain korotus ei kuitenkaan ole aina välttämätön. Jos tuotantomaassa on niin korkeat tullit tai jos kuljetuskustannukset ovat niin suuret ettei muualle vietyjä tavaroita voida tuoda takaisin, saattaa trusti pitää hinnat omassa maassa tuntuvasti korkeampina kuin ulkomailla ja kuitenkin saada voittoa koko tuotantoa silmälläpitäen, koska tuotannon laajentaminen tavallisesti suunnattomasti aleutaa tuotantokustannukset. *J. F.*

Duna (unk.) ks. Tonava.

Duna-Földvár *[-vār]*, iso kauppala Tolnan komitaatissa Unkarissa, Tonavan oik. rannalla, 12,117 as. (1900). Asukkaat harjoittavat maanviljelystä (viljaa, hedelmiä, viiniä), kalastusta, saviteollisuutta ja puutavaraliikettä. D.-F. on Budapestin yliopiston tiluksia.

Dunajec *[-a'jets]* l. Donajec, Veikselin lisäjoki oikealta. Lähteet Galitsiassa, Tatralla. Pituus 250 km. *E. E. K.*

Dunant *[dynā']*, Henri (s. 1828), sveits. kirjailija ja kuuluisa filantrooppi, jonka teos „Un souvenir de Solferino" (1862) aiheutti „Punaisen ristin" perustamisen ja Genèven konventsionin 1864. Samanhenkinen on myös D:n teos „Fraternité et charité internationales en temps de guerre". Hänen muita teoksiaan ovat „L'esclavage chez les musulmans et aux États-Unis de l'Amérique" (1863), „La Rénovation de l'Orient" (1865). Yhdessä Frédéric Passyn kanssa D. sai 1901 Nobelin rauhanpalkinnon. [R. Müller, „Entstehungsgeschichte des Roten Kreuzes" (1897); Hottinger, „Henri Dunant" (1897).]

Dunántúl *[-āntūl]* nimellä unkarilainen tarkoittaa koko sitä Länsi-Unkarin osaa, joka on Tonavan länsipuolella („Tonavan tuolla puolen") Tonava ja Draava jokien välissä.

Dunbar *[danbā']*, kaupunki Kaakkois-Skotlannissa Pohjanmeren rannalla, 3,581 as. (1901). Satama- ja kylpypaikka. Sillinkalastusta ja perunanvientiä harjoitetaan. D:n luona Edvard I voitti John Balioliu 1296, ja 1650 Cromwell sai voiton Leslieu johtamista skotlantilaisista.
E. E. K.

Dunbar *[danbā']*, William (s. n. 1460, k. n. 1520), etevä skotl. runoilija, fransiskaanimunkki. Jaakko IV:n 1488 noustua valtaistuimelle D. näyttää runoillaan kääntäneen hallitsijan ja hovin huomion puoleensa. D:n tärkeimpiä valtiollisia tehtäviä oli hänen matkansa Lontooseen (1501) solmimaan Jaakko IV:n ja prinsessa Margaretan kihlausta. Nuoren morsiamen tuliaisiksi Skotlantiin 1503 D. kirjoitti kauniin runonsa „The thrissill and the rois", joka osoittaa Chaucerin vaikutusta ja joka tuotti hänelle hovirunoilijan arvon. D:n ensimäinen kehityskausi — kuninkaan kihlaukseen asti — on voittopuolisesti satiirillinen; hän ivaa etupäässä fransiskaanimunkkeja ja naisia. Toisella kehityskaudella — kuninkaau kuolemaan saakka — satiiri väistyy syrjempään, ja nyt hän ylistää kaunista sukupuolta. Tältä ajalta on m. m. vertauskuvallinen runo „The goldin terge". Hyvin kuuluisaksi tuli D:n omituinen runoelma „The dance of the sevin deily synnis". D:n viimeisen jakson alkaa runo uuorelle leskikuningattarelle. Tähän liittyy hengellisiä runoja. Yleisiä mietteitä maailman katoavaisuudesta ja kaiken mitättömyydestä sisältävät D:n viimeiset runot. Kieltämättä D. on huomattavin Skotlannin vanhemmista runoilijoista. D:n teokset julkaisi David Laining (1834), liittäen niihin selityksiä ja elämäkerran. Uudemman painoksen julkaisi Paterson (1863). [Kaufmann, „Traité de la langue du poète écossais W. Dunbar" (1873); Schiffer, „William Dunbar" (1884).] *J. H-l.*

Duncan *[dankən]*, Henry (1774-1846), skotl. pappi ja säästöpankin perustaja, tuli 1798 papiksi Ruthwellin kuntaan; perusti 1810 sinne säästöpankin, joka tuli olemaan mallina lukuisille muille ja josta säästöpankkien suurenmoinen kehitys oikeastaan sai alkunsa. Kokemuksensa ja mielipiteensä tästä asiasta hän on esittänyt m. m. kirjoituksessaan „Essay on the nature and advantages of Parish Banks" (1815); sai 1819 aikaan erityisen lain Skotlannin säästöpankeista.

Duncan *[dankən]*, Isadora (s. n. 1880?), kuuluisa amer. tanssijatar, joka on tutkinut muinaiskreikkalaista koreografillista taidetta ja sille perustanut tanssiplastiikkansa. Esiintynyt m. m. Helsingissä.

Isadora Duncan.

Dunciad *[dansiəd]* (engl., < *dunce* = hölmö), eräs Popen satiirillinen runoelma, joka ivaa ajan huonoja runoilijoita; samoin eräs Palisot'n kirjoittama pilkkaruno, missä vitsotaan ranskal. ensyklopedisteja ja filosofeja. Sittemmin D. on saanut yleeusä satiirillisen runon merkityksen.

Duncker. 1. Joakim Sakari D. (1774-

1809), soturi, vanhaa savolaista sotilassukua, synt. Ristiinan pitäjän Kosoniemessä, pantiin 5-vuotisena Savon jääkärirykmentin kirjoihin, nimitettiin 15-vuotiaana vänrikiksi, ja tuli jo Pirttimäen taistelussa 1790 huomatuksi huiman rohkeutensa takia. 1808 v:n sodan syttyessä D. oli kapteenina Savon jääkäreissä ja osoitti nyt lukuisissa taisteluissa sankarillisuutta: kohta sodan alussa Jynkän luona, sitten Pulkkilassa, Paukarlahdella ja 27 p. lokak. „Virran sillan" luona, jossa D. ja Malm kuuluisalla rynnäköllään torjuivat sillan yli jo tunkeutuneet venäläiset takaisin ja voitto siten saavutettiin. Everstiluutnantiksi korotettuna D. kaatui 5 p. heinäk. 1809 Hörneforsin taistelussa, missä, loukkaantuneena eräästä Sandelsin kysymyksestä, kieltäytyi peräytymästä ja sai surmansa vihollisen luodista. Tarkka, jopa arkakin velvollisuudentunto oli D:n luonteen pääpiirteenä, ja siitä hänen kuolemansakin oli todistuksena. [F. Cygnæus, „Bilder ur förgångna tiders lif. I. Joachim Zachris Duncker och hans omgifning".]

2. Daniel Joakim Edvard D. (1835-94), valtiopäivämies, edellisen pojanpoika, oli tunnettu taitavana maanviljelijänä (hän oli perinyt Kinttulan tilan Artjärvellä) ja hevoshoidon harrastajana. Oli johtomiehenä ja puheenjohtajana useassa maanviljelysseurassa sekä jäsenenä monessa hallituksen asettamassá komiteassa (esim. metsälakia, maanmittauslaitoksen parannusta varten). Valtiopäivillä 1872-94 hän oli huomattuna edustajana talonpoikaissäädyssä, lukeutuen liberaaliseen puolueeseen, ja oli viisi kertaa (1877-91) säädyn varapuhemiehenä.

3. Elis Gabriel D. (1844-76), laulaja, edellisen veli, tuli 1874, harjoitettuansa lauluopinnoita Pietarissa ja Milanossa, suomalaisen oopperan jäseneksi. Mutta jo kahden vuoden kuluttua äkkinäinen tauti teki lopun D:n toiveita herättäneestä urasta. *K. G.*

Duncker, Maximilian Wolfgang (1811-86), saks. historioitsija, tuli 1842 ylim. professoriksi Hallen yliopistoou. 1848-52 hän esiintyi vapaamielisenä kansanedustajana Frankfurtin kansalliskokouksessa sekä Preussin eduskunnassa. 1857 nimitettiin D. Tübingenin yliopiston professoriksi, mutta kutsuttiin 1859 Berliiniin salahallitusneuvokseksi valtioministeriöön, ja oli vv. 1861-66 kruununprinssin esittelijänä valtioasioissa; oli 1867-74 Preussin valtioarkistonhoitajana ja tuli 1884 Brandenburgin historiografiksi. — D:n tärkeimmät teokset: „Origines germanicæ" (1840), „Geschichte des Alterthums" (4 osaa 1852-57) ja „Aus der Zeit Friedrich des Grossen und Friedrich Wilhelms III" (1876). („Allg. deutsche Biogr.", 84 nid.). *K. O. L.*

D'Uncker, Karl Henning Lützow (1828-66), norj.-ruots. taidemaalari, palveli ensin sotaväessä, mutta lähti — ensimäisenä ruots. taiteilijoista — 1850 Düsseldorfiin. Aloiteltuaan ensin yksinkertaisilla laatukuvilla hän sittemmin, tultuaan tutuksi saksalaisen maalaajan B. Vautier'n kanssa, alkoi yhä enemmän panna painoa kuvaamiensa henkilöiden luonteen ja ilmeiden tarkkaan ja sattuvaan esitykseen. Hän katseli elämää ja ihmisiä hyvänsävyisen, myötätuntoisen ja hiukan melankolisen humoristin silmillä, mutta hänen pilansa ei käynyt milloinkaan katkeraksi eikä purevaksi. Kaikenlaisten kulkurien, silmänkääntäjien, temppujentekijöiden ja hunningolle joutuneiden parista hän etsi tavattoman luonteenomaisct tyyppinsä sellaisiin tauluihin kuin „Sirkusseurue", „Panttikonttorissa", „Toisen luokan odotussalissa", „Kolmannen luokan odotussalissa", „Tullitarkastus rajalla" y. m. Hänen taulujensa aiheet ovat yksinomaan Saksasta, jossa hän asui koko taiteilijakautensa ja ulkomailla hän ne enimmäkseen möikin. *F. L.*

Dundee *[dandī']*, kaupunki Skotlannissa Pohjanmeren rannalla, Firth of Tayn varrella; 164,269 as. (1905). D:ssä on useita oppikouluja, teknillinen korkeakoulu y. m. Tayn yli vie 1882-87 rakennettu Tay-silta, jonka pituus on 3,171 m. Hyvä satama. D. on englantilaisen valaan-, turskan- ja sillinpyynnin pääpaikka. Harjoittaa kauppaa etupäässä Intian kanssa, josta se tuottaa raaka-aineensa juuttiteollisuuteensa, mikä on Englannin huomattavin; samoin laivarakennusta, kone-, pellava- ja marmelaatiteollisuutta. Skotlannin varhaisemmassa historiassa D:lla oli huomattava sija. V. 1651 valloitti sen kenraali Monk, joka ryöstätti D:n ja tapatti $^1/_6$ sen asukkaista. *E. E. K.*

Dundret l. Vasaratunturi, vuori Ruotsissa Norrbottenin läänissä, muutama kilometri Jällivaaran asemalta, 823 m korkea. Ruotsin matkailijayhdistyksen rakennuttama maja. Kesäyön aurinko näkyy tunturille $^5/_6$-$^{11}/_7$. *E. E. K.*

Dunedin *[danī'din]*, kaupunki Uuden-Seelannin etelä-saaren kaakkoisrannalla, perustettu 1848; 56,020 as. (1906). Hyvin rakeunettu. D:ssa on yliopisto, museo, kirjasto ja useita muita sivistyslaitoksia. — On katolisen ja anglikaanisen piispan istuin. Harjoittaa karjanhoidon tuotteisiin perustuvaa teollisuutta. Vilkas ulkomaankauppa. Läheisyydessä on rikkaita kultakaivoksia. *E. E. K.*

Dunér *[-ē'-]*, Nils Christofer (s. 1839), ruots. astronomi, 1862 observaattorina Lundin tähtitornissa, 1888 yliopiston professori ja Upsalan observatorin johtaja. Oli jäsenenä Ruotsin Huippuvuori-retkikunnissa 1861 ja 1869. „Astronomische Gesellschaft"in zoonihavaintoihin D. etevästi on ottanut osaa. Ensi sijassa hän on astrofyysikko. D:n tutkimuksista tältä alalta mainittakoon „Sur les étoiles à spectre de la troisième classe" (1885), joka tuotti tekijälleen Royal Societyn Rumford-mitalin, sekä „Recherches sur la rotation du soleil" (1891).

Dungaanit, turkkilais-tataarilainen kansa Džungariassa ja Luoteis-Kiinassa; arviolta pari miljoonaa. Muodostavat Džungarian ja Ili-laakson kaupungeissa pääväestön. Ovat omistaneet kiinalaisten kielen ja tavat — paitsi palmikkoa — mutta tunnustavat islamin oppia. Rakennukset ovat omituista kiinalaisen pagodin ja muhamettilais-itämaisen tyylin sekoitusta. D:ien ihonväri on valkeahko, tukka musta ja karkea, koko keskisuuri. — Taiping-kapinan aikana (1860) he nousivat hallitusta vastaan, tappoivat kaikki alueensa kiinalaiset, jotka eivät kääntyneet islamiin, ja hävittivät useita hallituksen sotajoukkoja, saattaen koko Pohjois-Kiinan vaaraan. V. 1877 kiinalaisten onnistui lopullisesti kuitenkin kukistaa lukumäärältään suuresti vähentyneitten d:ien vastustus. *E. E. K.*

Dungraffi ks. Väkivipu.

Duni *[-ū-]*, Egidio Romoaldo (1709-75),

it. oopperansäveltäjä, Duranten oppilas. Tutustui Parman hovissa ransk. oopperatyyliin ja siirtyi 1757 Pariisiin, jossa hän teoksillaan saavutti suurta menestystä ja melkoisesti vaikutti ransk. laulunäytelmän kehitykseen. *I. K.*

Dunkerque *[dœ̃kä'rk]*, saks. Dünkirchen, engl. Dunkirk, kaupunki Ranskassa, Nord departementissa, Pohjanmeren rannalla, ainoastaan 12 km Belgian rajalta; lujasti linnoitettu; 38,287 as. (1906); sillä on hyvin suuri meriliike. Merikaupunkina Ranskan neljäs. V. 1906 oli siinä käyneiden alusten — rannikkolaivat poisluettuina — tonnikantoisuus 4,546,673. Tavaranvaihto v. 1901 707 milj. mk. Tuo raaka-aineita koko Koillis- ja Pohjois-Ranskan tarpeiksi. D. on Ranskan suurin kalastuskaupunki. Se harjoittaa myös kaikenlaista teollisuutta. Useita oppikouluja ja kirkkoja. Lähistöllä paljon käytetty kylpypaikka. — D. on usein vaihtanut omistajaa, kuuluen milloin ranskalaisille, milloin saksalaisille, espanjalaisille tai englantilaisille, kunnes Ludvik XIV sen v. 1662 osti viimemainituilta, jonka jälkeen se on ollut ranskalaisten oma. *E. E. K.*

Dunkrafti ks. Väkivipu.

Dunloprengas *[danlop-]*, kuminen ilmarengas, jota yleiseen käytetään polkupyörissä ja kilpa-ajorattaissa. Sen keksi 1888 skotl. eläinlääkäri J. B. Dunlop. Renkaan muodostavat venyvä kumiletku, johon ilma puserretaan, sekä sitä

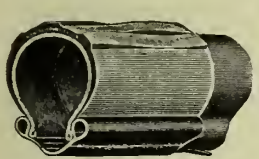

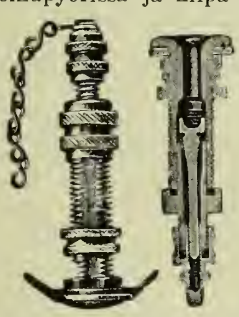

suojaava vankka päällys, joka tehdään toisiinsa vulkanisoimalla yhdistetyistä paksusta kautšukkikuoresta ja erittäin vastustusvoimaisesta kudoskerroksesta. Päällys kiinnitetään pyöränvanteeseen kuten kuva osoittaa. Letkuun puserretaan ilmaa ilmapumpun avulla dunlop-venttiilin kautta, kunnes päällys pingoittuu ja rengas saa tarpeellisen joustavuutensa. *-lskm-.*

Dunois *[dynuā']*, Jean (1402-68), Dunois'n ja Longuevillen kreivi, „Orleans'in bastardi", ransk. sotapäällikkö, Orleans'in herttuan Ludvikin, Ranskan Kaarle V:n toisen pojan äpäräpoika. Hän soti Kaarle VII:n aikana urhoollisesti englantilaisia vastaan ja puolusti Orleans'ia, kunnes Jeanne d'Arc sen vapautti, sekä sai ansioistaan m. m. Dunois'n ja sittemmin Longuevillen kreivikunnat. D. karkoitti sodan loppuaikoina englantilaiset melkein kokonaan Ranskasta. Ludvik XI:n aikana hän otti osaa vasallien muodostamaan „yhteishyvän liittoon" kuningasta vastaan, ja menetti kaikki arvonsa sekä tiluksensa, mutta sai ne takaisin Conflans'in sopimuksessa 1465. Hänen jälkeläisensä korotettiin Longuevillen herttuoiksi ja kuninkaallisiksi prinsseiksi. *G. R.*

Dunoyer *[dynuajé']*, Barthélemy Charles (1786-1862), ransk. taloustieteilijä, toimitti v:sta 1814 lähtien „Le Censeur" nimistä lehteä, jossa ajoi vapaamielisiä aatteita joutuen sen johdosta hallituksen vainon alaiseksi; tuli heinäkuun vallankumouksen jälkeen 1830 Somme-departementin prefektiksi, 1838 valtioneuvoston jäseneksi ja 1839 kuninkaallis. kirjaston hoitajaksi; vetäytyi Napoleonin vallankaappauksen jälkeen 1851 syrjään. Teoksia: „Esprit et méthode comparé de l'Angleterre et de la France dans les entreprises des travaux publics" (1840) ja varsinkin „De la liberté du travail" (1845), jossa hän esittää täydellisen vapaan kilpailun oppia. [Villey, „L'œuvre économique de Charles D."] *J. F.*

Duns Scotus, Johannes (1265-1308), skolastinen filosofi, syntynyt luultavasti Skotlannissa, opetti ensin Oxfordin yliopistossa, ja kirjoitti tällöin kuuluisan kommentaarin Petrus Lombarduksen Sententioihin („Opus Oxoniense"). Myöhemmin hän opetti Pariisissa ja viimeksi Kölnissä, jossa kuoli. D. kuului fransiskaanien veljeskuntaan ja tuli pian heidän etevimmäksi opetusisäkseen, jolle terävän väittelytaitonsa vuoksi annettiin kunnianimi „doctor subtilis".

Thomas Akvinolainen ja Duns Scotus olivat skolastiikan kukoistuskauden kaksi pääpylvästä. Molemmat omistivat keskiajan katolisen maailmankäsityksen, mutta olivat siitä huolimatta monessa kysymyksessä vastakkaisella kannalla. Thomas antoi filosofiassa tiedolle etusijan, jota vastoin D. antoi sen tahdolle („voluntas superior est intellectu"). Thomas liittyi pelastusopissaan lähemmin Augustinukseen, jota vastoin D. miltei kannatti pelagiolaisuutta. Sentähden D. kannatti myös ehdotonta tahdonvapautta. Thomas opetti, että Jumala on luonut maailman ikuisten järkiperusteiden mukaan, mutta D. katsoi, että kaikki riippuu Jumalan täydellisestä mielivallasta. Nämät y. m. riitakysymykset aiheuttivat loppumattomia väittelyitä heidän oppilaittensa kesken, joista toisia nimitettiin tomisteiksi, toisia skotisteiksi. Jälkimäiset ovat monessa suhteessa valmistelleet myöhemmän ajan vapaamielisiä katsantotapoja joutuen siten kirkon epäsuosioon. [R. Seeberg, „Die Theologie des Johannes Duns Scotus" (1900).] *E. K-a.*

Dunstan *[danstən]* (925-988), Pyhä, sai kasvatuksensa Glastonburyssa, jossa myöhemmin tuli apotiksi. V. 959 hänestä tuli Canterburyn arkkipiispa. D. oli ankara askeetti ja pani Englannin luostareissa toimeen useita uudistuksia. Englannin valtiolliseen elämään hän myös otti tehokkaasti osaa.

Dunstaple *[dansteipl]* l. Dunstable, John (n. 1370-1453), engl. kuorosäveltäjä, silloisen engl. sävellystaiteen kypsynein edustaja, alankomaalaisten Binchois'n ja Dufay'n suoranainen edeltäjä. *I. K.*

Dunsti ks. Varpushauli.

Duo ks. Duetto.

Duodecim (lat., = kaksitoista), lääkäriseura, jonka 12 nuorta lääketieteen kandidaattia perusti 18 p. marrask. 1881 siihen asti maassamme sekä lääketieteellisissä opinnoissa että lääketieteen ja lääkärintoiminnan aloilla syrjäytetyn ja milt'ei kokonansa viljelemättömän suomen kielen kehittämiseksi ja käytäntöön sekä oikeuksiinsa saattamiseksi. Tätä varten seura aluksi valmisti ja julkaisi suomenkielisen lääketieteelli-

sen sanaston ja „mallikokoelman Suomen lääkäreille" sekä sanastonsa vakiinnuttamiseksi suomensi ja omalla kustannuksellaan julkaisi muutamia lääketieteellisiä teoksia. Mikäli seuran jäsenluku kasvoi, sikäli laajeni myöskin sen ohjelma; seuran tarkoituksena on nykyisin 1889 vahvistettujen sääntöjen mukaan „työskenteleminen lääketieteen ja lääkärintoiminnan aloilla ja suomenkielen ja kirjallisuuden edistäminen samoilla aloilla". V:sta 1885 seura on julkaissut kuukausittain ilmestyvää lääketieteellistä aikakauskirjaa „Duodecim" sekä v:sta 1889 kansantajuista terveydenhoidollista kuukauslehteä „Terveydenhoitolehti", jota paitsi seuran kustannuksella on ilmestynyt useita pääasiallisesti kansantajuisia, mutta myöskin tieteellisiä kirjasia ja teoksia. Maamme ensimäinen keuhkotautisten parantola Takaharjulla on D:n aloitteesta perustettu. Seuran hallussa on useita lahjoitusrahastoja, kuten Relanderin lahjoitusrahasto (n. 35,000 mk), Äyräpään stipendirengas, Naisjäsenten stipendirahasto (10,000 mk), Valmarin rahasto (n. 12,000 mk), Oskari Värrin rahasto (10,000 mk) ja Sairashuonerahasto (n. 21,000 mk), y. m. Seuran puheenjohtajana sen 25 ensi toimintavuotena oli nykyinen hammaslääketieteen opettaja yliopistossa, professori Matti Äyräpää, seuran varsinainen perustaja. Jäsenluku oli 1908 327. *A. K-s.*

Duodeesima (< it. *duodecima* = kahdestoista), *mus.*, oktaavin kvintti; oktaavin jälkeen pohjasävelenä lähin yläsävel (esim. c— c^1—g^1). *I. K.*

Duodenum (< lat. *duo'decim* = kaksitoista), pohjukaissuoli. vrt. Suoli.

Duodesimaali (< lat. *duo'decim* = kaksitoista), lukua 12 koskeva, tai siihen perustuva. — Duodesimaali-järjestelmä, sellainen lukujärjestelmä, jossa kantalukuna on 12. Erään vanhan tiedonannon mukaan tällainen järjestelmä oli eräällä malediivilaisella kansanheimolla, mutta myöhempi tutkimus ei ole tätä tiedonantoa vahvistanut. Mutta sitävastoin tätä järjestelmää ovat käyttäneet monet kansat mittojen ja painojen jaossa, joskaan ei täydellisesti. Sen jälkiä on vielä eläinradan jako 12 merkkiin.

Duoli (< lat. *duo* = kaksi), *mus.*, kahtia jaettu sävelyksikkö, joka tämmöisessä muodossa tilapäisesti esiintyy säännöllisen 3-jakoisuutensa ohella. D. merkitään 2:n numerolla ja usein myös kaarella esim.

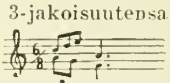

Suomenkielinen runous vaatii usein d:n käyttämistä, jos mieli saada laulun lausutus kielenmukaiseksi. *I. K.*

Duoviri ks. Duumviri.

Dupanloup *[dypālū']*, Félix Antoine Philibert (1802-78), ransk. piispa ja politikko, v:sta 1825 pappina Pariisissa, 1837-45 St. Nicolas'n seminaarin johtajana, tuli 1838 Pariisin arkkipiispan ylivikaariksi, 1841 hengellisen kaunopuheisuuden professoriksi Sorbonneen, missä hänen kuitenkin pian täytyi lopettaa toimintansa syystä että eräässä luennossaan oli ankarasti hyökännyt Voltairen kimppuun; Orléans'in piispa v:sta 1849. D. oli ponteva puhuja, etevä kirjailija ja monipuolisten harrastustensa tähden aikanaan huomatuimpia kirkonmiehiä Ranskassa. Kantansa puolesta hän näyttää alussa olleen vapaamielisyyteen kallistuva, mutta siirtyi vähitellen yhä enemmän oikealle. Hän oli paavin maallisen vallan ja papiston kaikkien vanhojen oikeuksien innokas kannattaja. Sitä omituisemmalta tuntui, että hän Vatikaanin kokouksessa 1869-70 vastusti paavin erehtymättömäksi julistamista. Erityisesti hän harrasti opetusasioita. Hän vaikutti paljon n. s. Falloux'n lain syntymiseen (1850), joka pitkiksi ajoiksi turvasi kirkon ja erityisesti jesuiittain vaikutusvallan opetustoimen alalla. 1870-71 sodan aikana hän monella tavalla osoitti isänmaallista mieltään, m. m. saarnaamalla ristiretkeä saksalaisia vastaan. V. 1871 hänet valittiin kansalliskokoukseen, jossa liittyi oikeistoon, ja 1875 senaattiin. Hän kannatti täydellisesti Mac Mahon'in ja de Broglien taantumuksellista politiikkaa perustaen oman sanomalehdenkin („La Défense") sitä tukemaan. *J. F.*

Dupin *[dypē']*, André Marie Jean Jaques (1783-1865), ransk. valtiomies ja oikeusoppinut, esiintyi restauratsionin aikana useiden vainottujen, m. m. Neyn, asianajajana, puolti heinäk. vallankumouksen jälkeen bourgeoisie'n vallan oikeutta. D. oli useat kerrat kansaneduskunnan jäsenenä ja presidenttinä (1832-40) sekä lakiasäätävän kansalliskokouksen presidenttinä (1849-52), jossa asemassaan jotenkin heikosti vastusti v:n 1851 valtiokaappausta. Orleans'in perheen tilusten konfiskatsionin johdosta hän luopui yliprokuraattorin virasta, mutta otti tämän toimen myöhemmin uudelleen vastaan. D. oli kyvykäs käytännöllinen lakimies. Akatemian jäsen v:sta 1831.

Dupleix *[dyplē']*, Joseph François (1697-1763), ransk. siirtomaapolitikko. Jouduttuaan jo nuorena Itä-Intiaan D. tuli 1742 Ranskan sikäläisten alusmaitten kenraalikuvernööriksi ja ryhtyi perustamaan Etu-Intiaan suurta ranskalaista siirtomaavaltaa. Itävallan perintösodan aikana hän valloitti englantilaisilta Madrasin, puolusti menestyksellä Pondicheryta ja oli vähällä karkoittaa englantilaiset kokonaan Itä-Dekanista, kun Aachenin rauha (1748) lopetti vihollisuudet. Tämän jälkeen hän yhä edelleen menestyksellä sekaantui Intian ruhtinasten keskinäisiin riitoihin, mutta ei saanut minkäänlaista kannatusta Ranskasta. V. 1754 hänet kutsuttiin takaisin kotimaahan, minkä jälkeen englantilaiset (Clive) ottivat haltuunsa D:n Ranskalle tavoittelemat alueet. Saamatta milloinkaan takaisin niitä suuria summia, jotka hän oli uhrannut Ranskan Itä-Intian kauppaseuran hyväksi, hän knoli köyhänä ja väärin arvosteltuna. Vasta jälkimaailma on antanut tunnustuksen hänen valtioviisaalle politiikallensa. [Hamont, „D. d'après sa correspondance inédite"; Bionne, „D."; Malleson, „D."]

Dupletti (< lat. *duplus* = kaksinkertainen), joskus dubletti, kaksoiskappale (eritt. kokoelmissa: kirjoja, asiakirjoja rahoja, kuparipiirroksia, kasveja y. m.). vrt. Dubletti.

Dupliikki (lat. *duplex* = kaksinkertainen), kirjallisessa oikeudenkäynnissä toinen vastaajan antama kirjoitus (väite), joka siis sisältää vastineen kantajan toiseen kirjelmään, n. s. repliikkiin. vrt. Repliikki.

Duplikaatti (lat. *duplex* = kaksinkertainen), kaksoiskappale, toinen kappale kahdesta samalla tavalla kuuluvasta asiakirjasta.

Duplikaattori (mlat. *duplicā'tor* < *duplex* =

kaksinkertainen), kone, jolla voidaan huomata ja osoittaa pieniä sähkömääriä. D. on yleensä epätarkka ja siitä syystä vähäisessä käytännössä; d:a voidaan tavallaan pitää n. s. influenssikoneiden alkuperäisimpänä muotona. *(R. J-a.)*

Duplisismi (< lat. *duplex* = kahdenkertainen, kaksinainen), se filosofinen mielipide, että kaikki olevainen on yhteydellinen tai samanlaatuinen, mutta sillä on kaksi eri puolta eli se ilmenee meille kahdella tavalla, nim. ulkonaisille aisteillemme ulottuvaisena eli aineellisena ja sisälliscsti tajunnassamme sielullisena. vrt. Monismi, Paralleeliteoria; vastakohtia ovat Dualismi, Materialismi, Spiritualismi. *A. Gr.*

Duployé *[dypluajē']*, Émile (s. 1833), ransk. pappi ja pikakirjoittaja, on keksinyt sen pikakirjoitusjärjestelmän, jota Ranskassa tätä nykyä enimmin käytetään ja joka sieltä on levinnyt muuallekin. Tämän järjestelmän, joka perustuu matemaattisiin viivoihin, D. julkaisi yhdessä veljensä Gustave D:n kanssa 1864 kirjassa „Sténographie Duployé".

Dupont de l'Étang *[dypõ də leta'ŋ]*, Pierre Antoine (1765-1840), kreivi, ransk. kenraali, runoilija, yleni 1797 divisioonakenraaliksi, lähetettiin 1808 taistelemaan Espanjan kapinallisia vastaan, pakotettiin sam. v. antautumaan Bailenissa, minkä vuoksi hänet Napoleonin käskystä vangittiin ja tuomittiin menettämään virkansa ja arvonsa. Ludvik XVIII nimitti hänet pääriksi ja sotaministeriksi, josta toimesta hän kuitenkin jo sam. v. luopui. Vv. 1815-30 melkein keskeymättä edustajakamarin jäsenenä; on kirjoittanut m. m. runoelman „L'art de la guerre" (1839) ja muistelmia.

Du Pont de Nemours *[dypõ' də nəmū'r]*, Pierre Samuel (1739-1817), ransk. taloustieteilijä, liittyi aikaisin fysiokraattien koulukuntaan, jonka vapaamielisiä aatteita hän innokkaasti ajoi elämänsä loppuun asti; toimitti fysiokraattieu hengessä 1765-66 aikakauskirjaa „Journal de l'agriculture, du commerce et des finances" ja 1768-72 „Ephémérides du citoyen"; julkaisi kokoelman oppi-isänsä Quesnay'n kirjoituksia nimellä „Physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain" (1767) — siitä tämän koulukunnan nimi — ja vähää myöhemmin kirjoituksen „Origine et progrès d'une science nouvelle". Oleskeltuaan jonkun aikaa ulkomailla, m. m. Badenin markkreivin luona, D. ministeriksi nimitetyn fysiokraatin Turgot'n kutsumuksesta palasi Ranskaan 1774 ja otti Turgot'n apulaisena toimeliaasti osaa tämäu suunnittelemaiu uudistusten toimeenpanemiseen. V. 1789 D. valittiin säätykokoukseen, jossa hän saavutti tuntuvan vaikutusvallan. Hirmuvallan aikana häntä pidettiin vankeudessa; tuli sittemmin vanhojen neuvoskunnan jäseneksi, mutta oli pakotettu fructidorin 18 p:n jälkeen (1797) lähtemään Ameriikkaan. Palattuaan Ranskaan keisarivallan aikana D. kirjailijana yhä edelleen esiintyi taloudellisen vapauden horjumattomana puoltajana; julkaisi 1809-11 ystävänsä Turgot'n teokset. V. 1814 D. tuli väliaikaisen hallituksen sihteeriksi ja valtioneuvoston jäseneksi; siirtyi satapäiväisen keisarivallan aikana 1815 uudelleen Ameriikkaan, jossa kuoli. D:lla on suuret ansiot fysiokraattien mielipiteitten tunnetuiksi tulemisesta. Hänen tärkeimmät kirjoituksensa on julkaistu kokoelmassa „Collection des principaux économistes" (1846). [G. Schelle, „D. et l'école physiocratique".] *J. F.*

Dupont-White *[dypõui't]*, Charles Brook (1807-78), ransk. taloustieteilijä ja valtiollinen kirjailija, toimi ensin asianajajana, vv. 1848-70 ylisihteerinä oikeusministeriössä. D. on julkaissut useita teoksia, joissa hän arvostelee vapaamielisen koulukunnan vapaakilpailu-oppia ja puolustaa valtion sekaantumista taloudelliseen elämään. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Essai sur les relations du travail avec le capital" (1846), „L'individu et l'état" (1856), „La centralisation" (1860).

Duport *[dypõ'r]*, Jean Louis (1749-1819), ransk. sellisti ja sellosäveltäjä, uudenaikaisen sellotekniikan perustaja; muutti vallankumouksen puhjetessa Berliiniin, palasi 1806 takaisin Pariisiin, oli v:sta 1815 hovisoittokunnan soolosellistinä. *I. K.*

Duppauerkaura ks. Kaura.

Dupré *[dyprē']*, Jules (1811-89), ransk. taidemaalari, yhdessä Théodore Rousseau'n kanssa n. s. Barbizon-koulun tunnelmamaiseman varsinainen perustaja. Hän oli kokonaan itseoppinut taiteilija, nuorena hän harjoitti posliinimaalausta isänsä tehtaassa ja joutohetkinään piirusti ja maalasi ahkerasti luonnon mukaan. Hän kuvasi ennen muuta taivasta, sen yhtämittaa muuttuvia pilvimuodostuksia ja värivaihteluita eikä kukaan Barbizon-maalareista ole saanut ilmaan sitä loistavuutta ja kuulakkuutta kuin hän. Sen hän saavutti käyttämällä niin paksulta väriä, että hänen taulunsa läheltä katsoen näyttävät melkein kohokuvilta. Mielellään häu maalasi varsinkin ukonilma- ja myrskytunnelmia, mutta osasi myöskin kuvata luonnon lempeämpiäkin hetkiä. — Vanhoilla päivillään D. asui Isle-Adamissa Oise-joen varrella ja sai nähdä impressionistien astuvan hänen alkamaansa uraa pitemmälle kuin hän itse oli ajatellutkaan. Hänen tauluistaan mainittakoon „Patoluukku", „Tammi", „Lammikko", „Karilla" sekä kaksi suurta dekoratiivista maisemaa „Aamu" ja „Ilta" (Louvressa). *F. L.*

Duprez *[dyprē']*, Gilbert Louis (1806-96), ransk. tenorilaulaja, aikansa parhaita säveldraamallisia kykyjä, etenkin resitatiiviin ja yleensä lausutukseen nähden. Oli 1842-50 opettajana Pariisin konservatorissa, perusti senjälkeen oman laulukoulunsa. *I. K.*

Dupuit *[dypyi']*, Arsène Jules Émile Juvénal (1804-66), ransk. insinööri ja taloustieteilijä, toimi v:sta 1850 Pariisin kaupungin pääinsinöörinä, v:sta 1855 teiden ja siltain ylitarkastajana. D., joka oli etevä tie- ja vesirakennusinsinööri, rupesi myöskin tutkimaan kulkulaitosten taloutta, vieläpä arvo-oppiakin. Kirjoituksessaan „De la mesure de l'utilité des travaux publics" hän on ensimäisenä esittänyt n. s. rajahyötyteorian (vrt. Arvo).

Dupuy *[dypyi']*, Charles Alexandre (s. 1851), ransk. politikko, 1874-80 filosofian opettajana moniaissa lyseoissa, sittemmin kouluntarkastajana; tuli 1885 edustajakamarin jäsenecksi, 1892 Ribot'n kabinettiin opetusasiain ministeriksi, muodosti Ribot'n luovuttua 1893 kabi-

netin, johon tuli sisäasiain ministeriksi, erosi saman vuoden lopulla, tuli edustajakamarin presidentiksi, muodosti jälleen 1894 hallituksen, jossa itse tuli pääministeriksi ja sisäasiain ministeriksi. Riitaannuttuaan edustajakamarin kanssa luopui 1895 Casimir-Perier'n yksin ajoin erotessa presidentinvirasta, muodosti vielä kerran 1898 hallituksen tullen itse pääministeriksi ja sisäasiain ministeriksi, erosi 1899. D. valittiin senaattiin 1900. *S. N.*

Dupuy *[dypyí']*, Jean Baptiste Édouard (1773-1822), ransk.-sveits. sävelniekka, tunnettu viulunsoittajana, kapellimestarina, oopperalaulajana ja säveltäjänä. Esiinnyttyään Saksassa konserttisoittajana hän tuli 1793 Tukholmaan ja kotiutui sinne, ensin viulunsoittajan, sittemmin oopperalaulajan asemassa. Ruotsista hänet karkoitettiin senvuoksi, että oli laulanut vallankumouksellisia lauluja; samoin Kööpenhaminastakin, sillä kertaa rakkausseikkailun takia. Pääsi takaisin Tukholmaan 1809:n vallankumouksen jälkeen, nimitettiin 1812 hovikapellimestariksi. Paitsi operettia „Nuoruus ja hulluus", mainittakoon D:n sävellyksistä kansallislauluksi aiottu, mutta sanasisällykseltään onnistumaton ja sikseen jäänyt „Carl Johan vår kung". *I. K.*

Duquesne *[dykē'n]*, Abraham (1610-88), markiisi, ransk. merisankari, kunnostautui Espanjaa vastaan käydyssä merisodassa 1637-43; siirryttyään Ruotsin palvelukseen otti kunniakkaasti osaa Ruotsin ja Tanskan väliseen sotaan (1643-45); Ranskaan palattuaan hän m. m. 1653 pakotti kapinallisen Bordeaux'n alistumaan. Hollannin sodan aikana hän useita kertoja taisteli Espanjan ja Hollannin yhdistyneitä laivastoja vastaan Sisilian rannikolla voittaen ne lopullisesti Palermon kohdalla 1676. D. olisi nyt saanut marsalkan sauvan, jos olisi luopunut protestanttisesta uskostaan. Vv. 1682 ja 1683 hän pommitti barbareski-merirosvojen pääpesää Alger'ta ja vapautti tuhansia vankeja; 1684 hän pommituksella pakoitti Genovan alistumaan. Vaikka D. olikin ainoa protestantti, johon ei Nantes'in ediktiä sovitettu, koski se häneen kuitenkin niin kovasti, että hänen terveytensä murtui. [Jal, „D. et la marine de son temps".]

Dur ks. Duur.

Durabeli (lat. *dūrā'bilis* < *dūrus* = kova), kestävä, luja.

Duræus *[-ē'-]*, Samuel (1718-89), ruots. matemaatikko ja fyysikko, 1757-87 fysiikan professori Upsalassa, julkaissut useita akateemisia kirjoituksia, etupäässä fysiikan alalta.

Dura mater *[-ū- -ā-]* (lat.), kova aivokalvo. ks. Aivot.

Durán, Agustín (1789-1862), vaikutusvaltainen esp. kriitikko. Hänen salanimellä julkaisemansa teos „Discurso sobre la decadencia del teatro español" (1828), „Coleccion de romanceros y cancioneros" (1828-32, 5 nid.) sekä kokoelma esp. näytelmiä „Talia española" (1834) ovat melkoisesti herättäneet kansallistunnetta ja rakkautta kansanrunouteen. D. on itsekin kirjoittanut kaunokirjallisia teoksia, kuten 15:nnen vuosis. kielellä kirjoitetun sadun „Las tres toronjas del verjel de amor" (1856) ja romanssin „Historia de la Infantina". *J. H-l.*

Durana-metalli, erinomaisen kestävä ja vastustuskykyinen, täysin homogeeni kuparin, sinkin ja raudan seos. D.-metallia voi kuumana sekä takoa, valssata että valaa ja sitä käytetään paljon laiva- ja konerakennuksiin. *V. V-la.*

Durance *[dyrā's]*, Ranskassa, Rhônen lisäjoki vasemmalta. Lähtee Alpeilta, Mont Genèvreltä, 1,854 m yl. merenp. Pituus 380 km, jokialue 15,051 km². Vesimäärän suuren vaihtelevaisuuden (40-1,000 m³ vettä sekunnissa) ja virrakkaisuutensa tähden liikenteelle kelpaamaton. Sen vettä käytetään sensijaan maan kasteluun kanavien kautta. *E. E. K.*

Durandal *[dyrāda'l]*, Roland sankarin (ks. t.) kuuluisa miekka.

Dura necessitas *[-ū -e's-]* (lat.), ankara välttämättömyys.

Durante *[-a'-]*, Francesco (1684-1755), it. kirkkosäveltäjä, Alessandro Searlatti'n oppilas, mutta osaksi myös silloisen roomalaisen sävellyssuunnan vaikutuksen alainen; tuli 1718 Napolin konservatorin johtajaksi. Hänen oppilaitaan olivat Traetta, Jomelli, Piccini ja Paësiello. D:n sävellykset ovat enimmäkseen käsikirjoituksina Pariisin konservatorin kirjastossa. *I. K.*

Durante causa durat effectus (lat.), „niin kauan kuin syy kestää, kestää sen vaikutus".

Durazzo *[-ra'tso]* (it., turk. *Dratš*, alban. *Durɛssi*), kaup. Turkin Albaniassa Skutari'n vilajeetissa Adrian-meren rannalla, n. 1,200 as., nykyään suuresti rappeutunut. Kaupunki oli alkuaan Korkyran ja Korinthoksen 627 e. Kr. perustama siirtokunta nimeltä Epidamnos, roomalaiset taas antoivat sille Dyrrachiumin nimen, mikäli kerrotaan, sen johdosta että Epidamnos nimi liiaksi muistutti sanaa *damnum* (tappio). Rooman vallan aikana liike Italiasta Kreikkaan kulki Brundisiumista Dyrrachiumiin; sieltä alkoi Bysantioniin johtava Via Egnatia, jota pidettiin Via Appian jatkona. D:n luona käytiin v. 48 e. Kr. kiivaita taisteluja Cæsarin ja Pompeiuksen (ks. n.) välillä. D:n kukoistusaika oli 4:nnellä vuosis. j. Kr.; keskiajalla D. oli moninaisten vaiheiden alainen, kunnes se 1501 pysyväisesti joutui turkkilaisten valtaan. *K. J. H.*

Durban *[dəbən]* myös Port d'Urban tai, satamansa mukaan, Port Natal, kaupunki Etelä-Afrikassa, Natalissa. Suuruudeltaan kolmas Etelä-Afrikan kaupungeista; 67,842 as. (1904). Delagoa- ja Tafel-lahtien välisellä rannalla paras satama — 6,5 m syvä. Useiden ratojen risteyskohta, tärkeä kaupanvälittäjä raaka-aineista rikkaille, teollisuustuotteita tarvitseville takamailleen. Kauppavaihto (1904) 330 milj. mk. — Paikan entinen epäterveellisyys on vähentynyt D:n saatua vesijohdon. — D:n satamaan saapuvien merimiesten keskuudessa tekee työtä englantilaisen merimieslähetyksen (Sailors Rest) toimesta suomalainen lähetystyöntekijä.

Durbar (engl. laus. *dəbā*), pers.-hindul. derbar, hindulaisen ruhtinaan vastaanottohuone. Juhlallisten hovimenojen ja neuvottelujen nimitys. Myös Englannin vallan ylimmät edustajat Intiassa toimeenpanevat d:eita. Tavattoman loistelias d. oli esim. v. 1877 Delhi'ssä, kun kuningatar Viktoria huudettiin Intian keisarinnaksi, samoinkuin v. 1903, jolloin kuningas Edvard VII julistettiin keisariksi. *E. E. K.*

Durchlaucht (Durchlauchtig, Durchlauchtigst) (saks., oik. „läpikuultavuus",

kirkkaus; vastaa lat. *serenitas, serenissimus)*, saks. ruhtinaallisten heukilöiden arvonimi.

Durdík *[-ī-]*, Josef (1837-1902), tšek. filosofi, vaikuttanut varsinkin esteetikkona ja arvostelijana, ollen lisäksi etevä tšekkiläinen tyyliniekka, kirjallisiin mielipiteihin Böömissä. Hänen esteettisistä teoksistaan mainittakoon „Yleinen estetiikka" (1875). D., joka kuului Kant-Herbartilaiseen kouluun, on, samalla kuin oli monipuolinen filosofinen kirjailija, tšekkiläisen filosofisen tyylin perustaja. *J. J. M.*

Durga *[-ā]*, „luoksepääsemätön", int. Sivajumalan mahtava puoliso, jolla lisäksi oli nimet *Pārvatī* „vuoren tytär", *Kālī* „musta" ja *Mahadēvī* „suuri jumalatar" l. yksin *Dēvī* „jumalatar". Sivan naispuolisena vastineena D. on joko lempeä ja ystävällinen tai julma ja pelottava. Nimellä Kali-Durga hän on kuolon jumalatar, jota kuvataan kymmenenkätiseksi, kussakin kädessä ase. Hänen kunniaksensa vietetyt uhrijuhlat ovat kauhistuttavan veriset ja julmat. *K. T-t.*

Durham *[darəm]*. 1. Kreivikunta Pohjois-Englannissa, Tees- ja Tyne-jokien välissä; 2,593 km², 834,246 as. (1901). Maa on hedelmällistä, aaltomaista, paitsi lännessä, jossa Penninin vuorten haaranteet sen täyttävät. Lyhytsarvinen karjarotu on D:sta kotoisin. — D:n suurimpana rikkautena ovat sen kivihiilikaivokset, vuosituotanto (1902) n. 35 milj. tonnia. Vuorista louhitaan myös rautaa, lyijyä, rakennuskiveä y. m. — 2. Samannimisen kreivikunnan pääkaupunki Wearin varrella; 14,679 as. (1901). D:ssa on vanha katedraali, Vilhelm Valloittajan aikuinen linna, jota nykyään käytetään yliopistorakennuksena, kaksi seminaaria; piispanistuin. — 3. Kaupunki Yhdysvalloissa, Pohj.-Carolinan valtiossa; 6,679 as. (1900). Suuri tupakkiteollisuus; vuotuinen tuotantoarvo 35 milj. mk. *E. E. K.*

Du Rietz *[dyriĕ']*, Grégoire François (1607-82), ransk. lääkäri, kutsuttiin 1642 Ruotsiin, jossa tuli kuningatar Kristiinan hovilääkäriksi. Yhdessä Belowin, Wattrangin ja Gripenflychtin kanssa hän perusti 1663 Tukholmassa Collegium medicum l. medicorum seuran (ks. t.), joka pian sai viralliset ominaisuudet; D. sai 1651 kotimaisen aatelismiehen oikeudet. *M. O-B.*

Durkheim, Émile (s. 1858), ransk. sosiologi juutalaista sukuperää, toiminut sosiologian professorina Bordeaux'ssa ja Pariisissa; julkaissut joukon huomattavia tutkimuksia: „La division du travail social" (1893), „Les règles de la méthode sociologique" (1895), „Le suicide" (1897); toimittaa v:sta 1898 perustamaansa vuosikirjaa „L'année sociologique".

Durmitor, paljas, jylhä kalkkivuoriryhmä Pohjois-Montenegrossa. Korkein huippu 2,528 m.

Durnovo *[-vŏ']*. 1. Ivan Nikolajevitš D. (1834-1903), ven. valtiomies, oli 1889-95 sisäasiain ministerinä. Ent. sisäasiain ministerin, kreivi Tolstoin perintönä tuli hänen tehtäväkseen uuden maapäälliköitä *(zemskij natšaljnik)* koskevan lain toimeenpaneminen, joka semstvosta teki virkavaltaisen laitoksen. Hänen toimeenpanemansa kaupunkijärjestyksen uudistus vaikutti myöskin kuristavasti kaupunkien hallintoon. V. 1895 D. tuli miuisterineuvoston presidentiksi.

2. Petr Nikolajevitš D. (s. 1846), ven. valtiomies, alkuaan meriupseeri, tuli poliisidepartementin päälliköksi 1884, 1905 sisäasiain ministeriksi. Tässä toimessa D. ryhtyi ankarasti taistelemaan vallankumouksellista liikettä vastaan ja oli kreivi Witten päävastustajia; oli pakotettu eroamaan vähää ennen duuman kokoontumista 1906. *S. N.*

Durrah ks. Andropogon.

Dur-Šarrukin („Sargoniu linna"), nyk. Khorsabad, ks. Assyria, siv. 654. *(K. T-t.)*

Duruy *[dyryĭ']*, Victor (1811-94), ransk. historioitsija ja valtiomies, tuli 1833 „Collége Henri IV:n" historian opettajaksi, nimitettiin 1862 oppilaitosten ylitarkastajaksi, 1863 opetusasiain ministeriksi, jossa toimessa ollessaan hän sai aikaan paljon parannusuudistuksia: alkeiskoululaitosta parannettiin, filosofian opettajanvirat uudistettiin; keskikouluihin järjestettiin reaaliopetus; nykyajan historiaa määrättiin alkeiskouluissa opetettavaksi; voimistelu ja aseharjoitukset otettiin koulujen ohjelmaan; tyttökoulut järjestettiin; n. s. „conférences littéraires" syntyivät hänen toimestaan. Hän tahtoi saada vielä aikaan maksuttoman ja pakollisen kansanopetuksen, mutta kirkollisen puolueen kiivas vastarinta teki tämän hankkeen tyhjäksi; erosi ministeritoimesta 1869. V. 1884 D. valittiin Ranskan akatemian jäseneksi. Hänen lukuisista teoksistaan ovat tärkeimmät: „Histoire des romains" (1843-44; uusi painos 1879-85, 7 osaa), „Histoire des grecs" (3 osaa 1886-91), „Histoire de France" (2 osaa, 1854), „Histoire des temps modernes" (1863), sekä suuri joukko oppikirjoja. Hänen kuolemansa jälkeen ilmestyi „Notes et souvenirs" (1901). [Lavisse, „Un ministre, Victor D."] *K. O. L.*

Dušan, Stefan (n. 1308-55), Serbian tsaari, tuli 1321 isänsä Uroš III:n kanssahallitsijaksi ja 1331, kun Uroš oli surmattu, yksinään kuniukaaksi. Bosnialle hän menetti Dalmatsian ranuikon Ragusan ja Narentan välillä, mutta Bysantin keisarikunnalta hänen onnistui valloittaa Etelä-Makedonia (paitsi Salonikia), Albania, Epeiros ja Thessalia. Ylpeänä voitoistaan hän antoi Serbian arkkipiispalle patriarkan arvon ja kruunautti 1346 itsensä nykyisessä Üskübissä „serbialaisten ja kreikkalaisten tsaariksi". V. 1349 julkaistu Dušanin lakikirja on etelä-slaavilaisen lainsäädännön tärkein muistomerkki. *J. J. M.*

Duse, Eleonora (s. 1859), it. näyttelijätär, tuli 80-luvun alussa tunnetuksi italialaisilla näyttämöillään, esittämillään, varsinkin Dumas'n ja Sardou'n tapoja kuvaavien draamojen etevimmillä naisosilla. Näyttelijä Andon kanssa johtamansa italialaisen seurueen avustamana hän vieraili 1892 Wienissä ja Berliinissä, ja 1893 New Yorkissa, ja senjälkeen useimmissa muissa sivistysmaissa, kaikkialla taiteellaan herättäen mitä suurinta ihailua. Hänen näyttele-

Eleonora Duse.

mistään leimaa nerollisuus, syvyys, vivahdusrikkaus ja suuren taiteen aateluus. Hänen vahvimpana puolenaan ovat suuret traagilliset osat kuten Kamelianainen, Fernanda, Adrienne Lecouvreur, Santuzza, mutta hänen taipuisa taiteensa mukautuu myös menestyksellisesti koomillisiin osiin. Näitä ovat esim. Cyprienne Sardou'n näytelmässä „Divorçons" ja ravintolaemäntä Goldoni'n komediassa „La Locandiera". [Zabel, „Die italienische Schauspielkunst in Deutschland" (Berl. 1893); L. Rasi, „La Duse" (1901; myös käännetty saksaksi).] *J. H-l.*

Dushi ks. Dušši.

Dussek *[dušek]*, Jân Ladislas (1761-1812), böömiläinen pianisti ja säveltäjä; joutui vaiherikkaassa elämässään paikasta toiseen, kunnes 1808 jäi Pariisiin ruhtinas Talleyrandin konserttimestariksi. Hän mainitaan ensimäiseksi, joka pianonsoitossa sai esille „laulavaa" ääntä. Hänen monilukuisista sävellyksistään (m. m. 80 viulu- ja 53 pianosonaattia) on harvoja pikkukappaleita käytännössä. *I. K.*

Dušši (ransk. *douche*, it. *doccia*), suihkukylpy.

Dusööri (ransk. *douceur* = makeus, lempeys), vähäinen rahalahja korvaukseksi osoitetusta palveluksesta; juomaraha.

Dutreuil de Rhins *[dytrö'j də rē]*, Jules Léon (1864-94), ransk. tutkimusmatkailija. Kartoitti v:sta 1876 Tonkinia ja Annamia; teki 1883 retken Ogove-alueelle Afrikassa, ja lähti v. 1891 F. Grenardin seuralaisena matkalle Keski-Aasiaan ja Tibetiin, jolla matkalla hänet tibetiläiset tappoivat Jangtsen lähteillä. Hänen seuralaisensa onnistui kuitenkin pelastaa suuri osa tieteellisistä kokoelmista. *E. E. K.*

Dutrochet *[dytrošē']*, René Joachim Henri (1776-1847), ransk. lääkäri ja kasvifysiologi, keksi endosmoosi- ja eksosmoosi-ilmiöt. Teoksia: „Nouvelles recherches sur l'endosmose et l'exosmose" (1828); „Mémoires pour servir à l'histoire anatomique et physiologique des végétaux et des animaux" (2 nid., 1837).

(J. A. W.)

Duuma (ven., yhteydessä *dūmatj* = miettiä sanan kanssa, molemmat germaanilaista alkuperää), neuvoskunta, edustajakokous. — 1. Pajarid., *bojarskaja d.* eli vanhimmassa muodossa *bojare dumajuštšie* („miettivät, neuvottelevat pajarit") oli Muinais-Venäjällä pajarien ja muiden arvohenkilöiden muodostama, ruhtinaiden ja Moskovan tsaarien rinnalla oleva alituinen neuvosto, joka saavutti huomattavan merkityksen 16-sataluvulla. Pietari Suuri lakkautti sen. — 2. Kaupungin-d., kaupunkikunnan valtuusto Venäjällä. Sen esimiehenä on „kaupungin pää". Oikeus valita kaupungin valtuusmiehiä on henkilöillä, joilla on vähintään 300-3,000 ruplan arvoinen kiinteimistö, ja kauppiailla sekä Pietarissa osalla vuokrahuoneustoissa asuvia. Pietarin „kaupungin pään" nimittää keisari, muissa kaupungeissa sen valitsee duuma ja vaali alistetaan asianomaisen hallintoelimen vahvistettavaksi. Kaupungin-d. hoitaa kaupungin taloutta ja pitää huolta sen kunnallisista tehtävistä. [Myš, „Asetus kaupunginhallinnosta" (1892).] — 3. Kavallieeri-d:ksi sanotaan Venäjällä muutamien ritarikuntain vanhain jäsenten kokousta. — 4. Valtakunnan-d., Venäjän kansanedustuskunta, on Venäjän parlamentin alahuone (ylähuoneena on valtakunnan-neuvosto). Tällaisen eduskunnan aate ja nimikin esiintyy ensi kerran Speranskijn Aleksanteri I:n alkuunpanosta laatimassa konstitutsionin suunnitelmassa (1810-11). Tämä suunnitelma ei kuitenkaan saanut vahvistusta, vaan toteutettiin muutetussa muodossa vasta 95 vuotta myöhemmin, vaikka Venäjä jo Aleksanteri II:n hallituksen lopulla oli saamaisillaan jonkinlaisen kansaneduskunnan. Onnistumatou japanilaissota ja sisällinen kuohunta pakottivat hallituksen kutsumaan kokoon kansan edustajia. Elok. 6/19 p. 1905 annettiin julistus valtakunnan-d:u perustamisesta. Tämän (hovimestari Bulyginin laittaman) lain mukaan d. oli vain lainsäädännöstä neuvotteleva eikä mikään lakiasäätävä kokous. Yleistä mielipidettä tämä myönnytys ei kuitenkaan vielä tyydyttänyt. Rauhattomuus kasvoi ja puhkesi esiin yleisenä lakkona (lokakuussa 1905). Silloin hallitus myöntyi; pääministeriksi tuli kreivi Witte ja lokak. 17/30 p. 1905 annetun julistuskirjan nojalla valtakunnan-d:lle annettiin lakiasäätävä valta ja oikeus tarkastaa hallinnon toimia sekä luvattiin laajentaa vaalioikeutta. Helmik. 20 p. 1906 julkaistiin Venäjän uudet perustuslait, joihin otettiin valtakunnan-duumaa ja vaaleja koskeva laki (vaalilaki muutettiin 1907). Ensimäinen valtakunnan-d. avattiin toukok. 10 p. 1906 ja hajoitettiin kesäk. 20 p. sam. v. hallituksenvastaisen mielialansa takia. Uudet vaalit, joihin hallitus koetti voimakkaasti vaikuttaa, toivatkin enempi oikeistolaisia duumaan, mutta lisäsivät samalla myöskin oppositsionia ja varsinkin äärimmäistä vasemmistoa. Toinen duuma kokoontui maalisk. 5 p:nä 1907 ja hajoitettiin kesäkuun 16 p:nä sam. v. Samalla hallitus, lisätäkseen duuman vanhoillista osaa (suurtilallisten, varakkaan porvariston ja papiston edustajia), muutti 1906 annetun vaalilain vastoin vähän aikaa sitten julkaistuja perustuslakeja, joiden mukaan ei mitään lakia saa julkaista ilman valtakunnan-duuman suostumusta. Uuden lain mukaan toimitetut vaalit muuttivat kokonaan duuman kokoonpanon tuottaen hallitukselle tarpeellisen enemmistön. Kolmannen valtakunnan-duuman ensimäinen istuntokausi alkoi 14 p. marrask. 1907 (nykyinen istuntokausi 1909 on näin kokoonpannun duuman kolmas). V:n 1907 lain mukaan Euroopan Venäjän ja Siperian väestö — Keski-Aasian alueilla ei ole edustajia — lähettää duumaan (entisten 524 sijasta) 422 edustajaa viideksi vuodeksi hyvin monimutkaisen ja epätäydellisen vaalijärjestelmän mukaan, joka perustuu sensukseen, säätyjärjestykseen ja osaksi kansallisiin erotuksiin (esim. Varsovan kaupungin vähälukuisella venäläisellä väestöllä on oma erityinen edustajansa). Vaalit ovat sitäpaitsi välilliset: talonpoikaisvaalit toimitetaan kahden ja muiden säätyjen edustajain vaalit yhden väliasteen kautta. Edustajain vaali toimitetaan kuvernementittain valitsijamiesten kokouksissa, joiden jäseninä ovat erikseen kussakin piirikunnassa kaikista kuurioista valitut valitsijamiehet. Kuuriat eli valitsijakunnat ovat seuraavat: maanomistajain kuuria, joihin luetaan myöskin papisto, ensimäinen eli ylimäinen kaupunkilais- ja toinen eli alempi kaupunkilaiskuuria, talonpoikaisvaltuutettujen ja muutamin paikoin myöskin tehtaantyömiesten

valtuutettujen kuuria. Muutamat suurkaupungit lähettävät erityisiä, ylemmän ja alemman kuurian erikseen välittömillä vaaleilla valitsemia edustajia. Vaalioikeutta vailla ovat 25 vuotta nuoremmat miehenkilöt, naiset, sotilaat, oikeudellisessa syytteessä olevat, holhouksenalaiset j. m. s. Valtakunnan-d:n päätösvallasta sääiävät perustuslait, että mitään lakia ei saa julkaista ilman valtakunnan-duuman ja valtakunnan-neuvoston suostumusta ja ilman hallitsijan vahvistusta. Mutta Venäjällä on lakien ohella oikeudellisia ohjeita, jotka ovat julkaistut hallinnollista tietä ja nämät asiat eivät kuulu d:n valta-alaan. Istuutokausien väliaikana voidaan julkaista lakeja ilman d:n myötävaikutusta sillä ehdolla, että ne lähinnä seuraavana istuntokautena esitetään d:n vahvistettaviksi. Luettelosta, jossa määrätään, mitkä asiat duumaa koskevan lain mukaan kuuluvat valtakunnan-d:n käsiteltäviin, saamme tietää, että sen valta-ala ei ulotu valtakunnan ulkopolitiikan asioihin ja sotaväen ja laivaston hallintoa ja järjestystä koskeviin määräyksiin. D:n oikeus valtakunnan raha-asioiden tarkastukseen on rajoitettu, se kun ulottuu vain muutamiin osiin kulunkiarviota. D. antaa suostumuksensa ulkomaisten lainain ottoon, mutta se ei voi tarkastaa näiden lainain ehtoja. Sillä on aloiteoikeus lainsäädännössä, paitsi mitä tulee perustuslakien muutoksiin ja kumoamiseen. Näissä kysymyksissä aloiteoikeus kuuluu hallitsijalle. Hallinnon toimien arvosteleminen ja tarkastus voi tapahtua välikysymysten kautta. D. kokoontuu joka vuosi ja lasketaan lomalle hallitsijan käskykirjeen nojalla. Edusmiehet nauttivat palkkaa (n. 4,000 rupl. vuodessa). Edusmiehen persoonallinen koskemattomuus on turvattu; hänellä on oikeus vapaasti ja esteettömästi lausua mielipiteensä eivätkä häntä sido valitsijain antamat ohjeet eivätkä suhteet heihin. Ryhtyessään toimeensa edusmiehet tekevät valan, jossa puhutaan uskollisuudesta itsevaltiutta kohtaan. Väestön eri luokat ovat d:n kokoonpanossa edustetut seuraavasti: maatilanomistajia 35,3 %, kauppiaita ja teollisuuden harjoittajia 13,2 %, virkamiehiä 7,2 %, pappeja 10,9 %, muilla aloilla toimivia ylemmän sivistyksen saaneita henkilöitä 10,5 %, työmiehiä 2,3 %, talonpoikia 20,6 %. Puolueihin nähden (1909) edusmiehet jakautuvat seuraavasti: oikeistolaisia 145, lokakuulaisia 153, „kadetteja" 54, muita perustuslaillisen valtiomuodon harrastajia 56, sosiaalidemokraatteja 20, „työläispuoluelaisia" (kansallissosialisteja) 13: siis hallitusta kannattavassa enemmistössä 258, oppositsionissa 141 edusmiestä. [„Svod zakonov" t. I. osa 2 v:lta 1907, Miljukov, „Vuosikausi taistelua", Sama, „Toinen duuma", Lazarevskij, „Murrosajan lainsäädännöllisiä asiakirjoja".]

5. A r o d u u m a *(stepnaja duma)*, burjaattien yhteiskunnallisia asioita hoitava hallinnonelin. [„Svod zakonov", III, 2, asetus vierasheimoisista.] *A. I-m.*

Duumviri, oik. d u o v i r i (lat. *duo* = kaksi, ja *vir* = mies), „kaksimiehet", muinoin Roomassa ja muualla erinäisten virkamiesten nimitys. — D. p e r d u e l l i o n i s l. c a p i t a l e s tuomitsivat Rooman tasavallan vanhempina aikoina toisinaan valtiorikoksista. — D. s a c r i s f a c i u n d i s l. s a c r o r u m, myöh. Q u i n d e c i m v i r i s. f., hoitivat Sibyllan (ks. t.) kirjoja. — D. i u r i d i c u n d o korkeimmat vuosittain valitut kunnalliset virkamiehet roomal. siirtolais- ja municipikaupungeissa, toimivat kaupunginneuvoston puheenjohtajina, olivat ylimmät tuomarit ja hoitivat kaupungin hallintoa. *K. J. H.*

Duur, *mus.* (< lat. *dūrus* = kova). 1. D.-a s t e i k k o, 7-säveliuen sävelsarja, jossa on $^1/_2$-asteen etäisyys 3:nnesta 4:nteen sekä 7:nnestä 8:nteen (eli seuraavan sarjan 1:seen) sävelecn, mutta muuten pelkkiä kokoasteita; esim. c-duur-asteikko

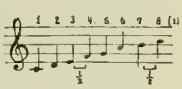

2. D.-s o i n t u, kolmisointu, jonka kvintti on „puhdas" ja terssi on „suuri"; se esiintyy ylä-sävelissä 4:n, 5:n ja 6:n sävelen yhtymänä, esim.

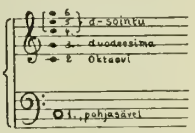

Siten d.-sointu ilmenee kaikkein luonnollisimpana ja selvimpänä sointuyhtymänä; ja käytännössä onkin siinä kaiken soinnullisuuden pohja.

3. D.-s ä v e l l a j i, sellainen sävelten keskinäinen suhtautuminen, että kaikki 3 pääsointua (perussävelen, huippusävelen ja leposävelen) ovat d.-sointuja, joten koko sävellaji saa luontevan ja selvän yleissävyn.

Duur-nimitys on alkuaan tarkoittanut ainoastaan nykyistä *h*-säveltä, kuu se merkittiin kulmikkaalla, „kovalla" (♮ d u r u m) merkillä erotukseksi *b*:stä, jota merkittiin pyöreällä, pehmoisella (♭ m o l l e) merkillä samalla kohdalla nuottipintaa (vrt. B). Sittemmin käytettiin näitä nimityksiä äänentapaamisessa erottamaan eri heksakordeihin perustuvia sävelkulkuja, joista toisessa (g a h c d e) oli ♮ -sävel ja toisessa (f g a b c d) ♭ -sävel; edellinen sävelkulku oli c a n t u s d u r u s, jälkimäinen c a n t u s m o l l i s. Vasta 17:unen vuosis. keskivaiheilla nimitykset duur ja moll siirtyivät nykyiseen käytäntöönsä. *I. K.*

Duvaldt *[-ū-]*, G u s t a f (1845-96), lahjoittaja, yleni Vaasan hovioikeudessa varakanneviskaaliksi 1880, josta virasta parin vuoden päästä erosi. D. testamenttasi runsaasti toista miljoonaa markkaa yleisiin tarkoituksiin. Niinpä Vaasan kaupunki ja kirkko saivat n. 7-800,000 mk. ja yliopisto 100,000 mk., joilla on perustettu Duvaldtin stipendirahasto (ks. t.); niinikään saivat useat kunnat ja yhdistykset häneltä arvokkaita lahjoituksia. *K. S.*

Duvaldtin stipendirahastosta annetaan nykyisin 10 apurahaa à 250 mk lukukaudessa varattomille ylioppilaille, katsomatta mihiu tiedekuntaan tahi osastoon kuuluvat, samoilla perusteilla kuin n. s. valtionapurahoja. *K. S.*

Duvall *[-a'-]*, ruots. vapaaherrallinen suku, sen kanta-isä n. 1594 Skotlannista Ruotsiin siirtynyt Albrekt Mac Dougall. — J o h a n D i d r i k D. (1723-1801), vapaaherra, toimi sotilaana ja liikemiehenä; oli hattupuolueen huomattavimpia miehiä. 1786 valtiopäivillä maamarsalkkana kunnostautui taitavana kuniukaan ja aateliston välittäjänä, mutta 1789 hän oli vastustuspuolueen johtajia aatelissäädyssä. *K. S.*

Duvernoy *[dyvernuā']*, George Louis (1777-1855), ransk. luonnontutkija ja lääkäri, v:sta 1827 eläintieteen ja vertailevan anatomian professori Strassburgissa, v:sta 1832, Cuvier'n seuraajana, Collège de Franeen professori Pariisissa. Tärkeimmät teokset: „Leçons sur l'histoire naturelle des corps organisés" (1839-42), sekä Cuvier'n „Leçons d'anatomie eomparée"n uusi painos (1835-45), jonka 5 viimeistä osaa hän uudestaan muovaili. *(J. A. W.)*

Duvernoy *[dyvernuā']*. 1. Henri Louis Charles D. (s. 1820), ransk. laulunopettaja, toiminut v:sta 1838 Pariisin konservatorissa, julkaissut laulunopetus-oppijaksoja. Hänen oppilainaan on ollut useita suomalaisia laulajattaria, m. m. sisarukset Aino ja Irma Achté. *I. K.*

2. Victor Alphonse D. (s. 1842), ransk. pianisti ja säveltäjä, Pariisin konservatorin opettaja; pani alkuun v. 1869 vakinaisia kamarimusiikki-iltoja. *I. K.*

Duveyrier *[dyverjē']*. 1. Anne Honoré Joseph D. (1787-1865), salanimellä Mélesville tunnettu ransk. näytelmänkirjoittaja. Jo 1811 esitettiin menestystä saavuttaen hänen näytelmänsä „L'onele rival". Hänen tuotteliaisuutensa oli harvinaisen runsas, ja Scriben ja Bayard'in rinnalla hän oli Ranskan suosituimpia teatterikirjailijoita. Hän on yhdessä avustajien kanssa kirjoittanut yli 300 näytelmää, joista mainittakoon: „Frontin mari-garçon" (1821), „Valérie"(1823), „L'ambassadeur"(1826), „La ehatte métamorphosée en femme" (1827), „Zoé" (1830), „Le chalet" (1834), „Le lac des fées" (1839), kaikki mainitut yhteistyössä Seriben kanssa, ja lisäksi yksin m. m.: „L'ermite" (1820), „Le bourgmestre de Saardam" (1825), „Le mariage impossible" (1828), „La séparation" (1830), „Les vieux péehés" (1833), „La fille de Figaro" (1843), „Les bijoux indiserets" (1850), „Monsieur Beauminet" (1854).

2. Charles D. (1803-66), ransk. näytelmänkirjoittaja, edellisen veli. Kirjoitti veljensä kanssa näytelmät „Miehel Perrin" (1834), „Clifford le voleur" (1832), „Faute de s'entendre" (1838), „La meunière de Marly" (1841) y. m. *J. H-l.*

Dux (lat., = johtaja), *mus.*, fuugan teema ensi esiintymisensä muodossa (vrt. Comes).

Duyse *[döise]*. 1. Prudens van (1804-59), flaamilainen kirjailija, oli yksi flaamilais-kansallisen liikkeen pääedistäjiä. Hänen ensimäinen runokokoelmansa ilmestyi 1831, ja sitä seurasivat „Vaderlandsehe poezij" (1840), „Natalia" (1842), „Het klaverblad" (1848), „Diehterbespiegeling" (1850). D. on lisäksi kirjoittanut draamoja ja historiallisia tutkielmia. Eepoksestaan „Jakob van Artevelde" (1859) ja runokokoelmastaan „De Nazomer" hän sai belgial. hallitukselta 5-vuotispalkinnon flaamil. kirjallisuudesta. Bibliografian hänen teoksistaan julkaisi F. de Potter (1861). [Mieheels, „P. van D." (1893).]

2. Florimond van (s. 1843), edellisen poika, belg. juristi, säveltäjä ja kansanlauluntutkija. *I. K.*

D.-vaunu (saks. *D-wagen*, lyh. sanasta *Durchgangswagen*), rautatievaunu, jossa on läpikäytävä vaunun pitkittäissuunnassa.

Dvergit, kääpiöt, olivat muinaisten skandinaavein käsityksen mukaan maan sisässä, rotkoissa ja kivissä asuvia, päivänvaloa pelkääviä olentoja. Ne olivat varsin taitavia kaikenlaisten esineitten valmistamisessa, erittäinkin takomisessa, ja heidän valmistamansa esineet omistivat usein erityisiä, salaperäisiä ominaisuuksia. He edustavat luonnon luovia, salaisia voimia. *K. G.*

Dvina ks. Vienanjoki.

Dvinsk, Dünaburgin virallinen nimitys — lujasti linnoitettu kaupunki Venäjällä, Vitebskin kuvern., Väinäjoen varrella; 72,231 as. (1897). Kulkukelpoisen joen ja rautateiden risteyksessä ollen D. harjoittaa vilkasta maalaistuotteiden ja puutavarain kauppaa sekä mylly-, olut- ja tupakkiteollisuutta. — Saksalaisen ritariston perustama 1274, oli sittemmin Puolan jakoon asti puolalainen linnoitus, eikä ruotsalaisten enemmän kuin venäläistenkään onnistunut anastaa sitä pitemmäksi ajaksi. V. 1627 valloitti sen väkirynnäköllä Jaakko De la Gardie, v. 1655 marsalkka Lewenhauptin johdolla ruotsalaiset sen uudelleen anastivat, menettääksensä sen miehuullisen puolustuksen jälkeen seuraavana vuonna venäläisille. *E. E. K.*

Dvořák *[-ržāk]*, Anton (1841-1904), böömiläinen säveltäjä. Opiskeli Praagin urkurikoulussa ja samalla elätti itseänsä viulunsoittajana jossakin tusinasoittokunnassa. Pääsi 1862 altonsoittajaksi kansallisteatterin orkesteriin ja sai 1873 esitetyksi kuorolle ja orkesterille säveltämänsä hymnin, jonka loistava menestys yhdellä iskulla avasi hänen taiteilijauransa. Saatuaan hallitukselta 5-vuotisen stipendin antautuakseen yksinomaan sävellystyöhön, hän tuli pian kuuluisaksi kotimaansa ulkopuolellakin. Brahms ja Bülow tekivät voitavansa saattaakseen hänet tunnetuksi. Kun hän oli ollut muutaman vuoden sävellysopettajana Praagin konservatorissa, kutsuttiin hänet 1892 New Yorkin kansalliskonservatorin johtajaksi; mutta hän palasi 1895 takaisin entiseen tehtäväänsä ja tuli 1901 Praagin konservatorin „taiteelliseksi" johtajaksi. — D:n sävellystyyli on kansallis-tšekkiläistä, johon myöhemmin liittyy myös Brahmsin vaikutusta. Hänen sävellyksiään on miltei joka lajia: niinpä 4 sinfoniaa ja 5 sinfonista runoelmaa, 8 jouhikvartettia ynnä muuta soitinmusiikkia, suuria kuoroteoksia, joita etenkin Englannissa suositaan, ja 9 tšekinkielistä oopperaa. *I. K.*

Dvornik (ven.), talonmies, oli Moskovan ruhtinaskunnan aikana jonkinlainen talonvartia ja isännöitsijä; pajarien ja „pajarinlasten" täytyi asettaa d:oita kaupunkitaloihin, kun itse eivät asuneet niissä. Luostarien dvornikat olivat nähtävästi talonpoikia, joille oli vuokrattu luostarin maatalot. Myöskin oli raha-, tulli-, maja- ja suolankeittotalojen dvornikoita eli vuokraajia. Nykyään d. on talonmies, jollainen täytyy olla jokaisessa kaupungintalossa. Hänet palkkaa talonisäntä, mutta häntä ei saa asettaa toimeen ilman poliisin hyväksymistä; hänen täytyy pitää silmällä talonasukkaita, ilmoittaa heistä poliisille ja yleensä olla poliisin apuna sekä järjestyksen ylläpitämisessä että urkkimisessa. *J. J. M.*

Dyadiikki (kreik. *dyadiko's* = kaksilukuun kuuluva), lukusysteemi, jonka kantalukuna on 2. Siinä ei tarvita muita numeroita kuin 0 ja 1. Leibnitz otaksui väärin, että kiinalaisilla on ollut d.-lukujärjestelmä, ja tahtoi vertauskuvalli-

sesti todistaa sen avulla, että Jumala on luonut maailman tyhjästä. *(V. V. K.)*

Dyakisdodekaedri (kreik. *dyakis* = kahdesti, ja dodekaedri = kaksitoistasärmikäs), regulaariseen järjestelmään kuuluva hemiedrinen kidemuoto. *P. E.*

Dyas ks. Permisysteemi.

Dybbøl (saks. Düppel), kylä koillisessa Slesvigissä, vastapäätä Als-saarta, kuuluisa taistelupaikka. Sodan aikana 1848 tanskalaiset 28 p. toukok. valloittivat Dybbølin mäet saksalaisilta, ja puolustivat asemansa 5 p. kesäk. lukuisan saks. armeian hyökkäystä vastaan. V. 1864 tanskalaiset puolustautuivat Dybbøliin rakentamissaan linnoituksissa kaksi kuukautta (17 p. helmik.-18 p. huhtik.) preussilaisia vastaan, kunnes ne viimeksi mainittuna päivänä rynnäköllä kiivaan taistelun jälkeen joutuivat vihollisen käsiin.

Düben-suvut *[-ỹ-]* polveutuvat eräästä saksalaisesta Mikael D:stä, joka 1500-luvun lopulla oli raatimiehenä Lützenissä. Hänen jälkeläisistään syntyi neljä ruotsalaista aatelissukua.

1. Emerentia von D. (1669-1743), kamarineiti, tuli 1690 Kaarle XII:n nuoremman sisaren Ulriika Eleonoran hoitajaksi, ja näiden kesken kehittyi syvällinen ystävyys, joka kesti koko Ulrika Eleonoran elämän-iän. Ulriika Eleonora määräsi testamentissaan suuren rahasumman ja kalleuksiaan tälle hoitajattarelleen ja ystävättärelleen.

2. Joakim v. D. (1671-1730), edellisen veli, vapaaherra, valtioneuvos, korotettiin 1707 aatelissäätyyn, oli Kaarle XII:n sotakanslian toimitussihteeri, joutui Poltavan taistelun jälkeen vangiksi, mutta pääsi vaihdon kautta vapaaksi 1719, ja korotettiin sam. v. vapaaherraksi; nimitettiin 1723 hovikansleriksi ja 1727 valtaneuvokseksi. D. oli Hornin politiikan kannattaja, ja v:n 1727 jälkeen, jolloin holsteinilainen puolue oli kukistettu ja Hornin asema vakaantunut, oli hänen vaikutuksensa hallitusasioihin suuriarvoinen.

3. Joakim von D. (1708-86), edellisen veljenpoika, ruots. valtaneuvos, oli Aadolf Fredrikin ja Loviisa Ulriikan luottamusmiehiä ja hovin läheisimpiä ystäviä; nimitettiin 1759 valtiosihteeriksi. V:n 1762 jälkeen hän kuitenkin vieroittui hovista, hän kun ei hyväksynyt sen liittymistä hattupuolueeseen, ja 1765-66 valtiopäivillä hän esiintyi myssypuolueen johtomiehinä, nimitettiin valtaneuvokseksi säätyjen toimesta; erotettiin virasta 1769, mutta valittiin myssyjen uudelleen valtaan päästyä, jälleen valtaneuvostoon 1772, tullen kanslianpresidentiksi; menetti tämän toimen vielä samana vuonna Kustaa III:n toimeenpaneman vallankumouksen jälkeen. *K. O. L.*

4. Magnus Vilhelm von D. (1814-45), monipuolinen ruots. luonnontutkija, 1843 eläintieteen apulainen Lundin yliopistossa. Teoksia: „Ichtyologiska bidrag" (1844), „Om holothuriernas hudskelett (1844), „Öfversigt af Skandinaviens echinodermer" (1844), „Conspectus vegetationis Scaniæ" (1837). *(J. A. W.)*

5. Gustaf Vilhelm Johan von D. (1822-92), ruots. anatomi ja kansatieteilijä, edellisen sisarenpoika, karoliinisen instituutin professori 1858-87. D. teki laajoja tieteellisiä matkoja, käyden m. m. kansatieteellisiä tutkimuksia varten 1868 ja 1871 Lapissa; hänen mainittavin teoksensa on runsaasti kuvitettu „Lappland och lapparne" (1872). *K. S.*

Dybwad, Johanne (s. 1867), norj. näyttelijätär, kuuluisan näyttelijättären Johanne Juel-Reimersin tytär. Alettuaan näyttelijätäruransa Bergenin teatterissa 1887, rouva D. siirtyi 1888 Kristiaanian teatteriin, missä hän heti alussa saavutti loistavan menestyksen. Varsinkin Ibsen-osien (Hilde, Hedvig, Thea Elsted, Gerd, Solvejg, Nora y. m.) varassa rouva D:n taide on kehittynyt nykyiseen laatuunsa, sielukkaaseen monumentaalisuuteen, joka tyylitellyin, yksinkertaistetuin keinoin välittää valtaavia alkumahtisia vaistoliikutuksia katsojan tunnettavaksi („pohjoismaiden Duse"). — Rouva D. on käynyt vierailumatkoilla Saksassa ja Skandinaavian maissa. Suomessa hän on ollut kahdella pitemmällä vierailulla Helsingin ruots. teatterissa 1903 ja 1908.

Johanne Dybwad.

Dücher, Karl Gustaf (1663-1732), kreivi, ruots. valtaneuvos, sotamarski, syntyisin Liivinmaalta, oli Kaarle XII:n mukana tämän sotaretkillä 1700-09; joutui Poltavan tappelun jälkeen sotavangiksi, mutta pääsi sam. v. takaisin Ruotsiin; otti Stenbockin armeiassa osaa seuraavien vuosien taisteluihin Ruotsissa ja Saksassa, ylennettiin 1713 kenraaliksi; otti Stralsundin komentajana 1714 vastaan Turkinmaalta palaavan Kaarle XII:n ja joutui 1715 Stralsundin antautuessa uudelleen sotavangiksi. Palattuaan 1718 Ruotsiin D. oli mukana Kaarle XII:n viimeisillä sotaretkillä. Kuninkaan kuoltua hän esiintyi hyvin vaikutusvaltaisena miehenä ollen niitä, jotka innokkaimmin kannattivat säätyjen oikeutta määrätä kruunun perimyksestä; nimitettiin 1718 valtaneuvokseksi ja 1719 kreiviksi ja sotamarskiksi, 1720 sotakollegion esimieheksi. Uudenkaupungin rauhan jälkeen (1721) D. liittyi holsteinilaiseen puolueeseen ollen sen huomattavimpia miehiä.

Dyck *[deik]* l. Dijck, Jakob van (1567-1631), hollantil.-ruots. diplomaatti, Göteborin ensimäinen hallitusmies, kotoisin Hollannista, toimi ensin asianajajana Haagissa, läksi 1607 muutamain Amsterdamin kauppiasten asioissa Ruotsiin, missä Kaarle IX tutustui häneen. Ruotsin hallitus antoi hänelle senjälkeen diplomaattisia tehtäviä Ranskassa ja Hollannissa; 1614 hän sai Ruotsin ja Hollannin kesken aikaan liittosopimuksen. Sam. v. D. nimitettiin Ruotsin vakinaiseksi lähettiläälksi Hollantiin ollen Ruotsin ensimäinen tällainen edustaja; kutsuttiin takaisin 1619 ja määrättiin 1621 äsken perustetun Göteborgin ensimäiseksi hallitusmieheksi.

Dyck *[deik]* l. Dijck, Antoon van (1599-1641), alankom. taidemaalari, opiskeli ensin Antwerpenissä van Balenin johdolla ja joutui siitemmin 1620 avustajaksi Rubensille, jonka vaikutus

varsinkin hänen uskonnollisissa maalauksissaan on huomattavissa. Hän sai myöskin ajan tavan mukaan valmistaa mestarin luonnosten perustalla muutamia historiallisia maalauksia. Vv. 1622-26 hän oleskeli Italiassa tutkien etenkin Tiziania ja maalaten lukuisia muotokuvia. Palattuaan Antverpeniin hän sai runsaasti tilauksia, sekä uskonnollisia maalauksia kirkoille ja luostareille että muotokuvia maausa ylhäisille. Hänen varsinaineu loistokautensa alkoi kumminkin vasta v:sta 1632, jolloin hän Kaarle I:n kutsua noudattaen siirtyi Lontooseen kuninkaalliseksi hovimaalariksi. Hänet korotettiin aatelissäätyyn, nai jalosukuisen mutta köyhän hovineidin, Mary Ruthveuin, ja Englaunin hovin ja ylimystön tavattomasti suosimana muotokuvamaalaajana hän pian hankki itselleen sellaisen omaisuuden, että hän ulkonaisenkin elämän loistossa ja hienoudessa saattoi kilpailla kenen kanssa tahansa. — Suurempien historiallisten sommittelujen alalla D. ei pystynyt Rubensin kanssa kilpailemaan, ja hänen uskonnollisistakin maalauksistaan — tavallisimmat ovat „Ristiinnaulitseminen" ja „Itkevät vaimot" — puuttuu voimaa ja draamallista eloisuutta, mutta seu sijaan niissä on nuorekasta suloa ja elegistä, joskus kyllä sentimentaalistakin tunnelmaa. Muotokuvamaalaajana hän sitävastoin on maailmau suurimpia, yhdistäen psykologiseen terävyyteen ja kuvatun luonteen selvään käsittämiseen hienon väriaistin ja loistavan maalaustavan. Hänen ylimyksensä ovat täydellisiä aristokraatteja sormenpäitä myöten; juuri kädet hänen taulnissaan ovat herättäneet melkein yhtä suurta ihastusta kuin kasvotkin. Kun hänellä oli aina paljon tilauksia, antoi hän tavallisesti oppilaittensa luonnostensa mukaan maalata vartalon ja puvuu ja itse hän sitten lisäsi kuvaan pään ja kädet. Siksipä hän ehtikin lyhyen elämänsä aikana valmistaa yli 200 muotokuvaa. Kuvaava piirre hänen teoksissaan on taustan sommittelu: saadakseen aikaan vaikuttavia värivastakohtia hän asetti toiselle puolelle taulua joko tumman komeasti kankailla verhotun seinän tai runsaan läpinäkymättömän lehvistön ja sitä vastaan kuvattavan henkilön, ja toiselle puolelle kauas taaksepäin avautuvan näköalan ilmakkaine taivaslakineen. Häuen muotokuvistaan mainittakoon kuuluisimmat: Kaarle I (paras Louvressa), Kaarle I:n lapset (Torinossa ja Dresdenissä), Savoijin prinssi Tuomas (Torinossa), Filip Wharton (Pietarissa), Marie Louise de Tassis (Wienissä) ja oma kuva (Firenzessä). — Sitäpaitsi on D:ltä joukko eteviä muotokuvaradeerauksia, n. s. „van Dyckin ikonografia". [A. Michiel, „Van Dyck et ses élèves" (1881), Jules Guiffrey, „Antoine van Dyck, sa vie et son œuvre" (1882), H. Knackfuss, „Van Dyck" (sarjassa Künstler-Monographien), Fierens-Gevaert, „Van Dyck" (1904).] *F. L.*

Van Dyck.

Van Dyck, Kaarle I:n lapset. Dresdenin galleriassa.

Dyer *[daiə]*, Thomas Henry (1804-88), engl. historioitsija ja arkeologi, alk. kauppias, antautui tutkimusmatkoille, kirjoitti m. m. „Ancient Rome, its vicissitudes and monuments" (1864), „History of the city of Rome" (1865 ja myöh.), „Pompeji" (1867, 3 pain. 1875), „Ancient Athens, its history, topography and remains" (1873). *K. J. H.*

Dühring *[dȳrink]*, Eugen (s. 1833), saks. filosofi ja taloustieteilijä, oli ensin virkamiehenä, mutta ryhtyi 1860-luvun alkupuolella opiskelemaan filosofiaa, luonnontieteitä ja kansantaloutta; tuli 1864 filosofian dosentiksi Berliinin yliopistoon ja toimi tässä virassa hyvin innokkaasti senkin jälkeen kuin oli tullut sokeaksi, mutta joutui sittemmin riitaan muiden yliopistonopettajain kanssa ja menetti paikkansa 1877. Filosofiassaan D. on A. Comten positivismin kannalla ja väittää m. m. että kaiken todellisuuden täytyy olla rajoitettu (määrätyn luvun laki) ja että maailmalla on täytynyt olla määrätty äärellinen alkunsa. Taloustieteessä D. liittyy ameriikkal. Carey'hin. D:n lukuisista teoksista mainittakoon: „Kapital und Arbeit" (1865), „Der Wert des Lebens" (1865), „Kritische Gruudlegung der Volkswirthschaftslehre" (1866), „Die Verkleinerer Careys und die Krisis der Nationalökonomie" (1867), „Kritische Geschichte der allgemeinen Priucipien der Mechanik" (1873), „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus" (1879), „Kursus der National- und Socialökonomie" (1873), „Kursus der Philosophie" (1875), „Logik und Wissenschaftstheorie" (1878), „Die Judenfrage", „Sache, Leben und Feinde" (1882). *J. F.*

Dümichen, Johannes von (1833-94), saks. egyptologi, Lepsiuksen ja Brugschin oppilas, oli prof. Strassburgissa. Hän matkusti 1862-65 ja 1869 Egyptissä, tutki etupäässä ptolemaiolais- ja roomalaisajan kirjoitus-järjestelmää, kieltä ja temppelikirjallisuutta (Edfun ja Denderan kirjoitukset) ja julkaisi suuren joukon arvokkaita tutkimuksia. *K. T-t.*

Düna ks. Väinäjoki.

Dünaburg ks. Väinänlinna ja Dvinsk.

Dynametri (kreik. *dynamis* = voima, *metron* =

mitta), kone, millä määrätään kiikarin suurennus. Suurennus on objektiivin tahi objektiivin himmentäjän halkaisijan suhde objektiivin todellisen kuvan halkaisijaan, mikä kuva syntyy okulaarin ulkopuolelle. Viimemainitun kuvan annetaan langeta d:ssä olevalle viivoitetulle levylle ja mitataan. *(V. V. K.)*

Dynamidi (< kreik. *dynamis* = voima), J. F. Redtenbacherin ainesatomille ja sitä ympäröivälle eetterikerrokselle antama nimitys; kaksi tai useampi d. muodostaa tällöin molekylin. *(R. J-a).*

Dynamiikka (< kreik. *dynamis* = voima). 1. Oppi voimasta ja sen synnyttämistä liiketiloista (ks. Liike). — D. muodostaa osan mekaniikkaa käsittäen silloin opin kappalten liikkeistä vastakohtana statiikalle. Mekaniikassa d. jaetaan jähmeiden, nestemäisten ja kaasumaisten kappalten dynamiikkaan l. geo-, hydro- ja aerodynamiikkaan. *(R. J-a.)*

2. *Mus.* voimavaihteet eli äänivoiman eri asteitten käyttö. Voimavaihteilla aikaansaadaan säveltaiteessa mitä välittömimpiä vaikutuksia; forten ja pianon vastakohtaisuus tahi äänivoiman tasainen paisuminen ja vaimeneminen, crescendo ja diminuendo, liittyvät kiinteästi rytmirakenteen piirteisiin, luoden niihin valoja ja varjoja. *I. K.*

Dynamiitti, räjähdysaine, jota valmistetaan sekoittamalla nitroglyseriiniä (ks. t.) sellaisten jähmeitten, huokoisten aineitten kanssa, jotka eivät kemiallisesti vaikuta nitroglyseriiniin. Ruotsalaisen Alfred Nobelin 1867 keksimän tavallisen dynamiitin valmistuksessa käytetään huokoisena aineena piimaata. Näin valmistettu dynamiitti on punaista tai ruskeahkoa taikinamaista ainetta. D. ei ole arkaa kolhauksille, mutta räjähtää hyvin kiivaasti, jos sitä äkkiä lämmitetään noin 200°:n. Tavallisesti se sytytetään räjähdyselohopeaa sisältävien nallien avulla. D:n vaikutus on 10 kertaa voimakkaampi kuin tavallisen ruudin. *W. B.*

Dynamiittitykki, ameriikkalaisen upseerin Zalinski'n keksimä ilmanpainetykki, joka viskaa dynamiitilla täytettyjä heittokappaleita aina 5,000 askeleen päähän. Tykkiä käytetään varsinkin rannikkojen puolustuksessa vihollisen laivastoa vastaan. *M. v. H.*

Dynaminen (kreik. *dynamis* = voima), itsestään vaikuttava; esim. kappale liiketilansa nojalla. — Dynaminen energia ks. Energia. — Dynaminen l. kineettinen kaasuteoria ks. Kaasu. — Dynaminen lämpöoppi ks. Termodynamiikka ja Mekaaninen lämpöoppi. — Dynaminen meteorologia ks. Ilmatiede. — Dynaminen sähköoppi, oppi sähkövirroista. ks. Sähkö. — Dynaminen teoria ks. Dynamiikka. — Dynaminen tuuliruusu ks. Tuuliruusu.

Dynaminen geologia (< kreik. *dynamis* = voima), oppi geologisista vaikuttimista ja niiden toiminnoista.

Dynamismi (ransk. *dynamisme* < kreik. *dynamis* = voima), „voimaoppi"; d. eli dynaminen aineenkäsitys selittää, että aine ei ole mikään kuollut, tehoton, avaruutta täyttävä massa, joka vain sysää ja sysätään, niinkuin mekaaninen korpuskulaariteoria opettaa, vaan aine on vaikuttavien voimien ilmaus. Dynaminen atomiteoria opettaa, että jokainen aineen atomi on olemukseltaan voimakeskus eli piste, josta lähtien vaikuttavat attraheeraavat eli luokseenvetävät ja repelleeraavat eli luotaantyöntävät voimat. — Dynamisti, d:n kannattaja. *A. Gr.*

Dynamo (kreik. *dynamis* = voima) on sähköinen induktsionikone, jossa mekaaninen, pyörivän koneenosan elävä voima l. energia muunnetaan sähkövirraksi. ks. Sähkökone. *R. J-a.*

Dynamografi (kreik. *dynamis* = voima, ja *graphein* = piirtää), itse piirtävä dynamometri (ks. t.).

Dynamografia (kreik. *dynamis* = voima, ja *graphein* = kirjoittaa), lihaksen tahi ruumiinvoiman kuvaaminen havainnollisesti käyrien avulla.

Dynamometamorfoosi (kreik. *dynamis* = voima, *metamo'rphōsis* = muodonmuutos), vuorenpoimutuksen aiheuttamat vuorilajien muutokset. ks. Metamorfismi. *P. E.*

Dynamometri (kreik. *dynamis* = voima ja *metron* = mitta), kone, minkä avulla voidaan määrätä voiman suuruus l. intensiteetti. D:n pääosana on tavallisesti jousi, jonka veto- tai puristusjännityksen avulla vaikuttavan voiman suuruus voidaan määrätä. D. voi myöskin olla itsetoimiva, jolloin koneeseen yhdistetty näytin piirtää erityisen kellolaitteen kulettamalle paperille käyrän, joka määrätyssä suhteessa kuvaa vaikuttavan voiman suuruutta ja vaihteluja. D:llä voi myöskin mitata mekaanista työtä. Sitä varten määrätään näyttimen poikkeuksen keskiarvo (P kg) määrätyssä ajassa sekä samalla kuljettu matka (L m). Suoritettu työ on silloin P L kgm. Totaliseeraava d. on itsetoimiva työnmittari. — D:ia käytetään myöskin koneiden tehon määräämiseen. — Fysiologit käyttävät d:iä lihasvoiman mittaamiseen. — 2. Optiikassa d. tarkoittaa konetta, millä määrätään kiikarin suurentamiskyky. ks. Dynametri. *R. J-a.*

Dynamoprinsiippi perustuu siihen raudan ominaisuuteen, että se kerran oltuaan magneettinen, säilyttää aina jälkiä magneettisesta tilastaan n. s. remanentti- l. jälkimagnetismina. Werner v. Siemens (ks. t.) käytti 1866 tätä raudan ominaisuutta sähkökoneessaan sähkövirran synnyttämiseen. Jälkimagnetismista muodostuva kenttä osoittautui nimittäin kyllin voimakkaaksi synnyttääkseen siinä liikkuvassa suljetussa johtajassa induktsionivirran (ks. t.), jota taas voitiin käyttää vahvistamaan alkuperäistä magneettista kenttää; vahvistunut kenttä lisäsi nyt vuorostaan virran voimakkuutta. Lähemmin ks. Sähkökone. *R. J-a.*

Dünamünde (ven. Ustj-Dvinsk), linnoitus ja Riian varsinainen satama Länsi-Venäjällä, Väinä-joen suussa. Sen erinomaiseen, 5 m syvyiseen talvisatamaan sopii n. 300 laivaa. Yli 2,000 as. (1897).

Dynasti (kreik. *dyna'stēs*), valtias, hallitsija, ruhtinas.

Dynastia (kreik. *dynaste'ia* = valta), hallitsijasuku, sarja samaan sukuun kuuluvia hallitsijoita.

Dünkirchen ks. Dunkerque.

Düppel ks. Dybbøl.

Dyrehaven *[dȳrehāvn]* (tansk., = eläintarha), oik. Jægersborg dyrehave, tansk. huvipuisto Juutinrauman varrella 15 km Kööpenhami-

nasta pohjoiseen. Puisto, joka on Kristian V:n ajoilta, on n. 900 ha laaja ja kunluisa varsinkin suurista pyökeistään ja kauniista orapihlajistaan. D:ssa on Dyrehavsbakken, jossa Kirsten Pilin lähde, talvisin urheilupaikkaua käytetty Ulvedalene, Kristian VI:n rakennuttama Eremitagen huvilinna, jonka edustalla vuotuiset kilpa-ajot pidetään, sekä Klampenborgin kylpyhotelli.

Dürer */-ÿ-/*, Albrecht (1471-1528), saks. taidemaalari, vasken- ja puunpiirtäjä, renesanssiajan syvällisin ja yksilöllisin saks. taiteilija, sai ensimäisen taiteellisen opastuksensa kotikaupungissaan Nürnbergissä Mikael Wolgemutilta. Oltuaan tämän oppilaana 4 vuotta hän 1490 lähti opintomatkalle Länsi-Saksaan ja Sveitsiin. V. 1494 hän palasi Nürnbergiin, mutta näyttää jo seur. v. käyneen Venetsiassa. Siellä sekä Bolognassa, jossa hän tutki perspektiiviä, hän oleskeli myöskin vv. 1505-06. Sen jälkeen hän tuli keisari Maksimilian I:n hovimaalariksi, ja teki tämän kuoltua 1520-21 matkan Alankomaihin osaksi tutustuakseen sen jo kukoistavaan taiteeseen, osaksi — ja ehkäpä pääasiallisestikin — anoakseen Kaarle V:ltä Maksimilianin myöntämän vuotuiseu apurahan pysyttämistä. D. näet eli koko ikänsä niukoissa taloudellisissa oloissa. Sekä Venetsian että Antverpenin tarjoaman vuotuisen avustuksen hän hylkäsi, koska ei tahtonut luopua rakkaasta Nürnbergistään. Mutta ollessaan riippuvainen vähävaraisten kannattajainsa, porvarien taideharrastuksista hän joutui harjoittamaan erityisesti niitä taiteenhaaroja, puu- ja vaskipiirrosta, jotka ovat tehneet hänen nimensä ehkäpä vielä kuuluisammaksi kuin hänen varsinaiset maalauksensa ja joiden alalla hänen taiteilijapersoonallisuutensa pääominaisuudet: tarkka perinpohjainen luonnontunteminen, esityksen yksilöllinen ja sattuva luonteenomaisuus, yksinkertaisen koruton sielukkaisuus, ajatuksen syvyys ja mielikuvituksen rikkaus selvimmin ilmautuvat. Hän on paremmin kuin moni muu aikalaisistaan käsittänyt luonnon ja taiteen välittömän keskinäisen suhteen, ja vaikka vieraiden maiden taide ei ole ollutkaan jättämättä jälkiä hänen tuotteihinsa, pysyi hän sittenkin aina itsenäisenä, aina saksalaisena. Hänellä on paljon henkistä heimolaisuutta Martti Lutherin kanssa: sama syvä, mutta samalla vapaamielinen uskonnollisuus, voimakas vakaumuksellinen rohkeus, esityksen kansanomainen selvyys ja ympäröivästä arkielämästä ja luonnosta lainattujen kuvien havainnollisuus, jopa joskus hiukan karkeasyinen leikillisyyskin. Siksipä hänen huokeahintaisilla kuvillaan on ollutkin suorastaan opettava ja kasvattava merkitys aikana, jolloin kirjallisuuden leviäminen laajempiin kansankerroksiin oli vasta alullaan. Myöskin tekotapaan nähden hänen piirroksensa ovat hänen maalauksiaan etevämmät, kuten hänen yksityiskohtien tarkka huolittelunsa paremmin oli graafillisten taiteiden kuin maalaustaiteen kokonaisvaikutusta tähtäävän luonteen mukaista. Vasta vanhempana hän saavutti leveämmän ja ravakamman maalaustavan sekä sulavamman väriasteikon. — D:n ylen lukuisista teoksista voi tässä tietysti mainita vain tärkeimmät. Maineensa hän perusti puupiirrossarjallaan (15 lehteä) Johanneksen Ilmestyskirjasta n. s. Apocalypsis cum figuris (1498). (ks. Apokalyptiset ratsastajat.) Samanaikuinen, vaikka paljon myöhemmin ilmestynyt, on toinen sarja „Suuri kärsimyshistoria" (11 l.). Muita puupiirroksia ovat: „Pieni kärsimyshistoria" (37 l.) v:ilta 1509-11, „Neitsyt Marian elämä" (18 l.) v:lta 1504 sekä 3 m korkea puupiirros „Keisari Maksimilianin kunniaportti", jonka D. piirsi 92 eri levylle (1515). D:n vaskipiirroksista ovat tärkeimmät 16 lehtinen kärsimyshistoria (1507-13) sekä yleensä tunnetut kuvat „Ritari, kuolema ja paholainen" (1513), „Pyh. Hieronymus" ja „Melankolia" (1514). Kynäpiirroksiin kuuluvat n. s. „Vihreä kärsimyshistoria" (12 l., vihreälle paperille) sekä koristeelliset, väritetyt ja fantastiset Maksimilian I:n rukouskirjan reunapiirustukset. — Jo hänen aikaisemmilta vuosiltaan on joukko öljymaalauksia, varsinkin muotokuvia ja maisemia, niiden joukossa hänen isänsä kuva (1490), oma kuva (1498, Madridissa) sekä toinen Kristustyyppiä lähentelevä (1500, Münchenissä). Tavattoman tarkasti tehty ja luonteenomainen raatimies Hieronymus Holzschuherin (1526), samoinkuin Melanchtonin, Pirkheimerin ja Maksimilian I:n muotokuvat ovat hänen elämänsä loppuvuosilta. — D:n suuremmista maalauksista mainittakoon Venetsiassa sen saks. kirkkoa varten maalattu alttaritaulu „Ruususeppeljuhla" (1506), samanaikuiset „Madonna ja vihreävarpunen" (Berliinissä) ja „Ristiinnaulittu" (Dresdenissä) sekä „Aatami ja Eeva"(1507), Münchenin linnanpalossa hävinnyt „Marian taivaaseen astuminen ja kruunaus" (1509) ja „Pyh. Kolminaisuuden kunnioittaminen" (1511, Wienissä). Hänen viimeinen ja samalla mainioin maalauksensa on apostoleita Johannesta, Pietaria, Markusta ja Paavalia esittävä kaksiosainen taulu (1526, Münchenissä). Siinä on hänen luonteenkuvaus- ja yksilöistyttämiskykynsä kohonnut korkeimmilleen, noilla neljällä henkilökuvalla on kullakin niin erilaiset persoonalliset piirteet, että taulua on ruvettu nimittämään neljäksi temperamentiksi. — D:n vaikutus aikansa taiteeseen oli sangen suuri, hänellä oli paljon oppilaita varsinkin puu- ja vaskipiirroksen alalla, jotka hän on nostanut todellisen taiteen asemaan. Kuten renesanssi-ihminen ainakin D. oli sangen monipuolinen; paitsi maalaajana ja piirtäjänä hän koetteli voimiaan myöskin kuvanveistäjänä, olipa hänellä tietoja arkkitehdin ja insinöörin ammateissakin.

Albrecht Dürer. Oma muotokuva.

Kirjailijana hän on jättänyt jälkeensä paitsi tutkimuksia geometrian ja linnoitustaidon alalta erittäin huomattavan teoksen ihmisruumiin suhteista „Vier Bücher von menschlicher Proportion" (1528). — V. 1840 paljastettiin Nürnbergissä hänen pronssinen, Rauchin muovailema muistopatsaansa. Hänen talonsa on siellä myöskin vieiä nähtävissä. [M. Thausing, „Dürer. Geschichte seines Lebens und seiner Kunst" (2 p. 1884), A. Springer, „Albrecht D." (1892), H. Knackfuss, „Dürer" (1895) Künstler-Monographien sarjassa sekä A. Wölfflin, „Die Kunst A. D:s" (1905). Hyvä huokeahintainen kokoelma jäljenuöksiä D:n teoksista on „Klassiker der Kunst in Gesammtausgaben", Bd. IV (1904).]

F. L.

Düring *[dÿriŋk]*, Johan Kristofer von (1695-1759), kreivi, ruots. sotamarski, syntyisin vanhasta saksalaisesta aatelissuvusta, meni 1712 Ruotsin palvelukseen, otti osaa Stralsundin puolustamiseen 1715, jolloin miehuullisen esiintymisensä johdosta yleni everstiksi, ja Fredrikstenin piirityksen 1718; tuli 1743 kenraaliksi, 1751 kreiviksi ja sotamarskiksi, 1753 Tukholman ylikäskynhaltijaksi. D. kuului alkuaan hattujenpuolueeseen, mutta liittyi myssyihin, kun ei hyväksynyt hattujen kevytmielistä sotapolitiikkaa, jota vastaan hän taisteli 1741 valtiopäivillä; myöhemmin hän taas lähestyi hattuja kannattaeu heitä heidän taistelussaan kuningasta vastaan v. 1755-56 valtiopäivillä.

Dyrrachium *[-a'-]* ks. Durazzo.

Dys..., kreik. etuliite, merkitsee vastenmielisyyttä, huonoutta, puutteellisuutta, vastaten usein suomen etuliitettä epä-.

Dysartria (kreik. *dys-*, ks. t., ja *arthron* = nivel), niveltymishäiriö; erilaisten taudintilojen aiheuttama nivelen liikkuvaisuuden väheneminen ja nivelen taivuttamisen vaikeutuminen.

M. O-B.

Dysenteria (kreik. *dys-*, ks. t., ja *enteron* = suoli) ks. Punatauti.

Dysfagia ks. Dysphagia.

Dyskrasia (kreik. *dyskrasi'a* = huono sekoitus), vanhan käsityksen mukaan ruumiin nesteitten, veren viallinen kokoomus, ja siihen perustuva tandillinen yleistila; nykyään miltei samaa merkitsevä kuin diateesi. *M. O-B.*

Dyslalia (kreik. *dys-*, ks. t., ja *lali'a* = puhe), ulkonaisten puheneuvojen vialliseen kehittymiseen tahi vaillinaiseen harjoittelemiseen perustuva epäselvä puhunta. *M. O-B.*

Dysmenorrea (kreik. *dys-*, ks. t., *mên* = kuukausi, ja *rhein* = vuotaa), kipujen seuraamat kuukautiset, johon asiantilaan syyt saattavat olla kovin erilaiset (emä- ja munasarjataudit).

M. O-B.

Dyspepsia (kreik. *dys-*, ks. t., ja *peptein* = sulattaa), ruoansulatushäiriö; esiintyy hyvin tavallisena ilmiönä useassa kroonillisessa vatsa- ja suolitaudissa. *M. O-B.*

Dysphagia (kreik. *dys-*, ks. t., ja *phage'in* = syödä), nielemishäiriö; kaikkien niitten tilojen yhteinen nimitys, joissa nieleminen on syystä tai toisesta, kipujen, mekaanisten esteiden, nielulihasten lamautumisen y. m. vuoksi vaikeutunut tai jotenkin häiriintynyt. *M. O-B.*

Dyspnoe (kreik. *dyspnoia*), hengityksen vaikeutuminen. vrt. Apnoe.

Düsseldorf. 1. Hallitusalue Preussissa, Reinin-maakuntien pohj. osassa, 5,473 km², 2,989,243 as. (1905). — 2. Yllämainitun hallitusalueen pääkaupunki hedelmällisessä seudussa, lähellä sitä paikkaa, missä Düssel laskee Reiniin, 253,274 as. (1905). Kaupungissa erotetaau Düsselin pohjois-rannalla oleva Altstadt kaitaisine mutkikkaine katuineen, uudet kaupungiuosat Karlstadt, Neustadt, Friedrichsstadt, Königsstadt, Pempelfort, Unterbilk, Oberbilk, Flingern, Derendorf sekä 8 etukaupunkia. Huomattavimpia rakennuksia ovat vanha linna, hallitusrakennus (aikaisemmin jesuiittakollegio), raatihuone, postirakennus, asemarakeunus, taideyhdistyksen talo „Malkasten", taideakatemian talo, goottil. Pyhän Lambertin kirkko, Maksimilianin kirkko, 8:nnelta vuosis. oleva Martinin kirkko ja uusi goottil. Marian kirkko. Lukuisista tärkeistä sivistyslaitoksista mainittakoon vaaliruhtinas Kaarle Teodorin 1767 perustama taideakatemia, joka on saanut täällä oman maalaustaiteellisen koulun kehittymään, taulukokoelma (v:lta 1846), joka etupäässä käsittää nuorempien düsseldorfilaisten taiteilijain teoksia, kirjasto (50,000 nid.), observatori, kasvi- ja eläintieteellinen tarha, taideteollisuuskoulu, musiikkikouservatori, 2 teatteria y. m. D. on myös tärkeä teollisuuskaupunki harjoittaen etupäässä rauta- ja puuvillateollisuutta sekä pianojen, nahkatavarain ja kemiallisten tuotteiden valmistusta, ja sen liike on vilkas varsinkin Reinillä, jonka kautta se on laivayhteydessä Euroopan tärkeimpien satamakaupunkien kanssa. — D. mainitaan ensikerran 1159. Kaupunginoikeudet se sai 1288 ja tuli 1348 Bergin herttuain asuinpaikaksi. V:sta 1624 se oli Pfalz-Neuburgin kreivien, v:sta 1685 Pfalzin vaaliruhtinasten asuinpaikkana. V:sta 1806 se oli Bergin suuriherttuakunnan pääkaupunkina ja joutui tämän mukana Preussille 1815. *V. v. F.*

Düsseldorfin taideakatemian perusti 1767 vaaliruhtinas Kaarle Teodor ja sillä on 1800-luvulla ollut useita eteviä opettajia, m. m. Peter Cornelius, Wilhelm von Schadow, F. Th. Hildebrandt, C. F. Lessing, J. W. Schirmer sekä veljekset Andreas ja Oswald Achenbach. Kun Cornelius 1820-luvun alussa muutti Münchenіin, tuli Schadow hänen jälkeensä akatemian johtajaksi. Hänen aikanaan Düsseldorf kohosi yhdeksi Saksan huomattavimpia taidekeskuksia, silloin alkoi düsseldorfilaisen koulun mahtava vaikutus Saksan ja noin vuosisadan puoliväliltä myöskin pohjoismaiden taiteeseen; tätä vaikutusta kesti melkein puoli vuosisataa aina siihen asti kuin realistinen taidekäsitys Ranskassa 1870-luvulla murtautui läpi. Düsseldorfissa harjoitettiin erityisesti kahta maalaustaiteen alaa: laatukuva- ja maisemamaalausta. Corneliuksen kylmän, kuivakiskoisen ja värittömän monumentaalitaiteen sijaan Schadow asetti oppilailleen vaatimuksen, että taiteen tuli herättää tunteita, ja että taiteilijan tuli osata maalata. Väri pääsi taas oikeuksiinsa. Klassillisten aiheiden asemasta niitä ruvettiin etsimään ritari- ja kansansaduista sekä myöhemmin pikkukaupungin porvariston ja maaseudun rahvaan elämästä sekä ympäröivästä luonnosta. Siten on düsseldorfilaisessa taidekäsityksessä sekä romanttisia että realistisia piirteitä, enem-

män kumminkin edellisiä. Laatumaalauksessa pantiin pääpaino aiheen runollisuuteen, s. o. sen tuli herättää katsojassa joko liikuttavan senttimenttaalisia tai hyväntahtoisen humoristisia tunteita. Yksityiskohtiin tehtiin kyllä luonnoksia ulkona mutta itse teos sommiteltiin ja maalattiin työhuoneessa sovinnaisten ohjeiden ja sääntöjen mukaan. Samoin meneteltiin maisemamaalauksessakin. Sen tehtävänä oli esittää luontoa parannettuna, ihannoittuna. Schadowin johtajaaika (v:een 1859) on D:n koulun varsinainen loistoaika. Suuriinman merkityksensä pohjoismaiden taiteeseen nähden se saavutti kumminkin sen kautta, että tähän kaupunkiin asettui pitkiksi ajoiksi asumaan kaksi etevää norjalaista taiteilijaa, historia- ja laatukuvamaalaaja Adolf Tidemand (1814-76) ja maisemamaalaaja Hans Gude (1825-1903). Näiden mainecn houkuttelemina alkoi 1850-luvun alkupuolelta lähtien yhä useampia pohjoismaalaisia taiteilijoita ohjata opintomatkansa Düsseldorfiin. Niinpä ovat suomalaisistakin vanhemman polven maalaajista melkein kaikki — W. Holmberg, E. J. Löfgren, Hj. Munsterhjelm, B. Lindholm, Th. Waenerberg, Fanny Churberg, F. Ahlstedt, A. Liljelund, K. E. Jansson y. m. — opiskelleet Düsseldorfissa.

F. L.

Dyster, Benjamin (k. 1730), seikkailija, oli nimismiehen poika Lappeelta ja sotaväessä palvellut. V:n 1715 seuduilla hän oleskeli Riiassa keksityllä aatelisella nimellä „von Düsterstern" ja meni siellä naimisiin. Uudenkaupungin rauhanteon jälkeen D. 1724 lähti Tukholmaan, jossa vaati takaisin omaisuutensa ja ajutantinarvonsa, jotka muka oli häneltä viety, ja rupesi, kun näillä hankkeilla ei näyttänyt olevan menestystä, sanomaan itseänsä Kaarle XII:ksi, joka ei ollutkaan kuollut, vaan erityisten syiden takia piileskellyt. Tutkintoon otettuna D. tuomittiin seisomaan kaakinpuussa Tukholman torilla ja sitten mielipuolena pidettäväksi Danvikin hulluinhuoneessa, jossa kuoli. [J. R. Aspelin, „B. D.", Kirj. kuukauslehti 1869.] *K. G.*

Dysuria (kreik. *dysuri'a*), vaikeutunut tahi kipuja synnyttävä virtsanheitto; myöskin virtsapakko.

Dytiscidæ ks. Sukeltajat.

Dütsch *[dytš]*, Georg (1857-91), ven. orkesterinjohtaja; johti v:sta 1889 Pietarin konservatorin orkesteriluokkaa; keräsi 1886 Pohjois-Venäjältä arvokkaan kansansävelkokoelman (julkaistu 1894 Keis. maantieteellisen seuran kustannuksella). *I. K.*

Dyveke (holl., = pikku kyyhky), Kristian II:n rakastajatar (1491-1517), Hollannissa syntyneen naisen, Sigbritin, tytär. V. 1507 äiti „möi" tyttärensä silloiselle prinssi Kristianille, jota äiti ja tytär seurasivat ensin Osloon ja sitten, Kristianin tultua kuninkaaksi, Kööpenhaminaan (1513). D:n hellä suhde Kristianiin jatkui senkin jälkeen kuin kuningas (1515) oli nainut prinsessa Elisabetin. Tanskan aateli oli harmissaan Sigbritin suuresta vaikutusvallasta kuninkaaseen. D. kuoli äkkiä 1517. Kuningas epäili, että hänet oli myrkyttänyt linnanpäällikkö Torben Oxe, ja mestautti tämän. Useat kirjailijat ovat käsitelleet D:n elämäntarinaa, esim. Adolf Paul draamassaan „Kung Kristian II" (esitetty Helsingissä).

Dyyni (ransk. *dune*). Dyyneiksi sanotaan aavikoitten sekä avoimien, matalain rannikoiden lentohietakasaumia. Säännöllisimpinä ne ovat

Dyynejä.

kaarimaisen selänteen muotoisia, kupera puoli vallitsevaa tuulta kohti. Dyyni syntyy siten, että tuuli kasaa hietaa kinokseksi ja tuo tähän yhä uutta hietaa, joka asettuu osittain dyynin päälle, osittain sen suojapuolelle. Suurimmat rannikkojen dyynit saattavat kasvaa aina 100 m:n korkuisiksi, mutta aavikolla ne ovat usein vielä korkeampia. Koska tuuli irroittaa hietaa vastasivulta ja kasaa sitä suojasivulle, joutuu dyyni liikkeelle, jos joku tuulen suunta on muita yleisempi tai voimakkaampi. Rantadyynit kulkevat merestä maalle päin. Ne aiheuttavat usein vahinkoja, peittäen viljelyksiä, jopa joskus rakennuksiakin. Ainoa keino tätä vastaan on kasveja kylvämällä kiinnittää lentohieta. — Suomessa on dyynejä monin seuduin sisämaassakin, etenkin Lapissa. Useimmissa on hieta metsän ja kasvullisuuden sitomaa. Rantadyynejä on enimmän Karjalan kannaksen sekä Pohjanmaan rannikoilla. *P. E.*

Džabalpur ks. Jabalpur.

Džagga, bantuneekereihin kuuluva heimo, ja sen asuma maa Saksan Itä-Afrikassa, Kiliman-

Džagga-maja.

džaro-vuoren eteläisellä rinteellä. Ilmanala on terveellisimpiä tässä Saksan siirtomaassa, ja viljelysmahdollisuudet eurooppalaisille muutenkin hyvät, mutta maa on džaggain käsissä, joilta se ei ole riistettävissä. D:t (l. wadžaggat) ovat sotaisia ja lahjakkaita; maanviljelys ja karjanhoito kukoistavassa tilassa. Maanviljelys-

tuotteita: hirssi, pavut, maissi sekä bataatit. D:t ovat myös taitavia seppiä ja metsästäjiä. Teidenhoito ja yleineu järjestys sekä puhtaus ovat ihmeteltävät; saksalaiset tutkimusmatkailijat sanovat džaggalaisten tehneen maansa paratiisiksi. Maa jakaantuu 37 maant. eristettyyn pikkuvaltioon. Tärkein paikka on Moši, saks. posti- ja sotilasasema. — Vasta useain, veristen taistelujen jälkeen 1890-luvulla d:t antautuivat saksalaisten suojeluksen alle. *E. E. K.*

Džaipur ks. Jaipur.

Džami *[-āmī]*, Maulānā Abdurrahmānibn Ahmed (1414-92), pers. runoilija, osoitti edeltäjiinsä Nisamiin ja Rumiin verrattuna enemmän tyylillistä kykyä kuin itsenäistä luovaa voimaa. Hänen lyyrillisistä runoistaan ovat muutamat samoin kuin opetusrunot „Jūsuf" ja „Zalīkhā" sekä „Leilā" ja „Medžnūn" käännetyt saksaksi (Rosenzweig, Rückert y. m.). Suorasanaisessa kertomuksessa „Behāristān" D. jäljittelee Sa'din „Ruusutarhaa" ja teoksessaan „Nafahātu-l-uns" hän esittää n. 600 kuuluisan pyhänmiehen elämäkerrat. D:n elämäkerran julkaisi Rosenzweig 1840. *K. T-t.*

Džamna ks. Jumna.

Džat, arjalaista alkuperää (Fr. Müllerin mukaan) oleva kansa Itä-Belutšistanissa ja Etu-Intian pohjoisosassa. D. (kaikkiaan n. 7 milj.) on voimakasta, vilkasta ja sotaista kansaa; harjoittavat pääelinkeinonaan maanviljelystä; ovat uskonnoltaan muhamettilaisia tai sikhejä.

Džauhari, Abū Nasr Ismāīl ibn Hammād (k. 1002), arab. sanakirjantekijä. Hänen julkaisemansa klassillisen arabiankielen sanakirja *Sihāh* on tämän kielen tuntemisen tärkeimpiä apuneuvoja. *K. T-t.*

Džauri (pers. > ransk. *giaour*), „uskoton", muhamettilaisilla tois-uskoisia tarkoittava herjaussana. *K. T-t.*

Džebel (arab.), „vuori", esiintyy ensimäisenä osana usean vuoren nimessä, esim. D. alTarik = Gibraltar, D. Musa = „Mooseksen vuori" Sinainiemimaalla. *K. T-t.*

Džebel eš-Šerki ks. Antilibanon.

Dželala ks. Paviaanit.

Dželaleddin Rumi ks. Rumi.

Džem (1458-95), turk. prinssi, sulttaani Muhammed II:n nuorempi poika ja Bajasid II:n veli, koetti isänsä kuoltua 1481 suurvisiirin avulla päästä sulttaaniksi, joksi hänet Brussassa julistettiinkin. Mutta jouduttuaan tappiolle sodassa veljeänsä vastaan täytyi hänen vihdoin pacta Rhodos-saarelle johanniittain luo, joitten suurmestari d'Aubusson lupasi hänelle apua, mutta sitten, Bajasidin kanssa tehdyn salaisen sopimuksen mukaan, piti hänet 6 v. vangittuna Ranskassa. V. 1489 paavi Innocentius VIII sai hänet haltuunsa ja paavi Aleksanteri VI oli kirjeenvaihdossa Bajasidin kanssa D:n luovuttamisesta, kunnes Ranskan kuningas Kaarle VIII 1494 pakotti paavin laskemaan D:n vapaaksi. Kuninkaan seurassa hän sitten lähti etelään päin Roomasta, mutta sairastui ja kuoli Napolissa 1495, kuten luullaan, Bajasidin ja paavin toimesta myrkytettynä. [Thuasne, „Djem-sultan" (1892).] *K. T-t.*

Dženne (arab.), „puutarha", muhamettilaisten paratiisi. *K. T-t.*

Džidda l. Džedda, Mekan satamakaupunki Punaisen-meren rannalla Hidžasin maakunnassa, verrattain hyvin rakennettu ja leveäkatuinen, n. 25,000 as. D:n kautta saapuu vuosittain n. 100,000 pyhiinvaeltajaa Mekkaan. Harvassa kaupungissa sentähden näkee niin runsasta valikoimaa itämaitten eri kansallisuuksia kuin D:ssa. Laivaliike on vilkas, vaikka pääsyä ankkuripaikalle vaikeuttavat koralliriutat. Meritse tuodaan D:aan ja Sisä-Arabiaan viljaa, riisiä, tupakkaa, pumpulia, sokeria y. m.; vienti on vähäpätöisempi ja käsittää parhaastaan helmiäistä, kumia, heunaa ja nahkoja. Kaupungin ulkopuolella on Mekkaan vievän, vartiopaikoilla varustetun tien varrella, kivestä tehdyn rakennuksen sisäpuolella suuri „Eeva äitimme" hauta, joka on hurjien dervišien hallussa. *K. T-t.*

Dzierzon *[šerson]*, Johann (1811-1906), saks. järkiperäinen mehiläishoitaja, katol. pappi. Teki tunnetuksi irtonaisen vaharakenteen, keksi kaksoispesäu. Todisti, että koirasmehiläiset syntyvät hedelmöittämättömistä munista (n. s. parthenogenesis-oppi). Julkaisi m. m: kirjat: „Theoric und Praxis des neuen Bienenfreundes", „Rationelle Bienenzucht" ja „Zwillingsstock". Toimitti lehteä „Der Bienenfreund aus Schlesien". Sai mehiläistutkimustensa vuoksi Münchenin yliopistolta kunniatohtorin arvon. *A. M.*

Džiggetai l. kulaani *(Equus hemionus)*, eräs aasialainen villiaasimuoto, joka suurissa

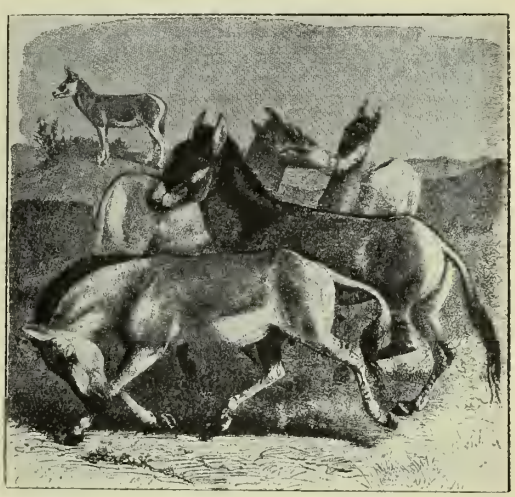

Džiggetai l. kulaani.

laumoissa elää Mongoliassa ja Turkestanissa; se on kesällä sileäkarvainen, keltaisenruskea, talvella villainen, ruskeanpunainen. *K. M. L.*

Džihad *[-ā'-]* (arab.), taistelu islamin vihollisia vastaan. „Pyhä sota" on muhamettilaisilla uskonnollinen velvollisuus ja kuolema siinä varaa autuuden uskovaisille. Mutta siihen saa ryhtyä vasta, kun vihollista on vaadittu rupeamaan muslimiksi, jos voittoa sopii toivoa eikä vastustajan kanssa ole olemassa mitään sopimusta. D:iksi sanotaan usein sellaistakin sotaa tois-uskoisia vastaan, jonka syy ei ole uskonnollista laatua. *K. T-t.*

Džilolo ks. Halmahera.

Džinnit (arab. *džinn* luultav. < lat. *genius* = „henki"), henkiolentoja, joilla on tärkeä sija

muhamettilaisten ja muitten itämaalaisten taikauskossa. D:eistä on usein puhetta Koraanissa, jonka 72:sella luvulla on nimi *sūratu-l-džinn*. D. ovat joko mies- taikka naispuolisia, ja luonteeltaan joko hyviä tai pahoja. Jälkimäisten joukkoon kuuluu *iblīs* (paholainen), joka ei totellut Jumalan käskyä palvella Aatamia. D:eillä on kansan luulon mukaan erinomaisen suuri vaikutusvoima, ne kun tekevät ihmiselle monenmoista kiusaa, mutta tiedoillaan ja taidoillaan myös voivat olla avuksi. Salomo muka hallitsi henkimaailmaa ja käytti d:ien apua rakennustöissään y. m. — Victor Hugon „Les orientales" sikermässä runoelma „Les djinns". [Westermarck, „The nature of the Arab. Ginn", 1900.]

Džokdžokarta ks. D j o k j o k a r t a.

Džolof ks. D j o l o f.

Džonkki, kiinal. kolmimastoinen purjevene. D. on leveä ja lyhyt, sen keula samoin kuin peräkin on korkea ja sen kantavuus voi nousta aina 500 tonniin.

Džubb ks. J u b.

Džudžutsu *(Jujutsu)* l. Y a w a r a muodosti muinoin olennaisen osan japanilaisen „samurain" (soturin) kasvatuksessa. Nykyään harjoittavat sitä poliisimiehet ja urheilijat, osaksi itsepuolustukseksensa, osaksi voimisteluharjoituksena. Sen alkuperästä on olemassa varsin eriäviä kertomuksia, joista kuitenkin todennäköisesti ilmenee, että d. on kiinalaista alkujuurta ja että sitä on 250 vuotta järjestelmällisesti harjoitettu Japanissa. — Sana *džudžutsu* merkitsee „pehmeätä" l. „pehmeänjoustavata" taitoa; se osoittaa jo sinään, että tarkoituksena on vastustajan voittaminen käyttämällä mahdollisimman pientä voimanponnistusta. Ottelussa on ennenkaikkea koetettava *1.* hyötyä vastustajan voimista, *2.* välttää hänen hyökkäyksiään, *3.* saattaa vastustaja mahdollisimman epäedulliseen asentoon, *4.* hyökätessä huomata vastustajan arin kohta, *5.* käyttää vastustajan kaatamiseksi pääasiassa vipuliikettä, *6.* turvautua kaadetun vastustajan maassa pitämiseksi nivelten vääntämiseen, arkojen kohtien puristamiseen j. n. e., *7.* iskemällä määrättyihin ruumiinosiin saattaa vastustaja tainnoksiin. Edelleen luetaan džudžutsuun taintuneen elvyttäminen. Tämän mukaan jaetaan džudžutsu neljään pääryhmään: *1.* r a n d o r i: ottelu ilman määrättyjä sääntöjä, silmälläpitäen yleensä vain voimien kehittämistä ja noudattamalla 1-6 kohdissa mainittuja keinoja; *2.* k a t a: ottelu määrättyjen edellytysten, erikoisen ohjelman, edellä vahvistetun systemaattisen liikeyhdistelmän mukaan; *3.* a t e m i l. s a p p o: vastustajan huumauttaminen, vieläpä surmaaminenkin ja *4.* k w a t s u: taintuneen elvyttäminen.

D:n opetusta annetaan Japanissa useissa tätä tarkoitusta varten perustetuissa opistoissa. Viime aikoina puheenaoleva ottelumuoto on herättänyt melkoista huomiota Ameriikassa ja Euroopassa, varsinkin senjälkeen kuin amer. kirjailija Irving Hancock oli siitä julkaissut teoksensa „Japanese physical training". Pääasiassa tähän teokseen perustuvina on ilmestynyt joukko esityksiä d:sta miltei kaikilla sivistyskielillä. Useimmiten on kuitenkin d:n tarkoitus ja asema Japanin ruumiillisessa kasvatuksessa väärinkäsitetty, on tahdottu tehdä siitä voimistelusysteemi, jota se itse asiassa ei pyydäkkään olla.

[K. Miura (japanilainen), Jujutsu eli Yawara, Suomen Urheilulehti 1908: n:ot 2 ja 3 (suomennos aikakauskirjasta „Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur- u. Völkerkunde Ost-Asiens"). Tästä esityksestä varsin poikkeava on: V. Heikel, „Japanilainen voimistelu" (1905). — Hancockin teos on suomennettuna ilmestynyt v. 1905: „Dshiu-Dshitsu. I. Japanilaisten ruumiinkasvatus" ja „Dshiu-Dshitsu-taistelutempuja".] *-lskm-.*

Džulfa, Ispahanin etukaup. ks. I s p a h a n.

Džungaria (S o n g a r i a), Luoteis-Mongoliassa, Tienšan- ja Altai-vuorien välissä oleva valtava laskeuma, joka kaikkina aikoina on ollut tärkeä kulkutie Mongolian kansoille („Džungarian portti"). D., jota tasangolta äkkijyrkkinä seinäminä kohoavat vuoret ympäröivät, on pohjoisessa suurimmaksi osaksi aroa viettäen tasaisesti Altai-vuorilta Irtyšiä kohti, joka täällä virtaa pitkän Saissan-nor nimisen arojärven läpi. Tämän eteläpuolella kohoavat aroseudun rajalla vuorijonot Saur 3,638 m:n ja Tarbagatai 2,906 m:n korkeuteen. Keskiosa varsinkin 45 ja 46° välillä, on vähitellen itäänpäin kohoavaa erämaata ja eteläosa vuorimaata, jonka Tienšaniin kuuluvat vuorijonot täyttävät ja josta useat keskiseen erämaaseutuun häviävät joet saavat alkunsa. Asukkaat ovat džungareja, ainoastaan uloinna idässä asuu kirgiisejä. — V. 1758 D. joutui Kiinalle. V. 1871 Venäjä valloitti Kuldšan, mutta antoi sen 1881 takaisin pitäen ainoastaan läntisen osan (11,288 km²). Kiinalaisesta alueesta kuuluu pohjoisosa Mongoliaan, eteläosa Itä-Turkestaniin. *V. v. F.*

Džungeli (engl. *jungle*, lainasana bengaalinkielestä) tarkoittaa niitä puu-, pensas- ja ruokotiheikköjä, jotka Intiassa rehottavat Gangesvirran suistomailla ja Himalajan etelänpuoleisella juurella, useimmin vesiperäisellä alustalla. D:n eläimistöön kuuluvat tiikeri, elefantti, villisika, hirvi, jättiläiskäärmeet, apinaparvet. Ne ovat kuumetautien pesiä, ja korkea ruoho ja liaanit tekevät ne ihmiselle miltei läpipääsemättömiksi. *J. A. W.*

Döbeln *[-ö-]*, G e o r g C a r l v o n (1758-1820), kuuluisa sotapäällikkö. Suoritettuaan m. m. Karlskronan amiraaliteettikoulussa 1775 upseerintutkinnon D. palkkautui 1781 kreivi De la Marckin saksalaiseen rykmenttiin, joka s. v. läksi Itä-Intiaan. Täällä hän ranskalaisten sotiessa englantilaisia vastaan haavoittui. V. 1788 D. palasi takaisin Ruotsiin ottaakseen osaa taisteluihin venäläisiä vastaan, saapuen seur. vuonna huhtik. Savon keveän jalkaväenrykmentin kapteenina sotakentälle. Otettuaan ensin osaa Suomenniemen kahakkaan, hän oli mukana Porrassalmen tappelussa (13/6), jossa hän sai kuulanhaavan otsaansa. Haava ei koskaan mennyt kokonaan umpeen, jonka tähden D:llä oli siitä

Georg Carl von Döbeln.

asti aina side otsallaan. — Kun sota jälleen syttyi 1808, oli D. everstinä Uudenmaan rykmentissä ottaen sen pataljoonan päällikkönä, jonka tuli olla kolmannen prikaatin jälkijoukkona, kunnialla osaa taisteluihin Yppärissä, Viirteellä ja Pyhäjoella $^{16}/_{4}$ 08. Adlercreutzin jälkeen hän sai johdettavakseen 2:sen prikaatin (Porin rykmentin y. m.) ja oli mukana Siikajoen ($^{18}/_{4}$), Uudenkaarlepyyn ($^{24}/_{6}$) ja Lapuan ($^{14}/_{7}$) taisteluissa. Vihdoin ylimpänä komentajana D. 9-tuntisen taistelun jälkeen voitti vihollisen ($^{10}/_{8}$) Kauhajoella, koko sodan parhaiten suunnitellussa ja suoritetussa tappelussa. 13 p. syysk. hän sai Juuttaan voiton. Lokakuussa 1808 kuningas nimitti D:n kenraalimajuriksi ja Ahvenanmaan päälliköksi, johon toimeen hän uudistuneen sairautensa takia pääsi vasta seuraavalla helmikuulla. Täällä hän kuitenkin kohtasi siksi suuren venäläisen joukon (17,000 4,000 vastaan), että hänen täytyi lumipyryssä ja Kulnevin sotilasten ahdistaessa viedä joukkonsa Grisslehamniin Ruotsin puolelle. Peljäten venäläisten hyökkäystä Tukholmaa vastaan, D. ryhtyi täällä venäläisten kanssa sovitteluihin, joissa kuitenkin piili D:n puolelta salajuoni, mutta joiden avulla saatiin venäläiset peräytymään Ruotsin puolelta takaisin. — Hänen toimensa sotanäyttämöllä siirtyi lopulta pohjoiseen, kun hän huhtikuussa 1809 määrättiin pohjoisen armeian pohjoisosaston ylipäälliköksi. D:n onnistui Uumajassa $^{25}/_{5}$ tehdä sopimus, jonka kautta hän pelasti loput sotajoukosta sekä suuret muonavarat joutumasta vihollisen käsiin. Sen jälkeen hän joutui norjalaisia vastaan, jotka olivat hyökänneet Jämtlandiin, ja viekoteltuaan vihollisen sille epäsuotuisaan asemaan, hän pakoitti sen Blekåsenin sopimukseen $^{26}/_{7}$ 09. Rauhanteon jälkeen hän Länsipohjan ja Angermanlandin ylipäällikkönä sai tehtäväkseen lähettää sotilaat kotia, ja tällöin hän Uumajassa $^{9}/_{9}$ piti kuuluisan jäähyväispuheensa suomalaisille joukoille. — V. 1813 D. kenraaliluutnanttina otti osaa sotaan Napoleonia vastaan, mutta, lähetettyään ilman korkeampaa käskyä osan divisioonastaan Hampuriin, hänet asctettiin sotaoikeuden eteen, joka hänet tuomitsi ammuttavaksi. Kruununprinssi lievensi rangaistuksen 1 vuoden vankeudeksi, josta D. kuitenkin jo ennen vuoden loputtua pääsi vapaaksi; D. oli jo 1809 korotettu vapaaherraksi, ja 1816 hän määrättiin sotaoikeuden vakinaiseksi puheenjohtajaksi. Hän kuoli $^{16}/_{2}$ 1820 Tukholmassa, jossa hänen haudalleen P. Johanncksen kirkkomaalla 1861 pystytettiin Suomessa ja Ruotsissa kootuilla varoilla hankittu marmoripatsas. *K. S.*

Döbereiner, Johann Wolfgang (1780-1849), saks. kemisti, tuli 1810 kemian, farmasian ja teknologian professoriksi Jenaan. D:n huomiot alkuaineiden ominaisuuksien suhteesta niiden atomipainoihin ovat tärkeät siitä syystä, että niiden perustuksella vähitellen on kehittynyt D. Mendelejevin ja L. Meyerin nykyiseen muotoonsa laatima alkuaineiden periodinen järjestelmä (ks. t.). D. keksi hänen mukaansa nimitetyt tulukset, joiden vaikutus perustuu siihen, että vety tullessaan yhteyteen platinasienen kanssa syttyy palamaan. *W. B.*

Döbrentey, Gábor *[döbrāntăi gābor]* (1786-1851), unk. kirjailija, historioitsija ja runoilija, perusti 1810 „Erdélyi múzeum" aikakauskirjan, joka vaikutti paljon unkarin kielen ja kirjallisuuden kehitykseen; otti osaa Unkarin tiedeakatemian perustamiseen (1827), oli sen sihteerinä 1831-34 sekä toimitti m. m. akatemian julkaisemia „Vanhoja unkarinkielen muistomerkkejä" (3 osaa, 1838-46); oli yhdessä A. Fáyn kanssa vasta perustetun kansallisteatterin johtajana. Varsin arvokkaita ovat D:n historialliset kirjoitukset; lyyrillisenä runoilijanakin hän menestyksellä esiintyi. Kansallisteatteria varten hän toimitti unkariksi Shakespearen ja Schillerin teoksia.

Döbrentey-codex, eräs tärkeä unkarin kielen muistomerkki (osia Raamatusta) v:lta 1508 (julkaistu unk. kielimuistokokoelmassa „Nyelvemléktár", XII, 1884).

Döllinger, Ignaz von (1799-1890), saks.-katol. teologi, v:sta 1826 kirkkohistorian ja kirkko-oikeuden professori Münchenin yliopistossa. Fr. v. Baaderin ja J. v. Görresin kanssa D. siellä edusti jyrkkää, mutta tieteellisesti perusteellista katolisuutta, elvyttäen sen asiaa voimakkaasti Saksassa. D. julkaisi näihin aikoihin laajan, mustin värein laaditun kuvauksen uskonpuhdistuksesta („Die Reformation, ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen", 3 nid., 1846-48). Myöskin edustajana Baierin valtiopäivillä ja Frankfurtin parlamentissa 1848 D. oli katolisen puolueen johtajia. Mutta kun paavinistuimen politiikka yhä selvemmin kääntyi paavillisen absolutismin urille, ei D. seurannut mukana, vaan edusti vapaampaa suuntaa. Hänen teoksensa käsittelivät siitä lähtien käännekohtia paavikunnan historiassa, valaisten ultramontaanisen käsityksen epähistoriallisuutta („Hippolytus und Kallistus", 1853; „Die Papstfabeln des Mittelalters", 1863). D. vastusti, vaikka turhaan, Marian saastuttamattoman sikiämisen julistamista kirkon opiksi, ja kun tiedoksi tuli että Vatikaanin kirkolliskokouksessa 1870 aiottiin julistaa paavin erehtymättömyys, niin hän sitä vastaan kahden muun teologin kanssa julkaisi salanimellä „Janus" kirjan „Der Papst und das Konzil" (1869). Suurta huomiota herättivät D:n kirkolliskokouksesta Münchenin „Allgemeine Zeitungissa" julkaisemat tarkat selostukset. Kun erehtymättömyysdogmi kaikesta huolimatta julistettiin, allekirjoitti D. yhdessä 42 muun tiedemiehen kanssa vastalauseen ja aiheutti siten vanhakatolisen liikkeen (ks. t.), jota hän monin tavoin tuki, vaikkei itse täydellisesti siihen liittynytkään. Pannaan julistettuna D. herkesi luennoimasta ja papinvirkaa toimittamasta, jatkaen tieteellistä työtänsä; hänen myöh. teoksistaan ovat huomattavimmat „Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters" ja (Fr. Reuschin kanssa yhteistyössä) „Geschichte der Moralstreitigkeiten in der röm.-kath. Kirche". [J. Friedrich, „I. v. D."] *J. G.*

Dörpfeld. 1. Friedrich Wilhelm D. (1824-93), saks. kansakoulunopettaja ja kasvatusopillinen kirjailija. Innostui aikaisin herbartilaisista aatteista ja ryhtyi niitä toteuttamaan sekä käytännöllisenä opettajana että kirjailijana. D:n huomattavista kasvatusopill. teoksista on yksi, „Ajatus ja muisti", käännetty suomeksi. [vrt. tämän suomennoksen esipuhe.]

2. Wilhelm D. (s. 1853), edellisen poika, saks. muinaistutkija. Ollen 1878-81 arkkitehtina mukana Saksan valtakunnan toimeenpanemissa Olympian kaivauksissa D. kehittyi tarkaksi, älykkääksi tutkijaksi. Oli mukana Schliemannin tutkimuksilla Troiassa 1882 ja Tirynsissa 1884; jatkoi Troian tutkimuksia 1893 ja 1894; julkaisi suuren teoksen „Troja und Ilion" 1903. On tehnyt kaivauksia ja tutkimuksia Ateenassa, Ithakassa, Pergamonissa y. m. On 1882-1909 johtanut Saksan arkeologisen instituutin Ateenan osastoa. Julkaisi 1894 (yhdessä E. Reischin kanssa) teoksen „Das griechische Theater".

Dös (ruots., tansk. *dysse*), *arkeol.*, merkitykseltään = dolmen (ks. t.).

E

E, useimpieu eurooppalaisten kirjaimistojeu viides merkki, johtuu muinaisseemiläisestä 𐤄 merkistä, jonka äännearvo oli *h;* sama kirjain esiintyy myös muinaiskreikkalaisessa kirjaimistossa *e*:n merkityksessä. Myöhemmässä kreikassa merkki oli kääntyuyt ja muodostunut *E*:ksi, joka sitten myös lainattiin latinalaiseen kirjaimistoon. — Useimmissa kielissä *e*-kirjain merkitsee *e*:n tai *ä*:n tapaista äännettä. On kuitenkin tästä paljo poikkeuksiakin; niinpä esim. ranskan *e* voi merkitä *ö*:n tapaista äännettä, euglannin *e* taas pitkää tai lyhyttä *i*-äännettä. Unkarin kirjoituksessa *e* kirjain tavallisesti ilmaisee *ä*:tä lähentelevää äännettä; suomen *e* kirjaimella merkitääu sekä taempaa että etumaisempaa *e*-ääunettä, riippuen siitä, esiintyykö se takavai etuvokaalisessa sanassa (vrt. toisiinsa esim. *vela* ja *veli* sanoja).

e-äänne on vokaali (ks. t.), tarkemmin: etuvokaali (ks. t.).

Lyhenuyksissä roomalaisissa kirjoituksissa *E (e)* voi olla = *Ennius, egregius, eques, erexit, est, evocatus.* Kompasseissa, merikartoissa, ilmatieteessä *E* on = engl. *east* s. o. itä. Logiikassa *E* merkitsee yleistä kielteistä arvostelmaa. Musiikissa *e* on c-duur ääuiasteikon kolmas ääni (= it., ransk. *mi*). *Y. W.*

E, *mus.*, sävel, joka on yhtä astetta ylempänä kuiu *d;* se on myös *c*:n terssi ja *a*:n kvintti, joten sillä on tärkeä asema näitten, koko säveljärjestön perustuksena olevien sävelten rinnalla. *I. K.*

Ea (ehkä luettava *Ae* = kreik. *Aos,* sumer. *En-ki*), yksi babylonialaisten pääjumalia (vrt. A n u ja B e l), taivaallisen ja maallisen meren, yleensä veden hallitsija, syvän viisauden, loitsutaidon ja taiteen jumala, kaikkien käsityöläisten suojelija. Koska nykyinen maailma jumalineen ja ihmisineen babyl. maailmankatsomuksen mukaan on syntyuyt vedestä, pidettiin Eaa jumalien isänä ja ihmisten alkuperänä. Hän oli „jumal-ihminen", jonka omiuaisuudet ja tehtävät sittemmin siirtyivät hänen pojallensa Mardukille. Ean kulttipaikka oli Eridun kaupunki, jossa hänen temppelillään oli sama nimi Esagila kuin Mardukin temppelillä Babylonissa. Hänen puolisonsa oli Damkina (kreik. *Dauke*). *K. T-t.*

Eagle *[īgl]* (engl.), kotka; kymmenen dollarin kultaraha Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa. ks. D o l l a r i.

Eagle River *[īgl rivə],* kaupunki Yhdysvalloissa, Michiganin valtiossa, Yläjärven rannalla; suomalaisia n. 200 à 300, työskentelevät etupäässä kaivoksissa. Vanhimmat ovat olleet siellä n. v:sta 1880. (Lähellä on suurehko Phoenix kaivanto.) Raittiusseura ja lainakirjasto. *W. P.*

Earl *[ə̄l],* engl. virka- ja sittemmin aatelisarvo; samaa juurta kuin skand. *jarl*-nimi. Luultavasti tanskalaisten vaikutuksesta sitä 1000-luvulla alettiin Englannissa käyttää kreivikunnan (tai useammankin) korkeimmasta hallitusmiehestä, jota ennen oli sanottu e a l d o r m a n iksi. Normannein valloituksen jälkeeu e.-arvo vähitellen muuttui perinnölliseksi aateliseksi arvouimeksi. E. oli saman arvoinen kuin rausk. *comte* (lat. *comes* = kreivi). Se oli 14:nnen vuosis. keskivaiheille saakka korkein aatelisarvo, sittemmin vasta kolmas järjestyksessä (herttuan ja markiisin jälkeen). Nykyään e. on vain säätyarvo, ilman myötäseuraavaa maanomistusta. — Englant. e. on ylihuoneeu jäsen; vanhinta poikkaa kutsutaan isän toisella arvonimellä, tavallisesti v i s c o u n t i k s i.

East *[īst]* (engl.), ilmansuunta i t ä. Sen kausaiuvälinen lyhennysmerkki on E.

East London *[īst landən],* kaupunki Englannin Etelä-Afrikassa, Buffalo Riverin suussa. 25,220 as. (1904). Samannimisen piirikuuuan pääkaupunki. Oranje-valtioon menevän radan lähtökohta. *E. E. K.*

Eastman *[īstmən],* G e o r g (s. 1854), amer. valokuvaustarvetehtaiden omistaja ja hänen nimeään kantavan osakeyhtiöu perustaja. On yhdessä W. H. Walkerin kanssa parantanut emulsionilevyjä. Suunnitteli 1888 „Kodak" nimisen valokuvauskoneen (ks. t.). *(V. V. K.)*

East River *[īst rivə],* 30 km pitkä ja keskimäärin 1,200 m leveä salmi New Yorkin ja Brooklynin välissä, yhdistää New Yorkiu satamau Long Island-salmeen. E. R:n yli on rakennettu kaksi mahtavaa rautasiltaa. *E. E. K.*

Eau de Cologne *[ō də kolo'nj]* (ransk., = K ö l n i n v e s i), hajuvesi, jonka keksi Farina Kölnissä; sisältää spriihin liuotettuja eetterisiä öljyjä.

Eau de Javelle *[ō də žave'l]* (ransk.), v a l k a i s u l i u o s, alakloorihapokkeen vesiliuos, val-

mistetaan joko kloorikalkista ja soodasta tai antamalla kloorin vaikuttaa soodaliuokseen; kloorin-hajuinen neste, jota käytetään valkaisuun ja vaatteiden kemialliseen puhdistukseen sekä laboratori-reagenssina. *Edv. Hj.*

Eau de quinine *[ō də kini'n]* (ransk., = kiininivesi), eräs hyvin suosittu hiusvesi.

Eau de vie *[ō də vī']* (ransk., < lat. *aqua vitæ* = elämänvesi), paloviina.

Ebbesen, Nils (k. 1340), tansk. ritari, on tullut kuuluisaksi sen salaliiton johtajana, jonka osanottajat 1 p. huhtik. 1340 yöllä Randersissa hyökkäsivät Holsteinin kreivin Gertin kimppuun ja surmasivat hänet, siten vapauttaen Tanskan muukalaisen ikeestä. Muuten hänestä ei paljoa tiedetä. Tämän jälkeenkin E. johti vapaustaistelua, mutta kaatui jo sam. v. 2 p. marrask., Skanderborgin piirityksessä. Tekonsa kautta hän on tullut tansk. kansallissankariksi, Oehlenschläger on runoillut hänestä („Ridderen ved kulsvierhytten") ja 1882 paljastettiin hänen kuvapatsaansa Randersissa. *K. G.*

Ebed Jesu (nestorialais-arabialaisen ääntämistavan mukaan *'Abd-išo'*), syyrialainen kirjailija (k. 1318 j. Kr.), nestorialaisten metropoliittana Nisibis kaupungissa. Hänen tunnetuin teoksensa on 4-osainen syyrialaisten kirjailijain luettelo, jonka Joseph Simonius Assemanus 1725 julkaisi teoksessaan „Bibliotheca orientalis" (III, 1. 1-362). Hänen muista teoksistaan mainittakoon runopukuinen, tekemällä tehtyyn runomuotoon puserrettua skolastista dogmatiikkaa sisältävä „Paradisus Eden". — Nimi E. J., joka merkitsee „Jeesuksen palvelija", on syyrialaisilla tavallinen 4:nneltä vuosis. alkaen. *Ar. H.*

Ebenholtsi, kaupassa esiintyviä, kovia, tummia, usein vettä raskaampia puulajeja, joita käytetään hienoihin puusepäntöihin ja joista useimmat ovat *Ebenaceæ*-heimoon kuuluvan *Diospyros*-suvun lajien sydänpuuta. Mustaa e:ia saadaan afrikkalaisista ja ameriikkalaisista *Diospyros*-lajeista. Sitä on useampia laatuja, jotka ovat saaneet nimensä tuotantomaittensa mukaan. Vuori-e:ia saadaan intial.-kiinal. *Bauhinia acuminata*sta, vihertävän ruskeata ameriikkalaista e:ia Jamaikan ja Kuban *Brya Ebenuksesta*, tumman purppuraista — miltei mustaa Senegalin e:ia afrikkalaisesta *Dalbergia melanoxylon*ista, vihreätä l. keltaista e:ia Antilleilla ja Etelä-Ameriikassa kasvavasta *Tecoma leucoxylon*ista. Eräiden muittenkin lajien puulle annetaan e:n nimitys. *J. A. W.*

Eberhard, Württembergin kreivejä ja herttuoita:

1. E. I Valistunut, hallitsi yksin 1279-1325, Württembergin kreivi, sotaisa ja levoton ruhtinas, asettui Rudolf Habsburgilaista vastustamaan, mutta voitettiin ja pakotettiin alistumaan. Myöhemmin Henrik VII julisti hänet valtakunnankiroukseen ja karkoitti maastansa, mutta E. palasi sittemmin takaisin. Hän teki Stuttgartin pääkaupungikseen.

2. E. II Riitelijä l. Tuuheapartainen, hallitsi 1344-92, Württembergin kreivi, edellisen pojanpoika. Soti Schwabenin kaupunkeja vastaan vaihtelevalla onnella, mutta sai vihdoin ratkaisevan voiton niistä Döffingenin luona 1388. Uhland ylistää E:ia balladi-sikermässä „Graf. E. der Rauschebart".

3. E. I(V) Partasuu (1445-96), hallitsi v:sta 1459, Württembergin ensimäinen herttua, vietti nuoruudessaan hurjaa elämää, mutta muuttui, tehtyänsä erään toivioretken, mitä parhaimmaksi hallitsijaksi ja oli kansansa suuresti rakastama. Ruhtinaskuntansa sivistyksen kohottamiseksi hän perusti Tübingenin yliopiston 1477. E. määräsi, että hänen maansa aina pysyisi jakamattomana. Keisari Maksimilian I korotti hänet Württembergin herttuaksi 1495. *G. R.*

Ebermayer *[ēbərmaier]*, Ernst (s. 1829), saks. tutkija metsätieteen alalla, oli ensin kemian ja meteorologian professorina Aschaffenburgin metsäopistossa, tuli 1878 metsätieteen professoriksi Münchenin yliopistoon. On paljon edistänyt erittäin metsä-meteorologisia tutkimuksia Saksassa; julkaissut m. m. „Physikalische Einwirkung des Waldes auf Luft und Boden" (1873) ja „Naturgesetzliche Grundlagen des Wald- und Ackerbaues" (1882). *Edv. Hj.*

Ebers, Georg Moritz (1837-98), saks. egyptologi ja romaaninkirjoittaja, siirtyi lakitieteenalalta egyptiläiseen muinaistieteeseen, tuli 1865 Jenan yliopiston opettajaksi. Sieltä hän läksi toista vuotta kestäneelle matkalle Egyptiin ja Nubiaan (1869-70) ja teki 1872 toisen Egyptin-matkan. Pitkällisen taudin vuoksi E:n oli pakko jättää yliopistonopettaja-toimensa (1880). Romaaninkirjoittajana E. perusti maineensa historiallisella romaanilla „Eine ägyptische Königstochter" (1864), joka kuvaa egyptiläistä kansanelämää persialaisen valloitussodan aikana. Lisäksi E. julkaisi egyptiläis-aiheiset romaanit „Uarda" (1877), „Homo sum" (1878), „Die Schwestern" (1879), „Der Kaiser" (1880), „Serapis" (1885), „Die Nilbraut" (1886), „Josua" (1889), „Per aspera" (1892), „Kleopatra" (1894), „Arachne" (1897), sekä runomittaisen kertomuksen „Elifên" (1888). E:n egyptiläisaiheiset romaanit, vaikka perustuvatkin tarkkoihin kulttuurihistoriallisiin tutkimuksiin, tekevät kuitenkin monissa kohdin uudenaikaisen vaikutuksen. Hänen muiden romaaniensa aiheet ovat 16:nnelta vuosisadalta. Näistä mainittakoon „Die Frau Bürgermeisterin" (1881), „Im Schmiedefeuer" (1894), „Barbara Blomberg" (1896). Idylli „Eine Frage" (1881) siirtää lukijan muinaiseen Kreikkaan. E. on julkaissut egyptil. muinaisuutta käsitteleviä tutkimuksia, kuten „Ägypten und die Bücher Mosis" (1868), „Die koptische Kunst" (1892) sekä ennen kaikkea tärkeä ja käänteentekevä „Papyros Ebers. Das hermetische Buch über die Arzneimittel der alten Ägypter in hieratischer Schrift" (2 osaa, 1875). — Suomeksi on ilmestynyt m. m. „Homo sum", „Sisaret" ja „Josua". Hänen kootut teoksensa käsittävät 32 nidosta. [Goseke, „Georg Ebers, der Forscher und Dichter" (2 painos, 1887).] *J. H-l.*

Eberswalde, pienehkö (n. 24,000 as.) kaupunki 4 ½ penikulmaa Berliinistä Stettiniin päin, tunnettu siitä, että siellä on yksi nykyajan etevimpiä metsäakatemioja (perust. 1830). *A. C.*

Ebioniitit l. ebionilaiset (< hebr. *ebjonim* = köyhät), yhteinen nimi juutalaiskristityille synkretisteille, jotka Kristuksessa tahtoivat nähdä vain ihmisen, Joosefin ja Marian pojan, joka kasteessa sai voimaa messiastehtävänsä suorittamiseen; he pitivät kiinni siitä, että vanhurskauttaminen tapahtuu lain töitten kautta ja

säilyttivät ympärileikkauksen, sabattilevon ja juutalaiset pesemiset. Paavalia he vastustivat pitäen häntä halvcksittavana luopiona; muutamilla ebioniiteilla oli oma evankeliuminsa, „Kahdentoista evankeliumi", joka pääasiallisesti oli synoptisista, mahdollisesti myöskin Johanneksen evankeliumista tehty omituinen yhdistys, johon oli liitetty erinäisiä apokryfisiä kappaleita; sitäpaitsi oli heillä useita n. s. apostolihistorioita; heidän piiristään on peräisin myös n. s. valeklemensiläinen kirjallisuus (ks. Clementinæ).

K. Ö.

Ebn (arab. = *Ibn*), „poika", käytetään henkilönnimissä yhdessä isän nimen kanssa. vrt. Ben ja Ibn. *K. T-t.*

Ebner-Eschenbach, Marie von (s. 1830), vapaaherratar, om. sukua kreivitär Dubsky, itäv. kirjailijatar. Hänen aikaisin ilmenevä kykynsä sai rohkaisua Grillparzerin ja Fr. Halmin puolelta. V. 1865 hän asettui Wieniin, missä siitäperin on oleskellut. Muutamien, ei erikoisesti menestyneitten draamallisten kokeitten jälkeen — „Maria Stuart in Schottland" (1860), „Das Waldfräulein" (1873) y. m. — hän kääntyi kertomuksen alalle. Ensimäiset kertomukset, satiirinen tarina „Die Prinzessin von Banalien" (1872), „Erzählungen" (1875) ja „Bozena" (1876), eivät nekään aluksi herättäneet erityistä huomiota, kunnes hilpeä kuvaus itävalt. aatelistosta, romaani „Zwei Komtessen" (1885), menestyksellään kiinnitti huomion niihinkin. Main. romaania seurasi sarja novelleja, joiden aiheet niinikään käsittelivät aateliston oloja. Niistä mainittakoon: „Neue Dorf- und Schlossgeschichten" (1886), „Miterlebtes" (1889), „Margareta" (1891), „Drei Novellen" (1892), „Das Schädliche", „Die Totenwacht" (1894), „Rittmeister Brand, Bertram Vogelweid" (1896), „Alte Schule" (1897), „Aus Spätherbsttagen" (1901). M. Ebner-Eschenbachia pidetään yhtenä suurimmista nykyisistä saksal. kirjailijattarista. Lähtien aatelin arvostelemisesta hän vähitellen joutui käsittelemään kaikkia aikansa polttavia kysymyksiä, lämpimästi puoltaen ihmisrakkauden ylcistä asiaa. E. E:n kootut teokset ilmestyivät 8 nidoksena (1893-1901). [Bettelheim, „Marie von Ebner-Eschenbach, biografische Blätter" (1900); Necker, „Marie v. E.-E. nach ihren Werken geschildert" (1900).]

J. H-l.

Ebo (k. 851), Reimsin arkkipiispa, erään saksilaisen orjan poika; sai kasvatuksensa Kaarle Suuren hovissa. Ollen nuoruudestaan saakka vastaisen keisari Ludvik Hurskaan ystävä, hän, papiksi vihittynä, tuli Ludvikin kirjastonhoitajaksi ja 816 Reimsin arkkipiispaksi. V. 822 E. matkusti Roomaan saadakseen paavi Paschalis I:ltä valtuuden paavill. legaattina saarnata evankeliumia pohjoismaissa, ja seur. kesänä hän lähtikin Tanskaan, jossa useat antoivat kastaa itsensä. Tanskan sisäisten selkkausten takia hän palasi kotimaahansa, jossa sittemmin tuli tehokkaalla, joskaan ei kunniakkaalla tavalla ottaneeksi osaa keisari Ludvikin ja hänen poikiensa välisiin riitoihin. E. menetti kahdesti arkkihiippakuutansa, kuoli Hildesheimin piispana.

K. Ö.

Eboli. 1. Ruy Gomez de Silva (k. 1573), E:n ruhtinas, esp. valtiomies, Filip II:n suosikki ja vaikutusvaltainen ministeri (v:sta 1559), Alban herttuan vastustaja.

2. Ana de Mendoza y la Cerda (1540-92), E:n ruhtinatar, edellisen puoliso. Yhtä kauniina kuin vallanhimoisena hän, varsinkin miehensä kuoltua, sekaantui hovijuoniin ja kukistui yhdessä rakastajansa, valtiosihteeri Antonio Perezin (ks. t.) kanssa 1579. Syynä hänen onuettomuuteensa lienee osaksi ollut myös se, että E. oli hyljännyt Filipin rakkaudentarjouksen. Häntä pidettiin tarkasti vartioituna kuolemaansa saakka. E. on yhtenä päähenkilönä Schillerin näytelmässä „Don Carlos", mikä kuvaus hänestä kuitenkin suuresti poikkeaa todellisuudesta.

G. R.

Eboniitti ks. Kautsukki.

Ebrard, Johann Heinrich August (1818-88), saks. reformeerattu teologi. E. tuli jumaluusopin professoriksi Zürichiin 1844, Erlangeniin 1847 ja konsistorineuvokseksi Speyeriin 1853. Erottuaan täältä 1861 hän piti yksityisiä luentoja Erlangenissa, kunnes 1875 valittiin sikäläisen reformeeratun seurakunnan papiksi. E:n tieteellisistä teoksista ovat tärkeimmät: „Christliche Dogmatik" (2 painos 1863); „Apologetik" (2 painos 1880-81). E. on myös julkaissut useita kaunokirjallisia teoksia. Autobiografia 1888.

E. K-a.

Ebro lat. Iberus, joki Espanjassa. Lähteet ovat Kantabrian vuorilla, joilta se virtaa kaakkoista pääsuuntaa, ensin useitten ylänkölaaksojen, sitten Aragonian alangon kautta, murtautuu Katalonian reunavuorten lävitse tehden mutkan pohjoiseen ja laskee vihdoin suuren, hedelmättömäu delttansa kautta Välimereen. Sen lisäjokia ovat vas. Aragon, Gallego, Segre; oik. Jalon ja Guadalope. Jokialue on 83,530 km², pituus 750 km. E:n merkitys liikennetienä on mitätön, virrakkaisuus ja vaihteleva, yleensä sangen vähäinen vesimäärä tekevät laivakulun mahdottomaksi. Suuri osa sen vedestä johdetaan kanavien kautta kastelulaitoksiin, joiden avulla muuten kuivaan, aromaiseen alanteeseen saadaan hedelmällisiä viljelysalueita. *E. E. K.*

Ebstein, Wilhelm (s. 1836), saks. lääkäri, v:sta 1874 sisätautiopin professori Göttingenissä; tunnettu useista julkaisuistaan sisätautien ja eritoten dietetiikan alalta sekä lääketieteellishistoriallisista tutkimuksistaan ja kansantajuisista kirjasistaan; hänen tieteellisestä tuotannostaan mainittakoon: „Nierenkrankheiten" (1875), „Natur und Behandlung der Gicht" (1882), „Fettleibigkeit und ihre Behandlung" (1887), „Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern" (1891), „Lebensweise der Zuckerkranken" (1892). *M. O-B.*

Ebullioskooppi (lat. *ēbullī're* = pulputa ylös, ja kreik. *skope'in* = katsoa), kone, jolla viinin, oluen y. m. aineiden alkoholinpitoisuus määrätään. ks. Alkoholometria.

Ebur (lat.), norsunluu; e. fossile, mammutin hampaat; e. ustum, poltettu norsunluu; luunoki.

e. c. lyh. lat. *exe'mpli causā* = esimerkin vuoksi.

Ecart *[-ā'r]* (ransk.), hyppäys syrjään; pörssikielessä: erityisten seikkain aiheuttama poikkeus tavallisesta hinnasta.

Ecballium elaterium ks. Ruiskukurkku.

Eccard, Johannes (1553-1611), saks. kuoro-

säveltäjä, Lassun oppilas; toimi v:sta 1579 kapellimestarina Brandenburgin vaaliruhtinaan palveluksessa, ensin Königsbergissä ja v:sta 1608 Berliinissä. Sävelsi pääasiallisesti kirkkovirsiä 4- ja 5-ääniselle kuorolle. *I. K.*

Eccard, J. G. ks. Eekhart, J. G.

Ecce homo (lat.), „katso ihmistä!" Pilatuksen sanat Jeesuksesta Joh. 19:5. Taiteessa Eece homo on nimenä esityksellä, jonka aiheena on main. evankeliumin paikka.

Ecclesia *[-ē'-]* (lat. < kreik. *ekklēsi'a* = kansankokous), seurakunta, kirkko. E. militans, taisteleva, e. triumphans, riemuitseva seurakunta l. kirkko.

Échappement *[ešapmā']* (ransk.). 1. Kellon koneistossa oleva pidäkelaite (silinteri- tahi ankkuripidäke), mikä ajoittaisesti keskeyttää rattaiston liikettä sekä välittää liikkeen siirtämistä säätäjään (liipottimeen tahi heiluriin).

2. Se soittopianon laite, joka saa kosketinvasaran heti lyönnin jälkeen ponnahtamaan irti soittimenkielestä.

Écharpe *[ešа'rp]*, särppi, vyö; miekkailussa: poikki-isku.

Échauffé *[ešofē']* (ransk.), kuumentunut, lämmin; kiihtynyt.

Échéance *[ešeā's]* (ransk.), maksupäivä (vekselin).

Echegaray *[ētšegara'i]*, José (s. 1832), esp. kirjailija, kävi ensin insinööorikoulua, jonka opettajaksi myöhemmin tuli; julkaisi arvokkaita fysikaalisia ja matemaattisia tutkielmia. V:n 1868 vallankumous teki hänestä politikon. Pian hänestä tuli ministeri, missä toimessa hän 1874 oli kolmannen ja viimeisen kerran. Tämän jälkeen hän antautui yksinomaan draamoja kirjoittamaan. E:n näytelmät eivät ole erikoisesti espanjalaisia, ne kun valaisevat jotain psykologista tai yhteiskunnallista probleemia ja etupäässä jotain yksityistapausta, jota tosin voi pitää poikkeuksena, mutta joka silti on yhteydessä koko yhteiskuntaelämämme kanssa. E:n suuri taito piilee siinä, että hän osaa valita niistä olosuhteista, joista probleemi on kasvanut, juuri kaikkein kuvaavimmat ja että hän ne osaa niin ryhmittää,. että toiminta jännittävänä ja selvänä kehittyy niiden pohjalla. E. on Espanjassa saavuttanut paljon ystäviä, mutta myös paljon vastustajia. Hänen ensimäinen draamansa on „La esposa del vengador" (1874), ja etevimmät hänen muista näytelmistään: „En el seno de la muerte" (1883), „O locura o santitad" (1883, „Mielipuoli vai pyhimys", esitetty Kansallisteatterissa), „Vida alegre y muerte triste", „El gran galeoto" („Parjauksen kirous", esitetty Kansallisteatterissa), „Dos fanatismos" (1887), „La realidad y el delirio", „Lo sublime en lo vulgar" (1888), „Los Rigidos" (1889), „Un critico incipiente" (1891), „El poder de la impotencia" (1893), „Mancha que limpia" (1895), „El estigma" (1895), „La duda" (1898). Sai 1904 puolet Nobelin kirjall. palkintoa.

J. Echegaray.

[Fastenrath, „José E." („Nord und Süd", 1887); Zacher, „Don José E." (1892).] *J. H-l.*

Echelon *[ešlō']* (ransk.), tikapuut; sotaterm., tarkoittaa sellaista sotajoukkojen rakennetta, jossa eri joukko-osat ovat asetetut määrätyille välimatkoille toinen toisensa taakse, kuten puolat vinoissa tikapuissa. Joukko-osien siivet eivät kumminkaan vihollisesta katsoen ole suorastaan toinen toisensa takana, vaan jokaisen edessä olevan joukon siivet ulottuvat jonkun matkan oikealle tai vasemmalle päin sitä seuraavan joukon siivistä. Takana olevan joukon tarkoituksena on ulkopuolelle ulottuvalla siivellänsä suojella sen edellä liikkuvan joukon samanpuolista siipeä vihollisen sivuhyökkäykseltä. Échelon-rakenteen loppupäässä olevat joukot taas voivat helpommin saartaa vihollista ja käydä sen kimppuun sivulta. Historiassa on kuuluisa Epameinondaan „vino rintama", sekä se joukkorakenne, joka Leuthenin taistelussa tuotti voiton Fredrik II:lle. *M. v. H.*

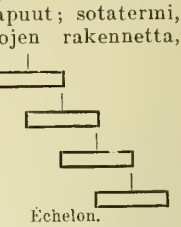

Échelon.

Echidna ks. Ekhidna ja Nokkasiili.

Echinocactus ks. Kaktuskasvit.

Echinococcus ks. Heisimadot.

Echinodermata ks. Piikkinahkaiset.

Echinoidea ks. Merisiili.

Echinops, pallo-ohdake, mykerökukkaisiin kuuluva kasvisuku. Mykeröt 1-kukkaisia, ryhmittyneet pallonmuotoiseen, tiheään, valkeaan tai siniseen kukintoon. *E. sphærocephalus* js *E. Ritro* joskus koristuskasveina. *(J. A. W.)*

Echinorhynchus ks. Okakärsämadot.

Echinospermum, sirkunjyvä, kasvisuku *Borraginaceæ*-heimossa; karheakarvaisia, sinikukkaisia yrttejä, hedelmykset piikkiset. Meillä 2 lajia, molemmat harvinaisia, joista toinen *E. lappula* kasvaa pääasiassa Etelä-Suomessa kuivilla hiekkapaikoilla, toinen, *E. deflexum*, Pohjois- ja Itä-Suomen sekä Lapin vuorimetsissä ja tuntureilla. *(J. A. W.)*

E. lappula.

Echinus (lat.) ks. Ekinus.

Echium vulgare, neidonkieli, *Borraginaceæ*-heimoon kuuluva korkea, karheakarvainen yrtti, jolla on isot, kauniin siniset kukat ja suikeat lehdet. Pelloilla, kaduilla, lastauspaikoilla, ei yleinen. *(J. A. W.)*

Echium vulgare.

Echiuridæ ks. Gephyrea.

Echo (kreik. *ēkhō'* = kaiku). 1. ks. Ekho. —

2. *Mus.* 17:nnen vuosis. soitinmusiikissa yleisesti suosittu taidekeino, jonka erikoisuutena oli se, että joku säe tahi säeryhmä kerrattiin heikommalla äänivoimalla, usein myös oktaavia korkeammalla tai matalammalla. Sama taidekeino tavataan jo 16:nnen vuosis. kuorosävellyksissä; myöhemmin m. m. Bach ja Beethovenkin ovat sitä säästeliäästi käyttäneet. Uruissa on joskus erityinen *echo*-manuaali. *I. K.*

Eck, Johann, oik. Johann Maier l. Mayer (1486-1543), saks. katol. jumaluusoppinut; opiskeltuaan 1498:sta alkaen Heidelbergin, Tübingenin, Kölnin ja Freiburgin yliopistoissa E. 1510 saavutti jumaluusopin tohtorin arvon ja tuli sam. v. Ingolstadtin yliopiston professoriksi ja 1512 saman yliopiston prokansleriksi. Lutherin julkaistua väitöslauseensa E. kirjoitti teoksen („Obelisci") niitä vastaan; näin sukeutunutta kirjallista kiistaa, johon Wittenbergin professori Karlstadt heti alussa oli yhtynyt, jatkui edelleen, ja pian toivottiin molemmin puolin persoonallista keskustelua; sellainen saatiinkin aikaan Leipzigin väittelyssä (27 p. kesäk. -27 p. heinäk. 1519). V. 1520 E. matkusti Roomaan, jossa paavi Leo X nimitti hänet paavilliseksi pronotaariksi; E. sai paavin julkaisemaan Lutheria vastaan pannakirjan („Exurge Domine"), jonka julkaisemisesta Saksassa E. itse piti huolta. V. 1526 E. väitteli reformeerattujen kanssa; niinikään hän otti osaa katolilaisten ja protestanttien välisiin keskusteluihin Augsburgissa (1530), Wormsissa (1540) ja Regensburgissa (1541). V. 1537 hän julkaisi koko Raamatun saksal. käännöksen. [„Operum Joh. Eckii contra Lutherum tomi I-IV" (1530-35), Th. Wiedemann, „Dr. J. E." (1865).] *K. Ö.*

Eckardt, Julius von (1836-1906), saks. valtiollinen kirjailija, oli kotoisin Liivinmaalta, mutta muutti venäläistyttämispolitiikan takia 1867 Saksaan, jossa toimitti yhdessä G. Freytagin kanssa aikakauskirjaa „Grenzboten" (1867-70). V:sta 1884 E. oli ulkoasiain ministeristön virkamiehenä ja konsulina eri paikoissa. Hänen lukuisista kirjoituksistaan mainittakoon „Die balt. Provinzen Russlands", „Jungrussisch und Altlivländisch" (1871), „Livland im 18 Jahrh." (1876). *J. J. M.*

Eckart, tav. Mestari E. (n. 1260-1327), kuuluisa saks. mystikko ja saarnaaja; liittyi Erfurtissa dominikaanien veljeskuntaan toimien sittemmin suurimman osan elämäänsä erinäisissä veljeskuntansa luottamustoimissa; kahteen eräänhän opiskeli Pariisissa (ensi kerralla 1300-03) ja loppu-iällään saarnaajana Strassburgissa sekä hoiti vihdoin veljeskuntansa opettajatointa Kölnissä, jossa 1326 joutui syytteenalaiseksi kerettiläisyydestä. E. kuoli ennenkuin hänen asiansa saatiin lopullisesti tutkituksi. V. 1329 paavi Johannes XXII julisti erinäisiä kohtia E:n kirjoista harhaoppisiksi. — Skolastikkona E. pääasiallisesti kulkee Tuomas Aquinolaisen jälkiä. Mystikkona E. myös on ilmeisesti saanut vaikutuksia tämän suunnan aikaisimmilta edustajilta (varsinkin Dionysios Areopagitalta ja Erigenalta), vaikka ainakin toistaiseksi on jätettävä sanomatta, missä määrin Denifle on oikeassa, hän kun 1880 ja 1886 löytämiensä ja julkaisemiensa E:n latinaisten kirjoitusten perustuksella luulee voivansa väittää, ettei E. mystikkona suinkaan ole niin omintakeinen kuin tähän saakka on luultu. Jeesus-rakkauden mystiikka, joka on ominaista Bernhardille ja Victoriineille, on E:lle vieras, jota vastoin hänessä on huomattavissa juuri äskenmainituille aikaisimmille edustajille omiuainen panteistinen piirre. E:n eetillinen maailmankatsomus on puhdas ja ylevä ja sisältää ajatuksia, jotka paikoin johtavat mieleen Lutherin. [Denifle, „Meister E:s lat. Schriften und die Grundanschauung seiner Lehre" (1895). E:n saks. kirjoitukset on julkaissut Pfeiffer (1857) ja Jostes (1895).] *K. Ö.*

Eckehard ks. Ekkehart.

Eckermann, Johann Peter (1792-1854), saks. kirjailija, tunnettu kosketuksistaan Goetheen. Pysyväu nimen kirjallisuushistoriassa tuotti hänelle teos „Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1823-32„ (1837, 2 nid; Düntzerin julk. 1899, 3 nid.). Tämä teos on säilyttänyt useita arvokkaita Goethen lausuntoja ja mielipiteitä.

Eckernförde, Saksassa Schleswigin hallituspiirissä, Itämeren rannalla; 7,088 as. (1905). Hyvä satama. Harjoittaa melkoista sillinkalastusta. Merikylpylaitos. *E. E. K.*

Eckersberg, Christoffer Vilhelm (1783-1853), tansk. taidemaalari. Opiskeli Kööpenhaminan taideakatemiassa Abilgaardin johdolla, sittemmin Pariisissa J. L. Davidin oppilaana ja lopuksi 1813-16 Italiassa. E. valittiin 1818 Tanskan taideakatemian professoriksi ja oli 1827-29 sen johtajana. Varmaan piirustustaitoon perustuva tunnolliuen ja yksinkertainen suorasukaisuus on E:n huomattavin taiteilijaominaisuus. Maisemillaan, erittäinkin merikuvillaan, hän saavutti merkittävimmät tuloksensa, mutta loi myös ansiokkaita muotokuvia, joista paras on 1814 Roomassa maalattu Thorvaldsenin kuva (Kööpenhaminan t.-akatemiassa). Yhtä taipuisa ei hänen realistinen, hieman kuivanjärkevä luontecnsa ollut historiamaalaukseen, jolla alalla hän on suorittanut monta suurta tilausta (varsinkin Christiansborgin linnassa). E. on tämän lisäksi tehnyt joukon alttaritauluja ja laatukuvia. Oman ruusaan tuotantonsa ja varsinkin tärkeän opettajatoimensa kautta E. puoleksi vuosisadaksi eteenpäin painoi leimansa tanskal. maalaukseen ja häntä onkin sanottu Tanskan 1800-luvun maalaustaiteen isäksi. [Ph. Weilbach, „Maleren Eckersberg" (1872) ja E. Hannover, „Maleren C. W. Eckersberg" (1898). *E. R-r.*

Eckerö l. **Ekkerö.** 1. Kunta, Turun ja Porin läänissä Ahvenanmaalla, Ahvenanmaan khlak., Eckerö-Hammarlandin nimismiesp.; kirkolle Maarianhaminasta 36 km; 106,4 km², joista viljeltyä maata 1,376 ha (1901); 25 5/8 manttaalia, talonsavuja 84, torpansavuja 12, muita savuja 92; 1,442 as., joista n. 4,7 % suomenkiel.; 133 hevosta, 643 nautaa, 854 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: kansakouluja 2. — 2. Seurakunta, alkuaan Hammarlandin kappeli (mainittu seurakuntana ainakin 1431); tuli itsenäiseksi (Keis. K. 1/10 1872) khrakunnaksi (1877); kirkko harmaasta kivestä (keskiaikainen, korj. 1880). — Uloin läntisin saariryhmä Ahvenanmaalla on Signilskär (Sancta Signilskär 1538), jossa on muinaisina aikoina ollut kappeli ja jossa nykyisin on Hellmanin (Heligman 1650) majakka. *K. S.*

Eckhart, Johann Georg von (ennen korottamistaan aatelissäätyyn Eeeard) (1674-1730), historian tutkija, saapui 1694 Hannoveriin ja oli siellä Leibnizin apulaisena historian ja kielen tutkimuksissa, tuli 1706 historian professoriksi Helmstädtiin, palasi 1714 Hannoveriin ja tuli Leibnizin kuoltua (1716) Hannoverin kirjastonhoitajaksi. Velkojen vuoksi hän 1723 pakeni Hannoverista, kääntyi katolinuskoon ja eli Würzburgissa salaneuvoksena, historiografina, arkistou- ja kirjastonhoitajana. Leibnizin avustajana hän tutustui tämän laajoihin historiallisiin ja kielellisiin tutkimuksiin, jotka käsittivät suomensukuisiakin kieliä. Hän on julkaissut useita menetelmän ja terävä-älyisyyden puolesta huomattavia teoksia; näistä mainittakoon „Commentarii de rebus Franciæ orientalis et episcopatus Wirceburgensis" (2 nid. 1729), jossa hän m. m. sanoo huomanneensa „suomen, viron, liivin, lapin, samojedin ja ostjakin" sukulaisuuden. [Setälä, „Suomi III, 5 „Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan".] *E. N. S.*

Eckmann, Otto (1865-1902), saks. maalari ja taideteollisuuden alalla toiminut piirustaja, v:sta 1897 opettajana Berliinin taideteollisuusmuseossa. E. on käytäntöön sovitetun koristeellisen taiteen n. s. „uuden tyylin" uranuurtajia Saksassa. Hän on piirustanut huonekaluja, lamppuja, tapetteja, seinäverhoja, kangasmalleja y. m. ja hänen työnsä on myös kohdistunut kirjojen ulkoasuun, kuten kansiin, kuvitukseen ja kirjasimiin. Saaden vaikutusta japanilaisilta ja Whistleriltä hän on perustanut koristetyylittelynsä etenkin eläin- ja kasviaiheisiin. *E. R-r.*

Eckstein, Ernst (1845-1900), saks. kirjailija. Häneu esikoisteoksensa on huumorillinen eepos „Schach der Königin" (1870). Suurta suosiota saavuttivat kymnaasi-humoreskit „Aus Sekunda u. Prima" (1875), joista kuuluisin on „Der Besuch im Karzer" (myös dramatiseerattu). E:n monista romaaneista mainittakoon: „Die Claudier" (1881), „Prusias" (1884), „Das Vermächtnis" (1884), „Aphrodite" (1885), „Pia" (1887), „Nero" (1889), „Roderich Löhr" (1896), „Die Klosterschülerin" (1899). *J. H-l.*

École *[eko'l]* (ransk.), koulu. É. de droit, lakimiesten opisto. — É. de médeein, lääkäriopisto. — É. des beaux-arts, taideakatemia. — É. normale supérieure, „ylempi normaalikoulu", eräs Pariisin ylempi naisseminaari.

Economiser *[iko'nəmaizə]* (engl., = „säästäjä"), laitos, jota käytetään höyrykattiloiden yhteydessä veden (tavallisesti kattilan syöttöveden) lämmittämistä varten. E. asetetaan kattilan ja savuntorven väliseen savusolaan ja sen muodostaa

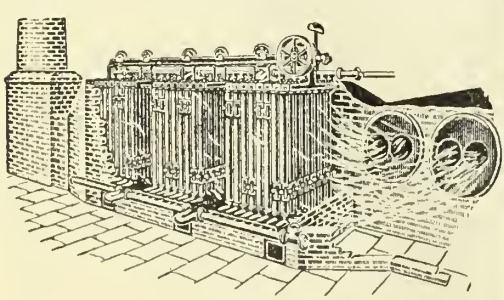

Economiser.

sarja pystysuoria, tavallisesti noin 100 mm läpimittaisia ja noin 3 m pitkiä, eri ryhmiin asetettuja ja molemmista päistä vesikammioilla yhdistettyjä putkia, joideu sisällä kulkee lämmitettävä vesi ja ulkopuolella kuumat polttokaasut. Putket puhdistetaan ulkopuolelta noesta erityisillä hitaasti ylös ja alas kulkevilla kaavinraudoilla. — Syöttöveden „etulämmittämisestä" on se etu, että veden lämpötilaa kattilassa ei tarvitse kohottaa niin paljon höyryn muodostamista varten ja siis polttoainetta säästyy. Myöskin rasittuu kattila vähemmin ja siitä syystä kestää kauemmin, kun erotus kattilassa olevan ja kattilaan syötetyn veden lämpötilojen välillä on pienempi. Tarkoituksenmukaisesti rakennetun e:n vaikuttama polttoaineen säästö on noin 10-15 %, erityisissä tapauksissa enemmänkin. *E. S-a.*

Écossaise *[ekosɛ̃'z]* (ransk.), skotl. tanssi, jonka tahti alkuaan oli 3-jaksoinen; 17:nnellä vuosis. se pääsi käytäntöön ransk. baletissa. — Nykyään sitä tanssitaan $^2/_4$-tahdissa. Saksassa sen nimenä on „Schottisch", josta on johtunut itä-suomalainen „Sotiissi"- l. „Soska"-tanssi. (Suom. kansan sävelmiä III, n:o 384-8.) *I. K.*

E-C-ruuti, pumpuliruudin ja salpietarin seos. Käytetään Englannissa.

Ectoprocta ks. Sammaleläimet.

Écu *[ekÿ']* (ransk., oik. = „kilpi", < lat. *scūtum* = kilpi), entinen ransk. kulta- ja hopearaha, jonka toisella puolella oli kilven kuva. Vanhimmat kulta-écut lyötiin Ludvik Pyhän aikana 1200-luvun keskipaikoilla. É., jonka arvo oli lopulta 5,80 frangia, poistettiin 19:nnen vuosis. alussa; sijaan tuli 5 frangin raha, jota myöskin sanotaan é:ksi.

Ecuador *[ekvado'r]*, virall. República del Ecuador, valtio Etelä-Ameriikan länsirannalla, 1° 23′ pohj. ja 4° 45′ etel. lev. sekä 73° 10′ ja 81° länt. pit. välillä. Nimi on johtunut maan kautta kulkevasta päiväntasaajasta (esp. *ecuador*). E:n naapurimaat ovat Columbia pohj., Brasilia id. ja Peru etel. Rajat ovat epävarmoja ja riidanalaisia, laskelmien mukaan kunluu E:iin n. 299,600 km², johou tulee vielä 7,643 km² käsittävät Galápagos-saaret, mitkä valtiollisesti kuuluvat E:iin. E:n 800 km pitkässä rannikossa on iso Guayaquil-lahti, jossa saari Puna, y. m. pienempiä lahtia. E:n pinnanmuodostuksessa on erotettava kolme osaa, Amazon-virran lisäjokien uurtama, geologiselta syntyperältään vielä vähän tunnettu alanko idässä, lännessä 150 km leveä, liitu-, tertiääri- ja kvartäärikaudella syntynyt, paikotellen matalain vuorenselänteiden epätasaiseksi tekemä ranta-alanko, sekä näiden keskellä E:n Kordillieerit. Ne muodostavat täällä kaksi vaikeakulkuista rinnakkaisjonoa, joista itäinen on vanhempi (gneissiä, alkuliuskeita ja graniitteja), läntisen muodostavat mesotsooiset hiekka- ja kalkkikivet sekä vanhemmat purkautuneet vuorilajit (dioriitti, diabaasi, porfyyri, j. n. e.). Molempien vuorijonojen päällä on myöhemmin syntyneitä tulivuoria, ja nuoremmat laavavirrat ovat peittäneet laajoja aloja, muodostaen Itä- ja Länsi-Kordillieerein välisen ylänkölaakson poikki kynnyksiä, jotka jakavat laakson lukuisiin ylänkösyvänteisiin. Korkeimmista huipuista itäisessä jonossa mainittakoon m. m. Sangay 5,323 m — Etelä-Ameriikan vilkkaimmassa toi-

minnassa oleva tulivuori — Altar 5,405 m, Cayambe 5,840 m, Antisana 5,756 m, Cotopaxi 5,943 m; läntisessä jonossa Pichincha 4,787 m, Iliniza 5,305 m sekä Chimborazo 6,310. Ikuisen lumen raja on keskim.

Ecuador, Antisana-vuori.

4,750 m korkealla; 16 E:n vuorenhuippua sen peitossa. Joet Kordillieerien itäpuolella kuuluvat Amazon-alueeseen (ks. t.); länsipuolella ne ovat lyhyempiä mutta usein vesirikkaita. Mainittakoon Guayas, kulkukelpoinen, E:n valtasuoni, siihen suupuolessa yhdistyvä Daule, laskien Guayaquil-lahteen, sekä pohj. Esmeraldas. E:n ilmasto vaihtelee luonnollisesti korkeussuhteiden mukaan. Rannikolla, alankomaalla, on vuotuinen keskilämpö + 25 — + 27° C, — kylmä rannikkovirta alentaa hiukau tämän päivän tasaajaseudun lämpöä. Sademäärä on rannikolla etelässä alhainen, mutta sisämaassa vallitsevat alituiset troopilliset sateet. Quitossa, 2,850 m yl. mereup., on lämpömäärä + 13,1° C, Antisanalla, 4,060 m korkeudessa, + 4,9° C. Sade tulee täällä ajoittain lumena, rakeina tai sumuna, tehden ilmaston koleaksi. Itäisen alangon ilmasto on sama kuin Länsi-Brasiliassa. Kasvikunta vaihtelee ilmaston mukaan. Troopillinen metsäkasvullisuus vallitsee 1,300 m korkeuteen, paitsi kuivalla rannikko-arolla, jossa on erämaa- ja arokasvullisuutta. Yleisiä ovat palmut, joista on mainittavin norsunluupalmu *(Phytelephas macrocarpa)* sekä myrtti-lajit. Runsaskasvuinen on myös subtrooppinen alue 1,300-3,400 m korkeudella, käsittäen saniaismetsiä, bambutiheikköjä, vahapalmuja *(Ceroxylon andicola)*, kiinapuita *(Cinchona)*, harveten ja köyhtyen ylempänä, kunnes 3,400 m seuduilla puu- ja pensaskasvullisuus vähitellen häviää. Ainoastaan valkovillainen, hartsirikas *Culcitium* viihtyy tällä n. s. Páramo-alucella yrttien ja ruohon seassa. Eläinkunta kuuluu alangolla neotrooppisen vyöhykkeen brasilialaiseen ala-osastoon, vuorilla taas se on samanlainen kuin Andeilla yleensä. — Asutus on harva, asukasluku epävarma, n. 1,272,000, johon lisäksi arviolta 200,000 villiä intiaania, siis n. 4 henkeä km²:llä. Asukkaista on neekereitä u. 10,000, jotka asuvat rannikolla, eurooppalaisia 50,000, loput puhtaita tai sekarotuisia puolisivistyneitä intiaaneja. Rannikkoheimot ovat hajaantuneempia, sekaantuneempia, mutta myös sivistyneempiä ja vapaamielisempiä kuin heidän vuoristolaisveljensä, joiden haluttomuus säännölliseen työhön ja paikoitellen maa-orjuutta muistuttava asema tekee heistä vähemmiu sivistyskykyisen aineksen. Itä-E:n villeistä heimoista mainittakoon monessa suhteessa ominaisuuksiltaan etevät Jivaro- ja Zaparoheimot. Rannikolla Esmeraldan aarniometsissä on säilynyt alkuperäisenä pieni Cayapo-heimo. — Puhekielenä on espanja ja ketšuan (ks. t.) sekakieli. Uskonto on roomal.-katolinen. Sivistys on alhainen, vaikka onkin olemassa yliopisto Quitossa ja useita oppilaitoksia.

Quiton intiaani.

Valtiomuoto on tasavaltainen, ja ääni-oikeus on kaikilla kirjoitus- ja lukutaitoisilla kansalaisilla; he valitsevat presidentin, jolla on toimeenpanovalta, sekä senaattiin ja edustajakamariin jakautuvan kongressin, jolla on lainsäädäntövalta. Hallinnollisesti maa on jaettu 17 maakuntaan, joiden kunkin etunenässä on kuvernööri. Quitossa on ylimmäinen oikeushovi, sitäpaitsi on viidessä muussa kaupungissa ylioikeus. V:sta 1902 on olemassa yleinen asevelvollisuus; vakinainen sotajoukko käsittää n. 4,380 miestä, laivastossa on n. 180. — Raha-asiat ovat kauan olleet rappiolla, mutta ovat nyt paranemaan päin. Rahayksikkönä on sucre = 4,98 Smk, mutta yleisesti käytetään paperirahaa, jolloin sucre = 2 Smk. Valtion tulot olivat v. 1907 n. 12, menot n. 15 ja velka n. 18 milj. sucrea. — Vaikea liikeyhteys sisämaahan, pääoman, yritteliäisyyden sekä sopivain työvoimain puute ja rauhattomat valtiolliset olot ehkäisevät taloudellista elämän kehitystä. Karjanhoito, joka vuori-alueella on pääeliukeinona, on aivan alkuperäisellä kannalla, sen tuotteet huonoja, ainoastaan nahkaa saadaan täältä vientiä varten. E:n pää-viljalajien, maissin, vehnän ja ohran viljelys ei tuota riittävästi oman maan tarpeisiinkaau. Peruna kasvaa villinä ja on maissin rinnalla tärkeä ravintokasvi. Läntisellä alangolla ovat kaakaon, kahvin, sokerin, banaanin sekä myös puuvillan ja tupakin viljelysmahdollisuudet hyvät ja niistä saadaankin tärkeimmät vientitavarat. Rikkaista metsäaarteista käytetään hyväksi vain jossain määrin norsunluupähkiuöitä, kautsua, bambua, mainioita rakennuspuuaineksia sekä *Carludovica palmata*n kuituja, joista panamahattuja valmistetaan. Vuorityö on mitätön: hiukan kultaa, hopeaa y. m. louhitaan eteläisessä vuoristossa. Teollisuus on vasta aivan alullaan ja rajoittuu Guayaquil-kaupunkiin (n. 50-70,000 as.)

Guayas-joen suupuolella, ollen sielläkin melkein yksinomaan sokeriteollisuutta. Muut kaupungit ovat enimmäkseen vuoristossa kuten Loja (n. 10,000 as.), Cuenca (20-25,000 as.), Riobamba (12,000 as.), Guano (4-5,000 as.), sekä pääkaupunki Quito (25-80,000 as.). Ne ovat hiljaisia, kuolleita kaupunkeja, joiden teollisuus on alkuperäistä, melkein ainoastaan kutomo-, juusto- ja saviteollisuutta. Tiet ovat huonoja, rautateitä ainoastaan 521 km (v. 1908). Sähkölennätinverkon pituus on 4,130 km. Ulkomaankauppa ja meriliike ovat keskittyneet Guayaquiliin. Tuonti oli (1907) 85,9 milj. mk, vienti 114,5 milj. mk, joista kaakaon osalle tuli n. puolet, sitten seurasivat norsunluupähkinät, kahvi, kautsu ja nahat. Yhdysvallat, Ranska, Englanti ja Saksa valitsevat E:n kaupan. E:n satamissa kävi (1904) laivoja yhteensä 122,760 tonnin kantavuudelta. — E:n alkuperäiset valtiaat, joiden sivistyksen sydänseutuja olivat nuo Kordillieerien ylänkösyvänteet, joutuivat v. 1500 inkojen (ks. t.) valtaan, jotka taas puolestaan pian sortuivat espanjalaisten conquistadorien jalkoihin (1532). Maa oli useita vuosisatoja Espanjan päättömän siirtomaapolitiikan hävitettävänä, kunnes emämaatan vastaan kapinaan nousseet v. 1822 saivat ratkaisevan voiton Piehnichan luona. E. oli senjälkeen Kolumbian liitto-tasavallan osana v:een 1830, jolloin se erosi itsenäiseksi. Sisäiset taistelut, yksityisten vallananastajain lietsomina, ovat tämänkin etelä-ameriikkalaisen tasavallan päiväjärjestyksessä. Klerikaalis-vanhoillisten oltua aikaisemmin enimmäkseen vallassa, on nykyään vapaamielisempi suunta maan onneksi ohjaksissa. — E:n luonnontieteellisessä tutkimisessa ovat huomattavia tuloksia saavuttaneet W. Reiss ja A. Stübel retkillänsä vuoristossa 1870-74, sekä Th. Wolf („Geografia y geologia del E.") Mainittakoon myös M. v. Thielmann sekä E. Whymper. *E. E. K.*

ed., lat. *ēdi'tiō* (= painos) t. *ēdidit* (= julkaissut) sanan lyhennys.

Eda, pitäjä Ruotsissa, Värmlannissa, Norjan rajalla. N. 13 km rajalta on kapea sola, joka vallitsee Karlstad-Kongsvingerin tietä, ja sentähden sota-aikoina on ollut linnoitettu. Siellä onkin monta ottelua oteltu tanskalais-norjalaisten joukko-osastojen pyrkiessä sitä tietä Ruotsiin, ja aina on puolustajien joukossa ollut uutisasukkaita Värmlannin suomalais-metsistä. *E. E. K.*

Edam, kaupunki Alankomaissa, Pohj.-Hollannin maakunnassa, Zuiderzeen rannalla; 6,404 as. (1904). Laivarakennusta ja nahanvalmistusta. Edamin-juustoa ei valmisteta täällä, vaan Alkmaarin ja Hoornin tienoilla. *E. E. K.*

Edamin-juusto, hollantil. lihava tai puolilihava, verrattain tiivis juusto. Kypsyy 3-6 kunkaudessa. Muoto pallomainen. Pinta usein punaiseksi värjätty. Paino 1 ½-2 kg. Suomessa käytetty e.-juusto tuodaan suureksi osaksi Venäjältä. vrt. Juusto. *U. B.*

Edda on yhteinen nimitys kahdelle muinaisskandinaavilaisen kirjallisuuden muistomerkille. Vanhempi näistä on runopukuinen ja sen runot ovat peräisin 800-1200-luvuilta. Nimitys edda kuuluu oikeastaan vain nuorempaan suorasanaiseen eddaan, jonka kokoonpanija oli isl. Snorre Sturlasson (1200-luvulla). Nimelle on tarjottu useampia selityksiä. Toiset luulevat sen merkitsevän runousoppia, toiset taas Oddin tai Oeddan (kantaäidin) kirjaa. Vanhemman eddan runot ovat sepitetyt Norjassa, Islannissa, Brittiläisten saarien pohjoisissa osissa ja osaksi Grönlannissa. Kelttiläinen kulttuuri ja kristillinen ajatusmaailma ovat lyöneet leimansa useaan runoon. Edda sisältää tärkeitä tietoja pohjoismaiden muinaisista jumalista ja sankareista. Se antaa kuvauksen maailman vaiheista alusta loppuun (Völuspá), kertoo jumalien: Odinin, Torin y. m. seikoista, sisältää hauskoja piirteitä vanhojen skandinaavien siveysopista ja elämänviisaudesta (Havamál) ja esittää vihdoin tarinoita muutamista germaanilaisista sankarisuvuista niinkuin Sigurdista ja Niflungeista (Nibelungeista). Yhtenäistä eeposta nämä kertovat runot eivät muodosta. Mytologisten seikkojensa puolesta ansaitsee Völuspá, Völan ennustus, erityistä huomiota. Sitä on yhdistetty Sibyllan ennustuksiin ja siinä oleville kuvauksille on osoitettu vastineita kristillisistä kertomuksista (Bugge, Bang, Meyer). Mytologisia aineksia sisältää nuorempikin edda, joka on oikeastaan runousoppia, vaikka esittääkin puhtaan runoustaidon ohella myös vanhoja jumalaistaruja. Osassa Gylfaginning annetaan vuoropuhelun muodossa esitys pakanallisesta jumalaisopista, olentojen alkuperästä, Balderin kuolemasta ja maailman lopusta. Kokoonpanija Snorre Sturlasson näyttää itsekin sepittäneen muutamia runoja (Hattatal). — Vanhempi edda, jonka vanhin käsikirjoitus, eodex regius, säilytetään Kööpenhaminassa, julkaistiin ensi kerran 1787-1828. Jo paljoa aikaisemmin (1665) ilmestyi painosta nuorempi edda. [Kirjallisuudesta ks. Mogkin esitystä Paulin „Grundriss der germ. Philologie".] *V. J. M-kka.*

Eddy, Mary Baker ks. Christian seienee.

Eddystone *[edistən]* (engl. *eddy* = pyörre, *stone* = kivi), kalliokari Englannin kanavassa, 23 km lounaaseen Plymouthista. E. kun on merenkuikijoille vaarallinen, on sille vv. 1878-83 rakennettu 50 m korkea majakka graniitista. Jo 1696-98 rakennettiin tänne valotorni, mutta sen myrsky kaatoi, seuraava paloi, ja kolmas, valmistunut 1759, täytyi jättää, koska huomattiin aaltojen syövyttävän itse peruskalliota. *E. E. K.*

Edeemi (kreik. *oidēma* = pöhöttymä), vesipöhö, taudillinen kudosnesteen kerääntyminen ja siitä aiheutuva turvotus varsinkin ihonalaisissa kudoksissa. E. saattaa asianhaarain mukaan olla joko yleinen tahi paikallinen; sen tavallisimmat syyt ovat monenlaiset taudit verenkierto-elimissä ja munuaisissa sekä paikalliset tulehdukset. Erittäin alttiita e:n syntymiselle ovat silmien alaluomet sekä jalat, jotka jo vähimmistäkin verenkiertohäiriöistä turpoavat. *M. O-B.*

Edelcrantz *[ēdelkrants]*, Abraham Niklas (1754-1821), suom.-ruots. kirjallisuuden harrastaja ja fyysikko, synt. Turussa, jossa isä, K. N. Clewberg (ks. t.) oli professorina; tuli 1773 fysiikan sekä samalla kirjallisuushistorian dosentiksi Turun akatemiaan. Oli „Aurora-seuran" (ks. t.) innokkaimpia jäseniä. V. 1783 Kustaa III asetti hänet kuninkaallisten näytelmäin toiseksi johtajaksi Tukholmaan. E:n Ruotsissa jatkaman runollisen toiminnan tuloksina mainitta-

koon hänen laulunsa Ruotsin kansalle („Ode till svenska folket", 1786) ja hänen Englannin kansallislaulun („God save the king") käännöksensä, joka kauan pysyi Ruotsin kansallislauluna. Suurempi merkitys on kuitenkin E:n luonnontieteellisillä keksinnöillä, joista mainittakoot optillinen telegrafikone (1794), parannettu ilmapumppu, puristuskone. Lisäksi E. saattoi Ruotsissa käytäntöön englantilaiset höyrykoneet. Hän pääsi myöhemmin kuninkaallisten näytelmäin ylijohtajaksi, oli kauppakollegin presidenttinä ja oman suunnitelmansa mukaan järjestetyn maanviljelysakatemian johtajana. E. aateloitiin 1789 ja tuli 1815 vapaaherraksi. Ruotsin akatemian jäsen 1786, Tukholman ja useiden ulkomaisten tieteellisten ja kirjallisten seurojen jäsen. E. oli lahjakas ja monipuolinen mies, joka runsaassa määrin nautti aikalaistensa ihailua ja kunnioitusta. [Jenny af Forselles, „A. N. Clewberg-Edelcrantz och hans omgifning".] *G. R.*

Edelfelt */ē-/*, Albert Gustaf Aristides (1854-1905), suom. maalari, s. 21 p. heinäk. 1854

Albert Edelfelt.

Kiialan kartanossa Porvoon pitäjässä, k. 18 p. elok. 1905 huvilassaan Haikon kartanon luona lähellä Porvoota. Hänen isänsä oli syntyään ruotsinmaalainen, Suomessa toiminut arkkitehti, viimein yleisten rakennusten ylihallituksen ylitirehtööri Karl Albert E. (k. 1869), äiti porvoolaisen kauppiaan tytär Alexandra Augusta Brandt. Lapsuusaikansa E. vietti Hämeenlinnassa, tuli 1867 Helsinkiin, jossa suoritti ylioppilastutkinnon 1871. Aluksi E. opiskeli historiaa ja kielitiedettä, ja vasta jonkun ajan epäröityään hän päätti antautua yksinomaan taiteen alalle, johon hänellä pienestä pitäen oli ilmeiset taipumukset. Jo 1868-71 hän sai taideopetusta Helsingissä Taideyhdistyksen piirustuskoulussa ja samalla hän myös opiskeli B. Lindholmin ja Saksasta tulleen B. Reinholdin sekä myöhemmin A. v. Beckerin johdolla. E. esiintyi ensi kerran 1872 Taideyhdistyksen näyttelyssä, lähti seur. v., saatuaan matka-apurahan yleisistä varoista, jatkamaan taideopintojaan Antverpeniin. Syksyllä 1874 E. muutti Pariisiin, jossa hän erinomaisella kielitaidollaan ja maailmanmiehen käytöksellään niin hyvin menestyi, että hänestä siellä ennen pitkää tuli Suomen taiteen loistavin edustaja ja sen etujen paras valvoja ulkomailla, ja jossa hän myöhemmin niin usein oleskeli, että hänen voi sanoa jakaneen elämänsä Suomen ja Pariisin kesken. Täällä hän nyt École des beaux-arts'issa sai opettajakseen J. L. Gérômen, joka laski vankimman pohjan hänen tulevalle kyvylleen hallita taiteen apukeinoja täydellisemmin kuin kukaan suomalainen häntä ennen. V. 1875 E. maalasi Suomessa näyttelijätär H. Ch. Raa-Winterhjelmin (Kansallisteatterissa) ja kreivi A. Aminoffin muotokuvat, saaden niistä hopeamitalin Suomen yleisessä näyttelyssä Helsingissä 1876. Keväällä 1876 E. oli Italiassa, mutta sairastui siellä pahasti. Kun hän taas seur. v. oleskeli Pariisissa, päätti hän helsinkiläisten taiteenystävien, m. m. Z. Topeliuksen ja B. O. Schaumanin, kehoituksesta antautua harjoittamaan historiamaalausta, jota tähän aikaan pidettiin miltei kaikista taiteen aloista korkeimpana ja johon E:llä sekä perinnäisen että ominpäin hankkimansa tavattoman laajan humanistisen sivistyksen perusteella oli erikoiset edellytykset. Talvella 1877 hän maalasi yleisesti tunnetun, historiallista idylliä esittävän taulunsa „Kuningatar Blanka". Luultavasti J.-P. Laurens'in vaikutuksesta E. senjälkeen ryhtyi historiallisen draaman esittämiseen ja asetti 1878 Pariisin salongissa näytteille ison maalauksensa „Herttua Kaarle herjaa Klaus Flemingin ruumista" (Ateneumissa), josta hän sai Suomen valtion palkinnon henkilökuvamaalauksessa. Sam. v. hänet kutsutaan „vapaaksi kunniajäseneksi" Pietarin taideakatemiaan. „Kirsikat" niminen naiskuva, jonka tapaisia, joskus enemmän ulkonaisesti siroja kuin taiteellisesti huomattavia maalauksia E. on myöhemminkin tehnyt useampia, on v:lta 1879, jolloin hän myöskin maalasi verrattain vähäpätöisen historiallisen taulunsa „Kohtaus Nuijasodasta" (E:n lahjoittama Cygnæuksen galleriaan). Tätä taulua voi kuitenkin pitää ikäänkuin siltana siihen ulkoilmamaalaukseen ja kansankuvaukseen, mihin E. nyt siirtyi liittyen siihen äärimmäisyyssuuntia välittävään naturalistiseen taiteeseen, jonka johtajana oli nuori Bastien-Lepage ja kannattajina m. m. Dagnan-Bouveret ja Sargent. Tästä lähtien ei E. antanut maalaustensa sisällykselle entistä määräävää merkitystä, seikkaperäinen kuvaamistapa muuttui suuripiirteiseksi ja pelkkä todellisuus, silmin nähtävä luonto sekä ennen kaikkea ilman ja valon ynnä värivoiman l. -valöörin esittäminen tuli hänen pyrkimystensä päämääräksi. Ensimäisellä näitä uudistuksia osoittavalla taulullaan, isolla kansanelämän kuvauksella „Lapsen hautajaiset" (1879, Antellin kokoelmissa) E. ensi kerran saavutti todellista menestystä Pariisissa. Tämän taulun maisema- ja henkilöaiheet ovat, niinkuin E:n kansankuvissa yleensä, otetut Porvoon saaristosta. Seuraavista tämänlaatuisista kuvista mainittakoon „Jumalanpalvelus Uudenmaan saaristossa" (1881, Luxembourgin museossa Pariisissa), „Merellä", esittävä kalastajaa ja tämän tytärtä purjeveneessä (1883, Göteborgin museossa), v:lta 1884 kaksi taulua, jotka kuvaavat päivänpaisteisella rannalla leikkiviä lapsia, „Lauantai-ilta" (1885, Kööpenhaminan taidemuseossa) ja „Ruokolahden eukkoja kirkonmäellä", joka on E:n paraimpia kuvia tältä alalta ja josta hän Pariisin maail-

mannäyttelyssä 1889 sai yhden harvoja suuria kunniapalkintoja (1887, Ateneumissa, Suomen valtion tilaama). Näistä täysin naturalistisista ja vaalean hohtavassa päivänvalossa maalatuista tauluista eroavat E:n 1890-luvulla maalaamat kansankuvat siten, että niissä on lämpimän pehmyttä valohämyä ja koloristista pyrkimystä, niinkuin esim. tavallista enemmän tunteellisuutta ilmaisevassa taulussa „Suru" (1894) ja tämän alan viimeisessä, verrattain koristeelliseen tapaan käsitellyssä isossa maalauksessa „Uloimmassa saaristossa" (1898, molemmat Antellin kokoelmissa). Suomen taiteessa 1890-luvun vaiheilla tapahtunut käänne naturalistisesta todellisuustaiteesta tyylittelevään, romanttisesti mielikuvituksellisecn ja isänmaalliskansallisempaan suuntaan, joka selvimmin tulee esiin E:n vastakohdassa Gallén-Kallelassa, esiintyy E:ssä ainoastaan niin, että kuvien sisällys alkoi nyt jälleen kiinnittää hänen mieltään, ja vähitellen hän palasi takaisin lähtökohtaansa, kotimaisten historia-aiheiden kuvaamiseen. Tämän kehityskauden maalauksista mainittakoon „Kristus ja Mataleena" (1890, Ateneumissa), joka on maalattu Kantelettaren mukaan saks. Fr. v. Uhden vaikutuksen perustalla, „Porilaisten marssi" (1892), Jeesus-lasta kumartavia paimenia esittävä alttaritaulu Vaasan kirkossa (1893-94), „Neitsyt Maaria ruusutarhassa" (1896) ja Vibelius tuomaripöytänsä ääressä (1899). Yliopiston julistamassa kilpailussa seinämaalausteu laatimisesta sen juhlasaliin, E. sai 1891 ensimäisen palkinnon kolmiosaisella kuvallaan „Turuu akatemian vihkiäissaatto 1640", joka kaukaalle öljyvärillä maalattuna oli valmiina määräpaikallaan 1904. Tämä kuva, jossa E. sekä ihmisenä että taiteilijana näyttäytyy kaikessa suuruudessaan, on hänen isoin historiamaalaukseusa: mahtavan monumentaalinen, mainio ajankuvaus, vaikuttava syvästi sointuvalla värityksellään, piirustuksensa kiinteydellä, eheällä sommittelullaan ja tyylitellyllä yksinkertaisuudellaan, täynnä taiteilijan ylevän hengen ylpeätä, hillittyä ja ylhäistä isänmaallista innostusta. Elämänsä toisenkin suurtyön E. on tehnyt isänmaallisen taiteen alalla, „Vänrikki Stooliu tarinain" kuvitukset (1897-1900), joissa hän selväpiirteisellä ja huolellisella tyylillään ilmaisee Runebergin hengen mukaista aatteellisuutta ja tunnetta. E:n kuvittamia ovat myös Runebergin „Joulu-ilta" (1876) ja „Kuningas Fjalar" (1895) sekä C. Snoilskyn runokokoelma „Svenska bilder" (1894) ja Selma Lagerlöfin „Aarne herran rahat" (1904), joissa molemmissa viimemainituissa kuvitus on taiteellisesti huomattavinta. Tämän lisäksi on E:ltä kuvituksia ja kynäpiirustuksia Topeliuksen satukirjoissa, teoksessa „Suomi 19:nnellä vuosisadalla" ja Hollannissa julkaistussa loistoraamatussa „Biblia sacra". — Maisemamaalaus liittyy E:llä useimmiten henkilökuvaukseen kuten esim. isossa, hienossa laatukuvassa „Luxembourgin puistossa" (1887. Antellin kokoelmissa). E:n varsinaiset maisemat, joita on moniaita sangen oivallisia sekä Pariisin että Helsingin ja Porvoon lähistöltä, eivät yleensä vedä vertoja hänen henkilömaalauksilleen, saati muotokuvilleen. Muotokuvaajana E. onkin, lukuunottamatta taiteemme ensialkajista G. W. Finnbergiä, maamme ensimäinen voimakas kyky. Terävällä, objektiivisella ja levollisella katseellaan hän saa varmasti esiin ruumiillisen ja henkisen näköisyyden, suuren sivistyksensä ja ihmistuntemuksensa avulla hän älykkäästi havaitsee ulkonaisen ja sisäisen luonteen, asettaen mielellään henkilönsä heidäu elämäntointaan kuvaavaan ympäristöön. L. Pasteur laboratorissaan (1885) on E:n kaikista kiitetyimpiä muotokuvia ja hänen nuoruudenaikansa ensimäinen kuuluisa mestariteos, josta hän 1886 sai Ranskan kunnialegionan ristin ja jouka Ranskan hallitus osti Sorbonneen Pariisissa. E:n muita julkisen elämän alalta tunnettujen henkilöiden muotokuvia ovat m. m. porvarissäädyn puhemies J. Kurtén (1889, Säätytalolla), tri P. Roux esitettynä oppisalissaan (1895, E:n lahjoittama Pasteurin laitokseen Pariisissa, kaksoiskappale Turun museossa), laulajatar Aino Aekté-Renvall näyttämölavalla (1901, Antellin kokoelmissa), prof. J. W. Runeberg sairasvuoteen ääressä (1902) ja prof. R. Kajanus soittokuntausa keskellä (1905, molemmat viimemainitut Ateneumissa). Yksityislaatuisemmista muotokuvista ovat huomattavimpia taiteilijan äidin sielukas kuva (1884), taiteelliselta käsitykseltään mitä suurenmoisin vanhan runonlaulajattaren Larin Parasken kuva (1893, kolme kpp., yksi Viipurin museossa) sekä sirosti ja tyylikkäästi maalattu nti Elsa Lindberg (1898, Ateneumissa). Ollen ylhäisöpiirien suosima muotokuvaaja, E. on maalannut 1881-82 ryhmäkuvia keisari Aleksanteri III:n ja suuriruhtinas Vladimirin lapsista, 1885 ruhtinatar Demidoff San Donaton, 1891 Ruotsin prinssi Kaarlen, 1894 Tanskan prinsessa Marian, 1896 keisari Nikolai II:n, 1903 Saehsen-Meiningenin perintöprinsessan Charlotten muotokuvat y. m. — Viime vuosinaan E. harjoitti maalauksensa ohella etsaustaidetta ja laati 1901 piirustuksen ikkunalasimosaiikkia varten Uusmaalaisen osakunnan taloon Helsingissä.

E. on Suomen nuoressa taiteessa ensimäinen suuria huomiota herättänyt kyky. Niin lahjakkaita kuin hänen edeltäjänsä, kuten etenkiu W. Holmberg, olivatkin, kohoaa E. heitä verrattoman paljon korkeammalle monipuolisuudellaan ja kehitetymmällä taidollaan. E. vaikuttaa meidän oloissamme aivan kuin ilmiö, joka yht' äkkiä saavuttaa mestaruuden, joka ei ole, niinkuin entiset maalarimme, yksinomaan esim. maisema- tai henkilömaalaaja, vaan liikkuu kaikilla maalaustaiteen aloilla yhtä suurella helppoudella ja joka, freskomaalausta lukuunottamatta, hallitsee kaikkia tekotapoja. E:n taide merkitsee Suomen taiteen täys-ikäiseksi tulemista ja astumista ulos maailman kilpatanterelle. Saattamalla taiteemme yhtämittaiseen kosketukseen Euroopan kaussa ja johtamalla sen uudenajan taiteen kotimaan, Ranskan, yhteyteen, hän antaa alun sen aavistamattoman virkeälle elpymiselle. — Ulkomaiden taiteeseen verrattuna E. ei ollut uutta luova taiteilija eikä minkään uuden suunnan perustaja, vaan hän oli vastaanottavainen ulkomaisille vaikutuksille. Mutta näiden vaikutustensa, uusien taideaatteiden ja teknillisten uudistusten levittäjänä ja välittäjänä hän oli meidän taiteessamme esitaistelija, tienraivaaja, ja hänellä oli täällä johtajan asema, joka ainakin yhtä paljon kuin hänen taiteeseensa perustui hänen loistavaan persoonallisuuteensa,

Albert Edelfeltin taidetta I.

Ulkosaaristossa (1896).

Leikkiviä poikia (1884).

Kuningatar Blanka (1877).

Ruokolahden eukkoja (1887).

Neitsyt Maaria ruusutarhassa (1896).

Taiteilijan äiti (1884).

Aino Ackté-Renvall (1900).

L. Pasteur (1885).

Vinjettikuva Vänrikki Stoolin tarinoista
N:o 15 Stolt (1900).

Porilaisten marssi (1892).

esiintymiskykyyn ja harvinaisen etevään puhujalahjaan. Ensimäisenä ulkoilmamaalarinamme hän oli täällä kuolemaansa saakka ransk. naturalistisen koulun lahjakkain edustaja. Vaikka hän elikin impressionismin ihailija, niin hän kuitenkin ylimyksellisen maltillisen luonteensa mukaan karttoi äärimmäisyyssuuntia ja seurasi Bastien-Lepagen tasapuolista taidetta. Myöhemmin hän myös sai vaikutusta tansk. Kröyeriltä. joka pohjoismaisista taiteilijoista on hänen lähin hengenheimolaisensa. E. on objektiivisen asiallinen, hienon hillitty naturalisti ja E:n vahvimpana puolena on, niinkuin on sanottu, „pikemmin hänen älykäs ymmärryksensä ja hänen muodollinen ilmaisukykynsä kuin mielikuvitus ja tunne". Osoittaen aina harvinaista innostusta, työnhalua ja kehityskykyä, hän on tuotannossaan tavattoman runsas, jopa niinkin, että hän ei ole voinut välttää epätasaisuutta teostensa taiteellisessa laadussa. Suvultaan, sivistykseltään ja äidinkieleltään kuuluen maamme ruotsalaiseen väestöön, jota hän taiteessaan ensi sijassa esitti, hän oli taidekasvatukseltaan ranskalainen ja kosmopoliitti, mutta sielultaan ja hengeltään hän oli Suomen kansalainen ja mitä lämpimin isänmaanystävä.

Enemmän kuin kukaan suom. taiteilija E. sai osakseen kunnianosoituksia. Edelläsanotun lisäksi mainittakoon, että hän 1884 valittiin Tukholman ja Kööpenhaminan ja 1893 Pietarin taideakatemian jäseneksi, nimitettiin 1889 Ranskan kunnialegionan upseeriksi ja 1901 sen komendööriksi ja oli 1900 Pariisin maailmannäyttelyssä Suomen taideosaston komissario sekä kuului tämän näyttelyn kansainväliseen taidejuryyn. E. oli 1895-1904 Taiteilijaseuran ja syksystä 1903 kuolemaansa asti Suomen taideyhdistyksen puheenjohtajana. Ritaristo ja aateli valitsi E:n 1900 Antellin kokoelmain valtuuskunnan jäseneksi. — E:n tauluista julkaisi J. J. Tikkanen 1905-06 jäljennöskokoelman. E:n jälkeenjättämiä kirjoitelmia, etupäässä taiteen alalta, julkaisi T. Söderhjelm nimellä „Hvad Albert Edelfelt skrifvit"

[Jac. Ahrenberg, „Albert Edelfelt" (1902) ja elämäkerrallisia tietoja (vastaväittelyä herättäneessä) kirjassa „Människor som jag känt" (1908); K. Flodin ja P. Nordmann, „Albert Edelfelt" (1905); G. Strengell, „Albert E." (Valvoja 1904), „Suomalaisia taiteilijamestareita" (1906) ja J. J. Tikkanen, „Albert Edelfelt" („Oma maa" IV (1909).] *E. R-r.*

Edelheim *[ē-].* 1. Fredrik Wilhelm E. (1770-1833), lakimies, Porvoon piispan Paul Krogiuksen poika. Tuli ylioppilaaksi Turkuun 1787, palveli virastoissa Tukholmassa ja Suomessa, nimitettiin Karjalan laamannikunnan laamanniksi 1803. Talonpoikaissäädyn vaalin johdosta hänet kutsuttiin hallitusneuvoston (sittemmin senaatin) oikeusosaston jäseneksi. Aateloitiin 1817 ja otti nimen E., tuli 1819 joenperkaus- ja kanavatyön johtokunnan jäseneksi ja 1827 tod. valtioneuvokseksi. Senaatin jäsenenä E. oli itsenäinen vakaumuksen mies. Suurta huomiota herätti varsinkin hänen miehekäs menettelynsä, kun kenraalikuvernööri Zakrevski Aleksanteri I:n kuoleman jälkeen 1825 tahtoi pakottaa senaattia vannomaan uskollisuudenvalaa suuriruhtinas Konstantinille Venäjällä käytetyn valakaavan mukaan, jossa hänet tunnustettiin itsevaltaiseksi hallitsijaksi. E:n kieltäytymisen takia täytyi valanteko-toimitus keskeyttää; hän pysyi lujana mielipiteessään, vaikka Zakrevski m. m. uhkasi lähettää hänet Siperiaan. Vihdoin saapui sana Konstantinin luopumisesta, ja saatiin vannoa uskollisuudenvala Nikolai I:lle Suomessa käytetyn valakaavan mukaan. *G. R.*

2. Anna Christina Charlotta E. (1845-1904), kirjailija, edellisen pojantytär, ensimäinen sanomalehtialalla toiminut suomalainen nainen. E. oli v. 1886 „Finland" lehden toimituksessa ja 1887 vapaakirkollisen „Finska Veckobladet"in päätoimittajana; julkaissut sanomalehdissä muutamia novelleja.

Edelinck *[ē-],* Gérard (1640-1707), flaamil.-ransk. vaskenpiirtäjä, kuuluu tämän taidealan suurimpiin mestareihin. E. opiskeli ensin syntymäkaupungissaan Antverpenissä ja muutti 1666 loppuiäkseen Pariisiin, jossa hän oli Ludvik XIV:n vaskenpiirtäjä ja v:sta 1677 taideakatemian jäsen. Pariisissa hän Fr. de Poilly'n johdolla saavutti hienon ranskalaisen esitystaidon, johon hän osasi yhdistää alankomaalaisen tekotavan reippauden ja tuoreen käsityksen. Erityisesti E. piirroksissaan — niitä on n. 400 lehteä — saa esiin koloristisia vaikutuksia. E:n kuuluisimmat piirrokset vanhojen mestarien teoksista ovat Rafaelin „Pyhä perhe" (Frans I:n madonna) ja Lionardo da Vinci'n „Ratsutaistelu" (Rubensin vapaan jäljennöksen mukaan). Oman aikansa taiteilijain, etenkin Ph. de Champagnen ja Lebrun'in teoksista E. valmisti enimmät piirroksensa, ja hän on erittäin tullut tunnetuksi itse tekemiensä piirustuksien mukaan kaivertamillaan muotokuvapiirroksilla, jolla alalla ainoastaan ransk. Nanteuil oli häntä etevämpi. Ennen kaikkea E. on muotokuvannut Ludvik XIV:n ympäristön huomatuimpia henkilöitä ja kuninkaan itsensä 14 piirroksessa eri ikäkausilta. [H. Delaborde, „G. E." (1886).] *E. R-r.*

Edellytys (lat. *condi'tio,* saks. *Bedingung*), yleisimmässä merkityksessä kaikki se, josta jokin toinen asia riippuu. Melkein jokainen asia ja tapahtuma maailmassa riippuu hyvin monista edelläkäyvistä seikoista, joten sillä on melkein epälukuisia edellytyksiä. Usein erotetaan „edellytys" (ahtaammassa merkityksessä) ja „syy" (eli „vaikuttava syy", lat. *causa*, saks. *Ursache*). Edellytyksillä ymmärretään silloin niitä seikkoja eli oloja, joiden täytyy olla olemassa, jotta „varsinainen syy", s. o. lopullinen, liikkeellepaneva „sysäys", voi vaikuttaa ja saada aikaan määrätyn tapahtuman (esim. tarttumataudin edellytyksenä on ruumiin vastaanottavainen tila, sen vaikuttava syy tarttumabakteerin pääsy ruumiiseen); e:t vaikuttavat kyllä tulokseen siten, että niiden ollessa toisenlaiset tulos on toinen, mutta ne eivät yksin saa aikaan mitään tapahtumaa eli muutosta, sen tekee ainoastaan „vaikuttava syy". On kuitenkin usein sangen vaikeata tehdä tarkkaa rajaa näiden käsitteiden välillä; tapahtuman riittävä, täydellinen syy käsittää oikeastaan kaikki sen edellytyksetkin. *A. Gr.*

Edelläveisaaja ks. Esilaulaja.

Edelsköld *[ēdelsöld],* Karl Johan (1831-79), kirjailija; oli 1869-74 Åbo Underrättelser nimisen lehden toimittajia ja puolusti taidolla vapaamielisiä aatteita sillä seurauksella, että

sanomalehteä kohtasivat useat painokanteet, vieläpä ajaksi lakkautuskin; oli 1863-64 ja 1872 vuosien valtiopäivillä. *G. R.*

Edelstam ks. Fahlander.

Edelsvärd *[ēdelsvārd]*, Fredrik Wilhelm (1798-1858), sotilasinsinööri ja maanviljelijä, ruots.-ruomal. aatelissukua (alk. Meinander). E. toimi alkupuolella elämäänsä sotilasalalla Ruotsissa, mutta otti eron 1850 ja siirtyi Suomeen. V. 1853 hän tuli Viipurin läänin maanviljelysseuran sihteeriksi ja Maaskolan koetilan johtajaksi. Vielä Ruotsissa ollessaan E. julkaisi ja toimitti maanviljelystä ja kunnallistaloutta käsittelevää aikakauslehteä. — Hänen poikansa Adolf Wilhelm E. on Ruotsissa huomattu arkkitehti. *K. S.*

Edeltäjä (engl. *pacemaker*, saks. *Schrittmacher*, ransk. *entraineur*), pyöräilijä, joka kilpailussa ajaa kilpailijan edellä, osaksi vähentääkseen ilman vastustusta, osaksi kiihottaakseen häntä yhä jatkuviin ponnistuksiin. Sivistysmaissa on kilpapyöräilyn kehittyessä viime vuosina syntynyt varsinainen edeltäjäammattikin. — 1890-luvulla käytettiin maantiekilpailuissa edeltäjäkoneina tandemeja (ks. t.), jopa kolmi-, neli- ja viisimiehisiäkin polkupyöriä. Nämä esiintyivät v. 1897 ensi kerran kilparadalla, ja seur. v. tuli jo moottoripyörä käytäntöön. Moottori oli aluksi ainoastaan $^3/_4$ hevosvoimainen, mutta jo 1901 se oli 9 hv. Koneenhoitaja saattoi nyt kohdistaa koko huomionsa koneistoon ja ainoastaan ohjaaja polki. V. 1902 olivat edeltäjämoottorit 10 hevosvoimaiset, yhdenajettavat ja suojuskilvellä varustetut. V. 1904 otettiin kaksoissylinteriset moottorit käytäntöön ja konevoima on siitä lähtien vaihdellut 24-30 hv. *-lskm-*.

Edelweiss (saks.) *(Gnaphalium leontopodium* l. *Leontopodium alpinum)*, saksalaisella nimellään yleisesti tunnettu alppikasvi, lähisukuinen meikäläiselle kissankäpälälle. On yltyleensä tiheiden, valkeiden vanukekarvojen peitossa. E. on huvimatkailijoiden halutuimpia „muistoja", jonka vuoksi se muutamin paikoin alkaa hävitä sukupuuttoon. *(J. A. W.)*

Edelweiss.

Edentata ks. Hampaattomat.

Eder, Joseph Maria (s. 1855), itäv. valokuvauskemisti ja keksijä valokuvauksen alalla. Wienin teknillisen korkeakoulun professori sekä sikäläisen „Graphisehe Lehr- und Versuehsanstalt"in johtaja. Kirjoittanut „Ausführliches Handbueh der Photographie" (4 nid., 1882-88), julkaisee v:sta 1887 sarjaa „Jahrbueh für Photographie und Reproduetionstechnik".

Edeskäypä tarkoittaa vanhemmassa kirjakielessämme passaria l. käsipalvelijaa (pidoissa ja juhlatilaisuuksissa).

Edessa, kaupunki pohjoisessa Mesopotamiassa, Osroenen maakunnassa Eufratin Karakojun-su (ennen vanhaan Skirtos) nimisen lisäjoen varrella. E:n alkuperäinen nimi oli Urhai, nykyinen Orfa l. Urfa. E. sijaitsee viljavassa laaksossa; viljanvienti on suuri; asukkaita n. 55 tuh. — Vanhastaan tärkeä kauppapaikka. Diadokkien aikakaudella Seleukos I n. 303 e. Kr. laajensi sitä ja antoi sille Makedonian vanhan kuninkaiden kaupungin mukaan nimeksi E. Seleukidien menetettyä Mesopotamian n. 135 e. Kr. E. esiintyy itsenäisen Osroenen valtakunnan keskuksena, jota hallitsee arabialainen ruhtinassuku. Sen jäsenet olivat melkein kaikki Abgar nimisiä. Sittemmin E. joutui Rooman ylivallan alaiseksi, ja Caracalla keisari teki siitä roomalaisen sotilassiirtolan 216 j. Kr. V:n 200 vaiheilta alkaen E:sta tuli tärkeä kristillinen sivistyskeskus. Kaupungissa sanotaan olleen 300 luostaria, ja sen teologit ottivat huomattavalla tavalla osaa ensimäisten vuosisatain suuriin oppiriitoihin. (E:ssa säilytetystä Kristuksen kuvasta ks. Abgar.) V. 639 E. joutui arabialaisten valtaan. 11:nnellä vuosis. se oli milloin kreikkalaisen keisarikunnan, milloin seldšukkien herruuden alaisena. Ensimäisen ristiretken aikana Balduin, Bouillonin Gottfridin veli, 1098 sai sen haltuunsa ja perusti E:n kreivikunnan, jonka Mosulin hallitsija valloitti 1144; kahta vuotta myöhemmin tapahtuneen kapinan johdosta kaupuugin kristitty väestö teloitettiin tai myytiin orjiksi. Seuraavina vuosisatoina E. joutui useiden valloittajien (Egyptin, mongolien, turkomanien, persialaisten) saaliiksi. V:sta 1637 se on kuulunut Turkin valtakuntaan. Luostarien ja linnoitusten rauniot muistuttavat vielä tänäänkin E:n vaiherikasta historiaa. [R. Duval, „Histoire politique, religieuse et littéraire d'Édesse jusqu' à la première eroisade" (Journal asiatique 1891-92), Martin, „Les origines de l'église d'Édesse", E. Saehau, „Reise in Syrien und Mesopotamien".]

Edesvastuu ks. Vastuunalaisuus.

Edfu (hieroglyfeissä *Tebt*, kopt. *Atbo*, lat. *Apollinopolis magna*), kaupunki Ylä-Egyptissä,

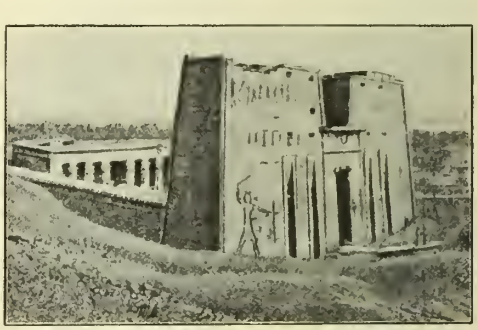

Edfun temppeli.

Niilin vas. raunalla, 14,260 as. (1897), jotka harjoittavat saviastiain ja sinisen puuvillakankaan valmistusta. — Vanhana aikana oli täällä komea kaupunki, mistä vieläkin on jätteitä; paraiten säilynyt on Horustemppeli. E:ssa nim. oli Horuksen eli Auringonjumalan palveluksen pääpaikka, siellä näet arveltiin hänen voittaneen Set-Typhonin, pimeyden hallitsijan. Temppelin rakentaminen alettiin 237 e. Kr. *E. E. K.*

Edgeworth *[edžuəþ]*, Mary (1767-1849), engl. kirjailijatar, alkoi uransa julkaisemalla „Letters to literary ladies" (1795), joka puolsi

naisemansipatsionia. Yhdessä isänsä kanssa hän kirjoitti Rousseau'n „Emilen" henkeen teoksen „Essays on a practical education" (1798), joka tuotti hänelle pilkkanimen „hyödyllisyys-apostoli". E:n ensimäinen huomiota herättänyt romaani oli „Castle Rackrent", virkeä kansanluonteen kuvaus, johon liittyi yhteiskunnallinen tendenssi. Sitä seurasivat: „Essay on irish bulls" (1802), „Popular tales" (1804), „Leonora" (1806), „Tales of fashionable life" (1809) ja „Absentee" (1812). Romaani „Patronage" (1814) kuvaa ylhäisten säätyjen hairahduksia, „Harrington" (1817) vastustaa juutalaisvihaa, „Ormond" (1817) taas liikkuu iiriläisellä pohjalla. Näistä irlantilaisen kansanelämän kuvauksista sai Walter Scott ensi sysäyksen kirjoittaa samanlaatuisia skotlantilaiselta kotiseudultaan. E. ei ollut mikään suuri runoilija eikä ajattelija, mutta hänen hyvät kansanelämän kuvauksensa, puhdas kielensä ja taistelunsa pahetta ja sydämettömyyttä vastaan tuottivat hänelle paljon myötätuntoisuutta. [Helen Zimmern, „Mary E." (1883); J. E. Hare, „Life and letters to M. E." (1894).]

J. H-l.

Edgren *[ēdgrēn]*. 1. August Hjalmar (1840-1903), ruots. kielentutkija ja runoilija; antautui nuorena ylioppilaana sotapalvelukseen ja kunnostautui upseerina Yhdysvaltojen sisällisessä sodassa 1862-63. Erottuaan 1870 sotapalveluksesta hän matkusti uudestaan Ameriikkaan harjoittamaan kielitieteellisiä opintoja, tuli filos. tohtoriksi ja vaikutti sitten (vv. 1876-1901) yliopistonopettajana, ensin dosenttina sitten professorina, vuorotellen Ameriikassa ja Ruotsissa; 1901 hän tuli Ruotsin akatemian Nobel-laitoksen jäseneksi. — E:n kielitieteelliset tutkimukset ovat pääasiallisesti kosketelleet sanskritinkieltä (esim. „Sanskritspråkets formlära", 1883) ja vertailevaa kielitiedettä (esim. „Jämförande grammatik; omfattande sanskrit, grekiska, latin och gotiska I", 1893). Sitäpaitsi hän on julkaissut suuren joukon pienempiä tutkielmia, sanakirjoja ja kielioppeja. E. oli levoton, melkeinpä seikkailuhaluinen luonne, niinkuin hänen vaiherikas elämänsäkin todistaa. Mutta samalla hän oli teräväjärkinen tiedemies, innostunut opettaja ja etevä administraattori. Sitäpaitsi hän on esiintynyt syvämietteisenä runoilijana, jonka aatelyriikassa kuvastuu kaunis surunvoittoinen maailmankatsomus („Dikter i original och öfversättning", 1884; „Blåklint", 1894, „Brustna återljud", 1904).

R. S.

2. Anne Charlotte E. ks. Leffler, A. Ch.

Ediili (lat. *ædi'lis* < *ædes* = pyhäkkö, rakennus), roomal. virkamies. Ediilien virka perustettiin Roomassa nähtävästi niinä aikoina, jolloin plebeijit hankkivat itselleen turvatun ja tunnustetun aseman valtiossa. Alkuaan niitä oli kaksi, jotka kansa *(plebs)* valitsi vuoden ajaksi kansantribuunien apumiehiksi *(ædiles plebei)*; nämä olivat samassa asemassa tribuuneihin kuin quæstorit (ks. t.) olivat konsuleihin. V. 367 e. Kr., jolloin plebeijit pääsivät konsulinvirkaan osallisiksi, perustettiin lisäksi kaksi ediilinvirkaa, joihin alkuaan valittiin yksin patriiseja *(ædiles curules)* myöhemmin myös plebeijejä. V. 44 Cæsar vielä lisäsi 2 e:iä *(ædiles ceriales)*. Niinä aikoina, joista on varmoja tietoja, ediilien virkatoimia oli: 1) *cura urbis:* huolenpito kaupungin kaduista, rakennusjärjestyksestä, vesijohdoista, kylpylöistä y. m. 2) *cura annonæ:* torikaupan valvonta, mittojen ja vaakojen tarkastus, huolenpito elintarpeiden tuonnista y. m. 3) *cura ludorum:* juhlakisojen ja näytäntöjen järjestäminen (suureksi osaksi omalla kustannuksella). Virka-asteikossa e:n virka oli väliaste quæstorin ja prætorin virkojen välillä. Samoin kuin Roomassa oli muissakin kaupungeissa usein ediilejä (tav. 2), joilla oli melkein samanlaiset virkatoimet ja velvollisuudet.

O. E. T. (K. J. H.)

Edikti (lat. *ēdi'ctum* < *ēdi'cere* = julistaa), yleinen asetus tai määräys, hallituksen käsky tai käskykirja. Tunnetuimpia e:jä on n. s. Nantes'in e. (ks. t.).

Edinburgh *[edinbrə, edinbərə* l. *ednbrə]*, Skotlannin pääkaupunki, Pohjanmeren lahden, Forthvuonon etelärannalla; n. 341,000 as. (1906). E. on rakennettu kolmelle yhdensuuntaiselle vuorenharjanteelle, jotka haarautuen sisäisestä vuoristomaasta ulottuvat kapealle ranta-alangolle. Vanha kulkutie Englannista Skotlannin keskusseutuihin noudattaa tätä ranta-alankoa, joten E. vallitsee tuota Skotlannille niin tärkeää yhdysväylää, ja on sentähden muodostunut Skotlanuin valtiolliseksi ja henkiseksi keskustaksi. E:n tieteelliset laitokset ja huomattavimmat muistomerkit sijaitsevat sen molemmissa sisimmissä kaupunginosissa: vanhassa- ja uudessakaupungissa. Näitä erottaa toisistaan puistoksi, Princes Gardens, muodostettu notkelma, jonka eteläreunalla kohoaa kalliolla E:n vanha, muistorikas linna, „Castle"; siitä etelään ja itään leviää vanhakaupunki ahtaine, usein kymmenkerroksisten talojen reunustamine katuineen — ennen Skotlannin aateliston asuinpaikka — yhtyäkseen etelässä uudempiin esikaupunkeihin, ja idässä päättyen 250 m korkeaan, kauniiseen Arthur's Seat vuoreen. Paitsi Castlea on mainittava täällä entinen parlamenttirakennus, nykyään korkeimman oikeuden istuin, Holyroodin kuninkaallinen linna, missä m. m. on muistoja Maria Stuartista, kaupungin vanhin kirkko St Giles, n. s. Knoxin talo, yliopiston ja „Royal-Infirmary"n — sairaalan — rakennukset, viimeksimaiuitut jo uudemmassa eteläosassa, y. m. Vanhan ja pohjoisessa olevan uuden kaupungin välisen laakson poikki vie „the Mound" niminen valli, jolla ovat Royal Institutionin ja National Galleryn rakennukset; itään niistä on E:n pääasema Waverley-Station. Princes Gardenia rajoittaa pohjoisessa Princes Street, mistä alkaa uusi kaupunki leveine uudenaikaisine katuineen, joista St Andrew's Square on liikenteen keskusta, sekä komeine hallinto- ja kauppapalatseineen. Täällä ovat useimmat E:n muistopatsaat — Walter Scottin, Burnsin, Livingstonen, Pittin, Wellingtonin, Allan Ramsayn y. m. Idässä tämä kaupunginosa päättyy Calton Hill nimiseen kukkulaan, pohjoisessa se liittyy esikaupunkeihin Water of Leith-joen yli vievien siltojen kautta. Sivistyslaitoksista tässä „uudeksi Ateenaksi" kutsutussa kaupungissa on mainittava 1582 perustettu yliopisto, jossa (1906) oli 133 opettajaa ja 3,200 yliopp. Yliopistolle on Skotlannista syntyisin oleva Carnegie antanut suurenmoisia lahjoituksia. Lisäksi on E:ssä n. k. High School, useita

seminaareja, 2 lääketieteellistä-, 2 eläinlääkäri-, hammaslääkäri-, apteekkari- y. m. opistoja ja kouluja, useita oppineita seuroja —, mainittakoon vain geologinen ja maantieteellinen seura —, tähtitieteell. observatori, Advocates' library- ja yliopiston kirjastot, edellisessä 500,000, jälkimäisessä 250,000 uid. Taideakatemia, kuvanveisto- sekä maalausgalleriat täydentävät luettelon. — Suuri on hyväntekeväisyyslaitosten lukumäärä, ja useat niiden uimistä kuten esim. Watson's College, Heriot's-, Chalmer's-, Donaldson's Hospital, todistavat E:n asukkaiden hyvää kansalaistuntoa. — E:n taloudellinen merkitys on vähäpätöinen. Tosin sen kirjapainoteollisuus ja myös olutenvalmistus ovat hyvin huomattavat, mutta seu asema syrjässä Atlantin liikenteestä ei ole antanut sille mahdollisuutta mouipuoliseen kehitykseen ja kilpailuun esim. Glasgow'n rinnalla. E:n nimi — jonka arvellaan johtuvan Edwinistä, Northumbrian kuninkaasta — mainitaan historiassa ensi kerran 10:nnellä vuosis.; 1400-luvulla se tuli Stuartieu pääkaupungiksi. Seuraavalla vuosis. sitä hävittivät tulipalo ja vihollliset, joten vain harva rakenuus vanhemmalta ajalta on säilynyt nykypäiviin. *E. E. K.*

Edinburgh review *[ɛdinbrə l. ɛdinbərə rivjū]*, engl., neljästi vuodessa ilmestyvä aikakauskirja; perustettiin 1802 Edinburgh'ssä, mutta ilmestyy nyt Lontoossa. Sekä kirjallisessa että valtiollisessa suhteessa sen vaikutus on ollut suurempi kuin minkään muun eugl. aikakauskirjan; sen varsinainen loistoaika oli 19:nnen vuosis. alkupuolella ja keskivaiheilla, jolloin sen avustajiua olivat m. m. Sydney Smith, Brougham, Malthus, Macaulay, J. St. Mill; valtiollisissa kysymyksissä se on ajanut Whig-puolueen mielipiteitä; tätä nykyä vapaamielisten unionistien kannalla. *J. F.*

Edison *[ɛdisən]*, Thomas Alva (s. 1847), kuuluisa amer. keksijä, synt. Milanissa, Ohiossa.

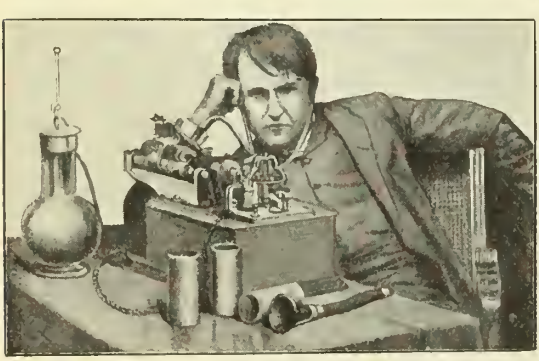

Edison.

12-vuotiaana hän alkoi uransa sanomalehdenmyyjänä Michiganin ja Kanadan rautateillä, teki samalla kemiallisia kokeita ja julkaisi jonkin aikaa sanomalehteä „Grand-Trunk Herold", jota hän painoi rautatievaunuun laittamassaan kirjapainossa. Kirjallisen sivistyksensä hän sai kirjastoista. Opittuaan noin 15-vuotisena sähköttämään, hän oli 5 v:n ajan sähköttäjänä useissa paikoin Yhdysvalloissa ja Kanadassa; tuli 1868 sähköinsinööriksi. V. 1869 oli hänellä valmiina duplex- ja 1874 kvadruplex-järjestelmä, joista jälkimäisen avulla voidaan lähettää samaa lankaa pitkin yhtaikaa kaksi sanomaa kumpaankin suuntaan. V. 1873 hän sai 40,000 dollarin palkinnon parantamastaan, pörssinoteerauksissa käytettävästä kirjaintelegrafistaan, ja rakensi saamillaan varoilla mekaanisen konepajan Newarkiin New Yerseyn valtiossa, mutta muutti kohta New Yorkiin, Menloe Parkiin. Täällä hän suunnitteli 1877 ensimäisen käyttökelpoisen hiilimikrofonin, joka täydensi Bellin keksimää telefonia, sekä fonografin, jota häu on sittemmin useita kertoja parantanut. Muita keksintöjä tältä ajalta ovat mimeografi, keino pitää sähkösanomayhteyttä kulussa olevan junan kanssa, muuan sähköraitiotiejärjestelmä ja sähköhehkulamppu. V. 1882 järjestettiin hänen johdollaan New York City'n ensimäinen sähkövalaistusasema, mihin kuului 2,000 lamppua, tämän yhteydessä hän teki lukuisia keksintöjä ja parannuksia. Muutettuaan v. 1886 laboratorinsa ja konepajansa Orangeen New-Yersey'in hän keksi 1887 kinetoskoopin, mistä on kehittynyt kinematografi. Tehtyääu paranuuksia sementtiteollisuuden alalla hän perusti 1903 suurehkon sementtitehtaan, mitä hän on hoitanut hyvällä menestyksellä. V. 1895 hän rakensi uuden sähköakkumulaattorin (ks. Sähköparisto). Viime aikoina Edison on jatkanut kokeilujaan sekä hoitanut fonografitehdastaan, mikä täydelleen hallitsee fonografituotantoa Yhdysvalloissa; v. 1906 se lähetti kauppaan 35 miljoonaa fonografirullaa. E. on lukuisain Ameriikan ja Euroopan tieteellisten ja teknillisten yhdistysten jäsen. *(V. V. K.)*

Edistyspuolue (saks. die Fortschrittspartei), saks. vapaamielinen puolue, joka syntyi 1861 Preussissa, kun edustajakamarin jyrkästi vapaamieliset jäsenet erosivat vanhasta vapaamielisestä puolueesta ja yhtyivät demokraattiseen puolueeseen. Sam. v. laatimassaan ohjelmassa se vaati koko Saksaan nähden yhteistä kansanedustusta ja hallitusvallan keskittämistä Preussin käsiin, Preussiin nähden perinpohjaisia reformeja, mutta hylkäsi hallituksen suunnitteleman sotalaitokseu uudistuksen. E., joka 1861-66 oli enemmistönä edustajakamarissa, vastusti jyrkästi Bismarekin sekä ulko- että sisäpolitiikkaa. Preussilais-itävaltalaisen sodan jälkeen 1866 e. hajosi. Osa siitä (Bennigsen, Forckenbeck, Lasker y. m.) lähestyi hallitusta ja muodosti kansallisvapaamielisen puolueen. Toinen osa, jota johtivat Hoverbeck, Virchow ja Waldeck, kutsui itseänsä edelleenkin e:ksi, vastusti vastuuvapauden myöntämistä hallitukselle edellisten vuosien omavaltaisesta valtiotalouden hoidosta, ja hylkäsi hallituksen ehdottaman Pohjois-Saksan liiton hallitusmuodon, mutta hyväksyi 1871 Saksan keisarikunnan hallitusmuodon. 1870-luvulla e., jonka jäsenluku tuntuvasti pieneni sekä Saksan valtiopäivillä että Preussin maapäivillä, pysyi uskollisena vapaamielisille ja parlamenttaarisille periaatteilleen. Se kannatti Bismarckia hänen taistelussaau katolista kirkkoa vastaan, mutta vastusti hänen suojelustullipolitiikkaansa. V. 1884 e., jonka johtajana silloin oli E. Riehter, yhtyi kansallisvapaamielisestä puolueesta eronneen vapaamielisen yhdistyksen kanssa uudeksi puolueeksi, joka otti nimen saksalainen vapaamielinen puolue (ks. t.). *J. F.*

Editio princeps *[ēdi'- -i-]* (lat.), ensimäinen painos, paras painos, pääpainos.

Editor *[ē-]* (lat.), mon. editores, julkaisija, toimittaja.

Editsioni (lat. *ēdi'tiō* = kirjall. julkaisu), painos.

Edler (Edler von), saks. aatelisarvonimi, jonka omistaja on arvossa tavallisen aatelin yläpuolella mutta vapaaherraa alempi.

Edlund *[ē-]*, Erik (1819-88), ruots. fyysikko, tuli 1846 mekaniikan dosentiksi Upsalaan ja 1850 Tukholman tiedeakatemiaan fysiikan professoriksi, missä toimessa häu oli kuolemaansa saakka, 1854-75 hän oli samalla sähkölennätinlaitoksen fyysikkona. E. oli W. Weberin oppilas ja hänen tutkimuksensa koskevat etupäässä sähköoppia (induktsionivirtojen lämmönkehitystä, sähkökaarivaloa, lämpösähköä, unipolaarista induktsionia). Hänen on myöskiu n. s. unitaristiuen sähköteoria (ks. Sähkö). V. 1858 perustettiin hänen toimestaan Ruotsin ilmatieteellinen keskuslaitos ja joukko muita asemia. *(V. V. K.)*

Edlund *[ē-]*. Gustaf Vilhelm (1829-1907), kirjakauppias ja -kustantaja. Jo nuorena

G. V. Edlund.

E., v. 1845 antauduttuaan kirjakaupan alalle Turussa, siirtyi 1849 Helsinkiin Frenckell ja Poikain kirjakauppaan, jonka hän sittemmin 1863 otti haltuunsa. Tämän yhteydessä hän harjoitti kustannusliikettä, joka oli pitkän aikaa ainoa huomattava semmoinen liike maassamme. E:n kustannuksella ilmestyneistä kirjoista mainittakoon Runebergin, Topeliuksen ja Cygnæukseu teokset, Suomi XIX vuosisadalla (6 kielellä), Biografinen nimikirja, Finsk biografisk handbok, Sundmanin Suomen kalat. V. 1900 E. myi kirjakauppansa, mutta kustannusliikettään hän hoiti kuolemaansa asti. — N. s. Edlundin talossa Helsingissä (Fabianink. 6) E. luovutti ylioppilasosakuntien käytettäväksi vapaita asuinhuoneita ylioppilaille. *K. S.*

Edmund Pyhä (k. 870), Itä-Anglian kuningas, joutui taistelussa normannilaisia viikinkejä vastaan, joita Ragnar Lodbrokin pojat Ingvar ja Ubbe johtivat, heidän käsiinsä ja surmattiin (20 p. marrask. 870). Häntä pidettiin sitten yhtenä Englannin suojeluspyhänä.

Edom. 1. = Esau, Isakin vanhempi poika (1 Moos. 25_{30}), edomilaisten kantaisä (1 Moos. 36_1). — 2. Muinainen maakunta ja valtio (ass. *Udumu*, lat. *Idumœa*) Kuolleen-meren ja Punaisenmeren Akaba-lahden välillä. Siihen kuului suurin osa Araban alannetta ja sen molemmin puolin olevat vuoristot Sinain-niemen ja Syyrian erämaan välillä. Araban alanne on aaltomaineu, hiekkakumpujen ja kivien täyttämä erämaa, jonka korkein kohta kohoaa 240 m Välimeren pinnan yläp. Kuolleen-meren rannalla se muodostaa esSabha nimisen rämemaan, jota muinoin sanottiin Siddimin laaksoksi ja jossa Sodoma ja Gomorra luultavasti sijaitsivat. E:n pääosa oli kallioperäinen, jouka tähden sitä myös uimitettiin Seirin vuoristoksi. Vuoret ovat osaksi porfyyriä, osaksi kalkkikiveä ja monenväristä hiekkakiveä. Araban itäpuolella on Hor-vuori 1,329 m; etelämpänä vuoret ovat 1,800 m korkeita. Tällä vuorimaisemalla on nykyään nimet Džibâl pohjoisessa ja eššerâh etelässä. Araban länsipuolinen maisema on syvien rotkojen uurtamaa kolkkoa vuoritasankoa, joka nykyään on Azâzime-heimon hallussa. Vaikka E. yleensä on erämaan tapainen maisema, josta metsästäjä Esau löysi metsäriistaa viljalta, oli siellä kuitenkin sijaa viinin- ja viljanviljelykselle (4 Moos. 20_{17}). Koska E. oli Arabian ja Egyptin välisen kauppaliikkeen varrella, kukoisti siellä muiuaisuudessa usea kaupunki. Tärkeä satamakaupunki, josta käytiin paljon riitaa, oli Elat (lat. *Ælāna*, kreik. *Ailana*) Akaba-lahden pohjoisessa perukassa. Wadi Musan laaksossa oli Sela, luultavasti sama kuin myöhemmin Petra (ks. t.) nimellä tunnettu tärkeä kauppapaikka. Džibâlin alueella elBuseire kylä muistuttaa muinaista pääkaupunkia Bosraa, noin 3 t. etTafilesta etelään. Edomin asukkaat, edomilaiset, asettuivat maahan horilaisten (= luolissa asuvaisten) sijaan. He olivat läheistä sukua israelilaisille ja näkyvät ennen heitä perustaneen valtion (1 Moos. 36_{31}). Veljeskansansa israelilaisten kanssa he aikaisin riitaantuivat, kuten tarut Jakobin ja Esaun väleistä osoittavat. Kun israelilaiset matkalla Kanaaniin saapuivat Edomin rajalle, niin edomilaiset pakoittivat heidät tekemään kierroksen maansa ympäri. David kukisti perin pohjin edomilaiset, surmautti heidän miehensä ja asetti voudit maahan (2 Sam. 8_{13}; 1 Aik. 18_{12}). Kun Israelin valtakunta jaettiin, joutui Edom Juudaalle, josta se 9:nnellä vuosisadalla hetkeksi vapautui, pian sen jälkeen joutuakseen Assyrian ikeen alle. Kuningas Asarja riisti edomilaisilta Elatin (2 Kun. 14_{22}), jonka Ahas jälleen menetti. Tiglatpileser III kukisti edomilaiset, mutta Sargonin aikana he ottivat osaa länsiaasialaisten pikkuvaltioideu kapinaan Assyriaa vastaan. Sitten edomilaiset joutuivat kaldealaisten hallittaviksi, mikä seikka ei estänyt heitä Jerusalemin valloituksen jälkeen (586) tuhoamasta ja anastamasta osaa Juudaan aluetta, josta syystä juutalaisissa syntyi katkera viha heitä vastaan. Noin 300:n vaiheilla nabatealaiset anastivat Edomin itäosan ynnä Petran. Seuraus oli. että edomilaiset tunkeutuivat länteenpäin Gasaan ja Hebroniin saakka. Juudas Makkabealainen voitti heidät sodassa 165 e. Kr. ja Johannes Hyrkanuksen jälestä 126 e. Kr. Edom eli Idumea joutui maaherrojen hallittavaksi. Yksi näistä maaherroista, idumealainen Autipater, pääsi Cæsarin suosiosta Palestiinan prokuraattoriksi 47 e. Kr., ja hänen poikansa Herodes Suuri perusti Juudaan viimeisen hallitsijasuvun. Jerusalemin hävityksen jälkeen Idumea hävisi historiasta; nykyään se kuuluu Arabiaan. — Edomilaisten uskonnosta ja sivistysoloista on vain niukkoja tietoja. Henkilönimistä päättäen heidän pääjumalansa näkyy olleen Kos. V. T:n mukaan he olivat kuuluisat viisaudestaan (Jer. 49_7; Obadja v. 8; Bar. 3_{22}). [F. Buhl, „Geschichte der Edomiter" (1893).] *K. T-t.*

Edriophthalmia ks. Niveläyriäiset.

Edrisi ks. I d r i s i.

Edsöre (mruots. *epeöre* < *ep*, = vala, ja *sværia* = vannoa; merkitsee siis valanvannomista), se vala, jonka Ruotsin kuninkaat ja ylhäisimmät miehet muinoin tekivät, sitoutuen siten ylläpitämään neljää rauhanlakia, koti-, kirkko-, nais- ja käräjärauhaa. Birger Jaarliu sanotaan ne säätäneen, ja hänen poikansa Maunu Ladonlukko uudisti ne antamassaan Alsnön säännöksessä (n. 1280). Nämä lait annettiin ehkäisemään sitä väkivaltaisuutta, joka silloin vielä oli yleistä, ja se joka rikkoi näitä vastaan, — teki väkivaltaa jonkun kodissa tai häiritsi kirkossa tai käräjillä, tai käytti väkivaltaa naista kohtaan —, tuomittiin menettämään irtain omaisuutensa, josta yksi kolmasosa tuli kuninkaalle, toinen kihlakunnalle ja kolmas asianosaiselle; tai julistettiin rikoksentekijä turvattomaksi, kunnes se, jota vastaan rikos oli tehty, pyysi armoa hänelle. Maakuntalaissa, yleisessä maanlaissa ja kaupunkilaissa sekä 1734 v:n laissa tavataan vielä edsören rikokset mainittuina, vaikka ne eri laeissa määritellään jonkun verran eri tavalla, ja rangaistukseksi rikkomuksista on jo kaupunkilaissa säädetty sakkoja. *K. O. L.*

Eduard ks. E d v a r d.

Edukatsioni (lat. *ēdueā'tiō*), kasvatus.

Edukti (lat. *ēdū'cere* = johtaa ulos), erote, tekniilisillä keinoilla saatu aine, mikä jo sellaisenaan on raaka-aineen aineosana. Esim. tärkkelys perunassa ja sokeri sokeriruo'ossa ovat edukteja. *(V. V. K.)*

Eduseerattu (< lat. *ēdueā're* = kasvattaa), kasvatettu, sivistynyt.

Eduskunta, kokouksen jäsenistö, joka on valittu edustamaan jotakuta valitsijajoukkoa (esim. Keskinäisen henkivakuutusyhtiö Suomen eduskunta), tav. = k a n s a n e d u s k u n t a, valtiolelin l. -orgaani, joka kansalle kuuluvaa oikeutta valtiosäänuön mukaan harjoittaen on osallisena erinäisissä valtiollisissa tehtävissä, erittäinkin lainsäädännössä ja verotuksessa. Nykyaikaisista eduskuunista useimmat ovat vasta viime vuosisadan tuotteita, jotkut sitävastoin (kuten Englannin, Ruotsiu ja Suomen eduskunnat) johtavat välittömästi alkunsa etäisessä menneisyydessä syntyneistä ja monien vaiheitten alaisina olleista (sääty-)edustuslaitoksista. — Järjestysmuodoltaan eduskunnat ovat kaikkein useimmissa maissa kaksikamarisia. Toimivallan laajuuteen nähden on joitakuita eroavaisuuksia olemassa, siten että toisessa valtiossa eduskunta esim. on osallisena joissakin sellaisissa tehtävissä, jotka toisessa valtiossa riippuvat hallituksesta yksin. Monarkkisissa valtioissa eduskunnan hyväksymä lakiehdotus ei tavallisesti sellaisenaan vielä tule sitovaksi laiksi, vaan tarvitsee hallitsijan vahvistuksen; tasavalloissa sitävastoin on sääntönä (joka ei kuitenkaan ole aivan poikkeukseton), että eduskunnan säädetyssä järjestyksessä tekemä päätös suorastaan on lakina julkaistava. Joskin siis nykyaikaiset eduskunnat useissa huomattavissa suhteissa keskenään eroavat, ovat kuitenkin niitten päätehtävät ja suureksi osaksi myöskin niitten toimintamuodot oleellisissa kohdin samanlaiset. Lainsäädäntö ja valtion raha-asiain hoito ovat parlamenttaarisen eli eduskunnallisen toiminnan tärkeimmät alat, mutta niitten lisäksi tulee useimmissa maissa eräänlainen valvonta- ja tarkastusoikeus, joka erittäinkin ilmenee siinä, että asianomaineu eduskunta tarkastaa hallituksen jäsenten virkatointen laillisuutta ja ryhtyy tästä aiheutuviin toimenpiteisiin. Useissa maissa eduskunta lisäksi arvostelee hallituksen tointen tarkoituksenmukaisuutta ja voipi tahdonilmaisullaan aikaansaada sen, että hallituksen jäsenet, s. o. valtionpäämiehen neuvonantajat (ministerit) luopuvat viroistaan.

S u o m e n e d u s k u n t a on yksikamarinen; siihen kuuluu kaksisataa edustajaa, jotka valitaan kolmeksi vuodeksi (kolmivuotiskaudeksi eli lainsäädäntökaudeksi), mutta joitten toimivalta myöskin saattaa kestää lyhemmän ajan, nim. siinä tapauksessa, että hallitsija määrää uudet vaalit toimitettaviksi ennen kolmivuotiskauden päättymistä. — Istuntokausi, „valtiopäivät", taas on se aika, jonka eduskunta vuosittain on koolla. Eduskunta kokoontuu vuosittain hallitsijan kullakin kertaa antamasta kutsumuksesta ja lopettaa istuntonsa yhdeksäntenäkymmenentenä päivänä sen jälkeen, ellei hallitsija määrää valtiopäiviä joko aikaisemmin tai myöhemmin lopetettaviksi. Ylimääräiset valtiopäivät, joille hallitsija erityisiä asioita varten voipi kutsua eduskunnan kokoon, muodostavat niinikään eri istuntokauden. Kutkiu valtiopäivät muodostavat erikoisen toimintakauden. Valtiopäiväin alkaessa valitaan kulloinkin puhemiehet ja muut toimimiehet, ja kaikki asiat, joita edellisillä valtiopäivillä ei ole ennätetty käsitellä loppuun, ovat, jos niitä aiotaan jatkaa, uudelleen pantavat vireille (paitsi milloin jokin lakiehdotus Valtiopäiväjärjestyksen 57 tai 60 §:n mukaan on jätetty lepäämään ensimäisiin uusien vaalien jäljestä kokoontuviin valtiopäiviin (eli siis toiseen lainsäädäntökauteen). Eduskunta tutkii niitä muistutuksia, joita jonkun sen jäsenen edustajaoikeutta vastaan tehdään sekä ratkaisee tällaisen asian, ellei asiaa enää voida valitustietä saattaa asianomaisten viranomaisten tutkittavaksi. (V. J:n 22 §); niinikään eduskunta harkitsee, onko edustajalle suotava hänen pyytämänsä vapautus (V. J:n 8 §) sekä harjoittaa tarvittaessa kurinpitojopa rankaisuvaltaakin jäseniinsä nähden (V. J:n 15 ja 48 §). Asiain käsittelyt täysi-istunnoissa ovat julkiset, jollei eduskunta erikoistapauksessa toisin määrää (V. J:n 49 §). Käsittelyissä käytetään suomen tai ruotsin kieltä (V. J:n 50 §). Äänestyksessä käytetään tavallisesti n. s. huutoäänestystä, jolloin vastaus *jaa* taikka *ei* ilmaisee eduskunnan päätöksen, mutta jonkun jäsenen sitä vaatiessa sekä niinikään aina, milloin määrätty (esim. kahden kolmasosan tai viiden kuudesosan) äänten enemmistö on erityisesti säädetty, toimitetaan lippuäänestys. Jos on useampia päätösehdotuksia, asetetaan yksi vastaesitykseksi toista vastaan, kunnes kaikista siten on äänestetty. Hallitsija jättää eduskuunan käsiteltäväksi uusia lakeja sekä raha-asioita koskevia esityksiä. Niinikään jokainen edustaja saattaa panna vireille sellaisen lain säätämistä, muuttamista tai kumoamista tarkoittavan valmiin lakiehdotuksen, jonka aikaansaamiseksi vaaditaan hallitsijan ja eduskunnan yhtäpitävä päätös. Tämä eduskunnan esitysoikeus ei kuitenkaan ulotu perustuslakeihin, puolustuslaitoksen järjestämistä koskeviin lakeihin eikä kirkkolakiin. Mutta anomusoikeu-

teusa nojalla eduskunnan jäsenillä on oikeus tehdä n. s. anomusehdotuksia, jotka voivat johtaa siihen, että eduskunta tekee hallitsijalle anomuksen, jolla se pyytää häntä joko antamaan eduskunnalle asiasta esityksen taikka ryhtymään muuhuu, hallitsijan vallassa olevaan toimenpiteeseen. — Erinäiset valiokunnat valmistelevat eduskuunassa käsiteltäviä asioita. Hallitsijan esitykset sekä eduskuntaesitykset ovat aina asianomaisessa valiokunnassa valmistelevasti tutkittavat. Sen jälkeen ne ovat säännön mukaan eduskunnan täysi-istunuossa otettavat kolmen eri käsittelyn alaisiksi sekä suuren valiokunnan pohdittavat ensimäisen ja toisen käsittelyn välillä ja lisäksi, jos suuren valiokunnan ehdotusta ei heti ole toisessa käsittelyssä muuttumattomana hyväksytty, toisen käsittelyn kestäessäkin (V. J: 57 §). Tähäu valiokuntaan kuuluu 60 jäsentä, ja sen toimivalta ei rajoitu määrättyä laatua oleviin asioihin, vaau käsittää kaikki esitystietä nostetut lainsäätämiskysymykset sekä verotusta ja valtiolainan ottamista koskevat asiat. — Kolmannessa käsittelyssä ehdotus on lopullisesti hyväksyttävä (sellaisena kuin se on toisessa käsittelyssä päätetty) taikka hylättävä, ellei vaadita asian lepäämään-jättämistä. Jos sellainen vaatimus tehdään, jää asia pöydälle seuraavaan täysi-istuntoon, ja jos kolmasosa eduskunnan kaikista jäsenistä sitä kannattaa, jää lakiehdotus, siinä muodossa, jonka se toisessa käsittelyssä on saanut, lepäämään ensimäisiin uusien vaalien jälestä kokoontuviin valtiopäiviin. Perustuslakia koskevaa esitystä ei voida samoilla valtiopäivillä lopullisesti hyväksyä, vaan se on jätettävä lepäämään, ellei asiaa ole julistettu kiireelliseksi päätöksellä, jota viisi kuudesosaa annetuista äänistä on kannattanut. Muuten se jää lepäämään ensimäisiin uusien vaalien jälestä kokoontuviin valtiopäiviin, jolloin ehdotus, ellei sitä vielä tällä asteella hylätä, on muuttamatta (s. o. edellisten valtiopäiväin ehdollisesti päättämässä muodossa) hyväksyttävä. Mutta joko sitten tällainen asia kiireelliseksi julistettuna ratkaistaan samoilla valtiopäivillä taikka on jäänyt lepäämään, vaaditaan aina perustuslain säätämiseen, muuttamiseen, selittämiseen tai kumoamiseen, että päätöstä on kannattanut vähintään kaksi kolmasosaa annetuista äänistä. Muitakin kuin nyt (sekä 61 §:ssä) mainittuja asioita, esim. anomuksia, voi eduskunta lähettää suureen valiokuntaan. Asia on silloin joutuva täysi-istunnossa kahdesti käsiteltäväksi; ellei sitä ole suureen valiokuntaan lähetetty, voidaan se niinikään ottaa kahden käsittelyn alaiseksi. Lepäämään sitä ei saa missään tapauksessa jättää.

Varsinaisten valtiopäiväin alussa on eduskunnalle annettava esitys varojen hankkimisesta niihin tarpeisiin, joihin vakinaiset valtiontulot eivät riitä, ja tähän esitykseen on selvitykseksi liitettävä laskelma valtion vakinaisista varoista ja tarpeista ensitulevaksi varainhoitokaudeksi (V. J. 26 §). Myöntäessään varoja — useimmiten suostuntaveroja, mutta myöskin muita varoja (esim. Suomen pankin voittovaroja), joitten käyttäminen riippuu eduskunnasta — taikka ottaessaan vastatakseen eduskunnan suostumuksella otettavasta valtiolainasta eduskunta samalla harkitsee, paljonko varoja tarvitaan, ja päättää, mihin tarkoituksiin ne ovat käytettävät. Valtiovarainvaliokunnan asiana on tutkia, miten eduskunnan myöntämiä määrärahoja on käytetty, ja eduskunnalla on oikeus siitä tehdä hallitsijalle sellainen esitys, johon aihetta on (V. J. 43 §). Kun varsinaiset valtiopäivät on avattu, on valtiovarain tila eduskunnalle näytettävä, jotta eduskunta saisi tietää, miten kruunun tulot on maan hyödyksi ja parhaaksi käytetty (V. J. 27 §). Ehdotus, joka koskee uutta tai lisättyä suostuntaa tai uutta pysyväistä veroa taikka valtiolainan ottamista, katsotaan rauenneeksi, ellei sitä ole kanuattanut kaksi kolmasosaa annetuista äänistä (V. J. 61 §). Tähän nähden, ja koska määrärahojen myöntäminen ei käy laatuun, ellei suostuta hankkimaan riittäviä varoja, on 43 §:ssä säädettynä, että valtiovarainvaliokunnan, 26 §:ssä mainitusta esityksestä annettavassaan mietinnössä, tulee käsitellä yhdessä k a i k k i a määräraha-asioita, jotka ovat eduskunnan tutkittavia ja hyväksyttäviä, eli siis antaa yhteinen mietintö valtion varoista ja tarpeista, sekä että eduskunnan s i t ä e n n e n tällaisessa asiassa tekemä päätös on katsottava ainoastaan ehdolliseksi. Mainittua mietintöä käsiteltäessä eduskunta siis vielä voipi mainittuja päätöksiä muuttaa, ellei se jossakin tapauksessa ole määrännyt, että ensi kerralla tehty päätös on oleva lopullinen (V. J. 63 §).

Edustajalla on oikeus senaatin jäsenen vastattavaksi esittää kysymys tämän virka-alalle kuuluvasta asiasta erityisenä asiana täysi-istunnossa käsiteltäväksi. Eduskunta kuitenkin kokonaisuudessaan päättää, saako tämän (kirjallisesti laadittavan) kysymyksen esittää vai eikö. Asianomainen senaatin jäsen voipi kieltäytyä antamasta kysymykseen vastausta. — Valtiopäiväjärjestystä säädettäessä edellytettiin, että yhdenaikaisesti uuden Valtiopäiväjärjestyksen kanssa astuisi voimaan säätyjen hyväksymä n. s. vastuunalaisuuslaki, ja sen johdosta huomautetaan V. J:n 33 §:ssä, että erityisessä laissa säädetään eduskunnan oikeudesta tutkia hallituksenjäsenten virkatointen laillisuutta ja sellaisten asiain käsittelystä, sekä 40 §:ssä, että perustuslakivaliokunta näitä kysymyksiä valmistelee. Koska säätyjen hyväksymä vastuunalaisuuslaki ei kuitenkaan saavuttanut hallitsijan vahvistusta, ovat mainitut lainkohdat toistaiseksi merkitystä vailla. — ks. L a i n s ä ä d ä n t ö, V e r o t u s, R a h a - a s i a t (valtion), E d u s t u s l a i t o s, E d u s t a j a n t o i m i, H a j o i t u s, I m p e r a t i i v i n e n m a n d a a t t i, V a l i o k u n t a, S u u r i v a l i o k u n t a, T ä y s i - i s t u n t o, Ä ä n e s t y s, V ä l i k y s y m y s, V a s t u u n a l a i s u u s. *R. E.*

Eduskuntaesitys l. m o t s i o n i, lain muotoon laadittu ehdotus, jonka joku tai jotkut eduskunnan jäsenet nostavat. Nykyaikaisilla kansaneduskunnilla on joko rajoittamaton tai jossain määrin rajoitettu oikeus tällaiseen a l o i t t e e s e e n eli i n i t s i a t i i v i i n, mutta tosiasiallisesti lähtevät yleensä tärkeimmät lainsäädäntöaloitteet hallituksen taholta. — Meidän Valtiopäiväjärjestyksemme (29 §) mukaan eduskunnalla on oikeus ottaa käsiteltäväksi edustajan asianmukaisesti tekemä ehdotus sellaisen lain säätämisestä, muuttamisesta tai kumoamisesta, jonka aikaansaamiseksi vaaditaan hallitsijan ja eduskunnan yhtäpitävä päätös. Perustuslait,

puolustuslaitoksen järjestämistä koskevat lait sekä aivan erikoisessa asemassa oleva kirkkolaki jäävät tämän oikeuden ulkopuolelle. Eduskuntaesitys on tehtävä kirjallisesti ja säännönmukaisesti neljäntoista päivän kuluessa valtiopäiväin avaamisesta (30 §). Jos eduskunta on sen, muutettuna tai muuttamattomana, hyväksynyt, on se eduskunnan kirjelmällä toimitettava hallitsijan tutkittavaksi vahvistamista ja lakina antamista varten. — Eduskunnassa ovat hallitsijan esitykset ja eduskuntaesitykset samanlaisen valmistelun ja käsittelyn alaisina; tämä menettely on säännösteltynä Valtiopäiväjärjestyksen 4:nnessä ja 5:nnessä luvussa. *R. E.*

Eduskuntavaalit, vaalit, joilla kansaneduskunnan eli lainsäätäjäkunnan jäsenet valitaan. Yhtä yleisesti kuin nykyaikana tunnustetaan, että eduskunnan tulee edustaa koko kansaa yhtä monimuotoiset ja keskenään eroavaiset ovat vaalitavat. — Äänioikeuden laajuudessa tavataan yhä vieläkin mitä suurimpia eroavaisuuksia; nykyänsä yleinen äänioikeus voittaa yhä enemmän alaa. Äänioikeuden yleisyydestä ei aina seuraa, että se myöskin olisi yhtäläinen, päinvastoin voi tässä suhteessa olla suuriakin erilaisuuksia, riippuen milloin siitä, että erinäisillä perusteilla suodaan valitsijoille n. s. lisääänіä, milloin siitä, että valitsijat ovat jaetut varallisuntensa mukaan ryhmiin, jolloin pienellä ryhmällä on sama vaikutus vaaleihin kuin monin verroin luknisammalla ryhmällä. — Useissa järjestelmissä on koetettu mikäli mahdollista turvata eri yhteiskuntaluokille niitten merkitystä vastaava edustus. — Vaaleihin nähden on vaalipiirijaolla, vaaliluetteloilla sekä itse vaalitavalla (enemmistövaalit, suhteelliset vaalit) hyvin suuri merkitys. Itse vaalit voivat olla joko välittömiä, silloin kun vaalioikeutetut suorastaan valitsevat edustajansa, taikka välillisiä, silloin kun vaalioikeutetut eli n. s. perusvalitsijat valitsevat n. s. valitsijamiehiä, joitten tehtävänä sitten on valita edustajat. Ainoastaan harvoissa valtioissa on olemassa vaalipakko; muualla riippuu vaalioikeutetusta itsestään, tahtooko hän äänioikeuttaan käyttää. Lippuäänestys, jonka tarkoituksena m. m. on vaalisalaisuuden säilyttäminen, on nykyänsä valtiollisissa vaaleissa aivan yleinen. — Aika, jolloin edustajanvaalit toimitetaan, riippuu tietysti lain säännöksistä, ajanjakso, joksi edustajat valitaan, ja jonka heidän toimivaltansa kestää, nimitetään lainsäädäntö (legislatuuri-)kaudeksi. Valtionpäämiehen oikeudesta hajoittaa eduskunta johtuu, että tämä aika voipi olla säännönmukaista lyhempi; tämänkin mahdollisuuden varalta laki säätää, minkä ajan kuluttua hajoituksen jälkeen uudet vaalit ovat toimitettavat. — Suomessa eduskuntavaalit (edustajanvaalit) toimitetaan joka kolmas vuosi samaan aikaan koko maassa, nim. heinäkuun kahtena ensimäisenä päivänä. Jos hallitsija on määrännyt toimitettavaksi uudet vaalit, ryhdytään vaalitoimituksiin sen kalenterikuukauden ensimäisenä päivänä, joka alkaa lähinnä kuudenkymmenen päivän kuluttua siitä kuin määräys julkaistiin. (Valtiopäiväjärjestyksen 3 §, Vaalilain 37 §.) Järjestyksen ylläpitämisestä, häiriöitten välttämisestä ja vaalisalaisuuden turvaamisesta on vaalilautakunnan huolehdittava (V. L. 38, 39, 40 §). Erityisen vaalineuvojan tulee valitsijan pyynnöstä avustaa häntä tarpeellisten merkintäin tekemisessä (V. L. 41 §). Valitsija voipi joko antaa äänensä valmiin ehdokaslistan hyväksi taikka kirjoittaa omien ehdokkaittensa nimet vaalilipussa olevaan tyhjään kohtaan (V. L. 44, 45 §). Vieraaseen vaalipiiriin kuuluva valitsija on oikeutettu antamaan äänensä jonkun siellä olevan valitsijayhdistyksen ehdokaslistan hyväksi, kirjoittamalla sen ehdokkaiden nimet vaalilippuunsa (V. L. 46 §). ks. Edustajanvaali, Edustajantoimi, Kolmivuotiskausi, Lainsäädäntökausi, Hajoitus, Äänioikeus, Valitsija, Vaalitoimitus, Vaalitapa, Vaalipakko, Vaalilippu, Vaalilaki. *R. E.*

Eduskuntavaltainen ks. Edustuksellinen ja Eduskunta.

Edusmiehyys ks. Edusmies.

Edusmies on laveassa merkityksessä jokainen, joka toisen suojaamiseksi on oikeutettu ja velvollinen valvomaan tämän etuja oikeustoimissa. Niinpä käytetään tätä sanaa esim. holhojasta hänen suhteessaan holhottiinsa (Oikeudenkäymiskaaren 15: 1) ja samaten sanotaan vaivaishoitohallituksella olevan edusmiehen oikeus niihin henkilöihin nähden, jotka yleiseltä vaivaishoidolta nauttivat täydellistä ja vakituista huolenpitoa (maalisk. 17 p:nä 1879 annetun vaivaishoitoasetuksen 31 §). Mutta erityisesti käytetään kuitenkin puheenaolevaa sanaa merkitsemään miehen oikeutta ja velvollisnutta vaimoaan kohtaan kysymyksessä olevassa suhteessa (Naimiskaaren 9: 1 ja huhtik. 15 p:nä 1889 annettu laki aviopuolisojen omaisuus- ja velkasuhteista, 2: 1). — Miehen edusmiesoikeus, joka alkuaan oli paljoa laajempi kuin nykyään, sisältää ensi sijassa oikeuden ja velvollisuuden kantaa ja vastata vaimon puolesta sekä hallita pesää. Tässäkin kohden on kuitenkin rajoituksia olemassa. Niinpä tulee vaimon itsensä vastata rikosasioissa ja miehellä on ainoastaan oikeus ja velvollisnus häntä siinä avustaa (Oikeudenkäymiskaaren 15: 1). Niinikään mies ei ilman vaimon erityistä suostumusta voi rikosasioissa käyttää hänen asianomistajaoikeuttaan. Edelleen on vaimolla oikeus itse valvoa etujaan ja kantaa niissä asioissa, joissa hänen oikeutensa on ristiriidassa miehen oikeuden kanssa (Naimiskaaren 11: 8 ja 1889 vuoden lain 2: 2). Samanlainen oikeus on hänellä myös säännöllisesti kaikkeen sellaiseen omaisnuteen nähden, joka on miehen hallinnon alaisuudesta erotettu (1889 vuoden lain 2: 3, 4). Sitäpaitsi vaimolla on täysi toimintavapaus niissä tapauksissa, joissa miehen edusmiesoikeus tosiasiallisesti on lakannut (Naimiskaaren 11: 6, 1889 vuoden lain 2: 6, Naimiskaaren 15: 1). — Nykyaikainen oikeuskäsitys, joka alkaa pitää vaimoa kaikissa suhteissa täysivaltaisena oikeusyksilönä, tahtoo monin paikoin mennä vielä pitemmälle ja yhä useampia sellaisia ääniä alkaa kuulua, jotka vaativat miehen edusmiesoikeutta kokonaan poistettavaksi. vrt. Avioliitto, Aviovarallisuus-oikeus ja Naisasia.

O. K:nen.

Edustaja, henkilö, jonka joku valitsijajoukko on valtuuttanut puolestaan puhumaan, tavall. = kansanedustaja, s. o. kansaneduskunnan jäsen. ks. Edustajantoimi.

Edustajantoimi, kansaneduskunnan jäsenen

julkisoikeudellista laatua oleva tehtävä toimia kansanedustajana. Edustajantoimi kestää säännönmukaisesti sen ajan, joksi eduskunnan taikka asianomaisen „huoneen" (kamarin) jäsenet kulloinkin valitaan. Muutamien maitten eduskunnissa eivät kaikki edustajat samalla kertaa vaihdu, mikä riippuu osaksi siitä, että toisen kamarin jäsenet valitaan pitemmäksi ajaksi kuin toisen, osaksi siitä, että s a m a n kamarin jäsenet ryhmittäin ovat eri aikoina valitut ja siis myöskin eri aikoina vaihtuvat (n. s. osittaisuudistus). Kamarin taikka koko eduskunnan hajoitus vaikuttaa tietysti, että edustajantoimi kestää lyhemmän ajan, kuin jos uudet vaalit olisi säännönmukaisena aikana suoritettu.

Suomen nykyisen Valtiopäiväjärjestyksen (3 §) mukaan edustajan toimivalta alkaa silloin, kun hänet on julistettu valituksi, ja jatkuu, kunnes senjälkeiset vaalit on suoritettu. Sääntönä on siis, että edustajantoimi kestää kolme vuotta, mutta hajoituksen johdosta saattaa tämä aika supistua hyvinkin lyhyeksi. — Yksityisen edustajan toimivalta voipi lisäksi, paitsi kuoleman kautta, päättyä sen johdosta, että hän havaitaan kelpoisuutta vailla olevaksi tai menettää kelpoisuutensa taikka on tullut valituksi vaalin tulokseen vaikuttavan rikoksellisen menettelyn tai erehdyksen kautta (Valtiopäiväjärjestyksen 22 §); edelleen voipi eduskunta jatkuvan, luvattoman ja esteettömän poissa-olon vuoksi julistaa hänet toimensa menettäneeksi (Valtiopäiväjärjestyksen 15 §) sekä vihdoinkin laillisen esteen tai muun päteväksi havaitun syyn vuoksi vapauttaa hänet edustajantoimesta (8 §).

Yleisenä periaatteena on kaikkialla voimassa, että edustajan toimessansa tulee noudattaa perustuslakeja sekä omaa vakaumustaan, olematta sidottu valitsijainsa asettamiin ohjeisiin tai heille antamiinsa lupauksiin. Valtiopäiväjärjestyksemme sisältää 9 §:ssä tätä tarkoittavia säännöksiä. Edustajan persoonallisen vapauden ja loukkaamattomuuden sekä hänen lausuntovapautensa turvaamiseksi on laki, katsoen hänen toimensa erinomaiseen tärkeyteen, rikosoikeudellisessa suhteessa asettanut hänet erikoisasemaan, jonka määräävät Valtiopäiväjärjestyksen 11, 12 ja 13 §. Toimestaan edustaja nauttii palkkiota valtion varoista. — ks. E d u s k u n t a, E d u s t a j a n v a a l i, V a n g i t s e m i n e n, P a l k k i o. *R. E.*

Edustajanvaali, vaali, jolla jokin henkilö tai jotkut henkilöt valitaan kansaneduskunnan jäseniksi. Edustajanvaaleilla tarkoitetaan tavallisesti samaa kuin e d u s k u n t a v a a l e i l l a (ks. t.) eli siis yleisiä ja yht'aikaa tapahtuvia vaaleja, joilla joko koko eduskunnan tai jommankumman kamarin k a i k k i jäsenet taikka ainakin suuruudelleen määrätty osa heitä valitaan. Useissa maissa voipi kuitenkin aivan yksinäinenkin edustajanvaali (täytevaali, jälkivaali) tulla kysymykseen, varsinkin sellaisissa tapauksissa, jolloin jokin edustaja on kuollut, menettänyt vaalikelpoisuutensa tai muuten joutunut eduskunnasta pois. — Meidän Vaalilakimme mukaan tätä mahdollisuutta ei ole olemassa, koska laki suorastansa määrää kuka vaalipiirissä ääniä saaneista henkilöistä on täyttävä avoimeksi joutuvan edustajansijan (Vaalilain 67 §; vrt. Valtiopäiväjärjestyksen 22 §). — Ainoastaan Lapin vaalipiirissä tulee tällaisessa tapauksessa uusi edustajanvaali toimitettavaksi. — vrt. E d u s t a j a n t o i m i. *R. E.*

Edustamisoikeus l. s i j a a n t u l o - o i k e u s, *lukit.*, ks. P e r i n t ö j ä r j e s t y s ja P e r i n t ö o i k e u s.

Edustuksellinen l. **eduskunnallinen** (r e p r e s e n t a t i i v i n e n) **hallitusmuoto,** hallitusjärjestelmä, jonka mukaan kansa edustajainsa kautta on osallisena valtion tärkeimpien tehtävien harjoittamisessa, erittäinkin lainsäädännössä. Sen vastakohtana on toiselta puolen n. s. rajaton eli absoluuttinen monarkkia, toiselta puolen n. s. välitön demokratia, jossa kansa itse suorastausa säätää lakeja. (Missä jälkimäinen järjestelmä on toteutettuna, liittyy siihen kuitenkin nykyaikana melkein aina täydennyksenä edes jonkinlainen eduskuntalaitos, vaikka kansa itse viime sijassa tärkeimmät asiat ratkaisee; silloin puhutaan useasti p u o l i r e p r e s e n t a t i i v i s e s t a hallitusmuodosta.) Ennen nykyaikaisia eduskuntalaitoksia oli hyvin monessa maassa olemassa s ä ä t y e d u s t u s; s. o. erioikeuksiensa nojalla muutamat kansanluokat (säädyt) edustajainsa kautta saivat ainakin jossain määrin olla mukana lakeja säätämässä ja veroja myöntämässä; rajoittivatpa säädyt monasti hyviu tuntuvasti hallitsijan valtaa. Kansaa kokonaisuudessaan ne eivät edustaneet, ja tavallisesti oli verrattomasti suurin osa kansaa kokonansa vailla valtiollista vapautta. Kaikkialla säätyeduskunnilla ei ollut kuitenkaan näin yksipuolinen luonne ja tarkoitus. Englannissa, Unkarissa ja Ruotsin valtakunnassa piili jo noissa vanhanaikaisissa, säätyjakoon perustuvissa lainsäätäjäkunnissa siksi paljon kehityskelpoisia ja „nykyaikaisia" aineksia, että ne jatkuvien uudistusten kautta muodostuivat todellisiksi kansaneduskunniksi. Varsinkin katsottiin Ruotsin valtiosäätyjä jo varhaisina aikoina k o k o k a n s a a edustavaksi laitokseksi, samalla kuin kukin sääty edusti omaa kansanluokkaansa. Erityisen talonpoikaissäädyn olemassa-ololle on myöskin mitä suurin merkitys annettava. — Vuosina 1809 ja 1810 Ruotsin hallitusmuoto ja samalla sen valtiopäivälaitos olivat suurten uudistusten alaisina, mutta eduskunta pysyi nelijakoisena. Suomessa taas 1869 vuoden Valtiopäiväjärjestys antoi valtiopäiville nykyaikaisen eduskunnan luonteen. Vasta myöhemmiu (Ruotsissa 1866, Suomessa 1906) ovat säätyeduskuntain sijalle astuneet näitten maitten nykyiset eduskuntalaitokset. *R. E.*

Edustus, *kaup.* (ruots. *representation*), liikkeen toiselle liikkeelle tai jollekin henkilölle (edustajalle) antama oikeus myödä tai välittää tavaroitaan tai muuten hoitaa asioitaan määrätyllä alueella (esim. koko maassa: pääedustus, tai jollakin paikkakunnalla: paikallisedustus); useimmiten edustajalla on oikeus yksinään toimia alueellaan: yksinedustusoikeus. *I. K-o.*

Edustuslaitos, valtiollinen laitos, jonka tehtäväuä on harjoittaa kansalle kuuluvaa valtaa lainsäädännössä ja eräissä muissa valtiollisissa toiminnoissa. Koska monesta syystä ylimalkaan on vaikeata, jopa mahdotonta suoda äänioikeutetuille kausalaisille välitön ratkaisuvalta valtion asioissa, on tämä tehtävä tavallisesti uskottu eduskunnalle (lainsäätäjäkunnalle, parlamen-

tille), jonka jäsenet ainakin osaksi (ainakin jompikumpi kamari) ovat kansan valitsemia. Paitsi tätä säännöllisesti toimivaa eduskuntaa on muntamissa maissa (varsinkin Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa) vielä erityinen kansan valitsema ja sitä edustava valtioelin (konventti, kansalliskokous), jonka tehtävänä on perustuslain (valtiosäännön) säätäminen ja muuttaminen, ja joka valitaan vain silloin, kun tällaiseen toimeen on päätetty ryhtyä. ks. Edustuksellinen hallitusmuoto, Eduskunta, Konventti, Kansalliskokous. *R. E.*

E-duur, sävellaji, jolla on perussävelenä *e*, perussointuna *e gis h* ja etumerkintönä 4 ristiä.

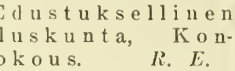

I. K.

Edvard (angls. *Eádwĕard* = omaisuuden vartija), usean Englannin kuninkaan nimi.

1. E. vanhempi, hallitsi 901-925, Alfred Suuren poika ja seuraaja, sai puolustaa kruunuansa sekä omaa serkkuansa että Pohjois-Englannin tanskalaisia vastaan, minkä tekikin hyvällä menestyksellä. E. yhdisti valtakuntaansa Mercian ja pakoitti Walesin sekä Northumberlandin tunnustamaan yliherruuttaan.

2. E. Tunnustaja (Confessor) kuninkaana 1042-66, Ethelred II Neuvottoman poika. E., joka oli viimeinen kuningas Alfred Suuren sukua, nousi valtaistuimelle velipuolensa, tanskalaisen Hardeknutin jälkeen. Hän oli heikko hallitsija, joka normanneja suosimalla (E. oli Normandiassa kasvatettu) herätti tyytymättömyyttä kansassaan. Erään kertomuksen mukaan hän määräsi Normandian herttuan Vilhelmin seuraajakseen, ja tämä teki hänen kuoltuaan valloitusretkensä Englantiin.

3. E. I (1239-1307), Henrik III:n poika ja seuraaja v:sta 1272. E. vakaannutti vielä isänsä eläessä kuninkuuden vallan voitollaan Simon Montfortilaisesta Eveshamin luona 1265. Henrikin kuollessa E. oli ristiretkellä. Päästyään hallitsijaksi hän saattoi lujuudella sisällisen rauhan ja järjestyksen voimaan, samalla kuin hän koki saada koko Suurbritannian valtansa alle. Wales valloitettiin lopullisesti 1283. Skotlannin hän niinikään koetti saattaa valtaansa, määräsi sen kuninkaaksi Juhana Baliolin ja pani tämän viralta, kun hän pyrki itsenäiseksi. Skotlantilaisten vastarinta jatkui kuitenkin vapaudensankari William Wallacen johdolla, jonka E. vihdoin vangitsi ja mestautti, sekä senjälkeen Robert Brucen johdolla, eikä E. saanut sitä kukistetuksi. — Parlamenttiin kutsuttiin v:sta 1295 säännöllisesti myöskin kaupunkien ja kreivikuntien edustajia ja E. tunnusti 1297 nimenomaan sen veronmyöntämisoikeuden. Kirkon liiallista valtaa hän koki supistaa. Lainlaatijana E. piti niin hyvää huolta kaupasta, rahaoloista ja yleisestä maanrauhasta, että sai kunnianimen Englannin Justinianus. [Jenks, „Edward Plantagenet, the english Justinian".]

4. E. II (1284-1327), edell:n poika ja seuraaja v:sta 1307, ensimäinen engl. kruununperillinen, joka kantoi Walesin prinssin arvonimeä. E. oli heikko hallitsija, joka antoi kelvottomain suosikkiensa vallita. Robert Bruce voitti hänet Bannockburnin luona 1314. Vihdoin E:n oma puoliso, ransk. prinsessa Isabella yhdessä useain ylimysten kanssa nousi kapinaan. E. vangittiin, erotettiin kuninkuudesta parlamentin päätöksellä ja murhattiin pian senjälkeeu Berkeleyn linnassa.

5. E. III (1312-77), edell:n poika ja seuraaja v:sta 1327. V. 1330 E. vapauttautui äitinsä holhonnasta karkoittamalla hänet hovista ja mestauttamalla hänen rakastajansa Roger Mortimerin. Kun Kapetingien suku Ranskassa oli suorassa polvessa sammunut 1328, vaati E. Filip Kauniin tyttärenpoikana Ranskan kruunua. Tämä antoi aihetta pitkälliseen englantilais-ranskalaiseen kruununperimyssotaan (1339-1453), missä E:lla alussa oli suuri menestys. Hän sai merivoiton Sluys'n kohdalla (1340) ja toisen perinpohjaisen voiton Crécy'n luona (1346), jota seurasi Calais'n valloitus (1347), ja hänen poikansa Edvard, „Musta prinssi", voitti ranskalaisen sotajoukon Poitiers'n tappelussa (1356), missä kuningas Juhana joutui vangiksi. E. sai Bretigny'n rauhassa (1360) suureu osan läntistä Ranskaa täydellisellä omistusoikeudella. Mutta kun Ranskan Kaarle V uudestaan aloitti sodan, kääntyi onni, ja E. menetti vähitellen kaikki valloituksensa paitsi muutamia varustettuja paikkoja. Skotlantia ei E., ajoittaisesta menestyksestään huolimatta, onnistunut pysyväisesti saattamaan valtaansa. — Varoja kysyvien sotaretkien johdosta parlamentin valta kasvoi hänen aikanaan, kun sen suostumusta vaadittiin uusiin veroihin. Uskonpuhdistaja Wiclefiä E. suojeli paavia vastaan. — E:n ominaisuudet olivat pikemmin loistavat kuin todella suuret. Hänen perustamansa on sukkanauharitarikunta. [Mackinnon, „History of Edward III".]

6. E. IV (1442-83), kuninkaana 1461-83, Yorkin herttuan Rikardin poika, edellisen pojanpojan pojanpoika. Kun isänsä, joka jonkun ajan oli ollut valtionhoitajana, oli menettänyt henkensä Wakefieldin taistelussa 1460, tunnustettiin E. kuninkaaksi Henrik VI:n (ks. t.) sijaan, jonka kannattajat hän ratkaisevasti voitti Towtonin tappelussa 1461. Näin kruunu siirtyi Lancasterin („punaisen ruusun") suvulta Yorkin („valkoisen ruusun") suvulle. Henrik VI joutui 1465 vangiksi ja pantiin Towerin linnaan. Jonkun ajan jälkeen levottomuudet uudistuivat; Warwickin kreivi, jota E. oli loukannut, nousi häntä vastaan kapinaan, E:n täytyi paeta mannermaalle (1470), ja Henrik VI korotettiin Towerin vankilasta jälleen valtaistuimelle. Mutta jo seur. v. 1471 E. palasi, Warwick voitettiin ja kaatui Barnetin luona, ja Henrik VI suljettiin uudestaan Toweriin. Ranskalaisen apujoukon, jonka Henrikin puoliso Margareta oli tuonut Englantiin, E. niinikään voitti Tewkesburyn luona, kuningatar joutui vangiksi, hänen poikansa, Edvard prinssi, surmattiin E:n silmäin edessä, ja pian senjälkeen myös Henrik VI murhattiin vankeudessa, arvattavasti E:n käskystä. Ranskaa vastaan E. teki liiton Burgundin herttuan kanssa, mutta myönsi kuitenkin pian rauhan Ludvik XI:lle. E. suosi alempaa ritaristoa ja kaupunkeja ja haki niistä vastapainon suurvasalleja eli lordeja vastaan. Hän oli julmuudestaan ja kevytmielisyydestään huolimatta alemman kansan suosiossa. Tarkalla ja ankaralla raha-asiain hoidolla hän hankki itselleen suuria rikkauksia. — E. jätti jälkeensä kaksi

alaikäistä poikaa, E. V:n ja Rikardin, jotka molemmat heidän setänsä, Gloucesterin herttua Rikard, anastettuaan Rikard III:n (ks. t.) nimisenä kruunun, murhautti Towerissa 1483. [Gairdner, „The houses of Lancaster and York".]

7. E. VI (1537-53), kuninkaana 1547-53, Henrik VIII:n poika tämän kolmannesta puolisosta, Jane Seymourista, seurasi isäänsä valtaistuimella. Nuori kuningas suosi uskonpuhdistusta, ja hänen holhoojahallituksensa, jota ensin johti Somersetin ja sittemmin Northumberlandin herttua, teki reformeeratun opin Englannin valtionuskonnoksi. E. määräsi Northumberlandin vaikutuksesta sukulaisensa Jane Grey'n seuraajakseen, mutta kuninkaan sisarpuoli Maria (ks. t.) kumosi hänen testamenttinsa ja nousi hänen kuoltuaan itse valtaistuimelle. E:n päiväkirjamuistiinpanot on viimeksi julkaissut Nichols „Literary remains of E. VI".

8. E. VII (Albert Edvard) (s. 1841), Suurbritannian ja Irlannin kuningas, Intian keisari, prinssi Albertin ja kuningatar Viktorian vanhin poika, sai huolellisen kasvatuksen, teki useita ulkomaanmatkoja ja nai 1863 prinsessa Aleksandran, Tanskan kuninkaan Kristian IX:n tyttären. Tästä aviosta syntyi kuusi lasta, joista vanhin poika, Clarenceen herttua, kuoli 1892. Vv. 1875-76 E. matkusti puolisoineen Intiassa, missä hänet loistavasti vastaanotettiin. Tammik. 22 p:nä 1901 hän seurasi äitiänsä valtaistuimella. Hänen harrastuksensa kääntyi varsinkin ulkopolitiikkaan, ja E:n aikana Englanti on lähestynyt m. m. Ranskaa sekä Venäjää. E. on osoittautunut eteväksi diplomaatiksi. *G. R.*

Edvard VII.

Edvard, Walesin prinssi, tunnettu myös nimellä „Musta prinssi" (sotavarustuksensa värin mukaan), 1330-76, E. III:n vanhin poika, ansaitsi urhoollisuudellaan Creeyn taistelussa ritarinkannukset ja sai Poitiers'n luona (1356) täydellisen voiton Ranskan kuninkaasta Juhanasta, joka vietiin vangittuna Lontooseen. Vankiansa E. kohteli ritarillisella huomaavaisuudella. V. 1367 hän auttoi Kastilian karkoitetun kuninkaan Pietari Julman takaisin valtaistuimelle. Sodan uudestaan aljettua Ranskaa vastaan E:n pian täytyi kivuloisuuden vuoksi jättää sotanäyttämö. Hänen poikansa nousi Rikard II:n (ks. t.) nimisenä Englannin valtaistuimelle. — E. oli kruununperimyssodan etevin sankari englantilaisten puolella ja keskiajan ritarisuuden tyypillinen edustaja. [James, „Life of E. the Black Prince".] *G. R.*

Edvard (port. Duarte) (1391-1438), Portugalin kuningas 1433-38, oli hyväntahtoinen, mutta heikko hallitsija. Suurta lakikokoelmaansa hän ei ehtinyt saada valmiiksi. Hänen yrityksensä Tangerin kaupunkia vastaan meni myttyyn; E:n veli Ferdinand joutui siellä maurien vankeuteen, missä kuoli 1443. (Calderonin „Lujamielinen prinssi"). *G. R.*

Eebenholtsi ks. Ebenholtsi.

Eeckhout *[ēkhaut]*, Geerbrand van den (1621-74), holl. maalari Amsterdamissa; Rembrandtin oppilaita, mukailee häntä eksyttävän taitavasti pienissä henkilökuvissaan, mutta siirtyy lopuksi kylmään ja siloiscen akateemiseen muotisuuntaan. E. maalasi etupäässä raamatullisia esityksiä ja laatukuvia. Teoksia Amsterdamissa, Braunschweigissä, Berliinissä, Tukholmassa y. m.

Eeden. 1. V:ssa T:ssa maisema, johon Jumala jahvistisen kertomuksen mukaan (1 Moos. 2-3) istutti puutarhan (vrt. Paratiisi) ensimäisten ihmisten olopaikaksi; myöhemmin itse tuo puutarha (Hes. 28_{13}). Sen nimi asetetaan tavallisesti yhteyteen hepr. *ēden* (ihanuus, autuus) sanan kanssa, mutta sen alkuperä on luultavasti sumer. *edin* = „aro". E:n asema määritellään tarkoin Raamatussa. Se oli idässä (*kedem*issä) ja siinä oli suuri virta, joka jakaantui neljään haaraan: Pison, Gihon, Hiddekel ja Perat. Näistä molemmat jälkimäiset ovat samat kuin Tigris ja Eufrat; Pisonista ja Gihonista mielipiteet käyvät hyvin erilleen. Ne ehkä eivät olleet todellisia, vaan mytologisia maanalaisia virtoja. Raamatun esityksissä nähtävästi kuvastuu muinaisten itämaalaisten maantieteellinen ja samalla kosmologinen käsitys, joka samoin kuin kertomuksen yksityiskohdat muistuttaa babylonialaisten maailmankuvaa. Yritykset määrätä E:n paikka maan päällä eivät ole onnistuneet. [vrt. F. Delitzsch, „Wo lag das Paradies?" (1881) ja M. Engel, „Die Lösung der Paradiesfrage" (1885).] Maallisen E:n perikuva oli kosmillinen paikka. [H. Gunkel, „Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit" (1895), A. Jeremias, „Das alte Testament" (1906), 5:s luku, J. Walles, „Den heliga geografien och dess förhållande till myterna och religionshistorien" (1908), 4:s luku.] — 2. Assyrialaisten valloittama alue molemmin puolin keskistä Eufratia, joka nuolenpääkirjoituksissa esiintyy nimellä Bit Adini (vrt. 2 Kun. 19_{12}, Hes. 27_{23}). *K. T-t.*

Eeduit ks. Æduit.

Eek, Johan Fredrik (1758-1820), suom. soturi, opiskeli lakitiedettä Turun yliopistossa, mutta meni sotapalvelukseen 1774; tuli 1776 värikiksi Porin rykmenttiin ja 1787 kapteeniksi; oli mukana 1788-90 v:ien sodassa, osoittaen kuntoa Haminan edustalla, Porrassalmella ja Joroisissa. E. oli myöskin Anjalan liittokirjan allekirjoittajia, mutta kuningas vapautti hänet edesvastuusta; tuli 1799 majuriksi, meni pataljoonanpäällikkönä Pommeriin 1807, ja 1808-09 sodassa hän otti osaa Siikajoen, Lapuan, Kauhajoen, Juuttaan y. m. taisteluihin. E. suunnitteli ja järjesti Rothin ja Spoofin partioretket, josta kostoksi venäläiset ryöstivät hänen virkatalonsa Kurussa sekä pitelivät pahasti hänen perhettään. Rauhan jälkeen E. meni Ruotsiin, palvellen yhä sotaväessä ja yleten lopulta everstiksi, mutta huonojen raha-asioiden vuoksi hänen täytyi pyytää ero virastaan; eli sitten suuressa köyhyydessä Tukholmassa. [Eek, „En officerares vid f. d. finska armén lefnadshändelser".] *K. O. L.*

Eekhoud *[ēkhaud]*, Georges (s. 1854), belg. kirjailija, oli flaamilaista syntyperää, mutta sai

alkukasvatuksensa ranskan kielellä. Hänen esikoisrunonsa ovat „Myrtes et cyprès" (1876) ja „Zigzags poétiques" (1877), joissa hän esiintyy täydellisenä romantikkona. V. 1883 E. julkaisi ensimäisen laajahkon novellinsa „Kees Dorik", jota seurasivat novellikokoelma „Kermesses" (1885), romaanit „Les miliees de Saint-François" (1886), „La nouvelle Carthage" ja „Les fusillés de Malines" (1891), „Faneuse d'amour" (1900). Näissä teoksissa ilmenee harras flaamilainen henki ja terve realistinen maalaisväestön kuvaus, mitkä seikat asettivat hänet ranskan kielellä kirjoittavien nuorten belgialaisten kirjailijain ensi riviin. Yhdessä Max Wallerin (Mauriee Warlomant'in) kanssa hän perusti aikakauskirjan „La Jeune Belgique". V. 1893 hän sai kunniapalkinnon ansioistaan ranskankieliseu kirjallisuuden alalla. *J. H-l.*

Eekvit ks. *Æquit.*

Eeliläinen filosofinen oppikunta, Sokrateen lempioppilaan Faidonin Eliksen kaupunkiin perustama filosofinen oppikunta. Sen mielipiteet näyttävät olleen sukua Megaralaiselle oppikunnalle (ks. t.). Mainitaan erään Menedemoksen (eli n. 352-278 e. Kr.) sittemmin siirtäneen sen aatteet kotikaupunkiinsa Euboian Eretriaan.

Eelis *[ē-]* (kreik.) ks. Elis.

Eepillinen runous on se runouden laji, jossa kertovalla puolella on pääsija, minkä vuoksi sitä myös sanotaan kertomarunoudeksi. Eepillinen ruuous on kaikista runoudenlajeista objektiivisin, runoilija kun ei siinä ilmaise omia tunteitaan eikä mietteitään, vaan antaa esittämiensä seikkojen, tapahtumien ja henkilöiden itsenäisinä esiintyä lukijan eteen, itse väistyen syrjään, kuin näyttämön ohjaaja, joka kaikki on järjestänyt ja kokonaisuudesta huolehtinut. Tämä ei kuitenkaan ole ymmärrettävä niin, ettei eepillinen runoilija voisi esittämiinsä seikkoihin, henkilöihin ja tapahtumiin ja runoelman kokonaisuuteen luoda omaa runoilijayksilöllisyyttään ja myötätuntoisuuttaan. Mutta hän tekee sen epäsuorasti, itse esiintymättä tai antamatta lukijalle tuntemusta omasta subjektiivisuudestaan. Draama kuvaa etupäässä toimintaa ja ihmisten tahdonilmausten seurauksia esittäen ne parhaasta päästä nykyajassa, silmiemme edessä tapahtuviksi (luonnollisesti lyyrillinen ja eepillineu elementti eivät ole suljetut pois draamasta). Eepillisen runouden ala on paljoa laajempi; sen esineenä voivat olla melkein kaikki elämänilmaukset, ja se sijoittaa kuvauksensa esineet menneeseen aikaan. Siitä siis vielä lisäksi johtuu eepillisen runouden objektiivinen leima. Eepillisessäkin runoudessa esiintyy lyyrillisiä ja dramaattisia aineksia, mutta edelliset eivät ole itse tekijän tunteenpurkauksia, vaan runoelman henkilöiden; niinikään saattaa eepillisessä runoudessa kuvattu toiminta muodostua draamallisen vilkkaaksi ja jännittäväksi, mikä seikka tarjoaa tilaisuuden eepillisen runoelman tai jonkun sen episodin dramatiseeraukseen.

Eepillisen runouden kaksi päälajia ovat varsinainen eepos (ks. t.) ja romaani (ks. t.) ynnä novelli (ks. t.). Eepos käyttää runopukuista muotoa, romaani ja novelli taas ovat suorasanaisia. Eräs novellin laji, kertomus, saattaa esiintyä suorasanaisena tai runomuotoisena, ja sitä sanotaan jälkim. tapauksessa runolliseksi kertomukseksi. Kertomarunouden alaan saattaa vielä lukea tarinan, sadun, tarun l. myytin ja legendan l. pyhimystarina (ks. t.). [Carrieren, Vischerin, R. Zimmermannin ja Max Schaslerin esteettiset teokset, Carrieren ja Gottschallin runousopit.] *J. H-l.*

Eepillinen sävelmä. Kertomarunojen sävelmäin luonteelle on ominaista koruttomuus ja taiteellinen eheys. Tavallisimmiu ne rajoittuvat mitä niukimpiin sävelellisiin keinovaroihin ja kertaavat pääasiassa samaa säettä tai säeparia taikka niiden muunteloita loppumattomiin; mutta toiselta puolen vähät keinovarat ovat tarkasti käytetyt aikaansaamaan riittävää vastakohtaisuutta ja vaihtelua. Siten ne kaikessa yksinkertaisuudessaan paremmin soveltuvat pitkään kertomarunoon, kuin mikä tahansa runsas käänteisempi ja yksilöllisemmin muodostunut sävelmä, joka epäilemättä ajan mittaan enemmän kyllästyttäisi. — Eepillistä luonnetta on myös sunri osa n. s. „työlauluja" sekä yleensä melkoinen määrä luonnonkansojen lauluista. — vrt. Runolaulu. [Ilmari Krohn, „Suomen kansan runosävelmät" (Oma Maa siv. 536-44).] *I. K.*

Eepos (kreik. *epos*), toinen eepillisen runouden (ks. t.) päälajeista, jota ulkonaisesti leimaa runopukuinen muoto ja melkoinen ko'on laveus. Eepoksen tärkeimmät lajit ovat: 1) Kansanepopeia l. sankarirunoelma, jonka kuvauksen aineena on kansan muinaisuus, sen mytologia, jumalais- ja sankaritarusto. Se on syntynyt pienemmistä osista eli lauluista, jotka on yhdistetty kokonaisuudeksi. Esimerkeinä kansanepopeioista mainittakoon Homeroksen Ilias, Chanson de Roland, Nibelungenlied ja Kalevala. 2) Taide-epopeia on yhden ainoan tekijän sepittämä; se jäljittelee kansanepopeian alkuperäistä kansanomaista luonnetta ja käsittelee myös yliluonnollisuuden, ihmemaailman ja mytologian alaan kuuluvia aineksia, mutta sitä pitää kuitenkin koossa yhden ainoan runoilijan yksilöllinen ajatus- ja tunnemaailma. Esimerkkejä: Firdausi'n (ks. t.) „Šāhnāme" (s. o. Kuningasten kirja), Vergiliuksen „Æneis", Danten „Divina Commedia"; Camõesin „Os Lusiadas". 3) Uskonnollinen eepos, jouka aihe ja luonne, kuten nimi osoittaa, ovat uskonnollista laatua. Esimerkkejä: Miltonin „Paradise lost" ja Klopstoekin „Messias". 4) Romantillinen eepos, jonka aihe ja luonne ovat ritarillis-haaveelliset ja seikkailunomaiset. Esim.: Arioston „Orlando furioso". 5) Idyllinen eepos, jonka kuvausaineksena ei ole mytologia, romantiikka eivätkä seikkailut, vaan jokapäiväinen elämä ja yksityisolot (sana idylli johtuu kreikk. sanasta *eidy'llion*, joka merkitsee „pienoiskuvaa"). Esim.: Goethen „Hermann und Dorothea", Runebergin „Hanna" ja „Hirvenhiihtäjät". 6) Koomillinen eepos, joka esim. kuvaa ylevää aihetta vallattomalla tavalla (travestia); esim.: Voltairen „Pueelle". 7) Eläineepos, joka on syntynyt eläinsadusta ja joka eläinten elämäu muodossa kuvaa inhimillisiä heikkouksia ja nurinkurisuuksia. Esim. Goethen „Reineke Fuchs".

[Max Schasler, „Ästhetik", II; Friedrich Spielhagen, „Neue Beiträge zur Theorie und Teehnik

der Epik und Dramatik" (1898); B. F. Godenhjelm, „Runous-oppi" (3:s painos) ss. 60-72; eepoksen historialliseen kehitykseen nähden vrt. Carriere, „Die Kuust im Zusammenhang der Kulturentwickelung" (3 p. 1876-85, 5 nid.).]

J. H-l.

Eera (mlat. *æra* = ajanlasku, aikakausi, femiuiiniksi muuttunut *æs* (genet. *æris*, = kupari, raha, palkka; mou:ssa myös = palvelusvuodet) sanan monikon nominatiivi) l. maailmankausi. Näin nimitetään geologisen kehitykseu pää-ajanjaksoja. vrt. Geologinen ajanjako. *P. E.*

Eerik (mskand. *airikr* = aina mahtava), miehennimi, joka m. m. on ollut useilla Pohjoismaiden hallitsijoilla.

Eerik, Norjan kuninkaita. 1. E., Harald Kaunotukan poika, tunnettu liikanimellä Verikirves, oli nuorempana tehnyt viikinkiretken Bjarmiinmaahan ja silloin Ruijassa tutustunut Gunhild nimiseen naiseen, jonka otti puolisokseen ja joka saavutti suuren vaikutusvallan häneen. Isänsä kuoltua hän tuli 933 kuninkaaksi, mutta teki julmuudellaan itsensä vihatuksi, joten jo 935 karkoitettiin. E. meni nyt Englantiin, jossa kuningas Etelstanilta sai läänikseen Northumberlandin, mutta kaatui pian taistelussa (n. 942). — 2. E. Pappisvihaaja (Præstehader), kuninkaana 1280-99, nousi valtaistuimelle 12-vuotisena lapsena ja joutui pian riitaan Norjan arkkipiispan Jonin kanssa, jonka täytyi lähteä pois maasta. Hän otti suojaansa Tanskan kuninkaan Eerik Klippingin murhaajia ja vaati. ollen naimisissa skotl. prinsessan kanssa, itsellensä Skotlannin kruunua. — 3. E. Pommerilainen ks. Eerik, Ruotsin kuninkaita.

K. G.

Eerik, Ruotsin kuninkaita: 1. E. Emundinpoika, liikanimeltä Tuulihattu (Väderhatt), mainitaan Ruotsin hallitsijana 800-luvun loppupuolelta. Hän teki joka kesä laajoja sotaretkiä Itämeren itäpuolisiin maihin, Suomeen, Karjalaan y. m., jossa hänen kerrotaan linnoituksiakin rakentaneen. Norjan kuninkaan Harald Kaunotukan kanssa hänellä oli pitkiä taisteluita Värmlannin ja Vikenin omistamisesta. Nimensä „Tuulihattu" kerrotaan hänen saaneen siitä syystä, että hänellä aina oli myötätuuli retkillään.

2. E. Björninpoika, Voittoisa (Segersäll), edellisen pojanpoika, hallitsi n. 940-993, ensin yhdessä vanhemman veljensä Olavin kanssa, sitten yksin. Hänenkin maiuitaan laajentaneen valtaansa myöskin Itämeren itäpuolelle. Kuninkaan arvosta hän sai taistella Olavin poikaa, Styrbjörn Väkevää vastaan, joka Jomsborgin kuuluisain viikinkien päällikkönä koetti itsellensä valloittaa isänsä valtakunnan, mutta voitettiin ja kaatui Fyrisvallin taistelussa n. 983. Ikänsä loppuaikoina E. valloitti myöskin Tanskan, kostoksi siitä, että Tanskan kuningas Harald Gorminpoika oli Styrbjörniä auttanut, ja kerrotaan siellä kastetunkin, mutta Ruotsiin palattuansa jälleen kääntyneen palvelemaan pakanajumalia. Naimisista kopean Sigrid Storrådan kanssa hänellä oli poika: Olavi Sylikuningas.

3. E. IX (oikeastaan III), Pyhä (k. 1160), mahtavan „talonpojan" Jedvardin poika, tuli 1150 Uplandin ja Sverkerin kuoleman jälkeen 1155 muunkin Ruotsin kuninkaaksi. Mainitaan lainsäätäjänä ja kirkon ystävänä vaikuttaneen maan olojen järjestämiseksi. Teki (luultavasti 1154 tai 1155) ristiretken Varsinais-Suomeen ja kastoi suomalaiset kristinuskoon sekä perusti Aurajoen varrelle linnan lähetystyön turvaksi. Hänen hallituksensa loppuvuodet olivat sangen levottomia taisteluiden takia Sverkerin poikaa Kaarlea ja toista kruununpyytäjää, tansk. prinssiä Maunu Henrikinpoikaa vastaau, joista jälkimäinen odottamatta yllätti ja surmasi hänet Upsalan luona. E. tuli sittemmin Ruotsin valtakunnan suojeluspyhäksi ja hänen kuolinpäivänsä (18 p. toukok.) oli suurimpia juhlapäiviä Ruotsissa katolisella ajalla. E. Pyhä on, lausutuista epäilyksistä huolimatta, pidettävä historiallisena henkilönä ja hänen ristiretkensä tosi tapauksena. [K. Stjerna, „Erik den helige, en sagohistorisk studie" (1898); C. M. Kjellberg, „Erik den helige i historien o. legenden" (Finsk tidskrift 1898); O. Janse, „De nyaste åsikterna om Erik den helige" (Hist. tidskrift 1898); K. Grotenfelt, „Milloin tehtiin pyhän Eerikin ristiretki Suomeen?" (Hist. ark. 19).]

4. E. X, Knuutinpoika, kuninkaana 1208-16, edellisen pojanpoika, voitti 1208 Lenan taistelussa Sverker II:n ja kruunautti, ensimäisenä Ruotsissa, itsensä juhlallisesti kuninkaaksi. Meni naimisiin Valdemar Seierin sisaren Rikissan kanssa, mutta kuoli jo 1216.

5. E. XI, Eerikinpoika, kuninkaana 1222-29 ja 1234-50, edellisen poika, valittiin 6-vuotisena hallitsijaksi, mutta karkoitettiin 1229, jolloin hänen sukulaisensa Knut Långe (pyhän Eerikin pojanpojanpoika) anasti kruunun. Vasta tämän kuoltua 1234 E. jälleen tuli hallitukseen, mutta sai vielä kauan taistella Knutin poikaa Holmgeria vastaan, siksikuin tämä 1248 mestattiin. E:n aikana teki hänen lankonsa Birger Jaarli (ks. t.) ristiretkensä Hämeeseen. Myöhempi kronikka nimittää häntä liikanimellä „Sammalkieli" (Läspe).

6. E. XII, Maunu Eerikinpojan ja Blanka Namurilaisen poika, nousi 1356 ylimysten avulla kapinaan isäänsä vastaan, ja julistettiin 1357 tämän kanssahallitsijaksi, mutta kuoli jo 1359 luultavasti ruttoon. Kertomus että äiti olisi hänet myrkyttänyt, on ilmeisesti parjausta.

7. E. XIII Pommerilainen (1382-1459), Pommerin herttuan Vratislavin ja Tanskan Margareetan (ks. t.) sisarentyttären Marian poika, valittiin jo lapsena ensin Norjan, sitten Tanskan ja Ruotsin kruununperilliseksi sekä kruunattiin 1397 Kalmarissa juhlallisesti kuninkaaksi, minkä jälkeen häntä pidettiin Margareetan kanssahallitsijana; tuli 1412 Margareetan kuoltua yksin hallitsemaan. E. oli luonteeltaan tuittupäinen ja mielivaltainen, joten hänen eri maissansa piankin syntyi selkkauksia ja tyytymättömyyttä. Etelä-Jyllannissa hän kävi pitkällistä ja kallista sotaa holsteinilaisia vastaan, aikaansaamatta mitään tulosta. Varsinkin herätti E:n hallitus Ruotsissa pahaa verta, kun hän suosi tanskalaisia ja vastoin lakia asetti heitä siellä linnanisänniksi ja voudeiksi. 1434 nousi Engelbrekt Engelbrektinpoika (ks. t.) Taalainmaan talonpoikain kanssa kapinaan tanskalaisia vastaan, ja sitten kuin pari kertaa yritetty sovinto oli mennyt myttyyn, kun kuningas ei

noudattanut soviunon ehtoja, luopuivat ruotsalaiset 1438 E:stä ja valitsivat Kaarle Kuutinpojau valtionhoitajaksi. Seur. v. E. pantiin viralta myöskin Tanskassa ja Norjassa. E. vetäytyi nyt Gotlantiin, jossa sitteu oleskeli 10 vuotta merirosvona ryöstäen entisiä alamaisiaan. Loppuikänsä häu vietti Pommerissa. — Suomessa E. kävi kahdesti 1403, jolloin julkaisi Viipurin kaupungin ensimäiset privilegiot, ja 1407, jolloiu Turussa ryhtyi toimiin erityisen maanoikeuden perustamiseksi Suomea varten (vahvistettu 1435). — Puolisona hänellä oli Englannin kuniukaan Henrik IV:n tytär, viisas ja lempeämielinen Filippa (k. 1430).

8. E. XIV (1533-77), Ruotsin ja Suomen kuniukaana 1560-68, Kustaa Vaasau vanhin poika ja ainoa lapsi hänen ensimäisestä avioliitostaan Katariina Saksi-Lauenburgilaisen kaussa. E. oli rikaslahjainen, omistaen taipumusta runouteen, maalaukseeu ja soitantoon, sekä oli saanut huolellisen tiedollisen opetuksen. Mutta toiselta puolen hän oli mitä suurimmassa määrässä kiivas ja epäluuloinen, ja nämä ominaisuudet kehittyivät hänen elämänsä loppuaikoina täydelliseksi mielipuolisuudeksi. V. 1557 annettiin E:lle läänitykseksi ja hallittavaksi Smålandin ja Öölannin maakunnat. Samaan aikaan ruvettiin hänelle sopivaa puolisoa etsimään ulkomaiden prinsessojeu joukosta, mutta nämä hankkeet, joita yhä jatkettiin hänen kuninkaaksi tultuaan, menivät lopulta kaikki tyhjiiu, suureksi osaksi E:n oman kummallisen käytöksen takia. Näin hän kosiskeli Englannin Elisabetia, Skotlanuin Mariaa, Lothringenin Renataa, Hessin ja Saksiu prinsessoja y. m., usein monta yhtä haavaa. Hallitukseen tultuansa E. ryhtyi kohta toimiin saadaksensa itselleen osan Kalpaveljesritariston hajoavasta vallasta Liivissä, mikä Klaus Kristerinpoika Hornin taidolle onnistuikin, ja laski täteu perustuksen Ruotsin valloituspolitiikalle. Suhde Juhana veljeen, Suomeu herttuaan, muuttui kohta E:n kuninkaaksi tultua huonoksi, ja aikaansai veljessodan ja Juhanan vangitsemisen (1563). Samaan aikaan puhkesi Tanskaa, Lyypekkiä ja Puolaa vastaan tuhoava seitsenvuotinen Pohjan sota, jota kuitenkin osaksi kunniakkaasti käytiin. Eerikin epäluuloisuus erittäinkin Ruotsin ylimyksiä vastaan, joissa hän näki vangitun Juhanan kannattajia, saattoi hänet vähitellen yhä väkivaltaisempiin ja oikeudettomampiin tekoihin, ja sitä kiihotti erittäinkin häneu kaikkivaltias suosikkinsa Yrjänä Pietarinpoika, papin poika Vestmanlandista (ks. t.). V. 1562 oli perustettu erityineu tuomioistuin, n. s. „kuninkaan lautakunta", joka nimenomaan sai tehtäväkseen kaikkien majesteettirikosten tutkimisen. Keväällä 1567 tapahtuivat Upsalassa tunnetut „Sture-murhat", jolloin E. raivokohtauksessa itse tikarilla haavoitti vankina olevan Niilo Sturea ja sitten drabanteillaan murhautti hänet, hänen isänsä ja veljensä ynnä pari muuta aatelismiestä. Jonkun ajan perästä E. katui tekoaan, pyytäen murhattujen sukulaisilta anteeksi, mutta pian oli hän taas entisellään. Tähäu aikaan E. päätti mennä naimisiin entisen jalkavaimonsa Kaarina Maununtyttären kanssa (ks. t.) ja kruunautti heinäkuussa 1568 hänet juhlallisesti Ruotsin kuningattareksi. Tämä tapaus lisäsi tyytymättömyyttä ylimystössä, ja kohta häiden jälkeen puhkesi kuninkaan veljien Juhanan ja Kaarlen johtama kapina, joka teki lopun E:n hallituksesta. E. pidettiin tämän jälkeen kovassa vankeudessa, kuljetettiin linnasta linnaan (m. m. Turkuun ja Kastelholmaan), mutta kun Juhaua yhä pelkäsi yrityksiä vangitun veljensä hyväksi, surmattiin E. myrkyllä 26 p. helmik. 1577 Örbyhusin linnassa, joka oli ollut hänen viimeinen säilytyspaikkansa. [E. Tegel, „Erik XIV:s historia" (1751); A. G. Ahlqvist, „Konung Erik XIV:s sista lefnadsår" (1878).] *K. G.*

Eerik XIV.

Eerik, Tanskan kuninkaita. (Se Eerik, jonka mainitaan olleen Tanskan hallitsijana Ansgariuksen saarnan aikana, ja hänen seuraajansa, E. Lapsi, olivat oikeastaan Hårek nimisiä). 1. E. I Eiegod (s. o. „aina hyvä"), Sven Estridinpojan poika, hallitsi 1095-1103 ja kuoli Kyprossaarella toivioretkellä Pyhään maahan. — 2. E. II Emune („ikimuistettava"), oli julma hallitsija, joka veljesmurhalla anasti kruunun 1134, soti vendejä ja rügeniläisiä vastaan, ja murhattiiu yleisillä käräjillä 1137. — 3. E. III Lam („karitsa"), kuninkaana 1137-46, edellisen sisarenpoika, oli kykenemätön hallitsija joka meni lopulta luostariin. — 4. E. IV Plovpenning („auravero"), Valdemar Seierin poika ja seuraaja vv. 1241-50, joutui taisteluun veljensä Abeliu kanssa, jolla oli Etelä-Jyllanti lääninä, ja pakotti hänet alamaisuuteen, mutta tuli sitten veljensä vangiksi ja murhattiin. Liikanimensä hän sai eräästä „auraverosta", jonka määräsi Viroon tekemänsä retken kustannusten suorittamiseksi. — 5. E. V Klipping („silmänräpyttäjä"), edellisen veljenpoika, tuli 1259 lapsena kuninkaaksi äitinsä Margareeta Pommerilaisen holhouksen alaisena. Hänen hallituksensa oli sangen levoton sisällisten ja ulkomaisten vihollisten tähden ja E. itse osoitti vanhemmaksi tultuaan suurta mielivaltaa ja irstaisuutta. Lopulta muutamat aatelismiehet, marski Stig Andersen etunenässä, murhasivat hänet metsästysretkellä Finderupin kylän läheisyydessä Juutinmaalla 1286. — 6. E. VI Menved (merkitys epävarma), kuninkaana 1286-1319, edellisen poika, oli isän kuollessa ainoastaan 12-vuotias. Kuninkaanmurhaajat pakenivat Norjaan, josta kauan aikaa tulella ja miekalla hävittivät isänmaatansa. E. Menved koetti voimalla ylläpitää kuninkaan valtaa hengellisiä ja maallisia ylimyksiä vastaan sekä uudistaa Tanskan valtaa Pohjois-Saksassa, mutta hänen pitkälliset sotansa (m. m. myöskin Ruotsissa, jossa auttoi lankoausa Birger Maununpoikaa) ja loistonhalunsa köyhdyttivät kausaa ja heikonsivat valtakuntaa. Hän kuoli lapsetonna. — 7. E. VII Pommerilainen ks. Ruotsin hallitsijoita. *K. G.*

Eerik Akselinpoika ks. Tott.

Eerik Eerikinpoika ks. Sorolainen.

Eerikinkronikka l. vanha riimikronikka on ruots. runoteos, joka kuvaa Ruotsin historian tapauksia Birger Jaarlin ajoista alkaen noin v:een 1320 asti. Varsinkin esitetään laajasti kuningas Birger Maununpojan ja hänen veljiensä Eerik ja Valdemar herttuain (ks. n.) väliset riidat, ja monet seikat näyttävät, että tuntematon tekijä itse on ottanut tapauksiin osaa ja ollut likeisessä suhteessa Eerik herttuaan, jonka puolueeseen hän kuuluu ja jota hän kaikin puolin ylistää. Runoteoksena E. ei ole ilman ansioita; huolimatta riimikronikan tapaisessa teoksessa luonnollisesti tavattavista kömpelyyksistä kertoo se yleensä ajan tapauksia elävästi ja vaikuttavasti, runollisella mielellä. Esitys muistuttaa n. s. Eufemia-lauluja (ks. t.), jotka ovat olleet tekijälle tuttuja, mutta tekijä ei kuitenkaan voi olla sama. Myöskin historiallisena lähteenä on E.-k. varsin huomattava, kun se antaa meille aikalaisen kuvauksen tapauksista, joista meillä muuten on varsin vaillinaisia tietoja. Mitä Suomen historiaan tulee, sisältää se kertomukset Birger Jaarlin ja marski Torgils Knuntinpojan ristiretkistä, samoin kuin jälkimäisen retkestä 1300 Nevajoelle ja Laatokalle, ja viimeksi mainitulla on tekijä yksityiskohtiin menevästä kuvauksestaan päättäen itse ollut mukana tai ainakin saanut tietonsa joltain osanottajalta. Viimeinen luotettava painos siitä tavataan Klemmingin julkaiseman teoksen „Svenska Medeltidens Rim-krönikor" I osassa. [G. Cedersehiöld, „Om Erikskrönikan, ett historiskt epos från Folkungatiden" (1899).] *K. G.*

Eerikinlaulu, „Eriksvisan", mruots. laulu, jonka iästä on oltu eri mieltä. Se kertoo eräästä Eerikistä, joka muka oli Göötanmaan ensimäinen kuningas ja pani poikansa Danin kuninkaaksi Tanskaan, joka hänestä sai nimensä (Danmark). E:n julkaisi ensin Johannes Magnus (ks. t.) latinaisessa käännöksessä. Viimeisten tutkimusten mukaan se on vasta keskiajan lopulta, onpa sitä väitetty Johannes Magnuksen itsensä sepittämäksi. *K. G.*

Eerikinretki ks. Eriksgata.

Eerikin-suku. Näin nimitetään Eerik Pyhästä (ks. t.) polveutuvaa Ruotsin hallitsijasukua, joka sammui 1250.

Eerik Jaarli, Norjan hallitsijan Haakon Jaarlin poika, pakeni 995, kun hänen isänsä surmattiin, Norjasta, ja kulki useina vuosina viikinkiretkillä Itämeren rannoilla, m. m. Inkerinmaalla, jossa hävitti kuuluisan Aldegjoborgin kaupungin (Laatokankaupungin). Taisteli v. 1000 Svolderin luona urhoollisesti Olavi Trygvenpoikaa vastaan, ja sai tämän kaaduttua saaliinjaossa melkoisen osan Norjasta, tullen maan varsinaiseksi hallitusmieheksi. Sittemmin (1014) E. J. meni Englantiin auttamaan lankoansa Tanskan Knutia sitä valloittamaan, mutta kuoli siellä n. 1023. *K. G.*

Eerik Maununpoika (k. 1318), Södermanlandin herttua, oli ymmärtäväinen ja voimakas henkilö, nähtävästi veljeänsä Birger kuningasta melkoista etevämpi, mutta samalla hän oli vallanhimoinen eikä paljoa välittänyt keinoista tarkoitustensa saavuttamiseksi. Tultuansa 1302 Södermanlandin herttuaksi ryhtyi hän toisen veljensä Suomen herttuan Valdemarin kanssa hankkeihin kuningasta vastaan. E:n onnistui ensiksi kukistaa kuningasvallan tuki, ansiokas marski Torgils Knuutinpoika (ks. t.), joka mestattiin 1306. Pian sen jälkeen herttuat Håtunassa vangitsivat veljensä, Birger kuninkaan, ja pakottivat hänet sopimukseen, jonka kautta suurin osa valtakuntaa tuli herttuain käsiin. Taistelu kuitenkin jatkui. V. 1312 E. meni naimisiin Norjan kuninkaan Haakonin tyttären Ingeborgin kanssa, joten toivo krnunnunperimyksestä siellä hänelle avautui. Mutta jouluk. 10 p. 1317 E. ja Valdemar käydessään Birgerin luona Nyköpingin linnassa yöllä kavalasti vangittiin; he kuolivat vankeudessa alkukesällä 1318, niinkuin kerrotaan, nälkään. Tämä ilkityö synnytti kuitenkin kapinan ja valtaistuimelle kohotettiin E. herttuan 3-vuotias poika Maunu Eerikinpoika (ks. t.). E:n elämä kuvataan n. s. Eerikinkronikassa. *K. G.*

Eerik Raudi (Röde s. o. Punainen), Grönlannin löytäjä, synt. Norjassa, lähti tehtyänsä miestapon Islannista ja löysi n. 986 Grönlannin mannermaan, jonne hän asettui ja jonne sittemmin muita siirtolaisia Islannista muutti. Hänen poikansa oli Leif (ks. t.), joka löysi Pohjois-Amerikan. *K. G.*

Eerik Sveninpoika, Suomen piispansijainen 1523-27, oli ennen ollut dekaanina Linköpingissä ja prebendannauttijana Turun tuomiokirkossa sekä valittiin Turun piispaksi Arvi Kurjen jälkeen. Hänen vaalinsa ei kuitenkaan saavuttannt paavin vahvistusta ja E. S. rupesi pian tutemaan asemansa Suomessa tukalaksi. Nähtävästi hän oli vanhan opin suosijoita, mutta ilman sitä rohkeutta, jota olisi vaadittu taisteluun voimakasta Kustaa kuningasta vastaan. Hän sentähden pyysi ja lopulta saikin palata Linköpingiin, emmekä enää hänestä mitään kuule. *K. G.*

Eerik Årsäll, ruots. muinaiskuningas, oli saanut nimensä siitä hyvästä vuodentulosta, mikä hänen aikanansa vallitsi. Sanotaan olleen sama kuin Kol, Blot-Svenin (ks. t.) poika, joka muutaman tiedon mukaan oli Sverker vanhemman isä; oli siis vain joku maakuntakuningas. *K. G.*

Eesti (vrt. Tacituksen *Æstui*, jolla tarkoitettiin yleensä nyk. Itämeren-maakuntain silloisia asukkaita) l. eestlane („eestiläinen"). i. (vir.), virolainen. ks. Virolaiset. — 2. Eesteiksil. „idän miehiksi" muinaiset skandinaavialaiset nimittivät Itämeren itäpuolelta tulevia suomensukuisia (suomalaisia, virolaisia y. m.) merirosvoja.

Eesti kirjameeste selts, Tartossa vv. 1871-93 toiminut virolainen kirjallisuus- ja kansanvalistusseura. Päätös seuran perustamisesta syntyi Viron ensimäisillä laulujuhlilla, joita 1869 vietettiin Tartossa Viron kansan vapautuksen 50-vuotispäivän johdosta. Seuran kukoistusaika oli sen kymmenen ensi vuotta, jolloin sen esimiehenä sekä elähyttävänä ja johtavana sieluna sen puuhissa oli Otepään kirkkoherra Jakob Hurt (ks. t.). Tänä aikana seura julkaisi 52 n:oa „Toimituksia", jotka kaikki ovat sisällykseltään arvokkaita ja monet esittävät aineita, joita ennen ei ollut viroksi käsitelty; mainittakoon vain Hurtin kansanrunokokoelma „Vana kannel", M. J. Eisenin „Eesti luuletused" (virolaiset runot), Pärnun novellit, historian, maantiedon, fysiikan, luvunlaskun, mittausopin sekä suomen, saksan ja

venäjän kielten oppikirjat. V:sta 1873 alkaen ilmestyi vuosittain „Aastaraamat" (vuosikirja), joka sisälsi seuran kokousten pöytäkirjat ja selostuksia niissä pidetyistä esitelmistä; nämä olivat joko yleishyödyllistä tai kansallista sisällystä, monet viron kieltä koskevia. Kokouksia pidettiin aluksi kahdesti, myöheinmin neljästi vuodessa, useat niistä kestivät kaksikin päivää. Virolaisen kansanrunouden kerääminen sekä viron kansanmurteiden selvittely oli alusta alkaen seuran tärkeimpiä tehtäviä, joita se rahaavustuksillakin kannatti. Jo ensimäisen kymmenvuotiskautensa lopulla sillä oli tallessa hyvin arvokas kokoelma erilaista kansanrunoutta, m. m. n. 3,000 viron vanhaa laulua, muinaistaruja, tietoja kansan tavoista ja pitämyksistä y. m. Auttaakseen nuorisoa opintielle seura jakeli apurahoja Tarton kimnaasin virolaisille oppilaille. Seura perusti kirjaston ja muinaiskokoelman, joita se hyvällä menestyksellä kartutti. Jäseniä oli seuraa perustettaessa 43, 1881:n keskivaiheilla 450; asuen hajallaan kautta maan he kukin seudullaan ottivat osaa niihin moniin rientoihin, joita tämä kansallisen heräämisen aika Virossa synnytti.

Surullisemmat ovat seuran myöhemmät vaiheet. Seuran varaesimiehen C. R. Jakobsonin (ks. t.) „Sakala" lehdessä (v:sta 1878) ajama uusi valtiollinen suunta saavutti suurta kannatusta, mutta herätti myös, etupäässä saksalaisystävällisenmmissä ja kirkollismielisissä piireissä, ankaraa vastustusta. Seuraankin, jossa Hurt oli J:n suunnan voimakkain vastustaja, erimielisyys tunkeutui, erittäin senjälkeen kun J. oli seuraa alkanut lehdessään ahdistella. Hurtin auktoriteetti piti vielä yllä muodollista sopua, mutta kun hän 1881 siirtyessään Pietariin luopui esimiehyydestä, puhkesi riita puoluetaisteluksi. H:n keralla oli hänen-mielisensä johtokuntakin luopunut ehdottaen samalla, että seuran johto uskottaisiin puolueettomiin käsiin, jolloin sopu voisi palata. Näin ei käynyt; enemmistö valitsi esimieheksi Jakobsonin, ja seuraus oli, että n. 50 toimeliainta jäsentä (m. m. Hurt, Jannsen, Eisen, Hermann, Kreutzwald, Wiedemann) erosi seurasta. J:n valtavan persoonallisuuden ansiota on, että seura tästä huolimatta vielä jonkun aikaa saattoi osoittaa muodollista virkeyttä; korottipa agitatsioni jäsenluvun ajaksi kaksinkertaiseen määrään. Mutta kun J. 1882 odottamatta kuoli, alkaa seurakin riutua. „Toimitusten" sarja kyllä hiljalleen jatkuu ja joukossa on joku huomattavakin julkaisu, esim. Hermannin kansanlaulut, Kunderin viron kirjallisuuden historia, Eisenin Kalevalankäännöksen alkuosa sekä jotkut sanakirjat, mutta enin osa on ala-arvoista. „Aastaraamatut" pienenevät, ilmestyvät harvemmin ja lakkaavat 1890 kokonaan. Yksi uusi toimenpide tältä ajalta ansaitsee tunnustusta: 1887:stä alkaen seura vuosittain jakoi palkintoja parhaista virolaisen kirjallisuuden tuotteista, täten antaen monta herätystä kirjalliseen työhön. Viimeisen kerran seura huomattavammin esiintyi 1891 toimittamillaan laulujuhlilla. Saman vuoden syksynä alkoivat sitten riitaisuudet, jotka seuralle lopullisen tuhon tuottivat. Seurasta oli rettelöidensä vuoksi erotettu venäläismielisen „Valgus" lehden toimittaja; kostoksi tämä toimitti seuran kansallista herätystyötä muutenkin kammovan hallituksen epäluuloihin, ja huhtik. 27 p. 1893 seura sisäministerin käskystä lakkautettiin.

Seuran kirjaston (n. 2,000 n:oa) ja muinaiskokoelmat peri Eesti üliõplaste selts (ks. t.), kansanrunokokoelmat uskottiin Hurtin kartutettavaksi; seuran virolaisen kirjallisuuden edistämiseksi perustama „Kreutzwaldin rahasto" siirtyi myöhemmin Suomalais-ugrilaisen seuran hoitoon. *A. K.*

Eesti kirjanduse selts, lakkautetun „Eesti kirjameeste seltsin" työtä jatkamaan ja perille viemään Tartossa 1907 perustettu virolaisen kirjallisuuden seura. Seuran tarkoitukseksi mainitaan „kirjallisuuden, tieteen ja taiteen edistäminen, kotimaan ja kansan kaikinpuolinen tutkiminen ja näillä aloilla tehtävien töitten hedelmien kansan käytettäväksi saattaminen". Seuran kokoonpanon erikoisuutena ansaitsee huomauttamista sen parlamentaarinen hallitusmuoto: seuran johto ja ratkaiseva päätösvalta kaikissa asioissa kuuluu nimittäin seuran jäsenten yleisen kokouksen valitsemalle ja valtuuttamalle edustajakunnalle *(asemikkude-kogu)*, sensijaan kuin johtokunnan *(eestseisus)* toimintavalta rajoittuu vain seuran juoksevien asioitten hoitoon, edustajakunnan päätösten toimeenpanemiseen. Seuran eri sivistystehtävien toteuttamisesta pitävät huolta seuraavat valiokunnat *(toimekonnad)*: historiallinen valiokunta, kielitieteellinen valiokunta, koulukirjallisuuden valiokunta, kansankirjallisuuden valiokunta sekä seuran julkaiseman kuukauslehden „Eesti kirjandus" valiokunta. Niitten ohella on toiminut vuodeksi kerrallaan valittu palkintolautakunta, jonka ehdotuksesta seura 1909 jakoi ensimäiset palkintonsa edellisen vuoden alkuperäisistä kaunokirjallisista teoksista. Seuran vakituisia yleisiä kokouksia on pidetty tavallisesti kaksi kertaa vuodessa Tartossa. Tilapäisiä kokouksia on esitelmien ja keskustelujen muodossa toimeenpantu useissa muissakin Viron kaupungeissa. Paitsi seuran yleisiä kokouksia ovat sen valiokunnat kukin osaltaan järjestäneet työaloihinsa kuuluvia esitelmä- ja neuvottelutilaisuuksia. Seuran kirjallisuutta ilmestyy ensiksikin sen „Toimitusten" *(toimetused)* yleisessä sarjassa, sitten myöskin sen eri valiokuntien merkeissä. Niistä on varsinkin koulukirjallisuuden ja kansankirjallisuuden valiokunta ehtinyt julkaista jo monta tarpeellista ja oivallista kirjaa. Historiallinen valiokunta on pannut alulle m. m. virolaisten sukujen tutkimuksen ja pitäjänkertomukset. Kielitieteellinen valiokunta on tehnyt työtä etenkin vironkielisen terminologian kehittämiseksi sekä käsitellyt viron ortografian ja ortologian polttavia kysymyksiä. Seuran toiminnan eri puolia kuvastaa likemmin sen aikakauslehti „Eesti kirjandus", samaten sen vuosittain ilmestyvä „Aastaraamat" (vuosikertomus). „Eesti kirjanduse seltsin" jäsenluku oli viimeksi toista tuhatta. Esimiehenä tunnettu virolainen tutkija W. Reiman (ks. t.).

G. S.

Eestimaa (vir.), Vironmaa, Viro (ks. t.).

Eesti üliop(i)laste selts, Tarton yliopiston virolaissyntyisten jäsenten vanhin ja huomattavin yhdistys. Sai alkunsa eräästä pienestä 1870-luvulla muodostuneesta vironmielisestä, mutta enimmäkseen vielä saksankielisestä toveripiiristä,

jossa harrastettiin pääasiallisesti Kalevipoegin lukua. Laillistettiin itsenäisenä ylioppilasseurana ulkopuolella paikallisten saksalaisten osakuntien „Chargirtenkonvent"ia 1883. Vaikkeivät saksalaiset osakunnat tunnustaneetkaan E. ü. s:iä semmoisenaan liittoonsa kuuluvaksi, pyrittiin siihen kuitenkin vielä vuosikymmeniä virolaisten taholta. Samaten säilytettiin E. ü. s:n piirissä aina 1900-luvulle asti eräänlaisia saksalaisille korporatsioneille kuvaavia menoja ja tapoja. Siitä huolimatta elähytti E. ü. s:n jäseniä alusta lähtien lämmin viron kielen ja kirjallisuuden, kansanrunouden ja muinaismuistojen harrastus. Yhdistyksen kirjallisista julkaisuista ovat varsinkin E. ü. s:n albumit sekä kalenterisarja „Sirwilauad" Suomessakin tunnetut. Koulujen ja yliopiston venäläistyttämiskauden yhteydessä alkanut voimakkaampi ja itsetietoisempi käyntitila virolaisen ylioppilasnuorison keskuudessa on E. ü. s:n viime aikoina saattanut lopultakin vapautumaan saksalaisen vaikutuksen alaisuudesta. Mutta sama kehityskulku on myöskin aikaansaanut Tarton virolaisten ylioppilaitten hajaantumisen ja haarautumisen eri katsantokantoja edustaviin yhdistyksiin, joita E. ü. s:n rinnalla nykyään on kolme: „Fraternitas estica", „Sakala" ja „Ühendus". Niitten joukossa E. ü. s. omistaa paitsi oman talon (v:sta 1902), arvokkaita käsikirjoituskokoelmia, kansatieteellisiä esineitä j. n. e., myöskin ainoan täydellisen vironkielisen kirjaston (luovutettu äsken Eesti kirjanduse seltsille), jonka ohella sillä on sangen runsas vieraskielinen kirjasto sekä pieni suom. osasto. *G. S.*

Eetasismi, Erasmuksen aikaansaama, kreik. *η* („eeta") kirjaimen *e*:ksi ääntäminen, vastoin Reuchlinin Itasismia, jonka mukaan se (samoin kuin uuskreikassa) oli äännettävä *i*:ksi.

Eetillinen (ks. Etiikka), siveysopillinen, siveellinen. vrt. Siveysoppi.

Eetillinen kulttuuri (ks. Etiikka ja Kulttuuri) on n. s. eetillisessä liikkeessä esiintyvä vaatimus, että nykyaikaisen sivistyselämän siveellistä kohottamista varten siveellisyys on erotettava uskonnosta ja tehtävä siitä riippumattomaksi. Uskonnollisista kysymyksistä on paljon jyrkkää erimielisyyttä olemassa, eikä ihmisiä niin ollen voi uskonnollisella pohjalla saada yhtymään tarvittavaan kehitystyöhön, jonka tulee tarkoittaa sekä ihmisluonteiden jalostamista että olojen korjaamista oikeudenmukaisiksi. Sitä vastoin yhteinen pohja on saavutettava siten, että yhteishyvää tarkoittavat henkilöt huolimatta uskonnollisista erimielisyyksistä yhtyvät puhtaasti inhimillisen siveellisyyden elähyttämään yhteistoimintaan. Liikkeen johtajat eivät ole olleet aivan yksimielisiä sen suhteesta uskontoon. Toiset ovat asettuneet selvästi kielteiselle kannalle, katsoen, ettei uskonto vastaa nykyajan vaatimuksia; toiset ovat pyrkineet noudattamaan suvaitsevaisuutta ja puolueettomuutta. Näiden puolelta on tunnustettu, että usko siveelliseen maailmanjärjestykseen on tarpeen ihmisen siveellisen työn tukemiseksi, vaikka tämä usko ei ole tieteellisesti todistettavissa.

Liike alkoi Pohjois-Amerikassa, jossa toht. Felix Adler 1876 New Yorkiin perusti ensimäisen yhdyskunnan eetillistä kulttuuria eli siveellisen sivistyselämän viljelemistä varten. Myöhemmin niitä on perustettu useihin sivistyskeskuksiin. Nämä yhdyskunnat *(Societies for ethical culture)* ovat järjestyneet vapaiden uskonnollisten seurakuntain tapaan, pitävät sunnuntaisin yhteisiä hartaushetkiä siveellisen mielen elähyttämistä varten, antavat lapsille ja nuorisolle säännöllistä siveysopin opetusta, harjoittavat hyväntekeväisyyttä j. n. e. Liike on levinnyt Englantiin, Saksaan y. m. Saksassa, jossa 1892 perustettiin „saksalainen seura eetillistä kulttuuria varten" *(Deutsche Gesellschaft für ethische Kultur)*, liike suuntautui pääasiallisesti tietopuoliseksi saaden johtonsa muutamilta yliopistomiehiltä ja tieteellisen siveysopin tutkijoilta.

[Liikettä on meillä käsitellyt uskonnon kannalta G. G. Rosenqvist, „Moderna sträfvanden för etisk kultur" (1904), ja sen aatteita kannattaen Wilh. Bolin, „Ethisk kultur" (aikak. Humanitas, 1896).] *Z. C.*

Eetteri (lat. *æther* = ylemmät ilmakerrokset). 1. *Kem.* Yleisnimitys aineille, jotka syntyvät, kun vesi poistuu alkoholeista (yksinkertaiset e:t) tai alkoholeista ja hapoista (yhdistetyt e:t, ks. Esterit). Tavallinen eetteri (etylieetteri, etylioksidi, rikkieetteri *(æther sulfuris)*, $C_4H_{10}0$, valmistetaan kuumentamalla alkoholia ja rikkihappoa; väritön, miellyttävänhajuinen, polttavanmakuinen neste, om.-p. 0,$_{732}$, kiehumap. 35°, haihtuu nopeasti synnyttäen kovaa kylmyyttä. Syttyy helposti ja sentähden tulenvaarallinen, liukenee hyvin vähän veteen, sekoittuu alkoholin kanssa, liuottaa rasvoja, hartseja y. m. orgaanisia aineita. E:ä käytetään lääkeaineiden valmistuksessa („Hoffmannin tipat" ovat alkoholin ja eetterin seos) ja huumausaineena kloroformin asemesta, sekä kollodiumin ja useiden kemiallisten preparaattien valmistuksessa, rasvojen uuttamiseen, kylmyyden aikaansaamiseen y. m. *Edv. Hj.*

2. *Fys.* Erinomaisen ohut, mutta hyvin kimmoinen aine, mikä täyttää maailman avaruuden ja aineen molekylien välit. Eetterin olemassa-oloa ei ole voitu suoranaisesti todistaa; se on ainoastaan olettamus, mihin selitykset valo-, lämpö- ja sähköilmiöistä perustuvat. *(V. V. K.)*

Eetteriset öljyt (haihtuvat öljyt), kasvikunnassa tavattavia öljyjä; niitä valmistetaan puristamalla kasviosia tai tislaamalla niitä vesihöyryn yhteydessä. Ne ovat helposti juoksevia ja haihtuvia, tavallisesti vettä keveämpiä, liukenevat alkoholiin ja eetteriin, niillä on tuntuva haju ja maku. Ne ovat useimmiten hiilivetyjä, terpeenejä, mutta voivat sitäpaitsi sisältää estereitä, aldehydeja, kamferilajeja y. m. Eetterisistä öljyistä eroaa usein kiinteä aine, stearopteeni, joka kokoomukseltaan on toinen kuin haihtuva osa, eleopteeni. Eetterisiä öljyjä, joista kasvit enimmäkseen saavat tuoksunsa, käytetään lääkkeinä, hajuvesiteollisuudessa j. n. e. *Edv. Hj.*

Eetterisuihku, laite, jolla puhalletaan eetteriä iholle paikallisen tunnottomuuden synnyttämiseksi. *M. O-B.*

Eetteröiminen, alkoholin tai hapon muuttaminen vastaavaksi eetteriksi.

Eeva (kreik. muoto < hepr. *havva*, joka hepr. kertojan käsityksen mukaan = „elämä", vrt. 1 Moos. 3_{20}), Raamatun kertomuksessa alkuihmisen Aatamin vaimo sekä Kainin ja Aabelin äiti

(1 Moos. 4_1 seur.), muodostettiin alkuihmisen kylkiluusta (1 Moos. 2_{21} seur.), jolla kuvataan miehen ja vaimon likeistä yhteenkuuluvaisuutta. Käärmeen viettelemänä E. houkutteli myöskin Aatamin tottelemattomuuteen (1 Moos. 3_1 seur.; vrt. myös 2 Kor. 11_2, 1 Tim. 2_{14}); rangaistukseksi hän miehensä kera karkoitettiin paratiisista (1 Moos. 3_{16} seur.). *Ar. H.*

Efebi (kreik. *ephēbos*), miehuusiän rajalla oleva nuorukainen, muin. Kreikassa täysikäisyyden saavuttanut nuorukainen. Ateenassa 18 vuotta täyttänyt nuori mies, jonka kunta *(demos)* kansalaiseksi hyväksyi, kirjoitettiin täysikäisten kansalaisten luetteloon. Niiden nuorukaisten, joiden varallisuus velvoitti heidät suorittamaan asevelvollisuuden täysi-aseisina (hopliitteina) oli tämän jälkeen käytettävä kaksi vuotta valmistuakseen hopliittipalvelukseen. Suoritettuaan ensimäisen vuoden harjoitukset he saivat kokoontuneen kansan edessä kilven ja keihään; silloin luultavasti vannottiin sotilasvala Aglauroksen pyhäkössä (ks. A g l a u r o s). Toisen vuoden he palvelivat linna- ja vartiovākenä varsiukin rajalinnoissa. Nuorukaisjoukot *(peripoloi)* olivat järjestetyt phylettäin; niiden ohjaajina oli yksi *kosmetes* ja 10 *sophronistai.* — 3:nnesta vuosis. e. Kr. alkaen on näistä asevelvollisten harjoituksista kehittynyt omituinen efebijärjestö. Efebien joukkoon liittyminen oli silloin vapaaehtoista, mukana oli paljo mukalaisiakin, efebiaika kesti vain yhden vuoden. Sotilaallisia harjoituksia eri laatua oli lisätty, mutta siitä huolimatta laitos oli suureksi osaksi menettänyt sotilaallisen merkityksensä; sotaharjoitusten rinnalle oli tullut muita ajan sivistykseen kuuluvia opinto-aineita; marssien ja manööverien tarkoituksena olivat enää parhaasta päästä juhlaparadit y. m. s. Juhlilla, uhreilla ja toverillisella yhdyselämällä oli laaja sija. Monet kivikirjoitukset ilmaisevat kuinka suuren arvon niin hyvin kansa kuin efebit itse panivat tähän „kultaisen nuorison" järjestöön. — Samanlaisia efebijärjestöjä oli useissa muissakin kreikkalaisissa yhteiskunnissa. *O. E. T.*

Efeetit (kreik. *ephe'tai*), muinaisessa Ateenassa 51-jäseninen tuomarikollegi, joka tuomitsi miestappoa ja eräänlaisia murhia koskevissa jutuissa, mutta näkyy menettäneen tuomio-oikeutensa 5:nnen vuosis. e. Kr. viimeisellä vuosikymmenellä. *E. R-n.*

Efekti (lat. *effe'ctus* < *effi'cere* = saada aikaan), vaikutus, teho (ks. t.). — E f e k t i i v i n e n, tehokas. — E f e k t u e e r a t a (ransk. *éffectuer*), panna toimeen, suorittaa.

Efemeerinen (kreik. *ephē'meros* = päivän kestävä < *epi'*, ja *hēme'ra* = päivä), päivän kestävä, lyhytaikainen.

Efemera (kreik. *ephē'meros*), „päivän kestävä", pian ohimenevä, tavallisesti vilustumisen synnyttämä lievä kuume, jota enimmäkseen ei seuraa mitään tahi ainakin hyvin vähäpätöisiä paikallisia taudinilmiöitä. *M. O-B.*

Efemeridi (kreik. *ephēmeri's* = päiväkirja), säännöllisesti, aikakautisesti ilmestyvä kirjallinen tuote, kuten sanomalehdet ja aikakauskirjat, tähtitieteelliset vuosikirjat, mitkä tauluissaan ilmoittavat liikkuvien taivaankappalten asemat kunakin päivänä. Auringon, kuun ja kiertotähtien efemeridit ovat tähtitieteellisten ja purjehduskalenterien melkoisena osana. Tällaisen e:n jälkiä tavataan Ptolemaioksella (2sella vuosis.). Salomon Jarchuksen v:lle 1150 laskemat e:t ovat vielä tallessa käsikirjoituksena, mutta vasta 15:nneltä vuosis. on jatkuvia efemeridejä. — E:ksi sanotaan myöskin tietoja vuoden eri päivien mukaan järjestetyistä historiallisista tapahtumista y. m. muistoista. Tämmöisiä efemeridejä on esim. „Omassa maassa" ja Kansanvalistusseuran kalenterin almanakkaosastossa.

Efendi *[-e'n-]* (< uuskreik. *affendis* = „herra"), turkkilaisten virkamiesten ja säätyläisten arvonimi, jota tavallisesti käytetään yhdessä virkanimen kanssa, esim. Hakim-E. = sulttaanin lääkäri. Puhuttelussa sanotaan *efendim* „herrani". *K. T-t.*

Efesolaiskirje ks. E p h e s o l a i s k i r j e.

Efesos, E f e s o ja E f e s u s ks. E p h e s o s.

Effektit (lat. *effe'ctus* < *effi'cere* = saada aikaan), matkakapineet, arvopaperit.

Effektuoida (ransk. *effectuer*), panna toimeen, toimittaa.

Effet *[efē']* (ransk.), muuan sivutyöntö biljardipelissä. Jos kuviossa A merkitsee palloa, MN biljardipöydän reunaa (vallia), BD reunatasolle piirrettyä kohtisuoraa sekä ABC pallon tavallista ponnahdussuuntaa, kuvaa ABE sivutyöntöä vasemmalle *(E. à gauche)* ja ABF sivutyöntöä oikealle *(E. à droite).* *-lskm-.*

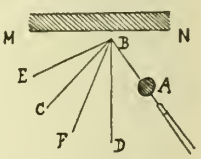

Effloressenssi (lat. *efflōre'scere* = puhjeta kukkaan), kukkaan puhkeaminen, ihorohtuma; kemiassa e. merkitsee sitä ilmiötä, että suoloja tai muita kidemäisiä aineita tunkeutuu esille ja leviää jonkun esineen pinnalle, esim. suolojen muodostus maan pinnalle, muureille j. n. e. *(Edv. Hj.)*

Effusiiviset vuorilajit (lat. *effū'siō* = ulosvuodatus), maanpinnalle valuneet vuorilajit. ks. V u l k a a n i s e t v u o r i l a j i t.

Effusioni (lat. *effū'siō* < *effu'ndere* = vuodattaa ulos), ulosvirtaaminen, vuotaminen.

Efialtes ks. E p h i a l t e s.

Eforit (kreik. *ephoroi* = tarkastajat, valvojat), virkamiehiä, joita tavataan useissa muinaisen Kreikan (varsinkin doorilaisissa) valtioissa, mutta joilla etenkin Spartassa oli huomattava sija. Siellä heitä oli viisi vapaiden spartalaisten kesken valittua miestä, jotka pysyivät virassa vuoden ajan. Ei tarkoin tunneta, milloin e:ien virkakunta Spartassa ensin muodostui, mutta joka tapauksessa se näkyy olleen olemassa ammoisista ajoista. Aluksi nähtävästi toimittuaan kuningasten rinnalla ja sijasta etupäässä tuomareina he vähitellen (6:nnella ja 5:nnellä vuosis. e. Kr.) saavuttivat laajan valvonta- ja toimeenpanovallan, joka tositeossa teki heistä Spartan vaikutusvaltaisimman virkakunnan. He kutsuivat kokoon neuvoston ja kansankokouksen sekä johtivat keskusteluita niissä; he tuomitsivat siviili- ja eräänlaatuisissa rikosjutuissa; he vaativat virkamiehiltä tiliä ja erottivat sekä rankaisivat näitä. He valvoivat, että valtiolaitos ei kärsinyt mitään vauriota kuningasvallan puolelta; niinpä täytyi kuningasten kerran kuukaudessa heidän edessään vannoa noudattavansa

valtioasetusta, ja he saattoivat haastaa eteensä kuninkaat vastaamaan puolestaan. Heidän valvontansa alaisena oli kansalaisten, jopa kuningastenkin yksityis-elämä, ja he pitivät erityisesti silmällä nuorison kasvatusta. Sodan aikana he panivat armeian liikejalalle, nimittivät sotapäälliköt, ja sotaan lähtevän kuninkaan myötä seurasi heistä aina kaksi pitääkseen häntä silmällä. Edelleen he keskustelivat vierasten valtojen edustajien kanssa, hoitivat valtionvaroja y. m. [Dum, „Entstehung u. Entwiekelung des spartanischen Ephorats" (1878); Sehömann-Lipsius, „Griechisehe Alterthümer" (4 pain. I osa 1897).] *E. R-n.*

Efraim. 1. Egyptiläisen papintyttären Asenatin Josefille synnyttämä toinen poika (1 Moos. 41_{50-52}), jonka Jakob hänen veljensä Manassen kanssa määräsi poikiensa kanssaperilliseksi. — 2. Hänen mukaansa nimitetty heimo, joka aikaisin sai johtavan aseman israelilaisten keskuudessa (Jos. 16_{5-10}, Tuom. 7_{24}-8_3, 12_{1-6}). — 3. Kanaanin kymmenheimon eli pohjoinen valtakunta, jota myös sanotaan Samariaksi l. Israelin valtakunnaksi ja jonka ensimäinen kuningas Jerobeam I oli efraimilainen (1 Kun. 12). — 4. Kaupunki Baal-Hasorin lähellä Betelin pohjoispuolella (2 Sam. 13_{23}). *K. T-t.*

e. g., lyh. lat. *exe'mpli grātiā* = esimerkin vuoksi.

Égal *[-ā']* (ransk., < lat. *æquā'lis* = yhtätasainen), tasa-arvoinen. — **Égalité** = tasa-arvoisuus. Liberté, égalité, fraternité, „vapaus, tasa-arvo, veljeys", Ranskan vallankumouksen tunnuslause. — Philippe Égalité, nimi, jonka Orléans'in herttua otti vallankumouksen aikana.

Egatilaiset saaret (it. Isole Egadi, lat. Ægates insulæ), saariryhmä (Levanzo, Favignana, Maritimo) Sisilian länsikärjen lähellä, kuuluva Trapani'n provinssiin, 43,5 km², 6,419 as. (1901). Favignanan (muin. Ægusa) luona roomalaiset Gaius Lutatius Catuluksen johdolla 241 e. Kr. ratkaisevasti voittivat Hannon komentaman karthagolaisten laivaston. *K. J. H.*

Egbert (k. 839), Englannin kuningas, Ealmundin, Kentin kuninkaan poika, oleskeli Wessexin kuninkaan karkoittamana Kaarle Suuren hovissa, palasi 802 Englantiin ja pääsi siellä ensin Wessexin hallitsijaksi sekä sai sittemmin v:sta 824 alkaen vähitellen yliherruuden muidenkin anglosaksien valtakuntain yli. Hänen pojanpoikansa oli Alfred Suuri. *G. R.*

Egean-meri ks. Aigeian-meri.

Egeberg *[ēg-]*, Kristian August (1809-74), norj. lääkäri, jonka aloitteesta Skandinaavian luonnontutkijain yhteiset neuvottelukokoukset ovat syntyneet; hänen toimestaan kokoontuivat näet ensi kerran kaikkien Skandinaavian maitten luonnontutkijat ja lääkärit Göteporiin 1839. *M. Ö-B.*

Egede, Hans (1686-1758), norj. pappi ja lähetyssaarnaaja, „Grönlannin apostoli"; tuli 1707 Vaagenin kirkkoherraksi Lofotenin saaristoon. Islantilaisten satujen kertomukset norjalaisten muinaisista siirtoloista Grönlannissa herättivät E:ssä ajatuksen, että siirtolaisten jälkeläisiä siellä vielä eli pakanuudessa tai paavilaisuudessa; hän päätti lähteä heille viemään evaukeliumia. Luopuen papinvirastaan 1718 ja perustettuaan grönlantilaisen kauppakomppanian E., saaden kuningas Fredrik IV:ltä jonkun verran kannatusta, 1721 purjehti Grönlantiin. Kuu hän siellä norjalaisten asemesta tapasi eskimoita (ks. t.), ryhtyi hän heidän keskuudessaan vaivaloiseen lähetystyöhön, jossa hänellä oli apuna tarmokas vaimonsa Gertrud Rask. 15-vuotisen kieltäymyksistä ja pettymyksistä rikkaan työn jälkeen hän terveydeltään murtuneena palasi Tanskaan 1736, tullen siellä perustetun grönlantilaisseminaarin johtajaksi, julkaisten kirjoja ja valvoen Grönlannin lähetystyötä sen superintendenttinä (piispana; v:sta 1740). E. on evankelisen lähetyksen tienraivaajia. — Hänen poikansa Poul E. (1708-89) täydensi isänsä työtä kääntämällä eskimoiden kielelle U:n T:n ja useita hartauskirjoja sekä julkaisemalla sanakirjan (1750) ja kieliopin (1760); häntä pidetään eskimon kielen tuntijoista parhaana. Myöskin Poul E. oli loppuikänsä grönlantilaisseminaarin ja -lähetyksen johtaja Tanskassa. [H. M. Fenger, „Bidrag till H. E:s og den grønlandske missions historie" (1879); Ussing-Gummerus, „Evankeliumin voittokulku" (1905).] *J. G.*

Eger (tšek. *Ohře*, lat. *Agra*). 1. Elben lisäjoki vasemmalta, Böömissä. Sen lähteet ovat Baierissa ja se virtaa kuumista lähteistä rikkaan, samannimisen murtumis-laakson läpi. Liikenteelle kelpaamaton. Pituus 310 km. — 2. Kaupunki Böömissä (tšek. *Cheb*) Eger-joen varrella; 23,582 as. (1900), enimmiten saksalaisia. Harjoittaa kemiallista-, kone-, kutomo- ja olutteollisuutta. Useita seminaareja. — Egerin kaupungintalossa murhattiin Wallenstein helmik. 25 p:nä 1634 ja vanhassa linnassa surmattiin edellisenä iltana hänen puoluelaisensa, kenraalit Terzka, Ilow ja Kinsky. — 3. *[ägär]*, (saks. *Erlau*, lat. *Agria*), Hevesin komitaatin pääkaupunki Unkarissa Tiszan lisäjoen Egerin varrella; 25,893 as. (1901). Useita luostareita, toistakymmentä kirkkoa, m. m. komea, kreikkalaistyyliin 1837 rakennettu katedraali, lainopillinen korkeakoulu, monta etevää oppilaitosta, tähtitiet. observatori, kirjasto, István Dobón muistopatsas. Room.-kat. arkkipiispan istuin, pappisseminaari. Vilkasta mylly- ja tupakkiteollisuutta, sekä kuuluisan punaviinin valmistusta, johon rypäleet saadaan ympäristön viinitarhoista. — E. on Unkarin vanhimpia kaupunkeja. Sen hävittivät 1242 tataarit, ja 1552 Unkariin tulvivat turkkilaiset ryhtyivät sitä piirittämään. Sankari Istváu Dobón johdolla ja naistenkin aseisiin tarttuessa kaupunki torjui turkkilaisten 13 rynnäkköä. V. 1596 sulttaani Muhammed III, piiritettyään sitä 200,000 miehellä kolme viikkoa, sai E:n valloitetuksi, koska valloonilaiset ja saksalaiset joukot luovuttivat kaupungin. V:een 1687 E. oli turkkilaisten hallussa, jolloin se valloitettiin takaisin. *E. E. K.*

Egeria *[-ge'-]*, roomal. lähteenjumalatar, palveltu etup. Camenain (ks. t.) lehdossa, laaksossa Porta Capenan luona Via Appian vieressä. Siellä tarinain mukaan kuningas Numa (ks. t.) neuvotteli E:n kanssa, jota myös pidettiin hänen puolisonaan. Väärin E:n lehto lähteineen on sijoitettu nyk. Porta S. Sebastianon ulkopuolelle Almo- (nyk. Acquataceio-) joen laaksoon. *K. J. H.*

Eggertz, Vietor (1817-89), ruots. metallurgi, tuli 1853 opettajaksi Falunin vuorikoulnun ja koulun tultua siirretyksi Tukholmaan metallurgian professoriksi ja laitoksen johtajaksi (1869-83). E. on aikaansaanut suuria parannuksia Ruotsin, erittäin Faluuin, vuoriteollisuuden alalla ja saavuttanut mainetta myöskin ulkomailla etevillä raudan, rautamalmien ja polttoaineiden kemiallista tutkimusta koskevilla teoksillaan. *Edv. Hj.*

Eggmühl l. Eckmühl, kylä Ala-Baierissa; sen luona Napoleon I voitti huhtik. 22 p:nä 1809 arkkiherttua Kaarlen johtamat itävaltalaiset.

Egg-shells *[eg-šelz]* (engl., = „munankuoret"), eräs tavattoman ohut ja läpikuultava kiinalainen ja japanilainen posliini.

Egil Skallagrimsson, tunnetuimpia isl. runoilijoita, syntyi n. 900, meni nuorena merille viikinkiretkille, joilla oli monessa seikkailussa, esim. Kuurinmaalla ollen kuoleman kielissä, palveli jonkun aikaa kuningas Etelstania Englannissa, joutui haaksirikossa Northumberlandin rannalla vihollisensa, kuningas Eerik Verikirveen, käsiin ja tuomittiin kuolemaan, mutta pelasti henkensä sepittämällä mestauspäivän edellisenä yönä runon „Höfudlausn" (s. o. „Pään lunnaat") Eerikin kunniaksi. Sittemmin E. oleskeli milloin Islannissa, milloin Norjassa ja kuoli hyvin vanhana 990-luvulla. Hänen elämänsä kuvataan Egilin-tarinassa (ks. t.). *K. G.*

Egilin-tarina („Egils saga Skallagrimssonar"), Islannin arvokkaimpia historiallisia tarinoita. Se kuvaa runoilija Egil Skallagrimssonin, hänen isänsä Skallagrimin ja isoisänsä Kveldulfin elämänvaiheita. Myös se kertoo Torulf Kveldulfssonin sotaretkestä, joka tehtiin kveenien kuninkaan Faravidin kanssa karjalaisia vastaan n. v:n 875 paikoilla. E.-t. on eri kertoja julkaistu.

Egilsson, Sveinbjörn *[svenjbjöd ejjilsson]* (1791-1852), islantil. koulumies, kielentutkija ja runoilija, vaikutti kauan opettajana ja rehtorina ensin Bessastaðir'issa ja sitten Reykjavikissa mutta harjoitti sen ohella monipuolista kirjailijatointa. Opintoaikanansa Kööpenhaminassa hän otti osaa islantilaisen kirjallisuudenseuran perustamiseen, ja myöhemmin hän oli „Det kongelige nordiske oldskriftselskab" nimisen seuran perustajia. Näitten seurojen julkaisusarjat sisältävät joukon E:n kynästä lähteneitä tärkeitä islannin kieltä ja Islannin muinaisuutta valaisevia teoksia. Hänen pääteoksensa on suurta mainetta nauttiva laaja Islannin runokielen sanakirja „Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis". Runoilijanakin E. on ahkerasti toiminut kotisaarensa kirjallisuuden rikastuttamiseksi. Tärkeimmät teokset tällä alalla ovat Odysseian ja Iliadin ensimäisen osan proosakäännökset. *R. S.*

Eginhard ks. Einhard.

Egir ks. Ægir.

Egli, Johann Jakob (1825-96), sveits. maantieteilijä, v:sta 1883 maantieteen professori Zürichissä. Talousmaantieteellisiä ja maantiet. nimitiedettä koskevia tutkimuksia ja teoksia, m. m. „Nomina geographica" (1872).

Egmond (Egmont), Lamoral (1522-68), kreivi, vanhaa alankomaalaista aatelissukua. Otti osaa useihin keisari Kaarle V:n sotiin; Filip II:n sodassa Ranskaa vastaan hän kunnostautui ratsuväen päällikkönä St.-Quentin'in taistelussa 1557 ja saavutti myöhemmin Gravelingenin voiton. V. 1559 nimitettiin hänet Flanderin ja Artois'n käskynhaltijaksi. Kun Alankomaissa alkoi syntyä tyytymättömyyttä Filip II:n hallitukseen, niin E., vaikka oli katolilainen, alussa liittyi vastarinnan johtajiin. Hän joutui Filip II:n epäsuosioon, vangittiin viekkaasti Alban maahan tultua ja tuomittiin „verioikeudessa" kuolemaan. V. 1568 E. mestattiin Brysselin torilla. [Bavay, „Le procés du comte d'E." (1854), Juste, „Le comte E. et le comte de Hornes" (1862).] *O. M-e.*

Ego (lat.) minä. — Egoismi, itsekkyys (vastakohta uusimmassa filosofisessa kirjallisuudessa tavalliseksi tullut Altruismi). — Egoisti, itsekäs ihminen, vain itseänsä ajatteleva ja omaa hyötyänsä harrastava.

Egres *[ägräs]*, Agrieolan mukaan karjalaisten jumalia, joka: „herneet, pavut, nauriit loi, kaalit, liinat ja hamput edestoi", on viime vuosina uudelleen löydetty Suomen Itä-Karjalassa ja Vienan läänissä nimellä: *Pyhä Ägräs* eli *Ägröi*. Sillä tarkoitetaan kaksijatkoista naurista, joka on muodostnnut kahdesta toisiinsa kiinni kasvaneesta, joiden välinä on vain ohkainen pala. Tämä nostetaan olkapäälle ja kannetaan nauriskuoppaan; matkalla ollaan uupuvinaan raskaan taakan alle ja langetaan kolme tai kymmenenkin kertaa polvilleen tai pitkälleen, joka kerralla rukoillen samannimistä haltijaa sata ja tuhatta moista naurista tuomaan tullessaan, muittenkiu kuopista. Toisessa rukouksessa pyydetään Pyhää Ägrästä vartioitsemaan nauriskuoppaa hiiriltä ja myyriltä. Sama haltija on nauriilta siirtynyt uudenaikaisemmalle perunallekin. [Suomal. tiedeakatemian esitelmiä 19 $^{20}/_{5}$ 09.] *K. K.*

Egressy *[ägräši]*. 1. Gábor E. (1808-66), etevä unk. näyttelijä (hänen parhaimpiaan olivat m. m. monet Shakespeare-osat), näytelmätaiteen käsikirjan laatija (1866). Pakeni, tehokkaasti otettuaan osaa vapaudentaisteluun 1848, Turkkiin, josta palasi kotimaahan vasta 1854. Julkaisi myös (1851) päiväkirjan maanpakovuosiltaan. — 2. Béni E. (1814-51), edellisen veli, näyttelijä ja säveltäjä, joka aistikkailla kansanlaulunsovituksillaan, kansanomaisilla laulusävellyksillään sekä urkusävellyksillään Davidin psalmeihin saavutti paljon suosiota. E:n säveltämä on m. m. meilläkin tunnettu „Szózat". Käänsi unkariksi suuren joukon näytelmiä ja oopperatekstejä. Otti myös osaa vapaudentaisteluun, jossa kohosi luutnantiksi. *(Y. W.)*

Egypti (kreik. *Aigyptos*, lat. *Ægy'ptus*, hepr. *Masar*, dual. *Misraim*, arab. *Masr*, turk. *Gibt*), muinaisten egyptiläisten kielellä *Kemie*, s. o. „musta maa", millä tarkoitettiin Niilin tulvamaata vastakohtana erämaalle, „punaiselle maalle" *(Te Tešen)*.

Asema, rajat ja suuruus. E. ulottuu Välimeren rannalta (31° 35′ pohj. lev.) pitkin Niiliä toiseen l. lähinnä alimpaan kataraktiin saakka Vadi Halfan kohdalle (21° 35′ pohj. lev.), mutta Punaisen-meren rannalla se ulottuu paljoa kauemmaksi etelään aina Ras Kasariin asti (18° 2′ pohj. lev.). Idässä on rajana Punainenmeri ja Akaba-lahti (23° 45′ it. pit.). (Sinain niemimaa Aasian puolella kuuluu nykyään Egyp-

Niilin tulva.

tille.). Lännessä raja kulkee Libyan erämaan halki, ulottuen luoteessa Barkaan asti (23° 45′ it. pit.). 1800-luvun keskivaiheilla E. oli nykyistään paljoa laajempi. Muhammed Ali ja hänen jälkeläisensä olivat valloittaneet Nubian, Kordofanin, Dar Furin y. m. osia Itä-Sudanista, jopa ulotuttaneet valtansa aina Somalin-niemimaan rannoille. Silloin E:n pinta-ala oli 2,986,900 km². Mutta n. s. mahdi-kapinan jälkeen se 1882 kutistui nykyiseen kokoonsa 994,300 km²:iin. — P i n t a m u o d o s t u s. Suurin osa E:n pinta-alaa on hieta- tai kivikkoerämaata. Vain 27,688 km² on viljelyskelpoista. Ero molempien maisemamuotojen välillä on hyvin jyrkkä. Niili on Egyptissä kaiken elämän lähde. Mihin sen vesi ulottuu, siellä on mitä hedelmällisintä maata, muualla polttava, kuiva erämaa. E. jakautuu kahteen osaan: Ala-Egyptiin, johon kuuluu suistomaa ja kappale Niilin kapeata laaksoa vähän matkaa Kairon yläpuolelle, sekä Ylä-Egyptiin, joka ulottuu täältä Vadi Halfaan. — Suistomaa muodostaa ison kolmiomaisen alan, jonka suurin leveys on 140 km. Muuten on Niilin-laakso ahdas ja luikertelee joen mukana monessa mutkassa. Keskileveys on vain 12-14 km, tuskin missään se on 25 km leveämpi, yläosassaan harvoin 7:kään km. Vain yhdessä kohdassa viljelysmaat laajenevat sen kautta, että joki lähettää sivuhaaran vasemmalle synnyttäen Fayûmin keitaan. Niilin länsipuolella olevaa erämaata sanotaan Libyan, itäpuolella olevaa Arabian erämaaksi. Erämaa, joka tertiäärikaudella oli meren peitossa, on nyt kauttaaltaan ylänköä. Sivahin keitaassa ynnä muutamissa muissa paikoissa on kohtia, jotka ovat merenpinnan alapuolella. Vain $^1/_5$ koko erämaanseudusta on 300 m alempana, kaikki muu korkeampaa. Niilin-laaksosta kohoaa erämaa penkereittäin, Kairon kohdalla 200 m:n, etelämpänä Arabian erämaan puolella aina 1,300 m:n korkeuteen. Punaisen meren rannalla on vieläkin korkeampia vuoria: Džebel Um Srid ja Dukhan (2,100 m) sekä Džebel Delpha (2,180 m). Ylänkö on pääasiallisesti nummuliittikalkkia, jossa on tavattu runsaasti kivettymiä, tai hietakiveä. Ylempänä joen varrella on nubialainen hietakivi vallitsevana vuorilajina. Assuanin kohdalla joki on murtanut tiensä kapean graniittijonon poikki, joka kulkee idästä länteen ja muodostaa Niilin ensimäisen kataraktin (putouksen). — Erämaassa voidaan erottaa: hietaerämaa *(areg)* lentohiekkakumpuineen, kivikkoerämaa *(serir)* irtonaisine hiekkaa peittävine kivineen sekä kallioerämaa *(hammada)*. Monet kuivat jokiuomat *(vadi)* viittaavat siihen, että maa ennen on ollut kosteampi. Samaa osoittavat myös n. s. „kivettyneet metsät", erämaassa tavattavat kappaleet kovettuneista puiden rungoista. — Vain harvoissa paikoissa vihanta keidas keskeyttää erämaan yksitoikkoisuuden. Libyan keitaista kuuluu 6 Egyptille nim.: el-Khargeh ja Dackhhel (vanhan ajan „isot keitaat"), Farfara ja el-Bahrîje (vanhan ajan „pikku keitaat") sekä el-Gara ja Sivah (kuuluisat Juppiter Ammonin keitaat). Suurin ja tärkein keidas on kuitenkin Niilin-laakso itse. Vuosituhansien kuluessa on joki yläjuoksussaan kuluttanut vuoria ja kuljettanut mukanansa liejua, jota se tulviessaan jättää jälkeensä, tehden alisen Niilin-laakson perin hedelmälliseksi. Liejukerroksen paksuus on useimmissa paikoin nykyään 10 m. Suistomaa kasvaa kasvamistaan merelle päin. Niili on E:n ainoa joki. Järviä on sensijaan useitakin. Huomattavimmat ovat: Fayûmin keitaan länsireunalla oleva suolainen Birket Karûn, vähäinen jäännös entisestä Moirisjärvestä, johon Niilin vesi virtaa Bahr Jussufkanavaa myöten; useat matalat järvilaguunit, jotka hiekkavallit erottavat Välimerestä, ja joista suurin on 67 km pitkä ja keskimäärin 33 km leveä, saarekas ja kalarikas, mutta vain 1-1,5 m syvä Menzaleh.

I l m a n a l a on terveellistä erämaanilmastoa. Vuodenaikojen vaihtelut ovat erittäin säännöllisiä. Vuoden keskilämpö on Aleksandriassa 20,6°, Kairossa 21,3°, Kosseirissä Punaisen-meren rannalla 24,6° ja Thebessä 29°. Lämpömäärä nousee suistomaassa harvoin 30° C, mutta Assuanissa 60° C asti. Ero päivän ja yön lämmön välillä

Egyptin kartta.

on suuri. Yölämpö laskee usein + 5° C, toisinaan Kairossa jäätymäpisteeseen asti. Poikkeustapauksissa on lunta satanut. Aleksandriassa sataa vuosittain 210 mm (enimmin marras- ja joulukuussa), Kairossa 32 mm, Ylä-E:ssä kuuluu sade mitä suurimpiin harvinaisuuksiin. — Tuulen pääsuunta on koko vuoden pohjoinen. Talvella puhaltavat kuitenkin toisinaan länsi- ja etelätuulet. Voimakkaita erämaasta tulevia tuulia, jotka kuljettavat runsaasti hiekkaa mukanansa, sanotaan samûmeiksi. — Kasvikunta on — mitä viljelemättömiin kasveihin tulee — E:ssä erittäin köyhä, sillä kaikki paikat, missä kasvit voivat menestyä, ovat viljelyksen vallassa. Nilin-laaksossa tavataan vain harvoja maalle erikoisia lajeja. Siellä on osaksi troopillisten seutujen kasveja, osaksi sellaisia, jotka ovat levinneet Välimerenmaihin ja Keski-Eurooppaan saakka. Keitaissa kasvaa mouta omituista kasvia, jotka saavat olemassa-olostaan kiittää maanalaista vettä. Sellaisia ovat kolokvintti *(Citrullus Colocynthis)*, myrkyllinen *Asclepiadaceæ*-heimoon kuuluva *Calotropis procera*, kääpiömimoosa *(Prosopis Stephaniana)* sekä monet suolakkokasvit. Libyan erämaassa, Suezin kannaksella ja itäisillä vuorilla on erämaankasvullisuus vallalla. Nämä kasvit ovat enimmäkseen tiheäoksaisia, palleromaisiksi kutistuneita, tiheäkarvaisia tai hyvin piikkisiä. Punaisen-meren rannalla on n. s. Eritrean alue, jolle myöskin niukka kasvullisuus on ominaista. — Eläinmaantieteellisessä suhteessa E. kuuluu suurimmaksi osaksi Palearktiseen alueeseen. Ylä-E:ssä tavataan kuitenkin monta etiooppialaista muotoa. Nisäkkäitä on vähän. Petoeläimistä ovat hyvin yleisiä šakaali, niilin-kettu, punajuovainen kettu ja suurikorvainen fenek-kettu; harvinaisempia juovikas hyeena, ilves, metsäkissa, genettakissa y. m. Muista nisäkkäistä mainittakoon faarao-rotta *(Ichneumon)*, useat antiloopit, joista gaselli on yleisin, jänis, hyppyrotta (erämaassa), siili, yölepakot. Lintuja on n. 360 lajia, niistä useita pohjoisia muotoja, jotka täällä viettävät talvensa. Yleisiä kaikkialla ovat m. m. viiriäinen, turtturikyyhkynen, trappi, niilinhanhi ja suuri luku erilaisia petolintuja, joista monet hyvin isoja. Suistomaassa tavataan flamingoja. Rantajärvissä, etenkin Menzalehissa, asustaa suunnaton joukko vesilintuja ja kahlaajia. — Matelijoista on huomattavin krokotiili, joka ennen oli kaikkialla yleinen, mutta tavataan nyt vain ensimäisen kataraktin yläpuolella. Sisiliskoja on monta lajia; niistä *Varanus* on suurin; gekko kiiveskelee pitkin talojen seiniä ja kattoja. Käärmeitä tunnetaan 20 lajia, joista mainittakoon silmälasikäärme ja sarvikyy *(Cerastes cornutus)*. Sammakkoeläimistä ovat hännättömät runsaasti edustettuina. Sekä Niili että monet järvet ovat sangen kalarikkaita. Niilin kaloista on merkillisin säkiä-kala *Malapterus electricus*, joka synnyttää kovia sähkötäräyksiä. Hyönteisistä mainittakoon muinaisegyptiläisten pyhä *Scarabæus sacer* kuoriainen sekä suuret heinäsirkat, jotka viljelysmailla saavat aikaan suurta tuhoa. *U. S-s.*

Väestö. Varsinaisessa E:ssä oli 1907 11,206,359 as. l. 11,2 henkeä km² kohti, joista (v. 1894) fellaheja 82,1, koptilaisia 6,5, beduineja 3,1, nubialaisia 2,3, neekerejä 1,8, eurooppalaisia, etupäässä kreikkalaisia ja italialaisia 1,5, turkkilaisia ja tšerkessejä 1,3 ja muita kansallisuuksia 1,4 %. Koptilaiset ja osaksi fellahit ovat pidettävät muinaisten egyptiläisten jälkeläisinä. Suurin osa väestöä on muhamettilaisia, n. 9 milj. Kristittyjä oli 1897 730,162, nimittäin koptilaisia 668,446, kreikk.-katolisia 53,479, room.-katolisia 56,343 ja protestantteja 11,894; juutalaisia oli 25,200. — Elinkeinoista maanviljelys on tärkein, vaikka sitä harjoittavien luku on ainoastaan n. 2 milj. Enimmin viljellään vehnää, maissia, puuvillaa, hamppua, pellavaa ja sokeriruokoa sekä ohraa, riisiä, papuja, sipulia y. m. ja monenmoisia puuhedelmiä. Viljelykseen kelpaavaa on kaikki maa, mikä vain saadaan kastelluksi. Niilin tulviminen tapahtuu hyvin säännöllisesti loviten yli laakson. Se alkaa Assuanissa kesäk. lopulla, Kairossa heinäk. alussa, saavuttaa suurimman korkeutensa lokak. alussa ja on taas alimmillaan seur. v:n huhti-toukokuussa tai kesäk. ensi päivinä. Jos tulva joskus

nousee ½ m tavallista ylemmäksi, aikaansaa se suurtä hävitystä suistomaassa; jos se jää 1 m alemmaksi, tulee koko Ylä-E:iin kuivuuden vuoksi nälänhätä. Tulvan tasoittamiseksi on 1898 rakennettu suuret padot Assuanin ja Siutin kohdalle. Maan kastelemiseksi on kaivettu laaja kauavaverkko, jota pitkin Niilin vesi johdetaan. Erilaisten koneiden avulla se uostetaan yhä ylemmäksi, kunnes se saadaan leviämään pelloille, jotka tavallisesti ovat valleilla jaetut suljettuihin aloihin. Viime aikoina on ruvettu käyttämään höyryuvoimaa ja hydraulisia koneita.

Niilin tulvaveden välittömästi kastamat pellot *(rai)* ovat huonommat kuin keinotekoisesti kastellut *(šarâqi)*, joista tavallisesti saadaan 3 satoa vuodessa. Maanviljelyskalut ovat yleensä yksinkertaiset ja vanhanaikuiset. Suurin osa viljeltyä maata (33,607 km²) on valtion ja suurtilallisten hallussa, n. 18 % kuuluu valtiolle (nykyään valtiolaiuan hypoteekkina) ja n. 10 % on *waqf*, s. o. kuuluu muhamettilaiselle kirkolle. Karjanhoito ei ole erittäin kehittynyt. Paitsi härkiä, puhveleja, kameleja ja aaseja pidetään runsaasti lampaita ja siipikarjaa (kyyhkysiä, kanoja). Hevosia käytetään vähän, sikoja ei ole kuin koptilaisilla. Matarijessa on kamelikurkien siittola. Vuoritoimi on vähäpätöinen (lipeäsuolaa, tulikiveä, salpietaria), teollisuus on kehittymäisillään. Kairossa valmistetaan puolisilkkiä, pumpulikankaita, sahviaania y. m. Paperosseja valmistettiin 1901 17:ssä tehtaassa 100,000 tonnia. Sokerinpuhdistuslaitoksia on muutamia ja suistomaassa puuvilla-, öljy- ja saippuatehtaita. Taideteollisuutena harjoitetaan siselöitsemistä sekä huonekalujen ja saviastioiden valmistamista. — Suurkauppa on enimmäkseen ulkomaalaisten käsissä. V. 1907 vieutitavarain arvo teki 717 milj. mk, tuonnin 669 milj. ja läpikulkutavarain arvo 24 milj. Maasta viedään pääasiallisesti puuvillaa (1907: 303,7 milj. kg), nisuja (5 milj. kg), sokeria (4,1 milj. kg), papuja (4,2 milj. kg), riisiä, ohraa, maissia (3,2 milj. kg), nahkoja, norsunluuta, vahaa, kamelikurjensulkia, villaa, opiumia, kumia, seesamia, pellavaa, sipuleja, taateleja y. m. Tuonti käsittää kankaita, lankoja, rohdoksia, kivihiiltä, rauta- ja puutavaroita. Enemmän kuin puolet viennistä menee Britanniaan; euemmän kuin kolmannes tuontia tulee Britanniasta. Kaupungeista ovat tärkeimmät, paitsi pääkaupuuki Kairo (640,000 as.): Ala-E:ssä Aleksandria (380,000), Rosette (15,000), Damiette (44,000), Mansûra (36,000), Mehallet elkebîr (32,000), Sagasig (36,000), Tanta (58,000), Damauhûr (33,000), Port Said (43,000), Ismaïlie (7,000) ja Suez (18,000) sekä Yli-E:ssä Beni Suêf (15,000), Minje (21,000), Siût (43,000), Sohâg (14,000), Akhmîm (28,000), Girge (18,000), Kene (25,000), Luksor (8,000), Esne (14,000), Edfu (15,000), Assuân (13,000) ja Medînet elfajûm (32,000). — Kauppalaivastoon kuului 1905 15 höyrylaivaa ja 7 purjelaivaa (50 tonnia pienempiä laivoja lukematta), joitten yhteinen tonnimäärä teki 8,340 tonnia. Rautateiden koko pituus (Sudan lukuun-otettuna) oli 1906 5,544 km. Tärkeimmät radat ovat Kairo-Aleksandria, Kairo-Suez, Kairo-Assuan-Wadi Halfa-Abu Hamed-Berber-Khartum sekä Berber-Suakin ja Abu Hamed-Kerme. — V. 1906 oli postiasemia 1,249, joista toimitettiin 58 milj. lähetystä. Postisäästökassoissa oli 59.084 sisäänpanijalla saatavia 8,4 milj. mk. Valtiou sähköleunätin-linjojen lankapituus oli sam. v. 18,921 km; asemia oli 307, sanomia lähetettiin 1,9 milj. Telefonijohtoja oli (1905) 220, joitteu yhteinen pituus teki 880 km. Tärkeimmät pankit ovat Anglo-Egyptian Bank, Commercial Bank of Alexaudria, Banque Franco-Égyptienne, Impériale-Ottomane, Crédit Lyonnais ja Bauk of Egypt. — Raha: kultasekiini l. E:in punta, painoltaan 8,5 gr, josta 7,4375 gr puhdasta kultaa, = 100 piasteria = 25,9235 frangia. Kultarahoja on puntia, puolipuntia ja napoleoneja (1 = 77,2 piasteria = 20 mkaa). Hopearahoja on 5 lajia, nikkelisiä 3 ja pronssisia 2. Paperirahoja ou äskettäin otettu käytäntöön. Metrijärjestelmä on käytännössä v:sta 1875, mutta vanhoja kotimaisia mittoja ja painoja käytetään sen ohella. 1 *kassabe* = 3,55 m; 1 *pik beledi* = 0,5826 m; 1 *feddan* = 42 a; 1 *ardeb* = 197,75 l.; 1 *kantar* = 44,5 kg, 1 *oka* = 1,24 kg.

Hallitus. E. on Turkin alainen verovaltio. Hallitsijaa sanotaan v:sta 1867 kediiviksi; häuen arvonsa on perinnöllinen esikoisuuden mukaan. Turkille maksettava vuotuineu vero on 665,041 eg. puntaa. Ministerineuvostossa on 6 jäsentä, jotka kaikki ovat egyptiläisiä, mutta enimmät korkeat virat ovat englantilaisten hoidettavina. Hallinnollisessa suhteessa E. jakaantuu Ali-E:iin, johon kuuluu 6 *mudirijjea* (maakuntaa) ja Yli-E:iin, jossa on 8 maakuntaa. Kaupungit Kairo, Aleksandria, Damiette, Port Said ja Suez ovat kuvernöörien hoitamia *muhâfizâte*ja. Kutakin maakuntaa hoitaa *mudîr* niminen virkamies (maaherra) neuvoston (*diwânin*) avulla. Maakunnat ovat jaetut *markaz* uimisiin alueisiin, joita hoitaa *mamûr*. Markaz vihdoin käsittää useamman *nâhijen* l. kunnan, jonka etunenässä on *'omde* ja *seikh elbeled* (kunnan esimies). Mudirit kantavat verot ja toimivat tuomareina paitsi asioissa, jotka kuuluvat *kâdi*'n hoidettavalle uskonnolliselle tuomioistuimelle. Siviilioikeudellisia riita-asioita, joissa asianosaisena on eurooppalainen, ratkaisee kansainvälinen tuomioistuin. Konsulit käsittelevät kansalaistensa tekemiä rikoksia. — V. 1908 kulunkiarvion mukaan valtion tulot tekivät 385 milj., menot 377 milj. ja velat (1906) 2,431 milj. mk. Tärkeimmät valtiontulot ovat maa-, tulo- ja toriverot, sekä tulot rautateistä, tullista ja tupakkamouopolista y. m. Sotavoima on rauhanaikana (1907) 19,213 miestä; ylipäällikkönä *(sirdar)* on engl. kenraali. Jokainen 19 v. täyttänyt nuorukainen on asevelvollinen, mutta rahalla vapautuminen käy päinsä. Englantilainen linnaväki käsittää 5,800 miestä. Sotalaivasto on mitätön. Lippu: valkoinen puolikuu ja seitsensäteinen tähti punaisella pohjalla.

Kansansivistys on vielä alhaisella kannalla. Vakituisen väestön 7 v. täyttäneistä oli 1897 luku- ja kirjoitustaidottomia 5,8 %. V. 1901 oli maassa 10,027 koulua, 228,448 oppilasta ja 16,763 opettajaa. Alkeiskouluja *(kuttâb)*, joissa opetetaan sisälukua ja kirjoitusta sekä vähän laskentoa ja muhamettilaisille Koraanin kappaleita ulkoa, oli 9,878, niissä 197,941 oppilasta ja 15,408 opettajaa. Valtion tai muhamettilaisen kirkon ylläpitämässä 138 koulussa oli 12,100 oppilasta ja 841 opettajaa; 187 lähetyskoulussa oli

(1898) 20,089 oppilasta ja 792 opettajaa; 9,703 yksityiskoulussa oli 196,461 oppilasta ja 15,139 opettajaa. Tyttöjä kävi 95 alkeiskoulussa 13,437. Keskikouluja oli 28, joissa kävi 4,393 poikaa. elAshar moskeian korkeakoulu Kairossa on itämaitten tärkeimpiä oppilaitoksia; mutta siinä opetetaan melkein yksinomaan arabialaista filologiaa, uskontoa ja lakitiedettä. Ammattikouluja on koko joukko. Koptilaisilla ja muilla kristityillä on omat koulut. Tieteellisistä laitoksista mainittakoon Institut Égyptien, Institut français d'archéologie orientale, Bibliothèque khediviale sekä Musée Égyptien ja arabialainen museo Kairossa, Societé archéologique Aleksandriassa, tähtitorni Abbasiassa y. m. Bulakissa valtiolla on suuri kirjapaino. Uusia teoksia ilmestyi (1898) 160, sanomalehtiä (1902) 120.

M u i n a i n e n E. Muinais-E:n hallitusmuoto oli yksinvaltainen. Hallitsijaa sanottiin faaraoksi (*perûa* = „suuri talo"), ja pidettiin auringonjumalan jälkeläisenä. Virkamieskunta oli suuri. Väestö jakaantui kansanluokkiin, joista sotilaat ja papit olivat mahtavimmat. Yhdessä kuninkaan kanssa he omistivat kaiken maan. Armeia käsitti alkuaan ainoastaan jalkaväkeä, mutta ainakin 16:nnelta vuosis. e. Kr. alkaen käytettiin hevosten vetämiä sotavaunujakin. Papit pitivät huolta sekä kultista ynnä temppelien ja jumalien hoidosta että tieteistä, magiasta ja kansanopetuksesta. Heidän keskuudestaan valittiin kuninkaan luottomiehet ja neuvonantajat sekä tuomarit. Valtion pääjumalan ylimmäiset papit välistä anastivat faaraon vallan ja arvon. Naista pidettiin puolisona ja äitinä huomattavassa arvossa. Yksiavioisuus oli sääntönä, mutta haaremilaitostakin tunnettiin. Avioliittoa sisarusten kesken ei pidetty sopimattomana. Poikalapset ympärileikattiin 14:n vuoden ikäisinä. He oppivat isänsä ammattia; ylhäisten pojat kävivät kirjurinkoulua, päästäksensä virkamiehiksi. Asumukset olivat aivan yksinkertaiset, köyhien risuista ja savesta, varakasten tiilistä tehdyt. Huonekalustosta on meille säilynyt muutamia kauniita näytteitä. Ruoka on enimmäkseen kasvillinen. Vaatetus on aivan yksinkertainen. Lapset ja työväki esiintyvät melkein alastomina. Miehet ajoivat hiukset päästään ja käyttivät välistä niinkuin naisetkin tekotukkaa. Ihopiirroksia ja maalauksia käytettiin jo historiantakaisella ajalla. Elinkeinoista maanviljelys ja karjanhoito olivat tärkeimmät. Lasi-, fajanssi-, kivi- ja metalliesineiden valmistamisessa sekä palmikoimisessa ja kutomisessa egyptiläiset olivat aika taitavia.

R a k e n n u s t a i t o käytti aikaisemmin aineenaan tiiliä ja palmupuunrunkoja, sitten myös kiveä. Egyptiläisen rakennustaiteen vanhimmat ja merkillisimmät muistomerkit ovat pyramidit (ks. t.). Ne olivat alkuaan niinkuin Babylonian temppelitornitkin 7- tahi 3-kerroksisia porrasrakennuksia, kuningasten hautakammioita. Tämä on niitä seikkoja, jotka todistavat muinaisbabylonialaisen ja egyptiläisen kulttuurin yhteistä syntyperää. Pyramidien hautakammioissa esiintyy jo pylväskin, joka vanhimpina aikoina oli 4-kulmainen, sittemmin 8- tai 16-kulmainen tai ympyriäinen ja 18:nnen dynastian temppeleissä on varustettu palmukukan, lotuksen y. m. tapaisella taikka eläinaiheilla koristetulla kapiteelilla. Korkeimmilleen rakennustaide on kehittynyt temppeleissä, joitten raunioita on nähtävinä Abu Gurâbissa, Karnakissa, Luksorissa, Gurnassa, Abu Simbelissä, Edfussa, Denderassa y. m. Temppeliin johti tavallisesti sfinksien ympäröimä käytävä (eläinradan kuva?), joka välistä päättyi kahteen obeliskiin. Portista, joka kahden jättiläiskuvapatsaan suojaamana oli kahden tornintapaisen muurin välissä, tultiin pylvästen ympäröimään pihaan. Siitä johti toinen portti suureen katettuun pylvässaliin, josta päästiin pienempään samanlaiseen huoneeseen. Sen sisäpuolella oli vihdoin usea kamari, keskellä varsinainen pyhäkkö, jossa jumalankuva seisoi. Temppelien, palatsien ja hautojen seinät olivat komeasti koristetut korkokuvilla ja maalauksilla, jotka perspektiivin puutteesta huolimatta vilkkaasti ja monipuolisesti valaisevat egyptiläisten elämän eri aloja. — K u v a n v e i s t o t a i d e käytti hyväkseen sekä puuta että kovimpiakin kivilajeja. Kuvapatsaissa pantiin pääpaino kasvojen esittämiseen ja kuvan luontevuutta lisäsi maalaus. Kuvanveistotuotteet yleensä ovat huomattavammat tekniikkansa ja suuruutensa kuin taiteellisuutensa puolesta. — Egyptiläisten k i r j a l l i s i s t a harrastuksista on todisteena annalistisia tahi panegyrisiä historiallisia esityksiä, suorasanaisia kertomuksia ja kaikenlaisia runoja. Tieteiden harrastajina, erittäin astronomian, matematiikan ja lääketieteen aloilla, muinaisegyptiläiset olivat kuuluisat.

Muinaisegyptiläinen u s k o n t o on vastaiseksi vaillinaisesti tunnettu. Uskontoa koskevia tekstejä tosin on paljo, mutta niiden ikää ei voida tarkkuan määrätä, ja alkuperäisiä jumalaistarun ja jumaluusopin esityksiä puuttuu kokonaan. Muutamia tämän uskonnon piirteitä, esim. käsitystä että jumalat ilmestyivät ihmisille härän (Atum, Ptah), oinaan (Ammon), krokodiilin (Sobek), ibislinnun (Thout) ja muitten eläinten haamussa, on pidetty todisteena siitä, että egyptiläinen uskonto on syntynyt Niilin-laaksossa talonpoikaiskansan ajatuskannan mukaiseksi. Toiselta puolen käsitys egyptiläisen jumalaisopin astraalisesta luonteesta on viime aikoina yhä varmistunut, varsinkin n. s. pyramiditekstien perustalla. Luultavaa on, että E:n tähtienpalvelus johtuu maahan tulleilta aasialaisilta ja ilmaisee Babyloniasta parhaiten tunnettua yhteisitämaalaista maailmankatsomusta. Eläinten pyhänä pitäminen ja palvelus tuskin on pidettävä perintönä alkuperäiseltä kannalta, vaan johtunee astraaliuskonnosta ja taivaan tähtikuvioista. Niinkin naurettavalta tuntuvassa ilmiössä, että auringonjumalan personifikatsioninna esiintyy sontiainen, piilee itämaitten astraalisen maailmankatsomuksen älykäs mietiskely. Sitä vastoin fetišismiä muistuttava jumalien palvelus, esim. paalun, kivipatsaan ja puun muodossa, saattaa olla alkuperäinen. Historiallisen aikakauden alussa oli jo kehitytty niin pitkälle, että jumalia ajateltiin ihmisenkin muotoisiksi. Mutta myöhemminkin heitä osaksi kuvattiin vastaavien eläinten päällä varustettuina; niinpä Khnum esiintyy vuohenpäisenä, Sobek krokodiilin-, Thout ibislinnun-, Ammon oinaanpäisenä ihmisenä. Varmana voitanee pitää, että alusta alkaen kullakin paikkakunnalla oli oma suojelusjumalansa. Sellaisia paikallis-

jumalia olivat Atum Heliopolis-Onissa, Ammon Thebassa, Khnum Assuanin kosken tienoilla, Sobek Fayûmissa, Hathor Denderassa y. m. Olivatko nuo mouet paikallisjumalat kansan mielestä vain yhden ja saman jumalan, esim. auringonjumalan ilmestymismuotoja, ei ole ratkaistavissa. Mutta oppineilta jumalien yhteys ei E:ssäkään ollut salattu. Huomattava ilmiö on, että jos joku paikkakunta saavutti vallan toisten paikkakuntien yli, sen jumala samalla kohosi laajemman alueen, jopa valtionkin ylimmäksi jumalaksi. Siinä esiintyy joukinmoinen pyrkimys monoteismiin päin, johon egyptiläiset eivät kumminkaan voineet kohota. Aikaisin mietittiin jumalien keskinäistä suhdetta ja koetettiin ryhmitellä heitä kosmogonisten, geuealogisten tahi maantieteellisten näkökohtien mukaan. Atum l. Nun, Šu Tefnet puolisoiueen, maan jumala Keb ja taivaan jumalatar Nut. Osiris ja hänen puolisonsa Isis sekä Set ja Neftys esiintyvät jo pyramiditeksteissä Heliopoliksen papiston yhteensovittamana yhteytenä. Näistä Atum oli alkuvesi, mutta myös aurinko, sillä molemmat kuuluivat itämaitten kosmogonisen järjestelmän mukaan manalaan, josta maailmat syntyvät. Häntä pidettiin samana kuin auringonjumalan Re l. Horus. Auringonjumalan Onista johtuva ylivalta ilmenee yleisessä taipumuksessa identifioida paikallisjumalat hänen kaussansa. Niinpä Theban suojelusjumala Ammon, kun Theba tuli valtakunnan pääkaupungiksi, nimellä Ammon-Re korotettiin ylimmäksi jumalaksi, joka oli niin mahtava, että eräs kuningas 15:nnellä vuosisadalla turhaan koetti saada puhdasta auringonjumalan palvelusta Ammonin kultin sijaan (ks. Amenofis). Erittäin tärkeä sija oli jo aikaisin Osiris jumalalla (ks. t.), joka vaimonsa Isiksen ja poikansa Horuksen kanssa muodosti erityisen triadin. Osiriksen astraalisymboliseen elämäntarinaan liittyivät egyptiläisten omituiset kuolemattomuuden ja ylösnousemisen toiveet, joista taasen ruumiinpalsamoimistapa johtui. Heidän astraalioppinsa Osiris ja Isis jumalista tunki mysterioineen länsimaillekin ja eli vielä 4:nnellä vuosis. j. Kr. vrt. Ammon, Anubis, Apis, Bast, Harpokrates, Hathor. Horus, Isis, Ka, Keb, Neftys, Osiris, Ptah, Re, Serapis, Sekhmet, Set, Sobek, Thout.

Sfinksi ja pyramidit.

Historia. E:n vanha ajanlasku on vielä epävarma, vaikka lähteitä on verrattain paljo: Raamattu, klassillisten kirjailijain tiedonannot, Babylonian ja Assyrian nuolenpääkirjoitukset ja, sen jälkeen kuin Champollion (ks. t.) keksi hieroglyfikirjoituksen avaimen, E:n omat muistomerkit kirjoituksineen. Mitä Raamattuun tulee, ei siitä ole paljo hyötyä, koska sen oma ajanlasku on häilyvä. Nuolenpääkirjoituksissa tavattavat synkronismit valaisevat paitsi elAmarna-aikakautta (ks. t.) pääasiallisesti aikaa v. 750 jälkeen. Klassillisista kirjailijoista useat, etupäässä Herodotos, Eratostheues, Diodorus ja Strabon käsittelevät E:n ajanlaskua, mutta ainoastaan tilapäisesti. Täydellisen esityksen E:n ajanlaskusta ja historiasta Manetho (ks. t.) antoi egyptiläisten alkulähteiden mukaan kreikaksi kirjoitetussa teoksessa. Mutta siitä ei ole säilynyt kuin muutamat Josefuksen, Afrieanuksen, Eusebiukseu ja Syncelluksen tekemien otteiden katkelmat, jotka usein ovat ristiriidassa keskenään ja egyptiläisten alkulähteiden kanssa. Viimemainittujen joukossa huomataan 3 kuningasluetteloa (Karuakista, Abydoksesta ja Sakkarasta), Palermon kivi, Torinon papyrus, faaraoiden hallitusaikojen minimidata ja astronomiset tiedouannot.

E:n historiantakaista aikaa, jolloin E:ä perintätiedon mukaau hallitsi jumalat ja puolijumalat, viime vuosina De Morganin, Petrien, Quibellin, Amélineau'n, Budgen, Masperon y. m. johdolla tehdyt arkeologiset tutkimukset ovat valaisseet odottamattomalla tavalla. On löydetty joukko esineitä sekä paleoliittiselta että neoliittiselta aikakaudelta (n. 6000-2500 e. Kr.) Akhmimista, Nagadasta, Ballasista, Abydoksesta y. m. Mihin ihmisrotuun E:n paleoliittiset asukkaat kuuluivat, ei kumminkaan vielä tiedetä. Neoliittisen aikakauden hautaamistavan mukaan ruumis asetettiin n. s. embryonaaliasentoon vasemmalle kyljelle mattoihin käärittynä saviastiaan tai tiilikivistä tehtyyn hautaan. Pronssiaikakaudella huomataau toinen hautaamistapa, jonka mukaan ruumis palsamoituna makaa seljällään. Tämän johdosta oletetaan E:ssä asuneen kaksi eri kansakuntaa, jotka molemmat näkyvät tulleen maahan Aasiasta. Siihen suuntaan se seikkakin viittaa, että E:n vanhin kulttuuri näkyy olevan samaa juurta kuin esibabylonialainen kulttuuri.

E:n historia faaraoiden hallitessa v:een 525 e. Kr. voidaan jakaa ajaujaksoihin seuraavaan tapaan:

Vanhin historiallinen aikakausi: 1-2:nen dynastia, n. 3315-2895 e. Kr.

Vanha valtakunta: 3-5:s dynastia, n. 2895-2540 e. Kr.

Vaihekausi: 6-10:s dynastia, n. 2540-2160 e. Kr.
Keskinen valtakunta: 11-12:s dynastia, n. 2160-1785 e. Kr.
Vaihekausi (hyksos): 13-17:s dynastia, n. 1785-1580 e. Kr.
Uusi valtakunta: 18-20:nes dynastia, n. 1580-1100 e. Kr.
Vaihekausi: 21-25:s dynastia, n. 1100-663 e. Kr.
Uudistusaika: 26:s dynastia, 663-525 e. Kr.

1:sen dynastian perustajana pidetään Menestä Thisin kaupungista, joka vuosien 3400-3200 välillä valtikkansa alle yhdisti Etelä- ja Pohjois-E:n senaikuiset pikkuvaltiot. Perintätiedon mukaan M. perusti Memfiksen. Hänen hautansa löysi de Morgan 1897 Nagadasta Yli-E:ssä. 2:nen dynastia oli niinikään Thisistä. Vanhan valtakunnan faaraoista useat saavuttivat ikuisen maineen pyramidirakentajina. 3:nnen memfiittiläisen dynastian jäsenistä Zoser on tunnettu Sakkaran porraspyramidin rakentajana. 4:nnen niinikään Memfiksestä olevan dynastian perustaja oli Snofru, joka rakennutti Medûmin ja Dašûrin pyramidit. Häntä seurasi Khufu l. Kheops, jonka suuri pyramidi samoin kuin Khefrenin l. Khafran ja Menkaran pyramidit ovat nähtävät Gisessä. 5:nnen elefantinelaisen dynastian aikana E:n valta levisi nykyiseen Sudaniin ja taide kukoisti. Sen viimeiseltä jäseneltä Unakselta on säilynyt vanhin n. s. pyramiditeksti. 6:nnen dynastian hallitessa valtakunta joutui rappiolle ja syntyi joukko pikkuvaltioita. Sillä välin valta vähitellen siirtyi etelään, jossa Theba tuli n. s. keskisen valtakunnan pääkaupungiksi. 11:nnen thebalaisen dynastian ajalta mainitaan retkiä Puntiin (Punaisen-meren eteläosan rantamaille). Muutamat tämän dynastian jäsenet hallitsivat ainoastaan nimeksi. Mutta Amenemhet I:n, 12:nnen thebalaisen dynastian perustajan, onnistui kukistaa feodaaliaatelisto ja suuresti vaurastuttaa valtiota. Hän myös rakennutti joukon rakennuksia yliseen ja aliseen E:iin sekä edisti kirjallisuutta. Wesertesen II:n ajalta Beni-Hasanissa Keski-E:ssä on säilynyt värillinen kuvaus seemiläisestä heimosta, joka pyrkii E:iin asumaan. Wesertesen III:n (luultavasti kreik. Sesostris) 7:s hallitusvuosi tähtitieteellisten laskujen nuukaan sattui noin 1876-73 e. Kr., joten ajanlasku tästä lähtien on jotakuinkin varma. Amenemhet III (Herodotoksen Moiris) rakennutti Fayûmiin labyrintin (ks. t.) ja hakkautti kalliosta Gisen luona suuren sfinksin (ks. t.). Hänen hautapyramidinsa on Hawârassa. Tämän dynastian perustama loistoaika ei kestänyt kauan. 13:s ja 14:s dynastia hallitsivat Etelä-E:ssä. Noin 1700 vaiheilla hyksos (< *hek-šos* = „beduiiniruhtinaat") nimellä tunnetut seemiläiset paimentolaiskansat pääsivät valtaan E:ssä, jossa hallitsivat v:een 1580 t. 1575. Nämä aasialaiset suuresti vaikuttivat E:n kaikkiin oloihin ja seemiläistä vaikutusta tästä lähtien huomataan sen sivistyksessä ja uskonnossa. Hyksos-muukalaisten voittajana ja karkoittajana pidetään Amosista, joka aloitti 17:nnen dynastian ja perusti n. s. uuden valtakunnan, jonka kestäessä (n. 1580-1100) E. oli voimansa ja sivistyksensä kukkuloilla ja pääkaupunkina Theba. Hänen seuraajansa Amenhotep(Amenofis) I:n 9:s hallitusvuosi sattui astronomisten laskujen mukaan vuosien 1550 ja 1547 välille. Hänen poikansa Thotmes I ulotutti valtakuntansa Niilin 3:nnelta koskelta Nubiassa Eufratin rannoille saakka. Hän on ensimäinen faarao, joka teetti itselleen kalliohaudan Bibân elmulûkiin Niilin länsiraunalle vastapäätä Thebaa. Thotmes III (ass. Manakhbiria) usealla sotaretkellä vahvisti E:n valtaa Syyriassa ja Nubiassa. Monet kirjoitukset, komeat rakennukset ja lukemattomat muistomerkit (m. m. Roomaan, Konstantinopoliin, Lontooseen ja New Yorkiin viedyt obeliskit) vielä todistavat T. III:n voimaa ja E:n senaikuista loistoa. Seuraavat faaraot Amenofis II ja Thotmes IV sekä Amenofis III (ass. Nimmuria < eg. Neb-mat-Ra) ja Amenofis IV (ass. Napkhuraria < eg. Nefer-khepru-Ra) vielä esiintyvät Syyrian yliherroina. Viimemainituista faaraoista meillä nyttemmin on tärkeitä tietoja elAmarna-kirjeissäkin (ks. Amarna ja Amenofis). A. III oli kirjeenvaihdossa m. m. Mitannin kuninkaan Tušrattan ja Babylonian kuninkaan Kadašman-kharben kanssa ja samoin A. IV Burnaburiaksen ja Assyrian kuninkaan Assuruballitin kanssa. A. IV:n toimeenpanemalla uskonnollisella ja valtiollisella uudistuksella ei ollut menestystä, sillä hänen seuraajansa Ai ja Horemheb jo palauttivat entiset olot. 19:nnen diospolitalaisen dynastian jäsenistä Ramses I oli lyhytikäinen. Hänen poikansa Seti I joutui Syyriassa riitaan hetiläisten kanssa. Hänen seuraajansa Ramses II (n. 1310-1244) tunki Orontes-virralle saakka ja pakotti hetiläiskuninkaan Khattušarin rauhansopimukseen, jonka hopeatauluun piirrettyjen määräysten mukaan Palestiina edelleen kuuluisi E:lle. R:n urhotöitä ikuistuttavat useat rakennukset (Abu Simbel, Karnak, Luksor, Ramesseum Thebassa, Abydos, Memfis, Bubastis y. m.) kuvineen ja kirjoituksineen, joitten joukossa on Pentaurin nimellä tunnettu ylistysruno Ammonin temppelin seinässä Thebassa. R:n pojan Meremptahin l. Meneftan aikana eräät pohjoisesta päin tulleet muukalaislaumat yhdessä libyalaisten kanssa hyökkäsivät Niilin deltaan, mutta M:n onnistui torjua vaara. Menestyksellä hän myös taisteli Palestiinassa; sen johdosta sepitetyssä voittorunossa mainitaan Kanaanin maa ja Israelin kansa tavalla, joka osoittaa että Israelin heimot jo olivat saapuneet Kanaaniin. Seuraavan faaraon Seti II:n aikana vallitsi kiivas taistelu valtaistuimesta ja E. menetti ylivaltansa Syyriassa. 20:nnen dynastian toinen faarao Ramses III palautti rauhan maahan sekä voitti maa- ja meritappelussa E:iin tunkeuneet muukalaisheimot, joitten joukossa olivat palasate l. filistealaiset. Seuraavien hallitsijain Ramses IV-XII:n aikana papiston valta suuresti lisääntyi. Vihdoin Ammonin ylimäinen pappi Herihor anasti faaraolta vallan, joka pian siirtyi 21:selle tanitilaiselle dynastialle. Tämän ja pappisfaaraoiden kukistuttua Šešonk I, Raamatun Sisak (ks. t.), perusti 22:sen, libyalaisen, dynastian, jonka asunto oli Bubastiksessa. Asettuen riitaiselle kannalle Salomonia vastaan, joka näkyy olleen sukulaissuhteissa tanitilaisten faaraoiden kanssa, hän avusti E:iin paennutta Jerobeamia ja teki ryöstöretken Jerusalemiin (1 Kun. 14_{25}). Tämän dynastian ja sen kanssa osaksi saman-

Egypti I.

Pyramidit Gisen luona.

Medumin pyramidi.

Sakkaran pyramidi.

Ammonin temppeli Karnakissa.

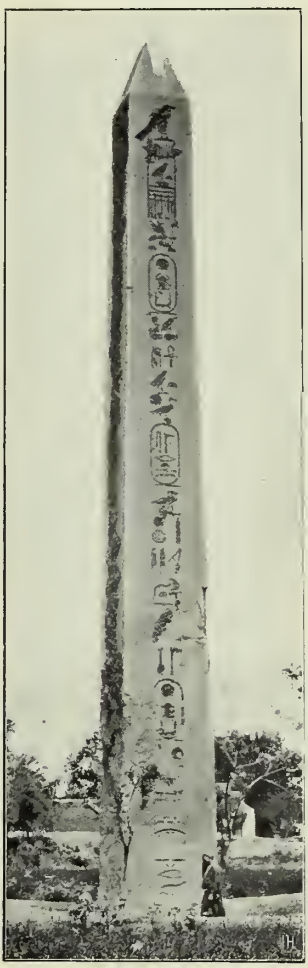

Obeliski Heliopoliksessa.

Egypti II.

Thotmes III:n pää. (Muumio)

Thotmes III:n muumio.

Ramses II:n muumio.

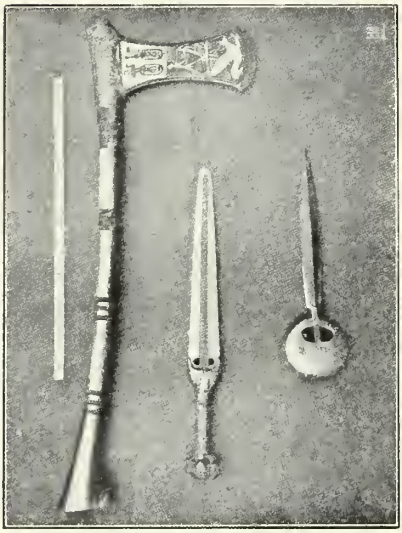

Amosis kuninkaan aseita.

Käsityöläisiä.

Egyptiläinen huvila.

Amenofis I:n muumio.

Amenofis III:n kultainen rintasolki.

Thotmes III:n nimellä varustettu lasiastia.

Amenofis IV.

Oinaan muotoinen Ammon jumalan kuva.

Palatsipäällikkö Mera. 9:s dyn.

Kylävouti.
(šeikk. abbeled.)

Säilytysastia esidynastiselta ajalta.

Amosiksen isoäiti Teta-šera.
(n. 1700 e. kr.)

Puinen voideastia (Amenofis IV:n ajalta).

Egypti IV.

Urheiluharjoituksia.

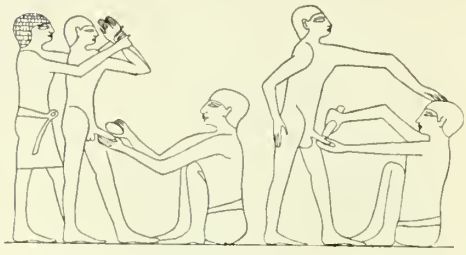

Ympärileikkaus.

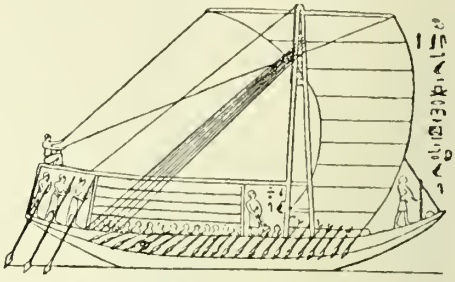

Muinaisegyptiläinen laiva.

Khnum muodostaa ihmisiä.

Horus.

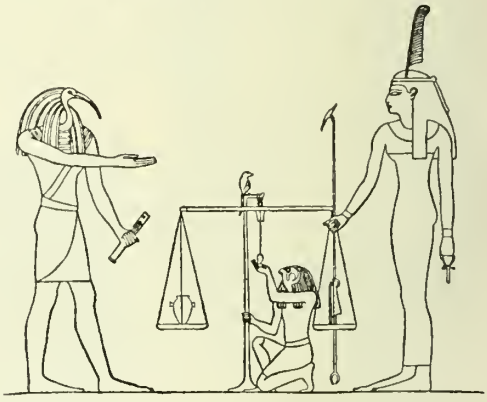

Sydämen punnitseminen.

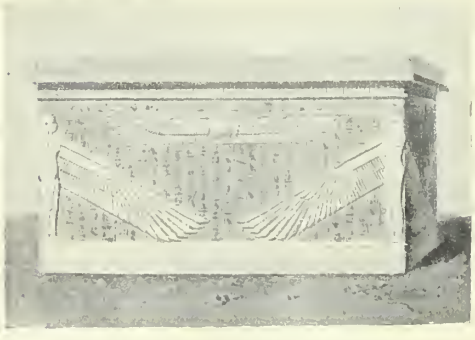

Faarao Ai'n ruumisarkku.

Isis suojelemassa Osirista.

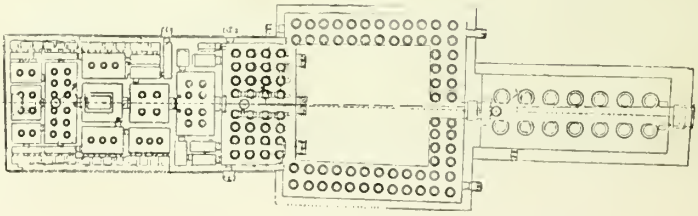

Amenofis III:n temppelin pohjapiirros (Luksor).

aikuisen 23:nnen tunitilaisen dynastian aikana faaraoiden valtakunta jakaantui useihin pikkuvaltioihin, jotka, varsinkin etelässä, tulivat riippumaan voimistuneesta Etiopiasta. Etiopialaiskuningas Piankhi voitti Tefnekht faaraon ja valloitti Memfiksen. Huonosti menestyi T:n pojan Bokhoriksen, 24:nnen dynastian ainoan faaraon yritys ehkäistä Etiopian yhä kasvavaa valtaa. Šabaka (kreik. Sabakon), Piankhin jälkeläinen, otti Bokhoriksen vangiksi ja poltatti hänet elävältä. Sabakon perusti 25:nnen, etiopialaisen, dynastian, joka yrittäessään avustaa Länsi-Aasian pikkuvaltioita Assyriaa vastaan, joutui riitaan tämän valtakunnan kanssa. Asarhaddon (ks. t.) voitti Taharka-faaraon (Raamatun *Tirhaka*, ass. *Tarqû*), valloitti Memfiksen 670 ja asetti E:iin vasalliruhtinaat. Näistä Psammetik (ass. *Pišamilku*) I:n (663-609) onnistui lyydialaisten avulla karkoittaa assyrialaiset E:stä ja perustaa uusi kotimainen hallitsijasuku, 26:s saïtilainen, jonka aikana E. pääsi uudestaan kukoistumaan. Psammetikin poika Nekho (609-594) yritti kanavalla yhdistää Niilin-laakson ja Punaisen-meren, mutta työ jäi kesken. Aikoen käyttää hyväkseen Assyrian heikkoutta N. hyökkäsi Palestiinaan, voitti Juudaan kuninkaan Josian Megiddon tappelussa ja tunki Eufratille saakka. Sillä välin Ninive oli sortunut ja Karkemišin luona N. törmäsi yhteen Nebukadnezarin kanssa, joka pakoitti hänet luopumaan Syyriasta ja palaamaan E:iin. Seuraavat faaraot olivat Psammetik II ja Uahabra (kreik. *Apries*, hepr. *Hofra;* 588-569), joka yllytti palestiinalaiset ja foinikialaiset pikkuvaltiot kapinaan Babyloniaa vastaan, mutta ei voinut estää Nebukadnezaria valloittamasta Jerusalemia. Kun hänellä ei liioin ollut menestystä sodassa Kyreneä vastaan, hänen sotilaansa tekivät kapinan ja julistivat Amasiksen faaraoksi (569-526). Heti Amasiksen hallituksen alussa babylonialaiset ryöstivät E:iä. Amasis pyrki vahvistamaan valtaansa liitolla ulkomaalaisten, etenkin kreikkalaisten kanssa, jotka joukoittain asettuivat E:in suistomaahan ja suuresti edistivät maan kauppaa ja yleistä kukoistusta. Hänen jälkeläisensä Psammetik III:nen aikana Persian kuningas Kambyses Pelusiumin tappelussa voitti egyptiläisen armeian ja valloitti maan (525 e. Kr.).

E. persialaisten, Aleksanteri Suuren, ptolemaiolaisten ja *Rooman alaisena* (525 e. Kr.-640 j. Kr.). Persialaiset kuninkaat säilyttivät E:n vanhan valtiomuodon ja uskonnon sekä yleensä edistivät maan vaurastumista. Egyptiläiset kumminkin koettivat vapautua Persian ikeestä, mikä ajoittain onnistuikin (28-30:nes dynastia). Aleksanteri Suurta tervehdittiin E:n pelastajana, kun hän v. 332 liitti maan valtakuntaansa. Hänen kuoltuansa E. joutui ptolemaiolaisille (ks. t.), joitten hallitessa (323-30) E:n sivistys kreikkalaisten elähyttämänä saavutti uuden loiston. Aleksandria oli siihen aikaan egyptiläis-helleeniläisen sivistyksen sekä maailmankaupan keskipiste. Actiumin tappelun kautta (31 e. Kr.) E. joutui Rooman alle ja pysyi semmoisena v:een 395, jolloin se yhdistettiin itä-roomalaiseen valtakuntaan.

E. arabialaisen kalifaatin osana (640-870). V. 640 Omar kalifin sotapäällikkö Amr ibn al Ass (ks. t.) valloitti E:n. Arabialaisia heimoja siirtyi E:iin ja arabian kieli sekä muhamettilainen uskonto pääsivät voitolle. Umaijadien (658-750) ja abbasidien (750-870) hallitessa E. oli muhamettilaisen sivistyksen tyyssijoja.

E. itsenäisenä muhamettilaisena valtiona (870-1517). V. 870 maaherra Ahmed ibn Tulûn (868-883) irtautui kalifin vallanalaisuudesta ja levitti valtansa Mesopotamiaan saakka. Hänen perustamansa hallitsijasuku, tulunidit, kokoilivat äärettömiä rikkauksia ja harrastivat suurta komeutta. V. 905 E. jälleen yhdistettiin abbasidien kalifaattiin, mutta 935 Muhammed al Ikhšid anasti vallan, jonka ikhšididit pitivät käsissään 34 v. V. 969 Džauhar valloitti E:n fatimidikalifille al Mu'izzille. Hän perusti Masr alKâhiran, nyk. Kairon, joka sitten on pysynyt E:n pääkaupunkina. Loistoisan hallituksen jälestä fatimidien täytyi luovuttaa E. Saladinille, joka perusti ejjubidien hallitsijasuvun (1171-1250). Kun Turanšah mahtavaa henkivartiostoansa, mamelukkeja, kysymättä päästi Ranskan vangiksi otetun kuninkaan Ludvik IX:n vapaaksi, murhasivat mamelukit hänet ja anastivat vallan. Mamelukit pitivät julmaa komentoa E:ssä, bahriitit 1250-1382 ja tšerkessiläiset 1382-1517.

E. Turkin vallan alaisena englantilaisten valtaukseen saakka (1517-1882). V. 1517 Turkin sulttaani Selim I valloitti E:n ja asetti sille maaherran (pašan). Tämä kuitenkin oli kokonaan mamelukkien mielivallasta riippuva, kunnes kenraali Bonaparte saapui E:iin ja voitti mamelukit pyramidien luona 1798. Bonaparten aikeet E:iin nähden eivät menestyneet, mutta hänen retkensä avasi E:n tieteelliselle tutkimukselle (ks. Egyptologia) ja kiinnitti Euroopan huomiota maahan. Ranskalaisten lähdettyä maasta mamelukit englantilaisten avulla koettivat uudistaa valtaansa, mutta Turkki sai heidät kukistetuiksi albanialaisilla sotajoukoillaan, joitten päällikkö Muhammed Ali tuli E:n kuvernööriksi 1805. Nyt alkoi uusi ajanjakso E:n historiassa. Muhammed Ali surmautti kavalasti mamelukit 1811, hankki kotimaisen armeian ja laivaston, perusti kouluja, järjesti verotuksen, rakennutti kanavia, edisti teollisuutta ja kävi menestyksellä sotaa vahhabiitteja vastaan Arabiassa (1811-18) sekä Nubiassa ja Kordofanissa (1820-22). Hänen pyrkimyksensä oli päästä kokonaan vapaaksi Turkin yliherruudesta ja Ranskan avulla perustaa itsenäinen levanttinen valtakunta. V. 1831 hänen ottopoikansa Ibrahim hyökkäsi Syyriaan, vei voittoisan armeiansa Vähään-Aasiaan saakka ja pakoitti Kutaiassa 1833 sulttaanin sopimukseen, jonka mukaan Muhammed Ali määrättiin Syyrian elinkautiseksi maaherraksi. Mutta kun Muhammed Ali 1839 uudestaan oli voittanut turkkilaiset, puuttuivat Euroopan suurvallat, paitsi Ranska, asiaan ja hänen täytyi tyytyä pitämään E:ä perittävänä maaherranlääninä. Muhammed Alin mielisairauden vuoksi Ibrahim ryhtyi hallitukseen 1848 ja hänen sekä Muhammedin kuoltua jälkimäisen pojanpoika Abbas paša (1849-54), jonka aikana E:ssä vallitsi yleinen taantumus. Abbasia seurasi hänen setänsä Said paša (1854-63), joka monella tavoin koetti vaurastuttaa maata, mutta samalla tuhlaamisellaan lisäsi sen velkoja. Samaa suuntaa kulki Ismail

(1863-79), Ibrahimin poika, joka hänkin oli saanut eurooppalaisen kasvatuksen. Hän toimitti E:lle tehtaita, kanavia (Suezin kanava avattiin 1869), rautateitä, höyrylaivoja, kouluja, sähkölennättimen, postin, kansainvälisen tuomioistuimen y. m. V. 1867 hän sai suoraan alenevassa miespolvessa periytyvän *kediivi* („hallitsija")-arvon ja 1873 melkein täydellisen valtiollisen itsenäisyyden. Sodilla E:n alue laajennettiin Valkoisen Niilin lähteille saakka (ks. Baker) sekä Pohjois-Abessiiniaan. Kaikki nämä yritykset ja E:n ääretön tuhlaaminen saivat valtion velat nousemaan päälle 100 milj. puntaa. Rahapulan vuoksi kediivin itsensä täytyi 1875 myydä omistamansa 176,602 Suez-kanavan osaketta Englannille ja suuri osa valtion tuloista asetettiin 1876 kansainvälisen tarkastuksen alle. Vihdoin sulttaani suurvaltioitten pakotuksesta pani Ismailin viralta (kesäk. 26 p. 1879). Hän oleskeli sitten Euroopassa ja kuoli 1895. Ismailia senrasi hänen poikansa Tauffk (turk. Tevfik; 1879-92), jonka pääministeri Riaz paša ryhtyi tarmokkaisiin toimenpiteisiin hallinnollisten epäkohtien poistamiseksi. Raha-asiat järjestettiin kahden Englannin ja Ranskan asettaman virkamiehen johdolla. Mutta syysk:ssa 1881 syttyi Kairossa kansallis-sotilaallinen kapina, joka oli tähdätty eurooppalaista vaikutusta vastaan. Kediivi oli pakotettu määräämään Šerif pašan ministeripresidentiksi ja kutsnmaan kokoon kansanedustajia. Kun uämä asettuivat kansallismielisten puolelle, muodosti Mahmūd paša uuden ministeristön, joka huolimatta kediivin vastarinnasta tarmokkaan sotaministerin Arabin (ks. t.) johtamana useilla toimenpiteillä ehkäisi eurooppalaista vaikntusta hallintoon ja raha-asioihin. Toukokunssa 1882 saapui englantilainen ja ranskalainen laivasto Aleksandrian edustalle; kesäkunssa syttyi levottomuuksia Aleksandriassa ja joukko eurooppalaisia surmattiin. Sen johdosta engl. laivasto kesäk. 11-12 p. pommitti kaupunkia, jonka jälkeen maalle noussut sotaväki Wolseleyn johdolla valloitti Arabin linnoitetun leirin Tellelkebîrin lnoua (13 p. syysk.) ja valtasi maan.

E. Englannin valvonnan alaisena (v:sta 1882). Vallattuaan E:n Englanti selitti, että sen valtausarmeia jäisi maahan „siksi että maan tila ja kediivin vallan ylläpitämiseen tarpeellisten toimenpiteiden suorittaminen myöntäisivät sen poistamista". Tämä tila egyptiläisten mielestä jo aikoja sitten on saavutettu, mutta Englannin valtausarmeia pysyy edelleen E:ssä, ja vaikka maa nimeksi kuuluu Turkille ja sen hallitsijana on kediivi, on Englannin kenraalikonsuli Kairossa E:n todellinen hallitsija. — Syksyllä 1883 syttyi ylisen Niilin maissa nubialaisten heimojen keskuudessa n. s. mahdin johtama kapnua, joka E:ltä riisti Sudanin. Kenraali Gordon (ks. t.), joka lähetettiin tnomaan sinne jäänyttä varusväkeä, joutui Khartumissa mahdistien käsiin ja sai itse surmansa (1885). Englantilaisten täytyi nyt tyytyä varsinaiseen E:iin. He ryhtyivät suurella tarmolla E:n olojen kaikinpuoliseen parantamiseen ja vaikka sekä Ranskan salaiset vehkeet että E:n kansallismielisten tyytymättömyys ja vastarinta ovat olleet englantilaisille esteenä, on heidän ponnistuksillaan ollut suurenlainen menestys. V. 1885 myönnettiin E:lle suurvaltojen takaama 9 milj. eugl. pnnnau suuruinen laina ja siitä asti raha-asiat ovat olleet verrattain hyvällä kannalla. Verotus ja veronkantotapa ovat kokonaan uudestaan järjestetyt ja fellahien tila on parantunut. Maanviljelyksen tuottavaisuutta ovat suuresti lisänneet vanhan 1860-luvulla valmistetun Niilin padon korjaaminen ja vielä enemmän uuden padon rakentaminen Assuaniin (ks. t.). Opetuksen ja oikeuden hoidon alalla on niinikään tärkeitä uudistuksia toimeenpantu. Poliisilaitos on järjestetty englantilaiseen tapaan ja armeia on saatettu sellaiseen kuntoon, että Sudan voitiin uudestaan valloittaa (1897-1900). Vaikka englantilaisten toimenpiteet epäilemättä ovat olleet E:lle ja sivistykselle yleensä suureksi hyödyksi, vihataau heitä maassa ja kansallismielinen puolue odottaa päivää, jolloin E. on egyptiläisten oma. Englannin vaikutusta vastustavalle kannalle asettui hallituksensa alussa itse nykyinen kediivi Abbas II Hilmi (v:sta 1892), kunnes lordi Cromer (ks. Baring 4) lujuudellaan sai hänet nöyrtymään. Viimeaikoina „nuoregyptiläiset" ovat ruvenneet vaatimaan perustuslaillista valtiomuotoa E:llekin.

[Muinais-E:stä: ranskalaisen retkikunnan „Description de l'Égypte" (1809-13, uusi painos 1821-30), Rosellini, „Monumenti dell' Egitto e della Nubia" (1832-44), Lepsius, „Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien" (1849-59, 1897-1904), J. F. Champollion'in, Brugschin, de Rougén, Marietteu, Dümichenin, E. von Bergmannin, Piehlin y. m. teokset, sekä „Egypt exploration fund"in julkaisut „Arehæologieal survey of Egypt" (v:sta 1890) ja „Egyptian researeh aeeouut" (v:sta 1896). — E:n vanhaa historiaa ovat esittäneet, saksaksi Brugsch (1877), Ed. Meyer („Gesehiehte des Altertums", 1-2, 2:nen pain. 1908, „Gesehiehte des alten Ägyptens", 1887), Wiedemanu (1884-88, 1891), Steindorff (1900), Fr. W. v. Bissing (1904), ranskaksi G. Maspero, englanniksi Flinders Petrie (1894-1905), I. H. Breasted (1905), Mahaffy, „History of Egypt under the Ptolemaie dynasty" (1899), I. G. Milne, „History of Egypt under roman rule" (1898). — E:n uudempaa historiaa 640 jälkeen: Weil, „Geseh. des Abbasidenkalifats in Ägypten" (1860), Quatremère, „Histoire des Snltans Mamlouks" (1837-41), Paton, „History of Egyptian revolution from the period of the Mamalukes to the death of Mohammed Ali" (1870), Mouriez, „Histoire de Méhémet Ali" (1855-58), Milner, „England in Egypt" (7:s pain. 1899), K. Hron, „Ägypten und die ägyptische Frage" (1895), Bourget, „La France et l'Augleterre en Égypte" (1897), D. A. Cameron, „Egypt in the nineteenth century" (1898), Bréhier, „L'Égypte de 1798 à 1900" (1901), Dicey, „Story of the Khedivate" (1902), C. de Freycinet, „La question d'Égypte" (1905), A. Colvin, „The making of modern Egypt" (1906). — Uskontoa: A. Wiedemann, „Die Religion der alten Ägypter" (1890), H. Brugsch, „Religion und Mythologie der alten Ägypter" (1891), E. A. W. Bndge, „Gods of the Egyptians" (1902), A. Erman, „Die ägyptische Religion" (1905), H. O. Langen esitys Chantepié de la Saussaye'n teoksessa „Lehrbuch der Religionsgesehiehte". — Arkeologiaa ja taidehistoriaa: Perrot ja Chipiez, „Histoire de l'art dans l'antiquité" (1, 1882), G. Maspero, „L'Arehéologie égyptienne" (1907), W. Spiegelberg, „Gesehiehte der ägyptischen

Kunst" (1903), v. Bissing, „Denkmäler ägyptischer Sculptur" (1903), M. Brodrick ja A. Anderson Morty, „A concise dictionary of egyptian archæology" (1902), J. Capart, „L'art égyptien" (1909). — Sivistyshistoriaa ja yleistajuisia esityksiä: J. G. Wilkinson, „Manners and customs of the ancient egyptians" (1837 ja m.), E. W. Lane, „Manners and customs of the modern Egyptians" (1835 ja m.), H. Stephan, „Das heutige Aegypten" (1872), J. Lieblein, „Det gamla Egypten i dess skrift" (1877), „Det gamla Egypten i dess minnesmärken" (1877), G. Ebers, „Aegypten in Bild und Wort" (1879-80), A. Erman, „Aegypten und ægyptisches Leben" (1885-87), K. Piehl, „Från Nilens stränder" (1895), „Bilder från Egypten" (1896), Th. Neumann, „Das moderne Ägypten" (1893), Steindorff, „Die Blütezeit des Pharaonenreichs" (1900). — Matkakertomuksia ovat laatineet E. Pococke, K. Niebuhr, J. L. Burckhardt, G. A. Wallin, H. Brugsch, R. Lepsius, A. B. Guerville (ruots. 1906) y. m. — Matkakäsikirja: Bædeker (toim. Steindorff 1906).] *K. T-t.*

Égyptienne *[ežipsie'n]* (ransk.) l. egyptiläinen kirjainlaji, *kirjap.*, puolilihava antiikva-painokirjainlaji, josta ohuet viivat puuttuvat, esim. **égyptienne.**

Egyptiläinen kirjoitus. Egypt. kirjoitusta on 4 lajia: hieroglyfinen, hieraattinen, demoottineu ja koptilainen kirjoitus. Hieroglyfikirjoitusta käytettiin historiantakaiselta ajalta alkaen n. v:een 250 j. Kr. Sen ohessa käytettiin hieraattista kirjoitusta n. 1200-700 e. Kr. Demoottinen kirjoitus oli käytännössä n. 800 e. Kr.-200 j. Kr. Koptilainen kirjoitus syntyi 3:nnella vuosis. e. Kr. ja hävisi n. 1600 j. Kr.

Hieroglyfit (kreik. *hiero's* = pyhä, ja *glyphē* = piirros) ovat esineitten kuvia, joilla on sekä ideografinen että äänteellinen merkitys. Käytettyjen kuvien lukumäärä n. 500. Varsinaiset ideogrammit merkitsevät kokonaisia sanoja; determinatiivit tarkemmin määräävät esinettä tai käsitettä, joka on merkitty äännemerkeillä, esim. osoittavat, mihin sana- tai käsiteluokkaan se kuuluu. Äänteelliset merkit, joista n. 70 oli tavallisessa käytäunössä, osoittavat joko yksi tai monikonsonanttisia tavuja. Ne varustettiin välistä äänteellisillä lisäkkeillä, osviitaksi miten tavumerkki oli luettava, sillä samalla hieroglyfillä saattoi olla usea tavuarvo. Tavuhieroglyfeistä saatiin oikeita kirjaimia (konsonantteja) siten, että ne pantiin merkitsemään ainoastaan tavun alkuäännettä. Siten syntyi hieroglyfikirjoituksen 24 kirjainta. Hieroglyfit esiintyvät enimmäkseen Egyptin kiinteissä muistomerkeissä ja ovat asetetut sekä pysty- että vaakasuoriin riveihin. Jälkimäisessä tapauksessa ne ovat luettavat joko vasemmalta oikeaan taikka päinvastoin, mutta aina niin, että ihmis- ja eläinkuvat kääntyvät lukijaan päin. Koska hieroglyfeillä oli koristeellinenkin tehtävä, eivät samaan sanaan kuuluvat merkit aina seuraa toisiaan siinä järjestyksessä, jossa ne ovat luettavat, vaan usein ovat järjestetyt niin, että muodostaisivat sopusuhtaisen kokonaisuuden (samoin myös arabialaiset käsittelevät kirjaimiaan). Hieroglyfejä valmistettaissa „esipiirtäjä" piirtokynällä ensin piirsi hieroglyfin ääriviivan, jonka perästä tehtävä hieroglyfi valmistettiin terävällä kaivertimella taikka maalattiin. Koska kaivertaminen oli vaivaloista työtä, tyydyttiin usein ainoastaan haahmoviivoihin; siten syntyi hätäpäinen kirjoitus, jota sanotaan hieraattiseksi.

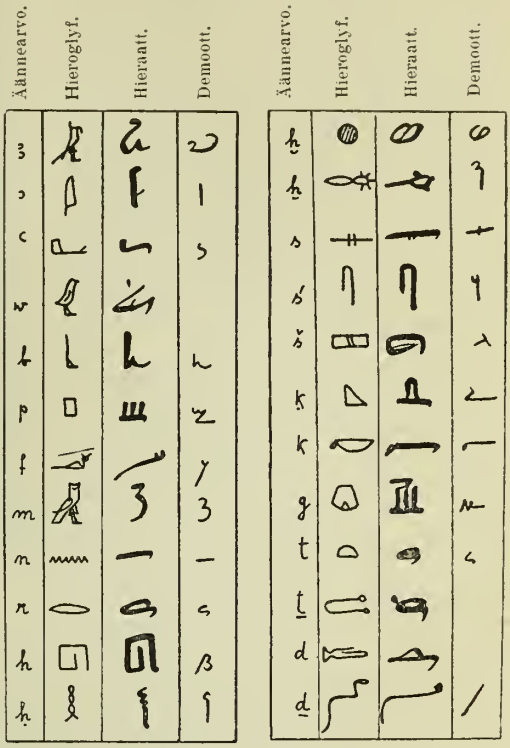

Egyptiläinen aapisto.

Hieraattinen l. papillinen kirjoitus (Klemens Aleksandrialaisella *grammata hieratika'*)

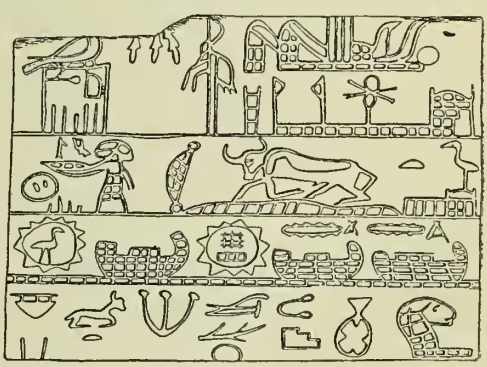

Hieroglyfejä vanhimpaa laatua. Meneksen ajoilta.

on yksinkertaisempaa ja lyhennettyä hieroglyfikirjoitusta. Sitä kirjoitettiin oikealta vasemmalle, enimmäkseen papyrukselle, kankaalle, puulle ja saviastioihin. Kirjoitusneuvona käytettiin ruokoa. Eri merkkejä usein yhdistettiin rohkeiksi ligatuureiksi, niin että ne saivat hieroglyfisistä vastineistaan ihan eriävän muodon (ks. kuvaa „Papyrus Ebers" seur. siv.)

Demoottinen kirjoitus (Herodotoksella *grammata dēmotika'*) on lyhennettyä hieraat-

tista kirjoitusta, mutta demoottiset merkit tuskin lainkaan enää muistuttavat hieraattisia tai hieroglyfisiä alkumuotojansa. Äänteellisten merkkien ohessa käytettiin edelleen ideogrammejakin. D. kirjoitus jnoksee aina oikealta vasemmalle. Se esiintyy enimmäkseen yksityisten sekä valtion kirjurien ja virkamiesten kyhäyksissä, harvoin julkisissa kirjoituksissa, esim. Rosetten kivessä. D. kirjoitus esittää hieroglyfien viimeisen kehitysasteen, jolla vokaaleja vielä merkittiin aivan epätyydyttävällä tavalla.

K o p t i l a i n e n kirjoitus käsittää 31 kirjainta, joista 24 on lainattu kreikkalaisilta ja 7 demoottisesta kirjoituksesta. K. kirjoituksessa havaitaan kaksi kirjoituslajia, sahidinen ja bohairinen, joista edellinen on jykeänlainen, jälkimäinen venytetty ja koukeroinen.

Sittenkuin muinaisegyptiläisen kirjoituksen käyttö oli loppunut 4:nnellä vuosis. j. Kr., on sitä vasta meidän päivinämme opittu nudestaan ymmärtämään. Tanskalainen arkeologi Zoëga teoksessaan obeliskeista 1797, nojaten Klemens Aleksandrialaisen tiedonantoon, ensimäisenä väitti, että hieroglyfeillä osaksi oli äänteellinen merkitys ja selitti muistomerkeissä nähtävien puikeitten kehien l. n. s. kartussien sisältävän jonkun kuninkaan nimen, josta havainnosta oli suuri hyöty selittämiselle. Kun ranskalainen armeia, jonka Bonaparte oli vienyt Egyptiin, kesällä 1799 toimitti linnoitustöitä Rosetten edustalla, löydettiin basalttilohkare, jossa havaittiin 3 kirjoituslajia. Alin kirjoitus on kreikkalainen ja siitä saatiin tietää että toiset tekstit — demoottinen ja hieroglyfinen — sisälsivät samaa kuin kreikkalainen. Jäljennöksiä kirjoituksista toimitettiin heti useille orientalisteille m. m. ruotsalaiselle David Åkermanille (1763-1819), jonka onnistui selittää muutamia nimiä ja esittää melkein täydellinen demoottinen kirjaimisto. Rosetten kiven varsinainen selittäjä oli kuitenkin J. F. Champollion (ks. t.), joka käyttäen hyväkseen Zoëgan havaintoa kartussista pääsi hieroglyfikirjoituksen perille ja siten laski perustuksen egyptologiselle tieteelle, jonka isäksi häntä saattaa sanoa. [H. Hartleben, „Champollion, sein Leben und sein Werk" (1906), W. Spiegelberg, „Die Schrift und Sprache der alten Ägypter" (1907).] *K. T-t.*

Egyptiläinen kloroosi, n. s. töpisuolinkaisen (*Ancylostoma*, ks. t.) aiheuttama veritauti.

Egyptiläinen musiikki. Egyptiläisten musiikista ei ole säilynyt mitään sävelmiä eikä myöskään säveltaidetta koskevia kirjoituksia. Mutta Egyptin vanhimmissakin kalliohaudoissa tavataan hämmästyttävän korkealle kehittyneiden soittimien kuvia. Paitsi kitaraa ynnä sen tapaisia, on egyptiläisillä ollut suuria, yli miehenkorkuisia harppuja, luutunkaltaisia kielisoittimia, kalistimia ja savesta tehtyjä rumpuja, jommoisia vieläkin käytetään itämailla; puhaltimet olivat samat kuin kreikkalaisilla. *I. K.*

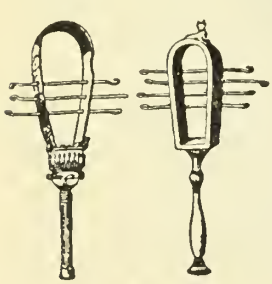

Kalistimia.

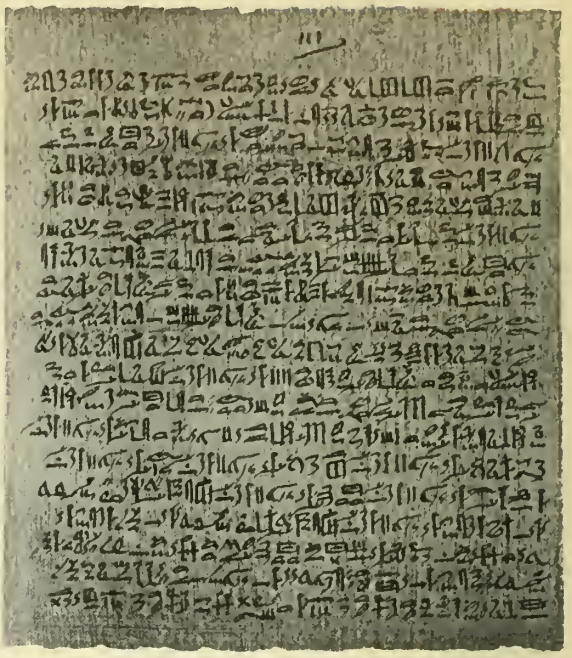

Papyrus Ebers, sivu 103. (vrt. E b e r s.)

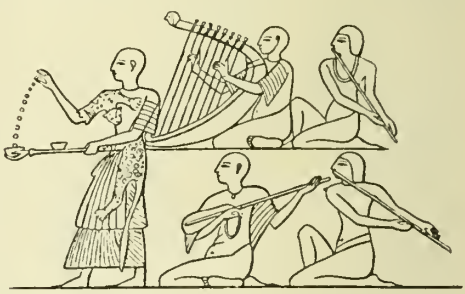

Soittokunnan seuraama suitsutusuhri.

Egyptiläinen silmäntulehdus ks. T r a k o m i.

Egyptin kieli luetaan tavallisesti n. s. haamilaiseen kieliryhmään kuuluvaksi. Mutta Brugsch jo 1867 arveli, että se oikeastaan on seemiläinen kieli, ja tätä arvelua viime vuosien tutkimus näkyy vahvistavan. E:n kielen vanhimmat näytteet osoittavat kieltämätöntä sukulaisuutta seemiläisten kielten kanssa (vrt. E r m a n, Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft, 46). Eriäväisyydet voivat johtua siitä, että Egyptiin historiantakaisella ajalla levinnyt seemiläinen kieli siellä vuosituhansien kestäessä on kehittynyt erillään sukulaiskielistään vieraan kansanrodun vaikutuksen alaisena. E:n kielen vanhimpien muistomerkkien arvellaan olevan 4:nneltä vuosit. e. Kr.; vasta 17:nnellä vuosis. j. Kr. se hävisi käytännöstä. Kielen tällä pitkällä elinajalla tapahtuneita muutoksia on vaikea määritellä, koska kirjoitus on sangen mutkikas ja vokaaliäänteet jopa välistä kerakkeetkin jätettiin mer-

kitsemättä. E:n kielessä huomataan 5 ikäjaksoa: 1) muinaisegyptinkieli, joka esiintyy 5:nnen ja 6:nnen dynastian n. s. pyramiditeksteissä ja vanhan valtakunnan kirjoituksissa ja jota oppineet käyttivät vielä roomalaisten aikakaudella; 2) keskisen valtakunnan kansankieli useissa käsikirjoituksissa (m. m. Ebersin lääketieteellisessä papyroksessa); 3) uusegyptinkieli uuden valtakunnan aikuisissa papyroksissa ja 20:nnesta dynastiasta alkaen piirtokirjoituksissakin; 4) demoottinen kieli, jota käytettiin uudistusajalla ja kreik.-roomal. aikakaudella; 5) koptinkieli, jota Egyptin kristityt käyttivät ja kirjoittivat kreikkalaisilla (ja demoottisilla) kirjaimilla. Muodollisessa suhteessa muinaisegyptinkieli jo esiintyy hajoavana ja kuluneena (niinkuin englanti muihin germaanilaisiin kieliin verrattuna), ja koptin kieli on vanhasta konjugatsionista säilyttänyt ainoastaan infinitiivin ja jonkinlaisen partisiipin. Kieliopin esityksistä ovat tärkeimmät Ermanin „Neuägyptische Grammatik" (1880) ja „Ägyptische Grammatik" (2:nen pain. 1902). Täydellistä sanakirjaa puuhataan paraikaa; Brugschin „Hieroglyphisches Wörterbuch" (1867-82) on vanhentunut. *K. T-t.*

Egyptin-korpi, korpi ja laaja suo Ylivieskin kylässä Pielisjärvellä; ulottuu Venäjän puolelle.

Egyptin pimeys, lausetapa, joka tarkoittaa vahvaa synkkää pimeyttä ja kuvannollisesti suurta sivistymättömyyttä, johtuu Raamatun kertomuksesta egyptiläisten vitsauksista, 2 Moos. 4_{21} seur. *K. T-t.*

Egyptologia, viime vuosis.:lla syntynyt tiede, joka koskee Egyptin muinaista kieltä, kirjoitusta ja sivistystä y. m. Sen perustaja oli J. F. Champollion. Etevien egyptologien joukossa huomataan ranskalaiset de Rougé, Chabas, Mariette, Devéria, Maspero, Lefébure ja Revillout, englantilaiset Hincks, Birch, Goodwin, Le Page Renouf, Petrie ja Griffith, saksalaiset Lepsius, Brugsch, Lauth, Dümichen, Ebers, Meyer ja Erman, sveitsiläinen Naville, ruotsalainen Piehl y. m. [Brugsch, „Die Ägyptologie" (1889).] *K. T-t.*

Ehdokas, henkilö, joka on ehdotettu johonkin julkiseen virkaan taikka toimeen. Ehdokkaita virkoihin asettavat ylipäätään asianomaiset viranomaiset. Milloin taas vaaleilla on valittava henkilöitä yleisiin luottamustoimiin, asettavat valitsijaryhmät yhteisiä ehdokkaita. Sääntönä on, että tällaisella valitsijain liittoutumisella vaalcja varten on vain tosiasiallinen, mutta ei virallista merkitystä. — Kansanedustajia valittaessa on kuitenkin nykyänsä Suomessa (kuten eräissä muissakin maissa) asianlaita toisin. Vaalilain koko järjestelmä perustuu olennaisesti siihen, että valitsijat yhtyvät ennen vaalia asettamaan yhteisiä ehdokkaita. Säädetyllä tavalla perustettujen valitsijayhdistysten asianmukaisesti vaalipiirin keskuslautakunnalle ilmoittamat ehdokaslistat ovat otettavat vaalipiirissä käytettäviin painettuihin vaalilippuihin. Valitsijayhdistyksillä (sekä niitten muodostamilla vaaliliitoilla) ja niitten ehdokkailla on siis mitä suurin merkitys. — Vastoin tahtoaan ei voida ketään tällaiseksi julkiseksi ehdokkaaksi asettaa (Vaalilain 20 §); jos taas sattuisi — mikä todellisuudessa ei tule kysymykseen — että valituksi julistettu henkilö ei ole ollut julkisella listalla, pitää keskuslautakunnan, ennenkuin valtakirja hänelle annetaan, tiedustella häneltä, suostuuko hän vastaanottamaan edustajatoimen (Vaalilain 66 §). [Vaalilaki, erittäinkin sen 3:s luku.] — vrt. Ehdokaslista, Valitsijayhdistys, Vaaliliitto. *R. E.*

Ehdokaslista, jonkun valitsijaryhmän vaalin edellä laatima luettelo henkilöistä, joille ryhmän jäsenet tahtovat saada kannatusta vaaleissa. Useimmiten tällainen valmistus on kokonaan yksityistä laatua, mutta sillä saattaa, kuten nykyänsä Suomen eduskunnan jäseniä valittaessa, olla mitä tärkein virallinen ja julkinen merkitys. — Vaalilain mukaan valitsijain vaalien edellä tapahtuvan yhtymisen voidaan sanoa olevan koko vaalimenettelyn pohjana. Valitsijayhdistys laatii yhteisen ehdokaslistan, joka sisältää enintään kolmen ehdokkaan (sekä varaehdokkaan) nimet. Pyynnön ehdokaslistan julkaisemisesta tekee yhdistyksen asiamies kirjallisella hakemuksella, johon on liitettävä sekä se asiakirja, jolla valitsijayhdistys on perustettu, että erikseen kirjoitettu ehdokaslista. Jos valitsijayhdistys täyttää kaikki lain asettamat ehdot, tulee keskuslautakunnan julkaista sen ehdokaslista sekä ottaa se niihin vaalilippuihin, joita vaalipiirissä on edustajanvaalissa käytettävä. Itse vaalissa on sitten ehdokaslistoilla se tärkeä merkitys, että valitsija joka tapauksessa saapi antaa äänensä ainoastaan yhden ehdokaslistan hyväksi, riippumatta siitä, sisältääkö tämä kolme nimeä vai vähemmän määrän. Niinikään ääniä laskettaessa kaikki vaaliliput, jotka on annettu saman valitsijayhdistyksen ehdokaslistan hyväksi, pidetään yhtenä ryhmänä, jossa enimmät äänet saanut ehdokas saapi vertausluvukseen ryhmän vaalilippujen koko lukumäärän, toinen puolet ja kolmas kolmannenosan siitä. (Vaalilain 3:s sekä myöskin 5:s ja 6:s luku.) vrt. Ehdokas, Eduskuntavaalit, Suhteelliset vaalit, Valitsijayhdistys, Vaaliliitto. *R. E.*

Ehdollinen armahdus ks. Ehdollinen tuomio.

Ehdollinen tuomio (saks. *bedingte Verurteilung;* ransk. *condamnation conditionnelle;* it. *Sospensione della pena*), *lakit.*, uudenaikainen ja useissa nykyajan valtioissa käytännössä oleva rikosoikeudellinen säännöstö, joka tietää sitä, että rikostuomioistuin tuomitessaan ensikertaisen rikoksentekijän lyhytaikaiseen vapausrangaistukseen (tahi sakkoon) voi tuomiossaan määrätä, että rangaistus jätetään toistaiseksi täytäntöönpanematta ja annetaan kokonaan anteeksi, jos tuomittu määrätyn ajan (n. s. koeajan) kuluessa käyttäytyy hyvin eikä tee uutta rikosta. Tämän laitoksen käytäntöön ottaminen ja oikeutus johtuu siitä tosiasiasta, että nykyiset lyhytaikaiset vapausrangaistukset eivät vastaa tarkoitustaan, ne kun eivät peloita eivätkä paranna, eivätkä myöskään tee rikoksentekijää yhteiskunnalle vaarattomaksi, vaan päinvastoin usein saattavat ensikertaisen rikoksentekijän todella rikollisuuden tielle. Ehdollinen tuomio, joka yksityiskohdissaan on eri tapaan järjestetty eri maissa, perustuu siihen perusajatukseen, että suurelle osalle ensikertaisia rikoksentekijöitä on julkisen tuomion muodossa lausuttu ankara varoitus riittävä

rangaistus, samalla kuin rikoksentekijä on pikemmin siten pelastettavissa joutumasta rikollisuuden tielle kuin saattamalla hänet lyhytaikaisen vapausrangaistuksen ja siitä johtuvien vaarojen alaiseksi. Mahdollisuus hyvän käytöksen kautta saada ensimäinen hairahduksensa anteeksi ja pelko joutua kärsimään kaksinkertainen rangaistus, jos hän uudelleen rikkoo, on näet mitä voimakkain keino pidättämään ensi kerran tuomittua uudesta rikoksesta.

Ehdollinen tuomio on johtunut englantilais-ameriikkalaisesta n. s. koetteelleasettamis-järjestelmästä *(probation system)*, jonka mukaan tuomioistuin voi pienen rikoksen tehneen ja parannuskelpoisen henkilön, rangaistukseen tuomitsemisen asemesta, asettaa määrätyksi ajaksi erityisen valtionviranomaisen *(probation officer)* silmälläpidon alaiseksi, jonka velvollisuus on, jos koetteelleasetettu ei käyttäydy hyvin, saattaa hänet tuomioistuimeen saamaan rikoksesta säädetty rangaistus. Englannin lain mukaan voidaan rikoksentekijä, silmälläpidon alaiseksi asettamisen asemesta, laskea koetteeksi vapaaksi, sillä ehdolla kuitenkin, että hän, joko takauksen jättäen (n. s. r a u h a n v a k u u t u s) tai ilman sitä, sitoutuu tuomioistuimen määräämän ajan kuluessa kutsumuksesta saapumaan oikeuden eteen saamaan tuomiota ja sillä välin säilyttämään rauhan sekä käyttäytymään hyvin. — Näistä järjestelmistä on ehdollinen tuomio eli oikeammiu rangaistuksen täytäntöönpanon lykkääminen kehittynyt ja se on nykyaikaisessa muodossaan ollut ensiksi käytännössä Belgiassa (vuodesta 1888), missä se voi tulla kysymykseen, kun ensikertainen rikoksentekijä on tuomittu vankeuteeu korkeintaan 6 kuukaudeksi. Silloin voi tuomioistuin erityisissä tapauksissa lykätä rangaistuksen täytäntöönpanon määräajaksi, korkeintaan viideksi vuodeksi, ja jos tuomittu ei tämän määräajan kuluessa tee uutta rikosta, katsotaan rikos anteeksiannetuksi, rikoksentekijää ei pidetä ensinkään tuomittuna. Jokseenkin samassa muodossa kuin Belgiassa on ehdollinen tuomio otettu käytäntöön Rauskassa (v. 1891) sekä myöskin Luxemburgissa, Portugalissa ja muutamissa Sveitsin kanttoneissa. Norjassa, missä ehdollinen tuomitseminen on ollut käytännössä vuoden 1905 alusta alkaen, on puheenaoleva laitos joutunut hieman toisenlaisen muodostelun alaiseksi. Norjan rikoslain mukaan ei näet se seikka, että ehdollisesti tuomittu ei määräajan kuluessa tee uutta rikosta, tee entistä rikosta tekemättömäksi eikä julistettua tuomiota mitättömäksi, vaan ainoastaan ehkäisee rangaistukseu täytäntöönpanon ja vaikuttaa, että tuomittu rangaistus katsotaan kärsityksi. Tämä ehdollisen tuomion muoto on saavuttanut tieteessä yleistä tunnustusta ja samaan suuntaan järjestettynä on ehdollista tuomiota ehdotettu käytäntöön otettavaksi useissa maissa. S u o m e s s a 1908 v:n toinen eduskunta teki anomuksen ehdollisten rangaistustuomioiden käytäntöön ottamisesta.

Samassa tarkoituksessa kuin muissa maissa ehdollinen tuomio on Saksan yksityisvaltioissa otettu käytäntöön n. s. e h d o l l i n e n e l i h a l l i n n o l l i n e n a r m a h d u s. Ylimmille oikeushallintoviranomaisille on myönnetty oikeus asianomaisen tuomioistuimen esityksestä lykätä rangaistuksen täytäntöönpaneminen, ja jos tuomittu määräajan kuluessa on käyttäytynyt hyvin, hankitaan hänelle lopullinen armahtaminen, mutta munssa tapauksessa pannaan tuomio täytäntöön.

[Simonson, „Für die bedingte Verurteilung" (1890); Wach, „Die Reform der Freiheitsstrafe" (1890); Appelius, „Die bedingte Verurteilung" (1890); Tallack, „Penological and preventive principles" (1889); Mumm, „Die Gefängnisstrafe und die bedingte Verurteilung im modernen Strafrecht" (2 pain. 1896); Bachem, „Bedingte Verurteilung oder bedingte Begnadigung?" (1896); Brusa, „Grazia o condanna condizionale" (1901); Allfeld, „Der bedingte Straferlass" (1901) y. m.] *O. K:nen.*

Ehdonalainen vapaus, *lakit.*, nykyajan sivistyskansoilla käytännössä oleva rikosoikeudellinen säännöstö, jolla ymmärretään sitä, että rangaistusvanki, joka ei vielä ole kärsinyt rangaistustaan loppuun, voidaan laskea vapaaksi sillä ehdolla, että jos hän käyttäytyy huonosti tahi tekee uuden rikoksen, hänet voidaan tuoda rangaistuslaitokseen takaisin kärsimään rangaistuksensa loppuun. Ehdonalaiseen vapauteen päästämistä on ensiksi käytetty Englannista Anstraaliaan vietyjen siirtovankien keskuudessa sekä, sittenkuin Austraaliaan vieminen lakkautettiin, itse Englannissa. Euglannissa ja Irlannissa kehittyneeseen iiriläiseen eli progressiiviseen vapausrangaistusjärjestelmään (ks. V a p a u s r a n g a i s t u s) tuli e. v. sitten viimeiseksi rangaistusasteeksi ja tämän järjestelmän mukana se on levinnyt muuhun sivistyneeseen maailmaan. — S u o m e s s a k i n on e. v. otettu käytäntöön ja se on yhteistä sekä kuritushuone- että vankeusrangaistukselle. Ehdonalaiseen vapauteen päästämisen ehtona on, että vapausrangaistusta on tuomittu kolme vuotta tahi enemmän ja että kolme neljännestä siitä, tahi jos elinkautinen kuritushuone on kysymyksessä, vähintään 12 vuotta rangaistusajasta on kärsitty ja että vanki tällä ajalla on käyttäytynyt niin, että todennäköisesti voidaan toivoa hänen vastedes elävän nuhteetonta elämää, samalla kuin on takeita siitä, että hänellä vapaaksi päästyään on rehellinen toimeentulo, sekä vihdoin että vanki itse suostuu siihen. Senaatin oikeusosaston asiana on rangaistuslaitoksen johtajan ehdotuksesta ja vankeinhoitohallituksen lausunnon saatuaan määrätä, kuka on ehdonalaiseen vapauteen päästettävä. Ehdollisen vapautensa vanki saattaa menettää rikkomalla hänelle määrättyjä ehtoja tahi tekemällä uuden rikoksen. Edellisessä tapauksessa määrää asiasta senaatin oikeusosasto poliisiviranomaisen esityksestä, jälkimäisessä tapauksessa taas se tuomioistuin, joka tuomitsee tuosta uudesta rikoksesta. Täydelleen kärsityksi katsotaan vapausrangaistus vasta kun sen aika on loppuun kulunut. Jos ehdonalaista vapautta nauttiva julistetaan vapautensa menettäneeksi, on hänet senvuoksi jälleen pantava rangaistuslaitokseen kärsimään se osa rangaistuksesta, mikä oli jäljellä silloin, kun hänet laskettiin vapaaksi. (Rangaistusten täytäntöönpanoasetuksen 2 luvun 13-18 §§.) *O. K:nen.*

Ehdoton, se mikä ei riipu mistään ehdoista; rajoittamaton, täydellinen. Kaikki ilmiöt ja kaikki olevainen, jotka kokemus meille näyttää,

riippuvat moneulaisista edellytyksistä ja syistä. Mutta järkemme tuntuu vaativan meitä ajattelemaan, kaiken ehdollisen olevaisen perustukseksi, jotakin, mikä on ehdottomasti, riippumatta mistään edelläkäyvästä syystä. Tämä ehdoton olevainen on siis yhtä kuin kaiken äärimäinen alkuperuste, Jumala (vrt. Absoluuttinen, Alkuperuste). — E. hallitsijavalta = rajoittamaton itsevaltius. — E. enemmistö on vaaleissa ja muissa äänestyksissä sillä henkilöllä tai ehdotuksella, jonka hyväksi annettu äänimäärä ei ainoastaan ole suurin verrattaessa sitä muiden ehdokkaiden tai ehdotusten saavuttamaan äänimäärään („suhteellinen enemmistö"), vaan vieläpä suurempi kuin kaikki sitä vastustavat vähemmistöt yhteensä, s. o. enemmän kuin puolet kaikkien äänestäjien yhteisestä äänimäärästä. — Vanhemmassa kirjallisuudessa e. = kategorinen (ks. t., — niin esim. Rüegg, „Kasvatustieteen oppikirja", suom. 1871). *A. Gr.*

Ehdotus ks. Virkaehdotus, Vaalisija, Lakiehdotus, Esitys.

Eheberg *[ēeberjh]*, Karl Theodor (s. 1855), saks. taloustieteilijä, v:sta 1882 professorina Erlangenissa; kirjoittanut m. m. „Über das ältere deutsche Münzwesen und die Hausgenossenschaft" (1879), „Verfassungs-Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte der Stadt Strassburg" 1 nid. (1899), „Grundriss der Finanzwissenschaft" (1882), suom. nimellä „Finanssioppi" (1898); julkaisee Dyroffin kanssa v:sta 1901 „Annalen des deutschen Reichs". *J. F.*

Ehkäisytulli on suojelustulli, joka on asetettu niin korkeaksi, että se kautta kokonaan estetään jonkun kotimaisen tavaran vienti tai ulkomaisen tavaran tuonti. E. vaikuttaa siis yhtä tehokkaasti kuin vienti- tai tuoutikielto. *J. F.*

Ehrenberg *[ērenberjh]*, Christian Gottfried (1795-1876), saks. luonnontutkija, v:sta 1839 professorina Berliinissä. E:n kuuluisuus eläintieteilijänä perustuu hänen uranaukaiseviin tutkimuksiinsa likoeläimistä. Hänen tärkein teoksensa tältä alalta on „Die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen" (1838). E. oli myös mikroskooppisen paleontologian perustaja sekä maantieteellinen tutkimusretkeilijä. [Hansteiu, „Christian Gottfr. E." (1877); Laue, „Christian Gottfr. E., ein Vertreter deutscher Naturforschung" (1895).] *(J. A. W.)*

Ehrenberg *[ērenberjh]*, Richard (s. 1857), saks. taloustieteilijä ja taloushistorioitsija, toimi jonkun aikaa liikealalla, tuli 1888 Altonan kauppakamarin sihteeriksi, v:sta 1899 professorina Rostockissa. E:n monista taloudellisista tutkimuksista mainittakoon: „Hamburg und England im Zeitalter der Königin Elisabeth" (1896), „Das Zeitalter der Fugger" (1896), „Grosse Vermögen, ihre Entstehung und ihre Bedeutung" (1902), „Die Unternehmungen der Brüder Siemens" (1906). V:sta 1905 julkaisemassaan aikakauskirjassa „Das Thünen-Archiv", hän on koettanut raivata tietä uudelle taloustieteelliselle suunnalle, joka perustuu määrätyistä taloudellisista yrityksistä, maatiloista, kauppahuoneista ja teollisuusyrityksistä saatujen kokemusten tutkimiseen ja vertailemiseen. *J. F.*

Ehrenbreitstein *[ērenbrāitštāin]*, kaupunki ja linnoitus Preussissa, Koblenzin hallintoalueella, Reinin oikealla rannalla ja vastapäätä Moselin suuta, missä Koblenz sijaitsee, linnoitus 175 m korkealla, vaikeapääsyisellä kalliolla, 5.020 as. (1905). E. ja Koblenz yhdessä muodostavat yhden Euroopan lujimmista linnoitus-alueista. *E. E. K.*

Ehrenheim *[ēren-]*, Per Jakob von (s. 1823), ruots. valtiomies, palveli ensin Svean hovioikeudessa sekä tuomarina ja hoiti senjälkeen tilojansa. V:sta 1850 alkaen hän otti aatelissäädyn jäsenenä huomattua osaa useihin valtiopäiviin. E. kannatti vapaamielistä suuntaa esim. tullikysymyksessä ja oli edustuslaitoksen uudistamisen innokkaimpia puoltajia. Vv. 1866-70 hän oli neuvottelevana jäseuenä ministeristössä, missä häu kannatti L. de Geeriä (ks. t.). Ensimäisen kamarin jäsenenä E. sittemmin kallistui euemmän vauhoillisuuteen, mutta pysyi kuitenkin aiua maltillisena. Hänelle uskottiin lukuisia luottamustoimia, m. m. hän oli ruotsalaisena puheenjohtajana uuionikomiteassa 1895. E. oli vv. 1888-98 yliopiston kanslerina ja valittiin Ruotsin akatemiaan 1897. *G. R.*

Ehrenmalm *[ēren-]* (Malm). 1. Lauri Juhana E. (1688-1774), suom. virkamies ja valtiopäivämies, tuli 1708 tykistörykmentin auditööriksi. Viipuriu antautuessa 1710 häu joutui vangiksi Venäjälle; kirjoitti sittemmin Venäjän oloista teoksen „Anmärkningar om ryska rikets tillstånd", jota ei kuitenkaan painettu. — Palattuaan Ruotsiin oli ensin Arvid Hornin yksityissihteerinä; nimitettiin 1717 Turun hovioikeuden sihteeriksi ja 1718 asessoriksi. Aateloitiin 1720, jolloin otti nimekseen Ehrenmalm. Uudenkaupungin rauhan jälkeen hän oli toimeliain jäsen n. s. läntisessä tutkijakunnassa, joka vv. 1725-27 toimi ottaakseen selvää asukasten tilasta Turun ja Porin sekä Hämeen ja Uudenmaan lääneissä. Hän tutki niinikään kulkureitin mahdollisuutta Päijänteen vesistön ja Kokemäen-joen välillä, ja monilla valtiopäivillä, joihin hän otti osaa, häu osoitti harrastusta Suomen taloudellisen tilau parantamiseksi; niinpä hän v:n 1740 valtiopäiville antoi laajan „memoriaalin Suomen oikeasta hoidosta ja viljelemisestä sekä todellisesta menestyksestä ja vaurastumisesta". E. nimitettiin 1736 Pohjois-Suomen laamanniksi; 1742 hän lähti sotaa pakoon Ruotsiin, jossa häntä käytettiin muun muassa rauhoittamassa Taalainmaan kapinallisia talonpoikia. Turun rauhan jälkeen 1743 E. palasi Suomeen ja kulki vv. 1744-45 hallituksen puolesta keskustelemassa pitkin maata kaupunkilaisten ja maalaisten kanssa, pyytäen heitä suostumaan siihen, että he osaksi luopuisivat niistä vapauksista, joita hallitus heille oli myöntänyt rauhan jälkeen; ja taitavalla menettelyllään hän onnistui tässä arkaluontoisessa toimessa. E. nimitettiin 1744 Turun ja Porin läänin varamaaherraksi ja 1747 maaherraksi, jossa toimessa ollessaan hän etupäässä harrasti läänинsä taloudellista vaurastumista; hänen toimestaan perustettiin moneen pitäjään lainamakasiineja, ja hänen ehdotuksestaan perustettiin Turun yliopistoon taloustieteen professorinvirka 1747. E. erosi 1749 virastaan eikä ottanut sen jälkeen osaa yleisiin toimiin. [M. G. Schybergson, „Biografisk teckning af L. J. E." (Svenska litteratursällskapets i Finland förh. och upps. 43]

2. Samuli Maunu E. (1730-1814), virka-

mies ja valtiopäivämies, edellisen poika, tuli ylioppilaaksi Turussa 1744 ja Ahvenanmaan tuomariksi 1759; valtiosäätyjen puoltosanan nojalla hänet nimitettiin 1762 Turun hovioikeuden asessoriksi ja 1763 hovioikeudenneuvokseksi; mutta v:n 1769 valtiopäivillä syntyi tästä riitakysymys, ja koska virkaa täytettäessä ansiokkaampia oli syrjäytetty, niin se otettiin pois häneltä. Sen johdosta hän erosi 1770. E. otti v:sta 1755 osaa säätykokouksiin ja esiintyi aatelissäädyssä taitavana puhujana myssypuolueen kantaa puolustamassa; niinpä hän 1769 puolusti valtaneuvoston jäseniä, joita valtaan päässeet hatut ahdistelivat. V:n 1789 valtiopäivillä hän kannatti Kustaa III:n uutta perustuslakia, yhdistys- ja vakuuskirjaa. Virasta erottuaan hän eleli maanviljelijänä Ahvenanmaalla; on kirjoittanut lyhyen kertomuksen Ahvenanmaasta: „Berättelse om Åland" („Hushållnings journalen" 1781).

K. O. L.

Ehrenpreus *[ēren-]*, Karl Didrik (1692-1760), ruots. valtiomies, lähetettiin 1712 Benderiin kuninkaan kansliaan, joutui tunnetussa kalabaliikissa pahoinpitelyn alaiseksi; tuli kuninkaan kanssa palattuaan asessoriksi Svean hovioikeuteen. Valtiopäivillä esiintyi E. nuoren hattupuolueen kannattajana ja korotettiin 1739 kerrallaan valtaneuvokseksi. Valtaneuvostossa hän oli hattujen taitavimpia ja vaikuttavimpia miehiä. Lakikomissionin presidentiksi hän tuli 1747, Upsalan yliopiston kansleriksi 1751 ja sam. v. kreiviksi.

Ehrenskiöld *[ērenšöld]*, Niilo (1674-1728), suom. merisankari, meni 18-vuotiaana meriväenpalvelukseen; suuren pohjan sodan alkaessa 1700 hän otti osaa „Liflandi" nimisen laivan päällikkönä Sjællandin-retkeen. Sen jälkeen hän oli laivastossa sen luoviessa Suomenlahdella; otti osaa 1704 hyökkäykseen vasta perustettua Kronstadtia vastaan; 1708 hän Hiidenmaan kohdalla kärsi haaksirikon: hänen täytyi kolmatta vuorokautta ajelehtia myrskyssä laivahylyllä ja pelastui töintuskin. Suurimman maineen E. saavutti 1714 Hankoniemen tappelussa Riilahden selällä; tsaari Pietarilla oli laivoillaan 20,000 miestä ja 300 tykkiä, jota vastoin E:llä oli vain n. 900 miestä ja 38 tykkiä; mutta sittenkin hän kahdesti torjui venäläisten hyökkäyksen; vihdoin hän pahasti haavoittuneena menetti tajuntansa ja joutui vangiksi. Taistelu kesti 2 tai 3 tuntia, Ruotsin väkeä kaatui tai haavottui n. kaksikolmattaosaa, venäläisiä 4,600. E. vietiin Pietariin, jossa hänen täytyi olla mukana tsaarin juhlallisessa riemukulussa. Pietari osoitti hänelle suurta kunniaa ja ystävyyttä. Palattuaan Ruotsiin hän tuli amiraaliksi ja laivaston ekonomialaitoksen johtajaksi. [Finlands minnesvärde män II; A. Munthe, „Svenska sjöhjeltar, III, Nils E."] *K. O. L.*

Ehrenstrahl *[ērenštrūl]*, David von (1629-98), saks.-ruots. maalari, alkup. sukunimeltään Klöcker, synt. Hampurissa. Toimi aluksi ruots. kansliavirkamiehenä ollen läsnä Westfalenin rauhanteossa 1648. Opiskeli sittemmin taidemaalausta Amsterdamissa, tuli n. 1651 Ruotsiin ja saavutti taiteensa suosijoita, joiden kustannuksella lähti 1656 edelleen opiskelemaan maalausta etupäässä Venetsiaan ja Roomaan. Palasi Ranskan ja Englannin kautta 1661 Ruotsiin, määrättiin siellä sam. v. hovimuotokuvaajaksi, aateloitiin 1674 nimellä von E. ja valittiin 1690 hovi-intendentiksi. E. oli lahjakas, mutta epätasainen eklektikko, rappiolle joutuneen ital. barokin sekä Rubensin ja Lebrun'in tyylin epäitsenäinen noudattaja, ylen tuottelias ja lopulta aivan tehdasmainen. Kuitenkin E., joka aikanaan oli Ruotsin huomattavin maalari, sai monta seuraajaa ja oli tavallaan Ruotsin maalaustaiteen perustajia. Allegorisissa historiaesityksissään, kuten Tukholman Ritarihuoneen isossa kattomaalauksessa „Hyveet neuvottelemassa Svean valtaistuimen ääressä" (1674), hän osoitti ilmeistä koristeellista kykyä sekä rohkeutta ja kätevyyttä, jommoista Ruotsissa ei ennen oltu nähty. Hänen tavattoman isot, henkilörikkaat, mutta tuiki tunteettomat uskonnolliset kuvansa „Ristiinnaulitseminen" (1695) ja „Viim. tuomio" (1696, molemmat Tukholman Isossakirkossa) vaikuttivat määräävästi 18:nnen vs:n ruots. kirkkomaalaukseen. Hänen lukuisat muotokuvansa Ruotsin mahtavuudenajan ruhtinaista ja suurmuksista, varsinkin Pfalzin suvun kuninkaista ja suosijattarestaan Hedvig Eleonoorasta, ovat yleensä tilaajiensa maun mukaan aseteltuja, teatterimaisia ja ylimalkaisia, mutta hänellä on myös jo joitakuita yksinkertaisen tosia, yksilöllisiä henkilökuvia, jotka viittaavat syvempään luonnontutkimiseen. Edellisen lisäksi E. maalasi eläinkuvia, harjoitti ensimäiseksi Ruotsissa laatukuvamaalausta, toimitti teoksistaan piirrosjäljennöksiä ja kirjoitteli taiteen alalta. Paitsi Tukholmassa on E:n maalauksia hyvin paljon Drottningholmassa ja Gripsholmassa. [A. Hahr, „Dav. Klöcker Ehrenstrahl" (1905).] *E. R-r.*

Ehrenström *[ēren-]*, Johan Albrekt (1762-1847), valtiomies, syntyisin Helsingistä. E. oli jo 1778 Suomen tiedusteluosaston karttatöissä, meni seur. v. konduktöörinä linnoitusosastoon. Näihin aikoihin hän kuului n. s. Valhallayhdistykseen ja liittyi siten Kustaa III:n hallituksen vastustajiin. — E. pyrki nyt diplomaattiuralle, lähti 1785 Ruotsiin ja sai viran kansliakollegissa. V:n 1786 valtiopäivillä hän tutustui Y. M. Sprengtporteniin. Seurasi häntä matkalla Suomeen ja sieltä Venäjälle, mistä hän, riitaannuttuaan Sprengtportenin kanssa, palasi Ruotsiin 1787. Tämä matka aiheutti täydellisen muutoksen E:n mielipiteissä: hän luopui vastustuspuolueesta ja liittyi mitä inuokkaimmin kuninkaaseen. — Kun Kustaa III salaa valmisti sotaa Venäjää vastaan, lähetettiin E. 1787 Itämerenmaakuntiin tutkimaau sikäläisen aateliston mielialaa. Nimitettynä 1788 sihteeriksi ulkoasiain kirjeenvaihtovirastoon E. seurasi kuningasta Suomeen sodan alkaessa, oli 1789 ja 1790 Kustaan ainoana yksityissihteerinä sekä pöytäkirjurina Värälän rauhantekoa hierottaessa ja seurasi kuningasta Aacheniin 1791 päästen tällä ajalla hänen erikoiseen suosioonsa ja luottamukseensa.

Kustaa III:n murha oli kova isku E:lle. Kun holhoojahallitus, jonka johtavana henkenä oli K. A. Reuterholm, alkoi vainota n. s. kustaviaaneja, luopui hän vapaaehtoisesti virastaan. Kirjeenvaihdossaan ystäviensä K. M. Armfeltin ja J. F. Aminoffin kanssa (ks. n.) E., vaikka olikin yleensä varovainen, lausui ilmi katkeruutensa uutta hallitussuuntaa vastaan. Olipa tässä kirjeenvaihdossa kysymys Venäjän avulla toimeen-

pantavasta vallankumouksestakin ja nuoren kuninkaan, Kustaa IV:n Aadolfin täysikäiseksi julistamisesta. Vaikka nämät aiheet jäivätkin vain tyhjiksi tuulentuviksi, tuottivat ne kuitenkin vakavia seurauksia alkuunpanijoilleen; Ruotsin hallitus, joka salaa hankki itselleen tietoa tästä kirjeenvaihdosta, luuli päässeensä vaarallisen salaliiton perille ja ryhtyi saattamaan käsiinsä sen jäsenet. Jouluk. 1793 E. vangittiin ja tuomittiin syyskuussa seur. v. isänmaankavaltamisesta menettämään henkensä, kunniansa ja omaisuutensa. Kuolemanrangaistus muutettiin kuitenkin mestauspaikalla elinkautiseksi vankeudeksi Karlstenin linnassa. — Kauan E. sai turhaan odottaa lievennystä tilaansa; 1796 Kustaa Aadolfin tultua täysikäiseksi hänet tosin laskettiin vapaaksi, mutta vasta 1800 hän sai kunniansa ja aatelisarvonsa takaisin.

Tämän jälkeen E:iä tosin jälleen käytettiin valtiotoimiin, mutta Kustaa Aadolfin erottamisen ja varsinkin Armfeltin pakollisen maastamuuton jälkeen ei E. enää viihtynyt Ruotsissa. Hän lähti 1811 Suomeen ja asettui synnyinkaupunkiinsa.

Helsingin kehitykseen E. pian sai tilaisuutta tehokkaasti vaikuttaa. Sittenkuin hän oli tehnyt korjauksia kaupungin uutisrakennusehdotukseen — Helsingin oli tulipalo hävittänyt 1808 — hänet määrättiin 1812 uutisrakennuskomitean puheenjohtajaksi, jona hän pysyi aina v:een 1825. E. osoitti tässä toimessaan suurta asiantuntemusta, harrastusta ja tarmoa, ja etupäässä hänen ansiokseen on luettava, että Helsinki, joka 1812 julistettiin Suomen pääkaupungiksi, sai arvokkaan ja asemaansa vastaavan ulkomuodon. Engelin (ks. t.) kutsuminen komitean arkkitehdiksi tapahtui myös E:n toimesta. V. 1820 E., joka oli Aleksanteri I:n suuressa suosiossa, kutsuttiin senaatin talousosastoon, mistä hän omasta pyynnöstään sai eron 1825, jonka jälkeen ei enää mennyt valtion palvelukseen. Loppuikänsä E. käytti pääasiassa muistelmainsa kirjoittamiseen, jotka myöhemmin ovat painosta julkaistut nimellä „Historiska anteckningar".

E. oli älykäs, taitava ja sivistynyt valtio- ja virkamies, jolla oli suuri mielenmaltti, tavaton työkyky ja varsinkin hyvä taito kirjallisesti esittää ajatuksiansa. Itsenäisyyttä häneltä kuitenkin näkyy puuttuneen päättäen siitä, että niin helposti antautui toisten johdettavaksi, ja tämä oli myös yhtenä syynä hänen onnettomuuksiinsa. *G. R.*

Ehrensvärd *[ērensvārd]*, suom.-ruots. aatelissuku, jonka kantaisä oli eräs rykmentinmajoitusmestari Peter Schäffer l. Scheffer. Hänen poikansa Johan Jakob aateloitiin 1717 E:n nimellä, 1764 suku korotettiin vapaaherranarvoon, ja 1771 yksi haara kreivinarvoon.

1. Juhana Jaakko E. (Schäffer l. Scheffer) (1666-1731), soturi, kotoisin Turusta, oli Kaarle XII:n mukana hänen sotaretkellään, kunnes joutui vangiksi Poltavan luona 1709; pääsi pian vapaaksi ja taisteli sitten m. m. Helsingborgin luona 1710; ylennettiin everstiluutnantiksi 1715, ja aateloitiin 1717. Oli mukana Kaarle XII:n Norjan retkellä. V. 1719 hän tuli everstiksi ja Karlstenin linnan komentajaksi. E. oli taitava tykistö- ja linnoitusupseeri.

2. Augustin E. (1710-72), kreivi, suomalainen soturi, edellisen poika, meni 1726 vapaaehtoisena tykkiväkeen; tuli 1733 upseeriksi; matkusti ulkomailla 1736-38 oppiakseen tykistön hoitoa ja linnoitustaitoa. E. oli mukana Suomen sodassa 1741-42, sekä 1745-46 Fredrik II:n armeiassa, m. m. Soorin taistelussa; ylennettiin 1749 everstiksi ja tykistön päälliköksi. Hän liittyi hattupuolueeseen ja oli sen luottamusmiehiä; 1746 -47 valtiopäivillä hänet valittiin sekreettivaliokuntaan ja sen puolustusdeputatsioniin, ja oli siinä niin kauan kuin hatut olivat vallassa. Hän sai toimekseen suunnitella myös Suomen puolustusta, jonka vuoksi hän täällä tarkasteli 1747 paikallisia olosuhteita. Hänen tekemänsä ehdotuksen mukaan ruvettiin Loviisan edustalla rakentamaan Svartholman linnaa ja Helsingin ulkopuolella oleville luodoille Viaporia. E. johti uutterasti ja nerokkaasti näitä töitä. Hänen ehdotuksestaan myöskin kaleerilaivasto erotettiin amiraliteetin huostasta 1756 ja muodostettiin erityiseksi saaristolaivastoksi, jonka johdon hän itse sai ja jonka pääpaikaksi tuli Viapori. E:n toiminta ulottui Suomessa vielä koskenperkauksiin, joiden kautta sisämaan vesistöt piti saataman merenrannikon yhteyteen; hän toimitti myöskin eteläisen merenrannikon saaristot kartoitetuiksi. Pommerin sota (1757-62), jossa E. oli ensin alipäällikkönä ja 1761 sai ylimmän johdon, keskeytti hänen toimensa Suomessa; mutta sieltä palattuaan hän tuli niitä jatkamaan. Kun myssyt 1765-66 valtiopäivillä saivat vallan, erotettiin E. sekreettivaliokunnasta sekä laivaston ja linnatöiden johdosta; nostettiinpa häntä vastaan kannekin; mutta 1770 kun hatut jälleen olivat päässeet valtaan, hän sai entiset toimensa takaisin. E. nimitettiin 1764 ratsuväen kenraaliksi ja vapaaherraksi, 1771 kreiviksi ja seur. v. sotamarskiksi. E. kuoli lokak. 4 p. 1772 Saaristen tilalla Mynämäellä ja haudattiin Viaporiin „töittensä ja laivastonsa keskelle". Sergelin muovailema kaunis hautakivi peittää haudan. E:n muistiinpanot, „Anteckningar under en resa i Finland 1747", julkaistiin 1882. [Waern, „Augustin E."]

Aug. Ehrensvärd.

3. Karl August E. (1745-1800), kreivi, edellisen poika, merisoturi, taidefilosofi, kirjoitettiin 1754 — siis vain 9-vuotiaana — ylioppilaaksi Turun yliopistoon. V. 1761 hän tuli laivaston luutnantiksi; oli Viaporissa isänsä apulaisena rakennustöissä. E. suunnitteli J. M. Sprengtportenin kanssa 1772 vallankumousta ja oli apuna sen toimeenpanemisessa; nimitettiin 1775 laivaston everstiluutnantiksi ja 1777 Suomen laivastoon everstiksi, tullen samalla sen alipäälliköksi ja Viaporin tykistöpataljoonan komentajaksi. Kustaa III nimitti hänet 1784, syrjäyttäen monta vanhempaa upseeria, laivaston yliamiraaliksi. Kustaa III:n sotapolitiikkaa E. kuitenkin vastusti, eikä häntä nimitettykään Venäjän so-

dan aljettua 1788 suuren laivaston ylipäälliköksi; mutta 1789 saaristolaivaston päällikkyys hänelle annettiin. Elok. 24 p. 1789 hän Ruotsinsalmessa joutui tappiolle ja vetäytyi Svartholmaan. Kohta tämän jälkeen hän otti eron toimestaan jouduttuaan kuninkaan kanssa erimielisyyteen. Kustaa III:n kuoltua 1792 E. nimitettiin yliamiraaliksi, mutta jo 1794 hän jälleen erosi. — Virkamiestoimensa ohessa E. harrasti taidetta, omaksuen pääasiallisesti uus-antiikkisen suunnan katsantokannan, jonka etevin edustaja Winckelmann oli. Montesquieu'n mielipiteitä ilmaston vaikutuksesta ihmisten kykyihin ja tapoihin hän piti oikeina ja koetti sovittaa niitä taiteenkin alalle. E. teki kaksi vuotta kestävän matkan 1780-82 Italiaan taideharrastuksia varten. Täältä saamiaan vaikutelmia hän kuvailee teoksessaan „Resa till Italien". Hänen muut taidetta käsittelevät teoksensa ovat „De fria konsters filosofi" ja „Underdånig promemoria", joista on ilmestynyt useita painoksia, viimeinen Eichhoruiu toimittama 1866, jossa myös on E:n elämäkerta. [Monista E:u elämää ja toimintaa käsittelevistä teoksista mainittakoon P. D. A. Atterbom, „Svenska siare och skalder" (I osa), G. Ljunggrén, „Jemförelse emellan Ehrensvärd och Winekelmann såsom konstfilosofer" (Svenska akad. „Handl. fr. år 1796" XXIX), K. Warburg, „Karl Aug. Ehrensvärd: En lefnadsbild från gustavianska tiden".]

4. Gustaf Johan E. (1746-83), vapaaherra, edellisen serkku, muistelmain kirjoittaja, oli v:sta 1762 vänrikkinä meriväessä; erosi sotapalveluksesta 1767, jolloin tuli kruunuprinssi Kustaan kamariherraksi, joua pysyi hänen kuninkaaksi tultuaan v:een 1780. Sam. v. hän tuli Ruotsin lähettiläälksi Alankomaihin ja 1782 Berliiniin. E. oli läheisissä suhteissa aikansa kirjallisiin henkilöihin, m. m. Olof Bergklintiin ja K. K. Gjörwelliin ja kirjoitti viimemainitun toimittamiin sanomalehtiin. Hän kirjoitteli niinikään muistiinpanoja ja päiväkirjaa, jotka valaisevat Kustaa III:n aikaa. Otteita näistä on painettuna Wieselgrénin julkaisemassa „De la Gardieska arkivet" sekä Geijerin toimittamassa „Gustavianska papperen"; E. V. Montan julkaisi täydellisesti E:n „Dagboksanteckningar, förda vid Gustaf III:s hof".

5. Albert Karl August Lars E. (1821-1901), kreivi, K. A. Ehrensvärdin pojaupoika, virkamies, filos. tohtori 1841; oli 1842-59 diplomaattisissa toimissa; sen jälkeen hän oli maanviljelijänä v:een 1864, jolloin tuli Göteborgin ja Bohuslänin maaherraksi. Tässä virassa ollessaan hän harrasti uutterasti lääninsä sekä taloudellista että henkistä vaurastumista. E. oli kaikilla säätyvaltiopäivillä v:sta 1847 alkaen, ja viimeisillä hän oli eduskuntamuutoksen puolustajia; sittemmin hän oli v:een 1890 asti Göteborgin ja Bohuslänin valitsemana edustajana ensimäisessä kamarissa, esiintyen vapaamielisenä ja edistyksen harrastajana. Vv. 1885-89 E. oli ulkoasiainministerinä, jolloin hän koetti tyydyttää norjalaisten vaatimuksia tekemällä myönnytyksiä, jonka johdosta häntä usein moitittiin ruotsalaisten taholta. *K. O. L.*

6. Thomasine Christine E.-Gyllembourg s. Buntzen (1773-1856), tansk. kirjailijatar, oli ensin naimisissa P. A. Heibergin kanssa, josta avioliitosta syntyi poika J. L. Heiberg (1791), mutta miehensä jouduttua maanpakoon, hän haki hänestä eron mennäkseen avioliittoon ruots. paronin, K. F. Ehrensvärdin kanssa, joka osallisuudesta Kustaa III:n murhaan oli joutunut maanpakoon ja Tanskassa otti käytäntöön äitinsä sukunimen Gyllembourg. Tultuaan leskeksi 1815 hän eli poikansa kaussa hiljaista elämää, kunnes muutti pojan äsken perustamaan omaan kotiin, jonka harvinaisen sielukasta seurapiiriä hän osaltaan rikastutti. Hänen ensimäinen teoksensa on „Familien Polonius", joka (1827) salanimellä ja erilaisilla otsakkeilla varustettuina pikkunovelleina ilmestyi Heibergin lehdessä „Kjøbenhavns flyvende post". Seur. v. sama lehti painatti „En Hverdagshistorie", joka herätti niin paljon mieltymystä, että kirjailijatar sen jälkeen miltei vuosittain julkaistessaan jonkun uuden novellin, nimittää itseänsä „Förf. till „En Hverdagshistorie". Hänen varsinainen nimensä tuli julkisuuteen vasta hänen kuoltuansa. Hän otti novelliensa aiheet kodin ja seuraelämän piiristä ja osoittaa harvinaista kykyä huomata vähäpätöisimmissäkin situatsioneissa uiihin kätkeytyneen runollisuuden. Katsantokannaltaan hän on humaani ja hieno, ja hänen tyylinsä osoittaa suurta teknillistä taituruutta. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1849-51 (J. L. Heibergin toimittamina); uusi painos 1866-67. [J. L. Heiberg, „P. A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg" (1882); H. Jæger, „En gammel Kjærlighedshistorie" (1891); H. Schwanenflügel, „P. A. Heiberg" (1891).] *E. H.*

Ehrhard *[ēr'hart]*, Albert (s. 1862), saks. katolinen teologi, kirkkohistorian professori ensin Strassburgin pappisseminaarissa (1889), sitten Würzburgin, Wienin, Freiburgin ja (v:sta 1903) Strassburgin yliopistoissa; tullut tunnetuksi etevänä muinaiskristillisen kirjallisuuden tutkijana („Die altchristliche Literatur uud ihre Erforschung", 1900) ja vapaamielisen katolisuuden edustajana („Der Katholizismus und das 20 Jahrhundert im Lichte der kirchlichen Entwickelung der Neuzeit", 1902; „Liberaler Katholizismus", 1902 y. m.). [E. Kaila, „Nykyaikaisia liikkeitä katolisessa kirkossa" (1908).] *J. G.*

Ehrlich *[ēr'lih]*, Heinrich (1822-99), saks. pianisti sekä musiikki- ja romaanikirjailija. Pääteos: „Musikästhetik" (1881). *I. K.*

Ehrlich *[ēr'lih]*, Paul (s. 1854), saks. lääkäri, v:sta 1881 ylimääräisenä professorina Berliinissä ja v:sta 1896 serumlaitoksen johtajana Steglitzissä, joka laitos 1899 siirrettiin Frankfurt am Mainiin. E. on kulkenut tienraivaajana veritautien, varsinkin n. s. leukemian, sekä immuniteetti-opin ja serumihoidon aloilla. Keksimiensä värjäysmenettelyjen avulla hän on suuresti edistänyt tietojamme valkeista verisoluista sekä varmentanut käsitystämme lymfarauhasten ja luuytimen merkityksestä valkeitten verisolujen muodostumiseen nähden. E. näytti ensi-

Paul Ehrlich.

mäisenä toteen, että jotkut eläimelliset myrkyt, abriini ja risiini, jotka eivät johdu bakteereista, jättävät jälkeensä erityisen vaikutusvoiman, n. s. immuniteetin, joka kykenee sanottujen aineiden myrkyllisyyttä vastedes torjumaan. Tämä seikka on ollut avuksi myöskin tutkimuksille bakteerimyrkkyjen synnyttämien immuniteetti-tilojen suhteen. Käsityksensä immuniteetin syntymisestä ja perusteista E. on kehittänyt n. s. Seitenkettentcoriassaan. E. on lisäksi keksinyt varman keinon arvostella difteriaserumin voimakkuutta. Ensimäinen varma menettely värjätä tuberkkelibasilleja on niinikään E:n keksimä. E:n monista tieteellisistä teoksista mainittakoon: „Färbung der Tuberkelbasillen"; „Farbenanalytische Untersuchungen über Histologie und Klinik des Blutes"; „Wertbestimmung des Diphtherieheilserums und ihre theoret. Grundlagen"; „Gesammelte Abhandlungen zur Immunitätsforschung".

M. O-B.

Ehrnrooth *[ārnrūt]*, suom. aatelissuku, joka polveutuu Turun kauppiaasta ja raatimiehestä Hannu Plagmanista (k. 1679); tämän poika Juhana P., sotaviskaali ja kihlakunnantuomari Käkisalmen läänissä (k. 1696), aateloitiin 1687 ja otti E:n nimen.

1. Gustaf Adolf E. (1779-1848), soturi, tuli 1803 majuriksi Savon jalkaväkirykmenttiin, otti osaa 1808-09 vuosien sotaan, kunnostautuen monessa taistelussa, kuten Leppävirran, Revonlahden, Lapuan ja Alavuden luona. V. 1810 E. otti eron Ruotsin sotapalveluksesta ja siirtyi Suomeen tullen toisen Suomen jääkärirykmentin päälliköksi; tuli 1819 kenraalimajuriksi ja 1821 Suomen sotaväen divisioonapäälliköksi. V. 1826 hän otti eron, kuten kerrotaan, kenraalikuvernööri Zakrevskin kanssa syntyneen riidan johdosta. E. on väitetty olleen se suomalainen kenraali, jonka Runeberg on kuvannut „Vänrikin markkinamuistossa".

2. Gustaf Robert E. (s. 1821), soturi, maanviljelijä, edellisen poika, tuli 1854 Hämeen tarkk'ampujapataljoonan, 1861 Suomen kaartin päälliköksi, 1864 kenraalimajuriksi H. M. Keisarin seurueeseen, pysyen kaartin päällikkönä, sekä 1866 Venäjän tarkk'ampujapataljoonain päällikön apulaiseksi, josta virasta 1876 erosi. E. on julkaissut pari sotatieteellistä kirjaa. Valtiolliseen elämään hän on ottanut osaa aatelissäädyn jäsenenä kaikilla säätyvaltiopäivillä 1863-1906, ollen eri valiokuntain jäsenenä. Useain suurten maatilain omistajana E. on innokkaasti harrastanut maanviljelystä ja nimenomaan hevoshoidon edistystä. Hänen sisarensa oli:

3. Lovisa Adelaide E. (1826-1905), kirjailija, naisasian ensimäisiä ajajia maassamme; perusti 1874 „Rosina Heikelin stipendirahaston"; toimi Helsingin naisväenyhdistyksen sihteerinä innokkaasti köyhien auttamiseksi; julkaissut (nimimerkillä *A-i-a* y. m.) erityisesti naisen vapautusta silmällä pitäen useita novelleja, m. m. „Familjen Värnsköld" (1866), „Dagmar, en hvardagshistoria" (1870), „Tiden går och vi med den" (1878), „Två finskors lustvandringar" (I 1886, II 1890), „Bland fattiga och rika" (1887).

4. Johan Kasimir E. (s. 1833), soturi, ministerivaltiosihteeri, edellisten veli, otti venäläisessä sotapalveluksessa ollen osaa sotiin Kaukaasiassa 1850-luvulla ja Turkin sotaan 1876-77. V. 1880 keisari Aleksanteri II lähetti E:n Bulgariaan, jossa hän tuli sotaministeriksi ja auttoi ruhtinas Aleksanteria hankkimaan itsellensä laajempaa valtaa, mutta josta jo 1881 lähti pois. V. 1882 hänet nimitettiin Suomen ministerivaltiosihteerin apulaiseksi ja 1888 Th. Bruunin kuoltua ministerivaltiosihteeriksi. Tässä paikassa hänen oli kestettävä niiden hyökkäysten alkua, joita Suomi-vihollisilta tahoilta Venäjällä ruvettiin järjestelmällisesti Suomen oikeuksia vastaan suuntaamaan. E. ei siinä erityistä kykyä osoittanut, jospa tahto olikin hyvä, ja 1891 hän otti äkkiä eron virastaan.

K. G.

Ehrström- *[ēr-]* suku johtaa alkuperänsä Närpiön pitäjän Ersin talosta, josta ensimäisenä läksi opinteille Anders E. (1743-1822), myöhemmin Kruunupyyn kappalainen.

1. Erik Gustaf E. (1791-1835), pappi, kirjailija; yliopp. 1807, fil. maist. 1815, Venäjän historian ja kirjallisuuden dosentti 1816. Papiksi vihittynä 1824 E. tuli ensin Tenholan ja sitten 1826 Pietarin ruotsalaisen P. Katarriinan seurakunnan kirkkoherraksi sekä sen ohella Pietarin evank.-luterilaisen konsistorin jäseneksi. E. on kirjoittanut m. m. venäjän kielen oppikirjoja. — Huomattava on erittäinkin E:n kirjoitus Åbo Morgonbladissa (1821), jossa hän vaati suomen kieltä ensin oppiaineeksi ja sitten vähitellen opetuskieleksi kouluissa. Samalla hän vaati yliopistoon asetettavaksi suomen kielen professorinviran ja ettei ilman tämän luona suoritettua suomen kielen tutkintoa kukaan saisi erotodistusta yliopistosta. Niinikään hän tahtoi, että määrättäisiin aika, jonka jälkeen kaikkien virkamiesten piti virallisissa kirjoituksissa käyttää suomen kieltä.

K. S.

2. Fredrik August E. (1801-50), laulunopettaja ja säveltäjä, edellisen veli. Antautui ensin merimiesuralle, mutta ryhtyi sittemmin lukuihin, suorittaen ylioppilastutkinnon 1823. Harjoitettuaan jonkun aikaa lainopillisia opintoja hän muutti vanhimman veljensä (kirkkoherran) luo Pietariin, jossa pääsi laulunopettajaksi ruots. seurakunnan kirkkokouluun; tarjotun edullisen oopperalaulajan paikan hän hylkäsi. Palattuaan Helsinkiin hän tuli 1833(?) lyseon laulunopettajaksi, myöhemmin yliopiston teologisen tiedekunnan veisuunharjoittajaksi, sekä 1840, harjoitettuaan sillävälin musiikkiopintoja Upsalassa Haeffnerin johdolla, Helsingin seurakunnan urkuriksi. — E. julkaisi 1837 Suomalaisen messun ja 1846 ruotsinkielellä laulun alkeisoppijakson. Hänen sävellyksensä rajoittuivat pieniin soolo- ja kuorolauluihin, mutta niillä oli aikanansa tärkeä merkitys, etenkin Runebergin runoihin sepitetyillä, sillä ne olivat lajissaan helppotajuisuutensa ohella niin eheätunteisia, että ne täydellä syyllä, kuten „Sua lähde kaunis katselen" ja „Joutsen", ovat tulleet yleiseksi kansallisomaisuudeksemme. Edellinen näistä mainituista on saanut kansan suussa monilukuisia muunnoksia ja lienee pääasiallisena alkujuurena kansanlaulussamme jossakin määrin tavattavaan $^6/_8$-tahdin käyttöön.

I. K.

3. Karl Gustaf E. (1822-86), lainoppinut, E. 1:n poika, lakit. kand. 1852 ja lisensiaatiksi 1854; nimitettiin 1860 rikoslainopin ja oikeushistorian professoriksi Helsingin yliopis-

toon ja 1877 senaatin oikeusosaston jäseneksi; oli vv. 1880-82 jäsenenä Suomen asiain komiteassa Pietarissa ja nimitettiin 1886 senaatin prokuraattoriksi. E., joka vaikutti niihin aikoihin, jolloin Suomen kansanedustuslaitos virkosi uuteen eloon, oli jäsenenä tahi sihteerinä useissa lakikomiteoissa ja sitäpaitsi yliopiston edustajana 1872 ja 1877-78 vuosien valtiopäivillä. Siten häu sai tilaisuuden käyttää lainopillisia tietojaan lainsäädännön alalla; varsinkin Suomen uudempaan rikoslainsäädäntöön hänen vaikutuksensa oli suuri. E:n huomattavin teos onkin 1875 ilmestynyt Suomen rikoslainehdotus, joka oli erityisen vartavasten asetetun komitean valmistama, missä E:kin oli jäsenenä, mutta joka suurimmaksi osaksi oli häuen kynästään lähtenyt. E. oli myös Suomen lainopillisen yhdistyksen huomatuimpia jäseniä ja julkaisi sen aikakauskirjassa useita kirjoituksia.

4. Fredrik Otto E. (1848-93), insinööri, oli Helsingin kaupungininsinöörinä 1878-92, suoritti pääkaupungin uudestaan-järjestelyn, jolloin muodostettiin useita uusia kaupunginosia. Hänen laatimansa suunnitelmat rantalaitureiden rakentamiseksi ja satamaliikenteen järjestämiseksi tulivat pääasiallisesti toteutetuiksi Helsingin satamia rakennettaessa. Myöskin likaviemärilaitos järjestettiin hänen aikanansa.

Ehta (saks. *echt*) merkitsee, kun on kysymys väreistä, pysyväistä väriä, joka ei helposti muutu vedeu tai valon vaikutuksesta. Ehta-kelta (happokelta), atsoväriaine, seos amidoatsobeutsolin mono- ja disulfohapoista. — Ehta-puna (orselliini, eerasiini), *β*-naftoli-atsonaftaliinisulfohappo. — Ehta-ruskea, disatsobentsolinaftolisulfohappo. Ehta-sarlakki, naftolidisatsobentsolisulfohappo. Ehta-sini (naftolisini), oksatsiiniväriaine, syntyy nitrosodimetyloaniliinihydrokloridista ja *β*-naftolista, indigonäköinen väri. Ehta-vihreä kuuluu trifenylimetaaniväriaineihin, on tetrametyli-leukaniliinin bentsylisulfohappo. *Edv. Hj.*

Ehto (lat. *condi'tiō*, saks. *Bedingung*), *lakit.*, laajimmassa merkityksessään jokainen johonkin oikeustoimeen (ks. t.) liitetty lähempi määräys. Ahtaammassa merkityksessä ymmärretään tällä sanalla kuitenkin ainoastaan sellaista oikeustoimen lisäämääräystä, joka tekee oikeustoimen oikeusvaikutuksen alkamisen (lykkäävä l. suspensiivi ehto) tahi sen päättymisen (purkava l. resolutiivi ehto) riippuvaksi jostakin inhimilliselle tietämiselle epävarmasta tapahtumasta. *O. K:nen.*

Ehtoollinen, Herran (Alttarin sakramentti, kreik. *eukharisti'a*, lat. *communio*), pyhä toimitus, jolla kristillisessä jumalanpalveluksessa on tärkeä merkitys. Sen alkuperästä sisältää U. T. neljä kertomusta, Matt. $26_{20\text{-}26}$; Mark. $14_{17\text{-}25}$; Luuk. $22_{14\text{-}23}$; 1 Kor. $11_{23\text{-}25}$, joista kaksi edellistä ja kaksi jälkimäistä kuuluu läheisesti yhteen. Epäilemättä ehtoollinen on Jeesuksen itsensä asettama, mutta sananmuodosta, jolla se on tapahtuuut, ei meillä ole varmaa tietoa, koska eri kertomukset jotenkin paljon poikkeavat toisistaan. Yhteistä kaikille kertomuksille on se vakuutus, että Jeesuksen kuolema on liitonuhri, jolla uusi liitto on pyhitetty. Ainoastaan Luukkaan ja Paavalin kertomukset sisältävät kehoituksen toimituksen uudistamiseen.

Jo ensimäisessä seurakunnassa vietettiin kohta Herran poismenon perästä ehtoollista. Jeesuksen oppilaat kokoontuivat toistensa koteihin „murtamaan leipää". Se tapahtui n. s. agape'in (ks. t.), „rakkaudenateriain" yhteydessä, mutta kun väärinkäytöksiä ruposi ilmenemään, erotettiin ehtoollisen vietto niistä ja yhdistettiin puolipäivänjumalanpalvelukseen. Jo vanhan ajan kirkossa ehtoollisesta esiintyi kaksi eri mielipidettä, symbolistinen, joka toimitukselle antaa vain kuvannollisen merkityksen ja realistinen, joka käsittää sen sananmukaisesti. Edellistä edustaa aleksandrialainen koulukunta, varsinkin Origenes, jälkimäistä Irenæus, Tertullianus ja Cyprianus. Vielä Augustinus taipuu enemmän symbolistiseen käsitykseen.

Vähitellen alkaa ehtoollisen käsitteeseen liittyä uhriaate. Alussa nimitettiin ehtoollista varten tuotuja lahjoja uhreiksi *(oblationes)*, mutta Cyprianuksesta alkaen ruvetaan itse ehtoollista nimittämään uhriksi, jossa pappi ikäänkuin uudistaa Kristuksen uhrin ristillä. Nämät ajatukset kehittää Gregorius Suuri (k. 604) lopulliseen muotoonsa opissaan messu-uhrista. Ehtoollinen on Jeesuksen verisen sovintokuoleman veretön uudistus ja sen vaikutus ulottuu aina haudantakaiseen elämään, niin että messun kautta ihmisiä voidaan kiirastulestakin pelastaa. Vielä pitemmälle meni Paskasius Radbertus, Corveyn munkki, joka kirjassaan v:lta 831 opetti, että leipä ja viini ehtoollisessa todella muuttuvat Kristuksen ruumiiksi ja vereksi (n. s. transsubstantsiatsioni eli muuttumisoppi). Tätä taikauskoista käsitystä vastusti 1000-luvulla kiivaasti Tours'in tuomioherra Berengar, mutta hänen symbolistinen käsityksensä tuomittiin 1059. Muuttumisoppi oli ajanhengen mukainen ja kirkon hierarkkisille pyyteille otollinen, ja se korotettiin neljännessä Lateraanisynodissa 1215 katolisen kirkon dogmiksi. Saman pappisvaltaisen hengen ilmauksia oli myöskin tapa kieltää viinin nauttiminen maallikoilta, mikä tapa Konstanzin kirkolliskokouksessa 1415 sai kirkollisen hyväksymisen. Muuttumisopin seurauksia oli myös Kristuksen ruumiin juhla v:lta 1264 vihittyjen ehtoollisainesten palvelusta varten. — Kreikkalais-katolinen kirkko on myös hyväksynyt muuttumisopin, mutta jakaa maallikoille sekä leipää että viiniä.

Uskonpuhdistajat hylkäsivät katolisen ehtoollisopin. Mutta keskenään he olivat erimielisiä. Luther opettaa, että Kristuksen ruumis ja veri totisesti ovat läsnä leivässä ja viinissä, niin että jokainen joka nauttii jälkimäisiä, myöskin saa edelliset, uskottomat tosin omaksi tuomiokseen. Zwingli teroittaa, että asetussanat ovat ymmärrettävät kuvannollisesti, jotenka siis leipä ja viini ainoastaan merkitsevät Kristuksen ruumista ja verta. Ehtoollinen on muistoateria. Calvinin kanta on välittävä. Kristus on hänen käsityksensä mukaan hengellisesti saapuvilla ehtoollisessa, jossa uskovainen ihmeellisellä tavalla korotetaan Kristukseu yhteyteen. Kristuksen ruumiista ja verestä tulevat siis ainoastaan uskovaiset osallisiksi. — Lutherin oppi on siirtynyt luterilaisiin tunnustuksiin (Augb. tunnustus, Art. X), Calvinin oppi taas reformeerattuihin. — Calvinin oppi tunkeutui 16:nnella vuosis. useille luteri-

laisille alueille, mikä antoi aihetta koviin taisteluihin (kryptokalvinistinen riita), kunnes Formula Concordiæ hyväksyi ankarasti luterilaisen kannan.

Dogmaattiset taistelut Herran ehtoollisesta ovat myöhempinä aikoina tauonneet, mutta sen alkuperäinen merkitys on nykyajan tieteessä sitä enemmän riidanalainen.

Kirkollisessa taiteessa on ehtoollinen ollut paljon käytetty aihe. Kuuluisa on Leonardo da Vinci'n maalaus.

[W. Heitmüller, „Taufe und Abendmahl bei Paulus" (1903); R. Seeberg, „Das Abendmahl in N. T." (1905); M. Kähler, „Die Sakramente als Gnadenmittel" (1903).] *E. K-a.*

Ehtoollisbulla l. kiirastorstain bulla, paavi Urbanus V:n kaikkia kerettiläisiä vastaan 1362 julkaisema bulla, joka luettiin julki jokaisena kiirastorstaina johtaen siten mieleen ehtoollisen asettamisen (bulla alkaa sanoilla *In cœna domini* j. n. e., „Herran aterialla" j. n. e.). Useat myöhemmät paavit tekivät bullaan lisäyksiä, m. m. Pius V, joka 1568 siihen sisällytti protestantit. Pius IX lakkautti, ainakin muodollisesti, ehtoollisbullan 1869.

Ehtoollispakko. Suomen kirkkolaki säätää, että kuulutusta avioliittoon älköön annettako henkilöille, jotka eivät ole Herran ehtoollista nauttineet (§ 73 b). Ehtoollinen on näin ollen välttämätön ehto avioliittoon pääsemiseen. Tässä merkityksessä voidaan kirkossamme puhua ehtoollispakosta. Tällaisen avioliittoehdon poistamiseksi on maassamme taisteltu 1890-luvulta asti, mutta vasta v:n 1908 kirkolliskokouksessa ehdotus saavutti ratkaisevan enemmistön. Asiasta on hallitus tehnyt esityksen valtiopäiville 1909, jotka sen hyväksyivät. [Gustaf Johansson, „Kirkollisia kysymyksiä" (1894); A. Meurman, „Ehtoollispakko ja eriuskolaislaki" (1893); G. G. Rosenqvist, „Ehtoollispakko" (1903).] *E. K-a.*

Ehtotapa ks. Konditsionaali.

Ehtyminen, emäeläimen maidon väheneminen lypsy- tai imettämiskauden loppupuolella.

Eibofolke (= *öbofolket*) nimellä ahtaammassa merkityksessä tarkoitetaan n. 350 henkeen nousevaa ruotsalaista asutusta molemmilla Rågö-saarilla Viron rannalla. C. Russwurm on 1855 julkaisemassaan kirjassa „Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö" ensi kerran ulottanut tämän paikallisen nimen kaikkeen Itämeren maakuntain ruotsalaiseen asutukseen, jota lasketaan olevan noin 7,000 henkeä. vrt. Viron ruotsalaiset. *K. S.*

Eichendorff *[äihhen-]*, Joseph von, vapaaherra (1788-1857), saks. runoilija, kasvatettiin ylimyksellisessä loisto- ja nautinnonelämässä, mutta samalla ankaran katolisesti. Jo alusta alkaen oli hänessä romanttinen piirre ja intohimoinen viha vierasta valtaa vastaan. Hän julkaisi ensin runoja salanimellä *Florens* ja romaanin „Ahnung und Gegenwart" (1811). E. otti osaa vv. 1813-15 vapautussotaan. Tuli 1821 hallitusneuvokseksi ja 1831 opetusministeriön neuvokseksi. Erosi virkamiesuralta 1845. E:n ensimäisen tuotantokauden teoksia ovat „Krieg den Philistern, dramatisches Märchen" (1824), novelli „Aus dem Leben eines Taugenichts" (1826), murhenäytelmät „Ezzelin von Romano" (1828), „Der letzte Held von Marienburg" (1830), huvinäyt. „Die Freier" (1833) ja „Gedichte" (1837). E:n runot, jotka henkivät syvää, haaveellista luonnontuntemusta, ja joiden muoto on omintakeinen ja soinnukas, ovat romantiikan parhaimpiin tuotteisiin kuuluvia. E:n myöhempiä tuotteita ovat „Kreivi Lucanor"in (1843) ja Calderonin hengellisten näytelmien (1846-53) saks. käännös. Teos „Über die ethische und religiöse Bedeutung der neuen romantischen Poesie in Deutschland" (1847) alkoi hänen kirjallisuushistoriallisten teostensa sarjan. Näistä ovat mainittavimmat „Zur Geschichte des Dramas" (1854) ja „Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands" (1857). Näissä ilmenee ylenmääräinen espanj. runouden ihailu. Hänen oma runollinen tuotantonsa muuttui hänen loppuiällään voittopuolisesti tendenssiliseksi, kuten kertomarunoelmissa „Julian, ein Romanzenzyklus" (1835) ja „Robert und Guiscard" (1855). [Keiter, „Joseph v. E." (1887); E. Höber, „Eichendorffs Jugenddichtungen" (1894).] *J. H-l.*

Eichhorn *[äihh-]*, Johann Gottfried (1752-1827), saks. orientalisti ja historioitsija, vaikutti professorina Jenassa ja Göttingenissä. E. toimitti „Göttingische gelehrte Anzeigen", „Repertorium für biblische und morgenländische Literatur" (1877-86) ja „Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur" (1787-1803). Raamatunkritiikkiin E. vaikutti teoksella „Einleitung in das Alte Testament" (1780-83; 4:s pain. 1820-24). Lisäksi E. julkaisi uscita teoksia sivistyksen ja kirjallisuuden sekä valtiollisen historian alalla. *K. T-t.*

Eichhorn *[äihh-]*, Karl Friedrich (1781-1854), saks. oikeustieteilijä, toimi professorina m. m. Göttingenissä ja Berliinissä, v:sta 1833 korkeissa tuomarinviroissa. E. oli Savigny'n ohessa Saksan oikeustieteen historiallisen koulukunnan perustajia. Hänen pääteoksensa on: „Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte" (1808-23).

Eichhornia, kasvisuku *Pontederiaceæ*-heimossa, kotoisin Ameriikan troopillisista osista. *E. crassipes.* joka pullistuneiden, ilmaa sisältävien lehtiruotiensa avulla kelluu veden pinnalla lammissa ja joissa, on Yhdysvaltojen eteläisimmässä osassa siihen määrin lisääntynyt, että se toisinaan on pysähdyttänyt laivakulun.

Eichhornia crassipes. *a* kukka *b* hedelmä.

(J. A. W.)

Eichler *[äih-]*, August Wilhelm (1839-87), saks. kasvitieteilijä, v:sta 1871 professori Grazissa, 1873 Kielissä, 1878 Berliinissä, jossa samalla oli kasvit. puutarhan johtajana. E. oli 19:nnen vuosisadan ensimäisiä tutkijoita kasvisystematiikan alalla. Vertailevaa morfologiaa käsittelee hänen etevin ja laajin teoksensa „Die Blüthendiagramme" (2 nid., 1875-78), jossa hän esittää luonnollisen kasvijärjestelmän, n. s. „E:n järjestelmän". ks. Kasvijärjestelmät.

Eichwald *[äihvalt]*, Karl Eduard (1795-1876), ven. lääkäri ja eläintieteilijä, v:sta 1823 eläintieteen professorina Kasaanissa, 1827 Vilnassa, 1838 kivennäis- ja eläintiet. professorina Pietarissa. Teki laajoja tutkimusmatkoja Venäjän valtakunnassa ja Skandinaaviassa. Julkaisi sarjan eläintieteellisiä, geologisia ja paleontologisia teoksia, m. m. „Reise auf dem Caspischen Meere und in den Caucasus" (1834-37); „Lethæa rossica ou le monde primitif de Russie" (1852-68). *(J. A. W.)*

Eider *[äidər]*, joki Saksassa, Schleswig-Holsteinin maakunnassa. Laskee 185 km:n pituisen juoksun jälkeen Pohjanmereen. On rajana Schleswigin ja Holsteinin välillä. Aikaisemmin paljon käytetty vesitie — 150 km on kulkukelpoista —, mutta 1784 valmistuneen Eider-kanavan takia kadottanut merkityksensä. E.-kanava puolestaan on nyk. korvattu Keisari-Vilhelmin-kanavalla. *E. E. K.*

Eider-tanskalaiset, tansk. valtiollinen puolue n. 1840-64, joka tahtoi laajentaa Tanskan valtion rajaa aina Eider-jokeen saakka, siis täydellisesti liittää siihen Schleswigin, mutta jättää Holsteinin ja Lauenburgin sen ulkopuolelle. Sitä sanottiin myös kansallis-vapaamielisiksi puolueeksi. Sen etevimpiä johtajia olivat Orla Lehmann, D. G. Monrad y. m. *G. R.*

Eidografi (kreik. *eidos* = ulkonäkö, ja *graphein* = kirjoittaa), muuan Wallacen 1821 keksimä ja sittemmin Stanleyn parantama koje, millä voidaan kopioida piirustuksia ja samalla munttaa niiden mittakaavaa. *(V. V. K.)*

Eidsiva tingslagen, Kaakkois-Norjan vanha käräjäkunta, jonka käräjäpaikkana oli Eidsvold. Sen lain „Eidsiva tingslov"in sadut kertovat Halfdan Svarten laatineen Oplandeneille, jotka muodostivat mainitussa käräjäkunnassa päämaakunnan. Laista on vielä säilynyt kristillinen oikeus (muistiin kirjoitettu 1152-62) ja pieni palanen maallista oikeutta. *K. S.*

Eidsvold, seurakunta Norjassa, Akershusin amtissa, Kristiaania-Trondhjemin radan varrella; kaivoksia ja tehtaita. E:ssa oli v:een 1820 rautatehdas, ja siellä Norja helmikuussa 1814 julistettiin itsenäiseksi Kielin rauhanteosta huolimatta; tänne myös kokoontui huhtik. s. v. se valtiokokous, joka toukok. 17 p. antoi Norjalle nuden valtiomuodon (E:n valtiomuoto, sittemmin muutettu rauhanteossa Ruotsin ja Norjan välillä marrask. s. v.) ja joka valitsi Tanskan kruununperillisen Kristianin Norjan kuninkaaksi. E:n rautatehtaan päärakennus ja puisto ovat nyt Norjan valtion omat. *G. R.*

Eifel *[äifəl]*, vuoristoseutu Länsi-Saksassa, Belgian rajan, Moselin ja Reinin välillä. Keskim. 400 m korkea, pää-asiallisesti devonisista liuskeista muodostunut. E:lle omituisen leiman antavat lukuisat jätteet varhaisemmasta, tuliperäisestä toiminnasta, basalttikukkulat, kraatterit ja kraatteri-järvet sekä kivennäislähteet. E. jaetaan useampaan osaan, kuten Schneifel, Vorder Eifel, Hohe Eifel — jossa E:n korkein kohta Hohe Acht 760 m — Hohe Venn j. n. e. E. on karua, koleaa seutua, vuot. keskilämpö + 6-7° C ja sademäärä 1,000 mm, asutus on harvaa. Viljelys on keskittynyt laaksoihin, joissa pyökki- y. m. lehtimetsiä on runsaasti. Aikaisemmin harjoitettiin täällä vilkasta vuoriteollisuutta, nykyään louhitaan vain lyijymalmeja huomattavammassa määrässä. *E. E. K.*

Eiffeltorni, ransk. insinöörin Eiffelin 1889 maailmannäyttelyä varten rakentama rautainen torni Pariisissa, Marskentällä. Tornin korkeus on 300 m, huippuun vie 1,792 porrasta. Tornissa on neljä kerrosta, joista kolme alimmaista yleisölle avoimia, 57, 115 ja 276 m korkeudella. Neljäs on huipussa; sinne on sijoitettu ilmatiet. havaintoasema; tieteellisiä havaintoasemia on myöskin kolmannessa kerroksessa. Tornin paino on 9 milj. kg, ja se lepää 9-14 m paksulla maahan upotetulla betoni-perustalla. Tornin rakennuskustannukset nousivat 6 ½ milj. franc'iin. *E. E. K.*

Eiffeltorni.

Eiger *[äigər]*, vuorenhuippu Bernin alpeissa lähellä Jungfrauta, 3,975 m yl. merenp.

Eikonogeeni (kreik. *eikō'n* = kuva, ja *genein* = synnyttää), amidonaftolisulfohappoinen natriumi, valkoisia kiteitä, ruskenee ilmassa, vaikuttaa pelkistävästi ja käytetään tämän ominaisuuden vuoksi valokuvauksessa kehittäjänä.

Eileithyia *[-le'i-]* (lat. *Ilithy'ia*), kreik. uskonnossa synnytyksen ja lapsenpäästön jumalatar. Tavallisesti E. käsitettiin yhdeksi jumalattareksi, mutta muutamissa paikoin palveltiin useita E:oja. — Joskus E. esiintyy jonkun muun synnytyksessä rukoiltavan jumalattaren liikanimenä (vars. Heran ja Artemiin). *O. E. T.*

Eimer *[äimər]*, Theodor (1843-98), saks. eläintieteilijä. Käsitteli teoksissaan polveutumisopillisia kysymyksiä: „Die Entstehung der Arten auf Grund von Vererben erworbener Eigenschaften" (2 nid., 1888-97); „Die Artbildung und Verwandtschaft bei den Schmetterlingen" (2 nid., 1887-95). *(J. A. W.)*

Einar Tambaskelver (k. 1052), norj. suurmies, taisteli nuorena Olavi Trygvenpojan puolesta Svolderin luona (1000), mutta teki sen jälkeen sovinnon Eerik ja Sven jaarlien kanssa, nai heidän sisarensa Bergljotin ja tuli pohjoisen Norjan mahtavimmaksi mieheksi. Olavi Pyhän voitettua Norjan, hän oleskeli monta vuotta maanpaossa Ruotsissa. Kun Tanskan kuningas Knut Suuri laajensi valtansa Norjaan, liittyi E. T. hänen kannattajiinsa, mutta kun Knut ei täyttänyt lupaustaan tehdä häntä jaarliksi, lähti hän 1034 Kalv Arnessonin (ks. Arnmödlingit) kanssa Novgorodiin ja toi sieltä Olavi Pyhän pojan Maunun Norjan kuninkaaksi. Maunua hän, vaikka turhaan, varoitti tekemästä Sven Estridinpoikaa jaarliksi Tanskaan („liian suuri jaarli, liian suuri jaarli, poikani"). Kun sitten Harald Hårdråde oli tullut kuninkaaksi, esiintyi E. T. käräjillä talonpoikain puhemiehenä kunin-

gasta vastaan, eikä Harald uskaltanut avoimesti ryhtyä toimiin hänen kukistukseksseen, vaan surmautti salakavalasti hänet ja hänen poikansa Endriden 1052. Liikanimensä („jousijalo") hän oli saanut siitä että oli aikansa parhain jousimies. *K. G.*

Einar Skålaglamm, isl. runoilija, Helgen poika, eli 10:nnen vuosis. jälkimäisellä puoliskolla, oleskeli Haakon jaarlin hovissa, hukkui matkalla Islantiin. On Haakonin kunniaksi sepittänyt kuuluisan „Vellekla" (s. o. kullanpuute) nimisen runon, joka on huomattava sekä esteettisessä että historiallisessa suhteessa. [A. O. Freudenthal, „Einar Skålaglams Vellekla öfversatt och förklarad" (1865).] *K. G.*

Einhard l. Eginhard (k. 840), historiankirjoittaja, oli syntyisin Itä-Frankista, saanut kasvatuksensa Fuldan luostarissa ja tuli sieltä Kaarle Suuren hoviin, jossa pääsi keisarin kirjuriksi. A. oli myöskin tunnettu arkkitehtina ja rakennutti m. m. Aachenin tuomiokirkon. Erittäinkin E. on tullut tunnetuksi Kaarle Suuren elämänkertojana („Vita Caroli Magni"), jota paitsi hän on muitakin kirjallisia teoksia („Epistolæ", mahdollisesti „Annales regum Francorum" y. m.) jälkeensä jättänyt. Puolisonsa Emman kanssa, joka ei kuitenkaan, niinkuin satu kertoo, ollut Kaarlen tytär, hän perusti Seligenstadtin luostarin, jonne loppuikänänsä vetäytyi. *K. G.*

Einherjar (isl.), taistelussa kaatuneet uroot, jotka Oden ottaa pojikseen Valhallaan ja Vingolfiin. Ragnarökissä nämä seuraavat aasoja taistelussa Vigridin kentällä ja tuhoutuvat yhdessä heidän kanssaan.

Eirene *[-rē'-]* (kreik., = rauha). Jumalattareksi olennoittuna E:ä tavallisesti käsitettiin yhtenä luonnon ja ihmiselämän järjestystä edustavista horai-haltijattarista (Eunomia, Dike, Eirene). Ateenassa häntä palveltiin rauhan jumalattarena ainakin 5:nnen vuosis. loppupuolelta asti; niinpä hänelle uhrattiin vuosittain Synoikia-juhlassa. Ateenan agoralla oli Kephisodotoksen tekemä pronssikuvapatsas: E., sylissään Plutos-lapsi (rikkaus), luultavasti pystytetty sen suuria toiveita herättäneen rauhan johdosta, jonka Timotheoksen v. 375 saamat loistavat voitot hankkivat Ateenalle. Tätä taideteosta on säilynyt m. m. marmorikopio, joka on Münchenin glyptoteekin (veistokuvakokoelman) jaloimpia helmiä. *O. E. T.*

Eirene.

Eiriksson, Magnus (1806-81), isl. jumaluusoppinut, harjoitti opinnoita Kööpenhaminan yliopistossa, joutui syvän uskonnollisuutensa ja totuudenrakkautensa ajamana vastustamaan kirkonoppia m. m. kysymyksissä lastenkasteesta ja Jeesuksen jumaluudesta ja esiintyi ankarasti H. Martensenia sekä myöskin Kierkegaardia vastaan. Hänen huomiota herättäneistä kirjoistaan mainittakoon: „Er Johannes evangelium et apostolisk og ægte evangelium?" (1863), „Gud og reformatoren" (1866) ja „Paulus og Christus" (1871).

Eis, sävel, joka johtuu *e*:stä korottamalla sitä ♯ merkillä ½ asteen verran. *I. K.*

Eiselen *[äiz-]*, Ernst Wilhelm Bernhard (1792-1846), saks. voimistelun- ja miekkailunopettaja, F. L. Jahnin mielioppilas. V. 1828 hän Berliinissä avasi yksityisen voimistelulaitoksen sekä 1832 sitäpaitsi naisvoimistelulaitoksen. Tämä opisto oli kauan miltei ainoa voimistelunopettajia kouluttava laitos Saksassa. E:n kirjallinen toiminta on varsin ansiokas; sen tuotteista on ensi sijassa mainittava E:n ja Jahnin yhteistyöstä syntynyt „Deutsche Turnkunst" (1816). *-lskm-.*

Eisen, Matthias Johann (s. 1857), vir. kansanrunouden kerääjä ja julkaisija, synt. Vigalassa, missä isä oli kansak.-opettaja. Jo Pärnun lukiossa käydessään E. kääntsi ja muovaili viroksi saksalaisia kirjoja sivistyksestä osattomiksi jääneille virolaisille. Opiskellessaan 1879-85 Tartossa hän jatkoi kirjain julkaisua ja alkoi sitäpaitsi, muita apumiehinään käyttäen, kerätä (v:sta 1880) kansanrunoutta. Yliopistonaikuisista julkaisuista mainittakoon: Suomalaisen kirjallisuuden seuran 50-vuotisjuhlaksi 1881 julkaistu „Eesti luuletused" (täydennetty laitos „Uued Eesti luuletused" 1888); „Esivanemite varandus" (1882, lisätty painos 1908), „Wäike Kalevala" (1883); „Tähtsad mehed" (merkillisten miesten elämäkertoja; I-VI v. 1882-84). Kansanrunouden keräyksillään E. on saavuttanut suurenmoiset tulokset. Hänen kokoelmansa käsittävät 50,000 sivua tarinoita, pilajuttuja, taikuutta, sananlaskuja, tapainkuvauksia y. m. sekä n. 1,000 siv. runoja ja lauluja. Kokoelmistaan hän on muovaillut ja julkaissut tutkimuksia sekä lukuisia huvittavia kansankirjasia, saattaakseen aarteet uudelleen takaisin kansalleen. Niinpä hän on nimellä „Rahva nali", „Eesti rahva nali" (1895-1910) painattanut muutamia tuhansia kansan leikkisiä pilajuttuja. Virossa hyvin tunnettuja ovat monet hänen kirjasensa väkevän ja viekkaan seikoista, „Vanapaganajutud" (1893-1909) ja „Kuninga jutud" (1894, 1908); „Rahva raamat" (I ja II 1893, III-IV 1894, V 1895); „Krati raamat" ja „Luupainaja" (1896). Muista E:n julkaisuista mainittakoon esitykset Kalevipoegista; „Eesti rahva mõistatused" (sananlaskut, 1890); „Eestlaste sugu S" (1909, II 1910). Onpa E. esiintynyt kaunokirjailijanakin, esim. eepillisessä runoelmassa „Kõu ja Pikker" (1885). Kalevalan hän on myöskin kääntänyt viroksi (I v. 1891, II v. 1898), pyytämättä ja saamatta monivuotisesta työstään edes minkäänlaista palkkiota. Kaikkiaan häneltä on tähän asti ilmestynyt 215 tieteellistä ja kansantajuista kirjaa sekä kirjasta ja joukko kirjoitelmia. E. on myöskin ollut ensimäisiä raittiusaatteen ajajia Virossa ja on raittiudesta julkaissut monia kirjoituksia sanomalehdissä sekä

kalentereissa. Hän on ollut virolais-saksalais-suomalaisten luterilaisten seurakuntien pappina Inkerissä, Annuksessa sekä nykyään Kronstadtissa. [Valvoja 1909, siv. 313.] *S-n V-ö.*

Eisenach *[äizənah]*, kaupunki Sachsen-Weimar-Eisenachin suurherttuakunnassa, Werran syrjäjoen Hörselin varrella, Thüringerwaldin rinteellä, 221 m yl. merenp., 35,153 as. (1905). Linna v:lta 1742, 5 evankelista ja 1 katolinen kirkko, 1895 paljastettu Lutherin muistopatsas; seminaari y. m. oppilaitoksia; väri-, savitavara-, sikari-, kone- ja nahkatavaroita. Ihana ympäristö ja lähellä sijaitseva Wartburgin linna (ks. t.) ovat tehneet E:sta matkailijakaupungin. Tunnettu myös ilmaparantolana. E. on Joh. Seb. Bachin syntymä- ja Fritz Reuterin kuolinpaikka. - Kaupunki, joka perustettiin 1070, oli aikaisemmin pääkaupunkina samannimisessä ruhtinaskunnassa (1,205 km²), joka joutui Sachsen-Weimarin yhteyteen 1741. *V. v. F.*

Eiserner Hut *[äiz- -ū-]* (saks., = „rautainen hattu") l. rautahilkka, malmijuonien maanpinnan ja pohjaveden yläpinnan välinen rapautunut osa, joka tavallisesti on rautaoksidista ruskeanvärinen. *(P. E.)*

Eisleben *[äizlē-]*, kaupunki Preussissa Merseburgin hallitusalueella (Saksissa), 25,121 as. (1905). E. on Lutherin syntymä- ja kuolinpaikka. Hänen syntymäkotiinsa, joka paloi 1689, mutta rakennettiin pian uudelleen, on perustettu vapaakoulu. Kirkoista mainittakoon Andreaksen kirkko, jossa Luther viimeisen kerran saarnasi ja kouluista lukio, jonka hän perusti 2 päivää ennen kuolemaansa. V. 1877 paljastettiin E:ssä Lutherin marmorinen kuvapatsas ja 1883 pronssinen Luther-monumentti. — E., jonka ympäristössä on huomattavia hopea- ja vaskikaivoksia, oli aikaisemman Mansfeldin kreivikunnan pääkaupunki; joutui Preussille 1815. *V. v. F.*

Eisteddfod *[-e'-]* (mon. *eisteddfodau* < kymr. *eistedd* = istua, kokoontua, ja *bod* = tulla jkskn.), nimitys jota käytetään niistä kokouksista, joissa walesilaiset taiteilijat kilpailevat runotaidon, soittotaidon, maalaus-, kuvanveistotaiteen ja taideteollisuuden palkinnoista. Nämä kokoukset ovat peräisin entisten bardien ja druidien ajoilta ja olivat jo joutuneet unohduksiin, mutta uudistettiin 1798. Ne pidetään vuotuisesti edeltäpäin määrätyssä paikassa vuorotellen Pohjois- ja Etelä-Walesissa ja kestävät viikkokauden.

Eitner *[äitnər]*, Robert (1832-1905), saks. musiikkitieteilijä; kokosi ja julkaisi suuren lukumäärän 16:nnen ja 17:nnen vuosis. sävellyksiä, perusti sitävarten 1868 musiikintutkimus-seuran „Gesellschaft für Musikforschung" ja toimitti sen julkaisemaa „Monatshefte für Musikgesehichte" (1869-1905). Hänen pääteoksensa on „Quellenlexicon", joka sisältää tietoja kaikkien aikojen musiikkimiehistä, musiikkikirjailijoista ja heidän teoksistaan. *I. K.*

Ejakulatsioni (lat. *ējaculā'ri* = heittää ulos), ulossysäytyminen.

Ejalet *[-jā'-]* (arab., hallitus) merkitsi Turkissa aikaisemmin valin (kenraalikuvernöörin) hallitsemaa aluetta. V:n 1865 jälkeen maa on jaettu vilajeetteihin.

Ej blot til lyst (tansk.), „ei vain huviksi", kirjoitus Kööpenhaminan kuninkaan teatterin esiripussa. Tämän kirjoituksen ehdotti teatterinjohtaja Jacobi 1774 ja se on sen jälkeen kulkenut draamallisen taiteen yleispätevänä tunnuslauseena.

Ejektori (lat. *ēji'cere* = heittää pois). 1. Eräänlainen pumppu, missä kovaa höyry- tai ilmavirtaa käytetään imemään tai nostamaan vettä. Sopiva sellaisissa paikoin, missä, niinkuin esim. kylpylaitoksissa, veden pitää lämmitä. — 2. Laitos, millä pannuista kertynyt poro y. m. poistetaan konehuoneesta ja heitetään mereen. Tavallisin malli on Seen suunnittelema (ks. kuv.), missä vahva vesisäde vie mukanaan poron. — 3. Pikaampuma-aseissa laitos, mikä heittää pois tyhjän patruunahylsyn. *V. V. K.*

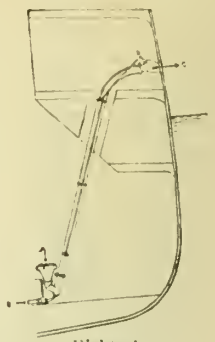
Ejektori.

Ejer Bavnehöj, Tanskan korkein kohta Itä-Jyllannissa, 172 m yl. merenp., 7 km Skanderborgista lounaaseen.

Ejjubidit, muhamettilainen hallitsijasuku, joka polveutui Saladinin isästä, kurdilaisesta Ejjubista, hallitsi Egyptissä 1171-1250. vrt. Arabia (p. 504, I os.) ja Egypti (p. 546, II os.). *K. T-t.*

Eka-suku *[ē-]*, kuuluisa ruots. ylimyssuku keskiajan loppupuolella. Siihen kuuluivat unionin innokas puolustaja valtaneuvos Trotte Karlsson, joka kaatui Brunkebergin luona 1471 taistelussa maanmiehiänsä vastaan, ja hänen veljentyttärensä Cecilia Månsdotter. Kustaa Vaasan äiti, joka Tukholman verilöylyn jälkeen vietiin Tanskaan kovaan vankeuteen, missä kuoli. *(K. G.)*

Ekbatana (< kreik. *Agba'tana* < mpers. *Hagmatā'na* = „kokouspaikka" > ass. *Agamatanu* > aram. *Akhmeta* (Esra 6_2) = nyk. *Hamadā'n*), muinaisen meedialaisvallan pääkaupunki Elwendvuoren koillisliepeellä, oli Herodotoksen (I,98) mukaan Deiokeen perustama (n. 700 e. Kr.) ja varustettu vahvalla muurilla, jonka 7-kehäiset rintasuojukset olivat eriväriset kiertotähtien tavoin. E:ssa oli komea linna, pers. ja parthilaisten kuningasten suosima kesänviettopaikka, jossa Aleksanteri Suurikin asui syksyllä 324. sekä auringontemppeli ja meedialais-persialaisten kuningasteu aarreaitta. Parthilaisvallan kukistuttua E. menetti merkityksensä virotakseen Hamadan nimisenä uuteen eloon islamin aikakaudella. *K. T-t.*

Ekbom *[ēkbūm]*, Selim (1807-86), hovioikeudenpresidentti. Palveltuaan Turun ja Viipurin hovioikeuksissa sekä muissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa E. tuli 1859 senaattoriksi oikeusosastoon ja 1862 Vaasan hovioikeuden presidentiksi. Hän on julkaissut: „Berättelse angående Vasa Hofrätts stiftelse, öden och verksamhet 1776-1876". Aateloitiin 1879. *K. S.*

Ekdahl *[ēkdāl]*, Nils Johan (1799-1870), ruots. pappismies, historiallisten asiakirjain julkaisija. Otti Ruotsin valtuutettuna 1832-36 Kristiaaniassa osaa Kristian II:sen arkiston järjestämiseen ja jakoon. Viimemainitusta arkis-

tosta hän julkaisi asiakirjoja nimellä „Christiern II:s arkiv I. Handlingar rörande Severin Norby" (1835-36) sekä muissa arkistoissa tavattuja, samaa aikakautta valaisevia asiakirjoja nimellä „Bihang" (1842). *K. S.*

Ekeberg *[ē-]*, Anders Gustaf (1767-1813), ruots. kemisti, kemianapulainen Upsalan yliopistossa, etevä tutkija mineraalikemian alalla. E. erotti Joh. Gadolinin ensin keksimän uuden maalajin, ytterimaan, siitä Ytterbystä löydetystä mineraalista, joka sittemmin nimitettiin gadoliniitiksi, ja josta myöhemmin useita muita harvinaisia maametalleja on erotettu. *Edv. Hj.*

Ekeblad *[ēkeblād]*, vanha ruots. aatelissuku, joka merkittiin ritarihuoneeseen 1625, sai 1711 vapaaherran ja 1719 kreivin arvon. Sukupuuttoon kuollut.

1. Johan E. (1629-96), hovijunkkari, kirjoittanut Kristiinan hovista, Cromwellin aikuisesta Lontoosta ja Pariisista kuvauksia, jotka ovat aikansa parhaimpia ruotsalaisia muistelmia. [O. Mannerfelt, „Johan E."] — Hänen poikansa oli:

2. Klas E., vanhempi (1669-1737), kreivi, sotilas, valtaneuvos, saavutti maineensa useissa Suuren pohjan sodan (1700-21) taisteluissa, kuten esim. Klissowissa (1702) ja Gadebuschissa (1712). Korotettiin vapaaherraksi ja myöhemmin kreiviksi.

3. Klas E., nuorempi (1708-71), kreivi, valtiomies, ed. poika. Hän, kuten useimmat muutkin nuoret aatelismiehet, liittyi 1730-luvulla syttyneessä puoluetaistelussa hattupuolueeseen. V:n 1741 valtiopäivillä hän oli puolueensa huomattavia miehiä ja nimitettiin s. v. kanslianeuvokseksi sekä 1742 lähettiläälksi Ranskan hoviin, joka toimi oli siihen aikaan Ruotsin tärkein ulkomainen ministerinpaikka. V. 1746 hän tuli valtaneuvokseksi, 1761 kansliapresidentiksi, josta toimesta hän kuitenkin myssypuolueen valtaan päästessä erosi 1765. Kun sitten hattupuolue taas 1769 pääsi voitolle, niin E. sai uudelleen kansliapresidentin viran, jota hoiti kuolemaansa asti. — E. oli 17 vuoden ikäisenä Turun yliopiston „rector illustris" (ks. t.) 1725-26, nimitettiin 1762 Turun ja 1770 Upsalan yliopiston kansleriksi. Hän oli rehellinen, miellyttävä ja hienosti sivistynyt henkilö, mutta vailla valtiomiehen ominaisuuksia. *K. S.*

Ekelund *[ē-]*, Carl Evert (1791-1843), lakimies; room. ja ven. oikeuden professori Helsingin yliopistossa 1829. E. määrättiin 1835 avustamaan komissionia, jonka tuli suorittaa lakikodifioimistyö. Lopulta kuitenkin komission suunnitelma havaittiin vääräksi ja E:n tieteellinen avustus hukkaan tehdyksi. Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin luentosarjat: „Föreläsningar öfver Romerska privaträtten" (1850-51) ja „Föreläsningar öfver panträtten" (1854), joita käytettiin yliopistollisissa opinnoissa. *K. S.*

Ekenäs ks. Tammisaari.

Ekestubbe-suku *[ē-]*. Kanta-isä Bertil Simonsson oli 1500-luvun lopulla nimismiehenä Vihdissä. Hänen pojanpoikansa Henrik Larsson aateloitiin 1639. — Eerik E. (1704-45), lahjoittaja, oli jonkun aikaa sotilaana, mutta siirtyi sitten maanviljelijäksi; omisti joukon maatiloja Tenholassa ja Porvoon pitäjässä. Ennen kuolemaansa hän testamenttasi kaiken omaisuutensa Turun yliopistolle, mutta hänen kuoltuaan perilliset saivat oikeudenkäynnillä testamentin siihen määrin puretuksi, että yliopiston osalle joutui ainoastaan vainajan irtain omaisuus sekä maista ne, jotka eivät olleet suvun perintötiloja. Tällä lahjoituksella perustettiin E:n stipendirahasto (ks. t.). *K. S.*

Ekestubben stipendirahasto on yliopiston vanhin yksityinen stipendirahasto; sen pääoma joka on muodostunut muuttamalla rahaksi Eerik E:n (ks. t.) perintö sekä sen kasvamista koroista, oli 1770 yhteensä 63,000 kuparitaalaria, ja on se nykyisin 44,656 mk 99 p:iä (1908). N. s. E:n matkastipendi on 4,500 markan suuruinen ja se annetaan joka 5:s vuosi kahden vuoden matkaa varten maanviljelystä, teknologiaa ja vuorityötä tutkivalle. E:n stipendi on 150 markan suuruinen ja saavat sitä yliopistossa nauttia näitä aineita lukevat ylioppilaat. *K. S.*

Ekhidna (kreik., = käärme), tarustossa käärmeentapainen hirviö, Typhonin puoliso. E. kuvattiin joko jättiläiskäärmeeksi taikka sekaolennoksi, yläruumiilta naiseksi, alaruumiilta käärmeeksi. Eräässä vanhanaikuisessa Ateenan Akropoliilta löydetyssä pääty-korkokuvassa on kuvattuna Herakleen ja E:n taistelu. *O. E. T.*

Ekhinos ks. Ekinus.

Ekho *[ēkhō']* (kreik.; lat. *Echo*), kaiku, tarustossa olennoitu vuorilla asustavaksi luonnottareksi (oreadiksi). E. asetettiin usein vuorijumala Panin yhteyteen. Ovidiuksen Metamorfooseissa E. esiintyy ensi kerran Narkissoksen (ks. t.) taruun liittyneenä. E. rakastaa kaunista Narkissos-nuorukaista, mutta tämä hylkää hänen rakkautensa; silloin E. riutuu, kunnes hänestä on enää vain ääni jäljellä. *O. E. T.*

Ekhof *(Eckhof)*, Konrad (1720-78), „saksalaisen näyttelijätaiteen isä". Paras voima Hampurin kansallisteatterissa (1767-69). Hänellä oli luontainen taito heti kohta syventyä esitettävänsä osan ytimiin. Yhtä suuri traagillisissa kuin koomillisissa ja burleskisissa osissa. [Uhde, „K. E." („Der Neue Plutarch" IV).] *J. Hl.*

Ekholm *[ē-]*, Nils Gustaf (s. 1848), ruots. meteorologi ja fyysikko, amanuenssi Ruotsin meteorologisessa keskuslaitoksessa Tukholmassa. Oli m. m. ruotsalaisen kansainvälisen napaseutuaseman johtajana Kap Thordsenissa Huippuvuorilla 1882-83. Seurasi Andréeta Huippuvuorille 1896. On julkaissut useita meteorologisia tutkimuksia. *(V. V. K.)*

E-kieli, viulun korkein kieli, jolla on kaikkein loistavin ja sulavin sointi ja jota senvuoksi eniten käytetään orkesterisävellysten pää-äänessä. *I. K.*

Ekinus (kreik. *ekhīnos*), pyörölaatta, se doorilaisen pylväänpään osa, joka muodostaa siirryn-

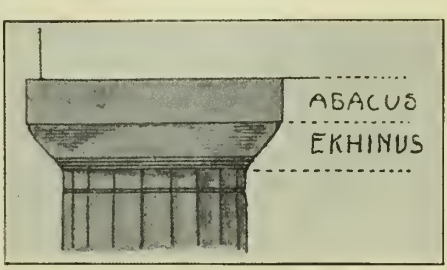

nän pylväänvarresta neliskulmaiseen abakuslaattaan. E:n tapaista pyöreätä listaa käytetään myös joonilaisissa pylväänpäissä ja roomal. kompositakapitoleissa. *E. R-r.*

Ekipaaši (ransk. *équipage*), ajovarustukset (hevoiseen ja vaunuihin); varustus; aluksen miehistö. — E k i p e e r a t a (ransk. *équiper*) varustaa, pukea; varustaa alus kulkukuntoon.

Ekivookki (ransk. *équivoque* < mlat. *aequivocus*), kaksimielinen, rivonsekainen.

Ekkehart (E k k e b a r d I. E c k e h a r d), useiden St. Gallenin luostarissa eläneiden munkkien nimi. Heistä mainittakoon 1. E. I (k. 973), sanotun luostarin dekaani, joka „Walthariusmanufortis" nimisessä latinankielisessä runoelmassa kuvaili Walter Akvitanialaisen ja hänen rakastettunsa Hildegunden pakoa. — 2. E. II (k. 990), Mainzin tuomiorovasti, kuulu kauneudestaan, älystään ja puhetaidostaan. Kuvaus Scheffelin tunnetun samannimisen romaanin pääsankarista perustuu kumpaankin Ekkehartiin. — E. IV (k. 1060), St. Gallenin koulun johtaja, on parannellut „Walthariusˮ runoelman ja kirjoittanut St. Gallenin luostarin historian, „Casus monasterii St. Gallii". [Meyer von Knonau, „Die Ekkeharte von St. Gallen" (1876).] *O. M-e.*

Ekklesia *[-ēsi'a]* (kreik.), kansankokous, vars. Ateenassa ja Spartassa vanhalla ajalla; kristillinen kirkko.

Ekklesiastes *[-klēsiastē's]* (kreik.) ks. S a a r n a a j a.

Ekklesiastiikki (kreik. *ekklēsi'a* = seurakunta), kirkollishallinto. — E k k l e s i a s t i i k k i m i n i s t e r i, kirkollisasiainministeri. — E k k l e s i a s t i i k k i t o i m i t u s k u n t a, kirkollisasiaintoimituskunta.

Ekklesiastikos *[-ēsiastiko's]* (kreik.), kirkkoa koskeva, kirkollinen henkilö, laitos j. n. e. Vulgatassa Jeesus Sirakin kirjan nimi *(Ecclesiasticus)*.

Ekkymoosi (kreik. *ekkhy'mōsis*), erilaisten taudillisten syitten aiheuttama ihon-, limakalvontahi vesikalvonalainen pieni ja rajoitettu veren purkautuma. *M. O-B.*

Eklampsia (kreik. *ekla'mpein* = loistaa esiin), tajuttomuudella alkava, kaatuvantaudin kohtausta muistuttava kouristus, jossa toistaiseksi parhaasta päästä vielä tuntemattomat syyt heijastuksellisesti (reflektorisesti) aiheuttavat toisiaan nopeasti seuraavia, osaksi toonisia (yhtämittaisia) osaksi kloonisia (vuorottain tempaavia ja höllittäviä) kouristuksia enimmäkseen vartalon ja raajain libaksissa. E. i n f a n t u m, lapsen iässä esiintyvät vaikeanlaatuiset kouristukset, jotka usein seuraavat monenlaisia vatsa- ja suolihäiriöitä, hampaittenpuhkeamista, äkillisiä tarttuvia tauteja y. m. — E. g r a v i d a r u m, p a r t u r i e n t i u m ja p u e r p e r a l i s, luonteeltaan vielä hyvin hämärä kaatuvantaudin kaltainen ankara kouristus ja kouristustila, jolle raskaassa tilassa ja lapsivuoteessa olevat naiset joskus joutuvat alttiiksi. *M. O-B.*

Eklateerata (ransk. *éclater* = kajahtaa, räjähtää rikki), julkaista (esim. kihlaus).

Eklektikko (kreik. *eklektiko's*), valikoitsija; tieteessä ja taiteessa se, joka ei yhdy mihinkään määrättyyn oppisuuntaan, vaan valikoi monista kaiken sen, mikä hänestä näyttää parhaalta. Filosofiassa verrattain harvat ajattelijat ovat periaatteellisesti asettuneet e k l e k t i s i s m i n kannalle, koska yleensä on arveltu sen osoittavan filosofisen ajattelemisen heikkontta sekä tavallisesti vievän epäjohdonmukaisuuksiin. Senluontoista filosofiaa ovat kuitenkin kehitelleet esim. Cicero, Melanchthon, Cousin. *J. Gr.*

Eklektinen, valikoiva, vrt. E k l e k t i k k o

Eklereerata (ransk. *éclairer*), valaista, toimeenpanna juhlavalaistus.

Eklesia ks. E k k l e s i a.

Eklipsi (kreik. *ekleipsis* = poisjääminen, taivaankappaleen pimeneminen), *tähtit.*, taivaankappaleen pimennys (ks. t.). *(V. V. K.)*

Ekliptika (kreik. *ekleiptiko's* = pimennysilmiöä koskeva), *tähtit.*, taso, missä maa kiertää auringon ympäri tahi myöskin se isoympyrä, mitä pitkin tämä taso leikkaa taivaanpalloa. Maan liikunnasta johtuva auringon näennäinen vuoturnen liike näyttää tapahtuvan pitkin tätä isoympyrää. E:n isoympyrä leikkaa ekvaattorin isoympyrää n. s. tasauspisteessä (ks. P ä i v ä n t a s a u s), mitkä ovat 180° etäisyydellä toisistaan. Ekliptikan ja ekvaattorin välinen kaltevuuskulma on n. 23 ½° ja se on pitkäaikaisten jaksollisten muutosten alainen. vrt. A u r i n k o. *V. V. K.*

Eklogi (kreik. *eklogē'*, lat. *ecloga*), valikointi: valikoitu runoelma, pieni runoelma. Niin on varsinkin nimitetty Vergiliuksen Bucolica-(paimenlaulu-)kokoelman erityisiä lauluja. Myöhemmin e:ia on usein käytetty yleensä paimenlaulun merkityksessä. *O. E. T.*

Eklogiitti, vuorilaji, sisältävä rakeista, punaista granaattia ja vaaleanvihreätä augiittia (omfasiittia); esiintyy välikerrostumina gneissi- ja kiilleliuskemuodostumissa. *P. E.*

Eklund *[ē-]*, A n g n u s t V i l h e l m (1812-37), suom. kartografi. Valmisti Suomen yleiskartan, ensimäisen, Hermelinin (1799) kartan jälkeen. Kartta (ilmest. 1840) on piirretty kartioprojektsionissa, mittakaavassa 1: 1,728,280; se voittaa Hermelinin kartan yksityiskohtaisuudessa, mutta vedenjakajat siinä ovat niin kaavallisesti merkityt, että laajalle levinnyt käsitys olemattomista harjnista ja vuorista on sunreksi osaksi tämän kartan syy. *E. E. K.*

Eklöf *[ē-]*. J u h a n a H e n r i k (1819-54), suom. matemaatikko, rusthollari Samuli Hyytin poika Kokemäeltä, tuli ylioppilaaksi 1839, tähtitieteellisen observatorin amanuenssiksi 1843, fil. kand. 1847. Toimi v:sta 1849 jonkin aikaa matematiikan opettajana Turussa; eli viimeiset vuotensa Helsingissä. E. on julkaissut paitsi laskuoppikirjaa paljon käytettyjä selontekoja kalenterista sekä muutamia tieteellisiä tutkimuksia geodesian ja ilmatieteen aloilta Suomalaisen kirjallisuuden seuran ja Suomen tiedeseuran julkaisuissa. Hän oli ensimäisiä suomen kielen käyttäjiä näillä aloilla. *V. V. K.*

Ekman *[ē-]*. 1. F r e d r i k J o a c h i m E. (1798-1872), pappismies, kirjailija; fil. kand. ja tohtori 1823. Oli yliopiston konsistorin amanuenssina, sitten opettajana Viipurissa, vihitytti itsensä papiksi 1838; hoiti pappistointa Espoossa, Hämeenlinnassa, Tukholmassa ja Runössä sekä Turussa. E:n julkaisuista mainittakoon: „Beskrifning om Runö i Liffland" (1847) sekä „Systematisk samling af utdrag utur gällande författningar rörande ecclesiastik- och skolestaterna uti Storfurstendömet Finland, med särskildt hän

seende till Åbo erkestift" (1860-67) — viimemainittu kirkollisten säännösten kokoelmana ainoa laatuaan. *K. S.*

2. Robert Vilhelm E. (1808-73), suom. maalari, edellisen veli, s. Uudessakaupungissa 13 p. elok. 1808, k. Turussa 19 p. helmik. 1873; sai Turussa G. V. Finnbergiltä alkeisopetusta maalaustaitoessa, tuli 1824 Tukholman taideakatemiaan prof. J. G. Sandbergin oppilaaksi. Taloudellisesta ahdinkotilastaan huolimatta ponnisteli aikaisin orvoksi jäänyt E. uutterasti eteenpäin taiteen alalla, saavutti pian akatemiassa tunnustusta, herättäen varsinkin huomiota taullullaan „Taalain tyttö", sai 1836 akatemian arvonimen „agreé" ja lähti seur. v. sen myöntämällä matkarahalla Tanskan ja Hollannin kautta Pariisiin, jossa opiskeli P. Delarochen johdolla. E:n siellä maalaamista kuvista mainittakoon hollantilaistyylinen „Lukeva eukko" (1838, Turun taidemuseossa) ja „Majoituskohtaus 30-vuotisesta sodasta" (Kaarle XIV:n Juhanan ostama). E. jatkoi matkaansa 1840 Roomaan, jossa asetti näytteille 1841 taulunsa „Italialainen rosvokohtaus". Kierreltyään senjälkeen siellä täällä Italiassa E. lähti 1843 Münecheniin ja palasi 1844 Ruotsiin. Sam. v:n lopulla hänet valittiin siellä akatemian ruots. jäseneksi, jona hän sai oikeuden kunink. hovimaalarin arvonimeen. Syks. 1845 E. tuli Turkuun, syystä että siellä silloin oli herännyt ajatus koristaa tuomiokirkon kuori freskomaalauksilla. Suomessa tähän aikaan virinnyt taiteenharrastus (taideyhdistys perustettiin v:n 1846 alussa) sekä se yleinen ihastus, minkä jo kuuluisaksi tulleen E:n teokset synnyttivät, aiheuttivat E:n pysyvästi asettumaan Turkuun, vaikkakin hänestä vasta 1855 tuli jälleen Suomen alamainen. Turussa E. perusti C. G. Söderstrandin kanssa 1846 piirustuskoulun, jonka Suomen taideyhdistys muutaman vuoden perästä otti haltuunsa ja jossa E. kuolemaansa asti toimi opettajana, saaden oppilaikseen monta sittemmin tunnettua taiteilijaamme. Oleskelu Pariisissa 1858-59 oli E:n myöhemmällä iällä hänen ainoa pitempiaikainen opintomatkansa ulkomaille. Yleensä oli E:lla erittäin herättävä vaikutus Turun yleisöön, joka aina hänen ajoistaan saakka on osoittanut Helsingin rinnalla vireintä taiteenharrastusta.

R. V. Ekman.

Suomessa-olonsa ensi vuosina E. asetti näytteille italial. laatukuva- ja rosvokohtauksia. Pian hän kuitenkin siirtyi suom. kansankuvaukseen, esittäen usein tuvansisustoja kaksinkertaisessa valaistuksessa (päivän ja tulen valossa). Tähän alaan kuuluvat m. m. „Pentti Lyytinen lukee runojaan savolaispirtissä" (1848), „Pestinotto talonpoikaistuvassa" (1851, taideyhd:n lahjoittama kork. suojelijalleen suuriruht. Aleksanteri Aleksandrovitšille), „Käynti hämäl. pirtissä" (näytt. 1853) ja „Kreetta Haapasalo soittaa kannelta" (1860, Ateneumissa). Jo Turkuun tullessaan E:lla oli mukanaan Ruotsissa 1845 maalaamansa kohtaus Runebergin „Hirvenhiihtäjistä". Tästä runoelmasta hän 1856 maalasi toisenkin taulun „Hirvenhiihtäjät ja laukkuryssät nimismiehen pirtissä" (Ateneumissa), ja samoin hän Runebergin muistakin runoista valitsi aiheet esim. kuviinsa „Vänrikki Stool ja ylioppilas" (1853) ja „Kuningas Fjalarin viime hetket" (1862). Suuresti ihastuneena Kalevalaan E. otti siitä useita aiheita, joista tunnetuin on iso öljymaalaus „Väinämöisen laulu" (alettu Pariisissa 1859, valmistunut Turussa 1866, nyk. Ylioppilastalolla Helsingissä). Kalevalan kuvittamiseksi E. teki paljon piirustuksiakin ja julkaisi niistä omalla kustannuksellaan kivipainoksina kaksi vihkoa (1863-64). E:n lukuisista kirkkomaalauksista mainittakoon, että hän on tehnyt ainakin yli 30 alttaritaulua, jotka ovat eri kirkoissa ympäri maatamme, esim. „Jeesus siunaa lapsia" (1846-48, Helsingin Vanhassakirkossa); vv. 1850-54 hän valmisti Turun tuomiokirkkoon edellämainitut freskot, jotka käsittävät paitsi Uudesta testamentista otettuja kuvia kaksi historiallistakin sommittelua: „P. Henrik kastaa suomalaisia" ja „Agricola antaa Kustaa Vaasalle Uuden testamentin suomennoksen". Paitsi yksityishenkilöiden ja perheryhmien muotokuvia on E. myöskin maalannut kaksi isoa juhlamenokuvaa: „Porvoon valtiopäivät" (1855-58, Suomen senaatin oma) ja „Valtiopäivien avajaiset 1863" (maal. 1865, Helsingin Ritarihuoneella).

Ollen ensimäinen vaikutusvaltainen taiteilijamme E. on Suomen taiteen varsinainen tienraivaaja. Hänen runsas, romanttisen idealistinen tuotantonsa määrää suurimmaksi osaksi taiteemme luonteen kahtena ensi vuosikymmenenä taideyhd:n perustamisen jälkeen. Kansallisen heräämisaikamme isänmaallisen innostuksen valtaamana E. valitsee kuvattavakseen aiheita suom. kansanelämästä ja kotimaisesta taide- ja kansanrunoudestamme, ja niin saa kansallinen esityspiiri ensi kerran sijaa maalaustaiteessamme. — E:lta ei puuttunut taiteilijalahjoja, vaikka hänen väriaistinsa onkin heikko ja vaikka häntä aina vaivaa pintapuolisuus luonnon tutkimisessa sekä teennäinen sovinnaisuus. Hänen kansankuvansa, joissa hän yleensä onnistuu paraiten, osoittavat halua liikanaiseen ihannoitsemiseen. Euroopan taiteessa v:n 1800 vaiheilla vallinneen „voimanerollisuuden" edustajana E. esiintyy dekoratiivisuutta tavoittelevissa, tyhjän kerskailevissa Kalevala-kuvissaan, jotka osoittavat Kalevalan hengen peräti niukkaa ymmärtämistä. Kirkollisissa maalauksissaan E. vajoaa ikävään kaavamaisuuteen. Saaden aluksi ylenmäärin kiitosta sekä Ruotsissa että Suomessa, tuli E:n osalle myöhemmin ankara arvostelu, varsinkin Tukholman näyttelyssä 1866, jossa hänen isoa Väinämöistauluaan erityisesti moitittiin. Kieltämättä vaikuttivat E:n taiteen huononemiseen ne epäsuotuisat olosuhteet, joissa Suomen taiteen oli pakko ensi aikoinaan elää. [Omatek. elämäkerta Suomen taideyhd:n kirjekokoelmissa; E. Nervander, „Åbo Posten" 1883 (kirjoitussarja, n:ot 212-35); J. J. Tikkanen, „Finska konstföreningen 1846-1896".] *E. R-r.*

Ekman *[ē-]*, Johan August (s. 1845), Ruotsin arkkipiispa. Nimitettiin 1887 professoriksi, 1896 Upsalan tuomiorovastiksi, 1898

Vesteråsin piispaksi, 1900 Upsalan arkkipiispaksi ja yliopiston varakansleriksi. E. on jumaluusoppineena Tobias Beckin (ks. t.) oppilas; hänen teoksistaan mainittakoon tärkein: „Den naturalistiska hedendomen" (1886-88). V. 1906 aikakauskirjassa „Bibelforskaren" julkaisemansa sovinto-oppia koskevan kirjoituksen johdosta E. sai kestää kiivaita hyökkäyksiä puhdasoppisten puolelta. *E. K-a.*

Ekman *[ē-]*, Johan Oskar (1812-1907), ruots. liikemies ja lahjoittaja, oli göteporilaisen kauppahuoneen Carnegie & C:o johtajia ja vaikutti paljon „Skandinaviska kreditaktiebolaget" nimisen 1863 perustetun rahalaitoksen kehitykseen. E. harrasti myös kunnollisten työväenasuntojen aikaansaamista ja raittiuden edistämistä ollen n. s. göteporilaisen järjestelmän alkuunpanijoita. Suurimman maineen E. on saavuttanut suuremmoisten lahjoitustensa kautta. V. 1888 hän lahjoitti 200,000 kruunua Göteporin korkeakoulun perustamiseksi edistäen sittemmin uusilla lahjoituksilla (kaikkiaan miljoonalla kruunulla) sen kehitystä. Myöskin raittiusasian ja kansansivistyksen hyväksi hän on tehnyt lahjoituksia. *J. F.*

Ekman *[ē-]*. 1. Karl E. (s. 1869), suom. pianotaiteilija, yhopp. 1889; opiskeli Helsingin musiikkiopistossa (Busoni, Dayas, Wegelius), Berliinissä (Barth, A. Becker) ja Wienissä (A. Grünfeld); teki vielä myöhemmin kolme opintomatkaa (Saksaan, Ranskaan, Italiaan); v:sta 1895 pianonsoiton opettajana Helsingin musiikkiopistossa sekä v:sta 1907 mainitun opiston johtaja. Etevin miespianistimme ja oivallinen ensemble-(yhteis)soittaja. Tehnyt kansanlaulunsovituksia sekä pianolle että köörille ja sovittanut pianokappaleiksi Sibeliuksen, Wegeliuksen y. m. lauluja.

2. Ida E. (o. s. Morduch) (s. 1875), laulajatar, edellisen puoliso, opiskeli Helsingin musiikkiopistossa (Ojanperä), Wienissä (Nicklas-Kempner, Pauline Lucca) sekä Pariisissa (Madame Colonne). Kuulni Nürnbergin oopperaan talvella 1895-96. Senjälkeen esiintynyt enimmäkseen Lied-laulajattarena. Tehnyt konserttimatkoja Skandinaavian maissa, Saksassa, Ranskassa, Espanjassa, Sveitsissä, Hollannissa ja Belgiassa. Otti solistina osaa Helsingin filharmonisen seuran Pariisin-matkaan kesällä 1900. Ranskalaisten ja saksalaisten romanssien sekä Sibelius-laulujen sielukkaana esittäjänä E. on saavuttanut maineensa. *O. M-o.*

Ekman *[ē-]* Olaus Jonæ (1639-1713), ruots. pappi, tuli 1675 liiviläisen armeian johtajan vapaaherra Bengt Hornin hovisaarnaajaksi; palasi 1679 Ruotsiin tullen 1681 Strengnäsin tuomiorovastiksi ja 1688 Falunin kirkkoherraksi. Palausmatkalla merenhädässä tekemänsä lupauksen mukaan hän kirjoitti teoksensa „Sjönödslöfte" (1680), joka monin paikoin muistuttaa Speneriä.

Eknomos, Sisilian eteläarannalla, lähellä Licatan kaupunkia olevan Poggio di S. Angelo-vuoren kreik. nimitys. Täällä karthagolaiset voittivat syrakuusalaiset 311 ja roomalaiset saivat merivoiton karthagolaisista 256 e. Kr. *V. v. F.*

Ekologia (kreik. *oikos* = asunto, ja *logos* = oppi), H. Reiterin 1885 muodostama sana, oppi kasvien ja eläinten suhtautumisesta ulkomaailmaan.

Ekonomi (ransk. *économe* < kreik. *oikono'mos*), taloudenhoitaja.

Ekonomia (kreik. *oikonomi'a* < *oikos* = talo, ja *nomos* = hallinto), talous (yksityinen tai julkinen); taloudenhoito; raha-asema, tulojen ja menojen välinen suhde; säästäväisyys; sunnitelman-, tarkoituksenmukainen järjestely.

Ekonomiikka (kreik. *oikonomiko's* = taloudenpitoa koskeva), taloustiede. vrt. Ekonomia.

Ekonominen (vrt. Ekonomi), taloudellinen; säästäväinen.

Ekonomiska samfundet i Finland, Helsingissä toimiva L. Mechelinin 1894 perustama ruotsinkielinen kansantaloudellinen seura, jonka tarkoituksena on herättää ja pitää vireillä kansantaloudellisten kysymysten harrastusta; julkaisee v:sta 1897 sarjaa „Föredrag och förhandlingar".

Ekonomisti, taloustieteilijä; e:eiksi sanotaan erityisesti fysiokraatteja (ks. t.).

e. Kr. (e. Kr. s.), vuosiluvun ohella lyhennys sanoista *ennen Kristusta (ennen Kristuksen syntymää)*.

Ekrasiitti, räjähdysaine, jota Itävallan tykistö käyttää; sen pääaineosa lienee pikriinihappo.

Ekrasööri (ransk. *écraseur*), kirurginen koje, jota operatsioneissa käytetään jotakin ruumiinosaa poistettaessa.

Eksaktinen (lat. *exa'ctus* = tarkasti tutkittu), täsmällinen. Eksaktiset tieteet ovat ne, jotka voivat matemaattisella tarkkuudella eli täsmällisillä numeroilla selvittää tutkittavana olevia kysymyksiä. Se on mahdollista etupäässä niillä tiedon aloilla, joilla tutkittavat esineet ovat mitattavia suureita, niinkuin esim. matematiikassa, fysiikassa, kemiassa, tähtitieteessä.

Eksaltatsioni (lat. *exaltā're* = kohottaa), innostus, ylenmäärin kiihtynyt mielentila. — Eksalteerattu, ylenmäärin kiihtynyt.

Eksamineerata (lat. *exāminā're*), tutkia.

Eksanteemi (kreik. *eksa'nthēma* = ihottuma, < *eks* = esille, ja *anthos* = kukka), ihotaudin l. ihottuman yleisnimitys. Äkilliset l. akuuttiset e:t ovat samat kuin äkilliset tarttuvat taudit, joissa ilmenee luonteenomaisia ihottumia, esim. tulirokko ja tuhkarokko. *M. O-B.*

Eksantemaattinen tyyfus (ks. Eksanteemi) ks. Pilkkukuume.

Eksaratsioni (lat. *ex* = ulos, ja *arā're* = kyntää), jäätiköitten (ks. t.) kuluttava vaikutus alustaansa.

Eksarkkaatti (ks. Eksarkki), se alue, jonka Kreikan keisarit langobardien hyökkäyksen jälkeisenä aikana (568-751) omistivat Italiassa ja johon alussa kuuluivat Rooma, Romagna, Venetsia, Istria ynnä suuri osa Keski-Italiaa ja koko Etelä-Italia, mutta joka aikaa myöten yhä supistui. Pääkaupunkina ja eksarkin asuntona oli Ravenna. E:lla tarkoitettiinkin sittemmin vain Ravennan seutua. Myöhemmin jatkuivat taistelut langobardeja vastaan enimmäkseen kreikkalaisten tappioksi. Usein eksarkit tavoittivat itsenäistä asemaa. Langobardien kuningas Aistulf valloitti Ravennan 751 ja teki siten e:sta lopun. Paavin pyyntöä noudattaen frankkien hallitsija Pipin Pieni tosin riisti langobardeilta heidän viimeiset valloituksensa (756), mutta

nämät alueet eivät enää palanneet kreikkalaiselle keisarille, vaan annettiin paaville. Tämän jälkeen kreikkalaisella keisarikunnalla oli vielä jonkun aikaa alueita Etelä-Italiassa, ja Venetsia tunnusti sen yliherruutta. *G. R.*

Eksarkki (kreik. *eksarkhos*), alkuaan päällikkö, upseeri; 6:nnelta vuosis. alkaen kreik. keisarin asettamain Italian ja Afrikan maaherrain virallinen nimitys. Myös ylimetropoliittain (sittemmin n. s. patriarkkain) nimityksenä vanhan kirkon aikana. Tätä nykyä sanotaan e:ksi Bulgaarian kreikkalais-katolisen kirkon korkeinta hallitusmiestä. *G. R.*

Eksartikulatsioni (lat. *ex* = irti, ja *artĭculus* = nivel), nivelestä katkaiseminen l. poikkileikkaaminen. *M. O-B.*

Eksaserbatsioni (lat. *exacerbā're* = katkeroittaa; *acerbus* = katkera), taudin, tahi jonkun taudillisen ilmiön kiihtyminen, esim. kuumeen tai kivun lisääntyminen j. n. e. *M. O-B.*

Ekseemi (kreik. *ekzema* = kuumuuden nostama), rohtuma, eräs joskus äkillisesti, enimmäkseen kumminkin kroonisesti kehittyvä ja kulkeva kutkaa synnyttävä ihotauti, jossa esiintyy osaksi hajanaisia osaksi tiheämmin yhtyviä nystyröitä ja rakkuloita, osaksi punoittamisen ja turvottumisen seuraamia ihon hilsehtimisiä ynnä ruven peittämiä märkimisiä. Aina sen mukaan, mitkä ihotaudin muodostumat milloinkin ovat vallalla, kulkee e. omalla erikoisnimityksellä: e. b u l l o s u m (rakkoja), e. e r y t h e m o t o s u m (punottumia), e. i m p e t i g i n o s u m (ruven peittämiä märkimisiä). *M. O-B.*

Eksegeesi (kreik. *eksē'gēsis* = johdatus) ks. R a a m a t u n s e l i t y s ja R a a m a t u n s e l i t y s o p p i.

Eksegeetti (kreik. *eksēgētē's* = selittäjä), raamatunselitysopin tutkija.

Eksegetiikka (kreik. *eksēgētiko's* = selityksellinen) ks. R a a m a t u n s e l i t y s o p p i.

Eksekutiivinen (lat. *exsecū'tiō*) ks. T ä y t ä n t ö ö n p a n o.

Eksekutsioni (lat. *exsecū'tiō*), t ä y t ä n t ö ö n p a n o (ks. t.).

Eksekuuttori (lat. *exsecū'tor*), täytäntöönpanija (ks. t.), toimeenpanija.

Eksekvatuuri (< lat. *exequā'tur* = harjoittakoon) merkitsee: 1) konsulitoimen vahvistusta, s. o. sitä tapahtumaa, että jonkun maan hallitus antaa jonkun toisen vallan, ensiksimainitun valtion alueelle asettamalle konsulille luvan ryhtyä tointaan hoitamaan; 2) itse sitä oikeutta, mikä tällaista konsulitoimen vahvistamista seuraa; sekä 3) joskus myös ulkomaalaisessa prosessioikeudessa sitä, että ulkomaalla annettu tuomio tulee täytäntöönpanokelpoiseksi kotimaassa asianomaisen kotimaisen viranomaisen selityksen kautta, että tuomio täyttää kotimaisen oikeuden sellaista täytäntöönpanoa varten asettamat ehdot. *(O. K:nen.)*

Eksekveerata (lat. *exsequi*), panna toimeen, täytäntöön.

Ekselleerata (lat. *exce'llere*), olla etevämpi, kunnostautua, loistaa.

Eksellenssi (ransk. *excellence*, it. *eccellenza*, engl. *excellency*), etevyys, erinomaisuus; arvonimenä: ylhäisyys. — E k s e l l e n t t i, erinomainen, loistava.

Eksema ks. E k s e e m i.

Eksemplaari (lat. *exe'mplum* = esimerkki), erikoiskappale (esim. jtkn kirjaa tai muuta painotuotetta, asiakirjaa y. m.), lajia edustavaksi esimerkiksi valittu yksilö (esim. luonnontiet. kokoelmissa). E k s e m p l a a r i n e n, esikuvaksi kelpaava, mallikelpoinen.

Eksemtsioni (< lat. *exi'mere* = ottaa erilleen), *lakit.* poikkeus, vapautus muutoin yleisestä säännöstä tahi rasituksesta. Erityisesti käytetään tätä sanaa kirkko-oikeudessa merkitsemään piispan, luostarin j. n. e. erottamista säännöllisen kirkollisen tuomio-oikeuden piiristä ja asettamista tässä suhteessa jonkun ylemmän hengellisen viranomaisen tahi itse paavin alaiseksi. *(O. K:nen.)*

Eksentrinen (lat. *ex* = -sta, ja *centrum* = keskipiste), epäkeskinen, yltiöllinen, seikkaileva. — E k s e n t r i s i t e e t t i, kartioleikkauksen poltto- ja keskipisteen välin suhde ison akselin puoliskoon; yltiöllisyys, seikkailumieli.

Eksentteri (lat. *ex* = -sta, ja *centrum* = keskipiste), epäkesko (ks. t.).

Ekseptsionelli (lat. *exce'ptiō* = poikkeus), poikkeuksellinen.

Ekserpti (lat. *exce'rpere* = poimia erilleen), poiminta, lyhyt yhteenveto.

Ekserseerata (lat. *exercē're* = harjoittaa), harjoittaa, komennella.

Eksersiisi (ransk. *exercice* < lat. *exercē're* = harjoittaa), harjoitus.

Eksessi (lat. *exce'ssus*), määrättyjen rajojen yli meneminen, väkivaltaisuus, vallattomuus, irstailu.

Eksfoliatsioni (lat. *ex* = -sta, ja *fōlium* = lehti), kesiminen, hilsehtiminen, liuskaantuminen, vähitellen kuoleutuvien kudosten pintakerrosten irtaantuminen. *M. O-B.*

Ekshaustori (lat. *exhaurī're* = tyhjentää), imuri, koje, jota käytetään ilman tahi kaasun imemiseen, edellisessä tapauksessa tyhjön aikaansaamiseen, jälkimäisessä valokaasun imemiseen kaasutehtaiden retorteista. E:ksi sanotaan väliin myös ilmanvaihtokoneita (venttilaattoreita). E:na toimii tavallisesti keskipakoispumppu, väliin höyryliehotin. *E. S-a.*

Eksiili (ransk. *exil*, lat. *exsi'lium*), maanpakolaisuus, eritoten israelin babelinvankeus (ks. t.).

Eksikkaattori (lat. *exsiccā're* = kuivata), laite, jossa vedenpitoisia aineita kuivataan sellaisten aineiden (rikkihapon, kalsiumkloridin y. m.) avulla, jotka imevät itseensä vettä ja sen takia pitävät ilman perin kuivana. *Edv. Ilj.*

Eksisioni (lat. *excī'siō*), poisleikkaaminen.

Eksisteerata (lat. *exsi'stere* = astua esiin, syntyä), olla olemassa. — E k s i s t e n s s i, olemassaolo; elämä, toimeentulo; olento.

Eksistenssiminimi (< ransk. *existence* = toimeentulo, ja lat. *minimum* = vähin), se pienin mahdollinen tulomäärä, joka on välttämätön, jotta kansalainen ja hänen perheensä voisi tulla toimeen muiden apuun turvautumatta. E., joka vaihtelee olojen mukaan, on yleensä vapaa suoranaisista veroista, varsinkin tuloverosta.

Eksitantsia ks. E x c i t a n t i a.

Eksitatsioni (lat. *excitā're* = kiihottaa). kiihtyminen.

Eksitus ks. E x i t u s.

Eksjö *[ēksö]*, kaupunki Etelä-Ruotsissa, Jönköpingin läänissä Smålandissa, 4,691 as. (1906).

Kaupungissa on m. m. vapaah. Ulfspærren perustama sairaala. — V. 1568 tanskalaiset polttivat sen.

Ekskavaattori (< lat. *excavā're* = kovertaa; *cavus* = ontto), kovertaja, muudan hammaslääkärien käyttämä koje, jolla karioosinen (madonsyömä) hammas koverretaan plombeerausta varten. *M. O-B.*

Eksklaavi (lat. *ex* = pois, *claudere* = sulkea), maantiet. ja valtiollisesti pääosastansa erotettu pienempi alue.

Eksklusiivinen (lat. *excludere* = sulkea ulos), suljettu; esim. „e. seurapiiri", joka ei laske yhteyteensä ketään „alemmanarvoista"; yksinomainen.

Ekskommunikatsioni (lat. *excommunicā'tiō*), kirkkokurillinen toimenpide, jolla seurakunnan yhteydestä erotetaan joku vääräoppinen tai elämältään nuhteenalainen jäsen; oli käytännössä jo juutalaisilla ja heiltä periytynyt. Vanhimmassa kirkossa sitä käytettiin langenneen ojennukseksi ja seurakunnan puhtauden säilyttämiseksi (Matt. 18_{15-17}, 1 Kor. 5_{1-5}, 2 Kor. 2_{6-8}). Mutta pappisvallan kasvaessa tuli ekskommunikatsionista kirkollinen rangaistuskeino, sitäkin tehokkaampi, kun siitä, senjälkeen kuin maallinen valta oli tunnustanut kanonisen oikeuden, koitui varsin raskaita yhteiskunnallisiakin seurauksia. Ekskommunikatsioniu oli keskiaikana kahta lajia: e. minor (pienempi), joka käsitti sakramenttien käytöstä ja kirkoll. viroista erottamisen, ja e. maior (suurempi), kaikista kirkoll. ednista erottaminen. Bonifacius VIII:n jouduttua häviölle taistelussa Filip Kaunista vastaan ekskommunikatsioni vähitellen alkoi menettää merkitystään. Monin paikoin uudempi valtiollinen lainsäädäntö nimenomaan kieltää liittämästä ekskommunikatsioniin yhteiskunnallisesti vahingollisia seurauksia. *K. Ö.*

Ekskoriatsioni (lat. *ex* = -sta, ja *corium* = iho), nilelle meno, ihon orvaskeden tai limakalvon hankautuminen niin että alla oleva verinahka paljastuu. *M. O-B.*

Ekskreetti (lat. *excrē'tum* = eritetty < *excer'nere* = erittää), sellainen rauhasten erite, jolla ei ole ruumiin taloudessa enää mitään tointa, esim. virtsa, hiki, kyynelet. *M. O-B.*

Ekskrementti (lat. *excrēme'ntum* = erite), ulostukset.

Ekskulpatsioni (mlat. *exculpā'tio* < *ex* = -sta, ja *culpa* = syy), puhdistus syytteestä t. epäilulosta, anteeksipyyntö.

Ekskursioni (lat. *excu'rsiō* = ulos juokseminen), retkeily (esim. kasvi- tai eläintieteellinen).

Ekskurssi (lat. *excu'rsus*), retkeily; poikkeaminen (esillä olevasta aineesta); *bibliogr.*, johonkin teokseen liitetty seikkaperäinen, jotakin yksityiskohtaa selittävä tutkimus, yksityisiä sanoja ja kohtia selittävä esitys.

Ekskusatsioni (lat. *excūsā'tiō*), anteeksipyytely, puolustelu, estely, veruke.

Eksoftalmi (kreik. *eksō'phtalmos*), mulkosilmä, silmäkuopassa tapahtuvan tulehtumisen, kasvannaisen tai muun paikallisen syyn aiheuttama silmämunan pullistuminen; e. esiintyy myöskin ilman huomattavaa paikallista syytä tunnuksellisena taudiumerkkiuä Basedowin taudissa (ks. t.). *M. O-B.*

Eksogamia (kreik. *eksō* = ulkopuolella, ja *gamos* = häät), vastakohtana n. s. endogamialle, sellainen useilla luonnonkansoilla esiintyvä tapa, ettei kukaan saa ottaa vaimoa omasta heimostaan (alkuperäisesti: siitä heimosta, johon hänen äitinsä kuuluu). vrt. Totemismi.

Eksogeeninen (kreik. *eksō* = ulkopuolella, ja vartalo *gen* = synnyttää). 1. *Kasvit.*, ulkosyntyinen; elin, joka syntyy pintasolukoista, esim. varren haarat ja lehdet.

2. Eksogeeniset prosessit, *geol.*, juoksevan veden, aaltojen, maajään, tuulien ja elollisten olioiden aiheuttamat l. ylipäänsä sellaiset prosessit, joiden energianlähde on maapallon ulkopuolella, nim. auringon lämmönsäteilyssä. vrt. Endogeeninen. *P. E.*

Eksoottinen (kreik. *eksōtiko's*), vierasmaalainen, meillä: etenkin troopillinen.

Eksorsismi (kreik. *eksorkismo's*), manaaminen pahan hengen (demoniu) pois ajaminen ihmisestä, jonka oletetaan olevan sen hengen riivaaman. Juutalaisten keskuudessa mainitaan demoneja usein karkoitetun ja samoin mainitaan Kristuksen ja apostolien tehneen. Pakanoita kastettaessa tuli eksorsismi tavaksi ensin Pohjois-Afrikan kirkossa 3:nnella vuosis.; se käsitti: perkeleestä luopumisen *(renunciatio, abrenuntiatio)* ja itse manaamisen, jossa kasteentoimittaja käski perkeleen menemään kastettavasta ulos; 4:nneltä ja vars. 5:nneltä vuosis. alkaen, jolloin perisyntioppi vakaantui, käytettiin manausta lastenkasteessakin. Reformeeratut hylkäsivät, mutta lutherilaiset säilyttivät sen. Vasta uudemmalla ajalla on tästä tavasta vähitellen luovuttu. *K. Ö.*

Eksosmoosi ja endosmoosi (ks. Osmoosi), ne diffusioni-ilmiöt, jotka aiheutuvat siitä että jokin huokoinen väliseinä, esim. eläimellinen kalvo, erottaa kaksi erilaista nestettä tai liuosta toisistaan; endosmoosi, sisäänpäin tapahtuvat; eksosmoosi, ulospäin tapahtuvat diffusioni-ilmiöt. Näillä ilmiöillä on suuri merkityksensä kasvien ja eläinten aineenvaihdossa ja elämässä yleensä. *M. O-B.*

Eksoteerinen (kreik. *eksōteriko's* = ulkopuolinen < *eksō* = ulkopuolella), yleistajuttava, kansantajuinen esitystapa, sovitettu niille, jotka „ovat ulkopuolella", s. o. jotka eivät ole syvemmältä perehtyneet asiaan. Vastakohta: esoteerinen.

Ekspansiivinen (ransk. *expansif* < lat. *expa'ndere* = levittää), paisuva, laajentuva, henkilö, joka mielellään purkaa tunteitaan.

Ekspansioni (lat. *expa'ndere* = levittää), laajeneminen, varsinkin kaasumaisten aineiden, ks. Paisunta. — Ekspansionivoima, ponne-voima, se voima, millä kaasumäärä pyrkii laajentamaan tilaansa.

Ekspedieerata (lat. *expedī're* = irroittaa, suorittaa), toimittaa; suorittaa lähetettäväksi; lähettää; selvittää, palvella (asiallista); tehdä loppu jostakin, hävittää. — Ekspediitti (lat. *expedī'tus* = nopea), nopea liikkeissään, toimissaan.

Ekspeditsioni (ks. Ekspedieerata), lähetys, paikka, jossa jotakin ekspedieerataan, toimisto; erikoisesti varustettu, tutkimus- tai kauppasuhteita varten lähetetty retkikunta; sellaisen henkilökunta; itsenäinen, ulkopuolelle varsinaisen sotanäyttämön suoritettu sotatoimi;

asiapaperien toimittaminen virastosta asianomaisille; vieläpä tällainen toimitettava asiapaperi; senaatin (ks. t.) toimituskunta.

Ekspeditööri (ransk.), se joka ekspedieeraa (ks. t.) jotakin (esim. postia); lähettäjä. ks. Postiekspeditööri ja Speditööri.

Ekspektanssi (< lat. *expectā're* = odottaa), viranodotus; katolisessa kirkossa on 12:nnelta vuosis. alkaen ollut tapana antaa lupa- l. valtakirjoja virkaan sillä ehdolla, että lupakirjan saaja saa viran niinpian kuin se tulee vapaaksi, sen henkilön joko kuoltua tai poistuttua virasta, jolla virka lupakirjaa annettaessa on; protestanttisessa kirkossa ei ekspektanssia ylipäänsä ole hyväksytty. *K. Ö.*

Ekspektatiivinen metodi (lat. *expectā're* = odottaa), odotteleva menettely, joka tarkoittaa potilaan pitämistä huomion alaisena paremman selvyyden ja varmuuden saavuttamiseksi jossakin suhteessa, joka koskee taudin laatua, hoitoa y. m. s. *M. O-B.*

Ekspektorantsiat ks. Expectorantia.

Ekspektoreerata (lat. *expectorā're* = karkottaa rinnasta), lohkoa (rykimällä) rinnasta näljää, märkää ja yleensä ysköksiä. *M. O-B.*

Ekspensiivi (lat. *expe'ndere* = maksaa), kustannuksia kysyvä.

Ekspenssit (lat. *expe'nsæ*, s. o. *pecū'niæ* = suoritetut rahat), menot, kustannukset, kulungit, kulut.

Eksperimenteerata (ks. Eksperimentti), kokeilla.

Eksperimentti (lat. *experime'ntum* < *experī'ri* = kokeilla), koe.

Eksperti (lat. *expe'rtus* < *experī'ri* = tutkia, koettaa), asiantuntija (ks. t.).

Ekspiatsioni (lat. *expiā'tiō*), sovitus, hyvitys.

Ekspiratorinen aksentti (intensiteettiaksentti), äänenpaino, korko (ks. t.). vrt. Musikaalinen aksentti.

Ekspiratsioni (lat. *exspīrā'tiō*), uloshengittäminen, se hengitykseu vaihe, jossa keuhkojen ja rintakehän supistuessa hengitetty ilma työntäytyy pois keuhkoista. *M. O-B.*

Eksplementtikulmat (lat. *explē're* = täyttää), kaksi kulmaa, joiden summa on 360°. vrt. Komplementti ja Suplementti.

Eksplikatsioni (lat. *explicā'tiō*), kehittäminen, selvittely, selityksillä varustaminen; suusanainen käännös.

Ekspliseerata (lat. *explicā're* = kääriä auki, selittää), kehittää, selittää; suusanallisesti kääntää.

Eksploateerata (ransk. *exploiter* < lat. *explicā're* = kääriä auki), käyttää hyödykseen; kiskoa luvatonta voittoa tai etua.

Eksplodeerata (lat. *explō'dere* = polkea ulos), räjähtää.

Eksploratsioni (lat. *explōrā'tiō*), tutkiminen, tarkastaminen, varsinkin sisäelimien tarkastaminen.

Eksplosiivinen (ks. Eksplodeerata), räjähtävä.

Eksplosiiviset aineet ks. Räjähdysaineet.

Eksplosiivit (lat. *explōsī'væ* < *explō'dere* = paukuttamalla ajaa l. työntää ulos), *kielit.*, ks. Klusiilit.

Eksplosioni (lat. *explō'siō* = ulospaukuttaminen, tömistäminen), räjähdys.

Eksponeerata (lat. *ekspō'nere*), asettaa näytteille; valottaa valokuvauslevy.

Eksponentti (lat. *expō'nere* = asettaa esille). 1. Näytteille-panija. — 2. Luku, joka ilmoittaa, miten monta kertaa potenssin (ks. t.) kantaluku on kerrottava itsellään. Jos potenssi on esim. 5^3, niin on 3 eksponentti, sillä $5^3 = 5 \times 5 \times 5$. Negatiivinen e. tarkoittaa vastaavan positiivisen e:n inverssiarvoa (ks. t.) siis $a^{-n} = \frac{1}{a^n}$. Jos e. on murtoluku ($\frac{p}{q}$), niin tämä ilmoittaa, että kantaluku on korotettava potenssiin p ja tulosta otettava q:s juuri (ks. t.), siis $a^{\frac{p}{q}} = \sqrt[q]{a^p}$. *(V. V. K.)*

3. Kuvaava, tunnusmerkillinen seikka, osoitin.

Eksporteerata (lat. *exportā're* = viedä ulos), harjoittaa vientikauppaa.

Eksportti (ks. Eksporteerata), vienti.

Eksporttööri (ks. Eksporteerata), vientikaupan harjoittaja.

Ekspositsioni (lat. *exposi'tiō*), näytteillepano, näyttely; valokuvauslevyn valottaminen.

Ekspròs ks. Ekspressi.

Ekspressi (ransk. *exprès* < lat. *expre'ssus* = selvästi esitetty), erikoisesti. erityistä tarkoitusta varten lähetettävä; erikoisesti, erikoista asiaa varten lähetetty lähetti, pikalähetti. — Ekspressilähetys (ransk. *à remettre par exprès*, saks. *durch Eilboten zu bestellen*, engl. *express delivery, special delivery*), sellainen postilähetys, joka mahdollisimman pikaisesti postitoimistosta on toimitettava vastaanottajalle. Tästä pikakuljetuksesta lähettäjä suorittaa erikoisen, postitaksan mukaisen maksun.

Ekspressijuna, pikajuna, jollaisia, vain harvoilla asemilla pysähtyen, kulkee Euroopan päärautatiekaupunkien välillä, kesäisin myöskin huomattavimpiin kylpypaikkoihin. E.-junissa ovat matkustajavaunut vain 1:stä luokkaa. Erityinen lisämaksu. Junilla on nimensä ratojen ja seutujen mukaan, esim. „Pohjoinen ekspressi" linjalla Pietari-Berliini-(Ostende)-Pariisi; „Eteläinen ekspressi" liujalla „Pariisi-Madrid-Lissabon"; „Itäinen ekspressi" („Orient-exprès") linjalla Pariisi-München-Wien-Budapest-Konstantinopoli.

Ekspressioni (lat. *expre'ssiō*), ilmaus, ilme, tarkkuus.

Ekspressipumppu, nopeasti toimiva mäntäpumppu. Alkuaan pumput olivat aivan hitaasti käyviä, männän keskinopeus korkeintaan 1 m/sek. ja akselin kiertoluku 25-30 minuutissa. Höyrykoneitten kehitys pakotti sittemmin rakentamaan n. s. normaalipumppuja, joiden männännopeus ja kiertoluku olivat samat kuin höyrykoneitten, nim. vast. 2-3 m/sek. ja 60-100 minuutissa. Jos sähkömoottoria käytettiin liikevoimana, niin käytettiin moottorin ja pumpun välissä hammaspyörävälitystä. E:jen kiertoluku on 200-300 ja ne ovat suoraa kytketyt sähkömoottorin, nopeakulkuisen turbiinin, höyry- tahi polttomoottorin käyttöakseliin. E:ssa tulee iskun olla lyhyt, venttiilien isot ja keveät, ja isot ilmakellot ihan pumppusilinterin yhteydessä, jotta veden liike tulee tasaiseksi ja kullakin iskulla kiihdytetyn veden massa pieneksi. *E. S-a.*

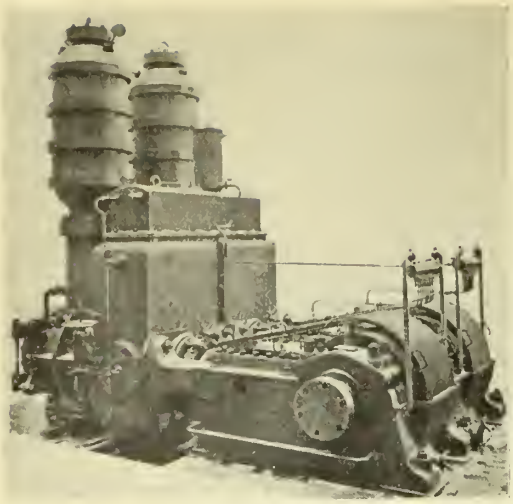

Ekspressipumppu.

Ekspropriatsioni (lat. *ex* = erilleen, ja *proprius* = oma), pakkoluovutus (ks. t.).

Ekspulsioni (lat. *expu'lsiō*), karkoitus, poisajautuminen.

Ekssikkaattiteos (lat. *exsiecā're* = kuivata), *kasvit.*, julkaistu kokoelma kuivattuja kasveja.

Ekstaasi (kreik. *ekstasis* oik. = „poistempaisu" < *eksi'stēmi* = asettaa ulos), haltioituminen, haltioissaolo; voimakas innostus eli hurmaus, jossa ihminen niin antautuu kiihtyneen tunteensa ja mielikuvituksensa valtaan, että ne kokonaan hallitsevat hänet ja hämmentävät ymmärryksen tavallista toimintaa sekä estävät vapaan itsensähillitsemisen. Hän saattaa kokonaan kadottaa tietoisuutensa ulkomaailmasta, niin ettei hän näe eikä kuule sitä, mikä hänen ympärillään tapahtuu. Monissa kansoissa e. ilmenee yhtenä uskonnonmenojen osana (ks. Loveen lankeaminen). Muutamat filosofitkin ovat väittäneet, että korkeimpia, jumalallisia asioita ei voida käsittää ymmärryksenmukaisella ajattelemisella, vaan niitä voi tajuta eli „nähdä" e:n tilassa. Niinpä esim. uusplatonilaisesta filosofista Plotinoksesta hänen oppilaansa Porphyrios kertoo, että kuuden vuoden kuluessa, jolloin olivat yhdessä, Plotinos neljä kertaa pääsi kohoomaan e:n ylevään tilaan. *A. Gr.*

Ekstemporeerata ks. Ex tempore.

Ekstensiivinen (< *exte'ndere* = ojentaa, laajentaa), se, jolla on ulottuvaisuutta tahi joka kykenee laajenemaan. „E. suure" on se, jolla on avaruudessa havaittavaa ja mitattavaa tilavuutta, erotukseksi „intensiivisestä suureesta", jolla on ainoastaan suurempaa tai vähempää voimakkuutta, niinkuin esim. valolla, lämmöllä, kaikilla „voimilla". — E. maatalous, laajaperäinen maatalous. ks. Maatalous. *(A. Gr.)*

Ekstensioni (lat. *exte'ndere* = ojentaa), oikominen, venyttäminen, esim. nivelen niukahduksessa ja luunkatkeamassa toimitettu jäsenen venyttäminen ja oikominen niin, että niukahtaneet osat ja katkenneen luun päät joutuvat jälleen sijoilleen; e.-side venytys-side, joka venyttämällä ja oikomalla pitää erityisiä ruumiinosia suotavassa asennossa. *M. O-B.*

Ekstensorit (lat. *exte'ndere* = ojentaa), ojentajat, lihakset, jotka ojentavat esim. jalan tai käden. vrt. Fleksorit.

Eksteriööri (ransk. *extérieur*), ulkopuoli, ulkokuva. vrt. Interiööri.

Eksterritoriaali (< lat. *ex*, *extra* = ulkopuolella, ja *territō'rium* = maa-alue), ulkomaalainen, muukalainen; eksterritorialiteetti, kansainoikeudellinen poikkeussuhde, jonka mukaan määrätyt, vieraan valtion alueella oleskelevat henkilöt (erityisesti lähettiläät) eivät kaikissa suhteissa ole tämän maan valtiovallan alaisia, vaan nauttivat n. s. eksterritoriaali-oikeutta. *(O. K:nen.)*

Ekstinktori (lat. *exsti'nguere* = sammuttaa), „sammuttaja", tulensammutuskone; hanalla ja putkella varustettu rauta-astia, jossa erotettuina toisistaan on natriumbikarbonaattia ja rikkihappoa; sekoittamalla nämä syntyy äkkiä runsaasti hiilihappokaasua; hanaa avattaessa virtailee sammuttavasti vaikuttava kaasu ja suolaliuos putken kautta ulos astiasta ja johdatetaan tuleen. *Edv. Hj.*

Ekstirpatsioni (lat. *exstirpā're* = juurittaa pois, < *ex* = -sta, ja *stirps* = runko), poistaminen, irtileikkaaminen; kasvannaisten poistaminen.

Ekstra (lat. *extra* = ulkopuolella, paitsi), tavallisesta poikkeava, ylimääräinen.

Ekstraheerata (lat. *extra'here* = vetää ulos), tehdä ekstraktia.

Ekstrajudisiaalinen (< lat. *extra* = ulkopuolella, ja *jūdi'cium* = tuomioistuin), lainsyrjäinen, oikeuden ulkopuolella oleva l. tapahtuva; ekstrajudisiaalisesti, ilman tutkimusta ja tuomiota; ekstrajudisiaaliset asiat, erinäiset asiat, jotka ovat tuomioistuimen käsiteltäviä ilman että ne ovat riidan esineenä ja joiden käsittelyyn siis ei sovelluteta tavallisia oikeudenkäyntimuotoja. *(O. K:nen.)*

Ekstrakti (< lat. *extra'here* = vetää ulos), lyhyt yhteenveto jostakin laveasta esityksestä, erittäin kirjoista, asiakirjoista j. n. e. *Kem.* Kasviaineista vedellä, alkoholilla tai muilla liuottimilla uuttaen ja liuosta haihduttamalla saatu valmiste. Kasviekstraktit ovat joko kiinteitä, tai nestemäisiä, usein sitkeitä, siirappimaisia. *Edv. Hj.*

Ekstraktiivi-aineet (< lat. *extra'here* = vetää ulos), yleinen nimitys veteen liukeneville kasviaineille, jotka eivät haihdu eivätkä kiteydy ja joiden kemiallinen kokoomus ei ole tunnettu.

Ekstraktsioni (< lat. *extra'here* = vetää ulos), uuttaminen, etupäässä kiinteiden aineiden käsitteleminen nesteillä joko tavallisessa tai korkeammassa lämpötilassa, tarkoituksella eristää niiden liukenevat aineet.

Ekstrapolatsioni ks. Interpolatsioni.

Ekstrauteriininen raskaus (lat *extra* = ulkopuolella, ja *uterus* = emä), ulkoinen raskaus, jossa sikiö kehittyy emän ulkopuolella vatsaontelossa; sikiön syntyminen voi silloin tapahtua ainoastaan opereeraamalla. ks. Keisarileikkaus. *M. O-B.*

Ekstravagantti (lat. *extra* = ulkopuolella, ja *vagā'ri* = harhailla), liioitteleva, kohtuuton, eriskummallinen, vallaton, irstaileva. Verbi: ekstravageerata.

Ekstravasaatti (lat. *extra* = ulkopuolella, ja *vās* = astia), verenpurkautuma, verineste joka on tunkeutunut ulos verisuonista.

Ekstravirta ks. Sähköinduktsioni.

Ekstreemi (ransk. *extrême* < lat. *extrē'mus*), äärimäinen, äärimäisyyksiin menevä, viimeinen. — Les extrêmes se touchent (ransk.), äärimäisyydet koskettavat toisiansa, s. o. toisesta äärimäisyydestä on helppo siirtyä toiseen.

Ekstremiteetti (lat. *extrē'mitas* = raja), *anat.*, jäsen, raaja.

Ekström *[ē-]*, Per (s. 1844), ruots. taidemaalari, opiskellut Tukholman taideakatemiassa (1866-72) ja oleskellut kauan Ranskassa, jonka maisemamaalaajat, etenkin Corot, Rousseau ja Daubigny, ovat häneen vaikuttaneet. Palattuaan Ruotsiin 1889 hän on koloristisella taidolla esittänyt etupäässä kotiseutunsa Öölannin maisemia. Ateneumissa on 2 E:n maisemataulua. *E. R-r.*

Eksudaatti (*exsūdā're* = hikoilla), tulehdusneste, joka tulehduksen aiheuttamana kihoaa (eksudeeraa) hiussuonista ja pienistä laskimoista; kokoomuksensa mukaan on e., joka enimmäkseen aina sisältää jonkin verran valkeita verisoluja, joko seröösistä (vesimäistä) fibrinöösistä tai krupöösistä (hyytyvää), purulenttista (märäntapaista) tahi hemorragista (veristä) tahi omistaa yhtaikaa useampia yllämainittuja ominaisuuksia. E:ia sanotaan vapaaksi sen ollessa jossakin ruumiinontelossa, interstitielliseksi l. parenkymatöösiseksi sen ollessa itse kudoksessa.

M. O-B.

Eksudatsioni (lat. *exsūdā're* = hikoilla), tulehdusnesteen kihoaminen. ks. Eksudaatti.

Eksymä, deviatsioni (ks. t.).

Eksytyshyökkäys on demonstratsioni- l. valeryntäys, jonka tarkoituksena on johtaa vihollisen huomio harhaan ja saada hänet poistamaan mahdollisimman paljon sotavoimiansa siitä paikasta, jota vastaan todellinen päähyökkäys suunnataan. Eksytyshyökkäystä käytetään usein m. m. jokien ylimenossa. *M. v. H.*

Ektasia (kreik. *ektasis* = laajentuma), väljennys, esim. verisuonen, henkitorvenhaaran tai mahalaukun taudillinen laajentuminen. ks. Angiektasia, Bronkiektasia, Gastroektasia. *M. O-B.*

Ektodermi. *embryol.*, ks. Sikiö.

Ektropium *[-o'-]* (mlat. < kreik. *ektro'piōn*), silmäluomien uloskääntyminen; tämä voi kehittyä pitkällisestä silmäluomen tulehduksesta ja myöskin olla luomien ulkopuolta kohdanneen haavoittumisen ja arpeutumisen aikaansaama.

M. O-B.

Ektyma (kreik. *ekthȳma* = ihottuma), alkujaan (Hippokrates) suuria, kovia ihonystyröitä tarkoittava ihottuman nimitys; nyttemmin käsitetään e:lla ihottumaa, jossa on suuria rakkuloita, jommoisia voi ilmetä erilaisissa taudeissa niinkuin esim. syfiliksessä, ekseemissä y. m.

M. O-B.

Ektypografia (kreik. *ektypos* = mallin mukaan painettu, ja *graphein* = piirtää), metallin kohoille etsaaminen; kohokepaino sokeita varten.

Ektypon (kreik.), kohokuvallinen puu- tai kiviveistos.

Ekuma, ajoittainen virta Etelä-Afrikassa. Johtaa sadeaikana tulvavettä Kunene-virrasta Ambomaan halki Etošan suola-altaaseen, ollen usein silloin niin vuolas, että se estää liikennettä Ambomaalla. *U. P.*

Ekumeeninen (kreik. *oikūmeniko's* = koko asuttua maailmaa *(oikūme'nē)* tarkoittava), yleinen, koko kristikuntaa koskeva. E. synodi, yleinen kirkolliskokous; e. patriarkka, Konstantinopolin piispan (patriarkan) Rooman piispan paavinimen vastapainoksi itselleen omaksuma arvonimi; ekumeeniset uskontunnustukset, Apostolinen, Nikea-Konstantinopolilainen ja Athanasiuksen uskontunnustus.

Ekvaattori (< lat. *æquā're* = tasoittaa). 1. Pyöräyskappaleen (iso-)ympyrä, joka sijaitsee yhtä etäällä sen kummastakin navasta, jakaen kappaleen kahteen yhtä suureen osaan. — 2. ks. Päiväntasaaja. — 3. ks. Taivaanekvaattori. — 4. Magneettinen e. ks. Akliini.

Ekvaattoriasema ks. Equateurville.

Ekvaattorikorkeus, *tähtit.*, kulma, minkä taivaan ekvaattori muodostaa taivaanrannan kanssa; on paikan maantieteellisen leveyden komplementtikulma. *V. V. K.*

Ekvaattoripäivä, yksikkö, millä mitataan lämpömäärää, minkä maa saa auringosta. E. merkitsee sitä lämpömäärää, minkä päiväntasaajalla sijaitseva paikka saa keskimäärin päivittäin auringosta. *(V. V. K.)*

Ekvatoria (arab. *Hatt el Estiva*), molemmin puolin Bahr el Džebeliä oleva egyptiläinen Sudanin osa. Se on enimmäkseen alavaa ja, Bahr el Džebelin länsipuolella, jokirikasta, hyvin hedelmällistä; metsistä saadaan runsaasti kautsua ja — varsinkin aikaisemmin — norsunluuta siellä kuljeksivista norsuparvista. Tällä luonnollisia rajoja vailla olevalla alueella asuu useita erilaisia kansoja: dinka, bari, šilluk, šuli, niam-niam, monbuttu y. m. — E:n valtasi ja järjesti Egyptin puolesta Gordon 1874-76. V. 1878 tuli E:n johtajaksi Emin paša, jonka aikana maa kaikinpuolin loistavasti edistyi. Mutta 1884 rupesi mahdilaisuus Eminiä uhkaamaan, ja vaikka hän pitkän aikaa pitikin puoliaan, täytyi hänen vetäytyä eteläänpäin, siirtäen pääaseman Ladosta Vadelai'hin, ollen vihdoin 1889 pakotettu luopumaan puolustuksesta ja peräytymään Stanleyn kanssa rannikolle. — Sittemmin englantilaiset ovat valloittaneet E:n mahdilaisilta, joten se nykyään kuuluu Englannin Itä-Afrikkaan, paitsi sitä osaa, joka on vuokrattu Kongo-valtiolle.

E. E. K.

Ekvatoriaali ks. Tähtitieteelliset koneet.

Ekvatoriaalimaakunta ks. Ekvatoria.

Ekvatoriaalinen (ks. Ekvaattori), päiväntasaajan läheisyydessä oleva, vrt. Troopillinen. ks. Päiväntasaaja.

Ekvatoriaalivirta ks. Merivirrat.

Ekvatsioni (lat. *æquā're* = tehdä yhtäläiseksi), yhtälö (ks. t.).

Ekvatsioniteoria ks. Yhtälöteoria.

Ekvidistanssi (lat. *æquus* = tasa-, ja distanssi, ks. t.) eräissä, verrattain harvoissa karttaprojektioneissa (ks. t.) esiintyvä ominaisuus esittää kartalla oleva matka tarkasti, mittakaavan mukaan, verrannollisena samaan matkaan luonnossa. Tämä ominaisuus ilmenee silloinkin vain lähellä kysymyksessä ole-

van projektsioniin pääpistettä, siis tavallisesti keskellä kuvattavaa alaa, eikä sen reunoilla. Ainoastaan geodeettisiin mittauksiin perustuvat, isoon mittakaavaan tehdyt n. s. topografiset asteosastokartat (ks. Asteosasto) täyttävät e.-vaatimuksen joka paikalla karttalehteä, nämät kun voidaan pitää täydellisesti yhdenmukaisina kuvina esitettävästä, aina suhteellisesti hyvin pienestä maa-alasta. *W. S-m.*

Ekvilibrismi (lat. *æquilī'brium* = tasapaino), tasapaino-oppi. — Ekvilibristi, viippuja, taitovoimistelija, joka mitä vaikeimmissa asennoissa, kantaen jotakuta esinettä (tankoa, tuolia y. m. s.) tahi olleu itse sen varassa, kykenee tasapainossa pitämään sekä itseänsä että tätä esinettä.

Ekvinoktium (lat. *æquino'ctium*) ks. Päiväntasaus.

Ekvit ks. Equit.

Ekvivalenssi ks. Ekvivalentti.

Ekvivalentti (lat. *æquus* = yhdenveroinen, ja *valē're* = olla jonkunarvoinen), arvo, joka täysin vastaa tai korvaa toista arvoa. — Kemiassa merkitsevät e:t niitä määriä eri aineita, jotka erityisissä suhteissa vastaavat toisiaan ja saavat aikaan samanarvoisen kemiallisen vaikutuksen (ekvivalenssin). — Lämpöyksikön mekaaninen e., ks. Lämpö. *Edv. Hj.*

Ekvivalenttinen (ks. Ekvivalentti) ks. Atomiarvo.

Ekvivalenttipaino, *kem.*, se alkuaineen määrä, joka vastaa (sitoo tai korvaa) yhden vetyatomin. Koska vety on yksiarvoinen ja esim. happiatomi sitoo kaksi vetyatomia, on hapen e. puolet sen atomipainosta eli $^{16}/_{2} = 8$. Typpiatomi yhtyy kolmeen vetyatomiin, sen e. $^{14}/_{3} = 4{,}_{66}$, j. n. e. Ekv. p. on siis joko yhtä suuri kuin atomipaino tai tasa-osa siitä. ks. Atomiarvo. *Edv. Hj.*

Ekzema ks. Ekseemi.

El *[ē-]* (hepr., = ass. *ilu*, johto tuntematon, alkumerkitys ehkä = voima t. tähtäyskohta), jumala, esiintyy useissa henkilönnimissä esim. Immanu*el*, Eli*s*abet, Natana*el* y. m. *K. T-t.*

Elaboraatti (lat. *ēlabōrā'tum* < *ēlabōrā're* = tehdä, valmistaa), teos. — Elaboreerata, valmistaa, huolellisesti suorittaa.

Elæagnus argenteus, kilse- l. hopeapensas, puistoissa joks. yleiseen viljelty koristepensas, kotoisin Pohj.-Ameriikasta. Tunnetaan hopeanhohtavista lehdistään ja pienistä, hyvänhajuisista, lehtihankoihin puhkeavista, kellahtavista kukistaan. Hedelmät syötäviä. *(J. A. W.)*

Elæagnus argenteus.

Elæis ks. Öljypalmu.

Elagabalus ks. Heliogabalus.

Elaioplastit (kreik. *elaion* = öljy, ja *plassein* = muodostaa), *kasvit.*, öljyä sisältäviä plasmajyväsiä eräiden kämmekkäisten ja liljakasvien päällysketon soluissa.

Elam (ass. *Elamtu*, kreik. *Elymais*), muinainen valtakunta Persian-lahden pohjois- ja suunpuolisen Tigriin itäpuolella. Pääkaupunki oli Susa (ks. t.), josta kreikkalaiset muodostivat nimen *Susiana*. E:n pers. nimi oli *Uraza*, josta nykyinen Khusistan johtuu. Jo 4:nnellä vuosituhannella e. Kr. E. näkyy olleen tekemisissä babylonialaisten valtioitten kanssa. Sargon, Naram-Sin, Dungi y. m. (vrt. Babylonia) kertovat valloittaneensa E:n, jonka hallitsijoilla Susasta löydetyissä kirjoituksissa on arvonimi patesi = sijaiskuningas. 3:nnen vuosituhannen lopulla elamilaiset voimistuivat, niin että valloittivat itse Babylonian ja ehkä hyökkäsivät Palestiinaan saakka, kuten Raamatun kertomus (1 Moos. 14) E:in kuninkaasta Kedor-Laomerista näyttää todistavan. Myöhemmin E. esiintyy Babylonian alituisena liittolaisena taisteluissa Assyriaa vastaan, jolle se tuotti paljon vaivaa, kunnes Assurbanipal valloitti ja hävitti Susan (n. 640). E. joutui sitten meedialaisten ja persialaisten haltuun. E:n kuninkaat 742- n. 640 olivat Ummanigaš,Ištarnankhundu, Khallušu, Kudurnakhundi, Ummanmenanu, Khumbakhaldaš I-II, Urtaku ja Teumman. E:in kulttuurihistoriaan ovat Dieulafoyn ja de Morganin (v:sta 1897) kaivaukset Susassa luoneet uutta valoa. Elamilaiset näkyvät jo historiantakaisella ajalla sumerilaisilta lainanneen kuvakirjoituksen, josta heillä kehittyi omintakeinen nuolenpääkirjoitus. Sen ohella käytettiin seemiläisten maahan tultua babylonialaista nuolenpääkirjoitusta ja assyriankieltä. Pronssiteollisuus oli ihmeteltävän kehittynyt. Kauniita kulta- ja hopeaesineitäkin on löydetty E:sta. Elamilaisten jumalia olivat Šušinak, Khumban ja Lagamar (nimessä Kedor-Laomer) y. m. Jonsimiehinä elamilaiset olivat hyvässä mainees sa (vrt. Jes. 22_6, Jer. 49_{35}). Elamilaisten suonissa näkyy olleen kušilaista verta. Heillä oli tumma iho, mustat silmät ja musta tukka, väkevä ja solakka vartalo. Elamilaiskielen sukulaissuhteet ovat vielä selvittämättä; siitä tunnetaan neljä eri murretta: Susan ja Anšanin murteet, Mal-Amirista ja Šikafti-Salmanista löydettyjen kirjoitusten murre sekä akhemenidien 3-kielisissä kirjoituksissa esiintyvä murre. *K. T-t.*

El-Amarna ks. Amarna.

Elaphomyces granulatus, multasienelle l. tryffelille lähisukuinen kotelosieni, joka muodostaa kovia, sormenpäänkokoisia, mustanruskeita, pinnaltaan kyhmyisiä nystyröitä männyn juurille. Ennen käytetty rohdoksena *(boletus cervinus)* synnytysapulääkkeenä ja maidon ajajana sekä afrodisiakumina; on mäyrän herkkuja. *(J. A. W.)*

Elaska ks. Kivinilkka.

Elasmobranchii ks. Haikalat.

Elastics *[ilă'stiks]* (engl., ransk. *élastiques*), toimikaskudoksisten ja vanutettujen, erittäin venyvien verkakankaiden nimitys; myös kumikudokset, joita käytetään jalkineissa.

Elastiini, perusaine eläinten lihasten välisessä kimmoavaisessa sidekudoksessa, jänteissä, kalojen uimarakossa y. m. E. on hyvin vastustuskykyinen happojen ja emäksien vaikutukselle, ja vedessä keittäessä siitä ei lähde liimaa. *K. M. L.*

Elastinen (< kreik. *elastē's* = ajaja), kimmoinen, taipuvainen, mukautuva. — Elastisuus, kimmoisuus, mukautuvaisuus.

Elastinen rusto ks. Rusto. — E. sidekudos ks. Sidekudos.— Elastiset säikeet ks. Sidekudos.

Elateerit ks. Maksasammalet.

Elateridæ, sepät, heimo kovakuoriaisten *(Coleoptera)* lahkossa. Keskikokoisia kovakuoriaisia, joilla on pitkänpyöreä ruumis ja enimmäkseen vahvasti knpera, takakulmistaan otamaisesti pidentynyt etuselkä. Keskiruumiin ensimäisen renkaan takasyrjässä suippo, puikkomainen ulkonema, joka sopii seuraavassa ruumiinrenkaassa olevaan syvennykseen. Nämä kovakuoriaiset voivat selälleen joutuneina tämän laitoksen avulla ponnahtaa ilmaan, jolloin syntyy napsahtava ääni, ja siellä kääntyä. niin että putoavat alas jaloilleen. Toukat ovat pitkiä ja tasakapeita, liereitä tai heikosti litteitä, kaljuja ja kiiltäviä, kovia, tavallisesti kellanruskeita; jokaisessa ruumiin ensimäisessä kolmessa renkaassa pari hyvin lyhyitä jalkoja. Useitten lajien *(Agriotes obscurus, Corymbites pectinicornis, Diacanthus æneus)* toukat elävät maassa erinäisten kasvien juurista ja maanalaisista varsiosista; näimä toukat tunnetaan „junrimatojen" nimellä ja saavat usein aikaan melkoisia vahinkoja niinhyvin pelloilla kuin puutarhoissa. vrt. Tuhohyönteiset. *E. R.*

Elaterium ks. Ruiskukurkku.

Elaterometri (kreik. *elatē'r* = ajaja, ja *metron* = mitta) ks. Manometri.

Elatiivi (mlat. *ēlātī'vus* = poisviennin sija, < lat. *effe'rre* = viedä ulos), eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-sta-*, *-stä-*päätteisenä esiintyvä nimisanain sijamuoto: sisäeronto (vanh. nimitys: lähdentö). ks. Sisäiset paikallissijat. *A. K.*

Elatine, vesirikko, vesikasvisuku. Suomessa 3 lajia, joista *E. hydropiper* ja *triandra* ovat mitättömän pieniä, matalan veden alla pohjassa kasvavia vaikeasti huomattavia, nivelten kohdalta juurtuvia yrttejä, joilla on vastakkaiset, vähäiset lehdet. *E. alsinastrum* on isompi, vesikuusen *(Hippuris)* näköinen. *(J. A. W.)*

Elatine triandra.

Elatusrehu, karjanruokintaopissa käytetty nimitys. Elatusrehuksi sanotaan sitä rehumäärää, jonka eläin tarvitsee ruumiinsa toiminnan ylläpitämiseksi s. o. elintoiminnan kautta tapahtuvan ravintoaineitten kulutuksen korvaamiseksi.

Elba (lat. *Ilva*, kreik. *Aithali'a* l. *Aitha'lē*), Toscanan saariston suurin saari, Italian länsirannalla 10-12 km mantereesta; pinta-ala 223,5 km²; 25,556 as. (1901). Saari on vuorinen, kiteistä ja paleotsooista liusketta. korkein kohta Monte Capanne (1,019 m) on graniittia. Rannikko on jyrkkää. Ilmasto terveellinen, sademäärä riittävä. — Maissi- ja vehnäsato eivät tyydytä omaa tarvetta; saarella on etelänhedelmä-, viini-, mulperipuu- ja taateli-istutuksia. Rannikolla harjoitetaan tonnokalan ja sardellin kalastusta. — Tärkeä on vuoriteollisuus; E:n mainio rautamalmi oli jo muinaisuudessa tunnettu. V. 1898 louhittiin sitä 183,652 tonnia. Lisäksi saadaan kaoliinia, kalkkia, graniittia, marmoria, merisuolaa y. m. V. 1900 E:n viidessä satamassa kävi 2,540 kauppalaivaa (yht. n. 500,000 tonnia). Saaren pääpaikka on Porto Ferrajo. — Keskiajalla E. kuului milloin millekin Italian valtiolle, joutui 1802 Ranskalle, annettiin 1814 ruhtinaskunnaksi Napoleon I:lle, joka sen jätti 1815. Senjälkeen saari kuului Toscanaan ja joutui sen kanssa Italian kuningaskunnalle.

E. E. K.

Elbe (tšek. Labe, lat. Albis), Saksan tärkeimpiä jokia. Lähteet Riesengebirgellä 1,346 m yl. merenp.; virrattuaan ensin Böömin syvänteen kautta se tulee, puhkaisten Elbsandsteingebirgen, Saksan alueelle kulkien luoteista pääsuuntaa, kunnes se 1,165 km pituisen juoksun jälkeen 15 km levyisenä laskee Pohjanmereen Cuxhavenin kohdalla. E:n lasku on ala- ja keskijuoksulla hyvin pieni, se tulee kulkukelpoiseksi jo Melnikin luona, jossa sen samoin kulkukelpoinen lisäjoki Moldava laskee siihen; muista lisäjoista mainittakoon vasemm. Eger, Mulde ja Saale, oik. Schwarze Elster, Havel ja Elde, joista useimmat ovat kulkukelpoisia. E:n jokialue käsittää 147,320 km², joista Saksan rajojen sisällä 96,300 km². E:n vesistön liikekelpoista aluetta on kanavilla laajennettu ja yhdistetty muihin vesistöihin. Esim. Keisari Wilhelmin- ja Trave-kanavain kautta E. on Itämeren yhteydessä, Havel- ja Finowkanavat liittävät sen Oderiin. N. s. Mittellandkanava on suunniteltu kulkemaan E:stä Reiniin. E:n vesistöstä on kulkukelpoista 3,110 km. Laivakulku on Ylä- ja Keski-E:llä keskeytyksissä jääesteiden takia lähes 2 kuukautta. Hampurin luona, jossa E. on 4 ½-7 m syvä, riippuen vuorovedestä, jääpeite pysyy keskim. 39 päivää vuodessa. — Vaikka E:n laivaliike ei olekkaan Reinin veroinen, on E:n merkitys Saksalle, vieläpä Itävalta-Unkarille liikennetienä arvaamattoman suuri. Sitä pitkin kulkee suunnattomat määrät raskasta, tilaa-ottavaa tavaraa (viljaa, punta, hiiltä, valkojuurikkaita y. m. teollisuuden raaka-aineita). Esim. Hampurin ohitse vietiin 1901 E:ä myöten yli 8 milj. tonnia. — Varhaiseumin haittasivat E:n laivaliikettä tullit y. m. maksut, joita kannettiin monessa paikassa sen varrella — Melnikistä Hampuriin oli 35 tulliasemaa. V. 1821 päätettiin poistaa entiset tullit, mutta erinimisiä maksuja kuitenkin kannettiin aina v:een 1870, jolloin ne lopullisesti lakkautettiin. *E. E. K.*

Elberfeld *[-elt]*, kaupunki Preussissa, Düsseldorfin hallintoalueella, Reinin lisäjoen Wupperin molemmilla puolin, ratojen risteyksessä; 162,853 as. (1905). E. rajoittuu välittömästi toiseen tärkeään kaupunkiin Barmeniin. E:ssä on useita kauniita rakennuksia, muistopatsaita, teknillisiä ja oppikouluja, hyväntekeväisyys- y. m. laitoksia; varsinkin on köyhäinhoito hyvin järjestetty (n. s. E.-järjestelmä). Pääelinkeinona on teollisuus (n. 40,000 työntekijää); se käsittää eritoten silkki-, puuvilla- ja villateollisuutta. lisäksi värjäyslaitoksia, väri- ja konetehtaita, olutpanimoita y. m. Kauppaa edistävät kauppakamari, pankit ja hyvät kulkutiet. — V:sta 1815 E. on kuulunut Prenssille. *E. E. K.*

Elberfeld-järjestelmä ks. Vaivaishoito.

Elbeuf-musta, Sedan-musta, musta väri,

joka saadaan, kun indigokyypillä värjättyä villaa ja silkkiä käsitellään sinipuulla (blooholtsilla), sumakilla ja rautavihtrillillä.

Elbing (puol. Elblong), kaupunki Länsi-Preussissa, E.-joen varrella, 8 km Frisches-Haffista; 55,627 as. (1905). Kaupungissa on useita opistoja ja hyväntekeväisyyslaitoksia. Rakennuksista mainittakoon evankel. Marian kirkko ja katolil. Nikolain kirkko. Teollisuus on huomattava. Tehdaslaitoksia: Schichaun laivatelakat, veturi- ja konetehtaat, lisäksi rauta-, valimo-, metalli-, sikari- ja kehruutehtaita, oluttpanimoita, myllyjä y. m. Maantuotteiden, puun y. m. s. kauppa kulkee suurissa määrin E:n kautta. Koko kauppa käsitti (1902) 371,9 milj. Saks. mk. E. syntyi 13:nnella vuosis., oli Hansan aikana kukoistava kaupunki, kuului vv. 1454-1772 Puolalle, ollen usein vihollisten, ruotsalaisten, saksalaisten ja venäläisten käsissä. Viimemainittuna vuonna E. joutui Preussille. *E. E. K.*

Elbrus (Elburus, vanhana aikana Strobylos, alkuasukkaitten kielillä Minghitase ja Ugryšigumoe), Kaukaasiassa, graniittisesta vuorenharjasta kohoava, myöhäissyntyinen, kaksi-huippuinen trakyytti-keila, jonka 5,629 ja

Elbrus.

5,593 m korkeat huiput ovat 3,260 m korkeudelta alkaen lumen peitossa. Kaukasuksen korkein vuori. *E. E. K.*

Elburs (Albors) n. 650 km pitkä, 110 km leveä eriaikaisista kerrostuneista vuorilajeista syntynyt, useita jonoja käsittävä vuoristo Persiassa, Kaspian-meren eteläranualla. Vuoriston solat ovat n. 3,000 m korkealla, sen korkein huippu on Demavend (ks. t.) (5,670 m). E:n pohjoisrinne on korkeampi ja kasvullisuus siinä rikas, eteläinen kuiva, köyhäkasvuinen. *E. E. K.*

Elche *[elče]*, kaupunki Kaakkois-Espanjassa Alicanten maakunnassa puutarhojen (huertojen) keskellä; 27,308 as. (1900). Tasakattoiset rakennukset ja ympäröivä n. 80,000 runkoa käsittävä taatelipalmu-metsä antavat kaupungille aito-afrikkalaisen ulkonäön. Kauppaa käydään palmulehdillä ja taateleilla. *E. E. K.*

Eldon *[-on]*, John Scott (1751-1838), engl. valtiomies, tuli oikeusalalla toimittuansa 1801 lordikansleriksi, josta virasta erosi 1827. Oli tory-puolueen tunnetuimpia ja kiihkeimpiä johtajia. Korotettiin 1821 kreivinarvoon.

Eldorado *[-a'-]* (esp. *el dorado* = kullattu), maa, jonka luultiin olevan jossain Amazon- ja Orinoco-jokien tienoilla, missä intiaanien tarinain mukaan vastavalittu päällikkö peitettiin kulta-tomulla — siitä nimi, joka siis alkuaan tarkoitti henkilöä — jonka jälkeen hän huuhtoutui järvessä. Tätä kultamaata haettiin innokkaasti 16:nnella ja 17:nnellä vuosis., m. m. matkailijat Filip v. Hutten (vv. 1541-45) ja sir Walter Raleigh (1595, 1597 ja 1617) sitä turhaan etsivät. — E:lla nykyään tarkoitetaan ihanaa tarumaata. *E. E. K.*

Elean oppikunta, sangen merkillinen muinaiskreik. filosofinen oppisuunta, jonka etevimmät edustajat (Ksenophanes, Parmenides, Zenon, ks. n.) opettivat Eleau (lat. Velian) kaupungissa Etelä-Italiassa. Elealaiset filosofit opettivat, että „kaikki on yhtä", kaikki moninaisuus ja muuttuminen on näennäisyyttä, aistilliset havainnot ovat yleensä pettäviä harhakuvia. Siten he ensimäisinä filosofian historiassa kannattivat jyrkkää „monismia" eli yhteysoppia ja panteismia. *A. Gr.*

Electrum *[ē-]* (lat.; kreik. *ēlektron*), alkuaan meripihkan vanha nimitys; myös luonnossa esiintyvä kulta-hopealejeerinki ja keinotekoisesti valmistettu kuparin, nikkelin ja sinkin seos. vrt. Elektron. *(Edv. Hj.)*

Electus *[ēlē'-]* (lat.), valittu; roomal.-katol. kirkko-oikeuden mukaan henkilö, jonka asianomainen tuomiokapituli on valinnut jonkun hiippakunnan piispaksi, mutta jota ei vielä tähän virkaan ole vahvistettu tai vihitty. *K. Ö.*

Elefanta (hind. *Gharapuri* = luolakaupunki), saari Etu-Intian länsirannalla, Bombayn lahdessa,

Kalliotemppeli Elefantalla. Kolmipäinen Šivan kuva.

6 km mantereelta. Suuruus — riippuen vuorovedestä — 10-15 km². Saari on saanut nimensä suuresta, kallioon hakatusta norsusta. E:lla on 6 brahmalaista kallio-(luola-)temppeliä, jonne hindulaiset tekevät pyhiinvaelluksia. Suurin on n. 40 m pitkä ja saman levyinen, kattoa kannattaa 36 itse kalliosta hakattua, nykyään osaksi sortunutta pylvästä. Seinillä on ikivanhoja korkokuvia. *E. E. K.*

Elefantiasis ks. Norsutauti.

Elefantine (arab. *Džezireh es Saher* l. *D. As-*

suan), pieni saari Niilin ensimäisen kataraktin luona, vastapäätä Assuania. Vanhana aikana E:n kaakkoisosassa oli kaupunki, mainio etioop-pialaisten tavarain tapulipaikkana. Kaupuugista on jälellä raunioita; eräs täällä löytyvä niilimittari ptolemaiolaiselta ajalta on jälleen pantu kuntoon. *E. E. K.*

Elefantti l. n o r s u *(Elephas)*, muinoin lajirikasta heimoa edustava kaviokyntinen suku,

Afrikkalaisen elefantin pää.

Intialaisen elefantin pää.

johon kuuluvilla isoilla eläimillä on pitkäksi kärsäksi venynyt kuono (tämän päässä sieraimet), välileuoissa 2 pitkää suippoa etuhammasta (syöksyhampaat) ja kussakin leukapielessä 1, korkeintaan 2 poimukiilteistä poskihammasta yhtaikaa käytännössä. Iho on täyskasvaneilla paljas, raajat korkeat päättyen viisivarpaisiin töppöjalkoihin. E:t ovat kasvinsyöjiä ja elävät laumoissa metsissä. I n t i a l a i n e u e. *(E. indicus)* tavataan Etu- ja Taka-Intiassa, Ceylonissa, Sumatralla ja Borneossa, johon se on tuotu ja villiytynyt. Se kasvaa 3,5 m pitkäksi ja yhtä korkeaksi sekä 3-4,000 kg painoiseksi. Erinomaisen älykäs eläin, jota kesytettynä käytetään ratsuna ja työjuhtaua (kantaa 2,500 kg). Se on pienikorvainen, eturaajoissa 5, takimaisissa tavallisesti 4 kaviomaista kynttä; kärsän päässä on sormimainen lisäke. — A f r i k k a l a i n e n e. *(E. africanus)* asustaa Afrikan keskisissä metsäseuduissa, ennen Kapmaan pohjoisrajoille saakka. Se on suurempi kuin edellinen, sillä on hyvin isot korvat ja jaloissa vain 3 kaviomaista kynttä. Vaikeammiu kesytettävä kuin edellinen. Molempain lajien syöksyhampaista, jotka uroksilla kasvavat 2 m:n pituisiksi ja 50 kg:n painoisiksi tai vielä isommiksi, saadaan norsunluuta. Sukupuuttoon kuolleista muodoista mainittakoon Siperiassa jäätyneenä tavattu m a m m u t t i (ks. t.) — *E. antiquus*, nykyaikaisen afrikkalaisen e:n edelläkävijä. *K. M. L.*

Elefanttikoko ks. E l e f a n t t i p a p e r i.

Elefanttipaperi, eräs laji suurikokoista (624 × 780 mm) paperia.

Elefanttitauti ks. N o r s u t a u t i.

Elefanttitähdistö, ensimäinen ja arvokkain tanskalainen tähdistö; nimi tulee tähdistön merkistä, jona on valkeaksi emaljoitu elefantti; perustettu n. 1458. Kristian V antoi sille säännöt 1693; sen jäsenistä ovat useimmat ruhtinaallisia henkilöitä. — Siamin kuningaskunnassa on v a l k o i s e n e l e f a n t i n t ä h d i s t ö.

Eleganssi (ransk. *élégance* < lat. *ēlega'ntia*, maku, aistikkuus), komeus, hienous, aistikkuus.

Elegantti (ransk. *élégant* < lat. *ēlegans*), aistikkaan komea, komean hieno.

Elegia (kreik. *elege'iā*). 1. Antiikkisessa kirjallisuudessa ruuoelma, joka oli laadittu u. s. e l e g i s e e u runomittaan, s. o. rakennettu kaksoissäkeistä (d i s t i k h o n e i s t a), joissa tavallista daktylista kuusimittasäettä (heksametria) aina seurasi kahdesta katalektisesta daktylisesta tripodiasta muodostettu kuusijalkasäe (u. s. pentametri); kaava siis

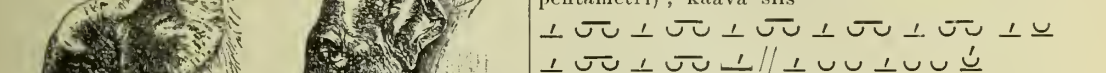

Elegialaulua säestettiin huilulla. Nimeä selitettiin tavallisesti *elegos* sanasta (= valitus, itkulaulu). Varsinkin 7:nnellä ja 6:nnella vuosis. e. Kr. kreik. elegia oli (n. s. jambirunouden rinnalla) valveutuneen subjektiivisen tietoisuuden tärkein runollinen ilmaisumuoto. Kehittyneenä ensin Vähän-Aasian ja saariston joonialaisten keskuudessa se levisi pian varsinaiseen Hellaaseenkin. Vanhimmat elegiat olivat enimmäkseen miehuullisia kehoitus- tai varoituslauluja valtiollista, sotaista tai eetillistä sisältöä (Kallinos, Tyrtaios, Soloon, Theognis); toisissa elegioissa laulettiin lemmen iloja ja suruja (Mimnermos). Paljon käytettiin elegia-muotoa lyhyihin „päällekirjoituksiin" (epigrammeihin), niink. hauta- ja muistokirjoituksiin. Aleksandrialaisella aikakaudella elegioissa esitettiin etupäässä taruaineita, varsinkin lemmentaruja. Roomalaisten elegiarunous oli osaksi suoraa aleksandrialaisen elegian jäljittelyä, osaksi persoonallisten tunteiden, varsinkin lemmentunteiden kiihkeätä tai kaihoisaa ilmaisua (Catullus, Tibullus, Propertius). — Tätä nykyä elegialla tarkoitetaan tavallisesti tunteellista, kaihomielistä runoa, usein runomitan laadusta huolimatta. *O. E. T.*

2. E., *mus.*, käytetään sellaisten sävellysten nimityksenä, joissa vallitsevana aiheena on surunvoittoisesti haaveileva, laulava melodia (usein esim. viululla soitettava). *I. K.*

Elekieli, inhimillisten ajatusten ilmaiseminen eleillä, s. o. ruumiin ja sen yksityisosain asennoilla ja liikkeillä sekä kasvojen ilmeillä. E:tä käyttävät etenkin kuuromykät puuttuvan puhetaitonsa korvaukseksi. E. on l u o n n o l l i s t a, jos käytetyt eleet kuvaamalla esitettävän henkilöu, esineen tai tapauksen luonteenomaisia puolia, välittömästi herättävät näkijässä tarkoitetun mielikuvan; s o v i n n a i s t a, jos määrätyt eleet sopimuksella määrätään mielikuvain merkeiksi, joiden kanssa ne ovat vain etäisessä tai ei missään yhteydessä. Luonnollisella e:llä on suuri merkitys paitsi kuuromykille myös näytelmätaiteilijoille; pantomiimi (ks. t.) käyttää yksinomaan tätä ilmaisukeinoa. Sovinnainen e., jonka 1800-luvun alulla Ranskau kuuromykkäkoulujen opettajat muodostivat ja saattoivat laajaan käytäntöön, on myöhemmin eri tahoilla kehittynyt sormikieleksi (käsialfabeetti, daktylologia), joka toisen käden ja sormien liikkeillä koettaa jäljitellä kirjoituskirjaimia eikä siis oikeastaan enää ole ele- vaan kirjainkieltä. Nykyään on kuuromykkäinopetuksen päämääränä puhutun kielen opettaminen, ja ele- ja sormikielen käyttöä on supistettu mahdollisimman vähään. *A. K.*

Eleksiiri ks. Eliksiiri.

Elektori (lat. *ēlē'ctor* = valitsija < *ēlī'gere* = valita), valitsija, se joka välillisissä vaaleissa käyttää äänioikeutta suuremman valitsijaryhmän valtuuttamana.

Elektra *[ēlē'ktrā]*, kreik. taruhenkilö. 1. Alkuaan E. näkyy olleen jumal-olento, valonhaltijatar; niinpä yksi Pleiadi-tähdistä (seulasista) on nimeltään E. Hänen palveluksestaan on vain vähän jälkiä. — 2. Sankaritarustossa (ei tosin Homeroksessa) E. on Agamemnonin (ks. t.) ja Klytaimnestran tytär. E. suree katkerasti murhattua isäänsä ja toivoo kostoa, kunnes hänen vieraassa maassa kasvatettu veljensä Orestes palaa ja panee sen toimeen, surmaamalla rikollisen äitinsä ja hänen rikoskumppalinsa Aigisthoksen (ks. t.). Tarua käsiteltiin useissa tragedioissa. Aiskhyloksen Khoephoroi-tragediassa E. on etupäässä sureva tytär, joka vihaa rikollista äitiä, kunnes koston hetki tulee. Sophokleen Elektra-tragediassa hän on voimakkaasti piirretty päähenkilö; hän se kiihottaa veljensä äidinmurhaan vieläpä on verityössä läsnä. Euripideen samannimisessä tragediassa kuvataan realistisin piirtein E:n sorronalaista tilaa (kuninkaantytär on näet naitettu köyhälle talonpojalle), kunnes Orestes saapuu, jolloin E. viekkaasti houkuttaa äitinsä surman suuhun. *O. E. T.*

Elektrikko, henkilö, joka tieteellisesti tai teknillisesti toimii sähköopin ja -teollisuuden alalla.

Elektrisiteetti ks. Sähkö.

Elektro . . ., allaolevien lisäksi. ks. Sähkö . . .

Elektrodi ks. Sähkökärki.

Elektrofori (kreik. *ēlektron* = ks. t., ja *phoro's* = johtava), koje, millä helposti voidaan synnyttää pieniä sähkömääriä. Siihen kuuluu metallikuoreen valettu hartsi- tai eboniittilevy, mikä tehdään negatiivisesti sähköiseksi hakkaamalla sitä kissannahalla. Kun levyn päälle asetetaan eristävällä kädensijalla varustettu metallikansi, eroaa tämän alapuolelle positiivista ja yläpuolelle negatiivista sähköä. Kun negatiivinen sähkö on poistettu kannesta, nostetaan tämä erilleen alustastaan, jolloin se jää positiivisesti sähköisäksi. Tällä tavoin voidaan levystä ottaa sähköä melkein lukemattomia kertoja. Elektroforin oli suunnitellut 1762 ruots. Wilke, mutta Volta keksi sen hänestä riippumatta 1775 ja teki sen tunnetuksi. *(V. V. K.)*

Elektrolyysi (kreik. *ēlektron*, ks. t., ja *lysis* = irroittaminen), *fys.*, Faradayn muodostama nimitys yhdistetyn aineen jakautumiselle yksinkertaisempiin ainеosiinsa sähkövirran vaikutuksesta. Itse jakautuva aine on tällöin elektrolyytti. E:n ehtona on, että elektrolyytti johtaa sähköä ja on nestemäisessä olotilassa, joko nesteeseen liuotettuna tai sulatettuna. On kumminkin esimerkkejä kiinteiden kappaleiden, esim. jodihopean elektrolyysistä. Elektrolyytit ovat suoloja, happoja ja emäksiä. E:n teoriat (sähkökemialliset teoriat) liittyvät etenkin nimiin Grotthus, Davy, Berzelius, Faraday, Daniell, Hittorf, Clausius, v. Helmholtz ja Svante Arrhenius; viimemainitun dissosiatsioniteorian mukaan otaksutaan, että elektrolyytin molekyylit ovat osaksi jakautuneet sähköllä ladattuihin ainеosasiinsa, n. s. jooneihin, joista happojen vety- ja suolojen ja emästen metallijoonit ovat positiivisesti ja jäljellä olevan atomiryhmän joonit negatiivisesti sähköiset. Sähköiset joonit ovat aina määrätyssä suhteessa jakautumattomiin molekyleihin. Jos nyt sähkövirta johdetaan elektrolyytin läpi, vetää positiivinen sähkökärki (anodi) negatiivisesti sähköisiä jooneja ja poistaa positiivisia, negatiivinen sähkökärki (katodi) vaikuttaa päinvastoin. Tästä syystä Faraday nimitti positiivisesti sähköisiä jooneja kationeiksi, negatiivisia anioneiksi. Saavuttuaan sähkökärkiin joonit antavat pois sähkövarauksensa ja erkanevat neutraaleina molekyleinä. Nämä voivat vielä vaikuttaa kemiallisesti sähkökärkiin tai elektrolyyttiin itseensä. Tällöin eivät sähkökärjissä erkane itse joonit, vaan niiden kemialliset yhtymistulokset (sekundäärinen e.). Mitä enemmän vapaita jooneja elektrolyytti sisältää eli mitä enemmän se on dissosioitu, sitä paremmin se johtaa sähköä. Erotuneet ainemäärät ovat suhteelliset aineen ekvivalenttipainoon (ks. t.) ja siihen sähkömäärään, mikä kulkee elektrolyytin läpi (Faradayn laki). 1 coulombi erottaa 1,118 mg hopeaa (hopean sähkökemiallinen ekvivalentti). Elektrolyysin keksivät (1800) Nicholson ja Carlisle ja se on saanut suuren käytännöllisen merkityksen galvanoplastiikassa (ks. t.), metallien erottamisessa ja puhdistamisessa (ks. sähkömetallurgia) ja useiden kemiallisten tuotteiden valmistamisessa. *V. V. K.*

Elektrolyytti ks. Elektrolyysi.

Elektromagneettiset yksiköt ks. Sähköopilliset mittayksiköt.

Elektrometri (kreik. *ēlektron*, ks. t., ja *mētron* = mitta), kone, millä mitataan johtajan sähköjännitystä. E. on oikeastaan elektroskooppi, joka on varustettu asteikolla, niin että sitä voidaan käyttää paljouden määräyksiin. Tavallisimmat e:t perustuvat kahden sähköisen kappaleen veto- ja poistovoimiin. Thomsonin kvadrantti-e:ssä on ohueen lankaan ripustettu 8-numeron muotoinen alumiiniumlevy, mikä pyörii neljään neljännekseen jaetun messinkikotelon sisässä. Vastakkain olevat neljännekset ovat yhdistetyt keskenään. Mitatessa annetaan neulalle määrätty sähköjännitys, toinen neljännespari yhdistetään mitattavaan sähköiseen kappaleeseen ja toinen maahan. Neulan eri tapauksissa erilainen kiertyminen luetaan kiikarilla siihen kiinnitetystä peilistä. Thomsonin absoluuttisessa e:ssä on kaksi metallilevyä, joiden välinen vetovoima mitataan punnitsemalla (joko painoilla tai jousivaalla). Vetovoimasta ja koneen suuruudesta voidaan jännitysero määrätä staattisissa yksiköissä (ks. Sähköyksikkö). Tekniikassa käytettyjä e:jä, missä on näytin ja suorastaan volttеihin jaettu asteikko, sanotaan volttametreiksi. *V. V. K.*

Elektromotorinen voima (kreik. *ēlektron*, ks. t., lat. *mōtor* = liikkeellepanija), tarkoittaa yleensä syytä, minkä johdosta kahden eri aineen kosketuksessa toiseen erkanee positiivista, toiseen negatiivista sähköä. Alkujaan se merkitsi sähköparin metallien (poolien) välistä sähköjännitystä. Se voidaan mitata elektrometrillä (ks. t.) ja sen suuruus ilmaistaan volteissa. Jokaisella sähköparin lajilla on määrätty elektromotorinen voimansa, mikä on riippumaton pariston koosta. Siten on Clarkin normaaliparin e. 1,4328 volttia 15° C lämmössä, Westonin normaali-

parin 1,0188 volttia 15° C lämmössä, kromihapoparin 1,7-1,9, Bunsenin 1,9, Daniellin 1,07, Hellesenin kuivaparin 1,4, Leclanchén 1,49 ja Meidingerin parin 0,95 volttia. Elektromotorisella voimalla tarkoitetaan myöskin sitä jännitystä, minkä virtaa synnyttävät koncet (dynamot) antavat. *V. V. K.*

Elektron *[ē-]*, kreik. sana, jonka merkitys on horjuva: meripihka, metallisekoitus (kultaa ja hopeaa) y. m. Useissa kielissä tämä sana on vartalona sähköä merkitsevissä sanoissa, johtuen siitä, että meripihkan sähköisyys oli jo muinaisajalla tunnettu ilmiö. vrt. Electrum.

Elektroni, *fys.*, pienin osa, mihin sähkö voidaan jakaa, vastaa siis aineen atomeja. E. merkitsi alkujaan sähkölatausta, mikä seuraa kemiallisesti yksiarvoista atomia. Nykyjään tarkoitetaan e:lla pieniä, negatiivisella sähköllä ladattuja hinkkasia, jotka lähtevät ohennetussa ilmassa olevasta negatiivisesta poolista (katodista, ks. katodisäteet). Niiden sisältämää sähkömäärää pidetään negatiivisen sähkön pienimpänä mahdollisena paljoutena, ja niiden ainepaljous arvioidaan vetykaasuatomin tuhannenneksi osaksi. Muutamat etevät tutkijat, kuten J. J. Thomson, pitävät näiden negatiivisten aineosasten massaa vain näennäisenä ja johtuvana niiden elektromagneettisesta energiasta. Vastaavaa kokoa olevia positiivisella sähköllä ladattuja hiukkasia ei tunneta, vaan ovat sellaiset tavallisten atomien kokoisia. Lenard ja J. J. Thomson otaksuvat atomien olevan kokoonpantuja suuresta joukosta elektroneja ja positiivisesta sähköstä, mikä on tarvittu niitä neutraliseeraamaan. Positiivisesti sähköinen hiukkanen on tämän mukaan atomi tai atomiryhmä, mikä on kadottannt yhden tai useampia elektroneja. *(V. V. K.)*

Elektropunktuuri (kreik. *ēlektron*, ks. t., ja lat. *punctū'ra* = pisto), ennen käytetty menettely johtaa sähkövirta syvemmälle ruumiin kudoksiin pistämällä niihin kärkeensä asti hyvin eristetyt neulat, jotka samalla toimivat elektrodeina; tuskin enää käytännössä.

Elektroskooppi (kreik. *ēlektron*, ks. t., ja *skopei'n* = katsella), koje, millä voidaan näyttää vaan ei tarkemmin mitata sähkön tai sähköjännityksen olemassaoloa (vrt. Elektrometri). Kaikki e:t perustuvat sähköisten kappalten vetävään tai poistavaan voimaan. Yksinkertaisin on sähköheiluri (ks. t.). Täydellisempi on kultalehti-e., missä sähkön olemassaolon näyttää kaksi rinnakkain ripustettna, hyvin ohueksi taottua kulta- tai aluminiumlehteä, jotka sähköisiksi tultuaan erkanevat toisistaan. Kaikkein herkin e. on Voltan kondensaattoriin yhdistetty e.

Elektrostaattiset yksiköt ks. Sähköopilliset mittayksiköt.

Elektroteknikko, sähkötekniikko.

Elektrotonus, konstanttisen virran hermossa synnyttämä sähköllisen kiihottuvaisuuden muuttuminen, joka ilmenee siten, että kiihottuvaisuus anodin läheisyydessä vähenee (anelektrotonus) ja katodin läheisyydessä lisääntyy (katelektrotonus).

Elektrotypia ks. Galvanotypia.

Elementaarianalyysi (ks. Elementti). menetelmä, jolla orgaanisten aineiden kemiallinen kokoomus ja empiirinen kaava saadaan selville. Aine poltetaan lasiputkessa, jolloin hiilestä syntyy hiilidioksidia ja vedystä vettä. Näiden määrästä lasketaan alkuperäisen aineen hiili- ja vetymäärä. *Edv. Hj.*

Elementaarielimistöt ks. Alkeiselimistöt.

Elementti (lat. *elemē'ntum*). 1. Perus- l. alkuaine (ks. t.). Vanhalla ajalla oli yleinen se käsitys, että maailma oli muodostunut neljästä e:stä l. alkuaineesta, vedestä, tulesta, ilmasta ja maasta. (vrt. Empedokles). Tämä käsitys periytyi sitten myöskin keskiajalle.

2. *Fys.* ks. Sähköpari.

3. *Mat.* äärettömän pienet suureet l. n. s. differentsiaalit. Oletetaan näet, että viivat, pinnat, kappaleet voidaan jakaa äärettömän pieniin osiin; näitä osia sanotaan e:iksi.

4. *Tähtit.* kiertotähden radan ja aseman (tässä radassa, määrätyssä ajankohdassa) määräämiseksi välttämättömät ja riittävät suureet. Nämä elementit l. koustantit ovat: 1) isoakselin puolisko, 2) eksentrisyys (epäkeskisyys), 3) epookki. l. kiertotähden asema radassaan määrätyllä ajankohdalla, 4) inklinatsioni, 5) nousevan solmun (nodin) pituus ja 6) periheliumin etäisyys solmusta. Näihin kuuteen elementtiin voidaan lukea 7) kiertotähden kiertoaika. Tämä on kuitenkin riippuvainen isoakselin puoliskosta (Keplerin kolmannen lain mukaisesti).

Elemi, keltainen, pehmeä hartsi, joka saadaan erinäisistä troopillisessa Ameriikassa, Afrikassa ja Filippiineillä kasvavista *Burseraceæ* heimoon knulnvista puista. Lisätään sprii- ja tärpättiöljyvernissoihin tekemään niitä vähemmän hauraiksi. *Edv. Hj.*

Eleocharis ks. Scirpus.

Eleoliitti (kreik. *elaion* = öljy, ja *lithos* = kivi), rasvakiiltoinen nefeliinimuunnos. ks. Nefeliini.

Eleopteeni ks. Eetteriset öljyt.

Elephantiasis ks. Norsutauti.

Elephas antiquus, sukupuuttoon kuollut norsulaji, elänyt Euroopassa plioseeni-ajan lopulla ja kvartäärikauden alkuaikoina. Oli lähinnä afrikkalaisen elefantin sukuinen mutta suurempi. *P. E.*

Elettaria ks. Kardemumma.

Eleusiin mysteriot ks. Eleusis.

Eleusine, kasvisuku heinäkasvien heimossa. Vanhan maailman troopillisissa ja subtrooppisissa osissa kasvavasta 6:sta lajista viljellään *E. coracanaa* Itä-Aasiassa ja koko Afrikassa tärkeänä viljalajina. Se on n. 1 m korkuinen heinä. jolla on runsaskukkaiset tähkät ja ravitsevat. mntta karvaanlaiset jyvät. Siitä huolimatta ovat e.-jauhot paikoin asukkaiden pääravintona. Abessiinialaiset ja niam-niamilaiset käyttävät jyviä maltaina. ks. kuvataulua Viljalajit.

Eleusis *[-si's]*, muin. kaupunki ja demos Attikan länsiosassa, merenlahden rannalla, kunnaalla, joka kohoaa n. s. Thrian tasangosta, jonka Aigaleos vuorijono erottaa Ateenan tasangosta. Oltuaan historiantakaisena aikana itsenäinen pikkuvaltio E. kuului 8:nnesta tai 7:nnestä vuosis. alkaen Ateenan valtioon. E. oli Demeterin (ks. t.) ja Koren tärkein palveluspaikka; sieltä heidän kerrottiin lähettäneen Triptolemoksen opettamaan ihmisille viljanviljelystä. Demeterin ja Koren palvelus muodostui E:ssa omituisiksi salamenoiksi, E:n mysterioiksi, joilla oli ylen

tärkeä sija kreikkalaisten uskonnollisessa elämässä: niille, jotka vihittiin näihin mysterioihin osallisiksi, vakuutettiin varma, onnellisen haudantakaisen elämän toivo. E:n mysterioissa palveltiin Demeterin ja Koren rinnalla Dionysoksen tapaista Iakkhos jumalaa; muista näihin liittyneistä haltijoista mainittakoon Eubuleus (ks. t.). Mysteriot kuuluivat historiallisena aikana Ateenan kuningas (basileus) nimisen arkontin virkapiiriin. Maaliskuussa vietettiin Ateenan Agrai-esikaupungissa n. s. pienet mysteriot, joissa hakijat vihittiin „mysteiksi" (kreik. *mystes*). Syyskuun ja lokakuun vaiheella taas vietettiin monivuorokautiset suuret mysteriot. Ensimäiset päivät vietettiin Ateenassa, jossa (luult. Akropoliin pohjoisrinteellä) oli suuri Eleusinion niminen pyhäkkö; osanottajien tuli m. m. puhdistautua meressä. Sitten monituhatlukuisessa juhlakulkueessa saatettiin (Eleusiista Ateenaan viety) Iakkhoksen kuva hymnien, riemuhuutojen ja kompien kaikuessa Eleusiiseen, johon näytään saavutun vasta yöllä, soihtujen valossa. E:ssa juhlaa jatkettiin yöt päivät. Siellä mystit, suoritettuaan useat puhdistus- y. m. menot, vihittiin epopteiksi (katsojiksi, kreik. *epoptes*). Avarassa teatterintapaisessa mysteriotemppelissä *(telesterion)* esitettiin vihityille salaperäisissä liturgisissa näytännöissä eleusilaisen ilmestyksen pääkohdat; näitten menojen ohjaajana oli Eumolpidien ylhäistä sukua oleva hierophantes (pyhän ilmaisija). Se mikä mysterioissa ilmaistiin vihityille oli kuoleman uhalla salassa pidettävä. Varmoja tietoja siitä onkin kovin vähän. — Mysterioiden osallisuuteen voivat päästä kaikki helleenit, säätyyn katsomatta, vieläpä orjatkin. Sama oikeus ulotettiin myöhemmin myöskin roomalaisiin. Vasta keisari Theodosios Suuri (379-395 j. Kr.) teki E:n mysterioista lopun. — V:sta 1882 alkaen on E:ssa tehty kaivauksia ja paljastettu telesterionin ja useiden muiden temppelien, propylaiojen y. m. jäännökset. *O. E. T.*

Eleutherata = kovakuoriaiset *(Coleoptera)*.

Eleutheropetalæ (kreik. *ele'utheros* = vapaa, ja *petalon* = lehti), *kasvit.*, eriteräiset, kaksisirkkaisryhmä A. Braunin järjestelmissä = Eichlerin *Choripetalæ* (ks. t.).

Elevaattori (lat. *ēlevā're* = kohottaa ylös), hissi.

Elevatsioni (lat. *ēlevā'tiō* = kohottaminen), se katolisen messun toimitus, jolloin heti konsekratsionin jälkeen hostia kohotetaan polvistuvan seurakunnan nähtäväksi.

Elevatsionikulma ks. Ylennyskulma.

Elevatsionilaukaus ks. Ylennyslaukaus.

Elfenluu ks. Norsunluu.

Elfkarleby ks. Älfkarleby.

Elfsborg ks. Älfsborg.

Elfsborgin lunnaat (ruots. „Elfsborgs lösen"), niiden rahamaksujen ja niitä varten otettujen verojen nimitys, jotka Ruotsin valtakunnan kahdesti täytyi suorittaa Tanskalle Elfsborgin tärkeän linnan takaisin saamiseksi. Stettinin rauhanteossa 1570 määrättiin Ruotsin maksettavaksi 150,000 talaria (n. 850,000 hopeamarkkaa, rahaarvon alenemista lukuunottamatta) tanskalaisten valloittaman Elfsborgin lunastamiseksi, ja tämän summan kokoonsaamiseksi suostuivat Tukholman valtiopäivät tammikuussa 1571 suorittamaan erityisen veron ympäri valtakuntaa, niin Ruotsissa kuin Suomessa. Tämä vero, n. s. Elfsborgin lunnaat l. myöskin hopeavero, oli maaseudulla suoritettava kymmenentenä osana kaikesta irtaimesta omaisuudesta (kullassa, hopeassa, rahassa, vaskessa, raudassa; karjasta arvion mukaan), kaupungeissa kahdentenatoista ja palaneissa kaupungeissa kahdeksantenatoista omaisuuden osana. Uudessa sodassa Elfsborg kuitenkin joutui 1612 jälleen tanskalaisten käsiin, ja Knäredin rauhanteossa täytyi Ruotsin taas ostaa se takaisin miljoonalla talarilla. Tätä varten määrättiin nyt raskas suostuntavero maksettavaksi kuuden vuoden aikana, jonka suorittamiseen kaikki ottaisivat osaa itse kuninkaasta alkaen reukiin ja piikaan saakka. Näillä molemmilla kerroilla Elfsborgin lunnaiden kantoa varten tehdyt veroluettelot, jotka enimmäkseen ovat säilyneet meidän aikoihimme, ovat tärkeitä historiallisia lähteitä erittäinkin sen ajan taloudellisten olojen tuntemiseksi. *K. G.*

Elfsnabben *[elv-]*, Tukholman saaristossa, suuri, syvä ja turvallinen satama, johon kaksi eri väylää johtaa. Sijaitsee Elfsnabben, Bjurshagen ja Kapellholmen nimisten saarten välillä; ennen aikaan Ruotsin paras sotasatama. Sieltä Kustaa II Aadolf lähti 17 p. kesäk. 1630 30-vuotiseen sotaan. *K. R. M.*

Elfving *[elviŋ]*. 1. Betty Gustava Lovisa E. (s. 1837), suom. kirjailijatar, synt. Porissa, on nimimerkillä „Aura" julkaissut ansiokkaat historialliset romaanit „Härkmannin pojat" (pain. 1887), aihe ison vihan ajoilta, ja „Vuosisatojen perintö" (kaksi osaa, 1902), jonka tapaukset liikkuvat pikku vihan taustalla. Myöskin E. on sepittänyt näytelmän „Sprengtportenin oppilaat", jonka Suomalainen teatteri keväällä 1890 oli ottanut ohjelmistoonsa, mutta jonka esittäminen jäi sikseen sensuurin väliintulon takia. E. on kirjoittanut teoksensa ruotsiksi, mutta toimittanut ne julkisuuteen suomenkielisinä.

(K. G.)

2. Fredrik Emil Volmar E. (s. 1854), edellisen velipuoli, kasvitieteen professori Helsingin yliopistossa v:sta 1892. E. on etupäässä fysiologi: „Studier öfver geotropiska växtdelar" (1879); „Einwirkung der Schwerkraft auf die Pflanzen" (1880); „Über die Wasserbewegung im Holz" (1882), „Über physiologische Fernwirkung einiger Körper" (1890), „Studien über die Einwirkung des Lichtes auf die Pilze" (1890). Hän on kasvitieteen opetuksen uudistaja yliopistossamme. Kirjoittanut oppikirjat: „Tärkeimmät viljelyskasvit" (1896, uusi lyhennetty pain. 1906), „Kasvitieteen oppikirja" (1903, 2:nen pain. 1908), myös „Anteckningar om kulturväxterna i Finland" (1897).

Elfving *[elving]*, Pietari (1677-1726), lääkäri, syntyisin ruotsalainen, nimitettiin 1720 lääketieteen professoriksi Turkuun, jossa sitten piti julkisia luentoja sisä- ja kulkutaudeista. E:n erityisestä pyynnöstä kuningas hovioikeuden puoltolauseen nojalla antoi hänelle luvan toimittaa erään rikoksentekijän ruumiin avauksen; tavatonta toimitusta varten akatemian rehtori S. Schultén painatti varsinaisen ohjelman, jossa julkilausuttiin se käsitys, että ruumiin avauksista saattaa olla suuri hyöty anatomisille tut-

kimuksille. E:u ansiosta tuli sittemmin Naautalin kivennäiskaivo tunnetuksi. *M. O-B.*

Elgar *[elgə]*, Sir Edward (s. 1857), nykyään Englannin ehkä etevin säveltäjä. Hänen pääteokseusa ovat oratorit: „Elämän valkeus" 1896, „Gerontiuksen uni" 1900 ja „Apostolit" 1903; sitäpaitsi kantaatteja ja muita kuoroteoksia, orkesteri- ja urkusävellyksiä y. m. *I. K.*

Elgin *[eldžin]*, Thomas Bruce (1766-1841), engl. lordi ja lähettiläs Konstantinopolissa, on tullut tunnetuksi erittäinkin kreikkal. muinaisesineitten, veistokuvien, vaasien y. m. kokoojana ja viejänä Englantiin, missä ovat British Museumin arvokkaana osana. Kokoamistyössään hän tosin usein menetteli varsin raa'alla tavalla, irtikiskoen esineitä temppelien raunioista j. n. e. *K. G.*

Elia (hepr. *ēlī'jā* < *ēlījā'hu* = „jumalani on Jahu"), israelilaineu profeetta Thisben kaupungista Gileadista, eli Ahab ja Ahasja kuningasten ajalla (9:s vuosis.). E. vastusti pontevasti Baalin palvelusta, jonka Ahabin foinikialainen puoliso Isebel oli tuonut maahan; hän oli siten israelilaisen monoteismin tienraivaaja. Pelkäämättä E. myös lausui tuomionsa Ahabille Nabotiu oikeusmurhasta. Yleensä liikkuen historiallisesti luotettavalla pohjalla Raamatun kertomukset E:sta (1 Kun. 17—2 Kun. 2) sisältävät paljon tarumaista: näläuhädän aikana elättivät kaarneet E:aa; Karmelin vuorella hän aikaansai jumalantuomion; vaipallaan hän teki kuivan tien Jordanin halki ja tulisissa vaunuissa hän lähti taivaaseen y. m. Maleakin kirjan mukaan (4$_5$) E. on palaava, ennenkuin Jahven suuri ja peljättävä päivä tulee. Siksi E:n tuloa odotettiin Jeesuksen aikana (Mat. 16$_{14}$, Joh. 1$_{21, 25}$), ja Jeesus itse luuli häneu ilmestyneen Johannes Kastajassa (Mat. 11$_{14}$). Juutalaisilla, kristityillä ja muhamettilaisilla E:n muisto säilyy useissa taruissa. Talmudin mukaan E. opettajana, ystävänä ja lohduttajana vielä elää ihmisten keskuudessa. Persialaiset pitivät E:a Zoroasterin oppilaana. Taidekin on hyväkseen käyttänyt monta E:n elämästä johtuvaa aihetta. E:n apokalypsi nimisen kirjan mainitsee Origenes. *K. T-t.*

Elias-vuori. 1. Useitten vuorenhuippujen nimi Kreikassa (Hagios Ilias): esim. Taygetosvuoren korkein huippu (2,409 m), huippu Euboiasaarella y. m. — 2. Vuori ja vuoristo Pohjois-Ameriikassa. ks. St. Elias.

Elideerata (lat. *ēlī'dere* = työntää ulos), jättää pois, poistaa. vrt. Elisioni.

Élie de Beaumont *[elī' də bomō']*, Jean Baptiste Armand Louis Léonce (1798-1874), ransk. geologi, tunnettu etenkin vuoristojen syntyä koskevista teorioistaan. On ensimäisenä lausunut sen ajatuksen, että vuorijonojen muodostumiseu aiheuttaa maapallon jäähtymisestä johtuva kutistuminen. Pääteokset „Description géologique de la France" (1830-38) ja „Explication de la carte géologique de la France" (1841-73, yhdessä Dufrenoy'n kanssa). E. ja D. toimittivat yhdessä Ranskan geologisen kartan (1841), johon mainitut teokset liittyvät. *P. E.*

Eliitti (rausk. *élite* < *élire* < lat. *ēlī'gere* = valita), valikoima, valikoitu, valio-.

Eliksiiri (kesk.-lat. *elixī'rium*, < arab. *el-eksir*), vanhentunut nimitys, joka tarkoittaa erinäisiä ekstrakteista, etenkin alkoholisista, valmistettuja nestemäisiä lääkkeitä.

Elim, suom. lähetysasema Uukuambiu heimon alueella Ambomaalla. Tämän aseman perustivat ensin 1870 lähetyssaarnaajat P. Kurvinen ja K. A. Veikkolin, mutta sikäläinen kuningas Nuujoma karkoitti heidät jo 1872 ja hävitti aseman. V. 1890 Veikkolin lähti uudelleen sinne perustamaan asemaa, mutta kuoli, kun juuri oli pääsemässä perille. Tämän aikeen toteutti 1893 läh.-saaru. Yrjö Roiha, mutta hänenkin kuoltuaan (1894) ei kuningas Negumbo sallinut uudestaan rakentaa tulipalon tuhoamaa asemaa. Vasta Negumbon kuoltua on lähetyssaarnaaja K. Koivu (1908) voinut uuden Elimin rakentaa. Mitään pakanakristillistä seurakuntaa ei siellä tätä nykyä (marrask. 1909) vielä ole. *U. P.*

Elimæus, Olavi (k. 1629) Viipurin hiippakunnan piispa; nimestään päättäen hän oli kotoisin Elimäeltä ja hänen sanotaan syntyneen etevästä suvusta („natus honesto stemmate"). Käytyään koulua Viipurissa, Turussa ja Tukholmassa E. matkusti Saksaan, tuli 1597 ylioppilaaksi Rostoekissa; saavutettuaan maisterinarvon 1609 koulunrehtoriksi Tukholmaan ja 1611 seurakunnan pyynnöstä Tukholman suurkirkon kirkkoherraksi; 1618 Kustaa II Aadolf määräsi hänet Viipurin piispaksi kehoittaen häntä m. m. edistämään lutheril. oppia kreikkal.-katolisten keskuudessa. E. painatti 1621 Tukholmassa 150 virttä sisältävän virsikirjan, jossa suurin osa on Jaakko Finnolta lainattuja, loput muualta, muutamat ehkä E:n itsensä tekemiä, ja 1629 „ylidzekadzotun ja oietun" käsikirjan. Hiippakuntansa sekavia kirkollisia oloja hän koetti parhaansa mukaan järjestää. *K. Ö.*

Elimellinen ks. Orgaaninen.

Eliminoida (lat. *ēlīminā're* = viedä ulos), poistaa, esim. *matemat.* poistaa tuntematon yhtälöryhmästä, jossa on useampi tuntematon.

Elimistö, elio l. organismi, elollinen olento, kasvi tai eläin, yleensä itsenäinen olio, jonka osat ovat toiminnallisessa suhteessa keskenään ja jossa ilmenee elämää. Yksinkertaisimmissakin tähän saakka tunnetuissa eliöissä, joilla ei ole huomattavia erilaistuneita edes elimenkaltaisia osia, osoittaikse elämän perusilmiöt, kuten kasvaminen ja lisääntyminen, itseylläpitämis- ja itsekorjaamiskyvyt. Eliöiden maailma jaetaan kasvi- ja eläinkuntaan. *K. M. L.*

Elimä l. **Elimäki.** 1. Kunta, Uudenmaanl., Pernajan khlak., Pernaja-Liljendalin nimismiesp.; kirkolle Korian asemalta 21 km; 369,$_5$ km^2, joista viljeltyä maata 12,328 ha (1901); 88,$_{2495}$ manttaalia, talonsavuja 189, torpansavuja 227, muita savuja 15; 5,843 as., joista n. 2,$_4$ % ruotsinkielistä; 1,077 hevosta, 4,819 nautaa, 2,411 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: kansakouluja 8 (11 opett.). Apteekki; kunnanlääkäri. Teollisuuslait.: Korian höyrysaha. — 2. Seurakunta, Porvoon hiippak., Iitin rovastik., oli 1640 Pyhtään anueksi, kuului 1748 Loviisan khrakuntaan; itsenäiseksi (Keis. k. $^{13}/_4$ 1863) khrakunnaksi 1865. Kirkko puinen (1678, korj. 1892). [R. Hausen, „Anteekningar. Elimä kyrka". (Vet Soc. Bidr. n:o 44).] *K. S.*

Elin l. orgaani, kasvin tai eläimen osa, jolla on määrätty toiminta. Elimille, elollisen olennon työneuvoille, ominaista on niiden sopusointuinen

yhteistoiminta elämän ylläpitämiseksi. Niissä huomattavat keskinäineu vuorovaikutus ja riippuvaisuussuhde, josta m. m. on seurauksena, että ruumiista erotettu elin pian lakkaa elämästä, ovat yhteydessä kasvamisen ja työnjaou kanssa. Kuta täydellisemmäksi työnjako on käynyt elimistön eri osain välillä, sitä moninaisempia ja rakenteeltaan monimutkaisempia ovat siinä elimet ja sitä riippuvaisempia ne yleensä ovat toisistaan. Monisoluisten eliöiden elimet ovat muodostuueet eri kudoksiksi yhtyneistä soluista, jotka ovat tällaisen eliön alkeiselimiä. Erotukseksi monisoluisten eliöiden elimistä sanotaan alkeiseliöiden eli yksisoluisten elimiä, jotka ovat yhden solun osia, organelleiksi. Monisoluisten eläinten elimet jaetaan vegetatiivisiin, joihin luetaan ravitsemus- ja sukupuolielimet, ja animaalisiin, joihin luetaau aistimet, hermosto ja liikuntoelimet.

K. M. L.

Elinan surma, historiallinen kansanruno, joka liittyy Laukon kartanoon Vesilahdella. Kansanmuistelma on punonut runoon eri aikoina eläneitä historiallisia henkilöitä ja paikallisia sukutarinoita. Klaus Kurki, Laukon herra, joka runon mukaan polttaa viattoman vaimonsa Elinan sekä äskensyntyneen lapsensa, on erehdyksestä astunut Klaus Djeknin, 1300-luvun loppupuolella mainitun Nyänäisten kartanon herran sijalle. Tästä jälkimäisestä asiakirjat näet kertovat, että hän julmalla tavalla poltti puolisonsa Elinan ja lapsensa, joka hänellä oli tämän kanssa. Hänen toisesta vaimostaan Kirstistä on kansanruno tehuyt pahansuovan palvelijan ja jalkavaimon luultavasti erään Salon kauppalan seudulla muistellun Hornin sukutarinau vaikutuksesta. Siinä kartanon herra mieltyy kamarineitsyeensä, joka tarkoituksella emäntänsä tuhoamiseksi keksii lemmenseikkailun tämän ja talon rengin välille. Vihastunut aviomies polttaa elävältä vaimonsa ja palvelijansa. Runon „Elina rouvalla" tarkoitetaan joko Klaus Kurjen toista puolisoa Elina Stenbockia tai hänen Elina nimistä tytärtään. Draamallisella elävyydellä runo esittää tapaukset alusta loppuun. Ritariseurueensa kanssa kopea Klaus saapuu kosimaan Elinaa, esittää pyyntönsä neidon veljille ja äidille ja saakin neidon vaimokseen, vaikka tämä tietää Klausin luvattomasta suhteesta Kirsti piikaan. Saatuaan sitten isäntänsä luulevaisuuden hereille Kirsti viekkaasti sulkee Uolevi rengin Elina rouvan kanssa samaan kammioon ja tuo näkemään lähellä piileskelleen isännän. Raivoissaan tämä sytyttää tuleen talonsa ja polttaa elävältä vaimonsa ja pienen lapsensa. Turhaan rukoilee armoa luokse kiiruhtanut Eliuan äiti. Seuraa kohtalon kosto. Taloa kohtaa turma toisen jälkeen Kirstin tultua emännäksi. Tunnontuskissaan Klaus heittäytyy Kirstin seuraamana järveen, kuultuaan ohivaeltavalta Jeesukselta, mikä kohtalo häntä ja kaikkia runossa mainituita henkilöitä odottaa tulevassa elämässä. [J. ja K. Krohn, „Kanteletaren tutkimuksia" I.] Tätä kansanrunon aihetta on G. von Numers draamallisesti kehittänyt näytelmässään „Elinan surma".

V. J. M-kka.

Elinkeinoilmoitus. Sen, joka tahtoo harjoittaa kauppaa tahi muuta samantapaista liikettä avonaisessa puodissa, konttorissa tahi muussa erityisessä myyntipaikassa taikka, muissa elinkeiuoissa, käyttää työapulaisena muita kuin vaimoaan ja omia vajavaltaisia lapsiaan, on (31 p. maalisk. 1879 annetun elinkeinoasetuksen mukaan) tehtävä siitä kirjallinen ilmoitus kaupungissa maistraatille tahi järjestysoikeudelle ja maalla kruununvoudille. *K. J. S.*

Elinkeinolaki Suomessa koskee kauppa-, tehdas- ja käsityöliikkeen harjoittamista sekä yleensä muitakin ausionsaantia tahi elatusta tarkoittavia ja hyviin tapoihin soveltuvia liikkeitä ja elinkeinoja, paitsi maanviljelystä ja meriliikettä sekä erittäin järjestettyjä n. s. ohjesääntöisiä elinkeinoja. Ensimäinen uudenaikainen elinkeinolaki oli 24 p. helmik. 1868 annettu asetus, jonka kautta ammattikuntalaitos läinsäädäntöiueen kumottiin ja jonka jälkeen sitten tuli asetus 31 p:ltä maalisk. 1879 (osittain muutettu v. 1884 ja 1888). Elinkeinolainsäädännön uudistus on taas, osaksi armollisten esitysten osaksi eduskuntaesitysten kautta vireillepantuna, ollut käsiteltäväuä valtiopäivillä vv. 1907-09.

K. J. S.

Elinkeinot on yhteisnimi niille eri tavoille, joilla ihmiset turvaavat taloutensa. Eritoten käytetään tätä nimitystä metsästyksestä, kalastuksesta, karjanhoidosta, maanviljelyksestä, kaupasta ja teollisuudesta. Talous, mikäli se on välitöntä elintarpeiden hankkimista, jakautuu kahteen päälajiin: anastavaan ja viljelevään. Edellinen käyttää hyväksensä luonnon vapaaehtoisia antimia: metsän- ja vedenriistaa, sekä sopivia villikasveja; jälkimäinen hankkii toimeentulon maanviljelyksellä ja karjanhoidolla. Jo aikaisin näyttää työnjakoa olleen eri sukupuolien kesken: miehelle kuuluivat metsästys ja kalastus, mutta vaimolle kasviravinnon kokoamiuen ja kotiaskareet. Auastava talous pakottaa ihmiset kiertelevään elämään, mikä luonnonantimista rikkaissa seuduissa rajoittuu joko aikaajoiu uudistuviin retkeilyihin, joita toimeenpannaan määrätystä keskustasta, tai kahteen eri asuinpaikkaan, joista toisessa on talvi- toisessa kesäasunto. Tällaista asumista sanotaan puoleksi kiintyneeksi. — Yksinomaisia lihansyöjiä tai kasvinsyöjiä kansoja ei ole. Kuitenkin on liha mouille arktisille kausoille kasvillisuuden niukkuuden takia miltei ainoa ravinto; yksinomaisia kasvinsyöjiä ei voida ajatellakkaan, koska runsaskasvuisissa seuduissa viljalti tavataan myöskin eläimiä. — Jos kohta anastavan talouden kannalla eläviä kansoja ylipäätään voikin pitää nykyisen ihmiskunnan alimpana kerroksena, on niiden joukossa kuitenkin muutamia, jotka henkiseen kehitykseensä nähden ovat asetettavat joitakin paimentolais- ja maanviljelyskansoja korkeammalle. Vanhaa otaksumista, että kansat metsästäjäelämän kannalta olisivat kohonneet paimeutajaelämän kannalle ja tältä vihdoin maanviljelijöiksi, eivät tosioloiset havainnot ole voineet tukea. Ameriikassa ei ennen eurooppalaisten maahantuloa varsinaisia paimentolaisia lainkaan ollut. Sitävastoin on havaittu, että kullakin kansalla on oma ominainen sekataloutensa. — Kasviravinnon kokoaminen johti ensin ravintokasvien suojelemiseen ja sitten niiden hoitoon eli viljelemiseen. Samoinkuin ensinmainittu kuului viimemaiuittukin alkuasteillaan naisten teh-

täviin. Nousu anastavasta taloudesta viljelevän talouden kannalle ei varmaankaan siihen nähden ollut vaikea, että se olisi kysynyt suurta kekseliäisyyttä, vaan sentähden, että se, vaatien huolehtimista yli hetken tarpeiden, edellytti itsekasvatusta. Ryöstöviljelys kannatti edelleen kiertelevää elämää, koska se menestyi samalla paikalla vain niin kauan, kuin kaskeksi kaadetun metsän tuhka antoi maalle ravintoa. Naisen asema tällä asteella kehnoni, sillä ravinnon hankinta jäi suurimmaksi osaksi hänen huolekseen siitäkin syystä, että riista polttoviljelyksen edistyessä (s. o. metsien harvetessa) väheni. Hän sai kuitenkin vihdoin avukseen orjat, joiksi miehet tekivät sotavankinsa, koska näiden elämään jättämisestä nyt saattoi olla hyötyä. — Mitenkä kotieläinten hoito pääsi alulle, ei liene kaikin puolin enää selitettävissä. Otaksuttavaa kuitenkin on, että sen perimmäisinä edellytyksinä olivat sympatian tunne ja seurallisuus, mitkä sielulliset tekijät vieläkin saattavat yksin luonnonkansatkin — alhaisimmillakin asteilla olevat — kesyttämään ratoksensa joitakin eläimiä. Kun hyöty monissa muissakin seikoissa huviin nähden havaitaan olevan vasta toisessa sijassa, on luultavaa, että varsinaisten hyötyeläinten hoitokin oli vasta seuraus niistä kokemuksista, jotka huviksi kesytetyistä eläimistä vähitellen saatiin. Vieläkin nähdään muutamien paimentolaisten pitävän elukoitaan vähemmän hyötyeläiminä kuin kalleutena, jonka vähentämiseen vasta äärimmäisessä hädässä ryhdytään. Lypsäminen, joka ei suinkaan minään itsestään ymmärrettävänä sivutoimena kuulu karjanhoitoon, ei olekkaan kaikille paimentolaisille tunnettu. Niinpä nauta palvelee kiinalaisia ja japanilaisia yksinomaan vain vetojuhtana. Enemmän on sellaisia kansoja, jotka eivät ollenkaan tai vain hätätilassa teurastavat karjaansa. Että miehet ovat karjanhoidon alkajat, käy selville m. m. siitä huolellisuudesta, millä he pitävät naiset syrjässä kaikista siihen kuuluvista tehtävistä. Mitenkä karjanhoito alemmilla asteilla pysyy erillään naisten luomasta maanviljelyksestä, näkyy esim. siitä, että viljelysmaa voimistetaan kaskeamalla, mutta ei suinkaan karjan lannalla, joka hyödyttämättä saa mädätä. Vasta auran keksiminen ja eläimellisten lannoitusaineiden käyttäminen aikaansaavat sen sopusuhtaisen viljelysmuodon, joka tekee täysin kiintyneen asutuksen niin mahdolliseksi kuin tarpeelliseksikin. Tätä viljelysmuotoa korkeammalle on kohonnut kasvitarhaviljelys tunkiolannoituksineen.

Siitä säännöstä, että tuotanto alhaisilla sivistysasteilla rajoittuu oman tarpeen tyydyttämiseen, havaitaan pääasiallisesti vain siellä poikkeuksia, missä jonkin raaka-aineen runsas ja helppo saanti on omiaan kehittämään jotakin määrättyä teollisuutta. Tavataan esim. keskuksia, joista ympäristöön levitetään saviastioita, rautakaluja, aluksia y. m. Tälläkin alalla on työnjakoa olemassa sukupuolien kesken: niin kuuluu naisille m. m. saviastiain ja kuoriainesten, miehille työkalujen ja taljain valmistus. Saavutetut kokemukset kulkevat perintönä vanhemmilta lapsille, josta on seurauksena ammattikuntain ja kastienkin synty. — Teollisuus edellyttää kauppaa, joka sekin aluksi jakaantuu miesten ja naisten harjoittamaan: edelliset tekevät pitkiä retkiä, joille sotaiset tarkoitukset eivät aina ole vieraat, ja joihin ensimäisenä yllykkeenä useinkin on nautintoaineitten hankkiminen; naisten toimesta syntyy torikauppa. Vähitellen muodostuu kauppiasten sääty, jonka käsiin kaukokauppa joutuu ja joka kehittää järjestetyn raha- ja luottoliikkeen. Koruesineet, joita ensin lienee käytetty lahjoina vaimon hankkimisessa sekä rikkomusten sovittamiseksi, saavuttavat sisäkaupassa rahan aseman. Muutamat niistä, kuten suuressa arvossa pidetyt simpukankuoret (erityisesti mainittakoon kaurisimpukka, *Cyprea moneta*), joutuvat myös ulkokaupan välittäjiksi. Rahan aseman saavuttavat moniahtaalla vaihtotavarat sellaiset kuin taljat (vrt. Raha) ja veitset (Kiinassa) — jopa karja ja orjatkin. Kehittyneemmissä oloissa syntyy n. s. merkkiraha, jota Kiinassa on lyöty lakasta, posliinista ja lyijystä. — Markkinat usein muuttuvat pysyviksi hasaareiksi ja nämä puolestaan kaupungeiksi. [Schurtz, „Urgeschichte der Kultur" (1900); Petri, „Verkehr und Handel in ihren Uranfängen" (1888).]

U. T. S.

Elinkeinovapaus, yleinen oikeus erityisettä luvatta perustaa ja harjoittaa elinkeinoliikkeitä, on Ranskan vallankumouksesta lähtien vähitellen tullut entisen ammattikuntalaitoksen sijaan. Suomessa on 1868 vuoden elinkeinoasetus asettunut osittain ja 31 p. maalisk. 1879 annettu asetus täysin elinkeinovapauden kannalle, niin että siitä ovat poikkeuksena ainoastaan eräänlaiset elinkeinonharjoittajat, niinkuin ulkomaalaiset ja hyvää mainetta vailla olevat, sekä eräät n. s. ohjesääntöiset elinkeinot. *K. J. S.*

Elinkeinovero, elinkeinonharjoittajan suoritettava vero elinkeinon tuotosta, oli ennen Suomen valtioverotuksessa verrattain laajalti käytännössä. Sittenkuin vähitellen on lakkautettu sahavero (v. 1861), tihuntirauta- ja vasaravero (v:sta 1870), myllyvero (v:sta 1884), vaski- ja tinavero (v:sta 1886), käsityöläisvero (v:sta 1889) sekä ulkomaalaisten elinkeinovero (v:sta 1898), on ainoastaan vähäpätöisiä elinkeinoveroja suoritettavana maakaupasta ja apteekeista, kulta- ja hopealöydöksistä sekä paloviinan anniskelusta. Kunnalle ja kirkolliselle seurakunnalle tulee elinkeinon tuottokin muiden tulojen mukana verotetuksi niille suoritettavalla tuloverolla. Elinkeinoverosta yleensä ks. Vero.

K. J. S.

Elinkeinoyhdistykset. Maaliskuun 31 p. 1879 elinkeinoista annetun asetuksen mukaan elinkeinonharjoittajat kaupungissa ovat velvolliset joko kaikki yhteisesti taikka jakaantuen enintään kolmeen ryhmään, kaupan, tehdasteollisuuden ja käsityön mukaan, muodostamaan yhdistyksiä niitä elinkeinoja koskevain asiain hoitamista varten, joita yhdistyksen jäsenet harjoittavat. Lähintä huolta näiden virallisten ammattiyhdistysten, käsityö- ja tehdasyhdistysten sekä kauppiasyhdistysten toiminnasta pitävät niiden valtuusmiehet. Nykyisten enimmäkseen kituvaa elämää viettäväin elinkeinoyhdistysten ja valtuustojen sijaan, jotka ovat yksinomaan työnantajain yhdyssiteenä ja edustajina (ainoastaan työriitoja koskevissa asioissa on valtuustoon otettava työntekijöitäkin), on uusissa elinkeino-

lain ehdotuksissa esitetty kaupunkeihin ja, tarpeen vaatiessa, maallekin perustettavaksi tasapuolisesti työnantajaiu ja työntekijäin valitsemista edustajista kokoonpantuja ammattivaltuustoja. Niille annettaisiin tärkeitä tehtäviä erittäinkin työriitain sovittamiseen ja ratkaisemiseen nähden. *K. J. S.*

Elinkorko. Elinkorolla ymmärretään määrätyissä ajanjaksoissa säännöllisesti uudistuvia luontais- tai rahamääräsuorituksia, jotka lakkaavat elinkoronnauttijan kuoltua. Vakuutussopimukseen perustuvasta elinkorosta ks. Elinkorkovakuutus.

Elinkorko- ja pääomavakuutuslaitos ks. Eliukorkovakuutus.

Elinkorkovakuutus, sopimus, jossa toinen sopimuskumppani, vakuuttaja, sitoutuu joko kerrassaau tai määrättyinä vuosina maksettavaa korvausta vastaan suorittamaan toiselle sopimuskumppanille, vakuutetulle, määrättyä elinkorkoa, niin kauan kuin jälkimäinen elää. Elinkorko on joko heti alkava tai lykätty. Heti alkava on neljännes-, puoli- tai viimeistään koko vuoden perästä elinkorkosopimuksen päättämisestä ensimäisen kerran suoritettava elinkorko. Lykätyksi nimitetään elinkorkoa, jonka suorittamineu alkaa myöhemmin kuin vuosi elinkorkosopimuksen päättämisen jälkeen. Elinkorkovakuutus voidaan ottaa kahden henkilön hengelle siten, että elinkoron suorittaminen alkaa joko heti tai määrätyn ajan kuluttua ja jatkuu, kunnes viimeiseksi elossa oleva on kuollut. Elinkorkovakuutus voidaan päättää myöskin siten, että elinkoron suorittaminen alkaa määrätyn henkilön kuoltua ja kestää niin kauan kuin joku toinen sopimuksessa mainittu henkilö elää. Tämmöistä elinkorkovakuutusta nimitetään jälkeenelokorkovakuutukseksi. Samoilla maksuehdoilla saatavan elinkoron suuruus on erilaineu samanikäisille miehille ja naisille, sillä saavutetuu kokemuksen mukaan naiset elävät kauemmin kuin miehet. Tavallisessa elinkorkovakuutuksessa ei tietysti tarvita lääkäriutarkastusta, mutta sitävastoin vaaditaan jälkeenelokorkovakuutuksen päättämiseksi, että heukilö, jonka kuoltua elinkoron maksaminen alkaa, lääkärintarkastuksella osoittaa olevansa täysin terve. Elinkorkovakuutuksia päättävät Suomessa Vakuutusosakeyhtiö Kaleva ja Keskinäiuen henkivakuutusyhtiö Suomi sekä 7 maassa toimivaa ulkomaalaista henkivakuutuslaitosta (venäläisiä yhtiöitä lukuunottamatta). V. 1907 päättyessä oli voimassa 1,603 elinkorkovakuutusta yhteensä 624,254 Smk., mistä määrästä jälkeenelokorkoja oli 82,783 Smk ja elinkorkoja 541,471 Smk. Sitäpaitsi toimii maassa kuusi elinkorko- ja pääomavakuutuslaitosta, joiden maksamien elinkorkojen määrä v. 1907 oli 220,817: 61 Smk. Nämä laitokset ovat: Turun elinkorkolaitos, Helsingin pääoma- ja elinkorkovakuutuslaitos, Turun korko- ja pääomavalmistuslaitos, Vaasan elinkorko- ja pääomavakuutuslaitos, Tampereen pääoma- ja elinkorkolaitos sekä elinkorkolaitos Hereditas. *H. H.*

Elinkykyisyys, sikiön kyky elää äitinsä ruumiin ulkopuolella; ihmisen sikiössä on tällainen kyky tavallisesti olemassa noin kolmenkymmenen viikon iästä lähtien, jollei se ole joteukin pahemmin epämuodostunut. *M. O-B.*

Elinlämpö, lämpöaste, joka on jonkin eläimellisen olennon elämisen ehtona tahi joka on sen elämiselle suotuisin. Korkeammalla kehitysasteella olevat lämminveriset eläimet ja ihminen voivat suuremmatta haitatta tulla toimeen hyvin vaihtelevissa lämpöoloissa mukauttamalla oman ruumiinsa lämmön tuotantoa ja lämmön hukkaa vallitsevain olojen mukaan. Kylmäveriset eläimet ovat sen sijaan paljon suuremmassa määrin riippuvaiset ympäristössä vallitsevan lämmön vaihteluista ja vaipuvat talviuneen lämmön aletessa alle jonkin määrätyn raja-arvon. Bakteerit ovat niinikään riippuvaiset lämpöasteen vaihteluista. Heinähasilli voi elää ja kasvaa + 6°:sta + 50°:seen, mutta kehittyy parhaiten 30°:ssa; pernaruton basilli kehittyy + 12° ja + 45°:een välillä, mutta viihtyy parhaiten ruumiin lämmössä. Tuberkelibasilli sietää kuolematta pitkät ajat — 7°:ssa ja kolerabasilli voi elää koko talveu — 14° kylmässä. Tautia tuottavat hakteerit kehittyvät yleensä parhaiten lämmössä, joka vastaa eläinten ja ihmisen ruumiin lämpöä eli n. 35—40° C lämmössä. *M. O-B.*

Elinvoima ks. Elämänvoima.

Eliomys ks. Tammihiiri.

Eliot *[eliət]*, Sir Charles Nortou Edgecumbe (s. 1864), eugl. lähetystönvirkamies, tuli, opiskeltuaan Oxfordissa, maisteriksi 1884, nimitettiin attašeaksi 1886, suoritti yleisen lakitieteen tutkinnon 1887; määrättiin s. v. Englannin lähetystöön Pietariin, 1892 Tangeriin ja 1893 Konstantinopoliin. Oltuaan senjälkeen m. m. Zanzibarin ja Englannin itäafrikkalaisen suojelusalueen pääkonsulina, hän otti virkaeron 1904. Perehtyi Pietarissa ollessaan suomen kieleen, josta kirjoitti laveahkon, varsin oivallisen kieliopin (ääune-, muoto- ja lauseopin): „A finnish grammar" (1890, XLVII + 279 siv.).

Eliot *[eliət]*, George (oikeast. Mary-Ann Evans), (1819-80), eugl. romaaninkirjoittajatar, sai oivallisen kasvatuksen ja oppi sekä klassilliset että uudet kielet. E:n ensi julkaisu oli Straussiu „Jeesuksen elämän" engl. käännös (1846). V. 1851 hän asettui Lontooseen, yhtyi vapaamieliseen „Westminster Review" aikakauskirjaan, tulleu Stuart Millin ja Herbert Spenceriu ystävyyteen. E:n kirjailijamaineen perusti romaani „Adam Bede" (1859). Hänen romaaneilleen, niin tälle kuin seuraaville: „The mill on the floss" (1860) ja „Silas Marner, the weaver of Raveloe" (1861) on ominaista hieno luonteenerittely, terve elämänkäsitys ja suuri engl. kansanelämäu tuntemus. Nämä ulkonaisesti uskollisen realistiset *midland-life*n kuvaukset ovat taiteellisen arvokkaita psykologisia romaaneja, joissa tapahtumat kehkeävät henkilöiden luonteista. E:n seur. romaanit ovat historiallinen „Romola" (1863), loistava kuva ital. elämästä Savonarolan aikana; „Felix Holt, the radical" (1866), „Middlemarch" (1871) ja „Daniel Deronda" (1876). Tässä E:n toisessa kehityskaudessa tuutuu Scottin ja Comten vaikutusta. Kolme runokertoelmaa: „The Spanish gipsy" (1868), „Agatha" (1869) ja „The legend of Jubal" (1874) saavuttivat vain vähäistä suosiota, kirjailijatar kun niissä liikkui oudoissa muodoissa. [Cross, „G. E.'s life as related in her letters and journals" (1885, 3 nid.); Mathilde Blind, „G. E." (3 p. 1895); E. v. Wolzogen, „G. E." (1885);

H. Conrad, „George E., ihr Leben und Schaffen" (1888); O. Browning, „G. E." (1890); L. Stephen, „G. E." (1902); H. Westermarck, „G. E. och den engelska naturalistiska romanen" (1894).]
J. H-l.

Eliot *[eliət]*, John (1604-90), engl. pappi ja lähetyssaarnaaja, „intiaanien apostoli". Oli v:sta 1631 kuolemaansa asti engl. siirtolaisten pappina Pohj.-Ameriikassa Boxburyssa lähellä Bostonia. Toimi sen ohessa v:sta 1846 alkaen lähetyssaarnaajana intiaanien keskuudessa, ollen ruots. Campaniuksen jälkeen ensimäinen intiaanilähetyssaarnaaja. E:n ansiokkain työ oli täydellinen raamatunkäännös sittemmin sukupuuttoon kuolleiden algonkin-intiaanien kielelle. [Calveriy, „Life of John Eliot" (1881); „John Eliot, Pohjois-Amerikan indianein apostoli" (suom. 1865).]
U. P.

Eliot *[eliət]*, Sir John (1592-1632), engl. valtiomies, oli Kaarle I:n hallituksen alkuaikoina vastustuspuolueen johtajia alihuoneessa; esiintyi 1626 kiivaasti kuninkaan suosikkia, entistä ystäväänsä Buekinghamin herttuaa vastaan; v. 1628 hän oli oikeuksien anomuksen (petition of rights) alkuunpanijoita; ennenkuin parlamentti v. 1629 hajoitettiin, hän luki sen myrskyisessä loppuistunnossa, jossa puhemies väkisin pidätettiin paikallaan, julki kolme julistusta kuninkaan uskonnollista politiikkaa ja mielivaltaista verotusta vastaan; vangittiin tämän esiintymisensä johdosta ja kuoli vankeudessa. E. oli ensimäisiä niistä engl. valtiomiehistä, jotka Stuartien aikana pyrkivät supistamaan kuninkaan valtaa parlamentin eduksi.
J. F.

Eliott *[eliət]*, George Augustus, Lord Heathfield (1717-90), engl. soturi, Gibraltarin kuvernööri v:sta 1775; puolusti menestyksellä Gibraltaria 1779-83 torjuen 1782 hyökkäyksen, jonka ranskalais-espanjalainen armeia 1782 teki linnoitusta vastaan 10 uivan patterin tukemana.
E. M-a.

Elis, kreik. maakunta, Peloponnesoksen luoteisosa; rajoittui lounaassa ja luoteisessa Jooniamereen, koillisessa Akhaiaan, idässä Arkadiaan, etelässä Messeniaan. Maa laskee Arkadian vuorista länteenpäin; itä- ja eteläosat ovat vuori- ja kumpumaata, lännessä ovat Peneiosja Alpheios-jokien muodostamat rantatasangot. Maakunta jakaantui muinoin 3 pääosaan: pohjoisessa Peneioksen jokilaakso, varsinainen Elis, etelässä siitä Pisatis Alpheiokseen asti; siitä etelään Triphylia. — Vanhassa kertomarunoudessa esiintyvät asukkaina etupäässä epeiolaiset. Historiallisena aikana olivat mahtavimpana heimona eeliläiset (oman murteensa mukaan valeioi), jotka muistotarinan mukaan olivat doorilaisen vaelluksen yhteydessä maahan siirtyneitä aitolialaisia. Eeliläiset, joiden varsinaisena asumuspaikkana oli n. s. varsinainen Elis, laskivat vähitellen koko maakunnan valtansa alle. — Maakunnan tärkein paikka oli Olympian pyhä alue (Alpheiokseu ja siihen laskevan Kladeos-puron muodostamassa kulmassa). Olympia (ks. t.) oli alkuaan pisalaisten hallussa, mutta pitkällisten taistelujen jälkeen se 6:nnen vuosis. alkupuolella joutui eeliläisten haltuun. — Eeliläiset elivät enimmäkseen avonaisissa maakylissä ja jäivät jossakin määrin syrjään suurista historiallisista tapauksista. — E:n kielimurre liittyi lähimmin luoteiskreikkalaisiin murteisiin, mutta siinä oli myös yhtäläisyyksiä Arkadian ja Lakonian murteiden kanssa.

Elisa *[-ï'-]* (hepr.), israelilainen profeetta, Elian oppilas ja palvelija. Jatkaen opettajansa tointa E. sai aikaan Jehun voitelun Israelin kuninkaaksi, jotta hän hävittäisi Ahabin perheen ja Baalin papit (2 Kun. 9 seur.). Raamatun kertomukset E:sta johtuvat eri lähteistä ja eri ajoilta ja ovat enimmäkseen ihan tarumaiset. Niillä ei ole muuta yhteyttä kuin että liittyvät E:n persoonaan. Niinkuin Elialla E:llakin nähtävästi oli suuri voima vaikuttaa aikalaisiinsa, mutta moraalisessa suhteessa E. ei ollut opettajansa vertainen.
K. T-t.

Elisabet (1533-1603), Englannin kuningatar 1558-1603, Henrik VIII:n ja Anna Boleynin tytär, viimeinen Tudorin sukuinen Englannin hallitsija. E. sai huolellisen kasvatuksen ja oppi useita kieliä. Mutta hänen nuoruutensa aika oli iloton ja hänen vapautensa ja henkensä olivat ennen hänen valtaan-pääsyänsä monasti vaarassa. E:n asema oli tukala varsinkin hänen sisarpuolensa katolisen Marian hallitessa, joka epäili häntä salavehkeilyistä; erään hänen hyväkseen (1554) tehdyn kapinayrityksen johdosta hän oli jonkun aikaa vangittuna Towerissa ja sieltä päästyäänkin vielä tarkan valvonnan alaisena. Tällaisissa oloissa hän oppi itsensähillitsemisen, mutta myöskin teeskentelemisen taidon. Kun E. Marian kuoltua (1558) nousi Englannin valtaistuimelle, oli hänen ennen kaikkea asetuttava varmalle kannalle ajan suuressa uskonnollisessa kysymyksessä. Mitään lujaa uskonnollista vakaumusta hänellä ei ollut; katolisuus hierarkkisine järjestelmineen ja komeine juhlamenoineen ehkä sittenkin parhaiten vastasi hänen luontaisia taipumuksiaan. Mutta paavinvaltaa hän ei tahtonut tunnustaa, ja sitä paitsi jo se seikka, että katoliset eivät tunnustaneet häntä Englannin lailliseksi hallitsijaksi, sai hänet liittymään, vaikka aluksi varovaisesti, uskonpuhdistukseen. Heti hänen hallituksensa alussa (1559) saatettiin voimaan protestanttinen jumalanpalvelusjärjestys (uniformiteetti-akti) ja parlamentti tunnusti hänet Englannin kirkon pääksi (suprematia-akti); vähän myöhemmin (1562) hyväksyttiin Englannin piispallisen kirkon opin ohjeiksi n. s. 39 artikkelia. Tähän järjestelyyn tyytymättömiä, sekä jyrkkiä kalvinilaisia puritaaneja että katolisia, vainottiin, viimemainituita kuitenkin vasta sen jälkeen kuin katolisuuden puolelta alkoi

Elisabet.

uhata todellinen vaara Englannin uskonpuhdistusta ja samalla E:n omaa asemaa. E:n saattoi katolisten vihoihiu varsinkin se kohtelu, minkä hän antoi tulla Skotlannin ouuettoman kuningattaren Maria Stuartin osaksi. Pitäen tätä vaarallisena kilpailijanaan ei ainoastaan naisellisessa sulossa vaau myöskin valtiollisessa suhtessa — Mariakin polveutui Tudorin suvusta, joten hänellä oli oikeuksia Englannin kruunuun — E. vangitutti Marian, kun tämä maastaan karkoitettuna (1568) pakeni Englantiin. Kun katoliset seur. vuosina tekivät useita salaliittoja, joiden tarkoituksena oli Marian korottaminen Englaunin valtaistuimelle, katolisuuden palauttaminen Englantiin ja E:n surmaaminen, asetettiin Maria erityisen tuomioistuimen eteen, joka tuomitsi hänet kuolemaan (1587). Epäröiden E. vahvisti tämän tuomion koettaen sittemmin lykätä syyn muiden niskoille. — Maria Stuart oli ollut läheisissä suhteissa paaviin ja katolisen reaktsionin pääjohtajaan Espanjan Filip II:een. Hänen mestauksestaan oli seu vuoksi seurauksena E:n ja Filipin välien täydellinen rikkuminen, varsinkin kuu E. jo sitä ennen oli suututtanut Filipiä auttamalla kapinallisia alankomaalaisia ja suosimalla englantil. merirosvojen ryöstöretkiä Espanjan Ameriikan vesillä. V. 1588 Filip II lähetti „voittamattoman armadansa" Englantia vastaan. E. oli säästäväisyydestä laiminlyönyt puolustuslaitoksen, mutta vaaran hetkellä kansa keräytyi innostuneena torjumaan hyökkäystä. Armada hävisi Pohjanmeren myrskyissä, ja Elisabet jatkoi hyvällä menestyksellä sotaa Espanjaa vastaan. Hän esiintyi tästälähtien eutistä pontevammin katolisen reaktsionin vastustajana Englannin ulkopuolellakin, ja Englanti kohosi nyt Euroopan ensimäisten protestanttisten valtain joukkoon. Hänen hallituksensa loppupuoli oli Englannin kansalle voimakas nousun aika sekä taloudellisella että henkisellä alalla. — E. oli perinyt isältään terävän älynsä ja tarmonsa. Toisinaan hän kuitenkin osoitti suurta horjuvaisuuttakin ja halua lykätä ratkaisun tekemisen toistaiseksi. Hänen arvostelukykynsä osoittautui varsinkin siinä, että hän osasi valita itselleen neuvonantajiksi sellaiset taitavat valtiomiehet kuin Cecilin ja Walsinghamin, joiden kunniaksi hänen hallituksensa menestys suurelta osalta on luettava. Edellisiltä Tudoreilta hän oli perinyt sen käsityksensä, että hallitsijan valta oli parlamentin valtaa korkeampi, mikä seikka ei kuitenkaan estänyt häntä viime vuosinaan antamasta perää parlamentin vaatimuksille. Yksityisenä ihmisenä E:lla oli paljon heikkouksia. Hän oli epäluotettava ja oikullinen, eikä rakastanut mitään niin paljon kuin imartelua ja turhaa komeutta; naisellista hienotunteisuutta hänessä ei ollut vähääkään. E. pysyi ikänsä naimattomana, mutta ollen hyvin herkkä miesten ihailulle hän kuitenkin piti lukuisissa kosijoissaan — näiden joukossa olivat myöskin Filip II ja Ruotsin Eerik XIV — kauan yllä turhia toiveita. Hänen suosikeistaan ovat tunnetuimmat Leicesterin ja Essexin jaarlit. Kaikista E:n heikkouksista huolimatta englantilaiset pitävät häntä yhtenä suurimmista hallitsijoistaan, sillä häntä elähytti lämmin isänmaanrakkaus ja hänen valtiotaitonsa kohotti tuntuvasti Englannin sisäistä voimaa ja ulkonaista mahtavuutta. Miten hänen persoonallisia ansioitaan arvosteltaneekaan, hänen nimensä on joka tapauksessa lähtemättömästi liittynyt aikakauteen, joka on Englannin historian loistavimpia. [Froude, „History of England, reign of Elizabeth", Beesly, „Queen Elizabeth", Creighton, „Queen Elizabeth"; „The dictionary of national biography"; Mareks, „Köuigin Elisabeth von England".] *J. F.*

Elisabet Farnese (1692-1766), Espanjan kuningatar, Parman prinsessa; joutui 1714 naimisiin Espanjan Filip V:n kanssa; sai heti Espanjaan tultuaan vallan käsiinsä ja asetti ital. Alberoni'n ministeriksi. E:n onnistui hankkia pojilleen Kaarlelle ja Filipille ital. alueita. Puolisonsa kuoltua (1746) hän menetti vaikutusvaltansa. *J. F.*

Elisabet Amalie Eugenie (1837-98), Itävallan keisariuna, Baierin prinsessa. Meni 1854 naimisiin Frans Josef I:n kanssa. Kaunis ja lahjakas E. ei koskaan viihtynyt hovissa. Suhde keisariin oli pitkät ajat kylmä, ja vaikea sairaus pakoitti E:n useat vuodet oleskelemaan ulkomailla. Pettymykset ja surut, ennen kaikkea hänen poikansa Rudolfin kuolema, synkistyttivät hänen mieltään. Genèvessä eräs hurjistunut anarkisti surmasi hänet. [Clara Tschudi, „Kejserinde E."] *E. M-a.*

Elisabet, Ranskan prinsessoja: 1. E. Charlotte (1652-1722), Orleansin herttuatar, Pfalzin vaaliruhtinaan Kaarle Ludvikin tytär; meni 1671 naimisiin Ludvik XIV:u veljen, Orleansin herttuan, Filipin kanssa. Vaikkakin E. oleskeli kokonaista 50 vuotta Ranskassa, säilytti hän kuitenkin saksalaisen mielensä. Oli tahtomattaan syynä Pfalzin hirvittävään hävitykseen 1689. Ludvik XIV otti nim. tekosyyksi pfalzilaiseen vallanperimyssotaan E:n perintöoikeuden Pfalziin, E:u veljen Kaarlen kuoltua. — Hän on jättänyt jälkeensä suuren määrän mieltäkiinnittäviä, Ludvik XIV:n hovielämää valaisevia kirjeitä, joita on julkaissut täydellisen kokoelman L. Holland (1867-82). [Schott, „E. Charlotte, Herzogin von Orléans", Bodemann, „Historisches Tasehenbueh 1892".] *E. M-a.*

2. E. Philippine Marie Hélène (1764-94), tunnettu nimellä Madame E., Ludvik XVI:u sisar, vangittiin kuninkaallisen perheen mukana 1792 ja mestattiin 1794.

Elisabet (s. 1843), Romaanian kuningatar, kirjailijanimeltään Carmen Sylva, on Wied-Neuwiedin ruhtinaan Hermannin tytär ja v:sta 1869 alkaen Romaanian kuninkaan, Kaarle I:n, puoliso. Hän on lahjakas ja mielikuvitukseltaan rikas runoilijatar. Hänen runoteoksensa henkivät usein surumielisyyttä. Enimmät hänen teoksistaan ovat kirjoitetut saksankielellä, vaikka hän usein valitsee aiheensa Romaaniasta. Hän on julkaissut: „Rumänische Dichtungen" (1881),

Carmen Sylva.

„Stürme" (1881), „Ein Gebet (novelli)" (1882), „Jehova" (1882), „Die Hexe" (1882), „Leidens Erdengang" (satusarja, 1882), „Pelesch-Märchen. Aus Carmen Sylvas Königsreich" (1883), „Meine Ruh" (lyyrill. runoja, 1884), „Mein Rhein" (runoja. 1884), „Lieder aus dem Dimbowitzatale" (1889), „Heimat" (runoja, 1891), „Meerlieder u. Handwerkerlieder" (1891), „Defizit" (romaani, 1890), „Meister Manole" (vaikuttava murhenäyt. esitetty Wienin Burgteatterissa 1892), „Märchen einer Königin" (1901), „Unter der Blume" (runoja, 1903), y. m. Yhdessä kirjailijattaren Mite Kremnitzin kanssa hän salanimellä Dito und Idem on julkaissut sarjan romaaneja. Kirjailijakuningatar on monella tavoin vaikuttanut romaanialaisen kansallistunteen varttumiseen. Hän on lisäksi edistänyt teollisuutta ja käsityötä sekä vilkastuttanut taiteellista ja kirjallista elämää. Kansansa kaikinpuolinen vaurastuminen on aina ollut hänellä lämpimänä sydämenharrastuksena. Hän on lukuisilla käännöksillään tehnyt etevimmät romaanial. kirjallisuuden tuotteet tunnetuiksi ulkomailla. [Mite Kremnitz, „Carmen Sylva" (1882); Natalie v. Stackelberg, „Aus Carmen Sylvas Leben" (1888, 5:s pain.); Schmitz, „Carmen Sylva und ihre Werke" (1888); Roosevelt. „Elisabeth of Roumania, a study" (1891).] *J. H-l.*

Elisabet, Venäjän keisarinnoja. 1. E. Petrovna (1709-62), Pietari Suuren ja Katariina I:n tytär, oli syrjäytetty monta kertaa valtaistuimen avonaisena ollessa. Mutta kun Annan kuoltua 1740 Iivana VI äitinsä holhouksenalaisena oli tullut hallitukseen, ryhtyi E. vallankumouspuuhiin. Ranskalainen lääkäri Lestocq sekä Ranskan lähettiläs De la Chétardie olivat hänen neuvonantajinaan ja apulaisiuaan. E. oli niinikään keskusteluissa Ruotsin lähettilään kanssa tehden puolinaisia lupauksia muutamien Ruotsin edellisessä sodassa menettämien alueiden takaisin luovuttamisesta, jos se auttaisi häntä. Ruotsin hattuhallitus alkoikin sodan 1741; mutta jouduttuaan Lappeenrannan taistelussa tappiolle ei sotajoukko pääsytkään marssimaan Pietariin. Silloin E. ryhtyi itse toimeen. Hän meni tyytymättömien kaartinrykmenttien kasarmiin, sai heidät puolelleen; Iivana VI äitineen vangittiin. Keisarinnaksi päästyään E. ei enää tahtonut täyttää Ruotsin hallitukselle tekemiään lupauksia, vaan jatkoi sotaa, ja hänen sotajoukkonsa valtasi koko Suomen, joka nyt oli yhdeu vuoden (1742-43) Venäjän vallan alla. Tämä oli n. s. pikku vihan aika. Suomalaisten täytyi vannoa uskollisuuden vala E:lle, Turun rauhassa (1743) liitettiin Suomi Kymijokea myöten Venäjään. E. ei hallitustoimista paljoa välittänyt; hän oli nautinnonhaluinen, ja suosikit saivat johtaa asioita. Ensin oli Lestocq hänen suosiossaan, sitten Bestužev ja Razumovskij, joka viimemainittu oli ensin ollut hänen lakeijansa, mutta kohosi sitten sotamarsalkaksi, kreiviksi ja E:n puolisoksi, josta salaisesta avioliitosta syntyi yksi tytär ja kaksi poikaa. Euroopan silloisiin sotiin E. otti osaa, ollen Itävallan perintösodassa (1740-48) Maria Teresian liittolaisena; seitseuvuotisessa sodassa (1756-63) hän asettui Fredrik II:ta vastaan, joka terävillä ivapuheillaan oli suututtanut häntä. Hän suosi vanhoillista suuntaa; ulkomaalaiset joutuivat pois ylhäisistä viroista ja venäläiset pääsivät sijaan; hänen hallitessaan perustettiin yliopisto Moskovaan ja taideakatemia Pietariin. [Waliszewski, „La dernière des Romanov: E. I, impératrice de Russie".]

2. Elisabet, Aleksanteri I:n puoliso (1779-1826), jonka alkuperäinen nimi oli Luise Marie Auguste, oli Badenin prinsessa; meni 1793 naimisiin Venäjän silloiseu perintöruhtinaan Aleksanterin kanssa. Tästä avioliitosta syntyi kaksi tytärtä, jotka kuolivat nuorina. *K. O. L.*

Elisabet Pyhä (1207-31), Unkarin kuninkaan Andreas II:n tytär; meni 1221 naimisiin Thüringenin maakreivin Ludvik IV:n kanssa. Ristiretkisaarnaaja Konrad Marburgilaisen vaikutuksesta E. harjoitti mitä tuskallisinta askeesia; kohotettiin 1235 pyhimyksien joukkoon. Hänen haudalleen Marburgiin rakennettiin Elisabetin kirkko, josta pian tuli suosittu pyhiinvaelluspaikka. [Montalembert, „Vie de sainte E."; Wegelen kirj. aikakauskirjassa „Historische Zeitschrift 1861".] *E. M-a.*

Elisabet-tyyli (Elisabethan-style), engl. rak.-taiteessa Elisabetin aikainen gotiikan ja renesanssin sekatyyli. *U-o N.*

Elisenvaara, rautatieasema, joka liittää Savonliunan-E:n rautatielinjan Karjalan rataan. Välimatkat E:stä ovat: Savonlinuaan 82 km, Sortavalaan 65 km ja Viipuriin 113 km. Samannimisellä maatilalla, joka on Kurkijoen tilaan kuuluva ulkotalo, on alempi maanviljelyskoulu (siirretty Kurkijoelta 1897). *K. S.*

Elisioni (lat. *ēlī'siō* = poislyönti), loppuvokaalin heitto, sellaisen äänneilmiön nimitys, että sanasta jossakin eri tapauksessa puuttuu se loppuvokaali, joka siinä muuten on. E. on tavallisin ruuokielessä; se merkitään apostrofilla l. heittomerkillä (ks. t.), esim. *Jumalall'* on onnen ohjat. *A. K.*

Elissa ks. Dido.

Eliö ks. Elimistö.

Éljen *[ējen]* (unk.), eläköön! Éljen a haza!, eläköön isänmaa!

Elkan, Sofia (Sophie) (s. 1853), ruots. kirjailijatar, synt. Salomon, aloitti kirjailijauransa käännöksillä, varsinkin kääntämällä huomattavia pedagogisia teoksia, ja julkaisi ensimäisen omintakeisen tuotteensa, novellikokoelman, „Dur och moll" (1889) salanimellä Rust Roest (flaamilainen sananparsi: „työtön lepo ruostuttaa"). Toinen novellikokoelma „Med sordin" ilmestyi 1891, romaanit „Rika flickor" 1893 ja „Säfve, Kurt & kompani" 1894 sekä kolmas novellikokoelma „Skiftande stämningar" 1896. Mutta vasta „John Hall. En historie från det gamla Göteborg" (2 osaa 1899), jonka hän julkaisi omalla nimellään, on tehnyt hänet siksi omassa maassaan yleisesti huomatuksi kirjailijattareksi, jommoisena hän sitten on säilynyt. Selma Lagerlöfin seurassa tehdyn pitkän ulkomaanmatkan jälkeen, joka ulottui m. m. Palestiinaan ja Egyptiin, ilmestyi „Drömmen om Österlandet" (1901), „I fågelperspektiv", valittu kokoelma jo ennen ilmestyneitä novelleja (s. v.) sekä historiallinen romaani „Konungen. En sanusaga" (2 osaa, 3 painos 1907). Kirjailijatar kuvaa viimemainitussa kirjassaan Kustaa IV:n Aadolfin traagillista elämänkohtaloa antaen hie-

non sympaattisen kuvan häuen persoonallisuudestansa. Tämän romaanin jatkona ilmestyi „Konungen. I landsflykt" (1906). — Rouva Elkanin teokset osoittavat tarkkaa huomiokykyä, joka on syventynyt monien elämänkokemusten kautta, viljeltyä intelligenssiä ja herkkää jos kohta hillittyä tunne-elämää. *E. H.*

Ellesmereland *[elzmīə-länd]*, osa siitä arktisesta saaresta, jonka Smithin-salmi y. m. erottavat Grönlannin länsirannasta. E:in eteläpuolella on North Liucoln, pohjoispuolella Grinnellmaa. *E.·E. K.*

Ellice-saaret *[elis-]* l. Laguuni-saaret, pelkistä koralliriutoista syntynyt saariryhmä Isossa-valtamerèssä, Fidži- ja Gilbert-saaristojen välillä. Pinta-ala 37 km², suurin saarista on Funafuti l. Ellice-saari. Kasvikunta on harvalajinen, samoin eläinkunta. Maaperä on hedelmällistä, joten n. 2,400 henkeä, — enimmäkseen puhtaita polyneesialaisia ja uskonuoltaan kristittyjä — saa saarilla toimeentulonsa. Päävientitavara on kopra (ks. t.). — E.-saaret kuulnvat v:sta 1892 Englannin suojeluksen alle. *E. E. K.*

Ellilik, turkkilainen kultaraha = ½ turkkil. puntaa = 50 piasteria = 11 mk 48 p.

Elliot *[eliət]*, Sir Henry Miers (1808-53), engl. historiantutkija, toimi virkamiehenä Intiassa; julkaissut „Supplement to the glossary of indian judicial and revenue terms" (1846; uusi painos 1869 nimellä „Memoirs of the history, folk-lore and distribution of the raees of the Northwestern proviuces of India" ja „Bibliographical index to the historians of muhammedan India". Vv. 1867-77 J. Dowson julkaisi hänen kokoamansa laajat ja tärkeät Intian historian ainekset nimellä „The history of India, as told by its own historians: The muhammedan period".

Elliot *[eliət]*, Hugh (1752-1830), engl. diplomaatti, toimi v:sta 1773 lähettiläänä eri maissa, m. m. Tauskassa 1782-90. Ruotsin ja Venäjän välisen sodan aljettua 1788 hän koetti erottaa Tanskaa Venäjän liitosta; kun tämä yritys ei onnistunut, hän riensi syysk. samana vuonna Ruotsiin, sai sodan uhkauksella Göteporia vastaan marssivan tanskalais-norjalaisen sotajoukon pysähtymään ja pakotti sen päällikön, Hessenin prinssin Kaarlen tekemään aselevon; oli 1814-20 Madrasin kuvernöörinä. [Minto, „A memoir of Hugh E."]

Elliot-saaret *[eliət-]* (kiin. Li-tšang-šan), ryhmä pieniä saaria Liau-tung-niemen itärannalla Aasiassa. Siellä oli japanilaisilla laivastoasema venäläis-japanilaisen sodan (1904-05) aikana. *E. E. K.*

Ellipsi (kreik. *elleipsis* < *elle'ipein* = jättää pois) l. soikio, *mat.*, suljettu käyrä (ACA$_1$ C$_1$), minkä jokaisen pisteen etäisyyksien summa kahdesta kiinteästä pisteestä on aina sama. Kiinteitä pisteitä (B ja B$_1$) sanotaan polttopisteiksi ja polttopisteen ja jonkin ellipsin pisteen välistä etäisyyttä polttosäteeksi. Tämän määrityksen nojalla voidaan e. piirustaa seuraavasti. Rihman päät kiinnitetään polttopisteisiin ja piirretään käyrä jännittämällä kynällä rihmaa. Tällöin syntynyt umpinainen käyrä on ellipsi. Molempien polttopisteiden kautta kulkeva suora on e:n isoakseli (AA$_1$). Vähä-akseli (CC$_1$) on kohtisuora edellistä vastaan sen keskipisteessä. Akselien leikkauspiste on ellipsin keskipiste. Polttopisteiden välin suhde isoakseliin on ellipsin eksentrisiteetti. Se on aina pienempi kuin 1 ja kuta pienempi se on, sitä enemmän ellipsi lähenee ympyrää. Ympyrää voidaan pitää ellipsinä, jonka eksentrisiteetti on 0 eli jonka polttopisteet ovat yhtyneet. Ellipsin ala saadaan, jos ison- ja pienen akselin puoliskojen lukuarvojen tulo kerrotaan π:llä (π = 3,141593). Ellipsi on n. s. kartioleikkaus (ks. t.). — Tähtitieteessä ovat ellipsit tärkeitä. Keplerin lakien mukaan liikkuvat nimittäin kiertotähdet ellipsin muotoisissa radoissa, joiden toisessa polttopisteessä aurinko sijaitsee. *(V. V. K.)*

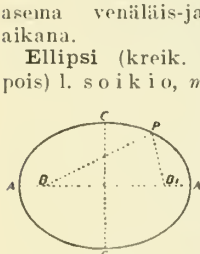

Ellipsi.

Ellipsoidi, *mat.*, kaareva toisen asteen pinta, millä yleensä on kolme eri-suurta akselia (AA$_1$ BB$_1$ ja CC$_1$). Tason ja e:n leikkauskuvio on ellipsi tai ympyrä. Rotatsioni-e. eli sferoidi voidaan ajatella syntyneen siten, että ellipsi on kiertänyt vähän tai ison akselinsa ympäri. Ellipsoidi on vastaavasti joko litistynyt tai pitkulainen. — Maa, samoinkuin yleensä taivaukappaleet, on litistynyt e. *(V. V. K.)*

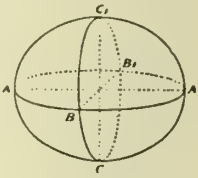

Ellipsoidi.

Elliptinen, *mat.*, soikionmuotoinen, millä on ellipsin muoto tai mikä kuuluu ellipsiin. *(V. V. K.)*

Elliptinen funktsioni, luokka yksikäsitteisiä analyyttisiä funktsioneja, joiden huomattavimmat ominaisundet ovat, että ne ovat kaksijaksoiset sekä että niillä on algebrallinen yhteenlaskuväittämä. Näiden funktsionien perustaviin tutkimuksiin liittyvät mainioiden matemaatikkojen Abelin ja Jaeobi'n nimet. *J. L-g.*

Elliptinen integraali, sellainen integraali (ks. t.), jossa integroitava funktsioni on konstantti jaettuna kolmannen tai neljännen asteen polynomin neliöjuurella. Ensimäiset, jotka lähemmin tutkivat näitä integraaleja, olivat Euler ja Legendre. Nimi johtuu siitä, että tämänlaatuinen integraali ensi kerran tavattiin ellipsin kaaren pituutta määrättäissä. *J. L-g.*

Ellis *[elis]*, Alexander John (1814-90), engl. fonetikko. Pääteos: „On early english pronuneiation with special referenee to Chaueer and Shakespeare" I-V, 1869-89 (V osa, n. 800 siv., on nykyisenglantilaisten murteiden äänneoppi, joka 1890 ilmestyi erikseen lyhyemmässä muodossa: „Engl. dialeets, their homes and sounds"). Fonetikkona E. liittyi pääasiallisesti A. M. Belliin (ks. t.). Julkaisi myös tutkimuksia musiikin teorian („The history of musieal pitch", 1880) sekä matematiikan (esim. „Algebra identified with geometry", 1874) alalta. Hänen muista lukuisista julkaisuistaan mainittakoon „Pronoueiation for singers", 1877 (uusi pain. 1888). *Y. W.*

Ellora *[əlō'rə]* l. Elura, kylä Etu-Intiassa Haidarabadissa, Daulatabadin kaupungista luoteeseen, kuuluisa ihmeellisistä luolatemppeleistään. E:n temppeleissä, joista 10 on buddhalaista, 14 brahmalaista ja 6 sekaluontoista, esiintyy buddhalais-brahmalainen taide kaikessa

omituisessa loistossaan. Etevin kaikista E:n temppeleistä on brahmalainen Kailasa. Kallioon hakattu temppeli jakaantuu kolmeen pääosaan: esihalliin, jonka pituus on 42 m, leveys 27 m, halliin, joka on 75 m pitkä ja 45 m leveä ja jonka kattoa kannattaa neljä pylväsriviä suunnattomine kivi-norsuineen, sekä varsinaiseen — 31 m pitkään, 17 m leveään ja 5-27 m korkeaan — temppeliin. Sen seinät ovat koristetut lukuisilla jumalankuvilla ja kirjoituksilla. Tuhannet 3-4 m korkeat oudonmuotoiset kuvapatsaat, sfinksit, obeliskit j. n. e. kohottavat tuon intialaisen taiteen luoman pyhätön omituista vaikutusta. *E. E. K.*

Elmblad *[-ā-]*, Johannes Vilhelm Samuel (s. 1853), ruots. oopperalaulaja; opiskeltuaan laulua Berliinissä 1874-8 Stockhausenin johdolla hän esiintyi konsertti- ja oopperalaulajana Ameriikassa, Australiassa ja useissa Euroopan maissa. Baireuthin juhlanäytännöissä hän on monesti esittänyt tärkeitä basso-osia. Vv. 1897-1902 hän toimi kotimaassaan, Tukholman oopperan laulajana ja näyttämöohjaajana, sekä senjälkeen taas ulkomailla monessa eri paikassa samoissa tehtävissä, viimeksi (v:sta 1906) Leipzigissä. *I. K.*

Elmgren *[-ē-]*, Sven Gabriel (1817-97), suom. tiedemies, synt. Paraisissa, tuli maisteriksi 1840, vakin. amanuenssiksi yliopiston kirjastoon 1848 ja varakirjastonhoitajaksi 1862, josta virasta 1891 otti eron. Siis ulkonaisesti vaatimaton elämänura. E:llä on kuitenkin sangen huomattava sija viime vuosisadalla 1840-luvulta alkaneessa isänmaallisessa sivistystyössämme. E. oli ensimäisiä Snellmanin siihen innostamasta nuoresta polvesta. Jo 1845 hän Fosterländskt albumissa julkaisi kirjoituksen suomalaisen ja ruotsalaisen sivistyksen suhteesta toisiinsa ja kehoitti sivistynyttä nuorisoa tekemään suomen kielen äidinkielekseen. Vv. 1845-47 hän oli „Helsingfors Morgonblad"in toimittajana. Kun Snellman olojen pakosta siirtyi Kuopioon, uskoi hän „Litteraturbladet"in toimittamisen E:lle, joka sitä kunnialla hoiti viisi vuotta (1850-54). E:n varsinaisena tutkimusalana oli Suomen kirjallisuudenhistoria ja historia. Hänen teoksiansa tältä alalta ovat työläs ja tärkeä „Öfversigt af Finlands litteratur ifrån år 1542 till 1863" (ilm. kahtena väitöskirjana 1861 ja 1865), useita elämäkertoja, kuten Agricolan, Juustenin, Skytten, Sorolaisen y. m., teoksessa „Finlands minnesvärde män", „Finska efämerider" (1854, uusi suomenkielinen laitos „Suomalaisia päivätapahtumia" 1895), „Nådendals klosterruiner" (1863), y. m. Samoin hän toimitti painoon Porthanin valitut teokset „Opera selecta" (5 osaa, 1859-73) ja Wallinin „Reseanteckningar från Orienten" (4 osaa, 1864-66). Suomal. kirjall. seuran toimintaan E. otti uutterasti osaa, ollen 15 vuotta (1846-61) seuran palkattomana sihteerinä ja 1874-81 sen varapuheenjohtajana. Hän oli myöskin 1875 Suomen historiallisen seuran perustajia ja julkaisi sen toimittamassa Historiallisessa arkistossa useita kirjoituksia. *K. G.*

S. G. Elmgren.

Elmira *[elma'iərə]*, kaupunki Yhdysvalloissa, New Yorkin valtiossa, erään Susquehanna-joen lisäjoen varrella; 35,717 as. (1904). Harjoittaa vilkasta teollisuutta; 362 tehdaslaitosta (1900). E:n nimi on tullut kuuluisaksi siellä olevasta New Yorkin valtion perustamasta pakkokasvatuslaitoksesta ensi kertaa rikoksesta tuomituille 16-30 vuotiaille miespuolisille rikollisille, joita ei pidetä siveellisesti rappeutuneina. Vankieu siveellistä luonnetta koetetaan vahvistaa ruumiillisen ja henkisen työn avulla, annetaan opetusta kouluaineissa, etevimmille myös talous- ja oikeusopissa, etiikassa j. n. e. 1-5 vuoden laitoksessa oloajan jälkeen vanki päästetään vapaaksi ensin ehdollisesti puoleksi vuodeksi; menetelmän menestystä todistaa, että n. 70 % laitoksen asukkaista tulee kunnon kansalaisiksi. — Laitos avattiin 1870, ja aatteen menestys on suureksi osaksi Z. R. Broekwayn, menetelmän luojan, ansiota. Laitokseen voidaan ottaa n. 1,600 asukasta.

Eloah *[-ō'-]* (hepr. = arab. *ilāh* > artikkelin kanssa *allāh* (ks. t.); johto epävarma, ehkä yhteydessä arab. *aliha* „pelätä" verbin kanssa), jumala. Tavallisimmin esiintyy monikkomuoto *elōhīm* yksikön merkityksellä. *K. T-t.*

El-Obeid, Koillis-Afrikassa, Kordofan-maakunnan pääkaupunki, n. 240 km Niilistä länteen. Telegrafi-yhteys Khartumiin. Asukkaat ovat neekereitä, arabialaisia ja nubialaisia. Niiden lukumäärä oli ennen Mahdin kapinaa 35,000, mutta on nyt paljon alentunut. Mahdin valtaan E. joutui 1883. *E. E. K.*

Elodea ks. Helodea.

Elogi (ransk. *éloge* < lat. *ēlo'gium*), ylistys, ylistyspuhe. Roomalaisilla *elogium* merkitsi m. m. hautakiviin ja kuvapatsaisiin kaiverrettuja kirjoituksia (näitä on koottuna teoksessa „Corpus inseriptionum latinarum", I); myöhemmin se yleensä merkitsi ylistystä tai ylistyspuhetta. Ranskal. kirjallisuudessa kehittyi erityinen laji elogeja, joilla tarkoitettiin kuuluisien miesten luonnekuvauksia. Tämä kirjallisuuden laji syntyi Ludvik XIV:n aikakaudella, jolloin Akatemiassa tuli tavaksi „elogin" muodossa kunnioittaa edeltäjän muistoa. Elogi-kokoelman julkaisi Fontenelle (1731, 2 n.) ja Cuvier („Recueil d'éloges historiques", 1819). [Thomas, „Essai sur les Éloges" (1812, 2 n.).] *J. H-l.*

Elohiiri, ihonalaisissa lihaksissa nopeasti tapahtuvien lyhykäisten supistumisien aiheuttamat, ihossa huomattavat värähdykset. Ilmiö on kokonaan merkityksetön. *M. O-B.*

Elohopea (lat. *arge'ntum vīvum* = elävä hopea; kreik. *hydra'rgyros* = vesihopea), kem. merkki Hg, on ainoa tavallisessa lämmössä nestemäinen metalli. Herkkäliikkeisyytensä takia nimitettiin sitä ennen myöskin merkuriksi, mikä nimi on säilynyt sen suolojen nimityksissä. E. esiintyy luonnossa osaksi vapaana, osaksi yhdistyksissä; tärkeimmät niistä ovat sinooperi (rikkiyhdistys) ja elohopeasarvimalmi (klooriyhdistys). E. valmistetaan sinooperista, joko pasuttamalla, jolloin rikki palaa ja e. tulee vapaaksi, tai tislaa-

malla kalkin tai raudan kanssa. Tärkeimmät elohopeakaivokset Euroopassa ovat Almadenissa Espanjassa ja Idriassa Krainissa; muita löytöpaikkoja on Venäjällä, Italiassa ja Kaliforniassa. Vuotuinen e.-tuotanto on noin 5 milj. kiloa. Kaupassa oleva e. ei ole aivan puhdasta, vaan sisältää vähäsen muita metalleja, joista sen voi erottaa tislaamalla.

E. muuttuu kiinteäksi —37,8°:ssa, kiehumap. 357°, om.-p. 13,59, atomip. 198,8. E. hapettuu ilmassa vasta 300°:n lämmössä, liukenee typpihappoon ja kuumaan rikkihappoon, yhtyy helposti muihin metalleihin amalgameiksi (ks. t.). E:ta käytetään lämpömittareihin, ilmapuntareihin ja muihin fysikaalisiin koneisiin, kultaa ja hopeata malmeista erotettaessa, peililasin valmistukseen, sekä useihin, etenkin lääketieteessä käytettyihin valmisteihin. E:n höyryt ja liukenevat suolat ovat hyvin myrkyllisiä. — E. muodostaa kaksi sarjaa yhdistyksiä, oksiduli- l. merkuroyhdistyksiä ja oksidi- l. merkuriyhdistyksiä. E.-oksiduli, Hg_2O, on musta, e.-oksidi, HgO, keltainen tai punainen pulveri. E.-kloruuri (merkurokloridi, kalomeli), Hg_2Cl_2, valkoinen, veteen liukenematon. E.-kloridi (merkurikloridi, sublimaatti), $HgCl_2$, väritön, veteen liukeneva, syntyy kuumentamalla e.-sulfaattia ja klornatriumia, jolloin se sublimeerautuu. Molemmat ovat tärkeitä lääkeaineita; jälkimäinen on myrkyllisempi ja käytetään voimakkaana antiseptisena aineena. E. joduuria, Hg_2J_2 (vihreä), e.-jodidia, HgJ_2 (punainen), käytetään myös lääkkeenä. E.-sulfidi, HgS, on saostettuna liuoksista musta ja amorfinen; muuttuu kuumentaessa kiteiseksi ja punaiseksi (sinooperi).

Edv. Ilj.

Elohopeajodidi ja **-joduuri** ks. Elohopea.

Elohopeakloridi ja **-kloruuri** ks. Elohopea.

Elohopealejeeringit ks. Amalgami.

Elohopeamyrkytys aiheutuu niin hyvin elohopeavalmisteiden liiallisesta käyttämisestä lääkkeinä kuin myöskin niitten varomattomasta käsittelemisestä esim. elohopealämpömittareita valmistettaessa. Huolimatta siitä, missä muodossa ja mitä tietä elohopea joutuu ruumiiseen, ilmautuu sen myrkyllinen vaikutus erityisenä suutautina: ikenien limakalvo käy tautiseksi; ilmestyy märkiviä haavoja, jotka levittävät ilkeää hajua suusta; jos myrkytys pääsee pitemmälle kehittymään, käyvät hampaat aroiksi ja leukaluun luupinta tulehtuu; lopulta voi kuolemakin olla myrkytyksen seurauksena. Näiden taudinmerkkien lisäksi synnyttävät toiset elohopeavalmisteet vielä muita taudinilmiöitä; niinpä esim. sublimaatti aikaansaa veristä ripulia. Myrkytyksen synnyttämän tilan korjaamiseksi on luopuminen mainittujen aineitten käyttämisestä ja käsittelemisestä sekä kaikinpuolinen terveyden mukainen elantotapa välttämätön. *M. O-B.*

Elohopeaoksidi ja **elohopeaoksidiyhdistykset** ks. Elohopea.

Elohopeaoksiduli ja **-elohopeaoksiduliyhdistykset** ks. Elohopea.

Elohopeasalva *(unguentum hydrargyri cinereum)* l. harmaa-salva, sisältää 1 osan elohopeaa ja 2 osaa ihraa ja talia; käytetään etupäässä syfilistaudin voitelu-hoidossa. *M. O-B.*

Elohopeasarvimalmi l. luonnollinen kalomeli tavataan kellertävinä pikkukiteinä Almadeniu, Idrian y. m. elohopeakaivoksissa. *P. E.*

Elohopeasulfidi ks. Elohopea.

Elohopeavalmisteet l. preparaatit, käytetään lääkkeinä, useammanlaatuisina kemiallisina yhdistyksinä ja eri tavoilla, varsinkin syfilistaudin hoidossa. *M. O-B.*

Elohursti, karkeasta, mutta tiiviistä säkkikankaasta tehty iso peitto (noin 2 × 3 m), jonka päällä viljan alkuperäinen tuulessa puhdistaminen (tuuletus) toimitetaan. Käytetään myöskin karisevien jyvien kokoamiseen viljaa aumatessa tai latoon ajaessa. *U. B.*

Elojuhla, kristillisen kirkon vanhojen pakanallisten uhrijuhlien (esim. kreikkal. Demeterjuhlan) sijalle asettama elonkiitosjuhla, jota vieläkin paikoin vietetään, tavallisesti Mikkelin jälkeisenä sunnuntaina.

Elokuu, meidän ajanlaskussamme vuoden 8:s, muinaisroomalaisessa 6:s kuukausi, 31 päivää. Päivän pituus on Helsingissä kuun alussa 16 ¾ ja lopussa 14 ¼ tuntia, Oulussa vast. 18 ¾ ja 14 ¾ tuntia. Ilman lämpötila on keskimäärin etelärannikolla n. 15°, Oulun seuduilla n. 13° ja Inarissa n. 10°. Sademäärä on, muutamia paikkakuntia lukuunottamatta suurempi kuin missään muussa kuussa, keskimäärin noin 70-90 mm. Ukkosilmat ovat vielä tässä kuussa hyvin yleiset (meillä keskimäärä 3 kutakin paikkakuntaa kohti). Myrskyt ja kovat tuulet ovat jo hiukan lukuisammat kuin edellisinä kesäkuukausina.

V. V. K.

Elollisaisti (vitaaliaisti) l. yleisaisti, ihmisen (ja eläimen) kyky aistia oman ruumiinsa sisällisiä tiloja (vrt. Aisti). Hermosäikeiden välityksellä, joita leviää ruumiin kaikkiin osiin, ihminen saa lukuisia, mutta enimmäkseen hämäriä aistimuksia monista prosesseista, jotka tapahtuvat hänen omassa ruumiissaan, niinkuin esim. veren kiertokulusta ruumiin eri osissa, lihaksien jännitystilasta, niiden virkeydestä ja väsymyksestä, nivelien liikkeistä, asennosta ja jännitystilasta, nälästä ja janosta j. n. e. Tämän hermotoiminnan kiihottimina ovat hermoja ympäröivissä ruumiin kudoksissa tapahtuvat kemialliset muutokset, lämpötilan kohoominen ja aleneminen, y. m. Näitä monenlaisia aistimuksia me euimmäkseen emme voi selvästi erottaa toisistaan, vaan ne sulautuvat kokonaistuntemukseksi, joka tulee tajuntaan yleisenä „elontuntemuksena" eli „yleistuntemuksena" *(coenaesthesis, Vitalempfindung, Gemeinempfindung)*, s. o. yleisenä, epämääräisenä tietoisuutena oman ruumiin olosta ja siinä tapahtuvasta elämänjuoksusta, sekä vielä selvemmin yleisenä hyvänolon tai pahanolon tunteena, yleisenä elollistunteena eli elontunteena *(Lebensgefühl, Gemeingefühl)*, joka voimakkaasti painaa leimansa ihmisen mielialaan ja koko tuune-elämään. *A. Gr.*

Elollistunne ks. Elollisaisti.

Elongatsioni (mlat. *ēlongā'tio* = loitontaminen), kiertotähden ja auringon välinen näkökulma, taikka näiden taivaankappalten välinen isoympyränkaari taivaalla. Auringon ja maan välisten kiertotähtien e. ei voi kasvaa määrättyä rajaa suuremmaksi, nim. Merkuriuksen 28° ja Venuksen 48°. *(V. V. K.)*

Elonmerkki, ilmaus, josta voi päättää että joku on hengissä. ks. Valekuolema. Myöskin käsitetään e:llä sellaista merkkiä, joka todistaa, että esim. kuolleena tavattu sikiö on elävänä syntynyt. Tällainen merkki on m. m. se että sikiön keuhkot tahi irtileikattu osa niistä kelluu veden pinnalla, mikä todistaa, että sikiö ennen kuolemaansa on vetänyt ilmaa keuhkoihinsa, s. o. että se on hengittänyt ja siis elänyt äitinsä ruumiin ulkopuolella. Kuolleena syntyneen sikiön keuhkot, jotka eivät sisällä ilmaa, painuvat veteen pantuina pohjaan. *M. O-B.*

Elontunne ks. Elollisaisti.

Eloquentia *[ēlokvē'n-]* (lat.), kaunopuheisuus, puhetaito. Eloquentiæ professor, roomalaisen kaunopuheisuuden l. latinan kielen professori; eloquentiæ et poeseos professor, roomalaisen kaunopuheisuuden ja runouden l. latinan kielen ja kirjallisuuden professori.

El-Riad ks. Er-Riad.

El-Rif ks. Er-Rif.

Elsass (uuslat. *Alsatia*, ransk. *Alsace*), nyk. Saksan „valtiomaan" Elsass-Lothringenin (ks. t.) itäosa, 8,292 km², 1,198,774 as. (1905), joista suurin osa katolilaisia (72,8 %) ja saksaa puhuvia: ranskaa puhuvia vain 1-2 % maan väestöstä. Väentiheys 144 km²:llä. E. rajoittuu pohjoisessa Rheinpfalziin, idässä Badeniin, josta Rein-joki sen erottaa, etelässä Sveitsiin ja Ranskaan, ja lännessä viimemainittuun maahan, jota vastaan raja käy Vogeesien pääharjannetta pitkin, sekä Lothringeniin. — Historia v:een 1871. E:n asema rajamaana on vaikuttanut, että se aina on ollut mahtavien, keskenään vihamielisten naapurien kiistan esineenä. Maan vanhimmat asukkaat olivat kelttiläisiä, joihin sekaantui germaanilaisia aineksia. Cæsar liitti sen Rooman valtakuntaan, mutta alkaen 3:nnesta vuosis. j. Kr. germaanilaiset alemannit tekivät hyökkäyksiään maahan ja pääsivät vihdoin sen herroiksi (400-luvun alussa). Heidät voittivat vuorostaan frankit 496; he levittivät maahan kristinuskoa, joka kyllä jo aikaisemmin oli sinne tuotu. E:n nimi syntyi frankkilais-aikana, se merkitsee vieraitten („elisassien") maa. Frankkilaista valtakuntaa jaettaessa Verdunin sovinnossa 843 E. joutui Lotharille, mutta liitettiin 870 Saksaan ja kuului senjälkeen Schwabenin herttuakuntaan, jonka hallitsijoilla oli myös E:n herttuan arvo. 1200-luvulta alkaen E. hajosi moneksi pieneksi alueeksi; mahtavimpia vasalleja oli täällä Habsburg-suku. Kaupungeista oli tärkein Strassburg; pienemmät kaupungit yhtyivät 1300-luvulla keskinäiseen liittoon. Keskiajan lopulla oli sivistys tässä rikkaassa maakunnassa jo korkealle kohonnut, mistä nimet sellaiset kuin Eckhart, Tauler, Gutenberg ja Seb. Brant y. m. ovat todistuksena. E. liittyi myös innokkaasti uskonpuhdistukseen, Strassburg v. 1529, ja tämä kaupunki otti myöhemmin osaa evankeliseen unioniin ja Heilbronnin liittoon. — Jo keskiajan lopusta alkaen Ranskan hallitsijat olivat tehneet yrityksiä E:n anastamiseksi, siten laajentaakseen valtakuntansa rajoja Rein-jokeen saakka. Tätä myös Richelieu'n politiikka tavoitti 30-vuotisen sodan aikana, ja kun Weimarin herttua Bernhard, joka Nördlingenin tappion jälkeen oli mennyt Ranskan palvelukseen, kuoli 1639, piti Ranska ominaan hänen valloituksensa E:ssa, sekä sai vahvistuksen omistusoikeudelleen Westfalin rauhassa 1648, missä keisari luovutti Habsburg-suvun alueet E:ssa Ranskalle. Ludvik XIV jatkoi samaa politiikkaa: n. s. reunionikamarien päätösten nojalla hän väkivaltaisesti anasti melkein koko jäljelläolevan osan E:ia, Strassburgin 1681. Keisarin täytyi pakosta antaa tähän suostumuksensa Regensburgin välirauhassa 1684. Aina Ranskan vallankumoukseen saakka E:n erikoisoikeudet kuitenkin yleensä säilytettiin, mutta vallankumous teki niistäkin lopun. 1600- ja 1700-luvulla E:n ranskalaistuminen ei vielä ollut suurestikaan edistynyt; 1800-luvulla sen sijaan sivistyneet säädyt jo alkoivat ranskankieltä käyttää; maalaisväestö pysyi kuitenkin saksalaisena. Taloudellisessa suhteessa oli yhdistys Ranskaan ollut maalle eduksi. — Vv. 1870-71 sodan kautta E. riistettiin Ranskalta. Frankfurtin rauhanteossa 1871 tämä valtio luopui koko E:sta, paitsi Belfortin linnoituksesta ympäristöineen, ja E. yhdistettiin samassa sodassa valloitettuun Itä-Lothringeniin Saksan „valtakunnanmaaksi" E.-Lothringeniksi. *G. R.*

Elsass-Lothringen, Saksan keisarikunnan välittömän hallituksen alainen „valtiomaa", Saksan lounaisin osa, 14,518 km², 1,814,564 as. (1905), l. 125 km²:llä; tästä Lothringenin osalle tulee 6,226 km² ja 615,790 as., n. 99 km²:llä. (Vastaavat luvut Elsassiin nähden ks. Elsass). Pohjoisessa maa rajoittuu Luxemburgiin, Preussin Reinin-maakuntaan ja Rheinpfalziin (Baieriin), idässä Rein-jokeen (Badeniin), etelässä Sveitsiin ja Ranskaan, sekä lännessä viimemainittuun maahan. E.-L. on muodostunut luontonsa puolesta kolmesta erilaisesta osasta: Reinin tasangosta, Vogeesien vuorimaasta ja Lothringenin pengermaasta. Idässä ensinmainittu muodostaa pitkin jokea 16-30 km levyisen alueen, laajan, tulville alttiin, vesiperäisen niitty- ja laidunmaan. Lähinnä jokea kuitenkin vetiset paikat ja vanhat kuivuneet jokiuomat ovat vallitsevina. Maa kohoaa hitaasti länteen päin muodostaen eteläosassaan karun ja vedestä köyhän somerikon, pohjoisessa taas monessa paikoin saviperäisen, hedelmä- ja vihannesviljelykselle suotuisan maa-alueen. Lännempänä maa muuttuu hyvin asutuksi, hedelmälliseksi kukkulamaaksi. Tämä seutu on maan koko länsiosan täyttävän, aina 1,423 m yl. merenp. kohoavan vuoriseudun, Vogeesien (ks. t.) itäinen juuri. Pohjoisessa maa taasen kuuluu verrattain vähän hedelmälliseen, jokseenkin tasaiseen, luoteiseen viettävään Lothringenin pengerylänköön. E.-L:n kautta virtaavat joet laskevat suurimmaksi osaksi Reiniin. Tärkeimmät niistä ovat Elsassin kautta virtaava Ill ja Lothringenin kautta juoksevat Mosel ja Saar monine syrjäjokineen. Jokia yhdistävät useat tärkeät kanavat, joista Rhône-Rein- ja Marne-Rein-kanavat ovat mainittavimmat. Ilmanala on meri- ja mannerilmaston välimuoto: keskilämpö 8-10°, sademäärä vaihtelee Vogeesien vaikutuksesta n. 60-200 cm:iin. Vuorten itärinteet ovat kuivimmat.

Asukasluku on muuhun Saksaan verraten kasvanut hitaasti, vain 17 % 34 v:ssa, mutta silti väentiheys täällä on paljoa suurempi kuin muualla (ks. ylemp.). E.-L. on Saksan katolisin maa,

n. 76 % tunnustaa tätä oppia, 22 % on protestantteja, loput juutalaisia. Väestö kuuluu pääasiallisesti alemannilaiseen (Elsassissa) ja frankkilaiseen (Lothringenissä) kansanryhmään. Ranskaa puhuu nyk. vain n. 200,000 henkeä, etupäässä Lothringenissä asuvaa, mutta heidän lukumääränsä vähenee yhä maastamuuttojen, saksankielisten maahansiirtymisen ja saksalaisten koulujen vaikutuksesta. Kansansivistys on hyvällä kannalla. Täällä on useita sekä alempia että korkeampia kouluja. Strassburgin 1872 perustetussa yliopistossa on suurenmoinen kirjasto (n. 800,000 nidettä).

P ä ä e l i n k e i n o t ovat maanviljelys ja karjanhoito sekä kone- ja kotiteollisuus. Varsinkin Elsass on hyvin hedelmällistä maata, jossa viljellään paljon viljaa, etupäässä vehnää, kauraa ja perunoita. Viininviljelys täällä on suurempi kuin muualla Saksassa (vars. n. s. Reinin- ja Moselin-viinejä). Hedelmäin-, sekä myös tupakanviljelys on niinikään huomattava. Hyvät metsät peittävät n. 30 % maan pinta-alasta. Karjanhoito on vähäpätöisempi kuin muualla Etelä-Saksassa. Lothringenissä on runsaasti rautaa, kivihiiltä ja suolaa, joten teollisuus on kukoistava. Elsassissa harjoitetaan vilkasta kutomateollisuutta, varsinkin Mülhausenissa. Kauppakin on vilkas. Rautateitten pituus 1906 oli 2,017 km, vesiteitten 743 km. Tärkeimmät kaupungit ovat Strassburg, Mülhausen ja Metz. *W. S-m.*

V a l t i o s ä ä n t ö ja h a l l i n t o. Yksinomaan E:a koskevat lait julkaisee keisari liittoneuvoston suostumuksella sittenkuin E:n maapäivät eli m a a n v a l i o k u n t a on ne hyväksynyt. Jos hallitus ja maavaliokunta ovat eri mieltä, on ratkaisuvalta Saksan valtiopäivillä. Maavaliokunnassa *(Landesausschuss)* on 58 jäsentä: näistä on 34 piirikuntapäivien jäsentensä keskuudesta valitsemia, loput kunnallisneuvostojen jäsenten joko suorastaan tai välillisesti valitsemia. Hallinnon etupäässä on käskynhaltija *(Statthalter)* ja hänen rinnallaan ministeristö, jonka esimiehenä on vastuunalainen valtiosihteeri. Lakiehdotuksista y. m. antaa lausuntonsa muutamista korkeista virkamiehistä ja keisarin valitsemista jäsenistä muodostettu valtioneuvosto *(Staatsrat)*. Saksan valtiopäiville E. valitsee 15 edustajaa. Liittoneuvostossa sillä myöskin on asiamiehensä, jolla kuitenkaan ei ole äänivaltaa. — Maa on jaettu kolmeen piirikuntaan *(Bezirke)*: Unter-Elsass, Ober-Elsass ja Lothringi, joilla kullakin on etupäässä taloudellisia asioita käsittelevät piirikuntapäivänsä *(Bezirkstag)*; piirikunnat jakautuvat piireihin *(Kreise)*, joilla on piiripäivänsä *(Kreistag)*. — V:n 1908 tulo- ja menoarvion mukaan olivat vakinaiset tulot 59,1 milj. Saks. mk., menot 59 milj., ylimääräiset tulot 4,3 milj., menot 4,4 milj. Valtiovelka on n. 30 milj. Saks. mk. *J. F.*

H i s t o r i a. Sittenkuin Ranska Frankfurtin rauhassa 1871 oli luovuttanut Elsassin ja Itä-Lothringin Saksalle, muodostettiin niistä sam. v. Elsass-Lothringen niminen valtakunnanmaa, joka oli suorastaan Saksan valtakunnan alainen. Aluksi E:n hallintoa hoiti diktaattorinvallalla liittoneuvosto 1 päivään tammik. 1874, jolloin hallinto järjestettiin preussiläiseen tapaan. Sen etupäähän asetettiin ylipresidentti; mutta korkeimpana virastona tuli olemaan erityinen valtakunnankansleriviraston osasto. Huolimatta Saksan hallituksen E:lle myöntämistä veronhelpotuksista ja muista eduista vallitsi E:ssa kauan aikaa Saksaa kohtaan vihollinen mieliala, jota varsinkin uusiin sen vaikutusta rajoittaviin koululakeihin tyytymätön katolinen papisto piti vireillä. Suurta kiihkoa herätti n. s. optsionikysymys. Kun yleinen asevelvollisuus oli pantu toimeen, vaadittiin asukkaita Frankfurtin rauhansopimuksen mukaan ennen 1 päiv. lokak. 1872 ilmoittamaan tahtoivatko olla ranskalaisia vai Saksan alamaisia; edellisessä tapauksessa heidän oli muuttaminen maasta. Niistä 160,000:sta, jotka ilmoittautuivat ranskalaisiksi, siirtyi kuitenkin vain 50,000 Ranskaan. Maahan jääneet vaativat, että heitä oli pidettävä ulkomaalaisina ja vapautettava asevelvollisuuden suorittamisesta, jota vaatimusta hallitus ei ottanut huomioon. Ensimäisissä valtiopäivävaaleissa 1874 valittiin ainoastaan saksalaisvihollisia, jotka eivät valtiopäivillä toimittaneet muuta kuin panivat vastalauseen E:n anastusta vastaan. Pian muodostui kuitenkin uusi puolue, a u t o n o m i s t i t, joka hyväksyi yhdistymisen Saksaan asettaen päämääräkseen vain täydellisen itsehallinnon hankkimisen E:lle. V. 1877 vaaleissa tämä puolue voitti 5 sijaa, ja 1879 E:lle myönnettiinkin itsenäinen hallinto, jonka etupäässä on käskynhaltija ja ministeristö. Mutta tämänkin jälkeen sivistynyt luokka pysyi leppymättömänä ja saksalaisvastainen yllytys jatkui. Vv. 1881, 1884 ja 1887 valittiin valtiopäiville vain klerikaaleja ja protestipuolueen miehiä. Turhaan ensimäinen käskynhaltija sotamarski v. Manteuffel (1879-85) koetti sovinnollisella politiikalla saada mieliä rauhoittumaan. Hän ja hänen seuraajansa ruhtinas Hohenlohe (1885-94) huomasivat tarpeelliseksi ryhtyä ankarampiin toimenpiteisiin. Jotta ranskal. yllyttäjiä estettäisiin pääsemästä maahan, määrättiin 1887 passipakko Ranskasta tuleville ulkomaalaisille. 1890-luvulla alkoi sovinnollisempi mieliala päästä valtaan. Passipakko poistettiin 1891 ja 1902 kumottiin n. s. diktatuuripykälä, joka antoi käskynhaltijalle oikeuden yleisen turvallisuuden ylläpitämiseksi ryhtyä niihin toimenpiteisiin, jotka hän piti välttämättöminä. V. 1903 vaaleissa ei enää valittu ainoatakaan protestipuolueen miestä. V:sta 1907 on käskynhaltijana kreivi Wedel.

Elsevir *[-ī-]* ks. E l z e v i r.

Elsheimer *[-häi-]*, A d a m (1578-1620), saks. maalari, s. Frankfurt a. M:ssa, Philipp Uffenbachin oppilas, työskenteli noin v:sta 1600 kuolemaausa saakka Roomassa, jossa kehitti itseään tutkimalla ital. mestareita. Aikansa etevin saks. maalari. Paitsi joitakuita sisuskuvia E. maalasi ulkomuistista pieniä maisemia Rooman lähistöltä, joihin hän asetti raamatullisia tai antiikkismytologisia henkilökuvia. Näiden miniatyyrimäisten, useia vaskilevylle ja sametinpehmeällä syväloisteisella värillä maalattujen kuvien käänteentekevä merkitys perustuu siihen taitoon, jolla E. sommitteli maiseman ja henkilöt yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, ja erityisesti siihen omintakeisuuteen, jolla häu esitti valaistusta kuvatessaan vuorokauden eri hetkiä, varsinkin yötunnelmia kuutamon, tulen tai soihdun valossa. Olletikkin

juuri valohämyn käsittelyllään E. vaikutti holl. oppilaidensa, Swanenburghin ja Lastmanin, kautta Rembrandtiin. E:n mieliaiheita oli esim. „Pako Egyptiin", jota hän käsitteli sekä päivän että kuun valossa, „Johannes Kastajan saarna", „Emaukseu tiellä" ja sisuskuvana mainittava „Jupiter ja Mercurius Filemonin ja Baueiksen luona". E:n piirustuksia ja radeerauksiakin on säilynyt. Häneu taulujaan säilytetään Dresdenissä, Münehenissä, Berliinissä, Firenzessä y. m. *E. R-r.*

Elsner, Josef (1769-1854), saks. kapellimestari ja säveltäjä; toimi v:sta 1799 kapellimestarina Varsovan teatterissa; perusti siellä 1815 „säveltaiteen edistämisseuran" sekä 1816 lauluja lausuntokoulun, josta kehittyi 1821 Varsovan konservatori. Tämä laitos suljettiin v:n 1830 kapinan vuoksi ja elvytettiin jälleen vasta E:u kuoleman jälkeen (ks. Kontski). Paitsi monilukuisia sävellyksiään (19 oopperaa, 105 kirkkosävellystä y. m.). E. on julkaissut pari kirjoitelmaa puolan kielen sävelellisestä käytöstä. *I. K.*

Elster. 1. Saalen lisäjoki Weisse E. Lähteet Böömissä, se laskee Saaleen Hallen itäpuolella, pituus 195 km. — 2. Elben lisäjoki oik. Schwarze E., lähteet Oberlausitzissa, laskee Elbeen, jonka kaussa myös sen keskijuoksu on kanavalla yhdistetty, Wittenbergin yläpuolella. Pituus 180 km. — 3. Kylpypaikka Saksissa lähellä Böömin rajaa. Kivennäis- ja mutakylpyjä; 2,084 as. (1905). *E. E. K.*

Elster, Johann Philipp Ludvig Julius (s. 1854), saks. fyysikko, v:sta 1881 yliopettaja Wolfenbüttelin (Braunschweigissa) herttuallisessa lukiossa, professori, yhdessä virkatoverinsa H. Geitelin kanssa tehnyt m. m. muutaman ilmasähköä koskevan huomattavan keksinnön, uim. että ilma sisältää aina radioaktiivista ilmalajia, minkä on sittemmin huomattu olevan radiumemanatsionia. *(V. V. K.)*

Elster, Ludvig (s. 1856), saks. taloustieteilijä, oli 1887-97 professorina Breslaussa, v:sta 1897 esittelevä neuvos Preussin kultusministeriössä; yhdessä Conradin, Lexisin ja Loeningin kanssa julkaissut laajan valtiotieteellisen käsikirjan „Handwörterbuch der Staatswissensehaften" (ens. painos 1889-94); yksinään julkaissut pienemmän samantapaisen teoksen „Wörterbueh der Volkswirtsehaft" (ens. painos 1898). *J. F.*

Eltaantuminen (härskiintyminen), kemiallinen hajoamisilmiö, joka tapahtuu voissa ja muissa rasvoissa, kun niitä epäpuhtaassa muodossa säilytetään ilmassa. Tällöin niissä syntyy vapaita, haihtuvia rasvahappoja, joiden kautta ne saavat epämieluisan hajun ja maun. Saman ilmiön saa aikaan ricinus-siemenissä oleva entsymi, lipaasi, kun se vaikuttaa rasvoihin ja on e:ta siis pidettävä käymisilmiönä. Vapaat rasvahapot voidaan poistaa soodaliuoksella. *Edv. Hj.*

Elton (Alton l. Jalton nor = „kultajärvi"), suolajärvi Kaakkois-Venäjällä Astrakaanin kuvernementissa, 205 km², 13 m merenp. alla. Järvestä, jonka pohjan peittää mahtava suolakerros, saadaan runsaasti suolaa (vv. 1747-1862: 31 milj. kg). *(V. v. F.)*

Elukubratsioni (lat. *ēlūcubrā're* = tehdä yötyötä), yötyö, työllä vaivalla suoritettu opinnäyte.

Elul *[-ū'-]* (hepr. < ass. *alūlu* > aram. *ilūlū* > arab. *ailūl*), juutalaisilla kirkkovuoden 6:s ja porvarillisen 12:s knukausi, joka vastaa elokuun loppua ja syyskuun alkua. *K. T-t.*

Elusidatsionisopimus (mlat. *ēlucidā'rc* = valaista, < lat. *ēlūcē're* = loistaa). Ruotsin historiassa ovat huomattavat elusidatsionit, joilla ymmärretään niitä lisäselityksiä, mitkä Alankomaat tahtoivat saada liitetyiksi Ruotsin kanssa 1656 tekemäänsä Elbiugin sopimukseen, joka Alankomaiden mielestä ei ollut kyllin edullinen sen Itämeren kaupalle. Näistä liitteistä sovittiin lopullisesti 1659. [E. Fries, „Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering".] *G. R.*

Ely *[ili]*, kaivoskaupunki Minnesotan valtiossa Yhdysvalloissa, perust. 1889, sittenkuin kapteeni Benzelly oli edellisenä v. avannut siellä rautakaivannot. Ensimäiset suomal. asukkaat tulivat Benzellyu mukana. Nyk. suomalaisia n. 1,000-1,500; enimmät työskentelevät kaivannoissa, joitakuita myös liikealoilla ja käsityöläisinä. Enin osa l. yli 300 E:u taloista suomalaisten omia. Kirkkoja on heillä kaksi, luterilainen ja itsenäinen. Suomi-synodiin kuuluvalla seurakunnalla ei ole kirkkoa. — E:n lähellä, noin 4:n mailin päässä, on Windon, jonka kahdessa sahassa työskentelee noin 500 suomalaista. *W. P.*

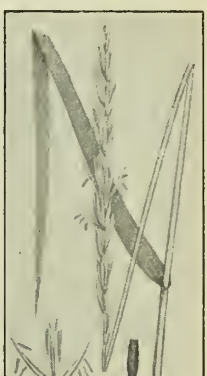

Elymus.

Elymus arenarius, rantavehnä, korkea heinä, joka kasvaa hiekkaisilla meren-, harvoin myös järvenrannoilla. Koko kasvi valkeanharmaa, korsi karkea, sitkeä, lehdet aluksi litteitä, myöhemmin kourumaisesti kokoon kiertyneitä, pistäväkärkisiä. Juurakko pitkä laajalti rönsyilevä. Istutetaan lentohiekan kiinnittäjäksi. *(J. A. W.)*

Elysée-palatsi *[elizē'-]*, Pariisissa, Rue du Faubourg-S:t-Honorén varrella; rakennettu 1718. Oltuaan useilla omistajilla se joutui vallankumouksen aikana valtiolle, kuuluen sittemmin Murat'lle, Napoleon I:lle sekä Berry'n herttualle. Ludvik Filipin ja toisen keisarikunnan aikana se oli vieraitten ruhtinasten asuntona. V:sta 1873 E. on ollut tasavallan presidentin asuntona, samoinkuin 1848-51. *E. E. K.*

Elysion *[ēly'-]* oikeastaan Elysion pedion (elysolainen kenttä; nimeä on selitetty = „Saapumuksen kenttä"), kreik. tarustossa onnela, jossa autuaat kuolemattomina viettävät surutouta elämää. Vanhan sankarieepoksen mukaan se sijaitsi kaukana maan äärillä, Okeanoksen (maailmanvirran) rannoilla; sinne oli kuolemaa kärsimättä joutuva Menelaos, siksi että hän oli Zeuksen vävy; yleensäkin sinne ajateltiin joutuvan vain erityisesti armoitettuja, läheisissä väleissä jumalien kanssa olevia henkilöitä. E:n toisintona esiintyvät autuaitten saaret; Hesiodoksen mukaan sankariajan ihmispolven urhoista toiset kuolivat suuriin sotiin, toiset Zeus siirsi Okeanoksen äärille, autuaitten saarille. Orphilais-pythagoralaisissa piireissä haudantakaisen onnelan aatteeseen liittyi oppi hy-

vien ja pahojen lopullisesta palkasta. Tämän käsityskannan mukaisesti Pindaros kuvaili, mitenkä ne ihmiset, jotka ovat nuhteettomasti eläneet kolme elämänjaksoa (maan päällä, manalassa ja jälleen maan päällä) vihdoin Zeuksen tietä myöten tulevat autuaitten saarille ja siellä, Kronoksen linnan ääressä, yhdessä muinaisajan jalojen sankarien kanssa viettävät iäti surutonta elämää. — Myöhemmin E:ia ajateltiin manalassa olevaksi; näin esim. Platon ja Vergilius. — Uudempien aikojen runoudessa e. (elysium, elysee) usein esiintyy onnelan merkityksessä ylipäätään. — Pariisissa „E:n kentät" *(Champs-Élysées)* on erään puiston nimi. *O. E. T.*

Elysium *[ēly'-]* (lat.) ks. Elysion.

Elythropappus ks. Sarvikuonopensas.

Elzevir *[-ī-]* (myös Elzevier, Elsevier t. Elsevir), kuuluisa alankom. kirjanpainaja- ja -kustantajasuku. Toiminimen varsinainen perustaja on Lodewijk E. (1540-1617), jonka aikana jo aloitettiin ulkomainen kauppa. Hänen 7:stä pojastaan antautui 5 kirjakauppiaiksi ja hänen pojanpoikansa Isaak (s. 1596) osti kirjapainon ja kohosi Leidenin yliopiston kirjanpainajaksi. Tämän enon Bonaventuran ja vanhemman veljen Abrahamin (1592-1652) aikana toiminimi ja kirjapainoliike oli kukoistavimmillaan. Kirjain ulkoasusta pidettiin tarkkaa huolta. Tältä ajalta ovat E:n kustannuksella julkaistut kuuluisat klassikoiden painokset. Leidenin liikkeen maine siirtyi sittemmin erään tämän saman suvun jäsenen Antverpeniin perustamalle liikkeelle. Elzevirien suurenmoisesta tuotannosta pidetään kirjapainotaidon kannalta katsoen huomattavimpina 12-taitteisia klassikkojulkaisuja (painetut pienellä antikvalla n. s. elzevirkirjasimillä). [Berghman, „Études sur la bibliographie Elzevirienne" (1885).]

Eläimellinen lämpö, elävän ruumiin lämpö, joka syntyy kudoksissa tapahtuvasta ravintoaineiden palamisesta. Useilla eläimillä ruumiin oma lämpö vaihtelee tarkasti ympäristön lämmön mukaan, jonka vuoksi niitä sanotaan vaihtolämpöisiksi (poikilothermisiksi). Tällaisia ovat kalat, sammakkoeläimet ja matelijat, jotka meidän ilmanalassamme koskettaessa tuntuvat kylmiltä; tästä nimi kylmäveriset. Nisäkkäät ja linnut säilyttävät melkein saman korkean lämmön riippumatta ympäristön lämmönvaihteluista, jonka vuoksi niitä sanotaan lämminverisiksi eli tasalämpöisiksi (homoiothermisiksi). Korkein oma lämpö 40-45° C on linnuilla, nisäkkäillä se on 37-39° C. Ihmisen ruumiinlämpö kainalokuopassa mitattuna on 36,5-37,5° C (sisäosissa $^1/_2$-1° C korkeampi). Se on alhaisempi nukkuessa (36,5° C), korkeampi (37,5° C) syönnin jälkeen ja työssä ollessa; kohoaa kuumeessa 42° C asti. Kiniini, salisylihappo, alkoholi alentavat ruumiinlämpöä. *K. M. L.*

Eläimellinen rokotusaine ks. Rokotus.

Eläimet muodostavat kasvien kera sen osan luontoa, jota sanotaan elolliseksi; ne ovat ne eliöt, jotka käyttävät ravinnokseen orgaanisia ja näihin yhdistyneitä epäorgaanisia aineita, ja joilla on liikuntokyky ja kehittynyt tunto. Alhaisimmat eläinmuodot liittyvät suorastaan alkueläimiin, joista keskenään läheisistä sukulaisista toiset lähenevät enemmän todellisia kasveja, toiset eläimiä. Elollisen maailman voi käsittää suureksi puuksi, jonka tyven muodostavat yksisoluiset elimistöt ja joka on jakaantunut kahdeksi suureksi rungoksi, kasvi- ja eläinkunnaksi, joiden välillä erilaisuudet käyvät sitä suuremmiksi kuta ylhäisempiä oksia niissä verrataan toisiinsa.

Eläinten alkeisosana on solu. Alkueläinten *(Protozoa)* ruumiin muodostaa yksi solu, varsinaisissa eläimissä *(Metazoa)*, jotka syntyvät yhdestä solusta, munasolusta, lukuisat jakaantumalla lisääntyneet solut yhdistyvät kudoksiksi, joissa solut itsenäisyytensä kustannuksella ovat eri tehtäviä varten monin tavoin muuttuneet. Kudoksien päälaatujen mukaan erotetaan epitelikudosta, sidekudosta, lihaskudosta ja hermokudosta. Eläinten eri elimien rakenteen muodostavat tavallisesti useimmat solukko- eli kudoslajit.

Yksinkertaisimpain kudoseläinten alkuperäinen ruumiinmuoto on kaksinkertaisen solukerroksen (ulkolehden ja sisälehden) muodostama pussi, jonka avonainen pää toimii suuna ja peräaukkona. Ruumiin alkuperäinen pituusakseli kulkee näillä suun ja tälle vastakkaisen, useiu alustaan kiinnikasvettuneen navan kautta, ja sen ympäri eri elimet ovat säteettäisesti järjestyneet. Korkeammissa eläimissä elimet taas ovat yleensä järjestyneet niin, että halkileikkaus jakaa eläimen kahteen symmetrisesti l. vastamuotoisesti yhtäläiseen osaan (antimeeriin); näitä eläimiä, joissa paitsi etu- ja takapäätä voi erottaa selkä- ja vatsapuolen, oikean ja vasemman ruumiinpuoliskon, sanotaan kaksikylkisiksi (bilateraalisiksi). Segmenteeratuissa eläimissä (niveleläimissä) samanlaiset elimet uudistuvat perättäisessä jonossa, niin että poikkileikkauksilla voi jakaa ruumiin useihin toisiansa seuraaviin osastoihin (metameereihin), jotka ovat keskenään joko yhdenkaltaiset (homonomiset) kuten esim. kastemadolla tai sangen erilaiset (heteronomiset) niinkuin esim. hyönteisillä. Yleensä nähdään verratessa korkeampia eläimiä alempiin, että elämälle tarpeelliset toiminnot yhä jyrkemmin kohdistuvat määrättyihin ruumiinosiin ja koska viimemainittujen työnä on vain määrätyt toiminnot, niin ne rakenteensa erilaisuuden mukaan suorittavat niitä täydellisemmin, ja elimistö kokonaisuudessaan nousee korkeammalle elämänasteelle.

Ruoansulatuselimiä on yksinkertaisimmassa tapauksessa ruumiin seinän ja lähinnä sen sisälehden muodostama pussimainen ontelo, jolla on yhteinen aukko ravinnon ottoa ja tähteiden poistoa varten. Sienieläimillä on sen seikan yhteydessä, että ulko- ja sisälehden välillä on paksu välikerros, alkuperäinen ruumiinontelo jakaantunut lukuisiin kammioihin, joihin ravinto virtaa ruumiinseinän läpi kulkevien reikien, seinähuokosten, kautta. Polttiaiseläimillä johtavat sädemäiset kanavat ravintonesteen mainitusta ontelosta ruumiin ääriosiin. Korkeammilla eläimillä suoli on erotettu ruumiinseinästä erikoisella ontelolla (sekundäärinen ruumiinontelo l. *cœloma*) ja on erilaistunut etusuoleksi l. emättimeksi, keski- l. mahasuoleksi, jossa varsinainen ruoansulatus tapahtuu, ja peräsuoleksi, jonka loppupää on avonainen. Ravinnon hienontamista ja sulattamista varten niillä

on vielä monenlaisia lisäelimiä (leuat, hampaat, rauhasia y. m.). Ravinnon laadun mukaan eläimet ovat lihansyöjiä *(carnivora)*, kasvinsyöjiä *(herbivora, phytophaga)*, kaikkiruokaisia *(omnivora)*.

Ruoansulatuksesta syntyneen ravintonesteen *(chylus)* kuljettamiseksi ruumiin eri osiin alhaisimmat eläimet (esim. lampipolyyppi), joiden ruumis on muodostunut vain kahdesta epitelikerroksesta, eivät tarvitse erikoisia elimiä. Niillä, joilla on paksu välikerros (merivuokot, mancetit), huomataan sivullisia lokeroita (gastraalitaskuja) tai sädemäisiä kanavia suoranaisessa yhteydessä ruoansulatusontelon kanssa (gastrovaskulaarisysteemi) ravintonesteen kuljetusta varten. Korkeammilla eläimillä, joiden suolta ympäröi ruumiinontelo, ravintoneste joko imeytyy suorastaan tähän (sitä pitävät liikkeessä iholihaston supistukset tai suolen liikunnot) tai on muodostunut erityinen putkisto, verisuonet. Määrätyissä kohdin suonet ovat erilaistuneet lihaksisiksi verenkierron keskuselimiksi, sydämiksi, tai yhdeksi sydämeksi, jonka paikka selkärangattomilla eläimillä yleensä on suolen selkäpuolella. Luurankoisilla verisuonisto ei ole avonaisessa yhteydessä suolta ympäröivän ruumiinontelon kanssa kuten useilla alemmilla eläimillä, vaan se on suljettu ja sen osat, valtimot ja laskimot, hiussuoniston yhdistämät toisiinsa; samoin ne ovat yhteydessä erikoisten ravintoja imuneste-(lymfa-)suonien kanssa.

Hengitys, joka pääasiallisesti on hapen ottamista ja hiilihapon erottamista, tapahtuu aluksi vain ihon, mutta hyvin yleisesti erikoisten hengityselinten välityksellä. Yleensä nämä ovat joko ulospäin suunnattuja lehtimäisiä tai sormimaisia, tavallisesti haaraantuneita iholaajennuksia, kiduksia, tai sitte ihosta ruumiin sisään painuneita ilmaa johdattavia ilmaputkia (trakeoita) tai keuhkoja.

Erityseliminä ruumiin aineenvaihdoksesta syntyneitten tarpeettomien tai vahingollisten typenpitoisten aineitten poistamiseksi toimivat erityselimet, erittäinkin munuaiset, joiden laatu on sangen vaihteleva eri eläinryhmissä. Yleensä ne ovat putkimaisia.

Eläimellisiä elintoimintoja on ensisijassa liikunto. Useilla yksisoluisilla eläimillä liikuntoilmiöt ovat seurauksena elävän soluaineen yleisestä supistumiskyvystä, toisilla liikuntoa toimittavat etupäässä määrätyt soluosat, värekarvat, flagellit tai supistuvaiset säikeet. Sukkulanmuotoiset tai rihmamaiset solut, jotka herpoutumisen jälkeen vahvasti supistuvat, ovat ominaisia kudoseläinten lihastolle. Lihasto esiintyy joko ruumiinseinässä vahvana iholihastoputkena (madoilla) tai on kehittynyt etenkin vatsapuolella (nilviäisten jalka) tai jakaantunut peräkäisiin lihastoryhmiin, jotka joko kiinnittyvät ruumiinniveliä peittävään ihokuoreen (niveljalkaisilla) tai sisäiseen rusto- ja luurankoon (selkärankaisilla). Niillä alhaisilla eläimillä, joiden liikuntokyky on vähäinen, lihassolut ovat vähemmin eroavia alkuperäisistä epitelisoluista, joista ne syntyvät; niillä ovat n. s. sileät lihassolut yleisiä, korkeammilla eläimillä tätä sileätä lihaskudosta esiintyy sisäelimissä, pääasiallisesti suolen ja suonien seinissä, jotavastoin kaikki tahdonalaiset lihakset (pään, vartalon, raajojen liikuntolihakset, myös sydämen) ovat n. s. poikkijuovaista lihassolukkoa.

Tunto on elävän soluaineen yleinen ominaisuus, mutta vasta hermoston avulla kudoseläimen eri osat pääsevät sellaiseen yhteyteen keskenään, että ärsytys, jonka joku ärsyke aikaansaa jossakin kohdin, jatkuu muihin osiin. Hermoston alkeisosina ovat hermosolut ja niiden lisäkkeet, hermosäikeet. Alimmilla kudoseläimillä hermosolut ovat ihoepitelissä verkkomaisesti järjestyneet (hajallinen hermosto), mutta korkeammin kehittyneessä hermostossa hermosolut ryhmittyvät hermosolmuiksi (ganglioiksi) ja niiden lisäkkeet jänteiksi, „hermoiksi". Usein kaksikylkisillä eläimillä (niveleläimillä) huomataan hermoston jakaantuneen päässä oleviin hermosolmuihin, aivoihin, ja pitkin ruumiin vatsapuolta kulkevaan hermosolmu-ketjuun, vatsaytimeen. Selkärankaisilla aivot, jotka näillä alkuaan ovat rakon muotoiset, yhtyvät putkimaiseen selkäytimeen. Verrattain itsenäinen on korkeammilla eläimillä tavattava sisäelimiin kulkeva sisälmys-(sympaattinen) hermosto.

Aistimet, jotka esiintyvät hermoston ääriosissa, ovat eläimillä hyvin eri tavoin kehittyneet. Niillä on joko yksi yleinen aisti, tunto, jonka aistimena koko ruumiin pinta toimii, tai tapahtuu työnjako, niin että erityiset ruumiin pinnasta ulkonevat elimet toimivat varsinaisina, kosketukselle herkkinä tuntoeliminä, toiset kohdat ruumiin pinnassa ovat herkkiä valon ja pimeän vaihteluille muodostaen esiasteita todellisten näköelinten syntymiselle. Yleisiä ovat myös tasapaino- ja kuuloelimet samoin kuin kemiallisille ärsykkeille herkät maku- ja hajuelimet.

Sikiäminen tapahtuu joko suvuttomasti tai suvullisesti. Edelliseen kuuluu alhaisilla eläimillä yleinen jakaantuminen, silmikoiminen tai itiöitten (sisäisten silmujen) muodostus. Lisääntyminen jakaantumisella ja silmikoimisella johtaa usein (esim. korallieläimillä) eläinyhteiskuntien syntymiseen. Sukupuolinen lisääntyminen *(amphigonia)* tapahtuu kahden sukusolun, naaraspuolisen munasolun ja urospuolisen siittiön, yhtyessä. Sukusolut syntyvät alhaisimmilla muodoilla määrätyissä paikoissa ruumiinseinässä, muilla erikoisissa sukupuolirauhasissa (gonadeissa), jotka ovat yhteydessä hedelmöityksen tapahtumista edistävien, usein myös sikiön ravitsemista tai säilyttämistä tarkoittavien tiehytten ja lisäelinten kanssa. Useat eläimet (nim. heisimadot, keuhkokotilot) ovat kaksineuvoisia, hermafrodiittisia *(hermaphrodita)*, s. o. yksilö sisältää sekä naaras- että urospuolisia sukuelimiä tai se kypsyttää toiseen aikaan elämästänsä munasoluja, toiseen siittiöitä, mutta tavallisesti, ja korkeammissa eläimissä aina, sukupuolet ovat erotetut. Monet alhaisemmat eläimet valmistavat munasoluja, jotka ilman hedelmöitystä ovat kehityskykyisiä, niillä on n. s. neitseellinen, partenogeettinen, lisääntyminen.

Samassa eläinlajissa suvullinen ja suvuton sikiäminen voivat polvesta polveen säännöllisesti vuorotella, niin että hedelmöidystä munasolusta syntyy suvuttomasti lisääntyvä yksilö, jonka jälkeläiset taas sikiävät suvullisesti. Tavallisesti molemmat vuorottelevat sukupolvet eroavat paljo toisistaan muotonsa ja kokonsa puolesta.

Esim. useissa medusoissa huomataan, että niiden munista kehittyy kiinni-istuva sukupuoleton polyyppi, joka synnyttää medusoiksi kehittyviä silmuja. Tällaista lisääntymistä sanotaan sikiämis- tai sukupolven vuorotteluksi.

Munasta kehittyvä sikiö on usein aivan erilainen kuin täyskasvanut eläin, esiintyen toukkana, joka vasta muodonvaihdoksen (metamorfoosin) perästä saa täysikasvaneen muodon, toisissa tapauksissa se jo munassa tai emän sukujohtimissa ollessaan tulee täysikasvaneen muotoiseksi, jolloin sen kehitystä sanotaan suoranaiseksi.

Eläinten rakeune ei ole saman kaavan mukainen, vaan eri ryhmissä huomataan erilaisia rakennekaavoja. Tavallisesti erotetaan seuraavat pääryhmät: alkueläimet, onteloeläimet, piikkinahkaiset, laakamadot, nivelmadot ja niveljalkaiset, nilviäiset, vaippaeläimet ja selkärankaiset. Nämä ovat käsitettävät suuriksi haaroiksi eläinkunnan historiallisessa sukupuussa. *K. M. L.*

Eläineepos (vrt. myös Eläinfabula). Eräs n. s. Aisopoksen (ks. t.) fabuloista tuli keskiajalla erikoisen kertomarunon keskustaksi. „Vanhuuttansa sairastavaa jalopeurakuniugasta käyvät katsomassa muut kaikki, paitsi kettu. Suden häntä parastaikaa panetellessa, kettu saapuu, selittäen kaikkialla matkustaneensa jalopeuralle parannuskeinoa etsimässä. Jalopeuran tätä heti kysäistessä, neuvoo elävältä nylkemään sudeu ja sen lämpimään taljaau kääriytymään." Latinankielisessä runoelmassa *Ekbasis Captivi* („Vangin pako"), joka on sepitetty Lothringenissä 940 paikoilla, tämä fabula, jota on kehitetty niin, että kettua hakemaau lähetetään sanansaattaja, tavataan sovitettuna toisen kertomuksen kehyksiin. Varsinaisesti eläineepoksen nimen ansaitsee kuitenkin vasta 1100-luvun keskivaiheilla Flauderissa kirjoitettu *Ysengrimus* (sudelle omistettu henkilönimi). Siinä on mainitun päätarinan ympärille ryhmitetty toistakymmentä kertomusta, etupäässä suden onnettomista seikoista. Tämä 6,600-säkeinen runoelma, jonka tekijä on eräs maisteri Nivardus Gentistä, on keskiajan latinankielisen runouden etevimpiä tuotteita. Vaikka se on eläimistä puhuvinaau, kohdistuu teoksen läpikäyvä satiiri hengellisessä säädyssä tavattaviin epäkohtiin. Sama henki vallitsee myöhemmissä kansankielisissä eläineepoksissa, joiden katkera pilkka kuitenkin ruoskii yhtäläisesti maallista kuin hengellistä esivaltaa. Nimensä ne ovat saaneet ketulle samaan aikaan kuin sudelle annetusta ominaisnimestä *Reinardus*. Koillis-Ranskassa on v:n 1200 tienoilta säilynyt suuri joukko eri tavoin järjesteltyjä, runomitalla esitettyjä eläinseikkoja yhteisnimellä *Roman de Renart*. Samaan aikaan mukailtiin ranskan kielestä Elsassissa saksankielinen *Isengrînes nôt* („suden hätä"), jota vielä muodosteltiin nimeillä *Reinhart fuhs*. Keskipaikoilla 1200-lukua syntyi Flanderissa flaaminkieliseu *Reinaert de Vos* runoelman edellinen 3,500 säkeen pituinen osa, johon jälkimäinen 4,300 säkeen kokoinen liitettiin loppupuolella 1300-lukua; tällä vanhemman flaamilaisen kirjallisuuden merkkiteoksella on Belgiassa kansallishengen uudelleen herättyä vähän samantapainen merkitys kuin Suomessa Kalevalalla. Sen mukaelma on alasaksalainen *Reyneke de Vos*, joka ilmestyi Lyypekissä 1498, ja jo 1500-luvulla monelle kielelle käännettynä. Kun Goethe 1794 oli pukenut sen Saksan kirjakieleen, pääsi se 1800-luvulla uudelleen suureen suosioon. Englannin kielellä ilmestyneen suorasanaisen selostuksen mukaan se ilmestyi 1859 suomeksikin „Kettu Repolaisen" nimellä sekä uudelleen 1909. [Kaarle Krohn, „Tutkimuksia suomalaisten kansansatujen alalta", I, siv. 52-64 (myös Suomi-kirjassa III 1).] *K. K.*

Eläinfabula l. **-faabeli**, nimitys eläinsadulle (ks. t.), joka on muodostettu tai sepitetty opettavaisessa tarkoituksessa, mikä on useimmiten ilmilausuttu loppumoraalissa. Tätä kertomuksen lajia viljeltiin sekä Intiassa, etenkin buddhalaisessa kirjallisuudessa, että muinaisessa Kreikassa, jossa niihin liittyi Aisopoksen nimi. Aisopolaisia fabuloita käytettiin sekä kreikkalaisissa että latinalaisissa puhujakouluissa puhe- ja kirjoitusharjoitusten alustana. Taiteelliseen runomuotoon uiitä pukivat ajanhukumme ensimäisinä vuosisatoina kreikaksi Babrios ja latinaksi Phædrus. Keskiajan latinankielisissä kouluissa käytettiin Phædruksen fabuloista suorasanaisia jäljennöksiä, joista tunnetuin kävi Romuluksen nimellä. Myös intialaisia fabuloita levisi persialaisteu, syyrialaisten, arabialaisten ja heprealaisten käännösten välityksellä keskiaikaiseen Eurooppaan. Näitä ynnä kotiperäisen eläinsadun aineksia käytettiin sekä yhteisten eläineeposten (ks. t.) kokoonpanoon että valikoitujen kansankieliseen runomuotoon puettujen fabulain kokoelmiin, joista mainittavin on Euglannissa oleskelleen Marie de Franeen ranskankieliuen 12:nnelta vuosis. Uuden ajan alusta on huomattava Burkard Waldiksen saks. fabulakokoelma v:lta 1548. Kuuluisin fabulisti nykyisemmässä taidennoudessa on ranskalainen Lafontaiue (ks. t.). *K. K.*

Eläinhiilet ovat hiiltä, mikä on saatu hehkuttamalla ilmalta suljetussa paikassa eläimellisiä aineita, niink. lihaa, verta, luita. Ominaisuutensa takia imeä itseensä värillisiä aineita käytetään eläinhiiltä teollisuudessa ja orgaanisissa kemiallisissa töissä puhdistamaan nesteitä niitä värjäävistä aineista. *V. V. K.*

Eläinkemia, oppi eläinaineiden kemiallisesta kokoomuksesta ja niistä kemiallisista ilmiöistä, jotka tapahtuvat eläinruumiissa. ks. Fysiologia.

Eläinkunta ks. Eläimet.

Eläinlymfa, vasikkaan istutettujen panentarokkojen sisällys, jota käytetään ihmisten rokottamiseksi. ks. Rokotus.

Eläinlääketiede ks. Eläinlääkäri.

Eläinlääkäri, kansainvälinen nimitys on veterinääri latinaisesta *médicus veterinā'rius*, mikä merkitsi kotieläinten *(veterina)* lääkäriä. Oikeus harjoittaa eläinlääkäriammattia Suomessa on ainoastaan sillä, joka eläinlääkärikorkeakoulussa tahi yliopiston eläinlääketieteellisessä tiedekunnassa on suorittanut täydellisen eläinlääkäritutkinnon ja jonka lääkintöhallitus on tähän oikeuttanut.

Vanhalla ajalla ei ollut olemassa mitään eläinlääketiedettä, vaan toimivat silloin etupäässä paimenet sairaiden eläinten parantajina. Ensimäisinä kreikkalaiset ryhtyivät tutkimaan eläinten sisärakennetta ja tauteja, sitten-

kuin Hippokrates ja Aristoteles ihmisruumiin leikkelemistä vastaan vallitsevan ennakkoluuloisuuden vuoksi olivat kehottaneet hankkimaan ihmiseen nähden tarpeellisia tietoja avaamalla kuolleita eläimiä. Mutta vasta roomalaisilla oli varsinaisia eläinlääkäreitä, joiden joukossa Kristuksen syutymän aikaan oli useita eteviä ja suuressa arvossa pidettyjä. Näistä oli kuuluisin eläinlääket. kirjailija Columella (1:sellä vuosis. j. Kr.), maiuittakoon myös Apsyrtus (n. 320 j. Kr.), Vegetius (n. 500 j. Kr.). Keskiajalla Jordanus Ruffus (1212-50), keisari Fredrik II:sen hevoslääkäri, Laurentius Rusius y. m. eivät jaksaneet kohottaa eläinlääketieteellistä lääketieteen tasalle, jonka Paraeelsus (1493-1541) oli vienyt pitkän askeleen eteenpäin. Pitkän seisauskauden jälkeen it. Carlo Ruini vihdoin (1598) julkaisi käänteentekevän teoksensa hevosen anatomiasta („Dell' anatomia e dell' infirmita dell' eavallo"), mikä teos levisi myös saksaksi, englanniksi ja ranskaksi käännettynä. Eläinlääketaito jäi kuitenkin yhä alkuperäiselle kannalleen, ollen voimaton 17-18:nnella vuosisadalla Euroopassa usein ilmaantuneita tuhoisia eläinkulkutauteja vastaan. Nämä eläinrutot antoivat puolestaan aihetta eläinlääkäri-korkeakoulujen ja siten varsinaisen eläinlääketieteen perustamiseen. Ensimäiset eläinlääketieteelliset opistot perustettiin Lyon'iin (v. 1762), Alfort'iin lähellä Pariisia (v. 1765) ja Kööpenhaminaan (v. 1773). Tämän jälkeen on perustettu itsenäisiä eläinlääkäri-korkeakouluja tahi eläinlääketiedekuntia yliopistoihin melkein kaikissa maissa, ja erittäinkin viimeisten vuosikymmenien väsymätön työ on kohottanut eläinlääketieteen ennen kuulumattoman korkealle, niin että sitä nyt useimmissa maissa pidetään tasa-arvoisena lääketieteen kanssa. — Suomessa herätti kysymyksen eläinlääkäriopiston perustamisesta collegium medieum, jonka esitys hyväksyttiin v. 1824. Laitoksesta ei kuitenkaan tullut mitään, koska ei kukaan ollut halukas kehittäytymään opettajaksi siihen, ja v. 1838 määrättiin, että tätä varten myönnetyt varat olivat käytettävät matka-apurahoiksi henkilöille, jotka ulkolaisissa oppilaitoksissa halusivat valmistua eläinlääkäreiksi. Näitä nykyään melkoisesti lisättyjä apurahoja annetaan vieläkin vuotuisesti. — Viimeisinä 10 vuotena on jälleen ollut kysymys eläinlääkärien kehittämisestä omassa maassa, mutta tätä varten asetettujen komiteain mietinnöt eivät ole johtaneet mihinkään tulokseen. Eläinlääkäreiksi pyrkivät saavat yhä edelleen opiskella muiden maiden korkeakouluissa ja maan useimmat eläinlääkärit ovat saaneet ammattisivistyksensä Tukholman, Kööpenhaminan, Dresdenin tahi Hannoverin korkeakouluissa. — Ensimäiset eläinlääkärinsä (3 kpl.) sai maa v. 1843 ja lähimpinä jälkivuosina lisättiin luku yhdeksi joka lääniä kohden. Lääninеläinlääkärien lukua lisättiin yhä edelleen ja oli niitä 53 v. 1906, jolloin näitä valtion palkkaamia eläinlääkärejä ruvettiin nimittämään piirieläinlääkäreiksi. Tammikuun 1 p:stä 1910 on vielä tullut lisäksi Suojärven piiri. Lääkintöhallituksessa on v:sta 1868 toiminut eläinlääkäri, joka v:sta 1897 esittää alaansa kuuluvat asiat. Kun mainittu hallitus v. 1903 uudestaan järjestettiin, siirtyivät nämä tehtävät eläinlääketieteellisen osaston asessorille. Hänellä on nykyään vielä kaksi konsulenttia kotieläintuberkuloosin ehkäisemistä varten. Kunnaneläinlääkärien ohjesääntö on v:lta 1904. Täten valmistettiin kunnille tilaisuus valtioavun saantiin eläinlääkärien palkkaamiseksi, ja useat kunnat ovat sittemmin käyttäneet tätä hyväkseen. — V:sta 1882 oli olemassa valtioapua nauttiva eläinvälskärikoulu Helsingissä, joka lakkasi olemasta 1892, sitten kuin oli opittu huomaamaan, ettei maalle näistä välskäreistä hyötyä ollutkaan. *A. H-r.*

Eläinmaantiede, tiede, jonka tehtävänä on selvittää eläinten leviämistä maapallon pinnalla, tähän leviämiseen vaikuttavia syitä sekä maapallon eri osieu eläimistöjen historiaa. Se on yhtä tärkeä maantieteelle kuin eläintieteelle.

Kaikkialla maapallon pinnalla tapaamme eläimiä. Niitä on hiekkaerämaissakin, alppien jäätiköillä ja uapaseuduissa, merien pinnalla ja niiden suurimmissa syvyyksissä, myös maapalloa ympäröivässä ilmakehässä. Eläimistön laatu vaihtelee enemmän tai vähemmän maasta maahan; onhan tavallista että hyvin läheistenkin maiden eläimistöt usein melkoisesti eroavat toisistansa. Voi sanoa, että kullakin alueella on oma eläimistönsä l. faunansa. Toiset eläimet ovat laajalle levinneitä tai yleismaailmallisiakin (rotta, lukuisat pienet makeanveden elimistöt), toiset taas esiintyvät vain määrätyssä ilmastossa tai aivan ahtailla aloilla, esim. jollakulla valtameren saarella tai jonkun vuoren laaksossa j. n. e.

Eläinten maantieteelliseen leviämiseen vaikuttavat monet seikat, ensi sijassa sen maanosan geologinen entisyys, jossa ne nyt tavataan, lisäksi ilmaston laatu ennen ja nyt, maaperä, kasvisto, eläinten keskinäiset vuorosuhteet, ravinto, mukautumiskyky, sikiämisehdot, levenemiskeinot y. m. Joka maan eläimistö on niinmuodoin tulos useista erilaisista vaikuttimista ja tulee sitä paremmin ymmärrettäväksi, mikäli voimme seurata maan geologisia ja paleontologisia vaiheita ja saada tietoa sen kivettymä-eläimistöstä. Eläinmaantieteellisiä vaikuttimia silmällä pitäen on koetettu jakaa maapallo useihin alueisiin, joilla on ominainen eläimistönsä tai joille ainakin määrätyt eläimet antavat leiman. Aluejaoituksissa on etupäässä otettu huomioon nisäkkäät ja linnut. Tavallisesti erotetaan Selaterin ja Wallacen mukaan 6 suurta eläinmaantieteellistä aluetta: palearktinen, etiopialainen, intialainen, austraalialainen, nearktinen ja neotrooppinen alue, usein vielä arktinen ja antarktinen alue.

1. Palearktinen alue on erinomaisen iso käsittäen suurimman osan vanhaa maailmaa: Euroopan ja Aasian kylmät ja lauhkeat osat (m. m. Suomen, jonka eläimistöstä ks. Suomi) sekä Afrikan pohjois-osan. Alue rajoittuu useihin muihin eläinmaantieteellisiin alueisiin ja käsittää hyvin erilaisia ilmastoja. Alueen edustavia eläimiä ovat lukuisat hirvet, nautaeläimet, vuohet, lampaat, gemsi, myskihirvi, kameli, aroaasi, maakarhu, mäyrä, linnuista kertut *(Sylviidae)*, tiaiset ja useat kanalinnut.

2. Etiopialainen alue käsittää koko Afrikan Saharasta etelään ja Etelä-Arabian. Monet heimot ovat aivan omituiset tälle alueelle niinkuin virtahevot, sirahvit (myös vasta kek-

Sclater—Wallacen eläinmaant. kartta v:lta 1876. Yhdenjaksoiset viivat alueiden, pisteviivat ala-alueiden rajoja. 1. Palearktinen, 2. Etiopialainen, 3. Intialainen, 4. Austraalialainen, 5. Neotrooppinen, 6. Nearktinen alue. (Kirjaimet tarkoittavat ala-aluetta.)

sitty *Okapi*), pahkasiat ja Madagaskarissa sormieläimet. Kuvaavaa on antilooppien ja tiikerihevosten runsaus. Eräät ihmismuotoiset apinat, simpanssi ja gorilla tavataan yksinomaan täällä. Toiselta puolen monet huomattavat heimot ja suvut niinkuin karhut, maamyyrät, hirvet, vuohet, tapiirit, lampaat, varsinainen naudan suku *(Bos)* ja sika eivät tällä alueella ole edustettuina paitsi muualta tuotuina. Hyvin poikkeavassa asemassa on Madagaskarin eläimistö. Tämä saari on tunnettu puoliapinain ja hyönteissyöjäin runsaudesta, jota vastoin siellä ei ole isoja petoeläimiä, kissoja, hyeenoja, koiria, antilooppeja, elefantteja, sarvikuonoja ja varsinaisia apinoita kuten läheisellä mantereella.

3. Intialainen l. itämainen alue käsittää Etu- ja Taka-Intian, Etelä-Kiinan ja läntiset malajilaiset saaret Celebes-saareen asti. Niinkuin Madagaskarissa esiintyy täälläkin puoliapinoita, joista nilkkaeläimet *(Tarsidæ)* ovat yksinomaan intialaisia. Edustavia ovat myös turkkiliitäjät *(Galeopithecus)*, gibboni ja orang-utani, myskihirvi *(Tragulus javanicus)*, lukuisat lintuheimot ja suvut, m. m. riikinkukot, argusfasaanit y. m.

4. Austraalialaiseen alueeseen luetaan Austraalia ja Celebes-saaren itäpuoliset Isonvaltameren saaret. Tämän alueen maantieteellinen eristys muista mantereista on jättänyt sen imettäväismaailmaan perin vanhanaikaisen leiman. Ainoastaan vanhemmat imettäväismuodot, pussi- ja nokkaeläimet, ovat siellä säilyneet, mutta korkeammin kehittyneet imettäväiset *(Placentalia)* eivät ole sinne päässeet, lukuunottamatta valaita, hylkeitä ja siipijalkaisia sekä rotanheimoisia, jotka viimemainitut helposti leviävät vedessä uiskentelevien puitten mukana. Austraalian villi koira, dingo, on luultavasti alkuaan saapunut sinne ihmisen mukana. Paitsi lukuisia pussieläimiä (33 sukua) ja munivia nokkaeläimiä *(Echidna, Proechidna, Ornithorhynchus)* ovat ominaisia myös paratiisilinnut, jotka erittäinkin asustavat Uudessa Guineassa, kasuaarit ja emu, austraalialainen kamelikurki; huomattava on papukaijojen ja kyyhkysten runsaus.

Uudessa-Seelannissa on useita omituisia lintuja, kuten kivi *(Apteryx)* ja sukupuuttoon kuolleet dinornithidit, matelijoita (vanhanaikuinen *Hatteria*) ja nilviäisiä.

5. Nearktinen alue käsittää Pohjois-Ameriikan Meksikon eteläosiin saakka ynnä Grönlannin. Imettäväisistä ovat ominaisia tälle alueelle hanka-antiloopit *(Antilocapra)* ja taskuhiiret *(Geomys)*, linnuista kalkkuna, lisäksi eräät sammakkoeläimet *(Siren, Amphiuma)*.

Yleensä nearktisen alueen eläimistö osoittaa läheistä sukulaisuutta palearktisen kanssa, jollei ota lukuun useita neotrooppisesta alueesta siirtyneitä muotoja, esim. pesukarhut, pussirotat, kolibrit.

6. Neotrooppinen alue käsittää Keski- ja Etelä-Ameriikan sekä Länsi-Intian saaret. Niinkuin Austraalia on tämäkin eläinmaantieteellisesti hyvin karakteristinen alue. Tiedetään, että Etelä-Ameriikka liitukauden lopulla ja tertiäärikauden alussa oli meren kautta erotettu Pohjois-Ameriikasta ja siinä oli kehittynyt oma nisäkäsmaailma, jolle varsinkin isot vyötiäiset ja pussirotat olivat ominaiset. Tertiääriajan lopulla alkoi tapahtua eläimistön vaihdosta, pohjoisesta muutti peto- ja kaviоeläimiä, etelästä pohjoiseen siirtyi vyötiäisiä ja pussirottia, joten erotus neotrooppisen ja nearktisen alueen välillä pieneni. Omituisia neotrooppiselle alueelle ovat litteänenäiset apinat, laamaeläimet, monet vyötiäiset, laiskiaiset, munrahaiskarhut, pussirotat *(Didelphys)*, lukuisat linnut, kuten kolibrit, pippurilinnut, nandu l. ameriikkalainen strutsi *(Rhea)* y. m. Huomattava on, että hyönteissyöjät puuttuvat ja että monet jyrsijät ovat melkoisen suurikokoisia.

Paitsi näitä 6 laajaa aluetta erotetaan usein lisäksi arktinen ja antarktinen alue eri maantieteellisiksi piireiksi. Molemmat ovat köyhiä lajeista. Arktiselle alueelle ovat ominaisia etenkin jääkarhu, peura, naali ja ruokit, antarktiselle pingviinit ja maaeläinten puute.

Verratessa näitä eläinalueita keskenään huomaa helposti, että ne ovat varsin eriarvoisia. Eräät tutkijat ovat senvuoksi ehdottaneet muita aluejakoja. Näistä ehdotuksista mainittakoon tässä vain palearktisen, nearktisen ja etiopialaisen alueen yhdistäminen yhdeksi laajaksi valtakunnaksi, Arctogæa, austraalialaisen alueen, Notogæa, ja neotrooppisen alueen, Neogæa, rinnalla, joista Arctogæa ja Notogæa käsittävät useampia pienempiä eläinpiirejä.

Vedessä elävien eläinten leviämiseen katsoen voi ensinnäkin erottaa kaksi suurta elämänpiiriä, meret ja makeat vedet. Eri merien veden suolanpitoisuuden, lämpösuhteitten, virtojen mukaan niiden asujamistotkin vaihtelevat ja etenkin on silmäänpistävää se suuri erilaisuus, joka huomataan saman pohjoisesta etelään ulottuvan

mantereen molemminpuolisen eläimistön välillä. Niinpä kapean Panaman-kannaksen kummallakin puolella merieläimistö on hyvin erilainen ja samoin Suezin-kannaksen kummallakin puolella. Välimeressä ja Punaisessa-meressä ei tavata muita yhteisiä lajeja kuin ne verrattain harvat, jotka nykyisen Suezin-kanavan kautta ovat päässeet siirtymään toisesta merestä toiseen.

Rannikolla, meren syvyyksissä ja ulapalla eläinehdot ovat hyvin poikkeavat toisistaan ja sen mukaan näissä eri alueissa tavattavat eläimistöt osoittavat huomattavaa erilaisuutta keskenään. Litoraalinen l. rantaveden piiri ulottuu vain parin sadan metrin syvyyteen, ja siinä on eläinmuotojen rikkaus suurin, varsinkin maan rajasta siihen syvyyteen, missä vielä vesikasvillisuutta viihtyy. Tämä eläimistö käsittää osaksi pohjassa ja kasveissa kiinni-istuvia, osaksi vapaasti ryömiviä tai uiskentelevia eläimiä.

Abyssaalinen eli syvän-veden piiri käsittää valtamerien suurissa pimeissä ja kylmissä syvyyksissä (1,000-9,000 m) uiskentelevat, ryömivät tai kiinni-istuvat eläimet. Näistä on vasta myöhään saatu enempää tietoa, useat niistä eroavat rantaveden piirin eläimistöstä siinä, että ne edustavat ikivanhoja, muualla sukupuuttoon kuolleita eläintyyppejä (esim. merililjoja).

Meren ulappapiiri käsittää n. s. pelagiset eläimet, jotka leijailevat vapaasti vedessä seuraten veden liikuntoa ja jotka yhteisesti tunnetaan „planktonin" nimellä. Tähän kuuluvat lukuisat hyytelömäiset onteloeläimet (maneetit), lukemattomat alkueläimet, esim. kaikki radiolaarit, monet äyriäiset, nilviäiset (eväjalkaisten, siipijalkaisten ja pääjalkaisten osastoista), lukuisat kalanpoikaset y. m. Pelagiseen elämäntapaan mukaantuneilla eläimillä on yleensä pehmeä, lasimaisesti kirkas, hyytelömäinen ruumis ja tavataan joko veden pinnassa tai eri vesikerroksissa tuhansien metrien syvyyteen saakka.

Makean veden eläimistön leviämisen määräävät yleensä samat seikat, jotka maaeläintenkin suhteen vaikuttavat, kuten maanosan geologinen menneisyys, ilmaston laatu y. m., kuitenkin alimmat makeanveden eläimet, kuten alkueläimet, rataseläimet, useat pikkuäyriäiset ovat kosmopoliittisia, riippuen siitä että tuulet ja vesilinnut kuljettavat niiden koteloitumisasteita, kuorellisia munia tai itiöitä. [O. M. Reuter, „Piirteitä eläinmaantieteestä"; J. G. Granö, „Piirteitä eläinmaantieteen historiasta" (Suom. maant. yhdist. julkaisuja VIII, 1907-09).] *K. M. L.*

Eläinmagnetismi (biomagnetismi) ks. Animaalinen magnetismi.

Eläinmarkkinat ovat aikaan ja paikkaan nähden edeltäpäin määrättyjä tilaisuuksia, kotieläinten myyntiä ja ostoa varten. Myyjinä esiintyvät etupäässä maanviljelijät sellaisilta paikkakunnilta, missä kotieläinten kasvattaminen yli oman tarpeen on kannattavampaa kuin joko maanviljelystuotteiden suoranainen myynti tai eläinten rehun muuttaminen karjantuotteiksi. Ostajiksi saapuu etupäässä maanviljelijöitä seuduilta, missä karjatalouden tuotteet ovat siksi kalliita, ettei kotieläinten kasvattaminen edes omaksi tarpeeksi kannata. Mutta paitsi näitä saapuu eläinmarkkinoille lukuisasti muita ostajia: hevoskauppiaita, nautakarjankauppiaita, teurastajia y. m. välittäjiä tuottajien ja kuluttajain välillä. Eläinmarkkinoilla on jo menneinä aikoina ollut hyvin suuri merkitys, ja maanviljelyksen ja kotieläinten hoidon kehittyessä toiselta puolen sekä eläimellisten ruoka-aineitten kysynnän lisääntyessä ja hevoskaupan vilkastuessa toiselta ne käyvät yhä tärkeämmiksi. Armoll. Julist. 28 p:ltä maaliskuuta 1879 määrää eläinmarkkinoita pidettäviksi: Uudenm. l.: Iitissä (Kausalan kylässä), Tammisaaren kaupungissa; Hämeen l.: Längelmäen Länkipohjan kylässä sekä Akaan Toijalan kylässä. Tämän jälkeen julkaistujen Armoll. Julist. kautta on muutamia eläinmarkkinoita lakkautettu, toisia taas järjestetty, niin että kuluvan (1910) v:n almanakassa olevan luettelon mukaan sellaisia pidetään: Uudellamaalla: Tammisaaressa 2, Iitissä 2. Turun ja Porin läänissä: Porissa 2, Ikaalisissa 2, Parkanossa 1, Viipurin läänissä: Sortavalassa 2, Käkisalmessa 1, Kurkijoella 1, Impilahdella 1, Jaakkimassa 1, Kouvolassa 2, Hiitolassa 1. Mikkelin läänissä: Pieksämäellä 1, Heinolassa 2. Kuopion läänissä: Joensuussa 1, Iisalmessa 1, Suonnejoella 1. Vaasan läänissä: Jyväskylässä 1, Pihtiputaalla 1. Oulun läänissä: Puolangalla 1.

H. S-a.

Eläinoppi ks. Eläintiede.

Eläinornamentiikka ks. Ornamentiikka.

Eläinrata, ekliptikan (ks. t.) suuntainen, 10 astetta sen molemmin puolin ulottuva vyöhyke, missä aurinko, kuu ja vanhimmilta ajoilta tunnetut kiertotähdet liikkuvat. E. jaetaan 12 yhtäsuureen osaan, n. s. merkkiin, joista kukin käsittää 30° ekliptikasta ja joiden nimet kevätpäiväntasauspisteestä itäänpäin luettuina ovat: Oinas (♈), Härkä (♉), Kaksoiset (♊), Krapu (♋), Jalopeura (♌), Neitsyt (♍), Vaaka (♎), Skorpioni (♏), Joutsimies (♐), Kauris (♑), Vesimies (♒) ja Kalat (♓). Nimet johtuvat 12:sta tähtikuviosta, jotka muinoin sattuivat yhteen vastaavannimisen merkin kanssa. Presessionin (ks. t.) vaikutuksesta on kevätpäiväntasauspiste liikkunut taaksepäin, niin etteivät enää samannimiset tähdistöt ja merkit lankea yhteen; Oinaan merkki vastaa siis nykyään likimmiten kalojen tähtikuviota, Härjän merkki Oinaan tähtikuviota j. n. e. *V. V. K. (A. D.)*

Eläinratavalo, heikko, vaalea valokeila, mikä nähdään kuumissa ja eteläisemmissä lauhkeissa maissa läntisellä taivaalla auringonlaskun jälkeen ja idässä ennen auringonnousua. Valokartion akseli lankeaa jokseenkin ekliptikaan ja se saattaa ulottua aina 100° etäisyydelle auringosta. Usein e. jatkuu yli koko taivaan ollen taas vastakkaisella taivaanrannalla vahvempi. Valovoimaltaan e. on noin linnunradan kaltainen, kuumissa maissa vahvempikin. E:n olemuksesta ei ole vielä päästy yksimielisyyteen. Spektroskoopilla ja polariskoopilla tutkittuna on sen valon huomattu olevan heijastunutta auringonvaloa. Jones otaksuu e:n olevan kehän avaruustomua, mikä ympäröi maata Saturnuksen renkaiden tavoin. Försterin mukaan se on jonkinlainen maata seuraava pyrstö, samanlainen kuin pyrstötähdillä. Toisten mukaan se on linssin muotoinen, aurinkoa ympäröivä tomusadealue taikka aurinkoa kiertävä tomukehä, mikä ulottuu maan etäisyydelle. E:n aurinkoon kuuluvaisuutta voi todistaa se Wolffin tekemä huomio,

että c:n valokeilan keskiviiva, akseli, lankeaa yhteen auringonekvaattorin kanssa. *V. V. K.*

Eläinrääkkäys rangaistiin vanhemman oikeuden mukaan yleensä vahingontekona, s. o. eläimen omistajaan kohdistuvana rikoksena. Uudemmat rikoslait rankaisevat sitä yleensä tekona, joka loukkaa yleistä siveellistä tunnetta, on omiansa aiheuttamaan raakuutta ympäristössä ja ennen kaikkea osoittaa sitä tekijässään. Sitä siis ei nytkään käsitetä rikokseksi eläintä kohtaan, koska eläin ei voi olla oikeuksien subjekti, vaan rikokseksi yhteiskunnan oikeuspiiriä vastaan. Suomen oikeuden mukaan rangaistaan jokainen, „joka omaa tahi toisen eläintä kohdellessaan on osoittanut ilmeistä julmuutta", enintään 500 markan sakolla tai vankeudella korkeintaan kolmeksi kuukaudeksi. Siis Suomen, kuten useiden muidenkin maiden oikeus, ei ulota rikosta villeihin ja muihin luonnollisessa vapaudessa oleviin eläimiin. — Vivisektsionia (ks. t.) ei katsota rangaistavaksi eläinrääkkäykseksi, paitsi jos siinä aiheutetaan eläimelle suurempaa kärsimystä kuin mitä tieteellinen tarkoitus vaatii. — Viime aikoina ovat kaikkialla eläinsuojelusyhdistykset toimineet paljon eläinrääkkäyksen ehkäisemiseksi. *K. H-a.*

Eläinsatu, semmoinen kansansatu, jossa todelliset eläimet (ei eläimiksi lumotut) itsenäisesti toimivina (ei ainoastaan apuhenkilöinä) esiintyvät. Eurooppalaisista eläinsadnista ovat ketun seikat huomattavimmat. Niitä voimme erottaa kaksi sarjaa. Toinen, joka on aikanaan Intiasta Kreikkaan vaeltanut ja aisopolaisen eläinfabulan (ks. t.) muodossa levinnyt, kertoo jalopeuran ja ketun, alkuansa šakaalin, suhteista, jotka pernstuvat siihen luonnonhavaintoon, että šakaali seuraa jalopeuraa saaliinhanssa. Näiden ohella esiintyy kolmaskin eläin, joka tavallisesti joutuu kärsimään, joku ruohonsyöjä taikka jalopeuraa niinikään seuraava hyeena; viimeksi mainittu on Kreikassa muuttunut sudeksi, jota muuten erikoinen ryhmä aisopolaisissa fabuloissa käsittelee. Toinen sarja esittää viekkaamman ketun suhdetta väkevämpään karhuun. Että se on synnyltään pohjoismainen, osoittaa satu karhun hännällä avannossa kalastamisesta. Kiinni jäätyneen hännän katkeaminen ja siitä seuraava lyhythäntäisyys taas todistaa, että Skandinaaviassa ja Suomessa säilynyt karhu on ketun vastustajana alkuperäisempi kuin muualla enimmiten esiintyvä susi, joka on siirtynyt kansansatuun karhun sijalle osittain keskiaikaisten eläineeposten ja eläinfabulain vaikutuksesta, mutta myöskin itse karhun metsistä katoamisen johdosta. [Kaarle Krohn, „Tutkimuksia suomalaisten kansansatujen alalta" I, 1, 2 (Suomi III 1-2).] *K. K.*

Eläinsuojelus tarkoittaa eläinten turvaamista tarpeettomilta kärsimyksiltä, ja sen eetillisenä perustuksena on se tosiasia, että eläimetkin voivat tuntea tuskaa ja kärsiä, sekä myöskin se, että turhan kärsimyksen tuottaminen tällaisille olioille on epäinhimillistä, siis epäsiveellistä. Buddhalaisilla on erikoinen eläinsuojeluskäsky ja siksipä buddhalaisella munkilla on muassaan siivilä, jolla hän juodessaan siivilöitsee veden siten muka snojellakseen pieniä eläimiä tuhontumasta. *L. H.*

Eläinsuojelustyön Suomessa pani varsinaisesti alulle Z. Topelius, perustamalla n. s. „kevätyhdistyksiä". Jo sitä ennenkin oli tietysti esiintynyt lämminsydämisiä ihmisiä eläinten poljettujen oikeuksien puoltajina. Heistä on erittäin mainittava Jaakko Juteini, joka kirjallisessa toiminnassaan oli ottanut m. m. edistääkseen eläinsuojelusaatetta. „Kevät-yhdistykset" olivat lasten yhdistyksiä, mutta lasten varttuessa täysiikäisiksi aate siirtyi aikuisten piireihin, ja niinpä vanhemmatkin ihmiset rupesivat liittymään yhteen eläinten tilan lieventämiseksi. Suomen ensimäinen varsinainen eläinsuojelusyhdistys oli „Turun eläinsuojelusyhdistys", per. 1871. Nykyään yhdistysten luku on jo toista sataa. Suurin on „Suomen eläinsuojelusyhdistys" (kotipaikka Helsinki); sillä yksinään on nyt (jouluk. 1909) 67 haaraosastoa ja se ylläpitää maamme ainoata eläinsuojelustoimistoa. Eläinsuojelusyhdistysten toiminnan hedelmänä on pidettävä elok. 14 p. 1902 annettua teurastusasetusta, joka kieltää eläinten teurastamisen ennen edelläkäypää tainnuttamista. Uusien mahdollisimman tuskattomien teurastustapojen opettamiseksi kansalle on ympäri maan pidetty näyteteurastuksia sekä toimeenpantu erityisiä teurastuskursseja. Eläinten kaupan ja kuljetuksen suhteen on valtio saatu ryhtymään toimenpiteisiin. Onpa eduskunta syksyllä 1909 hyväksynyt Rikoslain 43 luvun 5:nnen pykälän muutosehdotuksen siihen suuntaan, että eläinten tunnoton kohtelu tulisi rangaistuksi paljoa ankarammin kuin tähän asti. — Ulkomaisista oloista eläinsuojeluksen alalla mainittakoon, että Englannin parlamentissa säädettiin ensimäinen „eläinsuojeluslaki", s. o. laki nautakarjan julmasta kohtelemisesta, 1822 irlantilaisen maanviljelijän Martinin aloitteesta ja sam. v. muodostettiin Englannissa eläinsuojelusyhdistys, tiettävästi ensimäinen laatuaan maailmassa. Ranskassa saatiin ensimäinen eläinten julmaa kohtelua rajoittava laki, n. s. *„Loi Grammont"*, aikaan 1824. Ruotsissa perustettiin ensimäinen eläinsuojelusyhdistys Strängnäsissä 1870. — Maassamme ilmestyvät suomenkieliset eläinsuojeluslehdet: „Eläinsuojelus", „Eläinten ystävä", „Pieni eläintenystävä", „Nuorison eläinten-ystävä". *T. K. F.*

Eläinsuojelustoimisto, Suomen ensimäinen ja toistaiseksi ainoa, perustettiin Helsinkiin v. 1906, perustaja everstiluutn. T. K. Forstén; se on „Suomen eläinsuojelusyhdistyksen" ylläpitämä. Toimisto ottaa vastaan ilmoituksia eläinrääkkäyksistä, antaa neuvoja eläinsuojelusta koskevissa kysymyksissä, hankkii haluaville eläinsuojelusesineitä ja -kirjallisuutta j. n. e. Toimistolla on tarkka kirjanpito kaikista sen käsiteltäviksi joutuvista asioista, joitten luku nousee tuhansiin vuodessa; siellä on myöskin pysyvä eläinsuojelusesineiden näyttely.

Eläinsähkö, elävissä eläimissä huomattavien sähköilmiöitten yhteisnimi.

Eläintarha (ruots. *Djurgården*) l. Töölönpuisto, etukaupunkialue Helsingissä, jonka n. s. E:n huvila-alue, pääasiallisesti Töölön-lahden pohjois- ja itärannalla, sekä vars. puisto huvila-alueen pohjois- ja länsipuolella muodostavat. Edellisessä on, paitsi lukuisia yksityisten huviloita, myös useita hyväntekeväisyyslaitoksia ja sairaaloita, kuten vanhainkoti, sokeainkoti (siinä sokeain kirjasto), diakonissalaitos, koti parantu-

mattomille sairaille y. m. — Varsinainen E:u puisto on kaupungiu suurin ja ulkomuodoltaan ehkä luonnoumukaisin. Keskellä E:aa, kuunaalla Töölön-lahden pohjoispuolella on helsinkiläiseu liikemiehen ja lahjoittajan Henrik Borgströmin (ks. t.) rintakuva pystytetty muistoksi hänen ansioistaan ja harrastuksestaan puiston aikaansaamiseksi. Tämän vieressä sijaitsevat entisen Helsingin puutarhayhdistyksen nyk. kaupungin omistamat kasvihuoneet ja taimitarha, nekin Borgströmin aloitteesta syntyneitä. Koilliseen näistä sijaitsee hauskalla paikalla Alppilan (ks. t.) ulkoraviutola ja edempänä E.-alueella ovat uusi, suuri urheilukenttä ja korkealla Vesilinnavuorella, josta on laaja näköala, „vesilinna" (kaupungin vesisäiliö). — Mainittu kaupunginosa sai nimensä siitä, että puistoon aiottiiu perustaa eläintarha. — Rautatienpysäkki.

K. S. & W. S-m.

Eläintarhan rata, Suomen eusimäinen ja toistaiseksi ainoa puinen polkupyörärata Hel-

Eläintarhan polkupyörärata.

singin Eläintarhassa. Tällä radalla, jonka ympärys oli 333 1/3 m ja jota kolmelta puolelta tuuhea sekametsä suojasi, toimeenpantiin vv. 1897-1900 miltei kaikki huomattavimmat polkupyöräkilpailumme, joista vuosittain aina jotkut olivat kansainväliset. Sittemmin laiminlyötiin kuitenkin radan hoito siihen määrin, että se, lahouneena ja rappeutuneena, tuomittiin purettavaksi 1903. Samalle paikalle rakennetaan parhaillaan suurta urheilukenttää. *-lskm-.*

Eläintarhat, puistoja, joissa pidetään koti- ja ulkomaisia eläimiä elävinä yleisön opiksi ja huviksi (alkuaan metsästystarkoitusta) tai tieteellisiä havaintoja varten. Vanhimpia ja kuuluisimpia Euroopassa on Pariisiu „Jardin des plantes" (perust. 1794) ja Lontoon eläintiet. tarha (perust. 1828). Näitten jälkeen perustettiin useita eläintarhoja Euroopan (Amsterdam, Antverpen, Berliini, Frankfurt a. M., Hampuri, Kööpenhamina y. m.) ja muiden maanosien suurkaupunkeihin. Suomessakin on Helsingin Korkeasaaressa pienehkö eläintarha. *K. M. L.*

Eläintenpalvelus perustuu animistiseen (ks. Animismi) luonnonpalvelukseen. Luonnonihminen, joka on taipuvainen palvelemaan kaikenlaisia luonnonesineitä, kohdistaa palvelunsa myöskin eläimiin, varsinkin sellaisiin, jotka hänelle ovat erityisesti hyödyllisiä tai vahingollisia, tai muuteu herättävät hänen huomiotansa. Suurimmassa määrässä harjoitettiin eläintenpalvelusta vanhassa Egyptissä (ks. Apis). Jumalat kuvattiin siellä myöskin yleisesti eläinpäisiksi (ks. Ammon). Intian muinaisuskouuossa pidettiin lehmää pyhänä nähtävästi sen hyödyn tähden, jota tämä eläin ihmisille tuotti. Vahingollisten eläinten palveluksesta on sangen yleinen käärmeenpalvelus esimerkkinä. Suomensukuisten kansojen keskuudessa on karhunpeijaisilla ollut ilmeisesti uskonnollisen palveluksen luonne. — Kun kausa uskonnollisesti kohoaa korkeammalle kannalle, ja sen jumalat inhimillistyvät, taukoo varsinainen eläiutenpalvelus ja palveluksen esineenä olleet eläimet pyhitetään kukin omalle jumalalleen (Kreikassa oli käärme Pallas Athenalle pyhitetty, Roomassa Marsille susi, Minervalle pöllö j. n. e.). *E. K-a.*

Eläinten rauhoitus ks. Rauhoitus, vrt. myös Kalastus ja Metsästys.

Eläintiede l. eläinoppi l. zoologia l. tsoologia, tiede, jonka tehtävänä on eläinten kaikinpuolinen tutkiminen. Tämän tehtävän suorittamisessa vallitsevien erilaisten näkökohtien mukaan e. jakaantuu eri tutkimushaaroihin. Morfologia, muoto-oppi, selvittelee eläinten muoto- ja rakennesuhteita. Lähtökohtana tässä työssä on yksityisten eläinteu ulkopuoliseu ja sisäisen rakenteen selvittely (eläiuleikkely, zootomia, anatomia) ja vertailu muihin eläimiin, vertaileva anatomia. Mikäli morfologinen tutkimus kohdistuu eläiuten eri muotoasteitten seuraamiseen ja vertailemiseen eläinten kehittyessä munasolusta lopulliseen muotoonsa, niin sitä sanotaan vertailevaksi kehitysopiksi (sikiöoppi, embryologia, ontogenia). Muiuoin eläneet kivettyminä säilyneet eläimet ovat lähinnä eläinpaleontologian eli paleozoologian tutkimusesineinä. Vertailevan anatomian, kehitysopin ja paleozoologian avulla saatuihin tuloksiin perustuu pääasiallisesti fylogeneettinen tutkimus, jonka tarkoituksena on selvittää eläinryhmien polveutumista (eläinsukupuun kehitystä) maapallon historian kuluessa ja eläinten todellista (perinnöllisyydestä johtuvaa) sukulaisuutta. Eläinten leveueminen maapallolla vaakasuoraan suuntaan päiväntasaajalta napoihin ja pystysuoraan suuntaan merien syvimpiin syvyyksiin ja vuorten korkeimmille huipuille ou eläinmaantieteen ala. Eläinten elollisia ilmiöitä selvittää fysiologia, joka ahtaammin käsitettynä kohdistuu elinten toimintoihin (myös eläinten sieluelämään, vaistoihin), laajemmin käsitettynä lisäksi eläinten elämäntapoihin, sikiämiseen, keskinäisiin vuorosuhteisiin (eläinbiologia, ekologia). Eri eläinmuotojen, sukupuuttoon kuolleitten ja nykyään elävien, selittäminen tunnettavien ominaisuuksiensa mukaan kuuluu eläinsystematiikalle. Se tähtää „luonnollisen järjestelmän" luomista, jossa parhaiten kuvastuu yksityisseikkoja myöten eri eläinten läheisempi tai kaukaisempi keskinäinen sukulaisuus; se nojautuu kaikilla eläintieteen aloilla saatuihin tuloksiin.

Kokonaisuudessaan e. on laajemman tieteen, kaikkia elöitä käsittelevän biologian haara. E:n päätutkimusmetodi on vertaileminen,

sen laajin valoa antava teoria polveutumisoppi.

Eläintieteen historia alkaa antiikkisella ajalla. Aristoteles, „luonnontutkimuksen isä", käsitteli useissa teoksissa eläinten rakennetta, kehitystä, elontoimintoja ja suhtautumista ulkomaailmaan, laskien perustuksen nykyajan vertailevalle eläintieteelle. Muista vanhan ajan eläintieteellisistä kirjailijoista on mainittava Plinius vanhempi, jonka suuri, vaikka epäkriitillinen teos on meille tärkeänä lähteenä osoittamaan antiikin luonnontuntemusta. Keskiajalla ei tapahtunut mitään edistystä eläintutkimuksessa. Vasta sen loputtua huomataan uudestaan heräävän harrastuksen merkkeinä ne teokset, jotka 16:nnella ja 17:nnellä vuosis. Belon, Rondelet, Gesner, Wotton, Aldrovandus ja Johnstonus kirjoittivat eläimistä ja niiden ominaisuuksista, käyttäen lähteinä pääasiallisesti Aristoteleen, Plinuksen y. m. aikaisempien kirjailijain teoksia ja matkustajilta kuultuja tietoja vieraitten maitten eläimistä. Syvempää tietoa eläimistä saatiin kumminkin, kun toden teolla palattiin itse luontoa suoranaisesti tutkimaan. Jo Vesalius (1514-64) oli ruvennut leikkelemään ihmisruumiita ja aikaansaanut uudistuksen ihmisanatomiassa. Harvey julkaisi 1628 erinomaisen tärkeän keksintönsä verenkierrosta, Severino antoi eläinanatomisia esityksiä (1645), Swammerdam Leidenissä tutki hyönteisten ja nilviäisten sisärakennusta ja selitti sammakon muodonvaihdoksen, Malpighi Bolognassa ja Leeuwenhoek Delftissä alkoivat käyttää mikroskooppia kudoksien ja pikkueläinten tarkastukseen. Italialainen Redi kumosi vallitsevan käsityksen alempien eläinten syntymisestä vanhemmitta, vahvistaen Harveyn väitettä *omne vivum ex ovo* (kaikki elämä alkaa munasta). Paljon uusia näköaloja oli täten eläintieteessä avautunut, ja 18:nnella vuosis. kasvoi suuresti niiden tutkijain luku, jotka uusilla tarkoilla havainnoilla rikastuttivat tietovarastoa, mikäli tämä koski eläinten, varsinkin hyönteisten ja vesieläinten elämäntapoja, kehitystä ja rakennetta. Mainittakoon vain nimet Reaumur, Lyonet, Röselvon Rosenhof, de Geer, Bonnet, Trembley, Pallas, Schäffer, Fabricius y. m. Uuden aikakauden eläintieteen historiassa aloittaa ruotsalainen Carl von Linné (1707-78). Hän loi uuden yleiskatsaksellisen eläinjärjestelmän, jonka hän perusti edeltäkävijänsä, englantilaisen tutkijan J. Rayn selvittämään lajikäsitteeseen, ja keksi vieläkin käytetyn tavan nimittää eläimet kahdella nimellä, joista edellinen ilmaisee sen sukua, jälkimäinen lajia. Linnén järjestelmää, etenkin alempiin eläimiin nähden, täydensivät 19:nnen vuosis:n alussa etenkin J. Lamarck (1744-1829), jonka jako luurankoisiin ja luurangottomiin on ollut suuriarvoinen, ja Cuvier (1769-1832). Viimemainittu, perusti vertailevan anatomian ja paleontologian, Baer sikiöopin, Schleiden ja Schwann soluopin. Näiden laskemalle perustukselle on sittemmin yhä edelleen rakennettu. Yksipuolisesti kertoelevasta, systemaattisesta, suunnastaan eläintieteellinen tutkimus elpyi uudestaan, kun 19:nnen vuosis:n jälkipuoliskolla Darwin (1809-82) teoriallaan lajien synnystä hedelmöitti luonnontutkijain ajatusmaailman. Hänen pääteoksensa „Origin of species" (1859) merkitsee uuden, ylen hedelmällisen aikakauden alkua eläintieteellisten tutkimusten kehityksessä. Kaikissa yliopistoissa on nyt eläintieteellisiä laboratoreja ja lukuisat eläintieteelliset asemat myös edistävät tiedettä.

K. M. L.

Eläintieteelliset asemat (biologiset asemat), laitoksia eläinten tutkimista varten. Vanhin ja kuuluisin näistä on saks. prof. A. Dohrnin Napoliin perustama suurenmoinen eläintieteellinen asema, joka avattiin v. 1874, ja jonka suuria työsaleja, rikasta kirjastoa ja akvaarioita lukuisat luonnontutkijat joka vuosi käyttävät hyväkseen. Sen ylläpitämiseen ottavat useat sivistysvaltiot osaa. Pienempiä e. a:ia on perustettu moneen paikkaan merenrannikoille. Mainittakoon tässä seuraavat: Triest, Helder (Hollannissa), Roscoff (Bretagnessa), Marseille, Wimereux, Bergen, Plymouth, Helgolanti. Ruotsissa on e. asema Kristineborgissa länsirannikolla, Venäjällä Sevastopolissa. Myöhempiin aikoihin on joitakuita e. a:ia perustettu järvielämän tutkimista varten. Huomattavin on Plönin asema Holsteinissa.

Suomessa prof. J. A. Palmén, ylläpidettyään monet kesät pientä tutkimuslaboratoria Espoon Löfö-saarella, perusti Tvärminnen saarelle, 16 km Hangosta itään, yksityisen eläint. aseman, arvokas luonnontieteellisten opintojen edistykselle Suomessa tällä vuosisadalla. Se käsittää, paitsi erinäisiä asuntohuoneuksia, useita työhuoneita sisältävän kaksikerroksisen laboratorin. Työntekijäin luku on ollut keskimäärin n. 15-20 joka kesä vuodesta 1903 alkaen. *K. M. L.*

Eläinvakuutus on sopimus, jolla toinen sopimuksen tekijöistä, vakuutuksenantaja, määrätyä maksua vastaan sitoutuu toiselle sopimuksen tekijälle, vakuutuksenottajalle, korvaamaan sen vahingon, mikä vakuutuksenottajalle mahdollisesti koituu omistamansa eläimen kuoleman, arvonalenemisen y. m. johdosta. Eläinvakuutusta on harjoitettu jo ammoisista ajoista, yhtä aikaisin kuin meri- ja palovakuutustakin. Juutalaiset aasienomistajat asuessaan Judeassa harjoittivat jo keskenään jonkinmoista eläinten vakuuttamista. „Baba Kama"ssa, joka kertoo juutalaisten elämästä sanottuna aikana ja sisältää siviilioikeudellisia määräyksiä, mainitaan nimittäin juutalaisten aasien omistajain keskenään sitoutuneen korvaamaan sen vahingon, minkä joku sitoumuskumppaneista kärsi sen johdosta, että hänen aasinsa joko ryöstettiin tahi joutui petojen saaliiksi. Mainitunlaisesta vakuutuksesta sisältää määräyksiä myöskin babylonialainen 356-425 j. Kr. koottu talmud. Muinaisten kreikkalaisten ja roomalaisten keskuudessa ei eläinvakuutusta liene missään muodossa harjoitettu. Germaanien keskuudessa oli kyläkuntain ja korporatsionien päätarkoitus turvata jäseniään taloudellisilta vahingoilta. Ammattikunnan jäsenten kesken vallitsi veljellinen suhde, mikä velvoitti heidät tukemaan toisiaan taloudellisten vahinkojen sattuessa. Erinäisissä tapauksissa oli avustuksen suhteen annettu laillisesti velvoittavia määräyksiäkin. Islannissa tiedetään ainakin jo 12:nnella vuosis. olleen eläinvakuutuslaitoksia, jotka olivat yhteydessä

repsien kanssa (Islanti oli jaettu repseihin). Se, jonka karjasta tauti oli tappanut vähintään neljänneksen, sai korvauksen kärsimästään vahingosta repsin jäseniltä. Korvauksen suuruus määrättiin repsin kokouksessa. Taloudellisten olojen sittemmin yhä kehityttyä eläinvakuutusaatekin on alkuperäisestä muodostaan kehittymistään kehittynyt järkiperäisempään muotoonsa, varsinkin 18:nnen vuosis. loppupuoliskolta lähtien. Eläinvakuutuksen kansantaloudellinen hyöty ja merkitys on kaikissa sivistysmaissa oivallettu, niin että niissä puheenalaista vakuutushaaraa edustavain laitosten luku nykyisin nousee satoihin, jopa tuhansiinkin. *Br. J-n.*

Eläinvakuutusyhtiö on vakuutuslaitos, joka määrätystä vuotuisesta maksusta sitoutuu erinäisillä ehdoilla korvaamaan joko osaksi tahi kokonaan sen vahingon, minkä yhtiössä vakuutetun eläimen kuolema, arvonaleneminen y. m. eläimen omistajalle mahdollisesti aiheuttavat. Kaikki Euroopassa toimivat eläinvakuutusyhtiöt ovat keskinäisiä. Paitsi yhtiöitä harjoittavat eläinten vakuuttamista myöskin julkiset laitokset, jotka ovat siten järjestettyjä, että ne joko myöntävät vakuutuksia valtion tahi kunnan laskuun ja vastuulla tahi ovat valtion avustuksella syntyneitä pakollisia assosiatsioneja l. yhteenliittymisiä, joiden asioita hoitavat valtion tahi kunnan viranomaiset. V. 1775 Fredrik Suuri perusti Śleesiaan ensimäisen järjestetyn eläinvakuutuslaitoksen. Kaikki sanotun maan asukkaat olivat velvolliset vakuuttamaan omistamansa nautaeläimet puheenalaisessa vakuutuslaitoksessa. Viisi vuotta myöhemmin (1780) perustettiin silloiseen Bernin tasavaltaan eläinvakuutuskassa, josta suoritettiin korvausta jokaiselle tasavallan asukkaalle, jonka nautaeläin keuhkovamman tähden joko kuoli tai tapettiin. Mutta toiselta puolen tuli myöskin jokaisen nautaeläimen omistajan ottaa osaa kassasta suoritettaviin korvauksiin. 18:nnella vuosis. tiedetään yksityisiä eläinvakuutusyhtiöitä toimineen Englannissa ja Ranskassa. V. 1802 perustettiin eläinvakuutuslaitos Solingeniin ja seur. v. Anhaltiin, 1833 keskinäinen eläinvakuutusyhtiö Leipzigiin, 1849 Speieriin, 1851 Braunschweigiin j. n. e. — Suomen ensimäinen eläinvakuutusyhtiö, „Turun hevosvakuutusyhtiö", perustettiin 1890 (1906 vakuutettuna 7,708 hevosta n. 3,300,000 mk:n vakuutusarvosta) ja senjälkeen 1896 „Suomen eläinvakuutusyhtiö" niminen vakuutuslaitos (1906 vakuutettuna 4,844 hevosta ja 8,720 nautaa, yht. n. 3,150,000 mk:n arvosta). Näiden yhtiöiden toiminta-alue käsittää koko maan. V. 1897 perustettiin Suomeen ensimäinen paikallinen eläinvakuutuslaitos, nim. „Hiitolan kunnan tapaturma-eläinvakuutusyhtiö". Sittemmin on vuosittain eri kuntiin perustettu yhä uusia kunnallisia eläinvakuutuslaitoksia (enimmän Vaasan läänissä). Näitä oli kaikkiaan koko maassa 1904 40, 1905 56, 1906 76 ja 1907 83. Viimemainittuna v. oli niissä vakuutettuna yhteensä 25,796 hevosta 8,322,350 mk:n ja 41,720 nautaa 3,733,249 mk:n vakuutusarvosta. V. 1907 oli kaikista maamme hevosista vakuutettuna 12,2 % (1904 7,7 %) sekä kaikesta nautakarjasta 3,5 % (1904 2,3 %). [August Ramsay, „Karjanvakuutusyhdistyksistä" (Pellervon kirjasto N:o 11, 1903); Onni Hallstén, „Eläinvakuutusyhdistysten toiminnasta" (julkaisussa „Suomen osuustoiminta ja Pellervo 1899-1909"); Suomen tilast. vuosikirja 1908.] *Br. J-n & U. B.*

Eläinäkämä ks. Äkämät.

Eläke, vuotuinen apuraha, jonka esim. valtio, kunta, työnantaja tahi isäntä suorittaa vauhuuden, sairauden t. m. s. takia työhön kykenemättömäksi tulleelle palvelijalleen; tahi vuotuinen määräraha, jonka tarkoitusta varten perustettu kassalaitos säädettyjen perusteiden mukaan maksaa osakkailleen tahi heidän leskilleen ja orvoilleen. — Miltei kaikissa Euroopan valtioissa on valtionvirassa olevilla henkilöillä oikeus asetuksilla tarkemmin määrättyihin eläkkeisiin. Ruotsissa ja Suomessa tämä tapa on ollut vallalla jo 1600-luvulta alkaen. Eläkettä vailla ovat vain Sveitsin valtion virkamiehet, joille heidän lyhyeu virka-aikansa takia ei ole eläkkeitä säädetty, ja yksityistapauksissa myös Norjassa, jossa suurkäräjäin tehtävä on yleensä tarkistaa kuninkaan väliaikaisesti myöntämät eläkkeet, jolloin ne voidaan kokonaan evätäkkin. Mutta muissa maissa ovat yleensä eläkkeet jo ennakolta säädetyt, ja täyden eläkkeen saaminen edellyttää määrättyjä virka-, vieläpä toisinaan ikävuosiakin. Eläke on tavallisimmin varmassa suhteessa virkaa seuraavaan palkkaan.

Suomessa on valtion virkamiesten eläkejärjestelmä periytynyt Ruotsiu ajoilta. Aikain kuluessa se on kuitenkin eri virkakuntiin katsoen järjestynyt erilaiseksi, mutta kaikilla on ainakin se yhteistä, ettei mitään palkanpidättämistä eläkkeen saamista varten tapahdu. Teemme seuraavassa selkoa muutamien huomattavimpien virkakuntien eläkkeistä.

Siviilivirkamiehet nauttivat täyttä eläkettä täytettyään 63 ikävuotta ja samalla oltuaan 35 vuotta vakinaisessa virassa. Sairauden tähden eronneina tulee heille seuraava osamäärä eläkkeestä:

ikä:			virkavuotta:		eläkkeestä:
55-62	vuotta	ja vähintään	30	—	3/4 „
50-54	„	„ „	25	—	2/3 „
40-49	„	„ „	20	—	1/2 „
35-39	„	„ „	15	—	1/4 „

Eläke lasketaan tässä virkakuunassa yleensä palkan mukaan siten, että eläkkeen uauttija saa eläkkeenä palkan ynnä palkankorotusten määrän (mutta ei palkkion eikä palkkionkorotusten määrää). Tämänmukaisesti nostavatkin maassamme nykyisin suurimmat eläkkeet ent. ministerivaltiosihteeri 18,000 mk, senaatin varapuheenjohtaja 15,000, senaattori 12,000, kuvernööri 10,000, senaatin esittelijäsihteeri 8,000 j. n. e. (vrt. siviilivirkamiesten eläkkeestä Keis. julistusta 28/VII 1826 ja 12/VI 1866).

Tähän julistukseen eivät sisälly tulli- eivätkä maaumittauslaitoksen virkamiesten, valtion rautateiden virkamiesten y. m. eläkkeet, joista on erikoiset asetukset.

Yliopiston professorit voivat päästä eläkkeelle oltuaan 25 vuotta yliopiston tieteellisessä toimessa ja kuu ovat saavuttaneet 60 v:n iän tahi jos sitä ennen parantumattoman sairauden tähden luopuvat virastaan. Eläkkeensaaja nauttii eläkkeenä sen palkan ja palkankorotuksen, mikä hänellä erotessaau oli. Niinikään ovat yliopiston muut vakinaiset opettajat ja virkamiehet turvatut eläkkeellä. (vrt. Yliopiston v:n

1852 statuuttein 231-236 §§:iä ynnä myöhempiä asetuksia asiassa).

Alkeiskoulujen opettajat ovat oikeutetut seuraaviin eläke-etuihin, ilman että heidän ikävuosiaan otetaan lainkaan huomioon:

a) 35 vuoden moitteeton palvelus tuottaa täyden eläkkeen.

30 vuoden palvelus $^3/_4$ edellisestä,
25 „ „ $^1/_2$ „
20 „ „ $^1/_4$ „

b) parantumattoman sairauden y. m. s. syyn tähden eronneilla on:

25 vuoden jälkeen $^1/_1$ eläke,
15-25 „ „ $^1/_2$ eläkkeestä.

(vrt. julist. $^5/_{10}$ 1856, $^8/_8$ 1872 sekä asetuksia $^{23}/_5$ 1883 X c ja $^{27}/_{11}$ 1885 XI d).

Seminaarien opettajain eläke:

30 vuoden jälkeen $^1/_1$ eläke,
25 „ „ $^3/_4$ edellisestä,
20 „ „ $^1/_2$ „
15 „ „ $^1/_4$ „ ;

tahi parantumattoman taudin y. m. s. syyn tähden eronneina:

20 vuoden jälkeen $^1/_1$ eläke,
15 „ „ $^3/_4$ edellisestä,
10 „ „ $^1/_2$ „
5 „ „ $^1/_4$ „

(vrt. Kansakouluasetusta $^{11}/_5$ 1866, 44 ja 45 §§:iä).

Kansakoulunopettajain eläke:

30 v:n jälkeen: opettaja 1,000 mk, naisopettaja 750 mk;

sekä parantumattoman taudin t. m. s. syyn tähden eronneina:

20 vuoden jälkeen $^1/_1$ eläke,
15 „ „ $^3/_4$ edellisestä,
10 „ „ $^1/_2$ „
5 „ „ $^1/_4$ „

(vrt. asetusta $^{24}/_5$ 1898.)

Huomiota ansaitsee myös se seikka, että sitä vastoin kun esim. Ruotsissa virkamiehet ovat yleensä velvolliset, tultuaan siihen ikään että he saavat täyden eläkkeen, eroamaan toimestaan, saavat viranpitäjät meidän maassamme, täydestä ikä- tahi virkavuosimäärästä huolimatta, edelleenkin hoitaa tointansa, jos siihen kykenevät. Eläke-eduista on suljettu papisto, jonka jäsenillä taas on oikeus sijaisten avulla pitää virkansa kuolemaan asti.

Ylimääräisiä eläkkeitä hallitsija voi myöntää palkkiovirkamiehille, virastojen palvelusmiehille ja myöskin henkilöille, jotka ovat uhranneet voimansa yleishyödylliseen työhön.

Eläkejärjestelmää on jossakin määrin ulotettu myös niin hyvin muuhun yleiseen kuin yksityiseenkin elämään. Niinpä kaupunkien (mutta ei maalaiskuntien) kunnallisten järjestöjen virkailijat nauttivat eläkettä. Monella suurehkolla tehtaalla on työväkeä varten eläkekassansa (vrt. Apukassat). Toisinaan tehdään eläkemääräyksiä testamenteissa y. m. perheen uskollisille palvelijoille.

Perheiden s. o. leskien ja orpojen eläkkeistä — olkoot perheet valtionvirkamiesten tahi yksityishenkilöiden — huolehtivat yksinomaan eläkekassat (ks. t.), joihin asianomaiset ovat määrättyjä maksuja aikanaan suorittaen tulleet osakkaiksi. Ylimääräisiä eläkkeitä annetaan yleisistä varoista niiden perheille, jotka ovat olleet valtion tahi muissa yleisissä toimissa, jos perheet ovat jääneet talondelliseen ahdinkoon.

K. S. (E. W. P.)

Mitä tulee eläkkeen käyttämiseen velan maksuun, niin ei nykyään saa pidätystä virkamiehen eläkkeeseen myöntää (jouluk. 3 p:nä 1895 annetun Ulosottolain voimaanpanemisasetuksen 8 §) eikä sitä ulosmitata, ennenkuin velallinen on oikeutettu sen nostamaan, jotapaitsi huomioon on otettava, että eläkettä ulosmitattaessa on aina jätettävä ulosmittaamatta niin suuri osa, mikä vastaa kahtakolmannesta siitä, mitä eläkkeestä tulee ulosmittauspäivän ja seuraavan eläkkeen maksupäivän väliselle ajalle (Ulosottolain 4: 6).

Tavallisin yksityisoikeuden alalle kuuluva eläke (syytinki, ruots. *sytning*) on kiinteistön kaupoissa tavallinen sopimus, jolla myyjä joko itselleen tai jollekin muulle pidättää oikeuden määrättyyn tilasta lähtevään tuloon tai etuun. Tällaisesta eläkkeestä säädetään maalisk. 1 p. 1852 ja kesäk. 20 p. 1864 annetuissa keis. asetuksissa m. m., että eläkesopimus on, ollakseen voimassa maanomistajan muita velkojia sekä tilan vastaisia omistajia vastaan laillisesti kiinnitettävä, ennenkuin tilan lainhuudatus on päätetty. Kuitenkaan tilaa ei saa kiinnittää useammasta kuin yhdestä eläkkeestä ja palstatilaa ei saa eläkkeestä ollenkaan kiinnittää (Keis. as. maatilain osittamisesta kesäk. 12 p:ltä 1895. § 15). *O. K:nen.*

Eläkekassat ovat osakasten omistamia rahastoja, joihin osakkaiksi pääsevät määrätyllä toimialalla olevat henkilöt, maksamalla niihin säädetyt maksut, ja joista joko he itse ja heidän perheensä taikka yksinomaan heidän perheensä nauttivat vuotuista elatuksen avustusta. Suuriinpiin tämmöisiin rahalaitoksiin, jotka tavalla tahi toisella kuuluvat valtion palveluksessa oleville virkailijoille tahi heidän perheilleen, on yleisistä varoistamme myönnetty suurehkoja avustuksia, joten on vapauduttu virkamiesten perheiden elatuksen varsinaisesta huolenpidosta.

Huomattavimmat näistä eläkekassoista ovat seuraavat:

1. Suomen siviiliviraston leski- ja orpokassa Helsingissä, perust. 1826 (nyk. ohjesääntö $^{25}/_2$ 1896). Kassasta, jonka osakkaat ovat kaikki siviili- tahi vastaavissa kaupunkien viroissa vakinaisesti palvelevat tahi palvelleet henkilöt, suoritetaan hautausapua ja eläkkeitä, jotka viimemainitut ovat jaetut 8:aan eri luokkaan (2,000-100 mk). Kassan varat olivat v:n 1908 lopussa 19,419,613 mk. 70 p:iä.

2. Kirkollisviraston leski- ja orpokassa Turussa, perust. 1824 (nyk. ohjesääntö $^{17}/_5$ 1905). Kassa, jonka osakkaat ovat Suomen evank. luterilaisen kirkon virkamiehet ja erinäiset palvelijat, suorittaa näiden perheille eläkkeitä 5:n eri luokan mukaan (1,600-60 mk). Sen varat olivat v:n 1907 lopussa 7,666,498 mk 35 p:iä.

3. Kouluviraston eläkekassa Turussa, eronnut edellisestä (nyk. ohjesääntö $^{19}/_8$ 1883, osittain muutettu asetuksilla $^{19}/_4$ 93, $^{11}/_{12}$ 95. $^{20}/_5$ 01 ja $^{11}/_2$ 1904). Kassan osakkaina ovat valtion alkeiskoulujen ja aistivialliskoulujen opettajat ja palvelusmiehet, jotka ovat kassan suorituksiin ja eläkkeihin katsoen ryhmitetyt 4 luokkaan (1,400-200 mk). Sen varat olivat v:n 1908 lopussa 6,408,927 mk. 71 p:iä.

4. Kansakoulunopettajain leski- ja orpokassa Helsingissä, perl. 1880 (nyk. ohjesääntö $^{11}/_{3}$ 1880). Kassan osakkaat, joina ovat vakinaiset ja erityisellä ehdolla apulaisopettajat, ovat jaetut 2 luokkaan (600-300 mk.). Pääoma oli v:n 1908 lopussa 2,686,322 mk 88 p:iä.

5. Suomen valtionrautateiden eläkelaitos Helsingissä, alkanut 1882 (nyk. ohjesääntö $^{21}/_{1}$ 1897). Laitos, jonka osakkaina pakollisesti ovat kaikki valtionratain virka- ja palvelushenkilöt, joilla on vuosirahansääntöön otettu palkkiovirka ja jotka virkaan tullessaan eivät ole täyttäneet 30 vuotta sekä erinäisillä ehdoilla muutkin valtionratain palkkiohenkilöt, jakaa eläkkeitä sekä itse osakkaille että heidän leskilleen ja orvoille. Vakinaisen palkan nauttijat, jotka saavat valtion eläkkeen voivat määrätyissä tapauksissa olla eläkelaitoksenkin osakkaina. Pääoma v:n 1907 lopussa 8,207,732 mk 38 p:iä.

Paitsi edellämainittuja eläkelaitoksia on maassamme seuraavia eläkekassoja: Farmaseuttien eläkekassa (pääoma v. 1906: 1,217,550 mk), Kauppapalvelijain eläkeyhdistyksen kassa (492,480 mk), Lääkärien eläkekassa (447,739 mk), Merimieseläkelaitos (4,361,235 mk), Sanomalehtimiesten eläke- ja säästökassa (269,076 mk), Sotaväen leski- ja orpokassa (7,093,710 mk), Yksityiskoulujen eläkekassa (134,071 mk), Yliopiston leski- ja orpokassa (2,586,023 mk) y. m. Näiden lisäksi on olemassa työväen eläkekassoja (vrt. Apukassat). *K. S.*

Eläkevakuutus ks. Työkyvyttömyysvakuutus.

Elämä, se tila, jossa kasvien ja eläinten ruumis alituisen aineenvaihdon varassa kautta ajan säilyttää pääasiallisen muotonsa ja erikois-ominaisuutensa (Schopenhauer), elävissä olennoissa havaitsemamme alituisesta rakennus- ja ravintoaineiden aineenvaihdosta sekä kasvamisesta ja sikiämisestä aiheutuvat ilmiöt (elonilmaukset), mitkä ovat olennaisimpana erotuksena elollisen ja elottoman luonnon välillä. E. on mitä lähimmin ja yksinomaan sidottu alkulimaan (vrt. Alkulima ja Ainevaihdos). Eliöissä esiintyvät munanvalkuaisaineen monet eri muodot ja niitä lähellä olevat muut erittäin monimutkaisesti rakennetut korkeamolekulaariset orgaaniset yhdistykset eivät näy voivan syntyä muuten kuin elollisten ilmiöiden tuloksina, ollen siten eliöille tunnusmerkillisiä yhdistyksiä.

Elämän fysikaalis-kemiallisia ilmiöitä käsittelee fysiologia, sen sielullisia ilmauksia sielutiede, psykologia. — Elonilmaukset ovat riippuvaiset määrätyistä ulkonaisista olosuhteista. Miltei kaikki eliöt tarvitsevat vapaata happea, ainoastaan n. s. anaërobiontit (ks. Anaërobinen) elävät ilman vapaata happea, koska saattavat sitä erottaa kemiallisista yhdistyksistä. Välttämätön elämänehto on myös vesi. Elämä on mahdollinen vain määrätyissä lämpötilan asteissa. Alimpia raja-asteita ovat kaloilla — 15°, sammakoilla — 28°, tuhatjalkaisilla — 50°, kotiloilla — 128° (Pictet), korkein raja-aste korkeammilla eliöillä on n. + 47°; poikkeuksellisesti eräät sinilevät kestävät + 80-85° (Ehrenberg). Bakteerit sietävät suurimmat vaihtelut, useat — 252° C (Macfadyen), pernaruttobasillin itiöt yli + 100° C (Koch, Brefeldt). 20:n atmosfäärin ilmanpaineessa sammuu korkeampien eläinten elämä, alemmat eläimet ja bakteerit sietävät jopa 700 atmosfääriä, mutta vain lyhyen ajan. Suuri paineen aleneminen on myös hapen vähenemisen tähden kuolettava. Puhtaassa hapessa kuolevat korkeammat eläimet jo n. neljässä atmosfäärissä.

Vanhimman elämänteorian, Hippokrateen seuraajien „pneumaopin" mukaan on elämänaiheuttajana *pneuma*, hyvin hieno ilman aineosa, joka keuhkojen kautta joutuu vereen ja ruumiin kaikkiin osiin. Tämä käsitys siirtyi Galenuksen kautta keskiaikaan, jolloin kuitenkin alkuaan aineellinen *pneuma* vaihtui mystilliseen *spiritus animalis*-käsitteeseen. 17:nnellä vuosisadalla alettiin elämänilmiöitä, etenkin liike-elinten toimintaa sekä ruoansulatusta ja hengitystä tutkia fysikaalis-kemiallisina tapahtumina (Borelli, Delboe Sylvius); kuitenkin käsitys elonilmiöistä muuttui vähän myöhemmin yhä mystillisemmäksi: Stahl piti selittämätöntä *animaa* elämänaiheuttajana ja 18:nnen vuosis. vitalismi (Louis Dumas) hylkäsi elonilmiöiden kemiallisfyysilliset selitystavat ja omaksui yli kaiken vallitsevan elämänvoiman *(vis vitalis, force hypermécanique)* niiden selitysprinsiipiksi. 19:nnen vuosis. fysiologia on uudestaan asettanut luonnonvoimat elämän aiheuttajiksi, vaikka tunnustetaankin, ettei kaikkia elonilmauksia voida selittää tunnettujen fyysillisten ja kemiallisten voimien avulla. Elämän synnystä ks. Alkusynty.

(M. O-B.)

Elämäkerta ks. Biografia.

Elämänkyhmyt, eräs selkäytimen jatkossa *(medulla oblongata)* oleva pieni paikka, jossa hengityksen keskuksella on sijansa; tämän paikan vioittaminen aikaansaa hengityksen pysähtymisen, josta on seurauksena kuolema.

M. O-B.

Elämänlanka ks. Clematis. Etelä-Suomessa *Convolvulus sepium*in kansanomainen nimitys.

Elämänpuu ks. Thya.

Elämänvoima (lat. *vis vitālis*). Tällä nimityksellä vitalistit (ks. t.) käsittivät jonkinlaista hypoteettista, salaperäistä voimaa, jonka avulla arveltiin voitavan selittää kaikki sellaiset elonilmaukset, jotka eivät näyttäneet saavan tukea kemian ja fysiikan laeista. Sen jälkeen kuin I. R. Mayer, I. P. Joule ja H. Helmholtz olivat ilmilausuneet ajatuksen voiman (energian) häviämättömyydestä, ja tämä periaate tuli kaiken tieteellisen ajatustavan tunnustetuksi pohjaksi, niin asettui uudemman ajan fysiologia jyrkkään mainittua vitalistista käsityskantaa vastaan. Nykyisin se käsitys on vallalla, että kaikki ne elävässä olennossa tapahtuvat ilmaukset, jotka yhteisellä nimityksellä sanomme elämäksi, suoriutuvat „voiman häviämättömyyden" lain varassa, joskaan toistaiseksi emme kykene vallitsevaa syyperäisyyttä yksityiskohdissa seuraamaan emmekä tiedä, mikä ja minkäluonteinen elämän perussyy on. *M. O-B.*

Elävä paino, elävänä punnitun eläimen paino; teurastuspaino on tavallisesti 45-60 % e:stä p:sta. Nautaeläimen elävä paino saadaan jotenkin tarkasti, paitsi punnitsemalla, myöskin mittaamalla sentimetreissä eläimen etuympärys lapojen takaa (ey) ja ruumiinpituus lavan kärjestä peräluun

kärkeen (p), jolloin sen elävä paino kiloissa (P) on: $P = \frac{p \times ey^2}{10.000}$. *H. N.*

Elävät kuvat syntyvät siten, että erityisellä koneella, kinematografilla, projisioidaan valkealle seinälle tai kankaalle sarja nopeasti toisiaan seuraavia, läpinäkyvälle filmille otettuja valokuvia, joista peräkkäin seuraavat kuvat vain hyvin vähän eroavat toisistaan. Kun valon aikaansaama kiihotus silmän hermokalvossa jatkuu vielä lyhyen aikaa sen jälkeen kuin valo on lakannut vaikuttamasta, näkee silmä kankaalla olleen kuvan vielä silloin kun siinä jo on toinen ja käsittää esineiden hieman muuttuneen asennon samanlaisena liikkeenä kuin kuvattujen esineiden tekemä. Maisemia ja nykypäiväistä elämää esittävät kuvat otetaan luonnosta sellaisinaan. Historiallisia-, sota- y. m. tapahtumia esittävät kuvat ja kaikenlaiset mielikuvitnksen tuotteet valmistetaan siten, että näyttelijät esittävät sanottuja tapahtumia ja heidän esityksestään otetaan filmirullalle nopeasti toisiaan seuraavia silmänräpäyskuvia. vrt. Kinematografi.

V. V. K.

Elävä voima l. liike-energia ks. Energia.

Émail à jour *[ema'i a žūr]* (ransk.), ks. Emaljimaalaus.

Emajoki ks. Emäjoki.

Emajõe ööpik, virolaisen naisrunoilijan L. Koidulan (ks. t.) salanimi.

Emalji (ransk. *émail*), helposti sulava, läpikuultamaton lasimassa, jolla metallia, posliinia ja lasia päällystetään. Em muodostavat pääasiallisesti lyijy- ja boorihappo-pitoinen lasi, jota värjätään jollakin metallioksidilla. Emaljoimisaine asetetaan päällystettävälle aineelle joko jauhon tai taikinan muodossa, jonka jälkeen polutettaessa aine lasiutuu. Rauta-astioita emaljoitaessa käytetään kahta peittoseosta, joista toinen tavallisesti sisältää kvartsia, booraksia ja maasälpää (myöskin kalkkia, lyijyvalkoista y. m.) sekä savea. Lievän polttamisen jälkeen sivellään massa toisella seoksella, jossa on kvartsia, booraksia, tinaoksidia ja lyijyoksidia, sekä kuumennetaan, kunnes se lasiutnu. Emaljoidut keittoastiat voivat olla terveydelle vaarallisia, jos e. sisältää paljon lyijyoksidia. *Edv. Ilj.*

Emaljikudos ks. Hammaskiille.

Emaljimaalaus, lasitusmaalaus, metalli-, savi-, posliini- tai lasi-esineiden päällystäminen tai koristaminen emaljilla. Hyvin varhain on e.-maalaus ollut käytännössä, kenties siitä saakka kun lasi keksittiin. Sitä tavataan jo egyptiläisissä, kreikkalaisissa ja etruskilaisissa muinais-esineissä, mutta sen vanhin kehityshistoria on vähän tunnettu. E.-maalaus esiintyy nykyään yksinkertaisimmassa muodossaan keittoastiain ja kellotaulujen valmistuksessa. Taiteelliselta kannalta ovat huomattavia „kultaseppäemalji" ja „maalariemalji". Edellinen laji (ransk. *émail in-crustè*) on lasimosaiikin tapaista, eri värien asettamista vieretysten joko välittömästi tai ohuiden metallireunojen erottamina. Sen tärkeimpiä alalajeja ovat: a) Solu-emalji *(émail cloisonné)*, jossa alustalle (kultaan, vaskeen, posliiniin) juotetut metallilangat muodostavat kuvioiden seinämiä, joiden välit täytetään emaljilla l. lasituksella. Tätä tekotapaa käytettiin aikaisin Bysantin valtakunnassa (varmasti ei tiedetä, oppivatko bysanttilaiset taitonsa kiinalaisilta vaiko päinvastoin), sieltä se levisi Länsi-Eurooppaan (Kölniin, Trieriin y. m.) ja sitä harjoitetaan nyk. hyvällä menestyksellä Intiassa, Kiinassa ja Japanissa. Tunnettu bysanttil. solu-emaljiteos on esim. alttarikoristus „Pala d'oro" Venetsian Marcuskirkossa 10:ltä vuosis. b) Kuoppa-emalji *(émail champlevé)*: piirustus suoritetaan kaivertamalla metallialustalle, johon joko itse kuvat ja kuviot tai niiden väliset osat syvennetään, ja nämä syvennykset l. „kuopat" täytetään emaljilla. Alustana on useimmiten vaskilevy, jonka emaljoimattomiksi jätetyt kohdat kullataan. Kuoppaem.-tekniikkaa harjoittivat jo roomalaisvallan aikana Alppien pohjoispuol. asuvat kansat (etenkin kelttiläiset), keskiajalla sitä käytettiin aluksi Reinin varsilla (12:nnella vuosis.), sitten Ranskassa (Limoges) ja Italiassa ja sitä harjoitetaan vieläkin etup. Pariisissa, Wienissä ja Moskovassa. c) Korkokuva-emalji *(émail de basse taille* l. *émail translucide sur relief)*, jossa kuviot kaiverretaan kulta- tai hopeaalustalle matalan reliefin muotoon ja alusta peitetään kokonaan läpikuultavalla emaljilla, joka muodostaa tasaisen pinnan, minkä läpi reliefin kohopaikat hohtavat vaaleampina ja syvennykset tummempina. Tämä tekotapa sai alkunsa Italiassa, siirtyi sieltä Ranskaan ja Saksaan ja kehittyi huippunnsa 1400-luvulla Montpellier'ssä ja Reinin varsilla. Nyk. sitä etup. käytetään eräihin kunnia- ja ritarimerkkeihin. d) Läpikuultava emalji *(émail à jour)*, jossa lävistettyjen kulta- ja hopeafiligrani-esineitten silmukat (ilman alustaa) täytetään erivärisellä, läpikuultavalla lasituksella. Tekniikka keksitty keskiajalla ja otettu nykyään käytäntöön, etenkin lusikanvarsien, pienten maljojen ja koristeiden valmistuksessa Venäjällä, Ranskassa, Norjassa y. m. e) Lanka-emaljissa (käytetty Unkarissa n. 1430-1550 ja Venäjällä) asetetaan emalji alustalle filigranilankojen väliin. f) Kohoteos-emalji *(émail de ronde bosse* l. *émail de haut relief)*: korkean reliefin muotoisten metalliesineiden värittäminen emaljilla (varsink. 16:nnella vuosis.). — „Maalariemaljissa" *(émail peint)* peitetään metalli (tavallisesti vaski) molemmin puolin ohuella värittömällä lasituksella, jonka jälkeen emaljiväreillä maalataan samoin kuin lasimaalauksessa. Tämä tekniikka syntyi keskiajalla Ranskassa Limoges'issa, jonka vuoksi tällaisia töitä sanotaan Limoges-emaljeiksi.

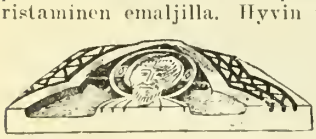

Kuoppa-emalji.

Solu-emalji.

Emaljikannu Limoges'ista.

Aluksi sitä enimmäkseen käytettiin kirkollisiin esineihin, eteukin pieniin triptykon-alttareihin (päämestarit: Pénicaud'n suku, 1470-1530), mutta myöskiu (varsinkin 16:nuelta vuosis. alkaen) maljoihin, kannuihin, lautasiin y. m. Esitys on suurimmalta osalta henkilökuvallista, perustuen pääasiallisesti samanaikuisiin vaskipiirroksiin. Kukoistuskaudella (1530-80) suoritetaan maalaus tummalle, usein mustalle pohjalle valkealla värillä. Päämestareita: Léonard Limousin, Pierre Reymond ja Pierre Courteys. 17:nnellä vuosis. alettiin maalata valkealle pohjalle, jolloin miniatyyrimaalauksen tapaan somistettiin pikku esineitä, rasioita, kelloja j. n. e. Tässä muodossaan tämä tekniikka levisi yli koko Euroopan. Kiinassa ja Japanissa on „maalariemalji" jo vanhastaan ollut tunnettu. Sille sukua on emaljikoristelua käyttävä fajanssi-, posliini- ja lasimaalaus. [Labarte, „Histoire des arts industriels" (1875); Molinier, „L'émaillerie" (1890); Luthmer, „Das Email. Handbuch der Schmelzarbeit" (1892), Koudakovin loistoteos „Histoire et monuments de l'émail byzantin" (1892) ja J. Aschan, „Kultaseppien käsikirja" (1909).j

E. R-r.

Emaljivärit, helposti sulavia, läpikuultavia värejä, joita käytetään posliiniteollisuudessa ja, koska eivät kestä hyvin korkeita lämpöasteita, asetetaau glasyyrin päälle ja kiinnitetään polttamalla muffeliuunissa. *Edv. Hj.*

Emanatsioni (lat. *ēmānā'rc* = vuotaa l. virrata ulos), olentojen virtaaminen jumaluudesta. E m a n a t s i o n i-o p p i, jonka mukaan kaikkeus lakkaamatta virtailee korkeimmasta olennosta, on niin hyvin u u s p l a t o u i l a i s u u d e n (ks. t.) kuin g n o s t i l a i s u u d e n (ks. t.) perustuksena. *E. K-a.*

Emaneerata (lat. *ēmānā're* = vuotaa ulos), lähteä, tulla julkisuuteen. vrt. E m a n a t s i o n i.

Emansipatsioni (lat. *ēmancipā'tiō* = vapauttaminen), vapauttaminen tai vapautuminen alaikäisyyden, holhouksen tai epäitsenäisyyden tilasta ja vapaan itsemääräämisen ja tasa-arvon saavuttaminen. Eritoten tämä sana meikäläisessä kielenkäytössä tarkoittaa naisen kohottamista sekä oikeudellisesti että yhteiskunnallisesti miehen tasalle. vrt. N a i s a s i a.

Emansipatsioni-akti l. k a t o l i s t e n e m a n s i p a t s i o n i-a k t i (engl. *the catholic emancipation act*), Englannissa 13 p. huhtik. 1829 annettu laki, joka myönsi katolilaisille edustajaoikeudet parlamentin molempiin huoneisiin sekä pääsyn useimpiin virkoihin.

Emansipeerata (lat. *ēmancipā're* = vapauttaa), vapauttaa, julistaa vapaaksi. — E m a n s i p e e r a t t u, vapautunut, jonkin vapausliikkeen (esim. naisasian) harrastaja.

Emanuel (port. M a n o e l e) (1469-1521), Portugalin kuningas, liikanimeltään S u u r i t. O n n e l l i n e n, tuli kuninkaaksi 1495. Hänen aikansa oli Portugalin suuruuden aika, hän oli sivistynyt hallitsija ja sivistyksen sekä parannusten harrastaja; antoi uuden lakikirjan, paransi oikeudenkäyttöä ja suosi opetuslaitoksia. Mutta varsinkin hänen käskystään toimeenpannut löytöretket kohottivat Portugalin arvoa: Vasco da Gama purjehti Intiaan (1498); d'Almeida ja d'Albuquerque valloittelivat siellä paljon siirtomaita; Cabral taas purjehti Brasiliaan, joka tuli Portugalin siirtomaaksi. Siten Portugal tuli joksikin aikaa maailman tärkeimmäksi kauppavallaksi. *K. O. L.*

Embach ks. E m ä j o k i.

Emballage *[ābalā'ž]* (ransk.), tavaranpakkaus. kääre- tai pakkaustarpeet.

Embargo (esp. < *cmbarga'r* = estää, sulkea), takavarikkoonotto; laivanpidätys, s. o. viranomaisen julkaisema kielto satamassa olevalle laivalle lähteä satamasta.

Embarkeerata (ransk. *embarquer* < *barque* = vene), astua tai lastata lähtevään alukseen.

Embarras *[ābarrā']* (< ransk. *barre* = puomi, sulku), este, pula, pulma. — E. d e r i c h e s s e *[də riše's]*, runsauden pula l. pulma; pulmallinen valikoiminen, kun on useita mahdollisuuksia.

Emberiza ks. S i r k u t.

Embla, skandinaavilaisessa jumalaistarustossa maailman ensimäinen naisolento.

Embleemi (ransk. *emblème* < kreik. *emblēma* = liitetty esine), alk. kulta-, kupari- tai hopeaastioiden metalliornamentti; nykyään: tunnuksellinen merkki, vertauskuva.

Embolia (< kreik. *embolos* = kiila, tulppa), verenkulkuun joutuneen esineen *(embolus)* aiheuttama verisuonen tukkeuma; enimmäkseen tämä vieras esine on verenhyytelöä, joka on sattunut muodostumaan jossakin sydämen sopukassa ja sieltä sitten on lähtenyt liikkeelle verivirran mukana. Riippuen siitä, mihin ruumiinosaan tällainen verentulppa sattuu joutumaan ja minkä elimen tai elimenosan toiminta siitä häiriintyy, on aiheutuva taudinkuva erilainen. Usea aivohalvauskohtaus perustuu siihen, että verihyytelöä on verivirran mukana kulkenut aivoihin tukkien niissä jonkin pienen valtimohaaran tai hiussuonen katkaisten vastaavan aivoosan toiminnan. vrt. T r o m b o o s i. *M. O-B.*

Embolus ks. E m b o l i a.

Embryo (kreik. *embryon* = sikiö) ks. S i k i ö ja A l k i o.

Embryologi (kreik. *embryon* = sikiö, ja *logos* = oppi), sikiökehityksen tutkija.

Embryologia (kreik. *embryon* = sikiö, ja *logos* = oppi), sikiöoppi. ks. S i k i ö.

Embryonaalikalvot ks. S i k i ö.

Embryotomia (kreik. *embryon* = sikiö, ja *tomē'* = leikkaus), sikiön paloitteleminen synnytyksen aikaansaamiseksi, sen muuten ollessa mahdoton tai äidin hengelle vaarallinen. Erotukseksi kraniotomiasta (sikiön pääkallon puhkaisemisesta) e. käsittää sikiön vartalon paloittelemista. *M. O-B.*

Emden, kaupunki Preussissa, Aurichin hallitusalueella (Hannoverissa), hedelmällisessä seudussa Dollartin rannalla, n. 4 km Ems-joelta, joka aikaisemmin virtasi aivan sen ohi ja jonka yhteydessä se on suurenmoisten satamalaitosten kautta, 20,754 as. (1905). Monta vanhanaikuista rakennusta, joiden päädyt ovat kadulle päin, vanha raatihuone (rakenn. 1574-76), 9 kirkkoa. 3 laivaveistämöä, 2 konetehdasta y. m. Harjoittaa sillinkalastusta, tupakka-, sementti-, paperi- ja nahkateollisuutta sekä vilja-, voi-, juusto- ja karjakauppaa. — E., joka mainitaan kaupunkina ensikerran 14:nnellä vuosis., oli kauan aikaa Hollannin suojeluksen alaisena ja uuden ajan alkupuolella Saksan kukoistavimpia kaupunkeja. Senjälkeen kuin Ems mursi itselleen uuden

uoman suoraan Dollarttiin (17:nnellä vuosis.), on sen merkitys käynyt vähäiseksi. *V. v. F.*

Emendatsioni (lat. *ēmendā'tiō* < *ēmendā're* = korjata, oikaista), korjaus, eritoten turmeltuneen tekstin parantaminen.

Emeritus *[ēmē'-]* (lat., < *ēmē'reor* = palvella loppuun), täysinpalvellut.

Emersioni (lat. *ēmē'rgere* = sukeltaa esiin, tulla esiin), *tähtit.*, taivaankappaleen tulo näkyviin toisen sitä peittävän taivaankappaleen takaa taikka sen varjosta. Käytetään etenkin Jupiterin kuista. *V. V. K.*

Emerson *[emosən]*, Ralph Waldo (1803-82), amer. kirjailija ja ajattelija, rupesi ensin kahdeksan esi-isänsä tavoin teologiksi ja vaikutti saarnaajana eräässä unitaariseurakunnassa, mutta joutui erimielisyyksiin seurakuntansa kanssa ehtoollismenoista ja hylkäsi kirkollisen uran. Hän teki nyt matkan Eurooppaan, missä oppi tuntemaan hengenheimolaisensa Carlylen (ks. t.). Kirjallisena tuloksena näiden molempien miesten ystävyydestä on kirjeenvaihto „Correspondanee of Carlyle and Emerson" (1883). Palattuaan Ameriikkaan hän asettui Concordiin, antautui kirjallisuuden alalle ja piti esitelmiä. Hänen ensimäinen kirjoitelmakokoelmansa „Nature" (1836), sisältää jo hänen ihanteellisindividualistisen maailmankatsomuksensa pääpiirteet, jota hän itse sanoi „transcendentalismiksi"; se ei tehnyt yleisöön mitään vaikutusta. Vasta hänen esitelmänsä „The ameriean scolar" (1837), jota Holmes sanoi Ameriikan henkisen riippumattomuuden julistukseksi, käänsi laajojen piirien huomion häneen. Julkaistuaan teoksensa „Literary ethics" (1838) häntä pidettiin uuden henkisen elämän keskuksena. Tämän kulttuuri-suunnan huippuna oli n. s. transeendentaalinen liike. Sen äänenkannattajaksi perustettiin 1840 aikakauskirja „The Dial", jota ensin johti Margaret Fuller ja sitten E. V. 1841 ilmestyi uusi valikoima hänen kirjallisia koelmiaan, varustettuna Carlylen esipuheella, ja 1844 vielä toinen sarja. Hänen ajatusrikkaiden lyyrillisten runojensa „Poems" ensim. nidos ilmestyi 1846. V. 1847 E. lähti toiselle Euroopan-matkalleen ja piti menestyksellisesti Englannissa esitelmiä. Nimellä „Miscellanis" ilmestyi uusi nide hänen proosakirjoitelmiaan (1849). Hänen muut teoksensa: „Representative men" (1850, suomennettu), English traits" (1856), „The conduct of life" (1860), runokokoelma „May-day and other pieees" (1867), „Letters and social aims" (1875). E:n vaikutus Ameriikan siveelliseen ja henkiseen elämään on melkoinen. V. 1903 julkaistiin vuosisataispainos hänen teoksiaan 12:na nidoksena. [E:ia käsittelevä kirjallisuus on noin 100:n nidoksen laajuinen. Tärkeimmät tutkimukset ovat: Cosimay, „E. at home and abroad" (1882); Holmes, „R. W. Emerson and J. L. Motley" (1885); Bentoir, „E. as poet" (uusi p. 1899); elämäkertoja: Cooke, (1881); Ireland (1882); Cabot (1887); Garnett (1888); Sandorn (1901).] *J. H-l.*

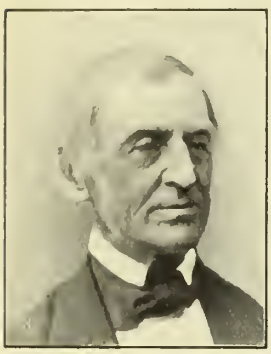

Ralph Waldo Emerson.

Emery, Carlo (s. 1848), it. eläintieteilijä, v:sta 1881 professorina Bolognassa, omistanut enimmät tutkimuksensa muurahaisten systematiikalle, jota hän, lähestyen De Vriesiä, on käsitellyt polveutumisnäkökohtia varteenottaen. Teoksia: „Gedanken zur Descendenz- und Vererbungstheorie" (1893-97); „Zur Kenntniss der nordamerikanischen Ameisenfauna" (1895).

(J. A. W.)

Emetika *[-a']* (kreik. < *emē'in* = oksentaa), emeettiset aineet, oksennusaineet, joitten avulla saatetaan aikaan oksennus. Tällaisia ovat esim. ipekakuanhajuuri, kuparisulfaatti ja apomorfiini.

Emfaasi (kreik. *emphasis*), suullisen tai kirjallisen esityksen tavallista suurempi, sisällyksen vahvistamista tarkoittava korostus. — Emfaattinen esitys, ponteva, voimakas esitys. ks. myös Korko. *A. K.*

Emfaattinen ks. Emfaasi.

Emfyseemi (kreik. *emphȳ'sēma* < *emphȳsā'n* = puhaltaa pullolleen), taudillinen tila, jossa ilmaa on tunkeutunut kudoksiin. Tapahtuu joskus esim. kylkiluitten murtuessa ja keuhkojen haavoittuessa, jolloin hengittäminen saattaa pakottaa ilmaa tunkeumaan haavoittuneesta kohdasta läheisiin kudoksiin, varsinkin ihon alle, jossa se koskettaessa ilmaiseikse erityisenä ritinänä. Sama voi myöskin aiheutua jostakin mätäpesäkkeestä, josta mätänemisilmiön synnyttäviä kaasuja tungeiksen ympäröiviin kudoksiin. Erityisenä tautina esiintyy keuhkoemfyseemi (ks. t.). *M. O-B.*

Emi ks. Emilehdet.

Emigrantti (lat. *ēmigrā're* = muuttaa maasta), siirtolainen. Nimenomaan sanotaan e:eiksi niitä Ranskan aatelisia, jotka suuren vallankumouksen puhjettua pakenivat ja sitten kauan aikaa oleskelivat ulkomailla. — Emigratsioni, siirtolaisuus (ks. t.). — Emigreerata, muuttaa maasta.

Emiiri (arab. *amī'r* l. *emī'r*, oikeastaan komentaja), ruhtinas, itämailla ja Pohjois-Afrikassa itsenäisten heimopäällikköjen arvonimitys (= *šeikh*). Omar oli ensimäinen kalifi, jolle annettiin kunnianimi *emīr elmu'minīn* „uskovaisten ruhtinas". *Emīr elumarā* „ruhtinasten ruhtinas" oli kalifin seldšukilaisen henkivartioston päällikön arvonimi j. n. e. Turkissa sanaa käytetään Muhammedista muka polveutuvien henkilöjen (*serīfien*) ja itämailla muutamien aatelismiesten kunnianimenä. Supistettu muoto on *mir.*

K. T-t.

Emilehdet, kukan ylimmät, eniten metamorfoseerautuneet lehdet. Paljassiemenisillä ne pysyvät joks. lehtimäisinä, ja siemenaiheet ovat paljaina niiden pinnalla, mutta koppisiemenisillä ne ovat muuttuneet omituisiksi elimiksi n. s. emeiksi. Nämä muodostuvat siten, että emilehden reunat kasvavat yhteen tai että kahden tahi useamman e:n reunat keskenään yhtyvät, niin että siemenaihe tai siemenaiheet joutuvat niiden ympäröimiksi. Emin alin, pullistunut osa, jonka sisässä siemenaiheet ovat ja joka kypsyy hedelmäksi, on sikiäin. Niitä emilehtien kohtia, joihin

siemenaiheet kiinnittyvät, kutsutaan istukoiksi. Useimmin emin latvassa on tahmeaja nystyräpintainen tai kokonaan karvoista muodostunut luotti, jonka tehtävä on siitepölyn vastaanottaminen. Tavallisesti on luotin ja sikiäimen välissä ruotimainen osa, vartalo, jonka sisässä olevan hohkaisen ohjaus-solukon kautta siitosputki kasvaa sikiäimeeu. Kukau emeistä yhteensä, myös usean emilehden muodostamasta yhdislehtisestä emistä, käytetään nimitystä emiö. *J. A. W.*

Emilia *[-mi'-]*, maakunta Pohjois-Italiassa, käsittäen Bolognan, Ferraran, Forlin, Modeuan, Parman, Piacenzau, Ravennan ja Reggio uell' Emiliau provinssit, 20,701 km², 2,548,550 as. (1909). Maa, jonka läpi Pon syrjäjoet virtaavat, on erittäin hedelmällistä. — Saanut nimensä konsuli M. Æmilius Lepiduksen 177 e. Kr. rakeunuttamasta tiestä *Via Æmilia*sta, joka johti Piacentiasta (Piacenzasta) Ariminumiin (Riminiin).

Emine l. **Emin,** Nikolai, siviilikuvernööri; 1802 hänet määrättiin sen komitean jäseneksi, jonka Venäjäu hallitus asetti Viipurin läänin eli silloisen suomenmaalaisen kuvernementin venäläistyttämiseksi. E. kirjoitti komitean mietinnön, jossa ehdotettiin Ruotsin lakieu ja oikeuslaitosten poistamista; tästä ehdotuksesta ei kuitenkaan tullut mitään. V. 1804 E. nimitettiiu Viipurin läänin siviilikuvernööriksi. Kun sota Venäjän ja Ruotsin välillä syttyi 1808, määrättiin E., Buxhövdenin lähimpäuä mieheuä, hoitamaan valloitetun alueen hallintoa. Hänet tunki kuitenkiu pois tältä paikalta K. Ladau, niin että itse asiassa E:n tehtävä tuli rajoittumaan teideu ja siltojen tarkastamiseen, postilaitoksen järjestämiseen y. m. s. Hänen sanotaan Vaasan ryöstön aikana kehoittaneen venäläisiä sotamiehiä uudistettuihiu väkivallantöihin. Kun E:n katsottiin hyviu tuntevan Suomen oloja, määrättiin hänet sen komissionin (n. s. Eminen komissioni) kanslianpäälliköksi, joka 1809 asetettiin auttamaan Speranskia Suomen ynnä Viipurin kuvernementin hallinnon järjestämisessä. Mutta kun Vanhan ja Uuden Suomen yhdistämistä alettiin puuhata ja Aleksanteri I allekirjoitti ohjesäännön uudelle Suomen asiain komitealle, niin entinen komissioni oli tarpeeton ja lakkautettiin 1811. Tähän päättyi, mikäli tunnetaan, E:n vaikutus Suomen asioihin. *G. R.*

Eminen komissioni ks. Emine, Nikolai.

Eminenssi (ransk. *éminence* < lat. *ēmine'ntia* < *ēminē're* = pistää esiin), ylhäisyys, korkeus, arvouimi, joka alkuaan annettiin keisareille, kuninkaille ja piispoille. Paavi Urbauus VIII myönsi tämän arvon 1630 kardinaaleille, hengellisille vaaliruhtinaille ja johanniittain suurmestarille.

Eminentti (lat. *ēminē're* = pistää esiin), erinomainen, verraton.

Eminescu *[-e'-]*, Mihail (1850-89), romaanial. runoilija ja sanomalehtimies, opiskeli Wienin ja Berliinin yliopistoissa ja syventyi varsinkiu Schopenhaueriu filosofiaan. Kotimaahan palattuaan hän tuli kirjastouhoitajaksi Jassyn yliopistoon ja myöhemmin konservatiivisen „Timpul" lehden toimittajaksi Bukarestiin. E:n sisällykseltään syvät ja muodoltaau täyskelpoiset runot „Poesii" (1884), ovat etupäässä elegillissatiirisia. Häntä pidetään suurimpana romaanial. lyyrikkona, jona hän synnyinmaassaan on muodostanut koulun. *J. H-l.*

Emin paša, oik. tohtori Eduard Schnitzer (1840-92), saks. Afrikan-tutkija. Opiskeltuaan Saksassa lääketiedettä E. läksi 1864 Turkinmaalle ja 1875 Egyptiin, missä hän Sudanin kenraalikuvernöörin Gordon pašan toimesta 1878 Emin bein nimellä määrättiin Egyptin ekvatoriaaliprovinssin kuvernööriksi. Täällä E. taitavaua hallitusmiehenä väsymättömästi järjesteli rappiolla olevan maakuntansa oloja ja tutki sen ennen tuntemattomia seutuja. Mutta sitten kuin Mahdiu kapina oli katkaissut häneltä kaiken yhteyden muuhun maailmaan, hän joutui hyvin vaaralliseen asemaan. Euroopassa seurattiin E:n kohtaloa suurella osanotolla ja 1887 Stanley lähti engl. rahamiesten ja Egyptin hallituksen kustantaman retkikunnan johtajana viemään apua E:lle. Suuria vaikeuksia kestettyään Stanley Kongo- ja Aruwimi-jokia myöten saapui Albert Njansa-järvelle, missä hän huhtik. 1888 tapasi E:n, mutta vasta seur. v. E. suostui Stanleyn kanssa palaamaan itärannikolle. V. 1890 E. rupesi Saksan palvelukseeu, teki retken Victoria Njansa-, Albert Edvard Njansa- ja Albert Njansa-järville ja lähti sitten Kongon alueelle, missä arabialaiset murhasivat hänet. Afrikantutkijana E. on kokoelmillaan ja havainnoillaan suuresti laajentanut tietojamme Keski-Afrikan eläinmaailmasta, kansoista ja ilmastosuhteista. [„Emin Pascha, Eine Sammlung von Reisebriefen und Berichten", Schweitzer, „Emin Pascha".] *J. F.*

Emir al omra, oik. *emir el umara.* ks. Emiiri.

Emissaari (lat. *ēmissā'rius* < *ēmi'ttere* = lähettää), lähettiläs (etupäässä salaisissa asioissa käytetty).

Emissioni (lat. *ēmi'ssiō*), *kaup.*, arvopaperien: obligatsionien, osakkeiden, pankkisetelien j. n. e. liikkeeseen laskeminen. E. tulee kysymykseen esim. silloin, kun valtiot, kunnat ja osakeyhtiöt haluavat ottaa lainan. Lainanotto tapahtuu siten että lainanottaja emitteeraa l. laskee liikkeeseen obligatsioneja joko kääntyen suoraan lainaa-antavan yleisön puoleen tai käyttäen välittäjänä jotakin pankkilaitosta tai useampia sellaisia, jotka tätä varten muodostavat konsortsion l. syndikaatin. Välittäjä saattaa ottaa hoitaakseen e:n määrätystä provisionista, jolloin hän suorittaa lainanottajalle seu hinnan, minkä hän itse on arvopapereista saanut, tai hän maksaa ainakin osasta obligatsioneja kiinteän hinnan toivoen voivansa myydä ne hiukau kalliimmasta hinnasta. Tämä hinnanerotus on emissionivoitto. Emissionikurssi taas on se hinta, josta arvopaperit myydään yleisölle. Varsinaineu arvopaperien emissioni — niiden toimittaminen yleisöu käsiin — tapahtuu joko tilauksen kautta. jolloin yleisöä kehoitetaan merkitsemään haluamansa määrä arvopapereita, tai vähitellen niitä myymällä tai voidaan myöskin molempia menettelytapoja käyttää yhtaikaa. *J. F.*

Emissionikurssi ks. Emissioni.

Emissioniliike ks. Emissionipankki.

Emissionipankki, luottolaitos, joka etupäässä harjoittaa emissioniliikettä, s. o. toimittaa markkinoille osakkeita, obligatsioneja ja muita arvo

papereita ja yleensä välittää osakkeiden ja obligatsionien ostoa ja myyntiä. Osake-emissionin yhteydessä nämä laitokset ottavat osaa itse osakeyritysten, esim. teollisuusyritysten perustamiseen. Suomen nykyisen pankkilain mukaan suomalainen pankki ei saa harjoittaa emissioniliikettä. *J. F.*

Emissioniteoria ks. Valoteoriat.

Emissionivoitto ks. Emissioni.

Emisuomu ks. Havupuut.

Emitteerata (lat. *ēmi'ttere* = heittää ulos), laskea liikkeeseen. vrt. Emissioni.

Emiö ks. Emilehdet.

Emlekyl (unk. *emlékül* = muistoksi), Emil Fredrik Nervanderin (ks. t.) salanimi.

Emma (k. 1052), Tanskan ja Englannin kuningatar, oli Normandian herttuan Rikhard Pelvottoman tytär, naitettiin ensin 1002 Englannin kuninkaalle Etelred Neuvottomalle, jonka kanssa hänellä oli poika Edvard (Tunnustaja), sittemmin 1017 Knut Suurelle. Heidän lapsensa olivat Hardakuut, Tanskan kuningas, ja Gunhild (Kunigunda), naitettu Saksan keisari Henrik III:lle.

Emma (s. 1858), alankomaiden kuningatar. Waldeckin ruhtinaan Georg Viktorin tytär. 1879:stä naimisissa Alankomaiden kuninkaan Vilhelm III:n kanssa ja tämän kuoltua 1890 hallitsijana tyttärensä Vilhelmiinan puolesta 31 p:ään elok. 1898. *E. M-a.*

Emmenagoga (kreik. *emmē'nia* = kuukautiset, ja *agōgo's* = kuljettava), aineet ja keinot, jotka tarkoittavat kuukautisten edistämistä.

Emmensiitti, räjähdysaine, joka on valmistettu pikriinihaposta, rikkihaposta ja ammoniumnitraatista.

Emmetrooppi, henkilö jolla on säännöllinen näkökyky. vrt. Emmetropia.

Emmetropia (kreik. *emmetros* = tarkoin punnittu, ja *ōps* = silmä). oikeataittoisuus, säännöllinen näkökyky, jossa loitolta tulevat valonsäteet taittuvat silmän valoa taittavissa osissa niin, että selvä kuva syntyy verkkokalvolle. *M. O-B.*

E-moll, sävellaji, jolla on perussävelenä *e*, perussointuna *e g h* ja etumerkintönä 1 risti.

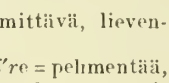

I. K.

Emolliens *[ēmo'-]* (lat.), pehmittävä, lieventävä aine.

Emollitio cerebri (lat. *ēmollī're* = pehmentää, ja *cere'brum* = aivot) ks. Aivopehmeneminen.

Emolumentti (lat. *ēmolume'ntum* = tulo), hyöty, tulot.

Emotsioni (lat. *ēmovē're* = panua liikkeelle), ankara mielenliikutus.

Empedokles *[-ē's]* (n. 490-430 e. Kr.), kreik. filosofi Sisilian Akragaasta (Agrigentumista), näkyy esiintyneen taikurina ja jonkinmoisena profeettana, toimi myöskin lääkärinä, papillisissa toimissa ja kotikaupunkinsa johtomiehenä; hänen kerrotaan hylänneen hänelle tarjotun kuninkaanarvon. Kuoli luultav. Peloponnesoksessa, jouduttuaan kotikaupunkinsa kansan epäsuosioon; hänen kuolemastaan on kuitenkin erilaisia kertomuksia, m. m. että hän tahallaan syöksyi Etnan aukkoon. E. esitti oppiaan runomuotoisissa teoksissa, joista on säilynyt katkelmia, yht. n. 450 säettä. Kaikki maailmassa muodostuu neljän alkuaineen (tulen, ilman, veden ja maan) sekoittumisesta ja erottumisesta. Yhdistävänä voimana on „rakkaus", erottavana „viha". Ne vuorottain vallitsevat. Kun rakkaus yksin oli vallalla, olivat kaikki alkuaineet yhtyneinä jumalalliseksi „sfääriksi"; sitten viha hajoitti alkuaineet toisistaan; sen jälkeen rakkaus taas vahvistui ja rupesi yhdistämään alkuaineet, ja siten alkuun päässyt suuri liikunto eli kehityskulku on meidän maailmamme. Eläinten syntyä E. selittää siten, että kasvoi hedelmällisestä maaperästä irrallisia ruumiinosia, „päitä ilman kaulaa, käsiä ilman olkapäitä, silmiä ilman silmäkuoppia"; ne liittyivät sattumalta toisiinsa, joten syntyi kummallisia epämuodostuksia, jotka pian hävisivät; vasta monien sellaisten luonnon epäonnistuneitten yrittelyjen jälkeen muodostui tarkoituksenmukaisia elimistöjä, jotka jäivät eloon. Siten E:n esityksessä on tavallaan viittaus selektsioni-(valinta-)opin perusaatteeseen. Yhtäläisyys on kuitenkin jokseenkin satunnainen eikä osoita varsinaista hengenheimolaisuutta nykyaikaisen kehitysopin kanssa. — E:n katkelmat on julkaissut Diels, „Fragmente der Vorsokratiker", 2 pain., I, 1906. [Zeller, „Üb. die griechischen Vorgänger Darwins" kirjassa „Vorträge u. Abhandl." III (1884).] *A. Gr.*

Empereur *[āprō'r]* (ransk. < lat. *imperā'tor*), keisari. — Vive l'empereur! *[vīv lāprō'r]*, eliköön keisari!

Empetrum nigrum ks. Variksenmarja.

Emphyteusis *[-y'-]* (kreik., lat. = istutusoikeus), Rooman valtakunnassa varsinkin myöhemmällä keisariajalla perinnöllinen, ostolla siirrettävä vuokraoikeus (saks. Erbpacht) epämääräiseksi ajaksi, jolloin haltijan *(emphyteuta)* oli suoritettava varsinaiselle omistajalle vuotuinen maksu *(pensio, canon, reditus, vectigal).*

K. J. H.

Empiirikko, empirismin (ks. t.) kannattaja.

Empiirinen, kokemusperäinen. ks. Empirismi.

Empire *[āpī'r]* (ransk. < lat. *impe'rium*), keisarivalta, keisarikunta. — L'empire c'est la paix *[lāpī'r se la pē]*. „keisarikunta on rauha" (Napoleon III).

Empire-tyyli, keisarivallan tyyli, ranskalainen klassisismi, s. o. antiikkia jäljittelevä, Napoleon I:n aikainen makusuunta. Jo aikaisemminkin Ranskassa vireillä ollut antiikkinen harrastus elpyy Pompejin löytöjen kautta (kaivaustyöt alkoivat 1748) uuteen eloon, asettuu vallankumouksen aikana itsetietoisesti vastustamaan yksipuolista akateemista suuntaa ja saavuttaa Napoleon I:n aikana (1804-14) kukoistuksensa. Taiteellista elämää johti yksinvaltiaan kireydellä maalari David; sisustamisalalla Pereier ja Fontaine, Napoleonin hoviarkkitehteina, määräsivät kehityksen suunnan. Antiikkia matkittiin tieteellisen perusteellisesti, antiikkisia olivat naisten puvut, rakennustaiteessa yhtenäisyys, symmetria, monumentaalisuus olivat ulkomuotoa määrääävinä periaatteina. Tavoiteltiin yksinkertaisen luonnollista vaikutusta käyttämällä ranhallisia, suoria viivoja. Doorilaisia pylväitä, etruskilaisia, roomalaisia (vieläpä egyptiläisiäkin) sekä rakennustaiteellisia että koristeaiheita suosittiin. Tavallisina koristeaiheina esiintyvät runsukkeet, medaljongit, laakeriköynnökset j. n. e. ja sisustuksissa vallitsee kullan ja valkean viileä

väriasteikko. Huonekaluille omituisia ovat akasia- ja mahonkipuu sekä kullatut pronssisilaukset. — Ranskassa e.-tyyli pysytteleikse noin vuoteen 1820, keisarikuntaa vastustava restauraatsioni 1830-luvulla noudattaa esikuvinaan rokokoota ja kreik. tyyliä. Useimmissa muissakin maissa se kääntyy „uushellenismiksi" (Schinkel Berliinissä, Klenze Münchenissä, T. Hansen Wienissä), porvarillisena tyylinä se on Saksassa tunnettu Biedermayer-tyylin nimellä (n. 1820-40), Englantiin se vasituisesti juurtuu, Suomessa Engelin toiminta täydellisesti käy klassilliseen suuntaan, ja vielä viimeaikoinakin on tämä hienopiirteisen selvä ja arvokas, jos kohtakin omintakeisuutta puuttuva, viileä „hovityyli" saanut paljon suosiota osakseen. *U-o N.*

Empiria (kreik. *empeiri'a*), kokemus, kokemusperäisyys.

Empirismi (< kreik. *empeiri'a* = kokemus), „kokemusperäisyyden oppi", se mielipide, että kaikki mielikuvamme eli tajuntamme koko sisällys johtuu kokemuksesta. Sielu on sen mukaan alkuansa tyhjä, ikäänkuin „kirjoittamaton taulu" („*tabula rasa*", tällaista vertausta käytti jo Aristoteles), johon havainnot sitten piirtävät merkkejään, siten antaen sielullemme koko sen sisällyksen. Muinaisajan filosofeista kannattivat e:ä, osaksi vielä hieman tarkistamattomassa muodossa, esim. Demokritos, sofistit, kyreneläiset, epikurolaiset ja stoalaiset. Uuden ajan filosofiassa sitä ovat etupäässä edustaneet englantilaiset filosofit, niink. Fr. Bacon, Locke, Hume, St. Mill, sekä ranskalaisen Condillacin kehittämä sensualismi (ks. n.). Vastakohtia ratsionalismi (ks. t.), apriorismi (ks. A p r i o r i). *A. Gr.*

Emplasementti (ransk. *emplacement*), suojelusvalli tykkiä ja tykin miehistöä varten linnoituksessa. Kenttävarustuksissa käytetään samassa tarkoituksessa ainoastaan kaivoksia. *M. v. H.*

Emplastrum (lat., < kreik. *emplastro'cin* = voiteella sivellä), laastari.

Employé *[ãpluajẽ']* (ransk.), toimessa oleva henkilö, virkamies, kauppapalvelija, kirjanpitäjä.

Empore (kreik. *empo'rion* = varastopaikka), romaanisissa kirkoissa sivulaivain holvien päällä esiintyvä parvi, joka avautuu kirkon keskilaivaan päin ja muodostaa tämän yläseiniin kaariaukkoja, usein kolmijakoisia (vrt. T r i f o r i u m). Tämä parvimuodostus johtuu bysanttilaisesta rakennustaiteesta ja oli se alkujaan vain miespuolisten käytettävänä. *K. S. K.*

Empusa ks. E n t o m o p h t h o r a c e æ.

Empyema *[-ỹ'ẽma]* (kreik.), märän kerääntyminen keuhkopussiin, yläleuan onteloon y. m. Empyeman opereeraamisesta ks. E s t l a n d e r, J. A.

Empyeemi ks. E m p y e m a.

Empyreum (mlat., < kreik. *empyros* = palava), „tulitaivas", s. o. maailman ylin osa, johon arveltiin tulen, joka muka on kevein alkuaine ja aina pyrkii ylöspäin, kerääntyneen ja josta taivaan valoilmiöt saavat alkunsa. Kuvann. valon koti, autuaitten olopaikka. Danten runossa ylin paratiisi.

Empyreuma *[-y'-]* (kreik., „hiilloshehku"), omituinen haju, joka esiintyy orgaanisten aineiden kuivatislauksessa; palaneenhaju ja -maku. E m p y r e u m a a t t i s e t a i n e e t ovat ne kuiva-tislauksen tuotteet, joilla on tervan tai tervankaltainen haju. *Edv. Hj.*

Ems. 1. (room. *Amisia*). Joki Luoteis-Saksassa, alkaa Teutoburgerwaldin lounaispuolelta, virtaa Hannoverin läpi luodetta kohti saaden oikealta Hasen ja Ledan syrjäjoet, vasemmalta Wersen ja laskee Dollarttiin lähellä Emdeniä; 330 km pitkä, Grevenistä alkaen purjehduskelpoinen (n. 241 km matkalla), kanavien kautta Jade-lahden, Vecht-joen ja Dortmundin kaupungin yhteydessä. — 2. (B a d-E m s). Kaupunki ja kylpypaikka Preussissa, Wiesbadenin hallitusalucella (Hessen-Nassaussa), kauniissa seudussa Lahnin varrella, 87 m yl. merenp., 6,792 as. (1905). E. on Euroopan vanhimpia (ensimäinen kylpylaitos 1382) ja kuuluisimpia kylpypaikkoja. Sen lukuisista terveyslähteistä, jotka roomalaiset jo tunsivat, mainittakoon Kesselbrunnen (46-48°), Kränchen (35-37°), Kaiserbrunnen (28,5°) ja Wilhelmsquelle (40°). ks. E m s i n v e s i. Vuotuinen kylpyvierasmäärä n. 13,000. — Täällä elok. 9-13 p. 1870 pidetty Preussin kuninkaan Vilhelmin ja Ranskan lähettilään Benedetti'n välinen neuvottelu aiheutti ransk.-saks. sodan 1870-71. *V. v. F.*

Emsalö ks. E m ä s a l o.

Emsin vesi, alkaalinen, hiilihappoinen kivennäisvesi Emsin lämpöisistä lähteistä, käytetään katarreissa (varsinkin hengityselimien). ks. K i v e n n ä i s v e d e t.

Emu *(Dromæus)* on Australiassa elävä kasuaarien ja struutsien läheinen sukulainen. Itä-

Emu.

australialainen e., *D. Novæ-Hollandiæ* on melkein kamelikurjen kokoinen, noin 1.7-2 m korkea. Toinen laji, t ä p l i k ä s e m u *(D. irroratus)*, tavataan Länsi-Australiassa. Kaikkiaan tunnetaan 11 lajia. Kuten kasuaarit ja struutsit ovat emutkin lentokyvyttömiä, aukeiden seutujen liitujа. Niiden lukumäärää on liiallinen metsästäminen paljon vähentänyt. *E. W. S.*

Emulsiini ks. A m y g d a l i i n i.

Emulsionit (lat. *ẽmulgẽ're* = lypsää loppuun), maidonkaltaisia nesteitä, jotka syntyvät rasvat tai muista sen kaltaisista aineista ja vedestä hulluttamalla niitä yhdessä. Ö l j y e m u l s i o n i e n

valmistamisessa lisätään kumia, jotta öljy ei niin helposti eroaisi vedestä. Eteina esiintyvät moniaat veteen liukenemattomat lääkeaineet, esim. öljyt, myös eräät kosmeettiset aineet, esim. mantelimaito (ks. t.). *Edv. Hj.*

Emulsorit, emulsionikoneet, laitoksia, joilla vettä ja öljyä sekoitetaan emulsioniksi.

Emund Vanha, Ruotsin kuningas n. 1035-60, oli Olavi Sylikuninkaan ja erään vangiksi joutuneen vendiläisen naisen tytär ja tuli kuninkaaksi vasta nuoremman velipuolensa Anund Jakobin kuoltua. Vanha kuningasluettelo mainitsee häntä liikanimellä „Kehno", ja hänen aikanansa tapahtuneen rajankäynnin kautta kerrotaan Skånen ja Blekingen erotetun Ruotsista. Hänen hallituksensa loppuaikoina teki hänen poikansa Anund (ks. t.) sotaretken Kainuunmaahan. E. Vanhaan sammui vanha kuningassuku.

Emys ks. Kilpikonnat.

Emä *(uterus)*, se nisäkäsnaaraan emättimen *(vagina)* ja munatiehyitten (oviduktien) välinen sukupuolielimen osa, jossa sikiön kehitys tapahtuu. Emä sijaitsee ruumiinontelossa virtsarakon ja peräsuolen välissä. Se ei vielä ole eirlaistunut nokkaeläimillä, korkeammilla nisäkkäillä erotetaan kolme e.-tyyppiä: 1. kaksinkertainen emä *(uterus duplex)* pussieläimillä ja eräillä jyrsijöillä, joilla emättimeen aukeavat emänpuoliskot ovat tykkänään erillään, 2. kaksihaarainen emä *(uterus bicornis)* hyönteissyöjillä, kavio- ja petoeläimillä, joilla emäpuoliskot alapäästään ovat yhteenkasvaneita, 3. yksinkertainen emä *(uterus simplex)* apinoilla ja ihmisellä, joilla emäpuoliskot ovat pitkin pituuttaan yhtyneet. Näitä kolmea tyyppiä vastaavat myös sikiön eri pitkät kehitysajat. Emän rakenteen mukaan saatetaan nisäkkäät myös jakaa kolmeen systemaattiseen ryhmään: 1. emä ei vielä erilaistunut emättimestä (*Ornithodelphia*, nokkaeläimet), 2. emä kaksinkertainen (*Didelphia*, pussieläimet), 3. emä ainakin tyvestään yksinkertainen (*Monodelphia*, muut, korkeammat nisäkkäät). *(J. A. W.)*

Emäjoki. 1. (vir. Emajoki; saks. Embach). Kaksi jokea Venäjällä, Liivinmaalla. Ylä-E. 76 km pitkä, laskee Vörtsjärveen (puutavarain uittoväylä). Ala-E. on Vörtsjärven laskujoki Peiposjärveen. Sen pituus on 93 km. Tämän joen kautta Tartto on höyrylaivayhteydessä Pihkovan kanssa. — 2. ks. Kiehimänjoki. *W. S-m.*

Emäjänteet, ne muodostumat *(ligamenta uteri lata et rotunda)*, jotka kulkien emästä syrjillepäin kiinnittävät tämän ynnä munasarjat ja munatorvet asemiinsa. *M. O-B.*

Emäkallio, se kohta kiinteässä vuoriperässä, mistä kulkukivet tai soran kivilohkareet ovat kotoisin. *P. E.*

Emäkirkko, emäseurakunta, jonkun apostolin perustama seurakunta; metropolitaanija katedraalikirkko; jonkun pitäjän pääkirkko l. -seurakunta (esim. kappelinkirkkoon t. kappeliseurakuntaan nähden).

Emäkki ks. Fumaria.

Emäkset, yleisesti käsitettynä, aineet jotka happojen kanssa muodostavat suoloja. Varsinaiset emäkset ovat metallien tai positiivisten radikaalien hydroksyliyhdistyksiä, esim. kaliumhydraatti (KOH), ammoniumhydraatti (NH_4OH), kalsiumhydraatti ($Ca(OH)_2$). Kun happo niihin vaikuttaa, syntyy suola ja vettä: $KOH + HNO_3 = KNO_3 + H_2O$. Itse emäs siis ei ole aineosana suoloissa, niinkuin ennen käsitettiin, vaan sen radikaali. Emäkset ovat 1-, 2-, 3-arvoisia (happoisia) riippuen hydroksylien luvusta, taikka siitä happomäärästä, jonka tarvitsevat muodostaaksensa neutraalisen suolan. E. ovat lipeänmakuisia ja niiden tunnusmerkkinä on m. m., että muuttavat punaisen lakmuspaperin siniseksi. — Orgaaniset emäkset ovat typenpitoisia; niitä voi käsittää ammoniakkina, jossa vety osaksi tai kokonaan on korvattu orgaanisilla radikaaleilla. Sellaisia ovat m. m. kasviemäkset l. alkaloidit. Ne yhtyvät suorastaan happoihin muodostaen suoloja. Rikkiemäkset vastaavat tavallisia emäksiä. Ne sisältävät ryhmän SH, yhdistettynä metalleihin. *Edv. Hj.*

Emäksiset oksidit, metallioksideja, joiden vastaavat hydraatit ovat emäksiä ja jotka suorastaan happojen kanssa muodostavat suoloja.

Emäksisyys. Happojen e. riippuu siitä, kuinka monta molekyliä yksiarvoista emästä, esim. kaliumhydraattia, happo tarvitsee neutraalisen suolan muodostamiseen tai kuinka monta metallilla korvattavaa vetyatomia happo sisältää. Esim. typpihappo, HNO_3, on yksiemäksinen, rikkihappo, H_2SO_4, kaksiemäksinen. Edellisen neutraliseeraa yksi, jälkimäisen kaksi kaliumhydraattimolekyliä. *Edv. Hj.*

Emälippu l. talonki, obligatsionin tai osakkeen yli- tai alareunassa oleva painettu osoitus, joka oikeuttaa arvopaperin haltijan saamaan uuden korko- t. osinkolippuarkin, jos entinen on loppunut ennenkuin obligatsioni on lunastettu tai osakeyhtiö on purettu.

Emäliuos, emävesi, neste, joka jää jäljelle, kun joku aine liuoksesta on kiteytynyt. Jos liuos sisältää useampia suoloja, niin emäliuokseen jää runsaammin niitä, jotka ovat helposti liukenevia. Luonnollisista suolavesistä kiteytyy ensin tavallista keittosuolaa ja emäliuokseen jäävät m. m. bromi- ja jodisuolat. *Edv. Hj.*

Emänapukka *(portio uteri)*, kohdun emätinosa, se osa emää, joka pullistuu esiin emättimen pohjassa.

Emänhumina, emänsuhina, verenkulun synnyttämä ääni raskaan emän seinissä.

Emänhuulet, emäkaulan ulkosuuta ympäröivä reunus.

Emänkaula *(cervix uteri)*, emän alempi ja ohuempi, sen sisäsuun alla oleva osa.

Emänkoetin, emä- l. uterussondi, metallinen, puikon muotoinen tylsäpäinen koje, jonka avulla emän onteloa voidaan emänsuun kautta tutkia.

Emänlaskeuma *(prolapsus uteri)*, emän esiinluiskahdus, kannattavien jänteiden y. m. osien höltymisestä aiheutunut emän vajoaminen luonnottoman alas emättimeen, jopa sen suusta jonkinverran uloskin. *M. O-B.*

Emänpitimet ks. Emäjänteet.

Emänsuu *(os uteri)*, emänapukassa oleva aukko, emäkaulan kanavan emättimeen päin johtava suu.

Emäntäkoulu (l. emännyyskoulu) tarkoittaa oppilaitosta, jossa nuorille naisille annetaan tietopuolista ja käytännöllistä opetusta taloustoimissa ja kotiaskareissa. Varsinaisia emäntäkouluja oli maassamme 1908 kaikkiaan 5, joista toisiin on yhdistetty myös kasvitarha- ja

Enckell: Ylösnousemus. Alttaritaulu Johanneksen kirkossa Tampereella.

käsityökoulu. Ne ovat kaikki suomenkielisiä. Oppijakson pituus vaihtelee 6-9 kuukauteen; oppilasluku 14-28. Valtioapua 1,000-2,500 mk. Useimpien kansanopistojen yhteydessä on myös emäntäkoulu. *O. M-e.*

Emäpeili, e m ä-s p e c u l u m, metallista tahi maitolasista tehty torven tahi uurteen muotoinen valoa heijastava koje, jonka avulla emää ja eritoten sen emättimeen antavia osia voidaan tarkastella. *M. O-B.*

Emäpurje, purjealuksen n. s. iso-purje. — E m ä p u u, puualuksen kölin keskiosa, johon rungon muut pääosat liitetään. *S. S.*

Emärengas, pyöreä, enimmäkseen renkaan muotoinen, tavallisesti jostakin elastisesta aineesta tehty laite, joka asetetaan emättimen pohjalle joko itse emättimen tahi emän esiin-luiskahdusta estämään. *M. O-B.*

Emäs ks. E m ä k s e t.

Emäsalo (ruots. E m s a l ö), suuri saari ja kyläkunta Porvoon pitäjässä; sitä rajoittavat Svartbäckin-, Orrbyn- ja Estamin-selät. Tärkeimmät kylät ovat Emsalö, Orrby, Bengtsby ja Varlaks.

Emäs-anhydridit ks. E m ä k s i s e t o k s i d i t.

Emäseurakunta ks. E m ä k i r k k o.

Emätila. Palstatilan e. on tila, josta palstatila on erotettu ja jolle viimeksimainittu maksaa palkintoveroa. Liikamaan emätilasta ks. L i i k a m a a.

Emätin *(vagina),* kanava, joka nisäkäsnaaraalla johtaa ulkonaisista siitinosista emään; myös = ruokatorvi, esofagus.

Emättimen esiinluiskahdus *(prolapsus vaginæ),* emättimen seinän tai jonkin osan laskeuminen ja esiinpullistuminen. *M. O-B.*

Emävesi ks. E m ä l i u o s.

Emäviiva ks. K a r t i o ja L i e r i ö.

Enakilaiset, E n a k i n p o j a t l. l a p s e t (hepr. *'Anāki'm, Benē 'Anā'k*), Raamatun mukaan Mooseksen ja Joosuan aikuinen heimo, joka asui Hebronissa (4 Moos. 13_{23}, Tuom. 1_{20}) sekä Gasassa, Gatissa ja Asdodissa (Tuom. 11_{21-22}). Erään perintätiedon mukaan e. olivat jättiläisiä (5 Moos. 2_{10}, vrt. 4 Moos. 13_{34}), ehkä indoeurooppalaisia. *K. T-t.*

Enallage *[-gē']* (kreik.; lat. *ena'llagē*), vaihto; tyyliopissa e:lla tavallisesti tarkoitetaan sanan käyttämistä toisenlaatuisen sanan asemesta, esim. abstraktisen substantiivin käyttämistä konkreettisen sijasta (esim. „valehtelijat" sanan sijasta „valhe").

Enare ks. I n a r i.

En attendant *[ā atādā']* (ransk.), odottaessa, sillä välin, kuitenkin.

En avant *[ā avā']* (ransk.), eteenpäin.

En bloc *[ā blo'k]* (ransk.), yhdessä ryhmässä, joukossa.

En canaille *[ā kana'j]* (ransk.), „niinkuin kohdellaan roskaväkeä", halveksien.

Encefalitis ks. E n k e f a l i i t t i.

Encephalitis ks. E n k e f a l i i t t i.

En chef *[ā še'f]* (ransk.), päällikkönä, johtajana.

Encke, J o h a n n F r a n z (1791-1865), Gaussin oppilas, kutsuttiin 1825 Berliinin observatorin johtajaksi ja oli tässä toimessa kuolemaansa saakka. Tuli huomatuksi etenkin kierto- ja pyrstötähtien ratoja sekä auringon etäisyyttä maasta koskevista töistään. Hänen mukaansa on saanut nimensä muuan pyrstötähti, n. s. E:n k o m e e t t i (ks. t.). E. toimitti Boden kuoleman jälkeen (v. 1830) Berliinin tähtitieteellistä vuosikirjaa, julkaisten siinä joukon tärkeitä tutkimuksia. Hän oli väsymätön tähtitieteellinen laskija ja mainio yliopiston opettaja. *V. V. K.*

Enckell, K n u t M a g n u s, suom. taidemaalari, s. 9 p. marrask. 1870 Haminassa, isä Wehkalahden rovasti Carl Vilhelm E. Tuli ylioppilaaksi 1889, alkoi sam. v. Taideyhd:n piirustuskoulussa Helsingissä taideopintonsa, joita sitten jatkoi vuoden ajan G. Berndtsonin johdolla sekä Pariisissa v:n 1891-92. Herätti huomiota jo ensi esiintymisellään Helsingin syysnäyttelyssä 1893. Työskenteli 1893-94 jälleen Pariisissa („Aamusoitto", Antellin kokoelmissa) sekä valtion apurahalla 1894-95 Italiassa; Firenzessä tällöin maalattu „Melancolia", kuten koko hänen tämänaikainen symbolistinen suuntansa, synnytti meillä aikoinaan paljon sananvaihtoa. Matkusti taas 1898 Italiaan, jossa tilauksesta jäljensi Masaccion freskon „Paratiisista karkoitus" (valtion jäljennöskokoelmassa Ateneumissa). Näiltä ajoilta on myös öljymaalaus „Konsertti" (Ateneumissa). Oleskeli 1900 valtion stipendillä Italiassa, Espanjassa, Pariisissa, Normandiassa ja Lontoossa (Ateneumissa rva L:n muotokuva, maal. Lontoossa). Pariisin maailmannäyttelyssä 1900 E. sai hopeamitalin Suomen paviljonkiin maalaa-

mistaan kahdesta panneau-kuvasta (Ateneumissa) sekä tämän paviljongin taideosastossa olleista tauluistaan. E:n seur. maalauksista on mainittava valtioneuvos Th. Reinin muotokuva (yliopistossa) v:lta 1901, valtion palkitsema, Savitaipaleen kirkon alttaritaulu „Kristus Getsemanessa" (toisinnos Ateneumissa) v:lta 1902 sekä v:lta 1904 puoliympyräinen öljymaalaus „Kulta-aika" (yliopiston kirjastossa), joka muodosti E:n tuotannossa tärkeän käänteen, osoittaen siirtymistä entisestä ruskean- ja harmaanvoittoisesta värityksestä heleämpään ja valoisampaan koristeelliseen värinkäsittelyyn, jossa hän itsenäisesti on sulattanut ulkom., varsinkin ranskal. impressionisteilta saamansa vaikutukset. Hoviugin stipendillä E. oli 1905 Italiassa. Saatuaan jo 1903 H. Simbergin kanssa toimekseen varustaa Tampereen Johanneksen kirkon maalauksilla, hän maalasi 1906-07 sen alttariseinälle monumentaalisen freskon „Ylösnousemus" (vasemmanpuolisen osan toisinnos öljymaalauksena Antellin kokoelmissa), jossa pääteoksessaan E. saavutti meikäläisistä taiteilijoistamme parhaan ennätyksen uudenaikaisessa valonmaalauksessa ja alastoman ihmisruumiin kuvauksessa. E:n aloitteesta ottivat useat Suomen taiteilijat osaa 1908 Pariisin syyssalonkiin („Salon d'automne"), jossa E. oli komissariona ja jonka „sosietääriksi" hänet valittiin. Kev. 1909 E. maalasi Albert Edelfeltin erittäin värivoimaisen muotokuvan (Uusmaal. osakunnalle). Paitsi useita henkilö- ja muotokuvia E. on myös maalannut paljon maisemia ja „stilleben"-tauluja sekä harjoittanut „vernis mou"-etsausta ja kivipiirrosta.

E. on maamme etevimpiä maalareita, hänellä on harvinaisen voimakaspiirteinen taiteilijaluonne ja persoonallinen tyyli. E. alkoi meillä ensimäiseksi vastustaa naturalismia ja rupesi noudattamaan symbolismia. Luovuttuaan siitä pian hän tavoittaa nykyään yksinomaan maalauksellista vaikutusta ja pyrkii koristeelliseen yksinkertaisuuteen ja leveäpiirteiseen käsittelyyn, pannen pääpainoa luonteenomaiseen liikkeeseen. Muodon täydellisenä hallitsijana, hienoaistisena koloristina ja ennen kaikkea impressionistisena valonmaalaajana E. on nuorekkaalla kehityskykyisellä taiteellaan saavuttanut merkkisijan uusimmassa maalaustaiteessamme. *E. R-r.*

Encken komeetti, se määräkautisista pyrstötähdistä, jolla on lyhin kiertoaika (3,3 v), ja joka radallaan tulee lähimmäksi aurinkoa. Tätä koskevia havaintoja on olemassa jo v:lta 1786 ja siitä alkaen kuin sen radan 1819 huomattiin olevan määräkautisen, on se ollut säännöllisten havaintojen ja laajojen laskelmien esineenä. Encke (ks. t.) huomasi kiertoajan yhtämittaa vähenevän ja oletti tähän syyksi maailmanavaruudessa olevan vastustavan väliaineen. Tämä hiljentää nopeutta, jolloin auringon vetovoima pääsee voitolle ja pyrstötähti lähenee aurinkoa. Myöhemmin Baeklund (ks. t.) on osoittanut kiertoajan vähenemisen vaihtelevan eri määräkausien aikana ja että nopeuden väheneminen sattuu pyrstötähden ollessa määrätyn matkan päässä auringosta eikä sen läheisyydessä. Mahdollisesti tämä ilmiö johtuu siitä, että pyrstötähti joutuu yhteen tai useampaan meteoriparveen. *A. D.*

Enclos, Ninon de l' ks. L'Enclos.

Encyklika (mlat. *ency'clica* < kreik. *enkyklos* = pyöreä) l. Litteræ encyclicæ, piispojen, vars. Rooman paavien kiertokirje, joka oli aiottu määrätylle kirkkojen piirille tai ryhmälle. Tällaisen kirjeen muotoa Pius IX usein käytti tiedonannoissaan. Tunnetuin on hänen encyklikansa $^{8}/_{12}$ 1864, johon liittyi kuuluisa syllabus (ks. t.); tätä encyklikaa, joka tuomitsi kaiken yhteiskunnallisen vapauden sekä uskonnollisen suvaitsevaisuuden, voidaan pitää n. s. kulttuuritaistelun johdantona. *K. Ö.*

En corps *[ā kō'r]* (ransk.), kokonaisuudessaan, yhdessä.

Encyklopedia ks. Ensyklopedia.

Endarteritis (kreik. *endon* = sisällä, ja *artēri'a* = valtimo), valtimon sisäkalvon tulehdus.

Endeeminen (kreik. *en* = -ssa, ja *dēmos* = kansa), *biol.*, kasvi- tai eläinlaji, joka esiintyy ainoastaan rajoitetulla alueella. vrt. myös Endemia.

Endemia (kreik. *en* = -ssa, ja *dēmos* = kansa). kotiperäinen, paikkakunnallinen tauti, joka erityisten olosuhteiden vuoksi usein ilmenee jollakin paikkakunnalla tahi taukoamatta vallitsee siellä, niinkuin esim. vilutauti (malaria) suoperäisillä mailla, kaulakupu (struma) muutamissa vuorilaaksoissa j. n. e. Endeeminen tauti voi sen kehitykselle suotuisissa oloissa muuttua luonteeltaan epideemiseksi vaeltaen kotipaikkansa rajain ulkopuolellekin. Niinpä Gangesvirran laaksossa kotoinen kolera silloin tällöin leviää Eurooppaankin ulottaen retkeilynsä Suomeen saakka. *M. O-B.*

Endemismi, endemiana (ks. t.) esiintyminen.

Endermaattinen menetelmä (kreik. *en* = sisässä, ja *derma* = iho), ennen käytetty hoitelutapa, jossa, saattamalla iho nilelle, pyrittiin orvaskettä vailla olevasta ihon kohdasta saamaan lääkkeitä imeytymään ruumiiseen. E. on nyttemmin saanut väistyä hypodermaattisen menetelmän tieltä, jossa ruiskutetaan lääkkeitä ihon alle. *M. O-B.*

En détail *[ā deta'j]* (ransk.), yksityiskohtaisesti, perinpohjaisesti.

Endivia *(Cichorium endivia)*, tavalliselle sikurille aivan lähisukuinen ja sitä paljon muistuttava yksivuotinen kasvi, jota varsinkin Etelä-Euroopassa yleisesti viljellään salaatiksi. Menestyy myös pohjoismaissa ja oli jo 1600-luvulla tunnettu meilläkin, vaikka sen viljelys sittemmin ei ole voittanut alaa. vrt. Sikuri ja Salaatti. *(J. A. W.)*

Endlicher *[-nt-]*, Stephan Ladislaus (1804-49), itävalt. kasvitieteilijä, professori Wienin yliopistossa. Teoksessa „Genera plantarum secundum ordines naturales disposita" (1836-50) hän esitti luonnollisen kasvijärjestelmän, n. s. „E:n järjestelmän". ks. Kasvijärjestelmät. *(J. A. W.)*

Endocarditis ks. Endokarditis.

Endogamia (kreik. *endon* = sisällä, ja *gamein* = naida), omasta heimosta naiminen. vrt. Eksogamia.

Endogeeninen (kreik. *endon* = sisällä, ja *ge-nē'in* = syntyä). 1. *Kasvit.*, sisäsyntyinen, elin, joka syntyy kasvin sisässä, ja jonka, kasvaessaan esille, täytyy murtautua ympäröivien solukkojen läpi, esim. juuren haarat. — 2. *Geol.*,

endogeeninen prosessi, sellainen geologinen prosessi, jonka vaikuttimena on maan sisäinen energia. Siis esim. vulkanismi, manterenliikunnot, vuorenpoimuttumiset, siirrokset. vrt. Eksogeeninen. *P. E.*

Endogeeniset taudit, oikeastaan ruumiin sisäosissa kehittyvät taudit; enimmäkseen sama kuin kontagioosiset l. infektsionitaudit, joitten tartunta (bakteerit) kehittyy itse niihin sairastuneitten henkilöitten ruumiissa, josta sitä sitten saattaa levitä muihin ihmisiin. Nimitys on tavallaan vastakohtana ektogeenisille l. miasmaattisille taudeille, joitten tartunta (miasmit) kehittyy ihmisruumiin ulkopuolella, ja sieltä ilman, veden, hyönteisten (esim. malaria) y. m. välityksellä saattaa tunkeutua ihmisruumiiseen ja synnyttää taudin. Nimitykset, joilla tieteen nykyisellä kannalla ei enää ole suurta periaatteellista erotusta, ovat jo menettäneet käytännöllisen merkityksensä. vrt. Tarttuvat taudit. *M. O-B.*

Endogenæ, putkilokasviryhmä De Candollen järjestelmässä. Siihen hän luki yksisirkkaiset ja sanikkaiset.

Endokarditis (kreik. *endon* = sisällä, ja *kardi'a* = sydän), sydämen sisäkalvon tulehdus.

Endokardiumi (kreik. *endon* = sisällä, ja *kardi'a* = sydän), sydämen sisäkalvo, sydämen onteloita verhoova ohut kalvo.

Endometriitti ks. Endometritis.

Endometritis (kreik. *endon* = sisällä, ja *mētra* = emä), emän limakalvon tulehdus.

Endor *[ēndōr]* (hepr.), paikkakunta Etelä-Galileassa, nyk. *Endūr* Pikku-Hermonin pohjoisliepeellä. E:ssa asui noita-akka, joka Saulille nosti Samuelin haamun (1 Sam. 28). *K. T-t.*

Endoskooppi ks. Endoskopia.

Endoskopia (kreik. *endon* = sisällä, ja *skope'in* = katsoa), jonkin ruumiinontelon, eritoten virtsarakon ja virtsatorven tutkiminen erityisen laitteen, endoskoopin, avulla, jolloin viemällä sanottuihin paikkoihin jokin valolähde (sähkövalo) putkimaisella, kuvastimella varustetulla laitteella voidaan tarkastaa näitten sisäpintaa. vrt. Cystoskopia. *M. O-B.*

Endosmoosi ks. Eksosmoosi.

Endospermi ks. Siemen.

Endosseerata ks. Indossamentti.

Endossementti ks. Indossamentti.

Endoteli, hyvin ohut epiteli, joka eläimissä peittää useitten elinten niinkuin verisuonien, ruumiin- y. m. -ontelojen sisäpinnan. *K. M. L.*

Endotsooinen (kreik. *endon* = sisällä, ja *zōon* = eläin), *kasvit.*, kasvien levenemistapa, joka tapahtuu niin, että eläimet syövät hedelmiä ja siemeniä, jotka sitten lannan mukana joutuvat maahan.

Endrődi, Sándor *[ändrődi šändor]* (s. 1850), suosittu unk. lyyrillinen runoilija ja kirjailija, 1878-92 reaalikoulun opettajana Nagyváradissa, v:sta 1892 edustajakamarin päiväkirjantoimittaja. Runojulkaisuja: „Tücsökdalok" („Sirkanlauluja", 1876), „Költemények" („Runoja", 2 nid. 1877-78), „E. S. költeményei 1879-1885" (1885), „Költeményék" (1891), „Kuruezdalok". E. on myös julkaissut novellikokoelmia, esim. „Balatoni ég alatt" („B:n taivaan alla", 1884) sekä erinomaisia käännöksiä (m. m. „Buch der Lieder") henkisen sukulaisensa Heinen runoudesta. Harjoittanut myös varsinaisia kirjallisuushistoriallisia opintoja, joiden hedelmiä ovat m. m. essai-kokoelma „Költök világa" („Runouden maailma", 1887: Byron, Heine, Petőfi, Kirjallisuus ja yleisö y. m.) ja „Századunk magyar irodalma képekben" („Vuosisatamme unkarilainen kirjallisuus kuvissa", 1900).

Endymion *[-mi'ōn]* (lat. Endymion), kreik. taruhenkilö, tavallisesti ajateltu ikuiseksi nukkujaksi. E:n tarua oli monta toisintoa. Milloin kerrottiin Zeuksen lahjoittaneen hänelle kuolemattomuuden; toisinaan E. itse valitsi ikuisen unen; milloin taas Zeus rangaistukseksi tuomitsee hänet ikuiseen uneen. Eeliläisten sukusankarina hän on Aethlioksen poika ja Aitoloksen isä. Tunnetuimman tarun mukaan E. nukkui Karian Latmos-vuoren luolassa, pysyen iäti nuorena ja kauniina; häneen rakastui Selene jumalatar (Kuutar, lat. Luna) ja hiipi öisin hänen luokseen; kerrottiinpa jumalattaren synnyttäneen hänelle 50 tytärtä. Verrattain myöhään (Cicerolla) esiintyy se taru, jonka mukaan Luna vaivutti kauniin nuorukaisen uneen, saadakseen aina häntä suudella. Vielä myöhemmin on Selenen eli Lunan sijalle tullut Artemis tai Diana. — E:ia esittävistä antiikkisista taideteoksista mainittakoon kaunis Rooman Museo Capitolinossa oleva korkokuva ja tunnettu Tukholman kansallismuseossa oleva kuvapatsas. *O. E. T.*

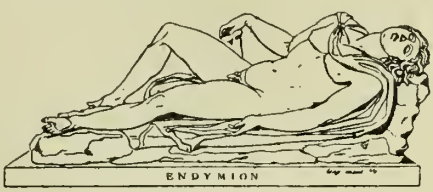

Eneberg. 1. Valdemar E. (1840-1904), senaattori, tuli 1864 fil. maisteriksi, jonka jälkeen antautui lainopillisiin lukuihin, nimitettiin 1870 Porvoon tuomiokapitulin sihteeriksi, 1876 valtiokonttorin sihteeriksi, 1880 sen päällikköksi, 1883 Suomen pankin tirehtööriksi. E. oli varsin tietorikas ja etevä juristi ja kuului valtiollisilta mielipiteiltään suomenmielisiin. Valtiopäivillä 1885-91 hän oli edustajana porvarissäädyssä ja otti ahkerasti osaa valtiopäiväin keskusteluihin ja töihin, ollen m. m. säädyn varapuhemiehenä sekä eri valiokuntain jäsenenä. V. 1891 E. kutsuttiin senaattiin, jossa oli ensin siviili-, sitten oikeustoimituskunnan päällikkönä. Hänen taitavasta kynästään lähti usea niistä kirjoituksista, joilla senaatti routa-ajan aljettua koetti torjua Suomen valtiosääntöä ja oikeutta vastaan suunnattuja hyökkäyksiä. Siihen erimielisyyteen nähden, joka helmikuun manifestin julistamisen jälkeen ilmautui passiivisen vastarinnan kannattajain ja vastustajain välillä, E. liittyi Yrjö Koskiseen ja vanhaan suomalaiseen puolueeseen, jonka huomattavimpana jäsenenä hallituksessa hän oli viimemainitun siitä erottua. V. 1903 hänet korotettiin aateliseen säätyyn. *K. G.*

2. Karl Fredrik E. (1841-76), edellisen veli, orientalisti, Suomen ensimäinen assyriologi, tuli ylioppilaaksi 1860 ja fil. kandidaatiksi 1868. Harjoitettuansa opintoja Pietarissa, Leipzigissä ja Kielissä 1870-71 ja julkaistuansa väitöskirjan

„De pronominibus arabicis dissertatio etymologica", I (1872), hän tuli lisensiaatiksi 1873. Seur. v. hän julkaisi jatkon mainittuun kirjaan ja nimitettiin itämaisten kielten dosentiksi 1875. Sam. v. E. määrättiin kreikan kielen lehtoriksi Viipuriin, mutta lähti virkaan ryhtymättä Lontooseen jatkaaksensa Pariisissa talvella 1874-75 J. Oppertin johdolla harjoittamiansa assyriologisia opintoja. Lontoosta E. maaliskuussa 1876 lähti itämaille Georg Smithin kanssa, jonka oli määrä toimittaa kaivauksia Niniven raunioissa. Mutta Mosulissa E. äkkiä kuoli toukok. 25 p. Ainoana todisteena hänen assyriologisista tutkimuksistaan on kirjoitus „Inseription de Tigiat-Piléser II" (Journal asiatique, lokak.-jouluk. 1875). E:in muut kirjalliset tuotteet ovat runo „Karin" (1865), „Dikter" (1869), muutamat pikkurunot (pari suomalaistakin Kirj. kuukausl:ssä 1867) ja „En bild ur arabernas äldre poesi" (Joukahainen 1889). *K. T-t.*

En effet *[ā effē']* (ransk.), itse asiassa.

Enehjelm *[ēnejelm]*, Pehr af (1743-1807), (alkuperäinen nimi Hellenius), sotilas; yliopp. 1758, Porin rykmentin esikunta-vänrikki 1770. Vallankumouksessa 1772 hän otti uskollisuudenvalan joukoilta Långörnillä ja Helsingissä sekä lähetettiin viestinviejänä Tukholmaan ilmoittamaan yrityksen onnistumisesta. Seur. vuosina hän palveli taas Porin, sitten Y. M. Sprengtportenin y. m. rykmentissä yleten 1787 everstiluutnantiksi, ja kuului 1788 sodan alkaessa K. G. Armfeltin käskynalaiseen Husulan-armeiaan. E. allekirjoitti n. s. Liikalan nuotin (ks. t.), jonka J. A. Jägerhorn vei Pietariin, sekä n. s. Anjalan liittokirjan. Vaikka E. ei ollut Anjalan liiton johtavia miehiä, hän 1789 vangittiin ja tuomittiin mestattavaksi. Vasta mestauspaikalla 14 p. elok. 1790 kuningas hänet armahti; oltuaan 3 vuotta Varbärgin linnassa vankina hän pääsi vapaaksi. V. 1772 hän veljineen korotettiin aatelissäätyyn. *K. S.*

Eneman, Mikael (1676-1714), ruots. orientalisti, seurasi pappina Kaarle XII:tta Benderiin saakka, oli sitten ruots. lähetyssaarnaajana Konstantinopolissa ja matkusti 1711-13 itämailla käyden Egyptissä, Sinainniemellä, Palestiinassa, Syyriassa, Kypros-saarella ja Vähässä-Aasiassa. Matkalla ollessaan hän nimitettiin itämaisten kielten professoriksi Upsalaan, mutta kuoli heti virkaansa astuttuaan. Hänen matkakertomuksensa „Resa i orienten 1711-12" ynnä elämäkerran julkaisi K. U. Nylander (1889). *K. T-t.*

Enemmistö, ääntenenemmistö vaalissa tahi päätöstä tehtäessä. Enemmistön sanotaan olevan ehdottoman (absoluuttisen), kun ehdotus tahi (vaaleissa) ehdokas on saanut enemmän kuin puolet kaikista annetuista äänistä, ja suhteellisen (relatiivisen), kun joku ehdotus tahi ehdokas on saanut suuremman äänimäärän kuin kukaan muu erikseen. Suomen edustajanvaaleissa noudatetaan suhteellista vaalitapaa, ja tulee niissä siis suhteellinen enemmistö kysymykseen. Suomen eduskunnassa äänestettäessä täytyy, koska aina äänestetään vain kahden ehdotuksen välillä, enemmistön aina olla ehdoton (Suomen Suuriruhtinaanmaan Valtiopäiväjärjestys heinäk. 20 p:ltä 1906, § 65). — Joskus vaaditaan ehdotuksen hyväksymiseen enemmän kuin puolet (esim. $^2/_3$ osaa annetuista äänistä) eli n. s. määräenemmistö. Erotukseksi tällaisesta enemmistöstä sanotaan tavallista enemmistöä yksinkertaiseksi enemmistöksi. vrt. Vähemmistövaali. *O. K:nen.*

Enemmistövaali, vaali, jossa valituksi katsotaan se, joka on saanut vaalissa suurimman määrän ääniä (enemmistön, ks. t.). Jollei muuta ole määrätty, on suhteellinen eli relatiivinen enemmistö (ks. ed. artikk.) riittävä valituksi tulemiseen; usein vaaditaan siihen kuitenkin ehdotonta (absoluuttista) enemmistöä, jolloin on täytevaali (ks. t.) toimitettava, jollei tämmöistä enemmistöä ole vaaleissa saavutettu. — Useimmissa maissa on e. sekä kunnallisissa että valtiollisissa vaaleissa käytännössä, toisissa maissa on sitävastoin erilaatuisilla suhteellisilla vaalijärjestelmillä (ks. Suhteelliset vaalit) koetettu aikaansaada valitsijain voimasuhteita tarkemmin vastaavat vaalitulokset ja kohtuudenmukaisempi, todellisia voimasuhteita ja vallitsevia ajatussuuntia paremmin kuvastava edustustapa. *R. E.*

Eneoliitti ks. Esihistorialliset ajanjaksot.

Energetiikka (ks. Energia), *fys.*, on oikeastaan se osa fysiikkaa, mikä käsittelee oppia energiasta ja sen muutoksista. Erikoisessa merkityksessä e. tarkoittaa Ostwaldin, Helmin y. m. lausumaa käsitystä, minkä mukaan voima ja massa eivät ole alkuperäisiä käsitteitä, mistä energiakäsite johtuu, vaan että ainetta päinvastoin on pidettävä energian ilmenemismuotona. Näitä filosofisia mietteitä on paljon vastustettu, eivätkä ne toistaiseksi ole edistäneet fysiikkaa. *(V. V. K.)*

Energia (kreik. *ene'rgeia* = toiminta) tarkoittaa fysiikassa kykyä suorittaa työtä. Paino, joka on nostettu jonkin matkan maan pinnan yläpuolelle, voi pudotessaan suorittaa työtä. Esim. ylösvedetty kellon luoti panee alaslaskeutuessaan kellon koneiston käyntiin. Tällaista, esineen asemasta johtuvaa energiaa sanotaan potentsiaaliseksi energiaksi. Liikkeessä olevalla kappaleella on n. s. liike- eli dynamista energiaa, sillä pysähtyessään tai liikkeen hidastuessa se voi suorittaa työtä. Kun energia molemmissa tapauksissa kokonaan muuttuu työksi, voidaan se mitata suoritetulla työllä. Potentsiaalienergia on kappaleen painon ja putoamiskorkeuden tulo; liike-energia kappaleen massan ja liikenopeuden neliön tulo jaettuna 2:lla. — Paitsi tässä mainittuja muotoja tunnetaan vielä sähkö-, kemiallista ja lämpöenergiaa. Kaikki nämä muodot voivat muuttua toisiinsa. Siten muuttuu höyrykoneessa hiilen ja ilman kemiallinen e. lämmöksi ja tämä taas mekaaniseksi liike-e:ksi. Dynamokoneissa synnyttää mekaaninen työ sähköä, sähkömoottoreissa tapahtuu päinvastoin. Sähköparistossa synnyttää kemialliuen energia sähkö-e:aa ja sen kautta mekaanista e:aa. Kaikkien näiden muutosten suhteen on huomattava, että määrätty paljous jotakin energian lajia antaa muunnettaessa määrätyn paljouden toisenlajista energiaa, riippumatta tavasta, miten muutos tapahtuu; muutoksen jälkeen on energian summa sama kuin sitä ennen, eli energia on häviämätön. Jos siis muutetaan jokin määrä mekaanista energiaa sähkö-ener-

giaksi ja tämä takaisin mekaaniseksi, saadaan mekaanista energiaa alkuperäinen määrä. *(V. V. K.)*

Energian häviämättömyys ks. Energia.

Energinen (kreik. *energo's*), tarmokas.

Eneroth *[ēnerūt]*, Per Olof Emanuel (1825-81), ruots. kirjailija, pomologi, Ruotsin puutarhayhdistyksen koulun ja puutarhan johtajana 1858-63. Sai 1846 Ruotsin akatemian toisen palkinnon runostaan „Hake sjökonung" ja 1856 saman palkinnon „Runoelmistaan". Näiden lisäksi mainittakoon: kaksi sarjaa tutkielmia „Litteratur och konst" (1860 ja 1876), „Holland, några drag till en kulturhild" (1860), teksti kuvateokseen „Herregårdar och Slott uti Södermanland" (1864-69) ja „Dikter och smärre prosaiska stycken" (1881). Lämpimästi harrastaen nuorison kasvatusta ja kansansivistystä sekä naissivistyksen kohottamista hän kirjoitteli joukon artikkelisarjoja erinäisiin aikakauskirjoihin. — Puutarhaalalla hänen merkityksensä on suuri. Hänen tätä alaa käsittävistä kirjoistaan mainittakoon vain „Handhok i svensk pomologi" (1864-66), Ruotsin pomologian perustava teos. Sen jatkona ilmestyi „Bidrag till Europas Pomona vid dess nordgräns" (1880). *E. Π.*

Enerveerata (lat. *ēnervā're* = heikentää, < *nervus* = voima), heikontaa, rasittaa, hermostuttaa.

En face *[ā fa's]* (ransk.), vasten kasvoja, edestäpäin.

En famille *[ā famī'j]* (ransk.), perheen kesken, tuttavallisesti, tutunomaisesti.

Enfant *[āfā']* (ransk.), lapsi. — E. perdu *[- perdȳ']*, kadotettu lapsi, surunlapsi, henkilö, joka auttamattomasti on joutunut paheiden pauloihin. — E. terrible *[- -i'bl]*, oik. pelottava lapsi; henkilö, joka takeettomalla käytöksellään pitää läheisiään, puoluettaan j. n. e. pelon ja tuskan vallassa.

Enfantin *[āfātē']*, Barthélemy Prosper (1796-1864), tunnettu nimellä Père Enfantin, ransk. sosialisti, Saint-Simonin koulukunnan johtajia. E. ja Bazard (ks. t.) kehittivät edelleen Saint-Simonin oppeja ja esiintyivät saint-simonilaisen lahkokunnan ylimmäisinä pappeina (pères suprêmes). Mutta kun E. rupesi saarnaamaan „vapaata rakkautta", niin Bazard ja useat muut erosivat hänestä 1831. E. vetäytyi silloin harvojen uskollistensa kanssa Ménilmontant'in tilalle. Kun E. ja neljä hänen kumppaniansa 1832 tuomittiin vankeuteen yhdistyslain rikkomisesta ja siveellisyysrikoksesta, niin lahko täydellisesti hajosi. E. toimi senjälkeen m. m. insinöörinä Egyptissä ja v:sta 1845 lähtien Pariisin-Lyon'in rautatielinjan hallituksessa. Hänen kirjoituksensa ja kirjevaihtonsa on julkaistu kokoelmassa „Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin" (1865-78). *J. F.*

Enfiladi (ransk. *enfilade*), vihollisen rintamarakenteen tai linnoituksen pyyhkiminen tykki- tai kivääritulella pitkin niiden rintamalinjaa. *M. v. H.*

Engadin (retorom. Engiadina, it. Engadina), ylisen Inn-joen laakso Graubündenin kanttonissa Sveitsissä. Laaksossa, joka on 95 km pitkä ja josta Julierin, Alhulan ja Fluelan solat johtavat pohjoista kohti Reinin alueelle, Malojan, Berninan ja Ofenin solat etelään päin Bregaglian, Tellinan ja Adigen laaksoihin, on kaksi toisistaan suuresti eroavaa osaa. Ylä-E., joka ulottuu Malojan solasta Cinuscheliin, on leveä laaksosyvänne, jonka keskikorkeus on 1,800 m ja jossa on useita kauniita järviä. Ilmasto on kuiva (sademäärä 1,000-500 mm) ja insolatsioni voimakasta; lämpömäärä vaihtelee + 11° ja — 10° välillä. Pääelinkeinona on karjanhoito. Ylä-E:n suurenmoinen alppiluonto, suotuisa talvi-ilmasto ja lukuisat kivennäisvesilähteet ovat tehneet sen tunnetuksi matkailijareitiksi varsinkin Albula-radan valmistuttua 1903. Ala-E. ulottuu Finstermünziin Tyrolin rajalla; se on ahdas, synkkien havumetsien peittämä laakso. Asukkaat, jotka rakentavat asuntonsa korkealle laaksoseinämien penkereille, harjoittavat elinkeinonaan etupäässä maanviljelystä. — Hallinnollisesti Ylä-E. (706 km², n. 5,400 as.) kuuluu Malojan piirikuntaan; Ala-E. (1,011 km², n. 6,300 as.) muodostaa oman piirikunnan, jossa Schuls on pääpaikkana. Asukkaat retoromaaneja, puhuvat ladinin kieltä (erästä romaanilaista murretta); uskonnoltaan enimmät reformeerattuja. Heitä siirtyi, varsinkin aikaisemmin, Euroopan suurimpiin kaupunkeihin ravintoloitsijoiksi, kauppiaiksi, leipureiksi y. m. ammattilaisiksi. *V. v. F.*

Engagement *[āgažmā']* (ransk.), jnkn palveluksessa (esim. näyttämön) oleminen, toimi. — Miekan siirto sellaiseen asentoon, että se riistää vastustajalta pistämisen mahdollisuuden siltä puolelta, mihin oman miekan kärki on suunnattuna. Vastustajan täytyy tällöin turvautua dégagement'iin (ks. t.). *(-lskm-.)*

En garde *[ā gard]* ks. Gardi.

Engdahl-Jägerskiöld *[eŋdāl-jēgeršöld]*, Emma Matilda (s. 1852), laulajatar, syntyisin Pietarista, om. sukua Madsén; isänsä oli tanskalainen, äiti suomalainen. Harjoitettuaan ensin Emelie Mechelinin johdolla lauluopinnoita Helsingissä, hän jatkoi niitä 1877 Milanossa ja 1878 Pariisissa rouva Viardot'n oppilaana. Sekä ennen opintomatkaansa että sen jälkeen rouva E. lauloi Helsingin ruots. teatterin oopperassa, kunnes se 1880 lakkautettiin. Uudelleen opiskeltuaan Pariisissa 1881, rouva Marchesi'n johdolla, hän oleskeli konsertti- ja oopperalaulajana milloin missäkin Euroopan suurista kaupungeista, palasi 1888 Helsinkiin, jossa perusti oman ruots. oopperaseurueen (yhdessä Aug. Arppen kanssa). Mentyään 1890 uusiin naimisiin E. vetäytyi syrjään taiteellisesta toiminnastaan. *I. K.*

Engel, Ernst (1821-96), saks. tilastotietcilijä, toimi alkuansa vuori-insinöörinä, oli 1850-58 Saksin kuningaskunnan tilastollisen toimiston päällikkönä, perusti 1858 Dresdeniin hypoteekkivakuutusyhtiön herättäen siten henkiin tämän vakuutustoimen haaran. Vv. 1860-82 E. oli Preussin tilastollisen toimiston päällikkönä ja vaikutti tässä toimessa ollessaan tietäraivaavalla tavalla tilastotieteen teoriaan ja käytäntöön. Hänen johdollaan julkaistiin m. m. v:sta 1860 „Zeitschrift des statistischen Bureaus", v:sta 1861 „Preussiche Statistik", 1863-76 „Jahrbuch für die amtliche Statistik des preussischen Staates". Hänen kirjoituksistaan mainittakoon: „Die Verluste der deutschen Armeen an Officieren und Mannschaften im Kriege 1870-71", „Der Preis der Arheit" (1872), „Die moderne Wohnungsnot"

(1873). „Das Zeitalter des Dampfes" (1879), „Der Wert des Menschen" (1883) ja „Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien früher und jetzt" (1895).

J. F.

Engel, Johan Carl Ludvig (1778-1840), saks.-suom. arkkitehti, s. Berliinissä (toisten tietojen muk. Charlottenburgissa) 3 p. heinäk. 1778, k. Helsingissä 14 p. toukok. 1840. E:n aikaisemmista elämänvaiheista tiedetään ainoastaan, että hän 1804 suoritti arkkitehtitutkinnon Berliinin taideakatemiassa, jossa hänen opettajanaan luultavasti oli Friedrich Gilly. Tätä arkkitehtiä pidetään Saksassa sen uusklassillisen arkkitehtuurisuunnan uranuurtajana, jota hänen kuuluisa oppilaansa, E:n akatemiatoveri (mahdollisesti hänen nuoruudenystävänsäkin) Fr. W. Sehinekel kehitti Berliinissä edelleen ja jota suuntaa E:kin koko elämänsä ajan noudatti. Akatemiasta päästyään E. oleskeli muutaman vuoden Italiassa, täydentäen ammattiopintojaan ja harjoittaen etenkin vesivärimaalausta. V. 1809 E. sai paikan kaupunginarkkitehtina Räävelissä (Tallinnassa), rakentaen siellä m. m. Ungerin palatsin, Helsingin yliopistorakennuksen alkutyypin. V. 1815 E. oli muuttanut Pietariin, jossa hän J. A. Ehrenströmin välityksellä ja Suomen kenraalikuvernöörin F. Steinheilin toimesta sai kutsun tulla jäseneksi siihen uutisrakennustoimikuntaan, jonka tehtävänä oli v. 1812 pääkaupungiksi määrätyn Helsingin uudelleen järjestäminen ja varustaminen uusilla yleisillä rakennuksilla. E. nimitettiinkin maalisk. 27 p. 1816 väliaikaisesti toimikunnan arkkitehdiksi. Sen vakinainen arkkitehti hänestä tuli vasta 1820. Suomessa-olonsa alkuaikoina E. suoritti huomattavan nivelleeraus- ja kartoittamistyön tutkiessaan Helsingin pintasuhteita ja maa-alan tasoittamista koskevia kysymyksiä. Tähän aikaan E. myös maalasi silloisesta Helsingistä paljon vesivärimaalauksia (säilytetään Helsingin Raatihuoneella). E:n ensim. rakennustyö Suomessa oli Turun tähtitornirakennus (1816-18, nyk. merimieskoulu). Senjälkeen seurasi monumentaalinen senaatintalo (1818-22), rakennettuna Helsingin ensim. torin varrelle roomalais-korinttilaiseen palatsityyliin. Senaatintorin pohjoispuolelle E. rakensi 1819 puhtaaseen kreikkalaistyyliin päävahdin, jonka hän myöhemmin antoi purkaa saadakseen sijaa Nikolainkirkon isoille portaille. Näihin aikoihin E. niinikään rakensi (tai muutti entisen yksityisrakennuksen) kenraalikuvernöörin asunnoksi nykyisen raatihuoneen, jonka ohella hän laati ehdotuksia Senaatintorin eteläpuolen rakennuttamista varten. Samalta ajalta on Suomen sotaväen tarkastajan kanslia- ja asuinhuoneusto (nyk. kenraalikuvernöörin asunto); iso komea kasarmi (nyk. „kaartinkasarmi") ennen n. s. Esikaupunkitorin laidassa; Katajanokan meriväenkasarmi v:lta 1825 sekä doorilaistyylinen puukirkko (nykyinen „Vanhakirkko", 1826). V. 1827 E. rakensi puusta Helsingin ensim. teatterin, joka sen jälkeen, kun uusi kiviteatteri 1860-luvulla oli tehty suunnilleen samalle paikalle Esplanadin varrelle, siirrettiin Espoon tullin kohdalle, saaden nimen Arkadiateatteri (ks. t.). — E. oli tällä välin 1824 nimitetty Suomen yleisten rakennusten yli-intendentiksi, jotavastoin hänen toimensa Helsingin uutisrakennustoimikunnassa lakkasi, kun tämä komitea 1825 hajoitettiin. — Kun maamme yliopisto Turun palon jälkeen 1827 muutettiin Helsinkiin, avautui E:n toiminnalle suurenmoinen työala. E:n huomattavimpia töitä onkin yliopiston päärakennus (piirustukset valm. 1828, rakennus vihitty 1832), joka on senaatintalon vastine ja vaikuttaa kreikkalaisjoonilaisen fasadinsa hienolla yksinkertaisuudella ja hyvin harkituilla suhteilla. Muut yliopistoon kuuluvat rakennukset valmistuivat 1830-luvulla. Eräitä niistä on jälkeenpäin melkoisesti muutettu ja suurennettu (kuten esim. anatomista ja voimistelulaitosta), ja kasvitieteellinen laitos on saanut kokonaan uuden päärakennuksen. Mainittakoon niistä vielä erittäin Tähtitornirakennus (1832) ja monumentaalisen tyylikäs, E:n kauneimpana työnä pidetty kirjastorakennus (1836, suurennettu 1908). E:n viimeinen tärkeä rakennustehtävä oli Helsingin Nikolainkirkko, johon E. laati useita eri piirustuksia (vv. 1818, 1822, 1827 ja 1839) ja jonka rakentaminen epäsuotuisten olosuhteiden vallitessa tuotti E:lle niin paljon huolia ja vastoinkäymisiä, että niiden sanotaan synkistäneen hänen elämänsä viime ajat. E:n kreikk. ristin muotoon piirustama kirkon pohjasuunnitelma hyväksyttiin 1822, kirkon perustus laskettiin Augsburgin uskontunnustuksen kolmisatavuotisjuhlassa 1830, fasadin muuraustyö, joka tehtiin 1839 hyväksyttyjen piirustusten mukaan, oli loppuunsuoritettu E:n kuollessa 1840, jonka jälkeen hänen seuraajansa yli-intendentti E. Lohrmann lisäsi kupolin vahvistukseksi neljä pientä sivutornia ja molemmat kulmarakennukset kirkkopenkereelle, niin että kirkko vasta 1852 oli lopullisesti valmis vihittäväksi. E:n muista rakennuksista Helsingissä on lopuksi mainittava, että hän 1837 muutti kauppaneuvos N. Heidenstrauchin yksityistalon keisarill. palatsiksi sekä rakensi useita puu- ja kivitaloja yksityishenkilöille. Helsingin ulkopuolella tehtiin E:n piirustusten mukaan m. m. Säkkijärven kirkko ja Karhusuon tilan päärakennus.

J. C. L. Engel.

E. oli Suomen ensim. huomattava arkkitehti ja maamme uudemman rakennustaiteen alkaja, joka suureksi osaksi antoi pääkaupungillemme rakennustaiteelliset pohjaviivat ja monumentaalisen luonteen. Uusklassillisuuden edustajana E. oli hienoaistinen, ihanteellisuutta rakastava kyky, joka verrattain vähillä keinoilla ja liiallisuuksia varoen osasi aikaansaada yksinkertaisen arvokkaan, suhteiltaan jalon ja yhtenäisen vaikutuksen. E:n erinomaisella uutteruudella ja melkein kokonaan omin neuvoin suorittama laaja elämäntyö ei ainoastaan ole ollut maallemme ehdottomasti eduksi, vaan on se laatuaan niin suurenarvoinen, että E. ansaitsee sijan merkkimiestemme joukossa. Varsinaisesti E. ei jättänyt jälkeensä oppilaita ja hänen noudattamansa tyyli katosi täältä pian toisten tyylien tieltä. — E. oli teknillisesti sivistynyt mies ja julkaisi rakennustaiteen alalta

saks. aikakauskirjoissa kirjoituksiaan. Hänen huomattavin kirjallinen tuotteensa on „Richtige Anweisung zur Heizung der Gebäude mit erwärmter Luft" (1830). E:n vanhin poika Carl Alexander E. (k. 1843), toimi ylim. arkkitehtinä intendenttikonttorissa ja oli, samoinkuin F. A. Granstedt (ks. t.), E:n ainoita oppilaita ja avustajia hänen viime elinvuosinaan.

[Biografinen nimikirja; Finsk biografisk handbok; Tekniska föreningens förhandlingar (J. Ahrenberg); Kotitaide; Seb. Gripenberg, Oma maa III.] *E. R-r.*

Engel. 1. Johann Jakob E. (1741-1802), saks. kirjailija, professori, akatemian jäsen ja prinssi Friedrich Wilhelmin opettaja; myöhemmin Berliinin kansallisteatterin johtaja. Hänen huvinäytelmänsä joutuivat pian unhotuksiin. E:n muista teoksista mainittakoon: „Ideen zu einer Mimik" (1785), joka sisältää huomiota ansaitsevia näkökohtia, „Der Philosoph für die Welt" (1775-1800), jossa E. vastustaen alkavaa „Sturm und Drang" suuntaa järkähtämättä puolusti moraliseeraavaa runoutta ja järkeilevää realismia; lisäksi romaani „Herr Lorenz Stark" (1795), jota aikoinaan suuresti ihailtiin. [K. Schröder, „J. J. Engel" (1897); Daffis, „J. J. Engel als Dramatiker" (1899).] *J. H-l.*

2. Karl E. (1818-82), saks. musiikkitieteilijä, Hummelin ja Loben oppilas; muutti Englantiin 1846. E:n tutkimusalana oli erityisesti soitinten historia ja Euroopan ulkopuolisten kansojen musiikki. *I. K.*

Engelbrekt Engelbrektinpoika, vapaudensankari (k. 1436). Kotoisin Taalainmaasta Kuparivuoren seudulta ja kuului alkuaan saksalaiseen sukuun. Hän harjoitti vuoriteollisuutta, mutta luettiin rälssisäätyyn. Tämä kaunopuheinen, rehellinen ja isänmaallinen mies tuli taalalaisten johtajaksi 1433 ja johti Ruotsin taloupoikia, kun he v. 1434 nousivat kapinaan kuningas Eerik Pommerilaisen sorron johdosta. E. sai Ruotsissa rahvaan kaikkialla nousemaan vastarintaan, vieläpä Pohjanmaalla Suomessakin. Monta varustettua paikkaa valloitettiin hänen johdollaan ja ulkomaalaiset voudit karkoitettiin maasta kolmen kuukauden kuluessa. V. 1435 valtiopäivät kokoontuivat Arbogaan, ja siellä valittiin Engelbrekt valtakunnan päälliköksi (rikshöfvidsman). Nämät ovat ensimäiset valtiopäivät, joihin varmaan tiedetään porvarien ja talonpoikain ottaneen osaa. (V. 1359 oli Maunu Eerikinp. kutsunut valtiopäiville paitsi ylempäin säätyjen edustajia myöskin näiden kahden alemman säädyn miehiä, vaikkei tiedetä, tuliko kokouksesta mitään.) Tämän jälkeen E. jatkoi seur. v. taistelua vapauttaen maan ja karkoittaen vähemmässä kuin neljän kuukauden kuluessa uudet voudit, jotka Eerik kuningas sovittuaan Ruotsin valtaneuvoskunnan kanssa oli lähettänyt. E:n matkatessa huhtik. 27 p. 1436 veneellä Hjälmar-järven poikki Tukholmaan murhasi hänet eräs nuori ylimys Maunu Pentinpoika, Yö ja Päivä sukua, hänen aikoessaan yöpyä eräällä pienellä saarella. Engelbrektin ansioksi on ennen muuta se laskettava, että hän herätti Ruotsin kansan uinuvan kansallistunteen. *K. R. M.*

Engelhardt, Moritz von (1828-81), teologian professori Tartossa v:sta 1859, etevä kirkkohistorioitsija; hänen pääteoksensa „Das Christentum Justins des Märtyrers" (1878) on varsinkin dogmihistoriallisena erityistutkimuksena arvokas.

Engelmann. 1. Wilhelm E. (1808-78), saks. kustantaja ja bibliografi, julkaissut erinomaisen täydellisiä ja luotettavia erikoisluetteloita v:n 1750 jälkeen ilmestyneestä (etupäässä saksalaisesta) kirjallisuudesta. Niistä mainittakoon „Bibliotheca auctorum classicorum", „Bibliotheca historico-naturalis", „Bibliotheca geographica", „Bibliotheca zoologica". — Engelmannin kustannusliike on vieläkin olemassa Leipzigissä. Se on kustantanut etupäässä luonnontieteellisiä teoksia.

2. Theodor Wilhelm E. (1843-1909), saks. fysiologi, edell:n pojanp. Oltuaan Utrechtin fysiologisen laitoksen assistenttina hän tuli fysiologian professoriksi ja siirtyi 1897 samaan toimeen Berliiniin. Hänen laajat ja perusteelliset tutkimuksensa käsittivät lihasten ja hermojen yleistä fysiologiaa sekä sydämen toimintaa ynnä protoplasmaa ja psyko-fysiologisia tapahtumia alemmissa eläimissä, joilla töillänsä hän saavutti tunnustetun maineen fysiologien piireissä. Hänen monista teoksistaan mainittakoon: „Zur Naturgeschichte der Infusionstiere", „Untersuchungen über den Zusammenhang von Nerv und Muskelfaser", „Über die Hornhaut des Auges", „Über den Ursprung der Muskelkraft", „Das Herz und seine Thätigkeit im Lichte neuerer Forschungen". *M. O-B.*

Engelmann, Johannes (s. 1832), lainoppinut ja 1860-93 venäläisen oikeuden professori Tarton yliopistossa. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon: „Die Verjährung nach russischem Privatrecht" (1867; 2 pain. venäjäksi 1868); „Peter der Grosse, seine Jugend und seine Reformen. Rede" (1872); „Die Zwangsvollstreckung auswärtiger richterlicher Urteile in Russland" (1884); „Die Leibeigenschaft in Russland" (1884); „Das Staatsrecht Russlands" (Marquardsen'in teoksessa „Handbuch des öffentlichen Rechts", 4 nid. 1888). Viimemainitussa teoksessa E. lausuu mielipiteenään, että Suomi on valtiosääntöinen monarkia, joka on Venäjän kanssa yhdistetty reaaliunioniin. *O. K:nen.*

Engels, Friedrich (1820-95), saks. sosialisti. Antautui liikealalle, oli 1843-44 apulaisena isänsä tehdasliikkeessä Manchesterissa. Tutustui 1844 Karl Marxiin, jota hän senjälkeen uskollisesti auttoi sekä hänen tieteellisessä että käytännöllisessä toiminnassaan työväenliikkeen hyväksi. Yhdessä Marxin kanssa E. sepitti 1848 kuuluisan kaikkien maiden köyhälistölle osoitetun kommunistisen manifestin ja toimitti vallankumousvuosina 1848-49 „Neue rheinische Zeitung" nimistä lehteä Kölnissä. Otettuaan s. v. osaa Pfalzin ja Badenin epäonnistuneihin kapinaliik-

Fr. Engels.

keisiin hän pakeni Englantiin ja toimi jälleen ennenmainitussa manchesterilaisessa liikkeessä 1850-69; siitä erottuaan hän Lontoossa asuen omisti kaiken harrastuksensa nousevalle sosialistiselle liikkeelle. Marxin kuoleman jälkeen (1883) E:ä pidettiin kansainvälisen työväenliikkeen johtajana, jonka puoleen eri maiden työväenpuolueet usein kääntyivät saadakseen neuvoja ja ohjausta. Teoreetikkona E. ei ollut Marxin vertainen, mutta hän on kuitenkin siksi paljon vaikuttanut marxilaisuuden aatteelliseenkin kehitykseen, että häntä on Marxin ohessa pidettävä n. s. tieteellisen sosialismin perustajana. E:n lukuisista julkaisuista mainittakoon: „Die Lage der arbeitenden Klassen in England" (1845), „Zur Wohnungsfrage" (1872), „Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft" (1878), joka m. m. sisältää yleistajuisen esityksen Marxin teoriasta, „Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats" (1884), „Ludvig Feuerbach und der Ausgang der deutschen klassischen Philosophie" (1888). Marxin kuoleman jälkeen E. oli hänen kirjallisen perunsa hoitajana julkaisten m. m. „Das Kapital" teoksen toisen ja kolmannen osan. [K. Kautsky, „Friedrich E.", W. Sombart, „Friedrich E.", F. Mehring, „Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle".] *J. F.*

Engelska (ruots. *engelska*), *murt.* 1. Englannin kieli. — 2. Angleesi (ks. t.), eräs tanssi. — 3. Eräs ennen aikaan käytetty kangaslaji.

Engelskan-suola ks. Englannin-suola.

Engelskantauti ks. Riisitauti.

Engeström, von, ruots. aatelissuku, peräisin Skånesta. Eräs haara siitä sai vapaaherran- ja sittemmin kreivinarvon. Sukua on myös aatelittomia haaroja. Kreivillinen haara asuu nyk. Posenissa ja kantaa nimeä Benzelstierna von E.

Lars von E. (1751-1826), kreivi, valtiomies. Oltuaan ylioppilaana E. palveli eri virastoissa, kunnes hän päästyään Kustaa III:n suosioon meni 1782 lähettiläänä Wieniin sekä sieltä 1787 Puolaan. Täällä hän koetti saada Puolan Ruotsin liittolaiseksi Kustaa III:n sodan aikana; oli myös osallisena Puolan ja Preussin liitonteossa 1790. E. oli siitä lähtien aina Venäjän vihollinen. Hän pysyi edelleen kuninkaan suosiossa ja kannatti häntä, vaikka toisinaan avomielisesti moittikin hänen hallitustapaansa; kaksi E:n veljeä oli sen sijaan sekaantunut salaliittoon, joka johti Kustaa III:n murhaan. V. 1792 E. tuli hovikansleriksi, mutta oleskeli seur. vuosina poissa Ruotsista, enimmäkseen lähettiläänä Englannissa ja Preussissa. Kustaa IV:n Aadolfin suosioon E. ei päässyt, koska hän oli Ranskan ystävä, ja 1803 hän sai eron lähettiläätoimestaan. V:n 1809 vallankumouksen jälkeen E. kutsuttiin Ruotsiin, nimitettiin sam. v. ulkoasiain valtioministeriksi ja vapaaherraksi, 1810 Lundin yliopiston kansleriksi ja 1813 kreiviksi. Hänellä oli suuri vaikutusvalta Kaarle XIII:n aikana, vähemmän kuitenkin Kaarle Juhanan saavuttua Ruotsiin, ja v:n 1812 politiikkaa johdettiin vastoin E:n tahtoa. V. 1824 E. luopui valtioministerinvirastaan ja läksi Puolaan, missä hän kuoli. E. jätti jälkeensä arvokkaan käsikirjoituskokoelman (E:n kokoelman), jota nyt säilytetään Tukholman kunink. kirjastossa. Hän on myös kirjoittanut muistelmia, jotka myöhemmin ovat painetut (E. Tegnérin toimesta, 1876). *G. R.*

Enghien *[ägä']*, Louis Antoine Henri de Bourbon, E:n herttua (1772-1804), lähti muiden emigranttien seurassa Ranskasta 1789, ja oleskeli sittemmin enimmäkseen Badenin Ettenheimissä. E., joka oli lahjakas ja ritarillinen ruhtinas, oli tosin jonkun ajan taistellut emigranttien sotajoukossa, mutta pysyi periaatteessa loitolla kaikista salahankkeista Ranskaa vastaan. Siitä huolimatta Napoleon kiihtyneenä ilmitulleesta Pichegrun salaliitosta ja tahtoen tehokkaalla tavalla säikäyttää Bourboneja, vangitutti 15 p. maalisk. 1804 sotamiehillään vieraalla alueella oleskelevan E:n, joka vietiin Vincennes'iin, asetettiin sotaoikeuden eteen, tuomittiin kuolemaan ja viipymättä ampumalla surmattiin 21 p:nä maalisk. Tämä Napoleonin väkivallanteko ja törkeä loukkaus kansainvälistä oikeutta vastaan herätti koko Euroopassa suuttumuksen myrskyn ja turhaan hän koki myöhemmin esim. muistelmissaan puhdistaa menettelyään vierittämällä syyn muiden niskoille. *G. R.*

Engholman kappeli, Pohjan pitäjään kuuluva rukoushuone 1600-luvulla, 1 penink. Tammisaaresta etelään. *K. S.*

Englannin alusmaat, joita on kaikissa maanosissa ja kaikissa valtamerissä, käsittävät tuon summattoman, Afrikan kokoisen alan, 30 milj. km², jolla asuu n. 350 milj. ihmistä, siis hiukan vaille ¼ koko ihmiskunnasta. Englannin tärkeimmät siirtomaat ja suojelusvaltiot, niiden pinta-ala sekä väkiluku nähdään tähän liittyvästä taulusta.

Tarmokkaasti, kaukonäköisyydellä ja suurella yritteliäisyydellä englantilaiset edistävät siirtomaittensa taloudellista vaurastumista, itse aina toisessa kädessä hyötyen siitä. Ei mikään valtio ole paremmin ja nopeammin varustanut siirtomaitaan taloudellisen kehityksen suonistolla, rautateillä. — Siirtomaat ovatkin Englannille välttämättömiä taloudellisen ja myös valtiollisen suurvalta-aseman ehtoja. Useat pienemmät siirtomaa-alueet, kuten Malta, Aden j. n. e. on anastettu etupäässä sotilaallisia näkökohtia silmälläpitäen. — Suurta kykyä englantilaiset ovat osoittaneet siirtomaittensa hallinnollisessa järjestämisessä. Paitsi suojelusvaltioita jakaantuvat E:n alusmaat hallinnollisesti kolmeen luokkaan: 1) n. s. kruununsiirtomaat, s. o. sellaiset, joita hallitaan suorastaan emämaasta käsin; esim. Gibraltar, St. Helena y. m. strategisesti tärkeät alueet, Ceylon, Fidži-saaret y. muutamat muut; 2) siirtomaat, joilla on oma, eduskunnallinen hallintonsa, joiden lainsäädännössä emämaan hallituksella on veto-oikeus, sekä oikeus valita sen virkamiehet; 3) siirtomaat, joilla on oma emämaan malliin järjestetty vastuunalainen hallitus. Emämaalla on ainoastaan oikeus nimittää kuvernööri, sekä muutamissa lainsäädännön kysymyksissä vastalause-oikeus. Tässä asemassa ovat useimmat Englannin tärkeimmistä, suurista siirtomaista. — Englannin siirtomaa-alueiden kasvaminen on käynyt yhtä rintaa sen taloudellisen ja valtiollisen kehittymisen kanssa. Ensimäinen huomattava siirtomaiden hankkimis-aloite tehtiin 1601, jolloin 31 p. jouluk. Itä-Intian

kauppaseura perusti ensimäiset siirtolansa. Lakkaamatta kasvaa alueiden laajuus; niinpä 1606 liitettiin alusmaihin Uusi-Englanti ja Virginia, 1631 Gambia, 1655 Jamaika, 1704 Gibraltar, 1713 (Utrechtin rauhassa) Uusi-Skotlanti, Newfoundland y. m., 1763 Kanada y. m. alueita Ameriikassa, sekä suuri osa Itä-Intiaa. V. 1788 Englanti saa ensi jalansijan Australiassa. Mutta muutamaa vuotta aikaisemmin, 1783, Englanti kadotti suuren alueen Ameriikan Yhdysvaltojen itsenäisyyssodan kautta — ainoa huomattava tappio Englannin siirtomaahistoriassa. 18-sataluvulla alkaa siirtomaavallan vasituinen loistokausi. V. 1814 esim. vallataan Kap-maa, 1839 Aden, 1842 Port Natal, Intiassa laajenee E:n herruus yhä ja 1858 siirtyy tämän maan hallitus valtiolle kauppaseuralta, 1867 omistetaan luoteiset territoriot Pohjois-Ameriikassa, lopullisesti koko Australia, Uusi-Seelanti ja Tasmania, Pohjois-Borneo; 1878 Kypros, 1885 Betšuana-maa ja Sulu-maa, 1884-90 Niger-alue, 1890 Zanzibar, 1891 Sambesi, 1898 Sudan, 1900-01 Oranje-vapaavaltio ja Transvaal. *E. E. K.*

	km²	henkeä (v. 19-)
Euroopassa		
Gibraltar, Malta ja Kypros	9,590	487,637 (-07) (-08) (-09)
Aasiassa		
Intian keisarikunta	4,826,100	295,213,000 (-01)
Ceylon	65,607	4,038,456 (-08)
Straits Settlements	4,140	620,197 (-07)
Malaijilaiset suojelusvaltiot	99,400	1,534,000 (-07)
Hongkong vuokra-alueineen	1,009	437,266 (-06)
Muita	216,054	649,444
Yhteensä Aasiassa	5,221,900	302,970,000
Afrikassa		
Sierra Leone	77,700	1,326,700 (-08)
Kultaranta	308,870	1,696,965 (-06)
Etelä-Nigeria ja Lagos	200,100	6,000,000 (-06)
Pohjois-Nigeria	664,100	7,000,000 (-08)
Itä-Afrikan suojelus-alue	454,754	4,038,256 (-05)
Ugandan suojelus-alue	578,800	3,520,000 (-08)
Englannin Etelä-Afrikka	2,368,070	6,724,180 (-07)
Pohjois-Rhodesia	753,700	721,000 (-07)
Muita	297,106	2,090,899
Yhteensä Afrikassa	5.703,200	33,118,000
Ameriikassa		
Kanada	9,659,400	6,153,789 (-07)
Newfoundland ja Labrador	128,670	234,163 (-07)
Jamaika	10,896	835,800 (-08)
Tuulen-aliset saaret	1,816	135,849 (-04) (-06) (-07)
Tuulen-päälliset saaret	1,307	178,378 (-07) (-08)
Trinidad ja Tabago	4,839	334,543 (-07)
Engl. Guayana	233,808	304,549 (-08)
Muita	457,2 4	326,929
Yhteensä Ameriikassa	10,498,000	8, 04,000
Australiassa ja Tyynessä valtameressä		
Australian liittovaltio	7,933,400	4,656,000 (-08)
Uusi Seelanti alueineen	271,059	989,560 (-08)
Fidži-saaret ja Rotuma	20,045	128,404 (-07)
Salomon-saaret	21,644	150,215
Muita	3,152	60,821
Yhteensä Australiassa ja Tyynessä valtameressä	8,249,300	5,985,000
Yhteensä kaikissa maanosissa	29,682,000	351,065,000

Englannin Etelä-Afrikan kauppaseura (British South Africa Company, tavallisimmin tunnettu nimellä Chartered company), 1889 Cecil Rhodesin johdolla perustettu yhtiö, joka on Englannin hallitukselta saanut 25 vuodeksi oikeuden asuttaa ja saattaa viljelykseen Transvaalin pohjoispuolella olevat laajat maa-alueet (Rhodesia). Kauppaseuralla on oikeus julkaista asetuksia, pitää yllä poliisia ja sotaväkeä, kantaa veroja ja tulleja y. m., mutta sen toiminta on Englannin hallituksen valvonnan alainen. Se ei juuri suorastaan harjoita liiketoimintaa, mutta sen hallussa on suuri osa Rhodesian kaivos- ja rautatieyhtiöitten osakepääomaa. Kauppaseuran osakepääoma: 6 milj. puntaa.

Englannin Guayana ks. Guayana.

Englanninhiki, eräs uuden ajan alkupuolella (Suomessa ja Ruotsissa 1529) liikkunut ruttotauti.

Englannin Honduras (virall. British H.), 19,580 km²:n suuruinen siirtomaa Keski-Ameriikassa, Yucatan-niemen kaakkoisosassa, 42,406 as. (1907) — siis ainoastaan n. 2 henkeä km²:llä, — joista n. 500 valkoista, loput neekereitä, sekarotuisia ja St. Vincenta-saarelta siirrettyjä karaibilaisia. Alueeseen kuuluvat myös rannikkosaaret Turneffe ja Ambergris Cay. Sisämaassa, joka vielä on sangen vähän tunnettu, on n. 1,000-1,100 m korkea Cockscomb-vuoristo, jossa löytyy käyttämättömiä kivihiilikerroksia, muuten on maa alavaa tasankoa tai aaltomaista kumpumaata. Ilmasto on troopillinen, keskilämpö Belizessä + 26° C, sekä enimmäkseen hyvin kostea — sademäärä nousee 1,944 mm:iin. Jokia on siitä syystä runsaasti, rikasvetisiä, vaikka lyhyitä, ja monet kulkukelpoisia. Maan peittävät kallisarvoisia puulajeja kasvavat, kosteat, troopilliset aarniometsät. — Maanviljelys on vähäistä, tuottaa banaaneja ja kookospähkinöitä vientiä varten; sitäpaitsi viljellään ananasta, kaakaota, sokeriruokoa, kahvia, pippuria, riisiä, maissia, vaniljaa. Merestä saadaan pesusieniä ja kilpikonnankuorta ulkomaille vietäväksi. Päävientitavarana ovat kuitenkin metsäntuotteet, joita tosin käytetään vain pienessä määrin, eikä lainkaan järkiperäisesti. Vienti oli 1906 10,46 milj. mk, joista melkein puolet tuli sini- (campeche-) puun osalle, hiukan vähemmän mahonkipuulle. Muitakin jaloja puulajeja sekä kautsua y. m. s. viedään vähässä määrässä. Tuonti oli 1906 raha-arvoltaan 11,36 milj. mk. Tärkein kaupunki on Belize (n. 10,000 as.). Maassa on 48 koulua (niistä 6 yksityistä), sairaala, köyhäin- sekä hulluinhuone. Siirtolan tulot olivat (1906) 2 milj., menot 1,6 milj. mk. Hallintoa johtaa kuvernööri, apunaan lakiasäätävä neuvosto. — Maa oli ensin engl. merirosvojen hallussa, jotka Englannin suojeluksen alaisina harjoittivat puukauppaa, pitäen puoliansa espanjalaisia vastaan. Siihen perustuen Englanti sittemmin otti maan haltuunsa, julistaen 1853 sen siirtomaaksi, joka 1884 erotettiin Jamaikasta, mihin se ensin oli kuulunut.

E. E. K.

Englannin Intia ks. Intia ja Intian keisarikunta.

Englannin Itä-Afrikan suojelusalue (virall. East Africa Protectorate), jonka vi-

rallinen pinta-ala on 454,754 km² ja asukkaita — etupäässä galla- sekä massaiheimoja 4,038,256 (v. 1905), mutta jonka rajat vähän tunnetussa sisämaassa vielä ovat epämääräiset, on Saksan Itä-Afrikan, Italian Somali-maan sekä Ugandasuojelusalueen ja Abessiinian välissä. Maa on enimmäkseen, paitsi 10-15 km leveää runsassateista rannikko-kaistaletta (Mombasassa 1218 mm) sekä muutamia vuoristoja, vähäsateista ylätasankoa, jonka aroluonne pohjoiseen päin yhä lisääntyy. Sisämaassa kulkee etelä-pohjoista suuntaa Itä-Afrikan murtohauta, johon on muodostunut lukuisia laskujoettomia järviä, kuten Stefanie-, Rudolf-, Baringo- sekä Naivashajärvet, ja jota reunustavat tuliperäiset vuoristot (korkein vuori Kenia 5,600 m). — Joista mainittakoon Sabaki, Tana sekä rajajoki Jub; Guasso Nyiro ei sisämaasta pääse mereen, vaan häipyy Lorian soihin. — Rannikkokaistaleella, jokien varsilla ja korkeimmilla vuorilla on runsas, troopillineu kasvullisuus; muu osa maasta on heinä- ja pensasaroa, jossa harvassa kasvaa apinanleipäpuita ja akaasioita. — Alueen taloudellinen arvo on ainakin toistaiseksi vähäinen, ja ainoastaan karjanhoidolla näkyy olevan suuremmat kehittymismahdollisuudet. Maata eivät englantilaiset olekkaan anastaneet taloudellisista, vaan strategisista ja valtiollisista syistä, pitääkseen itselleen tien auki Intiaan maitse, siinä tapauksessa että Punaisen meren tie sulkeutuisi. Samasta syystä englantilaiset ovat tavattomalla ripeydellä valmistaneet 940 km pitkän rautatien Mombasasta Vietoria-järvelle, joka tie on varsinkin Ugandalle taloudellisesti erittäin tärkeä. Alue jaetaan Seyyidieh-, Tana- ja Jub- sekä Ukamba-maakuntiin. Pääkaupunki on Mombasa (ks. t.), muista mainittakoon Malindi, Witu ja Kismaiu. Siirtokunnau tulot olivat (1907-08) 11,76, ja menot 15,4 milj. mk. Tuonti oli (1907-08) 20,1, vienti 12,20 milj. mk. — Maa joutui vasta 1886 Englannille ollen vv. 1888-95 „Imperial British East Afriea company"n hallituksen alaisena. *E. E. K.*

Englannin Itä-Afrikka ks. Englannin Itä-Afrikan suojelus-alue, Uganda sekä Zanzibar.

Englannin ja ulkomaiden biblia-seura ks. Piplia-seurat.

Englannin Kaffraria, alue Kap-maassa (ks. t.).

Englannin kieli ja kirjallisuus. 1. Kieli. 5:nnellä ja 6:nnella vuosis. j. Kr. Suurbritannian suurimmaksi osaksi valtasivat germaanilaiset heimot. Näistä anglit asettuivat maan pohjois- ja keskiosaan, saksit etelä- ja lounais-osiin; edellisiin kuuluivat northumberilaiset (Humberin pohjoispuolella) ja mercialaiset (Humberin ja Thamesiu välillä), jälkimäisistä taas olivat länsisaksit tärkeimpänä haarana. Näiden sukulaisheimojen kielimurteita voi syystä pitää yhden kielen eri murteina. Kansa itse nimitti tätä kieltä jo sangen varhaiu anglien nimestä johdetulla nimityksellä *englisc* = nyk.-engl. *English*. Usein nimitetään tätä engl. kielen vanhempaa muotoa anglosakseksi; nykyään on kuitenkin tämän asemesta ruvettu käyttämään nimitystä muinaisenglanti, koska engl. kielen historian yhtenäisyys siten selvemmin tulee esille. — Engl. kieli kuuluu germaanilaisen kieliheimon länsigermaanilaiseen ryhmään. Sen lähin sukulainen on friisin kieli. Engl. kielen vanhimpina muistomerkkeinä on vauhoja asiakirjoja, sananparsikokoelmia ja riimukirjoituksia, alkaen 7:nneltä vuosisadalta. Tätä seuraavalta ajalta on olemassa runsas runokirjallisuus, joka kyllä syntyi anglien alueella, mutta joka on meille säilynyt ainoastaan paljoa uuoremmissa, länsisaksilaisten jäljentäjien käsikirjoituksissa. Anglien korkean sivistyksen kehitys ehkäistyi nim. n. v:sta 800 alkavien skandinaavilaisten viikinkiretkien johdosta, joiden seurauksena vihdoin oli se, että suuri osa maata luovutettiin skandinaavilaisille. Kotimaisen sivistyksen painopiste siirtyi länsisaksilaiselle alueelle, jonka kielimurre m. m. kuningas Alfred Suuren (k. 901) kirjallisten harrastusten kautta tuli rikkaan, etup. suorasanaisen kirjallisuuden kannattajaksi ja seuraavalla vuosisadalla suorastaan muodostui jonkunlaiseksi murteita ylempänä olevaksi kirjakielen tapaiseksi. Sanavarastoltaan ja rakenteeltaan muinaisenglanti on puhtaasti germaanilainen kieli. Kukistettujen kelttiläisten kieli ei siihen vaikuttanut sanottavasti ollenkaan. Sitävastoin oli kieleen jo ennen Englantiin siirtymistä otettu joukko latinaisia lainoja, ja kristinopin ottamisen (v:n 597) jälkeen koteutui muinaiseuglantiin aika monta klassillista sanaa, etup. kirkollisten ja uskonnollisten käsitteiden piiristä. Kuitenkin muinaisenglantikin huomattavassa määrässä kykeni omin neuvoin luomaan myös abstraktisten ja opillisten käsitteiden terminologiaa. Rakenteeltaan tämä kieli kieliopillisine sukuineen, sijoineen j. n. e. lähinnä muistuttaa nykyissaksaa. Muinaisenglantilainen aika lasketaan sopivimmin kestäväksi aina v:een 1100. Tällä aikakaudella tapahtui yllämainittu skandinaavilainen asuttaminen, joka etupäässä suuntautui Pohjanmeren rannikolle. Engl. kielen skandinaavilaiset ainekset ilmenevät kirjallisuudessa kuitenkin vasta jonkun verran myöhemmin suuremmassa laajuudessa. Muutamissa teksteissä, vars. itäenglantilaisissa on runsaasti skandinaavilaisia lainasanoja, joista monet pysyväisesti ovat jääneet engl. kielen omaisuudeksi. Mahdollista on myös, että pohjois- ja keski-englannin murteiden vanhojen taivutusjärjestelmien nopea rappeutuminen osaksi saa selityksensä eri, mutta toisilleen läheistä sukua olevia kieliä puhuvien kansanainesten, kotimaisten ja skandinaavilaisten sekaantumisesta.

Normannilaisen valloituksen (1066) kautta Englannin valtiollinen ja yhteiskunnallinen historia suuntautui uusille urille. Maahan tuli hallitseva luokka, joka puhui vierasta kieltä, ranskaa. Valloitusta lähinnä seuraavina vuosisatoina tällä kielellä oli huomattava sija julkisessa sekä ylemmässä seuraelämässä, sen kuitenkaan onnistumatta syrjäyttää kotimaista kieltä. V:n 1300 jälkeen englanti taas valloittaa itselleen sijan yhä useammalla alalla ja 1400:n jälkeen sen voitto on täydellinen. Ranskankielen pitkällisen vallan vaikutukset ovat kuitenkin hyvin huomattavat englannin kielessä. N. s. keski-englantilaisena aikana (1100-1500) otettujen ranskalaisten lainasanojen (osaksi normannilaisten, osaksi keskiranskalaisten) lukumäärä on sangen suuri. Engl. kielen sanavarasto saa nyt sen sekalaisen luonteen, mikä siitä pi-

täen on sille omituinen. Monet ranskalaiset sananjohtoaineksetkin tunkeutuvat kieleen. Valloitusta seuraava yhteiskunnallinen mullistus katkaisi muinaisenglantilaisen ajan kirjalliset perintätavat, ja länsisaksilaisessa kirjakielessä versovan kielellisen yhtenäisyyden sijalle astuu nyt, kirjallisen tuotannon alalla, paikallisten murteiden häiritsemätön herraus. Mutta keskienglantilaisen ajan jälkipuoliskolla on kuitenkin uusi yhtenäinen kirjakieli vähitellen valmistumassa. Pääkaupunki, Lontoo, saa yhä suuremman merkityksen Englannin sivistyselämässä. Koska sen nopeasti kasvava väestö luonnollisesti etupäässä tulvaili maan keskiosista, niin pääkaupungin murre muodostui yhä enemmän keskienglantilaiseksi. Suuren runoilijan Chaucerin (k. 1400) teoksissa se kielimuoto, jota Lontoon sivistyneet piirit puhuivat, tuli loistavan kirjallisen viljelyn alaiseksi. Myöskin julkisen elämän eri aloilla Lontoon kieli myöhemmällä keskiajalla sai määräävän luonteen, ja kun silloin tämä sama kielimuoto tuli käytetyksi lukuisissa, Englannin ensimäisen kirjanpainajan Caxtonin 1470-luvulta alkaen painattamissa teoksissa, niin Lontoon kieli ennen pitkää saavutti koko maassa kirjakielen arvon ja aseman. Ainoastaan Skotlanti koetti jonkun aikaa ylläpitää erikoista, pohjoista kirjakielenmuotoa. — Vaikka ranskan vaikutus engl. kieleen keskienglantilaisella ajalla olikin sangen suuri, niin ei sitä kuiteukaan ole liioiteltava (kuten usein yleistajuisissa teoksissa on tehty). Engl. kielessä tällä ajalla tapahtuneita, äänne- ja muotojärjestelmää koskevia suuria muutoksia ei suinkaan tarvitse selittää ranskan kielen vaikuttamiksi, varsinkin kun otamme huomioon, että kieliopillisten muotojärjestelmien yhtyminen ja yksinkertaistuminen tapahtui nopeammin niissä maan osissa (pohjoisessa ja Keski-Englannissa), missä ranskalaisten vaikutusta oli vähimmässä määrässä. Missä määrin ranskan kieli on vaikuttanut englannin syntaksiin, sitä ei voida vielä pitää tyydyttävästi selvitettynä.

U u s e n g l a n n i n (1500) vanhimmalla ajanjaksolla, renesanssin ja humanismin aikakaudella, klassillinen latina vaikuttaa erittäin suuresti engl. kieleen. Jo paljoa aikaisemmin engl. kieli kirjallista tietä oli alkanut saada lainoja latinasta — ranskalaiset lainat olivat siinä tienraivaajina. Tämä latinalaisten sanojen sekä kaikenlaisten latinanvoittoisten lausumien ammentaminen tapahtui humanismin aikakaudella suunnattomassa määrässä ja jatkui pitkät ajat. Latinoivaa tyyliään monet kirjailijat kehittivät pelottaviin liiallisuuksiin asti; vielä tänäänkin se usein on aivau tarpeettoman paljo huomattavissa. Mutta vastakkainenkin, kansanomainen virtaus on uusenglantilaisella ajalla vaikuttamassa. Englantilaiuen raamatunkäännös (1611) on merkillinen siitä, että sen kotimainen sanavarasto on niin runsas. Englantilaisessa runoudessa käytetään vielä monta sellaista vanhaa germaanilaista sanaa, jotka tavallisesta suorasanaisesta kielestä jo ovat hävinneet. Englantilainen puhekieli on luonut runsaan ja omituisen sananparsiston. Engl. kielen sanavarojen ja lausumakeinojen oikea käyttäminen on sekä kotimaiselle kirjailijalle että tietysti vielä suuremmassa määrässä muukalaiselle sangen vaikea asia; kuu puhutaan engl. kielen „helppoudesta", niin tämä voi korkeintaan koskea kielen alkeita, kun nimitt. muoto-opin yksinkertaisuus vapauttaa aloittelijan uiistä alkeellisista vaikeuksista, jotka vierasta kieltä opittaessa tavallisesti jo heti alussa opiskelijaa kohtaavat. — Omituinen on engl. kielen o i k e i n k i r j o i t u s. Muinaisja keskienglantilaisella ajalla koetettiin ainakin, huolimatta kirjoitustavan epäsäännöllisyyksistä, kirjoittaa äänteenmukaisesti; mutta kirjapainotaidon tultua käytäntöön pääsee melkein täydellinen vanhoillisuus vallalle. Joskin uusenglantilaisella ajalla oikeinkirjoitukseen on tehty muutamia pienehköjä muutoksia ja vanhojen painotuotteideu horjuvaa kirjoitustapaa säännelty, niin englantilainen oikeinkirjoitus kuitenkin vielä tänäkin päivänä on samalla kannalla kuin 400 vuotta sitten, ja kuitenkin ääntäminen tämän ajan kuluessa on muuttunut mitä perinpohjaisimmalla tavalla. Senpätähden puheen ja kirjoitukseu keskinäinen ero onkin niin äärettömän suuri. Oikeiukirjoituksen uudistamista tarkoittavat harrastukset ovat toistaiseksi saavuttaneet jotenkiu vähän kannatusta.

Engl. kielen ulkonainen historia on uusenglantilaisella ajalla ollut loistava. Englantilaisten menestykselliset asutukset muissa maanosissa, etup. Pohjois-Ameriikassa, ovat hankkineet heidän kielelleen levenemisen, joka on mahtavampi kuin minkään muun kielen. Englantia puhuvien lukumäärä voidaan arvioida n. 140 miljoonaksi ja engl. kielen merkitys maailmankielenä on nähtävästi yhä lisääntymässä.

[Paras sanakirja on n. s. Oxfordinsanakirja („A new English Dictionary on historical principles", julk. Murray y. m.), jonka julkaisemista ei ole vielä loppuun saatettu. — Historiallisia kielioppeja: Mätzner, „Englische Grammatik" (äänne- ja muoto-oppi vanhentunut, lauseoppi arvokas); Sweet, „A new English Grammar"; Kaluza, „Hist. Gramm. der engl. Sprache"; Horn, „Hist. neuengl. Gramm."; Jespersen, „A modern English Grammar"; Lindelöf, „Grunddragen af eng. språkets hist. ljud- och formlära". — Erinomaisia esityksiä kielen yleisestä luonteesta ja kehityksestä ovat: Bradley, „The making of English" ja Jespersen, „Growth and structure of the English language".] *U. L.*

2. K i r j a l l i s u u s. Englannin alkuasukkailla, kelttiläisillä heimoilla oli varsin korkealle kehittynyt kulttuuri, mutta se ei ole sanottavasti vaikuttanut englantilaiseen kirjallisuuteen. Syynä siihen oli luonteiden erilaisuus sekä rotuviha, joka heräsi kelttiläisten ja germaanilaisheimojen välillä, kun nämät 5:nnellä ja 6:nnella vuosis. valloittivat maan ja karkoittivat alkuasukkaat maan syrjäkulmiin, Walesiin, Cornwalliin, Irlantiin ja Skotlannin vuoriylängöille. Germaanilaisheimot, anglit, saksit ja juutit asettuivat maan itäiseen osaan ja heidän keskuudessaan kehittyi kirjallisuus, joka laski perustuksen englantilaiselle kirjallisuudelle.

1. M u i n a i s e n g l a n t i l a i n e n k i r j a l l i s u u s 450-1066. Runous pääsi ensimäiseksi voimaan tässä kirjallisuudessa, jonka aiheet pääasiallisesti käsittelevät luontoa, taisteluja ja uskontoa. Runomuoto on sama kuin muullakin germaanilaisella muinaisrunoudella: kaksi lyhyttä säettä, joissa on neljä korkotavua ja joita

alkusointu sitoo yhteen. Myöskin siinä esiintyy, samoinkuin islantilaisessa runoudessa, jota se muissakin suhteissa muistuttaa, n. s. tunnusteita *(kenninger)*. Muinaisenglantilainen kirjallisuus voidaan jakaa neljään ryhmään: kansanomaiseen kertomarunouteen, uskonnolliseen kertomarunouteen, laulurunouteen ja proosakirjallisuuteen. — Kansanomaisen kertomarunouden vanhimmat aiheet ovat taruperäisiä, toiset kuvaavat myös historiallisia tapahtumia, vieläpä laulajien omalta aikakaudeltakin. Varsinkin taistelunkuvaukset ovat erinomaisia. Merkillisin näistä on runoelma Beowulfista (n. v. 700). Se antaa parhaimman kuvan kansan muinaisuudesta ja alkuperästä. — Kristinusko saapui maahan 600-luvulla ja sen yhteydessä syntyi uskonnollinen kertomarunous. Vanhimpana kristillisenä runoilijana mainitaan Cædmon (k. n. 680), joka kirjoitti maailman luomista, ihmisten alkuperää, Egyptistä lähtöä y. m. uskonnollisia aiheita kuvaavan hymnin. Useita muitakin muinaisengl. hengellisiä runoelmia on julkaistu Cædmonin nimellä, joskin ne lienevät useiden kirjailijain ja kääntäjien tekemiä. 8:nnelta vuosis. on olemassa kolme runoelmaa, joiden tekijä on munkki Kynewulf, alkujaan maallisten runojen vaeltava laulaja. Hänen sepittämiään ovat: „Christ", kokoelma hymnejä Jeesuksen elämästä, „Juliana", kertomus naispyhimyksestä ja „Elena", runoelma Kostantinus Suuren äidistä. — Laulurunous esiintyy hajanaisesti kautta koko aikakauden ja tunkeutuu eepilliseen runouteen. Se kuvastaa muinaisengl. elämää, ajatustapaa ja luonnonkäsitystä, ja on perustuksena ja lähtökohtana koko Englannin runolliselle kirjallisuudelle. — Muinaisengl. proosakirjallisuudella on vähempi merkitys kuin laulurunoudella. Se syntyi myöhemmin ja sai alkunsa maan eteläisimmissä osissa. Vanhin on englantilainen kronikka, joka sisältää historiallisia muistiinpanoja, enimmäkseen luostareissa kirjoitettuja. Ensimäinen huomatumpi proosakirjailija, joskaan ei alkuperäinen, oli kuningas Alfred (849-901), englantilaisen proosan perustaja. Hän suoritti pääasiallisesti käännöstyötä, tutustuttaen kansalaisia latinankielisiin teoksiin. Näistä on mainittavin: Gregorius Suuren „Cura pastoralis", Bedan kirkkohistoria, espanjalaisen Orosiuksen maailmanhistoria ja Boethiuksen teos „filosofian lohdutuksesta". Hänen jälkiään seurasi Winchesterin piispa Æthelwold, joka latinalaisten saarnojen pohjalla julkaisi n. s. „Blickling Homilies" nimisen teoksen (971) ja benediktiinimunkki Ælfric (s. n. 955), aikansa etevin proosakirjailija, joka käänsi osan Vanhaa testamenttia (vanhin engl. raamatunkäännös) sekä julkaisi joukon saarnoja.

2. Keskiajan kirjallisuus 1066-1500. V. 1066 normannit valloittivat Englannin ja heidän mukanaan tuli maahan ranskan kieli, joka pysyi hovikielenä enemmän kuin 300 vuotta. Alituiset sodat lamauttivat henkisen elämän ja kaksikielisyys ehkäisi kirjallisuuden kehitystä. Vasta vähitellen ja hitaasti kehitys jatkui, ja yksinomaan vierailla kielillä. Latinaksi kirjoitettiin huomattavia historiallisia sekä hengellisiä kirjoja, ja ranskalainen kirjallisuus saapui ranskalaisten „trouvère"ien mukana hoveihin ja aatelisten linnoihin. He toivat mukanaan Roland-laulut, tarinat Kaarle Suuresta, Aleksanteri Suuresta ja Troian sodasta ja, tutustuttuaan maan kieleen ja vanhoihin kelttiläisiin taruihin, he sepittivät niitä uudelleen ranskalaisiin säkeihin. Siten syntyi uusi kirjallisuus uudella murteella, anglo-normannilaisella kielellä, joksi nimitettiin englantilaisella pohjalla kehittynyttä normannilaisten kieltä ja jota nyt puhuttiin Englannissa. Tällä murteella on olemassa vanhin säilynyt Roland-laulujen käsikirjoitus, ja myöskin Englannissa Robert Wace kirjoitti Brutus-romaaninsa; hän sai aiheen tähän teokseensa, joka on muinaisranskalaisen kirjallisuuden mieltäkiinnittävimpiä tuotteita, Geoffrey Monmouthilaisen, englantilaisen kirkonmiehen latinalaisesta proosateoksesta „Historia regum Britanniae" (n. 1135), joka teki Artur-sadut tutuiksi Kanavan molemmin puolin. 1200-luvun alussa Layamon niminen pappi kirjoitti ensimäisen englanninkielisen Artur-romaanin, joka perustuu yllämainittuun Wacen teokseen, ja joka kielensä sekä runomuotonsa puolesta on lähempänä muinaisenglantilaista kertomarunoutta kuin mikään muu keskiaikainen englantilainen runoelma. Layamonin jäljessä seurasi 13:nnellä ja 14:nnellä vuosis. joukko englantilaisia kääntäjiä ja mukailijoita, jotka käsittelivät runoteoksissaan myös vanhoja taruaiheita, ja samoihin aikoihin puhkeaa myös kansalliselta pohjalta joukko lyyrillisiä lauluja ja kansanomaisia balladeja. Etevin näistä lyyrikoista on L. Minot, joka valtiollisissa ja isänmaallisissa runoelmissaan on kuvannut aikansa historiallisia tapauksia.

Kansallistunne herää Edvard II:n hallitusaikana entistä suurempaan voimaan ja anglonormannien kieli väistyy yhä enemmän syrjään, kunnes 1300-luvun keskivaiheilta saakka Englantia ei enää voi pitää kaksikielisenä maana. Isänmaallinen henki ilmenee kirjallisuudessa yhä enemmän, muinaiset runomuodot tulevat jälleen käytäntöön, joskohta aiheet useinkin vielä ovat ranskalaisia. Tämän ajan runoudelle on kuvaava allegorinen luonne, jossa ilmenee Ranskan ja „Roman de la Rose"n vaikutusta. Allegorinen aiheeltaan on kiertelevän pappismiehen W. Langlandin (s. n. v. 1332) runoelma „The vision of Piers Plowman", jossa puhkeaa esiin se syvä uskonnollinen herätys, mikä valtasi kansan, kun hirveä rutto tuhoavien sotien jälkeen riehui maassa ja korjasi enemmän kuin puolet maan asukkaita. Tämä teos herätti taas henkiin aito-englantilaisen kansallisen runouden, ja sitä elähyttää sama puritaaninen henki kuin myöhemmin Bunyanin ja Miltonin teoksia. Samaa uskonnollista liikettä kuin Langland runoudessa edustaa J. Wycliff (n. 1320-84) proosakirjallisuudessa. Hän taisteli paavin valtaa ja oppeja vastaan ja levitti puheillaan, kirjoituksillaan sekä saarnamiestensä kautta mielipiteitään yli koko Englannin. Kirjallisessa suhteessa on tärkeä hänen toimittamansa raamatunkäännös, josta hän itse suoritti Uuden testamentin ja osan vanhaakin. Se kieli, jota sekä Langland että Wycliff käyttivät ja jonka Chaucer vakaannutti, tuli varsinaiseksi kirjakieleksi. Ennen oli kirjallisuudessa käytetty eri murteita, mutta nyt

pääsi valtaan „The east midland dialect", jota Oxfordissa ja Cambridgessä käytettiin ja jota puhuttiin myös hovissa: „the king's english", s. o. „kuninkaan englanti" tuli valtakunnan kieleksi.

Englannin suurin runoilija ennen Shakespearea oli G. Chaucer (n. 1340-1400, ks. t.). Häneu kertomatapansa kohoaa suuresti keskiajan tyyliä korkeammalle. Hän on ensimäinen renesanssiajan ennustaja, Spenserin ja Shakespearen edelläkävijä.

Reuesanssiaika, johon Chaucer viittaa, ei ollut vielä kuitenkaan tullut. 1400-luku kuluu sisällisiin sotiin, ruusujen taisteluihin, eikä koko vuosisadalla, joka on hedelmättömimpiä koko Englannin kirjallisuudessa, esiinny muuta kuin Chaucerin jäljittelijöitä. Tärkeä tulevalle renesanssiajalle oli kuitenkin W. Caxtonin toiminta. Hän toi Englantiin n. 1475 kirjapainotaidon ja painatti suuren joukon keskiajankirjallisuutta, Chaucerin, Lydgaten, Gowerin teoksia sekä aikalaisensa Th. Maloryn oivallisen „Morte d'Arthur" proosakertomuksen, mitkä teokset sittemmin innostavasti vaikuttivat renesanssikirjailijoihiu.

Skotlannissa versoi samoihin aikoihin runollinen kirjallisuus, joka tosin suureksi osaksi oli Chaucerin vaikutuksen alainen, mutta samalla ilmaisi omintakeisiakin piirteitä. Chaucerin vaikutuksesta täysin vapaa on J. Barbourin voimakasta kansallistunnetta uhkuva runoelma „The Bruce", joka kuvaa Englannin ja Skotlannin välisiä taisteluja. Sitä vastoin ovat kuningas Jaakko I:n (k. 1437) viehättävät rakkauslaulut „The Kingís Quair" suuressa määrin saaneet vaikutusta Chaucerista, samoinkuin myös R. Henryson, G. Douglas, Skotlannin ensimäinen humanisti, joka kääusi englannin kielelle antiikin kirjailijoita suoraan alkukielestä, W. Dunbar, Jaakko IV:nnen hovirunoilija, nerokas ja terävä satiirikko, sekä D. Lyndsay. Skotlannin tultua yhdistetyksi Englantiin 1603 muuttuu sen kirjallisuuskin yhteishenkiseksi englantilaisen kanssa.

Keskiaikaan ulottuvat myös draaman juuret, joka renesanssiaikana kohosi korkeimpaan kukoistukseensa Englannissa. Vanhimmat keskiaikaiset näytelmät (aina v:een 1100) olivat puhtaasti uskonnollisia ja latinankielisiä ja muodostivat osan liturgiasta. Sittemmin niitä sepitettiin sekä englannin että ranskan kielellä. Vanhimmat näistä esittivät raamatullisia tapahtumia („mysterioita") tai legenda-aiheita („miraakkeleita") ja niiden yhteisenä nimenä oli miracle plays. Jouluna, pääsiäisenä ja 1300-luvun alusta alkain myös Kristuksen ruumiin juhlana (kesällä) käsityöläisammattikunnat esittivät näitä näytelmiä. Teatterina oli n. s. pageants, vauuuilla lepäävä näyttämö, jota voitiin kuljettaa paikasta toiscen. Edvard II:n aikana syntyi moral plays nimisiä näytelmiä, joissa vertauskuvalliset henkilöt esiintyivät teroittaen mieliin uskonnollisia ja siveydellisiä opetuksia. Keveämpää laatua olivat n. s. interludes, joista uskonnollinen puoli oli kadonnut; ne olivat usein karkeankoomillisia näytelmiä, joissa vakituisesti esiintyi koomillinen henkilö, „the vice", renesanssiajan narrin edeltäkävijä. Vähitellen allegoria katosi näistä näytelmistä ja sijaan astuivat historialliset henkilöt ja päiväntapahtumat, joita ivattiin ja pilkattiin. J. Heywood ensimäiseuä kirjoitti useita satiirisia ja koomillisia farsseja yhdistäen siten keskiajan renesanssiin. Paitsi ammattikuntien näyttelijöitä esiintyi nyt myös varsinaisia ammattinäyttelijöitä, ja teattereita ei ollut yksin hovissa vaan myöskin yliopistoissa ja aatelisten linnoissa.

3. Renesanssi. 1500-1660. Vilkas harrastus klassillisen muinaisajan kirjallisuuden tutkimiseen, joka 1400-luvun keskivaiheilla oli herännyt Italiassa, levisi sieltä myös Englantiin, jossa korkeampaan papistoon ja aatelistoon kuuluvat yksityiset henkilöt suurella innolla seurasivat tätä uutta liikettä, kutsuivat maahan italialaisia oppineita, keräsivät käsikirjoituksia ja perustivat kirjastoja. Kuitenkin vasta 1500-luvulla tämä liike tulee virkeäksi, kun muutamat nuoret miehet, opiskeltuaau Italiassa, palaavat kotimaahan. He perustavat erinomaisen koulun klassillisia tutkimuksia varten ja kääntävät klassillisia kirjailijoita. Tähän piiriin liittyi Th. More, joka on kirjoittanut Edvard V:n ja Rikhard III:n historian sekä romaanin „Utopia", sekä Erasmus Rotterdamilainen (ks. t.), joka tuli kreikkalaisten tutkimusten johtajaksi. Samalla englannin kieli yhä varmistui ja yksi kielimuoto vakaantui kirjalliseksi kieleksi. Ansio siitä tulee W. Tyndalen (k. 1536) raamatunkäännökselle sekä R. Aschamille (1515-68), joka oli kuningatar Elisabetin opettaja ja jonka selvä, voimakas proosa kuuluu 16:nnen vuosis. parhaimpaan. — Samaan aikaan kuin henkinen herätys levisi Italiasta Euglantiin, alkoi myös englantilainen renesanssirunous. Muutamat lyyrilliset runoilijat, Th. Wyatt (1503-42) ja H. Howard (n. 1516-47), kreivi Surrey, olivat oleskelleet Italiassa ja sepittivät nyt eroottisia runojaan, Petrarca esikuvanaan. He toivat myös mukanaan uusia runomuotoja: sonetin, ottaven, terzinin, ja kreivi Surrey loi erityisen englantilaisen sonetin, muodostaen sen kolmesta nelisäkeisestä ja yhdestä kaksisäkeisestä säkeistöstä. Englannissa sonetit voittivatkin suurta suosiota, joissa tavallisesti runoilijain platonisen rakkauden esineenä oli joku nainen. Tällaisia sonettikokoelmia sepittivät Watson, Daniel, Sidney, Spenser, Shakespeare, Drayton, Constable, skotlantilainen Drummond. 1500-luvulla kirjakauppias Tottel julkaisi uscita lyyrillisiä runokokoelmia, joissa tämän uuden suunnan runoilijoita oli edustettuna, ja samantapainen on Boccaccion henkeen laadittu eepillinen runokokoelma „Mirror for magistrates" (1559-61), johon Th. Sackville (1536-1608) sepitti Danten helvettiä muistuttavan johdantorunon. Mutta vasta Ph. Sidneyn, (1554-86, ks. t.) ja Edm. Spenserin (n. 1552-99, ks. t.) runoudessa kuvastui renesanssi koko loistossaan. Sidneyn paimenromaani „Arcadia", ensimäinen laatuaan englantilaisessa kirjallisuudessa, on täynnä rikasväristä mielikuvitusta, ja hänen sonettikokoelmansa „Astrophel and Stella" on suuressa määrin individuaalinen. Spenser on kuitenkin tämän suunnan etevin runoilija, yksi Englannin suurimpia. Hänen ensimäinen suurempi teoksensa on kaksitoista paimenidylliä käsittelevä runokokoelma „The shepheard's calendar" (1579); suuren vertauskuvallisen runoelmansa „The faerie queene" hän sepitti kuninga-

tar Elisabetin kuuniaksi, herättäen jälleen henkiin keskiajan koko satumaailman, sen keijukaiset ja ritarit. — Proosakirjailijoista on J. Lyly (1554-1606) mainittava, jonka romaani „Euphues" saavutti suurta suosiota ja jonka siro tyyli antoi aiheen uuden sanankin „eufuismin" syntymiseen. Tämä tyyli ilmenee sitten useilla muillakin senaikuisilla kirjailijoilla, vieläpä Shakespearellakin. Useita romaaneja julkaisi R. Greene (n. 1560-92) ja filosofisia teoksia ja essay-kirjoituksia Fr. Bacon (1561-1626, ks. t.).

Renesaussiajan tärkein ja korkeimmalle kehittynyt taidemuoto oli kuitenkin draama. Keskiaikaista draamaa oli seurannut klassillisen draaman ihailu ja jäljittely, varsinkin Senecan murhenäytelmät olivat suosittuja, ja klassillisten esikuvien mukaan sepitettiin sekä murhe- että huvinäytelmiä. Ensimäinen antiikkihenkinen murhenäytelmä oli Th. Nortonin (1532-84) ja Sackvillen „Gorboduc" (1561) sekä ensimäinen komedia N. Udallin (1505-56) „Ralph Roister Doister". Tästä antiikkihenkisestä näytelmäkirjallisuudesta kehittyy sitten varsinainen renesanssidraama, jonka Shakespeare Elisabetin hallitusaikana kohottaa korkeimpaan huippuunsa, jotta se monessa suhteessa voittaa kaikkien muiden maitten draamalliset tuotteet. Shakespearen edeltäjistä on J. Lyly varhaisin. Hän sepitti joukon mytologisia ja historiallisia näytelmiä, joita esitettiin hovissa. R. Greene on Shakespearen lähin edeltäjä huvinäytelmien alalla, Th. Kyd (1557-95) kirjoitti verisiä ja kauhuaherättäviä näytelmiä, G. Peele (1558-97) on tunnettu kansanomaisista humoristisista näytelmistänsä. Etevin Shakespearen edeltäjä on Chr. Marlowe (1564-93, ks. t.), voimakas intohimoinen renesanssiluonne. Hän sepitti joukon merkillisiä teoksia, „Tamburlaine the Great", „Edward the Second", y. m., jotka varsinkin luonteenkuvauksillaan herättävät huomiota. Hänen pääansionsa on kuitenkin se, että hän saattoi käytäntöön traagillisen loppusoinnuttoman viisijalkaisen jambisäkeen n. s. silosäkeen, jota kreivi Surrey ensiksi oli käyttänyt käännöksissänsä, ja joka ennen pitkää kokonaan pääsi draamoissa voitolle. Pitkä välimatka on kuitenkin Marlowesta William Shakespeareen (1564-1616, ks. t.), joka suurella nerollaan hallitsee inhimillisten tunteiden koko laajaa asteikkoa. Hän on yhtä etevä sekä murhe- että huvinäytelmän alalla. Aiheet hän tavallisesti otti muualta ja henki hänen draamoissaan on usein romanttinen. Mutta hän sulatti kaikki vieraat ainekset itseensä niin täydellisesti, että ne hänen käsistään kohoavat uusina, itsenäisinä luomina, ja henkilönsä hän piirtää herkällä psykologisella ymmärtämyksellä, niin että ne tuntuvat täysiverisiltä ja todellisuudesta lähteneiltä. Samaan aikaan kuin Shakespeare sekä hänen kuolemansa jälkeen, jolloin kansalaissodan alkaessa puritaanit sulkivat teatterit (1642), toimi joukko draamallisia kirjailijoita, jotka sepittivät näytelmän toisensa jälkeen. Joskaan ei kukaan kohoa Shakespearen tasalle, on heidän joukossaan monta etevää kirjailijaa. Ensi sijalle on Ben Jonson (1573-1637, ks. t.) asetettava. Hänellä ei ole Shakespearen säkenöivää mielikuvitusta, pikemmin hän on kuivakiskoinen, mutta hänessä on paljo rehevää ja notkeaa voimaa. Hänen vahvin puolensa on draaman kiinteä ja yhtenäinen rakeune sekä henkilöiden luonnekuvaukset. Th. Dekker (n. 1570-n. 1640) sepitti humoristisia huvinäytelmiä, jotka kuvasivat senaikuista elämää, G. Chapman (n. 1559-1634), Homeroksen kääntäjä, kirjoitti murhenäytelmiä, joiden aiheet käsittelivät Ranskan historiaa, F. Beaumont (1584-1616) ja J. Fletcher (1579-1625) työskentelivät yhdessä ja heidän runollinen esitystapansa on selvää ja sujuvaa, vaikka mestarillisteu kohtausten rinnalla ilmeneekin väärää sentimentaalisuutta. Heidän näytelmissään samoinkuin Th. Middletonin (1570-1627) tuotteissa tuntuu espanjalaista vaikutusta. Tuottelias Th. Heywood (n. 1575-n. 1650), on kirjoittanut porvarillisia draamoja ja J. Webster (n. 1580-n. 1625) samoinkuin J. Ford (1585-n. 1640) esittää teoksissaan synkkiä intohimoja ja rikoksia. Ph. Massingerin (1583-1640) voima on etupäässä herkkien tuuneilmausten kuvaamisessa. Viimeinen tässä sarjassa on J. Shirley (1596-1666), jonka mukana Elisabetin ajan draama kuolee. Puritaanisuus oli levinnyt kaikkiin kansankerroksiin eikä se antanut vain draamalle kuoliniskua, vaan se vaikutti myös lamauttavasti muihin kirjallisuuden lajeihin. Renesanssiajan jälkikaikua ilmenee vielä muutamissa lyyrillisissä runoilijoissa; useat heistä olivat saaneet vaikutusta J. Donnen (1573-1631) eroottisista runoista, satiireista ja uskonnollisista soneteista, joissa ilmenee hehkuvaa mielikuvitusta, mutta samalla myös usein mautonta liioittelua. Etevin näistä runoilijoista on R. Herrick (1591-1674), jonka runoissa, varsinkin maallisia aiheita koskettelevaa osasto „Hesperides" liittyy varsin läheisesti renesanssiajan runonteen. Vaikka puritaanisuus niin suuressa määrässä tukehduttikin kirjallisuuden vapaata kehitystä, kohosi sen helmasta sittenkin nero, yksi Englannin suurimpia kirjailijoita, John Milton (1608-74, ks. t.). Puritaanisuus esiintyi hänessä tosin vapaammassa muodossa, mutta hän on sittenkin tämän hengensuunnan täydellinen ilmaus. Sen todistavat hänen monet kirjoituksensa katolisuutta ja kuningasvaltaa vastaan sekä hänen runollinen tuotantonsa, jonka kohokohtana on suurisuuntainen, melkein Raamatun tyyliin kirjoitettu uskonnollinen runoelma „Paradise Lost" vv. 1658-63; pain. 1667. Miltonin ankara ja selvä tyyli viittaa Drydenin ja Popen tyyliihanteeseen. Hän on viimeinen renesanssirunoilija, mutta samalla myös puritaanisuus kohoaa hänessä huippuunsa. Tähän ajanjaksoon on kuitenkin vielä luettava Bunyan (ks. t.), kuuluisan uskonnollisen „The Pilgrim's Progress" nimisen allegorisen teoksen tekijä (1678).

4. Restauratsionin aikakausi ja 18:s vuosisata. Puritaanisuuden yhä kasvava valta ja kansalaissodat olivat edellisellä aikakaudella painostaneet mieliä. Mutta Kaarle II:n palattua takaisin Englantiin 1660 valtasi vapautumisen tunne koko kansan, katolisuus pääsi jälleen suurempaan valtaan ja elämä muuttui kevytmielisemmäksi ja siveettömämmäksi kuin koskaan ennen. Kaarle kuninkaan ja hänen kavaljeeriensa mukana saapui maahan jälleen ranskalaisen kirjallisuuden ihailu, ja kirjailijat

sellaiset kuin Corneille ja vähäistä myöhemmin Boileau, Racine ja Molière tulivat nyt kreikkalaisten klassikkojen rinnalla niiksi esikuviksi, joita englantilainen kirjallisuus tavoitteli. Koko kirjallinen aisti muuttui samalla ja uusi tyyli syntyi, joka oli renesanssiajan täysi vastakohta. Mielikuvitukselle ei annettu enää mitään valtaa, vaan sijaan astui järki. Sen vuoksi tyyli tosin selveni ja kirkastui suuressa määrin. Samalla saapui myös uusia virtauksia kirjallisuuteen: Newtonin suuret luonnontieteelliset keksinnöt, Locken filosofia, joka läksi myös samalta kokemusperäiseltä tietämisen perustalta, deistien hyökkäykset oikeauskoista uskontoa vastaan jättivät kaikki syvän vaikutuksensa siihen. Sitä paitsi kirjallisuus sai yhä kansallisemman leiman ja tunkeutui yhä syvempiin yhteiskuntakerroksiin. Se haki itselleen nyt uusia aiheita, ihmisen intohimot, joita renesanssiaika oli laulanut, saivat väistyä syrjään ja niiden sijaan astuivat valtiolliset ja yhteiskunnalliset harrastukset ja järjen ja omantunnon kysymykset. Siksipä kirjallisuus luonteeltaan onkin nyt etupäässä satiirista, didaktista ja filosofista — valistuskirjallisuutta, aatteiltaan rikasta, mutta tunteeltaan köyhää.

Ensimäiseksi nyt teatterit, jotka puritaanit olivat sulkeneet, jälleen avattiin. Ranskalaisen tragedian vaikutuksesta nousi kukoistukseensa n. s. „sankaridraama", jonka tyypillisin edustaja on J. Dryden (1631-1700, ks. t.), monipuolinen kirjailija, joka on kirjoittanut sekä murhe- että huvinäytelmiä ja saavuttanut huomatun sijan lyyrillisenäkin runoilijana. Hänen sankaridraamoissansa („The conquest of Granada" y. m.) risteilevät mitä erilaisimmat tyyliperiaatteet ja tapahtumat ovat niissä sotketut mitä pahimpaan sekasortoon. Sankaridraamoja vastaan kirjoitti Villiers Buckinghamin herttua (k. 1687) sukkelan farssinsa „The rehearsal", ja myöhemmin Dryden itsekin kyllästyi niihin ja palasi näytelmillään „All for love" Elisabetin aikuiseen draamalajiin. Hänen etevin seuraajansa oli Th. Otway (1652-85), jonka „Venice preserved" on sen ajan parhaita murhenäytelmiä. Sankaridraamaa seurasi sitten huvinäytelmä, jonka esikuvina olivat ranskalaiset, etupäässä Molière. Drydenkin kirjoitti useita huvinäytelmiä, mutta komediojen kirjoittajien sarjan aloittaa varsinaisesti vasta G. Etheredge (n. 1634 - n. 1694). Häntä vielä paljoa etevämpi on W. Wycherley (n. 1640-1715), joka parhaissa luomissaan „The contry wife" ja „The plain-dealer" kuvaa tyhjentymättömällä sukkeluudella ja säälimättömyydellä, toisinaan törkeästi ja kyynillisestikin aikansa elämää. Vähemmän katkera ja kyynillinen on W. Congreve (1670-1729), joka säteilevällä huumorilla ja terävällä sukkeluudella esittää erinomaisia tyyppejänsä („Love for love" y. m.). Vähemmän sukkelia ovat J. Vanbrughin (n. 1664-1726) ja G. Farquharin tuotteet, sillä niiden vapaata säveltä hiukan hillitsee teologiselta taholta tehdyt hyökkäykset näyttämön siveettömyyttä vastaan. Mainittava tämän ajan draamallisista kirjailijoista on myös J. Gay (1685-1732), jonka näytelmä „The beggar's opera" on täynnä persoonallisia tähtäilyjä ja pistoksia. — Dryden, jonka lyyrillinen runo „Alexander's feast" on ainoa onnistunut oodityyliin sepitetty englantilainen runo, toi myös käytäntöön satiirisen runolajin. Sen minkä Dryden aloitti, vie perille A. Pope (1688-1744, ks. t.), joka hallitsee kokonaan kirjallisuuden 1700-luvun ensi kolmanneksella. Hän oli aikansa suuri runoilija ja yhä vieläkin pidetään hänen sulosointuista runouttaan suuressa arvossa. Aikaisemmin ilmenee hänessäkin ranskalaista vaikutusta, sittemmin hän on aivan itsenäinen. Hänen teoksensa „Essay on Criticism", jossa hän esittää aikansa kriitillisiä ajatuksia, ja „An Essay on Man", joka edustaa vapaa-aatteista deismiä, saavutti menestystä koko Euroopassa. Samoin herätti suurta ihastusta runoelma „The rape of the lock", jossa hän pilkkaa klassillista eepillistä tyyliä. Popea, runoilijamestaria vastaa proosan alalla J. Addison (1672-1719, ks. t.), joka samoinkuin R. Steele (1672-1729) julkaisi sarjan huvittavia ja moralisoeraavia aikakauskirjoja („The Tatler" 1709, „The Spectator" 1711). Nämä aikakauskirjat levisivät suunnattoman laajalle ja olivat hyvin suosittuja, sillä ne tekivät keveällä ja hauskalla tavalla selkoa kaikista yhteiskuntaa koskevista asioista. Näiden aikakauskirjojen esikuvana oli ollut „The Review" (1704), jonka julkaisija D. Defoe (1661-1731, ks. t.) on maailmankuuluksi tulleen kertomuksen „Robinson Crusoen" (1719) tekijä. Hän kuvaa siinä niin tavattoman havainnollisesti ja uskottavasti mielikuvituksensa luomia seikkailuja, että tämä teos tuli uudenaikaisen romaanin lähtökohdaksi. Samantapaiseen tyyliin nerokas satiirikko ja valtiollinen kirjailija J. Swift (1667-1745, ks. t.) kirjoitti kuuluisan teoksensa „Gulliver's travels", joka on englantilaisen kirjallisuuden mestariteoksia.

Sama tyylisuunta, joka 17:nnellä vuosisadalla pääsi valtaan Englannissa, pysyy voimassa vielä 18:nnella vuosisadallakin, kunnes romantiikka tekee siitä lopun. Samat aatteetkin ovat vallassa, tuotanto vain lisääntyy suuressa määrin, ei yksinomaan oman maan rajojen sisäpuolella, vaan se leviää myös muualle. Defoen „Robinson Crusoe" on ensimäinen englantilainen teos, joka herätti huomiota mannermaallakin, ja sen jälkeen englantilaisen kirjallisuuden yleismaailmallinen merkitys yhä kasvaa. Ranskan valistusajan kirjallisuus vaikuttaa myös osaltaan Englannin kirjallisuuden kehitykseen, Montesquieu, Voltaire, Rousseau ja Diderot joutuvat ahkeran tutkimisen esineiksi Kanavan toisellakin puolella. Viimeinen englantilaisen valistusajan kirjallisuuden ja klassillisuuden suurista edustajista on monipuolinen S. Johnson (1709-84, ks. t.), jolla vuosisadan loppupuolella on aivan keskellinen asema Englannin kirjallisuudessa. Hänen voimakas persoonallisuutensa painaa leimansa koko hänen laajaan tuotantoonsa. „Lives of the english poets" on yhä vieläkin arvokas teos runsaitten biografisten ainestensa vuoksi. Sitäpaitsi hän julkaisi suuren englantilaisen sanakirjan, toimitti aikakauskirjoja ja kirjoitti romaanin „Rasselas". Näihin aikoihin sai myös alkunsa jokapäiväistä elämää ja oloa kuvaava romaani, joka sittemmin on niin suunnattomasti kehittynyt kaikissa Euroopan maissa. Ensimäinen romaanikirjailija oli S. Richardson (1689-1761, ks. t.), jonka ensimäinen romaani „Pamela" ilmestyi 1740.

Samoihin aikoihin ilmestyi H. Fieldingin (1707-54, ks. t.) romaani „Joseph Andrews" ja „Tom Jones", joista viimeksimainittu nykyäänkin vielä on suuresti suosittu. Se onkin ehkä 1700-luvun etevin romaani. Kyynillisempi ja karrikeraava luonteeltaan on T. Smollett (1721-71). Valoisan leikillisyytensä ja koko sielunsa lapsellisen sulouden on O. Goldsmith (1728-74, ks. t.) vuodattanut novelliinsa „Vicar of Wakefield" (1766). Englantilaista maalaiselämää kuvasi samoin Jane Austen (1775-1817, ks. t.), joka eläissään ei ollut suuresti tunnettu, mutta nykyään kuuluu englantilaisten parhaiden romaanikirjailijoiden pariin. Suuresti suosittu oli Maria Edgeworth (1777-1849) samoinkuin Ann Radeliffe ja M. G. Lewis, jotka fantastisilla romaaneillaan antoivat virikettä Walter Scottille. Historiallisia romaaneja kirjoittivat D. Hume ja E. Gibbon. Porvarillisen draaman loi G. Lillo (1693-1739) näytelmällään „The merchant of London" (1731). Huvinäytelmän alalla voitti sukkeluudessa aikalaisensa R. Sheridan (1751-1816, ks. t.).

Vielä samoihin aikoihin kun satiiriset yhteiskuntakuvaukset, moraliseeraava ja opetusrunous oli vallassa, heräsi uusi suunta, joka vähitellen anasti itselleen yhä enemmän alaa. Tämän uuden suunnan edustajat saattoivat jälleen luonnon ja tunteen runouteen kylmän järjen sijaan. He hylkäsivät pintapuolisen iloisuuden ja toivat sen sijaan alakuloisen maailmankäsityksen ja asettivat kansallisen tuoreuden yksipuolista hovikulttuuria vastaan. Kaikkein ensinnä tämä uusi suunta ilmeni lyyrillisessä runoudessa; J. Thomson (1700-48) ylisti maalaisen kotiseutunsa luontoa ja elämää runokokoelmassaan „The seasons" (1726-30); Edw. Young (1681-1765), joka alkujaan oli kirjoittanut satiireja, valmisti runoelmillaan „Night Thoughts" (1742-44) tunteelle jälleen sijaa runoudessa. Th. Gray (1716-71) ja W. Collins (1721-59) vapauttivat runouden jäykästä klassillisesta runomuodosta käyttämällä vapaampia, musikaalisempia rytmejä. Vv. 1760-63 Macpherson julkaisi romanttiset „Ossianin laulut", jotka valtasivat koko Euroopan ja käänsivät ajatukset kansanrunouteen. V. 1765 Th. Percy julkaisi kokoelman vanhoja englantilaisia ja skotlantilaisia kansanlauluja. Chatterton (1752-70) jäljitteli runoelmissaan keskiajan tyyliä. Goldsmithin runoista henkii myös hienoa luonnonrakkautta ja mieltymystä maalaiselämään. Wordsworthin välitön edeltäkävijä on W. Cowper (1731-1800). Lyyrillinen nero, jonka runoista puhkeaa esiin kansallinen henki luonnollisimpana ja herkimpänä on skotlantilainen R. Burns (1759-96, ks. t.). Hänen runoistaan huokuvat vallankumouksen aatteet, voimakasta yhteistuntoa koko luonnakunnan kanssa, myötätuntoa elämän varjopuolella eläjiä kohtaan.

5. 19:s vuosisata. Ranskan vallankumouksen jälkeen romantiikka toi kirjallisuuteen uuden sisällön ja uuden muodon. Ranskalaiset ja klassilliset kirjailijat eivät olleet enää yksinomaisina esikuvina, vaan alettiin innolla tutkia muinaisenglantilaista, espanjalaista, italialaista ja saksalaista kirjallisuutta. Kirjallisuus muuttui yhä kansallisemmaksi, yhä suuremmalla innolla kuvattiin omaa maata ja sen historiallisia muistoja, mutta samalla myös mieli paloi kaikkeen outoon ja kaukaiseen. Intian satumaailma, Persian runoelmat, itämaiset tavat ja maisemat antoivat aihetta useihin runoelmiin. Mutta silmä ei kääntynyt yksin ulkonaiseen, vaan myös sisälliseen, sielun maailmaan. Aika vaati persoonallista vapautumista, syventyi sisällisen ihmisen, tunne- ja vaistoelämän tutkimiseen. Samalla myös historian tutkimus syvenee. Entistään vapaamınat ja vaihtelevammat runomuodot pääsevät käytäntöön, proosakieli tulee rohkeammaksi, värikkäämmäksi ja havainnollisemmaksi. — Englantilainen romantiikka seisoo täysin itsenäisellä pohjalla, saaden kuitenkin voimakasta vaikutusta Saksan romantiikasta. Se on kuitenkin vähemmän mietiskelevä ja paljoa enemmän todellisuudenmukainen kuin saksalainen. Aluksi useimmat romantiikan edustajat olivat huumautuneet vallankumousaatteista; sen jälkeen seurasi paljoa vanhoillisempi suunta, jonka vihdoin Byron ja Shelley mursivat. Englantilainen romantiikka saa alkunsa, kun W. Wordsworth (1770-1850, ks. t.) ja S. T. Coleridge (1772-1834) 1798 julkaisevat „Lyrical ballads" nimisen runokokoelman. Tämän uuden suunnan ohjelman Wordsworth esittää kokoelman toisen painoksen esipuheessa. Se merkitsee täydellistä kumousta englantilaisessa kirjallisuudessa. Mitä Thomson ja hänen hengenheimolaisensa olivat tavoitelleet, sen Wordsworth täydensi ja toteutti. Hän asetti luonnollisuuden ja todellisuuden runoutensa päämääräksi ja hänessä kehittyi harvinaisen rikas ja omituinen luonnontunne. Hänen välitön luonnonihailunsa muuttuu vähitellen monivaikutteiseksi, mietiskelynvoittoiseksi luonnonhaaveiluksi. Luonto hänen mielestään ei vaikuta vain välittömästi ihmissieluun, vaan on sillä puhdistava ja kasvattavakin voima. Coleridgen runous, joka sai vaikutusta saksalaisesta romantiikasta, on haaveellisempi, täynnä hämärää, mystillistä filosofiaa. Kolmas „järvikoulun" (Lake poets) runoilijoista, niinkuin heitä yhteisellä nimellä kutsutaan luonnonihanien Cumberland-järvien mukaan, missä he asuivat jonkun aikaa yhdessä, on R. Southey (1774-1843). Hän oli kuitenkin runoilijana vähemmän arvoinen ja hänen eepilliset runoelmansa tekevät kylmän haaveksivaisen vaikutuksen. Sen sijaan hänen proosansa on puhdasta ja selvää. Romantiikan historiallista puolta edustaa W. Scott (1771-1832, ks. t.), johon muinaisajan sadut ja keskiaikuinen runous saksalaisten romantikkojen välityksellä olivat tehneet syvän vaikutuksen. Se puhkeaa ensin ilmi hänen romansseissansa (1799-1814) ja sittemmin hänen lukuisissa historiallisissa romaaneissansa. Muinaisaikain tunteminen, se yleisinhimillinen tajunta, lempeä humanismi ja rakastettava huumori, joka ilmenee näissä teoksissa, kohottaa ne korkealle aikaisempien historiallisten romaanien yläpuolelle. Th. Mooren (1779-1852, ks. t.) runoelmista „Irish Melodies" tuulahtaa voimakas iiriläinen kansallistunne, ja sama pohjavirta on hänen itämaisessa runossaan „Lalla Rookh" (1817). Uusi käänne tuli romantiikkaan Byronin (1788-1824, ks. t.) ja P. B. Shelleyn (1792-1822, ks. t.) keralla: se muuttui radikaaliseksi. Byron oli itseyden runoilija, hänen runoudessaan on läpitunkevana tunteena yksityisen oikeus ja velvollisuus toteuttaa oma itsensä ja

kantaa oma edesvastuunsa. Hänen satiiriset runonsa henkivät vapaamielisiä aatteita; hän tuo kirjallisuuteen epäilyn, jonka lähtökohtana on voimakas ja terve ihmisymmärrys. Samalla hän on intohimojen runoilija. Hänen ystävässään Shelleyssä tapaamme saman vapaudenjanon, hän taistelee oikeauskoista uskontoa vastaan ja on innokas suvaitsevaisuuden esitaistelija. Luonnonkäsitys hänen runoissaan on puhtaasti panteistinen, hän tuntee olevansa yhtä koko luonnon kanssa ja hänen runollisuutensa on niin hienoa ja eteeristä, että vasta myöhempi aika käsitti hänet täydesti. Shelley ymmärsi paljoa syvällisemmin muinaisajan kulttuuria ja henkeä kuin edellisen vuosisadan klassillisuuden ihailijat. Ja tässä suhteessa hän ei ollut yksin. Niinpä J. Keats (1795-1821, ks. t.), yksi Englannin suurimpia lyyrikoita, on luonteeltaan aivan antiikkinen ja hänen kauneutta uhkuvista runoistaan huokuu puhtaasti klassillinen henki. Tämä voimakas runollinen murrosaika vuosisadan alussa herätti monipuolisen kriitillisen ajatustenvaihdon, joka taas osaltaan edisti aikakauskirjallisuutta. Etevimmät tämän ajan kritikot ja essay-kirjailijat ovat Ch. Lamb, joka julkaisi antologian edellisen aikakauden draamakirjailijoista ja esitti suorasanaisessa muodossa Shakespearen teoksia, sekä Th. de Quincey ja W. Hazlitt. Historiallisista kirjailijoista on etusijassa H. Hallam mainittava.

Vuosisadan ensimäisen neljänneksen päätyttyä tuli runoudessa seisahdus. Sen sijaan kohosivat tieteet kukoistukseen. Filosofian johtivat uusille urille J. Stuart Mill (ks. t.) ja H. Spencer (ks. t.), ja Ch. Darwin (ks. t.) käänsi „Origin of species" teoksellaan luonnontieteiden tutkimuksen aivan uudelle suunnalle. Varallisuus maassa oli elinkeinojen kehityttyä suurvallaksi kohonnut suuressa määrässä ja sivistys pääsi nyt leviämään kaikkiin kansankerroksiin. Yhteiskunnalliset harrastukset kuvastuvat yhä enemmän kirjallisuudessa, joka muodoltaan ja sisällykseltään muuttui realistiseksi. Siirtyminen romantiikasta realismiin tapahtuu melkein ilman huomattavia ylimenoja. Korkeamman yhteiskuntaromaanin etevimmät edustajat olivat lordi Lytton-Bulwer (1803-73, ks. t.) ja B. Disraeli (ks. t.) (lordi Beaconsfield 1804-81). Fr. Marryat (1792-1848, ks. t.) alkaa samaan aikaan merimieskertomuksensa („Peter Simple" 1834). Ch. Dickens (1812-70, ks. t.) liittyy pikemmin edellisen vuosisadan romaaninkirjoittajiin. Kuvauksensa hän etupäässä ottaa alemman kansan ja keskiluokan paristа. Vallattoman huumorin ja elämänilon rinnalla ilmenee hänen romaaneissansa sydämenhyvyyttä sekä syvää sääliä inhimillistä surua ja onnettomuutta kohtaan. Hän hämmästyttää ja viehättää kykynsä merkillisellä rehevyydellä ja voimalla ja hän huvittaa ja liikuttaa leikillisyydellään ja paatoksellaan. Etevin sekä proosakirjailijana että luonnekuvaajana on humoristinen ja satiirinen W. M. Thackeray (1811-63, ks. t.), joka teoksellaan „Vanity fair" (1848) ensin saavutti mainetta. Hänen kuvauksensa liikkuvat etupäässä korkeampien luokkien parissa. Tänä romaanin kukoistusaikana esiintyy myös useita naiskirjailijoita, m. m. Mary Ann Evans (1819-80), joka salanimellä George Eliot (ks. t.) saavutti kuuluisuutta. Lämminsydäminen ja rikasaatteinen Ch. Kingsley (1819-75, ks. t.) kirjoitti kristillis-sosiaalisia romaaneja, jotka ovat täynnä myötätuntoa köyhää kohtaan, sekä historiallisia romaaneja. — Romaani on suosituin taidemuoto vielä uusimpanakin aikana. Vuosisadan loppupuolella ilmenevät samat suunnat kuin alkupuolellakin, vaikka jyrkemmässä muodossa. Realismi muuttuu radikaaliseksi naturalismiksi ja romantiikka elpyy jälleen uudessa muodossa. Ranskalaisen romantiikan ja naturalismin (Zola) sekä venäläisen ja pohjoismaisen (Ibsen) kirjallisuuden vaikutus varsinkin 80-luvulla on tuntuva ja syrjäyttää johonkin määrin saksalaisen vaikutuksen. Romaanikirjailijoiden luku on hyvin suuri ja niiden laatu hyvin vaihteleva. Ch. Reade (1814-84), jolle rohkea esitystapa on kuvaava, on ikäänkuin välittäjänä vanhemman ja myöhemmän ajan kirjailijapolven välillä. G. Meredith (s. 1828, ks. t.) on taitava psykologi, joskohta hänen tyylinsä on hiukan eksoottinen ja omituinen. Purevalla satiirilla hän vitsoo varsinkin englantilaisten omahyväisyyttä, mutta ironian ohella on hänen kuvauksissaan syvää runoutta ja voimakasta tunnettu ja fantasiaa. Th. Hardy (s. 1840, ks. t.) on kansanelämän kuvaaja ja hänen teoksissaan on koristelematonta rehellisyyttä, syvyyttä ja henkevyyttä. R. L. Stevenson (1850-94, ks. t.), joka on tunnettu myös essaykirjailijana ja hienona tyyliniekkana, edustaa mestarillisesti fantastista romaania; sitä vastoin Rider Haggard (s. 1856, ks. t.), joka 80-luvulla oli hyvin suosittu, on jo kadottanut merkityksensä. Yhteiskuntaromaanin edustajana on mainittava mrs. Humphry Ward (s. 1851). Suuren lukijapiirin on H. Caine (s. 1853, ks. t.) voittanut laajoilla melodraamallisilla romaaneillaan. Humoristista puolta, joka yleensä on varsin vähän viljelty, edustaa Jerome K. Jerome (s. 1859). Etevin ja alkuperäisin uusimmista romaanikirjailijoista on R. Kipling (s. 1865, ks. t.), jonka kuvaukset Intiasta huokuvat tavatonta väririkkautta ja huumoria sekä luonnon ja eläinkunnan herkkää ymmärtämystä. — Paitsi jo mainittuja on olemassa suuri joukko romaanikirjoittajia, sekä suurempia että pienempiä kykyjä, vaikka useiden kirjallista merkitystä on vielä liian varhaista määrätä. Suuresti suosittu ja Englannin ulkopuolellakin yleisesti tunnettu on H. G. Wells, jonka eriskummaiset, mielikuvitukseltaan uhkarohkeat teokset muistuttavat Jules Verneä. Etevimpiä naiskirjailijoita on Olive Schreiner, jonka kuvaukset ovat kotoisin Afrikasta. Beatrice Harraden on teoksellaan „Ships that pass in the night" saavuttanut suuren ihailijapiirin samoinkuin tuottelias Marie Corelli monilla haaveellisilla kertomuksillaan.

Samaan aikaan kuin englantilainen romaani 20-luvulla sai uutta vauhtia, aloittivat Th. B. Macaulay (1800-59, ks. t.) ja Th. Carlyle (1795-1881, ks. t.) kirjallisen toimintansa, joka suuresti vei historian tuktimusta eteenpäin. Macaulay julkaisi kriitillisiä ja historiallisia essay-kirjoituksia aikakauskirjoissa sekä laajan Englannin historian. Hänen tyylinsä on tavattoman selvää ja hiottua ja ihmeteltävä on se voima,

jolla hän hallitsee mahtavaa ainettansa. Hänen teoksensa ovat suuresti edistäneet vapaamielisten aatteiden levenemistä. Carlylen tuotanto sellaisenaan ei merkitse yhtä paljoa kuin hänen vaikutuksensa aikalaisiinsa, joka oli puhtaasti kiihoittava ja vastustukseen ärsyttävä. Saksalainen kulttuuri oli vaikuttanut häneen enemmän kuin mihinkään muuhun englantilaiseen kirjailijaan. Eteviä historioitsijoita ovat myös J. A. Froude ja Edw. Freeman. John Ruskin (1819-1900, ks. t.) herätti koti -ja ulkomaista taidetta käsittelevillä kirjoituksillaan taideharrastusta laajoissa piireissä. Suureksi osaksi on hänen ansiokseen luettava, että Englannissa vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä kehittyi uusi taidetyyli. Hän työskenteli myös taideteollisuuden ja varsinkin elämänsä loppupuolella työväen kohottamiseksi.

Runous, joka suuren kukoistuksensa jälkeen vuosisadan alkupuolella oli pysynyt pitemmän aikaa lamassa, saa jälleen uutta virikettä 40-luvulla. Kolme runoilijanimeä, A. Tennyson (1809-92, ks. t.), R. Browning (1812-89, ks. t.) ja Elizabeth Browning (1806-61, ks. t.) hallitsee runoutta aina 70- ja 80-luvulle saakka. Kaikkien lähtökohtana on Keats, haavemielinen kauneuden palvelija. He kehittävät runomuotoa yhä suurempaan täydellisyyteen, heidän käsissään se tulee yhä rikkaammaksi ja hiotummaksi. Tennysonilla on voimakas ja hieno fantasia ja hänen runoistaan hehkun ihmeellinen kauneus, jossa useinkin piilee keskiaikuisia piirteitä. Hänen runoelmasarjansa „The Idylls of the King" (1842-85) on Englannissa saanut miltei kansalliseepoksen luonteen. Browningin runous on eksoottinen, kosmopoliittinen. Hänen mielenkiintonsa kohdistuu kaikkeen inhimilliseen, se ei rajoitu yksin kansallisiin aiheihin. Hänen runoelmiaan, joista parhaat ovat vv. 1846-64, pidettiin kauan epäselvinä ja hämärinä; vasta 70-luvulla hänen maineensa kohosi korkeimmilleen. Elizabeth Browningin runot eivät muodollisesti ole aina yhtä eheät kuin edellisten, mutta se hehkuva säälin tunne kovaonnisia kohtaan, mikä niistä huokuu, hankki hänelle suuren lukijapiirin. Jo ennen häntä oli Th. Hood (1799-1845) kääntänyt yleisön huomion sosiaalisiin kysymyksiin syvän säälin tunteen synnyttämillä runoelmillaan. Sitä paitsi hän on julkaissut jonkon humoristisia runoelmia.

Lähinnä Wordsworthia ja jossakin määrin vastapainona Keatsin ja Tennysonin liikaromantiikalle on M. Arnold (1822-88), etevä sekä runoilijana että proosakirjailijana. Hänen runontensa kohdistuu Tennysonin ja n. s. prærafaeliittien väliseen aikaan. Tämä viimeksimainittu ryhmä runoilijoita, jotka vuosisadan loppupuolella epäilemättä herättävät suurimmassa määrässä mielenkiintoa, vastaa kirjallisuudessa sitä taidekoulua, johon Italian „quattrocentistit" olivat niin syvällisesti vaikuttaneet. Prærafaelismi on uuden muodon saanutta romantiikkaa. Tämän suunnan runoilijat käyttivät runollisina aiheina keskiaikaisia mielikuvitteita ja heidän runoelmansa ovat sointuvampia ja rikkaampia kuin ehkä mitkään aikaisemmat runotuotteet Englannissa. Ruskinin vaikutus tähän piiriin oli varsin suuri, samoin Edv. Fitz Geraldin, nerokkaan runonkääntäjän. Ameriikkalaisella Edgar Allan Poella on myös sijansa tämän ajan unsromantiikassa. Prærafaeliittisen veljeskunnan perustaja oli kuitenkin D. G. Rossetti (1828-82, ks. t.), kuuluisa maalari. Paitsi mestarillisia käännöksiä Danten ja hänen aikalaistensa runoelmista on hän julkaissut tunnelmakylläisiä, tummavärisiä runoelmia, täynnä kuumaa, hituvaa, voimakasta tunnetta tai intohimoa. Hänen sisarensa Ch. Rossetti (1830-94, ks. t.), kirjoitti etupäässä uskonnollisia runoja. W. Morris (1834-96, ks. t.) on riennoiltaan hyvin lähellä Ruskinia. Hän työskenteli taideteollisuuden kehittämiseksi ja toimi sosialistisena työväenjohtajana. Runolliset vaikutteensa hän sai antiikin runoudesta, Ranskan ja Englannin keskiajasta sekä Irlannin satumaailmasta. Tähän piiriin kuului muoruudessaan Alg. Ch. Swinburne (1837-1909, ks. t.), runollinen nero, joka rajuilman tavoin toi englantilaiseen kirjallisuuteen kapinaa ja vapauden näkyjä, kiivaita hyökkäyksiä uskontoa vastaan, panteismia, voimakkaita intohimoja ja kuumaa aistinhehkua. Runoelmissaan hän on käsitellyt kreikkalaisia aiheita aivan uudella tavalla. 70-luvun jälkeen ovat vanhat ranskalaiset runomitat päässeet Englannissa yhä enemmän käytäntöön. Runoilijoista, jotka uskalsivat ruveta käyttämään näitä „unsia" muotoja, on etusijassa mainittava A. Dobson (s. 1840), Edm. Gosse (s. 1849), W. E. Henley ja J. Payne. Dobson sepitti ensimäisen balladin ja Gosse ensimäisen vilanellen. Gosse on sen ohella etevä kirjallisuudentuntija ja on käännöksillään tehnyt Ibsenin teoksia tutuiksi Englannissa. Nuorimpia uusimman ajan runoilijoista, jos kohta jo manalle mennyt, on E. Dowson (1867-1900), jonka lyyrilliset rakkausrunot ovat täynnä syvää tunnetta ja hienoa tuoksua. Etevä kyky sekä runouden että proosan alalla oli O. Wilde (1856-1900, ks. t.), joka erinomaisella taiturnudella heittelee paradoksejaan, kuvaa voimakkaita intohimoja ja sairaalloisia suhteita. Hänen oman sielunsa syvät sävelet kajahtavat hänen viimeisistä teoksistansa „De Profundis" ja „The Ballad of Reading Gael".

Draama on pitkän aikaa ollut aivan lamassa. Ainoa huomatumpi kirjailija viime aikoihin asti on Pinero, joka on kirjoittanut joukon yhteiskuntanäytelmiä. Vasta viime vuosina on Bernard Shaw (s. 1856, ks. t.) herättänyt suurta huomiota satiirisilla, yhteiskuntaa ja sen heikkouksia pilkkaavilla näytelmillään. Kaikki olot ja ihmiset muuttuvat naurettaviksi hänen käsissään, mutta hänen naurunsa on niin peitettyä ja hienoa, että hän saa naurun esineetkin mukanaan nauramaan. Pohjoismaisten kirjailijoiden vaikutus on hänessä ilmeinen. Kritikoitsijana on Shaw myös ollut tuottelias. Kritiikin alalla on uusimpana aikana suurinta kuuluisuutta saavuttanut W. Pater (ks. t.). [B. Brink, „Geschichte der englischen Litteratur" (2 pain., 1899), Garnett ja Gosse, „English literature" (1903), R. Wülker, „Geschichte der englischen Litteratur" (2 pain., 1906), Chambers, „Cyclopædia of english literature" (1901-03), G. Körbing, „Grundriss der englischen Litteratur" (4 pain., 1905), Ad. Hansen, „Englanti" (Yleinen kirjallisuuden historia II).]

H. S.

Englannin kirkko ks. Anglikaaninen kirkko.

Englannin kirkon lähetysseurat. 1. Jo 1649 syntyi Engl. piispallisen kirkon piirissä n. s. pitkän parlamentiu lähetysystävällisen päätöksen johdosta lähetysseura, joka kannatti Eliotin (ks. t.) y. m. lähetystyötä intiaanien keskuudessa. Tämä seura ei kuitenkaan ollut pitkäikäinen. — 2. V. 1698 perustettiin Kristillisen tiedon levittämisseura („Society for promoting christian kuowledge"), joka 18:nnella vuosis. tehokkaasti kannatti tanskalais-hallelaista lähetystä Intiassa, mutta 19:nnellä vuosis. kokonaau jätti suorauaisen pakanalähetystyön. Työskentelee nykyään kristillisen kirjallisuuden kustantamiseksi ja levittämiseksi anglikaanisen kirkon piirissä sekä Suurbritanniassa että siirtomaissa ja lähetysaloilla. — 3. Evankeliumin levittämisseura („Society for the Propagation of the Gospel in foreign parts", lyh. S. P. G.), perustettiin 1701, toimi 18:nnella vuosis. meilkein yksinomaan engl. siirtolaisten hyväksi. Muodostui 19:nnellä vuosis. korkeakirkollisen l. ritualistisen suunnan varsinaiseksi lähetysseuraksi. Sen tärkeimmät työalat ovat Intiassa, Kiinassa, Japanissa, Koreassa, Etelä-Afrikassa, Austraaliassa. Lähetyssaarnaajia n. 560, niistä 11 piispaa; kääntyneitä n. 300,000. Vuositulot n. 3 milj. Smk. — 4. Kirkkolähetysseura („Church Missionary Society", lyhenn. C. M. S.), nykyään maailman suuriu lähetysseura. Perustettiin 1799; edustaa anglikaanisen kirkon matalakirkollista eli evankelista suuntaa lähetystyössä, sai varsinkin ensi aikoina kestää paljon vaikeuksia korkeakirkollisten vastustuksen vuoksi. Lähetysaloja on miltei kaikkialla pakanakansaiu keskuudessa. Erittäin on niistä tunnettu Uganda, jossa seura ryhtyi työhön Stanleyu kehoituksesta (tienraivaaja: Alex. Mackay), Länsi-Afrikasta on kuuluisa neekeripiispa Sam. Crowther, Itä-Afrikasta sen palveluksessa olleet tutkimusmatkailijat Krapf ja Rebmann, j. n. e. Lähettejä on (1908) 567 miestä, 386 vaimoa ja 438 neitiä, joilla on apunaan 394 maassa syntynyttä pappia ja 8,000 opettajaa; kääntyneitä 352,920. Vuosituloja n. 10 milj. Smk. [E. Stock, „The history of the C. M. S." (1899).] — 5. Englannin kirkon Senana-lähetysseura, perust. 1880, työskentelee edellisen yhteydessä, lähettäen naislähettejä sen lähetysaloille, varsinkin Intiaan ja Kiinaan. — 6. Etelä-Ameriikan lähetysseura, perust. 1844 jatkamaan Allen Gardinerin (ks. t.) alkamaa lähetystyötä Patagoniassa ja Tulimaalla. — 7. Melaneesian lähetys (M. M.), Uuden-Seelannin piispan Selwynin perustama (1841); työala: Melaneesiaan kuuluvat saariryhmät Isossa-valtameressä; mustat opettajat tekevät harvain englantilaisten johtamina kaiken työn. Tunnettu marttyyripiispa Patteson. — 9. Livingstonen vaikutuksesta 1859 syntynyt n. s. Yliopistolähetys (Universities Mission to Central Africa). Työskentelee Njassa-järven seuduilla Itä-Afrikassa. *U. P.*

Englannin Kolumbia (virall. British C.), Kanadassa, 926,100 km², Tyynen-valtameren rannalla; 178,657 as. (1901). siis ainoastaan 0,2 km²:llä; näistä oli 24,523 intiaania sekä n. 15,000 kiinalaista. — Pinnanmuodostuksessa vallitsevat vuoristot, joiden välissä ou ylätasankoja. Yhdysvaltain Coast Rangen jatko on Kolumbiassa paikoitellen vaipunut mereen, joten on syntyuyt sangeu saaristo- ja vuonorikas rannikko. Vancouver sekä Kuningatar-Charlottasaaret ovat suurimmat. Vuoristot ovat yleensä vaikeakulkuiset, solat ahtaita. Laajat alueet tätä suunnatonta, harvaan asuttua maata ovatkin yhä vielä aivan tuntemattomia. — Ilmasto on rannikolla kostea meri-ilmasto (Victoriassa vuot. keskilämpö + 9,1° C), sisämaassa sitävastoin kylmä ja kuivahko mannerilmasto. Ikuisen lumen raja on Kalliovuorten eteläosissa 1,800 m yl. merenp.. — Joet ovat vesi- ja kalarikkaita; suurimmat: Columbia-joki lisäjokineen, joka osaksi kuuluu tähän alueeseen, Fraser-joki. Saskatševan-, Peace-, Mackenzie- ja Yukon-jokien yläjuoksut lisäjokineen. Järvet ovat pitkiä, kapeita, usein syviä, jääkauden aikuisia vuoristojärviä. — Kasvullisuudella on pohjoinen leima. Etelässä ja rannikoilla muodostavat douglas-, hemlock-, hopeakuuset ja jättiläis-setrit laajoja, vielä koskemattomiakin metsiä, pohjoisempana tulee lisäksi sitka-kuusi sekä kelta-setri, sekaantuen sisämaan puihin. Metsäalojeu välissä on mainioita laidunniittyjä; kuivilla ylätasangoilla arokasvullisuutta. — Eläinkunta samoin pohjoismaista, ameriikkalaisine karhu-, susi-, kettu-, hirvi- y. m. muotoineen. — Maanviljelys ei tuota viljaa maakunnan omiksi tarpeiksi; sen kehittymismahdollisuudet ovatkin, ilmaston takia, rajoitetut eteläisimpiin osiin ja laaksoihin. — Karjanhoito sitävastoin, jota toistaiseksi verrattain vähällä innolla harjoitetaan (v. 1891 n. 125,000 nauta-eläintä), voi kehittyä hyvinkin tuottoisaksi. Nykyiset pääelinkeinot ovat kalastus, varsinkin lohenkalastus (1904 29,4 milj. mk:n arvosta), puu-tuotanto, joka on synnyttänyt laajan teollisuuden (1891 261 milj. mk:n arvosta), sekä vuorityö. Rauta-, lyijy- ja kuparimalmeja on runsaasti, vaikka niitä ei vielä suuremmassa määrin louhita; hopeamalmia saatiin (1897) 17 milj. mk:n arvosta; kivihiilialueen lasketaan käsittävän 35,600 km²; 1902 louhittiin sitä 1 1/3 milj. tonnia. Maan asuttamiselle ja kehitykselle on kuitenkin vuorten ja jokien kullanpitoisuus ollut paljon tärkeämpi. V. 1902 saatiin kultaa 29 milj. mk:n arvosta. — E. K:n etelä-osiin on viime aikoina kansalaisiamme huomattavammassa määrässä siirtynyt. V. 1885 valmistuuut Kauadan pacific-rata on suuresti edistänyt maan taloudellista kehitystä; sivuratoineen on sitä Columbiassa (1900) 2,104 km. C:n tärkeimmät kaupungit ovat Victoria (pääkaup.) ja Nanaimo, Vancouverin saarella, Vancouver, New Westminster, Nelson sekä Slocan. — Maakunta käsitti aikaisemmin Uuden-Kaledonian, U. Georgian, U. Norfolkin, U. Cornwallin, Vancouverin ja Stikinen nimellä tunnetut, Hudson-komppanian alaiset territorit, jotka 1850-luvun kultalöytöjen takia 1858 otettiin siltä pois ja muodostettiin siirtomaaksi, joka 1871 yhtyi Kanadaan. ks. Kanada. *E. E. K.*

Englannin korkeakirkko ks. Anglikaaninen kirkko.

Englannin-laastari (mušši), kiinnelaastari, kalaliimalla sivelty ohut kangas.

Englannin-noobeli (eugl. *noble*, oik. = jalo). engl. kultaraha, jota ruvettiin lyömään vv. 1343-77 välillä Edvard III:n hallitessa. Edvard IV:n aikana se sai nimen ruusunoobeli, koska

sen nurjalle puolelle oli kuvattu 8-lehtinen ruusu; sen arvo oli = 1 punta = n. 25 Smk. Myöhemmin lyödyt noobelit, esim. Henrik VIII:n laivanoobeli, olivat arvoltaan n. 19 ½ Smk.

Englannin peninkulma, engl. pituusmitta = 1,609 m.

Englannin Pohjois-Ameriikka, siirtomaa-alue, joka käsittää maan Yhdysvaltojen pohjois-rajalta Jäämereen, Alaskaa ja Grönlantia lukuunottamatta, n. 9,7 milj. km², n. 6,4 milj. as. (1907). Se jaetaan Dominion of Canada'an (ks. Kanada), New-Foundlandiin (ks. t.) ja Labrador (ks. t.) departementtiin.

Englannin-puna, rautapuna, punaisia ja ruskeanpunaisia mineraalivärejä, jotka sisältävät rautaoksidia, johon usein on sekoitettu savea. Sellaisia valmisteita kutsutaan usein muillakin nimillä, n. k. poleerauspuna, *Caput mortuum*, Intian puna, Neapelin puna, kuninkaan puna j. n. e.

Englannin rakennustaide. Vilhelm Valloittajan mukana, 1066, tuli Englantiin romaaninen kiviarkkitehtuuri. Alkoi vilkas kirkollinen rakennustoiminta, joka jo ensimäisen vuosisadan kuluessa, n. s. normannilaisessa tyylissä, kehittää myöhemminkin jatkuvia, paikallis-kansallisia luonnepuoliaan. Katedraaleissa kokonaisvaikutus on vakava, monumentaalisen raskas, viivoissa vaakasuora vallitsevana, aukoissa (ja holveissa) pyöreä kaari. Pyöreät, jykevät pylväät, n. s. poimukapiteleineen jakavat kirkon kolmeen laivaan. Pohjamuoto kokonaisuudessaan ja tasapäätteinen kuori oudon pitkiä, keskilaiva holvausvaikeuksia silmällä pitäen kaita ja matala, pystysuora seinäjäsentely näyttää kylläkin odottavan holvausta, mutta tämä on useimmiten jäänyt myöhemmän ajan suoritettavaksi tahi tyydytään kelttiläisen ja anglosaksilaisen ajan perintöön, puiseen kattokonstruktsioniin. Kapeahko, rakennusrungosta pitkälle ulkoneva poikkilaiva jaetaan joskus kahteen laivaan, jolloin itäinen kapeampi muodostetaan kappeliriviksi. Durhamissa länsipuolen sisäänkäytävä väljenee kappelintapaiseksi „Galilea"ksi. Ulkoasua vallitsee laivain risteyksestä kohoava, mahtava, useimmiten tasa- ja hammaspäätteinen, nelikulmainen torni, etufasadissa niitä on kaksikin pienempää. Detaljit yksinkertaisia, aiheenvalinta köyhää, mittausopillinen (zig-zag-, suomus-, ruutu-) viivaornamentiikka yleinen. Myöhempinä aikoina on norm. katedraaleja paljon muuteltu ja lisäilty, tärkeimmät ovat: Durhamin suuri ja muhkea, Peterboroughin, Norwichin, Elyn katedraalit, London Towerin White Chapel, S. Albans- ja Waltham-Abbeyt y. m. — *Gotiikka*kin Englannissa on Ranskasta kotoisin, mutta irtautuu pian ulkolaisista vaikutuksista, nojautuen edellisen ajan arkkitehtuurin tuloksiin. Vanhoja katedraaleja muutellaan ja lisäillään. Uusiakin kyllä rakennetaan useampia, mutta kehitys on etupäässä muodollinen, ja järkevän harkitsevasti vaikeita rakenneprobleemeja yleensä vältetään. Niinpä esim. Ranskan gotiikan huimaavan korkeat katedraali-interiöörit Englannissa mataloituvat ja samalla ulkopuolinen tukijärjestelmä — tämä gotiikan Akilleen kantapää — useissa tapauksissa häviää tai kutistuu yksinkertaisen asialliseksi. Yhä vieläkin on 3-laivaisten katedraalien pituus melkoinen, usein n. s. *Lady Chapel* (Maariakappeli) pitkän tasapäätteisen kuorin jatkona sitä vieläkin lisää. Pyöreä l. monisivuinen, kirkon vierellä ja joskus luostarin kanssa yhteydessä oleva *Chapter-house* (kapitelihuone) luo pohjan rajaviivoille tarpeellista vaihtelua. Huippukaari on ainoa kaarimuoto ja eri kehityskausien tyylivivahdukset määrää muotojen kehitys kömpelömmästä sirompaan, käytetyn huippukaaren muoto ja ikkunaruususton kuviot. *Early english*, varhainen englantilainen eli lansettityyli (n. 1200-luvulla), yksinkertaisen arvokas ja puhdas. Kaita lansettikaari on tavallinen, mutta ruususto vasta alullaan. Tyylin kukoistusajan muodostaa rikaskoristeinen ja rakenteissaan kepeämpi *decoratcd-style* (1300-luv.). *Perpcndicular-style* (1400-luv.) kertailee loppumattomiin, rikkaasti vaikuttavia, mutta hieman väsyttäviä, pystysuoria ruususto-kuvioitaan ja samalla holvit kehittyvät upeiksi tähti-, verkko- ja normannil. viuhkaholveiksi. — Ensikertoja gotiikka esiintyy Guillaume de Sensin rakentamassa Canterburyn katedraalin kuorissa (1174), jälkeenpäin on Westminster-Abbey (1245-71) Lontoossa yksin ranskalaista katedraalityyliä edustamassa. Tyylin mallirakennuksena pidetään Salisburyn katedraalia (1220-58). Valtavasti vaikuttaa Lincolnin katedraali; muista Wells, York, Liehfield, Exeter, Winchester ansaitsevat mainitsemista. Tuhlaavan loistava melkein fantastinen on Henrik VII:n kappeli Lontoon Westminster-Abbeyssa (1502-20) (viuhkaholveista riippuu tappimaisia holvinpäätekiviä, ja seinät ovat ulkoa ja sisästä mitä rikkaimman perpendikulaariruususton peitossa). — Pitkällinen *välitysaika* gotiikasta renesanssiin on omiaan osoittamaan, miten syvälle gotiikka oli Englantiin koteutunut. Se alkaa n. s. Tudor-tyylin sekasorrolla ja jatkuu koko Elisabetin hallitusajan 1600-luvun alkuun saakka. Uutta sisältöä antavat engl. arkkitehtuurille tällä ajalla lukuisat maallikkorakennukset, tilavat maalaukselliset maalaishovit (mansions) (Hampton Court, Longleat, Wollaton Hall) leveine ikkunoineen, väljine halleineen ja puukattoineen, joissa huippukaaren konstr. merkitys vähitellen häviää — sen loppumuotona on leveä ja litistynyt n. s. Tudor-kaari. Näiltä ajoilta ovat myöskin monet colleget (julk. ylemm. koulut) sekä vanhimmat säilyneet ristikkorakennukset. Otollista maaperää Englannissa renesanssille valmisti sen käytäntöön ottaminen pikkutaiteen alalla ja rakennusten toisarvoisissa osissa, kuten ovissa, ikkunoissa, uuneissa j. n. e. Ulkolaisia taiteilijoita (Holbein) ja arkkitehtejä kutsutaan maahan, uudistus on aluksi taaskin vain muodollinen, vanhalle ytimelle sovitetaan uusi kuori. Myöhempään vasta, renesanssin päästyä voitolle, muotopuoli alkaa polkea sisällystä ja silloin rakennuksetkin tehdään „enemmän katseltaviksi, kuin asuttaviksi". — Puhdasverisen, klassillisen renesanssin uranaukaisija E:ssa on italialaisen Palladion oppia käynyt Inigo Jones (1572-1652), jonka huolellisesti sommitellusta, suurisuuntaisesta Whitehallin palatsista rakennettiin vain the Banqueting Hall, sen keskeinen henkilö Christoffer Wreen (1632-1723), S. Paulin katedraalin luoja, lukuisain erilaisten rakennusten arkkitehti sekä Lontoossa että maaseudulla — Lontoossa yksin noin 50 kirkkoa. 1600-1700-luvuilla engl.-italialainen

tyylisuunta yhä vahvistuu, omistamatta kuitenkaan barokkityylin räikeimpiä liikanaisuuksia, 1800-luvun ensi puoliskolla kreikkalais-arkeologinen, romanttis-keskiaikainen ja renesanssia seuraava makusuunta vuoroin yrittivät päästä toisiaan syrjäyttämään ja vasta vuosisadan loppupuolella on tästä „tyylien taistelusta" selkeytynyt — Norman Shaw'n y. m. johdolla 1860-70-luvulla — vapaa, elävä, renesanssin periaatteille rakentava, uudenajan työtapoja ja vaatimuksia varteenottava moderni engl. tyyli. Etenkin mallikelpoisen, mukavan kodin luomisessa (arkk. Baillie Scott, Voysey, Mackintosh y. m.) se on jättänyt näkyviä jälkiä muittenkin maiden, vieläpä meidänkin rakennustaiteeseemme. Kirkollisen tyylin alalla kuitenkin keskiajan traditsionit sitkeästi pysyvät voimassa. — Viime vuosisadan merkkirakennus E:ssa on laaja Parlamenttitalo (Barry al. 1839) perpendicular-tyyliin, toisia romanttiseeraavia rakennuksia ovat luonnontieteellinen South Kensington Museum (1879) ja äskettäin valmistunut uusi katol. Westminster-katedraali. Ensi kerran Englannin pankki (1788), sittemmin British Museum ja S. Georges Hall Liverpoolissa jäljittelevät puhtainta kreik. tyyliä. *U-o N.*

Englannin-ruskea, Bismarekin-ruskea (ks. t.).

Englannin-sini, mineraalisini, vuorisini, kuparisini, kuparihydraatin ja kuparikarbonaatin seos; myös berliininsinen ja indigon sekoitus käy tällä nimellä. *Edv. Hj.*

Englannin Somali-maa (virall. Somaliland protectorate), Somali-niemen pohjoisosassa Aden-lahden rannalla, ranskalaisen ja italialaisen alueen välissä, sisämaassa rajoittuen Abessiiniaan (raja epämääräinen). Pinta-ala virallisesti 176,100 km², as. (1907) 348,076, parhaasta päästä aasialais-afrikkalaisia sotaisia heimoja. Sisämaassa kulkee kaksi rinnakkaisvuorijonoa, joiden välissä on hedelmällinen laakso tärkeine karavaaniteineen; muuten maa on kuuman ja kuivan ilmaston vaikutuksesta aroa, paikoitellen erämaatakin. — Karavaaniteitä myöten kuljetetaan kultaa, norsunluuta ja sibettiä Abessiiniasta, lisäksi sahramia, kumia, hartsia, nahkoja y. m. 1907-08 kaikkiaan 5,43 milj. mk:n arvosta; tuonti oli 5,86 milj. mk. Tärkein kauppapaikka on karavaaniteiden päätepiste Berbera. Sen merkitystä kuitenkin vähentää ranskalaisen Džibuti'n kilpailu. — Englantilaisille on maalla merkitystä strategisista syistä. Hallinnollisesti siirtomaa on Adenin käskynhaltijan ja sen kautta Bombayn presidenttikunnan alainen. — V. 1885 Englanti miehitti alueen, josta v. 1898 muodostettiin siirtomaa. Vv. 1899-1905 antoi englantilaisille paljon tekemistä n. k. „Hullu Mullah", Hadži Mohammed ben Abdullah, joka aikoi muodostaa itsenäisen valtion ja vasta uudistettujen ponnistusten jälkeen saatiin „rauhoitetuksi". *E. E. K.*

Englannin-suola, karvassuola ks. Magnesiumsulfaatti.

Englannintorvi, oboensukuinen orkesterisoitin, ääneltään oboeta pehmeämpi ja tummempi sekä kvinttiä matalampi; 18:nnella vuosis. jalostumalla kehittynyt entisestä jahtioboesta *(oboe di caccia)*. Sen yleinen sävy on runollisen haaveellinen; se vaikuttaa parhaiten hitaassa cantilene-tyylissä. Tunnettu on pitkä ja ihana englannintorven soolo Wagnerin „Tristan und Isolde"n 3:nnen näytöksen alussa. Bach käytti sävellyksissään usein oboen matalampia sukulaissoittimia; Mozartilla ja Beethovenilla niitä ei tavata, mutta Meyerbeer ja Berlioz saattoivat englannintorven varsinaiseen orkesterikäytäntöön. *I. K.*

Englannin torvi.

Englannin tylli, ks. Bobbinet.

Englannin-vihreä ks. Schweinfurtin-vihreä; myös seos berliininsinestä, kromikellasta ja baryyttivalkoisesta käy tällä nimellä.

Englanti (engl. England, lat. Anglia), laajimmassa merkityksessä koko brittiläisen maailmanvallan, tai ahtaammassa vain eurooppalaisten, Atlantin valtameressä olevain Brittein saarten nimitys. Yleisimmin tarkoitetaan kuitenkin E:lla Ison Britannian saaren eteläisintä osaa; toisinaan erotetaan tästäkin Wales, jolloin varsinainen E. ulottuu pohjoisessa 55° 49′, etelässä 49° 58′ pohj. leveyttä, idässä 1° 45′ itäistä, lännessä 5° 44′ läntistä pituutta, rajoittuen Skotlantiin, Pohjan-mereen, Calais'nsalmeen, Englannin kanaaliin, Atlantin valtamereen, Irlannin mereen sekä Walesiin. Sen pinta-ala on 131,699 km², asukasluku (1901) 30,807,243 (v. 1909 arvioitu Walesin kera 35,756,615 as.; vastaava luku oli 1901 32,527,843). E:n pinnanmuodostus, vesistöt, ilmasto, asutussuhteet, taloudellinen elämä ja valtiolaitos selitetään kirjoituksissa Iso Britannia ja Irlanti. *E. E. K.*

Historia. Vanhin aika v:een 1066. E:n esihistoria on hämärän peitossa. Foinikialaisten väitetään jo n. tuhat vuotta e. Kr. käyneen noutamassa tinaa Lounais-Englannin rannikolta (Tinasaaret). Pronssikauden ajoista lähtien E:ssa asui kelttiläisiä, jotka olivat kahta eri heimoa: gaelilaisia goideleita ja luultavasti myöhemmin saapuneita kymriläisiä brittejä (vrt. Britannia). Ensimäiset tarkemmat tiedot Britanniasta antoi siellä käynyt Massiliasta (Marseille) kotoisin oleva kreik. Pytheas n. 330 e. Kr. Lähempään yhteyteen Välimeren sivistysmaailman kanssa E. joutui vasta sittenkuin roomalaiset alkoivat levittää valtaansa sinne. Cæsar teki v. 55 ja 54 e. Kr. kaksi sotaretkeä E:iin, mutta vasta Claudius keisarin hallitessa 43 j. Kr. roomalaiset aloittivat maan valloituksen päättäen sen Domitianuksen aikana, jolloin Agricola (78-84) ulotti Rooman vallan rajan Solway-lahteen ja Tynejokeen asti. Tämän rajalinjan pohjoispuolella ei roomalaisten onnistunut saavuttaa pysyväistä jalansijaa, ja Hadrianus keisarin rakennuttama rajavalli kulki juuri Solwaysta Tynen suuhun. Englannin kelttiläinen väestö roomalaistui, kuitenkin vähemmässä määrässä kuin Gallian kelttiläiset, ja kristinusko levisi vähitellen maahan. Kun Rooman legioonat germaanilaisen kansainvaelluksen aljettua, 5:nnen vuosis. alussa, lähtivät E:sta, oli Rooman valtakin siellä lopussa. N. 450 alkoivat E:iin hyökätä Saksan Pohjanmeren rannikolta saapuneet anglosaksit (ks. t.), jotka pitkällisillä puolentoista vuosisataa kestäneillä taisteluilla valloittivat melkein koko

maan ja tunkivat britit osaksi länteen (Walesiin ja Cornwalliin), osaksi pohjoiseen (Skotlantiin). Anglosaksit hävittivät brittiläisroomalaisen kulttuurin ja osittain myöskin kristinuskon, johon he kääntyivät vasta v:n 600 tienoilla. He perustivat E:iin useita pikkuvaltioita, joista tärkeimmät olivat Kent, Sussex, Wessex, Essex, Eastanglia, Mercia ja Northumberland. Näistä saavutti lopulta ylivallan Wessex Egbert kuninkaan hallitessa (802-839). N. 790 alkoivat skandinaavilaiset, etupäässä tanskalaiset viikingit hävitellä E:n rannikoita. Seur. vuosis:n keskivaiheilla he valloittivat Pohjois-Englannin ja itse Wessex joutui vaaraan. Mutta Alfred Suuri (871-901) voitti heidät 878, minkä jälkeen he tekivät rauhan ja antoivat kastaa itsensä. Englanti jaettiin niin, että tanskalaiset saivat Lontoosta Liverpooliin vedetyn rajaviivan pohjois- ja itäpuolella olevan maan, jolle sittemmin annettiin nimeksi Danelagen (ks. t.). Alfred, joka oli E:n paraimpia hallitsijoita, piti hyvää huolta kansansa aineellisesta ja henkisestä vaurastumisesta. Hänen seuraajiensa Edvard vanhemman, Ethelstanin y. m. aikana taistelut jatkuivat Pohjois-Englannin tanskalaisia vastaan, jotka pakotettiin tunnustamaan Wessexin yliherruutta. V:n 1000 tienoilla skandinaavilaiset viikingit uudelleen alkoivat hätyyttää E:ia, ja Ethelred II:n (979-1016) täytyi tuon tuostakin ostaa rauha suurilla rahasummilla (danegeld). V. 1013 Tanskan kuningas Sven Kaksiparta valloitti koko maan. Hänen poikansa Knut Suuri (1016-35), joka pääsi myöskin Tanskan ja Norjan kuninkaaksi, piti voimassa anglosaksien vanhat lait ja laitokset. Knutin suku sammui jo 1042, minkä jälkeen valtaistuimelle nousi Ethelred II:n poika Edvard Tunnustaja (1042-66). Hänen kuoltuaan valittiin kuninkaaksi kotimainen ylimys Harald Godwinin poika, joka jo Edvardin loppuaikoina oli ollut E:n todellinen hallitusmies. Mutta E:n kruunua vaati myöksin Normandian herttua Vilhelm. Vietyään sotajoukon E:iin hän voitti Haraldin Hastingsin tappelussa 1066, minkä jälkeen hän valtasi koko maan. — Anglosaksien mukana Englantiin tuli germaanilainen yhteiskuntajärjestys. Pikkuvaltiot jakaantuivat useammista kyläkunnista kokoonpantuihin satakuntiin *(hundred)*, joiden käräjissä käsiteltiin yhteisiä asioita ja käytettiin lakia. Heimon yhteiset asiat ratkaistiin kansankäräjissä, joiden puheenjohtajana oli *ealdorman*. Kun pikkuvaltiot yhdistettiin yhdeksi valtakunnaksi, syntyivät nähtävästi kreivikunnat, joista muutamat vastasivat entisiä pikkuvaltioita, ja kansankäräjien sijaan tulivat kreivikuntakokoukset. Koko valtakunnan yhteisissä asioissa oli päätösvalta valtakunnankokouksella (*witenagemot* = viisaitten kokous), johon vain maalliset ja hengelliset ylimykset kutsuttiin.

Normannilaiset kuninkaat (1066-1154). Normannilaisen valloituksen kautta E. joutui sekä valtiollisesti että kirkollisesti läheiseen yhteyteen mannermaan kansojen kanssa. Vilhelm Valloittaja (1066-87) anasti läntä vastaan taistelleilta tai kapinoinneilta anglosakseilta heidän maatilansa ja pidätti ne joko itselleen tai antoi ne normannilaisille ylimyksille. Näin pääsi E:ssakin valtaan läänityslaitos, johon alkua oli olemassa jo anglosaksien ajoilta. Mutta kun Vilhelm vaati uskollisuudenvalan alivasalleiltakin ja muodosti läänit hajallaan olevista tiloista, ei läänityslaitos heikontanut kuninkaanvaltaa, joka E:ssa tähän aikaan esiintyi voimakkaampana kuin missään muualla. Anglosaksien paikalliset itsehallintolaitokset, satakunta- ja kreivikuntakokoukset, säilytettiin. Piispat ja suurvasallit kutsuttiin toisinaan neuvottelukokouksiin *(magnum concilium)*, joiden päätöksillä ei ollut sitovaa voimaa, mutta joita voi pitää E:n parlamentin alkuna. Hallituksensa lopulla (1086) Vilhelm antoi toimittaa E:n maaomaisuuden luettelon ja arvioimisen; näin syntyi n. s. *Doomsdaybook* (ks. t.). — Anglosaksit joutuivat valloituksen johdosta aluksi sorrettuun asemaan ja ranskan kieli tuli virka- ja sivistyskieleksi, mutta vähitellen voittajat kahden seuraavan vuosis. kuluessa kielellisestikin sulautuivat voitettuihin, ja näin syntyi nykyinen E:n kansa ja kieli.

Vilhelm Valloittajan seuraaja oli hänen poikansa Vilhelm Punainen (1087-1100), joka tuli tunnetuksi julmuudestaan ja kiskomisistaan. Hänen kuolemansa jälkeen tunnustettiin kuninkaaksi hänen nuorempi veljensä Henrik I (1100-35). Tämä antoi hallitsijavakuutuksen (Henrik I:n kartta), jossa hän lupasi pitää pyhänä Edvard Tunnustajan lait: s. o. anglosaksien vanhan perinnäisen oikeuden ja vapauden. Se riita, johon hän joutui kirkon kanssa piispain asettamisesta (investituurasta), päättyi todellisuudessa kuninkaan eduksi. Hänen väitetään järjestäneen myöskin oikeudenhoidon ja raha-asiain hallinnon perustamalla neuvoston *(curia regis)*, joka toimi osittain raha-asiainhallituksena *(curia ad scaccarium, the exchequer)*, osittain korkeimpana tuomioistuimena, jonka jäsenet joskus lähetettiin pitämään käräjiä eri paikkakunnilla (kiertävät tuomarit). Henrik I:n jälkeen pääsi kuninkaaksi hänen sisarensa poika Stephan Blois'n herra (1135-54), jota vastaan nousivat Henrik I:n tytär Matilda ja tämän poika Henrik Plantagenet. Pitkällisten taistelujen jälkeen, joiden aikana maassa pääsi valtaan suuri sekasorto, Stephan tunnusti 1153 Henrikin perilliseksi.

Plantagenet suku (1154-1485). Tämän suvun ensimäinen hallitsija oli voimallinen ja älykäs Henrik II (1154-89). Hänen edeltäjänsä hallitessa oli lääniaateliston ja kirkon valta kasvanut arveluttavassa määrässä. Clarendonin säännöksillä (1164) Henrik sai kirkon erikoisoikeudet (m. m. tuomiovallan) rajoitetuksi, mutta joutui pian niiden johdosta pitkälliseen riitaan Canterburyn arkkipiispan Thomas Beketin kanssa. Kun Becket 1170 oli murhattu, täytyi kuninkaan näennäisesti antaa myöten. Henrik II kehitti edelleen Henrik I:n lainkäytön alalla alkuunpanemia uudistuksia: kiertävien tuomarien pitämät käräjät tulivat säännöllisiksi ja jurylaitos sai alkunsa. Hän velvoitti kaikki vapaat miehet varustautumaan aseilla ja tarvittaessa ottamaan osaa maan puolustukseen, mutta vasallit saivat persoonallisen sotapalveluksen sijasta suorittaa n. s. kilpiveroa *(scutagium)*. Näin hän saattoi hankkia palkkaväkeä, jolla hän kävi monia sotiansa poikiansa, vasallejansa ja Ranskan kuninkaita vastaan. Paitsi E:ia Henrik

II:lla oli hallussaan koko Länsi-Ranska: Normandia, Maine, Anjou, Touraine, Poitou, Gascogne ja Guienne. Hänen aikanaau aloitettiin Irlaunin valloitus (1171). Henrikin seuraaja oli hänen poikansa Rikard Leijonamieli (1189-99), joka oli melkein koko hallituskautensa poissa Englannista ottaen m. m. osaa kolmanteen ristiretkeeu. Häntä seurasi hänen nuorempi veljensä Juhana Maaton (1199-1216). Tämä menetti Ranskan kuninkaalle Filip II:lle Augustille muut ransk. alueensa paitsi Gascognea ja Guiennea. Paavi Innocentius III:n kanssa Juhana riitaantui Canterburyn arkkipiispanviran täyttämisestä. Kun paavi oli julistauut hänet kruununsa menettäneeksi, hän nöyrtyi ja tuunusti paavin lääniherraksensa (1213). Kiskonnisillaan ja mielivaltaisella hallituksellaan Juhana herätti niin suurta tyytymättömyyttä, että E:n parouit Lontoou porvarien auttamina nousivat kapinaan ja pakoittivat hänet allekirjoittamaan Magna chartan l. suuren vapauskirjan (1215), jota englantilaiset vieläkin pitävät vapautensa kulmakiveuä. Sen sääunöksistä ovat mainittavimmat seuraavat: 1) Ei ketään vapaata miestä saanut vangita muuten kuin hänen vertaistensa antaman lainmukaisen tuomion nojalla; 2) kuningas ei saanut kantaa ylimääräisiä veroja vasalleiltaan muuten kuin näideu omalla suostumuksella. Kun Juhana jo sam. v. sai paavin kumoamaan Magna chartan, jatkui hänen ja paronien välineu taistelu hänen kuolemaansa saakka. Hänen poikansa Henrik III:n (1216-72) kehno hallitus (ulkomaalaisten suosiminen, paavin kiskomiset, y. m.) sai paronit jälleen sekaantumaan hallitukseen. Kuninkaan täytyi hyväksyä hänen valtaansa suuresti rajoittavat *Oxfordin provisionit*, jotka 1258 oli päättänyt eräs paronien kokous eli parlamentti, jota nimitystä näistä ajoista lähtien käytetään valtakunnankokouksista. Kun Henrik paavin avulla koetti saada entiseu valtansa takaisin, syntyi sisällinen sota. Vastustuspuolueen johtaja Simon Montfort voitti kuninkaan Lewesin tappelussa ja otti hänet vangiksi (1264). Hänen toimestaan kokoontui Lontoossa 1265 parlamentti, jossa hengellisteu ja maallisten ylimysten ohessa istui myöskin kreivikuntain pienteu maauomistajain ja (ensi kerran) kaupunkien edustajia. Näistä viimemainituista aineksista muodostui sittemmin parlamentin alihuone. Jo sam. v. Simon Montfort kaatui taistellessaau Eveshamin luona Henrikin poikaa Edvardia vastaan, joka siitä lähtien hoiti hallitusta. Kuninkaana Edvard I (1272-1307) oli sukunsa paraimpia. Hän oli suuri lainsäätäjä ja kutsui useasti kokoon parlamentin. Vasta hänen ajoiltaan lähtien (v:sta 1295 alkaen) parlamentin kokouksiin ottivat säännöllisesti osaa kreivikuntain ja kaupunkien edustajat. Saadaksensa varoja sotiinsa Edvardin täytyi vahvistaa parlamentin veronmyönuytysoikeus (1297). Hänen ulkopolitiikkansa päämääränä oli saattaa koko Britannia valtausa alle. Hänen onnistuikin yhdistää Wales Englantiin (1283). V. 1292 Skotlannin kuningas tunnusti hänet lääniherrakseen, mutta kun hän koetti saada maan täydellisesti valtaansa, niin skotlantilaiset tuontuostakin nousivat kapinaan häntä vastaan. Tämä taistelu päättyi 1314, jolloin skotlantilaiset Robert Brucen johdolla voittivat Edvardin seuraajan Edvard II:n ja siten turvasivat maansa itsenäisyyden. Edvard II (1307-27) oli heikko kuningas, joka antoi suosikkiensa hallita. Hänet kukisti häneu oma puolisonsa Isabella. Valtaistuimelle nousi silloiu Edvard III (1327-77), jonka hallitusaika kului sotiiu Skotlautia ja Ranskaa vastaan. Filip IV:n Kauniiu tyttärenpoikana Edvard III vaati Ranskan kruunua, ja tämän johdosta alkoi pitkällinen satavuotisen sodan nimellä tunnettu vallanperimyssota (1339-1453). Siinä englantilaiset alussa saavuttivat suuria voittoja, m. m. Crécyn (1346) ja Poitiers'n (1356) luona, ja valloittivat Calais'n (1347). Bretigny'n rauhassa (1360) Edvard sai täydellä hallitsijanoikeudella haltuunsa Guiennen, Gascognen, Poitou'n, Calais'n y. m. Mutta sodan uudistuttua (1368) hän menetti melkein kaikki ranskalaiset alueensa paitsi Calais'n. Kun kuninkaan sotiensa tähden täytyi vähän väliä pyytää parlamentilta lisäveroja, oli seurauksena, että parlamentin vaikutusvalta tuntuvasti kasvoi. Kreivikuntaiu ja kaupunkien edustajat, joilla tähän asti oli ollut vain veroumyöntämisoikeus, alkoivat nyt ottaa säännöllisesti osaa myöskin lakien säätämiseen; uskalsipa parlamentti jo vaatia kuninkaan neuvonantajat edesvastuuseen. Edvardin aikana se myöskin jakaantui kahteen kamariin: ylihuoneeseen (hengelliset ja maalliset ylimykset) ja alihuoueeseen (kreivikuntien ja kaupunkieu edustajat). Hänen hallitessaan raivosi E:ssa n. s. musta surma (1348), jonka hävityksistä oli seurauksena tuntuva työvoimain puute ja työpalkkain nouseminen. Parlamentti ryhtyi silloin erityisellä lailla alentamaan palkkoja (1349); koetettiinpa uudistaa häviämässä olevaa maaorjuuttakin. Se tyytymättömyys, joka osaksi tämänkin johdosta syntyi E:n työväestössä, sai yllykettä myöskin uskonpuhdistaja Wycliflu opeista, jotka synnyttivät työväestössä kommunistisia ajatuksia. V. 1381 syntyikin Wat Tylerin johtama kapina, joka kuitenkin saatiin kukistetuksi. Silloin hallitsi Edvardin seuraaja, häuen vanhimman poikansa Edvardin, „mustan prinssin" poika Rikard II (1377-99). Hänen hallituskautensa oli muutenkin hyvin levoton, syystä että kuninkaan mahtavat sukulaiset ja muut ylimykset pyrkivät valtaan. Rikardin, joka lopulta hallitsi omavaltaisesti, kukisti hänen serkkunsa Henrik Lancaster, joka oli Edvard III:n kolmannen pojan poika. Syrjäyttämällä Edvard III:n toiseu pojan perilliset parlamentti tunnusti Henrikin kuninkaaksi. Näin pääsi E:n valtaistuimelle Lancasterin suku. Kun sen kruununperimysoikeus oli epävarma, niin sen täytyi nojautua parlamenttiin, joka Lancasterin suvun hallitessa saavutti entistä suuremman vaikutusvallan. Henrik IV (1399-1413), jolla oli monta kapinaa kukistettavana, haki myöskiu tukea papistosta ja vainosi sen vuoksi lollardeja, Wycliflu kaunattajia. Hänen poikansa Henrik V (1413-22) uudisti 1415 sodan Ranskaa vastaan, jota sisälliset taistelut raatelivat (burgundilainen ja orleansilainen puolue) ja voitti ranskalaiset Azincourt'in tappelussa (1415). V. 1420 burgundilainen puolue tunnusti hänet Ranskan kuninkaan Kaarle VI:n perilliseksi ja Loiren pohjoispuolella olevat alueet joutuivat hänen haltuunsa. Henrik ja Kaarle VI kuolivat samana

vuonna (1422), minkä jälkeen Henrikin alaikäinen poika Henrik VI (1422-61) tunnustettiin sekä Englannin että Ranskan kuninkaaksi. Mutta Ranskassa englantilaisten täytyi jatkaa taistelua Kaarle VI:n poikaa Kaarle VII:tä vastaan, jonka orleansilainen puolue oli huudattanut kuninkaaksi. Orleansin neitsyen esiinnyttyä (1429) alkoi sotaonni kääntyä englantilaisille vastaiseksi. Sodan päättyessä (1453) ei Henrikillä ollut Ranskasta jäljellä muuta kuin Calais ja Normandan saaret. Pian hän menetti E:nkin kruunun. Henrikkiä vastaan nousi näet Yorkin herttua Rikard, joka äitinsä puolelta polveutui Edvard III:n toisesta ja isänsä puolelta tämän neljännestä pojasta. Näin syttyi ruusujen sota (1455-85), joka on saanut nimensä siitä, että Lancasterin suvun merkkinä oli punainen, Yorkin suvun merkkinä valkoinen ruusu. Taisteltuaan ensin voitollisesti Rikard kaatui Wakefieldin tappelussa 1460. Kohta tämän jälkeen hänen poikansa Edvard IV (1461-83) huudatti itsensä kuninkaaksi, voitti Lancasterin suvun kannattajat useissa taisteluissa, m. m. Towtonin luona (1461) ja sai Henrikin vangiksi. Sota uudistui kun Edvardin entinen kannattaja Warwickin kreivi meni Lancasterin suvun puolelle. Hän karkoitti Edvardin E:sta 1470 ja asetti Henrik VI:n uudelleen valtaistuimelle. Mutta jo seur. vuonna (1471) Edvard palasi Ranskasta Englantiin, voitti vastustajansa („kuninkaantekijän" Warwickin Barnetin tappelussa) ja panetti Henrikin Toweriin, missä hän sam. v. kuoli. Näin sammui Lancasterin suku miehenpuolelta. Edvardilta peri kruunun hänen alaikäinen poikansa Edvard V (1483), jonka syöksi valtaistuimelta ja murhautti jo samana vuonna hänen vallanhimoinen setänsä Gloucesterin herttua Rikard, kuninkaana Rikard III (1483-85). Häntä vastaan aloitti taistelun Henrik Tudor, joka äitinsä puolelta polveutui Lancasterin suvusta, Rikard joutui tappiolle ja kaatui Bosworthin tappelussa (1485). Kuninkaaksi tunnustettiin silloin Henrik, joka tuli uuden hallitsijasuvun, Tudorin suvun, alkajaksi. Hän otti puolisokseen Edvard IV:n tyttären Elisabetin ja yhdisti siten Lancasterin ja Yorkin sukujen oikeudet. Tähän päättyi ruusujen sota. Siinä sortui suurin osa E:n vanhaa ylimystöä, mikä seikka heikonsi ylihuoneen vaikutusvaltaa ja sen mukana koko parlamenttilaitosta, jossa ylihuoneella oli näihin asti ollut määräävä asema. Kuninkuus saattoikin sen vuoksi esiintyä Tudorien aikana melkein itsevaltiaana ja parlamentista varsin riippumattomana.

Tudorin suku (1485-1603). Henrik VII (1485-1509) hallitsi voimakkaasti, mutta samalla omavaltaisesti. Tarkkana taloudenpitäjänä hänen onnistui koota melkoinen rahasto, joten hänen harvoin tarvitsi kutsua parlamentti kokoon. Valtiollisten rikosten tuomitseminen annettiin Tähtikamari *(Court of star-chamber)* nimiselle tuomioistuimelle, jonka tuomiosta ei saanut vedota ja joka osoittautui erinomaiseksi kuninkaan itsevaltiuden tueksi. Hänen poikansa ja seuraajansa, oikullisuudestaan ja mielivaltaisuudestaan tunnettu Henrik VIII (1509-47) otti Ferdinand Katolisen ja Kaarle V:n liittolaisena osaa muutamiin sotiin Ranskaa vastaan saavuttamatta sanottavia tuloksia. Tärkeämpi oli hänen sisällinen hallituksensa. Kun paavi ei myöntänyt hänelle eroa hänen puolisostaan Katariina Aragonialaisesta, Henrik julisti itsensä Englannin kirkon päämieheksi (1531) ja lakkautti luostarit, mutta pysytti pääasiassa katolisen opin ja vainosi protestantteja. Hänen poikansa nuoren Edvard VI:n hallitessa (1547-53) pantiin arkkipiispa Cranmerin johdolla toimeen täydellinen, opin puolesta kalvinilaiseen suuntaan menevä uskonpuhdistus. V. 1549 kukistettiin Pohjois- ja Länsi-Englannissa syntynyt vaarallinen kapina, joka oli suunnattu uskonpuhdistusta, mutta myöskin tuota E:n maalaisoloja suuresti mullistavaa aitausjärjestelmää *(inclosure)* vastaan. Varsinkin sittenkuin lampaidenhoito 15:nnellä vuosis. villanviennin johdosta oli tullut maan tuottavimmaksi elinkeinoksi, olivat suuret maanomistajat alkaneet hävittää pikkuviljelyksiä ja aidata omikseen yhteismaita käyttääkseen niitä laitumina. Tämä aitaamisinto jatkui aina 19:nnelle vuosis. asti, ja siitä saa suureksi osaksi selityksensä se seikka, että suuri maaomaisuus on E:ssa päässyt melkein yksin vallitsevaksi. Edvardin sisarpuoli Maria (1553-58) palautti katolisuuden ja paavinvallan ja vainosi ankarasti protestantteja saaden tämän johdosta lisänimen „Verinen". Espanjan Filip II:n puolisona Maria 1557 sekaantui Filipin Ranskaa vastaan käymään sotaan, jossa E. menetti viimeisen ranskalaisen alueensa Calais'n (1558). Marian sisarpuoli Elisabet (1558-1603) uudisti Edvard VI:n hallitessa alulle pannun uskonpuhdistuksen ja saattoi E:n kirkon jälleen hallitsijan ylivallan (suprematian) alaiseksi; 1562 hyväksyttiin n. s. 39 artikkelia. Näin syntyi Englannin piispallinen valtiokirkko (ks. Anglikaaninen kirkko), jonka hallitus on kuninkaan ja piispain käsissä, tunnustus kalvinilainen ja menot katolisuuteen vivahtavia. Valtiokirkon täytyi alusta pitäen käydä kovaa taistelua sekä katolisia että jyrkkiä kalvinilaisia, n. s. puritaaneja (ks. t.), vastaan. Aina 17:nnen vuosis. loppupuolille asti ovat näiden uskonnollisten vastakohtien yhteentörmäykset E:n sisällisen historian luonteenomaisimpia piirteitä. Vainotessaan vastustajiansa *(nonkonformisteja)* valtiokirkolla oli tehokkaana aseena erityinen Elisabetin aikana perustettu hengellinen tuomioistuin, korkea komissioni *(court of high commission)*. — E:n katoliset tahtoivat syöstä Elisabetin valtaistuimelta ja asettaa hänen sijaansa Skotlannin kuningattaren Maria Stuartin, joka oli paettuaan kotimaastaan joutunut Elisabetin vangiksi (1568). Näiden vehkeiden johdosta Maria Stuart mestattiin 1587. Myöskin Elisabetin ulkopolitiikka tarkoitti protestanttisuuden tukemista. Hän auttoi Ranskan hugenotteja ja Alankomaiden kapinallisia ja taisteli katolisen reaktsionin päämiestä Filip II:ta vastaan, jonka E:ia vastaan lähettämä laivasto, „voittamaton armada", tuhoutui 1588. Näin E. saavutti Elisabetin aikana vaikutusvaltaisen aseman Euroopan protestanttisten valtain joukossa. Hänen hallitessaan laskettiin myös perustus Englannin vastaiselle meri-, kauppa- ja siirtomaavallalle (Itä-Intian kauppaseura syntyi 1600; Virginian siirtokunta perustettiin); Englannin teollisuus (villateollisuus) pääsi niinikään hyvään vauhtiin. Irlannissa kukistettiin vaarallinen kapina,

ja tämä maa saatettiin täydellisesti E:n vallan alle. Elisabetiin sammui Tudorin suku. Hänen seuraajakseen tunnustettiin Maria Stuartin poika, Skotlannin kuningas Jaakko VI, joten E. ja Skotlanti tulivat personaaliunionilla yhdistetyiksi toisiinsa.

Ensimäiset Stuartit (1603-49). Tämän suvun jäsenillä oli hyvin suurellinen käsitys kuninkaanvallasta. Kuningas oli muka saanut valtansa itse Jumalalta, ja oli siitä yksin hänelle vastuunalainen; kansan oikeudet olivat vain kuninkaan suomia armolahjoja. Mutta kun Stuartit tämän perusteella koettivat hallita itsevaltiaasti ja heidän politiikkansa suunta muutenkin oli epäkansallinen, niin he joutuivat pitkällisiin riitoihin parlamentin kanssa. Tämä laitos, joka ensimäisten Tudorien aikana oli esiintynyt kuningasvallan kuuliaisena välikappaleena, oli Elisabetin hallitessa jälleen osoittanut suurempaa itsenäisyyttä. Jaakko I:n hallitessa (1603-25) parlamentti asettui jyrkästi kuningasta vastaan, kun tämä tahtoi omavaltaisesti määrätä tullimaksut. Tyytymättömyyttä herätti myöskin kuninkaan ulkopolitiikka, koska hän ei Elisabetin tapaan kannattanut protestanttisia valtoja, vaan koetti 30-vuotisen sodan paraillaan riehuessa lähestyä katolista Espanjaa. Piispallisen kirkon kannattajana Jaakko vainosi puritaaneja ja ruutisalaliiton (ks. t.) jälkeen (1605) myös katolisia. Sekä puritaaneja että katolisia siirtyi joukottain Ameriikkaan (Uusi Englanti, Virginia). Kaarle I:n aikana (1625-49) jatkui kuninkaan ja parlamentin välinen taistelu entistä kiivaampana. Hajoitettuaan kaksi ensimäistä parlamenttiansa (1625, 1626) Kaarlen täytyi, saadakseen varoja Ranskan sotaan, johon hän oli ryhtynyt auttaaksensa hugenotteja, 1628 kutsua kokoon kolmas ja sam. v. hyväksyä *Petition of right*, jonka mukaan kuningas ei saanut määrätä uusia veroja ilman parlamentin suostumusta eikä mielivaltaisesti panna ketään vankeuteen. Hajoitettuaan 1629 tämänkin parlamentin Kaarle hallitsi seuraavat yksitoista vuotta parlamenttia kokoonkutsumatta. Hän pyrki ilmeisesti rajattomaan yksinvaltaan, vaati laittomia veroja (laivavero) ja vainosi julmasti puritaaneja herättäen siten yleistä tyytymättömyyttä. Kun Kaarle koetti saattaa piispallista kirkkoa voimaan Skotlannissakin, niin skotlantilaiset tarttuivat aseisiin ja hyökkäsivät E:iin. Saadakseen varoja tähän sotaan kuninkaan täytyi jälleen kutsua kokoon parlamentti 1640 (pitkä parlamentti 1640-53) ja taipua suuriin myönnytyksiin: kuninkaan etevimmät neuvonantajat (Straffordin jaarli ja puritaanien vainooja arkkipiispa Laud) tuomittiin kuolemaan ja mestattiin, tähtikamari ja korkea komissioni poistettiin, ilman parlamentin suostumusta nostetut verot julistettiin laittomiksi j. n. e. Mutta parlamentin puritaaninen enemmistö ei tyytynyt vielä tähänkään. Se tahtoi riistää kuninkaalta kaiken todellisen vallan ja siirtää sen parlamentille. Silloin Kaarle turvautui aseisiin ja aloitti sisällisen sodan 1642. Kuninkaan puolue, kavaljeerit, oli aluksi voitolla parlamentin puolueesta, keropäistä. Mutta sittenkuin parlamentti oli tehnyt liiton skotlantilaisten kanssa ja Oliver Cromwell oli uudelleen järjestänyt parlamentin sotajoukon, alkoi sotaonni kääntyä. Jouduttuaan tappiolle (Marston moorissa 1644, Nasebyssa 1645) Kaarle pakeni skotlantilaisten leiriin. Nämä antoivat hänet parlamentin käsiin (1647). Nyt syntyi riita parlameutin presbyteeriläistä kirkkojärjestystä kannattavan enemmistön ja valtiollisissa ja kirkollisissa asioissa paljoa jyrkemmän independeuttisen sotajoukon välillä; sotajoukko otti haltuunsa kuninkaan, voitti kuninkaan puolelle meuneet skotlantilaiset (Prestonin luona 1648), puhdisti parlamentin vastustajistaan ja sai aikaan että kuningas asetettiin erityisen tuomioistuimen eteen, joka tuomitsi hänet kuolemaan; hän mestattiin tammik. 30 p. 1649. Ylihuone lakkautettiin ja E. julistettiin tasavallaksi.

E. tasavaltana (1649-60). Irlannissa ja Skotlannissa Kaarle I:n pojan Kaarlen hyväksi syntyneet kapinat kukisti Cromwell (Irlannissa annettiin suuri osa maata engl. siirtolaisille). Pian alkoi uusi riita jäännös-parlamentin ja sotajoukon välillä, ja 1653 Cromwell väkivaltaisesti hajoitti parlamentin. Samana vuonna hän lord protectoriksi julistettuna sai haltuunsa korkeimman vallan. Cromwell tahtoi palauttaa laillisen järjestyksen ja vakaannuttaa sisällisen sodan saavutukset, ennenkaikkea uskonnonvapau den. Mutta E:n kansan suuri enemmistö ei ollut tyytyväinen hänen ankaraan sotilashallitukseensa, vaan halusi kuningasvallan palauttamista. Parempi menestys oli Cromwellin ulkopolitiikalla. E. saavutti jälleen kansainvälisessä politiikassa sen vaikutusvaltaisen aseman mikä sillä oli ollut Elisabetin aikana. V. 1651 parlamentti julkaisi n. s. purjehdussäännön, joka oli tähdätty Hollantia vastaan. Siinä sodassa, jota tämän johdosta käytiin 1652-54, E. pääsi voitolle. Espanjalta valloitettiin Jamaika ja Dünkirchen. Cromwellin kuoltua 1658 tuli protektoriksi hänen poikansa Rikard, mutta tämä luopui jo seur. vuouna. V. 1660 kutsuttiin Kaarle I:n poika Kaarle E:n valtaistuimelle ja kuningasvalta uudistettiin. Tätä tapahtumaa sanotaan restauratsioniksi.

Viimeiset miehenpuoliset Stuartit (1660-88). Kaarle II:n (1660-85) oli tunnustanut kuninkaaksi n. s. konventsioniparlamentti. V. 1661 kokoontui uusi parlamentti (restauratsionin pitkä parlamentti 1661-79), jossa piispallisen kirkon kannattajat olivat enemmistönä. Tämä parlamentti palautti piispallisen kirkon vallitsevan aseman ja rajoitti sekä katolisten että protestanttisten lahkolaisten *(dissenterein)* oikeuksia. Kuningas puolestaan kallistui katolisuuteen ja tahtoi helpottaa katolisten vaikeata asemaa. Tämä seikka vaikutti osaltansa hänen ulkopolitiikkaansakin. V. 1665 E. kauppaasioitten johdosta joutui uuteen sotaan Hollantia vastaan, joka päättyi Bredan rauhaan (1667), jossa E. vaihdon kautta sai Pohjois-Ameriikassa New Yorkin ja New Jerseyn. V. 1668 E. oli Hollannin ja Ruotsin mukana n. s. trippelallianssissa, joka oli suunnattu Ludvik XIV:ttä vastaan. Mutta 1670 Kaarle *cabal-ministeristön* vallassa ollessa ärtyneenä hänen dissenterilakiehdotustaan vastaan nousseesta vastarinnasta ja saadakseen Ludvik XIV:ltä apurahoja teki Ranskan kanssa läheisen liiton ja sitoutui palauttamaan katolisuuden E:iin. Tämän johdosta E. otti osaa Ludvik XIV:n Hollantia vastaan

käymään sotaan 1672-74. Mutta kun Kaarle 1672 julkaisi suvaitsevaisuusjulistuksen, joka poisti dissenterejä vastaan suunnatut rangaistuslait, niin parlamentti, jossa katolisuuden kammo oli vielä tähän aikaan suuri, pakoitti hänen peruuttamaan sen ja hyväksymään 1673 *testaktin*, joka sulki dissenterit kaikista viroista; v. 1679 hän allekirjoitti *habeas corpus aktin*, joka turvasi englantilaiset mielivaltaiselta vangitsemiselta. Kaarlen hallituksen loppupuolella vastustuspuolue tahtoi sulkea kruununperimyksestä kuninkaan veljen Yorkin herttuan Jaakon, koska tämä oli kääntynyt katoliseen uskoon. Kaarle hajoitti tämän johdosta parlamentin monta kertaa ja hallitsi v:sta 1681 ilman parlamenttia vainoten ankarasti vastustuspuolueen jäseniä. Tähän aikaan syntyivät puoluenimet whigs ja tories. Edellistä käytettiin niistä, jotka vaativat Jaakko herttuan pois sulkemista, jälkimäistä hänen oikeuksiensa puolustajista. Kaarlea seurasi Jaakko II (1685-88). Hän koetti Ludvik XIV:n apurahojen turvissa hallita itsevaltaisesti ja palauttaa katolisuutta E:iin. Omavaltaisilla toimillaan hän vieroitti itsestään tory-puolueenkin. V. 1687 hän antoi suvaitsevaisuusjulistuksen, joka kumosi kaikki dissenterejä vastaan säädetyt poikkeuslait, ja panetti vankeuteen seitsemän piispaa, jotka kieltäytyivät kuuluttamasta tätä julistusta E:n kirkoissa. Kun kuninkaalle 1688 syntyi miespuolinen perillinen ja katolinen kuninkuus siis näytti tulevan jatkumaan, kääntyivät muutamat tory- ja whigpuolueitten johtomiehet Jaakon tyttären Marian puolison, Hollannin maaherran Oranian Vilhelmin puoleen kehoittaen häntä saapumaan E:iin pelastamaan E:n kansan oikeuksia ja protestanttista uskontoa. Vilhelm veikin marrask. 1688 sotajoukon E:iin, Jaakko pakeni Ranskaan ja Vilhelm saapui Lontooseen jouluk. sam. v.

V:n 1688-89 vallankumous. Parlamenttaarisen kuningasvallan ja E:n suurvalta-aseman synty (1688-1763). Tammik. 1689 kokoontui Lontoossa konventsioniparlamentti, joka julisti valtaistuimen avoimeksi ja tunnusti Vilhelmin ja Marian E:n kuninkaaksi ja kuningattareksi. „Oikeuksien julistuksessa" *(Declaration of rights)* lueteltiin kansan ja parlamentin tärkeimmät oikeudet. „Mainehikas vallankumous" lopetti parlamentin ja kuningasvallan välisen pitkällisen riidan ja lujitti vallitsevan luokan valtiollisen mahtiaseman. Se oli todenteolla ylimysvaltainen vallankumous, joka ei tuonut mukanaan mitään kansanvaltaisia uudistuksia. Sen suurin merkitys on ehkä siinä, että se raivasi tietä parlamenttaariselle hallitustavalle. Jo Vilhelm III (1689-1702) otti ministereitä asettaessaan suuressa määrin huomioon parlamentissa vallitsevat puoluesuhteet. Protestanttisille dissentereille myönnettiin (1689) uskonvapaus, sensuuri poistettiin (1695), Englannin pankki *(Bank of England)* perustettiin (1694) ja E:n valtiovelka sai alkunsa. E. alkaa kohota Euroopan ensimäiseksi kauppa- ja siirtomaavallaksi, johon osaltaan vaikuttaa Vilhelmin ulkopolitiikkakin. Hän oli ottanut vastaan E:n kruunun voidakseen paremmalla menestyksellä vastustaa Ludvik XIV:n vallanhimoisia pyyteitä. Heti vallankumouksen jälkeen (1689) E. liittyi Ranskan vihollisiin paraillaan riehuvassa Pfalzin perintösodassa. Jaakko II vei Ludvikin antaman ranskalaisen sotajoukon Irlantiin, mutta voitettiin Boyne-joen tappelussa (1690), minkä jälkeen sotaa jatkettiin Alankomaissa ja merellä Ryswijkin rauhaan asti (1697). Espanjan perintösodassa (1701-14), joka alkoi Vilhelmin hallitessa ja päättyi hänen kälynsä ja seuraajansa Anna Stuartin (1702-14) aikana, E. niinikään taisteli Ranskaa vastaan. Marlboroughin johdolla englantilaiset saavuttivat useita loistavia voittoja Saksassa ja Alankomaissa (Höchstädt, Ramillies, Malplaquet y. m.). Utrechtin rauhassa (1713) E. sai Gibraltarin ja Minorcan, Ameriikassa Hudson-lahden maat, New Foundlandin ja Uuden Skotlannin, joten E:n siirtomaavalta tuntuvasti kasvoi. Annan hallitessa muutettiin myöskin E:n ja Skotlannin välinen personaaliunioni reaaliunioniksi (1707). Nämä maat sulautuivat yhdeksi Suur-Britannian kuningaskunnaksi ja saivat yhteisen parlamentin.

Annan kuoltua pääsi E:n valtaistuimelle Hannoverin suku. Ensimäinen hallitsija tätä sukua oli Hannoverin vaaliruhtinas Yrjö, E:n kuninkaana Yrjö I (1714-27), joka äitinsä puolelta polveutui Stuartin suvusta. Jaakko II:n pojan Jaakko Edvardin (Jaakko III) hyväksi Skotlannissa (1715) nostettu kapina kukistettiin. Yrjö I:n ja hänen seuraajansa Yrjö II:n (1727-60) hallitessa kuninkuuden merkitys aleni varsin mitättömäksi. Tärkeimmäksi valtiolliseksi henkilöksi tuli tästä lähtien pääministeri. Tämän toimen luojana voi pitää Robert Walpolea, joka oli pääministerinä 1721-42. Parlamenttaarisuus vakaantui, vaikkei vielä ehdottomasti vaadittu, että ministeristön tuli kaikissa asioissa olla yhtä mieltä alihuoneen kanssa. Alihuoneessa oli näinä aikoina enemmistönä whig-puolue, ja tämän enemmistön koossa-pitämiseksi käytettiin suuressa määrin myöskin lahjomista. Walpole harrasti ennen kaikkea maan taloudellista kehitystä ja siitä syystä myöskin rauhaa, mutta ei voinut estää E:ia 1739 joutumasta sotaan Espanjan kanssa. Kohta tämän jälkeen E. Itävallan liittolaisena sekaantui myöskin Itävallan perintösotaan. Tämän sodan aikana Jaakko Edvardin poika Kaarle Edvard Stuart saapui (1745) Skotlantiin, mutta voitettiin Cullodenin luona (1746). Ranskaa vastaan käyty sota (Itävallan perintösota) päättyi Aachenin rauhaan 1748. V. 1755 syntyi Ranskan ja E:n välillä uusi sota näiden valtain Pohjois-Ameriikassa olevien alusmaiden rajoista. V:sta 1756 se liittyi n. s. seitsenvuotiseen sotaan, jossa E. oli Preussin puolella. Sittenkuin William Pitt vanhempi oli tullut pääministeriksi (1757), taistelivat englantilaiset voitollisesti sekä Ranskaa että Espanjaa vastaan varsinkin Ameriikassa, jossa Kanada valloitettiin ja Itä-Intiassa, jossa Clive valloitti ranskalaisten pääpaikat ja laski perustuksen E:n mahtavuudelle (Plasseyn voitto 1757 y. m.). Pariisin rauhassa (1763) E. sai Kanadan, itäisen Louisianan, Floridan y. m. Sekä Pohjois-Ameriikassa että Itä-Intiassa E. oli täydellisesti syrjäyttänyt vanhan kilpailijansa Ranskan ja oli tästä lähtien Euroopan ensimäinen siirtomaavalta.

Pohjois-Ameriikan vapaussodan, Ranskan vallankumouksen ja Napo-

leonin sotien aika (1763-1815). Seitsenvuotisen sodan aikana nousi valta-istuimelle Yrjö III (1760-1820), joka suosi tory-puoluetta ja koetti hankkia kuuinkaalle suuremman vaikutusvallan hallituksen johtoon. Heti Pariisin rauhan jälkeen E:n hallitus joutui riitaan pohjois-ameriikkalaisten siirtomaittensa kanssa, kun se niiden suostumusta pyytämättä ryhtyi tulleilla ja leimamaksuilla verottamaan niitä. Tästä oli seurauksena Pohjois-Ameriikan vapaussota (1775-83). Heinäk. 4 p. 1776 siirtokunnat, joita silloin oli kolmetoista, julistivat itsensä itsenäisiksi. Näin syntyivät Pohjois-Ameriikan Yhdysvallat, jotka sodassa saivat apua Ranskalta, Espanjalta ja Hollannilta. Merellä E. taisteli voitollisesti, mutta joutui Ameriikassa tappiolle (kenraali Cornwallisiu antautuminen Yorktownissa 1781). Pariisin rauhassa E. tunnusti Yhdysvaltain itsenäisyyden; Versailles'in rauhassa se luovutti Ranskalle muutamia Länsi-Intian saaria ja Espanjalle takaisin Floridan ja Minorcau. Nämä tappiot korvasi runsaasti Englannin vallan samanaikuinen laajeneminen Itä-Intiassa (englantilaisten voitot Hyder Alista ja Tippu Sahibista).

V. 1783 tuli pääministeriksi William Pitt nuorempi, joka vuosia 1801-03 lukuunottamatta hoiti hallitusta v:een 1806. Hänen aikanansa parlamenttaarisuus täydellisesti pääsi valtaan E:n valtioelämässä. Pitt toimi pontevasti valtion raha-asiain järjestämiseksi, ja hänen aikanansa alkoi myöskin E:n kauppa ja teollisuus kohota ennen aavistamattomaan kukoistukseen, osittain tähän aikaan tehtyjen suurten keksintöjen vaikutuksesta (Arkwrightin kehruukone, Cartwrightin kutomakone, Wattin höyrykone), Pittin hallitessa alkoi myöskin Ranskan suuri vallankumous (1789), joka seurauksineen monella tavalla vaikutti E:nkin oloihin. Osa whig-puoluetta (Fox, Sheridan) kannatti innostuneesti sen aatteita, mutta suurimmassa osassa vallitsevaa luokkaa sen mullistukset herättivät inhoa ja vastenmielisyyttä (Burke). Se sai tässä luokassa hereille englantilaisten voimakkaan konservatiivisen vaiston, ja seurauksena oli, ettei E:n ylimysvaltaisessa ja osittain hyvinkin vanhettuneessa valtiolaitoksessa (esim. vaalilaissa) ryhdytty minkäänlaisiin uudistuksiin. Tätä mielialaa oli omansa vain vahvistamaan se pitkällinen jättiläistaistelu, jota E. kävi vallankumouksen ja Napoleonin Ranskaa vastaan (1793-1815). Pitt olisi tahtonut pitää yllä hyviä suhteita Ranskaan, mutta Belgian valloituksen ja Ludvik XVI:n mestauksen johdosta välit rikkuivat (1793), ja E. otti siitä lähtien osaa kaikkiin niihin liittokuutiin, joita tehtiin Ranskan tasavaltaa ja sittemmin Napoleonia vastaan ollen Ranskan vihollisista ainoa, jota tämä ei milloinkaan voinut kukistaa. E. vallitsi näiden sotien aikana laivastollaan kaikkia meriä. Jo ensimäisen liittokunnau sodan aikana se valloitti useimmat Ranskan ja Hollannin siirtomaat (Kapmaan, Ceylonin y. m.). Nelsonin saavuttama Abukirin voitto (1798) teki tyhjäksi Napoleon Bonaparten Egyptin retken tarkoituksen. Tähän aikaan koetti Irlannin katolinen väestö saada asemansa parannetuksi, turvautui Ranskan apuun ja teki muutamia kapinayrityksiä (1796, 98). Seurauksena oli, että Irlanti 1800 menetti oman parlamenttinsa ja liitettiin täydellisesti E:iin. Amiens'in rauha (1802) keskeytti E:n ja Ranskan vihollisuudet, mutta jo seur. vuonna sota uudistui. Pitt sai aikaan kolmannen liittokuunan 1805 ja Nelson hävitti sam. v. Trafalgarin kohdalla Ranskan ja Espanjan laivastot. Kun Napoleon tämän jälkeen ei voinut ajatella E:n kukistamista sodalla, hän 1806 julkaisi E:n kaupan tuhoamiseksi mannermaausulkemissäännön, joka ei kuitenkaan saavuttanut tarkoitustaan. V:sta 1808 E. auttoi rahalla ja sotaväellä Espanjaa ja Portugalia, ja 1813 Wellington karkoitti ranskalaiset kokonaan Pyreneitten niemimaalta. Seur. v. häu hyökkäsi Ranskaan ja otti 1815 kunniakkaasti osaa Waterloon tappeluun. Eusimäisessä Pariisin rauhassa (1814) E. sai pitää useat valloituksistaan (Kapmaan, Ceylonin, Maltan y. m.) ja toisessa Pariisiu rauhassa (1815) sille annettiin Joonian saarten suojelusherruus. Sotien aikana oli E:n valtiovelka suunnattomasti kasvanut, mutta sen merivalta oli vahvistunut ja siirtomaavalta saanut tuntuvan lisäykseu (myöskin Itä-Intiassa ja Austraaliassa).

Uudistusten aika (1815-50). Loistavasta ulkonaisesta menestyksestä ja kansallisrikkauden lisääntymisestä huolimatta olivat E:n sisäisissä oloissa päässeet valtaan räikeät epäkohdat. Verotaakka oli arveluttavasti kasvanut, elintarpeet (viljatullien y. m. johdosta) kallistuneet, samalla kuin kehittyvä suurteollisuus oli saattanut työväestön epävarmaan asemaan ja syössyt sen mitä suurimpaan viheliäisyyteen (luouuottoman pitkä työaika, pienet palkat, naisten ja lasten käyttäminen tehdastyössä). Vanhentuneen vaalilain mukaan suuri osa varakasta keskisäätyäkin oli valtiollista vaalioikeutta vailla. Useilla suurilla kaupungeilla (esim. Manehesterilla, Birminghamilla, Sheffieldillä) ei ollut edustusoikeutta, kun tämä oikeus sen sijaan oli monilla pienillä kauppaloilla (lahonueet kauppalat), jotka olivat hallituksesta tai ylimyksistä riippuvaiset. Parannuksia vaadittiin, mutta vallassaoleva tory-puolue ei ollut taipuvainen sisällisiiu uudistuksiin, ja hallitukseu varsinainen sielu Castlereagh johti Napoleonin kukistuttua myöskin ulkopolitiikkaa pyhän allianssin taautumukselliseen henkeen. Vapaammat tuulahdukset alkoivat tuntua Yrjö IV:n hallitessa (1820-30), sittenkuin Canning 1822 oli tullut ulkoasiain ministeriksi ja hallituksen todelliseksi johtajaksi. Hänen toimestaan E. jalomielisesti kanuatti pienten kansain itsenäisyys- ja vapauspyrintöjä, m. m. se 1825 tunnusti Espanjan kapinallisten ameriikkalaisten siirtomaitten itsenäisyydeu, esti espanjalaisia sekaantumasta Portugalin asioihin ja sai 1827 E:n, Ranskan ja Venäjän kesken aikaau liiton turkkilaisia vastaan taistelevien kreikkalaisteu auttamiseksi. E:n sisällisissä oloissa tehtiin yritys viljatullin alentamiseksi ja täysien kansalaisoikeuksien hankkimiseksi katolisille. Katolisten vapautus (vaalioikeus, vaalikelpoisuus, pääsy melkein kaikkiin valtion virkoihiu) saatiin kuitenkin vasta Canningin kuoltua perille-ajetuksi (1829) Wellingtonin ollessa tory-ministeristön johtajaua.

Vilhelm IV:n (1830-37) noustua valta-istuimelle tuli kysymys vaalilain muuttamisesta

ja vaalioikeuden laajentamisesta etualalle. Voimakkaan kansanliikkeen tukemana pani 1830 valtaan päässyt Greyn johtama whigministeristö toimeen „suuren parlamentin parannuksen" 1832. Yllämainitut edustusoikeuden epätasaisuudet poistettiin („lahonneilta" y. m. pieniltä kauppaloilta riistettiin vaalioikeus), joten hallitus ja ylimykset menettivät vaikutusvaltansa vaaleihin. Vaalioikeutta laajennettiin sekä kaupungeissa että maaseudulla (m. m. vuokraajat saivat tämän oikeuden), niin että se tuli käsittämään keskiluokan. Pian seurasi joukko muitakin uudistuksia: neekeriorjuus lakkautettiin siirtomaissa (1833), uusi tehokkaampi lasten ja nuorten työntekijäin työaikaa rajoittava tehdaslaki säädettiin (1833), vaivaishoitolainsäädäntö uudistettiin (1834), samaten suurten kaupunkien kunnallishallinto (1835). Mutta E:n työväestöä eivät nämä uudistukset tyydyttäneet. Sen keskuudessa (1836) syntynyt, chartismin (ks. t.) nimellä tunnettu liike, joka asetti päävaatimuksekseen yleisen äänioikeuden, ei kuitenkaan vienyt mihinkään tuloksiin. Parempi menestys oli samaan aikaan esiintyneillä suojelustullien, erityisesti viljatullien poistamista tarkoittavilla pyrinnöillä (ks. Anti-corn-law-league). Robert Peelin johtaman tory-ministeristön aikana alennettiin tai poistettiin v:sta 1842 lähtien suuri joukko suojelustulleja; v. 1846 lakkautettiin viljatullit; 1849 peruutettiin Cromwellin aikana julkaistu purjehdussääntö. Näin oltiin siirtymässä täydellisen vapaakauppajärjestelmän kannalle. Työväensuojeluslainsäädäntöä jatkettiin. V. 1847 säädettiin kutomateollisuudessa työskenteleville naisille ja nuorille henkilöille (13-18 v. ikäisille) 10-tunnin maksimityöpäivä. Tämä ynnä muut työväensuojeluslait ovat sittemmin ulotetut muun suurteollisuuden ja myöskin (1867) käsityöammattien alalle. Hallitsijana oli tähän aikaan Viktoria (1837-1901), jonka valtaistuimelle noustessa Hannover erosi E:sta, koska naisilla ei ollut perintöoikeutta edellisessä maassa.

Uusin aika (1850:stä). Aberdeenin ja Palmerstonin ollessa pääministereinä E. Ranskan ja Sardinian mukana auttoi (1854-56) Turkkia itämaisessa l. Krimin sodassa, joka Sevastopolin valloituksen jälkeen päättyi Pariisin rauhaan. V. 1857 puhkesi Intiassa vaarallinen kapina, joka vasta suurilla ponnistuksilla saatiin kukistetuksi. Sen johdosta Itä-Intian siirtomaitten hallinto siirrettiin Itä-Intian kauppaseuralta E:n kruunulle. Muille siirtomaille on 1850:stä lähtien suotu laaja itsehallinto. Ranskan kanssa tehtiin 1860 vapaakaupan periaatteille rakennettu kauppasopimus. Vv. 1860-61 E. kannatti tehokkaasti Italian yhdistymispyrintöjä; 1863 se osoitti myötätuntoa kapinallisia puolalaisia ja 1864 Tanskaa kohtaan ryhtymättä kuitenkaan tositoimiin. V. 1863 E. antoi Joonian-saaret Kreikalle. Pohjois-Amerikan sisällisen sodan aikana se tunnusti etelävaltiot sotaakäyväksi vallaksi ja antoi niiden varustaa kaapparilaivoja E:n satamissa, minkä johdosta sovinto-oikeus myöhemmin tuomitsi sen suorittamaan vahingonkorvausta. V. 1867 hyväksyttiin Derby-Disraelin konservatiivisen ministeristön hallitessa uusi vaalireformi, joka laajensi vaalioikeutta varsinkin kaupungeissa ja lisäsi valitsijain lukua enemmällä kuin miljoonalla hengellä. V. 1872 säädettiin salainen, kirjallinen äänestys. Pääministerinä oli silloin Gladstone, jonka ensimäisen, „suuren ministeristön" aikana (1868-74) pantiin toimeen joukko muitakin tärkeitä parannuksia. Gladstone harrasti erittäinkin Irlannin kurjien sisällisten olojen parantamista. V. 1869 lakkautettiin Irlannin piispallinen valtiokirkko ja 1870 säädettiin ensimäinen Irlannin maalaki. Mutta nämä myönnytykset eivät tyydyttäneet irlantilaisia. Feeniläiset (ks. t.) jatkoivat väkivallantekojaan ja entisen *Repeal*in sijaan, jolla 19:nnen vuosis. alkupuolella tarkoitettiin E:n ja Irlannin välisen unionin purkamista, tuli 1870-luvulla sotahuudoksi *Home-Rule*, itsehallinnon ja oman parlamentin vaatimus. Gladstonen „suuren ministeristön" muista uudistuksista mainittakoon kansakoululaki (1870), ammattiyhdistysten oikeudellisen aseman järjestäminen (1871), tärkeät sotalaitosta koskevat muutokset (upseerinvirkain myynti lakkautettiin 1871). Ulkopolitiikan alalla luettiin tälle ministeristölle tappioksi, että E:n Lontoon konferenssissa 1871 täytyi suostua vapauttamaan Venäjä eräistä Pariisin rauhan (Mustaa-merta koskevista) määräyksistä. Osaksi tämänkin johdosta Gladstone kukistui 1874 ja valtaan pääsi tory-ministeristö, jonka päämiehenä oli Disraeli (Beaconsfield), uudenaikaisen engl. imperialismin isä. Reformipolitiikkaa jatkettiin. Suuri oikeuslaitoksen uudistus saatettiin päätökseen 1875-76, yleinen koulupakko pantiin toimeen (1876), työväensuojeluslainsäädäntö kodifioitiin (1878). Mutta ennen kaikkea Disraeli harrasti E:n ulkonaisen vallan laajentamista. E. osti Egyptin kediiviltä hänen Suezin-kanavan osakkeensa, kävi sotaa Afganistania ja zulukaffereita vastaan, lopetti Transvaalin tasavallan itsenäisyyden (1877), vastusti venäläis-turkkilaisen sodan jälkeen Berliinin kongressissa (1878) menestyksellä Venäjän pyyteitä Balkanin niemimaalla ja sai Turkilta Kypros-saaren; 1877 Viktoria kuningatar otti Intian keisarinnan arvonimen. Kun Disraelin politiikka kävi E:n kansan mielestä lopulta liian kalliiksi, niin hänen 1880 täytyi väistyä Gladstonen tieltä. Uusi hallitus lopetti heti Afganistanin sodan, palautti Transvaalin itsenäisyyden, mutta 1882 Gladstone, jonka ulkopolitiikkaa usein moitittiin heikoksi, katsoi olevansa pakotettu miehittämään Egyptin, joka siitä lähtien todellisuudessa on ollut E:n alusmaa. Suurinta huolta tuotti Gladstonen toiselle ministeristölle Irlanti, missä 1879 perustettu „maaliitto" vaati perinpohjaista maanomistusolojen mullistusta samalla kuin agraaririkokset kasvoivat pelottavassa määrässä. Järjestyksen ylläpitämiseksi ryhdyttiin ankariin toimiin, mutta samalla annettiin Irlannille uusi maalaki (1881), joka turvasi vuokraajain aseman ja jonka periaatteet sittemmin (1883) saatettiin voimaan E:ssakin. V. 1884 pantiin E:ssa toimeen uusi vaalioikeuden laajennus, joka tuotti 2 ½ miljoonaa uutta valitsijaa. Uutta vaalilakia seurasi (1885) uusi vaalipiirijako. Lyhytaikaisen Salisburyn johtaman konservatiivisen ministeristön jälkeen, jonka aikana tapahtui Birman anastus (1886), Gladstone muodosti kolmannen ministeristönsä (1886). Tehdäksensä Irlannille oikeutta ja palauttaaksensa tähän maahan rauhalliset olot

Gladstone ehdotti, että Irlannille annettaisiin itsehallinto (Home-Rule): oma parlamentti ja ministeristö, ja uusi maalaki. Tästä oli seurauksena että vapaamielisestä puolueesta erosi suuri joukko jäseniä (m. m. Hartington, Gosehen, Bright, Chamberlain), jotka muodostivat vapaamielisten unionistien puolueen, minkä jälkeen alihuone hylkäsi Gladstonen home-rule-ehdotuksen. Kun Gladstone hajoitettuaan parlamentin oli joutunut uusissa vaaleissa tappiolle, pääsi valtaan Salisburyn konservatiiveistä muodostama ministeristö (1886). Tämän aikana uudistettiin paikallishallinto (1888): kreivikuntain hallinto on siitä lähtien yleisillä vaaleilla valittujen kreivikuntaneuvostojen käsissä. V. 1891 pantiin toimeen maksuton opetus useimmissa kansakouluissa. Irlanti pidettiin kurissa jyrkillä pakkotoimilla samalla kuin säädettiin uusia maalakeja, joiden tarkoituksena oli helpottaa vuokraajain pääsemistä itsenäisiksi maanomistajiksi. Ulkopolitiikan alalla hallitus etupäässä piti silmällä E:n vallan laajentamista Afrikassa. V. 1890 tehtiin Saksan kanssa sopimus molempain maiden Itä-Afrikassa olevien alueiden ja „etupiirien" rajoista; samana vuonna samantapainen Etelä-Afrikkaa koskeva sopimus Portugalin kanssa. 1892 valta joutui Gladstonen neljännelle ministeristölle. Seur. vuonna Gladstone esitti uuden home-rule-ehdotuksen, joka raukesi ylihuoneen vastustukseen. Sittenkuin uusia piiri- ja pitäjäneuvostoja koskeva laki oli hyväksytty, Gladstone luopui vapaamielisen ministeristön johdosta (1894) ja hänen sijallensa tuli R o s e b e r y. Tämä kukistui 1895, minkä jälkeen Salisbury muodosti sekaministeristön, jossa konservatiivien rinnalla istuivat vapaamielisten unionistien johtajat Devonshire, Goschen ja Chamberlain. Uusi ministeristö harjoitti tarmokasta ulko- ja siirtomaapolitiikkaa. Imperialismi esiintyi voimakkaampana kuin milloinkaan ennen. M. m. valloitettiin Ashantimaa (1896), Sudanin mahdiliike kukistettiin (1898) ja Egyptin valta Sudanissa turvattiin; samaan aikaan torjuttiin Ranskan yritys saada jalansijaa Itä-Sudanissa (Fašodan juttu 1898). Etelä-Afrikassa syntyi vakavia selkkauksia Transvaalin kanssa (Jamesonin hyökkäys Transvaaliin y. m.). Niistä sai (1899) alkunsa buurisota (ks. t.), joka päättyi (1902) Transvaalin ja Oranjen tasavaltain valloitukseen. Tämän siirtomaapolitiikan varsinaisena johtajana oli Chamberlain, jonka imperialistisiin harrastuksiin kuului itsehallinnolla varustettujen siirtomaiden lähempi yhdistäminen toisiinsa ja emämaahan. V. 1900 liittyivät Australian koloniat liittovaltioksi *(Commonwealth)* samaten kuin pohjois-ameriikkalaiset siirtokunnat jo aikaisemmin (1867) olivat tehneet *(Dominion of Canada)*. Vv. 1897 ja 1902 pidetyt siirtomaakonferenssit tarkoittivat emämaan ja siirtomaiden toisiinsa lähentämistä varsinkin kauppapoliittisella alalla.

Hallitus ei laiminlyönyt sisäistäkään reformityötä. Sosiaalipoliittista lainsäädäntöä jatkettiin (laki työriitain sovittamisesta 1896, työssä sattuneen tapaturman korvauksesta 1897 ja 1900, työväenasunnoista 1899 y. m.; Irlannissa uusi maalaki 1896 y. m.); 1902 hyväksyttiin paljon riitaa synnyttänyt kansakoululaki, joka suosi tuunustuksellisia kouluja, 1904 neljäs vaalilain uudistus, joka lisäsi valitsijain lukua kahdella miljoonalla; ihan yleinen ei vaalioikeus vieläkään ole. Viktoria kuniugattaren kuoltua (1901) tuli hallitsijaksi hänen poikansa E d v a r d VII, jonka mukana E:n valtaistuimelle pääsi S a k s i-K o b u r g i n suku. V. 1902 Salisbury vetäytyi syrjään ja pääministeriksi tuli B a l f o u r. Chamberlainin 1903 aloittama agitatsioni suojelustullien hyväksi sai aikaan hajaannuksen ministeristössä ja lopulta sen kukistumisen (1905), minkä jälkeen vapaamieliset C a m p b e l l-B a n n e r m a n n i n johdolla astuivat hallitukseen; v. 1908 tuli pääministeriksi A s q u i t h.

E:n ulkopolitiikka on jatkunut entiseen suuntaan. Nykyisen kuninkaan aikana ja suureksi osaksi hänen persoonallisesta vaikutuksestansa E. on tekemällä liittoja ja sopimuksia useiden valtain kanssa päässyt siitä eristetystä asemasta, johon se oli joutunut 19:nnen vuosis. lopulla. V. 1902 tehtiin liitto Japanin kanssa, 1903-04 ystävälliset sopimukset Ranskan kanssa, minkä jälkeen E. kannatti Algeeirasin konferenssissa (1906) Ranskan Marokon politiikkaa Saksaa vastaan, jonka vaikutusvaltaa kansainvälisessä politiikassa E:n diplomatia muutenkin on pyrkinyt supistamaan koettamalla saattaa tämän vallan mahdollisimman eristettyyn asemaan. Venäjää, Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltoja, Italiaa y. m. E. sitävastoin on lähestynyt: v. 1907 saatiin E:n ja Venäjän kesken aikaan Keski-Aasian olojen järjestelyä koskeva välipuhe, johon niiden nykyinen yhteistoiminta Persiassa perustuu. Vv. 1906-07 Transvaal ja Oranje saivat parlamenttaarisen itsehallinnon; 1909 Etelä-Afrikassa olevat koloniat yhdistyivät valtioliitoksi. Samalla kuin E:n ja sen itsehallintoa nauttivien siirtomaitten väliset suhteet ovat tulleet yhä paremmiksi on Itä-Intiassa tyytymättömyys E:n valtaan kasvanut varsin uhkaavaksi.

Sisäisiin oloihin nähden nykyinen hallitus on saavuttanut paraimmat tulokset sosiaalipoliittisen lainsäädännön alalla. Näistä mainittakoon: laki, joka vapauttaa ammattiyhdistykset maksamasta työnantajille korvausta lakkojen aiheuttamasta vahingosta (1906), vanhuuden-eläkkeen myöntäminen (1908); myöskin on jatkettu jo ennen aloitettuja pyrkimyksiä pienten viljelystilain lisäämiseksi ja maapalstojen hankkimiseksi maalaistyöväelle. Lupaustaan koettaa saada laivaston ja maasotajoukon menot vähenemään ministeristö ei ole voinut täyttää. Päinvastoin, ne uudistukset, joihin tällä alalla viime aikoina on ryhdytty, ovat kysyneet entistä enemmän varoja, varsinkin kuin laivastoon nähden yhä pidetään kiinni siitä, että E:n laivaston tulee olla voimakkaampi kuin kahden Euroopan suurimman merivallan laivastot yhteensä.

E:n valtiolaitos ja valtiollinen elämä on viime vuosikymmenien kuluessa kehittynyt yhä kansanvaltaisempaan suuntaan. Tästä lienee ainakin osittain selitettävissä myöskin uuden puhtaasti kansanvaltaisen puolueen esiintyminen valtiolliselle kiistakentälle. Tarkoitamme E:n työväenpuoluetta, jolla v:sta 1906 on ollut omat edustajansa parlamentissa ja joka on hyväksynyt sosialistisen ohjelman. Kansanvaltaisuuden valtaan pääseminen E:n julkisessa elämässä tekee myöskin ymmärrettäväksi, minkä vuoksi ylihuoneen olemassa-olo on joutunut viime aikoina

vaaranalaiseksi. Juuri nykyään (1910) on kysymys ylähuoneen asemasta päiväjärjestyksessä, sen johdosta että ylähuone on asettunut vastustamaan ministeristön esittämää ja alahuoneen hyväksymää uutta finanssilakia, jonka mukaan varsinkin kiinteimistöt joutuisivat entistä tuntuvamman verotuksen alaisiksi. — Taloudellisella alalla E:n kehitys 19:nnellä vuosis. on ollut suurenmoinen. Vielä puoli vuosisataa sitten se melkein täydellisesti vallitsi maailmanmarkkinoita. Mutta senjälkeen se kaupan ja teollisuuden alalla on saanut vaarallisiksi kilpailijoiksi Saksan ja Pohjois-Amerikan Yhdysvallat. Tästä tosiasiasta saavat selityksensä E:ssa tätä nykyä voimakkaasti esiintyvät suojelustullipyrinnöt.

[*Bibliografiaa:* Ch. Gross, „The sources and litterature of english history from the earliest times to about 1485", Gardiner ja Mullinger, „Introduction to the study of english history". *Yleisiä esityksiä:* Lappenberg, Pauli ja Brosch, „Geschichte von England"; Ranke, „Englishe Geschichte, vornehmlich im 16 und 17 Jahrhundert"; Green, „History of the english people"; Buckle, „History of civilization in England"; „Political history of England in 12 volumes"; Gardiner, „A student's history of England"; „Dictionary of national biography", *Eri aikakausien esityksiä:* Rhys, „The early ethnology of the british isles"; Mommsen, „Römische Geschichte" (V:s osa); Green, „The making of England" ja „The conquest of England"; Winkelmann, „Geschichte der Angelsachsen" (Onekenin „Allgemeine Gesehichte"), Ramsay, „The foundations of England"; Worsaae, „Den danske erobring av England og Normandiet"; Steenstrup „Normannerne"; Freeman, „History of the norman conquest"; Stubbs, „The early Plantagenets"; Norgate, „England under the angevin kings"; Gairdner, „The houses of Lancaster and York"; Busch, „England unter den Tudors"; Froude, „History of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth"; Gardiner, „History of E. from the accession of James I to the outbreak of the civil war", „History of the great civil war" ja „History of the commonwealth and protectorate"; Stern, „Englannin vallankumouksen historia"; Stavenow, „Den stora engelska revolutionen i 17:e årh:s midt"; Macaulay, „History of England from the accession of James II" (myöskin ruotsiksi, ensimäinen osa suomeksikin); Lecky, „History of England in the eighteenth century" (myös ruotsiksi); Mac Carthy, „History of the four Georges"; Spencer Walpole, „History of England from the conclusion of the great war in 1815 to 1858"; Mac Carthy, „History of our own times, from the accession of Queen Victoria to the Berlin congress", „England under Gladstone", „A history of our own times, from 1880 to the diamond jubilee 1897", ja „from the diamond jubilee to the accession of Edward VII"; Clayden, „England under Lord Beaconsfield"; Whates, „The third Salisbury administration 1895-1900". *Valtiolaitoksen ja yhteiskuntaolojen esityksiä:* Hallam, „Constitutional history of England"; Gneist, „Englische Verfassungsgeschichte"; Stubbs, „Constitutional history of England"; Medley, „A student's manual of english constitutional history"; Freeman, „The growth of the english constitution"; Gneist, „Das englische Parlament"; Smith, „History of the english parliament"; Boutmy, „Le développement de la constitution et de la société politique en Angleterre"; E. S. Yrjö-Koskinen, „Piirteitä Englannin valtiomuodon ja yhteiskuntaolojen kehityksestä"; Ashley, „An itroduction to english economic history and theory"; Cunningham, „The growth of english industry and commerce" ja „Outlines of english industrial history"; Rogers, „A history of agriculture and prizes in England"; Danielson, „Bidrag till en framställning af Englands socialpolitik och ekonomisk-sociala utveckling under 13-16 årh."; Schulze-Gävernitz, „Zum sozialen Frieden. Darstellung der sozialpolitischen Erziehung des englischen Volkes im 19 Jahrhundert"; Nostitz, „Das Aufsteigen des Arbeiterstandes in England".] *J. F.*

Engler, Adolf (s. 1844), saks. kasvitieteilijä, nykyajan tunnetuimpia systemaatikkoja; v:sta 1878 kasvit. puutarhan johtaja ja professori Kielissä, v:sta 1884 prof. Breslaussa, v:sta 1899 Berliinissä. Kirjoittanut sarjan arvokkaita teoksia, joista mainittakoon: „Versuch einer Entwickelungsgeschichte der Pflanzenwelt, insbesondere der Florengebiete seit der Tertiärperiode" (2 nid., 1879-82), „Die Pflanzenwelt Ost-Afrikas und der Nachbargebiete" (3 nid., 1896), „Die Vegetation der Erde" (1896-1902, yhd. Druden kanssa), „Syllabus der Pflanzenfamilien" (4:s pain., 1904), jossa hän esittää luonnollisen kasvijärjestelmän. Toimittaa (K. Prantl vainajan kanssa v. 1887 aloittamaansa) laajaa, systemaattista käsikirjaa „Die natürlichen Pflanzenfamilien", jossa maailman etevimmät kasvitieteilijät esittävät kukin erikoisryhmäänsä, myös sarjaa „Das Pflanzenreich, regni vegetabilis conspectus" (v:sta 1899), sekä „Botanische Jahrbücher für Systematik, Pflanzengesehichte und Pflanzengeographie" (v:sta 1881). *(J. A. W.)*

Engman, Carl Magnus (1778-1852), kauppias ja laivanvarustaja Oulussa, oli jäseneuä Suomen lähetystössä 1808 sekä kotikaupunkinsa edustajana Porvoon valtiopäivillä 1809. *K. S.*

Engmo *[eŋmū]*, manterecseen yhtynyt entinen saari Kruunupyynjoen edustalla.

Engraulis ks. Anjovis.

En gros *[ā grō']* (ransk.), tukuttain.

Engström, Albert Laurentius Johannes (s. 1869), ruots. piirustaja, kotoisin Smålandista, ylioppilas 1888 Upsalassa, opiskeli Carl Larssonin johdolla Göteporissa. Taiteilijaseuran näyttelyssä 1894 asetti ensi kerran näytteille huomoristisia piirustuksia, oli 1894-96 avustajana pilalehdessä „Söndags-Nisse" ja perusti 1897 „Strix" nimisen oman pilalehden, jonka toimittajana E. on osoittanut olevansa maailman paraimpia ja omintakeisimpia pilakuvien piirustajia sekä Ruotsin omaperäisimpiä kynäilijöitä. Kirjoituksillaan ja etenkin mielikuvitus-

Albert Engström.

rikkailla, sattuvilla, taitavasti ja leveästi tekemillään piirustuksilla hän osaa välittömästi ja syvästi ilmaista periruotsalaisen olemuksen. E. on julkaissut kirjan tai kuvateosten muodossa m. m. „En gyldenne Book" (1897), „Bland kolingar, bönder och herremän" (1900), „En bok" (1905), „Mitt lif och lefverne" (1907) ja „En bok till" (1909). Sitäpaitsi E. on kuvittanut m. m. Topeliuksen satuja. [J. Hertz, A. E:n elämäkerta, 1904.] *E. R-r.*

Engström, Otto Ingemar (s. 1853), professori, kotoisin Uudestakaarlepyystä, yliopp. 1871, lääket. lis. 1880, tohtori 1882, nimitettiin naistautiopin ylim. professoriksi 1892. V:sta 1895 hän on antanut lääketietcellistä opetusta omassa valtion kannatusta nauttivassa sairashuoneessaan. Todistuksina E:n suuriarvoisesta tieteellisestä työstä ovat hänen lukuisat eri sivistyskielillä ilmestyneet julkaisunsa. V:sta 1897 hän on julkaissut „Mitteilungen aus der gynækologischen Klinik des Prof. Dr. Otto Engström" yhtenäisenä sarjana, jossa nyt (1910) on valmiina 23 vihkoa, sisältäen 95 alkuperäistä tieteellistä julkaisua, suurimmaksi osaksi hänen omasta kynästään. E:n merkitys lääketieteen kehitykselle kotimaassa on ollut huomattava varsinkin lapsenpäästöopin ja naistautien alalla. Tarkempi diagnostiikka ja useat huomattavat leikkaukset sekä muut operatiiviset toimenpiteet ovat hänen kauttaan meillä kotiutuneet. Hän on maassamme ensimäisenä suorittanut keisarileikkauksen onnellisella tuloksella sekä lapselle että äidille, ja on maahamme tuonut n. s:n vaginaalisen keisarileikkauksen; hän myöskin leikkasi emäsyövän ajalla, jolloin leikkaus vielä oli kiistanalainen suurissa kulttuurimaissakin, on meillä kehittänyt synnytyksien hoitoa ahtaissa lanteissa ja parantanut sekä laajempiin piireihin levittänyt emän kasvien ja laskeutumien operatiivista hoitoa. E. on myöskin maassamme ensimäisenä onnellisesti poistanut sairaloisen umpilisäkkeen. Hänen lääkäritoiminnalleen ominaista on harkitseva kritiikki ja pyrkimys säilyttämään elimistä kaikki, mikä sairaloista poistettaessa on säilytettävissä. E. on toiminut kunniapresidenttinä Brysselin, Genèven ja Amsterdamin kansainvälisissä gynekologikongresseissa ja viimeksi Budapestin kongressin gynekologisessa osastossa. On usean ulkomaisenkin oppineen seuran jäsen, m. m. „Berliner Gesellschaft für Geburtshülfe und Gynäkologie", Münchenin „Gynäkologische Gesellschaft" ja „Società italiana di ostetricia e gynecologia" seurojen kunniajäsen. *R. L.*

Enharmoninen (kreik. *enarmoniko's* = harmoninen). 1. Enharmoniseksi nimittivät muinaiskreikkalaiset alkuaan sellaista melodiamuodostusta, josta jotkut asteikon sävelet olivat johdonmukaisesti jätetyt pois (vrt. Pentatoninen).

esim.: 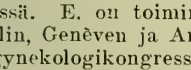 ja 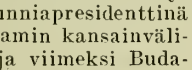

2. Kreikkalaisen säveltaiteen rappion aikana keksittiin toisenlainen „enharmonisuus", siten nimittäin, että $^1/_2$-asteet jaettiin kahtia $^1/_4$-asteiksi ja niin saatiin asteikon sävelluku taas tavalliseen 7-määräänsä:

Tällaisen asteikkoon perustuvan sävelmuodostuksen laatu on jäänyt selvittämättä, ja monet epäilevät, onko sillä koskaan voinut olla muuta merkitystä, kuin teorcetikkojen akustisissa laskelmissa. Mutta renesanssiajalla klassillisuuden harrastus saattoi „enharmoniikin" taas esille ja siitäperin on enharmonisiksi nimitetty sellaisia säveliä, jotka (kuten esim. *eis* ja *f*) sekä nuottikirjoituksessa että todellisessa sävelkorkeudessa toisistaan eroavat (tosin vähemmän kuin $^1/_4$ askeleen verran), mutta tasavireisissä soittimissa ovat saatetut täysin yhtäpitäviksi ja soitetaan samoilla koskettimilla (vrt. Tasavireinen). — E. vaihdos tapahtuu siten, että sävelten pysyessä samalla kohdalla niiden merkitseminen vaihtuu enharmonisesti vastaaviksi nuoteiksi ja siten niitä seuraava sävelkulku pääsee aivan toisille sävel-aloille kääntymään, esim. *I. K.*

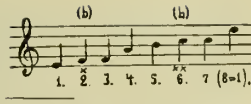

x sävel, joka on e:n ja f:n välillä, xx h:n ja e:n välillä.

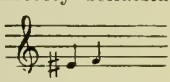

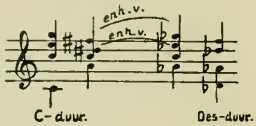

Enhydris ks. Merisaukko.

Eniconetta Stelleri, Stellerin alli ks. Alli.

Enjambement *[ãžãbmã']* (ransk., = harppaus), lauscen jatkuminen yli runosäkeen lopun seuraavaan säkeeseen. *J. H-l.*

Enkaustiikka (kreik. *enkausis* = „sisäänpolttaminen"), antiikkinen ja muinaiskeskiaikainen maalaustapa, jossa sulatettua mehiläisvahaa käytettiin sideaineena ja värejä käsiteltiin ja muokkailtiin pienillä kuumennetuilla rauta-aseilla, niin että värit ikäänkuin poltettiin maalattavalle pinnalle. Vanhoja puutauluille tehtyjä e.-maalauksia ovat el-Fayûmista löydetyt muumiokuvat (ks. t.). — Enkaustinen maalaus merkitsee nyk. yleensä vahaväreillä maalaamista. — Enkaustiseeraaminen tarkoittaa varsinkin kipsivalelmien kyllästyttämistä vahalla, stcariinilla y. m. s. [Donner v. Richter, „Über Technisches in der Malerei der Alten" (1885).] *E. R-r.*

Enkefaliitti (kreik. *enkephali's* = pienet aivot), aivotulehdus vrt. Aivokalvon tulehdus ja Aivopehmeneminen.

Enkefalitis ks. Enkefaliitti.

Enkeli (kreik. *aγγελος* = sanansaattaja), Raamatussa Jumalan tahdon ilmoittajina esiintyviä taivaallisia henkiolennoita. V. T:n vanhimmissa osissa käsitetään Herran enkeliä *(mal'ak jahve)* usein Herran (Jahven) omaksi ilmestykseksi (vrt. 1 Moos. 22_{11} ja seur.; 2 Moos. $3_{2\text{-}4}$; Tuom. $6_{12,14,16,20}$); myöhemmissä paikoissa tehdään selvä ero Jahven ja Jahven enkelin välillä. Mitä ylimaailmallisemmaksi Jumalan käsite muuttui, sitä suuremman sijan saivat enkelit uskonnollisessa mietiskelyssä. Sitä todistavat V. T:ssa m. m. Sakarjan, Hiobin ja Danielin kirjat. Sakarja (v:n 520 vaiheilla e. Kr.) on ensimäinen profeetta, joka saa ilmoituksensa enkelin välityksellä (Sak. $1_{9,11}$; 2_2; 3_1; 4_1 j. n. e.). U. T:ssa enkelit esiintyvät säännöllisesti Jumalan maailmanhallituksen ja ilmoituksen palveluksessa (esim. Matt. 1_{20}; 2_{13}; 26_{53}; $28_{2,5}$; Luuk. $1_{11\text{-}26}$; 16_{22} j. n. e.). Parsilaisuuden (ja

ehkä myös babylonialaisten) vaikutuksesta kehittyi enkelioppi monine arvoasteineen (vrt. Kol. 1_{16}; 2_{10}; Ephes. 1_{21}). Rabbiinilaisessa kirjallisuudessa tavattavat 7 pääenkeliä (Gabriel, Mikael, Rafael y. m.), jotka esiintyvät jo Tob. 12_{15} (vrt. myös Ilmest. 4_5; 8_2), vastaavat parsilaisuuden 7 ameshaspentaa, mutta myös babylonialaisten 7 planeettijumalaa, joihin todennäköisesti viitataan Iles. 9_2. Parsilaisuuden fravašeja vastaavat monilukuiset luonnonvoimia ja -aineita edustavat enkelit (vetten enkeli: Ilmest. 16_5, tulen enkeli: 14_{18}, auringon enkeli: 19_{17}, tuulen enkeli: 7_1) sekä suojelusenkelit, joita on sekä yksityisillä (Matt. 18_{10}) että kansakunnilla (Dan. 10_{13}; 12_1; Siir. 17_{14}). — Enkeliopin systeemiä esitetään seikkaperäisesti Dionysios Areopagitan kirjoituksissa. Enkelien palvominen tuli keskiajan kirkossa kuvain ja pyhimysten palveluksen yhteydessä vähitellen tavaksi, jonka toinen kirkolliskokous Nikeassa (787) vahvisti, mutta uskonpuhdistus poisti. *Ar. H.*

Enkelintekijä, henkilö (nainen), joka ottaa hoitoonsa lapsia (tavallisesti aviottomia) surmataksensa heidät hoidon laiminlyömisellä ja hiljaisella kidutuksella.

Enkelin tervehdys ks. Ave Maria.

Enkelinvihkimysjuhla ks. Mikkelinpäivä.

Enkeliska (ransk. *anglaise* = englantilainen), myös angleesi, ankelisko, ankeliini, ympäri Suomen levinnyt $^2/_4$-tahtinen tanssi, ainakin osaksi sama kuin „kolmen" ja „neljän hengen tanssi". (Suomen kansan sävelmät III N:o 278-96 ja 312-9). *I. K.*

Enkephalitis ks. Enkefaliitti.

Enklaavi, pääosastaan erotettu maa-alue, jota vieras valtio (tai useammat semmoiset) kaikinpuolin ympäröi. Esim. Saksassa oli ennen useita e:ja, ja on osaksi vieläkin.

Enkliittinen (mlat. *enclí'ticus* < kreik. *enklí'ncin* = nojata), sana, joka korottomana liittyy edelliseen, korolliseen sanaan yhdeksi puhetahdiksi. *A. K.*

Enkriniitit, *palcont.*, kivettyneitten merililjain nimitys. Niiden jätteistä on paikoin muodostunut vahvoja kalkkikivikerroksia, kuten Gotlannin siluuri-ikäinen enkriniittikalkki, josta valmistetaan pöytälevyjä y. m. *P. E.*

Enköping *[ēntšö-]*, kaupunki Keski-Ruotsissa, Upsalan läänissä, n. 4 km Mälariin laskevan E:njoen suulta, 4,820 as. (1906). Harjoittaa teollisuutta ja puutarhanhoitoa vieden vihanneksia etupäässä Tukholmaan. — E., joka on Ruotsin vanhimpia kaupunkeja, kukoisti varsinkin keskiajan loppupuolella (silloin *Eneköping*). Vanhanaikaisen leimansa se on kokonaan menettänyt suurten tulipalojen sitä hävittäessä (viimeinen 1799). *(V. v. F.)*

Enlever *[ālœvē']* (ransk.), temmata pois, ryöstää (eritoten toisen puoliso tai morsian).

Enlund *[ē-]*, Juhana (s. 1836), kamreeri, suomentaja. Oltuaan sotilaana ruotusotaväessä, E. toimi rautatiehallituksen kansliassa, yleten 1897 sen kamreeriksi. E:n suomentamia teoksia: Öhlenschlägerin „Aksel ja Valpuri" (1873), Lessingin „Nathan viisas" (1876), Hertzin „Kuningas Renén tytär" (1878) ja Björnsonin „Leonarda" (1880); sepittänyt sävelmän Yrjö-Koskisen runoelmaan „Suomen salossa". *K. S.*

En masse *[ā ma's]* (ransk.), joukottain, ryhmässä.

En miniature *[ā miniatȳ'r]* (ransk.), pienoiskoossa.

Enna, August (s. 1860), tansk. säveltäjä, italialais-saksalaista sukuperää, suutarinpoika ja aiottu samaan ammattiin, mutta opettelihe omin päin viuluniekaksi. Vv. 1880-81 hän kävi Suomessa pienen soittokunnan jäsenenä. Palattuaan Tanskaan hän tuli 1883 erään maaseututeatterin kapellimestariksi. Sai Gaden suosituksesta stipendin tehdäkseen opintomatkan Saksaan 1888-89. E:n lukuisista oopperoista on parhaan menestyksen saanut „Hexen" (Noita-akka) 1892. *I. K.*

Ennakkomaksukauppa, kauppa, jossa jo ennen tavaroiden toimittamista suoritetaan niiden hinta osaksi tai kokonaan. Siten voi komissionääri oikeuttaa komittentin ennakolta nostamaan osan komissionissa myötävien tavaroiden hinnasta tai tavaran lähettäjä voi vaatia ennen lähetystä suorituksen l. katteen esim. jonkun pankin välityksellä (remburssi). *I. K:o.*

Ennakkopäätös, korkeimman oikeusasteen antama päätös, jossa joku oikeusperiaate on käsitetty ja sitä sovellutettu määrätyllä tavalla. Kun mikään laki ei voi olla niin selvä ja täydellinen, ettei sen tulkitseminen voisi yksityiskohdissaan antaa aihetta erilaisiin mielipiteisiin ja kun lainkäytön erilaisuutta on mahdollisuuden mukaan vältettävä, on korkeimman oikeusasteen päätöksillä suuri merkitys lainkäytölle. Ruotsissa ja Suomessa ei kuitenkaan koskaan ole ollut voimassa se periaate, mikä on hyväksytty Ranskassa ja muutamissa muissakin maissa, nimittäin että korkeimman oikeusasteen päätöksillä olisi sitova voima laintulkintaan nähden, vaan tulee meillä tuomarin aina tuomita sen mukaan kuin hän itse harkitsee lain ja oikeuden vaativan. *O. K:nen.*

Ennakkosensuuri, viranomaisten toimeenpanema painotuotteiden tarkastus ennen niiden julkisuuteen laskemista. vrt. Sensuuri.

Ennakkosävel l. antisipatsioni (lat. *ante capere*, josta johtuu tavallinen sananmukainen nimitys: etu-otto), on sävel, joka kuuluu vahvalla tahtiosalla esiintyvään sointuun, mutta itse jo ennakolta esiintyy, sointuansa valmistavana, edellisellä heikolla tahtiosalla olevan vieraan soinnun aikana, esim.

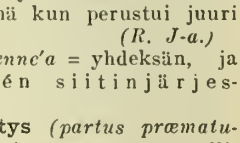

I. K.

Ennakkotapaus ks. Ennakkopäätös.

Enneadekaeteerinen (kreik. *ennéa* = yhdeksän, *deka* = kymmenen, ja *etos* = vuosi) 19 aurinkovuotta käsittävä kuujakso, minkä ajan kuluttua kuunvaiheet uudelleen sattuvat samalle kuukauden päivälle. Jakson keksi luultavasti ateenalainen Meton (n. 430 e. Kr.) ja sitä nimitetään Metonin jaksoksi. Se oli hyvin tärkeä kreikkalaisessa ajanlaskussa, tämä kun perustui juuri kuuvuoteen (ks. t.). *(R. J-a.)*

Enneandria (kreik. *ennéa* = yhdeksän, ja *anḗr* = mies) ks. Linnén siitinjärjestelmä.

Ennenaikainen synnytys *(partus præmaturus)*, raskauden keskeytyminen ennen säännöllisen kantoajan päättymistä, sikiön ollessa noin

29-37 viikon ikäinen ja siis jo elonkykyinen. vrt. Keskenmeno.

Ennes, Barthold Anders (1764-1841), ruots. historiallinen kirjailija, oli upseerina mukana Suomen sodassa 1788-90, Pommerissa 1806-07 ja Norjassa 1808; julkaissut m. m. „Underrättelser om Finnheden" (1809), „Biografiska minnen af konung Carl XII:s krigare" (1818-19).

Ennius, Quintus (239-169 e. Kr.), roomal. runoilija, kotoisin Calabriasta Rudiæn (nyk. Rugge) pikkukaupungista. E. seurasi 204 M. Porcius Catoa (ks. t.) Sardiniasta Roomaan, missä hän ennen pitkää runoelmillaan pääsi ylimystön suosioon ja ystävyyteen sekä lopuksi 184 sai Rooman kansalaisoikeuden. E. on roomalaisen taiderunouden varsinainen alkaja ja on kauan suuresti vaikuttanut seuraaviin runoilijapolviin etenkin rikkaalla kielellään ja voimakkaalla esityksellään. Runoelmissaan E. ensimäisenä käytti daktylista heksametria vanhan kansallisen saturnisen runomitan sijasta ja koetti myös mukauttaa latinan kieltä kreikkalaisen runo-opin sääntöihin. Hänen pääteoksensa on 18-kirjainen eepillinen runoelma „Annales", jossa kuvaillaan Rooman vaiheita Æneaan tulosta runoilijan omaan aikaan. Sitä paitsi E. kirjoitti kreikkalaisten, etup. Euripideen malliin murhe- ja huvinäytelmiä ynnä sekarunoelmia „Saturæ". Näistä kaikista E:n teoksista on vain vähäisiä katkelmia enää jäljellä. [L. Müller, „Q. Ennii carminum reliquiæ" (1885); sama, „Q. Ennius, eine Einleitung in das Studium der röm. Poesie" (1884); J. Vahlen, „Ennianæ poesis reliquiæ" (1854, 2:n painos 1903).] *K. J. H.*

Enns. 1. Tonavan oikeanpuoleinen lisäjoki, jonka lähteet ovat Salzburgissa, suu Linzin alapuolella. Pituus 304 km, joista 31 km kulkukelpoista. Alajuoksullansa E. muodostaa Alaja Ylä-Itävallan rajan. — 2. Kaupunki Itävallassa, E.-joen varrella; 4,277 as. (1900). Olutpanimoita, maanviljelyskonetehtaita. Vanhassa linnassa on kokoelma roomalais-aikuisia esineitä; lähellä E:in nykyistä paikkaa oli vanhalla ajalla roomal. Laureacum niminen kaupunki.

Ennustaminen, ennustustaito ks. Clairvoyance, Aavistus.

Ennustusraamattu, ne osat Raamattua, jotka sisältävät profeetallisia ennustuksia (esim. Jesaian ennustusraamattu j. n. e.).

Ennätys, kilpailussa saatu tulos. — Suom. e. (l. rekordi) on paras tulos, minkä Suomen Voim.- ja urheiluliiton jäsen on saanut yleisessä urheilukilpailussa. Ennenkuin tulos tunnustetaan suom. ennätykseksi, vaaditaan että kaksi luotettavaa henkilöä on sen oikeaksi todistanut ja toimitusvaliokunta hyväksynyt. Maailman e. (Skandinaavian e.) on paras e., mikä maailmassa (Skandinaaviassa) on saatu jossakin urheilunhaarassa (esim. keihäänheitossa, kolmiloikkauksessa, 500 m:n pikaluistelussa). Rata-e., paras jollakin määrätyllä radalla saatu tulos (esim. 2 tunnin pyöräilyssä Berlin-Steglitzin radalla). Vielä mainittakoon maantie-e., liitto-e., piirikunta-e. y. m. — Ennätyskilpailussa (ennätysajoissa) kohdistetaan huomio ensisijassa uuden, siihenastista paremman tuloksen saamiseen. Urheilua, jonka päämääränä ja kiihottimena on uusien ennätysten voittaminen, sanotaan ennätysurheiluksi. Nykyaikana varsin useasti esiintyvä ilmiö on ennätyskiihko, jolla tarkoitetaan luonnotonta ennätysten tavoittelua ja yksipuolista ennätysurheilun vaalimista. *-lskm-.*

Ennätysjuoksu ks. Juoksu.

Eno. 1. Kunta. Kuopion l., Ilomantsin khlak., Enon nimismiesp.; 915,7 km², joista viljeltyä maata 6,594 ha (1901); 34,3230 manttaalia, talonsavuja 415, torpansavuja 219, muita savuja 170; 6,236 as., joista miltei kaikki suomenk.; 556 hevosta, 3,886 nautaa, 1,132 lammasta (1907). Sivistyslaitoksia: 9 kansak. (10 opett.). Teoll.-laitos: Kaltimon puuhiomo. — 2. Seurakunta. Savonlinnan hiippak., Ala-Karjalan rovastik., 1600-luvulla rukoushuone; Ilomantsin kappeli; itsenäiseksi (keis. k. $^{21}/_{12}$1857) khrakunnaksi 1862. Kirkko puinen (1816-18, korj. 1903). [R. Tirronen, „Muinaisjäännöksiä Ilomantsin khlakunnassa. Eno" (Suomen muin.-yhd. aikakausk. VII: 48).] *K. S.*

Enonkoski. 1. Kunta. Mikkelinl., Kerimäki (pohjoisp.)-Savonranta-Enonkosken nimismiesp.; laivakulku n. 3 km päähän kirkolta, rautatieasemalta 30 km; 105,2 km², joista viljeltyä maata 923 ha (1901); 8,7013 manttaalia, talonsavuja 98, torpansavuja 24, muita savuja 22; 2,458 as., miltei kaikki suomenkielis.; 147 hevosta, 952 nautaa, 350 lammasta (1907). Sivistyslaitoksia: 2 kansak. (3 opett.). Teoll.-laitoksia: Enonkosken saha. — 2. Seurakunta. Savonlinnan hiippak., Savonlinnan tuomiorovastik., tehdasseurakunta (perust. keis. p. $^{6}/_{5}$ 1859), itsenäiseksi (sen. p. $^{20}/_{9}$ 1894) khrakunnaksi Kerimäestä. *K. S.*

Enontekiäinen ks. Enontekiö.

Enontekiö (l. Enontekiäinen), ruots. Enontekis. 1. Kunta. Oulunl., Lapin kihlak., Enontekiäisten nimismiesp.; Torniosta maantietä 351 km; 8,068,3 km², joista viljeltyä maata 1,031 ha (1901); 8 $^{799}/_{800}$ manttaalia, talonsavuja 95, torpansavuja 5, muita savuja 66; 991 as., kaikki suomenkiel.; 37 hevosta, 312 nautaa, 241 lammasta (1907). Sivistyslaitoksia: 1 kansakoulu. — 2. Seurakunta. Kuopion hiippak., Lapinmaan rovastik., alue kuului ensin Jukkasjärveu seurakuntaan; nyk. Muonionniskan kappeli. *K. S.*

Enonvesi. 1. Selkä Pyy- ja Haukiveden välillä Enonkosken kunnassa. — 2. Mutkikas vedenlahdelma Juvan ja Anttolan rajamailla, laskee vetensä laajaselkäiseen Luonteriveteen. — 3. Lahdekas vesiväylä Sulkavalla, yhdistää Sulkavau kirkolla olevat vedet Puumalan kirkonvesiin. *K. S.*

En passant *[ā pasā']* (ransk.), sivumennen, sattumalta.

En profil *[ā profi'l]* (ransk.), sivulta katsoen, läpileikkauksessa.

Enquête *[ākē't]* (ransk.), tutkimus, tiedustelu.

Ensemble *[āsā'bl]* (ransk., = yhdessä), useampien tekijäin yhteis- l. kokonais-vaikutus, yhdysesitys, esim. näyttämöesityksessä yhteisnäyttely, musiikissa useampien soittimien tai laulajien yhdysesitystä vaativa sävellys tai sävellyksen osa, samoin tällainen yhdysesitys. *I. K.*

Ensi-ilta l. premiääri, näytäntöilta, jolloin joku näytelmä jossakin teatterissa ensi kerran esitetään.

Ensimäinen meridiaani, lähtömeridiaani

(ks. t.) maantieteellistä pituutta määrättäessä; nykyään käytetään yleensä Greenwichin meridiaania. Ranskalaiset käyttävät c. m:na Pariisin meridiaania. Ennen oli Ferron (20° länteen Pariisista) yleisin. ks. Pituus (maantieteellinen). *(R. J-a.)*

Enskär *[ēnšär]*. 1. Saari Iso-E. Uudenkaupungin edustalla, jonka kaakkoisosalla on pyörcä 37 m korkea tiilinen majakkatorni. Majakan virallinen nimi on Uusikaupunki. — 2. Saari Ahvenanmaalla Löfskär-Ledsund-väylän varrella. Sen pohjoisniemellä on samanniminen johtoloisto. *K. S.*

Enson puuhiomo Vuoksen rannalla, Jääskessä, sijaitsee Unterniskan kosken varrella, perust. 1889. Tehtaalle, jonka omistaa E:n puuhiomo O. Y. (pääoma 1 milj. mk), viepi haararata samanniniseltä Imatran radan asemalta. *K. S.*

Enstatiitti, vaaleanvihreä tai kellertävä kivennäinen, kuuluva rombisiin pyrokseeneihin, kokoumukseltaan magnesiumsilikaattia, $MgSiO_3$. Tavataan eräiden verrattain harvinaisten vuorilajien aineksena sekä meteoriiteissa. *P. E.*

Ensyklopedia (kreik. *enky'klios* = ympyränmuotoinen, ja *paide'ia* = kasvatus; esim. Aristoteleella nämä sanat yhdessä nimenomaan merkitsevät sitä tieteiden ja taiteiden kokonaisuutta, mikä vapaan nuorukaisen oli omaksuttava ennen erikoisopinnoitaan tai yhteiskunnalliseen elämään astumistaan), kokonaisesitys kaikista tieteistä ja taiteista joko nämä sitten ovat järjestettyinä systemaattisesti (s. o. sisäisen yhteytensä mukaan) tai sanakirjantapaan (aakkosjärjestykseen). Ensyklopedialla tarkoitetaan myöskin kokonaisesitystä yksinomaan yhdestä iuhimillisen tietämyksen alasta. Jo muinaisaika tunsi ensyklopedian, joskin se etupäässä oli viimemainittua laatua. Ensimäiseksi ensyklopedian tekijäksi mainitaan Platonin oppilas Speusippos; roomalaisista kirjailijoista harrastivat ensyklopediaa m. m. Varro, Plinius vanhempi („Historia naturalis", 37 kirjaa) ja Martianus Capella. Vasta keskiajalla alkaa syntyä yleisensyklopedioja esiintyen tavallisimmin nimillä „Summæ" ja „Specula". Uudenaikaisen systemaattisen ensyklopedian luoja on Bacon Verulamilainen (1561-1626) teoksillaan „Novum organon scientiarum" (1620) ja „De dignitate et augmentis scientiarum" (1623). Yleisemmän merkityksen ensyklopedia saavuttaa vasta 17:nneltä vuosis. alkaen, jolloin systemaattisen ensyklopedian rinnalle astuu sanakirjan tapaan laadittu aakkosellinen reaaliensyklopedia (sivistyssanakirja), jollaisista mainittakoon Baylen „Dictionnaire historique et critique" (1697; viim. pain. 16 nid. 1820-24), Chambers'in „Cyclopædia, or an universal dictionary of arts and scienses" (1728; viim. pain. 1789-91), Hoffmannin „Lexicon universale historico-geographico-chronologico-poetico-philologicum" (1677). — Erikoisesti huomattava sijansa ensyklopedian historiassa on kuuluisain ensyklopedistien Diderot'n ja d'Alembert'in johdolla julkaisemalla, kaikissa vapaamielisissä piireissä suurta ihastusta herättäneellä „Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers" (28 nid., 1751-72; 5 täydennysos., 1776-77, 2 nid., rekisteri 1780), joka koetti ajan hengessä käsitellä tieteen tarjoamia aineksia ja tuoda julki valistusajan filosofisen maailmankatsomuksen. Siitä ilmestyi sitten useita ulkomaisia muodostelmita ja jälkipainoksia.

Viime aikoina on eri sivistysmaissa tiedemiesten yhteistoiminnan kautta syntynyt huomattavia ja usein hyvin suurisuuntaisia erikoisalojen spesiaaliensyklopedioja. Tällaisia ovat monet valtiotieteen ensyklopediat, kuten C. von Rotteck ja C. Welcker: „Staatslexikon" (15 os., 4 täydennysos., 1834-48; 3:s pain. 14 os., 1856-66), J. C. Bluntschli ja K. Brater: „Deutsches Staatswörterbuch (11 os., 1857-70), J. Conradi y. m.: „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" (7 os., 1898-1901) sekä Bouillet: „Dictionnaire universel d'histoire et de géographie", I. v. Müller: „Handbuch der klassischen Alterthumswissenschaft in system. Darstellung" (1885 seur., unsin pain. tekeillä), Pauly-Wissowa: „Real-Encyklopädie der klassischen Alterthumswissenschaft" (uusin pain. aloit. 1907), Paul: „Grundriss der german. Philologie" (uusi pain. 1896 seur.), Bühler: „Grundriss d. indoarischen Philol." (1896 seur.), Hertzog: „Real-Enc. f. protest. Theol. u. Kirche" (3:s pain. Hauckin toimittamana valmist. 1908), Schiele: „Religion in Geschichte u. Gegenwart" (aloit. 1908), Rein: „Enzyklopädische Handbuch der Pädagogik" (1903), Vapereau: „Dictionnaire universel des littératures" (1876), „Handwörterbuch der Zoologie, Anthropologie und Ethnologie" (1880-1900), Ladenburg: „Handwörterbuch der Chemie" (1892-96), Lueger: „Lexikon der gesammten Technik" (uusi pain. aloit. 1904), Hinnebergin toimittamana parhaillaan ilmestyvä systemaattinen suurteos „Die kultur der Gegenwart" (aloit. 1905).

Eri maiden huomattavimmista tietosanakirjoista mainittakoon seuraavat: Ranska: „La grande encyclopédie" (31 os., 1886-1903), P. Laroussen julkaisema „Grand dictionnaire universel du XIX:e siècle" (15 os., 1864-76; 2 täydennysos., 1878-90), Laroussen kuoleman jälkeen C. Augé julkaisi tietosanakirjan „Nouveau Larousse illustré" (7 os., 1897-1904; 1 täydennysosa 1907); Italia: „Nuova enciclopedia italiana" (1841-51; 6:s pain. 25 os., 1875-88, täydennysosia 1888-99), Hoeplin „Piccola enciclopedia" (1892-95); Englanti: „Encyclopædia britannica" (1771; 9:s pain. 25 os. 1875-89; Times'in julkaisema jälkipainos 1898; 11 täydennysos. 1902-03), jossa tietosanakirjan rinnalla on monografioja sisältävä systemaattinen osasto; „Chambers Encyclopædia" (10 os., 1859-68; uusin pain. 1906), „The Harmsworth encyclopædia" (8 os. 1905); Saksa: Brockhausin „Konversationslexikon" (14 pain., 17 os., 1901-04) ja sen rinnalla kilpaileva Meyerin „Grosses Konversations-Lexikon" (6:s pain. 20 os. 1902-09); kumpaakin edellämainittua on olemassa pienempi laitos; Alankomaat: „Geïllustreerede encyclopædie", julk. A. Winkler Prins (15 os., 1868-82; 3:s pain. H. Zondervanin toimittamana aloit. 1905); Pohjois-Amerikka: Stoddart: „Encyclopædia americana" (4 os., 1883-89), I. Singer: „The jewish encyclopædia" (12 os., 1901-06); Espanja: Melledo: „Enciclopedia moderna" (34 os., 1848-51) ja „Diccinario enciclopedico hispano-americano" (24 os., 1887-94); Portugali: Lemos: „Encyclopedia portugueza illustrada"; arabialainen tietosanakirja on Beirutissa

ollut tekeillä Butros Bistanyn julkaisemana (9 os.); Böömi: „Ottuv slovník naučný" (28 os., 1888-); Puola: S. Orgelbrand: „Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana" (28 os., 1859-68; uusi painos tekeillä); Unkari: „A Pallas nagy lexikona az összes ismeretek enciklopédiája" (L. Gerőu toimittamana, 16 os., valmistui 1898 ynnä täydennysosia); Venäjä: Startševskijn (12 os., 1847-55), Pluhardiu, Kraševskijn ja Berezinin (15 os., 1880 seur.), Brockhaus-Efronin toiminimen julkaisema (41 os., 1890-1906; täydennysosia); Tanska: Blangstrupin toimittama „Salmonsens store illustrerede konversationsleksikon" (18 os., 1891-1907); Norja: Chr. Johnsenin „Norsk håndlexicon for almennyttige kundskaber" (3 os., 1879-88; uusi pain. 1899 seur.), parhaillaan ilmestyy H. Nyhuusin toimittamana „Illustreret norsk konversationslexikon"; Ruotsi: „Nordisk familjebok" (18 os., 1875-94; 2 täydennysos. 1895-99; uusi suurisuuntainen paiuos alk. ilmestyä 1903), edellisen supistettu laitos „Gernadts konversationslexikon" (4 os., 1889-94); Suomessa ilmestyi Agathon Meurmanin toimittamana G. W. Edlundin kustannuksella vv. 1883-90 „Sanakirja yleiseen sivistykseen kuuluvia tietoja varten" (1 nide. 945 siv.); tämä „Tietosanakirja" alkoi ilmestyä syksyllä 1908 Tietosanakirja o.-y:n kustantamana.

Ensyklopedinen (ks. Ensyklopedia), ensyklopedioja koskeva, kaikista tieteistä ja taiteista sekä tärkeimpien ammattien tekniikasta (tai jostakin inhimillisen tiedon kokonaisesta haarasta) tehdyn yhteenvedon sisältävä.

Ensyklopedistit (ransk. *encyclopédistes*). Näin nimitetään yhteisnimellä niitä kirjailijoita ja filosofeja, jotka avustivat tai muuten kannattivat suurta ranskalaista ensyklopediaa (ks. Ensyklopedia), joka ilmestyi Pariisissa Diderot'n (matemaattinen osasto) ja d'Alembert'in johdolla. Tämä kuuluisa teos oli Ranskassa 18:nnella vuosis. vallinneen filosofisen suunnan yhteinen äänenkannattaja varsinkin uskonnon, siveysopin ja valtiotiedon alalla. Sen kirjoittaviin avustajiin kuuluivat Mallet (teologia ja historia), Toussaint (lakitiede), Daubenton (lääketiede), Yvon (logiikka ja moraalifilosofia), Rousseau (musiikki ja filosofia), Marmontel (kirjallishistoria) sekä Montesquieu, Buffon, Voltaire, Condillac, Helvétius, Holbach, Turgot, Necker y. m. m. [Ducros, „Les encyclopédistes" (1900).]

Entablement *[ātablmā']* (ransk.), vaakasuorat kannatetut osat, arkkitraavi, friisi ja kattolista (räystäs) antiikkisissa pylväsjärjestöissä. ks. Palkisto.

Entada scandens *(gigalobium)*, länsi-intialainen köynnöspensas hernekasvien heimossa. Hedelmät aina 1 m:n pituisia palkoja, joiden sisältämien siementen koko halkimitaten nousee 5 cm:iin. Siemenet ajelehtivat usein Golf-virran muassa Koillis-Euroopan (Norjan, Huippuvuorten) rannoille. Myös Ruotsista Bohusläänistä Tjörn-saaresta on niitä löydetty turvesuosta, mikä todistaa, että Golf-virran haaralla ennen on ollut vapaampi pääsy Skagerakiin ja Kattegatiin kuin nyt. *(J. A. W.)*

Entail *[entel]* (engl.), engl. oikeussäännöstö, jonka mukaan maatilan omistaja voi testamentata maatilansa henkilölle, joka on syntynyt hänen elinaikanaan, ja tämän vielä syntymättömille perillisille 21 vuodeksi testamentinsaajan kuolemasta lukien.

Entasis (kreik.), rakennustaiteessa pylvään varren paisutus, kapeneminen kaartavaa viivaa pitkin.

Entelekheia *[-le'-]* (kreik., *en te'lei he'ksis* = loppumäärässä olo), Aristoteleen filosofian mukaan täydellisyytensä saavuttanut todellisuus; myöskin aate vaikuttavana voimana olevaisessa (ks. Aristoteles). *A. Gr.*

Entente cordiale *[ātā't kordia'l]* (ransk.), sydämellinen sopu, tuttavallinen suhde (varsinkin valtiollinen).

Enteritis (kreik. *enteron* = suolisto) ks. Suolitulehdus. vrt. Gastroenteritis.

Enteroklyysi (kreik. *enteron* = suolisto, ja *klysis* = huuhtelu) ks. Suolenhuuhtelu.

Enteropneusta, suolihengittäjä-madot, itsenäinen matoryhmä, johon kuuluvilla eläimillä ruumis jakaantuu 3 osastoon, terhoon, kaulukseen ja vartaloon, ja joiden suolen alkuosassa on kidusreikiä. Terhomadon suku, *Balanoglossus* (ks. t.). *K. M. L.*

Enteroptoosi (kreik. *enteron* = sisälmykset, ja *ptōsis* = putoaminen), vatsasisusten alenemiuen, taudintila, jossa suolet ja eritoten paksuusuolen keskiosa *(colon transversum)* ovat kiinnitysjänteiden ja suoliliepeen höltymisen takia laskeutuneet tavallistaan alemmaksi vatsaontelossa. vrt. Gastroptoosi. *M. O-B.*

Enterostenoosi (kreik. *enteron* = suolisto, ja *stenos* = ahtaus), suolen ahtaus; jonkin taudillisen ilmiön, kasvannaisen, arpeutumisen y. m. aiheuttama suolenaukon ahtaus. *M. O-B.*

Enterostomia (kreik. *enteron* = sisälmykset, ja *stoma* = suu), suolifistelin tekeminen, suolen avaaminen ja varustaminen pysyväisellä keinotekoisella suulla. *M. O-B.*

Enterotomia (kreik. *enteron* = sisälmykset, ja *tomē'* = leikkaus), suolen avaaminen, esim. jonkin vieraan esineen poistamiseksi. ks. Enterostomia. *M. O-B.*

Entoconcha mirabilis.

Entispäättymä (vanh. nimitys: entinen ohiaika) ks. Pluskvamperfekti.

Entiteetti (mlat. *entitas*), skolastinen nimitys, jolla osoitettiin olion olemusta eli aatetta.

Entoconcha mirablis, kauan aikaa ainoa tunnettu loiskotilo; elää *Synapta digitata* nimisen merimakkaran sisälmyksissä. Se on kuoreton, madonmuotoinen, etukiduksisiin kotiloihin kuuluva. *K. M. L.*

Entodermi ks. Sikiö.

Entomofiilit (kreik. *entomos* = hyönteis-, ja *philos* = ystävä), hyönteissuosijat (ks. t.).

Entomologia (kreik. *entoma*, s. o. *zōa* = hyönteiset, ja *logos* = oppi) ks. Hyönteistiede.

Entomophthora ks. Entomophthoraceæ.

Entomophthoraceæ, leväsieniheimo, jonka lajit loisivat hyönteisissä. Leviävät erityisen koneiston avulla verrattain kauaksi singahtelevilla itiöillä, kuromilla; talvehtivat paksusoinäisten yhtymäitiöiden avulla. Muutamat lajit erittäin

tärkeät vaarallisten tuhohyönteisten hävittäjinä. *Empusa Aulicecæ* on pelätyn mänty-yökön *(Panolis griseovariegata)* vaarallisin vihollinen. *E. Muscæ* hävittää syksyllä kärpäsiä, jotka silloin tavataan raajat hajallaan seinillä sienen valkoisen itiöjauheen ympäröiminä. *E. Grylli* heinäsirkoissa. *Entomophthora sphærosperma* elää kaaliperhosen toukassa. *E. Aphidis* puhdistaa toisinaan kasvit kirvoista. *Tarichium megaspermum* ahdistaa meillä niin vaarallista niittymatoa, *Agrotis segetum* perhosen toukkaa. *J. I. L.*

Entomostraca ks. Kalvoäyriäiset.

Entoprocta ks. Sammaleläimet.

Entoptiset ilmiöt (kreik. *ento* = sisällä, ja *ōps* = silmä), näköaistimukset, jotka aiheutuvat itse silmässä olevien esineiden näkemisestä, esim. verkkokalvon verisuonien tahi lasiaisessa olevien sameuksien y. m. synnyttämät näköilmiöt. vrt. Mouches volantes, Purkinjen suonikuvio. *M. O-B.*

En-tout-cas *[ātūkā']* (ransk.), joka tapauksessa; isohko päivänvarjo, jota myös voi käyttää sateenvarjona.

Entr'acte *[ātra'kt]* (ransk.), väliaika, välinäytös, s. o. aika kahden näytöksen välillä; myös tällä ajalla soitettu musiikkikappale tai esitetty baletti.

Entraineur *[ātrenō'r]* (ransk.) ks. Edeltäjä.

Entre-eôtes *[ātrkō't]* (ransk.), se liha, joka on teurastetun eläimen kylkiluiden *(côtes)*, välissä.

Entrée *[ātrē']* (ransk.), sisääntulo, sisäänkäytävä; sisäänpääsymaksu.

Entrefilet *[ātrfilē']* (ransk.), lyhyehkö kirjoitus (artikkeli) sanomalehden tekstiosastossa.

Entrelacs *[ātrla'k]*, koriste, muodostettu itseensä ja toisiinsa kietoutuvista nauhamaisista koristeaiheista tai kirjoitusmerkeistä. Suomessa sen tapaa esim. Tuukkalan löytöjen ornamenttikiemuroissa. *U-o N.*

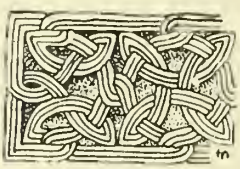

Entrelacs.

Entremets *[ātrmē']* (ransk.), kevyet väliruokalajit, kuten vihannekset tai muna- ja jauhoruoat, joita semminkin juhla-aterioilla tarjotaan raskaampien ruokalajien välillä.

Entrepôt *[ātrpō']* (ransk.), varastopaikka, tapulipaikka; erityisesti sellainen varastopaikka, jossa maahan tuotuja ulkomaalaisia tavaroita voidaan pitää tullaamattomina. Tulli suoritetaan sitämyöten kuin tavaroita siirretään varastosta kauppaan. Jos tavarat viedään jälleen ulkomaille, ei tullia vaadita ensinkään. *J. F.*

Entre-Rios (= jokien välissä), maakunta Argentiinassa, Uruguay- ja Paraná-jokien alajuoksujen välissä. Aaltomaista, hedelmällistä, lukuisain jokien uurtamaa, paikoitellen metsäistä, paikoitellen ruohokasvullisuuden peittämää maata; pinta-ala 74,571 km², arviolta 406,867 as. (1907), l. 5,5 km²:llä — asukastiheydeltään Argentiinan 3:s maakunta. — Maan kehittyessä voittaa maanviljelys yhä enemmän alaa, 1901 oli viljeltyä maata 429,000 ha. Pääviljalaji on vehnä. Tärkein elinkeino on kuitenkin yhä vielä karjanhoito, jonka menestymiselle edellytykset ovat erinomaiset. V. 1895 laskettiin E.-R:ssa olevan 6,5 milj. lammasta, 2,7 milj. nautaeläintä, 0,5 milj. hevosta y. m. Teollisuus perustuu suureksi osaksi karjanhoidon tuotteisiin, lihansuolauslaitoksia (saladeros), lihankuivaamoita (xarqnaderos), lihamehu-, nahka- y. m. s. tehtaita on kaikissa kaupungeissa, joista mainittakoon Paraná, Concepcion del Uruguay, Concordia ja Gualeguaychú. Rautateitä on vielä harvassa. Pääjoet ovat pitkälti kulkukelpoisia. *E. E. K.*

Entre-sol *[ātrso'l]* (ransk.; it. *mezzanina*), puolikerros, välikerros, jonka korkeus on pienempi kuin talon muiden kerrosten, tavallisesti maaperäkerroksen (kellarikerroksen) ja varsinaisen ensimäisen kerroksen tai sen yksityisten osien välissä. — Entresoleerata, varustaa puolikerroksella.

Entrevue *[ātrvȳ']* (ransk.), yhteentulo, keskustelukokous.

Entropia (kreik. *entropi'a* = käänne), *fys.*, Clausiuksen (ks. t.) mekaanisen lämpöteorian tutkimuksissa muodostama käsite. Ellä tarkoitetaan kappaleen lämpömäärää jaettuna sen absoluuttisella lämpötilalla. Jos lämpömäärä Q siirtyy kappaleesta, minkä lämpötila on 100° (373° absoluuttista) toiseen, minkä lämpötila on 0° (273° absoluuttista) on e. kappaleiden muodostamassa systeemissä kasvanut $\frac{Q}{273}$ ja vähentynyt $\frac{Q}{373}$; siis summassa e. on lisääntynyt.

— Koska kokemuksesta tiedetään, että lämpö „itsestään" siirtyy vain lämpöisemmästä kylmempään kappaleeseen, ja kun vielä lämpötilaerot kaikkialla pyrkivät tasoittumaan, huomaa, että e. aina kasvaa. Tähän perustuen Clausius laati väitteensä, että energia maailmanavaruudessa on määrälleen muuttumaton, mutta entropia aina kasvaa. Tämän väitteen mukaan olisi ilmiömaailman lopputila absoluuttinen lämmöntasapaino; tämä on Clausiuksen kuuluisa „lämpökuolema". Silloin lakkaisi kaikki muu liikunta paitsi taivaankappalten. Aikojen kuluessa iankaikkisuudessa olisi tämän pitänyt tapahtua, mutta niin ei ole käynyt. Siitä syystä täytyy maailmanavaruudessa tapahtua ilmiöitä, mitkä ovat eutropia-lain ulkopuolella. Luultavasti tapahtuvat tällaiset päinvastaiset ilmiöt tähtisumuissa. *R. J-a.*

Entropium *[-o'-]* (kesk. lat., < kreik. *entre'pein* = kääntää nurin), silmäluomien sisäänkääntyminen, muutamissa pitkällisissä silmätaudeissa esiintyvä luomien reunain kääntyminen sisäänpäin, jolloin m. m. silmäripset tulevat hankaamaan silmämunaa.

Entsymit ks. Käyte.

Entusiasmi (kreik. *enthusiasmo's*), oik. jumalain synnyttämä hurmaustila; innostus, hurmautuminen. — Entusiasti, innostunut henkilö, innostuksen ihminen, haaveilija.

Entymeemi (kreik. *enthȳ'mēma* = „mielessä säilytetty seikka"), *log.*, lyhennetty päätelmä, jossa toinen „premisseistä" (perustelauseista) jää lausumatta (ainoastaan „pidetään mielessä"), tahi jossa ainoastaan muutamalla lauseeseen sovitetulla sanalla viitataan johtopäätöksen perusteisiin (esim.: „ihminen vapaana järkiolen-

tona on teoistansa vastuunalainen"; vrt. P ä ä t e l m ä). *A. Gr.*

Enukleatsioni (lat. *ēnucleā're* = vetää esille sydänosa, < *nucleus* = pähkinänsydän), operatsioni, joka poistaa ruumiista uudismuodostukset; eritoten silmän poistaminen.

Enuma eliš (ass. = „kun ylhäällä"), Babelista peräisin oleva 7-osainen kertomaruno luomisesta, joka on saanut nimensä näistä 1:sen taulun alkusanoista. Geo. Smith 1875 löysi 7 nuolenpääkirjoituskatkelmaa tätä runoa, josta nyt tunnetaan 49 katkelmaa. Ne ovat 7:nnen ja 2:sen vuosis:n välisellä ajalla kopioidut vanhemmista tauluista ja syytä on arvella runon nykyisessä muodossaan olleen olemassa jo v:n 2000 vaiheilla. Runon tarkoituksena on osoittaa, kuinka Marduk pääsi jumalien herraksi (= Bēl) ja samalla hänen kaupunkinsa Babylon maailman pääkaupungiksi. 1:nen taulu kertoo alkukaoksesta (Apsū, Tiāmat (= Raamatun Tehōm 1 Moos. 1_2) ja Mummu), jumalien synnystä ja Tiāmatin kapinanhankkeista heitä vastaan. 2:nen taulu: jumalat turhaan koettavat kukistaa Tiāmatia, kunnes Marduk tarjoutuu taistelemaan Tiāmatia vastaan, ehdolla että hänelle suodaan maailman hallitus. 3:s taulu: jumalat neuvottelevat ja hyväksyvät Mardukin tarjoumuksen. 4:s taulu: Marduk osoittaa voimansa, valmistautuu taisteluun, voittaa, tappaa ja halkaisee Tiāmatin, jonka kahdesta puoliskosta hän tekee taivaan ja maan. 5:s taulu (vaillinainen): Marduk asettaa tähdet jumalille asemiksi, määrää eläinradan ja kiertotähtien radat, jakaa vuoden 12 kuukauteen, antaa uudenkuun ilmaantua ja määrää kuun yötä hallitsemaan ja aikaa määräämään. 6:s taulu (vaillinainen): Marduk luo ihmisen. 7:s taulu: Mardukia ylistetään.

Tämän luomistarun tuttavuutta osoittaa Damasceiuksen ja osaksi Berosoksenkin Eusebiuksella säilynyt esitys babylonialaisten kosmologiasta. Sen suhteesta Raamattuun vrt. Gunkel, „Schöpfung und Chaos" (1895). [Sehrader, „Keilinschriftl. Bibliothek" VI, King, „The seven tablets of creation" (1902), Grossmann, „Altorientalische Texte und Bilder" (1909).] *K. T-t.*

Enureesi (kreik. *enūre'in* = laskea virtsansa), tahdoton virtsan laskeminen, tilansa kasteleminen; lapsissa, eritoten heikkohermoisissa, joskus tavattava taudillinen tila; e n u r e s i s d i u r n a, päivällä tapahtuva ja e n u r e s i s n o c t u r n a, öisin tapahtuva tahdoton virtsan laskeminen.

Enuresis ks. E n u r e e s i.

Enveloppe *[āvəlo'p]* (ransk.), kotelo, kirjekuori; linnoituksen ulkovarustus.

Envoyé *[āvuajē']* (ransk.), (toisen arvoasteen) lähettiläs jonkun vieraan vallan luona. — E. e x t r a o r d i n a i r e *[-nā'r]*, ylimääräinen lähettiläs, vakinaisen, toista arvoastetta olevan diplomaattisen edustajan arvonimi.

Enyo *[-yō']*, kreikkalaisilla taistelunjumalatar, joka esiintyi Areen (ks. t.) seurassa ja jota mainittiin milloin tämän äidiksi, milloin sisareksi tai tyttäreksi. Roomalaiset identifioivat E:n ja Bellonan (ks. t.). *E. R-n.*

Enzio l. E n z o *[entsio, entso]* (it., < saks. *Heinz*, *Heinrich*) (n. 1220-72), Sardinian kuningas, Saksan keisarin Fredrik II:n äpäräpoika ja lempilapsi, nai Sardinian perijän, ruhtinatar Adelasian, ottaen Sardinian kuninkaan nimen. E., jolla oli yhtä etevät henkiset kuin ruumiilliset ominaisuudet, auttoi mitä tehokkaimmin isäänsä taistelussa paavinistuinta ja sen liittolaisia vastaan ja sai m. m. suuren merivoiton Melorian luona 1241 Genovan laivastosta. Kova isku hänen isälleen oli, että E. Fossaltan taistelussa 1249 joutui bolognalaisten vankeuteen, missä hän sai olla kuolemaansa saakka. Historiallista luotettavaisuutta puuttuu kertomuksilta E:n vankeudessa solmimasta rakkaudenliitosta kauniin Lueia da Viadagolan kanssa, josta liitosta kuuluisa Bentivoglion suku muka olisi saanut alkunsa, samoin kuin hänen pakoyrityksestään, jonka sanotaan tulleen ilmi siten, että yksi hänen kiharoistaan jäi riippumaan sen tyhjän viinityynyrin reijästä, jossa hänet aijottiin kantaa pois. Useat kirjailijat (esim. ruots. K. A. Nieander) ovat käsitelleet hänen kohtaloansa. [Grossmann, „König E."; Blasius, „König E.".]

G. R.

Enäjärvi. 1. Luonnonkaunis saarekas järvi Vehkalahden ja Sippolan rajalla. Pituus on n. 6,4 km; 52 m merenp. yl. Järven vesi laskee Summan-joen kautta Suomenlahteen. — 2. Lounaisesta koilliseen kulkeva soikea järvi Vihdissä Salpausselän etelärinteellä, n. 6 km pitkä; 50,6 m merenp. yl. Se on lähtökohtana vesijaksolle, joka laskee Siuntion-joen kautta Pikkalanlahteen. — 3. Mutkikas ja luonnonihana järviryhmä Suomusjärven ja Sammatin rajamailla; käsittää isohkon ja saarekkaan selän sekä kaitoja vesiväyliä, joiden juoksusuunta viettää lounaaseen. Vedet ovat n. 59,5 m merenp. yl. ja laskevat osaksi Puujärven kautta Lohjanjärveen, osaksi Kiskonjoen kautta Perniönjokeen. *K. S.*

Eocen ks. E o s e e n i.

Eohippus (kreik. *ēōs* = aamurusko, ja *hippos* = hevonen), *paleont.*, eoseeni-ajan alkupuolella Pohjois-Ameriikassa elänyt, ketunkokoinen kavioeläin, hevosen kantamuoto. ks. H e v o n e n.

P. E.

Eo ipso (lat.), itsessään, juuri sen takia.

Eokambriset muodostumat (kreik. *ēōs* = aamurusko, ja k a m b r i n e n), ne muodostumat, jotka iältään ovat jotunisten ja kambristen muodostumain välillä, mutta lähempänä viimemainituita. Tähän kuuluvia vuorilajeja, sparagmiitteja, kvartsiitteja ja konglomeraatteja sekä liete- ja kalkkikiviä, on verrattain kapealla alueella, joka ulottuu Etelä-Norjasta, Gudbrandin laaksosta, läpi Skandinaavian niemimaan keskusosien (ks. liitettä „F e n n o s k a n d i a n geologinen yleiskartta"). Norjassa tällä vuorilajiryhmällä on nimenä s p a r a g m i i t t i m u o d o s t u m a, Ruotsissa s e v e r y h m ä. Eokambrisina pitävät useimmat tiedemiehet myös n. s. r a i p a s- ja g a i s a m u o d o s t u m i a, joihin kuuluu Fennoskandian pohjoisimpien osien vuoriperä Alattio-vuonosta Kalasaarentoon ja Kildin-saareen asti. Näistä nuorempiin, gaisamuodostumiin, kuuluu Varangin-vuonon pohjoispuolella tavattava moreenikonglomeraatti, joka on vanhimpia tunnettuja jäätikön toiminnasta syntyneitä muodostumia. Muuten on raipas- ja gaisa-muodostumissa konglomeraatteja, hieta-, liete- ja kalkkikiviä. *P. E.*

Eolenius, H e n r i c u s T h o m æ, Turun akatemian ylioppilas, tunnettu siitä, että häntä vastaan 1661 tehtiin syytös noituudesta. E. oli

muka luvannut opettaa eräälle toverille maagillisia taitoja *(artes magicas)* ja eräs toinen toveri oli muka E:n vaikutuksesta tullut mielenvikaan. Vielä syyttäjä tiesi, että E. aivan äkkiä oli ruvennut ripeästi edistymään tiedoissa. Konsistorissa toiset olivat sitä mieltä, ettei E. ollut tehnyt liittoa paholaisen kanssa, mutta kun hän oli tuottanut akatemialle häpeää, oli hänet erotettava ainiaaksi; toiset taas olivat jyrkästi päinvastaisella kannalla, äänestäen hänen, Mooseksen lain mukaan, menettämään henkensä, mikä tulikin päätökseksi. Kansleri Brahe puuttui asiaan uhdellen konsistoria päätöksestä. Hovioikeus tuomitsi E:n julkiseen kirkonrangaistukseen. V. 1670 E. erotettiin akatemiasta syystä, että hän oli mennyt naimisiin. *K. Ö.*

Eoliittinen kivikausi ks. Esihistoriallisetajanjaksot.

Eoliset kerrostumat (lat. *æolus* = tuultenhaltija), *gcol.*, tuulen kasaamat kerrostumat. Tähän kuuluvat lentohiekka ja löss- l. pölymaa.

Eolusharppu ks. Tuulikannel.

Éon de Beaumont *[eõ' də bomõ']* (1728–1810), liikanimeltä Chevalier d'Éon, ransk. seikkailija, salaperäinen henkilö, jonka sukupuolesta oltiin epävarmoja. Häntä käytettiin useihin diplomaattisiin toimiin Pietarissa ja Lontoossa, missä hänellä usein oli tapana esiintyä naiseksi puettuna, niin että aljettiin — kuitenkin syyttä — epäillä häntä naiseksi. Samalla hän vietti hyvin ylellistä elämää ja joutui suuriin velkoihin. Lopulta E., vapautuakseen saamamiehistään, selitti todella olevansa nainen, ja Ranskan hallituksen nimenomaisesta käskystä, kuten sanotaan, hänen täytyi kantaa naisen pukua. Loppuikänsä E. vietti kurjuudessa. Paitsi muita kirjoituksia E. myös on julkaissut elämäkertausa, joka on hyvin epäluotettava. [O. Homberg ja F. Jousselin, „Le Chevalier d'Éon" (1904).] *G. R.*

Eooni l. aiouiks. Gnostisismi.

Eophyton (kreik. *ēōs* = aamurusko, ja *phyto'n* = kasvi), Ruotsin alakambrilaisissa hietakivissä tavattavia kivettymiä, joita ennen luultiin ruskolevien *(Fucoidea)* jäännöksiksi, kunnes Nathorst todisti niiden olevan matavien eläinten jälkiä tai tuulen laahaamien tahi muulla tavoin liikkeelle joutuneiden kappalten jättämiä uria. Noita hietakivikerroksia nimitetään fukoidi-hietakiveksi ja myös eophyton-hietakiveksi. *P. E.*

Eos *[ēō's]* (att. *hē'ōs*, aiol. *auōs*, lat. *Aurora*, int. *Uša's*), kreik. tarustossa jumalattareksi olennoitu aamurusko; E. oli Hyperion ja Theia nimisten titaanien tytär, Helioksen ja Selenen (auringon ja kuun) sisar; kuvailtiin kauniiksi rusosormiseksi, keltapukuiseksi nuoreksi naiseksi, joka aamulla valkovaljakollaan ajaa taivaan laelle, ennustaen auringon nousua. Omituinen piirre hänen tarustossaan on, että hän ryöstää lemmikeikseen kauniita nuorukaisia. Tunnetuin on Tithonos, jonka hän ottaa puolisokseen. Tämän Zeus E:n pyynnöstä tekee kuolemattomaksi, mutta, koska E. ei ole muistanut pyytää hänelle ikuista nuoruutta, hän vanhenee ja kutistuu, kunnes vihdoin muuttuu sirkuttavaksi puusirkaksi *(cicadaksi)*. — Samaten E. ryöstää Orinon ja Kephaloksen (kuva: ks. art. Delos). — E:n poika on Memnon, joka hävinneen Aithiopis-nimisen sankariepoksen mukaan tulee troialaisille avuksi, mutta saa Akhilleukselta surmansa; sureva äiti korjaa poikansa rummiin. *O. E. T.*

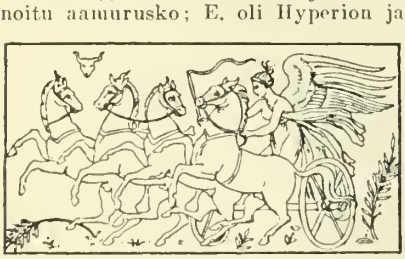

Eos ajaen nelivaljakolla. Antiikkisen vaasikuvan mukaan.

Eoseeni (kreik *ēō's* = aamurusko, ja *kaino's* = uusi), *gcol.*, tertiäärisysteemin (ks. t.) vanhin ryhmä.

Eosiini ks. Fluoresseiini.

Eozoon (kreik. *ēō's* = aamurusko, ja *zōo'n* = eläin), kivimuodostuksia, joissa valkeat kalkkikivi- ja vihreät serpentiinikerrokset vuorottelevat. Näitä luultiin ennen kivettyneiksi foraminiferi-jäännöksiksi *(E. canadense)*, ja koska niitä tavattiin alkuvuoressa, pidettiin niitä kaikkein vanhimpina tunnettuina kivettyminä. Sittemmin on kuitenkin todistettu niiden olevan aivan epäorgaanisia muodostuksia. *P. E.*

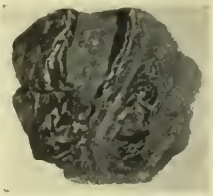

Eozoon-muodostuksia Pitkärannan kaivoksissa.

Epakti (kreik. *epakto's* = lisätty) tarkoittaa ajanlaskussa ja kalenterilaskelmissa lukua, joka osoittaa päivien lukumäärää edellisen vuoden viimeisestä uudestakuusta seuraavan vuoden tammik. 1 p:ään, s. o. kuun ikää vuoden alkupäivänä. ks. Kultainen luku. *(R. J-a.)*

Epameinondas *[-nō'n-]* (lat. *Epaminondas*) (n. 418-362 e. Kr.), Polymniin poika, thebalainen sotapäällikkö ja valtiomies. Pysyteltyään kypsyneeseen miehenikääusä saakka syrjässä julkisista toimista E. varsinaisesti alkoi esiintyä valtiollisella alalla v. 371, jolloin hän otti osaa Theban ja Spartan välisiin neuvotteluihin. Kun spartalaiset sam. v. puhjenneessa sodassa olivat tunkeutuneet Boiotiaan, saivat thebalaiset E:n keksimän n. s. „viiston taistelurintaman" avulla heistä loistavan voiton Leuktran (ks. t.) luona. Vv. 371-370 E., joka nyt oli astunut kotikaupunkinsa johtoon ja useat kerrat valittiin boiotarkiksi, pakotti Boiotian muut kaupungit alistumaan Theban yliherruuteen ja sai myös useita Keski-Kreikan valtioita Theban liittolaisiksi. Kun sittemmin Sparta koetti ehkäistä arkadialaisten pyrkimystä yhdistyä liittokunnaksi, pyysivät nämä apua Thebalta. Tehtiin liitto Boiotian, Arkadian, Elis-maan ja Argoksen kesken, jonka jälkeen E. 370 yhteisen sotajoukon etunenässä samosi Peloponnesokseen ja hyökkäsi Spartaan, mutta oli pakotettu poistumaan sieltä. Hän vetäytyi Messeniaan ja palautti tämän maan itsenäisyyden sekä järjesti uuden valtion sisälliset olot. Mutta kun hän, pannakseen aikeensa toimeen, oli pysynyt päällikkyydessä kauemmin kuin laki salli, nostettiin häntä vastaan oikeusjuttu, joka kuitenkin raukesi. E:n toinen retki Peloponnesokseen (369) jäi pääasiassa tuloksettomaksi. Vv. 368-367 hän otti osaa kahteen

Thessaliaan tehtyyn sotaretkeen ja vapautti vangiksi joutuneen Pelopidaan. Kun osa arkadialaisia sittemmin erkani Thebasta, oli E:n 367 pakko tehdä Peloponnesokseen kolmas retki, jolla hän sai useita Akhaian kaupunkeja yhtymään Thebaan. Tehdäkseen lopun Spartaa avustaneen Ateenan ylivallasta merellä E. rakennutti 100 kolmisoudun suuruisen laivaston, jolla hän v:sta 364 alkaen risteili ympäri Aigeian-merta, saattaen muutamia saarivaltioita luopumaan Ateenan meriliitosta. V. 362 E. vielä kerran lähti Peloponnesokseen, jonka olot olivat käyneet varsin sekaviksi. Hän hyökkäsi tälläkin kertaa Spartaan, jonka pääkaupungin hän oli vähällä vallata, mutta oli nytkin pakotettu poistumaan ja marssi Arkadiaan. Siellä oli pian senjälkeen Mantineian taistelu (ks. t.), jossa E., voitokkaan vasemman sivustansa etunenässä taistellen, sai keihäästä kuolettavan haavan. — E. on syystä luettu Kreikan jaloimpien miesten joukkoon. Hän oli yksityishenkilönä epäitsekäs ja rehellinen, sotapäällikkönä (varsinkin taktikkona) nerokas uranaukaisija; valtiomiehenä hän oli asettanut päämääräkseen ylivallan hankkimisen isänmaalleen. [Pomtow, „Das Leben des E." (1870); Swobodan kirjoitus teoksessa Pauly-Wissowa, „Real-Encyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft" V osa, siv. 2,647-2,707.] *E. R-n.*

Epaminondas ks. E p a m e i n o n d a s.

Epanalepsis *[-na'lē-]* (kreik.), toistaminen; retoorillisena tai stilistisenä apukeinona e. on ennen lausutun lauseenosan tai lauseen ponteva tai muuten merkitseväinen uudestaan lausuminen.

Epaphos, kreik. taruhenkilö, jonka Heran vainooma argolainen kuninkaantytär Io (ks. t.), saavuttuaan harharetkillään (tav. tarun mukaan) Egyptiin, synnytti Zeukselle. E:sta tuli monien kaupunkien perustaja ja monien sukujen (m. m. Danaoksen suvun) kantaisä. — Jo 5:nnellä vuosis. e. Kr. E:ta selitettiin samaksi kuin Egyptin härkämuotoinen Apis jumala.

Eparkhia, nykyisessä Kreikassa „nomarkhia" nimisten hallintopiirien alaosasto, joka itse on jaettu „demoksiin".

Epeira, ristihämähäkkien suku. ks. H ä m ä h ä k i t.

Epeiros *[ē-]* (kreik.; lat. *Epi'rus*), mannermaa; erikoisnimenä E. (vastakohtana kreikkalaisten asuttamille Joonian-meren saarille) tarkoitti sitä Kreikan mannermaan osaa, joka rajoittui etelässä dolopien ja amphilokhien maahan sekä Amprakian-(nyk. Artan-)lahteen, lounaassa Joonian-mereen, pohjoisessa Illyriaan, koillisessa Makedoniaan, idässä Thessaliaan. E. on suureksi osaksi karua vuorimaata. Itäosan täyttää Pindoksen vuoristo (korkein huippu 2,300 m). Useat vuorijonot kulkevat rinnakkain luoteesta kaakkoon läpi maan; läntisin jono (Keraunia-vuoret) kohoaa jyrkkänä seinänä merestä ja päättyy luoteisessa vaaralliseen Akrokeraunia-kallioniemeen. Vuorijonojen välissä juoksevat joet murtautuvat usein syvien solien kautta laaksosta viereiseen laaksoon. Pääjoet ovat: Aoos (laskee Adrianmereen); Thyamis ja Akheron (Joonian-mereen, ks. A k h e r o n), Arakhthos (Amprakian lahteen), Akhelooksen (ks. t.) yläjuoksu. — E:n asukkaita ei tavallisesti pidetty helleeneinä; he olivat luultavasti illyrialaissukuisia heimoja, jotka olivat sysänneet tieltään vanhemman kreikkalaisväestön ja sitten kreikkalaisten siirtokaupunkien vaikutuksesta jossakin määrin kreikkalaistuivat. Maan sydämessä oleva Dodona (ks. t.) pysyi vanhoista ajoista tärkeänä helleeniläisenä oraakkelipaikkana. Tärkeimmät E:ssä asuvat heimot olivat khaonit (luoteisessa), thesprotit (lounaassa), molossit (Keski-E:ssa). Molosseilla oli 4:nnestä vuosis. e. Kr. alkaen johtava asema. Heidän kuningassukunsa luultiin polveutuvan Akhilleuksesta. 3:nnella vuosis. e. Kr. Molossien sotaisa kuningas Pyrrhos (n. 300-272) yhdisti E:n heimot yhdeksi kuningaskunnaksi. N. v:sta 233 E. oli liittovaltio, kunnes roomalaiset v. 168 sen kukistivat. E:n kreikkalaisista (etupäässä korintholaisista) siirtokaupungeista tärkein oli Amprakia (ks. t.). — E. muodostaa suurimman osan nykyistä Albaniaa (ks. t.).

Epernay *[epernē']* (merovingilais-ajan S p a r n a c u m), kaupunki Ranskassa, dep. Marne, Marne-joen varrella; 19,091 as. (1901). E:n sampanjaviinien kauppa on hyvin suuri, vuotuinen myyntiarvo on 20-30 milj. frangia. Kalkkikallioon on hakattu suunnattomia viinikellareita, joissa vuotuisesti säilytetään 5 milj. pulloa. Korkki-, pullo- ja myös veturiteollisuutta.

Ephemera ks. E f e m e r a.

Ephemeridæ ks. P ä i v ä k o r e n n o t.

Ephesolaiskirje, U:n T:n kirje, jonka Paavali on kirjoittanut ollessaan vankina joko Kesareassa tahi Roomassa; samassa tilaisuudessa hän myöskin on lähettänyt kirjeen kolossalaisille ja Philemonille. Siitä, ettei ephesolaiskirjeessä pidetä minkään yksityisen seurakunnan oloja silmällä, näkyy, ettei se ole kirjoitettu yksityiselle seurakunnalle; se on kiertokirje, tarkoitettu luettavaksi useassa Vähän-Aasian seurakunnassa. Ephesoksessa Paavali yhtämittaa oli oleskellut kolmatta vuotta; senvuoksi on todennäköistä, että jos hän olisi kirjoittanut kirjeen yksinomaan tälle hyvin tuntemalleen seurakunnalle, hän olisi kirjoittanut toisin. U:n T:n kumpaisessakaan vanhimmassa käsikirjoituksessa ei koko tässä kirjeessä ole E:n kaupungin nimeä; muissa se on vain kerran (1$_1$), mutta lienee, samoinkuin otsake „ephesolaisille", peräisin siltä ajalta, jolloin tämä kirje otettiin U:n T:n kirjakokoelmaan. Molemmat lisäykset johtunevat siitä, että E. oli pääkaupunki siinä Vähän-Aasian osassa, jossa kirje oli laajimmalti levinneenä. Kirjeen aineena on kristillinen seurakunta, kirkko, — johon Kristus on yhdistänyt niinhyvin pakanat kuin juutalaiset, — sekä sen jäsenten keskenäiset velvollisuudet. Etenkin kielellisistä syistä on ephesolaiskirjeen oikeaperäisyyttä meidän päivinämme paljon epäilty; vanha kirkko kuitenkin yksimielisesti todistaa sen oikeaperäisyyden puolesta.

Edv. St.

Ephesos (lat. *Ephesus*), muinainen joonialainen kaupunki Vähän-Aasian rannikolla, Kaystros-joen suistamossa. Tärkeänä kauppapaikkana, joka välitti yhteyttä Vähän-Aasian ylängön ja meren välillä, E. kohosi jo varhain suureen kukoistukseen. Oli muuten samojen kohtalojen alainen kuin muut Vähän-Aasian kreikkalaisasutukset. — Kaupungin edustalla oli suuruudestaan ja komeudestaan mainio Artemiin temppeli; siinä Artemiin nimellisenä palveltiin jumalatarta, jossa näkyy yhtyneen vähä-aasialainen suuri

luonnonäiti ja kreik. Artemis. Temppelin hävittivät 7:nnellä vuosis. e. Kr. kimmerialaiset. Sittemmin se useat kerrat uudistettiin. 6:nnella vuosis. rakennetussa temppelissä oli m. m. Kroisoksen lahjoittamat korkokuvilla koristetut marmoripylväät. 5:nnellä vuosis. uudistetun ja laajennetun temppelin poltti 356 e. Kr. Herostratos, kuten kerrotaan, tehdäkseen nimensä unohtumattomaksi. Aleksanteri Suuren aikana rakennettiin uusi (niin ikään korkokuvallisilla pylväillä varustettu) ylen komea temppeli, joka luettiin „maailman 7 ihmeen" joukkoon. — Ephesokseen perustettiin aikaiseen kristillinen seurakunta (ks. Ephesolais-kirje). V. 431 pidettiin E:ssa 3:s yleinen kirkolliskokous ja 449 n. s. rosvosynodi. (vrt. Nestorianismi ja Monofysitismi). — Aikoja myöten Kaystroksen lietteet mataloittivat sataman, vieläpä vihdoin erottivat kaupungin tykkänään merestä. Niinpä Artemiin temppelistä, joka muinoin oli meren rannalla, on nyt 8 km:n matka mereen. E:n rauniotkin ovat suunnattomien lietekerrosten peitossa. V. 1869 engl. Wood paljasti temppelin rauniot, joista taideteosten jäännöksiä, pylväitä y. m. vietiin Lontoon British Museumiin. V:sta 1895 alkaen ovat itävaltalaiset tutkijat (johtajina etupäässä Benndorf ja Heberdey) panneet toimeen suurisuuntaisia kaivauksia ja paljastaneet suuren osan hellenistis- ja roomalaisaikuista kaupunginaluetta. *O. E. T.*

Ephetit ks. Efeetit.

Ephialtes. 1. Herodotoksen mukaan Maalis maakunnan Trakhis kaupungista oleva mies, joka 480 e. Kr. Oita-vuorta pitkin kulkevaa polkua myöten opasti persialaiset niiden kreikkalaisten selkään, jotka Leonidaan johdolla puolustivat Thermopylain solaa Hellaaseen hyökkäävää Kserksestä vastaan. Sittemmin E., peläten Spartan kostoa, pakeni Thessaliaan, jonka jälkeen pylolainen amphiktyoniliitto julisti hänen päästään annettavaksi palkinnon. Kauan aikaa myöhemmin hän palasi kotiseuduilleen ja sai Antikyrassa surmansa murhamiehen kädestä.

2. Ateenalainen valtiomies, kansanpuolueen johtajia 5:nnen vuosis. e. Kr. edellisellä puoliskolla. E. sai 462 aikaan että vanhoillisuuden tyyssija, areiopagi (ks. t.), menetti melkoisen osan oikeuksiaan ja vaikutustaan, mutta E. joutui itse jonkun aikaa myöhemmin murhatuksi.
E. R-n.

Ephorit ks. Eforit.

Ephoros, kreik. historioitsija, syntyisin aioliilaisesta Kymen kaupungista (Vähässä-Aasiassa); eli 4:nnellä vuosis. e. Kr. E. esitti 29 kirjassa (joihin hänen poikansa lisäsi 30:nnen) helleenien historian doorilaisesta vaelluksesta alkaen. Syvempää historiallista käsitystä teoksessa ei näy olleen. Se on hävinnyt, mutta useat historioitsijat ovat aikoinaan käyttäneet sitä lähteenä. ks. Diodoros.

Ephraim ks. Efraim.

Ephydatia ks. Sienieläimet.

Ephyra, liuskameduusain *(Scyphomedusæ)* 8-liuskaisen levyn muotoinen, „strobilasta" irtaantuva meduusatoukka.

Epiblasti (kreik. *epi'* = pinnalla, ja *blasto's* = vesa) ks. Sikiö.

Epidamnos *[-pi'-],* Dyrrhachiumin l. Durazzon (ks. t.) aikaisempi nimi.

Epidauros *[-pi'-],* muinoin kreik. kaupunkivaltio Argoliissa Saronilaisen lahden rannalla. E:n alueella, n. peninkulman päässä kaupungista, oli Asklepioksen suuri pyhäkkö (*Hieron,* nyk. Iero), johon potilaita tulvaili koko kreik-

Epidauros. Teatteri.

kalaismaailmasta. Kreikan muinaistieteellisen seuran 1881-89 toimeenpanemissa kaivauksissa on paljastettu laaja pyhä alue, jossa on temppelien, pylväistöjen ja muiden rakennusten, m. m. tavattoman siron ympyrärakennuksen *(tholos),* rauniot; suuri jalosuhtainen teatteri (samoin kuin „tholos" nuorimman Polykleitoksen rakentama) on harvinaisen hyvin säilynyt. Sitäpaitsi on löydetty veistokuvia ja joukko kivikirjoituksia, joissa m. m. on valaisevia ja hauskoja tietoja muka Asklepioksen avulla parannetuista taudeista. *O. E. T.*

Epideeminen (ks. Epidemia), kulkutaudin luontoinen.

Epideiktinen opetusmuoto ks. Opetusmuoto.

Epidemia (kreik. *epidēmi'a* = tautien leveneminen), tarttuvan taudin esiintyminen kulkutautina, joka jollakin paikkakunnalla äkkiä leviää ja kohtaa useampia henkilöitä. Epideemisen luonteen voivat yleensä kaikki tarttuvat taudit saada, kun vain olot sattuvat olemaan niiden kehittymiselle suotuisat. vrt. Endemia.
M. O-B.

Epidermaattinen menetelmä (kreik. *epi'* = päällä, ja *derma* = iho), hoitelutapa, jossa lääkkeitä käytetään ihon pinnalla.

Epidermis *[-i's]* (kreik.), orvaskesi. ks. Iho.

Epididymitis, sivukiveksen (kreik. *epididymi's*) tulehdus, tavallisesti tippuritartunnan synnyttämä äkillinen tulehdus, jonka vaikutuksesta kives meuettää kykynsä erittää elonvoimaisia siittiöitä. Jos miehen molemmat sivukivekset ovat joutuneet tällaiselle tulehdukselle alttiiksi, niin hän on ainiaaksi menettänyt hedelmöittämisen kyvyn. *M. O-B.*

Epidootti, kivennäinen, väriltään tyypillisen vihreä (n. s. pistaasinvihreä) tai kellanvihreä, harvoin punainen, kokoomukseltaan kalsium-aluminiumrautasilikaatti, kidemuodoltaan monokliininen. Esiintyy kauniina kiteinä juonissa y. m., mutta kaikkein yleisintä e. on maasälvän, augiitin, sarvivälkkeen ja muiden kivennäisten muuttumistuloksena. Varsinkin emäksisten vuorilajien plagioklaasi on usein epidoottiutunutta. *P. E.*

Epifania (kreik. *epipha'neia* = ilmestyminen, etenkin jumalan), vapahtajan ilmestyminen maailmalle; itämaisessa kirkossa vietettiin 3:nnelta vuosis. alkaen tämän tapauksen muistoksi 6 p:nä tammik. juhlaa, Kristuksen kastepäivää, koska hänen silloin katsottiin ilmestyneen maailmalle Jumalan poikana. Länsimaisessa kirkossa vietetään epifaniajuhlaa (meillä loppiainen, muualla on tav. nimi: kolmen pyhän kuninkaan juhla) sen tapauksen muistoksi, että idän tietäjät kävivät palvomassa Jeesusta, koska tämä tapaus vertauskuvallisesti esittää vapahtajan ilmestymistä pakanamaailmalle. *K. Ö.*

Epifanius ks. Epiphanius.

Epifyllit, epifyyttikasveja, jotka elävät muiden kasvien lehdillä. E:jä on varsinkin troopillisissa sademetsissä. Ne ovat leviä, jäkäliä, sieniä tai sammaleita.

Epifyysi ks. Epiphysis.

Epifyytit (kreik. *epi'* = päällä, ja *phyto'n* = kasvi), päällysvieraat, kasvit, jotka kiinnittyvät muihin kasveihin ottamatta niinkuin loiset alustakasvistaan ravintoansa. Kotimaisessa kasvistossamme ovat ainoastaan puissa kasvavat jäkälät ja sammalet e:jä, tropiikeissa on näitä lukuisa joukko sanajalkoja ja siemenkasveja, etenkin kämmekkäisiä, bromeliaceita ja araceita. Näiden kasvien juuret joko kasvavat yhteen alustansa kanssa tai kiertyvät sen ympäri. *Tillandsia usneoides*-kasvin veltot, juurettomat versot riippuvat irrallaan puunoksilla. Toiset e:t, esim. banianpuu, imevät vettä ja ravintoa alas maahan kasvavien ilmajuurien avulla. Eräät sanajalat, m. m. *Polypodium quercifolium* ja *Platycerium grande*, kokoavat erikoisesti muodostuneisiin lehtiin alashuuhtoutuvia elimellisiä aineita, jotka niissä muuttuvat hedelmälliseksi ruokamullaksi. Vettä hankkivat esim. *Tillandsia bulbosa* ja *Dischidia Rafflesiana* keräämällä sitä, edellinen lusikantapaisiin lehtituppiinsa, jälkim. ruukkumaisiksi muuttuneisiin varsilehtiinsä. Useiden epifyyttisten kämmekkäisten ja araceiden juurien ympärillä on huokoinen kudos, joka imeytyy täyteen vettä. Vesivarastoja ovat myös useiden e:ien mehevät lehdet ja mukulamaiset varrentyvet, jotka eräillä lajeilla senlisäksi vielä suojaavat allansa olevia juuria kuivumasta.

(J. A W.)

Epigamia *[-i'ā]* (kreik.), muinaisessa Kreikassa oikeus solmia laillinen avioliitto, mikä oikeus alkujaan oli vain valtion omilla kansalaisilla. E. vallitsi toisinaan myös kahden eri valtion jäsenten kesken. *E. R-n.*

Epigastrinen (kreik. *epiga'strios*), sydänalaan kuuluva.

Epigastriumi (kreik. *epiga'strion*), sydänala, vatsaseudun yläosa.

Epigeneesi (kreik. *epi'* = uudestaan, ja *genesis* = sikiäminen), *biol.*, K. F. Wolffin (ks. t.) kehittämä teoria, jonka mukaan sikiönkehitys ei riipu preformatsionista (ks. t.), vaan on uutismuodostustapahtuma *(epigenesis)*.

Epigeneettinen (kreik. *epi'* = päälle, ja vartalo *genesis* = syntyminen), *geol.*, jälestäpäin syntynyt, esim. malmijuoni, joka on ympäröivää kivilajia nuorempi. *P. E.*

Epiglottis *[-ōtti's]* (kreik.), kurkunkansi.

Epigonit (kreik. *epi'gonoi* = jälestäsyntyneet). 1. Kreik. tarustossa niiden „seitsemän sankarin" pojat, jotka sotaretkellään Thebaa vastaan olivat kaikki, paitsi Adrastos (ks. t.), saaneet surmansa. Kostaakseen isiensä kuoleman pojat 10 vuotta myöhemmin Alkmaionin (ks. t.) johdolla läksivät sotaan, löivät thebalaiset ja valloittivat Theban. Retkestä kerrottiin hävinneessä Epigonoi-eepoksessa.

2. Diadokien (ks. t.) seuraajat. — Kirjallisuudessa, tieteessä ja taiteessa sanotaan e:ksi niitä, jotka, itse ollen alkuperäistä luomiskykyä vailla, vain kehittävät ja levittävät suurten edeltäjiensä aatteita. *E. R-n.*

Epigrafiikka (kreik. *epigraphē'* = päällekirjoitus), inskriptsionitiede, tiede, jonka tutkimusalana ovat kovaan aineeseen (kiveen, metalliin y. m. s.) piirretyt tai hakatut kirjoitukset (inskriptsionit, piirtokirjoitukset, kivikirjoitukset). E. on tärkeä historiantutkimuksen ja kielentutkimuksen aputiede. Epigrafikko = inskriptsionien tutkija. ks. Inskriptsioni. *O. E. T.*

Epigramma l. epigrammi (kreik. *epi'gramma*), alkuaan = päällekirjoitus (esim. hautakirjoitus, rakennuksen otsakirjoitus, temppelilahjaan piirretty omistuskirjoitus y. m. s.); sittemmin yleensä lyhyt pontevasti kärjistynyt pikkurunoelma. Kreikkalaiset epigrammat olivat laaditut elegiseen runomittaan (ks. Elegia) ja tavallisesti vain yhden tai parin distikhonin pituiset. E:aa viljeltiin paljon aleksandrialaisella aikakaudella; sen ajan e:oja on säilynyt koko joukko anthologia-kokoelmissa (ks. Kreikkalainen anthologia). Rooman kirjallisuudessa edustaa e:aa etupäässä Martialis. Uudellakin ajalla on e:aa ajoittain viljelty jotensakin paljon. E:oja ovat esim. Goethen ja Schillerin pisteliäät ksenia-runot; samoin m. m. Oksasen „kommat". *O. E. T.*

Epigyninen (kreik. *epi'* = päällä, ja *gynē'* = nainen, emi), *kasvit.*, sikiäispäällinen. ks. Kukkapohjus.

Epiikka, kertomarunous. vrt. Eepos.

Epikharmos *[-pi'-]*, kreik. runoilija, eli Sisiliassa 5:nnen vuosis. alkupuolella e. Kr.; oli n. s. doorilaisen komedian etevin edustaja ja kehittäjä. E. esitti komediansa Syrakusassa, jossa varsinkin Hieronin aikana runoutta suuresti suosittiin. Ne olivat doorilaismurteella laaditut ja käsittelivät osaksi mytologisia aineita, osaksi tyyppejä jokapäiväisestä elämästä, ja niissä näkyy usein kosketellun filosofisia kysymyksiä. E:n teoksista on säilynyt vain katkelmia, joista voi päättää että hänen tyylinsä oli erittäin eloisaa ja sukkelaa. — E:n nimellä kulki myös eräitä filosofisia oppirunoelmia, joiden kuitenkin katsotaan olleen epäperäisiä. [E:n katkelmat on julkaissut E. Kaibel, kokoelmassa „Fragmenta poetarum graee." (VI, 1899).] ks. Kreikan kieli ja kirjallisuus. *O. E. T.*

Epikrisis *[-pi'-]* (kreik.), päättyneestä taudista, sen syntymisestä, kehittymisestä, luonteesta, hoidosta y. m. annettu loppulausunto.

Epiktetos *[-i'ktē-]* (luultav. n. 50-120 j. Kr.), stoalainen filosofi, synt. Fryygiassa, tuotiin orjana Roomaan, sai vapauden ja vaikutti Roomassa filosofian opettajana; lähti v. 94, kun Domitianus karkoitti kaikki filosofit Roomasta, Epeiroksen Nikopolikseen, missä sen jälkeen opetti ja luultavasti kuoli. Siellä häntä kuunteli Arrianos (ks. t.), joka kahdessa kreikankielisessä teok-

sessa on jälkimaailmalle säilyttänyt E:n opetuksia. Filosofian tehtävä on E:n mielestä yksinomaan kasvattaa hyveeseen. Ihmisen tulee hillitä itseään, olla kestäväinen ja kärsivällinen kohtalon vaiheissa sekä tyytyä siihen, mikä on hänen omassa vallassaan. E. kehottaa hartaasti yleiseen ihmisrakkauteen, lempeyteen ja armeliaisuuteen; kaikki ihmiset ovat, hän sanoo, veljiä, saman Jumalan lapsia. *A. Gr.*

Epikurolainen, Epikuroksen (ks. t.) perustaman filosofisen oppikunnan jäsen; myöskin ihminen, joka tavoittelee nautintoja, antautuu aistillisiin nautintoihin.

Epikuros *[-kŭ'-]* (341-270 e. Kr.), kreik. filosofi, synt. Samos-saarella, esiintyi filosofian opettajana ensin Parissa Vähän-Aasian kaupungissa, v:sta 306 alkaen Ateenassa. Hänen ympärilleen kerääntyi ystävä- ja oppilaspiiri, jossa viljeltiin iloista, sivistynyttä seuraelämää. E. sepitti lukuisia teoksia, joita moitittiin huolimattomasti kirjoitetuiksi. Säilynyt on pari laajanpuolista kirjettä, jotka esittävät hänen tärkeimpiä pääaatteitaan; sen ohessa katkelmia. — Filosofian tehtävä on osoittaa, kuinka ihminen voi saavuttaa onnellisuuden. Elämän tarkoitus on mielihyvä, mutta ei silmänräpäykselliset nautinnot, niinkuin Aristippos (ks. t.) oli opettanut, vaan pysyväinen hyvänolo ja mielenrauha. Ei saa tavoitella jokaista nautintoa, vaan pitää aina viisaasti valiten toimia sellaisella tavalla, joka etäisiinkin seurauksiinsa nähden tuottaa enimmin mielihyvää ja vähimmin mielipahaa. Oikean viisauden noudattaminen siinä valinnassa on hyve. Aistilliset nautinnot ovat verrattain vähäarvoiset, koska ne eivät ole kestäviä ja usein tuottavat jälkeensä kärsimyksiä. Erittäin korkealle E. asettaa ystävyyden. Kaikella tieteelläkin on arvoa ainoastaan mikäli se on apuna onnen saavuttamiseen. Sielutieteessään ja tietoopissaan E. on sensualisti; kaikki mielikuvat johtuvat aistimuksista. Maailmanselityksessään E. yhtyy Demokritoksen (ks. t.) oppiin, että koko maailma on muodostunut atomien mekaanisista liikunnoista. E. teroittaa erittäinkin mieleen, että tämä oppi poistaa mielestämme turhan, taikauskoisen pelon salaperäisistä, yliluonnollisista valloista ja olennoista, myöskin kuoleman pelon. Ihmisen kuollessa ne erittäin hienot ja liikkuvaiset atomit, jotka muodostavat hänen sielunsa, hajoovat, joten tajunta täydellisesti lakkaa eikä siis enää voi olla mitään kärsimystä. Jumalat eivät vaikuta maailman juoksuun. E. arvelee jumalien olevan olentoja, joiden „valoruumis" on muodostunut paljoa hienommasta aineesta kuin ihmisruumis ja jotka asuvat maailmasta erillään kaukaisissa, „eri maailmojen välillä" olevissa avaruuden osissa. — E:n perustama epikurolainen oppikunta oli olemassa 7:ttä vuosisataa, 4:nteen kristuksenjälkeiseen vuosisataan asti. Sillä oli lukuisia kannattajia, mutta siinä ei esiintynyt ketään huomattavaa opin kehittäjää. Sen mielipiteitä esittävistä teoksista tärkein on Lucretius Caruksen (ks. t.) latinankielinen oppirunoelma. Herculaneumista löydettiin 1752 kokoelma hiiltyneitä kirjakääröjä, joita on luultu jonkun oppikunnan kannattajan kirjastoksi. Se sisältää m. m. lukuisia Philodemoksen (n. 60 e. Kr.) teoksia, jotka eivät kumminkaan ole antaneet paljon lisätietoja oppikunnan mielipiteiden valaisemiseksi. [Usener, „Epicurea" (1887, sisältää E:n teosten jäännökset); Gizycki, „Üb. d. Leben u. d. Moralphilos. des E." (1879); Cassel, „E. der Philosoph, verteidigt u. erklärt" (1892); Gödeckemeyer, „E:s Verhältnis zu Demokrit" (1897).] *A. Gr.*

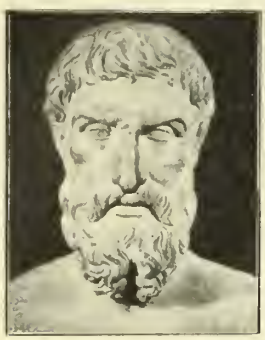

Epikuros.

Epilepsia (kreik. *epilēpsi'a*) ks. Kaatuvatauti.

Epilobium ks. Horsma.

Epilogi (kreik. *epi'logos*), loppu- tai jälkipuhe, etenkin draaman lopulla esiintyvä päätösosa, usein hätäkeino sen ilmaisemiseksi mitä jo itse kappaleen olisi pitänyt ilmaista. Toisinaan se tarkoittaa runomuotoista puhetta, jota ei aiheuta itse näytelmä, vaan joku ulkonainen syy, ja joka näytelmän loputtua lausutaan yleisölle. Epilogin vastakohta on prologi. *J. Il-l.*

Epimedium, kasvisuku *Berberidaceæ*-heimossa. Etelä-Euroopan ja Aasian vuoristoissa kasvavia monivuotisia yrttejä. Kauniin lehdistönsä ja omituisten kukkiensa vuoksi E.-lajia viljellään puutarhoissa varjoisissa paikoissa. *(J. A. W.)*

Epimenides *[-ni'dēs]*, muinaiskreik. tietäjä ja uskonnollisten puhdistusmenojen suorittaja. Tavallisen tarinan mukaan E. oli Kreetasta kotoisin ja kutsuttiin Ateenaan vapauttamaan taioillaan kansaa rutosta tai muusta kirouksesta. Tämä tapahtui muutamien kirjailijain (m. m. Aristoteleen) mukaan Kylonin kapinan kukistamisessa (7:nnen vuosis. loppupuolella e. Kr.) tapahtuneen pyhyyden loukkauksen johdosta. Platonin mukaan taas E. kutsuttiin Ateenaan 500. — E:stä kerrottiin kaikenlaisia ihmejuttuja. Niinpä hän oli muka lapsena nukkunut vuoren onkalossa ja herännyt vasta 57 vuoden kuluttua sekä sen jälkeen elänyt 100 vuotta tai kauemmin. E:n nimellä kävi joukko uskonnollis-tarullisia runoelmia, joissa näkyy ilmenneen yhtäläisyyksiä orphilaisen uskonlahkon kanssa. — Tutkijat ovat eri mieltä siitä, onko E:tä historiallisena henkilönä ollut olemassa, vai onko häntä pidettävä kokonaan taruhenkilönä (kenties ateenalaisena sukuheroksena). *O. E. T.*

Epimetheus *[-mēthe'us]*, kreik. taruhenkilö, yleisimmän tarun mukaan Iapetos nimisen titaanin ja Okeanoksen tyttären Klymenen poika, Prometheuksen veli ja vastakohta (Prometheus = edeltä ajatteleva, E. = jälestäpäin ajatteleva). Prometheuksen varoituksista huolimatta E. otti hurmaantuneena vaimokseen Pandoran, jonka jumalat olivat luoneet ihmisille rangaistukseksi (toisen toisinnon mukaan ensimäisen naisen, joka muka niinikään oli luotu ihmisten turmioksi). *O. E. T.*

Epinikion *[-nī'-]* (kreik.), voittolaulu; tavallisesti tarkoitetaan e:lla koorilaulua, joka on laadittu Kreikan urheilujuhlissa (Olympiassa, Delphoissa y. m.) saavutetun voiton kunniaksi. Ne olivat tyyliltään komeita ja lennokkaita; keskuk-

sena niissä oli tavallisesti joku kertomus sankaritaruston alalta. Sellaisia lauluja on säilynyt Pindaroksen, Bakkhylideen ja (epätäydellisenä) Simonideen tekemiä. *O. E. T.*

Epione *[ēpio'nē]*, Asklepioksen (ks. t.) puoliso.

Epipactis, n e i d o n v a i p p a, kasvisuku kämmekkäisten heimossa. Joks. korkeita, moni- ja leveälehtisiä, juurakollisia yrttejä; kukat tertussa. Suomessa 2 lajia, joista *E. latifolia* yleisempi. Kasvaa, sekin joks. harvinaisena, lehdoissa ja lehtomaisissa metsissä maamme etelä- ja keskiosissa. Hyvin harvinainen *E. palustris* tavataan aivan eteläosassa maata lettomaisilla niityillä kalkkiperäisellä maalla. *(J. A. W.)*

E. latifolia.

Epipetaalinen (kreik. *epi'* = päällä, ja *petalon* = terä), t e r ä v a s t a i n e n (ks. t.).

Epiphanius *[-a'-]* (n. 315-403), kreik. kirkkoisä, Salamiin (Kypros-saarella) piispa v:sta 367. E., joka vainusi harhaoppia kaikkialla, missä tavallisesta eroavia mielipiteitä julki lausuttiin, saavutti aikalaistensa keskuudessa suuren oikeauskoisuuden maineen. E. on kirjoittanut luettelon ja kuvauksen kaikista hänelle tunnetuista harhaopeista („Panarion"); teos on kokonaan kritiikitön, mutta kuitenkin historiallisena asiakirjana tärkeä, koska on todistettu, että se sisältää laajoja otteita vanhemmista teoksista, jotka suurimmaksi osaksi ovat kadonneet. *E. K-a.*

Epiphysis *[-pi'-]* (kreik., = „lisäkasvu"), luunpää, putkimaisen luun nivelpää. — E. c e r e b r i, aivojen e., n. s. käpyrauhanen. vrt. A i v o t.

Epipogon aphyllum, m e t s ä n e m ä, kasvisuku kämmekkäisten heimossa. Lehdetön, valkeankeltainen, juureton saprofyyttikasvi. Harvat, kellanvalkeat kukat vaniljanhajuiset. Kasvaa harvinaisena sammaleissa tai mätänevien lehtien peittämällä maalla varjoisissa havu- tai lehtimetsissä. *(J. A. W.)*

E. aphyllum.

Epirus ks. E p e i r o s.

Episcopus *[-i'-]* (lat., < kreik. *episkopos* = tarkastaja), kaitsija, piispa (ks. t.). — E. e p i s c o p o r u m, piispojen piispa, paavin arvonimi. E. i n p a r t i b u s (infidelium), uskottomien (muhammettilaisten ja pakanain) maassa toimiva piispa tai jonkun aikaisemmin katoliseen kirkkoon kuuluneen seurakunnan tai hiippakunnan nimipiispa. E. œ c u m e n i c u s, Konstantinopolin patriarkan arvonimi.

Episentrumi ks. M a a n j ä r i s t y s.

Episepaalinen (kreik. *epi'* = päällä, ja uuslat. *sepalum* = verho), v e r h o v a s t a i n e n (ks. t.).

Episkopaali (< kreik. *epi'skopos* = piispa), se mikä koskee piispaa tai hänen virkaansa, piispallinen; e p i s k o p a a l i t, piispallisen l. anglikaanisen kirkon (ks. t.) jäsenet. — E p i s k o p a a l i s y s t e e m i, katolisessa kirkossa se kirkko-oikeudellinen teoria, jonka mukaan korkein kirkollinen valta kuuluu piispojen kokonaisuudelle, jonka alle paavinkin erinäisissä tapauksissa on alistuttava (vastakohta: papaalisysteemi, ks. t.). Järjestelmän lähtökohtana on se Matt. 18_{18}:een perustuva käsitys, että kaikkien apostolien ja apostolien seuraajien valta perustuu jumalalliseen auktoriteettiin; paavin primaatti taas on ainoastaan historiallisen kehityksen tulos. Kirkko-oikeudelliseksi opiksi episkopaalisysteemi muodostui silloin, kun sen vastakohta, papaalisysteemi, Bonifacius VIII:n aikana oli sivuuttanut kehityksensä huipun. Episkopaalisysteemiä kannattivat myöhemmin reformikonsiilit (ks. t.) ja Pariisin yliopisto. Uudellakin ajalla oli sillä Ranskassa vahva kannatus (Vrt. G a l l i k a n i s m i). Saksassa Trierin vihkipiispa Nikolaus v. Hontheim salanimellä Justinus Febronius 1763 julkaisemassaan huomattavassa teoksessa „De statu ecclesiæ" kannatti samaa järjestelmää, joka täten sai laajan kantavuuden. — Protestanttisessa kirkossa episkopaalisysteemi on se teoria, joka perustuu siihen tosiasiaan, että Augsburgin uskonrauhassa 1555 hengellinen tuomiovalta, joka siihen saakka oli kuulunut katol. piispoille, siirtyi maallisille hallitsijoille. Tieteelliseksi teoriaksi tämän käsityksen muodostivat Joachim ja Math. Stephani 1600-luvun alussa. *K. Ö.*

Episkopaalinen kirkko ks. A n g l i k a a n i n e n k i r k k o.

Episkopaatti (< kreik. *epi'skopos* = piispa), piispan toiminta-alue (hiippakunta) tai virka, piispuus.

Episodi (kreik. *epe'isodos* = väliintulo), muinaisilla kreikkalaisilla alkuperäisesti draaman koorilaulujen väliin sijoitettu toiminta; alkuperäisessä kreikkalaisessa draamassa, missä kooreilla oli pääsija, esiintyi näet dialogi lomaan pistettynä lisänä. Myöhemmin ja nykyisin tarkoitetaan episodilla laajemman runoteoksen (eepoksen, draaman, romaanin) päätoiminnan ohella kulkevaa, tai siihen liitettyä sivutoimintaa (kuten esim. kerjuri Aaro elämäntarinoineen Hirvenhiihtäjissä). — Vaikka tällaisten episodien ei tarvitse välttämättömästi olla runoelmaan olennaisesti kuuluvia osia, on kuitenkin taiteelliselta kannalta tärkeätä, että ne eivät viivytä tai himmennä päätoimintaa, vaan että ne päinvastoin jos mahdollista edistävät ja selventävät sen kehitystä ja lisäävät sen vaikuttavaisuutta. *J. H-l.*

Epistaxis (kreik. *epista'zein* = tiputtaa), verenvuoto nenästä.

Episternum, useilla luurankoisilla tavattava rintalastan *(sternum)* edessä oleva pariton iholuu, joka kiinnittää rintalastan solisluuhun. Se esiintyy sukupuuttoon kuolleilla sammakkoeläimillä ja sekä muinais- että nykymaailman matelijoilla (ei kilpikonnilla eikä käärmeillä) sekä rustomaisena jäännöksenä alhaisimmilla nisäkkäillä, nokkaeläimillä. Linnut ovat e:a vailla. Hyönteisten eturinnan s y r j ä l e v y. *K. M. L.*

Epistola (kreik. *epistolē'*), kirje; kirjeenmuotoinen runoelma, jonka sekä „lähettäjä" että saaja myös saattavat olla kuviteltuja henkilöitä. Sisällys on yleismerkityksellinen, ja se saattaa

esittää joko tosiseikkaa (eepillinen e.) tai kirjoittajan subjektiivisia käsityksiä tai tunteita (lyyrillinen e.). Useimmissa tapauksissa kirjoittaja tahtoo ystävälleen ilmoittaa jonkun totuuden, jolloin e. on didaktinen, kuten esim. useat Horatiuksen epistolat (esim. kuuluisa „Epistola ad Pisones"). Kirkollisessa kielessä tarkoitetaan epistoloilla Uuteen Testamenttiin sisältyviä apostolien kirjeitä ja toiseksi niitä viimemainittujen osia („epistolaperikoopit"), joita sunnuntai- tai juhlapäivinä luetaan alttarilla, tai jotka ovat saarnan (aamu- t. ehtosaarnan) pohjana.

J. H-l.

Epistolæ obscurorum virorum *[-i'stolē -ō'--ō'-]* (lat., „tuntemattomain miesten kirjeet" tai „valonkammojain kirjeet"), kokoelma ivallisia kiistakirjeitä 1500-luvun alusta. Eräs uskonkiihkoilija oli ehdottanut, että kaikki juutalaiset kirjat, paitsi Raamattu, poltettaisiin; Reuchlin esiintyi tätä vastaan ja siten syntyi kiivas kirjallinen kiista vv. 1510-14, etenkin Reuchlinin ja kölniläisten dominikaanimunkkien välillä. Sen johdosta muutamat Reuchlinin hengenheimolaiset julkaisivat 1515-17 nämä „e. o. v.", jotka ovat kirjoitetut huonolla „kyökkilatinalla" ja ovat olevinaan vastapuolueeseen kuuluvien henkilöiden kirjeitä, missä nämä valittelevat ajan pahuutta, pyytävät eräältä johtajaltaan Ortvinus Gratiukselta neuvoja monenlaisista turhanpäiväisistä, rikkiviisaista kysymyksistä y. m. s. Kirjeet ivaavat mitä ankarimmin kiihkoilijain ahdasmielisyyttä, typeryyttä ja siveettömyyttä, mutta jäljittelevät samalla niin taitavasti heidän kirjoitustapaansa, että munkit ensiksi itse luulivat niitä omien miesten kirjoittamiksi ja sentähden sitä enemmän raivostuivat, kun asian todellinen laita heille selvisi. Ensimäisen kokoelman lienee pääasiassa kirjoittanut saks. humanisti Crotus Rubianus (Johannes Jäger), joka eli n. 1480-1540 ja 1510-15 oli Fuldan luostarikoulun johtajana, toisen kokoelman toimittaja oli U. v. Hutten (ks. t.). *A. Gr.*

Epistolografi (kreik. *epistologra'phos* < *epistolē'* = kirje, ja *graphein* = kirjoittaa), kirjeiden kirjoittaja.

Epistolografia (ks. Epistolografi), kirjeiden kirjoittamisen ohjaus, teoria.

Epistropheus, matelijoitten, lintujen ja nisäkästen toinen kaulanikama, jonka puikkomaisen haarakkeen ympäri renkaanmuotoinen ensimäinen kaulanikama *(atlas)* pyörii. *K. M. L.*

Epistylion *[-ӯ'-]* (kreik.), pylväiden kannattamassa palkistossa alimmat, suorastaan pylväiden päällä lepäävät sideparrut. vrt. Arkkitraavi ja Palkisto.

Episykkeli l. episykli (kreik. *epi'* = ääressä, ja *kyklos* = ympyrä), *tähtit.*, ympyrä, minkä avulla koetettiin selittää epäsäännöllisyydet kiertotähtien liikkeissä. Kiertotähdet ajateltiin liikkuvan pitkin ympyrää, e:iä, tasaisella nopeudella, samalla kuin e:n keskipiste liikkui toisella ympyrällä (deferentillä) myöskin tasaisella nopeudella. Kiertotähden täten syntynyt rata oli episykloidi (ks. t.). Kun huomattiin, ettei aina tätenkään tyydyttävästi voitu liikettä selittää, asetettiin uuden e:n keskipiste kiertotähden sijasta ensimäiselle e:lle, kun taasen planeetti lopullisesti kulki uutta e:tä pitkin j. n. e.

R. J-a.

Episykloidi, käyrä, mikä syntyy ympyrän kehällä olevan pisteen liikunnasta, kun ympyrä pyörii pitkin toista kiinteätä ympyrää.

R. J-a.

Epitafi (lat. *epita'phium* = hautajaispuhe), kirkon seinälle ripustettu, kirjoituksella varustettu

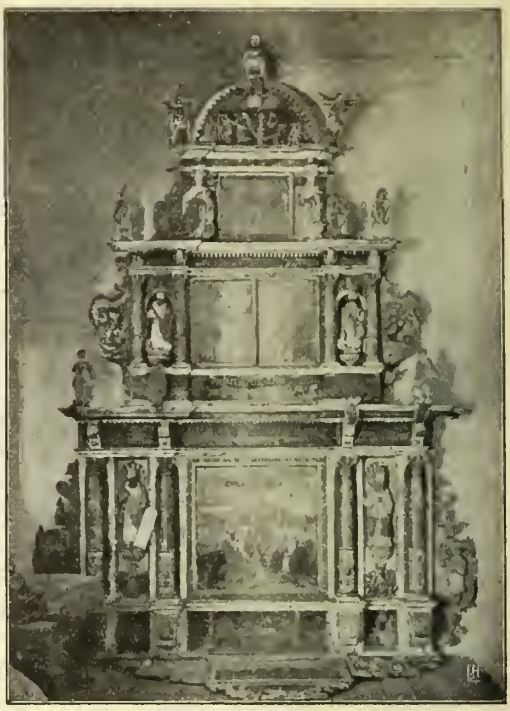

Henrik Flemingin ja hänen vaimonsa Ebba Bååtin epitafi Mynämäen kirkossa.

muistotaulu, tavallisesti jonkun seurakunnassa tai yhteiskunnassa arvossa pidetyn vainajan kunniaksi. Epitafeilla on perustuksensa vanhoissa traditsioneissa, mutta vasta protestanttisissa kirkoissa — kun katolisen kirkon monet alttarit poistettiin — epitafit saivat suuren koristeellisen merkityksen. Paitsi rakennustaiteellisia, alttaria muistuttavia muotojaan nämä taulut esittävät jonkun hartauskuvan (esim. Ristiinnaulittu ja vainaja perheineen ristin juurella). Kun hautaaminen kirkkoon lakkasi, joutui myös epitafien ripustaminen pois käytännöstä.

Epiteetti (kreik. *epi'theton* < *epi'* = luona, lisäksi, ja *theto's* = asetettu), lisäsana, joka välittömästi määräyksenä liittyy pääsanaansa (vrt. Attribuutti), lisänimitys, liikanimi. Loogilliselta kannalta katsoen erotetaan käsitteen määräämiseen välttämätön e., *epitheton necessarium*, ja pelkästään ulkonaisen vaikutuksen vuoksi, „koristeena" oleva e., *epitheton ornans.* Viimemainittua lajia on myös n. s. „alituinen epiteetti", joka kansanrunoudessamme usein esiintyy, esim. „*Vaka vanha* Väinämöinen", „*lieto* Lemminkäinen", „Pohjan akka *harvahammas*".

Epiteli l. epithelium (kreik. *epitithe'nai* = asettaa päälle), eläimissä tavattava yksi- tai

useampikerroksinen solukko, joka peittää ruumiin pintaa tai sen sisässä olevien ontelojen seinämiä. Solujen muodon mukaan erotetaan kuutiomaisia, litteitä tai liereitä epitelejä. Jos solujen vapaassa päässä on väryskarvoja, sanotaan solukkoa värysepiteliksi. Usein epiteli erottaa ulkopinnalleen kovan kalvon, kutikulau, tyveensä tyvikalvon. Usein myös ihoepitelin ulkokerrokset sarvettuvat. Solujen toimintojen mukaan epiteli erilaistuu peitin-, ravinto-, rauhas-, sukutai aistin-epiteliksi, lihasepiteli-solukoksi y. m. Yksinkertaisimmat kudoseläimet (esim. lampipolyyppi) ovat muodostuneet yksinomaan epiteleistä. E. on vanhin ja yksinkertaisin eläimellinen kudoslaji. Se on myös ensimäinen solukko, joka syntyy munasolun jakaannuttua useihin soluihin. Kaikki kudoseläimet ovat eräällä aikaisella kehitysasteella muodostuneet vain kahdesta epitelikerroksesta, ulkopuolisesta ektodermasta ja sisäpuolisesta entodermasta. *K. M. L.*

Epitelioma (kreik. *epi'* = päällä, ja *thēlē'* = nänni), kesikasvain, ks. R u u m i i n k o i.

Epithalamion *[-la'-]* (kreik., < *thalamos* = makuuhuone, morsiuskammio), serenadintapainen laulu, jota laulettiin hääiltana vastanaineille; myös yleensä häälaulu, hääsaatto-laulu. Täynnä runollista suloa olivat varsinkin Sapphon e:laulut, joista vain katkelmia on säilynyt. Catullus on niitä latinaksi jäljennellyt. *O. E. T.*

Epitome *[-mē']* (kreik.; lat. *epi'tomē*), supistus, lyhennys; laajemman kirjateoksen yhteenveto. Semmoisia syntyi paljo varsinkin antiikkisen ajan loppupuolella; ne ovat usein vaikuttaneet sen, että alkuteokset joutuivat unohduksiin ja hävisivät. Alkuteoksia e:t eivät tietenkään voi täysin korvata. — Esimerkkinä mainittakoon Justinuksen tekemä Trogus Pompejuksen laajan historiateoksen epitome. *O. E. T.*

Epizoa ks. L o i s e l ä i m e t.

Epodi *[-pō-]* (kreik. *epōdo's*, oik. = lisälaulu, jälkilaulu). 1. N. s. jambirunoudessa pitempään säkeeseen liittyvä lyhyt säe; sellaisista säepareista kokoonpantu runoelma. Vanhimmat tunnetut e:laulut olivat Arkhilokhoksen sepittämiä ivalauluja. Niiden tapaan Horatius kirjoitti e-kirjansa. — 2. Koorilyriikassa rytmirakenteeltaan yhtäläisen stroofin ja antistroofin (säkeistön ja vastasäkeistön) jälkeen seuraava erirakenteinen säkeistö. *O. E. T.*

Epoletti (ransk. *épaulette* < *épaule* = olkapää), sotilashenkilöiden pukuun kuuluvat olkapäillä kannettavat arvonmerkit, olkalaput, poletit.

Epona (< kelttil. *epo* = hepo), muinaisroomal., alkujaan kelttil. jumalatar, hevosten ja aasien suojelija. *K. J. H.*

Eponymos *[-pō'-]* (kreik., < *onoma* = nimi), se, jonka mukaan joku muu on saanut nimensä; niinpä Ateenassa sukusankarit, joiden mukaan Kleistheneen perustamat 10 phyleä (heimokuntaa) nimitettiin. Useissa Kreikan yhteiskunnissa e:ksi sanottiin sitä vuotuista virkailijaa, jonka mukaan vuosi nimitettiin; niinpä Ateenassa (ensimäistä) arkonttia; erityisesti mainittiin hänen nimellään asevelvollisten vuosiluokat. ks. A r k o n t t i. *O. E. T.*

Epookki (kreik. *epokhē'* = pysähdyspaikka). 1. Ajankohta, josta uusi aikakausi alkaa; siitä: e p o o k i n - t e k e v ä = käänteentekevä. — 2. Aikakausi, ajanjakso.

Epopea ks. E e p o s.

Epopti (kreik. *epo'ptēs*), „näkijä", henkilö joka oli vihitty korkeimpaan Eleusiin mysterioiden osallisuuden asteeseen. ks. E l e u s i s.

Epos ks. E e p o s.

Épreuve d'artiste *[eprö'v darti'st]* (ransk.), taiteilijan koevedos valmiiksi syövytetystä tai kaiverretusta vaskilevystä, jossa ei ole allekirjoitusta (korkeintaan voi painetussa vedoksessa olla taiteilijan nimimerkki). Tunnettu myös nimellä é. a v a n t l a l e t t r e, jouka vastakohtana on allekirjoituksella varustettu é. a v e c l a l e t t r e. *E. R-r.*

E pur si muove *[-ō've]* (it.), „ja se liikkuu sittenkin", näin kerrotaan Galilei'n sanoneen poistuessaan inkvisitsioni-oikeudesta, joka oli pakottanut hänet peruuttamaan oppinsa maapallon liikunnosta. Lause tavataan ensikerran abbé Irailh'in teoksessa „Querelles littéraires", III (1761).

Epähedelmä, hedelmä, jonka muodostamiseen muutkin kasvinosat kuin siitoksen johdosta edelleen kehittynyt sikiäin ottavat osaa. Yleisimmin turvonnut ja mehukas kukkapohjus esiintyy e:issä, esim. ruusun kiulukassa, omenassa, mansikassa. *(J. A. W.)*

Epäileväisyys, epäilysfilosofia, se mielipide, ettei voida saavuttaa mitään varmaa tietoa; ks. S k e p t i s i s m i ja A g n o s t i s i s m i.

Epäjatkuva, vastakohta jatkuvalle, kontinuerliselle (ks. t.).

Epäjohtaja ks. E r i s t ä j ä.

Epäjumalanpalvelus. Monoteistisissä uskonnoissa (juutalaisuudessa, kristinuskossa, islamissa) nimitetään epäjumalanpalvelukseksi kaiken muun, paitsi ainoan totisen Jumalan palvelusta. Mooseksen laissa on epäjumalanpalvelus kielletty ensimäisessä käskyssä. V:ssa T:ssa kuvataan epäjumalanpalvelusta usein uskottomuudeksi tai avioliitonrikokseksi elävää Jumalaa vastaan (Hosea 1-3; Hes. 16 y. m.). Enimmin palvellut epäjumalat Israelissa olivat kananealaiset junaluudet Baal (ks. t.) ja Astarte (ks. t.), joiden palvelukseen kuului sekä julmia että siveettömiä menoja. U:ssa T:ssa Paavali selittää pakanallisen epäjumalanpalveluksen johtuneen ihmisten uskottomuudesta elävää Jumalaa kohtaan, joka heidän olisi pitänyt tuntea (Room. 1_{21-32}). *E. K-a.*

Epäkeskinen, eksentrinen, keskipisteen ulkopuolella oleva, radastaan poikkeava. — 1. *Mat.* Keskipisteen ulkopuolella oleva. Käyriä, joiden keskipisteet eivät lankea yhteen, sanotaan epäkeskisiksi, eksentrisiksi; niitä taasen, joiden keskipisteet yhtyvät, samankeskisiksi, konsentrisiksi. — 2. *Tähtit.*, Epäkeskinen l. eksentrinen anomalia (vrt. A n o m a l i a). E määrätään yhtälöstä $M = E - e \sin E$, missä e osoittaa ellipsin eksentrisiteettiä (ks. E l l i p s i) ja M keskianomaliaa. Yhtälön nimenä on myöskin „Keplerin probleemi". Kun yhtälöstä taulujen avulla on saatu likimääräinen arvo E, ei kiertotähden polariko'ordinaattien määräys tuota suurempia vaikeuksia. — 3. Eksentrinen ympyrä minkä avulla osaksi koetettiin geometrisesti selittää epäsäännöllisyydet kiertotähtien liikkeessä. Kun edeltäkäsin oltiin varmoja siitä, että kaikki liikkeet

taivaalla tapahtuisivat tasaisella nopeudella sekä ympyrän muotoisissa radoissa, voitiin kiertotähtien liikkeessä huomatut epäsäännöllisyydet jossain määrin selittää apuympyrätä käyttämällä (ks. Episykkeli) tahi myös siten, että keskuskappaleen — maan — ajateltiin olevan kiertotähden radan keskipisteen ulkopuolella. Tästä nimitys eksentrinen ympyrä. *R. J-a.*

Epäkeskisyys. 1. *Matem.* E. on suhde *PA*: *PB* jossa *P* on kartioleikkauskäyrällä oleva mielivaltainen piste, *A* on akselilla *OA* oleva polttopiste ja *PB* on kohtisuora etäisyys pisteestä *P* johtoviivaan *OB*. Kolmessa kartioleikkauskäyrässä parabelissa, ellipsissä ja hyperbelissä on parabelissa e. = 1 (kreik. *paraboℓ̄* = yhteys), ellipsissä e. < 1 (kreik. *elleipsis* = vajaus), hyperbelissä e. > 1 (kreik. *hyperboℓ̄* = ylijäämä). Ympyrässä on e. = 0.

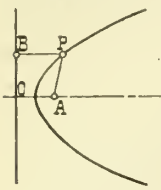

Epäkeskisyys.

2. *Konet.* ks. Epäkesko. *E. S-a.*

Epäkesko l. eksentteri, kone-elin, jonka tarkoitus on johtaa pyörivästä akselista pienempi suoraviivainen (tahi heiluva) liike. Sitä käytetään enimmäkseen höyrykoneissa saamaan aikaan luistin tahi venttiilien sekä syöttöpumpun liikettä. E:n muodostaa valurautainen (joskus valuteräksinen) sorvattu epäkeskolevy, joka kiinnitetään epäkeskisesti akseliin, e:levyn ulkopuolella on kaksiosainen epäkeskorengas, joka epäkeskotangon kautta on yhteydessä suoraviivaisesti johdetun kappaleen kanssa. Akselin ja e.-levyn keskipisteitten etäisyys *r* on n. s. epäkeskisyys. E:n toiminta on aivan sama kuin pituutta *r* olevan kammin; sillä on kampiin verrattuna se etu, että liikettä voidaan johtaa mistä akselin kohdasta tahansa, eikä ainoastaan akselin päästä; sitä vastoin on hankausvastustus suurempi. *E. S-a.*

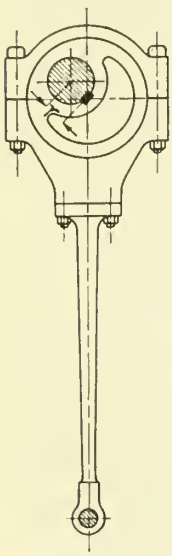
Epäkesko.

Epäkäs ks. Nelikulmio.

Epäkäslihas *(musculus trapezius* l. *cucullaris)*, laaja, litteä lihas, joka, kulkien selkärangan okahaarakkeista (aina niskasta lantioon saakka) lapaluuhun, muodostaa erityisen lihaskerroksen, joka peittää suurimman osan selkää; sen tehtävä on lähentää lapaluuta selkärankaan. *M. O-B.*

Epäloogillinen (vrt. Loogillinen), ajatus tahi väite, joka sotii ajattelemisen oikeita, loogillisia sääntöjä vastaan.

Epäluottamuslause, kansan eduskunnan tahi jonkun muun korporatsionin lausuma tyytymättömyys siihen tapaan, millä määrätty henkilö, esim. hallituksen jäsen, hoitaa tehtäviään. Kansan eduskunnan hallituksen jäsenelle antama epäluottamuslause esiintyy tavallisesti välikyselyn (ks. t.) yhteydessä ja on parlamenttaarisissa maissa sen seurauksena tavallisesti asianomaisen ministerin eroaminen toimestaan.

Epämetallit ks. Metalloidit.

Epämukainen, asymmetrinen, kasviosia tai eläimiä, joita ei saata tasolla jakaa kahteen samanlaiseen puoliskoon, esim. sienieläimet, *Begonian* vino lehti.

Yhteenkasvettuneet kaksoset (Ikaalisista).

Epämuodostukset. 1. *Lääket.* Suurimmaksi osaksi vielä tietämättömistä syistä sikiön kehityksessä tapahtuvien epäsäännöllisyyksien aiheuttamat monenlaiset luonnottomat muodonmuutokset: tällaisia ovat kaksoismuodostukset, joissa sikiöt ovat joko päistään, rinnoistaan, vatsoistaan y. m. yhteen kasvettuneet, jäsenten tahi muitten rummiinosien vaillinainen kehitys, puuttuminen tai luonnoton sijoitus j. n. e. *M. O-B.*

Epämuodostunut käsi.

2. *Kasvit.* Kasvinosien poikkeamiset normaalimuodosta: kaikkien osien pieniksi jääminen (kääpiömäisyys l. nanismi), normaalisesti esiintyvän osan korvautuminen toisella (metamorfia), esim. kukkalehtien korvautuminen heteillä (staminodia) tai päinvastoin (petalodia, taantuva metamorfoosi, anamorfoosi), kukkalehtien tavallisilla lehdillä (antholyysi, fyllodia), kokonaisten kukkien lehtisilmuilla (vihertyminen, klorantia). Epämuodostuksiin luetaan myös kasviosien ylenmääräinen lisääntyminen, useimmin lehtien, kukkaosien kustannuksella (fyllomania, pleiofyllia, polyfyllia), myös oksien lisääntyminen tuulenpesissä (polykladia), kukan tai kukinnon kasvupisteen kasvaminen lehtiversoksi (prolifikatsioni), verson nauhamainen litistyminen useitten silmujen yhteenkasvamisesta (fasciatsioni) y. m. Useiden viljelyskasvien omituisuudet, esim. kukkakaalin kukinnon epämuodostuminen, ovat perinnöllisiä. Kasvien e:ia käsittelevä kasvitieteenhaara on kasviteratologia. [Moquin-Tandon, „Éléments de teratologie végétale" (1841, saks. 1842); Masters, „Vegetable teratology" (1869, saks. 1886); Penzig, „Pflanzenteratologie" (1890-94).] *(J. A. W.)*

Epämurtoluku, murtoluku (ks. t.), mikä on

suurempi kuin yksi; sen muodostaa kokonainen luku ja varsinainen murtoluku.

Epämääräinen rangaistustuomio, *lak.t.*, uudenaikainen rikosoikeudellinen säännöstö, jonka mukaan tuomarilla on valta, yhteiskunnan turvaamiseksi muutamia vaarallisia rikoksentekijöitä vastaan, määrätyillä edellytyksillä päättää, että vapausrangaistukseen (pakkotyöhön) tuomittua rikoksentekijää on pidettävä rangaistuslaitoksessa yli määrätyn rangaistusajankin niin kauan kuin sitä pidetään tarpeellisena, ei kuitenkaan yli laissa määrätyn korkeimman ajan. Tällainen säännöstö on voimassa Norjassa ja muuallakin on sillä lukuisia puolustajia kriminalistien joukossa. *O. K:ncn.*

Epäorgaaninen, a n o r g a a n i n e n, elottomassa luonnossa, mineraalikunnassa, esiintyviä ja niistä johtuvia aineita, vastakohtana kasvi- ja eläinkunnasta muodostuville (orgaanisille) aineille, jotka ovat hiilenpitoisia. — E p ä o r g a a n i n e n k e m i a, se osa kemiasta, joka käsittelee e p ä o r g a a n i s i a y h d i s t y k s i ä, s. o. kaikkia muita paitsi hiilenpitoisia kemiallisia yhdistyksiä. *Edv. Hj.*

Epäperäinen, kirjoitus, taideteos tai muu esine, jonka todellinen alkuperä tai tekijä ei ole se, joksi sitä on luultu tai ilmoitettu.

Epärehellisyys käsittää, tämän sanan laajennmassa rikosoikeudellisessa merkityksessä, ne rikokset, jotka joko sisältyvät toisen luottamuksen väärinkäyttämiseen tai ilmaisevat tarkoituksen luvattomasti hyötyä toisen kustannuksella; sanan ahtaammassa rikosoikeudellisessa merkityksessä epärehellisyys taas on välipuheeseen tai välipuheen-tapaiseen oikeussuhteeseen perustuvan velvollisuuden laiminlyöminen hoitaa hoidettaviksi uskottuja varallisuusetuja. E. luetaan omaisuusrikoksiin ja sen katsotaan kohdistuvan yksilön oikeuspiiriä vastaan. Suomen voimassaolevan, jouluk. 19 p:nä 1889 annetun Rikoslain mukaan luetaan epärehellisyysrikosten joukkoon kaikki ne rikokset, jotka mainitaan sanotun lain 38 luvun 1-9 §§:ssä. *K. H-a.*

Epäsikiö, suuremmassa määrässä epämuodostunut sikiö. vrt. E p ä m u o d o s t u k s e t.

Epäsivuinen on pintakuvio, kun sen sivut ovat eripitkät.

Epäsointu, *mus.*, oik. sävelyhtymä, joka on ilman loogillista yhteyttä niin itsessänsä kuin myös molemmiupuolisiin sointuihin nähden. Yleisesti kuitenkin epäsoinnulla tarkoitetaan d i s s o n a n s s i a (ks. t.) l. r i i t a s o i n t u a. Siinäkään jotkut sävelet eivät sopeudu toisiinsa, mutta kokonaisuutena ja myöskin yhteytensä puolesta ympäröiviin sointuihin on tällainen yhtymä sävelellisesti selvä. — E p ä s o i n t u i n e n musiikki on sellaista, jossa riitasointujen ylellisen runsauden tähden sävelten loogillinen yhteys on joutunut kärsimään. *I. K.*

Epäsuora kertomatapa ks. K e r t o m a t a p a.

Epäsuora laukaus, näkymättömään, jonkun suojuksen takaiseen esineeseen tähdätty laukaus. Sen osumiseksi vaaditaan erikoisesti laskettu ampumapanos ja tarkasti määrätty ampumakulma. Epäsuoraa ampumista käytetään usein linnoitussodassa, jolloin se suoritetaan lyhyillä tykeillä ja mörssäreillä. *M. v. H.*

Epäsuora todistus osoittaa väitteen oikeaksi todistusperusteiden avulla näyttämällä todistettavan väitteen kontradiktorisen vastakohdan mahdottomaksi. vrt. T o d i s t u s.

Epäsuunnikas ks. N e l i k u l m i o.

Epävarmojen saatavien tili, *kirjanp.*, kahdenkertaisessa kirjanpidossa varsinaisen, avonaisia saatavia käsittävän tilin, velallistilin, henkilötilin t. m. s., lisäksi usein käytetty tili, johon merkitään epävarmat saatavat, kun nämät tahdotaan pitää erillään varmoista saatavista. *I. K-o.*

Equateurville *[ekvatörvi'l]*, asema Kongovaltiossa, Kongon lisäjoen Tšuapan suulla. Sen perusti 1883 Stanley.

Equidæ ks. H e v o n e n.

Equisetum ks. K o r t e.

Equites (lat. < *equus* = hevonen), ratsumiehet, -väki; ritarit, ritaristo (ks. n.).

Equity *[ekwiti]* (engl., < lat. *æquitas* = kohtuus), kohtuus. *Lakit.* Kohtuuden oikeus. Samaten kuin roomalaisessa oikeudessa kehittyi engl. oikeudessakin 13:nnelta vuosis. alkaen „ankaran oikeuden" *(jus strictum, common law)* rinnalla kohtuuden oikeus *(æquitas, equity)*, joka otti huomioon tosiasialliset olosuhteet ja niiden erikoiset vaatimukset ja jota käytettiin erityisissä kanslerin tuomioistuimissa *(chancery courts;* muut tuomioistuimet ovat *common law courts)*. V:n 1873 jälkeen käytetään kaikissa tuomioistuimissa sekä common law- että equity-oikeutta; kollisionitapauksissa on noudatettava jälkimäistä. *J. F.*

Équivoque *[ekivō'k]* ks. E k i v o o k k i.

Equus ks. H e v o n e n.

Erakko, henkilö, joka on vetäytynyt syrjään maailmasta viettääkseen elämäänsä rukouksessa ja kieltäytymisessä; henkilö, joka viettää aikaansa yksinäisyydessä. vrt. M u n k k i l a i s u u s.

Erakkoäyriäinen *(Pagurus)*, kymmenjalkaisiin äyriäisiin kuuluva suku. E.-äyriäisillä on pehmeä takaruumis, jonka suojaksi käyttävät tyhjiä kotilonkuoria. Ne elävät kaikki merissä. Bernhardin erakkoäyriäinen *(Pagurus Bernhardus)*, 13-16 cm pitkä, elää Pohjanmeressä. Välimeren *Pagurus Prideauxi* on omituinen symbioosistaan l. yhdyselostaan erään merivuokkolajin *(Adamsia palliata)* kera. *K. M. L.*

Erakkoäyriäinen.

Eranthis hiemalis, t a l v e n t ä h t i, leinikköjen heimoon kuuluva, Keski-Euroopan vuoristoissa kasvava pieni vanakasvi, jolla tavallisesti on vain yksi sormijakoinen lehti ja keltainen kukka. Suosittu puutarhoissa varhaisena kevätkasvina. *(J. A. W.)*

E. hiemalis.

Eranto ks. D e k l i n a t s i o n i.

Érard *[erā'r]*, S é b a s t i e n (1752-1831), ransk. soittimentekijä, samannimisen pariisilaisen soitintehtaan perustaja, ensimäisen varsinaisen pianoforte-soittimen rakentaja Ranskassa. V. 1811 hän keksi harpunrakenteeseen parannuksen, joka kohotti tämän soittimen täysipätöiseksi taidevälineeksi. Hänen paras keksintönsä piano-

rakenteen alalla oli „kertaus"- l. repetitsionikoneisto (1823), jonka avulla sama kieli pääsee uudelleen soimaan, sormen tarvitsematta kohoutua kokonaan irti koskettimesta. Siten käy mahdolliseksi saman sävelen kertaus nopeassakin tahdissa, esim.

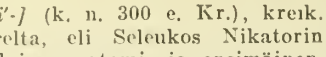

I. K.

Erasistratos *[-i'-]* (k. n. 300 e. Kr.), kreik. lääkäri Keos-saarelta, eli Seleukos Nikatorin hovissa. Oli kuuluisa anatomi, ja ensimäinen, jonka kerrotaan ryhtyneen ihmisruumiin leikkelemiseen. Keksi suoliliepeen imusuonet ja eron tunto- ja liikuntohermojen välillä, tutki verenkiertoa. Oli rohkea ja taitava kirurgi.

Erasmus, Desiderius (Rotterdamilainen; 1466-1536), alankom. humanisti, synt.

Rotterdamissa 28 p. lokak. 1466. E. pantiin 9-vuotiaana mainioon Deventerin kouluun, jossa hän jo herätti huomiota loistavilla lahjoillaan, ja sitten 's Hertogenboschin luostarikouluun. V. 1486 hän meni Emausluostariin saadakseen rauhassa harjoittaa tieteitä ja varsinkin tutkia klassillisia kieliä. Kun munkkielämän varjopuolet pian herättivät hänen inhoansa, siirtyi hän 1493 Cambrain piispan palvelukseen ja opiskeli hänen kannatuksellaan Pariisissa. Vv. 1499-1500 E. oleskeli Englannissa ja 1506-09 Italiassa, solmien ystävyyssuhteita aikansa etevimpien tiedemiesten kanssa ja tullen itse yhä kuuluisammaksi. Pian tarjosivat hallitsijat ja kirkkoruhtinaat kilvan hänelle paikkoja, ja hänen matkansa olivat yhtämittaista riemukulkua; hän oli „humanistien ruhtinas", „koko sivistyneen maailman korkein lainsäätäjä ja tuomari tiedettä koskevissa asioissa". Asettumatta mihinkään pysyväisesti E. oleskeli lyhempiä tai pitempiä aikoja Rauskassa, Englannissa, Italiassa tai Alankomailla, siksi kunnes hän 1521, voidakseen paremmin valvoa kirjojensa painatusta, muutti Baseliin ja sieltä 1529 Breisgaun Freiburgiin, jossa asui loppuikänsä; hän kuoli matkalla Baselissa 12 p. heinäk. 1536. — E. oli saksalaisen humanismin (ks. t.) etevin edustaja, harrastaen varsinkin siihen saakka laiminlyötyä kreikan kieltä. Vanhojen käsikirjoitusten nojalla hän on julkaissut pitkän sarjan klassillisten kirjailijain (Aristoteles, Cicero, Seneca y. m.) ja kirkkoisäin (Hieronymus, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus, Origenes y. m.) teoksia. Erittäin tärkeäksi tuli hänen julkaisemansa kreikkalainen Uusi testamentti (ilm. Baselissa Frobeniuksen kirjapainossa 1516), jossa alkutekstiin liittyi latinainen käännös ja lyhyitä selityksiä. Lukuisat E:n teokset käsittelevät kieliopin opetusta kouluissa („De duplici copia verborum ac rerum", 1512; „Antibarbarorum liber", 1518; „Ciceronianus" ja „De recta latini græciique sermonis pronunciatione", 1528) tai kasvatusoppia („De ratione studii et instituendi pueros commentarii", 1512). Mutta E. tahtoi asettaa klassilliset opintonsa kristinuskon ja kirkon palvelukseen. Humanistin kriitillisyydellä hän arvosteli kirkon silloista tilaa, paljastaen purevalla ivalla sen epäkohtia ja vaatien uudistuksia („Adagia", 1500; „Enchiridion militis christiani", 1502; „Encomium moriæ", s. o. hulluuden ylistys, 1509; „Colloquia familiaria", 1518, y. m.). Kirkon vammojen pääsyynä oli hänestä pappien ja munkkien taitamattomnus ja typeryys; parannuskeino oli siis oleva tieteiden uudistus. Tietcen oli johdettava alkuperäiseen kristillisyyteen, sellaisena kuin se on Uudessa testamentissa. E:n vaikutus sekä kielimiehenä että kirkollisten uudistusten vaatijana oli mitä tärkeintä tienraivaajatyötä uskonpuhdistukselle. Lutherin esiintymistä hän alussa tervehti hyväksymisellä, ja monet pitivät E:ta tavallaan koko uskonpuhdistusliikkeen henkisenä isänä. Mutta pian Lutherin toiminta hänestä kävi liian rajuksi ja väkivaltaiseksi, ja E. vetäytyi yhä enemmän takaisin; hän oli ylimysmielinen, kylmä oppinut, luonteeltaan heikko ja horjuva ja esiintymisessään usein kaksimielinen. Ei hän myöskään käsittänyt Lutherin uskonnollisia ydinajatuksia. E:n kritiikki oli enemmän ymmärryksen kuin omantunnon asia; Kristus oli hänelle etupäässä opettaja sekä hyveellisen elämän esikuva; pelastusopissa hänen katsantokantansa oli pelagiolainen. Puhdistaakseen itsensä epäluuloista ja säilyttääkseen katolisten vallanpitäjäin suosion hän ryhtyi vihdoin julkiseen hyökkäykseen Lutheria vastaan, kirjoittaen kirjansa „Vapaasta tahdosta" („De libero arbitrio", 1524), johon Luther vastasi kirjallaan „Orjallisesta tahdosta" („De servo arbitrio", 1525). Myöhemminkin kirjoitti E. sekä Saksan että Sveitsin uskonpuhdistajia vastaan, syyttäen heidän saaneen aikaan kirkollisen järjestyksen hajaannusta, siveellistä villiintymistä ja tieteiden rappeutumista, mutta arvosteli samaan aikaan edelleenkin toisissa kirjoissa („Ecclesiastes", 1535) katolisen kirkon puutteita. E:n mukana asettui suuri osa muitakin humanisteja lopullisesti uskonpuhdistuksen vastustajain puolelle. — E:n kootut teokset julkaisi ensi kerran Beatus Rhenanus 1540-41; paras painos Leclerc'in 1703-06, 10 nid. Yksi hänen kirjoistaan painettiin Turussa 1665 ja 1680 Suomen kouluja varten ja oli siinä myös suomalainen teksti päällekirjoituksella „Cullainen Kiria Nuorneaisten Tapain sijwollisudest". [J. A. Froude, „Life and letters of E." (1895); H. Hermelink, „Die religiösen Reformbestrebungen des deutschen Humanismus" (1907).] *J. G.*

Erastianismi ks. Erastus, Thomas.

Erastus, Thomas (oik. Liebler) (1524-83), saks. luonnontutkija, lääkäri ja teologi, lopulta professori Baselissa, on tullut tunnetuimmaksi erään jälkeenjääneen kirjansa kautta, jossa hän vastusti Calvinin kirkkokurioppia ja puolusti valtion määräämisvaltaa kirkollisissa asioissa. Englannissa mainitaan sellaista kirkkopoliitillista suuntaa, joka tahtoo tehdä kirkon valtiovallasta riippuvaiseksi, erastianismiksi. *J. G.*

Erato *[-tō']*, kreik. tarustossa yksi yhdeksästä muusasta (runottaresta); käsitettiin tavallisesti lemmenlaulun runottareksi.

Eratosthenes *[-sthe'nēs]*, monella eri alalla etevä kreik. tutkija ja kirjailija (n. 275-195 tai n. 284-202 e. Kr.). E. oli syntyisin Kyrenestä, opiskeli ensin Aleksandriassa ja antautui sitten opintoihin ja tutkimuksiin Ateenassa, kunnes Ptolemaios III Euergetes (luult. n. 245) kutsui hänet Aleksandriaan, jossa hänestä tuli suuren kirjaston hoitaja (ks. Aleksandrian kirjastot). E. kirjoitti tärkeitä tutkimuksia matematiikan, ajanlaskutieteen ja kirjallisuustieteen alalla. Mutta hänen tärkeimmät teoksensa koskivat kuitenkin maantiedettä. Varsinkin oli hänen astemittauksiin perustuva matemaattisen maantieteen esityksensä vallan perustavaa laatua; samoin myös laajoihin tutkimuksiin nojautuva fyysillinen maantieto. Vähemmän tärkeät olivat E:n filosofiset teokset. E. kirjoitti myös runoelmia (tärkein Hermes niminen), joissa kertoi tähtikuvioihin liittyviä taruja. Hänen teoksensa ovat kaikki hävinneet; tallella on ainoastaan sitaatteina säilyneitä katkelmia (koonnut ja julkaissut Bernhardy 1822). E:n nimellisenä on säilynyt kokoelma lyhyitä suorasanaisia tähtitaruja (Katasterismoi = tähdeksi muuttumiset), joka ei ainakaan nykyisessä muodossaan ole hänen laatimansa; missä määrin se mahdollisesti perustuu johonkin E:n teokseen, ei ole vielä ratkaistu. *O. E. T.*

Erb *[erp]*, Wilhelm Heinrich (s. 1840), saks. lääkäri, tuli 1880 professoriksi ja sisätautien poliklinikan johtajaksi Leipzigiin, josta 1883 siirtyi sisätautien professoriksi Heidelbergiin. E. on tutkimuksillaan ja julkaisuillaan hermotautien ja sähköhoidon alalla saavuttanut maailmanmaineen. Hänen teoksistansa mainittakoon: „Krankheiten der peripheren cerebrospinalen Nerven" (2:n pain. 1876), „Krankheiten des Rückenmarks und verlängerten Marks" (2:n pain. 1878), „Handbuch der Elektrotherapie" (2:n pain. 1886). *M. O-B.*

Erben, Karl Jaromir (1811-70), tšek. oppinut ja runoilija, julkaissut, paitsi historiallisia tutkimuksia, suuren, ansiokkaan kokoelman tšekkiläisiä kansaulauluja (3 os., 1842-45), kansanlauluihin perustuvan balladikokoelman („Kytice z povĕstí národních", 1853) sekä muinaistšekkiläisen kirjallisuuden tärkeimpiä teoksia. *J. J. M.*

Erbium, kem. merkki Er, alkuaine, kuuluu harviuaisiin maametalleihin. On tavattu ainoastaan muutamissa Skandinaavian ja Pohjois-Amerikan harvinaisissa mineraaleissa. Atomip. 164. *Edv. Hj.*

Ercilla y Zúñiga *[-þi'lja i þunjiga]*, Alonso de (1533-95), esp. runoilija, oli vanhaa aatelia, tuli Kaarle V:n neuvoston jäseneksi ja infantti Filipin hovipojaksi, seurasi sittemmin viimemainittua hänen matkoillaan Euroopassa 1547-51 ja kävi hänen kanssaan Englannissa 1554. Pian senjälkeen E. otti osaa espanj. sotaretkeen kapinoivia araukaaneja vastaan Chilen rannikolla, taisteli mainehikkaasti seitsemässä verisessä taistelussa ja päätti kuvata näitä taisteluja eepillisessä runoelmassa (alettu n. 1558); hän kirjoitti öisin leirissä pienille paperilapuille tai nahkapalasille, ja hänen kuvauksissaan värehtii elätty elämä. Runoelman nimi on „Araucana". Ensi osa kuvaa kapinan puhkeamista espanjalaisten ja intiaanien kertoman mukaan siihen ajanjaksoon asti, jolloin hän itse joutui ottamaan sotaretkeen osaa. Yksitoikkoisuutta välttääkseen häu toisessa ja kolmannessa osassa (1578, 1590) kutoo kertomukseen romanttisia episodeja, ja näkyjä; jättäen sodan kuvauksen kesken runoilija viimeisessä osassa kertoo Eurooppaan palaamisensa syyt ja kuvaa matkojaan Euroopassa. Eepos ei ole vieläkään menettänyt runollista mielenkiintoaan. Sen ou kääntänyt saksaksi Winterling (1831). Paras esp. painos on v:lta 1828. [Royer, „Étude littéraire sur l'Araucana d'Ercilla" (1879); Ph. A. Becker, „Geschichte der Spanischeu Literatur".] *J. H-l.*

Erckmann-Chatrian *[šatriã']*, kahden yhdessä työskennelleen ranskalaisen romaaninkirjoittajan yhteisnimi. He olivat molemmat kotoisin Elsassista, jonka kansanelämästä ja luonnosta heidän teostensa aiheet enimmästi ovat otetut. Ernest Erckmann (1822-99) yhtyi 1859 kirjalliseen toimeen ystävänsä Alexandre Chatrian'in (1826-90) kaussa. Heidän ensimäiset yhteiset kertomuksensa: „Le sacrifice d'Abraham", „Le bourgmestre en bouteille" y. m., eivät herättäneet huomiota, eivätkä heidän ensimäiset draamalliset kokeilunsa: „Le chasseur des ruines" ja „L'Alsace en 1814", päässeet näyttämölle. Vasta „Revue nouvelle"ssa julkaistu romaani „L'illustre docteur Mathéus" (1859) voitti yleisön suosion, ja nyt kasvoi kirjailijaparin maine teos teokselta. Heidän ylen runsaasta yhteistuotanuostaan ovat mainittavimmat teokset: „Contes fantastiques", „Contes de la montagne" (1860), „Maître Daniel Rock" (1861), „Contes des bords du Rhin", „L'invasion, ou le fou Yégof" (1862), „Le joueur de clarinette", „La taverne du jamban de Mayence" (1863), „Madame Thérèse", „L'ami Fritz", „L'histoire d'un conscrit de 1813" (1864), „Waterloo" (1865), „Histoire d'un homme du peuple" (1865), „La maisou forestière", „La guerre" (1866), „Le blocus" (1867), „Histoire d'un sous-maître" (1869). Ominaista näille kertomuksille on miellyttävä detaljikuvaus, taitava luonteiden erittely ja usein karkea huumori. Vahva chauvinistinen piirre ilmenee heidän myöhäisemmissä tuotteissaan: „L'histoire d'une plébiscite" j. n. e. (1872), „Le brigadier Frédéric" (1874), „Maître Gaspard Fix" (1876), „Contes Vasgiens" (1877) ja „Le grand-père Lebigre" (1880), y. m. Erckmann, joka oli ollut mitä intohimoisin saksalaisvihaaja, leppyi heille loppuiällään niin, että muutti asumaan Pfalzburgiin. Chatrian sitä vastoin pysyi saksalaisille leppymättömänä. Näyttämömenestystä saavutti neljä E:n draamaa: „Le juif polonais" (1869), „Ami Fritz" (dramatiseeraus romaanista, 1876; esitetty suomeksi), „Les Rantzau" (1882) ja sotilasnäytelmä „Madame Thérèse" (1882). Tekijänoikeuksista näihin draamoihin ystävykset riitautuivat; syntyi oikeudenkäynti, jonka E. voitti. C:n kuoltua E. kirjoitti yksin muutamia romaaneja, joiden arvo on vähänlainen. *J. H-l.*

Erdély *[ärdēj]*, Siebenbürgenin unk. nimi. ks. Siebenbürgen.

Erdélyi, János *[ärdēji jānoš]* (1814-68), unk. runoilija, arvostelija, kirjailija, suoritti 1841 asianajaja-tutkinnon, harjoitteli sanomalehdistössä menestyksellä kirjallisuusarvostelua, tutkiskeli kansanrunoutta ja kokoeli kansanlauluja,

tuli 1843 Kisfaludy-seuran sihteeriksi, jossa toimessa ollessaan — seuran avulla — pani toimeen järjestelmällisen kansanrunouden keräelemisen; toimitteli vapaustaistelun vuosina vallankumouksellista „Respublica" lehteä; valittiin 1851 filosofian professoriksi Sárospatakin reformeerattuun korkeakouluun ja nimitettiin 1863 saman oppilaitoksen kirjastonhoitajaksi ja kirjallisuudenhistorian professoriksi. Kansanrunousjulkaisuja: „Magyar nepköltési gyüjtemény. Népdalok és mondák" („Unk. kansanrunouskokoelma. Kansanlauluja ja tarinoita", 3 osaa, 1846-48), sananlaskukokoelmä „Magyar közmondások könyve" (1851), kansansatukokoelma „Magyar népmesék" (1855, kuvitettu), „A nepköltészet. Népdalok, népmesék és népmondások" („Kansanrunous. Kansanlauluja, kansansatuja ja sananlaskuja", 3 osaa, 1869). Näillä julkaisuilla oli myös suuri vaikutus unk. taiderunouden kehitykseen. Hyviä kirjallisuushistoriallisia, esteettisiä ja filosofisia kirjoituksia sekä arvosteluja sisältävät kokoelmat: „E. J. kisebb prózái" (1863, 2 osaa), „Aesthetikai tanulmányok" (1888) ja „Tanulmányok" (1890). Runokokoelma: „Költemények" (1844); 5-näytöksinen draama: „Veleneei hölgy" („Venetsialainen nainen", 1851). *Y. W.*

Erdmann. 1. Axel Joakim E. (1814-69), ruots. geologi, harjoitti Berzeliuksen johdolla mineraalikemiallisia tutkimuksia, antautui sitten geologian alalle ja tuli 1850 Falunin vuoriopiston opettajaksi sekä 1858 vastaperustetun „Sveriges geologiska undersökning" (Ruotsin geologinen tutkimus) laitoksen johtajaksi. Tässä toimessa hän laitoksen järjestämistyön ohella otti innokkaasti osaa Ruotsin geologian tutkimiseen. E:n tärkein tieteellinen työ on irtonaisten maalajien tutkimus, jolta alalta hän on julkaissut huomattavimman teoksensa „Bidrag till kännedomen om Sveriges kvartära bildningar" (1868). — 2. Edvard E. (s. 1840), edellisen poika, toimelias, tieteellisesti etevä osanottaja Ruotsin geologisessa tutkimuksessa. Tutkinut Skånen kivihiilimuodostuksia ja julkaissut useita kansantajuisia kirjoja ja kirjoituksia geologian alalta. *Edv. Hj.*

3. Axel E. (s. 1843), ruots. kielentutkija, edellisen veli, nimitettiin 1892 Upsalan yliopiston uuseurooppalaisen kielitieteen ylim. professoriksi ja 1904 englannin kielen professoriksi. Hänen kielitieteelliset tutkimuksensa, joitten pääominaisuuksia ovat laaja lukeneisuus ja suuri tarkkuus, ovat pääasiallisesti liikkuneet englannin ja pohjoismaiden kielten sekä vertailevan germaanilaisen kielitieteen alalla. Niistä mainittakoon väitöskirja „Essay on the history and modern use of the verbal forms in -ing in the english language" sekä: „Främmande geografiska namn i engelska språket" („Förhandl. vid 6 nord. filologmötet i Uppsala" 1903), „Über die Heimat und den Namen der Angeln"; „Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter *kleid* und *filz* im Germanischen" („Skrifter utg. af K. hum. vet. samf. i Uppsala"); „Om folknamnen *götar* och *goter*" („Antiqv. tidskr. f. Sverige"). Yliopiston opettajana hän on suuresti harrastanut germaanilaisten kielenopinnoitten edistämistä, m. m. teoksellaan „Om studiet af germanska språk vid Uppsala universitet". *R. S.*

Erdmann *[ert-]*, Benno (s. 1851), saks. filosofi, professori Kielissä, Breslaussa, Hallessa (1890-98), Bonnissa ja v:sta 1909 Berliinissä. Julkaissut m. m. tutkimuksia Kantin filosofiasta ja laajan teoksen „Logik" (I, 2 pain. 1907) sekä toimittanut 4:nnen painoksen J. E. Erdmannin teoksesta „Grundriss der Gesch. der Philos." (1896). *A. Gr.*

Erdmann *[ert-]*, Johann Eduard (1805-92), saks. filosofi, synt. Wolmarissa Liivinmaalla, harjoitti opintoja Tartossa ja Berliinissä, vaikutti 1829-32 pappina kotiseudullaan, v:sta 1839 vakinaisena filosofian professorina Hallessa, kuului Hegelin oppikuntaan. Julkaissut erittäin arvokkaita teoksia filosofian historian alalta, nim. „Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der Geschichte der neueren Philosophie" (1834-51) ja „Grundriss der Gesch. der Philos." (1865-67), sitä paitsi m. m. „Psychologische Briefe" (1851, 7 pain. 1896), ja „Vorlesungen üb. akademisches Leben u. Studium" (1858). *A. Gr.*

Erdmann *[ert-]*, Otto Linné (1804-69), saks. kemisti, kemian professorina Leipzigissä 1827-69. E. on tehnyt lukuisia tutkimuksia mineraali-, orgaanisen ja oikeuskemian alalla. Perusti ja toimitti (1834-57) vieläkin ilmestyvää aikakauskirjaa „Journal für praktische Chemie" ja julkaisi 1833 tunnetun tavaraoppinsa „Grundriss der Waarenkunde" (12 pain. 1895). *Edv. Hj.*

Erdmannsdörfer *[ert-]*, Max von (s. 1848), saks. kapellimestari ja säveltäjä, Rietzin oppilas. Johti orkesteria Sondershausenissa 1871-80, Moskovassa 1882-88, Bremenissä 1889-95, Pietarissa 1895-97, ja siirtyi sitten Müncheniin. *I. K.*

Erdmannsdörffer *[ert-]*, Bernhard (1833-1901), saks. historioitsija, oli v:sta 1874 professorina Heidelbergissä. Hän oli J. G. Droysenin oppilaita ja edustaa samaa suurpreussiläistä katsantokantaa kuin tämäkin ollen kuitenkin vähemmin yksipuolinen. E:n teoksista on huomattavin „Deutsche Geschichte vom Westfälischen Frieden bis zur Regierungszeit Friedrich des Grossen" (1890-93); muista mainittakoon Mirabeaun elämäkerta (1900); hän otti myöskin osaa suuren lähdekokoelman „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg" suunnittelemiseen ja julkaisemiseen. *J. F.*

Erebia, nokiperhonen, mustanruskeita päiväperhosia, joiden etusiipien ulkolaidassa on mustia punankeltaisen renkaan ympäröimiä, usein pienellä valkealla keskipilkulla koristettuja täpliä. Useita pohjoisia lajeja, Suomessa 5, joista *E. ligea* loppukesällä on yleinen koko maassa, ks. liitekuvaa Perhoset. *U. S-s.*

Erebos, kreik., maanalainen pimeys, manala, vainajain sielujen olopaikka. Hesiodoksen Theogonian mukaan E. oli Khaoksen (alku-kuilun) poika, jolle hänen sisarensa Nyks (yö) synnytti Aitherin (yli-ilman) ja Hemeran (päivän). *U. S-s.*

Erebus, toimiva tulivuori eteläisen napamaan, Viktoriamaan rannikolla. Sen löysi 1841 J. C. Ross. V. 1908 se ensikerran tarkemmin tutkittiin, jolloin muutamat Shaekletonin retkikunnan jäsenet nousivat sen huipulle; korkeus mitattiin 4,450 m:ksi. *E. E. K.*

Erectio ks. Erektsioni.

Erehtymättömyys. Vatikaanin kirkolliskokous julisti 18 p. heinäk. 1870 paavin lausun-

not erehtymättömiksi, kun ne juhlallisesti annetaan opetusistuimelta („ex cathedra") ja koskevat uskoa tai siveyttä („fidem vel mores"). Tätä koskeva säädös on kokouksen hyväksymän tunnustuksen („Constitutio de ecclesia") kolmannessa ja neljännessä kohdassa. *E. K-a.*

Erek (ass. *Uruk, Arku*), nyk. Warka, 1 Moos. 10_{10} mainittu vanha kaupunki, kaakossa Babylonista, kuuluisa Istarin Eanna nimisestä temppelistä. *K. T-t.*

Erekhtheion *[-re'kh-]*, Athena Polias jumalattaren temppeli Ateenan linnavuorella; nimitetty siinä myöskin palvellun Erekhtheuksen mukaan. ks. Ateena ja Erekhtheus.

Erekhtheus *[-thē'us]*, ateenalainen sukusankari ja suojelushaltija, tavallisen tarun mukaan Attikan mannun poika, Athena jumalattaren kasvatti. E:ta palveltiin jo Iliadin mukaan Athenan temppelissä. Hänen mukaansa n. s. Erekhtheion (Athena Poliaan temppeli Ateenan linnavuorella) on saanut nimensä; siinä oli eri osasto hänelle pyhitetty; hänelle uhrattiin samalla alttarilla kuin Poseidonille. E. esiintyy joskus Poseidonin liikanimenä. — E:n hallituksen aikana kerrotaan syntyneen kova sota Eleusiin kuninkaan Eumolpoksen kanssa. Voiton saavuttamiseksi oli oraakelin mukaan yksi E:n tyttäristä isänmaan puolesta uhrattava. Voitto saatiin, mutta molemmat kuninkaat kaatuivat. Toisen tarun mukaan Poseidon vaivutti E:n maan rakoon. — Ateenan 10 phylestä yksi, ensimäinen, oli nimeltään Erekhtheis; sillä oli E. suojelushaltijanaan. ks. myös Erikhthonios. *O. E. T.*

Erektsioni (mlat. *ērec'tiō* = *ērī'gere* = nostaa pystyyn), urospuolisen siitinelimen tila veren pullistaessa sen suonistoa ja paisuntakudosta.

Eremiitti (kreik. *erēmī'tēs* < *erē'mos* = asumaton seutu, erämaa), erakko (ks. t.).

Eremitaaši (ransk. *eremitage* = erakkomaja). 1. Puistoissa tai puutarhoissa olevien huvihuoneiden ja -linnojen yleinen nimitys, vars. 18:nnella vuosis. — 2. Pietarissa, Talvipalatsin vieressä oleva suuria taideaarteita sisältävä museo. Perustuksen tälle museolle laski Katariina II, joka rakennuttamiinsa huvi- ja seurustelupalatseihin (nyk. „E. paviljonki" ja „Vanha E.") keräsi suuret määrät taide-esineitä, tauluja j. n. e. Varsinaisen E:n rakennutti Nikolai I vv. 1840-52. Se sisältää nykyisessä muodossaan 5 eri osastoa: I:ssä on alkup. piirustuksia, runsas kokoelma (200,000 lehteä) kaiverruksia, sekä maalauksia, joissa ovat hyvin edustetut varsinkin ranskalainen ja espanjalainen koulu (paremmat kokoelmat näistä ainoastaan Pariisin Louvressa ja Madridin el Prado-museossa) sekä maailman runsain kokoelma flaamilaisen ja hollantilaisen koulun tuotteita. Venäläisten taiteilijain taulut ovat siirretyt „Venäläiseen museoon". II:ssa on klassillisia muinaisesineitä ja taidetuotteita, III:ssa 300,000 numeroa käsittävä rahakokoelma, IV:ssä keskiajan ja renesanssin taide-esineitä, V:s on nimeltään „Pietari Suuren kabinetti ja kalleusesineiden galleria". — Viime aikoina on n. 140,000 henkeä vuosittain käynyt näissä kokoelmissa.

Erepticia bona (lat.), omaisuus, mitä ei kukaan peri.

Erethizon, Kanadan piikkisika l. urso. ks. Urso.

Eretismi (kreik. *ere'thisma* = ärsytys), liikakiihottuminen, taudillisesti korottunut kiihottuvaisuus, tila, jossa vähimmätkin, terveessä tilassa tehottomat kiihottimet aikaansaavat jo tuntuvia vaikutuksia; erityinen laji heikkohermoisuutta. *M. O-B.*

Eretria *[-re'-]*, muinaiskreik. kaupunki Euboian lounaisrannikolla, harjoitti vilkasta kauppaa ja merenkulkua, perusti 8:nnella ja 7:nnellä vuosis. e. Kr. useita siirtokaupunkeja, varsinkin thraakialaisella rannikolla. Kuuluisia olivat E:n ja Khalkiin taistelut Lelantoksen tasangosta (7:nnellä vuosis.). — E. avusti joonilaisia heidän kapinassaan persialaisia vastaan; siksi persialaiset v. 490 hävittivät sen. Uudistettu kaupunki kuului sittemmin Ateenan merivalta-liittoon. *O. E. T.*

Erfurt. 1. Hallintopiiri Preussissa, Sachsenin maakunnassa, 3,532 km², 497,907 as. (1905). — 2. Samannimisen hallintopiirin pääkaupunki, Gera-joen varrella; 98,849 as. (1905); ratojen risteyksessä, Thüringenin keskus. Kaupungin sisä-osa vanhanaikuisesti rakennettu, kadut ahtaat, monia muistomerkkejä; rakennuksista mainittakoon katolinen kirkko (rak. 1153), goottilaiseen tyyliin rakennettu Pyh. Severuksen kirkko, pari luostaria, hallituksen ja virastojen palatseja j. n. e. Jätteinä 1873 revitystä linnoituksesta on 2 sitadellia. E:n mainehikkaan yliopiston (1378-1816) muistoja on runsas kirjasto, kasvitiet. puutarha, tiedeakatemia (perust. 1758) y. m. Tässä yliopistossa opiskeli m. m. Luther. E:ssa on useita ammatti- ja oppikouluja. — Kuuluisat ovat sen monet kukka- ja kauppapuutarhat (niissä työskentelee 2,000 henkeä), joiden tuotteista erittäinkin siemenet ovat tunnetut. — E., jonka nimi keskiajalla oli Erpesfurt l. Erphorde, lienee syntynyt 8:nnen vuosis. alussa. Keskiajalla se oli suuri ja kukoistava kaupunki, Mainzin arkkipiispan istuimelle kuuluva, kärsi suuresti 30-vuotisessa sodassa; joutui 1802 Preussille. V. 1808 Napoleon kokosi E:iin Euroopan ruhtinaita n. s. E:n kongressiin, 1850 istui siellä unionia puuhaava parlamentti n. s. E:n parlamentti, ja 1891 Saksan sosiaalidemokraatit korjailivat siellä entistä ohjelmaansa; uusi on tunnettu nimellä E:n ohjelma. *E. E. K.*

Ergi, työyksikkö C-G-S-järjestelmässä, työ, minkä 1 dynen suuruinen voima suorittaa siirtäessään kappaleen 1 cm:n voiman vaikutussuunnassa. ks. Mitta.

Ergo (lat.), siis, loogillisissa päätelmissä tavallinen sananparsi.

Ergografi (kreik. *ergon* = työ, ja *graphein* = piirtää), kone, jolla tutkitaan lihasten toimintakykyä ja väsymystä. vrt. Mosso.

Ergografi.

Ergotismi (ransk. *ergot* = häränjyvä), häränjyvämyrkytys. ks. Härkäjyvä.

Erica, kellokanerva, kasvisuku *Ericaceæ*-heimossa, kanervantapaisia varpuja tai pensaita, harvoin puita, useimmat lajit Kap-maasta ja

Välimeren-maista. Länsi-Euroopan nummilla Portugalista Norjaan kasvaa *E. tetralix* valta- ja muotokasvina. Tavallisesta kanervasta sen helpoimmin erottaa kukistaan, joiden punaiset teriöt ovat kellomaisia, laide matalasti 4-pykeinen; äskenmainitulla ne ovat syvästi 4-liuskaisia. Kukkii heiuä-elokuussa ja leviää silloin yli laajojen alojen ruusunpunaisena peitteenä. *(J. A. W.)*

Erica tetralix.

Ericksson, Jaakko (1689-1737), kornetti ja Eerik (1695-1761), kersantti, erään uskonnollisen liikkeen alkuunpanijoita. Isä oli Kälviän kirkkoherra Ericus Essevius. Veljekset E. viljelivät mielellään sellaisten kuin Gottfr. Arnoldin, J. Pordagen, Th. Bromleyn y. m. teoksia, ja E:ien liikkeellä onkin kosketuskohtia ajan muitten samansuuntaisten liikkeitten kanssa, joskin E:ien liike säilytti sen ominaisen luonteen, minkä sille perustajien lahjakkaisuus, tahdonvoima ja siveellinen puhtaus antoivat. V. 1725 tehtiin heitä vastaan Kälviän piispankäräjillä valitus, ja kun varoituksista ei ollut apua, kääntyi tuomiokapituli 1726 Turun hovioikeuden puoleen kehoittaen tätä nostamaan oikeudellisen syytteen veljeksiä vastaan. Kaikenlaisilla vastaväitteillä syytettyjen kuitenkin onnistui viivyttää asiansa käsittelyä, kunnes kuningas 1733 säätyjen pyynnöstä kehoitti hovioikeutta ratkaisemaan asian. Tällöin E:t antoivat hovioikeudelle „uskontunnustuksensa": kirkko oli luopunut apostolisesta opista ja käytännöstä, ja kun kirkon papisto oli hengellisesti kuollut, ei sen jakama kaste eikä ehtoollinen merkinnyt mitään; saarnaoikeus on jokaisella, jolla on sisäinen kutsumus; kaikki akatemiat ja koulut ovat poistettavat; sunnuntaipäivänvietto sotii kristillistä vapautta vastaan. Kaikkea ulkonaista kirkollista menoa vastaan vallitsi syytetyissä vastenmielisyys. He odottivat tuhatvuotista valtakuntaa ja vaativat uskonnonvapautta. Jumalasta, sovituksesta, vanhurskauttamisesta y. m. he olivat käyttäneet sanoja, jotka kyllä olivat „pimeitä", mutta eivät aivan loukkaavia, jonkatähden hovioikeudeu päätöksessä $^{4}/_{6}$ 1733 ei varsinaisesti siinä suhteessa luettu heille mitään viaksi. Mutta kun he olivat rikkoneet lakia ja asetuksia vastaan ja kehoittaneet muita samoin tekemään, tuomittiin heidät maanpakoon. Heinäk. 1734 he lähtivät, yhtyivät Kööpenhaminassa useihin hengenheimolaisiinsa, harhailivat vastuksia kärsien paikasta toiseen, kunnes päätyivät Amsterdamiin; sieltäkin heidän täytyi lähteä, ja 1745 Eerik (Jaakko oli jo kuollut) johti joukon jäänökset Ruotsiin, jossa kauppias Almqvist lahjoitti heille Skevikin talon Värmdössä; sen mukaan lahkoa Ruotsissa kutsuttiin „skevikiläiseksi". Kirjeenvaihtonsa kautta Eerik E:lla oli edelleenkin melkoinen vaikutus suomalaisissakin piireissä, mutta hänen kuoltuansa lahko menetti merkityksensä. *K. Ö.*

Erieson *[ē-].* 1. Nils E. (1802-70), ruots. insinööri, vapaaherra, aloitti uransa nivellööriuä Götan kanavatöissä ja tuli 1823 aliluutnantiksi ruots. armeian insinöörikuntaan. V. 1830 E. siirrettiin laivaston insinöörikuntaan kapteenina, yleten 1832 majuriksi ja 1850 everstiksi. E. saavutti pian maineen etevänä insinöörinä, kun hän Läntisen tie- ja vesirakennuksen päällikkönä rakensi useita pienempiä kanavia sekä 1837-44 toimitti Trollhättan kanavan vaikean muutostyön. E. oli vielä osallisena Saimaan kanavan rakennustyössä (1845-56) ja sai aikaan mouta tärkeää parannusta kanavan alkuperäiseen suunnitelmaan. V. 1854 E. kutsuttiin rautatierakennusten päälliköksi ja hänen suunnitelmiensa mukaan rakennettiin Ruotsin ensimäiset rautatiet. Kun hän 1862 jätti tämän toimensa, myönsivät valtiopäivät hänelle 15,000 kruunun vuotuisen eläkkeen.

2. John E. (1803-89), edellisen veli, mekaanikko ja keksijä. Aloitti kuten veljensäkin nivellöörinä Götan kanavarakennuksessa, mutta astui sitten ruots. armeiaan. Hänen taipumuksensa vetivät kuitenkin mekaaniselle alalle ja 1826 hän sai virkavapauden voidaksensa Englannissa parantaa keksimänsä lämminilmamoottorin. Kokeet eivät johtaneet tyydyttäviin tuloksiin; mutta sen sijaan E., joka jäikin Englantiin saaden sittemmin eron sotaväestä, suunnitteli uusia keksintöjä. Hän rakensi uusmallisen höyrykattilan, höyryruiskun ja pintalauhduttajan. Kun hänen keksimänsä potkuri (propelli) ei saavuttanut tunnustusta Englannissa muutti hän Ameriikkaan ja asui koko loppuikänsä New Yorkissa. Täällä hän onnistui saamaan potkurinsa sovitetuksi suureeu ameriikkalaiseen alukseen ja koe onnistui loistavasti. Potkuri sittemmin sai aikaan kokonaisen mullistuksen alusten — etenkin sota-alusten — rakenteessa ja tunki siihenastiset siipirattaat melkein kokonaan syrjään. — Suurimmaan maineensa E. saavutti monitori uimellä tunnettujen sota-alusten rakentajana. Jo aikaisemmin E. oli tehnyt ehdotuksia uusmallisten panssaroittujen ja kierrettävällä tornilla varustettujen sotalaivojen rakentamiseksi, mutta vasta 1861, sisäisen sodan aikana, hänen ehdotuksensa pantiin käytäntöön. Maaliskuussa 1862 tapahtui Hamptonin edustalla kuuluisa taistelu etelävaltioiden panssaroidun Merrimae laivan ja äsken valmistuneen, edellisenä yönä paikalle saapuneen E:n rakentaman „Monitorin" välillä, jolloin viimeksimainittu sai voiton. — E. rakensi myöhemmin torpedolaivoja, jotka samoin kuin panssaritornilaivat, ovat saavuttaneet niin suuren merkityksen merisodassa. — E:n monista keksinnöistä mainittakoon vielä „aurinkokone" s. o. lämminilmamoottori, jonka tuli saada liikevoimansa suurilla peileillä koottujen auringonsäteitten lämmöstä. Nerokkaista laitteistaan huolimatta tämä keksintö ei kuitenkaan ole saavuttanut enempää käytännöllistä merkitystä. Sekä Ruotsissa että Ameriikassa on pystytetty patsaita hänen kunniakseen. *E. S-a.*

John Ericson.

Eriesson *[ē-],* Lars Magnus (s. 1846),

ruots. telefoniteknikko. Työskenneltyään muutamissa Ruotsin konetehtaissa sekä 3 vuotta Saksan ja Sveitsin tunnetuimmissa tehtaissa E. 1876 perusti Tukholmaan hienomekaanisen tehtaan, jossa seur. v. alettiin valmistaa telefonikojeita. Erinomaisella työnjaolla sekä tarkoituksenmukaisia koneita käyttäen liike on vuosi vuodelta kasvanut, joten se nyt on suurimpia alallaan koko maailmassa. V. 1896 E. luovutti kaikki tehtaansa ja keksintönsä osakeyhtiölle L. M. Ericsson & Co:lle, joka m. m. on rakentanut täydellisiä telefonikeskuksia kaikkiin maailmanosiin; mainittakoon Moskovan, Varsovan, Meksikon, Buenos Ayresin, Šanghain telefonikeskustat. V. 1909 Tukholman Korkeakoulu julisti E:n kunniatohtoriksi. *E. S-a.*

Ericus Erici ks. Sorolainen, Eerik Eerikinpoika.

Ericus Olai (k. 1486), ruots. historiankirjoittaja, opiskeli ulkomailla, saaden maisterin-arvon, tuli sitten ennen v. 1459 kaniikiksi ja prebendaatiksi sekä 1479 dekaaniksi Upsalan tuomiokapituliin. Oli 1477 perustetun Upsalan yliopiston ensimäisiä professoreja. E. O. kirjoitti Kaarle Knuutinpojan toimesta riimikronikkain, asiakirjain y. m. lähteiden perustuksella latinan kielellä (v:een 1464 ulottuvan) Ruotsin historian esityksen, nimellä „Chronica Regni Gothorum", joka on hankkinut hänelle nimen „Ruotsin historian isä" ja on aikaansa nähden etevä teos. Se on painettuna „Scriptores rerum Svecicarum medii ævi" teoksen II osaan. *K. G.*

Eridanos *[-i'-]*, joki, johon kreik. tarujen mukaan Zeus syöksi aurinkoa kohti lentävän Phaethonin (ks. t.).

Eridanus, tähdistö eteläisellä taivaalla Orionin ja Valaskalan välillä. Tähdistöön kuuluu 1 tähti ensimäistä suuruutta (d'Acharnar), lukuisia kaksoistähtiä ja planetaarinen tähtisumu. *R. J-a.*

Erie *[iəri]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Pennsylvanian valtiossa, E.-järven etelärannalla; 52,733 as. (1900). Hyvä satama, vilkas laivaliike, samoin teollisuus ja kalastus. — Kaupunki perustettiin 1795, ranskalaisen 1749 perustetun linnoituksen läheisyyteen. *E. E. K.*

Erie-järvi *[iəri-]*, eteläisin ja lähinnä pienin Ameriikan isoista järvistä, 175 m yl. merenp. Pinta-ala n. 26,000 km², pituus n. 400, leveys n. 90 km. E.-järvi on muita neljää paljoa matalampi, tav. syvyys vain 20 m, syvin kohta 99 m. Satamapaikkoja on vähän ja pitkään kestävä jääpeitto supistaa purjehduskautta; liikenne on siitä huolimatta vilkas. Useita pienempiä jokia laskee E.-järveen, jonka kautta myöskin Huronjärvestä tuleva vesi purkautuu Niagara-joen ja siinä olevien kuuluisain putousten kautta 100 m alempana olevaan Ontario-järveen. Niagara-, Erie-, Miami- ja Ohiokanavat liittävät sen ympäröiviin vesistöihin. *E. E. K.*

Erie-kanava *[iəri-]*, Ameriikassa, Yhdysvaltain kenties tärkein kanava, liittää E.-järven Hudson-jokeen ja siten suorastaan valtamereen. Pituus on 627 km, syvyys 2,1 m. Sen rakennus- ja korjauskulut nousevat 281,9 milj. mk; nykyään suunnitellaan suuria parannuksia. — Kovain talvipakkasten tähden on kanava kulkukelpoinen ainoastaan keskim. 221 päivää vuodessa. E.-kanavan avaaminen (1825) vaikutti arvaamattomassa määrässä järvien ympärillä olevien seutujen kehitykseen, kirvoittaen niiden suuret luonnonrikkaudet, ja suuri osa Hudsonjoen suussa olevan New Yorkin suunnattomasta kaupasta käyttää sitä hyväksensä. *E. E. K.*

Erigena *[-i'-]* (l. Eriugena l. Jerugena), Johannes Scotus (n. 810[833?]-n. 880), ensimäinen huomattava „skolastinen" filosofi, synt. luultav. Irlannissa, kutsuttiin Kaarle Kaljupään aikana (840-luvulla) uskonopin ja filosofian opettajaksi Pariisin hovikouluun („schola palatina"), mutta lienee ollut pakotettu luopumaan siitä toimesta vapaan raamatuntulkitsemisensa ja muitten mielipiteittensä takia; sangen epävarmat tiedonannot kertovat hänen sittemmin vaikuttaneen Oxfordissa (v:n 882 jälkeen), vetäytyneen Malmesburyn luostariin ja saaneen siellä surmansa uskonkiihkoisteu munkkien kädestä. — Nojautuen n. s:uihin Dionysios Areopagitan (ks. t.) kirjoituksiin, jotka E. oli kääntänyt kreikasta latinaksi, hän kehitti teoksessaan „De divisione naturæ" uusplatonilaista filosofiaa muistuttavan „emanatsioni-opin". Alkuyhteydestä eli Jumalasta, jota E. nimittää „luonnoksi, joka luo eikä ole luotu" *(natura, quae creat et non creatur)*, syntyvät ensiksi ikuiset aatteet, kaiken olevaisen perikuvat, jotka yhdessä muodostavat jumalallisen järjen („logos"). Nämä aatteet ovat „luonto, joka on luotu ja itse luo" *(natura, quae creatur et creat)*, sillä niistä syntyy, alempana Jumalan ilmestymisen asteena, aistillinen maailma, kaikki yksityisolennot („luonto, joka on luotu eikä luo", *natura quae creatur et non creat)*. Kaikki olevainen palautuu lopulta taas Jumalaan. — E. kirjoitti sitä paitsi „De divina prædestinatione" y. m. teoksia. [Noack, „J. Sc. E., sein Leben u. seine Schriften" (1876); Brilliantov, „J. Sc. E." (1898, venäjäksi); Gardner, „Studies in John the Scot (Erigena)" (1900).] *A. Gr.*

Erigeron, kallioinen, kasvisuku mykerökukkaisten heimossa, n. 150 lajia kapealehtisiä yrttejä, useimmat Ameriikasta. Meillä on *E. acer*, karvas kallioinen, yleinen yli koko maan kallioilla, soramäillä y. m. kuivilla paikoilla. Lastauspaikoilla, kaupunkien puutarhoissa j. n. e. kasvaa kanadalainen *E. canadensis*, josta Länsi-Euroopassa on tullut haitallinen rikkaruoho. *(J. A. W.)*

E. acer.

Erignathus ks. Partahylje.

Eri-itiöiset l. heterosporiset sanikkaiset, joilla esiintyy kahdenlaisia itiöitä, iso-itiöitä (makrosporeja) ja pikkuitiöitä (mikrosporeja). Itäessään edelliset muodostavat ainoastaan naaras-, jälkimäiset vain koiras-alkeisvarsikoita, esim. mähkä *(Selaginella)* ja lahnaruoho *(Isoëtes)*. *(J. A. W.)*

Erik ks. Eerik.

Erikhthonios *[-tho'-]*, ateenalainen taruhenkilö, alkuaan kaiketi sama kuin Erekhtheus

(ks. t.) ja samaa syntyperää kuin tämä. Athena jumalattaren kerrottiin antaneen äsken syntyneen E:n peitetyssä vasussa tai arkussa Kekropsiu tyttärien, Aglauroksen, Hersen ja Pandrosoksen hoitoon. Kun nämä (tai jotkut heistä) vasten jumalattaren kieltoa katsahtivat vasuun, näkivät he siinä käärmeen (kaksi käärmettä); mielipuolina rikkojat silloin heittäytyivät Akropoliin jyrkänteeltä alas (ks. Aglauros). — E:ta itseään kuvailtiin usein käärmejalkaiseksi, vieläpä kokonaan käärmeenmuotoiseksi. Hänen kerrotaan tulleen Ateenan kuninkaaksi Kekropsin (tai Amphiktyonin) jälkeen. Häntä mainittiin ensimäisenä joka valjasti hevosia rattaiden eteen.
O. E. T.

Erikoisarvioiminen, *metsänh.* Meikäläisissä laajoissa metsissä, varsinkin avaroissa ruunumetsissä, on useinkin mahdotonta toimittaa aivan tarkkaan metsävaraston arvioimista: täytyy tyytyä ylimalkaisempiin menettelytapoihin, esim. n. s. linja-arvioimiseen. Niissä osissa metsää, missä hakkuu tulee toimitettavaksi läheisessä tulevaisuudessa, esim. läheisimpien 10 vuoden kuluessa, suoritetaan kuitenkin tarkempi arvioiminen, joka käy erikoisarvioimisen (ruots. *specialtaxering*) nimellä. Siinä tavallisesti mitataan kaikki arvopuut johonkin vähimpään mittaan asti.
A. C.

Erikoisluokka, purjehdusveneiden kilpailuluokka, jossa kilpailevat alukset ovat samaa suuruutta mittaussäännön mukaan. Usein rakennetaan erikoisluokan alukset saman piirustuksen mukaan, joten kilpailutulokset ensi sijassa riippuvat ohjaajan sekä väestön purjehdustaidosta.
S. S.

Erikoisomaisuusoikeus ks. Omaisuussuhteet ja Omistusoikeus.

Erikoistuminen (spesialisatsioni), *biol.*, solujen, kudoksien tai elinten muuttuminen määrättyä erikoista toimintaa varten, jotta tämä kävisi täydellisemmäksi. Elinten erikoistumisesta tarjoavat aistimet, hampaisto ja raajat kuvaavia esimerkkiä.

Erikoistutkinto (saks. *Spezialingvisition*), varhaisemmassa saksalaisessa rikosprosessissa alustavaa tutkimusta seuraava varsinainen tutkinto.

Erikoisvero ks. Vero.

Eriksgata *[ēriksgāta]* (ruots.), oik. „koko valtakunnan tie", oli se matka, joka ennen aikaan oli Ruotsin kuninkaan tehtävä vaalinsa jälkeen valtakunnan läpi ja jolla hän vastaanotti eri maakuntain tunnustuksen vaaliinsa sekä uskollisuudenvalan. E. oli tehtävä määrätyllä tavalla ja määrätyssä järjestyksessä, niin että kuningas myötäpäivään kulki eri maakuntien halki, ja joka maakunnan rajalla tuli väestön edustajain olla häntä vastaanottamassa. Vanhempina aikoina pidettiin kuningasta vasta tämän jälkeen lopullisesti valittuna ja tunnustettuna, mutta 1200-luvun lopussa E. menetti tämän merkityksensä, jos kohta se vanhana tapana vielä kauan säilyi.
K. G.

Erikskrönikan *[ēriksкrō-]* (ruots.) ks. Erikinkronikka.

Eriksson *[ē-]*, Kristian (s. 1858), ruots. kuvanveistäjä. Toimi ensin ornamentinveistäjänä, m. m. Hamparissa eräässä huonekalutehtaassa (1877-79), työskenteli sitten Pariisissa Falguière'n ateliéerissa (1884-87), valmisti taideteollisten esineiden malleja ja avusti muita kuvanveistäjiä (Hasselbergiä y. m.). Pariisin salongissa E. esiintyi ensi kerran 1888 kuvapatsaallaan „Marttyyri". Sen jälkeen E. on pääasiallisesti harrastanut uudenaikaista taideteollisuutta, saavuttaen tällä alalla Ruotsissa uranuurtavan merkityksen. Hänen taideteolliset työnsä (pöytäkoristukset, kirjakaapit, lukot, kepinponnet, maljat, pikarit y. m.), joissa hän vaihtelevasti käyttää tekoaineena puuta, kiveä tai eri metallilajeja ja joihin hän sovelluttaa kasvimaailmasta ja Japanin taiteesta ottamiaan innotoja, osoittavat voimakkaan pirteätä, omintakeista käsitystä ja ovat tekotavaltaan usein erittäin siroja, kuten esim. henkilökuvilla somistettu pronssimaljakko „Lunous" (Tukholman kansallismuseossa, 1889) tai koristeellinen hopeavati „Elämä" (1894). Varsinaisen veistotaiteen alalla E. on tehnyt muoto- ja henkilökuvia (esim. Jenny Lindin marmoripatsas, 1898, ja erittäin kaunisliikkeinen puuveistos „Varpailla-tanssi", 1903), niinikään E. on veistänyt marmoriin Linnén korkeareliefikuvan (Tukholman kans.-museossa, 1894), muovaillut isoja koristeellisia ryhmäkuvia eriuäisten rakennusten fasadeihin sekä huomattavalla tavalla kuvannut ruots. kansantyyppejä ja nykyajan elämää esittäviä aiheita.
E. R-r.

Eriksvisan *[ēriksvī-]* (ruots.) ks. Erikinlaulu.

Erilaislehtisyys, heterofyllia, *kasvit.*, kahden erilaisen varsilehtimuodon esiintyminen samalla versolla, esim. muratti, useat vesikasvit.

Erilaistuminen (differentsiatsioni), *biol.*, erilaisuuksien ilmaantuminen alkuaan yhtäläisissä muodoissa. Solujen lisääntyessä alkiossa niiden välillä tapahtuu työnjako, toiset saavat toisia, toiset toisia tehtäviä ja muuttuvat sen mukaan, samanlaiset solut liittyen keskenään kudoksiksi. Kuvaavia esimerkkejä e:sta tarjoavat myös monet eläinyhteiskunnat, joissa eri yksilöt saavat eri tehtäviä yhteiskunnan kokonaisuuteen nähden ja muuttuvat rakenteeltaan ja muodoltaan erilaisiksi. Olemassaolon-taistelu johtaa alkuaan samanlaisten yksilöjoukkojen erilaistumiseen eri muunnoksiksi, lajeiksi, suvuiksi. Yleisesti kehitys osoittaikse alkuaan yhtäläisten osien erilaistumisessa.
K. M. L.

Erin, Irlannin vanha kelttiläinen nimi.

Erinaceus ks. Siili.

Erineum ks. Äkämät.

Erinna *[ē-]*, kreik. runoilijatar, jonka on sanottu kuuluneen Sapphon ystäväpiiriin ja siis eläneen Lesboksessa 7:nnen ja 6:nnen vuosis. vaiheella e. Kr. Uudempien tutkimusten mukaan taas E:n luullaan eläneen 4:nnellä vuosis. Hänen syntymäpaikastaan ei ole varmaa tietoa. E:n kerrotaan kirjoittaneen — paitsi pikkurunoja — „Elakate" (värttinä) nimisen kuusimittarunoelman ja kuolleen jo 19-vuotiaana. Kreikkalaisessa anthologiassa on säilynyt muutamia E:n „epigrammoja" (hautakirjoituksia); niiden kielimurre on doorilaisvoittoinen.
O. E. T.

Erinys *[-rīny's]*, kreik. uskonnossa koston hengetär, joka vainoo niitä, jotka rikkovat inhimillisen yhdyselämän pyhimpiä ja alkeellisimpia perussääntöjä vastaan. E:n tai E:ien koston alaiseksi joutuu ennen kaikkea lapsi, joka tör-

keästi rikkoo vanhempiausa vastaan; varsinkin he leppymättömästi vainoovat äidinmurhaajaa.

Erinys vainoo metsästäjättären puvussa Orestesta. Antiikkisen vaasimaalauksen mukaan.

Mutta yleensäkin he kostavat murhatun puolesta surmaajalle sekä rankaisevat muitakin julkeita ilkiöitä. E:t käsitettiin luvultaan epämääräisiksi; vasta verrattain myöhään niitä on kuvailtu olevan kolme: Alekto, Tisiphone, Megaira. Heidät ajateltiin kauhistuttaviksi, vertatihkuviksi, käärmetukkaisiksi hirviöiksi, jotka metsästäjäin tai ajokoirain tavoin ajoivat rikoksentekijöitä, keksien näille lukemattomia tuskia ja tehden heidät kauhuhulluiksi. — E:t ovat Hesiodoksen mukaan Uranoksen (taivaan) ja Gaian (maan) lapsia; tavallisesti ne kuitenkin mainittiin yön tyttäriksi. — Tämänkaltaisia haltijattaria on eri paikoin palveltu eri nimillä, usein eufemistisillä; niitä ovat E u m e n i d e s (hyvänsuovat, esim. Argoksessa) ja S e m n a i (kunnianarvoisat l. pyhät, joilla Ateenassa oli pyhäkköuään pimeä kalliorotko Areopagi-vuoren juurella). — Kreikan kansan suurena nousuaikana nuo vanhat räikeät mielikuvat eivät jalompia sieluja enää tyydyttäneet. Niinpä Aiskhylos Eumenides-tragediassaan, jonka pääaiheena on siirto vanhasta, loppumatonta verikostoa vaativasta suku-oikeudesta valtion huostassa olevaan oikeudenhoitoon, kuvaa mitenkä Orestesta vainonueet julmat E:t muuttuvat lempeiksi suojelusjumaliksi, jotka, kun heidän edustamaansa pyhää oikeutta pidetään kunniassa, takaavat Ateenan kansalle kaikkinaisen menestyksen. — Samoina kuin kreikkalaisten E:t pidettiin roomalaisen kansanuskon furioita (raivottaria). ks. F u r i a. *O. E. T.*

Eriobotrya japonica, ruusukasvien heimoon kuuluva pieni japanil. hedelmäpuu, jota viljellään kaikkialla lämpimissä maissa. Lehtien yläpinta kiiltävä, alapinta villakarvainen, hedelmät aprikoosin näköisiä, hyvänmakuisia. Kypsyvät Italiassa toukokuun keskivaiheilla. *(J. A. W.)*

Erioikeus l. p r i v i l e g i, erityiselle yhteiskuntaluokalle tai paikalliselle yhdyskunnalle suotu erikoisoikeus eli sellainen laissa turvattu etu, jota eivät kaikki valtion kansalaiset nauti hyväkseen. Erioikeudet ovat mitä lähimmin kuuluneet vanhaan säätylaitokseen, sellaisena kuin tämä aikoinaan on ollut olemassa useimmissa Euroopan maissa, sekä samalla säätyedustukseen, joka tavallaan on ollut nykyaikaisen kansanedustuksen edeltäjä. Erioikeudet, joista useissa maissa vieläkin on jälkiä olemassa, ovat ylimalkaan olleet osaksi yhteiskunnallista, osaksi valtiollista luonnetta. Edellisten perusteella johonkin erityiseen kansanluokkaan kuuluvilla heukilöillä on ollut esim. yksinomainen oikeus eräänlaisen kiinteän omaisuuden omistamiseen, edelleen he ovat olleet vapautetut useista veroista ja rasituksista, vapaammin kuin muut kansalaiset saaneet harjoittaa elinkeinoja taikka käytellä eräänlaista julkista valtaa alaisiinsa nähden j. n. e. Nämät edut ovat siis olleet milloin puhtaasti yksityisoikeudellista, milloin osittain julkisoikeudellista laatua. — Valtiollisessa suhteessa erioikeudet usein ovat suoneet asianomaisen kansanluokan jäsenille yksinomaisen pääsyn korkeihin valtionvirkoihin, mutta ennen kaikkea on mainittava oikeus muodostaa valtiosääty, joka yhdessä muitten säätyjen kanssa on muodostanut erinäisiä valtiollisia tehtäviä harjoittavan ja hallitsijan valtaa rajoittavan säätyeduskunnan. Erinäiset syyt: pyrkimys valtiolliseen keskitykseen ja lujempaan hallitsijavaltaan sekä myöhemmiu laajeneva kansalaisvapaus ja yleisten kansalaisoikeuksien toteuttaminen y. m. ovat poistaneet vanhojen erioikeuksien merkityksen tai ainakiu suuresti vähentäneet sitä. Ruotsalais-suomalaisessa (sittemmin Suomen) oikeudessa on erioikeuksilla, yhteydessä koko säätylaitokseu kanssa, ollut mitä suurin valtiollinen ja yhteiskunnallinen merkitys, joka on ulottunut aivan viime aikoihin asti (ks. S ä ä t y e r i o i k e u d e t). — Erioikeuksista eli privilegeistä puhutaau useasti silloinkin, kun jonkun erityisen maa-alueen asukkaille on suotu joitakin oikeuksia, joita valtion muut asukkaat eivät samalla tapaa nauti, esim. kun vastavalloitetun maakunnan asukkaitten on sallittu säilyttää vanhat lakinsa tai osa niistä. Entisaikoina erityisille kaupungeille hyvin useiu turvattiin kaupan ja elinkeinojen alalla oikeuksia, jotka eivät kuuluneet muille kaupungeille. Meidänkin maamme kaupungit ryhmittyivät aikoinaan kolmeen eri luokkaan kaupankäyntioikeutensa laajuuden mukaan; vasta v. 1868 kumottiin kokonaan nämät erivertaisuudet. — Kirkolliset yhdyskunnat, yliopistot y. m. nauttivat useimmissa maissa tärkeitä erioikeuksia. Onpa joskus puhuttu yksityisille henkilöillekin kuuluvista erioikeuksista, mutta nykyänsä puhutaan silloin sopivammin patentista ja yksinoikeudesta (monopolista). — ks. S ä ä t y e r i o i k e u d e t, S ä ä d y t, S ä ä t y l a i t o s, S ä ä t y e d u s k u n t a. *R. E.*

Eriometri (kreik. *erion* = villa, ja *metron* = mitta), villamittari, oli erityisesti rakennettu kone, jonka avulla villasyiden paksuus voitiin määrätä. Nykyään suoritetaan mittaus tieteellisiä tutkimuksia varten mikrometriskaalalla, joka on sovitettu mikroskooppiin. Käytännöllisesti suoritetaan villan paksuuden määräys lajittelupaikassa kokemukseen perustuvalla silmämäärällä. *E. J. S.*

Eriomys ks. V i l l a h i i r e t.

Eriophorum ks. N i i t t y v i l l a.

Eriophyes ks. Ä k ä m ä t.

Eriphyle *[-phȳ'lē]*, kreik. taruhenkilö. ks. A l k m a i o n ja A m p h i a r a o s.

Eripuit cœlo fulmen sceptrumque tyrannis (lat.), „hän riisti salaman taivaalta ja valtikan tyranneilta"; säkeen omisti D'Alembert B. Franklinille.

Eris, kreikkalaisilla eripuraisuuden jumalatar, Homeroksen mukaan Areen (ks. t.) sisar ja to-

veri, joka viihtyy taistelun tuoksinassa; Hesiodoksen mukaan „Yön" tytär ja lukemattomien onnettomuuksien äiti. Eräs myöhäinen satu kertoo, että kun E. yksin kaikkien jumalien joukosta jätettiin kutsumatta Peleuksen ja Thetiin häihin, hän kostoksi viskasi vierasten keskelle omenan, jossa oli kirjoitus: kauneimmalle. Siitä syntyi kolmen jumalattaren kesken kiista, josta lopulta sukeutui Troian sota (ks. t.). — Taiteessa E. tavallisesti esitettiin siivekkäänä. *E. R-n.*

Eriseura, uskonnollinen lahko, puolue.

Erisivuinen ks. Kolmio.

Eristys ks. Eristäminen.

Eristyskerros. 1. Rakennuksissa käytetään jotakin vedenpitävää ainetta oleva e. estämään maakosteutta nousemasta kivimuurin kautta puuaineeseen. Edullisimpia ovat valettu asfalttikerros tahi erityisesti valmistettu paksu asfalttipahvi; myöskin kelpaa lasi sekä lyijy joka esim. ohuella hiilipölykerroksella on suojattu hapettumiselta. — 2. Höyry- ja lämminvesitorvet vuorataan huonosti lämpöä johtavalla e:llä joka silloin enimmäkseen on hamppua, asbestia tahi korkkimassaa. — 3. Työkoneitten ja permannon välillä käytetään e:ta hiljentämään koneitten ääntä ja pienentämään täristyksiä. E:n muodostaa silloin joko kumilevy, huopakerros, tahi valurautaisen kehyksen ympäröimä korkkimassa. *E. S-a.*

Eristäjä l. isolaattori, kappale, mikä ei johda sähkövirtaa, mutta sen sijaan on läpikuultava sähköisen voiman vaikutukselle (ks. Dielektrinen). Jos varaa lasitankoon kiinnitetyn metallipallon sähköllä, pysyy tämä sähköisenä jonkin aikaa. Lasitanko on estänyt s. o. eristänyt metallipallon niin, että purkaantuminen tapahtuu aivan hitaasti; lasi toimii siis eristäjänä. — Jos nauhasta riippuva seljapuunydinpallo ripustetaan korkeaan lasisylinteriin ja sylinterin ulkopinnan läheisyyteen tuodaan sähköllä varattu kappale, vetäytyy pallo sitä kohden jos sylinterin pinta on kuiva (muussa tapauksessa ei mitään vaikutusta voi huomata). Lasi on nyt dielektrinen s. o. se laskee sähköisen voiman vaikuttamaan lävitsensä. Läpikuultavia sähköiseen voimaan nähden ovat kaasut, lasi, guttaperkka, silkki, eboniitti, posliini, paraffiini, lakka, stearііni j. n. e. Useimmat e:t ovat läpinäkyviä (valoon nähden), kun ne ovat homogeenisia; jos ne näyttävät värillisiltä, johtuu tämä vieraista ainessekoituksista. — Silkkiä ja erilaista lakkaa käytetään induktsionikäämeissä eristäjänä, guttaperkkaa kaapeleissa, lasia sähköja muissa koneissa, samoin eboniittia; telefoni- ja sähkölennätinjohdot ripustetaan eristäviin posliininappuloihin. — Joskin eristäjät laskevat sähköisen voiman lävitsensä, ei se tapahdu ilman määrättyä sisäistä vastustusta, sillä eristävä kappale voi sähkövoiman vaikutuksen alaisena muuttua valo-opillisesti kahtaalle taittavaksi (ks. Valon taittuminen), s. o. suhtautua valoon samoin kuin kide, mikä on asetettu voimakkaaseen sähkökenttään (ks. t.). — Muuten ajatellaan sähköjohdossa etenevän energian varsinaisesti siirtyvän johdon ympärillä olevassa eristäjässä, ilmassa, eikä johdon sisällä. Varsinaiset johdot toimisivat siten vain energia-virran suuntaajina, akseleina, ja ympäröivä-tila — elektromagneettinen kenttä — olisi energian varsinainen olinpaikka. *R. J-a.*

Eristäjäaine, huono lämmönjohtaja, jolla lämmitysjohtoputket, koneen osat ja höyrykattilat ympäröidään lämmön poissäteilyn estämiseksi; sähkötekniikassa e. tarkoittaa sitä kautsusekoitusta, millä sähköjohdot, kaapelit j. n. e. ympäröidään. *R. J-a.*

Eristäjänvire, dielektrinen polarisatsioni, ks. Dielektrinen.

Eristäjävakio, dielektrisiteettikonstantti (ks. t.).

Eristäjävastus, se vastus, minkä sähköjohdon eristys tekee sähkövirralle. Tämä vastustus on yleensä kääntäen verrannollinen johdon läpimittaan. Kun lasin eristyskyky riippuu siitä, onko sen pinta vapaa kosteudesta, on e. tässä tapauksessa riippuvainen kappaleen ympärimitasta. *R. J-a.*

Eristäminen l. isoleeraaminen. 1. *Fys.*, johtajan välisen yhteyden poistaminen epäjohtajilla; lämpötekniikassa kappaleen (höyrykattilain, lämmitysjohtoputkien t. m. s.) ympäröiminen huonoilla lämmönjohtajilla (eristysmassalla) lämmönsäteilyn estämiseksi; seinien peittäminen määrätyillä aineilla kosteutta vastaan.

2. *Lääket.*, tarttuvia tauteja potevien tahi mielisairaitten toisista erilleen asettaminen ja erillään pitäminen terveitten suojelemiseksi; myöskin jonkin erityisen bakteerilajin erottaminen muutten bakteerien joukosta sen puhdasviljelyksen aikaansaamiseksi. *M. O-B.*

Eristämisjärjestelmä l. -systeemi ks. Vankilajärjestelmä.

Eristävät kappaleet ks. Eristäjä.

Eristää ks. Eristäminen.

Erite l. sekreetti, rauhasten valmistamat tuotteet, varsinkin sellaiset, joilla on varsinainen fysiologinen tehtävä, niinkuin syljellä, vatsanesteellä, haimanesteellä y. m.; vastakohtana: poiste, ekskreetti (ks. t.); vrt. Eritys. *M. O-B.*

Eritellä, analyseerata (ks. t.).

Erithacus ks. Satakieli.

Eritrea *(Erythræa)*, it. siirtomaa Punaisenmeren rannalla Afrikassa. Sisämaaraja Abessiiniaa vastaan on epämääräinen. Dahlak-saariston kera E. käsittää n. 130,000 km² ja 279,551 as., joista 3,949 italialaista. Rannikolla on kapea, alava kaistale; matalana penkereenä, missä on yksityisiä tulivuorikeiloja, maaperä kohoaa abessiinialaiseen ylämaahan. Ilmasto tavattoman kuuma — Massauan keskilämpö + 30,3° C, sademäärä 222 mm vuodessa; Assabissa ainoastaan 61 mm. Kasvullisuus enimmäkseen surkastunut; paikoitellen on kuitenkin metsää ja laidunmaata, ja keinotekoisen kastelun avulla saadaan hyviä banaani-, tupakka-, puuvilla-, vihannes- ja viljasatoja. Maan tärkeimmät vientitavarat ovat kuitenkin nahat, voi, helmiäinen, vaha ja kumi. Kauppa käy melkein yksinomaan Massauan kautta; tuonti 1907 10,6 milj. vienti 2,1 milj. ja kauttakulkukauppa 2,1 milj. mk. Rautateitä Massaua lähtökohtana oli (1908-09) 76 km käytännössä. Siirtomaan tulot nousivat 3 milj. mk, johon emämaan täytyy lisätä 7,5 milj. mk menojen peittämiseksi. — Italian siirtomaavalta Punaisen-meren rannalla perustettiin 1882. Sopimuksilla Englannin ja Abessiinian (1889 Utjalli'ssa) kanssa laajennettiin aluetta suunnattomasti, niin että Abessiinia lopulta tuli kaikkialta ital. alueitten ympäröimäksi Italian

vasallivaltioksi. Abessiinian hallitsija Menelik, tällaiseen asemaan tyytymättömänä, aloitti sodan, josta italialaiset Amba Aladji'n (1895), Makallen ja kerrassaan musertavan Aduan (1896) tappioiden jälkeen selviytyivät vasta luovuttamalla takaisin alueet paitsi nyk. E:aa ja Italian Somalimaata (Addis Abeban rauha 1896). Tämän jälkeen on alkuaan lupaavan siirtomaan kehitys ollut hidas. *E. E. K.*

Eritrichium ks. Alppikasvisto.

Eritys, sekretsioni, todellisten rauhasten erityisiä nesteitä valmistava toiminta. Sisälliseksi eritykseksi nimittää Brown-Séquard sitä, osaksi vielä hypoteettista eri rauhasten ja kudosten toimintaa, joka tietää erityisten nesteitten erittämistä vereen, josta ne sitten tulevat koko elimistöä hyödyttämään. vrt. Erite. *M. O-B.*

Eriuskolaislaki on olemassa pienempiä uskonnollisia ryhmiä varten niissä maissa, joissa on valtiokirkko. Suomen eriuskolaislaki on v:lta 1889 ja koskee ainoastaan protestanttista uskonoppia tunnustavia. Sen mukaan saa evankelisluterilaisen kirkon jäsen 21 vuotta täytettyään siirtyä muuhun protestanttiseen uskontokuntaan, mutta hänen vähintään kaksitoista-vuotias lapsensa voi, jos tahtoo, kuitenkin jäädä entiseen uskontoonsa. *E. K-a.*

Eriuskolaisseurakunta, pienempi uskonnollinen ryhmä, joka on eriuskolaislain (ks. t.) perustukselle muodostunut. Tällaisia seurakuntia ovat Suomessa perustaneet ainoastaan baptistit (ks. t.) ja metodistit (ks. t.). *E. K-a.*

Erivan (pers. Revan). 1. Kuvernementti Venäjän Armeeniassa, Persian ja Turkin Aasian rajalla; 27,830 km², 892,700 as. (1904), etupäässä armeenialaisia ja tataareja, hiukan kurdeja sekä venäläisiä. Maa on enimmäkseen puutonta ylätasankoa (1,500-2,000 m yl. merenp.), josta siellä täällä nousee vulkaanisia vuoria, kuten Ararat ja Alagös (4,095 m). Ilmasto kolea. Aras-virran ja sen lisäjokien uurtamat syvät laaksot ovat kuitenkin lauhkeita, hedelmällisiä ja hyvin viljeltyjä — tänne armeenialaiset sijoittavatkin paratiisin. Myöskin ylängöllä saadaan kastelulla runsaita viini-, vehnä-, maissi- ja pumpulisatoja. Vientitavaroina puuvilla, suola, vaha y. m. — E. joutui Turkmanšain rauhassa Persialta Venäjän haltuun. — 2. Edellisen pääkaupunki; 31,100 as. (1908). Rautatie Tiflikseen. Kaupuugin muistomerkkejä hävittivät persialais-turkkilaiset sodat; säilyneitä nähtävyyksiä: sitadelli, useita moskeioja, karavaaniseralji y. m. E. on armeenialaisen piispan asuinpaikka. E:n merkitys on paljon vähentynyt entisestään. *E. E. K.*

Erivapautus (ruots. *dispens;* ransk. *dispence*), vapautuksen myöntäminen yksityistapauksessa jostakin lain yleisestä säännöstä, oikeusohjeesta. Ennen aikaan katsottiin hallituksella olevan yleisen oikeuden erivapauksien myöntämiseen ja, missä uskonpuhdistus pantiin toimeen, siirtyi hallitsijalle myöskin katolisen kirkon tarkoin järjestettyä erivapautusoikeutta. Englannissa kuitenkin hallitsijan puheenalainen oikeus nimenomaan lakkautettiin 1688 annetulla oikeuksien julistuksella. Ja muissakin maissa on se käsitys päässyt miltei yleisesti valtaan, että erivapautta kansaneduskunnan myötävaikutuksella syntyneestä laista saa hallitus antaa ainoastaan, jos nimenomainen lain säännös tahi tavanomainen oikeus siihen valtuuttaa. Niinpä Suomessakin erivapauden myöntäminen eduskuntalaista on sallittu ainoastaan mainitunlaisissa tapauksissa. Erivapautuksella hallinnollisista asetuksista ei sitä vastoin ole sellaista periaatteellista rajoitusta, vaikka käytännössä hallitsija onkin ainoastaan määrätyissä asioissa luovuttanut erivapautusoikeutensa senaatin käytettäväksi. Hakemuksesta voi senaatin oikeusosasto myöntää erivapautta siitä, mitä yleinen laki säätää, kun asia koskee holhunalaisen henkilön julistamista täysivaltaiseksi; lupaa avioliittoon menemiseen enuen sitä varten säädettyä ikää taikka kielletyissä sukulaisuus- ja lankouspolvissa; avioeroa; uusiiu naimisiin menemistä avioeron saatua; taikka vapautusta avioliiton täyttämisestä, kun lapsia on siitetty kihloissa tai aviolupauksin. Talousosasto on taas oikeutettu antamaan luvan astua papinvirkaan ja koululaitokseen ennenkuin on päästy säädettyyn ikään, myöntämään erivapautuksen tapaisia poikkeuksia tulliasetuksista y. m. Molemmat osastot saavat vielä myöntää erivapautusta niiden opinnäytteiden suorittamisesta, jotka on säädetty julkisen viran saamista varten, oikeusosasto oikeuslaitoksissa, talousosasto kouluissa ja hallintovirastoissa oleviin virkoihin nähden (K. Senaatin ohjesääntö $^{13}/_{9}$ 1892, 83, 98 §). Vakaantuneen käytännön mukaan ei kuitenkaan voida myöntää erivapautta tuomarinviran saamista varten tarvittavista opinnäytteistä. Rikoslainsäädännön alalla vastaa hallitsijan armahtamisoikeus erivapautusta, ja erotettavat siitä ovat myöskin poikkeuslain säätäminen sekä erioikeuksien myöntäminen. *K. J. S.*

Erk, Ludvig (1807-83), saks. seminaarin musiikkiopettaja, kuoronjohtaja ja uraa uurtava kansansävelmäin keräilijä („Deutscher Liederhort", 1856, Fr. M. Böhmen (ks. t.) jatkama ja täydentämä 1893-94). Julkaisi myös useita koululaulukokoelmia. *I. K.*

Erkel, Ferenc *[färkäl färänts]* (1810-93), etevä unk. oopperansäveltäjä ja orkesterinjohtaja; siirtyi, opiskeltuaan etupäässä musiikkia Pozsonyissa, Kolozsváriin, jossa sai paikan orkesterinjohtajana; muutti 1835 Budapestiin, tullen 1837 kansallisteatterin oopperaosaston ensi konserttimestariksi ja 1865 sen ylimusiikkitirehtööriksi; oli 1875-89 myös Budapestin musiikkiakatemian johtaja; pani toimeen ja johti Budapestin filharmoonisia konsertteja 1850-70-luvuilla. Kauuiissa oopperoissaan E. suurella menestyksellä osasi käyttää hyväkseen kansallisia sävelaiheita; hän ou säveltänyt 6 oopperaa: „Hunyady László" (1844), „Bánk-Bán" (1861), „Dózsa György" (1867), „Brankovics" (1847), „Névtelen hösök" („Nimettömät urhot", 1880), „István király" („Tapani kuningas", 1885), ja yhden operetin: „Sarolta" (1862). Kölcseyn „Hymnus" on myös E:n säveltämä. Monipuolisella ja väsymättömällä toiminnallaan musiikin palveluksessa E. moneu vuosikymmenen kuluessa oli unk. soitannollisen elämän keskipiste ja suunnanmääräjä; hän kohotti sen eurooppalaiselle tasolle. *Y. W.*

Erker (saks.), rakennuksenuloke huoneen suurentamiseksi ja hauskuuttamiseksi, jatkuen joko yhden tai useamman kerroksen läpi. Se oli mie-

luisana koristeaiheena keskiaikaisessa ja saks. renesanssin rakennustaiteessa, klassisismi sitä vältteli, mutta nykyään se on jälleen hyvin suosittu, meilläkin siihen määrin, että uudempi rakennusjärjestyksemme on ruvennut sen suhteen säätämään rajoituksia. *K. S. K.*

Erker.

Erkko. 1. Juhana Henrik E. (1849-1906), suom. runoilija, s. 16 p. tammik. 1849, Orimattilan kirkonkylässä, jossa hänen isänsä, talollinen Juhana, omisti Eerakkalan tilan. Siitä nimi Erkko. Lapsuusajan kasvattama läheinen suhde luontoon ja yksinkertaisiin luonnonlapsiin on se kulmakivi, jolle E:n seuraava kehitys perustuu. Ensimäisen opetuksensa hän sai äidiltään ja kylänsä kiertokoulussa. Nuoruusajan polttava valonkaipuu, ehtymätön myötätunto kaikkia tässä suhteessa osattomia kohtaan, tuli pysyväiseksi piirteeksi hänen olemuksessaan.

J. H. Erkko.

Hänestä tuli elinajakseen etsijä ja etsijäin opastaja. — Päästäkseen kehittämään henkisiä lahjojaan E. päätti antautua kansakoulunopettajan uralle, lähti Jyväskylään ja pääsi jonkun aikaa saatuaan yksityisopetusta, seminaariin 1867. Jo hänen seminaariajallaan ilmestyi ensimäinen vihko „Runoelmia"(1870), tunnelmarunoja, jotka välittömyydellään herättivät jonkinlaista huomiota. V. 1872, samana vuonna kun hän sai erotodistuksen seminaarista, painettiin toinen sarja „Ruuoelmia", joka jo sai arvossapidetyn ja pelätyn arvostelijan Aug. Ahlqvistin tarttumaan kynäänsä vetääkseen nuoren runoilijan esille hänen huonoamattomuudestansa. Ahlqvist osoittaa ensi hetkestä saakka pelkkää suopeutta E:n runotarta kohtaan. Sillä hän näki E:ssa vanhojen traditsionien jatkajan, vienojen idyllien laulajan, Runebergin ja Topeliuksen jälkeläisen, ja hän iloitsi suomenkielisen kirjallisuuden aamusarastuksesta, jolloin päivän nousun hetki „ei saata enää kaukana olla, sillä laululintuja on jo useampia, ja muutamain sävelet eivät enää ole vain varpusen kainoa viserrystä taikka pakastiaisen alakuloista tuitutusta" (Kieletär, 4 vihko, 1872). Nuorelle aloittelijalle oli Ahlqvistin tunnustus tietysti erinomaisen rohkaiseva. — E. sai paikan Johanneksen pitäjän Rokkalan lasitehtaan yksityisessä kansakoulussa, jossa työskenteli kaksi vuotta, kunnes 1874 tuli Wilken alkeiskoulun johtajaksi Viipuriin. Tämä toimi, jossa hän pysyi 18 vuotta, oli tavallista opettajatointa monipuolisempi, koska se soi persoonalliselle kasvatustyölle verrattain paljon tilaa, mutta tuskastutti häntä kuitenkin aikaa myöten yhä enemmän, koska se jätti niin vähän tilaa hänen runoilijatyölleen. Satunnaisista töistä kertyi sitä paitsi kokonainen työtaakka. Hän toimitti 1875-76 „Ilmari" lehteä, julkaisi 1881 kaunokirjallista „Ilmiö" nimistä knukauslehteä, oli perustamassa kouluja ja sepittämässä juhlarunoja niiden avajaistilaisuuksiin sekä yleensä „kiskomassa heräävälle kansallistunnolle juhlahetkiä". Kaikesta huolimatta E. oli sangen tuottelias. Kolmas vihko „Runoelmia" ilmestyi 1876, „Paimenet" 1878, „Runoelmien" ja „Paimenien" uusi painos 1881, novellikokoelma „Kotoisia tarinoita" 1881-83, „Uusia runoelmia" 1885. Koko tämä tuotanto osoittaa herkkää lyyrillistä runosuonta, joka pulpahtaa lauluiksi sisäjärviemme kuvastamasta luonnonihanuudesta, luonnonlasten viattomasta lemmenilosta, runoilijan rinnassa asuvasta lämpimästä isänmaanrakkaudesta ja kauneutta kajastavasta elämänkatsomuksesta. Hänen ensimäiset draamalliset kokeensa „Kokkimajuuri" ja „Sotaiset veljekset" valmistuivat myöskin samoihin aikoihin.

Vv. 1884-85 E. oleskeli valtion matkarahalla ulkomailla Saksan ja Itävallan tärkeimmissä kirjallisissa keskuksissa, ulottaen matkansa aina Italiaan saakka. Tämä matka aikaansai käänteen hänen runoudessaan. Jo „Uusissa runoelmissa" oli lyyrikko osoittanut mietiskelijän oireita ja laajennettuaan näköpiiriänsä tutustumalla sivistysmaitten oloihin hän syventyi yhä enemmän elämän suuriin kysymyksiin. Muutosta todistaa jo „Havaittuani. Vihko runoja ja virsiä" (1886), jossa hän taistelee kirkon „orjan" uskoa vastaan asettaen sen vastakohdaksi todellisten „Jumalan ihmisten" uskon ikuiseen rakkauteen ja ikuiseen totuuteen. Jumala ei ole kerta kaikkiaan ilmestynyt, vaan hän ilmestyy ikuisesti kaikissa rakkautta ja totuutta palvelevissa ihmislapsissa. Miten ehdoton totuuden tavoitteleminen voi joutua traagilliseen ristiriitaan muitten näennäisesti yhtä suurten pyrkimysten kanssa, sitä osoittaa E:n aatedraama „Tietäjä" (1887). Saman uskonnollisen mietekauden tuote on vielä novelli „Uskovainen" (1890), jossa kuvataan kansanmiehen uskonnollista kehitystä „hihhulien" ahtaasti tuomitsevasta kannasta omaan vapautettuun ja kirkastettuun katsomukseen, jonka mukaan „koko elämä on uskontoa".

V. 1888 E. taas oleskeli vuoden ulkomailla, mutta oli toimeentulonsa vuoksi pakotettu palaamaan opettajatehtäväänsä, kunnes hän Wilken koulun lakattua 1892 jätti opettaja-uransa ainiaaksi. Hän sai silloin kirjailijavapauden 43 vuoden ikäisenä ja 800 mk:n eläkkeen! Leipähuolet ajoivatkin hänet koettamaan onneansa kunnallisraatimiehenä Käkisalmessa (1894) ja, asuttuaan jonkun aikaa Helsingissä, viinapolttimoiden tarkastajana Tampereella (1896). Senjälkeen hän asui Helsingissä ja Tuusulaan (1902) rakentamassaan huvilassa. Yleisistä varoista ehdotettiin E:lle elinkautinen eläke, mutta ansaittu tunnustus tuli liian myöhään. E. kuoli Helsingissä 16 p. marrask. 1906.

E:n viimeinen runovihko hänen Viipurin-ajaltaan on „Kuplia" (1890), joka sisältää osaksi matkavaikutelmia, osaksi mietelyriikkaa ja lopuksi tunnelmallisia, hienoja lemmenhelkähdyk-

siä. Mutta hän pyrkii sen jälkeen keskittämään voimiaan suurempiin tehtäviin, ja niin syntyy hänen draamausa „Aino" (1893), jossa hän Väinön persoonassa on löytänyt vastineen runoilijaluonteeusa perusviivoille, herkälle lemmeukaiholleen ja yhteiskunta- ja ihmisyysharrastukselleen. Vasta kun Väinö voi jättää hyvästinsä kaikelle persoonalliselle onnentavoittelulleen, hän voi lausua: „Kansa, nyt olen omasi!" ja julistaa yhteiskunnallisen ohjelmansa: „Yhteisvoimin yhteistyöhön!" „Ainon" edustama katsantokanta antaa E:n koko myöhemmälle runoudelle leimansa. „Kullervossa" (1895) hän vielä pontevammin saarnaa yhteistunnon ja yhteistyön välttämättömyyttä. Kullervossa E. on keskellä sosiaalisen probleemin pohdintaa. Viimeisen draamausa „Pohjolan häät" E. sepitti Suomen kansallisteatterin vihkimistilaisuuteen 1902. Draamojen rinnalla valmistuivat runovihot: „Ajan varrelta" (1896), „Runoelmia ja ajatelmia" (1899), „Pimeän tullen" (1900), „Nuorten runoja" (1903) ja „Ilmojen lauluja" (1904). Routavuosien kokemukset aikaansaivat hänessä taistelujen myrskyu, sillä E., jos kukaan, oli perustanut toiveensa maansa tulevaisuudesta kausansa yhtenäisyyteen. Mutta vahvassa uskossa kansansa ihmisyystehtävään hän nosti katseeusa hetken surkeutta loitommalle ja lauloi uutta rohkeutta ja uutta voimaa kovaa kokeneeu kansansa rintaan.

E. oli nuoruudessaan yhtenäisen Suomen lapsi ja astui sellaisena aatteellisessa suhteessa Runebergin ja Topeliuksen polkemaa latua. Uudet ajat asettivat hänelle uudet vaatimukset ja tapasivat hänet aina kehityskelpoisena. 80-luku ja sen uudet tuulahdukset, jotka herättivät eloon „Nuoren Suomen" ryhmän vapaamielisine ohjelmineen, tuli E:n kehityksen murroskaudeksi. Hänen herkkä mielensä oli alun pitäen täynnä vastakaikua ajan vapaille aatteille, mutta hän oli liian syvä voidaksensa siirtää ne ulkoapäin henkeeusä ensin sulattamatta niitä omaksi lihakseen ja verekseen. Se tiesi taistelua, mutta se tiesi myös voittoa. Hänen tuotannossaan avautui uusi avara ja vapaa maailma, jonka rajat ulottuivat ihmisyyden yhteisille sivistysaloille. Routavuosieukin kourista hän astui karaistuna, miehekkäänä tietäjänä, jonka sanalla oli kaikupohja.

E. oli taipumuksiltaan idealisti ja pysyi sellaisena läpi elämänsä. Häneu nuoruutensa tuotanto on luonnonherkän romantiikan runoutta. Mutta realismin voittaessa alaa kirjallisuudessamme se yletti vaikutuksensa myöskin E:n runouteen. Jo „Uskovainen" on muotonsa puolesta täysin realistinen, ja hänen seuraavassa tuotannossaan huomaa milloin enemmän milloin vähemmän realistisia piirteitä. Realismi ei kuitenkaan koskaan täydelleen päässyt hänessä vallalle. Niissäkin hänen myöhemmän runoutensa pienemmissä sepitelmissä, joissa hän kajoo reaalisimpaan todellisuuteeu (esim. „Työkansan marssi", „Käsityksten"), ou ihauteellinen voitto aina lopullisena tarkoitusperänä. Mitä muuten runoilija-esikuviin tulee, ei E. liene kovinkaan suuressa velassa kenellekään. Hänen sopusointuisessa maailmankatsomuksessaan sekä kirjallisuutemme ruotsinkielisten klassikoitten Runebergin ja Topeliuksen katsomustavassa on kyllä vertauskohtia, hänessä huomaa jonkun verran vaikutusta Kivestä ja Oksasesta, mutta ennen kaikkea hänen runoutensa tuoksahtaa sitä raitista lemua, joka lähtee vanhan kansanruuoutemme kukkaismailta. Oikeastaau E. on taiderunoilijaksi kehittynyt kansanlaulaja. Hän onkin ensimäinen suomalainen laulurunoilija, jolle muoto on sujunut kuin leikki, ilman pingoitusta ja ilman haparoimista. E:n ansio suomalaisen runomuodon ja ruuokielen kehittämisessä on arvaamattoman suuri, sillä alkaessaan hän liikkui muokkaamattomalla alalla ja on jättänyt jälkeensä tuotannon, jonka vaihtelevat muodot ovat taiteellisesti viljellyt ja jossa kieli on rikas ja sointuva.

E:n koko kehitys ja runollinen toiminta todistaa harvinaista hengen joustavuutta ja ylevyyttä. Eheänä runoilijapersoonallisuutena hän pysyi aina parhaimmalle itselleeu uskollisena ja oli aina vuorovaikutuksessa sen kanssa, mikä kulloinkin hänen kansassaan oli aatteellisinta ja kauneinta. Tältä pohjaltaan hän tunsi yhteyttä varsinkin nuorison kanssa, joka sekin puolestaan on omistanut hänet varsinaiseksi nuorten laulajaksi. Nuorisoseuraiu, raittiusseurain ja kaikenlaisten sivistysseurain nuorisolle hän on laulajain laulaja, joka parhaiten tulkitsee heidän nuorta edistysiutoansa. Niinpä ovatkin Suomen nuorisoseurat kiitollisuutensa osoitteeksi pystyttäneet muistopatsaan hänen haudallensa. *E. H.*

2. Eero E. (s. 1860), toimittaja, valtiopäivämies, edellisen veli, rupesi ylioppilaana sanomalehtialalle ja tuli ensin „Keski-Suomen" ja lopulla vuotta 1889 perustamansa „Päivälehden" päätoimittajaksi, jona tarmolla vaikeissakin oloissa ylläpiti lehteänsä perustaen sen yhteydessä myös „Nuori Suomi" albumin, ja teki lehden siihen aikaan muodostuvan nuorsuomalaisen puolueeu pää-äänenkannattajaksi. Keväällä 1900 kenraalikuveruööri Bobrikov erotti hänet vastarinnau miehenä mainitusta toimesta, ja toukok. 1903 hän sai karkoituskäskyn. Hän lähti silloin Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltoihin, jossa toimi suom. sanomalehtimiehenä, kunnes 1905 sai luvan palata, ja tuli v:n 1908 lopussa lakkautetun „Päivälehden" sijaau perustettujeu „Helsingiu Sanomain" päätoimittajaksi. Myöskin edustajana valtiopäivillä, ensin porvarissäädyssä (v:sta 1894 alkaen) ja sitten yksikamarisessa eduskunnassa nuorsuomalaisena edustajana Uudenmaan vaalipiiristä, E. on uutterasti ottanut osaa valtiolliseen elämäämme.

Erkkylä, maatila samannimisen järven rannalla Hausjärvellä, käsitti 1700-luvun lopulla Apolan rustitilan sekä Katilan. Kärkölän, Hyrtin, Ahdenkallion ja Juvan talot. Sen omisti silloin kapteeni F. G. von Marqvard. Seur. vuosisadan alkupuolella (jolloin mainittuun tilaan on lopulta kuulunut lähes 9,000 ha maa-alaa) se joutui Muuck-suvulle, jonka kahden jäsenen kesken tila on äskettäin jaettu. Kiviseu päärakennuksen, jossa on kaksi varsinaista kerrosta sekä suuri vinttikerros, rakensi 1847 arkkitehti Granstedt. Täällä on säilynyt koko joukko vanhaa huonekalustoa sekä tauluja. Varakansleri Johan Reinhold Munek perusti 1857 tilalle kansakoulun. *K. S.*

Erlangen, kaupunki Baierissa, Mittelfrankenin hallitus-alueessa; 23,737 as. (1905). Rautateitten yhtymäkohta, viljavan seudun keskustassa. Kehruu-, kutomo-, norsunluu-, harja-, olut- y. m.

teollisuutta. E., joka mainitaan jo 900-luvulla, joutui Baierille 1810. — Kuuluisa yliopisto, perust. 1742 Bayreuthiin, siirretty seuraavana v. E:iin; sen kirjastossa on 230,000 nidosta.
E. E. K.

Erlau ks. Eger.

Erlkönig, tansk. Ellerkonge l. Elverkonge (= keijujen kuningas) sanalle Herderin antama väärä saks. vastine (saks. *Erle* = leppä), jonka Goethe omaksui kuuluisaan „Der Erlkönig" balladiinsa. *J. H-l.*

Erlungšan ks. Port Arthur.

Erman, Johann Peter Adolf (s. 1854), saks. egyptologi, v:sta 1883 professori ja v:sta 1885 Berliinin museon egyptiläisen osaston esimies, on julkaissut „Neuägyptische Grammatik" (1880), „Ägyptische Grammatik" (1894 ja 1902), „Ägypten und ägyptisches Leben" (1885 ja 1896), „Die ägyptische Religion" (1905) y. m.
K. T-t.

Ermanarik l. Hermanarik (k. 375), Itägoottien kuningas hunnien Eurooppaan hyökätessä, amaaleiu sukua, mainitaan silloin olleen hyvin vanha ja hallinneen laajaa valtakuntaa, johon paitsi goottilaisia heimoja myöskin kuuluivat venäläiset, eestit (s. o. liettualaiset) ja suomensukuisia kansoja (tšuudit l. länsisuomalaiset, merjalaiset, mordvalaiset). E. oli mennyt naimisiin erään vallanalaisen kansansa ruhtinattaren, Svanhildin, kanssa, mutta sitten mustasukkaisuudesta hänet surmauttanut, heitättämällä villien hevosten tallattavaksi. Svanhildin veljet kostoksi hyökkäsivät hänen päällensä ja haavoittivat hänet kuolettavasti. Tarinan toisinnon mukaan E. itse epätoivoissaan hunnien tullessa surmaa itsensä. Skandinaavilaisissa tarinoissa E:n nimi on Jarmerik, joka lapsena joutuu erään viholliskuninkaan vangiksi ja pannaan orjantöihin, ja Svanhildin sanotaan olleen kuuluisan sankarin Sigurd Fafnesbanen tytär. [R. Heinzel, „Die ostgotische Heldensage" (Sitzungsber. d. Phil.-hist. Classe der Akad. d. Wiss. in Wien, B. 119); K. Grotenfelt, „Hermanarik ja Kullervo" (Valvoja 1902).] *K. G.*

Ermeland *[-t]* (Ermland, lat. *Varmia*), alue Preussissa, Königsbergin hallintoalueessa, käsittää Braunsbergin, Heilsbergin, Rösselin ja Allensteinin piirikunnat, 4,250 km², 242,408 as. (1905), joista suurin osa katolisia. Tärkeimpiä elinkeinoja on pellavanviljelys. — E., joka kuului saksalaisille ritareille, tuli hiippakunnaksi 1243. V. 1466 se joutui Puolalle ja 1772 Preussille, jolloin E:n piispa, joka 14:nnellä vuosis. oli tullut valtaruhtinaaksi, menetti valtansa. Nykyään nimitetään vielä Frauenburgissa asuvaa katolista piispaa „E:n piispaksi". *V. v. F.*

Ernesti, Johann August (1707-81), saks. filologi, teologi ja pedagogi, Leipzigin Thomaskoulun johtaja 1734-59, vanhan ajan kirjallisuuden ylim. professori 1742, puhetaidon professori 1756 sekä sen ohessa teologian professori 1759 Leipzigin yliopistossa. E. oli erittäin taitava latinan kielen tuntija („Saksan Cicero"), etevä tutkija ja opettaja; hän noudatti alankomaalaisten filologien kriitillistä menetelmää ja vaati Raamatunkin tutkimukseen nähden filologista kritiikkiä. E. julkaisi Homeroksen, Ksenophonin, Polybioksen, Ciceron, Taituksen, Suetoniuksen y. m. teoksia ja laati kasvatusopillisia, filologisia ja jumaluusopillisia tieto- ja oppikirjoja, m. m. „Iuitia doetrinæ solidioris" (1736, 8:s pain. 1802), „Initia rhetorica" (1750 ja myöh.), „Opuscula oratoria, orationes, prolusioues et elogia" (1762 ja myöh.), „Opuscula philologica critica" (1764, 1776), „Anti-Muratorius" (1755), „Institutio interpretis Novi Testamenti" (1761, monta pain.), „Opuscula theologica" (1773, 1792). Kasvatuksen alalla E. kuului uushumanismin (ks. t.) edelläkävijöihin ja kirjoitti tässä hengessä Saksin koulujärjestyksen (1773), joka pysyi voimassa v:een 1847. *K. J. H. & O. M-e.*

Ernestin sukuhaara, saksilaisen ruhtinashuoneen vanhempi haara; polveutuu Saksin vaaliruhtinaasta Ernstistä (1441-86); menetti vaaliruhtinaallisen arvonsa 1547. Nykyään muodostavat sukuhaaran Weimarin suuriherttuallinen haara ja Koburg-Gothan, Meiningenin ja Altenburgin herttuallinen haara (vrt. Albertin sukuhaara).

Ernst August (1771-1851), Hannoverin kuningas, Cumberlandin herttua, Englannin kuuinkaan Yrjö III:n viides poika, otti 1793-95 osaa taisteluihin Ranskan tasavaltaa vastaan ja 1813 Napoleonia vastaau käytyyn sotaan. Englannin parlamentin ylihuoneessa hän esiintyi kiivaana vanhoillisena vastustaen m. m. katolisten vapautusta. Tultuaan 1837 veljensä Vilhelm IV:n jälkeen Hannoverin kuninkaaksi — Hannover erosi samalla Englannin yhteydestä — hän omavaltaisesti kumosi 1833 annetun vapaamielisen hallitusmuodon ja m. m. erotti virastaan seitsemän Göttingenin professoria (niiden joukossa olivat Dahlmann, Gervinus ja Grimm veljekset), jotka olivat panneet vastalauseen hänen menettelyänsä vastaan. Hänen 1840 julistamansa perustuslaki ei tyydyttänyt vapaamielisiä, minkä vuoksi hänen vallankumousvuonna 1848 oli pakko antaa uusi entistä paljoa vapaamielisempi hallitusmuoto. [Wilkinson, „Reminiseenees of the court and times of king Ernest of Hannover".] *J. F.*

Ernst I Hurskas (1601-75), Saksi-Gothan ja Altenburgin herttua, kolmikymmenvuotisen sodan historiasta tunnetun Saksi-Weimarin herttuan Bernhardin vanhempi veli, otti itsekin Ruotsin puolella osaa tähän sotaan kunnostautuen m. m. Leehin ja Lützenin tappeluissa (1632). V. 1635 hän teki keisarin kanssa rauhan Praagissa, minkä johdosta ruotsalaiset ottivat paloveroa hänen maastaan; luopui hallituksesta 1674. E. harrasti innokkaasti maansa parasta ja koetti saada sodan tuottamat vauriot korjatuiksi; edisti varsinkin koululaitosta, antoi valmistaa huokeita oppikirjoja ja toimitti julkisuuteen n. s. Weimarin raamatunpainoksen. [Schrödel u. Möller, „E. der Fromme, ein Pädagog unter den Fürsten".] *J. F.*

Ernst II (1007-30), Švaabin herttua, kapinoitsi isintimäänsä keisari Konrad II:ta vastaan, julistettiin vihdoin valtiokirouksen ja kaatui taistelussa. E. on vanhan saksalaisen kansankirjan „Herzog Ernst" ja Uhlandin draaman „Herzog Ernst von Sehwaben" sankarina; viimemainitussa ylistetään hänen uskollisuuttaan ystäväänsä Kyburgin Werneriä kohtaan. [Bartsch, „Herzog E."]

Ernst II (1818-93), Saksi-Koburgin ja Gothan herttua, oli vapaamielinen ja kansanomainen ruhtinas, joka 1848-49 ajoissa tekemillään myön-

nytyksillä esti levottomuuksien syntymisen maassaan; otti 1849 osaa Tanskan sotaan, oli 1866 Preussin ja Itävallan välisessä sodassa edellisen puolella ja oli myöskin 1870-71 mukana Ranskaa vastaan käydyssä sodassa; on säveltänyt muutamia oopperoita („Zaïre", „Casilda", „Santa Chiara", „Diana von Solanges") ja julkaissut „Aus meinem Leben und meiner Zeit" (1887-89). *J. F.*

Ernst, Heinrich (1814-65), itäv. viulutaituri ja viulusäveltäjä; jotkut hänen sävellyksistään ovat vieläkin pysyttäytyneet konserttiohjelmistoissa. *I. K.*

Erodium, kurjennokka, kasvisuku kurjenpolvisten heimossa. Suvulle omituisia ovat lohkohedelmän hedelmykset, joiden „nokka" kuivuessaan vahvasti kiertyy, kostuessaan taasen aukeaa kierteistään. Nokan kärki liikkuu tällöin viisarin tapaan. Herkkyytensä vuoksi käytetäänkin Italiasta ja Pohj.-Afrikasta kotoisin olevan *E. gruinum*in hedelmyksiä hygrometrinä. Suomessa yksi laji *E. cicutarium* viljelyksissä. *(J. A. W.)*

E. cicutarium.

Eroico *[-rō'-]* (it.), *mus.*, sankarillisesti. Beethoven antoi III:lle sinfoniallensa nimen „Eroica", aikoessaan sen omistaa Napoleonille. Sillä nimellä nykyäänkin tarkoitetaan yllämainittua, sävyltään todella „sankarillista" sinfoniaa. *I. K.*

Eroottillinen ks. Eroottinen.

Eroottinen l. erootillinen (ks. Erotiikka), lempeä koskeva, sitä käsittelevä, lemmen-..., lemmenhaluinen. Eroottinen runous = lemmenrunous; merkitsee myös siroa, sukupuolisuhteita käsittelevää kirjallisuutta, varsinkin sitä, joka esiintyy Ludvik XIV:n ja Ludvik XV:n ajoilla. *J. H-l.*

Erophila ks. Draba.

Eros (kreik. *Erōs*), kreikkalaisilla lemmen jumala, tavallisimman käsityksen mukaan Aphroditen ja Areen t. Hermeen poika. Homeros ei mainitse E:ta. Homeroksen-jälkeisessä runoudessa E. esiintyy vallattomana poikaveitikkana, mutta samalla kaiken-masentajana, jonka nuolet eivät säästä itse Zeus-ylijumalaakaan. Hänen tovereinaan ovat Anteros (Vastarakkaus, ks. t.), Pothos (Kaiho) ja Himeros (Lemmenhalu); myöhemmin E. esiintyy monistettuna (Erootit). — Kuuluisimmat E:n palveluspaikoista olivat Thespiai, missä joka neljäs vuosi vietettiin Erotidia-juhlaa, ja Parion Hellespontoksen rannalla. Aikaisemmin E:ta etupäässä kunnioitettiin miehisen ystävyyden ja rakkauden kaitsijana. — Orphilaisten (ks. t.) kosmogoniassa E. (Phanes) on vanhin jumalien joukosta ja kaiken olevaisen alkuperuste. Kreikan filosofiassa E:lla allegorisena käsitteenä on tärkeä sija. — Roomalaisilla, jotka tunsivat E:n ainoastaan kreikkalaisesta runoudesta ja taiteesta, hänen nimenään oli Amor (ks. t.) tai Cupido (ks. t.). Tunnettu on Amorin ja Psykhen taru (ks. Psykhe ja Apuleius). — Taiteessa E. esitettiin nuorukaisena tai poikana, enimmäkseen siivekkäänä; hänen attribuutteinaan olivat vanhempina aikoina lyyry ja kukka, myöhemmin jousi ja nuolet, sittemmin myös soihtu. Huomattavimmat E:ta esittävistä taideteoksista ovat Vatikaanissa oleva torso (mahdoll. Praksiteleen mukaan) ja Museo Capitolinossa oleva joustakoetteleva E. (luultav. Lysippoksen mukaan). Amor ja Psykhe taiteessa ks. Psykhe. [Furtwängler Roscherin teoksessa „Ausführl. Wörterbuch d. griech. u. röm. Mythologie" (1884 seur.), Förster, „Eros" (1893); Waserin kirjoitus teoksessa Pauly-Wissowa, „Real-Encyklopädie d. klass. Altertumswissenschaft" (VI osa siv. 484-542, 1909).] *E. R-n.*

Eros.

Erosioni (lat. *erō'siō* = uurtaminen), *geol.*, juoksevan veden kulutustyö. Tähän kuuluu jo sadeveden poishuuhteleva vaikutus maanpintaan, mutta varsinkin purojen ja jokien uurtava toiminta, jota tapahtuu kaikkialla, missä virta on siksi nopea, että se vie mukanaan enemmän aineksia, kuin mitä vedestä ehtii asettua. Täten syntyvät erosionilaaksot, joiden tyypillinen muoto on n. s. V-laakso (V-kirjaimen muotoinen poikkileikkauskuva). — Vuoriseuduissa e. tekee aluksi maanpinnan entistään epätasaisemmaksi, uurtaa syvät rotkot, muovailee terävät harjat ja huiput. Mutta aikaa voittaen sen vaikutus on tasoittava. Korkeimmatkin vuoret kuluvat vihdoin loppuun, eikä juoksevan veden työ lakkaa ennenkuin koko alue on tasoittunut

Erosionilaakso Laanilan lähellä Inarissa.

n. s. peneplaaniksi (ks. t.). — E.-sanaa on käytetty myös laajemmassa merkityksessä, jolloin sillä tarkoitetaan muidenkin kuluttavien vaikuttimien toimintaa, siis myös jään (eksaratsioni), tuulen (deflatsioni), ja aaltojen (abrasioni). *P. E.*

Erotematiikka (kreik. *erō'tēma* = kysymys), taito tehdä sopivia kysymyksiä. — Erotemaattinen, kysymysten muodossa tapahtuva (esim. e. opetusmenetelmä ja e. opetusmuoto), vrt. Akroamaattinen.

Erotiikka (kreik. *erōtiko's* = eroottinen), oppi lemmestä, lemmentaito; lemmenilmaukset, lemmenelämä; eroottinen runous (ks. Eroottinen).

Erotomania (kreik. *erōs* = rakkaus, ja *mani'a* = raivo), rakkaudenhulluus, mielenhäiriö, jossa sukupuolisella kiihottumisella on pääosansa.

Erottaminen l. erilleen ottaminen oikeudellisessa merkityksessä tulee kysymykseen ulosmittauksessa, konkurssissa ja yhteistä pesää jaettaessa. Velallinen saa nimittäin erottaa ulosmittauksessa ulosmitattavasta ja konkurssissa konkurssipesään menevästä omaisuudesta erinäisiä laissa nimitettyjä omaisuusesineitä, kuten omansa ja perheensä tarpeelliset pito- ja makuuvaatteet, hartauskirjat, vihki- ja kihlasormukset, lasten koulukirjat, sekä papit, virkamiehet, sotilaat, lääkärit ja kätilöt, mitä he virkansa ja ammattinsa harjoittamiseen välttämättä tarvitsevat; välttämättömien elatusneuvojen puutteessa voivat velalliset sitäpaitsi saada erottaa yhden kuukauden elintarpeet sekä välttämättömät työkalut tahi muuta irtainta, viimemainittua ei kuitenkaan päälle 30 tahi, jos velallisella on perhe elätettävänä, 75 markan arvoon. (Suomen Suuriruhtinaanmaan Ulosottolaki jouluk. 3 p:ltä 1895, 4 luvun 5 § sekä marrask. 9 p:nä annetun konkurssisäännön 45 §, sellaisena kuin se kuuluu ensiksimainittuna päivänä annetussa Keis. asetuksessa). Konkurssipesästä on myös erotettava se velallisen pesässä ollut omaisuus, joka on jonkun toisen omaa. — Ulosmittauksen tapahtuessa yhteisessä pesässä toisen puolison velasta voi toinen puoliso ilman muuta ottaa erilleen oman yksityisen omaisuutensa, mutta jos hän tahtoo erottaa naimaosansa, tulee hänen säädetyssä järjestyksessä hakea pesäeroa (ks. t.). Samaten jos toisen aviopuolison kuollessa jälkeenjäänyt puoliso tahi ensiksimainitun perillinen tahtoo erottaa oman pesäosansa tahi jos, kun jälkeenjäänyt puoliso tahi kuolleen puolison perillinen on luovuttanut vainajan pesän, joku muu kuolinpesän osakas tahtoo ottaa erilleen jotakin taikka jos se, joka on luovuttanut naimaosansa, tahtoo erottaa yksityisen omaisuutensa, on sitä haettava oikeudelta määräajan kuluessa, jolloin menetellään samoin kuin pesäeroa haettaessa. — Etuosan erottaminen; ks. Etuosa. — Maan erottaminen; ks. Osittaminen. — Liikamaan erottaminen; ks. Liikamaa. *K. H-a.*

Erottaminen kumppaneista ks. Koulurangaistukset.

Erottaminen oppilaitoksesta ks. Koulurangaistukset.

Erotuomari (ruots. *skiljedomare*, saks. *Schiedsrichter*, ransk. *arbitre*, engl. *umpire*), henkilö, joka kilpailussa valvoo, että kilpailut tapahtuvat voimassa olevien sääntöjen mukaisessa järjestyksessä, sekä ratkaisee kaikki niissä ilmaantuvat riidat ja valitukset. Tarpeen vaatiessa hän saattaa hairahtuneelta kilpailijalta riistää oikeuden ottaa osaa kilpailuun, eikä yleensä käy hänen päätöksestään valittaminen. Jos kilpailun tulos julistetaan voimattomaksi tahi siitä ei selviä, kuka on voittajana suoriutunut, määrää erotuomari milloin ja missä kilpailu on uudistettava. Kansainvälisissä mestaruuskilpailuissa toimivan erotuomarin valitsee tav. liittohallitus tähän toimeen. *-lskm-.*

Erotuskulta (saks. *Scheidegold*), kulta, joka on saatu erottamalla sitä hopeasta ja kuparista typpihapolla. *Edv. Hj.*

Erotuskynnys (saks. *Unterschiedsschwelle*). Aistimuksia (vrt. Aisti) tutkittaessa huomataan, että kiihottimen voimakkuuden lisäys vaatii määrätyn, eri aistien alalla erilaisen suuruuden, ennenkuin se saa aikaan mitään havaittavaa aistimuksen voimakkuudenlisäystä (siten esim. painokiihottimen, joka painaa kättä, täytyy lisääntyä n. $^1/_{15}$ entisestä voimakkuudestaan; valokiihottimen edullisissa oloissa ainoastaan n. $^1/_{100}$). Tätä kiihottimen lisäyksen suuruutta sanotaan, noudattamalla saksal. kielenkäytäntöä, kysymyksessä olevan aistin e:ksi. (vrt. Kiihotuskynnys.) *A. Gr.*

Erotustariffi l. differentsiaalitariffi on sellainen tariffi, joka poikkeaa samalla alalla yleisesti voimassa olevista perusteista. Rautateillä erotustariffeja esiintyy monenlaisia, etupäässä tavaraliikenteessä. Mitä kaikkia erotustariffeina on pidettävä, siitä eivät mielipiteet kuitenkaan ole vielä vakaantuneet. Jos tälle käsitteelle annetaan laajempi sisällys kuin mitä edellä on esitetty, on erotustariffin tavallisin muoto — joka on myöskin Suomen rautateillä käytännössä — se, että kuljetusmaksu km:ltä alenee matkan pituuden mukaan: toinen tunnettu muoto on vyöhyketariffi (ks. t.). Äärimmäisyytenä taas on n. s. rahtidispariteetti, joka on käytännössä silloin, kun kuljetus tulee pitemmältä matkalta sinänsäkin (absoluuttisesti), eikä vain suhteellisesti kultakin km:ltä, halvemmaksi kuin lyhyemmältä matkalta. Tällaisia keinoja käytetään kilpailtaessa joko toisten ratain taikka vesiteiden kanssa. Samoin kilpailutarkoituksessa menetellään myös siten, että yleisestä kuljetustaksasta, jota liikennöitsijäin enemmistöön nähden noudatetaan, tehdään salaisten sopimusten nojalla muutamien erityisesti suosittujen hyväksi poikkeuksia (n. s. refaktsioneja, ks. t.). Tätä keinoa käytetään varsinkin Ameriikan jättiläistrustien välisissä taisteluissa. Tällainen menettely, samoin rahtidispariteetti, on kielletty useimpien maiden lainsäädännössä. Erotustariffeja on laadittu myös siten, että taksa on alempi kuljettaessa päinvastaiseen suuntaan kuin minne liikenne tavallisesti käy, ja että myönnetään alennusta sellaisina vuodenaikoina, jolloin liikenne on muuten tavallista pienempi. Tällaisia liikenteen vilkastuttamiskeinoja käytetään etupäässä yksityisillä radoilla. Mutta erotustariffeja on voimassa myöskin valtionrautateillä, joiden liikenteessä johtavina periaatteina ovat kansantaloudelliset näkökohdat, etenkin vienniin edistäminen (ks. Vientitariffi). Erotustariffeja käytetään myös tullipolitiikassa (ks. Erotustulli). *L. Hrm.*

Erotustulli on olemassa silloin kun sama tavara on erilaisten tullimaksujen alainen. Se saattaa esiintyä joko siinä muodossa että eri maista tulleet tavarat ovat erilaisten tullimaksujen alaiset, tai siten että tavaran tulli on erilainen sen mukaan tuodaanko se meritse vai maitse, ja edellisessä tapauksessa vielä sen laivan kansallisuuden mukaan, jolla sen tuonti tapahtuu, tai siinä muodossa, että tavara, joka ei tule suorastaan kotimaastaan, on lisätullin alainen. — Ensinmainittua laatua olevat e:t olivat ennen hyvin tavallisia; tätä nykyä ne ovat harvinaisia, koska kauppasopimuksiin on otettu se määräys, että sopimuksen tekevät vallat sitoutuvat kohtelemaan toisiansa enimmin suosittuna kansakuntana, josta on seurauksena, että jokainen tullialennus, minkä jompikumpi sopimuksen tehneistä valloista myöntää jollekin toiselle valtiolle, ilman muuta on myönnettävä myöskin toiselle sopimuksen tehneelle vallalle.

Jos joku valtio tullisäännöksillään tai muuteu vahingoittaa toisen valtion alamaisia, niin tapahtuu usein, että jälkimäinen valtio kostoksi korottaa tavallista tuntuvammin edellisestä maasta tuotujen tavarain tullimaksuja. Tällaisia e:eja sanotaan retorsioni- l. taistelutulleiksi, ja valtioiden välistä retorsionitilaa tullisodaksi. vrt. Kauppasopimus ja Tulli. *J. F.*

Erraattiset kivet (lat. *errā're* = harhailla) ks. Kulkukivet.

Errare humanum est (lat.), „inhimillistä on erehtyä".

Erratum *[-ā'-]* (lat., mon. *errā'ta* < *errā're* = erehtyä), erehdys: painovirhe.

Er-Riad myös E'Riad ja Riad, Arabian sisäosassa, vahabiittimaau Nedždin pääpaikka, hedelmällisten vainioiden, taajojen palmumetsikköjen ja puutarhojen keskellä. Asukasluku epävarma, arviolta 8-30 tuh. henkeä. *E. E. K.*

Er-Rif, vähän tuunettu osa Marokkoa, Välimeren rannalla, n. 300 km pitkä ja 52 km leveä, Atlas-vuoren haaranteiden täyttämä, jyrkkärantainen, jokirikas maa. Rannikon edustalla on muutamia pieniä saaria, jotka ovat espanjalaisten hallussa, muuten tämä maa on ollut eurooppalaisilta suljettu, ainoastaan yksi, ransk. Frejus, on 1667 matkannut sen poikki, lukuunottamatta vangituita eurooppalaisia. Maan asukkaat, er-Rif eli Rif-heimo, eräs berberien kolmesta pääheimosta, lyhyenläntä, vanttera sekä usein vaaleanveriuen kansa on sotaisa, kylät muurien ympäröimiä; aikaisemmin he olivat Välimeren pelätyimpiä merirosvoja. Heidän sotakuntoaan ovat esim. espanjalaiset v. 1893 ja viimeksi 1909 saaneet kokea. Er-Rif-heimo harjoittaa eteläu hedelmäin, vehnän, ohran, viinin j. n. e. viljelystä, monenlaista kotiteollisuutta, kalastusta, sekä vähemmässä määrin karjanhoitoa. *E. E. K.*

Error (lat.), erehdys, virhe; error calculi l. in calculo, laskuvirhe; e. facti, asiallinen l. asia-erehdys; e. juris, oikeuserehdys.

Ersa ks. Erza ja Mordva.

Ersch, Johann Samuel (1766-1828), saks. bibliografi, oli kuollessaan maantieteen ja tilastotieteen professorina ja ylikirjastonhoitajana Hallessa. Häntä pidetään nykyaikaisen saksalaisen bibliografian perustajana. Julkaissut m. m. „Allgemeines Schriftstellerlexikon der neuern Zeit", „Handbuch der deutschen Literatur seit der Mitte des 18:ten Jahrhunderts bis auf die neueste Zeit" (1812-14); perusti v. 1818 yhdessä Gruberin kanssa „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste".

Erserum *[-ūm]* (alkujaan *Arsen-er-Rum* = „roomalaisten Arsen"). 1. Vilajeetti Turkin Länsi-Armeeniassa Eufratin lähdepaikoilla, 49,700 km², 645,700 as., suurin osa muhamettilaisia (kurdeja), muut kristittyjä (pääasiallisesti armeenialaisia). — 2. Yllämainitun vilajeetin pääkaupunki hedelmällisellä ylätasangolla 1,905 m yl. merenp. ja n. 8 km Eufratin vasemmalta lähdejoelta Karasulta, n. 40,000 as. (turkkilaisia, armeenialaisia ja persialaisia). Kaupunkia, jouka etelä-osassa on linnoitus, ympäröivät kaksinkertaiset muurit ja syvät haudat. Kadut ovat kaitaiset ja mutkikkaat ja talot, joideu tasaisia turvekattoja toisinaan käytetään karjalaitumena, puoleksi maanalaisia. E:ssä on 65 moskeiaa, 4 kirkkoa, 39 karavaaniserajia, useita kylpylaitoksia, medresejä, sotilaskoulu ja kollegi (saksalaiseen tapaan järjestetty koulu). Se on armeenial.-gregoriaanisen ja kreikkal.-katolisen arkkipiispan sekä armeenial.-katolisen piispan istuin. Sijaiten Trapetsuntin ja Tabriksen välisen kauppatien varrella, se oli aikaisemmin erittäin tärkeä karavaanien varastopaikka ja Itämaideu kukoistavimpia kaupunkeja. On vieläkin Armeenian tärkein kauppakaupunki, vaikka sen kauppa, varsinkin Poti-Tifliksen radan valmistuttua, on käynyt vähäpätöisemmäksi. — E., armeenialaisten *Karin* ja bysanttilaisten *Theodosiopolis*, joutui seldšukeille 1201, mongoleille 1242 ja turkkilaisille 1522. Venäläis-turkkilaisen sodan aikana venäläiset valloittivat E:n 1829 voitettuaan turkkilaisen sotajoukon sen edustalla, mutta luopuivat siitä kuitenkin pian. V. 1878 he uudestaan lyhyemmäksi ajaksi auastivat E:n. *V. v. F.*

Erslev, Edvard (1824-92), tansk. maantieteilijä, oli opettajana ensin Roskildessä sitten Aarhusissa. V. 1871 hän erosi toimestaan saaden professorinarvon. Vv. 1855-57 häu julkaisi teoksen „Den danske Stat" ja v:n 1865 jälkeen uusia periaatteita noudattaen useita maantiedon oppikirjoja, joita mukailtuina on käytetty myös Ruotsin, Norjan ja Suomen kouluissa. Hänen myöhäisemmistä teoksistaan mainittakoon „Jylland, studier og skildringer til Daumarks geografi" (1886). E. oli Tanskan maantieteellisen seurau perustajia; seu sihteerinä hän oli v:een 1886. *V. v. F.*

Erslev, Kristian Sophus August (s. 1852), tansk. historioitsija, v:sta 1883 professorina Kööpenhaminan yliopistossa; on kirjoittanut useita huomattavia, varsinkin Tanskan keskiajan historiaa uusilta näkökannoilta valaisevia teoksia, joista mainittakoon: „Konge og lensmand i 16:de aarh." (1879), „Drouning Margrethe og Kalmarunionens grundlæggelse" (1882), „Valdemarernes storhedstid" (1898); teoksen „Daumarks riges historie" toinen osa, joka käsittää aikakauden 1241-1481; „Erik af Pommern" (1901); „Oversigt over middelalderens historie" (1891-95). E. on myöskin toimittanut julkisuuteen arvokkaita lähdekokoelmia, m. m. „Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis". *J. F.*

Erstan ks. Airiston selkä.

Eruditio *[-i'tiō]*, oppi, opillineu sivistys.

Eruptiivivuorilajit (lat. *ēru'ptiō* = purkautuminen) l. magmavuorilajit (kreik. *magma* = tahdasmainen aine), hehkuvansuluna maan sisuksesta tunkeutuneet kivilajit. Muodostumistapaan katsoen nämä ovat joko vulkaanisia l. piutaeruptiivisia, jotka ovat purkautuneet ilmoille tulivuorista, tai plutonisia l. syvävuorilajeja, jotka ovat jähmettyueet maankuoren sisään ja saattaneet myöhemmin paljastua, kun päällä olleet kerrokset ovat kuluneet pois. Ensinmainiutut ovat porfyyrisiä tai tiiviitä, jälkimäiset useimmiten keskirakeisia. Tämä erilaisuus johtuu etupäässä siitä, että pinnalle purkautuneet vuorilajit ovat jäähtyneet nopeammin kuiu syvävuorilajit. — Kemialliselta kokoomukseltaan kaikki eruptiivivuorilajit ovat silikaattikiviä, sisältäen piihappoa ynuä seuraavia metalleja: aluminiumia, rautaa, magnesiumia, kalsiumia, natriumia, kaliumia sekä pienemmissä määrin hyvin monta eri alkuainetta. Eri aineitten suhteelliseen määrään nähden vaihtelee vuorilajien kokoomus suuresti. Tärkeä on etenkin piihapon määrä emäksiin verrattuna („happamet" ja „emäksiset" vuorilajit). Sen ohessa vaihtelevat kivennäisainekset (vrt. saliset ja femiset kivenuäiset) sekä rakenne. Tärkeimmät ja yleisimmät tyypit ovat:

Syävuorilajeja	*Pintavuorilajeja*	SiO_2:n määrä
Graniitti	Lipariitti	80—65 %
Syeniitti	Trakyytti	65—55 %
Nefeliinisyeniitti	Fonoliitti	60—50 %
Dioriitti	Andesiitti	70—55 %
Gabbro ja diabaasi	Basaltti	52—42 %
Peridotiitti	Pikriitti	45—35 %

P. E.

Ervast. 1. Iisak E. (1700-57), pappi; tuli 1733 Turun ruots. seurakunnan kappalaiseksi sekä Turun läänin jalkaväen papiksi ja 1741 Kemin kirkkoherraksi ja Kemin rovastikunnan lääuinrovastiksi. E. julkaisi 1733 osaksi saksasta suomenuetun osaksi alkuperäisen Rukouskirjan („Rukous Kirja kuin sisällensä pitä Rippi ja Herran Ehtollisen, niin myös Aamu ja Ehto rukouxet; puolittain Saxasta Suomexi käätyt, puolittain myös uudesta kokoonpandut"), jota on ilmestynyt kokonaista 15 painosta (viimeinen Helsingissä 1879). [C. H. Strandberg, „Åbo stifts herdamiune".] *(K. Ö.)*

2. Henrik E. (1776-1838), suomalainen lakimies, tuli ylioppilaaksi Oulusta 1790, hovioikeudenauskultantiksi 1793 ja Vaasan hovioikeuden sihteeriksi 1801. V. 1803 E. nimitettiin Karjalan ylemmän tuomiokunnan tuomariksi, mistä toimesta hänet 1809 aatelittomain säätyjen yksimielisen vaalin johdosta kutsuttiin senaatin oikeusosaston jäseneksi. Otti 1812 eron senaatista ja palasi hoitamaan eutistä tuomiokuntaansa, kunnes hänet 1818 nimitettiin Vaasan hovioikeuden varapresidentiksi. Tuli 1832 uudelleen senaatin oikeusosaston jäseneksi, missä toimessa pysyi kuolemaansa saakka 1838. E., joka oli kuuluisa lainopillisista tiedoistaan, oikeamielisyydestään ja harvinaisesta stilistisestä kyvystääu, otti ensi kertaa senaatissa ollessaan osaa m. m. kenraalikuvernöörin ja prokuraattorin ohjesääntöjen tarkastamiseen ja viimemainittu lienee suurimmaksi osaksi häuen lopulliseen asuunsa laatima. [Nordström, „Henrik Ervast" (1839).] *O. K:nen.*

3. Karl E. (1839-1902), Suomal. normaalilyseon yliopettaja, yliopp. 1857, fil. kand. 1861, nimitettiin 1875 uskounon yliopettajaksi Hämeenlinnan normaalilyseoou, jonka mukana siirtyi Helsinkiin 1887. Tässä virassa E. pysyi kuolemaansa saakka. Aikaisemmin 1865-66 hän opiskeli Saksassa ja Sveitsissä tutkien etupäässä uskonnon opetusta ja sen menetelmiä. Toimittanut oppikirjat „Raamatun historia" ja „Kristillinen uskonto-oppi" sekä julkaissut opettajia varten „Raamatun historian selityksiä". V. 1888 ilmestyi painosta hänen toimittamansa „Suomalais-saksalainen sanakirja. [P. Snellmanin kirj. Kasvatusop. yhd. aikakausk. 1902.] *O. M-e.*

Ervasti, Aukusti Vilhelm (1845-1900), suom. kirjailija, tuli filosofian kandidaatiksi 1869, tilastollisen keskustoimiston aktuaariksi 1886. Toimitti 1878-83 Oulussa „Pohjois-Suomi" nimistä sauomalehteä, joka sekä itsenäisen kantansa että pirteän kirjoitustapansa kautta herätti huomiota. Varsinkin on E. mainittava harrastuksistaan tehdä Vienan Karjalan ja Ruijan suomalaisten oloja tunnetuiksi Suomen yleisölle, ja julkaisi siinä tarkoituksessa runsassisältöiset teokseusa „Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879" (1880) ja „Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkamuistelmia" (1884).

K. G.

Erwin (E. von Steinbach) (1244-1318), saks. arkkitehti ja kuvanveistäjä. Rakensi osan Strassburgin Münsterin länt. fasadia (v:sta 1277). Pojat Ervin ja Johanues Winlin jatkoivat isänsä työtä v:een 1339.

Ervum ks. Virvilä.

Erymanthos *[-y'-]* l. Erymanthus *[-a'-]*. 1. Akhaian ja Arkadian rajalla kulkeva korkea vuoreuselänne, jonka mukaan Herakleen tarussa esiintyvä metsäkarju on saanut nimensä. E:n nyk. nimi on Olonos, 2,224 m. — 2. Mainitun vuoren eteläriuteeltä lähtevä Alpheioksen syrjäjoki; nyk. nimi Azikolos l. Dimitzana.

Eryngium, kasvisuku sarjakukkaisten heimossa. Okaisia, usein sinertävä-lehtisiä yrttejä, kukat tiheissä mykeröissä tai tähkissä; n. 170 lajia lauhkeissa ja lämpimissä maissa. Pitkin Atlantiu itä-rannikkoa, Pohj.-Afrikasta Etelä-Ruotsiin, kasvaa sinikukkaiuen, ohdakkeen näköinen *E. maritimum* rantahiekalla. Eräitä E.-lajeja viljellään koristuskasveina. *(J. A. W.)*

Eryngium maritimum.

Erysimum cheirantoides. *1* liti, *2* siemen, *3* poikkileikattu siemen, *4* kukka.

Erysimum, u k o n n a u r i s, kasvisuku ristikukkaisten heimossa. Keltakukkaisia, suikealehtisiä yrttejä. Meillä 2 lajia, joista *E. cheiranthoides* yleinen rikkaruoho viljelyksissä.

Erysipelas *[-i'-]* (kreik.), ks. R u u s u.

Erysiphaceæ, kotelosieniheimo, jonka edustajat loisivat korkeammilla kasveilla muodostaen näiden pinnalle tavallisesti valkoisen, lukinverkontapaisen peitteen, „homeen". Lisääntyvät jonoissa muodostuvilla kuromilla (kuva 1); talvehtivat sienirihmojen ja tummissa, pisteentapaisissa kotelorakoissa (kuva 2) syntyneiden itiöiden avulla. Kotelorakot varustetut yksinkertaisilla (kuva 1) tahi haaraisilla (kuva 3) lisäkkeillä. — Muutamat lajit viljelyskasveille vaaralliset. *Uncinula necator,* jonka kuroma-aste on tunnettu nimellä *Oidium Tuckeri,* on vuodesta 1845 alkaen hävittänyt viini-istutuksia kaikkialla Euroopassa ja P.-Ameriikassa. *U. Salicis* elää pajuilla. Meillä tavallista r u u s u h o m e t t a *(Sphœrotheca pannosa)* joka hävittää ruusunlehtiä, nuoria versoja ja kukkasilmuja, vastustetaan rikkikukalla. K a r v i a i s m a r j a h o m e, *Sphœrotheca mors uvæ,* on Pohj.-Ameriikasta tämän vuosisadan kuluessa levinnyt yli suurimman osan Eurooppaa. Sen sienirihmat peittävät tumman ruskean huovan tavoin karviais- ja viinimarjapensaiden hedelmiä, lehtiä ja oksia, jotka lopuksi ovat melkein paleltuneen näköiset. Kipeiksi huomatut oksat ovat heti poltettavat. *Podosphœra leucotrichaa,* joka uhkaa omena- ja päärynäpuita, vastustetaan menestyksellä b o r d e a u x-liuoksella. *Erysiphe* on heimon tavallisin suku. ks. liitekuvaa K a s v i t a u d i t. *J. I. L.*

1. Sphærotheca-sienen kotelorakko. Oikealla kaksi kuromaitiöjonoa

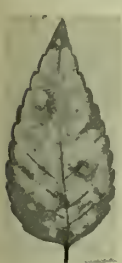

2. Erysiphe lamprocarpa pillikkeen lehdellä.

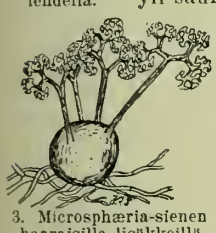

3. Microsphæria-sienen haaraisilla lisäkkeillä varustettu kotelorakko.

Erysiphe ks. E r y s i p h a c e æ.

Eryteemi (kreik. *ery'thēma*), punoittuma, ihotauti, jossa esiintyy punaisia verekkäitä täpliä tahi jossa iho on laveammalta tavallistaan verekkäämpi. *M. O-B.*

Erythræa, r a n t a s a p p i, kasvisuku *Gentianaceæ*-heimossa; matalia, punakukkaisia yrttejä, joilla on syvään 5-liuskainen verhiö, suppilomainen teriö, tyhjennettyään kierteisesti vääntyneet heteenponnet, variseva vartalo. Suomessa 3 lajia, joista *E. litoralis* ja *E. pulchella,* edellinen yleisempänä, jälkimäinen harvinaisempana, kasvavat merenrannoilla etelä-osassa maatamme. *(J. A. W.)*

E. litoralis.

Erythrea ks. E r i t r e a.

Erythrina, k o r a l l i p u u, kasvisuku hernekukkaisten heimossa; tropiikeissa kasvavia puita tai pensaita, joilla on parilehtiset, 3-lehdykkäiset lehdet ja kauniit, helakanpunaiset kukat tertuissa. Oksat usein piikkisiä. Muutamia lajeja, esim. brasilialaista *E. crista gallia,* viljellään koristuskasvina. Eräitä lajeja pidetään lämpimissä maissa kahvi- ja kaakao-istutusten varjostuspuina ja pippurikasvin tukina. *(J. A. W.)*

Erythroxylon ks. C o c a.

Erytriini, aineosa useissa värijäkälissä *(Roccella);* on itse väritön mutta muodostaa ammoniakin kanssa punaisen väriaineen, jonka kalkkiyhdistys on *pourpre français.* — Alkalien vaikutuksesta e. hajoaa orselliinihapoksi ja e r y t r i i t i k s i, kiteytyväksi, sokerinkaltaiseksi neliarvoiseksi alkoholiksi. *Edv. Hj.*

Erytrosyytti (kreik. *erythro's* = punainen, ja *khyto's* = vuodatettu), punainen verisolu. vrt. V e r i.

Eryx, Sisilian länsirannikolla lähellä Drepanonia (nyk. Trapani) oleva vuori, jonka huipulla oli kuuluisa Aphroditen temppeli. Sen itärinteillä oli samanniminen kaupunki, jonka omistamisesta roomalaiset ensimäisen puunilaissodan aikana kauan taistelivat karthagolaisten kanssa, kunnes 241 e. Kr. saivat sen valtaansa. Vuoren nyk. nimi on Monte San Giuliano. *E. R-n.*

Erza, Mordvan kansan toisen pääheimon nimi. ks. M o r d v a, M o r d v a l a i s e t.

Erzberger, M a t h i a s (s. 1875), saks. politikko, on v:sta 1896 toiminut Etelä-Saksan katolisessa työväenliikkeessä; valittiin 1903 valtiopäiville ja on keskipuolueen toimeliaimpia jäseniä. Hänen kiivaat hyökkäyksensä siirtomaahallintoa vastaan 1906 etupäässä aiheuttivat valtiokansleri Bülowin ja keskipuolueen välien rikkumisen ja valtiopäivien hajoituksen jouluk. sam. vuonna; julkaissut m. m. „Die Zentrumspolitik im Reichstag" (1904).

Erzgebirge („malmivuoret"), Keski-Saksassa, Böömin ja Saksin rajalla kulkeva 125 km:n pituinen vuorijono, joka etelässä äkkijyrkkänä päättyy Egerin hautasyvänteeseen. Pohjoisestapäin katsoen se tuskin esiintyy vuorijonona, vaikkakin keskikorkeus on 750-1,000 m; niin tasaisesti se viettää luodetta kohti. Vain paikka paikoin kohoaa tästä yksitoikkoiselta ylätasangolta näyttävästä vuorimaasta korkeampia huippuja, kuten Fichtelberg (1,204 m) ja Keilberg (1,244 m) etelässä Zschopaun lähdepaikoilla, tai yksinäisiä basalttikeiloja. E., jonka vuoriperä etupäässä on kidemäisiä liuskeita ja graniittia, on hyvin malmirikasta. Vuorityö, joka aikaisemmin tuotti runsaasti hopeaa, lyijyä, kuparia, vismuttia, sinkkiä, nikkeliä, kobolttia ja tinaa, kukoisti täällä varsinkin 16:nnella vuosis. muuttaen maanviljelykseen osittain kelpaamattoman E:n seuduksi, joka on Saksan tiheimmin asuttuja. Nykyään, kun malminsaanti on käynyt vähäpätöiseksi, elävät asukkaat, joita korkeimmissakin seuduissa on n. 100, muualla 200, jopa 300 km²llä, valmistaen nypläys- ja punoustöitä sekä puutavaroita tai harjoittaen verka- ja koneteollisuutta. Niistä harvoista paikoista, missä vielä vuorityötä harjoitetaan, mainittakoon Freiberg, josta saadaan hopeaa ja jossa on maailmankuulu vuoriakatemia. E:n vilkasta liikennettä edistävät teollisuuskaupunkeja yhdistävä tiheä

rautatieverkko ja 5 E:n poikki johtavaa rataa. *V. v. F.*

Erä. 1. *kirjanp.* y. m., määrä ajateltuna itsekseen, erotettuna toisista samallaisista (esim. samassa ryhmässä, luettelossa j. n. e. olevista). *I. K-o.*

2. *urh.* (saks. *Lauf*, engl. *heat*, ransk. *épreuve*). Ratsastus- ja polkupyöräkilpailuissa jaetaan monasti osanottajat, varsinkin jos niiden lukumäärä on suuri, useampaan eri ryhmään, jotka kilpailevat erissä l. alkuerissä (saks. *Vorlauf*). Tämäu ryhmittelyn tarkoituksena on ajoissa seuloa pois huonoimmat kilpailijat, joten ainoastaan parhaimmat lasketaan ratkaisevaan kilpailuun. Valikoimista helpotetaan useasti vielä yhdellä tahi parilla välierällä (saks. *Zwischenlauf*, ransk. *demi finale*); ne, jotka näistä ovat voittajina suoriutuneet, ottavat osaa loppuerään (saks. *Endlauf*, engl. *finish*, ransk. *finale*), mistä kilpailun lopullinen tulos käy ilmi. Toisinaan kaikki kilpailijat ottavat osaa jokaiseen erään, jolloiu sen, joka useimmissa erissä on päätynyt ensimäisenä, julistetaan lopullisesti voittaneen. *-lskm-.*

Eräjärvi. 1. Kunta, Hämeenl., Jämsän khlak., Längelmäki-Kuorevesi-Eräjärven nimismiesp.; Oriveden asemalta kirkolle 16 km; 84,9 km², joista viljeltyä maata 1,851 ha (1901), talonsavuja 87, torpansavuja 63, muita savuja 195; 1,910 as. (1907), miltei kaikki suomenkiel. Sivistyslaitoksia: 2 kansakoulua. — Seurakunta, Porvoon hiippak. Tampereen rovastik.; 1600-luvun lopulla saarnahuonekunta, Oriveden kappeli. Kirkko puinen (1821). *K. S.*

Erämaa. 1. E. oli ennen aikaan nimityksenä Suomen asumattomille sisäosille, jonne asukkaat eteläisiltä seuduilta ja rantamailta vuosittain tekivät retkiä metsästystä, „eränkäyntiä", ja kalastusta varten. vrt. Erämaiden asutus. — 2. *Maant.*, suuri, verrattain tasainen, sateesta hyvin köyhä maa-alue, missä ei ole läpivuotisia vesistöjä. Eläimistö ja kasvisto erittäin niukka, varsinkin jälkimäinen; tämän vuoksi e:t myös ovat suurimmalta alaltaan asumattomia. Maaperä on joko kalliota, kivisoraa, someroa, lentohiekkaa, tahi kuivaa, paljasta tai hiekan peittämää suolakerrostumaa. Sen mukaan e:t jaetaankin kivikko-, vuori-, hiekka- ja suolaerämaihin. Laajimmilla e:illa, kuten esim. Saharalla (ks. t.), on eri osissaan mitä erilaatuisimpia pintamuotoja, kallioita, vuoria, kokonaisia vuorijonojakin, laaksoja, rotkoja, jopa vesistöjäkin (järviä ja jokia), jotka ajoittain täytyvät, mutta ehtyvät kuivana aikana. Paikoilla, missä lähteensilmä on, syntyy kasvullisuutensa puolesta hyvinkin reheviä keitaita (ks. t.). E:t eivät, kuten arot, ole määrätyille maapallon osille omituisia, vaikkakin maailman suurimmat e:t, kuten Sahara ja Gobi, sijaitsevat kääntöpiirien kohdalla. Yhtä vähän näyttää jokin määrätty pintamuodostuma tahi vuoriperä erityisesti olevan e:n syntymiselle suotuisa. Pääasialliset tekijät, jotka vaikuttavat e:n syntymiseen, ovat, paitsi mannerilmastoa, mahdollisimman suuri sateenpuute ja vahva auringonsäteily. — E:ssa vain karavaanit (ks. t.) välittävät liikettä. Niitten kulku on kuitenkin hyvin hankalaa ja vaarallista kuumien ja usein ankarain erämaatuulien, vähäisen ilmanpaineen, suunnattoman päivänhelteen ja yhtä ankaran yökylmän takia. E:n maisemamuotoa tuulet muuttelevat. Ne kuljettavat pois lämmönvaihtelujen ja kasteen vaikutuksesta yhä pienempiin osiin lohkeilleet ja rapautuneet kivet ja niistä syntyneen hiekan (ks. Deflatsioni) ehkäisten siten denudatsioni-tuotteiden kasaantumista ja tarjoten samalla ilman vaikutukselle yhä uusia vuoripintoja. Myös tuulen kuljettama hiekka hioo ja kiillottaa paljastettua vuoriperää ja tunkee sen lohkeamiin sekä aikaansaa siten mitä omituisimpia kalliomuodostumia. *W. S-m.*

Rapautunut graniittikallio Keski-Aasiassa.

Tuulen uurtama kallioseinä Libyan erämaassa.

Erämaiden asutus oli meidän harvaan asutussa maassamme tärkeä historiallinen ilmiö vanhempina aikoina. Jo kuningas Maunu Eerikinpojan ja sitten Eerik Pommerilaisen aikana kerrotaan toimenpiteistä Suomen sisäisten erämaiden, nimenomaan Hämeen, asuttamiseksi. E. a. antoi myöskin aihetta kiihkeihin, usein verisiin taisteluihin eri heimojen, nimenomaan hämäläisten ja savolaisten, välillä maakuntain rajoista. Erittäinkin on tunnettu 1500- ja 1600-luvuilla tapahtunut järjestelmällinen asutuksen leveneminen, jonka kautta n. s. Keski-Suomi sekä Pohjanmaan sisäosat saivat asujamensa.

Liikkeen aiheutti Kustaa Vaasa, joka valtiollisista syistä halusi maamme keskiset erämaat asutuiksi, jotta riidanalainen valtakuntain itäraja täten olisi käytännössä tullut määrätyksi. Alku tehtiin Pohjois-Savossa, jonne Leppävirran-Kuopion-Iisalmen reitin varsille liikehti 1540-60

luvuilla savolaisia, jotka vielä yleensä olivat uutisviljelijän kannalla ja siis helposti saattoivat vaihtaa asuinsijojansa (vrt. F i n c k e, Kustaa). Keskustaksi tuli Kuopion seudulle perustettu Tavisalmen kuninkaankartano ja Kuopionniemen kirkko (perust. 1551). Sen jälkeen laadittiin suunnitelma Hämeen ja Korsholman erämaiden kansoittamisesta. Oulunjärven pohjoisrantamille siirtyi heti 140 savolaista perhekuntaa, ja Pohjois-Hämeen takamailla, hämäläisten vastustuksesta huolimatta, oli 1560 tilallisten luku kasvanut 115:ksi, joista Rautalammin seurakunta sai alkunsa. Satakunnan erämaihin taas oli vuosien 1564-1630 välillä asettunut n. 90 savolaisperhettä, kuuluen ensin Ruoveden, sitten Keuruun pitäjään. Niinikään Pohjanmaalla Kala-, Pyhä-, Siika- ja Oulujokien varsilla oli jo 1595 muodostunut väkirikkaita kyliä, joista seuraavalla vuosisadalla kehittyi joukko huomattavia pitäjiä. Ja Pohjois-Karjalaan, jonka asuttaminen Pielisjärven reitillä alkoi samoina aikoina kuin Pohjois-Savonkin, siirtyi lisäväkeä 1617 tehdyn rauhan jälkeen, jolloin seudut joutuivat Ruotsin vallan alle. — Mainittujen alojen täytekansoitus on sitten tapahtunut viime vuosisatain kuluessa vähitellen. [K. J. Jalkanen, „Pohjois-Hämeen erämaat, asutus ja olot vuoteen 1620"; sama, „Rautalammin vanhan hallintopitäjän historia"; sama, „Keski-Suomen erämaiden asutus" (Oma maa I, 483 j. s.); A. Warén, „Keuruun pitäjän historia".] *K. S.*

Eränkävijä, e r ä n k ä y n t i ks. E r ä m a a.

Eräpyhä, syrjäinen, pyhitetty paikka; muinainen uhripaikka Oriveden pitäjässä.

Es, *mus.*, sävel, joka johtuu *e*-sävelestä, alentamalla sitä ½ sävelasteen verran. — *Es-duur, es-moll*, sävellajeja, joiden perussävelenä on *es*. *I. K.*

Esaia(s) ks. J e s a i a.

Esau (hepr. *ēsāw*), Iisakin ja Rebekan poika, Jaakobin (vanhempi) kaksoisveli, edomilaisten kantaisä = Edom (ks. t.). Tarussa punaisesta ja karvaisesta E:sta ja hänen riitaveljestään Jaakobista, piilee joukko astraalimytologisia aiheita. [Winckler, „Geschichte Israels" II (1900). E. Stucken, „Astralmythen" IV (1907).] *K. T-t.*

Esbjerg, kaupunki Tanskassa, Jyllannin länsirannalla, vastapäätä Fanø-saarta, 15,665 as. (1906); Tanskan tärkeimpiä satamakaupunkeja, säännöllinen laivakulku Lontooseen, Newcastleen, Parkestoniin ja Hulliin. Yhteydessä Itä- ja Länsi-Jyllannin rautatieverkkojen kanssa. Tärkeimmät vientitavarat: maanviljelys- ja karjantuotteet, tuontitavarat: kivihiili ja polttoöljy. E:n kauppalaivastoon kuului 1904 138 laivaa (tonniluku 22,000). — E. sai kaupunginoikeudet vasta 1899. *(V. v. F.)*

Esbo ks. E s p o o.

Escapade *[eskapa'd]* (ransk.), (kouluutetun) hevosen syrjäharppaus; vallaton kuje.

Escaut *[eskō']*, Schelden ransk. nimi.

Eschenbach ks. W o l f r a m v o n E s c h e n b a c h.

Eschenmayer *[ešənmaiər]*, K a r l A u g u s t (1768-1852), saks. filosofi, luetaan Schellingin hengenheimolaisiin. E:n mielestä tieteellinen ajattelu lopulta vie oman itsensä yläpuolelle, „ylijärjelliseen" uskoon, joka täydentää filosofista tietämistä. Julkaisi m. m.: „Die Philosophie in ihrem Übergange zur Nichtphilosophie" (1803), „Religionsphilosophie" (3 os., 1818-24). Sittemmin E. antautui haaveellisiin mietiskelyihin luultujen henki-ilmestysten johdosta (esim. kirjassaan „Konflikt zw. Himmel u. Hölle, an dem Dämon eines besessenen Mädchens beobachtet" (1837). Aikakauskirjan „Archiv f. den tierischen Magnetismus" toimittajia. *A. Gr.*

Escher *[ešər]*, J o h a n n H e i n r i c h A l f r e d (1819-82), sveits. valtiomies, valittiin 1844 Zürichin kanttonin suuren neuvoston jäseneksi, 1847 sen presidentiksi, 1848 saman kanttonin hallitusneuvoston jäseneksi ja oli 1849-55 sen presidenttinä. Hän harrasti varsinkin Sveitsin rautatieverkon laajentamista ja ajoi 1852 perille lain, jonka mukaan rautateiden rakentaminen joutui kanttonien ja yksityisten yhtiöitten haltuun; sai aikaan koillisradan ja Gotthardin radan, tullen sen ensimäiseksi johtajaksi 1871. E:n toimesta perustettiin 1854 Zürichiin polyteknillinen korkeakoulu.

Eschricht *[ešriht]*. D a n i e l F r e d e r i k (1798-1863), tansk. fysiologi, Kööpenhaminan yliopiston professori. Tunnettu varsinkin vertailevana anatomina ja suosittuna opettajana. Kirjoitti „Haandbog i physiologien" (1834-41, uudistettu pain. 1851). *(J. A. W.)*

Eschscholtz *[ešholts]*, J o h a n F r i e d r i c h (1793-1834), ven.-saks. luonnontutkija, Tarton yliopiston professori. Seurasi luonnontutkijana mukana O. v. Kotzebuen löytöretkillä 1815-18 ja 1823-26. Julkaisi matkakertomuksensa ja entomologisia kirjoituksia, myös „System der Akalephen" (1829), „Zoologischer Atlas" (1829-33). *(J. A. W.)*

E. californica.

Eschscholtzia, kalifornialainen kasvisuku unikkojen heimossa, kaljuja, sinivihreitä yrttejä; lehdet hienoliuskaisia, kukat pitkäperäisiä, keltaisia. *E. californica* on hyvin yleisesti viljelty koristuskasvi. *(J. A. W.)*

Escompte *[eskō't]* (ransk.) ks. D i s k o n t t o.

Escorial *[-a'l]*, kuuluisa linna (E l E s c o r i a l) ja sen yhteydessä oleva luostari (E l r e a l m o n a s t e r i o d e S a n L o r e n z o d e l E.) Espanjassa, autiossa seudussa Sierra de Guadarraman juurella, n. 50 km luoteiseen Madridista E:n kauppalan luona ja 1130 m yl. merenp. Vihreiden puutarhojen ympäröimä linna on Filip II:n rakennuttama St. Quentin'in luona elok. 10 p. (Pyhän Lorenzon päivänä) 1557 saavutetun voiton muistoksi. Se on tummasta graniitista italialaiseen renesanssityyliin rakennettu, 206 m pitkä, 161 m leveä, kokonaisuudessaan kylmän ja jäykän näköinen. Luostari on nykyään lakkautettu ja sen sijalla on E:ssa kollegi korkeampaa opetusta varten. Luostarin kirjastoa, joka aikoinaan oli Euroopan rikkaimpia, hävitti tulipalo 1671, joten se nykyään sisältää ainoastaan 4,600 käsikirjoitusta ja 130,000 nid. Linnaa kuningas käyttää yhä kesäasuntonaan ja komeaa kunink. palatsia, joka käsittää

¼ E:n rakennuksista, koristavat usean renessanssiaikuisen mestarin (Velazquezin, Tizianin, Tintorettonn y. m.) teokset. Huomattavia taideteoksia sisältää myös E:n muhkea kirkko, joka on jäljennös Rooman Pietarin-kirkosta ja johon Espanjan kuninkaat Kaarle V:stä alkaen ovat haudatut. *V. v. F.*

Escurial ks. Escorial.

Esdrelon (kreik. *Esdrēlō'n* < hepr. *jisreēl*), muinaiskanaanilainen Issaskarin heimolle kuulunut kaupunki (nyk. *Zer'in)* Gilboan-vuoren luoteisliepeellä Etelä-Galileassa, jossa Isboset (2 Sam. 2,) ja Ahab (1 Kun. 18) pitivät asuntoa, ja sen mukaan nimitetty viljava, mutta osittain vesiperäinen suuri tasanko Karmelin ja Gilboan välissä (nyk. Merdž ibn'Amir). E:in kentällä on käyty monta veristä taistelua; Napoleon ja Kleber 1799 siellä voittivat 25,000 turkkilaista. *K. T-t.*

Eseloonit ks. Echelon.

Esenssi ks. Essenssit.

Esihakkaus ks. Etuhakkaus.

Esihistoria. Esihistoriallseksi eli historiantakaiseksi ajaksi nimitetään sitä aikakautta ihmiskunnan ja kansojen elämässä, jolta ei ole olemassa samanaikuista kirjallista kertomusta, esihistoriaksi sitä tiedettä, joka tutkii ja kuvaa ihmisen ja kansojen elämää näinä aikoina. Kun ei samanaikuista kirjallista muistotietoa ole olemassa, on tutkimuksen luotava kuva näiden aikojen elämästä, kulttuurista ja vaiheista päätelmien tietä käyttämällä lähteinään muistomerkkejä, jotka joko ovat samanaikuisia s. o. ovat säilyneet siltä aikakaudelta, joka on kuvattava, tai jotka muuttuneessa muodossa polveutuvat esihistorialliselta ajalta ollen esihistoriallisen ajan tuotteiden ja ilmiöiden jatkoja — lähteitä, joita menestyksellä voidaan käyttää historiallistenkin aikojen tutkimiseen, mutta jotka esihistorialliselle tutkimukselle ovat ainoat käytettävissä olevat. Esihistoriallisen tutkimuksen lähteet voidaan jakaa seuraaviin pääryhmiin. 1) Antropologis-zoologis-botaaniset lähteet. A) Antropologiset (ihmisen ruumiinosia ja -muotoja). Nämä lähteet saattavat olla a) samanaikuisia: ihmisen ruumiin jäännöksiä, jotka antavat meille tietoja niiden ihmisten ruumiinrakennuksesta, jotka ennen ovat löytöpaikan seuduilla asuneet; sekä b) myöhempiä ja nykyaikuisia ihmismuotoja, mikäli niitä voidaan pitää vanhojen muotojen jatkajina. Vertailemalla vanhoilta ajoilta säilyneitä ihmisruumiin jäännöksiä myöhempiin ja nykyaikuisiin muotoihin voidaan tehdä eräitä päätelmiä esihistoriallisten asukkaiden rodusta (ks. t.) nykyajan ihmisiin verraten. Sitä tiedettä, joka erityisesti tutkii entisten ja nykyaikojen ihmisten pääkalloja, nimitetään kraniologiaksi eli pääkallotieteeksi (ks. t.); se on osa laajemmasta tieteestä, antropologiasta eli ihmistieteestä (ks. t.), joka tutkii ihmistä luontoyksilönä etupäässä hänen ruumiinrakenteensa ja sen luonnollisten tunnusmerkkien kannalta. Ihmisruumiin jäännökset tulevat erittäin arvokkaiksi esihistorialliselle tutkimukselle yhdistettyinä samoilta paikoilta ja ajoilta tavatuista löytöesineistä saataviin tietoihin (ks. alemp.), niinikään yhdistettyinä niihin tietoihin, joita geologia (ks. t.) antaa niiden maakerroksien iästä, joista ihmisruumiin jäännökset ovat löydetyt. B) Zoologiset (eläinkunnalliset) ja botaaniset (kasvikunnalliset) ainekset, jotka tässä tulevat kysymykseen, ovat etupäässä ne kotieläinten ja viljelyskasvien (jyvien y. m.) jäännökset, jotka esiintyvät yhdessä ihmisen jäännösten ja muinaiskalujen kanssa ja siis antavat tietoja ihmisen kesyttämistä eläimistä ja hänen harjoittamastaan maanviljelyksestä. 2) Esineelliset lähteet: työ- ja sota-aseet, asunnot, teollisuuden tuotteet, puvut, koristeet, huvitusesineet, jumalankuvat ynnä muut uskontoon ja sen harjoittamiseen kuuluvat esineet, kalliopiirrokset (esihistoriallisen taiteen jäännökset), sanalla sanoen esihistoriallisen ajan aineellinen kulttuuri, mikäli sen tuotteet joko suorastaan tai välillisesti ovat säilyneet meidän aikoihimme. Nämä aineellisen kulttuurin tuotteet saattavat olla samanaikuisia kuvattavan ajan kanssa (lnu-, puu-, savi-, kivi-, metalliesineitä, asuntojen, varustuksien, pukujen jäännöksiä, hautoja j. n. e.); vertaamalla toisiinsa eri muotoja ja muotoryhmiä (typologinen tutkimus, ks. t.) sekä ottamalla huomioon muilta tahoilta saatavia ajanmääräyksiä (geologisia, eri maakerrostumien iästä saatavia, sekä vanhojen rahojen ynnä muiden ajaltaan tunnettujen esineiden tarjoamia) voidaan selvittää näiden tuotteiden ikää (suhteellista, osittain absoluuttista kronologiaa) sekä niiden alkuperää ja keskinäisiä suhteita. Näillä perusteilla voidaan myös, muita valaisevia seikkoja samalla lukuunottamalla, tehdä päätelmiä näiden kulttuuriesineiden tuottajien kansallisuudesta. Sitä tiedettä, joka tutkii ihmisen esihistoriallista kulttuuria samanaikuisen aineellisen kulttuurin tuotteiden perusteella, nimitetään arkeologiaksi eli muinaistieteeksi (ks. t.). Esihistoriallisen ajan elämää voivat valaista myöskin myöhemmiltä ajoilta, vieläpä nykyajaltakin olevat aineellisen kulttuurin tuotteet, mikäli nämä ovat entisaikuisten tuotteiden jatkajia, joko niiden mallin mukaan tehtyjä tai niistä kehittyneitä muotoja tai tavatut kansalta, jonka kulttuuri on alkuperäisluontoista. Erittäin ovat tämmöisessä tutkimuksessa huomioonotettavat kansanomaisen käsityön tuotteet ja elinkeinonharjoituksessa noudatetut kansanomaiset menettelytavat, joissa usein keskellä nykyajan kulttuuriakin on säilynyt muinaisuuden jatkoja; erittäin arvokas on nykyajan sivistyskansojen muinaisuudesta päätelmiä tehtäessä myös alkuperäisellä kannalla olevien, n. s. luonnonkansojen vielä nykyjään elävä alkuperäisluontoinen kulttuuri. Vertailemalla sellaisten kansojen aineellisen kulttuurin muotoja, joiden vanhimman kulttuurin tiedetään periytyvän yhteisestä alkuperästä, voidaan (typologisella tutkimuksella) määrätä eri muotojen suhteellista ikää sekä saada määrätyksi ne yhteiset alkumuodot, jotka kerran esihistoriallisena aikana ovat olleet eri kansoille yhteiset. Muotojen perustuksella voidaan myös tehdä päätelmiä toiselta kansalta toiselle tapahtuneista lainoista. Erittäin tärkeitä päätelmiä voidaan tehdä yhdistämällä muinaisajoilta säilyneistä tuotteista saatavat tiedot niihin, mitä nykyaikuisista esineistä voidaan oppia. Sitä tiedettä, joka tutkii

ihmisen kulttuurikehitystä lähteenä käyttäen aineellisen kulttuurin tuotteita, sanotaan etnografiaksi eli kansatieteeksi (arkeologia on oikeastaan muinaisaikojen etnografiaa, joka perustuu samoilta ajoilta säilyneihin muistomerkkeihin). 3) Kansantavat ovat aineksia, jotka ovat aineellisten ja henkisten ainesten keskivälillä. Näitä muinaisuuden valaisemiseksi käytettäessä ei saata olla kysymys samanaikuisista tavoista (paitsi muinaisajalta säilyneissä kuvissa ja piirroksissa), vaan myöhempään aikaan säilyneistä kansantavoista, mikäli niitä voidaan katsoa entisaikojen tapojen jatkoiksi. Juhlatavat, perhetavat, naimatavat, hautaustavat, taiat, uhrimenot sisältävät usein jäänöksiä paljoa vanhemmalta sivistyskaudelta; vertailevalla metodisella tutkimustavalla, erittäin pitäen silmällä niiden kansojen tapoja, joiden kulttuuri johtuu samoista lähteistä, voidaan tavan alkuperäinen luonne ja ehkäpä syntykin saada selvitetyksi. Paitsi että tavat itsessään ovat tärkeä osa esihistoriallista elämää, valaisevat ne selvitettyinä kansan psykologiaa ja sen sivistyksen alkua; ne antavat usein tärkeitä yhteiskuntahistoriallisia eli sosiologisia tietoja (esim. naimatavat voivat sisältää piirteitä, jotka johtuvat aikakauden perheenrakentamis-muodoista j. n. e.). Tutkimus kansantavoista kuuluu kansatieteeseen sanan laajimmassa merkityksessä eli n. s. etnologiaan, se on myös läheisessä yhteydessä folkloren tutkimuksen kanssa (ks. alemp.). Sitä tiedettä, joka, lähteinään käyttäen melkoiseksi osaksi kansantavoista, mutta myös kansojen aineellisesta ja henkisestä kulttuurista sekä ihmisen henkisen elämän tutkimuksesta yleensä (psykologiasta eli sielutieteestä) saatavia tietoja, tutkii inhimillisen yhteiskunnan alkua ja syntyä ja inhimillisen yhteiselämän ilmiöiden kehitystä, nimitetään sosiologiaksi eli yhteiskuntatieteeksi (ks. t., vrt. myös Kansanpsykologia). 4) Henkiset ainekset. Näistä aineksista on ensinnäkin mainittava A) muistotieto, joka on säilynyt suullisena perintätietona ja historiallisena aikana kirjaanpantu. Tässäkään siis ei, mikäli muinaisuuden valaisemista tarkoitetaan, ole kysymys samanaikuisista tiedoista, vaan semmoisista, jotka ovat muinaisajan tietämyksen jatkona. Tämmöinen muistotieto saattaa olla kansanuskoa (kansan käsityksiä suhteista yliluonnollisiin asioihin), kansantietoa (kansan käsityksiä esim. maailmanrakenteesta, kansan kokemusperäisiä tietoja) tai kansan mielikuvituksen tuotteita tai kaikkea tätä yhtaikaa, usein puettuna runoiden (joko runomittaiseen tai suorasanaiseen) muotoon (kansanrunoutta eli folkloreа — usein tällä nimellä käsitetään kaikkea kansanuskoa, kansantietoa ja kansanrunoutta yhteensä). Ei voi yleensä odottaa, että kansanmuisti olisi säilyttänyt suoranaisia kertomuksia esihistoriallisista tapahtumista; nekin kertomukset, joiden pohjana on historiallinen tapahtuma, ovat siihen määrin sekaantuneet mielikuvituksen tuotteihin, että puhtaasti historiallista ainesta yleensä ei voi erottaa jälkimäisistä. Useimmiten ei kansan muistotieto, ainakaan runoutena, ulotu esihistoriallisiin aikoihin, mutta se saattaa sisältää esihistoriallisia aineksia. Mikäli siis nykyisaikuinen tai kirjoitustaidon tunnetuksi tultua muistiin merkitty kansan muistotieto on perintönä esihistoriallisilta ajoilta tai johtuu niistä, se jo itsessään ja suoranaisesti edustaa melkoisen tärkeätä puolta entisaikojen kulttuurista. Mutta se antaa välillisestikin tärkeitä tietoja kansojen maailmankatsomuksesta, tavoista, elämästä yleensä, sekä myös kosketuksista muiden kansojen kanssa, sillä tämänsuuntaiset ainekset ovat suuresti levinneet toiselta kansalta toiselle. Toisena tärkeänä kansan muinaisuuden lähteenä on kansan B) kieli. Tässäkään ei tietysti voi olla puhe samanaikuisista kielellisistä muistomerkeistä, vaan suullista tietä historialliseen aikaan säilyneestä kielestä, joka historiallisena aikana on kirjalliseen muotoon kiinnetty tai vielä nykyaikana elää entisten kielimuotojen jatkona. Kielen merkitys muinaisuuden selvittäjänä perustuu siihen, että kieli on tiedon ja kokemuksen varsinaisena välittäjänä ihmiseltä ihmiselle, sukupolvelta sukupolvelle. Tästä johtuu ensinnäkin, että kieli on varmimpia kansallisuuden tunnusmerkkejä, olipa sitten niin, että se yhteistunto, joka on kansallisuuden syntymiseksi välttämätön, on syntynyt kielellisen yhteyden johdosta, tai päinvastoin kielellinen yhteys myöhemmin syntynyt muun yhteisen kulttuurin ja yhteisten historiallisten vaiheiden synnyttämän yhteistunnon vaikutuksesta. Edelleen todistaa kielellinen yhtäläisyys eri kansojen kielten välillä aina maantieteellistä ja kulttuuriyhteyttä kieltä puhuvien tai puhuneiden kansojen välillä. Tämä yhtäläisyys saattaa olla sitä laatua, että se on syntynyt lainan kautta: s. o. kaksi toisistaan eroavaa kielimuotoa on vaikuttanut toisiinsa sillä tavoin, että toinen on saanut aineksia toisesta. Kun siis esim. suomen kielessä tavataan vanhoja aineksia, joiden voidaan todistaa olevan lähtöisin vanhoista indo-iraanilaisista kielistä (nykyjään Intiassa ja Persiassa puhuttujen kielten aikaisemmista muodoista), niin meidän on päätettävä, että suomalaisten esi-isät kerran ovat olleet tämänlaatuista kieltä puhuneen kansan naapureina ja kosketuksissa tämän kanssa. Mutta yhtäläisyys saattaa olla sitä laatua, aina kielen yksiukertaisimpiin ja välttämättömimpiin osiin ulottuvaa, että se ei voi olla selitettävissä muulla tavoin kuin että asianomaiset kielet ovat sukulaiskieliä, s. o. ne polveutuvat aikaisemmasta yhteisestä alkukielestä. Niin esim. todistaa se yhteys, joka vallitsee kaikkien n. s. indoeurooppalaisten kielten välillä, että ne kaikki polveutuvat yhteisestä indoeurooppalaisesta alkukielestä; samoin todistaa suomen, unkarin ja muiden n. s. suomalais-ugrilaisten kielten välillä tavattava yhtäläisyys, että kerran on ollut olemassa aika, jolloin näiden nykyisten kielten sijalla on ollut yhteinen alkukieli, joka sittemmin on hajaantunut eri murteiksi ja eri kieliksi. Tämmöisen yhteisen alkukielen syntyminen ei tietysti ole ollut mahdollinen ilman aikaisempaa asumapaikkojen yhteyttä: on siis täytynyt olla indoeurooppalainen, suomalais-ugrilainen j. n. e. alkukoti, jossa on asunut indoeurooppalainen, suomalais-ugrilainen j. n. e. alkukansa. Vihdoin riippuu kielen merkitys muinaisuuden selvittämiselle siitä, että kieli aina on ollut ajatuksen uskollinen seuralainen: sanan olemassaolo todistaa aina käsitteen, asian ole-

massaolon, ja tämän nojalla me, katsoen siihen, että kieli on peräisin perin vanhoilta, esihistoriallisilta ajoilta, voimme tehdä eräitä johtopäätöksiä niistä asioista, joita kielen sanoilla merkitään, erittäinkin kansojen vanhemmasta kodista ja sivistyskannasta. Vertailemalla toisiinsa niitä sanavaroja, jotka tavataan säilyneinä sukulaiskielissä, voimme päättää, mitä sanoja on ollut olemassa kunkin kieliheimon yhteisessä alkukielessä ja tämän nojalla edelleen mitä asioita tuo alkukieltä puhuva kansa on tuntenut. Kun me esim. kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä tapaamme suomen *pää* sanan vastineen, niin me voimme päättää, että tämä sana oli olemassa suomalais-ugrilaisessa alkukielessä; usein ei asia ole kuitenkaan aivan yhtä yksinkertainen, sillä moni alkukieleen kuuluva sana saattaa olla säilynyt vain muutamissa nykyjään elävissä kielissä. Jos tämmöinen suomalais-ugrilaiseen alkukieleen kuulunut sana on ollut esim. jonkun luonnon- tai kulttuuriesineen tai asian nimi (esim. *lumi*, *kota*, *peni* = koira, *uuhi* = lammas), niin voimme päättää, että nämä asiatkin ovat olleet alkukieltä puhuvalle kansalle tunnettuja. Näin ollen me siis vertailevan tutkimuksen avulla jossakin määrin voimme selvittää, minkälainen se luonto oli, joka ympäröitsi suomalais-ugrilaista alkukansaa (siis tehdä eräänlaisia päätelmiä suomalais-ugrilaisen alkukansan kodista) sekä myöskiu minkälainen tuon alkukansan sivistys oli. — Lainasanat puolestaan todistavat, mitä laatua kosketukset eri kansain välillä ovat olleet, osittain myös, tarpeellisella varovaisuudella käytettyinä, mitä kulttuurivaikutuksia toinen kansa on saanut toiselta.

Niinkuin edelläolevasta selviää, saatetaan ihmisen, kansojen esihistoriasta saada tietoja ainoastaan useampien tieteiden yhteisvaikutuksen avulla. On selvää, että monessa kohdin on vaikea saada täysin varmoja tuloksia. Mutta toiselta puolen on myöskin tutkimus, useiden terävä-älyisten tutkijain toiminnan kautta, esihistoriallisiin ajaujaksoihin luonut ennen aavistamatonta valoa.

E. N. S.

Esihistorialliset ajanjaksot. Jokaisella kansalla on ollut esihistoriallinen aikansa, vaikka se on ollut hyvin eripituinen eri seuduilla, päättyen esim. Egyptissä jo n. 3500 e. Kr., mutta Suomessa vasta toisen Kristuksen jälkeisen vuosituhannen alussa. Muinaistiede on jakanut esihistoriallisen, eli, kuten sitä myös nimitetään, historiantakaisen ajan useihin eri ajanjaksoihin, jotka ilmaisevat eri kehityskausia. Koko käsityksemme erillisistä esihistoriallisista ajanjaksoista on muodostunut vasta viime vuosisadan kuluessa, pääasiassa sen puolivaiheilta lukien; sitä ennen käsiteltiin historiantakaista muinaisuntta kokonaisuudessaan muinaistieteellisesti yhtenä ainoana yhtenäisenä ajanjaksona.

Esihistoriallisia aikakausia erotetaan kolme suurempaa: kivi-, pronssi- ja rautakaudet, jotka kukin vuorostaan jakautuvat moneen alajaksoon.

Kivikaudella (n. v. 2000 seuduille e. Kr. Keski- ja eteläisimmässä Pohjois-Euroopassa) olivat kaikki metallit tuntemattomat ja aseet ja työkapineet tehtiin kivestä, luusta, puusta tai savesta (saviastiat). Paraiten säilyneet nykyaikaan ovat kivi- ja savituotteet, jotavastoin puu vain poikkeustapauksissa on pysynyt häviämättä.

Kivikausi jakautuu kahteen suureen alajaksoon, vanhempaan ja nuorempaan, paleoliittiseen ja neoliittiseen, eli niinkuin myös usein sanotaan, hiomattoman ja hiotun kiven aikakauteen. Paleoliittistakin kivikautta vanhempi kivikauden osa on useitten tutkijain olettama n. s. eoliittinen aika, minkä koko olemassaolo kumminkin on vielä epäiltävä.

Muinaistieteellinen esihistoria alkaa näet luonnollisesti ihmisen ensi esiintymisestä maailmaan. Milloin tämä on tapahtunut, siitä ei kumminkaan olla selvillä vielä. Otaksutaan, että se on tapahtunut jo tertiääriaikakaudella, vieläpä sen alkupuolella. Maakerrostumissa, jotka epäilemättä kuuluvat tuohon ikäkauteen, on näet tavattu, etupäässä Ranskassa, mutta muuallakin, karkeasti iskettyjä piikivikappaleita, joiden ei katsota voivan olla luonnollisesti muodostuneita, vaan ihmiskäsin tehtyjä. Noita ihmiskunnan „aamuhämärän tuotteita" nimitetään eoliiteiksi ja koko ajanjaksoa eoliittiajaksi. Ne todistaisivat ihmisen olemassaolon jo noina äärettömän etäisinä aikoina, mutta toistaiseksi emme tuolta ajalta tiedä ihmisestä mitään muuta, ei asunnoista, ei haudoista; eipä edes varmoja luurangon-osiakaan ole olemassa eoliittiajalta. Toiset tutkijat epäilevät muuten eoliittiaseita vain luonnon muodostamiksi. — Vanhimmat tunnetut ihmisluurangon osat lienevät Saksasta, Heidelbergin läheltä löydetyt; kallon osia, hampaita, sääriluu on tavattu Jaavan saarelta. Viimemainitut lukeutuvat seuraavan ajan rajalle ja kuuluvat jollekin ihmismäiselle oliolle *(Pithecanthropus erectus)*.

Tertiääriajan jälkeisen kvartääriajan alun, n. s. diluviaali-ajan ihmiset elivät muinaistieteellisesti puhuen paleoliittiseen aikaan. Euroopan ilmanala oli tällöin paljoa kylmempi kuin nykyään, ja suunnaton mannerjää peitti silloin koko Pohjois-Euroopan ja suuria osia etelämpänäkin. Ajoittain jää kuitenkin suli ja leudompi ilmasto vallitsi. Kaiken tämän aikaa oli Euroopan keski-osa jo asuttuna, ja sen ajan ihmisten töistä on jäänyt melkoiset määrät jäännöksiä.

Paleoliittisen ajan vanhinta osaa sanotaan myös mammutti-ajaksi, sen vuoksi että silloin eläimistön joukossa mammutti ja muut nyt sukupuuttoon kuolleet eläimet olivat hyvin yleiset. Muinaistiede ja geologia jakavat vielä tämänkin ajan, etenkin eräiden Ranskassa tehtyjen luolalöytöjen nojalla, useihin alajaksoihin. Ne ovat chelles'iläis-, aeheuliläis- ja mousteriläis-ajat sekä aurignac-aika. Viimemainittu ulottuu jo paleoliittisen ajan loppuosalle, n. s. peura-aikaan, jolloin Euroopan yleisimmät eläimet ovat olleet hirvi ja peura, ja kasvullisuus oli aromaista ja arktista, samalla kuin jäät lopullisesti vetäytyivät yhä kauemmas pohjoiseen. Tämän peura-ajan alijaksot ovat löytöpaikkojensa mukaan nimitettyinä vanhimmasta nuorimpaan: solutréläinen, magdaleena-aika, ja väliaikaua siirryttäessä neoliittiseen aikaan, azililais-aika.

Chelles'iläinen, aeheuliläinen ja mousteriläis-ajat on koetettu erottaa toisistaan geologisten havaintojen kautta, suuren mannerjään laajuu-

den ja supistumisen avulla. Ihmiset ovat viettäneet ilotonta elämää. Maanviljelys ja karjanhoito ovat olleet tuntemattomia, ja kotieläimiä ei ole ollut, ei edes koiraa. Työkapineena ja aseena on pääasiassa ollut hiomaton, suuri, mantelinmuotoiseksi isketty kivi, joka muoto yleensä pysyy muuttumatta nämä aikakaudet (kuv. I: 1). Mousteriläisajalta on myös iskettyjä nuolenkärkiä ja piikaapimia. Mantelinmuotoinen ase on tällöin ollut suhteellisen harvinainen ja kiven käsittely kehittynyttä. Joissakin paikoin, esim. Ranskan Abbevillen tulvakerrostumissa, on tavattu eri kerroksissa päällekkäin löytöjä kultakin nyt puheena olevalta ajalta, joten niiden keskinäinen ikä on voitu tarkistaa sekä geologisesti että muinaistieteellisesti. Näiden paleoliitti-ajan alkujaksojen asutusjätteitä on kautta Belgian, Ranskan, Espanjan ja Portugalin, Italian, Pohjois-Afrikan, Syyrian ja Palestiinan, vieläpä Hindustanin, Somali-maan ja Etelä-Afrikan. Keskinen ja pohjoinen Eurooppa olivat jään alla. Ihmisasuntoina olivat luontaiset luolat, joihin vainajatkin lienee haudattu.

Sivistyshistoriallisesti edellisiä ajanjaksoja verrattoman paljoa rikkaammat ovat myöhemmät paleoliittiset aikakaudet. Niiden päälöytöalueet ovat Länsi- ja Lounais-Ranska. Se ihmisrotu, joka tällöin on elänyt, on ollut lattea-otsainen, poskipäät eteenpäin ulkonevat, leuka taakse kaartuva, raajat järeätekoiset. Luurankoja tai niiden osia on löydetty Ranskasta, Englannista, Krapina-luolista Kroatsiassa, Spy-luolista Namurissa ja Düsseldorfin läheisestä Neanderthalista, minkä viimemainitun mukaan koko rotua kutsutaan neaanderthalilaiseksi. — Haudatut ruumiit ovat olleet punamullalla peitetyt ja koristuksina on käytetty petojen hampaita. Metsästys on yhä ollut pääelinkeinona, jonkinlaiset yhteiskunnalliset olot lienevät jo vallinneet. Taidetuotteita on olemassa pitkin koko aikakautta, vähimmin aurignac-ajalta Trilobite-luolasta ja eniten magdaleena-ajalta. Niitä on varsin runsaasti löydetty eri luolista, merkillisiä. mestarillisia luuveistoksia tai luuhun piirrettyjä kuvioita, joskus kalliomaalauksia. Ne kuvaavat naisvartaloja tai villieläimiä, kuten hirviä, peuroja, puhveleja, mammutteja, kaloja, joskus kasviaiheita tai koristekuvioita, ja ovat ihmeteltävällä taidolla ja aistilla muovaillut (kuv. I: 8-15). Piirros lienee veistelyä vanhempi. Kuuluisimmat taidelöydöt ovat luolalöytöjä: La Madeleine. Brassempoy („B:n Venus"), Mas d'Azil (Pyreneillä).

Työkapineet ovat edellisen ajan kapineita jo paljoa paremmat, hienommat ja vaihtelevammat (kuv. I: 2-3). Ihan ajanjakson lopulta aletaan tavata jokunen hiottukin ase. Luuaseet, neulat, pistimet ja väkäkeihäät (kuv. I: 4-7) ovat hyvin tavalliset, ja magdaleena-ajalta on eriskummallisia „komentosauvoja" (kuv. I: 11), joita on arveltu heimopäällikköjen valtamerkeiksi tai joiksikin uskonnollisiksi suojuksiksi. Saviastioista ei ole varmuutta. — Löytöjä tältä ajalta on Ranskasta, Pyreneiltä, Englannista, Sveitsistä. Määristä, Saksasta Nassaun y. m. luota, Krakovan luota ja Ukrainasta, mutta ei Italiasta eikä Kreikasta. Kieltämätöntä yhtäläisyyttä sen sijaan on eräiden egyptiläisten naisvartalokuvanveistosten ja samanlaisten magdaleena-aikuisten länsieurooppalaisten välillä.

Tärkeimpiä paleoliittisen ajan tutkijoita ja selvittelijöitä Euroopassa ovat olleet: ranskalaiset de Quatrefages, G. Mortillet, Edv. Piette ja abbé Breuil, sekä itävaltalainen M. Hoernes.

Neoliittisella eli hiotun kiven aikakaudella ei suinkaan kaikkia kiviesineitä hiottu, kuten esim. ei koskaan veitsiä, sahoja, tikareita y. m. — Siirtymisaikaa paleoliittisesta ajasta neoliittiseen, jota aikaisemmin ei lainkaan tunnettu, ja jolle sen vuoksi annettiin nimi „hiatus" = kuilu, sanotaan nyt Ranskassa campignyläiseksi ajanjaksoksi. Tälle ajalle myös rajoittuvat Mas d'Azilin löydöt. Eteläinen Pohjois-Eurooppa on pääasiassa tällöin tullut asutuksi, ja tälle ajalle lukeutuvatkin *køkkenmøddingit*, n. s. ateriatunkiot (kuv. I: 16) Tanskan itärannikoilla. Ne ovat suuria, vahvoja asumakerroksia, jotka ovat muodostuneet osterin kuorista, luista ja yleensä ruuanjätteistä, murtuneista kiviaseen kappaleista y. m. s., mikä jää ihmisten pitempiaikuisille asuinsijoille. Saviastiateollisuus näkyy vielä olleen hyvin alkeellista; kotieläimistä ovat yhä muut olleet tuntemattomia paitsi koirat. Kiviesineet ovat hiomattomia, ja tyypillinen on muuan toiselta puolen iskemällä teräväksi muodostettu ase, levykirves (kuv. I: 18), loppupuolelta ajanjaksoa. Køkkenmøddingejä on myös Englannissa, Portugalissa y. m., mutta Tanskaa pohjoisempana ei tyypillisiä vanhoja sellaisia ole, joskin yksityislöydöt Etelä-Ruotsissa näyttävät tämän maan jo silloin alkaneen tulla asutuksi. Manner-jää on lopullisesti vetäytynyt pois, ja nykyinen geologinen aikakausi on alkanut. Suomesta ei näitä varhaisia löytöjä ole, Suomen rannat olivat tällöin suureksi osaksi veden alla. (Suomen esihistoriasta ks. Suomi.)

Varsinaisen myöhemmän neoliittisen kiviajan löydöt ovat sangen runsaat. Ase- ja esinemuodot ovat hyvin vaihtelevat: kirveitä, talttoja (n. s. ukonvaajoja), sahoja, veitsiä, keihään- ja nuolenkärkiä, hioma- ja jauhinkiviä, runsaskoristeisia saviastioita y. m. on tavattu suunnattomat määrät (kuvataulu II). Elämänehdot ovat paljoa suotuisammat kuin ennen. Useimmat kotieläimet ovat olleet tunnettuja, samoin viljalajit. Kauppa on ollut vilkas etäistenkin seutujen kanssa, ja esinemuodot ovat niin vaihtelevat, että niiden nojalla on voitu tehdä päätelmiä kansallisuuksiin ja aikakausiin nähden. Kaupan aiheuttajana olivat vallankin aikakauden loppupuolella Välimeren kansojen laajat retkeilyt metallien, meripihkan, suolan y. m. haussa, joka kauppa vähitellet kietoi yhteen Euroopan ja suuren osan Aasiaa ja Afrikkaa, ja vähitellen lopetti kivikauden levittämällä yhä laajemmalle metallien käyttöä. Neoliittinen kivikausi on muuttumassa pronssikautiseksi n. v. 2000 seutuvilla suurimmassa osassa Eurooppaa siten että kivi ja metalli taistelivat ylivallasta muutamia vuosisatoja ennen tätä aikaa ja osaksi kauemminkin.

Neoliittiselle kiviajalle ominaisia ovat suuret kivihaudat, n. s. megaliittiset muistomerkit (kuv. II: 5-6, 9), ja paalurakennukset (kuv. II: 1-2). Edelliset ovat kahta lajia: hautoja ja pystykiviä *(menhir)*. Megaliitti-

haudat ovat suurista kivilaatoista tehtyjä hautoja, joko niin että yksi suuri kivi peittää mahtavia kyljelleen asetettuja kivilaattoja, näin muodostaen kammion, joka on pohja-alaltaan pyöreähkö (kuv. II: 5), tai niin että kyljelleen asetetut laakakivet muodostavat kivillä katetun, pitkähkön, nelikulmaisen kamarin, jossa on vanhimpina aikoina samantapainen kivikäytävä (kuv. II: 6), myöhemmin (kuv. II: 9) ei. Näitä kolmea hautalajia nimitetään dolmeneiksi *(dös, dysse, cromlech)*, käytävähaudoiksi ja paasiarkuiksi. Skandinaaviassa ne ovat äskenmainitussa järjestyksessä toinen toistaan nuorempia. Sikäläiset muinaistutkijat jakavatkin Skandinaavian kivikauden vanhempaan —, kokkenmodding-aikaan, ja nuorempaan, jossa he erottavat 4 alajaksoa eli periodia: ensimäisen, jolloin hautoja ei tunneta ja jolloin tyypillinen ase on n. s. suippohamarainen, kaksisivuinen kirves; toisen, jolloin esiintyvät dolmeni-haudat, ja kirveet ovat n. s. ohuthamaraisia, nelisivuisia, (kuv. II: 18); kolmannen, käytävä-hautojen ajan, kirveet ovat n. s. paksuhamaraisia, s. o. nelisivuisia, kannalta paksuja; ja vihdoin neljännen, jolloin on käytännössä paasiarkkuja, jolloin vasarakirveet (kuv. II: 8) olivat yleiset, esim. kaunis n. s. veneenmuotoinen vasarakirves (ks. kuva 9 taulussa A seit a), oivalliset piikivitikarit y. m. — Vain 2 ensi ajanjaksoa ovat puhdasta kivikautta, kolmannella alkaa jo tulla tunnetuksi kupari. — Aikaan nähden ruotsalainen koulu lukee käytävähaudat n. vv. 2500-2200, tanskalainen taas v. 1500 seutuville e. Kr., mutta lienee edellinen lähempänä totuutta. — Megaliittihautojen esiintyminen ei suinkaan rajoitu yksistään Skandinaaviaan, vaan tavataan niitä pitkin meren rantoja Brittein-saarilla, Ranskassa, Pyreneitten niemimaalla, Pohjois-Afrikassa, Syyriassa, Kaukasos-maissa ja Mustan-meren pohjoispuolella. Sellaista ikäeroa eri muotoihin nähden kuin pohjoisessa, ei näillä paikoin kuitenkaan ole voitu todentaa. Puhtaalle kivikaudelle ne eivät näy kuuluvan, vaan ovat kaikki vaskikautisia. Syystä on nähty niissä itäinen kulttuurimuoto, joka on levinnyt pitkin merenrantoja pohjoista kohti. Ne lienevät sukua sekä Egyptin pyramideille että Mykenen aarrehaudoille. Nämä haudat ovat kaikki olleet suuria perhehautoja, joihin vainajat ovat haudatut polttamatta aseineen, koruineen, ja joissa ehkä myöhemmin pidettiin uhritoimituksia.

Megaliitti-muistomerkkejä, loppuvalle kiviajalle kuuluvia, ovat myös n. s. menhirit Länsi-Euroopassa. Ne ovat suuria valtavia pystykiviä, jotka usein ovat järjestetyt rivittäin ja rinnatusten, muodostaen kivijonoja kuten esim. Ranskassa (ks. Carnae). Näiden muistomerkkien tarkoitus lienee ollut uskonnollinen. Megaliittiset n. s. kivikehät ovat suurimmaksi osaksi pronssikauden aikuisia.

Kuten megaliittimerkit, kuuluu myös osa paaluasutuksia kivikauteen. Paaluasutukset ovat yleisiä Keski-Euroopassa, jossa, etenkin Sveitsissä, Länsi-Itävallassa ja Itä-Ranskassa, on tavattu lukemattomia muistoja kivikauden kylistä. Nämä ovat olleet paremman turvan saamiseksi rakennetut järviin upotetuille puupaaluille, joiden samalla tasolla oleville yläpäille on ladottu hirsistä, savesta y. m. permantoja, niillä on seisonut n. 7 × 5 m pohja-alaltaan olevia puuhuoneita. Niissä on ollut tulisijat kussakin, ja myös eläimet on pidetty noissa paalutaloissa, joita on ollut useita kylämäisesti rinnan, usein silloilla yhdistettyinä manterecseen. Järvistä ja toisin paikoin entisistä järvistä ummettuneissa rahkasoissa on tavattu laajoja jätteitä sekä noista asumapohjista että kivikauden kansan työ- ja tarvekapineista, m. m. lnu- ja puuesineitä. Tärkeimmät paalukylät ovat: Laibacher Moor ja Mondsee Itävallassa, Robenhausen Sveitsissä.

Pronssikausi. Tällöin on vasken (n. 90 %) ja tinan (n. 10 %) seos, pronssi, astunut kiven sijalle tärkeimpäin teräaseiden aineksena, samalla kuin kiviset nuolenkärjet, tikarit ja vasarakirveet vielä kauan tänäkin aikakautena lienevät olleet käytännössä. Metallien käyttö on vähitellen levinnyt Välimeren itäosan maista. Muita metalleja tunnettiin kulta, lyijy ja hopea, mikä kuitenkin oli käytännössä pääasiallisesti vain Välimeren maissa, ja lasi samoilla seuduin. Ennen vars. pronssikautta vallitsi n. s. vaskikausi, mikä on jonkinlaista ylimenoaikaa kivikaudesta pronssiaikaan, ja jolloin vain vaski, ei pronssiseos, on ollut tunnettu. Vaskiajan löydöt ovat etenkin Unkarista hyvin runsaat. Pronssikauden kulttuurin aikuisia ovat esim. Hammurabin ajat Kaksoisvirtojen maissa, Egyptin varhaisin historia n. v:een 1500 asti e. Kr. ja koko Kreikan mainio Mykene-aika (ks. t.). Muualla on tämä aika rikkaimmin edustettu Italiassa, Unkarissa, Sveitsissä (osa paalukyliä), Englannissa ja Skandinaaviassa, etenkin Tanskassa, sekä Siperiassa (ks. Uralialtailainen muinaistutkimus). Tarvittava metalli on kiskottu irti matalista vuorikaivoksista, joista raaka-ainesta sisältävä kivi on lohkottu tulen, veden, kivi- ja vaski-aseiden avulla, ja sitten sulatettu. Sellaisia pronssiajan kaivoksia on tavattu Uralilla, Itävallassa (mainio Mitterberg), Kaukaasiassa, Brittein-saarilla, Espanjassa y. m. Vallankin tina oli kallisarvoista ja vaikeasti tavattavaa ainesta (ks. Kassiteridit). Kullasta olivat rikkaimmat Siebenbürgen ja Irlanti. — Pronssiajan esineitä ja hautoja tutkien on siinä erotettu eri ajanjaksoja, joiden mukaan esim. Skandinaavian pronssikausi jakaantuu useaan eripitkään alajaksoon. Tärkeimmät ovat varhaisempi ja nuorempi pronssikausi, joissa erotetaan niiden kukoistus, alku ja kuihtuminen. Aikakausi loppuu n. v. 550 e. Kr. (ruotsalaisen koulun mukaan) tai 400 e. Kr. (tanskalaisen koulun mielipide).

Skandinaaviassa, johon tällöin muinaistieteellisesti kuuluu paitsi Skandinaavian maita, myös Pohjois-Saksa miltei Berliinin seuduille asti, haudattiin varhaisemmalla pronssiajalla vainajat polttamatta suuriin miehenmittaisiin arkkuihin, mitkä monasti olivat tehdyt halkaistuista koverretuista tammenrungoista, ja joiden yli luotiin mahtava maakumpu, tai vallankin pohjoisempana, pyörökivistä koottu kiviroukkio (kuv. III: 2) („hiidenkiuas", „kruunu", „nunnatarha"). Vainajat pantiin maahan täydessä asussaan, aseineen, koruineen ja pukuineen. Viimemainittuja on säilynyt Tanskan löydöissä hyvin hyviä n. v:lta 1400 e. Kr. Puvut olivat villaiset, sentapaiset kuin

Paleoliittisen ja Skandinaavian varhaisemman kiviajan kulttuurin kuvia.

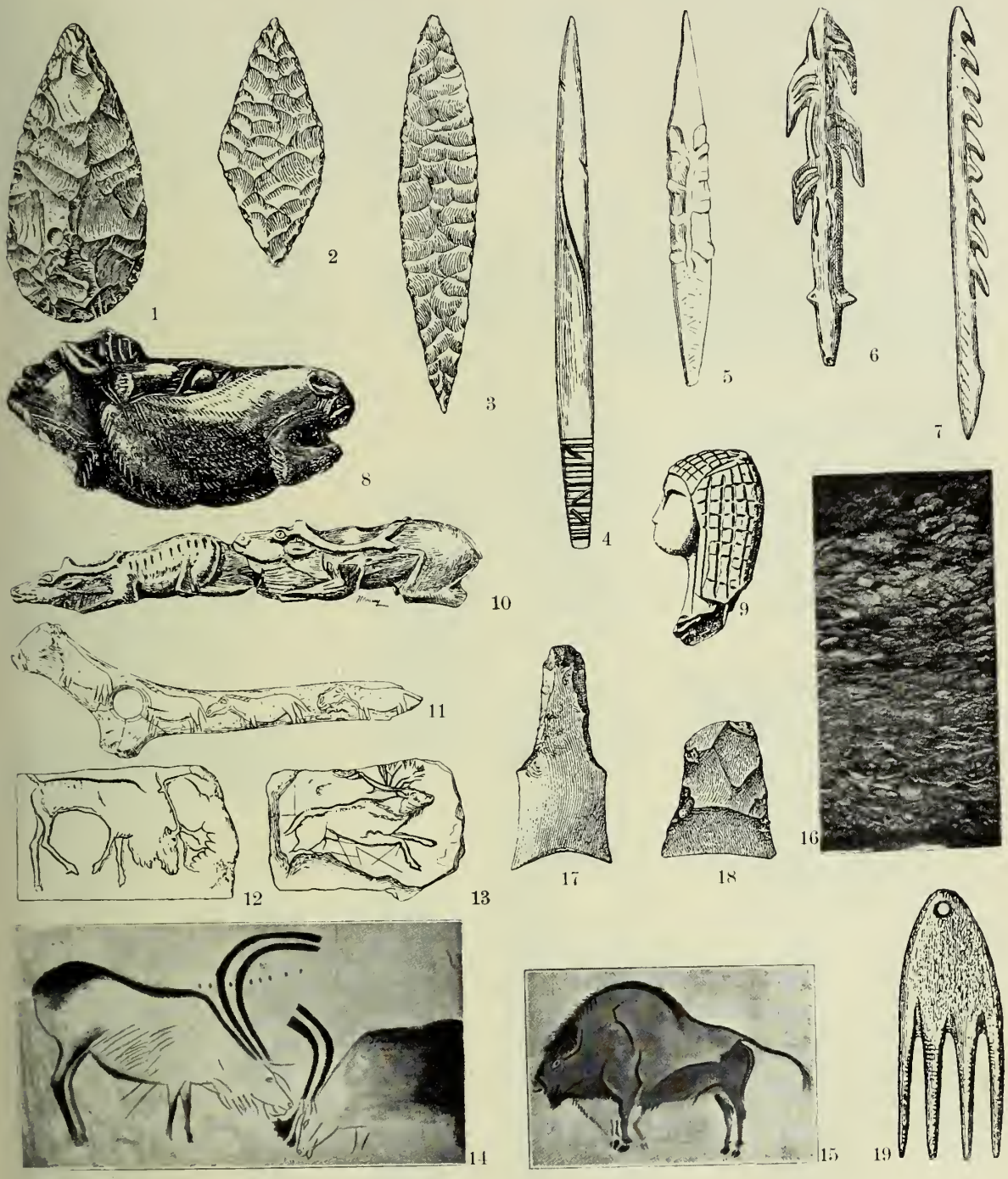

1. Mantelinmuotoinen kiviase acheulilais-ajalta (Abbeville, Ranska). 2—3. Lehdenmuotoisia piikivisiä nuolenkärkiä solutré-ajalta. 4—7. Norsun- ja peuranluisia neuloja (4—5) ja kéihään ja heittokeihään kärkiä (6—7) magdaleena-ajalta. 8. Hirvensarvesta veistetty hevosenpää (Mas d'Azilin luola). 9. Norsunluinen naisenpää (Brassempoy). 10. Norsunluisia peurakuvioita Pyreneiltä. 11. Luinen „komentosauva" kaiverrettuine hevoskuvioineen (La Madeleine). 12. Peurankuva, luuhun kaiverrettu (Kesserloch, Sveitsi). 13. Nelistävä peura. Luukaiverrus. 14. Kaksi peuraa, kaiverretut ja maalatut (Dordogne, Ranska). 15. Puhvelin kuva. Kalliomaalaus (Altamiran luola, Espanja). 16. Kuva 6:n jalan syvyisestä raakkutunkiosta (køkkenmøddingistä) Ertebøllen luota (Tanska). 17—19. Piikivikaavin ja pilkkokirves sekä luukampa (raakkutunkiolöytöjä).

Esihistorialliset ajanjaksot. II.

Neoliittisen kivikauden ja kupariajan kulttuurin jäännöksiä.

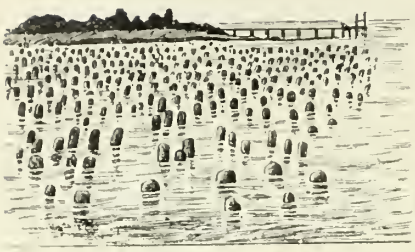
1

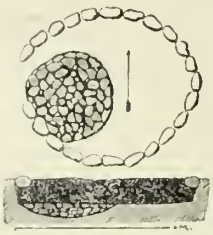
4

2

3

5

8

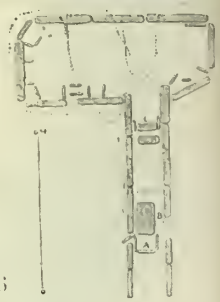
6

7

7

11

9

10

12 13

16 17

18—19

14

15

20

1. Sveitsiläisen paalukylän jätteitä Neuenburger-järvessä (vähän veden aikaan). 2. Muinainen sveits. paalukylä (otaksutussa muodossaan). 3. Kuparikautisen linnan vallin porttiaukko (Lengyel, Unkari). 4. Kodan pohja tulisijoineen (Ruotsi). 5. Dös. dolmen l. kivikammiohauta (Skane). 6. Käytävähaudan pohjapiirros (Ruotsi). 7. Spiraalikoristeinen saviastia (Butmir, Bosnia). 8. Reiällinen kivikirves, oivallista tekoa (Tanska). 9. Paasiarkkuhauta Ruotsista (nuorin megaliitinen muistomerkki). 10. Tanskalaisesta käytävähaudasta löydetty saviastia. 11. Ihmisenpää (savikuva; Butmir, Bosnia). 12. Meripihkakuvio (löydetty Königsbergin luota Preussissa). 13. Hioinkivi, sen päällä piikivikirves. (Skane). 14. Tansk. piitikari, oivallista tekoa. 15. Tansk. sahahampainen, piikivinen nuolenkärki. 16. Sveitsin paalukylistä löydetty puuvartinen kivikirves. 17. Puuvartinen piikivisirppi (eräästä Tanskan turvesnosta). 18—19. Ohuthamarainen piikivikirves ja onsitaltta (Skane). 20. Kalkkikiveen veistetty vainajankuva (Egypti).

Esihistorialliset ajanjaksot. III.

Pronssikauden muistoja.

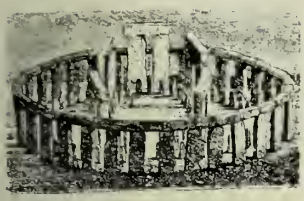
1

2

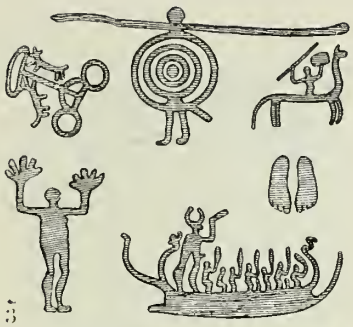
3

4

5

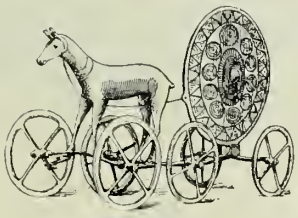
6

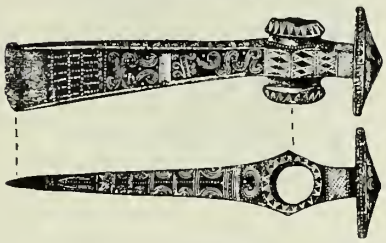
7

8

9

10

11

12

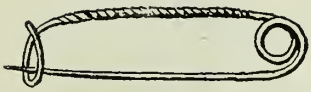
13

14

15

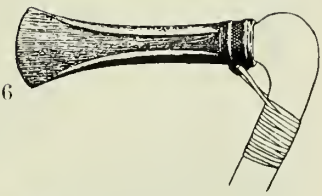
16

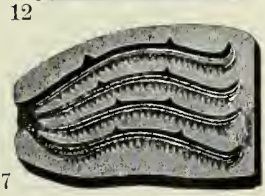
17

18

19

20

1. Stonehenge, auringonjumalan temppeli (Englanti). 2. Roukkiohauta, n. s. hiidenkiuas (Ruotsi). 3. Kalliopiirroksia Ruotsista (hevoset ja vaunut, mies kilpi toisessa, keihäs toisessa kädessä, ratsastaja, jalkapohjakuvioita, sunrikätinen mies, laiva täynnä miehistöä.) 4—5. Miehen ja naisen puku Tanskan hautalöytöjen mukaan. 6. Pronssinen hevonen ja auringonkehrä, jumaluuden tunnus (Trundholm, Tanska). 7. Pronssinen vasarakirves (Unkari). 8. N. s. varsikeltti (Ruotsi). 9. Pronssimiekka (Unkari). 10. Pronssimiekka (Hallstatt). 11. Pronssivaunut Hallstatt-ajalta (Steiermark). 12. „Huoneuurna": savinen vainajankoti Italiasta. 13. Vanhin solkimuoto (Peschiera, Italia). 14. N. s. lasisilmäsolki (Ruotsi). 15. Solki Hallstatt-ajalta. 16. N. s. onsikeltti (Tanska). 17. Pronssisahojen valinmuotti (Ruotsi). 18. N. s. situla. Pronssimalja Hallstattista. 19. Pronssitorvi (Tanska). 20. Sirppi (Englanti).

Esihistorialliset ajanjaksot. IV.

Rautakausi.

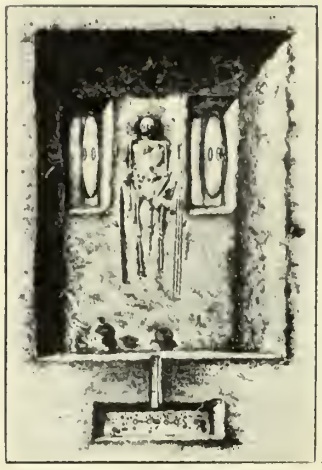

1

2

14

3

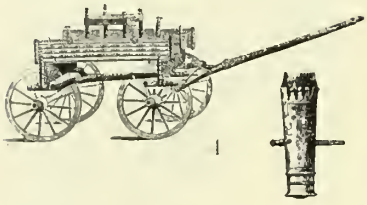

4

6

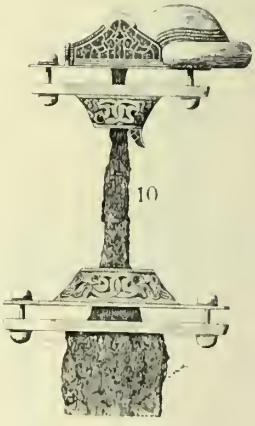

10

11

12

8

7

13

9

1 Vaunuhanta (Marne, Ranska). 2. Hopeamalja (Gundestrup, Tanska). 3. Solki La Tène-ajalta. 4. Vaunut (Dejbjerg, Tanska) 5. Miekan huotra (la Tène aika, Englanti). 6. Soturi (suolöytöjen mukaan) kansainvaelluksen ajalta (Tanska). 7. Roomalainen lasimalja. 8. Kultasarvi (Gallehus, Tanska). 9—14 Kansainvaelluksen ajan löytöjä Ruotsista. 9. Kultainen kaularengas. 10. Miekka. 11. Kypäri. 12. N. s. kuningaskummut Upsalan luona. 13. Kilvenkupura. 14 Solki.

nykyäänkin, paitsi että miehen puvustossa ei ollut housuja, hameentapainen vaatekappale vain säärten verhona (kuvat III: 4-5). Tälle ajanjaksolle kuvaavia ovat helyissä kauniit ja sirotekoiset, isketyt kiemura- eli spiraalikoristeet, joita tavataan mitä erilaisimmissa esineissä (kuv. III: 8). Tyypillisiä esineitä ovat varsireikäkirveet (kuv. III: 7), pienet solkinauhat, kauniit spiraalikierteiset ja kädensijoiltaan kaareva-alapäiset miekat ja tikarit ja n. s. varsikeltit (kuv. III: 8-9), mitkä ovat kirveitä, joihin käyrä varsi pistettiin yläältäpäin, niin että se muodosti polven. Ne ovat vähitellen kivikirveistä kehittyneet (ks. Typologinen tutkimus). — Nuoremmalla pronssikaudella poltettiin vainajat, ja niiden tuhka kätkettiin joko saviuurniin, mitkä monasti jäljittelevät huoneita (kuv. III: 12) tai pantiin paljaalle maalle tai kivilaakojen väliin, joiden yli useimmiten tehtiin kumpu tai roukkio, vaikkei aina niin ole laita. Koristeaihe oli nyt nauhamainen, mutkitteleva, isketty. Esineistä ovat ominaisia suuret n. s. silmälasisoljet (kuv. III: 14), jotka ovat kehittyneet sellaisista kuin kuva III: 13, n. s. riipusastiat ja onsikeltit (kuv. III: 16), jotka ovat varsikeltеistä edelleen kehittyneet, putkelliset; sekä vihdoin ominaiset miekat ja niitä jäljittelevät pienoisesineet, joita on hautauhreina käytetty.

Proussikauteen, osaksi sen alkuaikaan, ovat luettavat myös kalliokirjoitukset (kuv. III: 3), joita on kalliopaasissa varsinkin nyk. Bohuslääninn seudulla Ruotsin länsirannalla, Itä-Skånessa ja Itä-Göötanmaalla. Niissä on kuvioita, jotka ovat kauttaaltaan uurretut kallionpintaan, ja lienevät jotain kuvakirjoituksen tapaista. Ne esittävät sotatapauksia, laivoja, auralla kyntämistä, karjaa, ihmisiä, aseita, joiden muoto on ollut auttamassa kirjoituksien ikää määriteltäessä, erikoisia merkkejä, jumalankuvia y. m. Merkeistä mainittakoot pyörylät, anturamerkit ja kirveet, joita on katsottu auringonjumalan tunnuskuviksi. Suurin osa kalliokirjoituksia kuuluu pronssiajan alkujaksoon. — Että auringonjumala varsinaisesti on ollut pronssiajan ylijumala, todistavat esim. 100:n pienen, ilmeisesti uhriksi upotetun kultaveneen löytö eräästä Tanskan turvesuosta, ja mainio nelipuolaisten pyörien päällä seisova pronssihevonen, joka vetää kullattua auringonkehrää, Trundholman suosta (kuv. III: 6). Vene, hevonen, nelipuolapyörä ja kehrä katsotaan kaikki auringon tunnuksiksi. Varsinainen auringonjumalan temppelikin, Stonehenge (kuv. III: 1) Englannissa, on tavattu. Tähtitieteellisten laskujen mukaan se lienee rakennettu n. 1600 e. Kr. Se on tehty niin, että uloinna on kaksi yhdenmukaista ympyrää, joiden sisällä on kaksi hevosenkenkämäistä kivilatomusta, ja sisinnä suuri 4,6 m pituinen kivi, „alttari". Uloin ympyrä ja hevosenkenkäkehä ovat tehdyt kumpikin 30 pystykivestä, joiden korkeus on 5-6 m ja joiden päällä on ollut suuret poikkipäiset kivilevyt, niin että ympyrän kehä sitoutuu yhteen, mutta hevosenkenkäkehässä yhdistyy aina 2 ja 2 pystykiveä. — Molemmat muut kehät ovat pienemmistä kivistä ja ilman poikkikiviä. — Nyt on Stonehenge osaksi raunioina. Sen tapainen lienee myös ollut Aveburyn kivikehä Englannissa.

Pronssiajan etevimmät tutkijat ovat ruotsalaiset Sven Nilsson vainaja ja Oscar Montelius sekä tanskalainen S. Müller. Mainioimmat aikakauden löytöpaikat ovat: Kivik ja Pile (Ruotsi), Borum-Eshøi, Treenhøi (Tanska), Leubingerhügel (Saksa), Lengyel (Unkari), Peschiera terramara (Italia) aikakauden alkupuolelta; Håga-kumpu, Eskelhem (Ruotsi), Seddin (Pommeri), Hallstatt (Itävalta), Koban (Kaukaasia), Vetulonia Cola Seeca (Italia): aikakauden loppupuolelta tai siirtoajalta rautakauteen. — Suomen ja Urali-altailaisesta pronssikaudesta ks. n.

Rautakaudella tehtiin teräaseet raudasta samalla kuin pronssia ja muita metalleja yhä edelleen käytettiin helyihin.

Rauta on ensinnä tullut tunnetuksi jossain Välimeren itäpäässä, toisen esikristillisen vuosituhannen alussa, leviten Kreikkaan ja Italiaan ja voimistuen siellä rautakaudeksi n. v:n 1000 seuduilla e. Kr. Välimeren maissa näin ollen suoranaisesti esihistoriallisesta rautakaudesta tuskin voi puhua.

Keski-Euroopan varhaisimmat rauta-ajan muistot ovat jotenkin samanaikuisia. Tuota aikaa nimitetään Hallstatt-ajaksi Ali-Itävallassa tutkitun suunnattoman sen nimisen, tälle aikakaudelle kuuluvan kalmiston mukaan. Paikalla on tavattu suuri historiantakainen suolakaivos, joka epäilemättä on aiheuttanut, että paikka on ollut asuttuna vuosisatojen kuluessa, niin että vanhimmat haudat kuuluvat loppuvaan pronssiaikaan (n. v. 1000 e. Kr.) ja nuorimmat ulottuvat n. v:een 550 e. Kr. Vanhimmat rautakalut ovat pieniä sormuksia ja helyjä, joka todistaa että tuo metalli tällöin vielä on ollut hyvin harvinainen, mutta ennen pitkää se tulee yleisesti käytäntöön, ja kalmiston myöhemmälle ajalle kuvaavia ovat suuret raskaat kaksiteräiset lyömämiekat. — Hallstattin kalmistossa, jota tutkittiin 17 kesän aikana, paljastettiin n. 1,000 hautaa. Osa vainajista — vanhimmat — on haudattu poltettuina, toiset ovat vain osaksi poltetut, nuorimmat haudat ovat ruumishautoja. — Hallstatt-kulttuuri on levinnyt Böömiin, Määriin ja Bosniaan sekä Länsi-Saksaan, vieläpä Italiaankin, ja vaikuttanut paljo ulommalle. Kulttuurissa on paljo vaikutteita Välimeren maista. Tyypillisiä esineitä ovat kaksois-spiraalisoljet (kuv. III: 15), pronssiastiat (kuv. III: 18), n. s. situlat ja cistat, joissa koruaiheena on eläinkuva-nauhoja. Pronssin takominen on hyvin kehittynyttä.

N. v. 550 vaiheilla e. Kr. sivistyksen painopiste siirtyy lännemmäksi, todennäköisesti keltiläisaloille. Vanhimmat sellaiset muistomerkit ovat mainiot vaunuhaudat Champagne-maakunnassa (kuv. IV: 1). Vainajat ovat haudatut maan alle, eväitä mukanaan, täydessä asussaan vaunuissaan, hevoset vaunujen edessä. — Hautakalustona on ollut m. m. kreikkalaismaljakoita, jotka ovat levinneet Massilian (Marseille) siirtolasta Rhône-joen suulta. Merkitykseltään tärkeimmäksi käy tämä kulttuuri n. 400-luvulta, josta ajasta kelttiläiskulttuuri n. Kr. syntymän aikoihin asti vallitsee miltei koko Länsi- ja Pohjois-Eurooppaa. Suurimman löytöpaikkansa, La Tènen mukaan (Neuenburger-järven rannalla

Sveitsissä) on tämän ajanjakson nimi La Tène-aika.

La Tènessä on tavattu paaluasutuksen jälkiä. On arveltu, että siinä on ollut satunnainen tulliasema tai sotavarasto t. m. s., mutta asia on epäselvä. (ks. lähemmin La Tène.)

Ajan ominaisimmat esinemuodot ovat eräät soljet (kuv. IV: 3), miekat (kuv. IV: 5: huotra) ja kaularenkaat — *torques* — joiden mukaan se jakautuu kolmeen eri ajanjaksoon. Suosittu ornamenttiaihe on triskele — kolmihanka — ja koristeaineena sulatettu lasimassa, koralli, mikä sitten väistyy emaljin tieltä. Asukkaat ovat asuneet multavallien suojaamissa suurissa ja kerkeissä kaupunkilinnoissa, jollaisia on sekä Böömissä — Hradiseht Stradonitz — että Ranskassa, missä Bibracte ja varsinkin Alesia — Cæsarin ja Vercingetorixin taisteluspaikka — ovat paraiten tutkittuja. Sen aarteet ovat Ranskan kansallismuseossa. La Tène-aika varsinaisesti lopettaakin Ranskan esihistoriallisen ajan. Roomalaisvallan mukana alkaa, joskin niukka, kirjoitettu historia.

Myös Brittein-saarille tämä kulttuuri ulottui, ollen siellä tavattoman hyvin edustettu. Oaksuttavasti Britannia tällöin sai kelttiläisen asutuksen. — Kaakkoon, Bosniaan, ulottui kelttiläisvaikutus, ja kosketuksissa se on ollut myös rikkaan samanaikuisen skyyttalaispiirin (ks. Skyyttalaiset) kanssa Mustan-meren rannalla. — Skandinaaviassa on tämän aikuisia torques-muotoja merkillinen vaunulöytö (kuv. IV: 4) Dejbjergin pappilan luota Seelannista: suohon upotetut rikotut vaunut, joilla jumalan kuvaa lienee ympäri kuljetettu, triskelekoristeineen; mahdollisesti tämänaikuiseksi on myös luettava outo hopea-astia (kuva IV: 2) Tanskan Gundestrupista, jossa esiintyy eriskummaisia jumalaolentoja, joista ainakin yksi, hirvenpäinen, on kelttiläinen, kun taas Herkuleen ja leijonan taisteluesitys arvatenkin Mustan-meren pohjoisrannoitse palautuu klassilliseen tarustoon.

Roomalaisvallan levittäessä historiallista piiriä Euroopan länsiosiin jäävät Keski- ja Pohjois-Euroopan germaanit itsenäisyyteen, ja heidän keskuudessaan leviää itsenäinen, mutta vahvasti roomalaisvaikutuksiin perustuva viljelysmuoto, jota sanotaan roomalaiseksi rautakaudeksi. Se kestää n. 300 vuotta, jonka kuluessa roomalaisia tavaroita, pronssipatsaita, viinikauhoja, laseja, rahoja y. m. mahdottomissa määrin levisi ulkopuolelle Rooman rajojen kauaksi pohjoiseenkin. Tämän ajan esineitä kuvaavat kuvat IV: 7-8. Senaikuisia ovat myös vanhimmat germaaniset kirjoitukset, jotka ovat kirjoitetut riimukirjaimilla (ks. Riimukirjoitus). Sitten alkaa n. s. kansainvaelluksen aikakausi, joka Keski-Euroopassa jo suureksi osaksi on historiallista aikaa. Muinaistieteellisesti katsoen se on merkillinen siitä rikkaasta n. s. germaanisesta eläinornamentiikasta (ks. Ornamentiikka), joka tällöin kehittyi, ja niistä äärettömistä kulta-rikkauksista, jotka tällöin ryöstöinä tai paloveroina levisivät häviävistä Rooman valtakunnista yli koko germaanisen maailman.

Skandinaaviassa jatkuu esihistoriallinen aika. Sikäläisen n. s. kansainvaelluksen ajan (v. 300-500: tanskalaiset, 400-800: ruotsalaiset j. Kr.) merkillisimmät löydöt ovat n. s. maaeli suolöydöt. Tanskasta ja Slesvigistä on sellaisia 4 suurta: Kragehul, Nydam, Torsbjerg ja Vimose. Ne ovat jälkiä suurista taisteluista, joissa uusi tulokas, vieras heimo, on taistellut maan asukasten kanssa, ja jossa kaikki, mikä taistelukentälle on jäänyt, on tahallisesti rikki murrettu vainajille uhriksi, kuten uhreja myöhemminkin lienee paikoilla toimitettu. Näillä paikoin on sittemmin, turpeen alle suomuodostumiin peitettyinä ja niiden suojaamina, jäänyt suuret määrät tavaraa: aseita ja puvun-osia, talouskapineita, luurankoja, veneitä y. m. — Vaihtelevia esinemuotoja kuva IV: 6.

Ruotsissa on tällöin, tai aikakauden loppupuolella, vallan painopiste siirtynyt Uplantiin, jossa silloin arvatenkin svealaiset asustivat. Sieltä on tavattu suuret hautakummut vanhan Upsalan vieressä (kuv. IV: 12) ja suuret runsaslöytöiset venehautaukset Vendelin ja Ulltunan luona (n. v. 600), missä varsinkin ritarien kypärit ovat olleet taidokkaasti kultalevyillä koristetut (kuv. IV: 11), samoin miekat (kuv. IV: 10), mutta missä on jokapäiväisempiäkin kapineita kuten patoja ja patakoukkuja, kuolainrautoja y. m. On syytä otaksua, että Skandinaaviassa tällöin oli suuria kansallisia liikkeitä, että sen eteläisimmät kansat, esim. Bornholmin burgundit vaelsivat ottamaan osaa suureen germaaniseen kansainvaellukseen, kun taas pohjoisempaa svealaiset syöksyivät vaellusten heikontamain eteläisten heimolaistensa kimppuun ja kukistivat ne valtansa alaisiksi. Näitä aikoja ja taisteluja kuvannevat Beowulfin anglosaksilaiset laulut. — Tällöin myös slaavit — vendit — tunkeutuivat Itämeren etelärannalle lähes Jyllannin niemimaalle asti harvalukuiseksi käyneen ent. germaaniasutuksen sijalle.

Viimeinen suuri esihistoriallinen aikakausi Skandinaaviassa on viikinkikausi (ks. t.), joka jo kumminkin on puoleksi historiallinen. Rautakauden tutkijoista mainittakoon: Hallstatt-aikaan nähden: O. Montelius ja M. Hoernes; la Tène-ajalle: preussil. O. Tischler vainaja, sveits. Grosse, ransk. S. Reinach ja norj. I. Undset; roomalaisajalle: ruots. Oscar Almgren, kansainvaelluksen ajalle: unk. J. Hampel, ruots. B. Salin, tansk. Engelhardt ja Sophus Müller.

[Déchelette, „Manuel d'archéologie préhistorique" (I 1908), R. Forrer, „Urgeschichte des Europäers" (1908), M. Hoernes, „Natur und Urgeschichte der Menschheit" (1909), O. Montelius, „Kulturgeschichte Schwedens" (1905), S. Müller, „Vor Oldtid" (1897); sekä viimemainittuihin liittyvät bibliografiat.] *A. M. T.*

Esihuokoiseläimet ks. Käsnäjalkaiset.

Esi-isäin palvelus on erikoinen laji vainajain palvelusta (ks. t.). Kuten vainajain henkiä yleensä, palvotaan useissa uskonnoissa erityisesti esi-isien henkiä, tahdotaan niitä lepyttää tai etsitään niiden suojaa. Ollen perheen jäsenten suoritettava on esi-isien palvelus muodostunut perhe- ja perimyslainsäädännön pohjaksi. Kun siinä tapauksessa, että suku sammuisi, esivanhemmat jäisivät palvelusta vaille, on suku ehdottomasti säilytettävä, jollei muuten, niin

ottopojaksi ottamisen tai pakollisen naimisen (esim. leviraatti-avion) kautta. Muinaisroomalaisten keskuudessa oli esi-isien palveluksella hyvin suuri merkitys. Esi-isien nimitys oli *dii manes*, kanta-isän, jota pidettiin suvun suojelushenkenä, *lar familiaris*. Määräaikoina kuukausittain ja vuosittain vietettiin esivanhempain juhlaa; jälkimäisen juhlan nimi oli *parentalia*. Niinä helmikuun päivinä, joina sitä vietettiin, tuotiin haudoille ruokia ja kukkasia, ja niiden lisäksi joku verta jyviä ja suolaa; seuraavana päivänä perheen jäsenet yhtyivät syömään yhteistä ateriaa *(caristia)*. Jos esivanhempain palvelus laiminlyötiin, luultiin heidän henkiensä kummituksina liikkuvan entisessä kodissaan. Niiden karkoittamiseksi vietettiin erityistä *lemuria* nimistä juhlaa.

Kiinalaisten uskonnossa on esi-isien palveluksella aina ollut mitä tärkein sija. Jokaisessa talossa on esi-isien huone, jossa heidän palveluksensa suoritetaan. Tärkeämpiin perhetapauksiin heitä kehoitetaan ottamaan osaa, ja uskotaan myös, että he ovat saapuvilla. Tämä palvelus on isännän ja emännän yhteisesti suoritettava, joten avioliitto on siihen tarpeellinen ja naiminen kuuluu uskonnollisiin velvollisuuksiin. Esivanhemmille uhratuilla uhreilla on Kiinassa kiitosuhrin leima. [Herbert Spencer, „Principles of Sociology" (1876 seur.), Julius Lippert, „Der Seelenkult" (1881).] *E. K-a.*

Esikasvi ks. Etukasvi.

Esikaupunki on kaupungin aseman ulkopuolella, joko kaupunkiin yhdistetyllä järjestämättömällä alueella tai senkin ulkopuolella sijaitseva, taajaväkisesti asuttu alue. Varsinaisen esikaupungin ja tavallisen maaseudun välimuotoa ovat kaupunkien läheisyyteen perustetut huvila-asutukset (ks. t.). — Luonnollisena seurauksena kaupunkien asukasluvun kasvamisesta ja vuokrain kohoamisesta syntyy pyrkimys hakea halvempia asuntoja kaupunginaseman ulkopuolella. Siellä tarjoutuu tilaisuus saada talonasemia vuokralle, jota mahdollisuutta Suomessa tavallisesti ei ole kaupungissa. Rakentamista eivät siellä sido kaupungin ankarat rakennusjärjestykset. Rakennusaineina saatetaan käyttää huokeahintaisempaa tavaraa kuin itse kaupungissa. Moni kaupungissa jo purettu rakennus nousee uudestaan kaupungin ulkopuolella. Näin syntyy kaupungin ympärille vähitellen yhä laajentuva taaja asutus. Tällaisia esikaupunkeja on muodostunut kaikkien suurempien ja useain pientenkin kaupunkiemme läheisyyteen. Niiden väkilukua ja asunto-oloja koskevia tilastollisia tietoja on saatavissa sekä eri kaupunkien toimittamista asuntotutkimuksista (Helsingissä ja Vaasassa 1900, Viipurissa 1901, Turussa 1905, Pietarsaaressa 1906, Kuopiossa 1907, Hämeenlinnassa 1908 ja Tampereella 1909) että suuremmissa kaupungeissa toimitettujen yleisten väenlaskujen tuloksista (1890, 1900, uusi väenlasku 1910; Suomen vir. tilasto VI: 24 ja 39). Nämä tilastolliset selvittelyt osoittavat, että huolimatta siitä, että vuokramaksut esikaupungeissa yleensä ovat melkoista huokeammat kuin itse kaupungeissa, työväen asumusolot ahtauden, siisteyden puutteen y. m. s. puolesta ovat esikaupungeissa vielä kurjemmalla kannalla, kuin mitä ne tosiasiallisesti kaupungeissamme ovat. Esikaupungeissa vallitsevina tai niiden olojen nykyään aiheuttamina epäkohtina mainittakoon vielä: tarpeellisten kaatopaikkojen, viemärilaitosten ja muiden siivouden ylläpitämistä tarkoittavien laitteiden puute sekä muuten riittämätön terveydenhoito; tulipalojen leviämisen vaara tiheässä, järjestämättömässä rakennusryhmässä; kunnollisten teiden puute; huono valaistus; maalaiskunnalle rasittava köyhäinhoito ja sen alueella asuvan työläisköyhälistön osattomuus kaupungin järjestämiin hätäaputöihin; yleisen turvallisuuden ja järjestyksen ylläpitämisessä esiintyvät vaikeudet; oikeudenhoidon riippuvaisuus maaseudun harvoista käräjätilaisuuksista; kunnallisverotuksessa ilmenevät hankaluudet ja kohtuuttomuudet; luonnottomuudet kirkollisella ja kansakoululaitoksen alalla. Näiden epäkohtien korjaamiseen voidaan käydä kahta eri tietä, joko yhdistämällä esikaupungit itse kaupunkiin kirkollisessa, hallinnollisessa ja oikeudellisessa suhteessa, niinkuin on tehty sekä Helsingissä että Tampereella, tai järjestämällä esikaupunkien olot itsenäisellä tavalla. Kysymys esikaupunkiemme olojen järjestämisestä erinäisten lainsäännösten kautta oli ensi kerran esillä 1894 vuoden valtiopäivillä. Sekä pappiseettä porvarissäädyssä tehtiin anomusehdotuksia, jotka tarkoittivat niiden epäkohtain poistamista, joita oli syntynyt esikaupungeissa ja niihin verrattavissa taajaan asutuissa yhdyskunnissa maaseudulla. Säätyjen tämän johdosta tekemästä anomuksesta asetti hallitus komitean asiaa valmistamaan. Sen jälkeen kun tämän komitean tekemä ehdotus oli ollut senaatissa käsiteltävänä, annettiin 1897 vuoden valtiopäiville esitys puheenalaisten yhdyskuntain olojen järjestämisestä. Säätyjen 1897 tekemän päätöksen mukaisesti on 15 p. kesäk. 1898 annettu asetus taajaväkisten maalaisyhdyskuntain järjestämisestä eräissä tapauksissa. Sittemmin on 1908 v:n toisilla valtiopäivillä eduskunnalle jätetty esikaupunkiolojen järjestämistä tarkoittava anomusehdotus, mikä silloin jäi lopullisesti käsittelemättä mutta uusittiin 1909 vuoden toisilla valtiopäivillä, jolloin eduskunta päätti anoa hallitukselta komitean asettamista esikaupunkiolojen järjestämistä varten (anomusmiet. 14). — Maamme esikaupungeista ovat toistaiseksi ainoastaan harvat järjestetyt 1898 v:n asetuksen mukaisesti. Näin on tapahtunut erinäisten Turun (1905), Helsingin (1906 ja 1908), Vaasan (1907), Porin (1908) ja Lappeenrannan (1909) esikaupunkien suhteen. *E. Bk.*

Esikoinen, vanhin poika, oli israelilaisilla etuoikeutetussa asemassa m. m. saaden kaksi kertaa suuremman perintöosan kuin muut veljet (5 Moos. 21_{17}). Hän katsottiin olevan Jahven omaisuutta (2 Moos. 22_{29}) ja oli sentähden uhrilahjalla lunastettava. Kananealaisilla näkyy uhratun esikoiset itse; kaivaukset Palestiinassa ovat saattaneet päivänvaloon runsaasti saviruukkuihin kätkettyjä pikkulasten ruumiita — todennäköisesti esikoisuhreja. Ikivanhan yleisseemiläisen tavan mukaan oli Jumalalle uhrattava myöskin karjan esikoiset (1 Moos. 4_4) sekä uutiset pellon ja puutarhan tuotteista, viljasta, viinistä ja öljystä (2 Moos. 22_{29}; 34_{20}). *Ar. H.*

Esikoinen kirkon poika, Ranskan kuninkaille annettu nimitys, jonka väitetään olevan peräisin frankkilaisen Klodovigin ajoilta asti.

Esikot *(Primula)*, kauniskukkaisia yrttejä, useimmat lajit Euroopan ja Aasian vuoristoseuduista; lehdet linskattomia, ruusukkeessa vanan tyvessä, kukinto sarja, teriö suppilomainen, hedelmä kota, istukka irtonainen keskistukka. Suomessa 3 lajia, joista lehdoissa ja

Primula officinalis.

Primula farinosa.

rinneniityillä kasvava keltakukkainen kevätesikko *(P. officinalis)* on joks. yleinen varhain alkukesällä kukkiva kasvi maamme eteläosissa. Lounaisimman Suomen ja Ahvenanmaan kosteilla niityillä tavataan edellistä hennompi, sinipunakukkainen *P. farinosa*, ja pohjoisessa tämän näköinen *P. sibirica*. Puutarhoissa viljellään paksu- ja möyheälehtistä, kelta-, ruskea- tai kirjavakukkaista kultaesikkoa (aurikkelia) *(P. auricula)*, joka on kotoisin alpeilta, sekä tämän ja ensinmainitun sekasikiötä.

(J. A. W.)

Esikunta, itsenäisen sotajoukon päällikkyyteen kuuluvat henkilöt. Esim.: pataljoonan, rykmentin, divisioonan, armeian esikunnat.

M. v. H.

Esilaulaja 1. edelläveisaaja, soolo-osan laulaja israelilaisessa temppelilaulussa, samoin vanhassa kristillisessä kirkkolaulussa. Nimitys johtuu psalmien muinaisesta vuorottelevasta veisuutavasta, jossa seurakunta joko kertaa esilaulajan esittämän säkeen tahi liittää siihen erityisen, usein uudistuvan kertosäkeen. Jälkimäisessä tapauksessa oli esilaulajalla hyvä tilaisuus käyttää laulutaitoansa yksinkertaisen psalmisävelmän taiteelliseen muuntelemiseen ja kehittämiseen. — Vuorolaulua tavataan myös Kalevalan-aiheisten runojen esityksessä, jolloin esilaulajan virittämään runosävelmään muut laulajat yhtyvät sen toisen säkeen keskessä ja sitten omin neuvoin kertaavat saman toisen säkeen, hiukan muunnettuna. — Juutalaisten synagogissa suorittaa nykyään esilaulaja yksin suurimman osan jumalanpalvelusta; jonkun verran tilaa on siinä myös vuoroveisuulla. *I. K.*

Esilehdet *(bracteolæ), kasvit.*, yksityisistä kukkaperistä lähtevät pienet, suommaiset ylälehdet (ks. t.). Yksisirkkaisilla on useimmin yksi, kaksisirkkaisilla kaksi esilehteä.

Esiliina ks. Puku.

Esilämmitys, maidon lämpötilan kohottaminen (tavallisesti noin 30-40°), ennenkuin se lasketaan kuorimiskonceseen (separaattoriin). *U. B.*

Esimerkki, yksityistapaus, joka esitetään yleisen väitteen selventämiseksi tai todistamiseksi.

Esimiehyys ks. Esimies ja Puheenjohtaja.

Esimies, henkilö, jolla virantoimituksessa tai muussa toimessa on ylempi asema kuin toisella (hänen alaisellaan) ja jolla on oikeus tälle viimeksimainitulle antaa käskyjä sekä johtaa ja tarkastaa hänen työtään. Sitäpaitsi käytetään tätä sanaa usein merkitsemään samaa kuin puheenjohtaja (ks. t.).

Esinahantulehdus esiintyy pääasiallisesti hevosilla, koirilla, naudoilla ja sioilla. Esinahkaan jääneen virtsasakan y. m. kiihoitus saa siinä aikaan tulehduksen ja sidekudoksen turpoamisen, joka supistaa esinahan ulkosuun, ja lopulta voi kokonaan ehkäistä virtsan vuodon. — Koirilla esiintyy tauti tässä muodossa harvemmin. Sitä useammin on näillä eläimillä esinahan sisäpinnalla huomattavissa pitkällinen, helposti nusiutuva katarri n. s. esinahkatippari, jonka syistä ei olla täysin selvillä. *Kp.*

Esinahka (lat. *præpū'tium*), ihon poimu, joka peittää miespuolisen siitinelimen päätä. vrt. Ympärileikkaus.

Esine on rajoitettu avaruuden osa. Oikeudellisessa suhteessa on esineelle oleellista, että se on oikeuksien objekti, vastakohtana oikeuksien subjektille, henkilölle. Oikeustieteessä mainituista esineiden jaoituksista mainittakoon jako irtaimiin ja kiinteisiin, jaollisiin ja jaottomiin, paljousesineihin *(res fungibiles)* ja niihin, jotka eivät ole paljousesineitä, kulutusesineihin ja niihin, jotka eivät ole kulutusesineitä, sekä julkisiin ja yksityisiin esineihin. Paljousesineitä ovat ne, joilla tavallisessa käytännössä on merkitystä vain määrättynä paljoutena, kuten vilja, jauhot, raha y. m. s. Kulutusesineitä ovat ne, joiden käyttämiselle on olennaista niiden välitön kuluminen. Julkisia esineitä ovat valtion omat ja yleisiin tarkoituksiin määrätyt esineet, kuten erinäiset valtion rakennukset, kadut, yleiset tiet, kirkot, hautausmaat y. m. s. — ks. Omaisuus s.

K. H-a.

Esineoikeus objektiivisessa merkityksessä on se osa yksityisoikeutta, joka käsittelee oikeuksia esineihin. Esineoikeus subjektiivisessa merkityksessä on taas sillä, jolla on esine välittömässä oikeudellisessa vallassa ja on se siis subjektiivinen oikeus, jonka objekti on esine. Esineoikeus subjektiivisessa merkityksessä on joko omistusoikeus tai rajoitettu esineoikeus, ja on näiden ero siinä, että viimemainitulle on oikeuden rajoitus olennaista, kun taas omistusoikeudessa oikeus on periaatteellisesti rajaton. Rajoitettuja esineoikeuksia ovat esim. vuokraoikeus, rasiteoikeus, kruununtilan asukasoikeus, eläkkeen saajan käyttöoikeus y. m. s. Esineoikeuksista on erotettava hallinta, joka käsittää vain tosiasiallisen hallintasuhteen, olematta mikään oikeus tai tarvitsematta perustua mihinkään oikeuteen. vrt. Omistusoikeus. *K. H-a.*

Esipappi, kirkkoherra.

Esiparlamentti (saks. *Vorparlament*), Mainin Frankfurtissa 31 p. maalisk.-4 p. huhtik. 1848 pidetty kokous, jonka jäseninä oli n. 500 Saksan eri valtioitten eduskuntain silloista tai entistä

jäsentä ja joka päätti kutsua kokoon yleisellä äänioikeudella valittavan kansalliskokouksen säätämään yhteistä hallitusmuotoa koko Saksanmaalle. *J. F.*

Esiparvi ks. Mehiläishoito.

Esipiha, rakenuuksen edessä oleva, tav. pylväskäytävän (peristyliu) ympäröimä avoin paikka, joka rakennustaiteellisesti sulautuu itse rakennukseen. Vanhemman ajan rakennustaiteessa se on sangen yleinen: egypt. temppelin e.; Salomonin temppelin e.; muinaiskristillisen kirkon e. (ks. Basilika, atrium). Uudemmalla ajalla se tav. esiintyy siipirakennusten rajoittamana pihana (Hôtel des Invalides). *K. S. K.*

Esipuhe, pitkähkö alkulause.

Esirippu ks. Väliverho.

Esirukous, rukous toisten puolesta; vrt. 1 Tim. 2_1 seur.

Esiseminaari ou valmistuskoulu kansakouluseminuaareihin. Jo viime vuosisadan alussa mainitaan Saksassa esiseminaareja eli preparaudilaitoksia syntyneen kansakouluseminaareihin pyrkijäin alkeisvalmistusta varten. Tanskassa ja Norjassa ovat useimmat esiseminaarit liitetyt kansakouluseminaareihin. Ruotsissa ei ole varsiuaisia esiseminaareja; sen sijaan ovat muutamat semiuaarinopettajat ja monet kansakoulunopettajat valmistaneet kesänaikana 6 viikkoa seminaareihin aikovia. Suomessakin tavataau tämäntapaisia valmistuslaitoksia. Koska kuiteukin kokemus on osoittanut tuollaisen valmistusajan aivan riittämättömäksi, niin on täällä yksityisten aloitteesta syntynyt valtion avustamia, yksivuotisia esiseminaareja, jotka varsinaisen tarkoituksensa ohessa valmistavat pikku- ja kiertokoulun-opettajia, jotka samoinkuin seminaareihin pyrkijätkin saavat käytöllistä kokemusta esiseminaareihin liitetyissä harjoituskouluissa. Tällaisia oppilaitoksia on tätä nykyä Sortavalassa, Hämeenlinnassa, Helsingissä, Jyväskylässä, Kotkassa ja Kuortaneella.

Kouluylihallituksen kiertokirje 31 p:ltä lokak. 1879 oikeuttaa kausakoulunopettajat valmistamaan pikku- ja kiertokoulunopettajia, joista moni on sittemmin hakenut seminaareihin. Valtion vuosi-apu sekä esi- että pikku- ja kiertokouluseminaareille, joista vuotuisesti valmistuu n. 215 oppilasta, ou yhteensä 33,000 mk. *K. W.*

Esitelmä, yhtäjaksoinen suusanallinen esitys jostakin erikoisesta kysymyksestä tai tiedonesiueestä. vrt. Luento.

Esitipat (saks. *Vorlauf*), raaka-spriin puhdistuksessa ensin tislautuva osa; sisältää pääasiallisesti aldehydiä.

Esittelijä virastossa on se henkilö, joka asian valmistaa ja ratkaistavaksi esittää. Ylemmissä tuomioistuimissa tulee esittelijän sitä varten laatia asiasta kirjallinen kertomus, josta asianosaisten tulee saada osa. Hovioikeuksissa laatii kertomuksen joku oikeuden jäsen, joka myös esittäessään asian ratkaistavaksi antaa siitä ensin lausuntonsa. Senaatissa laativat kertomuksen ja esittävät asian esittelijäsihteerit (ks. t.), sekä osaksi muutkin senaatin virkamiehet. Kuvernöörinvirastoissa on lääninsihteerin, varalääninsihteerin, lääninkamreerin tai varalääninkamreerin esitettävä asiat kuvernöörin ratkaistaviksi, jolla yksinään on päätösvalta, saaden esittelijä vain merkitä eriävän mielipiteensä pöytäkirjaau; jollei hän sitä tee, katsotaan hänen yhtyneen päätökseen. *K. H-a.*

Esittelijäsihteeri on senaatin virkamies, jouka tehtävänä on asioiden esiteltäviksi valmistaminen ja esittäminen Senaatiu ja sen toimituskuntien istunnoissa, sekä laatia ja varmentaa ulosmenevät asiakirjat. Esittelijäsihteerit nimittää Senaatin esityksestä Keisari ja Suuriruhtinas. Se kirkollisasiain toimituskunnan esittelijäsihteereistä, joka on kirkollisasiain esittelijänä, on valittava papistosta. *K. H-a.*

Esittely, tilaisuus, jossa asioita esitetään. Muutamissa virastoissa esittelyt tapahtuvat vain määräpäivinä viikossa, jolloin asiat ratkaistaviksi esitetään. ks. Esittelijä. *K. H-a.*

Esittävä opetusmuoto ks. Opetusmuoto.

Esittää vekseli hyväksyttäväksi tai maksettavaksi, tahi yksi tai useampi ehdokas johonkin toimeen. — Esittää asia päätettäväksi. ks. Esittelijä. *K. H-a.*

Esitys, *lakit.*, merkitsee osaksi ehdotusta, joka ueuvottelevalle virastolle tahi kokoukselle esitetään harkittavaksi (vrt. Esittää), osaksi ehdotusta tehdyn ehdotuksen tahi kysymyksen ratkaisemiseksi tapahtuneen harkinnan jälkeen. Erityisesti tätä sanaa käytetään kuitenkin merkitsemään niitä esityksiä (propositsioneja), joita hallitsija lainsäätämiskysymyksissä tahi muissa asioissa antaa eduskunnan harkittaviksi, jotavastoin edustajain tekemiä ehdotuksia, ellei niitä ole katsottava anomuksiksi (ks. t.), sauotaan eduskuntaesityksiksi (ks. t.) eli motsioneiksi. Jo 1617 vuoden valtiopäiväjärjestyksessä sanotaan hallitsijan valtiosäätyjen harkittaviksi jättämiä asioita esityksiksi (propositsioneiksi) ja kaikki myöhemmät valtiopäiväjärjestykset sisältävät puheenaolevasta asiasta lähempiä määräyksiä. Suomen nykyään voimassaoleva, heinäk. 20 p:nä 1906 annettu Valtiopäiväjärjestys (§ 26) säätää siitä, että „Keisari ja Suuriruhtinas ilmoituttaa valtiopäiviä avattaessa, mitkä esitykset hän silloin eduskunnalle antaa". Edelleen säädetään sanotussa pykälässä, että varsinaisten valtiopäiväin alussa annetaan eduskunnalle esitys varojen hankkimisesta niihin tarpeisiin, joihin vakinaiset valtiontulot eivät riitä, sekä että esityksiä, joita valtiopäiväin alussa ei ole voitu eduskunnalle antaa, saadaan kuitenkin myöhemminkin esittää sen tutkittavaksi, jolloin ne eduskunnalle tuo joku senaatin jäsen. — Keisarin ja Suuriruhtinaan esityksiä ei saa ottaa lopullisesti käsiteltäviksi, ennenkuin valiokunta on niistä antanut mietintöusä. Ellei esitystä, kun se ensi kerran on käsiteltävänä, mainitussa tarkoituksessa heti yksimielisesti lähetetä valiokuntaan, pitää sen olla pöydällä johonkin lähinnä seuraavista istunnoista, jolloin se on valiokuntaan lähetettävä (Valtiopäiväjärjestyksen 54 ja 55 §§), ja jonka jälkeen asiassa menetellään kuten Valtiopäiväjärjestyksessä lähemmin säädetään. vrt. Esitysoikeus, Lakiehdotus, Valiokunta. *O. K:nen.*

Esityslista on luettelo jossakin tilaisuudessa esiteltävistä asioista ja tulee tavallisesti kysymykseen virastoissa. — Senaatissa tulee ennen jokaisen täysi-istunnon tahi Talousosaston kokousta jättää Kenraalikuvernöörille asianomaisen esittelijän allekirjoittama esityslista, s. o.

luettelo niistä asioista, jotka ovat esiteltäviksi valmistetut. *K. H-a.*

Esitysmerkit, *mus.*, koskevat 1) sävelten äänivoimaa: *ff f mf mp p pp* äänen paisumista ja hiljentymistä: cresc. <, dim. > ja äänen aikamitan (tempon) ylimalkaista nopeusmäärää, äkillistä tilapäistä vahvenemista: *sf* > *fp* ; esim. adagio, andante, allegretto, allegro, presto; nopeuden yltymistä ja vaimenemista: accelerando, stringendo ja ritardando, rallentando,; 3) esityksen yleistä sävyä ja luonnetta, esim.: maestoso, scherzando, appassionato; 4) jonkun soittimen erikoiskäyttötapoja, esim.: una corda (pianolla), pizzicato (jouhisoittimilla). — Esitysmerkkien tarkasta noudattamisesta riippuu suuresti, missä määrin esittäjä kykenee ilmituomaan säveltäjän tarkoittamaa tunnesävyä. Mutta toisaalta ne kuitenkin ovat siihen tarkoitukseen itsessään riittämättömät, sillä niistä käy selville vain esityksen yleiset puitteet; esityksen hienompi muovailu ja syvempi käsittely jää aina esittäjän yksilöllisen käsityskyvyn varaan. *I. K.*

Esitysoikeus, *valtio-oik.*, oikeus esittää ehdotuksia sellaisiksi lainsäädäntöpäätöksiksi, joiden tekemiseen vaaditaan sekä hallituksen että eduskunnan myötävaikutusta. Vanhempina aikoina oli lakiesitysten tekeminen etupäässä hallitusviranomaisten asiana ja vielä myöhempinäkin aikoina on monin paikoin tahdottu pidättää tämä oikeus yksinomaan hallitukselle (esim. Saksassa ennen v. 1848 ja Ranskassa 1852 v:n valtiomuodon mukaan). V:n 1848 jälkeen on kuitenkin yleisenä sääntönä, että esitysoikeus on sekä hallituksella että eduskunnalla. Muutamia poikkeuksia on kuitenkin olemassa. Niinpä esim. Englannin valtiomuoto kieltää hallitsijalta oikeuden tehdä lakiesityksiä, jotta hänen ehdotustensa käsittelyllä ei voitaisi loukata hänen kunniaansa. Todellisuudessa kumminkin Englannissakin yleensä hallitus valmistaa lakiehdotukset, joista sitten joku parlamentin jäsen tekee esityksen parlamentissa. — Ruotsissa ja Suomessa teki vanhimpina aikoina käräjäyleisö itse lakiesitykset, mutta vähitellen tämä oikeus siirtyi kuninkaalle, jolla myöskin 1617 vuoden valtiopäiväjärjestyksen mukaan oli yksinoikeus tehdä esityksiä („framsättningar"). Valtiosäätyjen ehdotuksilla oli anomusten (ks. t.) muoto. Vasta vapauden ajan valtiosääntö myönsi valtiosäädyillekin esitysoikeuden ja se on myöskin nimenomaan tunnustettu 1772 vuoden hallitusmuodossa (§§ 40-42). V. 1789 annetun Yhdistys- ja vakuutuskirjan 6 §:n mukaan sitävastoin ei valtiopäivillä saanut käsitellä mitään muita asioita kuin ne, jotka kuningas oli esittänyt. Ruotsissa eduskunta jo vuonna 1809 sai takaisin esitysoikeuden, mutta Suomessa vasta 1886. Suomen nykyään (1909) voimassaolevan, heinäkuun 20 p:nä 1906 annetun Valtiopäiväjärjestyksen mukaan on esitysoikeus sekä hallitsijalla että eduskunnalla (§§ 26, 29). Eduskunnan esitysoikeudesta on voimassa, että eduskunnalla on oikeus ottaa käsiteltäväksi edustajan asianmukaisesti tekemä esitys sellaisen lain säätämisestä, muuttamisesta tahi kumoamisesta, jonka aikaansaamiseksi vaaditaan Keisarin ja Suuriruhtinaan sekä eduskunnan yhtäpitävä päätös. Kuitenkaan ei eduskunta voi tehdä esitystä perustuslaista taikka laista, joka koskee maa- tai meripuolustuksen järjestämistä. Niinikään ei eduskunta ilman hallitsijan esitystä voi ottaa esille suostunnan myöntämistä koskevaa kysymystä, ellei joku Keisarin ja Suuriruhtinaan esittämä asia anna siihen suoranaista aihetta. Suostunnan myöntäminen ei näet tarvitse hallitsijan hyväksymistä. Poikkeusasemassa on edelleen kirkkolain säätäminen, muuttaminen ja selittäminen, josta on voimassa, että ehdotuksen tekeminen näistä asioista on yleisen kirkolliskokouksen asiana, minkä jälkeen kirkolliskokouksen ehdotukset alistetaan Keisarin ja Suuriruhtinaan sekä eduskunnan tutkittaviksi. — Hallitsijan eduskunnalle antamia ehdotuksia sanotaan esityksiksi(ks. t.), jotavastoin eduskunnassa tehdyllä lakiehdotuksella on nimenä eduskuntaesitys (ks. t.). *O. K:nen.*

Esiupseerit, kunkin itsenäisen pataljoonan, rykmentin j. n. e. korkeimmat upseerit. Esiupseeriarvoja ovat eversti, everstiluutnantti ja majuri. *M. v. H.*

Esivalta, laajimmassa merkityksessä julkinen valta eli valtiovalta, jonka alaisena yksilö on. Toiselta puolen yksilöllä valtion kansalaisena on eräät lain määräämät oikeudet ja vaatimukset julkiseen valtaan nähden, mutta toiselta puolen hän, valtion alamaisena, on periaatteellisesti yleisessä vallanalaisuussuhteessa, jossa julkinen valta eli „esivalta" häntä sitoo ja velvoittaa. Ahtaammassa merkityksessä tarkoitetaan esivallalla useasti vain hallitsijan valtaa ja hänen käskyjänsä; sen mukaisesti on kaikkina aikoina useasti vääristellen esitetty uskonnon, siveysopin ja julkisen oikeuden ohjeita siinä muodossa, että yksilö muka olisi velvollinen ehdottomasti noudattamaan täten käsitellyn „esivallan" käskyjä ja niihin alistumaan, huolimatta siitä, että ne saattavat olla valtion voimassaolevan oikeusjärjestyksen kanssa selvässä ristiriidassa. *R. E.*

Esivanhemmat, yleensä ne henkilöt, joista joku suoraan alenevassa polvessa johtuu, esim. „Aatami ja Eeva ovat ihmiskunnan e.". — Erikoisesti käytettiin ennen aikaan aatelissuvuissa e:ain nimeä (saks. *Ahnen*, ruots. *anor*) merkitsemään jonkun henkilön vanhempia (isää, äitiä), näiden vanhempia (isoisää, isoäitiä, äidinisää, äidinäitiä) j. n. e., ja vaadittiin erityisiä tapauksia varten, esim. naimisliitoissa, hovivirkojen saamiseksi y. m., että asianomainen voisi näyttää 8 tai 16, jopa 32 aatelista e:aa, ilman aatelittoman sukupolven väliintuloa. — „Esivanhempain taulu" on täydellinen luettelo jonkun henkilön esivanhemmista määrättyyn polveen saakka ja käsittää siis toisessa takautuvassa polvessa 4, kolmannessa 8, neljännessä 16 j. n. e. henkilöä. *K. G.*

Esivoimistelija (saks. *Vorturner*). Voimistelunopetuksessaan Jahn (ks. t.) jakoi oppilaansa iän ja kyvyn mukaan eri osastoihin, joiden johtajiksi, „esivoimistelijoiksi" hän valitsi taitavimmat ja kehittyneimmät voimistelijansa. Esivoimistelijain kasvatukseen Jahn omisti suurta huolta; heidän tehtävänään oli opastaa harjaantumattomia oppilaitaan liikkeiden suorituksessa ja tarpeen mukaan itse esittää vaikeammat

liikkeet osastolleen *(vorturnen)*. Heidän tuli edelleen antaa apuaan ja tukeaan liikkeiden tekijöille, aina kun kaatumisen tahi luiskahtamisen vaara oli tarjona, ja samalla erikoisesti valvoa nuorempien ja heikompien voimistelijain järkiperäistä kehitystä. He jakoivat osastonsa lahkoihin *(Riege)*, joilla kullakin oli oma johtajansa *(Anmann)*. — Esivoimistelijoita käytetään nykyaikana varsin yleisesti erittäinkin yhdistysten voimistelussa. *-lskm-*.

Eskaaderi (ransk. *escadre* < lat. *quādra* = neliö), laivaston osasto, jota komentaa sitä varten nimitetty eskaaderin päällikkö. Esim. torpedovene-eskaaderi, panssarilaivaeskaaderi j. n. e. *M. v. H.*

Eskadroona (ransk. *escadron*), pienin taktillinen yksikkö ratsuväessä; Venäjällä ja Saksassa kuuluu eskadroonaan noin 150 hevosta ja 5 upseeria. Venäjällä 6 eskadroonaa muodostaa ratsuväkirykmentin. *M. v. H.*

Eskaladi (ransk. *escalade* < lat. *scāla* = portaat), hyökkäys vihollisen linnoitukseen tikapuiden avulla. *M. v. H.*

Eskarppi (ransk. *escarpe*, < saks. *scharf* = terävä, jyrkkä), linnoituskaivannon sisäpuolella oleva kalteva reunamuuri. Nykyään eskarppi ei ole muurattu, koska muuri ei voi kestää nykyaikaisten brisanttitykkien heittokappaleita, vaan maasta tehty valli, varustettu estämään vihollisen uousemista linnoituksen vallille. *M. v. H.*

Eskatologia (kreik. *eskhatos* = viimeinen, ja *logos* = oppi), oppi viimeisistä tapahtumista, yhteisuimitys, joka tarkoittaa niin hyvin yksityisen ihmisen kuolemanjälkeisestä tilasta (ks. Sielu) kuin varsinkin koko ihmiskunnan viimeisistä kohtaloista vallitsevia uskonnollisia oppeja. Varsinaiseen eskatologiaan kuuluvat opit viimeisistä ajoista, maailmanlopusta, ylösnousemisesta, viimeisestä tuomiosta sekä iankaikkisesta kadotuksesta ja autuudesta.

Viimeiset ajat kuvataan V:ssa T:ssa osittain pimeissä, osittain valoisissa väreissä. Profeetta Amoksen mukaan on Herran päivä oleva pimeyden ja kauhistuksen päivä (5_{18} seur.). Yleisesti profeetat kuvaavat, miten tuomio silloin on kohtaava maan kansoja, mutta Herran omat pelastetaan. Toisin paikoin kuvataan viimeistä aikaa ihanaksi rauhanajaksi, jolloin sodat lakkaavat ja ihmisten ja eläinten kesken vallitsee täydellinen sopu (Jes. 11_6 seur.). Samanlainen kuvaus lopun ajan luonnonrauhasta tavataan Vergiliuksen 4:nnessä eklogissa. — Evankeliumien ennustuspuheissa (Mark. 13; Matt. 24; Luuk. 21) luodaan lopun ajoista synkeä kuva: luonnon alalla tapahtuu mullistuksia, kuten maanjäristyksiä ja auringonpimennyksiä, kansojen elämää raatelevat sodat ja ruttotaudit ja uskonnollisella alalla ilmestyvät väärät profeetat ja kristukset. Valopuolena esiintyy evankeliumin yleinen saarna maailmassa. Lopuksi Kristus itse tulee uskovaistensa auttajaksi. Myöskin Paavali opettaa Kristuksen toista tulemista: hän on kaikki vastustajansa voittava ja antaa lopuksi valtakunnan Isälle (1 Kor. 15_{20-28}). Ajatus Kristuksen persoonallisesta vastustajasta, Antikristuksesta, esiintyy 2 Thess. 2_8. Ilmestyskirjassa esiintyy oppi tuhatvuotisesta valtakunnasta, jolloin Herran pyhät hallitsevat maailmaa (20_4 seur.). Uskoa maalliseen jumalanvaltakuntaan aikojen lopulla on sittemmin nimitetty kiliasmiksi; tämän uskon päävastustaja vanhalla ajalla oli Origenes (ks. t.), sen kannattajiin taas kuului Tertullianus (ks. t.). Nykyaikaisista liikkeistä liittyvät tähän aatteeseen tavallaan rauhanliike ja kristillinen sosialismi.

Maailmauloppu ajatellaan useissa vanhan ajan uskonnoissa ja opeissa tapahtuvaksi tulen kautta. Persialaisten uskonnossa kuvataan kuinka lopun aikoina vuoret sulavat ja muodostavat suuren juoksevan meren, jossa kaikki ihmiset saavat puhdistuksen. Viimeiseksi puhdistuu koko maailma yleisessä maailmanpalossa. Myöskin stoalainen filosofia opetti nykyisen maailman loppuvan suureen paloon, jonka jälkeen uusi maailma on syntyvä. Samalla tavalla kuvataan maailman loppua skandinaavilaisessa Ragnarök-tarussa. Raamatussa esiintyy maailmanpalon ajatus 2 Piet. 3_{12}.

Ylösnousemuksen aate tavataan myöskin useissa uskonnoissa. Egyptin uskonnossa se esiintyy Osiris-tarun yhteydessä. Ihmisen kuoltua jumalat herättävät hänet, asettavat häneu jäsenensä paikoilleen ja hän saa elää uutta elämää Aaru-kentällä. Persian uskonnossa kuvataan ylösnousemusta ja jälleen-näkemistä hyvin eloisilla väreillä. Vanhassa Testamentissa esiintyy ylösnousemususko sangen myöhään, vasta Danielin kirjassa ($12_{2,3}$). U:ssa T:ssa se on kristillisen toivon pääkohtia. Jeesus opettaa vanhurskasten ylösnousemusta vastauksessaan saddukealaisten asettamaan pulmakysymykseen (Mark. 12_{18-27}; Luuk. 20_{27-40}). Paavali opettaa yleistä ylösnousemusta (1 Kor. 15), mutta teroittaa, että se ruumis, joka nousee ylös, ei ole luonnollinen vaan hengellinen. Lopuksi kristillinen ylösnousemususko on kiteytynyt apostolisen uskontunnustuksen lauseeseen: „minä uskon ruumiin ylösnousemisen".

Viimeinen tuomio on myöskin eri uskonnoissa yleisesti tavattava aate. Seikkaperäinen kuvaus vainajain tuomitsemisesta tavataan muinaisegyptiläisen kuolleitten kirjan 125:nnessä luvussa. Siinä esiintyy m. m. ajatus vainajan sydämen punnitsemisesta. Persian uskonnossa kuvataan yleistä tuomiota, jossa vainajat asetetaan ankaran tulikoetuksen alaisiksi. U. Testamentissa esiintyy viimeinen tuomio Jeesuksen suuressa puheessa Matt. 25_{31-46}. Tuomarin eteen kootaan kaikki kansat, ja jokaiselle määrätään kohtalo hänen töittensä mukaan. Ihmisarvoa ei ratkaisevasti määrää ihmisen usko, vaan rakkauden osoittaminen tai laiminlyöminen kärsivää lähimäistä kohtaan. Suurenmoinen kuvaus viimeisestä tuomiosta on myös Ilm. 20_{11-15}. Aihe on paljon käytetty kristillisessä taiteessa.

Aate tulevasta autuudesta ja kadotuksesta ei myöskään ole muinaisajan ei-kristillisille uskonnoille tuntematon. Babylonian synkissä tuonelankuvauksissa näyttää olevan alkulähde useihin helvetinkuvauksiin. Intian muinaisuskonnossa on värikkäitä kuvauksia helvetiu kidutuksista ja taivaan autuudesta, samoin Persian uskonuossa, jossa ei kuitenkaan aja-

tella helvetinrangaistuksia ikuisiksi. Kristinuskon mukaan ihmisen autuus tai kadotus riippuu hänen suhteestansa Jumalaan. Yhteys Jumalan kanssa on autuutta, ero Jumalasta kadotus (2 Thess. 1_9). Paavali opettaa, että ihminen saa niittää sen, mitä hän on kylvänyt: lihallinen elämä tuottaa turmeluksen, hengellinen autuuden (Gal. 6_{5-8}). Koska ajatus ikuisesta kadotuksesta tuntuu olevan ristiriidassa Jumalan rakkauden kanssa, ovat useat kirkonopettajat koettaneet sitä lieventää tai poistaa (Origenes Schleiermacher, Farrar y. m.; vrt. Apokatastasis).

Meidän ajatuksemme eskatologisissa asioissa ovat ehdottomasti vertauskuvallista laatua (1 Kor. 13_{10} seur.). Mutta katsoen siihen, että kristinuskon opettama Jumalan valtakunta on todellisuus, on kristillisellä tulevaisuudentoivolla myöskin todellisuuden pohja. Kristillisen eskatologian arvoa eivät vähennä muissa uskonnoissa esiintyvät yhtäläiset aatteet; tuomio, ylösnousemus, tuleva autuus ja rangaistus ovat asioita, joihin jo luonnollinenkin uskonto viittaa. vrt. vielä Kiliasmi, Kiirastuli, Tuonela. [Eskatologiasta yleensä ks. dogmaattisia teoksia, vanhemmista on varsinkin huomattava Martensen, uudemmista Kaftan ja Wendt; erikoisteoksista: Granfelt, „De yttersta tingen" (1879). Eskatologian historiaa esittävät kriitillisesti: Charles, „A critical history of the doctrine of a future life, in Israel, in Judaism and in Christianity" (1899); H. Gressman, „Der Ursprung der isr. jüdischen Eschatologie" (1905).]

E. K-a.

Eskil (k. u. 1100), Södermanlandin apostoli. E. oli syntyjään englantilainen ja saarnasi 11:nneu vuosis. jälkimäisellä puoliskolla evankeliumia Södermanlandissa ja Nerikessä. Kukistettuaan Inge vanhemman Blot-Sven, joka koetti uudelleen elvyttää pakanallista jumalanpalvelusta, puuhasi suurta uhritoimitusta Strengnäsiin; E., joka koetti estää sitä, kivitettiin. E:n haudalle rakennettiin myöhemmin kirkko, ja kirkon ympärille muodostui kaupunki, joka E:n mukaan sai uimensä Eskilstuna. E:n kuolinpäivää, kesäkuun 12 p., vietettiin katolisella ajalla Ruotsissa pyhänä.

Eskilstuna *[-ū-]*, kaupunki Ruotsissa Södermanlandin läänissä (Sveanmaassa), kanavoimisen kautta purjehduskelpoisen E.-joen kummallakin rannalla, 7,5 km Mälarista, 27,720 as. (1908). Tärkeä teollisuuskaupunki. V. 1906 oli E:ssa 127 tehdaslaitosta, joiden tuotantoarvo nousi 24,6 milj. mk:aan ja joissa 5,336 henkeä työskenteli. Yksinomaan rauta-, teräs- ja metallitavaratehtaita oli 87 („Ruotsin Sheffield"). Maailmankuuluja ovat E:n taontateokset. Kauppa on myöskin vilkas. V. 1906 kävi satamassa 687 laivaa, tonniluku 49.235. — E. on saanut nimensä Södermanlandin apostolin Eskilin (ks. t.) mukaan. E:n teollisuuden perustaja on liiviläinen Rademacher (1654). *V. v. F.*

Eskimokoira ks. Koira.

Eskimot (algonkin intiaanien kieltä = „raa'an lihan syöjät") l., kuten itse nimittävät itseänsä, innuit s. o. ihmiset, arktinen kansa, joka 30-40-tuhantisena asustaa Grönlannin, Pohjois-Ameriikan pohjoisten rantaseutujen, Arktisten saarten ja Aasian koilliskulman äärettömillä,

Eskimolaisia.

tylyluontoisilla alueilla. Onko tämän, useain tutkijain mielipiteen mukaan intiaanisukuisen kansan alkukoti ollut Aasiassa vai Ameriikassa, on vielä selvittämättä. Se knitenkin tiedetään, että Hudson-Bayn läusipuolelta käsin eri heimokunnat ovat lähteneet liikkeelle, grönlantilaiset viimeiseksi. Eri heimojen nykyisten asuinpaikkojen ja elinehtojeu jommoinenkin eroavaisuus on synnyttänyt erilaisuutta ulkomuodossa ja tavoissa, johon vielä lisäksi tulee eritoten Grönlannissa eurooppalaisen asutuksen synnyttämä sekarotuisuus. Siten voidaankin erottaa 1) itä-, 2) länsi- ja 3) keskiset eskimot. Eskimo (ks. liitekuv. „Ameriikkalaisia kansantyyppejä") on usein lihavahko, lyhyenläntä ($1,_{60}$-$1,_{50}$ m pitkä), grönlantilaisella ovat jalat alituisesta kajakissa istumisesta huonosti kehittyneet, tukka on musta, karkea, parrankasvu huono, nenä leveä ja litteä, poskipäät ulkonevat, silmät usein vinossa, iho kellertävä. Luonteessa on silmiinpistävimpänä omituisuutena rajaton iloisuus ja myös huolettomuus sekä rehellisyys — ainakin ystäviä kohtaan — ja tavaton vieraanvaraisuus: runsaan saaliin aikana herkutellaan yhteisesti, talven puutteita torjutaan yhteisvoimin. Riitaisuuksia vältetään ja miestapot ovat kerrassaan harvinaisia. Henkisiä kykyjä ei eskimolta puutu; laulua ja soittoa — tosin eurooppalaiselle hiukan outoa — harjoitetaan paikoitellen innokkaasti. Sangen taidokkaasti, enimmäkseen luusta, nahasta ja ajopuusta valmistetut työkalut, koristukset, lastenlelut y. m. todistavat tekijäinsä aistia ja kätevyyttä. — Onpa Grönlannissa v:sta 1854 eskimoilla oma kirjapaino, jossa m. m. painetaan kuvitettuna *Atuagagdliutit* nimistä aikakauslehteä. Kieli on muiden ameriikkalaisten kielten tapaan „polysyndeettinen", s. o. lause ilmaistaan sanalla, johon liittyy joukko suffikseja. — Uskonnolliset käsitteet ovat verrattain epäselviä; henkimaailmasta ja tulevaisesta elämästä on monenlaisia kuvitteluja, suvaitsevaisuus uiissä asioissa toisin ajattelevia kohtaan on rajaton. Heidän keskuudessaan on valkoihoisten spiritistejä muistuttavia henkien manaajia, *angekok*eja, jotka toimivat myös lääkäreinä. Yhteiskunnallinen elämä on olosuhteiden vaikutuksesta hajanainen, mitään varsinaista päällikköä ei ole, kokeneinta ja viisainta seurataan ja hänen neuvojansa totellaan. Perhe-elämässä on monivaimoisuus harvinaista, polyandriaa sitävastoin usein tapaa seurauksena naisten pienemmästä lukumäärästä. Nainen saa

tavallisesti tehdä kaiken raskaan työn, eikä kaikkialla nauti samaa kunnioitusta kuin mies. Lasten ja vanhempain suhde on sitävastoin joka paikassa mitä parhain. Milteipä yksinomaisena elinkeinona on hylkeiden ja norsujen pyynti, porojen, myskihärkien y. m. metsästys sekä kalastus. Useimmiten kajakista (ks. t.) harjoitettuina ne ovat hengenvaarallisia ja vaativat tavatonta taitavuutta. Paikoitellen eskimot pitävät metsästyksessä apunaan luonteeltaan ja ulkomuodoltaan sutta muistuttavaa eskimokoiraa, pääasiallisesti niitä kuitenkin käytetään taidokkaasti valmistettujen rekien vetäjiksi. Pyyntiaseena on eskimon harpuuni (ks. t.) mestariteos; myöskin käytetään jousta ja tuliluikkua. Kalastuksella ja muulla riistanpyynnillä eskimo hankkii kaikki tarpeensa: ruuan, vaatteet ja asunnon. Kasviruokaa saadaan vain sattumoisin: marjoja, poron pötsin sisältö, eurooppalaista leipää, sokeria j. n. e. Puvut, pyyntineuvot y. m. ovat uskomattoman taidokkaasti ja tarkoitustaan vastaavasti valmistetut. Kesämajat, teltat, tehdään nahoista, ja talvella sisustaa arktisten saarten eskimo lumimajansa nahoilla, — grönlantilainen asuu talvet, usein kesätkin epäterveellisissä, haisevissa turve- tai puumajoissa, joita lämmitetään ja valaistaan hylkeenrasva-lampuilla. — Eurooppalaisen sivistyksen vaikutuksesta e:iden lukumäärään ja tapoihin ovat eri tutkijat eri mieltä. Grönlantilaisten e:iden lukumäärä ei liene vähenemässä (paloviinan myynti heille on kielletty); arktisten saarten e:iden erinomaiset ominaisuudet sanoo Amundsen säilyneen eurooppalaisen sivistyksen tuntemattomuuden takia; toista mieltä on Nordenskiöld Koillis-Aasian eskimoihin nähden. *E. E. K.*

Eskissi (ransk. *esquisse*), luonnos (ks. t.).

Eskortti (ransk. *escorte* < it. *scorte* = seuralainen), joukko-osasto, jonka tehtävänä on yhden tai useamman jotakin erikoista tarkoitusta varten lähetetyn upseerin suojeleminen; turvasaatto. — Eskorteerata, saattaa, olla matkalla turvana (esim. sotaväestä puhuen).

Eskulapiuksen sauva ks. Asklepios.

Eskulapius ks. Asklepios.

Eskvilinus ks. Esquilinus.

Eslava *[-a'-]*, Don Miguel (1807-78), esp. teoreetikko, säveltäjä ja kuoronjohtaja; tuli 1844 Madridin konservatorin johtajaksi. Hänen pääansionaan on laajojen sävellyskokoelmain julkaiseminen (Museo organico, urkuteoksia, ja Lira sacro-hispana 1869, I-V, kirkkosävellyksiä), joissa on edustettuna esp. säveltäjät 16-19-vuosisadalta. *I. K.*

Esmarch, Johann Friedrich August von E. (1823-1908), saks. lääkäri, tuli 1854 kirurgisen klinikan johtajaksi ja 1857 professoriksi Kieliin; 1866 uskottiin hänelle Berliinin sairashuoneiden kirurgisen toiminnan ylivalvonta; 1870 E. nimitettiin Saksan armeian ylilääkäriksi. E:n suuri kirurginen maine perustuu etupäässä hänen erittäin ansiokkaaseen toimintaansa sotakirurgian ja sairaanhoidon alalla. Hänen keksimänsä on munn muassa menettely raajoja käärimällä ulkopäistä juureen päin ajaa veri ruumiin keskiosiin, niin että vallan verettömiksi tulleissa raajoissa voi toimittaa suurimmatkin operatsionit vähäkään verta hukkaamatta (n. s. E:n side). E. on myöskin tehokkaasti toiminut samarialaisopetuksen järjestämisen hyväksi Saksassa. Hänen monista julkaisuistaan mainittakoon: „Über Resektionen uach Schusswunden. Verbandplatz und Feldlazarett"; „Über den Kampf der Humanität gegen die Schrecken des Kriegs"; „Der erste Verband auf dem Schlachtfeld. Über Vorbereitung von Reservlazaretten"; „Handbuch der kriegschirurgischen Technik"; „Chirurgische Technik". Useita hänen teoksiaau ou Suomessakin muutaman vuosikymmenen kuluessa käytetty oppikirjoina maiuitulla lääketieteeu ja hoitotaidon alalla. *M. O-B.*

Esmein *[-mē']*, Jean Paul Hippolyte Emmanuel Adhémar (s. 1848), ransk. oikeusoppinut, tuli 1891 lainopillisen tiedekunnan professoriksi Pariisiin, v. 1901 „École libre des sciences politiques" laitoksessa parlamenttaarisen ja lainsäädäntöhistorian professoriksi; v:sta 1904 moraalisten ja valtiollisten tieteiden akateinian jäsen. Hänen teoksistaan on huomattavin „Élements de droit constitutionnel français et comparé" (1896), ehkä paras nykyaikainen Ranskan valtio-oikeuden esitys.

Esoteerinen (kreik. *esōteriko's* = sisäinen, < *esō* = sisäpuolella), esitys, joka on sovitettu „sisäpuolella oleville", s. o. ahtaammalle oppilaspiirille. „Esoteerinen oppi" myöskin = salaoppi. Vastakohta eksoteerinen. *A. Gr.*

Esox ks. Hauki.

Espada *[-a'd-]* (esp.), miekka, sapeli; vrt. Härkätaistelut.

Espanja (esp. *España;* tähän kartta ja selonteko fyys.-maant. suhteista kirjoituksessa Pyreneitten niemimaa), kuningaskunta, käsittää suurimman osan Pyreneitten niemimaata ja rajoittuu pohjoisessa Atlantin valtamereen ja Ranskaan, idässä ja kaakossa Välimereen, etelässä Gibraltarin-salmeen ja Atlantin valtamereen, lännessä Atlantin valtamereen ja Portugaliin. Pinta-ala (Baleaarit ja Kanarian-saaret siihen luettuiua) 504,517 km²; 19,712,585 as. (1907) l. 39 km²:llä. Vuotuinen väenlisäys on vain 0,6 %; 1,000 miestä kohti 1,049 naista. Maan väestöstä 97 % on varsinaisia espanjalaisia: maan muinaisista alkuasukkaista, iberialaisista sekä kelttiläisistä ja maahan tulleista foinikialaisista, karthagolaisista ynnä myöhemmin saapuneista roomalaisista, germaanilaisista ja arabialaisista syntynyttä sekakansaa. Yksinäisenä, sekoittumattomana jätteenä alkuasukkaista lienevät

Kastilialaisia.

Andalusialaisia.

maan pohjoisosassa elävät baskilaiset, n. 340,000 henkeä. Espanjalaiset ovat keskikokoisia, tummaverisiä ja -tukkaisia, luonteeltaan urhoollisia ja täynnä kansallisylpeyttä, mutta usein myös kostonhimoisia, tekopyhiä ja laiskoja. Idässä asuvat katalonialaiset osoittavat suurempaa henkistä virkeyttä kuin läntisemmät kastilialaiset, E:n pääheimo. Väestön pääasialliset huvitukset ovat härkätaistelut, tanssi, soitto ja korttipeli. Lisäksi on täällä (n. 2,5 % väestöstä) vanhojen maurien jälkeläisiä, n. s. mudejaareja l. moriskoja sekä n. 5,000 mustalaista (maan eteläosassa), 4,000 juutalaista ja n. 55,400 ulkomaalaista (vars. ranskalaisia, portugalilaisia, englantilaisia ja saksalaisia). Roomalaiskatolilainen oppi on valtionuskontona. Maa on jaettu 9:ään arkkihiippa- ja 46:een hiippakuntaan. Protestanttisia seurakuutia on n. 200. Kirkonpalvelijain ja munkkikuntien jäsenten luku on tavattoman suuri. Vuosisatoja kestänyt liiallinen kirkon vaikutus kuteu myös valtiollinen sorto ovat ehkäisseet lahjakkaan kansan henkistä kehitystä. Kausansivistystyö on yhä vieläkin melkein kokonaan uskottu useimmiten hyvin sivistymättömille hengenmiehille. Se on siksi erittäin alhaisella kannalla. 70 % maan väestöstä on lukutaidottomia. Pakollinen kouluopetus on vain kauppa- ja teollisuuskaupungeissa tyydyttävä (vrt. Ferrer). Kansakouluja on maassa n. 26,000 (2,2 milj. oppilasta) sekä n. 60 seminaaria, monta yksityiskoulua, 9 yliopistoa (16,000 ylioppilasta), useita teknillisiä ja käytännöllisiä kouluja, museoita, kirjastoja, tähtitorneja, kasvitieteellisiä tarhoja y. m.

N. $^2/_3$ kansasta harjoittaa E:n pääelinkeinoa, maanviljelystä (maanlaatuun nähden 35,4 % on peltomaata, 3,7 % viinitarhoja, 18 % niittyjä laidunmaata ja 21 % metsää). Vehnä, ohra, ruis, maissi ja riisi ovat tärkeimmät viljakasvit. Maanviljelystuotteista mainittakoon lisäksi herneet, pavut, vihanuekset, hamppu, pellava, värimatara, rapsi, sokeriruoko, espartoheinä, öljy, sitrunnat, oranssit, viikunat, mantelit, Johanneksenleipä, taatelit ja viini. — Karjanhoito, jota pääasiallisesti harjoitetaan Estremaduran ylätasangolla ja Pyreneitten sekä Sierra Nevadan alppiniityillä, on etupäässä nautakarjan-, lampaiden-, aasien- ja muulien hoitoa (Estremadurassa); etelässä, Andalusiassa, hevoshoito on tärkeä ja vanhastaan kuuluisa. Silkkimadonhoito (vars. Murciassa, Valenciassa ja Sevillassa) tuottaa vuosittain 85,000 kg raakaa silkkiä. Myöskin kokenillikuoriaisen hoito sisämaan kuivilla aroilla on huomattava. N. $^1/_4$ milj. maan asukkaista harjoittaa kalastusta, sen tuotteista tonnokalat, sardellit, sardiinit ja etelässä myös korallit ovat mainittavat. Suuria metsiä tavataan vars. E:n pohjoisosassa. Metsien hoitoa on paljon laiminlyöty; ne tuottavat siitä huolimatta arvokasta kastanja-, pähkinä- ja öljypuuta, tammen kuorta ja korkkia. Vuorityö (Iberian metallirikkaus oli jo muinaisaikaan kuuluisa) tuottaa lyijyä, vaskea, sinkkiä, elohopeata, rautaa, suolaa, kivihiiltä, rikkiä, grafiittia y. m., mutta huonot kulkuneuvot estävät suuresti tuotantoa. Teollisuus, jonka muutamat haarat jo maurien aikaan kukoistivat, on kauan ollut vähäpätöinen. Se on kuitenkin viime aikoina taas hiukan elpynyt. Täällä on kaivoslaitoksia, metalli-, messinki- ja pronssitavaratehtaita, konetehtaita, laivanveistämöitä, villa-, hamppu- ja puuvillatehtaita y. m.

Vaskensulatot Rio Tintossa.

Maassa valmistetaan sen lisäksi silkkikankaita, esparttomattoja, hienoa paperia, korkkitulppia, nahkaa, saippuata, lasia, savitavaroita, juovutusjuomia, sokeria, suklaata ja säilykkeitä, sekä tupakkaa ja tulitikkuja (valtionmonopoli). V:sta 1845 täällä on vallinnut elinkeinovapaus. Englanti ja Ranska ovat suureksi osaksi ottaneet haltuunsa maan kaupan, joka kuitenkin sekin, E:n loistokaudella, oli kukoistava. Pohjoisrajalla harjoitetaan vieläkin suurta salakuljetusta. Vientitavaroista metallit, öljy, hedelmät ja viini sekä korkki, puuvillatavarat, karja, hevoset ja vuodat ovat mainittavat. Tuonti käsittää vehnää, puuvillaa, kivihiiliä, puutavaroita, tupakkaa, kapakalaa, karjaa, koneita y. m.; sen arvo nousi v. 1908 966,6 milj. mk:aan ja viennin s. v. 911,2 milj. mk:aan. Maan kulkuneuvot ovat vielä huonot ja vaillinaiset. V. 1909 täällä oli 14,520 km rautateitä. Vesiteistä, paitsi purjehduskelpoisia jokia, mainittakoon 119 km pitkä Keisarinkanava Aragoniassa, Kastilian-kanava, Manzanares-kanava y. m. Sähkölennätinlinjoja on yli 35,800 km. Maan rahayksikkö, peseta = 1 Smk., on jaettu 100:aan centimokseen. E:ssa on horjuva kultakanta; paperiraha on pakkokurssin alainen. Metrijärjestelmä on vallinnut v:sta 1855.

Espanjan valtiomuoto on perustuslailli-

nen. Kruununperimysoikeus on Bourbon-Anjousuvulla, sen mies- ja naispuolisen haaran jäsenillä. Maan lakia-säätävässä eduskunnassa (cortes), on kaksi kamaria, senaatti ja edustajakamari. Näistä senaatti edustaa maan suku- ja virkaylimystöä sekä rikkaimpia. Edustajakamari on kansanvaltaisempi. Cortes kokoontuvat joka vuosi. Senaatin muodostavat korkeintaan 180 elinkautista jäsentä (hallitsijasuvun prinssit, Espanjan valtaylimykset (grandit), joilla on vähintäin 60,000 pesetan vuotuiset tulot, korkeimmat valtiou virkamiehet sekä kruunun nimittämät senaattorit) ja 180 valtion virkakuntain ja rikkaimpien (eniteu verotettujen) kansalaisten valitsemaa edustajaa, joista puolet eroaa joka viides vuosi. Edustajakamariin valitaan välillisillä vaaleilla, valitsijamiesten avulla, 1 edustaja kutakin 50,000 as. kohti (nyk. 432 edustajaa). Vaalioikeus (määrätyn varallisuus-sensuksen perusteella) ja vaalikelpoisuus edustajakamariin on 25 v. täyttäneellä miehellä, joka 2 v. on asunut veroa maksavana kunnassaan. Senaattoreiksi kelpaavia ovat sitävastoin ainoastaan ne 35 v. täyttäneet miehet, jotka kuuluvat johonkuhun niistä luokista, joista kuninkaalla on oikeus nimittää elinkautiset senaattorit. Kuningas nimittää senaatin puheenjohtajan eli presideutin ja sen 4 varapresidenttiä; edustajakamari sitävastoin valitsee itse presidenttinsä. Edusmiesten toimikausi on viisivuotinen, ellei hallitsija sitä enneu hajoita cortesia ja määrää uusia vaaleja toimitettaviksi. Sekä kuniukaalla että cortesin kummallakin kamarilla on alkuuupano-oikeus.

Valtioministeristö, johon kuuluu pääministeri sekä 8 ministeriä, hoitaa maan hallintoa. Tämän ohella on valtioneuvosto, joka antaa neuvoja lakia säädettäessä ja ratkaisee pätevyysriitoja, sekä erilaatuisia virkakuntia. Kuvernöörit johtavat provinssien (yhteensä 49) hallitusta; näitten, samoinkuin seurakuntienkin hallinto on muodostettu ranskalaiseen malliin. Madridissa sijaitsevalla ylimmällä siviili- ja rikosasiaiutuomioistuimella on korkein tuomiovalta; lisäksi maassa on 15 vetoamisoikeutta ja 500 alempaa oikeutta sekä painojuttuja varten valamiehenoikeuksia. E:n raha-asiat osoittivat 1909 tuloja 1,080 milj. ja menoja 1,044 milj. mk:aa. Valtionvelka nousi v. 1908 9,466 milj. mk:aan. — Madrid (ks. t.) on E:n pääkaupunki. — Sotajoukko on järjestetty yleisen asevelvollisuuden perustukselle (lait vv:lta 1885 ja 1901). Palvelusaika, 21:stä ikävuodesta, on 12 vuotinen (3 v. vakinaisessa väessä, 3 v. ensimäisessä ja 6 v. toisessa reservissä). Lainmukaisesti sai 1,500 pesetaa vastaan ostaa itsensä vapaaksi sotapalveluksesta; samoin veljekset saavat toistensa sijasta suorittaa sotapalveluksen. Sotilaslainsäädäntöön on kuitenkin nyk. ehdotettu muutoksia. Sotaväessä on rauhanaikana n. 100,000 miestä. Laivastoon kuului v. 1909 32 sotalaivaa. — Maan värit ovat keltainen ja punainen.

Espanjan ennen laajoista siirtomaista vain pieni osa enään on jäljellä. Paitsi Kanarian-saaria, jotka nyk. provinssina luetaan suorastaan emämaahan kuuluviksi, sillä vain on vähäpätöisiä siirtokuntia Länsi- ja Lounais-Afrikassa, yht. 212,730 km² ja 301,000 as. Mainittavat ovat Fernando Poo ja Annobon saaret, Rio Muni ja Rio de Oro siirtokunnat, sekä 4 vähäistä aluetta Pohjois-Afrikassa, m. m. Ceutan kaupunki ympäristöineen. Siirtokuntien taloudellinen tila on huono; niitten tarpeet suoritetaan osaksi emämaan kustannuksella. *W. S-m.*

Historia. Iberialais-rotuisia baskilaisia (ks. t.) pidetään muinais-espanjalaisen väestön jäännöksenä. Varmasti oli jo myöhemmällä kivikaudella (n. v:een 2000 e. Kr.) Pyreneittenniemimaa iberialaisten hallussa, joka heimo myös asui Etelä-Rauskassa ja Luoteis-Afrikassa. Iberialaisteu maahan foinikialaiset perustivat Gadeiran l. Gadesin (Cadizin n. 1100 e. Kr.) y. m. siirtoloitaan länsirannikolle, ja jotenkin samoihiu aikoihin Kreikan alkuasukkaat n. s. mykeneläiset sekä myöhemmin kreikkalaiset saapuivat niemimaan itärannikolle. Näiden kansojen vaikutuksesta iberialaiset alkoivat omistaa itselleen sivistystä. On esim. löydetty heidän aikakaudeltaan kuvateoksia, joilla on taiteellinen arvo ja jotka osoittavat kansallista omituisuutta. 6:nnella vuosis. e. Kr. kelttiläiset hyökkäsivät maahan, ottaen varsinkin pohjois- ja länsiosan niemimaasta haltuunsa. Itä- ja eteläosa pysyivät pääasiassa iberialaisina, keskiosa sai sekaväestön. Suurempaa valtiota ei syntynyt, itse maantieteellineu muodostus kun edisti hajanaisuutta, ja väestö pysyi jakaantuneena pikkuvaltioihin, jotka sotivat keskenään. — N. 240 e. Kr. karthagolaiset, jotka jo 6:nnella vuosis. olivat saaneet haltuunsa E:n foinikialaiset siirtokunnat, saivat entistä enemmän jalausijaa maassa. He solmivat Barkas-suvun johdolla liittoja alkuasukasten kanssa ja valloittivat laajoja alueita itärannikolla, jonne perustivat Barcelonan (Barkas-kaupungin) sekä Kartagenan (Uuden Kartagon). Toisessa puuuilaissodassa, jota osaksi käytiin E:ssa, karthagolaiset kuitenkin taas menettivät nämät alueensa, jotka joutuivat roomalaisille (206 e. Kr.). Myöhemmin nämät pyrkivät laajentamaan valtansa yli koko niemimaan, pääsivät voitolle lusitaaneista ja keltibereistä (n. 147-133 e. Kr.), ja vihdoin Augustus kukisti kantabrilaiset 19 e. Kr. Roomalaiset rakensivat sotilasteitä ja perustivat uutisasutuksia, joten E:sta pian tuli yksi roomalaisen sivistyksen päämaita, mistä useat kelvolliset keisarit (Trajanus, Hadrianus, Marcus Aurelius y. m.) ja etevät kirjailijat (Seneca, Lucanus, Martialis, Quintilianus y. m.) olivat kotoisin. Tähän aikaan maauviljelys, kauppa ja teollisuus kukoistivat maassa ja väestö oli lukuisa. Kristinusko levisi aikaisin E:aan.

Viideunen vuosis. alussa j. Kr. hyökkäsivät roomalaiseu valtakunnan hajotessa alaanit, vandaalit ja sveevit hävittäen maahan, ja 414 ilmestyivät heidän lisäkseeu länsigootit, aluksi roomalaisten liittolaisina. Nämät pian perustivat itsenäisen valtakunnan, tunkien muut kansat syrjään, ja myöhemmin kuningas Leovigild laski koko niemimaan läusigoottien vallau alle tekemällä lopun sveevien valtakunnasta (585). Hänen poikansa Rekkared kääntyi kansoineen areiolaisuudesta katoliseen oppiin (586), jonka johdosta, samoin kuin myös yhteisten lakien kautta roomalaiset ja gootit sulautuivat yhdeksi romaaniseksi kansaksi. Tosin tämän johdosta myös katolisen papiston valta paisui liialliseksi, ja tämä sääty liitossa aateliston kanssa esti kruunua joutumasta perinnölliseksi, voidakseen joka

kuninkaanvaalissa yhä enemmän rajoittaa hallitsijan valtaa. Siten valtakunta heikkoni. Kun aatelisto ja papisto kreivi Roderikin johdolla syöksivät valtaistuimelta ja surmasivat kuningas Vitizan, kutsuivat hänen poikansa Afrikan arabialaiset avukseen. Nämä astuivat Tarikin johdolla 711 maihin Gibraltarissa sekä voittivat Jerez de la Fronteran taistelussa Roderikin, joka sai surmansa (heinäk. sam. v.), ja valloittivat lyhyessä ajassa melkein koko Espanjan.

Arabialaiset (maurit) kohtelivat ensi aikoina lempeästi entisiä asukkaita ja sallivat heidän pitää omaisuutensa, kielensä ja uskontonsa. Usea kristitty kääntyi Islamin oppiin. Alemman väestön ja lukuisain juutalaisten tila tuli heidän aikanaan entistään paljoa paremmaksi. — Arabialaisten keskinäisistä sodista teki lopun Omaijadi Abd er Rahmân, joka, abbasidien surmattua tämän suvun muut jäsenet, oli päässyt pakenemaan E:aan, minne hän 755 perusti itsenäisen valtakunnan Kordova pääkaupunkina. Hänen jälkeisensä kalifit suosivat suuresti tieteitä ja taiteita sekä yleensä maan rauhallista kehitystä; heidän aikanaan teollisuus, kauppa ja maanviljelys kukoistivat, viimemainittu varsinkin keinotekoisen kastelun avulla. Maassa oli lukuisasti väkirikkaita kaupunkeja. Kansansivistys oli korkealla kannalla ja arabialaisten yliopistoissa kävi paljon kristityitäkin. — Varsinkin Abd er Rahmân III:n hallitus (912-961) oli Kordovan kalifikunnan loistoaika. Etevä sekä hallitsijana että runoilijana ja oppineena oli Hakem II (961-976). Tämän jälkeen alkaa valtakunnan vaipuminen. Maaherrat tekeytyivät miltei itsenäisiksi; eräs näistä, Al-Mansur (k. 1008), joka johti koko valtakunnan hallintoa, on vielä tunnettu kristityistä saamistaan suurista voitoista. Omaijadein kukistuttua 1031 valtakunta kokonaan hajosi. Tätä tilaa kristityt käyttivät hyväkseen tunkeutuakseen eteläänpäin. Maurilaiset kutsuivat silloin avukseen berberiläis-sukuiset uskonveljensä Afrikasta. Nämä olivat sivistyksessä jääneet jäljelle Espanjan arabialaisista, sen sijaan oli heidän keskuudessaan Islamin uskonkiihko säilynyt alkuperäisessä voimassaan. Johtajinaan Almoravidien suku he saattoivat 1100-luvulla valtaansa maurilaisen osan E:a, sittenkun heidän hallitsijansa Jussuf oli voittanut kristityt Salaean taistelussa 1086. N. 1150 tapahtuu toinen kansanvaellus Afrikasta päin; niinikään berberiläis-sukuiset almohadit saapuivat, kukistivat almoravidit ja anastivat heidän valtakuntansa. — Aikaisemmin osoitettu suvaitsevaisuus kristittyjä alamaisia kohtaan muuttui näihin aikoihin julmaksi sorroksi, mutta ahdistetut silloin pakenivat kristittyihin valtioihin, joiden väkiluku siitä kasvoi. Heidän hyökkäyksiänsä rappeutuneet maurilais-valtiot vain töintuskin enää kykenivät torjumaan.

Arabialaisten valloittaessa muun E:n oli pieni joukko länsigootteja puolustautunut Asturian vuoristossa, johon heidän johtajansa Pelayo perusti itsenäisen valtakunnan 718. Sen laajetessa eteläänpäin valloitettiin Leon, josta valtio sittemmin sai nimensä. Tästä taas erosi Kastilia itsenäiseksi valtakunnaksi. Pyreneitten vuoristoon syntyi pääasiassa baskilainen Navarra, ja koillisessa Bareelona eli Katalonia, joka pari vuosisataa oli yhteydessä karolingien valtion kanssa. Navarran ja Bareelonan väliin syntyi myöhemmin Aragonia. Useimmat näistä valtioista laajenivat vähitellen eteläänpäin käyden alituisia taisteluja arabialaisia vastaan, sen ohessa he myös lakkaamatta riitelivät keskenään, joten heidän rajansa usein muuttuivat. Toisinaan joku mahtavampi hallitsija yhdistää nämät valtiot tai muutamat niistä suuremmiksi kokonaisuuksiksi, mutta pian ne jälleen eroavat toisistaan. Sellainen oli Navarran kuningas Sancho Suuri (970-1035); hänen kuoltuaan erosivat toisistaan päämaina Kastilia, Navarra ja Aragonia.

V. 1085 valloitettiin maurilaisilta Toledo, josta nyt tuli Kastilian pääkaupunki. Yksityiset päälliköt saivat näissä taisteluissa suurta mainetta, kuten Cid (Rodrigo Diaz, k. 1099), joka valloitti Valencian. Myös ulkomaisia ristiritareita tulvasi maahan ottamaan osaa sotaan. V. 1095 Kastilian kuningas antoi pohjoisosan nyk. Portugalia lääniksi Burgundin Henrik kreiville, jonka poika Alfonso otti Ouriquen voiton jälkeen kuninkaan nimen (1139). Samaan aikaan, 1137, yhdistettiin Aragonia ja Bareelona pysyväisesti toisiinsa, joihin myöhemmin myös Valeneia liitettiin. Aragonia sai valtaansa myös Baleaarein saaret, Sardinian, Korsikan ja Sisilian. — V. 1212 almohadit voitettiin suuressa taistelussa Las Navas de Tolosan luona, ja pian vielä jäljellä oleva osa maurien valtiota, Granadan kalifikunta, tunnusti Kastilian yliherruuden. Syynä siihen, että se kuitenkin vielä pitkiksi ajoiksi säilyi, olivat varsinkin Kastilian sisälliset riidat 1300-luvulla. E:n kristityissä valtakunnissa oli kuninkuus heikko, kuten muuallakin keskiajan feodaali-valtioissa; Kastiliassa se kuitenkin papiston kannattamana vähitellen varttui. Paitsi aatelistoa, jonka mahtavuutta alituiset taistelut edistivät, sekä papistoa, saivat myös kaupungit suuren merkityksen, Kastiliassa varsinkin ottamalla osaa maurilaissotiin, Aragoniassa Välimerellä harjoittamansa kaupan vuoksi. Molempain ensinmainittujen säätyjen jäsenistä muodostui kuninkaan feodaalinen neuvoskunta, ja siitä ynnä kaupunkien edustajista varsinainen kansan eduskunta (cortes), jolla oli lainsäätämis- ja verotusoikeus.

Ferdinand Aragonialaisen (1479-1516) ja Isabellan, Kastilian perijän (1474-1504) avioliiton kautta valmistettiin E:n yhdistyminen, vaikka eri valtioilla vielä toistaiseksi oli oma valtiosääntönsä ja hallintonsa. Tästä E:n merkitys kasvaa, ulkonaisia vihollisia vastaan taistellaan yhteisvoimin ja Granadan valloituksen kautta (1492) tehdään loppu maurien vanhasta valtakunnasta. Tämän jälkeen kääntyy hallitsijain huomio, Aragonian entisen politiikan mukaan, itäänpäin, ja Napoli valloitetaan 1504. — Tärkeä oli Ferdinandin ja Isabellan hallitus myös sisällisessä suhteessa. Kastiliassa mahtavat ylimykset masennettiin ja kuningasvalta kohosi; sillä oli täällä apunaan kaupunkien liittokunta (pyhä Hermandad). Tekeytymällä E:n hengellisten ritarikuntain suurmestariksi Ferdinand saattoi heidän rikkaat tiluksensa valtaansa. Kirkollisella alalla tapahtui perinpohjainen uudistus, ja katolinen into tähän aikaan kohosi E:ssa korkeimmilleen, tosin samassa myös suvaitsemattomuus toisin ajattelevia kohtaan, josta oli osoituksena inkvisitsionin perustaminen (1481)

ja juutalaisten karkoitus. Elinkeinoista pidettiin tähän aikaan hyvää huolta, ja Ameriikan löydön kautta avautui E:n kansalle uusia tehtäviä ja suuri tulevaisuus.

Isabellan kuoltua Kastilian kruunun peri Ferdinandin ja Isabellan tytär Johanna, jonka puoliso oli Filip Habsburgin sukua (k. 1506). Koska Johanna oli mielenvikainen, hallitsi Ferdinand, Isabellan testamentin mukaan, kuolemaansa saakka myös Kastiliaa. E:n sai tämän jälkeen Johannan poika Kaarle I (1516-56), joka jo ennen oli isältään perinyt Burgundin maat ja sittemmin sai isoisänsä Maksimilianin kuoltua (1519) Habsburg-suvun alueet sekä valittiin keisariksi nimellä Kaarle V. Hänen hallituksensa alku oli levoton, ja 1520 puhkesi Kastiliassa vaarallinen kapina, jonka pää-osanottajina olivat kaupungit (comunidades), mutta heidät voitettiin Villalarin taistelussa 1521. Vähitellen Kaarle, joka oli Alankomaissa syntynyt, alkoi paremmin viihtyä E:ssa, joka hänen aikanaan pääsi arvoon ja mahtavuuteen m. m. valloittamalla laajat siirtomaat Ameriikassa (ks. Ameriikan löytöhistoria). Tosin hänen maailmanvaltaa tarkoittavaa politiikkaansa ei E:ssa hyväksytty, häuen monet sotansa Ranskaa ja Turkkia vastaau nielivät paljon varoja ja hänen uusia verotusehdotuksiaan vastustettiin. E:ssa Kaarle luopumuksensa jälkeen vietti viimeiset päivänsä. Hänen poikansa Filip II:n aikana (1556-98), jonka politiikka oli puhtaasti espanjalainen, vallitsi sopusointu hallitsijan ja kansan välillä, joka viimemainittu tosin sai ostaa ulkonaisen mahtavuutensa vapautensa menetyksellä. Filipin uskonnollinen suvaitsemattomuus oli aito-espanjalainen, ja kansansa kannattamana hän saattoi tehokkaasti ryhtyä vaikuttamaan Euroopan asioihin. E. oli Filip II:n johdolla katolisuuden päätukena taistelussa protestantteja vastaan, mutta tämä taistelu oli toivoton, ja sekä ruhtinaan että kansan voimat siinä lamautuivat. Puolet Alankomaista menetettiin, Ranska pelastui Henrik IV:n kääntymyksen kautta joutumasta Filipin saaliiksi ja Englanti jatkoi Armadan häviön jälkeen (1588) voitollisesti sotaa. Tosin Filip II muutamissa yrityksissään onnistui: Lepanton voitto (1571) teki lopun Turkin merivoimasta, ja Portugalin valloituksen kautta (1580) yhdistettiin koko Pyreneitten niemimaa saman valtikan alle ja hankittiin samalla uusia laajoja siirtomaita Itä-Intiassa. Mutta tämä suuruus oli kalliisti ostettu. Verokuorma kohosi äärettömästi ja kohtasi varsinkin teollisuutta, kansa vaipui velttouteen ja laiskuuteen, siirtomaiden edistystä ehkäistiin muka emämaan hyväksi, ja niistäkin Itä-Intian saaret pian joutuivat hollantilaisille. Filip II:n kuollessa oli E:n mahti jo alenemassa. Hänen poikansa, heikko Filip III (1598-1621) ei jaksanut kohottaa valtakuntaa, jonka johto tästälähin oli enimmäkseen mahtavain ministerein käsissä. Alankomaiden kanssa täytyi tehdä 12-vuotinen välirauha (1609). Moriskein (maurien jälkeläisten) karkoituksen kautta sam. v. riistettiin E:lta paras ja ahkerin osa sen väestöstä. Tämän ja seuraavan hallituksen aikana kukoistivat kuitenkin E:ssa kirjallisuus (Cervantes, Lope de Vega, Calderon y. m.) ja kaunotaiteet, varsinkin maalaustaide (Velasquez ja Murillo). Filip IV:n hallitessa (1621-65) E. koetti ajaksi tempautua hervottomuudestaan, ja 30-vuotisessa sodassa se vielä pyrkii ylläpitämään katolisen suurvallan asemaansa. Mutta kuitenkin Münsterin rauhassa 1648 Hollannin itsenäisyys tunnustetaan, 1640 Portugal jälleen vapautuu, Katalonian kapina saadaan vain töintuskin kukistetuksi ja Ranskalta täytyy ostaa n. s. Pyreneitten rauha 1659 alueitten luovutuksella. Kaarle II:n aikana (1665-1700) valtion rappeutuminen yhä jatkuu ja Ranskan vallanhimoinen kuningas Ludvik XIV riistää langoltaan toisen alueen toisensa jälkeen Aachenin (1668) sekä Nijmegeuin rauhassa (1678), missä Franche Comté menetetään. Lapsettoman Kaarle II:n kuoltua ja Habsburg-suvun siten sammuttua E. joutuukin, kuten jo kauan oli odotettu, mahtavampain naapuriensa kiistan esineeksi ja heidän kesken jaettavaksi.

E:n valtaistuimelle pääsi Ludvik XIV:n pojanpoika nimellä Filip V Bourbon-sukua (1700-46) ja osasi siinä pysyä pitkällisen E:n perimyssodan vaiheissa, jossa m. m. riistettiin monarkkialta Belgia sekä italialaiset alueet. Valloittaakseen viimemainitut takaisin Filip, varsinkin ministerinsä kardinaali Alberonin sekä toisen puolisonsa Elisabet Farnesen kehoituksesta, ryhtyi vihollisuuksiin Itävaltaa vastaan ja häneu onnistuikin nuoremmille pojilleen hankkia itsenäisiksi alueiksi Napoli (1735) ja Parma (lopullisesti 1748). Vaikka Filip persoonallisesti olikin vähäpätöineu, E. kuitenkin hänen aikanaan jonkun verran toipui, kun elinkeinoista alettiin pitää parempaa huolta, ja maa järjestettiin eusikerran kokonaisvaltioksi, niin esim. lakkauttamalla maakuntain väliset tullit. Filipin vanhemman pojan Ferdinand VI:n aikana (1746-59) tämä kehitys jatkui, mutta varsinkin tämän velipuolen, kelvollisen Kaarle III:n hallituskausi (1759-88) on edistyksen aika ja edustaa E:n historiassa „valistunutta yksinvaltaa". Eteväin ministeriensä, kuten Arandan avulla hän pani toimeen joukon uudistuksia; m. m. inkvisitsioni rajoitettiin ja jesuiitat karkoitettiin (1767). Alempi kansa pysyi kuitenkin yhä katolisen papiston johdossa ja oli uudistuksille vihamielinen; ylempiin säätyihin vaikutti sen sijaan ranskalainen valistus. Ranskan kanssa solmittu n. s. Bourbonin sukuliitto (1761) saattoi E:n sotiin Englannin kanssa eikä tuottanut sille sanottavaa etua. — Heikon Kaarle IV:n aikana (1788-1808) menivät edellisen hallituksen hedelmät jälleen hukkaan kelvottoman suosikin Godoyn vallitessa. E. ryhtyi sotaan Ranskan tasavaltaa vastaan, mutta voitettiin (1795) ja pakotettiin päinvastoin liittymään Ranskaan sekä menetti laivastonsa Trafalgarin tappelussa 1805. Katkeraa eripuraisuutta kuninkaan ja hänen poikausa Ferdinandin välillä, jota alempi kansa kannatti, käytti Napoleon hyväkseen. Kun Ferdinand ensin oli noussut kapinaan ja riistänyt isältään kruunun, tekeytyi Napoleon riidanratkaisijaksi, houkutteli molemmat Bayonneen ja saatuaan heidät siten valtaansa pakotti kummankin luopumaan E:n kruunusta, jonka hän lahjoitti veljelleen Josefille (1808).

Suurin osa E:n kansaa ei kuitenkaan kärsinyt tätä häväistystä, vaan ryhtyi kapinaan Napoleonin herruutta vastaan. Joka paikkaan maata muodostui kapinallisia hallituksia n. s. junttoja

järjestämääu vastarintaa, jota katolinen papisto myös suuresti kiihotti. Alussa tosin ei ollut paljoa menestymisen toiveita, huonosti varustettuja ja järjestettyjä kun oltiin, mutta kun Bailenin luoua saatiin ranskalainen sotajoukko vangiksi, kohosi siitä espanjalaisten itseluottamus suuresti, jota paitsi Englanti ryhtyi kapinaa avustamaan sekä E:ssa että myös Portugalissa. Josef pakeni Madridista. Suuttuneena tästä vastoinkäymisestä Napoleon saapui E:aan ja tunkeutui voitollisena Madridiin saakka, johon Josef jälleen palasi (1809). Urhoollisuudestaan huolimatta (varsinkin Zaragozan puolustus on kuuluisa) espanjalaiset kuitenkin varmaan olisivat joutuneet tappiolle, ellei Napoleouin pian jälleen olisi täytynyt lähteä E:sta. Hänen alapäällikkönsä olivat keskenään eripuraisia eikä heillä ollut riittävää kykyä kukistamaan espanjalaisten sitkeää vastarintaa, jonka etunenään nyt astui n. s. keskusjuutta. Kansan luonteen ja maan laadun mukaisesti kapina muodostui n. s. guerilla -l. pikkusodaksi: hajanaiset joukot, jotka taitavasti käyttivät hyväkseen vuorisen maansa etuja, häiritsivät kaikkialla ranskalaisten sotaliikkeitä, katkaisivat heidän yhdistyksensä, ryöstivät heidän muonavaransa ja surmasivat heidän pienempiä osastojaan. Tosin ranskalaiset voittivat suuremmissa taisteluissa, ja keskusjuntan täytyi paeta Cadiziin 1810, mutta englantilaiset, jotka Portugalissa olivat koko ajan ylläpitäneet taistelua, saattoivat vihdoin Wellingtonin johdolla tunkeutua eteenpäin, jolloin E:n kapina jälleen leimahti täyteen liekkiin. V. 1813 Wellingtou sai täydellisen voiton Vitorian luona, jonka jälkeen ranskalaiset karkoitettiin E:sta.

Enämaan taistellessa näitä vaikeuksia vastaan alkoi E:n etelä-ameriikkalaisissa siirtomaissa Bolivarin johdolla kapina (1810-26), joka vihdoin johti kaikkien mannermaan siirtomaitten vapautumiseen E:u ylivallasta.

V. 1812 keskusjuntan kutsusta kokoontunut cortes, missä vapaamieliset vallitsivat, sääti maalle Ranskan vallankumouksen aatteihin perustuvan valtiomuodon, jonka mukaan kruunuu valta rajoitettiin kansaneduskunnan hyväksi, aateliston etuoikeudet poistettiin ja kirkontilukset otettiin valtion huostaan. Tätä valtiomuotoa, jota tosin suuri osa E:n kansaa ei kannattanut, vaadittiin Ferdinand VII:tä (1814-33), joka nyt vankeudestaan palasi E:aan, vahvistamaan, ennekuin hänet tunnustettaisiin hallitsijaksi. Hänpä ei kuitenkaan sitä tehnyt, vaan otti itsevaltiaana hallitsijaua ohjakset käsiinsä, karkoittaen tai vangiten cortesin jäsenet, jossa hänellä oli tukenaan suuri puolue. E:aan palasi nyt papiston herruus ja inkvisitsioni, itsevaltius ja taantumus jyrkimmässä muodossaan. Tästä tyytymättömyys pian kasvoi. Kuu Cadizissa sotajoukonosaston piti astua laivoihin, joilla se oli vietävä Ameriikan siirtomaita kukistamaan, ryhtyi se kapinaan Riegon johdolla (1820). Liike levisi pian ympäri maan, ja vaadittiin 1812 vuoden perustuslain uudistamista, johon kuningas peljästyneenä antoi suostumuksensa. Pahaksi onneksi pääsi nyt valtaan radikaalinen ryhmä (exaltados), joka meni liiallisuuksiin eikä kyennyt ylläpitämään järjestystä; seuraus siitä oli, että maltillisemmat ryhmät vieraantuivat vapausliikkeestä. Maassa vallitsi täydellinen sekasorto. Vihdoin ulkomaat sekaantuivat asiaan: Pyhä allianssi antoi Ranskalle toimeksi saattaa yksinvaltius E:ssa voimaan. Ranskan sotajoukko ei kohdannut mainittavaa vastarintaa, Ferdinand pääsi jälleen valtaan ja kostonhimoisena hän nyt säälimättömän julmasti raivosi kaikkia vapaamielisiä vastaan. Vuoden 1812 perustuslaki kumottiin. — Ferdinand oli kauan pysynyt lapsettomana, jolloin hänen veljellään Don Carloksella oli ollut lähin oikeus kruunuun, mutta vihdoin kuninkaalle syntyi neljännestä puolisostaan Maria Kristiinasta tytär Isabella (1830), jonka hyväksi hän kumosi saalilaisen lain, minkä mukaan ainoastaan miehisillä hallitsijasuvun jäsenillä oli oikeus kruunuun. Tämän kautta hän aiheutti ankaran sisällisen taistelun, joka monta vuosikymmentä oli järkyttävä E:aa. Yleensä tämän kansan valtiollinen kypsymättömyys, seurauksena pitkällisestä itsevaltiudesta ja pappisherruudesta, on surullisella tavalla osoittautunut 19:nnen vuosisadan historiassa.

Niinpiankuin Ferdinand VII oli kuollut 1833, otti Don Carlos kuuinkaan nimen („Kaarle V") ja ryhtyi julkisotaan hallitusta vastaan, jota Isabellan (1833-68) nimessä johti leskikuningatar Maria Kristiina. Don Carloksella oli tukenaan kirkollinen („apostolinen") puolue; muuten hänellä oli useimmat kannattajansa E:n pohjois- ja itä-osissa (karlistit). Leskikuningattaren täytyi silloin etupäässä turvautua vapaamielisiin, ja entinen perustuslaki pantiin vähäu muutettuna uudelleen voimaan 1836. Vasta 1839 päästiin karlisteista voitolle, kun kenr. Espartero pakotti hedät aseista luopumaan. Mutta nyt voittoisista sotilaista muodostunut puolue anasti vallan, pakotti leskikuuingattaren luopumaan (1840) ja nimitti Esparteron hallitusta johtamaan. Vaikka Espartero yleensä kannattikin vapaamielistä suuntaa, riitaantui hän kuitenkiu kiivaampieu vapaamielisten n. s. progressistien (entisen exaltados-puolueen) kanssa persoonallisista syistä, ja häikäilemättömyydellään hän hankki itselleen muitakin vihollisia. Liitossa maltillisten vapaamielisten (moderados) sekä leskikuningattaren kanssa progressistit alkoivat kapinan, ja Esparteron täytyi paeta ulkomaille 1843. Isabelia julistettiin täysikäiseksi. Mutta liittoutuneet eivät kauan pysyneet yksimielisinä. Maltilliset pääsivät ministeristöön, kutsuivat Maria Kristiinan takaisin ja panivat puolueriitojen raatelemassa maassa järjestyksen ankaruudella voimaan. Perustuslaki korjattiiu monarkkiseen suuntaan (1845). Seur. vuonna Isabella naitettiin serkulleen Frans Assisilaiselle. — Vaikka maa nyt nautti jonkun ajan parempaa rauhaa, kasvoi tyytymättömyys kuitenkin taas, kun moderados-puolue yhä enemmän alkoi kallistua vanhoillisuuteen ja valtiopäiväin sekä sanomalehdistön oikeuksia yhä rajoitettiin. V. 1854 syntyi taas sotilaskapina (pronuneiamento), jolla oli menestystä, ja Espartero, joka nyt uudestaan kutsuttiin ministeristöä johtamaan, koetti turhaan sovittaa puolueita. Vaikka progressistit ensin pääsivätkin valtaan, eivät he voineet siinä vielä pysyä ja parin vuoden päästä, 1856, saivat „maltilliset" jälleen ohjakset käsiinsä, johtajinaan O'Donnell ja Narvaez. Progressistit tekivät kenr. Primin johdolla 1860-luvulla

useita sotilaskapinoita, jotka kuitenkin kukistettiin. Vihdoin Isabellan kelvoton suosikkihallitus saattoi tyytymättömyyden yleiseksi, ja Narvaezin kuoleman jälkeen 1868 Prim paremmalla menestyksellä alkoi uuden kapinan. Isabella pakeni Ranskaan, ja väliaikainen hallitus, johtajanaan Serrano, kutsui cortes-kokouksen Madridiin v:ksi 1869. Uusien riitaisuuksien raivotessa sovittiin täällä kuitenkin kuningasvallan säilyttämisestä, sekä myös, ensikerran E:ssa, uskonvapauden julistamisesta. Uuden kuninkaan vaali tuotti niinikään vaikeuksia; hakemalla saatiin hakea halullista ehdokasta, ja yhden puolueen kannattamaa eivät toiset hyväksyneet. Hohenzollernin prinssin Leopoldin ehdokkuus johti Ranskan ja Preussin väliseen riitaan, joten siitäkin luovuttiin. Vihdoin taivutettiin Viktor Emanuelin poika, Aostan herttua Amadeo (1870-73) vastaanottamaan kruunu. Hänen aikanaan ei tila parantunut, ja sekasortoa hyväkseen käyttäen Baskein maakuntain karlistit alkoivat uudestaan kapinan vanhemman Don Carloksen samannimisen pojanpojan („Kaarle VII:n") hyväksi. Kun Amadeo ei saanut tarpeeksi kannatusta, luopui hän kruunusta 1873 ja sam. p:nä cortes julisti tasavaltaisen valtiomuodon. Uusi perustuslakia säätävä cortes, joka sam. v. kokoontui, ei kuitenkaan saanut mitään aikaan, maata uhkasi täydellinen anarkia ja hajaantuminen. Karlistit toisaalta ja sosialistit toisaalta edistyivät yhä enemmän. Milloin käytettiin diktatuuria heidän kukistamisekseen, milloin taas cortes kokoontui riitaisuuksiaan jatkamaan, kunnes vihdoin 1874 tehtiin tasavallasta loppu, se kuu oli osoittautunut mahdottomaksi, ja valtaistuimelle pääsi, uuden sotilaskapinan kautta, Alfonso XII, Isabellan poika (1875-85), jonka hallitukseu etunenään tuli „moderados" puolueen johtaja, Canovas del Castillo.

Uuden hallituksen ensi tehtävänä oli karlistilaissodan päättäminen, joka vihdoin onnistuikin 1876, minkä jälkeen kruununtavoittaja pakeni Ranskaan. Nyt vihdoin yleisten vaalien kautta muodostunut cortes kokoontui, joka sai valmiiksi perustuslain toukok. sam. v. Canovas koetti sovittaa riitaisuuksia tekemällä myönnytyksiä puolelle ja toiselle, mikä osaksi onnistuikin ja jonkun verran rauhallisempi aika koitti E:lle. V. 1882 progressistit tulivat Sagastan johdolla ministeristöön, mutta kahden vuoden perästä maltilliset palasivat hallitukseen. Kansan suosima Alfonso XII kuoli jo 1885.

Vasta hänen kuoltuaan syntyi hänen poikansa, Alfonso XIII (v:sta 1886), jonka alaikäisyyden aikana leskikuningatar Maria Kristiina taidolla johti hallitusta. „Moderados" puolue Canovasin ja progressistit Sagastan johdossa seurasivat vuorotellen toisiansa hallituksessa, ja molempain politiikka kävi jotenkin samaan, vapaamielisperustuslailliseen suuntaan. Järjestys palasi ja maa alkoi elpyä. Ulkomaisten alueiden tila sen sijaan alkoi nyt herättää huolta, ja E. sai taas kärsiä niin kauan aikaa jatketun huonon siirtomaa-politiikkansa seurauksista. Filippiineillä syntyi kapina 1896, ja Kuballa oli yhtämittaista levottomuutta, siinä kun hallitus ei voinut tai tahtonut parannuksia toimeenpanna. Tätä levottomuutta Yhdysvallat salaa kiihottivat. Se julmuus, jota kenr. Weyler kuvernöörinä osoitti (v:sta 1896), ei vienyt toivottuun tulokseen, mutta antoi Yhdysvalloille tilaisuutta sekaantumaan asiaan. Kuu Canovas oli murhattu 1897, peräytyi E:n hallitus ja myönsi Kuballe itsehallinnon. Tämä tuli kuitenkin liian myöhään. Yhdysvallat vaativat Kuballe täydellistä itsenäisyyttä ja sota syttyi 1898. Ameriikkalaiset vapauttivat ensin Filippiinit ja tekivät sitten hyökkäykseu E:n länsi-intialaisiin alueisiin. E:n laivasto hävitettiin Santiagou luona ja Pariisin rauhassa sam. v. sen täytyi luovuttaa Porto Rico ja Filippiinit Yhdysvalloille. Kubasta tuli Ameriikan suojeluksen alainen itsenäinen tasavalta. Täten tuli loppu E:n siirtomaavallasta; se möi Karoliinit ja Mariaanit Saksalle ja säilyttää ainoastaan vähäpätöisiä siirtomaita Afrikassa (Fernando Poo, Rio de Oro y. m.).

Yhä uudistuvat puolueriidat estivät maata toipumasta sodan tuottamista suurista tappioista. Varsinkin sotilaalliset ja kirkolliset puolueryhmät saivat enemmäu jalansijaa, ja elinkeinoja ehkäistiin korotettujen sotilasrasituksiin käytettävien verojen kautta. Kuningas Alfonson, joka 1902 julistettiin täysikäiseksi ja 1906 nai Battenbergin prinsessan Enan, täytyi valtansa tueksi etupäässä turvautua vanhoillisiin. E:n sotiessa Marokon berberiläis-heimoja vastaan vaihtelevalla onnella, alkoi 1909, osaksi tyytymättömyydestä sotaan, Kataloniassa kiivas kapina, joka vain suurilla ponnistuksilla saatiin tukahdutetuksi.

[Lafuénte, „Historia general de España" (uusi pain. 1888); Haebler, „Geschichte Spaniens unter den Habsburgern" (1907); Diercks, „Geschichte Spaniens" (1895); „Historia general de España escrita por individuos de numero de la R. Academia de la Historia" (1890 seur.); U. R. Burke, „History of Spain to the death of Ferdinand the Catholic" (1895); Hume, „Spain, its greatness and decay" (1898) ja „The spanish people, their origin, growth and influence (1901); Lane-Poole, „The Moors in Spain" (1887); S. P. Scott, „History of the Moorish empire in Europe" (1904); Oman, „History of the Peninsular war" (1902-03); Baumgarten, „Geschichte Spaniens vom Ausbruch der franz. Revolution bis auf unsere Tage" (1865-71); Hubbard, „Histoire contemporaine de l'Espagne" (1869-83); Hume, „Modern Spain" (1899); Gmelin, „Studien zur span. Verfassungsgeschichte des 19 Jahrhunderts" (1905); Wilson, „Downfall of Spain, naval history of Spanish American war" (1900) y. m.]

G. R.

Espanjalainen rakennustaide keskiajalla liittyy läheisesti ranskalaiseen, mutta sitäpaitsi on kaikkina aikoina heijastus loistavasta maurilaisesta taiteesta, sen rikkaasta, rehevän leikkivästä koristamistavasta selvästi näkyvissä. — 1100-luvulla alkaa Ranskan vaikutuksen alaisena r o m a a n i n e n t y y l i. Pitkät ajat pysyttelee tynnyriholvi keskilaivassa, mutta antaa välitysajalla tilaa ristiholvcille. Yli risteyksen kohotetaan kaikissa suuremmissa kirkoissa aluksi raskas, myöhemmin pieniä kulmatorneja käyttämällä maalauksellisen hienoksi keventyvä kuputorni (esim. kaunis Toron kollegiaattikirkko). Koruhaluisen maurilaisen tyylin hienostava vaikutus ilmenee rikkaitten portaalien sekä kaarien

ja kapiteelien erikoisosissa. Varhaisromaanilaisista muistomerkeistä on esisijalla Santiago de Compostellan (vih. 1188) kuulu pyhiinvaelluspaikka, Toulousen S. Sernin'in malliin ja laajan väljä emporeineen, 3-laivaisine poikkilaivoineen, rikkaine portaaleineen ja monumentaalisine vapaaportaineen. S. Isidoro Leonissa on samoilta ajoilta (— 1149). Kolme samansuuntaista kuorikappelia — esp. piirre — on Salamancan vanh. katedraalissa (ristiholvit), ja sen kuputorni on laatuaan Espanjan merkillisin. Lisäksi mainittakoon Zamoran katedraali ja Magdalenakirkko, Tarragonan katedraali sekä Tudelan ja Leridan kirkot. Loistava Barcelonan S. Pabiokirkon ristikäytävä edustaa loppuepookkia. — Gotiikki on sekin Ranskalle (sistersiläiset) kiitollisuuden velassa, mutta italial. tapaan rakennusmassat mieluummin levittäytyvät kuin nousevat. Kattokin tavallisesti pysyy matalaua, rakennustaiteellisesti vähäpätöisenä aiheena. Kuori lykätään pitkälle kirkkoon ja yli risteyksen kohoaa kupu. Mitä mahtavaan ja rikkaaseen vaikutukseen tulee on kirkkojen joukossa oikeita korukappaleita olemassa. Varhaisimpia on loistava Burgosin katedraali (tornit päätti Hans Kölniläinen 1442-56) ja 5-laivainen Toledon katedr. (1200-1300) komeine sisustoineen, kumpaisetkin ranskal. katedraali-tyyliin. Esp. gotiikan täydellisin muistomerkki on kepeän hieno Leonin katedraali, seu laajin Sevillan mahtava, melkein nelikulmainen katedraali (1401-1520). Barcelonan, Geronan väljäholvisissa kirkoissa nojakaaret ovat Ranskan Albin malliin suojattuina kirkon sisällä. — Fantastillisen rikkaana ja rehevänä esiintyy myöskin varhaisempi renessanssi 1400-luvun lopulla, mauril. ja goottilaisten aiheiden värittämänä, etenkin palatsien ja luostarien pihoissa. Tätä upeata n. s. *plateresk*-(kultaseppä-)tyyliä on Pal. del Infantado Guadalajarassa, Colegio de Sa Cruz Valladolidissa, uusien kuninkaiden kappeli Toledon katedraalissa y. m. Filip II:n hallitessa renesanssi esiintyy kireänä, ornamentteja vierovana klassillisena tyylinä de Herreran rakentamissa suurenmoisissa Aranjuezin ja Escorialin linnoissa. Muuteu esp. rakennustaide seuraa yleistä euroopp. kehitystä, sillä on selvästi esiintyvä barokkikautensa (vallaton Churrigueresk-tyyli), jota seuraa kuivahko ital. renesanssi (Madridin suuri kuninkaallinen linna 1737-64). Nykyaika ei Espanjassa ole nähnyt mitääu syvemmälle tunkevaa taiteellista uudistusta. Sen menneisyyden runsaasta aiherikkaudesta on uudempi suomalainen rak.-taide saanut paljon vaikutelmia. *U-o N.*

Espanjalainen seinä, siirrettävä verhostin, jolla voidaan suurempi huone jakaa pienempiin osiin.

Espanjalaiset viinit ovat osaksi kuivia ja hienoja kuten aromaattiset Manzanillaviinit, osaksi makeita, väkeviä ja tulisia. Valmistettaessa niihin usein lisätään kokoonkeitettyä mehua. Jälkimäisiin viinilajeihin luetaan Jerez (Serry, ks. t.), Malaga (ks. t.), Tintillo, Pajarete, Alicante, Manzanares (punainen), sekä kevyt Chacolí baskilaisista maakunnista. Kolmesta viiteen vuoteen vanhat viinit ovat nimeltään Criaderas, vanhemmat Soleras. Vientiä varten valmistettuihin viineihin lisätään aina vissi määrä vanhaa viiniä Espanjan tärkeimmät viininviljelysalueet sijaitsevat Andalusiassa. Huomattavimmista vientipaikoista mainittakoon San Lúcar Barrameda, Cadiz, Malaga, Tarragona, Barcelona y. m. *(W. S-m.)*

Espanjan-kelta ks. Auripigmentti.

Espanjan kieli ja kirjallisuus. Kieli. Ensimäiset latinaa puhuvat sotaväenosastot ja virkailijat asettuivat Pyreneitten niemimaalle noin 200 v. e. Kr.; lähes 200 v. myöhemmin (19 e. Kr.) koko „Hispania" kuului Rooman valtakuntaan. Maa latinalaistui Välimerestä Valtamereen asti. Ne kielet, joita iberit, kantabrit, keltit ennen olivat puhuneet, näkyvät nopeasti jääneeu unhoon ja hävinneen niin perinpohjin, että espanjan kielessä — vaikkapa tarkastaisimme sen vanhimpia muistomerkkejä — tuskin on kymmentä sanaa, joitten ei voisi todistaa kulkeutuneen niemimaalle roomalaisten tai myöhempäin tulokkaiden mukana. Paikannimistössä tosin on vanhempiakin muistoja. Mitä tulee nykyisiin baskeihin, joilta espanjalainen ou oppinut muutamia harvoja sanoja, niin vielä ei varmaan tiedetä, polveutuvatko he ehkä kantabreista, joiden kielestä vanhan ajan kirjailijat eivät antaneet tietoja.

Espanjan kielen historia onkin Espanjassa puhutun latinan historiaa. Verraten vähän vaikuttivat siihen germaanilaisten tulokkaiden (vandaalieu, sveevien ja — v:sta 414 — länsigoottien) kielet, joista muistoksi etupäässä jäi germaanilaisperäisiä nimiä (Gonzalo, Elvira, Alfonso y. m.). Suurempi vaara uhkasi Espanjan latinaisuutta arabialaisten tultua (v. 711) maahan ja viipyessä siinä 800 vuotta. Euin osa Etelä- ja Keski-Espanjan väestöä näkyy unohtaneen entisen kielensä ja puhuneen arabiaa. Mutta Pohjois-Espanjan vuoristossa eli romaaninen aines; sen murteisiin jakautuva kieli alkoi voittokulkunsa etelään päin, arabia puhuttuna väistyi eteläpuolelle Gibraltarin salmen, ja nykyinen kieli on kuin onkin melkein kauttaaltaan keisarien aikuisen kansanlatinan pohjalla. Löytöretkeläisten laivoissa Espanjan latina vielä kulkeutui uuteen maanosaan, jossa sitä tänään puhutaan Patagoniasta eteläisiin Yhdysvaltoihin asti (brasilialainen puhuu portugalia). Espanjankielisiä lienee kaikkiaan lähes 60 milj. (ranskaa puhun 50, italiaa 30 milj.).

Espanjan kieleen jääneet germaaniset lainasanat, joita on tuskin 100, ovat yleensä, merkillistä kyllä, joko todistettavasti vanhempia kuin länsigoottilainen niuistö, tai vasta ritariajalla opittuja, jolloin niitten välittäjänä on ollut ranska. Arabiankin kielestä on — vastoin vanhempaa arvelua — ainoastaan sanasto saanut melkoisia lisiä. Huvittavimpia espanjan kielihistorian tehtäviä on tarkastaa luknisia arabialaisperäisiä sivistyssanoja ja koettaa määritellä niiden suhteellista ikää espanjankielessä. Komealla, ainoastaan lievästi muuntuneella arabian sanalla espanjalainen vielä tänään nimittää uusinta vesiviemäriään, tasakattoja, muurareita, kyläntuomareita, nuppineuloja, mattoja, tyynyjä (vrt. muitten kielten lainasanoja!), tarjoopa huoneitakin „vuokrattaviksi"; ja moneen arabian sanaan (esim. alkoovi) on Espanjan kautta koko Eurooppa tutustunut. Arabialaisilta opittuja sanoja on laskettu olevan n. 1,100, joista jokunen satakunta lienee nykyis-espanja-

laiselle outoja. — Uusista kielistä ranska on huomattavasti vaikuttanut espanjaan trubaduurien ajoilta asti.

Espanjalainen käyttää kielestään tavallisesti nimitystä *castellano*, Kastilian kieli. Eri seutujen kansanmurteet, joita tosin toistaiseksi yleensä on vaillinaisesti tutkittu, eroavat toisistaan paljoa vähemmän kuin esim. Ranskassa ja Italiassa. Keskiajan historia selittää, miksi espanjan murre-erot vielä tänään ovat suurimmat pohjoisissa vuorilaaksoissa. Ameriikassa puhuttu espanja on edelleen kehinnyttä etelämurretta. — Espanjan kirjakielen historiassa on murteiden taistelulla harvinaisen vähäinen osa. Muinaisgalician (= muin.-portugalin) murretta käytti 1200-luvulla keskiespanjalainenkin taiderunous (ei esim. Bercéo; ei proosakirjallisuus). Meidän päivinämme on uusgalicia sekä toisaalta erittäinkin andalusialaisten puhetapa saanut kirjallista edustusta folklorismin ja — vähässä määrin — sanomalehdistön kautta. — Tärkeänä erikoisryhmänä on Katalonian (ja Valencian) kieli ja kirjallisuus; ks. K a t a l o n i a.

Espanja on hitaasti muuttunutta, pitkäsanaista kieltä, jossa monikin latinan sana on säilynyt täyssointuisena, täydessä muinaisuusloistossaan; jokainen latinaa osaava ymmärtää sanat semmoiset kuin (kauttaaltaan äännelailliset) *luna*, *solas*, *montes*, *respondemos*; hän ymmärtää ne suupuheessakin, sillä espanjan oikeinkirjoitus on hyvin foneettista. Useimmat sanat tietysti sisälsivät äänteitä, joihin polvi polvelta vaikuttaneet äännelait ovat enemmän pystyneet. Lauserakennuskin ja tyyli, jossa muuten espanjalainen lienee kansallisimpia, muistuttaa (kirjailijoitten) latinaa esim. siinä, että puhuva, sivistymättöminkin, mielellään liittelee ja ryhmittelee pikkulauseita monin eri keinoin, jättämättä niitä irrallecn. Sanain keskinäinen järjestys ei ole kaavoittunut, joten usea lause on helppo lopettaa, alkoi sen mistä kohti hyvänsä. Kuvaannollisia käänteitä on runsaasti; diminutiiveja espanjalainen tuttavallisessa puheessa laskettelee ehkäpä yhtä paljon kuiu karjalainen itkuvirsissään, jota vastoin latinaisuuksiin menevä korkean tyylin kirjakieli karttaa näitä ja muita ihmeen herkän kansankielen „epäroomalaisuuksia".

[Kielioppeja: Förster (1880) y. m. Kielihistoriall. esityksiä: Baist (1905), Menéndez Pidal (1905). y. m. Käytännöllisiä oppikirjoja: Nyrop (1907), Gräfenberg (Unterrichtsbriefe, 1903). Sanakirjoja: Tolhausen (1903, saks.), Paz y Melia (1903, esp.-saks.), Ruppert (Konversationswörterbuch). — (Vuosiluvut tarkoittavat uusimpia painoksia).] *O. J. T.*

K i r j a l l i s u u s. K e s k i a i k a. E:n kansalliskirjallisuuden vanhin runoelma ja samalla sen aikaisemman keskiajan etevin runoteos on todennäköisesti 12:nnen vuosis. keskivaiheilla syntynyt 4,000 säettä sisältävä P o e m a d e l C i d (ks. C i d). Säkeet ovat runomuodoltaan yksinkertaisia: sama loppu- tai tarkemmin sanoen puolisointu esiintyy keskenään eripitkien säkeiden muodostamassa sarjassa. Arvattavasti Poema del Cid nojaa varhaisempiin samanaiheisiin pieniin kertomarunoihin. Poema del Cidiä vähän myöhäisempi ja runolliselta arvoltaan heikompi „Cidin riimikronikka" käsittelee sankarin nuoruutta ja uskomattomia urotöitä, jotka hän muka teki Pariisissa. Sen säkeitä esittivät ylhäisten linnoissa kuljeksivat laulajat, *juglares*, jotka kielisoittimella säestävät esitystään. Hiukan myöhemmin alkavat kukoistaa n. s. romanssit (ks. t.). Enimmät ylistävät Cidiä; toisten aiheet ovat karolingilaisesta ritaritarustosta, toisten taas muista tarustoista sekä mytologisista ja raamatullisista lähteistä.

Varhaisin nimeltä tunnettu esp. kirjailija on G o n z a l o d e B e r c é o, jonka kirjallinen toiminta-aika oli 1220-46. Hän kirjoitti laulun Aleksanteri Suuresta, kertoen hänestä muinaisrauskalaiseen tapaan mitä hullunkurisimpia ja epähistoriallisia taruja. Hän sepitti myös runoja Egyptin pyhästä Maariasta, madonnaihmeistä ja pyhimyslegendoista. B:n mystillinen hartaus soinnahtaa tuon tuostakin kauniiksi säveiekksi. Suurempi kirjailijanimi on Bercéon aikalaisella, Kastilian ja Leonin kuninkaalla, A l f o n s o X:llä, V i i s a a l l a (1251-82, ks. t.), joka sai ihmeteltäviä aikaan kansansa henkiseksi vaurastumiseksi. Hänen kastiliankielisiä teoksiaan on tarunsekainen maailmanluomisesta Ferdinand Pyhän kuolemaan asti ulottuva ajantieto „Crónica general", sekä voimakkaalla kastilialaisella proosalla kirjoitettu lakikirja „Siete portidas", jolla on filosofinen, kirjallinen ja kulttuurihistoriallinen arvonsa. Hän oli runoilijakin sepittäen Galician murteella Maria-legendoja ja hymnejä. A:n jälkeen tuli kirjaileminen yleiseksi ylhäisön ja ruhtinaiden keskuudessa. Viimemainittuja oli Kastilian infantti D o n J u a n M a n u e l (k. 1349), liikanimeltään „Espanjan Boccaccio", joka m. m. kirjoitti etevän novellikokoelman „El Conde Lucanor", 50 kertomusta, joiden aiheet eivät ole tekijän omia keksimiä, mutta joita hän on käsitellyt lempeällä ironialla ja entistä kehittyneemmällä kielellä. Huomattavin Espanjan keskiaikaisista runoilijoista on J u a n R u i z, Hitan arkkipappi (k. ennen 1351, ks. t.), jonka kirjavasisältöistä pääteosta „Libro de bueu amor" kannattaa eloisa mielikuvitus, esityksen havainnollisuus ja huumori. Jossakin määrin Juan Ruizin jäljittelijä on P e d r o L ó p e z d e A y a l a, moraliseeraavassa „El Rimade de Palacio" runoelmassaan (1385), nimittäin muotoon ja satiirilliseen sävyyn nähden; itse teos on perin vakava ja tarkoittaa aikansa parantamista. V:n 1400 vaiheilla tulee maahan ulkoa uusia virtauksia. Herätteinä ovat etupäässä provencelainen ritarirunous ja pohjoisranskalainen kulttuuri ja runous sekä Italian 1300-luvun suurmiesten Danten, Petrarcan ja Boccaccion hengenluomat. „Divina Commedia" käännetään Katalonian ja Kastilian kielille ja antaa aihetta lukuisiin jäljitteleviin allegorioihin ja näkyihin. Nämä virtaukset ovat tuntuvimmat tämän ajan lyriikassa, jonka tuotteet ovat säilyneet pääasiallisesti yhteiskokoelmien välityksellä, joideu nimeuä „Cancioneras"; näistä ovat tunnetuimmat J u a n A l f o n s o d e B a e n a n toimittama, joka antaa kuvan Kastilian Juhana II:n hovista ja H e r u a n d o d e l C a s t i l l o n „Cancionero general" (1511). Suuria runoilijanimiä ei tämä aika tarjoa. Mainittavimmat ovat J u a n d e M e n a, „espanjalaisen runotaiteen isä", jonka pääteos, vertauskuvallinen „El Laberinto"(1444), ei ole likimainkaan esikuvansa „Divina Commedian" veroinen, mutta sisältää kauniita yksityis-

kohtia, ja monipuolinen runoilija Iñigo Lopez de Mendoza (k. 1458, ks. t.), joka niinikään Dante ja Petrarca esikuviuaan sepitti ruuoelmansa „La Comedieta de Ponza" ja eus. espanjankieliset sonetit, mutta jonka omaperäistä runovaistoa todistavat esim. kansanlauluntapaiset pikku runot „serrannillas". Tämän aikakauden etevimpiä teoksia on Alonzo Martinezin satiiri „El Corbacho" (1438), joka ruoskii naissukupuolen heikkouksia ja paheita ehtymättömällä realismilla ja veitikkamaisuudella, asettaen tekijänsä kaikkien aikojen etevimpien satiirillisten moralistien joukkoon. 15:nnen vuosis. jälkipuoliskolla jatketaan hovityylisten runojen sepittämistä ja merkitään tämän etupäässä onnettoman ajan tapahtumat aikakirjoihin, „eronaeus". Etevimpiä ajan huomattavien henkilöiden kuvauksia ovat luoneet Fernan Perez de Guzman („Generaciones y semblanzas") ja Fernando del Pulgar, joka on kirjoittanut 24 kuvausta aikuisistaan kuuluisista kastilialaisista. Pari arvokasta tuotetta on vielä tältä ajanjaksolta mainittava. Toiuen on Jorge Mauriquen isästään kirjoittama sururuno, tunnettu nimellä „Las coplas de Maurique", joka kauniisti tulkitsemiensa yleisinhimillisten tunteiden ja ylevyytensä perustalla on vuosisadan ehkä paras runoelma. Toinen on nerokas draamallinen romaani „Celestina" (nykyisessä muodossaan v:lta 1502), jonka tekijää ei varmuudella tunneta. Sen etevä dialogi on melkoisesti vaikuttanut espanjalaisen näytelmän kehitykseen. Mestarillinen on siinä varsinkin demonillisen nais-päähenkilön kuvaus.

Renesanssi. V:n 1492 paikkeilla esiintyvät varsinaisen esp. draaman alkuilmaukset. Säveltäjä Juan del Encina (k. n. 1534) kirjoittaa hengelliset näytelmänsä „Representaciones" ja paimennäytelmänsä „Eglogas". Häntä pidetään esp. kansallisdraaman isänä; kuitenkin tavataan Espanjassa jo paljoa aikaisemmin draamallisia tuotteita, ja varsin todennäköisesti on Espanjassa, kuten muualla, näytelmätaide kehittynyt liturgiasta, muuttuen sitten kirkollisesta maalliseksi. Jo v:n 1200 vaiheilta on peräisin eräs esp. hengelliseu näytelmän katkelma, joka kuvaa, miten kolme kuningasta rukoilee Jeesus lasta. Encinaa hieman nuoremmat ovat paimennäytelmien ja hengellisten draamojen sepittäjä Lucas Fernandez sekä nerollinen portugal. Gil Vicente (k. heti 1536:n jälkeen), portug. draaman isä, joka myös kastilian kielellä kirjoitti joukon „Farsas" ja „Autos" näytelmiä. — 16:nnen vuosis. proosakirjallisuus supistuu moraaliseen ja uskonnolliseen kirjallisuuteen, historiankirjoitukseen ja romaaniin. Moraalikirjallisuuden alalla proosa saavuttaa varsinaisen taiteellisen muotonsa. Sen useimmiten esiintyvä kirjallinen puku on dialogi. Edustavimpia tällä alalla ovat kaksoisveljet, Alfonso ja Juan de Valdés, Fernan Pérez de Oliva (k. 1530) ja Antonio de Guevara (k. 1545). Viimemainittu kirjoitti m. m. historiallisen romaanin tapaisen moraalisen teoksen „Relox de principes, o Marco Aurelio" (1529), joka esittää Marcus Aureliusta hyveiden perikuvana. — 15:nnen vuosis. lopulla alkaa Espanjassa ritariromaanien runsas rehotus. Niistä kuvastuvat muistelmat sankaritaisteluista maureja vastaan sekä suurten löytöretkien ja valloitussotien synnyttämä seikkailuhalu. Vanhin ja kuuluisin näistä ritariromaaneista on „Amadis de Gaula", joka 1500-luvun alussa sai espanjankielisen asun, ja tuli samantapaisten, loppumattomiin toistuvien ritariseikkailuromaanien perikuvaksi (ks. Amadisromaanit). Saunazzaron „Arcadia" esikuvaua kirjoitti Jorge de Montemayor (k. 1561) ensimäisen paimenromaanin „Diana" (1558 t. 1559). Näistä ritari- ja paimenromaanien teeunäisistä, sairaloisen luonnottomista mielikuvitus-harhailuista herätti kansalaisensa Cervantesin kuolematon satiiri. Vastakohdan tälle suunnalle muodostivat veijariromaanit. Näiden pirtcin tuote on tuntemattoman tekijän kirjoittama „La vida de Lazarillo de Tormes" (ilmestyi 1554, mutta lienee kirjoitettu jo 1525:n vaiheilla), pieni mestariteos, joka realistisilla kuvauksillaan aiheuttaa kirjailijoita kääntämään heijastajansa todelliseen elämään. — Esp. 16:nnen vuosis. varsinaiseen runouteen vaikuttaa tuntuvasti Italia. Juan Boscán (k. 1542) tutustui, saaden heräteitä venetsial. Andrea Navagerolta, jonka hän kohtasi 1526 Granadassa, Danteen, Petrarcaau ja muinaisiin klassikoihin ja koteutti esp. runouteeu sonetin, canzonen, terzinan y. m. it. runomuodot, niinpä esim. ottave rimen lyyrillis-eepillisessä „Alegoria" runoelmassaan. Myöskin hän käänsi espanjaksi Castiglionen teoksen „Il Cortegiano". Bn rinnalla on mainittava oivallinen muototaiteilija Garsilaso de la Vega (k. 1536), jonka espanjalaiset lukevat lyriikkansa ruhtinaihin. Italialaisen suunnan leppymättömin vastustaja oli Cristóbal de Castillejo (ks. t.). Hänen hartaan tunteellinen, mutta samalla vallattoman sukkela lyriikkansa („Decinas", „Villancicos") merkitsee suunnan kääntymistä taas espanjalaiseksi, palautumista oman kansanrunouden lähteille. Eloisan koulun keräsi ympärilleen Sevillassa Hernando de Herrera (k. 1597), jolle espanjalaiset ovat antaneet lisäuimen „Jumalallinen". Hän ylisti Espanjan sankareita ja voittoja upeissa, kieleen uutta soitannollista suloa virittävissä raamatuntyylisissä oodeissa ja valitti ylevässä runossa kuningas Sebastianin surullista loppua. Muista ajan laulurunoilijoista ovat mainittavia Luis de León (k. 1591), klassillisen eheistä, enimmäkseen uskonnollisaiheisista oodeistaan, ja hänen täysi vastakohtansa Baltasar de Alcázar (k. 1606), jonka pikkurunot heijastavat kirkasta andalusialaista hilpeyttä. Etevä eepillinen runoilija on Don Alonzo de Ercilla (ks. t.), joka otti osaa Chilen araukalaisia vastaan käytyyn sotaretkeen ja kuvasi sen vaiheita „Araucana" eepoksessa. — Näytelmärunouden alalla 16:nnelta vuosis. on mainittava Lope de Rueda (k. 1565), joka oli ensimäinen tunnettu vaeltavan teatteriseurueen johtaja ja joka italialaisten mallien mukaan sepitti näytelmiä, kohoamatta kuitenkaan sanottavaan taiteellisuuteen. Huomattavimmat ovat hänen pienet „Pasos" nimiset koomilliset kappaleensa, jotka ovat kirjoitetut ytimekkäällä proosalla ja joista pulppuilee raikas komiikka. Juan de la Cueva (k. jälkeen v:n 1607) jakoi näytelmänsä 3:een „jornadas"-osaan ja käsitteli kotimaisia historiallisia aiheita; hän kirjoitti 4 murhenäytelmää

ja 10 komediaa. Käännöksillään ja mukaelmillaan koettivat Espanjaan juurruttaa muinaisklassillista murhenäytelmää kreikkalaisroomalaiseen malliin Geronimo Bermudez, Cristoval Virués, jonka draamassa „Elisa Dido" esiintyy kuoroja ja L. L. Argensola („Alexandria", „Isabela"). Paras tämän koulun näytelmistä on Cervantesin (ks. t.) „Numancia". Näissä on jo enteitä esp. draamarunouden pian koittavasta kukoistuksesta.

Nyt seuraa Espanjan kirjallisuuden loistoaika, johon luovat leimansa sen suret klassikot: Cervantes (ks. t.), Espanjalaisen proosan mestari, Don Quijoten luoja, yksi maailmankirjallisuuden valtaneroja, Lope de Vega (ks. t.), Espanjan kansallisen draaman varsinainen luoja, tuotteliaisuudessaan „luonnon ihme", Calderon (ks. t.), tämän kansallisen draamau huippuunsa kehittäjä, jonka mielikuvituksen hehku ja runovoima luovat kauneuden kuvia, joiden kukkeus miltei peittää hänen jyrkästi katolisen dogmillisuutensa aitaukset. Draamallisten kirjailijain luku 17:unellä vuosis. oli hyvin runsas. Lope de Vegan ympärille kertyi erityinen näytelmänkirjoittajain ryhmä, samoin myöhemmin Calderonin ympärille. Huomattavimmat edellisistä ovat Guillen de Castro, Tirso de Molina ja Juan Ruiz de Alarcón (ks. n.), jälkimäisistä Augustin Moreto ja Francisco Roja (ks. n.).

Jo 16:nnella vuosis. alkoi Espanjassa levitä eräs makusuunta ja tyyli-laji n. s. „estilo culto", jonka edustajia sanottiin „kulteranisteiksi" ja joka sitten nousi kukoistukseensa 17:nnellä vuosis. Samoinkuin sopusuhtainen renesanssityyli vaihtui eriskummaiseen barokki-tyyliin, muuttui kirjallinen aisti ja tyyli ylen hienostuneeksi, sievisteleväksi ja koukerrelluksi. Tämä makusuunta levisi kaikkialle Eurooppaan, mutta se ei missään saanut niin vankkaa ja laajaa jalansijaa kuin Espanjassa. Se sai täällä nimen „gongorismi" kirjailija Luís de Argote y Góngoran (ks. t.) mukaan. Häneltä oppivat espanjalaiset käyttämään tavattomia vertauskuvia, latinal., kreikkal. ja yleensä harvinaisia sanoja ja keinotekoisia lauseparsia. Tätä suuntaa vastusti m. m. Lope de Vega, mutta hänen vastustuksensa väheni pian, ja lakikirjan muotoon saattoi gongorismin jesuiitta Baltazar Gracián (k. 1658) teoksessaan „La agudezza, y arte de ingenio" (1649), jonka vaikutus ulottui melkein yli 17:nnen vuosis. Kirjailijoina sekä Góngora että Gracián muuten olivat eteviä. Jäntevästi gongorismia vastustamaan nousi Francisco de Quevedo y Villegas (k. 1645), joskohta hän itsekään ei ollut siitä aivan vapaa. Q. on etupäässä satiirikko, vaikka hän myöskin liikkui vakavilla kirjallisuuden aloilla. Hänen huomattavimpia teoksiaan ovat „Sueños" („Unia"), joissa hän ruoskii ihmisten heikkouksia ja naurettavaisuuksia ja „Historia de Gran Tacaño" (1627), yksi etevimpiä „veijariromaaneja".

16:nnen ja 17:nnen vuosis. historiankirjoitusta ehkäisee melkoisesti katolisen kirkon ankara kuri, niin että etupäässä muodollinen ja tyylillinen puoli pääsee kehittymään. Mainittavimmat nimet tällä alalla ovat Gerónimo Zurita (k. 1580), joka kirjoitti yksinomaan aikakirjoihin ja luotettaviin lähteisiin perustuvan etevän teoksen „Anales de la corona de Aragon" (1562), Francisco de Melo (k. 1665), joka oman näkemäusä uojalla oivallisesti on kuvannut Katalonian kapinan 1640-41, ja jesuiitta Juan de Mariana (k. 1623), joka rohkealla vakaumuksen voimalla ja vapaakatseisesti arvostellen kirjoitti Espanjan historian vanhimmista ajoista aina Kaarle V:n hallitukseen astumiseen asti. Hänen esityksensä on erittäin sujuva, vilkas ja selvä. — 17:nnen vuosis. loppupuolella Espanjan kirjallisuuden loistokausi alkaa himmetä, ja vuosisadan lopulla se vallan sammuu. Kansallisluonue menettää voimakkuutensa, yleisön kirjallinen harrastus heikkenee, kirjailijoiden luku ja kyky vähenee. Mutta sen tavattoman elinvoimainen ja kirkas loistokausi oli heijastanut säteitään kauas ulkopuolelle Espanjaa, ja varsinkin Ranska oli siitä koonnut runsasta henkistä kirkkautta.

Uusi aika. Espanjan kirjallisuuden tila 18:nnen vuosis. alkukymmeninä oli huono. Kausalliskirjallisuuden siihenastisia eteviä ennätyksiä ylenkatsottiin ja sen sijaan matkittiin ranskalaisia. Filip V:n aikana rupeaa henkinen elämä hieman virkoamaan, perustetaan akatemioja, m. m. „Espanjan akatemia". V. 1726 vapaamielinen ja hienosti sivistyuyt munkki Feijóo, innokas valistuksen edistäjä, alkaa julkaista Addisonin „Spectatorin" malliin toimitettua aikakauskirjaa „Teatro critico". Tähän aikaan yritti Ignacio Luzán kohottaa kirjallista aistia runous-opillaan puoltaen ranskalaista klassisismia, mikä vaikutti terveellisenä vastapainona gongorismille ja huonontuneelle draamalliselle maulle. Mutta hän kohteli yksipuolisesti edellisiä kansalliskirjallisuuden etevimpiä ilmauksia. Kaarle III:n aikana huomataan taas uudistuksia useilla henkisillä aloilla. Ruvetaan harrastamaan vanhemman esp. kirjallisuuden tutkimista. 18:nnen vuosis:n jälkipuoliskolla kohtaa meitä n. s. Salamanca-koulu, ryhmä runoilijoita, joiden pyrintönä oli ranskalaisen ja espanj. maun sopusointuun saattaminen: idyllirunoilija Meléndez Valdás, lyyrikot Cadalso, Iglesias y. m., jotka kirjoittivat Anakreonin henkeen, lisäksi suuri vapauden ja valistuksen ystävä Jovellanos, joka m. m. liikkui porvarillisen draaman alalla. Draama oli rappiolla; esitettiin tosin joku Calderonin kappale, mutta enimmäkseen yleisö oli mieltynyt ital. oopperoihin, huonoihin farsseihin ja pöyristyttäviin näytelmiin. Ilahuttavana ilmiönä kirjallisuuden ja varsinkin dramatiikan kohottajana on Ramon de la Cruz (k. 1799), hyvin tuottelias draamakirjailija, joka, ransk. klassisismin raskaimmin painostaessa, loi tällä alalla aitokansallista ja jonka pikkunäytelmät „sainetes" usein mestarillisesti kuvaavat kansanelämää. Kyvykäs näytelmänkirjoittaja on myös nuorempi Moratin (k. 1828), jolla oli vakavat uudistuspyrinnöt ja melkoisesti pirteätä kykyä. Espanjan kansan valtiollinen itsetietoisuus herää ja vahvistuu kansau noustessa 1808 Napoleonia vastaan, mutta kirjallisuus pysyy yhä vastaiseksi lamaustilassaan. Huomattavin runoilija 19:nnen vuosis. alussa on Manuel José Quintana (1772-1857), vapauden, tieteen, sankarimaisuuden ja jalojen aatteiden laulaja. Hän joutui reaktsioniliik-

keissä vv. 1814, 1823 vaikeihin selkkauksiin, menetti virkansa ja ajettiin maanpakoon. Lopuiällään hän sai virkansa takaisin ja palveli uskollisesti nuornutensa ihanteita. 30-luvulla romantiikka suuntaa virtansa Ranskasta käsin Espanjaan. Sille raivasivat tietä synnyltään saksal. Böhl de Faber ja Augustin Durán. Tähän aikaan muodostui Madridissa klubi, „Pieni Parnasso", mihin kuului nuoria vapaamielisiä miehiä, joista sittemmin tuli romantiikan pääasialliset edustajat. Sen temmellys- ja valloituskentäksi tuli teatteri. Varsinkin kolme näytelmää sai osakseen myrskyisen suosion: Angel de Saavedran, Rivasin herttuan (k. 1865) näytelmä „Don Alvaro" (1835), joka hylkäsi klassillisen draaman „yhteydet" ja totentti romanttisen draaman periaatteita, García Gutiérrezin (k. 1884) „Trovador" (1836), josta Verdi sai aihcen tunnettuun oopperaansa, ja J. E. Hartzenbusehin (k. 1880) näytelmä „Amantes de Ternel" (1837), joka syvän runollisesti kertoo rajattomasti onnettoman lemmentarinan. Espanjan romantiikalle sen alkuvaiheina on luonteenomaista Victor Hugon sokea ja yleensä epäonnistunut jäljittely. Parodian tästä nurinkurisesta suunnasta kirjoitti 1837 Mesonero Romanos. Vähitellen kuitenkin Espanjan romantismi sai luontevamman suunnan, kiintyi sille luonnostaan tarjoutuviin aineksiin (ritarilliskeskiaikaiset sankarimuistot, y. m.). Tällaisia terveemmänsuuntaisia näytelmiä loivat jo mainitut Saavedra, Gutiérrez ja Hartzenbusch, sekä lisäksi esim. Escosura (k. 1878), joka m. m. kirjoitti eteviä historiallisia näytelmiä, ja Ventura de la Vega (k. 1865). Esp. huvinäytelmän uudistajaksi tuli Mannel Bretón de los Herreros (k. 1873), joka 30 v:n ajalla kirjoitti kokonaista 175 draamallista tuotetta. Rakenne ei niissä ole erityisen taitavaa, mutta hänen tyhjentymättömän komiikkansa ja sattuvan sukkelmutensa voima on vastustamaton. Draaman ulkopuolella toimineista romantikoista on mainittava José de Espronceda (k. 1843), byronimaisen raju ja ristiriitainen henkilö ja runoilija. Hänen tunnetuimmat teoksensa ovat romaani „Don Sancho Saldaña" (1834) ja runoelmat „El Pirata", „El Verdugo", „El estudiante de Salamanca" ja suurenmoinen keskeneräiseksi jäänyt symbolinen runoelma „El diablo mundo". Romantiikan huippua ja päätöstä edustaa José de Zorilla (k. 1893), joka tuli kuuluisaksi runokokoelmallaan „Cantos del Trovador" (1840-41), missä hän ilmenee omintakeisena lyyrikkona ja kuvaajana. Hänen muista lukuisista runoteoksistaan saavutti tavatonta mieltymystä eepos „Granada" (1852). Z:n taide-innostuksen päälähde on kansallistunne, Espanjan runolliset ja legendanomaiset traditsionit. Z. on lisäksi kirjoittanut uscita draamoja, joista tunnetuin on „Don Juan Tenorio" (1844), uskonnollis-fantastillinen Don Juan tarun muunnelma. Mieltäkiinnittävä runoilijailmiö, jonka toiminta täyttää melkoisen osan 19:nnen vuosisadan jälkipuoliskoa, on Ramón Campoamór (1817-1901, ks. t.), varsinainen hienon maailman runoilija, jonka ominainen runoudenlaji ovat n. s. „doloras" sekä lisäksi runomittaiset novellit, „Los pequeños poemas". C:iin ovat melkoisesti vaikuttaneet Byron ja Heine ja hän on muuten Espanjan kirjallisuuden unden kehitysjakson miehiä.

Vallankumousvuosi 1868 on rajamerkkinä, josta lähtien alkaa Espanjassa virkeä henkinen eloisuus ja arvokas kaunokirjallinen tuotanto. Mainittakoon tässä ainoastaan parhaat nimet. Pedro Antonio de Alarcón (1833-1891, ks. t.) oli nuorena romantikko, mutta muuttui myöhemmin realistiksi. Juan Valera (s. 1827) on hieno ja omintakeinen kirjailijaluonne, joka lukuisissa romaaneissaan käsittelee nykyiselämän polttavia probleemeja maailmanmiehen hienolla skeptillisyydellä. José Maria de Pereda (s. 1834) on kertomuksissaan etupäässä ja onnistuneesti kuvannut synnyinscutunsa Asturian luontoa ja kansaa. Hyvin tuottelias romaaninkirjoittaja on Beinto Pérez Galdos (s. 1845), joka m. m. Erckman-Chatrianin tyyliin kuvasi Napoleonin tunkeumista Espanjaan jatkuvassa kertomussarjassa „Episodios nacionales". Romaanisarja „Novelas españolas contemporaneas" kuuluu probleemianalyysin alaan, vivahtaen Balzaciin ja Zola'han. Naturalistisen suunnan itsetietoisia edustajia on Emilia Pardo Bazán (1854, ks. t.), etevin Espanjan nykyisistä kirjailijattarista, nerokas nainen, paljon lukenut ja paljon kokenut. Kirjassaan „La cuestión palpitante" („Polttava kysymys", v. 1881) hän lämpimästi puolustaa naturalismia, varsinkin ranskalaista. P. B:n lukuisat naturalistiset romaanit ovat vapaat kaikista naturalismin törkeyksistä. Espanjan nykyisyyden suurin näytelmäukirjoittaja on José Echegaray (ks. t.), ja lyyrikoista on enintä tunnustusta saavuttanut Gaspar Nuñez de Arce (k. 1903, ks. t.).

Espanjalaista kirjallisuutta on varsinkin 19:nnellä vuosisadalla syntynyt sen entisissä ja nykyisissä ameriikkalaisissa siirtomaissa, missä puhutaan kastilian kieltä. Tästä kirjallisuudesta ja sen edustajista antaa etevän kuvauksen Menéndez y Pelayon teos „Antologia de poetas hispano-americanos" (Madr. 1893-95). [J. Amador de los Rios, „Historia critica de la literatura española" I-VII (1861-65); F. Wolf, „Studien zur Geschichte der span. u. portug. Nationalliteratur" (1859); Th. de Puymaigre, „Les vieux auteurs castillans" (1861-62); L. A. de Cueto, „Historia critica de la poesia castellana en el siglo" XVIII, I-III (1893); F. Blanco Garcia, „La literatura esp. en el siglo" XIX, I-III (1891-96); A. F. v. Schack, „Geschichte der dramat. Literatur und Kunst in Spanien" I-III (1854); C. A. de la Barrera, „Catalogo bibliografico y biografico del teatro antiguo español" (1860); F. M. Tubino, „Historia del renacimiento literario contemporaneo en Cataluña, Baleares y Valencia" (1880); A. E. de Malins, „Diccionario de escritores y artistas catalones del siglo XIX" (1889); Kelly, „History of spanish literature" (1898); Beer, „Spanische Literaturgesehichte", I-II (1903); Ph. A. Becker, „Geschichte der spanischen Literatur" (1904).] *J. H-l.*

Espanjan-kärpänen *(Cantharis* l. *Lytta vesicatoria)*, n. 2 cm pitkä kullan- tai smaragdinvihreä kovakuoriainen erilaisnivelisten *(Heteromera)* alalahkossa. Levittää ympärilleen vahvaa, vastenmielistä hajua. Kuivattuina ja hie-

nonnettuina näitä hyönteisiä käytetään vetolaastarin valmistamiseen (ks. Espanjankärpäslaastari). Samaan sukuun kuuluu monta sataa lajia; useimmat Afrikassa ja Ameriikassa. *U. S-s.*

Espanjankärpäslaastari *(Emplastrum cantharidis)* n. s. Espanjan-kärpäsistä valmistettu laastari, joka iholle asetettuna vähän ajan kuluttua synnyttää siihen rakkoja. Käytettiin paljon taka-aikoina siinä luulossa, että ihoa näin ärsyttämällä voitiin vaikuttaa loitommallakin ärsytetystä kohdasta oleviin taudinilmiöihin. Laastarin ihoa ärsyttävä vaikutus perustuu erääseen kantaridiini nimiseen aineeseen, joka varomattomasti käytettynä vikuuttaa munuaiset ja aikaansaa myrkytyksen. *M. O-B.*

Espanjankärpässalva, salvan l. voiteen muotoon saatettu kantaridivalmiste. vrt. Espanjankärpäslaastari.

Espanjan perimyssota (1701-14) syntyi Espanjan viimeisen Habsburgin-sukuisen kuninkaan Kaarle II:n kuoltua. Jo hänen eläissään oli Euroopan valtioiden hallitusten kesken paljon keskusteltu siitä, kuka tulisi hänen seuraajakseen. Ranskan kuningas Ludvik XIV vaati Espanjan kruunua pojanpojalleen Filip Anjou'lle, koska Ludvik oli ollut naimisissa Espanjan kuninkaan Filip IV:n vanhimman tyttären kanssa; keisari Leopold I oli itse Filip III:n tyttärenpoika ja naimisissa Filip IV:n nuoremman tyttären kanssa, jonka vuoksi hän vaati Espanjan kruunua toiselle pojalleen Kaarlelle, jolla sitä paitsi Habsburgin sukuun kuuluvana tuli olla parempi perintöoikeus kuin muilla. Kolmas ehdokas oli Baierin perintöprinssi Joseph Ferdinand, jonka äiti oli Leopold I:n ja hänen espanjalaisen puolisonsa tytär. Kun Englanti ja Hollanti pelkäsivät Bourbon'in tai Habsburgin suvun paisuvan liian mahtavaksi, jos jompikumpi niistä saisi Espanjan, niin Vilhelm III ehdotti 1698, että Joseph Ferdinand tulisi Espanjan kuninkaaksi, mutta Espanjan Euroopassa olevat lisämaat jaettaisiin Ranskan ja Itävallan välillä. Kaarle II ei tahtonut tietää jaosta, vaan määräsi Baierin perintöprinssin perillisekseen: mutta kun tämä äkkiä kuoli, tekivät Vilhelm III ja Ludvik XIV vielä uuden jakoehdotuksen, jota keisari ei kuitenkaan hyväksynyt. Kaarle II määräsi nyt Filip Anjou'n perillisekseen, ja hän tulikin Kaarlen kuoltua (1700) Espanjan kuninkaaksi Filip V:n nimellä. Ainoastaan Leopold sitä aluksi vastusti, mutta kun Ludvik XIV loukkasi Vilhelm III:ta muun muassa tunnustamalla Stuartin-sukuisen Jaakko III:n Englannin kuninkaaksi, tekivät Englanti ja Hollanti keisarin kanssa 1701 Haagissa liiton, johon Preussi ja useimmat muut Saksan valtiot sekä Portugal yhtyivät. Vilhelm III:n kuoltua 1702, hänen seuraajansa Anna ja Alankomaiden neuvospensionääri Heinsius noudattivat samaa politiikkaa. Ludvik XIV:n liittolaisina olivat vain Baierin ja Kölnin vaaliruhtinaat sekä alussa Savoijin herttua, joka sittemmin siirtyi toiselle puolelle.

Sota alkoi 1701 Pohjois-Italiassa, jossa Itävallan ylipäällikkö Savoijin prinssi Eugén taisteli joltisellakin menestyksellä ranskalaisia vastaan. Alisen Reinin varsilla taas englantilainen sotapäällikkö Marlborough'n herttua samaan aikaan valloitti Maas-virran varrella olevat linnoitukset sekä Kölnin vaaliruhtinaskunnan. Sillä välin oli Etelä-Saksassa Baierin vaaliruhtinas liittynyt ranskalaiseen kenraaliin Villars'iin, ja voittanut Höehstädtin luona Baierissa keisarillisen sotajoukon 1703. Seur. v. 1704 yhtyivät Eugénin ja Marlborough'n joukot Baierissa ja saivat suuren voiton Höehstädtin luona. Tämän jälkeen molemmat sotapäälliköt taas erosivat, ja Marlborough taisteli Belgiassa, sai voiton Ramillies'n luona ranskalaisista 1706, otti haltuunsa Brysselin ja huudatti Kaarle III:n kuninkaaksi. Eugén taas voitti ranskalaiset Pohjois-Italiassa Torinon luona 1706, jonka johdosta he jättivät 1707 koko Italian. Espanjassa englantilaiset olivat valloittaneet Gibraltarin 1704 ja sam. v. Kaarle tuli Espanjaan, jossa Valencian, Katalonian ja Aragonian asukkaat tunnustivat hänet kuninkaaksi; 1706 englantilais-portugalilainen joukko valtasi Madridinkin, mutta pian se ja eteläiset maakunnat jälleen joutuivat Filip V:n haltuun.

Seuraavien vuosien tärkeimmät sotatapahtumat olivat Alankomaissa. Ludvik XIV, jonka varat jo rupesivat loppumaan, yritti vielä 1708 saada Alankomaat valtaansa; mutta ranskalaiset kärsivät suuren tappion Oudenarden luona, ja seuraavana vuonna 1709 Malplaquet'n luona. Ludvik XIV oli jo aikaisemminkin tarjoutunut rauhaa tekemään, ja nyt hän lupasi suostua luopumaan Espanjasta ja muutamista Ranskan maistakin; mutta liittolaiset vaativat häntä vielä Ranskan sotavoimilla karkoittamaan pojanpoikansa Espanjasta. Siihen hän ei voinut suostua. Ja pian asiat kääntyivät Ludvik XIV:lle edullisemmiksi. Vendôme sai voiton Villa Viçiosan luona Espanjassa 1710; mutta tärkeämpi oli Englannissa 1710 tapahtunut ministerinmuutos, jonka kautta rauhaa harrastava tory-puolue pääsi valtaan; Itävallassa taas Josef I kuoli 1711, jolloin Kaarle tuli hänen seuraajakseen: mutta liittolaiset eivät tahtoneet hänelle enää Espanjaa antaa, peläten Habsburgin vallan kasvavan liian suureksi. V:n 1712 alussa alkoi Utrechtin rauhankongressi. Kun Filip V oli luopunut oikeudestaan Ranskan kruunuun, tehtiin aselepo ja sitten Utrechtissa 1713 Englannin, Hollannin ja Ranskan kesken rauha, johon Portugal, Savoiji ja Preussikin yhtyivät. Siinä päätettiin, että Filip V sai Espanjan, jota ei saatu milloinkaan yhdistää Ranskaan; Englanti sai Pohjois-Ameriikassa olevat Hudsonbay-maat, New-Foundlandin ja Nova Scotian; Espanjalta se sai Gibraltarin ja Minorkan saaren sekä muutamia kauppaetuja Espanjan ameriikkalaisissa siirtomaissa; Preussi sai osan Geldernin maakunnasta, joka oli kuulunut Alankomaihin sekä Neuhâtelin Sveitsistä; Savoijin herttua sai Sisilian ja joitakuita rajalinnoituksia sekä kuninkaan nimen; Hollanti sai niinikään muutamia linnoituksia. Sen jälkeen kuin liittolaiset olivat luopuneet, yritti Saksan keisari vielä jatkaa taistelua; mutta hän ei saanut yksin mitään aikaan, jonka vuoksi hänkin suostui rauhaan, joka tehtiin Rastattissa 1714. Keisari sai Espanjalle kuuluneet lisämaat Euroopassa: Belgian, Napolin, Milanon, Mantovan ja Sardinian; Baierin ja Kölnin vaaliruhtinaat saivat takaisin maansa. [V. Noorden, „Europäische Geschichte im 18 Jahrhundert"; Hippeau, „Avénement des Bourbons au trône d'Espagne"; Gaedeke, „Die

Politik Österreichs in der spanischen Erbfolgefrage"; Legrelle, „La diplomatie française et la succession d'Espagne"; Cousey, „La coalition de 1701 contre la France"; Parneu, „The war of succession in Spain 1702-1711"; Pelet, „Mémoires militaires relatifs à la succession d'Espagne"; Arneth, „Prinz Eugen von Savoyen".]

K. O. L.

Espanjan rajamaa, Koillisin Espanja, Ebrojokea myöten, aikoinaan frankkilais-valtioon kuuluva. Kaarle Suuri valloitti sen 778, ja sen jouduttua jälleen maurilaisten käsiin Ludvik Hurskas sen uudestaan valloitti 800-luvun alussa. Pääkaupunki on Barcelona. Siitä muodostuivat sittemmin valtiot Navarra, Aragonia ja Katalonia. *(G. R.)*

Espanjan-ruoko, rottinki (ks. t.).

Espanjan-ruskea ks. Umbra.

Espanjan-saappaat, kidutuskone, jolla puserrettiin tutkittavan jalkateriä ja sääriä.

Espanjan-vihreä (ruots. *spansk-gröna*, saks. *Grünspan*), emäksisiä kupariasetaatteja, valmistetaan antamalla viinipuserrus-jäännösten tai etikalla kostutettujen kankaitten ja ilman vaikuttaa kuparilevyihin; myrkyllinen väriaine. *Edv. Hj.*

Espanjoletti, sisäänpäin avautuvan ikkunan erinäisestä kädensijasta liikutettava sulkija-(reckeli-)tanko.

Esparsetti *(Onobrychis sativa)*, hernekasvien heimoon kuuluva, n. 60 cm korkea yrtti. Kukat punaiset, hedelmät 1-siemenisiä, pitkin selkäsaumaa väkäisiä palkoja, siemenet tummanruskeat, pavun muotoiset. Varsinkin Keski-Euroopassa yleinen rehukasvi. *(J. A. W.)*

Espartero *[-e'-]*, Don Baldomero (1792-1879), Luchanan kreivi, Vittorian herttua, esp. soturi ja politikko; taisteli 1808-14 ranskalaisia, 1815-24 Espanjan kapinallisia siirtomaita ja 1830-luvulla karlisteja vastaan. Pohjoisen armeian päällikkönä 1836 hän tunki karlistit Ebron toiselle puolelle; teki 1839 Maroton kanssa Vergaran sopimuksen, minkä johdosta Don Carlos oli pakotettu pakenemaan Ranskaan. V. 1840 hän sai aikaan, että leskikuningatar Kristiina luopui hallituksen hoidosta. V. 1841 valitsi cortes hänet hallituksen hoitajaksi ja Isabella kuningattaren holhoojaksi, mutta liittoutuneet progressistit, tasavaltalaiset ja moderados-puolue kukistivat hänet 1843 ja hänen täytyi poistua maasta. Vv. 1854-56 hän oli jälleen hallituksen etupäässä ministeripresidenttinä. Kun kuningatar Isabella oli karkoitettu 1868, kieltäytyi hän ottamasta vastaan hänelle tarjottua Espanjan kruunua. *E. M-u.*

Espartoheinä (myös alfa- ja halfaheinä), Välimeren maiden, etenkin Espanjan ja Algerian aroilla kasvava heinä *Stipa (Macrochloa) tenacissima*, jonka pitkiä lehtiä ja näiden kuituja käytetään palmikoimistöihin, viime aikoina, varsinkin Englannissa ja Ranskassa, myös lumppujen asemesta paperin valmistukseen. *(J. A. W.)*

Espérance *[-rã's]* (ransk.), toivo; muuan noppapeli.

Esperanto (oik. Lingvo internacia), eräs keinotekoisesti rakennettu apukieli, jonka tarkoituksena on, kokoamalla eurooppalaisen sivistyksen yhteiset sivistyssanat (vrt. esper. *lokomotivo, lumpo, fortepiano* j. n. e.), saada aikaan helposti opittava ilmaisukeino tämän sivistyksen käsitteille. E:n kieliopin yksinkertaisuus tekee sen huonnollisia kieliä monta vertaa helpommaksi, mutta vaatii tietysti sekin jonkunverran opiskelua, koska täydellisesti kansainvälisten sanavartalojen lukumäärän riittämättömyyden vuoksi kielen on täytynyt omistaa vähemmän kansainvälisiäkin *(penso* ransk. *pensée* = ajatus; *iri* = lat. *ire* = käydä; *hejmo* = germ. *heim* = koti j. n. e.). Kielioppi käsittää vain 16, poikkeuksetonta sääntöä. Sanan korko on viimeisen edellisellä tavulla *(astronomĭ'o)*.

Oikeinkirjoitus vaatii tavallisen latinaisen kirjaimiston lisäksi seuraavat kirjaimet: *c* = *ts*, *ĉ* = *tš*, *ĝ* = *dž*, *ĵ* = *ž*, *ĥ* = saks. *h* sanassa *ach*, *ŝ* = *š*, ja *z* = *z*. Päätteet: subst. *-o*, adj. *-a*, monikon *-j* ja akkus. *-n* (*patro* = isä; *patra* = isällinen, *patroj* = isät, *patron* = isää, isän, *bonajn patrojn* = hyviä isiä, hyvät isät, j. n. e.). Muut sijat ilmoitetaan prepositsioneilla: *en Helsinki* = Helsingissä. Adverbin pääte on *-e*, verbin infinitiivin *-i*, indikatiivin preesensin *-as*, preteritin *-is*, ja futuurin *-os* kaikissa persoonissa, jotka taasen ilmaistaan pronomineilla: *mi* = minä; *vi* = sinä, te; *li* (mask.), *ŝi* (fem.) = hän; *ĝi* = se; *ni* = me; *ili* = he (mi legas) = luen, *mi legis* = minä luin, *ili legos* = he tulevat lukemaan j. n. e). Imperatiivin pääte on *-u* (*legu* = lue, *ni skribu* = kirjoittakaamme), konditsionaalin pääte *-us* (*vi legus* = sinä lukisit, te lukisitte). Preesensin, preteritin ja futuurin partisipit ilmaistaan aktiivissa päätteillä *-ant-*, *-int-*, *-ont-* ja passiivissa päätteillä *-at-*, *-it-*, *-ot-* (*leganta* = lukeva, *leginta* = lukenut, *legonta* = joka tulee lukemaan, *legata* = jota luetaan, *skribita* = kirjoitettu, j. n. e.). Määräävä artikkeli on (taipumaton) *la*. Sanojen muodostus ja johto vartaloista toimitetaan suffikseilla ja prefikseillä: *bona* = hyvä, *boneco* = hyvyys, *malbonulo* = „pahikko" (paha olio); *patro* = isä, *patrino* = äiti, *gepatroj* = vanhemmat j. n. e. — Senjälkeen kuin e:n luoja, puolalainen silmälääkäri toht. L. Zamenhof (s. 1859) siitä julkaisi ensimäisen kirjansa 1887, on e.-kirjallisuus (sekä alkuperäisiä teoksia että käännöksiä) rivakasti kasvanut. Tärkeimmät aikakauslehdet ovat „Lingvo internacia", „La Revuo" ja „Esperanto" Yleisen e.-liiton äänenkannattaja. Suomen e.-liiton (Finna E-Asocio) äänenkannattaja on kerran kuussa ilmestyvä „Finna esperantisto". Liitto on perustettu v. 1907 ja se käsittää 15 yhdistystä eri osissa maata. Koko maapallolla on e:yhdistyksiä n. 1,600, niistä Euroopassa 1,230. — E:n kelvollisuus puhekieleksi on osoittautunut vuotuisissa e:kongresseissa (vv. 1905-09), joissa n. 40 eri kieltä on ollut edustettuna. Huolimatta osaksi kielitieteelliseltä, osaksi filosofiselta taholta lähteneistä ankaroista arvosteluista on liike kasvanut ja saavuttanut muutamissa maissa viranomaistenkin tunnustuksen. — E.-kirjallisuuden kustantamista ja levittämistä varten Suomessa on Helsinkiin v. 1907 perustettu kustannusosuuskunta „Ilarejo esperantista". [„Esperanto. Kielioppi sekä esimerkki- ja harjoitussarja" (3 pain. 1908); Andelin, „Esperantokielen oppi- ja sanakirja" (1906).] *Hj. J. R.*

Espinas *[-nā']*, Alfred Victor (s. 1844), ransk. yhteiskuntatieteilijä, v:sta 1893 taloustieteen professorina Sorbonnessa; on teoksellaan „Sociétés animales" (1877) laskenut perustuksen eläinten yhteiskuntaelämän tieteelliselle tutkimukselle; hänen muista julkaisuistaan mainittakoon: „Histoire des doctrines économiques" (1892), „Les origines de la technologie" (1897) ja „La philosophie sociale du 18. siècle et la révolution" (1898); v:sta 1895 instituutin jäsen.

Espinasse *[-na's]*, Esprit Charles Marie (1815-59), ransk. kenraali, palveli ensin Algeriassa; 2 p. jouluk. 1851 hän auttoi Louis Napoleonia valtiokaappauksen toimeenpanemisessa; oli mukana Krimin sodassa; Orsini'n murhayrityksen jälkeen (1858) Napoleon nimitti hänet sisäasiain ministeriksi, mutta tässä toimessa hän osoitti niin ylenmääräistä ankaruutta, että hänen täytyi luopua jo samana vuonna; kaatui divisioonakenraalina Magentan tappelussa 1859.

Esplanadi (ransk. *esplanade* = vapaa, avoin paikka). 1. Kahden kadun välissä oleva joko varsinaiseksi puistoksi tai lehtokujan tapaan järjestetty kävelypaikka kaupungissa; yleensä kaupuugin puisto. — 2. Se avoin alue, joka vapaata ampuma-alaa varten on oleva itse linuueen ja linnoitetun kaupungin välillä (linnoitus-esplanadi).

Espoo (ruots. Esbo). 1. Kunta, Uudenmaanl., Raaseporin khlak., Espoon nimismiesp.; kirkko aivan lähellä Espoon asemaa; 304,8 km², josta viljeltyä maata 7,154 ha (1901); 92,7635 manttaalia, talonsavuja 181, torpansavuja 88, muita savuja 365; 6,570 as., joista n. 25 % suomenkiel.; 985 hevosta, 3,468 nautaa, 517 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: 14 kansak. (17 opett.), Finusin kansanopisto (ks. t.), Grankullan ruots. yhteiskoulu. Kunnanlääkäri. Teollisuuslaitoksia: Bastvikin höyrysaha, Kallvikin ja Äminuen tiilitehtaat. — 2. Seurakunta, Porvoon hiippak., Raaseporin it. rovastik.; 1300-luvulla kappelina, ainakin 1451 itsenäinen khrakunta. Kirkko rak. harmaasta kivestä 1400-luvulla (muutettu ristikirkon muotoon v. 1823).

K. S.

Espoon kartano oli 1500-luvulta asti kuninkaan karjakartano, kunnes 1641 sen osti kruunulta sotamarsalkka Kustaa Horn, omistaen säterin, Nouxin, Leifvarbölen, Esbobyn, Manckbyn ja Träskbyn. Kuninkaallinen reduktsionikomisioni selitti kuitenkin 1681 säterin kuninkaankartanoksi, joka oli lunastettava, ja 1691 sai sen Fabian Wrede ratsutilaksi. 1800-luvun alkupuolella, jolloin sen omisti Myrbergin suku, siihen kuului mainittu säteri (= Hofgård), Manckbyn Gammal Finns ja Ny Finns, Träskbyn Ny Hemmas ja Klemets. Myöhemmin se on ollut Wahlberg- ja Donner-sukujen jäsenillä, kunnes se nykyään on myyty eräälle osakeyhtiölle.

K. S.

Espoon-lahti (ruots. *Esboviken*), pitkä ja paikoittain ahdas merenlahti Helsingistä länteen. Sen keskellä käy raja Espoon ja Kirkkonummen pitäjien välillä. E:n rannalla harjoitettiin enuen melkoista sahateollisuutta (Bastvikin saha), nyt on tiiliteollisuus tärkeämpi. Paljon huviloita. Pohjukassa on Bobäck (ks. t.).

Espressione *[-ō']*: cone. tahi espressivo, lyh. espr. (it.) *mus.*,. tunteellisesti; merkitään etenkiu niihin kohtiin, missä säestävän soittimen tulee esiintyä tavallista huomattavammin tahi jonkun orkesterisoittimen ylimalkaan päästä itseuäisesti kuuluville muitten joukosta. Oikeastaan tosin kuuluu hyvääu yhteisesitykseen, että kaikki soittimet soivat osaltaan „tunteellisesti", silloinkin kuu niillä ei ole erikoista soolo-tehtävää.

I. K.

Esprit *[esprī']* (ransk., < lat. *spīritus*), henki, ymmärrys, äly, sukkeluus, järjen terävyys, henkevyys. — „E. des lois", „Lakien henki". Montesquieu'n kuuluisa teos.

Espronceda *[-þe'-]*, José de (1810-42), esp. runoilija; kirjoitteli jo 14-vuotiaana poliittisia runoja ja oli salaisen valtiollisen „Numantinos" seuran jäsen. Oli tämän vuoksi jonkun aikaa suljettuna erääseen luostariin. Vapaaksi päästyään hän läksi Lontooseen ja Pariisiin, otti osaa heinäkuun kapinan katutaisteluihin 1830 ja liittyi romantikkoihin. Palasi isänmaahansa amnestian julistuksen jälkeen 1833, saaden paikan kuninkaallisessa henkikaartissa. Mutta erään poliittis-satiirisen runon vuoksi hänet uudelleen karkoitettiin pois, tällä kertaa Cuellarin pikkukaupunkiin. Täällä hän kirjoitti romaanin „Don Sancho Saldaña, ó castellano del Cuellar" (1834); jälleen Madridiin palattuaan E. tuli „El Siglo" lehden toimittajaksi. Osanottonsa vuoksi vuosien 1835-36 vallankumoukseen hänen täytyi paeta. V. 1840:n kapinassa hän luutnanttina astui kansalliskaartiin, ja läksi 1841 lähetystön sihteerinä Haagiin missä seur. v. kuoli. E:n runot, jotka ovat Espaujassa suuresti suosittuja, osoittavat muodollista taituruutta ja hehkuvaa mielikuvitusta, mutta ovat vailla taiteellista sopusuhtaisuutta. Tunnettuja ovat varsinkin „El Pirata", „El Verdugo", „El Cosaco", haaveellinen saturunoelma „El estudiante de Salamanca", sekä „El condenado à la muerte" ja kuuluisa katkelma „El diablo mundo" (Madr. 1841). Paras E:n teosten painos on hänen tyttärensä Doña Blancan ja tämän puolison Patricio de Escosuran toimittama „Obras poeticas e eseritas en prosa" (1884). E:n jälkeenjättämä teos „Paginas olvidadas" ilmestyi 1874. [E. Rodrigues Solís, „Espronceda, su tiempo, su vida y sus obras" (1883).] *J. H-l.*

Esquilinus *[-lī'-]* l. E. mons, alk. Esquiliæ (it. Esquilino), Rooman kukkuloista itäisin, oli muinaisuudessa snureksi osaksi puistojen peittämä ja on uudella ajalla vasta v:n 1870 jälkeen täydellisesti asutettu. vrt. Rooma.

K. J. H.

Esquire *[iskua'iə]* (engl., muin. ransk. *escuyer* < kesk. lat. *scutā'rius* < lat. *scūtum*, kilpi), kilvenkantaja, keskiajalla ritarin aseenkantaja; se soturi, joka arvossa oli ritaria lähinnä. Nykyään e. on arvonimi, jonka käytäntö on hyvin horjuva. Laillisesti oikeutetut sitä kantamaan ovat yleensä korkeampain aatelissukujen nuoremmat pojat, baronetien ja knightien (ks. n.) vanhimmat pojat sekä korkeammat upseerit ja siviilivirkamiehet, mutta sitä käytetään (tavall. lyhennettynä Esqr. tai Esq.) kirjeen päällekirjoituksissa jokaisesta englantilaisesta, jolla on joku määrä sivistystä tai jokin yhteiskunnallinen asema. Se pannaan nimen jälkeen, jolloin nimen edessä muuten tavallinen Mr (Mister) jää pois, ja sen sijaan ristimänimeä käytetään.

G. R.

Esquirol *[eskiro'l]*, Jean Étienne Dominique (1772-1825), ransk. lääkäri, joka sekä tiedemiehenä ja opettajana että käytännöllisenä lääkärinä on suuresti edistänyt psykiatriaa ja kehittänyt mielisairasten hoitoa. Hänen teoksistaan mainittakoon „Des illusions chez les aliénés" ja „Des maladies mentales" (1838).
M. O-B.

Esra, juutalainen pappi ja kirjanoppinut, varsinaisen juutalaisuuden perustaja. Kuningas Artakserkses Longimanuksen (Makrokheirin) suosiosta E. „jumalansa laki kädessään" (Esra 7_{14}) 458 e. Kr. pääsi lähtemään Babelista Jerusalemiin, jonka juutalaista yhteiskuntaa hän ryhtyi uudistamaan ja järjestämään papistollisten näkökohtien mukaan. Tahtoen eristää juutalaiset heitä ympäröivästä pakanuudesta hän m. m. vaati kansaa erottamaan pakanalliset vaimonsa (Esra 9-10). Mutta vasta 444 hänen maaherra Nehemian avulla näkyy onnistuneen saada Babelista mukanansa tuotu laki täyteen voimaan, sittenkuin se kansalliskokouksessa oli juhlallisesti hyväksytty noudatettavaksi, mikä tapahtuma on pidettävä varsinaisen juutalaisuuden syntynä. E:n esittämä laki oli n. s. pappiskirja (ks. t.), joka siihen aikaan luultavasti ei vielä ollut yhdistetty pentateukin muitten osien kanssa, joskohta juutalainen perintätieto pitää E:aa koko juutalaisen kaanonin kokoojana. — Raamatun n. s. Esran kirjalla on sama tekijä kuin Aikakirjoilla, joitten kanssa se alkuaan muodosti yhden kirjan, mutta Hieronymuksen aikana se jo oli tunnettu eri kirjana. Tekijällä näyttää olleen käytettävänään lähteenä m. m. Esran omia muistiinpanoja (vrt. 7_{27}-8_{34}; 9_{1}-$_{15}$; 10). E:n kirjaan kuuluvaksi juutalaiset lukevat myös Nehemian kirjan, jota sen tähden välistä sanotaan toiseksi E:n kirjaksi. Kolmanneksi E:n kirjaksi sanotaan Vulgatan mukaan kreikkalaista E:n kirjaa, joka on laajennettu otteilla Nehemian kirjasta ja Aikakirjoista y. m. Vihdoin on olemassa neljäs E:n kirja, joka on säilynyt latinalaisessa, syyrialaisessa, etiopialaisessa ja armeenialaisessa sekä kahdessa arabialaisessa käännöksessä. Se todennäköisesti on peräisin keisari Domitianuksen ajalta (81-96 j. Kr.) ja tarkoitti juutalaisten lohduttamista Jerusalemin hävityksen johdosta. [Hoonacker, „Néhémie et Esdras" (1890), Kosters, „Het herstel van Israel" (1893). E. Meyer, „Die Entstehung des Judentums" (1896), J. Walles, „Den jud. församlingens uppkomst" (1900), Guthe, „Das dritte Buch Esra übersetzt", Gunkel, „Das vierte Buch Esra übersetzt" (Kautzsehin julkaisemassa „Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments" (1900).]
K. T-t.

Esrar *[-ā'-]*, turk. juovutusaine.

Essay *[esē']* (ransk. *essai*), koelma, s. o. lyhyen kirjallisen tai tieteellisen, enimmästi yleistajuisen tutkielman nimi. Esseitä kirjoitti ensin ransk. kirjailija Montaigne („Essais", 1580), ja tämän lajin toi engl. kirjallisuuteen lordi Baeon; Englannissa sitä kehittivät edelleen kirjailijat Cowley, Dryden, Temple, Addison ja Steele, joita etupäässä sanottiin „esseisteiksi". Nykyisen muotonsa, joka olennaisesti on sinä, että se käsittelee jotain tärkeätä päivän kysymystä tai kirjallista ilmiötä, vakaantui vasta 19:nnellä vuosis. varsinkin Maeaulayn, Bulwer-Lyttonin, lordi Stanhopen ja Emersonin tuotannon kautta. Esseen eteviä saksal. edustajia ovat Treitschke, Rümelin, Herm. Grimm, Julian Schmidt, Karl Frenzel, Rudolf v. Gottschall, y. m.
J. H-l.

Essayisti l. esseisti, essayn (ks. t.) l. esseen kirjoittaja. — Essayistinen l. esseistinen, essayn tapainen t. tyylinen.

Ess-bouquet *[esbukē']* (ransk. < *essence de bouquet*), hieno hajuvesi, valmistettu sitruuna- tai ruusu- ja neroliöljystä, jotka ovat liuotetut orvokinjuuren spriiekstraktissa.

Esse ks. Ahtävä.

Essealaiset (sanan johto epävarma), juutalainen uskonnollinen lahko, joka lienee saanut alkunsa toisella vuosis. e. Kr. Philon ja Josephoksen tietojen mukaan he asuivat siirtokunnissa Kuolleen-meren seuduilla; heidän lukumääränsä ilmoitetaan olleen 4,000. He eivät muodostaneet kirkollis-valtiollista puoluetta kuten saddukealaiset ja fariseal aiset, joiden aikalaisia he olivat, vaan ovat mieluummin verrattavat munkkijärjestöön, jolla oli ankarasti määrätty yhteiselämä, koeaika, yhteiset ateriat, laostarit, samanlainen puku j. n. e. Omaisuus oli myös täydellisesti yhteinen, elinkeinona oli maanviljelys, mutta kauppa oli kielletty. Kiellettyjä asioita olivat myös avioliitto, orjuus ja valanteko, paitsi se vala, jonka kautta asianomainen sitoutui järjestön jäseneksi. Lakia ja sabattia he pitivät suuressa arvossa, mutta hylkäsivät veriset uhrit ja lähettivät temppeliin ainoastaan lahjoja. Yhteisiä uhriaterioita he myöskin pitivät ja panivat kaikenlaisiin puhdistusmenoihin suuren arvon. Eroten farisealaisista essealaiset kielsivät ruumiin ylösnousemisen, mutta uskoivat sielun kuolemattomuuteen. — Tutkijat ovat erimielisiä siitä, onko essealaisuus riippuvainen vieraista vaikutuksista vai eikö. Lähinnä voisi ajatella vaikutuksia persialaisten uskonnosta ja Pythagoraan filosofiasta. Essealaisten oletettu vaikutus kristinuskoon ei ole mitenkään todistettu. [E. Schürer, „Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi" II (1907).]
E. K-a.

Essee ks. Essay.

Esseg ks. Eszék.

Esseli l. lenkkivyö, soikion muotoinen rautavanne, joka aluksen takilassa sitoo kahden pyöröpuun jatkon.
F. W. L.

Essen, kaupunki Saksassa, Düsseldorfin hallituspiirissä; 231,360 as. (1905). E. sijaitsee keskellä ehtymättömän kivihiilirikasta Ruhr-aluetta — yksin kaupungin omalta alueelta louhittiin kivihiiltä 1901 2,4 milj. tonnia. Kivihiilirikkaus ja tiheän rautatieverkon avulla lähettyviltä helposti saatava rautamalmi (sitä tuodaan myös kauempaa, Espanjasta asti) ovat E:ssä synnyttäneet monipuolisen, yhä kehittyvän rauta- ja metalliteollisuuden. Mainittavimpia näistä teollisuuslaitoksista ovat suunnattomat Kruppin (ks. t.) valuterästehtaat, putlaus-, valssaus-, kone-, höyrykattila-, ruuvi- y. m. s. tehdaslaitokset. Myös sikari-, olut-, värjäys- ja villateollisuuslaitoksia. — Teollisuuteen perustuu vilkas kauppa, jota edistävät useat pankit; valtiopankin haara-osaston rahavaihto oli 1906 6,569 milj. mk. — E:ssä on useita oppi- ja ammattikouluja y. m. yleishyödyllisiä laitoksia. — Parinkymme-

nen kirkon joukossa on huomattava rakennustaiteellisessa suhteessa omituineu, 10:ltä vuosisadalta oleva katedraali, rikkaiue aarrekokoelmineen ja maalauksineen. — E. oli alkuaan 852 perustetuu nunnaluostarin asemapaikkana. Oltuaan v:sta 1275 milloin minkin Saksan ruhtinaan suojeluksen alaiseua, se tuli 1814 lopullisesti Preussille. Silloin E:ssä oli 3,500 as.

E. E. K.

Essen, v o n, aatelissuku, jota myös on suomal. haara. Peräisin Westfalenista, siirtyi sieltä Itämeren-maakuntiin, jossa sillä kauan oli Zelle niminen tila Iliidenmaalla. Siihen kuuluvat:

1. D i d r i k v. E. (k. 1678), sotilas, astui Ruotsin armeiaan ja tuli Ruotsin aatelissäädyn jäseneksi. Omisti m. m. Koiskalan tilan Nastolassa.

2. O d e r t R e i n h o l d v. E., vanh. (n. 1667-1714), sotilas, edellisen poika, tuli 1703 Viipurin kaksinnus-ratsuväen everstiluutnantiksi ja 1713 Porin jalkaväkirykmentin everstiksi. Tämän joukkonsa etunenässä hän kuoli sankarina Isonkyrön l. Napueu tappelussa helmik. 19 p. 1714, kuten kerrotaan, upseeriensa kanssa nimenomaan päättäytyneenä voittaa tai kaatua; koko rykmentistä jäikin vain tähteitä jäljelle. — Hänen jälkeläisistään, joista useimmat sukuhaarat ovat asuneet Suomessa, mainittakoon:

3. O d e r t R e i n h o l d v. E., nuor. (1755-1837), sotilas, edellisen pojanpoika. Meni sotapalvelukseen 1767, yleni 1798 Hämeenlinnan jääkäripataljoonan everstiksi ja päälliköksi, jona häu otti osaa 1808-9 vuoden sotaan, m. m. Siikajoen, Alavuden, Salmen ja Oravaisten taisteluihin, tuli n. s. kuudennen prikaatin päälliköksi ja otti 1809 eronsa kenraalimajurin arvolla. Ruueberg kuvailee häntä Vänrikki Stoolin Tarinoissa.

4. J o h a n A u g u s t v. E. (1815-73), kuvernööri, sanomalehtimies, alkoi, ylioppilaaksi tultuaan 1832, kirjoittaa sanomalehtiin, toimi samalla alalla Ruotsissa, julkaisi myös alkuperäisiä novelleja. Asettui senjälkeen maanviljelijänä tilalleen lähelle Turkua, ottaen edelleen innokkaasti osaa kirjallisiin harrastuksiin julkaisemalla sekä kaunokirjallisia tuotteita että myös „Åbo Underrättelser" lehdessä kirjoituksia päivänkysymyksistä, varsinkin taloudellisista asioista. Valtiollisen vaikutuksensa E. aloitti n. s. Tammikuun valiokunnassa 1862, jossa kuten myös 1863 v:n valtiopäivillä, hän esiintyi sen ajan vapaamielisten harrastusten etevimpien edustajain joukossa, puolustaen esim. säätyjen osallisuutta tullilain säädäntöön, etuoikeuksien poistamista ja painovapautta. Tuli 1863 Suomen talousseuran esimieheksi ja 1865 perustuslakien kodifikatsionikomitean jäseneksi, otti vastaan hänelle 1866 tarjotun Kuopion läänin kuvernöörin viran, vaikka hänellä siihen oli vähemmän edellytyksiä kuin kirjailijaksi. Julkaissut m. m. novellit „Ett tidens barn", „Mordnatteu i Kauhajoki", „Det farliga skrinet" ja draamallisen idyllin „Skärgårdsflickan" (1847).

5. K a a r l e K u s t a a v. E. (1815-95), jumaluusopin professori, edellisen serkku. Tultuaan ylioppilaaksi 1830 hän sai uskonnollisen herätyksen ja liittyi, varsinkin Jonas Laguksen (ks. t.) vaikutuksesta, herännäisyyteen. Ylioppilasnuorison keskuudessa juuri E., L. Stenbäckin ja J. I. Berghin ohella, oli tämän liikkeen johtaja. V. 1838 häneltä kiellettiin oikeus vihityttää itsensä papiksi ja häntä valvottiin muka valtiollisestikin vaarallisena henkilönä. Vihdoin hän kuitenkin 1840 vihittiin papiksi, tultuaan sam. v. maisteriksi. Nimitettiin kappalaiseksi Ylihärmään 1849 ja Ilmajoelle 1862; v. 1864 hän julistettiin jumaluusopin tohtoriksi. Jo 1850-luvulla E. oli eronnut pietismistä ja sen edustajista, N. K. Malmbergista, Paavo Ruotsalaisesta y. m., liittyen seu sijaan Tübingenin professorin J. T. Beckin edustamaan raamatulliseen suuntaan. E:n tietoja ja kykyä käytettiin paljon yleisiin toimiin. Niinpä hän otti osaa 1863-64 ja 1872 vuosien vaitiopäiviin, ensimäiseen kirkolliskokoukseen 1876 ja komiteoihin, esim. suom. virsikirjakomiteaan. V. 1867 hän tuli käytännöllisen jumaluusopin vakin. professoriksi, jota virkaa hän etevällä tavalla hoiti aina v:een 1876. V. 1878 hänet pantiin toiselle ehdokassijalle Porvoon hiippakunnan piispanvirkaan, mutta hän kieltäytyi vaalista. — E:n kirjallisista tuotteista mainittakoon hänen yhdessä A. Kihlmaniu kanssa toimittamansa ruotsalaisen virsikirja-ehdotuksen tarkastus (1862), hänen „Huomautuksensa kirkkolain ehdotuksen johdosta" (1847) ja L. Steubäckin elämäkerta (1870) (kaikki ruotsiksi).

G. R.

Essen, v o n, ruots. aatelissuku, kotoisin Liivinmaalta, ei ole yhteydessä edell:n suvun kanssa. Siihen kuuluivat m. m.

1. R e i n h o l d W i l h e l m v. E. (1669-1732), vapaaherra, sotilas, maaherra. Hän oli Turun rykmentin everstinä, tuli sittemmin kenraalimajuriksi ja vapaaherraksi sekä 1721 Pohjanmaau maaherraksi, osoitti suurta toimeliaisuutta maakunnan tilan parantamisessa Isonvihan hävitysten jälkeen.

2. F r e d r i k U l r i k v o n E. (1721-81), vapaaherra, politikko, edellisen poika, otti 1755-56 valtiopäivistä lähtien innokkasti osaa vapaudenajan puoluetaisteluihin; 1765-66 valtiopäivillä hän oli voitolle päässeen myssypuolueen johtajia; istui sekreettivaliokuunassa ja oli vastapuolueen ja myöskin sellaisten myssyihin kuuluvain itsenäisten miesten kuin Chydeniuksen kiivaimpia vainoojia; hänestä oli myöskin peräisin myssyjen tunnettu finanssisuunnitelma. Häntä pidettiinkin myssypuolueen päänä. V. 1772 vallankumoukseen hän heti alistui ja esiintyi 1778-79 valtiopäivillä kuninkaan uskollisena kannattajana.

3. H a n s H e n r i k v o n E. (1755-1824), kreivi, sotamarsalkka, Norjan käskynhaltija, edelliseu poika; yleni nopeasti sotilasuralla ja hoviviroissa tullen 1811 sotamarsalkaksi ja 1816 valtamarsalkaksi. E. oli Kustaa III:n erityisessä suosiossa ollen hänen mukanansa m. m. Suomen sodassa 1788-90; oli Tukholman ylikäskynhaltijana 1795-97; nimitettiin 1800 kenraalikuvernööriksi Pommeriin, jossa otti osaa maaorjuuden poistamiseen. V. 1807 hän oli K. M. Armfeltiu rinnalla ylipäällikkönä Pommerissa puolustaen urhoollisesti Stralsundia ranskal. vastaan. V. 1809 E. Tukholmassa tapahtuneen vallankumouksen jälkeen kutsuttiin uuden valtioneuvoston jäseneksi ja korotettiin kreiviksi; teki 1810 Pariisissa Ruotsin puolesta rauhan, jossa Ruotsi sai takaisin Pommerin. V. 1813 häu asetettiin Norjaa vastaan kootun sotajoukon yli-

päälliköksi ja nimitettiin seur. vuonna Norjan käskynhaltijaksi, josta virasta luopui 1816. V. 1867 julkaistiin „Breve fra grev H. H. von Essen til Karl Johan". *J. F.*

4. Fredrik v. E. (s. 1831), vapaaherra, ruots. valtiomies, valtamarsalkka, edellisen veljen pojanpoika. Hän palveli ensin armeiassa, mutta ryhtyi sittemmin maatilojansa hoitamaan sekä oli valtiollisissa toimissa. Otti osaa viimeisiin säätyvaltiopäiviin ja vuoden 1866 jälkeisiin ensimäisen kamarin jäsenenä kuten myös jäsenenä useissa valjokunnissa. Liittyi suojelustullien kannattajiin ja oli vv. 1888-94 ministeristössä raha-asiain ministerinä. *G. R.*

Essenssit [lausutaan myös *esaŋsit*] (ransk. *essence* < lat. *esse'ntia* < *esse* = olla), alkuaan niiden lääkekasveista valmistettujen nesteiden (tinktuurien) nimitys, joiden otaksuttiin sisältävän kasvin lääkevoiman; nykyään eilla ymmärretään haihtuvien öljyjen sprii-liuoksia. Ransk. *essence* merkitsee haihtuvaa öljyä. Sellaisia ovat eri hedelmäessenssit, joita käytetään likööreien, konjakin, punssien ja virvoitusjuomien valmistuksessa. — Essence de Mirban on nitrobentsoli, e. d'orient, helmiessenssi, jota käytetään keinotekoisten helmien valmistukseen; saadaan salakan suomuista.

Edv. Hj.

Essequibo *[esiki'bou]*. 1. Joki Etelä-Amerikassa, Englannin Guayanassa. Lähtien Brasilian rajalta, E. virtaa koskirikkaana taajain aarniometsäin kautta, ja laskee 965 km pitkänä muodostaen suunnattoman, suppilonmuotoisen suun Atlantin-mereen, saatuaan ensin useita pitkiä, vesirikkaita lisäjokia, kuten: Rupununi, Mazaruni ja Cuyuni. — 2. Kultarikas, harvaan asuttu kreivikunta Engl. Guayanassa, samannimisen joen ympärillä. *E. E. K.*

Essex *[esiks]*, kreivikunta Itä-Englannissa, Pohjanmeren rannalla, Stour- ja Thames-jokien välissä; 3,945 km², 816,640 as. (1901), kaupunki West Ham poisluettuna, joka muodostaa erityisen kreivikunnan. Rannikko on marskimaata, sisämaa enimmäkseen tasankoa; 57 % on peltoa, 23 % niittyä; ainoastaan 3 % metsää. Pääkaup. Chelmsford. — E. oli alkujaan 500-luvulla perustettu saksil. kuningaskunta (Eastseax = Itä-Saksi), joka sittemmin joutui Kentin, Mercian ja vihdoin Wessexin alle. *E. E. K.*

Essex *[esiks]*, Robert Devereux, E:n jaarli, engl. soturi ja valtiomies (1567-1601). Isäpuolensa, Leicesterin jaarlin kuoltua 1588 kuningatar Elisabetin suosikki. Johti 1591-92 Henrik IV:n avuksi Ranskaan lähetettyä sotaväenosastoa; teki 1596 onnistuneen retken Espanjaa vastaan ja valloitti Cadizin. Irlannin kenraalikuvernööriksi nimitettynä (1599) E. teki kapinoitsijain kanssa aselevon, minkä johdosta hän Englantiin palattuaan tuomittiin menettämään kaikki virkansa. Kun hän tästä suuttuneena teki kapinayrityksen, niin hän vangittiin, tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. — H. Laube (1856) ja K. Werder (1860) ovat kirjoittaneet E:sta näytelmiä.

Essiivi (lat. *essi'vus* = olemisen sija), eräs länsisuomalaisten kielten, suomessa *-na-*, *-nä-* päätteisenä esiintyvä, nimisanain sijamuoto: olento. ks. Yleiset paikallissijat.

Est, Est, Est (lat.), Italiasta, Montefiascosen kaupungista (Toscanassa) saatava kuuluisa muskatelliviini.

Estafetti ks. Stafetti.

Estampe *[-ä'p]* (ransk. < it. *stampa* = painos, vedos), metallilevystä otettu vedos; vaski- tai teräspiirros.

Estancia *[esta'nþia]* (esp., = talo). 1. La Plata-valtioissa maatilan nimi, missä karjanhoitoa ja maitotaloutta harjoitetaan. Omistajista käytetään nimitystä estancieros. — 2. Kaupunki Brasiliassa, Sergipen valtiossa, n. 12,000 as.; puuvillan ja tupakan vientiä. — 3. E. Velha, kaup. brasilialaisessa Rio Grande do Sul valtiossa. *E. E. K.*

Estancieros ks. Estaneia.

Este, *lakit.*, seikka tahi olosuhde, joka tekee jollekulle mahdottomaksi määrätyn velvollisuuden suorittamisen sitä varten määrättynä aikana. Oikeudenkäynnissä sanotaan laillisiksi esteiksi sellaisia syitä oikeudesta poissaoloon, jotka laki hyväksyy ja jotka siis vapauttavat poissaolleen niistä seuraamuksista, jotka laki muutoin tällaisesta poissaolosta säätää. Oikeudenkäymiskaaren 12 luvun 1 §:n mukaan ovat laillisia esteitä: jos joku on sairaana; jos hänet on käsketty tahi hän on lähtenyt Keisarin ja valtakunnan palvelukseen; jos hän on vankeudessa; jos vihollinen tai muu vaara, tulipalon tai vedenhätä estävät; jos hän on tullut mielipuoleksi; jos mies tai vaimo, lapset tai vanhemmat kuolevat siihen aikaan, jolloin pitäisi oikeuteen tulla; jos hänet ennen on haastettu toiseen oikeuteen samana aikana vastaamaan; sekä muut syyt, jos tuomari harkitsee ne päteviksi. Myös oikeudenkäynnin ulkopuolella voivat sellaiset seikat tuottaa vapautuksen jostakin määrätystä velvollisuudesta. Niinpä esim. sen, joka on tilannut itselleen matkustajapaikan laivassa, ei laillisen esteen sattuessa tarvitse maksaa enempää kuin puoli maksua. Samaten sen, joka on vuokrannut talon tai huoneen kaupungista, mutta joka laillisen esteen vuoksi ei voi sitä pitää koko vuokra-aikaa, tarvitsee maksaa vuokra vain seuraavaan lähtöpäivään, minkä jälkeen hän on vuokrasta vapaa (Maakaaren 16 luvun 11 §). — Avioliiton esteestä ks. Avioeste. *O. K:nen.*

Este, Italian vanhimpia ruhtinassukuja; sen esi-isä oli rajakreivi Otbert 900-luvulla. Hänen jälkeläisestään Azzo II:sta (k. 1097), joka oli naimisissa Kärntenin herttuan Welfin sisaren kanssa, polveutui kaksi haaraa, saksalainen ja italialainen. Saks. haara on sama kuin nuorempi Welf-suku (ks. t.). Italialaisesta, joka 13:nnen vuosis. lopulla pääsi Ferraran, Modenan ja Reggion hallitsijaksi ja on tunnettu varsinkin sivistysharrastuksistaan, mainittakoon:

1. Ercole I (hall. 1471-1505), Ferraran herttua, saattoi valtionsa hyvään järjestykseen ja teki hovinsa oppineiden ja runoilijain kokouspaikaksi. Hänen ministerinsä oli runoilija Bojardo, Scandianon kreivi (ks. t.).

2. Alfonso I (hall. 1505-34), edell. poika, etevä hallitsija ja runoilijain, esim. Arioston, suuresti ylistämä, oli toisessa avioliitossaan naimisissa Lucrezia Borgian kanssa (ks. t.). A. joutui riitaan Julius II:n ja seuraavien paavien kanssa, julistettiin kirkonkirouksen ja menetti osan alueistaan, mutta sai ne myöhemmin takaisin. Hänen molemmat poikansa, Ercole II, isänsä

seuraaja, sekä kardinaali Ippolito, mainion Tivoli'ssa löytyvän Villa d'Esten rakentaja, olivat myös kaunotaiteiden suosijoita.

3. Alfonso II (hall. 1559-97), Ercole II:n poika, rakasti samoin tieteitä ja taiteita, mutta vielä enemmän ylellisyyttä ja loistoa, ja tavoitti turhaan Puolan kruunua. Hänen hovissaan eli runoilija Tasso, jota hän piti kauan aikaa vangittuna. Hän oli perillisekseen määrännyt serkkunsa Cesaren. Alfonso I:n äpäräpojan pojan, mutta paavi Clemens VIII ei häntä tunnustanut, vaan riisti häneltä Ferraran; Cesare säilytti kuitenkin Modenan ja Reggion.

4. Ercole III Rinaldo (hall. 1780-1803), Francesco III:n poika, sai avioliitossaan Massan ja Carraran ruhtinaskunnat, mutta 1796 ranskalaiset karkoittivat hänet herttuakunnastaan, joka yhdistettiin Cisalppiseen tasavaltaan. Hänen kuollessaan 1803 italialainen E. suku sammui miehenpuolelta. Hänen tyttärestään, joka oli naimisissa keisari Frans I:n pojan Ferdinandin kanssa, polveutuu itävaltalainen E. suku, joka 1859 menetti Modenan y. m. alueensa Italian kuningaskunnalle ja 1875 sammui miehen puolelta. [Ciscato, „Storia d'Este".] *G. R.*

Esteetikko (ks. Estetiikka). estetiikan tutkija t. tuntija, kaunotieteilijä, yleisemmässä merkityksessä taiteen tuntija tai tutkija.

Esteettinen (ks. Estetiikka), estetiikkaa koskeva; myös: taidetta koskeva; taiteellinen, taiteellisesti vaikuttava.

Estejuoksu ks. Juoksu.

Ester (< *Istar*) l. Hadassa (= morsian tai ehkä myrtti, Istar jumalattaren liikanimi), juutalainen tyttö, joka kasvatusisänsä Mordekain (< Marduk) kanssa asui Susassa ja kauneutensa vuoksi pääsi kuningas Ahasveruksen (= Kserkseen) puolisoksi hylätyn kuningattaren Vasti'n (< elam. jumalatar Mašti) sijaan. Kuninkaan puolisona E:n onnistui tehdä ministeri Hamanin (< elam. jumala Human l. Khumman) murhahankkect Persian valtakunnan kaikkia juutalaisia kohtaan tyhjiksi, saada Haman itse hirtetyksi ja hankkia juutalaisille tilaisuus surmata 75,000 persialaista. Sitten hän yhdessä Mordekain kanssa määräsi, että juutalaiset vuosittain viettäisivät purim-juhlaa (ks. t.) näitten tapahtumien muistoksi. Koko tämä satumainen kertomus, joka luetaan Esterin kirjassa, sisältää joukon mytologisia aineksia ja näkyy perustuvan hahyl. uudenvuoden juhlassa Marduk jumalan kunniaksi draamallisesti esitettyyn taruun. E:n kirja tahtoo selittää purim-juhlan alkuperää ja syntyi todennäköisesti vasta 2:sella vuosis. e. Kr. Septuagintassa E:n kirja on varustettu lisäyksillä, joista Luther otti muutamat apokryfikirjain joukkoon nimellä E:n kirjan kappaleita. — E:n tarun taiteellisten esitysten joukossa huomataan Racinen (1689) ja Grillparzerin (1845) „E." nimiset näytelmät. [Winckler, „Esther" (Forschungen III, 1901), Erbt, „Die Purimsage" (1900), P. Haupt, „Purim" (1906).] *K. T-t.*

Esteratsastus ks. Ratsastus.

Esterházy *[äštärhāzi]* (Galauthan E.), unk. mahtava ja rikas magnaattisuku, mainitaan jo 1200-luvulla. Siitä on olemassa useampia kreivillisiä ja yksi ruhtinaallinen haara. Viimemainittuun kuuluivat m. m.:

1. Miklós IV (1765-1833), E:n ruhtinas, palveli Itävallan armeiassa ja sittemmin diplomaattina. Napoleon ehdotti hänet 1805 ja 1809 Unkariu vaalikuninkaaksi, mutta E. vastasi siihen varustamalla vapaaehtoisia joukkoja Itävallan avuksi. Perusti suuren taulu- ja vaskipiirroskokoelman, jota nyt, valtiolle kuuluvana, säilytetään Unkarin tiedeakatemian talossa.

2. Pál Antal (III) (1786-1866), E:n ruhtinas, edell:n poika, valtiomies, liittyi 1848 Unkarin kansalliseen liikkeeseen ja koetti ulkoasiain johtajana Batthyányn ministeristössä saada aikaan sopimusta Itävallan ja Unkarin välillä, mikä ei kuitenkaan onnistunut, jolloin E. luopui virastaan. Hän saattoi tuhlauksillaan laajat tiluksensa takavarikon alaisiksi. *G. R.*

Esterit, yhdistetyt eetterit, syntyvät hapoista ja alkoholeista vedenpoistumisen kautta ja vastaavat siis kokoumukseltaan suoloja. Ne ovat neutraalisia, joko nestemäisiä tai jähmeitä, useimmiten veteen liukenemattomia, hyvänhajuisia. Sellaiuen on esim. etikkaeetteri (ks. t.). *Edv. Hj.*

Estesärkkä, virran tai sataman suulla oleva matalikko, joka vaikeuttaa merenkulkua. *F. W. L.*

Estetiikka (kreik. *aisthētiko's* = aistimin havaittava), kaunoticde, s. o. tiede kauneuden (ks. t.) olemuksesta ja tunnusmerkeistä sekä taiteen (ks. t.) luontcesta, alkuperästä ja synnystä, sen lajeista, sen suhteesta ja vaikutuksista muihin elämänilmauksiin, taiteilijain luomistyöstä y. m. taiteen yhteydessä olevista seikoista. Ensimäinen, joka käytti estetiikan nimeä ja muodosti aatteen tämännimisestä tieteestä oli saks. A. G. Baumgarten (ks. t.), joka esitti aatteitaan teoksessa „Æsthetica" (2 os. 1750-58). Hänen käsityksensä mukaan kauneus on siinä, että olioiden täydellisyyttä välittömästi tajutaan aistillisessa havaitsemuksessa. Mutta esteettinen tiede, joskaan ei sen nimellisenä, on paljoa vanhempi ja polveutuu jo Platonista ja Aristoteleesta. [Immanuel Kant, „Kritik der Urtheilskraft" (1790); Jean Paul, „Vorschule der Ästhetik" (1804); Schelling, „Über das Verhältnis der bildenden Künste zur Natur" (1808), „Vorlesungen über Philosophie der Kunst" (1859); Solger, „Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst" (1815); Hegel, „Vorlesungen über Ästhetik" (1835-38); Weisse, „System der Ästhetik" (1830); K. Chr. F. Krause, „Abriss der Ästhetik"; F. Th. Vischer, „Ästhetik" (1846-57, 3 o.); M. Carriere, „Ästhetik" (1859); H. Lotze, „Die Geschichte der Ästhetik in Deutschlaud" (1868); Schasler, „Die Geschichte der Ästhetik" (1872); Kästlin, „Über den Schönheitsbegriff" (1878); E. v. Hartmann, „Grundzüge der Ästhetik" (1887); Griveau, „Les éléments du beau" (1892); J. M. Guyau, „Les problèmes de l'esthétique contemporaine (3 p. 1895); Jonas Cohn, „Allgemeine Ästhetik" (1901); Yrjö Hirn, „Konstens ursprung" (1902).] *J. H-l.*

Musiikin e. pyrkii selvittämään 1) säveltcn luonnonvoimaista vaikutusta, 2) säveltaiteen kauneuslakeja ja 3) säveltaiteen ilmekykyä. Musiikin estetiikan alalla on tutkimus ollut työlästä senvuoksi, että harvat esteetikot ovat olleet riittävästi soitannollisia ja harvat säveltaiteen viljelijät syvemmältä tieteelliseen tutkimukseen

harjaantuneita. [William Wolf, „Musikästhetik"; Paul Moos, „Die Musikästhetik in Deutschland im 19 Jahrh."] *I. K.*

Estienne *[etie'n]*, lat. *Stephanus*, ransk. kirjanpainajasuku. 1. Henri E. (n. 1460-1520), suvun kanta-isä, perusti 1501 kirjapainon Pariisiin. — 2. Robert E. (1503-59), julkaisi kirjapainostaan useita huomattavia teoksia, m. m. useita koko raamatuu ja uuden testamentin painoksia; erittäin mainittava on hänen oma kirjoittamansa suuri sanakirja „Thesaurus linguæ latinæ" (1532). E. on ensimäinen, joka liitti teoksiinsa painovirheluetteloita ja lupasi palkintoja uusien painovirheideu löytämisestä. Calvinin opin tunnustajana hänen 1551 täytyi muuttaa Genèveen. — 3. Henri E. (1528-98), perusti 1557 oman kirjapainon Genèveen. E. oli aikansa paraita kreikankielen tuntijoita, julkaisi m. m. sauakirjan „Thesaurus linguæ graceæ" (1572) ja useita kreikkalaisia klassikoita. Hänkiu joutui uskonnollisen vaiuon alaiseksi Genèven konsistorin puolelta. Suvun kirjanpainajatoimintaa jatkoivat vielä hänen poikansa ja pojanpoikansa, joka kuoli 1674. *J. F.*

Estime *[-i'm]* (ransk., < lat. *æstimā're* = arvioida), kunnioitus, arvonanto.

Estlander *[-a'-]*. 1. Jakob August E. (1831-81), suom. lääkäri. Harjoitettuaan lääketieteellisiä opintoja muun muassa Tukholmassa, hän tuli 1858 lääketieteen tohtoriksi väitöskirjallaan „Nekros i ben". Tehtyään sitten tutkimusmatkoja useaan sivistysmaahan E. tuli 1860 kliinillisen kirurgian ja topografisen anatomian professoriksi yliopistoomme akateemisella väitöskirjalla „Om det relativa värdet af de olika kirurgiska behandlingsmetoderna för organiska strikturer i urinröret". Astuessaan ainoastaan 28 vuoden ikäisenä ensimäisenä tähän edesvastuulliseen virkaan (siihen asti oli näet myöskin lapsenpäästöoppi ollut yhdistettynä kirurgiaan) hänellä oli laaja työala edessään, ja häu ryhtyi heti tarmolla järjestämään ajanmukaista tieteellistä kirurgian-opetusta sekä kohottamaau tieteensä käytännöllistä käsittelyä sille tasolle, jolle se jo muissa suuremmissa sivistysmaissa oli kehittyuyt. Mutta sen lisäksi E. kehitti tiedettään kotonaankin ja ennen pitkää hänen nimensä oli tunnettu kaikkialla, missä tiedettiin arvoa panna tämän tieteen voitoille; maineensa E. saavutti etupäässä julkaisullaan „Resektion af refben vid kroniskt empyem" esittäen siinä opereeraamistavan, jonka avulla — poistamalla osia muutamista kylkiluista — märkivä keuhkopussintulehduksen synnyttämä, sitä ennen jotakuinkin parantumattomana pidetty kroonillineu taudintila saadaan paranemaan. E. oli eriuomainen kliinillinen opettaja; hänestä on sanottu, että hänessä tavallaan yhtyivät ranskalaisten kirurgien näppäryys sekä englantilaisten hillitty tyyneys. Ollen Suomen lääkäriseuran hartaimpia jäseniä hän oli seuran puheenjohtajana 1869. E. otti myöskin vilkkaasti osaa maamme poliittisiin pyrintöihin, kuului „Helsingfors Dagblad"in perustajiin. E:n tieteellisestä tuotannosta mainittakoon, paitsi jo edellä mainituita, seuraavat: „Om den difteritiska sårinflammationeu, som föranledt kirurgiska afdelningeus af allmänna sjukhuset tillslutande"; „Om brand i nedre extremiteterna"; „En ny operationsmetod att återställa en förstörd läpp eller kind". Useat E:n kirjoituksista ilmestyivät ulkomaisissa aikakauskirjoissa („The pregneney of stone in the bladder in Finland": „Some observations on the temperature of sareomatous tumors"; „Etude elinique sur les tumeurs maligues du sein ehez la femme"). — E. kuoli Messinassa, jossa myös hänen hautansa on. [Ali Krogiuksen ja F. Saltzmanin kirjoittamat E:u elämäkerrat: „Finska läkaresällskapets handlingar" 1906.] *R. F.*

J. A. Estlander.

2. Carl Gustaf E. (s. 1834), esteetikko ja taidehistorioitsija, edellisen veli, tuli ylioppilaaksi 1850, fil. kandidaatiksi 1856, fil. lisensiaatiksi 1859 ja 1860 estetiikan ja nykykansojen kirjallisuuden dosentiksi yliopistoon. V. 1868 E. nimitettiin Fredrik Cygnæuksen jälkeen estetiikan ja nykykansojen kirjallisuuden professoriksi. Tästä virasta hän erosi 1898, ja sai sam. v. valtioneuvokseu arvonimen sekä korotettiin aatelissäätyyn. E:n kirjallis- ja taidehistoriallisista julkaisuista mainittakoon „Richard Lejonhjerta i historien och poesin" (1858), „Folksångerna om Robin Hood" (1859), „De bildande konsternas historia från slutet af adertonde århundradet till våra dagar" (1867), „Bidrag till den provençaliska litteraturens historia" (1868), „Poëma del Cid i svensk öfversättning med kritisk och historisk inledning" (1863), „Pièces inédites du roman de Tristan, précédées de recherches sur son origine et son développement" (1866), „Hippolyte Flandrin, hans lefnad och verk" (1890), „Naturalismen enligt Zola" (1891), „J. L. Runebergs estetiska åsikter", „Arwidsson som publicist i Åbo" (1894), „Vitterhetens utveekling hos de nyare folken i medeltiden" (1900), liitti toimittamaansa normaalipainokseen Runebergin teoksia tutkimuksen „Runebergs skaldskap" (1902). Valikoima E:n kirjoituksia ilmestyi 1905 nimellä „Från flydda tider". V. 1876 hän perusti „Finsk tidskrift" nimisen aikakauskirjan ja oli v:een 1886 sen päätoimittajana. Hänen kirjallis-esteettiset käsityksensä liittyvät likeltä Runebergin esittämiin. E. oli myöskin 1885 syntyneen „Ruotsalaisen kirjallisuusseuran" perustajia ja sen esimiehenä v:een 1897, jolloin valittiin sen kunnia-esimieheksi. E:n vaikutus maamme taide-elämään on ollut huomattava. Vv. 1869-76 hän oli Suomen

C. G. Estlander.

taideyhdistyksen sihteeri ja 1876-96 sen esimies. Hänen aloitteestaan rakennettiin Helsinkiin 1887 Ateneum taiteen ja taideteollisuuden kodiksi. E. on laajatietoisena oppineena ja tyyllillisenä kykynä sekä ehdottomana individualistina ruotsinmielisyyden selväpiirteisin ja kirjallisessa suhteessa huomattavin edustaja. Suhteensa suomenmielisiin kansallissivistyksellisiin rientoihin hän on esittänyt m. m. kirjoituksissa „Fennomanska studier" (1882) ja „Min ställning i språkfrågan" (1887). V. 1870 asetetussa komiteassa, jonka valmistettavana oli v:n 1872 koulujärjestys, E. vastusti suomenkielisten oppikoulujen perustamista, arvellen suomenkielisen väestön sivistystarpeen tulevan parhaimmin tyydytetyksi reaalikoulujen avulla.

Estländische literarische Gesellschaft (Viron kirjallinen seura), saks. Tallinnaan 1842 perustettu, paikkakuntansa tieteellisten harrastusten keskukseksi tarkoitettu seura; toimii useana osastona; jäsenluku 1906 oli 446. Sen julkaisu „Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands" (1868-1907, ilmestynyt 6 osaa) sisältää kirjoituksia etupäässä paikallisen historian ja muinaistieteen alalta. Seura ylläpitää perustamaansa „Viron maakuntamuseota", jossa huomattavinta ovat muinais- ja kansatieteellinen osasto sekä kokoelma siluuriajan kivettymiä. Seuran hoidossa oleva „Viron yleinen kirjasto" käsitti 1906 n. 62,000 nidosta. *A. K.*

Est modus in rebus (lat., Horatius, „Satiræ" I 1_{106}), kaikella on rajansa; kohtuus kaikessa.

Estnäs *[estnēs]* („Vironniemi"), Helsingin niemi, jota aikaisemmin, 1800-luvun alkupuoliskolle asti, yhdisti mantereeseen vain kaitainen kannas nykyisen Grönqvistin talon vaiheilla. Tälle niemelle, nykyisin n. s. Kruununhakaan, siirrettiin 1640-luvun ensi vuosina Helsingin kaupunki oivallisen sataman rannalle. Kruununhaan alueen vanhoissa asiakirjoissa esiintyvät nimet Bessnäs ja Bestnäsbakken (eräs mäki) sekä v. 1750 Bäsnäs (kaupunginosa), joista nimen johtoa myös on haettu. Estnäs-nimestä on muistona vielä Estnäsin- l. Vironkatu. E:iin kuului aikanaan vielä n. s. Estnässkatan l. nykyinen Katajanokka, jonka korkea metsikkö suojasi kaupungin satamata meren rajutuulilta. *K. S.*

Esto mihi (lat. „ole minulle!"), paaston edellisen sunnuntain (laskiaissunnuntain) nimi, johtuu tällöin messussa luetun raamatunpaikan (Ps. 71_3) alkusanoista.

Estompe *[-õ'p]* (ransk.), sylinterinmuotoiseksi ja teräväkärkiseksi kierretty nahka- tai imupaperipala, jota käytetään varsinkin hiili- ja liitupiirustuksessa viivojen levittämistä ja yhteensulattamista varten.

Estournelles de Constant *[esturne'l də kōstā']*, Paul Henri Benjamin d', parooni (s. 1852), ransk. politikko ja rauhanystävä, toimi ensin diplomaattina, valittiin 1895 edustajakamariin ja 1904 senaattiin; oli Ranskan toisena edustajana Haagin rauhankonferensseissa 1899 ja 1907. Hän on erityisesti harrastanut sovintooikeusasiaa; perusti 1903 Ranskan eduskunnassa ryhmän „Groupe parlementaire de l'arbitrage international". Hänen toimestaan saivat myös alkunsa kansanedustajain vieraissa-käynnit muissa maissa. V. 1909 E. yhdessä belgialaisen A. M. F. Beernaertin kanssa sai Nobelin rauhanpalkinnon. Hänen julkaisuistaan on huomattavin „La politique française en Tunisie" (1891). [E. Sjöstedt, „d'Estournelles de Constant".] *J. F.*

Estradi (ransk. *estrade* = tie, katu < it. *strada* < lat. *via strata* = tasoitettu, raivattu tie), asuinhuoneen lattian korotettu osa, jollaisia joskus on korkealla olevien ikkunoiden edessä tai sohvien tai sänkyjen asettamista varten j. n. e., valtaistuimen koroke, yleensä: lava, jolta jotakin esitetään (musiikkia, puheita j. n. e.).

Estrangelo (< syyr. *sertō evangelōjō* = evankeliumikirjoitus), vanha syyrialainen kirjoituslaji. *K. T-t.*

Estrées *[estrē']*, Gabrielle d' (1570-99), Ranskan kuninkaan Henrik IV:n lemmitty, oli urhoollisen sotapäällikön Antoine d'E:n tytär. Henrikin 1590 häneen tutustuttua ja kohta kiihkeästi rakastuttua hän tuli kuninkaan lemmityksi. Henrik nimitti hänet Beaufort'in herttuattareksi, ajatteli eroa puolisostaan ja Gabriellen korottamista kuningattareksi, kun tämä äkkiä — niinkuin huhuttiin myrkystä — kuoli 10 p. huhtik. 1599. Hänen ja Henrikin lapsilla oli nimi Vendôme. *K. G.*

Estreicher, Karol (s. 1827). puol. kirjallisuudentutkija, on Jagellonisen, s. o. Krakovan yliopiston kirjaston hoitajana julkaissut suurenmoisen 20 osaa käsittävän Puolan kirjallisuuden luettelon, puolalaisen teatterin historian (3 nidettä 1873-79) ja tutkielmia puolalaisesta kirjallisuudesta. *J. J. M.*

Estrella *[-e'lja]*, Serra da (port., = Tähtivuoristo), lat. *Mons Herminius*, graniittinen, 60 km pitkä vuorijono Portugalissa, Mondego- ja Zezere-jokien välissä, P:n korkein vuoristo. Etelään jyrkästi, pohjoiseen loivasti viettävä; korkein kohta, Malhão da Serra, 1,993 m korkea, enemmän kuin puolet vuodesta lumen peittämä. E:n läntisen haarakkeen nimi on Serra de Louzã. — Asukkaina on köyhiä lammas- ja vuohipaimenia. *E. E. K.*

Estremadura *[-u'-]* (lat. *extrema Durii* = äärimäinen Dueron-maa). 1. Maakunta Espanjassa, länsirajalla, Guadiana- ja Tajo-jokien varsilla; 41,757 km²; 882,410 as. (1900), asukkaat espanjalaisten ja länsigoottien sekakansaa — *estremeños*, vakavia, arvokkaita käytökseltään, rehellisiä ja vieraanvaraisia. Maa on ikivanhaa vuoritasankoa — tavallisesti alle 500 m yl. merenp. —, jolta kohoaa useita kovemmista vuorilajeista muodostuneita harjanteita: Sierra de Gredos, Tras la Sierra, Sierra de Gata, de Guadalupe, de Montanchez, de San Pedro j. n. e. Tajo ja Guadiana saavat näiltä vuorilta runsaasti lisäjokia. Maanlaatu yleensä hyvä; eletään vaatimattomasti lampaan- ja sianhoidosta. Tammimetsissä — joita paikoitellen kasvaa samoinkuin pyökkimetsiä — sikalaumat saavat hyvää ravintoa. — Vuorityö (lyijyä, hopeaa, rautaa ja kuparia) vähäinen; samoin on teollisuus ja kauppa mitätön. — E. jaetaan provinsseihin Badajoz ja Cáceres. Pääkaupunki on Badajoz. — 2. Maakunta Portugalissa, Atlantin rannalla, Tajon kummallakin puolen, virran pohjoispuoli matalaa vuorimaata hiekkaisine rannikkokaistaleineen, eteläpuoli alankoa. Pinta-ala 17,382 km², 1,232,593 as. (1900). Maanjäristykset ovat pahana rasituksena. Huolimatta sopivasta ilmastosta ja hedelmällisestä maaperästä on tuskin

puolet maasta viljeltyä. Teollisuuslaitoksia ei ole, paitsi pääkaupungissa Lissabonissa. E. jaetaan piirikuntiin Santarem, Lissabon ja Leiria. *E. E. K.*

Estremadura, pyöreärakenteinen kuusisäikeinen puuvillalanka, käytetään ompeluun tai neulomatuotteihin. *E. J. S.*

Estremaduriitti, fosforiitti, jota on Espanjassa (Lagrosanissa, Caceresissa), sisältää 56-62 % kalsiumfosfaattia ja 7 % magnesiumfosfaattia. E. on raaka-aine superfosfaatin valmistuksessa. *Edv. Hj.*

Estridin-suku on nimenä sillä tansk. hallitsijasuvulla, joka johtuu Knut Suuren sisaresta Estridistä ja Ulf jaarlista. Sen alkaja Sven Estridinpoika nousi valtaistuimelle 1047, ja se päättyi kuningatar Margareettaan 1412.

Estrup, Jakob Brønnum Scavenius (s. 1825), tansk. valtiomies, toimi ensin maanviljelijänä, oli 1854-55 folketingetin jäsenenä, valittiin 1864 landstingetiin, jossa huomattavalla tavalla otti osaa perustuslain tarkastamiseen ja sai aikaan, että tilanomistajille taattiin suuri vaikutusvalta uuden landstingetin kokoonpanoon; oli 1865-69 sisäasiainministerinä ajaen perille useita tärkeitä uudistuksia: rautatieverkon laajennuksen, teiden kunnossapidon siirtämisen amteille, uuden kunnallislain maalais- ja kaupunkikuntia varten y. m. Vv. 1875-94 E. oli pääministerinä ja raha-asiainministerinä. Tämä ajanjakso on merkillisimpiä Tanskan uusimmassa historiassa. Kun uäet folketingetissa enemmistöön päässyt vasemmisto tahtoi Tanskassakin saattaa voimaan parlamentaarisen hallitustavan, niin E. landstiugetiin nojautuen asettui jyrkästi tätä pyrkimystä vastustamaan, ja näin sai alkuusa pitkällinen taistelu, jonka katkeruutta lisäsivät useat tarmokkaan pääministerin omavaltaiset toimenpiteet, Kööpenhaminan linnoittaminen ja väliaikaiset, ilman laillista finanssisuostuntaa julkaistut finaussilait. Vasemmisto saavutti aikaa voittaen yhä enemmän kaunatusta ja tyytymättömyys E:n politiikkaan kasvoi kasvamistaan; 1885 häntä vastaan tehtiin epäonnistunut murhayritys. Kun häntä kanuattanut oikeisto vihdoin piti välttämättömänä ryhtyä sovitteluihin, niin E:n täytyi erota 1894. Hänen politiikkansa ei vienyt tarkoitetuille perille, sillä parlamentarismi on päässyt Tanskassakin voimaan ja hänen suosimansa laudstinget on joutunut syrjään folketingetin rinnalla. V. 1900 E. nimitettiin kuninkaau valitsemaksi jäseneksi landstingetiin, jossa hän on esiintynyt vielä viime aikoinakin vastustaen m. m. uutta kunnallista vaalilakia.

Eszék *[äsēk]* (kroat. *Osjek*, saks. *Esseg*), Unkariin kuuluvan Slavonian pää- ja tärkein teollisuus- ja kauppakaupunki Viroviticin (Veröcen) komitaatissa, Dravan oikealla rannalla, n. 25,000 as. (saksalaisia 50 %, serbokroaatteja, unkarilaisia). Vilja-, karja-, nahka- ja puutavarakauppaa. Vasemmalla rannalla linnoitus, rakennettu 1712; paljo sotaväkeä. — E. oli roomalaisajalla *Mursia* niminen Ali-Pannonian pääkaupunki. Vv. 1526-1687 kaupunki oli turkkilaisten hallussa.

Esztergom *[ästär-]* (saks. *Gran*), samannimisen komitaatin pääkaupunki Länsi-Unkarissa, Tonavan oikealla rannalla, 6 km yläpuolella sitä kohtaa, missä Garam-joki (vasemmalta) laskee Tonavaan, n. 20,000 as. Katol. ruhtinaspiispan asemapaikka; hyvä (piispallinen) kirjasto, taulukokoelma ja museo; neljä luostaria; monta kirkkoa, joideu joukossa ihana katedraali; pappisseminaari y. m. oppilaitoksia. Viininviljelystä, villatavarateollisuutta, puutavara- ja viljakauppaa. Kaupunki oli olemassa jo roomalais-ajalla (lat. *Salva*, keskiaj. lat. *Stringonium*). Unkarin ensimäisen kruunatun kuninkaan, Pyhän Tapanin syntymäpaikka (975), Unkarin ensimäinen pääkaupuuki. V. 1241 mongolit sen hävittivät.

Eszterházy ks. Esterházy.

Etableerata (rausk. *établir* < lat. *stabilī're* = tehdä vakavaksi), panna pystyyn, perustaa, avata (liike, laitos j. n. e.).

Étage *[etā'ž]*, kerros (rakennuksessa).

Étalon *[-lō']* (ransk.), normaalimitta, yleisen vakauksen perustana oleva mitta.

Etamiini (rausk. *étamine*, < *tamis* = seula), oik. karva-, sihti-, lippukangas; ohut, kiillokas, silitetty villakangas. Enuen puku-, nykyään vuorikankaana käytetty. *E. J. S.*

Etana, bab. satuhenkilö, joka kotkan kautamana pyrki taivaaseen saadaksensa Istarilta „synnyttämisyrtin", mutta matkalla putosi maahan. *K. T-t.*

Etanat *(Stylommatophora)*, keuhkokotiloihin kuuluvia maanilviäisiä, joilla ou päässä 4 tuntosarvea, näistä pitemmät silmään päättyviä. Tavallisesti tarkoitetaan etanalla kuorettomia l. paljaita kotiloita, joita Suomessa siruetana *(Arion)* ja harjaetanan *(Limax)* suvut edustavat. Edelliseen kuuluvilla lajeilla ou hengitysreikä kilvenkeskustan edessä, ruumiin takapää on pyöristyvä; jälkimäiseen kuuluvilla on hengitysreikä kilven keskustan takana, ruumiin takaosa on teräväharjainen. Yleinen harjaetana on vaalea, 4-5 cm pitkä peltoetana *(Limax agrestis)*, joka usein aikaansaa melkoista vahinkoa puutarhoissa ja pelloilla. Kuorietanat käsittävät hyvin lukuisia ja lajirikkaita maalla eläviä keuhkokotilo-heimoja, joita Suomessakin useat suvut edustavat. vrt. Kotilot. *K. M. L.*

Peltoetana.

Étang *[etā']* (rausk., = „lammikko"), Biskajanja Lyonin-lahden raunikolla jokien muodostamia matalia rantajärviä, jotka tavallisesti hiekkasärkkä, kapean salmen katkaisemana, erottaa merestä. Vesi on usein e:issa suolaista *E. E. K.*

Étape *[eta'p]* (ransk., < saks. *Stapel* = tapulipaikka), lepopaikka marssilla ollessa. — Étapelaitos, kaikkien niiden tehtävien järjestely ja johtotoimi, jotka tarkoittavat huolenpitoa sotajoukon tarpeista, niiden kuljettamista armeiaan sen kotipaikalta ja tämän kuljetuksen turvaamista sekä sairaiden, haavoittuneiden ja vaukien kuljettamista pois sotanäyttämöltä.

Etäsääri (ransk. *étagère* < *étage* = kerros), pieni pöytä tai hyllykkö, jossa on useita hyllykerroksia pienten koristusesineiden tai kirjojen säilyttämiseksi.

État *[etā']* (ransk., < lat. *status*), tila, asema; valtio; valtiosääty. — L'état c'est moi *[sē mua']*, „valtio olen minä": näin väitetään Ludvik

XIV:n lausuneen eräässä Pariisin parlamentin istunnossa 1655. Väitteessä ei kuitenkaan liene perää. — Le tiers état *[lə tiärz]* kolmas sääty, johon ennen suurta Ranskan vallankumousta (1789) luettiin ne, jotka eivät kuuluneet aatelistoon tai papistoon. ks. États généreaux.

États généraux *[eta' ženerõ']* (ransk.), yleissäädyt, valtiosäädyt, jota nimeä käytettiin Ranskan säätykokouksista ennen 1789. Varhaisemmin keskiajalla kuuinkailla oli tapana kutsua aateliston ja papiston jäseniä neuvottelemaan valtion asioista; mutta 1100- ja 1200-luvuilla oli useita kaupunkeja päässyt vapaaksi lääniherrojen vallasta ja niissä muodostunut vapaa porvaristo, jota ei voitu verottaa sen mieltä kuulematta eikä muutenkaan enää syrjäyttää valtion asioista. Filip IV Kaunis kutsui 1302 ensi kerran kaupunkien edustajia aateliston ja papiston mukana yleiseen kokoukseen, hän kun silloin riidassaan paavi Bonifaciuksen kanssa tarvitsi koko kansan tukea. Siten muodostui kolmisäätyinen eduskunta; aatelis- ja pappissäätyihinkin aljettiin v:n 1484 jälkeen valita jäsenet samoin kuin kolmanteen säätyyn. Ensin ainoastaan muutamilla kaupungeilla oli vaalioikeus; mutta v:sta 1484 kaikki aatelittomat ottivat osaa vaaleihin; näin kehittyi kaupunkien edustuksesta kolmannen säädyn edustus. Verojen myöntäminen oli säätykokouksen tärkein tehtävä; mutta toisinaan sen vaikutus oli suuri muissakin asioissa. Kun kuningasvalta Ranskassa kasvoi rajattomaksi, ei valtiosäätyjä kutsuttu kokoon 175:een vuoteen (1614-1789). Vihdoiu valtiou huouot raha-asiat pakottivat Ludvik XVI:n kutsumaan ne kokoon 1789, mutta kolmannen säädyn vaatimuksesta säätyjaon pohjalle muodostettu eduskunta lakkautettiin ja yksikamarinen kansalliskokous tuli sijaan. [Picot, „Histoire des états généraux", Esmein, „Cours élémentaire d'histoire du droit français".]

K. O. L.

etc. lyh. lat. sanoista *et cetera* (ks. t.).

Et cetera *[-ēt-]* (lat., lyh. *etc.*), ynnä muita, ja niin edespäiu (lyh. y. m., j. n. e.).

Eteinen. 1. Julkisissa rakennuksissa e. on usein avara, rakennustaiteen kannalta erikoisesti käsitelty huone (vrt. Vestibyli); uudenaikaisissa huvilarakennuksissa kodikkaasti sisustettu etuhuone, halli (ks. t.). *K. S. K.*

2. *Anat. (Atrium)*, sydämeneteinen, se sydämen ontelo, joka vastaanottaa ruumiista palaavan veren, vasen eteinen keuhkoista palaavan, oikea eteinen muusta ruumiista jälleen sydämeen kiertävän veren, joka näistä sitten johtuu vastaaviin sydänkammioihin. ks. Verenkierto.

Etelismi (< kreik. *ethe'lein* = tahtoa), se mielipide, että tahto on sielunelämän tahi koko olemassaolon syvin perusvoima. ks. Voluntarismi. Vastakohta intellektualismi.

A. Gr.

Etelä-Afrikan liittovaltio, Englannin siirtomaista Etelä-Afrikassa, entisistä buuri-tasavalloista Transvaalista ja Oranje-vapaavaltiosta sekä Kapmaasta ja Natalista 1910 Australian liittovaltion tapaan muodostettu valtio; 1,246,480 km²: 5,338,000 as., joista 4,200,000 mustaihoista. Hallituksen etunenässä on Englannin kuninkaan määräämä kenraalikuvernööri (ensimäinen Herbert Gladstone, W. E. Gladstonen poika), 50 jäseninen senaatti sekä 121 jäseninen kansaueduskunta. Senaatin ja eduskunnan ollessa erimieltä, kokoontuvat nämä yhteiseen istuntoon, jolloin yksinkertainen äänestys ratkaisee asian. Jotta erimieliset vaatimukset mikäli mahdollista tulisivat tyydytetyiksi on Kap kaupunki määrätty eduskunnan, Pretoria liittohallituksen sekä Bloemfontein ylimmän oikeushovin istuntopaikoiksi. Yhteisestä pääkaupungista ei ole vielä voitu sopia. — Entisillä buurivaltioilla on vielä entiset maapäivänsä paikallisia asioita varten. — Englannin ja hollannin kielet ovat tasa-arvoiset. Neekereille on ainoastaan Kapmaassa annettu aktiivinen ääni-oikeus; muuten he ovat valtiollisia oikeuksia vailla.

Etelä-Afrikan tasavalta ks. Transvaal.

Etelä-Ameriikan lähetysseura ks. Englannin kirkon lähetysseurat.

Etelä-Ameriikka on erityinen maanosa; Ameriikka nimi on samanlainen käsite kuin esim. Vauha-maailma. Etelä-Ameriikalla on monta geologista ja kansatieteellistä yhtäläisyyttä Pohjois-Ameriikan kanssa. Molempia maanosia yhdistää ainoastaan kapea maakaistale, Panamákannas, joka muodostui vasta tertiääri-kaudella. Sitä ennen nämät maanosat olivat kokonaan toisistaan erillään. Ja vielä meidän päivinämme ei ole Pohjois- ja Etelä-Ameriikan eläimistön ja kasviston vaihto päättynyt. Etelä-Ameriikalla on mitä suurin maantieteellinen yhtäläisyys Afrikan ja Austraalian kanssa. Kaikki nämät kolme maanosaa suippenevat etelään päin, kaikilla on länsirannikollaan suuret lahdelmat (Ariea-mutka; Guinean- ja Austraalian-lahti), kaikkien lounaisrannikkoja huuhtovat kylmät merivirrat, joiden vaikutuksesta ilmasto mainituilla rannikoilla on erämaanilmaston kaltaista, ja kaikilta puuttuu rantaviivaa särkeviä suurempia lahtia ja poukamia.

Asema ja rajat. Etelä-Ameriikka on suurimmaksi osaksi eteläisellä pallonpuoliskolla. Seu eteläkärki, Kap Hoorn on 55° 59′ etel. lev., pohjoiskärki, Kap Gallinas 11° 33′ pohj. lev. Pituus on 7,500 km, leveys (Punta Pariñan ja Kap Braneon välillä) on 5,100 km. Etelä-Ameriikkaa eroittaa Afrikasta 3,000 km leveä meri, Uudesta-Seelannista kolme kertaa leveämpi. Pinta-alaa ei vielä ole täydellisesti laskettu, mutta arvioidaan 17,835,000 km²:ksi. Etelä-Ameriikan niemimaat ja saaret suhtautuvat runkoon kuin 1: 77. Siis E.-A:lla on verrattain vähän pirstoutunut rannikko.

Pinnanmuodostus. Etelä-Ameriikan Atlantin puolinen rannikko on loivempi; Tyynenvaltameren puolinen taas jyrkempi ja enemmän pirstoutunut. Magalhäesin-salmen itäosa on Patagonian ylätasankoon kuuluva laakso, joka 300-400 m:n korkuisina seinäminä rajoittaa salmea molemmin puolin, länsiosa taasen halkaisee Andit, muodostaen ahtaan solan, jota molemmin puolin rajoittavat aina 1,200 m:n korkuiset, autiot ja synkät, lumen ja jäätikköjen peittämät kallioseinämät. Alituiset länsituulet, ankarat myrskyt ja suuri sademäärä ovat Etelä-Ameriikan länsirannikosta, eteläkärjestä aina 42° saakka päiväntasaajan eteläpuolella muodostaneet todellisen vuonorannikon, joka jylhyydessä

ja suurenmoisessa juhlallisuudessaan vetää vertoja Norjan rantamille. Monet vuonot ovat, kuten Norjankin, hyvin pitkiä, vieläpä ovat paikottain tunkeneet suoraan Andein poikki; saarten ja mannermaan välissä kiemurtelevat salmet ovat oivallisia kulkuväyliä. Saaristo on siellä täällä hyvin saaririkas. Suurin saari on Chiloé, joka on irtaantunut Andein pääharjanteen kanssa yhdensuuntaisesta rannikko-vuorijonosta. Tämän saaren pohjoispuolella rannikko on jokseenkin jyrkkä, mutta harvasaarinen. Hyviä satamia siellä on vähän. Perun rannikon ulkopuolella oli muutamia pieniä saaria, joista on saatu paljon guanoa. Vasta Punta Pariñan tienoilla on taasen muutamia lahtia, suurin Guayaquil-lahti. Arica-mutkan tienoilla on rannikko sateen vähyyden takia autio, mutta Punta Pariñasta se muuttuu kasvullisuutensa puolesta täydellisesti troopilliseksi seuduksi.

Panamá-kannaksen molemmin puolin ovat Panamá- ja Darien-lahdet. Viimemainitulla on matalat rannat (laguuneja ja hiekka- tai liejusärkkiä). Niemimaat molemmin puolin Maracaibo-lahtea ovat sitävastoin vuoriset ja jyrkkärantaiset, etenkin länsipuolella oleva suurempi, Goajiro. Laguna de Maracaibon rämeisillä rannikoilla kasvaa mangrovemetsä kauas veteen, tehden maallenousun miltei mahdottomaksi. Idempänä rannikko muuttuu paikoitellen vuoriseksi. Venezuelan tasavallalla on muutamia hyviä satamia. Trinidad-saaren ja mantereen välillä on kapea, kovavirtainen salmi, Boca de la Sierpe. Sen eteläpuolelta alkaa Orinocon rämeinen suistomaarannikko. Melkein koko Etelä-Ameriikan koillisrannikko San Roque kärkeen saakka on loiva ja rämeinen. Se on muodostunut suurten jokien tulvamudasta, joka ekvatoriaalivirran (ks. t.) vaikutuksesta täällä kerrostuu. Amazon- ja Toeantius-jokien suulla, josta luode- ja vuoksi poistavat kaikki kerrostumat, on suuri Marajó-saari. Brasilian kaakkois-rannikkokin on ylipäätään matala ja hiekkainen, lukuunottamatta Rio de Janeiron ja Santoksen välistä seutua, jossa on jyrkkä, tavattoman luonnonihana rannikko ja mainioita satamia. Etelässä on suuria lagunneja, joista suurin, Lagóa dos Patos, on enemmän kuin kaksi kertaa Päijännettä suurempi. Itärannikon lahdista on suurin se suppilon muotoinen lahti, johon Rio de la Plata aukeaa. Kauempana etelässä ovat rantatyrskyt murtaneet Patagonian ylänköön useita kaarenmuotoisia lahtia, joista mainittakoon Golfo de San Matias ja Golfo de San Jorge. Saarista on ylimalkaan puute. Rannikkosaariin kuuluvat lännessä korkeatunturinen, idässä aromainen Tulimaa ja Falklandin saaret, joita mantereesta tuskin 200 metrin syvyinen meri erottaa. Ne ovat metsättömät, mutta heinäkasvullisuus niillä on rehevä (kuuluvat Englannille). Muuten Atlantissa olevista valtamerensaarista ansaitsevat mainitsemista ainoastaan tuliperäiset kalliot S:t Paul, Fernando Noronha ja Trinidad sekä Tyynessä-valtameressä olevista niinikään tuliperäiset Juan Fernandez (missä Robinsonin otaksutaan eläneen) ja Galápagos-saaret.

Etelä-Ameriikan geologinen rakenne on jo suurin piirtein tunnettu, vaikka laajoista aloista vielä puuttuu yksityistutkimuksia. Länsiosassa on suuria poimuutumisen kautta ja purkautuneista vuorilajeista syntyneitä vuoria myöhemmiltä (tertiääri-)ajoilta, Andit. Keski-osissa on etupäässä kerrostumia mesotsooiselta ajalta sekä tertiääri- ja kvartäärikaudelta, koillis- ja itäosissa on enimmäkseen gneissistä, graniitista ja kidemäisistä liuskeista muodostunutta alkuvuorta. Pohjois-Andeissa on poimuvuorten muodostuminen vielä täydessä käynnissä; se ilmestyy kauheina maanjäristyksinä (seutua sanotaan „Ameriikan kiikkuverkoksi").

Myöhemmät vuoret ovat vähemmän kuluneita kuin vanhemmat. Lännessä huomaamme siitä syystä mantereen suurimmat kohoamat, Andit l. Cordilleras de los Andes, jotka jatkuvat Karaibinmerestä etelään Kap Hoornin lähellä olevaan Kap San Diegoon saakka. Niiden jatkon voi vielä huomata antarktisessa saaristossakin. 9,500 kilometrin pituisella välillä ei vuorijono keskeydy yhtään kertaa, kunnes pitkät vuonot Magalhães-salmen pohjoispuolella sen katkaisevat. Andein korkeimmat huiput, 6,000-6,500 m (Aconcagua, Et.-Ameriikan korkein huippu, yli 7,000 m), ovat usein keilanmuotoisia tulivuoria, joista useat vielä toimivat. Andit muodostavat yhden tahi useamman yhdensuuntaisen vuorijonon, jotka toisinaan lähenevät toisiaan yhtyen korkeiksi vuoriharjuiksi, toisinaan taasen eroavat toisistaan jättäen väliinsä korkeita ylätasankoja. Ne ovat S:n muotoisiksi koukistuneet, siten että yksi polveke koskettaa Tyyntä-valtamerta Punta Pariñan luona, toisen polvekkeen reunustaessa Arica-mutkaa.

Andein ja itäisten vuoriseutujen välissä oli kauan meren peittämä syvänne, jonka jokien lietteet aikojen kuluessa täyttivät. Siten muodostui tavattoman laaja suistomaa, jota nykyään maapallon suurimmat metsät peittävät. Ei missään ole alanko niin kehittynyt kuin täällä. Etelä-Ameriikan pinta-alasta on 66 % alankoa. Tämä koko Eurooppaa suurempi ala voisi, niin on laskettu, elättää, jos se olisi hyvin viljelty, kaikki maapallon asukkaat. Seudun luonteelle kuvaavaa on, ettei alkuasukkaiden kielessä edes ole sanaa, joka merkitsisi kiveä. Kolme jättiläisjokea virtaa sen kautta. Yksi näistä, Amazon-Ucayali, on 5,500 km tahi pituudelleen kolmas maapallon joista. Näitten virtojen väliset vedenjakajat ovat vähäpätöiset, jonka tähden, sittenkuin muutamat tarpeenvaatimat kanavatyöt ovat suoritetut, tavattoman laaja laivaliike on käynyt mahdolliseksi. Joet ovat myös erittäin vesirikkaita, saaden aikaan tulvia, joitten vertaisia muualla ei ole nähty. Maanosan pohjoisosassa on vähän tunnettu Guayanan vuorimaa ja idässä peittää Brasilian ylänkö (molemmat suureksi osaksi alkuvuorta) laajoja aloja. Brasilian ylängön itäisimmät harjanteet kulkevat yhdensuuntaisesti rannikon kanssa, määräten tämän suunnan. Molemmat viimemainitut vuoristot ovat aikojen kuluessa rapautuneita jätteitä muinoin paljoa suuremmista vuorijonoista. Rannikkoharjanteitten sisäpuolella on pitkä laakso, jota pitkin São Francisco- ja Paraná-joet virtaavat eri suuntiin.

Järviä ei ole paljon E.-A:ssa. Kaukana etelässä, missä jääkausi kauan vaikutti, 38° saakka etel. lev., on jono järviä Andein itärinteillä. Andein keskellä on Titicaca-järvi, 200 km pituinen, 60 km leveä ja 3,854 m merenpinnan yläpuolella.

ETELÄ-AMERIIKKA
Joki - ja vuoristoalueet.
Mittakaava 1:37 000 000
Saksan peninkulmia 15 = 1°
Kilometr. 111,3 = 1°
Purjehduskelpoiset joet
Korkeus-ja syvyyskerrokset metreissä.
Vuorenhuippuja
yli 3000 yl. merenpinnan
2000 - 3000
1000 - 2000
500 - 1000
200 - 500
0 - 200
0-200 merenpinnan alap.
200 - 2000
2000 - 4000
4000 - 6000
yli - 6000
Länt. pit Greenwichista
ATLANTIN VALTAMERI
KARIBIAN MERI
ISOT ANTILLIT
Vähät Antillit
Trinidad-s.
Orinocon
Amazon virta
Selvas salue
Mato Grosso
Paranagua-l.
Valparaiso
Santiago
Golfo de San Matias
Golfo de San Jorge
Tulimaa
Falklannin-s.
Etelä-Georgia
Etelä-Shetlannin s.
Etelä-Oekney-s.
Päiväntasaaja
Kaurin kaantopiri
Tietosanakirja.
Bibliographisches Institut Leipzigissä.
Kirjoitukseen Etelä-Ameriikka.

ETELÄ-AMERIIKKA
Valtiollinen yleiskartta
Mittakaava 1:30000000
Tärkeimmät höyrylaivalinjat (Luvut ilmaisevat päivänmatkoja) (S.) Saksan., (Br.) Englannin., (I.) Italian., (R.) Kanskan., (A.) Amerikan., (H.) Hollannin. Kuopelit. Pääkaupungit ovat allevivatut.
ATLANTIN VALTAMERI
TYYNI VALTAMERI
Länt. pit. 90 Greenwichistä
Päiväntasaaja
Kaupim. kääntöpiiri
Suriname-Amsterdam (Hol.) 20
Caura. Pa-S. Liverpooli (Br.) 26. Genova-Para-Manaus (I.)
Hamburg-Cuzco (S.) 25
Liverpool-Manaus (S.)
Hamburg-Cuzco (S.) 25
Liverpool-Callao (Br.) 48
Buenos Aires-Montevideo-Hamburg (S.) 19
Buenos Aires-Montevideo-Amsterdam (H.) 33
Buenos Aires-Montevideo-Genova (I.) 19
Buenos Aires-Montevideo-Bremen (S.) 32
Kaup.-Valparaiso-Callao. S. Francisco (S.) 105
Rio de Janeiro-Liverpool (Br.) 13
Rio de Janeiro-Hamburg (S.) 24
Rio de Janeiro-Genova (I.) 16
Santos-Genova (I.) 17
Rio de Janeiro
Santos
Bahia
Recife
Fernando Noronha
Maranhão
Ceará
Rio Grande do Norte
Piauhy
Parahyba
Pernambuco
Alagoas
Sergipe
Goyaz
Minas Geraes
Espirito Santo
São Paulo
Rio de Janeiro
Paraná
S. Catharina
Rio Grande do Sul
Matto Grosso
Amazonas
Pará
Acre
Amazon-virta
Rio Negro
Rio Madeira
Rio Purus
Rio Ucayali
Rio Beni
Rio Mamoré
Rio Guaporé
Rio Paraguay
Rio Paraná
Rio Uruguay
Rio Iguassu
Rio Tocantins
Rio São Francisco
Rio Parnahyba
Rio Grande
Rio Negro
Rio Colorado
Rio Chubut
Rio Santa Cruz
Rio Gallegos
Rio Chico
Rio Deseado
Rio Chico
Rio Negro
Rio Colorado
Rio Salado
Rio Dulce
Rio Pilcomayo
Rio Bermejo
Rio Grande
Rio Pilcomayo
Rio Bermejo
Rio Grande
Rio Pilcomayo
Rio Bermejo
Rio Grande

Ilmasto. Koska korkeat Andit („maanosan selkäranka") kulkevat Tyynen-meren rantamilla, puhaltavat matalan itärannikon yli kosteat pasadi-tuulet Atlantin-mereltä näille saakka, tuoden mukanaan runsaasti sadetta maan sisäosiin. Vasta ylänkömaitten länsipuolella on pienempi sademäärä ja arokasvillisuus. Etelässä sitä vastoin länsituulet laskevat kosteutensa Andein länsiriuteille ja tekevät Patagoniasta aromaan. Ariea-mutkassa kylmä Peru-virta jähdyttää ilman ja väheutää tämän suhteellisen kosteuden, jonka tähden Ataeaman erämaan olemassaolo aivan meren läheisyydessä ou mahdollinen. Suurin sademäärä ja kosteus vallitsee Amazon-laaksossa, Selvas nimisissä aarniometsissä sekä tuulen puolisella rannikolla. Päiväntasaaja kulkee läpi maanosan pohjoisosan, tehden sen ilman sangen lämpöiseksi, niin että tammikuussa ainoastaan Patagonia ja Tulimaa ovat + 20 lämpöasteen ulkopuolella, ja heinäkuussa koko pohjoisosa E.-A:aa melkein kauriin kääntöpiirille saakka on tämän aste-isotermin sisäpuolella. Kylmin paikka koko maanosassa on Tulimaa, jossa talvella on + 5°, kesällä + 10° C; kuumin on Sisä-Argentiina, jossa elohopea nousee + 30 asteeseen saakka tammikuussa.

Kasvillisuus. Missään ei ole niin laajoja troopillisia aarniometsiä, kuin Etelä-Ameriikassa. Nämä („Selvas") peittävät koko Amazon-laakson, osan Guayanan vuoristoa ja Brasilian rannikkoa. Selvas-alueen tulvarannoilta ovat monet uljaat ja hyödylliset palmut *(Mauritia, Euterpe, Guilielma)* kotoisin. Aarniometsistä olemme saaneet yams-juuren *(Dioscorea)*, maapähkinän *(Arachis)* ja Espanjan pippurin *(Capsicum)* sekä Andein itärinteiltä kiinapuun. Etelä-Ameriikassa on kolme suurta aroa, Llanos pohjoisessa, Campos idässä ja Pampas etelässä. Näillä on sadeaikana runsas heinäkasvillisuus, josta syystä ne soveltuvat karjanhoidolle. Paitsi aarniometsiä ja heinäaroja on vuorimetsiä, kuten Andein laaksoissa ja Etelä-Chilessä, *Araucaria*-metsiä Etelä-Brasiliassa, sekä laajoja, kuivia kiviaroja Patagoniassa. Korkealla Andeilla vallitsee tunturikasvillisuus. Hyödyllisistä kasveista, jotka olemme saaneet Etelä-Ameriikasta, huomataan vielä ja ennen kaikkia peruna, joka on Chilen vuorilaaksoista kotoisin, sekä kaakao, joka kasvaa maanosan pohjoisimmissa tienoissa. Troopillisen alueen ulkopuolella viljellään paljou yerbaa eli mateetä (sen lehtiä käytetään yleisesti teenä). E.-A:sta ovat vielä yuoca, maniokki, eräs puuvillalaji, ja moni muu viljelyskasvi kotoisin, ja siellä viljellään muun maailman kaikkia troopillisia ja subtroopillisia viljakasveja, etenkin kahvia, sokeria, pumpulia, maissia, vehnää, appelsiineja y. m.

Koska E.-A:n mantere kauan on ollut erotettuna Pohjois-Ameriikasta ja tietysti kaikista muistakin maanosista, on eläimistö kehittynyt sangen itsenäisesti. Sitä pidetäänkin Australian eläimistön jälkeen vanhanaikuisimpana. Huomattava on myös, samoin kuin Australiassa, suuri puute kotieläimiksi soveltuvista eläimistä. Selvas ovat äärettömän rikkaita kaikenlaisista linnuista, hyönteisistä, eritoten perhosista. Omituisia muotoja ovat laiskiaiset ja tapiiri sekä lukuisat apinalajit (m. m. mölyapina). Kissansukuisista petoeläimistä mainittakoon jaguaari ja puuma; matelijoista jättiläiskäärmeet ja alligaattori. Aroilta ovat muurahaiskarhu, vyötiäiset, eräs strutsilaji ja pelätty kalkkarokäärme kotoisin. Andeilla elävät m. m. laama ja kondori, eteläisten saarten raunoilla joukottain merilintuja, kuten pingviinit.

Asukkaat. Kun eurooppalaiset ensi kerran kävivät Etelä-Ameriikassa, huomasivat he kaikkialle levinneen intiaaniväestön olevan hyvin erilaisilla sivistysasteilla. Sekä historialliset tapahtumat että maantieteelliset asianhaarat olivat saaneet aikaan verrattain korkean sivistyskannan niissä kansoissa, jotka asuivat ylänköseuduissa, missä ilmasto on keväinen, jotavastoin rehevä kasvillisuus metsäseuduissa tukahdutti silloin, samoin kuin meidänkin päivinämme, kaiken inhimillisen kehityksen. Suurten ruoho-aavikkojen asukkaat olivat sopivien kotieläinten puutteessa jääneet alimmalle kehitysasteelle, nim. kokoojien. — E.-A:n intiaanit eivät ole „punanahkoja" kuten osa Pohjois-Ameriikan intiaaneista. Ruskea ja keltainen ihonväri ovat tavallisia; kaikki vivahdukset oliivinruskeasta punakeltaiseen ovat edustetut. Ylimalkaan voimme sanoa, ettei E.-A:n intiaaneilla ole tuota Pohjois-Ameriikan alkuasukkaille niin tyypillistä intiaaniluonnetta. Onpa väitetty, ettei heidän luouteessaan olisikaan sitä kopeutta, arvokkaisuutta esiintymisessä, varovaisuutta ja itsensä hillitsemisen kykyä, jota on pidetty kuuluvaua Pohjois-Ameriikan intiaanin luonteeseen. Mutta silloin on tavallisesti arvosteltu heidän luonnettaan niiden orjuutettujen yksilöjen mukaan, jotka vuosisatoja kestäneen sorron kautta ovat tulleet umpimielisiksi ja aroiksi. — Niiden vuosisatojen aikaua, jotka ovat kuluneet siitä, kun eurooppalaiset tulivat maahan, ovat eri rodut suuresti sekaantuneet toisiinsa. Suurin osa Etelä-Ameriikan asukkaista on nyt mestitsejä l. eurooppalaisista ja intiaaneista syntynyttä sekakansaa. Maan asuttamisen alkuaikoina saapui maahan melkein yksinomaan miehiä, jotka ottivat intiaaninaisia vaimoikseen. Koillisosissa on vielä lukuisasti puhdasrotuisia neekerejä, muinaisten orjain jälkeläisiä, mutta mulatteja, jotka ovat valkoihoisten ja neekerein sekoitusta, ja zamboja, s. o. neekerein ja intiaanein sekarotua, on melkein yhtä paljo. Viime aikoina maahan tuotujen intialaisten ja kiinalaisten työmiesten — kulis — ja ennen maassa olleiden ihmisrotujen kesken on myös syntynyt kaikenlaisia sekarotuja. Vaikka E.-A:ssa on totuttu hyvin tarkasti pitämään silmällä ihmisten ihonväriä, on aivan mahdotonta erottaa toisistaan kaikki värivivahdukset, jotka aikojen kuluessa ovat syntyneet. Puhdasrotuisia intiaaneja on vielä paikoittain, mutta varmuudella puhdasrotuisia valkoihoisia on ylimalkaan ainoastaan äskettäin maahan muuttaneitten joukossa, vaikka jokainen, jolla on jotenkin vaalea ihonväri, mielellään sanoo kuuluvansa tähän etuoikeuksilla varustettuun rotuun. — Espanjalaisten ja portugalilaisten valloitusten jälkeen siirtolat joutuivat yhä suurempaan rappiotilaan, luonnottoman ankarojen monopoliasetusten vuoksi. Kaikki toimeliaisuus kuoleutui. Emämaat kiskoivat siirtoloistaan, minkä irti saivat. Eivät kreolitkaan, valkoihoisten jälkeläiset, voineet asiain näin ollen pitää asemaansa yllä. Hei-

dän sivistyskantansa aleni alenemistaan, seikka, joka meidän päivinämme huomataan siellä usein tapahtuvista vallankumouksista ja siitä kypsymättömästä politiikasta, jota nykyiset tasavallat ajavat. Kielletty oli, ei ainoastaan kaikenlainen kauppa ulkomaan kanssa, vaan myös muihin vieraisiin kansallisuuksiin kuuluvien henkilöjen maahan tulo. Silloisille oloille kuvaavaa on, että Portugalin hallitus vielä vuonna 1800 käski vangita Alexander von Humboldtin, niin pian kuin hän saapuisi Brasilian alueelle. Kun sorto tuli sietämättömäksi, nousivat siirtolat toinen toisensa jälkeen ranskalaisten vallankumousaatteitten vaikutuksesta kapinaan, vapautuivat emämaistaan ja muodostuivat useiksi tasavalloiksi. Näistä Argentiina ja Chile, joilla on lauhkein ilmasto, ovat parhaimmalla alulla ja korkeimmalla kehityskannalla. Ainoastaan Guayana on vielä siirtomaa; se on jaettu Englannin, Ranskan ja Hollannin kesken.

Väestön tiheys on suurin (noin 1-10 henkeä km² kohti) hedelmällisissä rannikko- ja vuoristomaissa, pienin (alle 1 henki km²:llä) koko sisämaassa, erittäin suurissa aarniometsissä ja aroilla (ks. muuten karttaa).

Valtio.	Pinta-ala km²	Asukasluku	Asukkaita km²:llä	Pääkaupunkeja
Argentiina	2,806,400	6,000,000	2	Buenos Aires 1,149,000.
Uruguay	178,700	1,103,000	4	Montevideo 310,000.
Paraguay	253,100	636,000	$2_{,5}$	Asuncion 60,200.
Brasilia	8,550,000	17,940,572	$2_{,1}$	Rio de Janeiro 830,000.
Venezuela	942,300	2,647,000	$2_{,7}$	Caracas 75,000.
Kolumbia	1,206,200	4,142,000	3	Bogotá 100,000.
Ecuador	307,243	1,300,000	$4_{,6}$	Quito 51,000.
Perú	1,137,000	4,559,550	$2_{,6}$	Lima 145,000.
Bolivia	1,470,196	1,953,916	$1_{,3}$	Sucre 23,000.
Chile	759,000	3,400,000	4	Santiago 338,000.
Ransk. Guayana	78,900	33,000	$0_{,4}$	Fort de France 22,000.
Alankom. Guayana	129,100	81,300	$1_{,1}$	Paramaribo 34,000.
Engl. Guayana	234,000	300,000	$1_{,3}$	Georgtown 54,000.
Yhteensä	18,052,139	44,096,338	$2_{,4}$	

Elinkeinoista ovat tärkeimmät vuoriteollisuus, Andein rinteillä sekä Brasiliassa, maanviljelys — kahvia Brasiliassa, Venezuelassa, Kolumbiassa ja vähemmässä määrässä Perússa ja Boliviassa; kaakaota Ecuadorissa ja Venezuelassa; sokeria Brasiliassa, Venezuelassa ja Kolumbiassa; puuvillaa pääasiallisesti Brasiliassa mutta myös Kolumbiassa ja Perússa; tupakkaa Brasiliassa; vehnää Argentiinassa, Uruguayssa ja Chilessä — metsänhakkuu Brasiliassa, karjanhoito Argentiinassa, Chilessä, Uruguayssa ja Etelä-Brasiliassa.

Hyviä kulkuväyliä ovat enuen kaikkia Etelä-Ameriikan suuret joet, pääasiallisesti Orinoco, Amazon (10,000 km purjehduskelpoisia reittejä) ja La Plata. Rautateitä on vielä vähän.

Valtio:	Rautateitä:	Sähkölennätin linjoja:
Argentiina	21,668 km	45,262 km
Brasilia	17,340 „	27,094 „
Chile	5,295 „	23,500 „
Uruguay	1,963 „	5,700 „
Perú	2,153 „	7,308 „
Siirto	48,419 km	108,864 km
Bolivia	1,129 „	4,644 „
Venezuela	786 „	7,284 „
Kolumbia	723 „	16,673 „
Paraguay	247 „	3,165 „
Ecuador	521 „	4,130 „
Guayana	121 „	829 „
Yhteensä	51,946 km	145,589 km

Löytöhistoria ks. Ameriikka.

[W. Sievers, „Süd- und Mittelamerika" (1903); J. E. Rosberg, „Maa ja kansat" I (1904); É. Reclus, „Nouvelle géographie universelle", XVIII, XIX (1892 ja 1894); W. Dreyer, „Genom fem världsdelar" I (1905); E. A. Wainio, „Matkustus Brasiliassa" (1888); „Maantieteellisen yhdistyksen aikakauskirja" (1890, 1892, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1902, 1904, 1907, 1908).]

J. E. R.

Etelä-Austraalia (virall. *South Australia*), valtio Australian liittovaltiossa, käsittäen Länsi-Australian ja Viktorian sekä Uuden-Etelä-Walesin välisen rannikon saarineen ja sisämaa alueen 26°:een etel. lev., senjälkeen kuin Pohjois-Territori siitä 1909 erotettiin. Pinta-ala 984,350 km². 392,664 as. (1907), joihin vielä on luettu n. 5,000 Pohjois-Territorin asukasta. — Kaakkoisessa on paleozooisten ja osaksi arkeisteu kivilajien muodostama matala vuoristo, mainittavin vuorijono on Flinders Range. Sisämaassa ovat mesozooiset kerrokset vallalla muodostaen erämaan luontoisen, tasaisen maan, josta kohoaa m. m. vanhempi Musgrave Range. Eteläosassa on tertiääristä maata, muodostaen idässä edellisten kerrosten kanssa lohduttoman, ainoastaan *Spinifex*iä kasvavan erämaan pohjoisessa nimeltä Nomans Land, etelässä Nullarbor Plain. — Joet, joista suurin on Cooper, sisältävät, paitsi Murray, ainoastaan sadeaikana vettä pitkin pituuttaan. Järvet: Eyre, Gairdner, Torrens y. m. ovat suolajärviä. Kasvullisuus ja eläinkunta ks. Austraalia. — Ilmasto muistuttaa Napolin seudun ja Sisilian ilmastoa. — Adelaiden keskilämpö on 16,6° C; talvella sataa, usein raukasti, kesällä on tukala kuivuus. — Asutus on sijoittunut kaakkoiselle vuorialueelle sekä myös Eyre-järven tienoille. Elinkeinoista on vielä ensi sijalla karjanhoito, vaikka se onkin suuresti kärsinyt viime vuosisadan lopulla kestäneestä kuivuudesta ja yhä taistelee dingo-laumojen, kaniinien ja heinäsirkka-parvien hävitystä vastaan. V. 1907 oli hevosia 200,000, lehmiä 325,000 ja lampaita 6,600,000. Karjanhoidon kustannuksella leviää maanviljelys, käyttäen hyväkseen keinotekoista kastelua, arteesisia kaivoja y. m. Tärkein viljelyskasvi on vehnä, sen ohella viljellään myös ohraa, perunoita, etelänhedelmiä ja viiniä. Vuorityö, jonka tuotteita ovat kupari, kulta, hopea, lyijy, vismutti, telluuri y. m. ei täällä ole niin huimaavasti kohonnut kuin useissa muissa Australian valtioissa. Kehittymässä oleva teollisuus perustuu etupäässä viljantuotantoon ja

karjanhoitoon. Ulkomaankauppa — vienti (1907) n. 350 milj. (villaa, vehnää, vuotia y. m.) ja tuonti (1907) n. 300 milj. mk käy melkein yksinomaan pääkaupungin Adelaiden kautta. Rautatieverkkoa oli 1907 3,004 km, sähkölennätinjohtoja 8,972 km (tähän luettuna koko Oodnadatta-Port Darwinlinja). E.-A:n tulot olivat (1906-07) 80,6 milj., menot 85,42 milj., valtiovelan korko 37,54 milj. mk. Oppilaitoksista mainittakoon yliopisto, 4 collegea ja 690 koulua sekä vuoriopisto. — E.-A. tuli varsinaiseksi siirtolaksi vasta 1836, ja senkin jälkeen on sen kehitys ollut hitaampi ja tasaisempi kuin naapurivaltioiden. — Hallintoa johtavat kuvernööri ja ministeristö, ylähuoneessa on 24, alahuoneessa 54 jäsentä. Naisilla on vaalioikeus. V. 1900 liittyi E.-A. Australian liittovaltioon. *E. E. K.*

Etelä-Carolina *(South Carolina,* lyh. *S. C.)*. Ameriikan Yhdysvaltoihin kuuluva valtio Atlantin valtameren rannalla Pohj.-C:n ja Georgian välissä, 80,258 km², 1,453,818 as. (1906), joista 557,807 valkoihoisia. Maa, jonka läpi useat joet m. m. Pee Dee ja Santee virtaavat, Savannahjoen muodostaessa sen lounaisrajan, on tasankoa lukuunottamatta luot. osaa, missä Appalakkeihin kuuluvia vuorijonoja kulkee. Kuumaa ilmastoa, joka lounaisosan rämeseuduissa on epäterveellistä, leudontavat merituulet. Charlestonissa vuoden keskilämpö on 18,8°. Kasvullisuus on varsinkin rantaseuduissa rehoittava. Maan rikkauksista mainittakoon, etupäässä Charlestonin ja Beaufortin luota saatavien arvokkaiden fosfaattien (n. 500,000 tonnia vuodessa) rinnalla, laajat havumetsät. Tärkeimpiä elinkeinoja ovat puuvillanviljelys (1906-07: 203,194 tonnia), puuvillateollisuus (1900: 153,85 milj. mk), keinotekoisten lannoitusaineiden (n. 25,9 milj. mk v:ssa), tervan ja tärpätin valmistus, karjanhoito sekä sokerin, riisin, maissin ja tupakan (1907: 11 milj. mk) viljelys. Hallitusta johtaa kuvernööri, 40-jäseninen senaatti ja 124-jäseninen eduskunta. Kongressiin valtio lähettää 2 senaattoria ja 7 edustajaa. Pääkaupunki on Columbia, suurin kaupunki Charleston. — E.-C., joka tuli itsenäiseksi valtioksi Carolinan (ks. t.) jakautumisen kautta 1729, kärsi suunnattomasti orjasodan aikana, missä se innokkaasti kannatti etelävaltioiden asiaa. *V. v. F.*

Etelä-Dakota (virall. *South Dakota,* lyh. *S. D.*), valtio Yhdysvalloissa; pinta-ala 201,014 km², 485,000 as. (1907); n. 5 % on intiaaneja, joiden asumat reservatsionit käsittävät n. 20 % maasta, etupäässä Missouri-joen länsipuolella. E.-D. sijaitsee suorakaiteen muotoisena mainitun joen keskijuoksun kummallakin puolen; idässä Big Sioux- ja James- l. Dakota-jokien ja Lake Traversen kahden puolen on hedelmällistä, viljavaa ruoho-aavikkoa, joka länteenpäin mennessä, varsinkin Coteau du Missourin ylänköpreerialla sekä Bad Landsilla muuttuu kuivaksi, asumattomaksi aromaaksi, minkä länsirajalla kohoaa sateisempi, metallirikas vuoristo, Black Hills (ks. t.). Ilmasto on terveellistä, puhtaasti mannermaista, jonka vastakohdat ovat jyrkkiä; kesällä on merkitty 43° kuumuus ja talvella taas lämpö alenee 35-40°:seen C, jonka ohella tuhoisia *blizzard*-lumimyrskyjä. Tärkein elinkeino, maanviljelys, tuottaa maissia, kauraa, ohraa, ja ennenkaikkea vehnää, jonka sato toisinaan jää jäljelle ainoastaan Minnesotan, P.-Dakotan ja Ohion sadosta. Tärkeä karjanhoito käsitti 1907 sarvikarjaa n. 2 milj., sikoja 1 milj., lampaita 0,85 milj. ja hevosia 0,54 milj. Black Hillsin vuorityö tuotti 1906 7,5 milj. doll. Teollisuus on vasta alullaan. Rautateitä oli 1906 5,110 km. Kaupungit ovat mitättömiä, ainoastaan Sioux Falls Cityssä on yli 10,000 as. Pääkaupunki Pierre on vähäpätöinen, sijaitsee maan keskustassa. — Koululaitos ja kansansivistys ovat hyvällä kannalla. — Historia ks. Dakota. — E.-D:ssa asuu lukuisasti suomalaisia, joita sinne alkoi siirtyä n. 30 vuotta sitten; he ovat osaksi maatöissä, osaksi Black Hillsin kaivoksissa; siellä he asuvat etupäässä Leadin ja Terravillen kaupungeissa. *E. E. K.*

Etelä-Georgia (aikaisemmin San Pedro), v:sta 1909 lopullisesti Englannille kuuluva, 4,075 km² suuruinen saari Atlantin-valtameressä, 54° etel. lev., Kap Hoornista itään. Saarella, jonka Laroche löysi 1675 ja jota tutkittiin tarkemmin 1882-83 sen ollessa saks. tutkimusasemana sekä 1902 ruots. retkikunnan siellä käydessä, on valaanpyyntiasema. *(V. v. F.)*

Etelä-Hollanti, Alankomaiden tiheimmin asuttu ja rikkain provinssi Pohjanmeren rannalla Pohj.-H:n ja Brabantin välissä käsittäen paitsi rantaseutua joukon saaria, joista Ijsselmonde, Hoeksche Waard, Voorne en Putten ja Overflakkee ovat tärkeimmät. Harjoittaa karjanhoitoa ja tehdasteollisuutta. Pääkaupunkina Haag. Sen aikaisemmista vaiheista vrt. Alankomaat. *(V. v. F.)*

Eteläinen jäämeri, Etelänapamannerta ympäröivä meri, joka pohjoisessa rajoitta yhtyy Tyynen-, Atlantin- ja Intian-valtameriin. Etelässä se rajoittuu Etelänapamantereseen, joka ulottuu n. 67-70° etel. lev.; Ameriikan ja Uuden-Seelannin kaakkoispuolella kuitenkin Weddellin ja Rossin meret tunkeutuvat kauas etelää kohti. Weddellin merestä itään aina 70°:een it. pit. syvyys vaihtelee 4-6,000 m. Täältä itäänpäin meri on matalampaa: suurin syvyys 4,000 m. Meren virrat kulkevat E. j:ssä yleensä itäistä suuntaa. Ajojään pohj. raja käy tavallisesti n. 60°:n kohdalla etel. lev., mutta väliin voi jäävuoria tavata vieläpä 40°:lla etel. lev. (Atlantissa). Samoin on ahtojäätä tavattu aina 60°:lla etel. lev. vrt. Napamaat. *(V. v. F.)*

Eteläiset napamaat ks. Napamaat.

Etelä-Kiinan-meri (Nanhai), Aasian itärannalla oleva reunameri, jota Etelä-Kiina, Taka-Intia, Borneo, Filippiinit ja Formosa rajoittavat. Etelä-osa matalaa, pohjoisessa syvyyttä aina n. 4,300 m:iin asti. *(V. v. F.)*

Etelämeren-saaret, Tyynessä-meressä (alkujaan Etelämeri) sijaitsevien saarien nimitys. ks. Oseaania.

Etelänapa ks. Napa ja Napamaat.

Etelänpalo ks. Revontulet.

Etelänristi. 1. *Tähtit., (Crux)* komea tähtisikermä eteläisellä tähtitaivaalla Linnunradan (ks. t.) kapeimmalla kohdalla likellä „Hiilisäkki" nimistä, tähdistä köyhää kohtaa Linnunradassa. Sikermän muodostaa neljä tähteä, mitkä ovat kärkinä nelikulmiossa, jonka lävistäjät muodostavat ristin. Siitä nimi. Päätähti ensimäistä suuruutta. — 2. Brasilialainen kunniamerkki. *R. J-a.*

Eteläpiste l. puolipäiväpiste. se kohta taivaanrannalla, jonka yläpuolella aurinko ja kiintotähdet saavuttavat korkeimman kohtansa. *(R. J-a).*

Eteläpohjalainen osakunta ks. Ylioppilasosakunnat.

Etelä-Pohjanmaa vastaa nykyisessä käsityksessä likipitäen Vaasan lääniä. Alueen suuruus, jota historiallisesti ei voi tarkalleen määrätä, riippuu kulloinkin etupäässä siitä, annetaanko n. s. Keski-Pohjanmaalle itsenäinen vaiko pohjois- ja eteläosien kesken jakautuva asema. Vanhimpina aikoina oli Pyhäjoella sekä asutuksen että valtarajan (v. 1323) merkitys, mutta tämä ei ollut pysyvä. Myöhemmissä Pohjanmaan sekä hallinnollisissa että oikeudellisissa jaoittelnissa on havaittavissa suuri horjuvaisuus. Ehan kuului vuoden 1680 jaossa silloinen Korsholman lääni, ja sen sinetissä oli joutsenen kuva. vrt. Pohjanmaa ja Suupohja. *K. S.*

Etelä-Pohjanmaan maanviljelysseura, entisen Vaasan läänin maanviljelysseuran (ks. t.) uusi nimi, sen jälkeen kuin siitä erinäisiä osia on uusiksi seura-alueiksi eronnut.

Eteläsuomalainen osakunta ks. Ylioppilasosakunnat.

Etelä-Suomen laamannikunta sai alkunsa 1435, jolloin kuningas Eerik Pommerilainen jakoi maamme kahteen laamannikuntaan, Pohjois- ja Etelä-Suomen. Jälkimäiseen kuulni Aurajoen eteläpuolella sijaitseva osa Varsinaissuomea, Uusimaa, Häme, Savo ja Karjala. Knn 1578 Karjalan laamannikunta perustettiin, siirrettiin siihen Savo ja Karjala. *K. R. M.*

Etelätär, esiintyy ensi kerran Gananderin mytologiassa lisämaineella neiti nuori, pyydettynä nostamaan pilveä ja satamaan mettä ilman vilpoistuttamiseksi. Sama mainesana on hänellä myös eräässä itäsuomalaisessa karjauluvussa, mutta vienanpuolisissa toisinnoissa hän on luonnoneukko, vrt. Luonnotar, joka on Neitsyt Maarian nimityksiä. *K. K.*

Etelä-Venäjän maanselkä alkaa Itä-Galitsiasta Karpaattien juurelta, kulkee kaakkoa ja itää kohti yhtyen Prnthin ja Bugin välillä Etelä-Venäjän ylänköön ja Dneprin ja Donetsin välillä Keski-Venäjän ylätasankoon sekä päättyy Donetsin luona muodostaen Donetsin ylätasangon. Suurimman korkeutensa, 405 m, se saavuttaa Kremenetsin luona lähellä Galitsian rajaa. Se on, lukuunottamatta kivihiilikauden muodostusta olevaa Donetsin ylätasankoa, mustanmullan (uloinna lännessä) ja löss-maan peittämää tertiäärikauden muodostumaa, jossa paikka paikoin graniitti ja gneissi pistävät esiin. Länsi-osa on hedelmällistä metsä- ja viljamaata, keski- ja itäosa yksitoikkoista aroseutua. *V. v. F.*

Etenemisnäkö ks. Perspektiivi.

Etenevä liikunto. *Sotat.* Liikunnot vihollisen läheisyydessä ovat: 1) tarkoituksensa mukaan: etenevia ja peräytyviä ja 2) suuntansa mukaan: rintamaliikkeitä ja sivustaliikkeitä. — Etenevän liikunnon tarkoituksena on päästä vihollisen kimppuun. Kulkujärjestykseen kuuluvat: a) vahva etujoukko (noin ¼ osa koko erisjoukosta), b) päävoima, c) vähälukuinen takajoukko ja d) kuormasto. Etujoukko ja pääjoukko suojelevat itseänsä kulkuvahdeilla. *M. v. H.*

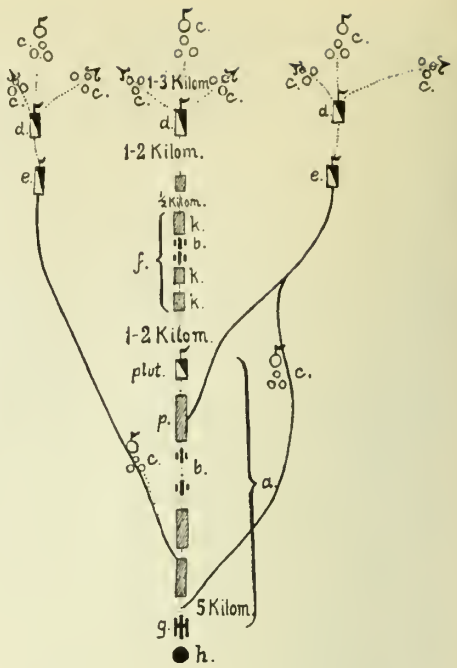

1 rykmentin, 1 patterin ja 1 eskadroonan suuruisen joukkokunnan kulkujärjestys etenevässä liikunnossa.

a. merkitsee päävoimaa, b. tykkejä, c. ratsukulkuvahtia, d. etuväestä lähetettyä pääväkeä, e. etuväkeä, f. etujoukon päävoimaa, g. kuormastoa ja h. takajoukkoa, k. komppaniaa, p. pataljoonaa.

Etenevä tutkimusmenetelmä l. progressiivinen t.-m., menetelmä, joka lähtee perusteista ja niistä johtuu niiden seurauksiin. (vrt. A priori, Deduseerata, Synteettinen).

Eteokles *[-klē's],* kreik. tarusankari, kunluu thebalais-argolaiseen tarupiiriin. E. ja Polyneikes ovat Theban kuninkaan Oidipuksen poikia, jotka (tavallisen tarutoisinnon mukaan) tämän oma äiti Iokaste on hänelle synnyttänyt. Veljekset ovat suvun perintökiron tai isänsä kirousten alaisia. Oidipuksen sorruttua syntyy heidän välillään perimysriita, joka vie molemmat perikatoon. Tavallisimman kertomuksen mukaan he olivat tehneet sen sopimuksen, että hallitsisivat vuorotellen aina vuoden. Sopimus kuitenkin rikkoutui. E. piti Theban kuninkaanvallan hallussaan, Polyneikes taas tnrvautui Argokseen (ks. Adrastos ja Amphiaraos) ja toi sieltä sotajoukon Thebaa vastaan („seitsemän sankarin sota"). Kaksintaistelussa molemmat veljekset kaatuivat. Aiskhylos on „Hepta epi Thebas" tragediassaan kuvannut E:n jalon isänmaan puolustajan perikuvaksi; Euripideen samaa aihetta käsittävässä „Phoinissai" tragediassa hän sitä vastoin esiintyy epäedullisessa valossa. *O. E. T.*

Eteriseeraus, kukkien hyötäminen eetterin avulla; menetelmän Kööpenhaminan prof. W. Johannsen 1900:n paikkeilla saattoi käytäutöön. Useimmilla kasveilla on lepoaika syyskesällä ja syksyllä, jonka aikana niitä tavallisilla hyötämiskeinoilla on mahdoton saada heräämään, mutta jos eetterihöyryt saavat niihin vaikuttaa, lyhenee lepoaika ja lehdet ja kukat puhkeavat,

joten kukkivia kasveja voidaan pitää kaupan ympäri vuoden. E. tapahtuu tiheästi suljetussa kaapissa n. 17°:ssa ja kestää n. kaksi vuorokautta. Sitä käytetään etupäässä syreenien, mutta myös *Azalea*in, hortensiain, heisipuiden y. m. hyötämiseen. *(J. A. W.)*

Eternelli, immortelli, iäisyyskukka, kasvi, jonka kukka tai kukinto kuivanakin säilyttää muotonsa ja värinsä. Useimmat e:t ovat mykerökukkaisia, esim. *Ammobium alatum*, *Acroclinium roseum*, jotkut amarantaeeat, esim. eräät *Gomphrena*-lajit. *(J. A. W.)*

Etesia (kreik. *etos* = vuosi). Aigeian-merellä kesällä puhaltavien, kuivien pohjoistuulien nimitys.

Ethelred, Neuvoton, Englannin kuningas 978-1016, oli heikko kuningas, joka danagäldiä (ks. t.) suorittamalla koetti vapautua tanskalaisten hyökkäyksistä. Kun tämä ei auttanut, toimeenpani hän 1002 kaikkien Englannissa olevien tanskalaisten joukossa yleisen verilöylyn. Tätä ilkityötä kostaaksensa saapui Englantiin Tanskan kuningas Sven, joka 1013 suurimmaksi osaksi valloitti maan.

Ethelstan, Englannin kuningas 924-940, saattoi Walesin kelttiläiset valtansa alle ja voitti normannit Brunanburgin taistelussa. Valtakunnalleen hän julkaisi lakeja, jotka ovat säilyneet meidän aikaamme. Hänen luonansa kasvatettiin Norjan kuningas Haakon Hyvä (ks. t.) ja kastettiin silloin kristityksi.

Ethnike Hetairia *[ethnikí' eteri'a]*, valtiollinen yhdistys, joka 1896 perustettiin ajamaan helleeniläisyyden asiaa Kreikan kuningaskunnan ulkopuolella. Lähettämällä vapaajoukkoja Makedoniaan se 1897 matkaansai Turkin ja Kreikan välisen sodan, joka päättyi Kreikalle onnettomasti. *E. R-n.*

Etholén *[etolē'n]*, Arvid Adolf (1799-1876), meriupseeri. Jouduttuaan 1818 venäläisameriikkalaisen komppanian palvelukseen E. kulki milloin tutkimusretkillä, m. m. Ameriikan luoteisrannikolla, milloin kauppamatkoilla useissa Ameriikan maissa ja oli 1838-45 Pohjois-Ameriikan venäläisten siirtokuntien korkeimpana hallitusmiehenä; valittiin 1846 mainitun komppanian ylihallituksen jäseneksi. Jo 1825 hän lahjoitti Turun yliopistolle suuren matkoillaan keräämänsä kansatieteellisen kokoelman, joka kuitenkin Turun palossa joutui liekkien saaliiksi. Palatessaan viimeisen kerran Ameriikasta hän toi yliopistolle uuden vielä runsaamman esinekokoelman. E. erosi sotapalveluksesta 1847 kontra-amiraalin arvoisena; korotettiin 1856 aatelissäätyyn. *K. S.*

Etiikka l. etiikki (kreik. *ēthiko's* = siveellinen < *ēthos* = tapa, mielenlaatu), siveysoppi (ks. t.).

Etiketti (ransk. *étiquette*). 1. Oik. johonkin esineeseen kiinnitetty lappu tai levy, johon on merkitty esineen nimi, hinta, valmistajan toiminimi, käyttämisohje y. m. s. (esim. pulloissa, kauppatavaroissa, tieteellisissä preparaateissa j. n. e.); tehtaanmerkki. — 2. Ylemmissä piireissä ja ennen kaikkea hoveissa ja valtain välisten edustajain kesken yleiset ja vakiintuneen järjestyksen vaatimat seurustelutavat ja juhlallisissa ja julkista laatua olevissa tilaisuuksissa tarkoin noudatettavat muodot. vrt. Hovitavat.

Etikka, miedonnettu etikkahapon vesiliuos; valmistetaan joko hapettamalla alkoholinpitoisia nesteitä tai puuetikasta (ks. t.), joka on puun kuivatislaus-tuotteita. Ensinmainitussa valmistustavassa, etikkakäymisessä, käytetään raaka-aineena viiniä, olutta tai hyvin miedonnettua spriitä. Etikan muodostus tapahtuu erityisissä, höylänlastuilla täytetyissä suurissa puuastioissa, joiden läpi neste hitaasti juoksee ja tulee ilman yhteyteen. Alkoholin hapettumisen etikkahapoksi välittää erityinen organismi, etikkakäyte l. etikkaemä, jota on happamissa nesteissä. Tavallinen ruokaetikka sisältää noin 4-6 % etikkahappoa, viinietikka, jota valmistetaan huonoista viineistä, noin 6-8 % happoa. *Edv. Hj.*

Etikkaeetteri, etikkahapon etyliesteri, $C_4H_8O_2$, saadaan tislaamalla natriumasetaattia, rikkihappoa ja alkoholia; väritön virkistävän-hajuinen neste, kiehumap. 74°. Käytetään hedelmäessenssinä hajuvesien, keinotekoisen rommin ja arrakin valmistuksessa. *Edv. Hj.*

Etikkaemä ks. Myeoderma.

Etikkaessenssi, puhdas, väkevä etikkahappo; antaa veden kanssa hyvän ruokaetikan.

Etikkaesteri ks. Etikkaeetteri.

Etikkahappo, acidum aeetieum, tärkeimpiä orgaanisia happoja, hiilen, vedyn ja hapen yhdistys, $C_2H_4O_2$, valmistetaan alkoholista hapettamalla ja syntyy myöskin puun kuivatislauksessa (puuetikka). Saadaan puhtaaseen muotoon tislaamalla hapon natrium- tai kalsiumsuola rikkihapon kanssa. Pistävän-hajuinen neste, kiehumap. 118°, ominaisp. 1,055, jähmettyy + 17° asteessa (jäätikka), sekoittuu veteen. E.-hapon suoloja sanotaan asetaateiksi. Näistä ovat tärkeimmät natriumasetaatti, lyijyasetaatti (lyijysokeri) ja kupariasetaatti (Espanjan vihreä). Sekä hapolla että sen suoloilla on laaja käytäntö teollisuudessa, laboratoreissa ja lääketieteessä. *Edv. Hj.*

Etikkakäyminen ks. Etikka.

Etikkamato ks. Anguillulidæ.

Etioleeraantuminen (ransk. *étioler* = valkaista), *kasvit.*, valonpuutteen vaikuttama epänormaali tila vihreissä kasveissa. Lehtivihreä jää kehittymättä, ja kasvit kellastuvat. Kaksisirkkaisten nivelvälit pitenevät ylenmäärin lehtien surkastuessa; heinien lehdet taas pitenevät huomattavasti. *(J. A. W.)*

Etiologia (kreik. *aití'a* = syy, ja *logos* = oppi), syyoppi, joka tutkii ja selvittää kaikki seikat, jotka jollakin tapaa vaikuttavat jonkin taudin syntyyn ja aikaisempaan kehitysvaiheeseen. Taudin e., taudin syntymisen syyt, ehdot ja edellytykset ynnä muut siihen vaikuttavat seikat.

Etiopia (kreik. *Aithiopi'a*), Egyptin eteläpuolella oleva maa, näkyy saaneen nimensä Homeroksella Aithiopes („kärventyneen näköiset") nimellä esiintyvästä kansasta, joka muka asui kahtia jaettuna etäisimmässä idässä ja lännessä (Odyss. 1_{23}). Egypt. nimi oli K'š, joka Raamatussa ja nuolenpääkirjoituksessa kuuluu

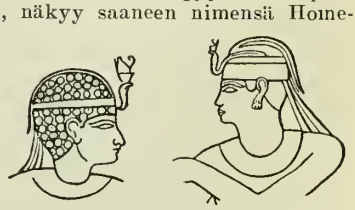

Etiopialaisten kuninkaitten päähineitä.

Kûš ja Kûsu ja merkitsi sekä Nubian tienoita (Etiopiaa) että Etelä-Arabiaa, syystä että alknaan nähtävästi ei oltu selvillä siitä että näitten maitten välissä on meri. Egyptin faaraot olivat jo aikaisin tekemisissä E:n kanssa, josta saivat rakennuspuita ja sotilaita. 12:nnen dynastian hallitsijat ensin ryhtyivät sotaisiin toimiin E:aa vastaan. Vesertesen III rakennutti sen rajalle Niilin 2:sen kosken tienoille kaksi linnoitusta. Uuden valtakunnan aikana E. oli Egyptistä riippuvainen; Amenofis II näkyy valloittaneen pääkaupungin Napatan. 21:sen dynastian aikana Herihorin jälkeläiset Napatassa perustivat pappisvallan, joka ennen pitkää rupesi ahdistamaan Egyptiä. Piankhi voitti Tefnekht faaraon ja valloitti Memfiin. Sen jälkeen etiopialaiset hallitsivat Yli-Egyptiä ja Sabakon perustettua 25:nnen dynastian koko Egyptiä. Noin v:sta 663 e. Kr. E:n valta heikontui ja sen kulttnurikin joutui rappiolle. Vasta roomalaisten aikakaudella E. uudesta pääkaupungistaan lainatulla Meroë nimellä jälleen herätti huomiota. Keisari Augustuksen aikana silmäpuoli kuningatar Kandake yritti valloittaa Egyptiä, mutta joutui tappiolle, jonka jälkeen roomal. sotapäällikkö Petronius 22 e. Kr. hävitti Napatan. Heikontuneena E:n valtakunta näkyy edelleen säilyneen Sinisen Niilin varrella elpyen nnteen kukoistukseen Axumin valtakunnan nimellä 300-luvulla j. Kr. Sen jatkona voidaan pitää nyk. Abessiiniaa, jonka keisarin virallinen nimitys on *negus negest za Aitiopia* s. o. „Etiopian kuningasten kuningas". *K. T-t.*

Etiopialainen liike, Ameriikan neekerien metodistis-episkopaalisen kirkon (1896) lähettien aikaansaama pyrkimys perustaa itsenäinen, valkoisista lähetyssaarnaajista riippumaton n. s. etiopialainen kirkko Afrikan mustien keskuuteen. On saanut aikaan paljon häiriöitä lähetys-seurakunnissa brittiläisessä Etelä-Afrikassa. *U. P.*

Etiopian kieli ja kirjallisuus. Etiopiaksi sanotaan kieltä, jota Arabiasta Abessiiniaan siirtyneet semiläiset puhuivat perustamassaan Axumin valtakunnassa (ks. Axum). Itse he käyttivät nimitystä *lesana Ge'ez* = Ge'ezin kieli. E. k. on läheistä sukua arabian kielelle, johon verrattuna se edustaa myöhempää kehityskantaa. Niinpä arabiassa säilyneet interdentaaliäänteet e. k:ssä ovat muuttuneet postdentaaleiksi, esim. arab. *θaurun* = etiop. *sõr.* sonni, arab. *uδnun* = etiop. *ezen*, korva; *g*, *k*, *q*. ja *kh* esiintyvät usein labialiseerattuina, esim. *q*^{u}*arára*, olla kylmä; lyhyet vokaalit *i* ja *u* ovat muuttuneet *ĕ*:ksi ja diftongit *au* ja *ai* ovat tavallisesti supistuneet *õ*:ksi ja *ĕ*:ksi. Ainoastaan yksi sijapääte on olemassa, akkusatiivin, *a*, jota lisäksi käytetään osoittamassa „status constructus" sijaa. Dualisluku on kokonaan hävinnyt. Päätteellä muodostetun monikon ohessa on niinkuin arabiassa n. s. murtuneita monikkomuotoja, esim. *kenf*, siipi, pl. *akmã'f*. Määräävä artikkeli puuttuu, samoin verbeiltä passiivi. Perfektin personaalipäätteissä esiintyy *k*, kun arabiassa on *t*, esim. *qatálka*, sinä tapoit = arab. *qata'lta*. Arabian indikatiivi- ja subjunktiivi-muodot *jaqtulu* ja *jaqtula* kuuluvat etiop. *jeqa'tel* ja *jeqtel*. Sanastollisessa suhteessa e. k. tuntuvasti eroaa sukulaiskielistä; sanavarastoon on nähtävästi tullut paljo „hamilaisia" aineksia.

E:n k:n vanhimpina muistomerkkeinä ovat muutamat Axumista löydetyt piirtokirjoitukset. Kahdessa vanhimmassa, jotka ovat 4:nneltä ja seuraavalta vuosis., on vielä käytetty vanhaa sabalaista kirjoitusta, jossa vokaaleja ei merkitä. Toisissa esiintyy etiopialainen tavuaapisto, jossa on 26 kirjainta, kullakin 7 eri muotoa sen mukaan onko tarkoitettu konsonantti äännettävä yhdessä *ă*, *ā*, *ĭ*, *ū*, *ĕ*, *ō* vai *ĕ*:n kanssa; viimeiseksi mainitussa tapauksessa käytetty kirjainmuoto osoittaa myös vokaalittomuutta.

Puhekielenä e. k. hävisi jo 1200-luvulla, jolloin amharan kieli (ks. t.) astui sen sijaan. Siitä lähtien se elää ainoastaan kirkon ja oppineitten kielenä. E:n kirjallisuus sai alkunsa 300-luvulla tehdystä raamatunkäännöksestä ja käsittää enimmäkseen erinäisten, alkukielellä osaksi hävinneitten apokryfikirjain käännöksiä (vrt. R. Basset, „Les apocryphes éthiopiens", 1893 seur.), hartauskirjoja ja pyhimystaruja y. m. Huomattavat ovat Henokin kirja (julk. Dillmann 1851, Flemming 1902, Charles 1906; saks. käänsi Dillmann 1853, engl. Charles 1893, ransk. F. Martin y. m. 1906), Liber jubilæorum (julk. Dillmann 1859, Charles 1895, Schodde 1895), Jesaian taivaaseen astuminen (Charles 1900), Neljäs Esran kirja y. m. — Etiopian kieleen Euroopassa ensin tutustuttiin 1500-luvulla. Mutta etiop. kielentutkimuksen varsinainen perustaja oli J. Ludolf Gothasta, joka 1661 julkaisi etiop. kieliopin (2:nen pain. 1702) ja lat.-etiop. sanakirjan (2:nen pain. 1699). Pitkän loma-ajan perästä etiopian kielen tutkimus viime vuosis:lla A. Dillmannin harrastuksesta virkosi uuteen eloon. Hän rupesi toimittamaan kriitillistä etiop. Vanhan testamentin painosta (1853-94) ja julkaisi kieliopin (1857; 2:sen pain. toim. Bezold 1899), sanakirjan (1865) ja krestomatian (1866). Muita apuneuvoja ovat Prätorius, „Äthiopische Grammatik" (1886), Fumagalli, „Bibliografia etiopica" (1893) ja Goldschmidt, „Bibliotheca æthiopica" (1893).
K. T-t.

Etna (kreik. *A'itnĕ*, lat. *Ætna*, arab. *Džebel* = vuori, josta sisilialainen nimi *Gibello* l. *Mongibello*), Sisilian itärannikolla, Catanian pohjoispuolella sijaitseva kuuluisa ja vieläkin toimiva tulivuori, Euroopan suurin ja mahtavin. Se kohoaa suunnattoman suurelta, vain hiukan kaltevalta, kilvenmuotoiselta, soikiomaiselta vuorenalustalta, joka muodostaa sen alimman ja laajimman osan. Tämän päällä on purkaantuneista kuonakappaleista, tuhka-, tuffi- ja mustista laavakerrostumista sekä konglomeraatista muodostunut varsinainen, 300 m korkea vulkaani-

Etna.

keila, jonka huippu suppilonmuotoisine kraatteriaukkoineen on 3,279 m yl. merenp. E:n ylin osa on vain harvoja kuukausia lumeton. Purkaukset pääaukosta ovat viime vuosisatojen aikana olleet harvinaisia, yleensä ne ovat tapahtuneet 1,000-2,000 m yl. mereup. sijaitsevista sivuaukoista, jotka kuuluvat kilvenmuotoisella alustalla oleviin lukuisiin (yli 200), pienempiin (purkaantumis-)keiloihin. Näitten keilojen aukoista, kuten aikaisemmin pääaukostakin on sula basalttinen laava purkauksien kestäessä ajoittaiu tuprunnut esiin muodostaen pitkin vuoren rinnettä valuvia, jopa 15-18 km pitkiä virtoja, jotka tiellään ovat hävittäneet vuoren juurella olevat asutukset ja hedelmälliset viljelysmaat, edeten joskus aina mereeu asti. Pääaukosta purkautuu nyk. etupäässä vain kaasuja tai tuhkaa. Pääkeilan itäpuolella on syvä laakso, Valle del Bove, jouka jyrkässä rinteessä vuoren kerrostumat selvimmin näkyvät. — Aina 1,400 m:iin yl. merenp. menestyvät E:lla oranssit, sitruunat, viiniköynnös, öljypuu ja vilja. Metsävyöhyke ulottuu 12 km:n levyisenä 2,200 m yl. merenp. Tämän yläpuolella on vain tuhkaa ja laavaa. Pääkeilan juurelle 2,947 m yl. mereup. on rakennettu havaintoasema, sen läheisyydessä on *Casa dei inglesi* (englantilaisten talo), missä vuorella kävijät tavallisesti viettävät yönsä. — E:n monista purkauksista (n. 99 purkausta tunnetaan) ovat vuosien 1169, 1669, 1787, 1852, 1865, 1879, 1886 ja 1908 huomattavimmat. Vars. v:n 1669 purkaus vaikutti hyvin tuhoisasti Cataniaan (vrt. t.) ja sen ympäristöön. Laavapurkaus 1910. *W. S-m.*

Etnarkki (kreik. *ethna'rkhēs* = kansanhallitsija), nimitys, jota käytettiin Syyriassa ja Palestiinassa hallitsevista Rooman vallan alaisista ruhtinaista; maakunnan hallitusmies, käskynhaltija. — E t n a r k i a, etnarkin hallinto-alue; maakunta.

Etnografia (kreik. *ethnos* = kansa, ja *graphein* = kirjoittaa), tiede jonka esineenä on kansojen deskriptiivinen kuvaus. ks. K a n s a t i e d e.

U. T. S.

Etnologia (kreik. *ethnos* = kansa. ja *logos* = oppi) on nuori tiede, joka vähitellen on saanut itsenäisen aseman antropologian (ks. t.) rinnalla. Ensimäisiä, jotka huomauttivat kansojen pintapuolisen tutkimisen riittämättömyydestä, on jesuiitta J. Fr. L a f i t e a u, joka 1724 lausui, että psykologisella vertailemisella oli perusteltava ihmiskunnan sosiaalinen kehitys. V. 1763 I s l i n jo puhui ihmisyyden historiasta („Geschichte der Menschheit"). Hänen jälkeensä kohosi tutkijoita, jotka yhä selvemmin vaativat, että olennainen johtava oli otettava huomioon ihmisten elämässä ja toiminnassa, että ne sielulliset ilmiöt olivat tutkittavat ja määrättävät, jotka olivat kaikille ihmisille yhteiset. Niin syntyi vihdoin e t n o l o g i n e n t u t k i m u s, joka sai erikoisen nimensäkin, kun 1839 „Société ethnologique" Pariisissa perustettiin. Kun ainekset erittäinkin luonnonkansoista tämän jälkeen yhä karttuivat, laajenivat myöskin etnologian näköalat. Niin huomauttaa Adolf B a s t i a n, että kaikilta puolilta, kaikilta mantereilta kohoaa samanlaisista olosuhteista samanlainen ihmisajatus — rautaisella välttämättömyydellä, aivan samoinkuin kasvi kulloinkin edistyessään purkaa lehtiä, muodostaa silmuja ja kehittää kukkia. Koska ihmishenki ja sen taipumukset kaikkialla ovat samanlaiset, tullaau, missä lietäneenkään, syvemmälle kaivettaessa samautapaisiin perusajatuksiin. Nämä ja näiden kehitys juuri on etnologian määrättävä, jotta päästäisiin perille niistä laeista, joitten mukaan ihmiskunnan kehitys tapahtuu. — Etnologian alaan kuuluu siis myös niiden syiden tutkimineu, jotka vaikuttavat ihmiskunnan sivistysolojen erilaisuuden. vrt. K a n s a t i e d e. [Kaindl, „Die Volkskunde, ihre Bedeutung und ihre Ziele" (1903).]

U. T. S.

Eton *[ītn]*, kaup. Englannissa Thamesin varrella vastapäätä Windsoria, Lontoosta länteen; 3.301 as. (1901). E:ssa on sangen rikas, Englanniu kenties arvossapidetyin oppikoulu E. C o l l e g e, perust. 1440. Oppilaat, n. 950 luvultaan ovat, paitsi 70 vapaaoppilasta („King's boys"), tavallisesti maau arvokkaimmista perheistä; heidän opetuksestaan pitää huolta 50 opettajaa rehtorin, head-masterin, johdolla. Klassilliset kielet ja matematiikka ovat tärkeimmät oppiaineet. — Suuri paino pannaan kaikenlaisen urheilun harjoittamiseen. — Varhaisemmilta ajoilta on juurtunut koulun elämään monta omituista tapaa.

E. E. K.

Etosa *[-ba]*, suuri n. 130 km pitkä ja 80 km leveä suolakenttä Etelä-Afrikassa Hereroman ja Ambomaan rajoilla. Siihen tuovat useat aikakautiset virrat sadeaikana tulvavettä, m. m. Kunene-virrasta, mutta mikääu virta ei johda näitä vesiä pois. Reunoille on veden alituisen haihtumisen kautta muodostunut kiinteä suolakerros, joka vähitellen ohenee ja pehmenee, kuta kauemmaksi reunalta tullaan, niin että keskellä lienee aivan sula vesi.

U. P.

Etrioskooppi (kreik. *aithri'a* = selkeä ilma, ja *skope'in* = tarkastaa), fys. kone, millä voidaan määrätä lämmönsäteily maapalloltamme maailmanavaruuteen. Koneen muodostaa parabelinen peili, jonka polttopisteessä on hyvin herkän lämpömittarin pallo. Peili on suunnattu ylöspäin ja sen voi sulkea kannella, jolloin lämpömittari osoittaa ilman lämpötilaa. Jos kansi taasen otetaan pois, säteilee lämpömittarista peilin heijastamana lämpöä avaruuteen ja lämpömittarin lämpötila alenee. — Koneen keksi engl. Wollaston ja sitä paransi Murray. Nobili huomasi termomultiplikaattorinsa oivallisemmaksi samalla kertaa kokeillessaan sillä ja e:llä. Paras kone tämäntapaisissa tutkimuksissa on kuitenkin bolometri (ks. t.).

(R. J-a.)

Etruria *[-ū'-]* (lat. *Etruria*, myöh. *Tuscia*, *Tuscania*, siitä T o s c a n a), muinainen maakunta Italian länsirannikolla (n. 31,000 km²), rajoittui pohjoisessa Maera-(nyk. Magra-) jokeen, itäpuolella Apeuniineihin, etelässä Tiber-jokeen sekä lännessä Tyrrhenian-mereen. Muinaisuudessa E. oli väkirikas, viljava ja varakas maakunta. Sen laajat aarniometsät tarjosivat metsäntuotteita ruusain määrin ja lukuisat vuorikaivokset tuottivat rautaa (Ilvan, nyk. Elban saarella), kuparia (m. m. Volaterræn luona), hopeata ja kultaa sekä marmoria (Luuan, nyk. Carraran lähellä). Rannikko (nyk. maremmit. ks. t.) oli tosin jo muinaisuudessa epäterveellinen, mutta hyvästi viljelty ja asuttu. E:n kaupungit sijaitsivat tav. korkeilla vuorilla ja olivat jykevien muurien suojaamat. Tärkeimmät olivat rannikolla: Pisæ (nyk. Pisa), Populonium (etr. Pupluna), Vetulo-

nium (etr. Vatluna), Rusellæ, Vulci, Tarquinii (nyk. Corneto Tarquinia), Cære (nyk. Cervetri), sisämaassa: Volaterræ (etr. Velathri, nyk. Volterra), Clusium (nyk. Chiusi), Volsinii (etr. Velzna, nyk. Orvieto s. o. Urbs vetus), Apenniineillä: Arretium (nyk. Arezzo), Cortona, Perusia (nyk. Perugia), sekä eteläosassa lähellä Tiberiä Veji (nyk. Isola Farnese). Uudella ajalla E. l. Etruria oli Napoleon I Bonaparten muodostaman kuningaskunnan nimenä vv. 1801-07. ks. Etrurian kuningaskunta. vrt. myös Etruskit. *K. J. H.*

Etrurian kuningaskunta, Napoleon Bonaparten luoma kuningaskunta, joka käsitti pääasiallisesti Toscanan suurherttuakunnan (entisen Etrurian) ja joka Lunevillen rauhassa (1801) annettiin Parman perintöprinssille Ludvikille. V. 1808 E. liitettiin Ranskan keisarikuntaan; 1809 se Toscanan suurherttuakunnan nimisenä annettiin Napoleonin sisarelle Elise Baccioehi'lle, jonka Napoleonin kukistuttua (1814) täytyi luovuttaa se entiselle suurherttualle Ferdinand III:lle.

Etruskit (lat. *Etru'sci* l. *Tusci*, kreik. *Tyrsē'noi'* l. *Tyrrhē'noi'*, etr. *Ras(en)na*), muinaisen Etrurian asukkaat. Etruskien kansatieteellisestä asemasta, alkuperästä, vaelluksista ja kielestä on vanhastaan paljon kiistelty eikä vielä nytkään ole päästy selvyyteen tästä monessa suhteessa mielenkiintoisesta kansasta. Muinaistarinain mukaan (Herodotos) e. meritietä olivat tulleet Italiaan Vähästä-Aasiasta Lyydian maakunnasta. Nykyaikana tutkijat joko olettavat (B. G. Niebuhr, W. Helbig, W. Deecke, J. Martha, Ed. Meyer), että etruskit olisivat saapuneet Alpien pohjoispuolelta Pohjois-Italiaan sekä sieltä levinneet niemimaan keskiosiin, taikka taas väittävät muinaislöytöjen perusteella (K. O. Müller, O. Montelius, G. Körte, E. Brizio), että etruskit 11:nnen ja 8:nnen vuosis. aikavälillä e. Kr. meritse Välimeren itäisistä rannikkomaista olisivat tulleet Italian keskiosaan sekä vasta paljoa myöhemmin (6:nnella vuosis.) levittäneet valtansa Pojoen laaksoon. Anastamassaan niemimaan osassa, Etruriassa, etruskit muodostivat jonkinmoisen valtasäädyn, joka korkeamman sivistyksensä perusteella tarmokkaasti ja ankaruudella hallitsi paljoa lukuisampia alkuasukkaita. Alkuaan lienee etruskeillakin ollut kuninkaita (lars l. larth), mutta sittemmin oli Etruria 12:n, valittujen virkamiesten johtaman kaupungin (Arretium, Cære, Clusium, Cortona, Perusia, Rusellæ, Tarquinii, Veii, Vetulonium, Vulci, Volaterræ, Volsinii) muodostama liittovaltio. Näitten kaupunkien edustajat kokoontuivat Volsiniin alueelle Voltumnan temppelille neuvottelemaan ja päättämään yhteisistä asioistaan. Etruriasta etruskit levittivät valtansa etelään yli Campanian (pääkaup. Capua) sekä pohjoiseen Pojoen ympärille (kaup. Melpum, Mantua ja Felsina, myöh. Bononia, nyk. Bologna), ja myös Rooma lienee ajoittain ollut etruskien vallan alaisena (Tarquinius-kuninkaitten hallitessa ja kuningas Porsennan aikana). Etruskien valta kukoisti parhaastaan 8:nnelta 4:nteen vuosis. e. Kr.; sen jälkeen samnilaiset karkoittivat etruskit Campaniasta, kelttiläiset heimot asettuivat Pohjois-Italiaan ja karthagolaiset ynnä sisilialaiset anastivat ylivallan merellä. Vähitellen roomalaiset alkoivat siirtää rajaansa pohjoisempaan, ja n. v. 270 e. Kr oli koko Etruria joutunut Rooman valtaan. Etruskit sulautuivat muuhun väestöön, ja heidän

Saviteollisuutta.

Juomamalja.

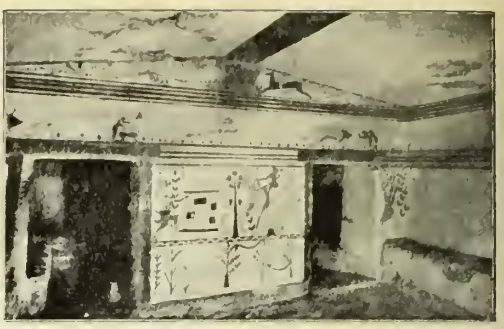

Kalliohaudan sisusta.

Saviteollisuutta.

François-maljakko kreikkalaista alkuperää. Firenzen museossa.

kielensäkin katosi ennen pitkää. Etruskit ovat kehittyneemmällä sivistyksellään, tarmollaan ja yritteliäsyydellään tuntuvasti vaikuttaneet Italian keski- ja pohjoisosan viljelykseen ja kehitykseen. Italian ulkopuolelle, kauas Keski-Euroopan kansoihin, ulottui etruskien vaikutus valtaavana sen kautta että he niille välittivät itämaisten kansojen tavaroita ja teollisuudentuotteita. Varsinkin rakennustaidetta, maalaustaidetta, savi- ja yleensä taideteollisuutta ovat etruskit pitkälle kehittäneet, tosin yleensä epäitsenäisesti kreikkalaisten ja itämaisten vaikutusten alaisina. Etruskilaisia pronssitavaroita: aseita, kuvastimia, rasioita (vrt. C i s t a), koruneuloja y. m. onkin useasti löydetty kaukana Italiasta ja raudan käyttämistä lienevät etruskit myös tehokkaasti edistäneet. Mitä etruskien k i e l e e n tulee, tunnetaan tosin lukuisia kirjaanpanoja, piirtokirjoituksia, maalauksia y. m., mutta tähän asti on aivan vähässä määrässä päästy selvyyteen kielen asemasta ja rakenteesta sekä sanain ja lauseiden merkityksestä. Useat (W. Corssen, W. Deecke, E. Lattes, S. Bugge) ovat pitäneet etruskien kieltä indogermaanilaisena kielenä, toiset taas ovat sen lukeneet seemiläisiin tai altailaisiin kieliin ja vihdoin Vilh. Thomsen on asettanut tämän kielen muutamien Kaukaasian kielten yhteyteen. Samoin kuin n. s. latinainen kirjaimisto perustuvat etruskien käyttämät kirjaimet Campauian kreikkalaisten kirjaimistoon.

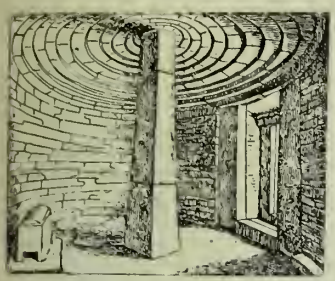

„Kaivo-hauta."

[K. O. Müller, „Die Etrusker" (1828, 2 pain., W. Deecke 1877); G. Dennis, „The cities and cemeteries of Etruria" (3:s pain., 1883); W. Corssen, „Ueber die Sprache der Etrusker" (1874-75); C. Pauli, G. Herbig, O. A. Danielsson, A. Torp, „Corpus inscriptionum etruscarum" (1893 ja ed.); J. Martha, „L'art étrusque" (1888); O. Montelius, „La civilisation primitive en Italie" (1895-1905); H. Nissen, „Italische Landeskunde" II 1 (1902); Pauly-Wissowa, „Real-Encyclopädie" VI (1909) art. E t r u r i a (Ch. Huelsen) ja E t r u s k e r (G. Körte, F. Skutsch); Sophus Bugge, „Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen und der vorgriechischen Bevölkerung Kleinasiens und Griechenlands" (1909).] *K. J. H.*

Etsata ks. S y ö v y t t ä ä.

Etsaus ks. S y ö v y t y s k u v a.

Etsch ks. A d i g e.

Etseri ks. Ä t s ä r i.

Etsikkäräjät. Siitä saakka kun Birger Jaarli sääsi rauhanlakinsa, sai kuninkaan jo aikaisemmin silloin tällöin ilmennyt tuomiovalta yhä kasvavan merkityksen Ruotsin valtakunnan lainkäytössä. Siten syntyi ikäänkuin uusi korkein oikeus. Jo Ruotsin maakuntalaeissa puhutaan kuninkaan tuomiovallasta. Sveanmaau maakuntalait tunnustavat hänet suoraan korkeimmaksi tuomariksi. Yleiset maanlait antavat vasta tarkemmat määräykset kuninkaan käräjistä. Niitä nimitetään niissä kuninkaan etsikkö- ja oikaisukäräjiksi *(konungsräfst- och rättareting)*. Näideu kahden käräjälajin välillä ei tehdä varsinaista eroa Maunu Eerikinpojan laissa, mutta Kristofferiu maanlaki erottaa ne selvästi toisistaan. Etsikkökäräjillä oli 12-miehinen lautakunta, josta tavallisesti 6 oli rälssimiestä, 6 talonpoikaa. Etsikkökäräjillä otettiin kaikenlaisia asioita tutkittaviksi ja tuomittaviksi. Tästä oikeudesta voi vedota kuninkaaseen, jollei hän ollut itse oikeudessa tuomarina, mutta oli vetoamisaikeesta ilmoitettava ennenkuin oikeuteen määrätty lautakunta valansa teki. Harvoin oli kuningas itse näissä käräjissä tuomarina. Hän antoi sen toimen jollekin valtuuttamalleen henkilölle, joka tavallisesti istui oikeutta yhdessä laamanniu kanssa. Suomessa etsikkö- ja oikaisukäräjät lakkasivat joksikin aikaa, kun Eerikki Pommerilainen perusti nähtävästi v. 1407 maahamme n. s. m a a o i k e u d e n. Ruotsissa muodosti sama kuningas etsikkökäräjät uudelle kannalle. Niitä piti kahdesti vuodessa istua kussakin laamannikunnassa eikä niistä enää saanut kuninkaaseen vedota. Niiden jäseninä oli piispa, 2 tuomiokapitulin jäsentä, laamanni sekä 6 kuninkaan määräämää ritaria ja asemiestä (svenner) laamannikunnasta. Sen lisäksi kuului siihen lautakunta. Tällaisena olivat nämät käräjät vain vuosina 1413 ja 1414. Senjälkeen uudistuivat Ruotsissa ja muutamia vuosikymmeniä myöhemmin Suomessa etsikkökäräjät vanhassa muodossaan ja pysyivät harvoin pidettyinä, kunnes hovioikeudet perustettiin. *K. R. M.*

Etsintävalo l. v a l o n h e i t t ä j ä, aluksen keulapuoleen asetettu parabolisella, valon yhtäänne suuntaavalla heijastuspeilillä varustettu voimakas sähkökaarilamppu. Lamppua kääntämällä voidaan valo heittää haluttuun suuntaan ja tarkastaa aluksen ympäristöä. *F. V. L.*

Etsintö, *lakit.*, talon, huoneen, laivan tahi muun säilytyspaikan tarkastaminen rikoksen selvillesaamiseksi tahi rikoksellisesti viedyn tavaran etsimiseksi (ks. K o t i e t s i n t ö) tahi myöskin tulliasioissa. Viimeksimainittu etsintö tulee kysymykseen, kun lastia sisältävä laiva jostakin ulkomaan paikasta saapuu Suomen satamaau, ja toimitetaan se sekä enneu lossausta tavaran tullaamista ja laiva-asiakirjain tarkastamista varten (t u l l i e t s i n t ö) että lossauksen päätyttyä mahdollisten salapaikkojen ja salatun tavaran löytämiseksi (n. s. k ö l i e t s i n t ö). vrt. R u u m i i n t a r k a s t u s, T a r k a s t u s o i k e u s. *O. K:nen.*

Etsintöoikeus ks. T a r k a s t u s o i k e u s ja E t s i n t ö.

Etšmiadzin (turk. Ü t š k i l i s s i = kolme kirkkoa) luostari Armeeniassa, E:n piirikunnassa, n. 2 penink. Erivanista länteen. E. käsittää kolme muureilla ympäröityä, kirkoilla varustettua osaa, joista varsinkin Š o g h a g a t on armeenialaisten pyhä paikka. E:ssa on arvokas käsikirjoituskokoelma, pyhiä aarteita, luostarikoulu, armeenialainen kirjapaino. Se on Armeenian kirkon synodin ja v:sta 1441 katholikoksen, Armeenian kirkon (ks. t.) päämiehen asuinpaikka. Luostarin perusti 300-luvun alussa armeenialainen pyhimys Gregorius Illuminator,

jonka oikea käsi on luostarin pyhin esine. — V:sta 1828 E. on kuulunut Veuäjälle. *E. E. K.*

Ettinghausen, K o n s t a n t i n v o n (1826-97), itäv. paleontologi ja kasvitieteilijä, v:sta 1854 lääketieteen ja lääket. luonnonhistorian professori Joosepin-akatemiassa Wienissä, v:sta 1870 Grazissa. Julkaisi laajoja teoksia kivettyneistä, varsinkin tertiäärisistä kasveista: „Physiotypia plantarum austriacarum" (1856-73, yhdessä Pokornyn kanssa); „Die Farnkräuter der Jetztwelt" (1865); „Die Blattskelette der Dikotyledonen" (1861); „Beiträge zur Kenntniss der Flächenskelette der Farnkräuter" (1864).

(J. A. W.)

Ettone (myös e t s o n e, e h t o n e), ruokalepo päivällisen jälkeen.

Etu-Aasia jakaantuu poimuuntumattomaan erämaatasankoon, joka käsittää A r a b i a n, S y y r i a n ja M e s o p o t a m i a n (ks. n.) sekä poimuuntuneeseen vuoristoalueeseen, johon kuuluvat V ä h ä - A a s i a, A r m e e n i a, K a u k a a s i a ja I r a a n i (ks. n.). *(E. E. K.)*

Etuantokilpailu ks. H a n d i c a p.

Etuastia (saks. *Vorlage*, lat. *recepta'culum*), se osa tislauslaitteesta, johon nesteeksi jäähtyvä höyry keräytyy.

Etufasadi, rakenuuksen julkipuoli. ks. F a s a d i.

Etuhakkaus. Etuhakkauksia rakennetaan taisteluaseman etupuolella oleviin paikkoihin, niinkuin esim. notkoihin, joita ei voida puolustaa tarpeeksi tehokkaalla tulella. Estäákseen vihollisia kokoontumasta semmoisiin paikkoihin rakennetaan etuhakkauksia, kaatamalla puita ristiin, latvat viholliseen päin. Pienemmät oksat ja lehdet karsitaan pois, paksummat teroitetaan ja köytetään yhteen. Etuhakkauksia käytetään myös metsäreunojen puolustuksessa, estämään vihollista tunkeutumasta metsään. Puita ei hakata aivan poikki, jott'ei vihollinen voisi kuljettaa pois etuhakkausta. *M. v. H.*

Etui *[etyï']*, pehmeäksi vuorattu kotelo (nahasta, pahvista y. m. s.) pienten esineiden säilyttämistä varten.

Etu-Intia, keskimäinen Aasian kolmesta suuresta eteläisestä niemimaasta; n. 3,57 milj. km²; siihen luetaan myös Himalajan eteläpuolella Iraanin ja Taka-Intian välissä oleva maa. — E.-I:n r a n t a v i i v a on sangen yhtenäinen; itärannikko, K o r o m a n d e l - r a n t a on hiekkaista, matalaa, ja siinä on paljon lagunni- ja delta-muodostumia; täällä pauhaavat alituiseen monsuuni-tuulten synnyttämät tyrskyt, *surf*, ja rajut sykloni-myrskyt, patoamalla vettä jokien suihin, aiheuttavat tuhoisia tulvia. E.-I:n eteläkärjestä erottaa Palkin-salmi suuren C e y l o n i n (ks. t.) saaren, joka ajoittain hietasärkillä, „Aatamin sillalla", on ollut mantereen yhteydessä. Läntinen, n. s. M a l a b a r - r a n n i k k o, on eteläkärjestä Cambay-lahteen saakka, jossa alava rannikkomuoto alkaa, vuorinen, jyrkkärantainen, muodostaen useita hyviä satamia. Cambay- ja Cutch-lahtien välissä on E.-I:n ainoa suurempi niemi Gujarat l. Kathiawar. Sen luoteispuolella on omituinen vajoamisalue Rann of Cutch, ääretön suolasuo, jonka erottaa merestä saari Cutch l. Kateha. — P i n n a n m u o d o s t u k s e s s a on kaksi jyrkästi toisistaan eroavaa osaa: pohjoinen alatasanko ja eteläinen taffeli-vuorimaa. Tertiäärikaudella lainehti alatasangon kohdalla meren salmi, joka erotti eteläisen taffeli-maan mantereesta; kvartäärikaudella meri peräytyi, ja alue peittyi hedelmällisillä liejukerrostumilla, joita joet toivat äskenmuodostuneilta Himalaja-vuorilta. Alangon itä-osassa, saderikkaassa Assamissa, on omituinen, osaksi etu-, osaksi taka-intialainen Khasia-vuoristo. Länteen siitä on hedelmällinen B e n g a a l i, jonka etelä-osan täyttää Brahmaputra- ja Ganges-jokien yhteinen, suunnaton suistomaa. Bengaalista länteen Ganges-jokea pitkin ulottuu viljava, taajaan asuttu H i n d u s t a n, joka Delhi'n tienoilta vähitellen muuttuu yhä kuivemmaksi, Induksen alueeseen kuuluvaksi P u n j a b i k s i, josta etelään, Induksen itäpuolella leviää 750 km pitkä, 150-300 km leveä hiekka- ja kallioerämaa T h a r. Taffeli-maa, jakaantuen Keski-Intiaan, Godavari-joen pohjoispuolella ja varsinaiseen Dekaniin sen eteläpuolella, on muodostunut arkeisista, varhain kuluneista vuorista, joiden päällä seuraavat kerrokset lepäävät v a a k a s u o r i u a, maan murtuessa ja vajotessa purkautuneitten vuorilajien — basaltin y. m. — peittäessä laajoja alueita. Sama geologinen rakenne on Afrikalla, mutta muualla ainoastaan Arabialla ja Syyrialla, yhtäläisyys, joka, kuten myös Afrikan ja E.-I:n eläinkunnissa vallitseva sukulaisuus, todistaa näiden maiden aikaisemmin muodostaneen yhden mantereen, mikä yhteys lias-kaudella murtui. Keski-Intian rajavuori Thar-erämaata vastaan on A r a v a l l i-vuoristo, todennäköisesti poimuvuoristona maailman vanhin, koska paikoitellen vindhya-kerrosten vanhimmat paleozooiset vuorilajit sitä peittävät vaakasuorina. Korkeimmilla kohdillaan (korkein huippu 1,720 m) Aravalli on kostea, runsaan kasvullisuuden peittämä. Itään tästä leviää n. 500 m korkea, viljava M a l w a n basaltti-ylätasanko, jonka jatkona idässä on timanteistaan kuuluisa B a n d e l k h a n d. Etelämpänä V i n d h y a - v u o r e t sulkevat 879 m saakka kohoavien kukkuloidensa väliin hyvin viljeltyjä mustamulta-alanteita, jotka etelässä rajoittuvat B e r a r i n, pengermäisen basaltti-alueen, viljavaan maahan. Itäosan Keski-Intiaa käsittää enimmäkseen karu, vaikeasti viljeltävä, geologisessa suhteessa merkillinen Gondvana-ylätasanko (Parasnath huippu

Dekanin maisemaa.

Etu-Intia I.

Katu Jaipurissa.

Lahore.

Zeebu-härkäin vetämiä vankkureita.

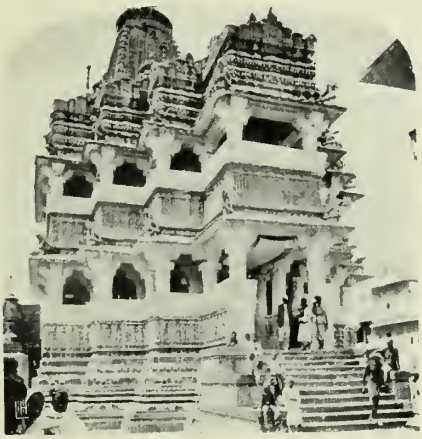

Temppelirakennus Udaipurissa, hindulaisen rakennustaiteen tyypillisimpiä luomia.

Amritsar.

Udaipurin kaupunki Picholajärven rannalla.

Paimenia tasangolla Udaipurin ulkopuolella.

Katukuva Benareksessa.

Pyhien kyyhkysten ruokkiminen Jaipurin kadulla.

Käärmeenlumooja.

Muhammettilaisten miekkataussi Jaipurissa.

Pyhän Gangeksen rannalta (Benareksen luona).

1,365 m). Dekan on aaltoilevaa kumpumaata, osaksi kuiva ja arouluontoinen, paikoitellen lätäköjen ja keinotekoisteu lammikkojen *(tank)* avulla kasteltujen viljavainioiden, kaikkialla harvan palmukasvullisuudeu peittämä. Sen reunat — Länsi- ja Itä-Ghats — ovat Dekania paljoa korkeammat ja varsinkin Länsi-Ghats eteläisine jatkoineen (Nilgiri) sekä Anamali ovat runsassateisia, rehevän kasvullisuuden peittämiä; itäisen reunavuoriston korkein huippu on 1,650 m, läntiseu 2,630 m. — E.-I:n jättiläis-joet Indus, Ganges ja Brahmaputra useimpine lisäjokineen — Induksen Sutlej ja Gangesjoen Jumna mainittavimmat — alkavat Himalajan saderikkailta huipuilta. Paitsi kulkuteinä, ovat ne, varsinkin molemmat ensinmainitut, tavattoman tärkeitä viljelysmaita kanavien avulla kasteltaessa. Kastelutarkoituksiin käytetään myös muita E.-I:n jokia, joista itärannikolle laskevat useimmat ja suurimmat; niistä mainittakoon: Mahanadi, Godavari, Kistna l. Krišna, Kaveri. Länsirannikolla, Cambay-lahteen, laskevat Narbada ja Tapti. — Ilmastollisesti E.-I. on välittäjä Afrikan kuivan ja Taka-Intian kostean trooppisen ilmaston välillä. Vuotuinen keskilämpö vaihtelee 20-28° C, kylmä vuodenaika on loka-tammikuu, koillis-monsuunin vallitessa, lämpö kohoaa korkeimmilleen huhtikesäkuussa, jolloin eurooppalaiset muuttavat vuoriseutujen viileille asemille kauheaa hellettä pakoon; sen jälkeen seuraa kesäisen lounaismonsuunin vahvistuttua sade-aika heinä-syyskuussa, jonka oikeaan aikaan alkamisesta miljoonien henki riippuu. Sademäärä eri vuosina ja eri seuduissa on hyvin vaihteleva, kor-

Etu-Intian sadekartta.

kein länsirannikon, Assamin ja Himalajan vuoriseuduissa vaihdellen siellä 12,040 mm:stä (Khasia-vuoristossa) 2,000 mm:iin. Länsi-Ghatsin itäpuolella sademäärä on 1,000-200 mm, aleten Indus-maassa 100 mm:iinkin, eipä Thar toisinaan vuosikausiin saa pisaraakaan sadetta. — E.-I:n endeemiset, ilmastolliset taudit, paiserutto ja kolera, ovat ajoittain sangen tuhoavia. — Luoteisen E.-I:n kasvullisuus aroluontoista; puukasvullisuutta edustavat akaasiat, tamariskit ja taatelipalmut. Hindustauissa ja Bengaalissa ovat muotokasveina banian-puu *(Ficus religiosa)*, palmu *Phœnix silvestris* ja lotus-kukka; suistomaassa vallitsevat läpipääsemättömät, korkeaheinäiset bambu- ja rottinkipalmu-viidakot. Kuivan Dekanin peittää savannikasvullisuus, jossa pieninä metsikköinä kasvavat santeli- ja teak-puu, sekä afrikkalainen deleb-palmu *(Borassus flabelliformis)* akaasioiden ja banian-puun rinnalla ovat mainittavat. Kosteilla Länsi-Ghatseilla vallitsevat trooppiset, harmaanvihreät sademetsät, — muotokasvina *Caryota urens* palmu —, joiden juurella leviävät heleämmänväriset džungelit. — Eläinkunnassa esiintyvät lajirikkaina afrikkalaiset muodot: leopardi, erämaailves *(Lynx caracat)*, gepardi, useat apinalajit, eräät makiapinat *(Lemuridæ)* sekä savanniseuduilla jalopeura, antilooppi-, hyeena- ja sakaali-parvet. Yhteisiä lintumaailman muotoja mainittakoon sarvilinnut *(Bucerotidæ)*, medenimijät *(Nectariniidæ)*, loistorastaat *(Pittidæ)*, korppikotkat y. m. E.-I:lle ominaisia ovat bengaalilainen tiikeri, intialainen norsu ja sarvikuono sekä pohjoisissa virroissa elelevä krokotiililaji, gaviaali, ynnä silmälasikäärme. — E.-I:n viljavat maat ovat alituiseen houkutelleet puoleensa pohjoisia kansoja, ja niinpä onkin E.-I:ssa kausojen sekamelska suurempi kuin missään muualla. Neljä pääkansallisuutta voidaan kuitenkin — ei ilman vaikeuksia — erottaa: eteläisissä vuori- ja metsäseuduissa asustavat heutorakenteiset, tummat, sukuperältään tuntemattomat n. s. kolkansat (n. 3 milj.), joiden alkuperäisille alueille Dekanissa dravida-kansat (n. 50 milj.) levittäytyivät, saaden puolestaan pohjoisessa väistyä arjalaisten hindujen (n. 200 milj.) tieltä. Neljäntenä kansana ovat pohjoisessa asuvat, ajoittain maan hallitsijoina olleet mongolilaiset (7-8 milj.), joiden rippeitä varmasti on pirskahtanut kauas eteläiseen E.-I:aan asti. Paitsi näitä asustaa maassa n. 1 1/3 milj. Persian arjalaista, n. 100,000 eurooppalaista sekä joku määrä kauppiaina toimivia arabialaisia. Kaikista näistä kirjavista aineksista on syntynyt sekarotujen määrätön parvi, kaikkiaan arviolta n. 110 milj. — Vaikeus saada aikaan tarkka ryhmitys kansallisuuksien perustuksella on voittamaton, ja niinpä hallituksen tilastollinen luokittelu perustuukin uskontunnustuksiin, joita niitäkin on lukuisasti. Brahmanoppia tunnustaa n. 207 milj., islamia 57 milj., Buddhan oppia 3,5 milj., kristityitä on n. 2,25 milj., sikhejä 1,9 milj., sekä lisäksi luonnonuskonnon kaunalla olevia, jaina-lahkolaisia y. m., kaikkiaan n. 283 milj., asukastiheys on niinmuodoin 80,9 km²:llä. Rotueroavaisuuksia jyrkempi on ankara vastakohta eri yhteiskuntaluokkien, kastien (ks. t.), välillä. Alkuaan neljä luvultaan: papit eli brahmaanit, sotilaat — kšatriat, maanviljelijät — vaisiat ja voitetut alkuasukkaat — çudrat, sekä lisäksi kastien ulkopuolella tšandalat, joita väärin on sanottu pariasluokaksi, ovat ne jakaantuneet yhä uusiin kasteihin, joiden luku nykyään on 272. — E.-I:n luonto, kansat ja uskonnot ovat yhdessä luoneet omaperäisen, omituisen, tavallaan korkean sivistyksen, joka loistavana esiintyy maan kir-

jallisissa ja taiteellisissa muistomerkeissä (ks. Intian kieli ja kirjallisuus sekä Intialainen taide). Varsinainen kansansivistys on kuitenkin alhaisella kannalla, miehistä on n. 5 %, naisista ainoastaan ¼ % lukuja kirjoitustaitoisia. Hallituksen puolelta pannaan paljon huolta kansan sivistyskannan kohottamiseen; v. 1903 oli n. 150,000 koulua, joissa n 4½ milj. oppilasta. Kalkutan, Allahabadin, Lahoren, Madrasin ja Bombayn yliopistollisissa tutkintolaitoksissa oli 1903 8,533 ylioppilasta, joka luku, samoinkuin E.-I:n kansojen kielillä ilmestyvien sanomalehtien lukumäärä — 797 — englantilaisia lukuunottamatta todistavat ylempien säätyluokkien pyrkimystä hankkia itselleen eurooppalainen sivistys. — E.-I:ssa on useita suuria kaupunkeja — m. m. miljoonakaupunki Kalkutta sekä Bombay ja Madras, joissa on yli puolenmiljoonaa asukasta, — mutta kuitenkin on kaupunkilaisasutus vain pieni murto-osa maan koko asutuksesta, joka etupäässä (1891 60,8 %) maanviljelyksestä eläen asuu maalla. Riisin viljelys on ehdottomasti tärkein; sen jälkeen seuraa vehnä, varsinkin kuivassa Punjabissa ja Dekanissa hirssi ja ohra. Viljelysalueensa suuruuden mukaan järjestettyinä seuraavat: öljykasvit, puuvilla, sokeriruoko, juutti (E.-I. on tärkein juuttia tuottava maa), tupakka, indigo (E.-I:n tuotanto vallitsee indigo-markkinoita), tee (jonka tuotannossa E.-I. on Kiinan vaarallinen, menestyksellinen kilpailija) sekä kahvi; pienempi viljelysalaltaan, mutta viennissä tärkeä erä on ooppiumi. Yleensä maanviljelys on alkuperäisellä asteella, viljelyskelpoista aluetta on vielä puolet lisäksi, mutta vaatisi enemmän keinotekoista kastelua (nyk. viljelysalueesta on n. 20 % keinotekoisesti kasteltua); sen järjestämiseen hallitus onkin kiinnittänyt suurta huomiota, tehokkaana keinona nälkävuosien torjumiseksi. — Karjanhoitoa, käsittäen zeebujen, puhveleiden ja lampaiden hoitoa, harjoitetaan laajalti, mutta sangen kehnosti; sen tuotteista ovat vuodat melkein ainoana vientitavarana. — Vuoriteollisuus on vielä vähäinen, vaikka mineraalirikkaus on varsin suuri, käsittäen kivihiiltä Bengaalissa (1902-03 louhittiin 35,85 milj. mkan arvosta), rautaa, kultaa varsinkin Mysoressa, polttoöljyä Punjabissa ja Assamissa, timantteja y. m. jalokiviä Haidarabadissa, suolaa rannikoilta j. n. e. — Teollisuudessa kukoistaa yhä vielä vanha, isiltä peritty käsiteollisuus kutomatavaroineen, hienoine mattoineen, pronssi-, messinki- ja kuparistoineen sekä aistikkaine puu- ja norsunluuleikkelyineen. Hyväkseen käyttäen lähellä olevia raaka-aineita ja halpaa työvoimaa (miehen kuukausipalkka 16-19 mk) kotimainen tehdasteollisuus, varsinkin kutomo- ja kehruuteollisuus, on saavuttanut huomattavia tuloksia. — Sisämaan kauppaa ja liikennettä edistää arvaamattomasti taaja rautatieverkko (pituus koko Intian keisarikunnassa 1907 48,296 km) — taajin Aasian mantereella —; tärkeämpi sisämaan tavaravaihtoa on kuitenkin kauppa ulkomaiden kanssa, käyden etupäässä Kalkutan (⅓ koko ulkomaakaupasta), Bombayn, Madrasin, Karaehin ja Tuticorinin kautta; vienti käsittää — tavarain tärkeyden mukaan järjestettynä — juuttia, puuvillaa, juuttitavaroita, vuotia, puuvillalankaa, teetä, ooppiumia sekä vehnää, tuonti: puuvilla-, rauta- ja terästavaroita sekä sokeria. E.-I. on maailmankaupassa 9:nnellä sijalla tuontisummansa, 7:nnellä vientisummansa perusteella, siten jättäen jälkeensä usean Euroopan suurvallankin. (Kauppatilasto ks. Intian keisarikunta.) — Valtiollisesti E.-I. kuuluu Englannille Intian keisarikuntana, paitsi 509 km² ranskalaisia siirtomaarippeitä Chandernagor, Karikal, Mahé, Pondichery sekä Yanaon, ja Portugalille kuuluvia 3,807 km² käsittäviä alueita Goa, Damão sekä Diu. Hallinnollisesti erotetaan välittömiä alueita n. 1½ milj. km², 221 milj. as., sekä vasallivaltioita 2 milj. km², joissa 62 milj. as. Huolimatta siitä, että englantilainen hallinto on taloudellisesti osoittautunut suureksi siunaukseksi maalle — silminnähtävänä todisteena siitä mainittakoon ainoastaan se, että nälänhädän ja tautien vähentäessä vasallivaltioiden asukasmäärää 1891-1901 6 %:lla, nousi välittömien alueiden väkiluku 3,8 % — kasvaa vastenmielisyys englantilaisia kohtaan puhjeten ilmi väkivallan tekoina.

Valtiomuoto, hallinto, raha-asiat, sotajoukko ja historia ks. Intian keisarikunta. *E. E. K.*

Etujoukko on sotajoukkojen kulkujärjestyksen etupäässä kulkeva joukko-osa. Sen tarkoitus on: *a)* etenevässä liikunnossa suojella päävoimia vihollisen äkkiarvaamattomalta hyökkäykseltä, vihollisen ilmestyessä pidättää sitä, kunnes päävoimat kerkiävät astua tappelujärjestykseen, hyvissä ajoin antaa tietoa päällikölle vihollisen paljoudesta ja liikkeistä ja poistaa tielle sattuneet esteet; etujoukko (n. ¼ koko liikkuvasta joukosta) muodostetaan tässä tapauksessa kaikista kulkujärjestyksessä olevista aselajeista; *b)* peräytyvässä liikunnossa avata tie päävoimille ja poistaa tielle sattuvat esteet sekä varjella kuormastoa vihollisen pienempien joukkojen hyökkäyksistä. Tässä tapauksessa se muodostetaan hyvin vähälukuisesta jalkaväkijoukosta ja pienestä osasta hevosväkeä. *M. v. H.*

Etukansi l. keulakansi, keulapuoli aluksen kantta.

Etukasvi, kunkin viljellyn kasvin edellä samalla paikalla kasvanut viljelyskasvi. Viljelyskasvien vaatimuksia etukasveihin nähden otetaan kasvivuorottelussa huomioon. *J. E. S.*

Etukiduksiset *(Prosobranchiata)*, kotiloihin kuuluvia nilviäisiä, joilla vaippaelimet ovat sisälmyspussin edessä; spiraalikierteinen kuori ja kuoren sulkemiseksi jalassa kansi; selvä ristihermoisuus. Useimmilla on vain yksi kidus, sydämen edessä. Ne ovat yksineuvoisia ja elävät enimmäkseen meressä. Tämä erinomaisen muotorikas nilviäislahko jaetaan kahteen pääosastoon: *Diotocardia*, joiden sydämessä on 2 etehistä, *Monotocardia*, joiden sydämessä on 1 etehinen. Suomen vesissä tavataan vain suvut: *Neritina*, joka luetaan kaksietehisiin, ja *Paludina*, *Valvata* ja *Hydrobia*, jotka luetaan yksietehisiin. vrt. Kotilot. *K. M. L.*

Etulämmitys ks. Esilämmitys.

Etumaksu l. edeltämaksu, vastaista tilintekoa vastaan suoritettu rahamäärä. Valtion raha-asiain hoidossa oli meillä ennen etumaksujärjestelmällä huomattava sija. Edeltä-

maksut suoritettiin, kuten nimikin jo sanoo, etukäteen, s. o. siten että niitä ei huomattu tileissä menoina maksettaessa, vaan merkittiin maksut erityisiin luetteloihin. Näitä maksuja oli kahta lajia, toiset sellaisia, jotka aikanaan rahassa korvattiin eivätkä siis lopullisesti jääneetkään menoiksi (näitä sanottiinkin ennakkolainoiksi), toiset olivat taas sitä laatua, että niistä ei kohta voitu lopullista tiliä antaa, jonka vuoksi ne merkittiin tileissä lopullisena menona vasta sitten kun tilitys todisteineen oli annettu. Näille viimeksimainituille menoille annettiin sittemmin (1876 v:n jäljestä) virallinen nimitys: „loppusuorituksen ja tilinteon alaiset edeltämaksut".

Nykyään voimassa olevain, valtion tilijärjestelmää koskevain asetusten mukaan ei enää edellytetä etumaksuja tarvittavan. Mutta käytännössä ei niitä ole voitu kokonaan välttää, vaan suoritetaan, välttämättömien valtiotarpeiden sitä vaatiessa, sellaisia maksuja yhä edelleen, vaikkakin vähemmässä määrässä, ja siten, että ne maksuvuonna tavallisesti korvataan tahi merkitään tileihin lopullisina menoina. [Katso lähemmin K. Willgrenin „Suomen finanssioikeus" ss. 308-310; 315, 316; 446, 447.] — Erityinen laji etumaksuja on sopimuksen mukaan määräajoittain urakoitsijalle etukäteen suoritettu rahamäärä, joka pidetään lopullisena menona vasta sittenkuin työ on hyväksytty. *E. W. P.*

Etumerkintö, *mus.*, 1) tahtimerkintö (ks. t.), 2) sävellajinmerkintö, yhteinen rinnakkaisille duur- ja moll-sävellajeille, merkitään siten, että kunkin viivaston alussa on, nuottiavaimen ja tahtimerkinnön välissä ♯- tahi ♭-merkit niiden sävelten kohdalla, jotka ylennettyinä tahi alennettuina kuuluvat kysymyksessä olevan sävellajin varsinaisiin säveliin. Moll-sävellajien etumerkinnössä ilmenee näennäistä epäjohdonmukaisuutta, kun se aina on sama kuin vastaavien rinnakkaisten duur-sävellajien, mutta itse sävellyksen kulussa kuitenkin moll-asteikon 7:s aste usein, jopa enimmiten esiintyy korotettuna ja vastaavalla tilapäisellä korotus- (tahi tasoitus-)merkillä varustettuna. Enimmät musiikin teorian esitykset pitävätkin korotettua 7:ttä astetta mollissa luonnollisena ja etumerkinnön osoittamaa korottamatonta pelkkänä poikkeuksena. Ja siten joutuu sävellajiteorian ja etumerkinnön käytäntö ristiriitaan. Mutta vika on epäilemättä teorian esitystavassa, ja muutamat etevät uudet teoreetikot ovatkin siitä luopuneet, viitaten korottamattoman 7:nnen asteen luonnonomaiseen esiintymiseen kansanlaulussa ja yleensä vanhemmassa musiikissa. *I. K.*

Etuoikeus, *lakit.*, velkojan oikeus saada määrätyistä saamisista maksu ennen muita velkojia, jos velallisen omaisuus ei riitä kaikkien hänen velkojensa suorittamiseen. Kaikkien maiden oikeudessa on säädettynä erityinen järjestys (e t u o i k e u s j ä r j e s t y s), jonka mukaan erilaiset saamiset ovat asetetut enemmän tai vähemmän suosittuun asemaan. Etuoikeus on joko e r i k o i n e n (speciell), jolloin se on voimassa ainoastaan johonkin määrättyyn omaisuuteen nähden, mikä silloin, niin pitkälti kuin sitä riittää, on käytettävä yhden tai useamman erityisen saamisen maksuun, syrjäyttämällä muut, tahi y l e i n e n, jolloin se kohdistuu joko velallisen koko omaisuuteen tahi ainakin hänen irtaimistoonsa. Meidän lakimme pääasiallisimmat määräykset etuoikeudesta sisältyvät $^{9}/_{11}$ 1868 annettuun Keis. Asetukseen velkojain oikeudesta ja etuudesta toistensa edellä makson saamiseen konkurssiin luovutetusta omaisuudesta, sellaisena kuin tämä asetus kuuluu erinäisissä kohdin muutettuna $^{3}/_{12}$ 1895 ja $^{9}/_{5}$ 1902 annetuilla Keis. Asetuksilla, $^{9}/_{11}$ 1868 kiinnityksestä kiinteään omaisuuteen annetun Keis. Asetuksen 22 §:ään, sellaisena kuin se kuuluu muutettuna $^{12}/_{3}$ 1909 annetulla Keis. Asetuksella, $^{9}/_{6}$ 1873 annetun Suomen Suuriruhtinaanmaan Merilain 12 §:ään (muutettuna $^{11}/_{11}$ 1889 annetulla Keis. Asetuksella) ja 109 §:ään, sekä $^{3}/_{12}$ 1895 annetun Ulosottolain 4 luvun 12 §:ään. Mainituissa asetuksissa on säädetty suuri joukko etuoikeuksia, sekä erikoisia että yleisiä. Erikoisetuoikeus esiintyy tavallisimmin p a n t t i- tahi p i d ä t y s o i k e u d e n yhteydessä (ks. n.). Etuoikeusjärjestystä on sovellutettava etupäässä velallisen konkurssissa, mutta erikoisetuoikeuksiin nähden se tulee kysymykseen myös ulosotossa. — Jos konkurssissa on varoja vielä jäljellä, sittenkuin kaikki etuoikeutetut saamiset on maksettu, suoritetaan niistä muille velkojille maksu suhteellisesti näiden saamismäärien mukaan. Sakoilla ja sakkokoroilla on kuitenkin „vähin oikeus, ja älköön niitä sentähden luovutetusta pesästä ulosotettako, ennenkuin kaikki muut velkojat ovat saatavansa niin pääoman kuin koronkin puolesta saaneet täysin maksetuiksi". *O. K:nen.*

Etuoikeutettu, *lakit.*, etuoikeutta nauttiva. — E t u o i k e u t e t t u s a a m i n e n ks. E t u o i k e u s. — E t u o i k e u t e t u t o s a k k e e t ovat osakkeita, jotka jossakin määrätyssä suhteessa, esim. voitonjakoon nähden, ovat paremmassa asemassa kuin muut osakkeet (kantaosakkeet). — vrt. O s a k e ja O s a k e y h t i ö. *O. K:nen.*

Etuosa. Kun mies tai vaimo kuolee ja yhteinen pesä sen kautta tulee jaettavaksi, saa eloonjäänyt puoliso ottaa etuosanaan pesän jakamattomasta irtaimesta tavarasta, sittenkuin pesän velka on maksettu, mitä hän tahtoo, korkeintaan kahdennenkymmenennen osan. Jos pesä on köyhä, saa hän ottaa kihlasormuksensa, vuoteensa ja pitovaatteensa, vaikka niiden arvo olisikin päälle kahdennenkymmenennen osan. (Naimiskaaren 17 luvun 1 §). *K. H-a.*

Etuotto ks. E n n a k k o s ä v e l.

Eturaajat ks. R a a j a t.

Etusana ks. P r e p o s i t s i o n i.

Etuus, *lakit.*, oikeus, etu; käytetään erityisesti merkitsemään sitä oikeutta, mikä velkojalla on toisten saamamiesten rinnalla saada maksu yhteisen velallisen omaisuudesta. ks. E t u o i k e u s.

Etuvartiopalvelus. E:n tarkoituksena on suojella lepääviä sotajoukkoja vihollisen läheisyydessä. Keinot tähän ovat: 1) koota tietoja vihollisesta s. o. tiedustuspalvelus ja 2) suojella takana lepääviä joukkoja vihollisen äkkiarvaamattomalta hyökkäykseltä s. o. etuvartiopalvelus. Etuvartiolinja on useimmissa tapauksissa kaareva linja kuperalla puolellaan käännetty vihollisen päin. Etuvartiopalvelusta suorittamaan asetetaan etuvartioketju, jonka muodostavat: 1) e t u v a r t i o p o s t i t, joiden velvollisuus on pitää silmällä vihollista, laskematta ke-

etäisiä kulkuvahteja maanalan tarkastamista varten ketjun edessä ja sivustalla.
kulkuvahteja, lähetett. päävartioista yhteyden ylläpitämistä ja palveluksen tarkastamista varten.
kulkuvahteja päävartioiden välissä.
apuvartioista lähetetyt kulkuvahdit.

tään ketjun läpi paitsi omia kulkuvahteja, 2) apuvartiot, jotka ovat ketjun lähimpänä apuna, 3) päävartio, joka on ketjun yleinen varaväki ja 4) kulkuvahdit, jotka lähetetään palvelusta tarkastamaan vartioissa sekä yhteyttä ylläpitämään niiden välillä. Vartiopostissa on tavallisesti 4-8 miestä, apuvartioissa 10-25 miestä ja päävartioissa 1-2 plutonaa.
M. v. H.

Etuvastus, *sähkötekn.*, useita kehykseen kiinnitettyjä spiraalinmuotoon kierrettyjä yhdensuuntaisesti kulkevia nikkeli- tahi rautalankoja, jotka toisesta päästä ovat kiinnitetyt ympyräkaaren muotoon asetettuihin kosketusnappuloihin siten, että siirtämällä ympyräkaaren keskipisteakselin ympäri kierrettävää kosketusvipua toiseen tahi toiseen suuntaan saadaan sähkövirta kulkemaan useampien tahi harvempien spiraalien kautta ennenkuin se johtuu sähkökoneeseen, johon siten tulee heikompi tahi vahvempi virta. — E:na voidaan myöskin käyttää vaski-, sinkki- tahi rautavihtrilliliuvosta; pienissä koneissa myöskin tavallisia sähkölamppuja. *E. S-a.*

Etuvokaali, sellainen vokaali, jota äännettäessä kieli lepoasemastaan on työntynyt eteenpäin. Suomenkielen etuvokaalit ovat: *i, e, ä, ö, y.* — Etuvokaalinen on sana, jonka kaikki vokaalit ovat etuvokaaleja, esim. *sievä, köyhä, vene.* (vrt. Takavokaali, Vokaalisointu.) *Y. W.*

Etydi (< ransk. *étude* = opiskelu), *mus.*, soittokappale, jonka varsinaisena tarkoituksena on jonkun erityisen teknillisen kätevyyskeinon harjaannuttaminen, mutta joka harjoitusten höysteeksi on laadittu miellyttävään, sujuvaan sävellysmuotoon. — *Konserttietydi* on e., joka sekä muodoltaan että vaikeudeltaan vastaa korkeampia vaatimuksia ja siten voi kiinnittää kuulijakunnan mieltä. *I. K.*

Etyleeni (raskas hiilivetykaasu) on yksinkertaisimpia hiilivetyjä, C_2H_4; syntyy muiden aineiden kera orgaanisten aineiden kuivatislauksessa; tärkeä aineosa valokaasussa; saadaan puhtaana kuumentamalla yhdessä alkoholia ja rikkihappoa, palaa loistavalla liekillä. E. on kyllästämätön yhdistys, yhtyy suorastaan esim. klooriin öljymäiseksi etyleenikloridiksi, josta sen vanha nimi, „öljyä muodostava kaasu". *Edv. Hj.*

Etyleenisarja, kyllästämättömiä hiilivetyjä, joiden yleinen kaava on C_nH_{2n} ja ensimäinen jäsen etyleeni C_2H_4. *Edv. Hj.*

Etyli, *kem.*, radikaali C_2H_5, joka tavataan alkoholissa, eetterissä y. m. org. yhdistyksissä.

Etylialdehydi = asetaldehydi (ks. t.).

Etylialkoholi, tavallinen alkoholi. ks. Alkoholi.

Etylibromidi (bromietyli), hiilen, vedyn, bromin kem. yhdistys, C_2H_5Br, saadaan fosforin ja bromin vaikuttaessa alkoholiin; eetterimäinen, raskas neste, kiehumap. 38,4°, käytetään aniliinivärien valmistuksessa ja tunnottomuuden aikaansaajana. *(Edv. Hj.)*

Etylieetteri, tavallinen eetteri. ks. Eetteri.

Etylijodidi, jodietyli, hiilen, vedyn, jodin kem. yhdistys, C_2H_5J, syntyy jodin ja fosforin vaikutuksesta alkoholiin; väritön, ilmassa punertuva neste, kiehumap. 71°, ominaisp. 1,975, käytetään useiden kemiallisten preparaattien valmistuksessa.

Etylikloridi, kloorietyli, hiilen, vedyn, kloorin kem. yhdistys, C_2H_5Cl, valmistetaan alkoholista ja kloorivedystä, eetterimäinen, helposti haihtuva neste (kiehumap. 12,5). Ennen käytetty huumausaineena, josta nimi *æther anæsthetieus.* Vaikuttaa myöskin paikallista tunnottomuutta. Käytetään väriaineiden ja muiden preparaattien valmistuksessa. *(Edv. Hj.)*

Etylirikkihappo (Eetteririkkihappo) saadaan sekoittamalla alkoholia ja rikkihappoa toisiinsa; on välituloksena eetterin valmistuksessa.

Etylisulfhydraatti ks. Merkaptaanit.

Etymologia (kreik. *etymologi'ā*, oik. = todellinen merkitys, alkumerkitys, < *etymos* = todellinen, ja *logos* = merkitys). 1. Alk. oppi sanojen „todellisesta", „varsinaisesta" merkityksestä; sitten: se kielitieteen osa, joka selittää sanojen synnyn ja johdon niin merkityksen kuin muodonkin puolesta; sananselitysoppi. — Usein sanan synty ja johto voi olla päivänselvä; niinpä jokainen käsittää, että *kalastaja* sana johtuu *kalastaa* verbistä (johtopäätteenä on *-ja*) tai *vihainen* sanasta *viha* (johtopääte: *-inen*). Mutta hyvin usein on sanan synty hämärä, jolloin sen selvillesaamiseksi on turvauduttava kielihistoriallisiin ja vertaileviin tutkimuksiin; tällöin tulemme huomaamaan esim. että *täh(d)ellinen* johtuu *tähti* sanasta, että *hupainen* ja *huveta* sanat kuuluvat yhteen, tai että sellaiset aitosuomalaisilta tuntuvat sanat kuin esim. *hammas, heinä, seiväs* ovatkin vanhoja lainasanoja, y. m. s. — Sananselityksissä tulee m. m. tuntea kielen (t. verrattavien kielten) äännelait, s. o. äännekehityksen (t. äännevastineiden) säännölliset ilmiöt, kuin myös tarkoin ottaa huomioon merkityksen (t. merkitysten) yhtäpitävä-isyyttä ja sukulaisuutta. — Muinaisten kreikkalaisten ja roomalaisten sananselitysyritykset ovat nykyajan tieteen kannalta katsottuina arvottomia ja ne osuvat vain sattumalta oikeaan, koska ne perustuvat mielivaltaisiin päähänpistoihin ja satunnaisiin äänteellisiin yhtäläisyyksiin;

tieteellinen e. syntyi vasta senjälkeen, kun historiallinen kielitiede 19:nnellä vuosis. oli perustunut (vrt. Kielitiede, Bopp, Grimm, Pott). Varsinaista n. s. etymologista suomenkielen sanakirjaa ei vielä ole olemassa; mutta sellaisen aineksia on jo runsaasti tavattavissa m. m. Budenzin (ks. t.) vertailevassa suom.-ugr. sanakirjassa, Suomalais-ugrilaisen seuran julkaisuissa, „Finnisch-ugrische Forschungen"issa, „Virittäjässä" ja „Nyelvtudományi Közlemények"issä. — 2. Sananselitys (vrt. ylemp.). — 3. Sanan synty, sanan alkuperä (vrt. ylemp.).

Y. W.

Etäisyysmittari, kone, millä voidaan määrätä etäisyyksiä pituusmittaa suoranaisesti käyttämättä. Sodassa esim. on ampumalaitteita käytettäissä etäisyyden tunteminen hyvin tärkeää. Maanmittauksissa etäisyys enimmiten lasketaan kolmiosta, missä sivu, asema, sekä kaksi erikoisten tähystinlaitteiden (kiikarien) avulla määrättyä kulmaa tunnetaan. Asemana voi olla mittapuu, mikä asetetaan tähystyskohdalle tai muodostaa se osan koneesta. Viime aikoina on kuuluisa Zeissin tehdas alkanut valmistaa n. s. stereoskooppisia etäisyysmittareita. *(R. J-a.)*

Eu *[ö]*, Louis Philippe Marie Ferdinand Gaston d'Orléans, kreivi (s. 1842), Ranskan kuninkaan Ludvik Filipin pojanpoika, meni 1864 naimisiin Brasilian keisarin Pedro II:n tyttären Isabellan kanssa; johti ylipäällikkönä voitokkaasti Brasilian, Argentiinan ja Uruguayn joukkoja Paraguayta vastaan v:n 1869 sodassa; hän saavutti myöskin suuren vaikutusvallan Brasilian hallituksessa, mutta antoi epäviisaalla menettelyllään aihetta 1889 vallankumouksen syntymiseen, minkä jälkeen hänen keisarillisen perheen mukana täytyi poistua maasta. *J. F.*

Euadne *[-a'dnē]*, kreik. taruhenkilö, argolaisen sankarin Kapaneuksen puoliso. Kun Kapaneus oli kaatunut „seitsemän sankarin sodassa" Thebaa vastaan, niin E. heittäytyi palavaan rovioon, jossa hänen puolisonsa ruumista poltettiin. Kauniin tarun E:sta on Euripides esittänyt Hiketides (Turvanhakijat) tragediassaan. *O. E. T.*

Euander *[-a'-]* (kreik. Euandros), muinaistarinain mukaan arkadialainen sankari, siirtyi Pallantionista seuralaisineen Italiaan jo ennen Troian sodan aikoja, asettui Tiber-joen rannalle Palatinus-kukkulalle, edisti alkuasukkaiden keskuudessa oikeutta, sivistystä ja jumalanpelkoa; oik. = Faunus (ks. t.) Lupercus. vrt. myös Carmenta. *K. J. H.*

Euboia [uuskreik. ääntämistapa *evvia*], it. Negroponte (< keskikreik. *Egripo* < *Euripos*), Kreikan suurin saari (Kreetan jälkeen) luoteesta kaakkoon 175 km pitkä; leveys 6-50 km. Sijaitsee yhtäsuuntaisena Lokriin, Boiotian ja Attikan koillisrannikon kanssa, josta sen erottaa salmi, joka kapeimmalta kohdaltaan (Euripos) on vain 30 m leveä. Saaressa on useita jyrkkiä vuorijonoja, m. m. sen keskipaikoilla Dirphys (korkein huippu, nyk. Delphis, 1,745 m) ja etelässä Okha (1,404 m), josta saadaan vihreäjuovaista valkoista marmoria. Laaksot ja pienet tasangot ovat sangen viljavia. E:n asukkaina oli vanhempina aikoina useita heimoja m. m. abanteja ja dryopeja. Historiallisella ajalla väestö oli pääasiallisesti joonialaista. Tärkeimmät kaupungit Khalkis (ks. t.) ja Eretria (ks. t.) olivat lähellä salmen kapeinta kohtaa. Näitten kaupunkien kiista hedelmällisestä Lelantoksen tasangosta paisui 7:nnen vuosis. alkupuolella e. Kr. sodaksi, jossa suuri osa kreikkalaismaailmaa oli mukana. V. 506 e. Kr. ateenalaiset, kukistettuaan Khalkiin, laskivat saaren valtansa alle ja jakoivat osan sen maata omille kansalaisilleen; tämä uudistettiin 446 v:n kapinan jälkeen. — Keskiajalla saari oli v:sta 1204 frankkilaisten ja venetsialaisten hallussa. Turkkilaiset valloittivat sen 1470. V:sta 1830 E. on ollut yhdistettynä nykyiseen Kreikan valtioon. Muodostaa yhdessä muutamien pikkusaarten kanssa yhden nomarkhian (läänin).

Eubuleus *[-būle'us]* (kreik., = hyvätuumainen) kreik. uskonnossa ja tarustossa 1) useiden jumalain liikanimi; niinpä palveltiin useissa paikoin Zeus E:ta; 2) eufemistisesti = Hades l. Pluton, manalan hallitsija; 3) Eleusiin jumalanpalveluksissa eri jumalana muiden siellä palveltujen jumalain rinnalla; tämäkin E. on kai alkuaan ajateltu manalan jumalaksi. Mutta tarustossa tämä Eleusiin jumaliin liittyvä E. ou muuttunut sikopaimeneksi, joka muka, kun Hades vei Koren manalaan, vaipui laumoineen avautuneeseen kuiluun. Tämä taru on saanut alkunsa eräistä Thesmophoria-juhlan menoista, jotka tarkoittavat maan hedelmöittämistä. — Erästä Eleusiista löydettyä marmorista nuorukaispäätä on selitetty Praksiteleen tekemän Eubuleuksen kuvapatsaan pääksi. *O. E. T.*

Eubuleus.

Eucalyptus, kumipuu, *Myrtaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku, jonka ominaisin tuntomerkki on, että terälehdet ovat yhtyneet hilkaksi, joka varisee kukan auetessa. N. 160 lajia, melkein kaikki australialaisia, usein sinivihreitä, talvella kuorensa luovia, alativihreitä, hyvin korkeita puita, jotka kotimaassaan esiintyvät sekä valta- että muotokasveina muodostaen, etenkin kaakossa, aina 99 % metsästä. Tälle on omituista

Eucalyptus-metsä.

sen vähäinen varjoisuus, mikä johtuu ylempien lehtien kohtisuorasta asennosta. — Sukuun kuuluvista lajeista on *E. globulus*, kuumepuu, maailmanmainio troopillisten ja subtroopillisten suoseutujen (m. m. Italiassa) kuumetauteja synnyttävän ilmaston parantajana. Nopeakasvuinen (nuoreua aina 2 m:iin vuodessa) puu imee voimakkaasti vettä juurillaan kuivattaen siten alustansa, joka ei enää sovellu tartuntaa levittävien hyönteisten toukka-asteiden olinpaikaksi. Myös lehdissä tavattavan runsaan haihtuvan öljyn väkevän hajun arvellaan karkoittavan hyönteisiä. Puun korkeus kotimaassaan ilmoitetaan 110 m:ksi. Se on täysin akklimatiseerautunut eteläisimpään Eurooppaan kestäen talvet vielä Pohj.-Italian järvien luona; meillä joskus ruukkukasvina. — Vielä kookkaampi kuin edellinen on *E. amygdalina* — korkens 150 m, tyvi ympärimitaten 30 m, lehvä siitä huolimatta joks. pieni, ensimäiset haarat kun esiintyvät vasta 70-90 m:in korkeudella. — Miltei kaikista *E.*-lajeista saadaan, kestävyytensä vuoksi termiittejä y. m. hyönteisiä vastaan ja kovuutensa tähden, erinomaista tarvepuuta. Monet lajit sisältävät hartseja (vrt. Kino) ja kumia. Lehtien sisältämää eetteristä öljyä käytetään polttoaineena petrolin asemesta, antiseptikumina ja lääkkeenä.

J. A. W.

Eucken *[öikkən]*, Rudolf (s. 1846), saks. filosofi, s. 5 tammik. 1846 Aurichissa Itä-Friislannissa, tuli filosofian professoriksi Baseliin 1871 ja Jenaan 1874. Julkaisi aluksi tutkimuksia filosofian historian alalta, erityisesti kin Aristoteleen filosofiasta, mutta on sittemmin antautunut kehittämään uudenaikaisen idealistisen filosofian periaatteita. Koettamatta peittää aikamme aatteellisia ristiriitoja hän pyrkii sellaisen elämänkatsomuksen esittämiseen, jonka mukaan tunnustetaan uudenaikaisen tieteen ja erittäinkin luonnontieteen merkitys, mutta samalla henkisen elämän itsenäisyys ja vapaus. Persoonallisuuden E. tahtoo ymmärtää siten, ettei se rajoitu yksityisihmisen sielunelämään eikä myöskään yhteiskunnallisiin ilmiöihin, vaan kuuluu ikuiseen ja yhtenäiseen hengenmaailmaan, joka on havainnollista todellisuutta korkeampi. Tällainen persoonallisuuden aate on E. filosofian perusaatteena. Persoonallisuusfilosofiansa avulla hän itsenäisellä tavalla liittää toisiaan lähemmäs kristinuskon ja aikamme sivistyselämän. Valmista filosofista järjestelmää hän ei ole tahtonut luoda, vaan vaikuttaa aatteellisesti herättävästi ja syventävästi aikaansa. Hänen pyrkimyksensä tyydyttää ajan sisimpiä aatteellisia tarpeita on saanut paljon vastakaikua Saksan ulkopuolellakin, erittäinkin englantilaisissa maissa. Ruotsin akatemia antoi hänelle 1908 Nobelin kirjallisuuspalkinnon. Pääteokset ovat: „Die Einheit des Geisteslebens" (1888), „Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt" (1896), „Grundlinien einer neuen Lebensanschauung" (1907) sekä „Die Lebensanschauungen der grossen Denker" (1896; suomennettu nimellä: „Suurten ajattelijain elämänkatsomukset").

Rudolf Eucken.

E:n itsensä suosittama yleiskatsauksellinen esitys omasta filosofiastaan on W. R. Boyce Gibson, „Rudolf Eucken's philosophy of life"; 2 pain. 1907.

E. on esiintynyt pienten kansain puoltajana. Haitaana Suomen ystävänä hän m. m. otti vaikuttavasti osaa n. s. eurooppalaisen adressin aikaansaantiin. *Z. C.*

Eucyklinen (kreik. *eu* = hyvin, ja *kyklos* = ympyrä), kokokiehkurainen. ks. Kukka.

Eudaimonismi (kreik. *eudaimoni'a* = onnellisuus), „onnellisuusoppi", se siveysopillinen suunta, jonka mukaan onnellisuus on kaiken inhimillisen toiminnan ja senvuoksi myöskin siveellisen toiminnan ainoa järjellinen tarkoitusperä. Sen eri muotoja ovat hedonismi (ks. t.) ja utilitarismi (ks. t.). ks. Siveysoppi. — Eudaimonisti, eudaimonismin kannattaja. *Z. C.*

Eudiometri (kreik. *eudi'a* = kirkas, tyven ilma, ja *metron* = mitta), ilmamittari, pykälöity lasiputki, jossa ilman kokoumus määrätään. — Eudiometria, ilman analyysi ja myöskin kaasuanalyysi yleensä. vrt. Ilma.

Eudoksos *[-dō'-]* (n. 407-355 e. Kr.), kreik. oppinut, etevä varsinkin tähtitieteilijänä, syntyisin Vähän-Aasian Knidoksesta, oli ollut Platonin oppilaana, tutki tähtitiedettä ja matematiikkaa Egyptissä ja Etelä-Italiassa, opetti Ateenassa, lienee sitten palannut kotikaupunkiinsa, jonne hänen kerrotaan rakennuttaneen tähtitornin. E. on tehnyt merkillisiä keksintöjä stereometriassa; m. m. hän ensimäisenä todisti, että pyramidin ja kartion tilavuus on kolmannes yhtäsuuripohjaisen ja samankorkuisen särmiön ja lieriön tilavuudesta. Vielä merkillisempi on hänen keksimänsä teoria taivaankappaleiden liikuntojen selittämiseksi, jossa hän ajattelee niiden olevan kiinnitettyinä useihin, eri suuntiin kiertyviin, läpinäkyviin palloihin: hänen oppinsa valmisti tietä Ptolemaioksen tähtitieteelliselle oppijärjestelmälle. Filosofiassa E. poikkesi Platonin kannasta ja selitti, niinkuin Aristippos, nautinnon korkeimmaksi hyväksi. *A. Gr.*

Eudromias ks. Kurmitsat.

Euemeros *[eu̯ē'-]*, Euhemeros, kreik. kirjailija, syntyisin (Sisilian tai Peloponnesoksen) Messenestä, eli luultavasti 3:nnen vuosis. alkupuolella e. Kr., kirjoitti „pyhä kirjoitus" nimisen utopistis-filosofisen matkakertomuksen. Siinä hän kertoi muka Intian-meressä olevan Pankhaia-saaren oloista ja laitoksista. M. m. hän oli siellä nähnyt kultaisen patsaan, johon oli piirretty Kreikan jumalien elämänvaiheet; he olivat muka olleet kuolevaisia ihmisiä, muinaisajan kuninkaita tai muita merkkihenkilöitä, joita oli ruvettu pitämään jumalina. — Näistä „jumalista" E. erotti ikuiset jumala-olijat, joita olivat aurinko, kuu, tähdet, tuulet y. m. s. Teos on hävinnyt; se on meille tunnettu etupäässä Diodoroksen otteiden kautta. Latinalaisen käännöksen tai mukailun laati runoilija Ennius. Sekin on hävinnyt. *O. E. T.*

Eufemia-laulut, kolme 14:nnen vuosis. alussa ruotsiksi käännettyä ransk. ritarirunoelmaa, nimittäin „Ivan Lejonriddaren" (käänn. 1303), „Hertig Fredrik af Normandie" (käänn. 1308) ja „Flores och Blanzeflor" (käänn. n. 1312). Käännös toimitettiin Norjassa kuningatar Eufemian toimesta. [K. R. Geete, „Studier rörande Sveriges romantiska medeltidsdiktning, I. Eufemiavisorna" (1875); O. Klockhoff, „Studier öfver Eufemiavisorna" (1881).] *J. H-l.*

Eufemismi (kreik. *euphemismo's*, < *eu* = hyvin, *phē'mē* = puhe), lausetapa, missä lieventämällä ja kaunistamalla ilmaistaan asioita, joiden semmoisinaan mainitseminen vaikuttaisi loukkaavasti tai vastenmielisesti. Eufemistinen, sieväpuheinen, lieventävä. *E. R-n.*

Eufonia (kreik. *euphoni'a*), sulosointuisuus, soinnukkuus. — Eufoninen, soinnukas. vrt. Kakofonia.

Eufoninen ks. Eufonia.

Eufranor ks. Euphranor.

Eufrat *[-ā-]* (syyr. Efrat, hepr. Frat, arab. El Fâra). Etu-Aasian pisin joki. Sen kaksi lähdejokea Karasu ja Murad lähtevät Armeeniasta Erzerumin lähistöltä 2,600 ja 3,500 m yl. merenp.; niiden yhdyttyä E. murtautuu Taurusvuoren kalkkikallioiden kautta, eräässäkin paikassa 20 m kapeasta solasta, uurtaa sitten tiensä Syyrian basaltti-maaperään virraten eteläistä ja sitten kaakkoista suuntaa Ylä-Mesopotamian tertiäärisen, paikoitellen runsaita nafta-lähteitä sisältävän maan läpi. Se lähestyy Tigristä Bagdadin luona 35 km päähän, ja jonkun matkaa virrattuaan omien kerrostuma-muodostusten halki, joita kestää suulle asti. Loppumatkansa E. juoksee alavien, usein vesiperäisten, nyt autioitten, varhaisemmin viljavien kulttuuriseutujen halki, jotka vasta Šat-el-arabin (ks. t.), Tigris-E:n yhteisen laskun ympärillä muuttuvat paremmin asutuiksi. N. 2,900 km virrattuaan E. laskee 70 km pitkän suistomaan kautta Persian-lahteen; sen jokialue on n. 335,000 km²; vain yläjuoksulla vähäpätöisiä lisäjokia, alajuoksulla ainoastaan eräs haara Karum-joesta Šat-el-arabiin. — E:n taloudellinen merkitys oli sangen suuri aikaisemmin, jolloin sen vettä oivallisella kanavajärjestelyllä käytettiin maan kastelemiseen, mutta 11:nnellä vuosis. turkkilaiset paimentolaiset ja 17:nnellä vuosis šammar-arabialaiset antoivat kanavien rappeutua. Laivareitiksi E. ei kelpaa, paitsi Šat-el-arabia, koska ainoastaan sade-aikana höyryalukset voivat sillä kulkea, toukokuulla, veden korkeimmillaan ollessa Meskeneen asti; muuten kuljetaan vanhan tavan mukaan kellek nimisillä, ilmalla täytettyjen nahkasäkkien kannattamilla lautoilla. Maantieteellisesti edullisen aseman, sekä mineraalirikkauksien (nafta y. m.) vuoksi on E.-laaksoa myöten monasti suunniteltu rautatielinjoja, jotka toistaiseksi ovat jääneet toteuttamatta. — Valtiollisessakin suhteessa E:n merkitys oli ennen suurempi kuin nyt; niinpä se oli kauan Rooman valtakunnan itä-rajana. *E. E. K.*

Eufrosyne (Afrosinja, Afrasia), Pietari Suuren pojan Aleksein lemmitty, jonka sanotaan olleen suomalainen, suuren Pohjan sodan aikana Venäjälle viety tyttö. Paetessaan 1716 ulkomaille Aleksei vei mukanaan E:n, ja tämän kehoitukset vaikuttivat osaltaan siihen, että hän tammikuussa 1718 palasi Venäjälle, jossa vangittiin ja pian vankilassa kuoli. Aleksein kuoleman jälkeen E. laskettiin vapaaksi ja joutui naimisiin erään upseerin kanssa. [Biogr. Nimikirja.]

Eufuismi, keinotekoinen engl. proosatyyli, jonka omituisuutena on vastakohtien tai yhtäläisyyksien epigrammintapainen yhdistäminen, jota vahvistaa alliteratsioni. Lisäksi oli tälle tyylille luonteenomaista tavattomien sanojen käyttäminen, sekä niin keinotekoisten ja luonnottomien lauseparsien, kuvausten ja käänteiden käyttäminen kuin suinkin. Nimi johtuu romaanista „Euphues" *[jufjuiz]*, jonka engl. kirjailija John Lilly (1579-80) julkaisi, ja jonka tyyli kysymyksessä olevassa suhteessa on kuvaava. Elisabetin hovissa tämä tyyli oli puhekielessäkin tavallinen, ja Shakespeare antaa kappaleissaan nuorten hovilaisten sitä käyttää; toiste hän tätä tyyliä parodieraa. *J. H-l.*

Eugen *[-žē'n]*, Napoleon Nicolaus (s. 1865), ruots. maalari, perintöruhtinas ja Näriken herttua, Oskar II:n neljäs poika. Suoritti ylioppilas- ja upseerintutkinnon 1884, alkoi harjoittaa maalausta Italiaan, Egyptiin ja Syyriaan 1885 tekemällään matkalla, sai seur. v. taideopastusta W. v. Gegerfeldtin johdolla Upsalassa, opiskeli 1887 Pariisissa Bonnat'n ja Gervex'n ateliееreissa, joissa opettajina olivat Puvis de Chavannes, Roll ja Humbert. Saatuaan vielä H. Salmsonin johdolla opetusta kotimaassaan prinssi E. asetti ensi kerran maalauksiaan näytteille Pariisin maailmannäyttelyssä 1889, ja siitä pitäen hän on tehnyt nimensä tunnetuksi Ruotsin luontoa, etenkin Tukholman ympäristön saaririkkaita vesiä ja pehmeäviivaisia, vihantoja kunnaita kuvaavilla maisemillaan, joissa hän mieluimmin on esittänyt Pohjolan kesä-illan ja -yön puolihämärää satumaista valoa. Hänen taiteensa on yhtenäisten ja koristeellisten viivojen ja värien tavoittelua, idyllimäisen ja lyyrillisen luonnontunnelman sielukasta tulkitsemista. Isoja monumentaalimaalauksia on häneltä Tukholmassa Kunink. teatterissa (1897-98) ja Pohj. latinaoppilaitoksessa (1899 ja 1904) sekä Upsalassa Tukholman osakunnan talossa (1900). Väripainosjäljennöksinä on hänen teoksiaan ilmestynyt 30 kpl. („Svenska landskap", 1905). *E. R-r.*

Eugène *[ōžē'n]*, Frans E. (ransk. *François Eugène*), Savojin-Carignanin prinssi, tunnettu nimellä „Prinssi E." tai „E. Savojilainen" (1663-1736), itäv. sotapäällikkö. Isä oli Savojin-Carignanin prinssi E. Mauriee, äiti Olympia Mancini, Mazarin'in sisarentytär. E., joka oli syntynyt Pariisissa, pyrki Ranskan sotaväkeen, mutta kun Ludvik XIV, joka oli määrännyt heikolta näyttävän nuorukaisen hengelliseen säätyyn, hylkäsi hänen pyyntönsä, meni E. suuttuneena Itävallan palvelukseen 1683. Täällä hän pian kunnostautui sodassa turkkilaisia vastaan, esim. Wienin pelastamisessa sam. v. sekä seuraavissa sotaliikkeissä, ja yleni nopeasti arvoissa. V:sta 1689 hän soti ranskalaisia vastaan Italiassa ja taivutti sukulaisensa, Savojin herttuan Viktor Amadeuksen liittymään Itävaltaan. Staffardan tappiota hän ei voinut estää, mutta tunkeutui sen sijaan 1692 Etelä-Ranskaan; tuli seur. v. sotamarskiksi. Turkkilaisia vastaan oli tällä välin sodittu onnettomasti, mutta tultuaan yli-

päälliköksi E. sai pian loistavan Zentan voiton 1697, jota seurasi Karlowitzin ranhanteko 1699 (ks. t.), missä Itävalta sai suuren osan Unkaria y. m. alueita. — Espanjan perimyssota kutsui E:n uudestaan toimintaan. Hän suoritti 1701 kuuluisan retken Tyrolista Alppien poikki Italiaan, sai Carpi'n voiton sekä voitti Villeroi'n Chiari'n luona ja otti hänet itsensä vangiksi Cremonassa 1702. Hänen yhdyttyääu Marlboroughiin molemmat päälliköt saivat yhdessä suuren Höchstädtin voiton 1704, jonka jälkeen ranskalaiset karkoitettiin Saksasta. E. kääntyi nyt jälleen Italiaan, voittaen loistavasti Torinon luona vihollisen 1706, josta oli seurauksena ranskalaisille Italian menetys. — Yhdessä Marlboroughin kanssa hän vielä sai Belgiassa Oudenaarden (1708) ja Malplaquet'n (1709) voitot. Mutta pian Englanti ryhtyi rauhanhieromisiin, ja E. koetti turhaan saada sitä pysymään Itävallan liitossa. Utrechtin rauhantekoa (1713) seurasikin pian Rastattin rauha keisarin ja Ranskan välillä (1714, ks. t.), missä edellinen sai suuria osia Espanjan monarkkiasta. Prinssi E. määrättiin nyt Itävallalle joutuneitten Alankomaitten käskynhaltijaksi. — Kun Turkki 1715 rikkoi Karlowitzin rauhan, marssi E. Unkariin ja sai Peterwardeinin luona täydellisen voiton suurvisiiri Alista, sekä määrättömän saaliin (1716). Senjälkeen valloitettiin Belgrad, sittenkuin avuksi tullut turkkilainen sotajoukko oli voitettu (1717). Passarowitzin rauhanteossa 1718 (ks. t.) Itävalta sai Belgradin ja uusia laajoja alueita. — Vielä kerran, 71 vuoden iässä, E. sai ryhtyä sotajonkon johtoon Puolan perimyssodassa, mutta saattoi töintuskin estää ranskalaisia tunkeutumasta Sisä-Saksaan ja luopui pian päällikkyydestä. E. kuoli Wienissä huhtik. 21 p. 1736. Hänellä oli kuolemaansa saakka mitä suurin arvo ja vaikutusvalta Wienin hovissa. — E. oli terävä-älyinen, sitkeä, kekseliäs ja päättäväinen, ja osoitti suurta persoonallista urhoollisuutta; hän vapautui suureksi osaksi aikalaistensa hitaasta, liian kaavamaisesta sodankäynnistä. Neuvotteluissa hän osoitti samaa etevyyttä. Tämä kuuluisa sotapäällikkö ja valtiomies oli samalla ihmisenäkin kunnioitettava, luonteeltaan jalomielinen, suora ja rehellinen, tavoiltaan yksinkertainen ja vaatimaton, ja siksi varsinkin sotamiehiensä rakastama. Hän oli myös hyvin sivistynyt ja tieteiden sekä kaunotaiteiden suosija. „Militärische Korrespondenz des Prinzen E." julkaistiin 1848. [Arneth, „Prinz E. von Savoyen" (1858-59).] *G. R.*

Eugène de Beauharnais *[öžē'n də boarnē']* ks. Beauharnais.

Eugenia ks. Ryytineilikkapuu.

Eugenia *[-ē-]* (Eugenie), Ruotsin prinsessa (1830-89), Oskar I:n ainoa tytär, monilahjainen henkilö, esiintyi kirjailijana, säveltäjänä ja kuvanveistäjänä; julkaissut teoksen „Les princesses de la Suède" (1864). Gottlannin saarelle hän perusti useita hyväntekeväisyyslaitoksia; hänestä on myöskin saanut nimensä Tukholman läheisyydessä oleva v. 1879 perustettu parantumattomasti sairaiden ja raajarikkoisten lasten koti, Eugeniahemmet.

Eugénie Marie *[öženī']* de Montijo de Guzman (s. 1826), Ranskan keisarinna, syntyään espanjalainen, de Montijon kreivin tytär, meni 1853 naimisiin keisari Napoleon III.n kanssa ja synnytti hänelle 1856 pojan, keisariprinssi Napoleouin. E. tuli tunnetuksi hyväntekeväisyydestään ja kirkollisesta hurskaudestaan, mutta myöskin huvin- ja komeudenhalustaan sekä kekseliäisyydestään muotiasioissa (krinoliini). Hän sekaantui myöskiu politiikkaan vaikuttaen m. m. osaltansa siihen, että Ranska kannatti paavin maallista valtaa; v. 1870 hänen väitetään kuuluneen sotapuolueeseen. Keisarin poissaollessa hän oli jonkun kerran hallituksen hoitajana, m. m. 1870, sittenkuin Napoleon oli lähtenyt sotatantereelle. Sédan'in tappion ja syyskuun vallankumouksen jälkeen E. pakeni Englantiin. Jäätyään 1873 leskeksi hän poikausa hyväksi toimi keisarivallan uudistamiseksi. Mutta sittenkuin Napoleon prinssi oli 1879 kaatunut Etelä-Afrikassa, E. vetäytyi täydellisesti yksinäisyyteen. [Clara Tschudi, „Eugenie, Kejserinde af Frankrig".] *J. F.*

Eugenius, neljän paavin nimi. E. I, paavina 654-657, julistettiin pyhäksi. — E. II, paavina 824-827, tunnusti keisarin yliherruuden Roomaan ja kuuriaan nähden sekä hänen oikeutensa paavinvallan vahvistamiseen. — E. III, paavina 1145-53, Bernhard Clairvaux'laisen oppilas; Roomassa vallinneitten rauhattomuuksien takia E. III oleskeli melkein koko paaviutensa ajan Rooman ulkopuolella; saarnautti toista ristiretkeä. — E. IV. (1383-1447), ent. Gabriele Condolmiere, valittiin paaviksi 1431; hajoitti Baselin kirkolliskokouksen, mutta oli 1434 jälleen pakotettu tunnustamaan sen. Mainitun kokouksen ja paavin välillä vallitsevat perus-asialliset erimielisyydet aiheuttivat kuitenkin sen että E. taasen hajoitti Baselin kokouksen ja kutsui kokoon toisen Ferraraan, jossa m. m. saatiin aikaan sopimus kreikkalaisen kirkon kanssa (heinäk. 1439). Baselin kokous pani E:n viralta, mutta Aragonian Alfonson avulla hän pysyttelihe vallassa Italiassa, tunnustettiinpa hänet myöhemmin Saksassakin. *(K. Ö.)*

Euglena. *n* solutuma, *c* sykkivä rakko, *o* silmäpiste.

Euglena, siimalikoeläin-suku, jonka kasvimaisilla lajeilla on lehtivihreää, yksi siima (flagellum) ja punainen silmäpiste ruumiin etupäässä. Muutamat lajit lisääntyvät kesällä vesilätäköissä, niin että muodostavat viheriän *(E. viridis)* tai punaisen *(E. sanguinea)* peitteen veden pinnalla. *K. M. L.*

Euhemerismi, „Euemeroksen oppi", s. o. se käsitys, jonka mukaan eri kansojen palvelemat jumalat alkuaan ovat olleet mahtavia tai muuten merkillisiä ihmisiä, jotka myöhempien sukupolvien mielikuvituksessa ovat muuttuneet yliluonnollisiksi olijoiksi, jumaliksi. Tämä käsitystapa, joka on saanut nimensä Euemeroksen (ks. t.) mukaan, on aikoinaan ollut sangen yleinen, mutta on tätä nykyä hyljätty pintapuolisena ja epähistoriallisena. *O. E. T.*

Euhemeros ks. Euemeros.

Eukaiini, kem. valmiste, pentametylibeutsoksipiperidiinikarbonihapon esteri, muodostaa värittömiä, veteen vaikeasti liukenevia kiteitä; vaikuttaa samoinkuin kokaiini paikallista tunnottomuutta. *Edv. Hj.*

Eukaristia (kreik. *eukharisti'a* = kiitollisuus, rukouksessa lausuttu kiitos) ks. Ehtoollinen.

Eukiniini, kiniinin etylihiilihappoesteri, värittömiä veteen vaikeasti liukenevia kiteitä; käytetään samoihin tarkoituksiin kuin kiniiniä ks. t.

Euklides *[-i'-]* (kreik. *Eukle'idēs*) Megaralaineu, kreik. filosofi, Sokrateu oppilas, tiedetään eläneen n. 430-399, syntymä- ja kuolinaika tuntemattomat. E. lienee ensiu kuulunut Eleau oppikuntaan, yhtyi sitten Sokrateeseen, jonka kuolemau jälkeeu hänen oppilaansa lähtivät Ateenasta Megaraan Euklideen luokse. Megaran oppikunta, jonka E. perusti, näyttää yhdistäneen Sokrateen filosofiaan muutamia elealaisteu filosofein aatteita. *A. Gr.*

Euklides *[-i'-]* (kreik. *Eukle'idēs*), kreik. matemaatikko (s. n. 300 e. Kr.). Eli ensin Ateenassa, missä perehtyi Platoniu filosofiaan, senjälkeeu Aleksandriassa Ptolemaios I:n hovissa. Tarkkoja tietoja hänen elämänvaiheistaan puuttuu. Meidän päiviimme säilyneistä E:n kirjoituksista ou kuuluisiu „Stoikheia", mikä sisältää mittausopin alkeet 13 kirjassa. Teos sisältää E:n edeltäjieu sekä hänen omat tähän tieteen alaan kuuluvat tutkimuksensa. Kirja herätti ilmestyessääu suurta huomiota ja sitä pidetään vielä erinomaisena oppikirjana. — E:n muista teoksista ansaitsee mainitsemista „Dedomena" (lat. „Data"), mikä sisältää mittausopillisen (geometrisen) johdannon matemaattiseen analyysiin. Siinä on m. m., joskin geometrisessä asussa, toisen asteen yhtälöiden ratkaisu. Sitä paitsi on vielä tallella E:n kirjoituksia, mitkä käsittelevät tähtitiedettä sekä fysiikkaa. — Paraimmat laitokset E:n kootuista teoksista ovat toimittaneet Gregory (1703), Peyrard (1814-18) sekä Heiberg ja Meuge (1879). *R. J-a.*

Eulenburg *[öilenburhj]*, Ernst (s. 1847), saks. musiikkikustantaja. Tunnettu on hänen laaja helppohintainen ja pienoiskokoinen orkesterisävellyskokoelmansa, jota käyttämällä kuulija voi mukavasti konsertissa nuoteista seurata orkesterin esityksiä ja verrata sävellysten soitinnusta niiden todelliseen kaikuvaikutukseen. Siinä on siten hyvä väline vakavan musiikkiharrastuksen viljelemiseen. *I. K.*

Eulenburg *[öilenburhj]*. 1. Friedrich Albert von E. (1815-81), kreivi, preussil. valtiomies, oli 1859-62 lähettiläänä Kiinassa, Japanissa ja Siamissa; sai 1861 Kiinan ja Japanin kanssa aikaan kauppasopimuksen; rupesi 1862 sisäasiainministeriksi Bismarckin ministeristöön ja kannatti tarmokkaasti viimemainittua hänen taistelussaan Preussin edustajakamaria vastaan; ryhtyi 1872 panemaan toimeen kauan vaadittua paikallisen hallinnon uudistusta, mutta luopui 1878, kun Bismarck vastusti hänen esittämäänsä kaupunki- ja kunnallisasetusta; julkaissut kokoelman puheita nimellä „Zehn Jahre innerer Politik" (1872).

2. Botho von E. (s. 1831), kreivi, preussil. valtiomies, oli 1865-70 Preussin edustajakamarin jäsenenä, valittiin 1867 Pohjois-Saksan liiton valtiopäiville. Oltuaan korkeissa hallintoviroissa hän tuli E. 1:n jälkeen sisäasiainministeriksi, jossa virassa ollessaan ajoi perille sosialistilain ja jatkoi hallintoreformia, mutta erosi jo 1881; tuli 1892 Preussiu ministeripresideutiksi ja sam. vuouna uudestaan sisäasiainministeriksi, mutta riitaantui valtiokanselri Caprivi'n kaussa „kumouspuolueita" vastaan suunnatun lakichdotuksen johdosta, minkä jälkeen molemmat erosivat 1894; uimitettiin 1899 Preussiu herrainhuoneen jäseneksi.

3. Philipp zu E. und Hertefeld (s. 1847), ruhtinas, preussil. diplomaatti, oli lähettiläänä m. m. Wienissä (1894-1902); tuli 1900 Preussin herrainhuoneen perinnölliseksi jäseneksi; pääsi keisari Vilhelm II:n suureen suosioon, vaikutti Caprivi'n kukistumiseen ja juonitteli myöskin Hohenlohea ja Bülowia vastaan, mutta menetti herransa suosion ja virkansa sen hyökkäyksen johdosta, minkä Max. Harden 1907 teki E:n johtamaa hovikamarillaa vastaan. E. sekaantui tämän jälkeen väärän valan tekemisestä syytettynä erääseen häväistysjuttuun. Hän on julkaissut muutamia runokokoelmia „Skaldengesänge" y. m. *J. F.*

Eulenspiegel *[öilenšpīgəl]* (saks., = „pöllönpeili"), Till, vanhan, mutta vieläkin elävän saks. kansankirjan sankari, alkujaan luult. todellinen henkilö, jonka mainitaan syntyneen v:n 1300 vaiheilla ja kirjavan kiertelijä-elämän jälkeen kuolleen 1350. Möllnissä, lähellä Lyypekkiä, näytetään hänen hautakiveänsä, johon on kuvattu peili ja pöllö. Häneen liitettiin kaikenlaisia keppostarinoita, joissa E:n sukkeluus saattaa häpeään hengellisiä ja maallisia herroja, porvareita, veronkantajia y. m. ja joista puhuu talonpoikien iva kaupunkilaisia ja virkamiehiä kohtaan. Kadonnut alasaksankielinen alkumuodostelma n. v:lta 1500 on pohjana yläsaksalaiselle, jonka tekijäksi on erehtyen sanottu Thomas Murneria. Vanhin säilynyt painos on v:lta 1515. Fischartin runomuotoisesta tarinan käsittelystä toimitti Simrock hyvän uusinnon nimellä „Ein kurzweilig Lesen von Till Eulenspiegel, nach den ältesten Quellen" (1878). Uudenaikaisia muodosteluja ovat niinikään laatineet useat runoilijat, esim. A. Böttiger „Till E. modernes Heldengedicht" (1850) ja J. Wolff: „Till E. redivivus, ein Schelmengedicht" (1875). Käännöksiä ja mukailuja kaikilla sivistyskielillä.

Euler *[öilər]*. Carl Philipp (1828-1901), preussiläisen kouluvoimistelun vaikutusvaltaisimpia edistäjiä. Harjoitettuaan alkujaan historiallisia opintoja E. kutsuttiin 1860 opettajaksi Berliinin kunink. keskusvoimistelulaitokseen. Suurta huomiota herätti aikanaan hänen ja opiston silloisen johtajan Hugo Rothsteinin välinen „barritaistelu" (R. oli voimistelunopetuksesta kokonaan poistanut nojapuut ja rekin, jonka johdosta E. useiden fysiologien kannattamana vaati näiden telineiden uudelleen käytäntöön ottamista). Barritaistelu päättyi siten, että Rothstein lingiläisine systeemeineen joutui alakynteen ja erosi 1863. Kun mainitun keskuslaitoksen siviiliosasto 1877 erotettiin itsenäiseksi opistoksi, nimitettiin E. tämän johtajaksi. Hän toimi myös aika-ajoin voimistelunopettajana eräissä seminaareissa ja lukioissa. Opetuksessaan E. pyrki ennakkoluulottomasti valitsemaan eri järjestelmistä kaiken, minkä hän niissä huomasi olevan varteenotettavaa. — E:n lukuisista kirjallisista tuotteista mainittakoon „F. L. Jahn, sein Leben und Wirken" (1881), „Geschichte des Turnunterrichts" (1891) sekä laaja käsikirja „Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens" (3 os., 1894-96). Virkatoverinsa Friedrich Gebhard

Eeklerin (joka E:n kuoltua nimitettiin Berliinin keskuslaitoksen johtajaksi) kanssa E. v:sta 1882 lähtien toimitti aikakauskirjaa „Monatsschrift für das gesamte Turnwesen". *-lskm-*.

Euler *[öilər]*, Leonhard (1707-83), sveits. matemaatikko ja fyysikko, opiskeli aluksi Baselissa Jean Bernoulli'n johdolla. Tuli 1727 Pietarin yliopistoon matematiikan apulaiseksi, 1730 fysiikan professoriksi ja 1733 Daniel Bernoulli'n jälkeen matematiikan professoriksi. — E:n kirjoittamien tutkimusten lukumäärä on harvinaisen suuri, noin 500. Matemaattisissa tutkimuksissaan E. käsitteli sarjojen teoriaa; kehitti integraali-laskentoa; esitti uusia differentsiaaliyhtälöiden integroimismetodeja; d'Alambert'in ohella käsitteli ensimäisenä partiaalisia differentsiaaliyhtälöitä. E:n tutkimukset koskettelivat vielä lukuteoriaa, ulottuen siten melkein kaikille matematiikan aloille. Myöskin sovelletun matematiikan alalla E. suoritti useita tutkimuksia käsitellen häiriöteoriaa, kuun liikkeen teoriaa ja mekaniikkaa. Erikoista mainitsemista ansaitsevat E:n kiinteän kappaleen liikeyhtälöt ja yleiset hydrodynaamiset yhtälöt mekaniikassa. — Kaikilla näillä aloilla pidetään E:n tutkimuksia klassillisina. *R. J-a.*

Eumaios, Homeroksen Odysseiassa kuninkaanpoika, joka oli lapsena joutunut orjankauppiaitten käsiin ja myyty Odysseukselle, ja josta on tullut tämän sikolaumojen hoitaja. Palattuaan pitkällisiltä harharetkiltään kotimaahansa Odysseus ilmoittautuu kaikkein ensiksi E:lle. Uskollisen vanhan palvelijan ja hänen kovia kokeneen isäntänsä väli on kauniisti kuvattu. *O. E. T.*

Eumenes *[-e'nēs]* (363-316 e. Kr.), makedonialainen valtiomies ja sotapäällikkö kreikkalaista sukuperää. E. oli ensin Filip II:n ja Aleksanteri Suuren kirjurina. Viimemainituu kuoltua hän liittyi valtionhoitaja Perdikkaaseen, joka antoi hänelle maaherrakunnaksi Kappadokian ja Paflagonian. Kun Perdikkas 321 oli murhattu, kannatti E. yhä edelleen uskollisesti Aleksanteri Suuren sukua muita maaherroja vastaan, jotka halusivat jakaa valtakunnan. Hän taisteli hyvällä menestyksellä Fryygian Antigonosta vastaan osoittaen suurta valtiomiestaitoa ja erinomaista sotilaallista kykyä. Mutta kreikkalaisena hän oli vihattu, ja vihdoin hänen makedonialaiset soturinsa petollisesti antoivat hänet Antigonoksen käsiin, joka surmautti hänet. Cornelius Nepos ja Plutarkhos ovat kirjoittaneet hänen elämäkertansa.

Eumenes *[-e'nēs]*, kahden Pergamonin kuninkaan nimi. Näistä on erittäinkin E. II (197-159 e. Kr.) tunnettu. Hän oli niinkuin isänsäkin Attalos II läheisessä liitossa roomalaisten kanssa, auttaen heitä m. m. sodassa Syyrian Antiokhosta vastaan. Tämän johdosta hän sai suurimman osan Tauros-vuoren länsipuolella olevaa Vähää-Aasiaa. Sittemmin hänen ja roomalaisten välit kylmenivät, sillä viimemainitut pelkäsivät hänen pääsevän liian mahtavaksi. Tosin E. vielä otti Rooman liittolaisena osaa sotaan Makedonian Perseusta vastaan, mutta sai sen jälkeen kokea loukkaavaa kohtelua roomalaisten puolelta. Vain hänen kuolemansa esti ilmi sodan syttymisen. E. oli niinkuin isänsäkin tieteiden ja taiteiden suosija; saattoi loppuun Zeuksen kuuluisan alttarin rakentamisen. *J. F.*

Eumenidit (kreik. Eumenides) ks. Erinys.

Eumolpos (kreik., = hyvä laulaja"), Eleusiin ylhäisimmän pappissuvun, eumolpidien (ks. Eleusis) tarunomainen kantaisä, Poseidon jumalan poika; n. s. Homeroksen hymnin mukaan Demeter perustaessaan Eleusiin mysterioita opetti E:lle pyhät salamenot. 5:nnen vuosis. runoudessa E. Eleusiin kuninkaana tai liittolaisena taistelee Athenan kuningasta Erekhtheusta (ks. t.) vastaan. Tämän taistelun yhteydessä esiintyy taru, ettei E. ollutkaan kreikkalainen vaan thrakialainen. *O. E. T.*

Eunukki (kreik. *eunū'khos* = „vuoteenvartija"), kuohilas, jolle itämailla haaremin valvonta on uskottu. Eunukkeja käytettiin jo aikaisin muinaisajalla, niitä oli Israelin kuninkaillakin ja on edelleen rikkailla maissa, joissa monivaimoisuus on vallalla. Turkin viimeisellä itsevaltiaalla sulttaanilla Abdulhamidilla oli vielä musta ylieunukki, *kyslar agasi*, joka oli ensi luokan virkamiehiä. Muinoin ylieunukeilla usein oli suuri valtiollinenkin vaikutus. *K. T-t.*

Euoi *[-o'i]* (kreik.), riemuhuuto Dionysoksen kunniaksi, lat. *euoe*, *euhoe*, joskus kirjoitettu (kaksitavuisena: *evoe*). Uudenaikaisissa kielissä sanalla on tavallisesti kolmitavuinen muoto evoë.

Euonymus europæa, sorvarinpaatsama, *Celastraceæ*-heimoon kuuluva pensas tai matala puu, kotoisin Keski-Euroopasta, kasvaa villinä vielä Etelä-Ruotsissa. Lehdet ehyet, vastakkaiset, kukat vihertävät, 4-lukuiset, hedelmät neliskulmaiset, kauniisti purppuranpunaiset, siemenissä, joita punainen siemenvaippa ympäröi, vihreä alkio valkeassa siemenvalkuaisessa. Viljellään puistoissa loistavien hedelmiensä vuoksi. Myös muutamia muita lajeja pidetään koristepensaina. *(J. A. W.)*

E. europæa. *a* kukka, *b* hedelmä.

Eupatoria (myös Kozlov), kaup. Venäjällä, Krimin länsirannikolla; 17,915 as. (1897); monta moskeiaa, synagoga y. m. s. Taloudellinen merkitys vähäinen, sillä satama on kelvoton. Sen sijaan E. on suosittu kylpypaikka. — E:n perusti n. 110 e. Kr. Mithridates VI Enpator; oltuaan tatarilaisten ja v:sta 1475 turkkilaisten hallussa se joutui 1783 venäläisille; Krimin sodan aikana liittolaisten sotajoukko nousi siellä maihin (1854). *(E. E. K.)*

E. cannabinum. *a* mykerö, *b* pähkylä.

Eupatorium, punalatva, kasvisuku mykeröknkkaisten heimossa. Korkeita yrttejä tai pensaita,

n. 400 lajia, useimmat Ameriikasta. Meillä yksi laji, *E. cannabinum*, joka harvinaisena kasvaa rannoilla Etelä-Suomessa. Lehdet vastakkaiset, useimmin 3- tai 5-sormiset, punaisissa kukkamykeröissä väkevä omenalle vivahtava haju. Koko kasvia on käytetty hiostavaksi ja virtsaa ajavaksi lääkkeeksi. Tropiikeissa viljellyn *E. triplinerven* lehtiä viedään Intiasta Englantiin ayapana-teen nimellä. Useita lajeja viljellään koristuskasveina. *(J. A. W.)*

Eupatridit (kreik. *Eupatrī'dai* = jaloista esiisistä polveutuvat), muinaisessa Attikassa syntyperäiset aatelissuvut, jotka vanhimpina aikoina muodostivat ensimäisen kansanluokan ja yksin ottivat osaa valtion hoitoon. Solonin uudistuksen kautta (594 e. Kr.) ne periaatteellisesti menettivät valtiolliset etuoikeutensa, mutta varallisnutensa nojalla niillä edelleenkin pitkät ajat oli huomattava poliittinen merkitys, jonka ohella eräät pappisvirat niissä edelleenkin kulkivat perintönä. *E. R-n.*

Euphorbia, tyräkki, kasvisuku, jonka mukaan heimo *Euphorbiaceæ* on saanut nimensä; n. 600 keskenään hyvin erinäköistä lajia — pienistä yrteistä pilarikaktusten muotoisiin — useimmat lämpimäin maiden aroseuduista. Sekä kukat, jotka ovat yksineuvoisia, että kukinnot suuressa määrässä omituisia: emikukka lopulta pitkäperäinen, kehätön; emiössä 3-lokeroinen sikiäin ja 3 vartaloa; sen juurella 5:ssä tiheässä ryhmässä ovat kehättömät, ulkonaisesti yhden heteen näköiset hedekukat. Tällainen pieni kukinto *(cyathium)* taasen on 5- ja yhdislehtisen, kellomaisen suojuksen ympäröimä. Suomessa 4 kotimaista lajia maitiaisnesteellisiä yrttejä, joista yleisimmät, *E. helioscopia* ja *E. peplus*, ovat joks. harvinaisia rikkaruohoja puutarhamaissa. Pilarikaktusten näköisiä, toiset ajoittain lehdellisiä, toiset tykkänään lehdettömiä ovat esim. *E. antiquorum* ja *E. caput Medusæ*. Koristuskasveina viljellään m. m. meksikkol. *E. fulgens*ia, jonka kukinnot ovat loistavan punaiset, ja kauniinta kaikista, keski-amer. *E. (Poinsettia) pulcherrima*a, joulutähteä, jolla on suuret, verenpunaiset suojukset. Kaikki lajit sisältävät runsaasti maitiaisnestettä, jonka vuoksi useat ovat lääkekasveja; tärkein on *E. resinifera*, jonka maitiaisneste rohdoksena käy euphorbiumin (ks. t.) nimellä. *(J. A. W.)*

E. helioscopia. *a* kukinto, *b* hedelmä, *c* siemen.

Euphorbiaceæ, suuri kasviheimo *Tricoccæ*-parvessa, n. 4,000 keskenään mitä erinäköisintä lajia, hentoja yrttejä ja kaktusmaisia mehukasveja, kiipijäkasveja, isolehtisiä puita ja toisia, joiden lehdet ovat suomumaisia tai joilla on laakaversoja (ks. t.); kukat vähäpätöisiä, rakenteeltaan vaihtelevaisia, hedelmä 3:een hedelmykseen lohkeava kota; siemenellä, jossa on iso valkuainen, on mehevä lisäke. Mainittavia sukuja *Croton, Euphorbia, Hevea, Mallotus, Manihot, Mercurialis, Ricinus, Siphonia.* *(J. A. W.)*

Euphorbium, Atlas-vuoristossa kasvavan kaktusmaisen tyräkin *Euphorbia resinifera*n kuivatettu maitiaisneste *(gummiresina euphorbium)*; himmeän likaisenkeltaisia tai ruskeahkoja, vahantapaisia polttavanmakuisia kappaleita. E:sta tehtyä pulveria käytetään vetolaastarissa (Suomen farmakopean *emplastrum cantharidis cum euphorbio*). *(J. A. W.)*

Euphranor *[-phrā'nōr]*, etevä kreik. kuvanveistäjä ja maalari, luultavasti Korinthoksesta kotoisin (4:nnellä vuosis. e. Kr.). Hänen veistokuviaan mainittakoon „Leto" sylissään molemmat jumal-lapsensa, „Paris", jonka erinomaista karakteristiikkaa suuresti ylistettiin, „Apollon Patro'os"; hänen maalauksillaan oli m. m. Ateenan Agoran varrella oleva Zeus Eleutherioksen pylväistö koristettu (m. m. suuri historiamaalaus: „Mantineian ratsutaistelu"). ks. Kreikkalainen taide. *O. E. T.*

Euphrosyne *[-sy'nē]* (kreik., = „ilomieli"). 1. Kreik. tarustossa yksi kolmesta khariitista (sulottaresta). — 2. Ruotsalaisen runoilijattaren Julia Kristina Nybergin (ks. t.) kirjailijanimi.

Eupolis, kreik. runoilija, n. s. vanhemman attikalaisen komedian etevimpiä edustajia (5:nnen vuosis. jälkipuoliskolla; kuoli luult. n. 411). Kirjoitti 14 komediaa, joista 7 saavutti komediakilpailussa ensi voiton. E. käänsi, samoin kuin hänen aikalaisensa Aristophaneskin, ivansa etupäässä oman aikansa valtiollisia oloja ja valtiollisia johtomiehiä (niink. Kleonia, Alkibiadesta, Hyperbolosta) vastaan. Hänen komedioissaan ilmeni tavattoman rikas mielikuvitus ja terävä, sattuva sukkeluus. Hänen teoksiaan ei ole säilynyt kuin pieniä katkelmia. [Kock, „Comicorum atticorum fragmenta", I.] ks. Kreikan kieli ja kirjallisuus. *O. E. T.*

Eura. 1. Kunta, T. ja P. l., Ulvilan khlak., Eura-Kiukainen-Honkilahden nimismiespiiri; kirkolle Kiukaisten asemalta 11 km; 195,2 km², joista viljeltyä maata 4,033 ha (1901); 30 1/2 manttaalia, talonsavuja 85, torpansavuja 139, muita savuja 44; 3,182 as., miltei kaikki suomenkielisiä; 486 hevosta, 2,172 nautaa, 1,370 lammasta. Sivistyslaitoksia: 4 kansak., Apteekki; yhteinen kunnanlääkäri E.-Köyliö-Kiukainen-Säkylän piirillä. Teoll.-laitoksia: Kauttuan tehdas, Sorkkisten meijeri. — Seutu on rikas myöh. rautakauden muinaisjäännöksistä. Semmoisina paikkoina ovat erityisesti tunnetut: Lauhian-, Osman- ja Käräjä-, Pappilan- ja Kukonmäet. Löydöt lukeutuvat 600-1200 j. Kr. — 2. Seurakunta, Turun arkkihiippak., Porin alarovastik., tunnetaan jo 1450-luvulla. Kirkko kivinen (1896-98). vrt. E:n kappeli. [K. Killineu, „Kiint. muinais-j. Ulvilan kihlakunnassa. Eura (Vet. soc. bidr. n:o 33); G. J. Lindström. „Beskrifning öfver Eura socken" (Suomi 1849).] *K. S.*

Euraasia (lyhennys *Eurooppa-Aasiasta*), Euroopan ja Aasian yhteinen maantieteellinen nimi.

Eurajoki (ruots. Euraåminne). 1. Kunta, T. ja P. l., Ulvilan khlak., Eura-Kiukainen-Honkilahden nimismiesp.; kirkolle Vuojoen asemalta 2 km; 325,6 km², joista viljeltyä maata 6,691 ha (1901); 87 19/24 manttaalia, talonsavuja 179, torpansavuja 193, muita savuja 81; 5,883 as., miltei kaikki suomenkielisiä; 718 hevosta, 3,584 nautaa, 2,213 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: kansakouluja 6. — 2. Seurakunta, Turuu arkkihiippak., Porin alarovastik.; ainakin

1300-luvulta. Kirkko puinen. Eurajokeen kuuluu Irjanteen rukoushuonekunta. [K. Killinen, „Kiint. muin.-j. Ulvilan kihlakunnassa. Eurajoki". (Vet. soc. bidr. n:o 33).]

K. S.

Euran kappeli. 1. Kunta, T. ja P. l., Maskun khlak., Marttila-Koski-Eura-Karinaisten nimismiesp.; kirkolle Kyrön asemalta 15 km, Paimion asemalta 18 km; 92,2 km², joista viljeltyä maata 3,357 ha (1901); 24 $^{13}/_{24}$ manttaalia, talonsavuja 97, torpansavuja 103, muita savuja 177; 1,744 as., miltei kaikki suomenkiel.; 370 hevosta, 1,542 nautaa, 581 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: kansakoul. 2. — 2. Seurakunta, Turun arkkihiippak. Perniön rovastik., vanha; Marttilan kappeliksi Keis. k. $^{20}/_{10}$ 1859, itsen. khrakunnaksi sen. p. $^{3}/_{6}$ 1906; uusi nimi: Tarvasjoki. *K. S.*

Euran tuomiokunta käsittää Eurajoen, Luvian kappelin, Rauman maaseurakunnan, Lapin ja Hinnerjoen —; Euran pit., Kiukaisten, Honkilahden, Köyliön ja Säkylän —; Kokemäen ja Harjavallan — käräjäkunnat. *K. S.*

Euraåminne ks. Eurajoki.

Eurelius *[-ē'-]* ks. Dahlstierna.

Eurén, Erik Kustaa (1818-72), koulumies ja suomen kielen tutkija; ylioppilas 1841, fil. maisteri 1844. E. rupesi koulumieheksi ja tuli 1857 Hämeenlinnan vastaperustettuun lukioon historian lehtoriksi, toimien myös sen rehtorina 1857-63. — Eurénin kirjallinen toiminta on kohdistunut sopivain suomen kielen opetuksen apuneuvojen laittamiseen. Siltä alalta hän on julkaissut seuraavat teokset: „Grunddragen till finsk formlära" (1846), „Finsk språklära" (1849; tämän lyhennys on 1851 ilmestynyt „Finsk språklära i sammandrag"), „Suomalainen kielioppi Suomalaisille" (1852) ja „Suomalais-ruotsalainen sanakirja" (1860). E. nojasi teoksissaan Lönnrotin ja Castrénin tutkimusten tuloksiin; sanakirjaansa hän sai käyttää Lönnrotin aineksia. Lisäksi hän on toimittanut suomeksi vielä „Hebrean kieliopin" (1857; kouluja varten). Edelleen hän on suomentanut ja osittain itsekin kirjoittanut suuren joukon kansankirjasia, toimittanut paria sanomalehteä ja perustanut „Hämäläisen" (1857), toimittaen sitä v:een 1871. *H. O.*

Euripides *[-rīpi'dēs]* (n. 484-406 e. Kr.), nuorin Ateenan kolmesta suuresta tragediain kirjoittajasta. E. oli Mnesarkhideen poika, arvossa pidettyä sukua; kertomukset hänen vanhempiensa halvasta säädystä sekä hänen äitinsä torikauppias-ammatista ovat todistettavasti perättömiä. E. vietti elämänsä erillään valtiollisista toimista. Hänen teoksensa todistavat hänen syvälti tutkineen ihmisten luonteita ja miettineen elämän ongelmia. Hän edustaa runoilijana sofistien ja Peloponnesolais-sodan monessa suhteessa revinnäistä aikaa. Hän on omistanut tämän ajan kriitillisen hengen; hänen runoelmistaan käy ilmi, etteivät häntä tyydytä vanha usko, vanhat perinnäiset ja sovinnaiset siveyskäsitteet: hän pyrkii uutta todempaa totuutta kohti, mutta eheätä vakaumusta hänen ei onnistu saavuttaa. Se maailmankuva, joka hänen tragedioissaan ilmenee, on synkänlainen, sovittamatonta ristiriitaa täynnä. Tragediain kirjoittajana hän on sidottu perinnäisiin taruaiheisiin, mutta hän on tragedian uskonnollisesta luonteesta vieraantunut. Usein hän sentähden uurtaa pohjan niiden uskonnollisten ja siveellisten aatteiden alta, joita hänen taruaiheensa edellyttävät. Siitä huolimatta hän kuitenkin tragediojensa lopussa usein turvatuu siihen, että joku jumal-olento *(„deus ex machina")* mahtisanallaan ratkaisee konfliktin, jonka runoilija on solminut, mutta jota hän ei voi tai ei huoli kehittää psykologisesti ja taiteellisesti tyydyttävään loppuun. — Koori, joka alkuaan oli mitä tähdellisin tragedian aines ja edusti sen uskonnollista tunne- ja aatepohjaa, jää E:n tragedioissa usein pelkäksi sovinnaiseksi koristukseksi. E:n tragediojen heikkoja puolia on sekin, ettei hän, kuten hänen edeläkävijänsä, kudo toiminnan edellytyksiä (exposéta) vuoropuheluun, vaan panee kappaleen alussa jonkun henkilöistään kertomaan suoraan yleisölle mitä sen on tiedettävä ymmärtääksensä kappaleen kulun. — Toiselta puolen E. on tragediaa suuresti rikastuttanut, valloittamalla sille uusia ihmiselämän aloja. Paljoa monipuolisemmin kuin hänen edeläkävijänsä hän on analyseerannut sydämissä piileviä hyviä ja pahoja voimia, molempia ymmärtäen. Hän on suuri intohimojen kuvaaja. M. m. hän on rohjennut näyttämöllä esittää miehen ja naisen rakkauden mahtavana, kohtalokkaana intohimona, — hämmästyttäen sillä aikalaisiaan, joista tämä oli outoa ja tragedialle sopimatonta. Hänen sankarinsa ovat ihmisiä sellaisia, jommoisten hän ympärillään näki taistelevan ja vehkeilevän, palavan, kärsivän, eksyvän ja sortuvan. Mutta huonosti ne useinkin vastasivat niitä ihanteellisia sankarityyppejä, joita ne olivat kuvaavinaan. Vanhojen muotojen ja uuden sisällyksen ristiriitaa E. ei kyennyt voittamaan. Mutta heikkouksistaan huolimatta hän on maailmankirjallisuuden tenhoisimpia runoilijaneroja. Eläessään hän ei saavuttanut yleisön suosiota; n. 90 näytelmällä hän sai tragediakilpailuissa vain 5 kertaa voiton. Ja kiihkeästi häntä ahdistelivat pilaja häväistysjutuilla komediankirjoittajat, koska hän muka turmeli sekä taidetta että kansaa. — Viimeiset elinvuotensa E. vietti Makedoniassa, kuningas Arkhelaoksen hovissa. Hänen kuolemansa jälkeen hänen maineensa kasvamistaan kasvoi, ja hänen teoksensa ovat painaneet mitä syvimmän leiman myöhemmän antiikin koko henkiseen elämään. — E:n näytelmiä on säilynyt 18 (19:säs, Rhesos, ei ole hänen tekemänsä); ne ovat (ajanmukaisessa järjestyksessä, mikäli se on tunnettu tai todennäköisesti määrättävissä): „Alkestis" (438), „Medeia" (431), „Hippolytos" (428). „Hekabe", „Herakleidai", „Andromakhe", „Herakles", „Hiketides", „Ion", „Troialaisnaiset" (415), „Elektra", „Iphigeneia taurolaisten luona", „Helena" (412), „Phoinikialaisnaiset", „Orestes" (408), „Iphigeneia Auliissa" ja „Bak-

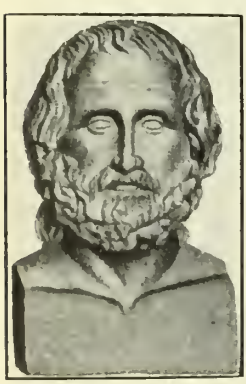

Euripides. (Antiikkinen patsas Mantovassa).

khai" (kaksi viimemainittua kirjoitettu Makedoniassa ja näytelty vasta E:n kuoleman jälkeen), „Kyklops" (ainoa säilynyt satyrinäytelmä; aika tuntematon). *O. E. T.*

Euripos *[-rī-]*, Kreikan mannermaan ja Euboian välisen salmen kapein osa (Khalkiin ja Eretrian kohdalla). E. on tunnettu vaikeista virtasuhteista. Sen kapeimmalla kohdalla (n. 30 m) on vanhoista ajoista ollut silta; tätä nykyä siinä on kiertosilta.

Eurodiinit, m o u o a m i d o f e n a t s i i n i t, ryhmä heikosti emäksisiä, keltaisia ja punaisia väriaineita. Niillä ei ole teknillistä merkitystä. *Edv. Hj.*

Eurofeeni, i s o b u t y l i o r t o k r e s y l i j o d i d i, keltainen, veteen liukeneva jauhe, sahraminhajuinen; vaikuttaa antiseptisesti ja käytetään lääkkeenä jodoformin asemesta ihotaudeissa. *(Edv. Hj.)*

Eurooppa (nimi johtunee seemiläisestä *ereb* = pimeä; siis auringonlaskun-maa), Austraalian jälkeen pienin maanosa, 9,896,789 km². Se on niin läheisessä yhteydessä Aasian kanssa, että sitä voitaisiin pitää vain tämän maanosan suurena niemenä, mutta toisaalta se jo kauan on ollut huomattavin niistä osista maapalloamme, joihin kiinteä maa on jakautunut, ja meidän päivinämme se ei ainoastaan ole koko maapallon sivistyksen emämaana, vaan myöskin niiden muodostumassa olevien kansojen, jotka juurruttavat eurooppalaista sivistystä uuden maailman kolmessa pääosassa sekä useissa seuduissa Aasiaa ja Afrikkaa ja koettavat muuttaa viljelemättömiä alueita eurooppalaiseen tapaan viljellyiksi. Se seikka, että Eurooppa on saavuttanut ja tähän asti kyennyt säilyttämään tämän johtavan aseman, riippuu niinhyvin sen kansoista kuin luonnostakin.

A s e m a ja r a j a t. Kartasta näemme, että E. on pirstoutunut lukuisampiin lahtiin, niemiin ja saariin kuin mikään muu maanosa. Tämä seikka tietysti on ollut erittäin tärkeä merenkulun ja kaupan kehittymiselle. Samaten näemme, että E:n vuorten yli pääsee helpommin kulkemaan kuin muitten maanosien tunturiselänteitten. Täällä ei tavata ensinkään erämaita, ja joet juoksevat leveissä laaksoissa, joissa kosket ovat monin paikoin aikojen kuluessa niin tasoittuneet, että niissä voi häiriöttä laivoilla kulkea, ja meidän päivinämme rakennetaan rautateitä tiheästi asutuissa jokialueissa ja yhdistetään kanavilla laakso laaksoon vedenjakajien yli. On tahdottu selittää eurooppalaisten etusija muitten maanosien alkuasukkaisiin nähden maan suotuisan ilmaston ansioksi. Maapallon tiheimmin asutut seudut ovat etupäässä lauhkeassa vyöhykkeessä, josta seikasta saattaa tehdä seu johtopäätöksen, että ne seudut, joissa vallitsee kohtalainen lämpö, soveltuisivat parhaiten ihmisen asuinsijoiksi. Mutta täytyy myös ottaa huomioon asutuksen tiheys, helppous tuottaa tai hankkia ravintoaineita, kansan uskonnolliset käsitykset ja ennen kaikkea sen luontainen lahjakkuus, jos tahtoo saada selville syyt taloudellisen hyvinvoinnin syntymiseen, mutta yhtä paljon myöskin kehitys henkisellä alalla. Siellä missä ilmanala on kyllin viileätä varjelemaan ruumista kuumien seutujen veltostuttavalta vaikutukselta tai napamaitten jäätävältä pakkaselta ja missä muutenkin yön ja päivän välisen lämmön erotus on niin suuri, ettei lämpösuhteissa tule valitsemaan yksitoikkoisuutta, syntyy tavallisesti, jos vain muutkin olosuhteet ovat suotuisia, korkeampi sivistys. Tämän näemme toteutuneen varsinkin omassa maanosassamme, joka saa kosteuttakin sen verran, että se riittää kasvullisuuden tarpeiksi, vieläpä etupäässä niinä vuodenaikoina, jolloin kasvit sitä eniten tarvitsevat. — E:n asema melkein keskellä maapallon puolikasta on ollut erittäin tärkeä kauppasuhteitten syntymiselle muitten maanosien kanssa. Sillä juuri sen vuoksi, että E:ssa yhtyy suuria kauppateitä, on täällä myöskin syntynyt tärkeitä kauppapaikkoja, ja se on tullut koko maapallon tavaranvaihdon keskustaksi. Tämän vuoksi sen kauppaa käyvät kansat ovat keränneet itselleen suunnattomia rikkauksia, mutta se on samalla synnyttänyt osittaisen liikakansoituksen, jota täytyy tasoittaa siirtolaisuuden avulla. Mutta juuri täten levittämällä muihin maanosiin työvoimaa ja yritteliäisyyttä E:n valta-asema on lisääntynyt ja sen sivistys kohonnut melkeinpä kaikkivaltiaaksi yli koko maapallon. Maanosamme kasvit ja eläimetkin työntävät niille suotuisten luonnonsuhteitten vallitessa vieraitten maitten lajit syrjään. E:n kansat ovat luoneet uusia elinkeinoja miljoonille ihmisille ja avanneet suuret määrät uusia edistymisen mahdollisuuksia. E:n etevämmän ihmisen tieltä ovat heikommat kansat kukistuneet ja ala-arvoiset sivistysmuodot hävinneet. Rotusekoitusta, muotojen tasoittumista on tapahtunut ja tapahtuu edelleenkin suuressa määrin melkein kaikkialla maapallolla; eurooppalainen tuo uutta verta ja uusia henkisiä mahdollisuuksia, aivan kuten hän itse saa suureksi osaksi kiittää rotusekoitusta voimastaan.

E:n maarajoista Aasiaa vastaan, ks. A a s i a I palsta 14. Merirajat ovat Kaspian-meri, Mustameri, Bosporin-salmi, Marmara-meri, Hellespontin-salmi, Aigeian-meri, Välimeri, Gibraltarinsalmi, Atlantti ja Pohjois-Jäämeri.

R a n u i k k o m u o d o s t u s. E:ssa on, kuten sanottu, paljon suuria niemimaita. Ne anastavat suunnilleen $^1/_5$ koko alueesta. Saarten pinta-ala suhtautuu mantereeseen kuin 1: 14. Suurin niistä on Iso-Britannia (230,000 km²), sitä lähinnä Islanti (104,800 km²), Novaja Zemlja Aasian rajalla (92,000 km²), Irlanti (83,800 km²), Sisilia (25,500 km²) ja Sardinia (23,520 km²). Paljoa pienempiä ovat jo Korsikka (8,862 km²), Kreeta (8,590 km²) ja Seelanti (6,828 km²). Näitä seuraavat: Euboia, Mallorka, Gotlanti, Saarenmaa, Fär-saaret, Ölanti, Lollaud, Rügen, Menorca, Korfu, Kephallouia, Anglesey ja Ahvenanmaa. Musta-meri on hautalaskeuma, suurin syvyys 2,618 m, joka laskee Bosporin kautta yli 1,000 m syvyiseen Marmara-mereen, josta taas mutkaileva Dardanellien-salmi laskee Aigeianmereen. Mustau-meren ja sen sivumeren, matalan Asovan-meren yhdistää 5 km leveä Kertšsalmi. Keskellä pohjoisrantaa on Krimin niemimaa, jonka eteläisessä osassa kohoavat Jailavuoret. Tämä „Venäjän rivieera" on ylen rehevän alativehreän kasvullisuuden peittämä. Luoteisrannikkoa muuttelevat alituisesti Tonavan suistokerrostumat. Myös suurin osa pohjoisrantaa on täynnä lahtimaisia joensuita sekä köy-

hää satamista (paras Odessa). Länsirannikko on enimmäkseen jyrkkää ja yksitoikkoista sekä köyhää hyvistä satamista (parhaat Konstantsa Romaaniassa, Varna ja Burgas Bulgaariassa). Pohjoisrannikolle laskee runsasvetisiä, suistomaita synnyttäviä jokia. Kolmikärkinen Kalkidiken niemimaa on vuorista. — Kreikan itärannikon muodostaa pitkä vuorenselkä, joka paikoittellen on katkonaisina kappaleina. Korkein huippu on Olympos (2,980 m). Vuorisen Euboian-saaren jatkona ovat Andros-saaret, Naksos, y. m.. Aiginan-lahdessa on samanniminen saari, Salamis-saaren eteläpuolella. Peloponnesos-niemimaahan tunkeutuvat Argoksen-, Lakonian- ja Messenian-lahdet. Saarista on Syroksella varma satama, ja viinirikas Thera (Santorin) on vanhan kraatterin reunana. Myöskin Milos on tuliperäistä alkujuurta, Paros on kuuluisa marmoristaan, ja Kreetta on vuorinen saari, jonka maaperä on hyvin viljavata. — Länsirannikolta maa on pitkiä murtoviivoja myöten murtunut. Siirrokset ovat erottaneet Joonian-saaret (Zakynthos, Kephallonia, Leukas, Korfu) mantereesta ja avanneet Korinton-lahden manteren raunioitten väliin. Tiheät maanjäristykset todistavat, ettei vuorten muodostuminen vieläkääu ole loppuun suoritettu.

Jyrkkänä muurina, jossa on 2,000 m korkeita huippuja, ulottuu rannikkoa pohjoiseen päin Montenegroon saakka. Sitten seuraavan Dalmatsian rannikon ovat muodostaneet suurenmoiset siirrokset, jotka ovat seuranneet pitkiä kalkkivuorijonoja. Meri tunkeutui ulompien vuoristojonojen laaksoihin ja muodosti ne lahdiksi (Bocche di Cattaro, Quarnero-, Triest-lahti) ja salmiksi, jota vastoin selänteitten korkeimmat kohdat jäivät näkyviin pitkinä saarina. Istrianniemimaa alastomine kalkkikallioineen on Adrianmeren kahden lahden välissä. Tämän meren pohjoisrannikolla on laguuneja ja liejusärkkiä eli laajoja suistomaita, joita Pon, Adigen ja useitten pienempien jokien kerrostumat ovat muodostaneet. — Eteläänpäin alkaa sangen yksitoikkoinen rannikko (satamat: Ancona, Bari, Brindisi). Siellä täällä on rantalaguuneja mutta myös puutarhamaisesti viljeltyjä rannikkoja. Joonianmerestä tunkeutuu aukea Tarentin-lahti etelärannikkoon. Vanhastaan tunnetun maanjäristysalueen kautta johtaa vilkasliikkeinen Messinansalmi Tyrrhenan-mereen. Ei missään ole italialainen ilmasto ihanampaa kuin 2-3 tuhannen metrin syvyisen Sisilian, Sardinian sekä Korsikan ympäröimän Tyrrhenan-meren rantamilla. Tuliperäinen murtoviiva käy Etnan, Liparinsaarten ja Vesuviuksen yli, ja rantaviiva muodostaa ihanat Eufemian-, Polieastron-, Salernon-, Napolin- ja Gaëtan-lahdet. Sorrenton niemimaasta irti temmattuna kappaleena ovat Napolinlahdessa Capri ja tuliperäiset Procida ja Isehia, joita maanjäristykset usein ovat hätyyttäneet. Pohjoiseenpäin rannikko käy köyhemmäksi, sen satamat täyttyvät monin paikoin liejusta, ja malaaria on — kuten muualla liejuranuikolla — karkoittanut asukkaat sisämaahan.

Ligurian-meren ja Genovan-lahden rannoilla vallitsee ihana ilmasto, jonka kaltaista ei muualla tapaa tältä leveysasteelta (Riviera di Ponente ja R. di Levante). Täällä on useita hyviä satamia (Spezzia, Genova, Monaco, Nizza). Marseillesta länteenpäin on rannikko taas Espanjan rajalle saakka matalampi ja rantajärvien reunustama. Pyreneitten niemimaan Välimerenrannikko on monin paikoin jyrkkä (Pyreneitten ja Granadan kohdalla) ja yleensä köyhä hyvistä satamista (parhaat Barcelona, Valencia, Cartagena, Malaga), mutta se on hyvin hedelmällistä (jokilaaksoissa). — (Sisilia, Malta, Sardinia, Korsikka, Baleaarit, ks. n.). — Monin paikoin Euroopan länsirannikolla (Galiciassa, Bretagnessa, Cornwallissa, Skotlannissa, Islannissa, Norjassa, Kuollassa) valtameren aalto koettaa voimiaan kovia alkuvuoria vastaan. Viimemainitut ovat kuitenkin runsaasti rikkoutuneet, joten on syntynyt erinomaisia satamia (La Coruña, Brest, Plymouth, Glasgow, Cork, Bergen, Kuolla). Näitten kallioryhmien väliin on meri uurtanut syviä lahtia. Monessa paikassa on kuitenkin matalia rannikkoja, joissa ainoastaan jokien suut tarjoovat laivoille hyviä ankkuripaikkoja (Bordeaux, Rotterdam, Hampuri). — Biskajau-lahden etelärannikko on vuorista (satama Santander), mutta sen ranskalaisella puolella voimakkaat rannikkovirrat tasoittavat niemekkeitä, rakentavat patoja jokien ja kaupunkien suihin ja tuovat aineksia Les Landes'in korkeille hietapenkereille. Ranskan pohjoisrannikko on muodostunut pehmeistä vuorilajeista, joten meren on ollut helppo siellä pirstota rantaa. Paikoittellen on syntynyt pitkä, noin 100 m:n korkuinen töyry *(falaise)*, jonka edustalla on tasaineu hietaranta *(plague)*. Nykyisen Pas de Calais-salmen entisen maakannaksen ovat luode ja vuoksi hävittäneet, ja nykyään siellä on 65:kin metrin syvyisiä kohtia. Suuri osa Pohjan-merta ei ole muuta kuin tulvan peittämää mannerta, jonka tähden sen syvyys ainoastaan harvoissa kohdissa on yli 100 m (keskimäärin n. 90 m). Skagerrakin, Kattegatin, Juutinrauman ja molempien Belttien kautta se on Itämeren yhteydessä. Hyvin lakeat ovat Pohjanmeren etelä- ja itärannikot (lentohiekkasärkkiä, marskimaata ja matalia lahtia kuten Zuiderzee, Dollartti, Jade-lahti). Jyllannin itäosat ja saaristo: Sjælland, Fyen, Langeland, Lolland, Falster, Møen, Rügen y. m. ovat tähteitä laajasta liituajan tasangosta. Jääkauden mahtavat jäätiköt, jotka täyttivät koko Itämeren, ovat ahtautuneet näitä vastaan. meren tyrskyt ovat jatkaneet hävitystä, ja siten ovat matalat Aalborgin-, Kjøge-, Præstø- ja Møen-Falster-lahdet syntyneet. Etelärannikolla ovat suuret joet muodostaneet suistolahtia (Stettiner Haff, Danzigin mutka, Frisches Haff, Kurisches Haff). Pitkin Kurinmaan rannikkoa on hietasärkkiä. Riianlahden sulkevat iso Hiidenmaa ja Saarenmaa. Suomenlahden etelärannikko on suurimmaksi osaksi äkkijyrkkä, mutta tasainen penger, ja sen edustalla on ranta melkein saaretonta, matalaa ja hietaista. Itäranta on alavaa ja täynnä hietasärkkiä (Suomen rannikosta ks. Suomi). — Pohjanlahden länsirannikko on huomattavasti jyrkempää ja korkeampaa kuin itärannikko Suomen puolella. Ahvenanmaan kohdalta eteläänpäin se kuitenkin muuttuu alavaksi. Kattegatin ja varsinkin Skagerrakin rannikko on taas suurimmaksi osaksi kallioista ja jyrkkää, ja siellä on runsaammin saaria ja syvälle tunkevia lahtia. Huomattavin niistä on Kristiaanian-vuono. Koko länsi- ja pohjoisrannikko on kuitenkin vielä pal-

EUROOPPA.
Joki- ja vuoristoalueet.
Mittakaava 1:24000000.
Saksan peninkulmia 15-t°
Kilometr. 111,1-t°
Korkeus ja syvyyskerrokset metreissä.
Vuorenhuippuja
yli 2000 yl merenpinnan
1000-2000
500-1000
200-500
0-200
Syvänne
0-200 merenpinnan alla
200-1000
1000-2000
2000-4000
yli 4000
POHJOIS-JÄÄMERI
ATLANTIN VALTAMERI
MUSTA-MERI
KASPIAN-MERI
Pohjanmeri
Suomenlahti
Pohjanlahti
Joonian-meri
Tyrrhenan meri
Adrian meri
Liguurian-m.
Korsika
Sardinia
Sisilia
Kreeta
Kypros
Rhodos
Malta
Gibraltarin salmi
Bonifacion-salmi
Messinan salmi
Otrantan salmi
Dardanellit
Bosporos
Kertsin-salmi
Krim
Volgan alue
Uralin alue
Kaspian-meri
Mangistlakin-m.
Ust-Urt-tasanko
Aralin alue
Syrian erämaa
Arabian erämaa
Libyan erämaa
Iso-Syrtti
Pieni-Syrtti
Trípoli
Tunis
Algier
Marokko
Gibraltar
Lissabon
Madrid
Barcelona
Marseille
Genova
Napoli
Palermo
Roma
Wien
Budapest
Berlin
Hamburg
Bremen
Amsterdam
Rotterdam
Bryssel
Pariisi
London
Bristol
Irlanti
Islanti
Grönlannin manner
Grönlannin rannikko
Tanskan-salmi
Skotlanti
Norja
Ruotsi
Suomi
Kööpenhamina
Kristiania
Tukholma
Pietari
Moskova
Nižnij Novgorod
Kazan
Samara
Saratov
Astrakan
Volga
Don
Dnepr
Donin ylänkö
Rokitnon suo
Pripetin-v.
Kuollan-m.
Valkea-m.
Laatokka
Äänisjärvi
Onega
Ladoga
Jäätävä-m.
Karan-m.
Obin lahti
Jenisei
Ob
Irtysh
Tobol
Tura
Tjumen
Tjumen-Kama allas
Kama
Vjatka
Petshora
Pechora
Ural
Siperian alalasanko
Turgai
Aralin alue
Kaspian-tasanko
Mangistlakin-m.
Ust-Urt-tasanko
Meshedin
Teheran
Tabriz
Mosul
Bagdad
Basra
Damaskos
Jerusalem
Kairo
Suez
Aleksandria
Libya
Tripolis
Sot-ylängöt
Sahara
Lant. & H. Greenwichistä
Tietosanakirja.
Bibliographisches Institut Leipzigissä.
Kirjoitukseen ‚Eurooppa'.

Tietosanakirja.

Bibliographisches Institut Leipzigissä.

Kirjoitukseen „Eurooppa“

joa jyrkempää ja kallioisempaa. Suurimmat vuonot ovat Stavangerin-, Hardangerin-, Sogne-, Trondhjemin-, Länsi-, Jyhkä-(Lyngen-), Alattion-, Porsangerin-, Teno- ja Varaugin-vuonot. Kuollanniemimaan pohjoisrannikko, Murmanin-rannikko, muuttuu idässä yksitoikkoiseksi töyryrannikoksi. Vienan-meren kolme lahtea (Kautalahti, Äänis- ja Arkangelin-lahti) ovat enimmäkseen autio- ja rämerantaisia. Kaninin itäpuolella on autio tunturirannikko, johon Petšora-joki rakentaa monihaaraista suistoansa.

P i n n a n m u o d o s t u s poikkeaa kaikista muista maanosista rikkaau muotojensa vaihtelun kautta; laaksot ja järvet, arot ja viljelysmaat vuorottelevat alituisesti kaikkialla. E:n keskikorkeus on pienempi kuin muitten maanosien. Jos järjestää ne keskikorkeutensa mukaan, niin saadaan: Eurooppa, Australia, Etelä-Ameriikka, Pohjois-Ameriikka, Afrikka, Aasia (Antarktis tuntematon). Aasian keskikorkeus on lähimain kolme kertaa suurempi kuin E:n (879 m 292 m vastaan). Meidän maanosamme korkeuskartasta näkee helposti, että alankoa (alle 200 m) on enemmän kuin puolet koko pinta-alasta. Länsi-Aasian alanko tunkeutuu Uralin ja Kaukasuksen väliin sekä Uralin pohjoispuolelle ja kulkee leveänä vyönä Keski-E:n halki Atlanttiin. Se on suureksi osaksi muodostunut muinaismeriin laskeutuneista kerrostumista, mutta siellä täällä, kuten esim. Fennoskandian (ks. t.) eteläosissa, se on syntynyt sen kautta, että ikivanhat vuoret ovat kuluneet pois pohjiaan myöten. Alangon suuri laajuus on ollut erittäin tärkeä liikenteelle. Sen läpi kulkee kaikkiin suuntiin vanhoja kulttuuriteitä. Korkeimmat vuoret ovat tavallisesti nuorimmat. Niin E:ssakin. Voidaan puhua „nuoresta E:sta" jyrkkäpiirteisine vuorijonoineen, joitten muodostuminen päättyi vasta tertiääriajalla, kestääpä ehkä vieläkin. Suess selittää yhteenkuuluviksi ne mahtavat poimut, jotka kulkevat toiselta puolen Atlasista Pyreneitten-niemimaalle ja toiselta puolen Italian niemimaalle ja jotka tekevät suuren kaaren Keski-E:ssa, jatkuvat Balkanin-niemimaalle sekä Kaukasukselle, ja joiden viimeiset osat tapaa Malakan niemimaalla. Siellä missä poimut ovat katkenneet ja maa laskeutunut, on syöksynyt esille vulkaanisia aineksia. Pyreneitten, Alppien ja Karpaattien pohjoispuolella on „vanha E.", se alue maanosaamme, jossa todennäköisesti on ollut alppijonoja niinä aikoina, jolloin meri vielä lainehti nykyisten Alppien tienoilla. Täällä Keski-, Pohjois- ja Itä-Euroopassa ei ole kaukaisen hiilikauden jälkeen tapahtuuut suurempia poimuutumisia; vuoret ovat hävinneet, siirrokset tai laskeumat ovat murtaueet maankuoren, jolloin osa siitä on laskeutunut, toinen osa jäänyt jäljelle „horsteina"; meri on peittänyt tasoittuneen vuoriperustan, milloin laskien kerrostumiaan sen päälle, milloin taas antaen sijaa erosionille ja rapautumiselle, ja mahtava maajää on lähtien Pohjois-Euroopasta lähettänyt jäätikköjoukkojaan Itä- ja Keski-Eurooppaan. Tämä vanha vuoriperusta, joka esti poimuutumisen kulkemasta Euroopan eteläosista pohjoiseenpäin, pistää monin paikoin esille löysien kerrostumien peitteestä, ja Pohjois-Euroopassa, missä liukuva jää on pyyhkäissyt pois mahdollisesti siellä olleet nuoremmat kerrostumat, ovat alastomat alkuvuorenjuuret paljastuneina tuhansiksi kummuiksi ja kallioiksi. Rauhallisimmin kehitys on tapahtunut Itä-E:ssa, jossa suunnattomien aikojeu kuluessa on laskeutunut kerros kerrokselta alituisesti mataloituvaan mereen. — Jos tahtoisi E:n jaotuksessa pitää kiinni yksinomaan geologisista perusteista, saisi vanhalle keski- ja pohjois-eurooppalaiselle „kilpimaalle" vastakohdaksi nuoren etelä-eurooppalaisen poimuvuoristou, mutta maantieteellisten alueitten rajoittamisessa on myöskin otettava huomioon muitakin maantieteellisiä vaikuttimia, nim. i l m a s t o ja e l ä m ä.

V e s i s t ö t. Koska E:ssa on paljon alavaa maata, ovat sen j o e t yleensä kulkukelpoisia ja siis liikenteelle tärkeitä. Osittain ne ovat hyviu vanhoja, sillä ou voitu todistaa, että maan useat selväpiirteiset laaksot ovat muodostuneet jo tertiäärikaudella ja mahdollisesti vielä aikaisemmin. Mutta osittain ne taas ovat saaneet uusia kulkusuuntia ja uusia laaksonomia vasta jääkaudella tai sen jälkeen. Jokialueissa ou sateentulo ylimalkaan verrattain tasaista läpi vuoden. Harvoin ne kuivuvat kokonaan (kuten joskus Etelä-Euroopassa), eivätkä yleensä tulvikaan pahasti, paitsi siinä, missä ei maan alavuudeu takia ole tarpeellista laskua. Kun joen latvat ovat verrattain lähellä toisiansa, eivätkä vedenjakajat (paitsi Alpeissa) ylipäätään ole korkeita, on ollut helppo yhdistää niitä kanavilla keskenääu. Niin pääsee vesitse Vienan-merestä Kaspianmereen, Itämerestä Mustaan-mereen, Pohjanmerestä Välimereen j. n. e. — Vanhalla ajalla E:n jokia ainoastaan vähässä määrin käytettiin liiketeinä; niiden kosket kun olivat perkaamattomia ja rannat suoperäisiä. Rein-virta ja Tonava olivat Rooman maailmanvallan rajaäärinä. Vasta uudella ajalla, kun E:n merikauppa rupesi elpymääu ja rosvoritarieu valta oli murrettu, tulivat joet liikenteen välittäjiksi. Vaikka rautateitä meidän päivinämme on rakennettu pitkin monen joen molempiakin rantoja, on jokiliikenne silti hyvin vilkas, olleu edullisin raskaille ja tilaa ottaville tavaroille.

E:n tärkeimmät joet ovat:

	Pit. km:ssä.	Jokialue km²:ssä.		Pit. km:ssä.	Jokialue km²:ssä.
Volga	3,690	1,459 tuh.	Guadiana	820	83 tuh.
Tonava	2,860	806 „	Rhône	810	99 „
Ural	2,380	220 „	Duero	790	97 „
Dnepr	2,150	527 „	Memel (Njemen)	790	91 „
Don	2,130	430 „	Seine	780	78 „
Petšora	1,480	329 „	Ebro	750	82 „
Duestr	1,390	77 „	Weser	730	46 „
Rein	1,360	226 „	Po	670	75 „
Viena	1,260	365 „	Glommen	600	42 „
Elbe	1,170	144 „	Garonne	580	85 „
Veiksel	1,070	199 „	Guadalquivir	550	57 „
Väinä	1,020	85 „	Klar—		
Loire	980	121 „	Göötajoki	500	67 „
Maas	930	33 „	Kemijoki	500	53 „
Tajo	910	83 „			
Oder	860	119 „			

E:n j ä r v e t ovat osaksi jätteitä vanhoista lahdista (Kaspian-meri ja Laatokka) osaksi maajään synnyttämiä. Joskus ne myös ovat muodostuueet vanhoihin vajoamislaaksoihin (Päijänne). Lukuisia ne ovat kaikkialla, missä

maajäätä eunen on ollut (Suomi, Skandinaavia, Skotlanti, Pohjois-Saksa, Alppimaat). Yhteensä järvien pinta on (Kaspian-merta lukumuottamatta) noin 2 % E:n pinnasta. Suurimmat järvet ovat:

Laatokka	18,000 km²	Mälari	1,700 km²
Äänisjärvi	10,000 „	Inari	1,400 „
Venneri	6,200 „	Ilmajärvi	920 „
Peipposjärvi	3,500 „	Balaton (Platten-järvi)	640 „
Vetteri	2,000 „		

Ilmanala on suotuisampi kuin minkääu muun maanosan. Meidän maanosallemme on erikoisen ominaista alituinen vaihtelu ilmastossa, kuitenkin määrättyjen, elimelliselle elämälle sopivien rajojen sisällä. Meillä on neljä vuodenaikaa, sen vuoksi että molempien vastakohtaisten vuodenaikojen väliin työntyvät syksy ja kevät. Ja nämä välivuodenajat ovat sitä pitempiä, kuta selvemmin meri-ilmasto vallitsee. E., joka sijaitsee Aasian, mannermaisimmaan maanosan, ja Atlantin, suhteellisesti lämpimimmän valtameren välillä, saa luonnollisesti vaikutuksia kummaltakin ja onneksi meille, enemmän jälkimäiseltä. Mantereelle saattaa vapaasti tunkeutua etupäässä Atlantin ja varsinkin Golf-virran yli kulkeneita länsituulia, sillä ei minkäänlaisia sulkevia ja estäviä vuorenselänteitä ole tiellä, ja nämä lämpöiset tuulet miedontavat melkolailla ilmastoa. Melkein ylt'yleensä on E. lämpöisempää, kuin mitä sen leveysasteille oikeastaan olisi ominaista, jos ilmasto säännöllisesti kylmenisi napaa kohden. Jos esim. vertaamme lämpömääriä Amerikan rannikolla, E:n länsirannikolla, Aasian itärannikolla ja Ameriikan länsirannikolla 70° pohj. lev., tapaamme seuraavat vuoden keskiarvot: — 12°, + 2°, — 12°, — 12°; 60°:lla, pohj. lev: — 7°, + 7°, — 3°, — 1; 50°:lla pohj. lev.: + 2°, + 12°, ± 0°, + 9°; 40°:llä pohj. lev.: + 11°, + 15°, + 8°, + 13°. Tämä tavaton ilmastollinen etuisuus pienenee kuitenkin, kun siirrymme mantereen sisäosiin, varsinkin Itä-E:aan. Etenkin Aasian läheisyys vaikuttaa voimakkaasti Itä-E:n eteläosiin, ja ilmasto on siellä enemmän aasialaista kuin eurooppalaista. Muuan toinen osa, joka melkoisesti eroaa muusta E:sta, on Etelä-E. eli Välimeren maat, joissa vallitsee selvä subtrooppinen ilmanala. — Ilmanpainesuhteet ovat E:n länsi- ja itäpuolella mahdollisimman vastakkaisia. Tiedämme jo ennestään, että Aasiassa vallitsee sisäosien kylmän talven aikana luonnottoman korkea ilmanpaine. Muuan kieleke tätä ilmanpaine-maksimia ulottuu Ural-joen yli 770 mm paineisena tammikuussa. Eräs leveä niemeke 766 mm ilmanpainetta kulkee Venäjän ja Unkarin yli Alppien laaksoihin. Muuan toinen maksimi tulee melkein tätä vastaan Pyreneitten niemimaan yli. Näitten maksimien alueella on se osa E:aa, jossa vallitsee mannerilmasto. Vastakohtana sille tavataan Atlantin pohjois-osissa Islannin ympärillä voimakkaasti muodostunut miuimi, eikä tämä alhainen ilmanpaine ole vallitsevana ainoastaan talvella, vaan läpi koko vuoden. Ilmapuntari laskee täällä 740 mm:iin saakka. Maksimista virtaa ilma minimiin päin, mutta, kuten tunnettu, painnmalla maapallon pyörimisen vaikutuksesta oikealle päin. Sen kautta saamme koko Länsi- ja Pohjois-E:aan lämpöisiä lounais- ja länsituulia talvella. Juuri siksi, että ilmanpaineen alhaisuus ulottuu Pohjoiseen Jäämereen saakka, saavat tuulet Pohjois-E:ssa puhtaasti lounaisen suunnan, sillä niitten on kierrettävä ympäri tätä minimiä kohden. Helppo on käsittää, mikä suuri merkitys tällä on ilmastollemme, vieläpä koko olemassaolollemme. Kuta pohjoisempana päämaksimi on, sitä lauhkeampi ilmanala meillä vallitsee, sillä silloin käyvät lounaistuulet vahvemmiksi; mutta jos tuo minimi Atlantilla pienenee, on meillä ankara talvi. Valtameriveden korkeampi tai alhaisempi lämpö ei sensijaan vaikuta meidän talviemme laatuun. Meidän maanosamme länsirannikolla on ilmanpainevaihtelu voimakkain, ja tuulet ovat siellä usein myrskyisiä. Siellä ne myöskin satavat enimmän osan kosteuttaan. Säitten epävakaisuuteen Luoteis-E:ssa vaikuttavat suuressa määrässä myöskin ne ilmanpaineminimit, jotka tulevat sinne päin pitkin Atlanttia. Eräs tavallisiupia minimiratoja kulkee Etelä-Ruotsin ja Itämeren yli Vienan-merta kohden. Kuta lukuisampia minimejä meillä on, sitä myrskyisempää, loudompaa ja sateisempaa on säätila. — Etelä-E:ssa yleinen tuulenvirtaus suuntautuu talvella suhteellisesti lämpöistä Välimerta kohden, jonka päällä on muuan minimialue. Aasiassa vallitsee kesällä hyvin selvä ilmanpaineminimi, joka levenee sieltä Kaakkois-E:n ja Pohjois-Afrikan yli. Islannin minimi on lieventynyt, ja paikallisiä minimejä tavataan Lapissa, Etelä-Skandinaaviassa ja Pyreneitten-niemimaalla. Iso maksimi „hepoastevyöhykkeissä" tunkee sensijaan nyt kiilana pitkälle Keski-E:n eteläosiin. Siitä syystä käyvätkin kesällä läntiset valtameritnulet vallitseviksi aina Itä- ja Etelä-E:aan saakka. Viimemainitussa seudussa tunli kulkee koko kesän ajan Pohjois-Afrikan isoa ilmanpaineminimiä kohden ja jatkaa sieltä edelleen koillispasadina. Tämä kylmemmistä seuduista lämpöisempiin käyvä tuuli käy tietenkin sitä kuivemmaksi kuta enemmän se kummenee, ja se on syynä Välimeren maitten suureen kesäkuivuuteen, joka vuorostaan lyö leimausa kasvimaailmaan ja viljelysoloihin. Valtameritunlien alueella sataa kaikkina vuodenaikoina, eniten useilla paikoilla syksypuolella, jolloin helposti käsitettävistä syistä lämpöiset merituulet saavuttavat kylmemmän maan yli kulkiessaan suurimman suhteellisen kosteutensa. Länsi-E:n atlanttisessa ilmastossa kesät ovat viileitä, talvet lauhkeita, taivas pilvessä ja sademäärä runsas, etupäässä kylmempänä vuodenaikana. Itä-E:ssa ovat kesät kuumia, talvet kylmiä, sade niukempi, taivas selkeämpi, lumipeite pitkäaikaisempi ja kesäsateet vallitsevia. Etelä-E:ssa on talvi lauhkea, kesä on lämmin, taivas tummansininen, valo huikaisevan valkoinen. Tihkusade ja sumu ovat harvinaisia; sade putoaa rankkoina kuuroina.

Kasvi- ja eläinmaailma ovat paljon muuttuneet ajanlaskumme alusta. Tundra on ehkä pysynyt jokseenkin muuttumattomana, samaten kenties myös autioimmat arot ja tunturit. Mutta hedelmällisemmillä mailla metsät ovat poisperkatut, villit eläimet, jotka niissä saivat suojaa, sukupuuttoon hävitetyt; viljelyskasveja on tuotu läheltä ja kaukaa, useassa paikassa ei ole edes käunmenen leveyttä jäänyt koskemattomaksi. Vähimmin muuttuneessa pohjolassakin suunnitellaan luonnon suojelemista eristettyinä „kansal-

lispuistoina". — On laskettu, että 2.8 % Euroopasta on tundraa, 66,9 % metsäaluetta (s. o. metsän sijalla on täällä enimmäkseen viljeltyä maata), 11,6 % kuuluu Välimeren alueeseen ja vihdoin 18,7 % on aroa. Kaikista puista menevät koivu, mänty ja kuusi pisimmälle pohjoiseen. Niitten pohjoisrajan pohjoispuolella laajenee pitkin jäämeren rannikkoa tundra. Sangen omituinen on tammen pohjoisraja, joka on melkein sama kuin hedelmäpuitten rajaviiva. Atlanttisessa ilmanalassa tämä menee kauas pohjoiseen (Trondhjemin seuduille), mutta laskeutuu Itä-Euroopassa sangen vahvasti kaakkoa kohden. Vieläkin arempi mannerilmastolle on pyökki. Etelä-E. on ainaviheriöivien lehtipuitten ja pensaitten maa. — Kansan tavallisimmat ravintoaineet vaihtelevat melkoisesti leveysasteitten mukaan, joskin nykyaikainen kauppavälitys tasoittaa eroavaisuuksia. Melkein tundran rajoille saakka menestyy ohranviljelys; sitten seuraavat ruis ja kaura, vehnä ja vihdoin maissi ja riisi. Perunaa viljellään tundran rajoilta Etelä-E:aan asti. Keski-E:ssa viljellään paljon vihanneksia ja hedelmiä (omenoita, päärynöitä, luumuja, kirsikoita y. m.) ja Etelä-E:ssa etelänhedelmiä (oliiveja, viikunoita, manteleita, persikoita, oransseja y. m.). Helposti käsitettävistä syistä on E:n nisäkäseläimistössä tapahtunut suurimmat muutokset. Hävitettyjen metsäeläinten sijalle on tuotu hyödyllisiä kotieläimiä, useinkin sellaisia, jotka ovat kesytetyt muissa maanosissa ja joita sitten on totutettu meikäläiseen ilmastoon. Lintumaailmaa on ollut vaikeampi muuttaa, ja muuttolinnut taitavat vieläkin kaikista vainoista (etenkin Ranskassa ja Etelä-Euroopassa) huolimatta seurata ikivanhoja muuttoteitään. Alempi eläimistö on vieläkin vähemmin ollut riippuvainen ihmisen muuttavasta vaikutuksesta.

Eri vaiheita eurooppalaisen a s u t u k s e n historiallisessa kehityksessä emme tosin saata seurata niin pitkälle taaksepäin ajassa kuin Aasiassa, mutta sen sijaan tunnemme jokseenkin tarkkaan sen kulun viimeisenä kahtena vuosituhantena, onpa tutkimus luonut valoa esihistoriallistenkin eurooppalaisten elämään. Varmasti tiedetään, että ihminen oli jo eräällä jääkausien välisellä ajalla Keski-E:ssa, jossa lauhkea ilmanala ja verrattain rikas kasvullisuus ympäröivät häntä ja jossa hän pyydysteli tertiäärikauden suurikokoisen, ja silloin häviämässä olevan nisäkäseläimistön viimesiä edustajia. Tertiäärikautta seurasi se tavaton ilmaston huononeminen, jota nimitämme jää- (kvartääri-) kaudeksi. Mutta eivätpä edes senaikuiset ankarat elinehdot kyenneet hävittämään ihmistä; hän eli viimeisen jääkauden-välisen ajan jälkeenkin ja metsästeli silloisia eläimiä, sekä taisteli luolien omistamisesta luolakarhujen ja -hyeenojen kanssa. Näitten paleoliittien eli vanhemman kivikauden kansojen pääelinkeinoina olivat nähtävästi kuitenkin kalastus ja pienempien eläinten metsästys. Että myöskin ihmissyöntiä heidän joukossaan harjoitettiin, todistavat ne halaistut ihmisenluut, joita on tavattu ateriatunkioissa. Paljoa kehittyneempää kansaa olivat neoliitit eli nuoremman kivikauden ihmiset, joitten joukkoon luetaan myöskin meikäläisen kivikauden aikuinen kansa. On lausuttu se mielipide, että neoliitit olisivat vaeltaneet Aasiasta. Varmaa on, ettei vanhimpinakaan aikoina puuttunut maateitä (esim. silta nykyisen Aigeian-meren yli) — meriteitä käytettiin kansainvaelluksissa vasta paljon myöhempään. Neoliittiset kansat tunsivat jo jonkunlaisen maanviljelyksen ja pitivät kotieläiminään vuohia ja lampaita (jotka ovat kuten tunnettu kotoisin Aasiasta). Kivikauden kansa oli varmaankin harvaan levinnyt yli maanosamme. Vielä myöhempinä pronssi- ja rautakausina oli asutus hyvin harva, tavattiinpa niinkin myöhään kuin keskiajalla laajoja salomaita Keski-Euroopan viljavimmilla seuduilla. Vanhempina aikoina oli ihmisten pakko asuinpaikkaa valitessa ottaa vaari yhtä hyvin ravintoaineitten saannista, kuin myös suojakeinoista petoeläimiä ja vihollisia vastaan (paalurakennukset Sveitsissä, lautta-asunnot pohjoisen Keski-E:n järvillä ja luultavasti soitten ympäröimillä harjuilla pohjolassa). Jo kivikaudella eli E:ssa kaksi erilaista rotua eli, jos niin tahtoo, kaksi erikoista antropologista muotoa. Kallioluolista on tavattu sekä pitkiä ja kapeita (dolikokefaalisia) että lyhyitä ja leveitä (brakykefaalisia) pääkalloja.

J. E. R.

E:n muinaisista, mitä erilaisimmista kansoista ja kielistä voimme vielä erottaa seuraavat kuusi: 1) Pyreneitten-niemimaalla ja Etelä-Ranskassa iberialaisen kieliryhmän, jota vielä tänä päivänä edustaa baskin kieli; 2) Etelä-Ranskassa ja Pohjois-Italiassa ligurilaisen kieliryhmän; 3) Toscanassa etruskilaisen kieliryhmän; 4) Kreikassa ja Vähässä-Aasiassa erikoisen kielen, jolle ei vielä ole löydetty nimeä. Kolme viimemainittua kieltä ovat hävinneet. 5) Idässä ja pohjoisessa suomalais-ugrilaisen kieliryhmän; 6) Keski-E:ssa (Pohjois-Ranskassa, Pohjois-Saksassa ja Venäjällä) indo-eurooppalaisen kieliryhmän. Viimemainittu on voimakkaasti levinnyt ja vähitellen tunkenut tieltään muut kielet. Noin v:n 600 tienoilla e. Kr. oli näitä kieliä edustavia kansoja Italiassa (latinalaisia, umbreja, oskeja, samniitteja ja messaappeja), Kreikassa (helleenejä), Balkanin niemimaan pohjoisosassa (illyriläisiä ja traakialaisia), Galitsiassa ja Lounais-Venäjällä (slaaveja), Pohjois-Saksassa ja Skandinaaviassa (germaaneja) ja Etelä-Saksassa, Ranskassa, Espanjassa (kelttiläisiä). Kaikki kadottavat vanhat murteensa, leviävät yhä avarammalle ja joutuvat sentähden yhä läheisempiin kosketuksiin toistensa kanssa. Latinan kieli valloittaa Italian, Espanjan, Ranskan, läntisen ja koillisen osan Balkanin-niemimaasta, germaanilainen kieli Etelä-Saksan. Idässä viimemainittu taas saa luovuttaa Elben ja Veikselin välisen alueen slaavilaiselle kieliryhmälle, joka, työntäen tieltään Venäjälle suomalais-ugrilaiset, Etelä-Venäjän arojen useat eri kielet, Pannonian ja Balkanin kielet, voittaa alaa idässä ja etelässä. 6:nnella vuosis. j. Kr. eri kieliryhmäin levenemisalueet ovat vakiintuneet suunnilleen sellaisiksi kuin ne nyt ovat. Suurin osa E:n n. 417 milj. (s. o. melkein neljännes koko maapallon asukasluvusta) asukkaasta kuuluu indo-eurooppalaiseen kieliryhmään: Keski- ja Pohjois-E:ssa germaaneihin (saksalaiset, hollantilaiset ynnä flaamit, englantilaiset, skandinaavit), Länsi-E:ssa, Italiassa ja Kaakkois-E:ssa romaanilaisiin (vallonit, ranskalaiset, italialaiset, espanjalaiset, portugalilaiset, retoromaanit, romaania-

laiset), Keski- ja Itä-E:ssa slaavilaisiin (vendit l. sorbit, tšekkiläiset ynnä slovaakit, puolalaiset, venäläiset, bulgaarialaiset, serbokroaatit, sloveenit), Itämeren eteläpuolella balttilaisiin (lättiläiset ja liettualaiset) ja lisäksi vielä kelttiläisiin (Walesissa, Skotlannissa, Irlannissa ja Bretagnessa), kreikkalaisiin ja albanialaisiin, armeenialaisiin ja kaikkialle hajaantuneihin mustalaisiin. Vähempi osa kuuluu suomalais-ugrilaiseen ja turkkilaistataarilaiseen kieliryhmään. Loput ovat Koillis-Euroopassa samojedeja, Lounais-E:ssa baskilaisia, ja kaikkialle hajaantuneita juutalaisia (ks. lisäksi erikoisartikkeleita edelläluetelluista kansoista ja kieliryhmistä). *(J. J. M.)*

E. on n. 4 kertaa tiheämmin asuttu kuin muut maanosat. Asukastiheyden mukaan ne järjestyvät seuraavasti. Eurooppa 36, Aasia 19, Afrikka 5 ½, Pohjois- ja Etelä-Ameriikka 3, Australia hieman yli ½ ja Antarktis 0 as. km²:llä. E. ei aina ole tiheimmin asuttua siellä, missä maaperä on hedelmällisintä ja ilmasto parasta, vaan siellä, missä aineellinen viljelys kukoistaa rehevimmin. E:ssa kristinusko on saavuttanut suurimman menestyksensä ja täältä se on levinnyt Pohjois- ja Etelä-Ameriikkaan sekä Australiaan. Muhamettilaisia ovat Euroopassa vain turkkil.-tatarilaiset kansat sekä jotkut pakolla käännetyt jcukot albanialaisia, bosnialaisia y. m. Juutalaiset ovat lukuisimmat rajoilla Itä- ja Keski-Euroopan välissä; kalmukit ovat buddhalaisia. Roomalaiskatolilainen oppi on voittanut enimmät tunnustajansa romaanilaisten, protestanttisuus germaanilaisten ja suomalaisten, kreikkalaiskatolilainen oppi slaavilaisten keskuudessa.

Eurooppa jaetaan Pohjois- (Suomi, Ruotsi, Norja, Kuolla ja Venäjän-Karjala), Itä- (Venäjä), Etelä- (Balkanin-, Apenniinien- ja Pyreneitten-niemimaat) ja Keski-Eurooppaan (muut maat).

Euroopan kansojen lukumäärä (miljoonissa ja prosenttiluvuissa koko Euroopan väestöön):

N. s. urali-altailaisia	suomalaiset, unkarilaiset y. m. suomalais-ugrilaiset	16,0	22,5 = 5,4 %
	turkkilaiset, tataarit; kalmukit	6,5	

Indo-eurooppalaisia:

Germaaneja	saksalaiset, alankomaalaiset, flaamilaiset	81,0	133,0 = 31,9 %
	englantilaiset	41,5	
	skandinaavit	10,5	
Romaanilaisia	ranskalaiset	43,0	111,0 = 26,6 %
	italialaiset, reto-romaanit, furlaanit	35,0	
	espanjalaiset, portugalilaiset	23,5	
	romaanialaiset	9,5	
Slaavilaisia	venäläiset, ruteenit	88,0	127,5 = 30,6 %
	puolalaiset	17,5	
	tšekit, slovaakit	8,5	
	sloveenit, kroatsialaiset, serbialaiset	9,5	
	bulgaarialaiset	4,0	
Muita indo-eurooppalaisia	lättiläiset, liettualaiset	4,0	13,3 = 3,2 %
	kelttiläiset	2,5	
	kreikkalaiset	4,5	
	albanialaiset	1,5	
	mustalaiset	0,5	
	armeenialaiset y. m.	0,3	

Seemiläisiä:	juutalaiset	9,0	9,7 = 2,3 %
Haamilaisia:	baskilaiset	0,7	
Kristityitä	roomalais-katolilaisia	183,0	399,0 = 95, %
	kreikkalais- „	113,0	
	protestantteja	103,0	
Ei-kristityitä	juutalaisia	9,0	18,0 = 4,3 %
	muhamettilaisia	8,3	
	pakanoita	0,7	

Siis on koko maanosan väestöstä 92,3 % indo-eurooppalaisia, 5,4 % urali-altailaisia, ja 2,3 % muita, sekä: 44 % roomalais-katolilaisia, kreikkalaiskatolilaisia yli 27 % ja protestantteja n. 25 %.

Keskimääräinen väentiheys 1 km²:llä:

Islanti	1	asuk.
Suomi	9	„
Skandinaavia	10	„
Venäjä	21	„
Balkanin- ja Pyreneitten niemimaat sekä Romaania	40	„
Alppimaat	55	„
Karpaattien maat ja Tanska	65	„
Ranska	73	„
Puola	75	„
Keski-Eurooppa ja Italia	120	„
Iso-Britannia	140	„

[E. Reclus, „Nouvelle géographie universelle, I-V" (1887); A. Philippsson, „Europa" (1906); C. C. Christensen, H. Lassen, „Europa", I-III (1902); Torpson, „Europa" (1896); A. Hettner, „Europa" (1908); A. Seobel, „Geographisches Handbuch" (1909), J. E. Rosberg, „Maa ja kansat" (1907).] *J. E. R.*

Eurooppalainen adressi. Kun helmikuun manifestilla 15 p. helmik. 1899 oli vastoin Suomelle vahvistettua valtiosääntöä julkaistu määräys Venäjälle ja Suomelle yhteisten lakien säätämisestä, herätti tämä yleistä paheksumista ulkomaillakin, missä piireissä, jotka voivat tämän toimenpiteen lainvastaista ja väkivaltaista luonnetta arvostella. Syntyi ajatus yhteisestä adressista, jolla eurooppalaisen tieteen ja kulttuurin edustajat lausuisivat mielipiteensä tapahtuneesta oikeudenloukkauksesta ja kehoittaisivat hallitsijaa toimenpidettä peruuttamaan. Yrityksen etunenään asettuivat useat etevät laki- ja tiedemiehet, adresseja valmistettiin ja allekirjoituksia kerättiin eri maissa, ja kesäkuun lopussa lähti lähetystö, johon kuuluivat senaattori Trarieux Ranskasta, prof. Brusa Italiasta, prof. van der Vlugt Alankomaista, maanmiehemme prof. Nordenskiöld Ruotsista, prof. Brøgger Norjasta ja prof. Norman-Hansen Tanskasta (prof. Westlake Englannista ja prof. Szinnyei Unkarista olivat tulleet estetyiksi), persoonallisesti viemään adressia perille Pietariin. Turhaan yritettyänsä kesäk. 26 p:stä heinäk. 2 p:ään saada pääsyä keisari Nikolain puheille, palasi lähetystö kotiinsa Suomen kautta, jossa sitä kaikkialla innolla tervehdittiin ja jossa sille 3 p. heinäk. Helsingissä Kaivohuoneella pidettiin juhla-aamiaiset puheineen. Adressin allekirjoittajia oli yhteensä 1050 tiedemiestä y. m. merkkihenkilöä kahdestatoista eri maasta, ja niiden joukossa Euroopan tieteen kuuluisimmat nimet, kuten Hæckel, Virchow, Mommsen, Fischer, Jellinek, Eucken, Dahn, v. Amira, Brandes, Erslev, Thomsen, Lavisse, Leroy-

Beaulieu, Frédéric Passy, Gaston Paris, Sully Prudhomme, Zola, Anatole France, Lister, Markham, Spencer, Ramsay, Florence Nightingale, Roscoe, Lombroso, de Amicis, Comparetti, Carducci, Ibsen, Björnson, Gude, Kielland, Nansen, Key, Lovén, Oliverona, Hazelius, Snoilsky y. m. Kun adressia ei Pietarissa vastaanotettu, päätti lähetystö antaa sen säilytettäväksi Haagin kuninkk. kirjastoon, siksikuin keisari mahdollisesti muuttaa päätöksensä. Painosta se julkaistiin nimellä „Pro Finlandia. 1899. Les adresses internationales à S. M. L'Empereur-Grand-Duc Nicolas II". *K. G.*

Europaeus *[-pē-]*, karjalainen suku, kotoisin Muolan Äyräpään talosta, jonka nimestä suvunkin nimi on muodostettu (muutamat suvun jäsenet ovat nykyään ottaneet takaisin alkuperäisen nimen Äyräpää).

1. Antti Josef E. (1797-1870), historiantutkija; yliopp. 1817, fil. kand. 1820, teol. toht. 1857. Toimi ensin opettajanuralla, mutta vihitytti 1829 itsensä papiksi, nimitettiin 1832 Liperin kirkkoherraksi. On julkaissut sanomalehdissä ja aikakauskirjoissa joukon vähäisiä, etupäässä Itä-Suomen historiaa käsitteleviä tutkielmia; m. m. on pari kirjoitusta painettuna tanskalaisen „Nordiske oldskrift-selskab"in (Pohjoismaisen muinaiskirjoitusseuran) julkaisuihin, jonka jäsen E. oli. Itsenäisenä teoksena on ilmestynyt „Karjalan ajan-tiedot Täysinän rauhaan asti" (1859). Kirjoituksessaan „Muutamia arveluja Väinölästä, Pohjolasta ja muista Kalevalan Lauluissa olevista nimistä" (Mehiläinen 1862) E. koettaa Kalevalassa esiintyvien paikannimien avulla ratkaista kysymystä kansalliseepoksemme kertomusten tapahtumapaikasta. — E. oli monissa luottamustoimissa, 1846 Suomen pankin tarkastajana, jäsenenä useissa kirkollisissa komiteoissa, 1862 Tammikuun-valiokunnassa sekä 1863-64 valtiopäivillä edustajana pappissäädyssä ynnä talousvaliokunnan jäsenenä.

2. David Emanuel Daniel E. (1820-84), kansanrunouden kerääjä, kielentutkija, muinaistieteilijä; synt. joulukuun 1 p:nä 1820 Savitaipaleella: isä oli kielentaidostaan kuulu rovasti Pietari Aadolf E. (k. 1824), äiti talonpoikaisnainen Sofia Peijo. E. tuli ylioppilaaksi Viipurin saksankielisestä lukiosta 1844. Seur. v. hän Lönnrotin toimesta teki retken Venäjän Karjalaan pääasiallisesti kerätäkseen aineksia suomalaista sanakirjaa varten, mutta jouduttuaan rikkaille runolähteille hän viehättyi kokonaan runojen keruuseen, jonka piti olla vain sivutyönä. Kerran alkuun päästyään hän vv. 1845-54 vähäpätöisillä raha-avustuksilla teki lisäksi kuusi vaivalloista runonkeräysmatkaa kierrellen ristiin rastiin Suomen ja Venäjän Karjalan, Inkerin ja Tverin karjalaisten alueen ja saaden runsaasti saalista. Suoranaisena seurauksena E:n matkoista on pidettävä se, että Lönnrot päätti ryhtyä toimittamaan uutta, laveampaa Kalevalan-laitosta; enemmän kuin puolet Uuden Kalevalan lisistä, m. m. koko Kullervojakso onkin peruisin E:n runo-aarteista. E:n esimerkki ja hänen herkeämättömät, usein aivan kiihkoiset kehoittelunsa saattoivat jo lamaan joutuneen runonkeruun uuteen vauhtiin. Jo tällöin, noin vuosikymmentä aikaisemmin kuin muut, E. käsitti, että Kalevalan tutkimuksen pohjana tulee olla runotoisintojen tutkimus; hän ehdotteli sentähden niiden perinpohjaista, kaikki laulupaikat käsittävää keräystä toimeenpantavaksi, mutta tieteen vahingoksi suunnitelma silloin jäi toteuttamatta. E. harrasti myös kansansävelmien ja -satujen keräystä teroittaen jälkimäisten perustavaa merkitystä aitosuomalaiselle suorasanaiselle kielelle. Hänen keräysintonsa ulottui suomen kielen aluetta laajemmallekin. Virolaisia hän koetti herättää kansalliseen runonkeräykseen, vatjalaisia lauluja hän on itse merkinnyt muistiin, samoin 1856-57 tekemällään Lapin-matkalla joukon Kuollan-lappalaisia satuja ja tarinoita; aiottu Unkarissa-käynti ja matka Siperiaan jäi voittamattomien vaikeuksien tähden toteuttamatta. — Osan parhaita keräelmiään E. on julkaissut kirjasissa „Pieni-Runon-seppä" ja „Karjalan Kevät-käköinen": edellinen näistä sisältää lisäksi „johdatuksia Runon tekoon", ensimäisen selonteon vanhan runomme rakenteesta.

D. E. D. Europaeus.

Suomen kielen viljelijänäkin E. on tehnyt ansiokasta työtä. Niinpä hän on suomennellut Runebergin runoja sekä kääntänyt erään „Mittauden Oppi-Kirjan" (1847). Hän oli Suometteren perustajia ja 1847-50 hän kuului sen toimitukseen; hänen tässä lehdessä olleista kirjoituksistaan mainittakoon „Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä", joka sisältää varsin terveitä oikeakielisyysmietteitä. Tärkein E:n teoksista on ansiokas ja aikoinaan suurta hyötyä tuottanut „Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja" (1852-53). Tieteellisempi merkitys on kuviolehdellä „Suomalaisten puustawein äännös-kuvat ylös-ajatellunna D. E. D. Europaeus", jossa tekijä halkileikkauskuvioilla onnistuneesti esittää suomen kielen äänteiden ääntymiskohtia — tämäkin laatuaan ensimäinen suomen kieltä koskeva.

Myöhemmin E:n harrastukset yhä enemmän kääntyivät kansamme esihistoriaan, johon hän erittäin kieli- ja muinaistieteestä etsi valaistusta. Uutterimmin E. on harjoittanut vertailevia kielen- sekä paikannimitutkimuksia. Kielivertailujensa avulla, jotka ovat pääasiallisesti lukusanojen vertailuja, hän on yritellyt määrätä suomalais-ugrilaisen kansanheimon asemaa muiden kansanheimojen joukossa; hän katsoo m. m. todistaneensa indo-eurooppalaiset suomalais-ugrilaisten lähimmiksi sukulaisiksi. Paikannimitutkimuksensa E. aloitti 1847, jolloin hän ryhtyi kokoamaan ja selvittelemään Venäjän alueella tavattavia suomensukuisia paikannimiä, määrätäkseen niiden avulla suomensukuisten kansain asuma-aloja; tärkein julkaisu tältä alalta, jota E. harrasteli kuolemaansa asti, on „Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista" (Suomi-kirjan 2:sen jakson 7:s ja 8:s osa). Vaikka E:n kielentutkimuksia suuresti haittaa metodittomuus ja useita hänen väitteitään (esim. että Suomessa muinoin on asunut

ostjaakkeja ja syrjäänejä) ei voi pitää muuna kuin vilkkaan mielikuvituksen tuotteina, on tunnustettava, että toisinaan hänen luontainen kielimiesvaistonsa on vienyt aivan oikeaankin. Niinpä hän on lainasanoissa osannut erottaa eri kerroksia ja on jo v. 1859 huomauttanut, että suomen kielessä on liettualais-lättiläisiä lainoja. — Lisätukea kielitieteellisille päätelmilleen E. haki muinaistutkimukselta, etupäässä kraniologialta; 1872 -79 hän teki seitsemän matkaa Tverin, Novgorodin ja Aunuksen lääneihin tutkien suuren joukon hautoja.

Tämä monipuolinen mies, joka lisäksi harrasti raittiuden, kansanvalistuksen, sananvapauden, vieläpä ikuisen rauhan aatetta — viimeksimainittu sai hänen 1854-55 tekemään onnistumattoman retken Skandinaavian maihin ja Saksaan — ei koko iässään tullut hankkineeksi itselleen varmaa yhteiskunnallista asemaa. Mutta harrastuksiaan hän itsepintaisesti jatkoi taloudelliseen kurjuuteenkin tuomittuna, vieläpä vaikka hän niistä kiitoksen sijasta enimmiten sai ivaa ja halveksumista. — E. kuoli Pietarissa lokak. 15 p:nä 1884 ja sinne hänet haudattiinkin, mutta ruumis siirrettiin myöhemmin Helsingin vanhaan hautausmaahan, missä nyt ylioppilasnuorison pystyttämä muistokivi on osoittamassa hänen leposijaansa. [A. V. Forsman, „Taavetti Emanuel Taneli Europæus" (1896); Väinö Salminen, „D. E. D. Europæus" (1905).] *A. K.*

Europe *[-rō'pē]*, kreik. taruhenkilö, alkuaan jumalatar. Kreetan Gortynissa palveltiin E. Hellotista; useat seikat viittaavat siihen, että E:a on muinoin palveltu hyvin monissa osissa Kreikkaa. E:n tarusto on hyvin hämärä. Yleisimmän tarun mukaan hän oli (Phoinikian kuninkaaksi käsitetyn) Phoiniksin tytär; rakastuttuaan häneen Zeus häräu hahmossa vei hänet meren yli Kreetaan; siellä hän Zeukselle synnytti Rhadamantyksen, Minoksen ja Sarpedonin.

Européen, L' *[löropeā']*, kansainvälinen ranskankielinen, Pariisissa 1900-06 julkaistu viikkolehti, joka sai rahallista kannatusta myöskin Suomesta ja jonka ohjelmana oli erityisesti pienten ja sorrettujen kansain oikeuden puolustaminen. Tältä kannalta se käsitteli varsinkin Suomen suhdetta Venäjään tuomiten Venäjän hallituksen silloiset yritykset autonomiamme hävittämiseksi. Lehden johdossa oli ensin hollantilainen lainoppinut Vander Vlugt, sitten historioitsija Seignobos ja kirjailija Herold ja lopulta La Chesnais. Avustajina olivat m. m. A. Leroy-Beaulieu ja Jaurès. Kun lehden kilpailijaksi oli 1905 perustettu Le Courrier Européen, niin se varojen ja kannatuksen puutteessa lakkasi ilmestymästä.

Euros (kreik.; lat. Eurus), idänpuoleinen tuuli, varsinkin kaakkoistuuli.

Eurotas *[-rō'tās]*, Peloponnesoksen suurimpia jokia, juoksee etelä-kaakkoiseen suuntaan läpi Lakonian ja laskee Lakonian-lahteen. Sen varrella sijaitsi Sparta. Nykyinen nimi: Iris.

Euryale ferox, intialainen lummekasvi, läheistä sukua *Victoria regia*lle, usein viljelty lämpimissä ansareissa. Pyöreät, veden pinnalla kelluvat lehdet 1 m:n läpimittaisia, niiden alipuolen suonet piikkisiä, pinnasta vahvasti kohoavia, kukat sinipunaisia.

Eurydike *[-di'kē]*, kreik. taruhenkilö, Orpheuksen (ks. t.) puoliso. E. kuoli nuorena käärmeenpuremasta; Orpheus meni silloin Hadekseen ja taivutti laulullaan manalan hallitsijat sallimaan E:n palata hänen kanssaan maan päälle. Orpheus ei vain saisi katsoa taaksensa ennenkuin oli tullut ylös maan päälle. Mutta hän ei voi hillitä ikäväänsä, vaan katsahtaa ennen aikojaan vaimoonsa, joka kulkee hänen takanaan. Silloin E:n täytyy palata Hadeksen valtakuntaan. *O. E. T.*

Eurymedon *[-me'dŏn]* (nyk. Köprü-Su), Pamphyliassa, Vähän-Aasian etelärannikolla, mereen laskeva joki, jonka luona Kimon (ks. t.) 466 e. Kr. saavutti persialaisista loistavan kaksoisvoiton, tuhoamalla ensin E:n suulla vihollisten 200 laivan suuruisen laivaston ja sitten heidän E:n varrelle sijoittuneen maasotajoukkonsa. Voitolla oli suuri poliittinen merkitys Ateenalle. *E. R-n.*

Eurypterus, *paleont.*, siluuri-, devoni- ja kivihiilikausilla elänyt äyriäissuku, kuuluva jättiläisäyriäisten (ks. t.) lahkoon. *P. E.*

Euryskooppi (kreik. *eury's* = leveä, ja *skope'in* = katsoa), rakenteeltaan symmetrinen valokuvausobjektiivi, Voigtländerin laatima. E., joka kuuluu aplanaatteihin, on saavuttanut varsin yleisen käytännön (joskin viime vuosina anastigmaatit ovat olleet yhä enemmän pyrkimässä sen sijalle).

Eurysthenes *[-sthe'nēs]*, n. s. doorilaista vaellusta esittävän tarinan mukaan Herakleesta polveutuneen Aristodemoksen poika, Prokleen kaksoisveli, spartalaisten toisen kuningassuvun (Agiadien) kantaisä.

Eurystheus *[-sthe'us]*, kreik. taruhenkilö, Zeuksen pojan Perseuksen pojanpoika. Zeus oli kerran jumalille julistanut, että sinä päivänä oli hänen suvustaan syntyvä poika, josta oli tuleva kaikkien ympärillä asuvien hallitsija. Hän tarkoitti Heraklesta, mutta Hera sai aikaan, että E. syntyi ennen häntä. Siten E. tuli mahtavaksi argolaisten kuninkaaksi ja Herakles hänen valtansa alaiseksi. E. pani Herakleen suorittamaan toisen vaivaloisen suurtyön toisensa jälkeen. Herakleen kuoltua hän leppymättömästi vainosi hänen jälkeläisiään. — E:ta kuvattiin julman ja pelkurimaisen sortohallitsijan perikuvaksi. *O. E. T.*

Eurytmia (kreik. *eurythmi'a* = hyvä aikamitta, rytmi), kokonaisuuden osien keskinäinen sopusuhtaisuus, tasapaino; kohtuus (tanssissa, musiikissa, kielen ääntеissä j. n. e.).

Eusebius (kreik. *Euse'bios*), Cæsarean piispa (n. 275-340), liikanimeltä Pamphili (Pamphiloksen ystävä), kreik. kirkollinen kirjailija. Eläen sinä aikana, jolloin marttyyrikirkko muuttui valtakunnankirkoksi, E. kääntyi tarkastamaan äsken päättynyttä aikaa, kirjoittaen kirkkohistorian — ensimäisen lajiansa — joka ulottuu Konstantinus Suureen saakka. Se on mitä tärkein lähde kirkon aikaisimman historian tuntemiseksi, se kun on osoittautunut tarkasti ja huolellisesti laadituksi ja on säilyttänyt lukuisia otteita muuten kadonneista vanhemmista teoksista. Sitäpaitsi E. on kirjoittanut Konstantinus Suuren elämäkerran ylen ylistelevässä hengessä, laajoja teoksia kristinuskon puolustukseksi, uskonopillisia ja (hävinneitä) eksegeettisiä esityksiä, saarnoja y. m. Areiolaiseen

riitaan (ks. t.) E. otti osaa ollen välittävällä kannalla. *J. G.*

Eusebius (kreik. *Euse'bios*), Nikomedeian piispa (k. 341), areiolaisessa riidassa (ks. t.) Areioksen tarmokas kannattaja; kastoi Konstantinus Suuren tämän kuolinvuoteella ja tuli 338 Konstantinopolin piispaksi.

Euspongia ks. Sienieläimet.

Eustachio *[-a'-]*, Bartolommeo (k. 1574), it. anatomi, joka perusteellisilla tutkimuksillaan on suuresti laajentanut ja syventänyt anatomista tietoa ja on sen nojalla asetettava kaikkien aikojen etevimpien anatomien eturiviin. Julkaisemansa pienet kirjoitelmansa hän yhdisti (1564) yhteiseen teokseen „Opuscula anatomica". E:n tarkoitus koota kaikki anatominen tietonsa suurempaan teokseen jäi toteutumatta. Noin 150 vuotta E:n kuoleman jälkeen Lancisi keksi tätä teosta varten valmistetut piirroslevyt, jotka hän sitten varusti tekstillä ja julkaisi (1711) nimellä „Tabulæ anatomicæ Barth. Eustachii". E:n nimellä kulkee yhä edelleen n. s. Eustachion-torvi, joka johtaa täryontelosta nieluun. *M. O-B.*

Eustachion-torvi ks. Eustachio.

Eustathios *[-a'-]*. 1. E. Antiokialainen (k. n. 337), v:sta 325 alkaen Antiokian piispa, innokas Nikean päätöksen puolustaja; v. 331 keisari ajoi hänet maanpakoon Thrakiaan. — 2 E. Sebastelainen (k. n. 380), noin v:sta 355 alkaen Sebasten (Armeeniassa) piispa, Pontoksen ja Armeenian munkkielämän perustaja, erittäin ankara askeetti. — 3. E. Thessalonikalainen (k. vv. 1192 ja 1194 välillä), v:sta 1175 alkaen Thessalonikan arkkipiispa, kuuluisa Homeroksen kommentaattori, syntyisin Konstantinopolista. E:n laatimat Homeroksen kommentaarit julkaistiin ensi kerran Roomassa 1542-50 (1825-30 julkaisi Stallbaum ne 7 niteenä); sitäpaitsi E. on kirjoittanut kommentaareja pariin muuhun kreikkal. klassilliseen teokseen, useita jumaluusopillisia ja historiallisia kirjoituksia, puheita y. m. [„Eustathii opuscula", julk. Tafel 1832.] *(K. Ö.)*

Euterpe *[-te'rpē]*, „ilotar", „huvitar", kreik. runoudessa yksi yhdeksästä muusasta (runottaresta). Sen jälkeen kuin (roomal. keisarivallan aikoina) eri muusille määrättiin eri taidealat, E. edusti huilunsoittoa. *O. E. T.*

Euthanasia *[-i'-]* (kreik.), hiljainen, helppo ja rauhallinen kuolema; myöskin taito saattaa manalaan-muutto niin rauhalliseksi ja vähän tuskalliseksi kuin mahdollista.

Euting *[öi-]*, Julius (s. 1839), saks. orientalisti, v:sta 1871 Strassburgin yliopiston kirjastonhoitaja, v:sta 1880 professori, on seemiläisen epigrafian parhaimpia tuntijoita. Matkoistaan Sisä-Arabiassa 1883-84 E. on julkaissut päiväkirjan (1896). *K. T-t.*

Eutropius *[-o'-]*. 1. Flavius E. (k. n. 370 j. Kr.), room. historioitsija, keisarillinen salakirjuri, kyhäsi keisari Valensin toimesta Jovianuksen kuolemaan 364 ulottuvan Rooman historian („Breviarium ab urbe condita", 10 kirjaa). Esitystapa on selvä, yksinkertainen ja yleensä oikea, varsinkin Rooman keisariaikaa on ansiokkaasti käsitelty. E:n teos on kauan ollut käytännössä koulukirjana ja on aikaisin käännetty kreikaksi (Paianios E:n aikana, Kapiton l. Capito n. 500) sekä keskiajalla jatkettu (Paulus Diaconus ennen 774, Landolfus Sagax n. 1000); sen ovat julkaisseet m. m. W. Hartel (1872), H. Droysen (1878 ja 79), F. Rühl (1887).

2. (Eutropios), eunukki keisari Theodosius Suuren hovissa, keisari Arkadioksen (ks. t.) suosikki ja neuvonantaja, karkoitettiin hovista Kypros-saarelle 399 ja surmattiin vähää myöhemmin. *K. J. H.*

Eutykhes *[-ē's]*, Konstantinopolin presbyteeri, kannatti Kyrillosta Ephesoksen kokouksessa 431 vastustaen Nestoriuksen oppia ja mennen pitemmälle kuin Kyrillos. E. opetti, että Kristuksella oli vain yksi ainoa, ihmiseksitulleen sanan luonto. Ephesoksen „ryövärisynodissa" (449) E:n oppi julistettiin kirkonopiksi. Kalkedonin kokouksessa (451) E:n oppi hyljättiin. ks. Monofysiitit.

Evakuatsioni (lat. *ē* = -sta, ja *vacuā're* = tyhjentää), tyhjentäminen, erittäinkin sotajoukkojen poistaminen niiden vallassa olleelta (vieraan maan) alueelta; toipuvien haavoitettujen kuljettaminen pois kenttäsairaaloista.

Ewald *[-alt]*, Georg Heinrich August (1803-75), saks. orientalisti, 1827-37 ensin filosofian sitten itämaisten kielten professori Göttingenissä, erotettiin valtiollisen kantansa vuoksi virasta ja siirrettiin 1838 Tübingeniin, josta hän 1848 jälleen tuli entiseen asemaansa Göttingeniin. Kun Hannover 1867 yhdistettiin Preussiin ja E. kieltäytyi vannomasta uskollisuudenvalan uudelle hallitsijalle, riistettiin häneltä „venia legendi" 1868. Kielimiehenä, teologina ja opettajana E. vaikutti tienraivaajan tavoin; hän on pidettävä historiallis-vertailevan seemiläisen kielitieteen perustajana. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat „Kritische Grammatik der hebräischen Sprache" (1827; 8:s pain. 1870), „Grammatica critica linguae arabicae" (1831-33), „Die poetischen Bücher des alten Bundes" (1835-39; 2:nen pain. 1866), „Geschichte des Volkes Israel" (1843-52; 3:s pain. 1864-69). [Davies, „H. E., orientalist and theologian" (1903).] *K. T-t.*

Ewald. 1. Herman Frederik E. (1821-1908), tansk. kirjailija, Tanskan tuotteliaimpia ja eniten luettuja kirjailijoita, vaikka hän yleensä onkin liian laajasanainen ja hiukan kuiva. Hänen novelleistaan ja romaaneistaan mainittakoon „Valdemar Krones ungdomshistorie" (1860), „Familien Nordby" (1862), „Johannes Falk" (1865), „Svenskerne paa Kronborg" (1867), „Knud Rydbjergs livseventyr" (1868), „Hvad Ellen vilde" (1869), „Den skotske qvinde paa Tjele" (1871), „Agathe" (1873), „Knud Gyldenstjerne" (1876), „Niels Brahe" (1877), „Blanca" (1878), „Anna Hardenberg" (1880), „Georg Reinfeldt" (1881), „Valdemarstoget" (1884), „Niels Ebbesen" (1886), „Griffenfeld" (1888), „Caroline Mathilde" (1890), „Daniel Rantzow" (1891), „Leonora Kristina" (1895) ja „Liten Kirsten" (1901).

2. Karl (Carl) E. (1856-1908), tansk. kirjailija; edellisen poika, tuli ylioppilaaksi 1874, toimi 1880-83 opettajana Kööpenhaminassa, mutta antautui sittemmin yksinomaan kirjailijaksi ja on ollut harvinaisen sekä tuottelias että monipuolinen. Hänen ensimäiset novellinsa ja romaaninsa kuuluvat ajan probleemikirjallisuuteen. Täysin oma itsensä E. on vasta romaanissaan „Den gamle Stue" (1895), jossa nuori vaimo pa-

kenee vanhan traditsionin painoa, ja sen jatkossa „Cordts Søn" (1896), jossa hänen poikansa isänsä tukemana pyrkii takaisin sen turviin. „Sulamiths Have" (1898), sarja pikkukertomuksia Boccaccion tapaan, kohdistuu ahdasta uskonnollisuutta vastaan. E:n satukokoelma „Æventyr" on 1892-1900 ilmestynyt 7 painoksessa ja käännetty useille vieraille kielille. Satujen alaa lähenee myös „De fire Fjerdingsfyrster" (1895), kertomus neljästä vuodenajasta. Huomiota nuorison kesken ovat saavuttaneet historialliset kertomukset „Bornekorstoget" (1896) ja „Crumlin" (1900). — E:n hummori pääsee valloilleen varsinkin hänen satiireissaan, „James Singletons store udenlandsrejse" (1897) ja „Glaede over Danmark" (1898). Erityisen ryhmän hänen tuotteistaan muodostavat „Min lille Dreng" (1899, suom. 1908), „Min store Pige" (1904), „Breve til mine Børn fra Paris" (1907) ja „Nye Mennesker" (1908), joiden pääasiallisena aiheena on vanhempien ja lasten välinen suhde. Niitä kannattavat E:n kirjailijakyvyn parhaimmat ominaisuudet, hieno ja lämmin tunnelma, tarkka sielunväreilyjen kuvaaminen, herttainen hummori ja erinomainen teknillinen taituruus. *E. H.*

Ewald, Johannes (1743-81), tansk. runoilija. Isä, pappi ja ankara pietisti, lähetti vähää ennen kuolemaansa 11-vuotiaan poikansa kouluun Slesvigiin, josta hän 15-vuotiaana suoritti ylioppilastutkinnon. Hänen ensimäinen runotuotteensa on vertauskuvallinen kertomus „Lykkens tempel" (1764), mutta vasta koruton ja syvätunteinen kantaatti Fredrik V:n kuoleman johdosta (1766) perusti hänen runoilijamaineensa. Hänen suurin uskonnollinen runoelmansa, „Adam og Eva" (1769) osoittaa Klopstockin vaikutusta, samoin „Rolf Krage" (1769), ensimäinen tanskalainen historiallinen surunäytelmä, ja „Balders død" (1775). Näillä molemmilla draamoillaan hän antoi alun sille romanttiselle suunnalle, jonka suurimmaksi edustajaksi sitten tuli Oehlenschläger. Myös kansanelämän kuvaajana hän on tienraivaajia maansa kirjallisuudessa. Draamallinen idylli „Fiskerne" on tullut kuulnisimmaksi hänen tuotteistansa, varsinkin siinä löytyvien kauniitten laulujen kautta, joista „Kong Kristian stod ved højen mast" on tullut kansallislauluksi. Tämä kappale esitettiin Kööpenhaminassa 1779 Hartmann vanhemman säveltämällä musiikilla ja saavutti sellaisen menestyksen, että se turvasi tekijänsä jälellä olevat vuodet. Teatteria varten hän oli aikaisemmin kirjoittanut satiirin „De brutale klappere" (1771), huvinäytelmän „Harlequin patriot" (1772) ja „Pebersvenderne" (1773), viimeiseu Holbergin tapaan. — E:n kootut teokset (8 nid.) toimitti Liebenberg (1850-55). [M. Hammerich, „E:s levnet mest efter hans egne meddelelser" (2 painos 1861); L. Schrøder, „Ewald og Baggesen, deres læremæstere og deres velyndere" (1884); A. D. Jorgensen, „Johannes Ewald" (1888); F. Rønning, „Rationalismens tidsalder". II (1890); H. Möller, „Beiträge zur Charakteristik der Dichtungen Johs Ewalds" (1906).] *E. H.*

Evale, eräs ambolaisheimo (ks. Ambomaa) Kunene-virran itäisellä rannalla.

Evangeliarium (lat.), evankeliumikirja, vanhassa kirkossa sen kirjan nimi, joka sisälsi evankeliumitekstit kutakin eri sunnuntaita varten.

Evangelical Friends ks. Kveekarit.

Evangeliska fosterlandsstiftelsen *[-ē'l- fu-]*, Tukholmassa 1856 perustettu lähetysseura, jonka tarkoituksena alkuaan oli sisälähetys. V. 1861 otettiin ohjelmaan pakanalähetystyö, johon varsinaisesti ryhdyttiin 1865 Itä-Afrikassa ja 1877 Intian keskimaakunnissa. Lähettejä (1909) 41 miestä ja 61 naista, pääasemia 22. — V:sta 1869 seura harjoittaa myös merimieslähetystä kohdistaen tämän toimintansa osaksi suomalaisiinkin merimiehiin. [„Ev. fosterlandsstiftelsens 50-åriga verksamhet 1856-1906" (1906).] *U. P.*

Evankelinen, evankeliumin mukainen. Evankelisiksi kirkoiksi nimitetään tavallisesti luterilaista ja reformeerattua kirkkoa, varsinkin Preussissa, missä ne ovat yhdistyneinä. ks. Evankelinen unioni.

Evankelinen allianssi (engl. *Evangelical alliance*), eri tunnustusta olevien protestanttien yhdistys uskonnonvapauden puolustusta ja kristittyjen yhteistoimintaa varten. Yhdistys sai alkunsa skotlantilaisen vapaakirkon aloitteesta. Ensimäinen valmistava kokous pidettiin Liverpoolissa 1845, ens. yleinen kokous Lontoossa 1846. Tarkoituksena ei ollut oleva eri tunnustuksien yhteensulatus, vaan yhteistoiminta yhteisten vihollisten ja vaarojen torjumiseksi. Allianssi hyväksyy seuraavat yhdeksän kristillistä perustotuutta: 1. Raamatun innoitus, auktoriteetti ja riittävāisyys. 2. Uskovaisten oikeus itsenäiseen raamatuntulkitaan. 3. Jumalan olennon yhteys ja kolminaisuus. 4. Ihmisluonnon täydellinen turmelus. 5. Jumalan Pojan ihmiseksi tuleminen ja lunastustyö. 6. Syntisen vanhurskauttaminen uskosta. 7. Pyhän Hengen pelastava ja pyhittävä toiminta. 8. Sielun kuolemattomuus, ruumiin ylösnousemus, viimeinen tuomio, iäinen autuus ja kadotus. 9. Papinviran asettaminen ja kasteen sekä ehtoollisen jatkuva merkitys. Allianssi on siis omistanut puhdasoppisen protestantismin pääopit, hyljäten niin hyvin raamatunkritiikin kuin muut mudemmat käsitykset, mikä suuresti on vaikeuttanut vapaamielisten ainesten liittymistä siihen. Allianssi on useat kerrat menestyksellä esiintynyt evankelisten vainoja vastaan katolisissa maissa. Sen pääkokoukset ovat olleet: Lontoossa 1851, Pariisissa 1855, Genèvessä 1861, Amsterdamissa 1867, New Yorkissa 1873, Baselissa 1878, Kööpenhaminassa 1884, Firenzessä 1891 ja Lontoossa 1896 ja 1907. Allianssi panee toimeen yhteisen rukousviikon kerran vuodessa. Sen äänenkannattaja on „Evangelical christendom". Suomessa allianssi aloitti toimintansa marrasknussa 1909. *E. K-a.*

Evankelinen isänmaanseura ks. Evangeliska fosterlandsstiftelsen.

Evankelinen kirkko ks. Evankelinen.

Evankelinen liitto (saks. *Evangelischer Bund zur Wahrung der deutsch-protestantischen Interessen*), Saksan evankelisten kristittyjen yhdistys room.-katolisuuden hyökkäysten torjumiseksi. Yhdistys aiheutui siitä vaikeasta asemasta, johon Saksan evankeliset oli saattannt katolisen ultramontanismin voitto „kulttuuritaistelussa". Erfurtin kokouksessa 1886 päätettiin yhdistyksen perustaminen ja valittiin väliaikainen hallitus, johon tuli miehiä eri kirkollisista suunnista. Ensimäinen yleinen kokous pidettiin Mainin Frankfurtissa 1887, jolloin yhdistykseen kuului

10,000 jäsentä (nykyinen jäsenmäärä noin 100,000). Yhdistys on etupäässä toiminut julkaisemalla lentokirjasia Roomaa vastaan. Sen kokouksissa on myöskin käsitelty sosiaalisia ja seurakunnallisia kysymyksiä. [Warneck, „Der evang. Bund und seine Gegner".] *E. K-a.*

Evankelinen seura ks. Suomen evankelinen seura.

Evankelinen unioni, luterilaisen ja reformeeratun kirkon hallinnollinen yhdistäminen Preussissa ja muissa saksalaisissa maissa. Alkuperäisen aiheen tähän antoi Brandenburgin vaaliruhtinaan Juhana Sigismundin kääntyminen reformeerattuun uskoon 1613. Siitä alkaen Brandenburgin vaaliruhtinaat sekä myöhemmin tästä muodostuneen Preussin kuninkaat harrastivat molempain tunnustusten yhtymistä. Asiaa edisti tunnustuksellisista eroavaisuuksista välinpitämätön valistusaika sekä sitä seuraava uskonnollinen herätys 1800-luvun alussa. Niin oli maaperä valmistettu unioni-aatteen toteuttamiselle, johon kuningas Fredrik Wilhelm III ryhtyi uskonpuhdistuksen riemujuhlan johdosta 1817 suuren teologinsa, Schleiermacherin kannattamana. Syysk. 27 p. main. v. kuningas julisti kehoituksen unionin toimeenpanemiseen. Asia otettiin yleensä innostuksella vastaan. Kuitenkin ilmeni myöskin vastustusta varsinkin luterilaiselta puolelta. Unionin täydellistä toteuttamista varten Fredrik Wilhelm toimitti 1821 agendan, käsikirjan, joka 1830 säädettiin käytettäväksi koko Preussin kirkossa. Nyt leimahti luterilainen vastustus ilmituleen. Useat pienemmät luterilaiset ryhmät kieltäytyivät agendan mukaan viettämästä ehtoollista. Turhaan kuningas 1834 antoi sovittelevan julistuksen; hallituksen täytyi jonkun aikaa vainottuaan vastahakoisia suoda heille uskonvapaus 1845, jonka jälkeen he järjestyivät luterilaiseksi vapaakirkoksi. Heidän lukumääränsä on noin 50,000, jaettuina 65 seurakuntaan. Tämän erottautumisen jälkeen unioni on Preussissa rauhallisesti kehittynyt. Useat Saksan pikkuvaltiot ovat seuraten Preussin esimerkkiä panneet unionin toimeen. Ainoastaan Kurhessenissä oli sen johdosta huomattava kirkollinen riita (1850), joka päättyi luterilaisuuden voittoon. [E. Foerster, „Die Entstehung der preussischen Landeskirche" (I-II, 1905-1907).] *E. K-a.*

Evankeliset ks. Luterilainen evankeliumiyhdistys.

Evankelis-luterilainen ks. Luterilainen kirkko.

Evankelis-luterilainen uskontunnustus ks. Luterilainen uskonpuhdistus.

Evankelis-sosiaalinen kongressi, Stöckerin (ks. t.) 1890 perustama, vuotuisesti kokoontuva kongressi sosiaalisten kysymysten pohtimista varten evankelisella pohjalla. Kongressi toimii vapaamielisessä hengessä ja on tehokkaasti edistänyt sosiaalisten kysymysten harrastusta Saksan kristillisissä piireissä. Nykyinen puheenjohtaja on Adolf Harnack. Kongressin vuotuiset pöytäkirjat ovat julkaistut nimellä: „Die Verhandl. des .... Evangelisch-sozialen Kongresses" I-XX. Kongressin toimesta ilmestyy myöskin aikakauskirja: „Evangelisch-Sozial" Berliinissä. *E. K-a.*

Evankelista (ks. Evankeliumi). „ilosanoman tuoja", U. T:ssa erityisesti apostolien apulainen (esim. Philippus ja Timotheus; Ap. t. 21_8; Ephes. 4_{11}; 2 Tim. 4_5), myöhemmin evankeliumin kirjoittaja ja kreikkalaiskatol. kirkossa diakoni, joka jumalanpalveluksessa lukee kappaleen evankeliumista. *Ar. H.*

Evankeliumi (kreik. *euaŋŋe'lion*), „ilosanoma", käytetty Jeesuksen julistuksesta (Mark. 1_{14}; vrt. Matt. 4_{17}, Luuk. 4_{18}). Myöskin Paavali nimittää näin lähetyssaarnaansa (Room. 2_{16}; 16_{24}; 2 Kor. 4_3). Jo 2:sen vuosis. keskipaikoilla esiintyy tämä nimitys käytettynä niistä neljästä U:n T:n kirjasta, joissa kerrotaan Jeesuksen elämästä ja opetuksesta; samoin nimitetään niistä lainattua tekstiä, joka jumalanpalveluksessa luetaan (ks. Perikooppi). *Ar. H.*

Evankeliumiharmonia, neljän evankeliumin sanoista yhteen sommiteltu Jeesuksen historia. Kuuluisin teos tätä laatua on 2:sen vuosis. loppupuolella eläneen syyrialaisen oppineen Tatianuksen „Diatessaron" („neljän", nimittäin kanonisen evankeliumin „perustuksella" esitetty Jeesuksen Kristuksen evankeliumi), joka on säilynyt arapialaisessa käännöksessä v:n 900 vaiheilta (julkaistu 1888). Sitä on mukailtu Victor Capualaisen latinalaisessa evankeliumiharmoniassa v:lta 556, johon useat samanlaatuiset teokset keskiajalla perustuvat. Suomalaisen evankeliumiharmonian on rovasti K. A. Heikel, käyttäen lähteenään erästä W. Rudinin teosta, julkaissut nimellä: „Jeesuksen Kristuksen elämä eli neljä evankeliumia aikajärjestykseen yhdistettyinä" (1908). [Art. Hjelt, „Die altsyrische Evangelienübersetzung und Tatians Diatessaron, besonders in ihrem gegenseitigen Verhältnis untersucht" (1901).] *Ar. H.*

Evans *[evənz]*, David (s. 1843), walesilainen musiikkikirjailija ja säveltäjä, gaelinkielisen musiikkilehden (Y Cerddor) toimittaja; julkaisi 1896 suuren kokoelman kansansävelmiä (Alawon Fy Ngwlad). *I. K.*

Evans, Mary ks. Eliot, George.

Evans *[evənz]*. 1. Sir John E. (1823-1908), engl. muinaistutkija, geologi ja rahatieteilijä; oli ensin kauan aikaa paperitehtailijana; julkaissut m. m. „The coins of the ancient Britons" (1864), „The ancient stone implements, weapons and ornaments of Great Britain" (1872).

2. Arthur John E. (s. 1851), edellisen poika, muinaistutkija; toimitti kansa- ja muinaistieteellisiä tutkimuksia Lapissa (1873-74), Balkanin niemimaalla, Sisiliassa, Etelä-Italiassa ja Kreetassa, jossa hän varsinkin v:sta 1900 lähtien on tehnyt suurta huomiota herättäneitä Kreikan esihistoriaa valaisevia löytöjä. Hän on siellä m. m. löytänyt ennen tuntemattoman kirjoituksen ja Knosoksessa paljastanut ikivanhan palatsin rauniot. Kreetan-tutkimuksistaan hän on etupäässä kirjoittanut vuosikirjaan „Annual of the british school"; hänen muista kirjoituksistaan mainittakoon „Cretan pictographs and prae-phœnician script" (1898), „The mycenæan tree and pillar cult and its mediterranean relations" (1901), „Antiquarian researches in Illyricum" (1883-85) ja 4:s nide Freemannin teosta „Sicily" (1893-94). E. on v:sta 1884 Oxfordin Ashmolean museon johtaja. *J. F.*

Evans *[evənz]*, Oliver (1755-1819), ameriikk. mekaanikko. Keksi kehruukoneen ja teki

useita tärkeitä parannuksia myllyalalla, etenkin liityttyään yhteen veljiensä kanssa jotka olivat mylläreitä. Paransi Wattin keksimän höyrykoneen, rakensi höyryruoppaajan Philadelphian kaupungin satamarakennuksia varten, suunnitteli höyryveturia y. m. Hänen kirjoittamansa „The young millwright and millers guide" 1797 pysyi vielä kauan hänen kuolemansa jälkeen mallikelpoisena teoksena (14 pain. v. 1853).
E. S-a.

Evanston *[evənstoun]*, kaup. Yhdysvalloissa. Illinoisin valtiossa, Chicagosta pohjoiseen, jonka etukaupungiksi sitä voi katsoa; 22.950 as. (1906). Siinä on Illinoisin lähinnä suurin metodistinen North Western yliopisto, jossa (1906) 3,473 ylioppilasta ja 303 opettajaa. *(E. E. K.)*

Evansville *[evənzvil]*, kaup. Yhdysvalloissa, Indianan valtiossa, Ohion varrella, rautatienristeyksessä, 63,800 as. (1907); olut-, mylly- ja valurautateollisuutta, vilkasta rauta-, vilja- ja tupakkikauppaa. *(E. E. K.)*

Evektsioni (lat. *ēve'here* = viedä pois, kohottaa), yksi kuun liikkeen kolmesta suuresta häiriöstä, mikä voi olla aina 1° 20′ 30″ suuruinen. Tämän verran voi nimittäin kuun tähtitieteellinen pituus joko suureta tahi pienentyä. Evektsionijakso käsittää 31,8 vuorokautta. Ilmiö johtuu auringon aiheuttamasta häiriöstä kuunradan epäkeskisyydessä. Ilmiön keksi Ptolemaios, nimeu sille antoi Tyko Brahe. *R. J-a.*

Eveleth *[evələ þ]*, Minnesotan valtiossa Yhdysvalloissa sijaitseva kaivantoasutus n. s. „Mesabaränssillä". Siellä asuu paljo suomalaisia.
W. P.

Evenemangi (ransk. *événement* < lat. *ēvenī're* = tapahtua), tärkeä tapahtuma, merkkitapaus.

Eventualiteetti (ransk. *éventualité* < lat. *ēvc'ntus* = tapahtuma), mahdollinen tapaus, mahdollisuus. — E v e n t u e l l i, vastaisuuden varassa oleva, mahdollinen.

Everdingen, A l l a r t v a n (1621-75), holl. maisema- ja merimaalaaja sekä kaivertaja. Opiskeli P. Molynin johdolla Haarlemissa, kävi 1640-luvun alkupuolella Skandinaaviassa (Ruotsissa Södermanlandissa ja mahdollisesti Norjassakin), työskenteli syntymäkaupungissaan Alkmaarissa, v:sta 1645 alkaen Haarlemissa, jossa nimitettiin sam. v. mestariksi, ja n. v:sta 1653 kuolemaansa saakka Amsterdamissa. Tunnettu pohjoismaisen (Ruotsin) luonnon ensim. kuvaajana. Euroopan suuremmissa museoissa on lukuisasti E:n romanttisen vapaita, lämpimän ruskeavärisiä Pohjolan kuohuvien koskien, tunturilaaksojen ja metsäisten vuorien esityksiä, joita yleensä on nimitetty „norjalaisiksi" maisemiksi. Jotenkin samantapaisia aiheita käsittävät E:n radeeraukset. [W. Drugulin, „Catalogue raisonné" (1873) ja O. Granberg, „A. v. E. och hans 'norska' landskap" (1902).] *E. R-r.*

Everest, M o u n t *[maunt evərest]*, maapallon korkein vuorenhuippu, 8,840 m yl. merenp., kuuluu Himalajan vuoristoon ja sijaitsee Itä-Nepalissa. Saanut nimensä Intian maanmittauslaitoksen päälliköstä, Everestistä. Ennen sanottiin tätä huippua myös G a u r i s a n k a r i k s i (ks. t.), jonka nimen myöhempi tutkimus on osoittanut toiselle sen läheisyydessä olevalle huipulle kuuluvaksi. *W. S-m.*

Eversti (saks. *Oberst*, ruots. *överste*), korkein esiupseerinarvo. Eversti komentaa tavallisesti rykmenttiä tai itsenäiseksi joukoksi erotettua pataljoonaa. *M. v. H.*

Everlebrata ks. S e l k ä r a n g a t t o m a t.

Eveshan *[ivsham]*, vanha kaupunki Avonin rannalla Länsi-Englannissa, jossa kruununprinssi Edvard (I) 4 p. elok. 1265 ratkaisevasti voitti Leicesterin kreivin.

Evidenssi, ilmeisyys. ks. E v i d e n t t i.

Evidentti (lat. *ēvidens* = näkyvä, silminnähtävä) eli ilmeinen on totuus, joka on täysin selvä ja varma. *Filos.* sanotaan e:ksi ajatusta, joka on v ä l i t t ö m ä s t i eli itsestään selvä järjellemme, niin ettei se kaipaa mitään perustelua; niin on esim. laskuopin ja mittausopin ensimäisten perusväitteiden laita (vrt. A k s i o m i).
A. Gr.

Evijärvi. 1. K u n t a, Vaasan l., Kuortaneen khlak., Evijärvi-Kortesjärven nimismiesp.; kirkolle Voltin asemalta 36 km; 341,8 km², joista viljeltyä maata 4,402 ha (1901); 23 $^{7}/_{16}$ manttaalia, talonsavuja 351, torpansavuja 88, muita savuja 87; 4,677 as., ruotsinkielisiä n. 3 %; 413 hevosta, 2,671 nautaa, 3,146 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: 1 kansakoulu. Teoll.-lait.: Rudnäsin meijeri. — 2. S e u r a k u n t a, Turun arkkihiippak., Lapuan rovastik.; kappelina ainakin jo 1750-luvulla; itsen. Lappajärvestä sen. k. $^{2}/_{10}$ 1865. Kirkko puinen (korj. 1890). ks. myös S i e v i. *K. S.*

Evilmerodak (hepr. < ass. *Amēl-Marduk* „Mardukin palvelija"), Babylonian kuningas (562-560 e. Kr.), Nebukadnesar II:n vallanperijä. vrt. 2 Kun. 25_{27}; Jer. 52_{31}. *K. T-t.*

Evo. 1. I s o n j a V ä h ä n E:n k y l ä t ovat kyliä Lammin pitäjässä Hämeen lääniä. — 2. E:n r u u n u n p u i s t o on 7,307 ha laaja ruunun-puisto mainitussa pitäjässä; muodostaa yhdessä Padasjoen pitäjässä olevan Vesijaon ruunun-puiston kanssa Evon-Vesijaon hoitoalueen ja tarkastuspiirin, joka, oltuaan aikaisemmin Evon metsäopiston harjoittelualueena, nyt on Evon metsävartijakoulun käytettävänä. — 3. E:n m e t s ä o p i s t o, perust. 1858 E:n ruunun-puiston (ks. edellä) alueelle kolmen n. s. Rautjärven väliselle kannakselle. V:lta 1859 olevan ohjesääntönsä mukaisesti opisto aloitti maaliskuun 1 p. 1862 toimintansa verrattain runsailla opettajavoimilla: johtaja, 3 lehtoria ja 1 opettaja; sitäpaitsi tuli Evon-Vesijaon hoitoalueen metsänhoitajan opet-

Evon metsäopisto (päärakennus

taa eräitä aineita. Oppilaita oli alussa paljo, mutta jo 1866 opisto oli oppilaspuutteen takia suljettava; valtion metsänhoitajanvirat olivat nimittäin tulleet täytetyiksi ja yksityiset eivät katsoneet metsänhoitajia tarvitsevansa. Samalla kuin opisto 1874 uudelleen avattiin, supistettiin opettajavoimia tuntuvasti poistamalla lehtorinvirat; niinikään vähennettiin opiston määrärahoja. Oppilaita otettiin ainoastaan joka toinen vuosi, oppijakso kun oli 2-vuotinen. Supistus oli tosin luonnollinen seuraus siitä, että opisto oli aloittanut toimintansa liian suurenmoisena laitoksena, mutta syynä siihen oli myöskin ajan yleinen katsantokanta; ei näet vielä käsitetty metsätalouden ja siihen perustuvien teollisuudenhaarojen maallemme ylen tärkeää merkitystä, vaan suunniteltiin etupäässä maanviljelyksen ja karjanhoidon vaurastuttamista. Niinpä ovatkin E:n metsäopiston määrärahat olleet monta vertaa pienemmät kuin korkeampien maanviljelyskoulujen. Opettajavoimien ja varojen niukkuuden takia opisto vietti kituvaa elämää. Viime vuosina tosin metsähallituksen toimesta saatiin useitakin ylimääräisiä opettajia, mutta nämä toimenpiteet eivät enää olleet riittäviä opiston tilan parantamiseksi ajan tarpeiden tasalle. Opiston viimeinen julkinen päästötutkinto oli 14 p:nä kesäkuuta 1908; saman vuoden syksyllä alkoi korkein metsäopetus Helsingin yliopistossa. Opiston johtajina ovat toimineet A. af Forselles (1859-70), A. G. Blomqvist (1870-1904), B. Ericsson (1904-07) ja A. K. Cajander (1907-1908); opettajista mainittakoon lehtori J. E. Furuhjelm (1861-1902) sekä H. H. Hackstedt (1874-1904). — E:n metsänvartiakoulu, vanhin laatuaan maassamme, perustettiin metsäopiston yhteyteen 1876. Metsänvartiakoululla ovat metsäopiston opettajat sekä hoitoalueen apulaismetsänhoitaja ynnä työnjohtaja antaneet opetusta. Nyt kun korkeampi metsäopetus on siirretty Helsinkiin, on aikomus laajentaa E:n metsänvartiakoulua maamme isoimmaksi, jolloin se samalla saisi käytettäväkseen entisen metsäopiston kaikki rakennukset. Oppijakso on 2-vuotinen, oppilaita on otettu 10 vuosittain. *A. C.*

Evoë ks. Euoi.

Evokatsioni (< lat. *ēvocā're* = huutaa esille). 1. Esillehuutaminen, esillemanaaminen (esim. vainajain). — 2. Vanhemmassa saksalaisessa valtio- ja prosessioikeudessa määrättyjen riitaasioiden siirtäminen ulkomaalaisen tahi korkeamman tuomioistuimen, varsinkin keisarillisen oikeuden käsiteltäviksi, mistä menettelystä Saksan valtiosäädyt pyrkivät vapautumaan n. s. evokatsioniprivilegioiden avulla. — 3. Ranskalaisessa prosessioikeudessa Evocation merkitsee sitä oikeutta, mikä toisen asteen tuomioistuimella, joka muuttaa ensimäisen oikeusasteen päätöksen, on asian edelleen käsittelemiseen, todistusten vastaanottamiseen j. n. e.
(O. K:nen.)

Evolutsioni (lat. *ēvolū'tiō* < *ē* = ulos, ja *volvere* = kääriä), kehitys, alkuansa „auki kääriminen", joten nimitys viittaa siihen ajatukseen, että kehityksen tulos jo alusta alkaen on olemassa, vaikka peitettynä. Sentähden „evolutsioni-oppi", sovitettuna elimellisten olentojen kehitykseen, alkuansa osoitti samaa käsitystä kuin „preformatsioni-oppi" (ks. t.), s. o. sitä mielipidettä, että siemenessä, josta elävä olento kasvaa, on ennalta muodostettuna sen olennon täydellinen pienoiskuva; vastakkaisena kantana oli „epigenesis"-oppi, joka oletti siinä tapahtuvan todellista uusmuodostusta (ks. Epigeneesi). Tämä e.-käsitteen piirre on kuitenkin vähitellen himmentynyt ja lopulta, 19:nnellä vuosisadalla, kokonaan siitä hävinnyt. Nykyaikaisten luonnontieteellisten keksintöjen ja teoriojen vaikutuksesta e. eli kehitys on saanut sen merkityksen, että se osoittaa asteettaista muutosta, jossa yksinkertaisempi luonnonmuodostuma kehittyy mutkikkaammaksi, moniosaiseksi ja paremmin soveltuneeksi määrättyihin elämänoloihin; usein siihen liitetään se ajatus, että se siinä „edistyy", kehittyy „korkeammalle". (vrt. Kehitys, Polveutumisoppi.) *A. Gr.*

Evolutsioni-oppi (ks. Evolutsioni), se käsitys, että kaikki, mikä maailmassa tapahtuu, on suuri, yhtenäinen, lainmukainen kehityskulku. Jo muinaisaikana monet ajattelijat asettivat evolutsioniaatteen tärkeään asemaan maailmankäsityksessään (esim. Herakleitos, Empedokles, Aristoteles), mutta varsinkin uudella ajalla lakkaamattoman kehityksen ja edistyksen aate on tullut kerrassaan vallitsevaksi maailmankäsitykseksi; se on uuden ajan ominainen lempiaate. Sen jälkeen kuin Bruno, Leibniz, Hegel y. m. olivat eri tavoin esittäneet sitä maailmankäsityksensä ytimenä, sai se 19:nnellä vuosisadalla vahvaa tukea ja pukeutui uuteen muotoon darwinismin vaikutuksesta ja on siinä muodostuksessa syvältä vaikuttanut yleiseen ajatustapaan. Varsinkin H. Spencer on sen perustuksella rakentanut yhtenäisen, filosofisen maailmankäsityksen. (vrt. Darwin, Polveutumisoppi, Spencer.) *A. Gr.*

Evoluutti (lat. *ēvo'lvere* = vyöryttää ulos) on käyrän kaarevuusympyröiden keskipisteiden muodostama käyrä. Alkuperäinen käyrä on evoluutin evolventti l. involuutti. Evolventti muodostuu yksinkertaisesti evoluutista siten, että ajatellaan nuora asetetuksi evoluutille sen kuperalle puolelle ja kiinnitetään nuora toisesta päästään siihen. Nuoran vapaassa päässä on kärki, mikä nuoraa evoluutista purkaessa piirtää käyrän, evolventin (ABCDEF evoluutti, sen pisteet kaarevuusympyröiden keskipisteitä ja AHKL...P evolventti). Huyghens ensimäisenä tutki evoluutin luonnetta. — Käyrän evoluutin määrääminen muodostaa erään differentsiaalilaskennon sovellutuksista geometriaan. *(R. J-a.)*

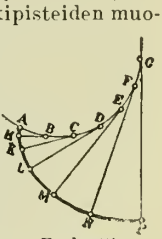

Evoluutti.

Evolventti ks. Evoluutti.

Evreux *[evrö']* (lat. *Mediolanum Aulercorum* ja *Eburovices*), Normandian vanhimpia kaupunkeja ja nyk. Ranskan Euren departementin pääkaupunki, Eure-joen Iton nimisen syrjäjoen varrella, 16,752 as. (1901). Piispanistuin. Tuomiokirkko, joka on Ranskan vanhimpia (11-16:nnelta vuosis.) ja ihanimpia. Pappis- ja opettajaseminaari, kouluja, suuri kirjasto ja museo (roomal. muinaisjäännöksiä). Metallitehtaita, parkituslaitoksia, paperi-, liinavaate- y. m. tehtaita. Harjoittaa viljakauppaa. E:n läheisyydessä sijaitsevassa Vieil-E:n kylässä roomalaisaikuisia

teatterin, kylpylaitoksen ja vesijohdon raunioita. E. on aikoinaan kuulunut, paitsi Ranskan kruunulle myös normanneille ja Navarralle. *W. S-m.*

Evviva! *[-vī'-]* (it.. < lat. *vī'vat*), eläköön!

Evä, vesieläimillä yleisten, tavallisesti levyn tai lehden muotoisten uimaelimien yhteisnimi. Kalojen evistä ks. K a l a t. *K. M. L.*

Eväalus, alus, jonka köli on evänmuotoinen, ulottuen varsinkin takaosassaan verrattain sy-

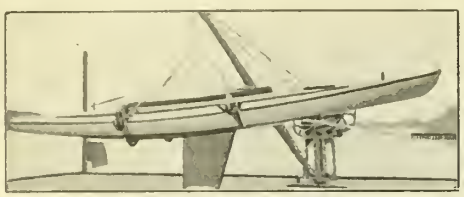

Eväalus.

välle. Aluksen ohjaukseen ja painon tasoitukseen nähden eväköli saattaa olla lyhyempi ja ohuempi tavallista suoraa köliä, josta seuraa, että alusta voi kääntää pikemmin ja sen kulkunopeuskin on suurempi, koska ohut evä hyvin halkaisee vettä. Evärakenteen tarjoamien etujen tähden käytetään sitä etupäässä kilpapurjehdusveneissä. Suuremmissa aluksissa evä on epäkäytännöllinen, koska se enentää aluksen kulkusyvyyttä ja koska karille jouduttaessa tai pohjaankoskettaessa haaksirikon vaara on suurempi eväkölin heikomman rakenteen tähden. *O. v. Z.*

Eväjalkaiset l. s i i p i j a l k a i s e t *(Pteropoda)*, meressä eläviä, pelagisia kotiloita, joiden jalassa on kaksi siiventapaista sivullista laajennusta, evää, joiden avulla ne uivat. Eväjalkaiset ovat joko k u o r e l l i s i a *(Thecosomata)* tai k u o r e t t o m i a *(Gymnosomata)*. vrt. C l i o b o r e a l i s.

Evälisko *(Dimetrodon), paleont.*, Pohjois-Amerikan permimuodostumissa esiintyvä matelijasuku, kuuluva lahkoon *Theromorpha* (ks. t.). Eläimen selkänikamissa olleet pitkät lisäkkeet ovat olleet kannattamassa suurta selkäevää. *P. E.*

Evälisko.

Evävalaat *(Balaenopteridae)*, hetulavalaita, joilla on selkävä, vatsapuolella lukuisia syviä pitkinpäisiä uurteita, verrattain pieni pää, hetulat lyhyitä, rintaevät suikeat. Tähän heimoon luetaan u u r t e i s v a l a a n *(Balaenoptera)* ja r y h ä v a l a a n *(Megaptera)* suvut. *K. M. L.*

Ex (lat.; kreik. *eks*), prepositsioni ja prefiksi, joka vastaa suomen kielen elatiivi- ja ablatiivisijain paikallisia merkintöjä. Arvonimien edessä: entinen.

Exacerbatio (mlat.) ks. E k s a s e r b a t s i o n i.

Exaldados *[-a'd-]* (esp.. = „kiihkoiset"), äärimäisen demokraattisen puolueen nimitys Espanjassa, joka oli käytännössä v:n 1820 vallankumouksesta alkaen. Tämä puolue oli vain vähän aikaa, 1822, vallassa. (Sen vastapuoluetta nimitettiin nimellä *moderados*, „maltilliset".) *G. R.*

Examen *[-ā'-]* (lat.), koe, kuulustelu, tutkinto, julkinen päättäjäistutkinto kouluissa.

Examinator (mlat., < lat. *exāminā're* = tutkia), tutkija.

Ex analogia *[-o'giā]* (lat.), analogian (ks. t.) mukaan, analogisesti, samanmukaisesti (päättäen).

Exanthema ks. E k s a n t e e m i.

Exarticulatio *[-lā'-]* (mlat.) ks. E k s a r t i k u l a t s i o n i.

Exaudi (lat., = „kuule!"), kuudennen pääsiäisen jälkeisen sunnuntain nimi, joka johtuu eräästä tänä sunnuntaina ennen lauletun, Ps. 27:n mukaan tehdyn laulun ensimäisestä sanasta.

exc., lyh. sanasta E k s e l l e n s s i.

Exc., e x e u d.. henkilönumen jäljessä, vanhoissa vaski- ja puupiirroksissa käytetty lyhennys lat. *excū'dit* („on painanut" tai „on kaivertanut", < *excū'dere* = takoa, taidehikkaasti valmistaa), tarkoittaa kustantajaa tai joskus kaivertajaakin, jos tämä samalla on taideteoksensa kustantaja.

Ex cathedra (P e t r i) (lat., = „oppituolista"), „Pietarin istuimelta". vrt. E r e h t y m ä t t ö m y y s.

Excelsior (lat.. komparatiivi sanasta *excē'lsus* = korkea), ylemmäs, ylöspäin ponnisteleva (m. m. New Yorkin kaupungin kilpilause).

Exchange *[iks-tše'indž]* (engl., < ransk. *change*), vaihto; pörssin engl. nimi.

Exchequer *[iks-tše'kə]* (engl.. < mlat. *scaccā'rium* > ransk. *échiquier* = šakkilauta), ent. engl. laskukamari, verokamari. Nimi johtunee siitä, että e:n pöydän peittona oleva, laskutarkoituksia varten sarakkeisiin jaettu verka muistutti šakkilautaa. Normannilaisten kuninkaitten ajoista lähtien e. oli Englannin korkein finanssivirasto. Yksi sen osastoista muodostui tuomioistuimeksi *(court of exchequer)*, jolla oli tuomiovalta etupäässä kruunun finanssisaatavia koskevissa asioissa. Elisabetin ja lopullisesti Kaarle II:n hallitessa varsinainen finanssihallinto siirtyi n. s. *treasury*lle, ja e. tuli olemaan pelkkä lasku- ja kontrollivirasto. 19:nnellä vuosis. tämä tehtävä on siirtynyt valtakunnankontrollöörille *(comptroller and auditor general)*. Myöskin tuomioistuimena e. on lakannut olemasta. Tätä nykyä vanha e. elää vain muutamissa nimissä; niinpä on Englannin raha-asiainministerin virallisena arvonimenä e:n (verokamarin) kansleri *(chancellor of the exchequer)*. [Neal, „Dialogus de scaccario" (n. 1178); Madox, „The history and antiquities of the exchequer of England" (1711); Round, „The origin of the exchequer".] *J. F.*

Excipe (lat.), ota pois!, tehdään poikkeus!

Excisio *[-ī'siō]* (lat.), ks. E k s i s i o n i.

Excitantia *[-a'-]* (lat.. < *excitā're* = yllyttää), kiihottavat aineet, jotka niinkuin eetteri, kamferi, kofeiini y. m. kykenevät ainakin hetkellisesti virkistämään ja elvyttämään väsähtynyttä olentoa ja eritoten sydämentoimintaa kiihottamaan. *(M. O.-B.)*

Excitatio (mlat.) ks. E k s i t a t s i o n i.

Excommunicatio ks. E k s k o m m u n i k a t s i o n i.

Excusez *[ekskyzē']* (ransk., < lat. *excūsā're*), antakaa anteeksi!

Ex decreto *[dēcrē'tō]* (lat.). oikeudellisen tuomion l. päätöksen pohjalla, mukaan.

Exedra (kreik. *eksc'dra*, oik. = „ulko-istuin", rakennuksen ulkonema), muinaiskreikkalaisessa talossa alkujaan sisäpihau perällä oleva huone, sittemmin tavallisesti gymnasioiden pylväskäytävän puolipyöreä, istuimilla varustettu laajeunus; roomalaisessa yksityisasunnossa katettu seurustelusali, jonka seinämillä oli penkit. Kristityssä taiteessa e. ou sama kuin apsis (ks. t.).
E. R-n.

Exegi monumentum ære perennius (lat., Horatius, Odæ III 30,), olen pystyttänyt itselleni muistomerkin, vaskipatsasta ikuisemman.

Exemplum *[-e'-]* (lat.), koe; esimerkki. — Exempla docent, esimerkit opettavat. — Exempla non probant, sed illustrant, esimerkit eivät todista, mutta valaisevat. — Exempla (t. nomina) sunt odiosa, esimerkit (t. nimet) herättävät pahennusta. — Exempli causa l. exempli gratia, esimerkin vuoksi.

Exercitium *[-i't-]*, harjoitus.

Exeter *[eksi'tə]*, Devonshiressa, Lounais-Englannissa sijaitseva kaupunki ja kreivikunta (v:sta 1888), 47.185 as. (1901). Sijaitsee lähellä Exejoen suuta, johon se on kanavalla yhdistetty. E. on protestanttisen piispan sija; siellä on ihana tuomiokirkko (alkuaan normannilaista tyyliä v:lta 1112, myöhemmin muutettu goottilaiseen tyyliin 1280-1370), Rougemont nimisen linnan rauniot (v:lta 1068), raatihuone (1464), houruinhuone, teatteri, 2 seminaaria, 2 lukiota, museo kirjastoineen ja taidekouluineen y. m. Kaupungissa valmistetaan huonekaluja ja maanviljelystarpeita, siellä on valimoja, parkituslaitoksia ja olutpanimoja. Sittenkuin kanava uudelleen on rakennettu, ou E. suuresti vaurastunut ja laivaliike edistynyt. — E. on kelttiläisten *Caer Isc*, roomalaisten *Isca Damnoniorum*, anglosaksilaisten *Exanceaster*. Vilhelm Valloittaja miehitti sen 1068 ja perusti Rougemont'in linnan. Ruusujen sodassa E. oli Lancaster-suvun tukikohtana. 1600-luvun sisäilisissä sodissa se valloitettiin useat kerrat. *W. S-m.*

Exfoliatio (mlat.) ks. Eksfoliatsioni.

Exhibition *[-bi'šən]* (engl.), näyttely, eritoten maailmannäyttely.

Exitus (lat.), loppu; e. letalis = kuolema.

Exklaavi ks. Eksklaavi. vrt. Enklaavi.

Exlex (< lat. *ex* = ulkopuolella, ja *lex* = laki), lain ulkopuolella oleva, rauhaton.

Exlibris (lat. sanoista: *Ex libris* N. N. = N. N:n kirjakokoelmasta), kirjanomistajan merkki, varustettu kirjoituksella, alkukirjaimilla, monogrammilla, vertauskuvalla, vaakunalla t. m. s. Vanhin tapa oli painaa se leimasimella kirjan ulkokanteen, nykyään se on tavallisesti vaski- tai puupiirros-, kivi- tai väripainos- tai etsauslehti, joka liimataan kirjan etukannen sisäpuolelle. — Exlibris-merkkien käyttö levisi kirjapainotaidon mukana 1400-luvun loppupuolella, ensin Saksassa, myöhemmin Ranskassa, Englannissa ja Ruotsissakin. Varsinkin oppineet käyttivät niitä paljon 1500-1700-luvuilla. Sen jälkeen vähennyt e.-merkkien harrastus virisi uuteen eloon 1800-luvun lopulla. Tämän taidelajin harjoittajia olivat aikaisemmin m. m. Albrecht Dürer, Hans Holbein, Lucas Cranach, myöhemmin 1700-luvulla Boucher, Moreau le jeune, Chodowiecky ja nykyaikana Walter Crane, Burne-Jones, Max Klinger, Hans Thoma, Joseph Sattler, Gerh. Munthe, Thorv. Bindesboll, Carl Larsson. Hans Tegner y. m. Suomen taitelijoista A. Gallén-Kallela. E.-merkkien keräilemiuen on käynyt muotiasiaksi. Erityisiä e.-kokoelmia omistavat m. m. Lontoon British museum, Pariisin Bibliothèque nationale, Münchenin Hof- und Staatsbibliothek ja Berliinin Kunstgewerbe-museum. Suuremmissa kulttuurimaissa on e.-yhdistyksiäkin, jotka julkaisuillaan lisäävät jo muutenkin runsasta e.-kirjallisuutta. [Seyler, „Illustriertes Handbuch der Ex libris-Kunde" (1895); Hamilton, „French bookplates" (1896); Carlander, „Svenska bibliotek och E." (1902-04, 6 nid.).]
E. R-r.

A. Gallén-Kallelan piirtämä exlibris.

Exner, Johan Julius (s. 1825), tansk. maalari. Oli käsityöläismaalarina ennenkuin sai J. L. Lundin ja Eckersbergin johdolla varsinaisen taidekasvatuksensa. Yritti aluksi historiamaalausta, mutta löysi oikean alansa laatukuvaajana. Saavutti suurta suosiota ylen huolellisesti ja tuiki tarkasti maalaamillaan leikillisen humoristisilla kuvauksillaan Amager-saaren talonpoikien elämästä. Myöhemmin E. on myös käsitellyt Sjællandin ja Fanon talonpoikaisluokan elämää sekä viimeksi esittänyt laatukuvallisessa ympäristössä ryhmäkuvia sivistyneestä keskiluokasta. Varsinkin E:n maalauksista tehtyjen kivipainosten kautta E. on tullut kenties tunnetummaksi ja suosituimmaksi kuin kukaan muu tansk. maalari. Oli 1872-93 Kööpenhaminan taideakatemian opettajana, v:sta 1866 akatemian jäsen, sai professorin arvonimen 1876.
E. R-r.

Ex nihilo nihil fit (lat.), olemattomasta ei tule mitään.

Exoascus ks. Taphrina.

Exobasidium, sienisuku, rakenteeltaan yksinkertaisin itiökantainen, jonka lajit loisivat korkeammissa kasveissa. Erittäin tavallinen meillä on *E. Vaccinii*, joka pöhötyttää puolukanvarsia ja lehtiä värjäten ne ensin veripunaisiksi ja lopuksi peittäen hienolla, valkoisella itiöjauheella. Sama laji myös mustikalla ja juolukalla. Toisia

Exobasidium Vaccinii.

lajeja meillä karpalolla, suopursulla ja *Andromeda*-lajeilla. *J. J. L.*

Exocœtus ks. Lentokalat.

Exodus (lat. < kreik. *eksodos* = lähtö), 2:sen Mooseksenkirjan nimitys, joka johtuu siitä, että tässä kirjassa pääasiallisesti kerrotaan Israelin lasten lähdöstä Egyptistä. vrt. Pentateukki. *K. T-t.*

Ex officio *[-fi'-]* (lat.), viran puolesta.

Exogenæ, putkilokasviryhmä De Candollen järjestelmässä; e:hin hän luki kaksisirkkaiset ja havupuut.

Exogonium, kasvisuku *Convolvulaceæ*-heimossa. Köynnöskasveja Ameriikan lämpimissä osissa. Meksikossa kasvavan *E. (Ipomœa) Purgan* juurimukulat esiintyvät rohdoksina jalapajuuren (ks. t.) nimellä.

Exophthalmus ks. Eksoftalmi.

Exordium *[-ō'r-]* (lat.), alku, johdatus, varsinkin puheen.

Ex oriente lux, idästä (tulee) valo.

Expectorantia (lat. *expectorā're* = karkoittaa rinnasta), ysköksien lohkeamista edistävät lääkkeet.

Expert *[ekspä'r]*, Henri (s. 1863), ransk. musiikintutkija, César Franckin oppilas; on alkanut julkaista laajaa kokoelmaa vanhaa ransk. kuoromusiikkia: „Maîtres musiciens de la Renaissance française". *I. K.*

Experto crede l. eredite (lat., Vergilius, Æneis XI_{283}), „usko kokenutta"; kokenut kaikki tietää. Myöhemmin myös jatkettu muotoon: Experto crede Roberto (Ruperto).

Explicit (< lat. *explicā're* = kierittää loppuun), lyhennys vanhoissa käsikirjoituksissa ja kirjoissa = explicitum est volumen l. explicitus est liber, kirja on loppunut; loppu. vrt. Incipit. *K. J. H.*

Exposé (ransk.), selostus, selvitys, etenkin kirjoitelma, joka sellaisen sisältää; myös valamiehistön puheenjohtajau päätöspuhe. *J. H-l.*

Exprès *[ekspre']* (ransk.) ks. Ekspressi.

Expressis verbis (lat.), selvin sanoin, nimenomaan.

Expression, *mus.*, harmonikoppeli, jonka vaikutuksesta äänivoiman paisuminen ja hiljeneminen joutuu mitä herkimmin soittajan hallittavaksi polkimien avulla. Sen käyttö vaatii suurta taitoa ja varovaisuutta polkemisessa. *I. K.*

Ex professo (< lat. *profe'ssus* = tunnustettu, julkinen), „tunnustetusti", asiantuntemuksella, ammattinsa puolesta.

Exsiccantia (lat., < *exsiccā're* = kuivattaa), kuivattavat lääkkeet.

Exstirpatio (lat. *exstirpā're* = juurittaa pois), poisleikkaaminen, operoimalla poistaminen.

Ex tempore (lat.), silmänräpäyksessä, valmistelematta. — Ekstemporeerata, suorittaa jotakin siihen erityisesti valmistautumatta, esim. kääntää koulussa vieraasta kielestä ilman ennakkovalmistusta, pitää puhe tai soittaa musiikkikappale valmistamatta j. n. e.

Extra ks. Ekstra.

Extractum ks. Ekstrakti.

Extraordinarius (mlat., < lat. *extra* = ulkopuolella, ja *ordinā'rius* = rivissäoleva), ylimääräinen.

Extravasatio (mlat.) ks. Ekstravasaatti.

Ex ungue leonem *[-ō'-]* (lat.), kynnestä jalopeura tutaan.

Ex usu *[ūsū]* (lat.), tavan mukaisesti.

Ex voto *[vōtō]* (lat.), „lupauksen mukaan"; kirjoitus uhriesineissä; toisinaan myös sellainen esine.

Eyck *[eik]*, veljekset Hubert van (n. 1366-1426) ja Jan van E. (n. 1386-1441), alankom. maalareita, syntyneet luultavasti Maaseyckin kaupungissa Limburgin maakunnassa. Hubertista ei ole muuta varmaa tietoa kuin että hän työskenteli elämänsä viime ajat Gentissä. Nuorempi veli Jan oli todennäköisesti H:n oppilas, työskenteli aluksi Gentissä, sittemmin 1422-25 Haagissa Juhana Baierilaisen hovimaalarina, oli 1425-28 loistavassa asemassa Burgundin herttuan Filip Hyvän hovimaalarina Lillessä, josta 1428 teki herttuan puolesta m. m. diplomaattisen matkan Portugaliin ja Espanjaan, palasi 1430 takaisin Flanderiin, jossa v:sta 1431 Gentissä jatkoi H.-veljensä siellä aloittamaa alttaritaulun maalausta, jonka hän 1432 suoritti loppuun, asuen senjälkeen, niinkuin otaksutaan, kuolemaansa saakka Bruggessa. Yhtä vähän kuin E. veljesteu teoksista nykyään varmasti tiedetään minkä teoksen mikin veli on valmistanut, yhtä vähän tunnetaan mistä heidän maalaustaiteensa, joka väriloistoon ja yksityiskohtien hienoon käsittelyyn nähden ilmaisee koko aikakauden korkeinta saavutusta, oikeastaan juontaa alkunsa. Heidän synnyinseudullaan Limburgissa oli sentään jo aikaisemminkin esiintynyt varsin kehittyneen, itsenäisen, vaikka Ranskan taiteesta vaikutusta saaneen alankom.-saksalaisen maalaussuunnan edustajia. E.-veljesten taide muistuttaa luonnontajussaan niinikään ransk.-flaamil. miniatyyrimaalausta niinkuin osoittaa nyttemmin suureksi osaksi palanut herttua Berryn (k. 1416) rukouskirja „Livre d'heures de Turin", jonka parhaimpia kuvia on luultu Hubertin tekemiksi. — Veljesten yhteistyön tulos ja 1400-luvun suurvaltaisin teos Alppien pohjoispuolella on heidän edelläm. maalauksensa „Gentin alttari", joka on varustettu siipiovilla ja maalattu Jodocus Vytin tilauksesta Johanneksen (nyk. St. Bavon) kirkkoon 1420-32. Sen 20 pääkuvasta säilytetään entisellä paikallaan kirkossa alttarin kiinteätä keskiosaa (4 kuvaa: Isä-Jumala (Kristus?), neitsyt Maaria, Johannes Kastaja ja uhrikaritsan palvelus), kuu taas siipiovien ulko- ja sisäkuvista on 4 Brysselissä (m. m. Aatami ja Eeva) ja muut ovat Berliinissä (esim. sisäkuvat: soittavat ja laulavat enkelit, pyhiinvaeltajat, pyhät erakot, Kristuksen soturit ja oikeat tuomarit sekä

van Eyck. Aatami ja Eeva, „Gentin alttarista".

ulkokuvat: Maarian ilmestys, lahjoittaja ja tämän vaimo, Johannes Kastaja ja Johannes evankelista). Kuvien perusaatteena on synnin poistaminen ja uhrikaritsan kuolema ihmiskunnan sovitukseksi. Tähän asti on jotenkin yleisesti otaksuttu, että Hubert olisi maalannut alttarin 3 ensinmain. isoa keskikuvaa, jotka tyyliltään muistuttavat mosaiikkikuvien jäykkää juhlallisuutta, ja että Jan olisi tehnyt muut kuvat, jotka osoittavat uutta luonnonmukaista realismia. Tämän lisäksi ovat Janin tekemiä monet pienet kirkolliset kuvat ja muotokuvaesitykset kuten esim. „Madonna ja lapsi" (1432, Liverpoolissa), „P. Barbara" (1437, Antverpenissa), „Giovanni Arnolfini ja tämän puoliso" (Lontoon „National gallery"ssä) ja „Mies neilikka kädessä" (Berliinissä). Mutta ei tiedetä kumpi veljeksistä on maalanut esim. „Madonnan goottil. kirkossa" ja „Kristuksen ristinpuussa" (Berliinissä), „Kardinaali Rollinin madonnan" (Louvressa) tai n. s. „Dresdenin alttariu".

van Eyck. „Dresdenin alttarin" keskiosa.

E.-veljekset paransivat öljytekniikan ja saavuttivat sen kautta ihmeen täysisointuisen värityksen sekä ennenaavistamattoman värien valovoiman ja vivahdusrikkauden. Kristillisessä taiteessa he olivat ensimäisiä, jotka keskiaikaiskoolastisesta aatepiiristään huolimatta ottavat luonnon taiteen pohjaksi. Näin he edustavat uutta, naturalistista suuntaa, joka suorituksel taan on usein liiankin pikku-tarkkaa ja miniatyyrimaista, mutta joka välittömässä luonnonmukailemisessa on koko tämän ajan taiteesta paljon edellä, sovinnaisuudesta vapaata ja raittiin järkevätä. He ottavat taas käytäntöön perspektiivin, eivät ylimalkaan, niinkuin ennen, käytä tauluissaan kultataustaa, vaan maalaavat sen sijaan rakennuksia ja varsinaisia maisemia ja esittävät jo mestarillisesti alastonta ihmisruumistakin. Ollen flanderil. maalauskoulun päämestareita he pääasiallisesti määräävät maalaustaiteen tyylin 1400-luvulla, ja heidän taidehistoriallinen merkityksensä Alppien pohjoispuolella on yleensä ainakin yhtä tärkeä kuin Italian uudenaikaisen taiteen alkajan, Giotton. [Crowe ja Cavalcaselle, „Life of the early flemish painters"; James Weale, „Burlington magasine" IV. 26; Fierens-Gevaert, „Les primitifs flamands" (1906); erikoistutkimuksia E.-veljeksistä: Bielefeld (1898), Voll (1900) ja E. Durand-Gréville (1910).] *E. R-r.*

Eyde, Samuel (s. 1866), norj. insinööri, joka yhdessä prof. Birkelandin kanssa on käytäntöön sovelluttanut B:n suunnitelman valmistaa ilman typestä typpihappoa, josta sitten saadaan maanviljelykselle ja teollisuudelle tärkeitä typpihapon suoloja. vrt. Birkeland-Eyden menetelmä. *S. V. H.*

Eydtkuhnen *[äitkūnən]*, Itä-Preussin provinssissa, Gumbinneniu hallintoalueella, lähellä Venäjän rajaa ja Berliinin-Pietarin radan varrella sijaitseva kauppala ja raja-asema. 5,034 as. (1905). Täällä on rautatietehtaita ja sähkölaitos, päätullikamari ja rajavartioston komissariaatti. E. harjoittaa huomattavaa välitys- ja rajakauppaa, vars. venäläisillä hevosilla ja hanhilla. *W. S-m.*

Eyjafjord l. Eyjafjörður (mskand. *eyja* = saari), „saarivuouo" 15 km leveä ja 60 km pitkä vuouo Islannin pohj.-rannikolla. Siihen laskee Eyjafjarðará nimiuen joki ja koko seutua, joka muodostaa eri tuomiokunnan, nimitetään Eyjafjarðarsyslaksi. Rannikolta hedelmälliuen laakso pistää sisämaahan. Vuonon rannalla sijaitsee Akureyrin kaupunki. *W. S-m.*

Eyre *[aiə]*, Edward John (1815-1901), Yorkshiressä syntynyt austr. tutkimusmatkailija. Matkusti vv. 1839-41 Etelä-Austraaliassa ja löysi m. m. hänen nimeään kantavan järven (vrt. Eyre-järvi). Oli vv. 1846-53 Uuden Seelannin varakuvernöörinä ja vv. 1862-66 Jamaikan kuvernöörinä. E:n teoksista mainittakoon „Journal of expeditions of discovery into Central Australia" (1845, 2 osaa). *W. S-m.*

Eyre-järvi *[aiə-]* (Lake E.), E. J. Eyren v. 1840 löytämä suolajärvi Etelä-Austraalian sisämaassa, 12 m merenp. alla, alaltaan yli 9,000 km². Se kuivuu melkein kokonaan kuivana aikana jättäen pohjalleen vain suolakerrostuman. Sadeaikana monet ajoittaiset joet, n. s. *creeks* (Barcoo, Kallakupah, Warburton y. m.) laskevat vetensä siihen. Järven etelä- ja länsipuolella olevat suolattomat vesilähteet tekevät karjanhoidon ja vähäisen asutuksen siellä mahdolliseksi. *W. S-m.*

Eyssenhardt *[öi-]*, Franz (1838-1901), saks. filologi, lukionopettaja Berliinissä 1863, Hampurissa 1876 sekä sikäläisen kaupunginkirjaston esimies 1883. Julkaisi Martianus Capellan, Macrobiuksen, Appuleiuksen, Ammianus Marcellinuksen y. m. teoksia, kirjoitti m. m. „Italien, Schilderungen alter und neuer Diehter" (1890). *K. J. H.*

Eystein Ásgrimsson (k. 1361), Islannin suurimpia runoilijoita, joka runollaan „Lilja" jo muinaisuudessa saavutti suuren maineen. Runo kuvaa enkelien ja ihmisten syntiinlankeemusta, Kristuksen elämää, kuolemaa ja ylösnousemusta sekä päättyy toivomuksella ihmiskunnan pelastuksesta. Runossa käytettyä runomittaa nimitettiin tämän jälkeen „liljulag"iksi. *R. S.*

Eystrasalt *[ei-]* = Itämeri, tämän meren mskand. nimitys.

Eysysla *[ei-]*, Saarenmaan mskand. nimitys, josta myöhempi Ösel-nimi on syntynyt.

Ezzelino da Romano *[-tselī'- -mā'-]* (1194-1259), it. ruhtinas, ghibellinien johtaja keisari Fredrik II:n aikoihin. E. pääsi Veronan hallitsijaksi *(podestá)* ja yhtyi v:sta 1232 likeisesti keisariin, joka antoi hänelle lääniksi Vicenzan, Padovan ja Trevison sekä äpärätyttärensä Selvaggian puolisoksi. E. tavoitti itsenäistä asemaa taistellessaan guelfejä vastaan, mutta pysyi kuitenkin aina keisarille uskollisena. Valtansa perustamisessa ja säilyttämisessä hän osoitti ete-

vyyttä, mutta ei myöskään kammonut rikoksia, välittäen yhtä vähän yleisestä vihasta kuin paavin pannakirouksesta; niinpä hänen hallituksensa tulikin mitä pahimman tyranniuden esikuvaksi. Kauan hän taisteli onnellisesti, voittaen esim. 1258 vihollisensa täydellisesti Torricellan luona, mutta 1259 hän Soneinon taistelussa joutui voitettuna heidän valtaansa ja kuoli pari päivää myöhemmin haavoihinsa. Hänen veljensä Alberik pakotettiin 1260 antautumaan San Zeno linnassaan vihollisilleen, jonka jälkeen hänet perheineen kiduttamalla surmattiin. [Gittermann, „E. von Romano"; Mitis, „Storia d'E. IV da Romano".]

G. R.

Eötvös *[ötvöš]*. 1. József E. (1813-71), unk. valtiomies ja kirjailija, liittyi 1830-luvulla innolla niihin, joiden päämääränä oli Unkarin yhteiskunnallinen uudistus. Oivallisena sekä kauno- että valtiollisena kirjailijana E. oli uudistuspuolueen vaikuttavimpia johtomiehiä. Oltuaan aluksi Kossuthin parhaimpia puoltajia hän myöhemmin joutui tämän vastustajaksi puolustaessaan maan hallinnon keskittämistä vastoin Kossuthia, joka tahtoi säilyttää komitaattien vanhan itsehallinto-oikeuden. Maaliskuun-vallankumouksen jälkeen 1848 E. oli opetusasiain ministerinä Batthyányn ministeristössä; tämän kukistuttua hän siirtyi Müncheniin, jossa viipyi v:een 1851. Valtiolliseen elämään E. kuitenkin alkoi ottaa tehokkaammin osaa vasta 1861. Kun Unkari jälleen 1867 sai oman, parlamentille vastuunalaisen hallituksen, tuli E. taas opetusasiainministeriksi, jossa asemassa sai toteutetuksi monta tärkeätä uudistusta (m. m. koulupakon). Muutenkin hänen vaikutusvaltansa sekä hallituksessa että parlamentissa oli erittäin suuri (E. oli myös loistava puhuja). — E:n kaunokirjallisista teoksista ovat mainittavimmat hänen syväaatteiset sivistyshistorialliset ja yhteiskunnalliset romaaninsa „A karthausi" („Kartusialaismunkki", 1838-40, 2 osaa). „A falu jegyzője" („Kyläkirjuri". 3 osaa, 1845) ja „Magyarország 1514-ben" („Unkari v:na 1514", 3 osaa, 1847) ja „Nővérek" („Sisarukset". 2 osaa. 1857), jotka veivät unkaril. romaanin osaksi uusille, ennen viljelemättömille aloille ja ulkomaillakin (saksannoksina) herättivät suurta huomiota. E:n yhteiskunnallisista ja valtiollisista julkaisuista mainittakoon: „Vélemény a fogházjavitás ügyében" („Lausunto vankilareformi-asiasta", 1838); „A zsidók egyenjogusítása" („Juutalaisten yhdenvertaisuudesta", 1841, 2:n p. 1892); „Reform" (1846, myös saks.); „Az XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" („19:nnen vuosis. vallitsevien aatteiden vaikutus valtioon", 2 osaa, 1851-54; myös saks.), jossa hän käsittelee vapaus-, tasa-arvoisuus- ja kansallisuusaatteita, yhteiskunnallisten epäkohtien syitä sekä keinoja niiden poistamiseksi; „Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs" (1859). Pitämänsä muistopuheet (m. m. Kazinczystä, Széchenyistä, Vörösmartysta, Regulysta) hän v. 1868 julkaisi kokoelmassa „Magyar írók és államférfiak" („Unkaril. kirjailijoita ja valtiomiehiä").

2. Loránd E. (s. 1848), edellisen poika, fyysikko, v:sta 1871 dosentti ja v:sta 1875 kokeellisen fysiikan professori Budapestin yliopistossa, 1894-95 opetusasiainministerinä Wekerlen ministeristössä (jolloin koetti saada kirkkopoliitt. uudistuksia, niink. siviilirekisteriä ja siviiliavioliittoa läpiajetuiksi), v:sta 1895 jälleen professorina yliopistossa; perusti v. 1891 Unkarin matemaattisen ja fysikaalisen seuran (sen esimies), v:sta 1893 Unkarin tiedeakatemian esimies. Tunnettuja ovat hiuspilli- ja vetovoimaa koskevat E:n tutkimukset (ilmestyneet aikakauskirjoissa „Természettudományi közlöny", „Müegyetemi lapok", „Mathematikai és természettudományi értesítö", „Mathematikai és physikai lapok", Unk. tiedeakatemian julkaisuissa, y. m.).

(Y. W.)

F

F, latinalais-eurooppalaisen kirjaimiston kuudes kirjain. Sen vanhin, seemiläinen muoto oli ϒ ; sitä vastaa kreik. **F**, „digamma", jonka äännearvon luullaan olleen samau kuin uykyis-englanniu *w* kirjaimen. Latinalaisessa kirjoituksessa **F**:n äänuearvo oli *f*. Suomalaisessa kirjoituksessa f esiintyy vaiu vierasperäisissä sanoissa (vars. nimissä). — Useimmissa eurooppalaisissa kirjaimistoissa f-kirjaimen äänuearvo on *f* (uusimmassa ruotsalaisessakaan kirjoituksessa ei f:ää eikä fv:tä enää käytetä *v*:n merkkinä).

f-äänne on ääntämispaikkaan katsoen huuliäänne (labiaali), ääntämistapaan nähden taas rakoäänne (frikatiivi l. spirantti), sitä äännettäessä kun nimittäin alahuulen ja ylähampaiden väliin muodostuu pieni rako, jonka reunoihin ilmavirta haukautuu. Samaan tapaan muodostuvasta *v*-äänteestä *f* eroaa siinä, että jälkimäinen on puheäänetön (ks. t.), edellinen taas puheäänellinen. *f*-äänne esiintyy suomessa myös kansanmurteissa (länsimurteissa).

Lyhennyksissä roomalaisissa piirtokirjoituksissa y. m. F(f) voi olla = *Fabius, familia. fecit, filius, frater*, luvunmerkkinä = 40; bibliografiassa F on = *folio*, fysiikassa lämpöasteita ilmaistaessa = *Fahrenheit*, kemiassa = *Fluor*, kasvitieteessä latinalaisten kasvinnimien ohella = *forma*, reseptеissä = *fiat* (= valmistettakoon), kieliopill. lyhennyksissä = *femininum*, musiikkitermin lyhennyksenä = *forte* (ff = *fortissimo*), kaupassa = *fine, fein, fin* (= hieno).

Musiikissa F (= it., ransk. *fa*) on *C-duur* ääniasteikon neljännen äänen nimitys. *Y. W.*

F, *mus.*. sävel, joka on $^1/_2$ astetta korkeammalla kuin sävel *e*. Se on erittäin siitä huomattava, että n. s. basso-klaavia käytetään osoittamassa juuri f-sävelen asemaa nuottiviivastolla (ks. f-klaavi). Tämä seikka taas luultavasti johtuu siitä, että milloin sävel *c* (säveljärjestömme yleinen pohjasävel) on sävellajissa dominanttina, silloin *f* on perussävelenä, ja sen johdosta suuri osa keskiajan sävelmiä on merkitty *f*-duur-sävellajiin. *I. K.*

Fa, *mus.* 1. Ranskalaisilla y. m. = *f*. — 2. Sävelentapaamisessa käytetty asteikon 4:nnen asteen nimitys. *I. K.*

Faabeli (lat. *fābula* = satu). 1. Runoudenlaji, jossa ilmenee yhtyneenä didaktinen ja kertova perusluonne. F. panee etupäässä toimimaan eläimiä (ks. Eläiufabula). — 2. F. merkitsee myös kertovan tai draamallisen runoelman toiminnan kulkua tai juonta vastakohtana runollisille karaktääreille l. luonteille. *J. H-l.*

Faanejelmit, maksusitoumuksia, joita 1788-90 sodan aikana 1790 Suomen sotakomisariaatti Porvoossa laski liikkeeseeu yhteensä 1,300,000 riikintaal. arvosta. Setelien arvo vaihteli 2 taalerista 8 killinkiiu. Rahapulassa oli tuon keiuou käytäntöön ottauut sotakomisario Fahnehjelm, jonka nimileimalla setelit varustettiin, mistä myös nimensä saivat.

Faanjunkkari (ruots. *fanjunkare*), korkein aliupseerin arvo Ruotsin armeiassa, vastaa vääpelin arvoa Venäjän armeiassa. vrt. Vääpeli. *M. v. H.*

Faarao (kreik. *pharaō'* < hepr. *par'ō* < egypt. *pr-'o* = suuri talo, hovi), egyptiläisten hallitsijain arvonimi. *K. T-t.*

Faaraorotat *(Herpestes)*, sivettikissojen heimoon luettuja peto-imettäväisiä, joilla on solakka ruumis, lyhyet viisivarpaiset raajat, kynnet ei sisäänvedettäviä, lyhyet ja pyöreät korvat. Tähän sukuun kuuluvista lajeista faaraorotta l. ikneumon *(H. ichneumon)*, jota muinaiset egyptiläiset pitivät pyhänä, on levinnyt Länsi-Aasiaan ja Pohjois-Afrikkaan; se on kotikissaa vähän isompi, häntää lukuunottamatta n. 65 cm pitkä, turkki pitkäkarvainen, harmaauvihreä sulautuen tarkasti ympäristöön. Oleskelee joenrantojen ruovikoissa ja kaivaa itselleen maanalaisen asunnon. Metsästää vain päivisin, kesäisin perheittäin. Elää itseään heikommista nisäkkäistä, myös matelijoista, linnuista, hyönteisistä ja nähtävästi myös hedelmistä. Muinaiset egyptiläiset palvelivat ikneumonia käärmeiden ja krokotiilien hävittäjänä. Pliniuksen kertomuksen mukaan se juoksi muka krokotiilien kitaan, repi rikki niiden sydämen ja söi itsensä ulos toisesta paikasta ruumista. Ikneumonia pidetään nykyisin usein kesynä. Kiusallinen kananvaras kun on, sitä myös innokkaasti pyydystetään. — Faaraorotan jälkeen

Faaraorotta.

tunnetuin laji on intial. m u n g o *(H. griseus)*; pituus 40-50 cm, turkki hopeanharmaa. Kotimaassaan hyvin suosittu rottien, hiirien ja käärmeiden metsästäjä. On lnonteeltaan sävyisämpi kuin edellinen ja kesyttyy helposti, seuraa isäntäänsä kuin koira. Vietynä Länsi-Intiaan se on siellä puhdistanut sokerinviljelykset rotista, mutta hedelmällisyytensä ja ahmattnutensa tähden siitä itsestä vuorostaan uhkaa tulla maanvaiva. — Espanjassa elää m e e l o l. m e l o n s i l l o *(H. Widdingstoni)*. *K. M. L.*

Faasi (ransk. *face* < lat. *faeies* = ulkonäkö), vaihe, tarkoittaa yleensä eri hetkiä tahi tiloja periodisen ilmiön kulussa. Aaltoliikkeessä esim. aallon harjat ja laaksot ovat kaksi eri faasia, samoin heilurin heilahdusten eri kohdat. Tähtitieteessä tarkoitetaan f:lla kuun ja muutamien kiertotähtien muodon ja valonvoimakkuuden vaihteluja. Ilmiön aiheuttaa tässä tapauksessa kysymyksessäolevan taivaankappaleen asento maahan ja aurinkoon verraten. vrt. K u u. — F a a s i e r o tarkoittaa sitä jakson (periodin) tai heilahduksen osaa, millä kaksi värähdystilaa

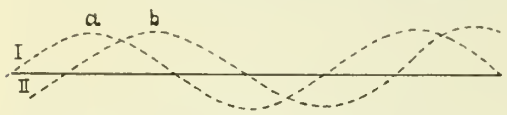

eroaa toisistaan. Kuvassa pilkkuviivat I ja II esittävät kahta samanlaista aaltoliikettä, joista I saavuttaa suurimman poikkeuksensa (aallonharjan) a:ssa. ja II b:ssä. Näitten aaltoliikkeitten faasi-ero on $^1/_4$ aaltoa. Erikoinen merkitys on faasi-erolla interferenssi-ilmiössä (ks. t.), ääni- ja valo-opissa sekä vaihdevirtojen käytännössä sähkötekniikassa. *R. J-a.*

Faasisääntö. *Fys. kem.* F a a s e i l l a ymmärretään yleensä sellaisia ainemuodostuman osia, jotka voidaan erottaa toisistaan erilaisten ominaisuuksiensa perusteella. Vesi ja vesihöyry ovat esim. veden faaseja. Kloorihydraattia sisältävässä kloorinpitoisessa vedessä on kolme faasia: kloorihydraatti, kaasumainen kloori ja kloorinpitoinen vesi. Kokemuksesta tiedetään, että esim. veden faasit: vesi ja vesihöyry tai vesi ja jää saattavat pysyä toistensa rinnalla eri lämpötilojen vallitessa, kun taas vesi, vesihöyry ja jää ovat pysyviä toistensa kera ainoastaan määrätyssä lämpötilassa. Ainemuodostumien (vesi + vesihöyry) tai (vesi + jää) tilan määräävistä tekijöistä on siis ainoastaan yksi, nim. lämpötila vapaasti valittavissa. Tällaisilla muodostumilla sanotaan olevan yksi v a p a u s a s t e, kun taas ainemuodostumalla (vesi + vesihöyry + jää) ei ole yhtään vapausastetta. Edelläolevasta nähdään, että vapausasteitten luku vähenee faasien lisääntyessä kutakin uutta faasia kohden yhdellä. Gibbsin faasisäännön mukaan on faasien (f) ja vapausasteitten (v) summa 2 suurempi kuin ainemuodostuman osien (o) luku. f + v = 0 +2. *W. B.*

Faassen *[fāsen]*, J a c o p u s P i e t e r (R o s i e r) (1833-1903), alankom. näyttelijä ja näytelmänkirjoittaja, toimi näyttelijänä Amsterdamissa, Haagissa ja Rotterdamissa. Hänen näytelmistään mainittakoon „Annemie" (1878; sai kansainvälisessä kilpailussa palkinnon, esitetty Lontoossa 1881), „Zonder naam" (1882); „Zwarte Griet" (1882), „Hannes" (1883), „Platijn en Co." (1885), y. m. Kootut teokset 2:na nid., 1884. F:n ala on kansannäytelmä, joka välittömyydellään on raivannut tietä uudenaikaiselle realistiselle draamalle. *J. H-t.*

Faba ks. P a p u.

Faber *[-ā-]*. E r n s t (1839-99), saks. sinologi ja lähetyssaarnaaja, lähti 1864 Reiniläisen lähetysseuran toimesta Šanghaihin, jossa hän 1885 siirtyi yleisen protestanttisen lähetysseuran palvelukseen. Kirjailijana F. suurella taidolla ja menestyksellä hankki kriitillisille ja länsimaalaisille aatteille jalansijaa kiinalaisten sivistyksessä. Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „China in historischer Beleuchtung" (1895) ja kesken jäänyt kiinankielinen teos Kiinan klassikoista (1896-98). *K. T-t.*

Faber *[-ā-]*, J o h a n n L o t h a r v o n (1817-96), vapaaherra, saks. tehtailija, tuli 1839 isoisänsä isän Steiniin (Nürnbergin lähellä) 1761 perustaman lyijykynätehtaan johtajaksi ja kohotti sen maailman ensimäiseksi kirjoitustarpeitten liikkeeksi. *V. V-la.*

Faberin puhekone. F:n koneessa sävelet syntyvät kielitorven muotoisessa koneessa, ja keinotekoisilla onteloilla, mitkä koskettimiin yhdistettyinä voidaan muuttaa, vahvistetaan osittain syntyneitä säveliä, niin että ääntiöt syntyvät. Samat ontelot synnyttävät myöskin kerakkeet sivnääninä. vrt. Ä ä n n e ja P u h e t o r v i. *R. J-a.*

Fábián, I s t v á n *[fābiān ištvān]* (1809-71), unk. pappi ja kielimies, edisti Unkarissa suomen kielen tuntemista julkaisemalla m. m. suomen kieliopin („Finn nyelvtan", 1859) ja kääntäen suuren osan Kalevalaakin unkariksi, vaikkei käännöstä sitten julkaistu. *Y. W.*

Fabian Society *[feibiən səsa'iiti]*, engl. (roomal. Qvintus Fabiuksesta nimensä ottanut) Lontoossa 1883 perustettu yhdistys, jonka tarkoituksena on sosialistisen aatteiden levittäminen yleisöön. Ollen sitä mieltä, että ne voidaan toteuttaa ainoastaan vähitellen tapahtuvan rauhallisen uudistustyön kautta, se hylkää väkivallan käyttämisen ja lnokkataistelun periaatteen. F:llä on haaraosastoja sekä Englannissa että Amerikassa; on julkaissut suuren joukon kirjoituksia ja lentokirjasia „Fabian Essays" y. m. ja v:sta 1891 kuukauslehteä „Fabian News". F:n jäsenet, jotka ovat etupäässä oppineita ja kirjailijoita, ovat toimineet sosialististen uudistusten hyväksi pääasiallisesti kaupunkien kunnallishallituksissa, erittäinkin Lontoon kreivikuntaneuvostossa; johtavia henkilöitä ovat Sidney ja Beatrice Webb. *J. F.*

Fabius, vanha knuluisa muinaisroomal. patriisisukukunta, jota olivat Vibulanus-, Maximus- ja Pictor-suvut. Kun sukn kaikkine alaisineen v:sta 479 e. Kr. ylläpiti sotaa Veji'ä vastaan, joutuivat Fabiukset (306 luvultaan) joukkoineen Cremerajoen (nyk. Valchetta) lnona 477 saarroksiin ja kaatuivat mitä kovimman vastarinnan jälkeen viimeiseen mieheen saakka. Ainoastaan yksi alaikäinen suvnn jäsen Quintus F. Vibulanus oli kertomuksen mukaan jäänyt Roomaan ja hänestä suku edelleen jatkni. [G. N. Du Rieu, „De gente Fabia" (Leiden 1856).]

1. Q u i n t u s F. M a x i m u s R u l l i a n u s l. R u l l u s, etevä sotapäällikkö, taisteli suurella

menestyksellä etruskeja ja samnilaisia vastaan. Toimiessaan diktaattori L. Papirius Cursorin ratsuväenpäällikkönä v. 325 e. Kr. F. tuomittiin kuolemaan, koska hän vastoin diktaattorin kieltoa oli ryhtynyt menestykselliseen taisteluun samnilaisia vastaan, mutta sai armon koko kansan vaatimuksesta. Tavallisen kertomuksen mukaan F. ollessaan toisen kerran konsulina v. 310 tunkeutui Etruriaan Ciminisen (nyk. Viterbon) vuoriston yli, voitti kolmantena konsulikautenaan 308 umbrilaiset (Mevanian luona) sekä edelleen konsulina samnilaiset 297 (Tifernusvuoren lähellä) ja 295 Sentinumin taistelussa. F. auttoi myös poikaansa konsuli Q. F. Gurgesta voittamaan samnilaisten mainion päällikön Gavius Pontiuksen 292. Toimiessaan censorina 304 yhdessä P. Deeius Musin (ks. t.) kanssa F. rajoitti alemman kansan valtaa, jota Appius Claudiuksen (ks. Claudius 3) uudistukset olivat edistäneet, ja sai muka sen johdosta patriiseilta Maximuksen („suurin") liikanimen.

2. Quintus F. Maximus Verrueosus („käsnäinen") Cunctator („vitkastelija"), k. 203 e. Kr., edellisen (pojan-)pojanpoika, myös kuuluisa sotapäällikkö, konsuli ja diktaattori. Oltuaan kahdesti konsulina 233 ja 228 sekä censorina 230 F. lähetettiin Saguntumin valloituksen jälkeen (ks. Hanniba l) Karthagoon sotaa julistamaan. Sittenkuin roomalaiset olivat kärsineet suuren tappion Trasimenus-järven rannalla 217, nimitettiin F. diktaattoriksi. Ryhtymättä mihinkään ratkaisevaan otteluun Hannibalin kanssa F. seurasi tarkasti kaikkia hänen liikkeitään, esti kaiken avustuksen asukkaiden puolelta sekä koetti alinomaa heikontaa vihollisen voimia. Kun sotaväki ja kansa osoittivat tyytymättömyyttään F:n sodankäynti-tapaan, m. m. antaen hänelle pilkkanimen „cunctator", luopui F. lopulta diktaattorintoimestaan sam. v. 217. Cannæn onnettoman taistelun jäljestä F. toimenpiteillään rauhoitti ja rohkaisi kansaa. Hän tuli vielä kolmasti konsuliksi (215, 214, 209), kukisti useat Hannibalin puolelle luopuneet Etelä-Italian kaupungit ja valloitti lopulta Tarentumin 209. Elämänsä loppuvuosina F. kiivaasti esiintyi Scipiota ja hänen kannattajiaan vastaan eikä hyväksynyt sodan siirtämistä Afrikkaan. F. oli tyyni ja harkitseva luonne, joka aina järkähtämättä oman vakaumuksensa mukaan koetti toimia valtion hyväksi. F:stä polveutuu sukutarinan mukaan roomalainen ylimyssuku Massimo (ks. t.), jolla edelleen tunnuslauseena on Enniuksen F:stä käyttämät sanat *Cunctando restituit* („pelasti vitkastelemalla").

3. Quintus F. Pietor (s. n. 255 e. Kr.), roomal. historioitsija, kirjoitti kreikan kielellä ensimäisen Rooman historian, joka Æneaasta ulottui aina toisen puunilaissodan loppuun. F:n teosta ovat myöhemmät historiankirjoittajat (Livius, Diodoros, Polybios y. m.) useasti käyttäneet lähteenään. [H. Peter, „Historicorum rom. fragmenta", 1883.]

4. Marcus Fabius Quintilianus ks. Quintilianus. *K. J. H.*

Fabliau *[-ō']* (ransk., alkuaan *fabel*), ransk. runomuotoisia ilveilyntapaisia kertomuksia, joita esitettiin iloisissa seuroissa, varsinkin sellaisissa, joissa ei ollut naisia. Useimmat niistä ovat kyynillisen rivoja, moraalittomia ja vailla syvempää sielullista erittelyä, vaikka niissä toiselta puolen tämän vallattoman karkean muodon alla monasti ilmenee aito-gallialainen hilpeys ja sukkeluus. Aiheiden alkuperästä ollaan eri mieltä. Niinpä esim. Gaston Paris yhtyy siihen käsitykseen, että ne ovat kotoisin muinaisesta Intiasta. Joseph Bédier taas on tuonut esille sen todennäköisemmän mielipiteen, etteivät näiden aiheiden lähteet ole etupäässä etsittävissä Itämailta ja Intiasta, vaan että ne suusanallisena taruna ovat siirtyneet Ranskaan hyvin monesta eri maasta. Ens. tunnettu f. „Richeut", tarina ilonaisesta, on v:lta 1159. Kaikkiaan on niitä säilynyt noin 150; viimeinen fabliau-runoilija oli Jehan de Condé (k. 1340). Poikkeuksena muista ilmaisevat Gautier le Long'in kaksi fabliau'ta, „Le Valet qui à mésaise se met" ja „La Veuve", psykologista havaintokykyä. — Enimmäkseen on fabliau-kertomusten karkea iva tähdätty aviomiehiin, naisiin ja pappeihin. Kirjailijat Boccaccio, Chaucer, Rabelais, Molière, Lafontaine, y. m. ovat ammentaneet niistä aiheitaan. Fabliau'ita ovat julkaisseet Barbazan (1756, 3 nid.), Méon (1808, 6 nid.) ja Jubinal (1839, 2 nid.). Näitä kokoelmia etevämpi on Montaiglon'in ja Raynaud'n toimittama „Recueil général et complet des fabliaux" (1872-90, 6 n.). [Gaston Paris, „Les Contes orientaux dans la littérature française du moyen âge" (1877); J. Bédier, „Les Fabliaux" (1893).]
J. H-l.

Fabre *[fābr]*. 1. Ferdinand F. (1830-98), ransk. kirjailija, aikoi ensin papiksi, tutki sitten lääketiedettä, mutta antautui pian kokonaan kirjalliselle uralle. F:n esikoisteos oli runokokoelma „Feuilles de lierre" (1853), jota 1861 seurasi hänen esikoisromaaninsa „Les Courbezon", värikäs, akatemian palkitsema teos, joka kuvaa tapoja Sevennien vuoristossa. Yleistä tunnustusta ja huomattavan kirjall. aseman F. saavutti hengellisen säädyn oloja kuvaavalla romaanillaan „L'abbé Tigrane" (1873; myös suom.). Hänen myöhäisemmistä teoksistaan mainittakoon romaanit „Barnabé" (1875, kuvaa maalaisia tapoja), „Mon oncle Célestin, moeurs électeales" (1881), „Le roi Ramire" (1883) ja „Lucifer" (1884), joka kuvaa gallikanismin ja klerikalismin välistä taistelua, voittaen drastillisessa kuvaamistaidossa romaanin „L'abbé Tigrane", ja merkiten F:n tuotannon huippua. V. 1889 hän nimellä „Ma vocation" julkaisi päiväkirjansa. Hänelle pystytettiin 1903 muistopatsas Pariisiin. [P. Franche, „Le prêtre dans le roman" (1902); F. Peterssen, „F. Fabre" („Unsere Zeit" 1877); Pellissier, „F. Fabre" („Revue bleue" 1897, VII); „F. Fabre" („Revue des revues", 1903).]

2. Émile F. (s. 1870), ransk. näytelmänkirjoittaja, opiskeli lakitiedettä ja tuli kotikaupungissaan erään asianajajan sihteeriksi. Mutta jo nuoresta pitäen hän oli harrastanut teatteritaidetta ja kirjoitellut näytelmiä, ja tähän toimeen hän myöhemmin kokonaan antautui. F. on etevä, myötätuntoisuutta herättävä draamankirjoittaja. Hän käy rohkeasti ja varmasti käsiksi polttaviin yhteiskunnallisiin probleemeihin, joista rahaa, avioeroa ja kunnianhimoa käsittelevät ovat hänen erityisen mielenkiintonsa esineinä. Hän on julkaissut näytelmät „Comme ils sont tous" (1894), „L'argent" (1895), „Le bien d'autrui" (1897), „L'impérissable" (1898),

„Timon d'Athènes" (1899), „La vie publique" (1902), „La rabouilleuse" (1904), „Les ventres dorés" (1905), „La maison d'argile" (1907), „Les vainqueurs" (1908). [Jules Lemaître, „Impressions de théâtre" IX; A. Sorel, „Émile Fabre", („La nouvelle revue", 1903), XXI; P. Flat, „Les ventres dorés", „Revue bleue", III.] *J. H-l.*

Fabre d'Églantine *[fäbr deglätī'n]*. Philippe François Nazaire (1755-94), ransk. kirjailija ja politikko, kirjoittanut suuren joukon näytelmiä, joilla ei ollut sanottavaa menestystä; ihaili suuresti Rousseau'n aatteita ja heittäytyi innostuneena suuren vallankumouksen pyörteisiin liittyen läheisesti Danton'iin ja Camille Desmoulins'iin; kansalliskonventtiin valittuna ääuesti kuninkaan kuolemaa; yhteishyvän valiokunnan jäsenenä hän sai toimeenpannuksi uuden tasavaltalaisen kalenterin, jonka kuukausien ja päivien nimet ovat hänen keksimänsä; joutui sittemmin maltillisuudesta epäiltynä Robespierren vihoihin ja mestattiin samana päivänä kuin Danton (5 p. huhtik. 1794).

Fabriano *[-ā'-]*, Gentile da (n. 1370-n. 1428), it. maalari, s. Fabrianossa, k. Roomassa; Umbrian maalauskoulun käännekauden huomattavimpia mestareita. Työskenteli m. m. Bari'ssa, Venetsiassa (Doge-palatsissa, n. 1422), Bresciassa, Firenzessä (n. 1422-25), Orvietossa, Sienassa ja Roomassa (Lateraanissa, 1426-27). Harvinaisen hienoa runollisuutta ja satutunnelmaa henkivissä, suureksi osaksi laatukuvallisissa maalauksissaan hän usein käyttää kultataustaa, rakastaa väririkkaita, kullankirjailtuja loistopukuja ja esittää kauniita, hurskaanlempeitä kasvontyyppejä. Muistuttaa Kölnin madonnamaalaajia, Simone Martin'ia ja etenkin Fra Angelicoa, vaikka onkin viimemainittua maallisempi, hilpeäluontoisempi. Pääteos: alttaritaulu „Kolmen kuninkaan kumarrus" (1423, Firenzen akatemiassa). *E. R-r.*

Fabrieius *[-ri'-]*, Gaius F. Luscinus („silmäpuoli"), muinaisroomal. virkamies ja sotapäällikkö, konsulina 282 ja 278 e. Kr., eensorina 275, kuuluisa vaatimattomuudestaan ja nuhteettomuudestaan. Taistellessaan Etelä-Italian kansoja, samnilaisia, lukaaneja ja bruttilaisia vastaan ja toimiessaan lähettiläänä kuningas Pyrrhoksen luona F. osoittautui tarmokkaaksi ja taipumattomaksi kaikkiin houkutteluihin. *K. J. H.*

Fabrieius *[-ri'-]*, Hieronymus (it. Girolamo Fabrizi), synnyinkaupunkinsa mukaan saanut liikanimen ab Aquapendente (1537-1619), it. anatomi ja kirurgi, opiskeli Padovassa kuulnisan Fallopion johdolla, jonka seuraajaksi hän tuli anatomian ja kirurgian professorina. F. oli monipuolinen anatomi ja fysiologi, hän ensimäisenä sanoin ja kuvin tarkasti selitti laskimojen läraisät sekä tutki eräiden selkärankaisten sikiökehitystä. Kootut teokset („Opera omnia") ilmestyneet Leipzigissä 1687 ja Leidenissä 1737. *(J. A. W.)*

Fabrieius *[-rī-]*, Johan Christian (1745-1808), tansk. hyönteistieteilijä, harjoitti opintoja m. m. Upsalan yliopistossa, ollen Linnén etevimpiä oppilaita. Tuli sittemmin luonnontieteiden ja maatalouden professoriksi Kielin yliopistoon. F. keräsi itsellensä suuren hyönteiskokoelman, joka vieläkin on Kielin yliopiston huostassa. Hänen ansionsa ei ole yksin siinä, että hän rikastutti tiedettä 5-6 kertaa niin monella hyönteislajilla kuin Linné, vaan hän laati aivan uuden omintakeiseu hyönteisjärjestelmänsä, perustaeu sen yksinomaan hyönteisen monimutkaisiin suuosiin: „niin monta hyönteissukua on olemassa kuin erilaista suumuotoakin". Lajit hän erotti toisistaan muiden tunnusmerkkien mukaan. Esikoisteoksessaan „Systema entomologiæ (1775) F. ensi kerran esittää järjestelmänsä, jossa hän, luopuen Linnén siipiin nojautuvasta jakoperustasta, jakaa hyönteiset suumuotojen mukaan 8 lahkoon; mutta vasta teoksessaan „Philosophia entomologica sistens seientiæ fundamenta" (1778) hän tarkemmin selvittelee ja perustelee järjestelmäänsä. F:n laajiu teos on „Systema insectorum" (1801-05). *U. S-s.*

Fabrieius *[-ri'tsi-]*, Johan Philipp (1711-91), saks. lähetyssaarnaaja. Tuli tanskalais-hallelaisen lähetyksen lähettinä Itä-Intiaan 1741, työskennellen alituisten sotain häiritsemänä Madrasissa v:sta 1742 kuolemaansa asti. Hänen tärkein työnsä oli etevä koko Raamatun käännös tamilin kielelle, jota hän mestarillisesti hallitsi, julkaisten m. m. myös kieliopin (1778) sekä tamil.-engl. (1779) ja engl.-tamil. (1786) sanakirjan. [Germann, „Joh. Philipp Fabricius, seine 50-jährige Wirksamkeit im Tamuleulande" ete.] *U. P.*

Fabrieius *[-ri'tsi-]*, Johann Albert (1668-1736), saks. filologi, puhetaidon prof. Hampurin lukiossa, klassillisen kirjallisuuden historian perustajia, tuottelias ja monipuolinen kirjailija, julkaisi m. m. „Bibliotheca latina" (1697), „Bibliotheca graeca" (1705-28), „Bibliotheca latina mediæ et infimæ ætatis" (1734-36), „Bibliographia antiquaria" (1713). [Reimarus, „De vita et scriptis J. A. Fabricii", 1737.] *K. J. H.*

Fabrikaatti (lat. *faber* = käsityöläinen), tuote, valmiste. — Fabrikööri, tehtailija. — Fabriseerata, valmistaa, rustailla.

Fabritius *[-ri-]*, Carel (n. 1620-54), holl. muotokuva- ja historiamaalari, Rembrandtin lahjakkain oppilas Amsterdamissa. Työskenteli Delftissä, jossa tämä itsenäinen, vaikka opettajansa taidetta läheltä muistuttava taiteilija sai ennenaikaisen surmansa kaupungin ruutitornin räjähdyksessä. Hänen varsin harvinaisia maalauksiaan on m. m. Amsterdamissa, Pariisissa ja Lontoossa. *E. R-r.*

Fabritius l. Fabricius *[-ritsi-]*; suom. suku, jonka nimen arvellaan johtuneen lat. *faber* = seppä ja jota Itä-Suomessa on ollut kolmekin haaraa.

1. Ernst Fredrik F. (1842-99), sanomalehtimies, maanviljelijä ja hevoshoidontarkastaja; hevoshoidon edistäjä. F. on ensimäisiä suomenkielisten runojen säveltäjiä maassamme. Hänen säveltämänsä on lauluvihkonen „Peipposen liverrys" (runot Suonion; myyty normaalikoulun suom. osaston hyväksi), jonka lauluista tunnetuin on „Ainoa hetki".

2. August Johan F. (s. 1844), edellisen veli, rautatienvirkamies, pikakirjoittaja. Valtion rautateiden tilastokonttorin esimies 1897-1904. Maamme ruotsinkielisen pikakirjoituksen etevin edustaja. Julkaisi m. m. „Lärobok i svensk stenografi" (1 pain. 1885); perustanut ja kauan yksin toimittanut aikakauskirjaa „Tidning för stenografi". *(-lskm-.)*

Fabritius *[-ritsi-]*, Ludvig (1648-1729),

ruots. lähettiläs. Synt. Brasiliassa, palveli soturina Venäjällä, jossa joutui moninaisten vaiheiden alaiseksi (myytiin m. m. kerran orjaksi); siirtyi 1677 Ruotsiin ja matkusti kolme eri kertaa Ruotsin lähettiläänä Persiaan neuvottelemaan näiden maiden välisistä kauppasuhteista. Antanut ensiksi tiedon mordvalaisten suomensukuisuudesta (1702). vrt. Brenuer, Henrik.

(-lskm-. & E. N. S.)

Fabula *[-ā-]* (lat.), tarina, taru, näytelmä. F. palliata (< *pallium* = kreik. viitta), muinaisroomal. huvinäytelmä. jonka aihe, paikka ja henkilöt ovat kreikkalaisia, niink. esim. Plautuksen ja Terentiuksen näytelmät. F. togata (< *toga* = roomal. viitta), muinaisroomal. kansallisaiheinen huvinäytelmä, esim. Afraniuksen ja Titiniuksen kappaleet. vrt. Rooman kirjallisuus. ks. myös Faabeli ja Eläinfabula. *K. J. H.*

Fabvier *[favjē']*, Charles Nicolas, paroni (1782-1855), ransk. sotilas, oli v:sta 1805 mukana Napoleonin sodissa ja ylennettiin 1813 everstiksi; otti v:sta 1823 lähtien urhokkaasti osaa Kreikan vapaussotaan, teki 1827-28 onnistumattoman retken Khios-saaren valloittamiseksi, jolloin hänen ajutanttinsa suom. M. A. Myhrberg pelasti hänen henkensä, ja seurasi 1828 Morean niemimaalle lähetettyä ransk. retkikuntaa. Ranskaan palattuaan F. tuli 1839 kenraaliluutnantiksi ja 1845 pääriksi; helmik. vallankumouksen jälkeen (1848) hän oli lyhyen ajan lähettiläänä Konstautinopolissa ja kutsuttiin 1849 Tanskaan antamaan neuvoja sota-asioissa. [Debidour, „Étude sur le général F." ja „Le général F., sa vie et ses écrits" („Annales de l'est" 1887-1900).]

Facetiæ (lat.), sukkeluuksia, pilapuheita. Keskiajan lopulla ruvettiin monessa maassa julkaisemaan f.-kokoelmia, jotka usein perustuivat kansan keskuudessa liikkuviin tarinoihin.

Facialis (mlat. < lat. *faciēs* = kasvot), kasvot, kasvoihin kuuluva, esim. nervus f. tahi arteria f., kasvohermo, kasvovaltimo; facialisparalysia facialis-hermon ohjaamien lihasten s. o. kasvolihaksien halvaus eli kasvohalvaus.

Facies (lat., = kasvot, muoto), *geol.*, sedimenttikerrostumien laatu sellaisena, miksi se niiden syntyessä vallitsevien olosuhteitten vaikutuksesta muodostuu, esim. syvän-meren- ja matalan-meren-f., ranta-f., joki-f., aavikko-f. Näitä ja muita facies-muotoja syntyy tietenkin rinnakkain samalla aikaa eri alueilla. Toiselta puolen nähdään samassakin paikassa kerrossarjain eri kerroksissa facies-muotojen vaihtelevan, mistä seikasta näkyy, että maantieteelliset olosuhteet ovat eri aikoina vaihdelleet. *P. E.*

Facit (lat.), „tekee", „antaa tulokseksi"; aritmetiikassa: tulos, vastaus laskutehtävään.

Façon *[-sō']* (ransk.), muoto, kuosi; ryhti, käytös; kaava. Sans façon, muitta mutkitta.

Facsimile ks. Faksimile.

Factum ks. Faktumi.

Facultas artium (lat.), taiteiden tiedekunta, oli keskiajan yliopistoissa nimenä vanhimmalla ja jäsenluvultaan suurimmalla tiedekunnalla, jolla usein, esim. Pariisissa, oli hallussaan yliopiston varsinainen johto. Tässä tiedekunnassa opetettiin noita keskiajan seitsemää tunnettua päätiedettä: grammatiikkaa, dialektiikkaa, retoriikkaa, musiikkia, aritmetiikkaa, geometriaa ja astronomiaa; erityistä painoa pantiin dialektiikkaan eli väittelytaitoon, jota pidettiin tiedemiehelle välttämättömänä. Muihin (jumaluus-, lääke-, lainopin) tiedekuutiin tulivat yleensä vain ne, jotka jo olivat suorittaneet opintonsa taiteiden tiedekunnassa. Pariisin yliopiston taiteiden tiedekunta oli jaettuua neljään „kansakuntaan", joista kolme oli ranskalaisia, neljäs, n. s. englantilainen, sittemmiu saksalainen, käsitti oppilaat kaikista muista maista, siis pohjoismaistakin. Asiain ratkaisemiseen olivat ainoastaan maisterinarvon saavuttaneet oikeutetut ottamaan osaa. Tämä Pariisin yliopistossa vallitseva järjestys tuli sitten yleensä myöskin esikuvaksi muille yliopistoille. *K. G.*

Fadejev *[-dē'-]*, Rostislav Andrejevitš (1824-83), ven. sotilaskirjailija, taisteli Kaukaasiassa ja itämaisessa sodassa 1853-55 sekä julkaisi 1860 virallisen selonteon „60 vuotta sodankäyntiä Kaukaasiassa". Venäjän armeian uudistusta vastustaen hän kirjoitti „Venäjäu sotavoimat" (1868) ja „Meidän sotilaskysymyksemme" (1873). Peläten saksalaisten tarkoituksena olevan kukistaa ja saksalaistuttaa koko slaavikunta hän esitti sanomalehtikirjoituksissa, että Venäjän, toisten slaavilaisten kansain etunenässä, on toimiminen tarmokkaasti Saksaa ja varsinkin Itävaltaa vastaan. Venäjän kansanvaltaisia yhteiskunnallisia uudistuksia vastustaen hän puolusti innokkaasti aatelin etuoikeutettua asemaa. Kun F:n poliittiset aatteet eivät saaneet hallituksen kannatusta, heittäytyi hän valtiolliseen seikkailuun ja lähti 1875 Egyptiin uudestaan muodostamaan kediivin armeiaa. Kun 1876 selkkaukset Balkanin niemimaalla alkoivat, lähti F. Serbiaan, mutta Venäjän hallitus kutsui hänet sieltä pois. Silloin hän tarjosi palvelustaan montenegrolaisille. F:n kootut teokset (4 osaa) ilmestyivät 1890. *J. J. M.*

Fadrusz, János *[fadrus jānoš]* (s. 1858), etevä unk. kuvanveistäjä, kävi alkujaan lukkosepän oppia, pääsi sitten kehittämään erinomaisia taipumuksiaan aluksi taideveistokouluun, myöhemmin Wieniin Tilgnerin atelieeriin sekä taideakatemiaan, jossa oli Hellmerin oppilaana. Varsinaisen maineensa hän saavutti teoksellaan „Kristus ristinpuulla" (Budapestissä). Hänen muista suuremmista töistään ovat huomattavimmat Maria Teresia ratsun seljässä (Pozsony'issa) sekä parlamenttitaloa ynnä oikeusministeriön palatsia (Budapestissä) kaunistavat veistoteokset.

Fæces *[fē-]* (lat.,; mon. sanasta *fæx*), ulostukset.

Fædrus ks. Phaidros.

Fælles-distriktet (norj.), „yhteisalue", oli aikaisemmin se Norjan Lapin alue, jossa sopimusten mukaan myöskin Ruotsin, Suomen ja Venäjän alamaisilla oli oikeus paimentaa porolaumojaan ja kalastaa meressä. Lopullisesti käytiin raja näillä seuduilla vasta v. 1751 Ruotsi-Suomen ja Norjan, sekä 1826 Norjan ja Venäjän välillä, jolloin suurin osa yhteisalueesta tuli Norjalle. vrt. Ruija ja Lappi. *K. R. M.*

Faenza *[-e'nts-]*, linnoitettu kaupunki Pohjois-Italiassa, Ravennan maakunnassa, Apenniinien pohjoisella rinteellä; rautatien ja kanavain risteyksessä; 40,370 as. (1901), tähän luettuna koko F:n hallinnolliuen alue. Historiallisia muistomerkkejä m. m. komea tuomiokirkko, kaupungin-

talo, täällä syntyneen Torricelli'n muistopatsas; piispanistuin. Aikaisemmin mainiota majolikal. (F:n mukaan n. s.) fajanssi-teollisuutta on nudelleen ruvettu harjoittamaan. — Vanhan ajan historiassa F:n nimi oli Faventia, goottilaissodissa se hävitettiin, jontuen myöhemmin italialaisten sisällisissä ja saksalais-sodissa milloin minkin valloittajan käsiin. *E. E. K.*

Fæsulæ ks. Fiesole.

Fafner, m.-skand. tarinoissa käärmeen muotoinen hirviö, joka vartioi ryöstämäänsä aarretta. Sigurd (ks. t.) surmaa F:n ja saa siitä nimen „Fafnesbane".

Fagara-silkki, eräs silkkilaji, jota saadaan Kiinassa ja Japanissa *Ailanthus glandulosa* kasvilla elävän, oikealle silkkiperhoselle *(Bombyx-mori)* lähisukuisen *B. cynthian* kotelokopista. *E. J. S.*

Fagerholm *[-å-],* Nauvoon kuuluva saari, jolla on tuliivartioasema. *K. S.*

Fagerlin *[fä-],* Ferdinand Julius (1825-1907), ruots. maalari, alk. upseeri, opiskeli v:sta 1853 Sohnin ja Schadowin johdolla Düsseldorfissa, 1856-58 Couturen johdolla Pariisissa, jonka jälkeen asui Düsseldorfissa. Herättänyt huomiota tarkoilla hollantilaisilla kalastaja- ja merimieselämän kuvauksilla. Ruotsin düsseldorfilaissuunnan huomattavin henkilökuvamaalari. *E. R-r.*

Fagerlund *[-å-].* Lars Vilhelm (s. 1852), lääkäri, tuli lääketieteen tohtoriksi (1886) väitöskirjalla: „Finlands leprosorier", sekä oikeuslääketieteen dosentiksi (1889) teoksella: „Om drunkningsvätskas inträngande i tarmarna". F. on etupäässä toiminut tieteellisellä alalla; hänen tutkimuksensa spitaalitaudista ja sen esiintymisestä Suomessa ovat melkoisessa määrässä luoneet valoa tähän pohjoisessa verrattain vähän tunnettuun tautiin; hänen muut harrastuksensa ovat koskeneet yleistä hygieniaa ja oikeuslääketiedettä. V. 1897 F. siirtyi piirilääkäriksi Godbyn piiriin Ahvenanmaalla, josta kuitenkin muutti takaisin Helsinkiin 1901 lääkintäneuvokseksi nimitettynä. F. on myöskin toiminut paljon kunnallisissa luottamustoimissa sekä valtion asettamissa valiokunnissa (m. m. oppivelvollisuutta, lääkärihoidon järjestelyä maalaiskunnissa ja nutta terveydenhoitoasetusta käsitelleissä valiokunnissa). Vv. 1887-97 F. oli Suomen lääkäriseuran kirjaston hoitajana sekä seuran julkaisujen, „Finska läkaresällskapets handlingar", toimittajana, ollen 1895 myöskin seuran puheenjohtajana. Paitsi yllä lueteltuja teoksia mainittakoon hänen tieteellisestä tuotannostaan „Helsingfors stads vattenledning och dess vatten". „Utlåtande öfver de hygieniska förhållandena i några af Helsingfors stads folkskolor". „Studier öfver koleraepidemin i Helsingfors 1871", „Dödligheten i lungsot i Finlands städer på 1000 lefvande", „Är läkare berättigad att inför domstol, på anmälan af offentlig myndighet eller på begäran af enskildt lifförsäkringsbolag, yppa, hvad han såsom läkare erfarit eller honom i denna egenskap blifvit anförtrodt?", „Om hygieniska undervisningen i Finland". Useat hänen julkaisuistaan ovat myöskin ilmestyneet muilla kielillä ulkomaalaisissa aikakauslehdissä. *M. O-B.*

Fagernäs ks. Niuvanniemi.

Fagervik.

Fagervik *[fägervi'k].* 1. Maatila ja ent. tehdaslaitos Inkoossa, 6 km samannimiseltä asemalta. V. 1646 perusti tänne, Pinjaisten tehtaan (ks. t.) yhteyteen, F:n sulaton Karl Bildstén, joka silloin oli F:in, Pinjaisten ja Skogbyn tilojen „inspehtori". Laitosta, jonka hänen jälkeensä omisti hänen poikansa, vapaaherra Karl Bildstein, laajennettiin kankirautapajalla, mutta isonvihan aikana se kokonaan rappeutui. V. 1727 sen osti tukholmalainen tukkukauppias Mikael Hising, liittäen pysyvästi Hisinger-suvun nimen F:n kehityksen historiaan. F:in, kuten myös Pinjaisten ja Skogbyn tehdasten etuoikeudet olivat annetut 1 p:nä kesäk. 1725. Vuorineuvos Johan Hisinger, edellisen poika, laitatti 1730 perustetun levytakomon ja tinattujen läkkilevyjen tehtaan lisäksi kankirauta-vasaran, sulaton, tinauslaitoksen y. m. Viime vuosisadan alkupuoliskolla taas laajennettiin sekä uudistettiin laitos ja perustettiin tilalle suurenmoinen puutarha ja puisto Kvarnträsk järven rannalle (maamme ensimäinen ansari oli F:iin pernstettu jo 1700-luvulla). Tehtaan vuotuinen tuotanto oli vv. 1874-76: harkkorautaa 1,5-2 milj. kg ja kankirautaa 2,8-3,9 milj. kg. Suurteollisuuden yhteydessä on harjoitettu edistyksellistä suurviljelystäkin; F:iin on kuulunut tiloja kuudesta eri pitäjästä, yhteensä 72 ½ manttaalia. — Nykyään tehdaslaitokset seisovat, ja F:n loistoaika lienee jo ohimennyt. Päärakennuksessa, joka on 1700-luvun malliin rakennettu, on säilynyt vanhanaikuisia huonekaluja, taide-esineitä sekä suuri kirjasto. F:n omistavat nykyään tohtori Eduard Hisingerin (k. 1904) perilliset.

2. Ent. tehdasseurakunta, jolla on ollut aikajoin vuosien 1648-1870 välillä oma saarnaajansa ja vv. 1797-1892 omat kirkonkirjat. Nykyään käy Inkoon papisto pitämässä jumalanpalveluksia F:n kirkossa (rakenn. 1736). *K. S.*

Faggot, Jakob (1699-1777), ruots. tiedemies, isonjaon alkuunpanija. Nimitettiin 1726 maanmittauskonttorin insinööriksi ja 1747 sen ylitirehtööriksi. Hän oli sen 1743 asetetun komissionin jäsenenä ja johtavana henkenä, jonka toimena oli ehdottaa keinoja Suomen sotien jaloissa kärsineen talouden kohottamiseksi. Tätä varten F. sai hallituksen 1748 lähettämään Suomeen 20 maanmittaria, jotka kartoittivat ja toimittivat kertomuksia pitäjien taloudellisesta tilasta. Työtä tehtiin niin pontevasti, että jo

1760 oli 64 seurakunnasta kartat ja kertomuksia. — Tämä työ kuitenkin vähitellen lamautui, syystä, että voimat tarvittiin muualla, nim. F:n toimesta jo 1754 aletussa, hänen kirjoituksensa „Om allmänna tillståndets sjukdom och bot" (1755) johdosta vasta 1757 varsinaisesti vahvistetussa i s o s s a - j a o s s a (ks. t.). V. 1739 F. oli osallisena tiedeakatemian perustamisessa, ollen sittemmin sen vaikuttavimpia jäseniä ja 1742-44 sen sihteerinä. — F:n raha-, mitta- ja painoyksikön nudistussuunnitelmat m. m. todistavat miehen harvinaista kaukonäköisyyttä. — Hänen useista tieteellisistä kirjoituksistaan mainittakoon vielä „Svenska landtbrukets hinder och hjelp" (1746), joka aiheutti hänen nimittämisensä Suomen asiain komissioniin. *E. E. K.*

Fagne L a *[fanj]* (flaam. *Venn* l. *Veen* < kelt. *fani* = lampi) maa-alue Belgiassa Maas- ja Sambre-jokien välissä, käsittää Namur ja Hainaut provinssien eteläosan; se on pääasiallisesti kangasmaata. *(W. S-m.)*

Fagopyrum ks. T a t t a r i.

Fagosytoosi ks. F a g o s y y t t i.

Fagosytoosioppi, oppi valkeitten verisolujen kyvystä hävittää ruumiiseen tunkeutuneita bakteereja ja muita ruumiille vanhigollisia aineita. vrt. F a g o s y y t t i. *(M. O-B.)*

Fagosyytti (kreik. *phage'in* = syödä, ja *kytos* = ontelo), Metšnikovin nimitys solulle, jolla on kyky itseensä ottaa vieraita esineitä, esim. bakteereja; tällaisia ovat veressä ja kudosnesteissä liikkuvat valkeat verisolut ynnä n. s. kulkusolut sekä myöskin endotelisolut ja luunytimen pulpasolut. Metšnikovin käsityksen mukaan fagosyytit ovat erityisiä „taistelusoluja", joitten tehtävänä on ruumiista hävittää sille vahingollisia aineksia ja bakteereja ottamalla ne itseensä ja tehden ne siten ruumiille vaarattomiksi. Tämä niitten toiminta, f a g o s y t o o s i, on M:n mielestä tulehdusilmiöitten tärkeimpänä pohjana sekä osaksi myöskin n. s. immuniteetin (ks. t.) perussyynä. Toisten mielestä fagosyytit kykenevät ottamaan itseensä vain jo kuoleutuneita ja heikontuneita bakteereja. *M. O-B.*

Fagotti (it. *fago'tto*). 1. Puupuhallussoitin, ulottuvaisuudeltaan B_1-C^2; käytetään orkesterissa

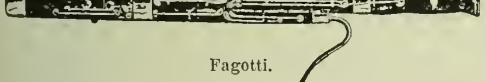

Fagotti.

puupuhaltimien bassona, mutta sulautuu myös hyvin sekä käyrätorviin että jouhisoittimiin. Jos sitä itsenäisesti käytetään, on sen vaikutus enimmiten koomillinen. Fagotti muodostui 16:nnella vuosis. käytetyistä, muodottoman suurista bassopuupuhaltimista *(bombardo)*, siten että sen ilmaputki taivutettiin kokoon ja sidottiin risukimpun (it. *fagoto*) tavoin yhteen. 2. Uruissa tavattava soinniltaan fagotinkaltainen äänikerta. *I. K.*

Fagrskinna *[-šin-]*, „kaunis nahkakirja", eräs Kööpenhaminan palossa 1728 hävinnyt komea pergamenttikirja, joka sisälsi kokoelman norjalaisia kuningastarinoita. Teoksesta oli kuitenkin jäljennöksiä olemassa; näiden mukaan sen ovat julkaisseet painosta P. A. Munch ja K. R. Unger (1847). F. on todennäköisesti syntynyt Islannissa 13:nnen vuosis. edellisellä puoliskolla.

Faguet *[-gɛ']*, É m i l e (s. 1847), ransk. kirjallisuushistorioitsija ja kuuluisa teatteriarvostelija, akatemian jäsen. Teoksia: „La tragédie française au XVI:e s." (1883), „Notes sur le théâtre contemporain" (kokoelma hänen teatteriarvostelujaan. 1889-95, 7 nid.), „Études littéraires du XVI:e, XVII:e, XIX:e siécle" (1891-99, 3 nid.), „Drame ancien, drame moderne" (1898), „Flaubert" (1899), „Propos littéraires" (Jules Simon, Sully Prudhomme, de Vogüé, É. Zola, y. m.; 1902), „Propos de théâtre" (1903). [L. Séché, „É. Faguet, biographie et bibliographie" (1904).] *J. H-l.*

Fagus ks. P y ö k k i.

Fah-hiën, kiinalainen, buddhan-uskoinen pyhiinvaeltaja, joka 4:nnellä vuosis. j. Kr. matkusti Intiassa; on jättänyt arvokkaita tietoja Intian silloisista uskonnollisista oloista.

Fahlander *[-fala'-]*, G u s t a f, aateloituna E d e l s t a m (1764-1825), ruots., Suomessa toiminut soturi. Otti osaa 1788-90 sotaan; korotettiin kapteeniksi, 1795 majuriksi Pohjanmaan rykmenttiin; tuli 1796 Kajaanin pataljoonan päälliköksi everstiluutnantin arvoisena, jona hän, oltuaan 1804-05 Oulun läänin v. t. maaherrana, Sandelsin prikaatiin kuuluen otti osaa Suomen sotaan 1808-09. Osoitti urhoollisuutta Pulkkilan (jossa yleni everstiksi), Koiviston, Kivisalmen y. m. otteluissa, joista Runebergin ylistämänä on tullut tunnetuimmaksi Koljonvirran verinen taistelu lokak. 27 p. 1808. — Rauhan jälkeen hän 1811-17 oli Länsi-Pohjan maaherrana. *E. E. K.*

Fahlbeck *[fāl-]*, P o n t u s E r l a n d (s. 1850), ruots. yhteiskuntatieteilijä, v:sta 1889 historian ja valtiotiedon, v:sta 1902 valtiotiedon ja tilastotieteen professorina Lundissa; valittiin 1902 ensimäiseen kamariin; julkaissut suuren joukon huomattavia kirjoitelmia ja teoksia historian, tilastotieteen, taloustieteen ja politiikan alalta, joista mainittakoon: „Sveriges adel. I. Ätternas demografi (1898). II. Den levande adeln i Sverige och Finland" (1902); „Sveriges författning och den moderna parlamentarismen" (1904); „Statsvetenskaplig tidskrift"in perustajia ja tätä nykyä sen julkaisija. *J. F.*

Fahlcrantz *[fālkrants]*. 1. K a r l J o h a n F. 1774-1861), ruots. maisemamaalari. F:n taulut, varsinkin aikaisimmat, ovat jotenkin vapaasti luonnon mukaan sommitellut, persoonallinen tunnelma (pohjolan luonnon vakava juhlallisuus) ja väriharmonia ovat niissä pääasiana. On Claude Lorrain'in, Ruysdaelin y. m. ihanteellisen maiseman mestarien jälkeläinen. *E. R-r.*

2. K r i s t i a n E r i k F. (1790-1866), ruots. runoilija ja teologi, edellisen veli, tuli 1829 teologian professoriksi Upsalaan ja 1849 piispaksi Vesterâsiin. Hänen tunnetuimmat teoksensa ovat satiiri „Noaeks ark" (1825-26) ja eepos „Ansgarius" (1846). Teologina F. oli kirkollisen oikeauskoisuuden väsymätön puolustaja ja kirjoitti m. m. katolilaisuutta vastaan suuren teoksensa „Rom förr och nu" (1858-61). Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 7 osassa (1863-66). *E. H.*

Fahlenius *[fālɛ̄n-]*, J o n a s (1674-1747), piispa, syntyisin Falunista. Vihittiin papiksi 1716, tuli 1721 logiikan ja metafysiikan professoriksi Turun akatemiaan ja seur. v. jumaluusopin professoriksi, 1728 tuomiorovastiksi ja Turun ruots. seurakunnan kirkkoherraksi, 1732 juma-

lnusopin tohtoriksi ja 1734 Turun piispaksi, hoitaen tätä virkaa tunnollisesti, kunnes hänet murtuneen terveyden takia omasta pyynnöstään siitä 1746 vapautettiin. On julkaissut painosta muutaman akateemisen väitöskirjan ja kolme ruumissaarnaa. *K. Ö.*

Fahnehjelm ks. Faanejelmit.

Fahrenheit *[fārenhäit]*. Gabriel Daniel (1686-1736), fysikko, eli Alankomaissa, valmisti ensimäisenä lämpömittareita, joiden osoituksia saattoi verrata toisiinsa. Lämpömittareissaan F. käytti omaa, n. s. Fahrenheitin asteikkoa (ks. Lämpömittari). F. huomasi tutkimuksissaan veden kiehumapisteen riippuvaksi ilmanpaineesta ja tähän perustuen hän rakensi termobarometrin l. hypsometrisen termometrin. Sitäpaitsi F. huomasi veden ylijäähdytyksen s. o. veden pysyvän nestemäisenä, vaikka sen lämpötila on alle 0 astetta. Areometrille (ks. t.) l. uppovaa'alle F. antoi sen muodon, mikä vielä on käytännössä Nicholsonin areometrin nimellä. *R. J-a.*

Faidherbe *[fedc'rb]*, Louis Léon César (1818-89), ransk. kenraali, palveli aluksi insinööri-upseerina Algeriassa, oli 1854-61 ja 1863-65 kuvernöörinä Senegalissa laajentaen tuntuvasti Ranskan sikäläistä aluetta, ja 1865-70 jälleen Algeriassa. Marrask. 1870 Gambetta nimitti hänet pohjoisarmeian ylipäälliköksi, minkä jälkeen hän järjesti tämän armeian ja koetti tunkeutua eteläänpäin, mutta joutui lopulta tappiolle S:t Quentinin luona (tammik. 1871); valittiin 1871 kansalliskokoukseen, mutta luopui pian edustajatoimestaan; tuli 1879 senaattoriksi ja 1884 instituutin jäseneksi. Julkaissut m. m. „Notice sur la colonie du Sénégal" (1859), „Chapître de géologie sur le nord-ouest de l'Afrique", „Instructions sur l'anthropologie de l'Algérie" (yhdessä Topinardin kanssa 1874), „La campagne de l'armée du Nord" (1872). [Brunel, „Le général F."] *J. F.*

Faidon ks. Phaidon.

Faille *[faj]* (ransk.), kaksivartinen silkkikangas, jonka paksu kude tai useammat yhteen vireeseen heitetyt kuteet muodostuvat ripsiksi. (Lujempaa ja paksumpaa kuin foulard.) *E. J. S.*

Fairbairn *[fäəbäən]*, Sir William (1789-1874), engl. insinööri, teki onnistuneita kokeita laivojen rakentamiseksi rautalevystä ja perusti 1835 suuren rautalaivaveistämön Millwalliin, Lontoon lähelle. Vv. 1847-49 hän avusti Robert Stephensonia Britannia-sillan (ks. t.) rakentamisessa ja julkaisi siitä kirjoituksen „Account of the construction of the Britannia and Conway tubular bridges" (1849). Muitten tieteellisten tutkimustensa ja käytännöllisten kokemustensa tulokset, jotka koskivat etupäässä raudan rakennusaineena käyttämistä, hän julkaisi useissa arvokkaissa kirjoituksissaan: „On the application of east and wrought iron to building purposes" (1854); „Iron" (1861); „Iron shipbuilding" (1865) y. m. *V. V-la.*

Fairfax *[fäəfäks]*, Thomas, lordi F. of Cameron (1612-71), engl. sotapäällikkö; 1645 parlamentti nimitti hänet ylipäälliköksi taistelussa Kaarle I:tä vastaan; voitti yhdessä Cromwellin kanssa kuninkaan ratkaisevasti Naseby luona kesäk. 14 p:nä sam. v.; otti 1648 tehokkaasti osaa kuninkaan hyväksi tehdyn kapinan kukistamiseen; asettui sotajoukon ja parlamentin välisessä riidassa välittävälle kannalle; kieltäytyi rupeamasta kuningasta tuomitsemaan asetetun tuomioistuimen jäseneksi; tuli kuninkaan mestauksen jälkeen (1649) valtioneuvoston jäseneksi ja armeian ylipäälliköksi, mutta luopui viroistaan 1650; ryhtyi v. 1659 puuhaamaan Stuartien palauttamista ja oli 1660 sen lähetystön johtajana, joka Haagissa pyysi Kaarle II:ta palaamaan Englantiin.

Fair Isle l. F. Island *[fäər ail, fäər ailənd]*, Skotlannille kuuluva saari Atlantin valtameressä, Shetlandin- ja Orkney-saarien välissä, 217 m korkea, 147 as. (1901). Sen edustalla esp. armadan amiraalilaiva kärsi haaksirikon 1588. *(V. v. F.)*

Fair play *[fäə plei]* (engl.), „selvää peliä".

Fairport *[fäəpoət]*, malmin („oorin") lastauspaikka Erie-järven etelärannalla Ohiossa Yhdysvalloissa. Suomalaisia on F:ssa noin 600 henkilöä, joilla on omat seurakunnat. Noin parilla sadalla on omat talot kaupungissa. *W. P.*

Faisst, Immanuel Gottlob Fredrik (1823-94), saks. musiikinopettaja, urkuri ja säveltäjä, alkuaan teologi; pernsti Stuttgartiin 1847 klassillisen kirkkomusiikkiyhdistyksen, 1849 Švaabilaisen lanlajaliiton ja 1857 yhdessä Lebertin y. m. kanssa konservatorin, jonka johtajaksi hän tuli 1859 ja joka pian kehittyi Saksan parhaitten musiikkiopistojen vertaiseksi. *I. K.*

Fait accompli *[fet akōpli']* (ransk., < *fait* < lat. *factum* = teko, ja *accomplir* = saattaa loppuun), „suoritettu asia", ratkaistu, tapahtunut seikka, joka ei enää ole muutettavissa, välttämättömyys.

Fajanssi (ransk. *fayence*), läpinäkymätön lasitettu posliini, puoliposliini, saanut nimensä Italian *Faenza*sta, jossa f:n valmistus keksittiin. ks. Saviteollisuus.

Fajum ks. Fayūm.

Fakiiri (arab. *fakī'r*), „köyhä", jumalan apua ja armoa kaipaava, nimitys, jonka muhamettilaisissa maissa esim. kirjailijat antavat itsellensä osoittaaksensa omaa riittämättömyyttään ja puutteellisuuttaan. Varsinkin Intiassa f. merkitsee jokseenkin samaa kuin derviši (ks. t.). Persiassa ja Turkissa fakiirit ovat askeetteja l. pyhiä ja muodostavat veljeskuntia, joitten säännöt pidetään salassa. He laiminlyövät kokonaan ruumiinsa hoidon ja esiintyvät likaisina ja rääsyisinä. Heidän tavalliseen varustukseensa kuuluu lammasnahkainen pussi ja kuppi, joihin he kokoilevat almuja, sekä rukousnauha, jossa jumalan ominaisuuksien mukaan on 33, 66 t. 99 helmeä ja jota ahkerasti pitelevät jumalaa alinomaa rukoillessaan. Hindulaiset fakiirit ovat kuulnisat pyrkimyksistään ankarilla lihankidutuksilla irroittua ruumiin ja materian kahleista. Fakiirien valepuvussa esiintyy joukko pettureitakin, jotka elävät herkkäuskoisten ihmisten armeliaisuudesta. *K. T-t.*

Fakiiri.

Faksekalkki (nimitetty Sjællandissa olevan

*Fakscbakke*u mukaan), liitusysteemin yläosaan, danieniin, kuuluva korallikalkkimuodostuma.
P. E.

Faksimile (oik. lat. *fac simile* = tee samanlaiseksi!), alkuperäisen kirjoituksen, piirustuksen tai painon mukaiseksi, aivan pienimpiä yksityiskohtia tarkoin noudattaen tehty jäljennös. Tällaisia jäljennöksiä otetaan käsi- ja nimikirjoituksista, käsipiirustuksista, vieläpä kokonaisista kirjoista, esim. meillä f.-jäljennös löydetystä Agricolan aapiskirjasta. — Ennen suoritettiin tällainen jäljentäminen kupari-, kivi- tai puupiirroksen avulla; nykyään käytetään valokuvaukseen perustuvia kemigrafisia menetelmiä.

Faktillinen ks. F a k t u m i.

Faktitiivinen v e r b i ks. K a u s a t i i v i n e n v e r b i.

Faktori (lat. *factor* = tekijä < *facere* = tehdä). 1. Kirjapainon teknillinen johtaja. — 2. 1600-luvulla Ruotsin kauppatalojen johtajat Moskovassa, Novgorodissa ja Pihkovassa; näiden tehtävänä oli Ruotsin kauppaetujen valvominen Venäjällä. vrt. F a k t o r i a. — 3. Tekijä (ks. t.).

Faktoria (ransk. *factorie*, engl. *factory*). 1. Vieraassa, varsinkin valtamerentakaisessa maassa oleva jonkun kauppahuoneen omistama kauppalaitos, jonka välityksellä asianomaisen maan luonnontuotteita vaihdetaan eurooppal. teollisuustavaroihin ja jonka yhteydessä senvuoksi on runsaat varastot molemmanlaatuisia tavaroita. F:n johtajaa sanotaan f a k t o r i k s i. — 2. Suuri tehdaslaitos, varsinkin sellainen, missä valmistetaan kivääreiä.
J. F.

Faktotum *[-ō-]* (lat. *fac tōtum* = tee kaikki!), henkilö, jolla on kaikki toimitettavanaan, joka on kaikki kaikessa, kaikenhuoltaja l. -toimittaja.

Faktsioni (ransk. *faction*, < lat. *factiō*), puolue, varsinkin valtiollinen.

Faktumi (lat. *factum* < *facere* = tehdä), mon. F a k t a, tapahtunut seikka; tosiasia, todellinen tapahtuma. — F a k t i l l i n e n, tosiasiallinen, todellinen.

Faktuura (it. *fattura*), lasku (erittäinkin paljottain) myydyistä tavaroista. Tavallisesti f. tarkoittaa tällaista toisella paikkakunnalla olevalle henkilölle tai liikkeelle osoitettua tavaralaskua, johon silloin myös on liitetty tiedonantoja lähetystavasta, maksuehdoista, vakuutuksesta y. m. — F a k t u r o i d a, kirjoittaa lasku.

Fakultatiivinen (lat. *facu'ltas* = kyky, mahdollisuus), valinnainen, ehdollinen, ehdonalainen (vastakohta: o b l i g a t o r i n e n).

Fakulteetti (ransk. *faculté* < lat. *facu'ltas*, kyky, mahdollisuus), tiedekunta (vrt. Y l i o p i s t o)

Falangi (kreik. *phalanks* = taistorivi, taistelurintama). 1. *Sotat.* Muinaisilla kreikkalaisilla taistelujärjestys, jossa miehistö oli asetettu pitkään rintamaan ja moneen riviin: myös siten järjestetty, raskasaseisista jalkamiehistä muodostunut sotaväenosasto. Tunnetuin oli Epameinondaan (ks. t.) keksimä ja Makedonian Philippos II:n (ks. t.) kehittämä sekä Aleksanteri Suuren (ks. t.) täydentämä f. Tämä n. s. makedonialainen f., joka seur. vuosisatoina enimmäkseen ratkaisi taistelut, käsitti 10,000-20,000 miestä ja oli säännöllisesti koko sotajoukon keskustana; taisteluun ryhdyttäessä se tavallisesti asettui 16:een riviin. F:n miehistön pääaseina olivat 4-5 m:n pituiset keihäät, joita viiden ensimäisen rivin soturit pitivät ojossa, takanaolevat koholla. F:n taktillinen merkitys oli siinä, että taajassa seisova joukko saattoi hyökätessään tehdä erinomaisen pontevan sysäyksen ja vihollisen ahdistaessa suoraan edestä muodosti miltei läpipääsemättömän seinän. Mutta se oli kömpelö ja raskasliikkeinen, jonka vuoksi sen oli hankala puolustautua, kun vihollinen pääsi sen sivustalle tai taakse. Niinpä se, tultuaan tekemisiin roomalaisen legioonan kanssa, joutuikin alakynteen.
E. R-n.

2. ks. F a l a n s t e r i ja F o u r i e r, Ch.

Falangit (ks. P h a l a n k s), sormien ja varpaitten jäsenet, varsinkin näissä olevat luuosat.

Falansteri (ransk. *phalanstère* < kreik. *falanks* = falangi), se yhteisillä työ-, talous-, huvi-, kouluy. m. huoneilla varustettu jättiläisrakennus, joka ransk. sosialistin Fourier'n järjestelmän mukaan oli oleva yhden falangin, s. o. 400 perheen muodostaman yhteiskunnan asuntona. vrt. F o u r i e r ja F a m i l i s t è r e.
J. F.

Falaša (engl. F a l a s h a; „maanpakolaiset"), kansanheimo Abessiiniassa, oman väitteensä mukaan polveutuva Jerusalemista. Uskonnolliset menot viittaavat juutalaiseen vaikutukseen, ja heitä nimitetäänkin „Abessiinian juutalaisiksi" (Ratzel). He harjoittavat maanviljelystä ja käsiteollisuutta, varsinkin halveksittua sepän-ammattia. Keskiajalla heillä oli Abessiiniassa suurikin vaikutusvalta. — Lukumäärä on epätietoinen.
E. E. K.

Falb, R u d o l f (1838-1903), itäv. pappi, aikanaan suurimaineinen sääopin harrastaja. F:n teorian pohjana oli kuun ja auringon vaikutus maan ilmakehään ja maapallon sulaan sisustaan. Tämä vaikutus vaihteli muka sitä mukaa kuin näiden taivaankappaleiden etäisyys ja asema maahan nähden. Ennakolta määrättävissä olevina, joko ensimäisen, toisen tahi kolmannen luokan „kriitillisinä päivinä" oli siitä syystä muka kuun ja auringon yhteisen vetovoiman vaikutuksesta maanjäristyksiä, pyörremyrskyjä, rankkasateita ja raeilmoja, ukkosta j. n. e. odotettavissa. F:n otaksumat, joita suuri yleisö kannatti, ovat useimmissa kohdin tieteellisesti pätemättömiä. Niiden hataruuden osoitti m. m. eräs Pernterin tutkimus, missä näytettiin, että vv. 1888-90 mikä päivä tahansa oli yhtä kriitillinen kuin F:n ennustama.
R. J-a.

Falbe-Hansen, V i g a n d A n d r e a s (s. 1841), tansk. talous- ja tilastotieteilijä, tuli 1873 tilastollisen toimiston päälliköksi, oli 1877-1902 Kööpenhaminan yliopiston professorina; v:sta 1893 vakuutusyhtiö Daumarkin johtajia; 1881-84 folketingin ja v:sta 1909 kuninkaan nimittämänä landstingetin jäsenenä; julkaissut m. m. osia käsikirjasta „Danmarks statistik" (1878-91), „Stavnsbaandslosningen og landboreformerne" (1888-89), „Finansvidenskab" (1894-96).

Falck, A n t t i H e n r i k (1772-1851), senaattori, tuli 1802 alisen Satakunnan tuomariksi sekä hoiti v:sta 1810 Turun ja Porin laamannikuntaa. V. 1816 hän tuli senaatin oikeusosastoon, siirtyi 1820 talousosastoon raha-asiain toimituskunnan päälliköksi sekä pääsi, yhä senaatissa pysyen, Turun ja Porin laamannikunnan laamanniksi 1822. V. 1828 F. tuli talousosaston varapuheenjohtajaksi ja 1830 hänet korotettiin

aatelissäätyyn. F. oli aikoinaan kotimaisen hallituksen mahtavin mies ja kenr. kuvernööri Zakrevskyn erityisessä suosiossa. Moni tärkeä tehtävä hänelle uskottiin, mutta hänen toimintansa ei aina käynyt maalle edulliseen suuntaan. F. kuului m. m. siihen komiteaan, joka teki ehdotuksen 1826 vuoden asetukseen Viipurin läänin lahjoitusmaiden seikoista, minkä mukaan talonpojilta riistettiin heidän maanomistusoikeutensa. Mitä erittäin F:n valtiovarainhoitoon tulee, niin se kokonaisuudessaan ei ollut kehuttava; hänen toimestaan perustettiin kyllä maanviljelys- ja teollisuus-rahasto, josta edullisia lainoja annettiin, mutta tullilaitoksen tulot jäivät vähäpätöisiksi epäedullisten tullitaksojen tähden ja raha-oloissa yleensä vallitsi epäjärjestys, josta vasta F:n seuraaja L. G. v. Haartman teki lopun. F:n aikana otettiin Suomen ensimäiset valtiolainat. Kenr.-kuvernööri Menšikovin aikana F. ei enää nauttinut samaa luottamusta; hän erosi 1833 senaatista ja 1843 laamanninvirastaan.

G. R.

Falck, Jeremias (n. 1610-77), puolalaissaks. vaskenpiirtäjä. Työskenteli syntymäkaupungissaan Danzigissa, sittemmin Tukholmassa (kuningatar Kristiinan hovivaskenpiirtäjänä, 1649-55), Amsterdamissa, Kööpenhaminassa ja Hampurissa. Kuuluisimpia ovat F:n taitavasti piirtämät, tunnettujen ransk., ruots., tansk. ja puolalaisten henkilöiden muotokuvat. Valmisti myös piirroksia suurten mestarien maalauksista. [J. C. Block, „J. Falck" (1890).] *E. R-r.*

Falckenberg, Richard (s. 1851), saks. filosofi, synt. Magdeburgissa, on ollut v:sta 1880 Jenassa filosofian dosenttina ja ylimäär. professorina, v:sta 1889 Erlangenissa professorina. Kirjoittanut „Grundzüge der Philosophie des Nikolaus Cusanus" (1880), paljon käytetyn oppikirjan „Geschichte der neueren Philos." (6 pain. 1908). oli 1885-1901 aikakauskirjan „Zeitschrift für Philos. und philosophische Kritik" toimittajana ja toimittaa kokoelmaa „Frommanns Klassiker der Philosophie", johon itse kirjoittaa esityksen Lotzesta (I osa ilm. 1901). *A. Gr.*

Falco ks. Jalohaukat.

Falcone *[-ō'-]*, Aniello (1600-65), it. maalari ja radeeraaja napolil. koulua, Riberan oppilas. Mainittu ensim. huomattavaksi sotakuvien maalaajaksi Salvator Rosan malliin, joka oli hänen oppilaansa. *E. R-r.*

Falconet *[-nē']*, Étienne Maurice (1716-91), ransk. kuvanveistäjä ja taidekirjailija, Lemoinen oppilas. Suoritti monta monumentaaliveistosta, niiden joukossa kirkollisiakin teoksia. Vv. 1766-78 F. työskenteli Pietarissa, jossa valmisti pääteoksensa, Pietari Suuren pronssisen, ison ratsukuvapatsaan. Valmisti myös marmorista pieniä, siroja nymfi-kuvapatsaita Boucher'n henkeen, joista erittäin mainittakoon kuuluisa taideteollinen marmoripendyli „Kolme sulotarta". *E. R-r.*

Faleme *[-ē'-]*, Ranskan Länsi-Afrikassa Senegal-joen vasemmanpuolinen lisäjoki. Alkaa n. 12° pohj. lev., virtaa luoteista suuntaa Bambukin kautta ja laskee pääjokeensa Bakelin kauppapaikan yläpuolella; n. 200 km purjehduskelpoista. *(W. S-m.)*

Falerii *[-e'-]*, kaupunki Etruriassa lähellä Tiberiä, Soracten pohjoispuolella, faliskien asuttama (nyk. Civita Castellana), soti Veji'n puolella Roomaa vastaan (vrt. Camillus), hävitettiin v. 241 e. Kr. Sen jälkeen perustettiin läheisyyteen tasangolle Falerii novi (nyk. S. Maria di Falleri, raunioita), mistä asukkaat n. 1000 j. Kr. muuttivat takaisin vanhan F:n kohdalle. [W. Deecke, „Die Falisker" (1888).]

K. J. H.

Falernolainen viini (lat. *Falernum vinum*), muinaisuudessa kuuluisa Campanian luoteisosasta *(Ager Falernus)* saatu viinilaji, Italian parhaimpia; vielä nykyään saadaan hyvää viiniä (Falerno, monta lajia) samoilta seduilta.

K. J. H.

Falertsi (< mysaks. *fahl* = harmaa, ja *Erz* = malmi), ryhmä malmikivennäisiä, jotka kaikki ovat metallinkiiltoisia, kiteytyvät tetraedrisesti ja sisältävät kuparia ja rikkiä sekä antimonia tai arsenikkia. Antimonifalertsissa on sitäpaitsi joko sinkkiä (tavallinen falertsi eli tetraedriitti), hopeaa ja rautaa (hopeafalertsi eli freibergiitti, „dunkles Weissgiltigerz") tai elohopeaa (elohopeafalertsi eli spanioliitti). Arsenikkifalertsin eräät muunnokset sisältävät myös rautaa (tennantiitti). Falertsin yleinen kaava on: $3M_2QS_3 + Cu\ R_2\ Q\ S_4$; (M = Cu, Ag; Q = Sb, As; R = Zn, Fe, Hg, Cu_2). — Kaikkia falertsilajeja käytetään kuparimalmeina, hopean- ja elohopeanpitoisista otetaan myös nämä metallit. Tavallinen falertsi on jokseenkin yleistä malmijuonissa. Hopeafalertsia tavataan etupäässä Freibergin luota, elohopeafalertsia taas saadaan muutamin paikoin Unkarista (Gömör, Szepes) ja Tyrolista (Schwatz). Tennantiittia on m. m. Cornwallissa ja Norjan Skutterudissa.

P. E.

Falguière *[-giä'r]*, Jean Alexandre Joseph (1831-1900), ransk. kuvanveistäjä ja maalari, Jouffroy'n oppilas. On veistoksissaan aluksi antiikin vaikutuksen alainen, myöhemmin voimakastemperamenttinen, uudenaikais-ranskalainen realisti Carpeaux'n suuntaan. Alastoman naissulouden, joustavan sirojen, usein hieman keimailevien muotojen esittäjänä aikansa edustavimpia, kuten esittävat esim. veistokset „Eeva" (1880), „Diana" (1882), „Nainen ja riikinkukko" (1890). F. on myös tehnyt monumentaaliveistoksia ja enimmäkseen onnistuneita, luontehikkaita muotokuvapatsaita: Corneille (1872), Balzac (paljast. 1902), Pasteur, Rodin y. m. Maalarina F. noudatti lähinnä Heunerin suuntaa.

E. R-r.

Falieri *[-ē'-]* Maria, Valde Marinon kreivi (1278-1355), Venetsian dogi, hall. v:sta 1354. Teki seur. v. salaliiton kukistaakseen ylimystön vallan ja päästäkseen porvariston avulla itsevaltiaaksi. Liitto tuli ilmi ja F. mestattiin. Tarinan mukaan häntä oli yllyttänyt myös kostonhimo nuoren vaimonsa puolesta, jota eräs ylimys oli loukannut päästen liian lievällä rangaistuksella. F:n kohtalo on antanut aihetta usealle runolliselle esitykselle (esim. Byronin murhenäytelmälle „Marino F."). [Senger, „Historisch-kritische Studien".] *G. R.*

Falk, Adalbert (1827-1900), preuss. valtiomies, tuli ensin tunnetuksi taitavana lakimiehenä, valittiin 1858 Preussin edustajakamariin, oli 1867 Pohjois-Saksan liiton valtiopäivien ja 1873-82 Saksan valtiopäiväin jäsenenä; tuli 1868

esittelijäksi Preussin oikeusministeriöön, 1871 Preussin valtuutetuksi liittoneuvostoon ja 1872 kirkollis- ja opetusasiain ministeriksi. Saadakseen valtion oikeudet kirkollisissakin asioissa tunnustetuksi F. aloitti Bismarckin myötävaikutuksella n. s. kulttuuritaistelun ajaen perille m. m. n. s. toukokuunlait (1873) ja siviiliavioliittolain (1874); vapautti myöskin kansakoulun papiston vaikutusvallasta ja saattoi kaikki oppilaitokset valtion valvonnan alaisiksi; joutui kirkollisen politiikkansa johdosta sekä kiihkokatolisten että oikeauskoisten protestanttien vihoihin. Kun taantumus v. 1878 pääsi yhä suuremmaan valtaan ja Bismarck näytti olevan taipuvainen tekemään myönnytyksiä kirkollisille puolueille, erosi F. 1879; tuli 1882 ylimaaoikeuden presidentiksi Hammiin. [Fischer, „Adalbert v. F."]

Falk, Erik (k. 1569), ruots. piispa, vanhaa rälssisukua, saavutti maisterinarvon Wittenbergissä ja tuli 1518 professoriksi Upsalan yliopistoon. F. oli ollut Kustaa Vaasan opettajana sekä sittemmin hänen hovisaarnaajanaan nauttien aluksi Kustaan samoin kuin myöhemmin koko ajan Eerik kuninkaan suosiota; 1547 hänet nimitettiin Skaran ja 1558 Linköpingin piispaksi; oli jäsenenä siinä lähetyskunnassa, joka 1561 lähetettiin Moskovaan neuvottelemaan Iivana Julman kanssa. F:n kirjallisista töistä ei ole mitään säilynyt. Hänen poikausa Bengt F. kääntyi katolinuskoon, liittyi Sigismundin puolueeseen ja mestattiin Linköpingin verilöylyssä 1600. *K. Ö.*

Falke, Jakob von (1825-97), saks. sivistyshistorioitsija ja esteetikko, oli v:sta 1858 ruhtinas Lieehtensteinin kirjaston ja taulukokoelman hoitajana Wienissä, 1885-95 Itävallan taide- ja teollisuusmuseon johtajana; julkaissut m. m. „Gesehichte des modernen Geschmaeks" (1860), „Costümgesehichte der Culturvölker" (1880), „Ästhetik des Kunstgewerbes" (1883). *J. F.*

Falkenberg, Dietrieh von (k. 1631), eversti Ruotsin armeiassa, Magdeburgin päällikkö. F., saksalaista sukuperää, oli ensin Hessenin palveluksessa ja lähetettiin 1615 Ruotsiin, missä häu pääsi Kustaa Aadolfin suosioon. Hän seurasi kuningasta 1630 Saksaan ja määrättiin Magdeburgin päälliköksi, jona hän osoitti suurta toimeliaisuutta ja puolusti kaupunkia urhoollisesti Tillyä vastaan, vaikka häneltä puuttui väkeä ja varoja. Vihdoin 20 p. toukok. (u. l.) 1631 vihollinen tunkeutui kaupunkiin, jolloin F. taistelussa sai surmansa. Nykyään luullaan, että Magdeburgin palo toimeenpantiin F:n käskystä, hän kun ei tahtonut, että tämä tärkeä kaupunki hävittämättömänä joutuisi Tillyn valtaan. [K. Wittieh, „D. von F."] *G. R.*

Falkenberg, ruots. aatelissuku. 1. Melkior F. (1597-1651), maaherra, syntyisin Liivinmaalta, otti Ruotsin palveluksessa osaa Puolan ja Saksan sotaan sekä toimi sen ohessa virkamiehenä ja diplomaattina. V. 1637, samaan aikaan, jolloin Pietari Brahe tuli Suomen kenr. kuvernööriksi, määrättiin F. „Pohjois- ja Etelä-Suomen" (Turun läänin) ynnä Ahvenanmaan maaherraksi. Hän otti tehokkaasti osaa eräisiin tämän ajan parannustoimiin, mutta joutui sen ohessa käskevän luonteensa tähden riitaisuuksiin väestön kanssa ja valitti itse, että „paksunahkainen kansa" ei ottanut häntä totellaakseen. V. 1642 hän sai eron virastaan; tuli Tukholman alikäskynhaltijaksi 1646.

2. Kaarle F. (1644-97), maaherra, edell:n veljenpoika, palveli Suomen sotaväessä sekä virkamiehenä, tullen 1681 Viipurin ja Savonlinnan läänin maaherraksi. Jo ennen, 1677-79, F. oli toimittanut tutkimuksen Suomen ratsutiloista, uudella sotaväenotolla ja kruunun saatavien kannolla vahvistanut rykmenttejä sekä toimittanut niiden lähettämisen sotaan. V. 1680 F. nimitettiin Suomen sotilaskonttorin johtajaksi ja seur. v. hän sai aikaan, että vakinainen sotaväen pito pantiin toimeen Viipurin ja Savonlinnan läänissä. Maamme sotalaitoksen järjestämisessä F. osoitti suurta intoa, mutta herätti sen ohessa jyrkällä esiintymisellään paljon tyytymättömyyttä. Niinpä 1680 v:n valtiopäivillä kaikki Suomen ratsutilalliset tekivät häntä vastaan valituksen, joka kuitenkin hyljättiin. Mutta riitaisuutensa tähden F. joutui Kaarle XI:n epäsuosioon ja sai eron toimestaan 1686.

3. Gabriel F. (1646-1714), kreivi, presidentti, kuninkaall. neuvos, edell:n veli. Tuli 1693 kunink. neuvokseksi ja Turun hovioikeuden presidentiksi, mistä hän 1703 siirrettiin Svean hovioikeuden presidentiksi. V. 1704 hän tuli Turun yliopiston kansleriksi. F. oli kelvollinen virkamies sekä tieteiden ja erityisesti Turun yliopiston suosija. *G. R.*

Falkki l. falkoni (ransk. *faucon*, < lat. *falco* = haukka), kenttätykki 16:nnella vuosis., pituus oli n. 2 m, paino 300-600 kg, kuulat 2-4 kg:n painoisia. Falkonetti, samanlainen tykki, jonka läpileikkaus oli vähän pienempi, kuulat n. 1 kg:n painoisia. *M. v. H.*

Falkland-saaret *[fôkländ-]*, saariryhmä Atlantin valtameressä, Magalhães-salmesta itään, käsittäen kaksi suurempaa, Falkland-salmeu toisistaan erottamaa saarta, Itä- ja Länsi-F:n, sekä n. 200 pienempää, yhteensä 16,835 km², jossa 2,009 as. (1905). Saarten rannikot ovat hyvin rikkiuurretut, tarjoten hyviä satamapaikkoja, sisäosat kohoavat aina 700 m korkeuteen. Geologiselta muodostukseltaan ne ovat poimuutuneita liuskeita, kvartsiittia ja hiekkakiveä, joita jääkauden moreenit monin paikoin peittävät. Ilmasto kostea, läpi vuoden viileä. Vuoden keskilämpö 6°, tammik. 9,8° ja heinäk. 2,5°; korkein lämpötila 18,3°, alin —1,1. Voimakkaat, enimmäkseen läntiset myrskyt estävät kokonaan puukasvun; matalien paju- ja koivupensaiden rinnalla rehottaa ainoastaan korkea tussok-ruoho *(Dactylis cæspitosa)*. Eläinkunta on myös köyhä; ainoastaan vesilintuja ja merileijonia on runsaasti. Väestö elää etupäässä lampaanhoidolla, jonka tuotteita 1905 vietiin saarilta 4,219.740 mk:n arvosta. Myös harjoitetaan vähän kalastusta sekä viljellään jonkun verran ohraa, kauraa, perunoita ja nauriita. Pääpaikka on Port Stanley, Itä-F:lla, 916 as. (1905). — V. 1592 Davis löysi F.-saaret. 1700-luvun alkupuolella ranskalaiset merenkulkijat usein kävivät saarilla kutsuen niitä nimellä *Îles Malouines* (esp. *Islas Malvinas*). Ranskalaiset asettuivat myös ensimäisinä tänne asumaan (1763). V. 1765 saaret joutuivat „F.-saarieu" nimisinä Englannille. Vv. 1774-1820 ne kuuluivat Espanjalle, senjälkeen Argentiinalle, kunnes ne 1835 jälleen joutuivat Englannille. *V. v. F.*

Falkman, Severin Gabriel (1831-89), suom. taiteilija, syntynyt Tukholmassa, jossa isä oli hovitislaaja Hans Johan F. ja äiti Sofia Holmberg, koristemaalari A. P. Holmbergin tytär. Perhe muutti 1845 Helsinkiin, jossa F. tuli yli-oppilaaksi 1850. Saatuaan jo 12-vuotiaana piirustus-opetusta Tukholmassa vaskenpiirtäjältä prof. K. D. Forssellilta, saattoi F. kuitenkin vasta v:sta 1857 alkaen varsinaisesti antautua taidetta opiskelemaan. Tänä v. F. matkusti Pariisiin ollen T. Couturen oppilaana pari vuotta, jonka jälkeen hän lähti Roomaan. Täällä F. tutki vanhoja renesanssimestareita ja alkoi, tosin silloisen italialaisen maalaussuunnan vaikutuksen alaisena, jotenkin itsenäisesti maalailla laatukuvallisia esityksiä kansanelämästä, joskus runoudestakin (esim. taulu „Il Decamerone"). Oleskeltuaan lähes puolitoista vuotta Suomessa 1861-62, hän lähti taas Pariisiu kautta Roomaan, josta palasi vasta 1870 loppuiäkseen Helsinkiin. Kun hän täällä 1871 järjesti töidensä näyttelyn, kohtasi häntä tyly, ymmärtämätön arvostelu, joka, niinkuin yleensä aloitteiden ja kehoitukseu puute, lamautti hänen herkkää mieltään ja työkykyään. F:n verrattain harvoista Suomessa maalaamista tauluista mainittakoon historiallinen pukukuva „Kirje kardinaalille" (1879), näyttelijä O. Vilhon muotokuva „Saiturina" (1880), „Kaarle Knuutinpojan lähtö Viipurin linnasta Tukholman kuninkaanvaaleihin 1448" (1885, Ateneumissa) sekä alttaritaulut „Kristuksen ylösnousemus" (1877) Sotkamon ja „Kristuksen kirkastus" (1878) Huittisten kirkoissa. — F:n koristeelliset taipumukset sekä suuri pukujen tuntemus ja harrastus — hän oli jo Roomassa pukuharrastuksen vuoksi tutkinut vanhoja miniatyyrejä ja Suomessa hän tutki kansallispukujamme — olivat syynä, että Helsingissä usein käytettiin häuen aulista apuaan juhlien, kuvaelmien ja teatterinäytösten järjestämisessä sekä taideteollisella alalla. F. julkaisi pari vihkoa „Itä-Suomessa" nimistä kansatieteellistä kuvateosta (1885). Suomen taiteilijaseuran puheenjohtajana F. oli vv. 1885-89 ilmaisten siinä kuten ainakin lämmintä taiteeuharrastusta ja hienotunteista persoonallisuutta.

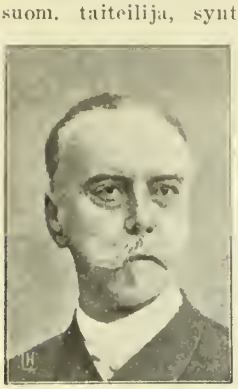

Severin Falkman.

F. oli oikeastaan enemmän taiteenharrastaja ja -ymmärtäjä kuin varsinainen taiteilija. Monipuolisia lahjoja (etenkin suullista kuin myös kirjeellistä kertomiskykyä) ja innostusta kaikkeen pittoreskiin ei häneltä puuttunut, mutta hän lienee alkanut opintonsa liian myöhään, niin ettei hän koskaan oppinut täydellisesti hallitsemaan maalaustaan, erittäinkin väritystään, joka hänen Italiassa ollessaan sai tummentuneiden galleriataulujen ja vanhojen freskojen synkän raskaan, kuivau sävyn. Piirustus ei pystynyt huomaan yksilöllistä elämää, vaan pysyi tyypillisenä. Joskin hänen taulunsa usein tuntuvat asetetuilta kuvaelmilta eivätkä välittömiltä, niin ovat ne kuitenkin sommittelultaan paraiten onnistuneita. [E. Nervander, „Ett konstnärslif" (1902) esittää F:n elämäkerran perustuen suureksi osaksi tämän kirjeisiin; J. J. Tikkanen, „S. F." (Hufvudstadsbladet, 1902).] *E. R-r.*

Falkneri (< saks. *Falkenierer*, ransk. *fauconnier*), henkilö, joka opettaa metsästyshaukkoja, haukkametsästäjä.

Falkoneria (saks. *Falkonerie*, ransk. *fauconnerie*), metsästyshaukkojen opettamistaito; metsästys opetetuilla haukoilla.

Falkonetti ks. Falkki.

Falkoni ks. Falkki.

Falköping *[fältšö-]*, kaupunki Ruotsissa, Skaraborgin läänissä (Länsi-Göötanmaassa), metsättömällä tasangolla lähellä Mössebergiä, 4,056 as. (1906). Lähellä F:a Åslen luona Tanskan kuningatar Margareeta voitti Albrekt Meeklenburgilaisen helmik. 24 p. 1389. *(V. v. F.)*

Fallata (ruots. *falla* = pudota), muuttaa kulussa olevan aluksen suuntaa myötäisempään tuuleen. *(F. W. L.)*

Falleerata (ransk. *faillir* < lat. *fallere*), puuttua, olla vailla; lakkauttaa maksunsa, tehdä vararikko. vrt. Fallissemangi.

Fallières *[faljä'r]*, Clément Armand (s. 1841), Ranskan tasavallan presidentti, alkujaan asianajaja, valittiin 1876 edustajakamariin, jossa saavutti tunnustusta etevänä puhujana; oli 1882-83 sisäasiainministerinä, sitten muutamia viikkoja pääministerinä ja ulkoasiainministerinä, 1883-85 opetusasiainministerinä, 1887 sisäasiainministerinä, 1887-88 oikeusministerinä, 1889-90 opetusasiainministerinä, 1890-92 oikeusministerinä; tuli 1890 senaattoriksi ja 1899 senaatin presidentiksi; valittiin 1906 tasavallan presidentiksi.

Fallissemangi l. Fallit (ransk. *faillite* < *faillir*), maksujen lakkauttaminen, vararikko. vrt. Falleerata.

Fallmerayer *[-raier]*, Jakob Philipp (1790-1861), saks. historioitsija ja matkustaja, toimi ensin upseerina ja opettajana Baierissa, teki 1830- ja 1840-luvulla laajoja matkoja Kreikassa ja Levantin maissa, kutsuttiin 1848 historian professoriksi Münchenin yliopistoon ja valittiin Frankfurtin parlamenttiin, mutta erotettiin 1849 virastaan, koska oli ottanut osaa mainitun parlamentin Stuttgartissa tekemiin päätöksiin. F. on etupäässä tutkinut Kreikan ja kreikkalaisten keskiaikaista historiaa. Suurta huomiota, mutta myöskin vastustusta herätti hänen väitteensä, että uuskreikkalaiset eivät ole muinaisten kreikkalaisten jälkeläisiä, vaan slaavilaisista heimoista syntynyt sekakansa, joka on omistanut kreikan kielen. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Geschichte des Kaiserthums Trapezunt" (1827), „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters" (1830-36), „Über die Entstehung der Neugriechen" (1835), „Fragmente aus dem Orient" (1845), „Das albanesische Element in Griechenland" (1857-60), „Gesammelte Werke" (1861).

Fallopio l. Falopia, Gabriele (n. 1523-62), it. anatomi, oli anatomian professorina ensin Ferrarassa, sitten Pisassa ja vihdoin Padovassa; F. rikastutti anatomiaa usealla tärkeällä tiedolla, ja monet elimienosat kantavat vielä tänäkin päiväuä hänen nimeään, esim. F:n kanava *(canalis Fallopii)*, F:n emäjohdot *(tubæ Fallopii)*.

F:n kootut teokset „Opera genuina omnia", 3 nid., ilmestyivät 1606 Venetsiassa. *M. O-B.*

Falloux *[falū']*, Frédéric Alfred Pierre de, kreivi (1811-86), ransk. politikko, valittiin 1846 edustajakamariin, jossa liittyi äärimmäiseen oikeistoon ja katolisen kirkon etujen kannalta puolusti täydellistä opetuksen vapautta; helmikuun vallankumouksen jälkeen kansalliskokouksen (1848-49) ja lakiasäätävän kokouksen (1849-51) jäsenenä; sai edellisessä aikaan päätöksen kansallistyöhuoneiden sulkemisesta. Prinssi Louis Napoleonin tultua tasavallan presidentiksi F. oli opetusasiainministerinä (1848-49) ja esitti uuden opetuslain, joka hyväksyttiin 1850. Tämän n. s. Falloux'n lain turvissa katolinen papisto ja munkkikunnat pitkäksi aikaa saivat suuren vaikutusvallan Ranskan opetusoloihin. Louis Napoleonin toimeenpaneman valtiokaappauksen jälkeen F. vetäytyi syrjään; valittiin 1856 Ranskan akatemiaan; oli sittemmin vapaamielisten katolisten johtajia ja koetti vaikka turhaan saada aikaan sovintoa Ranskan kuningassuvun molempien haarojen kesken; julkaissut m. m. „Louis XVI" (1840), „Histoire de saint Pie V" (1844), „Études et souvenirs" (1885). V. 1888 julkaistiin hänen „Mémoires d'un royaliste". *J. F.*

Fall River *[fōl rivə]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Massachusettsin valtiossa, Narragansett-lahden rannalla Taunton-joen suussa, 105,762 as. (1905). Käyttäen hyväkseen Taunton-joen vesivoimaa se on kehittynyt vilkkaaksi teollisuuskaupungiksi. On puuvillateollisuuskaupunkina Yhdysvaltain ensimäinen; 1900 oli sen 785 tehdaslaitoksesta 46 puuvillatehtaita. *(V. v. F.)*

Fallström, Daniel (s. 1858), ruots. runoilija. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Novelletter" (1881), novellikokoelma „Fragment" (1883), runosikermät „I vinterqväll" (1887), „Chrysanthemum" (1890), „Vildrosor" (1892) sekä pieni komedia „En förmyndares visit" (1887). Hänen runonsa ovat reippaat ja tunnelmarikkaat, ja niiden aiheet hyvin vaihtelevat. Novellit ovat enimmäkseen vauhdilla kirjoitetut ja huvittavat.

False Bay *[fōls bei]*, 36 km pitkä ja 31 km leveä merenlahti Afrikan etelärannalla. Hyvän Toivon niemen ja Cape Hangklipin välissä. Sen länsiosassa oleva lahti on nimeltään Simon's Bay.

Falsen, Christian Magnus (1782-1830), norj. valtiomies ja historiankirjoittaja, oli asianajaja ja tuomari kun hänet 1814 valittiin Eidsvoldin kokoukseen edustajaksi. Siellä hän kuului vapaamielisen ja Norjan itsenäisyyttä harrastavan puolueen huomattavimpiin johtajiin. Sittenkuin sopimus Ruotsin kanssa oli tehty, alistui hän kuitenkin lojaalisesti siihen; kuoli korkeimman tuomioistuimen jäsenenä 1830. Pääjulkaisu „Norges Historie" (4 osaa, 1823-24).

Falsetti (it. *falsetto*, ransk. *fausset*, < lat. *falsus* = virheellinen), *mus.*, lauluäänen korkein ääniala (eli rekisteri). F.-sävelten arvellaan syntyvän siten, että äänijänteet joutuvat ainoastaan osittaisesti väräjämään. Näiden sävelten sointuvaisuus ei johdu suoraan hengittimistä, vaan päänonkalojen muodostamasta kaikupohjasta. Miesäänen f:ia käytetään nykyään etenkin pohjoismaisen mieskuorolaulun I:ssä tenorissa. Polyfonisen taiteen aikakaudella f. oli aivan yleisessä käytännössä, kun naisten ei silloin sallittu ottaa osaa kirkkokuoroihin. Sen äänialue oli tenorin yläpuolella, ja senvuoksi sitä sanottiin altto-ääneksi (*altus* = korkea). Mutta kun sitä kumminkin miesäänet lauloivat, käytettiin f.-sävelten ohella myös rintaääntäkin; ja senvuoksi senaikuiset „altto"-osat ovat usein liian matalat nykyisten nais- ja poika-alttojen laulettaviksi, eikä niiden alkuperäistä heleää sointia mitenkään vastaa näitten äänien syvempien sävelten matala kaiku. Tästä johtuu erityinen vaikeus saada nykyään esitetyiksi sen ajan kuoroteoksia niiden oikeaa luonnetta vastaavasti. *I. K.*

Falsifikaatti (lat. *falsi'ficus* = vääristelty), väärennetty asiakirja tai esine. — Falsifikatsioni, väärennys.

Falso bordone *[-dō-]* ks. Faux bourdon.

Falssata (ks. Falssi). 1. Saumata, liittää yhteen läkki-, kupari-, rauta- y. m. levyjä ilman juotosta kahden levyn reunoja yhteen-kääntämällä tav. käsivasaralla. Tulee etupäässä kysymykseen vesikattoa ja syöksytorvia tehtäessä. — 2. ks. Kirjansidonta. *K. S. K.*

Falssi (ruots.), sepäntöissä: sauma (ks. Falssata); puusepäntöissä: huuli, uurre oven- tai ikkunankaimissa, johon ovi tai ikkuna tarkalleen sopii. Työpiirustuksiin merkitään aina falssien välinen mitta, n. s. falssimitta. *K. S. K.*

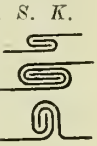

Falssi.

Falstaff *[fōlstāf]*, Sir John, huumorillinen henkilöluonne — Shakespearen kaikkein nerokkaimpia luomia —, joka esiintyy ensin draamassa „Henrik IV" Henrik prinssin alituisena seuralaisena; hän on kerskaileva soturi, pohjaltaan suuri pelkuri, lisäksi irstas, vanha ja möhömahainen, mutta täynnä sukkeluuksia ja vallatonta hilpeyttä. Teatterityyppinä F:lla on useita edeltäjiä, kuten esim. Plautuksen Pyrgopolynikes. Alkuperäisesti oli hänen nimensä S:n draamassa Sir John Oldeastle; tämänniminen oli eräs Wicliffin uskolainen, joka poltettiin v. 1417. Välttääkseen epäluuloa, että olisi ivannut tätä uskon marttyyria, S. muutti nimen. Useat olettavat S:n mallina olleen erään Sir Johan Fastolf nimisen engl. sotapäällikön (k. 1459). Kuningatar Elisabet mieltyi siihen määrin tähän S:n teatterihenkilöön, että kehoitti S:eä esittämään häntä vielä toisessakin näytelmässä. Näin syntyi näytelmä „Windsorin iloiset rouvat". *J. H-l.*

Falster, Tanskalle kuuluva saari Itämeressä, Sjællandin, Møenin ja Lollandin välissä, 514 km², 36,029 as. (1906). Saari, jonka eteläkärki Gedserodde on Tanskan eteläisin kohta, on matalampi kuin Sjælland ja Fyn, mutta siitä huolimatta on varsinaista tasankoa ainoastaan kaakkoisrannalla. Etelässä, Guldborgsundin varrella, kohoavat rannat äkkijyrkkinä paikoin 22 m korkeuteen, samoin koillisessa Grønsundin varrella. Lähellä pohjoisrantaa on myös F:n korkein kohta Bavnehøj 43,6 m yl. merenp. Vuoriperä on kalkkia ja liitua, jota jääkauden kerrostumat peittävät ja maa varsinkin pohjoisessa hedelmällistä. Viljeltyä maata on n. 44 %, niittyä 40 % ja metsää 10 %. F. kuuluu Maribon amtiin. Kaupunkeja ovat Stubbekjøbing ja Nykjøbing, jonka ohi Lollandista Guldborgsundin poikki kulkeva rautatie vie Gedseriin. — Keskiajalla vendit usein ahdistivat saaren asukkaita; arvellaanpa

heitä tänne siirtyneenkin, mitä myös saaren useat slaav. paikannimet todistavat. *V. v. F.*

Falsterbo ks. Skanör ja Falsterbo.

Falsum (lat. < *fallere* = pettää), väärennys, petos.

Faltin *[-i'-]*, Friedrich Richard (s. 1835), professori, synt. 5 p. tammik. 1835 Danzigissa, opiskeli musiikkia kotikaupungissaan ja sittemmin Dresdenissä sekä Leipzigin konservatoriossa. Muutti nuorena Suomeen, Viipuriin, jossa toimi laulun, pianon- ja vinlunsoiton opettajana vv. 1856-69. Viimemainittuna v. hän siirtyi Helsinkiin, jossa tuli Nikolainkirkon urkuriksi, orkesterin johtajaksi sekä yliopiston musiikinopettajaksi (1871-96). Toimi myös (1870-80) Suomalaisen oopperan kapellimestarina ja perusti 1870 lauluyhdistyksen, joka puolentoista vuosikymmenen aikana esitti joukon suuria klassillisia sävelteoksia, sellaisia kuin J. S. Bachin Mateus-Passionin, Brahmsin Saksalaisen Reqviemin, Haydnin Luomisen y. m. V. 1882 F. otettiin Helsingin musiikkiopiston urkujensoiton opettajaksi, jota paitsi hän on antanut paljon yksityisopetusta urkujen- ja pianon- sekä viulunsoitossa, musiikin teoriassa j. n. e. V. 1896 F. sai, erotessaan yliopistosta, professorin arvonimen. Paitsi onnistuneena johtajana ja hartaana opettajana, jollaisena hän on vaikuttanut erittäin runsaslukuiseen oppilaspolveen, on F. säveltäjänä ottanut tehokkaasti osaa maamme soitannollisen elämän vaurastuttamiseen. Yliopistollisiin tilaisuuksiin hän on säveltänyt arvokkaita kantaatteja ja monilukuiset ovat hänen sävellyksensä kuoroille, soolo-äänille, kansanlaulusovitelmansa y. m., joista suuri osa on saavuttanut yleisen suosion vilpittömällä, todellisella sisällyksellään sekä taidokkaalla muodostelullaan. Vielä on mainittava F:n ansiot suomalaisen koraalikirjan kehittämisessä. *E. K.*

Falu *[-ū-]* l. Stora Kopparberget, Ruotsin vanhimpia ja tärkeimpiä kaivoksia, n. 1 km:n päässä Falunista (ks. t.), on „Stora kopparbergs bergslags aktiebolag"in hallussa. Malmialue, n. 600 m pitkä ja 240 m leveä, vuoriperältään etupäässä kvartsiittia, malmi pääasiallisesti rikki- ja vaskikiisua. V. 1906 louhittiin F:ssa n. 56,900 tonnia vuorta, josta määrästä Falunin teldaslaitoksissa saatiin m. m. 2,500 tonnia rikkihappoa, 194 kg hopeaa ja 20 kg kultaa. — Kaivos mainitaan ensikerran 1300-luvulla. *V. v. F.*

Faludi, Ferencz (1704-79), unk. kirjallisuuden „epäkansallisen aikakauden" ainoa huomattava runoilija, toimi aluksi koulunopettajana, vihittiin 1734 papiksi, v:ina 1736-40 professorina Wienin ja Grazin yliopistoissa, oleskeli v:sta 1741 viisi vuotta unkarilaisena rippi-isänä Roomassa, jolloin perinpohjin tutustui unk. kirjallisuuteen. 1748 hän tuli Tyrnaun akatemiallisen kirjapainon johtajaksi; v:na 1751-73 hän oli kirjastonhoitajana Pozsonyissa. F:n runot ilmestyivät (Révain toimesta) vasta hänen kuolemansa jälkeen (2:ssa osassa 1786-87); niihin liitettiin myös hänen murheenäytelmänsä „Konstantinus Porphyrogennetos". F:n kertomukset julkaistiin erikseen (5 osaa, 1787). Hänen hilpeissä, iloista elämänviisautta tulkitsevissa, muodollisestikin somasointuisissa runoissaan on usein unk. kansanrunouden terveellinen vaikutus huomattavissa; tämä ei kuitenkaan voinut varjella häntä joskus (esim. paimenlauluissa) hairahtumasta ranskalaisten esikuvien luonnottomuuksiin. F:n moraalis-filosofisten kirjoitusten sekä hänen kertomuksiensa pääasiallinen merkitys on siinä, että ne sangen huomattavassa määrässä kehittivät unkarilaista proosatyyliä. *(Y. W.)*

Falun *[-ū-]*, Kopparbergin läänin pääkaupunki Ruotsissa (Taalainmaassa) Varpen- ja Runnjärviä yhdistävän Falu-joen varrella, 10,897 as. (1906). Rautateiden risteyskohta, harjoittaa teollisuutta (kone- ja veturitehtaita) sekä vuorityötä Falun kaivoksessa (ks. t.). Oli jo keskiajalla, tämän kaivostoimen takia, Taalainmaan tärkeimpiä paikkoja. Kaupunginoikeudet se sai vasta 1646. *(V. v. F.)*

Faluniitti, Falunin kaivoksissa tavattava rapautunut kordieriittikivennäinen. *P. E.*

Fama *[-ā-]* (lat.), kulkupuhe, huhu, maine; myös jumalattareksi oletnnoitu. F. ereseit eundo (vrt. Vergilius, Æneis IV 175), huhu kasvaa kulkiessaan. *K. J. H.*

Famagusta *[-u'-]*, muinoin tärkeä kaupunki Kypros-saaren itärannalla; saavutti bysanttilaisella ja ristiretkien aikakaudella suuriunman kukoistuksensa, oli sitten (v:een 1571) Venetsian hallussa ja kristittyjen tukipaikkoja turkkilaisia vastaan.

Familistère *[-stū'r]* (ransk.), teollisuuslaitos, jonka rautatehtailija Godin-Lemaire, mallinaan Fourier'n falansteri (ks. t.), v. 1859 perusti Guisen kaupungin läheisyyteen (Aisnen departementtiin) Ranskaan ja jossa aluksi oli yhteiset työhuoneet ja asunnot 400 perhettä varten. Tätä nykyä osa laitoksen työväkeä (n. 500 henkeä) omistaa sen. *J. F.*

Familiääri (lat. *familiā'ris*), tuttavallinen, tutunomainen.

Famintsyn *[-i'-]*. 1. Andrej Sergejevitš F. (s. 1835), ven. kasvitieteilijä, v:sta 1884 keis. tiedeakatemian fys.-matemaattisen osaston kasvitieteen professori Pietarissa ja kasvianatomisen ja -fysiologisen laitoksen johtaja. Julkaissut saksaksi lukuisia kirjoituksia kryptogamitutkimuksen, kasvifysiologian ja kehityshistorian aloilta. *(J. A. W.)*

2. Aleksandr F. (1841-96), edellisen veli, ven. musiikkikirjailija ja säveltäjä, Hauptmannin, Richterin ja Riedelin oppilas. Toimi musiikinhistorian opettajana Pietarin konservatorissa 1865-70; on kääntänyt venäjäksi useita musiikinteorian oppikirjoja, toimittanut kansansävelkokoelmia ja kirjoittanut tutkielmia kansanmusiikin alalta. Sävelsi oopperoita, jouhikvartetteja y. m. *I. K.*

Famulus (lat.) l. famulantti, palvelija, apulainen; nyk. varsinkin saks. yliopistoissa yliopp.ilas tai nuori tiedemies, joka avustaa professoria hänen eri toimissaan.

Famöösi (saks. *famos*, ransk. *fameux*, < lat. *fāmō'sus* < *fāma* = maine), mainittava, mainio, tavaton; pahamaineinen.

Fan (ransk. Pahouins), kansa Länsi-Afrikassa, Gabunin ja Ogoven alueella. Tämä bantukieltä puhuva, mutta ulkomuodoltaan sekä ominaisuuksiltaan Niam-niam kansaa muistuttava, omien kertomuksiensa mukaan lännestä tullut, moneen pikkuheimoon ja kyläkuntaan hajaantunut kansa ilmestyi 1820-luvulla eurooppalaisten näkyville, tunkien vastustamattomasti

rannikolle päin ja hävittäen tieltään alkuperäiset heimot. Ei mikään kansa Nigerin ja Kunenejokien välissä olekkaan niin pelätty kuin F. Aikaisemmin oli heillä sota-aseena, paitsi lyhyttä miekkaa, jousi, joka nykyään on kaikkialla väistynyt tuliluikun tieltä. Fanilaiset ovat ihmissyöjiä; heidän henkisiä ominaisuuksiansa kiitetään sangen korkeiksi. *E. E. K.*

Fanaattinen (ks. Fanatismi), intoileva, sokeakiihkoinen, suvaitsematon, hurmahenkinen.

Fanagoria (kreik. *Phanagori'a*), muinaisuudessa tärkeä kaupunki Asovan- eli Kertšin-salmen itäpuolella, 6:nnella vuosis. hävitetty, keskiajalla jonkun aikaa venäl. ruhtinaiden asuinpaikkana.

Fanar (turk.) ks. Fanariootit.

Fanariootit, Konstantinopolissa, Fanar-kaupunginosassa Kultaisen sarven lähellä asuvat kreikkalaiset ylimys-perheet, jotka Konstantinopoliin olivat jääneet turkkilaisvalloituksen jälkeen. F. saavuttivat 1600-luvulla suuren merkityksen tarmokkuutensa ja älynsä takia; varsinkin Portti käytti heitä raha-asioissa sekä diplomaattisiin toimiin, esim. Moldovan ja Valakian hospodarit otettiin 1700-luvun alusta säännöllisesti f:ista, samoin dragomanit l. tulkit. Kreikan vapausliikkeen alkaessa f. liittyivät miehissä siihen, vaikka entisen toimintansa tähden eivät voineet saavuttaa kansalaistensa suosiota. Vapaussodan (1821-29) jälkeen useimmat f. siirtyivät Kreikkaan. *E. E. K.*

Fanatismi (< lat. *fānum* = pyhäkkö), varsinkin valtiollis-sosiaalisessa ja uskonnollisessa elämässä ilmenevä sellainen epäsuunta, joka ilmenee ahdasmielisenä suvaitsemattomuutena toisinajattelevia kohtaan ja johtaa usein näiden vainoamiseen ja sortoon, vieläpä aseelliseen taisteluun toisten ajatussuuntien hävittämiseksi. — Fanatikko, intoilija, kiihkoilija, hurmahenki.

Fandango *[-da'-]*, esp. tanssi, jotenkin hillityssä $^3/_8$-tahdissa, yhden ainoan parin tanssittava, kitaralla ja kastanjeteilla säestettävä. Kastanjettien rytmi on hillityn kiihkeä: 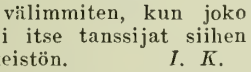 Tanssi keskeytyy aina välimmiten, kun joko ympäröivät katsojat tahi itse tanssijat siihen punovat jonkun laulusäkeistön. *I. K.*

Faneeri (ruots. *faner*, < saks. *Fournier*), jostakin jalommasta puulajista leikattu ohut levy, jolla halvemmasta puulajista valmistetut puutyöt (huonekalut y. m.) arvokkaamman näön saavuttamiseksi päällystetään. Faneerit valmistetaan joko sahaamalla, höyläämällä tai sorvaamalla. Eri puulajeista leikatuista faneerilevyistä voidaan valmistaa jonkunmoista puumosaiikkiakin. Monenlaisiin hienoihin töihin käytetään myöskin kivestä, metallista, norsunluusta y. m. sahattua faneeria. *V. V-la.*

Fanerogaamit ks. Selväsiittiöt.

Faneromeerinen vuorilaji (kreik. *phanero's* = näkyvissä oleva, ja *meros* = osa), *miner.*, selväosainen, s. o. sellainen, jonka yksityiset kivennäisrakeet ovat siksi isoja, että ne saattaa erottaa paljain silmin. *P. E.*

Fanfaari (ransk. *fanfare*), juhlatoitotus, tavallisimmin oikotorvilla (trumpeteilla) soitettava. F.-sävelmät liikkuvat aina pelkästään samaan kolmisointuun kuuluvissa sävelissä. Niitä käytetään moninaisiin sotilaallisiin merkinantoihin, juhlissa puheiden edellä j. n. e. Suuri taiteellinen vaikutus on f:lla Beethovenin „Fidelio"ssa, missä se loitolta kaikuen ilmaisee ratkaisevan vapautuksen hetken joutuneen. *I. K.*

Fanon, kangas, jota katolilainen pappi käyttää käsitellessään pyhiä astioita messun aikana. *E. J. S.*

Fant. ruots. suku, on peräisin Suomesta, Fantasin talosta Närpiöstä, josta sen esi-isä Michael F. 1600-luvun alkupuolella muutti Vaasaan. Hänen samanniminen pojanpoikansa (1676-1746) tuli fil. maisteriksi Turussa ja Maalahden kirkkoherraksi, mutta lähti 1714 venäläisiä pakoon Ruotsiin, jossa nimitettiin 1716 Alftan kirkkoherraksi.

1. Johan Michael F. (1735-1813), pappi, saarnaaja, edellä mainitun Michael F:n poika, tuli 1768 hovisaarnaajaksi, 1772 tuomiorovastiksi Vesteråsiin ja teologian tohtoriksi. Oli aikanaan Ruotsin enimmin kiitettyjä hengellisiä puhujia. Julkaisi m. m. mukailun Bastholmin kirjasta „Anvisning att predika" (1783) ja „Saligheten ordning, till de enfaldiges tjenst" (1799).

2. Erik Michael F. (1754-1817), historiantutkija, edellisen veljenpoika, vihittiin maisteriksi Upsalassa 1776 ja nimitettiin jo 1781 historian professoriksi. F. oli varsin ansiokas tutkija ja on julkaissut koko joukon historiallisia teoksia, mutta häneltä puuttui kuitenkin sitä arvostelun terävyyttä, joka suurelta historioitsijalta vaaditaan. Hänen teoksistaan mainittakoon „Kort utkast till Gustaf II Adolfs historia" (2 osaa, 1784-85), „Handlingar till upplysning af Sveriges historia" (4 osaa, 1789-1802), „Fortsättning af Lagerbrings Svea Rikes historia 1457-1497" (1794), „Utkast till föreläsningar öfver Svenska historien" (1801-04), „Kronologiskt register öfver tryckta handlingar i Svenska historien" (1816-17) sekä hänen aloittamansa tärkeä lähdekokoelma „Scriptores rerum Svecicarum medii ævi" (I osa, 1818). Sitäpaitsi väitöskirjoja 328 kappaletta (esim. „Annales typographiei seculi XVI in Sveeia", „De luxu aulæ Johannis ducis Finlandiæ" y. m.). Nimitettiin 1800 myöskin kirkollisen konsistorin jäseneksi sekä teologian tohtoriksi. *K. G.*

Fantasia (kreik. *phantasi'a*), *sielut.*, mielikuvitus, kyky muodostaa mielessään sisällisiä mielikuvia; erittäinkin = „tuottava mielikuvitus", joka ei ainoastaan uudista mielikuvia, jotka ennen ovat tajuntaan tulleet havainnon välityksellä („uudistava mielikuvitus" eli muisti), vaan samalla muodostelee niitä toisellaisiksi. F. on toiminnassaan sidottu niihin aineksiin, joita olemme kokemuksesta saaneet, se ei voi luoda yhtään kerrassaan uutta yksinkertaista mielletä, esim. käsitystä uudesta perusväristä, joka olisi aivan toisenlainen kuin mikään havainnossa vaarinotettu. Mutta f. voi mitä moninaisimmin toisistaan irroittaa ja uudella tavalla toisiinsa liittää kokemuksen antamat alkeismielteet (värit, sävelet, tuntoaistimukset y. m., myöskin sisälliset, sielulliset elämykset) ja voi siten muodostaa käsityksen aivan toisenlaisesta maailmasta, rakennella „ilmalinnoja". F:n toiminta ilmenee silmiinpistävästi esim. unennäössä ja kaikessa taiteellisessa tuotannossa. (vrt. Mielikuvitus.) *A. Gr.*

2. *Mus.* mielikuvitelma, käytetään usein nimityksenä sävellyksille, joiden muotorakenne joko todellisesti tahi näennäisesti poikkeaa yleisimmin tunnetuista sävellyslajeista. F:ksi nimitetääu joskus myöskiu löyhästi muodostettuja muunnelmia tahi sommitelmia yleisöu suosimista kansanlaulu- ja oopperasävelmistä. *I. K.*

Fantaskooppi (kreik. *phantasma* = harhakuva, ja *skope'in* = katsella), *fys.*, leikkikalu, minkä muodostaa 25-30 cm:n läpimittainen nopeasti pyöritettävä levy, jonka reunassa on keskenään tasavälisiä reikiä ja jonka toiselle puolelle on piirretty säteettäisesti vierekkäiu jonkin esineen kuvia erilaisissa, peräkkäin seuraavissa liikahdusasemissa yhtä monta kuin reikiäkin. Kun pyörivän levyn kuvapuolen asettaa peilin eteen niin että katsojan silmä näkee kuvioiden peilikuvat sen kohdalle kulloinkin siirtyvästä reuna-aukosta, sulavat näkötajunnassa eriasentoiset, nopeasti toistensa kohdalle siirtyvät peilikuvat yhteiskuvaksi, joka näyttää liikkuvan.

Fantasmagoria (kreik. *phantasma* = harhakuva, ja *agora'sthai* = puhua kokouksessa), virvakuvien, aaveiden näyttäminen optillisia apukeinoja käyttämällä. Robertson käytti 1798 Pariisissa siinä tarkoituksessa laterna magieaa, taikalyhtyä (ks. t.); f. tarkoittaa myöskin tällä tavalla muodostettua kuvaa. *(R. J-a.)*

Fantasti (ks. F a n t a s i a), mielikuviensa johdettavaksi antautuva, haaveilija. — F a n t a s t i n e n, haaveellinen.

Fantastico *[-a'-]* (it.) ks. F a n t a s t i q u e.

Fantastique *[fātasti'k]* (ransk.), *mus.*, fantastinen; tavataan lisänimityksenä sävellyksille, joiden sisällys (ja muoto) on tavallista oudompaa, rohkeiden mielikuvien aiheuttamaa laatua. Tunnettu on Berliozin „fantastinen" sinfonia. *I. K.*

Fanti, Odzi- l. Ga-kansaan kuuluva, nykyjään ašantilaisten tuhoama neekeriheimo Länsi-Afrikassa Guinean rannikolla, Volta-joesta länteen. *E. E. K.*

Fantin-Latour *[fātē'-latū'r]*, I g n a e e H e n r i J e a n T h é o d o r e (1836-1904), ransk. maalari ja kivipainaja. F:n parhaimmat maalaukset ovat sielukkaat, vakavat, Velasquezin tapaan harmain ja mustin värein ja yksinkertaisen koruttomasti esitetyt muoto- ja ryhmäkuvat. Pääteoksessaan „Manet'n atelieeri Batignolles"issa (1870, Luxembourgin museossa) hän on muotokuvannut kuuluisimpia impressionistitaiteilijoita, joiden maalaussuuntaan hän itse ei kuitenkaan kuulu. Paitsi Stilleben-kuvia F. on myös maalannut ja painannut kiveen allegorisia ja mytologisia aiheita sekä kuvitelmia Wagnerin, Brahmsin, Schumannin ja Berliozin sävelteoksista. [L. Bénédite, „F.-L." (1902); Hédiard, „Les maîtres de la lithographie" (1906).]
E. R-r.

Fantomi (ransk. *fantôme*, < kreik. *phantasma*), harhakuva, hourekuva, aavenäky.

Fantoskooppi ks. S t r o b o s k o o p p i.

Fanø *[fānø]*, Tanskalle kuuluva saari Jyllannin lounaisrannalla, n. 16 km pitkä, 2-5 km leveä, pinta-ala 56,9 km², 3,012 as. (1906). Saari käsittää melkein kauttaaltaan dyynejä, lentohiekkakenttiä ja kanervanummia; ainoastaan idässä on marskimaata. Pääelinkeinona on merenkulku, sen rinnalla laivanrakentaminen ja naisten käsissä oleva maanviljelys. Länsirannalla kuuluisa kylpypaikka „Fanø Nordsøbad". Väestö asuu pääasiallisesti F:n kahdessa kaupungissa Nordbyssä ja Sønderhossa. F. kuuluu Riben amtiin. *(F. v. F.)*

Faq, pörssisähkösanomissa y. m. käytetty lyhennys, merkitsee f a i r a v e r a g e q u a l i t y (engl.), hieno keskilaji.

Faraday *[färədei]*, M i e h a e l (1791-1867), engl. fyysikko ja kemisti, köyhän sepän poika Loutoosta. Joutui nuorena kirjansitojan oppiin, käytti loma-aikaansa luonnontieteellisten teosten lukemiseen. Tuli 1813 Davyn apulaiseksi „Royal institution"in kemialliseen laboratoriin sekä seurasi Davya sam. v. Ranskaan ja Italiaan, jolloin tutustui moneen sen ajan etevimpään luonnontutkijaan. V. 1824 F. valittiin „Royal soeiety"n jäseneksi ja tuli 1827 kemian professoriksi „Royal institution"iin. F. on epäilemättä kaikkien aikojen suurimpia kokeellisia tutkijoita. Ens. tutkimusjaksonaan F. harrasti etupäässä kemiaa; hän on m. m. bentsolin keksijä (1825); hänen onnistui 1823 muuttaa kloori, ammoniakki ja usea muu ennen „permanenttinen" kaasu nestemäiseen olotilaan. Mutta sähköopin alalla F. on kuitenkin suorittanut tärkeimmät tutkimuksensa. V. 1821 hän keksi elektromagneettisen rotatsionin s. o., että magneettinen kohtio kiertää sähkövirtaa ja päinvastoin, että sähkövirta kiertää magneetin kohtiota (ks. U n i p o l a a r i n e n i n d u k t s i o n i). Marrask. 24 p:nä 1831 F. esitti „Royal soeiety"ssä keksimänsä induktsionisähköilmiön. Tämä huomio, että magneetin avulla voi synnyttää sähkövirran, muodostaa nykyisen, vielä kehityksen alaisen sähkötekniikan lähtökohdan. Samalla huomiollaan F. aloitti tutkimussarjansa „Experimental researehes", mikä 1856 päättyi §:ään 15,389; tästä huomaa F:n kokeiden lukuisuuden. Tärkeimpiä kohtia edellämainitussa tutkimussarjassa ovat elektrolyysin lait (1833-34), n. s. F:n l a i t, dielektrinen polarisatsioni (1837-38), uusi tutkimus kaasujen nestetilaan muuttamisesta (1844), valon tasontumis-tason (ks. V a l o n p o l a r i s e e r a u t u m i n e n) kiertyminen magneettisessa kentässä (1845) sekä diamagnetismin osoittaminen (1845). — Esimerkkinä F:n kokeiden nerokkuudesta mainittakoon hänen viimeinen kokeensa 1862. F. etsi silloin magneettisen voiman vaikutusta spektrissä, mutta puutteellisten koneittensa avulla hän ei voinut sitä huomata. Vasta 1897 Zeeman (ks. t.) osoitti sen. F. ei tuntenut matemaattista analyysiä eikä siitä syystä ollenkaan käyttänyt matemaattisia teorioja tutkimuksissaan. Tämä ehkä osaksi selittää, miksi F:n uusia aatteita ei alnksi omaksuttu. Sensijaan, että siihen saakka. Newtonin ajoilta, voiman vaikutusta ajateltiin välittömäksi kaukovaikutukseksi, esitti F. ajatuksensa likivaikutuksesta, s. o. hän

M. Faraday.

katsoi voimau olevan siinä, missä voiman vaikutus ilmenee. Sähkö-opissa F. selitti kaikki attraktsioni- ja repulsioni-ilmiöt sähköisten ja magneettisten voimaviivojen avulla (ks. Sähkökenttä ja Magueettinen keuttä). Nämä juuri muuttavat näennäisen kaukovaikutuksen likivaikutukseksi. Mutta vasta seujälkeen kun skotlantilainen Maxwell (ks. t.) puki F:n ajatukset matemaattiseen asuun, saivat ne osakseen suurempaa kannatusta ja Hertzin (ks. t.) kokeet veivät Faraday-Maxwellin teorian lopulliseen voittoon. *R. J-a. (Edv. Hj.)*

Faradayn virrat ks. Induktsioni.

Faradayn putki, sähköinen voimaputki. ks. Sähkökenttä.

Faradi ks. Sähköopilliset mittayksiköt.

Farandole *[-ādo'l]*, provencelainen tanssi ketterässä $^6/_8$-tahdissa. *I. K.*

Farel *[-e'-]*, Guillaume (1489-1565), ransk.-sveits. uskonpuhdistaja, Calvinin (ks. t.) työtoveri. F. oli syntyisiu Dauphinésta Ranskasta, liittyi opintoaikanaan Pariisissa evankeliseen oppiin ja pakeni syntymämaastaan karkoitettuna 1523 ensin Saksaan ja sitten Lounais-Sveitsiin. V. 1530 hän sai aikaan uskonpuhdistuksen toimeenpanon Neuehâtelissa ja aloitti 1532 vaikutuksensa Genèvessä, jossa 1535 sai kaupungin neuvoston panemaan toimeen uskonpuhdistuksen. Tuntien kykeuemättömyytensä järjestämistyöhön F. 1536 puoliväkisin sai Calvinin asettumaan Genèveen; yhdessä he vaikuttivat kaksi vuotta, kunues heidän ankaruuteensa kyllästyneet kaupunkilaiset heidät karkoittivat. F. silloin palasi Neuchâteliin, mutta sielläkin hänen kiihkoisuutensa aiheutti levottomuuksia. Hän teki myös lähetysmatkoja Ranskaan. F. oli etevä, tulinen puhuja ja tarmokas toiminnassaan; kirjailijana hänellä ei ole niin suurta merkitystä. *J. G.*

Farensbach, Jürgen (1551-1602), liiviläiuen aatelismies ja soturi, oli jo nuorena kokenut sodan seikkailuja Ranskassa ja sodassa Turkkia vastaan. Lähettiläälksi lähetettynä Iivana Julman luoksi 1570 pantiin hän vankeuteen, mutta pelasti elämänsä rupeamalla sotapalvelukseen tataareja vastaan ja sitten pakenemalla. F. palveli sitten pestattujen joukkojen päällikkönä ensin Fredrik II:sta Tanskassa, myöhemmin Istvâu Báthorya ja Sigismundia Puolassa, voittaen semmoisena suurta mainetta aikansa mitä kuuluisimpaua sotapäällikkönä. V. 1598 hän seurasi Sigismundia täuän Ruotsin-matkalle ja seur. v. hänen oli määrä tuoda apua kuninkaan ahdistetuille ystäville Suomessa, mutta ei saanut aikaan muuta kuin pieneu apujoukon, joka hänen veljensä Vilhelm F:n johdolla saapui Viipuriin. Kaarle herttuan 1600 tultua Liivinmaalle, puolusti hän urhoollisesti Riian linnaa ruotsalaisia vastaan ja kaatui Viljannin rynnäkössä 17 p. toukok. 1602. [Th. Schiemann, „Charaeterköpfe u. Sittenbilder aus der baltischen Geschichte", 1885.] *K. G.*

Farewell *[fäəue'l]*. 1. Cape F., Uuden Seelannin etelä-saaren pohjoisin kärki. — 2. ks. Farvel.

Farina *[-i'-]*, Johann Maria (1685-1766), Kölnin veden (Eau de Cologuen) ensimäinen valmistaja, Italiasta kotoisin, asettui 1709 Kölniin. *Edv. Hj.*

Farina *[-i']*, Salvatore (s. 1846), it. kirjailija. Hänen kertomuksissaan ja romaaneissaan miellyttävät luontevat ja syvätunteelliset, huomaamattoman yksityiselämän ja porvarillisten perheolojeu kuvaukset. Nämä ynnä niihin liittyvä huumori ovat tuottaneet hänelle kunnianimen „Italiau Dickens". Etevimmät hänen teoksistaan, joita on käännetty useimmille Euroopan kielille, ovat „Due amori" (1869), „Un segreto" (1870), „Fiamma vagabonda" (1872), „Mio figlio" (1879-81), „Il Signor Io" (1882), „Si muore" (novellisarja, 1884-91), „Piu forte dell'amore" (1890), „Che dira il mondo" (1893), „Madonnina bianea (Vanitas)" (1897), „Fino alla morte" (1902), y. m. [H. Grimm, „Essays" (4:te Folge, 1889); Samosch, „Ariosto als Satiriker und italienisehe Porträts" (1891).] *J. Il-l.*

Farinelli *[-e'-]*, Carlo (oik. Broseh i) (1705-82), it. kastraattilaulaja, aikansa kuuluisimpia, syntyisin napolilaisesta aatelissuvusta, Porporan oppilas. Tuli 1734 Lontooseen Händelin vastustajain kutsusta, ja oli siten aiheena siihen, että Händelin täytyi lopettaa oopperatoimintansa ja siirtyä oratorin alalle. V. 1735 F. läksi Espanjaan, jossa hän laulullansa elvytti synkkämielisyyteen vajonneen kuningas Filip V:n mieltä ja jossa hän sitten oleskeli v:een 1759, kohoten valtiollisestikin vaikuttavaksi henkilöksi. *I. K.*

Farini *[-ri'-]*, Carlo Luigi (1812-66), it. valtiomies ja historioitsija, toimi ensin lääkärinä Ravennassa, oli 1843-46 maasta karkoitettuna, tuli 1847 Kirkkovaltion sisäasiainministeriön alivaltiosihteeriksi, mutta poistui Roomasta, kun tasavaltalaiset olivat päässeet siellä valtaan (1848); asettui sittemmin Torinoon ja oli jonkun aikaa Sardiinian opetusasiain ministerinä (1850); valittiin sotavuonna 1859 Modenan, Parman ja Romagnan diktaattoriksi ja oli, sittenkuin nämä alueet (Emilia) oli liitetty Sardiiniaan, muutaman kuukauden sisäasiainministerinä (1860); tuli 1862 pääministeriksi toimien Cavourin aloittamaan suuntaan, mutta oli mielenvikaiseksi tultuaan pakotettu luopumaan jo seur. v.; julkaissut: „Storia dello stato romano 1814-50" (1850) ja Bottan teoksen jatkoksi „Storia d'Italia 1814-50" (1854-59). *J. F.*

Fariinisokeri ks. Sokeri.

Farinometri (lat. *farī'na* = jauhot, ja kreik. *metron* = mitta), koje, jolla jauhojen soveliaisuus leipomiseen määrätään.

Farisealaiset (kreik. *pharisa'ioi* < aram. *perīša'jjā* < hepr. *perūšī'm* = eristyneet, separatistit), juutalainen puolue, joka näkyy syntyneen jo babylonialaisen maanpakolaisuuden aikana ja 2:lta vuosis:lta alkaen Kristuksen aikakauteen saakka esiintyi sadukealaisten (ks. t.) vastustajana. Kun Jerusalemin temppelin hävitys ja kansan joutuminen maanpakoon olivat tehneet isiltä perityn uhripalveluksen menoineen mahdottomaksi, pyrittiin korvaamaan sitä lain ja uskonnon hartaalla tutkimisella ja noudattamalla sellaisia tapoja, — esim. sabbatinviettoa ja ympärileikkausta —, mitkä kävivät päinsä menetetyn kotimaan ulkopuolellakin. Vaadittiin että laki ja lisäksi „vanhimpain säädökset" olivat tarkoin noudatettavat, jotta juutalaiset koko käytöksessään eroaisivat pakanoista ja muodostaisivat pyhän ja hurskaan kansan. Tämän tietopuolisen

sunnnan varsinaisia kannattajia olivat papit ja kirjanoppineet, jotka pystyivät lakia tutkimaan ja selittämään. Muita, jotka käytännössä koettivat toteuttaa tätä oppia, sanottiin „hurskaiksi" *(hasīdīn)* taikka „separatisteiksi" *(perūšīm)*, koska he hurskaalla elämällään erosivat sekä tietämättömästä kansasta että Jerusalemin temppeliruhtinaasta Sadokista polventuvasta aatelistosta, sadukealaisista, jotka parhaasta päästä noudattaen kansallis-valtiollisia näkökohtia eivät ottaneet uskontoa aivan vakavalta kannalta. F. muodostivat siis puhtaasti uskonnollisen lahkokunnan. Uskonnollinen laki oli heidän mielestään noudatettava kirjaimellisesti, Israelin maallisiin oloihin katsomatta. Hurskautensa palkan he toivoivat saavansa kuolleista noustuansa tulevassa Messiaan valtakunnassa, joka oli ylimaailmallista laatua, niin ettei kirkollinen tai maallinen politiikka voinut sen tuloa jouduttaa. Vaikka f. jyrkän aatteellisuuden edustajina eivät piitanneet valtiollisesta elämästä, eivät he asiain pakosta kumminkaan voineet pysyä siihen sekaantumatta. Kun Antiokhos Epiphanes yritti hellenilaistyttää juutalaisia ja hävittää heidän uskontonsa, niin f. yhdessä kansallispuoluetta johtavien makkabealaisten kanssa nousivat vastarintaan ja tekivät yrityksen tyhjäksi. Mutta kun uskonvapaus oli palautettu (162 e. Kr.) ja makkabealaiset rupesivat vieraantumaan f:sten aatteista, niin että vastoin lakia anastivat ylimäisen papin ja kuninkaan arvon ja perustamalla maallisen juutalaisen valtakunnan loukkasivat heidän Messias-toiveitaan, niin f. ennen pitkää rupesivat makkabealaisten ja heidän liittolaistensa sadukealaisten vastustajiksi. Aleksanteri Jannæuksen lesken Aleksandra-Salomen aikana (78-69 e. Kr.) f. saivat haltuunsa valtiollisen johdon, joka heidän kuitenkin pian oli luovuttaminen sadukealaisille. Pysyen syrjässä valtiollisista asioista f. sitten innokkaasti toimivat aatteittensa hyväksi saavuttaen suuren vaikutusvallan kansalaisiinsa. Kun juutalainen valtio hävitettiin (70 j. Kr.) eikä toiveita sen uudestaan perustamisesta ollut olemassa, hävisi samalla sadukealaisten olemassaolon ehdot, mutta f:sten aatteille avautui laaja vaikutusala. Lujalla uskollaan lain ja hurskauden voimaan, untteralla työllään ja ihanteellisilla pyrinnöillään f. hankkivat lohdutusta kansalaisilleen ja estivät itse juutalaisuuden häviämästä. Heidän harrastuksistaan johtuu sekä Vanhan testamentin kirjojen että juutalaisten suullisen perintätiedon (Talmudin) kokoominen, ja monessa suhteessa he kehittivät profeettain aatteita ja yleensä vanhemman juutalaisuuden käsitteitä, joten he tavallaan valmistivat sijaa kristinuskollekin. Vastoin sadukealaisten vanhoillista kantaa f. esim. uskoivat sielun kuolemattomuuteen ja ruumiin ylösnousemiseen (Matt. 22_{23}) sekä enkelien ja henkien olemassaoloon (Ap. t. 23_8). Mutta f:sten yksipuolisuus pisti jo aikaisin esille, ja aikaa voittaen heidän virheensä ja heikkoutensa kävivät yhä räikeämmiksi. Kristuksen jo usein oli pakko nuhdella f:ia tekopyhyydestä ja ulkokullaisuudesta, joitten ominaisuuksien osoitteeksi „farisealaismus" sana on muodostunut. Vielä meidän päivinämmekin suuri joukko juutalaisia liikkuu farisealaisuuden kahleissa omistamatta muinaisten mestarien jaloutta ja aatteellisuutta. vrt. Sadukealaiset. [J. Wellhausen, „Pharisäer und Sadducäer" (1874), E. Schürer, „Geschichte des jüdischen Volkes" II (3:s p. 1898).]

K. T-t.

Farmakodynamiikka (kreik. *pharmakon* = lääke ja dynamiikka), oppi lääkkeitten vaikutuksesta ruumiiseen.

Farmakognosia (kreik. *pharmakon* = lääke, ja *gnōsis* = tieto), lääkkeitten ja lääkeaineitten tuntemisen oppi.

Farmakologia (kreik. *pharmakon* = lääke, ja *logos* = oppi), lääkeoppi, lääkkeenteko-oppi, käsittää sekä farmakodynamiikan että myöskin opin lääkkeitten vaikutuksesta ynnä niitten käyttämisestä.

Farmakon (kreik. *pharmakon*), lääke, myöskin: myrkky, lemmenjuoma.

Farmakopea (kreik. *pharmakopoii'a* = lääkkeiden valmistus), kirja, jossa esitetään eri lääkkeitten tunnusmerkit ja ominaisuudet sekä annetaan ohjeita valmiina oltavien lääkkeitten valmistuksesta ja oikean kokoonpanon tutkimisesta ynnä neuvoja niitten säilyttämiseksi ja käyttämiseksi. Ruotsin vallan aikana oli myöskin Ruotsin f. meillä voimassa. V. 1819 Suomi sai oman f:n („Pharmacopœa fennica"), jota ilmestyi uudet painokset 1850, 1863 ja 1885. Erityinen Sotilas-f. ilmestyi 1856, ja Veterinääri-f. 1866. Paraikaa on Suomen yleisen f:n viides painos tekeillä eräällä valtion asettamalla valiokunnalla.

M. O-B.

Farman *[faəmən]*, Henry (s. 1875), engl. ilmapurjehtija. F:n lentokoneet ovat Chaunte-Wrightin tyyppiä (ks. Ilmapurjehdus).

R. J-a.

Farmari (engl. farmer) farmin l. maatilan viljelijä.

Farmaseutti (ks. Farmasia), farmasian oppilas, apteekkariksi valmistautuva.

Farmaseuttinen laitos. Farmaseuttinen opetus maassamme oli aivan järjestämätön v:een 1852 asti. Ne, jotka valmistautuivat apteekkialalle, olivat sitä ennen opiskeluihin nähden pakotetut turvautumaan siihen, mitä heillä harjoitteluaikanaan apteekissa tai yksityisen opetuksen kautta, tav. kemian professorin johdolla, oli tilaisuus oppia. Yliopiston uusien ylläm. v. annettujen sääntöjen mukaan perustettiin professorinvirka farmakologiassa ja farmasiassa (sittemmin fysiolog. kemiassa ja farmakologiassa), jonka hoitajalle uskottiin farmaseuttien opetus, jota paitsi näille annettiin tilaisuus erityiseen opastukseen kasvitieteessä. Ajanmukaisemmin järjestettiin tämä opetus vasta 26 p. tammik. 1897 vahvistetulla asetuksella. Tämän mukaan ovat ne apteekkioppilaat, jotka ovat suorittaneet farmaseuttioppilas-tutkinnon ja sen jälkeen vielä toimineet kolme vuotta apteekissa, oikeutetut suorittamaan kurssin yliopiston farmaseuttisessa laitoksessa, joka on edellämainitun professorin johdon alainen, ja jossa myöskin erityiset kemian ja kasvitieteen apulaiset sekä fysiikan opettaja antavat opetusta. Kurssi on kaksivuotinen ja päättyy proviisoritutkintoon, joka suoritetaan lääkintöhallituksessa. Laitos kuuluu siis yliopistolle, vaikka oppilaat eivät ole suorittaneet ylioppilastutkintoa eivätkä lukeudu yliopistonuorisoon. Oppilaiden luku on viime aikoina ollut noin 60. Laitos sijaitsee nykyään (1910) anatomiaraken-

nuksen 1897 rakennetussa sivustassa Hallituskadun varrella. *Edv. Hj.*

Farmasia (kreik. *pharmakon* = lääke), apteekkaritaito, taito valmistaa lääkkeitä lääkeaineista sekä jaella niitä käytännössä olevien ohjeiden ja lääkärin määräysten mukaan.

Farmi (engl. *farm* < anglosaksil. *fearme* l. *feorme* = elanto-aineet), oikeast. vuokratila (koska vuokra alkuaan maksettiin luonnontuotteissa) nyk. yleensä maatila.

Farnese *[-nē'-]*, it. ruhtinassuku, joka sai Parman ja Piacenzan herttuan arvon, tunnettu jo 12:nnella vuosis. Suvun suuruus sai alkunsa Alessandro F:sta, joka paavina oli nimeltään Paavali III (1534-49). Hän korotti äpäräpoikansa Pierluigi'n (1503-47) Parman ja Piacenzan herttuaksi 1545. Tämän poika Ottavio F. (1520-86) nai keisari Kaarle V:n äpärätyttären Margaretan. Heidän poikansa oli Alessandro F. (1545-92), kuuluisa sotapäällikkö ja valtiomies, Parman ja Piacenzan herttua v:sta 1586. Hän otti osaa Lepanton taisteluun, seurasi Don Juan d'Austriaa kapinallisiin Alankomaihin; tämän kuoltua Filip II määräsi hänet Alankomaitten maaherraksi. F. osoitti tässä vaikeassa toimessaan suurta kelvollisuutta ja osasi taitavasti hyväkseen käyttämällä pohjoisten ja eteläisten maakuntain uskonnollista eripuraisuutta saada jälkimäiset luopumaan vapaudentaistelusta ja palaamaan jälleen Espanjan alamaisuuteen. F. valloitti takaisin useat tärkeät kaupungit, kuten Antverpenin 1585. Armadan häviön jälkeen hän vielä toimitti apua Henrik IV:n piirittämälle Pariisille 1590; teki 1592 uuden retken Ranskaan — Hänen poikansa Ranuccio I (1569-1622), hall. v:sta 1592, oli julma tyranni, joka 1612 mestautti useat maansa etevimpien sukujen jäsenet muka salaliiton tähden. Suku sammui 1731. Tämän jälkeen Parman herttuakunta joutui don Carlokselle, Espanjan Filip V:n pojalle. [Scarabelli, „Alessandro F."]

Farneselaiset taideteokset. Tällä nimellä mainitaan niitä antiikkisia veistokuvia, jotka 16-18:nnella vuosis. j. Kr. olivat Farnesesuvun (ks. t.) hallussa ja koristivat Roomassa olevaa Palazzo Farnesea. Niitä ovat: Farnesen härkä („il toro Farnese"), Herakles F., Hera F., Flora F., Harmodios ja Aristogeiton y. m. m. osaksi erittäin suuriarvoiset taideteokset. Tätä nykyä enimmät f:laiset taideteokset ovat Napoliu kansallismuseossa; muutamia on Lontoon British Museumissa. *O. E. T.*

Farnesen härkä, Apollonioksen (ks. t.) ja Tauriskoksen luultavasti 1 vuosis. e. Kr. tekemä suuri rohkeasuuntainen marmorinen veistokuvaryhmä, joka esittää mitenkä Amphion (ks. t.) ja Zethos sitovat Dirken (ks. t.) rajun härän laahattavaksi. Löydettiin 1546 j. Kr. rikkoutuneena ja epätäydellisenä Roomassa Caracallan thermeistä; korjattiin ja täydennettiin (osaksi väärin); kuului Farnese-suvun kokoelmiin; on nyt Napolin kansallismuseossa (kuva: ks. Dirke). *O. E. T.*

Farnesen palatsi (Palazzo Farnese) Roomassa, aikaisemmin mainitun suvun hallussa, samannimisen torin varrella, on tämän kaupungin etevimpiä rakennustaiteellisia muistomerkkejä. Sen teettämisessä on Michelangelo ollut osallisena. Se kuuluu nykyään Ranskan valtiolle. Sen pohjoispuolella ovat F:n puistot. Vastapäätä taas, Tiberin länsirannalla on Villa Farnesina, rakennettu luult. Rafaelin piirustusten muk. 1509-11, paavin pankkiiria A. Chigiä varten ihanaan renesanssityyliin, kuuluisain seinämaalausten koristama (Rafaelin Amor ja Psykhe-taru ja Galathean riemusaatto, Soddoman Aleksanterin ja Roksaneen häät y. m.). *G. R.*

Farnesina, Villa F., ks. Farnesen palatsi.

Faros ks. Pharos.

Farragut *[färəgət]*, David Glasgow (1801-70), pohj.-amer. merisankari; meni jo 9-vuotiaana meripalvelukseen. Otti poikana osaa sotaan Englantia vastaan 1812-14, tuli 1862 sen laivaston ylikomentajaksi, joka sai tehtäväkseen tukea kenraali Butlerin hyökkäystä New Orleansia vastaan, tunkeutui Mississipin suuhun, pakotti linnoitukset antautumaan ja teki siten mahdolliseksi kaupungin valloituksen; kongressi antoi hänelle virallisen tunnustuksen ja nimitti hänet kontreamiraaliksi. Kuuluisimman urotyönsä F. suoritti elok. 1864, jolloin hän voitollisesti tunkeutui Mobile-lahteen ja voitti etelävaltioiden laivaston; palkinnoksi suurista ansioistaan F. nimitettiin 1864 vara-amiraaliksi ja 1866 amiraaliksi, mikä arvo perustettiin nimenomaan häntä varten. [Mahan, „Life of F."]
E. M-a.

Farrar *[färə]*, Frederick William (1831-1903), engl. vapaamielinen teologi, toimi useissa käytännöllisissä papinviroissa, viimeiseksi Canterburyn tuomiorovastina. Päämerkityksensä hän saavutti uskonnollisena kirjailijana: „The life of Christ" (1874; myös suom.); „Life and Work of St. Paul" (1880); „The Bible, its meaning and supremacy" (1898, myös suom.), jossa F. puolustaa maltillista raamatunkritiikkiä. Erityisesti F. on tullut tunnetuksi apokatastasisopin (ks. t.) hartaana esitaistelijana („Eternal hope", 1878, myös suom.). Myöskin kaunokirjailijana F. on esiintynyt (suomeksi „Kolme kotia. Romaani isille ja pojille" 1906). Saarnaajana F. nautti kotimaassaan suurta suosiota. *E. K-a.*

Fars l. Farsistan (muinainen Persis), maakunta Persiassa, Persian-lahden rannalla, n. 137,700 km². Rannikkoseutu Germesir l. Deštistan (= „kuuma maa") on autiota hiekkaerämaata. Täältä sisämaahan päin kohoaa porrasmainen Tengsir (= „solien maa") Serhadin (= „viileän maan") ylätasankoa kohti, jonka keskikorkeus on 1,500-2,000 m ja jonka korkeimmat huiput kohoavat 4,400 m korkeuteen (esim. Kuh-i-Bul). Joet ovat verrattain pieniä, monet laskuttomiin suolajärviin päättyviä; tärkein on Persianlahteen laskeva Mand. Sekä jokivarret että vuoriharjanteiden väliset, usein metsien peittämät ylänkölaaksot ovat erittäin hedelmällisiä kasvaen riisiä, taateleita, viiniköynnöstä, puuvillaa ja ruusuja. Asukkaat, joiden lukumäärä on tuntematon, iraanilaisia, elävät joko paimentolaisina vuoriseuduissa tai kaupungeissa. Suurimpia näistä ovat pääkaupunki Širas sekä satamakaupungit Bušir ja Bender Abbas. — F. on Persian historiallisesti huomattavin maakunta. Täältä Kyros aikoinaan levitti valtaansa ja tästä maakunnasta koko Persian valtakunta sai nimensä. Valtakunnan loistoajoilta täällä myös on

runsaimmin muistomerkkejä (Persepoliin, Istakarin y. m. raunioita). *V. v. F.*

Farssi (ransk. *farce*, it. ja esp. *farsa*, < lat. *farcī're* = sulloa täyteen), pieni, vallattoman koomillinen ilveily, joka Ranskassa esiintyy jo 13:nnellä vuosis., Italiassa ja Espanjassa renesanssiajalla. Tämän burleskin (ks. t.) kansankomiikan draamamuotoisena ilmauksena olivat jo antiikin kreikkalaisten satyyrinäytelmät ja roomalaiset atellaanit (ks. n.). Ranskassa esitettiin farsseja erittäin runsaasti 15:nnellä ja 16:nnellä vuosis., mutta myöhemminkin. Kuuluisin ja kuvaavin vanhoista ranskalaisista farsseista on „Maître Pathelin", kirjoitettu v:n 1470 vaiheilla. — Toiset otaksuvat farssin saaneen alkunsa keskiajan n. s. narrijuhlista, joita osaksi vietettiin karnevaalin aikana, osaksi viattomain lasten juhlana (jouluk. 28 p.). Toiset taas arvelevat sen kehittyneen niistä ilvetempuista, joita vaeltavat soittajat tekivät soitannollisten esitystensä lomaan, mikä tuntuu todennäköisemmältä, varsinkin siihen nähden että Italiassa vanhaa farssia esittivät vaeltavat ilveilijät; yksi ainoa tällainen henkilö esitti kaikki farssin eri osat. (vrt. A. d'Ancona, „Origini del Teatro Italiano", II, s. 36). Farsseja l. ilveilyjä kirjoitetaan ja esitetään meidänkin aikanamme, ja tarkoitetaan niillä vallattoman koomillisia, usein todennäköisyyden kanssa ristiriidassa olevia huvinäytelmiä, joiden pääasiallinen tarkoitus on huvittaa yleisöä. [Leroux de Lincy et F. Michel, „Recueil de farces" (1837, 4 n.); Viollet le Due, „Anciens théâtre français" (1854, I-II); Mabille, „Choix de farces, etc. des XV et XVI siècles" (1872-73, 2 n.); Fournier, „Théâtre français avant la renaissance"(1880); Picot-Nyrop, „Nouveau recueil de farces françaises" (1880).] *J. Il-l.*

Farthing *[fā'ðiŋ]* (engl.), engl. pronssi- ja kupariraha, pienin Englannin rahoista, arvoltaan = $^1/_4$ pennyä = 2.6 penniä.

Farvel *[fārvē'l]*, Kap, Grönlannin eteläisin kärki 59° 46′ kohdalla pohj. lev.

Far west *[fāə we'st]* (engl. = „kaukainen länsi"), Ameriikan Yhdysvaltojen läntisen osan nimitys.

Faryngiitti ks. P h a r y n g i t i s.

Faryngologia (kreik. *pharynks* = nielu, ja *logos* = oppi), nielu- ja nieluntautioppi.

Farynksi ks. P h a r y n k s.

Fas *[-ā-]*, jumalallisesti pyhä, oikea; vastakohta: n e f a s. — P e r f a s e t n e f a s, olkoon oikein tai väärin; keinoilla millä tahansa.

Fasaanit *(Phasianus)*, joiden huomattavin edustaja on j a l o f a s a a n i *(Ph. colchicus)*, ovat kanalintuja. Fasaanien parhaita tuntomerkkejä ovat sangen pitkä ja suippo, kattolaskoinen pyrstö ja koiraslinnun erinomaisen loistava höyhenpuku. Niiden varsinainen kotimaa on Keski- ja Itä-Aasia ja Sunda-saaret. Jalofasaani on kotoisin Kaspian- ja Mustanmeren seuduilta, josta se on levitetty koko Etelä- ja Keski-Eurooppaan. Meillä Suomessakin on tehty onnistunut fasaani-istutus, vaikkakin linnut menestyäkseen tarvitsevat ruokkimista ja hoitoa. Toinen hyvin tunnettu, kesytetty laji on k u l t a f a s a a n i *(Ph. pictus)*, kotoisin Itä-Mongoliasta ja Etelä-Kiinasta. *E. W. S.*

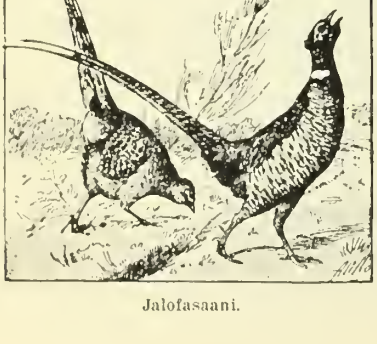

Jalofasaani.

Fasadi (ransk. *façade* < lat. *facies*). Kukin rakennuksen ulkopuolinen sivupuoli, sivusta. Pääfasadin nimellä esim. käy rakennuksen valtapuoli, muita nimityksiä ovat: etu-, sivu-, katu-, piha- j. n. e. fasadit. Fasadin tulee olla ikäänkuin avoin kirja, jonka muodoista ja luonteesta koko rakennuksen tarkoitus ja eri huoneiden merkitys on luettavissa. *U-o N.*

Fasces.

Fasces (lat.), muinaisroomalaisilla liktoreilla (ks. t.) punaväristen hihnojen yhdistämä vitsakimppu, jota kukin liktori kantoi kuninkaitten ja korkeimpien virkamiesten edessä. Rooman vallan ensi aikana, 5:nnelle vuosis. e. Kr., kimppuun aina kuului mestauskirves *(securis)* ylimmän tuomiovallan merkkinä; sittemmin oli näin laita vain sotajoukossa ja maakunnissa. Voiton johdosta fasces-kimput aina koristettiin laakerilehvillä *(f. laureati)* ja semmoisia myöhemmät keisarit yksinomaan käyttivät. *K. J. H.*

Fascia (lat.), peitekalvo, sidekalvo; f. a x i l l a r i s, kainalokalvo; f. c r i b r o s a, seulakalvo; f. t e m p o r a l i s, ohimokalvo.

Fasetti (ransk. *facette*, vähennysmuoto sanasta *face* = kasvot, etusivu), hiottu pinta jalokivissä, lasissa y. m.; stereotyyppilevyjen kiinnityskappale; klišeitten vino kiinnityssivu.

Fasettisilmä, verkkosilmä. ks. S i l m ä.

Fashion *[fäšən]* (engl.), tapa, muoti.

Fashoda ks. F a š o d a.

Fašini l. r i s u n k i (it. *fascī'na*, < lat. *fascis* = risukimppu), risuista tehty rakenne tai rakenneosa, jota käytetään perustuksissa ja varsinkin vesirakennuksissa. F.-alusta tehdään hirsipuista, joiden ympärille nidotaan kudes nuorista koivuista. Sitä käytetään joskus soissa teiden ja rautateiden pohjana. F.-m a t t o tehdään risukerroksista, joiden väliin pannaan kiviä. Kerrokset sidotaan rautalangalla taikka vitsaköysillä kokoon ja näin syntynyttä jäykkää mattoa käytetään peruspohjan jäykistämiseen. F.-k ö y d e t tehdään risuista, jotka rautalangoilla sidotaan kokoon. F.-k i m p u t ovat paksuja risukimppuja ja k i v i f a š i n i t risukimppuja, joissa on sisällä pienistä kivistä tehty sisus l. sydän. vrt. R i s u n k i. *J. C-én.*

Fašoda (nyk. K o d o k), linnoitettu kylä rämeseudussa Valkoisen-Niilin varrella, Englannin Sudanissa. — Mahdi-kapinan lopussa Ranska yritti anastaa F:n liittääkseen Kongo-alueensa Obokiin; tarkoitusta varten Sudanin poikki lähetetty eversti Marchandin johtama retkikunta saapui F:aan 10 p. heinäk. 1898; 21 p. syysk. ilmestyivät sinne myös lordi Kitchenerin johtamat englantilaiset. Sodan uhalla Englanti vaati Ranskaa luopumaan F:sta — kuulu F.-j u t t u —, johon se vitkailtuaan taipui; 11 p. jouluk. Marchand poistui F:sta. *E. E. K.*

Fassaiitti, vihreänvärinen augiittimineraali.

Löytöpaikkoja: Tyrolin Fassa-laakso, Piemontin Traversella, Vesuvius. *(P. E.)*

Fassia ks. Faseia.

Fastaaši (ransk. *fastage*), ankkuri, tynnöri.

Fasti *[-ā-]* (lat. < *fās* = oikeus), alkuaan ne päivät, jolloin Roomassa oikeutta säädettiin (vars. *dies fasti*) ja kansankokouksia pidettiin *(dies comitiales)*, sitten luettelo semmoisista päivistä sekä kuhunkin päivään sattuvista juhlista, juhlakisoista, uhreista y. m. Ensiksi f. julkaistiin yksinomaan pappien toimesta, mutta laadittiin v:sta 304 e. Kr. myös yksityisten kansalaisten aloitteesta. Täten nimitettiin myöskin luettelot eri vuosien konsuleista *(f. consularcs)* ynnä muista virkamiehistä *(f. magistratuum)* sekä riemusaatoista *(f. triumphales)*. Semmoisia erisisältöisiä, kiveen piirrettyjä tai maalattuja kalentereja ja luetteloita on useita löydetty Roomasta ja muualta. Tunnetut ovat n. s. Fasti Capitolini, Regian (ks. t.) seinissä olleet korkeimpien virkamiesten ja voittajien luettelot, joitten katkelmat tavattiin 1546 ja myöhemmin (nyk. Roomassa Konservaattorien palatsissa). *K. J. H.*

Fataalinen (lat. *fātālis*), kohtalon määräämä, kohtalokas, kovakohtainen.

Fatabuuri (mruots. *fat* = vaatteet, ja *bur* = suljettu huone), varastoaitta; keskiajalla erittäinkin hallituksen, kuninkaan varastoaitta, jossa säilytettiin kruunun irtainta omaisuutta: vaatteita, aseita y. m. „Fatabuurilääneiksi" *(fataburslän)* nimitettiin siihen aikaan sellaisia alueita, joiden verotulot nimenomaan olivat määrätyt hovin ylläpidoksi ja joita sentähden kuninkaan omat voudit hoitivat. *K. G.*

Fatalismi, usko „fatum"iin (ks. t.), sallimukseen eli kohtaloon, s. o. se käsitys, että koko maailmanjuoksu ja kunkin ihmisen kaikki kohtalot ovat ennakolta järkähtämättä määrätyt; etenkin niin ajateltuna, että kaikki on määrätty sokean (persoonattoman, ei mihinkään järjellisiin tai hyviin tarkoitusperiin tähtäävän) kohtalon mukaan. Fatalistinen maailmankäsitys, — osaksi kuitenkin muodoissa, jotka lähenevät uskoa jumalalliseen kaitselmukseen — on vanhastaan ollut hyvin levinnyt itämailla (esim. muhamettilaisten „kismet", ks. t.). Myöskin kreikkalaisten ja roomalaisten aatemaailmassa se esiintyy, joskin lievemmässä muodostuksessa. — Fatalisti, se joka toimettomasti ja tyynesti alistuu elämän kaikkiin kohtaloihin, siinä käsityksessä että ne eivät mitenkään ole muutettavissa. salliman-uskoja. *A. Gr.*

Fataliteetti (ks. Fataalinen), kova kohtalo, onnettomuus.

Fatalji (lat. *fātā'lis* = kohtalon määräämä), määräaika, jonka sisällä jokin oikeudellinen asia on suoritettava uhalla että muuten oikeus asian edelleen ajamiseen menetetään; myös asiakirja, joka on kiireellisesti käsiteltävä.

Fata Morgana *[fā- -gā'-]* (it., = „Morgana hengetär") ks. Kangastus.

Fatiha *[-ā-]* (arab., = johdanto), koraanin ensimäinen sūra (luku), jolla on „isä meidän" rukouksen asema muhamettilaisilla, kuuluu käännettynä: „Nimeen Jumalan, armollisen armahtajan! Kiitos Jumalalle, maailmojen herralle, armolliselle armahtajalle, tuomiopäivän kuninkaalle! Sinua me palvelemme, ja sinulta anomme apua. Johda meitä oikealla tiellä, niitten tiellä, joille olet hyvyyttä osoittanut, joita et vihaa ja jotka eivät ole eksyksissä!" [Tallqvist, „Muhammedilaisten rukous" (Valvoja 1902).] *K. T-t.*

Fatima *[-ā-]*, Muhammedin ja Khadidžan tytär, s. Mekassa, k. 632, oli naimisissa Alin kanssa, jolle hän synnytti pojat Huseinin ja Hasanin. *K. T-t.*

Fatimidit, arab. hallitsijasuku, jonka perustaja Ubeidallâh ibn Muhammed väitti polveutuvansa Alista ja Fatimasta. U:n onnistui n. 910 berberiheimojen avulla kukistaa aglabidit, jotka hallitsivat nykyisessä Tuniksessa, ja valloittaa koko Marokon ja Egyptin välinen osa Pohjois-Afrikkaa, jonka jälkeen hän otti kalifin arvonimen. U:n pojanpojan poika Mu'izzaddîn (953-975) valloitti sekä Fezin, Sisilian ja Egyptin (969), jossa hän perusti Kairon, että Palestiinan ja Syyrian Damaskokseen saakka. Hänen pojanpoikansa Hâkim (996-1021) saavutti surullisen kuuluisuuden hirmuvaltiudellaan ja uskonnollisella mielettömyydellään (vrt. Drusilaiset). V. 1171 Saladin valloitettuansa Egyptin teki lopun fatimidien vallasta. F. olivat innokkaita ši'iittejä, mutta heidän kukistuttuansa ši'iittiläisyys hävisi Afrikasta ja Länsi-Aasiasta säilyen Persiassa, jossa se vieläkin on vallalla. [Wüstenfeld, „Gesehichte der Fatimiden-Kalifen" (1881); A. Müller, „Der Islam" (1885-87).] *K. T-t.*

Fattenborg, Hannu Henrik (1769-1849), professori; tuli ylioppilaaksi 1787, fil. tohtoriksi 1795 ja seur. v. itämaisten kielten dosentiksi Turun akatemiaan, 1804 historian ja siveysopin apulaisopettajaksi ja 1808 jumaluusopin apulaisopettajaksi. Nimitettiin 1812 vasta perustettuun erityiseen itämaisten kielten professorinvirkaan. F. oli jäsenenä useissa komiteoissa kuten katkismuskomiteassa (1817), akatemian sääntöjen tarkastamista ja uusien laatimista varten asetetuissa tutkijakunnissa (1822 ja 1827) sekä siinä komiteassa, joka valmisteli yliopiston siirtoa Turusta Helsinkiin. Tiedemiehenä F. kuului edellisen aikakauden polyhistoreihin ja oli uskonnolliselta käsitykseltään ratsionalisti, joskin maltillinen. F. on julkaissut muutamia akateemisia väitöskirjoja sekä aikoinaan paljon käytetyn „Grekiskt handlexieon öfver Nya Testamentets skrifter för skolor och gymnasier" (1842). *K. Ö.*

Fatum *[-ā-]* (lat. < *fāri* = puhua), jumalanlausunto, tahto, tav. ehdoton, välttämätön kohtalo, joka hallitsi jumalia ja ihmisiä. Tästä kehittyivät varsinaiset kohtalon jumalat (Fata, tav. kolme = Moirai ja Parcæ, ks. n.), joiden uskottiin ohjaavan ihmisten elämää syntymästä saakka. *K. J. H.*

Faubourg *[fobū'r]* (ransk.), esikaupunki.

Faucher *[fošē']*, Julius (1820-78), saks. taloustieteilijä, perusti yhdessä Prince-Smithin y. m. kanssa 1846 ensimäisen saksal. vapaakauppayhdistyksen Berliiniin; valittiin 1861 Preussin edustajakamariin, oli manchesterkoulukunnan jyrkimpiä kannattajia Saksassa ja toimitti v:sta 1863 tämän suunnan pää-äänenkannattajaa „Vierteljahrsehrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte"; julkaissut m. m. „Vergleichende Kulturbilder aus den vier europäischen Millionenstädten" (1877). *J. F.*

Faucher *[fošē']*, Léon (1803-54), ransk. valtiomies ja kirjailija, toimi heinäkuun vallan-

kumouksen jälkeen (1830) sanomalehtimiehenä ja julkaisi myöskin huomattavia taloustieteellisiä, varsinkin vapaakaupan suuntaan meneviä tutkimuksia; valittiin 1846 edustajakamariin, jossa liittyi dynastiseen vastustuspuolueeseen; oli helmikuun vallankumouksen jälkeen (1848) perustuslakia- ja lakiasäätävän kansalliskokouksen jäsenenä; tuli jouluk. 1848 yleisten töiden ja kohta sen jälkeen sisäasiain ministeriksi, mutta oli sekaannuttuaan omavaltaisesti lakiasäätävän kokouksen vaaleihin pakotettu luopumaan jo 1849; oli 1851 uudelleen sisäasiainministerinä, mutta erosi vähää ennen prinssi Louis Napoleonin toimeenpanemaa valtiokaappausta; v:sta 1849 moraalisten ja valtiollisten tieteiden akatemian jäsen; perusti tämän akatemian annettavaksi „Léon Faucher'n palkinnon" (3,000 frangia); julkaissut m. m. „Études sur l'Angleterre" (1845), „Le droit au travail" (1848). *J. F.*

Faulmann, Karl (1835-94), saks. pikakirjoittaja ja kirjailija, toimi pikakirjoituksen opettajana Wienissä, esitti oman. fonografian eli foneettisen pikakirjoituksen nimellä tunnetun pikakirjoitusjärjestelmän, jota käytetään varsinkin Itävallassa; julkaissut m. m. „Gabelsbergers stenographisches Lehrgebäude" (1860), „Anleitung zur phonetischen Stenographie" (1883), „Geschichte und Litteratur der Stenographie" (1895), „Das Buch der Schrift" (1878).

Fauna (lat.), eläimistö; jossakussa maanosassa tai yleensä jollakin määrätyllä alueella tavattava eläinkunta; eläinten luettelo tai systemaattinen esitys alueen eläimistöstä.

Fauna-seura ks. Societas pro fauna et flora fennica.

Fauni ks. Faunus.

Faunus (lat. < *favēre* = suosia), muinaisit. maalaisjumala, joka edisti maan tuotteliaisuutta sekä eläinten ja ihmisten hedelmällisyyttä ja myös kehitti hyviä tapoja, järjestystä ja uskonnollisuutta. Sittemmin F. yhtäläistyi Panin kanssa, jonka palvelun Euander (ks. t.) tarinain mukaan oli tuonut Latiumiin, ja lopuksi oletettiin useita F:n kaltaisia olentoja, jotka tehtiin yhdenvertaisiksi paniskien, satyyrien (ks. n.) y. m. metsänhaltijain kanssa. F:lla oli myös nimi Lupercus („susijumala" t. toisten mukaan „sudenkarkoittaja"), jonka kunniaksi vietettiin suuri puhdistus- ja sovitusjuhla (*Lupercalia*, vrt. Februarius) helmik. 15 p. susiluolassa *(Lupercal)* Rooman Palatinus-kukkulan kupeella. *K. J. H.*

Faunus.

Faure *[fōr]*, François Félix (1841-99), Ranskan tasavallan presidentti, toimi ensin nahkuriammatin alalla kunnes perusti laivanvarustusliikkeen Havressa; 1870-71 sodan aikana hän johti yhtä mobiilikaartin pataljoonaa ja toi toukok. 1871 Havresta apua Pariisin kommuunin miesten toimeenpanemien tulipalojen sammuttamiseksi; tuli sodan jälkeen Havren kauppakamarin presidentiksi ja valittiin 1881 edustajakamariin; oli 1880-luvulla siirtomaiden alivaltiosihteerinä kolmessa ministeristössä ja 1894-95 meriministerinä; valittiin 1895 tasavallan presidentiksi. F., joka saavutti ranskalaisten suosion komealla ulkonaisella esiintymisellään, toimi varsinkin Ranskan ja Venäjän välien lujittamiseksi; on m. m. julkaissut „Les budgets contemporains". [Maillard, „Le président F."] *J. F.*

Fauré *[forē']*. Gabriel (s. 1845), ransk. säveltäjä ja urkuri, César Franckin suunnan seuraaja; v:sta 1896 sävellysopettajana Pariisin konservatorissa. *I. K.*

Fauriel *[forie'l]*, Claude Charles (1772-1844), ransk. filologi ja historioitsija, oli ensin sotilaana, sittemmin konsulivallan aikana poliisiministeri Fouchén sihteerinä, josta virasta luopui 1802; tuli 1830 ulkomaalaisen kirjallisuuden professoriksi Sorbonneen. F. oli nerokas ja laajatietoinen mies, joka on elähyttävästi vaikuttanut varsinkin keskiajan sivistyshistorian tutkimukseen; hänen historiallisista teoksistaan mainittakoon: „Histoire de la Gaule méridionale sous la domination des conquérants germains" (1836), „Histoire de la poésie provençale" (1846), „Dante et les origines de la langue et de la littérature italiennes" (1854), „Les derniers jours du Consulat" (1886). *J. F.*

Faust, tohtori Georg (toisten mukaan Johannes), kuuluisa saks. taikuri, joka eli n. 1480-1539; v:sta 1507 saattaa hänen tarunsekaista elämäkertaansa seurata aikalaisten todistusten nojalla. Hän kierteli ympäri Saksaa, esiintyen astrologina, poppamiehenä ja alkemistina, kerskaten olevansa „filosofien filosofi" ja „toinen Magus" ja herättäen kaikkialla suurta huomiota, niin että ruvettiin pitämään tosina niitä ihmetekoja, joita hän kehui muka tehneensä. Pian syntyi se taru, että F. oli tehnyt liiton paholaisen kanssa, joka koiran muodossa häntä seurasi ja joka vihdoin tuotti hänelle kamalan lopun.

Ensimäinen F.-tarun kirjallinen käsittely on v:lta 1587 J. Spiessin kansankirja „Historia von Dr. Johann Fausten" j. n. e., jonka pohjana on hävinnyt latinainen lähdeteos, ja josta 1897 on löydetty vielä vanhempi laitos, v:lta 1575, mikä sisältää useita lisäilveilyjä ja episodeja. F. on tässä kirjassa kuvattu Lutherin suoranaisena vastakohtana. Mieltäkiinnittävä piirre hänessä on suuri tiedonhalu, joka osaksi on hänen epikurolaisen elintapansa aiheena. Lyhyessä ajassa Faust-taru sitten levisi tämän kirjan jäljittelyinä ja muunnelmina. Pian sitä myös alettiin käyttää itsenäisten runoteosten aiheena. Ensimäinen näistä on engl. Marlowen näytelmä „Life and death of Dr. Faustus" (1588), jonka lähteenä oli main. kansankirjan englanninkielinen käännös. Näytelmä siirtyi „englantilaisten komedianttien" mukana saksalaiseksi kansankappaleeksi, joka monien muutoksien alaisena eli yli puolivälin 18:tta vuosis., joutuen vihdoin nukketeatterin ohjelmistoon. Onpa oletettu tällaisen kansankappaleen olleen olemassa jo ennen Spiessin kirjaa (Bruinier: „Untersuchungen zur Entwickelungsgeschichte des Volksschauspiels vom Dr. F."). — Faust-tarun monista myöhemmistä runokäsittelyistä on kuuluisin ja syvin Goethen (ks. t.) kaksiosainen „Faust" draama. Goethen jälkeisistä Faust-aiheen käsittelyistä mainitta-

koon Grabbe, Heine ja Lenau. [Düntzer, „Die Sage vom Doktor F." (1846); K. Engel, „Zusammenstellung der Faustschriften" (1885); Faligan, „Histoire de la légende de Faust" (1888); Witkowski, „Der historische F." (1897); Kuno Fischer, „Goethes F." Bd. I (1902); A. Tille, „Die Faustsplitter in der Literatur d. 16-18 Jahrhunderts" (1900).] *J. H-l.*

Faustulus, roomal. muinaistarinain mukaan muuan paimen, joka löysi Tiber-virtaan lasketut kaksoisveljekset Romuluksen ja Remuksen (ks. n.) sekä kasvatti ne yhdessä vaimonsa Acca Larentian (ks. t.) kanssa. *K. J. H.*

Faute *[fōt]* (ransk.), vika, erehdys, harhaaskel.

Faux bourdon *[fō burdō']*. 1. Mahdollisesti Englannissa alkunsa saanut 3-ääninen laulutapa, jota ainakin jo n. 1200 siellä käytettiin kirkkolaulussa. Laulun varsinaisen sävelmän lauloi basso-ääni, ja sitä säestämässä oli kaksi korkeampaa miesääntä, jotka tarkoin seurasivat pää-äänen kulkua, mutta toinen terssiä ja toinen sekstiä sitä ylempänä. Ainoastaan sävelmän alku- ja loppusävelten kohdalla oli toinen kvinttiä ja toinen oktaavia basson yläpuolella, esim.:

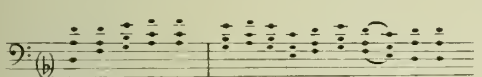

Sellainen moniäänisyys oli verrattain helppo aikaansaada, kun laulajat, kerran alkuun päästyään, taisivat vaivatta kaikki seurata samoja nuotteja, kuvitellen vain kukin nuottiavaimen eri kohdalleen. F. on siten moniäänisen säveltaiteen alkuperäisimpiä ilmiöitä. — 2. Myöhemmällä ajalla F:lla tarkoitettiin yleensä yksinkertaista, homofonista, etenkin katolisessa psalmilaulussa käytettyä sävellystapaa. *I. K.*

Fawcett *[fōsel]*, Henry (1833-84), engl. taloustieteilijä ja politikko, menetti 1858 tapaturmaisesti näkönsä, mutta jatkoi siitä huolimatta tarmokkaasti opintojansa, tuli 1863 taloustieteen professoriksi Cambridgeen ja valittiin 1865 parlamenttiin, missä harrasti radikaalisia uudistuksia vaatien m. m. äänioikeutta naisillekin, parannuksia Intian hallinnossa, maalaistyöväen elinehtojen parantamista y. m. V. 1874 F. osaltaan vaikutti Gladstonen kukistumiseen, mutta 1880 hän tuli ylipostimestariksi Gladstonen uuteen ministeristöön ja pani postin alalla toimeen useita käytännöllisiä uudistuksia (pakettiposti, postisäästömerkit y. m.). Taloustieteilijänä F. kulki Ricardon ja Stuart Millin jälkiä pannen kuitenkin enemmän painoa sosiaalipoliittisiin uudistuksiin. Hänen teoksistaan mainittakoon: „A manual of political economy" (1863), „The economic position of the british labourer" (1865), „Pauperism, its causes and remedies" (1871), „Free trade and protection" (1878), „Indian finance" (1880). [Leslie Stephen, „Life of Henry F."] — Hänen vaimonsa Millicent F., o. s. Garrett (s. 1847) on naisasian tunnetuimpia ajajia Englannissa. *J. F.*

Favete linguis *[-vē- -vīs]]* (lat.), „suosikaa kielillänne", s. o. noudattakaa hiljaisuutta, muinaisroomal. papin kehoitus seurakunnalleen ennen uhritoimitusta.

Fawkes *[fōks]*, Guy (1570-1606), engl. salavehkeilijä, n. s. ruutisalaliiton pääosanottajia. Salaliiton tarkoituksena oli marrask. 5 p. 1605 räjäyttää ilmaan Jaakko I ja parlamentti, mutta saatiin ajoissa ilmi. F., joka oli saanut tehtäväkseen räjähdyksen toimeenpanemisen, joutui kiinni ja mestattiin. ks. Ruutisalaliitto. *E. M-a.*

Favén, Yrjö Antti (s. 1882), suom. maalaaja, yliopp. 1900. Opiskeli maalausta ominpäin ja myös taideyhdistyksen piirustuskoulussa Ateneumissa syks. 1900 ja kev. 1901. Esiintyi ensi kerran syysnäyttelyssä 1902. Sai sam. syks. Hovingin apurahan ja on siitä pitäen oleskellut enimmän aikansa Pariisissa. Asetti syysnäyttelyyn 1905 erittäin kätevästi suoritettuja pilasekä muoto- ja ryhmäkuvia osaksi Carrière:n, osaksi Zuloagan malliin: „Kahden naisen muotokuva" (ostettu Ateneumiin), kirjailija Johan Boijerin muotokuva y. m. Kutsuttu 1908 Pariisin „Salon d'automne"n sosietääriksi. *E. R-r.*

Favoriitti (ransk. *favori*, < lat. *favē're* = suosia), suosikki. — Favoriseerata, pitää suosikkinaan. — Favööri, suosio.

Favorinus *[-ī'-]*, Gregorius Matthiæ (k. 1660), talollisen poika Tyrvännön kappelista. Tuli 1624 rykmentinpapiksi hoitaen sen ohella 1625:sta kotipitäjänsä kirkkoherrantointa. Oltuaan v:sta 1633 Piikkiön kirkkoherrana, kutsuttiin vv. 1638-42 toimineen raamatunsuomennos-komitean jäseneksi etevänä suomen kielen tuntijana. Palkaksi toimestaan F. sai verovapauden ja 100 taaleria hopeassa. — V:sta 1651 F. toimi Hattulassa kirkkoherrana. *E. E. K.*

Favosites (< lat. *favus* = vahakakku), tabulaatteihin (ks.t.) kuuluva, paleozooisella ajalla elänyt korallieläin-suku. Gotlannin yläsiluurisissa kalkkikivikerroksissa niiden jäännöksiä on runsaasti. *P. E.*

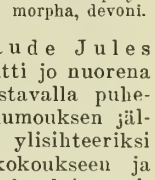
Favosites polymorpha, devoni.

Favre *[favr]*, Gabriel Claude Jules (1809-80), ransk. valtiomies, saavutti jo nuorena asianajajana suurta mainetta loistavalla puhetaidollaan, tuli helmikuun vallankumouksen jälkeen (1848) sisäasiainministeriön ylisihteeriksi ja valittiin sittemmin kansalliskokoukseen ja lakiasäätävään kokoukseen, missä kuului presidentti Louis Napoleonin vastustajiin. V. 1858 hän oikeudessa puolusti Napoleon III:ta vastaan suunnatun murhayrityksen tekijää Orsini'a ja valittiin sam. v. lainsäätäjäkuntaan. Täällä hän oli sen viisimiehisen ryhmän johtaja, joka kiivaimmin vastusti keisarillista hallitusta; 1870 hän puhui ja äänesti sodanjulistusta vastaan. Keisarivallan kukistuttua syysk. 1870 F. tuli uuden hallituksen jäseneksi ja ulkoasiainministeriksi julistaen Euroopan valloille osoitetussa kiertokirjeessä, että Ranska ei tulisi luovuttamaan „tuumaakaan maastaan eikä kiveäkään linnoistaan" Saksalle. Tämän johdosta raukesivat ensimäiset F:n ja Bismarckin väliset rauhanneuvottelut (syysk. 1870). Tammik. 1871 F. uudelleen neuvotteli Bismarckin kanssa Pariisin antaumuksesta ja aselevosta; valittiin sam. v. kansalliskokouksen jäseneksi. Thiers'in tultua hallituksen johtajaksi F. pysyi ulkoasiainministerinä, teki Ranskan puolesta Versailles'n val-

mistavan rauhan ja allekirjoitti Frankfurtin rauhankirjan, mutta luopui kohta sen jälkeen virastaan; valittiin 1876 senaattoriksi, mutta ei enää ottanut huomattavammin osaa julkiseen elämään; tuli akatemian jäseneksi 1868. Julkaissut m. m.: „Gouvernement de la défense nationale"; v. 1881 ilmestyivät hänen valtiolliset puheensa „Discours parlementaires" ja v. 1882 „Mélanges politiques". *J. F.*

Favretto *[-re't-]*, Giacomo (1849-87), it. maalaaja. Hän on kuvannut syntymäkaupunkiusa Venetsian elämää, varsinkin rokokoaikaista, sen loistoa ja väririkkautta ylhäisen aistikkaasti, kevyesti ja iloisesti. Erittäin huomattavalta valon- ja värinkäsittelyltään, joka F:n taiteessa aina on pääasiana, hän kuuluu esp. Fortunyu suuntaan. *E. R-r.*

Favus, päähkä, eräs n. s. favus-sienen *(Achorion Schœnleini)* tukkaa tahi partaa kasvavassa osassa päätä aikaausaama tarttuva ihotauti, jossa ilmenee pieniä kellertäviä, ihokarvoja ympäröiviä rupia; tauti on erittäin vaikeasti parannettavissa. *M. O-B.*

Faxaholm l. Faxahus, unioni-sodissa mainittu linna, sijaitsi lähellä nyk. Söderhamnia. Sven Sture piti sitä hallussaan 1398 uhmailleu Margareetan piiritysarmeiaa. V. 1434, Engelbrektin vapaussodan aikana, se poltettiin.

Fáy, András *[fāi andrāš]* (1786-1864), unk. kirjailija ja monipuolinen yhteiskunnallinen toimimies, unkarilaisen uudistusaikakauden innokkaimpia työntekijöitä. F. julkaisi suuren joukon kaunokirjallisia teoksia: romaaneja, satuja, novelleja, näytelmiä (etup. huvinäytelmiä) ja runoja, kuin myös yhteiskunnallis-taloudellisia kirjoituksia. Edellisistä mainittakoon hänen erinomaiset satunsa ja aforismiusa: „Fáy András meséi és aphorizmái" (1820), „F. A. ujabb eredeti meséi és aphorizmái" (1825, myös saks. ja engl.), sekä romaani „A Bélteky ház" („B:n perhe", 2 os., 1832), joka on siitä merkillinen, että se on ensimäinen unk. yhteiskunnalliuen romaani. F. perusti myös Unkarin ensimäisen säästöpankin. *Y. W.*

Faydherbe l. Faidherbe *[fede'rb]*, Lucas (1617-97), flaamil. arkkitehti ja kuvanveistäjä, Rubensin oppilas ja ystävä. Rakensi mielikuvitusrikkaaseen barokkityyliin m. m. Michaelin kirkon Leuvenissä, Béguini-kirkon Brysselissä ja Notre-Dame d'Hauswyckin kirkon Mechelnissä. Kuvanveistäjänä hän on ennenkaikkea tullut tunnetuksi pienten, Rubensin vallattoman iloiseen tyyliin tekemäiusä norsunluukuvien erinomaisena leikkaajana. *E. R-r.*

Faye *[fē]*, Hervé Auguste Étienne Albans (1814-1902), ransk. astronomi, keksi 1843 periodisen pyrstötähden (n. s. F:n kometti), jonka kiertoaika on noin 7½ vuotta. Vv. 1873-93 hän toimi astronomian ja geodesian professorina „École polytechnique"ssa; valittiin 1891 kansainvälisen astemittauskomissionin puheenjohtajaksi. F:n tieteelliset julkaisut koskettelevat monta eri alaa. Erittäin huomattavia ovat häuen astrofysikaaliset tutkimuksensa auringosta sekä häuen kosmogoniset ja kosmografiset teoksensa. Mainittakoon vielä: „Cours d'astronomie de l'École polytechnique" (1881-83). *H. R.*

Fayûm l. Fajum (egypt. *phion* = järvi, meri), provinssi Egyptissä, Niilin länsipuolella, 29° 5′ ja 29° 28′ välillä pohj. lev. käsittäen 1,333 km² suuruisen keidasalueen, jota Libyan erämaan jylhät vuoret ympäröivät. Maan halki kulkee Niilistä kaitaisen laakson kautta Birket el Kerun-järveen (osa muin. Moiris-järveä, 40 m al. merenp.) päättyvä, monihaaraiuen Bahr-Jusufin kanava, joka on tehnyt F:sta erään Egyptiu viljavimpia seutuja. Väestö (1897: 371,000) harjoittaa elinkeinoinaau hedelmäin, ruusujen, riisin, durran, sokerin, puuvillan, pellavan ja hampun viljelystä, karjanhoitoa sekä teollisuutta (valmistaen etupäässä kaukaita). Pääkaupunki on rautatien varrella sijaitseva Medinet el-F., jonka pohjoispuolella on F:n muinaiseu pääkaupungin Arsinoen (kreik. *Krokodilopoliin*) raunioita. Muinaisten aikojen muistomerkkinä kohoaa myös el-Lahunin luona pyramidi, samoin Hawaran luona, missä on tavattu jäännöksiä Amenemhat III:n rakennuttamasta kuuluisasta labyrintista (ks. t.). Viime vuosikymmeninä on varsinkin Flinders Petrie tehnyt täällä ruusaasti arkeologisia löytöjä. *V. v. F.*

Fazekas, Mihály *[fazekaš mihāj]* (1766-1828), unk. runoilija ja kasvintutkija; hänen huomattavin runollineu tuotteensa on kuusimittaisrunoon laadittu hauska kertomus „Ludas Matyi" („Hanhi-Matti", 1815), joka varsinkin kansan keskuudessa saavutti suurta suosiota. Myöhemmin näyttelijä l. Balogh muodosti sen näyttämöäkin varten. F:n kasvitieteellisistä julkaisuista mainittakoon „Magyar füvészkönyv" („Unkarin kasvikirja", 1807). *(Y. W.)*

Fazenda *[-se'n-]* (port., esp. *hacienda*), maatila.

Fazogli *[-ō'-]*, metsäinen vuoriseutu Nubian kaakkoisrajalla.

F-duuri, sävellaji, jonka perussävelenä on *f*, perussointuna *f a c* ja etumerkintönä yksi ♭.

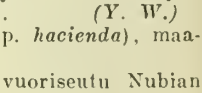

I. K.

Fe, raudan *(Ferrum)* kem. merkki.

Fea, Carlo Domenico Francesco Ignazio (1753-1834), it. muinaistieteilijä, johti 1800-luvun alussa kauan etevästi kaivamistöitä Roomassa ja muualla Kirkkovaltiossa sekä esitti niitten tuloksia lukuisissa tutkielmissa, m. m. „Frammenti di fasti consolari" (1820), „Descrizione di Roma e dei contorni" (2:n pain. 1823). *K. J. H.*

Fearnley *[fānli]*, Thomas (1802-42), norj. maalaaja, oleskeli vuoden 1828 jälkeen enimmäkseen ulkomailla (etup. Münchenissä). Sai vaikutusta prof. J. K. Dahlilta, jonka maisemataidetta F. jatkaa ja itsenäisesti kehittää ihanteellisempaan suuntaan. F:n harjoitelmat ovat oivallisia välittömässä tuoreudessaan, maisemat arkkitehtonisen kiinteästi sommitellut. Hänen kuoltuaan katkesi Norjan maalaustaiteen kansallinen kehitys saks. Düsseldorf-koulun tullessa sijaan. *E. R-r.*

Febricula *[fēbrī'-]* (lat.), päiväkuume, pienikuume, vähäpätöinen kuumetauti; sama kuin efemera (ks. t.).

Febrifuga (lat. *fēbris* = kuume, ja *fugā're* = karkoittaa), kuumetta karkoittavat lääkkeet ynnä muut samaa tarkoittavat hoitelukeinot.

Febris *[-ē-]* (lat.), kuume, kuumetauti. F. intermittens, vuorokuume, vilutauti,

horkka. F. recurrens, toisintalavantauti. F. flava, keltakuume. F. continua, yhtäjaksoinen kuume. F. gastrica, mahakuume. F. hectica, hektinen kuume, kitukuume. F. puerperalis, lapsivuodekuume. F. traumatica, haavakuume. *M. O-B.*

Febronius *[-ō'-]* ks. Febronianismi.

Febronianismi, kirkko-oikeudellinen teoria, jonka saks. katolinen vihkipiispa Johann Nikolaus v. Hontheim (1701-90) salanimellä Justinus Febronius v. 1763 esitti kirjassaan „De statu ecclesiæ et legitima potestate Romani Pontificis" („Kirkon tilasta ja Rooman paavin laillisesta vallasta"). Siinä hän puolusti sitä käsitystä, ettei korkein kirkollinen valta kuulu paaville, vaan yleiselle kirkolliskokoukselle, ja että piispat ovat paavin suhteen itsenäisiä. Tämä „episkopalismin" muoto, joka on likeistä sukua gallikanismille (ks. t.), sai valistusajalla paljon kannatusta Saksan katol. kirkossa, ja vaikutti sikäläisten piispain kirkkopolitiikkaan, mutta paavit sitä ankarasti vastustivat, ja 19:nnen vuosis. alkupuoliskolla sen täytyi väistyä nousevan ultramontanismin (ks. t.) tieltä. *J. G.*

Februarius *[-ā'-]* (lat. < *februā're* = puhdistaa), oik. mensis f., vanhemman roomal., n. s. kuningas Numan ajanlaskun mukaan vuoden viimeinen kuukausi, sitten juliaanisessa kalenterissa toinen, helmikuu, saanut nimensä 15 päivänä vietetystä suuresta uhrijuhlasta, Februal. Lupercalia, jolloin kansaa puhdistettiin monilla keinoilla. *K. J. H.*

Fécamp *[-kā']*, satamakaupunki Ranskassa, Seine-inférieuren departementissa, Englannin kanavaan laskevan F.-joen suussa, 14,675 as. (1901). Kaupunki, jonka vanhoista rakennuksista mainittakoon S:te Trinitén kirkko (11-16:nnelta vuosis.) ja Notre-Dame du Salut'n pyhiinvaelluskirkko, harjoittaa sillinpyyntiä, laivanrakennusta, teollisuutta (valimoja, konetehtaita) sekä likööirin (Benediktiini- l. munkkilikööirin) ja säilykkeiden valmistusta. Se on myös tunnettu kylpypaikka. — F. on roomal. *Fiscamnum.*

Fechner *[feh-]*, Gustav Theodor (1801-87), saks. fyysikko ja filosofi, „psykofysiikan" perustaja, synt. Ala-Lausitzissa (Sleesiassa), tuli 1834 fysiikan professoriksi Leipzigiin ja julkaisi useita fysikaalisia teoksia. Vaikea silmä- ja hermotauti, jota F. sairasti 1840-43, sai hänet luopumaan fysikaalisista tutkimuksista ja antautumaan filosofiaan. Omituista luonnonfilosofiaansa ja metafysiikkaansa, jonka peruspiirteitä hän oli suunnitellut jo 1836 kirjasessa „Das Büchlein vom Leben nach dem Tode" (6 pain. 1906), F. sitten esitti useissa teoksissa, — „Nanna od. üb. das Seelenleben der Pflanzen" (1848, 3 pain. 1903), „Zend-Avesta od. üb. die Dinge des Himmels u. des Jenseits" (3 os., 1851, 3 p. 1906), „Üb. die physikalische u. philosophische Atomenlehre" (1855, 2 p. 1864), „Die drei Motive u. Gründe des Glaubens" (1863), „Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht" (1879, 2 p. 1904) y. m. Hänen vakaumuksensa mukaan kaikki olevainen on yhtaikaa henkistä ja aineellista, kaikissa luonnon tapahtumissa Jumala ilmenee ja vaikuttaa. F:n tärkein tieteellinen teos on kuitenkin „Elemente der Psychophysik" (2 os. 1860, 3 pain. 1907). Tekemiensä pitkällisten kokeiden perustuksella hän katsoo voivansa täsmällisesti mitata alkeellisten sielullisten tapahtumain, aistimusten, voimakkuuden sekä sen nojalla selvittää tärkeän peruslain, joka vallitsee ruumiillisten ja sielullisten ilmiöiden vuorovaikutuksessa (ks. Psykofysiikka). Vaikka hänen oppiaan ei ole semmoisenaan hyväksytty, pani hän kuitenkin tällä teoksellaan alkuun nykyaikaisen kokeellisen sielutieteen. Hän kehitti ja puolusti oppiansa teoksissa „In Sachen der Psychophysik" (1877), „Revision der Hauptpunkte der Psychoph." (1882) ja vielä viimeisenä elinvuotenaan kirjoituksessa „Üb. die psychischen Massprinzipien u. das Webersche Gesetz" (Wundtin „Philos. Studien" 1887). Samaten F. yritti perustaa estetiikan kokeelliselle pohjalle („Æsthetik von unten") huomattavassa teoksessaan „Vorschule der Æsthetik" (1876, 2 p. 1898). F. on vielä julkaissut, tavallisesti salanimellä „Dr. Mises", leikillisiä kirjasia, niinkuin „Stapelia mixta" (1824), „Vergleichende Anatomie der Engel" (1825), „Vier Paradoxa" (1846) sekä „Gedichte" (1841) ja „Rätselbüchlein" (1850, 4:s pain. 1874). [Kuntze, „G. Th. F., ein deutsches Gelehrtenleben" (1892); Lasswitz, „G. Th. F." (2 pain. 1902).] *A. Gr.*

Fecht *[feht]*, Petrus Michaelis (k. 1576), ruots. teologi, saavutti maisterin arvon Wittenbergin yliopistossa 1561. Tultuansa 1570-luvun alussa Juhana III:n sihteeriksi, oli F. kuninkaan lähin ja uskotuin apumies hänen harrastaessansa yhdistystä ja sovintoa katolisen ja puhdistetun kirkon välillä. Hänen vaikutuksestaan papisto hyväksyi 1574 tähän suuntaan menevän lisäyksen kirkkojärjestykseen ja kuninkaan kanssa hän oli tuon tunnetun liturgian eli „punaisen kirjan" sepittäjä. Syksyllä 1576 F. lähetettiin Pontus de la Gardien kanssa valtiollisessa toimessa Roomaan paavin luokse, ja lähettilästen tuli salassa myöskin neuvotella mahdollisesta kirkkojen yhdistämisestä, mutta laiva joutui Bornholman luona haaksirikkoon ja F. hukkui. *K. G.*

Fecit *[-ē-]*, lat. (lyhenn. fec.), „on tehnyt", usein käytetty kirjoitus taideteoksen tekijän nimen jäljessä, varsinkin vaskipiirroksessa, radeerauksessa, piirustuksessa t. m. s.

Fecundatio (mlat. < lat. *fēcundā're* = hedelmöittää), hedelmöityminen.

Feddersen, Berend Wilhelm (s. 1832), saks. fyysikko, v:sta 1858 eläen yksityishenkilönä Leipzigissä. F. tutki ensimäisenä Leidenin pullojen (ks. t.) purkautuessa syntyneen sähkökipinän luonnetta pyörivän peilin avulla (1858) ja teki tällöin sen tärkeän huomion, että purkaus oli luonteeltaan värähtelevä, oskilleeraava. *(R. J-a.)*

Federalismi (lat. *fœdus*, genet. *fœderis* = sopimus, liitto), järjestelmä, jonka tarkoituksena on pysyväisesti toisiinsa liittää eri valtioita, varsinkin sellaisia, joilla on osittaisesti yhteiset historialliset vaiheet, taikka jotka kansallisuuteen nähden toisiansa lähenevät. Pyrkimys sulattaa eri valtioita jakamattomaksi valtiolliseksi kokonaisuudeksi (yhteysvaltioksi) ei missään tapauksessa ole federalismia, mutta muuten käytetään tätä nimitystä eri merkityksissä. Saksassa esim. on toisinaan federalisteiksi nimitetty keskityspyrkimysten vastustajia ja osavaltioitten itsenäisyyden kannattajia, samoin Itävallassa

n. s. „kruununmaitten" laajan autonomian kannattajia. Näissä tapauksissa siis federalismi vastustaa kiinteämpää valtiollista yhteyttä osien kesken. — Pohjois-Amerikan Yhdysvalloissa sitävastoin nimitettiin, varsinkin nykyisen, 1787 laaditun liittovaltiosäännön (joka entistä lujemmin yhdisti osat toisiinsa) syntymäaikoina, federalisteiksi niitä, jotka vaativat yhdyssiteitten lujittamista. — Nykyänsä keskityspyrintöjen kannattajia Ameriikassa tavallisesti nimitetään republikaaneiksi, niitten vastustajia demokraateiksi, mutta liittovaltiosääntö on nimeltään „federal constitution" ja liittohallitus „federal government". — ks. Liittovaltio ja Valtioliitto. *R. E.*

Federalistit, federalismin (ks. t.) kannattajat. Sanaa on monessa maassa käytetty puoluenimenä eri merkityksissä. Niinpä esim. Ranskan suuren vallankumouksen aikana vuoripuolue (1792-93) kutsui tällä nimellä girondisteja, koska nämä vaatiessaan departementeille suurempaa itsenäisyyttä muka tahtoivat muuttaa Ranskan liittovaltioksi. Pohjois-Ameriikan Yhdysvalloissa liittotasavallan valtiomuotoa säädettäessä (1787-89) f:eiksi sanottiin alkuaan eri valtioiden laajan itsenäisyyden puoltajia, sittemmin päinvastoin voimakkaan liittohallituksen kannattajia. F:it olivat vallassa v:een 1801; puolue menetti merkityksensä jo 1800-luvun toisella vuosikymmenellä. Myöhemmin whig-puolue ja 1850-luvulla muodostunut tasavaltalaisten (ks. t.) puolue ottivat f:ien aatteet omikseen. *J. F.*

Federatiivinen valtakunta (ks. Federalismi), useitten valtioitten välinen pysyväinen yhdistys. Nimitys on muuten epämääräinen, sitä kun toisinaan (asianmukaisimmin) käytetään merkitsemään pelkkää valtioliittoa, toisinaan todellista liittovaltiota. — ks. Federalismi. Liittovaltio, Valtioliitto, Valtioyhdistys. *R. E.*

Fédérations européennes de gymnastique *[federasiõ' öropē'n də žimnasti'k]*, euroop. voimistelujärjestöjen kansainvälinen liitto, joka perustettiin Liègessä 1881 pidetyssä yleisessä kokouksessa. Siihen lukeutuvat nykyisin: „Fédération belge de gymnastique-Belgische turnbond" (Belgia), „Česká obec sokolská" (Böömi), „Dansk gymnastik-forbund" (Tanska), „Union des sociétés de gymnastique de France" (Ranska), „National Physical Recreation Society", „Amateur Gymnastic and Fencing Association", „Irish Amateur Gymnastic Association", „Scottish Amateur Gymnastic Association" ja „Welsh Amateur Gymnastic Association" (Iso-Britannia), „Federazione ginnastica italiana" (Italia), „Union des sociétés luxembourgeoises de gymnastique" (Luxemburg), „Magyarországi tornaegyletek szövetsége" (Unkari), „Nederlandsch Gymnastiek-Verbond" (Alankomaat), „Norges turn- og idrætsforbund" (Norja) ja „Svenska gymnastik- och idrottsförbundet" (Ruotsi). Saksan ja Sveitsin järjestöt, „Deutsche Turnerschaft" ja „Eidgenössischer Turnverein", kannattavat periaatteellisesti liittoa, siihen kuitenkaan vakinaisesti yhtymättä. Kysymys Suomen voimistelu- ja urheiluliiton ottamisesta liiton yhteyteen on nykyään (1910) vireillä. — Voimisteluliitoksi tunnustaa ja piirinsä ottaa liitto ainoastaan sellaisia järjestöjä, joiden toimintaa eivät mitkään valtiolliset tahi uskonnolliset periaatteet johda, vaan jotka „kansallisessa ja yleisinhimillisessä suhteessa vaalivat ruumiillista kasvatusta". Liitto on niinikään periaatteellisesti hyljännyt ammatillisen voimistelun sekä rahapalkintojen antamisen kilpailuissa. Liitto voimassapitää eri maiden järjestöjen yhteyttä toimeenpanemalla kansainvälisiä kokouksia ja julkaisemalla „Annuaire" nimistä vuosikirjaansa. Kansainvälinen toimikunta, johon valitaan yksi edustaja kustakin järjestöstä, valvoo, että vahvistetun sopimuksen määräyksiä noudatetaan; sen puheenjohtajana toimii N. J. Cupérus. *-lskm-.*

Federatsioni-liike on Englannista kotoisin ja on tarkoittanut järjestää kansainvälistä taistelua vastustamaan prostitutsionin tekemistä luvalliseksi elinkeinoksi ja „ammattimaisen haureuden" asettamista poliisin valvonnan alaisen ohjesäännön, n. s. „reglementeeraamisen" alaiseksi. Kun ohjesääntöisyyttä, joka Napoleonin ajoilta asti oli tullut yleiseksi Ranskassa ja muuallakin Euroopassa, 1864 ja 1866 yritettiin erinäisten parlamenttipäätösten kautta koteuttaa muutamiin Englannin meri- ja sotilaskaupunkeihin, herätti hanke voimakasta vastarintaa, jonka johtajaksi tuli jalomielinen ja hyväntekeväisyystyöstään tunnettu nainen, papinrouva Josefine Butler (k. 1906). Hän perusti 1870 „Englannin naisten kansallisliiton tarttuvia tauteja koskevain parlamenttipäätösten kumoamiseksi". Laajoilla kiihotusmatkoillaan Keski- ja Etelä-Euroopassa rouva Butler sai heräämään suurta harrastusta virittämäänsä asiaa kohtaan, niin että 1875 voitiin perustaa „brittiläinen ja mannermaalainen liitto (federatsioni) laillistetun tai suvaitun prostitutsionin kumoamiseksi". Pari vuotta myöhemmin, kun liike oli saavuttanut jalansijaa Ameriikassakin, se sai „yleisen federatsionin" nimen. Liike on varsinkin toimintansa ensi vuosikymmenenä voittanut huomattavia voittoja ajamalleen asialle. Englannissa rouva Butlerin ponnistuksista hävitettiin ohjesääntöisyys 1883; Intiassa sen lakkautti parlamentin päätös v:lta 1888; Euroopan valtioista oli seuraava järjestyksessä Norja, jossa federatsionin aate voitti 1887.

Suomeenkin rouva Butlerin liikkeen vaikutus ulottui varhain. Jo 1880 perustettiin „Suomalainen federatsioni", jonka johtaja, Sipoon kirkkoherrana 1905 kuollut F. W. Fredriksson 1881-82 ansiokkaasti toimitti ruotsinkielistä aikakauslehteä „Kuukauslehti yleistä ja yksityistä siveellisyyttä koskevaa keskustelua varten". Varsinainen taistelu ohjesääntöisyyttä vastaan alkoi meillä 1887, jolloin eräät pääkaupungin edustavat henkilöt prokuraattorille osoitetussa kirjelmässä vaativat sen poistamista. Seur. v. ja myöhemmiukin sama vaatimus esitettiin useissa valtiopäiville jätetyissä anomuksissa. Huomattava varsinkin kysymyksen lainopillisessa selvittelyssä on v:n 1888 valtiopäivien lakivaliokunnan asiasta antama mietintö, joka selvästi osoitti voimassaolevan rikoslain sekä ohjesäännön käytännön välisen ammottavan ristiriidan. Samaan tulokseen tuli lansunnossaan hallituksen v. 1889 tämän kysymyksen selvittämiseksi asettama komitea, ja 1908 ohjesääntöinen prostitutsioni Senaatin päätöksestä lakkautettiin. *P. V:n.*

Federley *[-lei]*, Berndt (1799-1863), senaattori. F. tuli ylioppilaaksi 1816 ja palveli sittemmin senaatissa, missä hän 1837 pääsi esittelijäsihteeriksi kansliatoimituskuntaan. V. 1841 F. nimitettiin tullilaitoksen ylijohtajaksi, saaden toimeenpantavakseen L. G. v. Haartmanin valmistamat uudistukset, jotka tarkoittivat m. m. tullien osittaista poistamista tai helpottamista sekä tarkempaa maksujen kantoa. Hänen toimestaan vähenikin salakuljetus huomattavasti. V. 1847 F. tuli Vaasan läänin maaherraksi, missä toimessaan hän varsinkin edisti maanviljelystä ja kulkuneuvoja. V. 1854 hänet siirrettiin Kuopioon kuvernööriksi ja 1855 senaattiin kamaritoimituskunnan päälliköksi. Kun julistus n. s. Tammikuun valiokunnasta annettiin 1861, kuului F. niihin senaattoreihin, jotka hallitsijalle jättämässään vastalauseessa pyysivät, että valiokunta saisi kokonaan valmistavan luonteen, jottei säätyjen oikeutta loukattaisi. Neuvo otettiin huomioon, mutta F. siirrettiin vastustuksensa johdosta oikeusosastoon, jolloin hän pyysi ja sai eronsa 1862.

Fedi *[-ē-]*, Pio (1815-92), it. kuvanveistäjä. Alk. vaskenpiirtäjä. Liittyy taidesuunnaltaan myöhäisrenesanssiin. Pääteos: kuvapatsasryhmä „Polyksenan ryöstö" (v:sta 1866 Loggia dei Lanzi'ssa Firenzessä). *E. R-r.*

Fedkovitš, Osip, ks. Vähävenäläinen kirjallisuus.

Fedor *[fjō-]*, Venäjän tsaareja. — 1. F. I Ivanovitš (1557-98), tuli hallitsijaksi isänsä Iivana Julman jälkeen 1584, oli henkisesti ja ruumiillisesti raihnas. Hallitusta hoiti hänen lankonsa Boris Godunov. Hänen aikanaan talonpoikien siirtymisvapautta rajoittamalla laskettiin pohja maaorjuudelle. — Patriarkanistuin perustettiin Moskovaan. — Iivana Julmalta peritty Ruotsin sota päättyi Täyssinän rauhassa 1595. — 2. F. II Borisovitš (1589-1605), tsaari Boris Godunovin poika, huudettiin isänsä kuoleman jälkeen 1605 tsaariksi, mutta hallitsi ainoastaan muutamia viikkoja, kunnes yhdessä äitinsä kanssa surmattiin Vale-Dmitrin (ks. t.) käskystä. — 3. F. III Alekseievitš (1661-82), tuli valtaistuimelle 1676 isänsä Aleksei Mihailovitšin jälkeen. F. oli lempeä ja hyvää tarkoittava hallitsija; soti Turkkia vastaan. — Hengellisiä kouluja ja seminaareja sekä ensimäinen maallikkokimnaasi perustettiin, länsimaisia tapoja suosittiin. — Paljon riitaisuuksia aiheuttaneet aatelin arvoluettelot *(razrjad)* poltettiin julkisesti. — F. III:ta seurasi hänen velipuolensa Pietari I. *E. E. K.*

Fedosia *[fjodō'-]* (tatar. Kafé, it. Caffa), kaupunki Venäjällä, Krimin kaakkois-rannikolla, Taurian kuvernementissa; 27.238 as. (1897). Hyvä satama, mutta vähäpätöinen kauppa ja teollisuus. — F:n asema ja ilmasto Jaila-vuoriston suojassa on tavattoman ihana; suosittu kylpypaikka. — Kaupungissa on paljo muistomerkkejä keski-ajalta; vanhana aikana oli samalla paikalla miletolainen siirtokunta Theodosia, jonka hävityksen jälkeen (131 e. Kr.) perustettiin vanha Kafa; sen lähelle genovalaiset rakensivat (n. 1266) nykyisen kaupungin; oilen pitkän aikaa mahtava kauppakaupunki, senkin jälkeen kuin oli jäänyt turkkilaisten käsiin (1475), se kadotti merkityksensä jouduttuaan (1792) Venäjän valtaan, jolloin asukkaat paria tuhatta lukuunottamatta siirtyivät sieltä pois. *E. E. K.*

Fedtšenko, Aleksei Pavlovitš (1844-73), ven. luonnontieteilijä ja tutkimusmatkailija. Matkusti 1868-71 Turkestanissa käyden aikaisemmin tuntemattomissa seuduissa. F:n tutkimusten tulokset ovat Venäjän hallituksen kustannuksella ilmestyneet hänen kuolemansa jälkeen: „Fedtšenkon matka Turkestanissa" (1873-82). *(E. E. K.)*

Feeniläiset (irl. *fian* = taistelija), vallankumouksellinen irl. liitto, jonka päämääränä on Irlannin irroittaminen Englannista ja muodostaminen itsenäiseksi tasavallaksi. Jo 1850-luvulla syntyi Pohjois-Ameriikan irlantilaisten keskuudessa feeniläisiä veljeskuntia; 1860-luvulla feeniläisten liitto, joka oli sotilaallisesti järjestetty ja jonka hallitus oli New Yorkissa, pani toimeen kongresseja ja ryhtyi suunnittelemaan kapinoita ja väkivallantekoja. V. 1865, juuri kuin kapina oli alkamaisillaan Irlannissa, Englannin hallitus vangitsi useat johtajista, m. m. O'Donovan Rossan ja James Stephensin. V. 1866 Kanadaan tehty hyökkäys torjuttiin ja 1867 Irlannissa toimeenpannut kapinayritykset eivät onnistuneet. Sittemmin liike lauhtui, mutta yksityisiä väkivallantekoja jatkui senkin jälkeen kuin Gladstone oli ajanut perille ensimäiset Irlannin olojen parannuksensa 1869-70. 1870-luvulla feeniläiset jakaantuivat jyrkkiin *(Clan-na-Gael, Invincibles)* ja maltillisiin (yhdistynyt irlantil. veljeskunta); edelliset panivat 1880-luvulla toimeen Irlannissa meteleitä ja murhia (Cavendishin ja Burken murha Dublinissa 1882) ja yrittivät Englannissa räjähdyttää ilmaan useita julkisia rakennuksia; jälkimäiset taas kannattivat maaliigaa ja kansallisliigaa. *J. F.*

Fehling *[fēl-]*, Herman von (1811-85), saks. kemisti, oli vv. 1839-82 professorina Stuttgartin polyteknillisessa opistossa. On m. m. toimittanut suuren tunnetun teoksen „Neues Handwörterbuch der Chemie" (1867-85). — Fehlingin liuos, alkalinen, viinihapon natriumkuparisuolaa sisältävä sininen liuos, jota käytetään sokerin määräämiseen esim. virtsassa. *Edv. Hj.*

Fehlingin liuos ks. Valokuvaus ja Fehling.

Fehmarn *[fēm-] (Femern)*, Preussille kuuluva F.-salmen mannermaasta erottama saari Itämeressä, Holsteinin koillisrannalla, 185 km², 10,000 as. Saari on alavaa ja sen matalat rannikot laivakululle vaaralliset (4 majakkaa). Metsätön maa on erittäin viljavaa ja hyvin viljeltyä. Karjanhoitoa ja merenkulkua harjoitetaan myös. F. muodostaa oman, Schlesvig-Holsteinin provinssiin kuuluvan amtin. Pääkaupunki Burg. — Saarella (lat. aikakirjoissa kutsuttu *Imbriaksi* l. *Ymbriaksi*) asui keskiajalla vendejä. V. 1713 se joutui Holstein-Gottorpin mukana Tanskalle ja 1864 valloituksen kautta Preussille. *V. v. F.*

Fehme ks. Fem-oikeudet.

Fehr *[fēr]*, Fredrik August (1849-95), ruots. pappi ja teologi. F., joka vuodesta 1884 oli Tukholman „pastor primarius", sai päämerkityksensä Ritschlin (ks. t.) teologisen oppisuunnan edustajana Ruotsissa. Pääteos: „Undervisning

i kristendomen i anslutning till Luthers lilla katekes" 1894. [S. A. Fries, „Fredrik Fehr", 1896.] *E. K-a.*

Fehrbellin *[fēr-]*, kaupunki Preussin maakunnassa Brandenburgissa erään Rhin nimisen Havelin lisäjoen varrella, tunnettu taistelusta kesäk. 28 (18) p. 1675, jossa Brandenburgin „suuri vaaliruhtinas" Fredrik Vilhelm voitti Ruotsin armeian. Tämä tappelu ei ollut suuri, mutta se vei ruotsalaisilta heidän voittamattomuuden mainettensa ja rohkaisi heidän salaisia vihollisiaan; preussiläiset pitävät saamaansa voittoa hyvin kunniakkaana, jota osoittaa sekin, että 3 muistopatsasta on pystytetty taistelutantereelle. *K. O. L.*

Feidias ks. Pheidias.

Feigum fos, putous Nordre-Bergenhusin amtissa Norjassa, 2 km Sogne-vuonosta, siihen laskevassa Feigum-joessa. F. fosin kohtisuora korkeus on 220 m. *E. E. K.*

Feilberg, Henning Frederik (s. 1831), tansk. pappi, huomattava kansanelämän ja kansanrunouden tutkijana. Hänen lukuisista kirjoituksistaan mainittakoon: „Dansk bondeliv" (1889), „Julen" (1904) ja 1877 aloitettu, piakkoin valmistuva Jyllannin kansanmurteiden sanakirja, joka sisältää runsaasti myös asiatietoja, erittäin taioista. V:sta 1892 virkavapaana hän on asunut Askovissa ja siten tullut tunnetuksi myös kansanopistoa harrastaville suomalaisille. Hänen ikäänsä nähden harvinainen reippautensa ja rakastettava olemuksensa muistuttaa mieleen Lönnrotiamme. *K. K.*

Feinschmecker *[fäinšmeker]* (saks.), herkuttelija, herkkusuu.

Fejérváry *[fäjērvări]*, Géza, Komlós-Keresztesin vapaaherra (s. 1833), unk. sotilas ja valtiomies, kunnostautui Italian sodassa 1859, tuli 1872 everstiksi Unkarin nostoväkeen ja kohta sen jälkeen valtiosihteeriksi sotaministeriöön, erosi 1884 sotapalveluksesta sotamarsalkkaluutnanttina, oli Unkarin sotaministerinä 1884-1903 järjestäen Unkarin nostoväen, pääministerinä 1905-06, jolloin hänen ohjelmassaan m. m. oli yleinen äänioikeus.

Fekaalit (*fæx* = ulostus), ulostukset.

Felbiger, Johan Ignaz von (1724-88), saks. katol. pappi ja koulumies, huomattavalla tavalla edistänyt kansanopetusta Šleesiassa. [Volkmer, „F. und seine Schulreform" (1890); Walther, „Die Grundzüge der Pädagogik Felbigers" (1903).]

Félibres *[felī'br]* (ransk.), provencelainen nimi, jonka synty on tuntematon ja jonka itselleen omaksuivat seitsemän nuorta eteläransk. runoilijaa (Aubavel, J. Brunet, A. Mathieu, Mistral, Roumanille, Tavon ja Giéra), jotka 1854 Fontségugnessä (Vaucluse sa) perustivat liiton provencelaisen kielen ja kirjallisuuden jälleenelvyttämiseksi ja kehittämiseksi. Senjälkeen tämä seura, nimeltään „Félibrige", on levinnyt laajalti Etelä-Ranskassa ja se viettää vuosittain Pyhän Stellan päivänä (toukok. 21 p.) perustusjuhlaansa. vrt. Provencelainen kieli ja kirjallisuus. *J. H-l.*

Felicitas *[fēlī'-]* (lat.), onnellisuus; muinaisroomal. hedelmällisyyden ja onnellisuuden jumalatar (kreik. Eutykhia), tav. kuvattu roomal. aviovaimona runsaudensarvi ja airuensauva käsissään. Roomassa oli F:lla m. m. Velabrumilla L. Licinius Luculluksen n. 146 e. Kr. vihkimä temppeli, joka paloi poroksi keisari Claudiuksen aikana. *K. J. H.*

Felis ks. Kissat.

Felix, viiden Rooman piispan t. paavin nimi. — F. I, paavina 269-274, kärsi Aurelianuksen hallitessa marttyyrikuoleman. — F. II:n valitsivat arealaiset 355 Liberiuksen sijalle piispaksi, mutta 358 hänen täytyi väistyä jälkimäisen hyväksi; F. II julistettiin 1582 pyhäksi. — F. III, paavina 483-492; innokkaasti vastustaen monofysiittejä (ks. t.) hän julisti Konstantinopolin patriarkan Acaciuksen pannaan ja aiheutti siten 34 vuotta kestäneen hajaannuksen itä- ja länsimaisen kirkon välille. — F. IV:n nimitti itägoottien kuningas Teodorik 526 paaviksi, jossa virassa hän oli kuolemaansa saakka (530). — F. V, paavina 1439-49, ennen Savojin herttua Amadeus VIII. F. V:n valitsi Baselin kirkolliskokous virasta erotetun Eugenius IV:n sijalle; mutta kun F. V ei saanut yleistä kannatusta osakseen, niin hän 1449 erosi. *K. Ö.*

Fellahit (arab. mon. *fellāhī'n* = kyntäjät, maanviljelijät) l. Egyptin maataviljelevä kiinteä väestö, n. $^3/_4$ maan koko asukasluvusta, ovat muinaisten egyptiläisten jälkeläisiä, joitten suonissa kuitenkin on paljo arabialaista verta. F:ien ruumiilliset tuntomerkit ovat: vahvarakenteinen, jäntevä, n. 1,60-1,62 m pitkä ruumis, kahvinruskea iho, tumma, vähän kiherä tukka ja parta, mustat mantelimaiset silmät, suorat paksut kulmakarvat ja pitkät silmäripset, lyhyt leveä nenä, suuri vahvahuulinen suu ja ulkonevat poskipäät. Naiset ovat väriltään vaaleammat ja nuoruudessaan aika soreavartiset. Luonteeltaan f. ovat säveät, huolettomat ja rauhaisat. Isäntäväkeänsä kohtaan, joka yleensä ei ole pidellyt f:eja hyvin, he osoittavat joukon moitittavia ominaisuuksia n. k. valheellisuutta ja petosta y. m. Miehet käyttävät pumpulipaitaa ja vahvaa ruskeata huopaista patalakkia; työtä tehdessään he esiintyvät vielä ohuemmin puettuina. Lapset ovat enimmäkseen alastomina, tyttölapsetkin 7-9:teen v:een saakka. Naisilla ei ole kuin yksi vaatekappale, jalkoihin ulottuva pitkähihainen sininen paita; posket, otsa, käsivarret ja rinta ovat varustetut ihopiirroksilla; koristeina pidetään ranteissa ja nilkoissa, Ylä-Egyptissä korvissa ja nenässäkin, metallisolkia. F:eillä on asuntoina kurjat, Niilin savesta tehdyt, olkikattoiset hökkelit. Heidän ruokansa on yksinkertaista kasviravintoa, pääaineksena päivä päivältä leivottu käymätön durra-leipä. Uskonnoltansa f. ovat muhamettilaisia, Ylä-Egyptissä koptilaisia. Taloudellisessa ja henkisessä suhteessa f:ien tila antaa paljon toivomisen varaa. *K. T-t.*

Fellata ks. Fulbe.

Fellenberg, Philipp Emanuel von (1771-1844), sveits. kasvattaja ja kansanystävä. Erottuaan valtiolliselta uralta F. samoin kuin Pestalozzi ryhtyi toimimaan kansan elämän kohottamiseksi kasvatuslaitosten undistamisen avulla. Kasvatuksen tehtävä on yleisihmisyyden kehittäminen, luonteen lujittaminen; maanviljelystyö taas on erinomainen kasvatusapu. Senvuoksi F. perusti useita kasvatuslaitoksia maatilalleen Hofwyliin Bernin läheisyyteen. Yhteis-

toiminta Pestalozzi'n kanssa ei tullut pysyväksi, he kun olivat liian erilaisia mielipiteiltään. Hallituksen vastustuksen takia F:n suuret suunnitelmat raukesivat, mutta hänen laitoksensa ovat osittain vieläkin voimassa. [Sehöni, „Der Stifter von Hofwyl" (1874).] *O. M-c.*

Fellin ks. Viljanti.

Fellman-suku on nähtävästi peräisin Etelä-Pohjaumaalta, missä sen ensimäisiä jäseniä 1500-luvun loppupuolella tavataan pappeina, mutta siirtyi jo siihen aikaan Pohjanmaan pohjoiseen osaan Lapin rajoille, jossa suvun jäsenten varsinainen vaikutusala kauan tuli olemaau.

1. Esaias Mansveti F. (k. 1697), lappalaisten saarnaaja, oli n. 1620 syntynyt Iissä, missä isä siihen aikaan oli kirkkoherrana, josta syystä myöskin käytti nimeä Ijander. Oli 1648 ylioppilaana Turussa, mutta nimitettiin jo samana vuonna Inarin papiksi, ja vaikutti sitten melkein 50 vuotta, ensin Inarissa, sitten v:sta 1663 Kemijärvellä Lapin seutujen takapajulle jääneiden asukkaiden opettamiseksi ja niiden tarpeiden edistämiseksi. Pakanuus oli vielä suuressa vallassa, ja vaivaloisilla matkoilla, yhteen aikaan Lapin ainoana pappina (1669 G. Tuderus (ks. t.) tuli toiseksi), kulkien ympäri maata F. saarnasi heille kristinoppia, kukisti heidän epäjumaliansa ja särki heidän „kannuksiansa". Edisti myös uudisasutusta Kemijärvellä ja totutti seurakuntalaisiansa maanviljelykseen.

2. Niilo F. (1718-99), pappi, kirjailija, edellisen pojanpoika, tuli 1737 kappalaiseksi Kemijärvelle, 1764 kirkkoherraksi Sodankylään, 1768 Ouluun, 1779 Limingalle. On kirjoittanut kertomukset Kemin Lapin seurakuntien synnystä sekä tilasta ja Kemijärven kappelista (otteita painettu Suomi-kirjassa 1846 ja teoksessa „Afhandl. om presterliga tjenstgör. i Åbo erkestift" III).

3. Juhana F. (1781-1870), Raahen kauppakoulun perustaja, edellisen pojanpoika, kauppiaan poika Raahesta, oli nuorena ollut merimiehenä, sittemmin laivanvarustajana ja kauppamiehenä Raahessa ja kokosi itselleen melkoisen omaisuuden. Harjoitti liikettä yhdessä veljensä Baltsar F:n kanssa; lahjoitti 1863 veljensä kuoltua tämän jälkeensä jättämän omaisuuden noin 75,000 hopearuplaa Raaheen perustettavan porvari- ja kauppakoulun pohjarahastoksi, jonka lisäksi itse sittemmin lahjoitti samaan tarkoitukseen talon. V. 1882, kun rahasto oli kohonnut miljoonaan markkaan, avattiin kauppakoulu, ensin ruotsinkielisenä, mutta muutettiin 1909 suomenkieliseksi.

Jaakko Fellman.

4. Jaakko F. (1795-1875), pappi, Lapin tutkija, edellisen serkku, synt. Rovaniemellä, jossa isä oli kirkkoherrana; tuli ylioppilaaksi 1811, nimitettiin 1819 kirkkoherraksi Utsjoelle, ja 1832 Lappajärvelle, jossa sitten eli kuolemaansa asti. Lapinmaahan tultuaan F. ryhtyi suurella innolla sikäläisiä oloja tutkimaan, ja sitä varten hän ensiksi oppi lapin kieltä. Tuloksena näistä opinnoista oli v. 1825 ensimäisinä Suomen lapin (Utsjoen) murteella julkaistut kirjat: Matteuksen evankeliumin kaksi ensimäistä lukua, käsikirja ja virsikirja. Myöhemmin (1856) hän vielä julkaisi katkismuksen „Avdogasvuoda Oappa" (Autuuden oppi). Samaan aikaan hän tutki Lapin luonnontieteellisiä ja taloudellisia oloja, antaen näiltä aloilta tietoja ulkomaisille tiedemiehille, ja itse julkaisten m. m. kertomuksen taloudeuhoidosta Utsjoella (Talousseuran toimituksissa 1826), luetteloita Lapinmaalla tavattavista kasveista (Moskovan luonnontutkijainseuran julkaisuissa), Lapinmaan eläimistöstä (v:n 1847 Suomi-kirjassa). Myös Lapin muinaisuutta, historiaa ja muinaisuskontoa selvittäviä aineksia hän ahkerasti keräsi, vaikka ne jäivät painattamatta, kunnes hänen poikansa presidentti Fellman 1906 julkaisi isänsä kaikki kokoelmat Lapinmaalta neljänä upeana nidoksena: „Anteckningar under min vistelse i Lappmarken af Jacob Fellman" (suomeksi on ilmestynyt: „Poimintoja Jaakko Fellmanin muistiinpanoista Lapissa. Koonnut ja suomeksi toimittanut A. Meurman", 1907).

5. Nils Isak F. (s. 1841), presidentti, edellisen poika, tuli maisteriksi 1864, harrasti ensin luonnontiedettä, mutta kääntyi sitten lakimiehen uralle, tullen lakitiedetten kandidaatiksi 1871, Vaasan hovioikeuden kanslistiksi 1873, valtiokonttorin tirehtööriksi 1883, senaattoriksi oikeusosastoon 1887 ja Vaasan hovioikeuden presidentiksi 1900, josta virasta erosi 1902. Korotettiin aatelissäätyyn 1902. Paitsi muutamia nuoruudenaikaisia kasvitieteellisiä kirjoituksia hän on julkaissut isänsä tutkimukset Lapin olojen valaisemiseksi (ks. edellä) sekä itse samalta alalta kerännyt laajoja kokoelmia, joita on ryhtynyt painattamaan nimellä „Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparne" (1909). *K. G.*

Fellodermi ks. Korkki.

Fellogeeni ks. Korkki.

Fellow *[felou]* (engl.), seuralainen, toveri, jäsen; Englannissa eritoten oppineiden seurojen ja varsinkin Oxfordin ja Cambridgen yliopistojen college'in ylimmät jäsenet, jotka valitsemansa esimiehen (*master*in, *warden*in, *president*in j. n. e.) johdolla hoitavat college'in asioita ja saavat palkkansa sen varoista (200 à 300 puntaa mieheen). Muutamiin professorinvirkoihin liittyy *fellowship* (f:n-toimi), jolloin college'in nimi mainitaan virkanimen edellä (*Merton Professor of* — — —). Lontoon yliopistossa on sen neuvoskunnan jäsenillä, joka senaatin nimellä hoitaa toimeenpanevaa valtaa, arvonimenä f.

Fellows *[-louz]*, Sir Charles (1799-1860), engl. muinaistutkija, teki neljä eri matkaa (1838-44) Vähään-Aasiaan, tutki varsinkin Lykian ennen tuntemattoman muinaisen kulttuurin jätteitä ja toi Englantiin (Lontoon British Museumiin) tärkeitä tätä kulttuuria ja sen suhdetta muinaiskreikkalaiseen kulttuuriin valaisevia taideteoksia (niinkuin n. s. Harpyia-friisin, „Nereidi-muistomerkin" veistokuvat, hautarakennuksia y. m.) ja kivikirjoituksia. *O. E. T.*

Felsiitti (saks. *Felsit*, ransk. *petrosilex*), näennäisesti tiivis kiviaines, jossa kuiteukin mikroskoopin avulla saattaa erottaa kiteisen rakenteen, aineksina kvartsia ja maasälpää. Täl-

laista on kvartsiporfyyrien ja felsiittiporfyyrien perusmassa. Felsiitiksi sanotaan joskus myös vuorilajia, joka kokonaan on tällaista hienorakeista massaa. Nimitys merkitsee tällöin samaa kuin hälleflinta (ks. t.). *P. E.*

Felsiittiporfyyri, porfyyrinen vuorilaji, jonka perusmassa on felsiittiä, hajarakeet ortoklaasia. Tällaista ovat esim. eräät Taalainmaan porfyyrit.

Feluca *[-ū'ka]* (it., luultavasti < turkk. *fulk* = laiva), Välimeren vesillä paljon käytetty kömpelötekoinen, mutta nopeasti purjehtiva kauppalaivanmalli; tavallisesti kaksimastoinen, varustettu latinalaispurjeilla.

Femern ks. Fehmarn.

Feminen (nimitys johdettu raudan, Fe, ja magnesiumin, M[g], symboleista). Femisiksi sanotaan niitä vuorilajikivennäisiä, joissa emäksinä on rautaa, magnesiumia, kalsiumia, mangaania (vrt. Salinen). Vuorilajiakin sanotaan femiseksi, jos siinä on femisiä kivennäisiä enemmän kuin $^{5}/_{8}$ koko ainesmäärästä (merkitään: $\frac{\text{sal}}{\text{fem}} < {}^{5}/_{3}$). *P. E.*

Feminiini (lat. *fēmina* = nainen), naispuolista sukua oleva sana. ks. Suku.

Feminismi (ransk. *féminisme* < lat. *fēmina* = nainen), naisen yhteiskunnallisen aseman parantamista tarkoittava liike.

Femmänning ks. Viisikkäät.

Fem-oikeudet l. fem-tuomioistuimet (< saks. *Fehme, Vehme* = oikeus, tuomioistuin; tunnetut myös nimillä salaiset oikeudet, vapaatuomioistuimet, tuoli- l. hiljaiset tuomioistuimet). Näin kutsuttiin eräitä Saksassa ja varsinkin Westfalenissa („punaisella maalla") keskiajalla toimivia muinaisgermaanilaisia rikostuomioistuimia, jotka olivat suorastaan keisarilta saaneet tuomio-oikeuden hengenasioissa ja jotka myöskin itse panivat tuomionsa (mikä säännöllisesti oli kuolemantuomio) täytäntöön. Femin jäsenet tunnettiin nimellä „tietävät" tahi myöskin „vapaatuomarit" (saks. *Freischöffen*); puheenjohtaja oli „vapaakreivi" (saks. *Freigraf*). Erityisessä asemassa „tietävien" joukossa olivat n. s. Freifronen l. Fronboten, joiden tehtävänä oli toimittaa vapaakreivin asioita ja pitää istunnoissa järjestystä. Paikkaa, missä oikeus kokoontui, sanottiin „vapaaksi tuoliksi" *(Freistuhl)*; kuuluisin niistä oli Dortmundissa. Kaikkien Westfalenin femtuomioistuinten valvojana eli n. s. „tuoliherrana" *(Stuhlherr)* oli Kölnin arkkipiispa, joka edusti ylintä tuoliherraa, keisaria. — Sinä laittomuuden ja yleisen hajaannuksen aikana, mikä Saksassa 14:nnellä ja 15:nnellä vuosis. oli vallalla, femtuomioistuimilla oli suuri merkitys, mutta vähitellen ne joutuivat persoonallisen vihan ja vainon välikappaleiksi, niin että jo ennen 15:nnen vuosis. loppua niitä vastaan nousi vastustusta, mikä mursi niiden vallan. [Berck, „Geschichte des westfälischen Femgerichts" (1815); Wigand, „Das Femgericht Westfalens" (2 pain. 1893); Lindner, „Die Veme" (1887); Thudicum, „Femgericht und Inqvisition" (1889).] *O. K:nen.*

Femur (lat.), reisiluu.

Fenakiitti, värittömiä tai kellertävinä heksagonisina kiteinä esiintyvä kivennäinen, kokoomukseltaan beryllisilikaatti, Be_2SiO_4. Käytetään jalokivenä. Tavataan Uralissa, Meksikossa, Coloradossa, Sveitsissä, Böömissä, Etelä-Norjassa. *P. E.*

Fenakistoskooppi (kreik. *phenāki'zein* = pettää, ja *skope'in* = katsoa), kone, millä samasta esineestä eri asennoissa otetut kuvat siirretään tarpeeksi nopeaan katsojan ohi, jolloin kuva näyttää elävältä. Ilmiö perustuu siihen, että valovaikutus silmässä kestää määrätyn hetken, ennenkuin se häviää. *R. J. a.*

Fenasetiini (lat. *phenacetinum*), eräs kuumetta alentava ja hermokipuja lieventävä kiteinen lääkeaine; sen kemialliseen kokoumukseen perustuva nimitys on asetfenetidiini.

Fenek-kettu, fenekki, arokettu *(Canis zerda)*, pieni, isokorvainen kettu, joka tavataan Pohjois-Afrikassa hiekkaerämaitten kosteikkojen luona. Sillä on selkäpuolelta hiekankarvaiuen turkki; pyytää ravinnokseen arokanoja, hiiriä, myös sisiliskoja, kovakuoriaisia ja heinäsirkkoja. *K. M. L.*

Fenek-kettu.

Fénelon *[fenlõ']* François de Salignac de la Mothe (1651-1715), ransk. piispa ja kirjailija, vaikutti ensin johtajana laitoksessa, missä kasvatettiin nuoria katolinuskoon kääntyneitä naisia, ja toimi sittemmin paljon hugenottien käännytystyössä. Kuuluisaua varsinkin etevistä saarnalahjoistaan F. määrättiin 1689 Ludvik XIV:n pojanpoikain kasvattajaksi, jossa toimessaan menestyi hyvin ja varsinkin edullisesti vaikutti kruununperilliseen, Bourgognen herttuaan. V. 1695 hän pääsi Cambrayn arkkipiispaksi. Mutta kun hän eräässä teoksessaan oli puolustanut kvietistein lahkoon kuuluvaa haaveksivaa rouva Guyonia, karkoitettiin hän kilpailijansa Bossuet'n toimesta hovista hiippakuutaansa. Sitäpaitsi F. kuuluisan, oppilastansa varten kirjoittamausa romaanin „Les aventures de Telemaque"n („Telemakhoksen seikkailut", julk. ensik. 1699) tähden joutui kuninkaan epäsuosioon, koska syystä epäiltiin hänen siinä peitetyin sanoin moittineen Ludvikin itsevaltaista hallitustapaa. Paavi Innocentius XII julkaisi 1699 kirjeen, missä useita F:n uskonnollisia väitteitä tuomittiin vääriksi. F. alistui silloin täydellisesti ja peruutti lausuntonsa. Kun Bourgognen herttua tuli dauphin'iksi, kasvoi F:n vaikutus jälleen; hän kirjoitti teoksen, missä ehdotti vapaamielisiä uudistuksia Ranskan valtiomuotoon, m. m. neuvottelevan kansaneduskunnan perustamista („Esquisse d'un plan dressé pour le gouvernement d'un royaume"). Herttuan kuolema (1712) teki lopun näistä tuumista. — F. oli valistunut

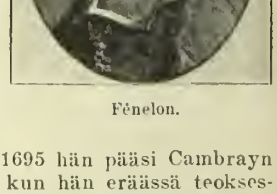

Fénelon.

mies, joka monessa kohdin, esim. kasvatusopillisissa mielipiteissään, oli paljon aikansa edellä. Hugenotteja kohtaan hän kuitenkin osoitti suurta suvaitsemattomuutta. — Kirjailijana F. oli Ludvik XIV:n aikakauden etevimpiä. Hänen teoksensa ilmestyivät koottuina useasti, esim. 1851-52. [Funck-Brentano, „Fénelon"] *G. R.*

Fenestra *[-ne'-]* (lat.), ikkuna, ikkunanmuotoinen aukko. F. cochleæ l. rotunda, täryontelon ja luisen simpukan välillä oleva pyöreä, pieni, erityisen kalvon peittämä aukko. F. vestibuli l. ovalis, täryontelon ja sokkelon eteisen välillä oleva jalustimen täyttämä aukko.

Feniläiset ks. Feeniläiset.

Fenix ks. Phoiniks.

Fenix-saaret (engl. Phœnix Islands), kymmenen pientä koralli-saarta (pinta-ala 42 km², u. 60 as.) Tyynessä valtameressä, päiväntasaajan pohjoispuolella, luoteeseen Elliee-saarista. Kasvi- ja eläinkunta, paitsi lintumaailmaa, on köyhä, guano-kerrosten takia Englanti on saaret vallannut. Hallinnollisesti F. kuuluvat Fidži-saariin. *E. E. K.*

Fenkoli *(Fœniculum officinale)*, sarjakukkaisiin kuuluva, 1-2 m:n korkuinen putkikasvi Välimeren maissa. Lehdet 3-moninkertaisesti parilehtiset, lehdykät kapeita, hapsimaisia, kukat keltaisia, hedelmä pitkulainen. F:n aniksenmakuisia „siemeniä" käytetään leivän mausteina, f.-öljyn ja -veden valmistukseen. *(J. A. W.)*

Fenkolivesi *(aqua fœniculi)* saadaan fenkolin hedelmistä vedellä tislaamalla. Ei aivan kirkas neste, jota käytetään silmävetenä.

Fenkoliöljy *(oleum fœniculi)*, feukolin hedelmistä höyryllä tislattu eetterinen, väritön, väkevän aromaattinen öljy; om. p. 0,₉₆, sekoittuu alkoholiin; käytetään lääkkeiden maun parantajana sekä kaasujen poistajana suolistosta (karminatiivina).

Fenni (lat.), suomalaiset, ks. Finn.

Fennia. 1. Suomen uuslatinainen nimitys.

2. Palovakuutusosakeyhtiö F. Helsingissä aloitti toimintansa 31 p:nä toukokuuta 1882 (säännöt vahv. $^{17}/_{5}$ 1881, muutokset vahv. $^{22}/_{10}$ 1903). Yhtiölle, jonka tarkoituksena on tähän asti ollut antaa vakuutuksia tulen ja palon, ukkosen lyömän tahi räjähdyksen aikaansaamien vahinkojen varalta, on senaatin päätöksellä $^{17}/_{12}$ 1909 myönnetty myös oikeus antaa sisäänmurto- ja varkaus-, takaus-, lasi- sekä liikkeenkeskeytysvakuutuksia. Yhtiön rahastot olivat 1908 lopulla: pohjarahasto 1,400,000 mk; takausrahasto 2,600,000; vararahasto 750,000; takausrahastositoumuksien kuolettamisrahasto 32,000; eläkerahasto 70,000; käyttämättömäin voittovarain rahasto 316,985: 56; vakuutusrahastot 749,310: 42 ja suorittamattomien palovahinkojen vararahasto 135,924: 56 eli yhteensä 6,054,220 mk 54 p:iä. Yhtiön vastuumäärä oli saman vuoden lopulla 370,148,885 mk, joista ulkomaisen liikkeen osalle 142,040,994 mk ja yhtiön kertyneet vakuutusmaksut siltä vuodelta tekivät 1,633 676: 94, joista ulkomaisen liikkeen osalle tuli 746,318: 75.

3. Suomen maantieteellisen seuran (ks. t.) v:sta 1889 julkaisema Suomen maantiedettä käsittelevä tieteellinen julkaisusarja.

Fennofiilit (mlat. *fenno* = suomalainen, ja kreikan *philos* = ystävä), „suomalaisystävät", on yhteisenä nimenä 1700-luvun suomalaisille tutkijoille, joiden tieteellisen työn tarkoituksena oli etupäässä Suomen historian ja suomen kielen, yleensä kaiken kotimaisen tutkiminen. Fennofiileillä ei ollut valtiollisia suomalais-harrastuksia. Huomattavimmat fennofiilit olivat Taneli Juslenius ja Henr. Gabriel Porthan. *H. O.*

Fennofobia (mlat. *fenno* = suomalainen, ja kreik. *phobos* = kauhu), suomipelko. — Fennofobi, Suomen pelkääjä t. vihaaja; sanaa käytetään varsinkin Suomen Venäjällä esiintyvistä vihollisista.

Fennomaani (vrt. Fennomania), „suomikiihkoinen", suomenmielinen.

Fennomania (mlat. *fenno* = suomalaiuen, ja kreik. *mani'a* = kiihko), „suomikiihko", suomenmielisyys (ks. t.). Sana esiintyy ensi kerran 1810 ruots. aikakauskirjassa „Lyceum".

Fennoskandia (Fenno-Scandia), W. Ramsayn, teoksessaan „Über die geologische Entwickelung der Halbinsel Kola" ehdottama ja yleisen käytännön saavuttanut nimitys sille geologisesti ja maantieteellisesti yhtenäiselle, ympäristöstään jyrkästi eroavalle alueelle, jonka muodostavat Norja, Ruotsi, Suomi, Venäjän-Karjala ja Kuolan-niemimaa.

F:n erikoinen luonto ilmenee ensiksikin siinä, että sen vuoriperän pääosa on kiteisiä liuskeita ja eruptiivisia syvävuorilajeja, ialtään enimmäkseen joko arkeiseen tai proterozooiseen sarjaan kuuluvia. Nuorempia sedimenttivuorilajeja, jotka Venäjällä, Pohjois-Saksassa ja Tanskassa muodostavat maankuoren päällimäisen kerroksen, on F:ssa verrattain pienillä, hajanaisilla alueilla. Geologisesti tämä merkitsee sitä, että alue on ympäristöjensä suhteen kohonnut. Eri aikoina, vanhimmista geologisista kausista alkaen, on näillä seuduin useat kerrat ollut mannerta. Rapautuminen ja juoksevan veden työ ovat silloin hävittäneet ne kerrostumat, joita toisina aikoina oli tänne syntynyt, sekä paljastaneet ennen syvällä maankuoren sisässä olleet ikivanhat muodostumat. Naapurimaat sensijaan ovat vastaavina aikoina enimmäkseen olleet meren peittäminä. — Toinen silmäänpistävä erilaisuus F:n ja useampien muiden seutujen välillä on se, että täällä ovat irtonaiset maalajit levinneinä kiinteälle, tuorepintaiselle vuoriperustalle, joka siellä täällä pistää kallioina näkyviin maakerroksen alta, kun taas useimmissa muissa maissa vuoriperustan rapautunut pintakerros on paikoillaan monen kymmenen metrin vahvuisena. Edellisen laatuinen maanmuoto voi syntyä ainoastaan maajään toiminnan tuloksena. F. lähimpine ympäristöineen onkin kerran ollut yhtenä ainoana sisämaanjäätikkönä.

Geologiset vaiheet. Enimmät F:n vuorilajit ovat liuskeisia. Semmoisiksi ne ovat tulleet vuorenpoimuutumisissa (ks. Poimuvuoret), jotka näillä seuduin vanhoina geologisina aikakausina ovat olleet erittäin merkityksellisiä. Liuskeisuuden suunta l. kulku merkitsee yleensä muinaisen vuorijonon pituussuuntaa. Alkuaan pinnallisiakin vuorilajeja on poimutuksessa pusertunut syvälle maankuoreen, vuorijonon „juuriksi", ja sen sisusosiin on tunkeutunut eruptiivisia vuorilajimassoja. Kuluttavat vaikuttimet ovat sitten saattaneet tasoittaa vuorijonon, paljastaa sen juuret, vieläpä

poistaa nekin, jolloin tilalle on tavallisesti jäänyt pitkähköjä, laajoja graniittialueita. Sen jälkeen on tasoittuneelle piunalle saattanut kerrostua uusia sedimenttejä ja nämä taas joutua poimuutumiseen. Uudet poimuvuoret ovat vuorostaan hävinneet, ja tämä kaikki on mittaamattoman pitkien aikojen kuluessa uudistunut lukuisia kertoja. Vanhimmat alkuvuoren kivilajit, sekä eruptiiviset että sedimenttiset, ovat olleet mukana useissa vuoreupoimuutumisissa. Niiden liuskeisuus on tullut väänteiseksi ja sotkuiseksi. Vanhin kulkusuunta, joka yhtäjaksoisena on säilynyt suuressa osassa Fennoskandian alkuvuorta, käy Ruotsin ja Suomen etelä- ja keskiosissa lännestä itään ja kääntyy Suomen ja Venäjän-Karjalassa koilliseen. Tätä laajaa vyöhykettä nimitetään sveko-fennialaiseksi jaksoksi (ks. t.). Siihen kuuluviin liuskevuorilajeihin on niiden syvällä ollessa tunkeutuuut graniittimagmaa (ks. Magma) tai ne ovat itse uudelleen joutuneet sulaan tilaan. Metamorfismi on kokonaan muuttanut niiden asun. Kuitenkin on vuorilajien alkuperäinen laatu usein vielä tunnettavissa. Jo vanhemmissa arkeisissa liuskeissa on sellaisia, jotka alkuaan ovat olleet pintavuorilajeja, enimmäkseen vulkaanisia, mutta myös sedimenttisiä. Hyviu yleiseen on sveko-fennialaisen jakson alueella kulutus paljastanut suuria graniittimassiiveja. Osa näistä on vanhempia kuin nuo vuorenpoimuutumiset, toiset niiden yhteydessä syntyneitä, toiset nuorempia. Vanhimmat kaikista ovat n. s. katarkeiset graniittigneissit (ks. tämän kirjoituksen karttaliitettä), jotka muodostavat kaksi suurta aluetta, toinen F:n itäosassa, toinen Lounais-Ruotsissa ja Etelä-Norjassa. Näiden arvellaan olevan koko tunnetun maankuoren vanhimpia muodostumia, vieläpä mahdollisesti itse maapallon ensimäisen jähmettymiskuoren jäännöksiä.

Nuo ikivanhat vuorijonot hävisivät jo arkeisella ajalla. Vuoriperä kului niin syvälle, että graniitit ja syvälle poimuttuneet liuskeet paljastuivat. Näille asettui uusia kerrostumia, jotka vuorostaan joutuivat poimuutumiseen, n. s. bothnialainen muodostuma (ks. t.), jouka pääkulkusuunta myös käy lännestä itään. Sen alueet ovat kahden puolen Pohjanlahtea. Tähänkin muodostumaan tunkeutui graniitteja, jotka nyt ovat paljastuneina laajoilla alueilla, n. s. nuoremmat arkeiset l. postbothnialaiset graniitit. — Tämän vuorijonon häviämisen ja uusien sedimenttien kerrostumisen jälkeen syntyi uusia poimuvuoria, tällä kertaa suunnilleen etelästä pohjoiseen käyviä. Näiden jäännöksiä ovat n. s. kalevalaiset muodostumat (ks. t.), jeitten varsiuainen alue ulottuu Laatokasta ja Äänis-järvestä Suomen ja Ruotsin pohjoisimpiin osiin. Laatunsa ja geologisen asemansa puolesta kalevalaisten kaltaisia muodostumia on myös Etelä-Norjassa ja Etelä-Ruotsissa. Tämä vuoriperän osasto luetaan tavallisesti jo proterozooiseen sarjaan eikä alkuvuoreen kuuluvaksi, syystä ettei se enää ole siinä määrässä graniittien läpitunkemaa kuin vielä bothnialaiset liuskeet. Kalevalaisten vuorijonojen häviämisen jälkeen kerrostuivat niiden juurille jatulilaiset ja onegalaiset muodostumat (ks. t.), jotka vuorostaan joutuivat poimuutumiseen. Tässä on kuiteukin puristus ollut pienempi kuin edellisissä, ja vuorilajien metamorfismi-aste on vähäisempi. Niissä ei enää ole ensinkään grauiitteja. — Jatulilaiseu poimuutumisen jälkeen ei Fennoskandiassa Skandinaaviau tunturien itäpuolella enää ole syntynyt vuorijonoja. Sen sijaan tapahtui maankuoressa melkoisia pystysuoria siirroksia ja laskeutumisia, joiden yhteydessä rapakivivuorilajit (ks. t.) tunkeutuivat maankuoreen suunnattomina lakkoliittimaisina massoina. Kun sitten kulutus oli paljastanut nämäkin, kerrostuivat maanpinnalle jotunilaiset muodostumat (ks. t.), joita nykyään on jälellä hajanaisilla alueilla Fennoskaudian eri osissa. Jotunilaisen ajan jälkeen näyttää seuranneen pitkä kulumiskausi, joka erottaa proterozooisen ajan paleozooisesta. Ruotsin ja Norjan tunturiseudun eokambriset vuorilajit ovat ainoat tällä väliajalla syntyneet, meidän aikaamme asti säilyneet muodostumat. Enimmät sedimenttikerrostumat hävisivät tähän aikaan Fennoskandiasta, ja vanhimmat paleozooiset systeemit, kambriumi ja siluuri, ovat kaikkialla, missä niitä vielä on olemassa, kerrostuneet suorastaan tasoittuneelle alkuvuoriperustalle. Niitä on säilynyt Ruotsissa ja Norjassa eräillä laskeuma-alueilla sekä Skandinaavian tuuturijonossa, missä ne ovat vuorenpoimuutumisessa joutuneet maankuoren syviin osiin. Tämä poimuutuminen tapahtui siluuri- ja devonikausieu vaihdeajalla n. s. Kaledonialaisessa poimuvyöhykkeessä (ks. t.). Vuorijonon pääsuunta kävi lounaasta koilliseen katkaisten kaikki vanhemmat poimuutumissuunnat. Devonikaudella se jo eli tasoittunut, ja „vanha punainen hietakivi" (ks. Devonisysteemi) kerrostui sen juurille, mutta on sittemmin F:stä hävinnyt kaikkialta paitsi Länsi-Norjasta. Myöhäisemmistä systeemeistä ovat F:ssa säilyneet vain Skånen mesozooiset ja tertiääriset muodostumat. Kuitenkaan ei F. todennäköisesti ole paleozooisesta ajasta lähtien ollut yhtä mittaa manterena ja erosionin kulutettavana. Erilaisia sedimenttejä on varmaan tännekin muodostunut näinä pitkinä ajanjaksoina, mutta myöhäisempi kulutus ja lopuksi yli koko alueen liikkunut sisämaanjää ovat ne hävittäneet jäljettömiin.

Kaledonialaisen poimuutumisen jälkeen ei Fennoskandiassa enää ole tapahtunut maankuoren kokoontyöntymistä, mutta pystysuorat liikunnot ovat yhä aika ajoin aiheuttaneet siirroksia, laskeumisia ja kohoamisia. Voimakkaimpia ne ovat olleet tertiäärikaudella, jolloin F. lienee pääasiassa saanut nykyiset rajansa. Lännessä ja pohjoisessa muodostui Norjan rannikko siten, että nykyiset merialueet vajosivat syvyyteen. Skandinaavian tunturijono, joka jo ammoin oli ollut likimain tasoittuneena, kohosi ympäristöään ylemmäksi ja muodostui uudelleen vuoristoksi. Myöskin idässä ja etelässä on F:n rajoilla jakso siirroslaskeumia, nimittäin Vienan-meri, Äänisjärvi, Laatokka, Suomenlahti, Itämeri, Kattegat, Skagerrak. Siirrokset ovat tälle puolen pienempiä kuin lännessä, ja toisin paikoin näyttää F:n alkuvuoriperusta loivankaltevana viettävän Venäjän tasangon paleozooisten kerrostumain alle. Myöskin F:n sisäosissa on eri aikoina tapahtunut siirroksia. Nämä kuitenkin tavallisesti ilmenevät vain geologisesti erilaisten muodostumain rajoina, ei korkeuserotuksina,

FENNOSKANDIAN

GEOLOGINEN KARTTA

TEHNYT

J. J. SEDERHOLM.

- Kvartäärimuodostumia.
- Tertiäärimuodostumia.
- Mesozooisia muodostumia.
- Permi- ja karbonimuodostumia.
- Devonimuodostumia.
- Syeniittiä, nefelinisyeniittiä, ijoliittia j. n. e.
- Postsiluurilaista graniittia.
- Postsiluurilaista peridotiittia, gabbroa ja diabaasia.
- Siluurilaisia metamorfoseerattuja vuorilajeja.
- Siluurilaisia metamorfismin koskemattomia vuorilajeja.
- Skandinaavian vuorijonon prekambrilaisia vuorilajeja.
- Raipas ja gaisa.
- Sparagmiittia.
- Jotunilaista hiekkakiveä.
- Jotunilaisia diabaaseja ja labradoriitteja.
- Rapakivigraniitteja.
- Taalain porfyyrejä.
- Taalain graniitteja.
- Jatuulilaisia kvartsiitteja ja liuskeita.
- Postkalevalaisia graniitteja.
- Eri-ikäisiä metabasiitteja.
- Kalevalaisia kvartsiitteja ja liuskeita.
- Lapin leptyniittejä (= granuliitteja).
- Kuollan niemimaan granaattiamfiboliigneissiä.
- Suomen sisämaan graniitteja, Ruotsin myöhäisarkeisia graniitteja.
- Sveko-fennialaisen jakson postbothnialaisia graniitteja.
- Smålannin graniitteja.
- Iäitään määräämättömiä massamaisia arkeisia graniitteja.
- Arkeisia kvartsiporfyyrejä ja hälleflintoja.
- Bothnialaisia liuskeita.
- Pohjois-Ruotsin massamaisia prebothnialaisia graniitteja.
- Laatokkalaisia liuskeita.
- Vanhimpia arkeisia liuskeita.
- Eri-ikäisiä suonigneissejä (migmatiitteja).
- Graniittigneissiä ja alkuvuorta ylimalkaan.

sillä kulutus on tasoittanut vuoriperän pinnan. Tertiääriajan lopulla, ennen suuren jääkauden alkua, oli koko F. todennäköisesti likimain tasainen maa (peneplaani), lukuunottamatta sitä, että siellä täällä oli hiljakkoin tapahtuneissa siirroksissa syntyneitä laskeumia —, jotka nytkin ovat järvinä, — ja että tunturiseutu silloin jo oli kohonnut muita osia korkeammalle.

Eri geologisina aikoina on Fennoskandian ilmasto ollut milloin lämmin, milloin viileämpi, olipa jo proterozooisella ajalla ollut täällä jäätiköitäkin (vrt. Eokambriset muodostumat). Pitkien lauhkeiden ajanjaksojen jälkeen kylmeni ilmasto kvartäärikauden alussa siihen määrään, että suunnaton sisämaanjäätikkö muodostui (ks. Jääkausi). F:n keskusosista eri suuntiin liikkuvat jäämassat veivät mukanaan vuoriperän rapautuneen pintakerroksen ja edellisen ajan siirroksissa särkyneen kallion, uurtaen laaksoja murroskohtiin ja suurentaen kallioperustan epätasaisuuksia. Jään mukanaan viemät ainekset kasaantuivat hiotulle kallionpinnalle moreenisoraksi (ks. t.). Osan sorasta taas jäätikön sulavesivirrat muokkasivat vieriukivisoraksi (ks. t.) ja kerrostivat tämän harjuiksi, joita on kaikissa F:n osissa. — F:n luonteenomaiset maisematyypit, pienikumpuiset mäkimaisemat sekä vaara- ja järvimaisemat, johtuvat osittain moreenisoravaipan epätasaisuudesta, mutta enemmän kumminkin kallioperustan pinnanmuodoista. Niissä F:n ympäristöseuduissa, jotka myös ovat olleet maajään peittäminä ja niin ollen ovat moreenimaita, on pinta kuitenkin paljon tasaisempaa kuin meillä, koska vuorenpinta siellä on tasaista.

F:n geologinen yhtenäisyys ilmenee silmäänpistävästi myöskin täällä tapahtuneista manterenliikunnoista. Jollakin ajanvaiheella, todennäköisesti ennen jääkautta, F. on ollut nykyistään korkeammalla. Tätä todistaa m. m. se seikka, että Atlantin ja Jäämeren rannikoitten vuonot, jotka alkuaan ovat olleet jokilaaksoja, jatkuvat merenalaisina juopina kauas rannikoista ulospäin. Mutta jääkauden lopulla tiedetään koko F:n olleen nykyiseen verrattuna vajonneena, enimmän keskusosistaan, vähimmän reunoiltaan. Jääkauden jälkeisenä aikana on maa sitten vähitellen kohonnut nykyiselleen, ja on yhä vieläkin kohoamassa (ks. Manterenliikunnot). Jos De Geerin (ks. t.) ehdottaman menetelmän mukaan kartalla yhdistetään viivoilla, n. s. isobaaseilla, ne kohdat, joissa kohoamisella on samat arvot (ks. karttaa), niin nähdään ensiksikin, että F. muodostaa erityisen kohoamisalueen, että kohoamisen suuruus lisääntyy alueen reunoilta sen keskusta kohti ja lisäksi on alueen muodosta riippuvainen siten, että isobaasit tekevät merenlahtien ja suurien järvien kohdalla mutkia sisäänpäin. Nolla-isobaasin ulkopuolisilla alueilla taas on jääkautenjälkeisellä ajalla maa vajonnut. On arveltu, että manterenliikuntojen syynä olisi juuri tuo suunnaton jäämassa, joka varmaan on ollut monen tuhannen metrin vahvuinen. Jääkaudella maa olisi painuuut jään painosta, mutta jään sulattua vähitellen palautunut entiseen asemaansa. — Jääkautenjälkeinen maankohoaminen ei kuitenkaan ole ollut aina yhtä nopeata, vaan se on välillä hidastunut tai ollut seisauksissa, vieläpä F:n

Fennoskandian kartta, jossa jääkautenjälkeisen maankohoamisen suuruutta esitetään n. s. isobaaseilla eli viivoilla, jotka käyvät yhtä paljon kohonneiden paikkojen kautta. Kullakin viivalla oleva luku merkitsee kohoamisen suuruutta metreissä.

reunaosissa on välillä ollut vajoamistakin. Jääkauden loppuessa peitti siis meri suuren osan nykyistä F:aa. Tähän jäämereen eli n. s. Yoldiameereen (ks. t.) kerrostui kerroksellinen jäämerensavi (ks. Kerroksellinen savi). Maankohoamisen vaikutuksesta menivät sitten umpeen ne salmet, jotka olivat yhdistäneet Yoldiameren Jäämereen ja Pohjanmereen, ja ensinmainittu muuttui järveksi, Ancylus-järveksi (ks. t.). Sitten, jääkautenjälkeisen maanvajoamisen ollessa suurimmillaan, aukenivat Tanskan salmet ja Juutiurauma. Ancylus-järvi muuttui uyt n. s. Litorina-mereksi (ks. t.). Ancylus-järveen ja Litorina-mereen kerrostui alempi ja ylempi harmaasavi (ks. t.). Näin saivat alkunsa savikentät, joita F:ssa on kaikilla alavilla seuduilla.

Myöskin kasvi- ja eläinmaantieteellisessä suhteessa on F. yhtenäinen alue. Tässä suhteessa jyrkimmin muista osista eriävät ovat tunturivuoristot, joissa on ominainen tunturieläimistö ja -kasvisto. Tähän kuuluvat muodot ovat kerran olleet levinneinä muillekin seuduille, seuraten peräytyvän jäänreunan jäljessä ja väistyen ilmanalan tultua suotuisammaksi rehevämmän kasvullisuuden ja pääasiassa nykyisten kaltaisten eläinmuotojen tieltä. Metsiä muodostavista puulajeista vaelsivat ensinnä koivu ja sen jälkeen mänty. Ilmanala on eräällä vaiheella, Litorina-ajalla, ollut nykyistäkin suotuisampi. Silloin oli esim. tammimetsiä Etelä- ja Keski-Ruotsissa ja Etelä-Suomessa, mutta sen ajan jälkeen on tämän ja muiden puulajien pohjoisraja ollut siirtymässä eteläänpäin. Kuusi, nykyään metsiemme tärkeimpiä puulajeja, on vaeltanut F:aan verrattain myöhään, vasta tammen jäljestä, tullen Venäjältä käsin, eikä ole vieläkään ehtinyt Etelä-Ruotsiin. — Heti jääkauden jälkeen alkoi rahkasoita muodostua, täyttäen järviä ja kosteita paikkoja. Soiden kasvaminen on siitä pitäin jatkunut. [W. Ramsay, „Geologian perusteet", 1909; siinä seikkaperäinen kirjallisuusluettelo.] *P. E.*

Fenokolli (amidoasetparafenetidiini), eräs kuumetta alentava ja hermokipuja lieventävä lääkeaine.

Fenoli, k a r b o l i h a p p o, mono-oksybentsoli, hiilen, vedyn ja hapen yhdistys (C_6H_6O), syntyy orgaanisten aineiden kuivatislauksessa, sitä on runsaasti tervassa, erittäin kivihiilitervassa, sisältyen siihen osaan tätä, joka tislauksessa kiehuu 150-200° välillä (k a r b o l i ö l j y). Kun tämä osa tervaöljystä ravistetaan natronilipeän kera, niin f. liukenee tähän ja erottuu, kun lisätään rikkihappoa (r a a k a k a r b o l i h a p p o); puhdistetaan tislaamalla. F. muodostaa vedettömässä tilassa värittömiä, neulamaisia kiteitä, sulamisp. 42°, kiehumap. 184°, kosteana se on öljymäinen ja ruskenee ilmassa. F. on vaikeasti liukeneva veteen, helposti alkaleihin, koska sillä on hapan luonne; myrkyllinen; sillä on omituinen, väkevä haju (karbolihaju) ja voimakas antiseptinen vaikutus. Kuuluu parhaimpiin ja enimmin käytettyihin desinfektsioniaineisiin, ja käytetään monien muiden orgaanisten preparaattien, erittäin väriaineiden valmistukseen. *Edv. Ilj.*

Fenoliftaleiini, hiilen, vedyn, hapen kem. yhdistys ($C_{20}H_{14}O_4$), valmistetaan fenolia ja ftaalihappoa kuumentamalla; väritön pulveri, jonka liuos muuttuu punaiseksi alkalisten nesteiden vaikutuksesta. Käytetään indikaattorina mittaanalyysissa (alkalimetriassa, acidimetriassa). *Edv. Ilj.*

Fenolimyrkytys ks. K a r b o l i m y r k y t y s.

Fenolit, yleisnimitys oksybentsoleille; syntyvät runsaasti orgaanisten aineitten tai kivihiilen kuivatislauksessa ja esiintyvät tervassa; öljymäisiä tai kiinteitä aineita, joilla on alkoholien lnonne, mutta jotka samalla ovat happamia; senvuoksi ne helposti liukenevat alkaleihin; vaikuttavat antiseptisesti. F:eihin kuuluvat tav. fenoli l. karbolihappo (ks. t.), kresoli, tymoli, pyrogallushappo y. m. *Edv. Ilj.*

Fenoliväriaineet, f e n y l i v ä r i a i n e e t, valmistetaan fenolista ja näiden yhdistyksistä; niihin kuuluu m. m. pikriinihappo, fenyliruskea, koralliini, auriini, resorsiini- ja ftaleiinivärit.

Fenologia (kreik. *phainesthai* = tulla näkyviin, ja *logos* = oppi), luonnontieteen haara, jonka tutkimusalana on kasvi- ja eläinkunnassa huomattavien vuosijaksottaisten ilmiöiden esiintyminen. Kasvifenologia tutkii etenkin, milloin lehdittyminen, kukinta, hedelmäin kypsyminen ja lehtisato tapahtuu, eläinfenologia etupäässä muuttolintujen tuloa ja lähtöä, lintujen soidin- ja munimisaikoja, sammakkojen ja kalojen kutua, talvisen horrostilan päättymistä y. m. vuoden kuluessa uusiutuvia, ilmaston ja vuodenaikojen yhteydessä olevia ilmauksia eläinkunnassa. Yleensä f. täydentää ilmaston ja kasvi- ja eläinmaantieteen tuntemista. Fenologian perustaja oli L i n n é ja sen kehittämisestä on erittäinkin belgialaisella Q u e t e l e t'llä suuret ansiot. Vanhimpia maita, joissa Linnén ja Quetelet'n vaikutuksesta on järjestelmällisesti fenologisia havaintoja tehty, on Suomi, jossa v:sta 1750 saakka on keskeytymättä vuosittain toimitettu kasvi- ja eläinfenologisia huomioita. Niitä aloittivat ensin yksityiset henkilöt, ensimäisenä J. L e c h e Turussa, mutta v:sta 1800 alkaen oli Suomen talousseura, myöhemmin l. v:sta 1846 Suomen tiedeseura, jossa ennen kaikkea A. M o b e r g johti työtä ja julkaisi suuren osan aineksia, tämän erikoisen tutkimusalan keskustana. [A. Osw. Kihlman, „Phénologie", Suomen maantieteellisen seuran julkaisemassa „Travaux geographiques exécutés en Finlande. 1895"; A. Osw. Kairamo, „Kasvikunnan vuosijaksottaisista ilmiöistä" („Oma maa").]
K. M. L.

Fenomeeni (kreik. *phaino'menon*), ilmiö. F e n o m e n a a l i n e n, ihmetystä herättävä.

Fenomenalismi (ks. F e n o m e e n i), se filosofinen mielipide, että ihminen voi tuntea ainoastaan fenomeenejä eli ilmiöitä, s. o. olevaista semmoisena kuin se meille näyttäytyy, mutta ei millainen olevainen itsessään on. (vrt. I l m i ö.)
A. Gr.

Fenomenologia (kreik. *phaino'menon* = ilmiö, ja *logos* = oppi), oppi tautien oireista, taudinkuvaoppi. vrt. S y m p t o m a t o l o g i a.

Fenris-susi, pahan Lokin poika islantilaisissa taruissa, Sophus Buggen mukaan johtunut latinaisesta *infernus lupus* (manalainen susi). Huolissaan hänen jokapäiväisestä suureneinisestaan Aasa jumalat yrittävät häntä ikäänkuin leikillä sitoa, ensin kahdella vahvalla kahleella, jotka hän helposti katkoo, ja sitten mahdottomista aineista laitetulla silkkinauhan ohuisella siteellä. Sitä epäillen susi vaatii yhtä jumalista (ks. T y r) pantiksi pistämään hänen kitaansa kätensä, jonka puraisee poikki, kun side yhä vahvenee, mitä enemmän hän ponnistaa. Jumalat kiinnittävät hänet kalliokappaleeseen ja vajottavat maan sisään. Kun hän yhä aukoo suurta suutansa heitä purrakseen, asettavat he miekan hänen leukojensa väliin. Maailman lopussa vapautuneena hän nielee ylijumalan Odinin, mutta tämän poika Vidar polkee jalkansa hänen alaleualleen ja tarttuen käsin hänen yläleukaansa kiskoo halki hänen kitansa. Alkuosa tarua perustuu raamatulliseen kertomukseen Simsonista, jälkiosa keskiaikaiseen legendaan Kristuksesta, jonka perkele aikoo niellä, mutta joka keihäällä erottaa hänen leukansa toisistaan, niin että ennen niellyt sielut pääsevät ulos. Sitävastoin on suomalainen runo Iliiden sepän kahlinnasta omaan takomaansa kaularautaan, joka Luojan sanalla kovenee, eri juttua. [Finn.-ugr. Forsch. VII 156-61.] *K. K.*

Fenylasetamidi (asetanilidi) ks. A n t i f e b r i i n i.

Fenyli, fenolin, aniliinin y. m. yksiarvoisten bentsoliderivaattien radikaali (C_6H_5).

Fenylihappo, fenolin l. karbolihapon vanha nimitys. ks. F e n o l i.

Fenylihydratsiini, hydratsiinin l. diamidin fenyliyhdistys. Emäksinen neste, jolla on suuri kemiallinen vaikutuskyky. Käytetään m. m. eri sokerilajien reagenssina ja monien kemiallisten tuotteiden, esim. antipyriinin, valmistukseen.

Feodaali l. f e o d a a l i n e n (kesk. lat. *feudum*, ks. t.), läänitystä, läänityslaitosta koskeva; sanaa käytetään myöskin sellaisesta valtiollisesta suunnasta, joka haluaa pysyttää läänityslaitoksesta johtuneita säätyetuoikeuksia, varsinkin maata omistavan aateliston etuoikeuksia. — F e o d a a l i j ä r j e s t e l m ä l. f e o d a a l i l a i t o s, läänityslaitos (ks. t.). — F e o d a a l i p u o l u e, taantumuksellinen aatelispuolue. — F e o d a l i s m i, läänityslaitos; yllämainittu val-

tiellinen suunta. — Feodalisti, läänioikeuden tuntija. *J. F.*

Feodor ks. Fedor.

Feodosia ks. Fedosia.

Feofan Prokopovitš *[-pō'-]* (1681-1736), ven. saarnaaja ja valtiomies, kotoisin Kiovasta, jonka hengellisen akatemian läpikäytyään hän jatkoi opintojaan Roomassa, päästen katolinuskoon kääntymällä oppilaaksi siihen aikaan kuuluisaan P. Athanasiuksen jesuiittakollegioon. Palattuaan 1704 Kiovaan, hän kääntyi takaisin kreikanuskoon ja tuli akatemian opettajaksi. Laajaa sivistystään hän käytti uusien oppikirjojen laatimiseen ja kirjoitti ajan tavan mukaan koulunäytelmän „Vladimir", jossa esitetään valistuksen merkitystä ja puolustetaan Pietari Suuren äsken alkamia uudistuksia. Samoin hän esiintyi Pietarin tointen ylistäjänä saarnoissaan. Yksi niistä, saarna Pultavan voiton johdosta, herätti tsaarin huomion. Turkkilaisen sotaretkensä aikana Pietari kutsutti F:n leiriinsä ja vähän sen jälkeen hänestä tuli Kiovan akatemian rehtori. Lukuisissa kirjasissaan hän esiintyy filosofisesti sivistyneenä miehenä, Baconin ja Descartes'in opin kannattajana ja puolustaa jyrkästi sitä mielipidettä, että kirkollisen vallan tulee alistua maallisen alle. F:n mielipiteet miellyttivät suuresti Pietari Suurta ja hän kutsui F:n 1716 Pietariin. Täällä hänen tehtävänään oli olla Pietarin tointen periaatteellisena selvittäjänä ja puolustajana sekä saarnojen että kirjasien avulla. Niinpä hän 1718 „ylistyspuheessa tsaarin vallasta ja kunniasta" esiintyy „valistuneen absolutismin" puolustajana, osoittaen kuinka rajaton itsevaltius on tärkeä Venäjälle. Sam. v. hän tuli Pihkovan piispaksi ja Pietarin lähimmäksi neuvonantajaksi ja apulaiseksi Venäjän kirkon hallinnon järjestämisessä. Hän toimitti „Hengellisen ohjesäännön" (1720), esiintyipä muillakin aloilla toimittaen johdatuksen „Laivastoasetukseen" ja julkaisten „ylistyspuheen Venäjän laivastosta". V:sta 1720 F. tuli Novgorodin arkkipiispaksi sekä pian sen jälkeen pyhän synodin tärkeimmäksi jäseneksi. Järjestäessään kirkon hallintoa hän sekä Pietari olivat suuressa määrin protestanttisen kirkkoaatteen vaikutuksen alaisia. Pietarin kuoleman jälkeen F:n vaikutusvalta lakkasi, mutta keisarinna Annan astuessa valtaistuimelle hän pääsi uudestaan valtaan, kun hän yhdessä muutamien muiden kanssa oli anonut keisarinnan asettamaan täydellisen yksinvaltiuden täyteen voimaansa. F. ei kuitenkaan enää ollut sama innokas uudistusten mies kuin Pietarin aikana. Hän oli varmaan aikansa oppinein ja sivistynein venäläinen. Paitsi erinomaista väittelykykyä oli F:lla purevan ivan lahja. Hänen vaikutuksensa ulottui myöskin kaunokirjallisuuteen: Venäjän taiderunouden isä Kantemir on saanut satiireihinsa paljon vaikutusta F:lta, samoin on historioitsija Tatištšev tavallaan hänen oppilaansa. F:n kootut teokset julkaistiin latinankielellä Königsbergissä ja Leipzigissä. *J. J. M.*

Feralia *[fērā'-]* (lat.), muinoin Roomassa juhla vainajien muistoksi helmik. 21 p., jolloin ruokatavaroita ja lahjoja omistettiin vainajien hengille. Seuraavana päivänä vietettiin ilojuhla Caristia vainajien omaisten kesken. vrt. myös Parentalia. *K. J. H.*

Ferdinand, Braunschweigin herttua (1721-92), preuss. sotapäällikkö; meni 1740 Preussin palvelukseen, otti osaa molempiin Šleesian sotiin (1740-42 ja 1744-45); kunnostautui varsinkin seitsenvuotisessa sodassa, jolloin liittolaissotajoukou johtajana Läusi-Saksassa piti lujasti puoliansa ylivoimaisia Ranskan ja Saksan valtakunnan joukkoja vastaan (1757-62); nimitettiin rauhan jälkeen sotamarsalkaksi, mutta erosi Preussin palveluksesta 1766. [Westphalen, „Geschichte der Feldzüge Herzog F:s v. Braunschweig-Lüneburg".]

Ferdinand Maksimilian Karl Leopold Maria (s. 1861), Bulgaarian kuningas. Kuuluu erääseen Itävallassa asuvaan Sachsen-Koburg-Gotha-suvun katoliseen haaraan. F. opiskeli Wienissä ja rupesi itävaltalaiseen sotilaspalvelukseen, kohoten luutnantiksi. Bulgaarian sobranja valitsi hänet heinäk. 1887 Bulgaarian ruhtinaaksi ja hän astui hallitukseen elokuussa sam v. Venäjän vastustuksen vuoksi eivät suurvallat ja Turkki kumminkaan virallisesti tunnustaneet häntä hallitsijaksi. F:n tarmokas esiintyminen vakaannutti suuressa määrässä Bulgaarian asemaa, samalla kun pääministeri Stambulov sai aikaan sisäisen rauhan ja järjestyksen. F. nai 1893 Bourbon-Parman prinsessan Marie Louisen. Syrjäyttämällä Stambulovin ja kastattamalla 1894 syntyneen perintöruhtinaan, Boriksen, kreikkalais-katoliseen uskoon 1896 hän sovitti huonot välinsä Venäjään ja sai aikaan, että Turkki ja suurvallat tunnustivat hänet Bulgaarian ruhtinaaksi 1896. Lokak. 5 p. 1908 hän huudatti itsensä Tirnovassa Bulgaarian riippumattomaksi kuninkaaksi, rikkoi siten Berliininsopimuksen v:lta 1878 ja lopetti omavaltaisesti vasallisuhteensa Turkkiin. *E. M-a.*

Ferdinand, Bulgaarian kuningas.

Ferdinand (esp. Fernando, Hernando), Espanjan kuninkaita. 1. F. V Katolilainen (1452-1516), Aragonian kuningas 1479-1516. V. 1468 F. julistettiin Sisilian kuninkaaksi ja nai 1469 Isabellan, joka 1474 peri Kastilian. Täten nämä kaksi maata tulivat personaaliunionilla yhdistetyiksi. Yhdessä Isabellan kanssa F. työskenteli tarmokkaasti kuningasvallan kohottamiseksi ja säätyjen vanhojen etuoikeuksien supistamiseksi; aatelisto tehtiin riippuvaiseksi kuningasvallasta; menctetyt kruununtilat otettiin takaisin ja oikeudenhoitoa kovennettiin. Yleisen turvallisuuden ylläpitämiseksi järjestettiin kaupunkimiliisi, n. s. „pyhä veljeskunta" *(santa hermandad)*. F:n valta lisääntyi senkin johdosta että hän nimitytti itsensä kolmen suuren hengellisen ritarikunnan (San Jagon, Alcantaran ja Calatravan) suurmestariksi. V. 1492 F. ja Isabella valloittivat Granadan, Espanjan viimeisen maurilaisen valtion. Maurilaiset saivat oikeuden vapaasti harjoittaa uskonnollisia menojaan, mutta ennen pitkää järjestettiin maahan inkvisitsionilaitos, ja suurinkvisiittori Torquemada poltatti tuhansit-

tain kerettiläisiä. F:n osanotolla Euroopan politiikkaan oli suuri merkitys Espanjalle: 1495 hän muodosti Italiassa ranskalaisvihollisen liigan, joka sai aikaan sen, että ranskalaiset karkoitettiin Italiasta. Sittemmin hän sopi Ranskan kuninkaan, Ludvik XII:n kanssa Napolin jakamisesta. Molemmat ottivatkin sen haltuunsa 1501, mutta 1503 F. anasti koko Napolin valtion. V. 1512 hän valloitti Navarran. F:n hallituskautena Kolumbus 1492 löysi uuden maailman. — F. oli todellinen renesanssiajan ruhtinas, vallanhimoinen ja uskoton, ja ajan macchiavelliläisessä politiikassa hän näyttäytyi mestarilliseksi diplomaatiksi. [Prescott, „History of the reign of Ferdinand and Isabella" (myös ruotsiksi).]

2. F. VII (1784-1833), Kaarle IV:n ja Parman Marie Lonisen poika, luonteeltaan julma ja raaka, epäluuloinen, teeskentelevä ja uskoton, mieleltään pelkuri, tylsä kaikille henkisille harrastuksille. F. alkoi jo aikaiseen vehkeillä äitinsä rakastajaa, „rauhanruhtinas" Godoyta vastaan ja kääntyi siinä tarkoituksessa Napoleonin puoleen 1807, mutta Godoy vangitutti hänet petturina, ja F. ilmiantoi neuvonantajansa. Kapina Godoyta vastaan 1808 pakotti Kaarle IV:n luopumaan hallituksesta F:n hyväksi, joka kumminkin sam. v. Napoleonin pakottamana Bayonnessa luopui vallasta. Iläntä pidettiin sen jälkeen lähes kuusi vuotta vartioituna Ranskassa. V. 1813 F. taas tuli kuninkaaksi, lakkautti heti vapaan perustuslain v:lta 1812, uudisti inkvisitsionin, luostarit ja jesuiittakunnan, vainosi vapaamielisiä ja hallitsi tyrannimaisesti, ahdasmielisen hovikamarillan johtamana. V:n 1820 kapina pakotti hänet palauttamaan 1812 v:n hallitusmuodon, mutta 1823 hän lakkautti sen taas maahan tulleen ranskalaisen sotajoukon avulla, ja hallitus tuli yhtä kurjaksi kuin ennenkin. F. nai 1829 molempain Sisiliain prinsessan Maria Kristiinan, joka sai hänet kumoamaan salilaisen perintölain, minkä johdosta hänen tyttärensä Isabella tunnustettiin kruununperilliseksi. [Hubbard, „Histoire contemporaine de l'Espagne. I. Règne de F. VII".] *E. M-a.*

Ferdinand I (1793-1875), Itävallan keisari 1835-48, Frans I:n poika, oikeudentuntoinen ja hyväntahtoinen, mutta henkisesti ja ruumiillisesti sairas ja kykenemätön hallitsemaan. Hänen valtaistuimelle nousunsa lisäsi vain Metternichin ja hovipuolueen valtaa, mutta v:n 1848 kapinan syttyessä hän oli pakotettu erottamaan Metternichin ja lupaamaan perustuslaillisen hallitusmuodon. Hän pakeni kaksi kertaa Wienistä ja luopui, sittenkuin Itävallan kapina oli kukistettu, jouluk. 2 p. 1848 hallituksesta veljenpoikansa Frans Josefin hyväksi. *E. M-a.*

Ferdinand, Kastilian kuninkaita. 1. F. I Suuri, tuli Kastilian hallitsijaksi 1035 isänsä Saneho Suuren kuoltua, vaikutti paljon maansa hyvinvoinnin ja järjestyksen luomiseksi, ja taisteli uskoninnolla maureja vastaan. Hän kuoli 1065. — 2. F. III Pyhä (1199-1252), hallitsijana 1217-52, laajensi onnellisilla sodilla maureja vastaan valtakuntaansa, johon yhdisti myöskin Leonin, Cordovan ja Sevillan. Oli uskollinen kirkon ystävä, ja julistettiin 1671 pyhimykseksi. *K. G.*

Ferdinand (it. Ferdinando, Ferrando), Napolin ja molempain Sisiliain kuninkaita. 1. F. I (1751-1825), Napolin kuningas 1759-1806 ja 1815-25; Sisilian kuningas 1759-1825; otti itselleen v:sta 1816 arvonimen: „F. I, molempain Sisiliain kuningas". F. oli heikko luonteeltaan ja hänen puolisonsa Maria Carolina (v:sta 1777) todellinen hallitsija. Kuningattaren suosikki engl. Acton johti maan politiikkaa suuntaan, joka oli Englannille ja Itävallalle ystävällinen; tämän johdosta Napoli 1790-luvulla sekaantui Ranskan tasavaltaa vastaan käytyihin sotiin. Hovin täytyi 1798 ranskalaisten tieltä paeta Sisiliaan ja Napoli muodostettiin (1799) Partenopen tasavallaksi, joka kuitenkin kukistui heti, kun ranskalaiset olivat jättäneet maan. Verinen taantumus seurasi. Kun F. 1805 ei ylläpitänyt lupaamaansa puolueettomuutta, julisti Napoleon, että Bourbonit olivat lakanneet hallitsemasta Napolissa ja asetti sinne omia sukulaisiaan hallitsijoiksi (Josef, Murat). Englannin laivaston suojelemana F. jäi Sisiliaan, kunnes hänen valtansa 1815 taasen asetettiin Napolissakin entiselleen. Carbonari-kapina pakotti F:n 1820 hyväksymään vapaamielisen hallitusmuodon, mutta Itävalta teki siitä lopun jo 1821, ja kurja taantumus seurasi.

2. F. II (1810-59), edellisen pojanpoika. Kuninkaana 1830-59. Ylläpiti jesuiittain valtaa, painotarkastusta, urkkimista ja ankaraa poliisijärjestelmää. Hänen ankara ja itsevaltainen hallituksensa aiheutti suuren määrän salaliittoja, mutta niistä hänen julmuutensa vain yltyi. Tammik. 1848 syttyi kapina Sisiliassa ja levottomuuksia Napolissa. F. oli pakotettu antamaan maalleen vapaan hallitusmuodon ja lähettämään sotajoukon Pohjois-Italiaan taistelemaan Itävaltaa vastaan. Mutta toukok. 15 p., samana päivänä, jolloin edustajakamarit kokoontuivat, syntyi eduskunnan ja hallitsijan välillä erimielisyyttä, mikä meni niin pitkälle, että Napolin kaduilla taisteltiin. Kukistettuaan kapinan verisellä julmuudella (niinpä hän pommitutti Napolia linnoituksista, saaden siitä liikanimen „kuningas Bomba") ja pakotettuaan Sisiliankin alistumaan 1849, hän lakkautti vapaamielisen hallitusmuodon ja ryhtyi harjoittamaan vanhaa hirmuhallitustaan huolimatta Englannin ja Ranskan vastalauseista. *E. M-a.*

Ferdinand II August Frans Anton (1816-85), Portugalin nimikuningas, Saksi-Koburg-Gotha-Kohárynruhtinaallista sukua, meni 1836 naimisiin Portugalin kuningattaren Maria II:n da Glorian kanssa; hoiti hallitusta vanhimman poikansa Dom Pedro V:n alaikäisyyden aikana (1853-55) ja saavutti saksal. sukuperästään huolimatta viisaalla ja perustuslainmukaisella hallituksellaan kansan suosion; kieltäytyi 1869 ottamasta vastaan hänelle tarjottua Espanjan kruunua. *J. F.*

Ferdinand. Saksan (room.-saksal.) keisareita. 1. F. I (1503-64), keisarina 1556-64. Keisari Kaarle V:n nuorempi veli, sai Wormsin sopimuksessa 1521 Itävallan perintömaat (Itävallan, Steiermarkin, Kärntin ja Krainin, joihin lisäksi myöhemmin tuli habsburgilaisten alueet Švaabissa sekä Tyroli). Nai sam. v. Unkari-Böömin kuninkaan Vladislavin tyttären, Annan, ja valittiin (1526) lankonsa, kuningas Ludvikin kuoltua Böömin ja Unkarin kuninkaaksi. F:stä tuli täten itävaltalaisen monarkkian varsinainen

perustaja. Eräs vastustuspuolue Unkarissa korotti kuitenkin kuninkaaksi Siebenbürgin ruhtinaan Johan Zapolyan; hänen ja hänen suojelijansa sulttaani Solimanin kanssa oli F:llä kestettävänä koko myöhempänä hallituskautenaan ankaria taisteluita (Wienin piiritys 1529), jotka päättyivät siten, että Unkari jaettiin F:n ja turkkilaisten kesken. V. 1531 F. valittiin roomalaiseksi kuninkaaksi. Oli sen jälkeen veljensä sijainen useimmilla valtiopäivillä ja tuli hänen jälkeensä keisariksi 1556 (kruunattiin 1558). Vaikka F. oli innokas katolilainen, osoitti hän suurta suvaitsevaisuutta protestantteja kohtaan (vaikutti tuntuvasti Passaun sovinnon (1552) ja Augsburgin uskonrauhan (1555) aikaansaamiseen). [W. Maurenbrecherin kirjoitus F:sta teoksessa „N. Allg. deutsche Biographie".]

2. F. II (1578-1637), edellisen pojanpoika, keisarina 1619-37. Hänen serkkunsa keisari Matias sai hänet valituksi Unkarin ja Böömin kuninkaaksi, mutta kun böömiläiset 1618 olivat tehneet kapinan Matiasta vastaan ja F. tämän kuoltua oli tullut hänen seuraajakseen, eivät he enää halunneet tunnustaa häntä kuninkaakseen, vaan ryhtyivät taisteluun häntä vastaan. Pian tämän jälkeen valittiin F. keisariksi; böömiläiset olivat sillä välin valinneet Pfalzin Fredrikin kuninkaakseen. Katolisen liigan tukemana F. pääsi Böömin herraksi. Valloitetussa maassa ryhdyttiin protestantteja ankarasti sortamaan. F. tahtoi nyt myöskin masentaa Pohjois-Saksan protestantit ja varsinkin sittenkuin Wallenstein oli astunut hänen palvelukseensa, hän esiintyi erittäin ylimielisesti. Solmittuansa rauhan Tanskan Kristian IV:n kanssa 1629 hän julkaisi n. s. restitutsioniediktin, jolla määrättiin, että protestanttisten ruhtinasten oli annettava takaisin kaikki 1552 jälkeen anastamansa kirkolliset alueet. Mutta kun F. samalla ilmeisesti osoitti, että hänen aikomuksensa oli Wallensteinin avulla supistaa saksalaisten ruhtinasten valtaoikeuksia ja lisätä keisarin valtaa, pakottivat ruhtinaat hänet erottamaan Wallensteinin. Kustaa Aadolfin ja ruotsalaisten esiintyminen (v:sta 1630) teki täydellisesti tyhjäksi keisarin vallanhimoiset ja kiihkovaltiolliset hankkeet. F. oli uskonkiihkoinen jesuiittain kasvatti, lahjoiltaan keskinkertainen, mutta muuten rehellinen, hyvää tarkoittava ja yksityisessä elämässään moitteeton ruhtinas. [Stieven kirjoitus teoksessa „Allg. deutsche Biographie", Ritter, „Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges".]

3. F. III (1608-57), keisarina 1637-57, edellisen poika; samoin kuin isänsäkin jesuiittain kasvattama innokkaaksi katolilaiseksi, oli Wallensteinin kuoleman jälkeen keisarin sotajoukon nimellisenä ylipäällikkönä; F. ja Gallas voittivat ruotsalaiset Nördlingenin tappelussa 1634. Hallitsijaksi päästyään hän harrasti rauhaa, joka tehtiinkin Westfalenissa 1648; oli Puolan liittolaisena sodassa Kaarle X:tä Kustaata vastaan.

E. M-a.

Ferdinand (1402-43), „lujamielinen ruhtinas", Portugalin prinssi, kuningas Juhana I:n poika, meni 1437 Avizin ritarikunnnan suurmestarina Afrikkaan sotaan uskottomia vastaan, mutta joutui tappiolle. Oltuaan ensin maurien panttivankina, joutui hän, kun Portugalissa sopimuksen ehdot hyljättiin, orjaksi; suurella kärsivällisyydellä hän kesti kohtalonsa, kunnes kovan kohtelun seurauksista kuoli. Calderon on häntä ylistänyt näytelmässään „Il prineipe eonstante".

K. G.

Ferdinandea (N e r i t a, J u l i a) tuliperäisen purkauksen kautta 1831 syntynyt, ympärimitaten 5-6 km suuruinen saari Välimeressä, Sisilian lounaisrannikon ja Pantellarian-saaren välissä. Napolin ja Englannin riidellessä sen omistamisesta se samana vuonna katosi, näyttäytyäkseen uudelleen hetkeksi 1833. *(E. E. K.)*

Ferencz József, Unkarin kuningas, ks. F r a n s J o s e f.

Fergana *[-ā'-]*, maakunta Venäjän Keski-Aasiassa, käsittää Fergana-alanteen reunavuorineen Syrdarja- ja Narym-jokien ympärillä, osan Alai- ja Trans-Alai-vuoristoa sekä Pamirin ylänköä, yhteensä 143,400 km²; 1,828,700 as. (1907), joista Pamirissa ainoastaan 2,000. N. 60 % as. sartteja, 18,3 % karakalpakkeja, 10,2 % tadžikeja ja 4,4 % uzbekeja (ks. n.). Runsaista, huolella harjoitetun m a a n v i l j e l y k s e n tuotteista mainittakoon, paitsi vehnää, hirssiä, riisiä, hedelmiä ja viiniä, ennenkaikkea p u u v i l l a, jonka viljelys nopeasti edistyy: 1899 oli puuvilla-istutuksia n. 169,259 ha, 1901 253,425 ha; puuvillan vientiarvo nousi yli 120 milj. markan. V. 1902 vietiin silkkiä Venäjälle 31,900 kg. K a r j a n h o i t o ei vastaa maan omia tarpeita. Paitsi jaloja metalleja, tavataan naftaa, kivihiiltä ja suolaa. Tehdasteollisuus voittaa alaa vielä nytkin tärkeältä käsiteollisuudelta. Liikennettä välittää yksi rata Andidžanista lähtien länteenpäin. F:n pääkaupunki Novyj Margelan. — Aikaisemmin Kokandin kaanikuntaan kuuluttuaan F. joutui 1648-68 Venäjälle, joka 1891 ja 1895 liitti siihen eteläpuolella olevan alueen ja Pamirin.

E. E. K.

Ferghana ks. F e r g a n a.

Fergusson *[fə́gəsən]*. J a m e s (1808-86), engl.-skotl. arkeologi ja kirjailija. Oleskeli liikemiehenä Intiassa, jossa syventyi vanhaan intial. rakennustaiteeseen. Teki sittemmin useita matkoja Aasiassa ja Euroopassa tutkien arkeologiselta ja taidehistorialliselta kannalta etupäässä muinais- ja keskiaikaa. Tutkimustensa tulokset F. on esittänyt erittäin laajassa, monipuolisessa ja auktoritatiivista arvoa saavuttaneessa kirjailijatuotannossaan, jossa hän paitsi intial. arkkitehtuuria ja mytologiaa sekä klassillista taidearkeologiaa on myös käsitellyt uudempaakin tyylinhistoriaa ja rakennustaidetta sekä julkaissut teoksia uudenaikaisen linnoitustaidonkin alalta. Pääteos: „History of arehiteeture in all countries" (3:s painos 1894, 5 os.). *E. R-r.*

Feriæ *[fē-]* (lat.), juhlapäivät, juhla-, joutoaika.

Ferik *[-ī'-]* (arab., = osasto), divisioonan (f i r k a n) päällikkö Turkin sotaväessä. *K. T-t.*

Ferla (F ä r l a), ruots. aatelissuku, joka jo 1200-luvulla esiintyy valtaneuvostossa. Kuolemansa kautta on tullut tunnetuksi ritari valtaneuvos K a a r l e N i i l o n p o i k a, jonka mahtava Bo Joninpoika Grip 1381 surmasi fransiskaaniluostarin kirkossa Tukholmassa. Hänen poikansa valtaneuvos J u h a n a K a a r l e n p o i k a mainitaan usein unionitaistelun aikana (1436-56) ja oli vuoden ajan Turun linnanisäntänä.

Huomattava on suvun viimeinen jäsen Åke Pentinpoika F.; 1563 hän nimitettiin sotaeverstiksi Liivinmaan sotaan, jossa valloitti Haapsalon ja Lihulan, taisteli sittemmin tanskalaisia vastaan. Hän oli niitä harvoja, jotka pysyivät onnettomalle Eerik kuninkaalle uskollisina loppuun asti, ja ehkä tästä syystä Juhana III:n vähemmän suosima. Kuitenkin F., joka oli oppinut ja kokenut mies, tuli valtaneuvokseksi ja oli erinäisissä toimissa, kuten rauhansovittajana 1569, y. m. Hän kuoli 1598.

Fermaani (pers. *fermā'n* = käsky). muhamettilaisten ruhtinasten antama julistus, varsinkin sellainen, jolla hallitsija myöntää jollekulle henkilölle määrätyn oikeuden, esim. oikeuden toimittaa arkeologisia kaivauksia. *K. T-t.*

Fermaatti (it. *fermata* = pysähdys), *mus.*, levähdysmerkki 𝄐, joka osoittaa, että sitä seuraavien sävelien tulee soida vasta jonkun, merkinnässä epämääräiseksi jätetyn, ajan kuluttua. F:iin käytettävä aikamäärä vaatii kuitenkin itse asiassa niitä tarkinta ja hienointa vaistoa esittäjän puolelta, sillä sen erilainen pituus vaikuttaa aina eri lailla kuulijaan. Senvuoksi on tehty yritys f.-merkin tarkaksi määrittelemiseksi, siten että kaaren alla olevain pisteitten lukumäärä osoittaa, kuinka monta nuottiyksikkö- (esim. 1/4-nuotti-) arvoa on f:n osalle laskettava: 𝄐 = 𝅗𝅥, 𝄐 = 𝅗𝅥., 𝄐 = 𝅝. j. n. e. — Tätä merkintätapaa on käytetty uusimmassa 1903 hyväksytyssä koraalivirsikirjassamme. *I. K.*

Fermat *[fermā']*, Pierre de (1601-65), ransk. matemaatikko. F. keksi samaan aikaan kuin Descartes keinon esittää yhtälöä käyrällä. Pascalin vaikutuksesta F. ryhtyi tutkimaan todennäköisyyslaskentoa. F:n keksimällä keinolla maksimi- ja minimi-tehtävien ratkaisemiseksi ja hänen löytämällänsä tangentin määräämistavalla on ollut suuri merkitys infinitesimaali laskennolle. Suurenarvoiset ovat F:n lukuteoreettiset tutkimukset. Hän esitti joukon lukuteoreettisia väittämiä, joihin häneltä kuitenkaan ei ole jäänyt suoranaisia todistuksia; sellainen oli esim.: jos n on kokonainen luku, suurempi kuin 2, eivät yhtälöä $x^n + y^n = z^n$ toteuta mitkään kokonaiset x:n, y:n, z:n lukuarvot. Fermat'n todistusta tähän väittämään ei ole löydetty, eikä sille vielä ole keksitty nutta. Göttingenin tiedeseuran hoidossa on toht. Paul Wolfskehlin 1906 lahjoittama 100,000 mk:n suuruinen palkinto sille, joka väittämän todistaa. *R. J-a.*

Fermentatsioni (lat. *fermentā're* = joutua käymistilaan) ks. Käyminen.

Fermentti ks. Käyte.

Fernandez y Gonzalez *[-a'ndeþ i -nþa'leþ]*, Manuel (1830-88), esp. runoilija, romaanin- ja näytelmänkirjoittaja. Hänen kappaleensa ovat osaksi farssintapaisia, osaksi traagillisia, aiheiltaan enimmästi kansallisia. Tunnetuimmat niistä ovat „Luchar contra el sino" (1848), „El Cid" (1858), „Un duelo a tiempo" (1859), „Padre y rey" (1860), „Don Luis Osorio" (1863), „Aventuras imperiales" (1864). Hänen historiallset romaaninsa ovat usein vailla hienompaa luonteenerittelyä, mutta sisällykseltään sensatsionillisia, ja senvuoksi paljon luettuja. Mainittavimmat niistä ovat „Don Juan Tenorio" (1851), „Los siete infantes de Lara" (1862), „La virgen de la Palma" (1867), „El montero de Espinosa" (1869), „Taros y Cañas" (1885). Lyyrikkona hän julkaisi runokokoelmat „Poesias" ja „Poesias varias" (1858). *J. H-l.*

Fernando ks. Ferdinand.

Fernando Noronha *[-a'n- -o'nja]*, pieni, tuliperäinen, 1503 löydetty saari 3° 50′ et. lev., 360 km koilliseen Brasilian rannikolta. Brasilian hallitus käyttää sitä rangaistus-siirtolana. n. 2,000 as. *(E. E. K.)*

Fernando Po *[-a'n- pō]*, Espanjan omistama, tuliperäinen ja vuorinen saari Guinean-mutkassa, alaltaan 1,998 km², n. 25,000 as. Saarella vallitsee troopillinen (keskilämpö 25.8° C), tavattoman kostea, sekä epäterveellinen ilmasto. Saaren peittävät runsasvetisten vuoripurojen halkomat aarniometsät, joissa kasvaa kallisarvoisia puulajeja (ebenholtsi, campeche). Asukkaat enimmäkseen mantereelta tulleita, omien päällikköjensä alaisia bantuheimoisia bube-neekereitä, rannikolla vähälukuinen eurooppalais-sekarotuinen väestö. Vientitavarana biukan palmuöljyä. Asutukset, myös pääkaupunki, englantilaisten perustama Santa Isabel, ovat rappeutumassa: scuraus Espanjan kykenemättömästä hallinnosta, jonka alaisena F. P. v:sta 1778 on ollut, lukuunottamatta lyhyttä englantilaista omistuskautta. Saaren löysi n. 1470 portugalilainen Fernão do Po. *E. E. K.*

Ferolia variegata, Guayanassa ja Guadeloupe-saarella kasvava *Rosaceæ*-heimoon kuuluva puu, josta samoinkuin eräistä muistakin troopillisista puista, saadaan atlaspuuta (ks. t.).

Feronia *(Pterostichus)*, kovakuoriais-suku maakiitäjien heimossa. Useimmat lajit mustia; ruumis joks. tasapaksu, peitinsiivet syväuurteisia. Erinomaisen lajirikas suku, joka on levinnyt yli koko palearktisen ja nearktisen alueen. Suomessa 20 lajia. Toiset elävät vainioilla tai teillä, toiset soissa tai metsissä lehtien, sammalten ja kivien alla. *U. S-s.*

Feroniakumi, oikea Itä-Intian kumi, Intiassa kasvavan *Rutaceæ*-heimoon kuuluvan puun, *Feronia elephantum*in kuoresta tihkuva kumi. Esiintyy kaupassa suurina, kiiltävinä, usein iriseeraavina kappaleina, on arapikumia vähän pehmeämpää; käytetään etenkin vesivärien valmistukseen. *(J. A. W)*

Ferrara *[-ā'-]*. 1. Provinssi Pohjois-Italiassa Emilian maakunnassa, 2,621 km², Po-joen oikealla puolella, vesiperäistä suistomaata; 288,672 as. (1908). — 2. Edellisen pääkaupunki, 50 km merestä, suoperäisellä alangolla, rautateitten risteyksessä; 33,964 as. (1906). F:ssa on etenkin Este-sukuisten ruhtinasten ajoilta rakennustaiteellisia muistomerkkejä; Arioston, Tasson, Guarini'n, Savonarolan kotikaupunki. Viimeksimainitun ja Arioston kuvapatsaat. Loistorakennuksista mainittakoon lombardilais-tyyliin rakennettu katedraali 12-13:lta vuosis., S. Francesco, S. Benedetto y. m. kirkot, goottilais-tyylinen herttuallinen linna, Palazzo del municipio (kaupungintalo), Pal. della Ragione, Pal. Serofa y. m. Yliopiston (perust. 1391) yhteydessä 100,000 nid. käsittävä kirjasto kallis-arvoisine käsikirjoituksineen; teollisuus on mitätön. — F. mainitaan ensikerran varmasti 757, jolloin longobardikuningas Desiderius sen luovutti paa-

ville. Se oli sitten, todellisuudessa itsenäisenä, Esten herttualliseu suvun hallussa, kuunes, tämän suvun sammuttua, paavi Klemens VIII sen liitti kirkkovaltioon 1597. V. 1796 F. joutui Cisalpiseen tasavaltaan sekä 1805-14 Italian kuningaskuntaan kuuluvaksi; uuteen Italian kuningaskuntaan se liittyi 1859. [Frizzi, „Memorie per servire alla storia di F." (2:neu pain. 1847-50); Gruyer, „L'art ferrarais à l'époque des priuces d'Este" (1897).]

Ferrari *[-ā'-]*. Ludovico (1522-65), it. matemaatikko. F. ensimäiseuä osoitti ueljäuuen asteen yhtälön yleisen ratkaisutavan sekä toimitti suuria kartoitustöitä Pohjois-Italiassa. *(R. J-a.)*

Ferrari *[-ā'-]*, Paolo (1822-89), etevä it. huvinäytelmänkirjoittaja. Etenkin onnistuivat hänelle historialliset huvinäytelmät ja kansanomaiset kappalect, huonommin n. s. teessikappaleet, joissa ranskalaisten Dumas'n, Augier'n ja Sardou'n vaikutus ou huomattavissa. Hänen historiall. huvinäytelmistään ovat mainittavimmat „Goldoni e le suc sedici commedie nove" (1852), „La satira e il Parini" (1857), ja „La poltrona storica" (1862). Parhaat hänen kansanelämää kuvaavista huviuäytelmistään ovat „La medicina d'una ragazza ammalata" (1862), „Codicillo dello zio Venanzio" ja „Nessuno va al campo" (1871), joilla on pysyvä arvonsa. Huomattavimmat F:n tcessikappaleista ovat „Il duello", „Cause ed effetti" (1872), „Il ridicolo", „Il suicidio" (1875), „Due dame" ja „Alberto Pregalli". F:n näytelmät „Opere drammatiche" ilmestyivät Milanossa (1877-80, 14 nid.). [L. Fortis, „P. F., ricordi e note" (1889); V. Ferrari. „P. F., La vita, il teatro" (1899).] *J. Π-l.*

Ferraris *[-ā'-]*, Galileo (1847-97), it. fyysikko ja sähköteknikko. F. suoritti ensimäisenä tutkimuksia monivaiheisen vaihdevirran (ks. Sähkövirta) magneettisesta vaikutuksesta (1888) sekä lausui ensimäisenä sen ajatuksen, mihiu perustuen n. s. kiertovirtamoottori on rakennettu. F. työskenteli vielä sähkövalaistuksen ja -voimansiirtämisen alalla. — V. 1886 F. perusti Italian ensimäisen sähköteknillisen koulun. *R. J-a.*

Ferrel, William (1817-91), amer. ilmatieteen tutkija. F:n ilman yleistä liikettä maapallollamme, maksimien ja minimien luonnetta, pyörremyrskyjen ja tornadojen (ks. t.) teoriaa käsittelevät tutkimukset ovat varsin arvokkaita. Muista tieteellisistä töistä mainittakoon tutkimukset sen voiman suuruuden arvioimiseksi, millä maanpiunalla liikkuva kappale maan pyörimnän takia poikkeaa suoraviivaisesta radastaan, tämän voiman sovittamisesta määrättyjen sääopillisten ilmiöiden selitykseen sekä ilmapaineen jakautumisesta maapallollamme. *R. J-a.*

Ferrer *[-e'r]*, Francisco (n. 1855-1909), esp. kansauvalistuksen harrastaja, otti nuorena osaa tasavaltalaisen puolueen toimintaan, oli tasavaltalaisen ministerin Ruiz Zorrillan sihteerinä ja seurasi häntä 1873 maanpakoon Pariisiin, jossa elätti itseään kielenopetuksella. Pian hän luopui valtiollisesta toiminnasta sekä ryhtyi, suuren omaisuuden perittyään ja kotimaahan palattuaan, puhein ja kirjoituksin, oppikirjoja ja kasvatusopillisia teoksia julkaisemalla työskentelemääu vapaamman henkisen edistyksen hyväksi ja maansa pelastamiseksi katolilaisen papiston ylivallasta ja sen tuottamasta siveellisestä ja taloudellisesta rappiotilasta. Papit ja munkit alkoivat häntä yhä kiihkeämmin vihata, varsinkin hänen vuosisadan lopulla perustettuaan Barcelonaan „Nykyaikaisen koulunsa" („Escuela moderna"), jolle pian syntyi haaraosastoja eri osiin maata. Kuninkaan hääjuhlien yhteydessä toimeenpantua murhayritystä hyväkseen käyttäen klerikaalit syyttivät häntä siihen osallisuudesta, hänet vangittiin, pidettiin toista vuotta kovassa tutkintovankeudessa ja pantiin vasta Euroopan yleisen mielipiteen pakotuksesta siviilituomioistuimen eteen, joka hänet syyttömänä vapautti. Sen jälkeen F. jonkun aikaa oleskeli Pariisissa, jossa hän yhdessä useiden tunnettujen henkilöiden kanssa perusti kansainvälisen „yhdistyksen järkiperäistä kasvatusta varten". Seuraavina vuosina hän yhä laajensi valistustyötänsä Espanjassa. Kun sitten vuoden 1909 kesän lopulla väkeä Marokon sotaan vietäessä Barcelonassa ja sen ympäristöllä syntyi kapina ja hallitus, sen kukistettuaan, ryhtyi kapinoitsijoita rankaisemaan, joutui nyt F:kin vastustajainsa vainon uhriksi. Vaikka hän tiettävästi kapinan aikana oli poissa maasta, syytettiin häntä sen johtamisesta, vangittiin ja pantiin sotaoikeuteen, joka, nähtävästi ilman todistuksia ja ilman varsinaista tutkintoakaan, tuomitsi hänet kuolemaan. Yleisistä vastalauseista huolimatta hallitus vahvisti tuomion ja lokak. 13 p. 1909 F. mestattiin Barcelonassa. Tämä „oikeusmurha" herätti niin ankarau suuttumuksen myrskyn sekä Espanjassa että eteukin muualla Euroopassa, että silloisen vanhoillisen, Mauran ministeristön oli jätettävä hallitusohjat vapaamielisten käsiin. *K. B:dt.*

Ferri... tarkoittaa rautayhdistystä, joka on samalla hapettumisasteella kuin rautaoksidi (Fe_2O_3) ks. Rauta.

Ferri, Enrico (s. 1856), it. rikoslainoppinut ja sosialisti, toimi 1881-94 professorina useissa yliopistoissa, mutta menetti virkansa siirryttyään julkisesti sosialistiseen puolueeseen; tätä nykyä asianajajana Roomassa ja yksityisdosenttina sikäläisessä yliopistossa. F. on Lombroson rinnalla n. s. ital. (positiivisen) kriminalistikoulukunnan perustajia pannen kuitenkin rikosten syitä selittäessään yhteiskunnallisille vaikutuksille enemmän painoa kuin Lombroso; edustajakamarin jäsen v:sta 1886. Hän on Italian sosialistien huomattavimpia johtomiehiä; kantausa puolesta hän kuuluu reformistien ja vallankumouksellisten syndikalistien välillä oleviin integralisteihiu; toimitti jonkun aikaa sosialistien pää-ääneukaunattajaa Avauti lehteä; julkaissut m. m. „Sociologia criminale" (1892), „La teorica dell' imputabilità e la negazione del libero arbitrio" (1878), „Educazione, ambiente e criminalità" (1883), „L'omicidio nella antropologia criminale" (1895). Suomeksi on ilmestynyt „Sosialismi ja uuden ajan tiede" (1905). *J. F.*

Ferrisyankaliumi (punainen verilipeäsuola, kaliumferrisyanidi), kaliumin, raudan, hiilen ja typen kem. yhdistys, $K_3Fe(CN)_6$. Muodostuu kaliumferrosyanidista kloorin vaikutuksesta. Tummanpunaisia, veteen liukenevia kiteitä; ei ole myrkyllinen. Ferrosuolat saostavat f:n vesiliuoksesta Turnbullin sinistä. Käytetään väriteollisuudessa ja analyyttisenä reagenssina. *S. K-i.*

Ferro . . . tarkoittaa rautayhdistystä, joka on samalla hapettumisasteella kuin rautaoksiduli (FeO). ks. Rauta.

Ferro (esp. Hierro), läntisin ja pienin Espanjalle kuuluvista Kanarian-saarista, sortuneen tulivuoren keilan raunio, 275 km², 6,508 as. (1900). — V. 1634 määrättiin Richelieu'n toimesta nolla-meridiaani kulkemaan F:n kautta, jonka läntisimmän Vanhan-mantereen osan luultiin olevan tasan 20° länteen Pariisista. Todellisuudessa etäisyys onkin 20° 23′ 9″. Siitä syystä, ja koska F:lla ei ole tähtitieteellistä observatoria, muut paitsi ranskalaiset, laskevat nolla-meridiaaninsa Greenwichin observatorista lukien, joka on 17° 39′ 46″ itään Ferrosta. *E. E. K.*

Ferromangaani ks. Mangaanilejeeringit.

Ferrosyankaliumi (keltainen verilipeäsuola, kaliumferrosyanidi), kaliumin, raudan, hiilen ja typen kem. yhdistys. $K_4Fe(CN)_6$. Sen valmisti ensin Maequer v. 1749 kaliumhydroksidin avulla berliininsinisestä. F:a tehdasmaisesti valmistettaessa sulatetaan typenpitoisia, eläimistä saatuja aineita (verta, nahkaa y. m.) potaskan ja raudan kanssa, uutetaan vedellä ja raaka tulos kiteytetään. F. muodostaa suuria, keltaisia kiteitä, jotka sisältävät 3 molekyliä kidevettä; liukenee veteen, ei alkoholiin; ei ole myrkyllinen. Rikkihapon vaikutuksesta muodostuu siitä syaanivetyä (sinihappoa), kaliumkarbonaatin kanssa sulatettaessa syankaliumia ja rikin kanssa rodankaliumia. Ferrisuolat saostavat f:n liuoksesta berliininsinistä. Käytetään syaaniyhdistyksiä valmistettaessa sekä analyyttisenä reagenssina rautaa, kuparia, munanvalkuaisaineita, alkaloideja y. m. osoitettaessa. *S. K-i.*

Ferrotypia (lat. *ferrum* = rauta, ja kreik. *typos* = jäljennös), rautalevylle otettu, välittömästi positiivisena esiintyvä valokuva.

Ferruginoottinen (lat. *ferrū'go* = ruoste), raudanpitoinen.

Ferrum (lat.), rauta. — F. aceticum, etikkahapon rautaoksidisuola; F. carbonicum saccharatum, sokerin ja hiilihapon rautaoksidulisuolan seos; F. chloratum ja F. muriaticum oxydulatum, rautakloruuri; F. lacticum, maitohapon rautaoksidulisuola; F. oxydatum fuscum, rautaoksidihydraatti; F. oxydatum rubrum, rautaoksidi; F. fosforicum, fosforihapon rautaoksidulisuola; F. sesquichloratum t. F. muriaticum oxydatum, rautakloridi, jonka liuos on Liquor ferri sesquichlorati; F. sulfuricum, rikkihapon rautaoksidulisuola, rautavihtrilli.

Ferry *[ferī']*, Jules (1832-93), ransk. valtiomies, tuli 1851 asianajajaksi Pariisiin, valittiin 1869 lainsäätäjäkuntaan, jossa hänestä pian tuli vasemmiston huomatuimpia puhujia. Keisarivallan kukistuttua F. tuli kansallisen puolustushallituksen jäseneksi ja määrättiin Seinen departementin prefektiksi sekä (marrask. 1870) Pariisin määriksi, hoiti koko piirityksen ja sitä seuranneiden levottomuuksien kestäessä kylmäverisesti ja tarmokkaasti kaupungin hallintoa, kunnes, sotajoukkojen tultua siirretyiksi Versailles'iin, oli pakotettu pakenemaan. Oltuaan 1872-73 lähettiläänä Ateenassa F. kansalliskokouksessa ja sitten edustajakamarissa tasavaltalaisen vasemmiston johtajana taisteli kasvavaa taantumusta vastaan. Hän tuli helmik. 4 p:nä 1879 opetusministeriksi, jossa toimessa hän, pientä väliaikaa lukuunottamatta, pysyi marrask. 20 p:ään 1883, oli samalla pääministerinä syysk. 24 p:stä 1880 marrask. 10 p:ään 1881 ja toisen kerran helmik. 21 p:stä 1883; opetusministerin toimesta luovuttuaan hän pääministerin viran ohella hoiti ulkoministerin tehtäviä. Opetusministerinä ollessaan F. ankarasti klerikaaleja vastaan taistellen perin pohjin uudisti Ranskan opetuslaitoksen: se vapautettiin pappien ja munkkien valvonnasta, parempain opettajain saantia edistettiin, alempi opetus valtion kouluissa tehtiin maksuttomaksi ja säädettiin oppipakko, valtion kouluissa pantiin uskonnonopetuksen sijalle moraalin opetus, j. n. e. Pääministerinä F. koetti vakaannuttaa tasavaltaa ja ajoi siinä mielessä läpi valtiosäännön uudistuksen. Ulkoministerinä taas hän tarmokkaasti vahvisti Ranskan asemaa siirtomaavaltana sekä Afrikassa että Taka-Intiassa. Ranskan joukkojen Kiinan sodassa kärsittyä pienen tappion Langsonin luona maalisk. 28 p:nä 1885, josta tappiosta ensin tuli Pariisiin kovin liioiteltuja sanomia, edustajakamari maalisk. 30 p:nä ankaran mieltenkuohun vallitessa antoi F:n kabinetille epäluottamuslauseen ja tämän oli eroaminen. F. oli nyt joutunut yleiseen epäsuosioon, varsinkin klerikaalien kiihotuksen johdosta, mutta siitä huolimatta hän jatkoi osanottoaan valtiolliseen elämään, pian aloittaen ankaran taistelun Boulanger'ta ja tämän kannattajia vastaan. Näiden uhkausten seurausta suureksi osaksi oli, ettei F. Grévyn erottua 1887 toimitetussa presidentinvaalissa tullut valituksi. 1889 vuoden parlamenttivaalit tuottivat boulangisteille musertavan tappion, mutta myöskin F. jäi valitsematta. Helmik. 1890 hänet kuitenkin valittiin senaatin jäseneksi, ja täydellisen hyvityksen tuo etevä valtiomies sai 1893, jolloin hänet muutamaa viikkoa ennen kuolemaansa valittiin senaatin presidentiksi. [„Discours et opinions de J. F.", julkaissut 1893-98 Ch. Robiquet: A. Rambaud, „Jules Ferry" (1903); A. Billot, „Jules Ferry. Son œuvre coloniale et diplomatique" (1904).] *K. B:dt.*

Jules Ferry.

Fersen, von, ruots. aatelissuku, saks. tai mahdollisesti skotlantil. alkuperää.

1. Fredrik Axel von F. (1719-94), kreivi, valtiomies, valtaneuvos, antautui nuorena sotilasuralle, otti osaa Suomen sotaan 1741-42, palveli Ranskan sotajoukoissa jonkun aikaa, siirtyi taas kotimaahan, missä yleni sotilasalalla hämmästyttävän nopeasti. Otti osaa 1757-60 Pommerin sotaan, nimitettiin kenraaliksi 1763 ja sotamarsalkaksi 1170. Suurimman maineensa F. on saavuttanut valtiollisella alalla. Hän otti osaa valtiopäivätöihin 1751-52 osoittautuen kiivaaksi hattupuolueen kannattajaksi. Jo seuraavilla val-

tiopäivillä 1755-56 hän oli hattujen johtajia ja valittiin maamarsalkaksi. Näillä ja kaksilla myöhemmillä valtiopäivillä, 1760-62 ja 1769-70, jolloin hän myös oli säätynsä puhemiehenä, hän osoittautui harvinaisen taitavaksi johtajaksi, kaunopuheinen, kylmäverinen, peloton ja kaikkiin puolue-elämän salaisuuksiin tottunut kun oli. Vapaudenajan viimeisillä valtiopäivillä hän vetäytyi syrjään, mutta Kustaa III kutsui vallankumouksen suoritettuaan hänet heti valtaneuvostoon, josta F. kumminkin pian erosi. Vanha valtiomies, joka ei voinut kuninkaan kannattajajoukkoon yhtyä, esiintyi tämän jälkeen sen yhä enemmän varttuvan oppositsionin johtajana, jonka kuninkaan uudistukset aiheuttivat. Valtiopäivillä 1778, 1786 ja varsinkin 1789, jolloin F. useiden muiden kanssa vangittiin, tuli kuningas tuntemaan vanhan hattupäällikön valtaa.

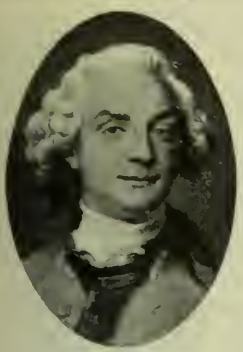

A. v. Fersen.

F. on Ruotsin vapaudenajan loistavimpia ja tyypillisimpiä ylimyksiä. Hän oli jyrkästi ylimysvaltainen ja vapaan hallitusmuodon johdonmukaisimpia puoltajia, ranskalaisen kulttuurin ihailija ja valistusajan aatteiden puoltaja, hienostunut seuramies, jonka rikkaassa kodissa maan valiot kokoontuivat. Valtiotoimiensa ohella hän ennätti ottaa osaa muihinkin harrastuksiin, oli m. m. Ruotsin akatemian jäsenenä sen perustamisesta lähtien. Häuen laajat muistiinpanonsa ovat julkaistut hänen kuolemansa jälkeen (R. M. Klinckowström, „Riksrådet och Fältmarskalken m. m. Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter", 8 osaa 1867-72) ja ovat hyvin valaisevat vapauden- ja kustavilaisen ajan tuntemiselle, joskin historiallisena lähteenä varovaisuudella käytettävät.

2. Hans Axel von F. (1755-1810), edellisen poika, kreivi, valtamarsalkka, palveli Ruotsin ja Ranskan sotajoukoissa, otti osaa Ameriikan vapautussotaan 1780-83, Suomen sotaan 1788, ja ylennettiin 1809 kenraaliksi. V:sta 1799 hän oli Upsalan yliopiston kanslerina ja 1801 valtamarsalkkana. Rauskassa ollessaan hän oli suositu vieras hovissa Ludvik XVI:n ja varsinkin Marie Antoinetten persoonallisena ystävänä; hän teki kaikki voitavansa vallankumouksen aikana onnettoman kuningasparin pelastamiseksi, auttaen m. m. kuninkaallisen perheen pakoyritystä 1791. Epäiltyuä Ruotsin perintöruhtiuaan, prinssi Karl Augustin kuoleman aiheuttamisesta, surmasi raivostunut kansanjoukko hänet Tukholman kadulla, kun mainitun prinssin ruumis tuotiin pääkaupunkiin $^{20}/_{6}$ 1810. *A. R. C.*

Ferstel, Heinrich von (1828-83), itäv.-saks. arkkitehti, opiskeli Wienin taideakatemiassa ja nimitettiin 1866 sikäläisen polyteknillisen opiston professoriksi; aateloitiin 1879. Rakensi 1856-79 Wienin Votiv-kirkon, jota on sanottu „uudenaikaisen gotiikan kauneimmaksi tuotteeksi Saksassa" ja jossa F. on vapaasti seurannut ransk. gotiikkaa ja Reinin seutujen katedraaleja. F. luopui 1860-luvun alkupuolella keskiaikaisesta suunnastaan ja alkoi noudattaa italial. renesanssityyliä, jonka huomattavimmaksi edustajaksi hän tuli Wienissä, rakentaessaan sinne m. m. sellaisia komeita julkisia rakennuksia kuin taide- ja taideteollisuusmuseon sekä yliopiston. F. kuuluu niihin rakennustaiteilijoihin, jotka ovat antaneet uudenaikaiselle Wienin kaupungille sen rakennustaiteellisen luonteen. [„II. Freiherr v. F." (juhlajulkaisu 1884).] *E. R-r.*

Fertö *[färtö]* (saks. *Neusiedler See*), 36 km pitkä, 6,5-15 km leveä ja 1-7 m syvä järvi läntisessä Unkarissa; vailla varsinaista laskua. Vesi on kitkerän suolaista, lääkitsevää. Järveen laskevat joet Vulka ja Rákos. — Jo Plinius mainitsee F:n Peïso nimellä. Neljännellä vuosis. sekä 1866-69 se oli aivan kuivilla, niitty- ja peltomaaksi käytettyä, lukuunottamatta keskellä olevaa rämealuetta. Seur. vuosina se jälleen täyttyi, ollen nykyään taasen kuivumassa. Kanavoimalla on suunniteltu sen täydellinen kuivaus.

Ferula, sarjakukkaisiin kuuluva kasvisuku, n. 50 lajia Välimeren maissa sekä siitä itään Kiinan rajoille asti. Eräiden lajien juuresta tihkuu rohdoksena käytettyjä kumihartseja. Pirunpaskaa (ks. t.) saadaan persialaisesta *F. asa fœtida*sta ja tibettiläisestä *F. narthex*ista, galbanumia (ks. t.) persial. ja turkestanilaisista *F. galbaniflua-, F. rubricaulis-* y. m lajeista, afrikkalaista ammoniakkikumia (vrt. Ammoniakkikumi) pohj.-afrikkalaisesta *F. tingitana*sta. *(J. A. W.)*

Fes, sävel, joka johtuu *f*-sävelestä, alentamalla sitä (♭-merkillä) $^{1}/_{2}$ sävelastetta. *I. K.*

Fes (l. Fez, arab. Fâs), toinen Marokon pääkaupungeista, Atlas-vuorten pohjoisten haaranteiden juurella. Puutarhojen ja rehevien öljy- ja oranssipuu-istutusten reuuustamaa, kaksiosaista kaupunkia ympäröivät korkeat muurit; kadut likaiset ja ahtaat; toista sataa moskeiaa, joista varsinkin Džama Karubin, Afrikan suurin, on mainittava. Se on sitäpaitsi pyhitetty turvapaikka, ja sen yhteydessä on islamilainen kirjasto. Aikaisemmin F:ssä oli n. 400,000 as., nyt korkeintaan 150,000, joista 10,000 juutalaista. Teollisuuskin heikentynyt, kuitenkin myydään kaupungista vielä suuret määrät kankaita, mattoja, mainioita nahkatuotteita. Eurooppalaisia tavaroita ostetaan vuosittain 30 milj. markan arvosta. Näitä F. välittää karavaaniteitse sisämaahan. — F:n lähellä olevista raunioista päättäen sijaitsi täällä roomalainen, sittemmin vandaalien hävittämä siirtola. V. 793 Edrisi perusti F:n. Se oli islamilaisen maailman tärkeimpiä kaupunkeja, kunnes hallitus 16:nnella vuosis. siirtyi Marokkoon, josta alkaen se on ollut rappeutumassa. *E. E. K.*

Fesch, Joseph (1763-1839), ransk. kardinaali, Napoleon I:n enopuoli, luopui papilliselta uralta vallankumouksen aljettua ja tuli 1796 sotakomissaariksi Napoleon Bonaparten Italian armeiaan, mutta rupesi 1801, sittenkuin konkordaatti oli saatu aikaan, jälleen papiksi, tuli 1802 Lyonin arkkipiispaksi, 1803 kardinaaliksi ja Ranskan lähettiläälksi Roomaan, mutta kutsuttiin sieltä pois 1806, koska ei tahtonut kaikessa mukautua Napoleonin kirkkoa kohtaan esittämiin vaatimuksiin, ja joutui sittemmin täydelli-

seen epäsuosioon; liittyi kuitenkin satapäiväisen keisarikunnan aikana Napoleoniin ja tuli päämiksi; asettui senjälkeen Roomaan. Hänen kirjevaihtonsa Napoleonin kanssa on A. du Casse julkaissut teoksessa „Histoire des négotiations diplomatiques" (1855). [Ricard, „Le cardinal F."]

Fessan l. Fezzan, ylänköseutu Afrikassa, Tripolikseen kuuluva ja sen eteläpuolella, suurimmaksi osaksi hiekka- tai kivi-erämaata, keskim. korkeus 300-500 m, pinta-ala 350,000 km². Siitä kohoavat korkeammat harjanteet, esim. Džebel es Soda, Dž. Šerki, y. m.; etelässä on F:n rajana Tymmo-vuoristo. Ilmastosangen kuiva, terveellinen, keskimäärin + 21° C. Virtaavaa vettä ei ole; lukuisista, pienistä järvistä saadaan suolaa, sekä erästä syötävää äyriäistä *(Branchipus)*, fessanmatoa. Kasvikunta rajoittuu keitaisiin. Viljaa ja etelänhedelmiä tärkeämpi elatus- ja kauppakasvina on taateli-palmu, jota vailla asutus täällä olisi mahdoton. Villiä eläinkuntaa edustavat harjalammas, gaselli, šakaali. Kameli, vuohi ja rasvahäntälammas ovat tärkeimmät kotieläimet. Kirjavista aineksista (tibbuista, tuaregeista, berbereistä, arabialaisista ja neekeriorjista) syntynyt kansa käsittää korkeintaan 100,000 henkeä, joista osa elää aavikkorosvoina, osa maanviljelijöinä kylissä ja kaupungeissa; näistä huomattavin Murzuk, pääkaupunki, tärkeä karavaaniasema. — Jo Herodotos tuntee F:n Phazanian nimellä. N. v. 567 asukkaat omistivat kristinuskon, mutta kääntyivät n. 100 v. kuluttua islamiin. V. 1811 Tripolis valloitti F:n, joka 1842 liitettiin turkkilaisiin maihin, oltuaan 1837-42 itsenäisenä.

E. E. K.

Fessenden *[fesəndən]*, William Pitt (1806-69), pohjoisamerikkal. politikko, tuli asianajajaksi 1827, valittiin Mainen lakiasäätävään kokoukseen 1832, kongressin edustajahuoneeseen 1840, senaattiin 1854; kiivas orjuuden vastustaja; otti huomattavalla tavalla osaa tasavaltalaisen puolueen perustamiseen 1855 ja osoitti sisällisen sodan aikana suurta taitoa senaatin finanssikomitean puheenjohtajana ja 1864-65 finanssiministerinä; vaikutti sodan jälkeen kongressin „rekonstruktsionikomitean" puheenjohtajana tehokkaasti etelävaltioiden aseman järjestämiseen.

Fessi, itämailla ja Turkissa, osittain myös Kreikassa, Dalmatsiassa ja Kroatsiassa käytetty lipaton päähine, tehty (tavallisesti punaisesta) vahvasta villakankaasta ja varustettu mustalla tai sinisellä tupsulla. Sana johtuu Fesin kaupungin nimestä. F:ejä valmistetaan etupäässä Tunisissa, mutta paljon myös Euroopassa. Arabialaiset sanovat f:iä tarbûšiksi. *K. T-t.*

Festina lente *[fēstī'-]* (lat.). Suetoniuksen mukaan keisari Augustuksen käyttämä sananparsi: riennä verkkaan!

Festivitas *[-tī'-]* (lat.) l. festiviteetti, juhlallisuus.

Feston *[festō']* (rausk.), köynnöskoriste, ks. Girlandi.

Festuca, nata, heinä-kasvisuku; mouivuotisia, suikeatähkyläisiä heiniä, meillä 4 lajia, joista varsinkin yleinen nurminata *(F. elatior)* on arvokas rehukasvi. Myös kuivilla paikoilla kasvavalla *F. ovina*lla, ahonadalla, on merkitystä lampaiden ruokana. *(J. A. W.)*

Festum (lat.), juhla.

Festus, (Sextus) Pompeius, room. oppinut 2:lta vuosis. j. Kr., mukaili, lyhensi ja julkaisi tunnetun muinaistieteilijän Marcus Verrius Flaccuksen (Augustuksen aikana) teosta „Sanain merkityksestä" („De verborum significatu"), joka aakkosjärjestyksessä käsitteli vanhojen sanojen ja puheenparsien merkitystä sekä tarkasti selitteli muinaisia laitoksia ja tapoja. F:n toimittama 20-kirjainen teos on säilynyt ainoastaan osaksi turmeltuneessa muodossa. Keskiajalla, Kaarle Suuren aikana, muodosti eräs Paulus (Diaconus) F:n teoksesta lyhyemmän laitoksen, jossa etupäässä selitettiin yksityisiä sanoja. F:n teoksen jäännökset, jotka sisältävät paljon tärkeitä tietoja latinan kielestä ja Rooman muinaisuudesta, julkaisi viimeiseksi Thewrewk von Ponor (1889,1893). *K. J. H.*

Festuca elatior.

Feszty, Árpád *[fästi ārpād]* (s. 1856), unk. maalaaja, opiskeli 1874 Münchenin akatemiassa ja työskenteli samalla puolalaisen Kubinski'n ateliérissa. Saavutettuaan m. m. 1879 maalaamallaan „Kohtaus talvipustalla" suuren menestyksen, hän valtion kannatuksella pääsi jatkamaan opiutojaan Wieniin Liehtenfelsin luo; tällöin hän valmisti m. m. suurenmoisen „Golgatha" tau lunsa, joka on unk. kirkollisen taiteen kauneimpia tuotteita. Hänen tämänaikuisista unkarilaisaiheisista laatukuvistaan vetää huomiota puoleensa vars. „Tulipalon jälkeen". Myöhemmin F. on antautunut historia- ja freskomaalauksen aloille. Budapestin oopperatalon sekä oikeuspalatsin loistavat freskot todistavat hänen kehittyneyttä makuaan ja suurta sommittelukykyään.

Fet, Afanasij Afanasjevitš (1820-92), oik. Šenšin, veu. runoilija, on paitsi omia runojaan, joista muutamat kuuluvat venäläisen lyriikan parhaimpiin, julkaissut hyviä käännöksiä roomalaisten runoilijain ja mnutamista Goethen teoksista. *J. J. M.*

Fetialit (lat. *Fētiā'lēs*), muinaisroom. pappiskollegi (aikuaan 20 elinkautista jäsentä), joka valtion puolesta vaati hyvitystä, julisti sotaa ja solmi rauhaa. Sotaa julistaessaan fetialien lähetystön päämies *(pater patratus)* Rooman vallan alkuaikoina heitti keihäänsä rajan yli vieraalle alueelle; myöhemmin taas vihollisuuksien aloittamista tarkoittava pyhä meno suoritettiin Roomassa Bellonan (ks. t.) temppelin edustalla. Rauhanteossa fetialien päämies toimitti uhrit, käyttäen m. m. vanhanaikuista kiviveistä *(silex)*.

K. J. H.

Fétis *[-i's]* François Joseph (1784-1871), belg. musiikkihistorioitsija, urkuri ja säveltäjä, Boieldieu'n oppilas, ensimäisen tieteellisesti arvokkaan ransk. musiikkilehden (Revue musicale) perustaja; oli v:sta 1833 Belgian kuninkaallisena kapellimestarina ja Brysselin konservatorin johtajaua. Paitsi useita teoreettisia ja käytännöllisiä oppikirjoja hän on julkaissut

8-osaisen musiikkihistorialliseu lähdeteokseu, laajimman laatuansa: Biographie uuiverselle des musiciens et bibliographie géuérale de la musique (1837-44); lisäksi keskeneräisen, aiuoastaan 15:nteen vuosis. ulottuvan 5-osaisen musiikin historian (1869-76). *I. K.*

Fetiši (port. *feitiço* < lat. *factī'tius* = tehty), taikaesine. Sanaa käytetään pyhistä esineistä, joita luonnoukansat palvelevat. Fetišipalvelukseen kohdisti ensiksi huomionsa De Brosses („Du culte des dieux fétiches", 1760), jonka jälkeen yleiseen ruvettiin nimittämään uskonnon alinta astetta fetišismiksi (esim. Aug. Comte). Myöhemmin ovat Tylor, Spencer y. m. osoittaneet, että uskonnon alimpana asteena on pidettävä uskoa henkiin, jonka yleisenä nimityksenä on animismi (ks. t.). Milloin hengen ajatellaau asettautuneen asumaan yksityiseen esineeseen (puuhun, kiveen, metallipalaseen j. n. e.), nimitetään tällaista esinettä fetišiksi ja sen palvelusta fetišismiksi. [Menzies, „History of Religion" (1908).] *E. K-a.*

Fetišismi ks. Fetiši.

Fetsi ks. Fessi.

Fetva (arab.) on jokaisen *mufti* nimisen muhamettil. tuomarin antama lausunto, jota perustellaan koraanin lauseella tai kuuluisien lainoppineitten eunen tekemillä ratkaisuilla. Fetvoihin l. ennakkopäätöksiin perustuu Turkin tapaperäinen oikeus, jota varten on olemassa *fetva-emīnis* niminen virasto. Turkissa „šeikh ulislam"in antama f. on tarpeellinen, jotta uusi laki tai hallitusta koskeva uudistus pääsee voimaan.

K. T-t.

Feudaali ks. Feodaali.

Feudum l. feodum (kesk. lat., johto epätietoinen, ehkä < goot. *faihu* = muin. isl. *fé* = ruots. *fä* = karja, omaisuus), lääni, läänitys (vastakohta: allodiumi, ks. t.). ks. Läänityslaitos.

Feuerbach *[föierbah]*. 1. Paul Johann Anselm von (1775-1833), saks. rikoslainoppinut, synt. Jenan seuduilla, toimi yliopiston opettajana Jenassa, Kielissä ja Landshutissa, v:sta 1805 virkamiehenä Münchenin oikeusministeriössä, sittemmin appellatsioni-oikeuden esimiehenä Bambergissä ja Ansbachissa, aateloitiin 1808, kuoli Frankfurt a. M:ssa. Vaikutti tehokkaasti rikosoikeuden uudistamiseksi Baierissa, kidutustutkinnon poistamiseksi, joka aina siihen asti oli siellä käytännössä, y. m. Valmisti Baierin uuden, v. 1813 hyväksytyn rikoslain, jota sitten muissakin Saksan valtioissa käytettiin mallina uusia rikoslakeja laadittaessa. Esitti, vastustaen Kantin mielipiteitä, sen opin, että rangaistuksen tarkoitus on pelottaa muita ihmisiä rikoksia tekemästä (rikosoikeudellinen „pelotusteoria" eli „sielullisen pakotuksen" teoria). Teoksia m. m.: „Revision der Grundsätze u. Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts" (1799-1800), „Lehrbuch des gemeinen in Deutschland geltenden peinlichen Rechts" (1801, 14 pain. 1847), „Üb. deutsche Freiheit u. Vertretung deutscher Völker durch Landstände" (1814), „Aktenmässige Darstellung merkwürdiger Verbrechen" (1828-9), „Kaspar Hauser, Beispiel eines Verbrechens am Seelenleben des Menschen" (1832). — [„Anselm Ritter v. F:s Biographischer Nachlass", julk. Ludw. F., 2 os., 2 lis. pain. 1853.]

2. Ludwig Andreas F. (1804-72), filosofi, edellisen poika, synt. Landshutissa, opiskeli ensin Heidelbergissä jumaluusoppia, kuunteli sitten Berliinissä Hegeliä ja yhtyi innostuneena hänen filosofiaansa, pääsi 1828 Erlaugenissa doseutiksi, mutta ei menestynyt yliopistouopettajana, eli sittemmin yksityismiehenä ja kirjailijana, asuen maaseudulla, 1836-60 Bruckbergissä Ansbachiu läheisyydessä, sen jälkeen Rechenbergissä Nürnbergin luona. Ilman tekijännimeä julkaistut „Gedanken üb. Tod u. Unsterblichkeit" (1830) osoittivat F:n kuuluvan Hegelin oppikunnan äärimmäiseen „vasemmistoon", joka kerrassaan hylkäsi sielun kuolemattomuuden. Julkaisi sitten m. m.: „Geschichte der neueren Philosophie" (2 os., 1833-37), „P. Bayle" (1838), „Das Wesen des Christentums" (1841), „Vorlesungen üb. das Wesen der Religion" (1851), „Theogonie" (1857), „Gottheit, Freiheit u. Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie" (1866). F. hylkää kaikki olettamukset jostakin „yliaistillisesta" todellisuudesta, väittäen ne ihmisen mielikuvituksen luomiksi. Erittäinkin hän käsittelee uskonnonfilosofiaa, kehittäen „antropologisen" eli „psykologisen" selityksen uskonnon synnystä. Ihmisen itsekkyys on luonut nuo mielikuvitukset iankaikkisesta persoonallisesta elämästä, autuudesta ja ihmisenkaltaisesta jumalasta. Jumala-aatteen ihminen on muodostanut omaksi ihannoiduksi kuvakseen. Koko uskonto on selitettävä sielutieteellisesti, se on ihmisluonnon ja inhimillisten ominaisuuksien „jumaloimista" *(„homo homini deus")*. Vastustaessaan mitä jyrkimmin kaikkea „dualismia" F. vähitellen loittoni hegeliläisestä filosofiasta ja läheni materialismia. Hän vaikutti voimakkaasti yleisiin aateliikkeisiin Saksassa varsinkin 1840-luvulla. — Uuden kokonaispainoksen „L. F:s Sämmtliche Werke" julkaisevat W. Bolin ja Fr. Jodl (v:sta 1903 alk.). [Bolin, „L. F., sein Wirken u. seine Zeitgenossen" (1891); Jodl, „L. F." (1904); A. Kohut, „L. F., sein Leben u. seine Werke" (1909).] *A. Gr.*

3. Anselm F. (1829-80), saks. maalari, edellisen veljenpoika; Couturen oppilas. V. 1855 F. lähti Italiaan oleskellen m. m. Roomassa 1857-72. Venetsialaiset mestarit P. Veronese, Palma Vecchio ja Paris Bordone painoivat leimansa hänen Italiassa olonsa ensiaikaisiin teoksiin, kuten esim. romanttisiin tauluihin „Arioston puutarha", „Laura ja Petrarca kirkossa", „Tivolin idylli" sekä suurpiirteisiin kuviin v:lta 1863 „Roomalaisnaiuen" ja „Pietà" (kreivi Schackin

Feuerbach, „Medean pako".

galleriassa Münchenissä). Suurpiirteistä tyyliä tavoitellessaan F. senjälkeen valitsee melkein yksinomaan antiikkisia aiheita, joista hänen paraimpia maalauksiaan on „Medean pako" (1870, Münchenin Uudessa pinakoteekissa), „Orfeus ja Eurydike" (1869, Hagenin museossa) ja „Ifigeneia" (1871, Stuttgartissa). Vv. 1873-76 F. oli Wienin akatemian professorina ja maalasi sikäläiseen yliopistoon ison kattomaalauksen „Titaanien kukistus", jossa rajuliikkeisessä kuvassa saimoinknin F:n aikaisemmassa „Amatsoonitaistelussa" (Berliinissä ja Nürnbergissä) hän ei onnistu niin hyvin knin edellisissä sopusointuista, ylevää ranhaa knvastavissa teoksissaan. — F:n hillityn ylhäistä ja silloisista muotisuunnista, Piloty-koulun historiallisesta realismista ja Makartin edustaman wieniläiskonlun pintapuolisesta väritaiteesta poikkeavaa taidetta ei hänen oma aikansa ymmärtänyt. Ollen romantillinen klassikko F. erosi antiikin käsityksessään häntä aikaisemmista klassillisunden nondattajista siinä, että hän matkimatta antiikin mnotoja etsi sen hiljaista lepoa ja tasapainoa sekä plastillista muodonkäsittelyä, pyrkien samalla snurpiirteiseen tyylittelyyn myöskin väreissään, joissa hänen knitenkin harvoin onnistui saavuttaa täyttä sopusointua. Vasta F:n kuoltna selveni saksalaisille hänen voimakkaan, persoonallisen taitelijapyrkimyksensä jalons, ja nykyään on F:a sanottu Saksan suurimmaksi maalariksi XIX:n vuosisadan ensi puoliskolla sekä koko vuosisadan ainoaksi saks. historiamaalariksi, „jonka teoksissa on todellista tyyliä, oikeata monumentaalisnntta". — „Ein Vermächtniss von A. F." sisältää kokoelman F:n kirjeitä (5:s pain. 1902, kriitillisen valikoiman julkaisi K. Neumann 1904). [Elämäk. J. Allegeyer (1894), T. Heyck (1905) ja A. v. Deekelhänser (1905).]

E. R-r.

Feuillantien klubi *[föjanttien]*, (ransk. *club des Feuillants*), valtiollinen klnbi, jonka 1791 perustivat perustuslailliset monarkistit ja jonka tarkoituksena oli toimia valtiosäännön voimassa pysyttämiseksi. Sen jäseniä olivat m. m. Sieyès ja Lafayette; sai nimensä kokouspaikasta Pariisin feuillantilnostarista. F. ei saannt paljon kannattajia, joutni jakobiinien vihoihin ja hajoitettiin jo 1792.

Feuillants *[föjā']* (ransk.), feuillantit, sistersiläisten veljeskuntaan kuuluva kongregatsioni, saannt nimensä Tonlonsen lähellä olevasta Feuillant'in luostarista, jonka Jean de la Barrière 1577 perusti estääkseen luostarikurin höltymistä. Sixtus V vahvisti f:n säännöt 1586 ja Klemens VIII teki 1595 feuillantit Citeaux'n emälnostarista riippnmattomiksi. Urbanus VIII jakoi veljesknnnan kahteen kongregatsioniin: „Congrégation de Notre Dame des Feuillants" (ransk.) ja „I riformati di San Bernardo" (it.). V. 1588 pernstettiin feuillanttien kongregatsioni naisia varten. Veljeskunta lakkantettiin 1790.

K. Ö.

Feuillet *[föjē']*, Oetave (1821-90), ransk. kirjailija. F:n ensimäinen mainetta saavuttannt romaani on „Le roman d'un jeune homme panvre" (1858), jossa hänen avunsa ja vikansa jo selvästi ilmenevät: toiselta puolen vakaumuksien järkähtämätön vilpittömyys, tyylin selvyys ja tekniikan varmuus, toiselta puolen jotain epäröivää ja liioiteltna hienotnnteisuutta, mikä tnotti F:lle sivistyneen naismaailman suosion. Kokiessaan sitten vapautna näistä heikkonksista, F. jontni päinvastaiseen liioittelnun käsitellessään ylen rohkeita, hänen lnovalle kyvylleen ylivoimaisia probleemeja, joissa hän knvaa ylhäisen maailman tnrmeltumista, pintapnolisia ja kovasydämisiä aatelisia, nnoria naisia, joiden pnheet ovat kyynillisiä. F:n aikaisemmalta tuotantokandelta mainittakoon vielä näytelmä „Montjoye" (1863), yhteisknntakuvaus toisen keisariknnnan päiviltä. F:n myöhäisemmän iän romaaneista mainittakoon „Un mariage dans le monde" (1875), „Les amours de Philippe" (1877), „Le journal d'nne femme" (1878), „Histoire d'nne Parisienne" (1881), „La Morte" (1886), „Le divoree de Jnliette" (1889). F. on sitäpaitsi kirjoittannt nseita näytelmiä, jotka ilmestyivät koottnina nimellä „Théâtre complet" (1892-93, 5 nid.). [J. Claretie, „Octave Feuillet" (1883); F. Brnnetière, „Nonveaux essais sur la litt. contemp." (1895); C. Lecigne, „O. Feuillet et son theâtre" (1905).] *J. H-l.*

Feuilleton ks. Följetoni.

Feuilletonromaani ks. Följetoni.

Feuquières *[fökiä'r]*, Manassès de Pas (1590-1640), ransk. soturi ja valtiomies, vaikutti 1628 paljon La Rochellen antanmnkseen, meni 1632 Ranskan lähettiläänä Saksaan ja solmi liiton Ruotsin kanssa, taisteli urhoollisesti Bernhard Weimarilaisen kanssa keisarillisia vastaan ja knoli vangiksi joudnttnaan haavoistaan. Hänen poikansa Isaac de F. (k. 1688), kävi Ranskan lähettiläänä m. m. Rnotsissa, jossa 1674 taivutti hallituksen Ranskan hyväksi hyökkäämään Brandenburgiin.

Féval *[feva'l]*, Panl (1817-87), hyvin tnottelias ransk. romaaninkirjoittaja. V. 1841 ilmestyi hänen ens. romaaninsa „Le clnb des Phoqnes" ja 1843 „Loup blanc". Salanimellä Francis Trolopp 1844 jnlkaistu „Mystères de Londres" herätti yhtä suurta huomiota knin E. Snen „Mystères de Paris". V. 1848 F. taisteli tasavaltaa vastaan, ja senjälkeen hänen kynästään lähti nnnsas romaanitulva, josta mainitsemme „La femme dn banquier" (1851). „Le capitaine Simon" (1853), „Le paradis des femmes" (1854), „L'homme de fer" (1856), „Mme Gil Blas" (1857), „Frère Tranqnille" (1859), „Le roi des gueux" (1860). „Quatre femmes et un homme" (1862), „Les tribnnanx secrets" (1864), „L'hôtel Carnavalet" (1866), „Le secret des habits noirs" (1870), „Le chevalier Keramour" (1874), „La ville-vampire" (1875), „Veillées de la famille" (1882). Loppuiällään F., joka oli ollut maallinen mieleltään, liittyi nltramontanismiin ja mnunteli sen suuntaisiksi entisiä romaanejaan. Tämän kehityskauden teoksista mainittakoon „Les Jésuites" (1877) ja „Les étapes d'une conversion" (1877). F:n kootut teokset ilm. 1895 (38 nid.). [H. Glaesener, „Le génie de P. Féval" (1901).] *J. H-l.*

Fiaali.

Fez ks. Fes.

FF *(ff), mus.*, lyhennys sanasta *fortissimo* (ks. t.).

Fiaali (saks. *Fiale*), goottilaisessa rak. tyylissä neli- tai kahdeksansärmäinen, kekokattoinen, solakka pikkutorni tukipilarien päissä tahi ovi- ja ikknnapäätyjen kummallakin puolen. Tornikeon

särmäkoristeet — u. s. kravut — ryhmittyvät ylinnä ristikukaksi. *U-o N.*

Fiakkeri (rausk. *fiacre*), katetut tai puoleksikatetut ajuriuvaunut. Nimi johtuu siitä, että ensimäiset tällaiset rattaat asetettiin Pariisissa (1640) yleisöä odottamaau Saiut-Fiacreu raviutolan edustalle, jonka kilvessä oli pyhän Fiacriuksen kuva.

Fiasco *[-a'-]* (it.; ransk. *flacon*, ruots. *flaska*), pullo, Toscanassa käytäunössä ollut viinimitta = 2,8 l ja öljymitta = 2 l. — T e h d ä f i a s c o (it. *far fiasco*), täydellisesti epäonnistua (etenkin teatterikirjailijan ja yleeusä julkiseu esitykseu epäouuistumisesta). Lauseparren arvellaan perustuvan lasipullojeu särkyväisyyteen.

Fiat (lat.), tapahtukoou, tulkoou! — F i a t j u s t i t i a, p e r e a t m u n d u s (lat.), tapahtukoon oikeus, (vaikka) maailma hukkukoon (mainitaau keisari Ferdiuand I:n mielilauseeksi). — F i a t l u x ! (lat.), tulkoou valkeus!

Fiber ks. B i i s a m i r o t t a.

Fibich, Z d e n k o (1850-1900), tšek. säveltäjä, V. Lachnerin oppilas; tuli 1876 kapellimestariksi Praagin kansallisteatteriin ja 1878 kuoronjohtajaksi Praagin ven. kirkkoou. Hän on säveltänyt useita oopperoita ja sinfonisia runoja, 3 sinfoniaa y. m. *I. K.*

Fibiger, J o h a n n e s (1821-97), tansk. runoilija ja teologi, kirjoitti raamatunaiheiset näytelmät: „Jeftan tytär" (1849) ja „Johannes Kastaja" (1857) sekä lyyrillisiä runoja (1884). Syvämietteinen mystiikka, seassa järkeileviä aineksia, ja joltinenkin muodon jäykkyys ovat hänen taiteensa ominaisuuksia. Hänen mieltäkiinnittävän autobiografiansa „Mit liv og levned" julkaisi hänen ottopoikansa Gjellerup (1898). Mainittava on myös: „Omrids af den finske hedentro" (1853).

Fibriini (lat. *fibra* = säie), syyaine, veressä oleva munanvalkuaisentapainen aine, jonka vaikutuksesta veri hyytyy jouduttuansa suonista pois. Hammarsteinin mukaan f. syntyy erityisen n. s. fibriinifermentin vaikutuksesta veriplasmassa olevaan fibrinogeeniin vereu joutuessa sille luonnottomiin oloihin. *M. O-B.*

Fibriinimaksoittuma (lat. *fibra* = säie), fibriinihyytelö, syyaineen veren hyytyessä synnyttämä kiinteämpi möhkäle. vrt. F i b r i i n i.

Fibrillit (lat. *fibra* = säie; *fibrillus* = pieni säie), lihaksen ja hermon kudoksessa olevat hienon hienot säikeenmuotoiset rakenneosat.

Fibroidi (lat. *fibra* = säie, ja kreik. *eidos* = kaltaisuus), sellainen sidekudoskasvain l. fibromi, joka ei ole muodostunut yksistään sidekudoksesta, vaan sen lisäksi sisältää myöskin muita rakenneosia, mitkä antavat sille erikoiseinman luonteen. *M. O-B.*

Fibroliitti (lat. *fibra* = säie, ja kreik. *lithos* = kivi), hienokuituinen, gneissivuorilajeissa esiintyvä kivennäinen, kokoomukseltaan ja kidemuodoltaan samaa kuin sillimaniitti (ks. t.).

Fibromi (lat. *fibra* = säie), puhtaasta sidekudoksesta muodostuuut kasvauuaiueu. Jos fibromiluontoisessa kasvannaisessa on myöskin muita erikoisempia kudosaineosia, niin puhutaan asianhaarain mukaan fibrokondromista, fibromyomista, fibrosarkomista y. m., ks. K o n d r o m i, M y o m i ja S a r k o m i. vrt. F i b r o i d i.

M. O-B.

Fibula *[-ī-]* (lat., = solki), *arkeol.*, solki, *anat.*, poheluu.

Ficaria ks. R a n u n c u l u s.

Fichte. 1. J o h a n n G o t t l i e b F. (1762-1814), saks. filosofi, synt. 19 p. toukok. Rammenaun kylässä Ylä-Lausitzissa Saksin kuningaskuuuassa, nauhankutojan poika, herätti lapsena huomiota harvinaisella älyllään ja muistillaan sekä pääsi sen johdosta opin tielle, opiskeli Jenassa ja Leipzigissä jumaluusoppia ja filosofiaa, oli kotiopettajana ja sai taistella puutetta vastaan. Taipui aluksi ankarasti deterministiseen maailmankäsitykseen, tutustui 1790 Kantin filosofiaan, joka vaikutti häneeu mitä mahtavimmin, koska se hänen mielestään osoitti vapauden mahdollisuuden ja siten tien jalompaan siveellisyyskäsitteeseen sekä yleensä ihanteelliseen maailmankatsantoon. Lähti 1792 Königsbergiin tavatakseen Kantin ja kirjoitti siellä neljässä viikossa uskonnonfilosofisen teoksen „Kritik aller Offenbarung" niin täydellisesti Kantin henkeen, että nimettömänä ilmestynyttä teosta luultiin Kantiu kirjoittamaksi. Tämä erehdys teki, kun asian oikea laita tuli tunnetuksi, F:n kuuluisaksi. Tuli 1794 professoriksi Jenaan, jossa vaikutti loistavalla menestyksellä, mutta erotettiin 1799 toimestaan erään kirjoituksen takia, jota syytettiin ateismista, sekä sen uhkamielisen jäykkyyden johdosta, jolla uhkasi erota yliopistosta, jos hänelle annettaisiin virallinen varotus. Oleskeli sen jälkeen kirjallisissa toimissa ja luennoitsijana Berliinissä, Erlangenissa y. m. Vv. 1807-08 hän Berliinissä, joka silloin oli ranskalaisten sotajoukkojen vallassa, piti innokkaat ja mahtavat puheensa „Reden an die deutsche Nation", joissa häu osoittaa tietä Saksan kansan uudestaan nostattamiseksi uuden kansalliskasvatuksen avulla. Kutsuttiin 1810 professoriksi Berliinin uuteen yliopistoon. Kuoli 27 p. tammik. 1814 kuumeeseen, jonka F:n vaimo ensin oli saanut sotilassairaaloissa työskennellessään; vaimo parani, mutta tauti tarttui hänestä F:een. — F. oli harvinaisen ponteva luonne, joka tavattomalla innolla ja voimalla ajoi aatteitaan ja ihanteitaan, mutta myöskin jäykkä, taipuvainen liiotteluihin ja suvaitsemattomuuteen toisten mielipiteitä kohtaan. — Filosofiassaan F. julistaa täydellisesti yhtyvänsä Kantin perusaatteisiin, mutta todenteossa kehittää niitä puhtaaksi, jyrkäksi idealismiksi. Hän hylkää Kantin „Ding an sich" käsitteen ristiriitaisena, s. o. sen olettamuksen, että jotkut kerrassaan tuntemattomat „oliot sellaisinaan" vaikuttavat meihin, ja koettaa osoittaa, että kaikki olevainen ja koko maailman järjestys on „hengen" välttämätöntä tuotetta. Hän esittää, että minän eli itsetajunnan olemuksesta seuraa, että se „asettaa" eli luo „ei-minän" vastakohdakseen, ja johtaa siitä kokemusmaailman koko järjestyksen. F. ei tarkoita — niiukuin jo aikalaiset monesti väärin käsittivät ja

J. G. Fichte.

ivallisesti esittivät hänen kantaansa, — että koko maailma muka on yksityisihmisen henkistä tuotetta ja mielikuvitusta, vaan hänen perusaatteensa on se, että „ei-minän asettaminen" on tarpeen, jotta „henki yleensä" voisi toteuttaa olemuksensa ja tarkoituksensa eli jotta maailmanaate voisi toteutua; sillä koko olemassaolon loppumäärä on se, että vapaat henget saavat tilaisuuden toimia siveellisesti, velvollisuudenmukaisesti. Varhaisemmissa teoksissaan F. ei tunnusta muuta Jumala-käsitettä kuin vain siveellisen ja järjenmukaisen maailmanjärjestyksen, johon hän järkähtämättä uskoo ja jonka kautta maailmanaate ja ihmiskunnan henkinen elämä toteutetaan. Hurskaus on tähän aikaan hänestä aivan yhtä kuin siveellinen toiminta. Sittemmin nimenomaan uskonnollinen mielıala saa sijaa hänen aatemuodostuksissaan; myöhemmissä teoksissaan hän sentähden olettaa kaiken kehityksen lähtökohdaksi ja ihmishengen alkuperäksi absoluuttisen olevaisen, Jumalan, jota hän siis on ruvennut ajattelemaan maailman yläpuolellakin olevaksi henkiseksi olennoksi. — Vaikeatajuista filosofiaansa F. on esittänyt yhä uudelleen uusissa muodostuksissa, niink. „Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre" (1794), kaksi eri „Einleitung in die Wissensehaftslehre" (1797), „Grnndlage des Naturrechts" (1796), „System der Sittenlehre" (1798), y. m. Teoksessaan „Der geschlossene Handelsstaat" (1800) hän Kantin oikeusaatteesta johtaa sosialistisen yhteiskuntajärjestyksen. Kirjailijauransa alussa hän oli julkilausunut ihastuksensa Ranskan vallankumonkseen kahdessa teoksessa („Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas" ja „Beiträge zur Berichtigung der Urteile des Publikums üb. die franz. Revolution", molemmat 1793). Kirjassaan „Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters" (1806) hän esittää suuripiirteisen historianfilosofisen katsauksen ihmiskunnan kehityksen päävaiheisiin. Hänen poikansa I. H. F. julkaisi hänen „Nachgelassene Werke" (3 os. 1834-35, etupäässä luentoja) sekä „Sämtliche Werke" (8 os. 1845-46). [I. H. Fichte, „J. G. F:s Leben u. liter. Briefwechsel", 2 os., 2 pain. 1862; K. Fischer, „Gesch. d. neuern Philosophie" VI (vanhempien painoksien V); „Fritänkare. I. Fichte. Tankar i urval, utg. af R. Lagerborg", Hels. 1905.]

2. Immanuel Hermann F. (1796-1879), saks. filosofi, edellisen poika, oli ensin koulunopettajana, v:sta 1836 filosofian professorina Bonnissa ja Tübingenissä, eli loppuikänsä Stuttgartissa. Koettaa välittää panteismin ja teismin sekä monismin ja individualismin välillä, osoittamalla, että se ehdoton olevainen, jonka spekulatiivinen filosofia asettaa kaiken äärellisen perustukseksi, samalla on ajateltava persoonalliseksi Jumalaksi, sekä että maailman muodostavat lukuisat alkuoliot eli monadit, jotka ovat häviämättömät ja yhä kehittyvät korkeinta tarkoitusperäänsä, Jumalaa, kohti. Siten F. perusti „spekulatiivisen teismin" uusimmassa saks. filosofiassa. Aatteitaan F. on esittänyt useissa teoksissa: „Grundzüge zum System der Philosophie" (3 os., I „Das Erkennen als Selbsterkennen" 1833, II „Ontologie" 1836, III „Spekulative Theologie" 1846-47), „System der Ethik" (2 os. 1850-53), „Die Seelenfortdauer u. die Weltstellung des Menschen" (1867), „Die theistische Weltansicht u. ihre Berechtigung" (1873) y. m. Perusti 1837 aikakauskirjan „Zeitschrift für Philosophie u. spekulative Theologie", sittemmin nimeltään „Zeits. f. Philos. u. philosophische Kritik", jonka toimittajana oli kuolemaansa asti ja joka vielä on olemassa. On julkaissut sielutieteellisiä teoksia, „Anthropologie" (3 pain. 1876) ja „Psychologie" (2 os., 1864-73), julkaisi isänsä elämäkerran ja teokset sekä teoksen „Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie" (2 pain. 1841). Viimeisessä teoksessaan „Der neuere Spiritualismus, sein Wert u. seine Täuschungen" (1878) F. puolustelee spiritismiä. [Ambrosius, „Om I. H. F:s teism o. etik", Lund 1882.] *A. Gr.*

Fichtelgebirge *[-iht-]*, n. 1,000 km² laajuinen vuoristo koill. Baierissa. Tärkeä vedenjakaja neljän vuoristojonon solmukohdassa. Keskikorkeus vain 600 m; ollen etupäässä vanhaa alkuvuorta ovat sen huiputkin loivapiirteisiä. Jyrkimpänä vuori laskee lounaiseen sitä laaksoa kohden, joka erottaa sen Frankin Jura-vuoristosta. Lounaisessa on myös sen korkein huippu Schneeberg, 1,051 m. Mineraaleja on vähän. Aikaisemmin kuusi- (saks. *Fichte*) metsän peittämä seutu on nyt taajaan asuttu; asukkaat, saksalaistuneet vendit, harjoittavat maalais-elinkeinojen ja metsätyön rinnalla hiukan teollisuutta. Pari tärkeää rataa on vaikeuksitta rakennettu F:n poikki. *E. E. K.*

Fick, August (s. 1833), saks. kielentutkija, vert. kielitieteen professorina vv. 1876-88 Göttingenin ja 1888-91 Breslaun yliopistossa; asuu v:sta 1892 Meranissa. Pääteos: „Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen", jonka 4:ttä painosta on ilmestynyt I (1891), II (1894) ja III (1909). Hänen muista lukuisista julkaisuistaan mainittakoon: „Die griechischen Personennamen" (1874, 2:n pain. 1894) ja „Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas" (1875). *(Y. W.)*

Ficker, Adolf (1816-80), itäv. tilastotieteilijä, toimi ensin lukion- ja yliopistonopettajana, tuli 1853 ministeriaalisihteeriksi Itävallan hallintotilastolliseen toimistoon, 1864 sen johtajaksi, 1870 keskikoulujen esittelijäksi opetusasiainministeriöön ja 1873 tilastollisen keskuskommissionin esimieheksi. F. on ansiokkaasti ottanut osaa Itävallan virallisen tilaston ja keskikoululaitoksen kehittämiseen; julkaissut m. m. „Die Bevölkerung der österreichischen Monarchie" (1860), „Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie" (1869), „Geschichte, Organisirung und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens" (1873). *J. F.*

Ficker, Julius (1826-1902), saks.-itävalt. historioitsija, 1852-79 professorina Insbruckissa, julkaissut sarjan ansiokkaita teoksia varsinkin oikeushistorian ja diplomatiikan alalta; näistä mainittakoon: „Vom Reichsfürstenstande" (1860-61), „Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens" (1868-74), „Beiträge zur Urkundenlehre" (1877-78), jota seurasi unsi laitos Böhmerin kokoelmaa „Regesta imperii". Skandinaavian maiden oikeushistoriaa F. koskettelee tutkimuksissaan „Untersuchungen zur Rechtsgeschichte" (1891-99) ja muutamissa aikakauskirjan „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung" kirjoituksissa

(esim. „Das langobardische und die scandinavischen Rechte"). *J. F.*

Ficoroni *[-rō'-]*, Francesco de', it. muinaistieteilijä, tutki 1745 ensimäisenä sitä Palestrinasta (muin. Prænestе) vanhasta hautuupaikasta 1738 löydettyä korurasiaa, jota siitä lähtien on nimitetty F:n cistaksi (vrt. Cista). F. lahjoitti sittemmin rasian Rooman Museo Kircherianolle, jonka arvokkaimpia muinaisesineitä se edelleen on. Kanteen kaiverretun kirjoituksen mukaan eräs Novios Plautios valmisti F:n cistan Roomassa, luultavasti n. 250 e. Kr. F:n tutkimuksia m. m. P. O. Brondsted (1847), E. Braun (1849) ja O. Jahu (1852) ovat jatkaneet ja täydentäneet. *K. J. H.*

Ficus, kasvisuku *Moraceæ*-heimossa, tärkein tuntomerkki on ontto, mehevä kukkalapakko, viikuna, jonka sisäpinnalla kukat sijaitsevat. Kukat yksineuvoiset, hedeja emikukat joko samassa tai eri viikuuoissa. Korvakkeet muodostavat lehtisilmun ympärille tupen, joka varisee seuraavan lehden kehittyessä. N. 600 lajia maitiaisnesteellisiä pensaita, puita, liaaneja lämpimissä maanosissa, etenkin Sunda-saarilla, Tyynen valtameren saaristoissa sekä Välimeren maissa. — Huonekasvina yleineu f i i k u s l. k u m i p u u *(F. elastica)* kasvaa kotimaassansa Intiassa n. 30 m:n korkuiseksi puuksi, jonka maitiaisnesteestä valmistetaan kautsukkia. Jaavalaisesta *F. cerifluas*ta saadaan vahaa, intial. *F. lacciferas*ta ja *F. religiosas*ta vuotaa lakkakilpikirvan *(Coccus lacca)* pistoista k u m i l a k k a a (ks. t.). Jälkimäistä puuta viljellään Intiassa temppelien läheisyydessä ja pidetään pyhänä, koska Buddha ensin muka oli opettanut sen siimeksessä. Nopeakasvuista kiinal.-japauilaista *F. stipulatas*, joka ilmajuurien avulla kiinnittyy muihin kasveihin, muureihin, seiniin y. m. esineisiin, viljellään kasvihuoneissa seinien peittäjänä. — Muista *F.*-lajeista ks. B a n i a n-p u u, V i i k u n a p u u, S y k o m o o r i. *(J. A. W.)*

Ficus elastica.

Fidanza, J o h a n v o n ks. B o n a v e n t u r a.

Fideikomissi (lat. *fidei commissum*, se mikä on uskottu jonkun uskollisuuden, rehellisyyden varaan), sääntöperintö. — F i d e i k o m i s s a a r i, sääntöperillinen; sääntöperintötilan haltija. — Fideikomissitila, sääntöperintötila. ks. S ä ä n t ö p e r i n t ö.

Fidejussio (lat.), takaus (ks. t.); f i d e j u s s o r, takaaja.

Fides (lat.), usko, uskollisuus, nykyään usein = luotto, suosio. Fides jumalattaren pyhäkkö Roomassa sijaitsi Capitoliuuskukkulalla lähellä Juppiterin temppeliä. vrt. myös I n f i d e m, B o n a f i d e s ja M a l a f i d e s. *K. J. H.*

Fidibus, kokoonkäännetty paperisuikale, jolla sytytetään sikari tai piippu.

Fidži-saaret (ks. karttaliitettä Australia) (maan kielellä V i t i, eugl. F i j i, saks. F i d s c h i) luvultaan n. 250, Australian saaristossa Melaneesian ja Polyneesian välillä, 16°-21° etel. lev., 177°-182° it. pit.; 20,045 km² (Rotumah lukuun otettuna); 125,540 as. (1906). Ainoat suuremmat saaret ovat Viti Levu 11,600 ja Vanua Levu 6,400 km². Muut, joista tärkeä Ovalau mainittakoon, ovat pieniä, toiset mitättömiä koralliriuttoja. Kaikesta päättäen saariryhmä on aal toihin vaipuneen mantereen viimeisiä rippeitä; sen purkautuneista aineksista muodostuneissa vuorissa on löydetty myös arkeisia aineksia ja korallikalkkia. Saaren ilmasto on lämmin (keskim. n. + 25° C), mutta raikas kaakkoispasaadin (huhti-marrask.) vaikutuksesta; kosteus on yleensä suuri — vuorilla on merkitty 6,281 mm vuodessa — joten rehevät metsät peittävät varsiukin vuorten jyrkät, rotkoiset rinteet. Niiden välissä olevat hymyilevät laaksot kookos-, tarro-, banaani-, bataatti-, sokeriruoko- y. m. istutuksineen antavat maisemille mitä ihanimman leiman. Austraalialaiset puut *Dammara vitiensis*, kaurikuusi, ja palmu *Kentia exorhiza* paikoitellen vallitsevan savannikasvullisuuden kera muistuttavat kuivempaa austraalialais-polyneesialaista aluetta. Järjetön santelipuumetsäin haaskaus tekee paikoitellen, varsinkin pikkusaarilla, maisemat autioiksi. Etäisyys Aasiasta ja varhainen ero Melaneesiasta ilmenee varsin selvästi kotimaisten nisäkäsmuotojen vähyydessä; niitä oli vain muutamia lepakko- ja jyrsijälajeja, kunnes eurooppalaiset toivat mukanaan koti-eläimensä. Saariston asukkaista oli (1901) n. 17,000 hindua, 2,500 eurooppalaista sekä 94,397 f i d ž i l ä i s t ä. Nämät, viime vuosiin asti nopeasti vähentyneet alku-asukkaat kuuluvat antropologisesti melaneesialaisiin, mutta ovat monta ominaisuutta lainanneet itäisiltä naapureiltaan polyneesialaisilta (ks. liitekuvaa „Australian ja Oseaanian kansantyyppejä"). Kookas ruumiinrakenne, melaneesialaisia kauniimmat kasvonpiirteet, tapa surmata lapsia, jyrkästi ylimysvaltaiuen yhteiskuntajärjestys, urhoollisuus sodassa, vieraanvaraisuus ja kohteliaisuus todistavat polyneesialaista vaikutusta. Monivaimoisuus, naimattomain miesten yhdessä asuminen, ihmeteltävä taituruus saviastiain valmistamisessa y. m. ovat taas melaneesialaisia ominaisuuksia. Melaneesialaisilta perimänsä huonot luonteenominaisuudet, julmuus, petollisuus ja kavaluus ovat fidžiläisissä

Fidži-soturi.

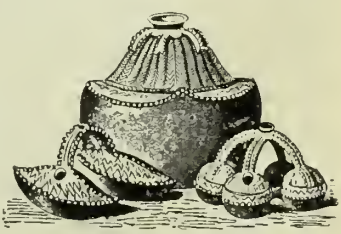

Saviteollisuutta Fidži-saarilta.

edelleen kehittyneet yhtä rintaa ihmissyönnin kanssa, mikä tapa kristinuskon maahan tultua (1835) on häviämääu päin. — Saariston pääkaupunki ja tärkein kauppapaikka on Suva Viti Levulla. Vientitavaroista (1904) ovat tärkeimmät sokeri 11,75 milj. mk. kopra 2,15 milj. mk ja hedelmät 0.55 milj. mk. Koko vienti (s. v.) 14,75 ja tuonti 11 milj. mk. Saariston näki Tasman 1643, 1773 Cook „löysi" sen uudestaan; 1874 Englanti sen anasti. Nykyään se Rotumah-saaren kera muodostaa englantilaisen kuvernöörin johtaman siirtomaan. *E. E. K.*

Fieandt *[fiant]*. 1. Juhana Henrik von F. (1683-1741), soturi, oli syntynyt Vironmaalla, rupesi 1700 ratsumieheksi Tiesenhausenin ratsuväkirykmenttiin ja otti seur. vuosiua osaa sotaan Itämeren-maakunnissa ja Inkerinmaalla, hävitti 1711 kahdesti erään venäläisten Muolaan rakentaman linnoituksen, otti 1713-14 osaa Pälkäneen ja Napuen taisteluihin, joutui jälkimäisessä vangiksi ja vietiin Moskovaan, josta hänen kuitenkin onnistui paeta. V:n lopussa 1715 hänet määrättiin komentajaksi Kajaanin linnaan, joka oli ainoa vielä valloittamatta oleva liunoitus Suomessa. Tammik. 1716 kasakkakenraali Tšekin ryhtyi linnaa piirittämään 3,000 miehen suuruisella sotavoimalla, joita vastaan F. voi asettaa ainoastaau 50 sotavanhusta. Siitä huolimatta hän kuukauden päivät teki urhoollista vastarintaa, ja aikoi lopuksi räjäyttää linnan väkineen ilmaan, mutta suostui ympäristönsä pyynnöstä antaumukseen 24 p. helmik. Vastoin sopimusta vietiin antauneet vankeina Venäjälle, josta kuitenkin F. nytkin vaimonsa ja vankeudessa syntyneen tyttärensä kanssa karkasi. Nimitettynä majuriksi Savon rykmenttiin hän vielä otti osaa sotaan Norjassa ja venäläisiä vastaan Länsipohjassa. Pikku vihan alkaessa vanha karoliini rykmentteineen taas riensi sotaan ja kaatui kunnian kentällä Lappeenrannan taistelussa 23 p. elok. 1741. [P. E. Svinhufvud, „Majuri Juhana Henrik Fieandtin elämäkerta" (1881).]

2. Otto Kaarle von F. (1758-1825), soturi, tuli 1772 kersantiksi Savon rykmenttiin, siirrettiin 1791 kapteenina Hämeen rykmenttiin, tuli majuriksi 1792, everstiluutnantiksi 1794 ja otti eron 1805. F. oli tunnettu taitavana sotakarttojen tekijänä ja piirustajana ja nimitettiin 1812 Haapaniemen kadettikoulun topografisen osaston päälliköksi. Kuoli Kyyhkylässä Mikkelin pitäjässä.

3. Otto Henrik von F. (1762-1823), soturi, F. 1:n pojanpoika, syntynyt Ristiinassa, kirjoitettiin jo 1769 sotaväen luetteloihin, joutui 1788 vänrikkinä osalliseksi Anjalan liittoon ja lähetettiin viemään pääjoukossa sepitetty n. s. avertissementti Savon prikaatiin. F., joka sillä välin oli osoitetusta kunnosta nimitetty kapteeniksi Hämeen rykmenttiin, tuomittiin 1790 ammuttavaksi, mutta armahdettiin. Sodan puhjetessa 1808 F. oli majurina ja tuli oman vähäisen osastonsa johtajaksi. Perhossa hän kesäkuun alussa valloitti venäläisen makasiinin, taisteli heinäkuun ensi päivinä Lintulahdella Vlastovia vastaan, pakotettiin urhoollisen vastarinnan jälkeen peräytymään, mutta eteni apua saatuaan Karstulaan, jossa hän 21 p. elok. 1,700 miehen kanssa Vlastovin 3,000-miehistä osastoa vastaan taisteli 16-tuntisen taistelun, kunnes hänen, 500 miestä menetettyääu, oli pakko jälleen peräytyä. Sodan lopulla hän vielä otti osaa taisteluihin Länsipohjassa; sodan jälkeen hän muutti Suomeen. F. oli urhoollinen soturi, ja ylläpiti ankaraa kuria joukossaan, mutta oli vailla erikoista päällikönkykyä. Runeberg on häntä kuvaillut „Väurikki Stooliu tarinoissa". *K. G.*

Field *[fild]*, Cyrus West (1819-92), ameriikkal. liikemies, ryhtyi 1854 puuhaamaan sähkölennätinyhteyden aikaansaamista Ameriikan ja Euroopan välillä ja saikin monen vastoinkäymisen jälkeen 1866 kaapelin lasketuksi mereen; otti myöskin osaa Ameriikan ja Japanin välisen kaapelin laskemiseen (1871).

Field *[-il-]*. John (1782-1837), engl. pianisti ja säveltäjä, Clementi'n oppilas, asuskeli paljon Venäjällä, tehden konserttimatkoja ympäri Eurooppaa. Hän on ensimäisenä säveltänyt nokturnoja ja siten pannut alulle tämän yleisesti suositun sävellyslajin. *I. K.*

Fielding *[fil-]*, Henry (1707-54), engl. kirjailija. Hänen huvinäytelmänsä kuvastavat selvästi Molièren vaikutusta. Parhaat niistä ovat „Love in Several Masques", joka ensi kerta esitettiin 1727, „The Temple Beau", jotka molemmat sattuvasti kuvaavat silloisen Lontoon nuoren polven elämää; „The Author's Farce", satiiri Lontoon teatterioloista; „Don Quixote in England" (esitetty ens. kerta 1733), joka ivaa parlamenttivaaleja; „The Tragedy of Tragedies, or, the Life and Death of Tom Thumb the Great" (1730), joka on murheuäytelmän parodia ja joka F:n huvinäytelmistä herätti suurinta huomiota. Mutta F:n kirjallinen saavutus kohoaa kuitenkin huippuunsa hänen romaaneissaan. Riehardsonin 1740 ilmestyneelle „Pamela" romaanille F. julkaisi 1742 huumorillisen, parodieeraavan vastineen „Joseph Andrews". Tätä seurasi satiirillinen teos „A Journey from this World to the Next" ja varasromaani „History of the Life of the Late Mr. Jonathan Wild the Great" (1743). Richardsonin 1748 julkaisemaan romaaniin F. vastasi romaanilla „Tom Jones, or the History of a Foundling" (1749), joka on hänen paras teoksensa. Vakava-aiheinen on F:n kolmas ja viimeinen romaani „Amelia" (1751). F. oli suuri nautinnonihminen, hyväntahtoinen, mutta kevytmielinen, tuhlaileva, siis Riehardsonin täydellinen vastakohta. Eli menetetyn terveytensä vuoksi viimeiset vuotensa etelässä. Kuoli Lissabonissa. F:n roomaanit julkaistiin Lontoossa 1762 (4 nid.). [Thackeray, „English humourists" (5 luku); Lawrence, „Life and times of H. F." (1855); F. Lindner, „H. Fieldings dramatisehe Werke" (1895); A. Wood. „Fieldings Einfluss auf die deutsehe Literatur" (1895).] *J. H-l.*

Fierasfer acus, pieni, tuulenkalojen heimoon kuuluva suippopyrstöiuen kala, jolla on tapaua piileskellä merimakkaroitten *(Stichopus regalis)* hylkysuolessa ja vesikeuhkoissa. *K. M. L.*

Fieschi *[-e'ski]*, vanha genovalainen aatelissuku, josta m. m. on lähtenyt kaksi paavia (Innocentius IV ja Hadrianus V); kuuluisin suvun jäsenistä on Giovanni Luigi de F. (myös Fieseo), Lavagnan kreivi (1523-47). Ryhtyi veljineen ja muiden tyytymättömäin kanssa salaliittoon kukistaakseen vallasta Doria-suvun, jonka päämiehet siihen aikaan olivat doge Andrea ja hänen veljenpoikansa, ylpeydestään vihattu

Giannettino. Yritystä, joka samalla oli tähdätty keisari Kaarle V:tä vastaan, kannattivat Ranska ja paavi. F:n onnistui tammik. 1547 saattaa valtaansa Genovan laivasto, satama ja muut tärkeimmät paikat, Giannettino Doria surmattiin ja Andrea pakeni, mutta yritys raukesi sen kautta, että F. tapaturmaisesti suistui satamassa laudalta mereen ja hukkui, jolloin Andrea Doria uudestaan pääsi valtaan. Schiller on käsitellyt tätä aihetta murhenäytelmässään Fiesco. [Staffetti, „La congiura del F."] *G. R.*

Fieschi *[-c'ski]*, Giuseppe (1790-1836), it. attentaattori, palveli Ranskan armeiassa, joutui 1819 oikeuden kanssa tekemisiin ja tuomittiin varkaudesta. Asettui Pariisiin, missä hän sai epärehellisyyden tähden eron poliisintoimesta. F. päätti nyt murhata kuningas Ludvik Filipin ja ampui tätä kuularniskulla eräästä talosta Boulevard du Templen varrella hänen ratsastaessaan ohi (28 p. heinäk. 1835). Kuningas haavoittui vain lievästi, hänen seurueestaan knoli tai haavoittui yhteensä 42 henkeä. F. vangittiin heti ja mestattiin parine apulaisineen. *G. R.*

Fiesco *[-c'-]* ks. Fieschi.

Fiesole *[-ē'-]* (vanhan ajan Faesulæ), kaup. Italiassa, 7 km pohj. Firenzestä, 2,712 as. (1901). Piispanistuin. Muistoina muinaisilta ajoilta basilikan muotoinen katedraali (perust. 1028) sekä u. k. Palazzo pretorio. — Lähellä F:a on luostari San Domenico da F., jossa jonkun aikaa munkkina asusti kuuluisa maalari Fra Giovanni da Fiesole. *E. E. K.*

Fiesole *[-ē'-]*. Fra Giovanni da, tunnettu nimellä Fra Angelico l. Beato Angelico (1387-1455), it. maalari, synt. Vicchiossa Toscanassa, k. Roomassa. Entisen nimensä Guido di Pietro da Mugello hän tultuaan 1408 Fiesolen dominikaaniluostarin munkiksi vaihtoi nimeen Fra Giovanni da F. Jälkimaailma on häntä ylistänyt liikanimellä Angelico (enkelillinen), ja katolinen kirkko julisti hänet „autuaaksi", il beato. — Toimi usealla eri seudulla Keski-Italiassa. Lähti Fiesolesta 1409 Cortonaan; oli taas Fiesolessa 1418-36. Kun Cosimo ja Lorenzo de' Medici 1436 luovuttivat dominikaaneille Firenzen San Marcon luostarin, joka kaikin tavoin uudistettiin ja varustettiin lisärakennuksilla, siirtyi F. sam. v. tähän luostariin ja valmisti siihen. samoinkuin myös useaan

Fiesole. ote freskosta „Enkelien tanssi".

Firenzen kirkkoon, lukuisasti maalauksia. Jo kuuluisaksi tulleen maalarin paavi 1445 kutsui Roomaan koristamaan freskoilla Vatikaania. Kesällä 1447 F. oli maalaamassa Orvieton tuomiokirkon erääseen sivukappeliin freskoja, joita ei kumminkaan suorittanut loppuun, vaan lähti takaisin Roomaan jatkaakseen maalauksiaan Vatikaanissa paavi Nikolaus V:n kappelissa („Cappella Niccolina" eli „C. Laurentiana"). V. 1452 F. on Fiesolessa vanhan luostarinsa priorina, mutta 68-vuotiaana hän knolee Roomassa, jonka „S:ta Maria sopra Minerva" kirkossa on hänen hautansa. — F. on taiteen historian suurmestareita, jonka teoksissa keskiajan uskonnollisuus on saanut kauneimman ilmaisunsa. Hän on verraton kuvatessaan paratiisin iloja ja taivaan autuutta, ekstaattisen tunteen sulontta ja lapsellista vilpittömyyttä. Hänen jalopiirteisissä henkilöissään on sisällistä, ilmehikästä elämää, hänen runollisissa ryhmäkuvissaan on rytmillistä liikuntoa, ja ruusunpunainen, taivaansini ja kulta ovat hänen mielivärejään. F:n varsinaista opettajaa ei tunneta, mutta luultavasti hän onkin ominpäin kirjankuvittajana kehittynyt taidemaalariksi, saaden aiheenvalinnassa, käsittelyssä ja tekotavassa vaikutusta Giotton, Orcagnan ja Sienan koulun taiteesta. Hän ei kuulu taiteen uudistajiin, vaan kehittää huippunsa keskiaikaisen, gotiikkaan perustuvan romantiikan. Mystillisestä, ylimaallisesta suunnastaan huolimatta hän on taiteessaan terve ja selvätajuinen, vie edeltäjistään voiton perspektiivissä ja sommittelussa ja koettaa tavallaan pysytellä Masacciosta aikunsa saaneiden, varhaisrenesanssin realistisempien taiderientojen tasalla. F:n pääteoksia ovat „Maarian kruunaus" soittavine enkeleineen (Firenzen Uffizi-galleriassa). „Viimeinen tuomio", sisältäen enkelien ja autuaitten tanssin (Firenzen akatemiassa), „Maarian ilmestys" (Madridissa), „Liinakauppiaiden madonna" (1433, Uffizi-gall.), freskomaalaukset San Marcon luostarissa vv:lta 1436-45 (m. m. iso „Ristiinnaulitseminen", jossa pyhimysten eri surun- ja tuskanilmeet ovat mainiosti kuvatut), Orvieton tuomiokirkon freskot (1447, „Kristus maailman tuomarina" ja „Profeettain kuoro") ja Italian taiteen merkkiteosten joukkoon kuuluvat, Vatikaanissa olevat suurenmoiset freskot P. Stefanuksen ja P. Laurentiuksen elämästä (1447-50). [Förster, „Leben u. Werke des Fra Giov. da F." (1859), Ley, „Fiesole" (1886). S. Beissel, „Fra Giov. da F." (1905), Supino, „Beato Angelico" (1898), M. Wingenroth, „Angelico da F." (1906).]

E. R-r.

Fiesole *[-ē'-]*, Minoda, oik. Minodi Giovanni da F. (1431-84), it. kuvanveistäjä. Kuuluu Firenzen marmorikuvanveistäjien koululun, Deriderio da Settignanon oppilas. Työskenteli n. v:sta 1454 Roomassa. Harvinaisen kätevä ja tuottelias. Osoittaa enemmän tarkkuutta kuin nerokasta luonteenkuvausta. Käsityömäisyys pistää usein silmään hänen teoksissaan, johtuen kenties siitä että hän varsinkin loppuiälläänkäytti muiden apua valmistaessaan veistoksiaan. Ainoastaan silloin hän on kaavamaisuudesta vapaa, kun hän on työskennellyt suoraan luonnon mukaan kuten esim. oivallisissa muotokuvissaan (m. m. Piero ja Giuliano de' Medici, Firenzen kansallismuseossa, ja Niccolò

Strozzi, v:lta 1454, Berliinissä). Paitsi muotokuvia hän on tehnyt madonnia esittäviä pyöröreliefejä, hautamonumentteja, alttareita, saarnastuoleja y. m. *E. R-r.*

Figaro (?< esp. *picaro* = veitikka, veijari), pirteän veitikkamainen ja juonia solmiva draaman henkilö, joka esiintyy Beaumarchais'n (ks. t.) näytelmissä „Le Barbier de Séville", „Le Mariage de Figaro" ja „La Mère coupable". Mozartin ooppera „Figaron häät" ja Rossini'n „Sevillan parturi" ovat levittäneet Figaron nimen yli koko sivistyneen maailman. *J. Il-l.*

Figaro l. Le Figaro, Beaumarchais'n F:sta nimensä saanut Pariisissa ilmestyvä ranskal. sanomalehti. Ensimäinen tämännimininen lehti perustettiin 1826; nykyinen on peräisin v:sta 1854; hauskasti ja pirteästi toimitettu, aikaisemmin erikoisalana repäisevät huomiota herättävät nutiset; oli ennen suuntansa puolesta monarkistinen ja klerikaalinen, ja sen vuoksi hienon maailman mielilehti. Myöskin muissa maissa, esim. Ruotsissa on ilmestynyt tämännimisiä lehtiä.

Figuraalilaulu *(cantus figuralis)*, kuvioitu eli rytmillisissä kuvioissa liikkuva kuorolaulu; tätä nimitystä käytettiin keskiajan lopulla vastakohtana yksiääniselle ja homofoniselle laululle. *I. K.*

Figureerata (lat. *figūrā're* = muodostaa), suorittaa määrätynlaisia tanssiaskeleita tai vuoroja, franseesissa: risteillä; häärätä, olla olevinaan jossain hommassa.

Figureeraus (lat. *figūrā're* = muodostaa). *mus.*, sävelmän muodostuminen nopeiksi rytmikuvioiksi, joiden levollisena vastakohtana on joko sävelmän soinnullinen säestys tahi ainakin joku sen huomattavista äänistä. *I. K.*

Figuuri (lat. *figū'ra* = muoto), muoto, kuvio, ihmisen ulkonainen olemus. ks. Kuvio.

Fiikus ks. Ficus.

Fiksatiivi (lat *figere* = kiinnittää), kiinnityskeino, aine jolla lyijykynä- ja liitupiirustuksia tehdään pysyväisiksi, esim. šellakka.

Fikseerata (ks. Fiksatiivi), kiinnittää, tehdä pysyväiseksi, tehdä (nestemäinen aine) jähmeäksi, kovaksi; tuimasti ja herkeämättä tarkastaa jotakin. vrt. Valokuvaus. *Biol. tekn.*, käsitellä soluja tai kudoksia nesteillä tai kaasuilla, jotka aiheuttamatta huomattavaa muutosta niiden rakenteeseen äkkiä tappavat alkuliman. Tavallisesti käytetään nestesekoituksia, joiden aineosina ovat kromihappo, yliosmiumhappo, platinakloridi, sublimaatti, formaliini, etikkahappo, kloroformi y. m. Fikseeraavia kaasuja ovat osmiumhappo ja jodi. Fikseerauksen jälkeen seuraa usein „karaiseminen" alkoholissa.

Fikseeraushuuhde ks. Valokuvaus.

Fikseeraussuola, natriumtiosulfaatti, suuria vesikirkkaita kiteitä. Käytetään valokuvauksessa.

Fiksi idea (ransk. *fixe*, < lat. *fixus* = kiinteä, ja idea, ks. t.), piintynyt päähänpisto, mielisairauden jättämä tai sen oireena oleva pitkäaikainen, useimmiten iäksi parantumaton harhakäsitys l. -kuvailu, joka ei millään järkisyillä ole poistettavissa.

Fiktsioni (ransk. *fiction* < lat. *fictiō* < *fingere* = muovailla), luulokuva, kuvitelma.

Filadelfia ks. Philadelphia.

Filago, tuulenlento, kasvisuku mykerönkukkaisten heimossa. Suomessa yksi laji, *F. montana*, kankailla y. m. kuivilla paikoilla kasvava matala, ylt'yleensä villavanukkeinen yrtti. *(J. A. W.)*

Filago montana.

Filanda (it.), vaja tai huone, jossa silkki kehitään kokongeista. *E. J. S.*

Filantrooppi (kreik. *phila'nthrōpos* < *philos* = ystävä, ja *anthrōpos* = ihminen), ihmisystävä, henkilö, joka epäitsekkäästi pyrkii edistämään lähimmäistensä parasta.

Filantropia (kreik. *philanthrōpi'a* = ihmisystävyys), filantrooppinen l. ihmisystävällinen harrastus ja toiminta kovaosaisten tilan parantamiseksi.

Filantropiini l. Philantropinum ks. Basedow.

Filantropinisti (ks. Filantropia). Tätä nimitystä käytettiin yleisesti henkilöistä, jotka 18:nnellä vuosis. kannattivat valtaan päässyttä, etupäässä Basedowin johtamaa kasvatusopillista suuntaa. Tämä filantropistinen suunta perustui osittain Rousseau'n pedagogisiin aatteihin, osittain saksalaiseen valistusharrastukseen. Kasvatuksen tuli kohdistua ihmiseen kokonaisuudessaan, sen tuli huolehtia sekä ruumiin että hengen kehityksestä ja tarjota yleistä, kaikille kelpaavaa sivistystä, kansalliset ja uskonnolliset eroavaisuudet syrjäyttäen. Erittäin oli pantava painoa siveellisen kunnon harrastamiseen ja nuorison valmistamiseen hyödyllisiksi yhteiskunnan jäseniksi. Paitsi Basedowia ovat Bahrdt, Salzmann, Campe ja Trapp mainittavat tunnettuina filantropisteina. [Ziegler, „Kasvatusopin historia".] *O. M-e.*

Filantropistinen ks. Filantropinisti.

Filaret, maallikkonimeltään Vasilij Mihailovitš Drozdov (1783-1867), Moskovan metropoliitta, tuli pappissivistyksen saatuaan 1808 Pietarin hengellisen akatemian professoriksi ja yleni nopeasti kirkollishallinnollisissa viroissa, kunnes 1819 nimitettiin Tverin arkkipiispaksi ja Pyhän synodin jäseneksi sekä lopulta (1825) Moskovan metropoliitaksi. F. on Venäjän kirkon kuuluisimpia saarnamiehiä, „Moskovan Khrysostomos". Saarnoillaan hän saavutti myöskin Nikolai I:n ja Aleksanteri II:n täydellisen luottamuksen; viimemainitun käskystä F. laati maaorjuuden lakkauttamista koskevan manifestin. F. oli Aleksanteri I:n aikaisen pipliaseuran huomatuimpia jäseniä ja harrasti erittäinkin Raamatun ja uskonopin käsikirjain kääntämistä venäjän kielelle, koska kansan oli ylen vaikea ymmärtää slaavilaista kirkkokieltä, jota näissä kirjoissa siihen asti yksinomaisesti oli käytetty. Tämä työ, jonka F. pani alulle 1816 ja joka kohtasi vastarintaa useiden kirkonmiesten taholta, saatettiin loppuun vasta hänen kuolemansa jälkeen. Muissa suhteissa hän oli kaikkien edistyspyrintöjen vastustaja.

J. J. M.

Filaret, maallikkonimeltään Dimitrij Grigorjevitš Gumilevskij (1805-66), ven. uskonnollinen kirjailija ja kirkkohistorioitsija, oli professorina Moskovan hengellisessä akatemiassa ja kuoli Tšernigovin arkkipiispana. Hänen teoksistaan huomattavimmat ovat „Venäjän kirkon historia" (1847, useampia pain.), „Yleiskatsaus Venäjän uskonnolliseen kirjallisuuteen", „Venäläiset pyhimykset" (1861-65). *J. J. M.*

Filaret (k. 1633), Venäjän patriarkka, maallikkonimeltään Fedor Nikititš Romanov, synt. vv:n 1554 ja 1560 välillä, otti 1590 osaa sotaan Ruotsia vastaan. V. 1601, kun Boris Godunov tahtoi tuhota Romanovien suvun, Feodor Nikititš tehtiin luostariin munkiksi ja sai Filaretin nimen. V. 1605 Vale-Dimitrij nimitti hänet Rostovin metropoliitaksi. Toinen valetsaari n. s. Tušinon varas kohotti hänet koko Venäjän patriarkaksi, ja kun hänen poikansa Mikael oli valittu tsaariksi, tuli F. sitäpaitsi hänen kanssahallitsijakseen. ks. Romanov ja Mihail Feodorovitš. *J. J. M.*

Filarete *[-ē'-]*, Antonio, oik. Antonio Averlino (n. 1400-n.69), it. arkkitehti ja kuvanveistäjä. Oli 1435-47 paavi Eugenius IV:n hovi-insinöörinä, jolloin hän m. m. teki Rooman Pietarin kirkon pronssiovet. Francesco Sforza kutsui F:n 1451 Milanoon, jossa hänen pääteoksekseen tuli valtavan ison sairaalan, „Ospedale maggioren" rakentaminen. V. 1457 laskettiin peruskivi tähän ulkomuodoltaan erittäin komeaan ja runsailla polttosavisilla renesanssiornamenteilla koristettuun tiilirakennukseen, joka lopullisesti valmistui vasta 1801 ja jossa varhaisrenesanssin muotojen ohella on käytetty gootilaisen tyylin suippokaaria. *E. R-r.*

Filaridæ, rihmamaisia sukkulamatoja. Medina-mato, *Filaria medinensis*, on (naaras) 50-80 cm pitkä, viulunkielen muotoinen, elää loisena ihmisen (myös koiran, naudan ja hevosen) ihonalaisessa sidekudoksessa aikaansaaden siinä pahan ajoksen. Naaras synnyttää lukuisia pieniä toukkia, jotka jouduttuaan veteen kehittyvät *Cyclops*-sukuun kuuluvissa hankajalkaisäyriäisissä, joista ne luultavasti juomaveden mukana joutuvat ihmiseen. Medina-madon alkuperäinen kotimaa on vanhan maailman kuumat osat, mutta se on viime aikoina levinnyt myös Etelä-Ameriikkaan. Verifilaria, *Filaria Bancrofti*, jonka uros on 40 mm, naaras 75-90 mm pitkä, elää ihmisen imusuonistossa; sen hienot 0,3 mm pitkät toukat elävät sadoin tuhansin veressä ja kokoontuvat yöllä ihon hiussuoniin. Tämän lajin levittäjinä toimivat verta imevät sääsket. Se on levinnyt lähes kaikkiin lämpimiin maihin. Sidekudosfilaria, *Filaria loa*, elää ihmisen ihonalaisessa sidekudoksessa, m. m. silmässä. *Filaria lentis* on tavattu silmän mykiössä. *Filaria immitis* elää koiran sydämessä, toukat verisuonissa. *K. M. L.*

Filatelia (kreik. *philos* = ystävä, ja *ateleia* = verovapaus, siitä saatu merkitsemään posti-(vapaa-)merkkiä), postimerkkien kokoamista ja kokoelmiksi järjestämistä tarkoittava toiminta sekä erikoinen asiantuntemus tällä alalla. Yleensä postimerkit kokoojan, filatelistin, silmissä saavat varsinaisen kokoelma-arvon vasta sitten kuin ne ovat kulkeneet postilaitoksen läpi ja saaneet sen leiman. F. on kotoisin Englannista, josta se ensin levisi Ameriikan Yhdysvaltoihin, Belgiaan ja Ranskaan, missä filatelia nimitys ensinnä tuli käytäntöön. F:n alaan kuuluu, paitsi postimerkkien tarkkaa tuntemista ja järjestämistä ryhmiin, osastoihin ja alaosastoihin, myöskin taito erottaa oikeat postimerkit väärennyksistä.

Filatelisti ks. Filatelia.

Filatorium (lat. *filum* = säie), silkinkehräys- tai oikeammin kertaustehdas. *E. J. S.*

Filee ks. Filet.

Filemon ks. Philemon.

Filet (ransk., vähennysmuoto sanasta *file* = säie, lanka), teuraassa munuaisten ja kylkiluiden välinen luuton murea lihakappale.

Filharmoninen seura. 1. Helsingissä, 1882 R. Kajanuksen perustama ja tähän saakka johtama, on ylläpitänyt taideorkesteria, jonka esitykset ovat suuresti kehittäneet pääkaupungissa ja välillisesti koko maassamme musiikin harrastusta ja ymmärtämystä. Seuran toimeenpanemissa sinfoniakonserteissa on, kuuluisien tahi muuten merkittävien solistien esiintymisen ohella, esitetty korkeimman säveltaiteen pääteoksia. N. s. helppotajuiset konsertit ovat ohjelmiltaan alkuaan melkoisessa määrässä noudattaneet n. s. suuren yleisön kehittymättömämpää makua: mutta aste asteelta ne ovat yleisön käsitystasoa kohottaneet ja sen mukaan itsekin ohjelmistoltaan yhä ylenneet, täyttäen nykyään sangen korkeita vaatimuksia. Samoin ovat seuran „kansankonsertit" hyvin vaatimattomasta alusta muodostuneet tärkeäksi yleiseksi sivistysvälineeksi („kansan sinfoniakonsertit"). V. 1885 seura perusti orkesterikoulunsa, josta on lähtenyt suuri lukumäärä kotimaisia orkesterisoittajia sekä eteviä solisteja ja huomiota ansaitsevia säveltäjiä. V. 1886 perustettiin seuran sinfoniakuoro, joka on useimpina vuosina yhdessä orkesterin kanssa esittänyt suuria mestariteoksia. — 2. Lontoossa, 1813 Cramerin perustama suuri konserttiyhdistys. Sen johtajina ovat olleet m. m. Wagner (1855), Bennett (1856-66), Sullivan (1885), nykyään Cowen (1888-92 ja 1900-). — 3. Tukholmassa, 1885-1903, kuorolauluyhdistys, joka on esittänyt etenkin orkesterin säestettäviä eri aikakausien suuria sävelteoksia. Sen alkuunpanijain joukossa oli Hallén, joka sitä johti v:een 1895; 1897-1900 oli sen johtajana Stenhammar. Yhdistyksen toiminnan lakattua perustettiin sen työtä jatkamaan „Uusi filharmoninen seura", jonka johto säännöllisesti vaihtelee; m. m. on sitä johtanut Armas Järnefelt. *I. K.*

Filhelleeni (kreik. *philos* = ystävä, ja *hellēn* = helleeni, s. o. kreikkalainen), „kreikkalaisystävä": näin nimitettiin niitä, jotka tavalla tai toisella auttoivat kreikkalaisia heidän vapaussodassaan 1821-29. Varojen keräämiseksi ja vapaaehtoisten varustamiseksi perustettiin filhelleeni-yhdistyksiä; vapaaehtoisista muodostettiin filhelleeni-osasto, joka otti kunniakkaasti osaa kreikkalaisten taisteluihin, mutta hajoitettiin täydellisestä Petan tappelussa (1826). Kuuluisia filhelleenejä olivat esim. engl. runoilija Byron ja suom. A. M. Myhrberg. *J. F.*

Filiaali (kesk. lat. < lat. *filius* = poika: t. siis oik. = „pojan t. lapsen asemassa oleva") jonkun laitoksen t. liikkeen haaraosasto. Filiaaliapteekki = haara-apteekki. Filiaalikaup-

pa = haarakauppa. Filiaalikonttori = haarakonttori.

Filiatsioni (lat. *filius* = poika), lapsensuhde, sukujohto.

Filicaja *[-tʃa'-]*, Vincenzo di (1642-1707), it. runoilija, eli köyhää, syrjäistä elämää, kunnes Ruotsin Kristiina kuningatar rupesi häntä suosimaan ja Cosimo III nimitti hänet senaattoriksi ja sitteminin Volterran ja Pisan maaherraksi. Mahtavat sotatapahtumat, turkkilaisten 1683 piirittäessä Wieniä, virittivät F:n viisi kuuluisaa canzonea, joilla on yleisinhimillinen merkitys, ja jotka riennisasti tervehtivät Euroopan pelastumista sortumasta raakalaisten valtaan. Kaunein niistä on se, joka ylistää Sobieski'a, Wienin pelastajaa. Espanjan perintösodat ja ulkomaan sotajonkkojen raastama Italia antoivat F:lle aiheita uusiin isänmaallisiin runoihin. Kuuluisat ovat hänen sonettinsa ja canzonensa Italialle, jolle hän lausuu katkeria nuhdesanoja. F. on myös kirjoittanut yksinkertaisia, mutta vaikuttavia hengellisiä runoja. [Castellani, „Scritti letterarj" (1889); Capoui, „Vincenzo da F. e le sue opere" (1901).] *J. H-l.*

Filices ks. Saniaiset.

Filigrammi ks. Filigraani.

Filigraani (it. *filigrane*, lat. *fīlum* = lanka, ja *grānum* = jyvä). 1. Kultasepän työ hienoista, taivutetuista metallilangoista tahi jyväsistä, joko metallipohjalle juotettuina tahi ilman sellaista, muodostaen lävistettyä työtä. Jo antiikki saavutti f.-töissä mestariuden, läpi koko keskiajan tämä työtapa pysyy vireillä. Kiinan ja Intian f.-työt ovat täydellisiä, ja nykyään se kukoistaa kotiteollisuutena Hollannissa. Skandinaaviassa, Unkarissa, Italiassa, Saksa-, Itävaltalaisissa vuoristoseuduissa. Turkin slaavilaisissa kansoissa y. m. Eräitä lasejakin koristeltiin Venetsiassa filigraaneilla, ohuilla lasinauhoilla. *U-o N.*

Norjalainen filigraanikuppinen

2. Vesileima paperissa.

Filikoni ks. Matolääkkeet.

Filip (ransk. *Philippe*). Burgundin herttuoita. 1. F. I Rohkea (1342-1404), nuoremman burgundilais-suvun kantaisä, oli Ranskan kuninkaan Juhana Hyvän neljäs poika; otti osaa 14 v:n vanhana Poitiers'n taisteluun (1356), jossa ansaitsi kunnianimensä, mutta joutui isänsä kanssa englantilaisten käsiin ja oli heidän vankinaan v:een 1360. F. sai 1363 Burgundin herttuakunnan Ranskan kuninkaalta, ja Saksan keisari Kaarle IV antoi hänelle Burgundin vapaakreivikunnan (Franche Comtén), jota paitsi hän naimisensa kautta sai Artois'n ja Flanderin. Ranskan kuninkaan Kaarle VI:n hallitessa hän hoiti Ranskan hallitusta; voitti Flanderin kaupunkilaisten joukot Roosebeken luona 1382. (vrt. Burgundi.)

2. F. II Hyvä (1396-1467), edellisen pojanpoika, tuli 1419 Burgundin herttuaksi, kun hänen isänsä Juhana Pelotun oli murhattu. Hän liittyi englantilaisiin, joiden kuningas Henrik V silloin vaati Ranskan kruunua; mutta teki 1435 Arras'ssa Kaarle VII:n kanssa sovinnon. Hän sai tältä Somme-joen pohjoispuolella olevan Picardien maakunnan ja hankki itselleen Brabantin ja Hollannin. Hän oli siten Euroopan mahtavimpia ruhtinaita; hänen maassaan oli hyvä varallisuus, ja itse hän suosi tieteitä ja taiteita, piti loistavaa hovia pääkaupungissaan Dijonissa. [Barante, „Histoire des ducs des Bourgogne".] *K. O. L.*

Filip (esp. *Felipe*). Espanjan kuninkaita.

1. F. I, Kannis (1478-1506), Kastiliau kuningas, Saksan keisarin Maksimilian I:n ja Maria Burgundilaisen poika, peri äidiltään 1482 Burgundin maat (ks. t.); meni 1496 naimisiin Ferdinand Katolisen ja Isabellan tyttären Johannan kanssa. Kun Isabella kuoli 1504, otti hän Kastilian kuninkaan nimen, mutta joutui sen johdosta riitaan Ferdinand Katolisen kanssa, joka itse tahtoi hallita Kastiliaa. F. kuitenkin tunnustettiin kuninkaaksi.

2. F. II (1527-98), edellisen pojanpoika ja keisari Kaarle V:n poika, sai huolellisen kasvatuksen ja opetettiin varsinkin alistumaan katolisen kirkon uskonkappaleisiin. V. 1543 Kaarle V Saksaan lähtiessään jätti hänelle ja Alban herttualle Espanjan hallituksen, ja v. 1555 F. sai isältään Alankomaat sekä 1556 Espanjan. Hän oli toimelias ja uuttera, vaikka hidas ja epäröivä päätöksiä tehdessään, jotka hän sitten pani itsepintaisesti toimeen. Ollen synkkämielinen ja luulevainen luonteeltaan hän ei luottanut ihmisiin, jonka vuoksi hän itse johti hallitusasioita, ja hänen suosituillaan Gomezilla, Alballa, Perezillä ja Granvellalla oli vähän vaikutusta. F:n toiminta tarkoitti etupäässä katolisen kirkon entisen aseman palauttamista ja yleisvaltakunnan perustamista, jonka tuuman oli isältään perinyt. Ensin hän kuitenkin joutui riitaan paavi Paavali IV:n kanssa, ja Alban herttua valloitti Rooman 1557. Hän taisteli voitokkaasti Ranskan kanssa; tärkein voitto saatiin S:t Quentin'in luona (1557). Rauha tehtiin Câteau Cambresis'ssä (ks. t.). Sitten hän joutui pitkälliseen taisteluun alankomaalaisten kanssa, kun hän tahtoi hävittää protestanttisen opin ja riistää heiltä heidän valtiolliset oikeutensa. Espanjassa ja Italian maissa hän käytti inkvisitsiouia tukahuttaakseen protestanttista oppia; moriskoja vainottiin niinikään, mikä saattoi hänet turkkilaisia vastaan sotaan, jossa hänen velipuolensa Don Juan d'Austria voitti Turkin laivaston Lepanton luona (1571). F. otti 1580 Portugalin haltuunsa Emanuelin tyttärenpoikana. Kun Maria Stuart Englannissa oli mestattu 1587, lähetti F. „voittamattoman armadan" tätä maata kukistamaan, mutta se ei onnistunut, ja Espanjan herruus merellä hävisi sen kautta; englantilaiset tulivat hävittämään Espanjan rannikoita, upottivat sen laivaston Cadizin satamassa ja hävittivät kau-

Filip II.

puugin. F. anttoi niinikään katolista ligaa ja Guisejä (1585-98) Ranskan hugenottisodissa estääkseen Henrik Navarralaista pääsemästä Ranskan kuninkaaksi. — F. oli aikansa mahtavin hallitsija; mutta hän ei osannut asemaansa säilyttää; uskonkiihko ja vallanhimo saattoivat hänet sotiin, joissa Espanja menetti suuruutensa. F. oli neljä kertaa naimisissa: ensimäinen puoliso oli Portugalin prinsessa Maria, jonka poika Don Carlos (ks. t.) kuoli vankilassa; toinen (v:sta 1554) Englannin kuningatar Maria Tudor; ja kun hän oli kuollut 1558, nai hän Ranskan kuninkaan Henrik II:n tyttären Elisabetin, ja 1570 Saksan keisarin Maksimilian II:n tyttären arkkiherttuatar Annan, jonka pojasta Filipistä tuli hänen seuraajansa. [Gachard, „Correspondance de Philippe II"; Prescott, „History of the reign of Philipp the second"; Forneron, „Histoire de Philippe II"; Philipson, „West-Europa im Zeitalter von Philipp II, Elisabeth und Heinrich IV".]

3. Filip III (1578-1621), tuli kuninkaaksi isänsä jälkeen 1598. Hän jätti hallitusasiat Lerman herttualle, ja kun tämä kansan vihaamana oli kukistunut, hänen pojalleen Uzedan herttualle. Karkoittanalla moriskot hän saattoi Espanjan taloudellisen tilan vielä entistä huonommaksi.

4. Filip IV (1608-65), edellisen poika, jätti kuninkaaksi tultuaan 1621 hallitustoimet Olivarezin herttualle, joka koetti parantaa maan tilaa suosimalla maanviljelystä, kauppaa, teollisuutta ja myöskin tieteitä ja taiteita; mutta ulkomaiset sodat (Alankomaiden sota, kolmikymmenvuotinen sota y. m.) kuluttivat varat, jota paitsi katalonialaiset tekivät kapinan ja Portugal irtaantui Espanjasta. [Canovas del Castillo, „Estudios del reinado de Felipe IV".]

5. Filip V (1683-1746), edellisen tyttärenpojan poika ja Ludvik XIV:n pojanpoika, Anjou'n herttua, tuli viimeisen Habsburgin sukuun kuuluvan kuninkaan Kaarle II:n säätämän testamentin mukaan Espanjan kuninkaaksi 1700, josta aiheutui Espanjan perimyssota (ks. t.). Rastattin rauhassa (1714)) hänen täytyi luovuttaa Napoli, Milano ja Belgia Itävallalle. F. oli veltto ja toimeton, ja kun hänen ensimäinen puolisonsa Maria Lovisa, joka oli Savoijista kotoisin, oli kuollut, ja hän oli mennyt toisiin naimisiin Elisabet Parmalaisen kanssa, johti tämä suosittunsa kardinaali Alberoni'n kanssa hallitusta. Elisabet tahtoi saada pojilleen Espanjan menettämät Italian maat, ja kun Puolan perimyssodan aikana 30,000 sotamiestä lähetettiin Italiaan, onnistui hänen saada Napoli ja Sisilia pojalleen Kaarlelle (1735). [Baudrillart, „Philippe V et la cour de France 1700-15" (5 os. 1890-1901).] *K. O. L.*

Filip (saks. *Philipp*) Jalomielinen (1504-67), Hessenin maakreivi, tuli 1509 hallitukseen, mutta oli v:een 1518 äitinsä holhouksen alaisena. Trierin ja Kölnin vaaliruhtinasten kanssa hän voitti Franz von Sickingenin 1523; otti osaa talonpoikaiskapinan kukistamiseen 1525. Hän järjesti 1526 maansa kirkon evankeliseksi ja perusti 1527 ensimäisen evankelisen yliopiston Marburgiin, ja hänen toimestaan Luther ja Zwingli tulivat Marburgin linnaan keskustelemaan sovinnon aikaansaamiseksi. F. otti tehokkaasti osaa Speierin (1529) ja Augsburgin (1530) valtiopäivien toimiin, ja sai aikaan 1531 Schmalkaldin liiton protestanttisten ruhtinasten kesken. Mühlbergin tappelun jälkeen 1547 hän antautui Kaarle V:n armoille, joka piti häntä vankina. Passaun sovintoon asti 1552. F. oli etevä ja valistunut hallitsija; mutta hänen asemansa protestanttien johtajana heikontui sen vuoksi, että hän, tosin Lutherin ja Melanchthonin suostumuksella, oli vihityttänyt itsensä toisen vaimon kanssa, vaikka ensimäistä avioliittoa ei oilut purettu. [Rommel, „Philipp der Grossmütige"; Falckenheiner, „Philipp der Grossmütige im Bauernkrieg"; „Festschrift Zum Gedächtniss Philipps".] *K. O. L.*

Filip (ransk. *Philippe*), Ranskan kuninkaita.

1. F. I (1052-1108), Henrik I:n ja venäläisen prinsessan Annan poika, tuli kuninkaaksi 1060. Hän taisteli vasallejansa ja Englannin kuningasta Vilhelm Valloittajaa vastaan. F. menetti kansansa suosion velttoutensa tähden ja kaiken kunnioituksen, kun hän hylkäsi puolisonsa Bertan 1092 ja riisti itselleen Anjou'n kreivin Fulcon puolison Bertraden. Paavi julisti hänet usean kerran pannaan, josta 1104 pääsi vapaaksi, mutta hänen täytyi ottaa poikansa Ludvik (VI) hallitsijakumppanikseen.

2. F. II August (1165-1223), Ludvik VII:n poika, tuli kuninkaaksi 1180. Hän oli voimakas hallitsija, tarmava soturi ja valtiomies. Hän taisteli kapinallisia vasallejansa vastaan, joiden täytyi Senlis'n rauhassa 1182 luovuttaa Ranskan kruunulle Amiens'in ja Clermont'in kreivikunnat. Coueyn seurööikunta, sekä eteläosa Flanderista. Sitten alkoi taistelu Englannin kuninkaiden kanssa, joilla oli lääninä suuri osa Ranskaa. Ensin hän käytti hyväkseen riitoja, jotka olivat syntyneet Englannin kuninkaan Henrik II:n ja hänen poikiensa välillä. Sitten hän oli Rikard Leijonamielen kanssa kolmannella ristiretkellä, mutta lähti pois Pyhältä maalta ja rupesi valloittelemaan Rikardin maita. Kun tämän seuraaja Juhana Maaton oli murhauttanut veljensäpojan Arturin, jolla oli Bretagne lääninä eikä tullut vastaamaan päärien oikeuteen, otti F. häneltä useimmat hänen Ranskassa olevat läänins. Juhana Maaton teki kyllä Pohjois-Ranskan vasallien kanssa liiton, johon Saksan keisari Otto IV:kin yhtyi, mutta F. voitti liittolaiset Bouvines'n tappelussa 1214. — Ranskan valtion maiden ala kasvoi F:n aikana kaksinkertaiseksi, ja hän kohotti muutenkin kuninkaanvallan arvoa; hallintoa varten asetettiin maakuntiin kuninkaallisia virkamiehiä; päärioikeus sai suuremman merkityksen; kaupunkikuntien kehittymistä hän suosi. Pariisin yliopistolle F. myöskin antoi etuoikeuksia. Paavin kanssa hän ei aina ollut hyvissä väleissä, ja kun hän hylkäsi toisen puolisonsa tanskalaisen prinsessan Ingeborgin, julisti tämä hänet pannaan, jonka johdosta hänen täytyi ottaa hänet takaisin. [Petit-Dutaillis, „Ph. Aug., roi de France"; A. Cartellieri, „Ph. II August von Frankreich" (1898-1906, 2 osaa).]

3. F. III Rohkea (1245-85), Ludvik IX:n Pyhän poika, oli isänsä kanssa ristiretkellä Tunisissa, josta hän Ludvikin kuoltua (1270) palasi. Poitou'n ja loput Toulousea hän sai perinnön kautta 1271. F. taisteli Kastiliaa ja Aragoniaa vastaan, mutta huonolla menestyksellä. [Langlois, „Le régne de Philippe III le Hardi".]

4. F. IV Kaunis (1268-1314), edellisen poika, tuli kuninkaaksi 1285. Lahjakas, mutta mielivaltainen hallitsija. Hän liitti valtion maihin useita alueita, m. m. Angoumois'n ja Lyon'in; tahtoi anastaa myöskin Guiennen Englannin kuninkaalta, mutta se ei onnistunut. Flanderin hän anasti, mutta kun hänen virkamiehensä sortivat asukkaita, nousivat he kapinaan, ja F. joutui perinpohjin tappiolle Courtrai'n luona (1302), jonka johdosta hänen täytyi luopua Lysin tuolla puolen olevasta Flanderista. Saadakseen varoja F. käytti kaikenlaisia keinoja, harjoitti kiskonnista, vaati säännöllistä veroa ja lyötti alaarvoista rahaa. Mutta kun hän täten koski kirkon etuihin, syntyi riita paavi Bonifacius VIII:n kanssa (ks. t.). Tämä taistelu aiheutti valtiosäätyjen kokoonkutsumisen 1302 (ks. États généraux), koska F. tahtoi saada kansaltaan tukea taistelussaan. Bonifacius otettiin vangiksi ja hänen seuraajansa Benediktus XI teki sovinnon F:n kanssa; mutta kun hän kuoli 1304, sai F. aikaan, että Bordeaux'n arkkipiispa valittiin paaviksi Klemens V:n nimellä. Tämä muutti Avignoniin asumaan ja antoi suostumuksensa temppeliherrojen ritarikunnan hävittämiseen (1312), jonka omaisuuden F. suureksi osaksi otti itselleen. F:n toimien johdosta Ranskan kuninkaan valta kasvoi suuresti, ja hän alkoi järjestää hallitusta virkavaltaiseen suuntaan. [Boutarie, „La France sous Philippe le Bel"; Funck-Brentano, „Les origines de la guerre de cent ans, Philippe le Bel en Flandre"; E. Renan, „Étude sur la politique de Philippe le Bel"; Wenck, „Philip der Schöne von Frankreich".]

5. F. V Pitkä (1294-1322), edellisen toinen poika, tuli vanhemman veljensä kuoltua 1316 kuninkaaksi. Hän järjesti hallinnon ja rahalaitoksen, vainosi niinkuin isänsäkin juutalaisia, joiden omaisuutta hän anasti. Hänellä oli vain tytär, jonka vuoksi hänen veljensä Kaarle IV peri kruunun (Lehugeur, „Histoire de Philippe V le Long").

6. F. VI Valois (1293-1350), Filip Kauniin nuoremman veljen. Valois'n kreivin Kaarlen poika, tuli Kaarle IV:n kuoltua 1328 valtionhoitajaksi ja samana vuonna kuninkaaksi. Hän voitti Casselin luona 1328 flanderilaiset, jotka olivat karkoittaneet kreivinsä. F. joutui 1337 sotaan Englannin kuninkaan Edvard III:n kanssa, joka vaati Filip IV:n tyttärenpoikana Ranskan kruunua. Ranskan laivasto joutui tappiolle Sluysin luona (1340) ja maajoukko Crecyn luona 1346, jonka jälkeen englantilaiset valloittivat Calais'n (1347). Hänenkin aikanaan hiitettiin valtionmaihin useita läänejä, niinkuin Valois, Anjou, Maine, Champagne ja Dauphiné; mutta sota rasitti valtakuntaa; hirmukuolema eli mustasurma myöskin silloin raivosi, ja verot, joista raskain oli suolavero (la gabelle), kasvoivat. [Viard, „Documents parisiens du régne de Philippe VI".] *K. O. L.*

Filip (ransk. *Philippe*), ransk. prinssejä, Orléans'in herttuoita.

1. F. I (1640-1701), Orléans'in suvun kantaisä, oli Ludvik XIII:n nuorempi poika, sai veljeltään Ludvik XIV:ltä v. 1660 Orléansin herttuakunnan. F. oli naimisissa Englannin kuninkaan Kaarle II:n sisaren Henrietten kanssa, mutta kun tämä äkkiä kuoli 1670, luultiin F:n myrkyttäneen hänet. Hän meni sitten naimisiin Pfaltzin prinsessan Elisabet Charlotten kanssa. F. otti osaa sotaan Hollantia vastaan, ja voitti Vilhelm Oranialaisen 1677 Mont-Casselin luona, mutta Ludvik XIV, joka kadehti hänen menestystään, kutsui hänet pois.

2. F. II, n. s. Regentti (1674-1723), edellisen poika, oli lahjakas, mutta antautui jo nuorena irstaaseen elämään, jota hänen opettajansa Dubois (ks. t.) ei koettanut ehkäistä. Espanjan perimyssodassa prinssi Eugén voitti hänet Torinon luona 1706, mutta Espanjassa hän vv. 1707-08 sai voittoja. Hänet kutsuttiin kuitenkin pois, koska hän tavoitteli itselleen Espanjan kruunua. Häntä syytettiin siitä, että monet kuolemantapaukset kuninkaallisessa perheessä Ludvik XIV:n loppuaikoina olisivat olleet hänen aiheuttamiaan, hänen siten itse päästäkseen kuninkaaksi. Ludvik XIV:n kuoltua 1715 F. tuli holhoojahallitsijaksi ja koetti nyt saada aikaan paljon parannusnudistuksia; hallinnossa pantiin toimeen ankarampi valvonta; valtion menoja supistettiin; mutta Lawin yritys (ks. t.) luoda äkkiä varallisuutta, jota F. kannatti, ei onnistunut. Ulkopolitiikassa F. lähenteli Englantia ja Hollantia, muodostaen niiden ja keisarin kanssa n. s. qvadrupelallianssin estääkseen Espanjan valloituksia. [Piossens, „Mémoires de la Regence"; Wiesener, „Le Régent, l'abbé Dubois et les anglais"; Haggard, „The regent of the roués".] *K. O. L.*

Filip (k. 1118), Ruotsin kuningas, kuningas Halstenin poika, tuli n. 1110 yhdessä veljensä Inge nuoremman kanssa Ruotsin hallitsijaksi heidän setänsä Inge vanhemman kuoltua, mutta kuoli jo 1118. „Ei kukaan voinut häntä lain rikomuksesta syyttää", sanoo hänestä lyhyesti vanha kuningasluettelo. *K. G.*

Filip Švaabilainen (1178-1208), Saksan kuningas 1198-1208, Fredrik Barbarossan nuorin poika, kasvatettiin hengelliseen säätyyn ja tuli 1191 Würzburgin piispaksi. Erosi tästä virasta ja sai Toscanan sekä Švaabin herttuakunnan. Kun hänen veljensä Henrik VII kuoli 1197, koetti hän saada Saksan kruunun tämän pojalle Fredrikille; mutta kun se ei onnistunut, valitutti hän itsensä kuninkaaksi 1198; welfiläinen puolue valitsi Otto Braunschweigiläisen, jota paavi Innocentius III ja mahtavimmat ruhtinaat kannattivat. Sen johdosta syntyi sota, jonka kuluessa paavi julisti F:n pannaan 1201. Hänen asemansa oli tukala, kunnes sai useita ruhtinaita puolelleen, valloitti Kölnin 1206; paavikin vapautti hänet pannasta 1207. Pfalzkreivi Otto von Wittelsbach murhasi hänet 1208. [E. Winkelmann, „Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig".] *K. O. L.*

Filipepi, Alessandro di Mariano di Vanni, tunnettu nimellä Sandro Botticelli (1446-1510), it. maalari. Opiskeli ensin kultaseppä Botticelli'n johdolla, jonka mukaan sai liikanimensä, ja oli sitten Filippo Lippi'n oppilas, saaden niinikään vaikutusta Antonio Pollaiuololta ja Verrochiolta. Työskenteli pääasiallisesti Firenzessä. On enimmäkseen maalannut taulukuvia, myös joitakuita freskoja kuten esim. liikunnoltaan suurenmoisen „P. Hieronymuksen freskon" Firenzen Ognissanti-kirkkoon tai kolme draamallisen elävää, vaikka hiukan levottomasti

Filipepi (Sandro Botticelli). Venuksen syntymä.

vaikuttavaa freskoa Roomaan Sikstiiniläis-kappeliin 1481-83 („Mooses ja Jethron tyttäret", „Korahin kapinan kukistus" ja „Kristuksen kiusaus"). — F. on 1400-luvun taiteen omituisimpia luovia neroja, haaveellisen romantiikan, kaihomielisen lyyrillisen tunteen mestari. Mielikuvitus on harvinaisen rikas, käsitys ylhäistä ja runollista. F:llä on omat erikoiset, salaperäisesti lumoavat, usein riutuvan kauniit nais- ja enkelityypit. Taiteelliseua vaikutuskeinoua ei erityisesti ole väritys, joka on heikon vaaleata, usein kuivanlaista, vaan etupäässä ilmehikkäät, elävät viivat. Niiden avulla hän esittää sulavia, toisinaan kummallisen siroja liikkeitä, jotka kuitenkin lopummalla käyvät liioittelevan levottomiksi, joskus hurjiksi tai maneerimaisiksi. F. oli humanistisesti sivistynyt, ja klassillismytologisissa ja allegorisissa kuvissaan, joiden ensimäinen suurtyylinen maalaaja hän on renesanssiajalla, hän esiintuo selvemmin kuin muut humanismin ja firenzeläisen hengenkulttuurin ydinmehun. Näistä kuvista ovat huomattavimpia Lorenzo Medici'n Villa di Castelloon tehdyt isot temperamaalaukset: Homerokseeu perustuva „Veuuksen syutymä" (Firenzen Uffizi-gall.) ja Poliziauon runon mukaan maalattu vertauskuva keväästä „Primavera" (Firenzen akatemiassa). Luonteenomaiuen allegoria F:n myöhemmältä ajalta ou Lukianoksen kertomukseen nojautuva pieni kiihkeäliikkeinen maalaus „Apelleen parjaus" (Uffizi-gall.). Uskontokuvissaan F. osoittaa uudestaan syventyntyttä kristillistä heukeä, samalla kuin niissä hänen loppuiällään ihauteellioeu romantiikka sulautuu askeettiseen naturalismiin, joka usein saa mystillisen, sairaalloisesti ekstaattisen sävyn. Pääaiheena ovat enkelilasten (tai pyhimysten) ympäröimät, neitseellisen nuoret, aavistuksellisen tuskan täyttämät madonnat, esim. „Granaattimadonna", „Magnificat-madonna" (pyöröl. tondokuvia, kump. Uffizi-gall.) ja „Madonna palmulehdossa molempien Johannesten välissä" (Berliinissä). Alttarikuvista on erikoisesti huomattava „Kolmen kuninkaan kumarrus" (Uffizigall.), jossa nähdään oivallisia Medici-suvun jäsenten muotokuvia. Mieltäkiinuittävän osan F:n runsaasta tuotannosta muodostavat Danten „Divina Commedian" kuvitukset, joista useimmat piirustukset (84 kpl.) ovat Berliinin vaskipiirroskokoelmassa ja jotka ovat jäljennöksinä julkaistut (Lippmann, 1896). — Aikakauden suuri kamppailu humanismin ja kristillisyyden välillä painoi leimansa F:n elämään ja taiteeseen. Erittäin syvästi vaikutti tähän herkkämieliseen ruoilija-maalariin Savouarolan esiintyminen. Elämänsä lopulla sanotaan F:n vaipuneen uskonnollisiin mietiskelyihiu, harjoittaen taiteilijatointaan ainoastaan nimeksi ja kuolleen köyhänä ja vaivaisena. 19:nnen vuosis. jälkipuoliskolla F:lla on ollut suuri vaikutus, varsinkiu engl. prerafaeliittitaiteeseen. [Vasari (1550), Steiumann (1897), Supino (1900), Schæffer (1902).] *E. R-r.*

Filippa (1393-1430), Ruotsin, Tanskan ja Norjan kuningatar, oli Englannin kuninkaan Henrik IV:n tytär, jonka häät Eerik Pommerilaisen kanssa vietettiin Lundissa syksyllä 1406. Filippa oli ymmärtävä ja toimelias nainen, joka usein kuninkaan poissaollessa hoiti valtion hallitusta paremmallakin meuestyksellä kuiu hänen puolisousa. V. 1428, hansakaupunkien laivaston uhatessa Kööpenhaminaa, hän tarmolla johti puolustusta. Matkalla Ruotsissa häu kuoli Vadstenassa 5 p. tammik. 1430.

Filippi ks. Philippoi.

Filippiikki, kiihkeä hyökkäyspuhe tai -kirjoitus. Nimi johtuu niistä kiivaista puheista, joita Demosthenes piti kiihottaakseen Ateenan kansaa Makedonian kuningasta Philippos II:ta vastaan; niiden mukaan Ciceron 14 Antoniusta vastaan pitämää puhetta nimitettiin Orationes Philippicæ.

Filippiinit (esp. *Islas Filipinas*), Yhdysvaltain omistama Malaijilaisen saariston pohjoisin ryhmä, Palavan- ja Sulu-saaristojen (ks. n.) kanssa 296,310 km². Suurimmat saaret ovat Luzon (ks. t.) 108,882 ja Mindanao (ks. t.) 97.968 km²; Samar, Panay, Negros ja Mindoro ovat n. s. Visaya-ryhmän suurimmat saaret. — Neljä vuorijouoa tullen etelästä, Molukeilta, Celebes- ja Borneo-saarilta ja yhtyen Luzonilla ovat vallitsevina pinnanmuodostuksessa. Tertiääri-ajalla katkeilivat nämä aikaisemman mantereen uloimmat reunavuoret, ja suuria osia niistä hautautui mereen; lisäksi tuliperäinen toiminta nostatti korkeita tulivuoria vuorijonojen rinteille ja levitteli poikki laaksojen tuliperäisiä aineksia. Geologisesti vuorten runko on arkeista juurta, sen päällä on paikoitellen iältään tuntematonta hiekkakiveä, tertiääri-aikaista nummuliitti-kalkkia ja jo mainittuja purkautuneita aineksia. Nykyään huiput eivät missään nouse paljoa yli 3,000 m. Ilmastollisesti F:t kuuluvat Aasian troopilliseen mousuunialueeseen. Kaksi vuoden-aikaa, lämpömäärältään vähän toisistaan eroavaa, vallitsee kaakkois- ja luoteistuulten mukaan; tuuli-vaihtojen aikana hirmumyrskyt *„colla"* ja pyörre-vihurit *„baguio"* tekevät suuunatonta tuhoa. Sademäärä on, varsinkin itärannalla, hyvin runsas: Luzonin länsirannalla olevassa Manilassa n. 1900 mm vuodessa; lämpö 26,4° C. — Suuria jokia ei pinnanmuodostuksen vuoksi ole voinut syntyä. Kasvikunta on taka-intialaisen ja itä-malaijilaisen välittäjä. Kosteammalla itärannikolla aarniometsät palmu- ja liaani-kasvullisuuksineen rehottavat. Harvinaisen runsaslajisina esiintyvät kämmekkäät. Taloudellisesti tärkeistä puista mainittakoon vielä teak, *Tectona.* Eläinkunta on saariluontoinen, nisäkkäitä on vähän, suuret lajit puuttuvat tykkönään. — F:n asukkaista, luvultaan (1903) 7,635,426 (enimmät nimellisesti katolilaisia), suurin osa kuuluu malaijilaisiin, jakaantuen n. 50 heimoon, joista tär-

Tagali-kylä Filippiineillä.

keimmät tagali-, igorrot- ja visaya-heimot (ks. n.). Saariston alkuasukkaina pidetään sisäosissa metsäläisinä eläviä negriittoja (23,000) (ks. t.); kaikkiaan lasketaan saaristossa olevan 647,740 „sivistymätöntä" (1903). Paitsi edellämainittuja ovat tärkeänä aineksena maahan muuttaneet kiinalaiset (n. 100,000) valliten vähittäiskaupan; rikastuttuaan he tavallisesti siirtyvät takaisin kotimaahansa. Espanjalais-ajoilta on espanjalaisia ja heidän sekarotuisia jälkeläisiään. Yritteliäsien ameriikkalaisten maahanmuutto oli ensin hyvin lupaava (1902 — 16,354, 1903-4 — 13,151), mutta on suuresti vähentynyt (1907 — 3,491). samoinkuin koko maahanmuutto yleensä, koska F:n joutumisesta Yhdysvaltain haltuun (1898) ei ole seurannutkaan odotettu, pikainen kehitys. Tärkeimpänä elinkeinona on — jokseenkin alkuperäisesti harjoitettu — maanviljelys. Siitä saadaan tärkeimmät vientitavarat: manilahamppu (1907) 102, kopra 24,7, sokeri 21,7, tupakka 14 milj. mk. Edellämainittuihin lukuihin sisältyvät myös F:n tärkeimmät teollisuuden-tuotteet: tupakkatavarat ja manila-punonnat. Vuorten runsaita kupari-, kulta-, kivihiili-, petroli- y. m. rikkauksia ei vielä ole otettu työn alaisiksi. Yhteensä vienti (1907) 172,2, tuonti 164 milj. mk. — Rautatiet 330 km (1907), ovat ameriikkalaisten rakentamia. He ovat myös järjestäneet aikaisemmin huonossa kunnossa olleet raha-asiat, niin että 1906-7 tulot nousivat yli menojen. Järjestetty on myös hallinto; sen etupäässä on pääkaupungissa, Manilassa, asuva kenraalikuvernööri, jonka rinnalla on 7 kommissaaria (4 ameriikkal., 3 filippiiniläistä) ylähuoneena ja (v:sta 1907) kansanvalitsema eduskunta alahuoneena. Oikeudenhoito on lujitettu ja koululaitos pantu hyvälle kannalle: yliopisto, seminaari, iltakouluja (25,000 oppilasta), yleisiä kouluja (514,600 oppilasta 1905). — F:t löysi 1521 Magalhães, joka siellä sai surmansa; vv. 1565-1898 ne olivat Espanjan hallussa; viimemain. vuonna ne Pariisin rauhassa luovutettiin Yhdysvalloille 20 milj. dollarin korvauksesta. Espanjalaisten, vars. munkkikuntain mielivaltaisuuden ja sorron kiihottamina olivat näet filippiiniläiset nousseet ankaraan vastarintaan 1896, kuten monasti ennenkin. Taitavan Aguinaldon johdolla he liittyivät ameriikkalaisiin, tehden heille arvaamattomia palveluksia sodassa espanjalaisia vastaan siinä toivossa, että he Yhdysvaltain avulla pääsisivät itsenäisiksi. Kun niin ei käynyt, suuntasivat filippiiniläiset vaarallisen sissisodan ameriikkalaisia vastaan, jota yhä jatkui senkin jälkeen, kuin Aguinaldo petoksella oli saatu vangiksi. Vielä 1907 oli F:llä levottomuuksia. [C. Semperin, A. B. Meyerin teokset; M. Tornow, „Die wirtsch. Entwickelung d. Philippinen"; G. F. Becker, „Über d. Geologie der Philippinen".] *E. E. K.*

Filipponit ks. Raskolnikot.

Filippopel ks. Filippopoli.

Filippopoli (turkk. Filibé, kreik. Philippopli, bulg. Plovdiv), Itä-Rumelian pääkaupunki Maritzan varrella hedelmällisessä seudussa. F. on edistyvä, vilkasta kauppaa, kutomo- ja kehruuteollisuutta sekä maanviljelystä harjoittava kaupunki. 45,572 as. (1905), joista bulgaareja 40 %. F:ssa on lukuisasti kirkkoja ja turkkilais-ajalta moskeioja. Museo, kansalliskirjasto, apellatsioni-oikeus. — Kaupungin alkuperäinen nimi oli Eumolpias, roomalaiset nimittivät sitä Trimontiumiksi. V. 250 gootit ryöstivät F:n. 1363 se joutui turkkilaisten käsiin, jotka 1878 Suleiman Pašan johdolla kärsivät sen luona tappion taistelussa venäläisiä vastaan. *E. E. K.*

Filippos ks. Philippos.

Filippovštšina ks. Raskolnikot.

Filippus, Makedonian kuningas, ks. Philippos.

Filippus. 1. opetuslapsi. 2. evankelista ks. Philippus.

Filippus, Rooman keisari; ks. Philippus.

Filippus, kapinannostaja, mainitaan aikaansaaneen levottomuutta Karjalassa siihen aikaan kun Eerik Pommerilainen karkoitettiin. Heinäkuussa 1439 drotsi Krister Niilonpoika Vaasa Viipurista kiittää Tallinnan raatia siitä, että ovat hänet siellä kiinni panneet. Mutta samaan aikaan Kaarle Knuutinpoika kääntyy sen puoleen, pyytäen laskemaan vapaaksi „hänen palvelijansa" Filippuksen, joka ainoastaan on kansan puolesta käynyt valtaneuvostolle valittamassa raskaista veroista, ja toisesta kirjeestä näemme, että F. onkin päässyt hädästä. [Hist. Arkisto XII s. 391.] *K. G.*

Filipstad *[-ā'-]*, vähäistä teollisuutta ja kauppaa harjoittava kaupunki Ruotsissa, Vermlannin läänissä; 3,983 as. (1906). Vuoriopisto. *E. E. K.*

Filisiini ks. Matolääkkeet.

Filistealaiset (hepr. *pelištim*, ass. *pilištāja*), Hitzigin ja Masperon mukaan luultav. indoeurooppal. heimo, jonka asuin-alueena oli Filisteaksi sanottu Välimeren rantakaistale Egyptin rajalta Jafan tienoille saakka. F. olivat Raamatun mukaan (Jer. 47_4, Amos 9_7, 5 Moos. 2_{23}) tulleet Kaftorista, jolla nimellä ehkä tarkoitettiin Kreettaa. Nykyään f:sten kotimaana pidetään Vähän-Aasian lounaisosaa ja arvellaan heidän olleen samat kuin Ramses III:n aikuisissa kirjoituksissa mainitut *pursta* l. *pulsta*, jotka yhdessä muitten pohjoisesta tulleitten heimojen kanssa tämän kuninkaan aikana tulvivat Pohjois-Syyriaan ja Palestiinaan ja joita vastaan hän kävi sotaa Libanonin tienoilla. Niinkuin Palestiinaan aikaisemmin tulleet heprealaiset, f:kin näkyvät ottaneen omaksensa kanaanilaisten kielen, uskonnon ja sivistyksen. Heidän palvelemiansa jumalia olivat Dagon, Baalsebub, Marna („herramme") ja Derketo. Tärkeimmät f:sten

kaupungit olivat Gasa, Askalon, Ekron, Asdod ja Gat, joitten ruhtinaat muodostivat valtiollisen liiton. Ollen urheita sotureita f. tuottivat heprealaisille paljon kiusaa ja hallitsivat väliaikaisesti maata Jordanille saakka. Vihdoin David sai heidät kukistetuiksi. Sittemmin he v:n 800 vaiheilta alkaen esiintyivät muitten Länsi-Aasian pikkuvaltioitten liittolaisina taisteluissa assyrialaisia vastaan ja kokivat yleensä samoja kohtaloita kuin ne. — Filistea nimi säilyy Palestiina sanassa. *K. T-t.*

Fillér *[-ēr]*, unk. vaihtoraha (itäv. h e l l e r) = $^1/_{100}$ koronaa (Unkarin krununa).

Filletin *[filətī']* (rausk.), kapea, karstapiikeillä varustettu nauha, jota käytetään karstasylinterejä päällystettäessä. *E. J. S.*

Fillipsiitti, zeoliittimineraali, kokoomukseltaan vedenpitoinen kalsiumalumiiniumsilikaatti. Vulkaanisten vuorilajien rakkuloissa esiintyvä. *P. E.*

Fillmore *[filmōə]*, J o h n (1843-98), amer. musiikkikirjailija ja -opettaja; perusti oman musiikkiopiston Milwaukeehen; tutkieli myös intiaanien säivelmiä. *I. K.*

Fillmore *[filmōə]*. M i l l a r d (1800-74), Yhdysvaltain kolmastoista presidentti, köyhän maanviljelijän poika, tuli 1823 asianajajaksi, valittiin 1828 New Yorkin lakiasäätävään kokoukseen, oli 1833-35 ja 1837-43 kongressin edustajahuoneen jäsenenä, valittiin 1848 whig-puolueen ehdokkaana Yhdysvaltain varapresidentiksi, oli presidentti Taylorin kuoleman jälkeen presidenttinä 1850-53; herätti omassa puolueessaan suurta tyytymättömyyttä, kun orjnuuden kannattajain mieliksi vahvisti lain karanneitten orjien luovuttamisesta niiden omistajille. *J. F.*

Filmi (engl. *film*, mon. *films*), bromihopeagelatiiniliuoksella päällystetty taipuva valokuvauslevy, tavallisimmin selluloidia. Filmit ovat aikaisemmin yksinomaan käytännössä olleitten lasilevyjen rinnalla saavuttaneet suurta suosiota, ne kun ovat keveytensä ja sitkeytensä vuoksi mukavampia matkoilla mukana kuljetettaviksi. Filmit ovat kaupassa saatavissa joko torvelle käärittyinä yhtäjaksoisena pitkänä levynä tahi yksityisinä levyiuä.

Filmogeeni, valmiste, jota saadaan liuottamalla selloidiinia asetonissa; käytetään kollodiumina (ks. t.).

Filo ks. P h i l o n.

Filodemos ks. P h i l o d e m o s.

Filodendron *(Monstera deliciosa)*, meilläkin hyvin suosittu *Araceæ*-heimoon kuuluva huonekasvi. Kotimaassaan Meksikon Kordillieerien länsirinteillä kiipeilevä pensas, jolla on pitkät ilmajuuret, isot nahkeat, parijakoiset, pitkätuppiset, usein reikäiset lehdet. N. 20 em:n pituiset, valkeat hedelmäpuikelot maistuvat ananakselle. Ruukkukasvina harvoin kukkiva. *(J. A. W.)*

Filogyni (kreik *philos* = ystävä, ja *gynē* = nainen), naisystävä; vastakohta: m i s o g y n i.

Filolaos ks. P h i l o l a o s.

Filologi, filologian (ks. t.) harjoittaja.

Filologia (kreik. *philologi'a* < *philos* = ystävä, ja *logos* = puhe, keskustelu, esitys, kirjallisuus), alk. oik. tieteellisten keskustelujen ja tutkimusten harrastus, kirjallisuuden harrastus. Humanismin aikakaudella sana saa kreikan ja rooman kielen ja kirjallisuuden tieteellisen tutkimisen merkityksen (= nyk. k l a s s i l l i n e n f i l o l o g i a), myöhemmin (1700-luvun jälkipuoliskolta alkaen) sillä jo käsitetään sivistyskansain muinaisuuden, historian, uskonnon, valtioelämän, kielen, kirjallisuuden, taiteen j. n. e. tutkimista yleensä, s. o. niiden sivistyselämän ja henkisen viljelyksen tutkimista. Niinpä puhutaan nykyään germaanilaisesta f:sta, romaanilaisesta f:sta j. n. e. Eräillä f:n haaroilla on kuitenkin omat erikoiset nimityksensä, esim. a s s y r i o l o g i a = assyrialainen f., e g y p t o l o g i a = egyptiläinen f. Nykyään f:lla tavallisesti tarkoitetaan kieli- ja kirjallisuustieteitä yhdistettyinä siten, että päähuomio keskittyy kirjallisuuden tutkimiseen tekstikritiikin ja tekstinselityksen avulla. [vrt. Paul, „Grundriss der germanischen Philologie"; Gröber, „Grundriss der romanischen Philologie"; Böckh, „Encyklopädie u. methodologie der philol. Wissenschaften", 1877, 2:n p. 1886; Brugmann, „Sprachwissenschaft u. Philologie".] *Y. W.*

Filologikokoukset on nimenä niillä kokouksilla, joita pohjoismaalaiset (suomalaiset, ruotsalaiset, norjalaiset ja tanskalaiset) filologit, saksalaisten esimerkkiä noudattaen, ovat v:sta 1876 alkaen pitäneet n. joka viides vuosi (ensi kokous pidettiin Kööpenhaminassa). Käsittelyaineet: klassillinen filologia; germaanilaiset, skaudinaavialaiset ja romaanilaiset kielet; historia; pedagogiikka.

Filon ks. P h i l o n.

Filopoimen ks. P h i l o p o i m e n.

Filosellisilkki ks. S i l k k i.

Filosofia (kreik. *philosophi'a* < *philos* = rakas, *sophi'a* = viisaus; „viisaudenharrastus"), „viisaustiede"; f:n käsitettä on määritelty hyvin monella tavalla ja eri filosofisten suuntien kannalta sitä täytyykin ymmärtää eri lailla; kuitenkin melkein kaikki määritykset yhtyvät siinä kohden, että f. käsittelee p e r u s t e e l l i s i m p i a k y s y m y k s i ä tietomme koko alalta. F. on tutkimus, joka pyrkii selvittämään m a a i l m a n k ä s i t y k s e m m e ä ä r i m ä i s i ä k y s y m y k s i ä, s. o. olevaisen olemusta ja alkuperää sekä niitä korkeimpia periaatteita, joiden mukaan me arvostelemme kaikkea. F. koettaa siten m u o d o s t a a t i e t e e l l i s e l l ä p o h j a l l a y h t e n ä i s e n m a a i l m a n s e l i t y k s e u ja e h e ä n e l ä m ä n k a t s a n n o n. Sitä tarkoittaen voidaan f:aa määritellä „prinsiippien (eli alkuperusteiden, ks. t.) tieteeksi".

Kreik. sana f. merkitsi alkuaan samaa kuin „viisaus" eli „tiede" yleensä. Myöhäiset muinaisajan kirjailijat kertovat Pythagoraan ensimäisenä nimittäneen itseään filosofiksi, „viisaudenharrastajaksi", ja selittävät tätä nimitystä siten, että viisas *(sopho's)* on ainoastaan Jumala, ihmisen sopii vain nimittää itseänsä viisauteen pyrkiväksi. Ainakin tämä selitys nimeu merkityksestä lienee kuitenkin keksitty vasta Sokrateen oppikuunassa. Muinaisajan alkupuolella yleensä samat miehet harjoittivat varsinaista filosofiaa ja tieteellisiä erityistutkimuksia, esim. fysiikkaa, matematiikkaa, tähtitiedettä. Mutta sittemmin f:n ala on asteettain yhä supistunut. Sitä myöten kuin tieteen eri haarat ovat laajentuneet, tutkiessaan erityiskohtaisesti kukin omaa erikoisalaansa luounon valtakuntaa, ne ovat toinen toisensa perästä eronneet f:sta itsenäisiksi tieteiksi. Muinaisajan kuluessa erosivat siitä pää-

asiassa matematiikka, tähtitiede, lääketaito, kielitiede, historia, järjestelmällinen lainoppi. Mutta luonnontieteet yleensä, erittäinkin fysiikan yleiset, perustavat opit, luettiin vielä uuden ajan alkaessa enimmäkseen filosofiaan. Uuden ajan f:n alkajat Fr. Bacon, Descartes ja Hobbes, sekä uudenaikaisen luonnontieteen perustajat Galilei ja vielä Newtonkin käyttävät usein sanaa „luonnonfilosofia" osoittaakseen luonnontieteitä. Se loistava kukoistus, johon luonnontutkimus uudella ajalla nousi, on sitten saanut koko sarjan aivan itsenäisiä luonnontieteitä muodostumaan. Myöskin „henkitieteet", jotka tutkivat ihmisen henkisiä toimintoja ja niiden tuotteita, ovat yhä enemmän eronneet f:sta; aivan viime vuosikymmeninä kokemusperäinen sielutiede, historiallisesti ja sielutieteellisesti selittävä uskontotiede sekä „sosiologia", s. o. vertaileva yhteiskuntaoppi, ovat eronneet tahi ovat eroamaisillaan itsenäisiksi erityistieteiksi. F:n ominaiseksi alaksi ovat siten jääneet pääasiassa vain nuo „äärimäiset kysymykset". Filosofian tulee sen mukaan, nojautuen erityistieteiden tuloksiin, yhdistää ne kaikki ristiriidattomaksi maailmankuvaksi ja elämänkatsannoksi.

Tämä laaja tutkimustehtävä jakaantuu eri peruskysymyksiin, joiden mukaan voimme erottaa f:n eri osat. Ominainen f:n tehtävä, joka järjestelmällisessä tieteellisessä tutkimuksessa vaatii ratkaisunsa ensiksi, kaikkien muiden filosofisten johtopäätöksien perustuksena, on kysymys *tiedon* alkuperusteista, *filosofinen tieto-oppi* eli *logiikka* (laajassa merkityksessä). Mitkä tunnusmerkit lopulta todistavat meille, että jokin tietomme eli vakaumuksemme on tosi, pätevä? Mitä „totuus" oikeastaan merkitsee? y. m. semm. Tieto-opin alaosastona on „muodollinen logiikka" (ks. *Logiikka*), jota aina Aristoteleen ajoista asti on käsitetty johdannoksi f:aan. F:n toinen pääosa on *metafysiikka*, joka käsittelee kysymystä olevaisen alkuperusteista — mitä aine, sielu ja maailmantapahtumassa vaikuttavat voimat oikeastaan ovat, miten maailmantapahtuman alku on ajateltava, y. m. semm. Tieto-oppi ja metafysiikka muodostavat yhdessä *teorecttisen* (tieteisopillisen) f:n. Kolmanneksi f. koettaa selvittää niitä periaatteita, joiden mukaan arvostelemme olevaista ja ihmisten tekoja. Tärkeimmät sellaiset arvostelunperusteet ovat siveelliset aatteemme, joiden selvittäminen on *etiikan* eli *siveysopin* (ks. t.) tehtävä. Kuitenkin myöskin kysymys estecttisten arvostelujen perusteista ja syvimmästä merkityksestä on filosofinen tutkimustehtävä, jota käsittelee filosofinen *estetiikka* (ks. t.). N. s. *praktillinen* eli *käytännöllinen* f. koettaa selvittää ohjeita „käytäntöä", s. o. inhimillistä toimintaa varten ja on sentähden luontevimmin käsitettävä merkitseväksi samaa kuin etiikka.

Usein erotetaan useampiakin f:n osia, niinkuin esim. luonnonfilosofia, oikeusfilosofia, uskonnonfilosofia, „yhteiskuntafilosofia", historianfilosofia. Nämä tutkimushaarat ovat oikeastaan välialeita puhtaan f:n (metafysiikan ja filosofisen etiikan) ja erityistieteiden välillä. On sangen vaikeata ja tavallaan mahdotontakin määritellä tarkka raja „alkuperusteita" etsivän f:n ja yhtä erikoisalaa tutkivan erityistieteen välille. Erityistieteiden syvemmät tutkistelemukset sanvat puoleksi filosofisen luonteen. Ne muodostavat tosiasiain selittämiseksi yleisiä teorioja ja hypoteeseja, jotka menevät ulkopuolelle havaittavien tosiasiain alaa ja omalta kannaltaan koettavat selvittää koko maailmankäsitystämme. Sentähden on erotettu filosofisessa pyrkimyksessä maailmanselitykseen niin sanoaksemme kaksi eri kerrostumaa tutkimuksia: 1) luonnonfilosofia sekä henkitieteiden filosofia, kumpikin eri haaroineen, jotka lähemmin liittyen erityistieteisiin koettavat niistä johtua yleisempiin johtopäätöksiin, ja 2) metafysiikka, joka lopullisesti koettaa selittää tosiolevaisen olemusta ja alkuperusteita eli koettaa muodostaa lopullisen maailmankatsannon ottamalla huomioon yht'aikaa olevaisen kaikkia puolia.

Edellä esitettyä käsitystä f:n luonnosta on vastustettu sillä väitteellä, että tiede ei ollenkaan voi ratkaista noita „äärimmäisiä kysymyksiä", että siis kaikki metafysiikka on mahdoton. Sen johdosta monet ajattelijat ovat määritelleet f:aa toisin, esim. niin että sen ominaisena tehtävänä on vain tutkia kysymystä tietämisen olemuksesta ja laeista sekä määrätä tietomme rajat, tahi että sen tutkimusala on sisäinen maailma, kaikki mikä itsetajunnassa meille ilmenee. F:n koko tähänastisesta kehityksestä on kieltämättä selvinnyt, ettei tieteellinen tutkimus suinkaan voi *täydellisesti* vastata noihin „äärimmäisiin" kysymyksiin. Mutta ihmismieltä viehättää kuitenkin ikuisesti niihin kysymyksiin syventyminen eli niiden selvittäminen sen verran kuin mahdollista on. Sentähden on luonnollista ja tieteellisesti oikeutettua muodostaa *metafyysisiä ikiu hypoteeseja*. Tosin suuret metafyysilliset perusolettamukset jäänevät vain hypoteeseiksi. Lienee ainaiseksi mahdotonta sitovilla tieteellisillä todisteilla osoittaa yhtä niistä ainoaksi oikeaksi. Mutta ihmisajatus tahtoo ainakin saada selville, mitkä metafyysilliset oletamukset ovat mahdolliset eli ajateltavissa sekä missä kohdin jokainen niistä saa tukea tosiasioista tahi kohtaa vaikeuksia. Sentähden f. yleisenä „prinsiippitieteenä" tullee aina olemaan olemassa ihmiskunnassa, vaikka onkin kieltämätöntä, että sen ydinosa, metafysiikka jäänee aina olemaan vain vastakkaisten hypoteettisten maailmankatsantojen vertailevaa pohtimista.

F:n historiallisessa kehityksessä on tosin pontevasti esitetty sitä väitettä, että f. muka voi saavuttaa täydellisen varmuuden, vieläpä aivan toisenluontoisen ja korkeamman kuin erityistieteet. Laajalle levinnyt ratsionalistinen eli järkiperäinen oppisuunta on opettanut, että f. voi „puhtaalla ajattelemisella", lähtemällä yhdestä tai harvoista järjellemme ilmeisistä periaatteista, rakentaa kokonaiskäsityksen kaikesta olevaisesta, kun erityistieteet sitävastoin menettelevät kokemusperäisesti. Tämän mielipiteen mukaan f. eroo menetelmänsä puolesta perinjuurin kokemustieteistä, ja sillä on myöskin toinen tutkimusesine; sen tietolähteenä on epäaistillinen järki ja se voi muodostaa käsityksen absoluuttisesta olevaisesta ja siitä lähtien osoittaa, kuinka äärellinen olevainen johtuu ehdottomasta maailmanperustuksesta. Tätä perusaatetta ovat eri tavoin kehittäneet esim. Spinoza, Chr. Wolff, Hegel, Boström. Mutta sellainen jyrkkä ratsionalistinen kanta on

katsottava lopullisesti kumoutuneeksi. Nykyaikaisessa filosofisessa tutkimuksessa on tietoopin peruskysymykseen nähden huomioonotettava, puhtaan empirismin (ks. t.) rinnalla, joka väittää, että tietomme kokonaan johtuu kokemuksesta, ainoastaan maltillinen ratsionalismi eli apriorismi (ks. A priori), joka väittää todenperäisen tiedon syntyvän ajatuskyvyn ja kokemuksen yhteisvaikntuksesta. F:n tulee sentähden läpitsensä nojautua kokemusperäiseen tutkimukseen, s. o. erityistieteisiin; se on suoranaista jatkoa erityistieteiden tntkimuksille, se ottaa lakkaamatta oppia niiltä ja sen päätehtävä on yhdistää niiden tnlokset ristiriidattomaksi kokonaisnudeksi. Siten f. on „yleistiede", tieteiden järjestelmän huippu. Pääasiallinen tunnusmerkki, joka erottaa f:u erikoistieteistä, on siinä, että f:n vallitsevana pääharrastuksena aina on pyrintö todelliseen, lopulliseen päätökseen maailmau- ja elämänvakaumuksessamme.

F:n periaatteellisesti huomattavimpia eri oppisuuntia ovat: *tieto-opin alalla* 1) katsoen kysymykseen tietomme alkuperästä empirismi (ja seusualismi), ratsionalismi (eli apriorismi, intellektualismi), 2) katsoen kysymykseen tietomme pätevyydestä tai merkityksestä realismi, idealismi (fenomeualismi), skeptisismi (agnostisismi), positivismi; *metafysiikassa* on erotettava 1) siihen kysymykseen nähdeu, millainen tosiolevaineu on, materialismi, spiritualismi, dualismi, monismi (esiintyy eri muodoissa), 2) katsoen kysymykseen ehdottoman ja ehdollisen olevaisen välisestä suhteesta taas teismi, deismi, ateismi, panteismi (ks. n. kaikkia); siveysopillisista oppisuunnista ks. Siveysoppi.

Muutamissa maissa, etenkin Englannissa, käytetään vielä nykyänsä f. sana laajemmassa merkityksessä; uimitetään „filosofisiksi" esim. luonnontieteellisiä oppeja, kun ne vain eivät pysähdy yksityishavaintojen merkitsemiseen, vaan mnodostavat pitemmälle meneviä, yleisiä selityksiä ja lakeja.

[Tarkemmin f:n käsitteestä, pääkysymyksistä. jaoituksesta, eri suunnista y. m.: Jerusalem, „Einleitung in die Philosophie", suomenn. „Filosofian alkeet" 1910; Paulsenin, Külpen, Wundtin samannimiset saks. teokset; lyhyemmin: Z. Castrén, „Uskonnonfilosofian käsitteestä ja metodista" I, 1899; Janet ja Séailles, „Histoire de la philosophie; les problèmes et les écoles" 1887. — Filosofisten käsitteiden sanakirjoja: Eisler, „Wörterbuch der philosophischen Begriffe" (3 pain. 1909 seur.); Kirchner-Michaëlis, „Wörterb. d. philos. Gruudbegriffe"(5 pain. 1907); Baldwin, „Dictionary of philosophy and psychology"(1901-06); Franck. „Dietionnaire des seienees philosophiques" (3 pain. 1885).] *A. Gr.*

Filosofian historia länsimaissa sai alkunsa Mninais-Kreikassa v:n 600 paik. e. Kr. Filoscfian „isäksi" on totnttu katsomaan miletolaista Thaiesta, joka väitti kaikkien kappaleiden syutyneen vedestä. Kreikan f. ensimäisellä, „esisokratelaisella" aikakaudellaan (n. 600—lähemmäs 400 e. Kr.) on etupäässä luonnonfilosofiaa; ajattelijain huomio on kiintynyt ulkonaiseen luontoon, he mietiskelevät ainecllisen maailman alkuperää, etsivät enimmäkseen sitä „alkuainetta", josta kaikki on muodostunnt. Huomattavia filosofeja ja oppisuuntia ovat esim.: Pythagoras, Elean oppikunta, Herakleitos, Empedokles, Anaksagoras, Demokritos, sofistit (ks. n.). Vasta sofistein ja ennen kaikkea Sokrateen vaikutuksesta mietintä kääntyy ottamaan oikein huomioon myöskiu sielunelämää, ihmisen henkistä puolta. Kreikan f:n toisella aikakaudella, sen „kukoistusaikana" (Sokrateesta Aristoteleeseen, n. 430-320 e. Kr.) Kreikan suuret ajattelijat, Platon ja Aristoteles, rakentavat tällä uudella pohjalla filosofiset järjestelmänsä, jotka mouipuolisesti ja syväaatteisesti käsittelevät maailmanarvoituksen kaikkia eri puolia, — pääasiassa idealistiseen suuntaan. Kolmannella aikakandella (n. v:sta 300 e. Kr.) filosofinen lnomisvoima heikkenee, katsotaan päätehtäväksi esittää käytännöllistä elämänviisautta eli osoittaa, kuinka ihminen voi saavuttaa onnellisuudeu, korkeimman hyvän. Etiikka on pääasiana; tietopuolista f:aa katsotaan vain alistetnksi välikappaleeksi tuota tarkoitusta varten. Tämän katsantotavan pohjalle muodostuu eri oppikuntia: stoalaiset, epikurolaiset, skeptikot. Vielä tapahtuu sitten uusi käänne, jonka johdosta on syytä erottaa 4:s aikakausi muinaisajan f:u kehityksessä, jolloin teosofinen mietiskely voittaa alaa. Osaksi itämailta tulevien, Aleksandrian juutalaisten välittämien vaikutusten johdosta koetetaan vastustaa vallalle pääsyttä epäileväisyys- ja aistillisuus-filosofiaa uudistamalla Platonin ja Pythagoraan oppeja yliaistillisesta, ihanteellisesta tosiolevaisesta, syvennytään mietiskelyihin Jnmalan olemuksesta sekä siitä, kuinka äärellinen olevainen on astunut ilmi jumaluudesta. Näiden aatesuuutien alkuoireita esiintyy Kristuksen synt. paik., ne pääsevät täyteen kehitykseensä uusplatonilaisessa oppikunnassa n. 200-500 j. Kr.

Keskiajalla f. on alistettu dogmaattisen uskonopin alaiseksi. Ei tuoteta mitään itsenäistä uutta. Enimmäkseen selitellään vain muinaisajan snnrien filosofien, etenkin Aristoteleen, oppeja, vaikka niitä sangen puutteellisesti tunnetaan ja ymmärretään. Niiden nojalla, niitä tulkitsemalla ja muodostelemalla, rakennetaan nskonnollis-filosofinen, kirkon opin mukainen oppijärjestelmä. Mnodostuu eri oppisuuntia: nominalistit ja realistit, „tomistit" ja „skotistit"(Tuomas Akvinolaisen ja Duns Seotuksen oppilaat).

Uuden ajan alkaessa syutyy voimakas pyrintö itsenäiseen ajattelemiseen, vapautumaau dogmaattisen uskonopin ja muiden auktoriteettien vallanalaisuudesta; ruvetaan vaatimaan perintäoppien sijaan itsenäistä, kokemusperäistä luonnontutkimnsta kaiken tietomme perustukseksi. Renesanssiajalla (n. 1450-1600) monet filosofiset kirjailijat ajavat innokkaasti tällaisia uudistuspyrintöjä, kaikkein edustavimmin Bruno (ks. t.), mutta ei synny vielä mitään eheitä, kypsiä uusia filosofisia aatemuodostuksia. Varsinaisen uuden ajan henki esiintyy selvänä Baeonissa (k. 1626) ja Deseartes'issa (k. 1650), jotka hyläten kaikki entiset oppimuodostukset ja tutkimustavat ryhtyvät rakentamaan f:nsa kokonaan uudelle perustukselle, pannen siten alkuun uuden ajan huomattavimmat oppisuunnat, empirismin ja ratsionalismin. Empirismiä kehitetään etenkin Britanuiassa (Locke, Hume); se siirtyy myöskin

1700-luvulla Ranskaan ja muodostuu siellä sensualismiksi ja materialismiksi. Euroopan mannermaalla ratsionalistiset ajattelijat 17:nnellä vuosis. rakentavat eduskuvallisiin muotoihin tärkeimmät mahdolliset metafyysilliset maailmankatsaunot (Descartes, Spinoza, Leibniz).

Uuden käänteen vaikuttaa Kant (k. 1804). Perusteellisella tutkimuksellaan inhimillisen tietokyvyn luonnosta hän vie empirismin ja ratsionalismin välisen kiistan joukinmoiseen päätökseen. Hän osoittaa että, vaikkei suinkaan sielussamme ole mitään synnynnäisiä mielikuvia, niin maailmankuvamme on kuitenkin hyvin tärkeissä kohdin muodostunut meidän henkemme eli tajuamiskykymme omituisen käsitystavan mukaiseksi; maailma on lähinnä m i n u u n m i e l i k u v a n i. Hänen päätöksensä on, että olevainen itsessään *(die Dinge an sich)* jää ehdottomasti tuntematttomaksi, kaikki tietopuolinen tutkimuksemme koskee vain ilmiöllistä maailmaa, olioita semmoisina kuin ne meille näyttäytyvät. Sentähden hänen mielestään vakaumuksemme ylimaistillisista asioista, Jumalasta, sielun olemuksesta y. m. perustuu lopulta kokonaan uskoon, jonka pohjana on tietoisuutemme siveellisyyden ehdottomasta arvosta. Kantin jälkeen saks. „spekulatiivinen" f. (Fichte, Schelling, Hegel y. m.) luulee voivansa, tavallansa nojautuen Kantiin, palata rohkeihin mietiskelyihin, joissa filosofi syventymällä „hengen olemukseen" yrittää siitä johtaa kaikkeuden, arvoituksen selvityksen, osoittaa miten maailma on johtunut alkuhengestä. Tämä aikoinaan mahtava suunta menetti kuitenkin 19:nnellä vuosis. pian valtansa. Tieto-opilliset kysymykset ovat sitten edelleen suuressa määrässä kiinnittäneet filosofien huomiota. Voimakkaana ja laajalle levinneenä on esiintynyt se mielipide, että on kerrassaan luovuttava kaikista yrityksistä tutkia olevaisen „olemusta" ja „alkuperusteita" sekä supistuttava vain määräämään ilmiöiden säännönmukaisuuksia (Comte'n positivismi ynnä useat sille sukua olevat oppimuodostukset, niinkuin „uuskantilaisuus". Schuppe'n ynnä muiden „immanenttinen filosofia, Avenariuksen „empiriokritisismi", Mach). Englantilaista jyrkkää empirismiä edusti ja kehitti St. Mill. Voimakkaasti ovat myöskin esiintyneet naturalistiset suunnat, materialismi (Büchner y. m.), naturalistinen kehitysoppi (Spencer, Haeckel), vieden myöskin pessimismiin (Schopenhauer, E. v. Hartmann). Idealistista metafysiikkaa ovat viime vuosikymmeninä edustaneet esim. Lotze Saksassa, Renouvier ja tavallansa Fouillée Ranskassa.

Melkeimpä ilman mitään yhteyttä eurooppalaisen f:n kanssa on filosofinen ajattelu esiintynyt Intiassa ja Kiinassa jo vuosituhansia sitten. Intian f., jonka kehitys on paremmin selvitetty, osoittaa sen merkille pantavan tosiasian, että vaikka intialaisten katsanto- ja ajatustapa monissa kohdin hyvin suuresti eroaa eurooppalaisten ajatustottumuksista, niin heidän f:ssaan on kuitenkin muodostunut pääasiassa samat suuret maailmanselityksen perushypoteesit kuin länsimaillakin.

[Yleisesityksiä: Überweg-Heinze, „Grundriss der Gesch. d. Philos." 4 os.; Vorländer, „Gesch. d. Philos.", 2 os. (edell. osa suomennettavana); Windelband, „Lehrbuch der Gesch. d. Philos."; Fouillée, „Histoire de la philosophie" (7:s pain. 1894). — Mninaisaika: Zeller, „Philos. der Griechen", 5 os., ynnä lyhenn. laitos „Grundriss d. Gesch. d. griech. Philos." (9 pain. 1908); Wägner, „Den grekiska filosofins o. medeltidsfilosofins hist.". — Uusi aika: K. Fischer, „Gesch. d. neueren Philos.", 10 os. (1897-1904; A. Grotenfelt, „Uudemman filosofian hist." I (1896-99); E. Johansson (Kaila), „Oppikirja uuden ajan filos.n hist:ssa" (1900); Falckenberg, „Gesch. d. neueren Philos." (pain. 1908); Hoffding, „Den nyere filosofis historie", 2 os.; Windelband, „Gesch. d. neueren Philos.", 2 os. — Nykyaika: Hoffding, „Moderne filosofer" (1904, saks. 1905); Siebert, „Gesch. d. neuern. deuts. Philos. seit Hegel" (2 pain. 1905); Külpe, „Die Philos. der Gegenwart in Deutschl." (3 pain. 1905). — Intian f:sta, Deussen, „Allgemeine Gesch. d. Philos. I" (3 os., 1906-08).] *J. Gr.*

Filosofian kandidaatti, Suomessa (ja Skandinaavian maissa) käytetty nimitys henkilöstä, joka määrätyt tutkinnot suoritettuaan on saavuttanut ensimäisen oppiarvon filosofisessa tiedekunnassa. Kandidaattitutkinto suoritetaan nykyään vähintään neljässä tiedekunnan opetuspiiriin kuuluvassa tieteessä, ja on tutkittavan saavutettava vähintään yhdessä tieteessä korkein arvosana l. „laudatur" ja sen lisäksi vielä jossakin muussa aineessa sama arvosana tai kahdessa aineessa „approbatur cum laude". (Yliopiston sään. § 154. Jnlist. 4 p. huhtik. 1898. Aset. 5 p. heinäk. 1906).

Filosofian lisensiaatti, Suomessa (ja Skandinaavian maissa) käytetty nimitys henkilöstä, joka määrätyt tutkinnot ja opinnäytteet suoritettuaan on saavuttanut korkeimman oppiarvon filosofisessa tiedekunnassa. Tätä arvoa varten vaaditaan „perusteellinen ja erinomainen opillisuus" kolmessa tiedekunnan oppialaan kuuluvassa aineessa sekä hyväksytty yliopistollinen väitöskirja. (Yliop. sään. § 157. Aset. 5 p. heinäk. 1906.)

Filosofian maisteri, meillä käytetty nimitys henkilöstä, joka filosofian kandidaattitutkinnon suoritettuaan julkisissa maisterinvihkiäisissä (promotsionissa) on tähän arvoon vihitty. Laakeriseppele ja sormus ovat tämän oppiarvon ulkonaiset merkit. Tämän arvon tiedekunta voi myöntää ilman juhlallista vihkimistäkin.

Filosofian tohtori, meillä nimitys henkilöstä, joka filosofian lisensiaattitutkinnon suoritettuaan julkisissa tohtorinvihkiäisissä (promotsionissa) on tähän arvoon vihitty. Tohtorin hattu ja miekka ovat tämän oppiarvon ulkonaiset merkit. Tämän arvon tiedekunta voi myöntää ilman juhlallista vihkimistäkin.

Filppula ks. V i l p p u l a.

Fils *[fis]* (ransk., < lat. *fīlius* = poika), poika; (sukunimen jäljestä) isän poika, nuorempi, esim. Dumas fils = D. nuorempi. — 1. F i l s a î n é d e l' é g l i s e *[enē' də leglī'z]*, „kirkon vanhin poika", Ranskan kuninkaiden ennenmuinoinen nimitys. — 2. F i l s d e F r a n c e *[də frā's]*, „Ranskan poika". Ranskan kuninkaiden laillisessa aviossa syntyneiden poikain nimitys.

Filtraatti (ks. F i l t r u m i). s u o d o s, neste, joka on kulkenut filtrumin l. suodattimen läpi.

Filtreerata (ks. F i l t r u m i) ks. S u o d a t t a a.

Filtrumi (kesk. lat. *filtrum*), suodatin. ks. Suodattaa.

Filtti ks. Huopa.

Filuuri (ransk. *filou* = viekas, varas, petturi), viekastelija, veijari, vekkuli.

Fimoosi (kreik. *phīmōsis* = ahtaus), joko synnynäinen tahi jonkun taudin aiheuttama esinahan ahtaus, mikä estää esinahan taaksepäin vetäytymisen.

Finaali. 1. *Mus.* (it. *finā'le*, < lat. *fīnis* = loppu), a) sinfoniain, sonaatin tahi muun vakavatyylisen sarjasävellyksen loppuosa, b) oopperanäytöksen loppukohtaus. — Kummassakin tapauksessa kuuluu f:n luonteeseen runsailla ja vaikuttavilla taidekeinoilla aikaansaatu huipentuminen. — 2. *Urh.* ks. Erä. *I. K.*

Finale *[-na'l]* (ransk.) ks. Erä.

Finalis *[fīnā'-]* (mlat., < lat. *fīnis* = loppu), sävelmän päätössävel; tätä nimitystä käytetään etenkin keskiajan kirkkosävelmäin teoriassa. *I. K.*

Finanssihallinto, valtiovarainhallinto.

Finanssihistoria ks. Finanssitiede.

Finanssikausi ks. Varainhoitokausi.

Finanssikertomus, selonteko julkisesta taloudesta jonkun ajanjakson kuluessa; tavallisimmin se on virallista tietä toimitettu. Sellainen esitys rajoittuu käsiteltäväu aineen asialliseen kuvaukseen pyrkimättä varsinaisen tutkimuksen tavoin siihen syventymään. Suomessa finanssikertomuksella l. finanssirelatsionilla tarkoitetaan sitä kertomusta valtiovarain tilasta, jonka senaatin valtiovaraintoimituskunta antaa eduskunnalle varsinaisten valtiopäiväin alussa. *L. Hrm.*

Finanssilaki, itsevaltaisesti hallituissa maissa hallitsijan vahvistama, perustuslaillisissa valtioissa eduskunnan päättämä ynnä hallitsijan vahvistama ja julkaisema tulo- ja menoarvio seuraavaa varainhoitokautta varten.

Finanssiministeri, raha-asiain l. valtionvarain ministeri.

Finanssiministeriö, valtionvarain ylin hallintovirasto; vastaa lähinnä senaatin valtionvaraintoimituskuntaa.

Finanssimonopoli, yksinoikeus, jota käytetään tulojen hankkimiseksi julkiselle taloudelle.

Finanssioikeus käsittää ne oikeussäännökset, jotka koskevat julkista taloutta — julkisten yhdyskuntain tulojen hankkimista ja käyttämistä.

Finanssioppi ks. Finanssitiede.

Finanssipolitiikka, valtion toiminta julkisen talouden alalla; väliin tätä nimitystä käytetään muidenkin finanssitoimista puhuttaessa (ks. Finanssit). — Finanssipolitikko, finanssipolitiikan tuntija.

Finanssipäällikkö, senaatin valtiovaraintoimituskunnan esimies.

Finanssirelatsioni ks. Finanssikertomus.

Finanssisuunnitelma, yleiskatsaus julkisen talouden tulojen ja menojen keskinäisen suhteen vastaiseen muodostumiseen. Se sisältää ne perusteet, joille tulo- ja menoarvio on rakennettava, mutta tästä finanssisuunnitelma eroaa siinä, että sen ei tarvitse rajoittua vain lähimpään varainhoitokanteen, eikä sitä ole katsottava sellaiseksi ohjesäännöksi, jota asianomaisten virkamiesten olisi suorastaan noudatettava, kuten tulo- ja menoarvioon nähden on asian laita. *L. Hrm.*

Finanssit (ransk. *finances* < kesk. lat. *financia* = velallisen maksunsuoritus < *finā're* = maksaa < lat. *fīnis*, loppu, maksuaika). Tällä nimityksellä tarkoitetaan julkisten yhdyskuntain raha-asioita, julkista taloutta. Etupäässä tulee tässä kysymykseen valtiontalous, mutta myös kuntain — etenkin suurkaupunkien — raha-asioilla on sen rinnalla huomattava sija; lisäksi on finanssеihin luettava liittovaltioiden, erinäisten piirikuntain ja kirkollisten yhdyskuntain talous. Nimitys finanssitalous merkitsee samaa kuin finanssit.

Väliin käytetään finanssi-sanaa myös puhuttaessa yksityisestä rahaliikkeestä: pankkien ja vakuutuslaitosten rahatoimesta. Sen mukaisesti nimityksellä „la haute finance" tarkoitetaan rahamiespiirejä, „raharuhtinaita". — Finanssieerata, hankkia varoja. — Finanssieeri (ransk. *financier*), rahamies, raha-asioihin perehtynyt rahaliikkeen harjoittaja. ks. Finanssitiede, Valtiontalous. *L. Hrm.*

Finanssitalous ks. Finanssit.

Finanssitiede l. finanssioppi, se valtiotieteiden haara, joka käsittelee julkista taloutta, etenkin valtion raha-asioita, lähinnä tarvittavien varain hankkimista (ks. Finanssit). Sekä aineensa että tutkimustapansa puolesta se on läheisessä yhteydessä kansantaloustieteen kanssa, ja useimmiten onkin näitä molempia yhdessä esitetty, mutta viime vuosikymmenien kuluessa se on yhä enemmän kehittynyt erikoiseksi tieteeksi, ja ovatpa sen eri osatkin, kuten finanssihistoria (= esitys julkisen talouden vaiheista) ja finanssitilasto (= numerotietoihin nojautuva julkisen talouden selvitys) jo sinänsäkin muodostuneet tärkeiksi tutkimusaloiksi. — Huomattavimmat finanssitieteelliset julkaisut ovat Adolph Wagnerin 4-osainen „Finanzwissenschaft", L. v. Steinin „Lehrbuch der Finanzwissenschaft", P. Leroy-Beaulieu'n „Traité de la science des finances" ja Georg Schanzin toimittama aikakauskirja „Finanz-Archiv". Suomeksi on toimitettu K. Th. Ehebergin „Finanssioppi", jonka K. J. Ståhlberg on suomentanut. Muista finanssitieteellisistä julkaisuistamme on mainittava Ernst Neovius, „Suomen raha-asiain järjestämisestä Porvoon valtiopäiviä lähinnä seuranneina vuosina" I, E. Nevanlinna, „Suomen raha-asiat vuosina 1863-1904", Kyösti Järvinen, „Suomen maalaiskunnat ja niiden talous 1890-luvun alussa" I-II, Aug. Hjelt ja O. A. Broms, „Kunnallinen tuloverotus ja tulosuhteet Suomessa" I-II, Senaatin valtiovaraintoimituskunnan julkaisu „Suomen maalaiskuntain tuloverotus ja tulosuhteet", sekä O. Hannikainen, „Verotuspolitiikan pääpiirteet". *L. Hrm.*

Finanssitilasto ks. Finanssitiede.

Finanssitoimituskunta, valtiovaraintoimituskunta.

Finanssitulli, verotulli (ks. t.).

Finby l. **Finnby.** 1. Kunta, T. ja P. l., Halikon khlak., Perniö-Finbyn nimismiesp.: 81.6 km², joista viljeltyä maata 1,627 ha (1901); $23\ ^{13}/_{24}$ manttaalia, talonsavuja 40, torpans. 82.

muita savuja 342; 1,813 as., joista n. 32 % ruotsinkielistä: 227 hevosta, 1,087 nautaa, 510 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: 3 kansakoul.

2. Seurakunta, Perniön kappeli, Turun arkkihiippakuntaa, Perniön rovastik.; kirkko puinen (rak. 1760). *K. S.*

Finch *[fintš]*, Alfred William (s. 1854), maalari, etsaaja ja keraamikko, opiskeli syntymäkaupunkinsa Brysselin akatemiassa ja oli jo 1880-luvulla Ensorin rinnalla nuoremman maalaripolven johtajia ja kuuluisain „XX-näyttelyiden" alkuunpanijoita edustaen alkavaa uusimpressionistista suuntaa. F. siirtyi sittemmin keramiikan alalle; muutti Suomeen porvoolaisen „Iris" tehtaan palvelukseen; toiminut opettajana Taideteollisuusyhdistyksen koulussa Helsingissä. Vsta 1906 F. taas on uudella innolla harjoittanut maalaustaidetta pannen toimeen erikoisnäyttelyitä Helsingissä ja asettaen taulujaan näytteille ulkomailla.

Finck, Heinrich, saks. kuoronsäveltäjä. Saksan kontrapunktisen taiteen etevimpiä edustajia. Hän oli Puolan kuninkaallisen hovin palveluksessa 1492-1545(?). *I. K.*

Fincke-suku Suomessa polveutuu eräästä „asemies Finckestä", jolle Bo Joninpoika Grip 1381 soi verovapauden hänen tiloistaan Turun hiippakunnassa ja joka arvattavasti oli peräisin Liivinmaalta sikäläisestä sennimisestä (Vinke-, Vincke-)suvusta. Tämä vanhempi F. suku sammui kuitenkin mieskannalta jo „vanhaan" Gödik F:een, joka eli 1400-luvun keskivaiheilla. Hänen tyttärensä Johanna oli naitu asemies Niilo Renkoselle, joka tunnettiin liikanimellä „uskalikko" (våghals), ja heidän poikansa Gödik Niilonpoika otti käyttääksensä äitinsä sukunimeä ja vaakunaa (kaksi lintua orrella), tullen siten nuoremman F.-suvun kantaisäksi. Siihen kuuluivat seuraavat:

1. Kustaa F. (k. 1566), Suomen käskynhaltia, erämaiden asuttaja, mainitaan ensi kerran asiakirjoissa 1533, jolloin Kööpenhaminassa oli „joutunut vahinkoon erään tappamansa miehen takia" ja sadalla talarilla „lunasti kaulansa". V. 1539 hän on virkamiehenä Kustaa Vaasan äsken perustamassa uudessa verokamarissa, kuuluu 1542 Tukholman linnmeeseen ja määrätään 1545 apulaiseksi Viipurin linnanhaltialle Maunu Niilonpojalle, Ahtisten herralle. Kaksi vuotta myöhemmin hän määrättiin linnanhaltiaksi Savonlinnaan, ja täällä alkaa nyt F:n varsinainen vaikutus. F. ryhtyi näet suurella tarmolla ajamaan sitä Suomen sisäosien erämaiden asuttamista, jota kuningas harrasti. Jo 1548 verotetaan ensi kerran Tavisalmen (Kuopion) nimismieskunta Pohjois-Savossa. Vv. 1551-52 hän käy katsomassa Korsholman läänin erämaita ja toimittaa savolaisia uutisasukkaita Hämeen erämaihin ja Oulujärven tienoille. Pian olivat savolaiset tunkeuneet aina Satakuntaan asti, niinkuin satakuntalaiset Juhana herttualle valittivat. Sodan aikana 1555-57 hän taitavasti valvoo rajamaakuntansa turvallisuutta vihollista vastaan. Edellisessä toiminnassa osoitetun tarmokkuuden tähden F. sai 1559 luottamustoimeksi Juhana herttuan poissa ollessa Jaakkima Bulgrimin kanssa hoitaa ylintä hallitusta Suomessa, ja jälkimäisen kuoltua uudistettiin 1562 tämä valtuutus F:lle yksinään. Sam. v. hän kävi lähettiläänä Venäjällä. Tuossa virassa hän sitten, lyhyttä epäsuosion aikaa lukematta, pysyi kuolemaansa saakka. Sitä nutteruutta, jolla F. hoiti laajaa ja vaikeata tehtäväänsä, todistaa kiitettävällä tavalla se tiheä kirjeenvaihto, jossa hän oli kuninkaan kanssa ja joka suureksi osaksi on eri arkistoissa säilynyt tallella jälkimaailmalle. F. oli nähtävästi luonteeltaan aikakautensa lapsi, kiivas ja väkivaltainen. Suomenkin talonpojat valittavat hänen väkivallastaan ja omanvoiton-pyynnistään: hän anastaa talonpoikien tiloja ja panee niiden veron toisille talonpojille; kun hän kulkee käräjillä, niin ei kukaan talonpoika uskalla tulla oikeuteen valittamaan hätäänsä, ennenkuin hän F:lle hänen kamarissaan on antanut jonkun lahjan. Mutta tämän rinnalla F. oli harvinaisen tarmokas ja työhön pystyvä, ja on toiminnallaan uutisasutuksen hyväksi ja Suomen korkeimpana viranomaisena hankkinut itselleen aina muistettavan nimen Suomen kansan historiassa. Hän kuoli syyspuolella 1566 Kemiössä.

2. Gödik F. [vähemmän oikein: Götrik F.] (k. 1617), Savonlinnan käskynhaltia, edell:n poika, otti osaa Juhana III:n Venäjän-sotaan, mutta haavoittui pahasti Lukkolinnan luona 1573. Savonlinnan isännäksi nimitettynä 1582 hän oli rajankävijänä Suomen ja Venäjän välillä 1595 ja kukisti talvella 1597 nuijakapinan Savossa; hän mainitaan olleen paremmassa kansan suosiossa, kuin yleensä aatelismiehet siihen aikaan. Vaikka kuuluikin Sigismundin kannattajiin, noudatti F. kuitenkin kuninkaan ja Kaarle herttuan välisessä taistelussa varovaista käytöstä, ja avasi syyskuussa 1599, Viipurin kukistuttua, miekaniskutta Savonlinnan portit herttualle. Hän välttikin sen kovan kohtalon, joka silloin tuli useille Suomen herroille osaksi. Vielä 1616 F. oli mukana Helsingin valtiopäivillä. Kuoli 1617 Ulvilan pitäjässä, jossa omisti kartanoita, ja haudattiin Ulvilan kirkkoon.

3. Sten F. (k. 1599). Hämeenlinnan käskynhaltia, edell:n veli, oli jo 1588 Hämeenlinnan linnuessa ja nimitettiin 1594 sinne isännäksi. Liittyi Kaarle herttuan vastustajiin ja varusti linnaa innokkaasti taisteluun, jolloin kuitenkin sattui se vahinko, että suuri osa linnaa ruutiräjähdyksen kautta hävisi keväällä 1599. F. pakeni sitten veljensä luo Savonlinnaan, jossa joutui vangiksi ja mestattiin herttuan käskystä muiden muassa Turussa 10 p. marrask. 1599.

4. Kaarina F., historiallisen kertomuksen sepittäjä, edell:n tytär, naitiin 1596 Iivar Arvinpoika Tavastille (ks. t.). Kaarle herttuan valloitettua Suomen oli Kaarina F:llä kova onni nähdä sekä isänsä, miehensä että appensa astuvan mestauslavalle, ja on näistä tapauksista kirjoittanut vielä säilyneen kertomuksen. Myöhemmin hän vielä kahdesti oli naimisissa. *K. G.*

Findeisen *[fintäizən]*, Nikolai (s. 1868). ven.-saks. musiikkikirjailija; perusti 1893 Pietarissa musiikkilehden „Russische Musikzeitung"; julkaissut useita Venäjän musiikkihistoriaa koskevia tutkielmia. *I. K.*

Fin de siecle *[fā də sie'kl]* (ransk.), „vuosisadan loppu", Pariisissa 1890-luvulla levinnyt (P. Bourget'n romaanista „Mensonges" saatu). sananparsi, joka tarkoittaa 19:nnen vuosis. lopulla länsimaisen ylikulttuurin väsähtämystä ja

veltostumista osoittavia ilmauksia, sellaisina kuin uämä ilmenevät uusimman muodin ja uudenaikaisuuden tavoitteluna sekä puvuissa ja tavoissa että taiteessa ja kirjallisuudessa.

Fine *[-ī-]* (it., = päätös), *mus.*, tavataan sävellysten loppua osoittamassa eteukin silloin, kun kappale on alusta kerrattava ja keskellä päätettävä. *I. K.*

Fines herbes *[fīnze'rb]* (ransk., = hienoja ruohoja), hienoksi hakattu, voilla höystetty kasvissekoitus persiljaa ja muita maustekasveja, etupäässä šalottensipulia, kirveliä, herkkusieniä, marunaa ja ajuruohoja.

Finessi (ransk. *finesse* < *fin* = hieno, siro; näppärä, ovela < lat. *fīnī'tus* = lopetettu), hienous, sirous, kekseliäisyys, terävyys, oveluus, neuvokkuus; kuje, metku.

Fingal (F i n d M a c C u m a i l l), „valkea Finn", Ossianin laulujen tarusankari. ks. O s s i a n.

Fingalin-luola, Staffa-saaren louuais-rannikolla. Skotlanniu länsi-rannalla, on tulos aaltojen

Fingalin-luola.

kuluttavan voiman vaikutuksesta pylväsmäisesti rapautuneeseen basalttikallioon. 70 m pitkää holvikattoa, jossa mosaiikkimaisina näkyvät veden uurtamain ja poiskuljettamien pylväiden päät, kanuattavat 17 m korkeat, usein 6-särmäiset pilarit. Veden vallassa olevan lattian leveys on 16,5-6 m. Valon eri värivivahdukset sekä tuulen ja aaltojen synnyttämä, matkojen päähän kuuluva pauhu tai tyynellä säällä niiden hiljaisesti heläjävä ääni aikaansaavat verrattoman vaikutuksen. — Tarun mukaan jättiläinen rakensi luolan Fingalille, Ossianin laulujen sankarille. *E. E. K.*

Fingeerata (lat. *fingere* = muodostaa), keksiä, olettaa mielikuvituksen luoma todelliseksi.

Fingu ks. K a f f e r i t.

Finiittimuoto (lat. *fīnī'tum* = rajoitettu, määrätty), verbin muoto, jolla tekeminen lausutaan jostakin esineestä. Suomen kielessä finiittisiä ovat indikatiivi-, potentsiaali-, konditsionaali- ja imperatiivimuodot. vrt. I n f i n i i t t i m u o t o. *A. K.*

Finis *[fī-]* (lat.), loppu. — F. P o l o n i æ ! „Puolan loppu!" kaikki on hukassa! Näin muka oli huudahtanut Kosciuszkö, kun hän Maciejowicen taistelussa (10 p. lokak. 1794) haavoittuneena suistui maahan. Kosciuszko on itse osoittanut tämän tarinan perättömäksi.

Finish *[-iš]* (engl.) ks. E r ä.

Finistère *[-tä'r]*, Ranskan luoteisin departementti, Bretagnessa, 7,029 km²; 795,103 as. (1906). Maa on vuorista, ilmasto lauhkea, mutta kostea. Asukkaiden, bretonien, pääelinkeinona on karjanhoito. Rannikkojen asukkaat harjoittavat laajaa kalastusta. Brest, Douarnenez y. m. ovat Ranskan paraita luonnollisia satamia. *E. E. K.*

Finisterre *[-e'-]* (< lat. *finis terræ* = „maan loppu"). 1. C a b o d e F., niemen kärki Luoteis-Espanjassa (vanhalla ajalla P r o m o n t o r i u m n e r i u m). F:n luona englantilaisten merivoitto ranskalaisista 1747; samoin ratkaisematon meritaistelu engl. ja esp.-ransk. laivastojen välillä 1805. — 2. Vuoristo Uudessa Guineassa. *E. E. K.*

Finkkeli, huono, epäpuhdas viina, pirttu.

Finkkeli-öljyt ks. S i k u n a.

Finland, Suomen ruotsinkielinen nimitys. (esiintyy muissa kielissä muodoissa: uuslat., it. *Finlandia*, saks. *Fin(n)land*, ransk. *Finlande*, ven. *Finljandija* j. n. e.). F. esiintyy jo 1229 annetuissa paavien bullissa (1209 Fialanda), mutta keskiaikana tarkoitettiin sillä yleensä Varsinais-Suomea. Vähitellen se yleistyi koko maamme nimeksi. vrt. F i n n (F i n n e). *K. S.*

Finland, ruotsinkielinen, mutta suomenmielinen päivälehti, ilmestyi vuosina 1885-92 Helsingissä. Sen päätoimittajina olivat: E. A. Forssell (1885), A. Meurman (1886-88), G. Malmström (1889-91, lokak.) ja K. A. Widenius (1891-92). Lehti muutettiin 1889 iltalehdeksi. *K. S.*

Finlandia, „Osakeyhtiö kansainvälistä matkailijaliikettä varten, Helsinki". Osakeyhtiön muodossa toimiva yhdistys, jonka tarkoituksena on matkailuharrastuksen edistäminen ja varsinkin matkailijaliikkeen järjestäminen Suomesta ja Suomeen sekä matkailijaliikennettä koskevien olosuhteitten parantaminen tässä maassa. Perustettu 1905. Seur. v. liittyi yhdistys kansainväliseen matkailijaliittoon „Ligue Internationale des Associations Touristes". Yhdistys toimii käytännöllisenä matkailun järjestäjänä, haukkii jäsenilleen erinäisiä helpotuksia matkailussa sekä kotona että ulkomailla ja julkaisee matkailuharrastusta herättävää kirjallisuutta. — Finlandian seuramatkat Euroopan pääkeskuksiin ovat saavuttaneet tunnustusta. M. m. se sai v. 1908 järjestääkseen lukuisan suomalaisen edustajaloukkueen matkan Lontoon olympialaisiin kisoihin. *L. P.*

Finlands allmänna tidning nimistä viralista lehteä alettiin 1820 julkaista Helsingissä. Se ilmestyi alussa 3 kertaa viikossa kvarttokoossa, ja kun se virallisten tietojen ohella sisälsi koti- ja ulkomaan uutisia y. m., niin oli sillä aikanaan huomattava sivistyksellinen tehtävä. Myöhemmin, vaikka sen koko on laajentunut ja se on tullut jokapäiväiseksi lehdeksi, on sen merkitys supistunut välttämättömien virallisten ja julkisten ilmoitusten välittämiseen. ks. S u o m a l a i n e n v i r a l l i n e n l e h t i. *K. S.*

Finlay *[finlei]*, G e o r g e (1799-1875), engl. filhelleeni ja historioitsija, lähti Kreikan vapaussodan aikana Kreikkaan, jonne asettui pysyväisesti asumaan; kirjoittanut useita Kreikan historiaa käsitteleviä teoksia, jotka 1877 julkaistiin nimellä „A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time" ja

joissa hän erityisesti on ottanut huomioon yhteiskunnallisen kehityksen.

Finlayson *[-leisən]*, Yhdysvalloissa, Minnesotan valtiossa. Suomalaisia on tällä paikkakunnalla 82 maataomistavaa perhettä. Asukkaita kaikkiaan n. 400, vanhimmat asukkaat olleet paikkakunnalla 14 vuotta. Pääelinkeinoksi jää karjanhoito. Nykyään suurin osa farmareita vielä käy päiväpalkkalaisina talvet tukkimetsissä ja kesät lähellä olevassa Sandstonen kivilouhimossa. Seurakuntia on kolme, kaikilla on kirkko. *W. P.*

Finlayson *[-leisən]*, James (1771-1852), engl. teknikko, Suomen puuvillakehruuteollisuuden perustaja, kotoisin Glasgow'sta, siirtyi Venäjälle ja palveli Venäjän hallituksen konepajassa Kolppanassa Inkerinmaalla. Kun keisari Aleksanteri I syysk. 10 p. 1819 oli käynyt Tampereella ja huomauttanut kosken voiman hukkaan menemisestä, haki F. lupaa valimon ja muunlaisten tehdaslaitosten perustamiseen Tampereelle kaikenlaisen metalli- ja kutomateollisuuden harjoittamista varten ja päätti itse asettua asumaan sinne. Anomukseen suostuttiin 1820, valtio lunasti F:lle tehdasalueen Tammerkosken rannalta ja kaupunginoikeus luovutti tehtaalle omistusoikeuden määrättyihin osiin koskea. Koneiden ja raaka-aineiden tuonnissa sallittiin suuria tullivapauksia. Vielä myönnettiin liikkeeseen kuuluville englantilaisille runsaita vapautuksia uskontoon, sotapalvelukseen, veroihin y. m. velvollisuuksiin nähden. Ehtona näiden oikeuksien säilyttämiseen oli, että mainitut tehdaslaitokset perustettiin ja pantiin käyntiin 6 v:n kuluessa. F:lle myönnettiin sen lisäksi rakennusavuksi 30,000 seteliruplan koroton laina 20 vuoden maksuajalla. Talvella 1820 F. siirtyi Tampereelle ja ryhtyi seuraavana vuonna rakentamaan konepajaa. Liike menestyi huonosti ja 1826 F:lle myönnettiin pyynnöstä vielä 36,000 seteliruplan koroton valtiolaina ehdoilla, että hän perustaisi puuvilla- ja villakehräämön sekä kutomon ja vastedes laajentaisi pienempien kehruukoneiden valmistuspajaa, että kunnan köyhiä lapsia otettaisi oppilaiksi ja maan asukkaat saisivat esteettä käydä laitosta katsomassa. V. 1828 F. alkoi kehrätä puuvillaa. Sitä vuotta on pidettävä puuvillan tehdaskehruun alkuhetkenä Suomessa.

Puuvillakehräämö varustettiin omassa pajassa valmistetuilla koneilla. Liike ei kuitenkaan ottanut menestyäksensä, ja F. huomasi, ettei hän voinut täyttää sitoumuksiaan valtiolle. V. 1835 salaneuvos Georg Adolf Raeh ja kauppias Carl Samuel Nottbeek ottivat tehtaan sitoumuksineen haltuunsa toiminimellä Finlayson & C:o (ks. t.). F. matkusti tämän jälkeen kotimaahansa. [Wallin, „Tampereen kaupungin historia".] *E. J. S.*

Finlayson & C:o *[-leisən]*, puuvillankehruu- ja kutomatehdas Tampereella, Tammerkosken länsirannalla. Tehtaan perusti 1820 James Finlayson (ks. t.). Laitos, joka siirtyi 1908 osakeyhtiölle F. & C:o, on vähitellen kehittynyt maamme suurimmaksi teollisuuslaitokseksi. Alkuperäiseen kehruulaitokseen yhdistettiin kutomo- ja valkaisulaitokset, värjäyslaitos y. m. Tehtaassa, jossa 1903 oli m. m. käymässä 103,000 kehrää, 1,800 kutomakonetta, toimii noin 2,200 työläistä. Yhtiön pääoma 12 milj. markkaa, tehtaan vuotuinen tuotanto arvoltaan n. 11 milj. mk. — Tehtaalla on rukoushuone, lukusali, kirjasto, kansakoulu, lastenkoti, sairaala y. m. Sen omassa säästöpankissa, joka on perustettu 1835, oli 1909 lopulla tallettajain saamiset 2,368,531 mk 48 p:iä, eläkekassassa 244,257 mk 03 p:iä ja sairas- ja hautausapukassassa 12,193 mk 50 p:iä. Yhtiö omistaa kaupungissa 80 taloa, joissa on työväestön asumuksia. Laitoksen johtajina ovat olleet: J. Finlayson (1820-38), W. von Nottbeck (1838-90), Arthur Sommer (1890-97), Christian Bruun (1897-1900), H. Lüders (1900-07; nyk. toim.-joht.); Ed. Forsström (isäun.). *K. S.*

Finljandija, Pietarissa v:sta 1908 kahdesti kuussa ilmestyvä aikakauskirja, jonka tarkoituksena on tutustuttaa ven. yleisöä Suomeen, sen yhteiskuntaoloihin, sivistykseen y. m. ja puoltaa maamme oikeuksia sikäläisten suomi-vihollisten sanomalehtien hyökkäyksiä vastaan. Julkaisija. D. Protopopov; vast. toim. leht. A. Igelström.

Finnmarken, Norjan pohjoisin amti, kokonaan napapiirin sisäpuolella, pisin maaraja Suomea vastaan: 47,580 km², 33,387 as. (1900). Maan täyttävä, 5-600 m korkea, mahtava ylänkö katkeaa lännessä jyrkästi, idässä loivemmin Alattion-, Porsanger-, Lakse-, Teno- ja Varankivuonojen rikkomaan rannikkoon. Nordkyn, Lakse-vuonon itäpuolella, on Euroopan mantereen pohjoisin kohta. Alattion- ja Teno-joet kokoovat suurimman osan F:n runsaista vesistä. Kostea ja kylmä meri-ilmasto, metsiä ainoastaan vähän, vain perunan viljelys menestyy. Karjanhoidolla on hiukan paremmat edellytykset. Pääelinkeinona on kuitenkin kalastus, varsinkin turskanpyynti: 29,091 (1907) kalastajaa 6,777 venekunnassa sai 7,5 milj. mk arvosta kaloja. Uudempana aikana ovat vuorityön tulokset lupaavat. — F:n alkuperäiset asukkaat ovat lappalaisia. Norjan „finner": 26,000 maalaisasukkaasta (1900) oli heitä 9,500 (36 %), ja Hammerfestin, Vardön sekä Vesisaaren 6,800 kaupunkilaisesta 34 (0,5 %). 1750-luvulta alkaen ja huultavasti jo aikaisemminkin on F:iin huomattavasti siirtynyt suomalaisia — „kvæner" — ja tämä siirtolaisuus yhä jatkuu. F:n maalaisasutuksesta on heitä 4,100 (16 %), kaupunkilaisista 1,200 (18 %). 1250-luvulta alkaen maahan muuttaneiden (osaksi karkoitettaviksi tuomittujen) norjalaisten ja edellämainittujen sekakansa käsittää 5,100 henkeä. — F. oli lapinverojensa vuoksi v:een 1613 asti alituisena riidanaiheena Ruotsin ja Norjan-Tanskan hallitsijain välillä, varsinkin Kristian IV:n ja Kaarle IX:n, mikä oli pääsyynä n. s. Kalmarin sotaan 1611-13. vrt. Ruija. *E. E. K.*

Finn, tarinan mukaan jättiläinen, joka rakensi Lundin tuomiokirkon ja muuttui kiveksi, kun sitten tahtoi jo valmiin kirkon kaataa. [v. Sydow, „Studier i Finn-sägnen o. besläktade byggmästarsägner", „Fataburen" (1907).]

Finn (Finne), germaanilaisten kansojen vanhoista ajoista asti lappalaisista ja suomalaisista käyttämä nimitys, joka ensin tavataan Tacituksella (Fenni) ja Ptolemaioksella (Phinnoi). Sanan alkuperä on hämärä ja sitä on koetettu monella eri tavalla selittää; todennäköisin on ehkä sen johto ingerm. verbista *fenþon* = käyskennellä (= ruots. *finna*), jolloin alkuperäinen

merkitys olisi „paimentolainen". Pohjoismaiset lähteet sitä jo aikaisin käyttävät niin hyvin lappalaisista kuin Suomen (Varsinais-Suomen) asukkaista. Jälkimäisessä merkityksessä se on sittemmin siirtynyt Euroopan useimpiin kieliin, jota paitsi sitä joskus laajemmin käytetään merkitsemään suomalais-ugrilaisia kansoja yleensä. Norjassa on *finner* vielä nytkin lappalaisten nimitys, ja suomalaisia nimitetään *kvæner* nimellä, s. o. kainulaiset. [H. Ojansuu, „Nimistä Suomi ja suomalainen, finne ja Finland" (Virittäjä 1899).] *K. G.*

Finnberg, Gustaf Vilhelm (1784-1833), suom. maalari, synt. 24 p. marrask. 1784 Paraisten pitäjässä, k. 28 p. kesäk. 1833 Tukholmassa. F., jonka isän, merimies Johan F:n, sanotaan tehneen pari „kömpelöä taulua" Paraisten kirkkoon, tuli 1801 käsityöläismaalarin oppiin Turkuun ja maalasi 1805 kisällinäytteeksi erään muotokuvan. Turkulaisilta suosijoilta saaduilla matka-apurahoilla F. pääsi Tukholmaan Vapaiden taiteiden akatemiaan, jossa hän 1811 sai kunink. mitalin ensimäisestä kilpailukokeestaan, taulusta „Dædalus ja Icarus", sekä seur. v. Tessinin mitalin „hyvistä luonnon mukaan tehdyistä piirustuksista". F:n silloisesta Tukholmassa-olosta tiedetään tämän lisäksi vain, että häneltä 1813 oli näytteillä m. m. eräs naismuotokuva; 1817 hän muutti sieltä Turkuun. Seur. 10 vuotena, jolloin on hänen runsain tuotantokautensa ja jolloin hän on niin hyvin Turun kuin koko maammekin etevin taiteilija, hän melkein yksinomaan maalasi muotokuvia ja uskonnollisia esityksiä. Turun palossa syysk. 5 p. 1827 hukkui useita F:n teoksia, ja sam. syksynä F. siirtyi Tukholmaan, jossa hän maalasi joitakuita muotokuvia sekä isonpuoleisen Tukholman satamakuvan ja jossa hän taiteilijaköyhälistöön kuuluen kuoli miltei nälkään ja puutteeseen. — F:n täkäläisistä kirkkomaalauksista ovat säilyneet Kemiön kirkon lehteririntamukselle 1820-luvun alkupuolella maalatut Kristuksen ja apostolien rintakuvat, edelleen Kakskerran kirkon alttaritaulu „Herranehtoollinen", jossa raamatunaiheen osittain realistinen käsittely ansaitsee uutuudellaan huomiota, sekä lopuksi eräät uskonnolliset maalaukset Paraisten kirkossa. F:n maalaamia muotokuvia on säilynyt vain n. puolitoistakymmentä, joista huomattavimpia ovat arkkipiispa J. Tengström ja tämän puoliso, kreivi ja kreivitär Mannerheim, kanslianeuvos J. F. Wallenius, prof. J. Bonsdorff ja Suomen taideyhd:n kokoelmissa olevat silkkitehtailija Lundgrenin erinomainen kuva sekä sotilashenkilöiden A. Tengströmin (1826) ja F:n suosijan, vapaaherra Rabbe Wreden (1833) kuvat. — F. on aikalaisensa A. Lauræuksen rinnalla maamme ainoita huomattavia taiteilijoita taide-elämämme esikaudella, ennen Suomen taideyhdistyksen perustamista 1846. Epäsuotuisain olosuhteitten ehkäisemänä kasvamasta mahdollisuuksiensa täyteen mittaan hän yhtäkaikki on muotokuvaajana maamme ensimäinen todellinen kyky. Hänen muotokuvansa ovat nimittäin sekä piirustukseltaan että väriltään erityisen ansiokkaita, niissä on paitsi ulkonaista näköisyyttä myöskin sisäistä persoonallista elämää, ja realistisessa koruttomuudessaan ne ilmaisevat omaperäistä kauneustajuntaa. Kuitenkin sanotaan F:n itsensä halveksineen muotokuvamaalaustaan ja aina toivoneen saada luoda „suurta maalaustaidetta". Hänen ilonaan olikin piirustella historiallisia ja uskonnollisia sommitelmia, jotka tilausten puutteessa miltei aina jäivät valmistamatta. „Roomaan minä tahdon tulla vaikka ryömien", oli F:n tapana sanoa, mutta kun todellisuus ei vastannut tämän haaveellisen, korkealle pyrkivän taiteilijasielun unelmia, muuttui hän lopulta raskasmieliseksi erakoksi, jonka kerrotaan tuntikausia tuijotelleen puolivalmiisiin teoksiinsa. [Finlands minnesv. män II; H. A. Reinholmin jälkeenj. pap.; E. Nervander, „Ateneum", 1900; G. Nordensvan, „Svensk konst o. svenska konstnärer i 19:de århundradet", 1892; Egron Lundgren.] *E. R-r.*

G. V. Finnberg.

Finnby ks. Finby.

Finne, Henrik Eerikinpoika, „korkeimpaan ikään päässyt suomalainen", mainitaan olleen metsänvartijana Strömsholman linnassa Ruotsissa ja kuolleen 136 vuoden vanhana 1684. Mahdollista on kuitenkin että tässä on tapahtunut joku erehdys ja että F. oli ainoastaan 100 vuoden vanha (siis syntynyt 1584, eikä 1548). *K. G.*

Finner ks. Finn.

Finni ks. Näppylä.

Finni l. fenni (mlat.), suomalaiset, ks. Finn.

Finnisch-ugrische forschungen, Helsingissä ilmestyvä, professorien E. N. Setälän ja Kaarle Krohnin 1901 perustama aikakauskirja suomalais-ugrilaiseen kieli- ja kansatieteeseen kuuluvien kysymysten käsittelemistä varten. Aikakauskirjaan liittyy perinpohjainen ja tarkka selittävä luettelo vuosittain ilmestyvästä, mainittuja tieteenaloja koskevasta kirjallisuudesta. Avustajina etupäässä kotimaiset tutkijat. Tähän saakka (1910) ilmestynyt yhdeksän osaa.

Finno, Jaakko ks. Suomalainen.

Finnország *[-sāg]* (*ország* = maa), Suomen unkarilainen nimitys.

Finns, kylä Espoossa. F:in kansanopisto ks. Kansanopisto.

Finnskogen ks. Skandinaavian metsäsuomalaiset.

Finn Town *[taun]*, suomalaisten asuma-alue Brooklynissa. Heillä on täällä koko joukko omia rakennuksia. Työskentelevät tehdastöissä ja rakennuksilla. *W. P.*

Finnveden (myöskin Finnhed), maakunta Ruotsissa, Smålandin länsirajalla, käsittävä Sunnerbon, Vestbon ja Östbon kihlakunnat. Nimi on ikivanha ja tavataan jo Jordaneksella. *K. G.*

Finsch, Otto (s. 1839), saks. lintutieteilijä ja tutkimusmatkailija, kirjoittanut lukuisia teoksia eri maitten linnustoista ja myös kansatieteellisistä aineista. V:sta 1904 Braunschweigin kansatieteellisen museon esimies. *K. M. L.*

Finsen, Niels Ryberg (1860-1904), tansk.-isl. lääkäri. Oltuaan lyhyen aikaa anatomian prosektorina Kööpenhaminan yliopistossa F. antautui 1893 kokonaan tieteellisiin tutkimuksiin eritoten selvittääkseen auringonvalon vaikutusta ruumiiseen ja sen elouilmauksiin. Jo tältä vuodelta on F:n havainto että punaisteu verhojen ja lasien avulla estämällä muut, erittäinkin ihoa-ärsyttävät (Widemark) ultravioletit säteet kohtaamasta ihoa voi edullisesti vaikuttaa ison rokon aiheuttamien rokkojen paranemiseen. Vielä suurempi menestys on ollut F:n ajatuksella käyttää itse näitä ultravioletteja säteitä hoitelutarkoituksiin. Jo aikaisemmin tiedettiin, että suoranaisella auringonvalolla on kyky heikontaa ja tappaa tuberkelibasilleja. F. alkoi nyt tutkia maiuittujen säteitten vaikutusta ihotuberkuloosiiu, s. o. lupus-tautiin, ja saavutti pian erinomaisia tuloksia. Tätä siihen asti parantumattomana pidettyä tautia potevia alkoi tulvia Kööpenhaminaan, ja 1896 perustettiin sinne „Finsens medicinske lysinstitut" niminen hoitolaitos valaisuhoidon käytäntöön saattamiseksi. Tanskan valtion ynnä yksityisten avustamana syntyi jo 1900 uusi, varta vasten rakennettu Finsenin-laitos sekä valaisuhoitelua että valon vaikutusten jatkuvaa tieteellistä tutkimista varten. F. on näillä tutkimuksillaan ikimäiviksi piirtänyt nimensä lääketieteen suurmiesten sarjaan; ansioittensa tunnustukseksi hän sai 1903 Nobelin lääketieteellisen palkinnon. Häneu julkaisuistaan mainittakoon: „Om anvendelse i medicinen af koncentrerede kemiske lysstraaler", „Über die Bedeutuug der chemischen Strahlen des Lichtes für Medicine uud Biologie".

Finsen.

M. O-B.

Finsenin-laitos ks. Finsen.

Finska läkaresällskapets handlingar ks. Suomen lääkäriseura.

Finsk biografisk handbok, kotimainen elämäkerrallinen hakemisto, toim. Tor Carpelan, samantapainen kuin sitä aikaisempi „Biografinen nimikirja" (ks. t.). Ilmestyi 1895-1903 (2 osaa ynnä lisäysliite, yhteensä 2,614 palstaa). Teoksen pääavustajia: T. Carpelan (368 kirjoitusta), G. Granfelt (257), R. Hausen (106), M. G. Schybergson (99), A. Hultin (86), T. Hartman (82), J. W. Ruuth (74), O. Grotenfelt (66), J. J. Tikkanen (61), I. A. Heikel (61) ja H. Dahlström (54) y. m. *K. S.*

Finsk tidskrift *[fiŋ-]* (ruots.; täyd. nimi „F. t. för vitterhet, vetenskap, konst och politik"), ruotsinkielinen Helsingissä ilmestyvä aikakauskirja, perustettu 1876. Sen toimittajiua ovat olleet: C. G. Estlander 1876-82, 1886, C. G. Estlander ja Wilh. Bolin 1883, edellämainitut ja Fredr. Elfving 1884-85, F. Gustafsson ja M. G. Schybergson 1887-95, jälkimäinen ja R. F. v. Willebraud 1896-1907 ja R. F. v. Willebraud 1908—. F. t:iä ovat avustaneet maamme tunnetuimmat, eri aloilla työskennelleet ruotsinkieliset kykymme, joten sillä on maamme sivistysoloissa ollut varsin huomattava merkitys. *K. S.*

Finskt museum *[-ɛ̈-]* (ruots.). Suomen muinaismuistoyhdistyksen v:sta 1894 julkaisema aikakauskirja. vrt. Suomen museo. *K. S.*

Finspång, maatila ja tykkivalimo Ruotsissa, Östergötlandin läänissä, 4 peninneed. Norrköpingistä itään. Paitsi muita rauta- ja teollisuuslaitoksia on siellä „Aktieb. Nordiska artilleriverkstäderna" yhtiön suuri tykkitehdas. Tilalla on Louis de Geerin 1668 rakentama liuna, jossa arvokas taulukokoelma. *E. E. K.*

Finsteraarhorn, Sveitsissä, Bernin-alppien korkein jäätikköpeittoinen huippu, 4,275 m.

Finström. 1. Kunta. T. ja P. l. ja Ahvenanmaata, Ahvenanmaan khlak., Sund-Vårdö-Saltvik-Finströmin nimismiesp.; 115,1 km², joista viljeltyä maata 2,531 ha (1901); 59 $^{9}/_{32}$ manttaalia, talonsavuja 127, torpansavuja 52, muita savuja 145; 2,597 as., joista joku suomenkielinen; 261 hevosta, 1,347 nautaa, 1,426 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: 4 kansak. — 2. Seurakunta, keisarillinen (kuninkaallinen jo 1352), Turun arkkihiippakuntaa. Ahvenanmaan rovastik., keskiaikainen kirkko harmaasta kivestä, 1400-luvulla seinämaalauksin koristeltu. *K. S.*

Fiore *[-ō'-]*, Pasquale (s. 1837), it. lainoppinut ja kansainväliseu oikeuden professori, ensin Urbinossa, sitten Pisassa, Torinossa ja v:sta 1881 Napolissa. Hänen pääteoksensa ovat: „Trattato di diritto internazionale pubblico" (3 painos 1887-91, 3 nid.); „Effetti internazionali delle sentenze e degli atti" (1875-77, 2 nid.); „Diritto internazionale privato" (3 painos 1888, 9 nid.); „Delle disposizioni generali sulla pubblicazione, interpretazione ed applicazione delle leggi" (1886, 2 nid.); „Il diritto internazionale codificato" (3:s paiuos 1900). *(O. K:nen.)*

Fiorelli *[-ɛ'-]*, Giuseppe (1823-96), it. arkeologi, tuli Pompeji'n kaivausten johtajaksi 1845, erotettiin valtiollisista syistä 1849, mutta asetettiin jälleen entiseen toimeensa 1860, tullen samalla Napolin yliopiston professoriksi. F. nimitettiin Italian seuaattoriksi 1865, Rooman museoitten ja kaivausten ylijohtajaksi 1875 sekä koko Italian muinaismuistojen ja kaivausten ylitirehtööriksi 1881. Kirjoitti m. m. „Pompeianarum antiquitatum historia" (1860-64), „Gli Scavi di Pompei" (1873), „Deserizione di Pompei" (1875). Tunnustukseksi F:n ansioista on hänen rintaknvausa pystytetty Pompeji'n torille. vrt. myös Pompeji. *K. J. H.*

Firdausi (pers., = paratiisillinen), Abu-l-Kâsim Mansûr, kuuluisa pers. runoilija (s. n. 940, k. 1020), sepitti „Šâhnâme" l. „kuningasten kirja" nimisen kertomarunon, jonka 60,000 kaksoissäettä esittää iraanilaisten ja persialaisten kuningasten urotyöt sassanidien perikatoon saakka (642 j. Kr.). Šâhnâmella on ollut erittäin suuri vaikutus pers. kirjallisuuteen, jossa tavataan monta sen jäljittelyä. Se julkaistiin persiaksi ensi kerta Turner Macanin toimesta 1829. Osittain se on käännetty ruotsiksi (G. Geitlin, „Carminis epiei Schahnameh fragm. de Dario et Alexandro", 1839), saksaksi (esim. Rückert

Firenze I.

Yleiskuva.

Santa Maria Novellan kirkko.

S. Marcon kirkko.

Neptunus-kaivo Giardini Boboli'n puistossa.

Osa Kansallismuseon pihaa.

Firenze II.

Näköala Arno-joelta, Ponte Vecchio-silta

Uffizi't ja Palazzo Vecchio.

S. Spiriton luostari.

Loggia nel Bigallo.

Tuomiokirkko.

Loggia dei Lanzi.

1890) ja englanniksi sekä kokonaisuudessaan ranskaksi (J. Mohl, „Le livre des rois" 1838-78) ja italiaksi (Italo Pizzi, „Il libro dei rei", 1886-88). Vähäarvoisempi on F:n toinen suuri teos „Jûsuf ja Zalîkha", jossa esitetään Joosepin historia Koraanin 12:nnen luvun mukaau. Sen käänsi Schlechta-Wssehrd saksaksi (1889).

K. T-t.

Firdusi ks. F i r d a u s i.

Firenze *[-e'ntse]* (lat. *Florentia* = „kukoistava", saks. *Florenz*, ransk. *Florence;* ruots. *Florens*), samannimisen provinssin pääkaupunki Pohjois-Italiassa, Arno-virran partailla; 158,526 as. (1901) (kuntana 265,589). — Teollisuus, varsinkin taiteelliuen käsiteollisuus ja siihen perustuva kauppa on hyvin vilkasta; mainittakoon silkkikankaat, seinäverhot, posliinitavarat, mainiot korsipunouta-tuotteet, kulta-, mosaiikki-, alabasteri-, metalli-, marmoriteokset, puuleikkelyt j. n. e. Ticteellistä elämää edustavat F:ssä m. m. kaksi korkeakoulua y. m. opistot, tähtitieteellineu ja meteorologinen observatori, useat oppineet seurat, arkeologinen museo; harvinaisen rikas on F:n kansalliskirjasto, käsittäen 540,000 nid., 685,000 pienempää kirjoitelmaa, kirjeitä, autografeja, käsikirjoituksia, vaskipiirroksia, muotokuvia j. n. e. lähemmäs puolen miljoonaa kappaletta. Runsaat ja arvokkaat ovat myös muiden kirjastojen ja arkistojen kokoelmat. — F:n päämerkitys on kuitenkin siinä, että se on määrättömien taideaarteiden koti. Tässä keskiajalla valtiollisen ja kansalaisvapauden kukoistavassa kaupungissa syntyi ja kasvoi loistava taiteellinen elämä, jolle muualta ei vertoja löydy. Mainitsemme vain nimiä sellaisia kuin Giotto. Pisano, Orcagna, varhais-renesanssin alkaja Masaccio, Ghiberti, Donatello, Brunellesco, L. ja A. della Robbia, Verrocchio, Fra Angelico, Filippo ja Filippino Lippi, Botticelli, Ghirlandajo, Lionardo da Vinci sekä, suurin suurista, Michelangelo Buonarroti. Renesanssi-kauden F:stä syntyisin olevat mainiot runoilijat ja kirjailijat Dante, Petrarca, Boccaccio, Machiavelli y. m. painoivat osaltaan kirjallisuuden kehitykseeu leimansa. — Rakennusten vakavapiirteisyys sekä rakennusaineksena käytetyn kiven laatu antavat F:n muistomerkeille vakavuuden, jonka painostava vaikutus lähemmin tarkastaessa vaihtuu niiden jalon ylevyyden tuntoon. Kaupungin sydämessä Arnon pohjoispuolella on (vv. 1296-1434 rakennettu) katedraali S. Maria del Fiore, Cambion suunnittelema, Brunellescon valmistama. Sen vieressä on Campanile (kellotorni), marmoripeittcinen, Giotton työtä. Kolmas samassa ryhmässä Piazza del Duomo-torilla on Battistero (kastekirkko), ikivanha, mainio kolmesta korkokuvilla varustetusta pronssiovestaan, joista kaksi Ghiberti'n tekemiä. Muita kirkkorakennuksia ovat: dominikaanikirkko, S. Maria novella, renesanssifasadeineen, sekä Orcagnan, Filippino Lippi'n, Ghirlandajon y. m. maalausten koristama; frausiskaanikirkko S. Croce, Michelangelon, Machiavelli'n, Galilei'n y. m. hautauspaikka; S. Marcon luostari, missä ovat Fra Angelicon freskot ja maalaukset, — Savonarolan asuiupaikka; S. Lorenzo, renesanssin ensimäinen suuri kirkkorakennuksen tuote, Brunellescon valmistama; siinä on Medici-suvun hautakappeli, jossa Michelangelon kuuluisat, vuorokauden eri aikoja kuvaavat marmoriveistokset. Kaikki nämä sijaitsevat Arnon pohjoisranualla; sen eteläpuolella on rakennustaiteellisesti vähempiarvoinen S. Maria del Carmine, jota koristavat Masaccion freskot. — Paitsi kirkkoja ovat F:lle leimanantavia monet „palazzo"t, — keskiaikaisten sukujen perhepalatsit, jotka samalla aikoinaan olivat varustettuja linnoituksia. Sentähden niiden ulkopiirteissä on sotaista jyrkkyyttä, jolle kuitenkin suljetut pihat pilarikäytävineen y. m. koristuksineen ovat vastapaiuona. Mainioin näistä rakennuksista on Pal. Vecchio, F:n tasavallan uhkea hallintorakennus, korkeine torueiueeu (94 m), F:n keskustan, Piazza della Signorian laidassa. Siellä ovat myös Loggia dei Lanzi runsaine veistoksineen, tasavallan juhlallisten toimitusten paikka ja Pal. degli Uffizi, myöhemmän renesanssin tuote, nykyääu sisältäen yhden maailman rikkaimmista taidekokoelmista, missä myös on useitten Toscanan suurteu miesten marmoripatsaat. Lähellä tätä ryhmää on Bargello, ominaisin F:n keskiaikaisista palatseista. Sinne on F:n kansallismuseo sijoitettu. Renesanssin ensimäisiin jättiläisluomiin kuuluu Brunellescon suunnaton Pal. Pitti, jossa rustica-tyyliä ensi kerta taiteellisesti käytettiin. Se on maailman suurin yksityisrakennus; sisältää mainion taulukokoelman. Mainittakoon vielä Pal. Strozzi, Pal. Medicei-Riccardi, Pal. Rucellai. — Suuren kokoelman Michelangelon veistoksia sekä tauluja sisältää Accademia delle belle arti. — Arnon yli vie-

Palazzo Vecchio.

västä kuudesta sillasta ansaitsee erikoista huomiota Pal degli Uffizi'sta Pal. Pitti'in johtava merkillinen, katettu Ponte Vecchio kuuluine kultasepänmyymälöineen. F:n kauneimmat ja enimmäin käytetyt kävelypaikat ovat Arnon rantakadut, Lungarno sekä Le Cascine. Suurin seu puntarhoista on Pitti-palatsin takana sijaitseva Giardino di Boboli. — Snurenmoisimman yleissilmäyksen saa kaupungista kaakkoispuolelta kukkulalla sijaitsevan San Miniato kirkon luota, jonne noustaan Viale dei Colli nimistä tietä. *E. E. K.*

Vanhallä ajalla ja keskiajalla ristiretkiin asti F. oli jotenkin vähäpätöinen. Sen hallitusmuoto oli ylimysvaltainen. Varsinkin 13-14:nnellä vuosis. F:n merkitys ripeästi kohosi, sen pankkiliike ja villateollisuus saavuttivat suuren maineen, keräten asukkaille paljon rikkauksia. F:ssä oli alituisia säätv- ja puoluetaisteluja, liittyen guelfien ja ghibelliinien väliseen riitaan. V. 1282 porvaristo riisti vallan ohjakset aatelistolta, joka suljettiin pois hallitusviroista. Valta joutui 1300-luvun alussa mahtaville porvarisuvuille, joita vastaan taas alemmat säädyt 1378 nousivat kapinaan. V. 1382 rikkaat porvarit taas pääsivät valtaan, muodostaen harvainvaltaisen hallitusmuodon, kuunes alemman kansan tukemana suureen valtaan nousseesta Medici'en pankkiirisuvusta 1434 esiintyi Cosimo, joka kehitti hallintoa kansanvaltaisesti, itse kuitenkin ollen F:n todellinen hallitsija (k. 1464). Jo aikaisemmin oli täällä renesanssin taide loistavasti kehittynyt, ja nyt se Medici'en suojaamana kohosi huippuunsa. Huomattavin heistä oli valtiomiehenä sekä tieteen ja taiteen tuntijana yhtä etevä Lorenzo (k. 1492), hänkin oikeastaan, vaikkei nimeltä, F:n hallitsija. F:n ulkonainen valta laajeni näihin aikoihin käsittämään koko Toscanan. V. 1494 Mediei-suku karkoitettiin, jonka jälkeen munkki Savonarola tuli F:n johtavaksi mieheksi, yrittäen F:stä muodostaa jonkinlaista teokraattista valtiota. Hänet poltettiin 1498, jonka jälkeen F:ssä jonkun aikaa tasavalta vallitsi. V. 1512 Mediei't palasivat, heidät karkoitettiin uudelleen, mutta toistamiseen palasivat 1530 keisarin ja paavin aseiden auttamina. Keisari Kaarle V määräsi Alessandro Medici'n F:n perinnölliseksi herttuaksi. Hänen seuraajansa Cosimo I otti 1569 Toscanan suurherttuan nimen. Mutta silloin F:n loistoaika oli jo mennyttä. — V. 1860 F. yhdistettiin Italiaan, ollen 1865-71 nuoren kuningaskunnan pää- ja hallituskaupunkina. *G. R.*

Firma (it., = nimikirjoitus, *firmā're* = allekirjoittaa; ruots. ja saks. *firma*, engl. *firm;* ransk. *raison sociale*, it. *ragione* l. *ditta*), toiminimi (ks. t.).

Firmaani ks. Fermaani.

Firmamentti (lat. *firmāme'ntum* = vahvistaja), taivaankansi, vahvuus.

Firmian, Leopold Anton von (1679-1744), kreivi, v:sta 1727 Salzburgin arkkipiispa, kuuluisa siitä vainosta, jota hän harjoitti hiippakuntansa protestantteja vastaan; kanslerinsa Chr. v. Rällin neuvosta hän nim. talvella 1731-32 karkoitti yli 20,000 protestanttia Salzburgin hiippakunnasta samalla koettaen hyvällä ja pahalla päästä lähtijäin omaisuuteen käsiksi. *K. Ö.*

Firn (saks. < yläsaks. *virne* = vanha) l. lumijäätä, korkeiden vuoristojen ja napaseutujen vuodesta vuoteen kasaantuva lumimassa. Osittain sulamalla ja jäätymällä uudelleen se käy yhä kovemmaksi ja muuttuu vähitellen karkearakeiseksi jäätikköjääksi, vrt. Jäätiköt. *P. E.*

Firth *[fɔ̈þ]*, myös Frith, Skotlannissa vuonomaisen lahden, salmen tai joensuun nimitys.

Firth *[fɔ̈þ]*, Charles Harding (s. 1857), engl. historioitsija, on v:sta 1883 ollut historian opettajana Oxfordin yliopistossa, v:sta 1904 uudemman ajan historian professorina. Häntä pidetään nykyään suuren sisällisen sodan ja Cromwellin ajan historian etevimpänä tuntijana. F:n teoksista mainittakoon: „Scotland and the Commonwealth" (1895), „Scotland and the proteetorate" (1899), „Oliver Cromwell" (1900), „Cromwell's army" (1902).

Fis, sävel, joka johtuu *f*-sävelestä korottamalla sitä (♯-merkillä) $^1/_2$ astetta. — Fis-duur, fis-moll, sävellajeja, joiden perussävelenä on fis. *I. K.*

Fisehart, Johann (s. vv:n 1545 ja 1551 välillä, k. 1590 t. 1591), saks. satiirikko, sai huolellisen kasvatuksen ja tuli 1574 Baselin yliopistossa lakitieteen tohtoriksi. Hänen pääteoksensa syntyivät vv. 1575-81, jolloin hän suurimmaksi osaksi oli Strassburgissa lankonsa Jobin'in avustajana. F. oli lämmin isänmaanystävä ja tunsi hämmästyttävän hyvin 16:nnen vuosis. Saksan oloja. Runoilijana F:lle luonteenomaista on taitava kielenkäyntö, mutta häneltä puuttuu makua. Hänen teoksistaan mainittakoon „Eulenspiegel Reimensweiss", tunnettu kansankirja runomuotoon puettuna; hullunkurinen runoelma „Flöhhatz, Weibertratz" (1573), missä kuvataan kirpun riita-asiaa naisten kanssa; „Das Glückhafte Schiff von Zürich" (1576). F. sepitti useita oivallisia lyhyitä runoja, joiden tarkoitus osaksi oli liittyä selityksinä puupiirroksiin, kuten „Lob der Laute", „Ermahnung an die lieben Teutschen" y. m. Satiirissa „Aller Praetiek Grossmutter" F. ivaa kalenterintekijöitä ja ennustajia. F:n pääteos on nimeltään „Affentheurliche und ungeheurliche Gesehiehtsehrift vom Leben, Rhaten und Thaten der vor langen weilen volleuwolbeschreiten Helden und Herren Grandgusier, Gargantoa und Pantagruel" (1575), osaksi suoranainen, paikoittain virheellinen käännös Rabelais'n „Gargantua" teoksesta. Siinä on F:lla m. m. tilaisuus ivata aikansa vikoja. F:n teosten julkaisemisen alkoi vapaaherra v. Meusebach, jolla oli ruusas Fisehartkirjasto (nykyään liitetty Berliinin kunink. kirjastoon). F:n runoteokset julkaisi H. Kurz (1866-68, 3 n.). [W. Waekernagel, „J. F. von Strassburg und Basels Anteil an ihm" (1875, 2 p.); Dederding, „Zur Charakteristik Fiseharts" (1876); Weitbrecht, „Joh. F. als Diehter und Deutscher" (1879); P. Besson, „Étude sur Jean F." (1889); Galle, „Der poetisehe Stil Fiseharts" (1893).] *J. H-l.*

Fiseher, Emil (s. 1852), saks. kemisti, Kekulén ja Baeyerin oppilas, tuli 1885 professoriksi Würzburgiin ja 1892 Berliiniin yliopistoon A. W. Hofmannin seuraajana. F. kuuluu nykyajan etevimpiin tiedemiehiin, on orgaanisen kemian alalla tehnyt erittäin arvokkaita tutkimuksia, m. m. selvittänyt eri sokerilajien kemialliset ja stereo-

kemialliset suhteet. Rypälesokerin synteesin hän keksi v. 1890. Viime vuosina häu ou etupäässä valmistellut ja tutkinut sellaisia typenpitoisia yhdistyksiä (peptidejä), jotka kokoumukseltaan lähenevät muuauvalkuaisaineita. F. sai v. 1902 Nobelin kemian-palkinnon. *Edv. Hj.*

Emil Fischer.

Fischer, Gustav (s. 1845), saks. kustantaja, otti 1878 Jenassa haltuuusa erään vanhan kustannusliikkeen, josta hänen johdollaan on tullut suurimpia alallaan. Liikkeen pääalat ovat lääketiede, taloustiede, valtiotiede ja luonnontieteiden eri haarat.

Fischer, Johann Georg von (1816-97), saks. runoilija. Julkaissut: runokokoelmat „Gedichte" (1854), „Den Deutschen Franen" (1869), „Aus frischer Luft" (1872), „Neue Lieder" (1876), „Auf dem Heimweg" (1891) ja „Mit achtzig Jahren" (1896), joissa ilmenee syvätunteinen lyyrikko ja muodon mestari; yhtä onnistunut huumorillisten knin vakavien aiheiden käsittelyssä; sitäpaitsi näytelmät, „Saul" (1862), „Friedrich II von Hohenstaufen" (1863), „Florian Geyer" (1866) ja „Kaiser Maximilian von Mexiko" (1868). V. 1900 pystytettiin F:lle Stuttgartiin pronssinen kuvapatsas. [H. Fischer, „Erinnerungen an J. G. F. von seiuem Sohne" (1897).] *J. H-l.*

Fischer, Konstantin (1805-80), ven. virkamies, palveli ensin finanssiministeriössä, mutta pääsi piau ruhtinas Menšikovin suosioon, joka nimitti hänet Pietarissa olevan suomalaisen kansliansa päälliköksi 1835. Sen ohessa hänellä oli useita muitakin virkoja. F. oli hyvin vanhoillinen, ja maamme olot ja laitokset pysyivät hänelle sangen vieraina, joten häntä ei täällä suopein silmin katsottu. Siitä huolimatta F. tuli ministeri-valtiosihteerin apulaiseksi 1851. Hänellä oli tässä virassaan, kuten jo ennenkin, paljon vaikutusta Suomen asioihin, mikä kuitenkin väheni Menšikovin erottua kenraalikuvernöörin toimesta. V. 1856 F. sai eron virastaan, tullen sen sijaan venäl. johtavan senaatin jäseneksi. Elämästään F. on jättänyt jälkeensä laajoja, myöskin hänen vaikutustaan Suomessa koskevia muistiinpanoja, jotka myöhemmin on painettu Venäjän hist. aikakauskirjaan ja osaksi ruotsiksi käännettyinä („Senator Fischers memoarer", Hels. 1908). *G. R. (K. G.)*

Fischer, Kuno (1824-1907), saks. filosofi, varsinkin etevä filosofian historioitsija, synt. Šleesiassa, tuli 1850 dosentiksi Heidelbergiin, mutta hänen opettajatoimensa kiellettiin 1853, koska häntä syytettiin kirkon opista poikkeavien mielipiteiden levittämisestä; vaikutti sittemmin professorina Jenassa (1856-72) ja sen jälkeen Heidelbergissä; saavutti suurta mainetta loistavasta puhujataidostaan. Pääteoksessaan „Geschichte der neuern Philosophie" (v:sta 1852 alk., „juhlapainos" 10:ssä osassa 1897-1904) F. esittää sangen seikkaperäisesti, henkevästi, syväaatteisesti ja samalla helppotajuisesti uuden ajan filosofian kehitystä, varsinkin suurten pääfilosofien oppirakennuksia. Omassa systemaattisessa teoksessaan „Logik uud Metaphysik" (2 pain. 1865) hän pääasiassa uojautuu Hegelin perusaatteisiin. On julkaissut useita esteettisiäkin teoksia, niinkniu „Diotima, die Idee des Schönen" (1849), kirjoituksia Schilleristä (yhdistettymä nimellä „Schiller-Schriften", 1891), Goethestä (yhd. „Goethe-Schriften", 8 os.), Lessingistä y. m. *A. Gr.*

Fischer *[-šä'r]*, Paul Henri (1835-93), ransk. eläintieteilijä, lääkäri, Pariisin „Jardin des plantes"in paleontologisen museon assistentti. Julkaissut useita faunistisia ja deskriptiivisiä teoksia nilviäisistä: „Une nouvelle classification des bivalves" (1885), „Manuel de conchyliologie et de paléontologie conchyliologique" (1885-87). *(J. A. W.)*

Fiscus (lat.), punottu kori. rahakassa, rahasto; varsinkin Rooman keisarien käsirahasto (kruununvarat), johon karttui tuloja m. m. keisarillisista maakunnista, maatiloista, perinnöistä ja josta erinäisiä valtionmenoja suoritettiin. Siihen luettiin alknaan myös keisarien yksityisomaisuus *(patrimonium)*; myöhemmin, Hadrianuksen ja Septimius Severuksen ajoilta, f. ja varsinaiset valtionvarat *(ærarium publicum)* yhdistettiin ja keisarillisen hnoneen omaisnus erotettiin täydellisesti. *K. J. H.*

F. rectoris, „rehtorin kassa". Tätä yliopiston rahastoa, johon aina akatemian alkuajoista saakka jokainen ylioppilaaksi tullessaan ja yliopistollisia tutkintoja suorittaessaan suorittaa pienen maksuu, oli alkuaan tarkoitus käyttää köyhien yliopistojäsenten avustukseen ja muiden pienteu tilapäisten menojen suorittamiseen. Myöhemmin siitä on muodostunut yliopiston yksityisten varojen rahasto. F. r. välittää nykyään yliopiston laajaa rahansijoitusta. Siihen suoritetaan kaikki korkotulot eri rahastojen sijoitetuista varoista ja se maksaa näille rahastoille määrätyn vuotuisen koron, samalla ollen niille vakuutena lainausliikkeen mahdollisesti aiheuttamista tappioista. Täten syntyneestä korkovoitosta on f:n pääoma melkoisesti kasvanut, tehden nykyään noin 1 ½ milj. markkaa, josta 1 milj. tilitetään erityisenä takuurahastona. Rahastosta suoritetaan kaikenlaisia yliopiston yksityisiä menoja. *Edv. Hj.*

Fisher *[fišə]*, Sir John Arbuthnot (s. 1841), engl. amiraali, otti osaa Krimin sotaan, Kiinan sotaan 1859-60 ja Egyptin sotaan 1882, oli 1886-91 laivaston tykistöpäällikkönä, 1892-97 amiraliteetin lordina, sitten v:een 1899 Pohjois-Ameriikan ja Länsi-Intian laivaston ja sen jälkeen v:een 1902 Välimeren laivaston ylimpänä päällikkönä; tuli 1903 Portsmouthin päällikköamiraaliksi ja vihdoin 1904 „ensimäiseksi amiraliteetin merilordiksi". Erinomaisen tarmokkaasti toimien F. nyt meriministerin tukemana uudelleen järjesti Englannin laivaston, pannen toimeen laajoja muutoksia miehistön kokoonpanossa ja kehittämisessä tehtäviinsä sekä laivaston jakamisessa eri osastoihin, poistaen laivastosta satoja vanhettuneita aluksia ja rakeunuttaen kaikessa salaisuudessa kuuluisia „Dreadnought"-tyyppisiä sotalaivoja. Siten Englannin laivasto hänen aikanaan kasvoi entistään tuntuvasti mah-

tavammaksi, menojen kuitenkaan huomattavasti enemmättä. F. erosi laivaston johdosta lopulla vuotta 1909. *K. B:dt.*

Fiskari (ruots. *Fiskars*), maatila ja tehdas Pohjanpitäjässä läntisellä Uudellamaalla. Sittenkuin muuan hollantilaissukuinen turkulainen kauppias Peter Thorwöst oli 1647 tullut Anskuun ja Mustion tehtaitten omistajaksi, hankki hän pian myös privilegiot (myönnetyt 31 p:nä lokakuuta 1649) perustaakseen Fiskarin-virran rannalle Torbyn maille rautatehtaan sulattoineen, vasaroineen ynnä takomoineen. Yritteliäisyydellä aloitettu liike sai korvaamattoman iskun perustajansa kuoleman vuoksi (1659). Hänen poikansa J. Thorwöst siirsi ennen pitkää F:n laitokset Juankoskelle, ja isonvihan aikana loputkin niistä joutuivat raunioiksi. Sen jäikeen osti F:n ja Anskuun tehtaat tiloineen ruotsalainen Johan Montgomerie, joka yritti saada tehtaat uuteen kuntoon, mutta naapurilaitosten ankaran kilpailun vuoksi hän oli pakotettu sekä edellämainitut että myös omistamansa Kullaan ja Kosken tehtaat 1752 myymään tukholmalaisille kauppialle Charles ja William Tottie'ille. Ne joutuivat kuitenkin pian kauppatavaraksi (F:n omistivat Jenning & Finlay 1755-78 ja J. & C. Hasselgren 1778-83), kunnes B. M. Björkman 1783 täydellä innolla ryhtyi tehdaslaitosten uudistamiseen. F:iin siirrettiin takaisin Anskuun vasaralaitos, Orijärven kuparikaivoksen tähden perustettiin 1802 F:iinkin muutamia kuparilaitoksia, jotka kumminkaan eivät olleet pitkäaikaisia. Erittäinkin suosi kupariteollisuutta viimemainitun poika Bengt Ludvig Björkman ja sitten ensi aikoina myös turkulainen apteekkari John Julin (v:sta 1822), kunnes tämä myöhemmin ne kannattamattomina hylkäsi. Sen sijaan hän alkoi edistää uudelleen rautatuotantoa ja -teollisuutta, perustaen m. m. manufaktuuritakomon ja mekaanisen tehtaan, joilla oli jo silloinkin huomattava nimi. Samalla Julin laajensi 1839 liikettä Anskuun verkatehtaalla, sekä edisti tilalla maanviljelystä ja karjanhoitoa. — John Julinin kuoltua 1853 jatkoivat hänen lastensa holhoojat liikettä. Harkkorautatakomo muutettiin putlaus- ja valssauslaitokseksi, ja tehdas laajennettiin täydellisellä konepajalla, joka perustettiin Helsinkiin (myöhemmin J. A. Stenberg ja P:ien hallussa). Laitokset joutuivat sitten perinnönjaossa vanhimmalle pojalle E. L. von Julinille ja 1884 F:n osakeyhtiölle. Tehtaan tuotanto on yhäti kasvanut samoinkuin yhtiön maaomistuskin. Yhtiölle on ostettu Aminneforsin (1890), Skogbyn ja Trollshofdan (1891) sekä Danskuun (1895) tehtaat. Itse Fiskarin teh-

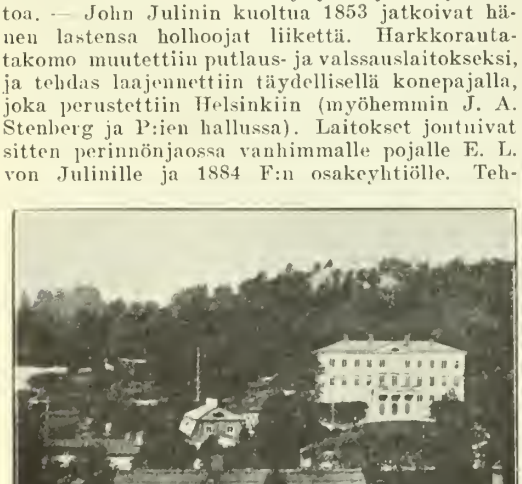

Fiskari.

Veitsihiomo.

taissa valmistettiin 1907 rautaa valssilaitoksissa: putlauksella 11,395 dt ja hitsauksella ja valssauksella 21,664 dt, murtotaonnalla oli valmistettu 691 dt, valimossa 2,482 dt sekä konepajassa 6,009 maanviljelys- ja 131 meijerikalua. Tehtaan valmistusarvo on sam. v. 1,261,000 mk ja työläisten koko luku 1,400 henkeä. Sen ohella harjoitetaan metsänhoitoa, maanviljelystä ja karjanhoitoa tiloilla, joita on 55 manttaalia eli yhteensä 21,600 ha. — F:n kolmikerroksinen päärakennus, joka on keskellä kauniita puutarha-istutuksia, on aikanaan rakennettu J. K. L. Engelin piirustusten mukaan. Sen takana kohoaa vuoren rinne puistoineen ja käytävineen. Tehtaalla on kokoussalinsa kirjastoineen, pikkulasten- ja kansakoulunsa ja työmiestenasuntolansa; työväestöä varten on sairaskassa (v. 1907 31,474 mk) sekä eläke- ja apukassa. — Skurun ja F:n välillä kapearaiteinen rata (rakenn. 1891). Lyhempi tie tehtaalle on kuitenkin F:n asemalta Turun-Karjan radalla. [P. Fager, „Minnesblad ur Fiskars bruks historia 1649-1899".] *K. S.*

Fiskars ks. Fiskari.

Fiske *[fisk]*, John (1842-1901), pohj.-amer. historioitsija ja filosofi, julkaisi jo 1861 terävän arvostelun Bucklesta; tuli 1884 Ameriikan historian professoriksi S:t Louis'in yliopistoon. F. on julkaissut sekä kansantajuisia filosofisia teoksia, joissa hän on Darwinin ja Speneerin evolutsioniopia koettanut kehittää teistiseen suuntaan, että historiallisia, jotka ovat huomattavia perusteellisuutensa ja mukaansa tempaavan tyylinsä johdosta; hänen teoksiaan vapautussodan ja Yhdysvaltain valtiomuodon synnyn historiasta pidetään uraauurtavina. F:n teoksista mainittakoon: „The critical period of american history, 1783-89" (1888), „The beginnings of New England" (1889), „The american revolution" (1891), „The discovery of America" (1892) ja „New France and New England" (kuol. jälkeen 1902). Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin vielä v. 1902 „Essays, historical and literary" (2 nid.) ja hänen kootut teoksensa (24 nid.). *K. B:dt.*

Fiskus ks. Fiscus.

Fissura *[-ũ'-]* (lat.) l. fissuuri, halkeama, rako. — F. orbitalis silmäkuopan pohjassa oleva raonmuotoinen aukko, jonka läpi kulkee

verisuonia, hermoja y. m.; myöskin taudin ja väkivallan aiheuttama halkeama l. repeytymä. — F. ossis, luunhalkeama. — F. dentis, hampaan halkeama l. hammasrako. — F. ani, peräaukon halkeama. *M. O-B.*

Fissuuri ks. Fissura.

Fisteli (lat. *fistula* = putki), pitempiaikainen luonnoton putkentapainen aukeama l. kanava, joka jostakin sisäosasta tai elimestä vie joko ulkopintaan tahi jonnekin muuanne, tarjoten luonnolliselle tahi tautiselle eritteelle tiehyen, josta se kulkee ruumiista pois tahi sille asiattomaan paikkaan. Eritteen laadun mukaan nimitetään fisteliä esim. sylki-, maito- y. m. fisteliksi; samoin saa f. niinikään nimensä myöskin siitä elimestä, mistä se lähtee: mahalaukun f., sappirakon f., j. n. e., jommoisia nykyään opereeraamalla joskus tehdään tahallaankin hoitelun tarkoituksessa. — Fistula ani, peräsuolen fisteli. *M. O-B.*

Fistelitiehyt ks. Fisteli.

Fistula (lat.), fisteli (ks. t.).

Fitch *[fitš]*, John (1743-98), ameriikkal. keksijä, sai 1786 Philadelphiassa perustetuksi yhtiön, jolle hän rakensi pienen höyrylaivan; jonkun aikaa tämä kuljetti matkustajia Delaware-joella; liike ei kannattanut, ja yhtiö hajosi jo 1790. F. teki keksintönsä ennen Fultonia.

Fitchburg *[-tšbɔ̄g]*, huomattavaa puuvilla-, paperi-, kenkä-, villa ja rautateollisuutta harjoittava kaupunki Yhdysvalloissa, Massachusettsin valtiossa; 33,020 as. (1905). Suomalaisia on n. 3,000, jotka työskentelevät tehtaissa, suomal. kauppiaita on useita. Suomalaiset omistavat täällä ainakin n. 75 taloa; heillä on oma apteekki, lääkäri, pari kirjapainoa, sanomalehtiä ja pari pienempää tehdasta. — Yhteispyrinnöt ovat vilkkaat, monet yhdistykset ovat työskennelleet jo pitemmän aikaa. Oma kirkko, jonka alakerrassa iltama-„haali". Ensimäiset suomalaiset lienevät tänne asettuneet 1874. *W. P.*

Fitger, Artur (s. 1840), saks. taidemaalari ja runoilija. Hänen maalauksensa ovat etupäässä dekoratiivista ja monumentaalista laatua ja aiheiltaan fantastisia. Hänen näytelmistään ovat tunnetuimmat „Adalbert von Bremen" (1873), „Die Hexe" (1878), „Die Rosen von Tyburn" (1888) ja „San Marcos Tochter" (1902). Näitä etevämmät ovat hänen raikassäveleiset lyyrilliset runonsa. Hänen lyyrillisistä runokokoelmistaan ovat mainittavia „Fahrendes Volk" (1894, 4:s painos), „Winternächte" (1887) ja „Requiem æternam dona ei" (1894). *J. H-l.*

Fittig *[-ih]*, Rudolf (s. 1835), saks. kemisti, tuli 1866 prof. Göttingenin, 1870 Tübingenin ja 1876 Strassburgin yliopistoon, erosi täysinpalveluksesta 1902; tehnyt lukuisia ja tärkeitä tutkimuksia orgaanisen kemian alalla, m. m. tutkinut aromaattisia hiilivetyjä ja kyllästämättömiä happoja. F. on Wöhlerin oppilas ja on toimittanut uusia painoksia tämän aikanaan paljon käytetystä oppikirjasta „Grundriss der Chemie". *Edv. Hj.*

Fitting, Hermann Heinrich (s. 1831), saks. lainoppinut, tuli 1856 roomalaisen oikeuden ja prosessioikeuden dosentiksi Heidelbergiin, 1857 roomalaisen oikeuden professoriksi Baseliin ja 1862 professoriksi Hallen yliopistoon. Kirjoittanut paljon käytetyt oppikirjat „Der Reichszivilprozess" (11:s painos 1903) ja „Das Reichskonkursrecht" (2:n painos. 1883). F:n muista lukuisista teoksista mainittakoon: „Das castrense peculium" (1871); „Zur Geschichte der Rechtswissenschaft am Anfang des Mittelalters" (1875); „Über die Heimat und das Alter des sogen. Brachylogus" (1880); „Die Anfänge der Rechtsschule zu Bologna" (1888). *O. K:nen.*

Fitzmaurice *[fitsmo'ris]*, Englannin vanhimpia ja rikkaimpia aatelissukuja; v:sta 1784 on suvun päämiehen arvonimenä Lansdownen markiisi. ks. Lansdowne.

Fitzroy *[fitsroi]*, Robert (1805-65), engl. meriupseeri, siirtomaakuvernööri ja ilmatieteentutkija, purjehti „Beagle" nimisen sota-aluksen päällikkönä 1831-36 maapallon ympäri, (retkellä oli mukana m. m. Charles Darwin). V:sta 1854 F. oli Lontooseen perustetun meteorologisen laitoksen johtaja. Toimitti v:sta 1859 vuotuista „Meteorological Observations" julkaisua eri osissa maapalloa tehtyjen sääopillisten havaintojen nojalla. Otti ensimäisenä sähkölennättimen käytännöllisen ilmatieteen palvelukseen. Helmik. 1861 hän alkoi lähettää 50:een satamaan tietoja lähestyvistä myrskyistä ja elok. s. v. levittää ylcisiä sääennustuksia yli Brittein-saarten, laajentaen samalla myrskyvaroitusverkkoa. F:n myrskyvaroitusjärjestelmä on vähitellen tullut käytäntöön useimmassa laivaliikettä harjoittavassa maassa, Suomessa v. 1875; tiedon lähestyvästä myrskystä antaa Pietarin keskusobservatori. *R. J-a.*

Fitzroy *[fitsroi]*, kaksi suupuoleltaan kulkukelpoista jokea Australiassa. — 1. Queenslandissa Dawson- ja Mackenzie-jokien yhtynyt juoksu. — 2. Länsi-Australian pohjoisosassa, laskee King Soundiin.

Fiúme *[-ū-]* (it., = joki < lat. *flumen;* slaav. *Rijeka*, saks. *St Veit am Flaum*), Unkarissa Adrian-meren ja siihen laskevan Fiumara-joen partailla. 45,438 as. (arv. 1908, 45 % italialaisia, 42 % slaaveja, 7 % unkarilaisia ja 5 % saksalaisia). Ylempänä on amfiteatterimainen vanha F. tuomiokirkkoineen ja roomalaisine riemukaariineen, sen alapuolella leviää uusi kaupunki suorine katuineen, komeine palatseineen ja hallintorakennuksineen. Useita meri-oppilaitoksia, kauppaakatemia, teatteri y. m. sekä suurenmoisia teollisuuslaitoksia, kuten vuoriöljy-, riisi-, Whitehead-torpedo-, paperi- ja kruunun tupakkatehtaat. — F:sta, joka on Unkarin ainoa merisatama, on hallitus hyvästi pitänyt huolta. Vv. 1872-84 rakennettiin kilometrin pituinen aallonmurtaja, jonka sisäpuolella on 36 ha:n suuruinen satama-alue. Lisärakennuksia yhä jatkuu. — 1880-1901 onkin F:n kauppa ja meriliike lisääntynyt enemmän kuin 200 %:lla; viimemainittuna v. näkyy pysähdys kehityksessä tapahtuneen. Tärkeimmät vientitavarat ovat jauhot, vilja, sokeri, puu ja puutavarat. V. 1906 saapui F:een 8,077 alusta, tuoden 580,000 ja vieden 760,000 tonnia. F:ssa on m. m. suuri hallituksen avustama höyrylaivayhtiö „Adria", joka omistaa (1903) 35 höyryä. „Oriente"-yhtiö hoitaa riisintuonnin Itä-Intiasta, Kiinasta ja Japanista. Ulkomainen „Cunard"-linja koettaa (v:sta 1903) johtaa siirtolaisliikennettä F:n kautta Hampurin kustannuksella. — Fiumaran itäpuolella etukaupungit Sušak ja Tersato. — F. sijainnee samalla

paikalla kuin roomal. 28 j. Kr. perustettu linnoitus Tersatiea, joka myöhemmin sai nimen Vitopolis, sittemmin Fanum sancti Viti ad Flumen. Kun F. sijaitsee nsean kansallisuuden kosketus-alueella, on sen kohtalo ollut hyvin vaihtelevainen; v. 1868 se lopullisesti liitettiin vapaakaupunkina Unkariin. *E. E. K.*

Five o'clock tea *[fajv oklo'k tī]* (engl.), „kello viiden tee", ylemmissä engl. seurustelupiireissä käytäntöön otettu vierailutunti (klo 5 j. p. p.), jolloin tarjotaan teetä ja kylmää voileipäruokaa.

Fizeau *[fizō']*, Armand Hippolyte Louis (1819-96), ransk. fyysikko, ensimäinen, jonka onnistui maapallolla olevan valolähteen avulla määrätä valonetenemisnopeus (1849); F. osoitti yhdessä Bréquen kanssa, samaan aikaan kuin Foucault, että valo etenee vedessä hitaammin kuin ilmassa; tutki sitäpaitsi Foucault'n kanssa interferenssi-ilmiötä m. m. pitkillä valoaalloilla ja lämpöaalloilla. F. määräsi kiinteiden kappaleiden lämmön vaikutuksesta tapahtuvan laajenemisen sekä v. 1850 sähkön etenemisnopeuden. *R. J-a.*

Fjæstad, Gustaf Adolf (s. 1868), ruots. maalaaja. Opiskellut Tukholman taideakatemiassa sekä Liljeforsin ja C. Larssonin johdolla. Maalannut runollisia, koristeellisen yksinkertaisia talvikuvia enimmäkseen Arvikan lähistöltä. Tehnyt myös luonnoksia seinäverhoihin, huonekaluihin y. m. s. *E. R-r.*

Fjalar *[-ār-]*. 1. Edda-lauluissa esiintyvä eräiden myytillisten olentojen nimi. — 2. „Gauthiodin kuningas". Runebergin runoelman „Fjalar kuninkaan" päähenkilö. [W. Söderhjelm, „Källorna till kung Fjalar" („Förh. o. upps. utg. af Sv. litt.-sällsk." 20, 1906).]

Fjedrundaland ks. Fjädrundaland.

Fjellner, Anders (1795-1876), ruots. lappalaissyntyinen pappi, toimi lähetyssaarnaajana Tornion-Lapissa, tuli sittemmin (1842) papiksi Sorseleen. Julkaissut muutamia lapinkielisiä eepillisiä runoja, jotka hän omien sanojensa mukaan on kirjoittanut muistiin kansan suusta. Ne julkaisi m. m. O. Donner teoksessaan „Lieder der Lappen" (1876). Huomattavimmat niistä ovat kuitenkin varmasti epäperäisiä, F:n kansansuusta kuulemiensa tarujen pohjalle sepittämiä. Runomitta on nelitrokeinen; paralellismia ja alliteratsionia on käytetty. *(U. T. S.)*

Fjellstedt, Peter (1802-81), ruots. lähetyssaarnaaja ja lähetyskoulun opettaja, ylioppilas 1823, vih. papiksi 1828, antautui vuotta myöhemmin engl. episkopaalisen lähetysseuran palvelukseen. Opiskeltuaan Lontoossa itämaisia kieliä hän tuli heprean, kreikan ja eksegetiikan opettajaksi Baselin lähetysopistoon, josta jonkun ajan kuluttua lähti Tinevelliin Itä-Intiaan sikäläisiä alkuasukkaita varten perustetun pappisseminaarin johtajaksi. Neljän vuoden perästä hän terveydellisistä syistä oli pakotettu palaamaan Englantiin, josta hänet heti lähetettiin Magneesiaan; täällä hän työskenteli 1840-luvun loppuun (toimitti m. m. tarkastetun turkkil. raamatunkäännöksen). Senjälkeen hän toimi matkasaarnaajana useissa Euroopan maissa sekä sittemmin 1846-56 Lundiin perustetun lähetysopiston johtajana. V. 1853 hänet Hallessa vihittiin jumaluusopin tohtoriksi. V. 1856 perustettiin Tukholmaan hänen nimeään kantava koulu (Fjellstedtska skolan), jonka tarkoitus oli valmistaa lähetyssaarnaajia sekä katekeetteja ja kolporttöörejä Lappia varten. F:n kirjallisista töistä mainittakoon Suomessakin paljon käytetty teos „Biblia, det är all den heliga skrift, med förklaringar" (1849-55, 4:s painos 1875; myös suomeksi) sekä „Andaktsbok för fångar" (1849, uusi painos 1853, myös suomeksi). *K. Ö.*

Fjellström, Per (1697-1764), ruots. pappi, syntyi Piitimen Lapissa, v:sta 1719 opettajana Lyckselen lappalaiskoulussa ja v:sta 1739 kirkkoherrana samassa pitäjässä. Julkaisi 1738 lapin kieliopin ja sanakirjan („Dictionarium succo-lapponicum") sekä seur. vv. suuren määrän hengellistä kirjallisuutta lapin kielellä, kuten katkismuksen, aapiskirjan, käsikirjan, virsi- ja evankeliumikirjan sekä (1755) Uuden testamentin käännöksen. Kirjailijatoimellaan hän laski perustuksen Ruotsin lapin eteläisiin murteihin nojautuvalle „etelälapin kirjakielelle". *Fr. Å.*

Fjolner, ruots. tarukuningas, Yngve Freinpoika, joka ollessaan Tanskan kuninkaan Froden vieraana hukkui sima-ammeeseen; oikeastaan Odinin lisänimi.

Fjord (ruots., norj., tansk.), vuono. ks. t.

Fjord, Niels Johannes (1825-91), tansk. meijeri- ja karjataloudentutkija; suoritti 1845 opettajaseminaaritutkinnon. Toimi useita vuosia opettajana Aarhusissa ja tuli, suoritettuaan myöhemmin tutkinnot polyteknillisessa opistossa, 1858 fysiikan opettajaksi Tanskan maatalouskorkeakouluun („Landbohojskolen"). On tehnyt hyvin paljon kokeita sekä meijeritekniikan että karjatalouden (erityisesti ruokinnan) alalla. On myöskin keksinyt ja järjestänyt erityisiä laitteita ja koneita meijereitä varten. Uusia uria aukovina ja käytännöllistä elämää hyödyttävinä ovat F:in kuuluisiksi tulleet kokeet vaikuttaneet hyvin tuntuvasti meijeri- ja karjatalouden kehitykseen, lähinnä Tanskassa, mutta välillisesti myöskin muualla, erityisesti kaikissa Pohjoismaissa. [B. Boggild, „Mælkeribruget i Danmark".] *U. B.*

Fjädrundaland oli yksi niitä alkuperäisiä n. s. „kansanmaita" (folkland), jotka sitten yhdistettiin Uplannin maakunnaksi Ruotsissa; toiset kansanmaat olivat Attundaland ja Tiundaland.

F-klaavi osoittaa „pienen" *f*:n aseman nuottiviivastolla, tavallisimmin sen 4:nnellä viivalla, jolloin sitä sanotaan myös basso-klaaviksi. Alkuaan se on, kuten c-klaavikin, merkitty kirjaimellansa, josta sitten on vähitellen kehittynyt sen nykyinen muoto. (vrt. C-klaavi.) *I. K.*

Fl., floriinin ja guldenin lyhennysmerkki.

Flaamilaiset, joiden kieli liittyy läheisesti hollannin kieleen, asuvat Belgian pohjoisissa maakunnissa: Länsi- ja Itä-Flanderissa Brabantissa, Antverpenissa ja Limburgissa. Heidän lukumääränsä on 2,822,000 (Belgian ranskankielistä väestöä on 2,575,000, jota paitsi 700,000 puhuu kumpaakin kieltä). Flaamilaisilla murteilla oli melkoinen vaikutus alankomaalaiseen kirjakieleen ja „flaamilaiseksi" sanottiin sievää puhe- ja käytöstapaa. Kun Alankomaiden vapaussodan jälkeen pohjoiset, etupäässä protestanttiset maakunnat l. Hollanti tulivat itsenäiseksi, ja eteläiset, katoliset l. flaamilaiset maakunnat

eivät enää olleet valtiollisilla eikä taloudellisilla siteillä siihen yhdistetyt, kävi ranskalainen vaikutus niin ylivoimaiseksi, että ainoastaan ranska oli kaiken korkeamman kulttuurin kielenä. Kun Hollanti ja Belgia 1815 yhdistettiin Alankomaiden kuningaskunnaksi, koetti kuningaskunnan hollantilainen hallitus saada hollannin kielen koko valtakunnan yhteiseksi kieleksi, mutta tämä herätti suurta suuttumusta vallonilaisessa osassa Belgiaa. V:n 1830 vallankumous, jonka seurauksena oli Belgian ero Hollannista, vahvisti yhä enemmän ranskan kielen valtaa. Mutta 1840-luvulla syntyi flaamilaiskansallinen liike, joka tahtoi korottaa flaamin kielen Belgian flaamilaisen osan viralliseksi ja kulttuurikieleksi. Flaamilaisen liikkeen ensimäisistä johtajista huomattavin oli Jan Frans Willems. Kuitenkin syntyi erimielisyyttä yhteisestä kielestä. Sen sijaan että toiset tahtoivat flaamilaisten sivistyskieleksi ottaa hollannin kielen säilyttämällä kuitenkin kirjakielessä muutamia erityisesti flaamilaisia ominaisuuksia, pitivät toiset jyrkästi kiinni erityisestä flaamilaisesta kirjakielestä. Voitto on kuitenkin kallistunut edellisten puolelle, niin että nykyinen flaamilainen kirjakieli, sellaisena kuin se esiintyy parhaitten flaamilaisten kirjailijoiden, kuten Hendrik Consciencen y. m. teoksissa, pääpiirteiltään on sama kuin Hollannin kirjakieli. Vaikka Belgian perustuslain mukaan maan molemmat kielet ovat täydelleen tasa-arvoiset, ei flaamin kieli todellisuudessa ole nytkään vielä likimainkaan samassa asemassa kuin ranskan kieli. Vasta 1897 säädettiin, että kaikki lait julkaistaan molemmilla kielillä alkuperäisinä teksteinä, jota vastoin sitä ennen flaaminkielisillä lakijulkaisuilla oli ainoastaan käännöksen arvo. Tuomioistuimissa asiat ovat käsiteltävät flaamin kielellä, jos haastettu ei ymmärrä ranskan kieltä. Parlamentissa on kyllä oikeus käyttää flaamin kieltä, mutta tätä oikeutta vain harvat käyttävät hyväkseen. Nykyinen kuningas Albert on kuitenkin lukenut valtaistuinpuheensa myöskin flaamin kielellä. Oppikouluissa tämä kieli on flaamilaisella alueella oppiaineena, mutta ei opetuskielenä, paitsi muutamissa lyseoissa vain erityisissä oppiaineissa. Flaamilainen tiedeakatemia perustettiin 1886, mutta flaaminkielistä yliopistoa ei vielä ole. Sitä vastoin toimivat vilkkaasti useat flaaminkieliset teatterit ja flaamilaisen sivistyksen edistämiseksi perustetut seurat. [Homelius, „Histoire politique et littéraire du mouvement politique" (1894); Arjuna, „Die vläm. Bewegung" (1897).] *J. J. M.*

Flaamin kieli ks. Flaamilaiset.

Flachsenius *[flaksē'-]*. 1. Jakob F. (1633-94), professori Turussa. Tuli maisteriksi 1656, apulaiseksi filosofiseen tiedekuntaan 1658, sekä logiikan ja metafysiikan professoriksi 1665. Siirrettiin tästä virasta 1679 teologian professoriksi. Hänen etevin teoksensa oli „Collegium logicum", joka 37:nä väitöskirjana ilmestyi lopullisesti 1678.

2. Johan F. (1636-1708), matemaatikko ja teologi, edellisen veli, tuli maisteriksi 1661, Turun akatemian sihteeriksi sekä apulaiseksi filosofiseen tiedekuntaan 1665, matematiikan professoriksi 1669, kunnes 1692 siirrettiin teologian professorin virkaan. Teoksia m. m.: vuosien 1672:n ja 1674:n almanakat, kansantajuinen kertomus kauheasta v:n 1689 pyrstötähdestä sekä „Algebræ compendium", 1692. *E. M-a.*

Flacius *[-ā-]*, Matthias, Illyricus (illyrialainen), (1520-75), luterilainen teologi, syntyperältään slaavilainen Istriasta (alkuper. nimi Vlacich), tuli 1544 heprean professoriksi Wittenbergiin, jossa kiihkeän luonteensa koko voimalla liittyi Lutheriin. Tämän kuoltua F. kohosi huomatuimmaksi niistä teologeista, jotka edustivat n. s. aitoluterilaista suuntaa ja vastustivat kaikkea tinkimistä toisin ajattelevain kanssa. Varsinkin Melanchton joutui heidän epäluulonsa ja vihansa esineeksi menettelyllään Leipzigin Interimin aiheuttamassa riidassa (ks. Adiafora). Magdeburgista käsin johtaen vastustusta F. todella pelasti protestanttisuuden asian, ja 1557 siirtyessään professoriksi Jenan uuteen yliopistoon hän teki siitä puhdasoppisuuden päälinnan. Innolla hän otti osaa luterilaisen kirkon sisäisiin oppiriitoihin, varsinkin „majoristiseen" (ks. t.), Osianderin (ks. t.) ja „synergistiseen" (ks. t.) riitaan. Perisyntioppia puolustaessaan F. meni niin pitkälle, että hän 1560 selitti perisynnin olevan olennaista (substantsiaalista) ihmisessä; tätä oppia pidettiin manikealaisuutena, hän karkoitettiin Jenasta ja vietti sen jälkeen harhailevaa elämää, kuollen kurjuudessa Mainin Frankfurtissa. F. oli syvällisesti oppinut ja teräväjärkinen mies, ja hänen jyrkkyydessäänkin oli todellista luonteen suuruutta. Pysyväisin merkitys on hänellä kirkkohistorioitsijana, hän kun oli Magdeburgin senturiain (ks. t.) nimellä tunnetun suuren protestanttisen yleisteoksen päätoimittaja. [W. Preger, „M. Fl. Illyricus und seine Zeit" (2 nid., 1859-61).] *J. G.*

Flagellantit (lat. *flagella'ntes* = ruoskijat < *flage'llum* = ruoska), 13-15:nnellä vuosis. esiintyneitä lahkokuntia, joiden tuntomerkkinä oli oman ruumiin ruoskiminen synninturmeluksen kuolettamiseksi. Italian kansallisten sotien aikoina 1260 alkoi dominikaanimunkki Rainerin vaikutuksesta Perugiassa tällainen kiihko-uskonnollinen liike, leviten tarttuvana henkisenä kulkutautina Itävaltaan, Unkariin ja Puolaan, mutta „mustan surman" raivotessa puolivälissä 14:ttä vuosisataa sama sairaloinen henki syntyi Italiassa, Saksassa, Ranskassa, Englannissa ja Tanskassa sellaista epäjärjestystä, että kirkon täytyi kehoittaa maallista esivaltaa tukahuttamaan sitä asevoimalla. Vainon vuoksi monessa syntyi kirkkoa vastaan vihamielisyyttä, joka heidät ajoi yhtymään beghardeiksi nimitettyihin kerettiläisiin. [Förstemann, „Die christl. Geisslergesellschaften" (1828), Corvin, „Die Geissler" (3:s painos 1891), Cooper (J. G. Bertramin kirjailijanimi) „Flagellation and the Flagellants" (6:s pain. 1896).] *A. J. P-ä.*

Flagellata *(Mastigophora)*, siimalikoeläimet, laaja alkueläinryhmä; tähän on tapana lukea yksisoluisia elimistöjä, joilla on liikuntoelimenä yksi tai useampia siimamaisia alkulimalisäkkeitä eli n. s. flagelleja, yksi tuma, paljas tai ketolla peitetty ruumis; lisääntyminen tapahtuu pitkinpäisen kahtia jakaantumisen kautta; tykkiviä rakkoja tavataan useimmiten. Flagellaatit elävät makeassa vedessä, orgaanisissa nesteissä ja meressä. Ne ovat aineenvaih-

dokseltaau joko kasvillisia, jolloin niillä on vihreätä, kellertävää tai ruskeata lehtivihreätä (n. s. kromatoforeja), tai mädännäisloisia (saprofyyttejä) tai ue ottavat erikoisen solusuun kautta ravintoa eläimen tavoin. Useat esiintyvät loisina ihmisessä, koti- y. m. eläimissä ja voivat aikaansaada vaarallisia tauteja. *K. M. L.*

Flageolet *[-žolē']* (ransk.) l. f l a g e o l e t t i (vähennysmuoto muin.-ransk. sanasta *flajol* = huilu; it. *flautino*, eugl. *fife*). 1. Pieni puupuhallin, oktaavia korkeampi kuin huilu; sen sijalla on taideorkestereissa nykyään piccolohuilu. — 2. 1- tahi 2-jalkainen urkuäänikerta. — 3. F:ksi sanotaan myös huilunsävyisiä säveleitä, jotka aikaansaadaan harpulla ja jouhisoittimilla, niitä erityiseen tapaau koskettamalla. Usein niiden käyttäminen vaatii suurtakin taituruutta. Viulunsoitossa on etenkin Paganini, ja sellonsoitossa Servais korkealle kehittänyt fl.-sävelten taiturimaista käsittelyä. *I. K.*

Flahault *[flaō']*, C h a r l e s H e n r i M a r i e (s. 1852), ransk. kasvitieteilijä v:sta 1881 professori ja v:sta 1889 kasvitieteellisen laitoksen johtaja Montpellier'ssä. Harjoitti nuorempana kasvifysiologisia ja -anatomisia tutkimuksia, mutta omisti myöhemmin työnsä kotimaansa makeanveden leville ja kasvimaantieteelle. Opiskeli 1879 Upsalassa ja on sittemmin seurannut tieteensä kehitystä myös pohjoismaissa. Julkaisuja: „Recherches sur l'accroissement terminal de la racine chez les phauérogames" (1878), „Revision des nostocaeées hétérocystées" (1886-8, yhdessä Bornet'n kanssa), „La distribution géographique des végétaux dans un coin de Languedoc" (1893), „Flore de la Camargue et des alluvions du Rhône" (1894), „La naturalisation et les plantes naturalisées en France" (1899).

(J. A. W.)

Flamboyant-tyyli.

Flamboyant-tyyli *[flābuajā']* (ransk., < *flamboyer* = liekehtiä), liekkityyli, ranskalaisen gotiikan myöhempi kehityskausi 1400-1500-luvuilla tulenliekkiä muistuttavine ruususto kuvioineen. Vastaava saksalainen nimitys on harvemmiu käytetty *„Fischblasenstil"* (kalanrakkotyyli). *U-o N.*

Flamen *[-ā-]* (lat.; johto epävarma, ehkä < *flāgrā're* = sytyttää), roomalaisten keskuudessa eri jumalien erikoispappi. Näistä papeista (15 luvultaan) olivat etevimmät patriiseista valitut Juppiteriu *(f. dialis)*, Marsin *(f. martialis)* ja Quirinuksen f. *(f. quirinalis)*. Korkein oli f. dialis, jonka täytyi tarkasti noudattaa monenmoisia tapoja ja pyhiä menoja. F:n vaimo oli f l a m i n i c a. *K. J. H.*

Flamingo *(Phœnicopterus roseus)*, kahlaaja, jota tavataan pesivänä Afrikan ja Aasian kuumissa seudnissa Intiaan asti sekä Välimeren äärillä. On kuitenkin jo Etelä-Euroopassa pesivänä harvinainen ja meillä Suomessa vain kerran tavattu eksyneenä (Piikkiössä v. 1904). Aikaisemmin on flamingoa pidetty erityisenä, vesilintuihin liittyvänä sukuna, nykyään se liitetään haikaroihin. Koiraslintu on vaalean ruusunpunainen, siiven peitinhöyhenet karmiinipunaiset, käsisulat mustat. Jalat ihoupuuaiset, varpaissa räpylät. Nokka keskeltä jyrkästi alastaipunut, pään pituinen. Jalkojen ja kaulan erinomaisen pituudeu takia lintu on saugen korkea: koiras 174 cm, naaras 146 cm, kuu taas keskiruumis on verrattain pieni.

Flamingo.

E. W. S.

Flamininus *[flāminī'-]*, T i t u s Q u i n c t i u s, room. valtiomies ja päällikkö. Kousulina oltuaan v. 198 e. Kr. F. voitti Makedonian kuninkaan Philippos III:n 197 Kynoskephalain luoua sekä sai sitten toimekseen järjestää Kreikan valtioitten oloja. F. toimi suurella taitavuudella, julisti v. 196 isthmolaisissa juhlissa Kreikan kansat vapaiksi, masensi 195 Spartan Nabis uimisen hallitsijan sekä vietti Italiaan palattuaan 194 loistavan voittojuhlan. F. oli eensorina v. 189 sekä lähetettiin 183 Bithynian kuninkaan Prusiaan luo senaatin puolesta vaatimaan Hannibalin luovuttamista. F. oli hienosti sivistynyt mies sekä kreikkalaisen kulttuurin ja kreikkalaisten harras suosija. *K. J. H.*

Flaminius *[flāmī'-]*, G a i u s (k. 217 e. Kr.), roomal. valtiomies plebeijiläistä syntyperää. F. aikaansai kansantribuunina v. 232 varsinaiselle kansalle edullisen peltolain, soti konsulina 223 menestyksellä kelttejä vastaan Pohjois-Italiassa ja rakennutti censorina ollessaan v. 220 Marskentälle sirkuksen *(Circus Flaminius)* sekä Roomasta Ariminumiin johtavan valtatien *(Via Flaminia)*. Tultuaan uudelleen Cn. Serviliuksen kanssa konsuliksi v. 217 F. antautui taisteluun Hannibalin kanssa Trasumennus-järven (nyk. Lago Trasimeuo l. Lago di Perugia) pohjoisraunalla, mutta joutui täydellisesti tappiolle ja sai surmansa mitä kiivaimman vastarinnan jälkeen. F:n toimia on tav. kuvattu synkin piirtein, mutta uusiu tutkimus on yleensä autanut tunnustuksensa hänen kansanvaltaisille pyrinnöilleen ja pitäuyt häntä Graechus-veljesten älykkäänä edeltäjänä. [Vilh. Lundström, „C. Flaminius och Hannibal" (1898).] *K. J. H.*

Flammarion *[-riō']*, C a m i l l e (s. 1842), ransk. kirjailija tähtitieteen alalla. Oli 1858 oppilaana Pariisin tähtitieteellisessä observatorissa, teki 1868 useita ilmapallonousuja tutkiakseen kosteussuhteita ja ilmavirtoja ylemmissä ilmakerroksissa. Kuuluisuutensa F. on etupäässä kuitenkin saavuttanut viehättävästi kirjoitetuilla yleistajuisilla, luonnontieteitä, etupäässä tähtitiedettä käsittelevillä kirjoillaan, joissa kuitenkin usein mielikuvituksella on yhtä suuri sija kuin tähtitieteellisillä totuuksilla. F:n kirjoissa on huomattavissa taipumusta mystisismiin ja muutamissa niistä on selvään spiritualistinen katsantotapa huomattavissa. V. 1887 F. rakensi observatorin itselleen Juvisyhyn lähelle Pariisia. Hänen teoksistaan mainittakoon: „La pluralité des mondes habités" (1862), „Astronomie populaire" (1880), „Uranie" (1889), sekä teos, johon

hän on koonnut havaintoja Marsin pinnan muodosta.

Flamsteed *[flämstīd]*, John (1646-1719), engl. tähtitieteilijä, aikoi ensin papiksi, mutta antautui pian tutkimaan tähtitiedettä. F:n havaintojen tarkkuus sai Kaarle II:n 1675 perustamaan Greenwichin observatorin, jonka ensimäiseksi „kuninkaalliseksi astronomiksi" F. samalla nimitettiin. Baily laskee uusimman tähtitieteen lähtökohdaksi v:n 1676, jolloin F. alkoi varsinaiseu työnsä Greenwichissä. Siellä F. teki havaintoja kiinto-, kierto- ja pyrstötähdistä, auringonpilkuista ja Jupiterin kuista. Tutkimusten tuloksena julkaistiin 1712 ensimäinen uudenaikaisempi tähtiluettelo „Historia cœlestis britannica" ja 1729 „Atlas cœlestis". F. huomasi vielä tähtien ominaisliikkeen. — F. ja Newton eivät näy olleen erikoisen hyviä ystäviä, johon oli syynä se, että F:n käsityksen mukaan Newton epähienolla tavalla oli käyttänyt hyväkseen F:n Newtonin käytettäväksi antamia tarkkoja kuuhavaintoja, joihin perustuen Newton „Philosophiæ naturalis principia mathematica"ssa laati vetovoima-(gravitatsioni)lakinsa. *(R. J-a.)*

Flanconade *[-ākona'd]* (ransk.), miekanliikc. Kun vastustaja on ojentanut miekkansa, „sidotaan" sen kärkipuoli oman miekan tyvipuolella ja siirretään oma kärki vähäisellä kaariliikkeellä pehmeästi alaspäin, kunnes se joutuu vastustajan käden alle; tästä ojennus ja hyökkäys. Voidaan tehdä sekä ulko- että sisäpuolelta (jos jälkimäisessä tapauksessa sekundia käytetään, sanotaan liikettä croisade'ksi); samoin myös alhaalta ylös. *-lskm-.*

Flanderi (flaam. *Vlaenderen*). aikaisemmin alankomaalainen kreivikunta Pohjanmeren rannalla. Nykyään pohjoisin osa siitä kuuluu Alankomaiden kuningaskuntaau osana Seelannin maakunnasta, eteläisin osa kuuluu Ranskan departementteihin Nord ja Pas-de-Calais, keskinen osa Belgialle, jakaantuen maakuntiin Itä- ja Länsi-F. — 1. Itä-F. käsittää 3,000 km² alavaa maata, jossa maanviljelys, varsinkin pellavanviljelys, karjanhoito ja kangasteollisuus kukoistavat. Asukkaat — 1,088,320 (1905) — romaanilaistuneita flaameja. — Pääkaupunki on Gent. — 2. Länsi-F. edellisestä länteen, 3,234 km², 853.818 as. Karjanhoito pääelinkeino; kangas-, kehruu- ja pitsiteollisuutta. Rannoilla kalastusta. Pääkaupunki Brugge.

E. E. K.

Historia. Nykyisessä F:ssa asui alkuaan kelttiläisiä heimoja, ja Cæsar yhdisti maan Rooman valtakuntaan. 200-luvun lopussa j. Kr. frankit valloittivat maan, jonka Scheldestä länteenpäin oleva osa joutui Ranskalle Verdunin sovinnossa 843. F:n nimi, joka esiintyy 9:nnellä vuosis., tarkoitti alkuaan ainoastaan osaa nyk. Belgian ranta-alueesta, mutta laajennettiin käsittämään koko sitä aluetta, minkä kreivi Balduin I sai läänitykseksi Ranskan kuninkaalta Kaarle Kaljupäältä n. 864; siihen kuului, paitsi nykyisiä Belgian maakuntia, Itä- ja Länsi-F:a, myös osa Ranskan luoteisrannikkoa. Balduinin seuraajat. F:n kreivit, tulivat yhä mahtavammiksi. saaden läänityksiä myös Saksan keisareilta (Seelannin-saaret y. m.), ja tavoittivat täydellistä itsenäisyyttä. Samalla he pitivät hyvää huolta elinkeinojen vaurastuttamisesta, joista varsinkin kalastus, teollisuus ja kauppa kukoistivat. Vasta Ranskan kuninkaan Filip II:n Augustin voitto Bouvines'in luona 1214 saattoi F:n lähempään riippuvaisuuteen Ranskan kruunusta. Mutta näihin aikoihin varttuu F:n kaupunkien merkitys ja valta, varsinkin Ypernin, Gentin ja Bruggen (oli 12:nnesta 15:nteen vuosis. Pohjois- ja Keski-Euroopan tärkein merikauppakaupuuki), ja voitollaan Courtrai'n luona (1302) ne estivät Filip IV:n Kauniin kokonaan yhdistämästä maata Ranskaan. Satavuotisen kruunuuperimyssodan aikana pitivät F:n kreivit (nuorempaa sukua) Ranskan, F:n kaupungit sitä vastoin Artevelde-suvun johdolla (ks. t.) Englannin puolta, jonka villantuontia ne teollisuuttansa varten tarvitsivat. Vihdoin kreivi Ludvik II sai Rauskan avulla ratkaisevan voiton F:n kaupungeista Roosebeken luona 1382, missä Filip van Artevelde kaatui. V. 1385 F. joutui Burgundin yhteyteen, 1477 Kaarle Rohkean kuoltua Habsburg-suvulle ja 1555 tämän suvun espanjalaiselle haaralle, jonka hallitessa F:sta luovutettiin useita alueita Hollannille ja Ranskalle. V:sta 1714 F. kuului Itävallan Alankomaihin, vv. 1794-1814 Ranskaan. yhdistettiin viimemainittuna vuonna Alankomaitten kuningaskuntaan ja kuuluu v:sta 1830 silloin muodostettuun Belgian kuningaskuntaan. [Pirenne, „Histoire de Belgique" I-II.]

Flandrin *[flādrā']*, Jean Hippolyte (1809-64), ransk. maalaaja, Ingres'in oppilas ja hänen akateemis-klassillisen suuntansa jatkaja. Uudenaikaisen taiteen huomatuimpia uskontomaalaajia. Harras ja miehekkään vakava tunteeltaan, mestarillinen piirustuksessaan ja luonteenkuvauksessaan. Kohoaa korkeimmilleen naisellisen puhtauden ja viattomuuden esittämisessä. Monumentaaliset, erittäin henkilörikkaat vanhan ja uuden testamentin kohtauksia, Kristusta, apostoleja, kirkkoisiä, marttyyrien ja ja pyhien neitseiden kulkueita esittävät koristeelliset seinämaalaukset Pariisin S:t-Germain-des-Prés ja S:t-Vincent-de-Paul kirkoissa ovat F:n pääteokset, jotka ovat tehdyt 15:nnen vuosisadan italialaisten ja muinaiskristillisten esikuvien (Ravennan mosaiikkien) mukaan. F. on myöskin maalannut taulu- ja muotokuvia, esim. kokokuvan Napoleon III:sta. [de Montrond, „H. F.". Delaborde, „Lettres et pensées d'H. F.", C. G. Estlander, „H. F., hans lefnad och verk" (1890), L. Flandrin. „H. F., sa vie et son œuvre" (1902).]

E. R-r.

Flaneerata (ransk. *flâner*). kuljeskella päämäärättä, vetelehtiä kaduilla ja kujilla. Subst.: flanööri.

Flanelli (ransk. *flanelle*, it. *flanella*), keveä, heikosti vanutettu ja pinnaltaan nukitettu pehmeä, kaksivartinen villakangas. Sen kude on karstavillalankaa, ja loimena käytetään joko samaa tai myös kampavillalankaa tai puuvillalankaa. Usein kulkevat meillä myös pinnaltaan nukitetut 2- ja 4-vartiset puuvillakankaat tällä nimellä, vaikka ne muissa kielissä tavallisesti tunnetaan nimellä „flannelette". *E. J. S.*

Flankeerata (ransk. *flanc* = sivu), vahvistaa sivulinnoituksilla; ampua sivulta pitkin vallikaivosta tai pitkin sotajoukon asemaa; ratsuväki flankeeraa vihollisen asemaa, kun se on asettautunut niin, että se sivustahyökkäyksellä

voi hajoittaa vihollisen aseman, eunenkuin tämä ehtii valmistautua puolustamaan itseänsä.
M. v. H.

Flankki (ransk. *flanc* = sivu, kylki). 1. Linnoituksissa ne lyhyemmät valliosat, joilta on tarkoitus ampumisella pyyhkäistä bastionien välissä olevia kaivoksia. — 2. ks. S i v u s t a.

Flankööörit (ransk. *flanqueurs*), yksityiset ratsumiehet, jotka lähetetään suljetusta joukkoosasta tiedustelemaan vihollisen liikkeitä.
M. v. H.

Flatulenssi (lat. *flātus* = tuuli, puhallus), puhkuisuus (ks. t.).

Flau (saks.), voimaton, heikko, raukea.

Flaubert *[flobā'r]*, G u s t a v e (1821-80), ransk. romaaninkirjoittaja, opiskeli ensin lääketiedettä, mutta siirtyi kirjallisuuden alalle, missä hänellä aluksi oli esikuvinaan etenkin Victor Hugo ja Byron. Pian hän kuitenkin siirtyy romantismista tutkimaan ja kuvailemaan todellista elämää. F:n ensimäinen todellisuuskuvaus on laaja romaani „Madame Bovary" (1857). Tämä teos on Goncourt veljesten, Zolan y. m. edustaman naturalistisen suunnan uranaukoja. „Madame Bovary" kertoo, tarkasti kuvaten jokapäiväisen elämän pienimmätkin piirteet, tarinan maalaisneitosesta, jonka kasvatus on ollut pintapuolinen, mutta jonka mielikuvituksessa kummittelee romanttisia haaveita elämänonnesta. Häu joutuu naimisiin hyväutahtoisen, mutta jokapäiväisen maaseutulääkärin kanssa. Tavoitellessaan kuvittelemaansa suurta elämänounea hän eksyy siveellisesti luisuvalle tasolle ja tekee viimein räikeän todellisuuden painamana itsestään lopun. Samalla se kuvaa tekijän aikuista erityistä poroporvarillista yhteiskuntaa, sekä yleensä sitä typeryyttä, ahdasmielisyyttä ja poroporvarillisuutta, jota tekijä luuli huomaavansa kaikkialla aikalaisissaan. — „Madame Bovary"-aihe on vaikuttanut ranskal. ja osaksi eurooppalaiseen kirjallisuuteen, missä se usein muunneltuna on esiintynyt. F:n seuraava teos on „Salammbô" (1862; myös suom.), kuvaus muinaisesta Karthagosta, historiallinen romaani, johon hän sovellutti uuden todellisuusromaaniu tekotavan ja jota varten hän teki laajoja ainesk eräilyjä ja esitöitä, kävi m. m. vartavasten Tunisissa. F:n muut teokset ovat „L'éducation sentimentale" (1869), kertomus keskinkertaisen lahjakkaasta nuoresta miehestä, joka innokkaan nuoruudenpyrkimyksensä rauettua vajoaa pikkukaupungin yksitoikkoisen elämän siveelliseen tylsämielisyyteen; „La tentation de Saint-Antoine" (1874), historiallis-fantastinen visioni, nerollinen, mutta vaikeatajuinen; kertomukset „Un cœur simple", „La légende de Saint-Julien-l'Hospitalier" ja „Hérodias" (kaikki 1877); satiirillinen romaani „Bouvard et Pécuchet" (1881) ja poliittisaiheinen näytelmä „Le Candidat" (1874). F. on tyylin mestarina Ranskan kirjallisuuden etevimpiä. Teostensa sepittämiseen ja viimeistelyyn hän omisti äärettömästi työtä, noudattaen mitä ankarimpia, usein tarpeettomiakin ja ehkäiseviä sääntöjä, mutta hänen kielensä on värikästä ja joustavaa, sen poljennossa on omituinen soitannollinen teho. Sekä hänen jälkeisensä realismi että taas sitä seuraava romantiikka osoittavat hänen vaikutustaan. Kokonaispainos hänen teoksiaan ilmestyi 1885 (8 uid.). Hänen kuoltuaan ilmestyi vielä hänen kirjeenvaihtonsa George Sandin kanssa (4:s pain. 1889) ja hänen kirjeensä („Correspondance") vv:lta 1830-80 (1887-93, 4 nid.). [Tarver, „G. F. as seen in his works", j. n. e. (1895); E. Faguet, „Flaubert" (1899); ten Brink, „G. F." (1901); Hj. Christensen, „G. F. En studie over fransk romantik og realisme" (1902); „Torsten Söderhjelm, „Gustave Flaubert" (1906).]
J. H-l.

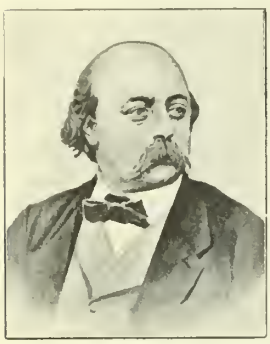
Flaubert.

Flauto (it., = huilu), urkuäänikerta, joka esiintyy monilla eri lisänimillä ja niiden mukaisilla eri sointivivahduksilla, esim.: fl. amabile (suloinen), fl. dolce (vieno), traverso eli traversiere (poikkipuolinen), major (suuri, avoääninen), ottaviante (oktaavia korkeampi, 4-jalkainen), j. n. e. — Huilnäänikerrat edustavat urnissa pehmeän heleätä sointiväriä.
I. K.

Flavio Biondo *[-ā- -o'n-]*, lat. muoto F l a v i u s B l o n d u s (1388-1463), it. muinaistieteilijä ja historioitsija, kotoisin Forlì'sta, toimi neljän paavin yksityissihteerinä, kirjoitti useita Rooman kulttuurioloja ja historiaa käsitteleviä, ajakseen ansiokkaita teoksia, m. m. „Italia illustrata", „Roma instaurata", „Roma triumphans". [A. Masius, „Flavio Biondo" (1879).]
K. J. H.

Flavius *[-ā-]*, sabiinien maasta Reatesta (nyk. Rieti) polveutunut suku, jonka jäsen T. Flavius Vespasianus (ks. t.) tuli Rooman keisariksi v. 69 j. Kr. vrt. myös T i t u s ja D o m i t i a n u s.
K. J. H.

Flaxman *[fläksmən]*, J o h n (1755-1826), engl. kuvanveistäjä ja piirustaja. Kuuluu Sergelin, Canovan ja Thorvaldsenin rinnalla veistotaiteen uusklassillisen, antiikkista plastillisuutta tavoittelevan suunnan tunnetuimpiin edustajiin. Oleskeli 1787-94 Roomassa ja oli sittemmin Lontoon akatemian professorina. Kreikkalaisten maljakkokuvien mukaan F. on kehittänyt reliefityyliä, on tehnyt antiikkisaiheisia tai ihanteellisia kuvanveistoksia sekä monta hautamonumenttia (Lontoon Westminster Abbey'n ja P. Paavalin kirkoissa). Kuuluisimmaksi F. tuli konttuuri- l. ääripiirustuksillaan, joilla hän kuvitti Homerosta, Dantea, Aiskhylosta ja Hesiodosta. Kirjoittanut „Lectures on sculpture" (1829, uusi pain. 1866).
E. R-r.

Flebiitti (kreik. *phleps*, gen. *phlebo's* = suoni), laskimon tulehdus, laskimon seinämissä esiintyvä taudillinen ilmiö, joka saattaa olla joko äkillistä tahi pitkällistä laatua.
M. O-B.

Flebitis ks. F l e b i i t t i.

Flegma (kreik.), alk. lima, nilja; Hippokrateen perustama, muinaisaikana vallitseva oppi temperamenteista oletti, että „flegmaattineu" eli tyyni luonteenlaatu johtuu siitä, että ruumiissa taikka veressä on paljon niljaa; f. sentähden = tyyneys, hidasluonteisuus. — *Kem.* ks. T i s l a u s.

Flegmaattinen (ks. F l e g m a). tyyni- eli hidasmielinen; flegmaattisen temperamentiu eli

luonteenlaadun sielutieteelliseksi tunnusmerkiksi voi katsoa sen, että ihmisen sieluntoiminnat tapahtuvat hitaasti ja heikonpuolisesti. (vrt. Temperamentti). *A. Gr.*

Flegmasia ks. Phlegmasia.

Flegmoni (kreik. *phlegmo'nē*), ajos, äkillinen märkimiseen vievä sidekudoksen tulehdus.

Fleischer *[fläi-]*, Heinrich Leberecht (1801-88), saks. orientalisti, Silvestre de Sacyn oppilas, oli v:sta 1836 itämaisten kielten professorina Leipzigissä. F. oli aikansa suurin auktoriteetti arabialaisen filosofian alalla, jota hän edisti yhtä paljon mieskohtaisella opetuksellaan kuin julkaisuillaan. Näistä ovat huomattavimmat „Abulfedæ historia anteislamica" (1831), „Beidhawii commentarius in Coranum"(1846-48), „Grammatik der lebenden persischen Sprache" (2:nen pain. 1875) ja joukko pieniä kirjoituksia: „Kleinere Schriften" (1885-88). *K. T-t.*

Fleischer *[fläi-]*. Moritz (s. 1843), saks. maanviljelyskemisti, uudenaikaisen suoviljelyksen perustajia. Toimi ensin Kühnin ja E. Wolffin assistenttina, tuli sitten Bonnin maanviljelyskemiallisen koelaitoksen johtajaksi, järjesti ja johti v:sta 1877 suoviljelys-koelaitosta Bremenissä. Nimitettiin 1891 Berliinin „Landwirthschaftliche Hochschule"n professoriksi. On julkaissut useita tärkeitä teoksia m. m. „Torfstreu, ihre Herstellung und Anwendung" (1890), „Die Bodenkunde auf chemisch-physikalischer Grundlage" (1898). Toimitti vv. 1881-91 „Biedermanns Centralblatt für Agrikulturchemie". *Edv. Hj.*

Fleischer *[fläi-]*, Oskar (s. 1856), saks. musiikkitieteilijä; tuli 1888 Berliinin kuninkaallisen vanhain soittimien kokoelman hoitajaksi, 1892 dosentiksi ja 1895 professoriksi Berliinin yliopistoon. Hän perusti 1899 kansainvälisen musiikkiseuran „Internationale Musikgesellschaft", johtaen sitä v:een 1904 asti. Hänen tutkimuksensa käsittelevät etenkin vanhoja soittimia sekä vanhan ja keskiajan musiikkia; pääteos „Neumen-Studien" I-III (1895-1904). *I. K.*

Fleischmann *[fläi-]*, Wilhelm (s. 1837), saks. maanviljelyskemisti, etevä tutkija meijerialalla, perusti ensimäisen meijerikoelaitoksen Badenissa 1876, tuli 1885 professoriksi Königsbergin ja 1896 Göttingenin maanviljelysopistoon. On julkaissut m. m. „Landtwirthschaftliche Wandervorträge" (1871), „Studien über das Molkereiwesen in Dänemark, Schweden und Finnland" (1875) ja „Lehrbuch der Milchwirthschaft" (2 pain. 1898). *Edv. Hj.*

Fleksioni (lat. *flexiō*), taivutus (ks. t.).

Fleksorit (lat. *flectere* = taivuttaa), taivuttajat, taivuttajalihakset.

Flekteerata (lat. *flectere*), taivuttaa, ks. Taivutus. — Flekteeraavat kielet, taivuttavat kielet, ks. Kieli.

Fleming, John Ambrose (s. 1849), engl. sähköteknikko. Toimi suuren „Edison electric lighting Co" nimisen yhtiön johtajana sekä aikaansai sen, että Lontoon yliopiston yhteyteen perustettiin sähköteknillinen laboratori. F., joka on aikamme oivallisimpia sähköteknikkoja, on julkaissut useita teoksia tältä alalta. *(R. J-a.)*

Fleming, suom. aatelissuku, oli luultavasti kotoisin Alankomaista, niinkuin nimi (= flaamilainen) näyttää osoittavan, ja saapui 1300-luvun lopussa Pommerin ja Tanskan kautta Ruotsiin. Sen vaakunassa nähdään 8 kultaista palloa järjestettyinä 3, 3, 2 kahden kultaisen hirren välissä. Sen kantaisä meillä on Klaus F., Suomen laamannina 1402-27, joka viimemainitun vuoden paikoilla lienee kuollut. Hänen kahdesta pojastaan, Henrikistä ja Maunusta, polveutuu suvun kaksi päähaaraa, Sundholman ja Moision eli Lehtisten. Vapaaherran-arvoon suku on eri kertoja korotettu, 1561, 1569, 1651, 1654 ja kreivin-arvoon 1687, 1818. Kuusitoista sen jäsentä on ollut valtaneuvoksina. Suomessa F.-suku mieskannalta sammui 1852, mutta elää vielä Ruotsissa.

1. Eerik F. (1487-1548), soturi, valtiomies, Turun linnanhaltian Jaakkima F:n poika, oli nuorena oleskellut ulkomailla, mutta mainitaan jo 1512 Sten Sturen palvelijana ja Pohjois-Suomen voutina. Hän kunnostautui vapaussodassa Kristian tyrannia vastaan, joutui Turun linnassa tansk. vankeuteen, mutta onnistui neuvokkaisuudellaan pelastumaan, valloitti Furusundin luona joukon tanskalaisia laivoja, ottaen Turun linnanpäällikön junker Tuomaan vangiksi, ja oli sitten veljensä Iivarin kanssa sen sotajoukon päällikkönä, joka 1523 karkoitti tanskalaiset Suomesta. Astuessaan hallitukseen Kustaa Vaasa sam. v. korotti hänet valtaneuvokseksi. Eerik F:n nimi on syvästi painunut Suomen historian aikakirjoihin. V. 1526 hän kävi rauhansovittajana Moskovassa uudistamassa rauhan Ruotsin ja Venäjän välillä, ollen ensimäinen Ruotsin lähettiläs, joka pääsi itse suuriruhtinaan puheille. Vv. 1528-40 hänellä oli läänityksenä Raaseporin lääni ja siihen hän perusti Tammisaaren kaupungin, mutta läänin talonpojat valittivat hänen väkivaltaisuuttansa. Kustaa Vaasalla oli suuri luottamus häneen ja hänen neuvoihinsa valtakunnan tärkeimmissä asioissa. Suomessa hän oli kuninkaan „oikea käsi", jonka päätettäväksi ja huolenpidoksi kuningas jätti maan puolustuksen järjestämisen, rajaselkkausten selvittämisen y. m., joten hän itse asiassa toimi koko maan ylimpänä käskynhaltiana vaikka ilman sitä arvonimeä. Etelä-Suomen laamanniksi hän tuli 1525, ritariksi kuninkaan kruunauksessa 1528; 1535 hänet nimitettiin laivaston amiraaliksi kreivisodassa. Suomen ensimäinen rautakaivos, Ojamo Lohjalla, on hänen aloittamansa. F. kuoli 14 p. jouluk. 1548 Kuitiassa, Paraisissa, jossa tavallisesti asui, ja haudattiin Paraisten kirkkoon. Naimisissa F. oli Hebla Siggentytär Sparren kanssa, joka miehensä kuoleman jälkeen sai vahvistuksen kaikkiin hänen läänityksiinsä ja m. m. sitten sanotaan Piikkiön kihlakunnan tuomariksi.

2. Iivar F. (k. 1548), valtaneuvos, edellisen veli, kävi nuorena vanhemman veljensä kanssa ulkomailla ja oli 1512 voutina Kokemäenkartanon läänissä. Otti osaa vapaussotaan juutteja vastaan ja nimitettiin 1523 valtaneuvokseksi. Tuli Pohjois-Suomen laamanniksi 1524 ja ritariksi 1528. Iivar F. kävi 1532 lähettiläänä Kööpenhaminassa ja lähetettiin 1534 Saksaan sotaväkeä pestaamaan, mutta joutui paluumatkalla väkineen Danzigissa rettelöihin ja vankeuteen. Hän otti osaa valtiopäiviin Ruotsissa, esim. 1544 Vesterås in perintöyhdistystä vahvistamassa.

3. Valpuri F., Naantalin luostarin abbedissa, edellisten sisar, on mainitussa asemassa ainakin vv. 1526-31, siis siihen aikaan jolloin uskonpuhdistuksen tulo Suomeen ja Ruotsiin jär-

kyttää luostarilaitoksen perustuksia. Nähtävästi Valpuri F. juuri tästä syystä on lnopunut paikastansa, joka ei enää tyydyttänyt ylhäisen ja rikkaan suvun jäsentä, ja tavataan sittemmin (1541) asuvana veljensä Eerik Flemingin luona Kuitian kartanossa.

4. Herman F. (n. 1520-83), sotnri, valtaneuvos, kuulni F.-suvun nuorempaan Lehtisten haaraan; isä Pietari F. oli 1500-luvun alulla Maskun tuomarina. Nimitettiin 1545 Pohjois-Suomen voudiksi, 1553 Hämeenlinnan isännäksi. Kun nuori Juhana herttua 1556 sai Suomen hallituksen hoidon käsiinsä, määräsi Kustaa Vaasa F:n Henrik Hornin kanssa herttuan neuvokseksi. Tässä toimessa F. sitten vaikutti ja seurasi 1562 Juhanaa hänen Puolanmatkallaan, mutta luopui hänestä keväällä 1563, kun herttua vastoin neuvonantajainsa kehoitusta asettui ilmeiseen vastarintaan kuningasta vastaan. Hän ei kuitenkaan näy siitä syystä saaneen osakseen Juhanan vihaa samassa määrässä kuin Horn. F. tuli nyt Paidelinnan (Wittensteinin) isännäksi Viroon, jossa 1570 urhoollisesti torjui venäläisten sitä vastaan tekemän hyökkäyksen. Tämänkin jälkeen F. kunnialla otti osaa Venäjän sotaan, milloin Viron milloin Suomen puolella, tullen 1574 Suomen kaiken sotaväen ylipäälliköksi, tehden 1573 ja 1577 hävitysretkiä Käkisalmen lääniin ja Inkerinmaalle, ollen 1580 Pontus De la Gardien mukana Käkisalmea ja Narvaa valloittamassa j. n. e., jonka viimeksimainitun tärkeän rajapaikan käskynhaltiaksi hänet 1582 asetettiin. Sillä välin korotettuna valtaneuvokseksi, Etelä-Suomen laamanniksi ja ritariksi, F. kuoli 25 p. maalisk. 1583 matkalla Helsingissä, mistä ruumis kuljetettiin Louhisaareen ja siellä haudattiin. Herman F. on niitä miehiä, joiden toiminta aikoinaan on mitä syvimmin maatamme koskenut ja jotka ovat sen huomattavimpiin edustajiin luettavat.

5. Lauri F. (k. 1562), Viron käskynhaltia, Iivar F:n (2) poika, kävi 1553 lähettiläänä Tanskassa, määrättiin 1556 Klaus Kristerinpoika Hornin kanssa Viipurin linnanisännäksi ja tuli Eerik XIV:n krunnauksessa ritariksi ja Nynäsin vapaaherraksi. Todisteena kuninkaan suuresta luottamuksesta häneen on, että hänet 1561, siis vielä jotenkin nuorena, määrättiin äsken Ruotsin valtakuntaan yhdistetyn Vironmaan käskynhaltiaksi, mutta tuskin tänne saavuttuaan hän sairastui ruttoon, ja 27 p. helmik. 1562 ennenaikainen kuolema lopetti hänen toivehikkaan elämänuransa.

6. Klaus Eerikinpoika F. (n. 1535-97), Suomen ja Viron käskynhaltia, valtakunnan marski ja amiraali, Eerik F:n (1) poika, luult. syntynyt Paraisissa, mainitaan ensi kerran 1556 Savon suksimiesten päällikkönä. Lyötiin Eerik XIV:n krunnauksessa ritariksi ja tehtiin nähtävästi samaan aikaan valtaneuvokseksi; oli 1563 kuninkaallisen piiritysjoukon päälliköitä Turun edustalla ja kuljetti vangitun Juhana herttuan Ruotsiin. Juhanan kruunauksessa F. korotettiin Viikin vapaaherraksi (Siuntiossa) ja tavataan Venäjän sodan aikana usein mukana sotatoimissa, sekä maalla että merellä. Mutta vasta Juhanan viimeisinä vuosina hänen vaikutuksensa valtakunnan asioissa käy ratkaisevaksi. F:n toiminnan määrääjänä oli aina ollut jyrkkä kuningasmielisyys ja hallitsijan oikeuksien puolustaminen kaikkia hyökkäyksiä vastaan. Kun kuninkaan ja ylimystön väli tähän aikaan kokonaan rikkoutuu, on F. ainoa, joka uskollisesti pysyy kuninkaan puolella. Eikä tämä jäänyt palkitsematta. V. 1588 hänet nimitettiin valtakunnan amiraaliksi, 1591 sotajoukkojen ylimmäksi päälliköksi, jona teki maitse ja meritse sotaretken Inkerinmaahan ja eteni lähelle Novgorodia, ja tuli viimemainittuna vuonna samalla Suomen ja Liivinmaan käskynhaltijaksi. Täten oli F:llä Juhanan kuollessa asema, jommoista harvoin kellään alamaisella on ollut. Hänestä tulikin nyt Sigismundin puolueen jäntevä johtaja ja tuki, jommoista kyllä heikko kuningas tarvitsikin. F. epäili alusta alkaen, että mahdollisesti „joku tahtoisi tunkea Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa pois valtaistuimelta". Hän sentähden pontevasti varustautui vastarintaan, kävi 1593 valtakunnan laivastolla noutamassa Sigismundin Danzigista Tukholmaan, kieltäytyi tottelemasta valtionhoitajaksi määrätyn herttuan käskyjä, milloin ne eivät näyttäneet hänestä otollisilta, ylläpiti yhteyttä ja vastaanotti käskyjä suoraan Puolasta herttuan ohitse ja piti yhä kaikkien tapauksien varalta koossa Suomessa olevan sotaväen, huolimatta 1595 vihdoin aikaansaadusta rauhanteosta Venäjän kanssa. Suomi tuli Ruotsista aivan erillään hallituksi alueeksi, kerrotaanpa olleen puheena sen varsinainen erottaminen Ruotsista Puolan alaiseksi ruhtinaskunnaksi, jonka hallitsijaksi F. tnlisi. Tammikuussa 1596 pidettiin Turussa kokous, jossa Suomen aatelisto F:n johdolla lykkäsi syntyneet erimielisyydet kuninkaan ratkaistaviksi. Että F:n ja Kaarle herttuan väli täten kävi peräti kireäksi, on luonnollista, ja oli vain ajan kysymys, milloin sisällinen ilmi sota heidän välillään puhkeaisi. Tällä välin olivat kuitenkin Suomessa sotaväen linnaleiri ja väkivaltaisuus sekä talonpoikain rasittunut tila sytyttäneet kapinan, n. s. Nuijasodan (ks. t.). Voitettuansa kapinoivat talonpojat Nokialla ja 24 p. helmik. 1597 Santavuoren luona, oli F. valmiina ratkaisevaan taisteluun itse herttuata vastaan. Mutta yöllä huhtik. 13 päivää vasten odottamaton kuolema tempasi hänet pois Pohjan kirkonkylässä, hänen ollessaan paluumatkalla Turkuun Pikkalasta Siuntiosta, jossa oli käynyt laivaston varustamista kevääksi jouduttamassa. Sigismundin puolue oli siten menettänyt parhaimman tukensa ja voitontoivonsa: „kun pää on poissa, niin muut jäsenet horjuvat ja hajoavat", kirjoittaa eräskin Sigismundin puoluelainen marskin kuoleman johdosta.

Klaus Eerikinpoika F. on epäilemättä Suomen merkillisimpiä miehiä. Luonteeltaan hän oli luja ja jäntevä, vaikka samalla kova ja säälimätön. Hänen vastustajansa syyttivät häntä sivistyksen puutteesta, mutta ei hän nähtävästi tässä suhteessa ollut useimpia säätyveljiään huonompi. F:n käytöksessä ehkäpä ilmeni joku karkeus ja tottumattomuus hovin tapoihin, ja tähän viitannevat nuo pilkkanimet, joita hänestä joskus mainitaan, „Noki-Klaus" ja „herra kummallinen" (dominus admirabilis, kun piti sanoa „dominus admiralis" s. o. herra amiraali). Uskonnollisiin riitakysymyksiin hän ei nähtävästi suurta arvoa pannut, mutta juuri siitä syystä hän Sigismun-

dille oli sitä varmempi ystävä. Avioliittonsa kautta 1573 Ebba Stenboekin (ks. t.) kanssa hän oli tullut läheiseen sukulaisuuteen useiden Ruotsin ylimyssukujen, vieläpä itse kuningasperheen kanssa.

7. Klaus Hermaninpoika F. (n. 1550-1616), Kaskisten herra, historiallinen kirjailija, n. s. „nuori Klaus F.", oli Herman F:n (4) poika, oli saanut Rostoekin ja Wittenbergin yliopistoissa huolellisen kasvatuksen; tuli sitten Sigismundin kamaripalvelijaksi ja otti v:sta 1577 osaa Venäjän sodan kehtauksiin. V. 1581 hän Savonlinnan isäntänä ollen teki laajalle ulottuvan hävitysretken Aunuksenmaahan aina pyhän Aleksanterin luostaria myöten Syvärin rannalle. Oli Kaprion linnanisäntänä 1584-87. Riitaisuuden syttyessä Sigismundin ja Kaarle herttuan kesken F. asettui jonkunlaiselle välittävälle kannalle, mutta tuli siten molempien taistelevien puolueiden epäluulon alaiseksi. Syyskuussa 1596 Turussa tapahtuneessa kokouksessa häu joutui ankaraan riitaan kuuluisan kaimansa, Klaus Eerikinpoika F:n kanssa. Herttua, saatuansa 1597 Turun linnan haltuunsa, määräsi nuoren Klaus F:n linnan isännäksi, mutta jo ennen vuoden loppua tämä jälleen luovutti linnan Arvi Stålarmin käsiin. Herttuan lopullisesti voitolle päästyä F. jonkun aikaa oleskelee ulkomailla, Saksassa, mutta saapi sitten luvan palata kotiin ja oleskelee viimeiset vuotensa omistamassaan Lehtisten kartanossa Mynämäellä. — Enimmän huomattava F. on yhtenä Suomen harvoja kirjaniekkoja tältä ajalta. Rostoekissa hän 1603 julkaisi peräti harvinaisen latinankielisen esityksen „Miten asiat Suomessa ovat muuttuneet ja vaihdelleet kahdeksan vuoden kuluessa" (vv. 1592-99) sekä kirjoitti ruotsinkielisen kronikan aikansa tapauksista ja omista vaiheistaan (molemmat painetut Grönbladin julkaisuun „Urkunder upplysande Finlands öden oeh tillstånd ete." II, 1).

8. Lauri Hermaninpoika F. (k. 1602), Louhisaaren herra, edell:n veli, oli samoin kuin vanhempi veli käynyt oppia ulkomaan yliopistoissa, palveli Venäjän sodassa vänrikkinä aatelislippueessa ja oli 1593 Käkisalmen linnueessa. V. 1597 hän veljensä Klaun kanssa asetettiin Turun linnan isännäksi (ks. edellä) ja pakeni sitten Viron puolelle. F., joka sisällisen ristiriidan aikana useampia kertoja oli kohottanut äänensä raskautetun talonpoikaisen kansan puolesta, teki pian sovinnon herttuan kanssa, mutta kuoli kohta sen jälkeen.

9. Juhana Klaunpoika F. (1578-99), Viikin vapaaherra, marski Klaus F:n (6) ja Ebba Stenboekin ainoa poika, oli isänsä kuoltua 1597 lähtenyt Sigismundin hoviin Puolaan, oli mukana tämän Ruotsin retkellä seur. v. ja tuli sitten syksyllä Suomeen, missä 1599 syksyllä Turun linnan antaumuksessa joutui Kaarle herttuan vangiksi ja muiden suomalaisten herrain kanssa tuomittiin kuolemaan. Juhana F:n kohtalo herätti yleistä sääliä hänen nuoruutensa tähden, koska hän ei varsinaisesti ollut ottanut sotatoimiin osaa, ja kun oli kuuluisan sukuhaaransa viimeinen miesjälkeläinen. Siksi toivottiin herttuan kumminkin häntä armahtavan ja kerrotaankin tämän ensin niin aikoneen, mutta sitten suuttuneena nuorukaisen muka liian rohkeasta käytöksestä, joka herttuan mielestä „kyllläkin näyttää, että sinä isältäsi olet luonnon ja mielen perinyt", määränneen kuolemantuomion toimeen pantavaksi. Niin F. mestattiin Turun torilla 10 p. marrask. 1599. [„Berättelse huruledes herr Claes Flemmings son Johan F. på Åbo slott blef fången" ete., Hist. ark. 18.] *K. G.*

10. Henrik Klaunpoika F. (1584-1650), Kaskisten Klaus Flemingin poika, oli nuoruudessaan tunnettu hurjapäisyydestään, tuli 1605 Kaarle IX:n hovijunkkariksi, 1610 luutnantiksi aatelislippueessa ja otti vv. 1610-17 osaa Venäjän sotaan kohoten 1611 ratsumestariksi. V. 1617 F. määrättiin Viipurin ja Savonlinnan läänin käskynhaltijaksi saaden 1618 tämän lisäksi Kyminkartanon läänin, tuli sam. v. Karjalan ratsuväen everstiksi ja 1620 Narvan, Iivananlinnan, Jaaman ja Kaprion läänien maaherraksi Inkeriin, sekä määrättiin 1621 yhdeksi niistä Ruotsin komissaareista, jotka kävivät loppuun sen uusien voittomaiden ja Venäjän välisen rajan. F. tuli 1622 koko Suomen ratsuväen ja Karjalan jalkaväen päälliköksi, sai 1623 Lajusten läänin Virossa, kirjoitettiin 1625 Ruotsin ritarihuoneen jäseneksi (suku n:o 4 ritariluokassa) sekä nimitettiin vara-amiraaliksi v. 1628. Hän meni 1634 lähettiläänä Moskovaan, tuli sotaneuvokseksi 1638 ja oli maamarsalkkana valtiopäivillä 1643 ja 1644. F. valloitti Ruotsille Jämtlandin 1644. Hän osoitti soturina urhoollisuutta ja rohkeutta sekä taitavuutta virkamiehenä, vaikka hänen voitonhimonsa toisinaan näkyy johtaneen hänet harhaan. Ollessaan käskynhaltijana Itä-Suomessa hän otti kaiketi voitonhalusta Vähä- eli Pohjois-Savossa kruunuverojen kannon vuokralle ja siirryttyään Inkeriin maaherraksi hän antoi kruununtulojen vuokraajan Bogislaus Rosenin siirtää itselleen Iivananlinnan ja Jaaman läänin vuokrauksen, vaikka F. seur. v. siirsi Iivananlinnan vuokrauksen eräälle Juhana Möllerille. Inkerissä syytti sen kamreeri Eerik Trana F:ia 1623 liiallisesta veronkannosta, josta syytteestä F. näkyy selvinneen. Käytännöllisenä miehenä F. harjoitti paljon kauppaa, etenkin viljakauppaa, käyttäen siihen omia laivojaan. Nälkävuonna 1634 hän kuului niihin, jotka kruunulle möivät viljaa nälkäänäkärsiville jaeltavaksi. F:llä oli monta kartanoa maassamme, kuten Lehtisten, Kaskisten, Hannulan, Yläneen ja Kunnaraisen kartanot ja useita lisäksi Ruotsissa ja Itämerenmaakunnissa. Rahvasta F. kohteli hyvin röyhkeästi. Kun 1616 maassamme pidettiin tarkastusta rahvaan valitusten johdosta, ilmeni, että F. oli Mynämäellä ruoskinut erästä talonpoikaa ja häntä ryöstänyt. Jakobin kirkolle Tukholmassa F. teki lahjoituksia ja viidelle kirkolle maassamme hän antoi saarnatuolin, nim. Turun ja Viipuriu tuomiokirkoille sekä Naantalin, Taivassalon ja Mynämäen kirkoille. Mietoisten kappelille hän rakennutti kivikirkon omalla kustannuksellaan v. 1643.

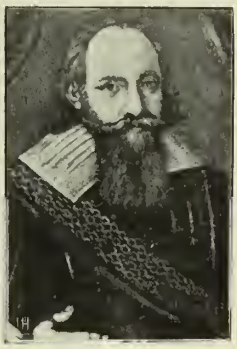

Henrik Klaunpoika F.

F. haudattiin Mynämäen kirkkoon. Siellä kannis marmorinen patsas, johon F:in ja hänen puolisonsa kuva on veistetty, vielä säilyttää hänen muistoaan. *K. R. M.*

11. Klaus Laurinpoika F. (1592-1644), valtiomies, soturi, Lauri F:n (8) poika, oli syntynyt Louhisaarella 1592 ja saannt huolellisen kasvatuksen, käyden oppia m. m. ulkomaan yliopistoissa. Otettuansa osaa Venäjän sotaan nimitettiin F. 1619 ala-amiraaliksi ja hän ryhtyi nyt pontevasti Ruotsin edellisellä ajalla rappiolle joutuneen laivaston kuutoon panemiseen. Hänen ansiotaan etupäässä oli, että Kustaa II Aadolf, aloittaessaan 1621 uudestaan sodan Puolaa vastaan, voi turvautua hyvin varnstettuun laivastoon. V. 1625 hänet nimitettiin valtaneuvokseksi, 1629 amiraaliksi, 1630 kamarineuvokseksi ja 1637 vasta perustetun kauppakollegin esimieheksi. Niin hyvin valtakunnan raha-asiat kuiu laivaston hoito jäivät pian enimmäkseen F:lle, joka suoritti tämän raskaan työtaakan erittäin ansiokkaalla tavalla. On siitä syystä lausnttu paljon merkitsevä arvostelu, että F. Aksel Oxenstjernan jälkeen on asetettava ensi sijaan Kustaa Aadolfin koulna käyneistä Ruotsin hallitusmiehistä. Kun Tanskan sota 1644 syttyi, tuli F. Ruotsin laivaston yliamiraaliksi ja komensi sitä 1 p. heinäk. taistelussa Femern-saaren lnona itse kuningas Kristian IV:n johtamaa Tanskau laivastoa vastaan. Tämä taistelu on antanut aiheen tansk. kansallislaulnun „Kong Christian stod ved højen Mast". Mutta uudessa ottelussa 26 p. heinäk. tansk. tykinluoti tappoi F:n. Hänen kuntoon-panemansa laivasto kuitenkin saavutti lopulta tanskalaisista voiton. Ihmisenä hän myös jätti jälkeensä kauniin muiston „herrana, joka oli kärsivällinen eikä helposti vihaan yltynyt". [A. Munthe, „Svenska sjöhjältar", V (1905).] *K. G.*

Klaus Laurinpoika F.

12. Eerik Henrikinpoika F. (1616-79), F. 10:u poika. Lähetettiin 18 v:n vanhana isänsä seurassa erään lähetyskunnan jäsenenä Venäjälle, rupesi sen jälkeen vuoriteollisuutta tutkimaan ja nimitettiin 1637 vuorikollegin asessoriksi, kävi vv. 1639-43 teollisuutta ja vuoriviljelystä tutkimassa Saksassa, Alankomaissa, Belgiassa, Englannissa, Skotlannissa ja Ranskassa. Matkalta palattuaan hän 1643 nimitettiin komissaariksi vuorikollegiin. F. huomautti myöhemmin eräässä kirjoituksessa yhdessä Krister Bonden kanssa kuningatar Kristiinalle, miten arveluttavaa oli läänittää aatelisherroille krunnun vuorikaivoksia. Hän oli vv. 1651-55 Stora Kopparbergin-läänin maaherrana, mikä virka kuului jollekin vuorikollegin jäsenelle, tuli 1652 vuorikollegin presidentiksi ja kamarineuvokseksi sekä 1654 Lajnsten vapaaherraksi (Ruotsiu ritarihuoneessa n:o 39). F. oli maamarsalkkana valtiopäivillä 1654 ja 1655, joista myöhemmillä päätettiin neljänneksen korjaus, sekä tuli 1655 asetetun peruutuskollegin jäseneksi ja valtaneuvokseksi. F. kannatti Kaarle XI:nnen holhoojahallituksessa Kustaa Bondea, joka vaati säästäväisyyttä. V. 1668 hän asetettiin jäseneksi komissioniin, joka vähän ennen saman vuoden valtiopäiviä laati näitä varten täydellisen selvityksen valtiovarain tilasta. F. oli vuori- sekä pernutuskomissionin presidenttinä v:een 1678, jolloin jätti virkauran. F. oli velvollisuudentuntoinen ja kelpo virkamies, jota kiitettiin hurskaudestaan ja hyväntekeväisyydestään. Hän omisti maassamme Suitian ja Pikkalan kartanot.

13. Herman Klaunpoika F. (1619-73), Klaus Laurinpoika F:n poika. F. oli syntynyt Louhisaaren kartanossa, opiskeli vv. 1637-40 Upsalassa ja sitten Leidenin yliopistossa sekä oppi laivanrakennusta Amsterdamissa. Palattuaan hän määrättiin 1644 laivakapteeniksi ja otti sam. v. osaa isänsä sotayrityksiin merellä Tanskan sodassa. V. 1645 hän nimitettiin amiraaliluutnantiksi ja 1646 amiraaliksi. V. 1650 hän tuli valta- ja amiraaliteettineuvokseksi ynnä Tukholman ylikäskynhaltijaksi, oli 1653-60 kamarikollegin presidenttinä sekä 1654-57 sen ohessa kuningatar Kristiinalle eläkkeeksi annettujen läänitysten kenraalikuvernöörinä, nimitettiin 1657 Etelä-Suomen laamanniksi. V. 1654 hän sai Kaarle Soopin y. m. kanssa Kaarle X:ltä Kustaalta toimeksi tutkia, mitä kruunun taloista ja tuloista oli muitten käsiin joutunut ja antaa tästä selvityksen, sekä nimitettiin 1655 peruutuskollegiu johtajaksi. V. 1660 piti hänen knninkaan testamentin mukaan tulla valtiovarainhoitajaksi, mutta syrjäytettiin laittomasti aateliston saman vuoden valtiopäivillä tekemän vastarinnan johdosta. F. huopui silloin melkein kaikista viroistaau, mutta nimitettiin 1664 Suomen kenraalikuvernööriksi, jossa toimessa oli v:een 1669. V. 1665 Pohjanmaakin oli yhdistettynä tähän virka-alueeseen. V. 1651 F. sisaruksineen korotettiin vapaaherrasäätyyn, saaden vapaaherrakunnaksi Liperin pitäjän, joka käsitti 378 talonpoikaa ja 22 populia eli torpparia ja tuotti vuodessa 2,200 hopeatalaria. F. oli nuttera, väsymätön virkamies, joka sunrella tarmolla suoritti saamansa toimet. Etenkin hän osoitti intoa peruutuksessa. Muuten hän oli luonteeltaan synkkämielinen. — F. rakennutti Louhisaaren kartanon päärakennuksen ja suurensi Askaisten kirkkoa.

14. Lauri Klaunpoika F. (1621-99), edellisen veli, kävi samoin oppia Upsalan ja Leidenin yliopistoissa, nimitettiin 1651 kamarineuvokseksi ja 1652 Tukholman läänin maaherraksi, johon virka-alueeseen 1654 liitettiin Upsalan lääni. Sam. v. hänet nimitettiin Tarton piirin maaherraksi. Venäläisten 1656 piirittäessä Tarttoa 15,000 miehen voimalla hän puolusti sitä urhoollisesti eversti Wolmar von Ungernin kanssa 500 miehellä 11 viikkoa. V. 1657 hänet nimitettiin ylisotakamarin presidentiksi. 1665 Tarton hovioikeuden presidentiksi ja v. 1668 valtaneuvokseksi. Kaarle XI:n holhoojahallituksen aikana hän oli säästäväisyyden kannattajia valtiovarain hoidossa, varoitti 1670 hallitusta antamasta enempiä lahjoituksia, koska ankara jälkilasku siitä voisi syntyä ja vastusti 1672 tehtyä liittoa Ranskan kanssa. V. 1676 määrättiin hän kamarineuvoksena auttamaan valtiovarain-

hoitajaa Sten Bjelkeä sekä nimitettiin 1680 Etelä-Suomen laamanniksi. Hän oli niitä valtaneuvoksia, joiden Kaarle XI 1682 antoi jäädä valtaneuvoskuntaan. F. korotettiin veljensä Herman F:n kanssa 1651 vapaaherrasäätyyn.

15. Klaus Hermaninpoika F. (1649-85), F. 13:n poika, sai sen ajan ylimysten tapaan puoleksi siviili- ja puoleksi sotilaskasvatuksen. V. 1669 hän palveli sekä valtionarkistossa että Svean hovioikeudessa. Sen lisäksi hän sai isältään ohjausta valtion hallintoa, verolaitosta ja elinkeinoja koskevissa asioissa. Oleskeli 1671-74 ulkomailla, palveli Ruotsin lähetyskunnissa Pariisissa ja Kölnissä sekä tuli 1674 hovineuvokseksi kuninkaan kansliaan. V. 1675 valtiopäivillä Upsalassa F. kannatti vaatimusta, että valtaneuvoskunnan piti selvittää, mitä varoja se oli hankkinut parhaillaan käytävää sotaa varten. Samoilla valtiopäivillä hän määrättiin jäseneksi toimikuntaan, joka tämän johdosta asetettiin tarkastamaan valtiovarain hoitoa kuninkaan alaikäisyyden aikana. V. 1678 hän tuli erään suomalaisen ratsuväenrykmentin komentajaksi, jota johti Tanskan sodassa. Maamarsalkkana v:n 1680 valtiopäivillä hän osoittautui hyvin perehtyneeksi kuninkaan tuumiin ja edisti varsin tarmokkaasti niitten toteuttamista. Seuraavilla v:n 1682 valtiopäivillä tuli ilmi, että F., vaikka edellisillä oli ollut innokas peruutuksen kannattaja, ei tahtonut ajaa sitä äärimäisyyteen saakka. Hän vastusti nimittäin aatelittomain säätyjen ehdottamaa uutta aateliston omaisuuksien peruutusta ja tahtoi saada aikaan myöskin näitä säätyjä koskevan peruutuksen. F. tuli 1680 peruutus- ja likvidatsionitoimikuntain presidentiksi, 1681 Uplannin maaherraksi ja nimitettiin kamari- ja kauppakollegiumin presidentiksi sekä kunink. neuvokseksi. On sanottu, että hän oli kuninkaan jälkeen se mies, joka toimillaan enimmin antoi hallitukselle sen leiman. Toiminnassaan hän osoitti ääretöntä työkykyä ja tarmoa. V. 1683 F. määrättiin pitämään huolta myöskin vanhasta peruutustoimikunnasta, joten hän tuli 5 kollegin presidentiksi. V. 1684 F. määrättiin vielä valtiovarainhoitajaksi, ja hän oli kaiken tämän ohella 1684-85 Lundin yliopiston kanslerina. Suuri työtaakka ja kasvava viha ylimyspiirissä F:iä vastaan mursivat jo nuorella iällä tämän tarmokkaan miehen ja saattoivat hänet ennenaikaiseen hautaan. F. oli ollut hallitsijaansa mitä suurimmassa määrin kiintynyt, kuningas puolestaan piti F:iä hallituksen parhaana tukena. Sentähden Kaarle XI osoittikin F:lle suurta suosiota; hän antoi hänen vähiin varoihin jääneelle leskelleen elinajaksi lääniytyksen Suomessa sekä korotti hänet lapsineen, F:n ansioitten tähden, kreivilliseen arvoon. *K. R. M.*

Klaus Hermaninpoika F.

16. Otto Hermaninpoika F. (1697-1778), valtaneuvos, palveli ensin armeiassa, tuli sitten Ruotsin lähettiläälksi Tanskan hoviin, jossa hän m. m. piti niitä neuvotteluja, jotka 1751 johtivat kruununprinssi Kustaan ja tansk. prinsessan Sofia Magdalenan kihlaukseen, ja nimitettiin 1755 valtaneuvokseksi. Innokkaana hattuna hän m. m. äänesti sodan aloittamista Preussia (Fredrik II:ta) vastaan. Myssyjen voitolle päästessä F. oli ensimäisiä valtaneuvoksia, jotka tuomittiin virkansa menettäneiksi, eikä 1769 enää ottanut uudestaan hänelle tarjottua virkaa vastaan.

17. Claes Adolf F. (1771-1831), ruots. kreivi ja maamarsalkka, kuului nuorena Kustaa IV:n Aadolfin hoviin ja oli mukana kuninkaan tunnetulla kosiomatkalla Pietariin, jossa yhtyi kuninkaan epäilyksiin siitä, sallisiko laki tulevan kuningattaren kuulua muuhun uskontoon, kuin luterilaiseen. Valtiopäivillä 1809 hän oli valtio- ja perustuslakivaliokuntain puheenjohtajana, 1810 maamarsalkkana ja nimitettiin sitten valtioneuvoston jäseneksi, jossa virassa pysyi v:een 1824. Korotettiin kreivin, valtakunnan marsalkan y. m. arvoihin. F. oli hienosti sivistynyt henkilö, oli 1799 valittu Ruotsin akatemian jäseneksi ja omisti rikkaan kirjaston, jonka testamenttasi Upsalan yliopistolle.

18. Otto F. (1786-1851), tunnettu „väkevän paronin" nimellä, tuli Turussa ylioppilaana oltuansa 1804 vänrikiksi Jägerhornin rykmenttiin, mutta tottelemattomuudesta ja kaksintaistelusta hänet pian tuomittiin linnarangaistukseen. Vapaaksi päästyään (1808) hän rupesi merimieheksi, joutui vangiksi Englantiin, missä tuli kuuluisaksi erinomaisena nyrkkitaistelijana, ja pääsi 1815 kotimaahan palattuansa tarkastajaksi Svartholman linnoitukseen, mutta menetti pian tämänkin viran säännöttömyytensä takia. Lopulta ikä hillitsi F:nkin rajuja tapoja, ja loppuelämänsä hän vietti hiljaisesti Naantalissa, joskus vain läsnäolijain ihmeeksi antaen näytteitä tavattomista ruumiinvoimistaan. *K. G.*

Flemming, Paul (1609-40), saks. runoilija, kävi 1635-39 erään holsteinilaisen lähetystön mukana Venäjällä ja Persiassa. Hänen 1642 ilmestyneet runoelmansa „Teutsche Poëmata" ovat huomattavat tosirunollisesta hengestänsä, jommoista siihen aikaan ei yleensä kirjallisuudessa tavata. Niitä on sitten monta kertaa uudestaan painettu.

Flensburg *[-urhj]* (tansk. Flensborg), kaupunki F.-vuonon rannalla preussiläisessä Schleswigin hallinto-alueessa; 54,547 as. (1907). Ratojen risteys. Paitsi suuria rautalaivatehtaita telakoineen (2,500 työmiestä) on F:ssa useita rauta-, kone-, sementti-, lasi-, väkiviinatehtaita, olutpanimoita y. m. Harjoittaa vilkasta kauppaa, omistaen itse suuren kauppalaivaston. Purjehdus-, kauppa-, koneenkäyttäjä- y. m. kouluja. — Perustettu luultavasti 12:nnella vuosis. — Sen lähellä taisteltiin useasti tanskalais-saksalaisten sotien aikana. V. 1864 F. joutui Schleswigin kera Tanskalta Preussille. *E. E. K.*

Flešši (ransk. *flèche* = nuoli), kenttälinnoitus, jossa on kaksi rintamasuojusta (vallia), jotka muodostavat viholliseen päin ulottuvan kulman. *M. v. H.*

Fletcher ks. Beaumont.

Fleurus *[flöry's]*, pieni kaupunki Belgiassa, eteläänpäin Brysselistä, kuuluisa useista siellä tapahtuneista suurista taisteluista (v. 1622, 1690, 1794).

Fleury *[flöri']*, André Hercule de (1653-1743), ransk. valtiomies, kardinaali, Ranskan kuninkaan Ludvik XV:n pääministeri; Ludvik XIV nimitti hänet Frejus'n hiippakunnan piispaksi 1698; kuolinvuoteellaan sama kuningas määräsi F:n dauphinin, sittemmin Ludvik XVI:n, opettajaksi. F. saavutti oppilaansa täydellisen luottamuksen, ja tämän toimesta paavi nimitti hänet kardinaalhksi 1726; sam. v. hän tuli Ranskan pääministeriksi. F:n pitkä hallituskausi oli edullinen Ranskalle; hän koetti ylläpitää rauhaa ja harrasti elinkeinojen, etenkin kaupan ja teollisuuden kehittämistä; säästäväisyydellä hän sai edellisten hallitusten aikana huonoon tilaan joutuneet valtion raha-asiat paremmalle kannalle; mutta minkäänlaisia suuria uudistuksia ei pantu toimeen. F. johti niinikään taitavasti ulkopolitiikkaa ja hankki Ranskalle joksikin aikaa taas johto-aseman Euroopassa. Puolan perintösodassa hän kannatti Stanislaus Leczinskiä. Tämä ei tosin tullut Puolan kuninkaaksi, mutta F. sai Wienin rauhassa (1735) aikaan, että Stanislaus sai Lothringin, joka hänen kuoltuaan oli joutuva Ranskalle; Napoli ja Sisilia taas oli jäävä Espanjan bourbonien sukuhaaralle; vastoin F:n tahtoa Ranska sekaantui Itävallan perimyssotaan, jonka kestäessä hän kuoli. F. oli myöskin tieteitten harrastaja ja oli v:sta 1717 Ranskan akatemian jäsen. [Verlaque, „Histoire du cardinal Fleury" (1879).] *K. O. L.*

Fleury *[flöri']*, Émile Félix (1815-84), ransk. soturi ja valtiomies, meni 1837 Algeriassa muodostettuun spahien joukkoon ja kunnostautui taisteluissa; palattuaan Ranskaan esiintyi innokkaana bonapartistina, ja oli Ludvik Napoleonin toimekkaimpia apumiehiä hänen joulukuun 2 p. 1851 toimeenpanemassaan valtiokaappauksessa; tuli divisioonakenraaliksi 1863 ja senaattoriksi 1865. Keisari käytti häntä myöskin diplomaattisissa toimissa; v. 1866 hänet lähetettiin Sardinian kuninkaan Viktor Emanuelin luo; oli 1869-70 lähettiläänä Pietarissa, mutta ei saanut Venäjää rupeamaan Ranskan liittolaiseksi Saksan kanssa 1870 syntyneessä sodassa. Vv. 1897-98 julkaistiin „Souvenirs du général F." ja v. 1902 „La France et la Russie en 1870".
K. O. L.

Flibustiers l. flibustilaisetks. Boucaniers.

Fliedner *[flīd-]*, Theodor (1800-64), saks. pappi, tuli 1822 papiksi Kaiserswerthiin Rheinin rannalla (lähellä Düsseldorfia), evankeliseen seurakuntaan, jonka jäsenet enimmäkseen olivat köyhää työväkeä. Tutustuttuaan matkalla Englannissa kristilliseen rakkaudentoimintaan, hän päätti elvyttää samanlaista toimintaa Saksassakin ja perusti siellä 1826 ensimäisen vankeinhoitoyhdistyksen sekä 1833 ensimäisen kodin vapautettuja naisvankeja varten. Hänen varsinaiseksi elämäntyökseen tuli alkukristillisen diakonissatoimen uudelleen elvyttäminen (ks. Diakonissa). — Hänen poikansa Fritz F. (1845-1901) oli lähetystönsaarnaajana Madridissa ja harjoitti siellä protestanttista lähetystointa. [Th. Schäfer, „Th. Fl." (1900); Georg Fliedner, „Th. Fl." (1908 seur.); „Th. Fl., hänen elämänsä ja vaikutuksensa" (1896).] *J. G.*

Fliegende Blätter *[flī-]*, kuuluisa saks. kuvitettu pilalehti, jonka perustivat puunpiirtäjät Kaspar Braun ja Friedrich Schneider 1844 Münchenissä. Se ei sekaannu politiikkaan; siihen piirtävät kuvia etevät taiteilijat. Leviää laajimmin kaikista saksalaisista pilalehdistä. *J. H-l.*

Flinck, Govaert (1615-60), holl. maalaaja, Lambert Jacobszin oppilas Leeuwardenissa, työskenteli v:u 1634 jälkeen Amsterdamissa Rembrandtin johdolla, jota hän uskollisesti seuraa, kunnes elämänsä lopulla saa vaikutusta Rubensin taiteesta. Käsitteli uskonnollisia ja laatukuvallisia aiheita, mutta onnistui paraiten muotokuvissaan. F:n pääteos on iso B. van der Helstin tyyliin maalattu „Ampujakunnan juhla Westfalenin rauhan kunniaksi" (1648, Amsterdamissa). *E. R-r.*

Flinders *[-dəz]*. 1. (F. River) n. 800 km pitkä joki Australian Queenslandissa. Laskee Karpentaaria-lahteen. — 2. (F. Range) vuorijono Etelä-Australiassa.

Flinders *[-dəz]*. Matthew, engl. merenkulkija, etevä kartoittaja ja hydrografi (1774-1814), purjehti G. Bassin kanssa Australian rannikolla: löysivät Bassiu-salmen, ja kiersivät ensimäisinä Tasmanian ympäri todentaen sen saareksi. V:sta 1801 hän tutki Australian etelä-rannikon lännestä Kenguru-saareen asti etsien läpikulkua mantereen poikki, jatkoi sitten matkaansa pitkin itärannikkoa ja tunki pohjoisrannikolla Karpentaaria-lahden sisimpään mutkaan. — Tutkimustensa tulokset hän julkaisi teoksissaan: „A voyage to Terra Australia" ja „Observations on the coast of Van Diemen's land etc."

Flinders-saari *[-dəz]*, suurin Furueaux-saarista, 1,440 km², Tasmanian ja Australian välissä.

Flirtti (engl. *flirt*), kurtiisi, keimailu, rakastelu.

Floberttikivääri l. tešonki, ampuma-ase, jolla on niin pieni kaliiberi, että ainoastaan nallin kaasut riittävät heittämään herneen suuruisen kuulan tavallisen laudan läpi. Erään Flobertin keksimä v. 1860. Nimitetään myös salonkikivääriksi, koska sitä käytetään ampumaharjoituksiin huoneissa. *M. v. H.*

Floconné *[-konnē']*, paksu talvipäällysvaatekangas, jossa on 2 tai 3 kudejärjestelmää. Pintakude muodostaa kuviomaisesti pitkiä juoksuja, jotka viimeistellessä leikataan tai nukittamiskoneessa katkaistaan poikki. Nämä katkotut ja nukitetut langanpäät näyttävät turkismaisilta villatupsuilta. *E. J. S.*

Flodin *[-ī'-]*. 1. Karl Teodor F. (s. 1858), suom. musiikkikirjailija ja säveltäjä, Faltinin ja Jadassohnin oppilas; maisteri 1886; hoiti musiikkiarvostelua Hufvudstadsbladetissa 1879, Aftonpostenissa 1899, Nya Pressenissä 1883-98 ja 1900-08, jolloin hän muutti Buenos Airesiin. On säveltänyt enimmäkseen lauluja ja pianokappaleita, sitäpaitsi myös 3 kantaattia: yhden nimeltä „Requiem für Mignon", toisen Tammisaaren seminaarin 25-vuotisjuhlaksi ja kolmannen Helsingin ruots. yhteiskoulun talonvihkijäisiin, sekä „Helena" nimisen lyyrillisen kohtauksen Goethen Faustista, orkesterin säestyksellä. — F. on säveltäjänä hienoaistinen ja arvostelijana maamme etevimpiä. Toimitti Euterpe nimistä musiikkilehteä 1900-03. Huomattava on hänen teoksensa „Finska musiker".

2. Adée, Leander-F. (s. 1873), suom. sopraanolaulajatar, kapellimestari Adolf Leanderin tytär, edellisen puoliso. Opiskeli ensin

Helsingissä Ojanperän ja neiti Mechelinin johdolla, esiintyen jo silloin sekä konserteissa että oopperaosissa. Hän jatkoi sitten opintojaan Pariisissa 1893-98 ja esiintyi siellä „Opéra comique"ssa 1897-98. Teki konserttimatkoja m. m. Norjaan ja Etelä-Ameriikkaan, ja siirtyi laulunopettajaksi Buenos Airesiin 1908. *I. K.*

Flogistinen, flogistonia koskeva; f l o g i s t i n e n t e o r i a ks. F l o g i s t o n.

Flogiston (kreik. *phlogisto's* = palava), ennen oletettu yhteinen aineosa kaikissa palavissa aineissa, joka niiden palaessa poistui, esiintyen m. m. liekissä. F l o g i s t o n t e o r i a n varsinainen perustaja oli S t a h l (1660-1734), ja se oli vallitsevana oppina kemiassa, kunnes happikaasu keksittiin ja Lavoisier 1774 antoi oikean selityksen palamisilmiöistä. *Edv. Hj.*

Floquet *[flokē']*, C h a r l e s T h o m a s (1828-96), ransk. politikko, tuli 1851 asianajajaksi Pariisiin. Keisarivallan aikana hän useissa lehdissä ja valtiollisissa oikeusjutuissa ankarasti hyökkäili hallitusta vastaan ja otti sitten tehokkaasti osaa syysk. 4 p:än vallankumoukseen 1870; tuli 1871 jäseneksi kansalliskokoukseen, josta hän kuitenkin erosi, turhaan koetettuaan saada aikaan sovintoa Pariisin ja Versailles'in välillä. Kommuunin kukistuttua hän Thiers'in käskystä vähäksi aikaa vangittiin epäiltynä kommuuninmielisistä salahankkeista. 1876 F. valittiin edustajakamariin, jossa hän pian kohosi ensimäisten joukkoon: 1885-88 hän taitavasti toimi kamarin presidenttinä. F. tuli maalisk. 31 p:nä 1888 pää- ja sisäministeriksi, joissa toimissa hän esitti ehdotuksen valtiosäännön uudistamiseksi ja taisteli ankarasti boulangismia vastaan, m. m. joutuen kaksintaisteluun Boulanger'n kanssa. Helmik. 1889 kukistuttuaan F. sam. v. valittiin uudelleen kamarin presidentiksi ja pysyi tässä toimessa v:een 1893, jolloin hän Panama-juttuun sekaantuneena menetti sekä tämän että sam. v. toimitetuissa vaaleissa edusmiehen paikkansa. V. 1894 F. kuitenkin valittiin senaattiin. [A. Faivre, „Discours et opinions de M. Charles Floquet" (2 nid., 1885).] *K. B:dt.*

Flora *[-ō-]* (lat. < *flos* = kukka). 1. Muin.-it. kukkien ja kevään jumalatar, jonka kunniaksi vietettiin vallatonta ilojuhlaa (F l o r a l i a) huhtik. 28 p.-toukok. 3 p. F. on tav. kuvattu kauniiksi, kukkien koristamaksi neitsyeksi.

K. J. H.

2. Jonkun maan tai alueen kasvit kokonaisuutena katsottuina: k a s v i s t o, esim. Suomen flora l. kasvisto; myös kirjallinen, systemaattinen esitys määrätyn alueen kasveista: k a s v i o (ks. t.).

Flora danica *[-ō- dā-]* (oikeastaan *Icones floræ danicæ*), komea kasvit. kuvateos, joka 1761-1883 Tanskassa julkaistiin kuningasten kustannuksella, ja joka sisältää vaskipiirroksia ja lyhyitä selityksiä kaikista Tanskan (Islanti ja Grönlanti siihen luettuina) villeistä korkeammista ja osittain alemmistakin kasveista. F. d. käsittää 17 nidosta l. 51 vihkoa sekä 3,060 sivunkokoista kuvaa tanskan- ja latinankielisine tekstineen. Täydennysnidos (1853-74) sisältää Ruotsin ja Norjan kasveja; 1887 ilmestyi täydellinen luettelo.

F l o r a d a n i c a p ö y t ä k a l u s t o, Rosenborgin linnassa Kööpenhaminassa säilytetty monumentaalinen posliininen pöytäkalusto, joka on koristettu edellämainitusta teoksesta jäljennetyillä kasvien kuvilla. Tehty kuningas Kristian VII:n tilauksesta 1788-99; käsitti yli 2,700 esinettä. Kerrotaan aiotun lahjaksi Venäjän keisarinna Katariina II:lle, mutta lunastettiin 1803 Tanskan kuninkaalle. *(J. A. W.)*

Floréal (ransk., < lat. *flōs* = kukka), „kukkaiskuukausi", Ranskan vallankumouksen aikuisen ajanlaskun kahdeksas kuukausi, vastasi gregoriaanisen kalenterin 20 p. huhtik. — 19 p. toukok. vuosina I-VII ja 21 p. huhtik. — 20 p. toukok. vuosina VIII-XIII.

Floreas *[-ō-]* (lat., < *flōrē're* = kukoistaa), „kukoistaos", „onneksi olkoon": f l o r e a t, kukoistakoon.

Floreerata (lat. *flōrē're*), kukoistaa.

Florens ks. F i r e n z e.

Florenssi (ransk. *florence*), palttinasidoksinen, keveä ja sileä silkkikangas, jonka loimeksi ja kuteeksi on käytetty ainoastaan keitettyä organsiinia ja tramsilkkiä. *E. J. S.*

Florentiini, onnenpeli, peräisin Napolista.

Florentiini-lakka, kokenillista ja alunasta valmistettu karmosiinin-punainen, öljyvärinä käytetty lakka-väri.

Florentiinin pullo, pullo, jonka kyljestä pohjan tasalta nousee ylipäästään lapoksi taivutettu putki, jonka yläpää on itse pullon suuta alempana. Käytetään eetterisiä öljyjä tislattaessa niiden erottamiseksi raskaammasta, putken kautta pois juoksevasta vedestä. *(S. K-i.)*

Florentiinin pullo.

Flores. 1. Alankomaille kuuluva saari Malaijilaisessa saaristossa, pienessä Sunda-ryhmässä; 15,174 km². F. on aarniometsäin peittämää vuorimaata, josta vielä toimivat tulivuoret kohoavat aina 2,400 m yl. merenp. (Rokka). Asukkaita n. 250,000, malaijien, jaavalaisten y. m. sekakansaa. Sisä-osassa elää vielä kaksi puhdasrotuista papua-heimoa. Sotaiset vuoristokansat ovat estäneet maan tutkimisen, eikä Alankomaiden valta ulotu rantakaistaletta syvemmälle. Länsiosassa hallitsee vasallisulttaani. F:n taloudellinen arvo on toistaiseksi mitätön. Hiukan santelipuuta, kanelia, kilpikonnankuorta ja syötäviä linnunpesiä vaihdetaan eurooppalaisiin tuotteisiin, pääasiallisesti pumpulikankaaseen. Vuorissa löytyy kuparia, rikkiä, salpietaria y. m. — 2. Azorien (ks. t.) läntisin saari. — 3. Uruguayn departementti; 4,518 km², 16,158 as. (1908), pääkaupunki Trinidad. *E. E. K.*

Floretti (ransk. *fleuret*, < it. *fioretto*), nuppikärkinen pistomiekka, käytetään miekkailussa. Sen terä on nelisärmäisesti suippeneva, tyvipuoleltaan jäykkä, kärkipää (u. ½ koko terää) erittäin joustava. Koko paino n. 430 gr, terän pituus 86-88 cm, leveys tyvessä 10-12 mm, kärjessä 3-4 mm, paksuus tyvessä 7-8 mm, kärjessä 2 mm. Väistölaatta metallinen tahi (varsinkin ranskalaismallisissa) tehty kahdesta soikionmuotoisesta, kärkeen päin taivutetusta renkaasta (ks. kuvaa), joiden taakse tukeva nahkapalanen asetetaan sormiensuojustimeksi. Kahva on kovaa puuta, joko pyöreä, päistään suippeneva, tahi kulmikas, noin 14 cm pitkä, hieman taipunut, lankakäärreessä oleva sekä varustettu katkaistun kartion

Ranskalainen floretti.

Ruotsalainen floretti.

muotoisella, raskaalla, 5·6 em:n pituisella metallipäällä. *-lskm-.*

Florettisilkki ks. Silkki.

Florida. 1. Noin 700 km pitkä, 150 km leveä niemimaa kaakkoisessa Pohjois-Amerikassa. — Pitkin matalaa, suoraviivaista itärannikkoa kulkee kapeain särkkäin merestä erottamina, pitkiä, jokimaisia laguuneja. Etelässä rannikko rikkoutuu, sen edustalla on lukuisia koralli- ja kalkkisaari-sikermiä, „keys". Länsirannikko on samoin lahtirikasta. Geologisesti F. on hyvin nuori, kvartäärimuodostumat ja tertiäärikauden kalkki ovat perustana; vasta tertiääriajan jälkeen se on yhdistynyt Pohjois-Amerikkaan; missään ei maa kohoa yli 75 m yl. merenp. Kalkkikallioon ou vesi kaivanut lukuisia onkaloita, luolia ja hautoja. Suuria järviä, joista Okeechobee 2,600 km², sekä sademäärän runsauden takia laajoja rämeitä, esim. Everglades, joka muodostaa Okeehobeen kera korkean veden aikana 18,000 km² suuruisen meren. Jokia on myös runsaasti, huomattavin St. John's River, joka laskee Atlantin-mereen; matalille aluksille on 2.900 km jokiteitä kuljettavia. Ilmasto puoleksi trooppinen, terveellinen, paitsi rämeseuduissa, joten pohjoisista valtioista saapuu talveksi paljo kesävieraita. Pohjoisesta tulevat ajoittaiset „pakkas-aallot" saavat suurta tuhoa aikaan, tuomalla mukanaan lunta ja jäädyttämällä vesiä. Kasvi- ja eläinkunnassa kohtaavat pohjan ja etelän edustajat toisensa. Suosypressi ja rehevät parta-jäkälät ovat muotokasveja. Valtiollisesti F. kuuluu yhdysvaltalaiseen — 2. Florida valtioon (lyh. Fla), joka lisäksi käsittää Meksikonlahden pohjoisen rantamaan Pensacola-lahden länsipuolelle saakka, yhteensä 151,939 km², jolla asuu (1906) 629,000 henkeä, siis ainoastaan 4 km²:llä. Asukkaista on n. puolet neekereitä. Kansansivistys on huonoulaisella kannalla, koulupakkoa ei ole. — Paitsi karjanhoitoa, vähäistä kalastusta, puu- ja sikaariteollisuutta, sekä vuorityötä (rikkaita fosfaattikerroksia) on maanviljelys yksinomaisena elinkeinona. Etelänhedelmät — appelsiinit, banaanit, ananasit, sekä punvilla, maissi, varhaiset vihannekset ovat maan tärkeimmät tuotteet. Viennissä ovat lisäksi puutavarat 55,9 ja tärpätti 33,8 milj. mk (1899) tärkeitä eriä. — Rautateitä oli 1901 5,207 km. — Pääkaupunki Tallahassee, suurin on Jacksonville. — Valtiovelka (1902) ainoastaan 5,3 milj. mk. — F:n löysi Ponce de Leon 1512. V. 1820 Espanja, jonka oma F. lyhyttä väliaikaa lukematta oli ollut, möi sen Yhdysvalloille, johon se 1822 territorina, 1845 valtiona liitettiin. Kehitys on sen jälkeen ollut nopea. *E. E. K.*

Florida-salmi, Florida-niemen ja Kuban sekä Bahama-saarten välissä. Pienin leveys n. 80 km ja syvyys siinä 677 m. Suurin syvyys 1,545 m.

Florideæ ks. Punalevät.

Floriini l. floreeni (kesklat. *flōrē'nus* < lat. *flōs* = kukka), it. *florino*, ransk. *florin*, kultaraha, jota alkuansa (v:sta 1252) lyötiin Firenzessä. Sen toisella puolella oli kaupungin vaakuna (lilja) ja toisella puolella Johannes Kastajan kuva. Arvoltaan se oli 12 Smk. 25 p. Myöskin Ranskassa lyötiin f:eja. F:sta polveutuu keskiajan kultaguldeni ja uuden ajan guldeni, jonka lyhennysmerkkinä vielä nytkin käytetään Fl. Englannissa lyötiin v:sta 1849 f:n nimisiä hopearahoja, joiden arvo on 2 sh. = n. 2 Smk. 50 p. Unkarin floriini l. *forint* = n. 2 Smk. 10 p. ks. Guldeni.

Florinskij *[-i'n-]*, Timofei Dmitrievitš (s. 1854), ven. slaavilaisen historian ja kielitieteen tutkija, v:sta 1888 slaavilaisen filologian professori Kiovan yliopistossa. Hänen teoksistaan huomattavimmat ovat „Etelä-slaavit ja Bysantti 14:nnellä vuosis." (1881), „Dušanin lainsäädännön muistomerkit" (1888), „Luentoja slaavilaisessa kielitieteessä" (2 osaa, 1895-97). *J. J. M.*

Florinus *[-i'-]*, Henrik (1633-1705), suom kirjailija, oli syntyisin Paimiosta, jossa isä oli kirkkoherrana. F. tuli ylioppilaaksi 1641, väitteli maisterinarvoa varten 1655, tuli Hämeenlinnan koulun rehtoriksi 1664, Paimion kirkkoherraksi 1671 ja Kemiön kirkkoherraksi 1689. F. julkaisi 1678 „nuoruden hyväxi" latinais-ruotsalais-suomalaisen sanakirjan, josta sitten 1695 ilmestyi uusi saksan kielellä lisätty painos. Huomattava on F. v. 1685 painetun raamatunpainoksen suomen kielen tarkastajana ja oikaisijana. Myöskin 1686 vuoden kirkkolain suomennos mainitaan hänen tekemäksensä, jota paitsi hän painatti muutaman saarnan y. m. F:n suomenkielen viljelemiseksi suorittama työ on siis aikaansa nähden varsin suuriarvoinen. Vaan ehkäpä kaikkein merkillisin on hänen 1702 painattamansa kokoelma „Wanhain Suomalaisten tawalliset ja suloiset sanan-lasut", joka on ensimäinen julkaisu suomalaisen kansanrunouden alalta ja kohta herätti suurta huomiota. F:n elämän loppuvuodet olivat sangen surulliset hänen poikansa, kirkkoherra Florinuksen tekemän aviorikoksen ja murhan johdosta, ja tämän surun mainitaankin jouduttaneen isän kuolemaa. *K. G.*

Floris ks. Flores.

Floris *[-ō-]*, Frans, oik. Fr. de Vriendt (n. 1517-70), flaamil. maalaaja. Opiskellessaan Roomassa F. sai voimakasta vaikutusta Michelangelolta, jonka tyyliä hän onnistumatta matki („Kapinoivien enkelien kukistus", 1554, Antverpenissä). Oli aikoinaan ylen suosittu ja sai joukoittain oppilaita. *E. R-r.*

Floristi (lat. *Flōra* = kukkien jumalatar), jonkun maan kasviston, floran, tuntija. — Floristinen, kasvistoa, floraa, koskeva. vrt. Flora.

Floroglusiini, trioksybentsoli ($C_6H_3(OH)_3$), kolmiarvoinen fenoli, syntyy muutamista glykosideista ja useista hartseista sulattamalla niitä kaliumhydraatin kanssa: värittömiä kiteitä; reagenssi punaiseelle (esim. paperissa), jonka se suolahappoisena liuoksena värjää punaiseksi. *Edv. Hj.*

Floss ks. Silkki.

Flotow, Friedrich von (1812-83), saks.

oopperasäveltäjä, Reichan oppilas; 1855-63 hoviteatterin johtajana Schwerinissä. F:n parhaat teokset, „Alessandro Stradella" ja „Martha", ovat vieläkin ohjelmistossa; esitetyt m. m. Suomessakin. *I. K.*

Flourens *[flurã']*, Marie Jean Pierre (1794-1867), ransk. fysiologi ja lääkäri, tuli 1832 vertailevan fysiologian professoriksi Pariisin „Musée d'histoire naturelle" laitokseen ja valittiin seur. v. tiedeakatemian vakinaiseksi sihteeriksi, ollen sitten vv. 1835-48 professorina „College de France"ssa. V. 1864 F. siirtyi yksityiselämään työskennellen kaikessa hiljaisuudessa edelleen johtavien fysiologien riveissä. Hänen suurimmat ansionsa perustuvat tutkimuksiin, jotka koskevat pienten aivojen toimintaa „sekä sisäkorvan kaaritiehyeitten vahiugoittumisen aiheuttamia suhtautumis-(ko'ordinatsioni-)häiriöitä. Hänen runsaasta tieteellisestä tuotannostaan mainittakoon „Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctious du système nerveux" (1824), „Éloges, lus dans les séances publiques de l'Académie des sciences" (1856). *M. O-B.*

Fluctuat nec mergitur (lat.), tunnuslause Pariisin kaupungin vaakunakilvessä (laiva aallokossa): „huojuu, ei huku".

Fluidaalirakenne (lat. *fluere* = juosta) = fluktuatsionirakenne (ks. t.).

Fluidum (lat.), juokseva aine, neste.

Fluksioni (lat. *fluere* = virrata). F:lla Newton tarkoitti sitä nopeutta, millä muuttuvainen suure aikayksikössä suurenee tai pienenee; F:a vastaa nykyisessä matematiikassa käsite suureen „derivaatta ajan suhteen". *(R. J-a.)*

Fluktuatsioni (lat. *fluctuã're* < *fluctus* = aalto). aaltoilu, hyllyminen; se aaltoileva ja hyllyvä liike, mikä huomataan käsin kosketeltaessa ja painettaessa nesteellä täytettyä ja jossakin määrin pingoittunutta rakontapaista muodostumaa tahi myöskin kimmoavaa pehmoista kudososaa. *M. O-B.*

Fluktuatsionirakenne (lat. *fluctuã're* = velloa, läikkyä), vulkaanisissa vuorilajeissa sellainen aineksien järjestys, jonka aiheuttaa vuorilajimassan juokseva liikunto ennen jähmettymistä.

Fluminia arundinacea.

Fluminia arundinacea, piuru, vedessä kasvava, korkea, ruokomainen heinä. Röyhy iso, harvahko, nuokkuvalatvainen. Kasvaa ruovikkoja muodostaen harvinaisena etelä- ja keskiosissa maatamme. *(J. A. W.)*

Fluor albus ks. Valkovuoto.

Fluoresseiini, resorsiiniftaleiini. väriaine, syntyy sulattamalla yhteen ftaalihappo-anhydridia ja resorsiinia; tummanpunaisia kiteitä, liukenee alkoholiin, antaa alkalien kanssa punaisen liuoksen, jolla on kaunis vihreä fluoressenssi; siitä sen nimi. Bromin vaikutuksesta syntyy tetrabromfluoresseiini eli eosiini, silkki- ja villateollisuudessa käytetty punainen väriaine. Vastaava jodiyhdistys on erytrosiini. *Edv. Hj.*

Fluoressenssi ks. Luminissenssi.

Fluori, alkuaine, kem. merkki F, kauan tunnettu aineosana muntamissa mineraaleissa, flussihapossa y. m., ennenkuin H. Moissan'in 1886 onnistui sähkövirran avulla erottaa se flussihaposta vapaaseen muotoon. Tärkeimmät fluorimineraalit ovat flusspaatti ja kryoliitti; esiintyy myös eläinten luissa ja hampaissa kalsiumfluoridina. Vihreänkeltainen, kitkeränhajuinen kaasu, syövyttää lasia, voi tiivistyä nesteeksi, jonka kiehumap. on —187°; at.-p. 19. F. kuuluu suolanmuodostajiin (halogeeneihin) samoinkuin kloori y. m. *Edv. Hj.*

Fluoridit ks. Fluorivety.

Fluoriitti (lat. *fluere* = juosta) l. fluorisälpä (flusspaatti), kuutio- tai oktaedri-kiteinen kivennäinen, kokoomukseltaan kalsiumfluoridi, CaF_2. Joskus väritöntä, mutta yleisemmin vieraista, orgaanisista väriaineista värillistä: violettia, vihreätä, keltaista tai punaista, usein fluoresseeraavaa. Fluoriittia rikkihapolla käsiteltäessä muodostuu fluorivetyä, jota valmistetaan juuri tällä tavoin. Kuumennettaessa muiden aineiden, esim. silikaattien kanssa f. sulaa helposti („juoksee", siitä nimi), jonkatähden sitä pannaan glasyyreihin ja emaljeihin. Ennen sitä myös yleisesti käytettiin lisänä malmeja sulatettaessa. Englannissa valmistetaan kauniinvärisistä muunnoksista rasioita ja muita koruesineitä. — F. on varsinaisesti juonimineraali ja esiintyy tavallisesti malmien, etenkin tinamalmin seurassa. Pitkänrannan kaivoksissa on runsaasti kiteytynyttä fluoriittia. Maassamme tavataan sitä vielä rapakivenonteloissa Vehkalahdella y. m. *P. E.*

Fluorivety, fluorin ja vedyn yhdistys (HF), valmistetaan fluorikalsiumista (flusspaatista) kuumentamalla tätä rikkihapon kera; väritön, pistävänhajuinen, ilmassa savuava kaasu, tiivistyy nesteeksi, jonka kiehumap. 19°, syövyttää helposti lasia, koska vaikuttaa piihappoon, ja käytetään sentähden etsaukseen; liukenee veteen (fluorivetyhappo, flussihappo, flusspaattihappo). F:n suoloja ovat fluoridit, joista tärkein on kalsiumfluoridi (fluorkalsiumi). *Edv. Hj.*

Fluorkalsiumi ks. Fluoriitti.

Fluss (saks.), merkitsee aineita, jotka tekevät vaikeasti sulavat aineet helpommin sulaviksi. Sellaisia fluss-aineita ovat keittosuola, booraksi, flusspaatti ja useat silikaatit.

Flussihappo ks. Fluorivety.

Flusspaatti ks. Fluoriitti.

Flusspaattihappo ks. Fluorivety.

Fluviaalinen (lat. *fluviã'lis* < *fluvius* = joki), jokeen kuuluva; *miner.* juoksevaan veteen kerrostuuut.

Fluviatiilinen (lat. *fluviã'tilis* < *fluvius* = joki), joellinen, joessa syntynyt, joki- (kerrostuma, eläimistö j. n. e.).

Fluvioglasiaaliset kerrostumat (< lat. *fluvius* = joki, ja *glaciã'lis* = jää-), jäätikköjen sulavesivirtojen muokkaamat ja kerrostamat sora- ja hietamuodostumat. Soran ovat jäätikköjoet hioneet niin, että sen lohkareet yleensä ovat pyöristyneitä, n. s. vierinkivisora, josta Fennoskandian lukuisat harjut (ks. t.) ovat muodostuneet sisämaanjäätikön sulamiskaudella,

jääkauden loppuvaiheilla suuntautuen suuriu piirtein katsoen sätettäin jäätikköalueen keskusosista eri suuntiin (pitkittäiset harjut). Missä peräytyvä jäänreuna on seisahtunut verraten pitkäksi ajaksi yhteen kohtaan, siihen on muodostunut yhtenäisiä kasaumajaksoja, n. s. reunaylänteet, jotka eroavat päätemoreeneista siinä, että niiden ainekset ovat pääasiallisesti fluvioglasiaalisia, vierinkivisoraa ja hietaa. Semmoisia ovat Salpausselkä riuuakkaisselänteineen, ja monet muut Fennoskaudian n. s. poikittaiset harjut. — Myöskin fluvioglasiaalisia hietakerrostumia on Fenuoskandiassa moniu seuduiu. Suurenmoisimmat hietauummet ovat kuitenkin Venäjällä, Pohjois-Saksassa ja Tauskassa, muiuaiseu jäätikköalueen (ks. Jääkausi) reunaosissa ja ympäristöissä. Ne ovat kerrostuneet mahtavista sulavesivirroista jäätikön reunan edustalle. Myöskiu moreenisoran alla on näillä seuduin hietakerroksia, jotka ovat syntyneet silloiu, kuu jäätikkö ei vielä ollut laajimmillaau, ja myös eri moreeuipatjojen välissä. Viimemainittu ilmiö on Suomessakin yleinen (ks. Interglasiaaliset kerrostumat).

P. E.

Flückiger, Friedrieh August (1828-94), sveits. farmakognosti, oli farmakoguosian professoriua ensiu Beruissä ja sitten Strassburgissa. F. on suuresti edistänyt tieteensä kehitystä. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Lehrbueh der Pharmaeognosie des Pflanzenreichs", „Grundlageu der pharmaceutischen Wareukunde.

Flyer *[flaiə]* (engl., < *fly* = leutää), häkkikehrä l. siipikehrä, käytettiin kehränä vanhoissa kehruukoneissa. Nykyääu se on harvinaiuen itse kehruukoneissa, mutta yleinen etukehräyskoneissa. *E. J. S.*

Fly-Frame ks. Kehruu.

Flygare-Carlén, Emilie ks. Carlén.

Flykteeni (kreik. *phlyktaina*), rakkula, eritoten erityisessä silmän sidekalvon tulehduksessa esiintyvä rakkulan tahi nystyrän muotoinen pieni muodostuma sarvikalvon ulommissa osissa.

Flürscheim *[flỹršäim]*, Miehael (s. 1844), saksal. maareformin harrastaja, oli alkuansa liikemies, v:sta 1888 toiminut yksinomaan kirjailijaua ja maareformiasian ajajana; perusti 1888 Saksan maareformiyhdistyksen. Eusimäisessä julkaisussaau „Auf friedlichem Wege" (1884) F. on Heury Georgen kannalla, mutta myöhemmin ilmestyneessä laajemmassa teoksessa „Der einzige Rettungsweg" (1890) hän tärkeissä kohdissa poikkeaa Georgen mielipiteistä.

Flysch, Alpeissa, Karpaateissa ja Apenniineissa (it. *macigno*) esiintyvä, usein yli 300 m:n vahvuinen, vanhimpaan tertiääriin ja osittain liitusysteemiin kuuluva sedimenttikerrostuma, jossa on kouglomeraatteja, hieta-, savi- ja merkelikiviä. Nämä sedimentit sisältävät niukasti eläinjäännöksiä. Ne ovat muodostuneet siihen aikaau, jolloin alppilaisten vuorijouojen muodostuminen oli alullaan ja ensimäiset ylängöt olivat vasta kohonneet näitä seutuja ennen peittäneestä merestä. *P. E.*

Flyygeli (saks. *Flügel* = siipi), kolmikulmaiuen pianosoitin, jossa kielet enimmiteu käyvät samaan suuntaau kuin soittimen koskettimet. *I. K.*

Flöjt ks. Flauto.

Flöte-vero („flöteskatt"), eräs Suomessa uuden ajan alussa veron alle joutuueesta entisestä rälssimaasta suoritettu sääntövero. [J. V. Ruuth, „1500-luvun maakirjoissa mainituista flöteveroista", Hist. arkisto XII.]

Flötsi ks. Juonne.

Flötzgebirge (saks.) ks. Juonnevuori.

F-moll, sävellaji, jonka perussävelenä on *f*, perussointuna *f as c* ja etumerkintönä 4 ♭-tä.

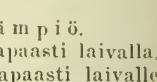

Fo, Buddhan kiinalainen nimi.

Foajee (ransk. *foyer*), ks. Lämpiö.

fob, lyh. engl. *free on board* = vapaasti laivalla, s. o. myyjä toimittaa tavaran vapaasti laivalle (laivan huostaan) määrätyssä paikassa (myyjän satamassa) ollen sen todistettavasti tehtyään munsta vastuusta vapaa. *I. K-o.*

Focus (lat., = liesi), polttopiste (ks. t.).

Fœniculum ks. Feukoli.

Fœnum græcum ks. Trigonella.

Foerster *[för-]*, Friedrieh Wilhelm (s. 1869), saks. kasvatusopillineu kirjailija, yksityisdosentti Zürichin yliopistossa. Tullut tunnetuksi siveyskasvatusoppia käsittelevistä teoksistaan, joista „Jugendlehre" on laajin ja perusteellisin. Suomeksi ovat ilmestyneet „Osaatko elää?" sekä „Koulu ja luonteenkasvatus", „Elämän ohjeita". *O. M-e.*

Fœtor (lat.), löyhkä, paha haju. — F. exore, ilkeänhajuinen henki.

Fœtorius ks. Kärppä, Lumikko, Hilleri.

Fogarasi, János *[fogaraši jänoš]* (1801-78), unk. lainoppinut ja sanakirjantekijä, v:sta 1841 vekselituomioistuimen sihteeri, v. 1848 neuvoksena Kossuthin finanssiministeriössä; perustuslain uudistamisen jälkeen F. tuli ensin kauppa- ja vekselituomioistuimen presidentiksi sekä myöhemmin ylimmän oikeusistuimen jäseneksi. F:n lainopillisista julkaisuista mainittakoon: „Unk. yksityisoikeuden pääpiirteet" (1839), „Unk. kauppa- ja vekselioikeus" (1840), „Uuden unk. siviilioikeudenkäyntijärjestyksen pääpiirteet" (1853); hänen sanakirjallisista julkaisuistaan ovat huomattavia unkarilais-saksalainen sanakirja (1836) sekä laaja ja runsasaineksinen unkarinkielen sauakirja (1861-74), jota hän toimitti aluksi yhdessä G. Czuezorin (ks. t.) kanssa sekä sittemmin, tämän kuoleman (1866) jälkeen, yksin. *(Y. W.)*

Fogas *[-š]*, Balaton-järven kuhan unk. nimi.

Fogazzaro *[-atsä'-]*, Antonio (s. 1842), it. runoilija ja romaaninkirjoittaja. Runoteoksia „Miranda" (1874) ja „Valsolda" (1876) seurasi F:n esikoisromaani „Malombra" (1881), joka osoittaa jo voimakasta luonteenerittelytaitoa ja muistuttaa hunmorillaan Diekensiä. Molemmat seuraavat romaanit „Daniele Cortis" (1885) ja „Il mistero del poeta" (1888) merkitsevät taideteoksina F:n tuotannon huippua. Kertomuksesta „Piccolo mondo antico" (1896), joka kuvaa Lombardian ja Venetsian vapanttamista itävaltalaisesta ikeestä, on tullut todellinen kansankirja. Sitä seurasi romaani „Piccolo mondo moderno" (1900); se kertoo pojista, jotka eivät ole täyttäneet, mitä isien aika lupasi. F. on sitäpaitsi julkaissut novelleja ja näytelmiä. F:n kristillinen liberalismi, hänen sosialistinen ja kosmopoliittinen mystisisminsä kuten myös hänen reformikatolilaiset harrastuksensa lähentelevät häntä

Tolstoi'hin; muutkin venäl. romaauinkirjoittajat ovat häneen jossakin määrin vaikuttaneet. Runoilijana F. on Gabriele d'Annunzion suorauainen vastakohta, ja häntä pidetään mainitun kirjailijan rinnalla nykyisen Italian etevimpänä kirjallisena henkilönä. V. 1900 F. kokoelmassa „Minime" julkaisi kirjoitelman Kalevalasta („Dell' epopea uazionale finnica"), jonka tunsi Léouzon Le Duc'in rausk. käännöksestä. Kirjoitelmaau liittyy osittain runomittaisia osittaiu proosakäännöksiä häärunoista. Kalevalasta saatua aihetta hän on käyttäuyt novellissaan „Málgari o la perla marina". [S. Rumor, „Antonio (1896); P. Momenti, „Antouio F., vita e opere" (1900); sisältää arvokkaan bibliografian; O. Hauser, „Autouio F."(Westermanns Monatshefte, 1903).] *J. H-l. (E. N. S.)*

Fogel *[-ō-]*, Martin (1634-75), saks. lääkäri ja polyhistori, suomen, lapin ja unkarin kielen sukulaisuuden keksijä, kotoisin Hampurista, harjoitti opintoja useissa Saksan yliopistoissa ja Italiassa, harrasti, paitsi omaa ammattitiedettään lääkeoppia, mitä moninaisimpia aineita: luonnontieteitä, filosofiaa, historiaa, maantiedettä ja kielitiedettä; tuli 1675, vähää eunen kuolemaansa, logiikan ja metafysiikan professoriksi Hampurin lukioon. Hänen varhainen kuolemansa vaikutti, ettei hän ehtinyt paljon julkaista, mutta sitä enemmän jäi hänen jälkeensä käsikirjoituksia ja muistiinpanoja, jotka Leibnizin toimesta ostettiin Hannoverin kirjastoon; sitä paitsi häneltä jäi luonnoutieteellisiä, taide- ja rahakokoelmia. Toscanan prinssi Cosimo (Cosimo III), johon F. oli tutustunut opiskellessaan Italiassa, pyysi häutä hankkimaan suomen kieliopin ja sanakirjau; tämäu johdosta F. 1669 hänelle lähetti käsinkirjoitetun jäljenuöksen „Variarum rerum vocabula" nimistä suomea sisältävää sanaluetteloa, sekä liitti mukaan oman tutkimuksensa „De linguæ finnicæ indole observationes", joka ei ole koskaau tullut painetuksi, mutta on käsikirjoituksena tallessa Firenzen „Biblioteca nazionale ceutrale"ssa sekä konseptina, useilla lisäyksillä varustettuna, Hannoverin Kuuink. kirjastossa, mistä allekirj. sen löysi 1888. F:u tutkimuksessa on ensi kerrau osoitettu suomen ja unkariu sukulaisuus, vieläpä kieliopillisilla perusteilla, ei yksin sanavertausten nojalla, jommoisia pari muutakin henkilöä oli samaan aikaan tehnyt; sitä paitsi F. tässä on tehnyt sanavertauksia suomalaisten sekä germaanilaisten ja slaavilaisteu (laina-)sanojen välillä. Myöhemmin saatuaan tietoja lapin kielestä hän lausui ajatuksenaan, että lappi eroaa suomesta vaiu murteen tapaan, mutta että kumpikin on sukulaisuudessa unkarin kanssa. [Setälä, „Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan" Suomi III, 5; Valvoja 1894, siv. 54.] *E. N. S.*

Fogelberg *[-ō-]*, Bengt Erland (1786-1854), ruots. kuvanveistäjä. Opiskeli Tukholmassa, v:n 1820 jälkeeu Pariisissa Guérinin ja Bosion johdolla. V:sta 1822 F. asui Roomassa, jcssa hän Thorvaldsenin henkeen valmisti monta antiikkisuutta tavoittavaa kuvanveistosta. Ansaitsee suurinta huomiota yrityksistään kuvata plastilliseen muotoon skandinaavisen jumalamaailman olentoja, joista Tukholman kansallismuseon porraskäytävässä ovat marmoriveistokset „Oden" (1831), „Tor" (1845) ja „Balder" (1845). Teki myöskin historiallisia kuvapatsaita: Kaarle XIII (1832), Kustaa Aadolf (1854, Göteporissa), Birger Jarl ja Kaarle XIV Juhana (mol. 1854, Tukholmassa). Nämä viimemain. veistokset osoittavat Ruotsin kuvanveistossa siirtymystä klassillisesta suunnasta uudenaikaiseen, realistisempaan tyyliin. [C. Leconte, „L'œuvre de F." (loistoteos, 1856), J. Böttiger, „B. E. F." I (1880), G. Nordensvan, „Svensk konst o. svenska konstnärer" (1892).] *E. R-r.*

Fogelhufvud *[fōgelhūvud]*, suom. aatelissuku, alkuansa Linnuupää, väitti saaneensa aateliskirjan 1407 Eerik Pommerilaiselta. Jo 1377 mainitaan Matte Linumpæ Piikkiössä, jossa suvun kotikartano Linnunpää oli. Uuden ajan alussa edustaa sukua Sipri Matinpoika kirjuri, Ispoisten herra. Hänen poikansa olivat Maunu Siprinpoika, „tallimestari uuorille hevosille Suomessa" 1574, ja 1562 ratsumiesluettelossa mainittu Henrik Linuunpää. Edellisen poika Juhana Maunuupoika, Kalfnäsin herra (Kemiössä), käyttäytyi urhoollisesti Venäjän sodassa ja sai 1611 Jaakko De la Gardielta kuninkaalle suosituksen osoittamastansa kunnosta. Myöskin 30-vuotiseen sotaan hän ensi aikoina otti osaa ja kuoli 1632 Stralsundissa. Suku sammui mieskanualta 1732. *K. G.*

Fogelvik *[fōgelvīk]* (Fågelvik), vanha kartano Fryserumin pitäjässä Kalmarin läänissä Ruotsissa, oli aikoinaan kuningas Kaarle VIII Knuutinpojan asuinkartanona ja siirtyi sitten hänen tyttärensä naimisliiton kautta Gyllenstierna-suvulle, joka sen kauan omisti.

Fohström *[fūström]*. 1. Alma Evelina F.-von Rode (s. 1856), suom. laulajatar, opiskeli jo kouluaikanaan Helsingissä laulua Anna Blomqvistin johdolla ja esiintyi m. m. Suomalaisessa seurassa; jatkoi opintojaan Pietarissa rouva Nissen-Salomanin johdolla, ja Milanossa (1877-78) Lamperti'n oppilaana; esiintyi 1878 suom. oopperassa Lucian, Margareetan ja Somnambulan osissa, ja on sen jälkeen tullut kaikkialla tuunetuksi harvinaisen koloratuuritaitoiseua ja heleä-ääniseuä oopperaja konserttilaulajattarena. Vv. 1883-84 hän kävi konserttimatkalla Etelä-Ameriikassa ja 1885-86 Pohjois-Ameriikassa; esiintyi 1878 ja 1884-85 Krollin teatterissa Berliinissä, ja 1890-1904 hän oli Moskovan hovioopperan primadonnana; nimitettiin 1909 opettajaksi Pietarin konservatoriin. — Meni 1889 naimisiin eversti Basil von Roden kanssa.

Alma Fohström.

2. Elin F. (s. 1865), laulajatar, edellisen sisar, Stockhausenin ja Viardot-Garcian oppilas; esiintyi Italiassa ja Sveitsissä nimellä Elina Vandar, naimisissa prof. Hjalmar Tallqvistin kanssa.

3. Ossian F. (s. 1870), sellisti ja kapellimestari, edellisteu veli; opiskeli ensin Helsingin musiikkiopistossa, ja sitten Brysselin konservatorissa 1893-95; oli Helsingin musiikkiopiston opet-

tajana 1895-96. Teki konserttimatkoja Venäjälle, Saksaan ja Euglantiin. Toimi Filharmonisen seuran orkesterissa soolosellistinä ja varajohtajana ja orkesterikoulun opettajana 1905-08; muutti Vaasaan kapellimestariksi 1908. *I. K.*

Foibos ks. P h o i b o s.

Foinikia (kreik. *Phoini'kē*, lat. *Phœnī'ce*), johtuu kreikkalaisten ja roomalaisten käyttämästä, alkuperältään tuntemattomasta nimestä, jolla tarkoitettiin Välimeren ja Libanonin välistä maakaistaletta noin Eleutheros-(Nahr elkebîr-)joelta Karmelin-vuorelle saakka. Sen asukkaat, foinikialaiset, kuuluivat kanaanilais-seemiläiseen kansanryhmään, joka luultavasti 3:nnellä vuosituhannella e. Kr. Arabiasta levisi Kanaaniin, Syyriaan ja Mesopotamiaan. Itse he sanoivat itseänsä tärkeimmän kaupunkinsa Sidonin mukaan sidonilaisiksi (jota nimitystä Raamattu yksinomaan käyttää ja joka kreikkalaisillakin oli tavallinen). Asemansa johdosta F. samoin kuin Palestiinakin alati oli Egyptin ja Mesopotamian suurvaltojen välisen riidan esineenä. Mitään yhteistä valtakuntaa foinikialaiset eivät koskaan saaneet aikaan. Parhaimman kukoistuksensa aikanakin maa jakaantui useaan kaupunkivaltioon, kunkin etunenässä kuningas, jonka usein oli pakko jakaa valtaansa mahtavan papiston tai maallisen ylimyskunnan kanssa. Muutamissa valtioissa ajoittain oli suffeettien („tuomarien") hoitama tasavaltainen hallitus. Ainakin siitä alkaen, kuin babylonialaiset hallitsijat Sargon ja Naram-Sin (ks. B a b y l o n i a) ulottuivat valtansa F:aan, knulni maa valtiollisesti ja sivistyksellisessä suhteessa kautta monien vuosisatojen Babylonian vaikutuspiiriin. Vasta Egyptin 18:nnen ja 19:nnen dynastian aikoina, joilta ensimäiset tarkemmat tiedot F:u oloista johtuvat, sen pikkuvaltiot Arados, Gebal (ks. B y b l o s), Berytos (ks. B e i r u t), Sidon ja Tyros (ks. n.) joutuivat Egyptin yliherruuden alle, mutta sivistyksellisessä suhteessa Babylonian vaikutus pysyi entisellään, kuten elAmarna-kirjeet osoittavat. Egyptin ylivalta F:ssa päättyi 2:sen vuosituhannen loppupuolella, jolloin osa maata joutui muutamien muukalaisheimojen haltuun. Siihen aikaan Tyros näyttää vieneen voiton Sidonista ja esiintyy seuraavana aikana F:n tärkeimpänä kaupunkiua. Sen kuninkaista Hiram I (n. 968-935), Salomonin Raamatusta tunnettu aikalainen, oli mahtavin. Seuraavalta 9:nueltä vuosis. alkaen assyrialaiset yhä kiivaammin ahdistivat F:aa, jonka kaupungeista toinen toisensa perästä joutui heidän valtaansa. Assyrian kukistuttua (v. 606) F:ssa seurasi nusbabylonialainen valta, sitten (538 e. Kr.) persialaisten, vihdoin (332) Aleksanteri Suuren ja seleukolaisten ja lopuksi (64 e. Kr.) roomalaisten valta, jonka aikana maa suuresti vaurastui mutta foinikialainen kansallisuus kielineen ja uskontoineen hävisi. — Foinikialaisten merkitys maailmanhistoriassa ei ollut valtiollista laatua, vaan siinä, että he olivat vanhan ajan etevimpiä k a u p a n h a r j o i t t a j i a ja tutustuttivat länsimaita itämaitten sivistykseen. Noin 1500-luvulta alkaen foinikialaiset liikkuivat Välimerellä ja harjoittivat kauppaa sen rannikoilla. Heidän meriretkiensä ensimäisinä päämäärinä olivat Kypros-saari ja Egypti. Sittemmin he kävivät Aigeian-meren, luultavasti Mustan-merenkin, ja läntisen Välimeren rannoilla Sisiliassa ja Espanjassa saakka. Todennäköisesti he ulottuttivat retkensä Gibraltarin-salmen ulkopuolellekin. Retkillään he vaihtoivat itämaitten teollisuuden tuotteita länsimaitten raaka-aineisiin, m. m. hopeaan ja pronssiteollisuudessa tarvittavaan tinaan, sekä ostivat tai ryöstivät orjia. Kauppansa tueksi foinikialaiset perustivat kiinteitä kauppapaikkoja (esim. Gaddir, lat. Gades, nyk. Cádiz, ks. t.), joista kasvoi tärkeitä kaupunkeja. Tavallisesti ajatellaan foinikialaisilla Välimeren rannoilla olleen koko joukon siirtomaita. On kuitenkin mahdollista, että Karthago (ks. t.), joka merkitykseltään pian otti voiton F:sta, ja muut puunilaiset asutukset Afrikan pohjoisrannalla ainakin osaksi olivat vauhempaa syntyperää ja olivat saaneet foinikialaisen väestönsä samasta kansainvaelluksesta, joka tuotti foinikialaiset F:aan. Foinikialaisten sekä valtiollista

Ylhäinen foinikialainen.

Hopeamaljakko Curimmista.

Temppeli Bybloksessa.

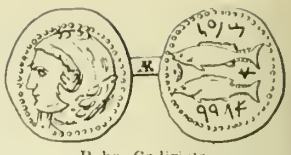

Raha Gadirista.

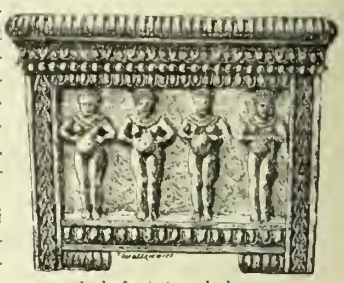

Sarkofagi Amathuksesta.

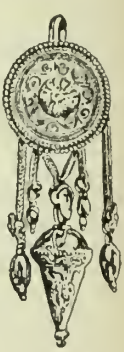

Kultainen korvakellukka.

Muistopatsas Sisiliasta.

valtaa että sivistyksellistä itsenäisyyttä on yleensä liioiteltu. Koska foinikialaiset olivat ensimäinen itämaalainen kansa, johon kreikkalaiset tutustuivat, luulivat uämä heidän itse keksinceu ja aikaansaaneen kaiken, minkä heiltä saivat ottaa vastaan. Itse asiassa foinikialaiset edustivat verrattain epäitsenäistä s e k a k u l t t u u r i a, jonka pääaihcet on huomattu babylonialaisiksi ja egyptiläisiksi. Kuuluisat olivat heidän purppurakankaansa sekä savi-, metalli- ja lasituotteet, joita on löydetty F:n ulkopuolelta, Assyriasta ja Italiasta y. m. Mutta lasia esim. valmistettiin jo aikaisemmin Egyptissä. Foinikialaisten nimellä tunnettuja kirjaimia, joista sekä muitten seemiläisten (paitsi assyrialaisten) kirjoitusmerkit että m. m. kreikkalainen ja latinalainen kirjaimisto johtuvat, ei varmuudella voi sanoa foinikialaisten keksinnöksi. Heidän u s k o n t o n s a oli syntyperältään läheistä sukua babylonialaisten uskonnolle. Jumaluuden tavallisia nimiä oli Baal (ks. t.), Malk ja Adon (vrt. A d o n i s), jotka kaikki ilmaisevat herruutta. Tyroksen paikallisjumala oli Melkart („kaupungin herra"), jonka kreikkalaiset saattoivat yhteyteen Herakleeu kanssa. Pääjumalatar oli Astarte, nimeltääu ja luonteeltaan sama kuin ass. Ištar. Muukalaisista jumalista palveltiin etupäässä Egyptin Isistä ja Osirista. [Renan, „Mission de Phénicie" (1864), Pietschmanu, „Geschichte der Phönizier" (1889), G. Rawlinson, „Phœnicia" (1889), Landau, „Die Phönizier" (1903).] *K. T-t.*

Lasiastia.

Foinikian kieli kuuluu seemil. kieliryhmän pohjoiseen haaraan ollen lähintä sukua heprean kielelle. Tämänkielisestä varsinaisesta kirjallisuudesta ei ole säilynyt kuin muutamia epävarmoja kreikaksi käännuettyjä otteita Tyroksen aikakirjoista, Sankhunjatonin historiasta ja Hannon „Periplus" nimisestä teoksesta. Sitävastoin on löydetty suuri joukko verattain lyhyitä kivipiirroksia, joista vanhimmat ovat 800 e. Kr. vaiheilta, euimmät v:n 400 jälestä. Tärkeimmät löytöpaikat ovat Sidou, Tyros, Byblos, Kypros, Egypti, Ateena, Karthago ympäristöineen, Sardiinia, Sisilia, Malta ja Marseille. Pisimmät ovat kuningas Ešmunasarin hautakirjoitus Sidonista, Jekhaumelekiu muistokirjoitus Bybloksesta, uhritaulu Karthagosta ja uhrimenomääräykset Marseillesta. Varsin runsaat ovat Afrikasta löydetyt uuspuunilaiset hautakirjoitukset, osittain vielä v:n 400 vaiheilta j. Kr. Ne samoin kuin Plautuksen Pœnulus uimisessä huvinäytelmässä tavattavat puunilaiset kielinäyttect edustavat f:n myöhintä kehitystä. [Gesenius, „Scripturæ linguæ phœniciæ monumenta" (1837), „Corpus inscriptionum semiticarum" (1887 seur.). Schröder, „Die phöniz. Sprache" (1869), Bloch, „Phœnicisches Glossar" (1891). Lidzbarski, „Handbuch der nordsemit. Epigraphik" (1898).] *K. T-t.*

Foiniks ks. P h o i n i k s.

Foix *[fuā']* (lat. F u x u m). 1. Aikaisemmin kreivikunta Etelä-Ranskassa. — 2. Mainitun kreivikunnan, nyt Ariègen departementin, pääkaupunki, Pyreneitten juurella; 4,657 as. (1901). Rautateollisuutta. — Raudanpitoisia lähteitä, kylpypaikka. *E. E. K.*

Fokaali ... (lat. *focus* = liesi), polttopisteeseen kuuluva. ks. P o l t t o p i s t e.

Fokki l. a l a k e u l a p u r j e, alinen raakapurje keulamastossa; keulamaston kahvelipurje kaljaasissa; kolmionmuotoinen, maston keulapuolella oleva purje yksimastoisessa aluksessa. *F. W. L.*

Foksterrieri ks. K o i r a.

Fokus, polttopiste (ks. t.).

Fol., lyhennys sanasta f o l i o.

Folengo *[-e'-]*, T e o f i l o (1492-1554), it. satiirillinen runoilija. Salanimellä M e r l i n o C o c c a i o hän 1521 julkaisi jo 1517 kirjoittamansa „Baldus" nimisen runosatiirin, joka sukkelasti ivaa 16:nnen vuosis. alkupuolen oloja, ritariromaaneja, astrologiaa, magiaa, kirjailijain ahkerasti viljelemiä mytologisia taruja, y. m. Se edustaa n. s. makaronilaista runoutta (ks. t.) kuten F:n muutkin teokset: „Moschea", ivanteko romantillisista runoelmista, ja „Zanitonella", samanlainen paimenrunoudesta ja petrarkismista; molemmat F. luultavasti jo nuoruudessaan oli suunnitellut, vaikka hän ne muovaili 1519 ja julkaisi 1521; „Orlandino" (kirj. 1522-23, julk. 1526), munkkien, pappien ja talonpoikien armoton satiiri; „Chaos del Triperuno" (1526), osaksi runopukuinen, osaksi suorasanainen teos, joka kertoo tekijän omista elämänvaiheista ja etenkin hänen kääntymyksestään. F. julkaisi lisäksi muutamia uskonnollisia ja vakavia runoelmia, kuten „La humanita del figliuol di Dio" (1533) ja latinal. runon „Jannus" (1533), joiden tarkoitus oli hyvittää hänen aikaisempaa ylenmääräistä hilpeyttään ja satiiriaan, varsinkin sitä, mikä esiintyy „Baldus" runoelmassa. Ne ovat runollisesti vähäarvoisia. F:n makaroulaiset ruuot ovat täydellisimmin painettuina nimellä „Opus maccaronicum" (1768-71, 2 nid.), uudemman painoksen toimitti Partioli: „Le opere maecheroniche di Merlino Coccaio" (1882-89, 3 nid.). [Dalmistro, „Elogio di Teofilo Folengo" (1833); A. Luzio, „Nuove ricerche su F." („Giornale storico della lett. ital.", 1889).] *J. H-l.*

Folia (lat., mon. sanasta *folium* = lehti), *farm.*, rohdos, joka on kokoonpantu lehdistä, esim. *folia belladonnæ*, belladonnan-lehdet; *folia digitalis*, sormustinkukan- l. digitalis-lehdet.

Foliantti (ks. F o l i o), folio-kokoon taitettu kirja.

Folio, lyh. f o l. (oik. abl. lat. sanasta *folium* = lehti), kirjan sivu (pagina). — Kirjankoko, joka syntyy siten, että painoarkki taitetaan kahdeksi lehdeksi, kaksitaite.

Folium (lat., mon. *folia* lehti). 1. Lehti. — 2. Ohut lehtitina, -kulta-, -hopea- j. n. e. — 3. Kuivina lehtinä kaupassa esiintyvät rohdokset.

Folketinget, „kansankäräjät", Tanskan eduskunnan toinen kamari; vaalioikeus siihen on jokaisella 30 vuotta täyttäneellä miehellä, joka vuoden on vaalipiirissä asunut ja joka ei ole toisen holhouksen alainen, ei nauti vaivaisapua, eikä ole rikoksesta tuomittu; vaalikelpoisuuteen vaaditaan ainoastaan 25 vuoden ikä. Jäseniä on 114. Vaalit toimitetaan kolmeksi vuodeksi kerrallaan yhden miehen vaalipiireissä. vrt. T a n s k a, valtiomuoto.

Folklore (engl. ääut. *fouklōə*), „kansantieto",

Englannissa 1846 kansanrunoutta ja sen tutkimusta osoittamaan keksitty sana, jolla nykyisin on yleiseurooppalainen käytäntö. ks. Kansanrunous. *K. K.*

Folkungit, ruots. ylimys- ja hallitsijasuku polventuu todennäköisesti siitä Folkesta, joka eli v:n 1100 vaiheilla ja silloin mainitaan olleen „ylhäissukuisin mies Ruotsissa". Hänen pojanpoikansa oli jaarli Birger Brosa ja tämän veljenpoika nuoremp i Birger jaarli, joka tuli kuninkaallisen Folkungi-suvun kantaisäksi. Suvun vaakuna oli pysty-jalopeura kolmen orren päällä; sen nimi tavataan ensin 1200-luvun lopussa; Birger Brosan tytär Ingegärd oli naimisissa kuningas Sverker nuoremman kanssa, mutta siitä huolimatta mainitaan Folkungein liittyneen hänen vastustajiinsa. V. 1229 kerrotaan heidän olleen mukana nostamassa Knut Lången valtaistuimelle, Eerik Eerikinpojan sijaan. Seuraavalla ajalla syntyi eripuraisuutta F.-suvun omassa keskuudessa, ja he olivat osanottajina kaikissa niissä sisällisissä kapinoissa, jotka 1200-luvulla järkyttivät Ruotsia, esim. kapinayrityksissä 1251 ja 1278 (mahtava Juhana Filipinpoika mestattiin 1280). Ruotsin valtaistuimella oli Folkungein suku v:sta 1250 v:een 1363 ja Norjan 1319-87 (ks. Ruotsi, historia). *K. G.*

Folkvinus *[-i'-]* Suomen kirkon johtaja, vaikutti maassamme lähetyssaarnaajain päämiehenä 12:nnen vuosis. viimeisillä vuosikymmenillä. Piispainkronikka sanoo hänen olleen ruotsalaisen ja ennen kuuluneen Upsalan tuomiokapituliin. Varsinaista piispanarvoa hänellä tuskin oli. Muutamat kirjoittajat yhdistävät F:n eräässeen paavi Aleksanteri III:n asettamaan Fulco nimiseen virolaisten (eestein) piispaan, mutta ilmau pätevää todistusta. Syntymä- ja kuolinvuotta ei tiedetä. *K. G.*

Follikeli (lat. *folli'culus* = pussi), yksinkertainen pussimainen rauhanen.

Follingius *[-i'η-]*, Petrus Nicolai (k. 1565), Turun piispa, synt. Follengen kylässä Itägöötanmaalla Ruotsissa, opiskeli Kööpenhaminassa ja tuli 1545 Linköpingin koulun rehtoriksi, tuomiokapitulin kaniikiksi ja Skedan pitäjän kirkkoherraksi. Muutamain suomalaiselle kansallisuudelle vihamielisten Juhana herttuan neuvonantajain suosituksesta nimitti Kustaa Vaasa 1558 jo iäkkäänlaisen F:n Mikael Agricolan seuraajaksi Turun piispanistuimelle, jossa pitkät ajat oli ollut yksinomaan kotimaisia miehiä. F:ta sanotaan oppineeksi ja varsinkin musiikkiin perehtyneeksi mieheksi, mutta pysyen ummikkoruotsalaisena hän ei saavuttanut papistonsa luottamusta; myös moititttiin häntä ahneudesta ja kopeasta esiintymisestä. Eerik XIV, joka epäili häntä Juhana herttuan kannattajaksi, erotti hänet 1563 piispanvirasta, mutta nimitti jo 1565 hänet Räävelin piispaksi; melkein heti sen jälkeen F. kuoli matkalla Turussa. *J. G.*

Fomalhaut (arab.), tähti eusimäistä suuruutta Eteläinen Kala nimisessä tähdistössä eteläiselä tähtitaivaalla.

Fomes ks. Pillisienet.

Fomitopsis ks. Pillisienet.

Fonautografi (kreik. *phōnē'* = ääni, ja autografi, ks. t.), koje, mikä automaattisesti piirtää ääniaaltoja. Sellainen on esim. metallikärjellä varustettu äänirauta, mikä piirtää värähdykset pyörivälle noetulle lieriölle. Useita eri rakenteita. Hensenin f., jollaisella H. Pipping on tutkinut suomenkin kielen fonetiikkaa, piirtää värähdykset lasilevylle. *(V. V. K.)*

Fondi (ransk. *fond* < lat. *fundus* = pohja, perustus), oikeastaan pohja, perustus. 1. Tausta (ks. t.). — 2. (ransk. *fonds*, engl. *fund*), pohjapääoma, pohjarahasto (ks. n.). — Fonds perdu (ransk.), „menetetty f.", irti sauomaton pääoma, joka tuottaa elinkoron, tai myöskin jonkun yleishyödyllisen yrityksen kannattamiseksi annettu rahasumma, jota ei saada takaisin ja joka ei tuota korkoa.

Foneemi (kreik. *phōnēma* = ääntymä), äännemäärä, puhutun kielen joku määrätty äänteellineu osa. Pienin f. on yksityinen kielenäänne, esim. *a*; f. on myös esim. tavu, joka on yhdellä itsenäisellä, yhtenäisellä henkäystyönuähdyksellä tuotettu äännemäärä; tai esim. puhetahti, joka on korkeimman intensiteettiasteen ja paussin tai myös kahden korkeimman intensiteettiasteen välinen äännemäärä (esim. sanassa *tupa* on kaksi tavuksi nimitettyä, ja lauseessa *ku'inka kauan te |vii'vytte| ko'tona?* kolme puhetahdiksi nimitettyä foneemia). vrt. Fonologia. *(Y. W.)*

Foneettiset l. **äänteenmukaiset kirjaimet,** sellaiset kirjaimet, jotka tarkasti ilmaisevat määrättyjä kielenääuteitä ja samalla myös näiden keskinäistä erilaisuutta. Ollakseen foneettisen tulee kirjaimiston siis eri kirjaimillaan voida ilmaista kielen kaikki eri äänteet siten, että jokainen eri äänne ilmaistaan vain yhdellä (eikä sen ohella myös jollakin toisella) kirjaimella ja että jokainen kirjain merkitsee vain yhtä (eikä sen ohella myös jotain toista) äännettä. Foneettisia kirjaimistoja on koetettu laatia osaksi tavallisen eurooppalaisen kirjaimiston perustuksella (Ellis, Lepsius), osaksi aivan uusia merkkejä keksimällä (Brücke, Bell). Edellistä lajia on se kirjaimisto, jota nykyään tavallisesti käytetään suomalais-ugrilaisten kielten äänteenmukaisessa kirjoittamisessa. Muutamien kreikkalaisten kirjainten ohella siinä pääasiallisesti käytetään latinalaista kirjaimistoa siten, että avuksi on otettu eri tyylilajeja, nurinkäännettyjä kirjaimia ja joukko lisämerkkejä (diakriittisia merkkejä. vrt. esim. *š, ž, η, ā, ə*, joita tässä Tietosanakirjassakin käytetään). Tästä äänteenmukaisesta kirjoitustavasta E. N. Setälä tekee seikkaperäisesti selkoa „Finnisch-ugrische forschungen" aikakauskirjan I osassa. *Y. W.*

Foneidoskooppi (kreik. *phōnē'* = ääni. *eidos* = kaltaisuus, ja *skopein* = katsella), koje, millä resonanssin avulla saadaan syntymään äänikuvioita saippuavesikalvoille. Jokaisella äänellä, sävelellä tai vokaalilla on määrätty, symmetrinen resonanssikuviousa. *V. V. K.*

Fonetiikka (kreik. *phōnē'* = ääni), oppi kielenäänteistä. Voidaksemme perehtyä jonkun kielen äänneoppiin, on välttämätöntä, että tunnemme puhutun kielen puhtaasti fyysilliset edellytykset, jotka ovat kolmea lajia: 1. akustisia, siinä määrässä kuin on kysymys kielenäänteiden akustillisista ominaisuuksista. 2. anatomisia, siinä määrässä kuin on kysymys inhimillisen puhekoneen rakenteesta. 3. fysiologisia, siinä määrässä kuin on kysymys puhe-elimien

toiminnasta eli n. s. artikulatsionista. Oppia ääistä puhutun kielen akustisista, anatomisista ja fysiologisista edellytyksistä nimitetään foneetiikaksi. vrt. Äänneoppi, Äännehistoria.

Äännefysiologian alalla jo muinaisintialaiset kieliopintekijät suorittivat varsin huomattavia tutkimuksia. 16:nnellä vuosis. Euroopassakin kuuromykkäin opetuksen edistämiseksi syntyi harrastusta samantapaisiin tutkimuksiin. Mutta vasta 18:nnen vuosis. loppupuolella syntyi teos, joka tuli vastaisten äänneopillisten tutkimusten perusteoksi, itävaltalaiseu W. v. Kempeleniu „Mechanismus der menschlichen Sprache nach der Beschreibung seiner sprechenden Maschine" (1791). Ja vasta 19:nnellä vuosis. f. saavutti suurimmat ennätyksensä, osaksi luonnontutkijain, osaksi kielentutkijain tutkimusten kautta. Edellisistä mainuttakoot saksalaiset G. S. Ohm, E. W. v. Brücke, C. L. Merkel, H. v. Helmholtz ja Fr. Techmer, jälkimäisistä englantilaiset A. J. Ellis, A. M. Bell, H. Sweet, saksalaiset E. Sievers, W. Vietor, ruotsalaiset J. A. Lundell, Fr. Wulff, norjalaineu J. Storm ja tanskalainen O. Jespersen (ks. n.).

Viime aikoina on kielenäänteiden tutkimisessa menestyksellä käytetty (V. Hensenin, Rousselot'n y. m. laatimia) koneita, joiden avulla voidaan saada graafillisia kuvia puhe-elinten liikkeistä. Laboratori tällaisia kokeellis-foneettisia tutkimuksia varten on olemassa m. m. Helsingin yliopistossa.

[Breymann, „Die phonetische Litteratur 1876-95" (1897); Sievers, „Grundzüge der Phonetik", 5:s p. 1901, Techmer, „Phonetik" (I-II, 1880, 1884); Sweet, „Handbook of phonetics" (1877), „Primer of phonetics" (1890), Jespersen, „Fonetik" (I-II, 1897-98).] *Y. W.*

Fonismi (kreik. *phōnḗ* = ääni), ääniaistimuksen synnyttäminen valon avulla. *(V. V. K.)*

Fonofori (kreik. *phōnḗ* = ääni, ja *pherein* = kantaa), Wredenin suunnittelema mikrofoni, mikä tekee pienimmätkin äänet kuuluviksi. *(V. V. K.)*

Fonofotografia ks. Äänivalokuvaus.

Fonografi (kreik. *phōnḗ* = ääni, ja *graphein* = piirtää), Edisonin 1877 keksimä kone, joka graafillisesti merkitsee vastaanottamansa äänet ja voi ne kerrata jälkeenpäin. Koneeseen kuuluu vahalla päällystetty, sähkömoottorin tai kellolaitoksen pyörittämä lieriö, minkä akselissa on ruuvi, joten lieriö pyöriessään samalla liikkuu akselinsa suuntaan. Lieriön edessä on ääneukeräyssuppilo, jouka pohjassa on ohut metalli-, lasi- tai norsunluulevy ja tähän kiinnitetty piirtokynä, mikä kevyesti painaa lieriötä päällystävää vahaa. Lieriön pyöriessä kynä piirtää siihen ruuviviivan. Suppilon kautta levyä kohtaava ääni (puhe, laulu, soitto t. m. s.) saattaa levyn värähtelemään ja kynä painaa kohtisuorasti lieriön vahapintaan värähdyksiä vastaavia syvennyksiä. Jos tahdotaan saada koue kertaamaan täten merkitsemänsä ääuet, asetetaan ääuisuppilon kynä takaisin ruuviviivan alkupäähäu ja lieriö panuaan pyörimään samalla tavoin kuin äskenkin. Kynä kulkee silloin vahassa olevia syvennyksiä myöten, suppilon pohjakalvo värähtelee samalla tavoin kuin silloin, kun siihen puhuttiin, ja kertaa samat äänet. Alkuperäisessä fonografissa oli lieriön päällystys tinapaperia ja sitä kierrettiin käsikammilla. F:ssa voi myös vastaanottavaua piutana käyttää vaakasuoraa levyä. — Periaatteeltaan samanlainen kuiu Edisonin f., on Berlinerin gramofoui, missä äänivärähdykset piirtyvät vaakasuoralle levylle pitkin spiraalinmuotoista viivaa. Mutta äänikynä ei liiku ylös ja alas uiinkuin f:ssa, vaan yhdensuuntaisesti pinnan kanssa. — Aivan toineu on suunuitteluttaan Valdemar Poulsenin telegrafoni eli telefonografi, mikä kiinnittää ääniliikkeet magneettisesti teräslankaan. Mikrofoni-johtoon asetettu elektromagneetti kiinnittää magnetiseeraamalla äänenväreiden mukaan vaihtelevan mikrofonivirran vaihtelut teräslankaan, mitä kellolaitos kuljettaa magnetin ohi noin 1 m nopeudella sek:ssa. Kun teräslanka sittemmin kuljetetaan samaila nopeudella elektromagneetin ohi, synnyttää seu vaihteleva magnetismi sähkömagneetin kierroksissa induktsionivirtoja, mitkä johdettuina telefonin kuulotorveen toistavat äänet erittäin selvästi. — E. Ruhmer käytti fotografofonissaan, fotografonissaan eli fotofonografissaan „puhuvaa kaarivaloa", minkä valo sylinterilinssillä kootaan liikkuvalle valokuvausfilmille. Tämän erilainen mustumiuen vastaa eri ääniä. Ääuen kertaaminen tapahtuu seleenikappaleeu ja telefouin avulla. *V. V. K. (J. P-t.)*

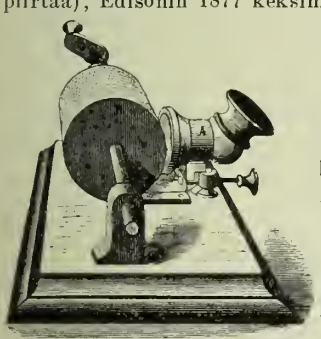

Fonografi.

Fonografia (kreik. *phōnḗ* = ääni, ja *graphein* = piirtää). 1. Äännekirjoitus (ks. t.). — 2. Euglannissa ja Ameriikassa käytetyn, äänteenmukaiseen kirjoitustapaan perustuvan Pitmanin pikakirjoitusjärjestelmän nimitys. ks. Pikakirjoitus.

Fonola, mekaaninen pianonsoittokoneisto. Se saatetaan toimimaan joko sähköllä tahi pneumaattisilla jalkapolkimilla. Soittajan vallassa on ohjata soitettavan kappaleen tempoa ja verrattain suuressa määrässä sen muitakiu esityskeinoja. Samankaltaisia, mutta kehittyneempiä koueistoja ovat Pianola ja Triumphola; vastaava urkusoittokoneisto on Organola. *I. K.*

Fonoliitti (kreik. *phōnḗ* = ääni, ja *lithos* = kivi) l. kaikukivi, porfyyrinen tai tiivis vuorilaji, väriltään harmaa tai vihertävä, usein levyiksi halkeileva. Tiiviissä perusmassassa aineksina ortoklaasia ja nefeliiniä, hajarakeet samoja kivennäisiä, myös leukiittia, hauyniä ja pyrokseeneja. F. on nefeliinisyeniittiä vastaava vulkaaninen vuorilaji. Tavataan Keski-Ranskassa Reinin-maakunnissa, Saksissa, Unkarissa y. m., vaan ei pohjoismaissa. *P. E.*

Fonologia (kreik. *phōnḗ* = ääni, ja *logos* = oppi), se osa kielioppia, jossa käsitellään foneemeja (ks. t.): näiden (absoluuttisia ja relatiivisia) ominaisuuksia, esiintymistä ja historiallista kehitystä.

Fonometri (kreik. *phōnē'* = ääni, ja *metron* = mitta), koje, millä määrätään puhuessa käytetyn hengityspaineen suuruus. *(V. V. K.)*

Fonometria (kreik. *phōnē'* = ääni, ja *metron* = mitta), muutamien rummiinosien resonanssin (ks. t.) tutkimiseen asettamalla niille värähtelevä äänirauta, joka soi kovemmin ilmakkailla osilla, hiljemmin ilmattomilla tiiviillä kudoksilla.

Fonoskooppi (< kreik. *phōnē'* = ääni, ja *skope'in* = katsoa), tanskalaisen kuuromykkäkoulunjohtajan G. Forchhammerin keksimä koje, jonka avulla kuuromykät voivat havaita säveleiden korkeuden. *V. V-la.*

Fonseca *[-se'-]*, Manoel Deodoro da (1827-92), Brasilian yhdysvaltain ensimäinen presidentti, oli 1860-luvulla mukana sodassa Paraguayta vastaan, yleni 1874 kenraaliksi ja 1889 marsalkaksi; otti 1889 tehokkaasti osaa keisarivallan kukistamiseen, ja oli vallankumouksen jälkeen väliaikaisen hallituksen presidenttinä, mutta valittiin laillisesti vasta 1891 uuden liittotasavallan presidentiksi; riitaantui uuden eduskunnan kanssa, hajoitti sen ja julistautui diktaattoriksi, mutta pakotettiin luopumaan jo sam. v. (1891). *J. F.*

Fontainebleau *[fōtənblō']*, kaup. Ranskassa, Seine-et-Marnen dep:ssa, 60 km kaakkoon Pariisista; 10,786 as. (1901). M. m. fajanssi- ja posliiniteollisuutta. — Tunnettu on F. sen ulkopuolella, 167 km² laajuisen metsän ympäröimän F:n huvilinnan takia. V. 998 Robert Hurskaau tänne rakentaman metsästyslinnan muutti Ludvik VII huvilinnaksi 1169; sittemmin on vuosisatojen kuluessa siihen yhä rakennettu lisää joten se ympäröi nykyään 5:ttä pihaa. Tässä Ranskan hallitsijain mieluisassa asuinpaikassa on sattunut monta merkittävää tapausta; esim. 1814 luopui Napoleon I kruunustaan ja jätti kaartilleen hyvästi. — Linnassa on upseerikouluja sekä ruusaita taidekokoelmia. *E. E. K.*

Fontana, Felice (1730-1805), it. fyysikko ja kemisti, fysiikan professori Pisassa ja myöhemmin Fireuzessä; teki useita huomiota-herättäviä tutkimuksia; oli ensimäinen (1776), joka happikaasun keksimisen jälkeen typpioksidin avulla (endiometria) määräsi sen määrän ilmassa. *Edv. Hj.*

Fontane *[-tā'ne]*, Theodor (1819-98), saks. kirjailija ja essayisti, julkaisi Englannin-matkojensa tuloksena „Aus England. Studien und Briefe" (1860). Kertomuksissaan F. on kuvannut kaikkia Pohjois-Saksan kansankerroksia. Mainittavimmat niistä ovat: „Vor dem Sturm, Roman aus dem Winter 1812-13" (1878); novellit „Grete Minde" (1880), „Ellernklipp" (1881), „L'Adultera" (1882), „Schach von Wuthenow" (1883); romaanit „Graf Petöfy", „Unterm Birnbaum" (1885), „Cecile" (1887), „Irrungen, Wirrungen" (1888), „Unwiederbringlich" (1891), „Frau Jenny Treibel" (1892), „Effi Briest" (1895), „Die Poggenpuhls" (1896). F:n omintakeinen proosatyyli on hyvin havainnollinen, luonnollinen ja värikäs. Hän on ankara realisti, mutta samalla huumorillinen. Vv. 1860-70 F. oli toimittajana sanomalehdessä „Neue Preussische Zeitung". Lisäksi F. on julkaissut teokset: „Wanderungen durch die Mark Brandenburg" (1862-82, 4 nid.), „Der schleswig-holsteinische Krieg im Jahre 1864" (1866) ja „Der deutsche Krieg von 1866" (1869-71). V. 1870 hän kävi sotanäyttämöllä Ranskassa, joutui vihollisten vangiksi ja on kuvannut tämän kolmikuukautisen, runsasten kärsimysten ajan kokemuksia teoksessa: „Kriegsgefangen. Erlebtes 1870" (1871). Vv. 1874-76 hän kirjoitti lisäksi teoksen „Der Krieg gegen Frankreich 1870-71". Teatteriarvostelijana vv. 1870-90 F. nautti suurta kunnioitusta. F:n romaanit ja novellit ilmestyivät 12 nidoksena (1890-91). [Servaes, „Theodor F." (1900), Erich Schmidt, „Charakteristiken", Bd. 2 (1901).] *J. H-l.*

Fontanelli (lat. *fontā'nus* = lähde-) ks. Kuoppa.

Fontangi (ransk. *fontange*), nauhoista, pitseistä, poimutetusta musliinista y. m. s. tehty korkea, porrasmaisesti kohoava naisten hinslaite. Tuli käytäntöön Pariisissa n. 1670, jolloin se vielä oli vain pieni nauharuusuke mutta kasvoi sitten nopeasti, niin että se jo 1600-luvun viime vuosikymmenellä oli kaksivertaa päätä korkeampi. F. pysyi muodissa lähes 50 vuotta, myöskin muissa maissa. F. sanotaan Ludvik XIV:n rakastajattaren Fontanges'in herttuattaren keksimäksi.

Fonteeni (ransk. *fontaine* < *fontā'nus* < *fons* = lähde), suihkukaivo.

Fontell *[-e'll]*. 1. Kaarle Wilhelm F. (1794-1862), suom. lääkäri, tuli 1832 lääketieteen tohtoriksi väitöskirjallaan: „Om neuralgierna i allmänhet", oli v:sta 1833 kaupungin- ja v:sta 1839 piirilääkärinä Pietarsaaressa. Suuri kokemus ja taito ynnä samalla herttainen luonne ja ystävällinen kohtelutapa tuottivat F:lle erittäin suuren maineen lääkärinä sekä avunhakijoita pitkienkin matkojen päästä. F:n julkaisuista mainittakoon vielä: „Therapeutiska anteckningar" ja „Några anteckningar om laryngothracheitis infantum". *M. O-B.*

2. August Gideon F. (s. 1854), historioitsija, fil. tohtori 1886, palveli ensin Suomen valtionarkistossa, tuli 1885 ensimäiseksi aktuaariksi tilastollisen keskustoimistoon; julkaissut m. m. „Finska och svenska rätten" (1883), „Finlands sölfskattsregister 1571" (1892), „Åbo akademis äldre protokoll I-II" ja toisen painoksen K. E. F. Ignatiuksen tilastollista käsikirjaa.

Fontenelle *[fōtənel']*, Bernard le Bovyer de (1657-1757), ransk. kirjailija, sai kasvatuksensa jesuiitoilta, vaihtoi aloittamansa asianajajauran kirjalliseen. Ensin hän Pariisissa yritteli traagillisena ja paimenruunoilijana, mutta saavutti menestystä vasta Lukianoksen tyyliin kirjoitetuilla dialogeillaan „Dialogues des Morts" (1683). Oikean alansa hän kuitenkin löysi vasta ruvetessaan oppineen ja sivistyneen maailman välittäjäksi. Teos „Entretiens sur la Pluralité des Mondes" (1686), oli ensim. onnistunut yritys yleistajuisesti esittää Kopernikuksen, Galilein ja Descartes'n oppeja. Teos „L'histoire des oracles" (1687) oli sivistyneitä varten tehty hollantilaisen oppineen Van Dalen kirjan muovailu, jossa F. joutui ristiriitaan kirkon kanssa. Tässä oli alku ironillis-leikilliseen ja historialliseen kritiikkiin, joka nojaa uudenaikaisen luonnontieteen peruksiin. Markiisitar de Lambert'in suuntaa-määräävissä hienon maailman salongeissa F:lla oli suuri vaikutusvalta. V. 1691 F:stä tuli Akatemian jäsen ja 1699 sen pysyvä sihteeri.

V. 1708 ja 1719 hän julkaisi „Éloges des académicus", tullen siten akatemiallisten ylistyspuheiden, n. s. elegieu (ks. t.) kauta-isäksi. Hänen teoksensa „Œuvres complètes" ilmestyivät 1758 (11 nid.). Lalande julkaisi ne selityksineen 1790 (8 nid.). *J. H-l.*

Fontenoy *[fōtnuā']*, Belgiassa, 7 km Tournay'sta kaakk. oleva kylä, jossa $^{11}/_{5}$ 1745 Moritz Saksilaisen johtamat ranskalaiset (60,000) voittivat Cumberlandin herttuan komentamat englantilaiset, hollautilaiset ja itävaltalaiset (50,000). Voittajain mieshukka 10 %, voitettujen 24 %; taktillinen arvo (ks. t.) 0,94. *-lskm-.*

Fontinalis *[-tīnā'-]* (lat.), lähdesammal, lehtisammalsuku; yleinen on juoksevassa vedessä kivillä kasvava, usein 30 cm pituinen, mustanvihertävä, jyrkästi venholehtinen *F. antipyretica.* *(J. A. W.)*

Fonvizin *[-vī'-]*, Denis Ivanovitš (1745-92), ven. kirjailija, vanhaa saksalais-liiviläistä, mutta jo varhain venäläistynyttä aatelissukua von Wiescu. Opiskeltuaan Moskovassa ja oltuaan vähän aikaa sotapalveluksessa F. oli ensin kabinettiministeriin ja 1769-83 ulkoasiain ministerin kreivi Paninin sihteerinä. Kuuluisuutensa hän saavutti huvinäytelmillääu „Brigadieri", jonka päähenkilö Ivanuška on mukailu Holbergin Jean de Francesta (1766) ja „Lellipoika" (Nedoroslj, 1782). Niissä pilkataan, välistä liioitellenkin itsekylläisiä ja turhamaisia sivistymättömiä tai pintapuolisia säätyhenkilöitä. Sattuvan luonteenkuvauksensa ja havainnollisuutensa tähden on näillä kappaleilla arvonsa vielä nytkin. Aikakauskirjallisuudessa julkaistuissa kirjoituksissaan, joista „Kysymykset Katariina II:lle" kipeästi koskivat keisarinnaan, samoinkuin koko kirjallisessa toiminnassaan ja virkamiehenä F. esiintyi valistuksen ja inhimillisyyden puolustajana. Hänen muistiinpanonsa ulkomaan-matkaltaau (1777-78 ja omasta elämästään: „Avomielinen tuunustus") ovat arvokkaita ajankuvia. *J. J. M.*

Fooninen ratas (kreik. *phōnē'* = ääni), La Courin 1875 keksimä sähkömoottori, missä virran katkaisijana toimii värähtävä äänirauta. F. r. pyörii hyviu tasaisesti. Virran katkeamisnopeus on riippuvainen ääniraudan värähdysluvusta, mitä suurempi tämä on, sitä nopeammin f. r. pyörii. Täten katkaistua sähkövirtaa sanotaan fonelektriseksi. Kaksi mahdollisimman samanlaista, samaan fonelektriseen virtaan asetettua f. ratasta pyörii samalla nopeudella. Ratasta käytetään m. m. luettaessa hyvin nopeita ääniraudan värähdyksiä, määrättäessä pyörivän akselin nopeutta tai kun tahdotaan kaksi tai useampia toisistaan kaukana olevia kelloja käymään samalla tavoiu. *V. V. K.*

Foot *[fut]* (engl., mou. *fect [fīt]*), jalka, eugl. pituusmitta, = $^{1}/_{3}$ yardia = 12 iuchiä (tuumaa) = 30,479 cm = 1,0265 vanhaa jalkaa.

Football association ks. Jalkapallo.

Football rugby ks. Jalkapallo.

Forain *[-rā']*, Jean Louis (s. 1852), ransk. piirustaja, saanut vaikutusta impressionismista ja etenkin Degasta. On satiirisista pilakuvien tekijöistä huomattavimpia. Tuli 1880-luvun keskivaiheilla kuuluisaksi piirustuksillaan pariisil. lehdissä ja asetti myös sam. aikoihin näytteille maalauksiaan, joissa hän, kuten yleensä, osoittautui hillittyä väriasteikkoa (etup. keltaista ja viheriää) käyttäväksi hienoaistiseksi värittäjäksi. Julkaisi 1890-luvulla monta kokoelmaa piirustuksiaan kirjan tai albumin muodossa. F. osoittaa latinal. kuivaujärkevyyttä, gallial. nokkeluutta ja ranskal. muodontajua ja luonteenkuvauksen selvyyttä. Hän esittää katkeran realistisesti ja myrkyllisen sattuvasti nykyaikaisen suurkaupuukielämän varjopuolia, yhteiskunnallisia paheita, tekopyhyyttä, „nauurettavia tuskia ja surullisia iloja". Hänellä on persoonallinen, yleispiirteinen, terävä viivatekotapa, joka karttaa kaikkia turhia viivoja. Kuviensa allekirjoituksiin F. kiiunittää erityistä huomiota. *E. R-r.*

Foramen *[-ā'-]* (lat.), aukko, reikä. — F. obturatorium, lantion soikea reikä. — F. occipitale magnum, iso niska-aukko, joka yhdistää pääkopan ontelon ja selkäydinkanavan. — F. opticum, näköhermon aukko.

Foraminifera (lat. *forā'men* = aukko, ja *ferre* = kantaa), foraminifeerit, kuorellisia juurijalkaisia *(Rhizopoda)*, joilla on useimmiten verkkomaisesti haaraantuneet hienot valejalat (juurijalat). Kuori on muodoltaan hyvin vaihteleva, yksikammioinen tai monikammioinen, jälkimäisessä tapauksessa tavallisesti kalkkinen. 1. Monothalamia, yksikammioiset, kuori hiekkajyvistä koottu, kitiini- tai piiainetta, eläin amœbamaineu. Tavallinen lisääntyminen on kahtia jakaantuminen, jolloin toinen puolisko perii vanhan, toinen muodostaa itselleen uuden kuoren. Suvut *Difflugia, Arcella, Quadrula* ja *Euglypha*. 2. Polythalamia, monikammioiset, tavallisesti kalkkikuorisia, valejalat verkkomaiset. Kuoren seinä on joko yhtenäinen *(Imperforata)* tai hienoreikäiuen *(Perforata)*. Lisääntyminen tapahtuu joko siten, että kuoressa oleva monitumainen protoplasmajoukko hajoaa lukuisiksi yksitumaisiksi jako-osiksi, n. s. „embryoiksi", jotka usein jo emäkuoren sisässä ollessaan muodostavat ympärilleen muutamista kammioista kootun kuoren, tai se synnyttää lukuisia pieniä parveilusoluja, jotka sulavat paritain yhteen yhtymäitiöiksi. On huomattu, että samassa lajissa molemmat lisääntymistavat voivat säännöllisesti vuorotella. Monikammioiset f:t elävät merenrannikoilla pohjassa, vesikasveilla tai pinnalla. Tyhjät kuoret kerrostuvat paikoitellen valtamerien pohjalla paksuiksi kerrostumiksi ja ottavat siten tehokkaasti osaa maakuoren muuttumiseen, vaikka kuoret ovat niin pieniä, että yhdessä grammassa puhdasta foraminifeerilietjua on laskettu olevan 50,000 kuorta. Liitu on muodostuuut pääasiallisesti foraminifeerikuorista. Sukupuuttoon kuolleita foraminifeereja ovat nummuliittikalkissa esiintyvät nummuliitit, joista suurimmat saavuttivat melkoisen koon, 6 cm läpimitaten. *K. M. L.*

Forbes *[fōbz]*, Heury Ogg (s. 1851), engl. luonnontutkija ja tutkimusretkeilijä, Liverpoolin museon johtaja, kävi 1878-83 kansat.-eläint. retkellä, jolla hänen vaimonsa oli muassa tutkimustoveriua, Jaavalla, Sumatrassa, Timorissa ja Timorlautissa, 1885 Uudessa-Guineassa, 1898 Sokotrassa ja Abdalkurissa. Julkaissut „A naturalist's wanderings in the Eastern archipelago" (1885), „New Guinea" (1886), „Natural history of Socotra" (1903). *(J. A. W.)*

Forbes *[fōbz]*. 1. John F. (n. 1570-1634), Ruotsissa tunnettu nimellä Johannes Forbesius, kalviinilainen teologi, saapui presbyteriaanien välisten taistelujen aikana maanpakoon ajettuna ensin Alankomaihin ja sitten 1608 Kaarle IX:n kutsumana Ruotsiin, jossa hänen tuli edistää kuninkaan aikeita saada läheisempi yhteys Ruotsin ja reformeeratun kirkon välille. F. esitti 68 teesissä yhteenvedon reformeeratusta opista. Seur. v. F. lähti Ruotsista, mutta jo 1610 hän sai kuninkaalta uuden kutsun, vaikka papiston ankaran vastustuksen vuoksi lähentämisaikeet raukesivat tyhjiin, ja F:n täytyi taaskin lähteä Ruotsista. *L. H.*

2. James David F. (1809-68), skotl. geologi, 1833 Edinburghin yliopiston professori. Tehnyt tutkimuksia eri luonnontieteitten aloilla, m. m. keksinyt lämpösäteitten polarisatsionin. Etupäässä F. on kumminkin tunnettu jäätiköitä koskevista tutkimuksistaan. Häu on m. m. todistanut jäävirtojen liikunnon johtuvan siitä, että jää jotenkin lähellä sulamispistettään on plastillinen aine, joka suuriksi massoiksi kerääntyttyään alkaa nesteen tavalla valua. F:n lukuisista julkaisuista mainittakoon: „Travels through the Alps of Savoy" (1843; 2 p. 1900); „Illustrations of the viscous theory of glacier motiou" (1846); „Letter of glacier" (1847); „Norway and its glaciers" (1853). *(P. E.)*

3. Edward F. (1815-54), ansiokas eugl. eläintieteilijä ja paleontologi, ensimäinen, joka saattoi pohjaharan käytäntöön eläinten pyydystämiseksi suuremmista merensyvyyksistä siten avaten uuden laajau työalau luonnonhistorioitsijoille. Teoksista mainittakoou: „History of britisli starfishes" (1841) ja „Natural history of the europeau seas" (1859). Häuen veljensä oli *K. M. L.*

4. David F. (1828-76), engl. geologi ja vuorimies, tehnyt geologisia tutkimuksia monessa maassa. Vv. 1846-59 hän eli Norjassa, Espedalin nikkelilaitosten johtajana; oleskeli sittemmin kauan Perussa ja Boliviassa, missä hänellä niinikään oli toimena nikkelikaivosten alulle paneminen ja johto. F. on vielä tunnettu ansiokkaana kemiallisen mineralogian ja mikroskooppisen petrografian tutkijana. — Hänen teoksistaan ovat tärkeimpiä: „The application of blowpipe to the quantitative determination or essay of certain minerals" (1855); „On the causes producing foliation of rocks etc. in Norway and Scotland" (1855); „On the geology of Bolivia and Southern Peru" (1861). *(P. E.)*

Forbus, Arvid (1598-1665), soturi, synt. Porvoon pitäjässä, kuului Ruotsiin tulleeseen skotl. sukuun Forbes, jota uimeä aluksi käytti. F. saavutti paljon mainetta osanotollaan Ruotsin sotiin Kustaa II:n Aadolfin, Kristiinan ja Kaarle X:n Kustaan hallitessa. Hän tuli 1630 everstiluutuantiksi Metstaken suomalaiscen jalkaväenrykmenttiin, oli mukana Nördlingenin taistelussa 1634, seurasi 1635-38 Bernhard Weimarilaista häuen retkillääu saavuttaen mainetta urhoollisuudellaan ja neuvokkaisuudellaan. V. 1658 F. palasi Ruotsiin ja otettiin siellä sunrilla kunnianosoituksilla vastaan. Hän lähetettiin senjälkeen Banérin joukkoon Saksaan, tuli 1641 everstiksi ja 1646 kenraalimajuriksi. V. 1641 hän oli siirretty Etu-Pommerin joukkojen päälliköksi ja nimitetty v. 1648 Pommerin varakuvernööriksi. V. 1650 hän nimitettiin sotaneuvokseksi ja 1653 valtaneuvokseksi. V. 1652 hän korotettiin vapaaherrasäätyyn nimellä Forbus ja sai Kokemäen kartanon vapaaherrakunnakseen. Myöhemmin F. oli mukana Kaarle X:n Kustaan Tanskan sodassa ja oli niitä, jotka kehoittivat kuningasta rikkomaan Roeskilden rauhau. Sodissa F. oli kconnut suuren omaisuuden. *K. R. M.*

Forçade *[-sa'd]* (ransk.), miekanliike. Tehdään kuten *coulé* (ks. t.), mutta paljoa rajummin, voimakkaammin, kovasti pusertamalla vastustajan miekkaa.

Force *[fors]* (ransk.), voima, väkevyys, pakko. — Force majeure *[mažö'r]* (ransk., = suurempi voima), pakottava välttämättömyys, laillinen este; välttämätön tapahtuma, joka aiheuttaa vahinkoja, jotka eivät ole parhaallakaan tahdolla olleet torjuttavissa. vrt. Pakkotila.

Forcellini *[-tšellī'-]*, Egidio (1688-1768), it. filologi, Padovan seminaarin professori, toimitti monivuotisten tutkimustensa perusteella laajan, ansiokkaan latinan kielen sanakirjan „Totius latinitatis lexicon" (valmistunut 1771), joka edelleen on ollut kaikkien isompien latinankielisten sanakirjain pohjana. F:n sanakirja on yhä uudelleen painosta julkaistu, parannettuna ja täydennettynä J. Furlanetton, Fr. Corradini'n ja V. de Vitin toimesta (viim. pain. 1858-80). *K. J. H.*

Forceps (lat.), pihdit. ks. Synnytyspihdit.

Forchhammer, Johan Georg (1794-1865), tansk. geologi, 1835 Kööpenhaminan yliopiston professori, aikansa huomatuin geologian tutkija kotimaassaan ja muuallakin tunnettu sekä Tanskaa että Fär-saaria ja Bornholmia koskevista teoksistaan. Teki myös laajaperäisiä, arvokkaita meriveden kokoomuksen ja meren hydrografian tutkimuksia. Tärkeimmät teokset: „Danmarks geognostiske Forhold" (1858); „Om de bornholmske kulformationer" (1836); „Det nyere Kridt i Danmark" (1847); „Bidrag til Skilringen af Danmarks geographiske Forhold" (1858); „On the constitution of sea water at different depths and in different latitudes" (1862-63). *P. E.*

Forckenbeck, Max von (1821-92), saks. politikko, toimi lakimiehenä, oli Preussin edustajakamarin jäsenenä 1858-73, presidenttinä 1866-73, minkä jälkeen hän siirtyi herrainhuoneeseen. Pohjois-Saksan liiton ja sittemmin Saksan valtiopäivien jäsenenä 1867-92, puheenjohtajana 1874-79; oli 1861 edistyspuolueen perustajia ja vieen 1866 asti Bismarckin vastustajia, mutta erosi edistyspuolueesta viimemainittuna vuonna ja otti osaa kansallisvapaamielisen puolueen perustamiseen, ja kannatti Bismarckin politiikkaa. Kun tämä puolue 1879 Bismarckin suojelustullipolitiikan johdosta hajosi, muodostivat F. ja puolueen muut vapaakaupan miehet „vapaamielisen yhdistyksen", joka 1884 liittyi saksalais-vapaamieliseen puolueeseen. V. 1873 F. valittiin Breslaun ja 1878 Berliinin ylipormestariksi. *J. F.*

Fordell *[-e'-]*. 1. Hannu F. vanhempi (k. 1573), vouti, kauppamies, oli erään Knuutti Fordellin poika, joka Kustaa Vaasan hallituksen alussa tavataan voutina Keski-Pohjanmaalla.

Pojat Hannu ja Lauri jatkoivat isän jo aloittamaa kaupankäyntiä, nimenomaan Tukholmassa, ja näyttävät sillä koonneen melkoisen omaisuuden. Pohjanmaan rahvaan lähettiläänä Hannu F. kävi 1550 kuninkaan puheilla ja käytettiin sen jälkeen tärkeissä toimissa, esim. järjestämässä uutisasutusta Korsholman läänin eräimailla ja myöhemmin (1566) voutina ensin Korsholmassa, sitten Peräpohjassa. Sille paikalle, jossa Pietarsaaren kaupunki nykyään on, F. oli rakennuttanut suuren Pinnonäsin kartanon, jonka hän vaihdossa antoi kruunulle, mutta sai läänityksenä takaisin. Siitä rikkaudesta, minkä Hannu F. oli koonnut, ovat m. m. todistuksena suuret lainat ja etukäteen kruunulle suoritetut maksut veroista y. m. Juhana III:n mainitaan itse olleen hänen tyttärensä kummina. Myöskin hänen veljensä Lauri Knuutinpoika oli mahtava, voudin ja tuomarin toimissa paljon käytetty mies.

2. Hannu F. nuorempi (k. 1606), rahvaanjohtaja, edellisen poika, astui samaa uraa kuin isäkin; kuitenkin oli nimismiehenvirka Pietarsaaressa Juhana III:n loppuaikoina hänen ainoa virallinen toimensa. Ristiriidan syntyessä Klaus Flemingin ja Kaarle herttuan välillä F. asettui päättävästi jälkimäisen puolelle. Kesällä 1595 hän pohjalaisten lähettiläänä kävi Tukholmassa valittamassa Flemingin voudista ja saman vuoden lopulla, annetusta kiellosta huolimatta, Söderköpingin valtiopäivillä. Fleming sentähden erityisellä kirjeellä varoitti pohjalaisia „tuosta valapattoisesta ja kunniattomasta konnasta Hannu Fordellista", erottaen hänet nimismiehen virasta, ja F. katsoi viisaimmaksi nopeasti paeten pelastua Ruotsin puolelle, missä hän sitten pohjalaisten pysyväisenä asianajajana viipyi niin kauan kuin taistelua kesti. Marski ryöstätti huoveillaan Pinnonäsin ja lahjoitti sen Arvi Stålarmille. Herttuan voiton jälkeen F. sai tietysti kaiken omaisnutensa takaisin, istui siinä lautakunnassa, joka 1600 Linköpingissä tuomitsi valtaneuvokset, ja matkusti Pohjanmaalle palattuansa, niinkuin mikäkin käskynhaltia, ympäri maakuntaa asioita tutkimassa ja ratkaisemassa. Nimenomaan hän nyt esiintyi maakunnan uuden voudin Hannu Hannunpojan, Monikkalan herran, vastustajana ja vaikutti epäilemättä suuresti tämän onnettomaan loppuun. Monikkalan herra puolestaan jätti F:ia vastaan 22-pykäläisen valituskirjelmän, jossa häntä syytettiin kruununsaatavain salaamisesta, laittomain verojen kannosta, nuijasodan aikaansaamisesta y. m. ja viimeiseksi kerrottiin, että „F. paljon seurustelee noitien kanssa ja käy joka vuosi heidän puheillaan Kemin pitäjässä sekä kerskaa heiltä saaneensa kiven, jolla on se omaisuus, ettei herranviha, laki tai oikeus häneen pysty, hän tehköön kuinka paljon pahaa tahansa". Ainakaan ei tämä valitus näy pystyneen F:iin, joka rauhassa eli viimeiset vuotensa Pinnonäsissä.

K. G.

Foreign office *[forin ofis]* (engl.), ulkoasiain ministeriö Englannissa.

Forel *[-re'l]*. 1. François Adolph F. (s. 1841), sveits. eläintieteilijä ja hydrografi, limnologian l. järvitieteen perustajia, Lausannen yliopiston anatomian professori. Tutki aluksi maanjäristyksiä ja jäätiköitä, mutta omisti sitten työnsä Sveitsin järvien, varsinkin Genèvenjärven hydrografian ja eläimistön tutkimiseen. Teoksia: „Faune profonde des lacs suisses"(1885), „Le lac Léman" (2 pain. 1886), „Le Léman. Monographie limnologique" (3 nid., 1892-1904), „Handbuch der Seenkunde" (1901). *(J. A. W.)*

2. Auguste Henri F. (s. 1848), sveits. lääkäri, psykiatrian professori Zürichissä. F. on suurella menestyksellä toiminut aivojen patologian alalla sekä perusteellisesti tutkinut hypnotismia; hän on jo aikoja sitten ollut ehdottoman raittiuden ensimäisiä uranuurtajia. Tämän ohessa F. on luonnontutkijana hyönteisten ja varsinkin muurahaisten etevimpiä tuntijoita. Julkaisuja: „Der Hypnotismus" (1889), „Die Errichtung von Trinkasylen" (1891), „Gehirn und Seele" (1894), „Die sexuelle Frage" (1905), „Sexuelle Ethik" (1906), y. m. *M. O-B.*

Forelli, rautu, taimen. ks. Lohi.

Forenede Dampskibsselskab, Det, „Yhdistetty höyrylaivayhtiö" Tanskassa, sen perusti 1866 C. F. Tietgen yhdistämällä useita höyrylaivayhtiöitä 3 milj. kruunun pääomalla. Suurin osa tanskalaista laivaliikennettä on sen käsissä, sitäpaitsi se on vähitellen avannut linjat Pohjois-Ameriikkaan, Fär-saarille, Venäjälle, Englantiin, Väli- ja Mustalle-merelle, Suomeen sekä viimeksi 1907 Etelä-Ameriikkaan. Pää-oma on 25 milj. kr., sen laivaston 200 alusta käsittää 157.312 rek. ton. brutto, palveluskunta on 2,500 henkeä. Huolimatta suuresta brutto-rahdista (1907 27 milj. kr.) ei yhtiö ja'a kuin n. 4 %. — Laivojen savupiipun merkki on musta, jossa leveä, punainen vyö. *E. E. K.*

Forficula ks. Pihtihännät.

Forgács, Ferenc *[forgāts färänts]* (1530-75), unk. historioitsija, oli 1556-67 Nagyváradin piispana, otti osaa Tridentin kirkolliskokoukseen, kävi 1562 lähettiläänä Hollannissa, liittyi 1568 Zapolyan puolueeseen, v:sta 1571 Siebenbürgenin ruhtinaan Báthoryn kanslerina; on kirjoittanut latinaksi arvokkaan oman aikansa historian „Rerum hungaricarum sui temporis commentarii libri XXII".

Forint ks. Floriini.

Forkel, Johan Nikolaus (1749-1818), saks. musiikkihistorioitsija, alallaan varhaisimpia, musiikinopettaja Göttingenin yliopistossa (v:sta 1778); pääteokset: „Yleinen musiikin historia" (15:nteen vuosis. asti I-II, 1788-1801), „Allgemeine Litteratur der Musik" (1792), ensimäinen laatuaan, sekä jotenkin yksipuolinen J. S. Bachin elämäkerta. F:n sävellykset ovat kaikki unohtuneet. *I. K.*

Formaalinen (lat. *formā'lis*, < *forma* = muoto), muodollinen.

Formaaliprinsiippi, se protestanttisuuden periaate, joka ilmaisee, että Raamattu on ainoa ohje, jonka mukaan seurakunnan usko ja elämä on arvosteltava. Tämä periaate on selvimmin ilmilausuttu Sovintokaavan (ks. t.) esipuheessa. *E. K-a.*

Formaani (kloorimetylimentylieetteri), eräs nuhalääke. — F.-vanu, f:lla imeytetty vanu, jota nuhan hoitelua varten pannaan sieramiin.

Formaatti (ransk. *format*, < lat. *formā'tus* = kaavailtu), kirjan- t. paperinkoko.

Formaldehydi, metylialdehydi, CH_2O, syntyy hapettumalla metylialkoholista, kun tä-

män höyryjä ynnä ilmaa johdetaan hehkuvan platinakierukan tai kuparilankaverkon yli; pistävänhajuinen kaasu, liukenee veteen (formaliini), vaikuttaa kuolettavasti bakteereihin ja käytetään sekä kaasuna että liuoksena desinfisioimiseen. *Edv. Ilj.*

Formaliini, formaldehydin (ks. t.) vesiliuos; käytetään desinfisioimisaineena ja anatomisten sekä arkaväristen orgaanisten aineiden säilyttämiseen. Kaupassa käypä f. sisältää noin 40 % formaldehydiä. *Edv. Ilj.*

Formalismi (ransk. *formalisme* < lat. *formā'lis* = mallina oleva, < *forma* = muoto), muodollisuus, muodollisuuksien tarkka noudattaminen, kaavamaisuus. — Formalisti (ransk. *formaliste*), henkilö, joka yksipuolisesti pitää kiinni muodoista, ulkonaisista seikoista, tavoista j. n. e. Formaliteetti (ransk. *formalité*), muodollisuus.

Formatsioni (lat. *formā're* = muodostaa), *geol.* käytetään etenkin vanhemmassa saksalaisessa ja skandinaavialaisessa kirjallisuudessa samassa merkityksessä kuin systeemi. Viimemainittu nimitys on alun pitäen ollut käytännössä Ranskassa ja Englannissa ja on viime aikoina kansainvälisten geologikongressien päätöksestä otettu kaikkialla yleiseen käytäntöön. Laajemmassa merkityksessä formatsioni = muodostuma. ks. Geologiset muodostumat. *(P. E.)*

Formeerata (ransk. *former*, < lat. *formā're*, < *forma* = muoto), muodostaa.

Formiaatit, muurahaishapon suolat.

Formica ks. Muurahaiset.

Formicatio (lat. *formicā're* = ryömiä, < *formī'ca* = muurahainen), kuteloiminen, erityinen hermoston kiihottumistila, joka tuntuu siltä kuin muurahaisia kävelisi iholla tai ihon alla.

Forminks ks. Phorminks.

Formosa *[-ō'-]* („kaunis"), kiin. ja jap. *Taivan*, Japanille kuuluva saari Kiinan kaakkoisrannalla, missä F:n- l. Fukienjuu-salmi sen erottaa mannermaasta, 380 km pitkä, 120 km leveä, rannikkosaarineen 34,974 km², 3,178,884 as. (1908). Läntinen osa on enimmäkseen tasankoa, itäinen ylänköseutua, jossa kulkee kolme vuorijonoa pohjoisesta etelään. Keskimäinen, jolla on saaren korkein huippu Niitaka-yama l. Mount Morrison (4,145 m), on arkeista ja paleozooista, molemmat reunimmaiset pääasiassa tertiääristä muodostusta. Saaren aikaisempaa tuliperäisyyttä todistavat sammuneet tulivuoret, solfataarit, kuumat lähteet ja usein uudistuvat maanjäristykset. Ilmasto on troopillinen (vuoden keskilämpö pohj:ssa 21,7°, etelässä 24,7°) ja epäterveellinen, sademäärä runsas (pohj:ssa 3,000 mm). Kasvimaailma, joka toisaalta muistuttaa japanilaista, toisaalta taka-intialaista, on troopillista n. 500 m:n korkeuteen. Troopillinen on myös eläimistö, jossa tavataan useita saarelle omituisia muotoja. Asukkaat ovat viimeaikoina saarelle muuttaneita japanilaisia, jo ammoisista ajoista varsinkin pohj.-osassa asuvia kiinalaisia ja sisäosissa malaijien sukuisia alkuasukkaita. Viimemainitut ovat vielä osaksi ihmissyöjiä. Elinkeinoja: maanviljelys (sokeria, teetä, bataatteja, y. m.), vuorityö (kultaa, 1905 2,192 kg, kivihiiltä ja petroleumia), teollisuus (kamferia, väriaineita ja riisipaperia) sekä kauppa, jota edistää 12 satamaa (4 avoinna ulkomaiselle kaupalle) ja 370 km rautateitä. V. 1907 vienti arvoltaan 69,24 milj. mk, tuonti 78,55 milj. Pääkaupunki on Taihoku. — Saari on portugalilaisilta saanut nyk. nimensä; kiinalaisten historiassa se mainitaan jo 7:nnellä vuosis. 1600-luvulla hollantilaiset ja espanjalaiset kilvan tavoittelivat saarta saadeu kuitenkin väistyä erään merirosvon tieltä, joka 1662 perusti tänne itsenäisen valtion. V. 1683 F. joutui Kiinalle ja jap.-kiinal.-sodan kautta 1895 Japanille. Järjestämällä saaren hallinnon uudestaan 1901 japanilaiset saivat yhä uusiutuvat kapinat lakkaamaan ja viime vuosina he ovat tehneet voitavansa edistääksensä saaren kaikinpuolista kehitystä. Niinpä on perustettu lukuisia kouluja, rakennettu sairaaloita, rautateitä, satamia, vesijohtoja y. m. *V. v. F.*

Formosa-salmi l. Fukien-salmi erottaa Formosan kiinalaisesta Fukien maakunnasta. Sen leveys on 130-250 km, eteläosassa on saariryhmä Pescadores.

Formosus *[-ō'-]*, paavina 891-896, oli aikaisemmin toiminut m. m. lähetyssaarnaajana bulgaarien keskuudessa. F. kutsui avukseen vastustajaansa Spoleton ruhtinasta Guidoa vastaan Arnulf Kärnthiläisen, jonka sitten kruunasi Rooman keisariksi. F:n toinen seuraaja, Guidon kannattaja Stephanus VI, kirosi F:n, kaivatti hänen ruumiinsa haudasta ja heitätti sen Tiberiin; myöhemmin se kuitenkin haudattiin Pietarin kirkkoon. *K. Ö.*

Formula concordiæ ks. Sovintokaava.

Formuleerata (ks. Formulääri), antaa jollekin väittoelle tai ehdotukselle tarkalleen punnittu sanamuoto (joko suullisesti tai kirjallisesti).

Formulääri (ransk. *formulaire*, < lat. *formula*, vähennysmuoto sanasta *forma* = muoto), kaava (esim. sopimus-, velka- tai muun asiakirjan kirjoituksella täydennettäväksi aiottu painettu kaavake).

Fornarina *[-ī'-]* (it.), oik. „leipuritar" l. „leipurintytär", Rafaelin lemmityn ja R:n mahdollisesti itsensä maalaaman, Rooman Palazzo Barberini'ssa olevan naismuotokuvan nimi. N. s. Fornarinan kuva Firenzen Uffizi-galleriassa esittää Sebastiano del Piombon 1512 maalaamaa roomal. ylimysnaista. *E. R-r.*

Forneskipt tavataan muutamassa maakuntalaissa niinkuin Uplannin ja Vestmanlannin laissa sekä Maunu Eerikinpojan ja Kristofferin maanlaissa yhdessä „hamarskiptin" kanssa. Maakuntalaissa ja Maunu Eerikinpojan laissa sanotaan, että talo voi olla maanjakoon nähden *„i hambri ok forneskipt"*. Kristofferin maanlaissa taas *„i forneskipt och hambri"*. Näillä nimityksillä tarkoitetaan ennen aurinkojakoa vallinneita jakotapoja, jotka aurinkojaon käytäntöön tultua vielä paikoittain säilyivät. Luultavata on, että *„forneskipt"* tarkoitti yleensä vanhaa jakotapaa ja *„hamarskipt"* enimmin levinnyttä vanhan jakotavan muotoa. [Upl. lain Widherboakaaren 1 luvun 1 §. Vestmanlannin lain rakennuskaaren 1 luku, Maunu Eerikinpojan ja Kristofferin maanlain rakennuskaaren 1 luku.] *K. R. M.*

Forrest *[forist]*. 1. Sir John F. (s. 1847), austr. tutkimusmatkailija, johti 1869 erästä Leichardtin etsimistä varten lähetettyä retkikuntaa, tunkeutuen lännestä syvälle sisämaahan;

1870 tutkittuaan etelä-rannikkoa, F. lähti 1874 mainiolle retkelleen lännestä poikki mantereen sähkölennätinlinjalle asti. Toimi sittemmin karteittajana sekä komissaarina. Oli vv. 1890-1901 johtavana sekä raha-asiain, 1901-03 sisä-asiain ja 1905-07 ulkoasiain ministerinä vastamuodostetussa Australian liittovaltiossa.

2. Alexander F. (1849-1901), edellisen veli, insinööri, otti osaa hänen retkiinsä 1870 ja 1874. V. 1879 hän teki uutisasuttamiselle tärkeitä tutkimuksia Luoteis-Australiassa, seuraten m. m. Fitzroy-joen vartta 400 km ylöspäin. *E. E. K.*

Forsberg, Karl Johan (1828-1901), valtionagronomi, sittemmin yli-insinööri maanviljelyshallituksessa, vaikutti pitkänä toiminta-aikanaan tehokkaasti maataloutemme kehitykseen. Harjoiteltuaan yliopisto-opintojen jälkeen käytännöllistä maataloutta ja hoidettuaan omaakin maanviljelystä F. toimi lyhyen aikaa Maaskolan maanviljelyskoulun johtajana ja senjälkeen (1863-67) lääninagronomina Kuopion läänissä. Päätyönsä hän suoritti kuitenkin valtionagronomina (1867-92) ja kohdistui se etupäässä kiertosuunnitelmien laatimiseen, jolla alalla hän nähtävästi on suorittanut enemmän kuin kukaan muu suomalainen. Alkaen toimintansa 1860-luvun käänteentekevänä aikana hän oli ensimäisiä johtamassa siirtymistä yksinomaisesta viljan viljelyksestä laajempaan rehun kasvatukseen ja siten valmistamassa tietä kehittyneelle karjataloudelle. F. oli viimeinen valtionagronomi maassamme. *J. E. S.*

Forsberg, Nils (s. 1842), ruots. maalaaja. Opiskeli v:sta 1867 Pariisissa. Bonnat'n oppilas. Herätti huomiota laatukuvallaan „Akrobaattiperhe" (1877, Göteporissa). Miehekkään vakava, hyvää realismia osoittava pääteos „Sankarin kuolema" (1888, aihe Pariisin piirityksestä 1871; Tukholman kansallismuseossa) ja F:n suurikokoisin maalaus „Kustaa Aadolf ennen Lützenin taistelun alkamista" (1900, Göteporissa) ovat hänen tunnetuimpia teoksiaan. *E. R-r.*

Forsby. 1. Maatila ja tehdaspaikka (suom. Koskenkylä) itäisellä Uudellamaalla Pernajan pitäjässä F:n-joen varrella Pernajan-lahden sopukassa. F.-hyn, jonka rälssitilaksi osti Hannu Björnram 1564, perusti maaherra Lauritsa Creutz rautatehtaan (privil. $^{17}/_{6}$ 1682). Sitä ennen oli paikalta saatu hopeata, josta ensimäinen saalis käytettiin 1612 Pernajan kirkon kalkkiin ja pateeniin. Vv. 1751-52 koetettiin uudelleen hopeakaivosta, mutta saamatta siitä vastaavaa hyötyä. Tehdas kulki aikain kuluessa useissa käsissä, niinpä se 1800-luvun ensi puoliskolla oli m. m. kapteeni Lars Falckilla (aateloitu: Falckenberg), ja maaherra Johan Fr. Stichaeuksella. Nykyisin F:n suuriue maa-aloineen, juustomeijereineen ja sahalaitoksineen omistaa kauppaneuvos J. Askolin. Sahan vuotuinen tuotanto on n. 5,000 stand. ja siinä työskentelee 150 miestä. Tilalle on rakennettu upea kivilinna 1906-08. — 2. Ent. tehdasseurakunta edellämainitulla tehtaalla. V. 1688 rakennettiin tänne kirkko, joka purettiin 1862. Tehtaansaarnaaja oli täällä 1691-1826 ja seurakunnalla erikoiset kirkonkirjat 1748-1840). — 3. Kylä ynnä baptistiseurakunta (n. 75 henkeä) Purmon kunnassa Pohjanmaalla. *K. S.*

Forseen, Samuel (n. 1690-1742), lain suomentaja, tuli ylioppilaaksi Turussa 1706, maisteriksi 1712 sekä Turun konsistorin ja akatemian virkamieheksi. Ollessaan pakomatkalla Ruotsissa Isonvihan aikana F. nimitettiin lääninsihteeriksi Turkuun, johon virkaansa hän astui rauhanteon jälkeen 1721. F:lla on merkitystä ensimäisenä 1734 vuoden lain suomentajana, jonka työn hän sai suoritetuksi jo 1738. Käännös jätettiin erityisten virastojen y. m. tarkastettavaksi, mutta jäi kuitenkin painattamatta aina v:een 1759, jolloin se ilmestyi nimellä „Ruotzin Waldacunnan Laki". Sen kieli on länsisuomalaista murretta ja siinä on paljon ruotsinvoittoisia lausetapoja. *G. R.*

Forseerata (ransk. *forcer*), pakottaa, ahdistaa, jouduttaa.

Forselius *[-ē'-]* Viktor (1838-1905), liikemies, tuli yliopp. 1859, maist. 1864. Harjoitettuaan 1864-66 kauppaopintoja ulkomailla F. toimi Turun kauppakoulun johtajana 1866-73, Pohjoismaiden osakepankin Turun haarakonttorin johtajana 1873-1903. V. 1868 F. perusti Turkuun maamme ensimäisen maanviljelyskone- ja kalustokaupan (muutettu osakeyhtiöksi). Harrasti innolla kanan- ja mehiläishoitoa. Edusti Turkua vuosien 1891-99 valtiopäivillä.

Forsell *[-e'-]*, John (s. 1868), ruots. oopperalaulaja, barytoni. Oltuaan alkuansa sotilasuralla, F. opiskeli laulua Tukholman konservatorissa 1892-94 ja Pariisissa 1894-95; toimi voimistelunjohtajana v:sta 1894 ja palveli luutnanttina 1896-97, mutta muutti sitten uraa ja rupesi 1896 laulajaksi Tukholman kuninkaalliseen oopperaan. Esiintynyt Helsingissäkin tilapäisissä oopperanäytännöissä sekä konserteissa. *I. K.*

Forselles *[-se'l-]*. 1. Jaakko af (1696-1768), suom. liike- ja valtiopäivämies, alk. vanhaa vehkalahtelaista Forsell'in sukua. Toimi Isonvihan aikana maakauppiaana Vehkalahdella. Oltuaan eräällä kaupparetkellä Savossa pakotettu liittymään kotipitäjästään peräisin olevien, ryöstöteillä liikuskelevien sissien pariin, hän joutui niin huonoon maineeseen, että maaherra 1725 tahtoi evätä porvarioikeuden myöntämisen hänelle kauppiaaksi Haminaan, jota paitsi häntä julkisesti, joskin vallan aiheettomasti, syytettiin yhteistoiminnasta rosvojen kanssa. Tästä F. lienee saanut „Sissi-Jaakon" nimen. F. kohosi jo 1730-luvulla Haminan huomatuimpien liikemiesten joukkoon (oli m. m. Metsäkylän suuren sahan toinen perustaja ja suunnitteli 1740-luvun alkuvuosina tupakkatehtaan perustamista Haminaan). Pikkuvihan aikana F. Tukholmaan paenneiden Haminan kauppiaiden, virkamiesten ja käsityöläisten vaikutusvaltaisena johtajana 1744 hankki heille oikeuden harjoittaa kauppaa Ahvenkoskella, josta he kuitenkin pian senjälkeen muuttivat F:n ehdotuksesta perustettuun uuteen *Degerbyn* (Loviisan) rajakaupunkiin. Tätä kaupunkia hän, hattupuolueen innokkaana ja arvossapidettynä jäsenenä, edusti 1746-47, 1751-52 ja 1755-56 vuosien valtiopäivillä. Loviisan ensim. pormestari 1747, josta toimesta 1765 erottuaan sai kauppaneuvoksen arvon sekä aateloitiin 1767 af Forselles nimiseksi. [Nordenstreng, „Haminan kaupungin historia" I.] *-Iskm-.*

2. Edvard Gustaf af F. (1817-91), vapaah., Suomen keuraalikuvernöörin apulainen.

Palveltuaan tykistön upseerina Kaukaasiassa, F. 1853 nimitettiin teknillisen tykistökoulun johtajaksi. V. 1863 hän siirtyi Suomen palvelukseen, tullen Haminan kadettikoulun tirehtööriksi. Nimitettiin kenraaliluutnantiksi 1867, senaatin talousosaston salkuttomaksi jäseneksi 1871, sen varapuheenjohtajaksi sekä tykistön kenraaliksi 1882 ja Suomen kenraalikuvernöörin apulaiseksi 1885. Korotettiin 1874 vapaaherralliseen säätyyn.

3. Jakob Henrik Alexander af F. (1820-96), Suomen metsänhoitohallituksen ylitirehtööri, edellisen veli. Opiskeltuaan Haminan kadettikoulussa ja Pietarin insinööriakatemiassa F. 1841 tuli aliluutnantiksi sotainsinöörikuntaan. Otti osaa Unkarin sotaretkeen 1849. Sai everstiluutnanttina eron 1856, jouka jälkeen siirtyi insinööriksi tie- ja vesirakennuskuntaan. V. 1858 F. nimitettiin Evon metsäopiston johtajaksi; 1870-93 metsänhoitohallituksen ylitirehtöörinä. Varsinaisten virkatointensa ohella F. omisti harrastusta teknillisille kokeiluille, joiden tuloksena m. m. on F:n polttoöljykaasulamppu, ks. Forselles-lamppu.

4. Sigrid Maria Rosina af F. (s. 1860), kuvanveistäjätär, edellisen tytär. Opiskeli Suomen taideyhdistyksen kouluissa ja v:sta 1880 Pariisissa, m. m. Boucher'n ja Rodin'in johdolla; tutki 1887-91 Italiassa varhaisrenesanssin taidetta, aloittamaansa isoa korkokuvasarjaa varten, jota hän jatkoi Pariisissa sinne taas siirryttyään. Viisiryhmäinen, osaksi Eddan-, osaksi Raamatun-aiheinen sarja („Ihmisten taistelu", „Vankeus", „Kristinuskon julistus", „Kotimatka" ja „Kotiintulo") oli kipsiin valettuna Pariisin saiongeissa näytteillä 1901-03, jolloin F. nimitettiin „La Soeiété nationale des artistes frauçais" yhdistyksen sosietääriksi, ja kev. 1908 suomal. naistaiteilijain näyttelyssä Helsingissä („Ihmisten taistelu" Antellin valtuuskunnan ostama 1909). F. on tehnyt rinta- ja kokokuvia (pronssinen naisenpää „Nuoruus" Suomen t.-yhd:n kokoelmissa) y. m. s. sekä lisäksi lasitettuja ja värillisiä polttosavimaljakkoja, joissa on vaihtelevia korkokuvasommitelmia. *E. R-r.*

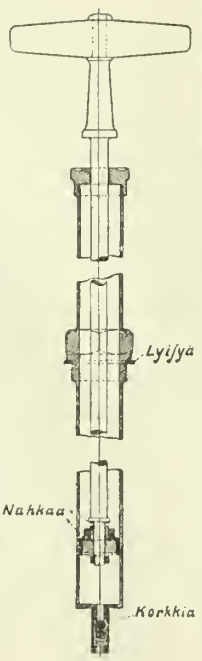

Forselles-lamppu.

Forselles-lamppu, J. H. A. af Forsellesin keksimä ja hänen poikansa, professori A. af Forsellesin kehittämä. Lopulla 1860-lukua keksi valtioneuv. af Forselles lampun, jossa silloin polttoöljynä käytettiin tärpättiä, joka lampussa kaasuuntui. Lamppua käytettiin katuvalaistukseen Helsingissä ja Porvoossa ja sisävalaistukseen m. m. kadettikoulussa. Lampun valovoima oli noin 12 normaalikynt. Sittemmin sovitettiin lamppu paloöljyä (petrolia) varten, ja sen valovoima nousi noin 22 norm.-k. Kun Auerin hehkusukka keksittiin, oli valtioneuv. af F. ensimäinen, joka sai polttoöljylampun sovituksi Auer-valoa varten, ja patentti tälle keksinnölle otettiin 1895. Sen valovoima oli silloin noin 60 norm.-k. Lamppu on polttoöljykaasuhehkulamppu, jossa polttoöljy, kun lamppu aluksi on väkiviinalla kuumennettu (kuten priimuskeittiötä), muuttuu kaasuksi ja ilman kaussa sekoittuneena muodostaa kuumalla sinisellä liekillä palavaa kaasua, joka sitten edelleen pitää lampun kuumana. Lampun päälle ripustetaan tavallinen Auerin hehkusukka, joka silloin lampun kehittämässä kaasussa hehkuu kuten tavallisen kaasulampun hehkusukka, ja valaisee kirkkaalla, jotakuinkiu valkoisella valolla. Öljyn täytyy tulla lamppuun paineen alaisena, joka aikaansaadaan joko pumppuamalla ilmaa tahi muuta kaasua öljysäiliöön (prof. af Forsellesin kehitys) tahi asettamalla öljysäiliö lampun yläpuolelle, jolloin öljy omalla paineellaan painuu lamppuun. Viimemainitulla tavalla laitettuna käytetään tahi käytettiin näitä lamppuja m. m. katuvalaistukseen (Helsingin syrjäkaduilla ja monessa pikku kaupungissa kuten Loviisassa, Tammisaaressa, Raahessa, Lahdessa ja useilla rautatieasemilla), vaikka näissäkin on tavallisesti priimuskeittiön kaltainen säiliö, johon ilmaa pumputaan. V:sta 1901 käytetääu niitä myös melkein kaikissa suurissa majakoissamme. Öljy puristetaan näissä lamppuun n. 0,5-0,8 atmosfäärin paineen alaisena. Lampun valovoima on silloin n. 100-150 kyuttilää ja se kuluttaa n. 0.1-0.2 litraa öljyä tunnissa. Suurempaa painetta käyttämällä voidaan saada 250 normaalik:n valovoima. Hehkusukan läpimitta on 30 mm ja korkeus 75 mm. Lamppua on hyvin helppo hoitaa; tarvitsee vain tuon tuostakin hienolla neulalla pistää auki pieni kaasureikä (kuten priimuskeittiössä). Sisävalaistuksessa ei tätä lamppua juuri käytetä, koska se aiua jonkun verran surisee ja myös levittää polttoöljykaasun hajua. *I. K-nen.*

Forseti, muinaisskand. jumala, yksi aasoista. oikeuden edustaja. F. on myöhempisyntyinen jumalnuskäsite. *K. G.*

Forsius, Sigfrid Aronus, suom. pappi ja tähtientutkija, s. 1550-luvulla Helsingissä, k. 1624 Tammisaaressa; opiskeli saksalaisissa yliopistoissa ja Upsalassa 1595, vihittiin papiksi luultavasti 1597, tuli 1602 papiksi Kemiöön, teki matkoja Saksaan, pidettiin 1606-07 vangittuna Örebrossa epäiltynä leimasimen käyttämisestä Sigismundin hyväksi, hoiti 1608-10 tähtitieteen professorinvirkaa Upsalassa ja oli ainakin jonkin aikaa, 1613-15, Riddarholman seurakunnan kirkkoherrana Tukholmassa. Käytti vv. 1612-19 arvonimeä „Astronomus regius". Harjoittaessaan astrologista ennustustaitoa hän joutui tekemisiin Upsalan tuomiokapituliu kanssa ja menetti virkansa. V. 1621 hän muutti Tukholmasta Tammisaareen, missä oli kuolemaansa saakka.

Sigfrid Forsius.

V. 1601 Kaarle herttua lähetti F:n yhdessä von Birkholtzin ja Daniel Hjortin kanssa Torniou Lappiin tekemään mittausopillisia ja maantieteellisiä mittauksia. Nämä suoritettiin hyvin huolellisesti, ja tuloksilla on suuri merkitys näiden seutujen maantieteelliselle tuntemukselle. F:n suurin merkitys on se, että hän oli Ruotsin ensimäisiä tiedemiehiä, joka itsenäisesti laski almanakkoja jonkin kotimaisen paikan (Tukholman tai Turun) horisontin mukaan. F. teki almanakkoja vuosille 1608-10, 13-15, 17-19 ja 1621-24. F. on kirjoittanut erään „Mineralogian" ja laajahkon „Physican", jotka kuitenkin ovat jääneet painattamatta meidäu päiviimme asti. Myös hän on julkaissut latinan- ja ruotsinkielisiä runoelmia, jotka ovat parhaimpia mitä maassamme siihen aikaan kirjoitettiin. *V. V. K. (K. G.)*

Forskål *[-öl]*, Peter (1732-63), suom. orieutalisti ja luonnontutkija, tuli yliopp:ksi Upsalassa 1742, harjoitti itämaisten kielten ja luonnontieteiden opintoja O. Celsiuksen ja Liunéu johdolla, siirtyi 1753 Göttingeniin ja julkaisi 1756 väitöskirjan „Dubia de prineipiis philosophiæ recentioris", jossa hän uskalsi vastustaa Wolffin siihen aikaan vallassa olevaa filosofiaa. Palattuansa Ruotsiin hän nimitettiin talousopin doseutiksi Upsalaan, mutta kun hän, saadaksensa oikeuden pitää luentoja filosofiassa ja valtiotieteessä, jätti asianomaiselle tiedekunualle väitöskirjan „De libertate civili", ei tiedekunta hyväksynyt sitä painettavaksi „arkaluontoisen aineen takia". Julkaistuna toisessa muodossa nimellä „Taukar om borgerliga friheten" (1759) F:n kirjaneu aihentti pitkällisen painokanteeu. Ennenkuin asia tuli lopullisesti ratkaistuksi, F. sai tarjoumukseu ottaa osaa Tanskan valtion kustantamaan ja kuuluisau Carsten Niebuhrin (ks. t.) johtamaan tieteelliseen tutkimusretkeen Arabiaan. V. 1761 lähdettiin matkalle, lokakunssa 1762 retkikunta saapui Džiddaan ja vähän myöhemmin Loheiaan, josta tunkeuduttiin Tihâman sisäosiin ja Jemeniin. Kasveja kokoillen ja tutkien F. kävi Beitelfakîhissa ja Mokassa, mutta matkalla Sau'aan sairastui Jerimissä ja kuoli 11 p. heinäk. 1763. Osa F:n arvokkaita muistiinpanoja julkaistiin Niebuhrin kirjoissa. Sittemmin ilmestyivät Kööpenhaminassa F:n teokset „Descriptioues animalium" ja „Flora ægyptiaco-arabica" (1775) sekä „Icones rerum naturalium" (1776). F:n tutkimuksilla on tietäraivaava merkitys kasvimaantieteen alalla. Hänen ennenaikainen kuolemansa oli korvaamaton vahinko tieteelle. [W. Lagus, „Petter Forskåls lefverne" (1877); Oma maa I, 132.] *K. T-t.*

P. Forskål.

Forsman-suku on kotoisin Ruotsista. Suvun ensimäinen jäsen Suomessa oli majuri Juhana F., joka kuoli Kajaanin linnanpäällikkönä 1683. Hänestä polveutuvat snvut Forsman, Koskimies ja Yrjö-Koskinen.

1. Carl Rudolf F. (1802-82), pappi ja koulumies, fil. toht. 1827, toimi opettajana 1829-52, m. m. rehtorina Hämeenlinnan ja Turun yli-alkeiskouluissa, tuli Ilmajoen kirkkoherraksi 1852; yliopistou sääntöjä (1852) tarkastamaan asetetun komitean ja tammikuun valiokunnan jäsen (1862); sai teol. tohtoriu arvon 1864; julkaissut ruots. sana- ja asiaselityksillä varustettuja Cicerou ja Cæsarin teosten painoksia, jotka ovat huomattavasti edistäueet latinan opintoja koulnissamme, „Latinsk skolgrammatik" (1848), „Pyhäin palvelnksesta" (1859), ensimäinen snomenkielinen synodaaliväitöskirja, y. m.

2. Yrjö Sakari F. ks. Yrjö-Koskinen.

3. Jaakko Oskar F. (1839-99), tiede- ja valtiomies. Synt. 30 p. kesäk. 1839 Vähässä-Kyrössä; ylioppilas 1857, fil. kand. 1862, lakitieteen kaud. 1868; julkaisi 1874 lakitieteen lisensiaatin arvoa varten väitöskirjan „Pakkotilasta kriminaalioikeudessa", snoritti liseusiaattitutkinnon sam. v. Oli jo 1869 v:n syyslnkukauden alusta alkaen toiminut v. t. suomenkielen professorina lainopillisessa tiedekunnassa, jota tointa häu hoiti v:een 1879 saakka. Tehtyään opiutomatkoja ulkomaille 1878 ja 1879, ja julkaistuaan väitöskirjana professorinvirkaa varten „Grunderna för läran om delaktighet i brott" hänet nimitettiin 1879 rikosoikeuden ja oikeushistorian professoriksi, jossa virassa hän pysyi elämänsä loppuun asti. Oli Pohjalaisen osakuuuau iuspehtorina 1880-82 ja lainopillisen tiedekunnan dekaanina v:sta 1882 kuolemaansa saakka paitsi 1896-99, jolloin hän oli yliopiston v. t. rehtorina.

Jaakko Forsman.

Yliopistollisen tehtävänsä ohessa F. oli miltei koko elämänikänsä valtiomiehen toimissa. Jo vuonna 1881 hänet nimitettiin jäseneksi n. s. tarkastuskomiteaan, jonka tehtävänä oli 1875 v:n rikoslainehdotuksen tarkastaminen ja uudestaan muodosteleminen, ja jonka työt päättyivät kokouansa uuteen n. s. 1884 vuoden rikoslainehdotukseen. Kuopion hiippakunnan papiston valitsemana edusmiehenä hän otti osaa kaikkiin valtiopäiviin vv. 1882-99, ollen m. m. rikoslain valiokuunan puheenjohtajana 1885 v:n valtiopäivillä. Hänen muista toimistaan mainittakoon että hän oli 1886 v:n kirkolliskokouksen asettaman kirkkolakikomitean puheenjohtaja, toimi lainopillisen yhdistyksen keskusosaston puheenjohtajana (1882-90) ja oli Suom. kirj. seuran varaesimiehenä (1882-85).

Jaakko Forsmanin merkitystä yliopiston opettajana ja tiedemiehenä on vaikea arvostella yksinomaan hänen julkaisujensa perusteella. Niiden pääosa, hänen rikosoikeudelliset luentonsa, on nimittäin painosta toimitettu hänen oppilaittensa pikakirjoitusmuistiinpanojen perusteella, joten on vaikea ratkaista, kuinka täsmälleen ne vastaavat sitä, mitä hän todella on lausunut. Rikosoikeudellisen kasvatuksensa F. oli alkuaan

saanut Hegel-Hälsehnerin hengessä, jonka suunnan opit sangen huomattavasti ovat painaneet leimansa varsinkin hänen ensimäiseen teoksensa „Pakkotilasta kriminaalioikeudessa". Mutta jo seuraavassa kirjassa „Grunderna för läran om delaktighet i brott" huomataan toisaalta, etupäässä saksalaiselta Berneriltä ja norjalaiselta Getziltä saatua vaikutusta. Bernerin vaikutus häneen jäi pysyväiseksi ja on varsinkin hänen luennoissaan siksi tuntuva, että liioittelutta voi pitää häntä Bernerin oppilaana. Opettajansa tavoin F:kin pysyi uskollisena rikosoikeuden n. s. klassilliselle koulukunnalle, ollen kuten useimmat tähän koulukuntaan lukeutuvista rikosoikeuden opettajista indeterministi (tahdon vapauteen uskoja). Kummassakaan suhteessa hän ei kuitenkaan ollut äärimäisyyden miehiä, vaan pysytteli, siinäkin opettajansa esimerkkiä noudattaen, aina sovittelevalla kannalla uutta n. s. yhteiskunnallista koulua kohtaan. Huomattavin F:n omista julkaisemista teoksista on hänen kirjansa „Bidrag till läran om skadestånd i brottmål", joka epäilemättä on hänen tieteellisesti arvokkain ja täyteläisin sekä samalla omintakeisin tuotteensa.

Arvokkain perintö, minkä Jaakko Forsman on jälkimaailmalle jättänyt, on kuitenkin voimassa oleva rikoslakimme, joka nykyisessä asussaan suurimmaksi osaksi on hänen työtänsä. Alkuperäistä 1875 vuoden rikoslainehdotusta tarkastamaan asetettu komitea, jonka jäsenenä ja johtavana sieluna Forsman oli, toimitti itse asiassa aivan uuden ehdotuksen, jossa, varsinkin mitä yleiseen osaan tulee, vanhasta ei näkynyt paljo jälkiäkään. Tarkastuskomitean ehdotuksesta tuli se pohja, jolle voimassa oleva rikoslaki sittemmin rakennettiin. Oltakoonpa itse tästä rikoslaista mitä mieltä tahansa, uiin ei kukaan voi kieltää sitä, että se käsittää aivan suunnattoman suuren edistysaskeleen 1875 vuoden pikemmin oppikirjaa kuin lakia muistuttavasta ehdotuksesta. Ja yhtä kieltämätön tosiseikka on, että parannus on etupäässä F:n ansioksi luettava.

Suurin oli F:n vaikutus sitteukin valtiollisen elämän alalla. Yhdessä vanhemman veljensä Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kanssa, hänen vähemmin huomattuna, mutta epäilemättä aivan yhtä vaikutusvoimaisena ja jonkun verran maltillisempana työ- ja taistelutoverinansa hän jatkoi sitä kansallista suurtyötä, minkä Juhana Vilhelm Snellman oli pannut alulle. Tälle nuoruutensa ihanteelle hän pysyi uskollisena viimeiseen asti ja sille hän uhrasi parhaat työvoimansa. Valtiopäivillä hän oli suomal. puolueen johtomiehiä. Tärkeä oli myöskin hänen toimintansa suomalehtimiehenä. V. 1863 hän oli „Helsingin uutisten" päätoimittajana ja otti sittemmin huomattavalla tavalla osaa varsinkin „Uuden Suomettaren" avustamiseen. *A. S.*

4. Ernesti Eemil F. (s. 1843), edellisen veli, presidentti, palveli ensin hovioikeudessa, ruots.-suom. laki- ja virkakielen sanastoa laatimaan asetetun komiteau jäsen 1883, tuli Uudenmaan läänin lääninsihteeriksi 1884, oli 1885-1900 jäsenenä lainvalmistuskunnassa ottaen tehokkaasti osaa varsinkin uuden ulosottolain säätämiseen, jonka on julkaissut muistutuksilla ja selityksillä varustettuna; 1891 edusmiehenä porvarissäädyssä; tuli hovioikeudenneuvokseksi 1900, senaatin oikeusosaston jäseneksi 1901, Viipurin hovioikeuden presidenttinä 1903-06.

5. Kaarlo F., ks. Koskimies.

6. Aukusti Valdemar F., ks. Koskimies.

Forssa. 1. Tehdaslaitokset Tammelassa, ovat saaneet alkunsa F:n kehruutehtaasta,

Forssa, Viksbergin tehdas.

jonka Kuhalan kosken rannalle perustivat 1847 konsulit Henrik Borgström ja Konrad Hernmarck sekä tehtailija A. W. Wahren, ja Viksbergin kutomatehtaasta, jonka perustivat 1855 Kossilan maalle Haudaukorven kylässä A. W. Wahren ja K. Zuhr. Nämä tehtaat, joiden väliä on n. 1 km ja sijaitsevat eri puolilla jokea, yhdistettiin 1859 yhdeksi „F:n osakeyhtiön puuvillatehtaaksi". Sittenkuin molemmat tehtaat, edellinen 1872, jälkimäinen 1877, olivat palaneet poroksi, rakennettiin ne uudelleen, ja ne ovat hyvällä johdolla kohonneet huomattavaan kukoistukseen. Tehtaita ovat johtaneet kauppaneuvos A. W. Wahren (k. 1885), jonka (Walter Runebergin muovailema) riutakuva on tehtaan pihamaalla (paljastettu 1887), kauppaneuvos Aug. Borgström (k. 1899), ja vapaaherra K. A. Palmén (v:sta 1899). Laitoksiin kuuluu nykyään kehruutehdas (n. 42,000 kehrätintä), kutomo (1,000 kangaspuuta), lanka- ja kangasvärjäyslaitos, kangaspaino ja kiillotuslaitos, konepaja, valimo, saha, puusepäntehdas, mylly, kalkkiuuni y. m. Tuotannon arvo oli 1906 n. 6 milj. markkaa ja henkilökunta 1,600. Yhtiö harjoittaa maanviljelystä ja karjanhoitoa, omistaen viljelystilan sekä kolmattakymmeutä metsätaloa. Työväestölle on rakennettu tehtaan puolesta asumuksia, kouluja, rukoushuone, sairashuone, kirjasto ja lukusali sekä juhlasali y. m.

2. Seurakunta (tulevaisuudessa), keisarillinen, joka muodostuu 27 $^{17}/_{24}$ ympäristönä olevasta manttaalista Sen. päät. muk. $^{23}/_{1}$ 1901.

F:ssa on yliopistoon johtava 8-luokkainen suom. yhteiskoulu (avattu 1899, oma talo). — Kapearaiteinen rata (myös uimitetty Jokioisten radaksi) F:sta Turku-Toijalan radalle yhtyen siihen Humppilassa; pituus 23 km, avattu liikenteelle 1898. *K. S.*

Forssell, Hans Ludvig (1843-1901), ruots. historioitsija ja valtiomies. Ylioppilas 1859, nimitettiin historian dosentiksi Upsalaan 1866. Toimi sihteerinä erinäisissä valtiopäivävaliokunnissa, rahakomiteassa 1869-70 sekä Ruotsin, Norjan ja Tanskan välisessä rahakonferenssissa, jonka hyväksi teki erittäin ansiokasta työtä. Tuli 1874 valtiopankin sihteeriksi ja kutsuttiin 1875 valtioneuvoston jäseneksi ja rahavarain-

departementin päälliköksi. Hänen aikuisiaan reformeja mainittakoon kamarikollegin, valtiokonttorin y. m. hallinnollisten virastojen uudestajärjestely sekä uudistukset valtion kulunkiarvion laadinnassa. F. pyrki yksityisiltä pankeilta riistämään setelinauto-oikeutta ja lakkautti 1879 niiden 5-kruunun setelit. De Geerin ministeristön 1880 kukistuttua, F. liittyi Arvid Possen kabinettiin, mutta erosi siitä jo jouluk. 1880 ja nimitettiin kamarikollegin presidentiksi. Ensim. kamarin jäsenenä 1879-97 F., joka oli loistava puhuja ja taitava väittelijä, vakaumuksensa koko voimalla taisteli kaupan ja taloudellisen elämän mahdollisimman suuren vapauden puolesta sekä kannatti Ruotsin ja Norjan välisten siteiden lujittamista, mikä hänen mielestään oli välttämätön ehto unionin säilymiselle ja kehittymiselle. Toimi eräiden valtiou asettamien komiteojen puheenjohtajana ja edusti Ruotsia Pariisin (1881) ja Brüsselin (1892) rahakonferensseissa, joissa taitavasti vastusti kansainvälisen bimetallisen sopimuksen ehdotusta. — F:n tärkein teos on keskeneräiseksi jäänyt „Sveriges inre historia från Gustaf I" (2 osaa, 1869-75). Muista julkaisuista mainittakoon: Erik Benzelius nuor:n ja G. af Wetterstedtin muistokuvaukset (Sv. akad. handl. 1883.89), „Studier o. kritiker" I-II (1875-88), „Rikshufvudboken 1573 och 1582" (1883), „Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i 16 seklet" (1884), „Fjerde artikeln af fredstraktaten i Kiel d. 14 jan. 1814" (1895), „Uttalanden i konsulatfrågan" (1905). Julkaisi 1882-83 valikoiman H. Järtan teoksia ja varusti sen elämäkerrallisella kuvauksella. [Bildtin elämäkerr. kuvaus „Sv. akad. handl. ifr. 1886", 16.]

-lskm-.

Forssman, Edith Theodora (s. 1856), suom. kirjailijatar, julkaissut salanimellä Aina lastenkirjoja ja „Vid aftonlampan" („Iltalampun ääressä") nimisen novellikokoelmasarjau (16 kokoelmaa 1891-1909), jolla on lempeä, uskonnollinen leima.

Forsström, Karl Ferdinand (1817-1903), lakimies. Tuli ylioppilaaksi 1836, auskultantiksi Viipurin hovioikeuteen 1840, varatuomariksi 1842, hovioikeudenkanslistiksi 1847; nimitettiin sam. v. verotusasioita varten Viipurin lääninhallitukseen, mistä virasta kuitenkin otti eron 1849; hoiti v:sta 1850 Ala-Karjalan tuomiokuntaa, v:sta 1859 sen vakinaisena tuomarina; tuli 1864 Mäntyharjun tuomiokunnan tuomariksi, mistä toimesta pyysi eron 1901. V. 1893 F. sai laamannin arvonimen. — Harvinaisen pitkäaikaisen tuomaritoimensa aikana F. sai vastaanottaa useita julkisia tehtäviä. Niinpä hän oli jäsenenä m. m. 1859 maalaiskuntain kunnallishallintoa varten asetetussa komiteassa sekä (v:sta 1884) puheenjohtajana maanmittaus-, jako- ja verollepanoasetusten uudistamista varten asetetussa komiteassa. — F:llä on suuri merkitys suomalaisen lakikielen käyttämisen ja kehittämisen edistäjänä. Hän on ensimäinen tuomari maassamme, joka on laatinut pöytäkirjoja tällä kielellä ja jo eunen v:n 1863 kieliasetuksen julkaisemista hän oli (v:sta 1856) alkanut pitää memoriaalipöytäkirjoja suomen kielellä. Sen jälkeen F. innokkaasti työskenteli samaan suuntaan, minkä vuoksi hän myöskin 1865 sai Suomalaisen kirjallisuuden seuralta kiitoskirjelmän. — Lainopillisena kirjailijanakin F. esiintyi. Vv. 1862-63 ilmestyi kolme vihkoa hänen kirjoituksiaan nimellä „Kirjoituksia lakiasioista" ja 1864 neljäs vihko nimellä „Juridiskt småplock (om termers förfinskande)". V. 1896 ilmestyi häneltä „Mietteitä" (I. Lainkäyntikielistämme; II. Lainkäyntisäädäntömme parantamistoimista.) Sitäpaitsi hän julkaisi useita kirjoituksia Lainopillisen yhdistyksen aikakauskirjassa sekä myöskin sanomalehdissä (kuteu „Suomettaressa", „Litteraturbladet"issa, „Uudessa Suomettaressa" y. m.).

Forsström, O. A. ks. Hainari, O. A.

Forst (saks.), järjestelmällisen hoidon alainen metsä. — Forstmestari, korkeamman metsänhoito-opillisen kasvatuksen saanut metsänhoitaja (ks. t.).

Forstén. 1. Berndt Leuuart F. (1817-86), everstiluutnantti, tie- ja vesirakeuuusten ylihallituksen yli-insinööri. Innokkaana taiteilijadilettanttina F. harjoitti maalausta ja otti m. m. osaa „Finland framstäldt i teckningar" (1845) teoksen kuvittamiseen. F:n monipuoliset lahjat ilmenivät myös ruotsinkielisenä runoiluua. *E. R-r.*

2. Filip August F. (s. 1852), suom. laulaja, syntyisin Nurmijärveltä. Ylioppilaaksi tultuaan (1871) F. ryhtyi lauluopiutoihin aluksi neiti Mechelinin johdolla, sitten Masset'n oppilaana 1874-77 Pariisissa ja Lamperti'n johdolla 1877-78 Milanossa. Esiinnyttyään oopperalaulajana, ensin suomalaisessa teatterissa, Figarona „Sevillan parturissa", sitten Etelä-Ameriikassa 1879 ja Maltassa 1880, hän tuli Tukholman kuninк. oopperaan vuosiksi 1883-87. Otettuaan senjälkeen osaa Arppen kotimaiseen oopperaseuraan Helsingissä 1888 ja tehtyään useita konserttimatkoja yhdessä kuuluisan laulajattaren Paulina Luccan kanssa, hän tuli opettajaksi Wienin konservatoriin 1894. *I. K.*

3. Torsten Karl F. (s. 1855), everstiluutnantti, maamme eläinsuojelustyön järjestäjä, F. 1:u poika. Toiminut eläinsuojelusaatteen hyväksi esitelmänpitäjänä, yhdistysten perustajana ja kansantajuisena kirjailijana. Julkaisee v:sta 1906 „Eläinteu ystävä" lehteä, perusti sam. v. Suomen ensimäisen eläinsuojelustoimiston Helsinkiin.

4. Georg August F. (s. 1857), suom.-ven. historioitsija, opiskeli Venäjällä; v:sta 1896 Pietarin yliopiston professorina. Hänen tieteelliset tutkimuksensa käsittelevät etupäässä Itämeren herruudesta käytyjä taisteluita. F:n teoksista, jotka hän on venäjäksi julkaissut, mainittakoon „Itämeren kysymys XVI ja XVII vuosis. 1544-1648" (1893-94). *E. E. K.*

5. Ina Blenda Augusta F. ks. Lange.

Forster. 1. Johann Reinhold (1729-98), saks. luonnontutkija ja pappi, seurasi Cookia tämän toisella retkellä 1772-75 ja tuli luonnontieteen professoriksi Halleen 1780. Hänen teoksistaan mainittakoon „Observations made during a voyage round the world" (1778) ja „Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden" (1784). — 2. Johann Georg Adam (1754-94), saks. kirjailija, edelliseu poika, seurasi kasvitieteilijänä isäänsä tämän matkoilla Cookin kera, oli 1778-84 luonnontieteen professorina Kasselissa, sitten Vilnassa, ja v:sta 1788 kirjastonhoitajana Mainzissa. Elämänsä loppuaikoina tuli F:sta innokas Ranskan vallankumouksen

kannattaja. Niinpä hän 1793 oli varapresidenttinä reiniläis-saksalaisessa kansalliskonventissa, jonka edustajana hän lähti Pariisiin neuvottelemaan Reinin maakuntien yhdistämisestä Ranskaan. Hänen teoksistaan ovat huomattavimmat: „A voyage round the world" (1777) ja „Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich" (1791-94).
V. v. F.

Forster *[fōstə]*, William Edvard (1818-86), engl. valtiomies, valittiin 1861 parlamenttiin ja liittyi vapaamielisiin, hoiti Gladstonen ensimäisessä ministeristössä 1868-74 opetusasioita, ajoi perille v:n 1870 tärkeän koululain ja 1872 salaista äänestystä koskevan lakiehdotuksen. Kun Gladstone 1875 ajaksi luopui vapaamielisen puolueen johtajan toimesta, tahtoi osa puolueesta asettaa F:n hänen sijalleen; tuli 1880 Irlannin pääsihteeriksi Gladstonen uuteen ministeristöön ja ryhtyi ankarilla pakkolaeilla rauhoittamaan levotonta Irlantia, mutta luopui 1882, kun Gladstone muutti Irlannin politiikkansa suuntaa; vastusti sittemmin jyrkästi Gladstonen homerule-ehdotusta ja oli nousevan imperialismin ensimäisiä kannattajia. [T. Wemyss Reid, „Life of. W. E. F."]

Fortaventura ks. Fuerteventura.

Fort-de-France *[fōr-də-frā's]* (aikaisemmin Fort Royal). Ranskan Länsi-Intiassa olevan Martinique-saaren pääkaupunki; 22,164 as. (1901). Hyvä luonnonsatama. — V. 1839 hävitti kaupungin maanjäristys, 1891 pyörremyrsky.

Forte (it.), *mus.*, vahvasti, äänekkäästi, lyh. *f.*

Fortelius *[-ē'-]*, Gabriel (1700-88), Porvoon piispa, synt. Porissa; opiskeli Ison vihan aikana Ruotsissa ja sitten Turussa, missä 1726 tuli maisteriksi. V. 1728 F. siirtyi Porvooseen, jossa hän vaikutti melkein koko loppuikänsä koulun ja kirkon miehenä. Kymnaasissa hän oli ensin apulaisena ja v:sta 1732 historian lehtorina sekä samaan aikaan tuomiokirkkoseurakunnassa kappalaisena. Oltuaan 1742-45 Ulvilan kirkkoherrana tuli hän Porvoon kirkkoherraksi sekä 1746 tuomiorovastiksi ja 1762 papiston yksimielisesti kutsumana Porvoon hiippakunnan piispaksi. Tässä virassaan hän alkuvuosina, niin kauan kuin hänen terveytensä kesti, ahkerasti liikkui tarkastusmatkoilla. Hän harrasti sekä kansanopetusta että erittäinkin korkeampaa opetuslaitosta ja valvoi tarkasti papiston elämää ja sivistyskehitystä. Luonteeltaan hän oli vilpitön, sydämellinen ja hiljainen ja nautti yleistä kunnioitusta. *J. G.*

Fortepiano *[-ā'-]* (it.), *mus.*, pianosoittimen vanha nimitys, joka samoin kuin „pianoforte" tarkoitti sitä sen ominaisuutta, että sillä voitiin soittaa sekä „forte" että „piano" (ks. n.). *I. K.*

Fortescue *[fōtiskjū]*, Sir John (n. 1394-n. 1476), engl. oikeusoppinut, tuli 1442 „King's bench" tuomioistuimen puheenjohtajaksi, liittyi punasujen sodassa Lancasterin suvun kannattajiin, oleskeli Towtonin tappion jälkeen Henrik VI:n mukana Skotlannissa ja Margareta kuningattaren kanssa Flanderissa ja Ranskassa, johti Margaretan, Ludvik XI:n ja Warwiekin välisiä neuvotteluja, joista oli seurauksena Henrik VI:n paluu valtaistuimelle, mutta joutui sam. v. Tewkesburyn luona vangiksi ja alistui Yorkin suvun valtaan. Henrik VI:n poikaa, Edvard prinssiä varten, jonka kasvattajana F. oli, hän kirjoitti Englannin vapaata valtiolaitosta ylistävän esityksen „De laudibus legum Angliæ" (pain. 1537); kuuluisa on myöskin hänen teoksensa „On the governance of the kingdom of England" (tai „The difference between an absolute and a limited monarchy"), ensimäinen Englannin valtio-oikeuden yleisesitys (julkaistu 1714, Plummerin kriittillinen painos johdantoineen 1885). *J. F.*

Fortes fortuna adjuvat (lat., Terentius, Phormio 1,), „onni urhoollisia suosii"; „rohkea rokan syöpi".

Forth *[fōþ]*, joki Skotlannissa, alkaa Ben Lomond-vuoren pohjoispuolelta, virtaa kaakkoa kohti laskien Forth-vuonoon; 107 km pitkä, purjehduskelpoinen Stirlingiin asti; vasemmalta syrjäjoet Teith, Allan ja Devon. *(V. v. F.)*

Forth- ja Clyde-kanava *[fōþ-, klaid-]* Skotlannin poikki johtava kanava, alkaa Forth-vuonosta Grangemouthin luona ja päättyy Clydejoen suuhun lähellä Glasgowia; 62 km pitkä, 3 m syvä, kohoaa 47,8 m yl. merenp., 39 sulkua, on Union-kanavan kautta Edinburghin yhteydessä. *(V. v. F.)*

Forth-vuono *[fōþ-]* (engl. *Firth of Forth*), Skotlannin itärannalla, 81 km pitkä, leveys aina 32 km:iin; valtamerilaivat pääsevät vuonoa myöten Grangemouthiin saakka. F. on vasta järjestetty sotasatamaksi; sen linnoituksista mainittakoon etupäässä sen sisäosia suojelevat varustukset Queensferry-salmen luona. Tämän poikki johtaa mahtava kaksiraiteinen rautatiesilta, rak. 1882-89 (Baker ja Fowler). Silta, joka kaikkiaan maksoi 63 milj. mk. ja johon m. m. käytettiin 54,000 ton. terästä, on viadukteineen 2,528 m pitkä ja niin korkea, että suurimmatkin laivat pääsevät sen alitse. Sen pisimmät kaaret ovat 521,2 m. *V. v. F.*

Fortifikatsioni (ransk. *fortification*, < lat. *fortis* = vahva, ja *facere* = tehdä), linnoitustaito (ks. t.).

Fortis (lat., = vahva, voimakas), väkevän ilmavirranpaineen ja puhe-elimien lujan artikulatsionin takia voimakkaasti ääntyvä konsonantti. vrt. Lenis. *A. K.*

Fortis, Alessandro (1844-1909), it. politikko, toimi aluksi asianajajana, valittiin 1880 edustajakamariin, oli 1887-90 sisäasiain alivaltiosihteerinä Depretisin ja Crispi'n ministeristöissä, 1898-99 maanviljelys- ja kauppaministerinä Pelloux'n kabinetissa, 1905-06 pääministerinä, jolloin tukahutti vaaralliselta näyttävän rautatielakon ja sai aikaan rautateitten ottamisen valtion haltuun.

Fortissimo *[-i's-]* (it.), *mus.*, vahvimmiten, erittäin voimakkaasti.

Fortiter in re, suaviter in modo (lat.), „asialta ankarasti, laadulta lempeästi".

Fort Royal ks. Fort-de-France.

Fortschrittspartei ks. Edistyspuolue.

Fortti (ransk. *fort* = vahva), pieni linnoitus, joka on rakennettu esim. vuorisolan, sataman, rautateiden solmukohdan y. m. suojaksi. Puhutaan sis suljetusta fortista, joka on itsenäinen linnoitus, detašeeratusta fortista, joka on rakennettu suuremman linnoituksen eteen, rannikefortista, pantsarifortista, jossa patterit ovat pantsarilevyllä suojatut y. m. *M. v. H.*

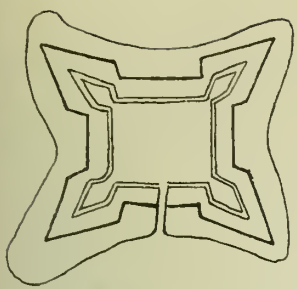

Fortti suuremmassa linnoituksessa.

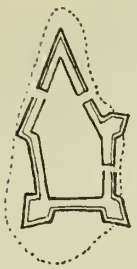

Erityinen fortti.

Fortuna *[-tū'-]* (lat.), sattuma, onni; mninaisit. sattuman ja onnen jumalatar (myös Fors F., = kreik. *Tykhe*), tav. kuvattu upeana siivekkäänä naisena, vasemmassa kädessään runsandensarvi, oikeassa palloou nojautuva peräsin. F:lla oli Roomassa ja muualla lnkuisia temppeleitä ja pyhäkköjä, joissa jumalatarta erinimisenä palveltiin. F:lle annettiin erilaisia lisänimiä seu mukaan kuin hänen valtansa tai ominaisunksiensa ajateltiin ilmenevän, esim. F. publica l. populi Romani (valtion l. Rooman kansan), F. patricia (patriisien), F. equestris (ritarisäädyn), F. plebeia (plebeijien), F. Augnsta (keisarihnoneen). Knnlnisat olivat F. primigenian temppeli Prænestessä ja F:n temppeli Antinmissa, joissa myös oraakkelivastanksia annettiin. *K. J. H.*

Fortunatov *[-nā'-]*, Filip Fedorovitš (s. 1848), etevä ven. kielentntkija, oli vertailevan kielitieteen professorina Moskovan yliopistossa ja on v:sta 1898 Pietarin tiedeakatemian varsinaineu jäsen. F:n teokset koskettelevat varsinkin baltilaisia ja slaavilaisia kieliä. Hänen tutkimuksensa niiden korko-opin alalla ovat nranaukaisevia. Tärkein niistä on „Zur vergl. Betonungslehre der lituslav. Sprachen" („Archiv f. slav. Phil." IV ja XI). Hän toimittaa myöskin A. Juszkiewiczin jälkeenjääneistä kokoelmista laajaa liettuankielen sanakirjaa. *J. J. M.*

Fortunatus *[-ā'-]*, saks. kausankirja, sepitetty 16:nnen vuosis. alussa (vanhin tunnettu painos ilm. Angsburgissa 1509), lnnltavasti ulkomaalaisen mallin mukaan, ainakin käyttämällä tnnnettnja kertomusaineksia. Tekijä on tuntematon. Kirjau saukari, Fortuuatus, saa haltnunsa kukkaron, joka ei koskaan tyhjene, sekä taikalakin, jonka avulla hän silmänräpäyksessä voi siirtyä minne tahtoo. Häneu pojilleen nämä taikaperut koituvat onnettomuudeksi. Tarinan dramatiseerasi ensiksi Hans Sachs (ks. t.) (1553) ja sittemmin engl. Thomas Dekker nimellä „The pleasant comedie of old Fortunato" (1600); kiertelevät engl. näyttelijät toivat sen 17:nnellä vuosis. Saksaan, missä se kauan pysyi nukketeatterin ohjelmistossa. Vapaasti on tätä aihetta käsitellyt Tieck teoksessaan „Phantasus" (3:s nid.) ja Chamisso nuoruudenteoksessaan „Fortunati Glücksäckel und Wunschhütlein" (Kosemannin julkaisema 1895). [Zacher, kirjoitus Erschin ja Gruberiu Ensyklopediassa; Harms, „Die deutschen Fortunatusdramen" (1892).] *J. H-l.*

Fortuny y Carbo *[fortu'nj i karvo]*, Mariano José Maria Bernardo (1838-74), esp. maalaaja. Opiskeli Barcelonassa, 1858 Roomassa ja oli 1860 espanjal. retkikunnan mukana Marokossa, jossa F:sta kehittyi värikkään luonnon ja kirjavan kansanelämän knvaaja. Oleskeli sittemmin Madridissa, Pariisissa ja etenkin Roomassa. Näyttelynsä kautta Pariisissa 1870 F. tuli yhtäkkiä kuuluisaksi. Goyan jälkeen hän onkin undenaikaisen espanjal. taiteeu ainoita huomattavia mestareita ja yleensä taiteen historian sunrimpia taitureita. Hän on verraton piirustuksen hienoudessa ja värityksen elävyydessä ja herkullisnudessa. Yksityiskohtaisen tarkassa tekotavassaau F. sai vaikutusta Meissonier'lta, mutta eroaa hänestä pirteine, valoisan lämpimine väreineen, jotka aivankuin ilotulitus välkkyvät tuhansissa eri vivahduksissa. Paitsi eteläisistä kansanelämää F. on etnpäässä esittänyt rokoko-aikaa. Hän on tehnyt öljymaalauksia (esim. „La vicaria", espanjal. vihkimätoimitus kirkon sakastissa, ja „Mallin valinta", sisns- ja pukukuva 1700-luvulta), akvarelleja, piirustuksia ja radeerauksia. F:n terve, elämäniloinen ja välitön taide mnuttui hänen jälkeläistensä käsissä pintapuolisen tyhjäksi kätevyydeksi. [Davillier (1876) ja C. Yriarte (1885); F.-albumi (40 valokuvaa) jnlk. Pariisissa 1889.] *E. R-r.*

Fortuška (ven. *fortotška* t. *fortka*), tnuletus-, ilmaruntu.

Fort Wayne *[fōt ue'in]*, kaupunki Yhdysvalloissa, Indianau valtiossa, Maumee-joeu ja Wabash-Erie-kanavan varrella; yhdeksän radan solmnkohta; 50.950 as. (1907). Viisi isoa rautatiekonepajaa, valimoita, konetehtaita, yhteensä (1900) 397 teollisunslaitosta, joissa 7,255 työmiestä. — F. W. sai kaupunginoikeudet 1840. Katolisen piispan istnin. *E. E. K.*

Forum (lat., mon. fora), tori, aukio, paikka kauppaa tai valtiollisia ja yhteisknnnallisia toimituksia varten. Isommissa roomalaisissa kaupungeissa oli tav. useita toreja, joitten ympärillä oli temppeleitä, basilikoja, pylvähistöjä ynnä muita julkisia rakennuksia. Useasti Forum nimitys tarkoittaa muinaisen Rooman vanhaa päätoria (täydellisesti F. Romanum, vrt. Rooma). Myös moni kauppapaikasta kehittynyt kauppala t. pieni kaupunki on saanut F:n nimen, esim. F. Appii (Ap. T. 28_{15}; nyk. Treponti l. Foro Appio), F. Cornelii (nyk. Imola), F. Iulii (nyk. Fréjus t. Cividale del Friuli), F. Livii (nyk. Forlì), F. Popilii (nyk. Forlimpopoli), F. Sempronii (nyk. Fossombrone). *K. J. H.*

Forum (lat.), *lakit.*, oikeuspaikka (ks. t.), laillinen tuomioistuin, s. o. se tuomioistuin, joka on asianomainen käsittelemään ja ratkaisemaan määrätyn oikeusasian. — F. privilegiatum, tuomioistuin, jonka alaisia, vastoin lain yleisiä määräyksiä, erinäiset henkilöt ovat erikoisten luokka-, sääty- tai virkaetuuksien nojalla.

Foscari, Francesco (n. 1372-1457), Venetsian doge v:sta 1423, hankki tasavallalle onnellisilla sodilla Breseian, Bergamon, Ravennan y. m. alueita. Huolimatta tästä menestyksestä ahdistivat F:a sisäiset vastustajat, varsinkin Loredani suvun jäsenet, jotka vihdoin saivat F:n pojan Jacopon valtionrikoksesta syytteenalaiseksi, kidutetuksi ja maasta karkoitetuksi; isä F. pantiin muka vanhuudenheikkona viralta ja kuoli surusta muutaman päivän perästä. Byron on ru-

nollisesti käsitellyt heidän kohtaloansa näytelmässään „The two Foscari". *G. R.*

Foscolo, Ugo (1778-1827), it. kirjailija. F. oli Ranskasta tulleiden kansanvaltaisten aatteiden ihailija ja niitä italialaisia, jotka toivoivat valtiollista uudestasyntymistä, tervehtäen Bonapartea „vapauttajana" ja demokraattisen haliitusmuodon perustajana. Hänen nuoruutensa murhenäytelmä-suunnitelmista on säilynyt vain „Tieste" (1796), Alfieri'n jäljitelmä, jolla on merkitystä vain kirjailijan kehityshistoriaan nähden, hän kun sankarissa kuvasi itseään. Alfieri'n jäljitelmä on samoin näytelmä „Ajace"(1811), vaikka F. itse uskoi elämänsä loppuun asti draamalliseen kutsumukseensa. Hänen kirjallinen merkityksensä on sen sijaan romaanin ja lyriikan alalla. Kuuluisa, ei ainoastaan Italiassa, mutta muuallakin on romaani „Le ultime lettere di Jacopo Ortis" (1802, osaksi jo 1798), „Werther"-sävyinen lemmenromaani kirjeiden muodossa, jolle hänen Girolamo Ortis nimisen ylioppilasystävänsä itsemurha (1796) ja hänen omat lemmenkirjeensä antoivat sisällyksen. F:n lyyrillinen pääteos on „I Sepolcri" (1807), Cardueci'n lausunnon mukaan ainoa syvä Pindaroksen henkinen runoelma, minkä Italia omistaa. F. oli myös etevä kriitikko ja on m. m. julkaissut arvokkaan „Divina Commedian" painoksen. Hänen kootut teoksensa ynnä kirjeenvaihtonsa (Epistolario), 11 nid., ilmestyivät 1850-59. [Elämäkertoja kirjoittivat Pecchio(1830), Carrer(1842), Artusi (1878), Martinetti (1883), Antona-Traversi (1884), Pallaverni (1892). — Corio, „Rivelazioni storiche intorno a U. F." (1873); Antona-Traversi, „Studii su U. F." (1884); Graf, „Foscolo, Manzoni, Leopardi" (1898); Foà, „L'amore in U. F." (1901).] *J. H-l.*

Fosfaatit, fosforihapon suolat. Tärkein on kalsiumfosfaatti, joka esiintyy mineraalina (apatiitti) ja eläinten luissa. Happamia suoloja sanotaan superfosfaateiksi. F:eja käytetään apulannoitusaineina (ks. t.). *Edv. Hj.*

Fosfaatti-lannoitusaineet, fosforihappoa sisältävät apulannoitusaineet, niinkuin luujauhot, superfosfaatit, tuomaskuona. ks. Apulannoitusaineet.

Fosfaturia (kreik.), erittäin runsaasti fosforisuoloja sisältävän virtsan erittäminen.

Fosfiini ks. Krysaniliini.

Fosfonium ks. Fosforivety.

Fosforessenssi (ks. Fosfori), heikon valon kehittyminen tavallisessa lämmössä. — 1. F. esiintyy kemiallisissa ilmiöissä seurauksena fosforin sekä useiden orgaanisten aineiden (rypälesokerin, eetteristen öljyjen, rasva-aineiden) hapettumisesta. Tästä aiheutuu luultavasti myös se f., joka on huomattavissa elävissä olennoissa, kuten bakteereissa (mätänevässä lihassa, meressä), sienissä (mätänevässä puussa), kiiltomadoissa, useissa merieläimissä (merenvalo). — 2. F. huomataan seurauksena mekaanisesta vaikutuksesta (sokeria, liitua y. m. jauhettaessa) ja kiteiden muodostumisesta sekä useiden timantti- ja kalkkisälpä-muunnoksien lämmittämisestä. — 3. Kun auringon- tai sähkövalo vaikuttaa n. s. fosforeihin (valokiviin, valomagneetteihin, kalsiumin, strontiumin ja bariumin rikkiyhdistyksiin), niin nämä loistavat pimeässä, fosforesceeraavat. Tätä ilmiötä käytetään käytännöllisiin tarkoituksiin (itsestään loistavia esineitä). *S. K-i.*

Fosfori (kreik. *phōs* = valo, ja *pherein* = kantaa, tuoda), epämetalleihin kuuluva alkuaine, kem. merkki P, at.-p. 31. Sen keksi saks. Brand 1669, ensimäiset tiedot siitä antoi Kunkel 1678. F. valmistetaan luutuhasta pelkistämällä siinä oleva fosforihappo hiilellä hehkukuumuudessa; kellahko, vanhannäköinen aine, liukenematon veteen, liukenee helposti rikkihiileen; sulamisp. 44°, kiehumap. 290°. Ilmassa f. synnyttää valkoisia höyryjä, joilla on omituinen haju (fosforihaju) ja loistavat pimeässä, niinkuin kiinteä fosforikin (fosforessenssi). Hiukan lämmitettynä (60°) f. syttyy ja palaa loistavalla liekillä fosforipentoksidiksi. Herkän syttyväisyytensä takia säilytetään f:a vedellä täytetyissä astioissa. Se on erittäin myrkyllistä, 0,05 gr voi ihmiseen vaikuttaa kuolettavasti; sen höyryt saavat aikaan omituisen tandin, fosforimyrkytyksen (ks. t.). Tämä keltainen l. tavallinen f. muuttuu, kun sitä pitemmän aikaa kuumennetaan 240°:ssa, punaiseksi pulveriksi, punainen f., joka ei helposti syty eikä ole myrkyllinen. F:a käytetään tulitikkuteollisuudessa, muutamien väriaineiden valmistukseen, lääkkeisiin sekä rotanmyrkkynä. — F. on laajasti levinnyt luonnossa, erittäin fosforihapposuolojen muodossa (joista tavallisin on kalsiumfosfaatti) sekä mineraalikunnassa (apatiitti, fosforiitti, vivianiitti) että kasvi- ja eläinkunnassa (luissa, aivoissa, veressä y. m.). Fosforihappo on tärkeä ravintoaine kasveille, koska munanvalkuaisaineiden muodostuminen on siitä riippuva. *Edv. Hj.*

Fosforihapoke, fosforin alhaisempi hapettumisaste. Sen suoloja ovat fosfiitit. ks. Fosforitrioksidi.

Fosforihappo, H_3PO_4, fosforin korkein hapettumisaste ja tärkein yhdistys. Kun fosforia poltetaan ilmassa, palaa se fosforipentoksidiksi eli fosforihappoanhydridiksi (P_2O_5). Tämä on valkoista, erittäin hygroskooppista pulveria, joka veden kanssa muodostaa fosforihappoa. F:a saadaan myös punaisesta fosforista oksideeramalla tätä typpihapolla. Tav. f. (ortofosforihappo) on siirappimainen, maistuu happamelta, liukenee helposti veteen. Kuumentamalla siitä syntyy pyrofosforihappoa, $H_4P_2O_7$, ja lasimaista metafosforihappoa, HPO_3. F:n suoloja sanotaan fosfaateiksi, joista monella on tärkeä käytäntö. *Edv. Hj.*

Fosforihappoanhydridi ks. Fosforihappo.

Fosforiitti, suurenpuoleisina massoina esiintyvä, epäpuhdas, tiivis tai multamainen apatiitti (ks. t.). Laajoja fosforiittikerroksia on Englannissa, Nassaussa, Baierissa (Amberg), Ranskassa, Galitsiassa, Keski-Venäjällä, Algeriassa, Etelä-Carolinassa ja Floridassa. Ruotsin kambrisiluurisissa kerrostumissa on fosforiittimyhkyröitä. Käytännöstä ks. Apatiitti. *P. E.*

Fosforikloruuri ks. Fosforitrikloridi.

Fosforimyrkytys, fosforihöyryjen hengittämisestä tahi keltaisen fosforin muulla tavoin joutumisesta ruumiiseen aiheutunut myrkytys; saattaa äkillisissä tapauksissa muutamassa tunnissa viedä kuolemaan, aikaansaaden sydämenhalvauksen; vähitellen kehittyvä kroonillinen f., jollainen ennen jotenkin usein tavattiin tuli-

tikkutehtaissa, fosforia käytettäessä tikkujen sytytysaineena, synnyttää luun kuolettumisia varsinkin leukaluussa (fosforinekroosi), sekä tandillisia kudoksen rasvettumisia eri sisäelimissä. Vastamyrkkynä äkillisissä f:ssä: oksennusaineet, sekä munanvalkuainen, maito ja magnesia; kroonillisissa: ennen muuta työn muutto ja haitallisten seikkain jatkuvan vaikutuksen välttäminen ja lisäksi milloin sisälääketieteelliset milloin kirurgiset toimenpiteet asianhaarain mukaan.
M. O-B.

Fosforinekroosi ks. Fosforimyrkytys.

Fosforipentakloridi (PCl_5), syntyy suorastaan fosforista ja kloorista; jähmeä, keltainen, ilkeänhajuinen aine. Tärkeä kemiallinen vaikutin kloorin siirtäjänä.

Fosforipentoksidi ks. Fosforihappo.

Fosforipronssi ks. Pronssi.

Fosforistit l. n. s. „uusi koulu" on uusromantiikan kannattajien nimitys Ruotsissa 1800-luvun alkupuolella. Tämä kirjallinen suunta sai nimensä aikakauskirjasta „Phosphoros", jota suunnan etevin runoilija P. D. A. Atterbom toimitti Upsalassa. Häneu ja L. Hammarsköldin johtamina fosforistit kävivät leppymätöntä taistelua n. s. akatemiallista suuntaa vastaan, jota edusti varsinkin Ruotsin akatemia, käyttäen aseinaan koko sarjan aikakauslehtiä („Polyfem" 1809-12, „Phosphoros" 1810-13, „Lyceum" 1810-11, „Poetisk kalender" 1812-22, „Svensk Litteraturtidning" 1813-24). Fosforistien loistoaika on 1830-luku, jolloin kuitenkin liberalismiu ensimäiset tuulahdukset ennustivat sen loppua. *E. H.*

Fosforisuola, fosforihapon natrium-ammoniumisuola; valkoisia kiteitä, hajoaa kuumennettaessa vedeksi, ammoniakiksi ja natriummetafosfaatiksi, johon hehkukuumuudessa useat metallioksidit liukenevat antaen kullekin metallille omituisenvärisen lasin. Käytetään siksi juottopilli-analyysissä.

Fosforitahdas, jauhotahdasta, johon on sekoitettu erittäin hienojakoista fosforia; rotanmyrkkyä.

Fosforitikku, tulitikkujen ensimäinen muoto. F:t tulivat käytäntöön noin v. 1830; niiden sytyke oli seos valkoista fosforia ja kaliumkloraattia; syttyminen tapahtui tikkua hierottaessa kovaa esinettä vastaan, jopa itsestäänkin tikkujen länmetessä. F:t olivat siis hyvin tulenvaarallisia, ja valkoisen fosforin myrkyllisyyden tähden oli niiden valmistus erittäin epäterveellinen. Tällaisten fosforitikkujen valmistus ja myynti Suomessa kiellettiin asetuksella 13 p:ltä marrask. 1872. ks. Tulitikut. *Edv. Hj.*

Fosforitrikloridi (PCl_3), fosforin alhaisempi klooriyhdistys, nestemäinen, pistävänhajuinen. Syntyy samoin kuin fosforipentakloridi.

Fosforitrioksidi, fosforihapokkeen anhydridi, P_2O_3, syntyy kun fosfori palaa riittämättömässä ilmamäärässä. Valkoinen pulveri, yhtyy veden kanssa fosforihapokkeeksi. *Edv. Hj.*

Fosforivety l. fosfiini, fosforin ja vedyn yhdistys (PH_3), väritön, kynsilaukan-hajuinen, myrkyllinen kaasu: syttyy helposti, usein jo itsestään ilmassa. Vastaa kem. kokoumukseltaan ammoniakkia sekä saattaa samoin kuin tämä suorastaan muutamien happojen kanssa muodostaa suoloja, n. s. fosfoniumsuoloja, joissa atomiryhmä PH_4, vastaa ammoniumsuolojen NH_4-ryhmää. Syntyy lämmittämällä fosforia natrinmilipeän kanssa; sitä muodostuu myöskin eläimellisten (fosforinpitoisten) aineiden mätänemisessä.
Edv. Hj.

Fosforografia, ultrapunaisten säteiden tutkiminen spektrin avulla. Spektrin annetaan tällöin langeta heikosti fosforisoivalle aineelle.
(V. V. K.)

Fosforos, aamutähti. ks. Phosphoros.

Fosgeeni, karbonylikloridi, hiiltä, happea ja kloora sisältävä kaasumainen aine ($COCl_2$).

Fossa ks. Cryptoprocta ferox.

Fossiili (lat. *fossilis* = kaivettu), alk. mikä hyvänsä maasta kaivettu, myös kivennäiset; nykyään tarkoitetaan tällä nimityksellä yksinomaan entisinä aikoina eläneitten organismien jäännöksiä ja jälkiä. Nämä ovat saattaneet säilyä ja munttua eri tavoilla. Hyvin harvoin eläimenjäännökset ovat säilyneet semmoisinaan, nim. jäätyneinä (ks. Mammutti). Muuten eläimen kuoltua aiuakin sen pehmeät kudokset mätänevät, eivätkä eläinruumiit milloinkaan „kivety" semmoisinaan, niinkuin jotenkin yleiseen luullaan. Eläimistä, joiden ruumiissa on kovia osia, kuten luuranko, päällyskuori tai iholuusto, saattavat nämä jäädä mätänemättä. Niistäkin poistuvat ennen pitkää orgaaniset aineet, liima, rusto j. n. e., ja näin syntyneet huokoset täyttyvät perästäpäin kvartsilla, kalkkisälvällä tai rautamalmeilla (kivettyminen varsinaisessa merkityksessä, vrt. Kivettymä). Joskus nuo vieraat kivennäiset, joita laskeutuu maa- ja vuoriperässä kiertävistä vesilinoksista, saattavat kokonaan syrjäyttää kuoren tai luurangon alkuperäiset aineosat. Toisissa tapauksissa taas tällaiset aineet tai myös savi tai muu liete ovat täyttäneet kuorellisten eläinten ontelot, joista pehmeät osat ovat mädänneet ja kovettuneet niihin. Näin on itse kuorenkin hävittyä jäänyt organismin sisäinen valelma, n. s. kivisydän. Samoin on useista puulajeista säilynyt ydinontelon valelma. Jos eläin kuoltuaan on peittynyt lietteeseen, joka on ehtinyt johonkin määrin kovettua ennenkuin ruumis on mädännyt, jää niistä painanteita. Tällä tavoin saattavat pehmeäkudoksisistakin organismeista hahmopiirteet säilyä. Myös kerrostumissa säilyneitä jalanjälkiä (vrt. Chirotherium) sanotaan fossiileiksi. — Useimmat kasvifossiilit ovat säilyneet hiiltyneinä. Niistä on kivihiili muodostunut. Suurista hiilikasaumista on tavallisesti kasvien muoto hävinnyt. Hiilijuonteiden välisiin savikerroksiin jääneissä hiiltyneissä kasvinosissa sen sijaan ovat useimmiten kasvikudosten hienoimmatkin piirteet säilyneet.

Fossiilien merkityksestä geologiassa tehdään selkoa artikkelissa Geologia, fossiilien edustamista muinaisista eläin- ja kasvimuodoista artikkelissa Paleontologia. *P. E.*

Foster *[fostə]*, Sir Michael (1836-1907), engl. fysiologi, oli v:sta 1869 fysiologian professorina Lontoon University collegessa ja Royal institutionissa, josta 1870 siirtyi samaan toimeen Cambridgeen. F:n suurin merkitys perustui hänen mainioon opettajataitoonsa ja kykyynsä kiinnittää nuorten tutkijain mieliä tieteelliseen kokeilemiseen ja tutkimiseen. Hänen teoksistaan mainittakoon „Text-book of physiology" (1876) ja „Lectures on the history of phy-

siology during the 16, 17 and 18 centuries" (1901). *M. O-B.*

Fotij, maallikkonimeltään Petr Nikititš Spasskij (1792-1838), ven. kirkonmies, tuli 1817 munkiksi ja kadettikoulun uskonnonopettajaksi Pietariin ja herätti saarnoillaan, joissa ahdisti kaikkia „oikeasta uskosta" hiukankin poikkeavia, askeettisella elämällään, kahleiden kautamisella y. m. tavatouta huomiota. Ihailijattarensa kreivitär A. Orlov-Tšesmenskijn ja keisarin suosikin, mystilliseen uskonnollisuuteen taipuvan ministerin ja pyhän synodin yliprokuraattorin kreivi A. N. Golitsynin avulla F. pääsi Aleksanteri I:n lähipiiriin ja sai pian häneen mitä suurimman vaikutusvallan, käyttäen sitä sekä suosijansa kreivi Golitsynin kukistamiseksi että uskonnollisen suvaitsemattomuuden vahvistamiseksi. Golitsynin kannattama pipliaseura, joukko kirjoja, hengellisiäkin kiellettiin. Nikolai I:n hallitessa F:n vaikutus väheni. *J. J. M.*

Fotios l. Fotius ks. Photios.

Foto (engl. *photo*), fotografia sanan lyhennys.

Fotofobia (kreik. *phōs* = valo, ja *phobos* = pelko), valonarkuus, eri tautien, joko yleistilan tahi paikallisten tapahtumain silmän valonaistimuksia välittävissä osissa synnyttämä yltynyt herkkyys valonsäteitten vaikutukseen nähden. *M. O-B.*

Fotofoni (kreik. *phōs* = valo, ja *phōnē* = ääni), Bellin 1880 keksimä kone, jolla ääni saadaan etenemään jonkun matkan päähän valosäteiden välityksellä, perustuu siihen seleeni nimisen aineen ominaisuuteen, että sen sähköinen johdouvastus pienenee sitä voimakkaammin valaistaessa. F. on esim. järjestetty siten, että puhutaan ohutta levyä vastaan, joka siihen sattuvien ääniaaltojen vaikutuksesta joutuu värähdysliikkeeseen. Levyn toinen puoli on tehty peiliksi, johon linssin avulla kootaan auringonsäteitä, ja annetaan niideu peilistä heijastuttuaan kohdata vastaanottokoneessa olevaa seleeni-levyä. Nämät heijastuneet valonsäteet lähenevät toisiaan tahi hajaantuvat, aina kulloinkin sen mukaan, onko tuon aaltoliikkeessä olevan peilin pinta sillä hetkellä kovero vai kupera. Siten seleeni-levy tulee toisinaan voimakkaammin, toisinaan heikommin valaistuksi tahdissa peililevyn värähdysten kanssa. Vastaanottokoneessa muodostavat mainittu seleeni-levy, galvaaninen paristo ja telefoni suljetun sähköjohdou. Koska seleenin johtokyky, milloin se tulee voimakkaammin valaistuksi, lisääntyy ja päinvastaisessa tapauksessa pienenee, aiheutuu tästä virran voimakkuuden vaihtelu vastaavalla tavalla. Telefonilevy (ks. Telefoni) tämäu johdosta joutuu samallaiseen värähdysliikkeeseen kuin peili lähetyskoneessa ja aikaansaapi siis vastaavia ääniaaltoja ilmassa. Peililevyä vastaan puhutut sanat niinmuodoin uudistuvat ja kuullaan vastaanottokoneeu telefonissa. *H. K-n.*

Fotofonografi (kreik. *phōs* = valo, *phōnē* = ääni, ja *graphein* = piirtää) ks. Fonografi.

Fotogalvanografia ks. Valopaino.

Fotogeeni (kreik. *phōs* = valo, ja *gencin* = syntyä), keroseeni, astraaliöljy, vuoriöljyn (petroleumin) tislaustulos; kiehuu 150-300° välillä, käytettiin ennen valaistusaineena erityisissä lampuissa. ks. Vuoriöljy.

Fotogeeniset eliöt (ks. Fotogeeni), eliöt, jotka ruumiissaan muodostavat valoa synnyttäviä aineita. Valo-eliöitä on sekä kasvi- että eläinkunnassa. Valobakteereja tunuetaan noin 30 lajia. Useat esiintyvät kuolleilla merieläimillä, etenkin kaloilla. Suomen rannoilla tavallinen *Bacillus lucifer* aikaansaa nuoren silakan loistamisen. Valobakteerit saastuttavat toisinaan alempia eläimiä kuten äyriäisiä, matoja, hyttysiä y. m. tehden ne joksikin ajaksi ennen kuolemaansa loistaviksi. Lämminverisille eläimille ovat valobakteerit, jotka kuolevat noin 30-40°:ssa, vaarattomat. Kun kaikki valobakteerit vaativat verrattain vahvoja suolaliuoksia (noin 2-3 %), ei niitä esiinny makeassa vedessä. Jo vuonna 1592 huomasi Padovassa Fabricius ab Aquapendente itsestäusä loistavaa lampaanlihaa. Myöhemmin on huomattu loistavia makkaroita, kananmunia, ihmisenruumiita ja haavoja y. m Myöskin näihin valo-ilmiöihin ovat valobakteerit olleet syynä. Tavallisin lihalla esiintyvä laji on *Bacterium phosphorcum.* Loistaminen tapahtuu ainoastaan hapen läsnäollessa. Valobakteereja käytetään vapaan hapen kaikkein herkimpänä reagenssina. Bakteerivalo on rauhallista, kuutamoa muistuttavaa. Se vaikuttaa valokuvauslevyyn ja aikaansaa korkeammissa kasveissa valokäyristyksiä. — Fotogeenisia eläimiä on uilviäisten, tuhatjalkaisten, hyönteisten jopa luurankoistenkin keskuudessa (vrt. Syvänmeren eläimet). Yleisesti tunnettu on kiiltomato *(Lampyris noctiluca).* Vanhastaan kuulnisa on kovakuoriaineu *Pyrophorus noctilucus* (*Elateridæ*-heimossa), espanjalaisten „cucujo". Tätä hyönteistä käytettiin enneu Länsi-Intiassa lamppuna ja loistavan voiteen valmistukseen. Yhteistä näille fotogeenisille eliöille on se, että niiden loistavat ruumiinosat säilyttävät loistokykynsä eläimen kuolemankin jälkeen ja loistavat uudestaan, niin pian kuin niitä vedellä kostutetaan. — Fotogeeniset levät. Muutamat suolaisen veden vapaasti liikkuvat levät kuten *Peridinium divergens* ja *P. splendor maris* y. m. loistavat itsenäisesti. Näiden valo ei ole tasainen, vaan kipinäntapainen ja lyhytaikainen, alussa vahvin ja vähitellen heikkenevä, esiintyen ainoastaan silloin, kun kasvi jonkun ärsytyksen takia joutuu kiivaaseen liikkeeseen. Mainitut lajit ovat pääasiallisena syynä meren vanhastaan tunnettuun yölliseen loistoon. — Fotogeeniset lehdet. Syyuä maatuvien lehtien toisinaan huomattuun loistoon ovat alhaiset, lehtien solukoissa elävät homemaiset sienet ja ehkä osaksi muntamat valobakteeritkin. — Fotog. sienet. Tunnetaan noin parikymmentä itsestään loistavaa lajia. *Agaricus igneus* Itä-Intian saaristossa loistaa kuin täbti sinertävällä valolla. Alkuasukkaat kantavat sitä öisillä retkillään, jotta eivät eksyisi polniltansa. *A. Gardneri* Brasiliassa, *Panus incandescens* Austraaliassa loistavat niin voimakkaasti, että parin sienen valossa voi lukea. Etelä-Euroopassa loistaa *Agaricus olearius,* Suomessa *Marasmius cirrhatus, M. tuberosus* sekä *Armillariella mellea,* joista ainoastaan n. s. rihmastopahkojen nuorimmat, kasvavat osat loistavat. Viimemainitulla lajilla ovat sienipahkat pitkiä, haaraisia, pitkin maata kulkevia sekä kuolevissa puissa ja kannoissa punn ja kuoren

välissä kasvavia, litteitä tahi pyöreitä, vaaleita — mustapiutaisia rihmastojäuteitä *(rhizomorpha)*. Näitten uiinkuin lajin muittenkin sienirihmojen kasvavat kärjet loistavat ja ovat syynä siihen kansankiu keskuudessa tunnettuun tosiasiaan, että lahopuu toisinaan loistaa. Sienivalon ominaisuudet ovat samat kuin bakteerivalonkin. [H. Molisch, „Leuchtende Pflanzen" (1904).]

J. I. L.

Fotoglyfia (kreik. *phōs* = valo, ja *glyphein* = kaivertaa), vanhentunut heliogravyyrinen valmistustapa.

Fotografia (kreik. *phōs* = valo, ja *graphein* = piirtää), valokuvaus (ks. t.), valokuva.

Fotografofoni (kreik. *phōs* = valo, *graphein* = piirtää, ja *phōnē'* = ääni) ks. Fonografi.

Fotogrammetria (kreik. *phōs* = valo, *graphein* = piirtää, ja *metrein* = mitata), kenttämittaustapa, missä kulman määräämiseen tarpeelliset mitat saadaan erikoisesti tähän tarkoitukseen otetuista valokuvista. Kuvat otetaan erikoisella valokuvauskoneella fototeodoliitilla. Siinä on kiikari eksentriuen ja valokuvauskone kiinuitetty alhidadiin. Valokuvauskoneen objektiivi antaa suorasta viivasta suoraviivaisen kuvan ja sen optillinen akseli on kohtisuorassa muuatta kuvau tasossa olevaa suorakulmaista lankaristiä vastaan. Kuvattaessa asetetaan kuvautaso pystysuoraan. Jonkin pisteen asennon määräämiseen tarvitaan tavallisesti kaksi valokuvaa. Kun tunnetaan molempien kuvanottokohtien välinen etäisyys, voidaan kuvista määrätä etsittäväu pisteen vaakasuora etäisyys kuvauspaikoista ja korkeusero niiden suhteen. Nämä määräykset tehdään suoraviivaisella piirustuksella. F:aa käytetään paljon topografisissa mittauksissa kartoitettaessa vuoriseutuja, etenkin Italiassa, Itävallassa, Pohjois-Amerikassa ja Japanissa; sitäpaitsi tähtitieteellisissä ja pilvivalokuvauksissa sekä kuvattaessa rakennuksia, etenkin vanhempia. Viimemainitussa tapauksessa helpottaa sen käyttöä suuresti se seikka, että useimmat perusviivat ovat tällöin joko pysty- tai vaakasuoria. Ensimäiset fotogrammetris-topografiset mittaukset teki ranskalainen Laussedat, joka asetti Pariisin maailmannäyttelyyn 1867 ensimäisen fotogrammetrisen kartan.

V. V. K.

Fotogravyyri (kreik. *phōs* = valo, ja *graphein* = piirtää) ks. Heliogravyyri.

Fotokemia (kreik. *phōs* = valo, ja kemia, ks. t.). oppi valon kemiallisesta vaikutuksesta.

Fotokeramiikka, menetelmä, jonka avulla valokuvauksellisesti valmistettuja kuvia poltetaan posliiniin, lasiin y. m. Pigmenttikuva siirretään posliini- tai lasiesineeseen ja poltetaan siiheu kiinni.

Fotokromaattinen terapia l. hoitotapa (kreik. *phōs* = valo, *khrōma* = väri, ja terapia), värillisen (yksivärisen) valon käyttäminen hoitelutarkoituksiin, esim. sinisten seinäpaperien ja sinisen ikkunalasin käyttäminen raivoisten mielisairasten hoitohuoneissa, josta on huomattu olevan rauhoittava vaikutus kiihoittuneeseen hermostoon. Punaisen valon käyttämisestä isossa rokossa ks. Finsen.

M. O-B.

Fotokromia (kreik. *phōs* = valo, ja *khrōma* = väri). valokuvaus luonnollisin värein. ks. Valokuvaus.

Fotokromografia (kreik. *phōs* = valo, *khrōma* = väri, ja *graphein* = piirtää), värivalokuvaus. ks. Valokuvaus.

Fotoksylografia (kreik. *phōs* = valo, ja ksylografia = puuhuu piirtäminen), puupiirrosmenetelmä, jossa kuva valokuvauksen avulla siirretään piirrettävälle puulaatalle.

Fotolitografia (kreik. *phōs* = valo, ja litografia, ks. t.), menetelmä, jossa valokuvauksen avulla litografikivelle (tai sen asemesta metallilevylle) valmistetaan painokelpoinen kuva. Viiva- tai pistejärjestelmällä tehty piirustus, kirjoitus y. m. voidaan tätä menetelmää käyttäen kiinnittää kiveen ja siitä painamalla monistaa; menetelmästä on vielä se etu, että kuva tarpeen mukaan voidaan tehdä alkuperäistä suuremmaksi tai pienemmäksi ja päästään vaivaloisesta kiveenpiirtämisestä. N. s. epäsuorassa menettelyssä päästetään valo negatiivisen valokuvauslasilevyn läpi gelatiinilla sivellylle ja kaliumbikromaatilla valonaraksi tehdylle paperille; niissä paikoissa, joihin valo pääsee vaikuttamaan, muuttuu gelatiini vedessä turpoamattomaksi, joten näin valotetun paperin gelatiinipinta jää, paperia kylmässä vedessä liotettaessa, valon muuttamilta kohdilta kovaksi. Kun levyn pinnalle sivellään öljyväri, tarttuu se ainoastaan uiihiu paikkoihin, missä gelatiini on pysynyt turpoamattomana. Maalattu paperi paiuetaan kuivaa litografikiveä vasten, jolloin väri siirtyy kiveen; se kastellaan liimalla, mustataan öljyvärillä ja on vihdoin valmis painettavaksi. — N. s. suoranaisista menettelyistä on tavallisin tapa käsitellä litografikiveä erikoisella asfalttiliuoksella, kuivata se ja valottaa negatiivilevyn läpi; kiveä tärpätissä liotettaessa eivät valoa saaneet paikat liukene. Kun liukeneva asfaltti on poistettu, liimataan pinta ja värjätään painettavalla värillä, jolloin kuva on valmis painoa varten.

S. V. H.

Fotoluminessenssi on fosforessenssi, jonka auringon valo aiheuttaa.

Fotomekaaninen painomenetelmä, valokuvauksen käyttäminen graafillisten painolevyjen valmistuksessa. Tällaisia ovat fotogravyyri, fotogalvanografia, fotolitografia, valopaino, autotypia ja sinkografia.

Fotometri ks. Valonmittari.

Fotometria ks. Valonmittaus.

Fotoplastiikka l. fotoskulptuuri (kreik. *phōs* = valo, ja plastiikka), taito valokuvien avulla valmistaa plastillisia kuvia.

Fotopsia (kreik. *phōs* = valo, ja *ōps* = silmä), silmän valonaistimuksia välittävien osien erittäin voimakkaasta, luonnottomasta, sisällisestä kiihottumisesta aiheutunut näköaistimus, joka on ulkonaista, oleellista aistimuksenherätystä vailla.

(M. O-B.)

Fotosfääri (kreik. *phōs* = valo, ja *sphaira* = pallo) ks. Aurinko.

Fotosinkografia ks. Sinkografia.

Fotosynteesi (kreik. *phōs* = valo, ja *synthesis* = yhdistäminen). 1. *Kasvit.*, hiilihapon yhteyttäminen. ks. Assimilatsioni. — 2. *Kem.* ks. Fotokemia.

Fototaksis (kreik. *phōs* = valo, ja *taksis* = järjestys), valon liikevaikutus, valon (ensisijassa spektrin sinisten ja sinipunaisten säteitten) ohjaava, puoleensa vetävä tai poistava

vaikutus vapaasti liikkuviin organismeihin. Etenkin levien parveilusolut ja bakteerit suorittavat fototaktisia liikkeitä. *(J. A. W.)*

Fototekniikka, valaistustekniikka (ks. t.).

Fototeodoliitti ks. Fotogrammetria.

Fototerapia (kreik. *phōs* = valo, ja terapia, ks. t.), valoparannus.

Fototopografia (kreik. *phōs* = valo, *topos* = seutu, ja *graphein* = piirtää), maan pinnan kartoittaminen valokuvauksen avulla, ks. Fotogrammetria. *V. V. K.*

Fototropismi (*phōs* = valo, ja *tropē'* = muutos) ks. Heliotropismi.

Fototypia (kreik. *phōs* = valo, ja *typos* = jäljennös), valokuvauksellinen menetelmä, jonka avulla valmistetaan klišeoita (kuvalaattoja) tavallisessa kirjapainokoneessa painamista varten. F:ksi nimitetään myöskin sitä kuvaa, joka tällaisella klišealla painaessa syntyy. Klišean valmistus on pääkohdissaan seuraava: jäljennettävä kuva valokuvataan valonaralle lasilevylle ja kopioidaan siitä valonherkälle metallilevylle tavallisesti sinkille, harvemmin messinki- tai vaskilevylle), jota sitten syövytetään erilaisilla hapoilla (sinkkiä salpietarihapolla, vaskea ja messinkiä rautakloridihapolla). Näin syntynyt klišea on tekotavaltaan paljoa yksinkertaisempi kuin autotypia (ks. t.) mutta fototypioja valmistetaan ainoastaan viivapiirustusten mukaan. Tämäntapaisia kuvia on Tietosanakirjassa suuri joukko, esim. kirjoitukseen „Aseet" liittyvä kuvasarja.

Fotölji (ransk. *fauteuil*), nojatuoli. Ludvik XIV määräsi, että Ranskan akatemian jäseniä varten oli sen istunnoissa oleva 40 fotöljiä ja näin f:stä on tullut akatemiallisen arvon symboli. Tätä esimerkkiä noudattaen Kustaa III lahjoitti Ruotsin akatemiaa perustettaessa sille 18 nojatuolia, merkityt numeroilla I-XVIII.

Foucault *[fukō']*, Jean Bernard Léon (1819-68), ransk. fyysikko, toimitti v:sta 1845 „Journal des débats"n tieteellistä puolta, tuli 1854 Pariisin observatorin johtajaksi, 1862 „Bureau des longitudes"in ja 1865 Pariisin akatemian jäseneksi. Hänen työnsä kuuluvat etupäässä valo-opin, sovelletun mekaniikan ja sähköopin aloille. Hän mittasi valon nopeuden vedessä ja ilmassa, suunnitteli useita mainioita fysikaalisia ja tähtitieteellisiä koneita sekä suoritti 1851 kuuluisan heilurikokeensa, millä todistetaan maan pyöriminen akselinsa ympäri: Vapaasti heiluva heiluri säilyttää heilahdustasonsa muuttumattomana. Kun maa kiertää akselinsa ympäri näyttää heilurin heilahdustaso kiertyvän maan suhteen, ellei heilurikoetta tehdä päiväntasaajalla. Kiertyminen tapahtuu pohjoisella pallonpuoliskolla oikealle, eteläisellä vasemmalle. Navoilla kiertäisi heiluri vuorokaudessa kerran ympäri (360°) ; jos paikkakunnan maantieteellinen leveys on *b*, on kiertyminen vuorokaudessa *(360°) × sin b*. F. teki kokeensa ensin 2 m, myöhemmin 65 m pitkällä Panthéou'in kattoon ripustetulla heilurilla. *(V. V. K.)*

Foucaultin pyörrevirrat ks. Sähkövirta.

Fouché *[fušē']*, Joseph (1759-1820), Otrauton herttua, ransk. poliisiministeri, rupesi munkiksi ja opettajaksi, mutta erosi munkkikunnastaan vallankumouksen puhjettua, liittyi jakobiineihin ja valittiin 1792 kansalliskonventtiin, jonka komissariona häu yhdessä Collot d'Herbois'n kanssa Lyonissa 1793 harjoitti hirvittävää julmuutta ja tunnotonta kiskomista, otti 1794 osaa Robespierren kukistamiseen, erotettiin konventista 1795 ja vangittiin, mutta pääsi yleisessä armoituksessa vapaaksi. Vv. 1799-1802 F. oli poliisiministerinä. Kahta vuotta myöhemmin keisari Napoleon hänet jälleen nimitti tähän virkaan, jota hän säälimättömän ankarasti hoiti, saaden virkaintonsa palkkioksi ensin kreivin ja sitten (1809) Otranton herttuan arvonimen. F. antautui nyt salaisiin vehkeilyihin Napoleonia vastaan, erotettiin 1810, mutta nimitettiin, vaikka jatkoikiu salahankkeitaan, 1813 Illyrian kuvernööriksi, lähetettiin s. v. Napoliin Murat'n toimintaa silmällä pitämään, mutta yllyttikin viimemainittua luopumaan Napoleonista, luopui hänestä itsekin 1814; siirtyi kuitenkin jälleen Napoleouin kannattajaksi 1815 tämän Elbasta palattua ja pääsi uudelleen poliisiministeriksi, samalla pitäen salaista kirjeenvaihtoa Bourbonien kanssa. Napoleonin lopullisesti kukistuttua F. valittiin väliaikaisen hallituksen johtajaksi ja nimitettiin Ludvik XVIII:n jälleen tultua hallitukseen vielä kerran poliisiministeriksi. Pian hänet kuitenkin lähetettiin Ranskan ministeriksi Dresdeniin; tammik. 1816 hänet julistettiin Ludvik XVI:n kuolemaan äänestäjänä maasta karkoitetuksi. F. muutti nyt Praagiin, tuli Itävallan alamaiseksi ja kuoli Triestissä, jättäen jälkeensä suuren omaisuudeu. Hänen uimellään 1822-24 julkaistut muistelmat ovat toisen kirjoittamat. [Jean de Brébisson, „F., duc d'Otrante".] *K. B-dt.*

Fouillée *[fuijē']*, Alfred Jules Émile (s. 1838), ransk. filosofi, oli professorina Bordeaux'n yliopistossa, 1872-79 opettajana Pariisin „École normale"ssa, on sen jälkeen elänyt Mentonessa, toimien tuotteliaana kirjailijana. Julkaissut m. m.: filosofian historian alalla teoksia Platonista (2 pain., 4 os., 1888-89), Sokrateesta (2 os., 1874), Deseartes'ista (1893), lyhyen yleisen filosofian historian (7:s pain. 1894) ; edelleen „La liberté et le déterminisme" (4 pain. 1895), „L'idée moderne du droit en Allemagne, en Angleterre et en France" (2 pain. 1883), „La science sociale contemporaine" (2 pain. 1885), „Critique des systèmes de morale contemporains" (4 pain. 1899), „L'avenir de la métaphysique" (1889), „L'évolutionnisme des idées-forces" (1890), „La psychologie des idées-forces" (2 os., 1893), „Psychologie du peuple français" (1898), „La France au point de vue moral" (1900), „Esquisse psychologique des peuples européens" (1903). F. koettaa yhdistää kehitysaatteen ja idealistisen maailmankatsannon sen perusaatteen pohjalla, että kaikkialla, missä on tajuntaa, aatteet aivan luonnollisesti muodostuvat vaikuttaviksi voimiksi („idées-forces"), jotka ohjaavat kehitystä. *A. Gr.*

Foulard ks. Fulardi.

Fouqué *[fukē']*, Ferdinand (1828-1904), ransk. geologi ja mineralogi, 1877 luonnonhistorian professori Collège de Franeessa. On tutkinut tulivuori-ilmiöitä ja erittäinkin kaasumaisia vulkaanisia purkaustuotteita; tehnyt paikallisia geologisia tutkimuksia vulkaanisissa seuduissa (Ranskan Keskiylängöllä ja Santorinilla) ; kehittänyt mikroskooppisen petrografian tutkimus-

tapoja; keksinyt plagioklaasien, nefeliinin, granaatin, amfibolin y. m. vuorilajikivenuäisten syuteesin. Julkaissut: „Santorin et ses éruptions" (1879) sekä yhdessä Michel-Levyn kanssa: „Mémoir pour servir à l'explication de la carte geologique de la France" (1879); „Introductiou à l'étude des roches éruptives françaises" (1879); „Synthèse des minéraux et des roches" (1882).

P. E.

Fouqué *[fukē']*, Friedrich Heinrich Karl, vapaaherra de la Motte (1777-1843), saks. runoilija, otti osaa Reinin sotaretkeen 1794 ja eli senjälkeen yksityishenkilönä, harjoittaen runoutta. Esikoisteos „Romanzen vom Tal Ronzeval" (1805), romaanit „Historie vom edlen Ritter Galmy und einer schönen Herzogin von Bretagne" (1806) ja „Alwiu"(1808) viittaavat jo selvästi häuen romantillisen tuotantonsa kukoistusaikaan, jota kesti 1808-20. F. otti 1813 osaa vapaussotaan, mutta sai jo 1815 heikon terveyden vuoksi eron ja vetäytyi yksityiselämään ollen siitä lähin vilkkaissa kosketuksissa kaikkiin aikansa romantikkoihin. Hänen parhaana teoksenaan pidetään syystä romantillisen haaveellista „Undine" tarinaa (1811). Muista mainittakoon ritariromaanit „Der Zauberring" (1813) ja „Die Fahrten Thiodulfs des Isländers" (1815), näytelmät „Alf und Yngwi", „Die Irmensäule", „Runenschrift", ritari-murhenäytelmät „Die Pilgerfahrt", „Der Jarl der Orkneyinseln", eepokset „Corona" (1814) ja „Bertrand du Guesclin" (1821). Loppuiällä F:n maailmankatsomus muuttuu uskonnolliseksi ja yksipuoliseksi modernin maailman tuomitsemiseksi. Itse hän julkaisi oman kirjoittamansa elämäkerran „Lebensgeschichte" (1840) ja valitut teoksensa „Ausgewählte Werke" (1841, 12 nid.).

J. H-l.

Fouquet l. Foucquet *[fukē']*, Jean (1415-80), ransk. kirjankuvittaja ja maalaaja. Rauskan maalaustaitcen ensimäinen huomattava mestari. Sai ensinnä vaikutusta alankomaal. realistisesta maalauksesta, sittemmin Italiassa (n. 1443-47) italial. renesanssitaiteesta. Työskenteli Tours'issa ja Pariisissa ja oli Kaarle VII:n ja Ludvik XI:n hovimaalaaja. F:u harvoista säilyueistä teoksista mainittakoon muotokuvat Kaarle VII, kansleri Jouvenel des Ursins ja taiteilijan oma kuva (Louvressa), mieskuva Wienin Liechtenstein-galleriassa ja Melunin kirkon diptyykkialttari, jonka oikeanpuolinen osa (Kaarle VII:n lemmittyä, Agnes Sorelia esittävä madonna ja lapsi enkelien ympäröimänä) on Antverpenissa ja vasenpuolineu (lahjoittaja Étienue Chevalier Pyh. Tapanin seurassa) on Berliinissä, sekä F:n päätcos miniatyyrin alalla „Livre d'heures (rukouskirja) d'Étienne Chevalier" (maal. jälkeeu v:n 1452, Chautilly'ssa). [H. Bouchot, Gazette des Beaux-Arts, 1891; Gruyer, „Les quarante F.", 1897.]

E. R-r.

Fouquet *[fukē']*, Nicolas (1615-80), ransk. rahamies, pääsi Mazarin'in kannattajana 1652 raha-asiain ministeriksi ja hankki tässä toimessa ollessaan epärehellisillä keinoilla suunnattoman omaisuuden, jota hän osittain käytti taiteen ja kirjallisuuden edistämiseksi. Mazarin'in kuoltua hän pyrki päämiuisteriksi, mutta Ludvik XIV, jota F:n ylimielisyys oli suututtanut ja jolle Colbert oli paljastanut hänen kurjan finanssihallintonsa, antoi 1661 panna hänet vankeuteen, jossa hän sai olla kuolemaansa asti; häntä on myöskin pidetty tuona salaperäisenä „rautanaamiolla varustettuna miehenä". Hänen pojanpoikansa oli sotapällikkö Charles Louis Auguste F. Belle-Isle (ks. t.). [Lair, „Nicolas F.".]

Fouquier-Tinville *[fukiē'-tāvi'l]*, Antoine Quentin (1746-95), ransk. vallankumousmies, oli ennen vallankumousta Châtelet-tuomioistuimen prokuraattorina Pariisissa. Radikaalisten mielipiteittensä johdosta Dantonin ja Robespierren ystävyyteen päästyään F. 1793 tuli vallankumoustribunaaliu yleiseksi syyttäjäksi, jota tointa hän hoiti tavattoman julmasti ja tunnottomasti. Robespierren kukistuttua F:kin pian tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. [Domenget, „F. et le tribunal révolutionnaire"; Lecocq, „Notes et documents sur F."]

K. B:dt.

Fourcroya, *Amaryllidaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku, *Agaven* näköisiä, jättiläiskokoisia yrttejä Ameriikan lämpimissä osissa. *F. gigantea* ja *F. cubensis* lajien lehtisyistä saadaan mauritiushamppua (ks. t.), jälkimäisestä myös „pulk"in tapaista juomaa.

(J. A. W.)

Fourier *[furiē']*, François Marie Charles (1772-1837), ransk. sosialisti, varakkaan kauppiaan poika, antautui äitinsä pakottamana kauppa-alalle; vallankumouksen aikana hän menetti perimänsä omaisuuden ja toimi sitten suurimman osan elämäänsä kauppa-apulaisena käyttäen joutohetkensä opintoihin. Samalla kuin kaupanalalla esiintyvä epärehellisyys ja keinottelu herättivät hänessä inhoa ja vihaa hänen omaa ammattiansa vastaan, kiiutyi hänen huomionsa yhteiskunnassa yleensä vallitseviin epäkohtiin, ja v:sta 1808 lähtien hän julkaisi sarjan kirjoituksia yhteiskuunan uudelleen järjestämisestä. F:n mielestä nykyinen yhteiskunta on täynnä sietämättömiä epäkohtia. Yhteishengen sijasta vallitsee kaikkialla itsekkyys. Vapaa kilpailu synnyttää toiselta puolen yhteiskunnalle vaarallisen, liian mahtavan kapitalistiluokan, toiselta puolen työntekijä saa kovasta työstään tuskin välttämättömimpiin tarpeisiin riittävän palkau, ja jos hän joutuu työttömäksi tai työkyvyttömäksi, niin häntä odottaa nälkäkuolema. Kelvottomiksi F. niinikään tuomitsee voimassaolevat avioliitto- ja perheolot sekä nuorison kasvatuksen. Kaiken tämän viheliäisyyden syynä on se, että nykyinen yhteiskuntajärjestys ei anna ihmisille tilaisuutta sopusuhtaisesti tyydyttää luontaisia, itsessään hyviä taipumuksiansa ja viettejänsä. F:n mukaan yleinen onnellisuus on saavutettavissa vain sellaisessa yhteiskunnassa, missä työ on niin järjestetty, ettei se tunnu rasitukselta, vaan nautinnolta, ja juuri tällaisen ihanneyhteiskunnan hän väitti keksineensä. Hänen suosittamansa yhteiskuntajärjestyksen peruselementtinä on falangi *(la phalange)*, s. o. 400 perheen (1600-

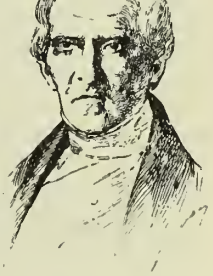

F. M. Ch. Fourier.

1800 hengen) muodostama yhdyskunta, jonka työhuoneet ja asunnot ovat suuressa yhteisessä palatsissa, falansterissa. Falangissa työ on järjestetty yhteisen suunnitelmaan mukaan, mutta jokainen saa tehdä juuri sitä työtä, mikä häntä miellyttää; ja jos se rupeaa tuntumaan väsyttävältä, on jokaisella tilaisuus siirtyä uuteen työhön. Näin työ tulee tavattoman tuottavaksi, varsinkin kun falangissa suurtuotannon teknillisiin etuihin liittyy nykyisen pikkutuotannon vahva puoli: työntekijän tietoisuus siitä, että hän saa osansa työn tuloksista sen mukaan, missä määrin ja millä tavalla hän on ottanut osaa tuotantoon. Tuotteet jaetaan nim. niin, että työn osalle tulee $^5/_{12}$, falangiin sijoitetun pääoman osalle $^4/_{12}$ ja erikoisen taidon osalle $^3/_{12}$. F. säilyttää siis yksityisomaisuuden ja myöskin perintöoikeuden, mutta yksityisomaisuus ei esiinny enää tuotantovälineitten yksinomaisena käyttöoikeutena, vaan oikeutena päästä osalliseksi yhteiseen työntulokseen. Tuotantovälineet ovat falangin hallussa, mutta kulutusesineitä yksityinen kyllä saa omistaa. Nykyisen avioliiton sijaan tulee vapaarakkaus. Persoonallista vapautta ei falangissa rajoiteta, vaan jokainen saa elää niinkuin hän tahtoo, esim. olla mukana yhteisissä aterioissa tai niistä erossa. Falangin asioita hoitaa vuosittain valittu neuvoskunta, jonka esimiehenä on Unarkki. Samaten kuin falangin jäsenet ryhmittyvät harrastustensa mukaan, samaten falangitkin liittyvät toisiinsa pienempinä ja suurempina ryhminä; sittenkuin falangijärjestelmä on päässyt valtaan koko maapallolla, on ihmiskunnan johtajana oleva Konstantinopolissa asuva Omniarkki. — Haaveellisilla väreillä F. kuvailee sitä onnea, minkä hänen falangijärjestelmänsä on tuottava ihmiskunnalle. Ihmisten keski-ikä on oleva 144 vuotta ja taiteellisia neroja on versova esiin miljoonittain. Yhteiskunnallisen mullistuksen mukana on itse luontokin joutuva ihmeellisten muutosten alaiseksi: jäämeren jää on sulava ja lauhkea ilmanala on vallitseva maan päällä. F. oli vakuutettu siitä, että hänen falanginsa tulisivat hävittämään yksityiskapitalistisen talousjärjestelmän, niinkuin Makedonian Filipin falangit olivat murtaneet muut taistelujärjestykset ja että ensimäisen kokeeksi perustetun falangin suurenmoinen onnistuminen saisi kohta syntymään lukemattomia uusia. Hänen neuvojansa noudattamalla ihmiskunta pääsisi suoraa päätä onnellisuuden tilaan sivuuttamalla kokonaan garantismin asteen, jonka kautta kehitys muuten välttämättömästi on vievä ihmiskunnan nykyiseltä sivistyksen (sivilisatsionin) asteelta lopulliselle falangijärjestelmästä johtuvalle harmonian asteelle. F:n esitys garantismista on hänen teoriansa mieltäkiinnittävimpiä kohtia syystä että garantismin tunnusmerkit menevät merkillisellä tavalla yksiin nykyajan sosiaalipoliittisten pyrintöjen kanssa. Garantismi on yhteiskuntajärjestys, jonka vallitessa yksityisedun vastapainona ovat yhteisedun takeet, niin että yksityisten taloudellisen toiminnan ja yksityisen omistusoikeudenkin tulee mukautua niihin rajoituksiin, mitkä yhteiskunnan edun kannalta pidetään tarpeellisina. Nykyajan työväenvaknutus- ja työväensuojelus-lainsäädäntö eivät ole muuta kuin noita F:n ennustamia yhteiskunnallisia takeita, ja hänen „kunnalliskonttorinsa", jotka antavat jäsenillensä lainoja ja hankkivat heille tarpeellisia tavaroita mahdollisimman huokeasta hinnasta, j. n. e., ovat toteutuneet nykyajan luotto-, kulutus-, tuotanto-osuuskunnissa ja kunnallissosialismissa. F:sta on myöskin peräisin vaatimus työnsaannin ja eksistenssiminimin oikeuden takaamisesta jokaiselle. F:n oppilaat, etupäässä Considérant, kiinnittivätkin päähuomionsa juuri näihin yhteiskunnallisiin takeisiin ja asettivat yhteiskunnallisen kehityksen päämääräksi garantismin. — F. odotti turhaan kapitalistia, joka antaisi hänelle varat ensimäisen falangin perustamiseen. Sittemmin tehtiin useitakin yrityksiä falangijärjestelmän toteuttamiseksi Ranskassa, Algeriassa ja Ameriikassa, mutta menestys oli huono. Tämäkin seikka vaikutti osaltansa siihen, että koko F:n koulukunta hajosi 1860-luvulla. Ainoastaan yksi, osaksi F:n periaatteille rakennettu yritys on säilynyt, nim. Guisen familisteri (ks. Familistère). F:n tärkeimmät teokset ovat: „Théorie des quatre mouvements" (1808); „Traité de l'association domestique et agricole" (1822; koottujen teosten painoksessa „Théorie de l'unité universelle"), „Le nouveau monde industriel et sociétaire" (1829), „Œuvres complètes" ilmestyivät 1841-45. [Bebel, „Ch. F.", Otto Warschauer, „F., seine Theorie und Schule", Sambuc, „Le socialisme de F.", Bourgin, „F.", Tugan-Baranowsky, „Der moderne Sozialismus in seiner geschichtlichen Entwickelung".] *J. F.*

Fourier *[furié']*, Jean Baptiste Joseph (1768-1830), ransk. matemaatikko ja fyysikko, oli ensin opettajana „École normal"issa ja sitten matematiikan professorina „École polytechnique"ssa; seurasi Napoleonia Egyptiin, oli senjälkeen kuvernöörinä ja tuli paroniksi 1808. Liityttyään Napoleoniin tämän palattua Elbasta hän menetti virkansa ja harrasti sittemmin yksinomaan tieteitä, valittiin 1816 Instituutin ja 1827 Ranskan akatemian jäseneksi. Etenkin F. on tutkinut lämpöoppia ja matematiikkaa. Hänen keksimässään n. s. Fourier'n sarjassa kehitetään funktsioni muuttuvaisen trigonometristen funktsionien mukaan. Vv. 1888-90 Darboux julkaisi valikoiman F:n tutkimuksia. *(V. V. K.)*

Fourierismi *[furie-]*, Fourier'n järjestelmä. ks. Fourier, F. M. C.

Fourneyron *[furnerō']*, Bénoît (1802-67), ransk. insinööri, keksi tai ainakin täydensi n. s. Fourneyron-turpiinin, josta Ranskan tiedeakatemia 1834 antoi hänelle 6,000 frangin palkinnon.

Fournier *[furnié']*, August (s. 1850), itäv. historioitsija, v:sta 1903 professorina Wienin yliopistossa, oli 1891-1900 valtakunnanneuvoston ja 1892-1901 Böömin maapäivien jäsenenä; julkaissut m. m. „Gentz und Cobenzl. Geschichte der österreichischen Diplomatie 1801-05" (1880), „Napoleon I" (1886-89). *J. F.*

Fournière *[furniä'r]*, Eugène Joseph (s. 1857), ransk. sosialisti ja sosiologi, toimii luennoitsijana Pariisin polyteknillisessa koulussa ja „École des hautes études sociales" opistossa; „Revue socialiste"n päätoimittaja; oli 1898-1902 edustajakamarin jäsenenä. Hänen julkaisuistaan mainittakoon: „L'idéalisme social" (1898), „Essai sur l'individualisme" (1901), „L'individu, l'association et l'état" (1907), „Les théories socialis-

tes au XIX siècle, de Babeuf à Proudhou" (1904). *J. F.*

Fourrage *[furā'ž]* (ransk.), rehu.

fow, lyh. engl. *first open water* = ensi avovedellä (tavaran lähetemääräyksenä). *I. K-o.*

Fovea (lat.), kuoppa, syveunys. — F. centralis, keskikuoppa, silmän verkkokalvossa oleva pieni syvennys.

Fowler'n-tipat *[faulən-] (solutio arsenicalis Fowleri, liquor kalii arsenicosi)*, erääu engl. lääkärin Fowler'u (1736-1801) kokoonpanema, arsenikkihappoisesta kaliumista ja lavendelispriistä valmistettu lääke. *(Edv. Hj.)*

Fox *[foks]*. George (1624-91), kveekarien kirkkokunnan perustaja, ryhtyi suutarin oppipoikana mietiskelemään uskonnollisia asioita. 19-vuotiaasta saakka oli hänellä näkyjä, ja sisäinen ääni kehoitti häntä eroamaan maailmasta ja esiintymään parannussaarnaajana. V:sta 1649 hän julkisesti saarnasi juoppoutta, kymmenyksiä, oikeudenkäyntiä, sotaa y. m. vastaan ja kielsi valaa tekemästä sekä paljastamasta päätänsä tai notkistamasta polviansa kenenkään edessä. Hänet toimitettiiu milloin vankilaan, milloin hulluinhuoneeseen, ja varsinkin 1660:n jälkeen hän usein sai kärsiä julmaa vainoa. V:sta 1670 hän oli matkoilla Hollannissa, Saksassa ja Ameriikassa kootakseen kannattajia, ja vähää enuen hänen kuolemaansa lahko sai uskounonvapauden. F. oli luonteeltaan vilpitön, syvätunteinen ja lämminsydäminen, mutta käsitteiden selvyyttä häneltä puuttui. Pääsisällyksenä häuen opetuksessaau oli, että ihmisen ennen kaikkea tulee tarkata sisällistä valoa omassa sielussansa, „sisällistä sanaa", „sisällistä Kristusta", jouka häu asetti korkeammalle kuin Raamatuu. Hänen toimintansa oli vastavaikutusta sitä ulkonaista muotokirkollisuutta vastaan, johon sekä katolisuuteen taipuva anglikanismi että puritanismi häneu aikanaau niin vahvasti kallistuivat. [G. F:n kootut teokset julkaistiin Philadelphiassa 1831 seur.; Th. Hodgin, „G. F.", 2 pain. 1897.] *J. G.*

Fox *[foks]*, Charles James (1749-1806), engl. valtiomies, tuli 19-vuotiaana parlamenttiin, jossa piau herätti huomiota puhujana; oli 1770-74 Northiu toryministeristön jäsenenä; siirtyi sitten whig-puolueeseen, solmi läheisen ystävyysliiton E. Burken kanssa ja puolusti Pohjois-Ameriikan vapaussodan aikana innokkaasti siirtomaalaisia; oli ulkoasiain ministerinä ensin Rockinghamiu ministeristössä 1782 ja sittemmin Portlandin ministeristössä 1783, jolloin solmi lopullisen rauhan Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain. Ranskan ja Espanjan kanssa. Kun Portlandin miuisteristö oli F:n esittämän Itä-Intian hallinnou muuttamista tarkoittavan lakiehdotuksen johdosta kukistuuut sam. v., ja William Pitt nuorempi oli muodostanut uuden hallituksen, asettui F. vastustuspuolueen etupäähän. Hän ehdotti seur. vuosina, vaikka turhaan, useita tärkeitä parannuksia: alihuoueen uudistusta, orjakaupan poistamista y. m. Kun hän lämpimällä innostuksella tervehti v. 1789 alkanutta Ranskan vallankumousta, oli seurauksena, että Burke ja useat muut häuen kannattajistaan luopuivat hänestä. Whig-puolue hajosi, ja ainoastaan verraten pieni ryhmäkunta kannatti F:ia, kun hän 1792-97 vastusti Pittin hallituksen Ranskaa vastaan suunnattua sotapolitiikkaa ja niitä kuristustoimenpiteitä, joihin se ryhtyi Englaunissa syntyneen kansanvaltaisen liikkeen tukahuttamiseksi; 1797-1802 F. oli syrjässä valtiollisesta elämästä. Kukistettuaan yhdessä entisen vastustajansa Pittin kanssa Addingtonin ministeristön F. ei Yrjö III:n vastenmielisyyden tähdeu voinut päästä Pittin toisen hallituksen jäseneksi (1804). Mutta Pittin kuoleman jälkeen (1806) kuninkaan täytyi suostua siihen, että F. ja Grenville muodostivat ministeristön, jossa edellinen otti hoitaakseen ulkoasiat. F. koetti nyt turhaan taivuttaa Napoleonia otolliseen rauhaan, ja hänen vielä sam. v. tapahtunut kuolemansa esti häntä myöskin ajamasta perille lempituumaansa, orjakaupau poistamista. — F. on Englannin suurimpia valtiollisia puhujia ja taitavimpia parlamentaarisia väittelijöitä. Valtiomiehenä hän usein teki erehdyksiä. Hänen suurin merkityksensä lieuee siinä, että samalla kuin hän hajoitti vanhan historiallisen whig-puolueen, samalla hän valtiollisen vapauden ja humaanisten uudistusten hartaana kannattajana laski perustuksen uudelle tosivapaamieliselle puolueelle. Yksityisessä elämässään tämä loistavan lahjakas, sivistynyt ja miellyttävä mies oli kevytmielinen, tuhlaavainen ja pelihimon turmelema. V. 1808 ilmestyi hänen keskeneräiseksi jäänyt historiallinen teoksensa Jaakko II:n hallituksesta ja 1815 hänen puheensa. [Hammond, „Ch. J. Fox".] *J. F.*

Fox-kanava *[foks-]*, Ameriikau arktisessa saaristossa, North-Southamptonin ja Melville-niemimaan sekä Baffinin-maan välillä oleva salmi, jonka Bylot löysi 1615 ja Luke Fox 1631.

Foxterrier (engl. *fox* = kettu, ja rausk. *chien de terre* „maakoira"). ks. Koira.

Foy *[fuā']*, Maximilien Sébastien (1775-1825), ransk. kenraali ja politikko, otti osaa vallankumouksen ja Napoleonin sotiin; kunnostautui varsinkin Espanjan sodassa ja oli 1812 jonkun aikaa ransk. joukkojen ylipäällikönä; meni satapäiväisen keisarivallan aikana Napoleonin puolelle ja oli mukana Waterloon tappelussa; valittiin 1819 edustajakamariin, jossa oli vastustuspuolueen etevimpiä puhujia; hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin arvokkaana pidetty „Histoire de la guerre de la Péninsule" (1827) ja „Discours du général F." (1826). [Girod de l'Ain Vie militaire du général F."] *J. F.*

Fr. 1. Franko sanan lyhennys. — 2. Kasvien nimien yhteydessä Elias Magnus Friesin nimen lyhennys.

Fra (it. lyhenn. sanasta *frate*, lat. *frater* = veli), nimitys, joka annetaan niille italialaisille ja espanjalaisille munkeille, jotka eivät ole pappeja, ja kaikille kerjäläismunkeille.

Fraasi (kreik. *phrasis* = sanontatapa, < *phrazein* = puhua). 1. Lausetapa, sanontatapa; jollekin kielelle ominainen puheenparsi; korulause. — 2. *Mus.*, ks. Säe.

Fra Diavolo *[djā-]*, „veli paholainen", it. rosvopäällikkö, oikealta nimeltään Michele Tezza, hirtettiin Napolissa 1806. Mielikuvituksen vapaasti muovailemana päähenkilönä Auberin samannimisessä oopperassa. *I. K.*

Fragaria ks. Mansikka.

Fragmentaarinen ks. Fragmentti.

Fragmentti (lat. *fragme'ntum*, < *frangere* = murtaa), palanen, katkelma. Sanaa käytetään etupäässä muinaisajalta säilyneistä, kirjallisten teosten katkelmista. — Wolffenbüttel-fragmentit, Lessingin 1774-78 julkaisemat H. S. Reimaruksen (k. 1768) kirjoitelmat, jotka sisälsivät ankaroita hyökkäyksiä kristinuskon iluoitusperäisyyttä vastaan ja saivat aikaan kiivaan kiistan. — Fragmentaarinen, katkonainen.

Fragonard *[-nā'r]*, Jean Honoré (1732-1806), ransk. maalaaja, Boucher'n oppilas. Opiskeli „le prix de Rome"-stipendillä 1756-61 Italiassa, josta Pariisiin palattuaan ensi aluksi maalasi historiatauluja (esim. „Koresos ja Kallirrhoë", 1765, Louvren museossa) ja rupesi sitten rokokoajan tyyliin esittämään pieniä laatu- ja fantasiakuvia, käyttäen milloin mytologisia, milloin realistisia aiheita. Naiskuvissaan („Kylpijättäret", „Lemmenvala", „Salainen suudelma", „Rakkauden keinu" y. m. s.), jotka ilmaisevat hänen voimakkaan kiihkeätä elämänhaluaan ja joissa hän on „houkutellut esiin naisruumiin kaikki itsetiedottoman sulouden hempeimmät asennot", hän samoinkuin Boucher alleviivaa eroottista, usein pelkkää lihallista puolta. F. maalasi myös muotokuvia (mieluimmin nuorista naisista ja lapsista) ja elämänsä lopulla hän siirtyi teatteri- ja lemmenelämästä kuvaamaan perhe- ja maalaiselämää. Saaden vaikutusta italialaisilta ja hollantilaisilta (varsinkin Rembrandtilta) F. osoittaa harvinaista koloristista kykyä ja viittaa keveän elävässä liikunnon-esityksessään ja luonnosmaisen pirteässä värinkäsittelyssään uudenaikaiseen impressionismiin, samalla kuin hän on „l'ancien régime"n kiitetyimpiä ja edustavimpia maalaajia. F. on tehnyt sadoittain öljymaalauksia, lukemattomia piirustuksia, miniatyyrejä ja radeerauksia sekä toimi myös suoranaisena koristetaiteilijana ja kuvittajana. Ranskan vallankumouksen tasavaltalainen „roomalaishenki" teki lopun F:n hienon ylhäisestä ja herkullisesta taiteesta, ja kun F. kuoli köyhänä ja unhotettuna, oli rokokotaide menettänyt viimeisen suuren mestarinsa. [Portalis (1888), V. Josz (1901), A. Dayot (1907), Camille Mauclair ja veljekset Goncourt.] *E. R-r.*

Frakki (ransk. *frac*), hännystakki. ks. Puku.

Fraknói, Vilmos *[fraknōi vilmoš]* (s. 1843). unk. historiantutkija, nimipiispa, v:sta 1875 kansallismuseon kirjastonhoitaja, v:sta 1879 tiedeakatemian sihteeri, v:sta 1889 sen varaesimies, v:sta 1897 Unkarin museoiden ja kirjastojen ylitarkastaja. Hänen monilukuisista, Unkarin historiaa käsittelevistä tärkeistä julkaisuistaan mainittakoon: „Péter Pázmán ja hänen aikansa" (3 osaa, 1867-72), „Unkari ennen Mohácsin taistelua" (1884, myös saks.), „Kuningas Matias Hunyadi'n elämä" (1890, myös saks.), „Paavi Innocentius XI ja Unkarin vapautuminen turkkilais-ikeen alta" (1886, myös saks.), „Chronica Hungarorum v:lta 1473" (myös saks.). F:n aloitteesta perustettiin Roomaan unkarilainen historiallinen laitos, jonka tarkoituksena on Vatikaanissa olevien, Unkarin historiaa valaisevien lähteiden tutkiminen. V:sta 1884 hän johtaa suurta lähdejulkaisua: „Monumenta vaticana historiam regni Hungariæ illustrantia".

Y. W.

Fraktsioneerata (ransk. *fractionner*), tislausmenetelmä, jossa jatkuvalla ja yhä uudistetulla tislauksella aineosten eri osat, eriävien kiehumapisteittensä mukaan, vähitellen erotetaan toisistaan. Fraktsioneiksi sanotaan niitä tällaisessa tislauksessa saatuja eri osia, jotka kiehuvat määrättyjen lämpöasteiden välillä.

Edv. Hj.

Fraktsioni (ransk. *fraction* < lat. *fracti'ō* < *frangere* = murtaa), oik. irroitettu osa, puolueen ryhmä.

Fraktuura l. fraktuuri (lat. *fractū'ra*). 1. Murtuma, katkeama.

2. *Kirjap.*, pysty, „murrettu" l. goottilainen painokirjainlaji (esim. fraktuura) erotukseksi latinaisesta antiikvasta (ks. t.) ja kursiivista (ks. t.). F. muodostui 1500-luvulla saksalaisella maaperällä (Nürnberg) ja kohosi pian (tunkien tieltään „sehwabach"in) vallitsevaksi Saksassa, Skandinaaviassa, Suomessa ja latinaisslaavilaisissa maissa, kun taas Ranskassa, Italiassa, Englannissa ja Alankomaissa käytettiin antiikvaa. Nykyään fraktuuraa meillä käytetään vain sanomalehdissä ja mitä laajimpiin kansankerroksiin leviämään aiotuissa kirjoissa (eritoten uskonnollisissa) ja kirjasissa. Saksassakin painetaan jo suuri osa tieteellistä kirjallisuutta antiikvalla.

Fram (norj., = „eteenpäin"), kolmimastoinen kuunari, jolla Nansen suoritti kuuluisan retkensä ahtojäässä Napameren poikki (1893-96). Alus, n. 500 rek. tonnin suuruinen, on vartavasten rakennettu kestämään jään puristusta ja rakenteeltaan sellainen, että kova puristus sivuilta nostaa laivan. „F." oli myös Sverdrupilla Grönlannin matkalla (1898-1902) ja Amundsen on aikeissa käyttää sitä tulevalla naparetkellään.

E. E. K.

Fra Mauro (k. 1459), venetsialainen kartanpiirtäjä, laati kuuluisat karttansa Venetsian hallitukselle ja Portugalin kuninkaalle Alfonso V:lle. Hän piirsi m. m. kaksi suurta maailmankarttaa, joista toinen — keskiajan merkillisin karttateos — on vielä tallella Venetsiassa. Toinen oli oppaana Vaseo da Gaman ja Kolumbuksen löytöretkillä. Nämä kartat valmistuivat vv. 1457-59.

Frambœsia, afrikkalainen tarttuva ihotauti.

Franc *[frã]* ks. Frangi.

Franc, Ulrik Gustaf (1736-1811), ruots. virkamies, tuli palveltuaan diplomaattisissa y. m. viroissa, 1787 valtiosihteeriksi ja 1791 ylipostitirehtööriksi; nautti Kustaa III:n suurta luottamusta ollen hänen mukanaan useilla ulkomaanmatkoilla; v:sta 1789 hän oli kuninkaan lähimpänä miehenä ulkoasiain johdossa ja valtakunnan yleisten asiain valmistuskunnan jäsenenä: 1791 F. ja Armfelt johtivat Venäjän kanssa käytyjä liittoneuvotteluja. Kustaa III:n kuoltua hän menetti vaikutusvaltaisen asemansa. Syystä että oli välittänyt Armfeltin kirjeenvaihtoa tämän ystäväin kanssa, hän sekaantui Armfeltia vastaan nostettuun juttuun, mutta pääsi siitä onnellisesti erilleen; menetti kuitenkin ylipostitirehtöörinviran 1794, mutta sai sen takaisin 1797; erosi 1809.

J. F.

Française *[frãsē'z]* ks. Franseesi.

France *[frãs]*, La (ransk.), Ranskanmaan ranskankielinen nimi.

France *[frãs]*, Jacques Anatole (s.

1844), etevä ransk. kirjailija ja kriitikko. Hänen kirjailemiseusa perusluonue on skeptillisyys. Teoksessaan „Le jardin d'Épicure" (1894) hän on esittänyt filosofiaansa. Sen mukaan on tietämättömyys sekä onnen että olemassaolou ehto; muinaisen viisaan lause „tunne itsesi" on hänen mielestään suurta mielettömyyttä, kulttuuri on oppinutta raakalaisuutta, yksinkertainen iloitseminen kauneudesta ja luonnollineu sydämenhyvyys ovat jotain todellisempaa kuin tietokyvyn todellisuus. Mutta tällä „tietämättömyyden filosofilla" on itsellään laaja ja hieno sivistys, ja monipuolisen kirjallisen kulttuurinsa uojalla hän kykenee eloisasti siirtymään eri sivistys- ja aikakausiin ja tuukeumaan niiden heukeen. F. ei ole kirjoittanut ankarasti yhtenäisiä romaaneja, vaan on pikemmin sovittanut toisiinsa episodeja ja luonut mieltäkiinnittäviä mielikuvituksen tuotteita, joissa kiehtovan taiteellisesti leikittelee aiheidensa esineillä. Suuri osa hänen teostensa viehätysvoimaa johtuu hänen kielensä ja tyylinsä avuista. F:n pääteokset: „Alfred de Vigny" (1868), runonäytelmä „Les noces corinthiennes" (1876), „Iocaste et le chat maigre" (1879), „Le crime de Sylvestre Bonnard" (1881; suomenn.), „Les désirs de Jean Servien" (1882), „Thaïs" (1890), „La rôtisserie de la reine Pédauque" (1893), „Les opinions de Jérôme Coignard" (1893), „Le lys rouge" (1894); henkevä satiiri „Histoire contemporaine" (1897-1901), jonka muodostaa neljä romaania: „L'orme du mail", „Le mannequin d'osier", „L'anneau d'améthyste" ja „Monsieur Bergeret à Paris"; lisäksi „L'Affaire Crainquebille" (1902), „Vie littéraire" (1888-92, 4 nid.), „Opinions socialistes" (1902, 2. nid.), „Jeanne d'Arc" (1907), „L'Île des pingouins" (1908), „Les sept femmes de Barbe-Bleue" (1909), „Sur la pierre blanche". Akat jäs. 1896. [F. Gregh, „La fenêtre ouverte" (1902); A. Reggio, „L'œuvre de P. Bourget et la manière d'Anatole France" (1902); A. Brisson, „Les prophètes" (1903); A. Beauchamp, „Les contemp. célèbres" (1905); E. Faguet, „Propas littér. III" (1905); Stapfer, „L'art et la manière chez M. Anatole France" (Biblioth. Universelle, 1904, XXXIII, s. 225-252; 565-594); Pellissier, „Le socialisme d'A. F." (Revue des Revues, 1905); B. Forrey, „Anatole France" (Atlantic Monthly, 1906, s. 394-406).] *J. H-l.*

Anatole France.

Francesca *[-tše'ska]*, Piero della, oik. Piero di Benedetto de' Franceschi (n. 1420-92), it. maalaaja, kuuluu firenzeläis-umbrialaiseen kouluun. Domenico Venezianon oppilas ja apulainen Firenzessä, kutsuttiin n. v. 1469 Urbinon hoviin. Oli oppinut taiteilija-teoreetikko, joka tutki ja kehitti ilma- ja viivaperspektiivin lakeja, laatien niistä vieläkin tallella olevan kirjoitelman, ja oli hyvä opettaja (oppilaita m. m. Melozzo da Forli). Vaalean sopusointuisissa väreissääu F. saa aivan uudella tavalla esiin ilman ja valon vaikutuksen, jonka vuoksi häutä onkin sanottu ensim. ulkoilmamaalariksi ja jonka vuoksi hänen voimakkaan realistinen muodonkäsittelynsäkin, huolimatta jäykkyydestään, ou harvinaisen plastillista. F. sai valonmaalauksessaan mahdollisesti vaikutusta alankomaalaisilta, joita hänen kuviensa laajat, erittäin huomattavat maisemataustatkin muistuttavat. F:n teoksista mainittakoon freskot: „Sigismondo Malatesta polvistuu suojeluspyhimyksensä edessä" Rimini'n S. Francescossa (1451) ja pääteos „Pyhän ristin legenda" Arezzon S. Francescossa, sekä öljymaalaukset: herttua Federigo da Urbinon ja tämän puolison muotokuvat (Firenzen Uffizigall.) ja „Kristus-lapsen syntymä" (Lontoon National gall.). [Watters (1901) ja Wittiug (1902).] *E. R-r.*

Francesca da Rimini *[frantše'ska ri-]*, Ravennan herrau Guido da Polentan tytär. Polenta- ja Malatesta-sukujen välisten riitaisuuksien sovittamiseksi Guido naitti tyttärensä F:n rumalle Gianciotto da Rimini'lle; tämä surmasi F:n ynnä velipuolensa Paolon (vuosien 1285-1289:n välillä), joilla oli ollut rakkaussuhde. Jo Dante lauloi suuren runoelmansa „Inferno" osassa (V laulu) tämän naisen traagillista kohtaloa. Uudemmista runoilijoista ovat monet käsitelleet Fr. d. R.-aihetta, kuten Pellico, Heyse, Greif, Uhland ja D'Annunzio. [Rondani, „Il marito di Francesca da R." (1890). Luettelon koko tätä aihetta koskettelevasta kirjallisuudesta antaa Mazzoleni (Atti dell' Ateneo, 16:s nid. 1901).] *J. H-l.*

Francesco *[-tše'sko]*, Frans nimen it. muoto.

Franche-Comté *[frãš kõtē']* (ransk., = „vapaakreivikunta", nim. Burgundin) Ranskan maakunta v:een 1790, jolloin se jaettiin departementteihin Doubs, Jura ja Haute-Saône; n. 15,300 km². — Cæsarin valloittamana alue joutui Rooman valtakunnan yhteyteen ja roomalaisen vaikutuksen alaiseksi. Oltuaan v:sta 451 burgundein hallussa se joutui heidän kukistuessaan 534 frankeille. Myöhemmin keskiajalla alue siirtyi kädestä käteen. 1000-luvulla se mainitaan varsinaisena kreivikuntana. 1300- ja 1400-luvuilla se oli yhdistetty Burgundin herttuakuntaan. Kaarle Rohkean kuoltua 1477 se joutui Ranskalle. V. 1493 silloinen omistaja, Ranskan Kaarle VIII luovutti maan sen perilliselle, keisari Maksimilianin pojalle Filipille; 1556 F.-C. joutui Habsburgein espanjalaiselle haaralle. Nijmegenin rauhassa 1678 riisti sen itselleen Ranska, johon F.-C. senjälkeen on kuulunut. *E. E. K.*

Franchi *[-ki]*, Ausonio (1821-95), it filosofi, alkuansa Cristoforo Bonavino, synt. Genovan seudulla, antautui papiksi, mutta huomasi papillisissa toimissaan, erittäinkin ripissä, katolisten oppien joutuvan ristiriitaan omantunnon vaatimusten kanssa. Kääntyi 1850 julkisesti ja jyrkästi vapaamieliseksi, otti uuden nimen, „Aus. Fr.", vastusti sitten useissa teoksissa Italiassa vallitsevia kirkollismielisiä ja spiritualistisia filosofisia suuntia, niinkuin esim. Gioberti'n ja Rosmini'n filosofiaa; yhtyi osaksi rauskalaisen filosofin Ch. Renouvier'n „uus-kritisismiin". Nimitettiin 1863 Milanon akatemian professoriksi.

Lopulta hän kuitenkin käänsi kritiikkinsä itseänsä vastaan, julkaisi 3-nidoksisen teoksen „Ultima critica" (1889-93), jossa palaa katolisen kirkon oppiin; kuoli uudelleen katoliseksi papiksi vihittynä. *A. Gr.*

Francia (kesk. lat.), frankkien maan ja nimenomaan Pariisin maakunnan nimi, myöhempi Isle de France.

Francia *[-ntš-]*, Francesco, oik. Fr. Raibolini (1450-1517), it. maalari, bolognalaista koulua, alkuaan kultaseppä ja mitalintekijä. Kehittyi Lorenzo Costan johdolla Ferrarassa ja v:n 1508 jälkeen Rafaelin vaikutuksen alaisena. Onnistuu parhaiten hiljaisissa, hellämielistä syvää uskonnollista tunnetta ilmaisevissa, heleävärisissä madonna-sommitteluissaan. Pääteokset Bolognassa, Münchenissä ja Dresdenissä. *E. R-r.*

Francia *[-nts-]*, José Gaspar Rodriguez (1757-1840), tunnettu nimellä „tohtori F.", Paraguayn diktaattori, tuli ensin teologian tohtoriksi, mutta rupesi sitten asianajajaksi, otti osaa Espanjaa vastaan v. 1811 alkaneeseen kapinaan ja valittiin 1813 toiseksi niistä kahdesta konsulista, joiden tuli hallita Paraguayn tasavaltaa, 1814 diktaattoriksi kolmeksi vuodeksi ja 1816 elinajakseen. F. hallitsikin kuolemaansa asti itsevaltiaana ja tukahutti verisellä ankaruudella kaiken tyytymättömyyden. Hän sulki maan ulkomaalaisilta, lakkautti luostarit ja piti papistoa tarkasti silmällä, mutta järjesti myöskin valtion raha-asiat, piti yllä hyvää järjestystä ja edisti maan aineellista vaurastumista. F. näyttää olleen lahjakas, tarmokas ja rehellinen, mutta samalla kovaluontoinen, itsekylläinen ja luulevainen mies. [Carlyle, „Critical and miscellaneous essays" IV.] *J. F.*

Franciabigio *[-ntšabi'džo]*, oik. Francesco di Cristofano Bigi (1482-1525), it. maalaaja, firenzel. koulua. Albertinelli'n oppilas, A. del Sarton apulainen ja jäljittelijä. Huomattavia ovat „Sposalizio" fresko Firenzen Annunciatakirkossa, taulukuvat „David ja Bathseba" (Dresdenissä) ja „Venus" (Rooman Borghese-gall.) sekä erittäin oivalliset muotokuvat Firenzen Palazzo Pitti'ssä ja Berliinissä. *E. R-r.*

Francis *[fränsis]*, Sir Philip (1740-1818), engl. virkamies ja kirjailija; palveltuaan virkamiehenä Englannissa F. 1773 nimitettiin Intian neuvoston jäseneksi, jossa toimessa ollessaan joutui kovaan riitaan kenraalikuvernööri Warren Hastingsin kanssa ja sai kotiin palattuaan yhdessä Burken ja Sheridanin kanssa hänet asetetuksi syytteeseen; oli 1784-98 ja 1802-07 alihuoneen jäsenenä ja ensimäisiä, jotka vaativat perinpohjaista parlamentinparannusta; tuottelias valtiollisten kirjoitusten sepittäjä; häntä pidetään myöskin noiden aikanaan suurta huomiota herättäneiden Junius-kirjeiden (ks. t.) kirjoittajana. *J. F.*

Franciscus Assisilainen (1182-1226), alkuperäiseltä nimeltään Giovanni Bernardone, katolilainen pyhimys, fransiskaaniumunkiston perustaja. F., joka oli rikkaan kauppiaan poika Assisista, rakasti nuoruudessaan ylellistä ja nautintorikasta elämää hienojen toverien seurassa, kunnes hän ankaran sairauden aikana 1207 tuli totiseen kääntymykseen ja antautui sairaita, varsinkin spitaalisia hoitamaan. Käsitettyään elämänsä tehtäväksi apostolista köyhyyttä noudattaen saarnata parannusta hän yhdessä samanmielisten toverien kanssa aloitti paavin suostumuksella sisä- ja ulkolähetystoiminnan, joka jo hänen eläessään ulottui Palestiinaan ja Egyptiin asti. F:n munkkisääntö oli aluksi hyvin yksinkertainen, vain muutamia raamatunlauseita (Matt. 19_{21}, Luuk. 9_{1-6}, Matt. 16_{24-27}) ja jokunen määräys elämäntavoista. Veljeskunnan johtajaksi valittiin F., sen vakinaisena kokouspaikkana oli ensin Rivorto, sittemmin S. Maria de Portiuncula. Jäsenet elivät kättensä työstä ja almuista; heitä nimitettiin: „Pœnitentes de Assisio". — Veljeskunnan keskeiset riitaisuudet pakottivat järjestämään sen oloja uusilla säädöksillä (1221, 1223). Alituisissa hurskaissa mietiskelyissä viipyen F. tarinan mukaan kerran näyssä sai serafilta ruumiiseensa Kristuksen haavain jäljet („Pater seraphicus"). Hänestä tuli keskiajan kansanomaisin pyhimys, jonka elämän kansan mielikuvitus kietoi mitä haaveellisimpaan taruverhoon. Veljeskunnassa ilmestyneet epäkohdat ja rintuva terveys synkistyttivät F:n viimeiset vuodet. Alasti paljaalla lattialla maaten hän kuoli 3 p. lokak. 1226 kerjätyillä varoilla rappiosta korjaamassaan S. Maria de Portiuncu-lan kirkossa (kanouiseerattiin 1228, 4 p. lokak.). F. on kaikista keskiajan uskonnollisista persoonallisuuksista alkuperäisin ja enimmin puoleensavetävä. — vrt. Fransiskaanit. [P. Sabatier, „Vie de S. François d'Assise" (30:s pain. 1904, suom. 1901), Marcellino e Domeniehelli, „La Leggenda di San Franeeseo scritta da tre suoi eompagni" (1899), L. Lemmens, „Opuscula sancti Patris Francisei Assisiensis" (1904).]

Vanhin Franciscus Assisilaisen kuva, 1220-luvulla maalatun freskon mukaan Subiacon luostarissa.

A. J. P-ä.

Franck, Adolphe (1809-93), ransk. filosofi, juutalaista syntyperää, oli luonnon ja kansainoikeuden professorina „Collège de France"ssa. Kuului spiritualistiseen oppisuuntaan ja kirjoitti m. m. „Philosophie du droit pénal"(2 pain. 1880), „L'idée de Dieu dans ses rapports avec la science" (1891), teoksia filosofian historian alalta, joiden joukossa on huomattava „La Kabbale ou philosophie religieuse des Hébreux" (1843, 2 pain. 1889) sekä toimitti laajan „Dictionnaire des sciences philosophiques" (3 pain. 1885).

A. Gr.

Franck *[[räk]*, César Auguste (1822-90), belg. säveltäjä; tuli 1843 Pariisiin urkuriksi ja kapellimestariksi, 1872 konservatorin urkusoiton opettajaksi. Hänen häikäisykeinoja karttavilla, mutta syvällisillä sävellyksillään, jotka saivat tunnustusta pääasiallisesti vasta hänen kuoltuaan, on ollut uraa uurtava merkitys uudempaan ranskalaiseen sinfoniseen tyyliin

nähden. F:n pääteokset ovat oratoreja (esim. „Les Béatitudes"), ja muita kuoroteoksia, sinfonisia runoja (esim. Psyche), 1 sinfonia, 2 oopperaa („Hulda" ja „Ghiselle") sekä kamarimusiikkija urkusävellyksiä. *I. K.*

Franck, Melchior (1573-1639), saks. säveltäjä; tuli 1603 Koburgin herttuan kapellimestariksi. Hänen lukuisat sävellyksensä ovat sekä kirkollisia että maallisia kuorolauluja. Myöskin tansseja hän on säveltänyt. *I. K.*

Franck, Sebastian (1499-1542), saks. pappi ja kirjailija uskonpuhdistuksen ajoilta. F., joka vapaamielisten käsityksiensä vuoksi riitaantui uskonpuhdistajain kanssa, sai useat kerrat karkoitettuna paeta paikasta toiseen, kunnes löysi turvapaikan Baselissa, jossa toimi kirjanpainajana. F. oli myöskin valtiollisissa suhteissa aikansa edellä vastustaen m. m. kuolemanrangaistusta. Hänen teoksistaan on huomattava saksankielinen historia: „Chronica, Zeitbuch und Geschichtbibel von Anbeginn bis 1531" ja maantiede: „Weltbuch, Spiegel und Bildniss des ganzen Erdbodens" (1534), „Sprichwörter" (1541). *E. K-a.*

Francke, August Hermann (1663-1727), saks. jumaluusoppinut, synt. Lyypekissä 12 p. maalisk. 1663. Harjoitettuaan Erfurtissa, Kielissä ja Hampurissa perinpohjaisia kielitieteellisiä ja jumaluusopillisia opintoja, heprean kieli ja raamatunselitysoppi pääaineina, hän tuli 1685 dosentiksi Leipzigin yliopistoon. Täällä laiminlyödyn raamatunselitysopin elvyttämiseksi hän suurella menestyksellä pani toimeen Raamatun tutkimiskokouksia *(collegia philobiblica)*. Lapsuudestaan asti hurskasmielisenä F. tuli 1687 totiseen kääntymykseen. Ylioppilasten kesken syntyi vakava hengellinen liike, mutta kun se kantoi F:n isällisen ystävän Spenerin (ks. t.) alkuunpaneman pietismin leimaa, kielsivät viranomaiset F:a jatkamasta raamatullisia luentojaan. Spenerin toimesta F. sen sijaan kutsuttiin 1691 papiksi ja professoriksi Halleen. Vasta perustettu yliopisto muodostui hänen vaikutuksestaan kuuluisaksi teologien kasvatuslaitokseksi, jossa jo hänen elämänsä aikana valmistui yli 6,000 pappia ja opettajaa. Uria aukaisevaksi tuli hänen vaikutuksensa kristillisen rakkaudentoiminnan, koulukasvatuksen ja pakanalähetyksen aloilla. Köyhien lasten turvatonta tilaa säälien hän 1695 mitättömän pienellä pääomalla pani alkuun köyhäinkoulun, jonka yhteyteen hänen sitkeytensä, käytännöllisen älynsä ja uskonrohkeutensa hedelmänä vähitellen syntyi useita muitakin hyödyllisiä laitoksia, kuten porvarikoulu, latinakoulu, sisäoppilaslaitoksella varustettu pedagogiumi, opettajaseminaari, kirjakauppa, apteekki y. m. Nämä vieläkin voimassa olevat „Francken laitokset" ovat aikojen kuluessa vaikuttaneet esimerkkinä Saksan rajojen ulkopuolellakin. Kasvattajana F. tavoitteli totisen hurskauden herättämistä hiukan raskasluontoisessa hengessä, joka ei kaikissa suhteissa antanut kyllin arvoa olennaisille ihmishengen puolille, mutta samalla hänellä oli avoin silmä käytännöllisen elämän tarpeille. Niinpä hän antoi entistä runsaamman tilan äidinkielelle, reaaliaineille ja ruumiinharjoituksille; koettipa hän naistenkin kasvatusta kohottaa. F. kuoli 8 p. kesäk. 1727. [Kramer, „August Hermann Francke" (1880-82; Stein (Nietschmann), „A. H. Francke" (1886, suom. 1904), Hertzberg. „Aug. Herm. F. und sein Hallisches Waisenhaus"(1898), Otto, „Aug. Herm. F." (1902).] *A. J. P-ä.*

August Hermann Francke.

Francke, Ernst (s. 1852), saks. sosiaalipolitikko, „Soziale Praxis" lehden julkaisija ja toimittaja; „Gesellschaft für soziale Reform" seuran pääsihteeri; julkaissut m. m. „Die Hausindustrie in der Schumacherei Deutschlands" (1900); „Die Lage der in der Seeschiffahrt beschäftigten Arbeiter" (1902), „Der internationale Arbeiterschutz" (1903), „Der gewerbliche Tariffvertrag in Deutschland" (1904). *J. F.*

Franckenstein *[-štäin]*, Georg Arbogast, vapaaherra „von und zu F." (1825-90), saks. politikko, oli v:sta 1847 Baierin valtaneuvoston perinnöllisenä jäsenenä, v:sta 1881 sen puheenjohtajana; vastusti Baierin osanottoa Saksan ja Ranskan väliseen sotaan 1870-71 ja sen liittymistä Saksan valtakuntaan; valittiin 1872 Saksan valtiopäiville, joilla oli keskipuolueen johtajia. Hänestä sai 1879 nimensä n. s. Franckensteinin ehdotus („Klausel F."), jonka mukaan se tulleista ja tupakkaverosta saatu tulomäärä, joka nousi yli 130 milj. markan, oli jaettava Saksan eri valtioille niiden väkiluvun mukaan; otti 1881-89 huomattavalla tavalla osaa vanhuus- ja tapaturmavakuutuslakien aikaansaamiseen. *J. F.*

Franco ks. Franko.

Franco. 1. F. Pariisilainen ja 2. F. Kölniläinen, musiikkiteoreetikkoja 13:nnen vuosis. alkupuolelta. Jälkimäisen teos, „Compendium discantus", edisti aikanaan huomattavasti moniäänisyyden käsittelemistä. *I. K.*

Franco de Castello Branco, João (s. 1856), port. valtiomies, opiskeli lakitiedettä ja toimi jonkun aikaa kunink. prokuraattorina. F. kuului ensin vanhoilliseen puolueeseen („regeneradores"), oli 1891-92 yleisten töiden, kauppa- ja teollisuusministerinä ja 1893-97 sisäministerinä, muodosti sitten itsenäisen keskuspuolueen („regeneradores liberales") ja tuli vapaamielisten tukemana toukok. 1906 pääministeriksi. Hän joutui sam. v:n lopulla ankaraan kiistaan eduskunnan kanssa etupäässä tupakkamonopolista; kun sovinto riitaisuuksien yhä kiihtyessä osoittautui mahdottomaksi, valtuutti kuningas Kaarlo 1907 F:n hallitsemaan ilman parlamenttia. F. pani toimeen joukon reformeja, mutta niistä huolimatta puoluejohtajien agitatsioni vähitellen nosti kansaa F:n diktaattorivaltaa vastaan. Tosin hän ankaralla sensuurilla esti tyytymättömyyttä varsin huomattavasti pääsemästä ilmi, niin että hän itsekin v:n 1907 lopulla katsoi olojen siinä määrin rauhoittuneen, että saattoi määrätä uudet yleiset vaalit toimitettavaksi huhtik. 1908. Mutta jo ennen uuden eduskunnan kokoon-

tumista murhasivat helmik. 1 p. salaliittolaiset kuninkaan ja perintöprinssin. F., jota vastaan salaliitto myöskin oli tähdätty, pelastui, mutta oli jo paria päivää myöhemmin pakotettu lähtemään maasta. Sen jälkeen F. on oleskellut ulkomailla julkisuudesta syrjässä. *K. B:dt.*

Francs-archers *[fräsarše']* (ransk., < *francs* = vapaat, ja *archers* = jousimiehet), niiden jousimiesosastojen nimitys, joita Ranskan kuningas Kaarle VII järjesti.

Francs-tireurs *[frätirö'r]* (ransk., < *francs* = vapaat, ja *tireurs* = ampujat), alkujaan vapaaehtoisia ampumaseuroja, joita Koillis- ja Itä-Ranskassa perustettiin 1860-luvun loppupuoliskolla, Ranskan ja Preussin välien käytyä entistä kireämmiksi. V:n 1870-71 sodassa f. esiintyivät lukuisin joukoin, varsinkin senjälkeen kuin heille Gambettan määräyksestä ruvettiin maksamaan palkkaa ja heidät asetettiin sota-asiain ministerin alaisiksi. Omin päin sissisotaa käyden nämä „kostonkomppaniat", joihin kansan huonoimmat ainekset liittyivät, tuottivat Ranskalle kovin vähän hyötyä; päinvastoin he ryöstöineen ja salamurhineen useasti pakottivat saksalaisia esiintymään säälimättömän ankarasti. Loiren armeiassa, jossa f. olivat ylipäällikön komennettavina, he sitävastoin useinkin osoittivat kuntoa. *-lskm-.*

Frangi (ransk. *franc*), ransk. raha. Nimi on lyhennys vanhimpain tämännimisten Juhana II:n 1360 lyöttämien kultarahain päällekirjoituksesta *francorum rex* = frankkien kuningas. Henrik III ja Henrik IV lyöttivät hopeafrangeja, mutta Ludvig XIII poisti f:n. Nykyinen f. otettiin käytäntöön 1795, ja v:sta 1803 se on ollut Ranskan rahayksikkönä. 1 f. on = 20 sou'ta = 100 centimea = 1 Smk. 1 kg:sta rahakultaa (puhdasta kultaa $^{9}/_{10}$) lyödään 3100 kultafrangia, joten 1 kg puhdasta kultaa on = 3,444 $^{4}/_{9}$ f:ia; 1 kg puhdasta hopeata on = 239 $^{87}/_{107}$ f:ia. Ranskassa lyödään 100:n, 50:n, 20:n, 10:n ja 5:n f:n kultarahoja, 5:n, 2:n, 1:n, $^{1}/_{2}$:n (50 cent.) ja $^{1}/_{5}$:n (20 cent.) f:n hopearahoja. Frangi on rahayksikkönä myöskin Belgiassa, Sveitsissä, Italiassa *(lira)*, Romaniassa *(leu)*, Kreikassa *(drakhme)*, Espanjassa *(peseta)*. Serbiassa *(dinar)*, Suomessa (markka), Persiassa *(kran)*, Venezuelassa *(bolivar)* ja Bulgaariassa *(lev)*. *J. F.*

Frangula ks. Paatsama.

Frank, Albert Bernhard (1839-1900), saks. kasvifysiologi ja -patologi. Tuli Leipzigin kasvikokoelmien hoitajaksi 1865, nimitettiin professoriksi 1878, siirtyi 1881 Berliiniin „Königl. Landwirthschaftliche Hochschule"n professoriksi ja nimitettiin „Reichsgesundheitsamt"in biologisen osaston johtajaksi 1899. Berliinissä F. kymmenkunta vuotta tutki palkokasvien nystermäbakteereja sekä sienijuurimuodostuksia (mykorrhizoja). Myöhemmällä iällään hän tutki miltei yksinomaan kasvitauteja. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon „Die Krankheiten der Pflanzen" (2 pain. 1895-96). *J. I. L.*

Frank, Franz Hermann Reinhold von (1827-94), saks. jumaluusoppinut. F., joka 1857 alkaen koko ikänsä oli jumaluusopin professorina Erlangenissa, oli luterilaisen jumaluusopin vanhoillisen sivustan etevin edustaja järjestelmällisellä alalla 19:nnellä vuosis. Hänen dogmaattisella ajattelullaan on subjektiivinen lähtökohta: nudeusyntymisen tosiasia. Tähän perustuen hän yrittää todistaa kristinuskon ylimaailmalliset totuudet (Jumala, kolminaisuus ja sovitus) sekä osoittaa vääräksi uskolle vastakkaiset maailmankatsomukset (panteismi ja materialismi). Tämän terävän ajatustyön hän suoritti teoksessa: „System der christlichen Gewissheit" (1870-73), jolla aina protestanttisessa dogmatiikassa tulee olemaan huomattava sija. F:n varsinainen uskonoppi sisältyy teokseen: „System der christlichen Wahrheit" (1878-80) ja siveysoppi teokseen: „System der christlichen Sittlichkeit" (1884-87). Vaikka F. näissä teoksissa seisoo kanttaaltaan luterilaisen tunnustuksen kannalla, on häntä kuitenkin syytetty nykyaikaisesta subjektivismistä ja Raamatun syrjäyttämisestä. F:n muista teoksista ovat mainittavat: „Die Theologie der Concordienformel" (1858-64), „Vademecum für angehende Theologen" 1892 ja „Geschichte und Kritik der neueren Theologie" 1894. F. oli Ritschlin (ks. t.) jumaluusopin kiivas vastustaja ja kirjoitti sitä vastaan m. m. kirjan: „Zur Theologie A. Ritschls" (1891). Mitään omaa koulukuntaa F. ei muodostanut. [O. Pfleiderer, „Die Entwickelung der protestantischen Theologie" (1891).] *E. K-a.*

Frank, Jakob (Leibowicz) (1720-91), juutal. rabbiini Galitsiasta. F. joka hylkäsi Talmudin, esiintyi Messiaana ja perusti erityisen juutalaisen lahkon, joka Puolan Podoliassa saavutti melkoisen määrän kannattajia. Hän kääntyi vihdoin seuralaisineen katoliseen uskoon, mutta sai inkvisitsionin ahdistamana viettää vankeudessa 13 vuotta, kunnes Puolan jaon jälkeen 1772 sai vapauden. Uskonnollisella toiminnallaan F. kokosi jotenkin suuren omaisuuden, jolla osti itselleen linnan, eläen loput ikäänsä „vapaaherra Josef von Frankin" nimellä. [Grätz, „Frank und die Frankisten" (1868).] *E. K-a.*

Frankeerata (ks. Franko), saks. *frankieren, freimachen*, ransk. *affranchir*, engl. *to prepay letters* (kirjeistä), *to pay the carriage of parcels* (postipaketeista), postilähetyksen kuljetusmaksun suorittaminen varustamalla se ennen lähetystä postimerkeillä.

Frankfurt am Main, kaupunki Saksassa, Main-virran varrella, Rein-laakson pohjoispäässä; 334,978 as. (1905). Viiden, jo ammoisista ajoista tärkeän liikennetien yhtymäkohtana se on saavuttanut kaupassa, liikenteessä sekä politiikassa suuren merkityksen. Se on Euroopan ensimäisiä pörssi- ja rahamarkkinapaikkoja, sieltä on esim. Rothschildin pankkiirisuku kotoisin. Valtiopankin osaston vuotuinen rahanvaihto nousee 14,595 milj. mk:aan (1906), muita lukuisia pankkeja mainitsematta. Vilkas rautatie- ja laivaliikenne. Reinin alukset pääsevät sen satamiin asti. V. 1900 oli siellä käyneiden alusten tonniluku 1,s milj. — Kone-, metalli-, sähkö- ja kemiallinen teollisuus, valokuvaustarpeiden valmistus y. m. teollisuuden haarat kukoistavat täällä. — F. a. M. jakaantuu vanhaan ja uudempaan kaupunkiin, joiden ympärille uusin kaupunki on kasvanut. Muistomerkkejä vanhoilta ajoilta on esim. „Der Römer", mainittu jo 1322, v:sta 1405 kaupungin raatihuoneena; nykyisessä maistraatintalossa vaaliruhtinaat toimittavat kuninkaanvaalin (v:sta 1152), ja siellä keisarit kruunattiin (v:sta 1562). Lu-

kuisista kirkoista mainittakoon vain 852 perustettu, sitten goottilaiseen tyyliin uudestaan (1235-79) rakennettu tuomiokirkko (doomi), joka on ollut kruunauskirkkona. Uudessa osassa ovat raharuhtinaitten palatsit, kauppahuoneet y. m.; pääkatu on „Die Zeil". Uusimmassa osassa on pääasemahuone, ennen Hampurin uutta asemaa laajin Saksassa. — Lukuisia muistopatsaita: Schillerin, Goethen (Goethen synnyinkaupunki), Gutenbergin, keisari Wilhelmin y. m. — Lukuisasti oppikouluja, tieteellisiä seuroja ja yhdistyksiä, hyväntekeväisyyslaitoksia y. m. Kirjastoista ansaitsee huomiota suuri kaupunginkirjasto (316,000 nidettä) ja rahakokoelma, sekä Rothschildin yleinen kirjasto (60,000 nid.). — Kaupungissa ilmestyvistä valtiollisista sanomalehdistä on tunnetuin demokraattinen „Frankfurter Zeitung". — Historiassa mainitaan F. jo 794. Verdunin sovinnon jälkeen se tuli Itä-Frankkilaisen valtion l. Saksan pääkaupungiksi. Historiallisten tapausten näyttämönä F. on usein myöhemminkin ollut. Uskonpuhdistus pantiin siellä voimaan 1530, 1631 talvikuukausina voittoisa Kustaa II Aadolf F:ssa vastaanotti Saksan ruhtinaat, v:sta 1816 istui F:ssa liittoneuvosto, ja 1848-49 Saksan kansalliskokous; 1863 oli siellä Saksan liiton uudistamista pohtimassa ruhtinaspäivät ja 1871 siellä vahvistettiin rauhansopimus Ranskan kanssa. — F. on ollut vapaakaupunki v:sta 1245 alkaen v:een 1866, ottamatta lukuun lyhyttä väliaikaa 1806-15; 1866 Preussi sen anasti. *E. E. K.*

Frankfurt an der Oder *[ōd-]*, kaupunki Preussissa, Brandenburgin provinssissa, samannimisen hallitusalueen pääkaupunki, Oderin vasemmalla rannalla, 64,304 as. (1905); käsittää paitsi vanhaa ja puiston kautta siihen yhdistettyä uutta kaupunginosaa, kolme esikaupunkia, joista yksi Oderin oikealla rannalla. Sen jälkeen kuin 1506 perustettu, aikanaan varsin huomattava yliopisto 1811 siirrettiin täältä Breslauhun, on F. pääasiassa teollisuuskaupunki (koneita, rauta- ja terästavaroita, siirappia, nahka- ja puutavaroita, ynnä paperia) sekä, ollen rautateiden risteyskohtana ja harjoittaen laivaliikettä Oderilla, myös tärkeä kauppakaupunki, jossa kolmet markkinat vuosittain. — F. sai kaupunginoikeudet 1253. Vv. 1368-1450 se kuului hansaliittoon. 30-vuotisen sodan aikana se oli useita kertoja ruotsalaisten vallassa. *V. v. F.*

Frankiella, alhainen sienisuku, jonka lajit nähtävästi voivat yhteyttää ilman vapaata typpeä. Meillä *Fr. Alni*, joka synnyttää lepän ja kilsepensaan *(Elœagnus)* juurille korallimaisesti haaraantuneita äkämiä. Muita lajeja meillä tyrnipensaan *(Hippophaë)*, suomyrtin *(Myrica)* sekä viljellyn *Shepherdian* juurilla. *J. I. L.*

Frankiella.

Frankit ks. Frankkilaiset.

Frankki (saks. *Franken*), yksi niitä heimoherttuakuntia, joihin Saksa Karolingien suvun sammuessa ja siitä ajasta eteenpäin oli jakaantuneena. Se käsitti Keski-Saksan ja rajoittui pohjoisessa Saksiin, etelässä Švaabiin ja Baieriin. Sen väestö on frankkilainen. F:ia pidettiin Saksan valtakunnan ydinmaana, josta syystä Saksan kuninkaanvaali enimmäkseen tapahtui sen alueella. Se jakaantui Itä-F:iin (Mainin) ja Reinin F:iin (Rein-virran ympärillä). F:n herttua Konrad I valittiin Saksan kuninkaaksi Karolingi-suvun sammuttua 911. Otto Suuri saksilaista sukua lakkautti 939 F:n herttuakunnan ja otti maan kruunun haltuun. Reinin F:n mahtavinta, saalilaista sukua oleva Konrad II nousi 1024 Saksan valtaistuimelle. Hänen pojanpojanpoikansa keisari Henrik V uudisti jälleen F:n herttuan arvon. Itä-F. muodosti v:sta 1500 n. s. frankkilaisen piirin Saksan valtakuntaa. Bernhard Weimarilainen sai Axel Oxenstjernalta F:n herttuan arvon 1633, mutta ei voinut säilyttää maata Nördlingenin tappion jälkeen. 1800-luvun alkupuolella suurin osa Itä-F:ia joutui Baierille. *G. R.*

Frankkien valtakunta ks. Frankkilaiset.

Frankkilaiset l. frankit, suuri germaanil. kansanheimo, muodostunut useamman pienemmän heimon liitosta, esiintyi 200-luvulla j. Kr. Gallian koillisrajalla. Vähäistä myöhemmin huomataan frankkilaiset jakaantuneiksi kahteen pääryhmään, saalilaisiin alisen ja ripuarilaisiin keskisen Reinin varsilla (joihin tulevat lisäksi itäiset f. Saksan Frankissa). Taistellen roomalaisia vastaan he tunkeutuivat kauemmas lounaiseen ja länteen, ja 400-luvun alussa heidän alueensa jo ulottui Somme-jokeen saakka Galliassa. Frankkilaisten yhteiskunnalliset laitokset, tavat ja elinkeinot olivat pääpiirteissään samat kuin muiden germaanien. Frankkilaisvaltakunnan varsinainen perustaja oli Klodvig, saalilaista heimoa ja merovingien hallitsijasukua (481-511). Hän teki lopun roomalaisten herruudesta Galliassa voittamalla Syagriuksen (486), jolloin hän anasti Sommen ja Loiren välisen maan. V. 496 hän sai voiton alemanneista ja valloitti heiltä Mainin ja Neckarin alueen, johon asettui frankkilaisia uutisasukkaita. Tämän jälkeen hän kääntyi kansoineen katolinoppiin, saaden siten kannattajikseen Gallian roomalaiset, varsinkin mahtavan papiston. Areiolaisuutta tunnustavilta länsigooteilta hän muka oikeauskoisuuden puoltajana riisti Gallian Garonnea myöten, ja raivasi sitten viekkaudella tai väkivallalla tieltään muut frankkilaiset heimoruhtinaat. Kun Klodvigin useimmat alamaiset olivat roomalaisia, joiden hallitsijoilla ennestään oli laaja valta, kasvoi täten kuninkaan valta myöskin frankkeihin nähden. Roomalaiset saivat enimmäkseen pitää maansa ja heitä tuomittiin, kuten frankkejakin, omain lakiensa mukaan, mutta heidätkin alistettiin frankkilaisten virkamiesten, kreivien, hallinnon alaisiksi ja frankkien asevelvollisuus sekä oikeudenkäynti (käräjälaitos) ulotettiin roomalaisiinkin. Klodvigin jälkeläiset valloittivat Thüringenin, burgundien valtakunnan (534) ja länsigooteilta Gallian aina Pyreneitten vuoriin saakka, mutta pian alkoi valtakunta heikontua. Se oli tavallisesti jakaantuneena kolmeen pääosaan, Austrasiaan (Maasvirrasta itään), jossa oli puhtaasti germaanilainen, sekä Neustriaan ja Burgundiin, joissa oli suuremmaksi osaksi romaaninen väestö. Näiden

valtioiden keskinäisissä riidoissa ilmeni kansan ja varsinkin kuningassuvun rappeutuminen alituisissa väkivallantöissä, julmuuksissa ja kavalissa vehkeissä: germaanien raakuuteen oli yhtynyt roomalainen tapainturmelus; kuningattarien Fredegundan ja Brunhildan hirmutyöt ovat tälle ajalle kuvaavia. Klotar II yhdisti jälleen valtakunnan joksikin aikaa kokonaisuudeksi 613. Hänen heikkojen seuraajainsa aikana vaipui kuninkaanvalta yhä, ja sen sijaan kohosi mahtava ylimyssääty, jonka etunenään astui kuninkaallinen huoneenhaltija (lat. *majordomus*), oikeast. kuninkaan tilusten hoitaja; tämä virkamies anasti vähitellen käsiinsä hallitusvallan. Austrasiassa sai majordomus-arvon yksi sittemmin n. s. Karolingien suvun esi-isistä, Pippin Heristalin herra, ja voittonsa jälkeen Testrin luona 687 hänet tunnustettiin koko valtakunnan majordomukseksi; hän teki myös arvonsa perinnölliseksi suvussaan. Hänen poikansa Kaarle Martell („Vasara", 714-41) pelasti frankkien valtakunnan ja kristillisen sivistyksen arabialaisista saamallaan voitolla Poitiers'n luona 732, paransi puolustuslaitoksen jakelemalla läänejä suurmiehille, jotka sen sijaan auttoivat hallitsijaa sodassa, ja laajensi rajoja itäänpäin. Hänen poikansa Pippin Pieni (741-68) syöksi paavin suostumuksella viimeisen merovingin valtaistuimelta ja valittiin frankkien kuninkaaksi Soissons'issa 751, jonka jälkeen paavi hänet kruunasi 754; kiitollisuudesta Pipin puolusti paavinistuinta langobardein hyökkäystä vastaan ja lahjoitti sille langobardeilta riistämänsä Eksarkaatin, joten Kirkkovalta syntyi (756). Hänen aikanaan järjestyivät varsinkin valtakunnan kirkolliset olot. Pippinin poika Kaarle Suuri (768-814) teki frankkien valtion maailmanvallaksi yhdistämällä useimmat kristityt länsimaat yhteisen herruuden alle. Hän kukisti ja käännytti kristinoppiin saksilaiset pitkällisen sodan jälkeen (804), teki lopun langobardien valtiosta (774), soti menestyksellä arabialaisia (778), avaareja ja tanskalaisia vastaan ja laajensi valtakunnan rajat koillisessa Eideriin, idässä Elbeen, Saaleen, Böhmerwaldiin ja Raabjokeen, kaakkoisessa Abruzzein-vuoristoon ja lounaisessa Ebroon. V. 800 paavi antoi hänelle Roomassa keisarinkruunun. Sisällisesti vahvistettiin hallitsijan valta, jonka lakeja ja säädöksiä *(capitularia)* toimeenpanivat lukuisat virkamiehet; säännöllisiä valtakunnankokouksia kyllä pidettiin, mutta ne olivat menettäneet merkityksensä. Kansansivistystä Kaarle voimakkaasti yritti kohottaa muinaisajan kulttuurin perustuksella. Hänen toimintansa tulokset eivät kuitenkaan jääneet pitkäikäisiksi. Heikko poikansa Ludvik Hurskas (814-40) ei voinut ylläpitää järjestystä laajassa valtakunnassa, missä lääniherrain valta jälleen kasvoi, eri kansallisuudet pyrkivät itsenäisiksi toistensa rinnalla, ja jota ulkonaiset viholliset, varsinkin normannit, ahdistivat. Ludvikin omat pojat nousivat kapinaan, ja sotivat hänen kuoltuaan keskeuään, kunnes sopivat valtakunnan jaosta Verdunissa 843, missä vanhin, Lothar, sai Italian, Burgundin, Lothringenin ja Friislannin sekä keisarinkruunun, Ludvik sai Itä-Frankin eli Saksan ja nuorin, Kaarle Kaljupää, sai Länsi-Frankin eli Ranskan. Burgundi joutui kuitenkin pian kotimaisille hallitsijoille, ja Mersenin sovinnossa 870 Lothringen jaettiin Ranskan ja Saksan kesken. Vielä kerran oli koko valtakunta yhdistettynä Ludvikin pojan, Kaarle Paksun, aikana (884-87), jonka heikon hallitsijan virasta erottamisen jälkeen esiintyvät itsenäisinä valtakuntina Ranska, Saksa ja Italia sekä Ylä- ja Ala-Burgundi. Italiassa Karolingien suku sammui 875, Saksassa 911 ja Ranskassa vasta 987. [Moeller, „Histoire du moyen-âge depuis la chute de l'empire romain jusqu'à la fin de l'époque franque 476-950" (1898); Thierry, „Récits des temps mérovingiens" (1882); Prou, „La Gaule mérovingienne"; W. Schultze, „Das merovingische Frankreich" (1896); Monod, „La renaissance carolingienne"; Dahn, „Die Könige der Germanen" (1894-1902), Waitz, „Deutsche Verfassungsgeschichte" (1882-85); Böhmer-Mühlbacher, „Regesta imperii" I (1899).] *G. R.*

Frankkilaiset keisarit (l. saalilaiset keisarit), Saksan kuninkaat ja roomal. keisarit frankkilaista sukuperää, hallitsivat vv. 1024-1125, nimitt. Konrad II (1024-39), Henrik III (1039-56), Henrik IV (1056-1106) ja Henrik V (1106-25). (ks. n.).

Frankland *[fräŋklənd]*, Edward (1825-99), engl. kemisti, Liebigin oppilas, tuli 1851 professoriksi Manchesteriin ja 1865 „Royal Institution"iin Lontoossa. Vaikutti paljon uuden orgaanisen kemian kehitykseen; keksi m. m. metalliorgaaniset yhdistykset. Myöhemmin tehnyt tärkeitä tutkimuksia teknillisen kemian ja vesianalyysin alalla, erittäin terveydenhoidollisessa suhteessa. *Edv. Ilj.*

Franklin *[fräŋklin]*, Benjamin (1706-90), amer. valtiomies, kirjailija ja luonnontutkija, synt. 17 p. tammik. 1706, kuoli 17 p. huhtik. 1790, kävi perheen varattomuuden takia vain vähän toista vuotta koulua, pantiin 12-vuotiaana veljensä luo oppimaan kirjapainajaksi. Hän edistyi nopeasti sekä ammatissaan että yleensä tiedoissa, joita hän uupumattoman ahkerasti hankki itselleen lomahetkinään. 17-vuotiaana F. lähti syntymäkaupungistaan Bostonista Philadelphiaan, mistä, oltuaan vuoden erään kirjanpainajan palveluksessa, matkusti (1724) Lontooseen hankkimaan tarpeita oman kirjapainon perustamiseksi. Siitä ei kuitenkaan tullut mitään; sen sijaan hän jatkoi ammattiopintojaan m. m. kuuluisassa Palmerin kirjapainossa v:een 1726, jolloin hän palasi Philadelphiaan. Täällä hän 1728 perusti oman kirjapainon, saaden sen pian erinomaiseen kuntoon; otti haltuunsa 1729 „Pennsylvania gazette"n ja kohotti sen ennen pitkää Ameriikan huomattavimmaksi lehdeksi. Hän perusti myös oman kirja- ja paperikaupan. V:sta 1732 lähtien F. 25 vuoden ajan julkaisi kuuluisaa kansankalenteria „Poor Richard's almanac", jonka tilaajamäärä nousi aina 10,000:eeu ja joka kerrassaan käänteentekevästi on vaikuttanut Ameriikan kansan kehitykseen. F. jatkoi muitten töittensä ohella uutterasti hen-

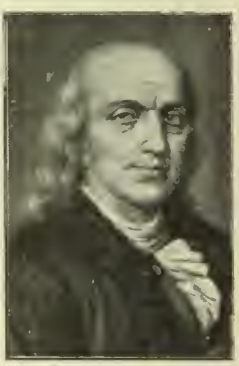

Benjamin Franklin.

kisiä opintoja, harrastaen varsinkin filosofiaa, kieliä ja luonnontieteitä, keksi m. m. ukkosenjohdattimen (1752), joka tuotti hänelle maailmanmaineen ja lukuisia tieteellisiä kunnianosoituksia („Eripuit cœlo fulmen, sceptrumque tyrannis", ks. t.). F. koetti myös muissa herättää halua henkiseen viljelykseen: hän perusti Ameriikan ensimäisen lainakirjaston (1731), kirjallisen klubin (Junto), Pennsylvanian akatemian nuorison kasvatusta varten ja Ameriikan filosofisen seuran (1743) sekä julkaisi paitsi mainittua kalenteria uutterasti kirjasia kaikenlaisista hyödyllisistä aineista, m. m. 1757 kansankirjasen „Vanhan Henrikin sananlaskuja eli kelpo Rikhardin viisaus", jossa erinomaisella tavalla sovellutettiin moraalin opetuksia elämään. (Ilmestynyt suomeksi eri nimillä viidesti, ensi kerran jo 1826, viidennen 1891). Pian F. joutui ottamaan osaa yhteiskunnalliseen toimintaan. Hänen ansiotaan on Ameriikan ensimäisen poliisikunnan ja ensimäisen palokunnan perustaminen, Philadelphian katujen kivittäminen. Julkisiin toimiin käytettiin häntä yhä yleisemmin; hän toimi rauhantuomarina, kunnan valtuuston jäsenenä, ylipostimestarina. V. 1747 hänet valittiin Pennsylvanian eduskuntaan. Vähitellen F. yhä enemmän siirtyi kokonaan valtiolliselle alalle. Jo 1754 hän Albanyn kongressissa esitti ehdotuksen siirtomaiden yhtymisestä Englannin yliherruuden alaiseksi liitoksi. Pennsylvanian edustajana F. 1757 lähti Lontooseen, siellä menestyksellä valvoen kansalaistensa etuja, palasi 1762 kotimaahan kaikkien Ameriikan siirtomaiden pääpostimestariksi, mutta lähti Lontooseen jälleen 1764 puolustamaan siirtokuntain itseverotusoikeutta hallituksen ja parlamentin rajoitusyrityksiä vastaan. Tunnettu leimavero peruutettiinkin; mutta tarmokkaan toimintansa johdosta uusien erimielisyyksien aikana ja saatettuaan ameriikkalaisten tietoon erään kirjeenvaihdon, jossa englantilaiset hallitusmiehet suunnittelivat uusia hyökkäyksiä siirtomaiden vapautta vastaan, F. joutui kireihin väleihin valtakunnan hallituksen kanssa, erotettiin pääpostimestarin toimesta ja palasi 1775 Ameriikkaan. F., joka tähän asti oli ollut sovinnollisuuden kannattajia, asettui nyt itsenäisyysliikkeen etunenään ja otti vaikuttavasti osaa Philadelphian liittokongressiin, jossa laadittiin siirtomaiden riippumattomuusjulistus (heinäk. 4 p. 1776). Vielä samana vuonna F. lähti siirtokuntain lähettiläänä Pariisiin, herätti siellä yleistä suosiota koristelemattomalla esiintymisellään ja sai 1778 toimeen liittosopimuksen. Taitavasti ja menestyksellä valvoen kotimaansa etuja F. pysyi Pariisissa v:een 1785, allekirjoitti 1783 v:n rauhansopimuksen Englannin kanssa ja joukon kauppasopimuksia. Kotimaahan palattuaan hänet otettiin suurenmoisilla kunnianosoituksilla vastaan. Kolme eri kertaa F. valittiin Pennsylvanian kuvernööriksi ja tämän siirtokunnan ensimäisenä edustajana hän myös oli tärkeässä 1787 v:n kongressissa, joka laati ehdotuksen Yhdysvaltain valtiosäännöksi. Hänen viimeisiä julkisia toimiaan oli anomuksen jättäminen liittokongressille orjuuden lakkauttamisesta. — F:n merkitys Ameriikan kehityksessä on ollut arvaamaton. Hänen ennakkoluuloton ja valoisa, silloista puritaanista ahdasmielisyyttä vastustava käsityskantansa, hänen uupumaton työtarmonsa, sammumaton tiedonhalunsa, totuudenrakkautensa, isänmaallisuutensa ovat hänen kirjoitustensa ja koko toimintansa kautta syöpyneet syvälle Ameriikan kansan henkeen. [J. Parton, „Life and times of F."; J. T. Morse, „Life of F." F:n kootut teokset on julkaistu useita kertoja. Hänen oma kirjoittamansa elämäkerta, joka ulottuu v:een 1757, on käännetty useimmille sivistyskielille.] *K. B:dt.*

Franklin *[fräŋklin]*, Sir John (1786-1847), engl. napaseuturetkeilijä. Vv. 1819-29 hän teki kaksi matkaa pohjoisimpaan Ameriikkaan, joutuen edellisellä retkellä joukkoineen äärimmäiseen hätään, josta töintuskin pelastui. V. 1845 hän teki kolmannen, hyvin varustetun retken laivoilla „Erebus" ja „Terror", etsiäkseen luoteisväylää. Kun tultiin levottomiksi retkikunnan pitkästä poissa-olosta, lähti v:sta 1847 laiva toisensa jälkeen etsimään kadonnutta. V:een 1857 „Franklin-retkikuntia" oli lähtenyt liikkeelle 39, saavuttamatta varsinaista tarkoitustaan, mutta tehden runsaita tieteellisiä havaintoja seuduissa, jotka muuten tuskin olisivat tulleet tunnetuiksi. Vihdoin, väsymättömän rouva F:n kustantama, 1857-59 M'Clintockin johdolla toiminut retkikunta löysi jätteitä F:n seuralaisista. — Schwatkan retkikunnan (1878-79) löydöistä ja eskimoilta saamista tiedoista selvisi sittemmin, että laivat 12 p. syysk. 1846 olivat King Williams-laudin luona jäätyneet kiinni, F. kuollut 1847, sekä hengissä pysyneet 1848 jättäneet laivat suunnaten kulkunsa Great Fish Riverin suulle mantereella. Tällä matkalla he uupuivat viimeiseen mieheen saakka. *E. E. K.*

Frankliniitti, malmikivennäinen, sisältävä sinkin, raudan ja mangaanin oksideja, isomorfinen magnetiitin kanssa. Esiintyy kerroksina Franklinissa ja Stirlingissä New Jerseyn valtiossa. Käytetään sinkki- ja rautamalmina. *P. E.*

Franklinin levy ks. Leydenin pullo.

Franklinisatsioni ks. Sähköparannus.

Franko (it. *franco*). 1. Alkuaan postilähetykseen tehty merkintä osoitukseksi siitä, että postiraha on lähetettäessä suoritettu, myöhemmin f. on tullut merkitsemään postirahaa. Frankomerkki, postimerkki (ks. t.). — Frankoseteli, sellainen postiviranomaisen tiedonanto, jolla ulkomaiselle postiviranomaiselle ilmoitetaan, että postipaketin lähettäjä ottaa suorittaakseen tullimaksut ja erinäiset muutkin postimaksuihin kuulumattomat kulungit, jotka vastaanottajan on muussa tapauksessa maksettava. — Frankovapaus ks. Vapaakirje. — 2. Kauppakielessä f. merkitsee tavaroista puhuttaessa sitä, että myyjän tulee lähettää tavarat „vapaasti" saatavaksi, s. o. ostajaa lähettämiskustannuksilla rasittamatta. vrt. Frankeerata.

Frankoliini *(Pternistes vulgaris)*, kanalintu, läheinen meidän peltopyyllemme. Kaikkiaan tunnetaan noin 50 lajia, jotka enimmäkseen elävät Afrikassa, mutta myöskin Etelä-Aasian kuumissa osissa ja Sunda-saarilla. Etelä-Euroopassa on *P. vulgaris* aikaisemmin tavattu, nyt sitä vielä on mahdollisesti Sisiliassa. Frankoliini on innokkaan metsästyksen esineenä, niinkuin meidän peltopyymme. Se on jokseenkin peltopyyn kokoinen, mustan, ruskean ja valkean kirjava. *E. W. S.*

Frans (lat. Franciscus, ransk. *François*,

esp. *Francisco*, oik. = *frankki*. rauskalainen), miehen nimi, joka on ollut useilla hallitsijoilla.

Frans Josef I Karl (s. 1830), Itävallan keisari, Unkarin kuningas. Isänsä oli arkkiherttua Frans Kaarle. Setänsä keisari Ferdinand I:n luopumuksen johdosta ja isänsä luovuttua oikeuksistaan F. J. nousi 1848 valtaistuimelle keskellä levottomuuksia, jotka uhkasivat hajoittaa monarkian. Unkarin ja italialaisten maakuntain vapaustaistelu saatiin kuitenkin, vaikka vain suurilla ponnistuksilla, tukahdutetuksi. Hallitusta johtivat alussa etupäässä ministerit itsevaltaiseen ja kirkolliseen suuntaan (ruhtinas Schwarzenberg, v. Bach y. m.). V. 1855 tehtiin konkordaatti paavin kanssa, joka sen kautta sai enemmän vaikutusvaltaa kirkollisiin asioihin. Krimin sodan aikana Itävalta rikkoi välit entisen ystävänsä Venäjän kanssa, joten se oli yksin, kun sen 1859 täytyi ryhtyä sotaan Ranskan auttamaa Sardiniaa vastaan puolustaakseen italialaisia alueitaan. Magentan ja Solferinon tappioiden jälkeen F. J:n täytyi Villafranean sopimuksessa ja Zürichin rauhassa (1859) luopua Lombardiasta. Arveluttavaksi tuli myös suhde Preussiin, jonka kanssa Itävalta jo kauan oli kilpaillut etusijasta Saksassa. Schleswig-Holsteinin rettelät tekivät välit entistään kireämmiksi. V. 1866 syttyi sota, jonka kautta Itävalta, menetettyään Sadowan eli Königgrätzin taistelun, suljettiin pois Saksasta sekä menetti Venetsian Italialle (Praagin ja Wienin rauhanteoissa sam. v.). Ulkonaiset onnettomuudet kehoittivat parantamaan sisällisiä epäkohtia, ja 1867 F. J. antoi Itävallalle uudestaan perustuslain, joka jo aikaisemmin 1860-luvulla oli ollut lyhyehkön ajan voimassa. Unkari sai niinikään perustuslailliset oikeutensa takaisin (varsinkin Deákin vaikutuksesta ja v. Beustin ollessa Itävallan johtavana ministerinä) ja muodostaa siitälähin lisämainensa toisen pääosan Itävalta-Unkarin monarkkiaa. Konkordaatti kumottiin 1870. Ulkonaisessa suhteessa lähestyttiin näihin aikoihin jälleen Saksaa sekä Venäjää. Viimemainitun valtion kanssa huononivat kuitenkin taas välit, kun Itävalta miehitti Bosnian 1878 (lopullisesti yhdistetty monarkiaan 1909). Sen sijaan tehtiin varsinainen liitto Saksan kanssa 1879, johon Italiakin yhtyi 1883. V. 1907 säädettiin Itävallassa yleinen valtiollinen äänioikeus (varsinkin ministeri v. Beckin toimesta). F. J. on yleensä pitkällä hallitusajallaan koettanut pitää silmällä ja edistää maittensa menestystä, ja hänen persoonallinen kansansuosionsa on aikaa myöten yhä kasvanut, mutta eri kansallisuuksien ristiriitaiset pyrinnöt ovat tuottaneet hänen hallitukselleen mitä suurimpia vaikeuksia. Varsinkin slaavilaiset ovat olleet tyytymättömät, ja suhde Unkariin on jälleen muuttunut kireäksi, kun F. J. ei ole suostunut unkarilaisten vaatimiin uudistuksiin Unkarin sotalaitoksen ja valtiotalouden itsenäistyttämiseksi. F. J:ia ovat kohdanneet suuret perhesurut: 1889 hänen ainoa poikansa, kruununprinssi Rudolf surmasi, kuten luullaan, itsensä rakastajattarineen, ja 1898 F. J:n puolison, keisarinna Elisabetin (ks. t.), murhasi italialainen anarkisti. [Emmer, „Kaiser F. Joseph" (1898); Rostok, „Die Regierungszeit des Kaisers u. Königs F. J." (1903).] *G. R.*

Frans Josef I.

Frans, Ranskan kuninkaita (ransk. *François*).

1. F. I (1494-1547), hall. v:sta 1515, Kaarlen, Orléansin herttuan poika, seurasi sukulaistansa Ludvik XII:ta valtaistuimella. F:lla oli loistavia ominaisuuksia, hyvä äly, urhoollisuutta ja ritarillisuutta sekä sivistyksen harrastusta, mutta hän oli myös suuressa määrin epäluotettava, kevytmielinen ja irstas. Kunnianhimossaan hän tahtoi uudistaa Ranskan herruuden Italiassa ja valloitti Milanon, voitettuaan Maksimilian Sforzan ja sveitsiläiset Marignanon luona 1515; jälkimäisten kanssa hän seur. v. teki n. s. „ikuisen rauhan" sekä liiton. Paavin kanssa F. solmi konkordaatin 1616, jonka mukaan hän itse sai suuren vaikutusvallan kirkollisiin asioihin, mutta jätti Ranskan kirkon oikeudet alttiiksi paaville. Maksimilian I:n kuoltua 1519 hän turhaan tavoitti Saksan keisarinkruunua; kun hän sitäpaitsi tahtoi saada Italian valtaansa sekä yleensä pelkäsi Habsburgsuvun uhkaavaa maailmanvaltaa, joutui hän useihin sotiin keisari Kaarle V:n kanssa. Jo ensimäisessä sodassa (1521-26) F:n kävi hyvin onnettomasti, osaksi koska hänen etevin päälliköns, Bourbonin herttua, meni keisarin puolelle. F. itse voitettiin ja joutui vangiksi Pavian taistelussa 1525, jonka jälkeen hänen täytyi Madridin rauhassa luopua Milanosta, vaatimuksistaan Napolin suhteen, vieläpä Burgundin herttuakunnastakin. Kohta hän kuitenkin rikkoi valalla vahvistetut lupauksensa ja alkoi paavi Klemens VII:n liitossa toisen sodan (1527-29), mutta tämäkään taistelu, missä F:n sotajoukko m. m. turhaan piiritti Napolia, ei tuottanut hänelle muuta etua, kuin että hän sai pitää Burgundin (Cambrain rauhassa). Kolmas sota (1536-38) ei saanut mitään mainittavaa muutosta aikaan oleviin oloihin yhtä vähän kuin neljäskään (1542-44), joka päättyi Crépy'n rauhantekoon. F:n täytyi lopullisesti luopua tavoittamasta valtaa Italiassa, mutta hänen oli kuitenkin onnistunut puolustaa oman maansa itsenäisyyttä mahtavaa vihollista vastaan. Näiden sotien takia Kaarle myös estyi ajoissa tukahduttamasta uskonpuhdistusta. F:n aikana kuninkaan itsevaltius Ranskassa vahvistui. Hänen monet sotansa ja tuhlaava hovielämänsä nielivät valtionvarat, mutta F. teki myös paljon kansansa hyväksi, kutsui oppineita ja taiteilijoita Italiasta, perusti „Collège de France"n ja edisti teollisuutta. Rakennustaidetta hän erittäin suosi, niin esim.

Frans I. Tizianin taulun mukaan Louvren museossa.

Louvren linna rakennettiin hänen aikanaan uudestaan reuesanssi-tyyliin. Häneu aikanaan uskonpuhdistus levisi Ranskaan; oltuaan ensin kahden vaiheilla tässä kysymyksessä F. rupesi ankarasti vainoomaan uudeu opin puoltajia, ollen kuitenkin samaan aikaan liitossa Saksan protestanttieu kaussa. [Pardoe, „Court and reign of Francis I, King of France" (1902); Bourilly, „Le règue de Frauçois I".]

2. F. II (1544-60), hall. v:sta 1559, edell:u pojaupoika, Heurik II:n ja Katariina Medici'n poika. Nai 1558 Maria Stuartin ja oli kokonaan puolisonsa euojen, Guisein, johdettavana. F:n aikana alkoi viimemaiuittujen ja Bourbon-suvun välillä se eripuraisuus, joka johti hugenottisotiin. Häntä seurasi valtaistuimella hänen veljensä Kaarle IX.

Frans, s a k s a l a i s - r o o m a l a i s i a ja Itävallau keisareita (saks. *Franz*).

1. F. I S t e f a u (1708-65), hall. v:sta 1745, Leopoldin, Lothringenin herttuan poika, seurasi isäänsä 1729 tämän maan hallituksessa, luovutti sen Wienin sopimuksen mukaan 1735 Ludvik XV:n apelle, Stanislaus Leszezynski'lle ja sai korvaukseksi oikeuden Toscanan suuriherttuakuntaan, minkä hän Mediei-suvun sammuttua otti haltuunsa 1737. Nai 1736 keisari Kaarle VI:n tyttären, Maria Teresian. V. 1740 hänen puolisonsa valtaistuimelle päästyään julisti F:n kanssahallitsijakseen ja 1745 hänet Kaarle VII:n kuoltua valittiin keisariksi. Valtakunnan asioihin F. ei kuitenkaau paljoa puuttuuut; sen sijaan hän Itävallassa toimi eliukeinojeu ja henkisen kehityksen hyväksi. Häuen lapsiausa olivat Josef II, Leopold II ja Maria Antoinette.

2. F. II J o s e f K a r l (1768-1835), saks.-room. keisari 1792-1806, Itävallan keisari F. I nimisenä 1804-35; Leopold II:n poika ja seuraaja, F. I:n pojanpoika. Jatkoi Ranskaa vastaan isänsä aikamaa sotaa, joka Napoleonin voittojen jälkeen päättyi Campo Formion rauhaan 1797, missä F. menetti Milanon ja Belgian saaden korvaukseksi osan Venetsian aluetta. Toisen liittokunnan sodassa F:lla alussa oli menestystä, mutta hän kadotti Marengon tappion jälkeen uudestaan italialaiset alueensa ja pakotettiin Lunévillen rauhaan (1801), missä Campo Formion sopimus vahvistettiin ja Saksa menetti Ranskalle Rein-virran vasemmanpuolisen rannan. Onueton kolmannen liittokunnan sota, missä itävaltalaiset voitettiin Ulmin ja Austerlitzin luona, tuotti venetsialaisten alueiden ja Tyrolin menetyksen (Pressburgin rauhassa 1805). Sittenkuin F. jo 1804 oli ottanut Itävallan perinnöllisen keisarin arvonimen, luopui hän Reinin liittokunnan muodostumisen jälkeen Saksan keisarin arvosta 1806. Vielä kerran F. koetti onneansa Napoleonia vastaan, mutta Wagramin tappion jälkeen hän (Wienin l. Schönbrunnin rauhassa 1809) sai tehdä uusia luovutuksia, menettäen tällä kertaa m. m. Adrian-meren rannikon. Napoleonia hän persoonallisesti vihasi, vaikka naittoikin hänelle tyttärensä Marie Louisen, ja pakosta auttoi häntä Venäjän retkellä. Tämän onnettomasti päätyttyä 1812 F. jonkun ajan pysyi puolueettomana, mutta yhtyi 1813 liittoutuneihin ja sai ensimäisessä Pariisin rauhassa 1814 kaikki menetetyt alueensa takaisin paitsi Belgiaa. Siitä saakka F. hallitsi melkein keskeytymättömässä rauhassa ja koetti ennen kaikkea ylläpitää olevia oloja. Hän yhtyi Pyhään allianssiiu 1815 ja oli varsinkin siitä saakka taantumukselliseu ministerinsä, ruhtinas Metterniehin johdettavana. Ollen mielenlaadultaan pikkumainen ja itsepäinen F. vihasi ja vainosi kaikkia vapausliikkeitä ja perustuslaillisia pyrintöjä. [Wolfsgruber, „F. I, Kaiser von Österreich" (1899).]

G. R.

Frans (it. *Francesco*), Molempain S i s i l i a i n kuninkaita. 1. F. I (1777-1830), Ferdinaud IV:n (I:u) ja Karoliina Itävaltalaisen poika, pysyi äitiusä kateuden tähden asioista syrjäytettyuä, kunnes 1812 englant. avulla saatiin aikaau uusi perustuslaki ja F. uimitettiin sijaishallitsijaksi. Myöhemmin hän kuitenkin taas menetti asemansa, kuuues 1825 isänsä kuoleman jälkeen nousi valtaistuimelle; mutta silloin hän jo oli uuohtanut nuoruutensa vapaamieliset harrastukset.

2. F. II M a r i a L e o p o l d (1836-94), hall. 1859-61, kuningas Ferdinand II:n poika, Bourbonsukua. Ollen itse vähäpätöinen, hän antoi isänsä aikuisen taantumuspuolueen vallita, joka julmuudellaan joudutti vallankumousta. Itävallan tappion ja Keski-Italian vallankumousten johdosta 1859 alkoi Sisiliassakin levottomuuksia. Garibaldi vapautti ensiu Sisilian saaren, jouka jälkeen hän lähti mannermaalle ja uhkasi kansan kannattamana Napolia 1860. Peloissaan F. lupasi uudistaa perustuslailliseu hallitusmuodon v:lta 1848, mutta tämä myönuytys tuli liiau myöhään ja kaikki luopuivat hänestä. Gaëtan linnassa hän vielä puolustihe jonkun aikaa, autautuen 1861, jonka jälkeeu hänen maansa yhdistettiin Italian kuningaskuntaan. F. sai turvapaikan paavi Pius IX:n luoua Roomassa ja myöhemmiu Baierissa. Hän koetti sittemmin ylly ttämällä Napolin rosvojoukkoja levottomuuksiin toimittaa vaikeuksia uudelle hallitukselle. [De Cesare, „La fine di un regno".]

G. R.

Frans Ferdinand (s. 1863), Itävallan kruuuunperillinen, Itävallan-Esten herttua, arkkiherttua Kaarle Ludvikin, keisari Frans Josef I:n veljenpoika, peri 1875 Este-suvun omaisuuden ja arvonimen. Kruununprinssi Rudolfin (1889) sekä F. F:n isän kuoleman jälkeen (1896) tuli hänestä Itävallan kruununperillinen.

Franseesi (ransk. *française*, oik. = ranskalainen, nim. vastakkaistaussi), useavuoroinen vastakkaistanssi, joka 1700-luvun alussa tuli Englannista Ranskaan ja sittemmin Saksaan ja Pohjoismaihin. Tanssitaan enimmäkseen käyntiaskelin, tanssijat parittain vastatuksin olevissa riveissä. Viisi tai kuusi eri „vuoroa"; *Pantalon, Été, Poule Pastourelle* l. *Trenitz* ja *Boulangère*. Tanssin sävel $^2/_4$- ja $^6/_8$-tahtinen. Franseesia tanssitaan eri maissa eri tavoin. vrt. A n g l e e s i.

Fransiskaanit (*Fratres minores, minoriitit*, s. o. pienemmät veljet, h a r m a a t v e l j e t), Franciseus Assisilaisen (ks. t.) 1208 perustama, paavi Honorius III:n 1223 vahvistama kerjäläismunkkikunta, jonka kautta apostolinen köyhyys tuli ensi kerran otetuksi kirkon palvelukseen. Veljeskunta sidottiin läheisesti paaviin, mutta vapautettiin kokonaan piispain tuomiovallasta. Sen etupäässä on aina joku kardinaali *(cardinalis protector)*, mutta varsinainen johtaja on veljeskunnan yleiskokouksen 6:ksi vuodeksi ker-

rallaan valitsema kenraaliministeri l. kenraali; hänen alapuolellaan provinsiaalit johtavat veljeskunnan maakuntia, guardiaanit luostareita. Paavien suosimina fransiskaanit saivat oikeuden seurakuntapapistosta välittämättä kaikkialla saarnata ja kuulla rippiä ja saavuttivat siten suureu vaikutuksen, ei ainoastaan kansan alempiin kerroksiin, vaan ruhtinaihinkin, joiden rippi-isinä he olivat hyvin suosituita, kunnes jesuiitat heidät syrjäyttivät. Liittyen kuuluisimmaan oppineensa Johannes Duns Seotuksen (ks. t.) edustamaan jumaluusopilliseen suuntaan he kävivät keskiaikana katkeria taisteluita kilpailijainsa dominikaanien kanssa, jotka tunnustivat Tuomas Akvinolaisen (ks. t.) oppi-isäkseen. Kuvaavaa heidän jumaluusopilleen on heidän ponnistelunsa saada hyväksytyksi oppi Neitsyt Marian synnittömästä sikiämisestä. Huolimatta veljeskunnan keskuudessa syntyneistä riitaisuuksista, joita on aiheuttanut alkuperäisen säännön lievempi (konventuaalit) tai ankarampi (observantit) tulkitseminen, fransiskaaneja oli 18:nnella vuosis. 150,000 yli 9,000:ssa luostarissa. Tärkein haarautuminen on kapusiiniveljeskunta (ks. t.). Pukuna on tummanruskea villainen kaapu, köysi ja solmuinen ruoskankieli vyötäisillä; pyöreä, lyhyt päähine ja sandaalit. — Tätä kerjäläismunkisto-aatettaan täydentäen P. Franciscus perusti vielä klarissalaisteu nunnakunnan (ks. t.), sekä tertiaari-veljistön (ks. t.). — Tilapäisesti puhutaan fransiskaanien vaikutuksesta Suomessa jo 1300-luvulla. V. 1403 mainitaan ensi kerran Viipurin, 1449 Rauman fransiskaaniluostari. Vielä kolmaskin fransiskaaniluostari oli Suomessa 1400-luvulla Köökarissa. [Wadding, „Annales Minorum" (2:uen pain. 1731-1886, 25 nid.), Heimbueher, „Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche", I osa (1896).] *A. J. P-ä.*

Frans Josefin maa, saariryhmä Pohj.-Jäämeressä, Novaja Zemljan pohjoispuolella, n. 80 ja 83° pohj. lev. ja 42 ja 66° it. pit., n. 60 saarta (19,700 km²), joista mainittakoon Wilezekin, Graham Bellin, Prinssi Yrjön ja Aleksandran maat. Samoinkuin Huippuvuoretkin on F. J:n maa vuonojen ja salmien rikkiuurtamaa taffelimaata, käsittäen mahtavan basalttikerroksen peittämiä jura- ja liitumuodostuksia. Vuorien keskikorkeus on 600-1,000 ja korkein kohta Riehthofenin vuori 1,580 m yl. merenp. Vuoden keskilämpö on —18°, alin tavattu lämpötila —48° ja korkein +4°. Lumiraja on n. 300 m korkeudella ja ylempiä seutuja peittävästä maajäästä kulkevat lukuisat jäätiköt mereen saakka. Etelä- ja länsiosissa kasvi- ja eläinkunta ovat verrattain rikkaat; puita ei täällä kuitenkaan kasva. Saaret ovat asumattomia. — V. 1873 Payer ja Weyprecht löysivät saariryhmän. Sen läntisiä osia tutki lähemmin Jaekson 1894-97, koillisosissa taas Nansen ja Johansen kulkivat 1896. Myöhemmin se on ollut usean retkikunnan lähtöpaikkana. *V. v. F.*

Franson, Fredrik (1852-1908), ruots.-amer. „evankelista". Tuli Ameriikkaan siirryttyään yhteyteen Moodyn kanssa ja alkoi sittemmin (1881) toimia kiertävänä „evankelistana" Ruotsissa y. m. maissa, käyden m. m. Suomessa useita kertoja. Hudson Taylorin vaikutuksesta F. alkoi 1889 toimia lähetyksen hyväksi, m. m. perustamalla Chicagossa 1891 Skandinaavilaisen allianssilähetyksen, jonka haaraosastoja on m. m. Ruotsissa sekä Suomessa (vapaakirkollisten keskuudessa), sekä keräämällä suuria joukkoja lähetyssaarnaajia (muutamassa vuodessa yli 100 henkilöä) ynnä varoja heidän lähettämiseksecn. *U. P.*

Frans Salesilainen (1567-1622), katolilainen pyhimys, Genèven piispa. Vaikutti menestyksellä pohjoisen Savoijin voittamiseksi takaisin katolilaisuudelle ja perusti yhdessä rouva von Chantaliu kanssa salesilais-nunnakunnan. Hänen arvokkaista hartauskirjoistaan mainittakoon „Philothea". V. 1665 hänet julistettiin pyhimykseksi, 1877 kirkon opettajaksi. [Hamon, „Vie de François de Sales" (5:s pain. 1867).] *A. J. P-ä.*

Frantsila ks. Rantsila.

Frantzes, Georgios ks. Phrantzes.

Franz, Robert, oik. R. F. Knauth (1815-92), saks. laulunsäveltäjä, alallansa parhaimpia, Schneiderin oppilas; tuli Halleen urkuriksi 1841 ja yliopiston musiikkijohtajaksi 1859. Hänen laulujaan on yli 350; hän julkaisi myös Bachin ja Händelin teoksia, mestarillisesti niitä sovitelleu uykyisille orkesterisoittimille. *I. K.*

Franzén, Frans Mikael (1772-1847), suom. runoilija, s. helmik. 9 p. 1772 Oulussa. Vanhemmat olivat kauppias Zaehris Frautzén (suku Karjalasta) ja Helena Sehulin (suku Savosta). Käytyään koulua kotikaupuugissaan F. tuli ylioppilaaksi 1785 Turussa ja joutui varsinkin Porthanin vaikutuksen alaiseksi. Hän vihittiin maisteriksi (1789), väitteli tohtorin arvoa varten (1791) ja nimitettiin kaunopuheisuuden dosentiksi (1792). Kesällä sam. v. F. esiintyi ensimäisen kerran runoilijana parilla suuremmalla tilapäärunolla, joissa hänen oma runoilijapersoouallisuutensa ei kuitenkaan päässyt esille. Mutta hän sepitti jo tähän aikaan pienempiä lyyrillisiä runoja, jotka puhuvat aivan toista kieltä. Ensi lempensä innostamana hän kirjoitti n. s. „Selmarunonsa", ja muutamat niistä hän otti mukaansa, kun hän kesällä 1793 matkusti Ruotsiin. Samana syksynä Kellgreu painatti „Stoekholmsposteniin" F:n runon „Ihmisen kasvot", johon hän liitti ylen kiittävän suosituksen, sekä „Selmalle" ja „Vanhan soturin". Ne herättivät yleistä ihastusta ja tekivät hänestä yhdellä iskulla kuuluisan miehen. Seur. v. (1794) häu sai näistä runoistaan Ruotsin akatemialta „Lundbladin palkinnon". „Stockholmspostenissa" painettiin seu jälkeen joukko runoja, jotka vain vahvistivat F:n ruuoilijamainetta. Ne ilmaisevat ihanteellista maailmankatsomusta, joka hohtaa viattomuutta ja kirkkautta, ja ovat tosilyyrillistä tempperamenttia kuvastavia hetken tunnelmatuotteita.

F. M. Franzén.

Vv. 1795-96 F. teki ulkomaanmatkan Tanskan kautta Saksaan, Ranskaan ja Englantiin, joka matka suuresti laajensi hänen kirjallista näköpiiriänsä. Kotiin palattuaan hän kirjoitti kuuluisan runonsa „Sång öfver Gustaf Philip Creutz", (1797). jolla häu saavutti Ruotsin akatemian suuren palkinnon, kuitenkin vasta pitkän epäröimisen ja monien muutosvaatimusten jälkeen. Sillä tämä ihana runo oli akatemian makuun nähden täydelleen vallankumouksellinen. Se heijastaa koko hänen varhaisemman runoutensa suloutta ja kirkkautta, mutta sen lisäksi on siinä voimaa ja lentoa, jota pienempien runojen aiheet eivät edellyttäneet.

V. 1794 F. tuli „Åbo tidniugar" lehden toimittajaksi, 1795 kirjastonhoitajaksi, 1798 „opinhistorian" professoriksi, jonka viran hän 1801 vaihtoi käytänuöllisen filosofian ja siihen yhdistetyn yleisen historian professorin toimeen. Vihittiin papiksi 1803. Hänen työnsä yliopistossa vaati yhä hartaampaa syventymistä filosofiaan, joka yhteydessä muitten asianhaarojen kanssa aikaansai muutoksen hänen runoudessaan. „En blick på det adertonde seklet" (1798) osoittaa hänen kääutyneen didaktisen runouden alalle, samoinkuin osaksi myös „Emili eller en afton i Lappland" (1798, pain. 1802) ja „Finlands uppodling" (1800). Viimemainitussa hän osoittautuu Porthanin hengenheimolaiseksi, joka antaa runopukuisen muodon kaikille senaikuisille kausallisille harrastuksille Suomessa.

Haminan rauhan jälkeen F. muutti Ruotsiin (1811). Jäähyväislahjakseen hän jätti Suomelle ensiuäiseu runovihkonsa „Skaldestycken"(1810), 97 ruuoa, monta niistä, joiden kautta hän on saavuttauut kuolemattomuuden. „Selma-runojen" lisäksi mainittakoon hänen kauniit juomalaulunsa.

Ruotsissa hän antautui ensi sijassa papillisiin tehtäviinsä, olleu 1812-24 kirkkoherrana Kumlassa, 1824-31 Klaran seurakunuan pappina Tukholmassa ja v:sta 1831 kuolemaansa saakka piispana Heruösaudissa. Hän oli jäsenenä virsikomiteassa ja v:n 1819 virsikirja sisältää 22 hänen virttään. V. 1808 hän oli valittu Ruotsin akatemian jäseneksi ja toimi Tukholmassa ollessaau sen sihteerinä. Kumlassa syntyivät n. s. „Fanny-runot", jotka hän liitti „Selma-runoihin" yhdeksi sarjaksi ja jotka osoittavat, ettei häueu lyyrillineu suonensa ollut aivan ehtynyt. Sitä vastoin hänen suuret eepilliset runonsa, „Julie de St. Julien"ea lukuunottamatta, „Gustaf Adolf i Tyskland", „Svante Sture eller mötet på Alvastra" ja „Columbus eller Amerikas upptäckt" samoin kuin häneu draamansa „Audiensen eller Lappskan i Kungsträdgårdeu" (1836) ja „Drottuiug Ingierd eller mordet på Eljarås" (s. v.) voivat meidän päivinämme viehättää ainoastaan kirjallishistorioitsijaa. Sen aikuisiin kirjallisiin riitoihiu fosforistien ja akatemiallisten kesken hän ei ottanut osaa, seisoi oikeastaan molempien ryhmien ulkopuolella, mutta nauttien molempien kunnioitusta ja ihailua. Hän kuoli Säbrån piispankartanossa Hernösandissa 14 p. elok. 1847. — F. oli kolmasti naimisissa: 1) Lilli Roosin kanssa vv. 1799-1806; 2) Sofia Westeriu, M. Choraeuksen lesken kanssa vv. 1807-29; 3) C. E. Arwidssonin kanssa 1831.

Sekä Suomen että Ruotsin kirjallisuushistoria on itsellensä omistanut F:n, ja kummallakin on siihen oikeus. Kuitenkin hän on ja pysyy suomalaisena runoilijana, joka vasta miehuutensa iässä muutti Ruotsiin ja joka Suomessa-olonsa aikana loi suurimman osan siitä runoudesta, jonka luojana hän elää läpi aikojen. Hänet on sekä ruotsalaiselta että suomalaiselta taholta tunnustettu Creutzin ja Fresen jälkeläiseksi ja on laskettava Suomen ruotsinkielisten klassikoitteu joukkoon Runebergin ja Topeliuksen edelläkävijänä. F:n tuotteet sisältyvät pääasiallisesti seuraaviin teoksiin: „Skaldestycken" (7 osaa 1824-61, uusi p. 1867-69), „Skrifter i obunden stil" (I, 1835), „Predikningar" (5 nid. 1841-45) ja „Minnesteckniugar" (3 nid. 1848-60). Ks. A. A. Grafströmin elämäkertaa F:n kootuissa teoksissa, C. D. af Wirsén: „Minne af biskopen Doktor F. M. F." (Ruotsin akat. toimituksissa 1886, II, 1887) ja G. Castrén: „F. M. F. i Finland" (1902). *E. H.*

Franzensbad *[-bāt]*, kaupunki ja kylpypaikka Böömissä, 4,5 km pohjoiseen Egeristä, 441 m yl. merenp., puistoistutusten keskellä, 1,828 as. (1900). F., jonka ilmasto on terveellinen ja viileä (vuoden keskilämpö 7,35°), on tunnettu erinomaisista mutakylvyistään mutta etupäässä 12:sta kivennäisvesilähteestään, jotka sisältävät glaubersuolaa, rautaa, magnesiumia ja kalsiumia ja joiden vettä lähetetään täältä vuosittain n. 400,000 pulloa. Kylpyvieraiden vuotuinen lukumäärä on 8-10 tuh. *(V. v. F.)*

Frapeerata (ransk. *frapper*), oik. „lyödä", hämmästyttää, ihmetyttää.

Frascati *[-kā'-]*, kaupunki Italiassa Rooman provinssissa, 17 km Roomasta, Albano-vuorten rinteillä, lähellä muinaisen *Tusculum*in (ks. t.) raunioita, 9,915 as. (1901). Se on tunnettu kesäoleskelupaikka, kuuluisa terveellisestä asemastaan, suurenmoisesta näköalastaan kampanjalle ja merelle päin sekä roomal. ylimysten 16 ja 17:nnellä vuosis. rakennuttamista komeista huviloista. Harjoittaa puutarhanhoitoa. *(V. v. F.)*

Fraseeraus (ks. F r a a s i), *mus.*, jäsentely l. jaksoittelu, on mitä tärkein puoli sävelteoksen esittämisessä samoin kuiu sen sepittämisessä, jopa sen nauttimisessakin. Sen avulla käy sävelyksen rakenne ja kaikkien sen osien ja sävelryhmieu keskinäinen suhtautuminen selvästi tajuttavaksi, ja tästä taas riippuu suuresti sävelyksen koko pohjatunnelma. Kuitenkin on tämä ala teoreettisesti vielä varsin vaillinaisesti selvitelty, ja nuottien merkintäkin on tässä suhteessa hyvin puutteellinen. Tärkeitä virikkeitä sisältävät siiheu nähden Westphalin, Riemannin ja Lussy'n teokset. *I. K.*

Fraseologia (ks. F r a a s i), oppi kielen sanontatavoista ja kääuteistä tai kokoelma kieleen kuuluvia (n. s. i d i o m a a t t i s i a) lausetapoja. Tällaista fraseologiaa on sanakirjoissa valaisemassa hakusanan käytäntöä ja merkityksen laajuutta.

Fraser River *[freisə rivə]*. Pohjois-Amerikassa, British Columbian suurin joki, alkaa·Kalliovuorilta 1,142 m yl. merenp. ja juoksee ensin luoteeseen, kiertää Cariboo Mountainsin, virtaa etelään saaden vasemmalta suurimman lisäjokensa Thompsonin ja laskee neljällä suuhaaralla Georgian-salmeen. Se on 1,200 m pitkä ja ıunsaitteu koskiensa takia purjehduskelpoinen

ainoastaan 130 km matkalla suustaan sekä paikka paikoin keskijuoksussaan. *V. v. F.*

Frater (lat.), veli, erityisesti luostariveli. Fraternitas, veljeys, veljeysliitto. vrt. Kilta. — Fraternité, ransk. veljellisyys.

Fratercula ks. Lunni.

Fratres arvales *[-vâ'-]*, „peltoveljet", arvaalit, Roomassa ikivanha muka Romuluksen perustama pappiskollegi, johon kuului 12 elinkautista jäsentä, keisariajalla Rooman korkeinta ylimystöä itse hallitsijasta alkaen. Arvaalit huolehtivat Dea Dian (ks. t.) palvelusta ja viettivät hänen kunniakseen toukokuun lopulla komeau juhlan monine menoineen. Niitteu (juhlassa tanssin yhteydessä) esittämä laulu *(Arvale carmen)* on latinan kielen aikaisimpia muistomerkkejä. Juhlapaikasta, Dea Diau lehdosta, on myös tavattu useita kiveen piirrettyjä selontekoja arvaalieu virkatoimituksista vv. 14-241 j. Kr. [W. Henzen, „Aeta fratrum Arvalium" (1874).] *K. J. H*

Fratres militiæ Christi ks. Kalpaveljesten ritarikunta. — Fratres minores ks. Fransiskaanit. — Fratres prædicatores ks. Dominikaanit.

Frauenstädt *[-štet]*, Christian Martin Julius (1813-79), saks. filosofi, taipui ensin hegeliläisyyteen, mutta tuli sitten Schopenhauerin oppilaaksi; julkaisi m. m. „Æsthetische Fragen" (1853) ja „Briefe üb. die Schopenhauersche Philosophie" (1854). Kun Schopenhauer testamentillaan oli uskonut käsikirjoituksensa F:n huostaan, julkaisi tämä S:n teosten kokonaispainoksen (6 os., 1873-74) sekä useita S:n filosofiaa koskevia teoksia. F. ei itse puolestansa ehdottomasti yhdy Schopenhaueriin, vaan säilyttää muutamiin tärkeihin kysymyksiin nähden filosofisen itsenäisyytensä. Oli syntynyt Posenissa, eli enimmäkseen Berliinissä.

Fraunhofer *[-ō-]*, Joseph von (1787-1826), saks. valo-opin tutkija, alkoi 1798 uransa oppilaana muutamassa valo-opillisessa laitoksessa, alkoi myöhemmin hioa lasia ominpäin ja tutki samalla matematiikkaa ja fysiikkaa. Hän sai optikon paikan Utzschneiderin matemaattisten ja fysikaalisten koneiden tehtaassa ja tuli 1809 laitoksen osakkaaksi. Tuli 1823 Tiedeakatemian jäseneksi ja Münchenin yliopiston fysikaalisen kabinetin professoriksi ja konservaattoriksi. Suunnitellessaan akromaattisia linssejä kiikareja varten hän tutki auringon-spektriä ja keksi tällöin n. s. Fraunhoferin viivat (ks. Spektraalianalyysi). F. oli myöskin ensimäinen, joka mittasi valoaaltojen pituutta käyttämällä valontaipumista hilassa. ks. Valontaipuminen. *(V. V. K.)*

Fraunhoferin viivat ks. Spektraalianalyysi.

Fraus (lat.), petos, vilppi; f. legis, lain kiertäminen; f. pia, „hurskas petos", hyvässä tarkoituksessa harjoitettu vilppi.

Fraustadt (puol. *Wszowa*), kaupunki Preussissa, Posenin hallitusalueella Glogau-Lissan radan varrella, 7,452 as. (1905). Harjoittaa verkatteollisuutta sekä vilja- ja karjakauppaa. — F:n luona kenraali Rehnsehiöldin johtamat ruotsalaiset saivat loistavan voiton kenraali Schulenburgin johtamista saksilaisista ja venäläisistä helmik. 13 p. 1706. *(V. v. F.)*

Fravaši (avestan. kieltä; pehlvi *fravahr;* pers. *fervar, ferver*), elämänolio, sielu, ihmisen henki, käsitetty pieneksi olennoksi, joka voi erota ruumiista ja elää kuoleman jälkeen.

Fraxinus ks. Saarni.

Frazer *[freï'zə]*, James Georg (s. 1854), englantilainen kansatieteen ja uskonnonhistorian tutkija, 1908 professori Liverpoolissa. F. on englantilaisen antropologisen suunnan etevimpiä edustajia. Hänen pääteoksensa „The golden bough" (1890) tahtoo osoittaa kasvillisuuden kuolemisen ja virkoamisen syvällistä vaikutusta uskonnollisten menojen kehittymiseen. Teoksesta on ilmestynyt uusia laajennettuja painoksia. *E. K-a.*

Frech *[-eh]*, Fritz (s. 1861), saks. geologi, 1893 yliopistonprofessori ja geologisen laitoksen ynnä museon johtaja Breslaussa. Tehnyt etupäässä paleozooisia muodostumia sekä jääkautta koskevia tutkimuksia. Julkaissut m. m.: „Korallenfanna des Oberdevons in Deutschland" (1885); „Karte d. Quartären Maximalvereisung Europas" (1904, yhdessä Geinitzin ja Partschin kanssa); „Verbreituug der Landsäugetiere zu Beginu der Eiszeit" (1904). Lethæa geognostica nimisen suuren geologisen kokoelmateoksen päätoimittaja. *P. E.*

Fredegunda *[-u'-]* (k. 597), frankkilainen kuningatar. Oli ensin Neustrian kuninkaan Kilperikin jalkavaimona, mutta tämä hylkäsi hänet naidessaan länsigoottilaisen kuninkaantyttären Galsuinthan. Pian hän kuitenkin jälleen lähestyi F:aa, ja kun Galsuintha tästä valitti, murhautti Kilperik hänet sekä otti F:n puolisokseen. Täten Kilperik joutui sotaan veljensä, Austrasian Sigibertin kanssa, joka oli naiuut Galsuinthan sisaren Brunhildan. F. vainosi tästälähin julmasti kaikkia vastustajiaan, murhantti m. m. Sigibertin (575), kaksi Kilperikin poikaa tämän edellisestä aviosta, sekä myös, kuten luullaan, miehensä (584). Täten hän raivasi omalle pojalleen, Klothar II:lle tien valtaistuimelle. Hänen päävihollisensa oli Brunhilda, jota hän myös vaikka turhaan yritti surmauttaa. *G. R.*

Fredenheim *[frē-]*, Kaarle Fredrik (1748-1803), yli-intendentti. s. Turussa, professori, sittemmin arkkipiispa, Kaarle Fredrik Mennanderin poika, tuli 13 v. vanhana ylioppilaaksi Upsalassa, väitteli Turussa v. 1765 väitöskirjalla „Virtus liberæ civitatis fundamentum principuum". Siirtyi seur. v. Ruotsiin kansliakollegion palvelukseen. Aateloitaessa 1769 otti nimen Fredenheim. V. 1775 hänet määrättiin kuninkaan kanslian eusimäiseksi toimitussihteeriksi ja 1776 v. t. valtiosihteeriksi sekä 1792 kanslianeuvokseksi. Innokkaana tieteen ja varsinkin taiteen ystävänä F. saavutti Kustaa III:n suosion. V. 1770 hän perusti Juslénin ja Porthanin kanssa Aurora-seuran Turkuun. Matkalla Italiassa hän 1782 sai paavi Pius VI:n lupaamaan, että Ruotsin valtakuntaa koskevat, siihen saakka painamattomat paavin bullat saataisiin kopioida. Niitä oli 183 ja ne ovat olleet Porthanin käytettävinä. Undella Italian matkalla 1788-91 hän v. 1789 toimitti kaivauksia Rooman Forum romanumilla muinaisten taide-esineitten löytämistä varten. Hän julkaisi v. 1794 kokoelman kuvia Ruotsin kuuinkaalliseu museon parhaimmista marmoritaideteoksista nimellä: „Ex Museo Regis Sueciæ antiqvarum e marmore Statuarum j. n. e." sekä

nimitettiin v. 1795 maalari-ja kuvanveistäjäakatemian yli-intendentiksi ja esimieheksi. H. Schück julkaisi 1901 „Brefvexling mellan biskop C. F. Mennander och hans son C. F. F." ja K. G. Leinberg. „F:s dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 samt utdrag af hans konceptbiografi" (Sv. litt. sällsk:s i Fiuland förhandl. o. uppsatser. XV, 1902). *(K. R. M.)*

Fredenstierna *[frēdenšārna]*, Adam, ennen aateloimistaan Schütz (1685-1772), suom.-ruots. virkamies. Kun P. Ribbing, G. Gyllencreutz y. m. 1716 salassa suunnittelivat uuden hallitusmuodon pääpiirteitä, oli F. heidän sihteerinänsä; tuli asessoriksi Turun hovioikeuteen 1721, Svean hovioikeuteen 1728, hovioikeudenneuvokseksi 1736. F. oli vauhempien myssyjen ensimäisiä miehiä ja joutui senvuoksi hattujen vainon alaiseksi. Hän rupesi läheiseen yhteyteen Venäjän lähettilään kanssa ehdottaen tälle m. m. erityisten Suomen valtiopäivien kokoonkutsumista. V. 1749 häntä sekä valtaneuvos Åkerhielmiä syytettiin siitä, että he olivat saaneet Venäjän ja Tanskan hovit antamaan apuansa hattujen kukistamiseksi ja kruununperimyksen muuttamiseksi; syytös ei ollut aivau perätön, mutta raukesi. V. 1755 F. nimitettiin oikeuskansleriksi, 1758 Turun hovioikeuden ja 1768 Svean hovioikeuden presidentiksi. Hän ihaili niin suuresti vapauden ajan hallitusmuotoa, että hän vielä 1766 sanoi „etteivät enkelitkään olisi voineet tehdä sitä parempaa". *J. F.*

Frédéric, Léon (s. 1856), belg. maalaaja. Pääasiallisesti maalannut henkilörikkaita, usein kolmiosaisia kansanelämän kuvauksia, joissa aatteiden ilmituominen on olennaisena osana. Maalaustapa on karkean voimakasta ja yksityiskohtiin menevää, siinä ilmenee vaikutusta 1400-luvuu mestareista ja uudenaikaisesta ulkoilmamaalauksesta. Esim. iso triptykon-kuva „Käsityöläisen ikäkaudet" (Pariisin Luxembourg-museossa). *E. R-r.*

Fredericia *[-rī'-]*, kaupunki ja ennen v. 1864 linnoitus Tanskassa, Kaakkois-Jyllannissa, Vähän Beltin varrella, jonka poikki höyrylautta kulkee, 13,450 as. (1906). Kaupunki on tärkeä rautateiden ja lennätinjohtojen risteys. — Perustettu 1650; v:een 1664 *Frederiksodde* nimeltään. V. 1849 slesvig-holsteinilaiset piirittivät sitä, mutta heidät voitettiin taistelussa heinäk. 6 p. kokonaan. *(V. v. F.)*

Fredericksburg *[fredriksbōg]*, Virginiassa, 80 km Washingtonista loun. oleva kaupunki, jossa ^{11}-$^{15}/_{12}$ 1862 kenr. Leen johtamat etelävaltalaiset (78,000) voittivat kenr. maj. Burnsiden komentamat pohjoisvaltalaiset (117,000). Voittajaiu mieshukka 7 %, voitettujen 11,$_2$ %. Suuruudeltaan 3:n viim. vuosisadan taisteluista 20:s; taktillinen arvo (ks. t.) 1,$_{56}$. *-lskm-.*

Frederik, Fredrik nimen tansk. ja hollant. muoto.

Frederiksborg, kuninк. linna Sjællandissa, 35 kilom. Kööpenhaminasta, Kristiau IV:n vv. 1602-1608 rakentama; on uykyisiu rikkaitten historiallisten kokoelmien säilytyspaikkaua.

Frederiksen, Nils Kristian (1840-1905), tansk. taloustieteilijä, oli 1868-77 professorina Kööpenhaminan yliopistossa, valittiin 1866 folketingetiin, harjoitti samalla suurenmoista liiketoimintaa, mutta menetti omaisuutensa ja lähti 1877 Ameriikkaan; toimi siellä sanomalehtimiehenä, mutta antautui pian uudelleen liikealalle, teki 1889 vararikon ja palasi Eurooppaan; on vapaamielisen koulukunnan kannalta julkaissut m. m. „Om almindelig formue- og iudkomstskatt" (1870) ja „Finland, dets private og offentlige økonomi" (1901). *J. F.*

Frederiksodde ks. Fredericia.

Fredman, F:s epistlar ks. Bellman.

Fredrik (saks. *Friedrich*, lat. *Fridericus*, tansk. *Frederik*, msaks. *Friderîch* = rauhanruhtinas), miehenuimi, joka on ollut useilla ruhtinailla.

Fredrik (saks. Friedrich) ja F. Wilhelm, Brandenburgin vaaliruhtinaita, Hohenzollernin sukua.

1. F. I (n. 1371-1440), Nürnbergin linnakreivinä (v:sta 1398) F. VI, aikaansai pontevalla toiminnallaan Sigismundin valitsemisen Saksan keisariksi (1410). Kiitollisuutensa ja luottamuksensa osoitukseksi Sigismund 1415 luovutti F:lle Mark-Brandenburgiu perinnöllisine vaaliruhtiuaau-arvoineeu (juhlallinen läänitys tapahtui Konstanzissa 1417) ja uimitti hänet myöhemmin valtionhoitajaksi (1418). Brandenburgissa voimakas F. mursi kopean liuna-aateliu vastarinnan; häneu poikansa ja seuraajansa

2. F. II (1413-71), joka hallitsi 1440-70, kukisti kaupunkien, varsinkiu Berliini-Kölniu, itsenäisyyden ja osti Saksan ritaristolta Neumarkiu. Masentuneena siitä, että hänet Wolgastin herttuain hyväksi pakotettiin luopumaan perintövaatimuksistaan Pommeri-Stettiniin, F. 1470 jätti hallituksen veljelleen Albrektille (ks. Albrekt Achilles).

3. Fredrik Wilhelm, „Suuri vaaliruhtinas" (1620-88), Yrjö Wilhelmin poika, hallitsi 1640-88, peri heikolta ja kyvyttömältä isältään valtakunnan, joka oli menehtymäisillään 30-vuotiseu sodan hyökylaineisiin. Praagin rauhan jälkeen (1635) Yrjö Wilhelmin kaikkivoipa ministeri Adam von Schwarzenberg oli lähentelemistään lähennellyt Itävaltaa ja siten saattanut sisäisestikin heikon Brandenburgin alttiiksi ruotsalaisten ja hollantilaisten hyökkäyksille. F. W:iä, joka nuoruutensa vuodet oli oleskellut Oranian Fredrik Henrikin loistavassa hovissa ja siellä, katolilais-habsburgilaisen systeemin jyrkkien vastustajain vaikutuksen alaisena, muodostanut kautansa aikansa valtiollisiin ja uskonnollisiin kysymyksiin nähden, Schwarzenbergin politiikka huolestutti yhtä suuresti kuin ministeri itse häntä inhotti. Schwarzenbergin kuolema kolme kuukautta F. W:n valtaistuimelle nousemiseu jälkeeu teki nuorelle vaaliruhtinaalle mahdolliseksi vähin erin raivata Brandenburgin politiikalle uusia teitä. Samalla kuin hän suhteessaan keisariin nosti Brandenburgin nöyryyttävästä vasallinasemasta ja jo ensi hallitusvuotenaan Ruotsin kanssa solmi aselevon, työskenteli F. W.

Fredrik Wilhelm.

uupumatta vaaliruhtinaskunnan riippumattomuuden ja sisäisen voiman elvyttämiseksi. Saksan evankelisten ruhtinasten johtajana hän tarmokkaasti vaati yleistä anteeksiantoa, 1629 vuoden ediktin kumoamista ja kolmen uskontokunnan samanvertaisiksi tunnustamista. Mutta sen ohella hän ei laiminlyönyt maansa aineellistakaan etua ja taisteli Westfalenin rauhankokouksessa taitavasti Pommerin puolesta, jonka ruotsalaiset vaativat hyvityksekseen. Hänen onnistukin Brandenburgille pelastaa Taka-Pommeri sekä Magdeburgin, Halberstadtin, Mindenin ja Kamminin hiippakunnat. Nämä alueenlisät olivat tosin laajat ja tärkeät, mutta Etu-Pommerin, Stettinin ja Stralsundin (joiden omaaminen oli F. W:n suunnitteleman meri- ja kauppapolitiikan ensimäinen edellytys) menettämistä ne eivät kyenneet korvaamaan.

Turvatakseen ne oikeudet ja etuudet, mitkä Saksan evankeliset valtiosäädyt rauhanteossa olivat saavuttaneet, F. W:n neuvonantaja von Waldeck 1653 nosti kysymyksen Brandenburgin johdon alaisen, Wieniä vastaan suunnatun unionin perustamisesta. Waldeekin kauas tähtäävä suunnitelma ei knitenkaan johtanut toivottuun tulokseen ja sitäpaitsi esti F. W:iä Ruotsin ja Puolan välinen sota seuraavina vuosina kohdistamasta huomiota Saksan valtakunnan sisäisiin asioihin. Puolan vasallina hänen näet oli mahdotonta pysyä puolueettomana Kaarle X:n Kustaan 1655 hyökätessä tähän maahan. Loistavalla valtiotaidolla vaaliruhtinas vaikeasta asemastaan huolimatta liittolaistensa kustannuksella hankki Brandenburgille verrattomat edut: liitytttyään ensin ruotsalaisiin hän pakotti Kaarle Kustaan Labiaun sopimuksessa 1656 vahvistamaan Itä-Preussin itsenäisyyden, ja knn asema seur. v. kääntyi Ruotsille epäedulliseksi, rieusi F. W. solmimaan Puolan kanssa puolustusliiton ja sai Brombergin sopimuksessa Juhana Kasimirinkin tunnustamaan hänet Itä-Preussin itsenäiseksi herttuaksi. Brandenburg oli täten astunut euroopp. politiikan etualalle ja se oli kyllin voimakas menestyksellisesti puolustamaan kunniakasta asemaansa Ludvik XIV:n toisen ryöstösodan johdosta yhdyttyään Ranskan vastustajiin. F. W. voitti Fehrbellinin taistelussa Mark-Brandenburgiin hyökänneet ruotsalaiset ja karkoitti vihollisensa sekä Pommerista että Preussista. Näiden voittojen aineellinen merkitys hupeni kuitenkin aivan vähiin, sillä vaaliruhtinaan kateelliset liittolaiset Hollanti ja keisari solmivat ominpäin rauhan Ranskan kanssa, joka sitten helposti saattoi St. Germain en Layen rauhassa (1679) pakottaa Brandenburgin luovuttamaan Pommerin takaisin ruotsalaisille. Liittolaistensa itsekkyyden katkeroittamana F. W., luullen yksin Ranskan voivan hänen pyrinnöilleen suoda kyllin voimakasta tukea, ryhtyi Ludvik XIV:n kanssa salaiseen liittoon. Muutaman vuoden kuluttua hän kuitenkin huomasi Ranskan suhteen erehtyneensä, palasi entiseen politiikkaansa, liittoutui Oranian Wilhelm III:n kanssa, otti vainotut hugenotit suojiinsa (n. s. Potsdamin ediktillä marrask. 1685) ja solmi keisarin kanssa sopimuksen (maalisk. 1686).

Brandenburgin nopea valtiollinen vaurastuminen ei tietenkään olisi voinut olla mahdollinen perinjurisitta sisäisittä uudistuksitta. Westfalenin rauhanteon jälkeen F. W. oli ryhtynyt yhdistämään maantieteellisesti hajallaan olevat, hallinnollisesti toisiinsa höllästi liittyvät maansa yhtenäiseksi valtioksi. Hän vahvisti hallituksen autokraatista valtaa maakuntasäätyjen kustannuksella, kukisti Preussin säätyjen vastarinnan, saattoi valtion raha-asiat järjestyneelle kannalle ja loi vankan, harjaantuneen sotavoiman, jonka riveistä hän valitsi itselleen taitavasti koulutetun virkamiehistön. Merkantilismin kannattajana hän edisti Brandenburgin teollisuutta tulleilla, monopoleilla j. n. e., mutta varsinkin kutsumalla maahan hollantil. käsityöläisiä; kauppaa rakentamalla teitä, kaivattamalla „Friedrich-Wilhelm-kanavan", järjestämällä säännöllisen postikulun, perustamalla Brandenburgin ensimäisen laivaston ja ensimäiset siirtolat („Grossfriedrichsburgin" ylisen Guinean rannikolle y. m.). Hän omisti suurta huolta antioitten seutujen viljelemiselle ja edisti monella tavoin hollantilaisten ja hugenottien uudisasutustyötä. Kaikessa F. W:n pyrkimykset tähtäsivät samaan päämäärään: häuen maansa eheyden, voiman, merkityksen korottamiseen, ja näiden pyrkimysten tuloksia tarkaten voidaan syystä sanoa hänen laskeneen horjumattoman perustuksen Preussin vastaiselle suuruudelle. [„Urkunden u. Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten F. W. von Brandenburg", 18 osaa; Droysen, „Gesch. d. preuss. Politik", III; Erdmannsdörffer, „Deutsche Geschichte 1648-1740" ja „Der Grosse Kurfürst"; Philippson, „Der Grosse Kurfürst" I-III; Heyek, „Der Grosse Kurfürst"; Prutz, „Aus des Grossen Kurfürsten letzten Jahren"; Meyer, „Die Handwerkerpolitik des Gr. Kurf. u. König Friedrichs I".]

4. F. III ks. Fredrik, Preussin kuninkaita 1.

-lskm-.

Fredrik, Holstein-Gottorpin herttuoita. — 1. F. III (1597-1659), hallitsi v:sta 1616. Soi maassaan turvapaikan uskonnon takia vainotuille; autoi Hollannista paenneitten arminiaanien ja katolilaisten asettua 1621 perustettuun Frederikstadiin. Tanskan sodissa keisarillisia ja Ruotsia vastaan F. oli uskoton lääniherralleen Tanskan kuninkaalle, mutta sai kuitenkin Ruotsin pakotuksesta 1658 Tanskan kuninkaalta suvereniteetin Sehleswigin herttualliseen osaan. — 2. F. IV, edellisen pojanpoika (1671-1702) hallitsi v:sta 1694. Liittyi Tanskan viholliseen Ruotsiin, naiden Kaarle XII:n sisaren Hedvig Sofian. Oleskellessaan Tukholmassa otti osaa Kaarle XII:n vallattomuuksiin. Traventhalin rauhassa (1700) täytyi Tanskan kuninkaan luopua valloittamastaan Sehleswigistä sekä maksaa F:lle vahingonkorvaus. Kaatui Klissovin luona. *E. E. K.*

Fredrik, Pfalzin vaaliruhtinaita.

1. F. II (1482-1556), hallitsi v:sta 1544, oli prinssinä Habsburg-suvun kannattaja neuvotteluissa ja sodassa, mutta ei saanut pyytämäänsä Habsburgin prinsessaa puolisokseen. Hallitukseen päästyään F. antoi jonkun aikaa uskonpuhdistuksen levitä maassaan ja suosi Heidelbergin yliopistoa. Hän nai Tanskan Kristian II:n tyttären ja rupesi sen johdosta vaatimaan pohjoisten valtakuntain kruunuja sekä kannatti Daeken kapinanyritystä Kustaa Vaasaa vastaan. F:n mieltäkiinnittävä elämäkerta on hänen salakirjurinsa Leodiuksen kirjoittama latinan kielellä.

2. F. III Hurskas (1515-76), hall. v:sta 1559, oli uskonpuhdistuksen innokas suosija, mutta liittyi protestanttien keskinäisten riitojen yltyessä yhä lähemmin reformeerattuihin ja määräsi maassaan noudatettavaksi heidän oppiusa mukaisen n. s. „Heidelbergin katkismuksen". F. oli liitossa muun Euroopan protestanttien, kuten alankomaalaisten ja Ranskan hugenottien kanssa. Kirkosta ja koululaitoksesta sekä Heidelbergin yliopistosta hän piti hyvää huolta.

3. F. IV (1574-1610), hall. v:sta 1583, edellisen pojan Ludvikin poika, oli alussa setänsä Johan Kasimirin holhottavana, joka Ludvikin suosiman luterilaisuuden sijaan saattoi reformeeratun opin jälleen voimaan Pfalzissa. F. oli innokas protestanttisuuden kannattaja, vastusti kaikkialla Habsburg-suvun pyyteitä ja katolisuutta ja sai vihdoin monen yrityksen jälkeen useat Saksan ruhtinaat yhtymään n. s. evankeliseen unioniin 1608.

4. F. V (1596-1632), hall. v:sta 1610, Böömin kuningas 1619-20; edellisen poika ja seuraaja. Nai 1613 Elisabetin, Englanniu Jaakko I:n tyttären, astui isänsä jälkeen unionin etunenään, ja 1619 böömiläiset, jotka olivat nousseet kapinaan Habsburg-sukua vastaan, valitsivat hänet kuninkaakseen. Vaikka itse olikin vastahakoinen, F. kuitenkin, varsinkin puolisonsa kehoituksesta sekä luottaeu Englannin ja Alankomaiden apuun, vastaanotti Böömin kruunun, jonka kautta hän joutui keisari Ferdinand II:n ilmiviholliseksi. Mutta sen sijaan että olisi varustautunut vastarintaan, F. tuhlasi aikansa ja varansa huvituksiin, ja 1620 Tilly liigan sotajoukon etunenässä voitti hänet ratkaisevasti Valkovuorella lähellä Praagia. F. pakeni Saksasta ja valtionkiroukseen julistettuna menetti sekä Böömin että perintömaansa Pfalzin. Hän sai turvapaikan Alankomaissa. F:n lyhyen herruuden tähden katolilaiset pilkaten kutsuivat häntä talvikuninkaaksi. Ernst, Mansfeldin kreivi ja Braunsschweigin herttua Kristian kannattivat vielä jonkun aikaa hänen asiaansa, kunnes Tilly heidät voitti. Pfalz ja vaaliruhtinaan arvo annettiin Baierin herttualle Maksimilianille, liigan päämiehelle. Kustaa Aadolfin voittoretkellä F. liittyi häneen toivossa jälleen voittaa takaisin menetetyt maausa, mutta vasta hänen poikansa Kaarle Ludvik sai Westfalenin rauhassa 1648 Ala-Pfalzin sekä vaaliruhtinaanarvon takaisin. *G. R.*

Fredrik (Friedrich) ja F. Wilhelm, Hoheuzollern-sukuisia Preussin kuninkaita (F. III myös Saksan keisari).

1. Fredrik I (1657-1713), Brandenburgin vaaliruhtinaana F. III; hallitsi 1688(1701)-1713, vaaliruhtinas F. Wilhelmin ja Oranian Louise Henrietten toinen poika. Hänen nuoruuttansa katkeroitti emintimän tylyys ja siitä johtunut kotoinen epäsopu; panettelusta ja häväistyksistä prinssin olo hovissa kävi niin sietämättömäksi, että hän kerran, peljäten turvallisuuttaan uhattavan, pakeni kotoaau. — F. ei ollut mikään lujaluontoinen ja lahjakas hallitsija, mutta häntä elähytti voimakas halu jatkaa isänsä työtä ruhtinaskuntansa valtiolliseksi vaurastuttamiseksi. Brandenburgista oli kasvanut valtio, jonka merkitys ja arvo velvoittivat sen puuttumaan Euroopan suurten riitakysymysten ratkaisuun. Englannin whig-politiikan ja orpanansa Wilhelm Oranialaisen kannattajaua F. olikin osallisena niissä suurissa liittokunnissa, jotka Itävalta ja merivallat solmivat Ludvik XIV:tä ja Ranskan liittolaisia vastaan. Mutta huolimatta siitä, että F:n joukot olivat menestyksellisesti taistelleet sekä alisen Reiniu että Touavan varsilla, syrjäytettiiu hänet täydelleen Rijswijckiu rauhanteosta, jonka neuvotteluihinkaan häntä ei laskettu. Tämä nöyryytys vain vakaannutti F:ssä tietoisuuden siitä, että hän ainoastaan korottamalla valtionsa kuningaskunnaksi saattoi voittaa sitä vaikutusvaltaa ja arvonantoa, jota suurvallat eivät olleet Brandenburgin vaaliruhtinaskunnalle myöntäneet ja jota se valtiollisen täysivaltaisuutensa nojalla oli oikeutettu itselleen vaatimaan. Valtion etu oli tässä suhteessa täydellisesti sopusoinnussa F:n kunnianhimon ja upeilunhalun kanssa. Pitkien neuvottelujensa jälkeen häuen marrask. 1700 onnistui voittaa keisarin suostumus sitoutumalla avustamaan Itävaltaa Espanjan perimyssodassa melkoisin asevoimin ja „ikipäiviksi" takaamaan Habsburgeille Brandenburgin äänen vastaisissa keisarinvaaleissa. Tammik. 18 p. 1701 F. Königsbergissä Preussin herttuana kruunasi itsensä Preussin kuninkaaksi. Preussin täytyi näin ollen, vaikka „suuri pohjoismaideu sota" riehui sen kynnyksellä, pakostakin kohdistaa koko huomionsa tapahtumiin Länsi-Euroopassa.

F.. joka koko hallitusaikansa, kolmea vuotta lukuunottamatta, taisteli Ranskaa vastaan, osoittautui sisäisessä hallinnossaan ranskalaisen kulttuurin hartaaksi ihailijaksi. Maansa sivistyselämään hän koetti luoda ranskalaisen leiman, „kaikki on nyt oleva ranskalaista: kieli, vaatteet, ruoka, karkelo, soitanto ja — taudit". Berliinin hovi pyrki loistossa, tuhlailussa ja kevytmielisyydessä Versailles'in tasalle. Mutta siitä huolimatta on F:lle ansioksi luettava, että hän auliisti kannatti valistustyötä ja taideharrastuksia. Taideakatemia ja tiedeseura perustettiin Berliiniin, yliopisto Halleen. Tieteitä ei sidottu ortodoksiau kahlein kuten esim. Leipzigissä ja Wittenbergissä; Franckelle ja Thomasiukselle kuningas soi opettajanpaikat Hallen yliopistossa, Spener kutsuttiin konsistorinasessoriksi Berliiniin ja Leibniz tiedeseuran esimieheksi. Hovihistorioitsijana kuuluisa Pufendorf kirjoitti verrattoman teoksensa „De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni", ja Andreas Schlüter koristi F:n pääkaupungin upeilla rakennuksilla ja taideteoksilla. — Upeileva hovinpito ja alituinen sodankäynti nielivät kuitenkin suunnattomat rahamäärät, ja hallituksen taloudellinen ahdinko kävi vuosi vuodelta yhä tukalammaksi, varsinkin senjälkeen kuin taitava valtiomies v. Danckelmann kukistettiin johtajan-asemastaan ja häneu tilalleen astuivat kreivit Wartenberg, Wittgenstein ja Wartensleben, „die drei grossen W(eh) des Staates" (valtion kolme suurta vaivaa), jotka lahjottavuudella, suvunsuosinnalla ja voitonhimolla myrkyttivät koko valtioelämän.

[Droysen, „Geschichte der preuss. Politik" IV; Ranke, „Zwölf Bücher preuss. Geschichte" V; Erdmannsdörffer, „Deutsche Geschichte vom westfäl. Frieden bis zum Regierungsantritt F. des Grossen"; v. Zwiedineck-Südenhorst, „Deut-

sche Geschichte im Zeitraum der Gründung des preuss. Königtums"; Paulig, „F. I, König v. Preussen"; Heyck, „F. I und die Begründung des preuss. Königtums"; Stettiner, „Zur Geschichte des preuss. Königstitels u. der Königsberger Krönung".]

2. Fredrik Wilhelm I (1688-1740), hallitsi 1713-40. F. I:n ja Hannoverin Sophie Charlotten poika, oli luonteeltaan isänsä vastakohta: tyly ja karkea, jopa raakakin, ennakkoluuloinen ja tietopuolista sivistystä halveksiva, mutta sen ohella lujatahtoinen, avomielinen ja totuutta rakastava, siveellisesti puhdas, tavoiltaan yksinkertainen ja verrattoman työkykyinen. Hänen päämääränsä oli luoda Preussista luja ja sisäisesti voimakas valtio, ja hän uskoi parhaiten saavuttavansa sen kartuttamalla sotajoukkoaau ja rahastoaau. Preussin armeialla, jonka mieslukua säännöllisin sotaväenotoiu (n. s. *kanttoni-järjestelmä*) lisättiin 83,000:een, ei kuriin, kuntoon ja yhtenäisyyteen nähden ollut vertaistaan; se oli oivallisesti asestettu ja sitä komeusi huolellisesti kasvatettu päällystö. Kun suurin osa vuotuisista valtiontuloista käytettiin armeian tarpeisiin, oli valtiovarainhoidossa mitä tarkin säästäväisyys välttämätön. Hovin meuot supistettiiu mahdollisimman pieniksi, kuningas luovutti yksityistiluksensa valtiolle, aatelia ruvettiin verottamaau. Valtiontulot kasvoivat uäiu olleu 7 miljoonaksi ja rahastoon oli kuninkaan kuollessa kertynyt 9 milj. taalerin säästö. — Erittäin ansiokkaasti F. W. järjesti maansa hallinnon. Korkeimmaksi hallinnolliseksi virastoksi perustettiin 1723 Kenraalidirektori, joka sai johtoonsa siihen asti toisistaan erotetut siviili- ja sota-asiat. Maakuntien hallinto joutui n. s. Sota- ja valtiontilojen kamarien osalle. Parantamalla virkamiestensä taloudellista asemaa, korottamalla heidän kelpoisuuttaau (lainopill. virkatutkinto säädettiin 1737), väsymättömästi valvoen heidän toimintaansa ja säälimättömän ankarasti raukaisemalla kelvottomia ja lahjottavia, F. W. loi kyvykkään, kuuliaisen ja velvollisuuksiaan uskollisesti täyttävän virkamiehistöu. — Preussin aineelliselle vaurastumisellekin kuningas omisti suurta huolta. Varsin menestyksellistä oli etenkin sisäinen uudisasutustyö. Parikymmentätuhatta protestanttia siirtyi katolisesta Salzburgista Itä-Preussiin, jossa valtio soi heille maata ja melkoisilla raha-avuilla edisti kaupunkieu ja kylien uudesti rakentamista. Preussiu asukasluku kohosikin F. W:n hallituskautena u. 600,000:lla. Teollisuutta hän luuli parhaiten edistäväusä monopoleilla ja tuontitulleilla, maanviljelystä taasen saattamalla käytäntöön entistä väkiperäisempiä viljelysmuotoja ja huojentamalla suurtilojen alaisen rahvaan tilaa.

Fredrik Wilhelm I.

Ollen luonteeltaan läpeensä käytännöllinen F. W. antoi tieteille ja taiteille kovin vähän arvoa. Hienostunutta ranskalaista sivistystä hän ilmeisesti vieroksui. Filosofiantutkimuksessa hän luuli piilevän vaaran sekä valtiolle että kirkolle, ja seu etevimmän edustajan Wolffin (ks. t.) hän karkoitti maastaan. Kansanvalistuksen merkitykseu hän kuitenkin tajusi, ja jos kohta hänen 1717 säätämänsä yleinen koulupakko osoittautuikin aivan ennenaikaiseksi, on hän epäilemättä kouluja perustamalla ja opettajain valmistusta edistämällä olennaisesti jouduttanut kansansa henkistä vaurastumista.

Ulkopolitiikassaan F. W. elämänsä halki pysyi kokemattomana aloittelijana. Hallituksensa ensi vuosina hän puuttui Suureen pohjoismaiden sotaan. Tukholman rauhassa 1720 Preussi 2 milj. taalerista sai Peene-joen eteläpuolisen osan Etu-Pommeria, Stettinin, Dammin ja Gollnowin sekä Usedomin ja Wollinin saaret. Mutta tähän rajoittuvatkiu F. W:n diplomaattiset saavutukset. Peljäten muuten joutuvansa valtojen mielitekojen ajeltavaksi, hän, keisarin uskollisena kannattajana, heittäytyi Itävallan politiikan turviin, ja vasta viimeisinä ikävuosinaan hän pääsi varmaan tietoisuuteen siitä, että Habsburgitkin pyrkivät kaikin keinoin estämään Preussin valtiollista vaurastumista.

Omituisen kaksinainen on se kuva, jonka historia F. W:stä on säilyttänyt: tuo töykeä, jyrkkä despootti, joka mielivaltaisesti kuin aasialainen satraappi hallitsi alamaistensa henkeä ja omaisuutta; jonka tylyys hänen perheelleen tuotti raskaita kärsimyksiä; jolle taiteet eivät suoncet mitään nautintoa, vaan kyllä ajometsästykset ja tympäisevät istunnot „Tupakkakollegissa"; joka vainosi ratsionalistisen tutkimuksen tienraivaajia, mutta omisti isällistä huolenpitoa Potsdamilaiselle jättiläiskaartilleen; hänessä oli kaiken tämän ohella monta kansansa arvokkaimmista luonteenominaisuuksista: tapojen puhtautta ja hurskautta, joita muut tuon ajan ruhtinaat halveksuivat, käytännöllisyyttä ja luomisvoimaa, joka ilmenee hänen suuriarvoisissa hallinnollisissa reformeissaan, tarmoa ja tahdonlujuutta, voimakasta kansallistuntoa. Ja joskin hänen hallituksensa oli mielivaltaista, suvaitsematonta, ajatuksenvapautta sortavaa, antaa sille kuitenkin vähentymättömän arvon tuo suuripiirteinen sisäinen lujittamistyö, joka, vaikka se saikin jyrkän itsevaltaisuuden muodon. on Preussin vastaiselle suuruudelle ollut välttämätön edellytys. [Droysen, „Geschichte der preuss. Politik" IV; Ranke, „Zwölf Bücher preuss. Geschichte" V, VI; Erdmannsdörffer, „Deutsche Geschichte vom westfäl. Frieden bis zum Regieruugsantritt F. des Grossen."; Schmollerin tutkimukset aikakauskirjoissa „Zeitschrift für preuss. Geschichte" ja „Preussische Jahrbücher."; Stadelmann, „F. W. in seiner Tätigkeit für die Landeskultur Preusseus"; „Briefe d. König F. W. I an d. Fürsten Leopold zu Anhalt-Dessau 1704-40".]

3. Fredrik II Suuri (1712-86), synt. tammik. 24 p. 1712, hallitsi 1740-86. Hänen isänsä, Fredrik Wilhelm I, tahtoi poikansa luonteeseen lähtemättömästi juurruttaa ue kolme ominaisuutta, jotka hänen mielestänsä olivat inhimillisistä hyveistä korkeimmat: F:stä oli tehtävä harras kristitty, säästeliäs hallitsija ja

reima soturi. Äiti, welfin-sukuinen Sophie Dorothea (1687-1757), oli rauskalaisten sivistysrientojen elähyttämä, hieuostunutta loistoa rakastava, kirjallisuutta, kuvaamataidetta ja soitantoa ihaileva, ja häneltä periytyneitä taipumuksia kehittivät nuoressa F:ssä hänen ransk. opettajausa. Joitakuita vuosia prinssi oli näiden toisiaan vieroksuvien elämänkatsomusten ristiaallokossa; vihdoin isän lannistumatou tahto kaatoi kaikki esteet: F:n kasvattajat erotettiin ja kahdelle kuninkaan mieleiselle upseerille anuettiiu toimeksi „jos vielä mahdollista" luoda priussistä „kelpo mies ja kunnon sotilas".

Fredrik II.

Molemminpuoliset epäluulontuuteet, luonteiden erilaisuus, kuninkaan tylyys uurtivat vähin erin Fredrik Wilhelmin ja F:n välille juovan, joka ei milloinkaan täysin umpeutunut. Kun 1730 kysymys F:n vastaisesta avioliitosta lietsoi intohimoja Berliinin hovissa ja kuningas lisäksi eli julkisesti solvannut prinssiä, ryhtyi tämä epätoivoiseen pakoyritykseen, joka täydelleen epäonnistui. F. lähetettiin arestiin Küstriniin, jossa hänen tuli harjoittelijana perehtyä hallinnollisiin toimiin. Aikaa myöten hän siivolla käytöksellään ja ahkeruudellaan lepytteli isäänsä, kuunes 1731 heidän kesken saatiin sovinto aikaan. Prinssille sinänsä niin vastenmielinen avioliitto Braunschweig-Bevernin Elisabeth Christinen (1715-97) kanssa raivasi hänelle tien Küstrinin „kaleerista". Kuningas antoi häuelle rykmentin komennettavaksi ja sai ilokseen nähdä „keikarista" kehittyvän taitavan ja laajanäköisen upseerin. Suosionsa osoittamiseksi Fredrik Wilhelm 1736 lahjoitti prinssille Rheinsbergin linnan, jossa F. ystäviensä ympäröimänä vietti neljä tieteille ja taiteille omistettua vuotta. Täältä käsin punoutuivat ensimäiset yhdyssiteet Voltaireen, synnyttäen vuorovaikutuksen, jolla F:n kehitykseen nähden on ollut niin ratkaiseva merkitys — täällä hän aikansa virtausten vallassa muodosti itselleen uuden aatemaailman ja kehittyi siksi kruunatuksi filosofiksi, jota hän saavuttamattomana ihanteena oli Markus Aureliuksessa ihaillut — täällä hän kirjoitti kuuluisan „Autimachiavel" teokseusa („Exameu du Prince de Machiavel"), julistaen tuon valistuneen yksinvallan lennokkaan tunnussanan „kuningas on oleva kansansa ensimäinen palvelija". Täällä vihdoinkin hänessä vakaantui tietoisuus siitä, että Preussin menestys vaati luopumista vanhan brandenburgilaisen valtiotaidon päämääristä ja niiden säikeiden katkomista, jotka sitoivat Preussin Itävaltaan.

Keväällä 1740 F. W:n päivät päättyivät, ja 28 vuotias F. aloitti hallituksensa oikeudenkäytöstä poistamalla kidutuksen ja julistamalla yleisen uskonvapauden, koska „valtiossani jokaisella on oikeus tulla autuaaksi omalla tavallaan". Muutamaa kuukautta myöhemmin keisari Kaarle VI kuoli ja hänen tyttärensä Maria Teresia peri Itävallan perintömaat ja Unkarin. Uudistaen Preussin jo monasti ennen esittämät vaatimukset neljän Šleesian ruhtinaskunnan suhteen F. jouluk. 1740 aloitti sodan. Preussiläisten ensimäinen voitto (Mollwitzissa huhtik. 1741) oli raikuva herätystoitotus Itävallan epäröiville vastustajille: Ranska ja Preussi solmivat keskenääu liiton, Espauja ja Baieri samoin, Saksi liittyi viidentenä Itävallan paloittelijoihin, liittolaiset valtasivat Böömin, ja Baierin vaaliruhtinas Kaarle Albert kruunattiin helmik. 1742 keisariksi (ks. Itävallan perimyssota). F:n toisen voiton (Chotusitzissa toukok. 1742) poliittinen merkitys oli yhtä ratkaiseva. Tyytymättömänä ranskalaisten menestyksettömään sodankäyntiin, peljäten Itävallan erikoisrauhanteoilla eristävän Preussin sen liittolaisista, tähdäten yksinomaan maansa etuihin ja välittämättä rahtuakaan sitoumustensa rikkomisen siveellisestä merkityksestä ja valtiollisista seurauksista, F. solmi Itävallan kanssa Berliinin rauhan (heinäk. 28 p. 1742), saaden haluamansa Šleesian. Kolme vuotta myöhemmin Itävalta, Hohenfriedbergiu, Soorin ja Kesselsdorfin tappioiden lannistamana, Dresdenin rauhanteossa (jouluk. 25 p. 1745) vahvisti Šleesian luovutuksen. Preussi oli kohonnut suurvallan asemaan ja perustus Saksassa toistasataa vuotta vallitsevalle valtiolliselle kaksinaisuudelle laskettu.

Tapahtumain kulku johti siihen, että Preussin puolustuksekseen oli uudelleen tartuttava aseihin. Maria Teresian kaikki pyrkimykset tavoittelivat vihatun kilpailijan nöyryyttämistä, Šleesian takaisinvoittamista ja Preussin masentamista. Häuen kyvykäs valtiomiehensä Kaunitz työskenteli uusien, Preussin kauttaaltaan eristävien liittoyhteyksien muodostamiseksi, ja keväällä 1756 oli Itävallan onnistunut solmia liitto, ei ainoastaan Venäjän, vaan myös vanhan veriviholisensa Ranskan kanssa. F. sai tiedon Preussia vastaan tähdätyn yhteisen hyökkäyksen suunnitelmasta, päätti „murtaa salaliiton ennenkuin se ehti kasvaa liian vahvaksi" ja valtasi Saksin (syksyllä 1756). Tähän otteluvaatimukseen Itävalta, Ranska ja Venäjä kerkeästi vastasivat yhtymällä sotaliittoon, ohjelmanaan Preussin kukistaminen suurvallan asemasta. Ruotsikin houkuteltiin liittymään F:n vihollisiin, ja keisarin aloitteesta Regensburgin valtiopäivät julistivat Preussille, rauhanrikkojalle, valtakunnansodan. Toivoessaan päättäväisellä esiintymiselään saattavansa sodan pikaiseen loppuun F. pettyi; päinvastoin näin syttynyt Seitsenvuotinen sota (ks. t.) tuotti Preussille arvaamattomat kärsimykset, jopa saattoi tuon nuoren suurvallan perikadon partaalle. F. tosin verrattomalla sotataidollaan ja loistavine sotajoukkoineen löi liittoutuneet monissa mainehikkaissa taisteluissa (Lobositzin, Praagin, Leutheuiu, Rossbachin, Zorndorfin). Mutta yksin taistellessaan suunnatonta ylivoimaa vastaan, nelin rintamin, apunaan vain Englannin maksamat sotavarat, jotka nekin 1762 lakkautettiin, ja kärsittyään Kolinin, Moysin, Hochkirchin ja varsinkin Kunersdorfin veriset tappiot, F:n titaaninvoimat vihdoin uupuivat. Preussin perikatoa hän ei enää luullut voivausa estää ja valmistautui hautaantumaan isänmaansa raunioihin.

Aavistamattomalta taholta tuli silloin pelastus. Venäjän Elisabet kuoli ja häneu seuraajansa, F:n vilpitön ihailija Pietari III solmi rauhau, vieläpä aseellisen liitonkin Preussin kanssa (kesäk. 1762). Nyt kävi sotaonni jälleen F:lle myötäiseksi. Tosin Katariina II, kuukautta myöhemmin noustuaan Venäjän valtaistuimelle, kieltäytyi vahvistamasta liittoa ja kutsui joukkonsa takaisin, mutta sotatilaan tämä poliittinen käänne ei kuitenkaan vaikuttanut. Voimiltaan nupunut Itävalta solmi helmik. 15 p. 1763 Preussin kanssa Hubertusburgin rauhan; Sleesia jäi Preussille. Autiona kuten Brandenburg 30 vuotisen sodan tauottua Preussi tervehti palaavaa rauhaa. Mutta uhranuksillaan se oli turvannut suurvallan asemansa, ja sen saksalais-kansallinen politiikka oli perinyt loistavan voiton. F:ssä, joka sen oli verrattomalla valtiotaidollaan ja lannistumattomalla kestävyydellään voittoon saattanut, saksalaiset näkivät kansallisen sankarinsa, Saksan yhteyden esitaistelijan, protestanttisuuden suuren puolustajan. Tästälähtien F:n kaikki pyrkimykset tarkoittivat Preussin sisäistä vaurastuttamista.

Absolutismi on hänen hallituksessaan saavuttanut korkeimman ja samalla kauneimman asteensa. Itsevaltiudenajan ennakkoluuloista vapautuneena, ensimäisenä tunnustaen „Jumalan luoneen hallitsijat kansoja varten", hän ylimmäksi jumalakseen katsoi velvollisuutensa ja velvollisuudekseen huolehtia alamaistensa onnesta. Hän hallitsi täysin mieskohtaisesti: johti rautaisella tahdollaan kaikkea, valvoi ankaran oikeamielisesti kaikkea, pyrki kaikkeen luomaan murtumatonta voimaansa. — Sisäisessä hallinnossaan hän säilytti Fredrik Wilhelm I:n aikuisen järjestelyn pääasiallisesti muuttumattomana. Kauppa- ja teollisuusministeriö perustettiin 1740 ja sota-asiain ministeriö 1746; myöhemmin erotettiin erikoiset departementit vuoriteollisuutta ja metsänhoitoa varten. Sleesia sai oman hallintonsa, joka alistettiin kuninkaan kabinetin alaiseksi. — Oikeuslaitoksen Coeceji, Carmer y. m. uudistivat sekä siviili- että rikoslainsäädännön alalla. Valistushenkeen laadittu yleinen maanlaki *(Allgemeines Landrecht)* valmistui osittain F:n vielä hallitessa, astuen kuitenkin vasta 1794 voimaan. Tuomarien ja asiainajajain kelpoisuutta, joka Fredrik Wilhelmin aikana oli vajonnut kovin alhaiseksi, Coceeji tarmokkaasti koetti kohottaa. Rikosoikeuden alalla huomataan useita humaanisia parannuksia. — Valtiovarain hoidossakin F. hiihti isänsä latua, mutta Fredrik Wilhelmin aikuista tarkkaa yhteenäisyyttä hän ei kyennyt siinä ylläpitämään. Merkitykseltään erittäin tärkeä oli ranskalaisen de la Haye de Launay'n johtama tulli- ja aksiisilaitoksen perinpohjainen uudistus. Tämä reformi, jonka avulla F. toivoi voivansa melko määrin kartuttaa valtion tuloja, sekä sen yhteydessä valtion suola-, tupakka- ja kahvimonopolit herättivät näet kansassa syvää katkeruutta; varsinkin joutuivat tällä hallinnonalalla toimivat ransk. virkamiehet passiivisen vastarinnan ja yleisen vihan alaisiksi, ja ennen pitkää F:kin käsitti, ettei hän tällä uudistuksella voinut saavuttaa tarkoitustaan. Kun valtion vuotuiset tulot siitä huolimatta lisääntyivät kolmінkertaisiksi, aiheutui tämä ensi sijassa Preussin alueen laajenemisesta ja maan nopeasta vaurastumisesta. Jo ensimäisenä rauhankautenaan F. yritti tuontitulleilla ja tuontikielloilla edistää teollisuutta, jatkoi isänsä aloittamaa sisäistä kolonisatsionia ja huojensi rahvaan taakkoja. Seitsenvuotisen sodan loputtua F. uusin innoin ryhtyi tähän sisäiseen uudistustyöhönsä. Suuret vilja- ja hevosmäärät luovutettiin maataviljelevän väestön käytettäviksi. Pommeri ja Neumark vapautettiin kahdeksi vuodeksi veroista, ja näiden sodan hävittämien seutujen (kuten myöhemmin Länsi-Preussinkin) uutisasuttamista edistettiin kaikin keinoin. Mutta rahvaan sosiaalisen aseman parantamiseksi F. taisteli toivotonta taistelua; tässä kohden hänen rautainen tahtonsa voimatonna kilpistyi oleviin oloihin. — Jyrkästi merkantilistisessa hengessä hän työskenteli maansa teollisuuden kohottamiseksi; tehtaita perustettiin sadoittain, ja varsinkin pellava- ja verkateollisuus elpyi verrattomasti. Kaupan etuja pidettiin silmällä solmimalla ulkovaltojen kanssa kauppasopimuksia ja melkoisesti laajentamalla Preussin kanavaverkkoa. Preussin pankki, josta nykyinen valtionpankki on kehittynyt, perustettiin 1765 Berliiniin. Varsin tärkeätä oli että 1759 lyödyt ala-arvoiset hätärahat („Ephraimiitit") erittäin pian saatiin kaupasta poistetuiksi. Miten mestarillisesti F. talouspolitiikkaansa johti, selviää jo siitäkin, että tuonti- ja vientimäärät, jotka 1752 laskettiin 17 ja 22 milj. taaleriksi, 1795 olivat kohonneet 53 ja 51 miljoonaan. — Kirkkopolitiikassaan F. noudatti suvaitsevaisuuden periaatteita, m. m. menestyksellisesti koettaen toisiinsa lähentää maansa luterilaista ja reformeerattua uskontokuntaa. Yleinen koulupakko säädettiin 1763, jonka johdosta lukuisia kansakouluja ja seminaareja perustettiin. Tieteet elpyivät 1744 uudestiperustetun Berliinin akatemian hoivissa; taiteita ja ranskankielistä kirjallisuutta kuningas hartaasti suosi. Potsdamiin, Sans-Souei nimiseen huvilinnaan hänen ympärilleen kerääntyi valiojoukko tiedemiehiä ja taiteilijoita: Voltaire, kuuluisa oppinut Maupertuis, Keith-veljekset, kirjailijakolmikko Algarotti, d'Argens ja La Mettrie, hovimaalari Pesne, soittotaiteilijat Graun ja Quanz. Täällä F. itse hallintotointensa lomassa voitti laajan maineen etevänä tiedemiehenä (varsinkin mainittakoon hänen historialliset teoksensa „Mémoires pour servir à l'histoire de Brandebourg" ja „Histoire de mon temps"), runoilijana („Œuvres du philosophe de Sans-Souei") ja säveltäjänä (toistasataa huilukonserttia ja sonaattia).

Hubertusburgin rauhan jälkeen F:n ulkopolitiikan päämääränä oli Preussin valta-aseman ja Sleesian omistuksen turvaaminen. Vielä voimassaolevan ransk.-itäv. liiton vastapainoksi hän 1764 liittoutui Venäjän kanssa, jonka Puolanpolitiikalle tämä Preussiin yhtyminen oli mitä edullisin. Kun Venäjän menestys Puolassa ja Turkissa ärsytti Itävaltaa, niin F. taitavasti välitti uhkaavan riidan ja voitti Puolan jaossa 1772 (ks. Puola) Preussin alueen yhtenäisyydelle niin tärkeän Länsi-Preussin. Muutamaa vuotta myöhemmin F. sai aiheen neljännen kerran asestautua Itävaltaa vastaan. Keisari Josef II (ks. t.) yritti laajentaa perintömaitaan liittämällä niihin Baierin, sen vaaliruhtinaan Maximilian Josefin 1777 kuoltua. Julistaen „luovansa

ikeen Saksan niskoilta" F. silloin hyökkäsi Böömiin. Näiu syttyneessä „potaattisodassa" (1778-79), jota käytiin enemmäu neuvotteluin kuiu aseiu, Preussi, Saksan valtakunnan sisäisen järjestyksen puolustaja, sai keisarista täydellisen voiton. Teschenin rauhassa (toukok. 1779) Josefin täytyi luopua Baierista, ja kun hän 1785 uudisti vallanhimoiset yrityksensä, tarjoutuen vaihtamaan Belgian Baieriin, teki F. tyhjäksi tämänkin hankkeen muodostamalla Saksan ruhtinasten liittokunnan valtiosäätyjen oikeuksien turvaamiseksi. Preussista oli täten kasvanut Saksan valtioiden itsemäärätty johtaja ja voimakkain tuki keisaria vastaan.

Tämän liittokunnan luomiseen F:n 46-vuotiuen hallituskausi päättyi. Elok. 17 p. 1786 kynä kirposi uuraan hallitsijan kädestä. Hänen hallituskautenaau oli Preussin ala laajentunut 2,200 ueliöpeninkulmasta 3,400:aan, asukasluku kohounut 2 ½:sta 5 ½ miljoouaan, sotavoimaa lisätty 80 tuh:sta lähes 200 tuhanteen, vuotuiset valtiontulot kasvaneet 7:stä 23 milj. taaleriin. Verrattomana valtiomiehenä ja sotataiturina, valistuksen ja suvaitsevaisuuden aatteiden elähyttämänä hallitsijana, Preussin suuruuden nerokkaana luojana hän kausaltaan, jonka näköpiiristä hänen erehdykseusä niiu pian hälvenivät, sai „Suuren", vieläpä „Ainoan" nimeu. Miten arvostelut hänestä ovatkaan aikojeu vieriessä vaihdelleet ja minkälaisiksi ne vastaisuudessa muodostuuevatkaan, eittämättömäksi jäänee aina, että F. oli uiitä „harvoja valituita, jouka kaltaisia luonto vain vaivoin ja monien aikojen päästä on synnyttänyt".

[F:n teokset on julkaistu sarjoissa „Œuvres de F. le Grand", 31 osaa (1846-57) ja „Politische Correspondenz F. des Grosseu", 31 osaa (1879-1906). — F:iä käsittelevästä tavattoman laajasta kirjallisuudesta mainittakoon vain: Koser, „F. der Grosse als Kronprinz" ja „König F. der Grosse"; Ranke, „Zwölf Bücher preuss. Geschiehte" VII-XII; Droysen, „Gesehiehte der preuss. Politik" V; Oneken, „Das Zeitalter F. des Grossen"; „Die Kriege F. des Grossen, hrsg. vom Grossen Generalstabe" I: 1-3, II: 1-3, III: 1-6; Stadelmann, „Preusseus Könige in ihrer Tätigkeit für die Landeskultur" II; Wiegand, „F. der Grosse", Winter, „F. der Grosse"; Lavisse, „La jeunesse du Grand F." ja „Le Grand F. avant l'avénement".]

4. Fredrik Wilhelm II (1744-97), hallitsi 1786-97, F. Suuren veljen, August Wilhelmin poika, vastaanotti sedältään velvoittavan perinnön, mutta luotti, kuten hänen ministerinsä, kreivi Hertzbergkin, rajattomasti kykyynsä jatkaa F. Suuren työtä. Hän osoitti aluksi taipumusta vapaamielisempään hallitustapaan: ransk. veronkantovirkamiehet erotettiin, tupakka- ja kahvimonopolit lakkautettiin. Tämä oli kuitenkin vain valeheijastusta; F. W:ssä ei ollut periunöu kartuttajaa, ei edes sen hoitajaa. Preussin valtiorakennetta, sellaisena miksi F. Suuri sen oli luonut, saattoi ainoastaan voimakas, maansa tarpeet oivaltava ja sen etua valvova hallitsija ylläpitää. F. W. oli luonteeltaan heikko, tuhlaavainen, mystiikkaan ja irstailuun taipuisa, hänen neuvonantajansa ahdasmieliset ja kykenemättömät: tuskin oli kahtakaan vuotta kulunut, kun Preussi jo oli täydellisen taantumuksen vallassa. Oikeusministeri Wöllner julisti ensi työkseen 1788 valistusta ja ajatuksenvapautta vastaan sodan, jota hän kävi uskontoedikteillä ja sensuurisäädöksillä. Kreivi Hertzberg ja (hänen 1791 kukistuttuaan) v. Bischoffswerder poikkesivat ulkopolitiikassaan F. Suuren viittomasta väylästä ja heikonsivat hapuilullaan ja epäröimisellään Preussin auktoriteettia. Saksan ruhtinasten liittokunta hajosi, koska Hertzberg pelkäsi sen ärsyttävän Itävaltaa. Preussin sekaantuminen Alankomaideu sisäisiin puoluetaisteluihin (1787) sekä Venäjän-Itävallan sotaan Turkkia vastaan (1790) ei tuottanut sille mitään aineellista voittoa. Keisarin kanssa solmittuaan puolustusliiton (helmik. 1792) F. W. nosti aseensa Ranskan vallankumouksellista hallitusta vastaau „lopettaakseen anarkian Ranskassa, palauttaakseen laillisen järjestyksen ja saattaakseen kuninkaan siihen valtaan, minkä laki hänelle säätää". (ks. Ranskan vallankumous). Suuunitellusta „kävelyretkestä Pariisiin" ei kuitenkaau tullut mitään; ylipäällikkö, Braunsehweigin herttua Ferdinand, oli tarmoton, sotavarat sulivat tyhjiin, epäsopu riisti liittoutuneilta voiton mahdollisuudet. Voidakseen kohdistaa koko huomionsa Puolan tapahtumiin Preussi arvottomasti erkani liittokunnasta ja solmi omin neuvoin Rauskan kanssa Baseliu rauhan (huhtik. 5 p. 1795). Reinjoki oli oleva Ranskan luontainen raja ja Pohjois-Saksa julistettiin puolueettomaksi. — Puolan toisessa ja kolmannessa jaossa (1793, 95; ks. Puola) Preussi liitti alueeseensa yhteensä n. 2 tuh. neliöpenik. („Südpreussen" ja „Neuostpreussen").

[Philippson, „Gesehiehte d. preuss. Staatswesens vom Tode F. des Grossen bis zu den Freiheitskriegen" I; Heigel, „Deutsche Gesehiehte vom Tode F. d. Gr. bis zur Auflösung des alten Reiches"; Treitsehke, „Deutsche Gesehiehte im 19. Jahrh." I; Stadelmann, „Preussens Könige in ihrer Tätigkeit für die Landeskultur" III; Paulig, „F. W. II."]

5. Fredrik Wilhelm III (1770-1840), hallitsi 1797-1840, F. W. II:n ja Hessen-Darmstadtin Louisen vanhiu poika, oli humaaninen, joskin sangen vähäkykyinen ruhtinas. Hänelle, kuten keskinkertaisille luonteille yleensäkin, oli ominaista kaikkien perinjuuristen uudistusten vieroksumineu: vakuutettuna F. Suuren aikuisen hallitussysteemin etevyydestä hän päätti säilyttää sen muuttumattomana, poistaen siitä ainoastaan edeltäjänsä hallituskaudelta peräisiu olevat räikeät epäkohdat (mielivaltaisuuden oikeudenkäytöstä, uskonto- ja sensuuriediktit). Neuvonantajikseen F. W., joka tunsi vähä-älyisen kateensekaista vastenmielisyyttä neroja kohtaan, valitsi joko kyvyttömiä ja ahdasmielisiä tahi tunnottomia, siveydellisesti turmeltuneita miehiä. Kabinettineuvosten Haugwitzin, Lombardin ja Beymen turmiollisen vaikutuksen alaiseua F. W. varovasti pysyi puolueettomana silloiukin, kun kolmas liittokunta Napoleonia vastaan muodostui ja Preussilta jos milloin vaadittiin tarmokasta toimintaa. Puolueettomuudesta sukeutui ennen pitkää halpaa nöyristeleväisyyttä (Sehönbrunnin sopimus 1805); alennuttuaan Napoleonin kätyriksi, Preussin hallitus joutui toteuttamaan hänen vallanhimoisia suunnitelmiaan

(Hannoverin valtaus 1806). Toinen toistaan katkerampi nöyryytys kohtasi Preussia, ja kun Napoleon kesällä 1806, ylimielisesti syrjäyttäen sen, laski Reinin liiton perustuksen, oli euää mahdotonta olla huomaamatta, mikä Preussin kohtalo lopulta oli oleva. Berliinissä sotapuolue kajahutti äänensä kuuluviin; Preussi julisti Ranskalle ultimatumin (lokak. 1 p. 1806) ja asesti joukkonsa. Kaksi viikkoa myöhemmin ranskalaiset, jotka muka „Seitsenvuotisen sodan haamu oli lyövä kauhulla". Jenan ja Auerstädtin kaksoistaistelussa pirstoivat Preussin armeian, ja lokak. 27 p. oli Berliini heidän vallassaan. Napoleon oli aikonut sekä valtiollisesti että aineellisesti tuhota Preussin valtion, mutta Tilsitin rauhassa (heinäk. 9 p. 1807) hän kuitenkin „Aleksanterin tähden" F. W:lle, „Venäjän keisariu liittolaiselle", palautti osan hänen entistä kuningaskuntaansa; Elben länsipuolella olevat maat sitävastoin liitettiin Westfaalin kuningaskuntaan ja Preussin Puolan toisessa ja kolmannessa jaossa anastamat alueet Warsovan herttuakuntaan. Preussi vajosi keskikokoisten valtioiden joukkoon, ja lisäksi armoton voittaja, kaksi vuotta vallassaan pitäen tämän runtelemansa maan, riisti siltä n. 1,129 milj. frangia.

Preussi oli voitettuna, aseellinen taistelu päättynyt; nyt alkoi se „periaatteiden, tapojen, luonteiden taistelu", jonka syttymistä Fichte oli ennustanut: Preussin uudestasyntyminen. Hallituksen etunenässä Karl vom Stein loi valtion uutta voimaa, korvatakseen sen, minkä maa ulkonaisesta suuruudestaan oli menettänyt. Perinnöllinen alamaisuus (Erbunterthänigkeit) lakkautettiin, ensin kruunun tiloilla, sitten aatelistiluksilla. Vapaa kunnallishallitus ja elinkeinovapaus perustettiin; keskushallinto järjestettiin uudelle kannalle. Tosin Stein jo 1808 Napoleonin vihan alaiseksi jouduttuaan oli pakotettu pakenemaan vieraille maille, mutta hänen seuraajansa, v. Hardenberg, jatkoi „monarkkista hallitusta demokraattisin periaattein". Preussin sotalaitoksen uudistivat v. Scharnhorst, Gneisenau y. m., perustaen sen yleiselle asevelvollisuudelle. Kansansa henkistä aseihinnousua johtivat W. v. Humboldt, Schleiermacher, Niebuhr, Savigny (ks. n.); Fichte piti herättävät puheensa Saksan kansalle ja Arndt ja Jahn loivat uuden voiman ja uuden mielen nousevaan polveen. Voimakkaan kansallistunteen elähyttämänä Preussi nousi taistelemaan vapautensa takaisin voittamiseksi, kun tieto tuli Ranskan suuren armeian perikadosta Venäjällä. Isänmaallinen innostus tempasi vihdoin mukaansa epäröivän F. W:nkin; helmik. 1813 hän solmi Aleksanterin kanssa hyökkäys- ja puolustusliiton ja maalisk. 17 p. hän lennokkaassa julistuksessaan *An Mein Volk* (Kansalleni) kutsui kansansa „viimeiseen ratkaisevaan taisteluun, joka meidän on kestettävä olemassaolomme, itsenäisyytemme ja menestyksemme puolesta".

Leipzigin „kansaintaistelu" toi Preussille jälleen vapauden ja kansallisen arvon; Wienin kongressi palautti sille suurimman osan sen Tilsitin rauhassa menettämistä alueista, joihin vielä liitettiin puolet Saksin kuningaskuntaa, keskisen ja alisen Reinin varsilla olevat viljavat maat (Westfaali, Reininmaakunta) sekä Ruotsin Pommeri.

Vapaussota oli tuskin päättynyt, kun F. W:n hallitustapa muuttui jyrkän taantumukselliseksi. Hardenbergin vaikutusvalta hupeni mitättömiin; Stein, Gneisenau, Jahn y. m. uudistusajan suurmiehet joutuivat valtapuolueen epäilyksen, jopa vainonkin alaisiksi. F. W. oli 1815 kansalleen luvannut valtiosäännön, mutta lupaus jäi täyttämättä, osaksi koska vapaamielinen hallitusmuoto sekä kuninkaalle että vanhoillisille ylimystöpiireille ja byrokratialle oli peräti vastenmielinen, osaksi Metternichin vaikutuksesta. Preussin hallitus, erittäinkin C. G. Bernstorffin ollessa ulkoasiain johdossa, vajosi nimittäin vajoamistaan Itävallan politiikan valtaan. Metternich yllytti F. W:iä ponteviin toimenpiteisiin kiihkokansallisen nuorisoliikkeen tukahduttamiseksi ja kuvitteli kansan valitseman eduskunnan tuottavan Preussille täydellisen perikadon. „Karlsbadin päätöksillä" (1819) julistettiin sota kaikkia niitä virtauksia vastaan, jotka „järkyttivät voimassaolevan valtiojärjestyksen perusteita", ja Preussin hallitus kävi tätä sotaa säälimättömän ankarasti, „juottaen vapaamielisille toisen annoksen Karlsbadin vettä toisensa jälkeen". — Tosin tältä ajalta voidaan mainita monta tärkeätä uudistusta: valtakunnan hallinnollinen uudestijaottelu, valtioneuvoston perustaminen, verotointen sääntely, tulliasetus v:lta 1818 ja Saksan valtioiden välisten tulliyhteyksien muodostuminen 1820- ja 1830-luvuilla, opetustoimen vaurastuminen ja sotalaitoksen lopullinen järjestäminen yleisen asevelvollisuuden kannalle. Mutta toiselta puolen ilmeni miltei kaikilla hallinnon aloilla sietämätöntä virkavaltaisuutta ja julkisuuden kammoa. Kirkko, koululaitos, sanomalehdistö olivat yksityiskohtaisen valvonnan alaiset. Neuvoa-antavilta maakuntasäädyiltä, jotka perustamalla F. W. oli tyhjäksi tehnyt edistysmielisten toiveet kansaneduskunnan luomisesta, rajoitettiin toimintavalta entistä vähemmäksi. Reformeeratun ja luterilaisen uskontokunnan yhteensulattaminen yhdeksi kirkolliseksi unioniksi (1817) herätti sekä tyytymättömyyttä että sortoa, ja hallituksen jyrkkä esiintyminen seka-avioliitto-kysymyksessä nosti ultramontaanisella taholla sitä vastaan vihan myrskyn. Kun kaiken tämän lisäksi „demagogivaino" ja sortopolitiikka Heinäkuun vallankumouksesta saivat runsaasti lisävirikettä, olivat F. W:n viimeisinä hallituskautena laajat kansankerrokset yhä yltyvän kiihtymyksen vallassa. Viha kohdistui kuitenkin pääasiassa F. W:n neuvonantajiin eikä kuninkaaseen itseensä, jonka arvo ihmisenä monen silmissä oli merkitsevämpi kuin hänen kyvyttömyytensä hallitsijana.

[Treitschken, Philippsonin ja Stadelmannin yllämain. teokset; v. Zwiedineck-Südenhorst, „Deutsche Geschichte 1806-71"; Kaufmann, „Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrh."; Hahn, „F. W. III u. Luise"; Paulig, „F. W. III, König von Preussen"; Meinecke, „Das Zeitalter der Deutschen Erhebung".]

6. Fredrik Wilhelm IV (1795-1861), hallitsi 1840-61, F. W. III:n ja Mecklenburg-Strelitzin Louisen (ks. t.) poika, tuntui aluksi aikovan poiketa isänsä taantumuksellisesta hallintotavasta. Hänellä oli verrattomat luonnon-

lahjat, säkenöivä mielikuvitus ja loistava kaunopuheistaito. Hän oli katsomukseltaan täysiverinen romantikko ja hänen käsityksensä kuninkuuden oikeuksista ja velvollisuuksista oli miltei patriarkallinen. Ominaista hänen luonteelleen oli sen ohella johdonmukaisuuden ja arvostelukyvyn puute sekä sairaloinen levottomuus, joka lopulta kehittyi mielenhäiriöksi. Hänen ensimäisiä hallitustoimiaan olivat yleinen amnestia, sensuurin lieventäminen, vainottujen vapaamielisten ja katolilaisten hyvittäminen, virkamiesten valtiollista kantaa silmälläpitämään asetetun „Ministerialkommission"in lakkauttaminen. Näihin rajoittuivat kuitenkin hänen liberaaliset myönnytyksensä; luvattua valtiosääntöä odotettiin turhaan ja maakuntapäivien vaikutusvallan laajentaminenkin jäi pelkäksi lupaukseksi. F. W. käsitti kuitenkin valtiolaitoksen uudistamisen välttämättömyyden. Hän julisti senvuoksi, kauan etsittyään tälle ongelmalle tyydyttävää ratkaisua, helmik. 3 p. 1847 kutsuvansa maakuntasäätyjen edusmiehet „yhteisille maapäiville" (Vereinigter Landtag) Berliiniin, mutta samalla hän ilmaisi kantansa perustuslakikysymykseen nähden näiden maapäiväin avajaisissa, vakuuttamalla, ettei hän „milloinkaan ole salliva kirjoitetun paperipalasen ikäänkuin toisena kaitselmuksena tunkeutua meidän taivaallisen Herramme ja tämän maan väliin". Hallitus näki säädyissä ainoastaan neuvoa antavan kokouksen ja pysyi johdonmukaisesti tässä käsityksessään, sitäkin suuremmalla syyllä kun edustajain enemmistö oli jyrkästi vastustuksellinen. Näinollen säätykokouksen saavutukset muodollisesti rajoittuivat sangen vähiin, mutta sitä herättävämpi oli sen moraalinen vaikutus. F. W. oli jo tämän vaikutuksen pakottamana taipunut myönnytyksiin, kun odottamatta vallankumous puhkesi Berliinissä (maalisk. 18 p. 1848). Sotajoukot olisivat ilmeisesti voineet kukistaa kapinan, mutta oikullinen F. W. käski niiden poistua kaupungista ja antautui itse turvatonna kapinallisten armoille. Veriset katutaistelut päättyivät ilveilyyn, jossa kuningas alentui näyttelemään jalomielisen isänmaanystävän osaa: Saksan värein koristettuna, priussien, ministerien ja kenraalien seuraamana hän ratsasteli pitkin „uskollisen ja kauniin Berliininsä" katuja, mahtipontisesti julistaen „Preussin tästälähin sulautuvan Saksaan". Hänen julistuksensa herätti toisissa ivaa, toisissa suuttumusta, tuskin kenessäkään kannatusta, ja kun Frankfurtissa muuan kansallisparlamentin jäsen rohkeni ehdottaa F. W:iä valtakunnan hoitajaksi, sai ehdotus osaksensa vain pilkallista naurua.

Huhtik. 2 p. 1848 kokoontuivat yhteiset maapäivät Berliiniin luovuttaakseen valtiosääntökysymyksen käsittelyn Preussin ensimäiselle parlamentille, joka toukok. 22 p. aloitti työnsä. Hallitusta vastaan nousi jo heti alussa intohimoinen vastarinta, joka pukeutui mitä yltiöllisimpiin muotoihin. Alhaison kiihtymys, joka vallitsevasta työupuutteesta vain oli kasvanut, pyrki ilmoille meteleissä ja väkivallanteoissa. Toinen liberaalinen hallitus seurasi toistaan, eikä yksikään kyennyt valtion tilaa parantamaan. Kun vihdoin kansalliskokoukseu vasemmisto uhkaavan roskaväen kannattamana vaati valtakunnan ministeristöä ryhtymään toimiin Wienissä uhatun kansanvapauden turvaamiseksi, kutsui F. W., jota taantumuksen voitto Wienissä rohkaisi, vanhoillismielisen Brandenburg-Manteuffelin ministeristön hallitukseen, johdatti meikoisen asevoiman Berliiniin, julisti kaupungin piiritystilaan ja hajoitti kansalliskokouksen (marrask. 8-jouluk. 5 p. 1848). Hajoittamispäivänä julistettiin hallituksen säätämä varsin vapaamielinen valtiosääntö, joka oli jätettävä uudesta valittavan, kaksikamarisen eduskunnan tarkastettavaksi ja hyväksyttäväksi; uusi, hallituksen ja kamarien yhteisesti säätämä valtiosääntö ilmestyi tammik. 31 p. 1850.

Saksan yhdistämiskysymys oli näihin aikoihin käynyt eriittäin polttavaksi, varsinkin senjälkeen kuin Frankfurtin liittokokous oli valmistanut Saksan valtakunnalle yhteisen valtiosäännön. Kokouksen tarjooman keisarikruunun F. W. tosin hylkäsi, vaan silti ei haaveellisia suunnitelmiaan Preussin johtavasta asemasta liittovaltiossa Hänen onnistui 1849 solmia „kolmen kuninkaan liitto" Hannoverin ja Saksin kanssa ja hän antoi joukkojensa kukistaa Dresdenissä. Pfalzissa ja Badenissa puhjenneet kapinat. Mutta kun hän yritti laajentaa liittoa Preussin johdon alaiseksi Saksan ruhtinaiden „unioniksi" ja ilmeisesti asettui Frankfurtin liittopäiviä vastustavalle kannalle (m. m. Kurhessenin perustuslakitaisteluun nähden), pakotti Itävalta hänet luopumaan näistä hankkeistaan nöyryyttävässä Olmützin punktatsionissa (marrask. 1850), jossa F. W:n Saksanpolitiikka kärsi surkean haaksirikon.

F. W:n viimeinen hallituskausi oli yhtämittaista taistelua „kumouksen turmiotatuottavaa henkeä" vastaan. Eturintamassa taisteli pieni, mutta vaikutusvaltainen „Kreuzzeitung"in („Neue Preussische Zeitung"in) ryhmä, joka 1850-57 miltei itsevaltiaana hallitsi sekä kuningasta että hänen maataan ja määräsi sisäpolitiikan taantumuksellisen suunnan. F. W:ssä yhä uusiutuvat aistinhäiriöt saattoivat hänet vihdoin 1857 kokonaan kykenemättömäksi hallitustoimiin, joiden hoito uskottiin hänen veljelleen Wilhelmille. Tämä nousi valtaistuimelle kuninkaan tammik. 2 p. 1861 kuoltua, sillä F. W:lle ei ollut perillistä syntynyt hänen avioliitostaan Baierin Elisabeth Louisen (1801-73) kanssa. [Delbrück, „Die Jugend des Königs F. W. IV u. des Kaisers u. Königs Wilhelm I" I-III; Petersdorff, „König F. W. IV"; Rachfahl, „Deutschland, König F. W. IV u. d. Berliner Märzrevolution"; Kaufmann, „Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrh."; v. Zwiedineck-Südenhorst, „Deutsche Geschichte 1806-1871"; v. Sybel, „Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I".]

7. Fredrik III (1831-88) (F. Wilhelm Nikolaus Karl; hallitsi 1888), Wilhelm I:n ja Saksi-Weimarin Augustan poika. Preussin kuningasperheessä sukupolvesta sukupolveen periytyneen tavan mukaan F. antautui sotilasuralle, mutta sen ohella hänen tietopuolisellekin kehitykselleen omistettiin tarkka huoli. Jo nuorena jouduttuaan aikansa yhteiskuunallisten virtausten vaikutuksen alaiseksi ja tutustuttuaan Englannin sivistyselämään ja valtiomuotoon — F. nai 1858 kuningatar Victorian vanhimman tyttären, Victoria Adelheid Marie

Louisen („Keisarinna Fredrik"; 1840-1901) — vakaantui F:ssä vapaamielinen ja parlamentaarinen katsantotapa, joka monessa kohdin vieroksui, jopa sai hänet 1865 ja 1866 ministerineuvostossa pontevasti vastustamaankin Bismarekin politiikkaa. Kun kuitenkin lopulta kävi epäämättömäksi, että Itävallan ja Preussin välistä riitaa ei voitu muuten kuin aseilla ratkaista, oli F. valmis johtoonsa ottamaan II preussil. armeian, joka Sleesiasta käsin hyökkäsi Böömiin. Kuten Blücher aikanaan aiheutti käänteen Waterloon taistelussa, ratkaisi F:kin Königgrätzin (Sadowan) taistelun Chlumin luona muusertamalla Benedekin armeian oikean siiven. Saks.-ransk. sodassa 1870-71 F:llä oli johdossaan III saks. armeia, johon Baierin, Württembergin ja Badenin joukot lukeutuivat. Weissenburgin luona hän löi Abel Donay'n divisioonan ja Wörthin verisessä taistelussa (elok. 1870) Mac Mahonin armeianosaston, samana päivänä, jolloin I saks. armeia Forbachissa tuotti Frossard'ille masentavan tappion. Sittemmin F. armeioineen tehokkaasti otti osaa sekä Sedanin että Pariisin saartamiseen, nimitettiin lokak. 1870 sotamarsalkaksi ja sodan lopuuttua Saksan valtakunnan armeian keuraali-inspehtoriksi. Saatuaan 1871 Saksan valtakunnan kruununprinssin arvon, W. isänsä kuoltua maalisk. 9 p. 1888 nousi valtaistuimelle. Häuen potemansa parantumaton nielutauti oli silloin siihen määrin yltynyt, että lääkärien oli pakko toimittaa leikkaus, joka F:ltä riisti puhumiskyvyn. Ainoastaan 14 viikkoa hallittuaan F. kuoli kesäk. 15 p. 1888, ehtimättä tekoihin sovelluttaa niitä edistysrientoisia periaatteita, jotka hän julistuksessaan kansalleen oli osoittanut omaksuneensa. Häntä seurasi hänen vanhin poikansa Wilhelm II. [F:iä käsittelevistä teoksista mainittakoon v. Posehinger, „Kaiser F., in bezug auf seine Darstellung" I-III; Philippson, „Das Leben Kaiser F:s III"; Richter, „Kaiser F. III."] *-lskm-*.

Fredrik III.

Fredrik I (1676-1751), Ruotsin ja Suomen kuningas 1720-51, oli Hessenin maakreivin Kaarlen poika, ja meni 1715 naimisiin ruots. prinsessan Ulriika Eleonooran (ks. t.) kanssa. Kaarle XII:n viimeisinä aikoina hän oleskeli Ruotsissa ja oli mukana Norjan sotaretkellä sekä ryhtyi kuninkaan kaaduttua ponteviin toimenpiteisiin tukeaksensa puolisonsa oikeutta kruunuun. Kuningattareksi tultuansa Ulriika Eleonoora olisi tahtonut saada miehensä kanssahallitsijakseen, mutta kun säädyt eivät siihen suostuneet, luopui hän 1720 hallituksesta Fredrikin hyväksi. F. oli miehekkään näköinen ja hyvänpuolisen kasvatuksen saanut sekä nautti hallituksensa alussa jonmoistakin arvoa ja kansansuosiota. Mutta pian hänen taipumuksensa mukavaan elämään ja erittäinkin hänen siveetön elämäntapansa kokonaan teki tästä lopun, ja kuningas F. tuli siten kohta vapaudenajan alusta alkaen myötävaikuttamaan siihen, että sekin vähäinen vaikutusvalta, minkä uudet perustuslait hallitsijalle myönsivät, vielä väheni. V:n 1730 paikoilla hän tutustui nuoreen Hedvig Ulriika Taubeen (k. 1744), josta tuli hänen lemmikkinsä ja jonka kanssa hänellä oli useampia lapsia (von Hessensteinin kreivit). Tällä lemmenliitolla oli valtiollistakin merkitystä siten, että hatut käyttivät sitä puolueensa tarkoitusten hyväksi. Ulriika Eleonooran kanssa, joka kuoli 1741, F:llä ei ollut lapsia. Viimeisinä vuosinaan hän oli kokonaan veltostunut sekä henkisiltä että ruumiillisilta voimiltaan. *K. G.*

Fredrik I.

Fredrik, Saksan (roomal.-saksalaisia) keisareita.

1. Fredrik I Barbarossa („Punaparta") (n. 1121-90), hall. v:sta 1152, Hohenstaufien sukua. Seurasi isäänsä Fredrik II:ta Švaabin herttuana (1147) ja setäänsä Konrad III:ta, jonka ristiretkeen hän oli ottanut osaa, Saksan valtaistuimella. Saadakseen sisällisen rauhan Saksassa palautetuksi F. sopi welfien päämiehen, sukulaisensa Henrik Leijonan kanssa antaen hänelle takaisin tämän suvun entisen läänin, Baierin (1156), paitsi Itävaltaa, joka annettiin Babenberg-suvulle. F:n tarkoitus oli vahvan keisarivallan perustaminen ja varsinkin hän tahtoi saattaa Lombardian itsenäisyyttä tavoittavat kaupungit tunnustamaan hänen ylivaltaansa. Ensimäisellä Italian retkellään (1154-55) F. sai paavi Hadrianus IV:ltä keisarinkruunun jätettyään hänen käsiinsä uudistussaarnaajan Arnold Breseialaisen poltettavaksi. Toisella retkellään F. suuren sotajoukon etunenässä ilmestyi (1158) Italiaan, missä kaupungit mahtavan Milanon johdolla ja paavin avustamina tekivät vastarintaa. Milano antautui ja suuri Roncaglian kentällä pidetty valtiokokous myönsi F:lle kaikki Rooman keisarille aikaisemmin kuuluneet oikeudet. Tähän päätökseen kaupungit eivät kuitenkaan alistuneet, vaan tarttuivat uudestaan aseisiin ja paraimmaksi liittolaisekseen he saivat uuden paavin, etevän Aleksanteri III:n, jonka vaalia (1159) F. ei tunnustanut, vaan kohotti häntä vastaan useita vastapaaveja toisen toisensa jälkeen. Alussa onni oli keisarille myötäinen, Milano valloitettiin ja hävitettiin perinpohjin (1162), ja paavin täytyi paeta Ranskaan. Kaupunkeja hallitsemaan pantiin keisarin vouteja (podestat). Heidän sortonsa sai kuitenkin aikaan uuden kapinan Itä-Lombardiassa. F. lähti silloin kolmannelle Italian-retkelleen 1166 tunkeutuen Roomaan saakka, jonka hän valloitti 1167. Kohta F:n kuitenkin karkoitti Roomasta kauhea rutto, joka tuhosi hänen sotajoukkonsa. Italialaisten kapina silloin leimahti täyteen liekkiin, kun useat Lombardian kaupungit olivat sitä ennen yhtyneet yhteiseen liittoon huhtik. sam. v. Saksassakin F. kohtasi vaikeuksia, niin

että hän vasta 1174 voi uudestaan lähteä Italiaan, missä sillävälin Milauo oli yhteisvoimiu jälleen rakennettu. F. pyysi lisäjoukkoja Saksasta, mutta häneu mahtavin vasallinsa Henrik Leijona kieltäytyi auttamasta häntä. Näiu puluan jätettynä F. kärsi taistelussa Lombardian kaupunkeja vastaan ratkaisevan tappion Legnanon luona 1176. Hänen täytyi nyt etsiä soviutoa Aleksauteri III:n kanssa, jonka häu tunnusti lailliseksi paaviksi, päästen sen sijaau pannasta (Veuetsiassa 1177). Vasta myöhemmin F. lopullisesti sopi Lombardian kaupunkien kanssa (Konstanzissa 1183); ne saivat oikeuden valita omat virkamiehensä, joiden kuitenkin täytyi vannoa läänitysvala keisarille. Jo sitä ennen F. oli rangaissut Heurik Leijonaa, joka oli joutunut kiivaaseen taisteluun alavasalliensa kanssa; valtionkiroukseen julistettuna tämä menetti kaikki läänityksensä, paitsi Brauuschweigia ja Lüneburgia (1181). F. oli nyt mahtavimmillaan. V. 1186 hän toimitti vanhimmalle pojalleen Henrikille Ala-Italian Normanuilaisvaltakunnan perijän, Konstanzian, puolisoksi, hankkien siten suvulleen tämän rikkaan maan. Kristikunnan mahtavimpana hallitsijana F. Jerusalemin meuetyksen jälkeen iunokkaasti puuhasi ristiretkeä, jolle lähti 1189. Hän oli jo onnellisesti, vaikka suuria vaikeuksia vastaan taistellen, marssinut Vähän-Aasian halki, kun hän tapaturmaisesti hukkui Kalykadnus- (Salef-) jokeen (1190). — F. oli Saksan etevimpiä hallitsijoita, päättäväinen ja lujatahtoinen, mutta samalla viisaasti olevia oloja punnitseva. Häneu hallituksensa oli myöhemmän ajan käsityksessä keisariuden loistoaika. F:iin sovitettiin (oikeast. häuen pojanpoikaansa F. II:ta tarkoittava) tarina, jouka mukaau keisari ei ole kuollut, vaan istuu lumottuna Kyffhäuser-vuoressa, parta kivipöydän läpi kasvaneena, josta taika-unestaan hän kerran on heräävä saattaakseen valtakuuuan jälleeu voimaan ja kukoistukseen. [F. v. Raumer, „Geschichte der Hohenstaufeu" (1878, Bd. II); Prutz, „Kaiser F. I" (1871-74); Jastrow ja Winter, „Deutsche Geschichte im Zeitalter der Hohenstaufen".]

2. F. II (1194-1250), hall. v:sta 1215, Sisilian kuuingas v:sta 1197, Henrik VI:n ja Sisilian Koustanzian poika, edellisen pojanpoika. Peri isältään (k. 1197) Sisilian kruunuu ja oli äitinsäkin pian kuoltua paavi Innocentius III:n, Sisilian valtakunnau lääuiherran holhottavana. F:n nuoruus oli iloton; hän oppi aikaisin ihmisiä epäilemääu ja salaamaan aikeitaan. Ollen varustettuna loistavilla luonnonlahjoilla hän hankki itselleen monipuolisen sivistyksen. F:n kehitystä edisti hänen tutustumisensa valtakuntansa moniin eri kansallisuuksiin ja uskoutoihiu; tämä seikka teki hänet myös sangen välinpitämättömäksi kirkonopista. Keisari Otto IV:n riitaantumisen jälkeeu paaviu kanssa lähetti Iunocentius F:n Saksaan. F. joka kunnianhimoisena tahtoi uudistaa sukunsa entisen vallan, sai paljon kannattajia, pääsi voitolle vastustajastaan ja kruunautti itsensä Saksan kuninkaaksi. Täten Saksa ja Sisilian kuningaskunta yhdistettiin saman hallitsijan alaisuuteen, jota Hohenstaufien suvun vallanlisäystä paavit katsoivat karsain silmin. Innocentiuksen seuraaja, rauhaarakastava Honorius III, antoi kuitenkin suostumuksensa siihen, kun F. lupasi luovuttaa Sisilian kuuingaskunnan pojalleen Henrikille sekä lähteä ristiretkelle. F. ei kuitenkaan jättänyt Sisilian hallitusta käsistään ja lähtönsä lykkäytyi ajasta toiseen. Vihdoiu F. (1227) Brindisi'ssä jo astui laivaan, mutta sairastuttuaan hän heti palasi takaisin. Uusi paavi, kiivas Gregorius IX, julisti hänet siitä syystä kirkonkiroukseen, mutta siitä huolimatta F. nyt todella lähti ristiretkelleen (1228). Vaikka kirkollinen puolue koko ajan vehkeili häntä vastaau, oli F:llä kuitenkiu retkelläau suuri menestys; sopimalla Egyptin sulttaanin kanssa hän sai haltuunsa Jerusalemin, jonka kuninkaanarvon hän itselleen omisti. Paavi sillävälin puuhasi hänen erottamistaan Saksassa ja anasti ristisotilaillaan Napolin. Mutta palattuaan 1229 F. valloitti maansa takaisin ja pakotti Gregoriuksen Ceperanon sopimukseen 1230, jossa keisari vapautettiin pauuasta. Senjälkeen F. järjesti perintömaansa olot uusien lakien kautta valistuneen yksinvallan hengessä. Sisilian hän näet katsoi päämaakseen ja laiminlöi Saksaa, joka ruhtinasteu keskenään taistellessa täydellisesti hajosi. Häneu hovissaan suosittiin taiteita ja runoutta ja F. seurusteli aikansa etevimpäin oppineiden, varsinkiu arabialaisten kanssa sekä kutsuttiin itse oppinsa tähdeu „maailman ihmeeksi". Mutta ylellisyydellään ja irstaisuudellaan hän myös antoi huouon esimerkin ja muhamettilaisten suosimisellaan hän joutui kerettiläisen maineeseen sekä uudestaau kirkon vihoihin. Lombardilaisetkin ryhtyivät jälleen vihollisuuksiin F:n oman pojan Henrikin liitossa, jonka hän oli jättänyt Saksaan hallintoa hoitamaan (1235). Mutta F. kukisti helposti poikansa kapinan ja uudisti järjestyksen Saksassa, palasi sitten Italiaan ja voitti Lombardian kaupungit Cortenuovan taistelussa 1237. Pian seujälkeen (1239) hänet uudestaan julistettiin muka kerettiläisenä kirkonkiroukseen. Taistelu tuli yhä kiivaammaksi, keisarilla oli alussa menestystä ja paavin panuajulistukseen hän vastasi kirjoituksilla, joissa häu kehoitti kaikkia kristikunnan ruhtinaita taisteluun maallistunutta kirkkoa vastaan. Seuraavan paavin, Iunocentius IV:n, täytyi paeta Ranskaan, missä hän Lyonin kirkolliskokouksessa 1245 uudisti pannakirouksen sekä julisti F:n kaikki kruununsa menettäneeksi. Uupumatta F. jatkoi taistelua, mutta yhä vaikeammissa olosuhteissa; Saksan ruhtinaat alkoivat luopua hänestä vastakuninkaita valitsemalla ja kerjäläismunkit kiihottivat alempaa kausaa häntä vastaan. Äpäräpoikansa Enzion vangiksi joutuminen (1249) oli F:lle kova isku. V. 1250 F. kuoli Palermon arkkipiispan päästettyä hänet pannasta. Hänen seuraajakseen tuli hänen poikansa Konrad IV. Vaikkei F:iä voitettu, olivat kuitenkin hänen voimansa ja apuneuvonsa tyhjentyneet, ja pian häuen jälkeensä keisarius sortui taistelussa paavikuntaa vastaan. F. oli Saksan merkillisimpiä hallitsijoita, lahjakkain kaikista Hohenstaufeista. Pyrinnöissään hän oli monessa suhteessa aikansa edellä ja kaikkine vikoineen hän oli suurenmoinen ja ihailua herättävä henkilö. Ollen viimeinen Saksan valtakunnan mahtavuuden edustaja keskiajalla, hän vielä kuolemansa jälkeen pysyi Saksan kansan muistissa sen sankarina, vaikka hän koko ole-

mukseltaan oli pikemmin italialainen kuin saksalainen. [F. v. Raumer, „Geschichte der Hohenstaufen" (1878); Winkelmann, „Kaiser F. II" (1889-97); Hampe, „Kaiser F. II" (1899).]

3. F. (III) Kaunis (1286-1339), hall. v:sta 1314, keisari Albrektin poika, Habsburg-sukua. Peri 1308 isänsä kuoltua veljineen Itävallan herttuakunnan. Oli nuoruudestaan saakka Ludvikin, Baierin herttuan, ystävä, mutta riitaantui hänen kanssaan, kun molemmat Henrik VII:n kuoltua 1313 tavoittivat keisarinkruunua. Ludvik sai vaalissa useimmat äänet, mutta F:llä oli myös kannattajia, ja sisällinen sota jatkui heidän välillään vuoteen 1322, jolloin F. joutui tappiolle ja vangiksi Mühldorfin luona. Hän pääsi myöhemmin vapaaksi tunnustamalla Ludvikin hallitsijaksi, mutta kun hänen puoluelaisensa, varsinkin hänen veljensä herttua Leopold, jatkoivat taistelua, palasi F. vapaaehtoisesti vankeuteen. Tästä jalomielisyydestä liikutettuna Ludvik uudisti entisen ystävyysliiton, ja tunnusti F:n kanssahallitsijakseen (1325). F. vetäytyi sitten Itävaltaan.

4. F. III (oikeast. IV; Itävallan arkkiherttuana F. V) (1415-93), hall. v:sta 1440; Itävallan herttuan Ernstin poika, Habsburg-sukua, valittiin keisari Albrekt II:n kuoltua Saksan hallitsijaksi. F. osoittautui heikoksi jättäen Wienin konkordaatissa 1448 Saksan kirkon oikeudet paaville alttiiksi. Böömi ja Unkari, joissa maissa F. oli alaikäisen Ladislaus Posthumuksen holhoojana, irtausivat Habsburg-suvun vaikutuksesta. F. puuhasi vain omain perintömaittensa kartuttamista, ja joutui siten moniin, enimmäkseen onnettomiin sotiin. Sveitsiläisiä vastaan hän kutsui avukseen ranskalaisia palkkajoukkoja, mutta ne voitettiin St. Jakob an der Birsin luona (1444), ja F. menetti kaikki alueensa Sveitsissä. Itse Itävallassa hän sai käydä pitkällistä sotaa veljeänsä Albrektia vastaan. Ladislaus Posthumuksen kuoltua F. tavoitti Unkarin kruunua, mutta kuninkaaksi valittiin Mattias Corvinus. Myöhemmin tämä voitti sodassa F:n ja valloitti Itävallan ynnä Wienin (1485), ja vasta vihollisensa kuoltua (1490) F. sai maansa takaisin. Turkkilaisten torjumiseksi F. ei tehnyt mitään eikä myöskään valtakunnanrauhan ylläpitämiseksi Saksassa, missä alituisia taisteluita riehui ruhtinasten kesken. Keisariuden arvo vaipui hänen aikanaan alimmilleen, mutta sen sijaan F:u vihdoin onnistui perustaa sukunsa vastaineu mahtavuus, kun hän näet sai aikaan poikansa Maksimilianin ja Burgundin perijättären Marian, Kaarle Rohkean tyttären, naimaliiton. Pitkällisten taistelujen jälkeen Maksimilian sai pitää Alankomaat, Artois'n ja Franche-Comtén (Senlisin rauhassa 1493). [v. Kraus, „Deutsche Geschichte im Ausgange des Mittelalters".] *G. R.*

Fredrik, Saksin vaaliruhtinaita:

1. F. I Sotaisa (1369-1428), vaaliruhtinas v:sta 1423, alkuaan Meissenin rajakreivi, oli osallisena keisari Wenzeslawin hallituksesta erottamiseen. Kun tämän Böömin kuninkaana ollessa saksalaiset opettajat ja ylioppilaat lähtivät pois Praagista, otti F. heidät vastaan ja perusti siten Leipzigin yliopiston 1409. Hussilaissodissa hän auttoi keisari Sigismundia ja voitti hussilaiset Brüxin luona 1421, mutta myöhemmin hänellä ei enää ollut samaa menestystä. Pääsi 1423 Saksin vaaliruhtinaaksi.

2. F. III Viisas (1463-1525), hallitsi v:sta 1486 (yhdessä veljensä Juhanan kanssa). Oppineitten miesten seurassa F. hankki itselleen laajan sivistyksen, oli valtakunnan ruhtinasten joukossa hyvin arvossa pidetty, puuhasi Saksan hallitusmuodon parantamista ja oli puheenjohtajana 1500 perustetussa valtakunnanhallituksessa. Maksimilianin kuoltua 1519 keisarinkruunu tarjottiin F:lle, mutta hän kieltäytyi ja kehoitti valitsemaan Maksimilianin pojanpoikaa, Espanjan Kaarlea, kuten tapahtuikin. Ilyvin tärkeä seurauksiltaan oli Wittenbergin yliopiston perustaminen 1502, jonne F. kutsui opettajaksi Lutherin, Melanchtonin y. m. eteviä miehiä ja joka tuli uskonpuhdistusliikkeen keskustaksi. F. pysyi tosin itse katolilaisena, mutta antoi uuden opin esteettömästi levitä ja suojeli Lutheria m. m. hankkimalla hänelle turvapaikan Wartburgin linnassa. F:ä seurasi hallituksessa hänen veljensä Juhana Horjumaton. [Kolde, „F. der Weise und die Anfänge der Reformation".]

3. ja 4. F. August I ja II, Saksin vaaliruhtinaita ja Puolan kuninkaita (ks. August 1 ja 2).

5. F. August III (1750-1827), hallitsi v:sta 1763; v:sta 1806 Saksin kuningas nimellä F. August I; heikko hallitsija, liittyi Napoleoniin tämän voitettua Preussin 1806, sai häneltä kuninkaan nimen sekä yhtyi Reinin liittokuntaan. V. 1807 hän sai lisäksi Varsovan suurherttuakunnan. Napoleonin onnettoman Venäjän retken jälkeen 1812 F. ensin epäröityään luopui hänestä, mutta teki Napoleonin voiton jälkeen Lützenin luona uudestaan sovinnon hänen kanssaan. Leipzigin taistelussa F:n joukot kuitenkin menivät liittolaisten puolelle. F. itse joutui näiden vangiksi ja sai Wienin kongressin päätöksen mukaan luovuttaa Preussille suuria alueita. [Bonnefons, „Un allié de Napoléon, Frédéric Auguste".]

6. F. August III (s. 1865), kuningas Yrjö I:n poika, hallitsee v:sta 1904. Nai 1891 Louisen, Toscanan arkkiherttuattaren, mutta tämän avioerikoksen tähden F. A. erosi hänestä 1903. Entinen kruununprinsessa sai kuningas Yrjöltä Montignoson kreivittären arvon ja meni myöhemmin naimisiin italialaisen soittotaiteilijan Toselli'n kanssa. F. A:n vanhin poika on kruununprinssi Yrjö, s. 1893. *G. R.*

Fredrik (tansk. Frederik), Tauskan, useimmat myöskin Norjan kuninkaita, Oldenburgin sukua (F. VIII sen Sonderburg-Glücksburgilaista haaraa).

1. F. I (1471-1533), Kristian I:n nuorin poika, hallitsi 1523-33, karkoitti 1523 suuraatelin ja Lyypekin avulla veljensä pojan, Kristian II:n. Hänen lyhyt hallituskautensa oli enimmältään levotonta murrosaikaa. Kristian II:n suuripiirteinen uudistustyö raukesi, ja F:n mahtavain liittolaisten, neuvoston ja aatelin valta lujittui. Karkoitettu kuningas puoluelaisineen pyrki entiseen valtaansa; porvariston ja maaorjuudessa viruvan rahvaan mielet olivat kuohuksissa: kapinallisia hankkeita versoi milloin Skånessa, milloin Jyllannissa. Kirkko varustautui torjumaan uskonpuhdistusta, joka F:n pojan, Kristian herttuan, ja Johan Rantzaun tukemana kan-

sallisena liikkeenä levisi kautta maan. F. oli hänkin protestanttisuudelle suopea ja käsitti hyvin, että kuninkaan valtaa parhaiten voitiin vahvistaa anastamalla kirkon tilukset (joita silloin oli $^1/_3$ Tanskaa), mutta häneltä puuttui siihen rohkeutta, ja vasta hänen poikansa, Kristian III kukisti Tanskan katolisen kirkon.

2. F. II (1534-88), Kristian III:n poika, hall. 1559-88, oli ritarillinen, järkevä ja arvostelukykyinen, joskaan ei muuten erikoiseu lahjakas. Harvinaista tarkkanäköisyyttä hän osoitti valitessaan neuvonantajansa, eritoten antamalla Peder Oxkselle (ks. t.) toimeksi kartuttaa 1563-70 vuosien sodan lopen järkyttämiä valtiovaroja. Tämä n. s. „Pohjoismaiden seitsenvuotinen sota" tuotti Tanskalle, joka taisteli Puolan ja Lyypekin liittolaisena, varsin vähän mainetta. vielä niukemmin aineellista voittoa, mutta sensijaan suuria kärsimyksiä, joista se kuitenkin sotaa seuranneen 40-vuotisen rauhan turvissa sekä voimakkaan ja taitavan hallituksen johtamana odottamattoman pian toipui ja vaurastumistaan vaurastui, vieläpä kohosi Euroopan mahtavimpain valtioitten joukkoon. Varallisuus kasvoi, tieteille kuningas soi tukeaau (ks. esim. Tyko Brahe), kouluja perustettiin, maanviljelystä ja varsinkin kauppaa edistettiin. — Ensi hallitusvuotenaan F. setänsä Hans vanhemman ja Aadolfin avulla kukisti Ditmarskenin uljaat, vapauttaan rakastavat talonpojat, joiden maan kuningas ja herttuat keskenään jakoivat. Osan Slesvig-Holsteinia F. luovutti nuoremmalle veljelleeu Hansille, josta m. m. Augustenborgin ja Lyksborgin (Glücksburgin) herttualliset sukuhaarat polveutuvat.

3. F. III (1609-70), Kristian IV:n poika, hall. 1648-70, saattoi isänsä kuoltua nousta valtaistuimelle ainoastaan allekirjoittamalla hallitsijavakuutuksen. joka teki hänet suuresti riippuvaksi Korfits Ulfeldin (ks. t.) johtamasta ylimyksellisestä valtioneuvostosta. Lujatahtoiselle, mutta samalla varovaiselle ja etujaan ovelasti valvovalle F:lle tämä oli katkera nöyryytys, sillä hän oli jo kauan ollut aatelin leppymätön vihamies. Mutta joskin F:n valtaa jo alustaalkain rajoitettiin, tuntui sisäinen eripuraisuus ennustavan tilan kääntymistä kuninkaalle edullisemmaksi. Ensi työkseen F. kukisti vaarallisimman vastustajansa, Ulfeldin. Tarkoitusperiensä saavuttamiseksi kuningas oli vankan asevoiman tarpeessa; senpä vuoksi hän lietsoi alamaistensa taistelun- ja kostonhimoa, puolalaisten, venäläisten ja itävaltalaisten idässä ahdistaessa Kaarle X:n Kustaan armeiaa ja Itämerenmaakuntia. Ruotsille julistettu sota päättyi kuitenkin toisin kuin tanskalaiset olivat ajatelleet: Roskilden rauhassa (1658) Tanska-Norja pakotettiin luopumaan Skånesta, Hallandista, Blekingestä, Bohuslänistä, Trondhjemin läänistä ja Bornholmista. Kaarle X:n Kustaan vielä sam. v. rikottua rauhan, purjehdittua Sjællandiin ja ryhdyttyä piirittämään Kööpenhaminaa, F. porvariston avulla puolusti kaupunkiaan epätoivon vimmalla. Kööpenhaminan rauhassa 1660 vahvistettiin pääasiallisesti Roskilden rauhan määräykset; Bornholmin Tanska kuitenkin sai takaisin ja Trondhjemin lääni liitettiin jälleen Norjaan.

Autiona, pirstottuna. perustuksiaan myöten järkytettynä oli F:n valtakunta rauhan palattua; itse hän nyt oli saavuttava päämääränsä. itsevaltiudeu. Säädyt kokoontuivat syyskuussa 1660 Kööpenhaminaan. Porvariston ja pappissäädyn ehdotusta, että Tanska oli perinnöllisenä kuningaskuntana F:lle luovutettava, neuvosto ja aateli aluksi vastustivat. Mutta kun kaupungin portit suljettiin ja porvaristo asestautui, suostui neuvosto lokak. 13 p. 1660 antamaan perintö oikeuden F:lle ja hänen jälkeläisilleen, sekä mies- että naispuolisille. Tammik. 10 p. 1661 julkaistu „perinnöllisen yksinvallan sääntö" vahvisti kuninkaan ehdottoman ja rajattoman itsevallan. Marrask. 14 p. 1665 päivättiin „kongeloven" l. kuninkaanlaki („Lex Regia"), joka kuitenkin julkaistiin vasta 1709. Kuninkaan valtaa rajoitettiin ainoastaan näissä kohdin: hänen tuli olla luterilaisen kirkon jäsen; hän ei saanut jakaa valtakuutaa; hän ei saanut milloinkaan muuttaa tahi rajoittaa „kuninkaaulakia". Tanska-Norjasta oli tullut Euroopan rajattomin yksinvalta; kuningas hallitsi nyt ilman säätyjä, kaikki tuomioistuimet olivat kokonaan hänestä riippuvat ja valtakuunan virkamiehet (vielä useimmissa tapauksissa papitkin) vastaanottivat häneltä virkansa. Keskushallitus liittyi mitä läheisimmin kuninkaan persoonaan; valtionhallinto järjestettiin kokonaan uudelle kannalle perustamalla kutakin seu haaraa varten kollegi; valtakunta jaettiin amteihin, joita kuninkaan nimittämät ja palkkaa nauttivat amtmandit johtivat. Missään sivistysmaassa eivät lainkäyttö ja hallinto näin suuressa määrässä joutuueet kuninkaan vallanalaisen virkamiehistön käsiin. Yhteiskunnallisiin oloihin nämä uudistuspuuhat eivät kuitenkaan ulottuneet; aateli säilytti enimmät erikoisoikeutensa ja rahvaan taakkaa ei vieläkään huojennettu.

4. F. IV (1671-1730), Kristian V:n poika, hall. 1699-1730. Hän oli uuttera ja toimelias, tavoiltaan yksinkertainen ja alamaistensa parasta tarkoittava, mutta samalla kevytmielinen ja hallintotoimiin varsin vähän perehtynyt. Tanskan aatelia kohtaan hän kantoi piintynyttä epäluuloa, jonka vuoksi hän valitsikin neuvonantajansa aatelittomain ja muukalaisten parista. Ensi hallitusvuotenaan F. Puolan ja Venäjän kanssa yhtyi Ruotsia vastaan tähdättyyn hyökkäysliittoon; Tanska joutui näinollen suuren pohjoismaiden sodan pyörteisiin. F. samosi maajoukkoineen Kaarle XII:n langon, Holstein-Gottorpin herttuan maahan, otaksuen vankan laivastonsa riittävän Sjællandin suojaamiseksi. Mutta Ruotsin liittolaiset Englanti ja Hollanti lähettivät laivastousa Juutinraumaan, jossa ne, yhtyen ruotsalaisiin, pakottivat Tanskan laivastou peräytymään Kööpenhaminan turviin. Kaarle XII saattoi nyt esteettä vallata Sjællandin. Huolissaan pääkaupunkinsa kohtalosta F. riensi tekemään rauhan, joka solmittiin Traventhalissa 1700. Tanska tunnusti herttuan hallitsijanoikeudet ja luopui liitostaan Ruotsin vihollisten kanssa. F:n seuraavilta hallitusvuosilta mainittakoon kaksi tärkeätä hallinnollista toimenpidettä: 15,000 miehen suuruinen nostoväki perustettiin ja maaorjuudesta *(vornedskabet)* vapautettiin kaikki kuninkaan valtaistuimelle nousemisen jälkeen syntynyt Sjællandin ja pikkusaarten rahvas. Tämän huojennuksen merkitys hupeni kuitenkin

pian mitättömiin, sillä jo 1733 rahvas joutui *„stavnsbaandet"*in alaiseksi, turpeeseen sidotuksi.

Espanjan perintösodan aikana F. runsaasta palkasta huovutti pestatuita asejoukkojaan Englantiin ja sen liittolaisten käytettäviksi; hänellä oli siten sekä riittävästi varoja että sodankäyntiin harjaantunut armeia syksyllä 1709 hyökätessään Skåneen. Helsingborgin taistelussa 1710 tanskalaiset kuitenkin kärsivät tuntuvan tappion. Sota siirtyi Pohjois-Saksaan. Magnus Stenboek voitti toistamiseen tanskalaiset Gadebuschin luona 1712, mutta oli seuraavana vuonna, sulkeuduttuaan joukkoineen Tönningin linnaan, pakotettu antautumaan, jolloin F. valtasi Holstein-Gottorpin herttuan osan Slesvigiä. Solmittuaan Frederiksborgissa 1720 Ruotsin kanssa rauhan F. 1721 liitti koko Slesvigin Tanskan kruunun maihin, selittäen Sönderjyllannin gottorpilaisen osan „kuninkaanlain" alaiseksi. Melkoinen voitto Tanskalle oli sekin, että Ruotsi, rauhanteon määräysten mukaisesti, tästälähin oli velvollinen maksamaan Juutinraumantullia.

F:n sisäisissä hallintotoimenpiteissä ilmenee Tanskassa siihen aikaan laajalti levinneen pietismin vaikutusta. Hallitus otti huolehtiakseen köyhäinhoidosta, orpojen kasvatuksesta ja kansanvalistuksesta, edisti sekä sisäistä että siirtomaiden lähetystä. Kööpenhaminaan perustettiin orpolastenkoti ja kruununtiloille 240 kansakoulua. Menestyksen vuosina kukoistivat kirjallisuus ja taiteet: Tanskan ensimäinen näyttämö perustettiin ja Holberg kirjoitti kuolemattomat huvinäytelmänsä. Mutta se onnettomuus, minkä maalle tuotti Kööpenhaminan palo (1728), teki mielet alttiiksi herännäisyydelle. Huolissaan elämänsä monista hairahduksista F. julkaisi 1730 „sapattijärjestyksen", joka ankaruudessa haki vertaistaan; näyttämön toiminta lakkasi, Holberg heitti komediankirjoittamisen ja pietismin kukoistusaika (1730-46) alkoi.

5. F. V (1723-66), Kristian VI:n poika, hall. 1746-66, oli suoraluontoinen, rakastettava ja kansanmielinen ruhtinas. Tosin hän sen ohella osoitti heikkoutta ja taipumusta irstailuun, mutta näihe vikoineen hän kansansa silmissä sittenkin oli „den ejegode Frederik" („ikihyvä F."). Valtiotoimiin hän ei paljoakaan puuttunut; ne olivat voimakkaan ja vaikutusvaltaisen „ylhäisyyksien hallituksen" *(Excellenceregering)* käsissä. Ulkopolitiikkaa hoiti tukalinakin aikoina lujasti ja taitavasti etevä valtiomies J. H. E. Bernstorff (ks. t.); hänen ansiokseen on luettava, että Tanska, jos kohta tuntuvin aineellisin uhrauksin, pysyi jyrkästi puolueettomana „seitsenvuotisessa sodassa". Kun Holstein-Gottorpin herttua Pietari III:n nimisenä 1762 noustuaan Venäjän valtaistuimelle käski joukkojensa marssia Holsteiniin, ryhtyi hallitus järjestämään pontevaa puolustusta. Vaara hälveni toki kohdakkoin Pietari tsaarin kukistuttua, mutta Tanskan oli kuitenkin maksettava kallis hinta rauhansa säilyttämisestä: sen valtiovarat olivat joutuneet kokonaan rappiolle. Hallituksen täytyi senvuoksi, pahimmasta pulmasta suoriutuakseen, säätää ylimääräiset verot maksettaviksi ja ryhtyä myymään kruununtiluksia. — Teollisuutta ja kauppaa „ylhäisyyksien hallitus" merkantiilijärjestelmän periaatteita noudattaen innokkaasti edisti. Ammattikuntain valtaa rajoitettiin 1761 säätämällä asetus, jonka perusajatuksena oli, ettei valtiossa ketään sovi kieltää kykynsä ja taitonsa mukaan hankkimasta toimeentuloaan. Muissakin suhteissa F:n hallitus osoittautui valistusajan aatteiden elähyttämäksi. Sairaaloita ja kasvatuslaitoksia perustettiin, uusia teitä rakennettiin, tieteitä ja taiteita vaalittiin, Kööpenhaminaa kaunistettiin verrattomilla rakennuksilla ja taideteoksilla. Hallituksen aloitteesta sukeutui vilkas julkinen ajatustenvaihto rahvaan yhteiskunnallisen aseman parantamisesta. Siitä huolimatta pakonalainen tila jäi entisilleen, vieläpä tehtiin 1764 turpeeseen sidotuille sitäkin raskaammaksi.

6. F. VI (1768-1839), Kristian VII:n poika, hall. 1808-39, anasti 1784 valtiokaappauksella vallan ja hallitsi heikkomieliseu isänsä nimessä häuen kuolemaansa saakka (1808). F. oli ilottomassa lapsuudessaan saanut ankaran kasvatuksen, josta varmaankin johtui hänen umpimielisyytensä, tylyytensä ja jäykkäluontoisuutensa. Hallitessaan isänsä nimessä hän edistysmielisen ministerinsä A. P. Bernstorffin (ks. t.) avulla ryhtyi suuriin yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Maaorjuus poistettiin kesäk. 20 p. 1788, jonka johdosta seuraavina vuosina useita tärkeitä maalaisuudistuksia toimeenpantiin. Kaksi lakia v:lta 1788 laski vilja- ja karjakaupan vapaaksi; edistysmieliseen henkeen laadittu tullilaki säädettiin 1797; kauppaa ja merenkulkua turvattiin ja edistettiin sotavuosinakin. Kaksi pankkia perustettiin, toinen Altonaan, toinen Kööpenhaminaan. Laki ammattikuntalaitoksesta julkaistiin 1800; köyhäinhoito järjestettiin useilla säädöksillä; oikeuslaitosta edistettiin perustamalla sovintooikeuksia. Painovapauslaki v:lta 1790 vapautti sanomalehdistön poliisiviranomaisten valvonnanalaisuudesta (painovapautta rajoitettiin kuitenkin uudelleen 1799 Venäjän hallituksen kehoituksesta); opettajaseminaareja perustettiin; uusi kansakoulujärjestys laadittiin 1799, mutta julkaistiin melkolailla muutettuna vasta 1814.

Fredrik VI.

Bernstorff kuoli 1797 ja vuosisadanvaihteeseen päättyi Tanskan suurten uudistusten aika ja samalla sen menestyksen päivät. F.-prinssin neuvonantajista ei kellään ollut Bernstorffin vaikutusvaltaa ja loistavaa diplomaattista kykyä. F. itse kohdisti kaiken huomionsa mieliaskareihinsa, sotaväenkatselmuksiin ja taisteluharjoituksiin; sisäisen uudistuspolitiikan merkitystä hän ei riittävästi tajunnut ja ulkopolitiikassaan hän noudatti arvottomia mielijohteitaan, jotka ennen pitkää saattoivat Tanskan perikadon partaalle. Venäjän houkuttelemana F. jouluk. 1800 rikkoi Englannin kanssa tekemänsä sopimuksen ja liittyi Itämerenvaltioiden aseelliseen puolueettomuudenliittoon. Tanskan suuri, mutta vielä valmistaumaton laivasto joutui yksin torjumaan englantilaisten hyökkäystä ja kärsi tappion

Kööpenhaminan edustalla (huhtik. 1801), jolloin F. riensi solmimaan aselevon. V. 1807 hänen valtiotaitonsa auttamattomasti joutui karille. Haluten estää Tanskan laivastoa joutumasta Napoleonin käsiin Englanti turhaan tarjottuaan Tanskalle liittoa (tosin ankarin ehdoin: Tanskan oli sodan ajaksi luovutettava laivastonsa pantiksi englantilaisille) lähetti Juutinraumaan vankan laivaston, joka syysk. 2-5 p. 1807 pommitti Kööpenhaminaa ja anasti Tanskan kaikki 70 sotalaivaa saaliikseen. F. antautui nyt empimättä Ranskan johdettavaksi ja julisti Englannille ja sen liittolaiselle Ruotsille sodan.

Maaliskuussa 1808 Kristian VII kuoli ja F. tuli kuninkaaksi nimeltäänkin. Hänen hallitustapansa muuttui nyt yhä itsevaltaisemmaksi ja samalla yhä oikullisemmaksi. F:n ehdokkuutta Ruotsin kruununperilliseksi kannattivat 1809 innokkaasti suurskaudinaavilaisuuden ystävät, mutta hän vieroitti kanuattajansa luotaan sanomalla ruotsalaisia „pettureiksi". Liitostaan Ranskan kanssa hän itsepintaisesti piti kiiuni vielä silloinkin kun Venäjä, Englanti ja Ruotsi sekä sittemmin myös Preussi ja Itävalta muodostivat suuren liittokuntansa kukistaakseen Napoleonin. Leipzigin taisteluu jälkeen F. ei kuitenkaan luullut aseellisella vastarinnalla enää mitään voittavansa, vaan allekirjoitti tammik. 14 p. 1814 Kielin rauhaumääräykset ja luovutti Norjan Ruotsin kuuinkaalle, korvaukseksi saaden vain Lauenburgin herttuakunnan (1815).

Tältä valtiollisten harharetkien aikakaudelta on mainittava eräitä tärkeitä sisäisiä uudistuksia: veroreformi v:lta 1802, köyhäinhoidon järjestäminen, maaorjuuden lakkauttaminen Holsteinissa ja Etelä-Slesvigissä, kansalaisoikeuksieu myöntämineu juutalaisille, kansakoululaitoksen uudistus, Kristiaaniau yliopistou perustamineu (1811). — Norjau menettämisen ja valtion suuren vararikon (1813) jälkeen F:n hallitustapakin jälleen muuttui: valtioneuvosto kokoontui tästälähin sääunöllisesti ja salaueuvostoon kutsuttiiu yksinomaau tanskalaisia miehiä. Tanska alkoi nyt vähitelleu toipua aleunustilastaan; kauppa oli tosin lamassa, maanviljelys oli paljon kärsinyt monista sodista, väestö köyhtynyt, teollisuus rappiolla, mutta kaikesta tästä huolimatta F:n viimeiset hallitusvuodet monessa suhteessa olivat edistyksen aikaa — ennen kaikkea tieteiden ja taiteiden kukoistuskautta. Vähin erin alkoivat ensimäiset valtiolliset vapauspyrinuötkin versoa; niiden varhaisimmat oireet tukahutettiin, mutta kun „heinäkuun vallankumouksen" jälkeen vaatimukset vapaamman valtiosääunön luomisesta kävivät yhä äänekkäämmiksi, niin F. toukok. 28 p. 1831 julisti perustavansa neuvoa-antavat maapäivät, neljä säätykokousta (Saarten, Pohjois-Jyllannin, Slesvigiu ja Holsteinin). Näillä maapäivillä tulivat ensi kerran ilmoille ne virtaukset, joiden päämääränä oli Slesvig-Holsteinin erottaminen Tanskasta ja yhdistäminen yhdeksi, Saksan valtioliittoon liittyväksi valtioksi.

7. F. VII, Kristian VIII:n poika (1808-63), hall. 1848-63. Yksikään Oldenburgin suvun kuninkaista ei ole uiin suuressa määrin nauttinut kansansa rakkautta ja luottamusta kuin F. Hän ei ollut mikään etevä valtiomies; eikä hän yksityisessä elämässäänkään ollut moitteeton, mutta hän käsitti ja omaksui kansansa pyrkimykset ja häntä elähytti voimakas kansallistunne. Tammik. 28 p. 1848 F. julisti Tauskalle antavansa perustuslaillisen (joskin erittäiu vanhoillisen) valtiosäännön. Mutta kun häu sen ohella ilmoitti, että kuningaskunnalla ja herttuakuunilla oli oikeus yhteiseen säätykokoukseen valita yhtä monta edustajaa, herätti tämä päätös kaikkialla tyytymättömyyttä. Rendsborgiin kokoontui 70 herttuakuntain säätyedusmiestä ja vaati erikoista valtiosääntöä Slesvig-Holsteinille sekä Slesvigin liittymistä Saksan valtioliittoon. Kuohahtaneen mielialan vallitessa Tanskassa F. erotti tähänastiset ueuvonantajansa ja uusi, enemmistöltään edistysmielinen ministeristö luotiin. Rendsborgiu lähetystölle kuningas antoi sen vastauksen, että hänellä ei ollut oikeutta, valtaa eikä tahtoa yhdistää Slesvigiä Saksau liittoon, että päinvastoiu Slesvig oli yhteisellä vapaalla valtiosäännöllä vielä täydellisemmin liitettävä muuhuu Tanskaau, vaan että Holstein oli itsenäisenä Saksan liiton valtiona saava vapaan perustuslain (n. s. „Ejder-ohjelma"). Herttuakunnat ryhtyivät aseelliseen vastarintaan, saaden apua Saksasta. Tämä „ensimäinen Slesvig-Holsteinin sota" päättyi Berliinin rauhaan heinäk. 2 p. 1850; asiat palautuivat sodantakaiseen tilaansa. Suurvallat allekirjoittivat toukok. 1852 n. s. „Lontoon sopimuskirjan", jossa lausuttiin Euroopalle olevan tärkeätä, että Tanskan monarkia säilyi jakamattomana ja Glücksburgin prinssi Kristian tunnustettiin yhdistetyn valtakunnan perilliseksi. Mutta asema Slesvigissä kärjistyi yhä Tanskan hallitus pyrki pontevasti tukemaan tanskalaista kansallisuutta ja julkaisi m. m. 1851 kielireskriptit, jotka Slesvigin saksalaisissa herättivät yleistä ja oikeutettua suuttumusta. Slesvigholsteinilaisteu valituksista Preussi ja Itävalta saivat aiheeu puuttua asiaan, josta sukeutui diplomaattinen kirjelmäinvaihto (jouluk. 1851-tammik. 1852). Vihdoin sovittiin siitä, että herttuakuntiin nähden oli noudatettava jyrkästi vanhoillista „kokonaisvaltiopolitiikkaa"; Tanska uudisti Kristian VIII:n aikuiset lupauksensa, että Slesvigiä ei kuningaskuntaan liitetä lähemmin kuin Holsteiniakaan. Julistuksessaan tammik. 28 p:ltä 1852 vastamuodostunut konservatiivinen hallitus julkaisi „kokonaisvaltiollisen" ohjelmansa ja heinäk. 26 p. 1854 se antoi uuden yhteisen valtiosäännön (Fællesforfatning), josta on sanottu, että se oli „vapaan valtiomuodon irvikuva". Saatuaan valtiopäiviltä epäluottamuslauseen hallitus hajoitti folketingetiu. Konservatiivinen kokonaisvaltiopolitiikka oli osoittautunut mahdottomaksi, ja vauhoillismielinen Ørsted-Bluhmen ministeristö erosi jouluk. 1854.

Fredrik VII.

Kansalliisliberaalit tarttuivat vuorostaan ohjaksiin. Heidänkin politiikkansa oli aluksi kokonaisvaltiopolitiikkaa. Uusi perustuslaillinen

(joskin varsin aristokraattinen) „Fællesforfatning" vahvistettiin lokak. 2 p. 1855. Slesvig-holsteinilaiset eivät tunnustaneet sen pätevyyttä ja vetosivat Saksan suurvaltoihin, joiden vastalauseitten ja uhkausten johdosta valtiosääntö tosin peruutettiin Holsteiniin ja Lauenburgiin nähden (marrask. 1858), mutta jäi edelleenkin Slesvigissä voimaan. — Kaksi vuotta myöhemmin herttuakuntain olot jälleen heräättivät Preussin ja Itävallan huomiota; he väittivät Slesvigin hallituksen rikkovan 1851-52 vuosien sopimuksia. Sotaisa ejder-tanskalainen mieliala valtasi silloin Tanskan kansan. Ruotsin kanssa toivottiin saatavan toimeen liitto, ja kun Preussista käsin nostettiin kysymys Slesvigin jaosta, sai tämä järkevä ehdotus tuskin ainoatakaan kannattajaa. Kansalliskiberaalit ja „rahvaanystävät" olivat onnettoman ejder-politiikkansa sokaisemat; vanhoillinen puolue taas pysyi itsepintaisesti kokonaisvaltio-ohjelmassaan. Maaliskuun 30 p. 1863 hallitus antoi julistuksen, jossa Holstein selitettiin miltei kokonaan erotetuksi Tanska-Slesvigistä. Katsoen 1851-52 vuosien sopimuksia täten rikotun, Frankfurtin liittopäivät päättivät vallata Holsteinin. Riidan rauhallisen ratkaisun Tanskan hallitus teki mahdottomaksi esittämällä valtioneuvostolle ehdotuksen Tanskan ja Slesvigin yhteiseksi perustuslaiksi ja valtioneuvosto marrask. 13 p. 1863 hyväksymällä sen. Kaksi päivää myöhemmin F. kuoli ehtimättä nimikirjoituksellaan vahvistaa tätä turmiollista päätöstä.

F:n hallituskaudelle antavat monet tärkeät reformit katoamattoman arvon. Vapaamieliseen henkeen laaditut perustuslait (Junigrundloven) vahvistettiin kesäk. 5 p. 1849, painovapauslaki astui voimaan 1851, kunnallishalliuto järjestettiin uudelle kanualle, kauppaa, maanviljelystä, teollisuutta ja lainkäyttöä edistettiin useilla säädöksillä, samoin uskonnonvapautta, kansakoululaitosta, naisten yhteiskunnallista asemaa. Valtion rahavarat saatettiin entistä paremmalle kannalle. Taloudellisesti Tanska vaurastui vaurastumistaan, ja sivistyselämä ja kansanvalistus edistyivät verrattomasti.

8. F. VIII (s. 1843), Kristian IX:n poika, nousi valtaistuimelle 1906. F. nai 1869 Ruotsin Kaarle XV:n ainoan tyttären Loviisan (s. 1851). Heidän vanhin poikansa, kruununperillinen Kristian (s. 1870) on nainut Mecklenburg-Schwerinin Alexandrinen (s. 1879); toinen poika, Karl, valittiin 1905 Norjan kuninkaaksi (ks. Haakon VII). F. on noudattanut 1901 alkanutta parlamentaarista hallitustapaa.

[„Danmarks Riges Historie", III-VI; Allen, „De tre nordiske Rigers Historie 1497-1536", IV-V; Paludan-Müller, „De første Konger af den oldenb. Slægt"; Troels Lund, „Frederik II" („Museum" 1891); Beeker, „Samlinger til Danmarks Historie under Frederik III:s Regeriug", I-II; E. Holm, „Danmark-Norges indre Historie under Enevælden 1660-1720"; K. Bruun, „Enevældens Införelse i Danmark"; E. Holm, „Danmark-Norges Historie 1720-1814", I, III; Erslev, „Frederik IV og Slesvig"; Højer, „Friedrich IV glorwürdiges Leben"; Thorsøe, „Den danske Stats politiske Historie 1800-14" ja „Deu danske Stats Historie 1814-48"; E. Holm, „Danmark-Norges udenrigske Historie 1791-1807" ja „Danmark-Norges Historie under Kristian VII", III, 1784-91; Thorsøe, „Kong Frederik VII Regering", I, II; Neergaard, „Under Juni-grundloven".] *-lskm-.*

Fredrika Dorotea Vilhelmina (1781-1826), Ruotsin kuningatar, Kustaa IV:n Aadolfin puoliso. Hänen ollessaan vasta 16-vuotias nait toivat F:n vanhemmat, Badenin perintöprinssi Karl Ludvik ja Hessen-Darmstadtin Amalia Fredrika, tyttärensä umpimieliselle ja tylylle Kustaa Aadolfille. Sekä Ruotsissa että Suomessa, jossa F. puolisoineen kesällä 1802 vieraili, hän suloudellaau ja hyvyydellään voitti kansan suosion ja ihailuu, mutta avioliitossaan hän ei ollut onnellinen. Hänen kärsimyksensä yltyivät vain, kun kuningas 1809 kukistettiin. Itse sairaana hän uskollisesti jakoi puolisonsa kanssa vankeuden ja maastakarkoitukseu raskaat päivät. Katkerimmat surut ja nöyryytykset hänelle kuitenkin tuotti sairasmielinen Kustaa Aadolf, joka vihdoin 1811 hylkäsi perheensä. Tästälähtien F. oleskeli Badenissa, salaisesti edelleenkin suoden tukea ja hoivaa onnettomalle puolisolleen ja hellästi valvoen lastensa kasvatusta. Pojalleen hän ei tahtonut isältä ja isoisältä väkivaltaisesti temmattua kruunua tavoiteltavan. — On väitetty, että F. myöhemmin solmi avioliiton poikansa ylevämielisen ja hienosti sivistyneen opettajan, sveits. ylimyksen de Pollier-Vernaud'n kanssa; tätä väitettä ei kuitenkaan ole voitu todeksi näyttää. *-lskm-.*

Fredrika Dorotea Vilhelmina.

Fredrik Henrik (1584-1647), Oranian prinssi, Alankomaiden maaherra v:sta 1625, Wilhelm I:n uuorin poika, osoitti jo aikaisin sodassa Espanjaa vastaan urhoollisuutta ja sotaista taitoa. Vanhemman veljensä Moritzin kuoltua hän tuli Alankomaiden maaherraksi ja kohotti tämän valtion suureen kukoistukseen. Riitaisia uskontopuolueita hän koki sovittaa. Ulkopolitiikkaa hän johti taitavasti ja liittyi Habsburg-suvun ylivaltaa vastustaakseen Tanskaan, Ruotsiin sekä Ranskaan. Sotapäällikkönä F. oli etevä, varsinkin kaupunkien piirittäjänä ja valloittajana; hänen johdollaan oppivat sotataitoa m. m. Turenne ja Kaarle X Kustaa. F:n seuraaja oli hänen poikansa Vilhelm II. *G. R.*

Fredrik Karl Nikolaus (Friedrich K. N.) (1828-85), Preussin prinssi, Wilhelm I:n veljenpoika. Saatuaan erittäin huolellisen sotilaallisen kasvatuksen F. K. nuorena upseerina otti osaa Slesvig-Holsteinin sotaan 1848. Johti Tanskan sodassa 1864 yhdistetyu armeian preussil. osastoa, joka m. m. valloitti Dybbølin linnoitukset. Ylipäällikön, sotamarsalkka Wrangelin erottua F. K. sai kaikki itävaltalais-preussil. joukot komennettavakseen, valtasi Jyllannin ja mursi tanskalaisteu vastarinnan. — 1866 v:n sodassa hän komensi I preussil. armeiaa, löi useassa kahakassa Clam-Gallasin johtamat itävaltal. joukot ja sai Sadowan päivänä kestää raskaimman helteen. Saks.-ransk.

sodan syttyessä F. K. johti II saks. armeiaa. Vionvillen ja Gravelotten taisteluilla hän pakotti Bazainen vetäytymään Metziin, jonka saartaminen hänelle uskottiin. Metzin kukistuttua (lokak. 1870) F. K. riensi Loiren varsilla taistelevan Meeklenburgin suurherttuan avuksi. Useissa perättäisissä otteluissa hän löi d'Aurelle de Paladines'in armeian, pakotti sen vetäytymään Orleans'iin ja valloitti tämän kaupungin (jouluk. 1870). Tammik. 1871 hän Le Mans'in verisessä taistelussa musersi Chanzy'n johtaman läntisen armeian, johon tapahtumaan sota Keski-Ranskassa päättyi. F., joka Metzin antauduttua nimitettiin sotamarsalkaksi ja sodan loputtua Saksan valtakunnan armeian kenraali-inspehtoriksi, oli harvinaiseu lahjakas sotapäällikkö, tarmokas, lujatahtoinen ja arvostelukykyinen, nopeasti päättävä ja päätöksensä nopeasti toimeenpaneva. [W. Petsch, „Der eiserne Prinz"; W. Balck, „Prinz F. K."] *-lskm-.*

Fredrik Wilhelm (F r i e d r i c h W.) (1771-1815), B r a u n s e h w e i g-L ü n e b u r g-Ö l s i n h e r t t u a v:sta 1806, Karl Wilhelm Ferdinandin (ks. t.) poika ja seuraaja. Kaikista Saksan ruhtinaista F. W., joka jo nuoruudessaan oli taistellut Ranskan vallankumouksellista hallitusta vastaan, oli Napoleonin kiivain ja leppymättömin vastustaja. Hänen vihaansa lietsoivat ne monet väkivaltaiset teot, joiden uhriksi häu itse, hänen omaisensa ja maansa joutuivat. Auerstädtin taistelun jälkeen (1806) ranskalaiset valtasivat Braunschweigin herttuakunnan, jonka iäkäs ruhtinas kuolettavasti haavoitettuna pakeni maastaan. Liityttyään Mecklenburgin halki peräytyviin Preussin armeian tähteisiin ja urhoollisesti puolustettuaan Lyypekkiä, F. W. Ratkaun aseidenheitossa joutui ranskalaisten vangiksi. Isänsä kuoltua hän 1806 tehdyn perintösopimuksen nojalla oli perivä kruunun, mutta herttuakuntaa ei enää hänelle luovutettu, vaan liitettiin Westfalenin kuningaskuntaan. Kun lisäksi F. W:n suuresti rakastama puoliso 1808 kuoli maanpaossa, ei herttua enää saattanut hillitä kostonhimoaan. Itävallan ja Ranskan välisen sodan puhjetessa 1809 hän Saksan valtakunnan hallitsevana ruhtinaana julistautui Itävallan liittolaiseksi ja pestasi itsenäisen asejoukon, joka mustista puvuistaan ja nahkalakkeihin kiinnitetystä pääkallon kuvasta sai nimen m u s t a l. k o s t o n l e g i o o n a. „Mustiue sotureineeu" F. W. hyökkäsi Saksiiu ja valloitti itävaltalaisten avulla Dresdenin, Meissenin ja Leipzigin sekä taisteli sitten menestyksellisesti Junot'ta vastaan Frankissa. Saatuaan tiedon Znaimin aselevosta hän päätti omin päin jatkaa sotaa ja lähti, mukanaan vain noin 1,800 miestä, tarumaisen rohkealle retkelleen Böömin rajalta Pohjanmerelle (heinäk. 25-elok. 7 p. 1809). Leipzigin ja Hallen läpi musta legioona marssi Westfalenin kuningaskuutaan ja valloitti väkirynnäköllä Halberstadtin. Ylivoimaisten viholliisjoukkojen voimatta häntä estää, F. W. johti legioonansa Weser-joen suulle, josta se purjelaivoilla saatettiin turviin Englantiin. Herttua itse astui Englannin sotapalvelukseen ja sai parlamentilta runsaan vuotuisen eläkkeen. Leipzigin taistelun jälkeen (1813) hän palasi vapautettuun Braunschweigiin, saamatta kuitenkaan kauan hallita herttuakuntaansa. Kun nim. Napoleon 1815 uhkaavana läheni Saksan rajoja, tarttui hänen vanha verivihollisensa F. W. ensimäisinä aseihin, liittyi 7,000 miehen suuruisine osastoineen Wellingtonin johtamaan engl.-holl. armeiaan, jonka riveissä saukarillisesti taisteltuaan hän kaatui Quatrebras'n ottelussa kesäk. 16 p. 1815. [Vrt. W. Müllerin ja L. F. Spehrin elämäkerrallisia kuvauksia; K. Niemeyer, „Heldenzug des Herzogs F. W. 1809"; v. Kortzfleisch, „Des Herzogs F. W. Zug durch Nord-Deutschland 1809"; „F. W. v. Braunschweig in Stimmen seiner Zeitgenossen".] *-lskm-.*

Fredrik Wilhelm (saks. F r i e d r i c h W i l h e l m) H e s s e n-K a s s e l i n vaaliruhtinas (1802-75), hallitsi v:sta 1831, jolloin hänen isänsä Wilhelm II poistui maastaan. F:n koko hallitusaika kului taisteluun hänen omia alamaisiansa vastaan, syystä että hän tahtoi syrjäyttää 1831 v:n valtiosäännön ja supistaa kansaneduskunnan oikeuksia. Preussin ja Itävallan välisessä sodassa 1866 hän asettui jälkimäisen puolelle, mutta joutui preussiläisten vangiksi. Hessen liitettiin Preussiin; jo sam. v. hän teki Preussin kanssa sopimuksen, jonka mukaan hän vapautti alamaisensa heidän uskollisuudenvalastaan, mutta sai m. m. pitää Hessenissä olevan fideikomissi-omaisuutensa. Kun hän tämänkin jälkeen juonitteli Preussia vastaan, otettiin tämä omaisuus 1869 takavarikkoon. *J. F.*

Fredrik (F r i e d r i c h) W i l h e l m L u d v i k (1826-1907), Badenin suurherttua, Ruotsin Kustaa IV:n Aadolfin tyttären poika, tuli 1852 isänsä kuoltua ja vanhemman veljensä sairastaessa mielisairautta sijaishallitsijaksi, otti suurherttuan arvonimen 1856 ja tuli kahta vuotta myöhemmin veljensä kuoleman jälkeen yksin suurherttuaksi. F. oli tarmokas, tarkkanäköinen ja hyvänsuopa hallitsija. Hän vastusti pontevasti katolilaisen papiston liiallisia vaatimuksia. Maansa taloudellista kehitystä hän edisti vapaamielisillä reformeilla. Jo aikaisin hän osoitti harrastavansa Saksau yhdistämistä Preussin johtoon. Hän meni 1856 naimisiin Preussin prinssin Wilhelmin (keisarina Wilhelm I) tyttären kanssa. Tosin hän vastoin tahtoansa oli pakotettu olemaan Itävallan puolella v:n 1866 sodassa Preussia vastaan, mutta jo 1868 hän otti preussiläisen kenraaliu sotaministerikseen; Saksan-Ranskan sodassa hän selvästi osoitti saksalaiskansallista käsityskantaansa ja otti sitten tehokkaasti osaa Saksan keisarikunnan luomiseen. Sittemmin F. huomattavasti vaikutti uuden valtakunnan politiikkaan ja nautti elämänsä loppuun yleistä suosiota ja kunnioitusta sekä Badenissa että koko Saksassa; varsinkin tämä ilmeni hänen 25- ja 50-vuotisissa hallitsijariemujuhlissaan. F:n tytär V i k t o r i a on Ruotsin nykyinen kuningatar. *K. B:dt.*

Fredriksberg, osa Helsingin kaupungin aluetta (vrt. P a s i l a). F:ssä on laajat huvilaalueet, valtion omistama ampumakenttä sekä valtion rautateiden ratapiha (veturitallit, rautatieläisten asumuksia ja korjauspaja). F:n a s e m a l t a erkanevat rannikkorata ja Helsingin-Hyvinkään rata toisistaan. Jälkimäisen varrella on F:n s e i s a h d u s l a i t u r i. — F:n Öljyvuorella on Tiedeseuran ilmatieteellisen laitoksen normaali- ja leija-asema „I l m a l a". *K. S.*

Fredriksbergin tehdas, Suomen valtion rauta-

teiden tehdas Helsingissä (per. 1900), valmistaa rautatievaunuja, jota varten tehtaaseen kuuluu eri osastoja, kuten paja-, puuseppä-, maalari-, lavetti- y. m. verstaat sekä saha. Vuotuinen tuotanto on n. 2 milj. mk, ja työväkeä tehtaassa on 550 miestä. Liikevoimana käytetään sähköä. *K. S.*

Fredriksfors ks. Leineperi.

Fredrikshald, kaupunki Smaalenenen amtissa Norjassa. Tistedal-joen rannalla, Kristiaania-Göteporin rautatien varrella lähellä Ruotsin rajaa; 11,948 as. (1900). Kehruu-, kutomo-, kenkä- ja selluloosatehtaita. Suuri puutavarain vienti (siinä suhteessa 5:s Norjan kaupungeista). — V. 1580 Haldin nimellä mainittu, saanut 1665 kaupunginoikeudet. Asemansa takia se on aina ollut Norjan ja Ruotsin välisissä sodissa taistelun jaloissa ja kärsinyt siitä paljon; 1716 se poltettiin. Sen itäpuolella on nyt varustamaton Fredriksteinin linna. *E. E. K.*

Fredrikshamn ks. Hamina.

Fredrikshof *[-ōv]*, Ruotsin valtiolaitokselle kuuluva alue rakennuksineen Tukholmassa, Östermalmilla. Fredrik I rakennutti alueelle kivitalon. F. oli milloin yksityisomaisuutena, milloin kruunun omana sekä m. m. Lovisa Ulrikan ja Sofia Albertinan asuntona. Siinä sijaitsee nykyään useita sotilasvirastoja.

Fredrikson *[-ē-]*, Johan Gustaf (s. 1832), ruots. näyttelijä, etevä varsinkin hienona keskustelunäyttelijänä, jonka hiottu, terävä replikeeraustaito etenkin ranskalaisissa salonkikappaleissa viettää voittojaan. Korkeasta iästään huolimatta hän työskentelee yhä taiteilijana, vieraillen vielä viimeksi 1909 Suomessakin. On myöskin toiminut johtajana Tukholman teattereissa. Kirjailijana F. on julkaissut kokoelman „Dramatiska småsaker" (1892). *V. K-i.*

Fredrikstad, linnoitettu kaupunki Etelä-Norjassa, Smaalenenen amtissa, Glommenin suussa, missä on erinomainen satama, 14,635 as. (1900). Edullisen asemansa takia F. on kehittymässä Norjan tärkeimmäksi puutavaranvientipaikaksi. V. 1907 koko vienti vastasi arvoltaan 29,294,860 mk., josta n. 90 % tuli puutavaran osalle. Ympäristössä sijaitsevine lukuisine sahoineen F. myöskin on Norjan tehdaskeskustoja. — Kaupunki perustettiin 1570, mutta sen varsinainen kasvaminen alkoi vasta sen linnoittamisen jälkeen 1600-luvun keskivaiheilla. Linnoitusta, jonka tueksi myöhemmin rakennettiin useita etuvarustuksia, ruotsalaiset piirittivät 1814; se antautui, mutta joutui seur. v. takaisin Norjalle. Nykyään linnoituksella on vähemmän merkitystä. *(V. v. F.)*

Fredriksten *[-stēn]*, linnoitus Norjassa, Fredrikshaldin itäpuolella. Ensimäiset varustukset rakennettiin n. s. Hannibal-sodan aikana 1644-45; sittemmin F:iä on vahvistettu ja laajennettu, koska se osoittautui hyväksi turvaksi ruotsalaisten hyökkäyksiä vastaan. Kaarle XII piiritti sitä turhaan 1716 ja 1718, jolloin hän 11 p. jouluk. (u. l.) sai surmansa. — V. 1814 menestyksettä piiritettyään F:iä ruotsalaiset saivat sen Mossin sopimuksen nojalla käsiinsä. Tilan kärjistyessä Norjan ja Ruotsin välillä norjalaiset varustivat sen uudelleen. V:sta 1905 F. on vain muistomerkkinä, koska sitä puolueettomassa vyöhykkeessä sijaitsevana ei saa varustaa. *E. E. K.*

Fredro. 1. Aleksander F. (1793-1876), kreivi, puolal. näytelmänkirjoittaja, on kirjoittanut suuren määrän huvinäytelmiä Molièren malliin, mutta sisällykseltä ja sävyltä puolalaisia; huomattavin niistä on „Herra Geldhab". F:n kootut teokset (13 osaa) julkaistiin 1880. — 2. Jan Aleksander F. (1829-91), edellisen poika, oli myöskin tuottelias huvinäytelmän kirjoittaja, mutta pintapuolisempi kuin hänen isänsä. *J. J. M.*

Free church *[frī tšōtš]*, vapaakirkko (ks. t.) yleensä ja erityisesti 1843 muodostunut Skotlannin vapaakirkko (ks. t. ja Chalmers, Thomas).

Freeden, W. I. A. von (1822-94), kuuluisan saksalaisen meritutkimuslaitoksen, Hampurin „Seewarte"n perustaja ja johtaja 1867-75. Useilla teoksillaan valtameritutkimuksen eri haaroista hän suuresti edisti tätä tiedettä. Vv. 1870-90 F. toimitti lehteä „Hansa, Zeitschrift für Seewesen".

Freederiks, Andreas, ven. paroni, tunnettu rettelöistään talonpoikien kanssa lahjoitusmaatilallaan Pyhäjärven Taupilassa. Laittomilla päivätöillä ja veroilla rasitettujen talonpoikain valituksiin (1785) tuli vastaukseksi ukaasi (1798), jonka mukaan alioikeudet, ellei sovintoa saatu aikaan, saivat vallan määrätä verot ja päivätyöt i i m a n talonpoikien suostumusta. Ukaasiin turvaten F. hankki itselleen erinomaisen edulliset ehdot („Taupilan kontrahti"), jotka hallitseva senaatti 1801 vahvisti. Vasta vähää ennen Viipurin läänin Suomeen liittämistä peruutettiin (1811) „Taupilan kontrahti" sekä sen perusteella muilla lahjoitustiloilla toimeenpannut verojärjestelyt. *E. E. K.*

Freedrik ks. Fredrik.

Freehold *[frīhould]* (engl.). Näin nimitetään Englannissa maata, johon sen haltijalla (freeholder) on täysi omistusoikeus. Muunluontoinenkin maanomistus muuttuu tätä nykyä yhä enemmän f:iksi. vrt. Copyhold.

Freeman *[frīmən]*, Edward Augustus (1823-92), engl. historioitsija, keski- ja uuden ajan historian professori Oxfordin yliopistossa 1884; pääteokset ovat: „History of the Norman conquest of England" (1867-79, 6 nid.), „The growth of the English constitution from the earliest times" (1872), „Historical geography of Europe" (1880), „Reign of William Rufus and the accession of Henry I" (1882), „The methods of historical study" (1886). F. on sitäpaitsi kirjoittanut useita muita historiallisia teoksia ja esseitä. Muutamaa kuukautta ennen kuolemaansa hän julkaisi tunnetussa „Maemillan's Magazine" nimisessä aikakauskirjassa Suomen puolesta erittäin asiallisen ja lämpimän kirjoituksen (ruots. painettu eri kirjasena „Finland", Tukholmassa 1892). [Stephens, „Life and letters of Edward A. Freeman" (1895, 2 nid.); Bryce, „Studies in contemporary biography" (1903).]

Freetown *[frītaun]*, Länsi-Afrikan paras, lujasti linnoitettu satama, Englannin siirtomaan Sierra Leonen pääkaupunki (perust. 1787), 34,463 as. (1901). Vilkas kauppa neekerien kanssa. 364 km pitkän Baiima-radan lähtökohta. Muutamia kouluja, college-opisto, piispanistuin.

Free trade *[frī trēid]* (engl.), vapaa kauppa (ks. t.).

Fregatti (it. *frega'ta*), kolmimastoinen alus.

Fregatti.

jossa on raakapuut kaikissa mastoissa. Jos alukselle on enemmän kuin kolme mastoa ja niissä kaikissa raakapuut, uimitetään laivaa mastojen luvun mukaan neli-, viisi- j. n. e. mastoiseksi fregatiksi. *F. W. L.*

Fregattilintu *(Tachypetes aquila)*, melajalkaisten lahkoon kuuluva, vaikka pitkäsiipisiä paljon muistuttava tropiikkieu lintu. Melajalkaisistakin ne poikkeavat siinä, että varpaat ovat vain tyveltään räpylöillä yhtyneet. Jalat ovat sangen lyhyet, joten uimataito on huono. Siivet ovat sitävastoin tavattoman pitkät, 2,4 m kärkien väliä; koko linnun pituus on vain 1 m, josta pitkän, kaksijakoisen pyrstön osalle tulee melkein puolet. On paras lentäjä kaikista vesilinnuista. Väri on mustanruskea, selkäpuoleltaan vihreä, metallinhohtoinen. Leuanalus höyhenetön, ihonväriuen, kiima-aikana koiras paisuttaa sen mahtavaksi pussiksi. Asustaa kaikkien valtamerien rannoilla päiväntasaajan seuduissa. *E. W. S.*

Fregattilintu

Freiberg *[fräi-]*, kaupuuki Saksin kuningaskunnassa Erzgebirgen rinteellä; 30,860 as. (1905). On huomattava vuoriteollisuudestaan, perustettu jo 1175 hopeamalmilöytöjen johdosta. V. 1902 oli hopeansaanti omista kaivoksista 12,000 kg ja lyijyn 1,7 milj. kg. Myös kuparia ja kobolttia louhitaan. Suuret määrät ulkomaisia malmeja jalostetaan omien ohella, esim. hopeaa kaikkiaan v. 1902 91,716 kg. Vuorityön tuotteisiin perustuu monipuolinen metalliteollisuus; sitäpaitsi on F:ssa kehruu-, sikari-, nahkatehtaita y. m. Maailmanmainio, 1765 perustettu v u o r i a k a t e m i a runsaine kirjastoineen, vuorikoulu y. m. — Varhaisemmilta ajoilta on säilyuyt m. m. goottilainen tuomiokirkko, jossa kuuluisa ovi, „kultainen portti". *E. E. K.*

Freibergiitti ks. F a l e r t s i.

Freiburg *[fräi-]*. 1. Kaupunki Badenissa (F. im Breisgau); 76,283 as. (1906). F:n 14 kirkosta on mainittava k a t e d r a a l i, punaisesta hiekkakivestä n. 1122-1260 rakennettu, goottilaisen rakennustaiteen mestariteos. — Suurherttuallinen palatsi, museo, teatteri ja 1460 avatun „Ludovico-Albertina" yliopiston rakennukset ovat myös huomattavat. Yliopistossa opiskelee n. 2,400 yliopp ilasta, sen yhteydessä on m. m. kirjasto (270,000 nid.). — F. harjoittaa vilkasta silkki-, puuvilla-, rauta-, kone- y. m. teollisuutta, sekä laajaa kauppaa m. m. rikkaan maaseutunsa kanssa. F. perustettiin 1120. — 2. Kaupunki Šleesiassa, Breslaun hallintoalueessa; 9,606 as. (1905); suurta pellavateollisuutta, myös muita tehdaslaitoksia. — 3. ks. F r i b o u r g.

E. E. K.

Freidenfelt (F r e u d e n f e l d t), K r i s t o f e r (1689-1743), soturi, syntyi Jääskessä, missä hänen vanhempansa, sittemmin everstiluutnantti Kristofer F., joka kunnostautui Inkerinmaalla suuren Pohjan sodan aikana, ja Barbara Grotenfelt asuivat. F. tuli luutnantiksi Smålandin ratsurykmenttiin ja otti 1710 osaa tataarikaanin luokse toimitettuun majuri Lagerbergin johtamaan lähetystöön sekä sen jälkeen turkkilais-tataarilaiseen sotaretkeen Venäjää vastaan. Tuli ratsumestariksi 1714, kenraaliadjutantiksi 1718, Smålandin ratsuväen everstiksi 1732. F. otti rykmentteineen osaa Suomeu sotaan 1741-43 ja oli niitä, jotka sotaneuvostossa vaativat urhoollista vastarintaa vihollista vastaan. Vei Helsiugin antaumuksen jälkeen ruots. ratsuväen Uumajaan ja määrättiin päälliköksi Länsipohjaan, jossa tarmokkaasti ryhtyi puolustustoimiin. Yöllä marrask. 24 p:ää vasten (1742) hän hyökkäsi Kemissä olevan kasakkaosaston kimppuun, karkoitti sen sieltä ja anasti venäläisten varastot. Keväällä 1743 hän varustautui pohjoisen Pohjanmaan takaisin valloittamiseen, karkoitti venäläiset Iistä ja tuli Kelloon asti likelle Oulua; toinen partiojoukko oli tunkeutunut Hailuotoon, mutta yrittäessään lähetä sitä F. laivoineen joutui ajojäihin ja hukkui useimpien seuralaistensa kanssa 20 p. toukok. 1743. F. oli niitä harvoja upseereja, jotka pikku vihau aikana ylläpitivät suomalaisteu ja ruotsalaisten vanhaa sotamainetta. [C. G. Malmström, „Kristofer Freudenfeldt, en minnesteekning" (Vårt försvar 1907).] *K. G.*

Freie Bühnen *[fräie bȳ-]* (saks.) ks. V a p a a t n ä y t t ä m ö t.

Freija ks. F r e y a.

Freikonservativ (saks.), vapaakonservatiivinen. ks. V a p a a k o n s e r v a t i i v i n e n p u o l u e.

Freiligrath *[fräilihrāt]*, F e r d i n a n d (1810-76), saks. runoilija. oli politiikassa radikaali, ajettiin senvuoksi moneen kertaan maanpakoon ja karkoitettiin myös Sveitsistä ja Alankomaista. Pari kertaa hän haki itselleen tyyssijan Loutoosta, mistä toisen oleskelunsa jälkeen 1868 kansalliskeräyksen avustamana saattoi palata kotimaahansa. Hänen nuoruudenrunonsa „Gedichte" (1838) saavuttivat yleisen suosion. F:n runouden luonteenomaisia puolia oli jo aikaisin voimakas ja väririkas kuvailu. Kokoelmissa „Ein Glaubensbekenntnis" (1844) ja „Politische und soziale Gedichte" (1849-51) ilmenee monasti valtiollista kiihkoa ja jotain keinotekoista. Mutta hänen myöhemmin, toisen englantilaisen maanpakonsa aikana kirjoittamansa runot kuten myös 1870 kirjoittamansa isänmaalliset runot („Hurra Germania", „Die Trompete von Gravelotte") tietävät täyteläisten ja taiteellisten runovoimien

ilmoille puhkeamista. Hän siirtyy romantiikasta kuvaamaan aikansa kansallista elämää. — Ruuoja F:n vanhemmalta, politiikasta vapaalta ajalta sisältää kokoelma „Zwischen den Garben" (1849). Hänen myöhäisimmät runonsa ilmestyivät paitsi kootuissa teoksissa, kokoelmassa „Neue Gedichte" (1876). F. oli etevä runojen kääutäjä. Hänen käännösteoksistaan ovat maiuittavia „Englische Gedichte aus neuerer Zeit" (1846), Shakespearen „Venus ja Adonis" (1849) ja Longfellow'n „Hiawatha" (1857). Hänen kootut runonsa ilmestyivät Stuttgartissa 1870 (6 nid.). [Schmidt-Weissenfels, „Freiligrath, eine Biographie" (1876); Buchner, „F. Freiligrath, ein Dichterleben in Briefen" (1881); J. Rodenberg, „Erinnerungen aus der Jugendzeit" (1899, 2 nid.); Kurt Richter, „F. F. als Übersetzer" (1899).] *J. H-l.*

Frej ks. Freyr.

Frekvenssi (ransk. *fréquence*, < lat. *freque'ntia*), paljous, usein uudistuminen, kävijätulva. — Frekventeerata (ransk. *fréquenter*, < lat. *frequentā're*), käydä usein, käyttää ahkeraasti.

Frekventatiivinen verbi l. frekventatiiviverbi (lat. < *frequentā're* = tehdä usein), johdettu verbi, joka ilmoittaa kantasanan ilmaiseman tekemisen usein tapahtuvaksi, esim. *hyppelee* (kantasana: *hyppää*). *A. K.*

Fremantle *[frīmäntl]*, Länsi-Australian tärkein satamakaupuuki, Swan-joen suussa, 2 peninik. Perthistä alaspäin. 21,000 as. (1907). Aallonmurtajien suojaamassa satamassa kävi 1904 289 alusta, yhteensä 894,278 rekisteritonnia. Kauppa-arvo 1902 303,8 milj. mk.

Frémiet *[-miē']*, Emmanuel (s. 1824), ransk. kuvanveistäjä, Ruden sisarenpoika ja oppilas. Muovaili aluksi yksinomaan eläinkuvia, mutta laajennettuaan ennen pitkää aihepiiriään F. on osoittanut aivan erikoista monipuolisuutta ja tavattoman runsasta, voimakkaan realistista luomiskykyä. Häuen pääpyrkimyksenään on ollut esittää draamallista liikuntoa monumentaalisessa muodossa. F:n lukuisista ratsukuvapatsaista mainittakoon „Jeanne d'Arc" (1874, Pariisissa, ja 1889, Nancyssa) ja „Velasquez" (1890, Louvren edustalla) sekä muotokuvapatsaista Lessepsin jättiläispatsas Suezin-kanavan varrella (1900). Häuen muovailemistaan taistelevien eläinten ja ihmisten kuvista herätti aikoinaan suurta huomiota „Gorilla ryöstää uaisen" (1887). *E. R-r.*

Fremissement *[fremismā']* (ransk.), tärinä, väräjäminen. — F. cataire, joissakin sydänvioissa huomattavissa oleva rintakehän väräjäminen sydämen kohdalla. vrt. Fremitus. *M. O-B.*

Fremitus (lat.), tärinä, väräjäminen; rintakehän väräjäminen, joka huomataan esim. keuhkojen kudoksen tiivistyessä, jolloin äänecn puhuminen tahi myöskin taudillisen ilmiön synnyttämän liman aikaansaama rätinä henkitorvien haaroissa johtuu käsin tunnettavana värinänä rintakehän ulkopintaan saakka. vrt. Fremissement. *M. O-B.*

Fremling, Matthæus (eli Mattias, 1745-1820), ruots. filosofi, v:sta 1782 teoreettisen filosofian professori Lundissa. Kannatettuaan ensin wolffilaista ratsionalistista filosofiaa F. pian siirtyi Locken ja Ranskan ensyklopedistien esittämään kokemusperäiseen aatesuuntaan. Sittemmin Kant, Fichte ja Schelling häneen vaikuttivat, ja hän esitti luennoissaan seikkaperäisesti heidän oppejansa, mutta arvosteli myöskin sangen teräväjärkisesti Kantia, m. m. teoksessaan „Försök till en granskning af kantiska grunderna för själens odödlighet och en Gud" (1798). Julkaisi lukuisia latinankielisiä väitöskirjoja. Kiitettiin selväaatteiseksi ja teräväjärkiseksi suullisessakin filosofisessa opetuksessa. *A. Gr.*

Frémont *[-o'-]*, John Charles (1813-90), amer. tutkimusmatkailija. Vv. 1842-54 hän teki viisi retkeä silloin melkein tuntemattomaan „Kaukaiseen länteen" kartoittaen, tutkien ja etsien sopivia teitä ratalinjoja varten. Hänen matkakertomustensa perusteella mormouit muuttivat Utahiin, ja eteläinen Pacific-rata rakennettiin hänen löytämäänsä uraa. — Myöhemmin F. oli päällikkönä orjasodassa, toimi myöskin politiikan alalla, ja oli m. m. presidentin ehdokkaana 1864. — Hänen tutkimusretkiensä tulokset julkaistiin nimellä „Colonel C. J. Frémont's explorations". *E. E. K.*

Frémy *[-mī']*, Edmond (1814-94), ransk. kemisti, 1842 professori „École polytechnique"ssa Pariisissa. Paitsi lukuisia tutkimuksia hän on julkaissut suuren teoksen „Encyclopedie chimique" (10 nid., 1881-94). *Edv. Hj.*

French *[frenš]*, John Denton Pinkstone (s. 1852), engl. kenraali, oli mukaua buurisodassa, saavutti Elandslaagten voiton 1899, otti 1900 erityisen ratsuväkidivisioonan päällikköuä kunniakkaasti osaa englantilaisten eteuemiseen pohjoista kohti (ks. Buurisota), nimitettiin 1901 I:n armeiakunnan päälliköksi, 1907 armeian ylitarkastajaksi.

French Lake *[frenš leik]*, kauppala suurella suomalaisella farmiseudulla Yhdysvaltain Minnesota-valtiossa. Ens. suom. asukk. n. v:sta 1875. Pääasiallisesti harjoitetaan nisun- ja maissin-viljelystä ja meijerinhoitoa. Paikkakunnan 2 meijeristä on toinen suomalaisten. *W. P.*

Frenckell-suvun kantaisä Suomessa oli kirjanpainaja Johan Christoffer F. (1721-79), joka 1740-luvulla siirtyi Saksasta Turkuun. Hänen poikansa Johan Christoffer (II) (1757-1818) toimi, kuten isäkin, akatemian kirjanpainajana, perusti 1789 „Frenckellin kirjakaupan" Turkuun ja osti Prunkkalassa olevan Järvenojan paperitehtaan. Hänen poikansa

1. Johan Christoffer (III) F. (1789-1844) tuli 1814 isänsä liikekumppaniksi („J. C. Frenckell ja Poika"). Laajensi melkoisesti kirjapainoliikettä, jota hän Turun palon jälkeeu jatkoi sekä Turussa että Helsingissä. Osti 1832 Tampereen paperitehtaan ja perusti Helsinkiin Suomen ensim. kirjasinvalimon. Kustantanut m. m. Suomalaisen kirjallisuuden seuran ensimmäiset julkaisut: Kultalan ja Kalevalan.

2. Frans Vilhelm F. (1821-78), liikemies. edellisen poika. Ylioppilas 1838, ryhtyi isänsä kuoltua johtamaan Tampereen paperitehdasta, joka hänen johdossaan kauan oli maamme suurin ja tärkein; 1850-luvulla saatuaan paperikoneet se saattoi lisätä tuotantoaan suuremmaksi kuin maan kaikkien muiden paperitehtaitten yhteensä. V. 1860 oli sen palveluksessa 147 työntekijää ja valmisteiden arvo nousi 300,000 mk:aan; 2 v. F:n kuoleman jälkeen olivat vastaavat määrät

jo 290 ja 1 milj. F. oli m. m. Frenckellin tapettitehtaan, Tampereen verkatehtaan O. Y:n ja Tampereen tulitikkutehtaan O. Y:n sekä Helsingin kaasutehtaan ja Töölöön sokeritehtaan perustajia. Harjoitti Tampereella tukkukauppa- (v:sta 1854) sekä kirjapaino- ja kirjakauppaliikettä (v:sta 1866), mutta työskenteli samalla innokkaasti maatalouden korottamiseksi ottamalla käytäntöön uusia viljelystapoja, perustamalla meijereitä j. n. e. 1856 v:u mauufaktuurikomiteau jäsenenä F. taitavasti puolusti Tampereen erioikeuksia. Hän edusti kaupunkiaan 1863-64 sekä 1867 vuosien valtiopäivillä, viimemainituilla toimien porvarissäädyn puhemiehenä. Aateloitiin 1868 ja otti uimeu v o n F r e n c k e l l. Toimi Suomeu edustajana Tukholman näyttelyssä 1866 sekä varapuheenjohtajana Suomen yleisessä näyttelyssä 1876. [Wallin-Voionmaa, „Tampereen kaupungin historia" II. III.]

3. O t t o R e i n h o l d F. (1823-80), kirjailija, finanssimies, edellisen veli. Toimi isänsä kuoltua Helsiugissä olevan liikkeen johtajana, mutta erosi siitä 1856 ja syventyi taloudellisten kysymysten tutkimiseen. Innokkaana manchesterilaisuuden kannattajana hän m. m. julkaisi teoksen „Om det industriella arbetet i förhållande till nationalförmögenheten" (1860). Hypoteekkiyhdistyksen johtokunnan puheenjohtaja 1863, Yhdyspankin johtaja sam. v., Suomeu pankin johtaja 1866 sekä valtiokonttorin ensim. ylitirehtööri 1875, josta toimesta erosi 1879. Suomen valtion valtuuttamaua F. välitti mouen valtiolainan ottamista; oli myös osallisena eräiden 1863 v:n valtiopäiville anuettujen esitysten laadiunassa. „Helsingfors Dagblad"in ensim. vastaava julkaisija ja päätoimittaja. Toimi Suomen edustajana Pariisin maailmannäyttelyssä 1867. — Hänen poikausa A r t h u r R e i n h o l d F. (s. 1861) osti 1885 „Hufvudstadsbladet" lehdeu, jota hän yhä edelleenkiu julkaisee. Edusti Uudenkaarlepyyu kaupunkia 1891 ja 1897 vuosien valtiopäivillä. *-lskm-.*

Frenckell, J. C. ja Poika, toimiuimi, jonka hallussa tätä nykyä on Tampereen paperitehdas. Toiminimeu aikaisemmista vaiheista ks. F r e n c k e l l-sukua. V. 1900 mainittu paperitehdas joutui luutnantti Th. v. Frenckellille, ja seur. v. toiminimi muodostettiin perhe-osakeyhtiöksi, pääoma 1 miljoona Smk.; v:sta 1902 on johtajana seuaattori Aug. Ramsay; vuotuisen tuotannon määrä 6-7 milj. kg. Tehtaau yhteydessä on sairas- ja eläkekassa. *J. F.*

Freneettinen (< ransk. *frénésie*, < kreik. *phrēn* = mieli), hurja, raivoisa.

Frengi, f i r e n g i (pers.), f r e n k (turk.), f i r e n d ž i (arab.), „frankkilainen", itämailla eurooppalaisten nimitys. *K. T-t.*

Frenologia (kreik. *phrēn* = mieli, sielunkyvyt, ja *logos* = oppi), oppi sielunkykyjen sijoittamisesta aivoihin. Gallin perustama oppi, jonka mukaan olisi muka mahdollista pääkallon ulkonaisen muodon nojalla tehdä johtopäätöksiä ihmiseu henkisistä kyvyistä, hänen hyveistään ja paheistaan. Hän perusteli oppiaan sillä, että kullakin elimellä olisi hermokeskuksensa omalla varsinaisella paikallaan aivoissa; kuta täydellisemmin jokin ominaisuus ihmisessä on kehittynyt, sitä mahtavammaksi, arveli Gall, on vastaava hermokeskus hänen aivojensa kuorikerroksessa muodostunut, vaatien sitä myöten enemmän tilaa, mikä sen mukaan sitten aikaansaisi myöskin ulkoa huomattavan muutoksen itse kallonkin muodostumisessa. Anatomisten ja fysiologisten tietojen kehittyessä ja syventyessä viimeisinä vuosikymmeninä f. ou menettänyt kaiken merkityksensä, oltuaan tavallaan uranuurtajana täysin tieteelliselle pohjalle kehittyvälle „lokalisatsioniteorialle" (ks. t.). *M. O-B.*

Frenssen, G u s t a v (s. 1863), saks. kirjailija, syntyi Barltissa Pohj.-Saksassa; häuen isäusä oli puuseppä, joka paui poikansa ensin kansakouluun ja sitten Meldorfin lukioon. Vv. 1886-90 F. tutki teologiaa Tübingeuissä, Berliinissä ja Kielissä ja oli vv. 1890-1902 pastorina Hemmessä. 1902 hän luopui papillisesta toimestaan ja on siitä alkaen elänyt kirjailijana Meldorfissa. F:n esikoisromaani „Die Sandgräfin" (1896) kuvaa rakkauden voittoa vihasta ja kärsimyksestä. Huomattavampi ou hänen toineu romaaninsa „Die drei Getreuen" (1898; suom. „Kolme toverusta"), joka kertoo kolmeu nuoren miehen kehityksen ja kuvastaa tekijän suurta kotiseudunrakkautta. Kolmea pientä nidosta saarnoja „Dorfpredigten" (1899; suom.) seurasi F:n ensimäinen yleistä suosiota saavuttauut romaaui „Jörn Uhl" (1901; suom.), joka kuvaa rehellisen, väsymättömän työn kohottamaa ihmiskohtaloa. F:n seuraavat teokset ovat „Hilligeulei" (1905; suom.), „Peter Moors Fahrt nach Südwest" ja „Klaus Hindrich Baas" (1909; suom.). F:llä on syvästi eetillinen maailmankatsomus, elävä huomiokyky ja kuvaamistaito, joka kuitenkin toisiuaan eksyy pitkäveteisyyteen. [Rehtwisch, „Gustav Frenssen, der Dichter des Jörn Uhl" (1902); Gustav Schmidt, „Gustav Frenssen", Valvoja 1904.] *J. H-l.*

Gustav Frenssen.

Frenulum (lat.), side, poimu. — F. l i n g u æ, kielijänne. — F. l a b i o r u m p u d e n d i, häpyside. — F. p r æ p u t i i, esiuahkajänne.

Frère-Orban *[frārorbā']*, H u b e r t J o s e p h W a l t h è r e (1812-96), belg. valtiomies, tuli 1832 asianajajaksi, oli edustajakamarin jäseneuä 1847-94, työmiuisterinä 1847, raha-asiainministerinä 1848-52 ja 1857-70, sen ohessa pääministerinä 1868-70, jälleen pääministerinä ja ulkoasiainministerinä 1878-84. F. oli vapaamielisen puolueen johtajia, vastusti yleistä ääni-oikeutta, mutta ajoi hallituksessa ollessaan perille useita muita uudistuksia, m. m. v:n 1879 koululain, jonka tarkoituksena oli vapauttaa kansanopetus papiston vaikutuksen alaisuudesta; julkaissut m. m. „La question monétaire" (1874) ja „La question monétaire en Belgique en 1889" (1890). *J. F.*

Frerichs, F r i e d r i c h T h e o d o r v o n (1819-85), saks. lääkäri, joka ensin toimittuaan käytännöllisenä lääkärinä tuli 1850 professoriksi ja akateemisen sairashuoneen poliklinikan johtajaksi Kieliin, josta seur. v. siirtyi Breslauhuu

patologian ja terapian professoriksi, ollen vihdoin (1859-84) sisätautilääketieteen professorina sekä Charité-sairaalan vastaavan osaston johtajana. F:n maine alallaan perustuu varsinkin hänen tieteellisiin julkaisuihinsa: „Die Verdauung" (Wagnerin Handwörterbuch der Physiologie), „Die Brightsche Nierenkrankheit und ihre Behandlung" (1851), „Klinik der Leberkrankheiten" (2 nid. 1859-62), „Ueber den Diabetes" (1884). F. perusti yhdessä Leydenin kanssa lääketieteellisen aikakauslehden „Zeitschrift für klinische Medicin". *M. O-B.*

Frescobaldi *[-a'-]*, Girolamo (1583-1644), it. urkuri ja urkusäveltäjä; on suuresti vaikuttanut fuugasävellyksen kehitykseen sekä yleensä niin urkusoitossa kuin urkusävellyksessä avannut uusia uria. Hänen oppilaitaan oli Froberger. *I. K.*

Frese *[-ēs-]*, Jakob (1690 t. 1691-1729), suom. runoilija, synt. Viipurissa, tuli ylioppilaaksi Turussa 1703, muutti, luultavasti 1711, Tukholmaan, jossa toimi kanslistina kuninkaallisessa kanslissa. Kuoli siellä pitkälliseu taudin riuduttamana. Hänen runoistaan mainittakoon „Echo å Sweriges allmänna frögde-qväden", jolla juhlarunolla otettiin Kaarle XII vastaan hänen kotimaahansa palatessaan (1715), „Andelige och werldslige dikter" (1726), „Korta sedeläror och sedetillämpningar" (sam. v.), „Passions-tankar" (1728) ja „Några poëtiske samblingar" (sam. v.). Hän on sekä taipumuksiltaan että kivuloisuutensa vaikutuksesta syvästi uskonnollinen ja hänen runonsa huokuvat sydämellisempää hartautta kuin muut sen ajan uskonnolliset runot. Hänen runoutensa on yleensä yksinkertaista, tunnelmallista, vienoa ja surunvoittoista, jonka takia häntä ja varsiukin hänen runosarjaansa „Vårbetraktelser" on verrattu Creutziin, Franzéniin ja muihin suomalaisiin runoilijoihin. — F:n „Valda skrifter" toimitti P. A. Sondén 1826. Hänen kootut teoksensa sisältyvät Hansellin „Samlade vitterhetsarbeten" nimiseen teokseen (XX); A. Hultin toimitti 1902 F:u „Valda skrifter", johon hänen elämäkertansa liitettiin. [G. H. J. Ljunggren, „Minne af J. Frese" („Ruotsin akat. toim. 1796", XLI 1867), V. Vasenius, „Hist. undersökningar om J. Frese" (Hist. arkisto VIII, 1884) ja „Nytt och gammalt om J. F." („Nordisk tidskr. sam. v.) sekä E. Wrangel, „Frihetstidens odlingshistoria" (1895).] *E. H.*

Fresenius *[-sē'-]*, Karl Remigius (1818-97), saks. kemisti, tuli 1843 maanviljelystieteellisen opiston professoriksi Wiesbadeniin ja perusti 1848 sinne tunnetun yksityislaboratorinsa. F:lla on erittäin suuria ansioita analyyttisen kemian kehittäjänä. Hänen teoksensa, „Anleitung zur qualitativen chemischen Analyse" (1841-95) ja „Anleitung zur quantitativen chemischen Analyse" (1873-1887) (toisesta 17, toisesta 6 painosta), olivat aikoinaan yli koko maailman käytettyjä oppikirjoja ja käännettiin useimpiin sivistyskieliin. V. 1862 hän perusti aikakauskirjan „Zeitschrift für analytische Chemie" (ilmestyy edelleen). Hänen poikansa Hans F. on jatkanut isänsä työtä Wiesbadenin laboratorissa ja mainitun aikakauslehden toimittajana. *Edv. Hj.*

Fresko ks. Freskomaalaus.

Freskomaalaus on seinämaalauslaji, jossa kalkkiveteen sekoitetuilla kivennäisväreillä maalataan tuoreelle (it. al fresco), vasta rapatulle muurilaastille, jonka aineosiin (kalkkiin ja hiekkaan) värit kemiallisesti yhtyvät muodostaen kristallimaisen, lujan ja vedessä vaikeasti liukenevan pinnan. Maalattavan kuvan ääriviivat merkitään maalauspiutaan paperille (kartongille) tehdyn piirustuksen mukaan. Itse maalaaminen on hankalata ja vaatii varmaa kättä ja tottumusta, sillä se suoritetaan vain osa osalta niin, että taiteilija märällä laastilla peittää senverran seinästä kuin hän yhteen meuoou ehtii maalata; työn täytyy käydä uopeasti, värieu vaaleneminen kuivaessa on otettava huomioon ja muutoksia voi tehdä vain poishakkaamalla laastia. — F. oli jo vanhaan aikaan käytännössä (esim. Pompeiji); kehittyi suureen kukoistukseen Italiassa 1300-, 1400- ja 1500-luvuilla, jolloin se syrjäytti mosaiikkimaalauksen. Senjälkeeu f. tuli vasta 19:nnellä vuosis. laajemmin käytäntöön, myöskin Pohjoismaissa, missä sen kestävyydestä ei kuitenkaan vielä ole saatu varmoja takeita. Ensimäiset varsinaiset freskot Suomessa maalasi 1850-54 Turun tuomiokirkkoon R. W. Ekmau (ks. t.), A. Gallén-Kallela teki 1900 freskon „Kullervon sotaanlähtö" (Ylioppilastalossa Helsingissä), sittemmin sama tait. koristi 1901-03 erään hautakappelin Porissa freskoilla (suurimmaksi osaksi pilaautuneet). V. 1904 J. Rissanen maalasi Helsingin kansankirjastoon freskon „Työstä palaavia" sekä sen riunakkaiskuvaksi freskon „Konepajassa" kev. 1909 ja sam. v. syks. Kuopion museo- ja kirjastotaloou freskon „Kiveuvääntäjät". Tampereen Johanneksen kirkon varustivat 1906-07 freskoilla H. Simberg ja M. Enekell (ks. n.). vrt. Seinämaalaus.

E. R-r.

Fresnel *[frenē'l]*, Augustin Jean (1788-1827), ransk. fyysikko, sai opinnot suoritettuaan insinöörinpaikan valtionpalveluksessa, josta hänet kuitenkiu innokkaana rojalistina, Napoleonin palattua Elbasta, erotettiin (1815), mutta tuli sittemmin majakkalaitoskomitean jäseneksi ja vihdoiu silta- ja tierakennusten yli-insinööriksi. Tuli 1823 Tiedeakatemian ja 1825 Royal society'n jäseneksi saaden viimemainitulta suuren Rumford-mitalin 1827. — Valo-opin alalla F. hylkäsi siihen saakka vallalla olleen emissioniteorian osoittaen sekä matemaattisesti että kokeilla oikeaksi undulatsioniteorian (ks. Valo). Tämän jälkeen F., osaksi yksinään, osaksi yhdessä Aragon kanssa jatkoi tutkimuksiaan ulotettuina valo-opin koko alalle. F. kokeili myöskin valaistustekniikan alalla laatien m. m. majakoita varten uuden järjestelmän, jonka mukaisesti entiset metallipeilit korvattiin useista konsentrisista renkaista tehdyillä lasilinsseillä. Valaistuslaitos tehtiin kiertäväksi, joten se tuli antamaan välkähdyksittäin lähtevää valoa.

Fresnelin peilit *[frenelin]* ks. Interferenssi, valon.

Fretti ks. Hilleri.

Freudenthal *[fröidentāl]*, Axel Olof (s. 1836), kielentutkija, tuli ylioppilaaksi 1854 ja 1866 skandinaavilaisten kielten dosentiksi, ollen tämän aineen ensimäinen opettaja yliopistossamme. V. 1878 hänet nimitettiin ruotsin kielen ylimääräiseksi professoriksi. F. on ruotsalaisten ja yleensä skandinaavilaisten kieliopintojen pe-

rustaja Suomessa ja sellaiseua vaikuttauut elähyttävästi varsinkin Suomeu ja Virou ruotsalaisteu murteiden tutkimiseeu. Hänen alotteestaan perustettiin myöskin 1874 ruotsalaiuen murreyhdistys. F:n teoksista huomattavimmat ovat: „Über den Närpesdialect" (1878), „Om svenska allmogemålet i Nylaud" (1870), „Upplysningar om Rågö- och Wichterpamålet i Estland" (1875), „Vörårnålet" (1889) ja „Ordbok öfver estländskasvenska dialekterna"(1887, yhdessä H. Wendellin kanssa). *J. J. M.*

Freund *[fröint]*, Herman Ernst (1786-1840), tansk. kuvanveistäjä. V:sta 1817 Thorvaldsenin eusim. tansk. oppilas Roomassa. Pääteos: jumalaistarullinen esitys „Raguarök-(maailmanpalo-)friisi" (1825-26). [V. Freund, „H. E. F." (1883).] *E. R-r.*

Frey ks. Freyr.

Frey *[frei]*, Johan Hjalmar (s. 1856), suom. bassolaulaja, syntyisin Viipurista; yliopp. 1873, esiintyi sekä kvartetti- että soololaulajana, m. m. solistina 1878 Schumannin „Paradies und Peri"ssä. Opiskeli Milanossa 1880 Lamperti'n ja rouva Della Vallen johdolla, ja esiintyi Rooman Apollo-teatterissa 1881-82; jatkoi opintojaan Leipzigissä 1884-85 Mülleriu oppilaana, tuli Pietarin keis. hovioopperaan 1885. V:sta 1909 Helsiugin pohjoisen ruots. seurakunnan kanttori. *I. K.*

Freya, Freyr (ks. t.) jumalan sisar ja samalla puoliso, joka islantilaisissa lauluissa kuvataan kissain vetämissä vaunuissa ajavaksi ja lemmeuasioissa sekä synnytyksissä auttavaksi. Norjaau ja Islautiiu rajoittuva, verrattain myöhään muodostunut jumalanimi. *K. K.*

Freycinet *[fresinē']*, Charles Louis de Saulses de (s. 1828), ransk. valtiomies, tuli valtion vuori-insinööriksi, oli 1858-62 eteläratayhtiön liikennepäällikkönä ja matkusteli 1862-67 hallituksen lähettämänä ulkomailla m. m. yleistä terveydenhoitoa ja naisten ja lasten työoloja tutkimassa. Keisarivallan kukistuttua F. toimi Gambettan sotilaskabinetin päällikkönä erinomaisen tarmokkaasti ja osittain suurta strateegin taitoa osoittaen. Senaattiin 1876 valittuna F. liittyi tasavaltalaiseen vasemmistoon. Hän oli yleisten töiden ministerinä 1877-79, pääja ulkoministerinä 1879-80, jolloin laati suurenmoisen suunnitelman rautatie- ja kanavalaitoksen parantamiseksi, uudelleen samoissa viroissa tammik.-elok. 1882, tuli huhtik. 1885 ulkoministeriksi ja oli tammik.-jouluk. 1886 kolmannen kerran pääministerinä. Vv. 1888-93 F. oli sotaministerinä ja 1890-92 sen ohessa vielä kerran pääministerinä. Hän toimeenpani joukon mitä tärkeimpiä uudistuksia Ranskan sotalaitoksessa. Panamajuttuun sekaautuueena F:n oli erottava, mutta 1898-99 hän jälleen oli sotaministerinä. Hänet luetaan uusimman ajan Ranskan etevimpiin ja vaikuttavimpiin parlameuttimiehiin. F., joka on julkaissut suuren joukon sekä tieteellisiä että muita teoksia, on Ranskan tiedeakatemian ja Ranskan akatemian jäsen. *K. B:dt.*

Freyr, skandinaaveilla kasvullisuuden miespuolinen jumala, jota etenkin Sveanmaalla palveltiin. Upsalan pakanallisessa temppelissä hän oli Thorin ja Odinin rinnalla kuvattuna suuri miehenelin tunnusmerkkinään: häitä vietettäessä hänelle uhrattiin. Toisen historiallisen tiedon mukaan hänen kuvaansa kuljetettiin talven tullen vaunuissa ympäri maata viljavan vuoden aikaansaamiseksi. Rinnalla ajoi palvelijain jalan seuratessa nuori papitar jumalan aviollisena puolisona. Kaikkialla otettiin heitä vastaan kestipidoilla, uhreilla ja kallisarvoisilla lahjoilla. Freyriu suhteesta naispuoliseen kasvullisuudenjumalaan ks. Freya, Nerthus ja Njordr. Hänen esiintymisestään suomalaisten ja lappalaisten uskounossa ks. Sämpsä ja Veralden olmai. *K. K.*

Freytag *[fräitāh]*, Gustav (1816-95), saks. kirjailija; hänen esikoisnäytelmänsä „Die Brautfahrt, oder Kunz vou der Roseu" (1842) henkii virkeätä huumoria, mutta ou teknillisesti kypsymätön. Sitten seurasivat „nuoren Saksan" suuntaiset uäytelmät „Die Valentine" (1846) ja „Graf Waldemar" (1847) sekä F:n draamallinen mestariteos, huvinäytelmä „Die Journalisten"(1853), (esitetty Suomessa), jossa hän pirteästi kuvaa sauomalehtimiehiä ja puolueiden hyörinää ennen vaaleja, luoden kaikkeen aitosaksalaista huumoria. F:n historiallisten ja esteettisten tutkimusten tuloksena olivat „Bilder aus der deutschen Vergangenheit" (1859-67, 5 nid.) ja „Die Technik des Dramas" (1863), jota viimemaiuittua pitkät ajat Saksassa pidettiin draaman kirjoittamisen lakikirjana. Vielä on mainittava draama „Die Fabier" (1859), romaanit „Soll und Haben" (1855) ja „Die verlorne Handschrift" (1864) sekä sarja kulttuurihistoriallisia kertomuksia, yhteisellä nimellä „Die Ahuen" (1872-81), joka ilmaisee etevää laatukuvaustaitoa ja tarjoaa historiallisesti tosia värejä, mutta osoittaa paikoin runollisen keksimiskyvyn heikkenemistä. Hänen kootut teoksensa ilmestyivät Leipzigissä 1886-88 (22 nid.). [F. Seiler, „G. F." (1898); A. Stern, „Studien zur Literatur der Gegenwart" (1898); L. Fulda, „G. F. als Dramatiker" (Deutsche Revue 1896).] *J. H-l.*

Friaul ks. Friuli.

Fribourg *[-bū'r]* (saks. Freiburg). 1. Kanttoni Sveitsissä, kaakkoon Neuchâtel-järvestä; 1,669 km², 132,777 as. (arv. 1907), joista 68,2 % ranskan kieltä puhuvia, 84,9 % katolisia. Eteläosa on alppimaata, jonka mehevillä alppiniityillä karjanhoito kukoistaa; maitotalous yksinään tuotti 1901 11,5 milj. mk. Pohjoinen F. on kumpumaata hyvin hoidettuine vehnä- ja ruispeltoineen sekä valkojuurikas-, hedelmäpuu-, viiniköynnös- ja vihannes-istutuksineen. Metsää verrattain ruusaasti. — Teollisuuden palveluksessa oli 1901 2,682 työmiestä. — Kanttonin hallitusmuoto (v:sta 1857) on eduskunnallis-kansanvaltainen. Lakia säätää kansauäänestyksellä valittu *grand conseil*, toimeenpaneva valta on *conseil d'état*'lla. — 2. Pääkaupunki F. sijaitsee Saane-joen partaalla rautateitten risteyksessä; 20,300 as. (1908). Katolisen piispan istuin ja ultramontaanisuuden pesäpaikka Sveitsissä. F:ssa on useita kirkkoja, m. m. komea, goottilainen St. Nikolaus, luostareita, pappisseminaari sekä 1889 perustettu, dominikaanien johtama kansainvälinen katolinen korkeakoulu, jossa n. 600 opiskelevaa. F., jonka ympärille vähitellen kanttoni muodostui, on perustettu 1178. Kansallisesti hajaantuneen ja asemansa puolesta kahden vastakohtaisen vaikutuksen alaisen F:n kaupungin historia ja kehitys on ollut hyvin

vaiherikas: keskiajalla se milloin liittyi Berniin ja muihin kanttoncihin, milloin luopui niistä. Varsinkin senjälkeen kuin jesuiitat 1540 saivat jalansijaa kaupungissa tehden sen katolisen vastareformatsionin keskustaksi, kärjistyivät F:n ja protestanttisten naapurien välit. Vv. 1627-1847 oli F:ssa, väli-aikoja lukuunottamatta, ylimysvaltainen hallitustapa; 1847, valaliiton jonkojen miehitettyä F:n, jesuiitat karkoitettiin ja vapaamielinen hallitustapa perustettiin, mutta jo 1856 kirkollismieliset taas pääsivät valtaan, muuttaen hallitustavan uudelleen vanhoilliseksi.
E. E. K.

Frič, Anton (s. 1832), tšek. eläintieteilijä, kirjoittanut lukuisia teoksia Euroopan ja etenkin Böömin nykyisestä ja kivettyneestä eläimistöstä. *K. M. L.*

Fricandeau *[-kādō']* (ransk.), silavoitu ja muhennettu lihapala (paisti).

Frida, Emil Bohuš, tšek. runoilija, tunnettu nimellä Jaroslav Vrchlický, ks. Vrchlický.

Friderici *[-ī'tsī]*. Daniel, saks. musiikkiteoreetikko ja säveltäjä, Rostockin kanttori; sävelsi hengellisiä ja maallisia kuorolauluja (esim. Bicinia sacra 1623, Amores musicales I-II, 1624 ja 1633, ja oli tehokkaasti mukana toimittamassa suomalaisen Piæ Cantiones kokoelman toista painosta (1625), jossa on useita hänen 2- ja 4-äänisiksi sovittamiansa lauluja. Hänen kuorolaulua ja knoronjohtoa koskeva teoksensa „Musica figuralis" (1618, 6:s painos 1677) oli hyvin suosittu; monet hänen sävellyksensä, varsinkin kokoelma „Deliciæ juveniles" (1654?), levisivät laajalti pohjoismaiden koulnihin. *I. K.*

Fridericia *[-ī'sia]*, Julius Albert (s. 1849), tansk. historioitsija. Kööpenhaminan yliopistonkirjaston alikirjastonhoitaja 1891, historian professori 1899. „Den Danske Historiske Forening"in sihteeri ja sen aikakauskirjan „Historisk Tidsskrift"in toimittaja. F:n tutkimukset ovat erikoisesti kohdistuneet Tanskan 17:nnen vuosisadan historiaan. Tärkeimmät julkaisut: „Danmarks ydre politiske Historie i Tiden fra Freden i Lybek til Freden i Kjøbenhavn", I-II (1876-81), „Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indforelse" (1894), „Revolution og Napoleon I" (1903) ja „Fra Wienerkongressen til Februarrevolutionen 1815-48" (1905). Sitäpaitsi julkaissut asiakirjakokoelmia, useita lyhyehköjä tutkimuksia sekä yleistajuisia esityksiä m. m. teoksissa „Danmarks Riges Historie" ja „Folkenes Historie". *-lskm-.*

Friedberg *[frīd-]*, Emil Albert (s. 1837), etevä saks. kirkko-oikeuden tutkija, v:sta 1869 kirkko- ja valtio-oikeuden professori Leipzigin yliopistossa. Pääteos: „Lehrbuch des katolischen und evangelischen Kirchenrechts" (1879, 5 pain. 1903). Kokoelmasta „Corpus juris canonici" F. on julkaissut uuden kriitillisen painoksen 1879-81. *E. K-a.*

Friedland *[frīdlant]*. 1. Kaupunki Pohjois-Böömissä; 6,241 as. (1900); villa- ja puuvillatehtaita; maanviljelyskoulu. F:n vanha linna sekä samanniminen herttuakunta kuulnivat aikoinaan Wallensteinille. Kun herttuakunta jaettiin Wallensteinin murhaajain kesken, joutui linna Gallas suvulle, jonka haara Clam-Gallas sen yhä vielä omistaa. — 2. Kaupunki Mecklenburg-Strelitzissä, 7,449 as. (1905). Vilja- ja karjakauppaa. — 3. Kaupunki Itä-Preussissa, 43 km Königsbergistä kaakkoon; siellä Napoleon I:n johtamat ranskalaiset (87,000) 14 p. kesäk. 1807 voittivat keur. v. Bennigsenin komentamat venäläiset (61,000). Voittajain miehnkka 13,8 %, voitettujen 33 %; taktillinen arvo (ks. t.) 0,82.
-lskm-.

Friedländer *[frīd-]*, Friedrich (1825-1901), itäv. maalari, Waldmüllerin oppilas. Etup. sotilasknvia ja henkilörikkaita kohtanksia Wienin ja Schwabenin kansanelämästä. „Wiener Künstlergenossenschaft"in pääasiallisin perustaja (1869).
E. R-r.

Friedländer *[frīd-]*. Ludwig (1824-1909), saks. klassill. filologi, prof. Königsbergin yliopistossa 1856-92, julkaissut m. m. Martialiksen, Petroniuksen ja Juvenaliksen teoksia, kirjoittanut ansiokkaan Rooman kulttuurioloja käsittelevän teoksen „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms" (7:s pain. 1901) y. m.
K. J. H.

Friedländer *[frīd]*, Max (s. 1852), saks. musiikkitieteilijä ja laulaja, Garcian ja Stockhausenin oppilas, tuli 1894 dosentiksi ja 1903 professoriksi Berliinin yliopistoon. Pääteos: „Das deutsche Lied im 18 Jahrhundert" (2 osaa, 1902). *I. K.*

Friedrich *[frīdrih]* ks. Fredrik.

Friedrich *[frīdrih]*, Johannes (s. 1836), saks. teologi, v:sta 1865 professorina Münchenissä, vastusti I. v. Döllingerin (ks. t.) kanssa paavin erehtymättömyysoppia ja erotettiin sen johdosta 1871 katol. kirkosta; sen jälkeen „vanhakatolisen kirkon" (ks. t.) johtomiehiä. Kirjoittannt huomattavia teoksia katolisunden uudemmasta historiasta („Geschichte des vatikan. Konzils", 1877-87, 3 nid.; y. m.). *J. G.*

Friedrich *[frīdrih]*, Kaspar David (1774-1840), saks. maalari. Dresdenin taideakatemian professori v:sta 1817. Alkoi italialaisten ja sveitsiläisten näköala- l. veduuttakuvien asemesta maalata runollisia tunnelmamaisemia etenkin pohjoismaisista aiheista. Tutki ilma- ja valoprobleemeja ja oli värityksessään raikas ja voimakas. *E. R-r.*

Friedrichsd'or *[frīdrihsdō'r]*, prenssil. kultaraha, käytännössä 1750-1874, oli = 5 $^2/_3$ taaleria = n. 20 Smk. 20 penniä.

Friedrichsruh *[frīdrihsrū]*, linna Lauenburgin piirikunnassa Schleswig-Holsteinissa; kauan aikaa ruhtinas Bismarckin asuntona.

Friendly societies *[frendli səsa'itiz]* (engl., „avuliaisunsyhdistykset"), nimitys, jota Isossa-Britanniassa käytetään sairas- ja hautans- y. m. keskinäisistä apukassoista (ks. t.).

Fries *[frīs]* (saks.), karkea, kiharapintainen villakangas, jonka pinta on nukitettu ja nukka ratineeraamalla vanutettu nyppyiseksi. *E. J. S.*

Fries *[frīs]*. 1. Elias Magnus F. (1794-1878), kuuluisa ruots. kasvitieteilijä, tuli 1814, päätettyään yliopisto-opintonsa, 20-vuotiaana Lundin yliopiston kasvitieteen dosentiksi ja hoiti vuodesta 1834, täytettyään 23 vuotta, professorin virkaa. Muutti 1834 Upsalaan, missä vastaanotti n. s. Borgströmin professuurin „käytännöllisessä ekonomiassa": vasta 1851 hän sai kasvitieteen ja käytännöllisen ekonomian professorin

arvon ja tuli samalla kasvitiet. puutarhan ja museon johtajaksi. — F:n tieteellinen harrastus sai jo 12:nnesta ikävuodesta määrätyn, läpi koko elämän jatkuvan suunnan. Hän aloitti silloin sienitutkimuksensa ja 1811, tullessaan ylioppilaaksi, hän tunsi ja oli perusteellisesti selittänyt muutamia satoja sienilajeja, näitä kasveja, jotka ennen häntä ainoastaan hyvin vaillinaisesti olivat olleet tieteellisen käsittelyn alaisina. Suotta eivät hänen aikalaisensa kasvitieteilijät antaneetkaan hänelle „mykologian perustajan" nimeä.

Elias Fries.

F. oli uuttera tieteellinen kirjailija ja onnistunut tieteensä kansantajuistuttaja; hän oli myös yhteiskunnallisiin kysymyksiin perehtynyt ottaen pappissäädyssä osaa etenkin opetusasiain ja maataloudellisten kysymysten käsittelyyn. Hänen 60:n vuoden kuluessa ilmestyneistä sienitieteellisistä teoksistansa mainittakoon: „Systema mycologicum" (1821-32), „Elenchus fungorum" (1828), „Epicrisis systematis mycologici" (1836-38), „Novæ symbolæ mycologicæ" (1851), „Monographia Hymenomycetum Sueciæ" (1857-63), „Hymenomycetes europæi" (1874), kallisarvoinen kuvateos „Icones selectæ Hymenomycetum nondum delineatorum" (1867-75), sekä sieneiksikkaattiteos „Scleromyceti Sueciæ" (1819-22). — F. on julkaissut laajoja tutkimuksia jäkälistä: „Schedulæ criticæ de lichenibus suecanis" (1824-28), „Enumeratio lichenum et byssaceorum Scandinaviæ hucusque cognitorum" (1843), „Lichenographia europæa reformata" (1831), mikä teos muutaman vuosikymmenen pysyi „likenologien raamattuna", kunnes mikroskooppi tälläkin kasvitieteen alalla avasi uusia näkö-aloja; myös eksikkaattiteos „Lichenes Sueciæ exsiccati" (1824-27). — Kotimaansa fanerogami-kasvistoa hän myös käsitteli useissa teoksissa, joilla on pysyvä merkitys pohjoismaisen kasviston tuntemiselle: „Novitiæ floræ Sueciæ" (1814-23, 2:nen pain. 1828, jatko 1832-42), „Flora hallandica" (1817-19), „Flora scanica" (1835-37), „Summa vegetabilium Scandinaviæ" (1846-49), sekä tärkeä eksikkaattiteos „Herbarium normale" (1836-65). Tunnettu on F:n kasvikunnan luonnollisen järjestelmän suunnitelma, u. s. Friesin järjestelmä (pääpiirteissään esitetty teoksissa „Systema orbis vegetabilis" (1825) ja „Flora scanica"). — Kansantajuisia ja taloudelliskäytännöllisiä ovat: „Anteckningar öfver de i Sverige växande ätliga svampar" (1836), kuvateos „Sveriges ätliga och giftiga svampar" (1860-66), sekä „Botaniska utflygter" (3 nid., 1843-64).

2. Theodor (Tore) Magnus F. (s. 1832), edellisen poika, kasvitieteilijä, v:sta 1857 kasvitieteen dosenttina Upsalan yliopistossa, v:sta 1862 apulaisena, vv. 1877-99 professori, omistanut työnsä pääasiassa pohjoisten jäkälien tutkimiseen, joista julkaissut useita perustavaa laatua olevia teoksia: „Monographia Stereocaulorum et Pilophororum" (1858), eksikkaattiteos „Lichenes Scandinaviæ rariores et critici" (1859-65), „Lichenes arctoi Europæ Grœnlandiæque" (1860), „Genera Heterolichenum europæa recognita" (1861), „Lichenes Spetsbergenses" (1867), „Lichenographia Scandinavica" I ja II (1871, 1874) Linné-juhlaan (1907) ilmestyivät laaja ja kuuluisa elämäkerrallinen teos „Linné. Lefnadsteckning" 2:n pain., 2 nid., 1:nen pain. 1903), myös uusi painos Linnén „Classes plantarum"ista (1906) ja „Flora Lapponica"n ruotsinnos (1905). F. on tehnyt useita tieteellisiä matkoja sekä Ruotsin eri osiin että useihin Euroopan maihin; hän on myös ottanut osaa napaseuturetkikuntiin käyden 1868 Huippuvuorilla, 1871 Grönlannissa ja 1857 ja 1864 Ruijassa. Julkaissut sarjan näiden maiden kasvi- ja maantiedettä käsitteleviä kirjoja. *(J. A. W.)*

Fries, Jakob Friedrich (1773-1843), saks. filosofi, professori Heidelbergissä ja Jenassa, oli 1819-24 erotettuna virastaan osanottonsa takia Wartburgin „Burschenschaft"-juhlaan 1817. Teoksia m. m.: „Neue oder anthropologische Kritik der Vernunft" (3 os., 1807), „Psychische Anthropologie" (2 os., 1820-21), filosofinen romaani „Julius und Evagoras oder die Schönheit der Seele" (2 os., 1814 ja 1822). F. nojautuu Kantin filosofiaan, mutta muodostelee sitä kokemusperäisemmäksi. Koko filosofinen maailmankatsomuksemme on hänestä perustettava sielutieteeseen, koska kaikki tosiasiat, joita tunnemme ja jotka muodostavat maailmamme, lähinnä ovat tosiasioita meidän tajunnassamme. Vaarinottamalla sisällisellä havainnolla omaa sielunelämäämme huomaamme, että tietokykymme toimii sellaisten „aprioristen" tajuamismuotojen eli käsitystapojen mukaan, jollaisia Kant on osoittanut olevan. Siten F. arvelee, että Kantin apriorinen tieto-oppi on rakennettava sisälliseen kokemukseen nojautuvan sielutieteen pohjalle.
A. Gr.

Fries, Samuel Andreas (s. 1867), ruots. teologi, v:sta 1907 Oskarin seurakunnan kirkkoherra Tukholmassa. F., joka Ruotsissa edustaa raamatunkriitillistä suuntaa, on raamatuntutkimuksen alalta julkaissut useita teoksia, m. m. „Israels historia" (1894) ja „Det fjärde evangeliet och hebréerevangeliet" (1898). Jeesuksen elämästä F. on julkaissut kansantajuisen esityksen „Jesu lif" (1902). Dogmaattisessa suhteessa F. on Ritschlin ja Harnackin oppilas, mikä selvästi ilmence hänen teoksessaan: „Fredrik Fehr, hans verksamhet och betydelse som teolog" (1896). F. julkaisce myös sarjaa: „I religiösa och kyrkliga frågor" ja esiintyy usein käsitellen uskonnollisia kysymyksiä päivälehtien palstoilla.
E. K-a.

Friesen *[frīsen]*. 1. Karl Sebastian von F. (1846-1905), ruots. koulumies ja politikko; monessa sekä kunnallisessa että valtiollisessa luottamustoimessa, valittiin 1896 valtiopäivien ensimäiseen kamariin, nimitettiin 1902 valtioneuvokseksi (kirkollisasiain päälliköksi), jossa toimessa ollessaan pani toimeen Ruotsin viimeisen oppikoulureformin (1904). Taitava puhuja, jonka monipuolisiin tietoihin perustuvat mielipiteet usein saivat yleistä kannatusta. — 2. Sixten Gabriel von F. (s. 1847). edellisen veli, herättänyt huomiota samoilla toimialoilla kuin veljensäkin. V:sta 1885 toisen ka-

marin jäsen, 1893 valtiopankin valtuutettu. V. 1900 muodostuneen „vapaamielisen kokoomuspuolueen" johtajia; oli 1899, 1900 ja 1902 tärkeän n. s. „Friesenin ääni-oikeusehdotuksen" esittäjiä. — Siirtyi 1905 ensimäiseen kamariin.
E. E. K.

Friesland l. Vriesland *[frīs-]*, maakunta luot. Alankomaissa, 3,320 km², 357,423 as. (1907), siis 108 km²:llä. Maassa, joka rannikolla on sangen hedelmällistä marskia ja sisä-osissa karumpaa geestiä, harjoittavat hyvinvoivat asukkaat, kielensä ja vaatepartensa säilyttäneet friisiläiset, maataloudellisia elinkeinoja, vieden ulkomaille varsinkin karjanhoidon tuotteita. Tehdasteollisuus mitätön. Pääkaup. Leeuwarden. *(E. E. K.)*

Frietzky *[frītsky]*, Klas de (1727-1803), ruots. tehtaanomistaja ja valtiopäivämies, otti v:sta 1760 osaa valtiolliseen elämään ja oli 1765-66 valtiopäivistä alkaen myssypuolueen johtajia; alistui v:n 1772 vallankumoukseen, mutta oli Kustaa III:n myöhemmillä valtiopäivillä vastustuspuolueen etevimpiä johtajia kuuluen m. m. niihin, jotka kuningas antoi vangita 1789 valtiopäivillä. *J. F.*

Frigg, islantilaisissa lauluissa ylijumalan Odinin puoliso ja Balderin äiti; esiintyy myös läntisillä germaaneilla muodossa *Frîja* Wodanin puolisona. Hänestä sai latinalaisen Venuksen päivän mukaan perjantaipäivä nimensä (muinaissaksal. *friadag*, anglosaks. *frigedæg*, ruots. *fredag*). Tämän jumalattaren muodostumiseen ja mahdollisesti syntymiseenkin on katolilainen Neitsyt Maarian kultti vaikuttanut. Friggin asunto *Fensalir*, „meren salit", saa selityksensä „Maria" sanan yhdistämisestä latinalaiseen *mare* (= meri) sanaan. *K. K.*

Frigidarium *[frīgidā']* (lat., < *frī'gidus* = kylmä), muinaisroomal. kylpimöissä kylmien kylpyjen osasto. vrt. Caldarium.

Friis, Jens Andreas (1821-96), norj. lapin kielen ja kansatieteen tutkija, jolle alalle antautui suoritettuaan 1844 jumaluusopinkandidaattitutkinnon. Lähetyssaarnaaja Stockflethin johdolla aloittamiensa lapin ja suomen kielen opintojen jatkamista varten hän 1849 sai matkarahan oleskellakseen ensin Elias Lönnrotin luona Suomessa, senjälkeen Ruijassa. V:sta 1851 hän luennoi lapin ja suomen kieltä Kristiaanian yliopistossa, tuli 1863 lehtoriksi yliopistoon ja 1866 maan ensimäiseksi professoriksi samassa aineessa. Opintojensa sekä useiden pitkällisten matkojen kautta, joita hän teki Norjan, jopa Suomen ja Venäjän Lappiinkin ja Vienan Karjalaan, hän tutustui perinpohjin etenkin Pohjois-Norjan kansallisuuksista rikkaiden seutujen kielellisiin ja kansatieteellisiin oloihin. Hänen laaja kirjailijatoimensa koskikin niinhyvin kieltä („Lappisk Grammatik" 1856, „Lappiske Sprogprøver" 1856 ja ennenkaikkea hänen pääteoksensa „Lexicon lapponicum" 1885-88) kuin folkloorea („Lappisk Mythologi. Eventyr og Folkesagn" 1871) ja kansanelämää („En Sommer i Finmarken. Russisk Lapland og Nordkarelen" 1871) sekä kansatieteellisiä asutussuhteita („Ethnografisk kart over Finmarken" 1861-62 ja „Ethnografisk kart over Tromsø Amt" 1890). Urheilijain keskuudessa hän saavutti suuren auktoriteetin etevänä kalastajana ja peuranpyytäjänä samoinkuin puolittain kaunokirjallisella teoksellaan „Tilfjelds i Ferierne" (1876); kokonaan kaunokirjallisella alalla hän liikkuu romanttisessa ja suurta suosiota saavuttaneessa kertomuksessaan „Fra Finmarken" (1881), joka „Lajla" nimisenä on käännetty useille Euroopan kielille. Huomattava on vielä, että F:llä on melkoinen osuus 1895 kokonaisuudessaan ilmestyneen lappalaisen Raamatun, etenkin U. T:n toimittamisessa, samoinkuin hän aikaisemmin oli toimittanut useita hengellisiä kirjoja lapinkielelle. — Suomeksi on ilmestynyt Friisin „Laila" (1883) sekä J. Krohnin toimittamana toinen painos „Lappiske Sprogprøver" tcoksesta nimellä „Lappalaisia tekstejä sanakirjan kanssa" (1885). *Fr. X.*

Friisein-saaret, pitkä saarijono Pohjanmeren rannikolla, joista Texel Hollannin rannalla eteläisin, Fanø Tanskan edustalla pohjoisin. F.-saaret ovat jäännöksiä aikaisemman mantereen raunasta, jonka yli meri 13-17:nnellä vuosis. tulvaili rikkomalla merenpuoleisen dyyni-vallin. Pakoveden aikana meri hetkeksi jättää anastamansa alueen, „watt", joka silloin kuivuneena yhdistää saaret mantereeseen. Saaret jaetaan Länsi-, Itä- ja Pohjois-Friisiläisiin. Nimensä F.-saaret ovat saaneet asukkaistaan, friiseistä (ks. t.). *(E. E. K.)*

Friisi (ransk. *frise*), kolmiosaisessa antiik. palkistossa keskimäinen arkkitraavin ja kattolistan välinen osa. vrt. Palkisto. — F. on myöskin yleinen nimitys maalauksilla eli veistoksilla koristetuille seinänauhoille. *U-o N.*

Friisi Aurelianuksen auringontemppelistä Roomassa.

Friisikangas, plyssin kaltainen kangas, mutta eroaa tästä siinä, että sen pinnan muodostavat lankalenkit tai silmut, joita ei ole leikattu auki. Kankaaseen kuuluu kaksi loimijärjestelmää, joista toinen kuteen kanssa muodostaa koossa pitävän sidoksen ja toinen löysempi loimi muodostaa silmut tai lenkit pintaan. *E. J. S.*

Friisiläiset l. **friisit** (lat. *Frīsii*, *Frisō'nes*), germaanilainen kansanheimo, asui alkuaan Pohjanmeren rannalla Reinin ja Emsin välillä harjoittaen maanviljelystä, karjanhoitoa, kalastusta ja merenkulkua. F. ovat läheistä sukua anglosakseille, joiden naapureina he ennen näiden siirtymistä Brittein-saarille asuivat muodostaen ajanlaskumme ensi vuosisatoina yhdessä anglofriisien l. ingvoirien kanssa (lat. *inguævones*) kansan. Drusus ja Germanicus laskivat friisit roomalaisvallan alaisiksi Kristuksen syntymän aikoihin. Alkupuolella keskiaikaa f:n maa ulottui kauemmas sekä länteen että itään ja jakaantui kolmeen osaan: Länsifriisinmaahan (nyk. Alankomaiden maakunnat Seelanti, Pohjois- ja Etelä-Hollanti sekä osa Utrechtia), Keskifriisin-

maahan (nyk. Alankom. maakunta Friesland) ja Itäfriisinmaahan (nyk. Alankom. maakunta Groningen, Preussin Ostfriesland ja osa Oldenburgia). Myös Slesvigin länsirannalla asui f:jä. 6:nnesta vuosis. saakka f. olivat vihollisissa väleissä naapureihinsa frankkeihin, jotka ajoittain pitivät hallussaan Länsifriisinmaan. F. vastustivat myös sitkeästi kristinopin levittämistä, ja 754 Winfrid l. Bonifatius kärsi heidän keskuudessaan marttyyrikuoleman. Vasta Kaarle Suuren aikana f. lopullisesti kukistettiin frankkien alaisiksi sekä taipuivat kristinuskoon. Heidän keskuuteensa jäi kuitenkin voimaan paljon laitoksia muinaisgermaanilaiselta ajalta. Verdunin sovinnossa 843 f:n maa joutui Lotharille, mutta tuli sittemmin kuulumaan Saksaan. Länsifriisinmaa erosi muista f:n alueista Hollannin kreivien y. m. lääninä, eikä sitä enää luettu f:n maahan. Muut osat jäivät miltei itsenäisiksi ja riippumattomiksi sekä lääniherroista että Saksan valtakunnastakin. Niiden keskuudessa jäivät muinaisgermaanilaiset laitokset edelleen voimaan: maa jakaantui suurempiin ja pienempiin kuntiin; niiden käräjiä johtivat kansan keskuudestaan valitsemat tuomarit ja puheenjohtajat („Sprecher"). 14:nnellä vuosis. f:n keskinäiset riidat ja lääniherrain hyökkäykset saattoivat heidän vapautensa vaaraan. Yksityiset päälliköt ja johtajat anastivat vallan. Kuitenkin vasta n. 1500:n paikoilla Keskifriisinmaa lopullisesti menetti vapautensa ja tuli sitten kuulumaan Habsburg-suvun burgundilaisiin perintömaihin. Itäfriisinmaassa kotimaiset ruhtinaat pääsivät valtaan ja saivat 1400-luvulla valtakunnankreivin arvon. Heidän sukunsa sammui 1744, jolloin Preussi otti maan haltuunsa. Groningen-maakunta oli kuitenkin tullut Alankomaiden yhteyteen, ja itäisin osa maasta oli joutunut Oldenburgin kreiveille. [Blok, „Friesland im Mittelalter" (1891); Heck, „Die altfriesische Gerichtsverfassung" (1894).] *G. R.*

Friisin kieli ja kirjallisuus (vrt. Friisiläiset). Jo 17:nnellä vuosis. Zuiderzeen länsipuolella asuvat friisiläiset olivat kieleltään hollantilaistuneet ja vain Vriesland-nimisessä maakunnassa puhutaan Hollannin rajojen sisällä vielä länsi-friisiläistä murretta. Itä-friisiläinen murre on kuollut muualta paitsi Schiermonnikoogin-saarelta Hollannissa ja pieneltä suoalueelta Ohe- ja Marka-jokien ympäriltä länteen Oldenburgin kaupungista Saksassa. Tavallisesti „Itäfriisiläiseksi" nimitetty, Oldenburgin suurherttuakunnassa puhuttu murre on itse asiassa alasaksalainen murre. Friisin kielen vanhimmat muistomerkit, friisiläiset lait, ovat 11:nneltä ja 12:nnelta vuosis. Itäfriisiläisten keskuudesta tunki alasaksankieli friisiläisen kirjakielen tieltään pois 17:nnellä vuosis. Vaikka Hollannin friisiläisalueella hollanninkieli on virallisena ja koulun sekä kirkon kieleuä, viljellään länsifriisin kielellä kuitenkin vielä kirjallisuuttakin. 17:nnellä vuosis. käytti tätä kieltä huomattava kirjailija Gysbert Japicx ja 19:nnellä vuosis. on länsifriisiläisten keskuudessa vallinnut vilkas kansallis-kirjallinen elämä, jonka johtajia olivat vuosisadan puolivälissä kirjailija-veljekset J. H. ja E. Halbertsma. Etevin uusimmista friisiläisistä runoilijoista on Fritz Reuteria muistuttava Waling Dijkstra. *J. J. M.*

Friisit ks. Friisiläiset.

Friislanti ks. Friesland.

Frikadellit (ransk. *fricadelles*), „pyörykät", pieniä liha- tai kalapyörylöitä, joita tarjoillaan liemen kera.

Frikandeau ks. Fricandeau.

Frikassee (ransk. *fricassée*), „viilokki", pieniksi palasiksi leikatuista vasikan-, lampaan-, kanan- y. m. lihasta valmistettu, erilaisilla kastikkeilla muhennettu ruokalaji. — Frikasseerata (ransk. *fricasser*), tehdä frikasseeta lihasta.

Frikatiivit ks. Spirantit.

Friktsioni (lat. *fricā're* = hieroa), kitka (ks. t.).

Frille, suom., alkuansa tansk. aatelissuku. Eräs Haakon F. oli 1410 tuomarina Halikon kihlakunnassa, jona sitten pysyi kuolemaansa asti 1430-luvun loppupuolella. Kun suku 1500-luvun alussa sammui, siirtyi nimi ja vaakuna naimisliiton kautta nuoremmalle Frille-suvulle.

1. Krister F. (k. 1472), laamanni, Haapaniemen herra Kiskossa, oli edellämainitun Haakon F:n poika ja mainitaan 1457 niiden suomalaisten aatelismiesten joukossa, jotka Turussa tunnustavat Kristiern I:n kuninkaaksi. Oli sitten Halikon tuomarina ja ainakin v:sta 1466 Etelä-Suomen laamannina. Hänen poikansa kuolivat lapsettomina ja Haapaniemi tuli Hornsuvulle, kun hänen tyttärensä Kristiina oli naitettu laamanni Klaus Henrikinpoika Hornille.

2. Maunu F. (k. 1508), asemies, oli 1495 piispa Maunu Särkilahden väen päällikkönä Viipuria puolustamassa venäläisiä vastaan, mutta joutui veljensä Juhanan kanssa Vatukiven kahakassa vihollisten vangiksi. Hannu kuningas määräsi hänet Turun linnanisännäksi ja Sten Sturen jälleen hallitukseen tultua F. kieltäytyi antamasta linnaa hänen käsiinsä, joten se pitkällisellä piirityksellä oli valloitettava 1502. Samoin hän 1504 kieltäytyi Svante Sturelle uskollisuudenvalaa tekemästä. F. teki testamenttinsa Teijon kartanossa 1508, muistaen siinä lahjoituksilla Turun tuomiokirkkoa, jouka „Kaikkein pyhäin kuorin" määräsi hautapaikaksensa, kaikkia Suomen luostareita, Halikon, Perniön ja Kemiön kirkkoja y. m. *K. G.*

Frimaire *[frimä'r]* (rausk. *frimas*, huurre), „huurrekuukausi", Ranskan vallankumouksen aikuisen kalenterin kolmas kuukausi (gregoriaanisen kalenterin 21, 22 tai 23 p. marrask.—20, 21 tai 22 p. jouluk.).

Friman *[-ī-]*, Tuomas (1821-86), koulumies ja kirjailija, synt. Jaakkimassa. Isä, tilanomistaja Kustaa Friman oli Virosta Pietariin siirtyneen, entisen orjan, sittemmin kauppiaan poika. Perheen muutettua Pietariin sai Tuomas koulutuksensa tässä kaupungissa. Hän tuli 1844 perustetun suomalaisen kirkkokoulun ensimäiseksi opettajaksi. Vähän myöhemmin F. tuli Pietarin heng. seminaarin suomen ja viron kielen opettajaksi. Hän on kääntänyt suomeksi kreikkalaisessa jumalanpalveluksessa käytettäviä venäläisiä kirjoja, joita sitten on v:sta 1862 viljelty Suomen Karjalan venäläisissä kirkoissa; onpa hän ollut mukana kääntämässä samoja kirjoja viroksikin. Hän oli kosketuksissa suomalaisuuden esitaistelijain Gottlundin ja Juteinin kanssa. Edellinen toimitti julkisuuteen hänen kirjoittamansa „Tutkintoja Suomen kielestä",

jälkimäisen kehoituksesta hän rupesi kirjoittamaan Viipurin suomalaisiin sanomiin; näistä kirjoituksista muutamat julkaistiin eri kirjana: „Lukemisia Suomeu rahvaalle". F. esiintyi myös suomalaisena kaunokirjailijana ja toimitti Pietarissa Pietarin suununtailehteä ja Pietarin lehteä. V. 1879 häu muutti asumaan Jaakkimaan ostamalleen maatilalle. *H. O.*

Frimodiggrund *[frīmūdīg-]*, valkoinen kahdeksankulmaiueu, valkoisella rautatelineellä seisova johtoloisto samannimisellä kalliolla Yks'pihlajan satamassa. *K. S.*

Fringilla ks. Peipposet.

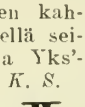

Frisch, fromm, fröhlich, frei (terve, hurskas, iloinen, vapaa), saks. vommistelijaiu, alkujaan F. L. Jahniu (ks. t.) lausumat tunnussanat, jotka tav. merkitään neljällä ristin muotoon asetetulla F.-kirjaimella.

Frisches Haff, 825 km² suuri rantameri Preussissa, 80 km pitkä, 2-18 km leveä, syvyys 5 m. Sen erottaa Itämerestä Frische Nehrung, matala, 52 km pitkä, 2-3 km leveä särkkämuodostus. F. H:iin laskevat Nogat, Passarge, Frisching sekä Pregel. vrt. Haff.

Friseerata (ransk. *friser*), kähertää ja järjestää tukka, kammata. — Frisyyri (ransk. *frisure*), hiuslaite, käherrys. — Frisööri (ransk. *friseur*), kähertäjä.

Frisenheim *[-īs-]*. Johan Henrik (ennen aateloimistaan Frisius; k. 1737), vapaaherra, muutti syntymäkaupungistaan Nevanlinnasta, jossa harjoitti kauppaa, Viipuriin, kun venäläiset 1703 olivat valloittaneet Nevanlinnan. Viipurin piirityksen aikana ja sotavuosina 1713-14 hän omalla vastuullaan hankki suuria summia Suomen sotavoiman varustamiseksi. Hänet nimitettiin 1710 Suomen armeian sotakomisariukseksi ja seur. v. kauppakollegin asessoriksi. F. saavutti yleistä tunnustusta epäitsekkäisyytensä ja rehellisyytensä vuoksi; kohosi sotaneuvokseksi ja korotettiin aatelissäätyyn 1716. Kun Uudenkaupungiu rauha 1721 oli solmittu, nimitettiin F. uuden Kyminkartanon läänin maaherraksi ja asettui Lappeenrannan kaupunkiin; toimi 16 vuotta erinomaisella tarmolla järjestyksen palauttamiseksi maaherrakunnassaan. Korotettiin 1727 vapaaherraksi. *E. M-a.*

Frisius ks. Frisenheim.

Frisons *[frizō']* ja **Frisonets** *[-zone't]* (rausk.), veistisilkki, joka saadaan kokoonin ulkopinnasta. *E. J. S.*

Frisyyri ks. Friseerata.

Frisööri ks. Friseerata.

Frith *[-iþ]*, William Powell (s. 1819), engl. maalaaja. Englannin suosituimpia laatukuvamaalaajia. Valitsi aiheensa etup. englantilaisteu runoilijain teoksista, myöhemmin myös oman aikansa elämästä. Humorisesti kertova puoli huomattavampi kuin puhtaasti taiteellinen. [„Autobiography" (1887).] *E. R-r.*

Fritillaria, pikarililja, liljakasvisuku, n. 40 lajia pohj. lauhkeassa vyöhykkeessä. Kukat nuokkuvia, jokaisen kehälehden tyvessä mesikuoppa. Ahvenanmaalla kasvaa *F. meleagris* perin harvinaisena, sitä myös viljellään puutarhoissa samoin kuin komeaa *F. imperialista*. *(J. A. W.)*

Fritillaria meleagris

Fritjofin satu (isl. *Fridþjófs saga ens frœkna*), muinaisislantilainen satu, jonka nykyään tunnettu muoto on synt. n. 1300. Islanuin kielisenä ja varustettuna ruots. käännöksellä Björnerin toimittamassa „Nordiska kämpadater" (1737). Samoin isl.-kielisenä L. Larssonin julkaisema (1893-1901); Arfwidssonin ruotsiunos (1839) ja F. G. Nyströmin (1867). Tanskalainen O. J. Samsoe ja ruotsalainen Esaias Tegnér ovat antaneet sille runopukuisen muodon. Tegnérin romaussijakso „Frithiofs saga" (1825) on enimmiu tunnettu kaikista Ruotsin kirjallisuudeu tuotteista ja itse satu on tässä puvussaan levinnyt yli koko Euroopan ja Euroopan rajojen ulkopuolellekin. *E. H.*

Fritzner *[frits-]*, Johan (1812-93). norj. pappi ja kieleututkija, vaikutti sielunpaimenena eri osissa Norjaa — muun muassa 7 vuotta Ruijassa (Vesisaaressa) — v:een 1877, jolloin hän erosi papintoimestaan ja asettui asumaan Kristiaaniaan yksinomaan harjoittaakseen kielitieteellistä kirjailijatointa. Jo 1867 hän oli julkaissut suuren teoksensa „Ordbog over det gamle uorske sprog"; sen v. 1896 ilmestynyt toiueu painos on muinaisnorjan täydellisimpiä ja luotettavimpia sanakirjoja. Lapinkin kieleen sekä lappalaisten tapoihin ja jumalaisuskoon häu oli Ruijassa tutustunut ja on tällä alalla julkaissut useita tärkeitä kirjoituksia (aikakauskirjoissa „Nor" ja „Norsk historisk tidskrift"). *R. S.*

Friuli *[-ī-]* (saks. Friaul, < room. Forum Julii), aikaisemmin itsenäinen herttuakunta Koillis-Italiassa, n. 9,000 km² ja n. 700,000 as. Tämän alueen roomalaiset valloittivat 2:sella vuosis. e. Kr., jonka jälkeen se on monesti vaihtanut isäntää. 7-10:nnellä vuosisadalla F. muodosti eri herttua- eli markkreivikuunan, jonka omistajista Berengar 888 julisti itsensä Italian kuninkaaksi, jota arvoa alinomaisissa taisteluissa puolusti, kunnes 924 murhattiin. Viimeksi 1814 F. liitettiin Itävaltaan, jonka kuniukin 1866 täytyi luovuttaa italialaisille siitä suuri alue: nykyinen Udinen maakuuta sekä osa Venetsian maakuntaa; Itävallalle jäi Görz Krainin herttuakunuassa. F:n asukkaat, furlaanit, joilla on oma kielimurteensa, ovat todennäköisesti latinalaistuneiden kelttien jälkeläisiä, joihin on sekoittunut italialaisia ja sloveenilaisia aineksia. *E. E. K.*

Frobisher *[-bišə]*, Sir Martin (n. 1535-94), engl. löytöretkeilijä ja merisankari. Lähti 1576 Luoteisväylää etsimään, löytäen Baffin-maahan pistävän Frobisher-bayn, jota hän piti salmena. Luullen kullanpitoisiksi eräitä retkellä tavattuja arvottomia maamöhkäleitä hän johti sinne vielä kaksi uutta retkikuntaa. Kunnostautui „Voittamattoman armadan" hävittämisessä; sai surmansa sotaretkellä Ranskassa. *(E. E. K.)*

Frode *[-ō-]*, tansk. tarukuningas, mainitaan hallinneen semmoisella onnella ja voimalla, että koko valtakunnassa hänen aikanansa vallitsi yleinen rauha. n. s. „Frodefriden". Hän sääti kansalle lakeja ja oli niin arvossa pidetty ja pelätty, että kultarengas, jonka hän ripusti maantien viereen Jällingen kankaalle, jäi vuosi-

kausiksi varkailta ja pahantekijöiltä koskematta. Kuningas Frodella oli myöskin kuuluisa Grottemylly (ks. t.), jota hän orjanaisillaan Fenjalla ja Menjalla jauhatti. *K. G.*

Froissart *[fruasā'r]*, Jean (n. 1337-n. 1404), ransk. historiankirjoittaja, oli jonkun aikaa Englanuin kuningattareu Filippan palveluksessa ja matkusteli paljon Skotlannissa, Ranskassa ja Italiassa tutustuakseen oman aikansa tapahtumiin; saavutti Ranskaan palattuaan uusia ylhäisiä suosijoita; kirjoitti laajan kronikan („Croniques de France, d'Angleterre, d'Écosse, d'Espague, de Bretagne"), joka käsittää vuodet 1325-1400 ja jossa etupäässä kerrotaan Ranskan ja Englannin välisestä pitkällisestä vallanperimyssodasta. F:n esitystapa on vilkasta ja havainnollista, mutta hänen tiedonantonsa ovat epäluotettavia; sepitti myöskin suuren joukon runoelmia; kuoli kanonikuksena Chimay'ssa. Hänen teoksensa ovat julkaisseet Kervyn de Letteuhove (29 nidettä, 1870-77) ja S. Luce (8 nid., 1869-88; 9-11 nid. Reynaud, 1894-99). [M. Darmesteter, „Froissart", G. Paris ja A. Jeanroy, „Extraits des chroniqueurs français".] *J. F.*

Fromage *[-māž]* (ransk., it. *formagio* < mlat. *formā'ticum* = kaavaan tehty), juusto.

Fromentin *[fromātē]*, Eugène (1820-76), ransk. maalari ja kirjailija, Cabat'n oppilas. Matkusteli 1840 ja myöhemmin Algeriassa, Saharassa ja Egyptissä. Itämaisaiheisissa tauluissaan (esim. algerial. moskeia, Gasellin-ajo, Karavaaniu levähdys y. m.), joissa hänen mieliaiheenaan on arabialaisen hevosen esittäminen ja joideu väreissä usein on joku vallitseva pääsävy, hän osoittautuu herkäksi koloristiksi. Oli muuten läpeensä kriitillinen henki. Romaani „Dominique" (1863) on psykologisesti hieno ja syvä kuvaus sen taiteilijan katkeruudesta, joka tuntee teoksensa keskinkertaisiksi. Matkakuvauksissaan, „Un été daus le Sahara" (1857) ja „Une année dans le Sahel" (1859) häu esittää eräaman luontoa ja siitä saamiaan vaikutelmia värikkäällä loistolla, mikä voittaa hänen maalauksensa. Tutkielmassaan „Les maîtres d'autrefois" (1876) hän on Belgian ja Hollannin vauhoista mestareista luonut niin sattuvia luonnekuvia, että tämä kirja on uudemmau taidekirjallisuuden ensimäisiä. [Gonse, „Eugène F., peintre et écrivain" (1881).]

Frommel, Emil Wilhelm (1828-96), saks. uskonnollinen kirjailija. F., joka sotapappina oli mukana ranskalais-saksalaisessa sodassa 1870-71, on siitä julkaissut arvokkaita muistelmia. Suurin vaikutus hänellä on ollut uskonnollisena kansankirjailijana; teos „Aus Lenz und Herbst" on käännetty usealle kielelle (suom. „Kevättä ja syksyä" 1897). Myöhemmin on suomeksi ilmestynyt: „Kartanoita kalliolla" 1901. Harvinaisella tavalla yhdistyvät Frommelin kirjoissa syvä vakavuus ja raikas huumori. *E. K-a.*

Fronde *[frōd]* (ransk., oik. = linko), Pariisin katupoikain käyttämistä lingoista nimensä saanut kapinaliike, joka suuntautui kardinaali Mazarin'in johtamaa Rauskan hallitusta vastaau 1648-53. F:n toimeeupanijoina olivat Pariisin parlamentti ja ylhäisaatelisto, joka tyytymättömänä Richelieu'u perustamaan kuninkaalliseeu itsevaltiuteen halusi saada takaisin entisen vaikutusvaltansa. Kapina ei vienyt tarkoituille perille; sen johtajista mainittakoon Paul de Gondi (Retziu kardinaali), Contin prinssi ja suuri Condé (ks. t.). — Frondeur, tyytymätön henkilö, vallassa-olijain moittija.

Frons (lat.), otsa. — Os frontis, otsaluu.

Frontier, kaivauto Yhdysvalloissa, Wyomingin valtiossa. Suomalaisia on siellä sangeu lukuisasti. *W. P.*

Frontinus *[-ī'-]*, Sextus Iulius (k. 103 j. Kr.), roomal. soturi ja kirjailija, toimi sotapäällikkönä Britanniassa 76-78 j. Kr. ja tuli 97 Rooman vesijohtojen ylivalvojaksi *(curator aquarum)*. F. kirjoitti m. m. teoksen Sotajuonista („Strategemata", 3 kirjaa) sekä ansiokkaan käsikirjan Rooman vesijohdoista („De aquis urbis Romæ", 2 kirjaa, julkaissut Fr. Buecheler, 1858). *K. J. H.*

Frontispice *[frōtispi's]* (ransk., < lat. *frons* = otsa, ja *aspi'cere* = katsoa), rakennuksen pääfasadi kokonaisuudessaan t. seu päätyyn päättyvä valta-aihe; kirjan kuvallinen otsikkolehti. *U-o N.*

Fronto, Marcus Cornelius (k. n. 170 j. Kr.), roomal. puhuja ja kirjailija, syntyisin Numidian Cirtasta. F. toimi kauan Roomassa asianajajana ja puhetaidon opettajana, oli konsulina 143 ja valittiin keisarillisten prinssien M. Aureliuksen ja L. Veruksen kasvattajaksi. F. sai elinaikanaan osakseen erinomaisen suurta kunuioitusta ja ihailua sekä loi erityisen koulukunnan (Frontoniani). Hänen nykyaikaan säilyneet kirjoitelmansa, etup. hänen kirjeenvaihtonsa, osoittavat kyllä hänen taipumustaan vanhanaikuiseen kielenkäyttöön, mutta eivät muuten herätä mitään mielenkiintoa. F:n teokset ovat julkaisseet m. m. A. Mai (1815, 1823), S. A. Naber (1867), E. Hauler ja W. Studemund. *K. J. H.*

Fronton *[frōtō]* (ransk.), pääty, sisäänkäytävien ja ikkuna-aukkojen kolmiomainen t. kaaripäätteinen otsikkoaihe, alkuaan aiheutuen satulakattoiseu kreik. temppeliu päätykolmiosta (kuva *a*). *U-o N.*

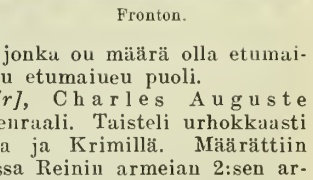

Fronton.

Frontti (ransk. *front*, < lat. *frons* = otsa), etupuoli; se sotajoukon sivu, jonka ou määrä olla etumaisena, taisteluasennou etumaiueu puoli.

Frossard *[frosā'r]*, Charles Auguste (1807-75), ransk. kenraali. Taisteli urhokkaasti Algeriassa, Italiassa ja Krimillä. Määrättiin 1870 sodan puhjetessa Reinin armeian 2:sen armeiaosastou komeutajaksi. Kärsi, miehuullisesti puolustauduttuaan, Forbachin (Spicherenin) luona elok. 6 p. 1870 tappion, kun lähistössä olevat Bazainen ja de Faillyn osastot eivät suoneet hänelle apuaan. Oltuaan elok. 16 ja 18 p. osastoineeu osalliseua Viouvillen ja Gravelotten taisteluissa, F. Bazainen armeian kera joutui saarretuksi Metziin, jonka kukistuttua hänet sotavankina vietiin Saksaan. V. 1874 F. uimitettiin Ranskan linnoituskomitean puheenjohtajaksi. *-lskm-.*

Frostating, Pohjois-Norjan vanhat kansankäräjät, joita kuningas Haakon Hyvän sanotaan

tarkemmin järjestäneen. Näillä käräjillä käytetyt oikeussäännöt on koottu Frostatingslov nimiseen lakikirjaan, joka on kirjoitettu 11-13:nella vuosis.

Frosterus *[-ē'-]*-suku on lähtöisin Nummen (U. l.) Pakkalan talosta; sittemmin huomattava pohjalainen pappissuku. Ensimäinen tunnettu pappisjäsen, Ericus Henrici (k. 1616), otti itselleen mainitun sukunimen.

1. Juhana Abraminpoika F. (1720-1809), runoilija ja kirjailija; yliopp. 1736, maisteri 1745. Kajaanin (1746) ja Sotkamon (1763) kirkkoherra, kuniatohtori 1800, taitava suomenkielen käyttäjä. Painatti: „Hyödyllinen Huvitus Luomisen Töistä" (1791), ensimäinen suomenkielinen luonnonopin esitys; „Om Sotkamo Socken" („Åbo Tidn. 1791) sekä muutamia runoja. *K. S.*

2. Henrik F. (1727-73), professori, kirjailija, Ruotsissa syntynyt, julkaisi vv. 1765-70 arvokkaan teoksensa „Inledning till Sveuska krigslagfarenheten" ja tuli 1771 ensin logiikan ja metafysiikan, sitten talous- ja kauppaoikeuden professoriksi Upsalan yliopistoon. *K. G.*

3. Robert Valentin F. (1795-1884), piispa; yliopp. 1810, filos. toht. 1819, pappi 1826, Kuopion piispa 1851. Toimi jäsenenä useissa komiteoissa sekä valtiopäivillä. F. oli Suomalaisen kirjallisuudenseuran perustajia.

4. Berndt Leonard F. (1808-87), pappi, soitannon opetuksen harrastaja, Kärsämäen kirkkoherra 1861. F. julkaisi 1871 ensimäisen soitanto-opin suomeksi („Helposti käsitettävä Perustus-Tieto kaikenlaiseen soitantoon"; myös ruots.) sekä laati „Yksisointuisen suomalaisten virtten muottikirjan", jota, kun se jäi julkaisematta, ahkerasti jäljennettiin.

5. Johan Gustaf F. (1826-1901), historiantutkija, alkeisoppilaitosten ylitarkastaja; fil. toht. 1857, historian dosentti 1860 ja ylim. professori 1867, ylitarkastaja 1869. F. harrasti erityisesti Ranskan historian tutkimusta, julkaisten m. m. „Chevaleriet i Frankrike under fjortonde århundradet" (1856), „Ludvig XI och Frankrikes sociala förhållanden under hans tid (1860). „De belgiska landskapens utbildning till en stat" (1862), „Protestanterna i Frankrike under adertonde seklet" (Öfvers. af finska vet. soc:s förh. 1879-80) y. m. Suomen uudemman historian alalta julkaissut: „En vändpunkt uti Alexander I:s regering" (Sv. lit. sällsk:s i Finland „Förh. o. upps.", 11). Oli Ruots. kirjallisuusseuran perustajia. *K. S.*

6. Alexandra Theodora F. ks. Frosterus-Såltin.

7. Gustaf Benjamin F. (s. 1866), geologi, v:sta 1889 valtiongeologi. Tehnyt vuoriperän tutkimuksia Suomen eri seuduissa, varsinkin itäosissa; sitäpaitsi tehnyt paljon käytännöllis-geologisia tutkimuksia, savien teknillisistä ominaisuuksista, kalkkikivistä y. m. Kirjoittanut m. m. „Berghyggnaden i sydöstra Finland" (1903), „Det finska lermaterialet som geologisk bildning och teknisk produkt" (1908). *P. E.*

Frosterus-Segerstråle *[-ē'rus-sēgerstrō-]*, Johanna (Hanna) Vilhelmina (s. 1867), suom. taidemaalaaja. Opiskellut Helsingissä ja Pariisissa, asettanut v:sta 1887 alkaen töitään näytteille. Varsinkin ovat hienon aistikkaasti tehdyt pastellimaalaukset olleet rva F:n erikoisalana. On sitäpaitsi julkaissut lastenkirjoja ja laatinut kirjankuvituksia. Sai maalauksistaan Pariisin maailmannäyttelyssä 1900 „mention honorable"n. *E. R-r.*

Frosterus-Såltin *[-ē'rus-soltī'n]*, Alexandra Theodora (s. 1837), taidemaalaaja, opiskellut Ekmanin johdolla ja Düsseldorfissa (1857-59 ja 1860-62) sekä Pariisissa (1862-63). F., joka meillä aikaisemmin kuului düsseldorfilais-suunnan suosituimpiin edustajiin, on maalannut humoristisia ja tunteellisia laatukuvia koti- ja lastenelämästä („Sokea soittaja", „Lapsen ruumissaatto" y. m. T.-yhd:n kokoelmissa Ateneumissa) sekä v:sta 1877 alkaen erittäin paljon alttaritaulnja eri osiin maatamme. F. oli 1874-89 Taideyhdistyksen koulun opettajana Turussa. Sai pronssimitalin Suomen yleisessä näyttelyssä Helsingissä 1876. *E. R-r.*

Frotteeri-kangas (ransk. *frotter* = hieroa ruumista) on yleisenä teknillisenä nimityksenä kaikilla niillä nukka- tai silmupintaisilla kankailla, joita käytetään pyyhe- ja kylpyliinoiksi. Tavallisesti ne kudotaan pellava- tai puuvillalangoista, mutta usein sitenkin, että ainoastaan silmuja muodostava loimi on pellavalankaa ja koko sisempi sidos puuvillalankaa. Tällaiset pyyheliinat tunnetaan usein nimellä „turkkilaiset pyyheliinat". *E. J. S.*

Frottola, Italiassa 14-16:nnella vuosisadalla esiintynyt kansanomainen runolaji (säkeistömuoto vaihteleva: säkeet 11-, 7-, 5- t. 4-tavnisia, loppusointukaava esim. aaa, bbb j. n. e. t. aab, bbc, ccd j. n. e.). Se on tavallisesti didaktinen tai satiirillinen luonteeltaan, myöskin nimeltään „motto confetto". 15-16:nnella vuosis. f. merkitsi etupäässä eräänlaista tanssirunoa (ballata). *J. H-l.*

Froude *[frūd]*, James Anthony (1818-94), engl. historiankirjoittaja, vihitytti itsensä 1844 papiksi ja toimi opettajana Oxfordin yliopistossa; muuttui sittemmin uskonnolliselta käsitykseltään ratsionalistiksi ja oli pakotettu luopumaan virastaan; valittiin 1869 St. Andrewsin yliopiston rehtoriksi ja tuli 1892 professoriksi Oxfordin yliopistoon; oli läheisissä suhteissa Carlyleen, jonka elämäkerran ja „Reminiscenses" hän julkaisi. Hänen muista teoksistaan ovat mainittavimmat: „ A history of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth" (sittemmin „to the destruction of the great armada", 1856-70), „The english in Ireland in the 18:th century" (1872-74), „Oceana or England and her colonies" (1886). F:n historialliset teokset ovat runsasaatteisia ja loistavasti kirjoitettuja, mutta yksipuolisia ja yksityiskohdissaan epätarkkoja. Englannin suhteista sen siirtomaihin hän on lausunut imperialistiseen suuntaan menneviä ajatuksia. [H. Paul. „The life of F."] *J. F.*

Frt. (frt.), unk. *forint* ,floriini, guldeni' sanan lyhennys.

Fructidor *[fryktidō'r]* (ransk., < lat. *fructus*, hedelmä), „hedelmäkuukausi". Ranskan vallankumouksen aikuisen kalenterin kahdestoista kuukausi (gregoriaanisen kalenterin 18 tai 19 p. elok. — 16 tai 17 p. syysk.). Historiallinen merkkipäivä oli *fructidorin 18 p. v. V* (4 p. syysk. 1797), jolloin direktorihallitus väkivaltai-

sella valtiokaappauksella pelasti tasavallan kuningasmielisten puolelta uhkaavasta vaarasta.

Frugård *[frügörd]*, maatila Mäntsälässä Uudellamaalla. Kun Kaarle IX oli Henrik Wreden leskelle Gertrudille, synt. v. Ungern Sternberg, lahjoittanut 12 verotilaa Mäntsälän Nummen kylässä, niin sai tämä oikeuden rakentaa mainittuun kylään päätalon, jonka nimeksi annettiin F. — Wreden suvulta tila joutui 1706 kaupan kautta Nordenbergille, joka aateloittuna kantaa nimeä Nordenskiöld ja jonka suvun hallussa osa tilasta on vieläkin. Tilaan on kuulunut 1,278 ha, josta peltoa ja niittyä on 400 ha. Täältä on kuuluisa Nordenskiöld-suku kotoisin. Päärakennus, joka on v:lta 1805, sisältää vanhaa harvinaista huonekalustoa. *K. S.*

Frugårdiitti, kivennäinen, vesuviaanimuunnos (ks. Vesuviaani), löydetty Mäntsälän Frugårdin maalta, josta nimi. *P. E.*

Fruin *[fröin]*, Robert (1823-99), alankom. historioitsija, oli 1860-94 professorina Leidenissä, perusti uudenaikaisen lähdekriitillisen historiantutkimuksen Alankomaissa. Hänen huomattavimmat teoksensa ovat: „Tien jaaren uit den taehtigjarigen oorlog" (1861), joka käsittelee Alankomaiden vapaussodan historiaa, ja Alankomaiden valtiomuodon historia „Gesehiedenis der staatsinstellingen in Nederlanden tot den val der republiek" (1901); tuli myöskin tunnetuksi vapaamielisenä politikkona. [Raehfahl. Hist. Zeitsehrift, 1907.] *J. F.*

Frundsberg, Georg von (1473-1528), saks. sotapäällikkö, otti kunniakkaasti osaa Maksimilian I:n ja Kaarle V:n sotiin Sveitsissä ja Italiassa. Švaabilaisen liiton joukkojen johtajana hän karkoitti 1519 Württembergin herttuan Ulrichin ja anasti hänen maansa keisarille. Taisteli Italiassa 1522-25 ja vaikutti osaltaan Pavian voittoon (1525), jossa Frans I vangittiin. Värväsi 1526 armeian, johon kuului 12.000 miestä. Tämän sotajoukon johtajana marssi Bourbonin Kaarlen kanssa Roomaa vastaan. Matkalla sinne syntyi sotamiesten kesken kapina (maalisk. 16 p. 1527), mikä aiheutti sen, että F. sai halvaukseen. F:n kerrotaan Wormsin valtiopäivillä lausuneen Lutherille muutamia rohkaisevia sanoja. *E. M-a.*

Frutti di mare (it.), „merenhedelmät", pienten merieläinten (matojen, simpukkain, äyriäisten y. m.) nimitys, joita Italian köyhä rannikkoväestö käyttää ravintonansa.

Fry *[frai]*, Elisabeth, synt. Gurney (1780-1845), engl. ihmisystävä, joka jo nuorena antautui työhön köyhien ja kovaosaisten hyväksi. Plashet house nimiselle sukutilalle hän perusti orvoksi jääneitä tyttöjä varten koulun, jota hän, mentyään naimisiin kauppias Fryn kanssa, vähitellen laajensi. Myöhemmin hän perusti Lontooseen koulun vankien lapsille sekä työkoulun naispuolisia vankeja varten. 21 vuotta F. lakkaamatta työskenteli vankien hyväksi tehden siinä tarkoituksessa pitkiä matkojakin Ameriikkaan ja Eurooppaan. Häntä sanottiin yleisesti „vankiloiden enkeliksi". [Pitman, „Elisabeth F."] *(O. M-e.)*

Fryksdalen *[-ā-]*, pitkä, luonnonihana laaksoseutu Ruotsissa, Värmlannissa. Tänne, varsinkin sen pohjoisiin metsiin, asettui aikoinaan paljon suomalaisia uutisasukkaita. ks. Skandinaavian metsäsuomalaiset.

Fryxell *[-kse'-]* Anders (1795-1881), ruots. historioitsija, kuului värmlantilaiseen sukuun; siitä yksi haara 1700-luvun alussa erosi talonpoikaissäädystä ja voitti papillisella ja opettajatoimella ylen huomatun sijan maansa historiassa. Fryken-järven tahi Frykerudin pitäjän nimen mukaan suku otti nimensä Fryksell, sittemmin Fryxell. Anders F., sukunsa edustajista etevin, syntyi Hesselskogin pappilassa 7 p. helmik. 1795 ja kasvoi varsin köyhissä oloissa, missä hän kuitenkin karaistui ruumiillisesti ja henkisesti kestäväksi. Ylioppilaaksi tultuaan 1813 hän ensin saavutti mainetta uimataidon innokkaana edistäjänä sekä mestarina sen ajan urheilussa, mutta myöskin reippainta elämänvoimaa uhkuvilla kansanomaisilla tuotteillaan (pysyvän maineen sai laulu „Aek Vermeland, du sköna, du herrliga land"); siveettömyyttä ja juopumuspahetta vastaan taistellen hän samassa joutui toveriensa kanssa riitaan. Köyhyys ei estänyt F:iä suorittamasta papin- ja filosofiankandidaattitutkintoja ja 1822 hän pääsi haluttuun paikkaan Tukholmaan koulunopettajaksi. Taitavana opettajana esiintyen (hänen oppikirjansa „Svensk språklära" — ens. pain. 1824 — pysyi käytännössä puolen vuosisataa) hän varsinkin tuli kuuluisaksi muutoksia ja uudistuksia vaatimalla silloisiin vanhentuneisiin opetusoloihin. Erittäin valaisevissa kirjasissa hän 1823 ja 1832 vaati kansakoulujen perustamista, latinan kielen opetuksen lykkäämistä korkeampiin luokkiin, äidinkielen huolellista opettamista, opettajatoimen jakamista aineitten mukaan y. m. uudistuksia; perustamalla 1831 erinäisen J. O. Wallinin nimellä mainitun tyttökoulun F. silläkin alalla esiintyi tienraivaajana. V. 1836 F. nimitettiin Sunnen kirkkoherraksi, mutta voidakseen kokonaan antautua kirjallisiin ja tieteellisiin töihinsä hän v:sta 1847 asti oli papinvirkansa toimista vapautettu. Isänmaan historia, johon jo Upsalassa oli kiintynyt, oli hänen mieliharrastuksensa, varsinkin sittenkuin hän 1823 oli ryhtynyt julkaisemaan kuuluisaa sarjaansa „Berättelser ur svenska historien", jotka käsittelevät Ruotsin historiaa alkuajoista v:een 1772 (46 os., viim. os. 1879; useita painoksia; Ruotsin historiallisen kirjallisuuden enimmin levinnyt kausallisteos). Vaatimattomina sekä etupäässä elämäkerrallisina kuvauksina esiintyen alkuosat saivat mitä laajimman lukijakunnan, mutta v:sta 1829 alkaen F. tutkimuksiaan varten kävi vieraissakin maissa. Suuriarvoinen kokoelma „Handlingar rörande Sveriges historia" (1836-43) oli yhtenä hedelmänä näistä matkoista. Kertomukset Ruotsin historiasta laajenivat samalla: Kristiina kuningattaren aikaa esitettäessä on suunnitelma jo paljoa laajempi, ja sitten se yhä avartui: Kaarle XI:n aika vaati 8 osaa, Kaarle XII:n historia esiintyy 9:ssä ja vapaudenaika 17 osassa. Yhä edistyvä tutkimustyö on

Anders Fryxell.

tosin osoittanut yksityiskohdissa tehtyjä erehdyksiä, varsinkin siinä, ettei aikalaisten kertomuksia aina ole kyllin ankarasti seulottu; paikoittain esitys on hajanainen ja monisanainen, mutta siitä huolimatta teoksen merkitys Ruotsin historian alalla on voittamaton. Vastaääniä herätti etenkin se pelkäämätön suoruus, millä F. esitti yleisön mielipiteistä poikkeavan kantansa. F:n entinen opettaja, E. G. Geijer (ks. t.), oli vähää ennen siirtynyt siihenastisesta vanhoillisuudestaan vapaamielisyyteen, ja tästä ihastuneet liberaalit loukkaantuivat F:n muka liiallisesta ylimystön ihailemisesta. Tässä kynäsodassa ovat huomattavimmat ne neljä kirjasta „Om aristokratfördömandet i svenska historien" (1845-50), joissa F. lähemmin esitti kantansa. Suuri yleisö sitten vielä pahemmin loukkaantui siitä suoruudesta, millä hän esitti ennemmin aivan järjettömästi ihaillun Kaarle XII:n kuvan. Mutta välittämättä enemmän kiitoksista kuin moitteistakaan F. edelleen jatkoi työtään, muutamissa kohden vanhoillisena, mutta useimmiten tavattoman uudenaikaisena mielipiteiltään, ja aina itsenäisenä. Ihmeteltävästi hänen kantansa useimmiten onkin päässyt voitolle, jos kohta tunnustus ei aina ole kohdistunut F:iin. Kertomusten sarjaa on suuri osa käännetty muille kielille; suomeksi vain ensimäinen (1909) ja Kustaa II Aadolfin historiaa (1895) esittävä osa, vaikka F. kaikista Ruotsin historioitsijoista parhaiten on käsittänyt ja tunnustanut Suomen kansan osuuden yhteiseen kehitykseen. Teos „Bidrag till Sveriges litteraturhistoria" ei osoita yhtä syvällekäyvää käsitystä; muutamat erityistutkimukset sitä vastoin, osaksi historiallisista, osaksi kirjallisista aiheista, ovat arvokkaana lisänä kirjallisuuteen. Mitä suurin arvo on sillä F:n kuoltua ilmestyneellä kertomuksella hänen pääteoksensa synnystä, jonka hänen tyttärensä Eva Fryxell julkaisi nimellä „Min historias historia" (1884; uusi ja lisätty painos 1908). F. tuli 1834 Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademienin, 1840 Ruotsin akatemian ja 1847 tiedeakatemian jäseneksi, saaden muutenkin useita tunnustuksia. Hänen rintakuvansa, jonka Valter Runeberg teki 1879, on Ruotsin kansallismuseossa sekä pronssissa Antellin kokoelmissa Helsingissä; sen pystyttäminen julkiseen paikkaan Tukholmassa on odotettavissa. F. kuoli Tukholmassa 21 p. maaliskuuta 1881. [E. G. Palmén, „Anders Fryxell ja hänen kertomuksensa Ruotsin historiasta" (johdanto kertomusten 1895 suomeksi painettuun osaan).] *E. G. P.*

Fryygia (kreik. *Phrygia*), entinen maakunta Vähässä-Aasiassa. Se käsitti niemimaan sisäosan länsipuolen rajoittuen lännessä Lyydiaan, idässä Halys-jokeen. Alkuansa siihen luettiin myöskin Propontiin eteläpuolella oleva rantamaa (P i e n i F.). F. on enimmäkseen ylätasankoa, jolla tavataan osaksi syvään syöpyneitä jokilaaksoja ja yksityisiä, enimmäkseen matalanpuoleisia vuoria. Sen kautta juoksevat m. m. suurenpuoleiset Maiandros l. Meander- (nyt Menderes-) ja Sangarios- (nyt Sakaria-) joet. Vanhempina aikoina F:ssa oli itsenäisiä Gordios ja Midas nimisiä kuninkaita. Kuudennella vuosis. e. Kr. se liitettiin ensin Lyydiaan, sitemmin Persiaan, ja Persian vallan kukistuessa Aleksanteri Suuren valtakuntaan. N. 275 e. Kr. Euroopasta tulleet gallialaiset ottivat haltuunsa F:n koillisosan, joka heistä sai nimen G a l a t i a (ks. t.). Muu osa luettiin kuuluvaksi Syyrian valtakuntaan, jolta se 190 e. Kr. joutui Pergamolle, ja 133 e. Kr. Roomalle. Myöhemmin F. oli Kreikkalaisen keisarikunnan, seldšukkien ja osmannien hallussa. F:n vanhoista kaupungeista mainittakoon Gordion, Dorylaion, Kolossai ja Laodikeia. Muinaiset f r y y g i a l a i s e t muodostivat itsenäisen indoeurooppalaisen kansanheimon, joka oli lähinnä sukua armeenialaisille. Heidän uskontonsa, josta kreikkalaiset lainasivat myyttejä ja mysterioita, oli salaperäisen haaveellista. Tärkeimmät jumalat olivat Attis (ks. t.), Men l. Menos, Kybele ja Leto jumalattaret, joita palveltiin meluavilla, aistillisilla menoilla. Vasta 19:nnellä vuosis. on lähemmin tutustuttu F:aan ja sen vanhoihin muistomerkkeihin, m. m. vuoriin hakattuihin kallioasuntoihin, joita useasti koristavat suurenmoiset korkokuvat. F:n vanhaa kulttuuria todistavat myöskin kuninkaiden haudoista tavatut kirjoitukset, joiden kirjaimet muistuttavat muinaiskreikkalaista kirjaimistoa. [Ramsay, „The cities and bisphorics of Phrygia".] *J. F.*

Fryygialainen lakki, pehmoinen suippulakki, jonka huippu painuu alas eteenpäin; esiintyy kreikkalaisissa taideteoksissa usein fryygialaisten (esim. Attiksen) ja fryygialaisiksi käsitettyjen troialaisnuorukaisten (niink. Pariin, Ganymedeen) päähineenä; kuva: ks. A t t i s. Sitä pehmoista punaista villalakkia, joka Ranskan suuren vallankumouksen aikana tuli yhdenvertaisuuden ja vapauden symboliksi, nimitetään usein fryygialaiseksi lakiksi. *O. E. T.*

Fryygialainen lopuke, mollin dominanttilopuke, jonka edellä tavallisimmin on aladominantin sointu, vrt. F r y y g i a l a i n e n s ä v e l l a j i. *I. K.*

Fryygialainen sävellaji. 1. Muinaiskreik. musiikissa: duur-sävellaji, jossa dominantti ja sen kvintti (asteikon 2:nen aste) ovat pääsävelinä melodiamuodostuksessa ja jossa sävelmät luultavasti päättyvätkin 2:selle asteelle. Sen asteikko on ainoastaan näennäisesti sama kuin doorisen kirkkosävellajin (d—d^1). — 2. Kirkkosävellajina f. on sama kuin muinaiskreik. doorinen, siis yhtä kuin dominantille päättyvä moll. *I. K.*

Frähn *[frēn]*, C h r i s t i a n M a r t i n v o n (1782-1851), saks.-ven. orientalisti, numismatikko ja historiantutkija, syntyi Rostockissa, jossa myös sai yliopistosivistyksensä; siirtyi v. 1807 Venäjälle, jolloin tuli itämaisten kielten professoriksi Kasaanin yliopistoon; v:sta 1817 Piet. tiedeakatemian jäsen ja sen Aasialaisen museon perustaja. Itämaisen filologian perustaja Venäjällä. Valloitti itämaisesta kirjallisuudesta aivan uusia tärkeitä aineksia Venäjän muinaisuuden valaisemiseksi. Pääteokset :„Ibn Foszlan's und anderer Araber Beriehte über die Russen älterer Zeit" (1823) ja „Recensio numorum Muhammedanorum Academiæ Imperialis Scientiarum Petropolitanæ" (1826, sekä sen täydennys: „Opuscula posthuma", 2 osaa, 1855-77). Hänen muista julkaisuistaan ovat eritt. huomattavia: „Veteres memoriæ Chasarorum ex Ibn-Foszlano, Ibn-Haukale et Schems-Eddino Damasceno" (1821), „Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-

Bulgaren aus Ibn-Foszlan's Reiseberichte"(1823), „Abulghasi Bahadür Chani historia Mongolorum et Tatarorum" (1825), „Ein neuerer Beleg, dass die Gründer des russischen Staates Nordmannen waren" (1838), „Topographische Uebersicht der Ausgrabungen von altem arabischen Gelde in Russland nebst chronologischer und geographischer Bestimmung des Inhalts der verschiedenen Funde" (1841). *(Y. W.)*

Frälse ks. Rälssi.

Fränkischer Jura ks. Jura.

Frö ks. Freyr.

Fröbel. 1. Friedrich Wilhelm August F. (1782-1852), saks. pedagogi, valitsi jo nuorena kasvatuksen elämäntehtäväkseen ja Pestalozzi'n esikuvakseen. Teoksessaan „Die Menschenerziehung" (1826) hän asetti ihmisen kykyjen sopusointuisen kehittämisen kasvatuksen tärkeimmäksi päämaaliksi. Tähän aatteeseen perustuvat ne kasvatuslaitokset, joiden luoja F:stä tuli ja jotka ovat tehneet F:n nimen kuuluisaksi, n. s. lastentarhat (ks. t.). Kokoelma F:n kirjoituksia julkaistiin 1862-63 (2:nen pain. 1874).

2. Julius F. (1805-93), saks. kirjailija ja politikko, edellisen veljenpoika, tuli 1833 opettajaksi Zürichin teollisuuskouluun ja mineralogian professoriksi mainitun kaupungin yliopistoon; 1844 F. luopui professorinvirasta ryhtyäkseen hoitamaan perustamaansa kustannusliikettä, joka m. m. julkaisi sarjan demokraattisia kirjasia, joista useimmat Saksassa kiellettiin. V. 1848 F. tuli Frankfurtin parlamentin jäseneksi; lokakuussa sam. v. hän Wienissä mainitun parlamentin äärimäisyyspuolueen lähettinä vangittiin ja tuomittiin kuolemaan, mutta armahdettiin. Otettuaan osaa Frankfurtin parlamentin viimeisiin kokouksiin F. siirtyi 1849 Ameriikkaan. V:sta 1857 hän sanomalehtimiehenä kannatti Itävallan johtaman „suursaksalaisen" valtakunnanpolitiikan asiaa. Preussiläis-itävaltalaisen sodan puhjetessa 1866 hän lähti Wienistä ja liittyi Preussin saksalaiseen politiikkaan edustaen tätä 1867 Münchenin perustamassaan lehdessä „Die süddeutsche Presse". Sittemmin F. oli konsulina Smyrnassa ja Algerissa.

Fröding, Gustaf (s. 1860), ruots. runoilija, kotoisin Värmlannista. Hänen kotinsa oli soitannollisesti ja kirjallisesti sivistynyt, isä lauloi ja sävelsi mielellään, äiti sepitti onnistuneita runoja. F. tutustui jo koulupoikana vanhempaan ruotsalaiseen kirjallisuuteen, teki runoilukokeita varsinkin Fredr. Dahlgrenin tapaan, tuli ylioppilaaksi 1880, oleskeli 1880-83 Upsalan yliopistossa, jossa hän tutustui varsinkin englantilaisiin kirjailijoihin, Shelleyhin, Burnsiin ja Byroniin. Vv. 1886-96 hän kirjoitteii arvosteluja ja kronikoita „Karlstads tidningen" lehteen. Talvella 1889-90 hän oleskeli heikon terveytensä vuoksi Saksassa, ja osaksi jnuri ennen matkaansa, osaksi sen kestäessä hän kirjoitti ensimäiset kuvauksensa Värmlannista, jotka muodostavat tärkeimmän osan hänen ensimäisestä runosikermästään „Guitarr och dragharmonika" (1891). Sen jälkeen hän julkaisi „Nya dikter" (1894) „Stänk och flikar" (1896), kaksi pientä vihkosta enimmäkseen Värmlannin murteella „Räggler och paschaser på vårat mål tå en bonne" (1 vihk. 1895, 2 vihk. 1897), „Nytt och gammalt" (1897), „Gralstänk" (1898) sekä proosatutkielman „Om lifsmonader. Ett lifsförklaringsförsök" (2:nen p. 1898). — Pitkällinen sairaus on v:sta 1899 pysäyttänyt runoilijan tuotannon. — F:n aikaiscmpi runous kuvaa objektiivisesti ja harvinaisella huomion tarkkuudella, huumorilla ja myötätunnolla hänen kotiseutunsa tyyppejä. Vuosi vuodelta hän syventyy yhä enemmän omaan itseensä, kunnes subjektiivisuus astuu etualalle („Stänk och flikar") ja lopulta pääsee kokonaan vallalle („Gralstänk"). Mutta kuvatkoon F. ulkomaailmaa tai sisällistä, rikasta, ristiriitaista ja raskasmielistä sielunelämäänsä, niin hän on aina yhtä välitön, yhtä itsenäinen, yhtä monisärmäisen nerokas. — Muodollisessa suhteessa F:n runous merkitsee aivan uutta astetta Ruotsin runollisessa tuotannossa. F:n neljä ensimäistä teosta ovat ilmestyneet yhdistyneinä kokoelmaan „Samlade dikter" (2 nid. 1901, 3:mas p.). Hänen runojaan on käännetty suomeksi (Y. Veijola 1895, Larin Kyösti 1908), norjan, englannin ja saksan kielille. [G. Strengellin kirjoittama tutkielma „Ateneumissa" (1901); R. G:son Berg: „G. F." („Svenska skalder från nittitalet", 1906).]

E. H.

Gustaf Fröding.

Frölich *[frölih]*, Carl (1680-1754), kreivi, suom. maaherra. Antautui tarjokkaana sotapalvelukseen 1695, kunnostautui suuressa Pohjan sodassa ja oli mukana Norjan retkellä 1718. Tultuaan 1734 Pohjanmaan maaherraksi F. 1738 vuoden valtiopäiville antoi valaisevan kertomuksen maakuntansa tilasta ja puolsi entistä laajempien kauppaoikeuksien myöntämistä Pohjanmaalle. Puolustusdeputatsionille jättämässään memoriaalissa F. esitti saman vaatimuksen ja ehdotti, että Pohjanmaan ensimäinen tapulikaupunki perustettaisiin Kaskisten satamaan. Nimitettiin 1739 Turun hovioikeuden presidentiksi, josta toimesta virkavaihdon kautta 1743 siirtyi vastaavaan virkaan Svean hovioikeudessa. Toimi v:sta 1745 lähtien Suomen taloustoimikunnan puheenjohtajana. *(-lskm-.)*

Frølich *[frölih]*, Lorens (1820-1908), tansk. maalaaja, opiskeli m. m. Rörbyen ja Eckersbergin johdolla. Oleskeli vv. 1840-73 enimmäkseen Münchenissä, Dresdenissä, Italiassa ja etenkin Pariisissa. Maalasi mytologisia, uskonnollisia ja historiallisia kuvia, mutta saavutti suurimman maineensa piirustajana, kirjankuvittajana ja etsaajana. Piirusti puunpiirräntää varten pari tuhatta kuvaa lasten elämästä, jotka erinomaisella menestyksellä julkaistiin Tanskassa, Ranskassa ja Englannissa, sekä laati kartonkipiirustuksia Kööpenhaminan uuden Raatihuoneen koristamiseksi. Kuvitti Andersenin satuja, Edda-runoja, Fabriciuksen Tanskan historiaa y. m. sekä julkaisi 30 radeerausta isossa teoksessaan „Pohjolan jumalat" (1883). F:n historiamaalauksista mainittakoon Fredcriksborgin

linnaan tehty kattomaalaus „Gefion" ja friisi „Tanskalaisten viikinkiretki". F:llä oli harvinaisen kekseliäs mielikuvitus, ja piirustuksissaan ja sommitteluissaan hän osoittaa omintakeista ornamentaalista viivakäsittelyä. Hänen käsityksensä ilmaisee hienoa ymmärtämystä ja ihanteellisuutta. [Pietro Krohn, „Fortegnelse over Frølichs Illustrationer og Raderinger" (1900).]
E. R-r.

Ftaalihappo, hiilen, vedyn ja hapen kem. yhdistys ($C_8H_6O_4$), orto-bentsolidikarbonihappo, syytyy naftaliinista oksidatsionin avulla; väritöntä, veteen vaikeasti liukenevia kiteitä, sulamisp. 213°, muuttuu kuumennettaessa ftaalihappoanhydridiksi, käytetään m. m. ftaleiini-väriaineiden valmistukseen. *Edv. Hj.*

Ftaleiinit, ftaalihappoanhydridin kondensatsioniyhdistyksiä, erittäin fenolien kanssa; niiden alkalisuolat ovat väriaineita. ks. Fenoliftaleiini, Fluoresseiini.

Ftiriasis l. phtiriasis (kreik. *phtheir* = täi), satiaistauti.

Ftisis ks. Phtisis.

Fu, kiinalaisen maakunnan osa, jota hallitsee mandariini, tši-fu.

Fuad paša *[-ūd]*, Mehemed (1814-69), turk. uudistusmielinen valtiomies. oli monissa vaikutusvaltaisissa toimissa, m. m. kolmasti (v:sta 1852) ulkoasiainministerinä, kerran suurvisiirinä (1861-66), Syyriassa järjestyksen palauttajana Libanon-levottomuuksien johdosta. Hänen uudistuksensa, esim. epäonnistunut valtion raha-asiain järjestys-yritys, eivät ylimalkaan tähdänneet syvemmälle. — F. on saavuttanut tunnustusta runoilijana ja kielimiehenä, kirj. (yhdessä Gävdät-efendin kanssa) osmanniu kielen kieliopin (saksantanut Kellgren, Hels. 1855).
E. E. K.

Fuchs *[-ks]*, ks. Fuksi.

Fuchs, K. F. ja A. A. ks. Fuks.

Fuchs, Johann Nepomuk von (1774-1856), saks. kemisti, etevä tutkija ja kirjailija mineralogisen kemian alalla, professori Münchenissa, keksi m. m. vesilasin. tekn. alkalisilikaatin (1818). *Edv. Hj.*

Fuchs, Leonhard (1501-66), saks. lääkäri ja kasvitieteilijä, v:sta 1535 kuolemaansa saakka lääketieteen professori Tübingenissä. Lääketieteen alalla hän kuului tieteensä uudistajiin erittäinkin oppikirjansa tähden: „De corporis humani fabrica epitome" (1551); kasvitieteessä F. luetaan yhdeksi „kasvitieteen isistä". Brunfelsin jälkeen ensimäinen itsenäinen kasvientutkija. Hänen teoksensa „De historia stirpium commentarii . . ." (1542; saks. käännös „New Kreuterbuch", 1543) sisältää luonnon mukaan laadittuja selityksiä ja hyviä puupiirros-kuvia kotimaisista kasveista. *(J. A. W.)*

Fuchs *[fuks]*, Rutger (1682-1753), vapaaherra, ruots. sotilas, otti osaa suuren Pohjan sodan taisteluihin, m. m. ratkaisevasti Eteläi-Stäketin tappeluun (1719), jossa ylivoimainen venäläinen joukko voitettiin; korotettiin tämän johdosta vapaaherraksi ja kenraalimajuriksi. Vapauden ajalla F. esiintyi valtiollisessa elämässä, liittyi 1738-39 valtiopäivillä hattupuolueeseen ja nimitettiin 1739 Tukholman ylikäskynhaltijaksi, mutta siirtyi jo 1740 myssypuolueeseen, jonka johtajiin hän sen jälkeen kuului.

Fuchs *[fuks]*. Immanuel Lazarus (1833-1902), saks. matemaatikko, toimi professorina Greifswaldissa, Göttingenissä, Heidelbergissä ja Berliinissä. Uudenaikaisen lineaaristen differentsiaaliyhtälöiden teorian luoja.

Fuchsia, verenpisara, pisarakukka, kasvisuku *Œnotheraceæ*-heimossa, ruohovarpuja, mataloita pensaita tai puita, n. 60 lajia Keski- ja Etelä-Amerikassa. Lehdet vastakkaisia, kukat riippuvia, enemmän tai vähemmän punertavia, verhiö terämäinen, yhdis- ja 4-lehtinen, teriö 4-lehtinen, kiinni verhiön nielussa, hedelmä marja. Koristuskasveina viljellään lukuisia lajeja, muunnoksia ja sekasikiöitä. *(J. A. W.)*

Fucinus-järvi ks. Celano.

Fuckel, Leopold (1821-76), saks. sienitieteilijä. Tunnetuimmat teokset: „Symbolæ mycologicæ" ja „Fungi rhenani exsiccati". *J. I. L.*

Fucus ks. Rakkolevä.

Fudno, fuodno l. huodno, paholaisen nimityksiä lappalaisilla. ks. Lappalaisten mytologia.

Fueros *[-e'-]* (yks. *fue'ro* < lat. *forum* = tori, oikeuspaikka), Espanjassa lakikirjain ja oikeustapakokoelmain, varsinkin kaupunkien ja maakuntien erioikeuksien ja vapauskirjain nimitys. Tunnetuimmat ovat baskilaismaakuntain f., peruisin 13:lta vuosis., jotka vasta Alfonso XII:n aikana toisen karlistisodan jälkeen 1876 heiltä riistettiin.

Fuerteventura *[-ū'ra]* l. Fortaventura, kaakkoisin Kanarian-saarista, 1,717 km²; 11,669 as. (1900). Pääasiallisesti purkautuneista aineksista muodostunut saari, sen ilmasto on kuiva, jokia ja metsiä puuttuu. Suurin osa on erämaanluontoista kameli-, vuohi- ja nautakarjalaidunta; vilja ei kuivuuden takia menesty. Kokenilliä saadaan vuosittain 2,000-3,000 kg. — Pääkaupunki on Puerto de Cabras (506 as.). suurin Antigua (2,387 as.). *(E. E. K.)*

Fugato *[-ū'-]* (it.), *mus.*. fuugankaltainen; a. fuugan alkuosan tapaan sävelletty ryhmä tahi jakso laajempain sävellysten kehitys- tahi välityskohdissa; b. itsenäinen sävelkappale, joka kokoonpanoltaan muistuttaa keskenjätettyä fuugaa. *I. K.*

Fugger *[fugər]*, saks. pankkiiri-, kreivi- ja ruhtinassuku. Suvun varallisuuden perustaja oli Augsburgin porvari, kankuri Johannes F. (k. 1409). Hänen poikansa Jakob F. (k. 1469) on nykyään elävien sukuhaarojen kantaisä. Suvun rikkaus lisääntyi 1400-luvun lopulla tuntuvasti. Jakob F:n poika Jakob II F. (1459-1525) oli Euroopan rikkain rahamies, joka lainasi suuret summat keisari Maksimilianille ja jonka rahoilla pääasiallisesti ostettiin Kaarle V:n keisariksi valitsemiseen tarvittavat vaaliruhtinasten äänet. Hän perusti Augsburgiin Fuggerei nimisen hyväntekeväisyyslaitoksen (ks. Augsburg). Samaten kuin hän olivat hänen veljenpoikansa Raimund (k. 1535) ja Anton (k. 1560) kiivaita katolisia ja kannattivat luottollaan Kaarle V:tä, joka 1526 korotti heidät valtakreiveiksi ja 1534 antoi heille oikeuden lyödä hopea- ja kultarahaa. Anton F:n aikana suvun liiketoiminta oli laajimmillaan (liikepääoma oli 1546 5 milj. guldenia), mutta alkoi sen jälkeen taantua. F:it kävivät Euroopan manterella laajaa kauppaa varsinkin kankailla ja

maustimilla, omistivat vuorikaivoksia Tyrolissa (hopeakaivoksia), Unkarissa (vaskikaivoksia), Kärntenissä, Thüringenissä ja Espanjassa, mutta heidän rikkauteusa päälähteenä oli laajalle ulottuva pankkiiriliike. He hankkivat varoja erittäinkin Habsburgin suvulle ja olivat luotonantajina samassa asemassa kuin Rothschildit 19:nnellä vuosis. Augsburgissa F:it rakennuttivat komeita palatseja, joihin he kokoilivat taide- ja kirja-aarteita. Yksi suvun haaroista (F.-Babenhausen) korotettiin 1803 ruhtinaalliseen säätyyn, mutta menetti jo 1806 alueensa. [Ehrenberg, „Das Zeitalter der Fugger", Stauber, „Das Haus Fugger", Jansen, „Die Anfänge der Fugger" („Studien zur Fuggergeschichte").] *J. F.*

Fughetta *[-ge'-]* (it.), pienoisfuuga, eli fuuga, jonka kaikki osat esiintyvät mahdollisimman niukassa muodossa. *I. K.*

Fugit irreparabile tempus *[-rā'-]* (lat., Vergilius, Georgica III 284), „aika rientää palajamatta".

Fuimus Troes *[trō-]* (lat.. Vergilius, Æneis II 325), meitä troialaisia ei ole enää; kaikki on mennyttä.

Fujiyama *[fudžijama]*, oik. Fuji-no-yama, tulivuori Japanissa, Jokohamasta länt. Sen viimeinen purkaus oli 1708. F. on 3,778 m korkea, säännöllisen keilan muotoinen, lumipeitteinen, paitsi heinä-elokuussa, lisäksi sangen ihanassa seudussa, ja on siitä syystä japanilaisen taiteen lukemattomia kertoja toistuvana aiheena.

Fukien l. Fokien (kiin., = „onnellinen asutus"), maakunta Kiinassa, Formosaa vastapäätä. 111,200 km², 19,6 milj. as. — Kiinan taajimmin asuttuja alueita. Vuorinen, pengermäisesti kohoava, keskolaisen hedelmällinen maa on tavattomalla huolella viljelty, tuottaen vientiä varten, paitsi tupakkaa ja sokeria, varsinkin teetä ja silkkiä. Vaikka teen vienti onkin vähentymässä on Fu-tšou, F:n pääkaupunki, yhä vielä Kiinan suurin teenvientipaikka. F:n vuorien aarteita on vain vähän käytetty, laajat kivihiilikerrokset koskemattomia. — Asukkaat ovat vähemmän sivistyneitä kuin pohjois-kiinalaiset, mutta sotaisia ja mainioita merimiehiä. Kiinan siirtolaistulva lähtee suureksi osaksi tästä liian tiheästi asutusta maakunnasta. — Eurooppalaisille avattuja satamia ovat Fu-tšou ja Amoy (ks. t.). *E. E. K.*

Fukien-salmi ks. Formosa-salmi.

Fukoidi-hietakivi, Ruotsin kambrisysteemiin kuuluva hietakivimuodostuma, jossa on luultu tavatun leviä (fukoideja). vrt. Eophyton. *P. E.*

Fuks (Fuchs). 1. Karl Fedorovitš F. (1776-1846), saks.-ven. lääkäri, kansa- ja muinaistieteilijä, opiskeli Göttingenissä ja siirtyi 1800 Pietariin sotilaslääkäriksi. V:sta 1806 luonnonhistorian ja kasvitieteen professori ja v:sta 1819 patologian ja terapian professori Kasaanin yliopistossa, 1824-27 saman yliopiston rehtorina. F. harrasti myös keskisen Volgan suomensukuisten ja turkkil.-tataarilaisten kansain etnografiaa, ja julkaisi m. m. havaintoja Kasaanin kuvernementin Tšistopoljin piirin mordvalaisista („Žurn. minist. vnutr. del", 1839) sekä kirjeitä matkaltaan Kasaanista Tšeboksariin („Zavolžskij muravej", 1834, I-II), jolloin tutustui tšeremisseihin. F. kokosi myös itämaalaisia käsikirjoituksia ja rahoja (rahakokoelma siirtyi Kasaanin yliopiston haltuun). Hänen vaimonsa oli:

2. Aleksandra Andrejevna F. (o. s. Apehtin) (1805-53), joka niinikään harrasti kansatiedettä. Hänen julkaisuistaan ovat suomal.-ugrilaiselle kansatieteelle tärkeitä „Zapiski o tšuvašah i tšeremisah Kazanskoj gub." (1840) ja „Poezdka k votjakam" (1844). Muista julkaisuista mainittakoon „Tilastollinen ja kansatieteellinen esitys kasaanilaisista tataareista" (1844) sekä „Muistelmia Puškinista" (1844). F. kirjoitti myös runoja. *Y. W.*

Fuksi (saks. *Fuchs* = kettu), äsken leivottu ylioppilas, keltanokka; raudikko (hevonen).

Fuksiini, tav. aniliinipuna, on rosaniliinin (ks. t.) suolahapposuola. Kaunis ja paljon käytetty väriaine, jota valmistetaan aniliinin ja toluidiinin seoksesta hapettamalla. Tähän käytettiin eunen arsenikkihappoa ja saatu väriaine oli arsenikkipitoinen, josta „aniliinipunan" myrkyllisyys johtui. Nykyään kaupassa käypä f. ei sisällä arsenikkia eikä siis myöskään ole myrkyllinen. F. muodostaa vihreitä kiteitä, jotka liukenevat vedessä punaväriseksi. *Edv. Hj.*

Fulardi (ransk. *foulard*), palttinasidoksinen silkkikangas, jossa useita kimpuiksi yhdistettyjä loimi- ja kudelankoja on kudottu muodostamaan sidoksen keskenänsä. *E. J. S.*

Fulbe (yksikössä *pullo;* haussa-neekerit käyttävät heistä nimeä *fellâni*, kanuri-heimo *fellata*, arabialaiset *fullan*, benue-heimot *fulbe*), sukuperältään tuntematon kansa Länsi-Afrikassa. Alkaen 15:nneltä vuosis. tämä paimentolaisheimo lännestä, Futa Torosta käsin, levisi itään ja etelään haussa-, mandingo- y. m. neekerien sekaan. 19:nnen vuosis. alussa islamin kiihkoinen f.-kansa šeikki Othmanin johdolla nopeasti levitti valtansa Senegambiasta Tsad-järveen ja etelässä yli Benuen. Keskusvaltakuntaua on Sokoto. Vaikka valtioyhteys tällä puolta Eurooppaa suuremmalla alueella onkin heikko, antavat f.-vallat paljon tekemistä eurooppalaisille naapureilleen. — F.-kansa ei ole missään säilynyt sekoittumatta kukistamiinsa heimoihin, joilta se myös on laiuannut ja oppinut paljon. Puhtaimpina, vaaleina, kellertävinä tai ruskeina ihonväriltään, usein kaukaasialaisten näköisinä kasvonpiirteiltään, tavataan heitä pohjoisimmissa aroseuduissa. F.-kansa on valpasta ja terävä-älyistä, lahjakkainta koko Sudanissa. Suurissa kaupungeissaan he harjoittavat teollisuutta: Futa Džallonin seppäin tuotteet, Kanon värjäyslaitokset ja puuvillakankaat, Katsenan nahkateokset ovat koko keskisessä Afrikassa tunnettuja. Sen ohella he

Fulbe-kaupunki.

ovat eteviä kauppiaita, joilla vaihtokaupan rinnalla on käytännössä r a h a, nim. kauri-näkiukenkiä. — Yhteiskunnalliset olot ovat lujempia kuin neekereiden; perhe-elämää kiitetään myös paremmaksi. *E. E. K.*

Fulda. 1. Joki Pohjois-Saksassa, muodostaa Werraan yhdyttyään W e s e r i n. Pituus 180 km. Kasseliin asti kulkukelpoinen, 1 ½ m syvä. — 2. Kaupunki Preussissa Hessen-Nassaun maakunnassa; rautatieristeyksessä; 20,419 as. (1905). F:ssa on useita vanhoja rakeunuksia, Mikaelin kirkko (800-luvulta), piispanpalatsi y. m. Kirjastossa 83,000 nidettä. Vv. 1734-1804 oli F:ssa yliopisto. — Katolisen piispan istuin ja ultramontaanisuuden pesäpaikkoja. Kangasteollisuutta ja mainio puhallussoitintehdas. — F. muodostui vähitellen, 744 perustetun benediktiläisluostarin ympärille, saaden kaupungiuoikeudet 1208. Luostarin koulu oli ensimäinen laatuaan Saksassa, ja 800-900-luvulla maiuehikas monista kuuluisista oppineistaan. *E. E. K.*

Fulda, L u d w i g (s. 1862), saks. runoilija ja näytelmänkirjoittaja, sai nuorena voimakasta vaikutusta Paul Heysestä ja liittyi 1888 Berliinissä siihen runoilijaryhmään, joka harrasti maltillista realismia. Hän on julkaissut runokokoelmat „Gedichte" (1890) ja „Neue Gedichte" (1900), jotka osoittavat tavatonta kieli- ja muototaituruutta, sekä lukuisia näytelmiä, esim. huvinäytelmät „Die Aufrichtigen" (1883), „Unter vier Augen" (1886; esitetty suomeksi), „Das Recht der Frau" (1888), „Jugendfreunde" (1898; esitetty suomeksi), „Das Wanderkind"; näytelmät „Das verlorene Paradies" (1892) ja „Die Sklavin"; murhenäytelmä „Herostrat" (3:s p. 1899) ja draama „Novella d'Andrea" (1904). Miellyttäviä ovat F:n novellit „Lebensfragmente" (1894) ja „Die Hochzeitsreise nach Rom" (1900). F. on eteviä kääntäjä; hän on m. m. saksantanut Molièren mestariteokset ja Rostandin näytelmät „Les Romanesques" ja „Cyrano de Bergerac". *J. H-l.*

Fulica ks. N o k i k a n a.

Fuligo splendens, „noenkiilto", musta, kiiltävä nokikarsta, joka muodostuu tulisijojen savujohtojen alaosaan vesikaasun ja palamisessa syntyneiden terva-aineiden yhteen tahmaamasta jauhomaisesta noesta. Noenkiiltoa ja siitä valmistettuja „noenkiiltotippoja" käytettiin ennen lääkkeinä hysteriaa vastaan.

Fuligula ks. S o t k a.

Fulkkila (F u l k i l a), maatila Uskelassa, 3 km kirkolta; vanha säteritila. Sen vanhin tunnettu omistaja oli n. 1530 Hans Persson (ehkä Starcksukua), jonka vaakunassa oli 2 tähteä. Tila joutui sitten Munck-suvulle ja loplita Joensuun sukukartanon yhteyteen. *K. S.*

R. Fulton.

Fulminaatit, räjähdyshapon suolat.

Fulton *[fultən]*, R o b e r t (1765-1815), amer. mekaanikko, suunnitteli vedenalaisia veneitä ja miinoja sekä rakensi 1807 ensimäisen käyttökelpoisen höyrylaivan, joka sitten pitkän aikaa välitti säännöllistä matkustajaliikennettä Hudson-joella. Alus — „Clermont" nimeltään — oli 42.67 m pituinen rataslaiva, sen koneen teho 20 hv. *V. V-la.*

Fulvia (k. 40 e. Kr.) roomatar, M. Fulvius Bambalion tytär, ensiksi naimisissa P. Clodius Pulcherin, sitten C. Curion ja lopuksi triumviiri M. Antoniuksen kanssa, luonteeltaan tarmokas ja kunniauhimoinen, aikaansai m. m. Perusian sodan (vrt. A u g u s t u s). Tav. kertomuksen mukaan F. myös häpäisi murhatun Ciceron ruumista lävistämällä puhuja-vainajan kieltä kuumilla neuloilla. *K. J. H.*

Fumago, sienimuotoja, joitten ennen luultiin muodostavan itsenäisen suvun, mutta jotka ovat *Perisporiaceæ*-lahkoon kuuluvien *Apiosporium*- ja *Antennaria*-sukujen kehitysmuotoja. *Fumago vagans*, joka on *Apiosporium salicinum*in kuromaaste, muodostaa mustan peitteen useain kasvien, etupäässä pensaiden ja lehtipuiden ja etenkin lehmuksien, uscin myös humalan, nuorille oksille ja lehtien yläpinnalle. Toiset muodot elävät havupuilla. Ne ovat mädänsyöjiä ja elävät niistä sokerinpitoisista nesteistä, jotka erittäinkin kirvojen ulostuksina tihkuvat kasvin pinnalle. Peittäen lehtipinnan toisinaan jopa parinkin millimetrin vahvuisena kerroksena ne suuresti estävät yhteyttämistoimintaa. *J. I. L.*

Fumaria officinalis.

Fumaria, e m ä k k i, unikkojen heimoon kuuluva kasvisuku, hentoja, yksivuotisia, harmaanvihreitä, viljelysmaissa kasvavia rikkaruohoja. Kukat punaisia tai valkeahkoja, kannuksellisia. Meillä 2 lajia, joista yleisempi on *F. officinalis*, r o h t o e m ä k k i; tätä käytettiin ennen virtsaa-ajavana rohdoksena. *(J. A. W.)*

Fumarolit (it. *fumaro'lo* < *fumo* = savu, höyry), vesihöyryn sekä muitten kaasujen ja höyryjen virtaukset jähmettyneistä, mutta vielä kuumista laavoista tai maasta, semmoisillakin seuduilla, mistä vulkaaninen toiminta muuten jo on tauonnut. Joskus fumaroleista virtaa hyviu puhdasta vesihöyryä (esim. Ischiassa ja Uudessa Seelannissa), mutta useammin on niissä myös rikkiä, rikkivetyä, rikkidioksidia, hiilidioksidia, klorideja (salmiakkia, rauta- ja kuparikloridia). Runsaasti rikkiyhdistyksiä sisältävillä fumaroleilla on nimenä s o l f a t a r a, kun taas m o f e t i t ovat etupäässä hiilidioksidin virtauksia. Toscanan n. s. s o f f i o n i t ovat boorihappopitoisia. *P. E.*

Funaria hygrometrica, matala lehtisammalaji, joka aivan yleisenä kasvaa paljaalla maalla. Itiöpesäkkeen perä on herkkä kosteuden vaihdoksille, ojentuen kuivemmassa, käyristyen kosteammassa ilmassa. *(J. A. W.)*

Funchal *[-ša'l]*, Madeiran pääkaupunki; 20,844 as. (1900). Kuvernöörin ja piispan istuin.

Tuomiokirkko, useita luostareita. Sataman turvattomuudesta huolimatta käy siellä läpimatkalla n. 600 valtamerihöyryä vuodessa. Ilmasto on erittäin terveellinen ja seutu luonnonihana, joten rintatautiset paljon käyttävät F:a toipumispaikkana. *E. E. K.*

Funck, ruots. aatelissuku, alkuansa Saksasta tullut, josta Salan hopeakaivoksen vuorimestari ja vuorikollegion asessori Johan F. 1672 korotettiin aatelissäätyyn. Suvun jäsenistä on huomattavin eversti ja valtaneuvos Karl F. (1708-83), myssyjen johtajia vapaudenajan valtiopäivillä ja näiden voitolle päästyä vv. 1765-69 ja 1772 jäsenenä valtaneuvostossa, jossa pontevasti ajoi säästäväisyyden ja järjestyksen asiaa.

Funck-Brentano. 1. Théophile F. (1830-1906), ransk. filosofi ja sosiologi, v:sta 1873 professorina „École libre des sciences politiques" opistossa: on m. m. kirjoittanut: „La civilisation et ses lois" (1876), „L'homme et sa destinée" (1895), „La science sociale. Morale politique" (1897). — 2. Frantz F., edellisen poika, historiantutkija, v:sta 1885 arsenaalikirjaston hoitajana Pariisissa; hänen terävällä kritiikillä kirjoittamistaan tutkimuksista mainittakoon: „Philippe le Bel en Flandre" (1897), „Légendes et archives de la Bastille" (1900). *J. F.*

Funcke, Otto Julius (s. 1836), saks. pappi ja hengellinen kirjailija, ollut suurimman osan elämästään papinvirassa Bremenissä (1868-1904). F:lla on erityinen kyky kirjoittaa uskonnollisista kysymyksistä sellaisella tavalla, että sitä nykyajan sivistynyt ihminen mielellään lukee. Raikas huumori tekee esitystavan eläväksi ja hilpeäksi, ja tekijän suuri ihmistuntemus ilmenee kaikkialla. F. on julkaissut saarnoja, tutkistelemuksia Raamatusta, matkakertomuksia y. m. laajasydämisessä hengessä. Suomeksi on ilmestynyt m. m. „Tahdotkos tulla terveeksi?" (1887); „Usko ja jokapäiväisyys" (1887); „Leipä ja miekka" (1890); „Kodin hartauskirja" (1900). *E. K-a.*

Funckia *(Hosta)*, liljakasvisuku. 5 lajia Kiinassa ja Japanissa, korkeahkoja yrttejä, joilla on isot, leveät, ruodittomat lehdet, kukat tertussa. Sinikukkainen *F. cœrulea* ja vaalean sinipunakukkainen *F. Sieboldiana* ovat meillä koristuskasveja. *(J. A. W.)*

Fundamentti (lat. *fundame'ntum* < *fundus* = pohja), perustus; peruskivi; kanta: *kirjap.*, kehilöalusta. ks. Kirjapaino. — Fundamentaalinen, perustava, jonkin perustuksena oleva. — Fundatsioni (lat. *fundatio*), perustus; säädös.

Fundš, nubialaisiin luettu kansanheimo Koillis-Afrikassa Valkoisen- ja Sinisen-Niilin välissä. F. harjoittavat maanviljelystä, ovat metsästäjiä ja seppiä. 1500-luvulla nykyisille asuinpaikoilleen tultuaan he perustivat suuren Sennaarin sulttaanikunnan, jonka Egypti 1821 valtasi, kadottaen sen 1880 Mahdille. Nyt Sennaar kuuluu Englannin vaikutuspiiriin.

Fundus (lat.), maa, maaomaisuus.

Fundy-lahti *[fandi]*, 300 km pitkä, 50-100 km leveä ja aina 200 m syvä lahti Kanadassa, Nova Seotian ja New Brunswiekin välillä. Tunnettu korkeasta nousuvedestään, joka kohoaa 8-21,3 m:iin, korkeammalle knin missään muualla.

Funèbre *[fynē'br]* (ransk.), hautaukseen kuuluva; mareh e f., surumarssi.

Fungeerata (lat. *fungi* = toimittaa), toimia.

Fungi ks. Sienet.

Fungi imperfecti, yhteinen nimitys vaillinaisesti tunnetuille, enimmäkseen homemaisille ja tavallisesti kuromilla lisääntyville sienimuodoille, jotka ovat korkeampien sienien alempia kehitysasteita. Luonnon taloudessa erinomaisen tärkeitä sekä mädättäjinä että vaarallisina loisina. *J. I. L.*

Fungskär *[-šär]*, valkoinen pyöreä johtoloisto samannimisen saaren pohjoisrannalla Hanko—Jungfrusundin väylällä. *K. S.*

Funiculus (lat.), napanuora. ks. Sikiö ja Siemenaihe.

Funk, Franz Xaver (1840-1907), saks. katol. teologi, v:sta 1870 kirkkohistorian, patrologian ja arkeologian professori Tübingenissä. Oli parhaita muinaiskirkollisen kirjallisuuden tuntijoita; on julkaissut perusteellisia tutkimuksia etupäässä vanhan kirkon historian alalta ja kirkkohistorian oppikirjan (5:s pain. 1907).

Funktsioni (lat. *functi'ō* = toimitus). Muuttuvainen suure, y, joka on riippuvainen toisesta muuttuvaisesta suureesta, x, siten että jokaista määrättyyn alueeseen kuuluvaa x:n arvoa vastaa yksi tahi useampia määrättyjä y:n arvoja, sanotaan muuttujan x:n funktsioniksi. Jos määrättyä muuttujan arvoa vastaa ainoastaan yksi funktsionin arvo, on funktsioni yksikäsitteinen; muussa tapauksessa se on monikäsitteinen. Funktsioni määritellään usein matemaattisella lausekkeella, mikä osoittaa ne laskutoimitukset, joiden avulla määrättyjä muuttujan arvoja vastaavat funktsionin arvot lasketaan (x^2, $\sqrt[3]{x^2+1}$): funktsioni sanotaan silloin ratkaistuksi *(explicite)*. Jos y:n riippuvaisuus x:stä tunnetaan yhtälön kautta, joka vallitsee näiden suureiden välillä, niin y on ratkaisematon *(implicite)* x:n funktsioni. Erityisesti tärkeillä yksityisillä funktsioneilla on eri nimensä ja merkkinsä, niinkuin eksponenttifunktsioni, e^x, sini, *sinx*, logaritmi, *logx*, gammafunktsioni, $\Gamma(x)$. Milloin ei tahdota osoittaa mitään erityistä funktsionia, käytetään funktsionimerkkeinä kirjaimia f, F, φ y. m. Jos x ja y riippuvat määrätyllä tavalla toisistaan, niin y:n riippuvaisuus x:stä määrää toisen ja x:n riippuvaisuus y:stä toisen funktsionin. Nämä funktsionit sanotaan toistensa inverssifunktsioneiksi; niin esim. e^x ja $\log x$ ovat inverssifunktsioneja. Funktsioni on jatkuvainen, jos sen arvot muuttuvat ainoastaan vähitellen sikäli kuin muuttujan arvot muuttuvat. Jaksolliseksi sanotaan funktsioni, jos sen arvo aina pysyy muuttumatta, kun muuttujaan lisätään sama määrätty suure. Funktsionit jaetaan algebrallisiin ja transendenttisiin. Jos x:n ja y:n välillä vallitsee algebrallinen yhtälö (x:n ja y:n polynomi = 0), niin y on algebrallinen x:n funktsioni; muussa tapauksessa se on transendenttinen. Esim. eksponenttifunktsioni, logaritmi ja trigonometriset funktsionit ovat transendenttiset. Tärkeimmän algebrallisten funktsionien aliryhmän muodostavat ratsionaaliset funktsionit, jotka ovat kokoonpantuja ainoastaan yhteen-, vähennys-, kerto- ja jakolaskun avulla. — Funktsionin riippuvaisuus muuttujastaan voi-

daan graafillisesti esittää käyrällä viivalla. — Funktsioni saattaa olla riippuvainen myös useammasta kuin yhdestä muuttujasta ja sanotaan silloin useamman muuttujan funktsioniksi.
J. L-g.

Funktsioniteoria, funktsionien ja niiden ominaisuuksien teoria. Se jakaantuu kahteen pääosaan, joista toinen käsittelee reaalimuuttujain funktsioneja ja toinen n. s. analyyttisiä funktsioneja. Analyyttiset funktsionit riippuvat muuttujasta, joka voi saada myös kompleksiarvoja; lähemmin ne voidaan määritellä seuraavilla eri tavoilla. Olkoon $z = x + iy$ kompleksimuuttuja ja $u\ (x\ y)$ ja $v\ (x, y)$ kaksi x:n ja y:n funktsionia. Riemannin määrityksen mukaan on $f\ (z) = u\ (x, y) + i\ v\ (x, y)$ analyyttinen funktsioni jos

$$\frac{\partial u}{\partial x} = \frac{\partial v}{\partial y}$$

$$\frac{\partial v}{\partial x} = -\frac{\partial u}{\partial y}$$

Cauchyn mukaan taas on se analyyttinen funktsioni, jos $\frac{\Delta f(z)}{\Delta z}$, jossa Δz merkitsee muuttujalle annettua lisäystä ja $\Delta f(z)$ vastaavaa funktsionin lisäystä, lähenee samaa raja-arvoa, kun Δz kaikilla mahdollisilla tavoilla lähenee arvoa noll. Weierstrass taas ottaa lähtökohdaksi potenssisarjan ja määrittelee analyyttisia funktsioneja tällaisen sarjan ja sen n. s. analyyttisten jatkojen avulla. Nämä määritykset ovat kaikki yhtäpitävät. Eksponenttifunktsioni, trigonometriset, elliptiset. Abelin funktsionit y. m. ovat kaikki analyyttisia funktsioneja.

Analyyttisten funktsionien teoria muodostaa erityisen matematiikan haaran, jolla tosin pääasiassa on omat tehtävänsä, mutta joka myös valaisee useita kysymyksiä muistakin matematiikan aloista, niinkuin integraalilaskusta, differentsiaaliyhtälöiden teoriasta ja lukuteoriastakin. Sen pääluojina voidaan pitää Cauchy, Abel, Riemann ja Weierstrass. *J. L-g.*

Fuonos aibmo (myös f u o d n o l. h u o d n o a.), vainajien asuntopaikkoja lappalaisilla. ks. L a p p a l a i s t e n m y t o l o g i a.

Furaasi ks. F o u r r a g e.

Furcula ks. H a n k a l u u.

Furfuraani, f u r a a n i, hiilen, vedyn ja hapen kem. yhdistys (C_4H_4O), väritön neste, joka esiintyy männyn tervassa. Kiehumap. 32°.

Furfuroli, öljy, joka syntyy jauhosta ja hiseistä (liisijauhot lat. = *furfur*) kuumentamalla miedolla rikkihapolla, puun kuivatislauksessa y. m.; kuuluu aldehydeihin. *Edv. Hj.*

Furia (lat. < *furere* = raivota), raivotar, raivokas nainen. ks. E r i n y s.

Furiiri (ransk. *fourier*), majoittaja (sotaväessä), se alipäällystöön kuuluva henkilö, jonka hoidettavina ovat majoitus- ja muonitusasiat.

Furioso *[-ō'-]* (it.), *mus.*, raivoisasti.

Furka (lat. < *furca* = haarukka), 2.436 m korkealla oleva alppisola Sveitsissä, erottaa St. Gotthard- ja Damma-ryhmät. Sen kautta kulkee 1863-65 rakennettu mainio tie, yhdistäen Urin ja Vallisin. Matkailijahotelli. *(E. E. K.)*

Furlaanit ks. F r i u l i.

Furneaux-saaret [ransk. ääint. *fyrnō'-*, engl. *fənou'*], saariryhmä Bassin-salmen kaakkoisimmassa osassa, 2,076 km², n. 900 as.

Furneerata (ransk. *fournir*), varustaa tarpeellisilla tavaroilla.

Furoori (lat. *furor* = raivo, haltioituminen), pauhaava suosionosoitus, riemastus.

Furtwängler, A d o l f (1853-1907), Kreikan muinaisjäännösten ja kreikkalaisen taiteen tutkija. Oltuaan 1878-79 mukana Olympian kaivauksissa F. toimi yliopistonopettajana ja museomiehenä, ensin Berliinissä, v:sta 1895 Münchenissä. Teki useita tutkimusmatkoja Kreikassa; tärkeimmät teokset: (yhdessä E. Lösehken kanssa) „Mykenische Vasen" (1887); „Die Bronzen von Olympia" (1890); „Meisterwerke der griechischen Plastik" (1893); „Über Statuenkopieen im Alterthum" (1896); „Die antiken Gemmen" (1900); (yhdessä Reichholdin kanssa) „Griechische Vasenmalerei" (1900 seur.); „Ægina. Das Heiligthum der Aphaia" (1906).
O. E. T.

Furuhjelm-suku *[fūruj-]* tuli Nauclerus nimisenä Saksasta Ruotsin kautta Suomeen 1600-luvulla, otti aateloitaessa 1762 Urjalan pitäjässä omistamansa Honkolan kartanon mukaan nimen F. 1. H a r a l d V i c t o r W i l h e l m F. (1810-72), valtiomies, tuli 1839 asessoriksi Viipurin hovioikeuteen. 1851 hovioikeudenneuvokseksi Turkuun, 1854 v. t. prokuraattoriksi, 1855 senaatin talousosaston jäseneksi, 1857 kirkollisasiain päälliköksi, 1868 Viipurin hovioikeuden presidentiksi ja 1869 senaatin oikeusosaston jäseneksi; oli niitä, jotka 1861 vaativat „Tammikuun valiokunnan" valtuuksien supistamista; F:n nimi liittyy läheisesti Suomen kansakouinlaitoksen perustamiseen ja v:n 1869 kirkkolakiin.

2. J o h a n O t t o W l a d i m i r F. (1819-83), kenraaliluutnantti; harrasti innokkaasti Suomen historiatutkimuksen edistämistä. Toimitti siinä tarkoituksessa Moskovasta Suomen valtionarkistoon joukon vanhoja asiakirjoja, tehden myöskin jäljennöksiä ja otteita Venäjällä löytyvistä Suomea koskevista käsikirjoituksista ja teoksista. Nämä liitettiin sittemmin „Furuhjelmin kokoelmain" nimellä valtionarkistoon. Testamenttasi Suomalaisen kirjallisuuden seuralle 25 tuhatta ruplaa historiallisten tutkimusten edistämiseksi.

3. C a r l H a r a l d F e l i x F. (1830-71), edellisen veli, virkamies, lahjoittaja; määräsi testamentissaan 231,005 mk:n korot valtion käytettäväksi erinäisiin yleishyödyllisiin tarkoituksiin, m. m. köyhien ja lahjakasten koululasten ylläpidoksi Suomen kunnissa, sekä ruotsinkielisen Suomen historian kirjoittamiseksi.

Furuholm *[fū-]*, valkoinen kahdeksankulmainen johtoloisto samannimisen saaren pohjoisella niemellä Espskär-Tvärminnen väylällä. *K. S.*

Furumarck *[fūrumark]*, J o h a n H e n r i k (1770-1835), suom. soturi. Otti vänrikkinä osaa 1788-89 vuosien sotaan, mutta joutui Kyrön kahakassa 1789 venäläisten käsiin ja vietiin vankina Nižnij Novgorodiin, josta vasta rauhanteon jälkeen palasi Suomeen. Sodan puhjetessa 1808 F. palveli alimajurina Savon jalkajääkärirykmentissä, 3:nnen pataljoonan komentajana. Liityttyään O. H. v. Fieandtin osastoon hän taisteli Lintulahdella ja Karstulassa, jossa haavoittui. Toukokuulla 1809 F., mukanaan 650 miestä, toi-

mitti Skellefteåssa olevat kruuuunvarastot turviin, mutta peräytyi sieltä taitamattomasti ja joutui Yttervikissä paljoa suuremman ven. asevoiman saartamaksi. Hetken aikaa urhoollisesti puolustauduttuaan F:n oli pakko heittää aseensa. Sai 1810 everstinä eron ruots. sotapalveluksesta ja oleskeli elämänsä loppuvuodet tilallaan Mikkelin pitäjässä. F. oli sukunsa viimeinen miespuolinen jäsen. — F:n veli, Magnus Otto F. (1774-1823) palveli Savon jalkaväkirykmentissä ja kunnostautui Revonlahden ja Virran taisteluissa. [Tigerstedt, „Biogr. anteckn. om Savolax Brigadens mäu"; Montgomery, „Historia öfver kriget mellan Sverige o. Ryssland", II.]
-lskm-.

Furunculosis (lat. *fūru'nculus* = puunpahka), äkämätauti, enimmäkseen jostakin yleistaudillisesta tilasta riippuva lukuisten äkämien syntyminen. *(M. O-B.)*

Furunkkeli (lat. *fūru'nculus* = puunpahka), äkämä, äkämäpaise, rajoitettu. äkillinen ihokarvan follikkelista, tali- tahi hikirauhasesta alkuusa saanut paikallinen tulehdus ihossa ja sen alaisessa solukerroksessa. *(M. O-B.)*

Furunkuloosi ks. Furunculosis.

Furusund *[fū-]*, Tukholmaan vieväu F:n reitin pohjoisrannalla; kauniissa saaristoseudussa sijaitseva kylpy- ja virvoittelupaikka. Tulliasema.

Fusan l. Pu-san, satamakaupunki Korean kaakkois-rannikolla; 16,797 as. (1899); F. avattiin 1876 japanilaisille, 1882 myös muille ulkomaalaisille laivoille. Sen syvässä satamassa kävi 1901 342,000 rek. tonnia laivoja, joista 307,000 japanilaisia; kauppavaihto oli 15 milj. markkaa. Vienti: riisiä, papuja, vuotia y. m. *(E. E. K.)*

Fusarium, etupäässä kotelosienien alempia kehitysasteita tarkoittava nimitys. Useat ovat vaarallisia loisia tahi laajalti levinneitä mädäusyöjiä. Haaraiset sienirihmat ovat valkoiset, punaiset tahi keltaiset. *F. blasticola* turmelee havupuiden taimia, *F. roseum* on erittäin tavallinen kasviujätteillä. *F. heterosporum* esiintyi viljalajien tähkylöissä 1866 Etelä-Suomessa kulkutaudin tavoiu. *F. nivale,* lumihome, hävittää lumen peitossa olevia laihoja. *F. Lini* vaarallinen pellavauviljelykselle. *J. I. L.*

Fusicladium ks. Hedelmärupi.

Fušimi, japanilainen satamakaupunki, 10 km Kiotosta etelääu; 21,515 as. (1899). — Sen luona oli 1868 ankara taistelu keisarin ja šoguniu joukkojen välillä. *(E. E. K.)*

Fusioni (ransk. *fusion* < lat. *fundere* = valaa), valanta; yhteensulattaminen, erilaisten etujen, puolueitten j. n. e. yhtyminen. — Fusionisti, fusionipolitiikan kannattaja.

Fuss (saks.), jalka, saks. pituusmitta, suuruus vaihteleva: Preussissa (n. s. reiniläinen jalka) = 0,3138 m, Itävallassa = 0,316 m, Reinpfalzissa = 0,333 m (muussa Baierissa = 0,2918 m), Badeuissa ja Sveitsissä = 0,3 m.

Fust, Johann (k. 1466), saks. kirjanpainaja, perusti 1450 Gutenbergin kanssa yhteisen kirjapainon ja antoi tarvittavat varat ensimäiseu raamatunpainoksen painattamiseen, mutta syrjäytti jo 1455 Gutenbergin yrityksestä, jota hän jatkoi vävynsä Schöfferin kanssa.

Fustanella (< turk. *fusta'n,* puuvillaloiminen ja pellavakuteinen kangas), hameenkaltainen, poimutettu, valkeasta kankaasta tehty pukine, joka kuuluu uuskreikkalaiseen ja albanilaiseen mieheu kansallispukuuu.

Fustanella

Fustel de Coulanges *[fyste'l də kulā'z],* Numa Denis (1830-89), ransk. historioitsija, oli professorina Strassburgissa 1861-70, toimi seu jälkeen Pariisissa „École normale"n opettajana ja sittemmin johtajana ja Sorbonnen professorina; instituutin jäsen v:sta 1875. F. on Rauskan etevimpiä historiantutkijoita; hänen tärkeimmät teoksensa ovat „La cité autique" (1864) ja „Histoire des iustitutions politiques de l'ancienne Frauce" (1875-92), jossa hän, päinvastoin kuin saksal. tutkijat, väittää germaanien vaikuttaneen hyvin vähän Ranskan olojeu kehitykseen. [Guiraud, „F. de C."] *J. F.*

Fusti (it.), varret; asiaan kuulumattomat perkeet kauppatavarassa (esim. pöly, varret y. m. mausteissa); näiden vuoksi kaupassa lasketaan hinnanalennusta; itse tämä alennus.

Fusulina, fossiilinen juurijalkaissuku, esiintyvä pääasiallisesti kivihiilikauden merellisissä kerrostumissa (vuorikalkissa). Venäjällä, Huippuvuorilla, Kiinassa, Japanissa ja Pohjois-Ameriikassa niiden jäännöksiä on noissa kerroksissa niin runsaasti, että koko muodostumaa siellä nimitetään fusuliuakalkiksi. *P. E.*

Futa Džallon, n. 110,000 km² suuruinen, vuoriylängön täyttämä maa Ranskan Guinea-rannikolla, pohjoiseen Sierra Leonesta, käsittäen Senegalin, Gambian, Rio Granden y. m. jokien metsärikkaat lähde-alueet. Asukkaat — 400,000-700,000 — etupäässä fulbeja, ovat kiihkoisia muhamettilaisia, harjoittavat karjanhoitoa, maanviljelystä, valmistavat karkeita kankaita ja käyvät laajalti kauppamatkoilla. — Pääkaupunki on vähäinen Timbo, jossa nimihallitsija, kahdeksi vuodeksi valittu almami asuu. — F. D:n perustivat maahan 1700-luvulla tunkeneet fulbet; 1881 se joutui Ranskan vaikutuspiiriin, 1896 lopullisesti Ranskan alusmaaksi. *E. E. K.*

Futa Toro, Ranskan suojelusvaltio Afrikassa, Senegalin vas. rannalla. As. n. 170,000, tärkein kausallisuus fulbe. Tuottaa hirssiä, maapähkinöitä, nautakarjaa ja hevosia. *(E. E. K.)*

Futhark l. **futhork** on vanhan riimukirjaimiston kuudesta ens. kirjaimesta saatu nimitys (vrt. Alfabeetti). Futharkkeja on kaksi: vanhempi eli germaanilainen ja nuorempi eli pohjoismainen. Edellisessä, joka oli yhteinen kaikille germaaneille, oli 24 kirjainta, jaettuina kolmeen ryhmään (ruots. *ätter,* sanasta *åtta*) seuraavasti:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ : ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ :
f u th a r k g w h n i j eu p -r s
ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ᛚ ᛜ ᛟ ᛞ
t b e m l ng o d

Jälkimäisessä, yksinomaan pohjoismaissa käytetyssä futharkissa oli vain 16 kirjainta:

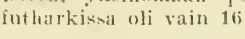
f u th a(o) r k h n i a s t b m l -r(y).

Tämän sijaan tuli myöhemmin (1000-luvulta alkaen) kolmas, n. s. nuorin l. pisteellinen (ruots. *punkterad*) riimukirjaimisto. ks. Riimukirjoitus. *R. S.*

Futšou (engl. Fooehow), kiinalaisen Fukien-maakunnan pääkaupunki. Sijaitsee muurien ympäröimänä Minhiang-joen partailla 20 km merestä; n. 650,000 as. Etukaupungeissa 10,000 mantšua ja n. 200 eurooppalaista. Lauttaasuntojen peittämän joen yli vie n. 300 m pitkä silta. Kiinan pisin. Silkki-, puuvilla-, paperitehtaita, laivatelakoita sekä v:sta 1867 suuri ranskalaisten johtama arsenaali, jossa n. 1,000 työmiestä. — Kiinan suurin, tosin ehtymässä oleva teekauppa; vientitavaroina myös paperi, puu, puuvilla, opiumi y. m. Ulkomaankauppa v. 1899 46,5 milj. mk. Eurooppalaisille avattiin F. 1842. V. 1881 pommitti sitä ranskalainen laivasto. *E. E. K.*

Futures *[fytȳ'r]* (ransk.), puuvillaan tarkoittava nimitys, kun pörssikaupassa tehdään sitoumus vielä kasvavaa tai korjaamatonta satoa myydessä. Tällöin tapahtuu pörssikeinottelu edeltäpäin arvioitujen hintojen perusteella. *E. J. S.*

Futurum exactum (lat. *futū'rum* = tuleva, *exa'ctum* = päättynyt), päättynyttä tekemistä tulevassa ajassa ilmoittava verbinmuoto. Suomen kieli käyttää f. e:n merkitykseen pääasiallisesti perfektiä (esim. heti huomisaamuna, kun *olen saapunut*, tulen luoksesi). *A. K.*

Futuuri (lat. *futū'rum* = tuleva), useiden indoeurooppalaisten y. m. kielten tulevaa aikaa ilmoittava verbin ajallismuoto. Suomessa erityistä futuurimuotoa ei ole, vaan tulevaa aikaa ilmoitetaan preesensmuodolla. ks. Tempori. *A. K.*

Fuuga, *mus.*, on jäljittelevän sävellystyylin korkeimmilleen kehittynyt taidemuoto. Pitkin koko sävellystä eri äänet esittävät samaa aihetta, kukin alkaen omalta kohdaltaan, useimmiten kesken edellisen äänen melodista kulkua. Siten äänet ikäänkuin ajavat toisiaan pakosalle, kun kuulijain mieleukiinnon vähä väliä täytyy kohdistua uuteen ääneen, ennenkuin on saanut seurata edellistä sen päättymiskohtaan asti. Tästä johtuu myös sävellyslajiu nimi (lat. *fuga* = pako). F.-sävellysten yleissävy muistuttaa vesien aaltoilua; sen tunnelmassa on alinomaisen vaihtelun ohessa myös jotain loputonta, ääretöntä, ja seuvnoksi on fuuga-tyyli päässyt erityisen runsaasti käytäntöön uskonnollisessa säveltaiteessa. — Fuugaksi nimitettiin alkuaan, 15:nnellä ja 16:nnella vuosis., tavallista kaanonia (ks. t.); siitä kehittyen se 17:nnen vuosis. kuluessa vähitellen läheni varsinaista muotoansa. Korkeimpaan täydellisyyteensä sen saattoi J. S. Bach. Siitä periu on fuuga-tyyli suuresti vaikuttanut sinfonisen tyylin kypsymiseen. — Fuugan rakenteen erikoisena tuntomerkkinä on koko sävellyksen johdonmukainen kehkiäminen yhdestä ainoasta aiheesta (tahi aiheparista); muuten se on 3-osainen, kuten tavallinen kehys-(lied-)muoto ja kuten yleensä kaikki laajemmat sävelrakenteet. Toinen fuugan erikoisominaisuus on siinä, että pääaiheen ensin esiinnyttyä yksin yhdessä äänessä, toinen ääni sitä jäljittelee pääasiassa kvinttiä ylempänä, niin että aiheen melodisessa kulussa toonika ja dominantti säännöllisesti vastaavat toisiansa. Siten pääsee fuugassa, sen aiheellisen yhtenäisyyden ohessa, täysivoimaisesti heti alustapitäen vaikuttamaan myös sävelten perustavin vastakohtaisuus, nimittäin toonikan ja dominantin. — Kaksois- ja kolmois-f:ssa on 2 jopa 3 pääaihetta. Ne ovat siis fuugan laajennusmuotoja. *I. K.*

Fux *[-ks]*, Johann Joseph (1660-1741), itävalt. musiikkiteoreetikko, säveltäjä ja urkuri; nimitettiin 1698 hovisäveltäjäksi ja 1715 hovikapellimestariksi. Vielä nykyäänkin moni opettaja käyttää hänen kontrapunktijärjestelmäänsä „Gradus ad Parnassum", joka perustuu kokonaan kirkkosävellajeihin. Sävelsi kirkkomusiikkia, oopperoita, 3-äänisiä sonaatteja y. m. *I. K.*

Füchsel *[fyksel]*, G. Christian (1722-73), kokemusperäisen geologiaututkimuksen ensimäisiä edustajia, ammatiltaan lääkäri. Teki tutkimuksiaan kotiseudussaan Thüringenissä ja lähitienoilla. Havaintojensa perusteella hän jaoitti maankuoren muodostumat 9:ään formatsioniin, joista kukin vastasi yhtä maan kehityshistorian kautta. F. oli ensimäinen, jolla nämä käsitteet olivat selvillä, joskin luonnollisesti jaoitukset ovat hänen jälkeensä paljon muuttuueet. Hän tiesi myös jo, että maan kehitykseeu on kulunut hyvin pitkiä aikoja, sekä että pystytkin kerrokset alkuaan ovat olleet vaakasuoria, mutta myöhemmin kallistuneet maanjäristysten vaikutuksesta, kuten hän uskoi. — F. teki ensimäisenä Saksassa geologisia karttoja ja profiileja. — Hänen pääteoksensa „Historia terræ et maris" (1762) pysyi hänen eläessään jotenkin tuntemattomana, mutta vaikutti sittemmin tieteen kehitykseen suuresti sen kautta, että siinä esitetty jaoitus oli m. m. A. G. Wernerin järjestelmän lähtökohta. *P. E.*

Fyen ks. Fyn.

Führich *[fȳrih]*, Joseph von (1800-76), böömi. maalari, kirjaukuvittaja ja radeeraaja. Herätti aluksi huomiota romanttisilla piirustuksillaan ja radeerauksillaan, kuten kuvituksillaan Tieckin „Genoveva"an (1824). Liittyi Roomassa 1827-29 Overbeckin johdolla „Nazarealaisten" ryhmään, jonka lahjakkain ja teknillisesti monipuolisin kyky hän oli. F. ei pysty vaikuttamaan väreilläänu, vaan hieman ylimaikaiseu tyypillisten muotojensa puhtaudella ja käsityksensä vakavuudella. Huomattavimpia ovat F:n katolilaisen mystiikan läpitunkemat kirkolliset maalaukset, esim. öljytaulu „Maaria kulkee vuoren yli" (1841, Wienissä) ja freskot Wienin Altlerchenfeld-kirkossa (1861). Valmisti elämäusä lopulla jaksottaisia uskonnollisia piirustuksia puun- ja vaskenpiirräntää varten („Tuhlaajapoika", „Psalttari", Tuomas Kempiläisen „Kristuksen seuraaminen" y. m.). Oli v:sta 1841 Wienin taideakatemian professorina. [Oma kirj. elämäk. 1875; kirjeitä 1883.] *E. R-r.*

Fyhrwall *[fȳr-]*, Karl Oskar (s. 1846), ruots. historiantutkija, v:sta 1882 lehtorina Gäflessä. Hänen teoksensa käsittelevät Ruotsin kauppa-lainsäädäntöä, kosketellen läheltä Suo-

men historiaa, esim. „Tjärhandelskompanierna" (1880) sekä „Om det bottniska handelstvånget" (1882).

Fyle ks. Phyle.

Fylgjat olivat muinaisten skandinaavialaisten käsityksessä haltiattaria, joskus eläimen muotoisia, jotka seurasivat ja vaikuttivat yksityisten henkilöiden, sotasankarien, tai kokonaisten sukujen kohtaloihin, milloin onnea, milloin turmiota tuottavina.

Fylke (mskand. *fylki*) merkitsi oikeastaan sotilasparvea, mutta sittemmin myöskin maakuntaa, joka muodosti yhtenäisen sotilaallisen ja hallinnollisen kokonaisuuden. Fylke-kuninkaiden vallasta teki Harald Kaunotukka lopun Norjassa 9:nnen vuosis. toisella puoliskolla; Tanskassa Gorm Vanha 10:nnen vuosis. alkupuolella kukisti viimeiset; Ruotsissa tarinan mukaan jo Ingjald Pahaneuvo 7:nnellä vuosis. mursi niiden merkityksen.

Fylke-kuningas, maakuntakuningas muinoin Pohjoismaissa (ks. edellistä.)

Fylliitti (kreik. *phyllon* = lehti) l. savikiilleliuske. hienoliuskeinen vuorilaji, jonka kivennäisainekset ovat kvartsi ja kiille. Viimemainittua on pieninä, liuskeisuuden suuntaisina suomuina, joista kiven liuskepinnat saavat silkkimäisen kiillon. F. on metamorfismin asteeseen katsoen saviliuskeen ja kiilleliuskeen välimuoto. Kaikki nämä ovat syntyneet savimaisista lietekerrostumista. Fylliitissä näkyy myöhemmin kehittyneestä liuskeisuudesta huolimatta usein alkuperäinen kerroksellisuus selvästi, ja tämä on usein erisuuntainen kuin liuskeisuus. F. on yleinen vuorilaji kaikissa niissä muodostumissa, jotka ovat olleet osallisina vuorenpoimuutumisessa, siis vielä tertiäärisissäkin kerroksissa (esim. Alpeissa). Suomessa f:ejä on enimmän bothnialaisissa muodostumissa (ks. t.), ja niissä on monesti kerroksellisuus yhtä selvä ja muutenkin samanlaatuinen kuin kerrallisessa savessa. Useissa seuduin ulkomailla käytetääu ohuiksilevyiksi halkeilevaa fylliittiä katontekoaineeksi (kattoliuske). Bothnialaisista fylliiteistä tehdään paikoin kovasimia. *P. E.*

Fyllodia ks. Epämuodostukset.

Fyllodio (kreik. *phyllon* = lehti, ja *eidos* = ulkomuoto), laakaruoti (ks. t.).

Fyllotaksia (kreik. *phyllon* = lehti, ja *taksis* = asento), oppi lehtiasennoista. ks. Lehtiasento.

Fylogenia (kreik. *phȳlon* = suku, ja *genein* = syntyä), sukukehitys. ks. Polveutumisoppi.

Fyn l. Fyen *[-ȳ-]* (saks. Fünen) kooltaan toinen Tanskan saarista, 2,990 km², 249,000 as. (1906). Rannikot lahtirikkaita, huomattavin Odense-vuono, josta 8 km pitkä kanava vie Odensehen. Maa on matalaa, aaltomaista, korkein kohta Frøbjerg Bavnehøj 131 m, hedelmällistä vierinkivisavea ja hyvin viljeltyä; rautateitä on 373 km; kahdeksassa kauppakaupungissa on 79,335 as.; kauppalaivastossa on 498 alusta, yhteensä 28,745 rek. tonnia. *E. E. K.*

Fünfkirchen ks. Pécs.

Fürbringer, Max Karl Anton (s. 1846), saks. anatomi ja eläintieteilijä, professori Heidelbergin yliopistossa Gegenbaurin jälkeen v:sta 1901, julkaissut tärkeitä tutkimuksia selkärankaisten vertailevan anatomian alalta. Niistä mainittakoon vain hänen suuri teoksensa „Untersuchungen zur Morphologie und Systematik der Vögel" (2 osaa, 1888). *K. M. L.*

Fyris-joki *[-ȳ-]*, 72 km pitkä joki, laskee Mälariin; laivaliikettä Upsalaan asti. — F.-joen laakso, Fyrisvall, on Ruotsin varhaisemmassa historiassa huomattava sivistysseutu.

Fyrisvall oli Islannin tarinain mukaan kenttä Fyris-joen rannalla lähellä Upsalaa, kuuluisa siitä taistelusta, joka 980-luvulla siellä tapahtui Eerik Voitollisen ja hänen veljenpoikansa Styrbjörn Väkevän (ks. n.) välillä.

Fyrkki (alasaks. *verdink*, *verink*, muin.-tansk. *firik. ferchen*), oik. „neljäs osa", hopearaha, jota käytettiin keskiajan lopulla ja 1500-luvulla Ruotsissa, jossa se oli = ¼ äyriä l. ½ (alkuansa ¾) aurtuaa; sen arvo vaihteli 8,1 pennistä 4,6 penniin.

Fürst, Julius (1805-73), saks. orientalisti, oli v:sta 1864 professorina Leipzigissä. F:in pääteokset ovat „Kultur- und Litteraturgeschichte der Juden in Asien" (1849), „Bibliotheca judaica" (1849-63), „Geschichte der biblischen Litteratur und des jüd.-hellenistischen Schrifttums" (1867-70) ja „Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament" (3:s pain. 1876). *K. T-t.*

Fürstenberg *[-berhj]*, monihaarainen vanha saks. kreivi- ja ruhtinassuku. Tunnetuimmat jäsenet ovat: Egon VIII (1588-1635), kreivi, huomattava keisarillinen ja liigalainen sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa; johti Tillyn oikeaa sivustaa Breitenfeldin tappelussa (1631). Hänen poikansa Franz Egon (1625-82) sekä Wilhelm Egon (1629-1704), olivat piispoina Strassburgissa ja kannattivat Kölnin vaaliruhtinaan neuvonautajina innokkaasti Ludvik XIV:n politiikkaa Länsi-Saksassa.

Fürstenberg *[-bärj]*, Pontus (1827-1902), ruots. taiteensuosija, göötеporilainen kauppias ja tehtailija. Oli suurin ruots. taiteensuosija 1800-luvun loppupuoliskolla ja omisti Ruotsin parhaimman yksityis-taidekokoelmau. Rakennutti Göötеporiin 1885 n. s. Fürstenbergin gallerian, joka sisälsi n. 250 uudenaikaista taideteosta (eniten maalauksia) pääasiallisesti 1800-luvun viime neljänneksen ruotsalaisilta, mutta myös ulkomaalaisilta, varsinkin ranskalaisilta taiteilijoilta. Nämä taidekokoelmansa F. testamenttasi Göötеporin kaupungille, jonka museoon ne hänen kuoltuansa liitettiin. [G. Pauli, „Ord och bild", 1902.] *E. R-r.*

Fysiikka (kreik. *physikē'* = luonnontutkimus, < *physis* = luonto), alkuaan oppi luonnosta, se luonnontietciden haara, jossa tutkitaan sellaisia elottomassa luonnossa tapahtuvia ilmiöitä, joissa ei ylimalkaan esineiden aine sisäiseltä rakenteeltaan muutu toiseksi. Fysiikan eri osat ovat: mekaniikka, jossa tarkastellaan kappalten tasapainoehtoja (statiikka) ja liikkeitä (dynamiikka), ääni oppi (akustiikka), valo-oppi (optiikka), lämpö- ja sähköoppi sekä oppi magnetismista. F:lla on paljon kosketuskohtia m. m. kemian, fysikaalisen kemian, meteorologian ja tähtitieteen kanssa.

Fysikaalisessa tutkimuksessa noudatettu menettelytapa on lyhyesti kuvattuna seuraava. Ensimäinen tehtävä on havainnon tekeminen. Havainto on ollut fysiikan tutkimuksen pohjana

ja lähtökohtana. Havaintoja voi tehdä joko suorastaan vaarinotolla luonnossa tahi vartavasten toimeenpantujen kokeiden avulla. Tehtyjen havaintojen perustuksella, niitä järjestämällä yleisten näkökohtain mukaan, tulee sitten koettaa muodostaa niitä lakeja, joita tutkimuksenalaiset ilmiöt noudattavat. Näin löydetyt lait voidaan usein pukea matemaattisten kaavain muotoon. Matematiikan avulla johdetaan saadnista kaavoista toisia, ja sitäkin tietä voidaan keksiä uusia luonnonlakeja, jotka sitten kokeiden avulla lopuksi osoitetaan oikeiksi. Lisäksi vielä koetetaan päästä ilmiöiden syiden ja sisäisen yhteyden perille. Tässä työssä täytyy usein tyytyä tieteellisiin hypoteeseihin (olettamuksiin), joita knitenkin voidaan pitää todenmukaisina ainoastaan niin kauan kuin ei tunneta mitään ilmiötä, joka sotii niitä vastaan.

Fysiikan varsinainen tieteellinen kehitys on tapahtunut vasta myöhempänä aikana. Muinaisajan monipuolisin luonnontieteellinen ajattelija Aristoteles sen ajan filosofisen suunnan mukaisesti ei niin paljoa välittänyt ilmiöiden laeista, vaan halusi mietiskelyllä etupäässä päästä selville ilmiöiden syistä. Lähtökohtana saattoi kyllä olla oikea välitön havainto luonnosta, mutta sitä ei lähemmin tutkittu, vaan rakennettiin sille spekulatiivinen järjestelmä, jolloin mielikuvitukselle annettiin ylenmäärin vapaa lento. Erityisesti on vanhalla ajalla tehdyistä keksinnöistä mainittava, että Arkhimedes perusti statiikan, saaden m. m. selville vivun tasapainoehdot, sekä keksien hänen nimeään kantavan nesteisiin upotettujen kappalten painovähennystä koskevan lain. Muitakin keksintöjen tekijöitä kyllä oli (Ktesibios, Heron y. m.). Paitsi mekaniikan alalla liikuttiin myös optiikan alalla. Tasannes- sekä pallo-(poltto-)peilejä koskevat heijastussäännöt esim. tunnettiin ja sitäpaitsi tutkittiin jossain määrin valon taittumista eri aineissa (Ptolemaios).

Keskiaika on hyvin köyhä fysiikan alalla tehdyistä keksinnöistä. Arabialaisten ansioksi on luettava vanhan ajan tietojen säilyttäminen jälkimaailmalle sekä muutamien tärkeiden keksintöjen, kuten kompassin ja ruudin, tunnetuksi tekeminen Euroopassa, mutta heidän itsenäinen toimintansa fysiikassa rajoittui pienempiin töihin etupäässä optiikan alalla. Aristotelesta länsimaissa kunnioitettiin erehtymättömänä auktoriteettina ja luonnontieteitä keskiajan loppupuolella tutkittiin yliopistoissa ahkerasti hänen teoksistaan „vertailemalla eri tekstejä toisiinsa", mutta luonnolta itseltään ei vastausta kysymyksiin etsitty. Ajanhenki oli sellainen, skolastinen filosofia löi siihen leimansa ja katolinen kirkko painoi alas kaikki itsenäisemmät mielipiteet. 15:nnen vuosis. huomattavin fysiikan tutkija oli Leonardo da Vinci.

Vasta tuona suurena tieteiden uudestaan elpymisen aikana 16:nnellä vuosis. alkaa uusi ajanjakso fysiikankin historiassa. Sittenkuin aluksi Kopernikus (1543) oli kumonnut Ptolemaioksen maailmanjärjestelmän, astui Galilei (1564-1642) esille, saavuttaen fysiikan alalla suuren määrän voittoja ja knkistaen Aristoteleen oppirakenteen. Galilei on tienraivaaja kokeellisen fysiikan alalla. Kokeisiin perustuen hän johti m. m. tärkeät putous- ja pendelilait ja teki myös keksintöjä optiikan alalla. Samoihin aikoihin Gilbert tutki kokeilla magnetismia ja laski pernstuksen sähköopille. Niiden joukossa, jotka 17:nnellä vuosis. antautuivat tutkimuksiin mekaniikan alalla, ovat etupäässä mainittavat Huyghens, joka m. m. esitti pendelilait täydellisesti (1673) ja myös ensin käytti heilnria kelloissa (1655) sekä ennen kaikkea Newton. Sittenkuin Kepler (1618) Tyko Brahen ja omien havaintojensa pernstuksella oli keksinyt kiertotähtien liikettä koskevat lait, onnistui Newtonin (1682) johtaa kunluisa yleinen attraktsionilakinsa. Optiikan alalla on mainittava mikroskoopin ja kiikarin keksintö 1500-lnvun loppn- ja 1600-lnvnn alkupnolella. Snellius johti (1620) valonsäteitten taittumislain, Römer laski (1676) valon etenemisnopeuden ja Newton osoitti (1666) johtamalla auringonvaloa prisman läpi, että valkoinen valo on yhdistetty eri väreistä (sateenkaaren väreistä), jotka taittnvat eri verran (spektri). Kaasnopin (aëromekaniikan) alalla saavutetusta kehityksestä on huomattava Torricelli'n tärkeä keksintö. Erään vesipumpun rakenteen tarkastuksesta hän johtui ilmanpaineen tuntemiseen ja rakensi ilmapuntarin (1643), jota vähän myöhemmin ruvettiin käyttämään myös korkeudenmittauksia varten. Boyle keksi 1661 ja Mariotte 1676 n. s. Boyle-Mariotten lain, joka koskee kaasujen pontevuuden riippuvaisuutta tilavnndesta. Guerieke keksi ilmapumpun 1650 ja teki sillä lukuisia kokeita sekä edisti sitäpaitsi myös sähköoppia. 17:nnen vuosis. lopussa tehtiin useita yrityksiä käyttää höyryn voimaa työn suoritukseen. Höyrykoneen prinsiippi silloin jo osoitettiin (esim. Papin, Neweomen). Jo 17:nnellä vnosis. ja 16:nnen vuosis. lopussakin (Galilei) tehtiin myös lämpötilan mittauksia, mutta vasta myöhemmin rakennettiin todellisia lämpömittareita (Fahrenheit 1714). 18:nnen vuosis. loppupnolella tutkittiin m. m. aineiden ominaislämpöä sekä n. s. sidottua lämpöä. Watt keksi 1774 varsinaisen höyrykoneen. Tämä keksintö on yksi niitä snurtöitä, joiden vaikutukset ulottuvat ihmiselämän monen monille eri aloille (höyryn aikakausi). 18:nnellä vuosis. mekaniikka ja äänioppi sekä sähköoppi ja oppi magnetismista sunresti edistyivät. Gray huomasi 1729, että toiset aineet ovat hyviä, toiset huonoja sähkön johtajia ja Dufay (1733) osoitti olevan 2 eri sähkölajia (positiivisen ja negatiivisen). V. 1752 Franklin ensimäisenä ratkaisevasti kokeilla todisti, että salama on suuri sähkökipinä ja keksi ukkosenjohtajan. Samaan aikaan keksittiin erityisiä sähkökoneita ja entisiä parannettiin. Erittäin sunren tietcellisen ja teknillisen merkityksen on saavnttannt Galvani'n sattumalta 1790 tekemä kosketussähkön keksintö, jonka knitenkin Volta saattoi oikeaan arvoonsa tehden perustavia töitä tällä alalla ja rakentaen (1800) hänen mukaansa nimitetyn sähköpariston. Suuri määrä sähkövirran vaikutuksia koskevia keksintöjä tehtiin nyt vähässä ajassa. Eräs Ørstedin 1819 tekemä keksintö koski sähkövirran vaikntusta magneettineulaan ja tällaiset n. s. elektromagneettiset ilmiöt joutuivat seuraavina vuosina tarkan tutkimisen esineiksi. Arago huomasi, että sähköviran avnlla voidaan herättää magnetismia (elektromagneetti). Ampère tutki (1826)

kahden sähkövirran vaikutusta toisiinsa (elektrodynamiikka). Seebeck keksi (1822) termoelektrisiteetin. Gauss ja Weber rakensivat (1833) ensimäisen sähkölennättimeu (neulatelegrafin). Se ei kuitenkaan ollut kylliksi käytännöllinen. Sen sijaan Morsen 1835 keksimä sähkölennätin on yhä vielä yleisesti käytännössä. Faraday johtui 1831 tarkoitusperäisten tutkimustensa kautta induktsionivirtojen keksimiseen, jotka tulevat kysymykseen sähkön kaikkein tärkeimmissä käytännöllisissä sovellutuksissa (elektrotekniikka). 19:nnellä vuosis. kasvaa yleensä fysikaalista tiedettä huomattavasti eteenpäin vieneiden tutkijain lukumäärä hyvin suureksi. Lämpöopin alalla on tehty huomattavia sekä kokeellisia että teoreettisia tutkimuksia. Tärkeimpänä uudistuksena on mainittava mekaanisen lämpöteorian perustaminen, jonka mukaan lämpö on kappaleen molekylien värähdysliikettä, eikä mitään ainetta, kuten ennen luultiin. Mayer 1842 selvästi lausui sen käsityksen, että määrätynsuuruinen mekaaninen työ synnyttää määrätynsuuruisen lämmönpaljouden ja päinvastoin. Edelläkävijöinä ovat mainittavat m. m. Rumford (jo 1798) ja Carnot. Lämmön mekaanisen ekvivalentin määräsi tarkemmin Joule (1844-49) y. m. Kaasujen ominaisuuksia tutkivat perusteellisesti m. m. Clausius ja Maxwell. Andrews kehitti kriitillistä lämpötilaa koskevau opiu (1874). Tuou jo mekaanisessa lämpöteoriassa esiintyvän niin sanomattoman tärkeän prinsiipin energian pysyväisyydestä (Mayer 1842, Helmholtz 1847) on myöhempi fysiikan tutkimus osoittauut olevan kaikkia luonnonilmiöitä koskevau yleisen lain. Suuri voitto on 19:uuellä vuosis. merkittävä myös optiikan alalla. Youngin (1802) ja Fresnelin (1815) töiden kautta pääsi Huyghensin jo 1678 laatima undulatsioniteoria (oppi valon leviämisestä aaltoliikkeenä eetterissä) voitolle, syrjäyttäen Newtonin emissioniteorian, joka selittää, että hienoa valoainetta tavattomalla nopeudella leviää valaisevista kappaleista avaruuteen ja joka Newtonin auktoriteetin takia oli jäänyt voimaan tähän asti. Erilaisia valoilmiöitä on tarkemmin tutkittu. Spektrin näkyväiset ja näkymättömät (ultrapunaiset ja ultravioletit) säteet on huomattu kaikki olevan samaa lajia, jotka eroavat toisistaan vain aallonpituuksiltaan. Suurenmoisista keksinnöistä on vielä mainittava valokuvaus (Niepce 1827, Daguerre 1839 j. n. e.) sekä spektraalianalyysi (Kirchhoff, Bunsen 1859). Ääniopin ja fysiologisen optiikan alalla on Helmholtz (1821-1894) tehnyt perusteellisia ja laajaperäisiä tutkimuksia. Mekaniikkaa ovat tutkineet useat eri henkilöt, maanmagnetismia m. m. Hansteen (1819) ja Gauss (1833) ja tässä yhteydessä sopii mainita myös ilmasähkö- ja revontulitutkimukset.

Sähköopin alalla on saatu suuria aikaan. Sähköilmiöiden teoriaa on tarkemmin tutkittu. Liittyen Faradayn käsitykseen sähköisten vaikutusten edentymisestä avaruuden läpi väliaineen välityksellä (ennen näet käsitettiin näitä ilmiöitä puhtaiksi etäisyysvaikutuksiksi), laati Maxwell 1873 elektromagneettisen valoteoriansa, jonka mukaan valoaallot ovat samaa luonnetta kuin sähköaallot ja eroavat niistä vain pienempien aallonpituuksiensa puolesta. Loistavia sähköaaltojen kokeellisia tutkimuksia suoritti Hertz (1887), ja niiden kautta pääsi Maxwellin käsityskanta lopullisesti voitolle, syrjäyttäen entisen valon kimmoisen aaltoliiketeorian. Elektrokemiallisella alalla on tärkeimpänä edistysaskeleena mainittava Arrheniuksen 1887 laatima elektrolyyttinen dissosiatsioniteoria, joka selvittää sähkön kulkua nesteiden läpi. Rinnan sähköopin teoreettisen osan kehityksen kanssa kulkee toinen suurenmoinen, sähköopin teknillisiä sovellutuksia koskeva. Sähköä on yhä enemmän ruvettu käyttämään eri tarkoituksiin („sähkön aikakausi"), kuten valaistukseen (Davy 1821, Edison 1880, Nernst 1897), telefonissa (Bell 1876), kemiallisen teollisuuden alalla (sähkönunit y. m.), voimanlähteeksi m. m. liikenteen alalla j. n. e. Langattoman sähkölennättimen (sähköaaltojen käytännöllinen sovellutus) keksi Marconi 1897.

Lopuksi on vielä erityisistä huomattavista säteilylajeista mainittava, että n. s. katodisäteitä ovat tutkineet m. m. Hittorff (1869), Crookes (1879), Lenard (1894). Röntgen keksi 1895 hänen mukaansa nimitettyjen säteiden merkilliset ominaisuudet. Becquerel-säteet ja radioaktiiviset aineet keksivät Becquerel (1896) ja Curie (1898). . *H. K-n.*

Fysikaalinen kemia käsittää ne kemian tutkimusalat, joissa etupäässä tulee käytäntöön fysikaalisia tutkimusmenetelmiä, niinkuin termokemian (lämpösuhteet kemiallisissa ilmiöissä), fotokemian (valon kem. vaikutus) ja sähkökemian, ja jotka osaksi muodostavat raja-alan kemian ja fysiikau välillä. F. k:n tulokset ovat tulleet yhä tärkeämmiksi yleiselle kemialle ja suuresti vaikuttaneet sen käsityksiin ja oppeihin. Sen etevimmät kehittäjät viime aikoina ovat Ostwald, van't Hoff, Arrhenius ja Nernst. Tärkein aikakauskirja, jossa tutkimukset tällä alalla julkaistaan, on Ostwaldin 1887 perustama „Zeitschrift für physikalische Chemie". *Edv. Hj.*

Fysikaalinen laitos l. fyysikumi yliopistossamme on kehittynyt hyviu vaatimattomasta alusta; vielä myöhään 1800-luvulla valitettiin melkein täydellistä kojeiden puutetta. Vasta viimeisen turkulaisen fysiikanprofessorin, kuuluisan G. G. Hällströmin edustamaua fysiikka meillä pääsee enemmän itsenäistymään läheten sitä, mitä me nykyään käsitämme tällä tieteellä. 1800-luvulla vähitellen kartutettua fysikaalista kalustoa käytettiin, paitsi professorin ja jonkun harvan tutkijan omiin töihin, yksinomaan luennoilla havaintovälikappaleeua. Vasta Selim Lemströmin (ks. t.) tultua fysiikan professoriksi 1878 määrättiin käytännölliset harjoitustyöt pakollisiksi filosofiankandidaattitutkinnon arvosanoja varten (1880). Paitsi edellämainittua tutkintoa varten opiskelevia työskentelevät fysikaalisessa laitoksessa myös lääkeopilliseen tiedekuntaan pyrkivät ylioppilaat ennen vaadittua valmistavaa pääsytutkintoa (v:sta 1889) sekä voimistelunopettajiksi aikovat. Laitokseen kuuluu myös pieni konepaja. — Vuosikymmeniä oli n. s. fysikaalisella kalustolla käytettävänään vaiu yksi sali ja yksi pieni huone yliopistorakennuksen ensimäisen kerroksen eteläpäässä; syksyllä 1880 se prof. Lem-

strömin toimesta sai suuren salin ja kaksi suurta huonetta kemiallisen laboratorin talon neljännestä kerroksesta ja syksyllä 1893 vieläkin laajemmau huoneiston talossa Hallitusk. 3. Tänä vuonna (1910) laitos muuttaa omaan, Siltavuoren törmän koilliskulmaan rakennettuun taloonsa. Se sisältää m. m. kaksi luentosalia, isomman ja pienemmän, kojesaleja, työskentelyhuoneita opiskeleville ja itsenäisiä tutkimuksia varten, konesalin, työpajan, kirjaston j. n. e. Samalla laitos saa uudenaikaisia apuneuvoja, joista erikoisesti mainittakoon sähköopilliset laitteet (suurempi akkumulaattoriparisto, dynamokoneet ja moottorit sekä laaja sähköjohtojen järjestelmä kulloinkiu tarvittavan työvirran johtamiseksi konesalista tai akkumulaattorihuoneista luentosaleihin ja työhuoneisiin). *Hj. T-t.*

Fysikoteleologinen ks. Teleologinen todistus.

Fysilieerit (ransk. *fusiliers* < *fusil* = kivääri), alkujaau Ludvik XIV:n piilukkopyssyillä varustettu jalkaväki. Myöhemmin jalkaväen kevytaseisempi osa vastakohtana musketööreille. Nykyään saksalaisissa ja ranskalaisissa sotajoukoissa olevat f.-rykmentit ja pataljoouat eroavat ainoastaan pukunsa puolesta muista. — Fysilieeraus, ampumalla täytäntöönpautu kuolemantuomio.

Fysiogenia (kreik. *physis* = luonto, ja *genein* = syutyä), eläväu ruumiin toimintojen kehitysoppi.

Fysiognosia (kreik. *physis* = luonto, ja *gnōsis* = tieto), (ruumiillisen) luonnon tuntemisoppi.

Fysiografia (kreik. *physis* = luonto, ja *grafein* = kirjoittaa), luonnonkuvaus. — Fysiografi, maisemakuvauksien kirjoittaja.

Fysiokraatit (kreik. *physis* = luonto ja *kratein* = hallita), 18:nnen vuosis. keskipaikoilla Ranskassa syntynyt taloustieteellinen koulukunta, joka sai nimensä siitä että se tahtoi yhteiskunnallisissa (siis myöskin taloudellisissa) oloissa saattaa voimaan „luonnollisen järjestyksen" ja joka siitä syystä antoi järjestelmälleen nimeksi fysiokratia (luonnon valta). Itse f:t nimittivät itseänsä ekonomisteiksi (taloustieteilijöiksi). F:ien oppi oli pääpiirteissään seuraava: Samaten kuin luonto on yhteiskunnallinenkiu elämä järkähtämättömieu luonnonlakien alainen. Nämä lait ovat ihmisten yhteiselämälle sopivimmat, minkä vuoksi meidän on päästävä niideu perille ja saatettava positiiviset lait sopusointuun niiden kanssa. Myöskin taloudellisen yhteiselämän alalla vallitsee tällainen luonnollineu järjestys. Sitä tutkiessamme huomaamme, että maa (ja vesi) on ainoa rikkauden lähde ja että niinmuodoin ainoastaan maanviljelys (yunä vuorityö ja kalastus) saattaa lisätä yhteiskunnan rikkautta. Tosin kauppa ja teollisuuskin ovat hyödyllisiä, jopa välttämättömiäkiu eliukeinoja, mutta niihin pantu työ ei luo uusia esineitä ja on siis tuottamatonta. Näiden elinkeinojen tuotto on vain korvausta niistä elintarpeista ynuä muista esineistä, joita niissä työskentelevät henkilöt ovat kuluttaneet toimintansa aikana, ja jotka kaikki maanviljelys sivuelinkeinoineen on tuottanut. Mutta maanvuokraajau maanomistajalle suorittama vuokramaksu osoittaa selvästi että maanviljelys tuottaa enemmän kuin mitä vuokraaja tarvitsee omaksi elatukseksensa, työväkeusä palkkaamiseksi ja käyttämänsä liikepääoman korvaukseksi. Tämä maanomistajalle menevä ylijäämä on maanviljelyksen puhdas tuotto *(produit net)*. Tämäu johdosta f:t tahtoivat yhtä ainoata veroa *(impôt unique)*, joka oli pantava maanomistajain suoritettavaksi, ja olivat sitä mieltä, että valtiou ei tulisi ehkäisevillä tai rajoittavilla säännöksillä sekaantua taloudelliseen elämään. Luonnollisen järjestyksen mukaista on että tällä alalla vallitsee täysi vapaus. F:t olivat vapaau kilpailun ja vapaakaupan kannattajia ja ottivat tunnuslauseekseen „laissez faire, laissez passer" (antakaa asiain mennä menoaan; tätä lausepartta on kauan, vaikka väärin, sauottu f:eja lähellä olevau Gouruay'n keksimäksi). He vastustivat siis jyrkästi merkantiilijärjestelmää samalla kuin he luonnollisen järjestyksen ja vapaakaupan teoriallansa valmistivat alaa Adam Smithin ja vapaamielisen koulukunnan mielipiteille. Heidän suurin merkityksensä taloustieteen kehityksessä on kuiteukin se, että he ensimäisinä ottivat taloudellisen elämän koko laajuudessaan tieteellisen käsittelyn alaiseksi ja siten tulivat varsinaisen taloustieteen perustajiksi. Paljon ovat heidän kirjoituksensa myöskin vaikuttaneet Ranskan vallankumoukseu taloudellisiin reformeihin. — F:ien koulukunnan perustaja oli Ludvik XV:n henkilääkäri Quesnay, joka tosin ei ollut ehdottoman vapaakauppajärjestelmän kannattaja, mutta jonka kirjoituksissa f:n oppijärjestelmä muuten esiintyy pääpiirteissään täysin valmiina. Hänen oppilaistansa ovat mainittavimmat Mirabeau (vanhempi), Dupont de Nemours, Le Mercier de la Rivière ja kuuluisa valtiomies Turgot. Ulkomailla f:ien oppi saavutti vähän kannatusta, etupäässä vain Italiassa ja Saksassa, missä m. m. Badenin rajakreivi Karl Fredrik kolmessa kunnassa teki epäonnistuueen kokeen f:ien verojärjestelmän toteuttamiseksi. [Daire, „Collection des principaux économistes", Oucken, „Œuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay", Sama, „Geschichte der Nationalökonomie", saman artikkeli „Quesnay" teoksessa „Handwörterbuch der Staatswissenschaften", Renvall, „Fysiokratian vaikutus Suomen kansantaloudelliseen kirjallisuuteen".] *J. F.*

Fysiokratia ks. Fysiokraatit.

Fysiologia (kreik. *physis* = luonto, ja *logos* = oppi) tarkoitti alkuaan koko luonnonoppia, mutta sen käsite on sittemmin supistunut merkitsemään elävien olentojen normaalisia elontoimintoja ja -ilmauksia käsittelevää ja selittävää tiedettä. Sen ainehiston mukaan, mitä milloinkin käsitellään, erotetaan, kasvifysiologia ja eläinfysiologia. Yhteisesti nimitetään fysiologiseksi kemiaksi sitä osaa tätä tiedettä, joka tutkii elollisten olentojen kudosten ja ainesten kemiallista kokoomusta sekä fysiologiaan kuuluvissa ilmiöissä esiintyviä kemiallisia tapahtumia. Fysiologian rajatieteitä ovat lisäksi fysiologinen psykologia, joka, ollen fysiologian ja psykologian välillä, tutkii sielunelämäu esiintymismuotoja ja edellytyksiä, sekä fysiologinen patologia, jonka alana, normaalisten asemesta, ovat sairaloiset, epänormaaliset elontoiminnau tilat ja ilmiöt.

Ensimäisenä kokosi Aristoteles (384-322 e. Kr.) kaiken fysiologisen tiedon, mikäli se

lääketieteen kehityksen ohessa oli tuonut ilmi tietoja elävien olentojen ruumiinrakennuksesta ja toiminnoista, erityiseen yhtenäiseen teokseen, jota sitten puolisen tuhatta vuotta myöhemmin seurasi Galenoksen (130-201 j. Kr.) anatomian ja fysiologian esitys. Vasta alankomaalaisen Andreas Vesalinksen (1514-65) ansioksi on kuitenkin luettava, että fysiologiaa alettiin rakentaa todella tieteelliselle pohjalle. Vanhemmilta ajoilta mainittakoon fysiologian tienraivaajina William Harvey (1578-1657), joka pääsi perille veren liikkeestä ruumiissa, A. L. Lavoisier (1743-94), joka selitti palamisen kemiallisen luonteen sekä myöskin näytti toteen, että lämmön syntyminen eläimen ruumiissa perustuu samanlaiseen ilmiöön, s. o. joittenkuitten elottomien aineitten hapettumiseen. E. H. Weber (1795-1878), É. Du Bois-Reymond (1818-96), H. L. Helmholtz (1821-94) K. F. W. Ludwig (1816-95), E. W. Brücke (1819-92), Claude Bernard (1813-78) ja F. C. Donders (1818-89) ynnä monet muut erittäin ansiokkaat tiedemiehet ovat sittemmin suuresti kehittäneet käsitystämme fysiologisista ilmiöistä sekä yhä varmentaneet fysiologian läheistä suhdetta eksaktisiin tieteisiin. Suomessa oli K. G. Hällsten ensimäinen fysiologian professori; häntä seurasi 1900 R. A. Tigerstedt. *M. O-B.*

Fysiologinen (ks. Fysiologia), fysiologiaa (ks. t.) koskeva, terveen ruumiin toiminnanmukainen; vastakohtana: patologinen, taudillinen, fysiologisista oloista poikkeava. *M. O-B.*

Fysiologinen kemia, ks. Fysiologia.

Fysiologinen laitos. V. 1870 toimeenpani silloinen dosentti Konrad Hällstén ensimäiset käytännölliset fysiologian harjoituskurssit yliopistossamme, jolloin hänen käytettävänään oli pieni huone anatomiarakennuksen kellarikerroksessa. Kaksi vuotta myöhemmin luovutettiin fysiologisen laitoksen käytettäväksi samasta rakennuksesta lisäksi vielä yksi suuri ja yksi pienempi huone ja muutaman vuoden kuluttua pari huonetta lisää. Kun farmaseuttisen laitoksen laajentaminen vaati jatkamaan vanhaa anatomiarakennusta, järjestettiin tähän uuteen osaan uusi fysiol. laitos (5 suurta ja 2 pienempää huonetta). Kun tämäkin huoneisto oli havaittu liian ahtaaksi, myönnettiin 1903 määräraha uutta fysiol. laitosta varten, joka professori R. Tigerstedtin suunnitelman ja professori G. Nyströmin piirustusten mukaan rakennettuna valmistui syksyllä 1905. Rakennus käsittää, paitsi kellarikerrosta, kaksi varsinaista kerrosta, joissa johtajan, amanuenssin ja kahden vahtimestarin asunto, 8 kellarihuonetta, 9 huonetta alikerrassa ja 11 ylikerrassa sekä pimeä-huone ja valokuvaamo ullakolla. *R. T-dt.*

Fysiologinen laji ks. Laji.

Fysiologus (kreik. *Φυσιολόγος*), erään Aleksandriassa toisella vuosisadalla ilmestyneen, sangen laajalti levinneen kansantajuisen, luonnontieteen käsikirjan tavallisiin nimitys. Siinä kuvataan uskonnon värittämällä leimalla eläinten ja kasvien ominaisuudet; muun muassa on Feniks-lintu tästä kirjasta kotoisin. Kaikesta päättäen on Egypti ollut näitten eläin- ja kasvitarujen synnyinmaana. *M. O-B.*

Fysionomia (kreik. *physiognōmoni'a* = taito lukea ihmisen luonne hänen kasvonpiirteistään, < *physis* = luonto, ja *gnōmōn* = tuntija), ulkonäkö, kasvonpiirteet. — Fysionomisti, kasvonpiirteiden ja -eleiden tulkitsija.

Fysionomiikka (ks. Fysionomia), taito ihmisten ulkonaisista piirteistä ja omituisuuksista lukea heidän sielunominaisuuksiaan, mielentilaansa ja taipumuksiaan. Tätä taitoa harrastettiin jo muinaisajalla. Niinpä Pythagoraan kerrotaan fysionomisesti tarkoin tutkineen oppilaikseen tai ystäväpiiriinsä pyrkijöitä. Aristoteles on ensimäisenä järjestelmällisesti tutkinut tätä taitoa kohdistaen sen eläimiinkin. Hänen teoksessaan „Physiognomika" käsitellään tätä ainetta perusteellisesti ja esitetään tarkkoja sääntöjä, joiden muka on tehtävä päätelmiä ruumiin ryhdistä, liikkeistä, väristä j. n. e. Vielä perusteellisempi on vähän myöhemmin kirjoitettu Polemonin „Physiognomikon enkheiridion". Keskiajalla harrasti fysionomiikkaa varsinkin Albertus Magnus; uudelta ajalta mainittakoon Baptist della Porta ja Thomas Campanella sekä eritoten Lavater, joka teoksellaan „Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkentniss und Menschenliebe" (1775-78) väitti laskeneensa tälle taidolle vankan perustuksen. Hänen teoriansa mukaan korkea nelikulmainen otsa todisti suurta ymmärrystä. Toisia merkkejä saatiin silmien väristä, asennosta ja ko'osta. Mustat silmät osoittivat voimaa, siniset sävyisyyttä. Nenästä ja suusta saatiin myös tärkeitä tunnusmerkkejä. „Millaiset huulet, sellainen luonne." Tieteellisen, anatomisiin ja fysiologisiin tosiasioihin nojaavan fysionomiikan perustajaksi voidaan sanoa Ch. Belliä („Anatomy and philosophy of expression", 1806). Duchenne de Boulogne („Mécanisme de la physionomie humaine", 1862) tutki erittäin tarkasti kasvolihasten merkitystä erilaisten ilmeiden syntymiselle. Uuden suunnan koko tutkimukselle antaa Ch. Darwin („The expression of the emotions in man and animals". 1872). Hän koettaa johtaa useimmat sieluntiloja ilmaisevat sekä ihmisen että eläinten elimien liikunnot kolmesta perussyystä: 1) muutamat liikunnot ja asennot, jotka alkuaan ovat olleet aiotut ilmaisemaan määrättyä sieluntilaa (peikoa, vihaa, j. n. e.), esiintyvät tottumuksesta muissakin tilaisuuksissa; 2) vastakohdan peruste, jonka mukaan sellaisen ilmeen tai eleen vastakohta, joka syntyy ensimäisen perusteen mukaan, ilmenee tälle vastakkaisessa mielenliikutuksessa, sekä 3) hermoston suoranainen vaikutus, esim. punastumisen, kalpenemisen, kyyneleiden ja useiden heijastusliikkeiden esiintyminen. Lapsen kirkuvaan itkuun liittyvän kasvojen ominaisen vääntymisen Darwin, samaten kuin useat fysiologit ennen häntä, selittää johtuvan vaistomaisesta tarpeesta puristaa yhteen silmäluomet ja siten vastustaa kiivaan ja kouristuksentapaisen uloshengittämisen aiheuttamaa verenpakontumista silmän sisä- ja ulko-osiin. Itku l. kyynelten erittyminen johtuu samasta syystä, mutta kyyneleet muodostuvat vasta myöhemmin ja tottumuksesta. Pieni lapsi itkee kyynelittä. Suru a esittävät kasvonilmeet syntyvät silmäkulmien lihasten ja otsalihaksen keskiosan supistu

misesta. Näin syntyy nenänkannan yläpuolelle pystysuoria poimuja ja vaakasuoria niiden yläpuolelle samalla kuin silmäkulmien sisäkuima vetäytyy ylöspäin, niin että silmäkulmat joutuvat alaspäisesti vinoon asentoon ja kulmakarvat kohoavat pystyyn, sekä suupielet vetäytyvät alaspäin. Hillittömin nauru tapahtuu siten, että ensin hengitetään syvästi ja äänettömästi sisäänpäin ja sitten sysäyksittäin ja äänekkäästi ulospäin; suu pidetään avoinna, niin että hampaat tulevat näkyviin, suupielet vetäytyvät ylöspäin, joten suu levenee, silmäluomet hieman sulkeutuvat, poimuja syntyy nenänkantaan, silmien alle ja ulkopuolelle, ja nasolabiaalipoimu (sieramesta suupielen yläpuolitse kulkeva poimu) käy hyvin näkyväksi, laihoilla vanhemmilla ihmisillä kaksinkertaiseksi. Edellä kuvatut voimakkaissa tunteenpurkauksissa esiintyvät piirteet kuvastuvat, joskin heikommin, hiljaisemmissakin mielentiloissa.

Fysioterapia (kreik. *physis* = luonto, ja *therapeúein* = parantaa), fysikaalinen hoitotapa, jossa käytetään kaikenlaisia fysikaalisia ja mekaanisia menettelyjä, niinkuin kylpyjä, hierontaa, sähköä j. n. e.

Füssli (engl. Fuseli), Johann Heinrich (1742-1825), euglantilaistunut sveitsil. maalari; vaikuttaa zürichiläistä taiteilija- ja taidekirjailija-sukua. Tutki ensin teologiaa ja kielitiedettä ja tuli 1765 kirjallisia töitä varten Lontooseen, mutta antautui J. Reynoldsin kehotuksesta taiteen alalle. Oleskeli 1770-78 Italiassa joutuen Rafael Mengsin ja Winckelmanniu tuttavuuteen ja vaikutuksen alaiseksi. Palattuaan 1779 Lontooseen F. tuli pian kuuluisaksi, valittiin 1799 taideakatemian professoriksi ja 1804 johtajaksi. F. maalasi isoja historiallisia ja mytologisia sommitteluja, kuten „Sveitsiläisten valaliitto" (Zürichin raatihuoneella) ja „Haamujen kulku Elysiumissa", osoittaen, samoinkuin W. Blake, erikoista mieltymystä haaveniaisiin ja kamaliin esityksiin („Painajainen") ja valiten usein aiheensa kansansaduista, kummitusjutuista sekä Shakespearen, Miltonin ja Danten teoksista. Halveksien luonnontutkimista ja väritystä F. on tyyliltään leveäpiirteinen, hänen henkilönsä ovat rotevia, mutta yleensä yksitoikkoisia ja vailla sisäistä elämää. F. on myöskin tunnettu kirjailijana (m. m. Shakespeare-käännöksiä ja „Lectures of painting", 1820). [J. Knowles, „Life and works of John Fuseli", 3 os., 1831.]

E. R-r.

Fyt *[feit]*, Jan (1611-61), flaam. maalari ja radeeraaja, J. van den Berchin ja Frans Snydersin oppilas. Työskenteli Antverpenissä ja on tunnettu eläin- ja stillebenkuvistaan. *E. R-r.*

Fytogeeniset kerrostumat (kreik. *phyto'n* = kasvi, ja *genein* = syntyä), kasviaineksista muodostuneet kerrostumat. Niihin kuuluvat turve, ruskohiili ja kivihiili sekä merenpohjan kerrostumista eräät kalkkimuodostumat, jotka ovat syntyneet kalkinpitoisista leväkasveista. *P. E.*

Fytopaleontologia (kreik. *phyto'n* = kasvi, ja paleontologia) l. paleofytologia, myös paleobotaniikka, fossiilisia kasveja käsittelevä tiede. ks. Paleontologia.

Fyysikko (ks. Fysiikka), henkilö, joka harjoittaa tieteellisiä opintoja tai tutkimuksia fysiikan alalla.

Fyysillinen (< kreik. *physis* = luonto), luontoon kuuluva eli luontoon perustuva; aineellinen, ulkonaisilla aisteilla havaittava; myöskin fysiikkaan kuuluva.

Fyysillinen maantiede, se maantieteen haara, joka tutkii ja käsittelee maapallon elottoman luonnon tilaa ja muutoksia. Sen alajakoja ovat: maanpinnan muodostumisoppi (geomorfologia), vuoritiede (orografia), vesi- ja meritiede (hydrografia ja oceanografia), sekä ilmastotiede (meteorologia ja klimatologia). ks. Maantiede.

F. Å. A., lyh. ruots. *Finska ångfartygs aktiebolaget*, Suomen höyrylaivaosakeyhtiön nimikirjaimet.

Fåhraeus *[forē'us]*, Olof Immanuel (1796-1884), ruots. valtio- ja tiedemies. Oli 1840-47 siviiliministerinä, 1847-64 Göteborgin ja Bohuslään maaherrana, nateloitiin 1842. F. oli myöskin tuottelias tieteellinen kirjailija, saavuttaen suuren maineen luonnontieteellisillä, varsinkin eutomologisilla tutkimuksillaan, m. m. „Genera et species curculionidum" (1833-45), „Insecta Caffrariae" (1848-57), „Coleoptera Caffrariae" (1870-72). Hänen valtiollisista kirjoituksistaan on huomattavin: „Skildringar ur det offentliga lifvet" (1880). *E. E. K.*

Fårö *[fōrō]*, 11.135 ha käsittävä saari Gotlannin pohjoispuolella. Vv. 1846-47 rakennettu 30.3 m korkea vilkkumajakka.

Fårösund *[fōrō-]*, mainio, linuoitettu satama Gotlannin ja Fårön välillä. Se oli länsivaltojen Itämerenlaivaston asemapaikka vv:n 1854-56 sodassa Venäjää vastaan.

Fählmann *[fēl-]*, Friedrich Robert (1799-1850), virolainen kirjailija ja viron kielen tutkija. Tuli ylioppilaaksi Tartossa 1818, valmistui 1827 lääkäriksi, jona hän oli hyvin etevä ja paljon käytetty. V. 1842 hän tuli Tarton yliopistoon viron kieleu lehtoriksi. F. on kirjoittanut saksaksi useita tutkielmia viron kielestä: oikeinkirjoituksesta (hän kannatti suomenmukaista oikeinkirjoitusta), taivutus- ja johto-opin alalta. Hän on myös harrastanut virolaista kansanrunoutta, jota julkaistessaan ja esittäessään hän kuitenkin on menetellyt runollisella vapaudella; hänen tarkoituksenaan oli likentää viron jumaluustarustoa suomalaiseen. Itsekin hän esiintyi vironkielisenä runoilijana. *H. O.*

Fämund *[fē-]*, kooltaan toinen Norjan järvistä (202 km²), Hedemarkenin amtissa. Siitä lähtevät etelään Tryssil- l. Klar-joki, pohjoiseen päin on avattu uittoväylä Glommeniin; F. on 663 m yl. merenp. *(E. E. K.)*

Färjsundet, salmeksi kapeneva kohta Lumparenista syvälle Ahvenanmaan mantereeseen pistävän Saltviksfjärdenin ja Kornäsfjärdenin välillä; ikivanha käräjäpaikka; nyk. laivalaituri; lauttakulku salmen poikki.

Färla ks. Ferla.

Fär-saaret (paikkakunnallinen nimi Førjar < Föroyar = lammas-saaret), Tanskaan kuuluva, meren uurtelema saariryhmä Atlantin-meressä, merenalaisella kynnyksellä, joka yhdistää Skotlannin Islantiin. Suurimmat, yhteensä 1,399 km² käsittävistä 18 saaresta ovat: Strømø, Østerø, Vaagø, Suderø, Sandø ja Bordø. Porfyyristä ja basaltista syntyneet vuoret täyttävät F.-saaret.

Fär-saaret.

Thorshavn. Fär-saarten pääpaikka.

Kaloja kuivataan.

Thorshavn. Rantataloja.

Rantamaisema.

Rantamaisema.

Delfiinin-pyydystämistä.

Islanti.

Reykjavik. Etualalla Thorwaldsenin patsas.

Heinänkorjuu.

Suojamaja.

Thingvallan tasanko.

Hekla.

Geysir.

Kuumat lähteet.

Gullfoss-putoukset Etelä-Islannissa.

nousten Slattaratindissä 882 m yl. merenp. Sumuisen, kostean (1,600 mm sadetta vuodessa) ja tavattoman myrskyisen ilmaston takia ei metsää ole lainkaan, mutta ruohokasvullisuus alemmilla seuduilla on runsas; näillä laitumilla pidetään lammaslaumoja kesät talvet, sillä ilmasto on talvella hyvin lauhkea, + 3° C; meri ei milloinkaan jäädy. Asukkaitten elinkeinoina on paitsi lampaanhoitoa (saarilla yhteensä n. 100,000 lammasta), kalastus — turskaa viedään Espanjaan asti — delfiinin- ja vesilinnunpyyntі; ainoastaan vähän ruista ja kauraa sekä juurikasveja viljellään. — F.-saarelaiset — färingit — norjalaista alkujnurta — ovat säilyttäneet vanhan kielensä, vanhoja tapojansa ja laulujansa; luonteeltaan rehellisiä ja tyytyväisiä, lukumäärältään (1906) 16,348 (1801 — 5,265). Ensimäiset siirtolaiset tulivat F.-saarille Norjasta Harald Kaunotukan veiton jälkeen 872; ne olivat itsetietoisia, vapauttarakastavia ruhtinassukuja, jotka keskenään kävivät verisiä heimosotia. — V. 1814 F.-saaret joutuivat Norjalta Tanskalle. Vanhoista ajoista on väestöllä laaja itsehallinto. Lakikäräjät (lagting) on korkein kunnallinen laitos ja sillä on myös oikeus tehdä lakiehdotuksia.

E. E. K.

Färssi (ransk. *farce*, < lat. *farcī're* = sulloa täyteen; vrt. F a r s s i), hienonnettu (jauhamalla, hakkaamalla j. n. e.) liha tai kala, joka on höystetty muilla aineilla (munilla, mausteilla y. m.): suomalainen nimitys: m u r e k e.

Föglö *[föglö]*. 1. K u n t a, T. ja P. lääniä ja Ahvenanmaata, Ahvenanmaan khlak., Föglö-Sottunga-Kökarin nimismiesp.; 117,2 km², josta viljeltyä maata 1,086 ha (1901); 22 15/64 manttaalia: talonsavuja 100, torpansavuja 4, muita savuja 102; 1,893 as., joista joku suomenkielinen: 165 hevosta, 1,162 nautaa, 1,274 lammasta (1907). — Sivistyslaitoksia: 8 kansak. — 2. S e u r a k u n t a. keisarillinen, Turun arkkihiippakuntaa, Ahvenanmaan rovastik.; keskiaikainen kirkko (laaj. 1860-61). Gloskärin saaren spitaalihuoneella oli 1653-72 oma pappinsa. Sottungan kappeli kuuluu siihen. *K. S.*

Föhn l. F ö n, vuoriseuduissa, vars. Alpeilla keväisin huipuilta laskeutuva kuuma, kuiva myrskytuuli. Se on ensin — keväan ilmapainon vallitessa vuoriston toisella puolen — puristautunut rinnettä ylöspäin, jolloin se on jonkun verran kylmennyt ja kadottanut kosteutensa. Vastapäistä rinnettä laskeutuessaan se kutistuu kokoon, jolloin lämpömäärä taas nopeasti enenee. Nopeasti se sulattaa lumikenttiä ja kuivaa puuaineen taloissa. aiheuttaen usein tulipaloja, mutta hyödyttää kypsyttämällä joutuisaan viljan ja viinin. *E. E. K.*

Föhr *[för]*, suurimpia pohjoisista Friisein-saarista, Slesvigin länsirannalla, 82 km², 5,870 as. (1900). Etelä-osa geestiä, pohjoinen hedelmällistä marskimaata. Miehet harjoittavat merenkulkua, kalastusta ja vesilinnunpyyntiä, naiset pitävät huolen maatalousaskareista. Pääpaikka Wyk, itärannalla. *E. E. K.*

Fölisön ks. S e u r a s a a r i.

Följetoni (ransk. *feuilleton* = pikku lehti), sanomalehden sivun alaosassa oleva, muusta tekstistä viivan erottama osasto, joka sisältää kaunokirjallisuutta, kirjallisuuden arvostelua, päivänpakinaa, y. m. Ensimäisen följetonin kirjoitti abotti Geoffroy v. 1800 „Journal des Débats" lehteen. Myöhemmin on ruvettu näissä följetoneissa julkaisemaan laveita romaaneja, joiden ilmestyminen kestää kauan, kukin lehden numero kun voi sisältää ainoastaan lyhyen osan romaanista. Tällaisia romaaneja sanotaan f ö l j e t o n i- eli l e h d e n l a i t a r o m a a n e i k s i. [E. Eckstein, „Beiträge zur Geschichte des Feuilletons" (1876); F. Grooss, „Das Wiener Feuilleton" (1880).]

Fölkersahm *[-sam]* (V ö l k e r s a h m), H a m i l c a r v o n (1810-56), vapaaherra, liiviläinen valtiomies. Muodosti Liivinmaan maapäivillä uudistuspuolueen pyrkien parantamaan Liivin ja Viron rahvaan kurjaa taloudellista asemaa; maamarsalkkana (1848-51) sai aikaan alustalaisten päivätöiden muuttamisen rahamaksuiksi sekä maapankin perustamisen. Hänen johdollaan tehtiin myös päätöksiä maakunnan saksalais-luterilaisen sivistyksen suojaamiseksi. *E. E. K.*

Förby *[förbÿ]*, kalkki- ja marmorilouhimo samannimisellä tilalla ja saarella Finbyssä. Ennen v. 1880 saatiin täällä kalkkikiveä muutamista pienistä, tilan eteläpuolella olevista louhoksista, jotka silloin Teijon tehdas oli vallannut. Poltto tapahtui kuitenkin maauuneissa, kunnes tilan omistaja Karl Forsström alkoi louhimisen tilansa pohjoispuolella ja rakennutti sylinteriuunin, joka on sittemmin (1903) vaihdettu Schüttin kuilu-uuniin. Liike on nykyisin suurimpia alallaan maassamme. Ottaen Forsströmin Paraisissa ja Lohjalla omistamien haaratehdasten tuotannon lukuun, oli liikkeen koko tuotantomäärä 1908 19,000 tonnia sammuttamatonta kalkkia, n. 1,300 tonnia survottua ja jauhettua kiveä sekä n. 9,000 tonnia raakaa kalkkikiveä.

K. S.

Förr och nu, kerran kuussa Tukholmassa 1869-79 ja 1886-91 ilmestynyt kuvalehti.

Förster (F o e r s t e r), W e n d e l i n (s. 1844), saks. kielentutkija, romanisti, v:sta 1874 romaanilaisen filologian professori Praagissa ja v:sta 1876 Bonnissa. F:n tärkeimmät julkaisut ovat muinaisranskalaisen tekstikritiikin sekä myös kielihistorian alalta. Hänen tärkeimmät tekstijulkaisunsa ovat: „Aiol et Mirabel" ja „Elie de St. Gille" (2 osaa, 1876-82), „Li chevaliers as deus espees" (1877) sekä varsinkin „Christian von Troyes' sämtliche Werke" (3 osaa, 1884-90). F. on myös toimittanut tekstijulkaisusarjoja „Altfranzösische Bibliothek" (11 osaa, 1879-87) ja „Romanische Bibliothek" (parikymmentä osaa, v:sta 1888). Hänen kielihistorialliset tutkimuksensa ovat ilmestyneet etup. aikakauskirjassa „Zeitschr. für roman. Philologie".

Fötaali (lat. *fœtus* = sikiö), sikiötä koskeva.

Fötus (saks., < lat. *fœtus*), sikiö.

G

G, latinalais-eurooppalaisen kirjaimiston seitsemäs kirjain. Sen historiasta ks. C. — G:n äännearvo on vaihteleva, merkiten, paitsi *g*:tä, eri kielissä useita muitakin ääntеitä. Niinpä se esim. ranskassa takavokaalien edessä kyllä merkitsee *g*:tä, mutta etuvokaalien edessä *ž*:tä; saksassa se ilmaisee, paitsi *g*:tä, myös spirauttista *g*:tä (sanan sisässä vokaalin jäljessä: *tage*), *h*:n tapaista äännettä (sanan lopussa vokaaliu jäljessä: *tag*) tai *k*:ta (sanan lopussa n:n jäljessä: *jung*); ruotsissa se merkitsee tavall. *g*:tä, sitäpaitsi *j*:tä *(giva)*, *k*:ta *(lagt)*, *ŋ*:ää *(lugn)*, *š*:ää *(geni)*. Sitäpaitsi g yhteydessä muiden kirjainten kanssa voi saada useita eri merkityksiä (vrt. esim. it. gi takavokaalin edessä = *dž: già;* ruots. gj = *j: gjorde;* unk. gy = *d'j: magyar*). Suomalaisessa kirjoituksessa g esiintyy, paitsi vierasperäisissä sanoissa, myös aitosuomalaisissa, merkiten tällöin, yhtymässä ng, *ŋ*-äännettä, esim. kengän (= *keŋŋän*).

g-äänne on ääntämispaikkaan katsoen lakiääune (palataali), ääntämistapaansa nähden taas sulkuäänne (klusiili), sitä äännettäessä kun nimittäin kielen selkä painautuu suulakea vastaan. Samaan tapaan muodostuvasta *k*-äänteestä *g* eroaa siinä, että jälkimäinen on puheääuellinen (ks. t.), edellineu taas puheäänetön. Suomalaisessa valtakielessä *g*-äänne esiintyy vaiu vierasperäisissä sanoissa.

Lyhennyksissä roomalaisissa piirtokirjoituksissa y. m. G (g) voi olla = *Gajus, Gallia, Germania, gens, gesta, gratia,* luvunmerkkinä = 400. Kemiassa G = *gummi;* fysiikassa g:llä merkitään painovoiman akseleratsionia.

Musiikissa g (= it. ransk. *sol*) on *C-duur* ääniasteikon viidennen äänen nimitys. *Y. W.*

G, *mus.*, sävel, joka on astetta ylempänä kuiu *f* ja astetta alempana kuin *a*; se oli alkuperäisen kirjaimilla nimitetyn asteikon päätössävel: *a b* (= nyk. *h*) *c d e f g*. Erityisesti huomattava on sävel *g* siitä, että se on c:n dominantti, sekä siitä, että yleisesti käytetty diskanttiklaavi osoittaa juuri *g*:n paikan viivastolla (ks. G-kieli, G-klaavi). *I. K.*

Gaal, József (1811-66), unk. kirjailija, huomattava huvinäytelmäin ja novellein kirjoittajana. G:n näytelmistä on „Peleskei nótárius" („Pelesken notarius", 1838) merkillinen raikkaau huumorinsa, sattuvan luonteenkuvauksensa, keveän esityksensä ja hyvän tekotapansa puolesta, ja on meidän päiviimme asti pysynyt suosituimpana unk. kansankomediana (aiheen tähän näytelmäänsä G. sai J. Gvadányi'n runokertomuksesta: „Kylänotariuksen Budan-matka", 1790). Novelleissaan ja kertomuksissaan G. pani kaunokirjallisuudessa alulle Alföldiu luonnon ja kansan kuvauksen; mainittava on niistä varsinkin eriuomainen luonnoukuvaus „Az Alföld képe". Hänen kootut teoksensa ilmestyivät 1881-82 3 osassa Abafi'n „Nemzeti könyvtár"issa. *Y. W.*

Gabba, Carlo Fraucesco (s. 1835), it. oikeustieteilijä, toiminut v:sta 1862 siviilioikeuden ja oikeusfilosofian professorina Pisan yliopistossa. Pääteos „Teoria della retroattività delle leggi" (1868-74, 4 nid.; 3:s painos 1891-1900). Muita teoksia: „Il pro ed il contro nella questioue della pena di morte" (1868); „Il divorzio nella legislazione italiana" (1885, 4:s painos 1902); „Questioni di diritto civile" (1897) y. m. *K. H-a.*

Gabbro (nimitys otettu italialaisesta rahvaankielestä Praton seudulta Toscanasta, vanhempi nimitys on euphotidi), useimmiten tummanvärinen eruptiivinen vuorilaji, rakenteeltaan suuresti graniittia muistuttava, aina kiteinen, tavallisimmin karkearakeinen, ei milloinkaan porfyyrinen. Sisältää kalkkirikasta plagioklaasia ja pyrokseenia, jonka sijasta saattaa olla amfibolia tai kiillettä, sekä lisäksi toisinaan oliviinia (oliviinigabbrot). Lisä-aineksena on magnetiittia, jota joskus on niiu runsaasti, että vuorilajia voidaan käyttää rautamalmina, kuten Välimäessä, Laatokan pohjoispuolella (15-30 % rautaa), sekä apatiittia, magneettikiisua y. m. Pyrokseeni on toisissa muunnoksissa monokliuista, yleisimmin diallagia, (varsinainen gabbro), toisissa rombista (noriitti). Gabbroihin luetaan lisäksi semmoisiakin vuorilajeja, jotka miltei yksinomaan ovat plagioklaasimaasälpää (labradorkivi ja anortosiitti). Useissa gabbrovuorilajeissa on alkuperäinen pyrokseeuimineraali metamorfismissa muuttunut uraliitiksi ja plagioklaasi n. s. saussuriitiksi (ks. t.). Etenkin meidän maassamme ovat juuri uraliittigabbrot hyvin yleisiä, muodos-

taen pahkuja ja pienenlaisia massiiveja. — G:n käytäntö on sama kuin diabaasin (ks. t.).
P. E.

Gabel *[-ā-]*, Christoffer (1617-73), tansk. saksalaissyntyinen valtiomies. Kuningas Fredrik III:n uskottuna oli G:lla, huolimatta alhaisesta virka-asemastaan kuninkaan kamarikirjurina, v:sta 1648 suuri vaikutus Tanskan asioissa. Kyvykäs ja tarmokas kun oli, häntä käytettiin useissa valtiollisissa ja taloudellisissa toimissa. Kun Kaarle X Kustaa uudelleen aloitti sodan Tanskaa vastaan (1658), lähti G. Hollantiin ja sai Hollannin lähettämään laivaston Tanskan avuksi. Tärkeä oli hänen osansa varsinkin 1660-vuoden valtiokeikauksessa, jolloin hän toimi kuninkaan välikätenä salaisissa neuvotteluissa valtiopäiväin uudistusmiesten kanssa. Fredrik III:n loppuhallituskautena G. kohosi sala-, valtio- ja kamarineuvokseksi ja Kööpenhaminan käskynhaltijaksi, ja oli 1664-70 kuninkaan jälkeen mahtavin mies. Järjesti m. m. Tanskan rappeutuneet raha-asiat. Hallitsijavaihdoksen jälkeen hänet erotettiin viroistaan 1670. *(E. E. K.)*

Gabelentz *[-ā-]*. 1. Hans Conon von der G. (1807-74), saks. valtiomies ja kielentutkija, 1848-49 Altenburgin ministeripresidenttinä, 1851-70 Altenburgin säätykokouksen presidenttinä. Julkaisi suuren joukon arvokkaita tutkimuksia eri kielikuntiin kuuluvista kielistä, m. m. myös suomalais-ugrilaisista: „Versuch einer mordwinischen Grammatik" („Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes" II, 1839). „Grundzüge der syrjänischen Grammatik" (1841), „Vergleichung der beiden Tscheremissischen Dialekte" („Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes" IV, 1842) ja „Die wotjakische Declination" („Zeitschrift f. d. Wissensch. der Sprache" I, 1845); G:n muista julkaisuista mainittakoon: „Über die samojedische Sprache" („Zeitschr. der Deutschen Morgenländ. Gesellsch." I, 1847; V, 1850), tutkimukset mongolin kielestä aikakauskirjassa „Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes", „Éléments de la grammaire Mandschoue" (1833) ynnä mantšun-kielinen tekstijulkaisu mantšulais-saksalaisine sanakirjoineen (1864), „Die melanesischen Sprachen" (1860, 1873) sekä kriitillinen, Ulfilaan goottilaisen raamatunkäännöksen julkaisu käännöksineen, sanastoineen ja kielioppeineen (yhdessä I. Löben kanssa, 2 osaa, 1843-46). [G. v. d. Gabelentz, „H. C. v. d. G. als Sprachforscher" („Berichte der Sächs. Ges. der Wissenschaften", 1886).]

2. Hans Georg Conon von der G. (1840-93), edellisen poika, kielentutkija; opiskeltuaan aluksi oikeustiedettä ja palveltuaan hallinnollisella virka-alalla, nimitettiin 1878 Leipzigin yliopistoon itäaasialaisten kielten professoriksi ja 1889 Berliinin yliopistoon itäaasialaisten kielten ja yleisen kielitieteen professoriksi. Tutki erityisesti kiinan, japanin ja mantšun kieliä. Pääteos: käänteentekevä „Chinesische Grammatik" (1881). G:n muista julkaisuista mainittakoon: „Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse" (2:nen pain. 1901), „Confucius und seine Lehre" (1888), sekä hänen kuolemansa jälkeen ilmestynyt: „Die Verwandtschaft des Baskischen mit den Berbersprachen Nordafrikas" (1894). *Y. W.*

Gabelsberger *[gā-]*, Frans Xaver (1789-1849), saks. virkamies, lopulta sisäasiainministeristön sihteeri, erityisen pikakirjoitusjärjestelmän keksijä. Jo varhain G. antautui m. m. kauno-, sala- ja pikakirjoitusta harrastamaan; viimemainitussa hän tuli uranaukaisijaksi. Ollessaan Baierin valtiopäivillä pikakirjurina hän perusti 1831 oppilaineen valtiopäiväin pikakirjoitustoimiston sekä julkaisi useita huomattavia pikakirjoitus-oppikirjoja. G:n pikakirjoitusjärjestelmä on nykyisin useissa maissa enimmin käytetty. Sen on suomenkieleen 1870-luvun alkupuolella sovittanut toht. L. Neovius. ks. Pikakirjoitus. *K. S.*

Frans Xaver Gabelsberger.

Gabès *[-e′-]*, Aradin provinssin pääpaikka ja satamakaupunki Tunisissa, G:n-lahden (Vähän-Syrtin) rannalla, keitaassa, muodostaa El-Menzelin ja Džaran kauppaloiden sekä muutamien kylien, kuten Tacapen kanssa n. 12.000 henkeä käsittävän asutuksen, (n. 600 ranskal. ja 3.000 juutal.). Ransk. kuvernööri ja varusväki. Huono satama, mutta silti suuri espartoheinän, villan, taatelin, öljyn, viljan ja vuotien vienti. Läheisyydessä vanhan foinikialaisen ja roomalaisen Tacapen rauniot roomalaisaikuisine kylpyiaitoksineen. — N. 25 km leveä ja 54 m korkea maakaistale erottaa G:in luona Šott el-Fedžežin, Šott el Džeridin suolarämeen itäisimmän haaran, merestä. *W. S-m.*

Gabirol ks. Ibn Gabirol.

Gablenz, Karl Wilhelm Ludwig von (1814-74), vapaaherra, itävalt. kenraali, meni 1833 Itävallan palvelukseen, otti osaa Italian ja Unkarin sotiin 1848-49, Italian sotaan 1859 ja oli 1864 sen itävaltal. armeiakunnan päällikkönä, joka lähetettiin Tanskaa vastaan; tuli 1865 Itävallan hallittavaksi jätetyn Holsteinin käskynhaltijaksi, jossa toimessa ollessaan lempeydellään saavutti väestön suosion, oli Preussin ja Itävallan välisen sodan syttyessä 1866 pakotettu poistumaan Holsteinista, saavutti 2 p. kesäk. Böömissä Trautenaun voiton (joka oli itävaltalaisten ainoa voitto tässä sodassa), mutta joutui jo seur. päivänä tappiolle; tuli 1867 Itävallan herrainhuoneen jäseneksi. Ampui hermostumisen kohtauksessa itsensä Zürichissä.

Gabriel (hepr. = „mieheni on El"), juutalaisen ja muhamettilaisen mytologian mukaan yksi neljästä ylienkelistä (Dan. 8_{16}; 9_{21}. Luuk. $1_{19, 26}$). Tavallinen henkilönnimi. *K. T-t.*

Gabrieli *[-ē′-]*. 1. Andrea G. (1510-86), venetsial. kuoro- ja urkusäveltäjä, Markus-kirkon urkuri, Willaertin oppilas. Hänen oppilaitaan olivat Hans Leo Hassler sekä hänen veljenpoikansa: 2. Giovanni G. (1557-1612), joka myös tuli Markus-kirkon urkuriksi (1585), toimittuaan sitä ennen Münchenin hovissa (1575-79). Säveltäjänä hän kehitti edeltäjäinsä alkuunpanemaa monikuoroista tyyliä, johon ulkonaisena aiheena oli se seikka, että Markus-kirkossa

oli kahdet urut, kummatkin eri kuorolehterillään. Sitäpaitsi hän avasi uusia uria myös soitinsävellyksen alalla. Hän sävelsi sonaatteja („Canzoni da sonar") yhdyssoitolle, esim. 3 viululle; niitä pidettiin vielä 17:nuen vuosis. loppupuoliskolla mallisävellyksinä. *I. K.*

Gabun (ransk. Gabon, engl. Gaboon), iso ja laaja (aina 16 km leveä), suppilonmuotoinen joensuu Rauskan Kongossa. Se pistää lähes 70 km sisämaahan. Kaksi lyhyttä jokea, Komo pohjoisesta ja Rembo etelästä. laskee siihen. Ensinmainittu on alajuoksussaan suurillekin aluksille liikekelpoinen. G:ssa on suuria saaria. Pohjoisrannikko on kohtalaisen korkea, eteläranta matala ja rämeinen. Muinoin G:ia luultiin suuren ja mahtavan joen suuksi ja koko Rauskan Kongolla oli v:een 1891 nimenä G.

W. S-m.

Gachard *[gašā'r]*, Louis Prosper (1800-85), belgial. historioitsija, tuli 1831 arkistonhoitajaksi Brysseliin, järjesti Belgian arkistoolot uudelle kannalle; julkaisi paitsi asiakirjakokoelmia suuren joukon historiallisia tutkimuksia, m. m. „Retraite et mort de Charles V"(1854-55), „Relations des ambassadeurs venitieus sur Charles-Quint et Philippe II" (1855), „Don Carlos et Philippe II" (1863).

Gad (hepr.. = onni), Jaakobin ja Lean orjattaren Silpan poika (1 Moos. 30_{10} ja seur.), kantaisä samannimiselle Israelin heimolle, joka asui Jordanin itäpuolella (Jos. 13_{24} ja seur.; 18_{7}) ja oli kuuluisa urheudestaan (1 Moos. 49_{19}; 5 Moos. 33_{20}). — Davidin aikuinen profeetta (1 Sam. 22_{5} y. m.). *Ar. H.*

Gad, Hemming (n. 1440-1520), ruots. piispa ja valtiomies. G. saavutti ulkomailla — ehkä Rostockin yliopistossa, jonka kirjoihin hän otettiin 1471 — tohtorinarvon. Ruotsin asiamiehenä Roomassa 1479-1500 G. valvoi pyhäu istuimen luona tarmokkaasti Ruotsin etuja Tanskaa vastaan sekä voitti tietorikkaudellaan ja erinomaisella puhelahjallaan paavi Aleksanteri VI:n suosion, hankkien häueltä m. m. auekirjeeu Venäjän sotaan osaaottajia varten (1495) sekä suostumuksen Suomessa pyhimyksenä pidetyn Turun piispan Hemmingin autuuttamiseeu (1499). Palattuaan kotimaahan ja siellä 1501, Sten Sturen toimesta, mutta vastoin kapitulin mieltä valittuna Linköpingin piispaksi (vihkimystä hän ei koskaan saavuttanut) hän esiintyi uyt Tanskan ja unionin kiivaaua vastustajana. Ollen yhtä taitava sotapäällikkö kuin puhuja, hän milloin valloitteli tanskalaisilta heidän hallitsemiansa Ruotsin linnoja, Tukholmau 1502, Kalmariu 1503, milloin tulisilla puheillaan yllytteli kansalaisiaan rikkomaan vihollisten kanssa tehdyt sopimukset, 1509 ja 1510. Kun sitteu kuitenkiu rauha rakennettiin 1512, sai G. toimekseeu Sten Sture nuoremman sijaisena johtaa etsikkokäräjiä Suomessa, jossa hän, kadotettuaan Linköpingin hiipan, näkyy saaneen Kastelholman läänitykseksi. Mutta kun sota tanskalaisia vastaan uudestaan syttyi 1517, ja G. oli petollisesti panttivankina viety Tanskaan, muutti tuo 80-vuotias vauhus, joka tähän asti koko elämänsä ajan oli ollut Tanskan tuimimpia vihollisia, tuutemattomista syistä yhtäkkiä mieltä ja rupesi nyt päinvastoin Tanskan asioita ajamaan. Seuraten Kristian II:ta Ruotsiin, hän taivutti Tukholman antautumaan ja lähti sitten Suomeen, jonka linnat hän toisen toisensa perästä helposti valloitti. Mutta näitä palveluksia palkitsi kuningas, joka huolimatta kaikesta uäkyy epäilleen tuota vanhaa tauskalaisvihollista, mitä julmimmalla kiittämättömyydellä. Kristianin käskystä mestattiin G., heti Tukholman verilöylyn jälkeen, 16 p. jouluk. 1520 Raaseporin edustalla, n. s. „Gadin mäellä". — Hänen Lyypekissä 1510 pitämänsä puhe tanskalaisia vastaan ou latinaksi julkaistu. *J. W. R.*

Gadames *[-dā'-]* ks. Ghadames.

Gadd-suvun kantaisä Olavi Pentinpoika G. oli virkamiehenä Narvassa (k. 1664). Häuellä oli kaksi poikaa, joista vanhempi, Pietari, tuli kruununvoudiksi Ylä-Satakunnan kihlakuntaan. Hänestä polveutuu Suomen Gaddsuku, jonka useimmat jäsenet ovat toimineet virkamiehinä Etelä- ja Länsi-Suomessa.

1. Pietari Adrian G. (1727-97), tiedemies ja kirjailija talousopin alalla, syut. Pirkkalassa, tuli 1742 ylioppilaaksi Turussa, 1748 maisteriksi ja nimitettiin seur. v. luonnonhistorian ja talouden dosentiksi. G. ja P. Kalm (ks. t.) olivat Ruotsin vapaudenajalle omituisen taloudellisen suunnan etevimmät edustajat Suomessa. Vv. 1753-55 G. valtion kustannuksella matkusteli Suomen eteläosissa hakien hyödyllisiä kasveja ja muita luonnontuotteita ja Turussa hän rupesi istuttamaan ja kasvattamaan ulkomaisia kasvilajeja. Hän toimi myös salpietarikeittämöjen tarkastajana Turun läänissä ja lampurilaitu tarkastajana koko Suomessa. V. 1756 hän sai taloustirehtöörin ja 1762 plantaasitirehtöörin arvonimeu. V. 1758 hän nimitettiin kemian ja talousopin ylim. professoriksi. Turun yliopistoon vakinaista kemian professorinvirkaa perustettaessa 1761 hän tuli tämän viran ensimäiseksi haltijaksi, jossa toimessa pysyi kuolemaansa saakka 1797, vaikka hän jo 1787 vapautettiin luentovelvollisuudestaan, jolloin varsinainen kemian opetus joutui Juh. Gadolinin käsiin. — G:n varsinainen ala ei ollut puhdas kemia. Hänen esimiehyydelläänu julkaistuista 103:sta väitöksestä koskettelivat vain muutamat varsinaisia kemiallisia aineita. Useiden esineenä oli kemian sovelluttaminen maan elinkeinoihin tai muita aiheita talouden eri aloilta. Hänen kirjallisen toimintansa huomattavin osa kosketteli maanviljelystä. Tärkeimmät teokset tällä alalla ovat „Åkerbrukets ehemiska grunder"(1761-64), „Chemisk afhandling om medel, hvarigenom åkerjordmouernas fruktbarhet säkrast kan främjas" (1766) sekä hänen arvokas teoksensa „Försök till en systematisk inledning i den svenska landtbruksskötseln" (I-III, 1773-77). Näissä teoksissa G. on myöhemmin n. s. humusopin ensimäisiä kannattajia. Erittäin tuottelias G. oli myöskiu mineralogian alalla, selittäen m. m. vuorilajeja ja mineraaleja Turun ja Porin läänissä, sekä Hämeessä ja Pohjanmaalla. G:n lempiharrastuksia oli hyödyllisten kasvien viljelemisen edistäminen Suomessa, jolta alalta hän on julkaissut mouta kirjoitusta. Suomen kielellä hän julkaisi pienen neuvokirjan puutarhanhoidossa: „Lyhykäinen ja yxikertainen neuwo kuinga krydimaan yrttein kaswannot Suomen maasa taittaan saatettaa tulendamaan" (1768). Hänen muista teoksistaan mainittakoon „Försök till

beskrifning öfver Sataeunda häradens norra del" (1751) ja „Undersökning om Nyland och Tavastehus län" (1789), joita aikoinaan käytettiin pitäjän-kertomusten mallina. Kansantaloudelliselläkin alalla hän on julkaissut kirjoituksia m. m. siirtolaisuudesta ja elinkeinojen yhteydestä ja vaikutuksesta toisiinsa. Monipuolisena ja innokkaana taloudellisen kehityksen edistäjänä ja suuren kirjallisen tuotantonsa vuoksi G. saavutti suurta tunnustusta sekä kotimaassa että ulkomailla. *Edv. Hj.*

2. Carl Pehr Edvard G. (1800-83), prokuraattori, tuli ylioppilaaksi 1815 ja meni Turun hovioikeuteen, missä yleni hovioikeudenneuvokseksi 1849. V. 1856 hänet kutsuttiin senaatin oikeusosastoon ja nimitettiin sam. v. prokuraattoriksi. Erittäin huomatuksi G. tuli esiintymisestään, kun oli kysymys n. s. Tammikuun valiokunnan toimivallasta. Huhtik. 10 p:nä 1861 annetun arm. julistuksen johdosta senaatti päätti kiitosadressin lähettämisen ja tähän liittämässään lausunnossa G. (yhtyen siinä senaatin vähemmistöön) lausui että valiokunnan toimivalta oli rajoitettava, jottei säätyjen perustuslaissa säädettyä lainlaatimisoikeutta loukattaisi. Myöhemmin annettu julistus selittikin, että valiokunnan tehtävä vain olisi ehdotusten tekeminen. V. 1863 G. nimitettiin Viipurin hovioikeuden presidentiksi, josta toimesta hän otti eron 1868. *G. R.*

Gaddi, firenzeläinen maalaajasuku 1300-luvulla. 1. Gaddo G. eli 1300-luvun vaiheilla ja on luultavasti tehnyt osan mosaiikkikuvista Rooman S. Maria Maggiore kirkon fasadissa. — 2. Taddeo G. (n. 1300-66), edell:n poika, on Giotton lähimpiä oppilaita ja hieman kaavamainen, mutta koristeellista kykyä osoittava seuraaja. Pääteos: Maarian elämää y. m. kuvaavat freskot Firenzen S. Croce kirkossa. Pieniä taulu- ja siipialttarikuvia Berliinissä, Firenzessä ja Sienassa. — 3. Agnolo G. (k. 1396), ed:n poika. Firenzen S. Croceessa pyhän ristin legendaa ja Praton tuomiokirkossa Maarian elämää kuvaavat freskot. Madonnataulu sekä Berliinissä että Firenzessä. [O. Sirén, „Giotto" (1906).] *E. R-r.*

Gade, Niels Wilhelm (1817-90), tansk. säveltäjä, Weysen ja Berggreenin oppilas, Mendelssohnin ja Schumannin ystävä, ensimäinen „pohjoismaisen" tyylin edustaja Keski-Euroopan musiikkielämässä. Opiskeltuaan Leipzigissä ja Italiassa 1843-44 hän tuli Leipzigiin Mendelssohnin sijaiseksi, apulaiseksi ja vihdoin seuraajaksi Gewandhaus-konserttien johtajana; palasi Tanskaan sodan syttyessä 1848 ja tuli Kööpenhaminassa urkuriksi ja konsertinjohtajaksi; sai yliopistolta kunniatohtorin arvonimen ja vaikutti elämänsä loppuun saakka uupumatta sekä säveltäjänä että opettajana ja johtajana. — G:n tyyli lähenee melkoisesti Mendelssohnia. Kuitenkin se on täysin itsenäinen, etenkin pohjoismaiselta erikoisvärityksel tään, joskaan se ei hänellä esiinny täydessä omituisuudessaan, vaan ainoastaan kainona lisävivahteena. Yleisesti tunnettu on hänen nuoruudenteoksensa, „Ossian"-uvertyyri; Helsingissä on esitetty myös 2 hänen suurista kuoroteoksistaan, „Korsfarerne" ja „Elverskud". Hänen muista sävellyksistään mainittakoon: 8 sinfoniaa, 8 kuoroteosta, 4 uvertyyriä, 2 viulukonserttoa, 2 orkesterisarjaa, jouhikvintetti, -sekstetti ja -oktetti, 3 viulusonaattia, lauluja, pianokappaleita y. m. [Dagmar Gade, „N. W. Gade" (1894).] *I. K.*

Gadebusch, pikkukaupunki Mecklenburg-Schwerinissä, 2,402 as. (1905). Sen lähettyvillä, G:n taistelussa jouluk. 1712 ruotsalaiset saivat Magnus Stenboekin johdolla loistavan voiton — viimeisen Pohjan sodan aikana — saksilais-tanskalaisesta armeiasta.

Gades ks. Cádiz.

Gadolin *[-ī'-]*-suku on lähtöisin Varsinais-Suomesta. Uudenkirkon pitäjän Hallun kylän Maunulasta (Magnulasta), jonka omistajana 1600-luvulla oli suvun kantaisä Antti. Hänen poikansa Jaakko, sittemmin Mynämäen kirkkoherra (k. 1758), otti, opintielle antauduttuaan nimen Gadolin (hepr. *gadol* = lat. *magnus* = iso). Tämän poika oli

1. Jaakko G. (1719-1802), matemaatikko, luonnontutkija, valtiomies ja piispa, syntyi $^{13}/_{10}$ 1719 Strängnäsissä Ruotsissa, jonne hänen vanhempansa olivat paenneet ison vihan ajaksi. G. kävi koulua Porissa ja tuli Turun yliopiston ylioppilaaksi v. 1736. Aikoi papiksi, mutta mieltyi sittemmin matemaattisiin opintoihin, tuli filos. maisteriksi v. 1745 ja sam. v. matematiikan dosentiksi. V. 1747 G. harjoitti tähtitieteellisiä opintoja Upsalassa. Seur. v. hän taas toimi Suomen maanmittauskomissionin havaintojentekijänä, suorittaen m. m. suurella huolella ja tarkkuudella Turun saaristossa Ahvenanmaalle ja edelleen Grisslehamniin kolmiomittauksia. Nämät havainnot ovat sen arvoisia, että Suomen tiedeseura julkaisi ne v. 1895 (Acta XX). V. 1748 G. nimitettiin myös tähtitieteen ylimääräiseksi professoriksi Turun akatemiaan. V. 1752 hän sai valtakirjan Turun suomalaisen tuomiokirkkoseurakunnan pastorin toimeen, senr. v. hän nimitettiin vakinaiseksi fysiikan professoriksi, 1762 teologian professoriksi, 1781 ruotsalaisen tuomiokirkkoseurakunnan kirkkoherraksi ja v. 1788 Turun hiippakunnan piispaksi ja akatemian sijaiskansleriksi. — Ahkerana kirjailijana hän julkaisi m. m.: „Om Åbo slotts belägenhet öfver vattenbrynet" (1751), (joka on ollut tärkeä maankohoomistutkimuksille) „Om Åbo stads belägenhet, bestämd genom observationer" (1753), „Observationer om Veneris inträde i solen d. 3 juni 1769 anstälda i Åbo" (1769). Myöskin valtiollisella alalla G. sai tilaisuutta osoittaa terävää älyään ja käytännöllisyyttään. Turun hiippakunnan papistoa hän edusti valtiopäivillä 1755-56, 1760-62 ja 1771-72 ollen hattupuolueen huomatuimpia ja toimeliaimpia jäseniä. 1772 v:n vallankumouksen aikana elokuun 19-21 p. hän istui kuten salaisen valiokunnan muutkin jäsenet kuninkaan vastustajana lukkojen takana. Valtiopäivillä

Jaakko Gadolin.

1786, 1789 ja 1792 G. oli muuttanut suuntaa, lähenteli kuningasta ja toimi hänen etujensa hyväksi. — G. otti osaa moneen ajan isänmaalliseen yritykseen. Ollen esim. Suomen talousseuran perustajia ja sen olemassaolon ensimäisenä puolivuotiskautena seuran puheenjohtajana hän otti tehokkaasti osaa sen perustamishankkeisiin ja järjestelypuuhiin ja koetti tutustuttaa papistoa sen tarkoitukseen. — G. kuoli Turussa $^{26}/_{9}$ 1802.

U. S:n.

2. Juhana G. (1760-1852), kemisti ja fyysikko. Suomen etevimpiä tiedemiehiä, edellisen poika, synt. 5 p. kesäk. 1760 Turussa. Tuli 1775 ylioppilaaksi, opiskeli Torb. Bergmauin luona Upsalassa 1779-83, tuli siellä maisteriksi 1782. Oleskeli 1786-88 ulkomailla, m. m. Englannissa. Kotiin tultuaan hän nimitettiin yliopistou apulaiseksi ja kohta sen jälkeen kemian professoriksi Turkuuu, minkä viran hän vakituiseksi kuitenkin sai vasta 1797 P. A. Gaddin kuoltua. G. erosi yliopistosta 1822; kuoli 15 p. elok. 1852 maatilallaan Sunilassa Mynämäell. — Niihin aikoihin, jolloin G. parhaat miehuudenvoimansa omisti tutkimuksilleen, tapahtui kemiassa suuri mullistus. Koko kemian alaa tähän asti hallinnut oppi palamisesta (flogiston-teoria) sai väistyä uuden, pääasiassa ransk. kemistin Lavoisier'n esittämän käsityksen tieltä, jonka lähtökohtana oli happikaasun merkitys palamis- ja muille senkaltaisille kemiallisille ilmiöille. G:n aikaisemmista kirjoituksista suuri osa keskittyy mainittuihin seu ajan kemian elinkysymyksiin. Tärkein niistä on „Bemerkungen über die Natur des Phlogistons" (1788). Loogillisella terävyydellä ja harvinaisen selvästi hän esitti käsityksiään, jotka olennaisesti olivat yhtäpitäviä Lavoisier'n ja ranskalaisten kemistien esiintuomain kanssa, mutta samalla ovat todisteena hänen itsenäisestä arvostelukyvystään tieteen syvimmissäkin kysymyksissä. G:n monista tärkeistä kokeellisista tutkimuksista mainittakoon ne, jotka koskivat kappaleiden ominais- ja sidottua lämpöä („De theoria caloris corporum specifici", 1784 ja 1792, sekä „Om kroppars absoluta värme" 1784) ja ne jotka selvittivät raudan suhteet verilipeäsuolaan ja berliininsinen kokoumusta (1788). Viimemainitussa hän ensi kerran saattoi mitta-analyysin käytäntöön tieteellisessä kemiassa. V. 1794 hän julkaisi tutkimuksen eräästä Ytterbyssä Ruotsissa esiintyvästä mineraalista (gadoliniitti), jossa hän löysi uuden maalajin, mikä sitten nimitettiin „yttermaaksi", ja josta metalli ytriumi myöhemmin erotettiin. Melkein sata vuotta myöhemmin (1886) on G:n muistoksi eräs samaan luokkaan kuuluva, silloin löydetty uusi harvinainen metalli nimitetty g a d o l i n i u m i k s i. V. 1798 G. julkaisi oppikirjan „Inledning till chemien", joka oli ensimäinen alkuperäinen Lavoisier'n järjestelmän mukaan sovitettu ruotsinkielinen oppikirja. Hänen myöhemmistä suuremmista teoksistaan mainittakoon „Historia doctrinæ de affinitatibus chemicis" (15 väitöskirjaa 1815-19), „De limitatis in salium compositione proportionibus" (1818) sekä „Systema fossilium" (1825). — G. oli etevä opettaja ja järjesti ylioppilaille säännöllisiä laboratoriharjoituksia, mikä siihen aikaan kemian opetuksessa ei ollut tavallista. Tieteellisen ja opettajatoimensa ohella G:lla oli muitakin yleisiä harrastuksia. Hän oli Suomen talousseuran varsinainen luoja ja innokas jäsen. Erään hänen kirjoituksistaan, vastauksen kysymykseen „Mitkä käsi- ja tehdasteollisuuden haarat ovat Suomen kaupungeissa kannattavimmat ja edullisimmat?", seura palkitsi kultamitalilla. Valtiou ja yliopiston puolelta hän sai monta luottamustointa. G. oli useain ulkomaan akatemiain ja tieteellisten seurojen jäsenenä. V. 1804 hänelle tarjottiin kemian professorin virka Göttingenissä. — Suomen tiedeseura, jonka kunniajäsen hän oli, on kunnioittanut hänen muistoansa julkaisemalla uudestaan hänen tärkeimmät tieteelliset kirjoituksensa. („Johan Gadolin. In memoriam. Wissenschaftliche Abhandlungen Joh. Gadolins in Auswahl", julk. Edv. Hjelt ja Rob. Tigerstedt, 1910). [R. Tigerstedt, „Joh. Gadolin. Ett bidrag till de induktiva vetenskapernas historia i Finland" (1877); Sama, „Åbo universitets lärdomshistoria. 8. Kemien" (1899); Edv. Hjelt, „Den kemiska institutionen vid det finska universitetet 1761-1890" (1890).]

Juhana Gadolin.

Edv. Hj.

3. K u s t a a G. (1769-1843), professori ja tuomiorovasti; ylioppi. 1782, dosentti 1790, itämaisteu ja kreikan kielten 1795 ja jumaluusop. professori 1805, Turun tuomiorovasti 1812. Yliopiston siirryttyä Helsinkiin G. jäi Turkuun. Hän otti osaa Norrköpingin (1800) ja Porvoon (1809) valtiopäiviin sekä oli jäsenenä siinä komiteassa, jonka tuli antaa ehdotus Suomen hallituskonseljin perustamisesta. G. oli useamman kerran yliopiston rehtorina sekä kahden osakunnan inspehtorina.

K. S.

4. A x e l G. (1828-92), mineralogi, sai sotilaskasvatuksen Venäjällä, tuli 1847 venäläisen tykistökaartin vänrikiksi, 1856 Pietarin teknillisen tykistökoulun johtajaksi sekä 1867 Mihailovin tykistöakatemian professoriksi. Sam. v. G. nimitettiin arsenaalien tarkastajaksi, aateloitiin Suomessa 1871 ja sai kenraaliluutuantin arvon 1876. Professoriuvirasta G. erosi täysinpalvelleena 1878. Virkatoimiensa ohella G. harjoitti mineralogian ja kristallografian tutkimuksia ja on niillä tehnyt nimensä kuuluisaksi tiedemaailmassa. Paitsi Venäjän mineralogisen seuran julkaisuissa olleita kirjoitelmia G. on kirjoittanut teoksen „Mémoire sur la déduction d'un seul prineipe de tous les systèmes cristallographiques" (Suomen tiedeseuran Aeta, T. 10, 1867, julkaistu saksaksi Ostwaldin toimit-

Axel Gadolin.

tamassa sarjassa „Klassiker der exakten Wisseuschaften", 1896). Tässä teoksessa G. todistaa, että kaikista mahdollisista polyedriryhmistä ainoastaan ne voivat esiintyä kidemuotoina, joissa on 2-, 3-, 4- tai 6-lukuisia vääutöakseleita, jos kerran kristallografian peruslaki, nim. että kidepintojen parametrikertoimet ovat ratsiouaalilukuja, pitää paikkansa. Tämäu perusteella hän geometrisesti johtaa kaikki kristallografisesti mahdolliset, symmetriamäärältään erilaiset muotoryhmät, luvultaan 32 — ei enempää eikä vähempää. Todella ei olekkaan milloinkaan tavattu kiteitä, jotka eivät kuuluisi johonkin näistä n. s. Gadolinin luokista. Toiselta puolen tunnetaan nykyään kaikkiin näihin luokkiin kuuluvia kidemuotoja, lukuunottamatta yhtä. Mouelle niistä on löydetty edustajia vasta G:n teoksen ilmestymiscn jälkeen. G:n järjestelmä on perusteena kaikissa uudeuaikaisissa kristallografian oppikirjoissa.

P. E.

Gadoliniitti, pikimusta kivennäinen, nimitetty kemisti Juhaua Gadoliniu (ks. t.) mukaan. G. on beryllirautaytriumsilikaatti ($Be_2FeY_2Si_2O_{10}$), sisältää lisäksi ceriumia, lantaania, thoriumia, neodymiä ja praseodymiä. Tavataau grauiitissa Ytterbyssä y. m. Taalaiumaassa, Norjau Hitteroessä, Harzissa, Riesengebirgessä y. m.

P. E.

Gadoliniuin, harvinainen maametalli, joka esiintyy samarskiitissa ja gadoliniitissa. Sen löysi 1880 Marignac ja se sai 1886 nimensä Juhana Gadoliniu (ks. t.) muistoksi, joka samaau kivennäis-luokkaau kuuluvasta gadoliniitista löysi uuden maalajin („yttermaan"). G. kuuluu ceriittimetalliryhmään, mutta lähenee muutamissa suhteissa ytriumryhmää. Kem. merkki Gd, at.-p. 157. Oksidi on valkoiuen ja suolat värittömiä. *Edv. Hj.*

Gadus ks. Turskat.

Gaedeke *[gēdeke]*, Aruold Heinrich (1844-92), saks. historioitsija, professorina Dresdenin teknillisessä korkeakoulussa, julk. m. m. „Die Politik Österreichs in der span. Erbfolgefrage" (1877), „Maria Stuart" (1876) sekä joukon Wallenstein-tutkimuksia, joista tärkein on „Wallensteins Verhandlungen mit den Schwedeu u. Sachsen 1631-34" (1885). *-lskm-.*

Gaelilaiset ovat haara kelttiläistä heimokuntaa. Tätä nimeä (engl. *gaelic*, uusirl. *gaedhilge* t. *gaoidhilge*) käytetään kahdessa merkityksessä. Laajemmassa merkityksessä nimitetään tai nimitettiin gaelilaisiksi kaikkia saarikelttejä: iiriläisiä, skottilaisgaeleja ja manksilaisia eli Mansaareu asukkaita vastakohtana britannilaisille (kymriläisille, kornilaisille ja bretonilaisille) ja manuermaan kelteille eli gallialaisille. Tavallisesti käytetään kuitenkin gaelilaisnimeä ahtaammassa merkityksessä, tarkoittaen sillä Skotlaunin ylämaau kelttiläisiä asukkaita. He polveutuvat niistä irlantilaisista valloittajista, jotka viideunellä vuosisadalla asettuivat Skotlantiin. Heidän lukumääränsä ou n. 300,000 ja heidän kielensä on yhä sangen lähellä iirin kieltä. Gaelilaisilla on runsas ja kaunis kansanrunous. ks. Kelttiläiset ja Kelttiläinen kirjallisuus. *J. J. M.*

Gaelin kieli ks. Gaelilaiset.

Gaëta *[-ē'-]*, kaupuuki Italiassa, Napolista pohjoiseen ulottuvalla G:n lahtea rajoittavalla niemellä, lujasti linnoitettu; 5,625 as. (1901). Roomalaisajalta on muistomerkkeinä temppeli, torni sekä jätteitä vesijohdosta; 1100-luvulta katedraali, sekä linna. Italian vanhimpia kaupunkeja, nimi alkujaan Caieta. G:n linna on ollut monen hyökkäyksen alaisena. V. 1707 valloittivat sen väkiryunäköllä itävaltalaiset, 1734 ranskalaiset liittolaisineen sen valtasivat pitkällisen piirityksen jälkeen, samoin 1806 ½ vuotta sitä piiritettyään. Vv. 1848-49 sai siellä suojaa karkoitettu paavi Pius IX, 1860 Molempain Sisiliaiu kuniugas Frans II puolusti sitä viimeisenä tukikohtanaan 3 ½ kuukautta. *E. E. K.*

Gafori *[-ō'-]*, Frauchiuo (1451-1522), it. musiikkiteoreetikko, Milanon tuomiokirkon kapellimestari (v:sta 1484). Lueunoi musiikista Pavian yliopistossa ja otti osaa 1498 julkisiin musiikkia koskeviin väittelyihin Napolissa, Tinctorisi'u ja toisteu kuuluisien teoreetikkojeu kanssa. Hänen teoksillaan oli suuri arvo aikanansa, ja ne ovat vieläkin historiallisessa suhteessa mitä tärkeimpiä alallansa. Hänen sävellyksiäänkin on säilynyt muutamia.

I. K.

Gagaatti (nimitetty *Gagaen*, erään Lyykiau kaupungiu mukaan) l. jet, tiivis, mustankiiltävä ruskohiilen muunnos, josta tehdään koristuksia: kaulaketjuja, rintaneuloja, rannerenkaita y. m. s. Tämäu pieneu teollisuuden pääpaikka on Whitby Englannissa. Väärennetyt jet-tavarat tunnetaan siitä, että ne ovat raskaampia kuin oikea gagaatti (om.-p. 1,3). *P. E.*

Gagarin *[-gā'-]*, ikivanha ven. ruhtinassuku. — 1. Grigorij Grigorjevitš G. (1810-93), taiteenharrastaja, sai kasvatuksensa Ranskassa ja Italiassa ja oli sittemmin sotilasalalla, kunues tuli keisarill. taideakatemiau varaesimieheksi (1859-1872). G. harrasti erittäiu muinaiskristillistä taidetta, koetti johtaa Venäjän kirkollisen maalaustaiteen bysanttilaisiin esikuviin ja koristi tähän tyyliin maalatuilla kuvilla Tiflisin Siou-katedraalin. Hän on kuvittanut „Le Caucase pittoresque" (Par. 1847-57) nimisen loistoteoksen.

2. Ivan Sergejevitš G. (1814-82), uskonnollinen kirjailija, kääntyi katolinuskoon ja tuli jesuiittaiu veljeskunnan jäseneksi. Slaavilaisaatteen hartaana kannattajana hän oli vilkkaassa ajatuksenvaihdossa A. Herzenin kanssa ja perusti Pariisiin „Musée Slave" nimisen kirjaston. Venäjän uskonnollisia oloja hän käsitteli aikakauskirjassa „Études de théologie, de philosophie et d'histoire", jonka perustajia hän oli. Kirjoissaan „Les starovères, l'église russe et le pape" (1857) ja „La Russie sera-t-elle catholique?" (s. v.) hän koetti näyttää, miten tärkeä katolinusko olisi Venäjälle. Mainittava on vielä hänen tutkimuksensa „Les hymnes de l'église grecque" (1868).

3. Matvej Petrovitš G. oli Pietari Suuren aikana Siperian kuvernöörinä ja mestattiin 1721 syytettynä siitä, että hän, saatuaan tiedon Kaarle XII:n voitoista, aikoi julistautua Siperian hallitsijaksi.

Gage *[gāž]* (ransk., it. *gaggio*, oik. = pantti), vakinaineu palkka.

Gagea, käeurieska, liljakasveihin kuuluvia, matalia, keltakukkaisia sipulikasveja. Meillä kaksi kevätkesästä kukkivaa lajia, joista *G. mi-*

nima on hyvin yleinen pelloissa Etelä- ja Keski-Suomessa.
(J. A. W.)

Gagern *[-ā-]*, Heinrich Wilhelm August von (1799-1880), vapaaherra, saks. valtiomies, oli 1815 mukana Waterloon tappelussa, rupesi 1821 virkamieheksi Hessen-Darmstadtissa, valittiin 1832 suurherttuakuuuan maapäiville, liittyi vapaamieliseuä vastustuspuolueeseen ja erotettiin sen vuoksi 1833 virastaan. Vv. 1848-49 tapahtumiin G. otti erittäin huomattavaa osaa. Oltuaan mukana Heidelbergin kokouksessa hän maalisk. alussa 1848 uimitettiin Hessenin pääministeriksi, mutta luopui pian tästä

Gagea minima.

toimesta antautuakseen kokonaan toiminaan Saksan yhteyden hyväksi; oli jäseneuä Frankfurtin esiparlamentissa ja Frankfurtin kansalliskokouksessa, jonka puheenjohtajaksi hänet valittiin (19 p. toukok. 1848). Hänen toimestaan kutsuttiin valtionhoitajaksi itävaltal. arkkiherttua Johau. Tultuaan 16 p. jouluk. 1848 valtakunnan ministeristön johtajaksi G. ehdotti, että Saksasta muodostettaisiin Preussin johdon alainen liittovaltakunta, josta Itävalta oli suljettava pois. Mutta kun aikaa myöten kävi selväksi ettei kansalliskokouksen toiminta veisi käytännöllisiin tuloksiin ja kun Preussin kuningas kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle tarjottua keisarinkruunua, erosi G. keväällä 1849 kokouksesta; oli tämän jälkeen vielä mukana Gothan kokouksessa (kesäk. 1849) ja Erfurtin parlamentissa (1850); lähti 1850 Holsteiniin ottamaan osaa Tanskaa vastaan käytyyn sotaan. V. 1862 G. asettui julkisesti Itävallau puolelle ja liittyi suursaksalaiseeu puolueeseen; oli 1864-72 Hessen-Darmstadtin lähettiläänä Wienissä. [G. Kaufmaunin kirjoittama elämäkerta teoksessa „Allgem. deutsche Biographie" XLIX nid.] *J. F.*

Gahm-Persson *[gām-pārsson]*, Sigfrid Lorens (1725-94), ruots. keräilijä ja virkamies, koonnut historiallisia asiakirjoja sekä niiden jäljennöksiä, jotka „Gahmin kokoelmain" nimellä säilytetään 60 paksuna nelitaitteisena niteenä Upsalan yliopiston kirjastossa. G. on myös julkaissut sotalaitosta koskevia asetuksia. *K. S.*

Gahn *[gān]*, Johan Gottlieb (1745-1818), ruots. vuoritieteilijä, v:sta 1784 asessori vuorikollegissa Tukholmassa, tehnyt lukuisia tärkeitä havaintoja sekä mineralogiau että kemian alaila, ja kehittäuyt puhalluspulken käyttöä. G. ei itse julkaissut tutkimuksiaan, mutta toiset kuten Bergman ja Scheele sekä myös Berzelius ovat saaneet käyttää niitä perustuksena omilleen.

Gahniitti *[gan-]* (nimitetty J. G. Gahnin muk.), sinkinpitoineu, spinelleihin kuuluva kivennäinen. ks. Spinelli.

Gaia l. Ge *[gē]* (kreik.), maa, jumalattareksi olennoituna maaemo. G. edusti maassa piilevää kasvullisuuden ja hedelmällisyyden voimaa; hän oli kaikkien olevaisten äiti. Mutta samalla hän myös edusti vainajien maanalaista mahtia. Hän oli ennustusjumalatar, vaikka nuorempien jumalien, varsinkin Apollonin luultiin häntä jossakin määrin syrjäyttäneen (niin Delphoissa). G:n palveluksen pääpaikkoja oli Ateena; siellä m. m. Ge Olympialla oli pyhäkkö Zeus Olympioksen temppelialueella, Ge Kurotrophoksella (poikia elättävällä) temppeli Akropoliin juurella; sieliä häntä myös palveltiin samana kuin Themis (Ge Themis). — Hesiodoksen jumalaisgenealogisen järjestelmän mukaan G. syntyi Khaoksen (alkukuilun) jälkeen ja synnytti itsestään Uranoksen (taivaan), vuoret ja Poutoksen (meren); sitten hän Uranokselle synnytti Okeanoksen, Kronoksen ja muut titaauit, Kyklopit ja Hekatonkheirit; Uranoksen vuodatetusta verestä hän synnytti Erinykset, Gigantit ja eräät nymfit; Pontokselle useat merenhaltiat; vihdoin hänestä syntyi Typhoeus-hirviö. *O. E. T.*

Gaillard *[gajā'r]*, Claude Ferdinand (1834-87), rausk. vaskenpiirtäjä ja maalari. Tuunettu erittäin hienotekoisista ja luontehikkaista muotokuvistaan (esim. Pius IX ja Leo XIII), jotka ovat milloin maalauksia, milloin piirustuksia, etsauksia tai vaskipiirroksia. Renesanssimestarien sekä van Eyckien, Ingresin y. m. teoksista G. sitäpaitsi laati vaskipiirroksia, joiden tekijänä hän oli aikansa etevimpiä. [Elämäk.: Guillemin'in kirjoittama (1890).] *E. R-r.*

Gainsborough *[geinzbərə]*, Thomas (1727-88), engl. maalari, synt. Sudburyssä (Suffolkissa), tuli 14-vuotiaana Lontooseen vaskenpiirtäjä Gravelot'n ja myöhemmin historiamaalari Haymanin oppilaaksi. Työskenteli jälkeen v:n 1744 Ipswichissä ja Bathissa sekä v:sta 1774 Lontoossa, jossa hänestä Reynoldsin rinnalla tuli ylimystöpiirin ja aikakauden kuuluisuuksien muotokuvaaja. G. kuuluu Englannin kansalliseu maalauksen perustajiin ja erittäinkin hän on engl. maisemamaalauksen luoja, jonka vaikutus ulottuu nykyaikaiseenkin maisemakäsitykseen. G:n soitannollisen runollisessa taiteessa yhtyy rokokoajan henki englautilaisen maalaiselämän tuoreuteen. Hänen koloristiset värinsä ovat viileitä ja vaalean hopeahohteisia. Hänen naisellisen hento ja ylimyksellinen luonteensa muistuttaa van Dyckiä ja Watteau'ta, ja parhaiten hän ounistuu nuorten miesten ja naisten muotokuvissaan (esim. näyttelijättäret mrs Siddons ja mrs Robinson „Perdita"na sekä siniseen silkkipukuun puetun pojan kuva „The blue boy"). G. on parhaiten edustettuna Loutoou „National gallery"ssä ja „Wallace collection"issa sekä yksityisissä engl. kokoelmissa. [Arthur Bell (1897), W. Armstrong (1898, loistoteos) ja Gower (1903).] *E. R-r.*

Gairdner *[gādnə]*, suuri suolajärvi Etelä-Australiassa, 112 m yl. merenp., 200 km pitkä ja 15-50 km leveä.

Gairdner *[gādnə]*, James (s. 1828), engl. historioitsija, oli v:sta 1846 virkamiehenä Englanniu valtionarkistossa; on julkaissut asiakirjakokoelmia 1400- ja 1500-luvuilta; hänen teoksistaan mainittakoon „The houses of Lancaster and York" (1874), „The early Tudors" (1902), „History of the life and reign of Richard III" (1878), „Henry VII" (1889), „A history of the English church in the sixteenth century to the death of Mary" (1902). *J. F.*

Gaisa-muodostuma (< lapin kiel. *kaisa* t. *gaisa* = korkea tunturi), kerrosryhmä, joka todennäköisimmin kuuluu eokambrisiin muodostumiin (ks. t.). Toiset tutkijat ovat arvelleet

näiden vuorilajien olevan paleozooisia tai mesozooisia. *P. E.*

Gaisser, Ugo Atanasio (oik. Joseph Anton) (1853), saks. musiikkitieteilijä, benediktiinimunkki, v:sta 1898 professorina Roomaan „Collegio greco"ssa, julkaissut uraa uurtavia tutkimuksia bysanttilaisen kirkkomusiikin alalta. *I. K.*

Gaius Marius ks. Marius.

Gaius ks. Gajus.

Gaj, Ljudevit (1809-72), kroaattil. politikko, alkoi Jan Kollárin (ks. t.) vaikutuksesta ajaa slaavilaisten solidarisuuden asiaa. Hän tahtoi ennen kaikkea yhdistää Kroatsian, Slavonian ja Dalmatsian slaavilaiset yhteisen kirjakielen kautta, jolle annettiin „illyrian kielen" nimi (ks. Illyrismi). Sitä varten oli myöskin n. s. Provinsiaalikroatsian slaavilaisten luovuttava siihenastisesta kirjakielestä. Asiataan G. ajoi v:sta 1835 lehdessään „Novine hrvatske" ja sen „Novine ilirske" ja „Danica" nimisessä jatkossa. G:n ansio onkin että kroaatit omaksuivat saman kirjakielen kuin serbialaiset, sillä erotuksella vain, että edelliset kirjoissaan käyttävät latinalaista, jälkimäiset kyrillistä kirjaimistoa. Kroaattien noustessa kapinaan Unkaria vastaan 1848 G. oli kroaattilaisen lähetystön jäsenenä keisarin puheilla Wienissä ja nimitettiin keisarilliseksi neuvokseksi. Valtiollisena henkilönä G. osoitti rumia luonteenominaisuuksia. *J. J. M.*

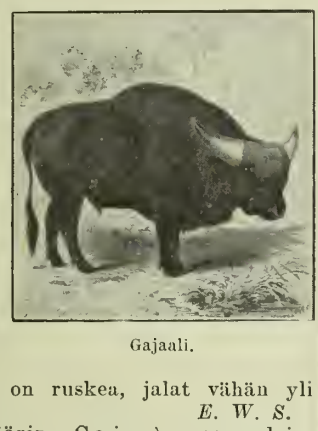

Gajaali.

Gajaali *(Bos frontalis)*, Taka-Intiassa elävä härkälaji, jota siellä pidetään kesynä, varsinkin lihan takia. Gajauli muistuttaa jossakin määrin intialaista jättiläishärkää, gauria (ks. t.), mutta on pienempi sekä lyhyt- ja suorasarvisempi kuin tämä. Väri on ruskea, jalat vähän yli polvien valkeat. *E. W. S.*

Gajus *[-ū-]* (väärin: Cajus), room. lainoppinut, eli Hadrianuksen, Antoninus Piuksen ja Marcus Aureliuksen aikana. Mainittavin teos 161 j. Kr. kirjoitettu „Institutionum commentarii IV", jota käytettiin room. oikeuden oppikirjana aina keisari Justinianuksen Institutsionein oppikirjan ilmestymiseen saakka sekä pohjana viimemainittua laadittaessa. Teoksesta oli otettu kaksi kirjaa länsigoottien kuninkaan Alarikin julkaisemiin Breviariumeihin ja se oli vain siinä muodossa tunnettu aina v:een 1816 saakka, jolloin siitä löydettiin Veronassa kokonainen käsikirjoitus. Painettuna sen on toimittanut Studemund (1874), koulupainoksena viimeksi Krüger (1900), sekä saks. käännöksenä Brockdorff (1824, I) ja Beckhaus (1857). [Schrader, „Was gewinnt die römische Rechtsgeschichte durch G. Institutionen?" (1823); Huschke, „Gajus, Beiträge zur Kritik und zum Verständnis seiner Institutionen" (1855); Dernburg, „Die Institutionen des G." (1869).] *K. H-a.*

Gala (esp., it., ransk.; muin.-ransk. *gale* = juhla-ilo, < mysaks. *geil* = vallaton), hovikomeus, juhla; juhlapuku.

Galactodendron ks. Maitopuu.

Galago ks. Korva-apina.

Galaktinen (kreik. *galaksi'as* = linnunrata), linnunrataa (ks. t.) koskeva, esim. g. longitudi ja g. latitudi, taivaankappaleen longitudi ja latitudi taivaanpallolla, lasketut, ei ekliptikaan nähden, vaan galaktiseen ekvaattoriin, s. o. siihen isoympyrään nähden, jonka linnunradan keskitaso leikkaa taivaanpallosta.

Galaktofora (kreik. *gala* = maito, ja *pherein* = kuljettaa), maidon erittymistä edistävät aineet.

Galaktometri l. laktometri (kreik. *gala* = maito, ja *metron* = mitta), koje, jolla maidon ominaispaino määrätään. ks. Maito ja Butyrometri.

Galaktoosi ks. Maitosokeri.

Galaktorrea (kreik. *gala* = maito, ja *rhein* = vuotaa), tavattoman runsas maidonerittyminen vielä lapsen vieroittamisen jälkeen.

Galaktoskooppi ks. Butyrometri.

Galaliitti (kreik. *gala* = maito, ja *lithos* = kivi), kuivasta, sopivalla värillä käsitellystä juustoaineesta tehty valmiste, jota käytetään keinotekoisena norsunluuna, sarviaineena, meripihkana, kilpikonnankuorena j. n. e.

Galanga-juuri, *rhizoma galangæ*, Hainan-saarella kasvavan inkiväärikasveille läheisen *Alpinia officinarum*in juurakosta valmistettu rohdos, joka kaupassa esiintyy n. 10 cm pituisina, ruskeanpunaisina kappaleina. Käytetään likööreien mausteena, myös ruoanhalua herättäviin ja vatsalääkkeisiin. *(J. A. W.)*

Galanthus nivalis, lumikello *Amaryllidaceæ*-heimoon kuuluva pienehkö valkokukkainen sipulikasvi; kukkii lumen tuskin sulattua, jonka vuoksi puutarhoissa suosittu kevätkasvi. Kotoisin Keski-Euroopasta. *(J. A. W.)*

Galanthus nivalis.

Galantti (ransk. *galant* < muin.-ransk. *galer* = iloita: vrt. Gala), naisseikkailuihin halukas. — Un galant homme *[ō galūto'm]* (ransk.; it. *galantuomo*), kunnonmies. Un homme galant *[ō no'm galā']*, naisten liehijä, naissankari. — Galanteria (ransk. *galanterie*), mielistelevä kohteliaisuus. — Galanteria-tavarat, koristus-, ylellisyysesineet.

Galantuomo *[-ō'm-]* (it.), kunnonmies; Re galantuomo, kuningas-kunnonmies, nimitys, jota käytettiin Italian kuninkaasta Viktor Emanuelista, joka itse kerran kirjoitti nimensä jälkeen henkiluettelon ammattisarakkeeseen „galantuomo".

Galapagos *[-la'-]* („Kilpikonna-saaret"), Ecuadorin tasavallalle kuuluva tuliperäinen saariryhmä Tyynessä valtameressä, n. 950 km rannikolta, päiväntasaajan kohdalla. Yhteensä 7,430

km²; suuriu saari, Albemarle, 4,278 km², on asumaton, Chatham-saarella, 434 km², on 400 as. Nämät harjoittavat sokerin ja hedelmän viljelystä. Korkein huippu 1,430 m yl. merenp. (Albemarlella); saarilla ou u. 2,000 tulivuorenaukkoa, osa niistä vielä toimivia. Maaperä on parhaastaan laavaa, joka paikoittain on muuttunut hedelmälliseksi peltomaaksi. Ilmanala ou viileä ja kuiva „kylmän" Perun-merivirran vaikutuksesta. Korkeat paikat ovat rehevän (pääasiallisesti algarrobo-)metsän peittämät, alavammalla maalla ovat erilaiset kaktuslajit vallitsevina. Täällä kootaan orseljaa. Galapagoskilpikonna *(Testudo elephantopus)* on saarteu huomattavin eläin. Vesilintuja sekä hyönteisiä ja näille saarille ominaisia äyriäisiä ou viljalti. Maahan tuodut nautaeläimet ovat runsaasti lisääntyneet. — Jo 1570 saaret tunnettiin nimellä Insulæ de los Galopegos l. *Islas encantadas,* mutta vasta 1684 Dampier kirjoitti niistä kuvauksen. Vv. 1794, 1831 ja 1836 ne tutkittiin tarkemmin. Ecuador perusti v. 1832 sinne La Floreana nimisen rangaistussiirtolan, jonka kapinoivat rikoksentekijät kuitenkin hävittivät. *W. S-m.*

Galata, Konstantinopoliu (ks. t.) kaupungiuosa.

Galatalaiskirje. Paavalin lähettämä kirje galatalaisille on yhdessä roomalais- ja korinthoiaiskirjeiden kanssa hänen pääkirjeitänsä, joiden oikeaperäisyyttä kaikkein vähimmin on epäilty. Toisella lähetysmatkallaan Paavali oli perustanut seurakuntia Vähän-Aasian Galatia (ks. t.) nimiseen maakuntaan ja käynyt niitä tervehtimässä kolmannella matkallaan ennen asettumistaan Ephesoon, josta tämä kirje lienee kirjoitettu n. 54 t. 55 j. Kr. Toisten tutkijain mukaan Paavali jo ensimäisellä lähetysmatkallaan oli käynyt Etelä-Galatiassa; tässä tapauksessa galatalaiskirje olisi kirjoitettu hänen toisella lähetysmatkallaan, ehkä v. 53, Korinthosta. — Kirjeen aiheutti se, että Galatiau seurakuntiin oli Jerusalemista saapunut farisealaismielisiä opettajia, jotka vaativat pakanoiltakiu, heidän kristityiksi kääutyessään, alistumista Mooseksen lakia noudattamaan. Näitä vastaan apostoli pontevasti opettaa, että usko ilmau lain tekoja on vauhurskauttava meidät, ja että kristityn vapaus on tullut juutalaisteu ulkonaisten menojen sijaan. Näin galatalaiskirje, niinkuin sitä laajempi ja perusteellisempi roomalaiskirjekin. ou tullut protestanttisen vanhurskauttamisopin ja kristillisen vapauden kulmakiveksi. *Edv. St.*

Galatea *[-ē'-]* ks. Galateia.

Galateia *[-la'-]* (lat. *Galatea*), kreik. tarustossa merenneitonen, Nereuksen tyttäriä. Häntä rakasti intohimoisesti kyklooppi Polyphemos, mutta (tavallisimman tarun mukaan) kaunis G. hylkäsi ruman ihailijansa kosinnan. Polyphemoksen onuellisempana kilpailijana esiintyy Akis (Sisilian Akis-puron haltija). Tarua, joka on sijoitettu Sisilian itärannikolle, on paljou käsitelty varsiukiu aleksandrialaisessa ja roomalaisessa runoudessa sekä myöhempien aikojen antikiseeraavassa runoilussa. Aihetta on usein esitetty antiikkisissa seinämaalauksissa ja uudempienkin aikojen maalaustaiteessa. *O. E. T.*

Galatia *[-ā'-],* muinaiuen maakunta Vähässä-Aasiassa. Sitä rajoittivat pohjoisessa Bithynia ja Paphlagouia, idässä Pontos ja Kappadokia, etelässä Lykaonia ja lännessä Fryygia. G. on saanut nimensä niistä gallialaisista (kreik *gala'tai*), jotka 280 e. Kr. olivat tuukeutuneet Makedoniaan ja Kreikkaan ja sitten risteilivät Traakiassa, kunnes Bithynian kuninkaau Nikomedes I:u kutsumina 278-7 e. Kr. siirtyivät Vähään-Aasiaan. Siellä he useita vuosia ryöstelivät Halys-joen länsipuolisia maakuntia, mutta jouduttuaan tappiolle taisteluissa Syyrian Antiokhos I:tä (ks. t.) ja Pergamonin Attalos I:tä (ks. t.) vastaan he vihdoin asettuivat vakinaisesti asumaan tähän heidän mukaansa nimitettyyn maahan, joka aiemmin oli ollut osana Fryygiaa. G. oli, varsinkin pohjoisessa, vuorista ja karua; sen joista mainittakoon Sangarios (Sakaria) ja Halys (Kisil Irmak). „Galatalaisia" oli 3 heimoa: tolistobogit lännessä (pääkaupuuki Pessinus), tektosagit keskellä (pääkaupunki Ankyra) ja trokmit Halys-joesta itään (kaupuuki Tavia). Kutakin 4 piiriin jaettua heimoa hallitsi n. s. tetrarkka ynnä 300-miehiuen neuvosto; koko kansan yhteiset asiat ratkaisi liittohallinto. 1:sellä vuosis. e. Kr. pääsi koko G:n kuninkaaksi Deiotarus (ks. t.), mutta tämäu seuraajan, Amyutaan, kuoltua (25 e. Kr.) valtakunta joutui Rooman provinssiksi (pääkaupunki Ankyra). Keisari Valensin aikana G. oli jaettuna 2 osaan: G. prima (keskustana Ankyra) ja G. secunda (keskustana Pessinus). Galatalaiset, jotka Rooman keisarikaudella tavallisesti palvelivat palkkasotureina, kreikkalaistuivat aikaa myöten, mutta heidän kielensä oli vielä säilynyt v:n 400 paikkeilla j. Kr. Kristinuskoa saarnasi heidän keskuudessaan apostoli Paavali (vrt. Galatalaiskirje). [Perrot, „De Galatia provincia romana" (1867); Stähelin, „Geschichte der kleinasiatischen Galater" (1907).]
E. R-n.

Galats (romaan. *Galaţi,* saks. *Galatz*), kaupunki Romaaniassa Tonavan vas. rannalla 155 km Sulina-haaran suusta; 64,878 as. (1906). Meri-alukset pääsevät G:iin asti, joka on Romaanian tärkeimpiä meriliike-kaupuukeja. Vienti käsittää pääasiassa viljaa (maissia, vehnää y. m.): 1900 30 milj. mk; tuonti, etupäässä teollisuustavaroita, 33,8 milj. mk. G:ssa on sotaarsenaali ja laivatelakka. Teollisuus on vilkas, valmistetaan varsinkin kynttilöitä, köysiä ja makaroonia. G. on kansainvälisten Tonava- ja Pruth-komissionien asuinpaikka. — Nykyään liunoituksella varustettu. — V. 1769 oli täällä taistelu turkkilaisten ja venäläisten välillä, 1789 seu viimemainitut valloittivat, mutta joutuivat sam. v. tappiolle; 1828 venäläiset siellä uudelleen voittivat turkkilais-armeian, 1855-57 G. oli Itävallan hallussa, 1877 venäläiset, marssittuaan sen luona Tonavan yli, ottivat G:n haltuunsa pitäen sen vallassaan v:een 1878.
E. E. K.

Galba, Servius Sulpicius (5 e. Kr. - 69 j. Kr.), Rooman keisarina 68-69. G. tuli konsuliksi 33 j. Kr., oli m. m. Germaanian, Afrikan ja pohjoisen Espanjan käskynhaltiana sekä julistettiin kesäk. 68 keisariksi Neroa (ks. t.) vastaan kapinoivien gallilaisten legioonain aloitteesta. Hän menetti kuitenkin, Roomaan tultuaan, suurella säästäväisyydellään sotaväen kanuatuksen ja surmattiin tammik. 69 Othon (ks. t.) johtamassa kapinassa yhdessä kruununperilli-

seksi valitsemansa L. Calpurnius Piso Frugi Licinianuksen kanssa. *K. J. H.*

Galbanum, kumihartsi, jota saadaan muutamista vielä tarkkaan tuntemattomista Transkaspian erämaaseuduissa ja Pohj.-Persiassa kasvavista sarjakukkaisista, joista useimmat kuuluvat *Ferula*-sukuun; n. herneenkokoisia, valkeankellahtavia rakeita, joissa on kumilaastarin haju. G. sisältää haihtuvaa öljyä, hartsia ja kumia, on aineksena kumilaastarissa ja gummigutta-aloe-pillereissä *(pilulæ guttæ aloëticæ).* 2 Moos. 30_{34} kerrotaan g:sta pyhänä suitsukkeena. *(J. A. W.)*

Galdhöpiggen, Jotunfjældene tunturiryhmään kuuluva vuorenhuippu Norjassa, todennäköisesti Skandinaavian ja koko Pohjois-Euroopan korkein, 2,468 m yl. merenp.; kohoaa jyrkkänä ja jylhänä ympäröivien jäätikkökenttien yli, joista Styggebræ on suurin. Ensimäisen kerran noustiin G:lle 1850; Norjan tunturihuipuista se uykyääu vetää luokseen enimmät tunturimatkailijat. G:n huipulta on joka suuunalle mitä ihanin ja valtavin näköala. *W. S-m.*

Galdós, Benito Pérez (s. 1845), esp. romaaniukirjoittaja, syntyisin Kanarian-saarilta, asunut v:sta 1863 Madridissa. V. 1871 G. julkaisi ensimäiset romaaninsa „La fontana de oro" ja „El audaz". Romaanit „Doña Perfecta", „Gloria" ja „La familia de León Roch" (1876-78) astuvat tendenssiromaanin alalle; „Gloria" esim. kuvaa uskonnollista fanatismia, kertoen, miten muuan juutalainen viettelee erään katolisen piispan tyttären; tytön perhe kärsii ennemmin häväistyksen, kuin myöntyy avioliittoon. V. 1879 G. alkoi Erckmaun-Chatrianin tyyliin kirjoittaa historiallista romaanisarjaa „Episodios nacionales", joka kuvaa Napoleonin Espanjaan tunkeumista, ja jossa etevään kertomataitoon yhtyy suuri kuvattavan ajan tuutemus. Probleemianalyyseihin palaa G:n laaja, Balzacin ja Zolan tapaan kirjoitettu perhekronikka, romaanisarja „Novelas españolas Contemporáneas". Mainittavimmat tämän sarjan romaaneista ovat „Fortunata y Jacinta" ja „Angel Guerra" (1891). Hiljattain on väsymätön runoilija alkanut kolmannen sarjan „Episodios nacionales"-kuvauksiaan. G. on myös kirjoittanut näytelmiä, joista kuuluisin „Electra" (1901); sen esittämineu kiellettiin ensin, mutta saavutti sittemmin pauhuisan menestyksen. [Tutkielmia G:sta ovat julkaisseet De Toulouse-Lautrec (1883), M. Landau (1885), G. Diercks (1887) ja Alas („Celebridades" 1891).] *J. H-l.*

Galeeri ks. Kaleeri.

Galeia (ruots. *galeja*, engl. *galley*), kaleerin vanha nimitys.

Galen, Christoph Bernhard von (1606-78), Münsterin ruhtinaspiispa, otti tuomiokapitulin jäsenenä ja itse sotajoukkoja johtaen osaa jo 30-vuotiseen sotaan. Tultuaan 1650 Münsterin ruhtinaspiispaksi G. teki itsensä tunnetuksi sotahalustaan Ludvik XIV:n sodissa, joissa ensin oli Ludvikin puolella, mutta 1674 teki sovinnon keisarin kanssa ja sen jälkeen valloitti Bremenin Ruotsilta, Ludvikin liittolaiselta.

Galeniitti (lat. *galē'na*) l. lyijyhohde, tärkein lyijymalmikivennäinen, tavataan regulääriisinä kiteinä tai kiteisinä massoina malmijuonissa. G. lohkeaa erittäin helposti kolmeen toisiaan vastaan kohtisuoraan suuntaan, joten siitä särjettäessä aina syntyy kuutiomaisia muruja. Mineraali on lyijynharmaa ja vahvasti metallikiiltoinen, kokoomukseltaan lyijysulfidia, PbS, sisältäen 86,6 % lyijyä ja 13,4 % rikkiä. Tavallisesti g. myös sisältää jonkun verran hopeaa, useimmiten 0,01-0,03 %, mutta toisinaan paljon enemmän; se on sentähdeu myös tärkeä hopeamalmi. Om.-p. 7,6. G. ou erittäiu yleinen juonimineraali. Keski-Euroopan kaivosalueista, joissa työ pääasiallisesti perustuu tähän miueraaliin, ja sekä lyijy että hopea otetaan talteen, mainittakoou Freiberg Saksissa, Clausthal Harzissa ja Přibram Böömissä. Paljou lyijymalmikaivoksia on myös Espanjassa ja Englannissa. Ruotsissa on mainittavin Salau hopeakaivos, jossa g. sisältää keskimäärin n. 0,75 % hopeaa. Suomessa on lyijyhohdetta saatu Pitkästärannasta, Orijärveltä, Pernajan Forsbystä, Degerön saarella Helsingin lähellä olevasta Stansvikin kaivoksesta y. m., kaikkialta kuitenkin verraten vähissä määrin. *P. E.*

Galenos *[-ē-]* (lat. *Galē'nus*), Klaudios, yksi muinaisaikojen etevimpiä ja vaikuttavimpia lääkäreitä ja sielutieteellisiä kirjailijoita. G. syntyi Pergamossa n. 130 j. Kr. ja harjoitti aluksi lääketieteellisiä opintoja Smyrnassa, Korintissa ja Aleksandriassa asettuen sitten lääkäriksi synnyinkaupunkiinsa. Rauhattomien sotaaikojen pakosta G. siirtyi sittemmin Roomaan. G:n kirjallinen tuotanto on tavattoman suuri ja monipuolinen (paitsi lääketieteellisiä, 125 muita aloja käsittelevää teosta; tunuetuin häuen teoksistaan on „Tekhne hiatrike" („lääkitsemistaito"). Se sisältää koko hänen lääkitsemisjärjestelmänsä, jonka perusajatuksena oli se, että kaikissa luonnonilmiöissä, taudit niihin luettuina, vallitsee kumoamaton tarkoituksenmukaisuus. G:n ajatustapa tuli sitten läpi vuosisatojen aina lähes 1500-luvun vaiheille saakka painamaan leimansa koko lääkitsemistaitoon, kunnes vihdoin tieteellisten tutkimusten varassa uusi aika alkoi koittaa näillä kuten muillakin aloilla. — G:n teoksia on vielä tallessa lähes sata. Hän lienee kuollut 201 j. Kr. *M. O-B.*

Galeobdolon luteum, keltapeippi, meillä ainoastaan Karjalan kaunaksella hyvin harvinaisena kasvava, korkeahko, keltakukkainen *Labiatæ*-heimoon kuuluva yrtti. *(J. A. W.)*

Galeopithecus, omituiuen, hyöuteissyöjiä, puoliapinoita ja siipijalkaisia muistuttava eläinsuku. *G. volans,* lentävä maki, kaguanki l. kubonki elää Taka-Intiassa ja Sundasaarilla: Sumatralla, Jaavalla ja Borneossa. Se on u. kissan kokoinen; tummanharmaa ja kastanjanruskea väri suojelee sitä hyvin vihollisilta. Pitkiä ja hoikkia raajoja ja häntää yhdistää toisiiusa jo kaulasta lähtevä nahka, jonka avulla eläin voi tehdä leijailevia lentohyppyjä puusta toiseeu. Se on yöeläiu, asustaa puissa, joiden lehtiä ja hedelmiä käyttää

Galeopithecus.

ravinnokseen. Filippiineillä on toinen laji, *G. philippinensis*. *E. W. S.*

Galeopsis ks. Pillike.

Galerius *[-ē'-]* (Gaius) G. Valerius Maximianus (k. 311 j. Kr.), Rooman keisarina 305-311, kotoisin Serdicasta (nyk. Sofia). Alhaisesta asemasta G. kohosi korkeimpiin sotilasarvoihin, taisteli menestyksellä persialaisia vastaan ja tuli Dioeletianuksen vävyksi sekä alikeisariksi 293. Dioeletianuksen ja Maximianuksen (ks. n.) luopumisen jäljestä 305 G. hallitsi valtakunnan itäosaa yhdessä cæsarinsa Maximinus Dazan kanssa. Ollen luonteeltaan raaka ja hurja G. julmasti vainosi kristittyjä v:sta 303 melkein kuolemaansa saakka. *K. J. H.*

Galesaurus, Theromorpha (ks. t.) lahkoon kuuluva matelijaeläin, jonka jäännöksiä on löydetty Etelä-Afrikan triasmuodostumista.

Galette *[galet']* (ransk., oik. = ohut leipä), virheellinen tai toukan vioittama silkkikokonki. Nämä kokongit revitään rikki, karstataan ja kehrätään langaksi samantapaisesti kuin puuvillakin. Niistä valmistetaan kudelankaa sekä kerrattua neulomasilkkiä (tunnetaan lankana nimellä chappe-silkki). *E. J. S.*

Galiani *[-ā'-]*, Fernando (1728-87), ital. valtiomies ja taloustieteilijä, oli 1760-69 virkamiehenä Napolin lähetystössä Pariisissa, jolloin tutustui Ranskan ensyklopedisteihin; hänen ja näiden välinen sivistyshistoriallisesti mieltä kiinnittävä kirjeenvaihto on julkaistu nimellä „Correspondance inédite de G. 1765-83 avec M. d'Épinay etc." (1818). Hänen tärkein teoksensa on „Dialogues sur le commerce des blés (1764), jossa hän kääntyy fysiokraatteja vastaan ja puolustaa viljanviennin kieltoa ja viljakaupan saattamista valtion valvonnan alaiseksi. [Mattei, „G. ed i suoi tempi"; hänen luonnontieteellisistä mielipiteistään, ks. Du Bois-Reymond, „Darwin versus G."]

Galicia *[-li'þ-]* (esp., room. *Calaïcum*), maakunta Espanjassa, käsittää Pyreneitten niemimaan luoteisimman osan, Atlantin valtameren, Asturian, Leonin ja Portugalin välissä; 29,154 km² ja 2,090,541 as. (1907) l. 77 km²:llä. Maakunta käsittää nykyiset Coruñan, Lugon, Orensen ja Pontevedran provinssit. Se on jokien uurtamaa vuorimaata (G:n pengermaa), jonka maakunnan pääjoki, Minho, alijuoksussaan erottaa Portugalin vuorimaasta. Rannikolla on hyviä luonnollisia satamia, jommoisia muualla Pyreneitten niemimaalta puuttuu. Ilmanala rannikolla on leuto ja tasainen, ylänkömailla vaihteleva. Sademäärä on erittäin runsas. Maa on hedelmällinen ja sen metsät upeat. Rehevät niityt ja laidunmaat tekevät karjanhoidon tuottavaksi. Luknisat satamat ja verrattain hyvät liikeneuvot edistävät kauppaa, mutta teollisuus on vähäpätöinen, huolimatta maan malmirikkaudesta. Asukkaat *(gallegos)* ovat sukua portugalilaisille; he ovat karaistua, rehellistä ja uutteraa, mutta köyhää ja henkisesti vähälahjaista kansaa. Talonpojat ovat vuokratilallisia, suuren verotaakan rasittamia. Siirtolaisuus on senvuoksi hyvin suuri. — G. muodosti erityisen kuningaskunnan sveevien vallan aikana (v:een 585) sekä 1060-71; tämän jälkeen se yhdistettiin Kastiliaan ja Leoniin, joihin se jo aikaisemmin oli kuulunut. *W. S-m.*

Galilea (kreik. *Galilaïa*, aram. *gālīlā* = piiri, alue; täydellisenä *„gelīl haggoijīm"* s. o. pakanain alue; Jes. 8_{23}; vrt. 1 Makk. 5_{15}), Palestiinan pohjoisin osa Jordanin länsipuolella, vuorimaa, jonka muodostavat useat yhdensuuntaiset, lännestä itään kulkevat kukkulajonot, joidenka välissä on vähäisiä viljavia tasankoja. G:n vaihtelevat maisemat ovat Palestiinan kauneimpia. Maaperä, joka on osaksi vulkaanista laatua, on hedelmällisempää ja sateet ovat runsaammat kuin muualla. Eteläisimpään kukkulasarjaan kuuluvat Natsaretin vuoret, joiden keskellä muutamassa viehättävässä notkelmassa Jeesuksen kotikaupunki sijaitsee. Kukkulajonon itäisenä huippuna on Tabor-vuori, joka kohoaa Jisre'elin tasangon koillisesta kulmasta ja jonka juurella on Nainin kaupunki. Pohjois- l. Ylä-Galilean vuoret ovat Jordanin länsipuoleisen maan korkeimmat; korkein huippu on Džebel Džermak (1119 m). — G. oli Naftalin heimon alueena (Jos. 20_7; 2 Kun. 15_{29}). Mutta niinkuin sen nimikin ilmaisee, oli sen väestö sekarotuista. Niin jo ammoisista ajoista. Senkin jälkeen kuin israelilaiset olivat näillä seuduin voittaneet varman jalansijan (Jos. 11_1 ja seur.; Tuom. 4_2 ja seur.; 18), asui siellä edelleen maan alkuasukkaita, kanaanilaisia, sekä sitäpaitsi amorilaisia ja heviläisiä, jotka olivat sinne tunkeutuneet pohjoisesta jo ennen israelilaisten tuloa. Salomo luovutti 20 kaupunkia Galileassa Tyyron kuninkaalle Hiramille (1 Kun. 9_{10} ja seur.). Myöhemmin, aramealais-sotien aikana, Damaskos valtasi nämä seudut. Jerobeam II:n onnistui jälleen yhdistää ne Israelin valtakuntaan, mutta ne menetettiin jo 734, jolloin Tiglatpileser III ne valloitti muodostaen niistä assyrialaisen maakunnan. G. tuli siten aivan eristetyksi Israelin uskonnon ja kansallisuuden vaikutuksesta, joka aikaisemminkin näkyy olleen näillä seuduin varsin heikko. Maanpaon jälkeisinä aikoina ruvettiin vähitellen jälleen rakentamaan yhteyttä Jerusalemin kanssa. Mutta vielä 165 oli juutalaisten lukumäärä G:ssa niin vähäinen, että Simon Makkabealainen eräällä sotaretkellään voi kuljettaa heidät kaikki sieltä mukanaan Judeaan (1 Makk. 5_{14-23}). Aristobulos I valloitti 104-3 Galilean ja pakotti sen pakanalliset — iturealais-arabialaiset, foinikialaiset ja kreikkalaiset — asukkaat tunnustamaan juutalaisten uskontoa ja lakia. Judean puhdasveriset juutalaiset halveksivat galilealaisia (Joh. 1_{46}; 7_{52}), jotka helposti tunnettiin heidän huolimattomasta, leveästä kielimurteestaan (Mark. 14_{70}; Matt. 26_{73}). Yhtäkaikki tuli G:sta, erittäinkin Tiberiaan kaupungista, 2:sella vuosisadalla j. Kr. juutalaisen oppineisuuden ja laintutkimuksen keskuspaikka. G., jonka asukkaiden urheutta ja vapaudenrakkautta Josephos kiittää, oli usein kapinaliikkeiden temmellyspaikkana viimeisellä vuosisadalla ennen ja ensimäisellä vuosisadalla j. Kr. *Ar. H.*

Galilei *[-ē'-]*. 1. Vincenzo G. (n. 1533-1600), it. matemaatikko, musiikkikirjailija, luutun- ja viulunsoittaja, huomattava jäsen siinä firenzeläisessä piirissä, jossa tietoisesti kehitettiin uutta n. s. monodista sävellystyyliä. Tähän tyyliin hän sävelsi Ugolinon laulun Danten Divina commediasta sekä Jeremiaan valitusvirren. Paitsi vallitsevaa polyfonista tyyliä vas-

taan tähdättyjä poleemisia kirjoituksiaan, hän julkaisi myös luuttusovitelmia aikansa kuuluisimpien mestarien kuorosävellyksistä sekä 2 löytämäänsä muinaiskreikkalaista (Mesomedeen) hymnisävelmää. *I. K.*

2. Galileo G. (1564-1642), it. fyysikko ja astronomi, edellisen poika, kaikkien aikojen nerokkaimpia luonnontutkijoita, synt. 18 p. helmik. 1564 Pisassa. Isän, joka myös oli etevä matemaatikko, sanotaan ensin aikoneen valita pojalleen kangaskauppiaan uran, mutta kun poika jo kouluaikanaan loistavasti edistyi tiedoissa, lähetettiin hän 1581 Pisan yliopistoon lääketiedettä lukemaan. Nuorukaisen suuret fysikaaliset taipumukset vetivät kuitenkin toisaalle. Kerrotaan häuen kerran 1583 Pisan kuuluisassa tuomiokirkossa, tarkatessaan kattokruunujen heilahduksia, havainneen heilahdusajan riippumattomaksi heilahduksien laajuudesta, ja täten hän tuli keksineeksi lain pienten heilahdusten isokronismista (tasaaikaisuudesta). V. 1585 G:lle antoi geometrian opetusta hänen isänsä ystävä Rieei ja tämän välityksellä hän nyt sai kokonaan vaihtaa lääketieteen matematiikkaan ja fysiikkaan. Varojen puutteessa hänen piti kuitenkin palata kotiinsa Firenzeen. Siellä hän, tutustuttuaan Arkhimedeen teoksiin, keksi hydrostaattisen vaa'an 1586. Sam. v. hän matkusti Roomaan ja pääsi ystäväksi mouen oppineen miehen, m. m. matemaatikko markiisi del Monteu kanssa. Tämäu kehoituksesta hän kirjoitti tutkielman kappaleiden painopisteestä, joka tuotti hänelle matematiikan professorin viran Pisan yliopistossa 1589 kolmeksi vuodeksi — 60 taalerin vuosipalkalla. Pisassa hän alkoi mainiot tutkimuksensa putousliikkeestä sekä yleensä tasaisesti muuttuvasta liikkeestä, tehden kuuluisat putouskokeensa Pisan kallellisesta tornista. Kokeet johtivat auttamattomaan ristiriitaan ehdottomasti oikeina pidettyjen Aristoteleen mielipiteiden kanssa liikkeestä. Hän huomasi m. m. että kaikki kappaleet putoavat yhtä nopeasti riippumatta painostaan (ellei ilman vastusta oteta huomioon), eikä, kuten Aristoteles väittää, samassa suhteessa nopeammin kun kappaleen paino on suurempi. Tulokset hän julkaisi kirjoituksessa: „Sermones de motu gravium" (esitelmiä raskaiden kappaleiden liikkeestä). Se tuotti hänelle monta ihailijaa, mutta myös niin mahtavia vihamiehiä, että hän menetti virkansa. G:n suosija del Monte hankki hänelle kuitenkin kohta sen jälkeen matematiikan professorin viran Padovan yliopistossa 1592. Tässä toimessa hän oli 18 vuotta, jolloin hänen maailmanmaineensa yhä kohosi. Häneu ympärilleen kertyi oppilaita kaikista maista. G. jatkoi tutkimuksiaan putousliikkeestä, keksi proportsionaaliharpin ja termoskoopin (koneen lämpösuhteitten tarkempaa määräämistä varten). V. 1609 G. kuuli kaukoputken keksinnöstä. Hän rakensi silloin ominpäin itselleen tähtitieteellisen kiikarin ja teki sillä tärkeitä havaintoja. Hän huomasi kuun pinnan epätasaisuudet ja linnunradan lukemattomien tähtien sikermäksi ja löysi 4 Jupiterin kuista, joille antoi nimen „Sidera Medicea" (Medicin tähdet) Toseanan suuriruhtinaan Cosimo II:n kunniaksi. Tämän kohteliaisuuden Cosimo palkitsi nimittämällä hänet 1610 ensimäiseksi matemaatikokseen ja luonnontutkijakseen ilman luennoimisvelvollisuutta. G. muutti nyt asumaan Firenzen läheisyyteen, jossa hänen tähtitorninsa vieläkin on nähtävänä. Hän jatkoi innolla tähtitieteellisiä havaintojaan, huomaten Venuksen ja Marsin vaiheet sekä auringonpilkut. Nämä havainnot vakaannuttivat hänessä mielipiteen Ptolemaiokseu maailmanjärjestelmän mahdottomuudesta ja Kopernikuksen järjestelmän (jonka mukaan aurinkokuntamme keskus on aurinko) etevämmyydestä. Tutkimuksensa tulokset hän julkaisi useassa kirjassa, lopullisesti kuuluisassa teoksessaan: „Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo" (1632). Siinä G. häikäisevällä tyylillisellä taidokkuudella vertaa keskustelun muodossa kolmen henkilön — Sagredon, Salviati'n ja Simplieion — kesken yllämainittua kahta maailmanjärjestelmää toisiinsa. Vaikka Ptolemaioksen järjestelmän puolustaja Simplieio näennäisesti voittaa, niin käy keskustelusta kyllä ilmi, että häneu perusteensa ovat heikoimmat. Teos herätti suurta ihastusta G:n ystävissä, mutta hänen vihollisissaan suunnatonta suuttumusta ja kostonhalua. G:lle sitä ennen suosiolliselle paavi Urbanus VIII:lle luuloteltiin, että Simplieiolla tarkoitettiin juuri häntä, jota G. siis muka oli teoksessaan ivannut. Kun sitäpaitsi inkvisitsionioikeus 1616 G:n aikaisempien kirjoitusten johdosta oli kieltänyt ketään levittämästä sitä oppia, että maa kiertää aurinkoa, se kun muka oli ristiriidassa Raamatun kanssa, niin lähetettiin G:lle kutsu saapua sanotun oikeuden eteen 1 p. lokak. 1632. Oikeudenkäynti kesti toista vuotta. Lopuksi hän — 69-vuotias vanhus — pakotettiin pitkien nöyryytyksien jälkeen ja kidutukseu uhalla julkisesti ja juhlallisesti polvillaan ja ainoastaau katumuspaita yllääu kieltämään Koperuikuksen oppi. G. tuomittiiu ensin elinkautiseen vankeuteen, mutta sai jo v:n 1633 loppupuolella ystävieusä välityksestä palata takaisiu Fireuzeu läheisyydessä olevaan huvilaansa Villa Areetri'in. G. teki edelleeukin ahkerasti tähtitieteellisiä havaintoja ja kirjallista työtä, valmistaen 1636 tärkeäu teoksensa „Discorsi e dimostratzioni matematiche intorno a due uuove scienze attenentti alla meeeaniea ed ai movimentti loeali". Se sisältää hänen tieteellisen tuotantonsa ytimen: ne hänen ajatuksensa, jotka oikeuttavat antamaan hänelle nimen dynamiikan (liikeopin) isä. — G:n tapa perustaa aina väitöksensä ja teoriansa kokeisiin teki hänestä uudenajan ensimäisen suuren luonnontutkijan ja induktiivisen tutkimustavan käyttäjän. Hänen kielensä erinomainen selvyys, taiteellisuus ja kansantajuisuus sanan parhaimmassa merkityksessä takasivat hänen mielipiteillensä laajan ja nopean levenemisen. G. oli, tekemällä havaiutoja teleskoopeilla, joiden sisus ei ollut kuten nykyajan tähtitieteellisissä kaukoputkissa valaistu, turmellut siinä määrin silmänsä, että hän viime elinvuotensa

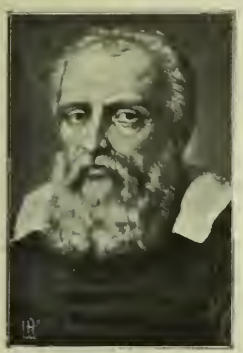

G. Galilei.

oli umpisokea; tähän liittyi lopulta myös täydelliuen kuurous. Oppilaittensa Torricelli'n ja Viviani'n hellää huolenpitoa nauttien G. kuoli 8 p. tammik. 1642. Hän on haudattuna Firenzen Santa Croce nimisessä kirkossa, jossa monet Toscanan suurmiehet lepäävät, ja hänen kiviarkkuusa jalustassa on m. m. sanat: *„Æternum patriæ decus"* (isänmaansa ikuinen kaunistus). V:sta 1890 ilmestyy Italiassa A. Favaron toimittama G:n koottujen teosten laitos „Edizione nazionale". [Martin, „Galilée, les droits de la science et la méthode des sciences physiques" (1868).] *U. S-n.*

Galilein luvut 1, 3, 5, 7..... ilmoittavat missä suhteessa vapaasti putoavan kappaleen perättäin seuraavina sekunteina (aikayksikköinä) kulkemat matkat suhtaantuvat toisiinsa. Koska nimittäin G:n keksimän lain mukaan vapaasti putoavan kappaleen matkat 1, 2, 3, 4.... sekunnissa suhtaantuvat kuten aikojen neliöt 1, 4, 9, 16...., niin ovat 1:sen, 2:sen, 3:nnen, 4:nnen... sek. matkat suhteelliset lukuihin 1, 3 (4-1), 5 (9-4), 7 (16-9).....

G:n luvuksi nimitetään myös vapaasti putoavan kappaleen ensimäisenä sek. kulkeman matkan pituutta. *U. S-n.*

Galimatias (rausk.), hölynpöly, sekasotku, „puuta heinää".

Galitsia (saks. Galizien), Itävallan kruunumaa; virallinen nimitys: G:n ja Lodomerian kuningaskunta ynnä Krakovan suurherttuakunta sekä Auschwitziu ja Zatorin herttuakunnat; sijaitsee Itävallan- ja Preussin-Sleesian, Venäjän, Bukovinan ja Unkarin välissä, alaltaan 78,532 km²; avariu Itävallan kruununmaista. G. ou Karpaattieu pohjoisrinteellä; nämät täyttävät maan eteläosan kulkien luoteesta kaakkoon ja kohoavat aina 2,000 m yl. merenp. Pohjoisosassaan maa viettää Veikseliä ja Dnestriä kohti ja muodostaa u. 200 m yl. mereup. olevan laajau tasankomaan. Näitten välillä n. 500 m yli merenp. kohoava matalakukkulainen suola- ja vuoriöljy-kerrostumia sisältävä maa-alue käy koko G:n läpi. Läunessä on kivihiili- ja vuorikaivoksia. G:ssa on kolea manuerilmasto, sillä maa on kylmille koillistuulille avoin; talvi on pitkä ja ankara, kesä lyhyt ja kuuma (Lembergin keskilämpö 7,5°). — V. 1907 G:n asukasluku arvioitiin 7,908,504:ksi, l. 101 km²:llä. Äidiukieleltään n. 55 % on puolalaisia (vars. länsiosassa) ja 42 % ruteeueja l. vähävenäläisiä (vars. idässä); saksalaisia on n. 200,000; uskonnoltaan n. 3,350,000 on roomal.-katolilaisia (enimmäkseen puol.), 3,104,000 kreik.-katolilaisia (enimmäkseen ruteeueja), yli 800,000 on juutalaisia ja 45,000 protestantteja. G:n molemmat yliopistot, Krakovassa ja Lembergissä, ovat puolalaisia; viimemainittu kuitenkin myös osaksi vähävenäläinen. Muita korkeampia oppilaitoksia: Lembergin teknillinen korkeakoulu, useita opettaja- ja pappisseminaareja sekä lukioita, metsä-, maanviljelys- ja kauppakouluja sekä vuorikoulu; yleisestä koulupakosta huolimatta käy vain n. 80 % kouluiässä olevista lapsista kansakoulua. — Maanviljelys ou tärkein elinkeiuo. Suurin osa G:u alaa, yli 96 %, on tuottavaa maata, n. 50 % on viljeltyä ja tuottaa, epätäydellisestä viljelystavasta huolimatta, sadon, josta useimmiten myös riittää vientiä muuanne. Viljalajeista ruis, vehnä, ohra ja kaura ovat tärkeimmät, niitten ohella viljellään maissia, tattaria ja hirssiä sekä paljon perunoita, sokerijuurikkaita, turnipsia, rapsia, pellavaa, hamppua, humaloita, tupakkaa y. m. Karjaa ja kotieläimiä ei pidetä varsin paljon, enimmin hevosia (pienikasvuinen, mutta kestävä rotu), sikoja ja nautakarjaa. Metsät, n. 26 % pinta-alasta, tuottavat puutavaroita, joita myös viedään maasta suuret määrät. Wieliczkan ja Bochuiau kaivoksista louhitaan vuorisuolaa ja suolatehtaista saadaan keittosuolaa, yhteensä n. 150,000 tonnia v:ssa, arvoltaan yli 18 milj. mk:aa. Vuoriöljyä saadaan n. ½ milj. tonnia ja kivihiiltä 1 milj. tonnia v:ssa. Vuorityö tuottaa sen lisäksi vähän lyijyä, sinkkiä ja rautaa. Teollisuus ei ole erityisen huomattava. G:ssa on polttimoja ja olutpanimoja, vuoriöljyn-tislauslaitoksia, sahalaitoksia, sokeri-, tupakka-, kone-, kutomay. m. tehtaita. Kauppa on vilkas, suureksi osaksi juutalaisten käsissä. Rautatieverkko on n. 4,000 km, vesiteitä n. 2,000 km. — Hallinnollisesti G. on jaettu 79 aluepäällikkökuntaan. Kahdella kaupungilla, Lembergillä ja Krakovalla, on oma hallitus-sääntönsä. G:n maapäiviin kuuluu 161 jäsentä, joista 149 valittua edustajaa. Valtioneuvostossa on kruununmaalla 106 edustajaa. — Pääkaupungissa Lembergissä asuva käskynhaltija hoitaa maan hallitusta. *W. S-m.*

Historia. Nimi johtuu Haliez-kaupungin ja -linnan nimestä ja tarkoitti aikaisemmin vain San-virran itäpuolista, myöhemmin myös länsipuolista aluetta. G. nyk. merkityksessä käsitti alkuaan useampia itsenäisiä alueita, jotka olivat slaavilaisten heimojen hallussa. Länsi-osa maata, jossa Krakova kohosi pääkaupungiksi, kuului 800-luvulla Svatoplukin Suur-määräläiseen valtakuntaan, joutui n. 1000 Puolan yhteyteen ja nimitettiin siitälähin Vähäksi-Puolaksi. Itä-osa taas tuli useiden vaiheiden jälkeen 1000-luvun lopulla Venäjän yhteyteen erityisenä ruteenilaisena l. venäläisenä ruhtinaskuntana. Pääkaupunkina siinä oli ensin Przemysl, sittemmin Haliez ja viimeiu Lemberg. — 1100-luvulta Puolan valtakunnan hajaantuessa Krakova tuli suuriruhtinaan asuinpaikaksi, ja muut puolal. ruhtinaat olivat hänen alaisiaan. Oltuaan jonkun aikaa Böömin ja Saksan yhteydessä Vähä-Puola jälleen joutui Puolalle, kun tämä valtakunta 1300-luvulla uudistettiin, ja Krakova tuli sen pääkaupungiksi. Puolan Kasimir Suuri valloitti lisäksi 1340-luvulla itäiset alueet, alkuperäisen G:n ja Lodomerian (Volhyuian Vladimir kaupungin nimestä; Lodomeria oli aikaisemmin G:aan yhdistetty). Näissä alueissa oli tätä ennen käyty vaihtelevia taisteluja eri sukujen kesken ja niihin olivat myös Unkarin hallitsijat sekaantuneet; joksikin ajaksi maat sitten olivat joutuneet tataarien valtaan. 1200-luvulla oli perustettu Lemberg l. Lvov. — Kasimirin jälkeen hänen sisarenpoikansa Ludvik Suuri, Unkarin ja Puolan kuningas, yhdisti G:n ja Lodomerian Unkariin, mutta hänen tyttärensä Hedvigin, Puolan perijän, mentyä naimisiin Liettuan suuriruhtinaan Jagellon kanssa 1386, nämä maat joutuivat pysyväisesti Puolalle ja sulivat Vähä-Puolan kanssa yhteen samaksi valtiolliseksi kokonaisuudeksi. — Puolan ensimäisessä jaossa 1772 tämä alue l. nykyinen G. joutui (G:n kuningaskunnan ynnä Lodomerian nimisenä) Itä-

vallalle, joka yhdisti siihen Bukovinan 1786. Puolan kolmannessa jaossa 1795 Itävalta vielä sai lisäksi Bugiin ja Piliçaan saakka ulottuvan alueen Länsi- tai Uus-G:u nimisenä (entistä aluetta sanottiin silloin Itä- l. Vauhaksi-G:ksi), mutta sai luovuttaa sen ynnä lisäksi Krakovan ja osan Itä-G:a Varsovan suurherttuakunnalle Wienin rauhassa 1809. Wienin kongressissa 1815 Länsi-G. jäi Puolalle (Venäjälle) ja ennen luovutettu osa Itä-G:a yhdistettiin silloin perustettuun Krakovau tasavaltaan. Tästä tuli v:sta 1830 alkaen puolalaisen kiihotuksen pesäpaikka, ja kun siinä 1846 alkoi varsinainen Puolan uudistamista tarkoittava kapina, yhdistettiin Krakovan tasavalta Venäjän, Preussin ja Itävallan päätöksestä viimemainittuun valtioon ja liitettiin 1849 suurherttuakunnan nimisenä G:aan, josta taas Bukovina erotettiin eri kruununmaaksi. — Aikaisemmiu koetettiin G:aa saksalaistuttaa, mutta puolalainen kansallisuus on siinä osoittautunut voimakkaimmaksi; puolalaiset ovat sittemmin alkaneet vaatia suurempaa itsenäisyyttä, mikä osaksi on onnistunutkin; maapäivillä heillä on euemmistö. Krakovan yliopisto on puolalais-harrastusten keskus. Sen sijaan puolalaiset ovat sortaueet ruteeneja ja uäiden kausallisuuksieu kesken käydään kiivasta taistelua. Osoituksena viimemaiuittujen tyytymättömyydestä on, että 1908 eräs ruteeuilainen ylioppilas murhasi G:n maaherran, kreivi Potocki'n. *G. R.*

Galitsin *[-li'-]*, ven. ruhtinassuku. ks. Golitsyn.

Galitšin aarre. Galitš on pieni kaupunki Kostroman läänissä Veuäjällä pieueu, korkearantaisen Galitšiu-järven etelärannalla. Järvi kuuluu Volgan vesistöön. Seu pohjoisrauualla lähellä Turovskoeu kylää tuli 1836 näkyviiu myllytietä korjattaissa joukko merkillisiä vaskija hopeaesineitä. Esineet olivat tiedonannon mukaan suuressa saviastiassa, mikä ylösotettaissa meni rikki, jolloin osa niistä vyörähti jokeen. Jäljelle jääneeseen kalustoon kuului: 2 ehyttä ja 3 osittaista vaskista epäjumalankuvaa, alta ontto suurisilmäinen matelijan kuvio, 2 avokitaiseen lohikäärmeenpäähän päättyvää vaskista veitsenkahvaa, joista toisessa vielä oli jäljellä ohut lehtimäinen vaskiterä, käyrä reiällinen vaskikirves, renkaita, riipushelyjä, uuolenteriä, vaskiliuskoja ja pieniä hopeanastasia. Esiueet joutuivat sittemmin hajalleen eri tahoille, joten vaiu osa niistä on tallella. — Äsken toimitutti Suomen muinaismuistoyhdistys kaivauksia paikalla, ja selvisi silloin, että kysymyksessä oli suunnatou vaskikaudenaikuinen asuinpaikka. Se ou sijainuut n. 4-5 m korkealla kummulla, jota halkoo pieni Lykšinka-joki, ja joka on pääasiassa hietamaata. Siinä paljastui pari pienistä kivistä tehtyä liedensijaa, ja niiden ylä- ja alapuolella sekä välissä tavaton määrä saviastiainpaloja, joitakuita piinuolenteriä ja -lastuja, taltta y. m. Saviastiat olivat kahta eri laatua, osaksi sentapaisia kuin Suomen ja Venäjän kivikautisissa löydöissä, osaksi sellaisia kuiu Kaukaasian vaskikautisissa. Viimemainitut lienevätkin kauppatavaraa etelästä, samoinkuiu useat aarteeu metallikapineetkiu. Ajaltaan **on aarre** asetettava sikäläiselle varhaisemmalle vaskikaudelle, mikä tuskin lienee vanhempi kuin n. v. 2000 e. Kr. *A. M. T.*

Matelijan kuvio.

Epäjumalan kuva.

Galitsina, rautatienasema Viipuri-Pietariu radau varrella, Viipurista 29 km ja Pietarista 100 km päässä. *K. S.*

Galium ks. Matara.

Galizia ks. Galitsia.

Gall, Frans Joseph (1758-1828), saks. lääkäri; antautui jo nuorena anatomian ja fysiologian tutkimiseen, kiinnittäen erityistä huomiota aivojen muodostumiseen ja toimintoihin. Tästä G. johtui sittemmin perustamaan frenologia-oppiusa (ks. Freuologia), josta alkoi pitää luentoja Wienissä. Häuen oppinsa katsottiin kuitenkin vievän materialismiin, josta syystä luennot kiellettiin. G. jätti silloin Wienin ja kierreltyään useissa maissa hän asettui lopuksi Pariisiin, jossa sai opilleen tunnustusta. Kaiken frenologiaa koskevan oppinsa hän yhdisti teokseen „Recherches sur le système nerveux en général et sur eelui du cervau eu particulier". Tärkeimmän teokseusa G. julkaisi 1810-12 nimellä „Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier". *M. O-B.*

Galla, Somalin-niemimaalla Afrikassa asuva alkujaan luultavasti haamilainen, nyk. hyvin (etelässä vars. bantu-ueekerien, ranuikolla arabialaisten kaussa) sekoittunut kansanryhmä, jonka rotu-ominaisuudet ovat vaikeat määritellä. G:t ovat keskikokoisia, tummau- tahi vaaleanruskeita, tukka tavallisesti villainen. He asuvat kartionmuotoisissa majoissa, käyttävät pukuina puuvillaisia viittoja. Aseina ovat peitset ja miekat ynnä myös jouset ja nuolet sekä pyöreät nahkakilvet. G:t harjoittavat maanviljelystä, karjanhoitoa, punontaa ja saviastiain valmistusta sekä kutomateollisuutta. Pohjoisessa he ovat islaminuskoisia, etelässä pakauoita. G:t jakaautuvat useihin heimoihin; heidän päällikönsä, jotka he valitsevat määräajaksi, ovat perheenisien neuvostosta riippuvaiset. — Alkujaan g:t asuivat koko niemimaalla, mutta 13-15:nnellä vuosis. arabialaiset siirtyivät tänne ja osaksi tunkivat g:t tieltään, osaksi sulautuivat heihin (vrt. Somali). Täten g:t siirtyivät pois rannikolta ja tulivat bantu-heimojen naapureiksi, osa heistä muutti myös Abessiiniaan. G:n kieli on soinnukas, se kuuluu haamilaisen kieliryhmän kušiittilaiseen kieliheimoon ja jakaantuu viiteen toistensa kaltaiseen murteeseen. *W. S-m.*

Gallaatit, gallushapon suolat.

Gallait *[galè']*, Louis (1810-87), belgial. maalaaja, opiskeli syntymäkaupungissaan Tournai'ssa Hennequinin johdolla, sitten Antverpeuissa ja Pariisissa. Työskenteli Brysselissä maa-

lateu Delarochen tapaan historiakuvia, jotka ovat loisteliaan koloristisia ja realistisen tarkkoja tekotavaltaan. Saavutti maineensa isolla taululla „Kaarle V:n hallituksesta-luopuminen" (1841, Brysselissä), joka oli näytteillä Saksassakin, missä se herätti suurta huomiota. G:n varsinainen pääteos on iso ja kaamea kuva „Brysselin ampujakunta viimeisellä kunniatervehdyksellä Egmontin ja Hoornin ruumisten ääressä" (1851, Tournai'ssa, toisinnos Antverpenissa). G:n nykyään jo vanhentuneen historiamaalauksen seuraajaksi Saksassa tuli Piloty. G. oli myöskin ansiokas muotokuvaaja. *E. R-r.*

Gallas, Matthias (1584-1647), Campon kreivi, Lueeran herttua, itäv. sotamarski kolmikymmenvuotisessa sodassa. Oli ensin liigan, sitten keisariu palveluksessa, otti osaa m. m. Nürnbergin taisteluihin, tuli Wallensteinin murhan jälkeeu 1634 uuden ylipäällikön, arkkiherttua Ferdinandin lähimmäksi apulaiseksi ja sai sam. v. Nördlingenin suuren voiton herttua Bernhard Weimarilaisesta ja Kustaa Hornista. Myöhemmin G. ei kuitenkaan täyttänyt häneen liittyneitä toiveita, vaan kärsi tappioita sekä ranskalaisia että varsinkin ruotsalaisia vastaan ja pantiin viralta. Hän sai kyllä jälleen päällikkyyden parikin kertaa esim. 1643 Torstensonia vastaan, voimatta kuitenkaan mitään toimittaa; hänen sotajoukkonsa joutui puutteesta melkein häviöön ja hänen ratsuväkensä voitettiin Jüterbogkin luona. Onnettoman sodankäyntinsä tähden G. kutsuttiin sotajoukkojen tuhoojaksi. *G. R.*

Gallatin *[gälətin]*, Albert (1761-1849), pohjois-amer. valtiomies; synt. Genèvessä, matkusti 1780 Ameriikkaan, ottaakseen osaa vapaussotaan; oli 1795-1801 kongressin edustajahuoneen jäsenenä, 1801-13 finanssiministerinä osoittaen tässä virassa suurta taitoa, 1814 Yhdysvaltain edustajana Yhdysvaltain ja Englannin välisissä rauhanneuvotteluissa; 1816-23 lähettiläänä Pariisissa ja 1831-39 New Yorkissa sijaitsevan Kansallis-pankin johtajana. G. oli federalisti ja vapaakauppamies. Hän on myöskin tullut tunnetuksi kansa- ja muinaistieteellisistä iutiaani-tutkimuksistaan, joista arvokkaimmat ovat „Synopsis of the Indian tribes etc" (1836), „Semieivilized nations of Mexico, Yucatan aud Central America" (1845). [J. A. Stevens, „Albert G."] *E. M-a.*

Gallé *[galē']*. Émile (1846-1904), ransk. taiteilija, tunnettu värillisistä lasiteoksistaan, joissa koristeet (enimmäkseen kasviaiheet) ovat japanilaisten tapaau käsitellyt uaturalistisesti ja erittäin hienosti. G. valmisti myös huonekalusommitteluja. Häneu kirjoituksiaan „Écrits pour l'art" ilm. 1908. [L. Fourcaud, 1903.] *E. R-r.*

Galle, Juhana (1614-76). soturi, tuli 1633 kornetiksi Uudeumaau ratsuväen rykmenttiin, 1648 majuriksi, 1657 rykmentin everstiksi. Otti kunniakkaasti osaa Kaarle X:n Kustaan sotiin, esim. Puolassa Varsovan taisteluun 1656 sekä Tanskassa Fredriksodden valloitukseen ja 1658 menoon Beltien yli. Määrättiiu 1673 jäseneksi erääseen komiteaan „sotalaitoksen uudistamiseksi Suomen suuriruhtinaskunnassa". Suomen ratsuväen etunenässä G. saapui 1676 Skånen sotatanterelle, ja kaatui Lundin taistelussa 4 p. jouluk. luodin lävistämänä yhdessä vanhimman poikansa Klaus G:n kanssa. Hänen ruumiinsa tuotiin Suomeen ja haudattiin Sauvon kirkkoon. Nuorempi poika everstiluutnantti Juhana G. kuoli samalla tavalla sankarikuoleman Pultavan luona 28 p. kesäk. 1709 ja häneen sammui miehenpuolelta Gallen soturisuku. *K. G.*

Galleeraus, jaequardi-niisien jakaminen ja pujottaminen tiuhtalautaan sekä niisinauhojen sitomineu itse niisiin ja niidensilmiin. *E. J. S.*

Gallegos *[galje'gos]*, Galician (ks. t.) asukkaat.

Gallen, St. ks. St. Gallen.

Gallén-Kallela, Akseli Valdemar (s. 1865), suom. taidemaalari, syntyi 26 p. huhtik. 1865 Porissa, jossa isä Peter Wilhelm Gallén oli Suomen Pankin kasööriuä; äiti oli merikapteenin tytär Anna Mathilda Wahlroos. Suvun esi-isät olivat talonpoikia Lemulla. vielä iso-isällä oli suvun suomalainen nimi Kallela. Äidinäidin kantaisän kerrotaan olleen ranskaa puhuva lapsi, joka mustalaisten mukana oli joutuuut Ruotsiin. Varhaisimmat lapsuusvuotensa tuleva taiteilija vietti Tyrväällä, isänsä Vänni ja Jaatsi nimisillä maatiloilla,

Gallén-Kallela.

kävi 4 luokkaa ruots. normaalilyseota ja tuli 1881 oppilaaksi Taideyhdistyksen piirustuskouluun nauttien samalla S. A. Keinäsen ja A. v. Beckerin yksityisopetusta. Lähti 1884 Pariisiin ja opiskeli „Académie Julien"issä melkein yhtämittaa v:een 1889, saaden erinäisiä valtion matkarahoja. Pariisissa olivat hänen opettajiuaan Bouguereau. Cormon ja Tony Robert Fleury, mutta eniten hänelle antoi herätteitä Jules Bastien-Lepage (ks. t.). — Hänen ensimäinen öljyvärimaalauksensa oli „Poika ja varis" v:lta 1884, seur. v. valmistui Pariisissa „Akka ja kissa" (Turun taidemuseossa). V. 1887 hänellä oli erikoisnäyttely Helsingissä. Tältä ajalta on m. m. „Hämäläistuvan sisusta" (1887), kauppaneuvos G. A. Serlachiuksen muotokuva (1888), „Matkalla Tuonelaan" (sam. v.), „Haavakuume" (1889), jonka johdosta G.-K. kutsuttiin pariisilaisen „Société nationale des beaux-arts"-yhdistyksen jäseneksi; „Ettone" (1889, Göötteporin museossa) ja „Ensi opetus" (1889, myyty Lontooseen, josta T.-yhdistys sen osti kokoelmiinsa 1908), „Madonna" (1891, taiteilijan vaimon kuva). Samalta ajalta on Talonpoikaissäädyn puhemiehen C. J. Slotten muotokuva (Säätytalolla). Vv. 1890 ja 1892 G.-K. oleskeli kesän ja syksyn Kuhmoniemellä, Venäjän Karjalassa ja Kuusamossa, maalaten maisemia ja kansanelämänkuvauksia, kuten taulut „Kesäyö Kuusamossa", „Koski Kuusamossa", „Paimenpoika Paanajärveltä" (kaikki v:lta 1892). Sam. v. hän sai valtion palkinnon henkilömaalauksessa ensimäisestä Kalevala-aiheisesta teoksestaan, kolmiosaisesta Aino-taulusta (ostettu yleisillä varoilla ja talletettu T.-yhdistyksen kokoelmiin; ks. Aino). Sitä seurasi „Sammon taonta"(1893) ja „Imatra talvella" (mol. T.-yhdistyksen omia).

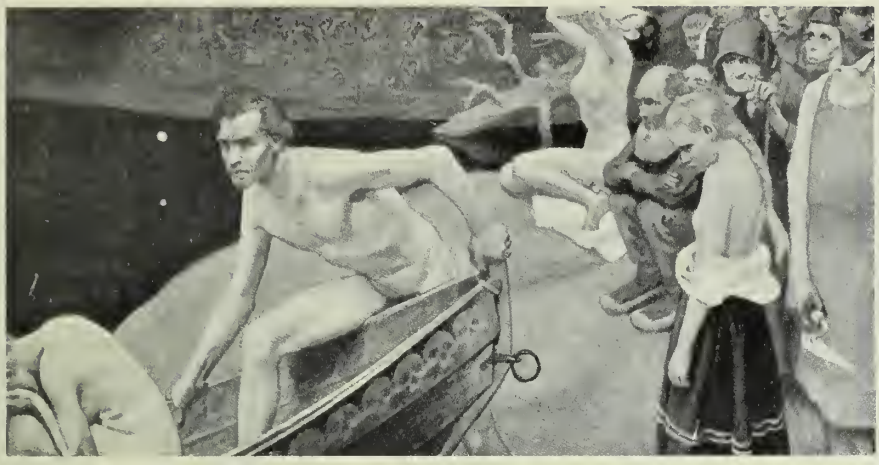

Freskomaalauksen luonnos Porin mausoleumia varten (katkelma).

Eukko ja kissa (1885).

Velisurmaaja (1897).

Lemminkäisen äiti (1897).

Sammon taonta (1893).

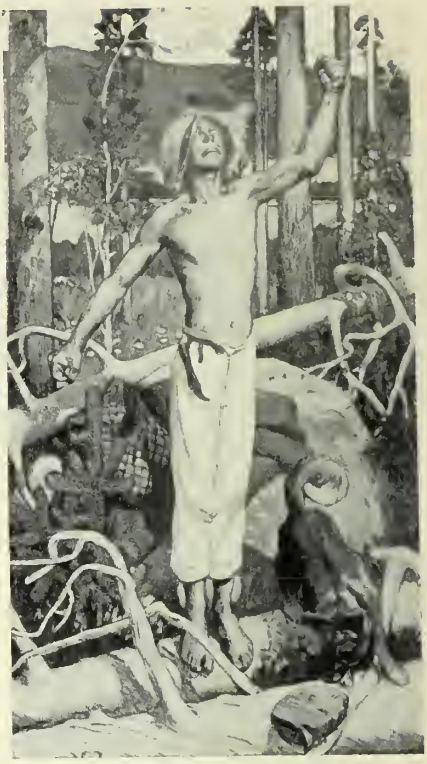

Kullervon kirous (1899).

Sammon puolustus (1896).

V. 1894 G.-K. asettui asumaan yksinäiseen metsäseutuun Ruovedelle. Samoihin aikoihin huomataan hänen taiteessaan ulkonainen suunnanmuutos. Edelliset teokset olivat melkein kaikki olleet naturalistisia todellisuuskuvia, mutta tauluillaan „Probleemi" (myöhäisempi nimitys „Symposion") ja „Conceptio artis" (mol. v:lta 1894) taiteilija astui n. s. symbolismin, aatemaalauksen kannattajien joukkoon. Tämä oli kumminkin vain väliaste seuraavaan kehityskauteen, koristeellisiin Kalevalatauluihin. Symbolistisia lisäkkeitä on vielä hiukan jäljellä taiteilijan äidiu muotokuvassa (1895) ja „Lemmiukäisen äidissäkin" (1897, valtion palkinto 1898), mutta „Sammon puolustus" (1896) on yksinkertaiselta viiva- ja värikäsittelyltään puhtaasti dekoratiivinen teos. Vieläkin vahvemmin tyyliteltyjä ovat „Velisurmaaja" (1897, Antellin kokoelmissa) ja „Joukahaisen kosto" (1898, Turun T.-museossa). Dekoratiiviseu ja naturalistisen käsittelyu rajalla on „Kullervou kirous" (1899, Antellin kokoelmissa); suuri freskomaalaus „Kullervon sotaanlähtö" (1900, Ylioppilastalou musiikkisalissa) on sen sijaan taas täysin koristeellinen tyyliltään. Samaan lajiin kuuluivat myöskin ne neljä kattofreskoa, joilla G.-K. koristi Suomeu paviljongin Pariisin maailmannäyttelyssä 1900 („Sammon taonta", „Ilmarinen kyntämässä kyistä peltoa", „Taistelu Sammosta" ja „Kristinuskon voitto"; luonuokset Antellin kokoelmissa). Vv. 1901-03 häu koristi vertauskuvallisilla ja syväsisältöisillä freskoilla tehtailija F. A. Juseliuksen rakeunuttaman hautakappelin Porissa. Valitettavasti tämä suurtyö on jo joutunut häviön omaksi: joku seinistä erittyvä aines syövyttää värit näkymättömiin. Tämän jälkeen G.-K. ryhtyi uudelleen Kalevalasommitteluihinsa, yksityisnäyttelyssä Helsingissä 1908 oli niitä kolme uutta: „Purren valitus", „Sammon ryöstö" ja „Väinämöisen lähtö", vähemmän koristeellisesti tyyliteltyjä kuin edelliset Kalevalataulut, ja syysnäyttelyssä 1909 „Hauki" ja „Kevät" (sam. v. näytteillä Pariisin kevätsalongissa). Paitsi Kalevalakuvia on taiteilija maalannut suuren joukon maisemia, varsinkin eteviä lumitutkielmia sekä myös useita muotokuvia. Näistä ovat etenkin saks. näyttelijän R. Rittuerin ja ven. kirjailijan Maksim Gorkijn kuvat voimakkaasti luonteenomaisia.

G.-K. on tehnyt uutterata, jopa suorastaan uranuurtavaa työtä monella muullakin taiteellisella alalla. Hän on kokonaan kuvittanut A. Kiven „Seitsemän veljestä" sekä laatinut piirustuksia teokseen „Suomi XIX vuosisadalla" ja saksalaiseen aikakauskirjaan „Pan"; sitä paitsi tehnyt suunnitelman suuren kuvitetun Kalevala-teoksen aikaansaamiseksi (ks. „Kansalliskirjokirja"). Etsaajana ja puunpiirtäjänä hän on meidän huomattavimpia kykyjämme. Hän on sommitellut ja valmistanut lasimaalauksia, kuvakudoksia, metallikoristeita, huonekaluja, vieläpä yritellyt rakennuspiirustukseukin alalla. Erikoisen suomalaisen tyylin syntyminen on suureksi osaksi hänen ausiotaan. Suomeu paviljongissa Pariisissa 1900 oli yksi huone sisustettu kokonaan hänen piirustustensa mukaisilla verhoilla ja huonekaluilla. Osa tätä sisustusta, joka sai erikoisen palkinnon, joutui oston kautta Hampurin taideteollisuusmuseoon.

G.-K:n nimi on laajalti tunnettu ulkomaillakin, missä hänen teoksiaan on usein ollut näytteillä, varsinkin Saksassa. V. 1895 hänellä oli yhdessä norj. Edv. Munekin kanssa erikoisnäyttely Berliinissä sekä yksinään ensin Dresdenissä ja sitteu Gööteporissa. V. 1901 hän otti osaa Wienin pohjoismaalaiseen näyttelyyn sekä etsauksillaan samanvuotiseen Dresdenin näyttelyyn. Vuotta myöhemmin hänellä oli kokoelma teoksiaan näytteillä Münehenissä, Krefeldissä ja Berliinissä sekä mausoleofreskojen luonnokset 1904 Wieuissä. Pariisin syyssalongin suom. näyttelyssä 1908 hänellä oli lähes 40 teosta. V. 1907 G.-K. otti muutamien muiden suomal. taiteilijoiden kanssa osaa Budapestin kansainväliseen taidenäyttelyyn ja sai Unkarin valtion suuren kultamitalin. Sam. v:n lopussa ja seur. v:n alkupuolella hänellä oli n. 500 piirustusta, vesivärimaalausta, etsausta ja luonnosta käsittävä yksityisnäyttely Budapestissä. G.-K. kutsuttiin Unkarin taideteollisuusseuran kunniajäseneksi ja myi siellä m. m. suuren taulunsa „Purren valitus" yksityiseen kokoelmaan sekä maalasi joukou Unkarin ylhäisön muotokuvia. — Hänen taiteensa tunnusmerkillisiä ominaisuuksia ovat äärimmäisyyksiin menevä subjektiivisuus, rikas mielikuvitus, voimakas, melkeinpä raju temperamentti, omintakeinen, usein aitokansallinen aiheenvalinta ja käsittely sekä taiteellisten ilmaisukeinojen erinomainen hallitseminen. — G.-K., joka on paljon matkustellut Euroopan eri maissa, oleskelee nykyisin (1910) lähellä Nairobia, brittiläisessä Itä-Afrikassa. [Wentzel Hagelstam, „Axel Gallén" (1904); Gustaf Strengell, „Suomalaisia taiteilija-mestareita"(1906); J. Öhquist, „A. Gallén-Kallela" (Valvoja, 1908); Fredr. J. Lindström, „A. Gallén-Kallela" (Oma Maa, IV); Étienne Avenard, „A. Gallén-Kallela" (Art et Décoration, 1909); Axel Gallén ulkomaau sanomalehdissä (1895).] *F. L.*

Galleria ks. Vahakoi.

Galleria (it. *galleri'a*, ransk. *galerie*). 1. Suuri pitkän kapeahko sali palatseissa ja linnoissa. — 2. Taidekokoelma (esim. Dresdenin-g.). — 3. Keskiajan tyyleissä kirkkofasadien ja sisustojen kerrosjaot, usein kapeiden, arkadeihin avautuvien muurikäytävien muotoisina. — 4. Teatterikatsomon ylimmät rivit. *U-o N.*

5. Linnoitustaidossa sanotaan g:ksi niitä kapeita katettuja käytäviä, joita rakennetaan linnoitusmuureihin pitkin vallihautoja tai linnoitusvarustusten alle miinojen asettamista varten. Sen mukaan missä linnoituksen osassa g:t sijaitsevat, on niillä eri nimet, niinpä puhutaan esim. eskarppi-, kontreskarppi-gallerioista, tai nimitetään niitä sen tarkoitukseu mukaan, mitä varten ne ovat olemassa, kuten esim. miina-galleriat. *M. v. H.*

6. Aikaisemmissa sotalaivoissa peräpeilin molemmin puolin rakennetut ulkonemat, jotka kaunistavat peräkeulaa ja suurissa laivoissa usein sisustettiin päällikön käytettäviksi.

Galleria-metsä, kapea, jotakin puroa, jokea, järven- tai merenrantaa reunustava metsä. *A. C.*

Galleruca, kovakuoriaissuku lehtiterttujeu heimossa. Jotenkin pieniä mustia tai ruskeita hyönteisiä, joiden keskiruumis on takaruumista paljon kapeampi, tuntosarvet jokseenkin pitkät

ja hoikat. Elävät kosteissa ruohikoissa, lumpeiden lehdillä j. n. e. Suomessa 13 lajia. ks. kuvataulu: Kovakuoriaiset. *U. S-s.*

Gallia, gallialaisten, kelttiläisten pääheimon, kotimaa vanhalla ajalla; vastaa nyk. Ranskaa, Belgiaa, osia Alankomaista ja Saksasta (Reinistä länteen), suurta osaa Sveitsiä sekä myös, roomal. kielenkäytön mukaan, nyk. Pohjois-Italiaa (Adigeen saakka), johon gallialaisia heimoja oli asettunut. Viimemainittua maata roomalaiset kutsuivat nimellä G. cisalpiua (Alppien tämänpuolinen G.), erotukseksi Alppien tuonpuolisesta maasta (G. transalpina). G. transalpina (myös G. ulterior, G. propria, G. braecata asukasten laajojen housujen tai G. comata heidän pitkän tukkansa tähden) rajoittui lännessä Atlantin valtamereen, etelässä Pyreneihin ja Välimereen, idässä Var-jokeen, Alppeihin ja Reiniin, pohjoisessa Englannin kanavaan. G:n muut virrat edistivät laivakulkua, kuten Garonne (lat. Garumna), Loire (Liger), Seine (Sequana), Rein (Rhenus), Rhône (Rhodanus). Maa oli yleensä hedelmällistä, lukuunottamatta soisia Reinin ja Schelden suistomaita sekä lounaisosaa, joka oli hietikkoa (vrt. Rauskan maantieto). Varsinkin etelä-osa oli rikas tuotteista; siellä olivat kreikkalaiset uutisasukkaat aikaisemmin levittäneet sivistystä. Paitsi maanviljelystä harjoitettiin vuorityötä Sevenneissä ja Pyreneissä; metalliteollisuus oli edistyuyt. Kauppa oli kukoistava; paitsi jokia oli sen käytettävinä myös maanteitä, joita varsinkin roomalaiset maahan tultuaan rakensivat ja joideu avulla m. m. G:n ja Italian välineu yhdysliike Alppieu poikki elpyi. G:n väestö jakaantui kahteen pääryhmään, lounaassa asuviin iberiläisiin alkuasukkaihin ja myöhemmin saapuneihin kelttiläisiin l. gallialaisiin ja ligurilaisiin; viimemainitut asuivat Rhônen suusta Etrurian rajaan saakka. Kelttiläistä sukuperää olivat aremorikalaiset nyk. Bretagnen ja Normandian rannikolla, senonit ja parisilaiset Seinen tienoilla, aulerkit Seinen ja Loiren välillä, piktavit ja santonit Loiren ja Garonnen välillä, arvenit Sevenneiu-vuoristossa, aeduit Loiren ja Saônen välillä, sekvanit Franche-Comtéssa y. m. Alppiseuduissa asui lukuisia heimoja, muutamat ligurilaista alkuperää; kelttiläisiä olivat m. m. allobrogit Isêren ja Saônen välillä, helvetialaiset nyk. Sveitsissä. Koko koillisosa G:a oli belgialaisten käsissä, joihin kuului useampia heimoja; heihin oli ehkä osaksi sekaantunut germaaneja. Cæsarin mukaan oli G:u silloisina pääosina: Akvitania Pyreneitten ja Garonnen välillä, Celtica Seineen ja Marneen sekä Belgiea Reiniin saakka. Augustuksen aikaan G. jaettiin provinsseihin: Akvitania (myöhemm. Vasconia) Loireen saakka, G. Narbonensis (kaakkoisosa), G. Lugdunensis (Loiren ja Seinen välillä ja Belgica. Viimemainitusta erotettiin Claudiuksen aikana eri provinsseiksi Germania superior ja G. inferior (vas.-puoliset Reininmaat). Useat Rauskan ja sen rajamaiden kaupungit olivat jo näihin aikoihin olemassa G:n kaupunkeina, esim. Narbo (Narbonne), Aquæ Sextiæ (Aix), Tolosa (Toulouse), Massilia (Marseille), Burdigala (Bordeaux), Lugdunum (Lyon), Lutetia Parisiorum (Pariisi), Lugdunum Batavorum (Leiden), Confluentes (Koblenz), Colonia Agrippina (Köln). G. eisalpina (myös G. togata, koska asukkaat käyttivät roomalaista togaa) ulottui Alpeista Apenniineihin, Ancouaan, Pon alajuoksuuu ja Adigeen (tämän virran toisella puolen oli veuetein maa). Maan halki virtaa Po (lat. Padus) lisäjokineen (Ticinus, Trebbia y. m.) ja se jakaantui kahteen osaan, G. eispadana ja G. trauspadana (Pon tämänpuolinen ja tuonpuolinen G.). G. eisalpina oli hedelmällisyydestään kuuluisa ja houkutteli sentähden vieraita valloittaja-kausoja. N. 400 e. Kr. tunkeutui gallialaisia heimoja maahan, joka sitä ennen oli ollut etruskien hallussa, ja heidän mukaansa sitä sittemmin uimitettiin. Heihin kuuluivat insubrein, cenomanien, bojilaisten, senonien y. m. heimot. Tässä maassa sijaitsevia kaupuukeja oli m. m. Augusta Taurinorum (Toriuo), Vercellæ (Vercelli), Mediolanum (Milano), Mantua, Verona.

Sivistysolot. G:n vanha yhteiskuntalaitos oli ylimysvaltainen; oli vain ylimyksiä ja orjia, keskisääty puuttui. Heimojen päälliköt valittiin aateliston keskuudesta. Heidän valtaansa rajoitti, paitsi aatelistoa, myös mahtava pappissääty, druidit. Eri heimot kohosivat vuoroonsa muita mahtavammaksi, kuten allobrogit, arvernit, aeduit. Kun heimot olivat eripuraiset keskenään ja kansan enemmistöltä puuttui kaikki merkitys, kukistuivat gallialaiset sotaisuudestaan huolimatta verrattain helposti taistelussa roomalaisia vastaau. Gallialaiset käyttivät monenlaisia, usein taidokkaasti tehtyjä aseita; he osoittivat taistelussa hurjaa rohkeutta, mutta heiltä puuttui kestävyyttä. Sotajoukon ydin oli ratsuväki. Varsinaisia linnoituksia ei ollut, ainoastaan sotaa varten rakennettuja varustuksia. Cæsariu aikoihin G. voi sotaau asettaa 300,000 asekuntoista miestä. Naisten asema oli verrattain hyvä ja he olivat kiitetyt kauneudestaan. Gallialaiset olivat ylpeitä, epävakaisia ja uutuuksiin taipuvaisia, myös urhoollisia ja ritarillisia. He rakastivat yleensä komeutta; asunnot olivat kuiteukin yksinkertaiset. Maanviljelystä halveksittiin; maa oli koko heimon yhteinen ja jaettiin vuosittain yksityisteu kesken. Gallialaiset retkeilivät mielellään, sotaisilla vaelluksillaan he joutuivat m. m. Italiaan, Kreikkaan ja Vähään-Aasiaan. He puhuivat keltin kieltä (ks. t.), joka vielä on säilyuyt Bretagnessa. Yleensä he kuitenkin helposti vaihtoivat äidinkielensä latinaan. Gallialaisilla oli taipumusta runouteen ja kaunopuheisuuteen; heidän maassaan puhujakoulut säilyivät kauemmin kuin itse Roomassa. Uskontousa menoja he tarkasti noudattivat. Heillä oli useampia jumalia, kuten Teutates (vastaa roomalaisten Mercuriusta), Esus l. Hesus, sodau jumala, Taran l. Taranis, ukkosjumala y. m. Jumalanpalveluksesta pitivät druidit (ks. t.) huolta. He ennustivat myös liutujen leunosta, tähtien asennosta y. m. Ihmisuhreja käytettiin.

Historia. Epätietoista on, milloin gallialaiset (= taistelijat, sotaisat) saapuivat Gallıaan, jonka he suurimmaksi osaksi ottivat haltuunsa. Sieltä osa heistä n. 400 e. Kr. lähti liikkeelle ja valtasi Ylä-Italian. Eräs heimo, senonit, läksi täältä 390 e. Kr. Brennuksensa (s. o. päällikönsä) johdolla Roomaa vastaan ja hävitti kau-

pungin. Roomalaiset kävivät senjälkeen pitkällistä sotaa Italian gallialaisia vastaan ja valloittivat vihdoin n. 222 e. Kr. koko eisalppisen G:u. Gallialaiset luopuivat kuitenkin toisessa punilaissodassa Hannibalin puolelle, ja vasta 193 e. Kr. heidät lopullisesti kukistettiin. G. cispadauau asukkaat omistivat pian roomalaisen sivistyksen ja saivat latinalaisten oikeudet 89 e. Kr. V. 43 e. Kr. maa yhdistettiin valtiollisesti Italiaan. — 400 luvulla e. Kr. gallialaisia myös levisi nyk. Etelä-Saksaan, Sveitsiin (Helvetiaan), Böömiin (nimi johtunut gallialaisesta bojien kansasta), Itävallan maihin, Slavoniaan ja Illyriaan. Muuan joukko tunkeutui u. 280 e. Kr. Makedonian kautta Kreikkaan ja uhkasi Delphoita, ja osa heistä edelleen Vähään-Aasiaau, minne perustivat Galatian valtakunnan.

Transalppiseen Galliaan roomalaiset tunkeutuivat 2:sella vuosis. e. Kr. ja perustivat sen kaakkoisosaan provinssin (Provincia l. G. Narbonensis n. 118 e. Kr.), jota aluetta sittemmin laajennettiin. Tärkeimmiksi tulivat Cæsarin valloitukset, joka prokonsulina oleskeli maassa vv. 58-49 e. Kr. Siinä ajassa hän teki koko Transalppisen G:n Rooman voittomaaksi, kukistettuaan viimeiseksi yleisen, Vereingetorixin johtaman kapinan 52 e. Kr. Nämätkin gallialaiset omistivat nopeasti roomalaisten kielen ja sivistyksen. Useita kapinoita sattui tosin myöhemminkin G:ssa, mutta ne eivät saaneet yleisempää kannatusta ja kukistettiin helposti. Keis. Galban aikana (68 j. Kr.) koko transalppisen G:n väestö sai roomalaisen kansalaisoikeuden. Maa oli rikkautensa ja henkisen sivistyksensä tähden roomalaisvallan tärkeimpiä provinsseja. 200-luvulta alkaen j. Kr. se kuitenkin alkoi rappeutua germaanilaisten hyökkäysten ja maaherrain kiskomisten tähden. Frankkilaiset valloittivat nyk. Belgian, alemannit nyk. Elsassin (300-luvulla), eivätkä Julianuksen voitot (357) pitemmäksi aikaa voineet pidättää germaanien hyökkäyksiä. 400-luvun alussa alaanit, vandaalit ja sveevit tunkeutuivat maahan ja kulkivat sen läpi, burguudit ottivat kaakkois- ja länsigootit lounaisosan haltuunsa. Roomalaiset säilyttivät vain Seinen alueen. Attilan hyökkäyksen osasi kuitenkin Aëtius torjua voitollaan Katalaunisilla kentillä 451, mutta hänen murhansa jälkeen 454 frankit. alemannit ja burgundit yhä laajensivat alueitaan, ja luoteisrannikolle asettui heimolaistensa luo saksilaisten Britanniasta karkoittamia kelttiläisiä (ks. Bretagne). Kun Länsi-Rooman keisarikunta kukistui 476, oli roomalaisella maaherralla Syagriuksella ainoastaan pieni alue Keski-G:ssa, ja sekin joutui 486 frankkilaisen Klodvigin saaliiksi. Myöhemmin koko G. tuli kuulumaan Frankkilaisvaltioon. — Jo 2:sella vuosis. e. Kr. olivat Illyrian ja Norienmin gallialaiset jontuneet Roomalaisvallan yhteyteen, ja nyk. Saksaan asettuneet gallialaiset kukistuivat taistelussa germaaneja vastaan 1:sellä vuosis e. Kr. [Desjardins, „Géographie historique et administrative de la Gaule romaiue" (1876-93); Thierry, „Histoire des Gaulois" (1877) ja „Hist. de la Gaule sous la domination romaine" (1877); Maissiat, „Jules César en Gaule" (1876-81); Louis Napoléon, „Hist. de Jules César" (1866); Lavisse, „Histoire de la France" T. I. (1900); Lefèvre, „Les Gaulois ete."; Jullian, „Gallia" (1902).] *G. R.*

Gallialaiset ks. Gallia.

Gallieolæ ks. Äkämäsääsket.

Gallienus *[-ë'-]*, Publius Licinius Egnatius G. (n. 218-268), Rooman keisarina 260-268. G. tuli 253 isänsä keisari Valerianuksen (ks. t.) kanssahallitsijaksi sekä keisariksi Valerianuksen jouduttua persialaisten vankeuteen 259, oli tosin lahjakas, mutta tarmoton ja irstaileva. Hänen hallitusaikanaan useat päälliköt ja käskynhaltijat julistivat itsensä keisareiksi (n. s. 30 tyrannia), germaanilaiset ja afrikkalaiset kansat nousivat kapinaan, rutto ja nälänhätä raivosi kaikkialla. G. sai surmansa Milanossa piirittäessään erästä kruununtavoittelijaa Aureolusta. *K. J. H.*

Gallifet *[-fë']*, Gaston Alexandre Auguste (1830-1909), ransk. kenraali; otti kunniakkaasti osaa Krimin ja Meksikon sotiin. V. 1870 G. brigadikenraalina saavutti mainetta kuulnisalla ratsuväenhyökkäyksellään Sedanin luona, missä joutui vangiksi. Taisteli 1871 kommunardeja vastaan kohdellen voitettuja säälimättömän ankarasti. Hänellä on ollut suuret ansiot ranskalaisen ratsuväen uudelleen järjestämisessä; oli kesäkuusta 1899-toukokuuhun 1900 sotaministerinä Waldeek-Rousseau'n ministeristössä; asettui tällöin rohkeasti Dreyfusin puolelle. *E. M-a.*

Galliini ks. Mako.

Gallikaaninen kirkko, Ranskan (Gallian) katolinen kirkko. Nimitystä käytetään varsinkiu sikäli kuin on puhe tämän kirkon pyrkimyksestä säilyttää Rooman paaveihin nähdeu suhteellisesti itsenäineu asema ja ranskalaisen kansalliskirkon luonne. — Olemassaolonsa alkuaikoina ja varsinkin Kaarle Suuren aikoina Gallian kirkko oli sellainen suuressa määrin itseuäinen kansalliskirkko, jossa kuuinkaalla oli paljon sananvaltaa, mutta tämä riippui enemmän yleisistä olosuhteista ja paavivallan kehittymättömyydestä kuin tietoisesti käsitetyistä periaatteista. 9:nneltä vuosis. tuli kirkko Ranskassa niinkuin munallakin länsimailla ehdottomasti riippuvaksi paavista. Mutta keskiajan loppupuolella heräsi pyrkimys suurempaan itsenäisyyteen. 1400-luvulla sepitetyksi väärennykseksi on tosin osoitettu se väite, että jo kuniugas Ludvik Pyhä olisi 1268 julkaissut „pragmaattisen sanktsionin", jossa asetettiin rajoja paavien sekaantumiselle Ranskan kirkon sisällisiin asioihin; mutta kuningas Filip Kauniin ja paavi Bonifacius VIII:n taistelun ajoilta saakka „gallikanismin" aatteet saivat yhä enemmän merkitystä, ja 1400-luvun suurissa kirkolliskokouksissa ne saivat laajemmankin kaikupohjan. Pierre d'Ailli ja Jean Gerson esittävät niinä aikoina teoreettisesti gallikanismin periaatteet; ranskalainen kansallissynodi 1407 teki päätöksiä, joissa kiellettiin paavin oikeus verottaa Ranskan kirkkoa ja täyttää sen pappisvirkoja, ja Kaarle VIII:n „pragmaattinen sanktsioni" 1438 turvasi, liittyen Baselin kokouksen kirkollisiin parannuksiin, Ranskan kirkon sisällisen itsenäisyyden. Kuninkaat, kuten Frans I 1516 tekemässään konkordaatissa paavin kaussa, joskus luopuivat näistä gallikanismin periaatteista tilapäisten etujen tähden, mutta Ranskan papisto ja kausa

pitivät niistä sitkeästi kiinni ja vastustivat sitä paavin yksinvaltaan johtavaa suuntaa, joka 1500-luvulta saakka jesuiittain avulla uudelleen oli valtaan pyrkimässä. Teoksessaan „Gallikaanisen kirkon vapaudet" esitti P. Pithou Pariisissa 1549 83:ssa väitteessä gallikanismin katsantotavan. Kun Ludvik XIV oli joutunut paavi Innoceutius XI:n kanssa riitaan Ranskan hallitsijan oikeuksista kirkollisissa asioissa, saapuivat Ranskan papiston edustajat kuninkaan kutsumuksesta Pariisin kokoukseen (1681-82), jossa hyväksyttiin piispa B o s s u e t'n laatimat „Ranskan papiston neljä väitettä" (Quattuor propositiones eleri gallicani); niissä gallikanismiu periaatteet ovat saaneet selvimmän ilmauksensa. Ne sisältävät 1) Paavilla ei maallisissa asioissa ole mitään valtaa ruhtinasten yli eikä hän voi vapauttaa alamaisia heidän uskollisuusvalastaan; 2) yleinen kirkolliskokous on paavia korkeammalla; 3) paavin valtaa Rauskassa rajoittavat kuninkaan ja gallikaanisen kirkon hyväksymät ja vanhan käytäunön pyhittämät lait; ja 4) paavin ratkaisu uskonkysymyksissäkin on pätevä ainoastaan, jos se on sopusoinnussa yleisen kirkolliskokouksen kannan kanssa. Ranskau papisto velvoitettiin valalla näihin päätöksiin ja vastakkaisten mielipiteitten opettamiuen oli rangaistukseu uhalla kielletty. Pian täytyi kuninkaan tehdä paaville muodollisia myönnytyksiä, mutta gallikanismin henki ja sen mukainen käytäutö vallitsi Ranskassa kautta koko 1700-luvun. Jos paavin valta näiu oli saatu rajoitetuksi, uiin oli toiselta puolen kirkko joutunut liian orjalliseen riippuvaisuuteen valtiosta.

Ranskan vallankumous kukisti joksikin aikaa koko gallikaanisen kirkon järjestön, ja kun Napoleon sen uudisti ja järjesti suhteet paaviin konkordaatilla (1801) ja „orgaanisilla artikkeleilla" (1802), niin se tapahtui perusteilla, jotka itse asiassa syrjäyttivät gallikanismin, vaikka sen väitteisiin vielä 1800-luvullakin joskus vedottiin, kun niiu soveltui, esim. Napoleon III:n aikoina. Muuten pääsi Ranskan kirkossa ultramoutanismi (ks. t.) yhä enemmän valtaan. Kuu „kolmannen tasavallan" ja paavikunnan välien yhä kiristyessä osa Ranskan katolisia joskus on tahtonut valtiollisissa ja sisäiskirkollisissa asioissa säilyttää itselleen oikeuden itsenäiseen, paavien määräyksistä riippumattomaan harkintaan ja toimintaan, niin se on ollut gallikanismin viimeisiä heikkoja elonmerkkejä. [J. de Maistre, „Les libertés de l'église gallicaue" (1824); J. Haller, „Papsttum und Kirchenreform" (1904).]

J. G.

Gallikanismi ks. G a l l i k a a n i n e n k i r k k o.

Gallinæ ks. K a n a l i n u n u t.

Gallinazo, h a a s k a v a r i s, u r u b u *(Cathartes atratus)*, pieni, n. 60 cm pituinen korppikotkien heimoon kuuluva lintu Etelä- ja Keski-Ameriikassa, Länsi-Intiassa ja Yhdysvaltojen etelä-osissa. Höyhenpuku himmeän musta, ruosteenruskealle vivahtava. Pää ja kaula paljaat, lyijynharmaat. Lento liitelevä, aistimet, eteukin näkö, tarkat. Elää enimmäkseen haaskoista. On alueensa eteläosissa perin yleinen ja toimittaa puhtaanapidon useissa huonosti hoidetuissa kaupungeissa.

Gallinazo.

(J. A. W.)

Gallinula ks. T a i v a a u v u o h i.

Gallioni, parvekkeentapainen häkkimäinen rakenne aluksen keulavantaan yläpään kummallakin puolella; ollut varemmin purjealuksissa hyvin yleinen, mutta nykyään jo harvinainen. G:n tarkoitus oli osaksi koristeellinen, osaksi sitä käytettiin miehistön käymälänä.

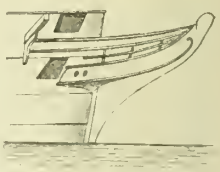

F. W. L.

Gallipoli. 1. Piirikaupunki Italiassa, Leccen provinssissa (Apuliassa), sijaitsee kalliosaarella Tarentin-lahden rannalla ja on Brindisi-G:n radan loppukohta; 10,350 as. G. on piispanistuin; tuomiokirkko v:lta 1629, linnoitus, kivilouhimo ja tynnyritehdas. Se harjoittaa öljynvalmistusta ja tonno-kalan pyyntiä. Kaupaksi viedään viiniä, öljyä y. m. — 2. (turk. *Geliboly*) Satamakaupunki Adrianopolin vilajeetissa Turkissa, Hellespontin varrella, n. 30,000 as. Turkin laivaston pääasema, suuret meriväenlaitokset. — K a l l i u p o l i s nimisenä kaupunkina, josta raunioita vielä on jäljellä, se oli jo makedonialaisaikana valtiollisesti ja taloudellisesti tärkeä, se kun hallitsi Hellespouttia. Keskiajalla se oli riidanaiheena kauppavaltioiden välillä. G. oli ensimäinen Euroopan kaupunki, minkä turkkilaiset valloittivat (v. 1356 Suleiman pašan johdolla). Krimin sodassa englantilaiset ja ranskalaiset astuivat G:ssa maihin. *W. S-m.*

Gallipootti (ransk. = *galipot*), hartsi, jota Ranskassa saadaan *Pinus maritima* männystä.

Gallisismi, ranskankielelle ominainen sana tai sanontatapa, kun se esiintyy tarpeettomasti käytettynä jossakin muussa kielessä.

Galliumi, harvinainen, Lecoque de Boisbaudran'iu 1875 keksimä maametalli, kem. merkki Ga, at.-p. 69,$_5$. Esiintyy hyvin pienissä määrissä muutamissa sinkkihohde-lajeissa. Tämän metallin olemassaolon oli Mendelejev 1869 ennustanut, antanut sille nimeu e k a l u m i n i u m ja teoreettisesti määrännyt sen ominaisuuksia.

Edv. Hj.

Gallomania (lat. *gallus* = gallialainen, ranskalainen, ja kreik. *mani'a* = kiihko), ylenpalttinen ranskalaisuuden ihailu.

Gallon *[gälən]* l. g a l l o u i, engl. tilavuusmittojen yksikkö uiin kuivalle kuin juoksevallekin tavaralle. Yksi i m p e r i a l g a l l o n (= 4,$_{54346}$ l) tislattua vettä 30 engl. tuuman (= 761,$_8$ mm) ilmapaineessa ja 16 $^2/_3$° C lämpötilassa painaa 10 engl. kauppanaulaa. Yhdysvalloissa, Englannin siirtomaissa ja muuallakin kauppamaailmassa käytetty v i i n i g a l l o n i = 3,$_{785}$ l. Vanha engl. o l u t g a l l o n i = 4,$_{621}$ l. Likipitäen 5 imp.-g. = 6 viini-g. *U. S:n.*

Galluppi *[-u'-]*, P a s q u a l e (1770-1846), it. filosofi, monessa suhteessa italialaisen filosofian uudistaja 1800-luvun alkupuolella. Kirjoitti ete-

vimmät teoksensa ollessaan tullivirkamiehenä, kutsuttiin 1831 filosofian professoriksi Napoliin. Hänen filosofiansa ou pääsuunnaltaan kokemusperäinen, mutta on myöskin saanut vaikutuksia Kautista; hän koettaa yleensä, perusteellisesti tutkien tieto-opillisia kysymyksiä, olla sensualismin ja idealismin välittäjänä. *A. Gr.*

Gallus ks. Kana.

Gallus, Gaius Vibius Trebouianus G. (k. 253 j. Kr.), Rooman keisariua 251-253, surmattiin samoin kuin häneu kanssahallitsijaksi ottamansa poika Volusianus sotiessaan keisariksi julistautunutta Æmilianusta vastaan. G:n hallitusaikana rutto raivosi kaikkialla valtakuunassa ja gootit sekä persialaiset ahdistivat kovasti rajamaita. *K. J. H.*

Gallus, Jacobus (oik. Jakob Handl eli Petelin) (1550-91), saks. säveltäjä, aikansa huomattavimpia, toimi Olmützin piispan kapellimestarina ja sittemmin Praagissa kanttorina. Keisari Rudolf II:lta hän sai kymmeneksi vuodeksi vakinaisen avustuksen teostensa julkaisemiseen. Muutamia niistä ou äskettäin uudestaan painettu. *I. K.*

Gallus Pyhä (k. vv:n 625 ja 650 välillä, luultavimmin 627), irl. munkki, Columbau (ks. t.) oppilas ja seuralainen; n. v:sta 610 lähtien G. toimi lähetyssaarnaajana Zürichin- ja Bodenjärvien tienoilla ja perusti 613 Sveitsiin vähäpätöisen erakkosiirtolau, josta sittemmin kasvoi kuulnisa S:t Gallenin luostari; G:n päivä on 16 p. lokak. *K. Ö.*

Gallushappo (trioksibentsoehappo), hiilen, vedyn, hapeu kem. yhdistys, $C_6H_2(OH)_3.COOH$, orgaaninen happo, joka esiintyy useissa parkitusainetta sisältävissä kasviuosissa sekä puuaviineissä; muodostaa sokerilajeihin yhtyneenä (glykosidina) erinäisiä parkkihappoja (ks. Parkkihappo). G. on silkinkiiltoineu, kiteinen aine, veteen ja alkoholiin linkeneva, muuttuu kuumennettaessa, jolloin hiilihappo poistuu, pyrogallushapoksi (ks. t.); saostaa kullan ja hopean niideu suolaliuoksista. G:a käytetään valokuvauksessa kehitykseen sekä väriteollisuudessa.

S. V. H.

Galmeja (väännös < lat. *calamī'na*), yhteineu nimitys kahdelle sinkinpitoiselle mineraalille. Toineu näistä on kalamiini (ks. t.), emäksinen sinkkisilikaatti, jota myös nimitetään piigalmejaksi, toinen sinkkisälpä (ks. t.), kokoomukseltaan sinkkikarbonaatti, myös tunnettu nimillä hiiligalmeja ja jalo galmeja. Nämä mineraalit esiintyvät yhdessä ja niitä käytetäänkin sekaisin, joskin jälkimäinen on malmina parempaa. *P. E.*

Galois *[-luā']*, Évariste (1811-32), ransk. syvämietteinen matemaatikko, kirjoittanut ketjumurtoluvuista, lukuteoriasta ja korkeamman asteen yhtälöistä. Hänen kirjoituksiaan on julkaistu Liovillen „Journal mathematique"ssa (11 nid.). *(U. S:n.)*

Galoppi (ransk. *galop* < mysaks. *gahlaufan* = juosta). 1. Laukka (ks. t.). — 2. (Galopaadi). Nopealiikkeineu taussi $^2/_4$-tahdissa, 19:nnen vuosis. alkupuolella käytäntöön tullut. Jalat liikkuvat alati n. s. punkteeratussa („piste"-) rytmissä. Sama rytmi on myös sävelmän varsinaisena runkona. *I. K.*

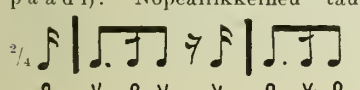

Galtarne, johtoloisto, itäisimmällä samannimisistä kallioista Hanko-Jungfrusundin väylällä. *K. S.*

Galton *[gōltən]*, Fraucis (s. 1822), engl. antropologi ja sieluticteilijä, Ch. Darwinin serkku, tehnyt useita tutkimusmatkoja Afrikkaan ja julkaissut niistä matkakertomuksia. Etenkin G. ou käsitellyt perinnöllisyyskysymystä („Hereditary genius, its laws and consequences", 1869, „Natural iuheritance", 1889) muodostaen perinuöllisyyslaiu (n. s. Galtouin laki): yksilön perinnölliset ominaisuudet johtuvat puolelta osalta isästä ja äidistä yhteensä, $^1/_4$:lta isän ja äidin vanhemmista yhteensä, $^1/_8$:lta näiden vanhemmista j. n. e. Kehittänyt daktyloskopiamenetelmää (ks. t.). Edistänyt sielutiedettä toimeeupanemalla huomattavia kokeellisia tutkimuksia ja kiertokyselyjä sielutieteellisistä kysymyksistä, esim. assosiatsioneista ja muistissa säilytettyjen mielikuvien erilaisesta vilkkaudesta eri ihmisissä. Yleismielteet ovat G:u mielestä olemassa mielessämme samanluoutoisina yleiskuvina kuin ne yhteisvalokuvat, joita voidaan saada sovittamalla useita, eri henkilöitä esittäviä valokuvia päällekkäin, jolloin erilaiset piirteet häviävät, yhteiset piirteet esiintyvät selvinä. — Kävi 1851 ruots. C. J. Andersonin kanssa Ambomaalla (tiettävästi ensimäiset eteläisteu amboheimojen alueella, Suomeu lähetyssenran nyk. lähetysalalla käyueet valkoihoiset). *(A. Gr.)*

Galuppi *[-u'-]*, Baldassare (1706-85), it. säveltäjä, koomillisen oopperan alalla mitä omintakeisimpia. Opiskeltuaan Lotti'n johdolla hän esitytti 1722-73 kaikkiaan 112 säveltämäänsä oopperaa Euroopau eri maissa (m. m. Pietarissa 1740- ja 60-luvuilla). Hän sepitti myös kirkkosävellyksiä sekä pianosonaatteja. *I. K.*

Galvaaninen, galvauismiiu (ks. t.) perustuva l. kuuluva.

Galvaaninen elementti l. sähköpari, sähkövirran synnyttämistä varten rakeunettu erilaisten aineiden yhdistelmä, jossa kemiallinen energia herättää sähköenergiaa. Laatuaan ensimäiset ovat Voltan galv. e:tit. Hänen pikarielementtinsä on vedensekaisella rikkihapolla täytetty lasi (kuva 1), johon on laskettu rinuan kupari- *(c)* ja siukki-tanko *(z)*. Rikkihappo vaikuttaa kemiallisesti metalleihin, elektromoottoreihin. Seurauksena siitä on, että positiivista sähköä (ks. Sähkö) kerääntyy kuparille ja negatiivista sähköä sinkille, minkä tähden kuparitangon uesteestä kohoava pää nimitetään elementin posit. pooliksi ja sinkkitangon pää seu uegat. pooliksi. Koska kupari on sinkkiin verraten galvaanisessa suhteessa uegat. metalli (ks. Galvauismi), niin ou siis Voltau elemeutissä negat. metalli posit. pooli ja päinvastoiu. Sama sääntö on voimassa kaikenlaisissa galv. e:eissä pooleihiu nähden. Poolieu sähköjen jäntevyyksien eli potentsiaalien (ks. t.) erotus ilmoittaa e:ieu elektromotorisen voimau (ks. t.) suuruutta. Kun poolit yhdistetään, toisin sanoeu avonaineu e:tti suljetaan metallilangalla,

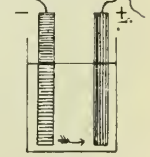

Kuva 1.

kulkee tämän läpi positiivisesta poolista *(c)* negatiiviseen *(z)* jatkuva (posit.) sähkövirta n. s. galvaaninen virta. Elementin sisässä kulkee taas virta päinvastoin sinkistä kupariin vieden jälkimäiselle mukanaan vedessä dissosioituneen (ks. Dissosiatsioni) rikkihapon (H_2SO_4) vetyatomeja (H). Atomiryhmä SO_4 (rikin S ja hapen O kemiallinen yhdistys) menee päinvastaiseen suuntaan sinkille yhtyen sen kanssa vedessä kohta liukenevaksi sinkkivihtrilliksi ($ZnSO_4$). Kuparille kertynyt vetykerros ei sitävastoin hälvene, vaan herättää alkuperäiselle virralle vastakkaisen, tätä nopeasti heikentävän virran n. s. galvaanisen polarisatsionin. Sen haitallista vaikutusta on koetettu monella tavalla ehkäistä, aikaisemmissa, inkonstanteissa e:eissä vain vähällä menestyksellä. Vanhemmista on Wollastouin g. e. (kuv. 2) parhaimpia. Voltan e:stä se eroaa siinä suhteessa, että vastapäätä sinkkilevyä *z* sen kummallekin puolen on kiinnitetty puupalasilla *h* eristetyt kuparilevyt *k*. Täten saadaan sinkin kummatkin pinnat ottamaan osaa virran synnyttämiseen. On näet huomattu, että ainoastaan kuparia vastassa seisova sinkkipinta toimii virran herättäjänä. — Ensimäisen konstantin eli pysyväisen e:n rakensi Daniell 1836. Astia *V* (kuv. 3) sisältää vedensekaista rikkihappoa (1 osa rikkihappoa, 12-20 osaa vettä), johon on laskettu onton sylinterin muotoiseksi taivutettu sinkkilevy *z*. *D* on huokoinen, kuparivihtrilliä ($CuSO_4$) sisältävä saviastia, jossa on ontto kuparisylinteri *C*. Kun elementti suljetaan, kulkee sen sisässä virta sinkistä kupariin. Rikkihapon ioneista (ks. t.) menee siis jälleen atomiryhmä SO_4 sinkille samoinkuin Voltan e:ssä. Vety kokoontuu saviastian seinälle. Toiselta puolen tulee saviastian seinälle kuparivihtrillin hajaantuessa syntynyt atomiryhmä SO_4, joka yhtyy vedyn kanssa rikkihapoksi. Vihtrillistä eronnut kupari liittyy metallisena päällyksenä kuparipooliin. Polarisatsionia ei siis synny. Sanotaan että on tapahtunut depolarisatsioni. Virran vahvuus on heikentymätön, jos vain vihtrilli pysyy väkevöitynä ja rikkihappoa on sinkin luona tarpeeksi. Daniellin e:iä käytetään pysyväisyytensä tähden normaalielementtinä, s. o. muitten e:ien elektromotorisen voiman mittana. — Muuttelemalla D:n e:iä on saatu sähköttämiseen sopiva Meidingerin elementti. — Daniellin e:iä vahvempi on Groven e., joka eroaa edellisestä siinä suhteessa, että kuparin ja kuparivihtrillin asemesta käytetään platinaa ja väkevöityä salpietarihappoa. G:n e:ssä tapahtuu depolarisatsioni siten, että dissosioitunut vety yhtyy salpietarihapon happeen muodostaen vettä. Kalleutensa takia G:n e. ei ole päässyt laajempaan käytäntöön. Helpompi ja sen tähden yleisempi on Bunsenin e., jossa platina on vaihdettu erityisellä tavalla valmistettuun hiileen. Elektromotorinen voima on kahdessa viimemainitussa e:ssä noin 1,8 kertaa suurempi kuin Daniellin e:ssä, mutta molemmat synnyttävät pahanhajuista kaasua. Kaikissa mainituissa e:eissä täytyy sinkki nopean kulumisensa estämiseksi amalgamoida (s. o. hieroa elohopealla, kunnes sen pinta peittyy elohopean ja sinkin yhdistyksellä) ja pitää vain käyttöaikana nesteessään. — Sähkösoittokelloon ja telefoniin sopii hyvin virransynnyttäjäksi Leelanehén e. pitkä-aikaisen toimintansa vuoksi. Elektromoottoreina ovat siinä sinkki ja ruunikivikerroksen ympäröimä hiili. Ne erotetaan toisistaan huokoisella väliseinällä ja molemmat lasketaan salmiakkiliuosta sisältävään lasiastiaan. Leelanehén e. on siinäkin suhteessa mukava, että tullaan toimeen yhdellä nesteellä. Polarisatsionia ei synny, sillä salmiakista irtautunut kloori muodostaa sinkin kanssa vedessä liukenevaa kloorisinkkiä ja hiileen pyrkivä vety irrottaa ruunikivestä happea muodostaen vettä. Grenet'n e:ssä ovat metalleina hiili ja sinkki; neste on kromihappoliuosta. Se synnyttää vahvan mutta pian heikkenevän virran. Kuivissa e:eissä käytetään nesteiden sijasta paksua, enemmän tai vähemmän kovaa, nesteillä läpikostutettua kipsi-, liitu- tai savimassaa, johon elektromoottorit upotetaan. Sellainen on esim. normaalielementtinä käytetty Latimer Clarkin e.

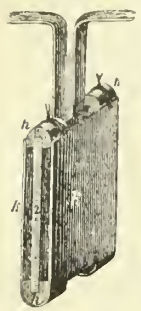
Kuva 2.

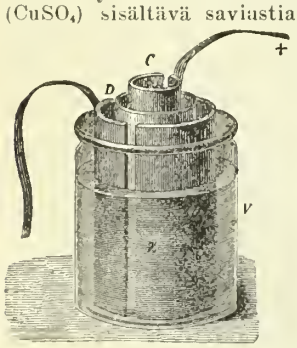
Kuva 3.

Sekundäärielementti ks. Akkumulaattori. *U. S:n.*

Galvaaninen metallivärjäys ks. Metallivärjäys.

Galvaaninen paristo l. patsas saadaan yhdistämällä useampia galv. elementtejä (ks. t.) yhdeksi voimakkaammaksi sähkölähteeksi. Sen synnyttämän sähkövirran voimakkuus riippuu paitsi galv. elementtien voimakkuudesta ja luvusta sekä johteenvastuksesta (ks. t.) myös siitä, millä tavalla p. pannaan kokoon. G. p:n vaikutus on tehokkain, jos elementit yhdistetään niin, että p:n sisäinen vastus lähenee niin paljon kuin mahdollista sen ulkonaisen johteen vastusta, jolla p. suljetaan. Jos sentähden jälkimäinen vastus on suuri, pitää kokoonpanon tapahtua niin, että edellinenkin on mahdollisimman suuri. Tämä saavutetaan yhdistämällä galv. elementit peräkkäin (kuv. 1), s. o. niin, että

Kuva 1.

ensimäisen elementin positiivinen pooli yhdistetään toisen elementin negatiiviseen pooliin, tämän posit. pooli seuraavan negat. pooliin j. n. e. P:n elektromotorinen voima on silloin yhtä suuri kuin kaikkien elementtien elektromotoriset voi-

mat yhteensä, mutta p:n vastus on myös yhtä suuri kuin kaikkien elementtien vastukset yhteensä. Kuu ulkonainen johteenvastus on pieni, ovat elementit kokoonpantavat rinnakkain (kuv. 2), s. o. niin, että kaikki posit. poolit yhdistetään keskenään ja kaikki negat. poolit niinikään keskenään. Silloin p:n elektromotoriuen voima on yhtä suuri kuin jokaisen yksityiseu elementin, mutta p:n vastus on vain niin suuri osa elementin vastuksesta kuin elementtien luku ilmoittaa. Jos mieli sovittaa p:n sisäinen vastus kulloinkin ulkonaisen johteenvastukseu mukaiseksi, voi elementit yhdistää niinkin, että ne ensin yhdistetään rinnakkain joko kaksittain, tai kolmittain, nelittäin j. n. e. ja nämä ryhmät sitten peräkkäin. *U. S:n.*

Kuva 2.

Galvaaninen patsas ks. Galvaauinen paristo.

Galvaaninen sähköpari ks. Galvaaninen elemeutti.

Galvaaninen virta ks. Galvaaniueu elementti.

Galvani *[-vā'-]*, Luigi (1737-98), it. lääkäri ja luonnontutkija, oli syntymäkaupungissaan Bolognassa anatomian ja fysiologian professorina. G. teki tarkkahavaintoisia tutkimuksia lintujen ruumiinrakenteesta ja elintoiminnasta. Kuuluisuutensa hän saavutti kuitenkiu teoksellaan „De viribus electricitatis in motu musculari commentarius" (1792), jossa häu tekee selkoa muutamista havainnoistaan eläinten ruumiissa tapahtuvista sähköilmiöistä, selittäen havaiutojaan erään mieliteoriansa kannalta, jonka mukaan elintoiminta syunyttäisi eläinten ruumiissa sähköä n. s. eläiusähköä. Vaikkei G. osannut oikein tulkita kokeitaan, kiinnittivät ne kuitenkin mailman huomion kosketussähköilmiöihin, ja tätä sähkölajia nimitetään sentähden häueu nimellään galvauismiksi (ks. t.). *U. S:n.*

Galvanismi l. kosketussähkö, erilaisten aineiden kosketuksesta syutyvien sähköilmiöitten nimitys. Bolognan yliopistou professori L. Galvani teki ensimäiset merkittävämmät havainnot kosketussähköstä, kokeilleu nyljetyillä sammakontakaraajoilla. Hän ripusti sellaisia useampia asuntonsa parvekkeen rautaiseeu aitaukseeu sammakon selkäytimeen kiinnitetyu kuparilangan avulla. Joka kerta kun hän uyt veti paljastetut lihakset rauta-aitaukseen kiinni, huomasi häu niissä nytkähdyksiä. Galvani teki havainuoistaan sen johtopäätöksen, että sammakon ruumis tavallaau toimii kuin Leideuin pullo. Hermot ja selkäydin vastaavat sisäistä metallipäällystä, lihakset ulkopuolista. Joutuessaan metalliseen johtavaan yhteyteen keskenään tapahtuu sähköpurkaus ja raajat sen johdosta liikahtavat. Tätä selitystapaa asettui fysiikan professori Aiessandro Volta Paviassa jyrkästi vastustamaan, uusittuaan Galvauin kokeet. Kiiunittäen erittäin huomionsa siihen Galvani'n tekemään havaintoon, että mainittu ilmiö tuskin ollenkaan tapahtuu, kun kuparilangau asemesta käytettiin rautalankaa, häu väitti, ettei ilmiön syy ollut ruumiin sähköisyys, vaan erilaisten metallien, kuparin ja raudau, kosketus. Todistaaksensa teoriansa oikeaksi monenlaisiin metalleihin nähden hän rakensi n. s. kondensatsioni-elektroskooppinsa. Mainittu koje on kondensaattorin (ks. t.) ja elektroskoopin (ks. t.) yhdistys. Se eroaa tavallisesta elektroskoopista siinä suhteessa, että metallipallou sijasta, kultalevyjä kantava tanko päättyy vernissattuun metallilevyyn, jonka päälle lasketaan toinen niinikääu vernissattu ja eristävällä varrella varustettu metallilevy. Vernissakerros on tässä kondeusaattorin eristäjänä. Jos metallilevyt ovat kuparista ja alimmaista kosketetaan esim. sinkkitangolla, yläpuolinen paunaau johtavaan yhteyteen maan kanssa ja nostetaau ylös, kun ensin sinkkitanko ou poistettu, niin elektroskoopin kultalevyt eroavat toisistaan. Niissä huomataan olevan negat. sähköä. Jos levyt ovat sinkistä ja tanko kuparista, niin kultalevyt sisältävät posit. sähköä. Volta arveli tämän u. s. perus-kokeensa todistavan, että sinkin ja kuparin kosketuspinnassa vaikuttaa elektromotorinen voima, joka tekee edelliseu positiivisähköiseksi, jälkimäisen negatiivisähköiseksi. Tutkittuaan useampia metalleja hän huomasi, että ne voi kaikki järjestää jännitys- eli tensioni-jaksoon, jolla on se ominaisuus, että edellinen metalli koskettaessaan jälkimäistä aina tulee positiivisähköiseksi; jälkimäinen taas tulee uegatiivisähköiseksi. Jakson tärkeimmät aineet, luetteltuina asianmukaisessa järjestyksessä ovat: sinkki, lyijy. tina, rauta, kupari, hopea, kulta, platiua sekä hiili. Tensionijakson ominaisuuksiin kuuluu myös, kuten jo Volta havaitsi, että kahden toisiinsa koskettavan metalliu potentsiaalierotus (ks. Potentsiaali) on — riippumatta kosketuspinnan suuruudesta — sitä suurempi kuta kauempana aineet ovat toisistaan jaksossa, sekä yhtä suuri kuin välisten metallien potentsiaalierotukset yhteensä. Esim. kuparin ja platinan potentsiaalierotus on yhtä suuri kuin kuparin ja hopean + hopean ja kullan + kullau ja platinan potentsiaalierotukset. Voltan käsityksen mukaan oli syy virran syntyyn galv. elementissäkiu (ks. t.) etsittävä ainoastaan metallien kosketuksesta. Tästä yksipuolisesta kosketusteoriasta oli kuitenkin luovuttava, kun helposti voi osoittaa, että avonaisessakin elemeutissä potentsiaalierotus on pooleissa olemassa. Täytyi niiu ollen olettaa, että nesteen ja metallin kosketuksestakin syutyy elektromotorinen voima, joka vahvistaa metallien potentsiaalierotuksesta johtuvaa sähkövirtaa. Myöhemmiu Wild osoitti, että kahden erilaisen nesteen kosketuspinnassa —, Buff, Grove y. m. että metallin ja kaasun kosketuskohdassa vaikuttaa elektromotorinen voima. Koskettakoot mitkä kaksi ainetta tahansa toisiansa, aina syntyy sähköä kumpaankin siten, että toinen saa posit. sähköä, toinen uegat. sähköä. Epäjohtajissa leviää sähkö vasta hankaamisen kautta; johtajissa riittää pelkkä kosketus sähköjen erottamiseksi. Nesteitä ei voi yleensä järjestää samaan tensionijaksoon metallien kanssa, jota vastoin kaasuja voi. Laajennetussa muodossaankin joutuu kosketusteoria ristiriitaan energian häviämättömyyden lain kanssa. Ei voi seu teoriau kannalta selittää, mistä sähköenergia, joka galv. virralla ou, alituiseen uusiintuu. Seutähden ovatkiu useat tiedemiehet kuten Faraday, de la Rive, Schönbein y. m. tulleet siihen käsitykseen,

että galv. elementin jatkuvan virran energialähde on metallin ja nesteen keskeinen kemiallinen toiminta; toisin sanoen galv. elementissä muuttuu kemiallinen energia sähköenergiaksi. Myöskin metallien kosketuksesta johtuvaa potentsiaalierotusta on selitetty syntyväksi metallien ja niitä peittävän kostean ilmakerroksen — eritoten sen hapen — kemiallisesta vaikutuksesta toisiinsa. — Galvanismin luultiin ensin oleellisesti eroavan kitkasähköstä, mutta Faraday on osoittanut, että kaikki sähkö, olkoou se mitä alkuperää tahansa, on samaa laatua. Sähköilmiöitten erilaiset ilmestystavat ja vaikutukset johtuvat sähkön eri jännityksestä ja paljoudesta. *U. S:n.*

Galvano, galvanoplastillisesti jäljennetty painatusklišea. Jäljennettävästä puu- l. muusta piirroksesta otetaan ensin guttaperkalle t. tavallisemmin vahalle negatiivinen vedos n. s. matriisi, joka ohuella grafiittikerroksella tehdään sähkövirtaa johtavaksi ja josta sitten saadaan tarkasti alkukuvan mukainen galvaaninen jäljennös. Tällaisen kuparigalvanon kestävyyttä voi suuresti enentää, jos se vielä galvaanisesti „terästetään" t. „uikkelöidään".

Galvanografia, galvanoplastinen menetelmä kuparipainolaattojen valmistamiseksi: monistettava kuva maalataan tuššimaneerilla laatalle, jota sitten käsitellään galvaanisessa kylvyssä. G:n on fotomekaaninen menetelmä miltei kokonaan jo syrjäyttänyt.

Galvanoida ks. Sinkkipäällystys ja Galvanoplastiikka.

Galvanoitu hopea, jota väärin sanotaan myöskin hapetetuksi (oksideratuksi) hopeaksi, on rikki- tai kloorihopeayhdistyksillä, koristavan vaikutuksen aikaansaamiseksi tehty galvaaninen kerros hopeaesineiden pinnalla. *B. W.*

Galvanoitu rauta, sinkillä päällystetty rauta. Sinkkipäällystä, joka suojelee ruostumiselta, tehdään nykyään jo useinmiten galvaanisesti. ks. Galvanoplastiikka. *B. W.*

Galvanokaustiikka (kreik. *kaustiko's* = polttava). Middeldorffin antama nimitys erityiselle menettelytavalle, jossa sähkövirran avulla hehkuvaksi saatetulla platinarihmalla l. silmukalla, „galvanokautterilla" opereeraamis-tarkoituksessa poltetaan, leikataan tai hävitetään kudoksia. *(M. O-B.)*

Galvanokautteri ks. Galvanokaustiikka.

Galvanokromia ks. Metalliväriäys.

Galvanometallurgia, vanhentunut sähkömetallurgian ja myöskin galvanoplastiikan nimitys. ks. Sähkömetallurgia ja Galvanoplastiikka.

Galvanometri, fys. kone, jolla voi mitata galvaanisen virran voimakkuuden tutkimalla, missä määrin virta voi tasapainostaan poikkeuttaa pystysuoran akselin ympäri vapaasti kiertävän magneettineulan. G:iä on useanlaatuisia: tangenttibussoli, sinusbussoli, kuvastingalvanometri, differentsiaaligalvanometri j. n. e. Tangenttibussoli (kuva 1) on asetinruuvilla varustetulla jalalla seisova, avonaiseksi renkaaksi *a o c* taivutettu kuparikaistale, jonka päihin pihtiruuvit *d* ja *b* ovat kiinnitetyt. Yhdistämällä sähköparin poolit pihtiruuveihin voi renkaan läpi johtaa sähkövirran. Renkaan keskipisteessä on terävällä kärjellä lepäävä tai hienoon kokonkilankaan ripustettu magneettineula. Neula osoittaa asteikkoa. Kun rengas on asetettu magneettiseen meridiaaniin, niin sen kautta kulkeva virta pyrkii kiertämään magneettineulan pois tasostaan. Kuta vahvempi virta on, sitä suurempi poikkeus. Matemaattiset ja kokeelliset tutkimukset todistavat poikkeuskulman olevan suhteellisen kulman trigonometriseen tangenttiin. Siitä koneen nimi. Jos sähkövirran voimakkuus on J, poikkeuskulma v ja A joku vakinainen luku, niin on $J = A$. tang. v. A:ta nimitetään tangeuttibussolin reduktsionitekijäksi. Koska $J = A$, kun $v = 45°$, niin saadaan reduktsionitekijä lasketuksi, kun tutkitaan mouenko Ampèren vahvuinen virta poikkeuttaa neulan 45°. Tangenttilaki perustuu olennaisesti olettamukseen, että virran vaikutus poikkeutetun magneetin pooliin on yhtä suuri kuin virrau vaikutus magneettisessa meridiaanissa olevaan magneettineulaan. Koska tämä otaksuma ei ole aivan oikea on tangenttibussolin keksijä Pouillet suunnitellut siihen sellaisen muutokseu, että reugasta voi kääntää sen keskipisteen kautta kulkevan pystysuoran akselin ympäri. Neula on ripustettu hienoon kokonkilankaan. Kierretään reugasta neulan poikkeamissuuntaan, kunnes tämä joutuu renkaan tasapintaan. Virrau voimakkuus on silloin suhteellinen poikkeuskulman sinukseen. Konetta nimitetään seutähden sinusbussoliksi. Galvanometrin herkkyyttä voi tuntuvasti lisätä antamalla galvaanisen virran kulkea magneettineulan ympäri useampia kertoja kierretyn eristetyn kuparilangan läpi. Vielä herkempi on g., jos käytetään astaattista neulaparia (ks. t.). Alempi neula liikkuu kahdesta rinnakkaisesta kelasta yhdistetyssä kehyksessä (kuva 2). Kummankin kelan ympäri on moneen kertaan kierretty johtolankaa. Yläpuolinen neula osoittaa asteikkoa. Tällaisessa g:ssä

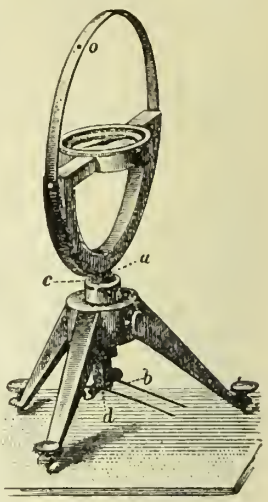

Kuva 1.

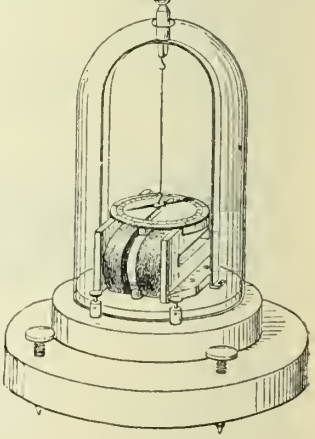
Kuva 2.

ainoastaan kokonkilangan kiertokimmo estää neulan poikkeamasta magneettisesta meridiaanista. Äskenmainittu kehys tehdään kuparista, jotta neulan heilahduksien siinä herättämät, heilahduksia vastustavat induktsionivirrat pakottaisivat neulan nopeasti asettumaan tasapainoon. Tätä kehyksessä syntyvää vastavaikutusta nimitetään g:n h i l j e n n y k s e k s i. Neulalle annetaan hienoimmissa g:eissä nykyään usein hevosenkenkämagneetin muoto. Se riippuu kuparipalloon (tai muunmuotoiseen kuparikappaleeseen) tehdyssä ontelossa, joka on vain niin suuri, että neula voi siinä vapaasti heilahtaa. Kelat johtolankoineen ympäröivät palloa kummaltakin puolen. Herkemmillä g:eillä ei mitata kuin hyvin heikkoja virtoja ja pieniä poikkeuskulmia. Voidakseen tehdä niistä tarkkoja mittauksia käytetään seuraavaa Poggendorffin ja Gaussin keksimää mittaustapaa. G:n neulan yläpuolella on kiinteästi sen kanssa yhdistetty pieni kuvastin *ef* (kuva 3), *nk* on tähystin ja *bc* kohtisuoraan sitä vastaan asetettu millimetriasteikko. Neulan ollessa tasapainossa näkyy asteikon o-piste tähystimessä. Kun neula ja sen mukana kuvastin on kääntynyt $\angle edh = \angle mdn$, niin kuvastuu piste *b* peilissä. Väli *ob* on siis tunnettu. Kun lisäksi tunnetaan väli *od*, niin voi suoraan laskea kulman *bdo*. Puolet siitä on neulan poikkeuskulma. — D i f f e r e n t s i a a l i g a l v. keloille on kierretty kaksi johtolankaa rinnakkain. Niiden kautta voi samaan aikaan johtaa kaksi vastaissuuntaista virtaa. G. ilmaisee niiden voimakkuuksien erotuksen. vrt. A m p è r e-m i t t a r i. *U. S:n.*

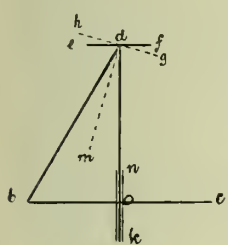

Kuva 3.

Galvanoplastiikka l. s ä h k ö p ä ä l l y s t y s perustuu siihen sähkövirran ominaisuuteen, että se kulkiessaan virtaa johtavien liuosten (elektrolyyttien) läpi jakaa liuoksen eri ainesosiinsa. Jos sähkövirta esim. johdetaan kuparivihtrilliliuoksen läpi, erottuu metalli liuoksen negatiiviseen johtolevyyn (elektrodiin), muu osa, joka sisältää hapon, erottuu positiiviseen johtolevyyn. Jos positiivinen johtolevy on samaa metallia, joka sisältyy liuotettuun suolaan, erottuu positiivisesta johtolevystä yhtä paljo metallia kuin suolaliuoksesta asettuu negatiivisen johtolevyn pinnalle. Liuos pysyy täten muuttumattomana

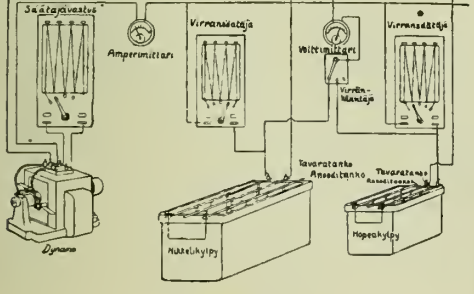

Galvaaninen kylpy.

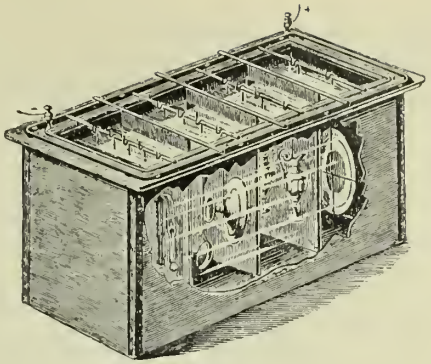
Galvaaninen kylpy.

ja tapahtuu siis oikeastaan vain metallin siirtyminen positiivisesta johtolevystä negatiivisen johtolevyn pinnalle.

Tällä tavoin voidaan negatiiviseen johtoon yhdistetyt esineet kullata, hopeoida, nikkelöidä, kuparoida, platinoida, tinata, galvanoida (peittää sinkillä), terästää j. n. e. Metallin toisella metallilla päällystämistä sanotaan g a l v a n o s t e g i a k s i, erotukseksi g a l v a n o p l a s t i i k a s t a, jolla oikeastaan käsitetään ylläkuvatun menettelyn käyttämistä jäljennösten eli kuvaotteiden tekemiseen joistakin esineistä, esim. veistokuvista, rahoista, metalleista ja kaikenlaisista piirroksista, ja jolla vars. graafillisten taiteiden alalla on mitä laajin käytäntö (ks. G a l v a n o, K l i š e a, H e l i o g r a v y y r i). G:n keksivät Jacobi ja Spencer 1837. [Langbeinin ja Jenischin käsikirjat; Aschan, „Kultaseppien käsikirja".] *B. W.*

Galvanopunktuuri = elektropunktuuri (ks. t.).

Galvanoskooppi, koje, jonka avulla voidaan osoittaa sähkövirran olemassaolo. G:n rakenne perustuu siihen, että magneettineula, joka on vapaasti liikkuvaksi asetettu johtovyyhden sisään, pituussuunnassaan yhdensuuntaiseksi vyyhden kanssa, heti siirtyy tavallisesta pohjois-etelä asennostaan, kun annetaan sähkövirran kulkea johtovyyhden läpi. Sellainen galvanoskooppi, jota ei käytetä yksistään sähkövirran olemassaolon todentamiseen, vaan myöskin sen mittaamiseen, on nimeltään g a l v a n o m e t r i. *B. W.*

Galvanostegia (kreik. *stegein* = peittää) ks. G a l v a n o p l a s t i i k k a.

Galvanotekniikka käsittää eri menettelytavat, joilla sähkövirtaa käyttämällä eri metallisuolaliuoksissa voidaan päällystää joko virtaa johtavia (metallisia) tai pinnaltaan johtavaksi tehtyjä (metalliseerattuja) esineitä eri metallikerroksilla. *B. W.*

Galvanoterapia ks. S ä h k ö p a r a n n u s.

Galvanotropismi (kreik. *tropē* = käännös), se eräiden kasvien ominaisuus, että sähkövirta vaikuttaa niiden kasvuliikkeiden suuntaan. Esim. itukasvien juuri kääntyy, virran ollessa heikko, katodiin päin, mutta anodiin päin sen ollessa vahva. Vapaasti liikkuvissa pikkueliöissä huomataan vastaavia „galvanotaktisia" liikkeitä. *(J. A. W.)*

Galveston *[gälvestən]*, tärkeä satamakaupunki Yhdysvalloissa, Texasin valtiossa, sijaitsee mata-

lalla saarella G.-lahden edustalla. 3 km:n pituinen rantatiesilta yhdistää sen mantereeseen. Katolilainen yliopisto; suuri puuvillanvienti (suurempi kuin New Orleansin) ja viljakauppaa; n. 38,000 as. Satamassa käyneitten laivojen tonniluku nousee yli 6:n milj:n. — Perustettu 1838. V. 1900 hirmumyrskyn synnyttämä hyökyaalto hävitti G:in melkein kokonaan, mutta se on jälleen loistavasti uudelleen rakennettu.

W. S-m.

Gama, Vasco da (1469-1524), portugalilainen merenkulkija, Intian meritien löytäjä; purjehti 1497 Afrikan eteläkärjen ympäri, seurasi rannikkoa pohjoiseen Melindeen asti, josta intialaisen luotsiu avulla kulki Intiaan, saapuen ensimäisenä eurooppalaisena sen rannikolle Kalikutiin toukokuulla 1498. Kun muhamettilaiset kauppakateudesta yllyttivät tämän maau hallitsijaa portugalilaisia vastaan, palasi G. seur. v. syyskuussa Lissaboniin, jossa kuningas häntä runsaasti palkitsi. V. 1502 G. lähetettiin uudelleen Intiaan hyvästi varustettu laivasto mukanaan, vahvistamaan 1499 siune lähetetyn Cabralin siirtomaa-anastuksia. Matkalla hän Afrikan itärannikolle perusti Mosambikin ja Sofalan. Intiassa hänen toimensa Portugalin vallan lujittamiseksi onnistuivat hyvin, joten hän jo 1503 saattoi palata suuria aarteita tuoden kotimaahansa. V. 1524 G. lähetettiin kolmannen kerran Intiaan, sen varakuninkaaksi uimitettynä järjestämään maan sekasortoon joutunutta hallintoa. Kesken menestyksellistä toimintaansa hän kuoli. — G:n aikalaistensa silmissä tarumaiuen matka innostutti Camões'in sepittämään „Os Lusíadas" runoelmansa. *E. E. K.*

Gamasus coleoptratorum, litteä, vaaleankeltainen, 1 mm pitkä punkki, joka elää loisena maata kaivavien tai maan sisässä elävien hyönteisten, kuten sittiäisten, turkkiloiden ja kimalaisten ruumiin pinnalla. Suomessa yleineu.

U. S-s.

Gamba. 1. ks. Viola da Gamba. — 2. Urkuäänikerta, jonka sointi muistuttaa jouhisoittimia. *I. K.*

Gambara, Veroniea (1485-1550), it. runoilijatar, sai oppineen kasvatuksen, meni 1508 naimisiin Giberto X:n, Correggion herran kanssa, joka kuoli jo 1518, minkä jälkeen G. kokonaan antautui pikku maansa hallitsemiseen ja kirjailuun. Häneu Bolognassa sijaitseva hovinsa oli ajan huomattavinten kirjailijain kokouspaikka. G:n teokset: „Rime e lettere di V. G." (julk. 1759, 1879), „Undiei lettere inedite di V. G. j. n. e." (julk. 1889), „Sonetti amorosi inediti o rari di Veroniea G." (julk. 1890). [G:n bibliografiaa sisältää Flamini'n teos „Il Cinquecento" (s. 548).] *J. H-l.*

Gambetta *[gäbetä']*, Léon Miehel (1838-82), ransk. valtiomies, isänsä puolelta it. sukuperää, tuli 1860 asianajajaksi Pariisiin, saavutti äkkiä (1868) suuren kuuluisuuden tekemällä eräässä oikeusjutussa rohkean hyökkäyksen Napoleon III:n keisarivaltaa vastaan; valittiin tämän johdosta 1869 lainsäätäjäkuntaan, jossa liittyi keisarivallan leppymättömiin vihollisiin ja herätti vastustajainkin ihmettelyä loistavalla kaunopuheisuudellaan. Sedan'in tapahtuman jälkeen hän 4 p. syysk. 1870 julisti lainsäätäjäkunnassa ja kaupungintalolla tasavallan ruveten puolustushallituksen jäseneksi ja sisäasiain ministeriksi. 6 p. lokak. hän ilmapallossa läksi piiritetystä Pariisista ja otti Tours'iin tultuaau hoidettavakseen myöskin sota-asiat. G. oli nyt jonkun aikaa Ranskan diktaattorina, julisti, että sotaa oli käytävä viimeiseen asti ja herätti kansassakin isänmaallista innostusta ja itseluottamusta. Tarmokkaalla toiminnallaan hänen onnistui saada kokoon uusia armeioja, jotka lähetettiin vihollista vastaan. Nämä harjaantumattomat joukot eivät kuitenkaan kyenneet pitämääu puoliansa saksalaisia vastaan, ja G:n omavaltaineu sekaautuminen sodan johtoon vaikutti varsin turmiollisesti; hän taipui, vaikka vastahakoisesti, tammik. 1871 tehtyyn aselepoon ja luopui helmik. hallituksesta, syystä että Pariisissa oleva hallitus oli julistanut mitättömäksi hänen määräyksensä, että kansalliskokoukseen ei saanut valita keisarivallan virkamiehiä ja edustajia. Itse hän valittiin tähän kokoukseen yhdeksästä departementista, joista häu otti edustaaksensa Ali-Reinin departementtia (Strassburgin seutua); äänesti rauhantekoa vastaan ja luopui, kun se oli päätetty, samaten kuin muutkin Elsassin edustajat edustajatoimestaan; valittiin heinäk. 1871 uudelleen kansalliskokoukseen, jossa esiintyi äärimäisen vasemmiston johtajana. Ranskan uuden tasavallan olemassaolo uäytti alussa hyvin epävarmalta, sillä kansalliskokouksen enemmistö oli monarkistinen. Juurruttaaksensa kansaan rakkautta tasavaltaan, kansanvaltaisia aatteita ja myöskin kostosodan ajatusta G. teki maaseudulle tuhkatiheään agitatsionimatkoja, joilla hän valtavalla puhetaidollaan tempasi kansanjoukot mukaansa ja sai aikaan, että tasavallan kannattajain luku tuntuvasti kasvoi; sai tästä nimen „tasavallan kauppamatkustaja"; perusti samanmielisten kanssa 1871 lehden „La République française". Kansalliskokouksessa, jossa hän osoittautui taitavaksi taktikoksi, G. pian pani alulle „opportunistisen" politiikkansa. Pääasiassa hänen ansioksensa on luettava, että tasavaltalaiset ryhmät yhtyivät hyväksymään v:n 1875 valtiosäännön, jonka kautta Ranska vihdoin muodollisestikin tunnustettiin tasavallaksi. V. 1876 G. valittiin edustajakamariin, jossa hän kulunkiarvioliokunnau esimiehenä ja tasavaltalaisen enemmistön johtajana saavutti suuren vaikutusvallan. Hänen politiikkansa oli yhä edelleen opportunistinen, s. o. hän asetti päämääräkseen sen mikä kulloinkin oli saavutettavissa. V. 1877 hän menestyksellä johti taistelua presidentti Mac Mahon'ia ja hänen taantumispyrintöjänsä vastaan lausuen silloin m. m. nuo kuuluisat sanat, että presidentin oli joko „alistuttava tai erottava" *(se soumettre ou se démettre)*; v. 1879 hän tuli edustajakamarin puheenjohtajaksi Grévyn jälkeen, joka valittiin tasavallan presidentiksi Mac Mahon'in erottua. G:n kansansuosio ja vaikutusvalta

Léon Gambetta.

oli nyt ylimmillään. 14 p. marrask. 1881 hän muodosti „suuren ministeristönsä" ruveten itse pääministeriksi ja ulkoasiainministeriksi. Mutta nyt tuli ilmi, että hänellä oli myöskin paljon vihamiehiä. Toiset moittivat hänen opportunismiansa, toiset hänen vallanhimoansa ja mahtipontista esiintymistänsä. Nämä tyytymättömät liittoutuivat häntä vastaan, ja kun kamari 26 p. tammik. 1882 hylkäsi hänen ehdotuksensa listavaalien toimeenpanemisesta, niin hän ministeristöineen erosi. Edustajakamarissa hänellä vielä edelleenkin oli paljon sananvaltaa, mutta suuren kansansuosionsa hän oli menettänyt, eikä ennättänyt saada sitä takaisin ennen kuolemaansa (31 p. jouluk. 1882). — G:lle on pystytetty kaksi muistopatsasta, toinen Pariisiin, toinen hänen syntymäkaupunkiinsa Cahors'iin. Vv. 1880-84 ilmestyivät hänen puheensa „Discours et plaidoyers politiques", 1886-92 „Dépêches". [De Freycinet, „La guerre en province"; Reinach, „Léon G."; Neucastel, „G., sa vie et ses vues politiques"; Margials „Life of Léon G."; v. d. Goltz, „Léon G. und seine Arméen".] *J. F.*

Gambia (B a D i m m a), toinen S e n e g a m b i a n (ks. t.) pääjoista, alkaa Futa Džallonissa ja laskee Bathurstin luona Atlantin valtamereen. Koskirikas ja leveimmiltä kohdiltaan 15 km; pituus 1,200 km. On merialuksille 280 km pitundelta liikekelpoinen, jokihöyryt ja pienemmät alukset pääsevät vieläkin pitemmälle, nim. Barrakunda nimisten koskien ohi. Marraskuusta kesäkuuhun joki on liikenteelle mukavin. *W. S-m.*

Gambia, v:sta 1888 itsenäinen brittiläinen siirtokunta-alue, jakaantuu varsinaiseen siirtokuntaan, 179 km², ja G:n suojelus-alueeseen, 9,194 km², yhteensä siis 9,373 km²; 161,000 as. (1908), neekerejä ja n. 200 valkoista. Alue ulottuu kapeana maakaistaleena pitkin G.-jokea aina Barrakundan putouksille asti. Ilmanala on epäterveellinen, keskilämpö n. 24°, sademäärä 1,330 mm. Sieltä saadaan maapähkinöitä, kumia, maissia, riisiä, puuvillaa, vuotia, vahaa sekä alkuasukkaiden valmistamaa hyvin kestävää kangasta. Höyrylaivaliikettä jokea pitkin Bathurstiin, johon lennätinkaapeli myös on johdettu. V. 1906 oli tuonnin (koolapähkinöitä, riisiä ja puuvillakankaita) arvo 11,298,560 ja viennin 11,071,580 mk. Laivaliike melkoinen, n. 405,000 tonnia v:ssa. *W. S-m.*

Gambiiri, eräiden intialaisten peusaiden *(Uncaria)* lehdistä ja oksista valmistettu ekstrakti, jota käytetään hienojen nahkalaatujen parkitukseen. Esiintyy kaupassa vaalean ruskeina (kellertävinä) parin sadan kilon painoisina paakkuina tai pieninä kuutioina.

Gambiitti (< it. *gambetto* = kamppi [painissa]), šakkipeli, jonka alussa nappula uhrataan hyökkäystilaisuuden saavuttamiseksi.

Gamborg, A n d e r s (1753-1833), tansk. filosofi, sai eräällä ulkomaanmatkallaan vaikutuksia engl:sta filosofisesta deismistä, oli 1788-1803 käytöllisen filosofian professorina Kööpenhaminassa, 1803-22 matematiikan opettajana Roskildessa. Edustaa sangen kuvaavasti valistusajan järkiperäistä jumalunsopillista ja filosofista katsantotapaa. Filosofis-historiallisessa tutkimuksessaan Genesis-kirjasta (1790) hän m. m. väittää, että kertomus syntiinlankeemuksesta on väärin käsitetty muunnos jostakin hänen olettamastaan egyptiläisestä hieroglyfi-kertomuksesta. Eräässä kirjoituksessa lintujen laulusta („Skandin. Museum", 1800) hän sensualististen periaatteittensa nojalla arvelee, ettei laululinnuillakaan ole mitään synnynnäisiä „nuotteja" sielussaan, vaan ne oppivat laulamaan matkimalla muita lintuja; josta hän päättää, että voitaisiin parantaa metsälintujemme laulua panemalla esim. kanarialintuja opettamaan varpusia. Kirjoitti vielä „Undersøgelse om hvad der er Pligt" (1794) y. m. *A. Gr.*

Gambrinus *[-i'-],* taruperäinen flaamilainen kuningas, joka mainitaan oluen keksijäksi.

Gameetti, *kasvit.,* (etupäässä levien) irrallinen sukusolu; p l a n o g. l. z o o g.: liikuntokykyinen väryskarvallinen g., a p l a n o g.: väryskarvaton, liikkumaton g., i s o g:t: kaksi samankokoista ja -muotoista g:a, h e t e r o g:t: kaksi erikokoista ja -muotoista g:a, joista isompi naaras-, pienempi urosg.; jos jälkimäinen on liikkuva, edellinen liikkumaton, sanotaan tätä o o g:k s i. G:ien emosolu on g a m e t a n g i o. *(J. A. W.)*

Gametangio ks. G a m e e t t i.

Gamlakarleby ks. K o k k o l a.

Gamla Upsala ks. U p s a l a.

Gamla Vasa ks. V a n h a V a a s a.

Gamle Carlsberg ks. C a r l s b e r g i n p a n i m o t.

Gamma (*Γ, γ*), kreik. kirjaimiston kolmas kirjain (= seem. gimel), puheäänellisen gutturaali-(velaari-)klusiilin (g:n) merkki. Uuskreikkalaisessa kielessä gamma takavokaalin edessä on puheäänellisen gutturaalispirantin (*γ*:n), etuvokaalien edessä palataalispirantin (j:n) merkki. — Useissa paikalliskirjaimistoissa esiintyvä gamman muoto C lainattiin latinaan k:n ja g:n merkiksi; tästä sitten differentsioitui g:n merkiksi G. *O. E. T.*

Gammarus ks. K a t k a t.

Gamme, Norjan merilappalaisten turvepeitteinen asunto. Alkuaan se näyttää vain kateaineeseensa nähden eronneen tunturilappalaisten siirreltävästä kodasta (ks. t.). Myöhemmin se muuttui nelikulmaiseksi, varustettiin pystypuisilla seinillä, ja keskipermannolta hävisi avonainen tulisija, jonka sijasta ruvettiin käyttämään rantakamiinia. Seiniin tehtiin lasiakkunat; välistä laadittiin lattia puusta ja eteen rakennettiin porstuahuone. *U. T. S.*

Gammelbacka, maatila, allodisäteri Porvoon maaseurakunnassa, 3 km kaupungista. Siihen kuuluvat 2 allodisäteriä G. ja Pepot sekä rälssitilat Estbacka ja Estvik kuin myös verotilat Stor- ja Lill-Öhmans — yhteensä 1,177,92 ha maata. — Vanhin tunnetuin omistaja on rouva Hebla, syntyisin Stjernkors-sukua. Tila kulki sitten viimemainitun poikien Ållongrenien käsissä, joilta se joutui von Ungern, Berendes, Mörner, Sprengtporten, Bildstein, Blåfjeld, Toll ja vihdoin 1811 Born suvulle. Tilalla on Kaunissaaren saha ja Hamarin lastauspaikka. *K. S.*

Gammelby ks. V a n h a k y l ä.

Gammelstaden ks. V a n h a k a u p u n k i.

Gammelsvenskby, ruots. kylä Etelä-Venäjällä Hersonin läänissä, 16 km koilliseen Berislavin kaupungista Dneprin varrella. Kylän asukkaat nimittävät sitä nimellä *Gammöl-svänskbi,*

venäläiset taas *Staroševdskaja*. G:n perustivat 1782 Hiidenmaalta keisarillisella käskykirjeellä siirretyt talonpojat, joille luvattiin maata Nikopolin ja Berislavin kaupuukieu väliltä. N. 1,000 (toisten tietojen mukaan 1,200) siirtolaisesta nääntyi tiellä puolet, eivätkä loput tottumattomuutensa takia voineet antautua maanviljelykseen, vaan ryhtyivät hankkimaan elatustaan pääasiallisesti kalastuksella. Siirtolaiskunta oli jo kuolemaisillaan sukupuuttoon, kun hallitus 1804 salli saksalaisten siirtolaisten asettua samoille aloille. Näiden viimemainittujen siirtyminen paikkakunnalle uudisti ruotsalaistenkin olosuhteet, vaikka tosin näiden kahden kansallisuuden väli on aika ajoin ollut sangen kireä. — G:ssä oli 1907 735 asukasta, alue n. 3,000 ha. Vuosittain viedään siirtokunnasta viljaa yli 2,000 tonnia, viuitarhoja hoidetaan omiksi tarpeiksi, karjanhoito on vähäinen, ja kalastus on vuokrattu veuäläisille. Vv. 1882-85 on rakennettu G:hyn oma kirkko, jossa pitää kirkonmenoja seudun siirtokuntien yhteinen luterilainen pappi. *K. S.*

Gana (sauskr., „joukko", „seurue") merkitsee intialaisessa mytologiassa eräitä ryhmissä esiintyviä alemmanarvoisia jumalaolentoja, etenkin sellaisia, jotka kuuluvat välittömästi Ganešan (ks. t.) johdon alaisen Šivan seurueeseen.

Ganander. 1. Henrik G. (k. 1752), lapin kieliopin tekijä; synt. Turussa (yliopp. 1724), nimitettiin 1730 Enontekiön kappalaiseksi ja 1743 Siuntion kirkkoherraksi. Hänen v. 1743 julkaisemausa lapin kielioppi „Grammatiea lapponiea" noudattaa pääasiallisesti Tornioulapin murretta; sen esikuvana ou ollut (Porthanin mukaan) Vhaelin suomen kielioppi. *Fr. Ä.*

2. Kristfrid G. (1741-90), edell:n serkku, suom. mytologi ja kielentutkija, synt. Haapajärveliä, jossa isä oli kappalaisena, tuli ylioppilaaksi 1759, maisteriksi 1766, kappalaiseksi Rantsilaan, jossa sitteu pysyi kuolemaausa asti v. 1775. G. oli tavattoman uuttera keräilijä ja kirjailija Suomen kansanrunouden ja kielen alalla. Porthaniu julkaistessa 1766 ensimäisen osan teostaan „De poesi fenniea" G. tervehti sitä suomenkielisellä onnentoivotuksella, joka kauniilla tavalla osoittaa hänen lämmintä innostustausa näihin harrastuksiin. Porthanin avulla hän ryhtyi itse keräämään suomalaisia sauaulaskuja ja arvoituksia sekä suomalaista mytologiaa koskevia runoja ja tietoja. Tuloksina näistä harrastuksista olivat „Ænigmata Fenniea. Suomalaiset arvotuxet, vastausten kansa" (1783) ja „Mythologia Fenniea" (1789), jossa annetaan selittävä luettelo kaikista muinaisrunoissa ynnä pannetuissa lähteissä tavattavista suomalaisista ja lappalaisista tarullisista nimityksistä. Jos kohta G:n mytologia ei täytäkkään tieteen vaatimuksia, on sillä kuitenkin aineskokoelmana suuri ja pysyväinen arvo, ja siinä esiiutuoduista runosirpaleista kohtaa meitä ensi kerran ikäänkuin tuulahdus Kalevalan kankahilta. G. teki myöskin laajoja keräelmiä suomalaista sanakirjaa varten, joka kuitenkin jäi paiuattamatta; käsikirjoituksena sitä säilytetään yliopiston kirjastossa. Myöskin muilla aloilla G. toimi suomenkielisen rahvaan valistamiseksi ja hyödyllisten tietojen hankkimiseksi sille sen omalla kielellä; niinpä hän julkaisi „Uudempia ulosvalituita satuja, kootut ja suomexi tulkitut" (1784), mukailuja Vanhasta testameutista y. m. sisältävän „Runo-kirjan" (1786), „Eläinden tautikirjan" (1788) ja „Maanmiehen huone- ja kotiaptheekin" (sam. v.). G. suoritti siten aikaansa ja asemaansa nähden harvinaisen runsaan kirjallisen työn. [A. V. Forsman, „K. G." (Joukahaisen 10:nnessä vihossa).] *K. G.*

Gand *[gā]*, Gentin kaupungin (ks. t.) ransk. nimi.

Gandara *[gādarā']*, Autoniodela (s. 1862), ransk. taidemaalari, Gérômen oppilas; maalannut maisemia ja varsinkin „hienon maailman" naismuotokuvia.

Gandharva *[-va']*, muinaisintialaisessa mytologiassa synnytyksen ja hedelmällisyyden suojelushenki, asui vedessä ja loi ensimäisen ihmisparin. Myöskiu muinaisiraanilaisessa mytologiassa esiintyy *Gandareva* nimiueu vesihirviö. Myöhemmässä intialaisessa mytologiassa on useita gandharva nimisiä olentoja, jotka ovat taivaallisia laulajia ja kuuluvat yhdessä Apsaras nimisten rakastajattariensa kaussa Indra jumalan seurueeseen. Kangastusta nimittivät intialaiset „gandharvojen kaupungiksi" *(gandharva-nagara)*. *J. J. M.*

Gando (Gaudu, Igwaudu), Hausavaltio Länsi-Sudanissa Niger-joen kummallakin puoleu; n. 200,000 km², n. 5,5 milj. as., osaksi fulbeja, jotka olivat hallitsevana heimona, osaksi hausalaisia, jotka muodostavat asukkaideu enemmistön. — Fulbe-kansa perusti G:n v. 1817, mutta nykyään se on valtiollisesti hajaantunut, kuuluu osaksi Ranskan Länsi-Afrikan siirtokuntaan, osaksi Englanniu Pohjois-Nigerian suojelusalueeseeu. — Pääkaupunki G. sijaitsee itärajalla, hedelmällisessä seudussa; sen 10-15,000 as. asuvat kurjissa savimajoissa. *(W. S-m.)*

Gandvik *[-ī-]*, islantilaisten tarinain Vienanmerestä käyttämä nimi, jolla varmaankin tarkoitettiin Kannanlahtea *(Gand = Kanta.)*. *K. G.*

Ganeša *[-ē'-]*, muin. intial. mytologiassa viisauden jumala. Hän kuvataan pienenä, rotan selässä ratsastavana miehenä, jolla on elefantinpää ja neljä kättä.

Gangamopteris, permikaudella elänyt saniaiskasvi; kuului n. s. Glossopteris-kasvistoon (vrt. Glossopteris).

Ganges (sauskr. *Gangā*), Etu-Intian pääjoki ja hiudulaisten pyhin joki, alkaa Bhagirathi nimisenä Himalajan etelärinteellä Garhwali'ssa, n 4,200 m yl. mereup.; yhdyttyään 600 m yl. merenp. Alaknandaan sen nimenä on G. Tämä on vuolas yläjuoksussaan, kunnes se Hardwârin luona (403 m yl. merenp.) tulee tasangolle ja mahtavan tyvenenä virtaa sen läpi, kulkien etelään, kaakkoon ja itään, sekä taas kaakkoon tullessaan Bengaalin alangolle. Sen huomattavimmista lisäjoista mainittakoon Ramganga (vas.) ja Kali sekä Jumna (oik.), joka viimemainittu G:n kanssa rajoittaa u. s. Doabin maakaistaleen (ks. t.). G:n virratessa Allahabadista itäistä suuntaa Benaresin ja Patnan ohi, laskevat siihen lisäjokina Šon oikealta, sekä Gumti, Gogra ja Gandak vasemmalta. Bhagalpurin luona G:n leveys oli yli 1,5 km ja vesimäärä 50,000 m³ sek:ssa. Tehtyään käänteen kaakkoon se tulee matalaksi ja laskeutuu Bengaaliu alan-

golle monihaaraisena muodostaen suunnattoman (82,600 km²) suistomaan ja rämeisen Sunderbaudsalueen (ks. t.). Päähaara, Paddha, yhtyy Goalandan luona Brahmaputraan (ks. t.). Läntisin, alijuoksussaan Hugli nimiueu joenhaara virtaa Kalkutan ohi ja on 160 km:u matkalla purjehduskelpoineu valtamerilaivoillekin. G:n jokialue on 1,060,000 km² (Brahmaputran vain 670,000 km²); joki on 2,500 km pitkä, se kuljettaa keskimäärin 7,700 m³ vettä sekunnissa ja 197 milj. m³ liejua vuodessa, mikä määrä valtavasti vaikuttaa suistomaan vuotuiseeu kasvamiseen ja jokiuomien muutoksiin. Syyskuussa virta on korkeimmillaan (kohoaa Allahabadiu ja Benaresin luona aiua 14 m:iin yli tavallisensa); heinäkuun loppupuolella G:n suupuoli ou tulvan vallassa. Rannikkojen kasvullisuus on upea; niillä saadaan runsaita satoja. Paljo kaloja, kilpikonnia ja krokodiileja elää joessa. — Höyrylaivat pääsevät tulvan aikana aina 630 km Allahabadin yläpuolelle. — Jo vanhaan aikaan asukkaat koettivat kanavieu ja kaivojen avulla lisätä joeu tuottamaa hyötyä. Myöhemmin englantilaiset ovat rakeutaneet m. m. suuren, n. 1,300 km pitkän G:n kanavan. Tämä, joka 1848 avattiin, käy Hardwârista G:iin Khanpurin luona ja sen toinen haara yhtyy Jumnaan. — G:n vesi ja koko virtakin on ammoisista ajoista ollut hindulaisille pyhä. Vanhassa intialaisessa jumalaistarustossa G.-virralla „jumalien virtana" on tärkeä sija. Sitä kuvataau siinä nuorena neitona, jolla kädessääu on lootus-kukkaueu. Suuria pyhiinvaeltajajoukkoja kokoontuu sen rannoille, varsinkin pitkin yläjuoksua ja paikkoihin, missä jokin lisäjoki laskee pääjokeen, esim. Allahabadiin (G:u ja Jumuau yhtymäpaikkaan). Näillä paikoin he peseytyvät virrassa, sillä sen vesi, heidän luulonsa mukaau, puhdistaa heidät synneistä ja antaa heille ikuisen autuuden. Vanhaa tapaa upottaa vainajien runmiit jokeen on hallitus ankaroilla rangaistusuhkauksilla koettanut hävittää. vrt. Etu-Intia. *W. S-m.*

Ganghofer *[-ō-]*, August (1827-1901), baierilainen metsänhoitomies, ollut 1875-82 Baierin metsätieteellisen tutkimuslaitoksen johtaja sekä v:sta 1882 alkaen Baierin metsähallituksen teknillinen johtaja, julkaissut useita tärkeitä teoksia sekä toiminut varsin tehokkaasti Baierin metsäolojen parantamiseksi. *A. C.*

Gangliat, hermosolmut. ks. Ganglioni.

Ganglioma, imurauhaiskasvannainen.

Ganglioni (kreik. *gangli'on*, mon. *ganglia*), hermosolmu, hermostossa siellä täällä tavattavat hermosolujeu yhtymät ja kasaantumat, jotka usein jo ulkoakin huomataan erityisinä hermojen paksuuemisina ja muina muodostumisina.

Gangræna *[-ē'n-]* (lat.) l. gangreeni, kuolio, kylmänvihat. Alkuaan käsitettiin g:lla ainoastaan äkillisen tulehduksen aiheuttamaa kuoliota, jossa tapauksessa kuoleutuuut kudososa vielä tuntuu lämpimältä, n. s. kuumaa kuoliota; sittemmin on g:n käsite laajentunut, merkiten nykyään kaikenlaista kudoksen kuoleutumista syystä mistä hyvänsä. G. on taudillinen ilmiö, joka tapailee useimmin vanhuuden ikää, aiheutuen verenkierron häiriöstä kalkkiutuneissa verisuonissa: sokeritautiset ovat joteukin alttiit kuoliontapaisille taudiuilmiöille. *M. O-B.*

Gangreeni ks. Gaugræna.

Ganivet y Garcia *[-e't -rpi'a]*, Angel (1865-98), esp. kirjailija, saavutti jo 20 v:n iässä sekä filosofiau että lakitieteen tohtorin arvon, siirtyi valtiolliselle uralle toimien konsulina Antverpeunissä, Helsingissä ja Riiassa, missä teki itsemurhan. G. oli omintakeinen ajattelija, jolla oli laaja sivistys, lisäksi erinomainen kielinero. Hän on ainoa espanjalainen, joka perusteellisesti on tutustunut pohjoismaideu sivistyselämään, kirjallisuuteen ja taiteeseen. Häneu teoksistaan mainittakoon: „Grauada la bella" (Helsinki, 1896), „Idearium español" (kirj. Helsingissä 1896; ilm. Madridissa 1905); „La conquista del Reino de Maya por el último conquistador Pío Cid" (1897) ja jatkona „Los trabajos del iufatigable creador Pío Cid" (1898); „Cartas finlandesas" (1898), sarja „El defensor" aikakauskirjalle 1896-97 lähetettyjä kirjeitä, joissa kuvataan meikäläistä elämää ja meikäläisiä tapoja.

Ganoidea ks. Kiillesuomuiset.

Ganoidi-suomu ks. Suomu.

Ganymedes *[-mē'dēs]*, kreik. tarustossa troialainen kuninkaanpoika, tavallisen sukujohdon mukaan joko Trosin tai Laomedouiu poika. Kauneutensa vuoksi nuori G. temmattiin ylös jumalien luo, heidän juomanlaskijakseen ja toverikseen. Ryöstäjänä esiintyy joko Zeuksen kotka tai Zeus itse kotkan haamussa. Zeuksen ja G:n suhdetta käsitettiin useiu lemmenliitoksi. *O. E. T.*

Ganymedes.

Gapon *[-po'n]*, Georgij (k. 1906), ven. pappi ja valtiollinen agitaattori, sai vankilausaarnaajana Pietarissa suureu vaikutusvallan työväestöön. Tammik. 22 p. 1905 häu johti suurta työväen mielenosoituskulkuetta, joka, kun viranomaiset hajoittivat sen julmalla säälimättömyydellä, loppui kauheaau verenvuodatukseeu. V. 1906 G. murhattiin salaperäisellä tavalla. Vallankumouksen johtajat sysäsivät G:n, epäillen häneu esiintyneen kaksimielisesti, pois joukostaan. G:n valtiollis-vallankumouksellinen toiminta on vielä pimeyden peitossa.

Garabit *[-bi']*, kuuluisa rautatieviadukti Cantalin departementissa Ranskassa, 9 km kaakkoon S:t Flourista Béziers-Clermout-Ferraud radalla. Se johtaa Truyères-joen syvän laakson poikki. Rakennettu 1880-81 insinööri Eiffelin suunnitelman mukaan. Sitä kaunattaa kaari, jonka jäunitysväli on 165 m, sisäkorkeus 52 m, sekä viisi 90 m korkeata pilaria. Koko pituus 565 m, joista 448 m lepää rautalaitteideu uojassa. Rata 122 m joenpinnan yläpuolella.

Garanteerata (rausk. *garantir*), taata. — Garantia (ransk. *garantie*), takaus, takeet. — Garantti, takaaja.

Garantismi ks. Fourier, F. M. Ch.

Garay, János *[garai jánoš]* (1812-53), unk. runoilija, joka ylpeydellä nimitti itseään „Uhlandin oppilaaksi", oli harvinaisen tuottelias etup. kertomarunouden alalla, mutta myös lyyrikkona ja draamankirjoittajana. Sileä muoto, monisanainen ja mahtipontinen isänmaallisuus on luonteenomainen hänen, samoinkuin muidenkin Vörösmartyn aikalaisten ja jäljittelijäin runolliselle tuotannolle. G:n balladeista herättivät aikoinaan paljon vastakaikna m. m. „Kont" sekä kokoelma „Az Árpádok" (1847). Täydellisin ja paras koottujen teosten julkaisu on „G. J. összes munkái" (5 osaa, 1886). *Y. W.*

Garbe, Richard Karl (s. 1857), saks. sanskritisti, prof. Königsbergissä 1880 ja Tübingenissä v:sta 1895, matkusti 1885-87 Intiassa, on julkaissut joukon teoksia etenkin intialaisen filosofian alalla, jonka etevimpiä tuntijoita hän on, sekä „Indische Reiseskizzen" (1889) ja „Beiträge zur indischen Kulturgeschichte" (1903). *K. T-t.*

Garbo, Raffaellino del (1466-1524), it. taidemaalari, Filippo Lippi'n oppilas ja apulainen. G:n aikaisemmat maalaukset osoittavat 1400-luvun naivia luonnetta, jotavastoin myöhemmissä on täysrenesanssin kauneustyyppejä, varsinkin suloisen haaveellisia madonnia ja enkeleitä. Maalannut ison freskon Firenzen S. Maria Maddalena de' Pazzi kirkkoon sekä alttari- ja taulukuvia (Firenzessä, Pariisissa, Berliinissä). *E. R-r.*

Garborg *[-å-],* Arne (s. 1851), norj. kirjailija; kasvoi ankarasti pietistisessä kodissa; toimi aluksi kierto- ja kansakoulunopettajana; tuli 1873 Kristiaaniaan, jossa 2 v. myöhemmin suoritti ylioppilastutkinnon. Oli jo sitä ennen toiminut julkisen sanan alalla, jolle nyt kokonaan antautui, aluksi uskonnollisessa oikeistolaislehdessä vastustaen uudenaikaisia aatteita, mutta siirtyen vähitellen vasemmistoon päin ja tullen kuulumaan 80-luvun radikaaleihin valtiollisella, uskonnollisella ja esteettisellä alalla. Asettui n. s. „maalstræv"-liikkeen johtajaksi perustamalla „Fedraheimen" nimisen sanomalehden (1877) ja kirjoittamalla teoksensa norjalaisella kansankielellä. G:n uutta katsantokantaa kuvastaa hänen ens. suurempi kirjallinen kokeensa „Ein fritenkjar" (1881), joka vaikuttaa tendenssiräikeältä ja epätodelliselta. Sitä seurasi „Bondestudentar" (1886; suom.), hänen kaiketi persoonallisin ja merkittävin teoksensa, pysyväarvoinen ajan- ja yhteiskuntakuvaus. Synkkä kristiaanialais-romaani „Mannfolk" (1886) on vakavan harmin kannattama hyökkäys vallitsevaa avioliitto- ja sukupuolimoraalia vastaan. Lisäksi mainittakoon näytelmä „Uforsonlige" (1888), joka ruoskii petollisia politikkoja ja vapausmiehiä, sekä nuoren naisen kehitystarina, laveа romaani „Hjaa ho mor" (1890). Hän hylkäsi 90-luvun alussa naturalistisen suunnan ja käsittelee myöhemmissä teoksissaan mielellään uskonnollisia aiheita. Uuden suunnan kirjoja ovat „Trætte mænd" (1891), hänen ensimäinen suuri menestyksensä; päiväkirja-aforismien ja lyyrillisten monologien muodossa se esittää dekadenssityypin sielullisen hajoamisprosessin ja pohjamotiiviltaan samansukuinen on suuri talonpoikaiskertomus „Fred" (1892), raikas, kansanlaulunsävyinen runosikermä „Haugtussa" (1895), näytelmä „Læraren" (1896), „Den burtkomne faderen" (1899; suom.), Haugtussan jatko „I Helheim" (1901) y. m. G. on Norjan nykyisen kirjailijapolven syvällisimpiä edustajia. Parhaillaan on ilmestymässä (1909) „Skrifter i samling". — Hulda G. om. suk. Bergersen (s. 1862), edellisen puoliso, kirjailijatar, herätti huomiota teoksella „Kvinden skabt af manden" (1904) ja sen jatkolla „Fru Evas dagbog". *E. H.*

Arne Garborg.

Gareia *[-rþi'a],* Manuel (1775-1832), esp. tenorilaulaja, laulunopettaja ja oopperasäveltäjä. Esiinnyttyään Ranskassa, Italiassa, Englannissa, Ameriikan Yhdysvalloissa ja Meksikossa, hän palasi Pariisiin 1828. Hänen kuuluisimmat oppilaansa ovat hänen molemmat tyttärensä, laulajattaret Marie (Malibran) ja Pauline (Viardot) sekä hänen poikansa Manuel (1805-1906), joka ei tosin itse kehittynyt varsinaiseksi laulajaksi, mutta toimi laulunopettajana ensin Pariisissa ja v:sta 1850 Lontoossa mitä suurimmalla menestyksellä. Hänen oppilaitaan olivat m. m. Jenny Lind ja Stockhausen. V. 1840 hän julkaisi huomattavan teoksen äänenmuodostuksesta, minkä johdosta hänet otettiin opettajaksi Pariisin konservatoriin, sekä käytännöllisen lauluoppijakson 1847. V. 1855 hän keksi laryngoskoopin (ks. t.) l. kurkunpäänheijastimen, saaden siitä Königsbergin lääkeopillisen tiedekunnan kunniatohtorin arvon. *I. K.*

Gareilaso de la Vega *[garþila'so]* (1503-36), esp. runoilija ja soturi, Kaarle V:n suosikki ja seuralainen. Tutustui myöhemmin Kaarlen lähettiläänä Ranskassa Clément Marot'hon ja muihin kuuluisiin kirjailijoihin. Menetti joksikin aikaa Kaarlen suosion joutuen maanpakoon, mutta voitti sen uudelleen ja kunnostautui taisteluissa. Sodassa Ranskaa vastaan hän Fréjus'in tornin luona kuolettavasti haavoittui kivenheitosta. Espanjalaiset sanovat V:aa runoilijainsa ruhtinaaksi. Hän tutki antiikkisia ja italialaisia kirjailijoita ja kirjoitti melkein kaikki runonsa italialaisilla runomitoilla. G:n säkeillä on tavaton sointuisuus. Häneltä puuttui kuitenkin monipuolisuutta ja omintakeisuutta. Eklogeissaan G. jäljitteli Vergiliusta ja soneteissaan Petrarcaa. V:n runot painettiin ensin yhdessä hänen ystävänsä Boseanin runojen kanssa; erikseen ne julkaisi selityksineen Sanchez de las Brozas (1574); uusia painoksia toimittivat de Herrera (1580) ja Tomayo de Vargas (1622). Parhaita uudempia painoksia on J. M. Ferrerin toimittama (1827). [Navarrete, „Colleeeion de doeumentos ineditos para la historia de España" (16:s nid.); Croee, „Intorno al soggiorno di Garcilasso in Napoli" (1894).] *J. H-l.*

Garcinia, kasvisuku *Guttiferæ*-heimossa, nahkealehtisiä, isomarjaisia puita ja pensaita, n. 150 lajia, useimmat Aasian troopillisista osista. Malakasta kotoisin olevaa *G. Mangostanaa* viljellään miltei kaikissa Aasian kuumissa maissa appelsii-

niin kokoisten ja muotoisten hyvänhajuisten hedelmiensä vuoksi, joiden siementen mehevä päällimäinen peite (siemenvaippa) on syötävä, herkullinen. *G. indican* siemenistä valmistetaan Intiassa voina käytettyä tahdasta, „kokum"ia, ceylonilaisesta *G. morellasta* ja Siamissa ja Kambodžassa kasvavasta *G. Hanburyista* saadaan gummiguttaa. *(J. A. W.)*

Garçon *[-sõ']* (ransk.), poika, nuorimies; tarjoilija.

Garda-järvi (it. *Lago di Garda* l. *il Benaco*, roomalaisten *Benacus lacus*), alppijärvi Pohjois-

Garda-järvi.

Italiassa, Italian suurin, 370 km², 52 km pitkä, 4-18 km leveä, sen laskujokena on Mincio. Järven pohjoispää on korkeiden vuorimaisemain, eteläinen matalampien kumpumaiden välissä. Luonnonihanuus, ilmaston suopeus ja etelämainen kasvullisuus ovat tehneet G.-järven seudut matkailijoiden mielipaikaksi.

Gardariki, muinaisten skandinaavilaisten Venäjän valtakunnalle sen monien kaupunkien eli linnoitusten tähden antama nimi.

Garden party *[gādn pāti]* (engl.), puutarhajuhla.

Garderobi (ransk. *garde-robe* < *garde* = säiliö, ja *robe* = puku), pukusäiliö, puvusto. — Garderobiääri, pukuvaraston hoitaja (esim. teattereissa).

Gardet *[-dē']*, Georges (s. 1863), ransk. kuvanveistäjä, Frémiet'n oppilas, aikamme etevimpiä eläinkuvien tekijöitä. G:n käsittelytapa on realistinen, toisinaan koristeellisen suuripiirteinen. Häneu teoksistaan, joita hän on valmistanut erilaatuisista aineista milloin pieneen, milloin monumentaaliseen kokoon, mainittakoon „Jalopeurat" (kivestä veistetyt, Aleksanterin sillan suussa Pariisissa), „Tanskalaiset dogit" (harmaasta marmorista, Chantillyssa ja Pariisissa) ja „Taistelevat pantterit" (marmorista, Luxembourg-museossa, sekä pronssista, Suomen t.-yhd:n kokoelmissa Helsingissä). *E. R-r.*

Gardez *[-dē']* (ransk.), varokaa!

Gardi (ransk. *garde*), oik. vahti; miekkailussa, nyrkkitaistelussa, painissa y. m. s. taisteluotteluissa esiintyvä alkuasento, jossa kumpikin ottelija on varuillaan ja odottaa tilaisuutta vastustajansa kimppuun käydäkseen. Eri ottelumuodoissa on omat tavan ja käytännön vakiinnuttamat varoasentonsa. ks. Miekkailu, Nyrkkitaistelu ja Paini. *L. P.*

Gardie, de la. ks. De la Gardie.

Gardiini ks. Kartiini.

Gardiner *[gādinə]*, Alleu (1794-1850), engl. merikapteeni ja lähetyssaarnaaja. Tutustuttuaan matkoillaan pakanoihiu varsinkin Etelä-Amerikassa G. perusti Etelä-Ameriikan lähetysseuran (ks. Englannin kirkon lähetysseurat), jonka lähettinä läksi ensin Patagoniaan ja sitten Tulimaahan, missä tovereineen pian sai surmansa. Hänen kuolemansa antoi uutta vauhtia työlle, jouka menestykselle m. m. Ch. Darwin antoi lämpimän tunnustuksen. [Johu Marsh, „Allen G."] *U. P.*

Gardiner *[gādinə]*, Samuel Rawson (1829-1902), engl. historioitsija, oli 1871-85 professorina Lontoon King's collegessa, 1891-1901 „English historieal review"n julkaisijana. G. on etevin Englannin nykyaikaisista historiankirjoittajista. Hänen tutkimuksensa kohdistuivat pääasiallisesti ensimäisten Stuartein ja Cromwellin aikakauteen, jota esittävät: „History of England from the aceession of James I to the outbreak of the great eivil war" (1883-84), „History of the great eivil war" (1886-94), „History of the commonwealth and proteetorate" (1894-1901), „Oliver Cromwell" y. m. Nämä erinomaisen laajaan ja tarkkaan lähdetutkimukseen perustuvat teokset, jotka luovat aivan uutta valoa puheena olevaan aikakauteen, ovat merkitykseltään perustavaa laatua. G:n muista julkaisuista mainittakoon: „The thirty years' war" (1874), oivallinen käsikirja „A student's history of England" (1890-92) ja katsaus Englannin historian lähteisiin „Introduetion to the study of english history" (1881; yhdessä J. Bass Mullingerin kanssa). *J. F.*

Gardiner *[gādinə]*, Stephen (n. 1483-1555), engl. piispa ja valtiomies, tuli kardinaali Wolseyn sihteeriksi ja saavutti Henrik VIII:n suosion toimimalla hänen hyväkseen hänen avioerojutussaan Katariina Aragonialaista vastaan; kannatti myöskin kuninkaan kirkollista suprematiaa, mutta pysyi muuten hartaana katolisena; nimitettiin 1531 Winehesterin piispaksi. Edvard VI:n hallituksen aikana G. vastusti uskonpuhdistusta ja pantiin vankeuteen, mutta pääsi vapaaksi Marian noustua valtaistuimelle (1553), tuli lordi-kansleriksi ja oli jonkun aikaa kuningattaren vaikutusvaltaisimpia neuvonantajia. Marian toimeenpanemissa protestanttien vainoissa hän monasti osoitti pikemmin lempeyttä kuin ankaruutta; julkaisi kuninkaan suprematian puolustukseksi kirjoituksen „De vera obedientia" (1535); siinä esitetyistä mielipiteistä hän kuitenkin myöhemmin luopui. *J. F.*

Gardner *[gādnə]*, kaupunki Yhdysvalloissa Massaehusettsin valtiossa; 10,813 as. (1900); puuteollisuutta. Suomalaisia oli 1904 772, työskennellen melkein yksinomaan huonekalutehtaissa. Ensimäiset suomalaiset olleet paikkakunnalla n. v:sta 1885.

Gárdonyi, Géza *[gārdonji gēza]* (s. 1863), unk. sanomalehtimies ja kirjailija, julkaissut, paitsi runoja, joukon humoristisia novelleja sekä romaaneja. Edellisistä mainittakoon novellikokoelmat „Száz novella" („Sata novellia", 2 osaa, 1886), „Novellák" (2 osaa, 1894), jälkimäisistä humoristinen romaani „A világjáró angol" („Maailmaa kiertävä englantilainen", 1894) ja „A bárô lelke" („Paronin sielu", 1894). Suurta

suosiota on myös savuttanut hänen kansaunäytelmänsä „Bor" („Viini").

Gareis, Karl Heinrich Franz (s. 1844), saks. oikeustieteilijä, tuli professoriksi Berniin 1873, Giesseniin 1875, Königsbergiin 1888 ja Müncheniin 1892. Kirjoittanut: „Das Stellen zur Dispositiou nach modernem deutschen Handelsrecht" (1870); „Die Verträge zu Gunsten Dritter" (1873); „Irrlehren über den Kulturkampf" (1876); yhdessä Ph. Zornin kanssa: „Staat und Kirche in der Schweiz" (1877-78); „Das deutsche Handelsrecht" (1880; 7 paiu. 1903); „Encyklopädie uud Methodologie der Rechtswissenschaft" (1887); useita eri teoksia patentti-, kansainvälisen ja valtio-oikeudeu y. m. aloilta. *K. H-a.*

Garfield *[gā'fĭld]*, James Abraham (1831-81), Pohj.-Ameriikan Yhdysvaltain presidentti; oli peräisiu vanhasta puritaanisuvusta ja varttui mieheksi hyvin ahtaissa oloissa; hankittuaan itselleen suurilla ponnistuksilla sivistystä toimi v:sta 1856 erään Ohion oppikouluu opettajana ja sittemmin johtajana; tuli 1859 Ohion seuaatin jäseueksi. Kausalaissodan puhjetessa 1861 G. kokosi rykmentin vapaaehtoisia pohjoisvaltioiden puolelle; kunnostautui usein, varsinkin Rosecranzin esikuutapäällikkönä Chickamaugau luona (syysk. 1863); yleni kenraaliksi ja valittiin jäseneksi eduskuntaan, missä hän pian suuren puhujataitonsa vuoksi tuli yhdeksi tasavaltalaiseu puolueen johtomichistä. V. 1880 G. valittiin presidentiksi ja ryhtyi toimeensa 1881, mutta ehti olla siinä vain muutaman kuukaudeu, kun eräs seikkailija kuolettavasti haavoitti häutä. *E. M-a.*

James Garfield.

Gargano l. Monte G., kalkkikivestä muodostunut vuoristo Italian itäranuikolta mereen pistävällä niemellä, joka varhaisemmiu oli saarena; korkein kohta 1,055 m. — Runsaslahtisella rannikolla oli aikoiuaan saraseenilaisten merirosvojen pesäpaikkoja; uykyiset asukkaat elävät maan ja karjanhoidon tuotteista. *E. E. K.*

Garibaldi *[-a'l-]*, Giuseppe (1807-82), it. kansallissankari, syntyi Nizzassa, rupesi aikaisin isänsä uralle, merimiehekseksi. G. liittyi innokkaasti Italiau vapautuspyrintöihin, tuomittiin 1834 kuolemaan osallisuudesta Mazziui'u salaliittoon, pakeni Ranskaan ja vietti seuraavat vuodet epävakaista seikkailijan elämää, ollen merisotilaana ensin Tunisin bein, sitten parin eteläameriikkalaisen tasavallan (Rio-Grande do Sulin ja Montevideon) palveluksessa. Vallaukumousliikkeiden puhjettua Italiassa 1847 G. palasi seur. v. kotimaahan ja taisteli itävaltalaisia vastaan Lombardiassa, jonka jälkeen hän meni Rooman väliaikaisen hallituksen palvelukseen. Valittuna Rooman parlameuttiin G. ehdotti 1849 tasavallan julistamista, osoitti suurta urhoollisuutta kaupungin puolustamisessa ranskalaisia ja napolilaisia vastaan, peräytyi Rooman valloituksen jälkeen Toscanaan ja pakeni sieltä itävaltalaisten ahdistamana Piemontiin. Saamatta täälläkääu turvaa hän maaupakolaisena meni ensin Afrikkaan, sitteu New Yorkiin ja vihdoin jälleen Etelä-Ameriikkaan. V. 1854 G. palasi jälleen kotimaahan ja asettui maanviljelijänä Capreran-saarelle. Täältä Cavour kutsui hänet 1859 Torinoon, kun Sardiinia hankki sotaa Itävaltaa vastaan, ja siihen G. otti osaa vapaaehtoisen „alppijääkäri"-joukon päällikköuä.

Garibaldi.

Tyytymättömänä Villafrancan rauhantekoon hän lähti Toscanaan ja aikoi siirtää vapautussodau Kirkkovaltioon ja Napoliin, jota Sardiinian hallitus ei kuiteukaan sallinut. Valittuna Toriuon parlameuttiin 1860 G. jyrkästi, vaikka turhaan vastusti Savoijin ja Nizzan luovuttamista Ranskalle. Sam v. hän lähti Genovasta vapaaehtoisen retkikunnan johtajana auttamaan Sisiliassa puhjennutta vallaukumousta. Sardiinian hallitus salaa suosi yritystä, joka loistavasti meuestyi. Astuttuaan toukok:ssa n. 1,000 mieheu kanssa Marsalassa maihin, G. valloitti Palermon ja koko Sisilian sekä järjesti saaren hallinnon Viktor Emanueliu nimessä. Sardiiuian hallituksen kiellosta huolimatta G. jatkoi voittoretkeänsä, meni Italian mannermaalle ja marssi pian (syysk. sam. v.) Napoliin. Kaikkialla kansa otti hänet ihastuksella vastaan ja luopui kuniukaastaan Frans II:sta, joka turhaau viime hetkellä lupasi sille perustuslain. Mutta kun G., jolta puuttui valtiomiehen omiuaisuuksia, liiaksi taipui tasavaltalaiseen puolueeseen, ja maassa pääsi epäjärjestys valtaan, niin Viktor Emanuel marssi joukkoineen Napoliiu sekä saattoi sodan päätökseen, jonka jälkeen scurasi Italian kuuingaskunnan perustaminen. G. ei kuiteukaan tähän tyytynyt, vaan vaati Rooman valloittamista, ja kun siihen ei suostuttu, vetäytyi hän loukkaantuneena Capreraan, mitääu palkintoa vastaanottamatta. Hän ei kuitenkaan luopunut mielituumastaan, vaan lähti vastoin Italian hallituksen nimenomaista kieltoa 1862 Roomaa valloittamaan ja astui vapaaehtoisen joukon kera maihin Kalabriassa, mutta törmäsi Aspromonten luona yhteen hallituksen joukkojen kanssa ja joutui haavoitettuna vangiksi. Pian hänet kuitenkin taas laskettiiu vapaaksi. V. 1866 G. heti sodan sytyttyä tarjosi apunsa Viktor Emanuelille, kokosi melkoisen vapaachtoisten joukon sekä taisteli, vaikka menestyksettä, itävaltalaisia vastaan. Kun hän yhä tahtoi omin lupinsa anastaa Rooman, vangittiin hänet 1867 uudestaan ja vietiin Capreraan; täältä hän teki uhkarohkean matkan pienessä laivassa mannermaalle, hyökkäsi Kirkkovaltioon ja saavutti muutamia etuja, kunnes paavin ja Ranskan joukot voittivat hänet Mentauan luona sam. v. Uudestaan Italian hallitus vangitsi G:n, mutta laski hänet jälleen vapaaksi. V. 1870 G. poikineen lähti Ranskan

tasavallan avuksi ja hän kävi Bourgognessa partiosotaa saksalaisia vastaan. G. valittiin myös Italian parlamenttiin. Hän kuoli Caprerassa ja haudattiin suurenmoisilla juhlallisuuksilla. — G. oli lämminsydäminen ihmineu ja tulinen isänmaanystävä, toimikykyinen ja sitkeä, pelkäämätön ja lahjomattoman rehellinen; Cavourin ohella ei kukaan ole tehnyt ja uhrannut euemmän Italian vapauttamiseksi ja yhdistämiseksi kuin G. Syystä hän sentähden tuli kansansa sankariksi, jonka ansioitteu rinnalla hänen heikot puolensa, kuten puuttuva valtiollinen äly ja arvostelukyky, jäivät unohduksiin, vaikka hän ajattelemattomilla toimillaan usein saattoi oman elämäntyönsä, Italian yhdistämisen, vaaraan. Varsinkin alempaan kansaan, josta G. itse oli lähtenyt, oli hänen vaikutuksensa suunnaton. Sekä G:n eläessä että hänen kuoltuaan on Italian kansa osoittanut hänelle kiitollisuuttaan; m. m. on kaikkiin suurempiin Italian kaupunkeihin hänen kuvapatsaitaan pystytetty, esim. Roomaan Giauicolo-kukkulalle. Häneu ensimäinen vaimonsa Anita, joka seurasi miestänsä hänen retkillään, kuoli 1849 pakomatkan liiallisista rasituksista; hänen kaksi poikaausa, M e n o t t i ja R i c i o t t i G. ottivat niinikään osaa isän sotaretkiin. Edellinen julkaisi G:n „Memorie autobiographiche" (1888). [Mario, „G. e i suoi tempi" (1893); Bordone, „Garibaldi" (1891); Elpis Melena, „G:s Denkwürdigkeiteu" (1861) ja „G., Mitteiluugen aus seiuem Leben" (1885); C. Bååth-Holmberg. „Garibaldi" (myös suom.).] *G. R.*

Garibaldilainen, Garibaldi'n (ks. t.) taistelutoveri.

Gariep ks. O r a n j e-j o k i.

Garitsim *[-ri'-]*, nyk. *Džebel ettōr*, 868 m korkea vuori Palestiinassa (Samariassa) Nabulus-(Sikhem-)kaupuugin eteläpuolella vastapäätä Ebal-vuorta. G:in huipuilla nähtävät rauniot ovat luultavasti keisari Justinianuksen aikana (533) rakennetun linnan jätteitä. Samarialaiset, joilla n. 330-129 e. Kr. oli temppeli G:lla, pitävät sitä vielä pyhänä paikkaua. *K. T-t.*

Garlandia *[-la'n-]*, J o h a n n e s d e (s. u. 1190). eugl. musiikkiteoreetikko, kaikkein vanhimpia mensuraalimusiikkikirjailijoita. Hän opiskeli Pariisin yliopistossa 1210, ja perusti sittemmin siellä musiikkikoulun. *I. K.*

Garneerata (ransk. *garnir*, < mysaks. *warnôn* = säilyttää), varustaa reunakoristeilla (etenkin puvuista ja ruoka-annoksista puhuen). — G a r n i t y y r i (ransk. *garniture*), koriste.

Garnetti, g a r n e t t i k o n e ja g a r n e t t i p ä ä l l y s tarkoittaa sahanterän muotoisella piikkipäällyksellä varustettuja karstoja tai karstavalsseja. Tämmöisiä valsseja tavataan kaikissa karstoissa heti syöttövalssien jälkeen, mutta etenkin tärkeä on niiden merkitys lumppukarstoissa, joilla villalumput revitään kappaleiksi keinotekoisen villau *shoddyn* ja *mungon* valmistuksessa. Tämä päällystys on paljoa lujempi kuin tavalliuen karstapäällystys ja soveltuu siis hyvin repimiseen. *E. J. S.*

Garnier *[-nič']*, J o s e p h C l é m e n t (1813-81), ransk. taloustieteilijä, v:sta 1846 opettajana „École des ponts et chaussées" opistossa; „Journal des économistes" aikakauskirjan päätoimittajana 1845-55. Vapaakaupan innokkaana kannattajana hän yhdessä Bastiat'n y. m. kanssa perusti ranskal. vapaakauppayhdistyksen; innokas rauhanasiau ajaja; valittiin 1876 senaattoriksi; julkaissut m. m. „Traité (alkuansa Éléments) de l'économie politique" (1846), „Richard Cobden, les ligueurs et la ligue" (1846), „Traité des finances" (1862). *J. F.*

Garnier *[-nič']*, J e a n L o u i s C h a r l e s (1825-98), rausk. arkkitehti. Suuren Roomanpalkiunon voittajana G. julkaisi matkoiltaan palattuaan Aiginan Aphaia-temppelin uusintelun, joka herätti paljou huomiota. G:u elämäntyö on Pariisin suuri ooppera, nykyajan komeimpia loistorakennuksia (maksanut lähemmäs 50 milj. fr.). *U-o N.*

Garnieriitti (n u m e i i t t i, g e n t h i i t t i), vihreänvärinen, tiivis tai multamainen kivennäisaine, joka sisältää vedenpitoisia nikkelisilikaatteja (n. 6—12 % nikkeliä) ja magnesiumsilikaatteja. G:ia tavataan Nouméan seudulla Uudessa Kaledoniassa, jossa se keksittiin v. 1863. Nimi on annettu ranskalaisen Garuier'n mukaan, joka julkaisi tästä löydöksestä ensimäisen kuvaukseu v. 1867. Sittemmin on samaa ainetta myös löydetty Oregonista (genthiitti). G. on serpeutiiniytyneen oliviiuikiven rapautumistulos ja esiintyy raontäytteenä tässä vuorilajissa. Se on nykyaikana tärkein nikkelimalmi (ks. N i k k e l i). *P. E.*

Garnier-Pagès *[garnič' paže's]*, L o u i s A n t o i n e (1803-78), ransk. valtiomies, otti tehokkaasti osaa 1830-vuodeu vallankumoukseen, valittiin 1842 edustajakamariin, jossa liittyi radikaaliseen puolueeseeu, oli 1847 inuokkaimpia reformibaukettien toimeenpauijoita, tuli helmikuu vallankumouksen jälkeen 1848 väliaikaisen hallituksen jäseneksi ja raha-asiain ministeriksi; tässä toimessa ollessaan hänen täytyi valtion viheliäisteu raha-asiain parantamiseksi ryhtyä eriuäisiiu uudistuksiin (m. m. suorauaisten verojen tuntuvaan korottamiseeu), jotka herättivät tyytymättömyyttä, mutta jotka kansalliskokous hyväksyi; oli sittemmin Napoleon III:n keisarivallan vastustajia. valittiin 1864 laiusäätäjäkuutaau ja oli 1870 yksi niitä harvoja, jotka äänestivät sodan julistamista vastaan; tuli syysk. 4 p. sam. v. jäseneksi puolustushallitukseen, jossa hänen toimintausa kuitenkin supistui vähiin; kirjoittauut „Histoire de la révolution de 1848" (1860-62), „Histoire de la commission exécutive" (1869-72) ja „L'opposition et l'empire" (1872). *J. F.*

Garnisoni (rausk. *garnison* < *garnir* = varustaa), sotajoukkojen majailupaikka rauhan aikana. Kaikkia joukkoja, jotka ovat sijoitetut johonkin kaupunkiin tai linnoitukseeu, nimitetään myös yhteisesti kaupuugiu tai linnoitukseu g:ksi. G:n päällikkönä on komendantti, joka hoitaa g:n yhteisiä asioita ja välittää sotilas- ja siviiliviranomaisten väliset asiat. — G a r n i s o n i p a t a l j o o n a, linnoituspataljoona, jonka tarkoituksena on palvella ainoastaan liunoituksen sisäpuolella. — G a r n i s o n i p a l v e l u s, vahtipalvelus. — G a r n i s o n i v a h t i, linuoituksen päävahti. *M. v. H.*

Garofalo *[-rō'-]*, oik. B e n v e u u t o T i s i d a G. (1481-1559). it. taidemaalari Ferraran koulua. Työskenteli kirkollisen maalaukseu alalla etup. Ferrarassa, jossa häneu useimmat ja huomattavimmat teokseusa ovat. G. on tai-

tava maalari, mutta sovinnainen idealisti ilman omaa persoonallisuutta ja lopulta käsityöläismäinen. Oleskellessaan Roomassa G. sai vaikutusta Rafaelilta, jonka tyylin hän verrattain onnistuneesti koetti yhdistää Ferraran koulun voimakkaaseen väritykseen. Lukuisia teoksia Euroopan eri museoissa. *E. R-r.*

Garofalo *[-rō'-]*, Raffaele (s. 1852). it. kriminalisti, toiminut tuomarina, v:sta 1906 Venetsian appellatsionioikeuden yliprokuraattorina, tunnettu sekä sosiologisena että kriminalistisena kirjailijana; Lombroson ja Ferrin rinnalla italialaisen kriminalistikoulun perustajia; tärkein hänen teoksistaan on „Criminologia" (1885); muista mainittakoon: „Riparazione alle vittime del delito" (1887), „La superstizione socialista" (toinen painos 1895), „Riforma della procedura penale in Italia: progetto di un nuovo codice" (yhdessä Luigi Carellin kanssa, 1889). *J. F.*

Garonne *[-ro'n]* (lat. *Garumna*), Lounais-Ranskan suurin joki. Lähteet Espanjassa Pyreneillä, 1,872 m yl. merenp., pääkulkusuunta luoteinen. Pitnus suppilomaisen, saaririkkaan Gironden kanssa (joksi G:n ja Dordognen yhteistä sunta sanotaan) 650 km; vesi-alue 84,800 km². Monista lisäjoista mainittavimmat: Tarn, Aveyron, Lot ja Dordogne oikealta, vasemmalta Gers ja Baïse. Bordeaux'hon asti pääsevät, joskin vaikeasti, merialukset, jokilaivat Cazères'iin saakka. Toulousesta Castets'iin asti on G:n vartta pitkin rakennettu G.-kanava (193 km), itäänpäin yhdistää Canal du Midi G:n Toulousen kohdalta Välimereen. — Tulvat hävittelevät usein G:n rantoja, suurin oli 1875, jolloin tuhoutui 85 milj. mk:n arvosta omaisuutta. *E. E. K.*

Garp oli keskiajalla Ruotsissa ja Norjassa käytetty haukkumanimitys saksalaisista, erittäinkin hansakaupunkien porvareista; alkuansa sana merkitsee rohkeata, tuimaa miestä, sitten ylvästelijää.

Garp, suom. keskiaikainen vapaamiessnku, luultavasti, niinkuin nimi viittaa, saksalaista alkuperää. Sen huomattavin jäsen on Hartikka Jaakonp. G. (k. 1487), asemies, Vehmaan kihlakunnan tuomari ja Pohjois-Suomen laamanni v:sta 1459. Omisti Laitilan suurkartanon, joka hänestä sai Hartikkalan nimen. Rakennutti Laitilan kirkon ja oli Taivassalon kirkkomaalausten mesenaatteja, niinkuin hänen ja hänen puolisonsa, Ingeborg Flemingin, siihen maalatut vaakunat todistavat. Raviossa Vehmaalla 1486 annetulla testamentillaan G., huomauttaen „miten turvatonta on tulla ankaran tuomarin eteen tyhjin käsin ja sammutetuin lampuin", teki melkoisia lahjoituksia Turun tuomiokirkolle, jonka Kaikkein pyhäin kuorissa pyysi itselleen haudan sijaa, Naantalin, Rauman ja Turun luostareille, useille kirkoille, Sten Sturelle, jota pyytää ottamaan hänen leskensä suojelukseensa, j. n. e. *K. G.*

Garrick *[gärik]*, David (1716-79), engl. näyttelijä ja näytelmänkirjoittaja, varsinkin etevä Shakespeare-osien esittäjä, melkein yhtä etevä traagillisissa kuin koomillisissa osissa, hallitsi ihmeteltävästi mimiikkiään ja ääntään ja osasi mestarillisesti knvata jokaista intohimoa. G. muunteli Shakespearen kappaleita ja kirjoitti itse 27 komediaa, joista muutamat ovat säilyneet ohjelmistossa. G:n draamat ilmestyivät nimellä „Poetical works of G." (1785). [Chr. Gaehde, „G. als Shakespeare-Darsteller" (1904).] *J. H-l.*

Garrison *[gärisn]*, William Lloyd (1805-79), amer. orjuudenvastustaja, julkaisi 1831-65 viikkolehteä „The liberator"; siinä hän pontevasti vaati orjnuden poistamista ja saikin yleisen mielipiteen kääntymään tälle asialle snosiollisemmaksi; sai kuitenkin aluksi kokea paljon vastustusta, vieläpä vainoakin. V. 1868 hänelle annettiin 30,000 dollaria kansallislahjana, ja hänen kuolemansa jälkeen pystytettiin hänelle mnistopatsas Bostoniin. [„William Lloyd G.: the story of his life", by his children.] *J. F.*

Garrulus ks. Närhi.

Garšin, Vsevolod Mihailovitš (1855-88), ven. kirjailija, valmistantui ensin vuorinsinööriksi, mutta joutui 1877 taistelemaan turkkilaisia vastaan. Sodan jälkeen hän antantui kirjailijatoimeen, ja oli v:sta 1882 rautatienvirkamiehenä Pietarissa. Synkkämielisyyden häiriössä hän lopetti päivänsä hyppäämällä alas eräästä kivitalon neljännestä kerroksesta. G:n kirjallisessa luomisessa kuvastuu tyypillisenä 70-luvun parhaiden venäläisten sielnnelämä: hän on idealisti, mutta hän ei usko ihanteiden voittoon eikä edes siihen, että hyvän voitto pahan yli tuottaisi yksityiselle onnea. Koko hänen tuotantonsa snpistuu muutamiin kertomuksiin, jotka ovat venäläisen proosan parhaita mestariteoksia. Muutamat niistä ovat kuvauksia eletyistä sotatapanksista tai tarkemmin sanoen sodan synnyttämistä tunteista, kun ihminen tuhoaa ihmisen; toiset taas, kuten järkyttävästi vaikuttava „Punainen kukka", kuvastavat herkän, syvää ihmisrakkautta huokuvan, mielisairauden partaalla olevan sielun särkymistä. *J. J. M.*

Gartz, kaupunki Preussissa Oderin varrella, Stettinin hallitnsaluetta; 3,939 as. (1905). Harjoittaa tupakanviljelystä ja laivaliikettä. — 30-vnotisessa sodassa ruotsalaiset jouluk. 1630 valtasivat keisarillisten lujasti linnoittaman G:n. V. 1713 sen venäläiset polttivat. *(E. E. K.)*

Gasa, ikivanha kanpunki Lounais-Palestiinassa, n. 4 km Välimeren rannasta, on tärkeä kauppapaikka; n. 35,000 as. G:ssa asun kaimmakami sekä kreik. ja armen. piispa. G. oli vanhalla ajalla filistealaisten tärkein kaupunki, Babyloniasta, Sisä-Arabiasta ja Egyptistä tulevien karavaanien yhtymäpaikka, joka milloin muodosti itsenäisen valtakunnan, milloin oli muukalaisten hallussa. Totmes III:n ja Simsonin ajoilta aina Napoleonin päiviin saakka G:n nimi tavataan itämaitten sotahistoriassa. [Stark, „G. und die philistäische Küste" (1852).] *K. T-t.*

Gascogne *[gasko'nj]*, entinen maakunta Lounais-Ranskassa, Garonnen vasemmalla puolen; käsittää nykyiset departementit Landes, Gers, Hautes-Pyrénées sekä osia departementeista Ariège, Basses-Pyrénées, Haute-Garonne, Tarn-et-Garonne ja Lot-et-Garonne. Läntisin rannikkoalue, Les Landes, on hedelmätöntä nummimaata, itä-osa Armagnac'in ylätasankoa, lukuisat jokilaaksot hedelmällisiä, hyvin viljeltyjä. G. on saanut nimensä täällä 500-luvulla levinneestä baskilais- l. vaskonilais-asutuksesta (siitä lat. nimi Vaseonia). G.-lainen on rnumiinrakenteeltaan lyhyt mutta jäntevä, toimintahaluinen, vil-

kasluontoinen, puhelias, turhamainen ja hyvin taipuvainen liioittelemaan, josta onkin maailmankuuluksi tullut (gaskonaadi = liioittelu). — Vaihtaen omistajia roomalaisvallan sorruttua, jolloin G:n nimenä oli ollut Novempopulana, se joutui 602 frankeille, sai 768 Kaarle Suurelta omat herttuansa, joista Welf II 778 Roncesvalles-solassa hävitti Kaarle Suuren Espanjasta palaavan armeian jälkijoukon. Ajanjaksona 1154-1453 G. kuului Englannille. — G:n murretta on käsitellyt Luchaire m. m. teoksessa „Recueil de textes de l'ancien dialect gascon" (1881); muita teoksia mainittakoon Jaurgain „La Vasconie, étude historique" (1898-1902) sekä Bladé „Poésies populaires de la G." (1881). *E. E. K.*

Gaseeli (pers. *gha'zal*), arabialaisteu persialaisilta lainaama runomuoto, jonka tuntomerkkinä on, että ensimäisen säepariu loppusoiutu jatkuu kaikissa tasalukuisissa säkeissä kautta koko runon (kaavaan: aa, ba, ca da, j. n. e.). G:ia on Suomessa käyttänyt (Rückertiu esimerkin mukaan) L. Stenbäck ja tavallaan Topelius.

K. T-t.

Gaselli *(Gazella dorcas)*, antilooppieläimistä tunnetuin, Pohjois-Afrikassa ja Vähässä-Aasiassa elävä laji. Se on erinomaiseu kaunis, nopsa eläin, väriltääu punaisen-ruskea, vatsa ja peräpakarat valkeat, häntä musta. Päässä on kummankiu silmän yläpuolella turpaan päin kulkeva valkea viiru, ja niideu alapuolella valkea läiskä, joita erottaa tumman-ruskea lautuma. Tummat sarvet ovat heikosti käyristyneen S:n muotoiset. ks. liitekuvaa Antilooppeja II, 3.

E. W. S.

Gaselli-joki. 1. ks. Bahr-el-Gasal. — 2. Tsad-järven varhaisempi laskujoki koilliseen päin, nykyään huomattavissa vedettömänä laaksona, jossa maanalainen vesistö synnyttää rehevämmän, paikoitellen metsäisen kasvullisuuden. Tämän hedelmällisen alueen omistus on aiheuttanut paljon kahakoita eri heimojen välillä.

E. E. K.

Gasnavidit, ensimäineu muhamettilaineu hallitsijasuku Itä-Iutiassa. Sen perustajana pidetään Alp Teginiä, joka v. 962 samanideilta anasti Gasnan kaupungiu Afganistanissa. Hänen poikansa Isakin kuoltua valittiin häneu vävynsä Sebek Tegin ruhtinaaksi, jonka poika Mahmud (998-1030) ulotutti valtansa lännessä Georgiaan ja Bagdadiin, pohjoisessa Bukharaan, idässä Delhiin ja etelässä Indus-virrau suulle saakka. Mutta valtakunnan loistoaika ei kestänyt kauan. Bahram-šah menetti 1152 Gasnan Ghorin ruhtinaille, joille viimeiuen gasnavidi Ghosru Malek oli pakotettu luovuttamaan Lahorenkiu 1186, jolloin hän sai surmansa.

K. T-t.

Gasoliini ks. Kaasueetteri.

Gasometri, laitos kaasujen kokoamista ja käyttöä varten kemiallisissa töissä; säiliö valokaasun valmistuksessa. vrt. Valokaasu.

S. V. H.

Gasometria, se kem. analyysin haara, jonka tarkoituksena on eri kaasujen määrääminen niiden seoksissa. Tutkittava kaasuseos saa tulla eri liuoksien yhteyteen, joihin itsekuhunkin jää joku kaasu tutkittavasta seoksesta (tällaisista liuoksista esim. rikkihappo pidättää vesihöyryn, kalilipeä sitoo hiilihapon, pyrogallushappo hapen, kuparikloruuri hiilioksidin). Tällaista gesometristä määräystä käytetään esim. palamiskaasuja tutkittaessa, joiden laadusta saadaan selville, onko palaminen uuuissa tapahtunut mahdollisimman täydellisesti. *S. V. H.*

Gass, Friedrich Wilhelm Joachim Heinrich (1813-89), saks. teologi, toimi professorina Greifswaldissa, Giesseuissä ja Heidelbergissä. G. oli kannaltaan vapaamielinen, Schleiermacherin ja Neauderin oppilas. Tärkeimmät teokset: „Geschichte der protestantischen Dogmatik" (1854-67) ja „Geschichte der Ethik" (1881-87). *E. K-a.*

Gassali ks. Ghazali.

Gassendi *[gasādi']*, Pierre (1592-1655), ransk. luonnontutkija ja filosofi, oli katolinen pappi, toimi nuoruudessaan filosofian opettajana Aix'issä Proveucessa, v:sta 1645 jonkuu aikaa suurella menestyksellä matematiikan opettajana Pariisin „Collège royal"issa, mutta eusi sijassa kirjailijana ja tutkijana. Julkaisi 1624 ankaran hyökkäyksen skolastikkojen opettamaa aristoteleläisyyttä vastaan. „Exercitationes paradoxicæ adversus Aristoteleos". Ollen itse etevä fyysikko ja tähtitieteilijä G. käsitti, että atomioppi ou tieteellisesti oikeutettu ja tärkeä luonnontutkimukselle, ja uudisti sentähdeu Epikuroksen esittämän atomi-opin. Puolusti muutenkiu Epikuroksen mainetta ja filosofiaa („De vita, moribus et doctrina Epicuri", 1647, „Syntagma philosophiæ Epicuri", 1649). Huolimatta mekaanisesta ja materialismiin vivahtavasta luonnonfilosofiastaan G. pysyi hyvissä väleissä katolisen oikea-uskoisuuden kanssa. Vastusti ankarasti Descartes'in dualismia tämän „Meditationes" teokseeu liitetyissä „viidensissä vastaväitteissä" y. m. teoksissa. G:u luonnontieteellisistä teoksista maiuittakoon „Institutio astronomica" (1645), jossa tehdään selkoa kiertotähtien liikkeistä Ptolemaioksen, Tycho Brahen ja Kopernikuksen mukaan antamalla etusija viimemainitulle. *A. Gr.*

Gastein *[-štä'in]*, luonnonkaunis laakso Hohe Taueruin pohjoisrinteellä, Salzburgissa, Itävallassa; 45 km pitkä. Siellä ovat Itävallan hienoimmat kylpypaikat (vuosittain 8,000-9,000 kylpyvierasta). G:u lämpimät (24°-49° C) lähteet tunnettiin jo vanhana aikana. Veden parantavan vaikutuksen ovat vasta uusimmat tutkimukset selvittäneet johtuvan sen radio-aktiivisuudesta. — G:ssa sopivat Itävalta ja Preussi 1865 Tanskalta valloitettujeu alueitten jaosta (G.-konventsioni). *E. E. K.*

Gaster *[-ē'-]* (kreik.), mahalaukku.

Gasterosteus ks. Rautakala.

Gastoué *[-uē']*, Amédée (s. 1873), ransk. musiikkitieteilijä, kirkkolaulun opettaja Pariisin katolisessa yliopistossa. Hänen pääteoksensa on „Liturgisen laulun historia" (I 1904). *I. K.*

Gastræa ks. Gastrula.

Gastræateoria, Ernst Hæckelin esittämä oppi, jonka mukaan kaikki ne eläimet, jotka kehityksessään saavuttavat ainakin gastrula-asteen, polveutuvat yksinkertaisesta perusmuodosta, gastræasta, jolla, kuten gastrulallakin on vain kaksi solukerrosta (alkiolehteä). *E. W. S.*

Gastralgia (kreik. *gastē'r* = vatsa, ja *algos* = kipu), sydänalakipu, mahankouristus, sydänalassa esiintyvä hermokipu.

Gastrektasia (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *ektasis* = laajennus), mahan laajentuma; sama kuin *dilatatio ventriculi*.

Gastriitti ks. Gastritis.

Gastrinen (kreik. *gastḗr* = vatsa), mahalaukkua koskeva. G:t häiriöt, ruuansulatushäiriöt. — G. kuume, kuumeeu seuraama maha- ja suolikatarri, myöskin lievän, kehittymättömän lavantaudin l. tyyfuksen nimityksenä.

Gastritis *[-ī't-]* (kreik. *gastḗr* = vatsa), mahan tulehdus, äkillinen mahalaukun tulehdus l. n. s. vatsakatarri.

Gastroektasia ks. Gastrektasia.

Gastroenteriitti ks. Gastroenteritis.

Gastroenteritis (*gastḗr* = vatsa, ja *enteron* = sisälmykset), maha- ja suolitulehdus, ripuli, luonteeltaan tavallisesti äkillinen tauti *(G. acuta)*; mutta esiintyy myöskin kroonillisena maha- ja suolikatarrina *(G. cronica)*.

Gastrointestinaalinen (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja lat. *intestī'nus* = sisäinen), ruuansulatuskanavaa koskeva, ruuansulatuskanavaan kuuluva.

Gastromycetes ks. Kupusienet.

Gastronomi (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *nomos* = laki), herkkujen tuntija, herkkuilija. — Gastronomia, herkkujen tuntemis- t. herkkujenvalmistustaito.

Gastropacha quercus, tammikehrääjä, kehrääjäperhonen *Lasiocampidæ*-heimossa. Ruumis tanakka, takkukarvainen, siivet paksuja, tiheäsuomuisia. Naaras koirasta suurempi (siipikärkien väli 80 mm), mullankeltainen, koiras (65 mm) kastanjanruskea; molempien sukupuolien kummassakin siipiparissa keltainen, ulospäin selvärajainen poikkijuova. Koiraksen tuntosarvissa kaksi riviä pitkiä kampahampaita; hajuaisti, jouka avulla ne helposti löytävät naaraan, on erittäin tarkka; onpa sattunut, että koiras on lentänyt savutorven kautta huoneeseen tavatakseen siellä olevan naaraan. — On liikkeellä auringonlaskun aikana. — Toukka mustahko, selkäpuoli tiheään villakarvainen; pitkin kumpaakin kuvetta valkoinen, ainakin nivelten kohdalla selvä viiva. Elää kaikenlaisilla pensailla ja puilla, kuten pajulla, koivulla ja tammella. — Yleinen Etelä- ja Keski-Suomessa. *Gastropacha pini* ks. Lasiocampa pini. Ks. myös kuvaliitettä Perhoset. *U. S-s.*

Gastrophilus ja **Gastrus** ks. Suolisaivartaja.

Gastropoda ks. Kotilot.

Gastroptoosi (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *piptein* = pudota), mahanlaskeutuma, jonkinlaiseen mahalaukun kiinnittimien velttouteen perustuva mahalaukun laskeutuminen luonnollista asemaansa jonkinverrau alemmaksi. vrt. Euteroptoosi.

Gastroskopia (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *skope'in* = katsoa), mahalaukun tarkastaminen endoskoopin avulla.

Gastrospasmus (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *spasmo's* = kouristus), mahankouristus.

Gastrotomia (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *tomḗ* = leikkaus), mahalaukun avaaminen.

Gastrotympanitis (kreik. *gastḗr* = vatsa, ja *tympanon* = rumpu), kaasujen muodostuminen mahalaukussa.

Gastrovaskulaari-systeemi ks. Cœleuteron.

Gastrula, erityisten kasvusuhteiden kautta blastulasta (ks. t.) muodostuva monisoluisten eläinten aikaiuen kehitysaste. Sen muoto on eri eläinryhmillä vaihteleva, tyypillisin on kaksinkertainen, kahden solukerroksen muodostama malja, joista ulkokerrosta sanotaan ektodermiksi, sisäkerrosta entodermiksi. Nämä kerrokset, jotka muodostavat molemmat primääriset alkiolehdet, yhtyvät maljau suulla. Tätä uimitetään alkusuuksi ja maljan sisällä olevaa onteloa alkusuoleksi. *E. W. S.*

Gateshead *[geitshed]*, kreivikunnan muodostava kaupunki Koillis-Euglaunissa, Tyneu varrella vastapäätä Neweastlea, johon on yhdistetty kolmella pitkällä sillalla; as. 128,393 (arv. 1908); suurta rauta-, kone-, lasi- ja kemiallista teollisuutta, laivatelakoita ja hiilenvientiä lähellä olevista kivihiilikaivoksista. *(E. E. K.)*

Gathās, uskonnollisia, runomittaisia osia muinaispersialaisessa Avesta-kokoelmassa. Ne johtuvat Zarathustran (ks. t.) perustaman uskonnon alkuajoilta ja ovat uskouuonhistoriallisesti erittäin arvokkaita. — Myöskiu muin.-intialaisessa kirjallisuudessa esiintyy nimitys gathās käytettynä sellaisista runomittaisista kappaleista, jotka esiintyvät proosan keskellä. Niihin sisältyy tavallisesti kertomuksen tai saaruan ydinajatus. Runomittaisina ue paremmiu pysyivät muistissa, jotavastoin niiden suorasanainen kehys saattoi vaihdella. *E. K-a.*

Gatšina ks. Hatsina.

Gatt (alasaks., = lovi, reikä), salmi, väylä, reikä; esiintyy vars. yhdistetyissä germaanilaisissa maant. nimissä, esim. Kattegat, Danziger gatt (Tukholman eteläisessä saaristossa), y. m. Myös laivanrakennustekniikassa sauaa käytetään, vars. sen alkuperäisessä merkityksessä, sekä merkitsemässä pieutä, ahdasta paikkaa t. ruumaa laivassa. *W. S-m.*

Gatterer, Johann Christoph (1727-99), saks. historioitsija, v:sta 1759 professorina Göttingenissä. G. oli yleishistorioitsija ja käytti ensimäisenä syukronistista metodia; oivalsi n. s. aputieteiden suuren merkityksen historiantutkimuksessa ja kirjoitti useita uraa uurtavia oppikirjoja näiden tieteiden alalta; hänen julkaisuistaan mainittakoon: „Die Weltgesehichte in ihrem ganzen Umfange" (1785-87), „Versuch einer allgemeinen Weltgesehichte bis zur Entdeckung von Amerika" (1792), „Abriss der Genealogie" (1788), „Abriss der Diplomatik" (1798), „Praktisehe Diplomatik" (1799). *J. F.*

Gau, muinaisilla germaaneilla nimityksenä valtiolliselle piirikunnalle, joka kansankäräjillä päätti yhteisistä asioistaan. Toisin paikoin, esim. Saksissa ja Taeituksen esityksen mukaan yleensä Saksassa vanhimpiua aikoina, näyttää g. olleen pienempi piiri, n. s. satakunta (ks. Cent), toisin paikoin taas, esim. frankeilla, laajempi maakunta. Myöhemmin mainitaan gaugraf (s. o. gau-kreivi) nimisiä virkamiehiä g:n asioita johtamassa. Gau nimitys on saksalaisella alueella säilynyt monen paikkakunnan nimessä esim. Rheingau, Aargau y. m. *K. G.*

Gauchos *[gautšos]* (esp.), Argentiinassa osaksi itsenäisinä pientilallisina ja paimeutolaisina, osaksi suurten tilojen palkkalaisina elävät puolivillit, espanjalaisten ja alkuasukasten sekarotua olevat jälkeläiset. Gauchoille ominainen puku, leveälierinen hattu, nahkaiset ja karkeakaukaiset

vaatteet, sekä suuret kannukset ja jalustimet väistyvät vähitellen eurooppalaisten vaateparsien ja esineiden tieltä. Suopunki, bola, ja pitkä tikari ovat heillä aseina pyssyu ja revolverin rinnalla. G:jen ratsuparvet ovat sen maan sisällississä ja ulkouaisissa sodissa uäytellcet suurta osaa. Kuva ks. Argentiina. *E. E. K.*

Gaudeamus *[-ā'm-]* (lat.), erään vanhan ylioppilaslaulun alku: „Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus" (iloitkaamme, niinkauan kuin olemme nuoria!), kotoisin Saksasta. Muntamia sen lauseparsia tavataan jo eräässä v:lta 1267 olevassa lat. laulussa. Nykyinen muoto v:lta 1781.

Gaudin *[godē']*, Martin Michel Charles (1756-1841), Gaëtan herttua, ransk. finanssimies, oli Ranskan raha-asiain miuisterinä 1799-1814, uudelleen 1815; nautti Napoleonin täydellistä luottamusta ja korotettiin 1809 Gaëtau herttuaksi; järjesti uudelle kaunalle Ranskau verolaitoksen, perusti Ranskan pankin (Banque de France) ja kontrolliviraston „Cour des comptes"; oli 1815-19 edustajakamariu jäsenenä ja 1820-34 Ranskan pankin johtajana; julkaissut „Mémoires, opinions et écrits de M. Gaudin, duc de Gaëta" (1826-34). *J. F.*

Gauermann, Friedrich (1807-62), itäv. taidemaalari, F. Waldmüllerin suunnan seuraajia. Maalasi tyrolilaisia kausanelämän kuvia ja maisemia (täytekuvina eläimiä). Edustettuua Wienissä, Berliinissä y. m. *E. R-r.*

Gaufres *[gofrē']* (ransk. mon. sauasta *gaufre* = hunajakakku, pnristamiuen), silkkisamettikaukaat, joihin kuviot on pnristettn kuumilla valsseilla. *E. J. S.*

Gaugamela *[-ga'mē-]*, paikkakuuta Assyriassa, Arbelasta länteen, lähellä nykyistä Mosulia. G:n lakeudella Aleksanteri Suuri voitti ratkaisevasti Persiau kuninkaan Dareios III:n 331 e. Kr.; taistelua sanotaan toisinaan myöskin Arbelan tappeluksi. *J. F.*

Gauguin *[gogā']*, Paul (1848-1903), ransk. taidemaalari, uusimman ajan omituisimpia ja vaikutusvaltaisimpia taiteilijoita. Isä ranskalainen, äiti pernlainen kreolitar. G. karkasi 14-vuotiaana merille, toimi v:n 1871 jälkeen pankin virkamiehenä, asetti Pariisiu salonkiin 1880 eräitä joutohetkinään Pissaron tapaan impressionistisesti maalaamiaan tanluja. Vasta 35-vuotiaana G. päätti ruveta taiteilijaksi; muutti Pariisista Rouen'iin, asui sittemmin Kööpenhaminassa (G:n vaimo oli tanskatar, Fritz Thaulowin vaimon sisar) ja Bretagnessa. Oleskeli 1887-88 Martiuique-saarella, jossa hänen uusi suuntausa, siirtyminen impressionismista synteettisesti yksinkertaistettuuu viiva- ja värikäsittelyyn, tulee selvästi esiin. G:n palattua Ranskaan ja asetuttua taas Bretagneen, kokoontui hänen ympärilleen ja vaikutuksensa alaiseksi parvi nuoria maalareita, n. s. Pont-Aven-koulu. Asuttuaan senjälkeen Arles'issa (van Gogh'in luona) ja Pariisissa. G. lähti 1891 pariksi vuodeksi Tahitiin (siellä-oloaan hän on runollisesti kuvannut kirjassaan „Noa-Noa", 1893). Ranskasta G. taas palasi Tahitiin 1895, muuttaakseen sieltä 1901 loppu-iäkseen Dominica-saarelle. — Impressionistisuunnasta lähteneenä maalarina G. oli ensimäisiä uusien koristeellis-ornamentaalisten muotojen luojia. Tropiikkikuvissaan (maisemissa ja alkuasukkaiden esityksissä) häu ilmaisee 1890-luvun taiteessa vallinnutta eksoottisuntta, mutta on vapaa symbolismista ja kaikista kirjallisista suunnista. Luonnontunnelman persoouallinen vaikutus ja nykyajan ihmiseu halu kuvata alkuihmisen tunteita on G:lla pääasiana. Ollen mainio väriniekka hän käyttää lämpimän hohtavia värejä, ja häneu gobeliiuimaisen rauhalliset maalauksensa muistuttavat freskotekniikkaa tasaisine pintoineen ja leveine, selviue ääripiirteineen. Maalausten ohella G. on tehnyt puuveistoksia, saviteoksia ja litografioja. Häneu tuotantonsa on runsas, mutta epätasainen. Vaikutusta häneltä ovat m. m. saaneet van Gogh, M. Denis, Edv. Munch ja F. Willumsen. Hänen teoksiaau on enimmäkseeu vaiu yksityiskokoelmissa (esim. Fayet'n, Pariisissa). Eräs troopillineu maisemamaalaus, joka antaa hyvän käsityksen G:n viimeaikaisesta täysin kehittyneestä tyylistä, on Helsingissä Antellin kokoelmissa. [Ch. Morice, „Mercure de France" (1903), Huysmans, Meier-Graefe, J. de Rotonchamp ja H. Brising, „Arktos" (1908).] *E. R-r.*

Gaul, August (s. 1869), saks. kuvauveistäjä. Nykyajan Saksan huomattavimpia eläiuplastikoja.

Gault *[gōlt]* (alk. engl. paikallinen nimitys eräälle savikerrostumalle), *geol.*, liitusysteemin (ks. t.) vanhemman osaston nnorempi kerrosryhmä.

Gaultheria, kasvisukn kanervakasvien heimossa, useimmat lajit Pohj.-Ameriikasta. Nahkealehtisiä alativihreitä varpuja, jotka sisältävät tuoksuvaa eetteristä öljyä *(oil of wintergreen)*. Tätä valmistetaan etenkin *G. procumbens*ista Pohj.-Ameriikassa, missä sitä käytetään saippuan parfymoimiseen. *(J. A. W.)*

Gauri *(Bos gaurus)*, Etu-Intian, Assamin, Birman ja Malakan vnoristometsissä pienissä laumoissa elävä suurikokoinen härkälaji. Sen niskakorkeus on lähes 2 m, pituus turvan päästä häunän jnureen yli 3 m, ruumiin ympärimitta hartiain takaa 2,5 m. Jalat ovat lyhyet, mutta tanakat, sarvet käyrät, vahvat, vanhoilla eläimillä lähes metrin pitniset. Väri ruskea, vanhemmiten melkein musta, ruumiin alapuolelta vaaleampi ja jalat polvista alaspäin valkeat. *E. W. S.*

Gauri.

Gaurisankar, vuorenhuippu Aasian Himalajavuoristossa, 7,143 m; aikaisemmiu erehdyksellisesti luultu maailman korkeimmaksi huipuksi; korkeiu ou kuitenkin uudempieu tutkimusten mukaan Mount Everest, johon G. on sekoitettu.

Gausdalin sanatorio Gudbrandsdaleniin (Norjassa) yhtyvässä Gausdal-laaksossa 788 m yl. merenp. oleva parantola. Norjan vanhin vuoristosanatori.

Gauss, Karl Friedrich (1777-1855), knuluisa saks. matemaatikko, syntyi 30 p. huhtik. 1777 Braunschweigissa ja kuoli Göttingenissä helmik. 23 p. 1855. G. kävi koulua Braun-

schweigissa ja harjoitti sittemmin opintoja Göttingenin yliopistossa 1795-98. Jo ensimäisinä yliopistovuosinaan hän teki tärkeitä matemaattisia keksintöjä. V. 1795 hän näet keksi n. s. „pienimpäin neliöitten menetelmän", keino, jolla voi vapautua havaintosarjassa tehdyistä havaintovirheistä niin tarkkaan kuin mahdollista. (Täydellinen teoria julkaistiin 1823). V. 1796 G. todisti, että ympyrän sisään voi harpin ja viivottimen avulla piirtää, paitsi säännöllisiä 3. 2^n, 4. 2^n, 5. 2^n ja 15. 2^n kulmioita ($n = 0, 1, 2, 3 \ldots$), kaikki ne säännölliset n-kulmiot, joiden sivuluku n on alkutekijä ja n-1 on joku kahden potenssi (17, 257, 65537 ... kulmiot.) Tohtorinväitöskirjassaan hän 1799 ratkaisi algebran n. s. perusväittämän, joka kuuluu: kaikki kokonaiset, ratsionaaliset, algebralliset, yhden muuttuvaisen sisältävät funktsionit voi jakaa ensimäisen tai toisen asteen reaalisiin tekijöihin. Samaan aikaan hän valmisteli kuulnisaa teostaan „Disqnisitiones arithmeticæ" (1801). G. kehittää tässä loistavasti sitä analyysin haaraa, jota hänen jälkeensä ruvettiin nimittämään korkeammaksi laskuopiksi, Legendren jälkeen lukuteoriaksi. Jatkona ja täydennyksenä mainittuun teokseen ilmestyi „Theoria residuorum biquadraticorum" (1831), jossa esitetään kompleksilukujen käytäntöä. — Tammikuun 1 p. 1801 oli Piazzi Palermossa sattumalta löytänyt ensimäisen asteroidin (pienen kiertotähden), jolle annettiin nimeksi Ceres. Useampia havaintoja tehtiin ja rata laskettiin. Tähti läheni sitten aurinkoa niin, ettei sitä muutamaan aikaan voitu havaita. Kun havaintoja joku kuukausi myöhemmin aiottiin jatkaa, ei tähteä enää löydettykään, rata oli näet liian epätarkasti määrätty. Silloin G., Newtonin gravitatsionilakiin nojaten, johti ne kaavat, jotka tekivät kiertotähden koko radan laskemisen kolmesta lähekkäisestä havainnosta mahdolliseksi. Olbers löysi kaavojen avulla kiertotähden uudestaan tammik. 1 p. 1802. G:in maine levisi nyt kautta oppineen maailman ja hän nimitettiin 1807 Göttingenin tähtitieteellisen observatorion johtajaksi; toimi samalla matematiikan professorina. Hiukan myöhemmin (1809) hän teoksessaan „Theoria motus corporum cœlestium" näytti, kuinka kaikkien aurinkokuntamme taivaankappalten radat voidaan yksinkertaisesti ja tarkasti laskea. V. 1820 G. sai tehtäväkseen Altonasta Göttingeniin jatkaa Slesvig-Holsteinissa toimeenpantua tanskalaista astemittausta. Tämä tehtävä saattoi hänet keksimään heliotroopin (ks. t.) ja tekemään käyrien pintojen ominaisuuksista tutkimuksia, jotka geometrian kehitykselle ovat olleet suugen tärkeitä. Tulokset julkaistiin teoksessa „Disqnisitiones generales circa superficies curvas". W. Weberin tultua Göttingeniin fysiikan professoriksi G. alkoi työskennellä fysiikankin alalla. Hänen huomionsa kääntyi dioptriikkaan ja magnetismiin, eritoten maamagnetismiin. Yhdessä Weberin kanssa hän julkaisi tärkeitä tieteellisiä teoksia ja rakennutti ensimäisen elektromagneettisen telegrafin Göttingenin fysikaalisesta kabinetista tähtitieteelliseen observatoriin ja magneettiseen laitokseen 1833. G:n kootut teokset on Göttingenin tiedes. julk. (Nid. 1-6, 1863-74; nid. 7 Scheringin julkaisema, 1871; 8:s nid. 1900; 9:s nid. 1903.) *U. S:n.*

K. F. Gauss.

Gautama, Buddhan perhenimi.

Gautherin *[gotrɛ̃']*, Jean (1840-90), ransk. kuvanveistäjä, tehnyt m. m. monta monumentaaliveistosta Pariisiin („Kadotettu paratiisi", „Työ", Diderot'n kuvapatsas).

Gauthjod, 1700-luvulla yhdenmukaisesti Svithjod (= Sveanmaa) nimen kanssa muodostettu nimi Göötanmaalle; esiintyy esim. Runebergin „Fjalar kuninkaassa".

Gautier *[gōtjē']*, Théophile (1811-72), ransk. runoilija, kirjailija ja taidearvostelija. G., joka ensin oli opiskellut maalaustaidetta, oli innokas Hugon kannattaja ja taisteli intohimoisesti romantikkojen aatteiden puolesta vanhaa koulua vastaan. Hän vihasi porvarillisuutta ja jokapäiväisyyttä, mikä viekoitteli häntä liioitteluun, tavattomuuden tavoittelnun ja siveettömyyden ihailuun. Tässä suhteessa hän on Baudelairen edeläkävijä. Ollen pohjaltaan maalaaja ja objektiivisuuteen taipuva G. hylkäsi romantikkojen ylenmääräisen subjektiivisuuden, ja pani suurta painoa taideteoksen objektiiviseen muotoon. Hänen ankara „l'art pour l'art" teoriansa määräsi: muoto yksin on pääasia, aatteet ovat tarpeettomat. G:n tärkeimmät teokset: „Premières poésies" (1830), „Poésies" (1845), „Émaux et camées" (1852), novellit „Les Jeune-France" (1833) ja „Mademoiselle de Maupin" (1835); lisäksi „Le Capitaine Fracasse" (1863). Loistavat ovat G:n matkakuvaukset eri maista sekä teatteri- ja taidearvostelut. Hyvin tunnettu on hänen teoksensa „Histoire du romantisme" (1830-68). [Baudelaire, „Théop. G." (1859); Feydeau, „Th. G. souvenirs intimes" (1874); Bergerat, „Th. G., entretiens, souvenirs, correspondances" (1878); E. Richet, „Th. G., l'homme, la vie et l'œuvre" (1893); Du Camp, „Th. G." (1895).] *J. H-l.*

Gautsch von Franckenthurn, Paul, vapaaherra (s. 1851), itäv. valtiomies, oli opetusasiain ministerinä ensin Taaffen ministeristössä 1885-93, sitten Badeni'n ministeristössä 1895-97, tuli Badeni'n jälkeen 1897 pääministeriksi, mutta luopui 1898, kun ei voinut Badeni'n Böömiä koskeviin kieliasetuksiin aikaansaamillaan muutoksilla rauhoittaa saksalaisia; kutsuttiin uudelleen pääministeriksi 31 p. jouluk. 1904, esitti helmik. 1906 vaalireformiehdotuksen, joka perustui yleiseen äänioikeuteen ja luopui luhtik. sam. v. kun ei saanut sitä hyväksytyksi (tämä ehdotus on kuitenkin ollut v. 1907 toimeenpannun vaalireformin pohjana); v:sta 1895 herrainhuoneen pysyväinen jäsen. *J. F.*

Gavarni *[-nī']*, Paul, oik. Sulpice Guillaume Chevalier (1804-66), ransk. piirustaja. Oli alkuaan mekaanikko, rupesi 1830 piirustamaan kuvia eräälleen muotilehteen, julkaisi 1833-34 lehteä „Journal des gens du monde" ja avusti sittemmin kymmenkunnan vuotta „Charivari" lehteä. Molemmissa viimem. lehdissä G. usein sarjakuvien („Les lorettes", „Les actrices",

„Les artistes", „Les étudiants", „Le carnaval" y. m.) ja taitavasti tehtyjen litografiapainosten muodossa esitti aikansa pariisilaista bohemi-elämää. G. ei ole politikko eikä moralisti, mutta hänen luontehikkaan kevyissä kuvissaan ilmenee melankoliau ja satiirisen pilkauteon sekoitus. Vv. 1847-51 G. oleskeli Englannissa ja syventyi erittäinkiu Lontoon kurjalistoon. Tämän matkan jälkeen G:n ylen kiihoittunut ja hermostunut luonne menetti entisen leikillisyytensä ja hänestä tuli katkera, elämään kyllästynyt yhteiskunnan kuvaaja, joka sanoin ja kuvin m. m. „Thomas Vireloque" nimisestä mieroukiertäjästä ja katufilosofista sekä „Les lorettes viellies" kuvasarjassa loi aikakautensa syvimpiä ja merkillisimpiä tyyppejä. G:n „työ" käsittää u. 10,000 litografiapiirustusta, joista julk. 1845-48 „Œuvres choisies de G." (4 os., tekstin kirj. J. Janin, Th. Gautier ja Balzac) ja 1850 uusi, 2-osainen kokoelma „Perles et parures". [Armelhault ja Boeher (1873); Duplessis (1876), Goucourt (1879). Forgues (1887) ja Uzanne, „Daumier et G." (1904).] *E. R-r.*

Gavelkind l. Tenure in Gavelkind *[tenjuə in gävlkaind]* (engl.) on Englannissa nimeltään se erikoinen, anglosaksilaiselta ajalta periytynyt maanomistusoikeus, jota muutamien seutujeu, etenkin Kentin asukkaat saavat nauttia. Oikeus on sellaineu, että kaikki pojat (eikä vain vanhiu) saavat periä isän jälkeen jäävän, testamenttaamattoman maan ja että, jos omistaja tekee omaisuudeu menettämisellä rangaistavan rikoksen, tila silloin joutuu perillisille eikä kruunulle. Kentissä katsotaan kaiken maaomaisuuden kuuluvan tämän oikeuden alle, jollei ole todistettu asianlaidan olevan toisiu; muissa seuduissa tämä oikeus ou toteennäytettävä.

Gavia ks. Kuikat ja Naurulokki.

Gaviaali *(Gavialis gangeticus)*, Etu- ja Taka-Intiau joissa elävä, 6 m pituinen krokotiili-laji. Seu leuat ovat venyneet sangen pitkiksi, muodostaen omituisen kuonon, joka erinomaisesti sopii kalojen pyydystämiseen. *E. W. S.*

Gaviaali.

Gavotti (ransk. *gavotte* < *gavots*, Gapin'in piirikunnan asukkaat Dauphinéssa, missä tanssi ensin oli käytännössä), ransk. tanssi 17:nneltä vuosis., $^2/_2$-tahdissa. Lully käytti sitä oopperabaleteissansa, ja siten se tuli ylhäisissä piireissä suuresti suosituksi. Sitä tavataan hyvin usein 18:nnen vuosis. sarjasävellyksissä. G:n II kehyksenä (triona) on joskus musette niminen osa, joka jäljittelee säkkipillin soittoa. *I. K.*

Gay *[gei]*, John (1685-1732), engl. runoilija, julkaisi 1713 teoksen „Rural sports" omistaen sen Popelle, jonka ystävyyden hän täten saavutti. Kulttuurihistoriallisena tapainkuvauksena on mainittava ilveily „Trivia, or the art of walking the streets of London" (1714). G:n muista teoksista ovat huomattavia runokokoelma „Poems" (1720), murhenäyt. „The captives" (1724) ja „Fables" (1726). *J. H-l.*

Gay *[gē]*. 1. Sophie, syntyisin Nichault de Lavalette (1776-1852), ransk. kirjailijatar, eli vuoroin Aachenissa ja Pariisissa, lopulla yksiuomaan viimemainitussa, missä häuen saloukinsa oli seura- ja taidemaailman keskuksena. Parhaat ovat hänen 3 ensimäistä romaaniansa „Laure d'Estell" (1802), „Léonie de Montbreuse" (1813) ja „Anatole" (1815), jotka todistavat tekijättärensä tarkkaa huomiokykyä, syvää tunnetta ja tyylitaitoa. — 2. Delphine G. ks. Girardin, Delphiue de. *J. H-l.*

Gay *[gei]*, Walter (s. 1856), amer. taidemaalari. Osoittaa ameriikkalaisen taiteen vapautumista Düsseldorfilais-koulusta ja liittymistä Ranskan taiteeseen. Maisemia ja talonpoikaismaalauksia Ranskasta. Edustettuna Luxembourgin museossa ja Müncheuissä. *E. R-r.*

Gayer *[gajər]*, Karl (1822-1907), baierilaineu metsänhoitomies, tuli 1855 Asehaffenburgin metsäakatemian ja 1878 Münchenin yliopiston professoriksi; erosi 1891. G. on virkaveljensä E. Ebermayerin kanssa ollut uuden suunnau raivaajana metsänhoitoalalla vaatien metsänhoidon perustamista luounontieteelliselle pohjalle sekä kehoittamalla käyttämään luontaista metsäuudistusta ja perustamaan sekametsiä. Myöskin metsäteknologian alalla on G:lla ollut suuri merkitys. G:n tärkeimpiä teoksia „Der Waldbau" (4:s painos 1898) ja „Die Forstbenutzung" (9:s painos 1903) on meilläkin käytetty oppikirjoina. *A. C.*

Gay-Lussac *[gē-lysa'k]*, Louis Joseph (1778-1850), ransk. kemisti ja fyysikko. G. oli Berthollet'n oppilas, tuli 1809 kemiau professoriksi „École polytechnique" opistoon ja 1822 „Jardiu des plantes"iin Pariisiin. Tärkeimmät hänen tutkimuksistaan ovat ne, jotka koskevat kaasuja. Hän huomasi, että kun kaksi kaasua yhtyy, tämä aina tapahtuu yksinkertaisten volymisuhteiden mukaan. Lisäksi hän todisti, että kaikki kaasut laajenevat yhtä paljon lämpötilan kutakin yhtä suurta astelisäystä kohti (G:n laki). Näihin huomioihin perustui Avogadron olettamus (1811), että kaikki kaasut yhtä suuren paineen ja lämpöasteen vallitessa yhtä suuressa volymissä sisältävät yhtä monta molekyliä, perusolettamus, johon koko kemiallinen molekyliteoria perustuu. G. eristi vapaan boorin, esitti jodin elementaarisen luonteen, näytti toteen, että keittosuola on natriumin ja kloorin suoranainen yhdistys, sekä keksi syaanin, jonka hän selitti yhdistetyksi radikaaliksi. Viimemainittu keksintö antoi suurimman tuen radikaaliteorialle. Analyyttista kemiaa hän on rikastuttanut lukuisilla tutkimuksilla ja hän on titreerianalyysin varsinaineu perustaja. G. toimitti 1816-40 Aragon kanssa yhä vieläkin ilmestyvää aikakauskirjaa „Annales de chimie et de physique". *Edv. Hj.*

Gay-Lussac.

Gay-Lussac-happo ks. Rikkihappo.

Gay-Lussac'in-laki *[gē-lysa'kin-]* lausuu, että kaikki varsinaiset eli täydelliset kaasut laajenevat lämmön vaikutuksesta yhtä paljon ja että

tämä laajeneminen on suoraan verranuollinen lämpötilan nousemiseen, tehden $^1/_{273}$ kaasun tilavuudesta 0°:ssa C kultakin Celsius-asteelta.

Gay-Lussac'in-torni *[gē-lysa'kin-]* ks. Rikkihappo.

Gaza ks. Gasa.

Gaza, Theodoros (1398-1478), kreik. kirjallisuuden tuutemisen jälleenherättäjiä, oli syntyisin Thessalonikista ja eli ensiu Konstantinopolissa, josta n. 1444 tuli Italiaan; täällä hän eri paikoissa vaikutti kreikan kielen ja filosofian opettajana. G. käänsi Aristoteleen, Dionysios Halikaruassolaiseu, Khrysostomoksen y. m. teoksia latinaksi, kirjoitti kreikan kieliopin ja vaikutti suuresti kreikan kielen tuntemisen levittämiseksi Länsi-Eurooppaan.

Gaze *[gāz]* (ransk.), hieno läpiuäkyväinen kaugaslaji, saanut nimensä Gasan (Gazan) kaupungista.

Gazelle-retkikunta, „Gazelle" korvetilla tehty, kapteeni Schleiuitzin johtama saks. meritutkimusretki maapallon ympäri 1874-76. Ansiokkaat ovat tämäu retken havaiunot varsiukin Intiau valtameressä. Retkeu tulokset julkaistu 1889-90 Berliinissä. *E. E. K.*

Gazette *[gaze't]* (ransk., it. *gazetta,* nimitys kotoisin Venetsiasta, jossa se merkitsi pieutä rahaa. uutislehden hintaa), sauomalehti. — G. de Frauee *[də frā's],* Ranskan vauhiu sauomalehti; perust. 1631 uimellä Gazette: muuttui pian viralliseksi ääuenkannattajaksi; sai uudeu uimensä 1762.

Gdov l. Audova, enneu aikaau lujasti liunoitettu kaupuuki Peipsen-järveu itäranualla; Evert Horn valloitti sen venäläisiltä 1612 ja uudestaan Kustaa Aadolfiu ollessa itse läsuä 1614, mutta Stolbovan rauhanteossa se anuettiin Venäjälle takaisin.

G-duur, sävellaji, jonka perussävelenä on g, perussointuua g h d, ja etumerkintönä yksi ♯:

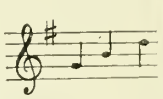

I. K.

Ge ks. Gaia.

Gebauer, Jan (1838-1907), tšek. kieleututkija, oli v:sta 1874 Praagin tšekkiläisen yliopiston tšekinkielen professori. G., jouka pääteokset ovat „Tšekin kielen historiall. kielioppi" (Historieká mluvniee jazyka českého, 3 nid. 1894-98) ja tekijän kuoleman kautta keskeu jäänyt laaja muinaistšekkiläiuen sanakirja, on etevimpiä slavisteja ja uudenaikaisen, kriitillisen tšekiu kielen tutkimukseu perustaja. *J. J. M.*

Geber *[gē-],* oikea nimi Džābir ibn Hāijan, kuuluisa arabialainen alkemisti, eli luultavasti Kufassa 8:nneu vuosis. keskipaikoilla. Lukuisia teoksia, joita keskiajan alkemistit pitivät salaisen tieteeu luotettavimpina lähteiuä, otaksuttiin hänen kirjoittamikseen. *Edv. Hj.*

Gebhard (Geppart, Gipfert, Gippel), Ezechias (k. 1570), Juhana herttuan sihteeri, oli syutyisiu Glogausta Śleesiassa, tuli 1550-luvulla palvelukseen Kustaa Vaasau kansliaau ja hänen kuoltuansa kohta Juhaua herttuan sihteeriksi. Tämmöisenä hän näyttää suuresti vaikuttaneen Juhanau naimisliiton aikaansaamiseen Katariina Jagellonieau kanssa ja johti sitä varteu Puolassa pidettyjä neuvotteluja. Helmikuussa 1562 Juhana antoi hänelle Köyliön kartanon ja neljänneksen läänitykseksi. Eerik XIV vihasi häntä koko sydämestään, nimittäen häutä „kuuiattomaksi ja vimmatuksi konnaksi ja roistoksi, joka häpeällisesti ou pettänyt ja viekotellut veljemme". Tätä vihaa todistaa myöskin se, että Eerik vielä 1566 vuosien kuluttua kirjoittaa Saksaan saadaksensa G:n, joka oli sinue pelastuuut, käsiinsä ja rangaistuksi. [Bomanssou, „Hertig Johan oeh hans tid".] *K. G.*

Gebhard. 1. Haunes G. (s. 1864), taloustieteilijä ja agraaripolitikko, yliopp. 1882, fil. kand. 1887, fil. tohtori ja Pohjoismaideu historian dosentti 1890; Kustannusosakeyhtiö Otavan ensimäisenä toimitusjohtajana 1890-92, yliopiston rahastonhoitajana 1892-1909, tuli maanviljelyksen kansantalous- ja tilastotieteeu dosentiksi 1899, samojen aineiden ylimääräiseksi professoriksi 1909. G. on tullut tunnetuksi maanviljelysolojeu tutkijana, agraariuudistusten harrastajana ja ennenkaikkea Suomen osuustoiminuan alkuunpanijana ja johtajana. Oli 1899 jäsenenä komiteassa, joka valmisti ehdotukseu osuustoimintalaiksi ja perusti sam. v. Pellervo-seurau, jonka puheenjohtajaua siitä lähtien on ollut; ottanut tehokkaasti osaa osuuskassojen keskuslainarahaston ja muiden osuustoiminnallisten keskusliikkeitten perustamiseen. G. on myöskin erityisesti harrastauut tilattoman väestön kysymyksen selvittämistä. Hänen tärkein työnsä tällä alalla on se tilastollinen selvitys Suomen maalaiskuntien yhteiskuntataloudellisista oloista, minkä hän u. s. tilattomau väestön alakomitean jäsenenä ja sihteerinä 1901-08 on suunnitellut ja osaksi itse suorittanut. Hänen monista aloitteistaan mainittakoon vielä maanviljelyslyseon perustaminen 1908. Vv. 1907-08 G. oli edustajana valtiopäivillä. Hänen lukuisista julkaisuistaan ovat huomattavimmat: „Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571" (1889), „Maanviljelysopetus meillä ja muualla" (1893), „Maanviljelystilasto meillä ja muualla" (1895), joka antoi aiheen maanviljelystilastomme uudestaan järjestämiseen, „Maanviljelijäin yhteistoiminnasta ulkomailla" (1899), „Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaiskunnissa v. 1901. III. Viljellyn maan ala ja sen jakautumiuen" (1908), „Yhteiskuutatilastollinen kartasto Suomen maalaiskunuista v. 1901-08" (1908), „Pienviljelijät kokoou" (1906).

2. Albert G. (s. 1869), taidemaalari. Opiskeli Suomen taideyhd:n piirustuskoulussa Helsingissä 1887-90, sittemmin Pariisissa ja Italiassa. Maalannut maisemia, muoto- ja laatukuvia (esim. Pariisin maailmauuäyttelyssä 1900 hopeamitalilla palkitun taulun „Hyljätty", 1896, Taideyhd:n kokoelmissa Helsingissä). G. on tehnyt uimensä tuunetuksi taitavana piirustajana ja kuvittajaua ja on myöskin toiminut piirustuksen ja maalauksen opettajaua.

Gebhardt, Karl Franz Eduard von (s. 1838), saks. taidemaalari, synt. Viroumaalla, opiskellut Pietarissa, Karlsruhessa ja W. Sohniu johdolla Düsseldorfissa, jonka taideakatemian professori hänestä tuli 1875. Maalanuut laatu- ja muotokuvia sekä etupäässä raamatullisia tauluja, jotka ovat realistisesti esitetyt uskonpuhdistusaikakauden puvuissa ja ympäristössä ja joissa mielenkiintoa ei herätä väritys, vaan henkilöideu vilkkaasti ja vaihtelevasti tulkittu sielunelämä. Pääteoksia: „Kristus ristinpuussa"

(1866, Räävelin tuomiokirkossa), „Ehtoollinen" (1870, Berliinin kansallisgalleriassa), „Ristiinnaulitseminen" (Hampurissa ja Münchenissä), „Taivaaseen-astuminen" (1881, Berliinin kans.-gall:ssa), „Jeesuksen hautaaminen" (1883, Dresdenissä) y. m. m. Lisäksi uskonnollisia seinämaalauksia Loccumin luostarissa ja Düsseldorfin Friedenskirchessä. [A. Rosenberg (1899).]

E. R-r.

Gebhart *[žebā'r]*, Émile (s. 1839), ransk. kirjailija, v:sta 1880 romaanil. kirjallisuuden professori Sorbonnessa, yliopiston opettajana hyvin arvossapidetty. Hänen taide- ja kirjallishistorialliset tutkimuksensa ovat monipuolisia. Niistä mainittakoon: „Histoire du sentiment poétique de la nature dans l'antiquité grecque et romaine" (1860), „Praxitèle" (1864), „Les historiens florentins de la renaissance et le commencement de l'économie politique et sociale" (1875), „Rabelais, la renaissance et la réforme" (1876), „L'honnêteté diplomatique de Machiavel" (1877), „L'Italie mystique" (1890), „Conteurs florentins du moyen-âge" (1901), „D'Ulysse à Panurge, contes heroï-comiques" (1902). *J. H-l.*

Ged, William (1690-1749), skotl. kirjanpainaja, stereotypian (ks. t.) keksijä, ammatiltaan kultaseppä, rupesi 1725 kokeilemaan stereotypialla, mutta joutui taloudelliseen häviöön; ei saanut stereotypian avulla painetuksi muuta kuin erään Sallustiuksen painoksen.

Gedackt *[-a'-]* (saks., oik. *gedeckt* = peitetty), urkuäänikerta, jossa pillit ovat kannelliset, niin että ilmavirta pääsee ulos vain suuaukosta, takaisin palaamalla. Kun se siten on pidennyt noin kahdenkertaiseksi, on sävel (jotenkin) oktaavia matalampi kuin samanpituisessa kannettomassa pillissä. Tämänlaiset äänikerrat tulevat muita huokeammiksi, mutta niiden ääni on tumma ja tylsähkö. Kuitenkin on niillä suuri merkitys urkujen tahi eri ääniryhmien kokonaisvaikutukselle, jonka ne tekevät täyteläiseksi ja hartaaksi. Gedackteihin kuuluvat myös subbass, borduna ja quintatön, joskus myös doppelflöte. *I. K.*

Gedda *[je-]*, Georg (1755-1806), ruots. soturi, kotoisin Suomesta, synt. Pyhtäällä, ylioppilas Upsalassa, meni sitten Ranskaan „Royal suédois" nimiseen rykmenttiin, jossa otti osaa 1781-83 vuosien sotaretkiin, esim. Gibraltarin piiritykseen. Lähetettiin 1785 Napoliin järjestämään valtakunnan sotajoukkoa. Palasi Ruotsiin 1791, aateloitiin 1797 ja tuli kenraaliadjutantiksi 1802.

Gedike *[-ē-]*, Friedrich (1754-1803), saks. koulunjohtaja, joka valistusajalla tuntuvasti vaikutti kouluolojen kehitykseen Saksassa, varsinkin Preussissa. Paitsi oppikirjoja G. on julkaissut joukon kasvatusopillisia teoksia. [Paulsen, „Geschichte d. gelehrten Unterrichts" (2:n pain. 1896); Ziegler, „Kasvatusopin historia" (1907).]

Gedimin, Liettuan suuriruhtinas (1316-41), laajensi valtakuntansa aluetta liittämällä siihen Polotskin, Vitebskin, Minskin, Pinskin ja Turovin ja oli alituisissa taisteluissa Liiviläisen ritarikunnan kanssa. Pihkovaa hän auttoi Novgorodia vastaan ja pakotti Novgorodin 1333 antamaan hänen pojalleen Narimontille läänitykseksi Laatokan. Pähkinälinnan, Karjalan ja puolen Kapriota. Puolan kuninkaan Wladyslaw Lokietekin pojalle ja seuraajalle Kasimirille hän naitti tyttärensä Aldonan eli Annan ja taisteli yhdessä puolalaisten kanssa saksalaisia ritareja vastaan. Suuriruhtinaskunnan pääkaupunkeja Trokia ja Vilnoa väitetään hänen rakentamikseen. G. oli pakana, mutta suvaitsevainen kristittyjä kohtaan. [Antonovitš, „Tutkimuksia Länsi- ja Lounais-Venäjän historiasta" I.]

J. J. M.

Gedon, Lorenz (1844-83), saks. arkkitehti ja kuvanveistäjä. Yritti uudesta-luoda Saksan taidetta ottamalla käytäntöön vanhan saks. renessanssityylin. Pääteos: kreivi Schackin palatsi Münchenissä (1872-74). *E. R-r.*

Gedrosia *[-ō'-]*, erämaanmaakunta entisessä Persiassa, vastaa jotakuinkin nykyistä Belutšistania; tunnettu varsinkin siitä, että Aleksanteri Suuri palatessaan Intiasta kulki sen kautta kärsien joukkoineen veden y. m. puutetta.

Geefs *[hēfs]*, Willem (1806-83), belg. kuvanveistäjä, ranskalaisen kuvanveiston vaikutuksen alainen. Tehnyt m. m. historiallisia veistoteoksia yhtä realistisen tarkasti kuin hänen aikansa belg. maalaustaidekin. Tunnettu Rubensin pronssipatsaasta Antverpenissa (1840). *E. R-r.*

Geer ks. De Geer.

Geertgen tot Sint Jans *[hērthen-]* (Gerrit van Haarlem; n. 1465-93), holl. taidemaalari, Ouwaterin oppilas. Henkilöiden välitön ilme, sopusointuisa väritys ja erikoisella harrastuksella kuvatut maisemataustat antavat G:n maalauksille huomattavan sijan vanhassa alankomaalaisessa taiteessa. Hänen teoksistaan mainittakoon „Johannes Kastaja erämaassa" (Berliinin Kaiser-Friedrich museossa) ja Haarlemin Johanniittalaiskirkkoon maalattu, ristiinnaulitsemista esittänyt siipialttari, josta kaksi katkelmaa on Wienin hovimuseossa. *E. R-r.*

Gees ks. Etiopian kieli.

Geeša (jap.), laulajatar ja tanssijatar, joka Japanissa esiintyy vieraiden hauskuudeksi teehuoneissa, iltamissa j. n. e. Soitannollisia tyttölapsiaan vanhemmat usein jo hyvin nuorella iällä maksua vastaan määrävuosiksi tarjoovat geešataloihin. Nämä laitokset, jotka ovat viranomaisten ankaran valvonnan alaisia, ovat samalla kertaa sekä soitanto-, laulu- ja tanssikouluja että tyttöjen yhteisasuntoja. Siveellisyyden sanotaan olevan korkean geešojen keskuudessa ja yleensä he joutuvat naimisiin arvossapidettyjen miesten kanssa. vrt. Japani.

Geest l. Geestland, Luoteis-Saksassa ja Hollannissa sellaisen maan nimitys, joka vastakohtana marskimaalle on korkeampaa, hedelmättömämpää, enimmäkseen hiekkaperäistä nummea tai havumetsää kasvavaa.

Geet, Jaakko Siprinpoika (k. 1586), suom. pappi, kuului vanhaan Naantalin seuduilta kotoisin olevaan pikkuaatelissukuun ja tuli 1550 Isonkyrön kirkkoherraksi; hänen edellisiä elämänvaiheitaan ei tunneta. Loistavasta elämänlaadustaan sanottiin häntä „Kyrön suuriruhtinaaksi". Omalla kustannuksellaan hän maalautti Isonkyrön kirkkoon seinäkuvia Vanhasta ja Uudesta testamentista ja rakennutti siihen kuorin. Talonpojat eivät olleet häneen tyytyväisiä, vaan valittivat useamman kerran hänen ahneudestaan, väkivaltaisuudestaan ja pahennusta herättävästä elämästään. Juhana III:n liturgiariidan aikana G. mainitaan toimineen kuninkaan

tarkoitusten hyväksi ja ottaneen alaisiltaan papeilta sitonmuksia liturgian nondattamiseen. *K. G.*

Geez ks. Geest.

Geffroy *[žefrua']*, Gustave (s. 1835), ransk. taidekirjailija. Useita taiteilijaelämäkertoja, sarjateos „Les musées d'Europe" ja „La vie artistique" (8 osaa, 1892-1903), joka on nudemman ransk. taidehistorian ja estetiikan päälähteitä. G. on usein esiintynyt uusien ransk. taidesuuntien puolustajana. *(E. R-r.)*

Geffroy *[žefrua']*, Mathien Auguste (1820-95), ransk. historioitsija, joka m. m. on tutkinut ja julkaissut teoksia Pohjoismaiden historian alalta, 1875-82 Roomassa. On kirjoittanut: „Histoire des états scandinaves" (1851), „Gustave III et la cour de France" (1867), „Madame de Maintenon" (1887) y. m.

Gefjon, muinaisskand. naisjumala, yksi aasynjoista, impi, jonka luoksi naimattomina kuolleet naiset tulevat. Eräs muinaistarn kertoo hänen olleen jättiläisnaisen, joka neljällä härällä kyntäen kiskoi irti ja siirsi sen maakappaleen, missä nykyään Ruotsissa on Mälarin (tai Venneriu) järvi, Sjællandin saareksi. *K. G.*

Gefle l. Gäfle *[jēvle]*, kanpnnki Gestriklandissa, Ruotsissa, Pohjanlahden rannalla, Gäflejoen suussa, rautateitten yhtymäkohta; 31,595 as. (1908). Uudenaikaisesti rakennettu 1869 v:n palon jälkeen; vanhoina muistomerkkeinä on säilynyt Juhana III:n rakennuttama linna sekä kirkko ja raatihuone. Useita oppikoulnja, purjehduskoulu. knnromykkäinkouln ja kaksi kanppakoulna. Vaivaishoito Elberfeld-järjestelmän mukaan. Teollisuus hyvin snuri: 1906 144 tehdaslaitosta, joissa 3,697 työmiestä; tuottoarvo 27 milj. mk. Mainittavimmat ovat suuret sahat, nahka-, mylly-, rauta- ja tupakkateollisnnslaitokset, kehruu- ja kutomotehtaat, olntpanimot y. m. Kauppa (m. m. Suomen kanssa) on huomattava; sitä edistävät monet pankit, ja snojattn. hyvä satama. — Vientinä varsinkin pnu- ja rautatuotteet, tnontina vilja, silava, siirtomaa- ja teollisunstavarat; laivaliike (1906) kaikkiaan 1,24 milj. tonnia. Oma kauppalaivasto, suuruudeltaan viides Ruotsissa, käsitti sam. v. 20,440 tonnia. — G:n nimi mainitaan jo 1413. Kustaa Vaasan aikana se menestyksellä kilpaili Tukholman kanssa, mutta tulipalojen, kauppalaivaston hävittämisen, kauppapakon, Pohjoismaisen sodan y. m. onnettomuuksien takia sen kauppa rappeutui. Vasta 1700-luvnlla G. alkoi nndelleen vaurastna. *E. E. K.*

Gegenbaur *[gē-]*, Karl (1826-1903), saksalainen eläintieteilijä, anatomian ja eläintieteen professorina ensin Jenassa 1858-73, sittemmin anatomian professorina Heidelbergissä v:een 1901. G. on nykyaikaisen eläint. morfologian luoja ja Cnvier'n ja Johannes Müllerin jälkeen etevin vertaileva anatomi. G:n lnkuisista teoksista ovat etusijassa mainittavat varsinkin hänen lunrankoisten vertailevaa anatomiaa koskevat klassilliset tutkimuksensa: „Die Grundzüge der vergleichenden Anatomie"(1859), „Untersuehnngen" zur vergleihenden Anatomie der Wirbeltiere" (1864-72), jossa G. ensi kerran esittää vaikeasti ratkaistavan kalloteorian, „Über den Ban nnd die Entwicklung der Wirbeltiereier mit partieller Dotterteilung" (1861), jossa G. osoittaa, että kaikkien luurankoisten munat ovat yksityisiä soluja, „Über die Bildung des Knochengewebes", jossa luukudoksen syntyä ja kehitystä käsitellään. Heidelbergiin siirryttyään G. tutki yksinomaan lnnrankoisten anatomiaa, ja tältä ajalta ovatkin hänen suurimmat teoksensa: „Vergleichende Anatomie der Wirbeltiere mit Berücksichtigung der Wirbellosen" (2 osaa, 1898-1901), „Lehrbuch der Anatomie des Menschen"(1883), „Grundriss der vergleichenden Anatomie" (1874), „Die Epiglottis" (1892) sekä suuri jonkko muita erikoisteoksia. V:sta 1875 hän toimitti aikakanskirjaa „Morphologisches Jahrbuch, eine Zeitschrift für Anatomie und Entwiekelnngsgesehichte", jossa sunrin osa hänen senaikuisista tutkimuksistaan on julaistnna. *E. W. S.*

Karl Gegenbaur.

Gegerfelt *[gē'-]*, Vilhelm von (s. 1844), ruots. taidemaalari. Opiskeli Kööpenhaminassa, Tukholmassa ja 1867-72 Düsseldorfissa, jonka jälkeen hän Pariisissa oppi unden, siron tekotavan tnllen A. Wahlbergin rinnalla nykyaikaisen tunnelma-maiseman ensimäiseksi ruots. edustajaksi. Aiheensa G. on valinnut Ranskan pohjoisrannikoilta ja Englannin kanavan varsilta sekä Italiasta ja kotimaastaan. *E. R-r.*

Gehenna (kreik. *ge'enna*, < hepr. nimestä *gē hinnōm*, täydell. *gē ben hinnōm*) s. o. „Hinnomin laakso", joka alkuaan tarkoitti Jerusalemin eteläpuolella olevaa laaksoa, nykyistä Wadi er-rababi. Siellä oli Jundan valtakunnan loppuaikoina Melek (l. Molok) jnmalan nhripaikka (2 Kun. 23_{10}). Profeetta Jeremia ennusti Jumalan kostavan rangaistuksen kohtaavan jumalattomia israelilaisia tuossa saastaisessa „snrman laaksossa" (Jer. 7_{32}; 19_6); samoin Jes. 66_{24} („heidän matonsa ei kuole eikä heidän tulensa sammu"). Myöhemmän jnutalaisnnden käsityksessä „Hinnomin laaksosta" tuli jumalattomien jnutalaisten pysyväinen rangaistnspaikka aikojen lopnssa viimeisen tnomion jälkeen (Heen. 26_1-27_3; 90_{26} ja senr.); tulirangaistns, joka siellä odotti, oli sunrin, minkä jnntalaisten laki tnnsi (3 Moos. 20_{14}; 21_9). Gehenna-käsite laajeni sittemmin kaikkia kadotettnja ihmisiä ja pimeyden enkeleitä käsittäväksi „helvetiksi" (vrt. Matt. 5_{22}; 18_9; Jaak. 3_6; Ilmest. 19_{20} y. m.). *Ar. H.*

Gehler *[gēler]*, Johann Samuel Traugott (1751-95), saks. fyysikko, harjoitti Leipzigissä luonnontieteellisiä ja matemaattisia, sittemmin lakitieteellisiä opintoja; tuli siellä 1774 matematiikan yksityisdosentiksi. 1777 lakitieteentohtoriksi ja 1786 „Oberhofgericht"in jäseneksi. G. on tullnt yleisemmin tunnetuksi julkaisemansa ansiokkaan „Physikalisches Wörterbuch"in kautta (1787-95, 5 nid.). Uusi monen tiedemiehen korjaama painos ilmestyi 1825-45 11 nidoksessa. *U. S:n.*

Geibel *[gäibəl]*, Franz Emanuel Angnst (1815-84), saks. runoilija, oleskeli 1838-39 Atee-

nassa kasvattajana venäl. lähettilään perheessä ja käänsi saksaksi E. Curtinksen kanssa kreik. runoja, jotka ilmestyivät nimellä „Klassische Studien" (1840). G. julkaisi ensimäiset lyyrilliset runonsa „Gedichte" 1840. Runot „Zeitstimmen" (1841) ovat valtiollisia. Taiteellista edistystä todistavat G:n „Zwölf Sonette für Schleswig-Holstein" (1846) ja eepos „König Sigurds Brautfahrt" (1846). Toinen runokokoelma, „Juninslieder" (1848) on taiteelliselta muodoltaan ensimäistä paljoa etevämpi. V. 1851 kuningas Maksimilian II kutsui G:n Münchenin yliopistoon estetiikan honoraariprofessoriksi. V. 1869 G. luopui kaikista julkisista toimista ja asettui yksityishenkilönä synnyinkaupunkiinsa Lyypekkiin. Münchenin-aika on G:n tuotannon kukoistuskausi. Tältä ajalta ovat: huvinäyt. „Meister Andrea" (1855), murhenäyt. „Brunhild" (1858), „Neue Gedichte" (1856). Viimemainituissa G. osoittautuu aito lyyrikoksi, syvätunteiseksi, taitavamuotoiseksi. G:n viimeinen runokokoelma „Spätherbstblätter", ilmaisee jo vanhuudenheikkouden merkkejä. Münchenissä ollessaan G. käänsi saksaksi esp. ja portug. runoutta („Spanisches Liederbuch", 1852, yhdessä Paul Heysen kanssa ja „Romanzero der Spanier und Portugiesen", 1860, F. A. v. Schackin kanssa) ja samoin ranskalaista („Fünf Bücher französischer Lyrik", 1862, H. Leutholdin kanssa). — G:n kootut teokset, 8 nid., ilmestyivät 1883. [Goedeke, „E. G., I" (1869), Gaederz, „E. G.-Denkwürdigkeiten" (1886); Leimbach, „E. Geibels Leben, etc." (2 p. 1894); „E. G., Ein deutsches Dichterleben" (1897).] *J. H-l.*

Geigenprincipal (saks., = viulujohtaja), urkuäänikerta, jonka pillit ovat tavallista principalia ahtaammat; siitä syystä sen ääni jonkun verran lähence viulunkaltaisten gamba-äänikertain sävyä. *I. K.*

Geijer *[jeijer]*, Erik Gustaf (1783-1847), ruots. historioitsija, ajattelija, runoilija ja säveltäjä, synt. tammikuun 12 p. 1783 Vermlannissa Ransäterin tehtaalla, jonka omistaja oli hänen isänsä Bengt Gustaf G. Tuli 1799 ylioppilaaksi Upsalaan, jonka opettajista etenkin filosofi B. Höijer vaikutti häneen. V. 1803, ainoastaan 20-vuotiaana, G. sai Ruotsin akatemian suuren palkinnon Sten Sture vanhempaa käsittelevästä muistokirjoituksesta. V. 1817 hän tuli historianprofessoriksi Upsalan yliopistoon ja kuoli huhtik. 23 p. 1847. — G:n ulkonaiset elämänvaiheet eivät olleet varsin vaihtelevia, mutta isänmaansa kulttuurikehitykseen hän on monipuolisella neroilaan suuresti vaikuttanut. V. 1811 hän yhdessä muiden nuorten etevien miesten kanssa perusti n. s. „göötiläisen liiton", joka tuli lähtökohdaksi kansalliselle, romantiikan sukuiselle suunnalle Ruotsin kirjallisuudessa. Aikakauslehdessä „Iduna", joka oli liiton äänenkannattaja, G. julkaisi useita runoelmia, sisällykseltään isänmaallista laatua. Sitäpaitsi hän julkaisi suorasanaisia isänmaallis-historiallisia, filosofisia y. m. aineita käsitteleviä kirjoituksia. Viimemainitnista oli eräs nimeltä: „Thorild. Tillika en philosophisk eller ophilosophisk bekännelse", 1820. Muutamien tässä kirjoituksessa tavattavien lausuntojen vuoksi, joiden valtakirkolliselta kannalta arveltiin sotivan „puhdasta evankelista oppia" vastaan, G. joutui syytteeseen, mikä olisi voinut saattaa hänet maanpakoon, mutta oikeus julisti hänet syyttömäksi, yleisen mielipiteen suureksi tyydytykseksi. — G. tuli Ruotsin akatemian jäseneksi 1824. Historioitsijana hän julkaisi „Svea rikes häfder" nimisen perinpohjaisen ja laajaksi suunnitellun teoksen, josta kuitenkin ainoastaan ensimäinen osa ilmestyi (1825). Vähän supistuneemman sunnnitelman mukaan ilmestyi „Svenska folkets historia" (3 os., 1832-36), joka ulottuu Kristiina kuningattaren hallitusajan loppuun asti: etevä, syvämietteisesti ja ytimekkäästi kirjoitettu teos. Vielä G. kirjoitti kuvauksen Ruotsin tilasta Kaarle XII:n kuolemasta Kustaa III:n hallituksen alkuun asti (1838), ja julkaisi 50:n vuoden kuluttua Kustaa III:n kuolemasta hänen asiapaperinsa (1843-45). Tanskaan ja Saksaan tekemäänsä matkaa hän on kuvaillut v. 1834 julkaisemassaan „Minnen" nimisessä kirjassa, joka samalla sisältää katsauksen tekijän varhaisempiin elämänvaiheisiin. — Valtiollisessa suhteessa G. aikaisemmin kannatti vanhoillista suuntaa, mutta siirtyi myöhemmin, jatkettujen historiallisten ja filosofisten tutkimusten vaikutuksesta, vapaamielisemmälle kannalle, jota hän esitti aikakauslehdessään „Litteraturbladet" (1838-40). Tätä G:n valtiollisen katsantokannan muutosta, joka herätti suurta huomiota, on sanottu „G:n luopumukseksi" *(affall)*. 1828-30 vuosien valtiopäivillä, joihin hän pappissäädyn jäsenenä otti osaa, oli hän vielä osoittautunut hyvin vanhoilliseksi, mutta 1840-41 vuosien valtiopäivillä hän oli vapaamielisellä puolella, puolustaen eduskuntalaitoksen uusimista vaalioikeutta laajentamalla. Uuden kantansa hän esitti luennoissakin, jotka sitten ilmestyivät kirjoina: „Människans historia" ja „Om vår tids inre samhällsförhållanden". Syystä että hän jälkimäisessä teoksessa oli osoittanut ylimysvallan varjopuolet, hän joutui kynäkiistaan historioitsija A. Fryxellin kanssa, joka otti puolustaaksensa Ruotsin suurvallan aikaista ylimystöä. G:n „runoelmat" (Manhem, Vikingeu, Gustaf Eriksson, Odalbonden, Den lilla kolargossen y. m.) ilmaisevat sekä eteviä runolahjoja että miehuullista, jaloa ja isänmaallista mieltä. Hänellä oli suuret soitannolliset lahjat ja hän on itse useihin runoelmiinsa laatinut kauniita, kansanlauluntapaisia sävelmiä, jotka ovat saavuttaneet yleistä suosiota. Afzeliuksen kanssa hän julkaisi kansansävelkokoelman „Svenska folkvisor" I-III (1814-16). Hänen runoelmansa ilmestyivät koottuina 1835 ja sittemmin useissa painoksissa. Virsiäkin hän on sepittänyt, joista muutamat otettiin 1819 v:n ruotsalaiseen virsikirjaan. — G:n kootut teokset julkaistiin 13 nidoksessa 1849-56. Kuvanveistäjä J. Börjesonin tekemä G:n kuvapatsas on pystytetty yliopistorakennuksen edustalle Upsalassa. G:n historiallisia ja muita teoksia on paljon luettu Suomessakin, ja hän on vaikuttanut maamme kulttuuri-

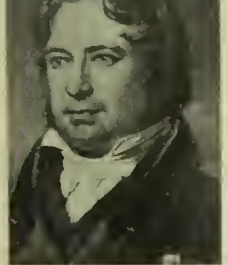

E. G. Geijer.

kehitykseen m. m. siten, että häneu „Litteraturbladet"insa johonkin määrin ou ollut esikuvana J. V. Snellmannille hänen sauomalehtimies-toimiunassaan. [J. Hellstenius, „Lefnadsteckning" (E. G. Geijerin kootuissa teoksissa 1873-75, erikseen painettuua 1876); N. Erdmann, „E. G. Geijer. En minnesteekning" (1897); L. Wahlström, „E. G. Geijer. En lefnadsteekning" (1907).]

Th. R.

Geijerstam *[jei-]*, Gustaf af (1858-1909), ruots. kirjailija, yliopp. 1877 ja fil. kand. 1879, jouka jälkeen hän kokonaan antautui kirjalliselle uralle. Hän oli 80-luvun realistisen kirjallisuuden huomatuimpia edustajia ja julkaisi tämän suunnan lipunkantajana teokset: „Gråkallt" (1882), „Strömoln" (1883), „Fattigt folk" (1884), „Erik Grane" (1885), „Pastor Hallin" (1887), „Tills vidare" (s. v.), „Fattigt folk" (1889), „Kronofogdens berättelser" (1890) y. m. G. on esiintynyt myös dramaatikkona: „Svärfar" (1888), „Aldrig i lifvet" (1890), „Per Olson oeh hans käring" (1894), „Lars Anders oeh Jan Anders" (s. v.) y. m. Häuen tuotauuossaan ou 90-luvnu keskivaiheilla muutos huomattavissa siinä, että hän antautun syvällisempään ja hienostuneempaan sielunelämän knvaukseen, kiintyen varsinkin sen mystillisiin ilmauksiiu. Näitten nnsieu todellisnuskuvausten sarjaan knnluvat: „Medusas hufvnd" (1895), „Kampen om kärlek" (1896), „Mina pojkar" (1896), „Vilse i lifvet" (1897), „Det yttersta skäret" (1898), „Äkteuskapets komedi" (s. v.), „Lyckliga mänuiskor" (1899), „Boken om Lille-Bror" (1900, 14 p. 1903), „Kvinnomakt" (1901), „Nils Tnfveson oeh hans moder" (1902), „Själarnas kamp" (1904), „Karin Brandts dröm" (s. v.), „Farliga makter" (1905), „Bröderna Mörk" (1906), „Den eviga gåtau" (1907). Hän on Ruotsin eniten luettuja kirjailijoita, joka etevien kirjailijaominaisunksiensa ja kaikkea inhimmillistä helliyän myötätuntonsa kautta on saavnttannt ystäviä kaikissa piireissä. — Suomeksi ovat ilmestyneet: „Avioliiton ilveily" (1907), „Eksyksissä" (1907). „Pikkn veikareja" (1907), „Ikuinen arvoitns" (1908). *E. H.*

Geikie *[gíki]*. 1. Sir Archibald G. (s. 1835), engl. geologi, 1867 Skotlannin geologisen toimiston johtaja, v:sta 1871 geologian professori Edinbnrghissa ja v:sta 1881 Ison-Britannian geologisen toimiston johtaja, josta virasta erosi 1901. G. on nuorundestaan asti ollnt u. s. aktnalismin (ks. t.) eli, kuten Englannissa sanotaan, uniformitarianismin inuokas kannattaja ja hän on Lyellin jälkeen enimmän vaikuttanut tämän käsityskannan voitolle pääsemiseen. G:n johdolla on tehty suuri Englannin ja Walesin geologinen kartta (1897). Hänen tärkeimmät erikoistntkimuksensa koskevat vulkanismia, josta teos „The aneient voleanoes of Great Britain" (1897). Muita tntkimuksia sisältää „Geological sketches at home and abroad" (1882). Sitäpaitsi G. on julkaissnt jonkon oppikirjoja, joista mainittakoon: „Outlines of field geology" (5 p. 1900), „Classbook of geology" (1886), „Textbook of geology" (3 p. 1893). „Founders of geology" (1897) on esitys geologian historiasta.

2. James G. (s. 1839), edellisen veli, Edinburghin yliopiston geologian professori v:sta 1882, jääkaudenmuodostumien erikoistutkija, etenkin tunnettu sen mielipiteen kannattajana, että kvartääri-ajalla on ollut useita jääkausia, häneu mukaansa kokonaista seitsemän. Pääteokset: „The great ice-age" (1874 ja 1877) ja „Prehistoric Europe" (1881). *P. E.*

Geiler von Kaisersberg *[gäiler fon]*, Johannes (1445-1510), saks. skolastikko, kunluisa saarnamies; oli v:sta 1478 alkaen kuolemaansa saakka tuomiokirkkosaaruaajana Strassburgissa; on saanut eniten vaikutuksia Gersonilta (ks. t.). Saksankielellä pitämissään, voimakkaissa ja perin kansanomaisissa saarnoissaan G. ankarasti ruoski aikansa kirkollisen ja yhteiskunnallisen elämän epäsnuntia. G:n teoksia ou julkaissut Ph. de Lorenzi, 4 nid. 1881-83. [L. Dacheux, „Un réformateur catholique à la fin du XV:e siècle" (1876); Ch. Schmidt, „Histoire littéraire de l'Alsace I" (1879).] *K. Ö.*

Geiranger-vuono Norjassa, Storfjordin eteläisin ja kapein haara. Sitä ympäröivät äkkijyrkät, 1,700 m:iin saakka nousevat tunturit, joilta lukuisia vuoripuroja syöksyy vnouoou — Norjan sunrenmoisimpia seutnja. *E. E. K.*

Geirsoddr (mskand., = „keihäänkärki") esiintyy puheeuparressa „piirtää itseänsä g:illa"; siten sanottiin mninaisajan sankarien tnottaneen itsellensä asekuoleman, päästäksensä Odinin luokse Valhalliin. Mitään varmaa historiallista todistnsta tästä tavasta ei kuitenkaan olc olemassa.

Geiserik (Genserik) (n. 390-477), vandaalien knningas, tnli 427 velipnolensa Gnnderikin jälkeen vandaalien ja heihin liittyneiden alaanien hallitsijaksi. Ne asuivat silloin Eteläi-Espanjassa, mutta G. vei heidät Afrikkaan, jossa hän voitti roomalaisen maaherran Bonifatiuksen, otti haltunnsa Hipporegiuksen kanpungin 431 ja 439 Kartagon, jonka hän teki valtaknntansa pääkanpungiksi. Seu jälkeen vandaalien laivoja liikkni Välimeren saaria ja rantamaita ryöstämässä; Länsi-Roomau keisarin Valentinianns III:n tultua murhatuksi 455 G. tnli Roomaan, jonne mnrhatnn leski Eudoxia lienee hänet kutsnnut mnrhaajaa Maximusta raukaisemaan. Vandaalit ryöstivät Roomaa 14 päivää, veivät vankina Endoxian ja hänen tyttärensä, joista toinen Eudoxia tuli G:n pojan ja senraajan Hnnerikin pnolisoksi. G:n kuoltua vandaalien valtaknnta rupesi riutumaan. (ks. Vandaalit). [Lndw. Schmidt, „Geschichte der Wandalen" (1901).]

K. O. L.

Geisha *[gēša]* ks. Geeša.

Geisir ks. Geysir.

Geissler *[gäis-]*, Heinrich (1814-79), saks. mekaanikko, asni v:sta 1854 alkaen Bonnissa, jonne hän perusti maailmankunluisuuden saavuttaneita tehtaita kemiallisten ja fysikaalisten kojeitten valmistamista varten. G. oli ammatissaan sangen taitava ja kekseliäs. Lasinpuhaltajana hän oli voittamaton. Hänen snunnittelemansa lämpömittarit ja mnut meteorologiset apnnenvot ovat erittäin tarkat. Snurimman knulnisuuden hän saavutti keksimällä n. s. Geisslerin putket (ks. t.). Tämä keksintö johti häneu antamaan elohopeailmapnmpulle nuden, parannetnn mnodon. Alkoholinpitoisten nesteiden tutkimista varten hän sunnnitteli vaporimetrin.

U. S:n.

Geisslerin putket *[gäis-]*. Näiu nimitetään saks. mekaanikon Geisslerin — Plückerin osoi-

tuksen mukaan — valmistamia umpinaisia lasiputkia, jotka ovat täytetyt hyviu ohennetuilla kaasuilla. G:n putkia on monenlaatuisia. Usein ne ovat kierteisiä, paikoittain pulleammiksi puhallettuja. Putken päihin on sulatettu sen sisään ja ulkopuolelle ulottuvia platina- tai alumiiniumlankoja (elektrodeja), joiden kautta sähkövirta induktoriumista tai influenssikoneesta voidaan johtaa putken läpi. Siinä syntyy silloin kauniita valoilmiöitä putkeu täydeltä (ks. Sähköpurkaus). *U. S:n.*

Geist *[gäist]* (saks.), henki, sielu; älykkäisyys, henkevyys; innostus.

Geitel, Johan Georg (1683-1771), taiteilija, synt. Braunschweigissa, tuli Turkunn yliopiston „piirustusmestariksi". Oli kyvyltään jokseenkin ala-arvoineu, mutta mainittava siksi, että hän oli Suomessa eusimäisiä, jotka harjoittivat maalausta taitecna. Paitsi Paimion, Nousiaisten, Laitilan ja Lempäälän kirkkojen alttaritaulnja, on säilynyt myös muutamia häuen valmistamiaan muotokuvia.

Geitlin *[-ī'n]*, Gabriel (1804-71), suom. orientalisti ja teologi, synt. Naantalissa, ylioppilas 1821, fil. kand. 1826, harrasti aluksi venäjää, jota kieltä hän edusti yliopistossa lehtorina, ja harjoitettuaau opiutoja Moskovassa v. t. prof:na. G. julkaisi „Ryskt och svenskt handlexikou" (1833-34) ja toivoi pääsevänsä venäjän kielen professoriksi, mutta kun toiueu mies nimitettiin virkaan, antautui hän itämaisteu kielten tutkimiseen. Opiskeltuansa Pietarissa 1834 ja julkaistuansa „Specimen academicum Pendnâmeh persice interpretatione latina notisque illustratum sistens" (1835), hän sam. v. nimitettiin itämaitten kirjallisuudeu professoriksi. V. 1839 ilmestyi „Carminis epici Schahuâmeh fragmentum hexametris Svethicis redditum" ja 1845 G:n pääteos „Priucipia grammatices Neo-Persicæ", joka saavutti paljon tunnustusta. Hankkiaksensa oppilaalleen G. A. Wallinille tilaisuuden päästä professoriksi, G. jo 1846, vaikka turhaan, haki raamatunselitysopin professoriuvirkaa, jota varten hän julkaisi väitöskirjan „In librum Genesis prolegomena". Seur. v. ilmestyi „Genesis på gruudspråket jemte ordtolkuiug och commentarier", minkä perästä G. uudestaan pyrki teologiseen tiedekuntaan ja 1849 nimitettiin eksegetiikan professoriksi sekä seur. v. Espoon kirkkoherraksi. V. 1856 G. julkaisi „Hebraisk grammatik", joka yli 40 vuotta on ollut käytänuössä Suomessa. Suom. raamatunkääunöskomitean puheenjohtajana v:sta 1861 G. hyvällä suomen kielen taidollaan suuresti edisti käänuöstyötä. Itse hän suomeksi julkaisi Jobiu kirjan 1863 sekä Salomonin sananlaskut ja saarnaajau 1865. G. oli Suomen tiedeseuran jäsen v:sta 1846 ja julkaisi sen Acta sarjassa arvokkaan „Beskrifning öfver universitetets i Finland muhammedanska myutsamling" (1862) ja muistopuheen M. A. Castrén'ista, hoiti esimiehenä yliopistou rahaja mitalikokoelmaa 1849-63 ja oli pappissäädyn jäsen valtiopäivillä 1863-64 ja 1867. Erottuaan yliopistosta 1864 G. asui Espoossa, jossa hän kuoli. [W. Lagus, „Minnestal öfver G. Geitlin" (1872).] *K. T-t.*

2. Johan Gabriel G. (1836-90), edellisen poika, yliopp. 1853, fil. toht. 1860, tuli Jyväskylän alkeisopiston latiuan kielen kollegaksi 1858 ja lehtoriksi 1862, Helsingin normaalikoulun latinau ja kreikan kielten lehtoriksi 1868, siirtyi Hämeenlinnaan snom. normaalilyseon kielten yliopettajaksi ja rehtoriksi 1874 sekä palasi Helsinkiiu samaan toimeen 1887. G. oli taitava latinau tuntija ja hyvä opettaja, toimitti useita oppi- ja sanakirjoja m. m. „Latinaisen kieliopin" (1858-60), „Latinan kieliopiu" (6:s paiu., 1888), „Suomalais-latinaiseu sauakirjan" (1883). Oli edustajana kirkolliskokonksissa 1876 ja 1886 sekä valtiopäivillä 1877-88. *K. J. H.*

Gekko *(Ascalabotes fascicularis)*, Välimeren-maissa, myös Etelä-Euroopassa, elävä sisilisko. Sillä on varpaissa lc-veät imulavat, joiden avulla se voi kiipeillä silcitä, pystysuoria seiniä pitkiu. Ruumiin pinnalla ovat suomut omituisesti epätasaisiin ryhmiin asettuueet. G. on yöcläin, oleskelee kernaasti ihmisasunnoissa. Nimensä se on saanut helcästä „gek"-äänestään. *E. W. S.*

Gekko.

Gela, muinaiskreik. kaupunki Sisilian eteläraunikolla, rhodolaisten ja kreettalaisten perustama (muistotarinan mukaan 690 e. Kr.). Kohosi 5:nnen vuosis. alussa e. Kr. tarmokkaitteu yksinvaltiaiden hallitsemana hyvin mahtavaksi. Mutta 485 G:n hallitsija Gelon (ks. t.) teki Syrakusasta valtansa pääpaikan ja siirsi suuren osan G:n asukkaita sinne. G. tuli tosin 466 jälleen itseuäiseksi, mutta ei saavuttanut enää entistä kukoistustaan. Karthagolaiset hävittivät seu 405. Kun mamertiiuit 281 uudelleen hävittivät G:n, niiu jälellä olevat asukkaat muuttivat sieltä pois. *O. E. T.*

Gelasius *[-ā'-]*, kahden paaviu nimi. 1. G. I, paavina 492-496, ensimäisiä niistä paaveista, joitten tarkoitusperänä oli Rooman ehdoton yliyalta kaikkialla ja kaikissa asioissa, ankara kerettiläisteu vastustaja. G:n paaviuden ajalta on säilynyt merkillinen kirjallineu todistuskappale, „Decretum de libris recipiendis et non recipiendis"; joskin jotkut sen osat luultavasti ovat jo aikaisemmalta ajalta, niin on pääosa, joka niin sanoaksemme on ensimäinen „Index librorum prohibitorum", joka tapauksessa G:n ajalta. G. on myös kirjoittanut joukon dogmaattisia tutkielmia. — 2. G. II, paavina 1118-19, enneu nimeltään Johannes de Gaëta, benediktiini Monte Cassinosta; hänet valitsi paaviksi Henrik V:lle vihamielinen puolue, jonka tähden hänen paaviusaikansa oli hyvin levoton. G. julisti paunaan keisarin valitseman vastapaavin (Gregorius VIII:n), pakeni Rauskaan, jossa kuoli Clunyn luostarissa. *K. Ö.*

Gelatiini ks. Selatiini.

Gelatiinikapseli ks. Selatiinikapseli.

Gelderland *[hel-]*, saks. *Geldern*, maakunta Alankomaissa, 5,081 km²; 639,431 as. (1908), 122 km²:llä; ⅓ katolisia. Maasta on 24 % peltoa, 26 % niitty- ja laidunmaata, 15 % metsää, loput autiota nummea, joka tulee n. s. Veluwen, Zuiderzeen, Ijsselin ja Reinin välissä olevan

geestimaan osalle: Maasin, Waalin, Lekin ja Reinin välillä oleva Betuwe sitävastoin ou saugen hedelmällistä. — Pääkaupunki Arnhem. — Historia ks. Geldern. *E. E. K.*

Geldern, ransk. *Gueldre,* aikoinaan sigambrien ja bataavien, sitten frankkien asumaalnetta, myöhemmin herttuakunta muinoisessa Saksan valtakunnassa Ala-Reinin ja Ijsselin ympärillä; kohotettiin 1079 kreivikunnaksi, 1339 herttuakunnaksi. Oltuaan keski-ajalla eri herrojen käsissä, se liitettiin 1543 Habsburgien omistamiin Alankomaihin. Alankomaiden vapaussodan puhjetessa osa G:stä, hollantilainen l. Ala-G., liittyi vapaustaisteluun, ja Westfalenin rauhassa siitä tuli Alankomaideu maakunta Gelderland. Espanjalainen l. Ylä-G. pysyi habsburgeille uskollisena. Utrechtin rauhassa espanjalaisen vallanperimyssodan jälkeen 1713 paloitettiin Ylä-G. Preussiu, Itävallan ja Alankomaiden kesken. Ranskan vallankumoussotien aikana Ylä-G. liitettiin departementtina Ranskaan ja Wienin kongressissa 1815 se jaettiiu lopullisesti Preussin ja Alankomaiden kesken. *E. E. K.*

Gelée *[želē']* (ransk., < lat. *gelā're* = hyydyttää), hyytelö (ks. t.).

Gelehrte Estnische Gesellschaft („Oppinut virolainen seura"), Tarton yliopiston yhteyteen 1838 perustettu saksankielinen seura, jonka tarkoitus on „edistää Viron kansan muiuaisuuden ja nykyisyyden, sen kieleu ja kirjallisuuden sekä sen asuman maan tuntemista". Seurau pääjulkaisut ovat „Verhandlungen" (1840-1906, 22 nidosta, enimmäkseen historiallista, muiuais-, kieli-, kansa- ja kansanrunoustieteellistä sisällystä) ja „Sitzuugsberiehte" (v:sta 1868 alkaen, seuran pöytäkirjoja ynnä selostuksia sen kokouksissa pidetyistä esitelmistä); aiemmiu julkaistiin myös vironkielisiä kansankirjoja, m. m. jokavuotista kalenteria. Seuralla ou kirjasto (1909 n. 13,000 uidosta) sekä huomattavat raha-, muinaismuisto- y. m. kokoelmat. *A. K.*

Geleji Katona, Istvá u (1589-1649), unk. reform. piispa ja kirjailija, opiskeli m. m. Heidelbergin yliopistossa, tuli 1621 ruhtinas Gábor Bethlenin (ks. t.) hovisaarnaajaksi, vahvisti piispaksi tultuaan reform. kirkon asemaa Unkarissa. Huomattava teologisena kirjailijana ja pienen unk. kieliopin („Magyar Grammatikácska", 1645) tekijänä. Jälkimäisessä, joka oikeastaan vain on kokoelma „huomioita oikeasta unk. kirjoitus- ja puhetavasta", hän asettaa oikeinkirjoitukseu etymologiselle pohjalle, pannen siten tavallaan alulle unkarinkielen etymologisen tutkimuksen, sekä esiintyy siinä myös ensimäisenä kielenuudistajana muodostaessaan uusia, tarpeenvaatimia sanoja jo olemassaolevien mallien mukaan. *Y. W.*

Gelimer, vandaalien viimeinen kuningas Afrikassa, tuli kuniukaaksi 530 syösten edeltäjänsä valtaistuimelta. Sen vuoksi ja koska hän vainosi katolilaisia, lähetti Itä-Rooman keisari Justinianus sotapäällikkönsä Belisariuksen häntä kukistamaan 533. G. voitettiin kahdessa taistelussa, mutta puolustihe vielä jonkun aikaa Medeos nimisessä vuorilinnassa. Antauduttuaan 534 hänet vietiin Konstautinopoliin; sai sitteu muntamia alueita Galatiassa. (ks. Vandaalit.) *K. O. L.*

Gellée *[žolē']*, Claude, tunnettu nimellä Claude Lorrain (lotringilaineu) (1600-82), ransk. taidemaalari. Agostino Tassi'n oppilas Roomassa, jossa häneen myöskiu vaikuttivat Annibale Carracci, Paulus Bril, Nieolas Poussin ja Adam Elsheimer. Työskenteli enimmäkseen Roomassa ja vain lyhyen ajan Nancy'ssa (v:u 1626 vaiheilla). N. Poussin'iu rinnalla G. on Rauskan 1600-luvun maalauksen huomattavin mestari. Itseuäisesti ja runollisesti G. on sommitellut ja maalannut italial. ihannemaisemia, u. s. historiallisia l. sankarimaisemia, joissa vallitsee hilpeäu subjektiivineu kauneustunnelma, eepillinen ja arkadinen sävy: etualassa vedenpintoja (virran ranta-aiheita, satamakuvia j. n. e.) sekä kulissimaisia puuryhmiä, rakennuksia ja antiikkisia raunioita, joiden tarkoituksena on luoda keskialaan ja taustaan avara etäisyysvaikutelma. Ohutpilvineu taivas, kevyt sumu ja auer sekä ennenkaikkea aurinkoisen ilmau ja valon kuvaaminen päivän eri hetkinä ovat häuen pääprobleemejaan. Raamatusta, kreikkal. mytologiasta, saduista, historiasta ja paimeuelämästä hän ottaa aiheet maisemieusa täytekuviin, jotka hän aina on itse sommitellut, joskin harvoiu itse maalannut, ja joiden mukaan useat taulut ovat saaneet sovinnaisen nimensä. Olleu aikakautensa suurin valonmaalaaja G. on Turnerin edelläkävijä. Saavutettuaan täyden taiteilijakehityksensä, hän ei tuotannossaan enää osoita sanottavampia muntoksia sommitteluuu nähdeu, mutta väritys, joka aluksi oli pehmeän ruskeahkoa, sai myöhemmin kauniin kullan- ja lopuksi viileän kirkkaan hopeanhohteen. Ehkäistäkseen taulujensa väärentelyä ja jäljittelyä G. teki maalauksistaan kirjaluettelontapaisen tuššilaveerauskokoelmau „Libro d'iuvenzione ovvero libro di veritä" (u. 200 luounosta, Devoushiren herttuan hallussa Englannissa). Tästä kokoelmasta ilmestyi R. Earlomin vaskipiirroksina faksimilelaitos „Liber veritatis" (2 osaa, 1774-77). G. ou tehnyt paljou piirustuksia ja laatinut maisemistaan n. 40 radeerausta. Häuen maalauksiaan on lukuisasti Louvren museossa ja varsinkin Englannissa sekä myöskin Prado-museossa, Pietarin Eremitaašissa y. m. [G:n ystävä, saks. taidemaalari Sandrart kirjoitti G:stä latinaukielisen elämäkerran; Mark Pattison, „C. L., sa vie et ses œuvres" (1884) ja Dullea „C. G. le lorrain" (1887).] *E. R-r.*

Gellerstedt, Albert Teodor (s. 1836), ruots. arkkitehti, runoilija ja akvarellisti, tuli 1877 rakennustaiteen professoriksi Tukholman teknilliseen korkeakouluun, 1882 intendentiksi ja 1897 yli-intendentiksi yli-intendenttivirastoon. Julkaissut „Arkitektoniska fragmenter" (5 vihk. 1865-77), toimittanut „Möuster för konstindustri oeh slöjd, utgifna af Svenska slöjdföreningen" (1875-76), sepittänyt „Dikter" (2 kok. 1871 ja 1881), „Eftersommar" (1891), „Gamla visor" (1900) sekä „Från hult oeh täppor" (1906) y. m. Tuli Ruotsin akatemian jäseneksi 1901. Akvarellistina hän on ikuistuttanut varsinkin vanhaa Tukholmaa. *(E. H.)*

Gellert, Christian Fürchtegott (1715-69), 18:nnen vuosisadan vaikutusvaltaisimpia saks. kirjailijoita, vahvasti moraliseeraava, luonteeltaan perin rehellinen ja jalo. Hän on tuottanut parhaimpansa faabelien alalla, joiden

kieli on selvä, teeskentelemätön ja kansanomainen. On sitäpaitsi kirjoittanut romaaneja ja draamoja. G:n kootut teokset (10 nid.) ilmestyivät ensiksi 1784. [Elämäkertoja ovat kirjoittaneet Cramer (1774) ja Döring (1833). vrt. F. Naumann, „Gellertbuch" (2:nen p. 1865).]
J. H-l.

Gellius, Aulus, roomal. kirjailija 2:sen vuosis. keskivaiheilta j. Kr., kirjoitti m. m. „Noctes Atticæ" (20 kirjaa, joista 8:s on kadonnut). Teoksen nimi „Attikalaisia öitä" johtuu siitä että G. aloitti sen opiskellessaan Ateenassa. Se sisältää poimintoja kreik. ja roomal. kirjoista, selostuksia oppineitten keskusteluista ynnä monenlaisia muistiinpanoja Kreikan ja Rooman oloista ja on siitä syystä tärkeä ja luotettava tietokirja. G:n kieli on jossakin määrin pöyhkeätä ja teeskenneltyä Fronton (ks. t.) tapaan. Julk. M. Hertz (1883-85), K. Hosius (1903) y. m.
K. J. H.

Gellivara ks. Jällivaara.

Gelon *[-lōn]*, Deinomeneen poika, Sisilian Gelasta kotoisin (5:nnen vuosis. alkupuolella). Oltuaan Gelan yksinvaltiaan Hippokraten ratsuväen päällikkö G. Hippokrateen kuoltua anasti yksinvallan (luult. 491). Syrakusassa raivoavat kansalaisriidat tarjosivat hänelle tilaisuuden saada tämän kaupungin haltuunsa. Siitä hän teki mahtavan vallan keskuspaikan; sinne hän siirsi useitten valloittamiensa kaupunkien asukkaat, vieläpä suuren osan Gelankin väestöstä. G. oli tarmokas ja etevä hallitsija. Tukeaksensa valtaansa hän nai Akragaan hallitsijan Theronin tyttären Damareten. V. 480 hän Himeran taistelussa kukisti Sisiliaan hyökänneen suuren karthagolaisen sotajoukon; siten hän pelasti Sisilian kreikkalaiset joutumasta barbarien ikeen alle, samoina aikoina, jolloin kotimaan hellcenit torjuivat Kserkseen hyökkäyksen. E. kuoli luultavasti 478.
O. E. T.

Gelsenkirchen *[-rhjen]*, kaupunki ja kaupunkipiirikunta Saksassa, Preussin Arnsbergin hallitusalueessa (Westfalenissa), Dortmundin länsipuolella; 151,195 as. (1907). Kivihiilikaivoksia, suuri rautateollisuus, kemiallisten aineitten, lasin y. m. valmistusta. G:n asukasluku ja alue kasvoi suuresti, kun siihen 1903 yhdistettiin 6 lähellä olevaa paikkakuntaa. Nyk. Länsi-Saksan suurimpia kaivosalueita. V:n 1907 tuotanto 8,4 milj. tonnia.
W. S-m.

Gemara *[-mā'-]* (hepr., = täyte), osa Talmudia (ks. t.).

Gemauerthof, Kuurinmaalla, 85 km Riiasta loun. oleva kylä, jossa $^{16}/_{7}$ 1705 Lewenhauptin jchtamat ruotsalaiset (7,000) voittivat kreivi Šeremetjevin komentamat venäläiset (20,000). Voittajain mieshukka 21 %, voitettujen 30 %; taktillinen arvo 3,06.
-lskm-.

Geminaatta (lat. *geminā're* = kahdentaa) l. kahdennettu on konsonantti, joka äännettäessä jakautuu kahdelle tavulle: suomalaisessa kirjoituksessa se merkitään kahdella konsonanttimerkillä. Esim. sanoissa *oppi, kissa, kello, kanna* ovat *pp*:llä, *ss*:llä, *ll*:llä, *nn*:llä merkityt ääntcet geminaattoja (vrt. *opi, kisa, kelo, kana*). Y. W.

Gemmi, 2,329 m yl. merenp. sijaitseva sola Wallisin kanttonissa Sveitsissä, yhdistää Rhônlaakson ja Kander-laakson toisiinsa. Kapea, mutkikas ja jyrkkä tie Leukerbadin kylpypaikasta (Rhôn-laaksossa) solan harjulle on vain jalkaisin tahi ratsain kuljettava. *(W. S-m.)*

Daubensee Gemmi-solassa.

Gemmit (lat. *gemma* = jalokivi), akaatista, onyksista ynnä muista puoli- tai täysijalokivistä tai myös simpukankuoresta, n. s. laavasta (ks. t.) tai korallista tehdyt korukivet, joihin hiomalla on kaiverrettu kuvia tai kirjainmerkkejä. Gemmejä erotetaan kaksi lajia: kameat, joissa kuvat ovat korkokuvia, ja intagliot, joissa kuvat ovat syvennyksinä. Jälkimäisiä on alkuaan käytetty sinetteinä. Kameoiden valmistukseen käytetyssä kivessä on tavallisesti erivärisiä kerroksia, ja ne tehdään enimmäkseen niin, että kuvat kohoavat vaaleampina tummemmasta pohjasta. Gemmejä tekivät jo muinaisbabylonialaiset, vieläpä sangen sirotekoisiakin, mutta suurimman taiteellisuuden gemmien valmistus saavutti ptolemaiolaisella ajalla Aleksandriassa. Keskiajalla tämä taide rappeutui elpyäkseen renesanssiajalla vielä kerran. Nykyään valmistetaan kameoita käsityömäisesti, enimmin Italiassa ja Pariisissa. [A. Furtwängler, „Die antiken Gemmen" ja „Geschichte der Steinschneidekunst im Altertum" (3 osaa, 1900).]
P. E.

Gemshorn (saks., = kauriinsarvi), urkuääni kerta, jonka pillit yläpäästänsä kapenevat ja siis ovat ikäänkuin puolittain katetut (vrt. Gedackt). Sen äänensävy muistuttaa pehmeää torvenääntä.
I. K.

Gemssi l. kemssi, *Rupicapra (Antilope) rupicapra*, antilooppeihin kuuluva onttosarvinen märehtijä; elää Alpeilla, Abruzzeilla, Karpaateilla, Pyreneillä ja Kaukasus-vuorilla. Pituus n. 1 m, korkeus häpään kohdalta 75 cm, häntä lyhyt, 8 cm, paino 40-45 kg, kaula tukeva, ei varsin lyhyt, korvat suipot, sääret pitkät, molemmilla sukupuolilla 25 cm pituiset, mustat, rengasuurteiset, latvastaan taaksepäin koukistuneet sarvet. Karva tav. likaisen harmaanruskea, talvella pitempi; pää muuta ruumista vaaleampi, musta juova korvan juuresta silmän poikki suupieleen. Elää laumoissa metsänrajan kummallakin puolen, on

Gemssi.

tarkkanäköinen ja -knuloinen, ketterä, nopea, valpas ja varovainen. Mielettömän metsästyksen vuoksi vähentynyt, nykyään useimmin paikoin rauhoitettu. *(J. A. W.)*

Gemyytti (saks. *Gemüt*), mielenlaatu, sydämellinen hyväntahtoisuus. — G e m y y t t i n e n, hyväntahtoinen, lämminsieluinen, laatuisa.

Gen., lyh. lat. *genetivus* ja *genus*.

Gêne *[žēn]* (ransk., < *géhenne*, vrt. G e h e n n a), alk. kidutuksella esille saatu tunnustus; vaino, pakko, pulma. — S a n s g ê n e *[sã žēn]*, kuusailematta.

Genealogia (kreik. *genos* = syntyperä, ja *logos* = oppi), sukutiede, merkitsee sanan laajemmassa merkityksessä yleensä jonkun olion johtamista syntyperäänsä, joten voidaan puhua käsitteiden, sanojen, kielien, kasvien, eläinten j. n. e. g:sta; suppeammassa merkityksessä sitä käytetääu nimenomaan merkitsemääu tiedettä sukujeu syntyperästä, polveutumisesta ja sukulaisuudesta keskenääu. G. on tarpeelliuen historian aputiede, jonka ohessa se myöskin on tärkeä oikeustieteelle, kun sillä usein on ratkaiseva merkitys perintöriidoissa y. m. oikeustapauksissa. G:n tärkeys historialle selviää jo siitä, että historiallinen kehitys edistyy ihmispolvittain ja löytää ajanmittansa genealogisesti määrättävissä sukupolvissa, joiden ohessa se tietysti erityistapauksissa suuresti voi valaista toimivien henkilöiden ja siten itse tapaustenkin suhteita ja kulkua. Onpa esitetty sekin hypoteesi, että historiallisteu kehityskausien pituus yleensä voitaisiin juuri sillä perustuksella laskea: uuden aatteen voitollepääsyyn tai suuren historiallisen uudistustyön toimeenpanoon olisi tarpeeu kolmen sukupolven (isoisän, isän, pojan) aika, ja koska sata vuotta voidaan katsoa jotenkuten vastaavan kolmea polvea, olisi meidän muka maailman ja kansojen historiassa huomattavana tämmöisiä sadan vuoden pituisia kehitysjaksoja. G:n tieteellinen tutkimus kiintyy lähimmiu historiallisesti kuuluisain sukujen, ruhtinassukujen y. m., synnyu ja polveutumisen selvittämiseen. Sukulaissuhteiden osoittamiseksi helpommin havaittavasti käytetään s u k u t a u l u j a (ks. t.), joiden eräs laji ovat n. s. esivanhempain taulut (ks. E s i v a u h e m m a t). Enuen aikaan esitettiin sukutaulut usein puun muodossa, siitä nimi „sukupuu" (arbor consauguinitatis), siten että isä ja äiti ovat puun juuressa, josta jälkeläiset sitten oksiksi ja lehviksi haarautuvat. G:n tieteellinen esitys alkoi oikeastaan 1700-luvun alulla; sen ensimäisiä mainittavia edustajia olivat Hübuer ja Gatterer; viime vuosisadan lopulta on huomattava O. Lorenz („Genealogisches Handbuch der europäisehen Staatengeschichte" 1895; „Lehrbuch der Genealogie" 1898). Sukututkimuksen tärkeimmät teokset Suomessa ovat „Genealogia Sursilliana" (ks. t.), G. W. Laguksen „Finska adelns gods och ätter", O. Wasastjernan „Ättartaflor", A. Bergholmin „Sukukirja" ja Juhy Ramsayn „Frälsesläkter i Finland intill Stora ofreden". *K. G.*

Genealogia Sursilliana. Jo 1600-luvulla tehtiin se huomio, että useimmat Pohjanmaan pappissuvut olivat sukua keskeuään ja naispuolella johtuivat eräästä 1500-luvun alkupuolella eläneestä Uumajau pitäjän talonpojasta Eerik Angermanista l. Sursillista, jonka lapsista useat muuttivat Suomeu puolelle. Jo piispa Terserus rupesi siitä syystä tarkastusmatkoillaan Pohjanmaalla tekemään muistiinpanoja tästä sukujohdosta, ja näitä jatkoivat sitten Saloisten kirkkoherra Martinus Peitzius (k. 1726) y. m., kunnes vihdoin kirkkoherra E. R. Aleenius (ks. t.) 1850 julkaisi nämä kokoelmat uimellä „Genealogia Sursilliana". Teos luettelee ja antaa lyhyitä elämäkerrallisia tietoja kaikista henkilöistä ja suvuista, jotka mies- tai naispuolelta polveutuvat mainitusta Eerik Sursillista. Niistä suvuista, joista täten G. S:ssa tehdään selkoa, mainittakoon esim. Aejmelæus, Alcenius, Cajanus, Calamnius, Castréu, Forbus, Frosterus, Lithovius, Mathesius, Nylander, Roos, Schroderus, Snellmau, Stenbäck, Toppelius, Wacklin, Wegelius. *K. G.*

Geneettinen (kreik. *genesis* = alku) on sellainen tieteellinen menetelmä, joka tutkimuksen esinettä käsitellessään koettaa autaa esityksen sen synnystä ja kehityksestä, kun taas deskriptiivinen menetelmä tyytyy esittämään tutkimukseu esineen sellaisena, mikä se on. — G e n e e t t i n e n o p e t u s k u l k u ks. O p e t u s k u l k u.

Genelli *[džene'lli]*, G i o v a n n i B o n a v e n t u r a (1798-1868), saks. taidemaalari ja piirustaja. Maisemamaalari Janus G:n poika ja oppilas. Oleskeli v:sta 1820 Roomassa, jossa hän liittyi A. Carstensin edustamaau ihanteellisklassilliseen suuutaan tullen yhdeksi sen pääedustajia. V. 1832 G. palasi Saksaan, muutti 1836 Müncheniin ja 1860 Weimariin. Halveksieu tekuillistä taitavuutta ja omistamatta väriaistia ja yksilöitsemiskykyä, G. on etup. tehnyt kontuuri- l. ääriviivapiirustuksia ja vesiväriluonoksia valiteu vapaasti aiheensa muinaisaikaisesta ja uudemmasta klassillisesta runoudesta ja osoittaen runsasta mielikuvitusta, luomisvoimaa ja sommittelutaitoa. Tuunetuimpia ovat G:n kuvajaksot „Hekumoitsijau elämä", „Noitaakan elämä" ja „Taiteilijau elämä" sekä Homerosta ja Dautea käsittelevät isot piirustussarjat. Häneu öljymaalauksistaau on 7 kpl. Schackin galleriassa Münchenissä. [M. Jordan (1869).]
E. R-r.

Generaattori (lat. *generā're* = synuyttää), voimanlähde, esim. kaasugeneraattori ja sähkögeneraattori.

Generaattori-kaasu ks. V e s i k a a s u.

General federation of trade unions *[dženrəl fedəre'išn əv treid jūniənz]* ks. A m m a t t i y h d i s t y s.

Generalisatsioni, generaliseerata (lat. *generā'lis* = yleinen), yleiseksi tekeminen, yleistämiueu, on se ajatusmenetelmä, jolla käsite tai väite laajennetaan soveltumaan sellaisiinkin esiueihin tai tapauksiin, joihin se ei alkuansa soveltunut (vrt. A b s t r a h e e r a t a; vastakohta spesialiseerata, determineerata, myöskin individualiseerata). G. on ydinkohta induktsionissa (ks. t.) ja sentähden erittäin tärkeä menetelmä kaikissa kokemusperäisissä tieteissä. Loogilliselta olemukseltaan väitteen generaliseeraus on todennäköisyyspäätelmä; se on oikeutettu ja luotettava ainoastaan uiissä tapauksissa, jolloin erityiset lisäperusteet antavat sille tukea.

Generalissimus (ks. K e n r a a l i), ylimäiuen sotapäällikkö.

Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands ks. A m m a t t i y h d i s t y s.

Generalstaatit (holl. *Staten generaal*), tarkoittaa maakuntakokousten valitsemain edustajien yhteistä kokousta Alankomaissa burgundilaisaikaan; Alankomaiden tasavallan aikana: seitsemän itsenäisen maakuuta-eduskunnan valitsemat edustajat, jotka johtivat valtiota. Edustajain lukumäärä oli 60; äänestys tapahtui maakunnittain; jokaisella maakunnalla oli vain 1 ääni. V:sta 1593 g. kokoontuivat Haagissa; ranskal. valloitettua Alankomaat g. lakkautettiin. Itse liittotasavaltaa nimitettiin usein g:ksi. Nyk. Alankomaiden kuningaskunnassa on parlamentilla g:ien nimi; se kokoontuu Haagissa.
G. R.

Generatio æquivoca l. G. spontanea. ks. Alkusynty.

Generatsioni (lat. *generā'tiō* < *genus* = suku), siitos; sukupolvi, s. o. joko jonkun suvun toisiansa seuraavat polvet (vanhemmat, lapset, lapsenlapset j. n. e.) tai kaikki samaan aikaan elävät ihmiset; ihmisikä, s. o. yhden sukupolven varsinainen toiminta-aika, joka saksalaisen tilastotieteilijän Rümelinin mukaan on laskettava keskimääriu 36,5 vuodeksi.

Generatsionivuorottelu ks. Sukupolvenvuorottelu.

Generelli (ruots. *generell* < ransk. *général* < lat. *generā'lis* < *genus* = suku), yleinen.

Generöösi (ruots. *generös* < ransk. *généreux* < lat. *generō'sus*), jalomielinen, antelias.

Genesaret (alkuperäisempi muoto *Gennesar*, 1 Makk. 11_{67}), kuuluisa Pohjois-Palestiinan järvi, joka esiintyy myös nimillä Galilean-meri (Matt. 4_{18}; 15_{29}; Mark. 1_{16} y. m.) ja Tiberian-meri (Joh. 21_1); V:ssa T:ssa Kinneretin-järvi (4 Moos. 34_{11}; Jos. 13_{27}). Jordanvirta laskee siihen pohjoisesta jatkaen matkaansa järven lounaisesta kolkasta. Järven pinta on 208 m Välimerta alempana, sen syvyys on 50-70 m, suurin leveys 9 ½ km, pituus 21 km, pinta-ala 170 km². Muodoltaan se on epäsäännöllisen soikea. Idässä reunustavat sitä vuoret, lännessä on 1 ½ km leveä ja 5 km pitkä rantalakeus, josta järvi on saanut nimensä. Tätä hedelmällistä rantaseutua kiitetään koko Galilean „kruunuksi", „siellä kun kypsyvät kaikkien vyöhykkeiden hedelmät, ja viinirypäleitä ja viikunoita voidaan korjata keskeytymättä 10 kuukautta vuodessa". Vesi suolatonta, järvi erittäin kalarikas; on erotettu 43 eri kalalajia. Pohjois-, luode- ja kaakkoistuuli nostavat helposti järvellä kovan aallokon (vrt. Mark. 4_{35-41}).
Ar. H.

Genesios *[-ne'-]*, Joseph, bysanttilainen historiankirjoittaja, sepitti vv:n 945-959 välillä viiden Itä-Rooman keisarin, Leo V:n, Mikhael II:n, Theophiloksen, Mikhael III:n ja Basileios I:n hallituskaudet (813-886) käsittävän, 4 kirjaan jaetun historiateoksen, joka herkkäuskoisesta ja puolueellisesta esityksestään huolimatta on tärkeä historiallinen lähde, syystä että hän, paitsi kirjallisuutta, laajalti on käyttänyt hyväkseen suusanallisiakin kertomuksia. G:n teos on julkaistu kokoelmassa „Corpus scriptorum historiæ byzantinæ". [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur".]
E. R-n.

Genesis (kreik., = „synty, alku"), kreikan- ja latinankielisessä Raamatussa 1:sen Mooseksen kirjan nimi, koska tämä kirja alkaa maailman luomisesta. ks. Pentateukki.
Ar. H.

Genetiivi l. genitiivi (lat. *genetī'vus, genitī'vus* < *gignere* = synnyttää, väärä käännös kreikan sanasta *genikḗ* = lajin sija), omanto, eräs lukuisain kielten nimisanain sijamuoto. Suomen g:iä, joka on -n-päätteinen, käytetään attribuuttina, predikaatintäytteenä ja adverbiaalina; sen tärkeimpinä merkintölajeina erotetaan kieliopeissa possessiivinen g., joka ilmoittaa sitä henkilöä tai asiaa, jonka oma jokin on (*pojan* kirja), subjektiivinen g., joka ilmoittaa sitä henkilöä tai asiaa, josta jokin toiminta lähtee (*linnun* laulu), objektiivinen g., joka ilmoittaa jonkin toiminnan tai tunteen esinettä (*isänmaan* rakkaus), definitiivinen g., joka ilmoittaa paikkaa merkitsevien yleisnimien ohessa paikkakunnan nimeä (*Helsingin* kaupunki), ja datiivinen g., jolla transitiiviverbien seurassa on datiivi-adverbiaalin merkitys (*Jumalan* kiitos!). E. A. Tunkelo teoksessaan „Alkusuomen genitiivin funktsioista" esittää yksityiskohtaisemman, edellisestä eriävän jaoituksen. ks. Sija.
A. K.

Genetsaret ks. Genesaret.

Genetti ks. Sivetti-kissa.

Genetz. 1. Arvid Oskar Gustaf G. (s. 1848), kielentutkija ja kirjailija, yliopp. 1866, fil. kand. 1871, tuli fil. lis:ksi, suomen kiel. ja kirjallis. dosentiksi sekä (Hämeenlinnan) suom. normaalilyseon suomen ja ruotsin kielen lehtoriksi 1877, suomen kiel. ja kirjallis. professoriksi 1891, siirtyi suomal.-ugrilaisen kielentutkimuksen professoriksi 1893, routavuosina senaatin kirkollisasiain toimituskunnan päällikkönä 1901-05. — Raamatunkäännöskomitean suomenkiclen tarkastajana 1886-1906, Suomal. kirjall. seuran esimiehenä 1892-1902, Kuopion hiippak. koulunopettajien edustajana valtiopäivillä 1891, edustajana kirkolliskokouksessa 1903. — Useilla kielitieteellisillä tutkimusmatkoilla tutkinut etup. karjala-aunusta, lappia, tšeremissiä ja ostjaakkia. Suomalais-ugrilaiselle kielitieteelle ovat erittäin arvokkaita ne luotettavat ainekset, jotka hän on julkaissut karjala-aunuksesta (kieliopill. esityksiä, kielennäytteitä, sanastoja), Kuollan lapista (sanakirja), tšeremissistä (kielennäytteitä) ja syrjäänistä (kieliopill. havaintoja, kielennäytteitä, sanaluettelo). Muissa kielitieteell. julkaisuissaan G. etupäässä on liikkunut äänneopin ja kielihistorian aloilla (m. m. „Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen" 1877, „Versuch einer karelischen Lautlehre" 1877, „Suomen partikkelimuodot" 1890, „Unkarin ensi tavuun vokaalien suhteet suomalais-lappalais-mordvalaisiin" 1896). — Oppikouluja varten G. 1881 julkaisi „Suomen kieliopin" (useita painoksia; myös ruots.) ja „Ruotsalais-suomalaisen sanakirjan" (1887). — G. on myös esiintynyt huomattavana runoilijana (nimim. Arvi Jännes). Hänen runoistaan (kokoelma: „Muistoja ja toiveita" 1889) ovat yleisesti tunnettuja „Herää, Suomi" ja „Karjala" sekä „Väinölän lapset". Runebergin „Hirvenhiihtäjät" G. taidokkaasti on tulkinnut suomalaisin kuusimittasäkein (1884). [Seikkaperäinen julkaisujen luettelo „Biogr. nimikirjassa" ja „Finsk biogr. handbok"issa.]

2. Emil G. (s. 1852), kuoronsäveltäjä, edellisen veli; ylioppilas 1870, opiskeli aluksi kemiaa ja lakitiedettä, mutta antautui 1874 soitannolli-

Genève. Rousseau'n saari ja sillat.

selle alalle esiintyen laulajana suomalaisessa ooperassa. Opiskeli valtionapurahalla Dresdenin konservatorissa 1875-77, mutta keskeytti terveydellisistä syistä opintonsa palvellen ensin (1877-79) rautatiellä ja sitten saksan kielen opettajana Hämeenlinnan ja Helsingin suom. normaalilyseossa sekä Haminan kadettikoulussa. Muutti 1904 Helsinkiin, jossa toimii m. m. lausunnonopettajana sekä Kansallisteatterin oppilaskoulun esimiehenä. Hänen sävellyksistään mainittakoon „Suomeni maa!", „Karjala" sekä „Herää, Suomi!" *I. K.*

Genève *[žənē'v]* (saks. Genf, it. Ginevra). 1. Sveitsin lounaisin kanttoni, pinta-alaltaan Zugin jälkeen liittotasavallan pienin, 282 km²; 149,399 as. (1907) l. 529 km²:llä. Se rajoittuu pohjoisessa Vaudiin ja Genève-järveen, muuten Ranskaan. Maa on hedelmällistä tasankomaata (n. 83 % siitä on tuottavata), jonka läpi Rhône ja tämän lisäjoki Arve virtaavat. Ilmanala on terveellinen ja leuto (keskilämpö 9,5°); talvisin vallitsee kuiva ja viileä koillistuuli *(la bise)*, kesällä lämmin ja kostea etelätuuli *(sudois)*. Vuotuinen sademäärä on 84 cm. Tasangolla harjoitetaan puutarhanhoitoa ja viininviljelystä, muualla maanviljelystä ja karjanhoitoa sekä kalastusta. Tärkeimmät elinkeinot ovat kuitenkin kauppa, jota käydään varsinkin Ranskan, Italian ja Yhdysvaltain kanssa, sekä monipuolinen ja suuri teollisuus, päätuotteina kellot (n. 10 milj. mk:n arvosta v:ssa), soitto- y. m. koneet, kulta- ja hopeatavarat, kemialliset tuotteet: rautateollisuus, suklaan valmistus ja sikariteollisuus myös huomattavat. Kauppavaihdon helpottamiseksi Ranskan kanssa n. s. Pays de Gex sekä Haute Savoien departementti muodostavat kanttonin ympärillä tullivapaan alueen. Väestöstä on 48 % reformeerattuja, n. 51 % katolilaisia ja 0,8 % juutalaisia. Äidinkieleltään 83 % on ranskalaisia, 5,5 % italialaisia ja 10 % saksalaisia. G. on Sveitsin ensimäinen kanttoni, missä kirkko on erotettu valtiosta. Hallitusmuoto on eduskunnallis-kansanvaltainen. Lakia säätävä valta on 100-miehisellä, 3 v:ksi valitulla suurella neuvoskunnalla *(Grand conseil)*, joka myös valitsee tuomarit; toimeenpaneva valta valtioneuvostolla *(Conseil d'état)*; tuomiovalta on erinäisillä tuomioistuimilla. Kanttonin kaikki äänivaltaiset kansalaiset muodostavat n. s. yleisen neuvoskunnan *(Conseil général)*, joka äänestää kanttonin ja liittotasavallan hallitusmuodosta ja valitsee virka- ja edusmiehet (paitsi tuomareita). V:sta 1879 on myös n. s. ehdollinen kansanäänestys olemassa. Sen mukaan vähintään 3,500 kansalaista voi yhtyä pyytämään kansanäänestystä suuren neuvoskunnan päätöksistä. V:sta 1891 on kansalla alkunupano-oikeus, jos vähintään 2,500 kansalaista sitä pyytää. G. liittyi 1814 Sveitsin valtioliittoon. — 2. G:n kanttonin pääkaupunki, sijaitsee Rhônen kummallakin puolen, 379 m yl. merenp., missä virta laskee G.-järvestä. Asukasluku, etukaupungit mukaan luettuina, 121,200 (1908), joista n. 43 % oli ulkomaalaisia. G. on Euroopan kauneimpia kaupunkeja, ja vaihtelevine, ihanine ympäristöineen suosittu matkailijapaikka. Joen vasemmalla rannalla kumpuisella alueella on vanha kaupunki, paikoittain vielä entisine ahtaine katuineen. Se on kuitenkin laajentunut paljoa ulommaksi vanhojen (1848 purettujen) valliensa piiriä ja saanut lisäksi useita loistavia kortteleita. Oikealla rannalla on työväenkortteli St. Gervais ja sen itäpuolella les Paquis niminen esikaupunki. Itse virrassa on Île-(„saari")kortteli, jossa m. m. ovat kaupungin vesijohtolaitos sekä sulku- ja turpiinilaitokset virran vesivoiman käyttämiseksi. Seitsemän komeata siltaa vie virran yli; huomattavin ja kaunein niistä järvenpuoleinen suuri Pont du Mont Blanc. Tämän ja n. s. Pont des Bergues'in sillan välillä on pieni Rousseau'n saari

istutuksineen, joiden keskellä on Rousseau'n kuvapatsas. Lähellä järven pohjoisrantaa on suuremoinen, Genèveä suurilla lahjoituksilla suosineen Braunschweigin Kaarle herttuan kuvapatsas. Järven etelärannalla ovat Promenade du lac kävelypaikka ja Place du lac, jonne on pystytetty „kansallismuistomerkki", esittävä G:n liittymistä liittotasavaltaan (1814). G:n lukuisista kirkoista mainittakoon St. Pierre tuomiokirkko, alkuaan romaanilaiseen tyyliin rakennettu (v:lta 1124) ja n. s. Temple de la fusterie (molemmat reformeerattuja) y. m. Muita huomattavia rakennuksia: yliopisto, oikeuspalatsi, vanha raatihuone, uusi teatteri sekä Calvin'in ja Rousseau'n talot. G:n monista etevistä sivistys- ja oppilaitoksista on tärkein yliopisto, joka 1559 perustettiin kalvinilaiseksi akatemiaksi, mutta 1873 laajennettiin viisi-tiedekuntaiseksi yliopistoksi, v. 1907 1,176 ylioppilasta, niitten joukossa paljon ulkomaalaisia ja naisia. Edelleen teologinen koulu, collège-opisto, tärkeä kelloseppien ammattikoulu, jossa on oppilaita kaikista maan ääristä, kaideteollisuus- ja kauppakoulu, y. m. — Suuremoisessa „Athenée"ssa on pysyväinen taulunäyttely, taidehistoriallinen kirjasto, luentosaleja y. m. Suurista ja rikkaista taidekokoelmista ja museoista mainittakoon Musée des arts decoratifs, Musée Rath, Musée Fol ja Musée Ariana, kaupungin pohjoispuolella suuressa puistossa sijaitseva monipuolinen taidemuseo. Kaupungissa on 27 tieteellistä seuraa, siellä julkaistaan 81 aikakauslehteä, joista 9 valtiollista sanomalehteä. — G. on tärkeä kaupan ja liikkeen keskus, sen kautta kulkevat radat Lausanne-Lyon ja G.-Annemasse. Laivaliike Genève-järvellä on vilkas, mutta Rhône-virralla se ei käy kauttoin rajoja ulommaksi virran jyrkän laskun vuoksi. — Hallintoa johtavat *Conseil administratif* ja *Cons. municipal*. *W. S-m.*

Historia. G. (alkuperäinen nimi *Geneva* l. *Genava*) oli vanhaan aikaan allobrogien kaupunki (lat. *Aurelia allobrogum*) ja joutui n. 120 e. Kr. roomalaisten valtaan. V. 443 j. Kr. sen valtasivat burgundit, 534 frankit; 888 se joutui Transjuraaniselle Burgundille, 930 Arelatille ja 1032 Saksan valtakunnalle. — Jo 950 G. oli piispanistuin. Piispat saivat aikaisin G:n maallisenkin hallituksen käsiinsä, mutta heidän kilpailijoikseen tulivat ensin G:n kreivit (n. 1000:n paikkeilta) ja heidän sukunsa sammuttua Savoijin kreivit (sittemmin herttuat), jotka viimemainitut 1200-luvulla hankkivat itselleen oikeuksia G:ssä. Samoihin aikoihin alkoi kuitenkin myös G:n porvarien vapaus varttua ja he saivat 1387 piispalta kaupunginoikeuden, joka takasi heidän itsehallintonsa. Savoijin suku koetti varsinkin 1400-luvulta alkaen, vaikka turhaan, saada G:iä valtaansa; G. lähestyi suuremmaksi turvakseen Sveitsin valaliittoa. V. 1530 täytyi herttua Kaarle III:n varsinkin Bernin ja Freiburgin pakotuksesta tunnustaa kaupungin itsenäisyys. — Uskonpuhdistuksen johdosta alkoi G:ssä uusia levottomuuksia. Kun katolinen Freiburg 1534 purki liittonsa G:n kanssa, missä uskonpuhdistus varsinkin Farelin vaikutuksesta oli päässyt voitolle, uudisti Savoijin herttua entiset yrityksensä. Bernin avulla G. pelastui 1536. Sam. v. saapui Calvin G:een, aloittaen merkillisen vaikutuksensa. V. 1538 hänet tosin karkoitettiin, mutta 1541 hän palasi ja voi nyt kokonaan uudistaa G:n valtiollisen ja uskonnollisen elämän teokraattiseen henkeen. Hänen perustamansa konsistori, johon kuuluivat papit ja 12 maallikkoa, valvoi uskontoa ja tapoja niin ankarasti, että uudistusten torjumiseksi muodostui vapaamielisten l. libertiinien vastustuspuolue, johon kuuluivat G:n arvokkaimmat suvut, ja Calvin pääsi siitä voitolle vain suurinta ankaruutta käyttämällä. V:sta 1555 hän hallitsi itsevaltiaana G:ssä, jota merkityksensä tähden tähän aikaan nimitettiin protestanttiseksi Roomaksi ja josta reformeerattu oppi levisi Ranskaan, Alankomaihin, Englantiin, Skotlantiin, Saksaan, vieläpä Etelä-Euroopankin maihin. Calvin'in kuoltua 1564 tuli Beza G:n kirkon johtajaksi. — Vihollisuus G:n ja Savoijin välillä jatkui yhä, ja herttua Kaarle Emanuel koetti yöllä vasten jouluk. 12 p. 1602 äkkiylläköllä valloittaa kaupungin, mikä yritys vasta viime hetkellä huomattiin ja torjuttiin. Vielä vietetään G:ssä tämän tapauksen vuosipäivää (l'escalade, tikapuille nousu). G:n valtiomuoto muuttui seur. aikana yhä ylimysvaltaisemmaksi, ja valtiomahti keskittyi n. s. Pieneen neuvoskuntaan ja Kahdensadan neuvoskuntaan. Väestö jaettiin useampiin luokkiin; täydelliset kansalaisoikeudet oli ainoastaan ylimmällä, citoyens-luokalla. 1700-luvulla alkoivat alemmatkin luokat vaatia itselleen oikeuksia, mikä onnistui alemmalle porvaristolle (Bourgeois) 1738. Uusia levottomuuksia aiheutti G:stä kotoisin olevan Rousseau'n teosten tuomitseminen G:n neuvoskunnan toimesta 1763. — Ylimysten hallitus kukistettiin tosin 1782, mutta ulkovaltain avulla he palasivat sam. v. Vasta Ranskan vallankumous sai heidät taipumaan, 1791 hallitus myönsi vapaan valtiomuodon. Siitä huolimatta G:ssä puhkesi vallonkumouksliike Ranskan malliin; täälläkin hurjin puolue harjoitti hirmuvaltaa (1794), kunnes se saatiin kukistetuksi. V. 1798 ranskalaiset valloittivat G:n, joka liitettiin Ranskaan, mutta Napoleonin kukistuttua G. julistettiin itsenäiseksi 1814 ja yhdistettiin kanttonina Sveitsiin Wienin kongressin päätöksen mukaan. G:n hallitusmuoto v:lta 1814 oli maltillisen ylimysvaltainen; vasta 1841 syntyi vapaamielisiä parannuksia tarkoittava kapina, jonka johdosta 1842 hyväksyttiin uusi perustuslaki, missä säädettiin yleinen äänestysoikeus. Kun hallitus sittenkin pysyi vanhoillisten käsissä, ja varsinkin Sonderbund-taistelussa pysyi välittävällä kannalla (ks. Sveitsin hist.), tapahtui 1843 ja 1846 uusia, työväestön toimeenpanemia levottomuuksia. Viimemain. vuonna hallitus luopui ja valittiin väliaikainen hallitus, sanomalehtimies J. Fazy etunenässä. Tarkistettu hallitusmuoto v:lta 1847 tuli vielä kansanvaltaisemmaksi; se on vielä pääpiirteissään voimassa (muutoksia tehtiin 1892). Uutta radikaalista hallitusta vastaan yhtyivät pian vanhoilliset ja sosialistit yhteiseksi vastustuspuolueeksi (independentit), joilla oli valta 1862-71. Senjälkeen radikaalit jälleen tulivat hallitukseen. Seur. vuosina herätti huomiota varsinkin riita radikaalien ja katolisen papin Mermillodin johtaman kirkollisen l. ultramontaanisen puolueen välillä. Viime vuosikymmeninä G:n, kuten muunkin Sveitsin, valtioelämä on yhä kehittynyt kansanvaltaiseen suuntaan. *G. R.*

Genève-järvi *[žənēv-]* (saks. *Genfer See*, lat. *Lacus Lemanus*, ransk. ennen *Lae de Genève*, uyt *Lae Leman*), Alppien suurin järvi, Sveitsiu louaiskolkassa Ranskan rajalla; 582 km², keskiviivan pituus 72,8 km, suurin leveys 13,8 km ja syvyys 310 m (keskisyvyys 152,7 m). Vesi on tavattoman kuulakka, tummausininen. Joskus G.-järven pinta osaksi jäätyy, ei milloiukaan kokonaau. Omituisia aaltoliikkeitä (ks. t.), *seiches*, on havaittu sen pinnalla. Kalarunsaus (m. m. pari sille omituista *Coregonus*-lajia) on vähäisempi kuin muissa alppijärvissä, kalastuksen vuosituotanto 0,5 milj. mk. — Useita puroja ja jokia laskee G:eeu, tärkein on Rhône, joka myös on G:n laskuna. Itä- ja varsiukin eteläranuat ovat vuorisia, etelässä ulottuvat veden partaalle Chablais'n kalkkialpit. Sveitsin puoleinen raunikko on paremmin viljeltyä, taajemmin asuttua kuiu varjossa sijaitseva Ranskan osa, jonka luonto on jylhempi ja suurenmoisempi. — Rannikou tärkeimmät kaupuugit Genève, Lausanne, Vevey ja Montreux, joiden matkailijaliikenne on suuri. Varsinkiu eunen rannikkorautatietä oli G:llä suuri merkitys liikeuteen välittäjänä; nykyisin sen liikenne ou pienempi kuin Bodeu-järveu (parikymmeutä lausannelaisen yhtiön omistamaa höyryä). G. on maailman paraiten tunuettu järvi; varsiukin F. A. Forel on julkaissut sitä koskevia ausiokkaita tutkimuksia m. m. „Le lae Lemau" (1886) ja „Le Lemau" (1892, 3 nid.)

E. E. K.

Genèven konventsioni, maasodassa haavoitettujen sotilasten hoidon helpottamista ja parantamista koskeva kausainvälineu sopimus, joka hyväksyttiin Geuèven kougressissa 22 p. elok. 1864 ja johon ovat yhtyueet kaikki Euroopan valtiot ja useat Euroopan ulkopuolella olevat (m. m. Pohjois-Ameriikan Yhdysvallat, Persia ja Japani). Sveitsil. Henri Dunant'in aloitteesta kokoontui Genèvessä 26 p. lokak. 1863 yksityisluonteinen kansainvälinen konferenssi, joka päätti että eri maissa oli ryhdyttävä sairaiden ja haavoittuneiden sotilasten hoitamista varten perustamaan yhdistyksiä (ks. Punainen risti) ja että hallituksille oli lausuttava eriuäisiä toivomuksia sairaanhoidon puolueettomuuteen nähdeu. Tämäu johdosta Sveitsin liittoueuvosto lähetti 25 hallitukselle kutsumuksen mainittuun Genèven kongressiin. Genèven konventsionin päämääräys on, että kaikki ambulaussit ja sairaalat on pidettävä puolueettomina ja että sotaakäyvieu on niitä suojeltava uiinkauan kuin niissä on sairaita. Samaten ovat sairaiden hoidossa toimivat heukilöt pidettävät puolueettomina. Tunnusmerkkiuä heillä tulee olla valkea punaisella ristillä varustettu side käsivarren ympärillä, ja sairaaloissa ja ambulansseissa on käytettävä samaulaisella ristillä varustettua valkoista lippua. Genèven kouventsiouia on sittemmin täydennetty, viimeksi Genèven koufereussissa 1906. Haagin rauhankonferensseissa 1899 ja 1907 on hyväksytty samoille periaatteille rakeunettu merisotaa koskeva sopimus.

J. F.

Genever *[ženē-]* (ransk. *genièvre*, < lat. *juniperus* = kataja), katajanmarjaviina; saadaan mietoa ohra- tahi ruisriistaa tislattaessa katajanmarjojen ja humaloiden kanssa; valmistetaan vars. Hollannissa, Westfalenissa, Galitsiassa ja Unkarissa.

Genf ks. Genève.

Gengler, Heiurieh Gottfried Philipp (1817-1901), saks. oikeushistorioitsija, tuli 1847 ylimäär., 1851 vakiuaiseksi saksalaisen oikeuden professoriksi Erlaugeniin. Kirjoittanut m. m. „Des Schwabeuspiegels Landrechtbuch" (1851); „Deutsehe Stadtreehte des Mittelalters" (1852); „Lehrbuch des deutsehen Privatrechts" (1854-62); „Das deutsehe Privatreeht, in seiueu Grundzügen dargestellt" (1856; 4:s pain. 1891); „Deutsehe Stadtrechtsaltertümer" (1882).

K. H-a.

Geniaalinen (ruots. *genialisk* < ransk. *génie* < lat. *genius*, ks. t.), nerolliuen, henkevä. — Genialiteetti, nerollisuus.

Genista, väriherne, hernekasveihin kuuluvia matalia, usein okaisia pensaita; lehdet tav. ehyet, pienehköt, kukat vähäiset, tav. keltaiset; verhiö huulimainen; hetiö monadelphinen; n. 80 lajia Välimeren maissa ja Keski-Euroopassa. Tunnetuin on kangasmailla kasvava *G. tinctoria*, joka sisältää keltaista väriainetta, ja jonka kukallisista latvoista ja siemeuistä *(herba genistæ tinctoriæ)* ennen valmistettiiu lääkettä vesipöhöä vastaan.

(J. A. W.)

Genitaalit l. genitalia (lat. *gignere* = syunyttää), sukupuolielimet, siitos- l. siitiuelimet.

Genitiivi ks. Genetiivi.

Genius (lat., < *genere* > *gignere* = siittää), muiuaisroomalaisteu käsitykseu mukaan henki, suojelusheuki, etenkin perheenisän (perheenäidiu suojelushenki oli Juno), tav. kuvattu togaan puettuna mieheuä, pää peitossa, uhrimalja oikeassa ja runsaudeusarvi vasemmassa kädessään. Myös joka perheellä, paikkakunnalla, kaupungilla ja valtiollakin oli suojelusheukensä; paikan g. kuvataan toisiuaan käärmeenmuotoiseksi. — Uudemmassa kuvaamataiteessa tarkoitetaan tällä uimityksellä yleensä siivekkäitä henkiolentoja kreik. ja roomal. jumalaistaruston piiristä.

K. J. H.

Genius morbi (lat.), vanhojen kuvittelema „taudinhenki", taudin luonteen, hyvän- tai pahanlaatuisen, katarraalisen, tulehdusmaisen luonteen haltia ja itse luonne.

(M. O-B.)

Genlis *[žāli's]*, Stéphanie Félicité, syut. du Crest de Saint-Aubin, kreivitär G. (1746-1830), ransk. kirjailijatar, sai loisteliaan, mutta epäsäännöllisen kasvatuksen ja osoitti suurta taipumusta musiikkiin. Häuen monista hyvin opetusintoisista teoksistaan mainittakoon „Le théatre d'éducation" (1779) ja „Veillées du château ou eours de morale à l'usage des enfants" (1784). G:n huvinäytelmät, joissa ei ole miesosia eikä mitään rakkausjuonta, ovat unhottuneet. G:n romaanit, kaikkiaan yli 100 nidosta, ovat kirjallisesti vähäarvoisia. Etevin on uovelli „Mademoiselle de Clermont" (1802). Muutamat, kuten „Duehesse de la Vallière" ja „Madame de Maintenon" koettivat herättää harrastusta Ludvik XIV:n aikaan, ja uostivat Napoleonissa suurta tyytymättömyyttä. G. vastusti kiivaasti M:me de Staëlia ja kuoli ankarana katolilaisena ja Voltairen heugeu vastustajana. H. Lapauze on julkaissut hänen kirjeitään: „Lettres inédites de M:me de G. à son fils adoptif Casimir Baeeker" (1902). [Bonhomme,

Genova.

„M:me la comtesse de G." (1885) ; Chabaud, „Les précurseurs du féminisme; Mesdames de Maintenon, de Genlis et Campan" (1901).] *J. H-l.*

Gennarby, herrastila Tenholan kunnassa, kirkolta 2 km. V. 1392 tekivät „Gennarffabystä" Jakob Djekn ja hänen vaimonsa Kristiina keskinäisen testamentin. Kaksi vuotta myöhemmin osti Cordt Bitzer samassa kylässä 3 veromarkan edestä maata. 1500-luvulla hallitsivat G:tä Spåra- ja Boije-suvut. G:hyn kuului 1618 G:n säteri sekä 13 manttaalia. Boijen suvulta tila kulki naimisen kautta Welsk-, Forbus-, Ille- ja Fleming-suvuille ja 1738 osti sen Johan Montgomeri, jota tietä G. joutui Fiskarin y. m. tehdasyritysten yhteyteen. *K. S.*

Gennäs *[jennēs],* herrastila Pohjan kunnassa, mainitaan jo 1450. 1600-luvulla sen omisti laamanni Yrjö Boije sekä hänen jälkeläisensä. Sittemmin se joutui Fiskarin tehtaalle. Keskiaikaisesta linnasta Deger-järven itäisellä rannalla on raunioita, nim. 2 suurta kellariholvausta jäljellä, joiden päälle on G:n nykyinen päärakennus perustettu. *K. S.*

Genova *[džē'-]* (saks. *Genua,* ransk. *Gênes*). 1. Provinssi Pohjois-Italiassa Genovan-lahden rannalla, käsittää lähes $^4/_5$ Ligurian maakuntaa, miltei kokonaan vuoristoa (lännessä Liguriset alpit, idässä Ligur. Apenniinit) ; 4,099 km², 1,039,037 as. (1909). Joista Bisagno ja Vara laskevat Välimereen, Bormida, Orba sekä Scrivia Po-virtaan. — 2. Samannimisen provinssin uudenaikaisesti ja lujasti linnoitettu pääkaupunki, varsink. mereltä katsoen kaunis, amfiteatterimaisesti sijaiten, vuoren rinteellä Bisagno-joen suussa; siitä nimitys *„La Superba"*, komea. N. 175,000 as. (1901). G. on mainion asemansa tähden läntisen, rikkaan Pohjois-Italian ramikolla sekä hyvän satamansa takia Italian tärkein kauppakaupunki ja on varsinkin alppiratojen (Gotthard-rata 1882 ja Simplon-rata 1906) sekä Suezin-kanavan (1869) avaamisen jälkeen kehittynyt maailmankauppakaupungiksi, joka Triestin ja Marseillen rinnalla, varsink. jälkimäisen vaarallisena kilpailijana, vallitsee Etelä-Euroopan kauppaa. G:n satama on Välimeren paraita; se laajennettiin 1877 65 milj. mk:n kustannuksella ja käsittää 210 ha. Saapuneiden ja lähteneiden laivojen tonnimäärä oli 1902 11 milj. — $^4/_5$ Italian laivakulusta. Suuria rikkauksia kokoovat varsinkin G:n laivanvarustajayhtiöt italialaisen siirtolaistulvan kuljettamisella Atlantin takaisiin maihin. Suurin laivaliikeyhtiö on „Navigazione generale italiana". G:n tärkeimmät vientitavarat ovat: silkki, silkkikankaat, viinit ja öljy, tuontitavarat puuvilla, puuvillakankaat, vilja, hiilet, siirtomaantavarat. Kukoistava on G:ssa myös metalli-, kone-, silkki-, puuvilla-, nahka-, koralli- y. m. teollisuus; laivatelakat ovat suuret. — Huomattavimmat oppi- ja sivistyslaitoksista ovat: yliopisto, seminaarit, meri-, kauppa- sekä laivarakennuskoulut, 4 kirjastoa, 7 teatteria j. n. e. G:n aikaisemman loistokauden rakennuksista ovat säilyneet: katedraali St. Lorenzo (rak. 12-17 vuosis.), S. Annunziata, S. Matteo, S. Ambrogio (kirkkoja kaikkiaan n. 90), Palazzo Ducale — doogien muinoinen palatsi, Pal. rosso, Pal. reale, Pal. Doria j. n. e. Muistopatsaista huomattavimmat ovat Garibaldi'n, Viktor Emanuelin sekä Kolumbuksen patsaat. — G:n ulkopuolella on Campo santo, Italian kaunein ja suureumoisin hautausmaa. — G:n satama oli käy-

Genova. Kolumbuksen muistopatsas.

tetty ikivanhoista ajoista, varsinkin merirosvojen turvapaikkana. Vanhalla ajalla G. oli Ligurian pääkaupunki, joutui 222 e. Kr. roomalaisten valtaan, vaihtaen sittemmin keskiajalla useasti isäntää. Sen itsenäisyys alkoi 9:nnellä vuosis. Mahtavimmilleen G. kohosi 13:nnella vuosis., kiivaasti kilpaillen varsinkin Pisan ja Venetsian kanssa; se sai käsiinsä Konstantinopolin ja Mustanmeren kaupan autettuaan kreikkalaisia kukistamaan latinalaisen keisarikunnan 1261. Pisasta G. pääsi voitolle mutta Venetsian kanssa päättyi kilpailu pitkällisen sodan jälkeen G:n tappioon 1381. Sisäiset puolueriidat heikonsivat sitä suuresti, joten G. keskiajan lopulla joutui vieraan vallan, useimmiten Ranskan tai Milanon alaiseksi. Andrea Doria uudisti G:n itsenäisyyden 1528 luoden sille ylimysvaltaisen hallitusmuodon. Mutta G:n kauppamahti oli siksi kertaa mennyttä, kaupan sunntauduttua uusille urille. V. 1797 G. liitettiin Ligurian tasavaltaan, 1805 Ranskaan, 1815 herttuakuntana Sardiniaan, jonka kanssa se liittyi Italian kuningaskuntaan. *E. E. K.*

Genovalainen brodeeraus, hieno taideompelu, jota tehdään nukattomaksi leikatulle liina- tai puuvillakankaalle. Kuviot ovat tavallisesti pitkin syrjiä käyviä viivakuvioita, jotka muodostaa napinläpiompelu. — G e n o v a l a i n e n c o r d u r o y, samettikangas; pohjasidos on 3-vartinen toimikas; nukkakuteet kahta lajia, joista toiset juoksevat yli kuuden ja toiset yli kahdeksan loimilangan. Kun nukka leikataan auki, muodostuu kankaan samettipintaan kauniita pyöreäharjaisia raitoja. — G e n o v a l a i n e n s a m e t t i l. p l y y š š i, rikaskuvioinen silkkisametti, jonka kuviot muodostaa samettinukka; pohjasidos on tavallista tasaista kudosta. Usein näissä kankaissa on kultaisia koristelankoja. *E. J. S.*

Genovan-lahti *[džē-]*, myös G e n u a n-l a h t i, läntisen Välimeren pohjoisin lahti. Sen rannikoilla Riviera di Ponente ja Riviera di Levante (läntinen ja itäinen rannikko) on runsaasti hyviä satamia. Ilmasto terveellinen, ihana, lauhkea, keskilämpö Genovassa + 15,4° C. Siellä on paljon käytettyjä parantola-, virkistys- ja huvittelupaikkoja. *E. E. K.*

Genoveva (ransk. *Geneviève*). 1. Katol. pyhimys, Pariisin suojeluspyhä, sanotaan eläneen Pariisissa (k. 512 j. Kr.) ja hunnien hyökkäyksen aikaan ihmetöillä hankkineen kaupungille leipää sekä pelastaneen sen nälänhädästä. Pyh. Dionysiuksen haudaksi väitetylle paikalle lähellä Pariisia sanotaan hänen rakentaneen ensimäisen kirkon (samaan paikkaan perustettiin 600-luvulla St. Dénis'n apottikunta (ks. Kruschin julkaisema G:n elämäkerta, „Monumenta Germaniæ hist., script, rer. merovingi." III). — 2. B r a b a n t i n h e r t t u a t a r, Hohensimmernin liunakreivin Siegfriedin puoliso, tarullinen henkilö Saksan ja Ranskan kansankirjallisuudessa, sanotaan eläneen 700-luvulla j. Kr. Tarinan mukaan kreivin hovimestari Golo, koetettuaan vietellä G:aa, syytti häntä valheellisesti aviorikoksesta; G. tuomittiin kuolemaan, mutta pelastui siten, että palvelija, jonka tuli panna tuomio täytäntöön, jätti hänet erämaahan (Ardennein metsään). Eräässä luolassa G. kuusi vuotta elätti itseään ja synnytämäänsä poikaa naarashirven maidolla, kunnes hänen miehensä, joka oli tullut vakuutetuksi hänen viattomuudestaan, metsästysretkellä löysi hänet ja vei takaisin linnaansa. Tarina, jonka alkuperästä ollaan eri mieltä, esiintyy ranskan- ja saksankielisessä kansankirjallisuudessa 1400-luvulta alkaen; myöhemmin sitä ovat käsitelleet useat runoilijat esim. Tieck ja Hebbel. [Seuffert, „Die Legende von der Pfalzgräfin G.", Golz, „G. in der deutschen Dichtung".] *G. R.*

Genre *[žār]* (ransk.), laatu, laji.

Genre-maalaus *[zār-]* ks. L a a t u k u v a m a a l a u s.

Genro l. G e n r o-i n („vanhempien valtiomiesten neuvosto"), japanilainen neuvoskunta, jonka jäsenet keisari nimittää elinajaksi ja joka antaa hänelle lausuntonsa tärkeistä valtiollisista kysymyksistä.

Gens *[-ē-]* (lat., mon. *gentes* < *gignere* = siittää), suku, sukukunta, heimo.

Gensan, satamakaupunki Koreassa, ks. V ö n s a n.

Genserik ks. G e i s e r i k.

Gensonné *[žāsonē']*, A r m a n d (1758-93), ransk. valtiomies, oli asianajajana Bordeaux'n parlamentissa, valittiin 1791 lakiasäätävän kansalliskokouksen jäseneksi Gironde-departementista; muodosti Guadet'n, Vergniaud'n y. m. kanssa girondistipuolueen (ks. t.). G. ehdotti, että kuninkaan veljet ynnä joukko muita arvokkaimpia emigrantteja pantaisiin syyttecseen, ja että Itävaltaa vastaan julistettaisiin sota v. 1792. G. esiintyi hovia vastaan; mutta syyskuun murhien jälkeen hän vaati niiden toimeenpanijat edesvastuuseen ja vastusti kiivaasti vuoripuolnetta. G. äänesti konventissa kuninkaan kuolemaa ja kansaan vetoamista. Kesäkuun 2 p. 1793 hän vangittiin muiden girondistien mukana ja vallankumoustribunaali tuomitsi hänet mestattavaksi. G. oli lahjakas, yleväluontoinen mies ja suuri puhuja. *K. O. L.*

Gent, J u s t u s (J o d o e u s) v a n, flaamil. taidemaalari 1400-luvulla, van Eyckien seuraajia. Työskenteli Urbinon herttuan hovissa. Ainoa varma teos on iso, vanhemman flaamilaisen koulun paraimpiin maalauksiin kuuluva taulu „Ehtoollinen" (1474) Urbinon taidegalleriassa.

Gent (ransk. *Gand*), Belgiassa, Itä-Flanderin provinssin pääkaupunki, sijaitsee Lys- ja Schelde-jokien yhtymäkohdassa, 5 m yl. merenp. Monet kanavat ja joenhaarat jakavat kaupungin 23:een saareen, joita 63 suurta siltaa yhdistää toisiinsa. G. on monen rantatielinjan risteyskohta ja siten tärkeä kaupan ja liikkeen keskus; 164,117 as. (1907). — Kaupungin ulkomuoto on keskiaikainen, kadut sisäosassa ahtaat; kuitenkin on monta suurta, avonaista toria, kuten Vrijdagsmarkt (Alban herttuan aikainen teloituspaikka), jolle Jak. van Artevelden kuvapatsas on pystytetty, ja Kouter (harjoituskenttä), jolla pidetään suuret kukkaismarkkinat, sekä vanhoilla valleilla sijaitsevat avarat bulevardit. G:n 55:sta kirkosta varsinkin Pyh. Bavon tuomiokirkko (rak. osaksi jo 941, osaksi 1274-1300) on ihanasti sisustettu (siinä on m. m. Eyckveljesten kuuluisa siipi-alttari). Pyh. Nikolauksen (varhais-goottilainen), Pyh. Mikaelin (15:nneltä vuosis.) ja Pyh. Pietarin kirkot ovat myös mainittavat. Kaupungin muita mainittavia rakennuksia: raatihuone (14:nneltä vuosis., goottil.), korkea, kellosoitostaan kuuluisa Beffroi-

Gent. Pyhän Annan kirkko.

torni (1183-1339), josta on laaja näköala, yliopisto ja oikeuspalatsi, vanha n. s. Gravenkasteel l. kreivien linna, Geerard Duivelsteenin linna (13:nnelta vuosis.) y. m. — Teollisuuslaitoksista on mainittava puuvilla- ja pellavakehruutehtaat, kangaskutomot, karttunnipainamot ja sokeritehtaat. G. on suurenmoisen kukkaisviljelyksen keskus. Kauppa (vilja, naurisöljy, pellava ja kukkaset) on huomattava ja vilkas hyvien liikeväyläin takia. G. on meren yhteydessä 25 km pitkän, 17 m leveän ja yli 8 m syvän kanavan kautta, joka Terneuzenin luona laskee Schelden suu-osaan. Toinen kanava yhdistää Lys-joen Bruggen ja Ostenden väliseen kanavaan. G:n satama-altaat, joita paraikaa suurennetaan, ovat 30 ha laajat, siltojen pituus on yli 4,400 m. Satamassa käy vuosittain yli 1,000 laivaa (tonniluku n. 717,000). Kaupungissa on enemmän armeliaisuuslaitoksia kuin missään muussa Belgian kaupungissa; 50 lnostaria, joissa asuu n. 2,000 henkeä, suurin osa naisia. G:ssä on piispan ja koko Flanderia käsittävän vetoamisoikeuden istuin. Tärkeimmistä sivistys- ja taidelaitoksista 1816 perustettu valtion yliopisto, johon teknillinen-, taide- ja teollisuuskoulu on yhdistetty, sekä normaalikoulu oppikoulun-opettajien valmistamista varten, entinen kaupunginkirjasto, taide- ja musiikkiakatemia y. m. ovat tärkeimmät. — G. oli 13-15:nnellä vuosis. alankomaalaisen kaupan keskus. Sen verkateollisuus oli silloin hyvin suuri ja työvoima runsas (villakutojain ammattikunta saattoi esim. yksin sodan sattuessa varustaa 18,000 asekuntoista miestä). Lääniherrojansa Flanderin kreivejä vastaan G:n porvarit 1300-luvulla nousivat vapaustaisteluun Jakob ja Filip van Artevelden johdolla (ks. n.). Tämän jälkeen G. joutui Burgundin herttuoille, mutta säilytti oikeutensa. V. 1477 Burgundin Maria julisti täällä n. s. „suuren privilegion". Mutta selkkaukset 16:nnellä vuosis. hävittivät kaupungin kukoistuksen. N. s. G:n pasifikatsionissa 1576 alankomaalaiset maakunnat yhtyivät liittoon espanjalaista sortovaltaa vastaan, ja kaupunki otti tehokkaasti osaa vapaussotaan. Mutta 1584 espanjalaiset valloittivat sen takaisin, jolloin osa porvaristoa siirtyi Englantiin ja Saksaan. V. 1714 G. joutui Itävallalle, 1794 se tuli Ranskan Schelde-departementin pääkaupungiksi; vv. 1814-30 se kuului yhdistettyjen Alankomaitten kuningaskuntaan ja sen jälkeen se on kuulunut Belgiaan. — Nykyään G. on Belgian työväenliikkeen keskus; sen ympäri on kasvanut suuria esikaupunkeja, Ledeberg, St. Amandsberg ja Gentbrugge, jotka G:n kanssa muodostavat yli 200,000 henkeä käsittävän asutuksen. *W. S-m.*

45. II. Painettu $^{16}/_{9}$10.

Gentelen vihreä, tinahappoista kuparia, maa lauksessa käytetty kaunis väriaine.

Genthiitti ks. Garnieriitti.

Gentiana, katkero, kasvisukn *Gentianaceæ*-heimossa, matalanpuoleisia, kaljuja, sini-, sinipuna-, valko-, keltakukkaisia yrttejä, useimmat pohj. pallopuoliskon vuoristoseuduista. Kehä 5- ja yhdislehtinen, lehdet vastakkaiset, hedelmä 1-lokeroinen kota. Suomessa 6 lajia, joista vain *G. campestris* ja *G. amarella* yleisempiä, edellinen kuivahkoilla rinnepaikoilla, jälkimäinen tuoreemmalla maalla; muut harvinaisia, pohjoisia (1 itäinen) lajeja. — Katkerot, varsinkin niiden juuret, sisältävät katkeraa gentiopikriiniä, joka on vaikuttavana osana vatsalääkkeenä käytetyssä g.-infusionissa. Tätä valmistetaan gentiana-juuresta *(radix gentianæ)*, jota saadaan *G. lutea-*. *G. pannonica-*, *G. purpurea-* ja *G. punctata*-lajeista. *(J. A. W.)*

Gentiana campestris.

Gentiana-sini, erään aniliinisinilajin kauppanimi; samaa tarkoittavat myöskin usein kaupassa esiintyvät nimet *valosini*, *spriisini*, *opaalisini* y. m.

Gentil *[žantī']*, sievä; kohtelias; hienotunteinen. — Gentilhomme *[zātijo'm]*, aatelismies, kunnonmies. — Gentillesse *[zātije's]*, kohteliaisuus, hyvä käytös.

Gentile da Fabriano *[džentī'lc-]* ks. Fabriano.

Gentiles *[-ī'-]* (lat., < *gens* = suku), oik. suvun, heimon jäsenet; myöh. vieraisiin kansoihin kuuluvat, barbaarit, toisinaan pakanat.

Gentilia *[-tī'-]*, kansallisuutta ilmaisevat sanat, esim. *romanus* = roomalainen.

Gentin pasifikatsioni, se liitto, joka 8 p. marrask. 1576 solmittiin Gentissä Hollannin ja Seelannin välillä toiselta ja Alankomaiden eteläisten maakuntien välillä toiselta puolen yhteiseksi puolustautumiseksi Espanjan sortoa vastaan.

Gentleman *[džentlmən]* l. g e n t l e m a n n i (engl., < *gentee l* = hyvin kasvatettu), mies, joka ulkonaisessa esiintymisessään, puvussaan ja puheessaan noudattaa ylempien seurapiirien tapoja; hyvän kasvatuksen saanut jaloluontoinen mies.

Gentry *[džentri]* (engl., < lat. *gens* = suku), nimitys, jota alkuansa käytettiin Englannin „maa-aatelista", s. o. niistä tilanomistajista, jotka, vaikka heillä ei ollutkaan varsinaisen aatelin *(nobility)* etuoikeuksia, kuitenkin sukuperänsä ja sivistyksensä puolesta saattoivat kilpailla tämän kanssa. G:iin kuuluivat k n i g h t s ja e s q u i r e s. Sen keskuudesta valittiin sheriffit, rauhantuomarit ja muut paikkakunnalliset luottamusmiehet ja edustajiensa n. s. kreivikunnan ritarien (knights of the shire) kautta se vallitsi alihuonetta. — Myöhemmin g. nimeä on ruvettu käyttämään ylemmän keskisäädyn nimityksenä, jolloin g:iin luetaan kuuluvaksi myöskin oppineet, lakimiehet, papit, pankkiirit, upseerit y. m. *J. F.*

Gentz *[gents]*, F r i e d r i c h v o n (1764-1832), saks. valtiollinen kirjailija, meni 1785 Preussin palvelukseen, innostui alussa Ranskan vallankumouksen aatteisiin, mutta esiintyi sittemmin niiden jyrkkänä vastustajana ja Englannin historialliselle pohjalle rakentuvan valtiolaitoksen ihailijana; tuli pian tunnetuksi henkevistä, tyyliltään loistavista valtiollisista kirjoituksistaan ja herätti 1797 yleistä huomiota kehoittamalla Fredrik Wilhelm III:ta tämän valtaistuimelle noustessa kumousten ehkäisemiseksi antamaan paino- ja elinkeinovapauden y. m.; siirtyi 1802 Itävallan palvelukseen; hänen seuraavina vuosina sepittämänsä viralliset kirjoitukset ja lentokirjaset huokuvat hehkuvaa vihaa Napoleonia vastaan; niistä mainittakoon erityisesti „Fragmente aus der neuesten Geschichte des politischen Gleichgewichtes in Europa" (1806). V:sta 1812 G. oli Metterniehin uskollinen apulainen ja alkavan taantumuksen innokkaimpia kannattajia; oli pääsihteerinä Wienin kongressissa ja Pariisin rauhaa solmittaessa 1815, useimmat näistä neuvotteluista johtuneet asiakirjat ovat hänen sepittämänsä; otti huomattavalla tavalla osaa pyhän liiton kongresseihin ja vastusti sanomalehdistössä m. m. lehdessä „Österreichischer Beobachter" kansojen vapaudenpyrkimyksiä. Hänen kirjoituksiansa on julkaistu m. m. kokoelma „Ausgewählte Schriften" (1836-38), „Tagebücher" (1873-74). [Guglia, „Friedrich v. G."]

Genua ks. G e n o v a.

Genuiini (lat. *genuī'nus*), syntyperäinen, todellinen, oikea.

Genus, mon. g e n e r a (lat.), suku (ks. t.).

Geodeetti, henkilö, joka toimii korkeamman geodesian (ks. t.) alalla. — G e o d e e t t i n e n, geodesiaa koskeva; G. t o i m i s t o, ks. A s t e m i t t a u s ja G e o d e s i a.

Geodeettinen viiva, sferoidisella maanpinnalla lyhin matka kahden paikan välillä, yleisesti matematiikassa käyrällä pinnalla lyhin kaari, joka yhdistää kaksi pinnalla olevaa pistettä. *H. R.*

Geodesia (kreik. *gēodaisi'a* = maanjako), tiede, joka käsittelee maapallon pinnan mittaamista ja kuvaamista. N. s. a l e m p i g., maanmittansoppi, määrää käytännöllisiä tarkoituksia varten maanpinnalla olevien pisteitten keskinäisen aseman pitäen maanpintaa tasona, jota vastoin n. s. k o r k e a m p i g. määrää maapallon muodon ja suuruuden ottaen kartoittamistyössä huomioon maanpinnan kuperuuden. Korkeampaan geodesiaan luetaan, paitsi astemittausta ja tarkkavaakitusta (ks. n.), myöskin painovoiman määrääminen suuruuteen ja suuntaan nähden, latitudivariatsionin tutkiminen j. n. e. Tärkeimmät geodesiassa käytetyt koneet ovat teodoliitti, vaakituskone, basiskone, tähtitieteelliset koneet, heilurikoneet sekä takymetrian ja fotogrammetrian koneet. Geodesian laskuissa on „pienimpäin neliöitten metodilla" erinomaisen tärkeä sija.

Geodeettiset työt vaativat erittäin suurta tarkkuutta ja kestävyyttä, sekä kysyvät melkoisia kustannuksia, jonka tähden eri maissa niitä varten on valtionvirastoja, joista maanmittausylihallitukset hoitavat alempaa geodesiaa ja erityiset g e o d e e t t i s e t t o i m i s t o t (joko erillään olevat taikka yhdistettyinä pääesikuntien kanssa) toimivat korkeamman geodesian alalla. Sivistysvaltiot ovat sitä paitsi sopineet yhteistyöstä korkeampaan geodesiaan nähden antamalla avustusta yhteiselle Potsdamin keskustoimistolle sekä pitämällä kansainvälisiä geodeettisia kongresseja. Näitten kongressien pöytäkirjat sekä keskustoimiston julkaisut muodostavat tärkeän osan geodeettista kirjallisuutta. [Helmert, „Die mathematischen und physikalischen Theorieen der höheren Geodäsie": Jordan (-Reinhertz), „Handbuch der Vermessungskunde".] *H. R.*

Geodi (lat. *gēō'des*) ks. M a n t e l i.

Geodynamiikka (kreik. *gē* = maa, ja *dynamis* = voima), oppi kiinteiden kappaleitten liikkeestä.

Geofagia (kreik. *gē* = maa, ja *phagē'in* = syödä), maan- l. mullan- (saven-, hiekan- tai kalkin-) syöminen, mikä muutamissa kansoissa tavataan ravinnon puutteesta tapahtuvana, tahi joskus myöskin hermosairaissa henkilöissä luonnonvastaisen maunsuunnan aiheuttamana, ollen osaltaan taudillisen tilan tunnusmerkkinä, osaltaan ehkä myöskin itse sairaloisuuden syynä. Niinpä lämpimämmissä maissa tiilitehtaitten työväki sairasti taka-aikoina paljon erityistä ankaranlaatuista veritautia l. vähäverisyyttä (ankylostomiasis), joka aiheutui pienistä sisälmysmadoista *(Anchylostomum duodenale)*, joita syödyn saven mukana tai epäsiisteyden kautta joutui heidän suuhunsa ja sisälmyksiinsä. *M. O-B.*

Geoffrey of Monmouth *[džefri əv monməþ]*, lat. *Galfridus* (k. 1154), arkkiteini, sittemmin St. Asaphin piispa, julkaisi A r t h u r tarustoa käsittelevän teoksen nimeltä „Historia Regum Britanniæ", joka näyttää olleen valmiina 1136. *J. H-l.*

Geoffroy Saint-Hilaire *[žofrua sāt ilā'r]*, 1. É t i e n n e G. (1772-1844), ransk. eläintieteilijä, tuli 1793 Pariisin „Jardin des plantes"in luurankoisosaston professoriksi. Oli mukana Napoleonin sotaretkellä Egyptissä (1798-1802), jonka luonnonhistoriaa hän tutki, tuoden kotimaahansa runsaita kokoelmia; v:sta 1809 „Faculté des sciences"in eläintieteen professori. G. on julkaissut suuren joukon teoksia: „Philosophie anatomique" (1818-20), „Principes de la philosophie anatomique" (1830), joissa molemmissa hän kehittää ajatustaan eläinkunnan järjestelmällisestä yhtenäisyydestä, „Études progressives d'un naturaliste" (1835), „Notions synthétiques de physio-

logie naturelle" (1838), „Cours de l'histoire naturelle des mammifères" (yhdessä Cuvier'n kanssa 1820-42). G. on samoin kuin hänen maamiehensä Lamarck kehitysopin huomattavimpia uranaukaisijoita. Tämän opin puoltajana hän Cuvier'n kanssa joutui monivuotiseen kiistaan, joka päättyi 1830 Ranskan tiedeakatemiassa pidettyyn väittelyyn — kehitysopin täydelliseksi häviöksi. [„Ducrotay de Blainville, Cuvier et Geoffroy Saint-Hilaire" (Paris, 1890).] — 2. Isidore G. (1805-61), edellisen poika, eläintieteilijä. Oli ensin eläintieteen professorina Bordeaux'ssa, v:sta 1841 Pariisin „Musée d'histoire naturelle"ssa ja v:sta 1850 „Faculté des sciences"issa. Eläinten epämuodostuksia koskee „Histoire des anomalies de l'organisation chez l'homme et les animaux" (1837). „Jardin des plantes"in eläinkokoelmien johtajana hän kiinnitti huomionsa eläinten akklimatisoimiseen, josta häu julkaisi teoksensa „Domestication et naturalisation des animaux utiles" (1854). Muita teoksia: „Histoire naturelle des insectes et de mollusques" (1841), sekä keskeneräinen „Histoire générale des régnes organiques" (1852), myös isän elämäkerta „Vie, travaux et doctrine scientifique d'Étienne Geoffroy Saint-Hilaire" (1847). *E. W. S.*

Geofysiikka (kreik. *gē* = maa ja *physis* = luonto) l. telluurinen fysiikka, oppi maapallon fysikaalisista ominaisuuksista; g. käsittelee esim. maapallon sisäistä lämpöä, sen massaa, tiheyttä ja painoa, maamagnetismia y. m. s. G. on itse osana kosmillista fysiikkaa, joka sen lisäksi käsittää meteorologian ja maailmanavaruuden fysikaaliset suhteet. [Günther, „Handbuch der Geophysik", 2 os., 2 pain. 1897-99.]

Geognosia (kreik. *gē* = maa, ja *gnōsis* = tieto), nykyään käytännöstä jäänyt nimitys sille geologian osalle, jonka tehtävänä on tutkia maan muodostumia sellaisina kuin ne ovat, ottamatta selkoa niiden synnystä. Vanhempina aikoina (A. G. Wernerin aikaan) on geognosialla tarkoitettu samaa kuin geologialla (ks. t.). *P. E.*

Geografia (kreik. *gē* = maa, ja *gra'phein* = piirtää), maantiede, ks. t.

Geoidi (kreik. *gē* = maa, ja *eidos* = ulkomuoto) l geoidinen pinta, Listingin 1872 käytäntöön ottama ajatellun (ideaalisen) maanpinnan nimitys, josta merenpinta muodostaa osan. Jos otaksutaan mannerta eri suuntiin kulkevia kanavia, jotka olisivat sekä keskenään että myös meren yhteydessä, niin veden korkeus näissä kanavissa ilmaisisi g:n muodon. Tämän muoto on useiden seikkojen vaikutuksesta epäsäännöllinen (vrt. Maa ja Meri). G:n vastakohtana Listing nimitti maasferoidiksi sitä rotatsioniellipsoidia, jolla on sama volymi kuin g:lla ja joka on g:lle lähin mahdollinen. vrt. Luotiviiva. *(H. R.)*

Geok-Tepe ks. Gök-Tepe.

Geologia (kreik. *gē* = maa. ja *logos* = oppi), tiede, jonka tarkoituksena on tutkia maan, erittäinkin maankuoren ja sen osien, vuorilaji- ja maalajijoukkojen sekä malmien ja muitten ihmiselle hyödyllisteu mineraalimassojen laatua, leviämistä, syntyä ja kehitystä. Maapallon sisus kuuluu tosin myös geologian tutkimisalaan, mutta on sangen vähäisenä osana siitä, koska meillä toistaiseksi on suhteellisesti hyvin vähän kokemusperäisiä tietoja maan sisuksen tilasta. Ilmakehän ja maapallon vesien olosuhteita käsitellään geologiassa vain sikäli kuin niillä on vaikutusta maankuoreen, ja ne kuuluvat varsinaisesti eri tieteiden, meteorologian ja hydrografian alaan. — Tutkimuksen tarkoitusperien mukaan g. jakaantuu useihin eri haaroihin: 1. Fysiografinen g. l. geofysiikka käsittelee maan muotoa, kokoa ja fysikaalista tilaa. 2. Petrografinen g. l. petrografia selvittelee maankuoren vuorilajien kemiallista ja mineralogista rakennetta ja kokoomusta. 3. Tektoninen g. l. geotektoniikka tutkii vuorilajimassojen muotoja, asemaa, niiden rajoittumista toisiinsa l. yleensä maankuoren rakennetta. 4. Dynamisen g:n tarkoituksena on tutkia niitä endogeenisia ja eksogeenisia prosesseja, joiden kautta maa on kehittynyt nykyiseen tilaansa ja jotka yhä vieläkin ovat maapallolla käynnissä. Sen saattaa vielä jakaa geomorfogeniaan l. oppiin maan pintamuotojen syntymisestä ja petrogeniaan, joka taas käsittelee vuorilajien muodostumista ja muuttumista. 5. Historiallinen g. tutkii maan kehitysvaiheita ja jakaantuu eri haaroihin: stratigrafia selvittelee geologisten muodostumien ikäsuhteita, paleogeografia maantieteellisten olosuhteitten kehittymistä ja paleontologia (ks. t.) muinaisten kasvi- ja eläinmaailmojen laatua ja vaiheita. Viimemainittu luetaan tavallisesti eri tieteeksi. — G:lla on kosketuskohtia miltei kaikkien muitten luonnontieteitten, mutta etenkin mineralogian, fysiikan, kemian, kasvi- ja eläintieteen kanssa. Sitäpaitsi g. on monella alalla käytännöllisen elämän palveluksessa (malmigeologia, maanviljelysgeologia y. m.).

Geologia on saattanut kehittyä tieteeksi vasta sittenkuin havaintoon perustuva tutkimustapa luonnontieteen aloilla yleensä oli päässyt oikeuksiinsa. Ensimäinen, joka lausui luonnonmukaisia käsityksiä kerrostumain muodostumistavasta ja niihin peittyneistä fossiileista, oli Leonardo da Vinci (1452-1519). Hänen jälkeensä kumminkin vielä lähes pari sataa vuotta esti tutkimuksen edistymistä se seikka, että pidettiin kirjaimellisesti totena Raamatun luomiskertomusta ja tuomittiin vääräuskoisiksi kaikki ne selitykset, jotka näyttivät siitä poikkeavan. Vihdoin alkoivat kuitenkin yksityiset tutkijat vapautua tuosta käsityksestä. Mainittavin näistä on tansk. Nicolaus Steno (1638-86). Vähitellen laajenivat tiedot maankuoren rakennuksesta ja 18:nnen vuosis. keskivaiheilla tiedettiin oppineissa piireissä yleiseen, että historiallisen ajan edellä oli käynyt pitkiä ajanjaksoja, joiden kuluessa maan ja meren jakaantuminen oli suuresti vaihdellut, ja että muinaisina aikoina oli ollut kokonaan nykyisistä poikkeavia eläin- ja kasvimuotoja. Tämän ajan tutkijoista mainittakoon ennen muita J. E. Guettard, joka ensimäisenä laati Ranskan geologisen kartan (1746), ja G. C. Füchsel, joka ensimäisenä jakoi geologiset muodostumat „formatsioneihin" (systeemeihin) ja geologisen ajan näitä vastaaviin kausiin (1762). Toisia juoituksia tekivät ruots. Torbern Bergman (1766) ja it. Arduino. Samoihin aikoihin A. F. Cronstedt perusti varsinaisen petrografian, joka oli välttämätön edellytys geologian kehittymiselle. Näihin tutkimuksiin sekä

edellämainittuihin jaoituksiin perustui A. G. Wernerin (1749-1817) tieteellinen työ, jolla geologian alalla on miltei sama merkitys kuin Linnén toiminnalla kasvi- ja eläintieteen alalla. W. kuvasi ja määritteli vuorilajit sekä määräsi niiden leviämisalueet ja suhteet muihin muodostumiin tarkemmin kuin kukaan häntä ennen. Hän myös esitti uuden ja entistä paremman muodostumain jaoituksen, mutta hän teki suuren virheen siinä, että hän piti yleensä kaikkia vuorilajeja, semmoisiakin kuin graniittia ja basalttia, neptuunisina l. vedestä asettuneina. Hänen täytyi siis olettaa, että muinaisiua aikoina noissa merissä, joista vuorilajit muka olivat kiteytyneet tai mekaanisesti asettuneet, olivat vallinneet aivan toisenlaiset olosuhteet kuin nykyajan merissä. Aivan päinvastaisesta perusteesta lähti Hutton (1726-97), jonka opeista uudenaikainen geologia on kehkeytynyt. Teoksessaan „Theory of the earth" (1785) hän lausui ensimäisenä sen ajatuksen, että entisinä aikoina ovat vaikuttaneet pääasiallisesti samat voimat kuin nykyäänkin, ja että vauhojen muodostumien syntyä selitettäessä on ensinnä tarkastettava, millä tavoin vielä nytkin syntyy samanlaatuisia muodostumia, Toiset vuorilajit ovat niinmuodoin sedimenttisiä l. rapautumisen ja erosionin hävittämien vanhempien vuorilajien aineksista kerrostumalla syntyneitä, toiset eruptiivisia, kuumasta maan sisuksesta purkautuneita. Vulkaanisten voimien vaikutuksesta poimuttuvat ja siirtyvät alkujaan vaakasuoraasentoisetkin kerrostumat, kuten näemme vuorijonoissa, ja vuorilajit muuttuvat niissä kiteisiksi liuskeiksi. Hän on pidettävä aktualistiseu (ks. Aktualismi) l. uniformitarianistisen periaatteen luojana. Hän ei eläessään saanut tunnustusta, vaan pysyi Werner seu ajan geologeista yhä suunnanmääräjänä. Mutta tämäkin sai piau vastustajia, aluksi basaltin syntyä koskevassa kysymyksessä. W. piti sitä sedimenttisenä, kun taas L. von Buch, Voigt y. m. väittivät tätä vuorilajia eruptiiviseksi. Väittely sai yleisen merkityksen, kun viimemainitut, u. s. vulkanistit, alkoivat pitää myös graniittia ja useita muita vuorilajeja eruptiivisina. Se jatkui hyvin kauan ja päättyi Wernerin puoluelaisten l. n. s. neptunistien tappiolla. L. von Buch (1774-1853) joutui kuitenkin päinvastaiseen liioitteluun vulkanismin hyväksi, hän kuu arveli, että tulivuoret ja vieläpä vuorijonotkin olisivat syntyneet siten, että magma purkautuessaan on kohottanut osia maankuoresta. Tämä käsitys kumottiin vasta 19:nnen vuosis. jälkipuoliskolla, jolloin vähitellen tultiin huomaamaan, että tulivuoret ovat itse purkautuneista aineksista rakentuneet, ja vuorijonojen suhteen pääsi vallalle se käsitys, että ne ovat ilmauksia maankuoren kutistumisesta ja rypistymisestä. — 19:nnen vuosisadan alussa vasta päästiin selville fossiilien täydestä merkityksestä geologialle. Nähtiin, että kerrossarjain eri kerrosryhmissä on erilaisia fossiileja, ja toiselta puoleu, että eri seuduissakin saattaa rinnastaa keskenään kerroksia, joissa on samoja fossiilimuotoja. Tämä voi johtua ainoastaan siitä, että kullakin geologisella aikakaudella on ollut erikoinen eläin- ja kasvimaailmansa, jonka jäännöksiä on peittynyt silloin syntyneisiin kerrostumiin. Fossiileja siis saattaa käyttää muodostumain suhteellisen iäu määrääimiseen, jos vain tunnetaan kullekin ajalle ominaiset n. s. johtofossiilit. Tämän tärkeän havainnon teki ensinnä W. Smith (1769-1839). Fossiilien tutkimiseen ryhtyivät innokkaasti etevät tiedemiehet, kuten Conybeare, Phillips, Lamarck, Cuvier, Brongniart, L. v. Buch. Uusi tiede, paleontologia (ks. t.), edistyi nopeasti, ja samalla tiedot eri seutujen geologisesta rakeunuksesta ja historiasta lisääntyivät. Muodostumain jaoitus alkoi vähitellen saada ne pääpiirteet, jotka sillä vieläkin ovat (ks. Geologiset muodostumat). Huttonin aktualistisella periaatteella ei kuitenkaan vielä ollut paljon kannattajia, ja uiinpä oli paleontologiassakin yleisenä semmoinen käsitys, että kunkin geologisen kauden eläin- ja kasvimaailma oli kauden lopulla tapahtuneessa suuressa mullistuksessa hävinnyt, ja että seuraavan kauden alussa oli luotu uudet muodot. Tätä n. s. kataklysmiteoriaa kannatti ja kehitti vielä Cuvier (1769-1832). Sitä saattoi puolustaa sillä tosiasialla, että Saksassa, Ranskassa ja Englannissa, missä geologisia tutkimuksia näihiu asti yksinomaan oli tehty, eri systeemien rajoilla on kerrossarjoissa aukkoja (diskordansseja), joten ei organismienkaan asteettaista kehitystä voi seurata. Mutta kun sitten tutkimukset ulotettiin laajemmalle, havaittiin toisissa seuduissa, joissa eri kausien rajavaiheilta on säilynyt yhtäjaksoisia kerrossarjoja, että myöskin fossiilit niissä muuttuvat vähitelleu. Kataklysmiteoria osoittautui siis paikkansa pitämättömäksi. Löydettiin päinvastoin yhä useampia esimerkkejä siitä, että eri eläin- ja kasvimuodot ovat asteettain kehittyneet varhaisemmista organismimuodoista. Näin saattoi geologia Darwinin kehitysopin ilmestyttyä tarjota tälle tukea. Se mies, joka vei aktualismin lopulliseen voittoon, oli Ch. Lyell (1795-1875). Hän todisti monella tavalla, ettei suuria geologisia muutoksia aiheuttamassa ole ollut äkillisiä mullistuksia, vaan että ne ovat tuloksia hitaista, mutta suunnattomien pitkien aikojen kuluessa vaikuttaueista prosesseista. Agassiz alkoi sitten jäätiköitten tutkimisen sekä esitti sen laajakantoisen teorian, että kaikki ne alueet, joilla on moreenisoraa y. m. samanlaisia muodostumia kuin ne, joita syutyy nykyajan jäätiköitteu toiminnasta, ovat kerran olleet maajään peittäminä. Vihdoin A. Geikie todisti, ettei vulkanismikaan muinaisina aikoina ole ollut toisenlainen kuin nykyäänkään. V. 1858 Sorby keksi vuorilajien tutkimisen mikroskoopin avulla ja Rosenbusch, Zirkel, Miehel-Lévy, Fouqué y. m. kehittivät mikroskooppisen petrografian arvokkaaksi aputieteeksi geologialle. Viime aikoina on myös alettu pauna entistä enemmän huomiota geologian kemialliseen puoleen, ja tiedot maankuoren eri osien kemiallisesta kokoomuksesta ovat lisääntyneet suuresti. Kun lisäksi tutkimustulokset eri geologisten kausien olosuhteista ja muodostumista ovat laajentuneet, ovat koko maankuoren ja maapallon rakennetta ja siinä tapahtuvia hitaita, mutta suureumoisia prosesseja käsittelevät teoriat, jommoisia ovat laatiueet E. Suess, Haug y. m., voineet perustua yhä moninaisempiin tosiasioihin.

Suomessa geologialla on monessa suhteessa toisenlainen tehtävä kuin useimmissa muissa

maissa. Ensiksikin täällä on tärkeänä osaua etupäässä jääkautisten irtonaisten maalajien tutkiminen, mutta ennen kaikkea täällä odottavat selvittämistään arkeiset ja proterozooiset muodostumat, jota vastoin fossiilinpitoisia uuorempia kerrostumia ei meillä ole ensinkään. Ensimäisenä on maamme vuoriperää seikkaperäisesti ja laajalti tutkinut F. J. Wiik (1839-1909). Nykyiseu miespolven aikana ovat tiedot maamme vuori- ja maaperästä suuresti laajentuneet ja selventyneet, etupäässä Sederholmin, Ramsayn ja Frosteruksen tutkimusteu kautta. Näin ovat suomalaiset tiedemiehet muitten alkuvuorialueitten tutkijain, varsinkiu skandinaavialaisten ja pohjois-ameriikkalaisten geologien rinnalla ottaueet osaa maan historian vauhempieu ja vaikeimmin selitettävieu vaiheitten selvittämiseeu. Yhteuä tuloksena uäistä töistä on m. m. ollut, että nykyään jo alkaa muodostua jonkunlainen käsitys uiistäkin olosuhteista, joissa alkuaan syvällä maankuoren sisässä olleet eruptiivivuorilajit ovat syntyueet (vrt. Grauiitti). Varsin huomattava on myös se havainto, että jo arkeisella ajalla ovat vallinneet monessa suhteessa nykyisiä muistuttavat olosuhteet, että silloin jo on ollut ei vain nykyisteu kaltaisia tulivuoria laavoiueen ja tuffeiueen, vaan myös jokia, jotka ovat vierittäneet mukulakiviä, ja meriä, joihin on lietteitä asettunut. Ilmastokaan ei uäin ollen ole saattanut olla peräti uykyisestä poikkeava. Maan historia on näin pidentynyt enneu arvaamattoman kauas taaksepäin.

[Geologiau historiaa: A. Geikie, „The fouuders of geology" (1897); K. vou Zittel, „Gesehiehte der Geologie uud Paleontologie". — Geologiau oppi- ja käsikirjoja: W. Ramsay, „Geologian perusteet" (1909); E. Kayser, „Lehrbuch der Geologie" (2 os., 1907-08); A. de Lapparent, „Traité de géologie" (3 os., 1906); T. C. Chamberlin ja R. D. Salisbury, „Geology" (3 os., 1906); J. Walther, „Gesehiehte der Erde und des Lebens" (1906); F. Frech, „Lethæa geognostiea. Handbuch der Erdgeschiehte" (monta nid., ei vielä kok. ilmestynyt); E. Suess, „Das Autlitz der Erde" (3 os., 1901).] *P. E.*

Geologi-kongressit, yleiset geologien kokoukset. joihin osanottajia tulee eri maista. Ensimäinen yleiuen kausaiuvälinen g.-k. pidettiin 1878 Pariisissa, ja sen jälkeen uiitä on ollut: 1881 Bologuassa, 1885 Berliinissä, 1888 Lontoossa, 1891 Washingtonissa, 1894 Zürichissä, 1897 Pietarissa (jolloin tehtiin myös retkeily Suomeen), 1900 Pariisissa, 1903 Wienissä, 1906 Meksikossa. Kesällä 1910 pidetään semmoinen Tukholmassa. Näissä kongresseissa päätetääu yhteisteu geologisten yleiskarttojeu julkaisemisesta, pyritääu saamaan aikaau yhdenmukaisnutta eri maissa käytettävään geologiseen nimistöön y. m., sekä keskustellaan yleisistä geologisista kysymyksistä, pidetään esitelmiä tieteen uusimmista tuloksista ja pannaan toimeen yhteisiä retkeilyjä. *P. E.*

Geologinen ajanjako. Maapallou historiau aika jaetaan maailmankausiin l. eeroihin, nämä kausiiu ja niiden alaosastoihin ja nämä vuorostaan vaiheisiin. Näiden nimitykset ovat samat kuin niillä muodostumasarjoilla, -systeemeillä ynnä niiden alaosastoilla ja -ryhmillä, jotka ovat muodostuneet kunkin ajan kuluessa (ks. Geologiset muodostumat). — Geologisten ajanjaksojen pituudesta ei tiede ole vielä kyennyt saamaan selvää, ei edes eri kausien suhteellisesta pituudesta. Ou kyllä monellakin tavalla koetettu laskelmilla arvioida sitä aikaa, joka on kulunut ensimäisten elimellisten olentojen ilmestymisestä maapallolle, mutta tulokset ovat olleet suuresti toisistaan poikkeavia. Alhaisimpien laskujen mukaau olisi tähäu kulunut 20 miljoonaa vuotta (Lord Kelvin), korkeimpaiu mukaau yli 2000 miljoouaa (Rudzki, Ekholm). Joka tapauksessa näkyy niistäkin, että maan kehitykseen on kulunut suunnattoman pitkiä aikoja, mikä tuntuukin luonnolliselta, kun tietää, että pilvenkorkuisia vuorijonoja on tasoittunut ja tuhausien metrieu vahvuisia kerrossarjoja on muodostuuut aikoina, jotka ovat olleet vain murto-osia maan koko iästä, ja kumminkin on maaupinnau kulumisen ja sedimenttien kerrostumiseu muinaisina aikoiua täytynyt käydä suunnilleen yhtä hitaasti kuin nykyäänkin, niin hitaasti, ettei useiukaau yhdessä miespolvessa huomaa mitään muutoksia maanpiunan muodoissa. *P. E.*

Geologinen kommissioni ks. Geologinen toimisto.

Geologinen profiili, pystysuora läpileikkauskuva geologisista muodostumista (kerroksista, kerrosryhmistä, systeemeistä j. n. e.).

Geologinen toimisto, valtion kustantama laitos, jonka tehtävänä on maan geologisten olosuhteitten selvittäminen ja geologisteu karttojeu laatiminen sekä myös maan kivennäisrikkauksien etsimiuen ja tutkimiuen. Geologisia toimistoja on kaikissa sivistysmaissa. Suomen g. t. perustettiin 1886. Sitä ennen oli malmien etsintää ja osittain myös geologista tutkimista toimittanut n. s. vuorihallitus, joka nyt lakkautettiiu. G. toimistoon kuului aluu pitäen neljä vakinaista virkamiestä, nim. johtaja, kaksi valtiongeologia ja yksi geodeettinen insiuööri. Viimemainittu virka muutettiin 1909 kolmauneksi valtiougeologin viraksi. Toimiston ensimäisenä johtajana oli K. A. Moberg (ks. t.), jonka jälkeen (1892) tähäu virkaan tuli J. J. Sederholm (ks. t.). Geologisia keuttätutkimuksia varten otetaan joka kesäksi valtiougeologeille ylimääräisiä apulaisia. — Paitsi geologisia karttoja ja niihin liittyviä karttalehtien selityksiä toimittaa g. t. kahta julkaisusarjaa: „Bulletin de la Commissiou géologique de la Finlande" ja „Geoteknillisiä tiedonautoja". — G. t. ou teollisuushallituksen valvonnan alaiueu.

Eri maissa ovat g. toimistot seuraavan nimisiä: Venäjällä „Geologitšeskij komitet", Ruotsissa „Sveriges geologiska undersökning", Norjassa ja Tanskassa „Den geologiske undersøgelse", Saksau valtioissa kussakin „Geologische Laudesanstalt", Englannissa „Geological survey of the Uuited Kingdom", Ranskassa „Serviee de la carte géologique de la France", Italiassa „Comitato geologico d'Italia", Espanjassa „Comisión del mapa geológieo de España", Yhdysvalloissa „Geological survey of U. S. A." *P. E.*

Geologiset kartat, sellaiset kartat, joille erilaiset vuorilajit, maalajit. kivennäislöydökset y. m. ovat merkityt eri väreillä tai merkeillä.

Tällaisia karttoja julkaisevat eri maiden geologiset toimistot.

Suomen geologinen kartoitus pantiin valtion varoilla alulle 1876 ja tuli sitten 1886 perustetun geologisen toimiston (ks. t.) tehtäväksi. Maan eteläosasta 61:seen leveysasteeseen saakka tehtiin yksityiskohtainen kartta mittakaavassa 1:200,000. Tässä on eri väreillä merkitty sekä erilaiset vuorilajit että myös irtonaiset maalajit, ja se on julkaistu 37 karttalehtenä, joita kutakin seuraa tutkimusta johtamassa olleen geologin kirjoittama selitys. V. 1893 määrättiin jäljellä olevä osa maata mainitusta leveysasteesta pohjoiseen kartoitettavaksi mittakaavassa 1: 400,000, ja tämä työ on nykyään (1910) edistynyt niin pitkälle, että ainoastaan suurin osa Vaasan läänin sekä hajanaisia alueita Kuopion läänin pohjois- ja Oulun läänin eteläosissa enää on tutkimatta. Tätä yleiskatsauskarttaa selityksineen julkaistaan kahdessa osassa, joista toiselle merkitään ainoastaan irtonaiset maalajit (maalajikartta), ja toiselle ainoastaan vuoriperä (vuorilajikartta), niin että irtonaiset maakerrokset ajatellaan poistetuiksi. Ainoastaan viimemainitunlaatuisia karttoja on tehty useimmista muista maista paitsi Ruotsista, jossa myöskin irtonaiset maalajit merkitään samalle kartalle kuin vuorilajitkin. — Useimmissa sivistysmaissa tehdään g:t kartat paljoa tarkemmassa mittakaavassa kuin meillä: Ruotsissa 1: 50,000, 1: 100,000 ja 1: 200,000, Saksassa 1: 25,000, Ranskassa 1: 80,000, Englannissa 1: 63,360. V:n 1881 kansainvälisen geologikongressin aloitteesta julkaistiin Berliinissä useampien Euroopan valtioiden kannatuksella Euroopan geologista yleiskarttaa mittakaavassa 1: 1,500,000. *P. E.*

Geologiset muodostumat, ylipäänsä kaikki maapallon kivennäiset, vuorilajit ja maalajit. Ne ovat eri-ikäisiä, ja ikäsuhteittensa mukaan muodostumat jaetaan sarjoihin, systeemeihin ja niiden alaosastoihin sekä nämä ryhmiin. Jokainen sarja vastaa sitä maailmankauttaa l. eeraa, systeemi kauttaa ja ryhmä vaihetta, jonka kuluessa se on syntynyt (ks. Geologinen ajanjako). Nykyään käytännössä oleva jaoitus on pääpiirteissään laadittu 1841, joskin siihen on sen jälkeen tehty paljon lisäyksiä ja muutoksiakin. Se on seuraavanlainen:

Nuorin

V. Kenozooinen sarja.

B. Kvartäärisysteemi.

b. Holoseeni (nykyaikaiset ja jääkaudenjälkeiset l. postglasiaaliset muodostumat); a. Pleistoseeni (jääkautiset l. glasiaaliset ja interglasiaaliset muodostumat).

A. Tertiäärisysteemi.

2. Neogeeni l. nuorempi tertiääri.

e. Plioseeni: Arnon ryhmä; Astin r.; Pontialainen r.; d. Mioseeni: Tortonan r.; Helvetialainen r.; Bordeaux'n r.

1. Eogeeni l. vanhempi tertiääri.

e. Oligoseeni: Akvitanialainen r.; Tongres'n r.; Luden r. b. Eoseeni: Bartonin r.; Pariisin r.; Londoon r. a. Paleoseeni: Epernayn r.; Thanet'n r.; Monsin r.

IV. Mesozooinen sarja.

C. Liitusysteemi.

b. Yläliitu: Danien-r.; Senon-r.; Turon-r.; Cenoman-r. a. Alaliitu: Gault-r.; Neokom-l. Hils-r. ja Wealden-r.

B. Jurasysteemi.

e. Yläjura l. Malm: Purbeckin r.; Portlandin r.; Kimmeridgen r.; Oxfordin r.; Kellawayn r. b. Keskijura l. Dogger: Bathin r.; Bayeux'n r. a. Alajura l. Lias: Thouarsin r.; Lias-r.; Semurin r.

A. Triassysteemi.

e. Ylätrias l. Keuper: Rätiläinen r.; Norilainen r.; Karnilainen r. b. Keskitrias l. Simpukkakalkki: Ladinilainen r.; Anisilainen r. a. Alatrias l. Kirjava hietakivi: Skyyttalainen r. (*Muist.* Triassysteemin kaikkia alaosastoja vastaavia merikerrostumia nimitetään yhteisellä nimellä „Alppien-trias".)

III. Paleozooinen sarja.

D. Permisysteemi.

b. Yläpermi: Zechstein. a. Alapermi: Rotliegendes. (*Muist.* Näitä kumpaakin vastaava merikerrostuma on „Productus-kalkki".)

C. Kivihiili- l. karbonisysteemi.

b. Yläkarboni: Produktiivinen kivihiilimuodostuma. (*Muist.* Samanikäinen merikerrostuma on „Fusulina-kalkki".) a. Alakarboni: Vuorikalkki ja Kulm (Dinantien-r.).

B. Devonisysteemi.

e. Ylädevoni: Clymenia-r.; Goniatiitti-r. b. Keskidevoni: Stringocephalus-r.; Calceola-r.; Cultrijugatus-r. a. Aladevoni: Coblenzin r.; Siegenin r.; Gedinnen r. (*Muist.* Alakarbonin alaosaa, koko Devonisysteemiä ja Gotlandiumin yläosaa vastaava mannerkerrostuma on „old red sandstone".)

A. Siluurisysteemi.

e. Gotlandium: Ludlow'n r.; Wenlockin r.; Llandoveryn r. b. Ordovicium: Balan l. Caradoc'in r.; Llandeilon r.; Arenigin r.: Tremadoc'in r. a. Kambri: Olenus-r.; Paradoxides-r.; Olenellus-r. (*Muist.* Ennen luettiin Siluuri ja Kambriumi eri systeemeiksi ja Gotlandium sekä Ordovicium Silurisysteemin alaosastoiksi.)

II. Proterozooinen sarja.

(Fennoskandiassa.)		(Pohjois-Ameriikassa.)
Eokambriset muodostumat.		
Jotunilainen osasto.		Keweenawan.
Onegalais-jatulilainen osasto.	Ylä-	Huroniau.
	Keski-	
Kalevalainen osasto.	Ala-	

I. Arkeiset sarjat.

Bothnialainen osasto ynnä Ruotsin porfyyri- ja leptiitti-osasto.	Keewatin.
„Vauhaa alkuvuorta" (graniitteja, gneissejä ja liuskeita).	
Katarkeiset vuorilajit.	Laurentiau.
	Vauhiu.

(*Muist.* Proterozooisissa ja arkeisissa muodostumissa ei fossiilieu puuttumiseu vuoksi voida erottaa iältään varmasti yhteenkuuluvia systeemejä ja ryhmiä, vaau ne jaetaan uiiden eri leviämisalueilla eri tavoilla alaosastoihin.)

Kaikenikäisiin muodostumiiu kuuluu sekä sedimenttisiä että eruptiivisia vuorilajeja. Viimemainituista on plutonisia l. syvävuorilajeja enimmän arkeisissa ja proterozooisissa sarjoissa, mikä johtuu siitä, että näitä muodostumia on paljastuneina vain maankuoren suhteellisesti kohonneissa osissa, jotka samalla ovat syvimmälle kuluneet. Nuoremmissa muodostumissa on syvävuorilajeja pääasiallisesti vuorijonovyöhykkeissä (ks. Poimuvuoret). Vulkaauisia vuorilajeja l. eruptiivisia pintavuorilajeja taas on sekä vanhoissa että nuorissa muodostumissa, mutta eri systeemeissä hyviu eri suuressa määrässä. Vulkaaninen toiminta ou siis toisina aikoiua ollut vilkkaampaa kuin toisina (ks. Tulivuoret). — Kaikkien sedimeuttimuodostumaiu yhteenlaskettu suurin vahvuus on u. 30,000 metriä. Niitä ei kuitenkaan missään tavata yhtäjaksoisesti päällekkäiu kerrostuneina, sillä kaikki maapallon tunnetut osat ovat vuoroin olleet vajonneina, jolloin niihin on kerrostunut sedimenttejä, vuoroin kohonneina, jolloiu taas entisiäkin muodostumia uiiltä kohden on kuluuut pois. — Kaikkiin tunnettuihiu arkeisiiu ja suurimpaau osaan proterozooisia muodostumia on vuorenpoimuttumiuen kerrau tai useammin vaikuttanut, jonka vuoksi niideu kerrokset yleensä ovat poimuisia tai kallistuueita, vuorilajit liuskeisia. Näitä nuoremmatkin muodostumat ovat eri aikoiua poimuttuneet laajoilla alueilla (ks. Poimuvuoret). Tämmöisillä seuduilla ovat uuorimmat muodostumat alkuperäisissä asennoissaau, mutta vanhemmat, siitä muodostumasta alkaeu, jonka syntymisen aikaua vuoreupoimuttumiuen on tapahtunut, ovat poimuttuueita. Edellisten ja jälkimäisten välieu rajapiuta ilmenee silloin muodostumasarjassa diskordanssiua (ks. t.). Mutta on toisia laajoja alueita, joilla kaikki muodostumat kambrista ylöspäiu ovat jotenkin järkkymättöminä alkuperäisissä asenuoissaan. Semmoinen alue on koko Venäjä ynnä Pohjois-Saksa Uralista Karpaatteihin. Myös Fennoskandiau (ks. t.) itäineu ja suurin osa kuuluu tähän samaan maankuoreu „kestävääu" osaan. Muita sellaisia aloja on Pohjois-Ameriikan keskiosa, suuriu osa Afrikkaa y. m. *P. E.*

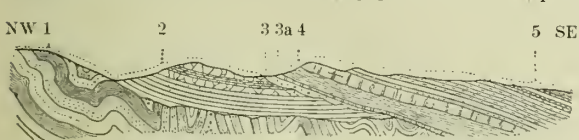

Geologinen profiili Cheviot Hillsin muodostumista Northumberlandissa.

5. Yläkarboni.
4. Alakarboni.
3a. Vulkaanisia vuorilajeja.
3. Yladevoni.
Diskordanssi.
2. Aladevoni.
Suuri diskordanssi.
1. Vuorijonoksi poimuttuneita ja sen jälkeen tasoittuneita silnurikerrostumia.

Geometra ks. Mittariperhoset.

Geometria (kreik. *gē* = maa, ja *metre'in* = mitata), oppi kappaleista, pinnoista, viivoista ja pisteistä sekä niiden keskinäisistä suhteista. Euklidiuen geometria on loogillinen ajatusrakenue, jossa geometristen kuvioideu ominaisuudet täysin sitovasti johdetaan muutamista yksinkertaisista lauselmista, n. s. aksiomeista, joiden pätevyys perustuu suorastaan havaiutoou. Epä-euklidiuen geometria sisältää tutkimuksen niistä johtopäätöksistä, jotka voidaau tehdä euklidisen geometrian perusteena olevista aksiomeista, kun uiistä jätetään pois n. s. yhdensuuntais-aksiomi. Deskriptiivisessä geometriassa tutkitaan, miten avaruussuureita koskevia probleemeja voidaan ratkaista tasossa suoritettujen koustruktsionien avulla. Projektiivinen geometria tutkii geometristen kuvioiden semmoisia ominaisuuksia, jotka eivät häviä projektsiouin kautta. Analyyttiueu geometria on analyysiu sovelluttaminen, ko'ordinaatteja käyttämällä, geometrisiiu tutkimuksiin. Tämän vastakohtana voi pitää synteettistä geometriaa, jolla ymmärretään kaikkea geometriaa, jossa käytetään puhtaasti geometrisia apukeinoja.

Jo vanhassa Kreikassa geometria oli kohonnut suureeu kukoistukseen. Ensimäiset geometriset tietonsa kreikkalaiset saivat Egyptistä 7:unellä vuosis. e. Kr., ja sitten he itsenäisesti kehittivät tätä tiedettä. Mainioita kreikkalaisia geometrian tutkijoita olivat esim. Pytagoras, Hippokrates Khiolaiueu, Platon, Euklides, Arkimedes ja Apollonios. N. s. alkeisgeometria voidaan pitää kokonaan kreikkalaisten luomana, ja kartioleikkauksista, s. o. ellipsistä, hyperbelistä ja parabelista, he saavuttivat hyviu pitkälle meneviä tietoja. Loppupuolella 3:tta vuosis. e. Kr. oli antiikkinen geometria saavuttauut huippunsa; tämän jälkeen tosin vielä esiintyi muutamia itsenäisiä tutkijoita, mutta mitään suuremmpaa merkitystä näillä ei ollut, ja 5:uuestä vuosis. j. Kr. alkaeu voi sauoa geometrian harrastuksen kaikkialla häviuueen. 15:nnellä vuosis. geometria elpyi jälleen, ja 17:nnellä vuosis. se joutui aivan uusille urille: Cartesius silloin osoitti, miteu ko'ordinaatti käsitteen välityksellä saattaa käyttää analyysia geometrisissa tutkimuksissa. Täten syntyi analyyttinen geometria, joka sitten pitkiksi ajoiksi syrjäytti muun geometrian. 1700-luvun loppupuolella heräsi taas harrastus synteettiseen geometriaan, ja silloin kehittyivät deskriptiiviuen ja projektiivinen geometria erityisiksi geometrian haaroiksi. Näiden tieteen haarojeu syntymiseen ja kehitykseen liittyvät nimet Monge, Carnot, Poncelet, Möbius,

Plücker, Steiner, Cayley, v. Standt, Salmon, Cremona, Klein y. m. 1800-luvun alussa Gauss, Bólyai ja Lobatševskij loivat epä-euklidisen geometrian. Viime aikoina on myös ruvettu tarkemmin tutkimaan geometrian perusteita, aksiomeja; m. m. Riemann, Helmholtz ja aivan äskettäin Hilbert ovat julkaisseet tutkimuksia tältä alalta. *J. L-g.*

Geometridæ ks. Mittariperhoset.

Geometrinen sarja ks. Sarja.

Geometrinen ura, (yksi tai useampi) viiva, tai (yksi tai useampi) pinta, jonka kaikki pisteet täyttävät saman määrätyn ehdon, mutta jonka ulkopuolella (tasapinnassa tai avaruudessa) olevat pisteet eivät täytä mainittua ehtoa. Esim. ympyräviiva on niiden pisteiden g. u., jotka ovat tasapinnassa yhtä etäällä samasta pisteestä. Pallon pinta on niiden pisteiden g. u., jotka ovat avaruudessa yhtä etäällä samasta pisteestä. — Analyyttisessä geometriassa sisältyvät g. u:aa määräävät ehdot yhtälöihin. Pisteen asema tasapinnassa on nimittäin määrätty sen kahdella ko'ordinaatilla (ks. t.). Ne voivat olla joko suoraan tunnetut tai kahdella, kaksi tuntematonta sisältävällä yhtälöllä määrättävissä. Mutta, jos on tunnettu vain toinen näistä yhtälöistä, niin sillä on äärettömän monta juuriparia, toisin sanoen se määrää äärettömän monen pisteen aseman tasapinnassa. Ne sijaitsevat kuitenkin kaikki samalla viivalla: pisteiden g. u:lla (poikkeustapauksissa saadaan yksityisiä pisteitä tai useampia viivoja). Pisteen aseman avaruudessa määrää taas kolme ko'ordinaattia. Sen tähden on käyrä viiva avaruudessa kahden, kolme tuntematonta sisältävän yhtälön määräämä g. u.; pinta on yhden, kolme tuntematonta sisältävän yhtälön määräämä g. u. *U. S:n.*

Geomorfogenia ks. Geologia.

Geomorfologia (kreik. *gē* = maa ja *morphē'* = muoto), oppi kiinteästä maanpinnasta ja sen muotojen kehityksestä. [Penck, „Morphologie der Erdoberfläche" (1894. 2 os.).]

Geomys ks. Taskuhiiri.

Geonomia (kreik. *gē* = maa, ja *nomos* = laki), Th. Epsteinin 1888 teoksessaan „Geonomie oder mathemathisehe Geographie" (Wien) käyttämä, matemaattisen maantieteen ja kartografian nimitys.

Geo-onomastiikka (kreik. *gē* = maa, ja *onomastiko'n* = nimiluettelo) l. topografinen o. = maantieteellinen nimitiede (ks. t.).

Georg ks. Yrjö.

George *[džōdž]*, Henry (1839-97), pohjoisamer. taloustieteilijä, toimi ensin merimiehenä, latojana, kullankaivajana Kaliforniassa ja sittemmin sanomalehtimiehenä San Franciscossa ja New Yorkissa; puhujana hän matkusteli ristiin rastiin Yhdysvalloissa ja Kanadassa, kävi monta kertaa Isossa-Britanniassa ja Uudessa-Seelannissa. Taloustieteilijänä G. keskitti huomionsa pääasiallisesti maakysymykseen. Hän väittää, että tuotantovoimien ja yhteiskunnan rikkauden suunnattomasti kasvaessa työväestön köyhyys ja kurjuus on lisääntynyt, ainakin siinä merkityksessä että suhteellisesti yhä pienempi osa yhteiskunnan työn tuotosta joutuu työntekijöille, ja että tämän epäkohdan syy ei ole etsittävä niistä laeista, jotka määräävät hyödykkeiden tuotannon, vaan niistä, jotka määräävät hyödykkeiden jakautumisen. Tuotteet jakautuvat työmiehen, kapitalistin ja maanomistajan kesken. Jos, niinkuin G:n mielestä todella on laita, tuotannon kasvaessa työmies ei saa entistä suurempaa palkkaa eikä kapitalisti entistä suurempaa korkoa, niin on selvä, että maanomistaja saa koko voiton n. s. maankoron muodossa. Tuo yhä nouseva maankorko on kaiken pahan varsinainen juuri; G:n mukaan se on noiden säännöllisesti uudistuvien liikepulienkin varsinaisena syynä.

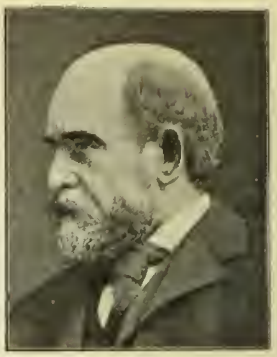

Henry George.

G. väittää myöskin — ja tässä hän poikkeaa sosialisteista — ettei ole olemassa todellista ristiriitaa työn ja pääoman välillä. Vastakkaiset puolueet eivät ole työ ja pääoma, vaan työväki ja maanomistajat, ja hän ratkaisee koko yhteiskunnallisen kysymyksen ehdottamalla että yhteiskunta verotuksen kautta ottaa itselleen koko maankoron. Tämä vero ei kuitenkaan saisi kohdata sitä maanarvoa, joka on syntynyt maahan pannun pääoman ja työn kautta, vaan ainoastaan sitä arvoa, jonka maa semmoisenaan on saanut yhteiskunnan taloudellisen edistyksen johdosta. Kaikki muut, työtä ja pääomaa rasittavat ja yhteiskunnan tuotantokyvyn kasvamista ehkäisevät verot voitaisiin poistaa, sillä tämä yksi vero *(single tax)* riittäisi kaikkiin yhteiskunnan tarpeisiin. Se tekisi myöskin maansaannin tuotannollisiin tarkoituksiin helpoksi, koska maanomistajain olisi vaikea pitää maataan käyttämättömänä. G:n teoksista mainittakoon: „Our laud and land poliey" (1871), „Progress and poverty" (1879; suomennettu nimellä „Edistys ja köyhyys", 1906), joka on hänen huomattavin teoksensa, „Proteetion and free trade" (1886), „The eondition of labor" (1891), „The seienee of social problems" (1898). — G. sai heti paljon kannattajia eri maissa ja herätti siten nykyaikaisen maareformiliikkeen, joka aluksi (1880-luvulla) kulki kokonaan G:n viittomaa suuntaa, mutta joka nyt on useimmissa maissa siitä tuntuvasti poikennut. (vrt. Maareformiliike.) Ameriikassa, jossa georgelaisen liikkeen huomattavimpia johtajia on G:n poika Henry G. junior (s. 1862), toimii G:n aatteitten hyväksi The Amerieau single tax league. Suurempia käytännöllisiä tuloksia on kuitenkin saavutettu Australiassa, jossa maaomaisuutta on kovasti verotettu progressiivisella verolla Uudessa-Seelannissa ja Uudessa Etelä-Walesissa. Euroopassa on G:n aatteilla enimmin kannattajia Englannissa, jossa Land restoration league on kokonaan G:n kannalla, Tanskassa ja Norjassa, joissa kumpaisessakin on erityiset H.-G.-yhdistykset omine aikakauskirjoineen („Ret" ja „Retfaerd"). [H. G. junior, „Life of H. G.".] *J. F.*

George Sand *[žorž sānd]*, ransk. naiskirjailijan A. L. A. Dudevant'in kirjailijanaimi. ks. Sand, George.

George *[-o'-]*, Stefan (s. 1868), saks. lyyrikko, perusti 1892 lehden „Blätter für die Kunst", jolla alkoi uus-idealistiseu kirjall. suunnau. Tätä lehteä painetaan ainoastaan rajoitetulle lukijakunnalle (kuiteukin ilmestynyt otteita, jotka ovat julkisesti saatavissa) ja niissä on G. julkaissut suurimman osan runojaan. Hänen julkaisemistaau runokokoelmista huomattakoou „Hymnen, Pilgerfahrten, Algabal" (2 p. 1899), „Die Bücher der Hirten- uud Preisgedichte, der Sagen und Sänge und der häugeuden Gärteu" (2 p. 1899), „Die Fiebel, Auswahl erster Verse" (1901), „Das Jahr der Seele" (1904), „Der Teppich des Lebens und die Lieder von Traum uud Tod" (1904). G:n lyriikka hekumoi todellisuudelle vieraassa ihannemaailmassa. Kieli on somnukasta, paikoittaiu himmeää, ja aikaansaa maalaajan vaikutuksia ja haaveellismaagillisia tunnelmia. [Klages, „Stefan G." (1902); Zwymanu, „Das Georgesche Gedicht" (1902).] *J. H-l.*

Georgi *[-o'-]*, Johann Gottlieb (k. 1802), saks.-ven. tutkimusmatkailija ja kansatieteilijä, mineralogian professori Pietarin tiedeakatemiassa, syutyisin Pommerista. Suoritti laajoja tutkimusmatkoja Euroopan ja Aasian Veuäjällä aluksi (1768) yhdessä Pallasin, sittemmiu (1770-74) Falckin kaussa. G:n julkaisuista ovat suomalais-ugrilaiselle kansatieteelle tärkeitä matkamuistelmat „Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich" I-II (1775) sekä omiin ja muidenkin matkailijain huomioihin perustuva laaja kansatieteellinen esitys: „Beschreibung aller Nationeu des Russischen Reichs" (1776-80, myös rausk. 1776; 2:neu saks. paiu. 1782; uoin satakuuta kuvaa, osa värillisiä). G:n muista julkaisuista on mainittava: „Geographisch-physikalische uud naturhistorische Beschreibung des russischen Reiches" (9 osaa, 1797-1802). *Y. W.*

Georgia (georg. *Kharthveli*, ven. *Gruzija*, arm. *Vrastan*, pers. *Gurdšistan*, turk. *Gürdši*), maakunta Venäjäu Kaukaasiassa, käsittää etupäässä Rion- ja Kura-jokien yläjuoksun ympärillä olevan painantoen Kaukasus-vuorten ja Armeenian välillä n. 81,000 km², s. o. pääosat Tiflisin ja Kutaisin sekä osan Karsin kuvernementtejä. Nimi G. tuli käytäntöön 1200-luvulla, maan suojeluspyhimyksen Georgiu l. Yrjön mukaan. N. 2 milj. as., joista n. 380,000 georgialaista (muista kansoista ks. Kaukaasia). He kuuluvat kharthwelien suurempaan kausaan, jonka sukuperästä ollaan epätietoisia. Georgialainen on komearyhtiuen, vaalea-ihoinen, tummatukkainen ja -silmäinen; varsinkin naiset ovat kauneudestaan kuuluisia ja seutähden haluttuja islamilaisteu haaremeihin. Luonteeltaan georgialainen on ylevämielinen, rohkea, vieraanvarainen, mutta samalla huoleton. Senpätähden hän taloudellisesti onkin toimekkaampien armeenialaisten velallinen. Maan- ja viininviljelystä harjoitetaau, samoin karjanhoitoa. Georgialaisilla ou samoinkuin kaukaasialaisilla ikivanha omakielinen kristillinen kirjallisuus. Uskonnoltaau suuriu osa kreik.-katolilaisia. *E. E. K.*

Historia. G:u (Kharthvelin) nimi oli vanhaan aikaan Iberia ja sen asukkaina olivat iberiläiset. Se oli ikivauha valtakunta, joka aikoinaan lienee joutunut Aleksanteri Suureu valtaan, mutta myöhemmin taas esiintyy erityisenä kuniugaskuntana, toisinaan taas jakaantuu useampiin sellaisiin, jotka taas yhdistettiin. Tavallisesti G. oli mahtavammista naapureistaan riippuvainen. Kristityn aikakaudeu alussa G:ssa oli sisällisiä riitaisuuksia, joiden johdosta persialaiset ja armeenialaiset saivat jalansijaa maassa. 4:nuen vnosis. alnssa kristinoppi juurtui maahan, ja samoihin aikoihiu G. joutui ajoittaiseen riippuvaisuuteen bysanttilaisesta valtakunnasta, josta se oli tämäu opin saauut, myöhemmin taas arabialaisista; paitsi heitä myös persialaiset ja seldšukit vallitsivat maassa, joka vain ohimennen, kuteu David II:u aikana (u. 1100), voi puolustaa itsenäisyyttään ja karkoittaa vieraat. 1200-luvulla mongolit Tšingis-kaanin ja hänen poikainsa aikana hävittivät G:aa, ja 1300-luvulla uudestaan sama kansa Timurin johdolla. G:n kuniugas Aleksanteri I jakoi 1424 maan poikaiusa kesken, joten syntyi kolme valtakuntaa: Imerethi länuessä, Kharthli ja Kaheti idässä. Viimemainitut joutuivat Persian ylivallan alaisiksi, mutta turvautuivat siitä vapautuakseen Venäjään; vihdoin uiiden hallitsija Heraklius II tunnusti Venäjän ylivallan 1798 ja häuen poikansa Yrjö XIII luovutti maansa keisari Paavalille. Keis. Aleksanteri I julisti maan 1802 Venäjän maakunnaksi. Länsi-osa G:aa, Imerethi, (joka oli jakautunut useampaan alueeseen), joutui 1810 Veuäjälle ja 1829 jätettiin tälle valtakunnalle jäljellä oleva osa Turkin G:aa ynuä linnoitus Ahaltsyk. vrt. Grusiau kieli ja kirjallisuus. *G. R.*

Georgia *[džōdžiə]*, lyh. Ga., Yhdysvaltojen Etelävaltioita, pohjoiseeu Floridasta, 153,490 km². Luoteis-osa G:aa on Appalakkien täyttämä, keski-osassa levittäytyy n. s. „Piedmont", vuoriston juurella oleva kumpumaa, idässä ja etelässä on maa matalaa alluviumia tai tertiääri-muodostumaa, täyunä laajoja soita ja rantajärviä. Suurimmat joet: Savannah, Chattachochee, Ogechee sekä Altamaha; ne muodostavat ylämaasta laskeutuessaan sarjan putouksia. Ilmaston keskilämpö ou subtrooppinen, mutta lämpövaihtelut usein sangen jyrkät, 1897 mitattu — 22° C. Asukkaista, joita 1906 oli 2,443,719, on n. puolet neekereitä; täys'ikäisistä 31 % kirjoitustaidottomia; koulupakkoa ei ole. Elinkeinoista ou maanviljelys tärkein. Viljelyskasveista mainittakoon varsinkin puuvilla (tuotanto 1906 366 milj. kg) maissi, vihannekset (38,7 milj. mk 1900), tupakka (½ milj. kg). Laajoista metsistä (n. 70 % alueesta) saatiin (1900) puuta 71 milj. mk:n, tärpättiä 41,9 milj. mk:n arvosta. Tuottoisa on myös karjanhoito. Vuorityö antaa marmoria ja rautaa. Teollisuus on verrattaiu alulla — väestöstä asuukiu ainoastaan 11 % kaupungeissa. Puuvillateollisuuslaitoksia 113 (1906); huomattava ou myös myllyteollisuus. — Pääkaupunki Atlanta. Muista ovat tärkeimmät: satamakaupuugit Savannah — 3:s Yhdysvaltain puuvillan-, 1:nen tärpättinvientipaikka — ja Brunswick sekä sisämaankaupunki Macon. G:n nyk. hallitusmuoto on v:lta 1877. V. 1907 hyväksyttiin yleinen kieltolaki G:ssa. — G. kuului niihin 13 valtioon, jotka 1776 julistautuivat riippumattomiksi, se on uiistä viimeiseksi asuttu; 1733 perusti Oglethorpe ensimäisen siirtolan. V. 1752 G. korotettiin siirtomaaksi; 1861 se liittyi etelävältioihin, kärsien sitten paljon orjain vapautussodasta. *E. E. K.*

Georgian kieli ks. Gruusian kieli ja kirjallisuus.

Georgica *[-ō'-]* (lat., < kreik. *geōrgo's* = maamies), Vergiliuksen (ks. t.) opetusrunoelma maanviljelyksestä.

Georgiini *(Dahlia variabilis)*, koristuskasvina yleisesti viljelty mykerökukkainen. Tuotiin 1789:n tienoissa Meksikosta Eurooppaan, missä siitä on kehitetty muutamatuhantinen joukko muunnoksia. Villillä kasvilla on keltaiset, torvimaiset kehräkukat ja punaiset, keltaiset tai valkeat kielimäiset laitakukat; viljeltyjen muotojen kukissa tavataan kaikki muodolliset värivivahdukset paitsi sinistä. Niiden mykeröt ovat tavallisimmin täytettyjä, s. o. kehräkukatkin ovat kielimäisiä. Nykyään ovat „kaktusdahliat" pitkine terineen ja verrattain harvakukkaisine mykeröineen suurimmassa suosiossa. Kasvilla on silmulliset juurimukulat, joista sitä lisätään, ja joita Meksikossa käytetään ravintona. — Toinen viljelty laji on *D. imperialis*, joka tulee aina 3 m korkuiseksi ja jolla on isot, liljamaiset valkeat laitakukat. *(J. A. W.)*

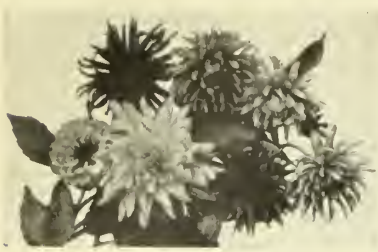

Georgiineja.

Georgios Akropolites *[-ō'r- -li'tēs]* (1217-82), bysant. historiankirjoittaja ja valtiomies, sepitti teoksen („Khronike syngraphe"), jossa kuvailee aikoja Konstantinopolin joutumisesta „latinalaisten" valtaan 1204 bysanttilaisten keisarikunnan uudestaelpymiseen saakka 1261 (1203-61). Teos on historiallisena lähteenä arvokas, syystä että tekijä suureksi osaksi kertoo tapauksista, joissa itse on esiintynyt toimivana henkilönä. G:n historiateoksen ynnä hänen vähemmät kirjoitelmansa on julkaissut A. Heisenberg (2 osaa) 1903. [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Kedrenos *[-ō'r- -no's]*, bysant. kronikankirjoittaja, sepitti 11:nnen vuosis. lopulla tai 12:nnen alussa „maailmankronikan", joka alkaa maailman luomisesta ja päättyy v:een 1057. Teos, epäitsenäinen kompilatsioni, on julkaistu kokoelmassa „Corpus scriptorum historiæ byzantinæ". [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Lusavoritš ks. Gregorius Lusavoritš.

Georgios Monakhos *[-ō'r- -o's]* (Hamartolos), bysant. kronikankirjoittaja, sepitti keisari Mikhael III:n aikana (842-867) „maailmankronikan", joka alkaen Aatamista ulottuu v:een 842 j. Kr., mutta johon myöhemmin on lisätty useita eri jatkoja (kauimmas ulottuva v:een 1143). Tällä munkkeja varten ja luostarihenkeen toimitetulla teoksella on ollut suunnattoman suuri vaikutus: se on ollut myöhemmän bysanttilaisen kronikkakirjallisuuden perustana ja on levittänyt historiallisen tietämyksen ensi alkeet slaavilaiseen maailmaan. G:n teoksen on julkaissut C. de Boor (2 osaa) 1904. [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Pakhymeres *[-ō'r- -me'-]* (1242-n. 1310), bysant. kirjailija, kuvaili laajassa historiateoksessa omaa aikaansa (1255-1308), pannen suurta huomiota dogmaattisiin riitoihin. Sen ohella hän on sepittänyt joukon runoja, retorisia ja filosofisia kirjoitelmia y. m. G:n historiateos on julkaistu kokoelmassa „Corpus scriptorum historiæ byzantinæ". [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Pisides *[-ō'r- -i'dēs]*, bysant. runoilija, joka eli keisari Herakleioksen (610-641) aikana. Hän on sepittänyt joukon muodoltaan eteviä runoelmia, joissa käsittelee osaksi oman aikansa valtiollisia tapauksia, osaksi filosofis-teologisia aiheita (esim. oppirunoelma „Heksaemeron"), epigrammeja y. m. G:n teokset ovat julkaistuina m. m. Mignen „Patrologia græca"ssa. [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Synkellos *[-ō'r-]*, bysant. kronikankirjoittaja, toimi Konstantinopolin patriarkan Tarasioksen (784-806) sihteerinä. G. on sepittänyt kronikkateoksen („Ekloge khronographias"), joka alkaa maailman luomisesta ja ulottuu keisari Diocletianukseen saakka (284 j. Kr.). G:n teos on m. m. julkaistu kokoelmassa „Corpus scriptorum historiæ byzantinæ". [Krumbacher, „Geschichte der byzantinischen Litteratur."] *E. R-n.*

Georgios Trapezuntios *[-ō'r- -u'-]* (n. 1395-1484), kreik. humanisti, tuli n. 1430 Italiaan, pääsi paavin sihteeriksi sekä toimi retoriikan ja filosofian opettajana m. m. Roomassa. Myöhemmin hän eleli ahtaissa oloissa, kääntäen latinankieleen ja varustaen selityksillä kreikkalaisten klassikkojen, varsinkin Aristoteleen teoksia. *E. R-n.*

Geosentrinen (kreik. *gē* = maa, ja lat. *centrum* = keskus), maakeskinen, maan keskipisteeseen jossain suhteessa oleva. — 1. Taivaankappaleen geosentrinen paikka, ks. Maakeskinen. — 2. Geosentrinen latitudi, ks. Latitudi. — 3. Antiikkinen geosentrinen maailmanjärjestelmä, ks. Ptolemaios.

Geostatiikka (kreik. *gē* = maa, ja *statikē'* = tasapaino), oppi kiinteiden kappaleitten tasapainosta.

Geosynklinaali ks. Poimuvuoret.

Geotektoniikka ks. Geologia.

Geotermiikka (kreik. *gē* = maa, ja *thermo's* = lämmin), oppi maan lämpösuhteista. Vuorokautiset ja vuotuiset lämmönvaihtelut tuntuvat korkeintaan n. 20 metriä maanpinnasta alaspäin. Tästä n. s. neutraalisesta tasapinnasta syvemmälle mentäessä lämpötila kohoaa, kuten on huomattu kaikissa kaivos- ja tunnelitöissä sekä syväkairauksissa. Tuo kohoaminen ilmaistaan n. s. geotermisellä mitalla, mikä merkitsee metreissä sitä väliä, joka on mentävä syvyyttä kohti, jotta lämpötila kohoaisi 1°C. Se vaihtelee eri seuduissa suuresti, ollen erittäin pieni vulkaanisissa seuduissa (alle 10 m), joissa siis lämpötilan kohoaminen on nopein, suuri taas etenkin suurien järvien tai merien läheisyydessä (aina 70 m). Keskimääräiseksi arvoksi geotermiselle mitalle on saatu 33 m. Kuu lämpö näin kohoaa, täytyy jo 60 à 100 km syvyydessä niin

korkean lämpötilan vallita, että kaikki kivennäisaineet siellä ovat sulassa olomuodossa (2,000-3,000°C), n. s. magmana (ks. t.). Vielä syvemmällä kohoaa lämpötila siitäkin, ja nykyään pitävät useimmat tutkijat (Arrhenius y. m.) todennäköisenä, että maan sisus on kaasumaisessa olomuodossa. *P. E.*

Geoterminen syvyysaste l. Geoterminen mitta ks. Geotermiikka.

Geotermometri (kreik. *gē* = maa, ja termometri, ks. t.), maankuoren eri syvyyksillä vallitsevan lämpötilan määräämiseksi suunniteltu lämpömittari. G. on erimuotoinen sen mukaan, millä syvyydellä se on tarkoitettu käytettäväksi. Siinä on astia (elohopean sisältävä ontelo) laajempi kuin tavallisessa lämpömittarissa. Tämä estää ne erilaiset lämpötilat, jotka mahdollisesti vallitsevat lämpömittariputken eri kohdilla maassa, tuntuvamman vaikuttamasta mittarin osoitukseen. Tällaisen lämpömittarin kapillaaripillissä oleva elohopea asettuu tosin hitaasti tasapainoon, mutta siitä on toiselta puolen se hyöty, että g:iä ylös otettaessa havainnon tekemistä varten elohopeapatsas ei myöskään aivan lyhyessä ajassa hievahda tuosta tasapainotilastaan. Maan ylimmän kerroksen (syvyys korkeintaan 25 cm) lämpötilaa mitattaessa käytetään g:iä, jonka putki tekee polven. Upotettuna vinosti maahan sen yläpuolinen maasta kohoava osa tulee vaakasuoraan asentoon, joten havainnonteko on mukavampi. Kun lämpötila on määrättävä syvemmältä kuin 25 cm, lasketaan maahan putki, jota myöten g:n voi helposti laskea ja nostaa. 0,25-1 m syvyydellä havaintoja tehdessä käytetään saviputkia, 1 m syvemmällä uushopeaputkia. Jos syvyys on 25:tä cm:iä suurempi pannaan lämpömittari pyöreään, onttoon puusauvaan ja astia ympäröidään asbestivillalla sekä kuparikupukalla. Syvien perausreikien lämpötilaa tutkittaessa käytetään g:iä, jonka kapillaaripilli päättyy terävään, avonaiseen kärkeen. Tästä elohopea vuotaa ulos, kun lämpötila tarpeeksi nousee. Nostettaessa g:iä ylös kylmempään ulkoilmaan elohopea vetäytyy kokoon. Lämmittämällä sitä uudestaan, kunnes elohopea on juuri juoksemaisillaan kärjestä ulos, ja vaarinottamalla missä lämpötilassa se tapahtuu, saa tietää, mikä oli korkein lämpötila porausreiässä. *U. S:n.*

Geotropismi (kreik. *gē* = maa, ja *tropē* = käänne), *kasvit.*, se kasvinosien ominaisuus, että ne painovoiman suuntaan nähden asettuvat määrättyihin tasapaino-asemiin. Vaakasuoraan asetettu pääjuuri alkaa kasvaa alaspäin, se on positiivisesti geotrooppinen, maahakuinen, jotavastoin varsi, joka on negatiivisesti geotrooppinen, maapakoinen, kääntyy ylöspäin. Eräät kasvinosat, esim. monet juurakot, asettuvat poikittain l. transversaalisesti geotrooppisia, toiset taas, esim. juuren haarat, muodostavat sen kanssa määrättyjä kulmia, jotka ovat sitä suurempia kuta lähempänä maanpintaa haarat ovat. Että nämä käyristymisliikkeet ovat painovoiman aikaansaamia, näkyy siitä, että ne jäävät tapahtumatta, jos kasvi kiinnitetään hitaasti pyörivään kohtisnoraan levyyn, jolloin painovoiman määräsuuntainen vaikutus niihin on poistettu. — Geotrooppisia liikkeitä toimittavat yleensä kasvin kasvavat osat. *J. A. W.*

Geotrupes ks. Sittiäiset.

Gepardi *(Cynailurus jubatus)*, kissan heimoon kuuluva, Afrikan aroilla ja Lounais-Aasian vuoristoissa elävä petoeläin. Ulkomuodoltaan se muistuttaa sekä kissaa että koiraa, jälkimäistä esim. pitkiltä raajoiltaan ja kynsiltään, joita eläin ei voi täydelleen vetää nahan sisään, niinkuin muut kissaeläimet. Gepardin pituus on 2 m, josta häntä 75 cm. Ruumis on väriltään kellanruskea, tummapilkkuinen, alapuolelta vaalea. Jo sangen varhain on Persiassa ja Intiassa kesytetty gepardeja antilooppimetsästystä varten. *E. W. S.*

Gepardi.

Gephyrei, ainoastaan meressä elävä matoryhmä, jota voisimme nimittää pullomadoiksi niiden pullon- tai makkaramuotoisen ruumiin mukaan. Pullomadot muistuttavat sukamatoja, mutta niillä on ainakin täysikasvuisina, niveletön ruumis ja yhtenäinen, väljä ruumisonteloon. Erotetaan kaksi lahkoa, *G. chætiferi;* matoja, joilla on sukasia, ja *G. inermes:* matoja, joilla niitä ei ole. Edelliseen kuuluvalla *Echiuridæ*-heimolla on omituinen lapionmuotoinen, toisinaan kaksihaarainen, usein 5-10 kertaa koko eläintä pitempi pääliuska. Tähän kuuluvat lajit *Echiurus Pallasii* ja *Bonellia viridis;* jälkimäinen huomattava suvullisesta kaksimuotoisuudestaan: naaras on 5-8 cm pituinen, viheriä pussi, jonka päästään kaksihaarainen pääliuska on 20-30 cm pitkä, koiras on vain n. 1 mm pituinen ja elää loisena naaraan etusnolessa, josta se hedelmöittämistä varten vaeltaa munatorveen. Jälkimäiseen lahkoon kuuluvalla *Sipunculidæ*-heimolla on suun ympärillä sisäänvedettävä tuntolonkerokiehkura, joka kuitenkin *Priapulidæ*-heimossa puuttuu. Näitä on esim. Suomenlahdessakin verr. harvinaisena tavattava *Halicryptus spinulosus*, 2-3 cm:n pituinen mato. *E. W. S.*

Gepidit, germaanilainen, gootinsukuinen heimo, joka ensin (n. 250) mainitaan Veikselin varsilla, sitten asui alisen Tonavan seudulla ja oli Attilan vallan alainen. Hunnilaisvallan hajottua tuli g:ien mahtavin aika, jolloin Itä-Rooma maksoi heille lunnaita, mutta 489 itägootit Italiaan mennessään tuottivat heille tappion ja 566 langobardien kuningas Alboin perinpohjaisesti voitti heidän kuninkaansa Kunimundin, minkä jälkeen g. katoavat näkyviltä.

Geppart, Ezeehias ks. Gebhard, E.

Gera *[-ē-]* Reuss-Sehleizin ruhtinaskunnan pääkaupunki, Weisse Elsterin laaksossa; 46,909 as. (1905). Rautateitten risteyskohta. V. 1608 perustettu lukio, korkeampi kauppakoulu, vuorityö- y. m. teknillisiä oppilaitoksia. Varsinkin kutomateollisuus hyvin merkittävä. Mainittakoon myös nahka- ja tupakkatavaroiden, sorttoy m. koneiden valmistus. Kauppapuntarhain ja

kukkaisistutusten tuotteet huomattavat. — G:n ovat luultavasti slaavilaiset sorbit perustaneet. 30-vuotisessa sodassa sen 1639 hävittivät ruotsalaiset. *E. E. K.*

Geranium ks. Kurjenpolvi.

Geranium-öljy, kaupassa käypä eetterinen öljy, jota saadaan joko *Pelargonium roseum*ista ja muista etelä-ranskalaisista ja algerialaisista *Pelargonium*-lajeista tai Turkissa kasvavasta *Andropogon Schœnanthus* heinästä. Käytetään hajuvesien valmistukseen. *Edv. Hj*

Gérard *[žerā'r]*, Étienne Maurice, kreivi (1773-1852), ransk. marsalkka, otti v:sta 1791 lähtien osaa vallankumouksen ja Napoleonin sotiin, yleni 1806 brigadi- ja 1812 divisioonakenraaliksi Venäjän sodassa, jossa hän paluuretkellä taitavasti johti suuren armeian takajoukkoja; otti vv. 1813-14 erittäin kunniakkaasti osaa taisteluihin Saksassa (varsinkin Bautzeniu tappeluuu) ja Ranskassa; liittyi Napoleoniin tämän palattua Elbasta (1815); Lignyn voitto (16 p. kesäk. 1815) on luettava hänen ansiokseen; valittiin 1822 ja 1827 edustajakamariin, jossa liittyi vapaamieliseen vastustuspuolueeseen; oli 1830 sotaministerinä ja ylennettiin marsalkaksi; 1831 ja 1832 hän johti sitä ransk. sotajoukkoa, joka karkoitti hollantilaiset Belgiasta; tuli 1833 päärien kamarin jäseneksi ja oli 1834 sota- ja pääministerinä. *J. F.*

Gérard *[žerā'r]*, François Pascal Simon (1770-1837), ransk. taidemaalari, Davidin oppilas ja hänen klassillisen suuntansa jatkaja. Herätti huomiota hyvin sommitellulla „Belisarius" tauhullaan (1795, Pietarissa) ja saavutti yleisön suosion tyhjän äitelällä ja teennäisellä kuvallaau „Amor suutelee Psykheä" (1798, Louvren museossa), jonka tapaisia akateemisia maalauksia edelleen ovat m. m. „Neljä ikäkautta" (1806, Napolissa), „Homeros", „Daphnis ja Chloe" ja „Corinua". G:n isoilla historia- ja sotakuvilla Napoleon I:n ja restauratsiouin ajoilta ei, sivistyshistoriallista puolta lukuunottamatta, ole erinäistä taidearvoa, jotavastoin G. kätevänä muotokuvaajana loi parhaansa (esim. „Miniatyyrimaalaaja Isabey tyttärineen", 1796, Louvressa). Hänen lukuisista arvohenkilöiden muotokuvistaan, joissa hän, luopuen Davidin demokraattisen yksinkertaisesta tyylistä, käytti loisteliaan upeata ylimystyyliä van Dyckiä muistuttaviue pylväineen ja verhoineen, mainittakoon erittäin m:me Récamier, m:me Lætitia, Napoleon I ja Aleksanteri I. G. oli aikausa muotimaalari ja sai paroonin arvonimen. [„Œuvres de baron F. G." julk. Adam (3 osaa, 1852-57) ja Ch. Ephrussi, „Gaz. d. beaux-arts" (1890).] *E. R-r.*

Gerard *[-ā-]*, Nikolai Nikolajevitš (s. 1838), Suomen keuraalikuvernööri, ven. virkamies, tuli suoritettuaan lainopilliset opintonsa Pietarin yliopistossa ja palveltuaan tuomarinviroissa Pietarissa ja Varsovassa, 1882 Venäjän senaatin kassatsionidepartementin jäseneksi sekä valtakunnanneuvoston siviili- ja kirkollisdepartementin puheenjohtajaksi 1900. Kun v:n 1905 lopulla suurlakon jälkeen Pietarissa tapahtui käänne Suomea kohtaan noudatetussa politiikassa suopeampaan suuntaau, määrättiin G. ruhtinas Obolenskijn jälkeen Suomen keuraalikuvernööriksi ja osoittikiu tässä toimessa todellista pyrkimystä edistää maamme etua ja tarkkaan noudattaa toiminnassaan lakia ja oikeutta. Mutta juuri tämä G:n käytös herätti suomivihollisissa piireissä keisarikunnassa suurta tyytymättömyyttä häntä vastaan, ja kun taantumus pian jälleen yhä enemmän nosti päätänsä, sai G. 15 p. helmik. 1908 eron keuraalikuvernöörinvirastaan, jättäen täällä jälkeensä kunnioitetun ja kaivatun muiston.

Gérard de Nerval *[žerā'r də nerva'l]*, ransk. kirjailija, ks. Nerval ja Labrunie.

Gerasa, muinoin kaupunki Palestiinassa itäpuolella Jordania Jabbokiu erään lisäjoen varrella, vielä vanhan ajan lopulla kukoistava, nyk. tšerkessien asuttama kylä Džeraš. Roomalaisajalta on säilynyt laajoja raunioita (muureja, torneja, pari temppeliä, kylpimöitä, yksityisrakennuksia y. m.). vrt. myös Dekapolis. *K. J. H.*

Gerber, Karl Friedrich von (1823-91), saks. oikeustieteilijä ja valtiomies, tuli 1843 lakit. tohtoriksi, 1846 ylim. professoriksi Jenaan, 1847 saksalaisen oikeuden vakin. professoriksi Erlangeniin, 1851 professoriksi ja yliopiston kansleriksi Tübingeniin, 1862 prof. Jenaan, 1863 prof. Leipzigiin, jossa 1871 kultusmiuisteriksi. Kirjoittauut: „Das wissenschaftliche Prinzip des gemeinen deutschen Privatrechts" (1846); „System des d. Privatrechts" (1848-49); „Über öffentl. Rechte" (1852); „Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts" (1865) y. m.; perusti Jheringin kanssa 1856 „Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen röm. uud deutsch. Privatrechts". *K. H-a.*

Gerbert, arkkipiispa, ks. Sylvester II.

Gerbert, Martiu (1720-93), saks. musiikkihistorioitsija, St. Blasieniu luostariu johtaja. G. kokosi Saksan, Ranskan ja Italian luostarikirjastoista suuren joukon keskiaikaisia, musiikkia koskevia käsikirjoituksia ja julkaisi ne 1784 nimellä „Scriptores ecclesiastici de musica sacra". Tämän suuriarvoisen lähdeteoksen jatkona ovat Coussemakerin julkaisut. *I. K.*

Gerhard *[gērhart]*, Johann (1582-1637), saks. luterilainen teologi. G., joka ensin työskenteli käytännölliskirkollisella alalla, kohoten 1615 Koburgin kenraalisuperintendentiksi, siirtyi 1616 Jenaan professoriksi ja pysyi tässä toimessa kuolemaansa asti. Nuoruudessaan hän sai syviä vaikutelmia Johan Arndtilta (ks. t.) ja kirjoitti tämän hengessä arvokkaan hartauskirjan „Meditationes sacræ" (1606). Myöhemmin tultuaan puhdasoppisuuden tukipylvääksi hän arkana oikeauskoisuudestaan erosi kaikista, joilla ei ollut virheetöntä puhdasoppisuudeu mainetta, m. m. opettajastaan Arndtista. Tältä ajalta on hänen myöhempi hartauskirjansa „Exercitium pietatis" (1612), joka ei kuiteukaan ole aikaisemman arvoinen. Molemmat nämät teokset ovat jo aikaisin suomeksi käännetyt. G:n dogmaattinen pääteos on „Loci communes theologici" (9 nid. 1610-22, viim. pain. 1863-95), luterilaisen puhdasoppisuuden klassillinen teos, jossa tämän aatesuunnan sekä valo- että varjopuolet selvästi tulevat näkyviin. Katolilaisia vastaau kohdistui hänen suuri teoksensa: „Confessio catholica" (4 nid. 1634-37). Hallitsijansa neuvonantajana G:lla oli tavaton vaikutus aikakautensa kirkkopolitiikkaan. [Trœltzsch, „Vernunft und Offenbarung bei Johann Gerhard

und Melanchtou" (1891); Hupfeld, „Die Ethik Johann Gerhards"(1908).] *E. K-a.*

Gerhard l. Gert III Suuri (n. 1290-1340), Holsteinin kreivi, sanotaan uuorena eläueen köyhyydessä ja olleen määrättynä hengelliseen säätyyn. V. 1316 hän Eerik Menvedin liittolaiseua taisteli Brandenburgia vastaan; 1326 Valdemar III:n tullessa Tanskan kuninkaaksi G., joka oli häneu enonsa, tuli valtiouhoitajaksi ja sai Etelä-Jyllannin perittäväksi lääniksi. Sittemmin hän sai myöskin suuria alueita Pohjois-Jyllannissa pantiksi hallitukselle antamistansa laiuoista. Saksalainen sortovalta aikaausai kuiteukin kapinayrityksiä, joita G. turhaan koetti tukehuttaa. Yöllä huhtik. 1 p. vasten 1340 tanskal. ritari Nils Ebbesen Randersin kaupuugissa surmasi G:n äkkiylläköllä. *K. G.*

Gerhardt *[žerā'r]*, Karl Friedrich (1816-56), ransk. kemisti, 1844-48 professorina Montpellier'ssa, eli sitten Pariisissa, tuli 1855 professoriksi syntymäkaupunkiinsa Strassburgiin, jossa hän seur. v. kuoli. Hän on maamieheusä ja aikalaisensa Laurent'in kanssa suuresti vaikuttanut kemiallisen katsantokauuan muuttamiseen dualistisesta unitaariseen käsityskantaan. Orgaaniseu kemian alalla hän koetti yhdistää silloin vastakohdaksi toisilleen asetetut radikaali- ja substitutsioniteoriat, ja oli varsiuaisen tyyppiteorian esittäjä. Häu teki selvän erotuksen molekyli-, atomi- ja ekvivalenttikäsitteideu välillä, joila alalla suuri epäselvyys silloin oli olemassa. Tästä oli m. m. seurauksena, että hapen ja hiilen atomipaiuot tulivat entisiin verraten kaksinkertaisiksi, ja vasta tämän kautta atomiarvo-käsite selvemmin esiintyi. G:n tärkeimmät kirjalliset teokset ovat „Préeis de ehimie organique" (1851-55) ja „Précis d'analyse ehimique" (1855). *Edv. Hj.*

Gerhardt *[-ē-]*, Paulus (1607-76), saks. virsirunoilija; tuli 1651 Mitteuwaldin (Markissa) rovastiksi ja 1657 Berliinin Nikolaiukirkon diakouiksi; kun G. ei voinut, vakaumustaan loukkaamatta, noudattaa erästä ediktiä, jonka suuri vaaliruhtinas oli julkaissut uskonuollisten riitojen ehkäisemiseksi, täytyi häuen 1666 luopua virastaau; 1669 G. kutsuttiin arkkiteiuiksi Lübbeniin, jossa kuoli. G:n virret ovat protestanttisen virsirunouden helmiä; kristilliseu tuuteen syvyys, avoin silmä kaikelle tosi-iuhimilliselle, terve ja tosirunolliueu luounontajunta sekä muodon selvyys ja kauneus ovat hänen runoutensa pääpiirteitä. Ensimäineu kokoelma G:n virsiä (120 virttä) ilmestyi nimellä „Haus- u. Kireheulieder" (1666); uuden laitoksen toimitti Waekernagel (1843) ja hist.-kriitillisen laitoksen Bachmann (1866); G:n virsiä on otettu kaikkien protestanttisten kirkkojen virsikirjoihin (nyk. suomalaiseen 12). [Gödeke, „Gruudriss".] *K. Ö.*

Géricault *[žerikō']*, Jeau Louis André Théodore (1791-1824), ransk. taidemaalari, Carle Veruet'n ja Guérin'in oppilas. G. on klassillisuuden vastustaja ja Ranskau naturalistis-romanttisen suunnan esitaistelija. Antiikkisteu aiheiden ja plastillisen levou sijaan G. asetti taiteensa päämääräksi uykyelämän ja intohimou esittämisen, koettaen saada esille liikuutoa ja koloristista vaikutusta, samalla kuiu häu, kyllästyneenä perinnäisiiu kauueustyyppeihin, mielellään esitti eriskummallisia ja kamalia aiheita. Häneu aikaisimpia, erittäiu reippaasti ja rohkeasti tekemiääu maalauksia ovat ratsukuvat „Chasseur à cheval" (1812) ja „Haavoittunut kyrassieeri" (1814, mol. Louvren museossa). V. 1817 G. matkusti Italiaan, jossa tutki Michelangeloa ja etupäässä Caravaggiota, laatien samalla erinomaisia luounoksia rajuliikkeisiin eläinkuviiu (varsinkiu hevoskuviin). Palattuaau Pariisiin hän valmisti todellisuudesta saamansa aiheen mukaan ison maalaukseu „Medusa laivan haaksirikkoutuneet" (1819, Louvressa), joka herätti huomiota hirmuisella aiheellaan ja esitystapansa häikäilemättömyydellä, joskin kuva nykyään tuntuu verrattaiu sävyisältä „koulu"-tuotteelta. Tämän jälkeen seuranneen Englannissa oleskelunsa aikana G. rupesi Charlet'n vaikutuksen alaisena tekemään kivipiirroksia ja maalasi kansanelämää ja urheilukuvia (esim. „Kilparatsastus Epsomin luona", 1821, Louvressa). G. kuoli tapaturmaisesti (pudottuaan ratsun selästä) ainoastaan 32-vuotiaana, ehtimättä läheskääu toteuttaa häneen kiinnitettyjä suuria toiveita ja saavuttamatta taiteessaan sitä persoonallista erikoisleimaa, joka ilmeui vasta Ranskan romantiikan varsinaisen alkajan Delaeroix'n maalauksissa. [Ch. Blauc (1845), Ch. Clément (1879) ja L. Rosenthal (1906).] *E. R-r.*

Gerick, Hannu (k. 1541), seikkailija, jonka Preussin herttua Albrekt 1540 lähetti Suomeen, m. m. Eerik Flemingin luo, tarkoituksessa aikaausaada kapinaa Kustaa Vaasaa vastaau. G. joutui kiiuni, kidutettiiu tunnustukseeu ja kuoli seur. v. vankeudessa. [K. Grotenfelt, „Hannu Geriekin lähetys Suomeen v. 1540" (Hist. Arkisto XII).]

Gerilla-sota (esp. *guerilla*), partio- l. sissisota.

Gerknäs ks. Kirkniemi.

Gerlach, Andreas Christian (1811-77), saks. eläinlääkäri, v:sta 1848 Berliiniu eläinlääkärikoulun opettaja, v:sta 1859 Hannoverin eläinlääkärikoulun professori ja johtaja, josta toimesta kuiteukin 1870 siirtyi takaisin Berliiniu kouluu johtajaksi. Häu kehitti tuntuvasti molempia kouluja sekä laajensi opetusta etenkin patologisessa auatomiassa, fysiologiassa ja histologiassa. Hän on edistänyt tiedettä monilla julkaisuillaau (ruttotaudeista, eläiuloisista, lihantarkastuksesta y. m.) sekä laatinut oppikirjan kotieläinteu yleisessä sairaauhoidossa ja käsikirjan oikeuseläinlääkeopissa. G. oli avustanut ja julkaissut „Mitteilungen aus der tierärztliehen Praxis im preussischen Staat" ja toimitti sarjaa „Archiv für wissensehaftliche uud praktische Tierheilkuude". *Kp.*

Gerland *[gĕrlant]*. Georg (s. 1833), saks. maan- ja kansatieteilijä; v:sta 1875 Strassburgin yliopiston professori ja seu ohella v:sta 1903 siellä olevan seismologiseu keskusaseman johtaja. Kirjoittanut m. m. 5:uneu ja 6:nuen osan Waitzin julkaisemaan teokseen „Anthropologie der Naturvölker", jotka osat käsittelevät Austraalian saaristou kansoja. Toimittanut Berghausiu fysikaalisen kartastou kausatieteellisen osan. Julkaisee v:sta 1887 „Beiträge zur Geophysik" sekä v:sta 1892 valtionmaitten maantiedettä koskevia kirjoitelmia. *W. S-m.*

Germaania, roomalaisteu Saksalle autama nimitys; heidän käsityksensä mukaau G. ulottui

Tonava-joesta etelässä Pohjanmereen ja Itämereen pohjoisessa, ja Rein-joesta lännessä Veikselin seuduille idässä. *K. G.*

Germaanilaiset ks. Germaanit.

Germaanilaiset kielet, jotka erityisenä ryhmänä liittyvät indoeurooppalaiseen kielikuntaan, ovat saaneet oman leimansa semminkin erinäisten konsonanttien muuttumisen (n. s. germaanisen ääntéensiirtymisen) kautta. Germaanilaiseen kieliryhmään kuuluu — paitsi useita aikaisin hävinneitä, vähän tunnettuja kieliä (longobardein, burgundein y. m.) 1) itägermaanilaisena haarana: gootinkieli, 2) pohjoisgermaanilaisena haarana: skandinaaviset kielet (ruotsin, tanskan, norjan ja islannin kieli) sekä 3) länsigermaanilaisena haarana: englannin, friisin, alafrankin l. alankomaitten ja saksan kieli (ylä- ja alasaksa). Tämän ryhmityksen sijasta käytetään toisinaan kaksijakoa, gootin kieli ja skandinaaviset kielet kun muutamain yhtäläisyyksien perustalla yhdistetään yhteiseksi itägermaanilaiseksi haaraksi. Varhaisimmat kielelliset muistomerkit n. s. alkugermaanilaiselta ajalta, jolloin kieli oli verrattain yhtenäistä eikä ollut kehittynyt eri kielihaaroiksi, ovat suomalaisissa kielissä säilyneet vanhat germaanilaiset lainasanat, useat lyhyet kivikirjoitukset (n. s. riimukirjoitukset) sekä roomalaisten kirjailijain mainitsemat germaanilaiset ominaisnimet. Ensimäinen kirjallinen lähde on goottilainen raamatunkäännös 4:nneltä vuosis. j. Kr. — Esityksiä germaanilaisen kielitieteen eri aloilta, germaanilaisesta mytologiasta, taiteesta, oikeudesta y. m. on Hermann Paulin julkaisemassa kokoomusteoksessa „Grundriss der germanischen Philologie" (2:nen pain. 1896-1909). Kaiken germaanilaisen kielitieteen alalla ilmestyvän kirjallisuuden luettelee vuosittainen julkaisu „Jahresberichte über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie". [R. Loewe, „Germanische Sprachwissenschaft" = „Sammlung Göschen" N:o 238).] *H. S-hti.*

Germaanit, useiden toisilleen läheltä sukua olevien kansojen, kuten saksalaisten, hollantilaisten, englantilaisten ja skandinaavilaisten yhteisnimi. Alkuaan germaaneilla eli garmaaneilla tarkoitettiin belgialaista kelttiläisryhmää, joka asui keskisen Maasin varrella. Tämän nimen, joka ehkä merkitsi rajanaapuria, antoivat kelttiläiset sittemmin myöskin Reinin takaisille nykyisten saksalaisten esi-isille, jotka ottivat haltuunsa belgialais-kelttien entiset asuma-alat. Kreikkalaiset maantieteenkirjoittajat eivät osanneet erottaa toisistaan kelttejä ja germaaneja. Sitävastoin nimittivät roomalaiset jo ennen Kr. s. germaaneiksi nykyisten saksalaisten, friisiläisten, englantilaisten ja skandinaavilaisten esisiä. G. ovat haara laajaa indo-eurooppalaista heimokuntaa (ks. Germaaniset kielet). Milloin he ovat erkaantuneet toisista indoeurooppalaisista, ei voida sanoa. Heidän vanhin asuma-alansa on nähtävästi ollut Oderin ja Veikselin välillä; heidän länsi- ja eteläpuolellaan asni kelttiläisiä kansoja. Viimeisinä vuosisatoina e. Kr. he ottivat haltuunsa kelttiläisten entiset asumasijat Reinin itä- ja Tonavan pohjoispuolella. Neljännellä vuosisadalla e. Kr. on germaaneja jo Elben suulla. *J. J. M.*

Roomalaiset tulivat ensi kerran tekemisiin g:ien kanssa kimbrein ja teutonein hyökätessä 113 e. Kr. Rooman alueelle. Cæsar meni vv. 55 ja 53 ensinnä Reinin yli Germaaniaan; Drusus levitti sotaretkillään Rooman valtaa Reinin itäpuolelle, mutta Arminiuksen (ks. t.) Varukselle Teutoburgin metsässä v. 9 j. Kr. tuottama tappio merkitsi tämän valloituksen menettämistä. Sitten oli ajoittaisin Rooman vallan alla ainoastaan n. s. Agri decumates, „kymmenysmaa", g:ien alueen lounaisin kulma ylä-Reinin ja ylä-Tonavan välissä. Vanhimpina aikoina g. olivat jaettuina lukuisiin pikku heimoihin, jotka yhteisestä sukuperästä huolimatta usein olivat taistelussa keskenään. Semmoisia olivat esim. khaukit, kheruskit, khatit, sigambrit, kimbrit, bataavit, friisit, markomannit, sveevien monet heimot y. m. Tämmöisinä esiintyvät meille g. vielä Taeituksen kuvauksessa Germaaniasta; kuitenkin hän sanoo heidän jakaantuneen kolmeen pääryhmään: ingevonit meren rannalla, herminonit keskellä ja istevonit. Mutta 3:nnen vuosis. alkupuolella syntyy hajanaisten pikku heimojen sijaan suurempia kansainliittoja, jotka tietysti paljoa suuremmalla voimalla kuin nuo ensinmainitut voivat ahdistaa Rooman vallan rajamaakuntia. Näitä kansainliittoja ovat: gootit idässä, Mustan-meren pohjoispuolelta Itämereen asti; saksit keskellä Weser-joen ympärillä, josta leviävät Elbeen asti; frankit lännessä ala-Reinin seuduilla, käsittäen entiset khatit, kheruskit, bataavit y. m.; alamannit etelässä keskisen Reinin vieressä, entisessä kymmenysmaassa. Rooman keisariajan loppuhistoria on suureksi osaksi taistelua näitä liittokuntia vastaan rajojen turvaamiseksi, kunnes kansojen aallot lopuksi murtavat sulut ja suuri kansainvaellus (ks. t.) tekee lopun Rooman maailmanvallasta.

G:ien elinkeinot ja tavat siihen aikaan kun he tulivat yhteyteen roomalaisten kanssa, olivat alkuperäisiä ja yksinkertaisia. Maassa, joka vielä silloin suureksi osaksi oli metsien peittämää, elivät heimot toisistaan erillään. Elinkeinoina oli niillä etupäässä karjanhoito, johon kuitenkin maanviljelys oli yhdistettynä, ja metsästys. Maaomaisuus oli osaksi yhteismaata *(almend)*, jota joka vuosi jaettiin uudestaan; kuitenkin tunnettiin myöskin yksityisomistusta. Kaupunkeja ei ollut. Pääpiirteinä g:ien luonteessa oli voimakas itsenäisyydentunne sekä sodanhalu. Avioliittoa pidettiin arvossa ja yksivaimoisuus oli tapana, tavat olivat puhtaat ja aviorikosta rangaistiin ankarasti, kuolemalla. Kiitettäviä ominaisuuksia oli heillä vieraanvaraisuus, uskollisuus ystäviä kohtaan ja urhoollisnus, moitittavia taipumus laiskottelemiseen ja mässäämiseen. Maan viljeleminen jätettiin orjain ja naisten tehtäväksi, jota vastoin vapaa mies käytti aikansa metsästykseen ja sotaretkiin. Nämätpä olivat heidän mielityönään, niillä naisetkin seurasivat mukana ja rohkaisivat kehoituksillaan ja pelottomuudellaan miehiä. Sanoopa Taeitus g:ien arvelevan, että „naisessa on jotain pyhää ja aavistavaa", josta syystä usein ennen sotaa kysyvät siitä papittariensa (l. nais-ennustajain) mieltä. Runoutta ja laulua he rakastavat ja ylistävät lauluilla kansansa esi-isiä ja muinaissankareita.

Yhteiskuntalaitos. Säätyjä oli alkuansa vain kaksi: vapaat miehet ja orjat. Jo

aikaisin muodostui kuitenkin kolmaskin kansanluokka: lampuodit, jotka olivat turpeeseen sidotut. Ainoastaan vapailla oli sananvalta kansankokouksissa, jossa päättivät yhteisistä asioista. Pienempiä hallintopiirejä olivat satakunnat *(cent)*, suurempia useista satakunnista yhdistyneet *gau* nimiset piirikunnat (ks. t.). Kansankokouksissa taivasalla valittiin vanhimmat, tuomarit ja papit; samoin valittiin niissä myöskin naineensa tai varakkuutensa tähden mainioista suvuista ruhtinaat eli herttuat, jotka olivat johtajina sotaretkillä ja joiden ympärille eri seurueita muodostui. Vanhimpina aikoina lienee ruhtinaan arvo ollut kerraksi suotu (esim. sodan ajaksi), mutta sittemmin kehittyi nimenomaan itäisillä germ. kansoilla, gooteilla y. m., pysyväinen kuningasarvo, joka kiintyi muutamiin ennen muita kuuluisiin sukuihin. Oikeutta istuttiin myöskin kansankokouksissa. Tavalliset rangaistukset vapaille olivat sakot, missä ei kuolemanrangaistus tullut kysymykseen. Murha rangaistiin alkuansa verikostolla, joka oli surmatun sukulaisten velvollisuutena; myöhemmin voitiin sekin lunastussakoilla sovittaa.

U s k o n t o. Tärkeimmät jumalat olivat: skand. Odin, saks. Wodan (Wuotan), joka alkuansa lienee ollut joku ilman (tuulen) jumala, „raivoava", vaan sitten käsitettiin korkeimmaksi jumalaksi ja voiton antajaksi sodassa, sekä skand. Tor, saks. Donar, „jyrisijä", ukkosen jumala. Sodan jumalana mainitaan skand. Tyr, saks. Tiu, jonka arvellaan olleen sama kuin muutamassa lähteessä mainittu Saxnôt (s. o. „miekkakumppani"). Wodanin puolisona esiintyy Frija (skand. Frigg). Tacitus kertoo eräästä meren rannalla palvellusta Nerthus nimisestä jumalattaresta, joka antoi kasvua ja satoa ja jonka kuvaa määrätyillä ajoilla kuljetettiin vaunuissa ympäri maata; tähän on verrattava skand. tarinain kertomuksia Njordin ja Freyn palveluksesta. Useain jumalain nimet ovat säilyneet vanhoissa germ. päivännimissä: engl. Wôdensdag, ruots. Onsdag, s. o. Wodanin päivä = keskiviikko; saks. Donnerstag, ruots. Torsdag, s. o. Donarin päivä = torstai; ruots. Tisdag s. o. Tiun päivä = tiistai. Näiden ohella mainitaan alempia jumal'olentoja, metsän ja veden haltioita, varsinkin naispuolisia, kääpiöitä, keijukaisia, myöskin vainajain henkiä, j. n. e. Jumalia palveltiin alkuaan pyhissä lehdoissa, sittemmin erittäin sitä varten rakennetuissa temppeleissä, ja heille omistettiin uhreja, myöskin ihmisuhreja. Etelägermaanilaisten kansain tullessa roomalaisten yhteyteen alkoi jo aikaisin heidän keskuuteen levitä kristillistäkin alkuperää olevia myyttejä ja lienevät nämät suuressa määrässä vaikuttaneet g:ien uskonnollisiin käsityksiin pakanuudenajan lopulla. [Tacitus, „Germania"; Zeuss, „Die Deutschen u. ihre Naehbarstämme"; Müllenhoff, „Deutsche Altertumskunde"; Dahn, „Geschichte der deutschen Urzeit"; Kaufmann, „Deutsche Geschichte bis auf Karl den Grossen"; Golther, „Handbuch der germanischen Mythologie"; Mogk, „Germanische Mythologie" (Paulin teoksessa „Grundriss der germanischen Philologie").] *K. G.*

German baptists *[dʒɔ̈mən bäptists]* (engl.), „saksalaiset baptistit" l. t u n k e r s (saks. *tunken* = kastaa), 1708 Saksassa muodostunut baptistilahko, siirtyi sitten Alankomaihin ja muutti 1719-29 Pohj.-Amerikkaan. Lahkolaiset käyttävät kasteessa kolmasti upottamista ja vihaavat kaikkea sivistystä.

Germanicus *[-ā'-]*, C æ s a r (15 e. Kr. - 19 j. Kr.), Nero Claudius Drusuksen (ks. D r u s u s 2) poika, keisari Tiberiuksen veljen- ja ottopoika. Saatuaan oivan kasvatuksen G. otti osaa Tiberiuksen sotaretkiin Germaaniassa, tuli konsuliksi 12 j. Kr. sekä nimitettiin Germaaniassa olevien sotajoukkojen ylipäälliköksi. Hän tunkeutui 14-16 voittoisasti Reinin yli Emsiin saakka ja voitti Arminiuksen (ks. t.) johtamat kheruskit, brukterit y. m. heimot kahdessa verisessä taistelussa. Roomassa G. vietti komean voittojuhlan kuljettaen Arminiuksen vaimon Thusneldan ja pojan Thumelicuksen riemusaattueessansa. Sitten Tiberius lähetti G:n Vähään-Aasiaan järjestämään sikäläisiä oloja. G. kuoli Antiokiassa 19 j. Kr., mikäli yleisesti luultiin Syyrian maaherran Cn. Calpurnius Pison myrkyttämänä. G. oli erittäin lahjakas ja monipuolinen sekä nautti yleistä suosiota. Hän esiintyi myös puhujana ja kirjailijana, toimitti m. m. hyvän käännöksen Aratoksen (ks. t.) Phainomena nimisestä teoksesta (julk. m. m. Breysig 1899). Avioliitossaan Agrippinan (vanh., ks. t.) kanssa G:llä oli monta lasta, joista Gaius Caligula (ks. t.) on tunnetuin. [Dahm, „Die Feldzüge des G. in Deutschland" (1902).] *K. J. H.*

Germanisches Museum ks. N ü r n b e r g.

Germaniseerata, saksalaistuttaa.

Germanismi, saksan kielelle ominainen sana tai sanontatapa, etenkin kun se ilmenee jossakin muussa kielessä. vrt. S v e t i s i s m i.

Germanisti, tiedemies, jonka erikoisena tutkimusalana on saksan kieli tai saksalainen kulttuuri.

Germaniumi, alkuaine, puolimetalli, kem. merkki Ge, at.-p. 72, hopean ja rikin ohella aineosana (noin 7 %) argyrodiitti mineraalissa, jota on löydetty ainoastaan Freibergissä Saksissa. Mendelejev oli 1872 alkuaineitten luonnollisen järjestelmän perustuksella ennustanut alkuaineen, jonka hän nimitti e k a s i l i s i u m i k s i. Kun Cl. Winkler 1886 löysi germaniumin, niin huomattiin sen ominaisuudet melkein aivan yhtäpitäviksi niiden kanssa, joita ekasilisiumille oli määritelty. *Edv. Hj.*

Germesir l. D e š t i s t a n (myös *Germsir* l. *Germasir*), „kuuma maa", Belutšistanin ja Persian rannikosta käytetty nimitys. G. on enimmäkseen suolakerrostuman peittämää hiekkaerämaata; ilmanala epäterveellinen. Asumukset sijaitsevat pienissä palmulehdoissa tahi ovat puutarhojen ympäröimät. *W. S-m.*

Germinal *[ʃermina'l]* (ransk. *germe* = itu), „itämiskuukausi", Ranskan vallankumouksen aikuisen kalenterin seitsemäs kuukausi; se käsitti aluksi 21 p. maalisk.—19 p. huhtik., sittemmin 22 p. maalisk.—20 p. huhtik. välisen ajan.

Germundö *[-ö]*, vanha herrastila Finströmissä, joka oli vanhempina aikoina läänitettynä Turun katolisille piispoille ja jonka sittemmin omisti usea aatelissuku, kuten Västgöte, Stålhandske, Footangel y. m. Viimeksi G. on ollut neljättä sataa vuotta Hausen-suvulla; tilalla on Ahvenanmaan paras puutarha (Bomarsundin sot.-lääkärin K. Hausenin perustama). *K. S.*

Gerok, K a r l (1815-90), saks. hengellinen ru-

noilija. Hänen tunnetuimpia runokokoelmiaan ovat „Palmblätter"(1857, suomenuettu), „Pfingstrosen" (1864). Niissä on runsaasti runollista havaitsemusta, kieli on lennokasta, joskus retorista. [F. Braun, „Erinnerungen an Karl G." (1891); A. Otto, „Karl Gerok" (1898).] *J. H-l.*

Gérôme *[žerō'm]*, Jean Léon (1824-1904), ransk. taidemaalari ja kuvanveistäjä. Delarochen ja Gleyren oppilas. Maalannut antiikkisia laatukuvia („Kreikkal. kukkotaistelu", „Phryne areiopagin edessä", „Augustuksen vuosisata", „Cæsarin kuolema" y. m.) ja etnografisia, etenkin itämaisia kansankuvauksia, joihin G. otti aiheet laajoilta matkoiltaan („Turkkil. teurastaja", „Arabialainen ja hänen hevosensa", „Vanki" y. m.), sekä myöskin historiallis-anekdoottisia kohtauksia („Ludvik XIV ja Molière", „Rembrandtin työhuone", „Kaksintaistelu naamiaisten jälkeen" y. m.). G:n maalaukset, joista parhaimmat ovat pientä kokoa, osoittavat harrasta tutkimusta ja objektiivista tarkkuutta ja ovat muodoltaan varmoja, mutta kuivanjärkeviä ja kylmiä sekä väritykseltään sileitä ja maalauksellista vaikutusta vailla. Myöhemmällä iällään G. toimi kuvanveistäjänä, jona hän on huomattavampi kuin maalarina, ja teki m. m. onnistuneita värillisiä veistoksia (esim. naiskuvapatsas „Tanagra" ja Sarah Bernhardt, mol. Luxembourgin museossa). G. tuli 1863 professoriksi „École des beaux-arts"iin, jossa A. Edelfelt oli hänen oppilaanaan. [Ch. Moreau-Vauthier (1905).] *E. R-r.*

Gerontit (kreik. *gerontes* = vauhukset), vanhinten neuvoston jäsenet. Homeroksen ruuoelmissa g:t ovat ylhäisiä ja eteviä miehiä (vauhoja tai nuoria), jotka kuningas kutsun neuvotteluun, kun tärkeät asiat ovat ratkaistavat. Historiallisena aikana geronttien neuvosto, gerusia, oli useissa ylimysvaltaisissa yhteiskunnissa, mink. Spartassa, Eliissä, Kreetan kaupungeissa, varsinaisena valtioneuvostona. Spartan gerusiassa oli 28 jäsentä, jotka kansankokous *(apella)* valitsi 60 vuotta täyttäneitten ylimyssukuisten miesten joukosta. Virka oli elinaikainen ja vastuuton (tilitön). Kumpaisellakin kuninkaalla oli neuvostossa yksi ääni. Gerusia valmisti kaikki kansankokouksessa käsiteltävät asiat, olipa sillä kuningas Theopompokseu aikuisen lain mukaan valta yksissä neuvoin kuninkaitten kanssa korjata kansankokouksen päätöksiä. Hallitustoimien yleinen johto oli gerusian ja eforien (ks. t.) hallussa; sitä paitsi gerusia hoiti rikosoikeutta. — Useissa Kreetan kaupungeissa gerontit valittiin virkavuoteusa suorittaneideu hallitusmiesten (kosmoi) joukosta. *O. E. T.*

Gerschau, P. von, historiallinen kirjailija, palveli seitsemän vuotta (n. 1810-17) ylimetsänhoitajana Viipurin läänissä, jossa häntä kiitettiin kunnolliseksi ja moitteettomaksi mieheksi. Sai sitten 3-vuotisen eläkkeen ja tuli karanteenilaitokseu päällysmieheksi Nyborgiin Tauskaan. Siellä hän 1821 julkaisi suuriruhtinas Nikolai Paulovitšille omistetun esityksen Suomen historiasta „Versueh über die Gesehiehte des Grossfürstenthums Finnland" (pain. Odensessa). [Hist. Arkisto XVII, pöytäk. s. 51.] *K. G.*

Gersdorffiitti (nikkelihohde), hopeanvalkea, pentagonidodekaedrisesti kiteytyvä mineraali, kokoomukseltaan nikkeliarseuikkidisulfidi (NiAsS). Jotenkin harvinainen; löytöpaikkoja Loos Ruotsissa, Schladming Steiermarkissa. *P. E.*

Gerson *[žersō']*, Jean Charlier de (1363-1429), jumaluusoppinut; kotoisin Gersonista Reimsin hiippakunnassa, opiskeli Pariisissa Pierre d'Ailli'n johdolla saavuttaen 1392 teol. tohtorinarvon ja tuli 1395 Pariisin yliopiston kansleriksi. Pisan (1409) ja Kostnitzin (1414-18) reformatorillisissa kirkolliskokouksissa G. pontevasti puolusti sitä ajatusta, että yleinen kirkolliskokous on oleva paavin yläpuolella; G. oli myös vaatimassa Hussin ja Hieronymus Praagilaisen kuolemantuomiota. — G. oli nominalisti, mutta hänen nomiualistisessa katsantokannassaan on käytänuöllis-mystillinen perussuunta; hän tahtoi yhdistää keskenään skolastiikkaa ja mystiikkaa ja luoda siten suurempaa eloisuutta kirkon oppiin. Mystikkona G. on varovainen eikä sninkaan itsenäinen. G:n teokset (5 nid.) on julkaissut L. E. Du Pin (1706). [J. W. Sehwab, „Joh. Gerson" (1858).] *K. Ö.*

Gerstäcker *[-ē-]*, Friedrieh (1816-72), saks. romaanin- ja matkakertomusten kirjoittaja, teki laajoja jalkamatkoja m. m. Pohjois- ja Etelä-Ameriikassa ja kirjoitti niistä mouiluknisia kuvauksia, esim. „Die Regulatoren in Arkansas" (1845), „Mississippibilder" (1847), „Amerikanisehe Wald- und Strombilder" (1849), samoin ajanvieteromaaneja, kuten „Der Wahnsinnige" (1853), „Tahiti, Roman aus der Südsee" (1877), „Gold" (4 p. 1878), „Die beiden Sträflinge" (5 p. 1881) y. m. G:n kootut teokset ilmestyivät 44:nä nidoksena (1872-79). *J. H-l.*

Gerundium *[-u'n-)* (lat., < *gerere* = toimia), latinan kielessä aktiivinen substantiivinkaltainen yksikölliuen *-ndum* päätteinen verbinmuoto, jota suomessa lähinnä vastaa 4:s infiuitiivi. G:n sukuinen on gerundivum, passiivinen adjektiivinen *-ndus* päätteinen verbinmuoto = suomen passiivin 1:n partisiippi. *K. J. H.*

Gerusia *[-rūsi'ā]* (kreik.), geronttien neuvosto, ks. Gerontit.

Gervais *[žervē']*, Paul (1816-79), ransk. eläintutkija, professorina Montpellier'ssä 1841, Pariisissa „Faculté des seiences"issa 1865 ja 1868 vertailevan anatomian professorina „Jardin des plantes"issa. G:n lukuisista teoksista monet ovat paleontologian alalta: „Histoire naturelle des insectes aptères" (1844-47), „Zoologie et paléontologie françaises" (1848-53), „Histoire naturelle des mammifères (1854-55), „De la métamorphose des organes et des générations alternantes"(1860-61), „Zoologie et paléontologie générales" (1867-75), „Reeherehes sur l'aneienneté de l'homme et la période quaternaire" (1867), „Reptiles vivants et fossiles" (1869), „Ostéographie des cétaeés vivants et fossiles" (1868-77; yhdessä van Benedenin kanssa). *E. W. Š.*

Gervex *[žerve'ks]*, Henri (s. 1852), ransk. taidemaalari. Maalannut opettajansa Cabaneliu tapaan alastomia naiskuvia (esim. „Naamioitu alaston naineu". 1886) ja nykyaikaisia realistisia laatukuvia sairaaloista, kirkoista, uäyttelyistä y. m. (esim. „Salongin juryn ääuestys", 1885, Luxembourgin museossa); myöskin isoja seinämaalauksia Ranskan tasavallan historiasta sekä muotokuvia ja maisemia. *E. R-r.*

Gervinus *[-ī'-]*. Georg Gottfried (1805-

71), saks. historioitsija, tuli 1835 professoriksi Göttingeniin, mutta menetti virkansa 1837, seu johdosta että yhdessä knuden muun professorin kanssa pani vastalauseeu Hannoverin valtiosäännön kumoamista vastaan (vrt. Dahlmanu, „F. C.") ; piti v:sta 1844 „honoraari-professorina" luentoja Heidelbergin yliopistossa ja toimi samalla valtiolliseua kirjailijana, m. m. jonkun aikaa 1847 perustetun „Deutsche Zeitungiu" toimittajana päämääränään Saksan muodostaminen lujaksi pernstuslailliseksi liittovaltioksi; valittiin 1848 Frankfurtin parlamenttiin, mutta luopui tyytymättömänä jo sam. v. ednstajatoimestaan. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Geschichte der poetischeu Nationalliteratur der Deutschen" (1835-42; sittemmin nimeuä „Geschichte der deutschen Dichtung") ; „Grundzüge der Historik" (1837). „Shakespeare" (1849-52), „Einleitung in die Geschichte des 19 Jahrhunderts" (1853) ja „Geschichte des 19 Jahrhunderts" (1855-66). G. kirjoitti historiaa opettajansa F. Ch. Schlosserin hengessä, jonka muistoksi hän julkaisi „Nekrolog F. Ch. Schlossers" (1861). Hän oli lämmin Saksan yhteyden harrastaja, ja hänen kirjoituksensa ovat vaikuttaneet paljon saks. kansallishengen elvyttämiseksi, mutta hän oli hyvin tyytymätön siihen, että Saksan yhdistyminen tapahtui Prenssin johdolla. Häudeliu säveltaiteen ihailijana G. m. m. kirjoitti „Händel und Shakespeare" (1868). — G:n „Hinterlassene Schriften" julkaistiin 1872 ja oma kirjoittama elämäkertansa 1893. [Lehmann, „G."; Dörfel. „G. als historischer Denker".] *J. F.*

Geryon *[gēryō'n]*, Geryoues *[gēryo'nēs]* tai Geryoneus, kreik. tarustossa kolmipäinen, knusikätinen, knusijalkainen hirviö, joka eli kaukaisessa lännessä, maailmanvirrassa (Okeauoksessa) sijaitsevalla Erytheia-saarella. G. kuuluu Herakleen tarunn. Eurystheus kuninkaan lähettämänä Herakles ryöstää G:n maanmainion karjan ja surmaa itse hirviön.

O. E. T.

Ges *[-ē-]*, iutiaani-kansa Brasiliassa; jakaantuu useaan hajallansa asuvaan ja erilaisella kehitysasteella olevaan heimoon. Ylimalkaan ne ovat alhaisimmalla kannalla Etelä-Ameriikan kansoista. Kehittymättömimmät uiistä eivät tunue riippuverkkoa, savenvalutaitoa, kanootteja tai lauttoja ja ovat vailla vakinaisia asumnksia. Ulkomuodoltaau mongolilaistyyppisiä. Alimmalla asteella ovat botokudit ja bugres-, korkeammalla kaingang-, cayapó- sekä akuäheimot. *(E. E. K.)*

Ges, sävel, joka johtuu g-sävelestä, alentamalla sitä (♭ merkillä) ½ astetta matalammalle. — Ges-duur, sävellaji, jonka perussävelenä on *ges:*

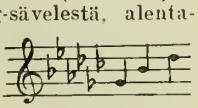

I. K.

Geselschap *[-ze'lšap]*. 1. Eduard G. (1814-78), hollautilais-saks. taidemaalari. Opiskeli W. Schadowin johdolla Düsseldorfissa. Maalasi romanttisia ja uskouuollisia aiheita, myöhemmin laatukuvia perhe- ja lastenelämästä. — 2. Friedrich G. (1835-98), edell:u poika. Opiskeli Düsseldorfissa ja Roomassa. Tehuyt etup. koristeellisia maalauksia ja piirustuksia. Pääteos: kupolimaalaukset Berliinin „Zeughaus"issa.

E. R-r.

Gesenius *[-sē'-]*, Friedrich Heinrich Wilhelm (1786-1842), saks. orientalisti, seemil. kielitutkimuksen tienraivaajia, eksegetiikan prof. Hallessa v:sta 1810. Häuen pääteoksensa ovat „Hebräische Grammatik" (1813; 27:s pain., toim. Kautzsch, 1902; ruots., toim. C. J. Estlander, Turussa 1836), „Geschichte der hebr. Sprache und Schrift" (1815), „Lehrgebäude der hebräischen Sprache" (1817), „Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament" (1812; 15:s pain., toim. Buhl, 1910; engl., toim. Brown, 1906), „Thesaurus lingnæ hebraicæ et chaldaicæ veteris testamenti" (1829-42) ja „Scripturæ linguæque phœniciæ monumenta" (1837). *K. T-t.*

Gesimssi ks. Simssi.

Gesner, Konrad (1516-65), sveits. luonnontutkija ja polyhistori, aikoinaan Euroopan kuuluisimpia tiedemiehiä, „saksalaineu Pliuius", 1541 lääket. toht. ja sen jälkeen lääkärinä ja lukion luonnontieteiden opettajana Zürichissä. Hänen tärkein luonnonhist. teoksensa on „Historia animalium" (4 uid. 1551-58, saks. „Allgemeines Tierbuch", 5 os. 1669-70), missä seu aikuiseksi erinomaisesti kuvitetnssa teoksessa häu ensikerran todella luouuont. kanualta kuvaa kaikki omasta kokemuksestaan tai kirjallisuudesta tuntemansa eläimet. Kasvitieteessä hän keksi kukka- ja hedelmä-osien tärkeyden kasvien keskinäistä sukulaisuutta määrättäessä. — Merkillineu kirjallisuushistoriallinen teos on G:n „Bibliotheca nniversalis" (4 osaa, 1545-49), joka on kaikkien silloin tuunettujen latinau-, kreikan- ja hepreankielisten teosten luettelo bibliografisine tietoiueen ja kriitillisine muistutuksineen. Mainittava on myös „Mithridates, sive de differentia liugnarum" (1555), joka on ensimäinen vertailevau kielitieteen koe.

Gessi *[džessi]*, Romolo (1831-81), it. Afrikanmatkustaja ja egyptiläinen upseeri, tutki ja kartoitti 1876 siihen saakka tuntemattomau osan Niiliä Dnfileu ja Albert Njansan välillä, sekä purjehti ensimäisenä eurooppalaiseua tämän järven ympäri. V. 1880 häu kukisti orjakauppiaiden kapinau Dar Furissa, ja nimitettiin tämän jälkeeu pašaksi ja Bahr el Gazal-provinssin kuvernööriksi. G:n kuolcman jälkeen hänen tutkimuksensa julkaistiin nimellä „Sette anni nel Sudan Egiziano" (1891). *W. S-m.*

Gessler, Hermann, Schwyziu ja Uri'n maavouti; sveitsiläiseu tarinan mukaan keisari Albrektin n. 1300 lähettämä Sveitsin metsämaakuutiiu („die Waldstätte") saattaakseen ne väkisin Habsburg-suvun valtaan. G:n harjoittaman sorrou tähden hänet, kuten kerrottiin, ampni vapaudensaukari Wilhelm Tell Die hohle Gasse nimisessä solassa Küssnachtin luona 1307. (vrt. Sveitsi, historia ja Tell). *G. R.*

Gessner, Salomon (1730-88), sveits. idyllirunoilija, taidemaalari ja radeeraaja, saavutti nimen runollaan „Lied eines Schweizers an sein bewaffnetes Mädchen" (1751). Häuen etevimmät runoteoksensa ovat „Daphnis" (1754), „Idyllen" (1757), „Tod Abels", „Idyllen" (II, 1772). G:n luonuonkäsitys ja -kuvaus kohoaa ylemmäksi edelläkäynyttä rokoko-makua. Kuvaamataiteilijana G. on Ludvik XV:n ja Ludvik XVI:n tyylien keskivälillä. Hänen radeerauksissaan ovat varsinkin puut onuistuneita. Itse hän piirsi ru-

nojensa otsikkokuvat. G:n kootut teokset (2 uid.) ilmestyivät 1777-78. [G:n elämäkerran kirj. Hottinger (1796); H. Wölfflin, „Salomon Gessner" (1889).] *J. H-l.*

Gessopainting *[dʒessope'intiŋ]* (it.-engl., „kipsimaalaus"), maalaustapa, jossa maalaus suoritetaan matalalle reliefipohjalle; käytännössä keskiajalla Italiassa ja otettu jälleen käytäntöön varsinkin Englannissa (Burue-Jones y. m.) sekä Saksassa. *E. R-r.*

Gesta Romanorum *[-nō'-]* (lat., = „roomalaisten urotyöt") myöskin nimeltääu „Gesta" t. „Historiæ moralisatæ" (lat. = „moraliseeraavia kertomuksia"), latiuankielinen pilajuttu-, satu- ja legenda-kokoelma, joka alkuperäisenmuotoiseua todennäköisesti on syntynyt Englannissa 13:nneu vuosis. lopulla tai 14:nneu alussa. Tekijä on tuntematon; toiset luulevat siksi beuediktiläisluostarin prioria Petrus Berchoriusta (k. 1362), toiset yhtä aiheettomasti erästä Helinaudus nimistä kirjailijaa. Sen julkaisi A. Keller (1842). Saksaksi seu on kääntänyt Grässe (1842). Etevä painos on Herrtageu toimittama (Early English Text Society, 1879). *J. H-l.*

Geste *[žest]* (ransk.) ks. Chansou de geste.

Gesterby l. Gästerby, maatila Kemiössä. Sen sai rälssinä 1500-luvulla Rytiug-suku, jolta G. kulki uaimisen kautta Henrik Wildemaunille ja sitteu Haus Stålhandskelle. 1740-luvulla G:n omisti Gerhard Grundel ja 1768 sen osti verovapaaksi Maximilian Carpelan. G:hyn ovat kuuluueet säterit Johauueluud ja Augustberg. Nykyisiu se on Wrede-suvulla. — Samaunimisiä kyliä ja tiloja on useissa raunikkopitäjissä. *K. S.*

Gestilren, taistelupaikka Länsigöötanmaalla Ruotsissa, jossa kuningas Sverker II kaatui yrittäessään voittaa takaisin valtakuutaansa 1210.

Gestilä ks. Kestilä.

Gestio pro herede (lat., = „perilliseuä käyttäytymiuen"), room. oikeudessa oleva nimitys; tarkoitti sellaiseu heukilöu esiintymistä perijänä, joka lain mukaau ei ollut vielä perintöoikeutta saanut. *K. H-a.*

Gestrikland ks. Gästrikland.

Gestrinius *[-ī'n-]*, Ernest (1663-1739), suom. runoilija Ison vihan ajoilta, tuli ylioppilaaksi Turussa 1687, maisteriksi 1694, vararehtoriksi Viipurin kouluun 1695, Viipurin koulun rehtoriksi 1696, kielten lehtoriksi Viipurin lukioon 1698 ja Jääskeu kirkkoherraksi 1705. Venäläisten hyökätessä maahau 1707 häu meuetti kaikeu omaisuuteusa ja pääsi vuosia kestäneen pakoretken jälkeen Ruotsiin, jossa toimi kirkkoherrana. Julkaisi 1718 valitusrunou „Nödlijdande flychtingars klagan öfwer sitt långsamma kårss och elände", 1722 rnnot „Klagelig röst i en tro-iuuerlig bön om hielp uti uöden til frelsaren Jesum" ja „Oryggeligt löfte" y. m. Hänen kootut teoksensa on julkaissut P. Hauselli. [A. Hultin, „E. G." (Ruots. kirjallisuusseuran „Förh. och upps.", 13, 1899).] *E. H.*

Gesualdo *[dʒesua'-]*, Carlo, Veuosan ruhtinas (1560-1614), it. kuorosäveltäjä. Pyrkiessään jäljittelemään muinaiskreikkalaista säveltyyliä hän johtui rohkeideu uudistusteu tienraivaajaksi, käyttämällä kromaattisia sävelyhtymiä, joissa hän luuli toteuttavansa antiikkisen musiikin periaatteita. *I. K.*

Geta *[jē-]*. 1. Kunta, T. ja P. lääni sekä Ahvenanmaa, Ahvenaumaan khlak., Suud-Vårdö-Saltvik-Finström-Getan uimismiesp.; 80,8 km², joista viljeltyä maata 797 ha (1901); 27 ‰ mauttaalia, talousavuja 52, torpansavuja 43, muita savuja 60; 1,227 as., miltei kaikki ruotsinkielisiä; 100 hevosta, 540 uautaa, 509 lammasta (1907). Sivistyslaitoksia: kausakouluja 2. — 2. Seurakuuta, Turun arkkihiippakuntaa, Ahvenanmaan rovastik., Finströmin kappeli, tulee itsen. khrakunuaksi (sen. p. 6/3 1906). Kirkko kivineu. — 3. n. s. G:n vuorelta on Ahvenanmaan ihanin ja laajin näköala. *K. S.*

Getalaiset (kreik. *getai*), thraakialaissukuinen kansakunta Balkanin uiemimaan koillisosassa. Asuivat 5:unellä vuosis. e. Kr. Tonavan eteläpuolella, nyk. Bulgaariassa. Myöhemmin (4:nneltä vnosis. alkaeu) heidät tavataan Tonavau pohjoispuolella, uyk. Romaaniassa ja Siebenbürgenissä, samansukuisten daakilaisten itäisiuä naapureina. V. 106 j. Kr. Rooman keisari Trajauus kukisti Dekebalokseu daakilais-getalaiseu valtakunuan ja muutti daakilaisteu ja getalaisten maau roomalaiseksi provinssiksi (Dacia). — Myöhemmin getalaiset on välistä sekoitettu gootteihin. — Getalaiset palvelivat Zalmoksis (Zamolksis) uimistä jumalaa ja uskoivat saavansa häneu luonaan elää haudantakaista elämää. *O. E. I.*

Getsemane (aram. *gat šemānē* s. o. öljykuurna), Jerusalemin edustalla Öljymäellä oleva paikka (vrt. Mark. 14_{32}; Matt. 26_{36}), jossa Jeesus elämänsä viimeisenä yönä taisteli kovan sieluntaistelunsa ja Juudaan kavaltamana vangittiin. Nykyineu G:n puutarha Öljymäen juurella ou muuriu ympäröimä ja siiuä kasvaa kahdeksau vauhaa öljypuuta; se kuuluu frausiskaaneille, jotka jo 1673 maiuitaan puutarhan vuokraajina. *Ar. H.*

Getto (Ghetto), Italian ja itämaitteu kaupungeissa juutalaisille asuttavaksi anuetun kortteliu nimi. Roomau aikoinaau kuuluisan g:n luovutti juutalaisille asuttavaksi paavi Paavali IV 1556. G:t ovat nyttemmin häviuneet melkein kaikkialta. Mutta mielellään juutalaiset vieläkin asuvat koossa omissa kaupunginosissaan. Elämää g:ssa ovat kuvanneet A. Bernstein, L. Kompert, I. Zangwill y. m. *K. T-t.*

Gettysburg *[ge'tizbɔ̄g]*, Penusylvaniassa, 58 km Harrisburgista loun. oleva kaupunki, jossa 1-3/7 1863 kenr. maj. Meaden johtamat pohjoisvaltalaiset (90,000) voittivat kenr. Leen komeutamat etelävaltalaiset (68,000). Voittajain mieshukka 25 %, voitettujeu 32,6 %. Taktillineu arvo (ks. t.) 0,79. *-lskm-.*

Getulit (lat. *gætū'lī*), rosvoileva muinaisajan paimenkansa, asusti läntisessä Saharassa, nykyisen Etelä-Marokon seuduilla.

Getz *[gets]*, Beruhard (1850-1901), norj. laiuoppinut ja valtiomies. Tuli 1876 Kristiaauian yliopiston professoriksi ja oli 1887-91 ja samoin v:n 1893 jälkeen Norjau syyttäjistön ylin johtaja. Kuului valtiomieheuä maltillisesti konservatiivisiin. Julkaissut m. m. „Om deu saakaldte delaktighet i forbrydelser", „Om paanke til høiere ret i civile og krimiuelle sager" sekä „Det statretslige forhold mellem Finland og Rusland" („Tidskrift for Retsvidenskab"), jossa innolla ja taidolla puolustaa Suomen oikeutta. *R. E.*

Geulincx *[gölinks]*, Arnold (1624-69), alankomaal. filosofi, synt. Antverpenissa, opetti v:sta 1646 filosofiaa Leuvenin yliopistossa, siirtyi 1658 Leideniin, vapaihin Alankomaihin, ja kääntyi protestantiksi. Yhtyi Descartesin siihen aikaan uuteen filosofiaan ja kannatti sitä innokkaasti sekä kehitti, yhdessä useiden hengenheimolaistensa kanssa, sen perustuksella omituisen oppimuodostuksen, „okkasionalismin" (ks. t.). G:n pääteos „Gnothi seauton sive Ethica" ilmestyi täydellisenä vasta 1675. G:n „Opera philosophica" julkaisi Land 1891-93. [Land, „A. G. und seine Philosophie" (1895).] *A. Gr.*

Geum, kellukka, ruusukasveihin kuuluva kasvisuku; keskikokoisia, monivuotisia, juurakollisia, karvaisia yrttejä, aluslehdet päätöparisia, kukat valkeita, keltaisia tai punertavia, lisäverhiöllisiä, Suomessa kaksi lajia, joista nuokkuva- ja punertavakukkainen arokellukka *(G. rivale)*, on aivan yleinen kosteilla paikoilla, harvinaisempi on kelta- ja pystykukkainen kyläkellukka *(G. urbanum)*. *(J. A. W.)*

G. rivale.

Geusit *[gös-]* l. göösit, sen puolueen nimitys, joka syntyi Alankomaissa Espanjan Filip II:n sorron vastustamiseksi. Kun inkvisitsionia oli kovennettu, tekivät useat ylimykset liiton, n. s. kompromissin, Brysselissä marrask. 1565, ja sepittivät vastalausekirjoituksen hallituksen toimia vastaan. Huhtik. 1566 he samassa tarkoituksessa esittivät kirjallisen pyynnön maaherran viran haltijalle, Margareta Parmalaiselle, joka otti sen jotenkin suopeasti vastaan. Kun sen johdosta pidetyssä juhlassa saatiin kuulla Margaretan neuvonantajan, Barlaimont'in, pilkaten kutsuneen anomuksentekijöitä kerjäläisiksi (ransk. *gueux*), ehdotti kreivi Brederode (ks. t.) tämän nimen ottamista vastustuspuolueen kunnianimeksi; siitä g:n nimitys. Tunnusmerkkinänsä g. käyttivät rahaa, johon oli kirjoitettu ranskaksi toiselle puolelle: „Kaikessa uskollisia kuninkaalle", ja toiselle puolelle: „Kerjuupussiin asti". Alban hirmuhallituksen aikana useat Hollannin pakolaiset varustivat laivoja, joilla rupesivat ahdistamaan espanjalaisia, saaden pian pelätyn maineen („merigeusit"). V. 1572 he valloittivat Brielin kaupungin, josta vapaussota sai alkunsa. [Jurien de la Gravière, „Les gueux de mer".] *G. R.*

Gevaert *[hefä'rt]*, François Auguste (1828-1909), belg. musiikkitieteilijä ja säveltäjä. Oleskeli ensin oopperasäveltäjänä Pariisissa 1852-70 ja pääsi sikäl. suuren oopperan johtajaksi v. 1867, mutta palasi sodan syttyessä kotimaahansa ja tuli 1871 Fétisin jälkeen Brysselin konservatorin johtajaksi. G. on opettajana ja säveltäjänä suuresti kehittänyt Belgian musiikkielämää. Hän on siellä tehnyt Bachin teokset tunnetuiksi ja toimeenpannut kaikinpuolisesti valaisevia historiallisia konsertteja. Hänen pääteoksensa koskevat muinaiskreikkalaista ja gregoriaanista musiikkia „Histoire et théorie de la musique de l'antiquité" (1875-81), „La mélopée antique dans le chant de l'église latine" (1895) sekä orkesterisoitinnusta „Traité d'instrumentation" (1863, 1885), „Cours complet d'orchestration" (1890). Hänen sävellyksistään on mainittava, paitsi oopperoita, useat kantaatit sekä hautausmessu. *I. K.*

Gewandhaus-konsertit *[-a'nt-]*, Leipzigin suuret sinfoniakonsertit, joita pidetään soittokauden kuluessa joka torstai-ilta. Nimensä ne ovat saaneet alkuperäisestä huoneistostaan, entisestä suuresta pukukangassäiliöstä, jossa niitä pidettiin 1781-1884, kunnes rakennettiin Leipzigin nykyinen komea konserttihuone („Neues Gewandhaus"). Kumpikin näistä saleista on kuuluisa hyvästä akustiikastaan. G.-konserttien merkitys koko Saksan musiikkielämälle oli erinomaisen suuri 19:nnen vuosis. keskivaiheilla. Niiden johtavana periaatteena on ollut hyvän klassillisen taideaistin viljeleminen. *I. K.*

Geyger *[-ä'i-]*, Ernst Moritz (s. 1861), saks. vaskenpiirtäjä ja kuvanveistäjä. Saanut vaikutusta vaskenpiirtäjä H. Meyeriltä ja on M. Klingerin ja K. Stauffer-Bernin rinnalla Saksan uudemman vaskipiirroksen etevimpiä ja omaperäisimpiä edustajia. Tehnyt varsinkin satiirisen humoristisia eläinkaiverruksia (esim. „Darwinistinen väittely", 1888). Kuvanveistäjänä G. on muovaillut huomattavia monumentaalisia eläin- ja ihmiskuvia (esim. „Härkä", marmoriveistos, 1901, Berliinin „Tiergarten"issa) sekä koristeellisiä pikkuveistoksia. *E. R-r.*

Geysir *[gei-]*, „kuohuva" (isl. *geysa* = käydä, kuohua), kuuma, vulkaanisten voimien aiheuttama, tavall. syvä, torvenmuotoinen, ajoittainen kuohulähde, jommoiset ovat omituisia muutamille maapallon tuliperäisille seuduille, kuten Islannille, Uudelle Seelannille ja Yellowstonen puistolle Kalliovuorilla. Lähteen suuosan muodostavasta matalasta sintterikartiosta syöksähtää pitempien tahi lyhempien väliaikojen jälkeen vedensekainen höyrypatsas ilmaan, lähteen pohjalla ylikuumentuneen veden muuttuessa höyryksi. Säännöllisinä ja kaikessa komeudessaan nämät purkaukset esiintyvät vain silloin kun g:n torvi ja maanpinnalla oleva allas suuruudeltaan ovat määrätyssä suhteessa toisiinsa ja torven alaosassa kyllin suuri säiliö on vastaanottamassa lähteen ve-

„Old Faithfull"-Geysir Yellowstonen puistossa.

den. Lähteitten vesi on heikosti emäksistä, mutta sisältää ylikuumentuneena paljon liuennutta piihappoa. Jälkimäinen erottuu purkauksien jälkeen tiivistetyn höyryn jäähtyessä ja muodostaa usein valkoista tahi kirkkaanväristä piisintteriä, joka osaksi asettuu lähteen ympäri muodostaen sen maanpäällisen kartionmuotoisen altaan, osaksi myös mitä erilaatuisimpia penkereitä, luolia ja onkaloita suurenmoisine tippukivimuodostumineen. — G. nimitys tarkoitti alkuaan yksinomaan Islannissa tavattavia kuohulähteitä, joista huomattavin ja suurenmoisin on n. s. Suuri Geysir Heklan tulivuoreu luoteispuolella. Tämä syöksee suunnilleen joka 25:s tunti 2 m paksuisia ja 25-36 m korkeita vesipatsaita; mutta myöhemmin keksityt Yellowstonen g:t Pohjois-Amerikassa syöksevät 45 m:n korkuisiakin patsaita ilmaan. Varsinkin viimemainitussa seudussa olevat sintteripenkereet ovat kiitetyt luonnonihanuudestaan.

W. S-m.

Géza *[gēza]* (s. n. 949, k. 997). Unkarin ruhtinaana 972-997, kielsi alamaisiausa tekemästä ryöstöretkiä ulkomaille ja laski kristityitä lähetyssaarnaajia maahan; lopullisesti kristinusko vakaantui Unkarissa vasta häneu poikansa ja seuraajansa pyhän Tapanin hallitessa.

Gezelius *[getsē'-]*. 1. Juhana G. vanhempi (1615-90), piispa, syutyi helmik. 3 p. 1615 Romfartunan pitäjässä Ruotsin Västmanlandissa Gesalan rustitilalla, josta muodosti sukunimensä, ja tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1632. Tultuaan Tartossa maisteriksi 1638 hän sai siellä 1641 Raamatun alkukieliteu professorin viran, jota hoiti innolla. Sen ohessa hän 1643 tuli ylimääräiseksi jumalunsopin professoriksi ja 1645 Liivinmaan ylikonsistorin jäseneksi. Oltuaan välillä 1649-60 syntymämaassaan Suur-Skedevin kirkkoherrana Taalainmaalla hän 1660 nimitettiin Liiviumaan kirkollishallinnon esimieheksi (keuraalisuperintendentiksi), ja siirrettiin sieltä Ruotsin valtiopäiväpapiston ja nimenomaan myös sen suomalaisten jäsenten ehdotuksesta Turun piispaksi ja yliopiston varakansleriksi 1664. G:n 25-vuotinen piispuusaika on jättänyt syvät jäljet Suomen kirkollisiin oloihin. Hän oli karoliinisen hallintomiehen perikuva kirkollisella alalla: täsmällinen, käytännöllinen, väsymätön; ja vaikka hänen aatteensa ja näköpiirinsä olivat ahtaanlaiset, osoitti hän omieu harrastuksiensa piirissä palavaa intoa ja suurta kykyä. Vanhentunutta kirkkolakia G. täydensi paikallisilla määräyksillä, jommoisten kokoelmana 1673 ilmestyivät „Lyhyet muistutukset" *(Perbreves commonitiones)*, ja hänen järjestämänsä kirkollisten kirjojen pito on suuressa määrässä vielä nykyisenkin pohjana. Kirkollinen kansanopetus oli G:n piispallisen vaikutuksen pääesiueenä. Hän julkaisi paljon ja kauan käytetyn katkismusselityksen („Yxi paras lasten tavara", 1666), jonka lopussa oli opetusta koskevia määräyksiä. „Lyhyissä muistutuksissa" oli kehitettynä täydellinen, hyvin harkittu opetusjärjestelmä, joka elimellisesti liittyi aikaisempaan. Siihen kuului vanhempain kotona ja papiston kirkossa annettava ulkoluvun opetus, mutta myös — ja se oli G:n tärkein toimeupide — „kirjantaitavain" lukkarien avulla yleiseksi saatava sisälukutaito; missä lukkari ei ollut tähän sopiva, oli erityinen opettaja palkattava. Myöhemmin G. suunnitteli varsinaisia kiinteitä pitäjänkouluja joka seurakuntaan; tämä päämäärä oli kuitenkin silloisissa oloissa meillä saavuttamaton. Vanhastaan käytännössä olevat kinkerit järjestettiin luetustilaisuuksiksi, ja lukumerkit kirkonkirjoissa helpottivat saavutusten selvillä pitämistä. G:n aikana myös määrättiin, ettei ketään pitänyt panna aviokuulutukseen, joka ei osannut katkismusta eikä ollut ripillä käynyt; tämä oli n. s. „ehtoollispakon" (ks. t.) alku. Tarkastuksillaan, joilla G. erittäin ahkerasti liikkui, hän valvoi kaikkien näiden määräyksien noudattamista, ja hänen aikanaan kohosikin Turun hiippakunta lukutaidossa valtakunnan ensimäiseksi. — Varsin huomattava oli myös G:n toiminta oppikoulujen hyväksi, joita varten hän kirjassaan „Opetustapa" („Methodus informandi") 1683 antoi ohjeita. Kun Suomessa kirjojen puute oli tuntuva, perusti G. 1668 oman kirjapainon, josta ilmestyi lukuisia teoksia, osittain latinankielisiä oppikirjoja eri aineissa (m. m. „Eneyelopædia", lyhyt eri tieteiden kompendio), osittain kansan oppi- ja hartauskirjoja. Suomenkielinen kirjallisuus rikastuikin G:n aikana suuressa määrässä; m. m. ilmestyi Raamatun uusi, korjattu laitos 1685. Olipa piispalla oma paperitehdaskin, Thomasböle Pohjau pitäjässä. — Papiston sivistyskautaa G. kohotti tuntuvasti, vaatien yliopistollisia opintoja sekä määritellen virkatutkinnon tietovaatimukset. Parantaakseen saarnataitoa hän piti homileetillisia luentoja sekä julkaisi saarnasuunnitelmia. Papistoa varten oli myös aiottu hänen suunnittelemansa „Gezeliusten raamattuteos" (ks. t.). Hänen jumaluusopillinen kantansa oli puhdasoppisuuden, mutta hän pani opin ohessa erityistä painoa uskon totentuuiselle käytännöllisessä hurskauselämässä. — Varakanslerina G. valvoi yliopiston opetusta joskus hyvin ahdasmielisesti, mutta edisti toiselta puoleu monellakin tapaa sen toimintaa, m. m. järjestämällä sen rettelöisen talouden paremmalle kannalle. — Yksityishenkilönä G:lla oli puutteitakin: hän oli jossakin määrin itsevaltainen ja arvostaan arka, ja myöskin aikansa taikauskoisten käsitysten vallassa; hänen piispuusaikanaan olivat noitavainot Suomessakin korkeimmillaan. Mutta hänen luonteensa varjopuolet eivät kumminkaan voi himmentää hänen suuria ausioitaan. Papistonsa kunnioittamana ja rakastamana hän kuoli tammik. 20 p. 1690. [J. J. Tengström, „Gezelius d. ä:s minne" (1825).]

Juhana Gezelius vanhempi.

2. Juhana G. nuorempi (1647-1718), edellisen poika, piispa, synt. Tartossa syysk. 6 p. 1647, tuli ylioppilaaksi Upsalassa 1661, harjoitti opintoja sekä siellä että Turussa. Kasvattaakseen poikaansa raamattuteostyöhön lähetti

G. vanhempi hänet 1670 4-vuotiselle opintomatkalle Saksaan, Hollantiin, Englantiin, Ranskaan ja Sveitsiin. G. tutustui siellä aikansa etevimpiin itämaisteu kielten ja raamattutieteen edustajiin ja joutui m. m. likeisiin suhteisiiu pietistisen liikkeen tuunetun alkajau F. J. Spenerin (ks. t.) kanssa, jonka aatteet kirkollisten parannusteu tarpeellisuudesta hän suureksi osaksi omisti Turkuun palattuaan ja oppiarvon saavutettuaan häu 1675 tuli ylimäär. ja 1679 vakinaiseksi teologian professoriksi ja otti sellaisena osaa isänsä saarnasuunnitelmien julkaisemiseen sekä julkaisi useita teologisia tutkimuksia ja hartauskirjojen kääunöksiä. V. 1681 G. uimitettiin Narvan superintendentiksi ja ryhtyi innokkaasti ajamaan Inkerinmaan suomalaisväestön interilaistuttamista, jota Ruotsin hallitus valtiollisistakiu syistä toivoi. Parantamalla kirkon toimiutaa ja muilla keinoilla, joista muutamat läheuivät suoranaista pakkoakin, G. saavutti jommoisenkin menestyksen näissä pyrinnöissään. V. 1689 G. siirtyi takaisin Turkuun iäkkään isänsä apulaiseksi ja oli hänen kuoltuaan 1690 miltei itsemäärätty seuraaja piispanvirassa. Liittyen isänsä ihanteisiin hän saattoi keskeytyksettä rakentaa jo lasketulle perustukselle samalla innolla, mutta ehkä vielä suuremmalla taidolla ja laajanäköisyydellä kuin tämä. Nuoremmassa G:ssa yhtyy erilaisia vaikutuksia: hän oli Svenoniuksen oppilas, mutta myös Spenerin; hän tahtoi edistää sydämen hurskautta ja elämäu kristillisyyttä, mutta myös ylläpitää lujaa ja tarkkaa ulkonaista järjestystä ajau valtiokirkollisessa heugessä. Kirkollisen kansanopetukseu alalla ei tarvittu enää sanottavia uudistuksia isän luomaan järjestelmään, jonka 1686:n kirkkolaki oli vahvistanut; jatkettiin vain tarkastuksissa, kiertokirjeissä ja muuten sen toimeenpauon valvontaa. Kuulustelnista, joita vanhastaan oli pidetty ensi kertaa ehtoolliselle pyrkijäin kanssa, muodostui tähän aikaan jonkunlainen rippikoulun alku, kun kuulustelnja ruvettiin jakamaan useampiin osiiu ja väliajoiksi anuettiin läksyjä. Katkismussaarnojen pitämistä teroitettiin. Uusittuja laitoksia ilmestyi suomal. käsikirjasta (1694) ja virsikirjasta (1701), ja suomal. hartauskirjallisuus karttui taaskiu tuntuvasti. Papiston siveellistä elämää valvottiin vakavasti. Vaikeuksia G:u piispalliselle toimiuualle tuotti osaksi uusien henkisten ja uskonuollisteu virtauksien esiintyminen, osaksi ahtaat ulkonaiset olot. Turunkin yliopistossa esiintyi G:n mielestä huolestuttavia oireita siihen, ettei filosofinen ja muu tutkimus enää aikonut kulkea jumaluusopiu talutusnuorassa. Uskonuollisista liikkeistä, jotka pyrkivät saamaan aikaan suurempaa eloisuutta ja höllentämään valtiokirkon ankaraa pakkojärjestelmää, tuotti varsinkin se separatistiuen yltiösuunta, jonka pääjohtajat olivat P. Schæfer (ks. t.) ja L. Ulstadius, G:lle paljon huolta; näitä miehiä kohdeltiin voimassa olevan lain koko ankaruudella. Mutta myöskiu kirkollineu pietismi (ks. Heränueisyys, varhaisempi) herätti hänen epäluuloansa, koska seukin peljättiin johtavau epäjärjestyksiiu, ja siten esiintyi Speuerin eutinen ystävä elämänsä lopulla virkatoiminnassaau jäykkänä korkeakirkollisena, vaikka hän edelleenkiu oikeastaan kannatti pietismin sisimpiä tarkoituksia. Ison vihan alkaessa G. 1713 pakeni Ruotsiiu ja oleskeli Tukholmassa tai ostamallaan tilalla Uplandissa, sieltä käsin ahkeralla kirjeenvaihdolla hoitaen sekä Turuu että läneu huostaansa uskotun Viipurin hiippakunnan asioita. Siellä häu kuolikin 10 p. huhtik. 1718. [J. J. Tengström, „Gezelii deu yngres minne" (1833).]

Juhana Gezelius nuorempi.

3. Johannes G., Nepos, s. o. pojaupoika (1686-1733), piispa, edellisen poika, syut. Narvassa, yliopp. Turussa 1699. opiskeli erittäinkin Raamatun alkukieliä, teki 1704-07 pitkäu opintomatkau Saksaan, Hollautiin ja Englantiiu ja määrättiin 1710 ylimäär. jumaluusopin professoriksi Turkuun. Isou-vihan aikana hän oleskeli pakolaiseua Ruotsissa ja nimitettiin rauhan tultua 1721 ensimäiseksi piispaksi Porvooseen, jonne itäisen hiippakunnan piispanistuin siirtyi Viipurista. Saavuttuaan Porvooseen syks. 1722 G. ansiokkaasti teki voitavansa korjatakseeu kirkollisia oloja siitä rappiosta, johou ne olivat pitkälliseuä sota-aikana jouttuneet, piti pappeinkokouksia, toimitti ahkerasti tarkastuksia j. u. e., mutta kuoli vielä parhaassa miehuudeniässä. Hänen poikansa Juhana aateloitiin nimellä Olivecreutz. [O. Grotenfelt, „J. G. Nepos" (1908).] *J. G.*

4. Georg G. (1736-89), ruots. kirjailija, pappi, synt. Jönköpingissä, tuli maisteriksi Turussa 1757, sittemmin kirkkoherraksi Ruotsiin, saaden hovisaarnaajan arvou. Julkaisi 1778-87 neljässä osassa „Försök til et Biographiskt Lexicou öfver namnkunnige och lärde svenske män". *K. G.*

Gezeliusten raamattuteos, 1711-28 ilmestynyt 6-osainen teos, joka sisältää ruotsinkielisen käännöksen koko Raamattuun ja tekstiin liittyviä verrattain laajoja selityksiä. Sen suunnitteli etupäässä pappissivistyksen kohottamiseksi Turun piispa Juhana Gezelius vanhempi jo 1670; työu suoritukseen ottivat osaa paitsi hänen poikaausa, jolla siinä on suurin ansio, ja pojanpoikaausa, useat nuoret tiedemiehet, joita Gezeliukset sitä varten kokosivat Turkuun: Daniel Juslenius, David Lund, Isak Björklund y. m. Täteu ynnä sen kautta, että työtä varteu haukittiin runsaasti ulkomaista kirjallisuutta Suomeen, raamattutiede sai maassamme voimakkaan sysäyksen eteenpäin. Gezeliusteu raamattuteos oli aikaausa nähden erinomainen teos ja pysyi kauau käytännössä sekä Ruotsin että Suomen papeilla. Uusi paiuos ilmestyi Ruotsissa vielä 1863-66. *J. G.*

Gfrörer, August Friedrich (1803-61), saks. historioitsija, toimi ensin protestanttisena pappina, tuli 1830 kirjastonhoitajaksi Stuttgartin kuninkaalliseen kirjastoon ja 1846 professoriksi Freiburgin katoliseen yliopistoon; valittiin 1848 Frankfurtin parlamenttiin, jossa liittyi Preussille vihamieliseen suursaksalaiseen puo-

lueeseen; kääutyi 1853 katoliseen uskoon. G:n lukuisista teoksista mainittakoon: „Gustav Adolf" (1835-37), „Allgemeine Kirchengeschichte" (1841-46), „Papst Gregorius VII und sein Zeitalter" (1859-61).

Ghadames *[-ādā'-]* (Gadames l. Rhadames), melkein ympyränmuotoinen keidas Saharan erämaassa Turkin Pohjois-Afrikan alueella, n. 30° pohj. lev. ja 500 km Tripoliksesta lounaaseen; n. 350 m yl. merenp. Keitaassa on samannimiueu kauppakaupunki. Asukkaat, n. 7,000, ovat pääasiallisesti berberejä ja arabialaisia sekä näistä ja neekereistä syntyneitä sekarotuisia; harjoittavat hedelmänviljelystä, mutta varsinkin tavarainkuljetusta. G:ssa on 73 ha viljeltyä maata. Siellä kasvaa taatelipalmuja (n. 63,000 puuta), viikuna- ja aprikoosipuita, meloneja y. m. Ympärillä n. 6 km pitkä suojamuuri lentohiekkaa vastaan. Karavaauitiet Timbuktusta, Kauosta, Ghatista ja Tuatista Tripoliukseen käyvät G:u kautta välittäen Sisä-Afrikan tuotteiden (norsunluu, vaha, kumi, kultahiekka, vuodat ja vnohennahat) sekä eurooppalaisteu tavaraiu kauppavaihtoa (vuotuisesti n. 2,800 kamelitaakkaa, yht. 350,000 kg). — G:iu lounaisosassa on roomalaistyylisiä rauuioita, ja todennäköistä on että G. sijaitsee garamanttien vanhau Cydamus uimisen kaupungin paikalla, jonka roomalaiset v. 19 e. Kr. valloittivat. *W. S-m.*

Ghardaia, kosteikko Ranskau Pohjois-Afrikassa Algerista etelään; n. 120,000 taatelipalmua. Seu n. 30,000 as., jotka kuuluvat aikaisemmiu kristinoppia tunnustaneeseeu berberiläisheimoon Beni Msab, ovat säilyttäneet kansallisuuteusa ja tapansa. Heidäu G. uimisessä kaupungissaan on 9,315 as. (1901), ja se on ranskalaisten sotilas- ja telegrafi-asema. *E. E. K.*

Ghasel ks. Gaseeli.

Ghasnavidit ks. Gasnavidit.

Ghat l. Rhat, keidas Pohjois-Afrikassa, 24° 57′ pohj. lev. 10° 12′ it. pit. Tripoliksesta n. 915 km. Seu G., Tuniu ja Barakat uimisissä kaupungeissa on n. 8,000 as. Taatelipalmuja ou 70,000; maauviljelys ei tyydytä omaa tarvetta. Aikaisemmin vilkas ja tuottava kauppa Tuniksen kanssa on lakannut v:u 1874 jälkeeu, jolloin Turkki G:n anastettuaau sen kielsi. G:iu markkinat ovat vielä jokseeukin tärkeät. — Asukkaat tunuustavat islaminoppia mutta elävät aukarassa yksiavioisuudessa. *E. E. K.*

Ghats-vuoret (hindustauin kiel. *ghats* = peuger, porras), Etu-Iutiassa, Dekauin ylätasaugou ylöspäin taipuueet reunat. Läusi-G., joka Nilgiri- ja Anamali-vuoriua jatkuu eteläkärkeeu asti kulkee varsinkiu Bombaysta alkaeu lähellä rannikkoa useampiua jonoina; keskimääriu se on u. 1,200 m korkea, Mahén itäpuolella nousteu 2,030 m:iin. Itään se laskeutuu loivemmin, raunikolle jyrkkinä penkereinä, joteu kulku Länsi-G:n yli ou hankala; ainoastaan kolmesta kohdiu on rakenuettu rautatie sen poikki. Itä-G. ou paljoa vähemmän yhteuäinen vuorijouo, katkeillen moneen matalaan osaan. Se kulkee u. 100 km:n etäisyydellä rannikosta, korkeiu kohta vain 1,645 m. — Geologisesti G.-vuoret ovat vauhoja, pohjoisempana myös basalttista rakennetta. *E. E. K.*

Ghazali *[-zā'-]*. Muhammed Ibu Muhammed al G. (1059-1111), arab. filosofi, oli kotoisin Khorasanista, tutki sufilaisen opettajau johdolla teologiaa Nisaburissa ja tuli opettajaksi Bagdadiiu 1091, mutta heitti jo 4 v:n perästä toimeusa jouduttuaan epäilemään ortodoksiau totuutta ja lähti 10-vuotisille matkoille Aleksandriaau saakka, jonka jälkeeu hän vielä kerran oli opettajana Nisaburissa uauttien suurta kunnioitusta ja ihailua. G. tunsi jo aikaisiu syvästi uskon ja tieteen väliseu ristiriidan ja antautui yhä enemmän sufilaiseen haavemielisyyteen. Teoksessa „Ihjá ulûm addîn" („Uskoutotieteiden elähyttämineu") G. lähtieu Aristotcleen filosofiasta tulee epäilyksiin filosofian arvosta ja koettaa todistaa, että islam on muita uskontoja ja filosofisia järjestelmiä etevämpi. G:n lukuisista teoksista ovat vielä mainittavat „al Mungid", jossa häneu kehityksensä kaikki vaiheet kuvastuvat (julk. Sehmölders, 1842), rausk. käänsi Barbier de Meynard (1877) ja „Tahâfut alfalâsifa" („Filosofien häviö"). Osan teoksiansa G. kirjoitti persiaksi. Useat käännettiin keskiajalla hepreaksi. [Gosehe, „Über Ghazzalis Leben und Werke" (1858).] *K. T-t.*

Ghega, Karl von (1802-60), itäv. iusiuööri, 1850-60 Itävallan valtionrautateiden rakennushallitukseu päällikkö ja siis Itävallau ensimäisten rautatierakenuusteu johtaja; suorittanut myös 1824-40 useita tie- ja vesirakenuustöitä Pohjois-Italiassa, m. m. Pon alajuoksulla.

Gherardesca *[gerarde'ska]*, Ugolino della G., Donoraticon kreivi (k. 1289); guelfipuolueen johtaja Pisassa; tasavallan kenraalikapteeui. Oli yhteen aikaan karkoitettuua kotikaupungistaan, mutta sai palata 1278 ja hankki puolueelleen joksikiu aikaa ylivallau. Häntä vastaan nousivat kuitenkin ghibelliinit kaupungin arkkipiispan Ubaldini'n johdolla, ja sitkeän puolustuksen jälkeen G. kahden poikansa yunä kahdeu pojanpoikausa kanssa joutui vangiksi sekä heitettiin erääseen torniin, missä vangitut kärsivät nälkäkuoleman. Heidän kohtaloausa kuvaa liikuttavasti Dante „Divina Commedia" teoksessaan; myöhemmin muut runoilijat ovat käsitelleet samaa aihetta. *G. R.*

Ghetto ks. Getto.

Ghibelliinit, keskiaikainen puoluenimi, jota Italiassa käytettiin Hohenstaufien puolustajista näiden taistellessa paavien kanssa, joideu kannattajia kutsuttiin guelfeiksi (ks. t.). Nimi johtuu kenties sotahuudosta „Hie Waiblingen" (erään Hohenstaufieu linnan uimi), tai luultavammin Gibello nimestä, jota Sisilian arabialaiset käyttivät Hohenstaufeista. G. uimitystä käytettiin vielä Hohenstaufieu suvuu sammuttua 1500-luvulle asti, vaikka alkuperäiueu merkitys oli hävinnyt; niinpä Firenzessä aatelistoa kutsuttiin ghibelliineiksi, kausanpuolue oli guelfejä. Useimmissa Italian tasavalloissa olivat asukkaat jakaautuneina uäihiu kahteen puolueeseen. *K. O. L.*

Ghiberti *[gibe'r-]*, Lorenzo (di Cione) (1378-1455), it. kuvanveistäjä, n. s. varhaisrenesanssin alkajia Firenzessä. Oli alkuaan kultaseppä ja toimi myös taidemaalariua (freskoja Pandolfo Malatestan palatsissa Rimini'ssä). G:n ensimäinen huomiota herättänyt veistoteos oli proussireliefi „Iisakin uhraamiueu" (1402), voiton saanut kilpakuva Fireuzen kastekappelin toisen pronssioven teettämistä varten. Vv. 1403-24 G.

Ghiberti. Firenzen kastekappelin idänpuoleinen eli pää-ovi.

valmisti tämän pohjoispuolisen kaksoisoven, jonka nelilehti-kuvioihin sovitetuissa 28 raamatullisessa ja kirkkohistoriallisessa korkokuvassa hän vielä noudattaa kappelin ensimäisen pronssioven tekijän, Andrea Pisanon goottilaista tyyliä. G:n pääteos on saman kappelin kolmas l. idänpuolinen pronssiovi (valmist. 1425-52), jota Michelangelon sanotaan kiittäneen „paratiisin portiksi" ja jossa on 10 isoa, rikasmuotoisen kehystän ympäröimää raamatunaiheista korkokuvaa, jotka tehtyinä täys- ja matalareliefiin, perspektiivisine maisema- ja arkkitehtuuritaustoineen ovat tyyliltään täysin maalauksellisia. G:n muita teoksia ovat m. m. 3 pronssipatsasta Or San Michele kirkon ulkokomeroissa (Johannes Kastaja, Matteus ja Stephanus) ja 2 pronssireliefiä Quercian tekemässä kastealtaassa Sienassa. Renesanssin kauneudenrakkaus tulee 1400-luvun alkupuoliskolla paraiten esiin G:n teoksissa, samalla kuin ne ilmaisevat aivan uudenaikaisesti syvennettyä luonnontutkimusta ja antiikin ihailua. [Perkins, „G. et son école" (1893).] *E. R-r.*

Ghica *[gīka]*, romaanialainen ruhtinassuku albanialaista alkuperää. V:sta 1658 lähtien useat sen jäsenistä olivat Moldovan ja Valakian hospodareina.

1. Dimitrie G. (1816-97), valtiomies, tuli 1857 Bukarestin poliisiprefektiksi, oli Aleksander Cuzan ja Carol I:n aikana monta kertaa ministerinä, 1868-70 pääministerinä, sittemmin kamarin ja senaatin presidenttinä.

2. Ioan G. (1817-97), valtiomies, toimi 1840-luvulla matematiikan ja kansantalouden opettajana Jassyssa, oli v:n 1848 vallankumouksen toimeenpanijoita, lähti väliaikaisen hallituksen asiamiehenä Konstantinopoliin, missä saavutti Turkin hallituksen luottamuksen niin suuressa määrin, että nimitettiin Samos-saaren kuvernööriksi ja ruhtinaaksi; palasi 1859 kotimaahansa, otti osaa Aleksander Cuzan kukistamiseen ja oli pääministerinä 1866-67 ja 1870-71, 1881-89 lähettiläänä Pariisissa; julkaissut kansantaloudellisia ja historiallisia kirjoituksia.

3. Helena G. (1828-88), kirjailija, käytti salanimcä Dora d'Istria, kirjoittanut m. m. „La vie monastique dans l'église orientale" (1855), „La Suisse allemande" (1856), „Excursions en Roumélie et en Morée" (1863). *J. F.*

Ghirlandajo *[girlandā'jo]*, Domenico (oik Domenico di Tommaso Bigordi) (1449-94), it. taidemaalari Firenzen koulua. Oli ensin kultasepänopissa, sitten taidemaalari A. Baldovinetti'n oppilas ja sai myös vaikutusta m. m. A. del Castagnolta ja A. del Verrocchiolta. G. kokoaa ikäänkuin yhteen ja päättää quattrocenton uskonn. historiamaalauksen kehityksen, jonka Masaccio 1400-luvun alussa oli alkanut. Suurenmoisissa sommitteluissaan hän on hieman akateemisen kaavamainen, mutta osoittaa harvinaista selvyyttä, rauhallista tasasuhtaisuutta, ryhdikästä arvokkuutta, ja hänen tavattoman runsaassa tuotannossaan yhtyy firenzeläinen, raittiin järkevä realismi hienoon kauneudentajuun. G. käyttää maalaustensa taustoina laajoja maisemia tai huolellisesti esitettyjä huoneensisustoja. Quattrocenton tapaan hän usein asettaa pyhien kohtaustensa katsojiksi omien aikalaistensa ryhmäkuvia, joissa hän osoittautuu aikakautensa suurimmaksi muotokuvaajaksi, samoin kuin hän myös on suurimpia freskomaalaajia. G:n freskoista mainittakoon Pyh. Finan elämää esittävät kuvat S. Gimignanon Collegiata kirkossa (1475),

Ghirlandajo, Maarian käynti Elisabetin luona. Santa Maria Novella kirkossa.

mainio ehtoolliskuva Firenzen Ognissanti luostarissa (1480), erittäin huomattavat seinämaalaukset Rooman Sikstiinikappelissa (etenkin „Pietarin ja Andrcaksen apostoleiksi kutsuminen", 1481) sekä pääteosten joukkoon kuuluvat viimeiset isot freskosarjat Firenzen Santa Trinità (1485, P. Franciskuksen elämä) ja Santa Maria Novella kirkoissa (1490, Johannes Kastajan ja Neitsyt Maarian elämä, joissa Giovanni Tornabuoni'n

tilaamissa maalauksissa, esim. „Maarian syntymässä", nähdään havainnolliseu eläviä todellisuuskuvia Firenzen ylimystöpiirin hienosta kotielämästä). G:n taulukuvat ovat enimmäkseen temperamaalauksia: m. m. „Paimenten kumarrus" (1485, Firenzen taideakatemiassa, osoittaa H. van der Goesin „Portinari-alttarista" saatua vaikutusta) ja „Kuninkaiden kumarrus" (1488, Firenzen Innocenti kirkossa). Italian ulkopuolellakin on G:n tauluja useissa museoissa (esim. Berliinissä, Münchenissä, Londoossa ja Pariisissa). G:n oppilaista mainittakoon hänen poikausa Ridolfo G. (1483-1561), joka paitsi isältään sai myös vaikutusta Fra Bartolommeolta ja Rafaelilta. [Steinmann (1897).] *E. R-r.*

Ghisi *[gī-]*, Giorgio (1520-82), it. vaskenpiirtäjä. Koettaa yhdistää Mare-Antoniu voimakasta esitystapaa Saksan pikkumestarien pehmeämpään käsittelyyn. Piirtänyt Rafaeliu, Michelangelon y. m. teoksia. Roomasta G. muutti Pariisiin (piirroksia Primatieeion maalauksista) ja oli n. 1550 Antverpenissa, jossa hänestä tuli italial. ja alankomaal. taidekoulujen välittäjä. *E. R-r.*

Ghor (arab., „syvänne"). 1. El G. Jordanvirran ja Kuolleen-meren laakso, ulottun 7-15 km:n levyisenä Genesaretiu-järvestä viimemainittuun ja vielä n. 3 tunnin matkan sen eteläpuolelle. On maapallon syvin laaksolaskeuma (alkuaan valtavan sisäjärven täyttämä, josta Kuollut-meri on vähäiseuä jäänuöksenä), sen syvin kohta K.-meressä on 793 m al. mereup. G. on enimmäkseen kuivaa, hedelmätöntä erämaata, vain vesien varrella troopillisia kosteikkoja. Ilmauala yleu kuuma. Asujamina vain paikoitellen beduiinejä ja fellaheja. ks. Jordan ja Kuollut-meri. *Ar. H.*

2. Muinaiskansojen Paropamisos, vuoriseutu Afganistanissa Sefid Kuh'in etelärinteellä. V:sta 1845 G. kuuluu Heratiin. *E. E. K.*

Ghotan *[gō-]*, Bartholomæus, saks. kirjanpainaja, sanottu maisteriksi, tuli 1482 tai 1483 Tukholmaan, ja painatti siellä pyhänelämäu „Vita Katarine", joka luultavasti on eusimäinen Ruotsissa painettu kirja. Sittemmin hän asettui Lyypekkiin, jossa painatti koko joukon teoksia, m. m. ensimäisen Suomea varten paiuetun kirjan „Missale aboense"n (1488) ja Pyhän Birgitan näyt „Revelationes S. Birgitte" (1492). G:u mainitaan myöskin Iivana III:n kutsusta käyneen Venäjällä aikeissa perustaa kirjapaino sinne, mutta tämän aikeen menneen tyhjäksi venäläisten epäluulou takia, vieläpä G:n tulleen ryöstetyksi ja surmatuksi, mutta tämä tieto ei liene aivan luotettava. Tuolla matkalla G. luultavasti oli 1493, jolloin eräästä kirjeestä näemme hänen käyneen Suomessa. *K. G.*

Giacosa *[džakō'-]*, Giuseppe (1847-1906), it. näytelmänkirjoittaja, opiskeli aluksi lakitiedettä ja toimi joukun aikaa asianajajana. Saavutti muutamassa vuodessa suuren yleisön suosion draamojensa notkealla sukkeluudella ja aistikkaalla muodolla. Paras menestys G:n aikaisemmista näytelmistä oli seuraavilla: „Una partita a scacchi" (1873), „Trionfo d'amore" (1875), „Il marito amante della moglie" (1877) ja „Il fratello d'armi" (1878). Myöhemmistä ovat etevimmät: „Il conte Rosso" (1880, saanut valtionpalkinnon), „La signora di Challant" (1891), „Tristi amori" (1891), „I diritti dell'anima" (1894) ja „Come le foglie" (1900, esitetty suomeksi nimellä „Kuin lehdet tuulessa"). *J. H-l.*

Giallo antico *[džallo -ī'-]* (it.), kallisarvoineu, keltaiuen punajuomuinen marmorilaji, jota tuotiin Numidiasta ja jota muinaisajan kuvanveistäjät paljon käyttivät.

Gianibelli *[džanibe'lli]* l. Giambelli, Federigo, it. iusiuööri Mantovasta, eli 16:nnella vuosis., asettui asumaan Antverpeniin, jouka piirityksen aikana 1585 hän keksi useita suojeluskeinoja. Sittemmin G. siirtyi Englantiin, jossa varusti Greenwichiä ja muutamia muita raunikkopaikkoja suurta armadaa vastaan ja lähetti tätä vastaan 8 tuhoisaa polttolaivaa.

Giauri ks. Džauri.

Gibbon *[gibən]*, Edward (1737-94), engl. historiankirjoittaja, kääntyi Oxfordissa opiskellessaan katoliseen uskoon, minkä johdosta hänen isänsä lähetti häuet Lausanneen erään reformeeratun papin luo, joka sai hänet palaamaan protestauttisuuteen (1754); sittemmin häu kuitenkin oli uskonnon asioista välinpitämätön, vieläpä suorastaan vihamielineu kristinuskoa kohtaau. Englantiin palattuaan G. palveli 1759-61 kapteenina Hampshiren miliisissä; julkaisi 1761 ranskaksi kirjoitukseu „Essai sur l'étude de la litterature". Vv. 1763-65 hän matkusteli Rauskassa, Sveitsissä ja Italiassa; istuessaan eräänä lokakuun iltana 1764 mietteisiin vaipuneena Capitoliumin raunioiden keskellä hänessä heräsi ajatus ryhtyä kuvaamaau Rooman rappeutumista ja häviötä; kului kuitenkin vielä muutamia vuosia ennenkuin tästä tuumasta tuli täysi tosi. Ennen suurta historiallista teostansa G. julkaisi „Mémoires littéraires de la Grande-Bretagne" (1767-68, yhdessä ystävänsä Deyverdunin kanssa) ja „Critical observations on the sixth book of the Æneid" (1770). V. 1772 hänet valittiin parlamenttiin, jossa ei kuitenkaan koskaan esiintynyt muuta kuin äänestyksissä; sai hallituksen uskollisena kannattajana v. 1779 hyvätuloisen vähätöiseu viran, joka kuitenkin lakkautettiin jo 1782. Seitsenvuotisten ponnistusten jälkeen ilmestyi 1776 ensimäineu osa G:n suurteosta „History of the decline and fall of the roman empire" (6 nid. 1776-88; käännetty useille Euroopan kielille, m. m. ruotsiksi). Tässä tarkkoihin ja periupohjaisiin tutkimuksiin perustuvassa teoksessa ilmenee kauttaaltaan nerokas ja heukevä käsitys: aineen valinta ja ryhmittely on taiteellisesti suoritettu, esitys vilkasta ja selväpiirteistä. Sen sisällyksestä mainittakoon, että tekijä valistusajan yksipuoliseu katsantotavan mukaan arvostelee kristiuuskon vaikutusta Rooman valtakuntaan varsin turmiolliseksi. Siitä huolimatta G:n Rooman historiaa pidetään Euglannissa yhä vieläkin saavuttamattomana mestariteoksena ja häntä itseään Englannin suurimpana historian-

Edward Gibbon.

kirjoittajana. Hänen kuolemansa jälkeen julkaistiin „Gibbon's miscellaneous works", mukana myöskin hänen omakirjoittamansa elämäkerta (1796). [Milman, „Life and correspondeuee of G.", Morrison, „Gibbon".] *J. F.*

Gibboni *(Hylobates)*, Itä- ja Taka-Intian tiheimmissä vuoristometsissä ja Sunda-saarilla elävä ihmisenmuotoiuen, hännätön apinasuku. Ne tunnetaan ruumiiupituisista käsivarsistaan, tiheästä karvapeitteestään ja pienistä ihonpunaisista istuinpakaroistaau. Tämä suku on lähinnä ihmisenmuotoisten apinain kautamuotoa, erittäinkin pääkallo- ja hammasrakenteeltaan sekä naamamuodostukseltaan. G:t elävät melkein yksinomaan puissa, joissa ne ovat mainioita kiipeilemään. Kulkevat pystyssä pitäen ruumistaan tasapainossa pitkien käsivarsiensa avulla. Silkinhieno karvapeite on tiheä, usein pikimusta. Tunnetuimpia lajeja ovat: s i a m a n g i *(H. syndactylus)*, jota lajia g. nimellä usein tarkoitetaan, elää laumoissa Sumatralla, h u l o k k i *(H. Hulock)* Taka-Intiassa ja Bengaalissa, sekä l a r *(H. Lar)* Malakanniemimaalla ja Siamissa. vrt. kuvaliit. A p i n a t. *E. W. S.*

Gibbons *[gibənz]*, O r l a n d o (1583-1625), engl. säveltäjä, kuninkaan hoviurkuri, 1622 Oxfordin yliopistossa vihitty musiikin tohtoriksi. Häneltä on painettuna säilynyt paitsi kirkollisia kuorolauluja, myös sävellyksiä 3 viululle sekä virginaalille (pianon edeltäjälle). *I. K.*

Gibraltar *[hibralta'r]*, Englannille kuuluva liunoitus ja kaupunki samaunimisellä niemekkeellä Pyreneittenniemimaau eteläosassa, pohjoisessa 1 ½ km leveän, alavan maakannaksen yhdistämä mantereeseen. Englaunin alue käsittää, paitsi tuon 425 m korkean, pohjoiseen ja itään jyrkästi, etelään ja länteen loivasti laskeuvan, 4 ½ km pitkän juurakalkki-kallion, vielä n. 800 m leveydeltä pohjoispuolella olevaa kannasta, jonka alueen ja Espanjau rajan välissä on 600 m leveä puolueeton kaista. Kaupunki sijaitsee vuoren länsipuolella Algeciras-lahden rannalla; niemekkeen eteläisimmässä Puuta de Europa nimisessä kärjessä ou mainio majakka. G. on v:sta 1706 vapaasatama (lukuunottamatta oluen, juovutusjuomaiu ja tupakan tullia). Viime aikoina on sen satamaa paljon parannettu uudenaikaisilla laitteilla, m. m. 3 kuivatelakkaa. G. oukiu sangen tärkeä kauppasatama, varsinkin hiili- ja läpikulkuasemana; 1906 saapuneiden ja lähteneiden

Gibraltar.

laivaiu tonniluku 9,37 milj. — As. oli G:ssa 1908 18,316, lisäksi 3,974 miestä (1909-10) linnoitusväkeä. Koko G:n vuoren englantilaiset ovat tehneet linnoitukseksi; rauualla on myös pattereita ja kaikkia varustuksia on vuosi vuodelta parannettu ja laajennettu, joten niitä nykyään pidetääu valloittamattomina, maailman lujimpina. G:n merkitys Englannille on eriuomaisen suuri, se kun vallitsee salmea ja siten on ikäänkuiu Välimeren avain. — G:n itäisillä kallioilla elelee Euroopan ainoa vapaa apina magotti. — Jo vanhalla ajalla G., *Calpe* nimellä, oli tuttu toisena Herkuleeu-patsaana. V. 711 maahan tullut maurilaispäällikkö Tarik rakensi sinne linnan, josta G:n nimi *(Džebel al Tarik* = Tarikin vuori). Maurilaisilta sen lopullisesti valtasivat espanjalaiset 1462, ja näiltä 1704 englautilaiset, joilta sitä on turhaau koetettu anastaa takaisin; monista piirityksistä on kuuluisin se, joka kesti vv. 1779-83, G. A. Eliottin ollessa G:n kuvernöörinä. *E. E. K.*

Gibraltarin-salmi *[hibralta'rin-]*, Välimerta ja Atlantin-valtamerta yhdistävä, Euroopan ja Afrikan maanosat toisistaan erottava salmi Espanjan ja Marokon välissä, saanut nimensä pohjoisrannalla olevan Gibraltar-kallion mukaan. Salmi on syntynyt tertiäärikaudella, jolloin Atlas-Audalusian vuoriston muodostama silta mantereiden välillä murtui, painuen 100-900 m merenp. alle. Kapein kohta on 13 km. — Pinnalla kulkee voimakas virta itään, 3,7-8 km nopeudella tunnissa, syvemmällä Välimeren suolaisempi, raskaampi vesi virtaa länteen. — Ennen Suez-kauavan avaamista 1869 G. oli ainoa portti Välimereen — sen suunnaton merkitys kulkutienä on itsestään selvä. Jo 1000 v. e. Kr. foinikialaiset tunsivat sen nimittäen sen molemmanpuolisia äärikallioita Melkartin pylväiksi; kreikkalaiset tunsivat ne nimellä „Herakleen patsaat" nimittäen salmea Gadeiran-salmeksi (roomalaisten *Fretum Herculeum*). *E. E. K.*

Gibson, H e n r y (k. 1881), valtionagronomi, kansallisuudeltaan skotlautilainen, muutti ensin kynnönneuvojaksi Ruotsiin sekä sittemmin (1859) Suomeen, jossa hän sai toisen juuri perustetuista valtionagronomiu viroista (toiseen tuli saks. Carl Hornbostel). G:n — samoin kuin toisteukin valtionagronomien — työ käsitti etupäässä kiertoja yleisiä tilanhoito-, osaksi myös salaojitussuunnitteluja suurtiloilla. Usein hän itse johti töitä. Käytännölliseen maatalouteen hän olikin hyvin perehtynyt, mutta hänen teoreettiset tietonsa olivat verrattain heikot. Monilla tiloilla Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä, joissa hän pääasiallisesti työskenteli, hän vaikutti huomattavalla tavalla maatalouden kehitykseen, varsinkin kokonaistuotannon kohoamiseen. *J. E. S.*

Gibson *[gibsən]*, J o h n (1790-1866), engl. kuvanveistäjä. Joutui Roomassa (v:sta 1817 alkaen) Canovan ja myöhemmin Thorvaldsenin vaikutuksen alaiseksi, tullen siten lähinnä Flaxmania Englannin huomattavimmaksi uusklassikoksi kuvanveiston alalla. Hieman teeskentelevä sulous ja laatukuvainaiuen käsitys on ominaista G:n teoksille, joiden aiheet enimmäkseen ovat otetut kreikk. mytologiasta („Mars ja Amor", „Psykhe Zefyyrien viemänä" y. m.). Erikoisesti ovat vielä mainittavat G:n värilliset veistoteokset

(esim. Venus kuvapatsas) ja isot monumentaaliveistokset, kuten kuningatar Vietorian marmoripatsas (Lontoon Buekingham palatsissa) ja Leicesterin herttuattaren hautamonumentti (Longfordissa). [Lady Eastlake, „Life of John G." (1869).] *E. R-r.*

Giddings *[gidiŋz]*, Franklin Henry (s. 1855), pohjoisamer. sosiologi, v:sta 1894 professorina Columbia-yliopistossa New Yorkissa. Hänen nykyajan yhteiskunnallisia kysymyksiä ja teorioja valaisevista, pirteästi kirjoitetuista teoksistaan mainittakoon: „The modern distributive process" (yhdessä J. B. Clarken kanssa, 1888), „The principles of sociology" (1896, käännetty monelle kielelle), „The theory of socialization" (1897), „Democracy and empire" (1900), „Inductive sociology" (1901), „Descriptive and historical sociology" (1906). *J. F.*

Gide *[žid]*, Charles (s. 1847), ransk. taloustieteilijä, v:sta 1898 professorina Pariisissa. G. oli ensimäisiä, joka Ranskassa esiintyi vallassa olevan klassillisen koulukunnan yksipuolista katsantokantaa vastaan; perusti v. 1887 samanmielisten kanssa aikakauskirjan „Revue d'économie politique" uuden, tehokasta sosiaalipolitiikkaa puolustavan suunnan äänenkannattajaksi. G. on myöskin osuustoimintaliikkeen huomattavimpia edustajia Ranskassa; julkaissut tältä alalta sarjan esitelmiä nimellä „La coopération" (1900) ja monografian „Les sociétés cooperatives de consommation" (1904). Laajalti tunnettu on häneu selväpiirteisesti ja viehättävästi kirjoitettu käsikirjansa „Principes d'économie politique" (1883), joka on käännetty useille kielille, m. m. ruotsiksi ja myöskin suomeksi nimellä „Taloustieteen pääpiirteet" (1904); v. 1909 tämä teos ilmestyi laajennettuna nimellä „Cours d'économie politique". *J. F.*

Gideon (hepr., ehkä = „kaataja", „kukistaja"), toinen nimi Jerubbaal (luultavasti = „Baal on voimallinen"), yksi n. s. „suurista tuomareista", Manassen heimoon ja Abi'ezerin sukuun kuuluva sankari, joka vapautti kansansa midiauilaisten sorrosta. Tuunustettiin seu jälkeen ainakin Joosefin heimojeu keskuudessa ruhtinaaksi ja asui kuolemaansa saakka lapsijoukkoineen — seitsemänkymmenen pojan isänä — kotikaupungissaan Ofrassa, johon perusti pyhäkön Jahvelle (Tuom. 6-8.) *Ar. H.*

Giebel *[gībəl]*, Christoph Gottfried (1820-81), saks. eläintieteilijä. Tuli 1848 dosentiksi ja 1861 eläintieteen professoriksi Hallen yliopistoon. G:u tutkimukset kohdistuvat nykyajan ja muinaismaailman eläinmuotojeu tutkimiseen. Huomattavimmat häneu lukuisista teoksistaan ovat: „Paläozoologie" (1846), „Fauna der Vorwelt" (1847-56), „Odontographie" (1854), „Die Säugetiere in zoologischer, anatomischer und palæontologischer Beziehung" (1855), „Thesaurus ornithologiæ" (1872-77), „Insecta epizoa" (1874). Lisäksi paljon helppotajuisia teoksia. Toimitti vv. 1853-81 aikakauskirjaa „Zeitschrift für die gesammten Naturwissensehaften". *E. W. S.*

Gierke *[gīr-]*, Otto Friedrich (s. 1841), saks. oikeustieteilijä, tuli 1871 ylim. prof. Berliiniin, 1872 vakin. prof. Breslauhun, 1884 Heidelbergiin, 1887 Berliiniiu. Kirjoittanut: „Das deutsehe Genossensehaftsrecht" (1868-81); „Die Genossensehaftstheorie und die deutsehe Rechtsprechung" (1887); „Deutsches Privatrecht" (nid. I, 1895, Bindingin teoksessa „System. Handbuch der d. Reehtswisseusehaft") y. m. Julkaissut v:sta 1878 alkaen „Untersuehungen zur deutsehen Staats- und Reehtsgeseliichte". *K. H-a.*

Giers *[gīrs]*, Nikolai Karlovitš von (1820-95), ven. diplomaatti, polveutui alkuansa ruots. suvusta, rupesi ulkoasiainministeriön palvelukseen 1838, oli 1863-67 lähettiläänä Persiassa, 1867-72 Sveitsissä, 1872-75 Tukholmassa, tuli 1875 ulkoasiainministerin Gortšakovin apulaiseksi ja Aasian departemeutin johtajaksi, 1882 ulkoasiainministeriksi. G. nautti Aleksauteri III:n ja Nikolai II:n suurta luottamusta; harrasti rauhaa ja hyvieu suhteideu ylläpitämistä varsinkin Saksaan, minkä vuoksi hänen ulkopolitiikkansa herätti suurta tyytymättömyyttä panslavistien taholla.

Giesebrecht *[gīzebreht]*, Friedrich Wilhelm Benjamin von (1814-89), v:sta 1862 historiau professorina Münchenissä, Rauken oppilaita, hänen huomattavin teoksensa on „Geschichte der deutsehen Kaiserzeit" (1855-88; 6:s nid. 1895). Varsinkin tämän teoksen loistavasti ja isänmaallisella innostuksella kirjoitettu 1:ueu osa saavutti aikanaan yleistä suosiota; toimitti v:sta 1874 Heerenin ja Ukertiu teosta „Europäisehe Staatengesehiehte". *J. F.*

Gieseler *[gīzeler]*, Johann Karl Ludwig (1792-1854), saks. kirkkohistorioitsija, kuollut professorina Göttingenin yliopistossa. G:n pääteos on: „Lehrbuch der Kirchengeschiehte" (1824-57), joka pitkät ajat oli yleisimmin käytetty kirkkohistoriau oppikirja. Teos sisältää runsaasti lähdeotteita ja ou kiitetty selvän esitystapausa takia. *E. K-a.*

Giessen *[gīssən]*, kaupunki Saksassa, Hessen-Darmstadtissa, Lahn-joen vas. rannalla, sekä Kassel-Frankfurt a. M.-radan varrella, 28,769 as. (1905). Yliopisto, perustettu 1607, jossa 1,266 ylioppilasta (1907). Sen yhteydessä useita laitoksia; arvokas kirjasto (220,000 nid.). Oppi- ja ammattikouluja. Suuri tupakkateollisuus, 3,000 työmiestä. — G. sai kaupungiuoikeudet 1200-luvulla, joutui 1265 oston kautta Hessenille.

Giffen *[gifin]*, Sir Robert (1837-1910), engl. tilastotieteilijä ja finanssipolitikko, herätti ensin huomiota „The Globe" ja „The Economist" lehdissä julkaisemillaan finanssipoliittisilla kirjoituksilla; tuli 1876 kauppamiuisteriön tilastollisen osastou päälliköksi. Paitsi huomattavia virallisia mietintöjä G. on julkaissut „Essays in finance" (1879-84), „The growth of capital" (1890), „The case against bimetallism" (1892), „Economie inquiries and studies" (1904). *J. F.*

Gig (eugl.). 1. Korkeapyöräiset, yhden hevosen vedettävät rattaat, joissa on aisojen välissä juoksevat, rattaiden etuosaan kiiuuitetystä poikkiraudasta lähtevät vetohihuat. — 2. Pitkä, peräpeilillä varustettu kevyt laivavene: 4-8 airoparia; 1-3 mastoa. — 3. Tarkastuskoje tarkkamittaisten valmisteiden

Gig-rattaat.

(ruuvikierteiden, akselien, reikien y. m.) summittaisvalmistuksessa.

Gigantit (kreik. *Gigās*), kreik. tarustossa rajut jättiläiset, jotka nousivat taisteluun jumalia vastaan. Hesiodoksen mukaan he olivat sikiytyneet Gaian helmaan pudonneista silvotun Uranoksen veripisaroista. Vanhemmassa runoudessa ja taiteessa he esiintyivät aivan ihmisenmuotoisina, myöhemmin (hellenistisellä ajalla) tulee näkyviin se käsitys, että heillä oli säärien asemesta isoja käärmeitä. Heidän taistelunsa jumalia vastaan (g i g a n t o m a k h i a n) kerrottiin tapahtuneen Phlegran tasangolla, joka sijoitettiin milloin Pallenen niemimaahan, milloin Thessaliaan y. m., myöhemmin myös Italian Campaniaan. Roomalaisten runoilijain mukaan he taistelussa kokosivat korkeat vuoret päällekkäin ja myllersivät koko luomakunnan. Jumalien puolella olivat esitaistelijoina Zeus, Athene, Dionysos sekä ihmissukuinen Heerakles. G:t kukistuivat kaikki; kerrottiinpa useiden g:tien viruvan vuorten tai saarten alla (esim. Enkelados Etnan alla); kun he liikahtivat, syntyi maanjäristys. — Merkillisin g:tien taistelua esittävä taideteos on Pergamonin kuuluisan alttarirakennuksen suurenmoinen korkokuva-friisi. — Uudemmissa kielissä g i g a n t t i-sanaa käytetään joskus yleensä jättiläisen, g i g a n t t i n e n jättiläissuuruisen merkityksessä. *O. E. T.*

Gigantoliitti, suurina kuusitahkoisina prismoina esiintyvä kivennäinen, joka on muuttumistulos kordieriitista tai turmaliinista ja sisältää pääasiallisesti kiillettä. Nimityksen on A. E. Nordenskiöld antanut Tammelasta löydetylle muunnokselle. *P. E.*

Gigantostraca ks. J ä t t i l ä i s ä y r i ä i s e t.

Gigartina ks. K a r r a g e e n i.

Gigas librorum *[-ō'-]* (kreik. *gigas* = jättiläinen, lat. *liber* = kirja; „kirjojen jättiläinen"), myös P i r u n r a a m a t t u, Tukholman kuninkl. kirjastossa oleva kallisarvoinen käsikirjoitus, käsittävä 309 (alk. 318) pergamenttilehteä, joitten korkeus on 0,9 m ja leveys 0,5 m. Vanhin osa on kirjoitettu kauniilla goottil. minuskeli-kirjoituksella, alkukirjaimet koristetut väreillä ja kullalla. Kannet ovat 4,5 cm:n vahvuisista tammilevyistä. Siihen sisältyy: 1) Vanha testamentti Vulgata-käännöksenä, lukuunottamatta psalmeja, jotka ovat Hieronymuksen käännöksinä; 2) Flavius Josephuksen „Antiquitates judaicæ" ja „Bellum judaicum"; 3) Isidorus Hispalensiksen „Origines vel opus etymologicarum"; 4) Johannicius Johanneksen, „De physica ratione", jonka jäljestä muutamia lehtiä on leikattu pois (ennen v. 1561); 5) Uusi testamentti, myöskin Paavalin apokr. kirje laodikealaisille; apostolien teoissa sangen vanha teksti, — mikäli tiedetään, ainoa Hieronymusta aikaisempi käännös. Luku- ja värssyjako puuttuu todistaen käsikirjoituksen korkeaa ikää; 6) Confessio peccatorum (rippipeili); senjälkeen kaksi piirustettua lehteä, toisella on se pirunkuva, joka kirjalle on antanut nimen; 7) Experimentum de furto et febribus; 8) Cosmaksen (k. 1125) böömiläinen kronikka; 9) Kalendarium (tärkeä lähde Böömin sisäiseen historiaan, päättyy v:een 1224; B. Dudik julkaisi sen 1852). — Tämän kalendariumin mukaan on käsikirjoituksen syntyajaksi tahdottu päätellä vv. 1224-1239; mahdollista kuitenkin on, että pääosa on paria sataa vuotta vanhempi. G. l:n arvellaan olevan kirjoitettu Podlazitzissa (Böömissä); oltuaan sitä ennen erinäisissä muissa luostareissa se 1594 vietiin keisari Rudolfin nähtäväksi Praagiin, josta Köningsmark valloitettuaan Praagin toi sen muitten kirjallisten aarteitten (ks. C o d e x a r g e n t e u s) mukana Tukholmaan.

Giglioli *[džiljō'-]*, E n r i c o H i l l y e r (1845-1909), it. eläintieteilijä. Tuli 1864 Casale Monferratoon luonnonhistorian professoriksi, 1868 Firenzen luonnontieteellisen museon johtajaksi ja 1871 „Instituto di studi superiori" opiston professoriksi. G. tutki melkein yksinomaan luurankoisia, pääasiallisesti lintuja. Teoksia: „Note intorno alla fauna vertebrata dell'oceano" (1870), „Studii craniologici sui cimpanzè e altre scimmie" (1872), „Ricerche intorno alla distribuzione geografica dei vertebrati" (1875), „Iconografia dell' avifauna italica" (1880), „Avifauna italica" (1886), „Resconto della inchiesta ornithologica in Italia" (1889-91). *E. W. S.*

Gigoux *[žigū']*, J e a n F r a n ç o i s (1806-94), ransk. taidemaalari ja kivenpiirtäjä. Tehnyt kirkko- ja historiamaalauksia, oivallisia muotokuvia, kuvittanut kivipiirroksilla m. m. Bérangerʼn lauluja ja „Gil Blas"ia sekä kirjoitti „Causeries sur les artistes de mon temps" (1885). [Jouin (1896).] *E. R-r.*

Gigue *[žīg]* (ransk.). 1. Ransk. pilkkanimi mandoliininmuotoisille viuluille, joiden kaikupohja oli kupera ja joiden muoto sentähden muistutti kinkkua *(gigue)*. Tämä nimitys tavataan jo 13:nnellä vuosis., ja Saksassa siitä johtui nykyäänkin yleisesti käytetty viulun nimitys: Geige. — 2. Hyvin nopealiikkeinen vanha tanssi, jonka sävelissä säkeet ovat tavallisimmin tasajakoisia, mutta iskualat milt'ei aina kolmijakoisia; sen tahtilajina on siis $^6/_8$ tahi $^{12}/_8$, harvemmin $^9/_8$. Se tuli ensin Englannissa käytäntöön (nimellä *Jigg*) ja tavataan sitten (v:sta 1649) saksalaisissa sarjasävellyksissä. 18:nnellä vuosis. sen muoto laajeni fuugan-tyyliseksi; tällaisena se useimmiten esiintyy muodostaessaan sarjan päätösosan. *I. K.*

Gila *[hīlā]*, läntistä suuntaa virtaava Coloradon lisäjoki Yhdysvalloissa. Lähteet New Mexicossa, suurin osa Arizonassa; pituus n. 950 km. Ympäröiville erämaa- ja aroseuduille on sen vettä paikoitellen johdettu kastelutarkoituksiin.

Gilbert *[-bət]*, A l f r e d (s. 1854), engl. kuvanveistäjä, nykyajan Englannin huomattavimpia veistotaiteilijoita. Teoksia: kuningatar Victorian muistomerkki Winchesterissä ja Shaftesburykaivo Lontoon Piccadilly sirkuksen luona. Enemmän kuin monumentaali-kuvanveiston alalla ilmenee G:n kyky koristeellisessa, taideteollisessa taiteessa, varsinkin kultaseppä- ja norsunluuteoksissa. *E. R-r.*

Gilbert *[-bət]*, S i r J o h n (1817-97), engl. taidemaalari ja kuvittaja. Maalannut historiallisia laatukuvia sekä muotokuvia. Pääasiallisesti tullut tunnetuksi kuvittamalla aikakaus- ja sanomalehtiä ynnä „Don Quixote"a, „Gil Blas"ia ja Shakespearen ja muiden engl. kirjailijain teoksia. *E. R-r.*

Gilbertin-saaret *[-bət-]*, sikermä matalia (ei yli 7 m yl. merenp.) korallisaaria Mikroneesiassa, päiväntasaajan kummallakin puolen, 172°-177° it. pit.; käsittää 18 saarta; 430 km². Il-

masto trooppinen, terveellinen. Kasvikunta harvalajinen; pandanus- sekä varsinkin kookospalmumetsiä on laajalti. Ainoa kotimaiuen nisäkäs on rotta. Asukkaat, n. 35,200, tyypiltään polyneesialaisia, omien muistotarinainsa mukaan samoalaisten ja mikroneesialaisten sekakansaa. Monessa suhteessa naapureitaan, muita Tyynenmeren saaristolaisia, etevämmät. Valmistavat taidokkaita panssareita kookos-kuiduista. Elatus saadaan kookos-metsistä ja kalastuksella. Kopra on tärkein vientitavara. — Saaret löysi 1529 Saavedra ja uudestaan Johu Byron 1765; tarkemmin niitä tutkivat Marshall ja Gilbert 1788. Ne kuuluvat v:sta 1892 Englannille (hiiliasema). — Ameriikkalaiset käyttävät G:sta nimeä Kingsmill-saaret. *E. E. K.*

Gil Blas *[žil bla's]*, Lesagen (ks. t.) kuuluisan romaanin nimi.

Gildas, lisänimeltä Viisas (k. n. 570), Englannin ensimäinen historiaukirjoittaja, luultavasti brittiläinen pappi tai munkki, joka Bretagneen siirryttyään kirjoitti teoksen „Gildæ sapientis de excidio Britanniæ liber querulus". Tämän teoksen niukat tiedonannot ovat epäluotettavia, mutta sillä on kuitenkin arvonsa, koska se on melkein ainoa lähde, joka luo jonkinlaista valoa Britannian historiaan 5:nnellä ja 6:nnella vuosis. *J. F.*

Gilde (saks.) ks. Kilta.

Gilead (ehkä arab. = „kova", „karu", toinen selitys 1 Moos. 31_{47} ja seur.), vuori Palestiinassa Jordanin itäpuolella, 2 tunnin matkan päässä Nahr ez-zerka-(Jabbok-)joesta etelään. V:ssa T:ssa tällä nimellä nimitetään sitä Jordanin itäpuolista aluetta, jonka rajana on etelässä Vadi hesban, pohjoisessa Sheri'at el-menadire (Jarmuk) ja joka suunnilleen vastaa nykyisiä el Belka ja Adžlun nimisiä maakuutia (5 Moos. 3_{10}, Jos. 13_{11}. 2 Kun. 10_{33}). Se on vuoriyläuköä, joka oli kuulnisa laitumistaan ja metsistään; vieläkin kasvaa muutamissa seuduissa komeaa tammimetsää. Toisinaau G. esiintyy koko Jordanin itäpuolisen maan nimenä (esim. 1 Moos. 37_{25}; Jos. 22_9; Sam. 2_9; Am. 1_3). *Ar. H.*

Giles *[džailz]*, Ernest (1847-97), engl. tutkimusmatkailija, teki vv. 1872-76 monta tärkeätä retkeä Keski- ja Länsi-Austraaliaan, käyttäen, ensikerran näillä senduiu, kuormajuhtinaan myös kameloja. Löysi m. m. Amadeus-järven (1872). Teoksia: „Geographical travels in Central-Australia" (1874); „The journal of a forgotten expedition" (1880); „Australia twice traversed" (1889). *W. S-m.*

Gilgameš-eepos, babyl. kertomaruno kuningas Gilgamešin elämänvaiheista, urotöistä, matkoista ja turhista ponuistuksista saavuttaa kuolemattomuutta; nuolenpääkirjallisuuden kauneimpia ja merkillisimpiä tuotteita. Meille säilynyt teksti johtuu Assurbanipalin (ks. t.) kirjastosta, jota varten se oli kopioitu vanhemmasta kirjoituksesta. Kaksi 1:sen babyl. dyuastian ajalta johtuvaa katkelmaa todistaa Gilgameš-tarun olleen runomuodossa jo v:n 2000 vaiheilla e. Kr. G. oli kirjoitettu 12 suureen tauluun ja käsitti täydellisenä n. 3,600 säettä, joista lähes puolet puuttuvat tai ovat katkonaisia. Sen kirjoittajaksi mainittu Sin-liki-unnini on pidettävä Gilgameš taruainesten kokoojana ja runon viimeistelijänä. Sisällys on lyhykäisesti seuraava: 1:nen taulu: Gilgameš pitää Urukissa ankaraa halliutoa pakottaen seu asukkaat kovaan työhön. Heidän rukoustensa johdosta jumalat hankkivat G:lle kilpailijaksi luonnonihmiseu Eabanin (Enkidu), joka hierodnlin avulla saadaan houkutelluksi jättämään luonnonelämänsä ja lähtemään Urukiin ja siellä tulee G:n rakkaaksi ystäväksi. 2:nen taulu: Eabani ei viihdy kaupungissa, näkee unessa, kuinka eräs hirviö vie hänet manalaan. Ystävät päättävät lähteä taisteluun hirveätä Humbabaa vastaan, luultavasti vallataksensa hänen vartioimansa Istarin kuvan. 3:s taulu, katkelmia: G:n äiti uhraa auringonjumalalle hankkiaksensa pojalleen menestystä. 4:s taulu, katkelmia: Matkaa valmistellaan, Humbabaa kuvaillaan. 5:s taulu: G. ja Eabani ovat Humbaban seetrimetsässä ja tappavat tyrannin. 6:s taulu: Kotiin palattuansa G. puhdistaa aseensa ja pukeutun juhlavaatteisiin. Istar rakastuu G:iin ja kosii häntä luvaten hänelle ikuista kunniaa ja mainetta. Mutta G. työntää hänet luotaan ja moittii häutä hänen usein osoitetusta uskottomundestaan. Suuttuueena Istar nousee taivaaseen ja pyytää isältänsä Anu jumalalta apua kostaaksensa G:lle. Anu lähettää taivaan härän G:ia vastaan, mutta Eabanin avulla tämä tappaa härän. 7:s taulu, katkelmia: Eabani näkee unta ja sairastnu. 8:s taulu, vaillinainen: Eabani kuolee, G. suree. 9:s taulu: G. on lähtenyt (syyr.-arab.) erämaahan, itkee ystäväänsä, miettii omaa kuolemaansa ja muistaen esi-isänsä Ut-napištimiu ainoaksi ihmiseksi, joka on päässyt kuolemasta ja kaukaisessa lännessä nauttii kuolemattomuuttaan, hän päättää lähteä hänen luoksensa kysymääu neuvoa, miten hänkiu saisi ikuisen elämän. Vaarallisen matkan perästä Mâšu-(Libanonin?) vuoriston ja synkäu pimeyden halki G. saapuu (Väli-)meren ranualle. 10:s taulu: G. pyrkii meren yli, josta auringonjumala yksin on kulkenut, tapaa Ut-napištimin entisen laivurin, lähtee hänen saattamanaan merelle, saapuu kuolon vesille, kestää monet vaarat, ja lähestyy vihdoin toivottua rantaa. 11:s taulu: Ut-uapištim kertoo, kuinka hän pelastui suuresta vedentulvasta, jolla jumalat muinoin hukuttivat ihmiset, ja pääsi kuolemattomain seuraan. — Tämä kertomus on polyteistisestä värityksestään huolimatta pääkohdissaan yhtäpitävä raamatullisen vedenpaisumuskertomuksen kanssa ja epäilemättä sen esikuva (ks. Vedenpaisumus). — Mutta kuolemattomuutta janoavalle G:lle Ut-napištim ei anua toivoa. Tyhjin toimin G. lähtee paluumatkalle. Lähtöhetkellä hän kumminkin saa neuvon tuottaa itselleen meren pohjasta erään taikakasvin. G. tuokin kasvin merenpohjasta luullen sen palauttavan nuornuden, mutta matkalla käärme varastaa sen häneltä ja tyhjin käsin hän saapuu kotiin. 12:s taulu: Epätoivoissaan G. manauttaa Eabanin hengen tuonelasta saadaksensa tietää ihmisten kuolemanjälkeisen kohtalon. Vastenmielisesti Eabani kertoo, mitä hän on tuonelassa kokenut. Runo päättyy ystävien keskusteluun, jossa kuolevaisten lohdutukseksi pilkoittaa esiin toivo, että kunnonmies kuolemassa pääsee omiensa yhteyteen ja hellän huolenpidon esineeksi.

G.-eepoksella on muntamia historiallisia kohtia, jotka viittaavat 3:nteen vuosituhanteen

e. Kr., mutta sen pohjana on epäilemättä luonnonmyytti. Voidaan yksityisseikkoja myöten osoittaa, että G:n seikkailut vastaavat auringon vuotuista kulkua eläinradan 12:n merkin kautta. Runon astraalisia aiheita on oltu huomaavinaan sekä useissa Raamatun taruissa että Odysseiassa ja muualla, mutta tutkimus tästä on vasta alullaan. [A. Jeremias, „Izdubar-Nimrod" (1891), O. Weber, „Die Litteratur der Babylonier" (1907), H. Gressmann, „Altorientalische Texte und Bilder" (1909), Jensen, „Ass.-babylonische Mythen und Epen" (1900), „Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur", I (1906), H. Schneider, „Die Entwicklung des Gilgameschepos" (1909).] *K. T-t.*

Gilgit, maakunta Englannin Etu-Intiassa Luoteis-Kashmirissa, käsittää samannimisen u. 450 km pitkän, 1,500-1,800 m yl. merenp. olevan Indukseu lisäjoen laakson. N. 17,000 as., moniheimoista kausallisuutta, nimitetään yhteisnimellä dardeiksi; he ovat muhamettilaisia. Riisin, silkiu, puuvillau ja hedelmäin viljelys sekä kullan huuhdonta pää-elinkeinoja. — Samanuimiseeu pieneen pääkaupunkiin on sijoitettu euglantilainen sotilasosasto sairaaloineen sekä muutamine siviilivirkamiehineen. *(E. E. K.)*

Gilia, *Polemoniaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku, amer. yrttejä, joilla on kapeat tai liuskaiset lehdet ja vaihtelevanväriset kukat. Moniaat lajit yleisiä koristuskasveja puutarhoissa, esim. *G. tricolor, G. dianthiflora, G. androsacea, G. capitata* Kaliforniasta, *G. rubra* Carolinasta ja Floridasta. *(J. A. W.)*

Giljaakit (kotoinen nimi *manguni* = jokikansa). n. 8,000 henkeä käsittävä, muutamaiu tutkijain mukaan aino-kansan sukuinen heimo Aasiassa. Amur-joeu suun ympärillä ja Pohjois-Sahalinilla. Elävät kalastuksella ja metsästyksellä; varsinkin on lohenpyynti tärkeä. — Veistokset, puunleikkaukset y. m. todistavat heillä aikaisemmin olleen joukinlaista omintakeista sivistystä. *E. E. K.*

Giljoseeraaminen (ransk. *gillotage*), koneellinen kaiverrus, jossa pyörivääu koueeseeu asetettu, piirrettävän kuvion mukainen metallilevy ohjaa kaivertimen liikkeitä. Giljoseeraamalla koristetaan nykyään usein taskukellonkuoret ja kaiverretaan setelirahalaatat. *(V. V-la.)*

Giljotiini (ransk. *guillotine*), mestauskone, joka Ranskassa vallaukumouksen aikana tuli käytäntöön. Nimi johtuu kuuluisasta lääkäristä Joseph Ignace Guillotin'ista, joka 1789 ehdotti perustuslakiasäätävässä kansalliskokouksessa, että kuolemanrangaistus oli oleva kaikille samanlainen. Koneen suunnittelija oli tohtori A. Louis, minkä vuoksi se ensin saikin nimen *louison* l. *louisette*. G:n kaltaisia mestauskoneita oli jo aikaisemmin käytetty eri maissa. G:iiu kuului lava, johon kaksi noin 4 m:n korkuista pylvästä oli kiinnitetty; pylväät olivat yläpäästä yhdistetyt poikkipuulla ja niiden välissä oli kolmionmuotoinen raskas terä, joka oli ylhäällä kiinnitetty hakaan; siitä se pyövelin irroittaessa putosi kahden poikkipuun muodostamaau pyöreään aukkoon. V. 1792 sitä ensi kerran käytettiiu; mestaukset voivat käydä niin nopeasti, että 45 minuutissa voitiin toimittaa 62. Nykyään g:a vielä käytetään useissa maissa. [Lenôtre, „La guillotine pendant la révolution".] *K. O. L.*

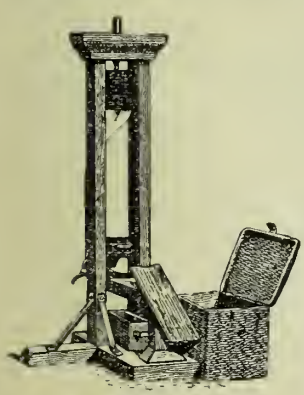

Giljotiini.

Gill *[džil]*, pienin engl. astiamitta = $^1/_{32}$ gallonia = $^1/_4$ pintia = 0,142 l.; Yhdysvalloissa = 0,118 l. Olutgill ou 2-kertaa suurempi. *U. S:n.*

Gill, Sir David (s. 1843), skotl. tähtitieteilijä, toimi 1873-76 Earl of Crawfordin observatorissa Dun Echtissä, 1879-1906 Kap-kaupungin observatorin johtaja. Määräsi 1877 auriugon parallaksin Mars-havainnoista Ascension-saarella, aloitti 1885 eteläisen taivaanpallonpuoliskon järjestelmällisen valokuvaamisen, jonka tuloksena ou 1896 Kapteynin kanssa toimitettu julkaisu (sisältää 450,000 tähteä 9 $^1/_2$ suuruusluokkaan asti). Määräsi heliometrihavaintojen avulla tähtiparallakseja, aikaansai yhteistyön useiden observatorioiden välillä auringon parallaksiu määräämistä varten. Ehdotti, toimitti ja johti Kap-maassa, Natalissa ja Rhodesiassa tehtyjä geodeettisia töitä. — Asuu nykyään Loutoossa. *H. R.*

Gillberg *[jilbärj]*, Jakob (1724-93), ruots. vaskenpiirtäjä. Opiskeli Pariisissa 1755-58 L. Carsiu johdolla viivapiirrosta; harjoitti myöskin crayonmaneeria ja radeerausta. Perusti Tukholmassa etsaus- ja vaskenpiirtäjäkoulun. Tehnyt etupäässä aikalaistensa muotokuvia. Hänen poikansa Jakob Axel G. (1769-1845) toimi miniatyyrimaalaajana ja Karl Gustaf G. (1774-1855) piirustajana ja kivenpiirtäjänä. *E. R-r.*

Gillbox *[džilboks]* (engl.), pitkäsyisten raakaaineiden (pellavan, hampun ja pitkäsyiseu kampavillau) etukehräyksessä käytetty venytyskone. G:n koueiston muodostaa kaksi paria venytysvalsseja, joideu välillä on piikeillä varustettuja kampoja *(gill)*. Näiden kampojen tarkoitus on oikoa ja kannattaa venytettäviä syitä. *E. J. S.*

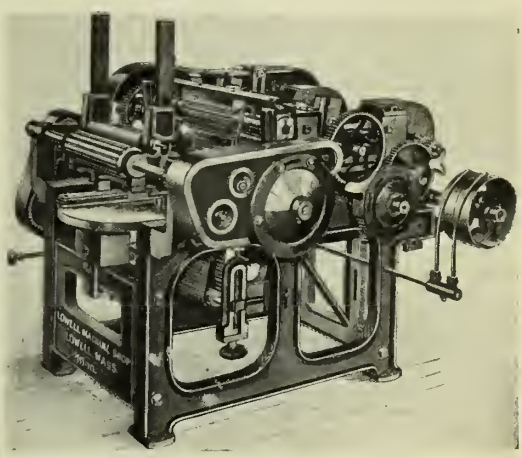

Gillbox-kone.

Gille *[jille]* (ruots.) ks. Kilta.

Gillray *[-rei]*, James (1757-1815), eugl. pilakuvien piirustaja ja radeeraaja. Tehnyt huomattavia pilakuvia Yrjö III:n ajalta pääasiallisesti valtiollisista henkilöistä. [Wright, „The caricatures of G." (1873).] *E. K-r.*

Gilman *[-mən]*, Nicholas Paine (s. 1849), pohjoisamer. sosiaaliekonomi, toimi ensin unitaariseua pappina, tuli 1895 sosiologian ja siveysopin opettajaksi Meadvillen pappisseminaariin; julkaissut työmiesten laskemisesta osalliseksi liikeyrityksen tuottamaau voittoon teokseu „Profit sharing" (1888) ja työnantajain ja työntekijäin välisten riitaisuuksien ehkäisemiseksi ja sovittamiseksi käytetyistä menettelytavoista „Methods of industrial peace" (1904). *J. F.*

Gilmour *[-mūə]*, James (1843-91), eugl. lähetyssaarnaaja. Toimittanut vaikeata tienraivaajan työtä Mongoliassa Lontoon lähetysseuran lähettinä. Kertouut työstään kirjassa „Amoug the Mongols" (1884). Sittemmin amer. ja skandin. allianssilähetys ryhtyi jatkamaan hänen työtään, mutta kaikki sen työntekijät saivat surmansa boksarikapinassa (1900). [Lovett, „Gilmour of Mongolia", myös ruots.] *U. P.*

Gin, Giuning machine *[džin, džiniŋ məši'n]*, kone, jouka avulla puuvillakenttieu läheisyydessä siemenet sekä suuri määrä lyhyitä puuvillasyitä *(lint)* poistetaan kaupaksi lähetettävästä puuvillasta. Näitä koueita on kahta lajia. Saha-gin, vanhempi, Eli Whitneyn keksimä; myöhemmin ou tullut käytäutöön n. s. veitsi-gin, joka rasittaa puuvillaa paljoa vähemmin. *E. J. S.*

Gin *[džin]* (engl.; vrt. ransk. *genièvre*), katajanmarjaviina.

Gindely, Antou (1829-92), saks.-böömil. historioitsija, oli v:sta 1862 professorina ja arkistonhoitajana Praagissa, julkaissut m. m. „Geschichte des dreissigjährigen Krieges" (1869-80), joka ulottuu v:een 1623, „Waldstein während seines ersten Generalats" (1886). *J. F.*

Ginea-kuume ks. Guinea-kuume.

Gin-fizz *[džin-fiz]* (engl. *gin*, ks. t., ja *fizz* = vaaleahehku), amer. juoma, giniu, sitruunau y. m. sekoitus (jäätä jäähdykkeenä).

Ginger-beer *[džindžə-biə]*, käynyt ja jatkuvau jälkikäymisen aikana nautittava sokerin- ja inkiväärinpitoinen, huumaava virvoitusjuoma; käytetääu etenkiu Englannissa. *S. V. H.*

Gingham *[giŋgəm]* (engl., < jap. *giŋgaŋ* tai Ranskan kaupunki *Guinganp*), raidallinen tai tavallisimmiu ristiraitainen joskus muutoin kuviollinen tiheä puuvillakangas, jota käytetään yleisesti naisten pukukankaana tai muihin samautapaisiin tarkoituksiin. Kotoisin Itä-Intiasta. *E. J. S.*

Ginkgo biloba, aiuoa nykyään elävä laji ja sukn saniaismäntyjeu *(Ginkgoeæ)* luokassa, paljas-siemeuisten kaaressa; Kiinassa kotimaineu kookas puu, jolla on viuhka- tai vastakolmiomaiset, kärkisyrjästään pykeiset lehdet, kaksikotiset kukat ja luumun-näköiset siemenet. Puuta istutetaan Kiinassa ja Japanissa temppelien pihoihin, Euroopassa koristuspuuksi; kestää töintuskin Suomen talven. — Saniaismäunyt olivat aikaisempina maan kehityskausina lukuisin suvuin ja lajein edustettuja. *(J. A. W.)*

Ginnungagap *[-uŋgagāp]* (isl. *gap ginnunga*, *Ginnungap*), ammottava kita, kuilu, esiintyy islantilaisten Edda-tarujen esityksessä maailman luomisesta, jonka mukaan alkuansa ei ollut hiekkaa eikä vettä, ei maata eikä taivasta, ainoasti ammottava kuilu. Käsite on kristillisperäineu. *K. K.*

Ginkgo biloba.
a hedekukka, *b* emikukka.

Ginseng ks. Panax.

Gioberti *[džobe'-]*, Vinceuzo (1801-52), ital. filosofi ja valtiomies; tuli 1825 jumaluusopin professoriksi Torinoon. Karkoitettiin maasta 1834 valtiollisesti vaarallisena henkilönä. Brysselissä oleskellessaan hän kirjoitti kuuluisimmat teoksensa „L'introduzione allo studio della filosofia" (1840) ja „Il primato morale civile degli Italiani" (1843), jossa hän asetti italialaisten tehtäväksi olla Euroopan kansojen johtajana ja Italiaan nähdeu ohjelmaksi tämän maan muodostamisen paavin johdon alaiseksi valtioliitoksi. Sen jälkeen seurasi kaksi kirjoitusta katolilaisesta kirkosta ja jesuiitoista, joita hän ankarasti arvosteli, samalla kuin hän kuiteukin puolusti katolilaisuutta ja paaviutta. V. 1848 hän palasi Torinoon, valittiin eduskuntaan ja oli jonkun aikaa ministerinä ja pääministerinä 1848-49; läksi viimemainittuna vuonna lähettiläänä Pariisiin pyytämään Rauskalta apua ja asui sitten kuolemaansa asti Pariisissa; kirjoitti siellä „Il rinnovamento civile d'Italia" (1851), jossa arvostelee ankarasti sekä klerikalismia että mazzinisteja.

Giocoso *[džokō'so]* (it.), *mus.*, leikkisästi.

Giogo di Stelvio *[džō-]*, vuorensola Tyrolin ja Italian rajalla, ks. Stilfser Joch.

Gioja *[džōja]*, Flavio, it. laivuri tai luotsi Amalfi'sta, kerrotaan eläneen 1300-luvulla ja keksineen kompassin. Myöhemmin on osoitettu, ettei ole ollutkaan tämännimistä historiallista henkilöä.

Giolitti *[džoli'tti]*, Giovanni (s. 1843), it. valtiomies, palveli ensin oikeus- ja sitten rahaasiainministeriössä, nimitettiin 1882 valtioneuvoston jäseneksi ja valittiin sam. v. edustajakamariin, jossa pian osoittautui taitavaksi finanssipolitikoksi; tuli 1889 verokamariministeriksi Crispi'n ministeriöön, 1890 myöskin raha-asiain ministeriksi, mutta luopui jo sam. v.; rupesi päämiuisteriksi ja sisäasiainministeriksi 1892 ja koetti säästäväisyydellä ja uusilla verouudistuksilla saattaa maan raha-asiat järjestykseeu, mutta kukistui jo 1893 uiiden häväistysjuttujen johdosta, joihin setelipankkien ja varsinkin Banca romanan menettely antoi aihetta ja joihin useat ministeritkin sekoitettiin. Yleinen mielipide oli tämäu jälkeen kauan vihamielinen G:a kohtaan, ja kesti useita vuosia ennenkuin hänen onnistui päästä takaisin hallitukseen; 1901-03

hän oli sisäasiainministerinä Zanardelli'n miuisteristössä, 1903-05 pääministeriuä ja sisäasiainmiuisterinä, uudelleeu samassa asemassa 1906-10. G:u valtiollioeu menestys perustuu etupäässä häueu suureen taitavuuteeusa parlamenttaarisena taktikkona. *J. F.*

Giordano *[džordā'no]*, Luca, nimettu nimellä Fa presto („tee pian!") (1632-1705), it. taidemaalari ja radeeraaja Napoli'n koulua. G:n opettajina olivat häneu isänsä, napolilainen taidemaalari Antouio G., sittemmin 9 vuoden aikana Ribera, jonka tyyliä G. täydellisesti seuraa nuoruudenteoksissaan, ja viimein Pietro da Cortona Roomassa, jossa G. myös jäljentelee Rafaelia, Michelangeloa y. m. Oleskeltuaan Bolognassa, Parmassa, Fireuzessä (n. 1679-82, m. m. freskoja Palazzo Riccardi'ssa) sekä Venetsiassa, jossa P. Veronese vaikutti G:u väritykseen, hän työskenteli Kaarle II:n suurta suosiota nauttien Espanjassa (1692-1702, paljou maalauksia m. m. Escorialissa) ja palasi lopuksi varsinaiseen toimiutapaikkaansa Napoliin (esim. San Martinon kattomaalaukset). G. oli eriuomaisen lahjakas, mutta persoonattoman piutapuolinen, koristeellinen pikamaalari. Hänen lukemattoman monet maalauksensa ovat etupäässä mytologisia ja uskonnollisia freskoja ja taulukuvia. On edustettuna melkein kaikissa Euroopan museoissa.
E. R-r.

Giorgio *[džordžo]*, Francesco di (1439-1502), it. arkkitehti, kuvauveistäjä ja taidemaalari Sieuan koulua. Varhaisrenesanssin mouipuolisimpia taiteilijoita. Pääteoksia: Madouna del Calcinajo kirkko Cortonan luona (alettu 1485) sekä Jesi'n ja Anconan raatihuoneet; Sienan tuomiokirkon pääalttariu isot proussienkelit (1497); uskonnollisia maalauksia Sienan taideakatemiassa. Toimi linnanrakentajana ja insinöörinä ja kirjoitti „Trattato di architettura civile e militare" (C. Saluzzo julk. 1841).
E. R-r.

Giorgione *[džordžō'ne]*, oik. Giorgio Barbarelli (n. 1477-1510), it. taidemaalari Venetsian koulua, syut. Castelfrancossa (lähellä Venetsiaa), kuoli ruttoou Venetsiassa. Giovauni Belliui'n oppilas, Venetsian taiteen ciuquecento-käsityksen ja sen maalauksen korkeimmau kehityksen lucja. Osoittaa siirryntää puhtaasti kirkollisesta taiteesta maallikkotaiteeseen ja ilmaisee antiikkista elämän kauneuden ja sopusoinuuu rakkautta. Ei esitä toimintaa, vaau rauhallisen olemassaolon salaperäistä iloa ja ouuea. Voimakasvärisissä, lämpimän kullanhohtcisissa tauluissa G. luo lyyrillis-soitaunollisen, aistillisesti lämminverisen ja romauttisesti runollisen, haaveellisen tunuelman (erittäinkin tunnelmamaisemau). Hän tavoittelee suorastaan maalauksellisia vaikutelmia, kiinnittää erikoista huomiota ilman ja valon vivahduksiiu ja kuuluu laatukuvau ja laatukuvallisen luounekuvan perustajiin. G. on taiteen historian mystillisimpiä oleutoja: yhtä vähän kuiu tunnetaan hänen lyhyeu elämäusä vaiheita, yhtä vähän voidaan luottaa häueu nimellänsä kulkevien maalausten oikeaperäisyyteen. Varmasti G:n nuoruudeuajan pääteos on Castelfrancon tuomiokirkon alttaritaulu „Madonna valtaistuimellaau P. Liberalen ja P. Frauciskuksen välissä" (1504). Tämän Bellini'n tyylisen, „Santa conversazione" kuvien

Giorgione. Castelfrancon alttaritaulu.

tapaau sommitellun taulun tekee maiseman ja valaistuksen käsittely sekä ilmeiden ja värityksen sopusointuisuus mainioksi mestariteokseksi. Muista todeunäköisesti G:n tekemistä maalauksista mainittakoon „Kolme filosofia" (Wienin hovimuseossa) sekä omituisen viehättävä pieni kuva Veuetsian Palazzo Giovanelissa, n. s. „Giorgionen perhe" (tunuettu myös nimellä „Raju-ilma", „Mustalaisnaineu ja sotilas" tai „Adrastus ja Hypsipyle"), joka ou uudeuajan taiteen ensimäiuen tuunelmamaisema, missä luonto ja laatukuvamaisesti esitetyt ihmiset (sotilaspukuinen mies ja lasta imettävä, alastoin nainen) osoittavat merkillistä yhteenkuuluvaisuutta. G:n tuotantoou kuuluviksi, vaikka vähemmän varmoilla perusteilla luetaan m. m. seuraavat kuuluisat maalaukset: „Maalaiskousertti" (Louvressa), joka idyllimäisessä maisemassa esittää kahta soittavaa nuorukaista ja kahta alastonta naista, „Konsertti" (Firenzen Pittigalleriassa), esittävä kolmea miestä spinctin ääressä, ja „Makaava Venus" (Dresdeuissä), johon Tizian maalasi G:u kuoltua maiseman ja josta on sanottu, ettei ole toista tämäntapaista kuvaa, jossa nähtäisiin niiu jalot muodot ja piirteet ja jossa taiteen ja luonnon kauueus sulaisivat niin täydellisesti yhteeu. G:n tekemiksi otaksutaau myös muutamia erittäiu sielukkaita muotokuvia, esim. „Maltalaisritari" (Firenzen Uffizi-gall:ssa) ja erään nuoren mieheu rintakuva (Berliinin Kaiser-Friedrich-museossa). G:n freskot Venetsian „Fondaco dei tedeschi" talon seinillä (1508) on kostea meri-ilma kuluttauut miltei näkymättömiin. [Berenson, „The venitian

painters of the renaissance" (1897), Herbert Cook (1900), O. Sirén („Ord och bild", 1903), Landau (1904), Justi (1908).] *E. R-r.*

Giotto di Bondone *[džot- -dō'-]* (n. 1266-1337), it. taidemaalari, kuvanveistäjä ja arkkitehti Firenzen koulua. Italian vanhemman taiteen vaikutusvaltaisin taiteilija. Cimabuen oppilas. G:n aikaisimpia maalauksia ovat P. Franciskuksen elämää käsittelevät freskot Assisi'n San Francescon yläkirkossa. Oleskellessaan 1298-1300 Roomassa G. maalasi ison alttarikuvan, teki „Navicella" nimisen, Kristusta ja Pietaria merellä esittävän mosaiikin (mol. vain osittain säilyneet Pietarin-kirkossa) ja varusti v:n 1300 riemujuhlaa varten Lateraani-kirkon esisuojan freskoilla (ainoastaan katkelma jäljellä). Tämän jälkeiseltä ajalta (tai vasta v:n 1321 jälkeen) ovat Firenzen Bargellon kappelissa pahoin pilaantuneet, helvettiä ja paratiisia esittävät freskot, jotka m. m. sisältävät muotokuvan Dantesta (ks. t.). Vv. 1304-06 G. maalasi Padovassa Santa Maria dell'Arena kirkkoon laajimmat, parhaiten säilyneet ja huomattavimmat seinämaalauksensa, jotka esittävät m. m. Neitsyt Maarian ja Kristuksen elämää (esim. „Latsaruksen kuolleista herättäminen") sekä viim. tuomiota. G:n mainitaan n. 1310-16 olleen paavin hovissa Avignonissa. Tultuaan sittemmin toistamiseen Assisiin, hän maalasi (luultav. oppilaiden avulla) San Francescon alakirkkoon m. m. Magdalenan legendaa kuvaavia freskoja sekä vertauskuv. kattomaalaukset 3 munkkilupauksesta („Köyhyys", „Siveys" ja „Kuuliaisuus"). Vv. 1330-33 G. työskenteli kuningas Robertin hovissa Napolissa ja maalasi seur. vuosina Firenzen Santa Croce kirkkoon lukuisia, taiteensa korkeinta kehitystä ilmaisevia freskosarjoja, joista „Cappella Bardi"ssa nähdään kuvauksia P. Franciskuksen elämästä (esim. „P. Franciskuksen kuolema") ja „Cappella Peruzzi"ssa Johannes Kastajan ja Johannes Evankelistan historiasta. G:n taulukuvista, joiden merkitys on yleensä vähäisempi kuin freskojen, mainittakoon Firenzessä olevat „Maarian kruunaus" (Santa Crocessa) ja „Madonna valtaistuimellaan" (Taideakatemiassa). G. nimitettiin 1334 Firenzen julkisten rakennusten ylirakennusmestariksi ja sai erityisesti toimekseen valvoa tuomiokirkon fasadin koristamista sekä teettää sen viereen kellotornin, „il Campanile"n, joka osittain hänen piirustustensa mukaan valmistui vasta 1358. Tämän laatuaan harvinaisen, värillisellä marmorilla päällystetyn ja kapenematta 84 m:n korkeuteen kohoavan kellotornin alaosassa nähdään kaksi korkokuvasarjaa, joihin G. on tehnyt luonnokset ja jotka esittävät ihmiskunnan kulttuurikehitystä luomisesta alkaen taiteiden kukoistukseen saakka. — G:n uranuurtava merkitys perustuu siihen, että hän vapautti Italian maalaustaiteen keskiaikaisesta kaavamaisuudesta ja bysanttilaisesta jäykkyydestä ja opetti sen puhumaan omaa kieltään. Freskomaalaajana hän määräsi Italian taidetyylin pääasiallisen luonteen: sen monumentaalisuuden ja juhlallisen arvokkuuden. Viivojen suurpiirteisyys, ryhmäjärjestelyn selvyys, kaiken epäolennaisen poisjättäminen on ominaista hänen koristeelliselle taidekäsittelylleen. Ensimäisenä keskiajan maalareista G. perustaa taiteensa luonnon pohjalle, esittää liikettä ja toimintaa ja tavoittaa todellisuuden kuvausta, tosin ei ulkonaisen muodon, mutta sielullisen elämän todellisnutta. Hän on Italian taiteen suurin kertoja, joka yksinkertaisesti, asiallisesti ja havainnollisesti loi kuviinsa sisällisesti syvää ja vakuuttavaa, usein draamallista elämää, vaikka hän nykyajan kannalta katsoen onkin primitiivinen taiteilija luonnonmukaisuuteen ja tekotavalliseen esitykseensä nähden. Paremmin kuin muut G. kuvasti 1300-luvun taiteen luonnetta ja määräsi sen tyylin. Aikalaiset pitivät häntä suuressa kunniassa; Dante, hänen ystävänsä, ylistää hänen taidettaan kuten myös Petrarca, Boccaccio, Fr. Saechetti, Villani y. m. [Harry Quilter (1880), J. J. Tikkanen, „Der malerische Styl G:s" (1884), Zimmermann (1899), Thode (1899), O. Sirén (1906), C. Bayet (1907).] *E. R-r.*

Giotto. P. Franciskuksen kuolema. Freskomaalaus Santa Crocen kirkossa Firenzessä.

Gipfert (Gippel), Ezechias ks. Gebhard. E.

Gipsy *[džipsi]*, oik. = „egyptiläinen", mustalaisten englantilainen nimitys.

Giraffenclavier ks. Kirahvi-klaveeri.

Giraffi ks. Sirahvi.

Giralda *[hira'l-]*, kuuluisa kellotorni Sevillan kaupungissa (ks. t.).

Girardet *[žirardē']*, sveits. taiteilijasuku 1700-luvulta, etupäässä vaskenpiirtäjiä. Taidemaalareina toimivat Charles G. (1810-71), L. Coguiet'n oppilas, ja hänen veljensä Édouard Henry G. (1819-80).

Girardin *[žirardē']*. 1. Émile de G. (1806-81), ransk. sanomalehtimies, pani alulle v:sta 1828 alkaen useita sanomalehtiä, m. m. 1836 „La presse" lehden, jolla on ollut kerrassaan mullistava merkitys sanomalehtioloissa: samalla kuin se oli kilpailijoitansa puolta huokeampi se rupesi julkaisemaan erityistä kaunokirjallista osastoa ja liikereklaameja ja oli polemiikissansa häikäilemätön. Valtiollisen kantansa puolesta G. osoitti suurta häilyväisyyttä liittyen milloin mihinkin puolueeseen; valittiin ensi kerran edustajaksi 1834, kannatti tämän jälkeen Ludvik Filipin hallitusta, mutta asettui sitä vastaan, kun ei saanutkaan haluamaansa ministerinsalkkua. Samanlainen oli hänen suhteensa helmikuun vallankumouksen jälkeen asetettuun väliaikaiseen hallitukseen ja prinssi Ludvik Napoleoniin. 1860-luvun lopulla G. lehdessään „La liberté" kiihkeästi yllytti sotaan Preussia vastaan; 1870-71 sodan aikana hän vastusti Gambettan diktatuuria. Sodan jälkeen häuellä oli hallussaan useita lehtiä, m. m. „Petit Journal", joka sai tavatto-

man laajan lukijapiirin (500,000 kpl) ja „La France", jossa häu 1877 kävi taistelua Broglien ministeristöä vastaan; valittiin sam. v. edustajakamariin. G. oli erinomaiseu taitava, mutta häikäilemätön ja vakaumusta vailla oleva julkisen sanan mies, joka piti sanomalehtitointa pelkästään elinkeinona. Hän on myöskiu julkaissut muutamia romaaneja ja näytelmiä, yhdessä A. Dumas'n kanssa näytelmän „Le supplice d'une femme" (1865). [O. Sylwan, „Den moderna pressen".] *J. F.*

2. Delphine de G. (1804-55), ransk. runoilijatar ja kirjailija, kirjailija Sophie Gay'n (ks. t.) tytär, edellisen puoliso, tuli jo 17-vuotiaana tunnetuksi runoistaan ja kauneudestaan. Hänen maineensa perustnu etupäässä häneu runoihinsa „Essais poétiques" (1824) ja „Poésies complètes" (1842). Häu on sitäpaitsi kirjoittanut romaaneja, kuten „Le Lorgnon" (1831) ja „Marguerite" (1853), näytelmät „Judith" (1843), „Cléopâtre" (1847) ja „La joie fait peur" (1854) ja „Lettres parisiennes" (1836-39). Kootut teokset 1861 (6 nid.). [Imbert de Saint-Amand, „Madame de G." (5 pain. 1888); Ch. Barthelemy, „M:me de Girardin" (Revue d'art dramatique, 1886, III, siv. 156-162).] *J. H-l.*

Girardon *[žirardõ']*, François (1630-1715), ransk. kuvanveistäjä. Ludvik XIV:n ja hänen kaikkivaltiaan taidemaalarinsa Ch. Lebrunin suosima taiteilija. Pääteoksia: Ludvik XIV:n iso ratsastajapatsas Vendôme-paikalla Pariisissa (hävitetty vallankumouksessa 1792; pieni pronssimalli Louvressa); koristeellisia veistoksia ja ryhmäkuvia Versailles'in puistossa (esim. „Proserpinan ryöstö"); Richelieu'n hautamerkki Pariisin Sorbonnessa; mitaljonkeja ja rintakuvia (esim. Boilean'n marmorikuva Louvressa). G:n tyyli on teatterimaista barokkia, osoittaa teknillistä varmuntta, eräänlaista sirouttakin ja nimenomaan muotokuvissa terävää luonnontajua. *E. R-r.*

Girgeh. 1. Maakunta Ylä-Egyptissä Sintista etelään, Niilin molemmin puolin; 15,703 km², josta 1,689 km² viljeltyä; 688,011 as. (1897). Pääkaupunki Sohag. — 2. Kaupunki mainitussa maakuunassa Niilin vas. rannalla; 17,913 as. (1897), joista paljou kopteja. Rautatie- ja laivasema.

Girgenti *[džirdže'nti]*. 1. Provinssi Sisilian louuaisosassa, 3,035 km²; 386,456 as. (1909), arviolta). — 2. Provinssin samanniminen pääkaupunki, 5 km merestä; 21,000 as. (1901). Kirjasto, museo, oppilaitoksia. Piispanistuin. Läheisyydessä Sisilian huomattavimpia rikkilouhimoita; G:n satama, Porto Empedocle, onkin tärkein rikinvieutisatama. — Vähän lähempänä merta sijainneesta muinaisajan Agrigentum l. Akragas kaupungista on paljo huomattavia rauniojätteitä.

Girlandi (ransk. *guirlande*, it. *ghirlanda*), kukista tai lehdistä sidottu köynnös, joka koristeeksi ripustetaan johonkiu tai kierretääu koristettavan esineeu ympäri; köynnösaiheinen koristemuoto.

Girlo (vähäven.), Donin ja Touavan merenalaisten joki-uomien nimitys.

Giro *[džiro]* (it.), piiri, kiertokulku, siirto. *Kauppat.* 1. Saman pankin liiketuttavieu keskinäisten välien selvittäminen pankin kirjanpidon kautta siteu että jos A:n on maksettava jokn summa B:lle, tämä summa siirretään pankissa A:n tililtä B:n tilille. G:n pernstuksena on liiketuttavan saatava pankilta. Entisissä giropankeissa (ks. Paukki) tämän saatavau mnodostivat pankkiin talletetut käteiset varat. Tätä nykyä saatavaksi luetaan myöskiu diskontteeratnt vekselit, perittäviksi annetnt vekselit, šekit, laskut y. m. Tämä saatava on asianomaisen käytettävissä joko siten, että hän tavallisella šekkiosoituksella ottaa käteistä rahaa pankista tai siten että hän asettaa maksettavat vekselinsä pankissa lunastettaviksi tai siten että hän erityistä laatua olevalla šekillä siirtää osan saatavaansa jonkun toisen liiketnttavan (tai pankin) tilille. G. helpottaa tuntuvasti maksujeu snorittamista ja säästää käteisen rahan käyttämistä. G:n vaikutus ou siis sama kuiu clearingin (ks. t.). G. on tätä uykyä enimmiu levinnyt Saksassa, missä varsinkin valtakunnanpankki on sitä kehittänyt; v. 1905 sen giro-liike nousi n. 222 miljardiin Saksan markkaan. Itävallassa g. on yhdistetty postisäästökassaan, Sveitsissä itse postiliikkeeseen. — Giro-tili = pano- ja ottotili. — 2. Vekseleihiu nähden g. merkitsee indossamenttia. *J. F.*

Girodet-Trioson *[žirodè'-triozõ']*, Aune Louis, oik. Girodet de Roussy (1767-1824), ransk. taidemaalari. Davidin oppilas. Maalannut historiallisia ja tarnnomaisia aiheita („Endymion", „Vedenpaisumns", „Atala'n hantajaiset", kaikki Pariisin Louvressa) ja myöskin mnotokuvia (esim. Chateaubriand, 1811, Versailles'issa). Noudattaa tekotavassaau Davidin akateemisuutta ja viittaa aihevalinnassaau alkavaan romantiikkaan. G:n kirjallinen luonteenlaatn ilmeni luknisissa kirjakuvituksissa ja 1830 julkaistuissa kirjoitelmissa „Œuvres posthumes, poétiques et didactiques" (2 os.). [P. A. Leroy (1892).] *E. R-r.*

Gironde *[žirõ'd]*. 1. Garonne- ja Dordognejokien yhteinen suppilonmuotoinen suu, 72 km pitkä, 4-10 km leveä; syvyys uousee korkeanveden aikana 20 m:iin. — 2. Departementti Louuais-Ranskassa G.-joen sekä Garonnen ja Dordognen alajuoksuu ympärillä, käsittäen osan vanhasta Guiennen maakunnasta; 10,726 km², 823,925 as. (1906). Läntineu ja eteläinen osa G:sta on hedelmättömäin Les Landes-maitteu täyttämä, jossa kuitenkiu aikaisempi tuhoisa hiekkasärkkieu leveneminen on laajojen havupuu-istutusten kautta ehkäisty. Muu osa G:a on sangen hedelmällistä: siellä ovat Rauskan parhaat viinitarhat (Médoc, Bordeaux) käsittäen 128,715 ha sekä tnottaen (1902) 3,₈₆ milj. hl viiniä, arvoltaan 77,₇ milj. mk. Teollisuus vilkas. Pääkaupunki Bordeaux. *E. E. K.*

Girondistit *[žirõd-]* (ransk. *Girondins*), valtiollinen puolue Ranskan snuren vallankumouksen aikana, esiintyi ensiksi n. s. lakiasäätävässä kansalliskokouksessa (lokak. 1791); nimi johtun Gironde-departementista, josta puolueen etevimmät puhujat, Vergniaud, Guadet ja Gensonné olivat kotoisin. Heihin liittyi myöskiu muitten seutnjen edustajia, joista huomatuimpia olivat Condorcet, Isnard, Valazé ja varsiukin Brissot; kansalliskokonksen ulkopuolelta oli m. m. Roland ja varsinkin hänen puolisonsa, jota sanottiin „girondin sieluksi". G:t olivat alnksi johtoase-

massa jakobiinien klubissa; kuninkaan täytyi maalisk. 1792 valita heidän joukostaan ministerit; he pakottivat niinikään Ludvik XVI:n julistamaan sodan Itävaltaa vastaan; kuningas erotti kuitenkin girondisti-ministerit jo kesäk., ja pian he menettivät Pariisin kansaankin nähden johtoaseman, joka joutui muutamille hurjille vuoripuolueen miehille. Elok. 10 p. 1792 toimeenpannun metelin kautta kuningas menetti valtansa, ja sen jälkeen asetetussa väliaikaisessa hallituksessa oli kyllä g:ejakin, mutta valta oli vuoripuolueen miehillä, jotka panivat toimeen n. s. syyskuun murhat. Kansalliskonventissa, joka kokoontui syysk. 21 p. 1792, g:eja oli lukuisa joukko, mutta he joutuivat pian tappiolle. He osoittivat horjuvaisuutta, epävarmuutta toimissaan, olivat aatteen miehiä, luottivat hyviin tarkoituksiinsa; mutta he puhuivat enemmän kuin toimivat. He olivat olleet kansaa kiihottamassa, mutta eivät enää voineet pitää sitä kurissa, kun se meni liiallisuuksiin. Kuninkaan kuolemaa useimmat heistä äänestivät, mutta tahtoivat, että kansa lopullisesti saisi lausua tuomion. Heitä aljettiin syyttää osallisuudesta kenraali Dumouriez'n (ks. t.) valtiopetokseen sekä siitä, että he tahtoivat muodostaa Ranskasta liittotasavallan. Kesäk. 2 p. Henriot'n johtama kansalliskaarti pakotti konventin päättämään, että 32 g:a oli vangittava. Monet heistä olivat päässeet pakenemaan maaseudulle, jossa he puuhasivat kapinaa konventtia vastaan. Se ei onnistunut, vaan sai päinvastoin aikaan vuoripuolueen hirmuhallituksen. Lokak. 30 p. vallankumoustribunaali tuomitsi Pariisissa vangitut 21 g:a mestattavaksi, joka tuomio pantiinkin toimeen seur. päivänä. Maaseudnilla heitä myöskin mestattiin, toiset lopettivat itse elämänsä. Hirmuhallituksen päätyttyä kutsuttiin vielä elossa olevat g:t maalisk. 8 p. 1795 konventtiin takaisin, mutta heidän vaikutuksensa oli enää vähäpätöinen. [Lamartine, „Histoire des girondins" (1847); H. Sybel, „Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795" (1853); H. Taine, „Les origines de la France contemporaine"; Aulard, „L'éloquence parlamentaire pendant la révolution française" (1882-85) ja „Histoire politique de la révolution".] *K. O. L.*

Giro-pankki ks. Pankki ja Giro.

Giry *[žirī']*, Jean Marie Joseph Arthur (1848-99), ransk. historioitsija, v:sta 1885 professorina „École des chartes" laitoksessa, kirjoitti jonkon keskiajan historiaa ja diplomatiikkaa koskevia teoksia, niink. „Documents sur les relations de la royauté avec les villes en France 1180-1314" (1885) ja „Manuel de diplomatique" (1893); johti kokoelmain „Annales de l'histoire de France à l'époque carolingienne" ja „Régestes des souverains carolingiens" julkaisua. *J. F.*

Gis, sävel, joka johtuu g-sävelestä, korottamalla sitä (♯-merkillä) ½ astetta ylemmäs. — Gis-moll, sävellaji, jonka pernssävelenä on *gis:*

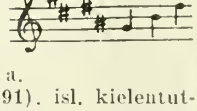

I. K.

Giseh ks. Gizeh.

Gislalag ks. Kihlakunta.

Gíslason, Konráð (1808-91). isl. kielentutkija, nimitettiin 1848 dosentiksi ja lehtoriksi sekä 1862 ylim. professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon. G. oli viime vuosisadan etevimpiä islannin kielen tuntijoita. Tekstikriitikkona hän on tienraivaaja. Hänen ensimäinen teoksensa, uusi painos „Hrafnkell Freysgodes saga" nimisestä islantilaisesta sadusta on kriitillisessä ja metodillisessa suhteessa ollut esimerkkinä myöhemmille vanhojen tekstien julkaisijoille. Hänen muista tekstijulkaisuistaan mainittakoon „Njála". Kenties vielä suurempi merkitys on G:n kielihistoriaa koskevilla teoksilla. Perustavaa laatua on hänen tutkimuksensa „Um frumparta íslenzkrar túngu í fornöld" („Islannin kielen muinaisista perusaineksista"), ensimäinen luotettava islannin kielen äännehistorian esitys. G:n muista tieteellisistä tutkimuksista ansaitsevat huomiota hänen sanakirjansa „Dönsk orðabók med íslenzkum þýðingum" (tanskalais-islantilainen sanakirja) sekä muinaisislantilaisen runouden tutkijoille tärkeä „Nogle bemærkninger om skjaldedigtenes beskaffenhed i formel henseende". — G. oli myöskin etevä nykyisislanninkielen käyttäjä, ja „Fjölnir" aikakauskirjallaan hän on herättänyt isänmaallista innostusta kansalaisissaan. *R. S.*

Gisslan, valkoinen, pyöreä, korkealla rautatelineellä seisova johtoloisto samannimisellä kalliolla 2,6 penikulman päässä Hellmanin majakasta Eckerön uloimmassa saaristossa. *K. S.*

Gitana *[hita'-]* (esp.), mustalaisnainen; myös mustalaistanssin nimi, vrt. Gitano.

Gitano *[hita'-]*, fem. gitana, (esp. alkup. *egipita'no* = egyptiläinen), mustalainen. vrt. Gipsy.

Gitarri ks. Kitarri.

Giulio Romano *[džū- -mā'-]*, oik. G. Pippi (1492-1546), it. taidemaalari ja arkkitehti Rooman koulua. Rafaelin kuuluisin oppilas (n. v:sta 1509) ja avustaja. Valmisti Rafaelin piirustusten mukaan melkoisen osan freskoista Vatikaanin Loggioissa ja Stanzoissa (pääteos: „Konstantinuksen taistelu") ja Villa Farnesinassa (Psykhetarinan kattomaalaus) sekä alttaritaulnista esim. „Kristuksen kirkastuksen" (Vatikaanin galleriassa). Samalla G. maalasi Roomassa ominpäin useita freskoja, kuten esim. mytologiset kuvat hänen rakentamassaan Villa Lantessa, ja myöskin kirkollisia tanlukuvia, kuten „Stephannksen kivittäminen" (Genovan S. Stefanon kirkossa). Näissä maalauksissa G. esiintyy voimakkaana, kätevänä, Rafaelin hengen läpitunkemana taiteilijana. Kun G. 1524 kutsuttiin Mantovaan, jossa hän ahkerasti toimi sekä arkkitehtina että maalarina ja perusti oman maalauskoulun, pääsi hänen mielikuvitusrikas, liian rajn luonteensa vapaasti valloilleen ja hänestä tuli Michelangelon vaikutusta ilmaiseva, hillitön, raaka, ulkonaisia häikäisykeinoja käyttävä koristemaalari. Sitä osoittavat etenkin katto- ja seinämaalaukset (esim. „Gigantien kukistaminen" ja mytologisten rakkausseikkailujen kuvaukset) Palazzo del Te'ssä, joka suurenmoinen herttuallinen huvilinna on S. Benedetto kirkon ohella (mol. Mantovan lähellä) G:n rakennustaiteellinen pääteos ja huomattavan vapaa hänen maalaustensa liioittelevaisuudesta. [Dollmayr (1901).] *E. R-r.*

Giurgevo *[džurdževo]* ks. Giurgiu.

Giurgiu *[džurdžu]* l. Giurgevo, piirikunnan pääkaupunki Romaaniassa Tonavan ja Bukarest-G:n radan varrella, 16,000 as. (1906). Harjoittaa snurta viljakauppaa ja myllyteolli-

suntta. Se on maan tärkeimpiä satamakaupunkeja. Ulkosatama suuremmille aluksille on Smârda, 3 km lähempänä joen suuta. — G:n perustivat genovalaiset 14:nnellä vuosis. San Zorzo (Giorgio) nimisenä ja linnoittivat lujaksi. 1700-luvulla G. oli Valakian pääkaupunkina. Vv. 1771, 1790, 1811, 1822 ja 1828 sen omistamisesta käytiin kiivaita taisteluja, enimmäkseen venäläisten ja turkkilaisten välillä. Venäläiset miehittivät sen 1853 ja 1877. *W. S-m.*

Giusti *[džusti]*, Giuseppe (1809-50), it. runoilija, kirjoitti etupäässä poliittisia satiireja. Jo 1835 hänen keisari Frans I:n kuoleman johdosta kirjoittamansa runo „Il Dies iræ" herätti suurta huomiota. Niin tämä kuin G:n muutkin runot kiersivät yleisössä käsikirjoituksina aina v:een 1844. Vasta eräs hänen runojensa vääristelty painos saattoi hänet itsensä niitä julkaisemaan („Versi", 1845). G. ruoskii rohkeasti maansa valtiollisia ja yhteiskunnallisia epäkohtia. Hänen etevimmistä runoistaan mainittakoon „Lo Stivale" (1836), „L'Incoronazione" (1838), „La vestizione d'un cavaliere" (1839), „Il brindisi di Girella" (1840), „Il papato di Prete Pero", „Gingillino", „Sant' Ambrogio" (1846), „Il congresso de' Birri" (1847), „I sprettri de 4 settembre" (1847). G:n anarkisteja vastaan kirjoittamat runot „Delenda Carthago" (1846) ja „L'Arruffa-popoli" (1848) saattoivat hänet, ansaitsemattomasti kyllä, taantumusmielisen maineeseen. G. käytti runoissaan taitavasti aitotoscanalaista murretta, mikä antaa niille melkoisesti viehätystä, mutta myös tavallaan vaikeuttaa niiden ymmärtämistä. Etevä G:n runojen painos on Carducci'n toimittama (1859, 3:s pain. 1862). G:n kirjeenvaihdon („Epistolario") julkaisi Frassi (1859; 2 p. 1885). [G. Fiorretto, „G. G. e il suo tempo" (1877); G. Ghiverrani, „G. e i suoi tempi" („Il Propugnatore", 1875); Leonardis, „Il Giusti lirico e il G. satirico" (1887); Martini, „G. G." (1894).] *J. H-l.*

Giustiniani *[džustiniā'-]*, it. aatelissuku, josta on lähtenyt useita kuuluisia miehiä, m. m. useita Genovan ja Venetsian dogeja. — 1. Pompejo G. (1569-1616), Rautakäsi, menetti Ostenden piirityksessä toisen käsivartensa, jonka sijalle teetti rautaisen tekokäden. Oli kunniakkaasti osallisena uscissa taisteluissa, m. m. Venetsian palveluksessa, puolustaen Kreettaa turkkilaisia vastaan. Kirjoittanut kuvauksen Flanderin sodasta „Bellum belgicum" (1609). — 2. Vincenzo G., taiteensuosija, eli 16:nnen ja 17:nnen vuosis. vaiheilla Roomassa. Hänen arvokas taulukokoelmansa siirrettiin 1807 Pariisiin, josta se 1815 muutettiin Berliiniin.

Giusto *[džusto]* (it.), *mus.*, oikea; tempo g., oikea, sävellyksen luonteen mukainen tempo; allegro g., riittävän nopeasti. *I. K.*

Gizeh l. Giseh, Pohjois-Afrikassa. 1. Provinssi Ala-Egyptissä Niilin kummallakin puolen, 24,716 km², joista 1,030 km² viljelysmaata; 460,080 as. (1907). — 2. G:n provinssin pääpaikka Niilin vasemmalla rannalla Siutin radan varrella, n. 17,000 as. (1897). Kuuluisa ja erittäin kallisarvoinen Ismail kediivin rakennuttama palatsi oli vv. 1889-1903 egyptiläisten muinaislöytöjen säilytyspaikkana, kunnes ne siirrettiin Kairon vastarakennettuun museoon. — Lähellä G:iä käy 406 m pitkä rautainen silta virran poikki Kairoon. G:n eteläpuolella sijaitsevat muinaisen Memfiin rauniot ja sen länsipuolella Egyptin kuulnisimmat, suuret pyramidit neljännen hallitsijasuvun ajalta sekä suuri sfinksi. *W. S-m.*

Gjallarhorn *[-hūrn]*. 1. Snorren Eddan mukaan torvi, jonka Heimdal omistaa. Sen puhallus kuulnu kaikkiin maailman ääriin. — 2. Snorren Eddan mukaan juomasarvi, jolla Mimer juo Mimen viisaudenlähteestä. — 3. H. Schückin mukaan („Stud. i nord. litteratur- och religionshist." I, s. 128) juomasarvi, joka sisälsi manalaisesta Gjoll-joesta saatua elämänvettä. *E. H.*

Gjalski *[djal--]*, Šandor (s. 1854), oikealta nimeltään Ljubomir Babié, etevin kroatsial. novellinkirjoittaja, on terävällä huomiokyvyllä ja muodon hienoudella kuvaillut eri puolia kroatsialaisesta elämästä. Hänen teoksistaan huomattavimmat ovat „Janko Borislavić", „Naja", „Gjurgjić", „Agićey", „Na rodjenoj grudi" („Kotiturpeessa kiinni"), „Radimilović" ja ironinen „Zivotopis jedne ekcelencije" („Erään eksellenssin historia"). G:n myöhemmissä teoksissa on huomattavana taipumus mystillisyyteen. *J. J. M.*

Gjedser *[ged-]*, Tanskassa, Falster-saaren eteläisimmällä kärjellä, G.-oddella sijaitseva satamapaikka; 764 as. (1906). V:sta 1886 säännöllinen höyrylaiva- ja v:sta 1903 höyrylauttayhteys Warnemünden kanssa. G.-Warnemündereitti oikaisee liikenteen Kööpenhaminasta Berliiniin; aikaisemmin se kulki Kielin ja Hampurin kautta. *E. E. K.*

Gjellerup *[gel-]*, Karl Adolf (s. 1857), tansk. kirjailija, elää Dresdenissä. Taistelee ensimäisissä teoksissaan kirkollisuutta vastaan: „En idealist" (1878), „Det unge Danmark" (1879), „Antogonos" (1880), „Germanernes lærling" (1882) y. m. Pitkän ulkomaanmatkan aikana syntyivät: „Romulus" (1883), „G-dur" (s. v.), tragedia „Brynhild" (1884), „Vandreaaret" (1885), y. m.; viimeisessä hän hyökkäsi braudesianismin kimppuun, jota hän ennen oli ihannoinut. Myöhemmin „Minna" (1889) ja „Min kjærligheds bog" (s. v.), „Herman Vandel" (1891), „Wuthhorn" (1893), „Elskovsprøven" (1906), „Den fuldendtes hustru" (1907) y. m. ovat hänen viimeisiä draamojaan, „Konvolutten" (1897), „Ved grænsen" (s. v.), „Tankelæserinden" (1901), „Pilgrimen Kamanita" (1906) hänen viimeisiä eepillisiä teoksiansa. *E. H.*

Gjesvær *[jes-]*, Norjassa, Länsi-Finmarkenin tärkein kalastuspaikka, pienellä saarella Magerøn luoteiskärjen luona, lähellä Euroopan pohjoisimpia paikkoja Kuivskjæroddenia ja Nordkapia; täällä on Norjan pohjoisin asutus. Sähkölennätin-, posti- ja höyrylaivayhteys Hammerfestin ja Vesisaaren kanssa.

Gjøa-retkikunta *[göa-]*, norj. Roald Amundsenin (ks. t.) johtama tutkimusmatkue, joka 1903-06 ensimäisenä purjehti Amerikan mantereen pohjoispuolitse, n. s. luoteisväylän kautta. Tämä merkittävä retki suoritettiin „Gjøa" nimisellä pienellä jahdilla (47 netto rek. tonnia, 70 jalkaa pitkä); siitä sen nimi. Osanottajia oli 7, tiedemiehiä tai tieteellisiin havaintotapoihin perehtyneitä. Tärkeimmät tieteelliset tulokset koskevat magneettisen pohjoisnavan määräämistä. — Tarkkoja ja sangen mieltäkiinnittäviä havain-

toja tehtiin napaseutukansoista, heidän tavoistaan, elinehdoistaan y. m., johon oli hyvä tilaisuus retkikunnan viipyessä Kuningas Williamin maalla 1903-05. — Amundseuin matkasta julkaisema kertomus on myös suomeksi ilmestynyt nimellä „Luoteisväylä". *E. E. K.*

Gjörwell, Karl Kristoffer (1731-1811), kirjailija; opiskeli Turussa, Lundissa ja Greifswaldissa ja tuli 1755 kuninkaallisen kirjastou virkamieheksi. G. on m. m. julkaissut aikakauslehtiä „Den svenska Mercurius" (1755-61) ja „Svenske Mercurius" (1763-65), „Svenska magazinet", „Kongl. bibliotekets tidningar om lärda saker", „Den politiske Aristarchus", „Samlaren" y. m. Sitäpaitsi hän on toimittanut kokoelmia ja tutkimuksia. Hänen rikkaat kirjekokoelmansa säilytetään kuninkaallisessa kirjastossa nimellä „Gjörwelliana". [Levertin, „Från Gustaf III:s dagar", G. Schaumauin kirjoitus Suomen ruots. kirjailisuudenseuran toimituksissa, 14.]

G-kieli, viulun syviu kieli, soinniltaau täyteläinen ja juhlallinen; senvuoksi on viulusävellyksissä usein määrätty joku melodinen kohta soitettavaksi pelkästääu g-kielellä, vaikka sitä voisi ainakin osaksi soittaa korkeammillakin kielillä. *I. K.*

G-klaavi osoittaa 1-viivaisen g:n paikaksi nuottipinnan 2:sen viivau. Sitä nimitetään myös viulu- tahi diskantti-klaaviksi. Sen muoto ou kehittynyt g-kirjaimesta. Käytäutöön se on tullut myöhemmin kuin F- ja C-klaavit, mutta uyt se on klaaveista kaikkein tavallisin. Jopa ovat eräät teoreetikot (Capellen, Törnudd) ehdottaneet sitä yksinomaan käytettäväksi, jolloiu se hieman eri muotoisena osoittaisi myös „pieneu" tahi „suuren" g:n paikaksi nuottipinnan 2:sen viivau. — Laulussa merkitään tenoriääni useimmiten -klaavilla, joka silloin ei tarkoita 1-viivaista, vaau pientä g:tä. Tästä on johtunut (allekirjoittaneen) ehdotus merkitä tenoriäänen klaavimerkki viivaston yläpuolelle eli sille kohdalle, johon 1-viivainen g on silloin merkittävä: Käytänuössä tämä klaavi soveltuisi myös niille orkesteriäänille, joiden ääniala on diskantin ja bassou keskivälillä ja joideu merkitseminen senvuoksi tavallisesti on monien apuviivojen varassa tahi vaatii C-klaavin käyttöä. *I. K.*

Glace *[glas]* (ransk.), jäätelö (ks. t.).

Glacé *[glasē']* (ransk.). 1. Silkkikangas, jonka loimen ja kuteen väri ovat komplementtivärejä saaden sen kautta aikaan väriläikähdyksiä. ks. Changeant. — 2. Valkeaksi parkittu karitsan tai lampaan sikiön nahka, josta valmistetaan sormikkaita. *E. J. S.*

Glacies (lat.), jää; g. Mariæ, maarianlasi, kipsisälpä, läpikuultavia kipsikiteitä.

Gladiaattori (lat. *gladiā'tor* < *gladius* = miekka), muinaisroomalainen miekkailija, joka esiintyi julkisissa n. s. gladiaattori-näytännöissä. Alkuansa tällaiset miekkailijat, etruskilaisen tavan mukaan, esiintyivät hautajaisissa tai vainajain muistojuhlissa. Vähitellen gladiaattorinäytännöistä tuli suosittu kansanhuvi. Aluksi niitä esitettiin toreilla, sittemmiu amfiteattereissa. Gladiaattorit olivat aluksi sotavankeja tai rikoksentekijöitä, myöhemmiu myöskin orjia ja vapaaehtoisia. Ajan-oloon syntyi gladiaattorikouluja, jotka osaksi olivat julkisia (keisarillisia) osaksi yksityisiä. Tasavallau loppupuolella oli ediilien toimena järjestää gladiaattorinäytäntöjä (erinomaiuen kansansuosiou hankkimiskeino), joihin he usein yleisen määrärahan lisäksi saivat panna omistaau. Gladiaattorinäytännöt alkoivat miekkailijain juhlakulkueella, joka marssi näytännön toimeenpanijan, eritoten keisarin editse, jolloin tälle tervehdykseksi huudettiin „Ave (imperator); morituri te salutant" (ks. Ave). Gladiaattoreita oli useita eri luokkia. Myöhemmin gladiaattoreita asetettiin taistelemaan petoja vastaan. Gladiaattorinäytännöt säilyivät Länsi-Roomassa 5:nnen vuosis. alkuun tai keskipaikoille.

Gladiaattori-näytäntö.
Stukki-korkokuvan mukaan Scauruksen hautapatsaassa Pompejissa. Aseet ovat osittain kuluneet näkyvistä.

Gladiolus gandavensis (vas.), communis (oik.)

Gladiolus, *Iridaceæ*-heimoou kuuluva kasvisuku, lehdiltään ja kasvutavaltaan kurjenmiekan näköisiä yrttejä Välimeren maissa ja Afrikassa, eteukin Kap-maassa. Kukat isot, melkein 2-huuliset. Purppuranpunaisten tai kirjavain kukkiensa tähden pidetään *G. communista* ja varsinkin *G. gandavensista* meilläkin yleisesti ruukkukasveina. *(J. A. W.)*

Gladstone *[glädstən]*, William Ewart (1809-98), engl. valtiomies, syntyi Liverpoolissa 29 p. jouluk. 1809, isä oli syntyjääu skotlantilaiuen rikas kauppias John G. Hän sai huolellisen, mutta jyrkästi vanhoilliseen suuntaan meuevän kasvatuksen, ensin kotona, sitten Oxfordin yliopistossa. Jo 1832 hän astui parlamenttiin jyrkkänä toryna (vanhoillisena) erään pikku kauppalan edustajaksi valittuna. Vähitelleu tapahtui kuitenkin G:n mielipiteissä muutos. Häu liittyi Robert Peeliin (ks. t.) tämän harrastuksissa vapaammau kauppalainsäädännön aikaansaamiseksi, nimitettiin 1841 kauppaviraston varajohtajaksi, 1845 siirtomaiden valtiosihteeriksi, mutta otti seur. v. Peelin kanssa virastaan eron, sen jälkeen kuin uusi kauppalainsäädäntö oli aikaansaatu. V. 1850 G. teki

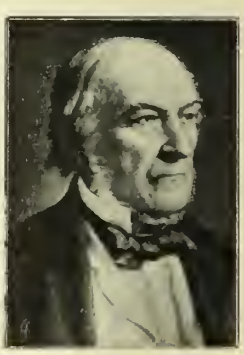

Gladstone.

Italiaan matkau, joka nähtävästi teki syvän vaikutukseu häuen mieleensä. Napolissa hallitsi tähän aikaau pahan maineen saanut Ferdiuand II, joka raivosi kaikkia vapaudeu ystäviksi epäiltyjä vastaan ja sulki uiitä tuhansittain myrkyllisiin vaukityrmiinsä. Palattuausa hän julkaisi kuuluisat „kirjeensä lordi Aberdeenille" ja nosti uiillä koko Euroopan yleisen mielipiteen Napolissa harjoitettuja julmuuksia vastaan. Tämän jälkeen G:n siirtyminen vapaamielisten, whigieu puolueeseeu käy yhä selvemmäksi. Hän, joka ennen oli ollut valtiokirkon horjumatou puolustaja, kohottaa nyt ääneusä juutalaisteu ja katolilaisten hyväksi. Joulukuussa 1852 hän tuli jäseneksi Aberdeeuin koalitsioni-ministeristöön, vastusti 1854 sotaa Venäjää vastaan ja erosi vihdoin 1855 ministeristöstä. Kun häu 1859 valtiorahasto-kansleriua uudestaan tuli Palmerstonin muodostamaan ministeristöön, tuli häu siihen yhteuä vapaamielisten johtajista.

G. oli jo edellisellä ajalla tehnyt itsensä tunnetuksi erittäiu taitavana raha-asiain hoitajana ja häneu onnistui nyt aikaausaada melkoisia parannuksia valtiou rahataloudessa ja verohuojeunuksia. Palmerstonin kuoltua hän tuli whigpuolueen varsiuaiseksi johtajaksi, ja esitti 1866 n. s. reformibillin, jossa ehdotti valtiollisen äänioikeudeu suuresti laajenuettavaksi. Kun parlamentti ehdotuksessa teki rajoituksia, otti G. eronsa, mutta se äänioikeuden laajennus, mikä tapahtui, oli sittenkin häneu ansionsa. Sen ymmärsi Euglanuiu kansakin ja 1868 v:n vaaleissa tulivat taas vapaamieliset suureen enemmistöön ja G. pääsi pääministeriksi. Hän toimeenpani nyt joukon tärkeitä uudistuksia: Irlaunin valtiokirkon lakkautuksen, Irlanuin maalain, koululaitoksen uudistuksen, salaiseu äänestyksen parlamenttivaaleissa, sotalaitoksessa upseeriston asemaa koskevan muutoksen y. m. Nämä lukuisat reformit väsyttivät kuitenkin osaksi kausaa ja kun G. valtakunnau ulkoasioissa koetti järkkymättä uoudattaa rauhan politiikkaa, syytettiin häntä heikkoudesta, ja 1874 pääsivät vanhoilliset Disraeli-Beaconsfieldin johdolla taas valtaan. G. vetäytyi nyt ajaksi syrjemmäksi politiikasta, mutta kun 1876 tuli tietoja turkkilaisten bulgaarialaisia vastaan harjoittamista julmuuksista, julkaisi hän kirjasensa „Bulgaarian kauhuista", jossa vaati Eurooppaa auttamaan Turkin kristittyjä ja vastoin Englannissa vallitsevaa yleistä mielipidettä hyväksyi Veuäjäu toimet bulgaarialaisten hyväksi. Vapaamielisten suuresta vaalivoitosta 1880 tuli ansio etupäässä G:lle, joka iästäusä huolimatta oli tavattomalla tarmolla vaalitaistelua ohjannut, ja hänet kutsuttiin uudestaan hallituksen johtoou päämiuisterinä, jona oli 1880-85, jälleen lyhyeu aikaa 1886 ja sittemmin 1892-94. V. 1885 hän aikaansai uudeu melkoisen äänioikeuden laajennuksen, jouka kautta äänioikeus myönnettiin noin 2 miljoonalle uudelle äänestäjälle. Ulkopolitiikassaan häu 1881 sai toimeeu rauhan Etelä-Afrikan buuri-tasavaltojen kanssa, myöntämällä niille täydellisen sisällisen itseuäisyydeu, ja vältti 1885 Afganistaniu takia uhkaavan selkkauksen Venäjän kanssa, jota vastoin häu 1882 pakotti Egyptin Aleksandrian pommituksella alistumaan Euglannin vaatimuksiiu. Mutta se kysymys, joka tähäu aikaan yhä enemmäu käänsi huomion puoleeusa oli Irlanniu kysymys. Siellä vallitsevien levottomien olojen järjestämiseksi G. esitti 1881 toiselta puolen eräätu hallitukselle eriuomaisia valtuuksia antavan poikkeuslaiu, toiselta uuden, maanvuokraajain etuja tarkoittavan Irlannin maalaiu, ja ajoi eri puolilta tulevasta kiivaasta vastariunasta huolimatta uämä lait päätökseen. Mutta kun näistäkään toimenpiteistä ei parannusta lähtenyt, lujittui G:ssa vakaumus, että Irlannille oli myönuettävä irlantilaisteu kiibkeästi vaatima „home-rule", oma parlamentti, jossa Irlannin omat sisälliset asiat ratkaistaisiin, ja 1886 hän esitti parlamentille tämän ehdotuksen. G. oli kuitenkiu taas aikansa edellä; osa häuen omastakaau puolueestaau ei häntä seuraunut, siinä tapahtui pysyvä hajaannus ja vapaamielisistä erosi u. s. unionistineu puolue, josta seurauksena oli homerule-ehdotuksen hylkääminen, ja konservatiivieu valtaau tulemineu. Mutta kun 1892 G. 82 vuoden vanhana vielä kerran tuli hallitukseeu, esitti hän uudestaau ehdotuksensa, joka nyt alahuoneessa hyväksyttiin, mutta ylähuoueessa hyljättiin. Alussa vuotta 1894 „the grand old man" (suuri vauhus), uiiukuin häntä sanottiin, korkean ikäusä ja vaarallisen silmätaudin takia otti eron pääministeriu virasta. Hänelle tarjottua lordin-arvoa hän, kuten jo ennenkin, kieltäytyi vastaanottamasta. G. kuoli 19 p. toukok. 1898 omistamassaan Hawardeu Castlessa Walesissa.

Näin päättyi valtiomiesura, jonka vertaista ei voida maailman historiassa osoittaa monta, jos yhtäkään. Ja oudon kehityksenhäu tuo ura näyttää: kehitykseu piintyneestä vanhoillisuuden puolustajasta Englanniu vapaamielisteu suureksi johtajaksi, joka vielä vanhuksena, kun muiden usko horjuu, nuoruudeu inuolla ajaa vapauden ja edistyksen asiaa. Taitavana ja tarmokkaana puolueenjohtajana, puhujaua, työkyvyssä ja selväuäköisyydessä ei G:lla ole voittajaausa. Mutta G:u suuruus on sittenkiu siinä, että hän valtiomiehenäkiu aina uskalsi asettaa vakaumuksensa siitä, mikä oli oikeaa, toimintansa johtotähdeksi, ja että häu osoitti kuinka tämmöineu valtiotaito on mahdollineu, jopa lopulta varmemmin ja täydellisemmiu vie perille, kuin väkivallan politiikka. Tätä periaatetta häu ei noudattanut ainoastaan Englannin sisäisissä puoluetaisteluissa, vaan myöskin, mikä on merkillisempää, ulkopolitiikassaau. Hän ei milloinkaan epäillyt esiintuomasta mielipidettänsä muidenkin kansojen, jopa vähäistenkin puolesta, siinä, missä häneu vakaumuksensa mukaan ihmisyys ja oikeus niiu vaati. Tämä kanta sai hänet myötätunnolla seuraamaau ja lausumaan sanansa myöskin Suomen hyväksi.

Paitsi valtiomiehenä G. esiintyi myöskin muinaisajan tutkijana, nimenomaau Kreikan muiuaisuuden alalla, ja julkaisi m. m. teokset „Studies on Homer and the Homerie age" (3 osaa, Oxford 1858), „Homerie syuchrouism" (1:neu osa, 1876) ja „Laudmarks of Homerie study" (1890), joissa häu puolustaa sitä mielipidettä, että Troiau sota todella ou historialliuen tapaus ja että Homeros niminen ruuoilija on ollut olemassa. Viimemainittuua vuonna (1890) häu myöskin julkaisi kristiuuskon puolustukseksi kirjansa „The impreguable roek of Holy Scripture". [G:n elämän lukuisista esityksistä

on etevin ja perinpohjaisin J. Morley, „The life of W. E. G." (3 osaa, 1903).] *K. G.*

Glagolica *[-go'litsa]*, muin.-slaav. kirjaimisto, syntynyt jälkimäisellä puoliskolla yhdeksättä vuosisataa ja perustuu sen aikaiseen kreikkalaiseen kursiivikirjoitukseen. Muutamat kirjaimet ovat kuitenkin muualta peräisin, niin on esim. š-kirjaimen merkki lainattu seemiläisestä kirjaimistosta. Kauan pidettiin toista muinaisslaavilaista, n. s. kyrillistä kirjaimistoa, joka on soviteltu kreikkalaisista isoista kirjaimista, glagolista kirjoitusta vanhempana, kunnes viime aikain tutkimus osoitti, että Balkanin niemeltä peräisin olevissa ensimäisissä slaavilaisissa käsikirjoituksissa on käytetty glagolicaa. Sen sijaan että tämä sangen mutkikas kirjaimisto jo varhain unohtui Bulgaariassa, Serbiassa ja Venäjällä, oli se Kroatsiassa vielä myöhempinäkin aikoina käytännössä ja muutamissa Dalmatsian seuduissa ovat kirkolliset käsikirjat vielä nytkin painetut glagolicalla. [Miklosich, „Glagolitiseh" (Ersch ja Gruberin ensykl.), Jagić, „Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache", Taylor, „Über den Ursprung des glag. Alphabets".] ks. Muinaisslaavil. kirkkokieli. *J. J. M.*

Glan, Joachim von (1720-98), suom. lakimies; tuli ylioppilaaksi 1739, hovioik. auskultantiksi 1744; palveli sen jälkeen Turun hovioikeudessa, kunnes 1769 tuli hovioikeudenasessoriksi ja seur. v. hovioikeudenneuvokseksi; oli sitäpaitsi jonkun aikaa (1789-90) Turun läänin varamaaherrana. G:lla oli melkoiset yleiset ja lainopilliset tiedot ja hovioikeus turvantui usein vaikeissa tapauksissa hänen terävääu arvostelukykyynsä. Hänen sanotaan neuvoilla ja tiedoilla ohjanneen myös Matias Calouiusta (ks. t.) ja vaikuttaneen siihen suuntaan, että hän rupesi oikeustieteen tutkijaksi. Myöskin kuningas Kustaa III piti G:ia suuressa arvossa. *O. K:nen.*

Glandula, mon. glandulæ, rauhanen, rauhaset.

Glans (lat., = terho), terska, miespuolisen siittimen etumaisin ja tunnokkaisin osa *(g. penis)*; myöskin naisella hävynkielen pää *(g. clitoridis)*.

Glansenstjerna *[-šärna]*, Lauri Reinhold (1744-18?), suom. itseuäisyydenmies, otti 1772 vallankumouksen tapahtuessa Uudenmaan rakuunain luutnanttina osaa Viaporin yllätykseen ja korotettiin kapteeniksi, mutta erosi jo 1778 sotapalveluksesta. Asuen Nastolassa lankonsa Y. M. Spreugtportenin naapurina hän näyttää olleen ensimäisiä, jotka liittyivät tämän tuumiin Suomen itsenäisyydestä, toimi 1788 Anjalan liitou puolesta Savossa ja kuului niihin, jotka kääntyivät keisarinna Katariinan puoleen itsenäisyystuumien toteuttamiseksi. Anjalan liiton luhistuessa hän helmik. 1789 pakeni Venäjälle, tuomittiin Ruotsissa hengeltä ja kunnialta sekä oleskeli sen jälkeen ensin Venäjällä, sitten Pohjois-Saksassa. Keisari Aleksauteri palautti 1809 G:u aatelisarvon, mutta G. lienee ollut kuollut jo silloin. *K. G.*

Glareanus *[-ā'n-]* oik. Heinrich Loris (1488-1563), sveits. humanisti ja musiikkiteoreetikko. V. 1512 keisari Maksimilian seppelöitsi hänet Kölnissä runoilijaksi. Vv. 1518-29 hän luennoi Baselissa ja senjälkeen Freiburgissa historian ja kirjallisuuden alalta; oli monipuolisesti sivistynyt mies, Erasmus Rotterdamilaisen ystävä. Hänen pääteoksensa ou „Dodekachordon" (1547), joka on tähän saakka pysynyt kirkkosävellajien perinnäisen käsittelyn perustaua. Sen suurin arvo on mensuraalimusiikin järjestelmällisessä esityksessä, johon liittyy esimerkkejä sen ajan säveltcoksista (saks. käännetty 1889, Peter Bohn). *I. K.*

Glarus *[-ā-]*. 1. Kanttoni itäisessä Sveitsissä, 691 km², 31,539 as. (1907), 98 % saksankielisiä, 46 km²:llä. Käsittää Linth-virran laaksosyvänteen, joka on ahtautunut Glarnin alppien väliin. Ilmasto kostea, sademäärä 1400-1700 mm, föhu-myrskyt tavallisia. Maanviljelys riittämätön, niitty- ja peltomaata vain 16 km². Tuottoisampi on karjanhoito, meijeritalous kehittynyttä. Teollisuus saa käyttövoimaa koskista; huomattava on puuvillateollisuus, 8,902 työmiestä. Maa ei kuitenkaan voi asukkaitaan elättää, siirtolaisuus on suuri, asukaslukua vähentävä. Hallintomuoto v:lta 1842, tark. viimeksi 1887, on puhtaasti kansanvaltainen: toukokuussa kokooutuvat kaikki 18 v. täyttäneet miehiset kansalaiset pääkaupunkiin, Glarukseen, jossa kätten nostamisella valitsevat hallintomiehet, tuomarit, päättävät menoarviosta, laeista y. m. s. asioista. — Keskiajalla G. kuului Säckingenin luostarille, joutui sitten Habsburgeille, joiden vallasta se 1352 irtautui valaliittoon yhtymällä. Vv. 1506-16 oli Zwingli G:ssa pappina, 1530 oli suurin osa asukkaista liittynyt uskonpuhdistukseen. — 2. Samannimisen kanttoniu pääkaupunki Linth-virran varrella; 4,893 as. (1900). *E. E. K.*

Glasee-nahka ks. Glacé.

Glaseerata ks. Lasittaa.

Glasenapp *[-āz-]*, Karl Friedrich (s. 1847), saks. filologi ja musiikkikirjailija, dosentti Riian polyteknikossa. Hänen pääteoksensa on „Richard Wagners Leben und Wirken" (1876-77, I-II, uusin pain. 1894-1906, 5 osaa). *I. K.*

Glaser *[-āzər]*, Eduard (1855-1908), böömj.-juutal. tutkimusmatkailija, teki 1882-88 kolme matkaa Etelä-Arabiaan ja ueljännen 1892-94, kooten suuren joukon kivipiirroksia, käsikirjoituksia ja kielennäytteitä ja tehden maan- ja tähtitieteellisiä havaintoja. G:n kirjoitukset, joista huomattavin on „Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens" (1890), ja häneu suurimmaksi osaksi vielä julkaisemattomat kokoelmansa ovat käänteentekeviä Etelä-Arabian historian tutkimisessa. [O. Weber, „Eduard G:s Forschungsreisen in Südarabien" (1909).] *K. T-t.*

Glasgow *[gläsgou]* erityisen kreivikunnan muodostava kaupunki Länsi-Skotlannissa Clyden kummallakin puolen, 32,5 km sen suusta; Skotlanniu tärkein teollisuus- ja kauppakaupunki ja suuruudeltaan Ison-Britannian toiuen. 847,584 as. (arv. 1907). 1720-luvulla Defoen aikana se oli „kaunein pikku kaupunki Isossa-Britanniassa". Vasta niihin aikoihin, Englannin ja Skotlanniu unionin jälkeen (1707) alkoivat sen elinkeinot kehittyä (siihen asti tärkein oli ollut kalastus), kun G. unionin kautta sai kauppaoikeuden Englannin laajoissa valtameren-takaisissa siirtomaissa. G:n asema Keski-Skotlannin alangou suussa loi sen kauppamahtavuuden, jota sittemmin vielä lisäsi lähiseuduissa sijaitseviin rauta- ja kivihiilirikkauksiin perustuva monipuolinen teollisuus (J. Watt keksi täällä höyry-

koneen). Nykyään on Clyde-joki suurilla kustannuksilla tehty 7,5 m syvyisille aluksille kulkukelpoiseksi ja varustettu tilavilla satamalaitteilla (2 telakkaa y. m.). G:n kauppalaivaston tonniluku 1.6 milj. Tuonnin arvo 343 milj., viennin 515 milj. mk. (1904). Kauppaa tärkeämpi on nykyään teollisuus, jonka haaroista rautateollisuus etevin: 1900 oli 186 mek. konepajaa, 118 rauta- ja teräsvalimoa; G:n 40 laivanrakennusyhtiötä — kuuluisin Napierin laivatelakat — laskee vuodessa enemmän aluksia vesille kuin minkään muun kaupungin, tonniluku keskimäärin n. ½ milj. Suunnattomat puuvillateollisuuslaitokset ja muut kangas- ja kehruutehtaat, kemiallinen, posliini-, lasi-, tupakka- y. m. teollisuus ovat myös mainittavat. — Tavattoman nopea kehitys kasvatti suurta kurjuutta, kunnes kaupungin hallitus ryhtyi tarmokkaihin yhteiskunnallisiin parannuksiin. Kuolevaisuus on kuitenkin vielä suuri. Mainion vesijohtolaitoksen, laajennettujen puistojen (nyk. 400 ha) y. m. kautta se on paljon vähentynyt. G:n työväenkaupunginosan keskustassa kohoaa vanha goottilainen katedraali St. Mungo, perust. 1238. Uusista rakennuksista ovat mainittavimmat pörssin, Skotlannin pankin, kaupungin museon, sairaalan ja kaupungintalon palatsit. Tärkein kauppakatu on George square. Useat muistopatsaat koristavat julkisia paikkoja: J. Knoxin, W. Scottin, J. Wattin, W. Pittin, R. Peelin, Burnsin, Livingstonen, Gladstonen y. m. Tieteellisistä ja sivistyslaitoksista mainittakoon:

Glasgow'n yliopisto.

1450 perustettu yliopisto, jossa 2,059 ylioppilasta (1902), collegeja (oppikouluja), seminaareja, kirjastoja, tähtitieteellinen laitos, museo, oppineitten seuroja j. n. e. — Kaupungiksi G. tuli 1180.

E. E. K.

Glasiaalinen kausi ks. Jääkausi.

Glasiaaliset muodostumat ks. Jääkauden muodostumat.

Glasieeri (ransk. *glacier*) ks. Jäätikkö.

Glasiissi (ransk. *glasis* < muin.-ransk. *glacer* = liukua), linnoituksen ulkokaivoksesta ulospäin tasaisesti aleneva kenttäpalsta, jota rintamasuojuksesta tähdätty tuli voi kokonaan lakaista.

M. v. H.

Glasinac *[-ats]*, muinaistieteellisesti hyvin tunnettu löytöpaikka Bosniassa, Serajevon kaupungista 43 km itään. 1880-luvulta alkaen on siellä toimitettu suuria kaivauksia kalmistoissa, jotka ovat olleet käytännössä Hallstatt-ajalta La-Tène-ajalle asti (vrt. Esihistorialliset ajanjaksot). Kunkin kalmiston muodostavat monet tuhannet hyvin matalat kummut, mitkä enimmäkseen ovat pelkästään kivistä kasattuja. Kumpuihin on kuhunkin haudattu vain yksi vainaja, useimmiten (n. 60 %) polttamatta. Varmoja polttohautoja laskevat toiset tutkijat olevan n. 30 %, monet taas paljon vähemmän. Jäljellä olevissa haudoissa on merkkejä osittaisesta polttamisesta. Suurin osa haudoista on nuoremmalta Hallstatt-ajalta. Aseet ovat enimmäkseen raudasta. Tärkeitä iän määrääjiä ovat soljet ja helyt, joista viimemainituista varsin yleinen on pieni neli- ja tasapitkä-vartinen ristiriipus, joka on Kaukaasiassa tavallinen. Myöskään pakottamalla (vasaroimalla) koristetut leveät pronssivyöt eivät ole harvinaisia. — Myöhempiä löytöjä ovat n. s. certosa-soljet (n. 500 e. Kr.), joita on hyvin paljon, mutta vanhemmat, täällä harvoin tavatut soljet, ulottuvat pronssikauden keskivaiheille (n. 1400-1300 e. Kr.). [Bosnian ja Hertsegovinan „Wissenschaftliche Mitteilungen"issa lukuisia kirjoituksia monen vuoden kuluessa näistä kalmistotutkimuksista.]

A. M. T.

Glaskopf *[-ä-]* (saks. vuorimiestermi); brauner G. limoniitista ja roter G. hematiitista muodostuneet sileäpintaiset munuaismaiset rautamalmimyhkyrät, joissa on säteettäisesti kuituinen rakenne.

P. E.

Glatz (tšek. *Kladsko*). 1. Ennen kreivikunta, nykyään kaakkoinen osa Breslaun hallintoaluetta Šleesiassa, Saksassa. Glatzer Neissen varrella; 1,636 km², 107,173 as. (1905). 33 % on metsämaata; tavataan runsaasti mineraali-lähteitä, myös kivihiiltä sekä rautaa; lasi-, posliini-, kutomateollisuutta. Valtiollisesti G. kuului milloin Böömille, milloin Puolalle, kunnes 1500-luvulla oston kautta joutui edelliselle. Šleesian kera G. luovutettiin Preussille 1742. — 2. Edellisellä alueella sijaitseva kaupunki, Neissen ja rautatien varrella; 16,052 as. (1905). Tupakka- ja koneteollisuutta. — G:n vanha linna on useasti ollut vihollisten hyökkäysten alaisena.

E. E. K.

Glauber, Johann Rudolph (1604-68), saks. kemisti, kuului iatrokemisteihin, jotka koettivat edistää lääketiedettä kemian avulla. G. on edistänyt käytännöllistä kemiaa parantamalla monien tärkeiden kemiallisten aineiden valmistusta. Hänen teoksistaan mainittakoon: „Opus minerale" (1751), „Miraculum mundi" (1653), „De natura salium" (1658), „Laboratorium Glauberianum" (1668).

Edv. Hj.

Glauber-suola, natriumsulfaatti, natriumin, rikin, hapen kem. yhdistys (Na_2SO_4), valkoinen, kiteinen, veteen liukeneva suola; sisältää 10 molekyliä kidevettä. Valmistetaan kuumentamalla keittosuolaa ja rikkihappoa. Käytetään soodan- ja lasinvalmistuksessa sekä ulostavana lääkkeenä.

Edv. Hj.

Glaucidium ks. Pöllöt.

Glaucion ks. Telkkä.

Glaukomi (kreik. *glaukoma* < *glauko's* = kuulakka), musta kaihi, viheriä kaihi, mikä nimitys alkuaan aiheutui siitä, että silmäterä tässä taudissa saa omituisen mustanvihertävän hohteen. Nyttemmin käsitetään g:lla erityistä, kohtauksittain ilmenevää, sairaloisesti lisääntyneen silmän sisällä vallitsevan n. s. intraokulaarisen

paineen synnyttämää taudintilaa, jota seuraavat ankarat kivut, silmämunan pinnistyminen tavallista kovemmaksi ja näön häiriintyminen joskus miltei sokeuteen saakka. Taudin alkusyyt ovat toistaiseksi vielä jotenkin hämärät. *M. O-B.*

Glaukoniitti (kreik. *glauko's* = vihertävä), vihreänvärinen kivennäinen, kokoomukseltaan vedenpitoinen kaliumferrisilikaatti. G:a syntyy eräillä merialueilla meriveden vaikutuksesta pohjan kivennäisaineksiin, ja pohjaliete ja -hieta noilla tienoilla saavat siitä vihreän värin. G:a tavataan myös vanhemmissa hieta- ja lietekivissä (esim. Pariisin n. s. vihreähieta), jotka silloin nekin alkuaan ovat olleet merenpohjakerrostumia. — Käytetään kalilannoitusaineena. *P. E.*

Glaukopis *[-ō'-]*, Homeroksen runoelmissa Athene jumalattaren liikanimi; on selitetty joko = kirkassilmäinen, loistavasilmäinen (< *glauko's* = harmahtava, vaalea, välkkyvä), tai = pöllönsilmäinen (< *glaux* = pöllö). Jälkimäisessäkin tapauksessa voi lähtökohtana olla kiiltävien silmien mielikuva. Muutamat tutkijat ovat kuitenkin sitä mieltä, että liikanimi G. on muisto ajoilta, jolloin, kuten otaksutaan, pöllöä on palveltu jumalattarena. *O. E. T.*

Glaukos, useiden kreik. taruhenkilöiden nimi. 1. Merenhaltija (G. Pontios), tarun mukaan alkuaan ihminen, kalastaja Boiotian Anthedonista; esiintyy runoudessa ennustajana. — 2. Korinthoksen eli Ephyran kuningas, Sisyphoksen poika, Bellerophonteen (ks. Bellerophon) isä. Potniain kilpa-ajoissa hänen omat raivostuneet hevosensa repivät hänet palasiksi; tätä tarua Aiskhylos käsitteli hävinneessä „G. Potnieus" tragediassa. — On kenties alkuaan ollut merenhaltija, sama kuin 1. — 3. Bellerophonteen pojanpoika, Priamoksen lykialaisten sotaliittolaisten päällikkö. Iliadissa kuvataan kauniisti G:n ja kreikkalaisurhon Diomedeen kohtaus taistelukentällä: viholliset sankarit huomaavat, että heitä yhdistääkin perinnöllinen majaystävyys, ja vaihtavat keskenään asevarustuksia. *O. E. T.*

Glaux maritima.

Glaux maritima, rannikki, *Polemoniaceæ*-heimoon kuuluva matala pohj. pallopuoliskon, Suomessakin yleinen, merenrantayrtti; pienet punertavat, perättömät kukat kapeitten, ruodittomien lehtien hangoissa. *(J. A. W.)*

Glazov *[-ā-]*. 1. Vjatkan kuvernementin piirikunta Venäjällä. 23,902 km², n. 431,300 as. (1897). Metsäisessä, verrattain harvaanasutussa pohjoisosassa Kama- ja Vjatka-joet saavat alkunsa; muista joista on Vjatkan syrjäjoki Tšeptsa huomattava. Asukkaat: suomensukuisia votjaakkeja 156,188 (1899), votjaakkilaistuneita bessermaneja (ks. t.) n. 10,000, syrjäänejä („permjaakkeja", etup. Kaman latvoilla) 7,720 (1899), loput etup. venäläisiä. Elinkeinot: maanviljelys, metsätuotteiden (tervan, hiilen, puutavaroiden y. m. s.) valmistus ja metsästys. 3 rautatiehdasta. Piirikunnan läpi kulkee Perm-Vjatkan rautatie. — 2. Piirikaupunki G:n piirikunnassa Tšeptsa-joen varrella, 3,509 as. (1897, etup. venäläisiä, sitäpaitsi votjaakkeja ja tataareja). Muutamia alempia oppilaitoksia. Sairaala. Rautatieasema (vrt. 1). ks. Vjatka. *(Y. W.)*

Glazunov *[-ū'-]*, Aleksandr (s. 1865), ven. säveltäjä, Rimskij-Korsakovin oppilas. Sävelsi 1:sen sinfoniansa 16-vuotiaana. Tuli 1899 soitinnusopettajaksi Pietarin konservatoriin. Hänen tuotteliaisuutensa on huomattava sekä laadultaan että runsaudeltaan. Säveltänyt suuria orkesteriteoksia (7 sinfoniaa y. m.), 5 jouhikvartettia ja monenlaisia muita soitinsävellyksiä, sekä myös lauluja ja kantaatteja. *I. K.*

Gleb, Boris ks. Boris ja Gleb.

Glebæ adscriptus *[glēbē -i'-]* (lat.), „turpeeseen sidottu". ks. Maaorjuus.

Glechoma ks. Nepeta.

Gleditschia, palkokasveihin kuuluva kasvisuku; kymmenkunta aasial., amer. ja afr. puulajia. Rungot ovat varustetut vahvoilla, usein haaraisilla aina 40 cm pitkillä o'illa, jonka vuoksi g.-metsä käy miltei läpipääsemättömäksi. Pohj.-amer. *G. triacanthos*-lajista saadaan tarvepuuta, palkoja käytetään karjan rehuna. Arvokas puulaji on myös *G. amorphoides;* se kasvaa metsiä muodostaen subtrooppisessa Argentiinassa. Kuorta käytetään saippuana. *(J. A. W.)*

Glee *[glī]*. Englannissa 17:nnellä vuosis. alkunsa saanut sävellyslaji kolmelle tahi useammalle (soolo-)äänelle a cappella, tavallisimmin miesäänille. Tyyli on pääasiassa homofoninen. Vv. 1787-1857 oli Lontoossa erityinen Glee-klubi. *I. K.*

Gleim *[gläim]*, Johann Wilhelm Ludwig (1719-1803), saks. runoilija, n. s. hallelaisen l. preussilaisen runoilijaliiton johtaja. Hänen runoteoksistaan ovat mainittavimmat: „Preussische Kriegslieder von einem Grenadier" (1758), joissa hän ylisti Fredrik Suurta ja joista sai nimen „Saksan Tyrtaios"; uskonnollinen opetusrunoelma „Halladat oder das rote Buch" (1774) ja „Fabeln". G:n kootut teokset ilm. 1811-13, 7 nid. [Körte, „G:s Leben" (1811).] *J. H-l.*

Glencoe *[glenko'u]*, laakso Skotlannissa, Argyllshiren kreivikunnassa, etelään Loch Levenista, kuuluisa viehättävästä luonnonkauneudestaan sekä vielä enemmän kauheasta n. s. G:n verilöylystä. Laaksossa asuvan G.-Macdonald klaanin päällikkö oli viivytellyt uskollisuuden valan vannomista Vilhelm III:lle ja Marialle. Tämän johdosta laaksoon lähetettiin sotaväkeä, joka 13 p. helmik. 1692 petollisesti hyökkäsi väestön kimppuun ja surmasi ainakin 38 miestä; joukko naisia, lapsia ja vanhuksia hukkui lumeen paetessaan vuorille.

Glenmore nan Albin *[glenmō'ə nän älbin]* = „Albionin suuri laakso", 97 km pitkä, luonnonihana laakso Skotlannissa, ulottuen Firth of Lornesta Moray Firthiin, siten erottaen Kaledonian- ja Grampian-vuoret toisistaan. Yli puolet G:n pituudesta täyttävät kaidat järvet Loch Lochy, L. Oich ja L. Ness. — Laakson kautta on Kaledonian-kanava kaivettu. *(E. E. K.)*

Gletšeri (saks. *Gletscher*) ks. Jäätikkö.

Gleyre *[glār]*, Marc Charles Gabriel (1806-74), sveitsiläis-ransk. taidemaalari, Hersent'in oppilas. Mytologisia, uskonnollisia, historiallisia ja vertauskuvallisia maalauksia akatee-

misen täsmälliseen tyyliin (esim. „Johannes Patmos-saarella", 1840, ja „Ilta" l. „Kadonneet toiveet", 1843, Louvressa). Etevä opettaja. [Ch. Clément (1885).] *E. R-r.*

Glimmeri ks. Kiille.

Glinka, Mihail (1804-57), ven. säveltäjä, kansallis-venäläisen säveltyylin ensimäinen edustaja. Yritettyään 1830-34 ensin opiskella Italiassa, jonne hän oli mennyt terveytensä tähden, hän siirtyi Berliiniin ja sai siellä opettajakseen S. Dehnin, joka ymmärsi hänen omintakeisuuttaan ja innostutti hänet kehittämään omaa kansallista tyyliänsä. Näiden opintojen tulos oli ooppera „Elämä tsaarin edestä", joka ensi kerran esitettiin 1836 Pietarissa; tätä teosta venäläiset pitävät kansallisoopperauansa. Pysyväu suosion sai osakseen myös hänen toinen oopperansa „Ruslan ja Ljudmila" (1842). M. m. Liszt tutustui ja innostui siihen Pietarissa käydessään. Samoin Berlioz rupesi hänen teostensa innokkaaksi puoltajaksi Pariisissa, jonne G. 1844 poikkesi, uudelleen matkustaessaan etelään terveyttänsä hoitamaan. Vv. 1845-47 hän asui Espanjassa ja sävelsi siellä m. m. 2 esp. uvertyyriä. Valmistellessaan sitteu taas uusia oopperasuunnitelmia hän erityisesti pyrki selville ven. kansansävelmäin oikeasta soinnutuksesta ja matkusti 1856 Berliiniin Dehnin luo, yhteisesti siitä neuvotellakseen. Siellä seuraavana vuonna kuolema hänet kohtasi, kesken hänen töitänsä. Hänen sävellyksiään on runsaasti joka laatua, orkesterin, kamarimusiikin, laulun ja myös kirkollisen kuorolaulun alalta. *I. K.*

Glinskij, Mihail Ljvovitš (k. 1534), liettualainen ruhtinas tataarilaista alkuperää, Puolan kuninkaan Aleksanteri Jagellon hovimarsalkka. V. 1506 hän pelasti valtakunnan tataarilaisten hyökkäykseltä. Kun valtakunnan ylimykset olivat hänet saattaneet kuningas Sigismundin epäsuosioon, rupesi G. Moskovan suuriruhtinaan Vasilin palvelukseen ja ryntää venäläiseu sotajoukon etunenässä Liettuaan 1508, mutta kuningas Sigismund löi hänet. Uudelle herrallekaau G. ei pysynyt kauaa uskollisena. Kun hänen petosyrityksensä tuli ilmi, tahtoi Vasili tuomita hänet kuolemaan, mutta keisari Maksimilianin välityksestä, G. kun oli ollut hänenkin palveluksessaan, hänet armahdettiin ja hän tuli hyvin vaikutusvaltaiseen asemaan Moskovan valtakunnassa. *J. J. M.*

Gliomi, hermotukikudoksesta lähtenyt kasvannaiuen, esiintyy siellä täällä hermostossa, joskus myöskin silmän verkkokalvossa.

Glires ks. Jyrsijät.

Glissando *[-a'-]* (it.), *mus.*, luisuen, tarkoittaa: 1) jouhisoittimilla juoksutusten tasaista, iskutonta esitystä; 2) pianonsoitossa saman sormen (kynsipuolen) nopeata sujumista pitkin koskettimistoa. Tämä taiteellisesti jotenkiu vähäarvoinen esityskeino on nykyisillä pianoilla vaikea suorittaa, mutta oli helppo entisillä soittokoneilla, ja on saanut uutta viehätystä n. s. Jankó-klaviatuurilla. 3) Laulussa g:lla tarkoitetaan äänen luisumista sävelestä toiseen kaikkien muuten käyttämättömien välivivahteitten kautta. *I. K.*

Glisson *[glisn]*, Franeis (1596-1677), engl. anatomi ja lääkäri. G:n nimi on etupäässä tunnettu siitä, että hän ensimäisenä esitti ajatuksen orgaanisten kudosten kiihottuvaisuudesta eli irritabiliteetista, miukä käsitteen Haller 80 vuotta myöhemmin kehitti biologian tärkeimmäksi kulmakiveksi. Hänen etevimmät teoksensa ovat: „De natura substautiæ energetieæ" (1672) ja „Anatomia hepatis" (1654). Hänen kootut teoksensa „Opera omuia" ilmestyivät 1691 ja 1711. *M. O-B.*

Gljadenovin uhripaikka. Paikka sijaitsee Permin läänissä Venäjällä, Kama-joen ja erään vanhan maarepeämän välisellä kapealla kielekkeellä n. 20 km Permin kaupungista etelään. Niemekkeen erottaa maau puolelta kaksi vallia, joiden välisestä, osaksi rauenneesta maasta on löydetty suuunaton määrä muinaisesineitä, joiden mukaan paikka ilmeisesti on esihistoriallineu uhripaikka. Esiin kaivettujen esineiden kokonaisluku on n. 19,000 (niistä helmiä n. 13.000), paitsi tuhansia saviastianpaloja sekä muutamia laatikollisia eläinten luita. Etusijassa mainittakoon merkilli-

Eläin- ja ihmiskuvioita Gljadenovin uhripaikasta.

set myytilliset eläin- ja ihmiskuviot, milloin pronssiveistoksia, milloin levyihin kaiverrettuja. Eläimistä ovat toiset luonnollisia, karhu, käärme, linnut y. m., toiset taas ilmeisiä tarueläimiä. Muita löytöjä ovat lukuisat nuolenkärjet, enimmäkseen luuta, joukossa kumminkin muutama pronssinen n. s. skyyttilaismallia, ja jonkun verran useampia rautaisia. Vielä on helyjä ja soljituksia sekä melkoineu määrä pienoisesineitä, ynuä rahoja, joukossa pari baktrilaista Kristuksen syntymän ajoilta. Uhripaikkaa on aljettu käyttää myöhäisenä Ananjina-aikana. Ananjinan-kalmisto (ks. t.) on kumminkin kokonaisuudessaan vauhempi. — Uhripaikan löydöissä on erittäin paljo itäisiä aiheita; sen edustama sivistys lienee levinnyt Sisä-Aasiasta Irtyšjokea pitkin. [A. O. Heikel, „Der Fund von Gljadenow" (Finn.-ugr. forschungen, Anzeiger 1902).] *A. M. T.*

Globe-teatteri *[gloub-]*, Shakespearen aikuinen teatteri Lontoossa; sen omistajia oli m. m. Shakespeare itse, jonka näytelmiä siinä esitettiin. Rakennus oli kahdeksankulmainen, näyttämö soikionmuotoinen. Teatteri paloi 1613.

Globetrotter *[gloubtrotə]* (engl.), „maapallontallaaja", matkailija (turisti).

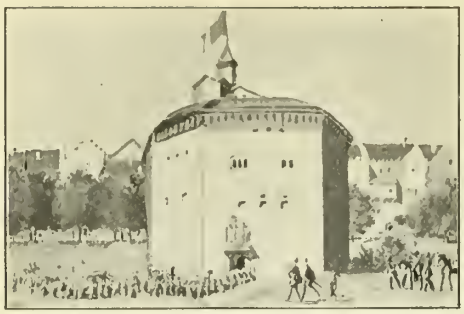

Globe-teatteri.

Globigerina, merissä elävä monikammioinen juurijalkais-suku. Niiden rungon muodostavat hiilihappoisesta kalsiumista syntyneet, kierteisesti toinen toisensa ympärille asettuneet pienet pyöreät rakot, joissa kussakin on suuaukko, mistä rihmamaiset juurijalat tulevat ulos. Muutamilla ei näitä valejalkoja ole ollenkaan. Maakerrosten muodostajina on g:oilla, niinkuin muillakin juurijalkaisilla, suuri merkitys. Mereu syvyyksissä, jossa hiilihappo ei kykene knolleiden eläinten kuoria sulattamaan, ne peittävät paksulti laajoja aloja. *E. W. S.*

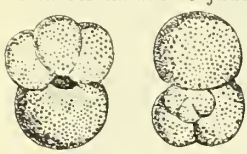

Globigerina.

Globiocephalus, hammasvalas-suku; se tunnetaan pyöreästä päästään, josta vain ylähuuli vähän ulkonee, pitkistä, kapeista ja terävistä rintaevistään ja selkäevästään, joka samoin on pitkä, taapäiju kaartuva takareuna vahvasti kovertunut. Sukuun kuuluu 8 lajia, jotka elävät Atlantin-, Tyynessä- ja Et.-Jäämeressä. Tunnetuin on Pohjois-Atlantissa elävä grindl. pallopää-valas *(G. melas)*, päältä kiiltomusta, alta valkea, 5-6 m:u pitkineu. Se on seuraa rakastava eläin, tavataan aina suurissa laumoissa, joita joku vanhempi eläiu johtaa. Erittäinkin Fär-saarten luona pyydystetään vuosittain suuret määrät grind-valasta, jonka lihaa siellä yleisesti käytetääu ravinnoksi. Kustakin eläimestä saadaan 3-4 tynnyriä merirasvaa (raania). *E. W. S.*

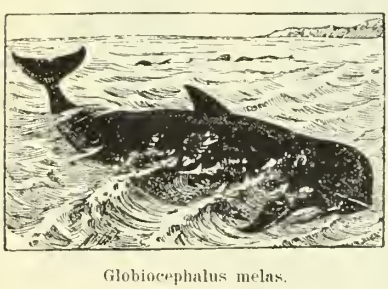

Globiocephalus melas.

Globoidi ks. Valkuaisjyväset.

Globuliinit, eräs munanvalkuaisaineryhmä; g. eivät liukene veteen, vaan kyllä keittosuolalinokseen. Globuliineja ovat esim. silmän mykiön globuliini, veressä esiintyvät fibrinogeeni ja paraglobuliini, lihaksien myosiini ja kasvieu fytoglobuliini. *S. V. H.*

Globuliitit ks. Kide.

Globus (lat.), pallo, karttapallo (ks. t.). — Myöskin tähtitieteessä käytetty taivaanpallo, johon kiintotähtiryhmät ovat kuvatut.

Glochidium, simpukkaiu (*Unio* ja *Anodonta*) nuoruusaste, joka aluksi kehittyy emoeläimen kiduksissa ja eroaa täysikasvuisesta siinä, että sillä on parta (ks. Byssus), jota vauhemmilla ei ole, sekä siinä, että sillä on vain yksi sulkulihas kahden asemesta. Kuoren reunassa on molemmin puolin hammas, jolla eläiu tarttuu kalojen ihoon kiini. Tässä g:t synnyttävät paiseen, jonka sisään koteloituneina sitten kehittyvät täysikasvuisiksi, jolloin irtautuvat kalasta ja kaivautuvat mutaan. *E. W. S.*

Gloet *[glū-]*, kluuvi, ks. Helsinki.

Glogau *[glō-]* (Grossglogau), piirikuntakaupunki ja linnoitus Liegnitzin hallitusalueessa, Oderin vas. rannalla; 23,457 as. (1905). Suuri rautateollisuus, sitäpaitsi valmistetaan sementtitavaroita, sokeria, dekstriiniä, huonekaluja ja hattuja. — G. oli jo 11:nnellä vuosis. väkirikas ja linnoitettu kaupunki. V. 1630 Ferdinand II teki siitä rajalinnoituksen Puolaa vastaan. 30-vuotisessa sodassa G. oli usean kerran kiivaan taistelun esineenä, m. m. kolmeen toviin ruotsalaisten hallussa.

Gloire *[gluā'r]* (ransk.), kunnia. vrt. Gloria.

Glommen, Norjan ja koko Skandinaavian suurin joki, pituus 567 km, vesialue 41,823 km², josta 15,132 km² metsämaata. Lähteet n. 800 m yl. merenp. olevia pikkujärviä, pääkulkusuuuta eteläinen, laskee Fredrikstadin luoua Skagerrakiin. Suurimmat lisäjoet: Vormen Mjøsenistä, Gudbrandin-laakson vesistön lasku, Folla, Atna, Rena y. m. Monet (23) kosket tekevät G:n laivaliikenteelle sopimattomaksi, mutta tarjoavat teollisuudelle 275,745 hevosvoimaa (vasta n. puolet käytännössä). Lauttausväyläuä G. on mainioin kaikista Skandinaavian vesistöistä: 1901-05 laskettiin sitä myöten keskimääriu vuosittain 533,000 tolttia tukkia. — G. on huomattava puolustuslinja idästä tulevaa vihollista vastaan, ja on sitä tarkoitusta varteu linnoituksilla vahvistettu. *E. E. K.*

Gloossa ks. Glossa.

Gloppet, merenaukea Koivulahden ja Maksamaan saariston keskellä.

Gloria *[-ō-]* (lat.). 1. Kunnia, kuuluisuus. — 2. Sädekehä l. säteikkö, joka krist. taiteessa kuvataan pyhien henkilöiden päitä ympäröiväksi. — 3. Messuun kuuluva vuoroveisuu, joko a) „Kunnia olkoon Jumalalle korkeudessa" j. n. e., ynnä siihen liittyvä n. s. Hilariuksen kiitosvirsi *(g. major)*, tahi b) „Kunnia olkoon Isän ja" j. n. e. *(g. patri* l. *g. minor)*. Edellinen näistä on antanut aiheen moneu mestarin loistavan riemuisaan sävellykseen. *I. K.*

4. Kangas, jonka muodostaa silkkiloimi ja villakude. Loimi on tavallisesti kudottu pitkäjuoksuiseksi pinnalle ja tekee kankaau kauniisti kiiltäväksi. Käytetään yleensä sateenvarjojen päällykseksi. *E. J. S.*

Gloriosa *[-ō'-]* (lat.), puoleksi puuvillainen silkkikangas. Loimi tavallisimmin puuvillaa. *E. J. S.*

Gloskär *[glūšär]*, saari itääupäin Itä-Skimskälasta Sundin kunnassa. Sillä on ennen aikaan ollut spitaalihuone (ks. Föglö). Samaunimisiä saaria on useimmissa Ahvenanmaan kuunissa. *K. S.*

Glossa (< kreik. *glōssa* = kieli, puhe, kielenmurre), johonkin erikoiseen murteeseen tai vanhettuneeseen kieleen kuuluva tai vierasperäisyytensä vuoksi oudonpuolinen ja selitystä kaipaava sana tai sanayhtymä taikka tällaiseu selitys (tavallisesti rivien välisenä tai reunamuistutuksena), reunamuistutus. Sellaisilla koettivat esim. Aleksandrian oppineet helpottaa tutustumista Kreikan klassillisten kirjailijain teoksiin (siitä heillä g l o s s o g r a f i e n nimi), keskiajan teologit taas perehtymistä Raamattuun ja tämän henkeen; samoin selittivät 1200- ja 1300-luvulla Italian lainoppineet Justiuianuksen lakikokoelmia, josta nimi g l o s s a t o r (ks. G l o s s a a t t o r i t). Muinaisklassillisen kirjallisuuden selittäjät kirjoittivat oudoista sanoista ja sanontatavoista selittäviä luetteloja, g l o s s a r i u m, joista ensimäiset sanakirjain tapaiset saivat alkunsa; senvuoksi g l o s s a r i u m usein = sanakirja. — Runo-opissa g. on eräs espanjalainen taiderunon muoto, jota myös Saksan romantikot 19:nnen vuosis. alkupuolella jonkin verran käyttivät, = v a r i a t s i o u i, s. o. siinä on nelirivinen alkusäkeistö, itse runon teema, jota seuraa 4 kymmenrivistä säkeistöä (deeimiä) kullakin loppurivinään yksi teeman 4 säkeestä niiden omassa järjestyksessä; runomittana nelipolvinen trokee. — Merkitysopissa prof. Noreenilla (ks. „Vårt språk", V 47) g. = epäitseuäinen semeemi, jonka merkityksenä on vain jokin ajatuksen ainos (esim. mielle, käsite tai käsitet. mielleryhmä), ei itse ajatus kokouaiseuaan, ja joka siis itse kielessä vain jonkin toisen g:n kanssa yhdessä voi muodostaa itsenäisen semeemin. G. vastaa esim. sellaisia kieliopillisia käsitteitä kuin „alus", „kohde", „määräys", „määräyssana", „pääsana", „sivulause" y. m. semmoisenaan. — Ruotsin ja saksan puhekielessä g. merkitsee usein vain pilkallista huomautusta, moittivaa muistutusta. *E. A. T.*

Glossaattorit (lat. *glōssatō'res*). Tällä nimityksellä ovat tunnetut ne keskiajan laiuoppineet, jotka varsinkin Bolognassa 1100- ja 1200-luvulla nostivat roomalaista oikeutta tutkivan tieteen uuteen kukoistukseen. Justinianuksen suureen lakiteokseen (Corpus juris civilis) kirjoittamillaan eksegeettisillä selityksillä eli g l o s s o i l l a he suuresti edistivät roomalaisen oikeuden tunnetuksi tekemistä ja kehittämistä, laskien samalla nykyaikaisen oikeustieteeu perustukset. Glossaattorikoulun perustajana pidetään I r n e r i u s t a (k. ennen v. 1140), ja hänen lähimmistä seuraajistaan ovat huomatuimmat nuo n. s. *quattuor doctores* (neljä tohtoria) M a r t i n u s, B u l g a r u s, J a e o b u s ja H u g o (12:nnen vuosis. jälkipuoliskolla). Vielä kuuluisampia ovat kuitenkin myöhemmät glossaattorit A z o (k. 1220) ja A c c u r s i u s (k. noin 1260), jonka viimemainitun koko Corpus juris civilistä käsittävä selitysteos „G l o s s a o r d i n a r i a" yhdisti ja päätti glossaattorien työn sekä vähitellen työnsi tieltääu kaikki muut glossat. Glossaattorien jälkeen n. s. postglossaattorit eli k o m m e n t a a t t o r i t (ks. t.) edelleen kehittivät roomalaista oikeutta sellaiseksi, että se voitiin omaksua käyttökelpoiseksi oikeudeksi Saksassa. *O. K:nen.*

Glossarium *[-ā'-]* ks. G l o s s a.

Glossator *[-ā'-]* ks. G l o s s a, G l o s s a a t t o r i t.

Glossina ks. T s e - t s e - k ä r p ä n e n.

Glossitis (kreik. *glōssa* = kieli), kielentulehdus.

Glossografi ks. G l o s s a.

Glossopteris, fossiilinen puusaniainen, ilmestynyt permikaudella n. s. G o n d w a n a - m a a n (ks. t.) alueilla ja levinnyt sieltä tämäu manteren ympäristöihin. G:lla ovat lehdet päiuvastoin kuin useimmilla muilla saniaiskasveilla olleet ehytlaitaiset. Se on tyypillisin edustaja siinä viileätä ilmastoa todistavassa kasvullisuudessa, jota juuri on nimitetty glossopteriskasvistoksi (ks. P e r m i s y s t e e m i). Tähän kuului lisäksi muita saniaispuita *(Gangamopteris)* sekä havupuita. *P. E.*

Glottis (kreik. *glōtti's*), äänirako. ks. K u r k u n p ä ä.

Glottisedeemi (kreik. *glōtti's* = ääuirako, ja *oidēma* = paise), oikeastaan „larynksedeemi", kurkunpään limakalvon turvotus; voi syntyä eri syistä, jotka ovat omansa häiritsemään veren kiertoa näissä osissa, niinkuin lähiosieu tulehtumisesta y. m. uhaten hengen salpautumisella. *M. O-B.*

Gloucester *[glostə]*. 1. Kreivikunta Lounais-Englannissa; 3,203 km², 331.539 as. (1901) lukuunottamatta G. nimistä kaupunkia ja Bristolia, jotka muodostavat omat kreivikuntansa. Runsaita kivihiilikerroksia, kangas- ja koueteollisuutta; maauviljelys ja karjauhoito kuitenkin pääelinkeinoja. — 2. Kaupunki samannimisessä kreivikunnassa, Severnin rannalla; 47,955 as. (1900). G.-Berkley-kanavaa pääsevät 1,000 rek. tonnin alukset G:iin, joteu siitä on syntynyt tärkeä kauppakaupunki; tuonti (1904) 80 milj., vienti 0,86 milj. mk. Kukoistava teollisuus. Mainio, 11:nnellä vuosis. perustettu, 14:nnellä ja 15:nnellä valmistettu katedraali, Englanniu kauneimpia kirkkoja. — G:n perusti Claudius 44 e. Kr. *(Colonia Glevun)*. Se oli jo varhaisemmalla keskiajalla tärkeä. — 3. Kaupunki Yhdysvaltain Massaehusettsin valtiossa; 26,121 as. (1900). Linnoitettu. Mainio satama. Yhdysvaltain suurin kalastuskaupunki. kalastuslaivasto yhteensä n. 20,000 tonuia. Kalasäilykkeitä valmistetaan 19 milj. mk arvosta vuosittain. *E. E. K.*

Glowacki *[-va'ts-]*, A l e x a n d e r, ks. P r u s, Boleslaw.

Glovertorni ks. R i k k i h a p p o.

Gloxinia, *Gesneraceæ*-heimoou kuuluva kasvisuku. Mukulalla varustettuja, kellokukallisia yrttejä troopillisesta Ameriikasta; eräitä lajeja viljellään ansareissa. Puutarhurien *Gloxinia* on *Sinningia speciosa* (ks. t.). *(J. A. W.)*

Gluck, C h r i s t o p h W i l l i b a l d (1714-87), saks. oopperasäveltäjä, nerokas oopperatyylin uudistaja. Hän opiskeli 1736-40 Milanossa Sammartini'n johdolla. V:een 1762 saakka hän sävelsi suuren lukumäärän it. oopperoita tavanmukaiseen tyyliin, Italian ja Saksan, Lontoon, Kööpenhaminan ja Wienin näyttämöitä varten. Lontoossa käydessään 1745-47 hän tutustui Händelin oratorioihin ja sai niistä virikettä uuteen tyyliin oopperan alalla. Samaan suuntaan vaikuttivat häneen myös Rameau'n oopperat, joihin hän ohimennen Pariisissa tutustui. V. 1750 hän asettui Wieniin ja toimi siellä 1754-64 hovioopperan kapellimestarina. Mutta vasta 1762 hän sai uudistuksilleen tarvitsemansa varman

pohjan, kun häneen liittyi runoilija, Calsabigi, joka hänen lailaan ymmärsi vallitsevan oopperatyylin puutteet. Heidän yhteistyönsä tuloksena olivat oopperat: Orfeus (1762), Alceste (1767) sekä Paris ja Helena (1770). Kahden viimemainitun teoksen esipuheessa G. selvitteli taiteellisia tarkoituksiaan. Mutta samalla aikaa hän sävelsi toisten runoilijain teksteihin täydesti entisenlaatuisia oopperoita. Siitä selviää, että hänen pyrkimyksensä perustui enemmän järjen vakaumukseen kuin tunteen innoitukseen. Tämä tuntuu myös hänen teoksissaan. Tosin hän oli entisen tyylin luonnottomuuksien ja tyhjäpäiväisyyksien sijaan saanut teoksiinsa aatteellisen ja runollisen sisällyksen, ja sävelmuodostelusta oli poistettu kaikki, mikä oli omausa sisällystä häiritsemään, mutta varsinaista mukaansa tempaavaa voimaa on G:u teoksissa niukalta. Niiden ylevä ja hillityn pateettinen sävy herättää kyllä kunnioitusta, mutta ei ajan pitkääu lämmitä eikä pohjia myöten vakuuta. — Wienissä alkuunpanemilleen uudistuksille G. sai uuden ja kiitollisen maaperän Pariisissa, joune Marie Antoinette, hänen entinen oppilaansa, häuet kutsui. Runoilijakseen hän nyt sai ransk. aatelismiehen, Du Roullet'n, joka palvellessaan Ranskan lähetystössä Wienissä oli 1772 tutustunut G:iiu ja innostunut hänen aatteeseensa. Ranskassa oli alun pitäen, Lully'n ja Rameau'n kautta (ks. t.), oopperatyyli pyrkinyt draamalliseen vaikuttavaisuuteen, ja it. oopperalla oli siellä vastassansa voimakas, kausalliseen taiteeseen juurtuva vastavirtaus, jonka kannattajat pian huomasivat G:n hengenheimolaisekseen ja liittyivät häntä tukemaan. Kiihkeä taistelu syttyi taidetta harrastavissa piireissä.

Willibald Gluck.

It. oopperan kannattajat kutsuivat Pariisiin kuuluisau Piccini'n ja koko yleisö jakautui kahteen vihamieliseen puolueeseen. Itse säveltäjät, G. ja P., kuitenkin kohtelivat toisiaau arvokkaasti ja kunnioittaen. G:n senaikuiset oopperat ovat: „Ifigeneia Auliissa" (1774), „Armide" (1777), sekä „Ifigeneia Tauriissa" (1779), joka vihdoin ratkaisi taistelun G:n voitoksi. — G:n elämäntyön hedelmänä oli ransk. draamalliseu oopperatyylin säilyminen ja varmentuminen; it. tyyli sai kuoliuiskunsa, ja ura oli avattu todellisen säveldraaman kehittymiselle. Tällaisen arvokkaan uudistukseu rinnalla merkitsee vähemmän se, että hänen omat teoksensa ovat aikain kuluessa vaikutukseltaan suuresti haalistuneet, niin että niitä vain harvoin enää tavataan ohjelmistoissa. *I. K.*

Gluhov, kaupunki Tšernigovin kuvernementissa Veuäjällä, 14.856 as. (1897). Saippuan, nahkatavarain y. m. valmistusta. Viljakauppaa. N. 7 km kaupungista, Polosekin kylässä, suuria posliinisavi-kerrostumia, joista suurin osa maan posliinitehtaista saa raaka-ainetta. *(W. S-m).*

Glukoosi ks. Rypälesokeri.

Glukosidit ks. Glykosidit.

Glumifloræ ks. Akanakukkaiset.

Gluntit, kokoelma duettoja barytonille ja bassolle, kirj. ja sävelt. G. Wennerberg (ks. t.). Ne kuvaavat leikillisellä tavalla ylioppilaselämää Upsalassa 1840-luvulla.

Gluteeni (lat. *glūten* = liima), viljalajien siemenissä esiiutyvä, veteen liukenematon muuanvalkuaisaine; esim. vehnäjauhoja vedellä uutettaessa liukenee osa jauhoa, tärkkelys eroaa hienona sakkana, g. taas jää harmaankeltaisena, kumimaisena liukenematta. G:ssa on erästä alkoholiin liukenematonta ainetta, n. s. gluteenikaseiinia ja useita yllämainittuun liuottimeen helposti liukenevia aiueita, jotka ovat hyvin vähäu tutkittuja ja tunuettuja. *S. V. H.*

Glutiini ks. Luuliima.

Glutoli, glutiinista formaldehydin vaikutuksesta syntyvä keltainen, veteeu liukenematon jauho; käytetään esim. haavojen parantamiseksi, jolloin se tullessaan ruumiinkudosten kosketukseen vähitellen hajoaa formaldehydin siitä poistuessa, mikä vaikuttaa mätänemistä estävästi. G:ia käytetäänkin jodoformin asemesta haavoja hoidettaessa. *S. V. H.*

Glyceria, sorsimo, heinäkasvisuku, enimmäkseen korkeita, leveälehtisiä heiniä, tähkylät vihneettömiä, liereäselkäisiä, kaleet erikokoisia; n. 16 lajia, useimmat pohj.-ameriikkalaisia. *G. fluitans,* ojasorsimo, on meillä ojissa, rannoilla y. m. vetisillä paikoilla aivan yleinen. Hyvä rehukasvi, missä sitä on runsaasti; jyviä kerättiin Linnén aikana Keski-Euroopassa mannaryynien nimellä ihmisten tarpeiksi. *G. aquatica (altissima),* komea-sorsimo, kasvaa 2,5 m:n korkuiseksi, ja muodostaa muutamin paikoin, esim. Laatokan rannoilla, ruovikoita; sitä myös istutetaan vesijätöille rehukasviksi. *(J. A. W.)*

Glyceria fluitans.

Glyeine ks. Soijakasvi.

Glücksburg *[-burhj]* ks. Glyksborg.

Glücstadt *[-štat],* kaupunki Preussissa Sleswigin hallintoaluetta, Elben varrella; 6,218 as. (1905), harjoittavat teollisuutta, laivanrakennusta ja kalastusta; talvella, Elben jäätyessä, Hampuri käyttää G:n 5,5 m syvää satamaa ulkosatamanaan. — G:u perusti Kristian IV 1617-20; turhaan sitä useasti oli koetettu valloittaa, kunnes ruotsalaiset 1814 sen anastivat, jouka jälkeen sen linnoitukset hävitettiin. Joutui 1864 Sleswigin kera Preussille.

Glycyrrhiza ks. Lakritsi.

Glykogeeni (kreik. *glyky's* = imelä, ja *genein* = synnyttää), nisäkkäitten maksassa, munankeltuaisessa, kasvinsyöjäin lihassa, useissa sienissä tavattava org. yhdistys. G. on valkoineu, hajuton ja mauton, jauhomainen aine, kemiallinen kokoomus $(C_6H_{10}O_5)n$, molekylipaino tuntematon,

hyvin suuri; elimistöjeu käyteaineet muuttavat sen mallassokeriksi, joka sitten muuttuu rypälesokeriksi. *S. V. H.*

Glykokolihappo ks. Sappihapot.

Glykokolli (kreik. *glyky's* = imelä, ja *kolla* = liima), amidoetikkahappo, $C_2H_5NO_2$; kiteinen, väritön, imelänmakuinen aine, jota syntyy rikkihapon vaikuttaessa useimpiin munanvalkuaisaineisiin; myös hippuurihaposta, virtsahaposta, y. m. vrt. Betaiini ja Sarkosiini. *S. V. H.*

Glykon *[-kŏn]*, ateenalaiuen kuvanveistäjä, on piirtokirjoitukseu mukaan Herakles Farnese nimisen kuvapatsaan tekijä. Häneu ou arveltu eläneen 1:sellä vuosis. j. Kr.; hänen teoksensa, joka esittää vaivoista väsyneen Herakleen uojautuneena nuijaansa, luullaan perustuvan Lysippoksen kehittämääu motiiviin. Kuvapatsas on tätä nykyä Napolin kansallismuseossa. *O. E. T.*

Glykonilainen säe (kreik. *glykō'neion*), kreik. lyyrillisessä runoudessa esiintyvä nelijalkainen, perusluonteeltaan jambinen säe, jossa synkopeerauksen kautta jossakin tahdissa jambiu asemesta esiintyy trokee muodostaen seuraavan jambin kaussa u. s. khoriambiu (— ⏑ ⏑ —); sitäpaitsi ensimäinen tahti on polyskemaattinen (monimuotoinen), uiin että jambin asemesta voi esiintyä tribrakhys, spondee, trokee, vieläpä pyrrikhios (⏑ ⏑). Tavallisimman muodon peruskaava

— ⏑
⏑ ⏑

on ⏑ — — ⏑ ⏑ — ⏑ —. Tätä runomittaa jäljitellessään Horatius säännöllisesti antoi ensimäiselle tahdille spondeen muodon.

Glykoosi ks. Rypälesokeri.

Glykosidit, elävässä luonuossa, erittäiu kasvikunuaassa, hyvin levinneitä yhdistyksiä, jotka ovat jonkun sokeriu, tav. rypälesokeriu (glykoosin) johdannaisia, ja jotka happojen, alkalien sekä kem. fermenttien vaikutuksesta hajoovat (hydrolyseerautuvat) sokeriksi ja joksikin muuksi yhdistykseksi. Ne ovat kiteytyviä, useimmiten veteen liukenevia. Sellaisia ovat esim. amygdaliini, salisiiui, parkkihapot, useat kasvivärit y. m. *Edv. Hj.*

Glykosuria (kreik. *glyky's* = makea, ja *üron* = virtsa), sokerivirtsa, sokerinerittyminen virtsaan, sokeritauti (ks. t.).

Glyksborg (saks. *Glücksburg*). 1. Kauppala Angelin maakunnassa Slesvig-Holsteinissa; suosittu kylpypaikka. — 2. Linna mainitun kauppalan vieressä.

Glyptiikka (kreik. *glyphein* = kaivertaa), taito leikkaamalla tai taltalla muovailla kiviä, etenkin kaivertamalla jaloihin ja puolijaloihin kiviin timanttijauhoa ja merkeliä käyttämällä. Jo egyptiläiset ja babylonilaiset harjoittivat g:a, kreikkalaiset ja roomalaiset kehittivät tämän taidon korkealle; oltuaan keskiajalla melkeiu unohduksissa (paitsi Bysantionissa) se elpyy etenkin Italiassa 1400- ja 1500-luvuilla uuteeu eloon. vrt. Gemmit ja Kamee. *U-o N.*

Glyptodon, tertiäärikaudella ja kvartäärikauden alkupuoliskolla Etelä- ja Pohjois-Ameriikassa elänyt vyötiäissuku. Näillä eläimillä oli luulaatoista muodostunut selkäpanssari, joten ne muistuttivat kilpikonnaa. Suurimmat lajit olivat aina 4 m:n pituisia ja 2 m:n korkuisia. *(P. E.)*

Glyptoteekki (kreik. *glyphein* = kaivertaa, ja *thēkē* = säilytyspaikka), rakennus, jossa säilytetään kuvanveistoksia. Tunnetuin tämäntapainen on Münchenissä Ludvik I:n aikana vv. 1816-30 arkkitehti Leo v. Klenzen rakentama. *U-o N.*

Glyseridit ks. Glyseriini.

Glyseriini (kreik. *glyky's* = imelä) syntyy rasvoja hajoitettaessa emäksillä, väkevillä kiveunäishapoilla tai kovassa paineessa vesihöyryllä; öljymäinen, väritön, hajuton, imelänmakuinen aiue, kem. kaava $C_3H_5(OH)_3$; liukenee veteen ja alkoholiiu, kiehuu 290° C, imee ilmasta kosteutta. Muodostaa happojen kanssa glyserideiksi nimitettyjä yhdistyksiä, joita juuri ovat luontaiset rasvat. G:iä syntyy myös vähäisen alkoholikäymisessä. G:iä saadaan sivutuotteena stearііuin ja saippuan valmistuksessa. Sitä käytetään lääkkeenä, viinin imellyttämiseen, limonaadin, punssin, hajuaineiden, nitroglyseriinin, sinappiöljyu ja muurahaishapou valmistuksessa, ihouhoitoaineeua, saven, sinapin, nuuskan y. m. kosteahkona pitämiseen, koneiden voiteluun, nahkan ja paperiu notkeaksi tekemiseen, kaasumittarien ja uivien kompassien uesteenä (veteen sekoitettuua), vesipuristimiin, kimmoisten kaavojeu valmistukseeu ja kirjapainoissa valssiaineseoksiiu. — Koko maailmau glyseriinivalmistus on uykyään (1910) noin 50 milj. kg vuodessa. *S. V. H.*

Glysiini. 1. *Kem.* = glykokolli (ks. t.). — 2. *Valok.*, kehitysneste, jonka vaikuttavana osana on orgaaninen suola paraoksyfenyliglysiini.

Glöggi (ruots. *glögg*), Ruotsissa ja meilläkin käytetty vanha joulujuoma, joka valmistetaan sokerissa poltetusta viinistä ja mausteista. Tarjotaan lämpimänä.

Gmelin *[-ē-]*. 1. Johan Friedrich G. (1748-1804), saks. kemisti. oli ensiu professoriua Tübingenissä, sitten Göttingenissä. G. oli viimeisiä flogistonteorian puolustajia ja Lavoisier'n järjestelmän vastustajia. Hänen teoksistaan on tunnetuin „Geschichte der Chemie" (1797-99).

2. Leopold G. (1788-1853), saks. kemisti, edellisen poika, oli 1814-51 professoriua Heidelbergissä. Tehnyt useita tärkeitä tutkimuksia ja keksintöjä; julkaissut suuret teokset „Handbuch der theoretischen Chemie" ja „Lehrbuch der organischen und unorganischen Chemie". *Edv. Hj.*

Gmelin *[-ē-]*. 1. Johann Georg G. (1709-55), saks.-ven. luonnontutkija ja tutkimusretkeilijä, oli kemian ja luonnonhistoriau professoriua Pietarissa (1731-47) ja otti 1733-43 osaa hallituksen varustamaan tieteelliseen Siperian retkikuntaan. Matkan tuloksia ovat „Reise durch Sibirien von dem Jahre 1733 bis 1743" (4 nid., 1751-52), joka on ensimäinen tieteellinen esitys Siperian luonnosta ja asukkaista, „Flora Sibirica" (4 uid., 1747-49), ensim. Siperian kasvio; sisältää sclityksiä lukuisista Euroopassa siihen asti tuntemattomista kasveista. — 2. Samuel Gottlieb G. (1744-74), edellisen veljenpoika, saks.-ven. luonnontutkija, kutsuttiin 1767 luonnonhistorian professoriksi Pietariin. Teki yhdessä Pallaksen kanssa tieteelliseu retken Etelä-Venäjälle, missä tataarikaani Usmei hänet, lunnaitten toivossa, otti vangiksi 1774. Kuoli puutteesta ja kärsimyksistä sam. v. vapaaksi pääsemättä.

Pääteos „Reise durch Russland zur Untersuchung der drei Naturreiche" (1770-84). *J. A. W.*

G-moll, sävellaji, jonka perussävelenä on *g*, perussointuna *g b d*, ja etumerkintönä 2 ♭:tä. *I. K.*

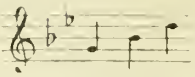

Gmunden, kaupunki Ylä-Itävaliassa, sijaitsee erinomaisen ihanalla paikalla, siinä missä Traunjoki laskee Traun- l. G.-järvestä; 7,126 as. (1900). Järvi- ja suolakylpyjä, joita Karlsbadissa ja Marienbadissa olleet kylpyvieraat käyttävät jälkihoitonaan. — G. on Salzkammergutin pääpaikka ja Ebenseen, Isehlin, Hallstadtin ja Ausseen suolatehtaiden tapulipaikka.

(W. S-m.)

Gmünd (Gemünd) l. Schwäbiseh G., kaupunki Württembergissä, Jagstin piirikunnassa (hallitus-alueessa), Neekarin lisäjoen Remsin varrella; 20,566 as. (1905). Muinoin vapaa valtakaupunki; vieläkin vanhojen muurien ja tornien ympäröimä. Harjoittaa koriste- ja hopeatavarateollisuutta (120 tehdasta). Kulta- ja hopeasepän ammattikoulu, katol. pappisseminaareja y. m. *(W. S-m.)*

Gn ks. Cn.

Gnadau *[-ād-]*, herrnhutilaissiirtola Preussissa Magdeburgin hallintoalueella; 481 as. (1900). Kirjapaino, jossa useimmat veljeskunnan kirjat ovat painetut.

(E. E. K.)

G. uliginosum.

Gnadenfeld *[-ā- -lt]*, herrnhutilais-siirtola Preussissa Oppelin hallintoalueella; 441 as. (1905); teologinen seminaari *(E. E. K.)*

Gnaphalium, jäkkärä, kasvisuku mykerökukkaisten heimossa, matalia, useimmin villakarvaisia yrttejä; lehdet kapeat, ehytlaitaiset, mykeröt tertuissa tai mykerömäisissä ryhmissä. Suomessa kolme lajia, joista *G. uliginosum* kosteilla ja *G. silvaticum* kuivilla paikoilla yleisiä.

(J. A. W.)

Gnathobdellæ ks. Juotikkaat.

Gneisenau *[gnäizə-]*, August Wilhelm Anton, kreivi Neithardt von G. (1760-1831), preussil. sotilas, Saksan vapaussodan sankareita. Vietti nuoruudessaan seikkailurikasta elämää, kunnes 1786 tuli Preussin palvelukseen. Saavutti katoomattoman maineen $^{29}/_{4}$-$^{2}/_{7}$ 1807 puolustaessaan Kolbergin linnaa ranskalaisten suurta ylivoimaa vastaan. Tilsitin rauhan jälkeen G. Steinin ja Scharnhorstin rinnalla johti valtavaa uudistustyötä Preussissa. Jouduttuaan sen johdosta ranskalaisten epäluulon alaiseksi hänen oli pakko erota everstiuvirastaan, mutta sitä innokkaammin hän työskenteli Preussin kansallisen elpymisen puolesta ja Napoleonin vallan kukistamiseksi, käyden valtiollisissa toimissa m. m. Englannissa, Ruotsissa, Venäjällä ja Itävallassa. Palattuaan 1813 kotimaahansa G. nimitettiin Preussin armeian toiseksi kenraalimajoitusmestariksi, josta toimesta hän Scharnhorstin kuoltua kohosi Šleesian armeian esikunnan päälliköksi. Sotataiturina G. epäilemättä oli esimiestänsä Blücheriä paljoa etevämpi, mutta alistui kuitenkin (kuten aikaisemmin Scharnhorst) vapaachtoisesti hänen johtoonsa, koska tulinen, kansanomainen Blücher silloin paremmin kuin yksikään muu kykeni tempaamaan joukot mukaansa. G:n ansioksi on luettava Šleesian armeian tarmokas ja taitava sodankäynti; päättäväisesti kuljettuaan Elben yli hän pakotti epäröivän Bernadotten marssimaan Leipzigiä kohti ja ahdisti armeioineen lännestä käsin Napoleonia, joka vihdoin ei voinut välttää ratkaisevaa taistelua. V. 1814 G. suunnitteli yhteistä hyökkäystä Ranskaan ja Pariisin valtausta ja voitti, itävaltalaisten haluttomuudesta huolimatta, rohkealle suunnitelmalleen Aleksanteri I:n kannatuksen. Satapäiväisen keisarikunnan aikana hän jälleen toimi Blücherin esikuntapäällikkönä, m. m. verrattoman taitavasti johtaen peräytymistä Lignystä Wavreen, joten Blücherin armeia saattoi ratkaisevasti puuttua Waterloon taisteluun. G. nimitettiin 1818 Berliinin kuvernööriksi ja valtioneuvoston jäseneksi, sai sotamarsalkan arvon ja Napoleonilla olleen Mustan kotkan ritarimerkin. Puolan kapinan raivotessa 1831 hänelle uskottiin Preussin itärajalle koottujen joukkojen päällikkyys, mutta Poseniin tultuaan hän jo $^{24}/_{8}$ 1831 kuoli koleraan. — G. on Saksan vapaudentaistelun ritarillisin ja loistokkain johtaja: hän oli nerokas, kaunopuheinen ja tulisen rohkea, katsantokannaltaan aristokraatti ja samalla demokraatti, inhimillishumaaninen ja samalla kansallismielinen, vapaan yksilöllisyyden ja vapaan kansallisuuden horjumattomin esitaistelija. [Pertz-Delbrück: „Das Leben des Feldmarschalls N. v. G." (5 osaa); Delbrückin, Friederichin, v. Merheimbin elämäkerr. kuvaukset]. *-lskm-.*

Gneissi, liuskeinen tai pilsteinen vuorilaji, jossa varsinaisina kivennäisaineksina on kvartsia ja maasälpää sekä joko kiillettä, amfibolia tai pyrokseenia — siis samat kuin graniitissa (ks. t.). Sitäpaitsi on gneisseissä usein erilaisia satunnaisia aineksia, kuten graniittia, kordieriittia, grafiittia y. m. Gneissejä on useita kokoomukseltaan ja asultaan hyvin erilaisia muunnoksia. Tumman kivennäisaineksen mukaan erotetaan kiillegneissit, amfiboligneissit ja pyrokseenigneissit. Ensinmainittuihin kuuluu n. s. kiillerikkaita g:ejä, jotka ovat tavallisesti tummanvärisiä, hyvin selvästi liuskeisia. Niitä esiintyy usein graniittien yhteydessä ja nämä molemmat muodostavat keskenään intiimejä seoksia, suonigneissejä (ks. t.). Näitä kaikkia on Suomessa yleisesti n. s. vanhemman alkuvuoren alueilla. Varsinkin Etelä-Suomessa on sitäpaitsi kiilleköyhiä g:ejä, joihin kuuluu leptiitti, hieno- tai keskirakeinen, tavallisesti vain kvartsia ja maasälpää sisältävä, usein epäselvästi liuskeinen. Gneisseihin luetaan myös graniittigneissi, keski- tai karkearakeinen pilsteinen vuorilaji, joka muodostaa laajoja alueita Itä-Suomessa ja Venäjän Karjalassa, sekä rautagneissi, hyvin edellistä muistuttava, on saanut nimensä siitä, että se sisältää runsaasti pieniä magnetiittirakeita, laajalle levinnyt Lounais-Ruotsissa. Kumpikin viimemainittu kuuluvat katarkeisiin vuorilajeihin (ks. t.). Ne ovat alkuperältään ortogneissejä, s. o. metamorfistisia graniitteja, kun taas muista edellämainituista gneissilajeista

osa on varmasti paragneissejä eli alkuaan sedimenttisiä vuorilajeja. Mouessa tapauksessa on vaikea tai mahdotou päättää, kumpaanko luokkaau gneissivuorilaji kuuluu, sillä yleensä sen nykyinen asu on perinpohjaisen metamorfismin tulos. G:t ovat kaikilla alkuvuorialueilla yleisiä vuorilajeja, mutta niitä tavataan myös kaikissa nuoremmissakin poimuvyöhykkeissä (ks. Poimuvuoret). — Gneissivuorilajeja on aina vaikea louhia, koska ne lohkeavat helposti vaiu liuskeisuuden suuntaan, joka lisäksi usein on mutkaiuen. Senvuoksi ei g:ejä sanottavasti käytetäkkään kiviteollisuustarkoituksiin. *P. E.*

Gneist *[-äi-]*, Heinrich Rudolf Hermann Friedrich von (1816-95), saks. lainoppiuut ja valtiomies; tuli 1839 dosentiksi ja 1844 professoriksi Berliinin yliopistoon, mutta toimi samalla käytännöllisellä virkamiesuralla, m. m. jonkun aikaa kamarioikeuden ja sittemmin Berliiuin ylitribunaalin apujäseueuä sekä 1875-77 ylimmäu hallinnollisen tuomioistuimeu jäseneuä. Parlamentaarisen vaikutuksensa G. alkoi 1858, jolloin hänet valittiin Preussin edustajakamariin, missä hän hallitusmuoto-konfliktin aikana (1860-luvun alussa) kuului vapaamieliseen oppositsiouiin. V. 1871 hän tuli Saksan valtakunnan valtiopäiväin jäseneksi ja liittyi niillä kansallisvapaamieliseen puolueeseen. V. 1888 keisari Fredrik III korotti häuet aatelissäätyyn. — G. oli erittäin tuottelias ja mouipuoliueu laiuopilliuen ja yhteiskunnalliueu kirjailija, jolla oli melkoiuen vaikutus aikansa suuriin valtiollisiin ja yhteiskuuuallisiin uudistuksiiu. Teoksia: „Die formellen Verträge des ueuern römischen Obligatiouenrechts" (1845); „Die Bildung der Geschwornengerichte in Deutschland" (1849); „Das heutige englische Verfassungs- und Verwaltungsrecht" (1857-63); „Verwaltung, Justiz, Rechtsweg, Staatsverwaltung und Selbstverwaltuug nach englischen uud deutschen Verhältnissen" (1869); „Euglische Verfassungsgeschichte" (1882); „Das euglische Parlameut" (1886); „Die Lage der preussischen Heeresorganisation" (1862); „Freie Advokatur" (1867); „Die Selbstverwaltung der Volksschule" (1869); „Die bürgerliche Eheschliessung" (1869); „Der Rechtsstaat" (2 pain. 1879); „Gesetz und Budget" (1879); „Die preussische Finanzreform" (1881); „Die natiouale Rechtsidee von den Ständen und das preussische Dreiklassenwahlsystem" (1894) y. m. [K. Waleker, „Rudolf v. G." (1888); Gierke, „R. v. G., Gedächtnisrede" (1895).]

O. K:nen.

Gnesen, puol. Gniezno, vanha kaupunki Posenin maakunnassa Preussissa, ennen Puolaan kuuluva; 22,000 as. (1900), erinäisiä tehtaita, katolinen tuomiokapituli. G:llä ou tärkeä merkitys katolisen kirkon historiassa Puolassa. Seu tuomiokirkko perustettiiu jo v. 965; tähän haudattiin pyhä Adalbert; v. 1000 se tuli arkkipiispan istuimeksi ja oli vanhimpina aikoiua Puolan kuniukaiden kruunauskaupunkina; v:sta 1416 oli sen arkkipiispa Puolan primaksena. V. 1821 arkkipiispa siirtyi Poseniin, mutta tuomiokapituli jäi yhä G:iin. *K. G.*

Gnetum-kasvit *(Gneteæ)*, luokka paljassiemeuisten kasvieu kaaressa. Erotuksia havupuista ovat kehälliset kukat, putkiloideu esiintymineu toisikäisessä puussa, pihkatiehytteu puuttumineu. G:eja on yksi ainoa heimo *Gnetaccæ*, johon kuuluvat keskenään hyvin erilaiset suvut *Ephedra*, *Welwitschia* ja *Gnetum*. Lämpimänlauhkeissa maissa esiintyvät *Ephedra*-lajit ovat kortteenuäköisiä pensaita, joideu pystyjeu, hienojen haarojen ympärille lehdet ovat kasvaneet tupiksi. *Welwitschia mirabilis*. *W.*-suvun ainoa laji, kas-

Welwitschia mirabilis.

vaa Lounais-Afrikan kivierämaissa. Se on omituinen kasvi, jonka nauriinmuotoiuen varsi kautaa kahta 2 m:n mittaista, maata vastaan painunutta lehteä. *Gnetum*-sukuun kuuluu 15, enimmäkseen amer. troopillista liaania tai matalaa puuta, joilla on alativihreät sulkasuoniset lehdet ja lnumarjamaiset hedelmät.

Gnomon *[-ōmō-]* (kreik.), teliue, jouka avulla voidaau auringon varjosta tai kuvasta määrätä meridiaani, auriuko-aika, uapakorkeus ja ekliptikau kaltevuus. Vauhaua aikana käytettiiu tavallisesti pystysuoraa tankoa, jonka varjo mitattiin. Kiinalaiset määräsivät g:n avulla n. 500 e. Kr. ekliptikan kaltevuuden. Kreikkalaiset oppivat g:u käytännöu babylonialaisilta. Keskiajalla g:lla oli vielä tärkeä sija tähtitieteessä. Uudella ajalla se vähitellen väistyi heilurikellon ja kiikarin tieltä (vrt. Auriukokello). — Kahden sellaisen yhdeumukaisen suorakaiteen ero, joilla ou yksi kulma yhteinen. *(H. R.)*

Gnomoniikka (ks. Gnomon), oppi auriuko-kellojen valmistamisesta. uykyään menettänyt sen merkityksen, mikä sillä oli vauhalla ja keskiajalla, vieläpä uudellakin ajalla 18:nteen vuosisasti. *(H. R.)*

Gnoomillinen runous (kreik. *gnōmē* = mielipide, mietelmä, mietelause), mietelmärunous.

Gnosis *[-ō-]* (kreik.), tieto. Aleksaudrialainen teologikoulu (Klemens, Origeues) asetti yksinkertaista uskoa *(pistis)* korkeammalle syvemmän tiedou *(gnōsis)* uskonasioista. Enimmin vetosivat kuiteukin luuloteltuun syvempääu tietoonsa gnostilaiset. ks. Gnostilaisuus. *E. K-a.*

Gnostilaisuus l. gnostisismi (kreik. *gnōsis* = tieto), yhteisnimitys, jolla tarkoitetaan suurta määrää uskouuollisia lahkoja 1-3 vuosisadalla j. Kr. Nämä lahkot ovat kaikki sen uskonuollisen synkretismiu ilmiöitä, joka lähimpinä vuosisatoina Kristuksen jälkeeu Rooman valtakunnassa sai alkuusa itämaisteu uskontojen sekaantumisesta osaksi toisiiusa, osaksi kreikkalaiseen filosofiaan ja mysteeripalvelukseen. Luonnollisesti kristinuskon aatteet autoivat huomattavan lisän tälle liikkeelle, joka siten sai enemmäu tai vähemmän kristillisen sävyn. Sielun kohoaminen aineellisuudeu orjuudesta puhtaaseen henkisyyteen oli se pääkysymys, jo-

hon gnostilaisuus tahtoi antaa vastauksen, ja koska se vastauksessaan ensi sijassa viittasi omistamaansa korkeampaan tietoon *(gnōsis)*, sai liike gnostilaisuuden nimen.

Gnostilaisuuteen kuuluu mitä kirjavin lahkojen moninaisuus. Niillä on kuitenkin seuraavia yhteisiä piirteitä: 1) Jumala ajatellaan persoonattomaksi alkuolennoksi, josta lakkaamatta virtaa a i o n e j a, valo-olentoja; nämät muodostavat yhteensä valonvaltakunnan (pleeroma). 2) Tämän vastakohtana on iankaikkinen aine, joka milloin ajatellaan platonismin mukaan olemattomaksi, milloin parsilaisuuden mukaan positiivisesti olevaksi. 3) Nykyinen aistillinen maailma ajatellaan valon ja pimeyden sekoituksesta syntyneeksi ja tavallisesti jonkun alemman aionin, d e m i u r g i n (ks. t.) luomaksi, josta sen puutteellisuus on saanut alkunsa. 4) Pelastus tapahtuu siten, että sielu vapautuu aineen kahleista ja palaa alkulähteeseensä. 5) Pelastuksen välittää ihmisille Kristus, eräs korkeimmista aioneista, joka valeruumiissa on tullut maailmaan ja opettanut pelastuksen tien. 6) Pelastuksen välineenä on osaksi korkeampi tieto *(gnōsis)* uskontojen salaisuuksista, osaksi ankara kieltäytyminen aineellisista nautinnoista (askeesi). Yhteisiä piirteitä kaikille gnostilaisille lahkoille ovat niinmuodoin emanatsioni-oppi ja dualismi.

Gnostilaisuuteen vivahtavia oppeja vastaan taistellaan jo useissa U:n T:n kirjoissa (varsinkin Timoteus- ja Tituskirjeissä). Gnostilaisuuden varsinaisena kantaisänä pidettiin vanhan kirkon aikana samarialaista S i m o n n o i t a a (Ap. t. 8 l.). Todennäköistä onkin, että Samaria sekalaisväestöineen oli tällaiselle uskonnonsekoitukselle otollinen maaperä. — Noin v:n 100 paikoilla esiintyi Vähässä-Aasiassa gnostilainen opettaja C e r i n t h u s (ks. t.), jonka kerrotaan törmänneen yhteen apostoli Johanneksen kanssa. Aikaisin toisella vuosisadalla esiintyivät o f i i t t i e n lukuisat lahkot, jotka omistivat babylonialaisen ja egyptiläisen mytologian aineksia. Heidän opeissaan oli käärmeellä *(ophis)* suuri merkitys, milloin hyvän ja elämän (n a a s s e n i t), milloin pahan (Justinus) edustajana. Vähitellen he myöskin omaksuivat kaldealaista astrologiaa (tähtiennustusta) y. m. taikauskoa. Ofiittilaisesta gnostilaisuudesta on säilynyt koptilaisessa käännöksessä kirja „Pistis-sophia", joka kuvaa viisauden lankeemusta, katumusta ja pelastusta mysteerien kautta.

Vähän myöhempää alkuperää on varsinainen syyrialainen gnosis, jonka pääedustaja on S a t o r n i l o s (Saturninus) Antiokiasta keisari Hadrianuksen ajoilta. Tässä teroitettiin ankaraa lihankidutusta ja varsinkin kieltäytymistä lihan syömisestä ja sukupuolielämästä. Vegetarianismi oli tämän suunnan päätunnusmerkkejä. Päinvastaista menettelyä puolusti K a r p o k r a t e s, opettaen, että todellisen gnostilaisen tulee vapautua kaikista inhimillisistä ennakkoluuloista ja laeista, ja hänen poikansa E p i p h a n e s, joka saarnasi pelastusta lihan vallasta hillittömäin lihallisten nautintojen kautta (libertinismi).

A l e k s a n d r i a s s a gnostilaisuus kohosi korkeammalle tasolle. Kreikkalaiseen filosofiaan liittyminen poisti gnostilaisuudesta taipumuksen niin hyvin liialliseen asketismiin kuin libertinismiin. V:n 125 paikoilla vaikutti täällä opettajana B a s i l i d e s, joka vetosi evankeliseen salaoppiin, jonka hän muka suullisesti oli vastaanottanut apostoli Matiakselta. Hän ja hänen poikansa, Isidorus, julkaisivat teoksia ja hänen suuntaansa edustavat sekä n. s. „Pietarin-evankeliumi" että „egyptiläinen evankeliumi". Kehittyneimmän muotonsa aleksandrialainen gnosis saavutti V a l e n t i n u k s e n kautta. M a r k i o n i n (ks. t.) opissa gnostilaisuus lähestyi enemmän evankelista kristinuskoa.

Kirkon oli käytävä ankaraa taistelua gnostilaisia harhaoppeja vastaan. Kirkkoisien vastakirjoituksista ovat huomattavimmat Hippolytuksen ja Irenæuksen kirjat. Seurauksitta ei tämä taistelu mennyt: gnostillista salatraditsionia vastaan vedottiin p i i s p o i h i n, joita pidettiin oikean perintätiedon omistajina, joten piispain valta kasvoi, niinikään koottiin U:n T:n oikeaperäiset kirjat gnostilaisten kirjain vastapainoksi ja oppi määriteltiin apostolisen uskontunnustuksen lyhyiin lauseisiin; sanalla sanoen: taistelu gnostilaisuutta vastaan ohjasi kirkon kehitystä k a t o l i s u u t t a kohti.

Gnostilaiset lahkot olivat yleensä lyhytikäisiä: useimmat hävisivät kolmannella vuosisadalla. Ainoa niistä jäljellä oleva on m a n d e a l a i s t e n lahko Persiassa, johon kuuluu muutama satakunta perhettä. Ne luetaan ofiittien ryhmään ja tunnustavat Johannes Kastajan ainoaksi totiseksi profeetaksi, jonka vuoksi heitä myös nimitetään Johanneksen oppilaiksi. [E. H. Schmidt, „Die Gnosis" I (1903); W. Bousset, „Die Hauptprobleme der Gnosis" (1907).]

E. K-a.

Gnostisismi ks. G n o s t i l a i s u u s.

Gnoti seauton *[-ō- -o'n]* (kreik.), „tunne itsesi!" Otsikkokirjoitus Apollonin temppelissä Delphoissa.

Gnu *(Catoblepas gnu)*, etelä-afrikkal. antilooppilaji, jonka ulkomuoto muistuttaa yht'aikaa antilooppia, hevosta ja puhvelia. Hoikat, pitkät sääret ovat kuin antiloopilla, pitkä, jouhikas häntä ja pysty harja muistuttavat hevosta, pää on kuin puhvelin. Otsa on leveä ja vieläkin leveämmäksi tekevät sen paksujuuriset, ensin ulospäin, sitten sisäänpäin käyristyneet sarvet. Leuan alla, etujalkojen välissä ja otsalla on tuuhea karvatupsu, silmäin ympärillä on kiehkura jäykkiä, pitkiä ripsiä. Väriltään gnu on tummanruskea, häntä ja silmäin karvakiehkurat valkeita. Korkeus häpään kohdalta 1,8 m. — Etelä-Afrikassa elää myös j u o v i k a s g n u *(C. taurina)*, joka on 1,6 m korkea. ks. kuvaliit. A n t i l o o p p e j a I, 5.

E. W. S.

Go, vanha, kiinalaisten pari vuosituhatta e. Kr. keksimä lautapeli. Kummallakin pelaajalla on 180 nappulaa, ja laudassa ruutuja 400. Joutui v:n 700 tienoilla j. Kr. Japaniin, missä se kehittyi kansallispeliksi, jonka edistämiseksi perustettiin erityisiä opistoja.

L. P.

Goa *[-ō-]*, Portugalin omistama alue Etu-Intian länsi-rannalla; 3,370 km²; 475,513 as. (1900), joista 615 eurooppalaista, muut sekarotua, kieli portugalin ja mahratti-kielen sekoitusta. Rannikko rämeistä, epäterveellistä, Ghatsvuorten saderikkaat rinteet sensijaan runsaiden metsien peitossa. Riisi, puuvilla, kookospähkinä, pippuri ja tupakka viljelyskasveja. Vienti 6,7

milj., tuonti 11,2 milj. mk. — Pääkaupunki Pandjim l. Unsi G., n. 10,000 as. Entinen pääkaupunki, jossa siirtomaan kukoistusaikana on ollut 200,000 as., on Vanha G., nyt rappeutunut, 2,000 as. *E. E. K.*

Goajiro ks. Guajira.

Goarmes-guolle, noitakala, lapin noidan apulaisia. ks. Lappalaiset.

Gobat *[-bā']*, Charles Albert (s. 1843), sveits. valtiomies ja rauhanystävä, toimi asianajajana. tuli 1882 Beruin kauttonin opetusasiainministeriksi, valittiin 1884 liittokokoukseen ensiu kauttonieu neuvoston, sitten kansallisneuvoston jäseneuä; 1892-1909 häu johti parlamenttienvälistä sovinto-oikeustoimistoa ja sai tämän toimintausa johdosta 1902 Nobeliu rauhanpalkiunon yhdessä maamiehensä E. Ducommun'in kanssa; tuli 1909 Bernissä olevan kansainvälisen rauhatoimiston sihteeriksi; on m. m. kirjoittanut historiallisen tutkimuksen „La république de Berne et la France pendant les guerres de religion" (1891). *J. F.*

Gobat *[gobā']*, Samuel (1799-1879), sveits. lähetyspiispa Jerusalemissa. Työskenteli Engl. kirkkolähetysseuran lähettinä v:sta 1826 alkaen Egyptissä ja Abessiiniassa, josta häuet kuitenkin karkoitettiin, sekä druusilaisten keskuudessa Libanonilla. Kutsuttiin 1845 Preussiu ja Englannin hallitsijain muutamia vuosia aikaisemmin perustamalle Jerusalemin evank. piispanistuimelle. Toimintansa ohella sikäläisten protestanttien keskuudessa G. harjoitti laajaa ja innokasta lähetystyötä juutalaisten, muhamettilaisten ja druusilaisten keskuudessa. Suomestakin lähetettiin pari kertaa hänen työlleen kannatusta. Hänen vaikutuksestaan pääsi itämainen lähetys varsinkin Palestiinassa hyvään vauhtiin. Tärkeimmät työnhaarat ovat koulut ja lääkärilähetys. [Schölly. „S. G." (1900).] *U. P.*

Gobdas l. gobdes, lappalaisen uoitarummun nimitys; tavataan suomalaisissa runoissakin muodossa kanuus. Se oli poronnahkakalvolla päällystetty vanne. jossa oli toisella puolen kädenpitimenä ristikko, taikka koppa, jossa oli pohjalla kahden reiän muodostama kädensija. Päristimenä käytettiin luista vasarantapaista. Noitarumpua käyttivät lappalaiset alkuansa. samoin kuiu vielä uytkin ostjaakit, huumaustilan aikaansaamiseksi. Myöhemmin se etelästä kulkeutuneen arpaseulan vaikutuksesta (ks. Arpominen) muuttui arpomisvälineeksi. Sitä varten tarvittiin lisäksi arpamerkki; tätä vasaran avulla hypitettiin kalvon päällyspuolella, joka oli maalattu lepänvärillä kuvioita täyteen. Aikaisemmiu olivat kuviot, kuteu siperialaisissa noitarummuissa, sisäpuolelle kalvoa maalattuja rumpua kädessään ylhäällä pitäväu noidan mielikuvituksen kiinnekohdiksi. [Julius Krohn, „Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus", s. 111-123, Finn.-ugr. forsch. VI, s. 158-163.] *K. K.*

Gobeliini, käsin kudottu kuvalliuen seinäverho, Pariisin kuuluisan Les Gobelins nimisen valtiontehtaan valmisteita. Nimitystä on ruvettu sittemmin käyttämään kaikenlaisista kuviollisista kutomalla valmistetuista, vieläpä koneillakin kudotuista tapeteista. Mainittu tehdas on saanut nimensä Gobelin-suvusta, jouka jäsenet jo 1400-luvulla Pariisissa harjoittivat värjärinammattia. V. 1662 Ludvik XIV:n rahaasiainministeri Colbert muutti suvun yksityisen verhoilijaliikkeen valtionlaitokseksi, joka alussa valmisti muitakin tnotteita, esim. kulta-, puuja mosaiikkitöitä. Gobeliinien kudonta suoritettiin etevien taiteilijoideu johdolla, joista ensimäinen oli Charles Le Brun (vv. 1663-90). Mallit — historiallisia, mytologisia, allegorisia ja laatukuvallisia aiheita — tilattiin ajan kuulnisimmilta taiteilijoilta ja työhön käytettiin erikoisia kutomataitureita. Tehdas nauttii suurta valtionkannatusta ollen samalla alallansa oppilaitoksen arvossa — Oikeissa gobeliincissa on värillinen kudelanka (parhaimmissa kierretty silkki- tai kampalauka) puuottu ainoastaan siihen osaan kangasta, missä mikin väri tahdotaan esiintymään. G.-kangaspuita ou kahta lajia: pystyt *haute lisse)*: loimet pystysuorassa, ja tasokangaspuut *(basse lisse)*: loimet vaakasuorassa. *(E. J. S.)*

Gobi (mongolin kielellä = erämaa, kiin. *Šamo* = hiekkameri), suunnaton erämaa-alue Aasian Mongoliassa; idässä sillä on rajana Khinganvuoret, pohjoisessa Sajauin-vuoret, etelässä Nanšan, lännessä se yhtyy Džungariaan ja Tarimiin. G. jakautuu, n. 107°-110°:n kohdalla it. pituutta, kahteen pääosaan, itäiseen ja läntiseen, vuoristojeu ja vesistöjen kulkusuunnan mukaan. Itä-osa on vähän tunnettu, laajalti purkautuneitten ainesten peittämä. Luoteinen osa läntisestä G:sta on vuorista maata käsittäen useita suurehkoja järviä; lounaassa maa ou enimmäkseen hiekkaja saviaroa. Länsiosa on yleensä paremmin tunnettua, sen läpi kun kulkee tärkeä karavaanitie Jy-mön. G:n geologisesta rakenteesta sekä sen syuuystä ei vielä ole päästy täyteen selvyyteen. Alueella on mannermainen aroilmasto. Kasvullisuus on köyhää, ainoastaan kosteana vuodenaikana rehottavat ruohot, sipuli- ja pensaskasvit. Metsiä ei ole lainkaan, mutta ei myöskään täydellisiä erämaa-alueita. Eläimistössä vain harvoja lajeja edustettuina: jäniksiä, kettuja, susia, pienempiä jyrsijöitä, muutamia arolintuja, lännessä villi kameli — siinä mainittavimmat. Asukkaat ovat yksinomaan kuljeksivia, jurtissaan asuvia paimentolaisia, mongoleja. [Futterer, „Geographische Skizze des Wüste G.".]

E. E. K.

Gobineau *[-nō']*, Joseph Arthur de (1816-82), kreivi, ransk. diplomaatti ja kirjailija, palveli Ranskan lähetystössä Persiassa v:sta 1855, kalastuslaitosten komissariuksena New-Foundlaudissa v:sta 1859, palasi Persiaan 1861, oli lähettiläänä Ateenassa v:sta 1864, Rio de Janeirossa v:sta 1868 ja Tukholmassa 1872-77. G. oli hienosti ja monipuolisesti sivistynyt nerokas mies, joka kirjoitti sekä romaaneja. esim. „Les adieux de Don Juan" (1842) ; „Nicolas Belavoir", „Ternove" ja „Les pleïades", että matkakertomuksia ja tieteellisiä tutkimuksia eri aloilta, m. m. „Religions et philosophies dans l'Asie centrale" (1858), „Traité des écritures cunéiformes" (1864), „Histoire des Perses" (1869) ja „La renaissance" (1873). Hänen pääteokseusa on „Essai sur l'inégalité des races humaines" (1853-55; 2:n pain. 1884; saks. 1898-1901), jossa hän samaan suuntaau kuin myöhemmin H. S. Chamberlain (ks. t.) ja muut rotu-intoilijat ylistää arjalaisia jaloimmaksi roduksi ja germaaneja sen etevimmiksi edustajiksi. Suoma-

laisiakin G. koskettelee tässä teoksessa. G:n aatteiden kannattamiseksi Richard Wagner ja prof. L. Schemann 1894 perustivat saks. G.-yhdistyksen. G:sta ja häneu opistaan ovat kirjoittaneet Kretzer (1902), Kleinecke (s. v.), Seillière (1903), Friedrich (1906) ja J. Ahrenberg, „Människor som jag käut" (1904).

K. T-t.

Gobio ks. Rautatörö.

Gobius ks. Tokaupoika.

Goblet *[goblē']*, René (1828-1905), ransk. valtiomies, oli ensin asianajajana Amiens'issa, valittiin 1871 kansalliskokoukseen, jossa liittyi tasavaltalaiseen vasemmistoon, ja 1877 edustajakamariin; oli 1882 sisäasiainministerinä Freycinet'n kabinetissa ja ajoi perille m. m. lain, jonka mukaan kunnat saivat oikeuden valita määrinsä; opetusasiain ministerinä 1885-86, jolloin m. m. sai hyväksytyksi uuden kansakoululaiu, joka riisti alkeisopetuksen papiston käsistä; 1886-87 pääministerinä ja sisäasiainministerinä, 1888-89 ulkoasiainministeriuä; 1893-98 radikaali-sosialistien johtajana kamarissa.

Godard *[-ā'r]*, Benjamin (1849-95), ransk. säveltäjä, Reberin oppilas; on säveltäuyt oopperoita, sinfonioja, kamarimusiikkiteoksia (joista sai julkisen palkinnou), yli 100 laulua y. m. Häneu tyylinsä on hieno ja sulava. *I. K.*

Godavari *[goudā'vərī]* l. Godaweri. 1. Joki Etu-Intiassa; lähteet Länsi-Ghatsien itärinteillä, n. 80 km Arabian-merestä, pääkulkusuunta kaakkoinen, laskee 1,450 km:n pituisena laajan, hedelmällisen suistomaan kautta Bengaalin-lahteen; vesialue 290,600 km². Lisäjokia vas. Pranhita, Indravati, Tal ja Sabari, oik. Manjira. Yläjuoksu on koskien takia liikenteelle soveltumaton, mutta suistossa on taaja kanavaverkko, yhteensä u. 740 km ja pari kulkukelpoista suuhaaraa. — G. kuuluu Intian kahteentoista pyhääu jokeen. — 2. Piiri Madrasin presidenttikunnassa samanuimisen joen hedelmällisen, riisiä, maissia, tupakkaa, puuvillaa y. m. tuottavan suiston ympärillä; 20,350 km², 2,301,759 as. (1901). *E. E. K.*

Godby *[gūdbȳ]*, ennen aikaan Godeby, kylä Finströmissä Kornäsfjärdenin rannalla lähellä Färjsundetia. G. on ikivanhoista ajoista ollut jonkinmoisena Ahvenanmaan keskustana. Siellä tavataankin esihistorialliselta ajalta lukuisia viikinkiajan kivilatomuksia ja hautakumpuja, joista korkein on n. 4 m. — G:ssä on sairaala, apteekki sekä piirilääkärin virkatalo. *K. S.*

Goddam *[god-dă'm]* (engl., oik. *God damn*), „Jumala minut kirotkoon!", euglanninkielineu kiroussana.

Gode *[gū]* (isl. *goði*) oli uimeltään isl. päällikkö, jolla pakauallisena aikana oli hallussaan sekä papillinen että tuomarin arvo ja poliittinen sekä toimeenpaneva valta.

Godenhjelm *[gū-]*. 1. Berndt Abraham (1799-1881), taidemaalari, synt. Mäntyharjussa, k. Helsingissä. G. tuli 1817 ylioppilaaksi Turussa, 1820 Turun hovioikeuden auskultantiksi, oli senjälkeen tuomariu apumiehenä ja hoiti tuomarinvirkaa Käkisalmen eteläisessä tuomiokunnassa, sai varatuomarin arvonimen 1826. Tukholmassa käydessään 1818 G. oli saanut taideopetusta maisemamaalari P. G. v. Heidekenin johdolla. V. 1827 hän muutti Pietariin, jossa rupesi taiteilijaksi, nauttien 5 vuotta apurahaa H. Majest:nsa käsikassasta ja harjoittaen ensin vaskenpiirtoa Utkinin johdolla, sitten maalausta (muotokuvia, alttaritauluja, ikonostaaseja, miniatyyreja, Eremitagessa tehtyjä jäljennöksiä y. m.). V. 1848 G. siirtyi opettajaksi sam. v. perustettuun Suomen taideyhdistyksen Helsingin piirustuskouluun, ollen tässä toimessa v:een 1869 asti, jolloin sai elinkautisen eläkkeen yleisistä varoista. Varsin paljon G. on maalanuut alttaritauluja, joita on m. m. Mäntyharjun, Jämsän, Vihdin, Pielisjärven, Janakkalan, Kuhmoisten, Käkisalmen ja Sortavalan kirkoissa. Suomeu taideyhd:n kokoelmissa Ateneumissa on häneltä allegorinen esitys „Viattomuus ja oikeus" (1847), „Venus luouuotarten, tritonien ja amoriinien ympäröimänä" ja oma muotokuva. Hän on myös maalannut laatukuvia, esim. kohtauksen „Hirvenhiihtäjistä". G:lla, jonka maalaustapa on akateemisen ihanteellista, sovinnaista ja silkoista, ei taiteilijana ja opettajana ole yhtä suurta merkitystä kuin hänen aikalaisellaan R. W. Ekmanilla Turussa, mutta hänellä on historiallinen merkityksensä yhtenä Suomen taiteen uranuurtajia. *E. K-r.*

2. Bernhard Fredrik G. (s. 1840), suom. kirjailija ja kasvattaja, edelliseu poika, tuli 1864 maisteriksi, 1866 saksan kielen lehtoriksi yliopistoou, josta erosi 1900. Tärkein näkyvä tulos tästä toimesta ou „Saksalais-suomalainen sanakirja" (ens. pain. 1873, toisen painoksen I osa 1906). Suomalaisen kirjallisuuden kehittämiseksi G. on muutenkin innokkaasti työtä tehnyt, m. m. Kirjallisen kuukauslehden toimittajana ja Vänrikki Stoolin tariuain suomentajana. Alkuperäisiä runoja hän on tilapäisesti julkaissut. G:n kirjailijatoimeen kuuluu vielä joukko tutkimuksia ja oppikirjoja kirjallisuudenhistorian ja runousopin alalta: „Oppikirja suomalaisen kirjallisunden historiassa" (ensim. painos 1884; siitä on Butlerin toimittama engl. käännös), „Runous ja runouden muodot" I (1885), „Lyhyt runous-oppi jatko-opistoja varten" (1891), „Runous-opin pääkohdat, kouluja varten" (1891). Mutta elämänsä päätyön hän on kumminkin suorittanut kasvatukseu alalla, ollen siinäkin uutisviljelijänä. G. oli näet puolisonsa Ida Gustava Lindroosin (ks. seur.) kanssa Helsingin yksityisen suomalaisen tyttökoulun innokkaimpia perustajia ja opettajia. Ja kun sitten Suomalainen jatko-opisto 1881 avattiin, tuli G. siellä suomen- ja saksankielen sekä sielutieteen opettajaksi, johtokuunan jäseneksi ja laitoksen johtajaksi, jona hänellä on ollut harvinaisen syvä ja herättävä vaikutus oppilaihinsa.

3. Ida Gustava G. (s. 1837), opettaja, edelliseu puoliso, tullitarkastaja Abraham Lindroosin ja Gustava Laurénin tytär. Hän on ensimäisenä meillä perustanut lastentarhan ja pientenlastenkoulun uudemman, Fröbelin järjestelmän mukaan. Mentyään 1867 uaimisiin hän on miehensä kanssa työskeuellyt niin hyvin Helsingin suomalaisen tyttökoulun kuin jatko-opistoukin hyväksi, ollen niissä ja muissakin kouluissa opettajana ja johtokunnan jäsenenä. I. G:n kirjallisista toimista on erittäinkin mainittava aikanaan suurta mieltymystä herättänyt lastenlehti „Pääskynen", jota hän toimitti 1873-80. *-a -t.*

Godet *[-dē']*, Frédéric Louis (1812-1900), reformeerattu teologi, opiskeli kotikaupungissaan Neuchâtelissa sekä Bonnissa ja Berliinissä, vihittiin papiksi 1836 ja oli seuj älkeeu useita vuosia Preussin kruununprinssin opettajana. Palattuaan Sveitsiin häu vaikutti pappina ja v:sta 1850 professorina Neuchâtelin teol. tiedekunnassa. Eroten 1873 valtiokirkosta hän oli mukana perustamassa Neuchâtelin vapaata kirkkoa, jonka teol. tiedekunnassa hän toimi opettajaua 1887 saakka, jolloin hän luopui professorinvirastaan. G. oli tuottelias kirjailija. Häneu teoksistaan ovat tunnetuimmat kommentaarit Johanueksen ja Luukkaau evankeliumeihin, Roomalaiskirjeeseen ja ensimäiseeu Korinttilaiskirjeeseeu, joista ou ilmestynyt useita painoksia. Näitä on käännetty ruotsiu kielelle ja paljon luettu meidänkin maassamme. G:n esitystapa on selvä ja sujuva, hänen kantansa on konservatiivinen. *Ar. H.*

Godetia, kasvisuku *Œnotheraceæ*-heimossa, etupäässä kaliforuialaisia yrttejä, joilla on suuret, sievät, valkeat tai punaiset kukat, ja joista muutamia lajeja meillä joks. yleisesti viljellään puutarhoissa. *(J. A. W.)*

Godin *[godē']*, Jean Baptiste André (1817-88), rausk. yhteiskunuanparautaja; kohottuaan työmiehestä rikkaaksi tehtaauomistajaksi G. ryhtyi toteuttamaan Fourier'n aatteita perustamalla Guisen familistèren (ks. t.); kirjoittanut m. m. „Solutious sociales" (1871), „Mutualité sociale" (1880), „La république du travail et la réforme parlementaire" (1889). [Migrenne, „A. G., sa vie, son œuvre".] *J. F.*

Godoy *[godo'i]*, Don Mauuel G. y Alvarez de Faria, Alcudian herttua (1767-1851), esp. valtiomies, vanhaa aatelissukua, tuli nuorena hoviin ja palveli sotilaana sekä saavutti komealla ulkomuodollaan silloisen kruununprinsessan, sittemmin kuningattaren Marie Luisen, Kaarle IV:n puolison, suosiou, joten häu nopeasti yleni arvoissa. G., joka oli häikäilemätön ja kunuianhimoinen, eikä ihan ilman kykyäkään, osasi myös siihen määrin päästä itse kuniukaan luottamukseen, että hänelle tuhlailemalla annettiin ylhäisiä virkoja ja että häu v:sta 1792 tuli johtavaksi ministeriksi. Hän koetti pysyä hyvissä suhteissa Rauskaan, mutta Ludvik XVI:n mestauksen johdosta kylmenivät välit ja Ranskan tasavalta julisti sodan Espaujaa vastaan 1793. Huonolla menestyksellä sodittuaan Espanja teki rauhan Baselissa 1795, jonka johdosta G. sai „rauhauruhtiuaan" nimen. Seur. v. G. julisti sodan Englantia vastaan, josta Espanjalle koitui uusia tappioita. Sillävälin G. oli joutunut kansan vihoihin valistusaatteiden mukaisten uudistusyritystensä, mutta myös yksityisen irstaan elämänsä tähden. Hän joutui 1798 pois asiain johdosta, mutta pääsi jo seur. v. uudelleen valtaan, johti 1801 sotaa Portugalia vastaan sekä puuhasi myöhemmin Napoleonin avulla toimeenpantavaa Portugaliu jakoa, josta ei kuitenkaan tullut mitään. G. oli varsinkin kruununprinssi Ferdinaudin vihollinen, ja luultiin puuhaavan tämän erottamista kruununperimyksestä. Kun ranskalaiset retkellä Portugaliiu miehittivät Madridin, alkoi kansa kapinan, syöksi G:n vallasta ja pakotti Kaarle IV:u luopumaau kruunusta poikansa hyväksi 1808. Pahoin pideltynä G. vaivoin pelasti henkensä ja seurasi Kaarle IV:tä Bayouneen sekä sittemmin maanpakoon. G. julkaisi myöhemmin muistelmausa (1836-38). [Ovilo y Utero, „Vida politica y militar de D. M. G.".] *G. R.*

God save the king *[seiv δe kiŋ]*, Englannin kansallislaulu, jonka sävelmä on siirtynyt useaan muun maan isänmaallisiin lauluihin (suom. „Eläköön armias"); ks. Carey. *I. K.*

Godtemplari ks. Good-templarit.

Godthaab *[-hob]*, tansk. siirtola Länsi-Grönlannin raunikolla, 64° pohj. lev.; n. 940 as. Pääpaikassa, G:ssa, on Tanskan Grönlannin hallinuon ja lähetyksen keskus. Siellä ilmestyy eskimonkielinen lehti „Atuagagdliutit". — G:n perusti lähetyssaarnaaja Hans Egede 1721 seutuun, jossa oli muinainen, sittemmin eskimoiden hävittämä skandiuaavilais-asutus Vesterbygd.

Godunov, Boris ks. Boris Godunov.

Godwin Austen *[goduin ōstin]*, Karakorumvuoriston korkein huippu (8,620 m) ja toinen korkeudeltaan koko maapallolla Mount Everestiu jälkeen. Siellä oleva Baltoro-jäätikkö, 56 km pitkä ja 1,5-4 km leveä, lienee suurin vuorijäätikkö. G. A., jota myös nimitetään K²:ksi, ou erehtyen sekoitettu Dapsangiin. — Nimensä se on saanut Kashmirissa toimineesta kartoittajasta, Henry Haversham Godwin Austenista. *E. E. K.*

Godwin *[goduin]*, William (1756-1836), engl. kirjailija, toimi ensin pappina, lopulta kirjakauppiaana ja kustantajana. G. on anarkismin ensimäisiä teoreetikkoja. Hänen merkillisin teoksensa on „An inquiry concerning political justice" (1793); siinä hän esittää ihauteenaan yhteiskunnau, jossa ei ole hallitusta eikä rangaistus- ja pakkovaltaa ja jossa hyödykkeet jaetaan tasan kaikkien kesken. Hänen romaaneistaan mainittakoon rikosromaani „The adventures of Caleb Williams", jossa hän hyökkää lakien ja oikeudenhoidon kimppuun. [K. Paulin kirjoittama elämäkerta.] Hänen puolisostausa Mary G:sta, ks. Wollstonecraft. Heidäu tyttärensä kirjailija Mary Wollstonecraft-G. oli naimisissa runoilija Shelleyn kanssa. ks. Shelley.

Godžam, maakunta Etelä-Abessiiniassa.

Goebel *[gō-]*, Karl Eberhard (s. 1855), saks. kasvitieteilijä, v:sta 1882 professorina Rostockissa ja v:sta 1891 Müncheuissä sekä sikäläisen kasvit. puutarhan ja kasvifysiologisen laitokseu johtajana. G. on nykyajan etevimpiä kasvimorfologeja ja biologeja. Hänen lukuisista teoksistaan mainittakoon: „Vergl. Entwickelungsgesch. der Pflanzenorgane" (1883). „Pflanzenbiol. Schilderungen" (2 nid., 1889-93), „Morphol. u. biol. Bemerkungen" 1-18 („Flora" 1889-1908), „Archegoniatstudien" 1-2 (sam. paik. 1892-1908), „Organographie der Pflanzen" (2 nid., 1898-1901), „Experimentelle Morphologie der Pflanzen" (1908). Toimittaa v:sta 1889 „Flora" uimistä aikakauskirjaa. *(J. A. W.)*

Goeben *[gō-]*, August Karl Friedrich Christian von (1816-80), preussil. keuraali, taisteli 1836-40 karlistien puolella Espanjassa, otti keuraalina osaa vv:n 1864, 1866 ja 1870-71 sotiin. Viimemainitussa hän erityisesti kunnostautui Spichernin tappelussa; tuli 1871 Pohjois-Ranskassa toimivan ensimäisen armeian päälli-

köksi ja sai ratkaisevan S:t Quentinin voiton. G. oli aikanaan Preussin oivallisimpia sotapäällikköitä; kirjoittanut m. m. „Vier Jahre in Spanien" (1841). *J. F.*

Goedeke *[gōd-]*, Karl (1814-87), saks. kirjallishistorioitsija. Etevimmät teokset: „Elf Bücher deutscher Dichtung, von Seb. Brant bis auf die Gegenwart" (1849), „Deutsche Dichter im Mittelalter" (1854. 1871), „Knigges Leben und Schriften" (1844), „Emanuel Geibel" (1869), „G. A. Bürger in Göttingen und Gellinghausen" (1873), „Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung" (1857-1881, 3 nid., G:n pääteos) ja „Goethes Leben und Schriften" (2 p. 1877). *J. H-l.*

Goertz *[görts]*, Georg Heinrich von (1668-1719), vapaaherra, holstein-gottorpilainen valtiomies, Kaarle XII:n ministeri, tuli 1698 Holstein-Gottorpin herttuan Fredrik IV:n kamariherraksi; v:sta 1709 hän oli Holstein-Gottorpin herttuakunnan johtava ministeri. Kun hän diplomaattisien juonittelujensa johdosta oli joutunut sekä Tanskan että Venäjän ja Preussin vihoihin ja Ruotsin neuvoskuntakin oli lausunut paheksumisensa, lähti G. Kaarle XII:n luo 1715 ja saavutti pian häuen rajattoman luottamuksensa kekseliäisyydellään ja tarmollaan. Rahaa saadakseen sodankäyntiin hän laski liikkeeseen kuuluisat „myynttimerkit", joilla hän herätti vastaansa koko kansan vihan. Hän ryhtyi niinikään keskusteluihin Englannista karkoitettujen Stuartien puoluelaisten kanssa, mutta kun Englannin hallitus sai sen ilmi, vangittiin G. Hollannissa Arnhemissa 1717, josta hän kuitenkin pian pääsi vapaaksi. Häuen toimestaan saatiin aikaan myöskin rauhanneuvottelu Venäjän kanssa Ahvenanmaalla 1718 (ks. t.). Kun Kaarle XII oli kaatunut 1718, vangitutti perintöprinssi Fredrik Hessenläinen G:n. Hänet vietiin Tukholmaan, jossa erityinen toimikunta pantiin tutkimaan hänen toimiansa. Häntä syytettiin siitä, että hän oli herättänyt kuninkaassa epäluuloa kansaa kohtaan, aikaansaanut turmiollisia toimenpiteitä ja estänyt rauhan saantia. Kuolemantuomio julistettiin ja pantiin heti toimeen. [Moser, „Rettung der Ehre und Unschuld des Freiherrn G. H. v. Schlitz, genannt v. G." (1776); Beskow, „Friherre G. H. von G., statsman och statsoffer" (1868); G. Syveton, „L'erreur de G." (Revue d'histoire diplomatique, 1895-96); Th. Westrin, „Friherre G. H. v. Görtz bref ur fängelset i Arnheim 1717" (Historisk tidskrift 1898).] *K. O. L.*

Goertzin-kaukoputki *[görtsin-]* ks. Kaukoputki.

Goes *[hōs]*, Hugo van der (k. 1482), alankom. taidemaalari, van Eyckien etevin seuraaja. Työskenteli Gentissä kuuluen sen maalarinammattikuntaan vv. 1465-75. Meni 1478 Soignies'n luona olevaan Rooden-luostariin (lähellä Brysseliä), jossa kuoli mielipuolena. G:n pääteos on iso, 3-osainen siipialttaritaulu, n. s. Portinari-alttari (Firenzen Uffizigalleriassa), jonka Tommaso Portinari, Medici'en asiamies Bruggessa, tilasi n. 1476 Firenzen Santa Maria Nuova hospitaalin kirkkoon. Alttarin sivukuvissa nähdään oivallisesti muotokuvattuina lahjoittaja ja tämän puoliso lapsineen ja suojelushyhimyksineen laajaa, väkirikasta pohjoismaista

Goes. Kristuksen kuunioittaminen, n. s. Portinari-alttari (keskikuva) Firenzen Uffizi-galleriassa.

maisemataustaa vastassa. Sen keskikuva esittää Kristus-lapsen kunnioittamista, ja erikoisesti huomiota herättäviä ovat siinä paimenet, jotka ovat erinomaisen eläviä ja ilmeikkäitä talonpoikaistyyppejä, sekä myöskin taitavasti maalatut kasvi- ja eläinkuvat. Tämä väriukäsittelyltään loistava ja hienon ilmava alttaritaulu on „Gentin alttarin" (ks. Eyck) jälkeen vanhan alankom. taidekoulun tärkein maalaus, joka enemmän kuin mikään muu alankom. teos 1400-luvun loppupuoliskolta alkaen on vaikuttanut Italian taiteeseen (Ghirlandaio, Piero di Cosimo, Lorenzo di Credi y. m.). Berliinin Kaiser-Friedrich-museossa on G:lta iso, liikkeiden ja kasvonilmeiden eloisuuden vuoksi erittäin huomattava predella-taulu „Kristus-lapsen kunnioittaminen" (n. v:lta 1480). Tyylikriitillisesti luetaan G:n tuotantoon kuuluviksi „Maarian kuolema" (Bruggen museossa), diptyykki „Syntiinlankeemus" ja „Kristusta itketään" (Wienin hovimuseossa) y. m. G. osoittaa taiteessaan itsenäistä naturalistista käsitystä ja osaa paremmin kuin monet aikalaisistaan saada ihmiskuviinsa yksilöllistä elämää. *E. R-r.*

Goethe *[gōte]*, Johann Wolfgang von (1749-1832), yleisimmin tunnustettu suurimmaksi saksalaiseksi runoilijaksi, synt. 28 p. elok. 1749 Mainin Frankfurtissa (missä hänen syntymäkotinsa, jonkunlaiseksi Goethe-museoksi muodostettuna, vieläkin on nähtävänä), kuoli 22 p. maalisk. 1832 Weimarissa. Isä, Johann Kaspar G. (1710-82) oli lakimieheksi lukenut, mutta ei ottanut mitään virkaa, vaan eleli varakkaana porvariua „neuvoksen" arvonimeä kantaen. Luonteeltaan hän oli totinen ja ankara järjestyksen mies, jopa myöhemmin ärtyineukin, eikä isän ja pojan välillä senvuoksi koskaan mitään lämpimämpää suhdetta syntynyt. Äiti, Katharina Elisabeth Textor (21 v. miestään nuorempi) oli

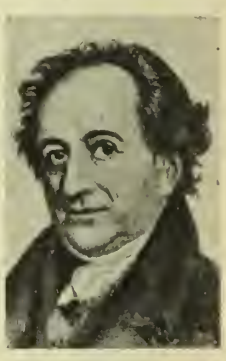

Goethe.

hyvin vilkas, lämminsydäminen ja mielikuvituksekseltaau rikas ja henkevä nainen, jolla oli poikansa luouteeseen ja kehitykseen hyvin syvä vaikutus. Vanhemmiltaan saamansa perun Goethe on itse sattuvasti lausunut säkeissääu: „Vom Vater hab' ich die Statur, des Lebens ernstes Führen, vom Mütterchen die Frohnatur uud Lust zu fabulieren." (Isältä on miuulla ulkomuoto ja elon vakaa suunta, äidiltä hilpeä mieli ja tarinoimishalu.) Ensimäiseu, hyvinkin monipuoliseu opetuksensa G. sai kotonaan isänsä johdolla. Isän runsaat taidekokoelmat, kotikaupungin rikkaat historialliset muistot, G:n kodissa seurustelevat etevät henkilöt ja tärkeät historialliset tapahtumat, jotka G:u lapsuudessa sattuivat ja läheltä koskivat Frankfurtia (7-vuotinen sota, ranskalaisen sotaväen majoitus), antoivat varhain kehittyneeu pojau mielelle voimakkaita herätteitä ja aiheuttivat jo aikaisin runollisiakin yrityksiä, joihin ensimäinen tulineu rakkaus („Gretchen"-ihastus) lienee myös osaltaan kannustanut. Syksyllä 1765 G. lähti Leipzigin yliopistoon harjoittaakseen isänsä toivomuksen mukaan lakitieteellisiä opintoja, mutta askaroitsi todellisuudessa euemmän kirjallisissa ja taiteellisissa harrastuksissa ja kulutti aikaansa iloisessa toverielämässä. Pari pientä huvinäytelmää („Die Laune des Verliebten" ja „Die Mitschuldigen") sekä joukko lyyrillisiä runoja ovat tämän Leipzigissä-oleskelun kirjallisina muistomerkkeinä. Levotou ja epäsäännöllinen elämä Leipzigissä järkytti pahasti G:n terveyttä ja vakavasti sairaana häu palasi 1768 kotiiusa Frankfurtiin, missä hän pietistisen uti v. Kletteubergin vaikutuksesta kallistui mystisismiin ja oli vaarassa vaipua sairaloiseen raskasmielisyyteen. V. 1770 hän siirtyi Strassburgin yliopistoon, missä päätti lakitieteelliset opintonsa 1771. Strassburgissa-olo tuli hyvin tärkeäksi G:n kirjallisessa kehityksessä, sillä täällä vaikutti häneen erittäin syvästi Herder, joka avasi hänen silmänsä ymmärtämään eri aikojen kansanruonutta, tulkitsi häuelle Vanhan testameutiu, Homerokseu ja Shakespearen runoutta samoinkuin Ossianin lauluja, vapautti hänet ranskalaisteu jäljittelystä ja sääntöjeu orjuudesta ja auttoi häntä tehokkaasti löytämään oman itseusä. — Lyhyen aikaa oleskeltuaan kotonaau G. meni (1772) Wetzlariin palvelemaau juristina sikäläisessä valtiokamarioikeudessa (Reichskammergericht). Ouneton rakkaus erääseen jo kihloissa olevaan uaiseen (Charlotte Kestner) antoi täällä hänelle ensi aiheen Wertheriin („Die Leideu des juugen Werthers"), josta oli tuleva yksi hänen mullistavimpia teoksiaan. Tätä eunen oli jo kuitenkin toinen uria uurtava teos häneltä valmistunut ja ilmestyuyt, nim. näytelmä „Götz von Berlichiugen" (1773). Samalla kuin tätä teosta voimakkaan saksalaisen henkensä takia on täydellä syyllä pidetty ensimäiseuä varsinaisesti alkuperäisenä kansallisena draamaua Saksan kirjallisuudessa, tuli se neroa uhkuvau voima-luonteensa ja perinuäisistä säännöistä välittämättömän alkuperäisyytensä ja uusia aloja aukovan merkityksensä takia u. s. „Sturm und Drang"-(myrsky ja kiihko-)kauden perusteokseksi. Vielä laajakautoisempi vaikutus oli „Nuoren Wertherin kärsimyksillä" (1774). Siitä tuli pian ei ainoastaan koko Saksan luetuin teos, vaan myös yleensä ensimäinen alkuperäineu yleismaailmallisen merkitykseu saavuttanut saksalainen romaani. G. oli siiuä vaikuttavaan kuvaan valanut koko aikakauden perustunnelman, antauut valtavau ilmauksen sille aikakaudessa liikkuvalle tahdonsairaalle, tunteellisuuteen ja tunteen ylentämiseen taipuvalle virtaukselle, jonka tulkkina Euglannissa oli ollut etenkiu Richardson, Ranskassa Rousseau, ja joka virtaus sitteu tuli olemaan tärkeänä aineksena siinä suuressa kirjallisessa ja henkisessä suunnassa, mikä tunnetaan romautismin nimellä. — Wertherin kirjoitettuaan oli Goethellä jo mielessä monia muita kirjallisia suunnitelmia. Näistä jäivät useat suurisuuntaisemmat („Mahomet", „Prometheus" ja „Der ewige Jude") katkelmiksi, täysiu valmiiksi tuli näinä vuosina vain kaksi pienempää ja vähäarvoisempaa teosta („Clavigo", 1774 ja „Stella", 1776). Sen sijaan on maiuittava, että G. jo samoiua vuosina (1774-75) suunnitteli ja osittain kirjoitti elämänsä suurimman ja kuuluisimman teoksen „Faust"iu, joka vasta vähää ennen hänen kuolemaansa lopullisesti valmistui. Nämät varhaisimmat Faustin osat, n. s. „Urfaust", löydettiin vasta 1887 käsikirjoitusjäljennökseuä, jonka Erich Schmidt julkaisi. — Vuosi 1775 merkitsee tärkeää käänuekohtaa G:n ulkonaisessa elämässä. Silloin G. siirtyi Weimariin, herttua Kaarle Augustin hoviiu ja palvelukseen. Wielaud oli siellä jo ennestään, myöhemmiu siirtyivät sinne (G:n toimesta) Herder ja Schiller, niin että pieui Weimar oli tyyssijana yhtaikaa neljälle silloisen Saksan etevimmistä ueroista. Weimarissa G. joutui alinomaiseen kosketukseen käytänuöllisten ja hallinuollisten tehtäväin kanssa, nimitettiin salaisen neuvoston jäseneksi, hoiti tienrakeunus- ja vuoriteollisuuskomissionin asioita y. m. toimia. Osittaiu nämät käytänuöllis-hallinuolliset tehtävät häiritsivät hänen runollista tuotantoansa, mutta toisaalta laajensivat hänen elämäu tuntemustansa ja tulivat hänelle siten välillisesti ruoilijanakin hyödyksi. Suorauaisemmin vaikutti kuitenkin G:n sisäiseen kehitykseen ja kypsymiseen runoilijana Weimarin hovissa vallitseva rikas ja henkevä seuraelämä ja kosketus merkitsevien henkilöiden kaussa eikä vähimmin hänen suhteensa rouva v. Steiniiu. Paitsi lyyrillisiä runoja ja useita pieniä tilapää-uäytelmiä, jotka kirjoitettiin G:n itsensä johtamaa amatööriteat-

Goethen asunto Weimarissa, nykyisin Goethe-museo.

teria varten ja siinä esitettiin („Geschwister", „Lila", „Triumph der Empfindsamkeit" y. m.), ei G. Weimarissa-olonsa ensi vuosina luonut mitään suurempia teoksia, muuta kuin „Iphigenie auf Tauris", joka valmistui 1779 suorasanaisena ja suurella menestyksellä esitettiin mainitussa amatööriteatterissa. — V. 1786 G. matkusti hallinnollisiin toimiin ja osittain myös Weimarin levottomaan, runollista tuotantoa häiritsevään seuraelämään väsyneenä Italiaan, missä viipyi v:een 1788. Tämä matka (ikuistettuna teoksessa „Italienische Reise"), oli sivistysmatka sanan vakavimmassa merkityksessä ja semmoisena G:n runoilijakehitykselle erinomaisen tärkeä. Rikkaassa seurustelussa taiteilijain kanssa, Italian verrattomiin taideaarteisiin ja historiallisiin muistoihin syventyen G. saavutti täällä sen esteettisen maailmankatsomuksen kypsyyden ja laajuuden, mikä hänen kehittyneen iän teoksissaan ilmenee. Näkyvinä kirjallisina tuloksina tältä matkalta ovat mainittavat „Egmont" ja „Iphigenie auf Tauris" (nyt runopukuisena), mitkä molemmat jo ennen kirjoitettuina nyt saavuttivat lopullisen muotonsa. Sitäpaitsi G. aloitti „Torquato Tasso"n ja Weimariin palattuaan kirjoitti tämän matkan muistoista „Römische Elegien". — G:n paluusta Weimariin (1788) aina v:een 1794 ei mitään tärkeämpiä ulkonaisia vaiheita ole mainittavana, paitsi että G:n suhde ronva Steiniin särkyi (1789), ja yhteiselämä Christiane Vulpiuksen kanssa alkoi päättyen lopulta varsinaiseen avioliittoon (1806). Kirjallisista saavutuksista ovat tärkeimmät tältä ajalta „Reineke Fuchs" (heksametrisäkeisiin puettu eläinsatu „Kettu Repolaisesta") ja runomuotoinen näytelmä „Torquato Tasso", missä G. historiallisen Tasson elämän kehyksessä on kuvannut omia kokemuksiaan ja näkemyksiään Weimarin hovissa ja syvällisellä tavalla valaissut runoilijaneron sieluclämää, ennen kaikkea sitä tuskaista ristiriitaa todellisuuden kanssa, mihin yläilmoissa ja unelmissaan elävä runoilijanero luonteensa takia kuin pakosta jontuu. — V. 1794 Schiller (joka silloin vielä oli professorina Jenassa) pyysi Goetheä yhdessä kanssaan toimittamaan kirjallista aikakauskirjaa „Die Horen", mihin G. suostui. Tästä aiheutui näitten molempien Saksan sunrnerojen ensimäinen läheutyminen, mikä sitten muodostui erittäin rikkaaksi ja molemmille hedelmälliseksi henkiseksi yhteiselämäksi, jonka vasta Schillerin kuolema (1805) katkaisi. Schillerin kehoituksesta G. kävi uudelleen käsiksi Faustiin, mikä yhäkin oli jäänyt katkelmaksi, mutta jonka ensi osa ilmestyi knitenkin vasta Schillerin knoltua (1808). Toiseenkin suurteokseen Schiller antoi yllykettä, nim. romaaniin „Wilhelm Meisters Lehrjahre" (ilmestyi 1794-1796), jota on pidetty ensimäisenä uria uurtavana saksalaisena sivistysromaanina ja jolla on ollut varsinkin saksalaiseen romanttisecn kouluun syvä vaikutus. V. 1797 ilmestyi „Hermann und Dorothea", homerisecn henkeen kirjoitettu idyllinen eepos, jota monet (m. m. Schiller) ovat pitäneet ei ainoastaan Goethen taitecllisesti kypsyneimpänä ja hienoimpana luomana, vaan vieläpä koko uudenaikaisen runoustaiteen korkeimpana saavutuksena. Näinä samoina vuosina G. askaroitsi paljon kirjallis-kriitillisissä ja taidehistoriallisissa töissä ja tutkimuksissa, joista näkyvinä tuloksina oli m. m. Schillerin kanssa yhdessä julkaistut silloisen kirjallisen elämän epäkohtia ruoskivat lyhyet ivakatkelmat, tunnetut nimellä „Xenien", sekä elämäkerrallis-kriitillinen tutkimus „Winckelmann und sein Jahrhundert" (1805). Paitsi elämäkerrallista teostaan „Dichtung und Wahrheit" ja romaania „Die Wahlverwandschaften" (1810), johon oli yllykkeenä kiintymys Minna Herzliebiin ja joka suurelta osalta lienee antanut sysäystä myöhemmin niin valtavalle avioromaani-tulvalle, ei G. Schillerin kuoleman jälkeen enää luonut mitään suurempia uusia runollisia teoksia. Mainita kuitenkin tulee, että lyyrillinen tuotanto, joka jatkui ehtymättömänä läpi G:n koko elämän, vielä vanhuudessakin osoitti elokkaisnuttaan. V. 1819 G. julkaisi „Westöstlicher Diwan" nimisen kokoelman syvätunteisia ja syväaatteisia runoja, joihin tutustuminen itämaisten kansojen runoutecn oli häntä innostanut. Elämänsä viimeiset vuodet G. valmisteli kahta ennen alkamaansa teosta, nim. Wilhelm Meisteriä ja Faustia. Edellinen sai jatkon „Wilhelm Meisters Wanderjahre", jälkimäiseen tuli 1808 ilmestyneen ensi osan lisäksi toinen osa, joka ilmestyi kuitenkin vasta G:n kuoleman jälkeen 1832. Molemmissa näissä vanhuudentuotteissa esiintyy G:n luomiskyky heikentyneenä ja hämärtyneenä. Hämärästä toisesta osastaan huolimatta Faust on G:n teoksista suurisuuntaisin ja valtavin. Se on totuttecn ja onneen pyrkivän rikkaan ja korkean ihmissielun suurpiirteinen kärsimys- ja kehityshistoria läpi erehdysten ja taistelujen ja semmoisena yksi maailmankirjallisuuden yleisinhimillisimpiä teoksia, niinkuin se samalla on valtavin ilmaus G:n omasta hengenrikkaudesta ja yleismaailmallisesta suuruudesta, se teos, johon G:n muisto jälkimaailman tietoisuudessa lähinnä olennoituu. G:n hengen laajuutta todistaa osaltaan sekin seikka, että hän tavattoman runollisen tuotteliaisnutensa ohella oli myös huomattava tiedemies, jonka harrastus ja perehtymys ulottui mitä erilaisimmille tiedonaloille: filosofian, taidehistorian, estetiikan, jopa luonnontieteidenkin (m. m. tutkimukset „Zur Farbenlehre", „Geschichte der Farbenlehre" ja ennen kaikkea „Die Metamorphose der Pflanzen"). [Goetheä koskeva kirjallisuus on nykyisin jo aivan määrättömän laaja. Uusimmista G:n elämäkerroista ovat seuraavat etupäässä suositeltavat: Heinemannin, R. M. Meyerin, G. Witkowskyn ja varsinkin Bielschowskyn. — V:sta 1885 on Weimarissa „Goethe-Gesellschaft", joka julkaisee vuosikirjaa ja on Goethe-tutkimuksen keskuksena. Tutkijain käytettävänä on Weimarissa myös erityinen Goethe- ja Schiller-arkisto. ja G:n entinen asunto Weimarissa on muodostettu kansalliseksi Goethe-museoksi. — Ruotsiksi ovat tutkielmia julkaisseet Goethestä m. m. Viktor Rydberg (Faustista), Ellen Key (kirjassaan „Människor") ja W. Söderhjelm, „Två föredrag om G." (1909), viimemain. myös suom.: „Goethen elämästä", Valvoja 1909.]

G:n teoksista on suomennettu: „Sisarukset" (F. W. Rothsten. 1 pain. 1869, 2 p. 1876); „Faust". 1 osa (suom. Kaarlo Forsman; suomennoksen alussa G:n elämäkerta, 1884): „Runoelmia" (suom. K. F. Ridderström, 1884); „Eg-

mont" (suom. Autti Räihä, 1896); „Götz von Berlichingen" (suom. Antti Räihä, 1899); „Nuoren Wertherin kärsimykset" (suom. Volter Kilpi, 1904); „Iphigeneia Tauriissa" (suom. Eino Leino, 1910). *K. S. L.*

Goethe-gesellschaft *[göte geze'lšaft]*, 1885 perustettu seura, lähes 3,000 jäsentä, kotipaikka Weimarissa, Goethe-tutkimuksen keskus, julkaisee vuosikirjaa „Goethe-jahrbuch" ja sarjaa „Schriften der Goethe-gesellschaft".

Goethe-und-Schiller-archiv, alk. Goethe-archiv. Goetheu pojaupoika, Walter von G., testamenttasi 1885 perheeu arkiston Saksenin suurherttuattarelle Sofialle, joka sen teki suvulleen sääntöperiunöksi, mutta avasi sen samalla tutkijain käytettäväksi Weimariin rakeunuttamassaan (1896) komeassa rakennuksessa. V. 1889 siihen liitettiin Schiller-arkisto. Seu kokoelmat ovat yhä karttuneet Schilleriu ja Goethen aikuisten runoilijaiu käsikirjoituksilla.

Goeze *[götse]*, Johann Melchior (1717-86), saks. juralauusoppiuut, v:sta 1755 esipappi Hampurissa. G. esiintyi ankarana puhdasoppisuuden puolustajana valistusmiehiä vastaan ja hyökkäsi varsinkin Lessiugin kimppuun. Lessingin ja G:n välinen kirjalliuen taistelu on merkillinen muistomerkki vauhan luterilaisen puhdasoppisuuden viimeisestä kamppailusta. G:n „Streitschrifteu gegeu Lessing" julkaistiiu uudestaan 1893. *E. K-a.*

Gog ja Magog, V:ssa T:ssa tarunomaisen ruhtinaan ja maan uimitykset, jotka itämaalaisessa ja kristillisessä perintätiedossa edustavat pakanamaailmaa. Hes. 38_2, 39_2 tarkistetun lukutavan mukaau G. oli „Mešekin ja Tubalin (s. o. Muskiu ja Tabalin) ruhtinas", ehkä Aleksanteri Suuri (Winckler). Sana Magog on luultav. vanha väärinkirjoitus. *K. T-t.*

Gogh *[hog]*, Vincent van (1853-90), holl. taidemaalari. Toimi aluksi taidekaupau alalla, oli koulunopettajaua Englannissa, tutki teologiaa Amsterdamin yliopistossa ja esiintyi evankelistaua Belgian kaivostyömiesten keskuudessa. Meni 1885 oppilaaksi Antverpenin taideakatemiaan ja muutti seur. v. Pariisiin, jossa veljensä taidekauppias Theodor van G:u kautta tutustui impressionistimaalareihin, etenkin Pissarro'hon ja Seurat'han, saaden myös vaikutusta n. s. Pont-Aven-koulun johtajalta Gauguin'iltä, jonka edustamaan synteettiseen taidesuuntaan häu lähinnä kuuluu. V:sta 1887 G. oleskeli Etelä-Ranskassa, San Remy'ssä ja Arles'issa, tuli mielenvikaiseksi ja ampui itsensä eräässä hermoparantolassa. Lyhyen taiteilijatoimensa aikana G. oli erittäin tuottelias: n. puolituhatta taulua (muoto- ja henkilökuvia, maisemia, kukkia y. m.) ja lukuisasti piirustuksia. G:n maalaustapa on aivan omaperäistä, milloin hurjau rohkeata ja nerokasta, milloin sangen eriskummallista. Hänen värinsä, jotka hän asettaa kankaalle melkein korkokuvau paksuisiua, ovat supistetut pelkkiin alkuväreihin ja niiden voimakkaan yksinkertaisiin vastakohtavaikutuksiin, hän ei tavoita muovailua, vaan värien ornamentaalista vaikutusta, „hän ei koeta esittää luonnonesineiden muotoa, vaan niideu sielua, niiden näkymätöntä olemusta". G:n värivalinta, jossa ei saanut olla mustaa eikä ruskeata, on vaikuttanut ueoimpressionisteihin ja häuen ornamentaalinen käsittelytapansa uykyaikaiseen koristeelliseen maalaukseeu. Antelliu kokoelmissa Helsingissä on G:lta eräs tyypillinen maisemamaalaus. *E. R-r.*

Gogol *[gō-]*, Nikolai Vasiljevitš (1809-52), suuri ven. kirjailija, synt. 31 (19) p. maalisk. 1809 Sorotšintsyu kauppalassa Pultavau kuvernementissa. Hänen isänsä, postivirkamies Vasilij Afanasjevitš G., kirjoitteli huvinäytelmiä vähävenäjän kielellä. Yksi hänen esi-isistään oli 1600-luvun jälkimäisellä puoliskolla johtanut kasakkain taistelua puolalaisia vastaan. Isältään Nikolai Vasiljevitš peri vähävenäläisen leveän huumorin ja maiuion kertojakykynsä. Äidiltään hän sai haaveksivan uskonnollisuutensa ja herkkyytensä. Koulua G. kävi Pultavan lukiossa ja sitten Nežiuiu „ylempieu tieteideu" opistossa. V. 1828 hän lähti Pietariin, jossa hän yritti näyttelijäksi, mutta ei päässyt. Menestys ei seuraunut myöskään hänen eusimäisiä kirjallisia yrityksiään. V. 1829 hän julkaisi aitoromanttisen idylliu „Hans Küchelgarten", jonka paria vuotta aikaisemmin oli kirjoittanut opiskellessaan Nežinissä. Kirja sai osakseen ankaran arvostelun ja G. hävitti koko painoksen. Hän oli jo aikaiseen syvästi vakuutettu siitä, että hän on syntynyt suurta tehtävää varten, hän ei tahdo olla vain „paljas olemassa-olija". Tätä tehtävää kuumeentapaisesti etsien hän m. m. yhtäkkiä matkusti Lyypekkiin, nähtävästi aikeissa lähteä Ameriikkaan, mutta palasi taas yhtä pikaisesti takaisin. Tutustuminen Žukovskijn ja Puškiniu piiriin vaikutti G:iin hyvin kehittävästi. Vähävenäjän elämä ja entisyys olivat aina viehättäneet häntä, ja kun hän oli huomannut, että hänen kotiseutunsa silloin kiinnitti yleisön huomiota, hän alkoi kirjoittaa vähävenäläisistä aiheista. Ensimäisenä ilmestyi kertomus „Juhannusaatto" (1830). Kaksi osaa samankaltaisia kertomuksia (niiden joukossa paitsi jo maiuittua „Sorotšintsyn markkiuat" ja „Toukokuun yö") ilmestyi 1831-32. Käynti kotiseudulla (1832), jota hän ei ollut nähnyt muutamaan vuoteen, täytti häuen mielensä katkeralla kaiholla. Tämäu jälkeen se, välistä paatokseksi kohoten, esiintyy huumorin keskellä hänen teoksissaan. Mutta G. tahtoi toimia muullakin kuiu kirjallisuuden alalla: häneu mielensä teki esiintyä oppineena. Oltuaan historian opettajaua eräässä Pietarin uaisopistossa häu halusi pitää historian luentoja yliopistossa. Kiovan vastaperustetun yliopiston professoriksi hän tosiu ei päässyt, kuteu oli toivonut, vaan hänet nimitettiin sen sijaan historian professoriksi itse Pietarin yliopistoon, vaikka hänellä ei siihen ollut mitään edellytyksiä. Pian G. huomasi itsekin kykenemättömyytensä ja luopui (1835) professorinvirastaan. Kun hän 1835 julkaisi kaksi kokoelmaa, joista toisessa, nimeltä „Arabeskeja",

Gogol.

oli, paitsi taiteellis-kirjallisia tutkielmia, muutamia kertomuksia (m. m. „Kuva" ja „Mielipuolen muistiinpanoja") ja toisessa, nimeltä „Mirgorod", ilmestyi m. m. „Vanhanajan maatilanhaltiat" ja „Taras Bulba" ensimäisenä luonnoksena, pidettiin häntä jo suurena kirjailijana. Erityisesti G. rakasti näyttämöä. Hän suunnitteli ja kirjoitti valmiiksi muutamia pienempiä huvinäytelmiä, mutta hänen näyttämölliseksi pääteoksekseen jää mestarillinen „Reviisori", joka ilmestyi ja suurten vaikeuksien jälkeen vasta itse Nikolai I:n väliintulon kautta esitettiin näyttämöllä 1836. Meuestys oli suurenmoinen. Mitään sellaista ei oltu ennen Venäjällä nähty. Venäläinen elämä oli todellisuudessaan kuvattu sellaisella voimalla ja totuudella, että koko silloinen yhteiskuntajärjestys puutteineen ja epäkohtineen astui ilmielävänä katsojan eteen. Väsyneenä „Reviisorin" syunyttämistä riidoista G. lähti 1836 ulkomaille ja asettui useaksi vuodeksi Roomaan. Täällä hän päätti suurteoksensa, „Kuolleet sielut" nimiseu romaanin ensimäisen osan, joka sensuurivaikeudet voitettuaan ilmestyi 1842. Roomassa hän kirjoitti m. m. myöskin mainion „Päällysnuttu" nimisen kertomukseu ja uuden laajennetun laitoksen „Taras Bulbaa", tuota mahtavapiirteistä kuvausta kasakkain muinaisesta elämästä. Mutta sairaloinen uskonnollisuus sai hänessä yhä enemmän valtaa. Tuntien että hän on velvoitettu nerollaan täyttämään jonkin suuren, kaitselmukseu määräämän tehtävän ja sitä varten täydellisentämään sisäistä ihmistään vaipumalla mystilliseen uskonnollisuuteen, hän ei enää pidäkkään tähänastista kirjallista tuotautoaan sen korkean päämäärän arvoisena, johon hän oli kutsuttu. Kirjassa „Valittuja kohtia kirjeenvaihdosta ystävien kanssa" (1847) hän tuomitsi entiset luomausa hyväksyen Venäjäu silloisen yhteiskunnalliseu järjestyksen. Sen vaikutus kaikkiin G:n ihailijoihin oli masentava. Belinskij kirjoitti sitä vastaan leimuavan kirjoituksen, jota ei saatu painattaa Venäjällä. V. 1848 G. tehtyään pyhiinvaellusmatkan Palestiinaan palasi Venäjälle, jossa hän toistakymmentä vuotta kestäneen ulkomailla olonsa aikana oli käynyt vain lyhyesti kaksi kertaa. Hän valmisteli ahkerasti „Kuolleiden sielujen" toista osaa, jonka tuli hyvittää kaikki se paha, jouka teoksen ensi osa muka oli aikaansaanut. Mutta hänen sielunsa murtui murtumistaan ja pingoitetussa uskonnollisen haaveilun tilassa hän, kuten kerrotaan, poltti „Kuolleiden sielujen" toisen osau käsikirjoituksen. Muutama päivä sen jälkeen 4 p. maalisk. (21 p. helmik.) 1852 hän kuoli.

G. ou kuvauksissaan aina mehevä humoristi, mutta hänellä on samalla syvä myötätunto kuvattaviansa kohtaan ja vähän päästä tulee, varsinkin häneu myöhemmässä tuotannossaan, esiin kirjailijan oma kärsimys, „kyyuel naurun takaa", kuten hän itse sanoo. Hän esittää elämän paljoa leveämmin ja katsoo siiheu paljoa syvemmälle, kuiu kukaan venäläinen kirjailija ennen häntä. Emme liioin tapaa eunen häntä sellaista huomiokykyä ja sielullista erittelyä. Ja ennen kaikkia G. ensimäisenä Venäjällä vei kirjallisuuden yhteiskunnalliselle pohjalle. Tämän hän teki ainoastaan taiteellisten vaistojensa avulla. Itsellään hänellä ei ollut käsitystä siitä, miten syväile hän oli iskenyt Venäjän yhteiskuntaelämän juuriin ja siksi hän, kun oli saanut hataran pohjasivistyksen ja todellisuudessa jäänyt naiiviseksi vanhan kansan mieheksi, niin suuresti pelästyi huomatessaan teostensa vaikutuksen. G. on ensimäisenä venäläisistä kirjailijoista saavuttanut yleismaailmallisen merkityksen. G:n kootut teokset ilmestyivät hänen itsensä toimittamiua ensi kerran 1842; paras ja täydellisin on N. S. Tihouravovin toimittama (1893). Elämäkerrallisista teoksista huomattavin V. I. Šenrokin (1892-93). Tyhjentävää kirjallishistoriallista teosta G:sta ei vielä ole kirjoitettu. *J. J. M.*

Gojim (hepr., mon. sauasta *goi* = kausa), V:ssa T:ssa kaikkien ei-israelilaisten yhteinen nimitys. Venäjällä ja muualla juutalaisten käyttämä kristittyjen häväistysnimi. *K. T-t.*

Gokstad ks. Viikinkikausi.

Gold-coast-colony *[gould koust koloni]* ks. Kultaranta.

Goldingen (lätt. *Kúldiga*), piirikuntakaupunki Kuuriumaalla, Windaun varrella, Rummelin kosken partaalla; n. 10,000 as. Vanhan linnan rauniot; 1600-luvulla linna oli Kuurinmaan herttuoiden asuntona.

Goldmark *[-lt-]*, Karl (s. 1830), Unkarissa syntynyt saks. säveltäjä. Häueu oopperansa „Saban kuningatar" (1875), „Merlin" (1896), „Das Heimchen am Herd" („Kotisirkka", 1886), „Briseis" (1899), „Götz von Berlichingen" (1902) lähenevät osaksi Wagneria, mutta ovat osaksi myös kehittyneet hyviu viehättävään laulunomaiseen tyyliin. Hänen sinfoniausa ja muut soitiusävellyksensä ovat huomattavat loistavan ja eloisan värityksensä puolesta. Häuen oppilainaan ovat olleet Sibelius ja Melartin. *I. K.*

Goldoni *[-dō'-]*, Carlo (1707-93), it. huvinäytelmänkirjoittaja, synt. Venetsiassa, tuli lakit. tohtoriksi (1731 Padovassa), oli m. m. vähän aikaa Genovau konsulina Venetsiassa, mutta liittyi, seuraten hänessä nuoresta asti vallinnutta teatteriharrastusta, 1747 erääseen uäytelijäseurueeseen seu näytelmärunoilijaksi; siirtyi 1762 Pariisin it. teatterin avustajaksi päästen Ludvik XV:n tytärten italiankielen opettajaksi, kuoli siellä puutteessa menetettyääu vallankumouksessa tästä toimesta myönnetyn vuosirahan. — G. on Italian klassillinen huvinäytelmänkirjoittaja, tasainen ja rakastettava luouteeltaan. Vanhan tilapäiskomedian hän kehitti luonne- ja yhteiskuntakomediaksi päästeu voitolle vastustavista arvostelijoista ja kilpailijoista (Gozzi). Esikuvansa Molièren koomillisesta voimasta ja syvyydestä hän tosin jää paljon jälkeen, mutta hän on tarkka jokapäiväisen elämäntodellisuuden havaitsija ja esittäjä, ja hänen komediainsa voimana on eloisa juoni ja vauhdikas vuoropuhelu. Niiden lähes 200:aan nousevasta luvusta ovat etevimmät: „Il Bugiardo" (1748), „La putta onorata" (1748), „Pamela maritata" (1750). „Gl' innamoratai" (1761), „La Locandiera" (1753), „Le gelosie di Liudoro" (1769?), „Il ventaglio" (1772). Ensimäisen, teostensa täydellisen painokseu G. itse toimitti (1788, 44 nid.); seuraavista painoksista mainittakoon 1827 ilmestynyt (53 nid.). G:n oma kirjoittama elämäkerta, nimeltä „Mémoires de Mr. G." j. n. e., ilmestyi 1787 (3 nid.). G:n kirjeenvaihdon ovat julkaisseet Masi (1880), Urbani de Gelthof (1880) ja Manto-

vani (1884). [Molmenti, „Carlo G." (1879); Galanté, „C. G. e Venezia nel secolo XVIII" (1883); Spinelli, „Bibliografia Goldoniana" (1884); Malamanni, „Nuovi appunti e curiosità Goldoniane" (1887); Rabany, „Carlo G., le théâtre et la vie en Italie au XVIII siècle" (1896).]

Goldschmidt, Levin (1829-97), saks. lainoppinut, tuli 1860 lainopin professoriksi Heidelbergin yliopistoon, 1870 Saksan liitoun, sittemmin valtakunnan ylikauppatuomioistuimen (Reichsoberhandelsgericht) jäseneksi ja 1875 kauppaoikeuden professoriksi Berliinin yliopistoon. Etenkin perustamallaan aikakauskirjalla „Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht" (1858) ja alkamallaan, mutta keskeneräiseksi jääneellä teoksellaan „Handbuch des Handelsrechts" (1864-68; 3:s painos 1891 nimellä „Universalgeschichte des Handelsrechts") on G. suuresti edistänyt kauppaoikeuden tutkimista ja sen kehittymistä itsenäiseksi lainopin haaraksi. G. oli myös ensimäisiä, jotka vaativat Saksan kauppalakikirjan uudistamista ja huomauttivat saksalaisen siviililakikirjan tarpeellisuutta. G:n muista teoksista mainittakoon „Kritik des Entwurfs eines Handelsgesetzbuches für die preussischen Staaten" (1857); „Gutachten über den Entwurf eines deutschen Handelsgesetzbuches nach den Beschlüssen zweiter Lesung" (1860); „Enzyklopädie der Rechtswissenschaft im Grundriss" (1862); „System des Handelsrechts" (1887: 4:s painos 1892); „Das dreijährige Studium der Rechts- und Staatswissenschaften" (1878); „Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften, Studien und Vorschläge" (1882); „Rechtsstudium und Prüfungsordnung" (1887); „Die Haftpflicht der Genossen und das Umlageverfahren" (1888). [Riesser, „Levin Goldschmidt, Gedächtnisrede" (1897); Pappenheim, „Levin Goldschmidt" (1898).]

O. K:nen.

Goldschmidt, Meïr Aaron (1819-87), tansk. kirjailija, juutalaista sukuperää. Alkoi sanomalehtimiesuransa 1837, joutui radikaalisvaltiollisen ja kirjallisen pilalehtensä „Corsaren"iu takia taisteluun S. Kierkegaardin kanssa, luopui lehden toimituksesta, lähti ulkomaanmatkalle (1846-47), toimitti kotiin tultuaan „Nord og syd" (1847-59) ja „Hjemme og ude" (1861) nimisiä viikkolehtiä, joissa hän edusti maltillista liberalismia. Ensimäisen ja samalla etevimmän ja vaikuttavimman kaunokirjallisen teoksensa „En jøde", hän julkaisi 1845. Sen aihe oli verrattain uusi — juutalaisten suhde yhteiskunta- ja sivistysoloihin — ja sen tyyli taiteellinen ja tenhoava. Sen jälkeen ilmestyivät „Fortællinger" (1846) ja „Hjemlos" (1852-57), laaja, 5 osaa käsittävä teos, jonka tarkoituksena on osoittaa esteettisen maailmankatsomuksen onttoutta. Se on mieltäkiinnittävä, mutta sitä haittaa liiallinen laajuus ja hajanaisuus. Hänen pienemmistä kertomuksistaan mainittakoon: „Arvingen" (1863-65) ja „Ravnen" (1867), molemmat kriitillisiä ajankuvauksia, „Kærlighedshistorier fra mange lande" (1868), „Smaa fortællinger" (1868-69) sekä juutalaisaiheinen „Avrohmche nattergal" (1873). Hän saavutti mainetta myös draamailijana: „En skavank" (1860), „Rabbi Eliezer" (1861), „I den anden verden" (1862) ja „Svedenborgs ungdom" (1863). Miltei koko tämän tuotannon johtavana ajatuksena on „uemesisaate", jonka hän piti kaikkien uskontojen perustuksena. Kokoelma „Fortællinger og virkelighedsbilleder" (1877, yhteisellä nimellä „Forskjellige phaser av nemesis-idén") sekä „Livserindringer og resultater" (s. v.) kuvastavat vielä selvemmin hänen maailmankatsomustaan, jossa itämainen mystiikka on yhtynyt läusimaiseen realismiin. G. on kieltämättä etevimpiä ja mieltäkiinnittävimpiä henkilöitä, joita seemiläinen heimo on kehittänyt pohjoismaissa. — Valikoima G:n teoksia „Poetiske skrifter" (8 nid.) ilmestyi 1896-98. — Katso: S. Kierkegaard. „Bladartikler", toimittanut R. Nielsen (1857), „Af S. Kierkegaards efterladte papirer", toim. H. P. Barfoed II. (1872), G. Brandes, „Kritiker og portræter" (1870) ja „Levned" (1908), O. Borchsenius, „Fra fyrrerne" (1880) ja J. Michaelsen, „Fra min samtid" (1890). *E. H.*

Goldschmidt, Otto ks. Lind, Jenny.

Goldsmith *[gouldsmiþ],* Oliver (1728-74), engl. runoilija ja kirjailija, maalaispapin poika, synt. Irlannissa. Opiskeltuaan (Dublinissa, Edinburghissa, Leidenissä) ensin teologiaa, sitten lääketiedettä hän kierteli Euroopan mantereella eläen pääasiallisesti huilunsoitolla. Palattuaan Lontooseen ja koeteltuaan onneansa uscilla aloilla hän antautui kirjailijaksi ja saavutti maineensa kolmella teoksella, nimittäin runoelmalla „The traveller" (1764), idyllisellä perheromaanilla „The vicar of Wakefield" (1766; suomennettu) ja elegialla „The deserted village" (1770). G. on sitäpaitsi kirjoittanut pari huvinäytelmää, „The good-natured man" ja „She stoops to conquer", esseitä ja historiallisia tutkielmia, tyyliltään taidokkaita, mutta epäluotettavia. Runoilijana hän on tunteen vapauttajia Englannin ja koko Euroopan kirjallisuudessa, m. m. Goethe sai hänestä herätteitä. [Forster, „Life and adventures of O. G." (6 p., 1877); Black, „Oliver G." (1879); A. Dobson, „G." (1888); Neuendorf, „Entstehungsgeschichte von G:s Vicar of W." (1904).] *J. H-l.*

Goldziher, Ignác (s. 1850), unk. orientalisti, seemil. filologian prof. Budapestissa v:sta 1894, etevimpiä arabian kielen ja islamin tuntijoita. Pääteokset: „Der Mythos bei den Hebräern" (1876), „Az iszlám" (1881), „Die Zâhiriten" (1884), „Muhammedanische Studien" (1889-90) ja „Abhandlungen zur Arab. Philologie" (1896-99). *K. T-t.*

Golf, vanha skotlantilainen pallopeli: laajalla nurmikentällä on pieniä, 5-6 cm:n läpimittaisia ja samansyvyisiä, lipuilla merkittyjä kuoppia n. 60 m:n päässä toisistaan, luvultaan tav. 18, joihin kuhunkin on, mahdollisimman harvoilla lyönneillä, osutettava 4 cm:n läpimittainen kova kumipallo. Lyömänuijat ovat erimuotoisia erilaisia lyöntejä varten. Pienin lyöntiluku voittaa. — G. on hyvin suosittu peli ylhäisön piireissä Englannissa ja Amerikassa ja on viime vuosikymmeninä voittanut alaa Euroopan mantereellakin. *(L. P.)*

Golfi (saks. *Golf,* engl. *gulf,* ransk. *golfe,* it. *golfo:* < kreik. *kolpos* = povi, lahti), merenlahti.

Golf-virta l. Pohjois-Atlantin virta (ks. t. sekä Atlantin valtameri ja Merivirrat).

Golgata (oikeammin *Golgota,* lyhennys aram.

golgoltā, hepr. *hag-gulgōlet* = pääkallo), paikka Jerusalemin luona, jossa Jeesus ristiinnaulittiin (Matt. 27_{33}; Mark. 15_{22}; Luuk. 23_{33}; Joh. 19_{17}). Nimensä paikka on todennäköisesti saanut pääkalloa muistuttavasta pyöreästä kallionkielekkeestä, jonka alla juutalaisen legendan mukaan Aadam oli haudattuna. Kirkkoisä Eusebius ilmoittaa Golgatan olleen pohjoisessa vastapäätä Jerusalemin lounaista kumpua siinä, mihin Konstantinus Suuri rakennutti komean basilikan ja jossa vieläkin Pyhän haudan kirkko sijaitsee. Tämä tieto voi olla oikea siihen nähden, että kysymyksessä oleva paikka lienee Jeesuksen aikoina ollut vielä kaupungin muurin ulkopuolella.

Ar. H.

Goliat, Gatin kaupungista kotoisin oleva filistealainen jättiläinen, jonka Daavid nuorukaisena kaksintaistelussa surmasi, niinkuin kerrotaan 1 Sam. 17; toisen tiedon mukaan (2 Sam. 21_{19}) oli Goliatin surmaaja betlehemiläinen Elhanan.

Ar. H.

Golitsyn *[-i'-]*, ven. ruhtinassuku, joka johtaa alkunsa Liettuan suuriruhtinaasta Gediministä, Jagellon suvun kantaisästä.

1. Vasilij Vasiljevitš G. (1643-1714), ven. valtiomies, liikanimeltään Suuri, tuli 1680 tsaari Fedor Aleksejevitšin aikana ministeriksi, oli sitten Pietari Suuren sisarpuolen Sofian hallituskautena johtava mies; tieteiden ja taiteiden suosija. G. taisteli yhdessä kasakkapäällikkö Mazepan kanssa Krimin tataareja vastaan, mutta huonolla menestyksellä. Kun Pietari otti vallan Sofialta, kukistui myöskin G.

2. Dmitrij Mihailovitš G. (1665-1738), ven. valtiomies, oli lähettiläänä Konstantinopolissa ja sittemmin valtiorahaston päällikkönä. Pietari II:n kuoltua (1730) hän oli sen ylimyspuolueen johtajia, jotka tarjosivat kruunua Anna Ivanovnalle, mutta suuresti rajoittamalla hallitsijan valtaa. Kun Anna otti itsevallan 1730, karkoitettiin G. tiluksilleen, mutta suljettiin sitten Pähkinälinnaan, jossa kuoli.

3. Mihail Mihailovitš G. (1675-1730), soturi, edellisen veli, osoitti suuressa pohjansodassa päällikkötaitoaan: hän valloitti Pähkinälinnan ja häneu ansiokseen luetaan venäläisten voitto Lesnan luona (1708); sitten hän oli sen joukon johtajana, joka valloitti Suomen 1713 ja 1714 sekä Suomessa olevan armeian ylipäällikönä aina Uudenkaupungin rauhaan asti 1721. G. koetti ehkäistä sotamiesten mielivaltaa ja säästää hävitettyä maata, jonka vuoksi hän on saanut hyvän maineen Suomen historiassa: venäläisten sotamiesten kerrotaan antaneen hänelle pilkkanimen „Suomalaisten jumala". Rauhan jälkeen hän nimitettiin Pietarin kuvernööriksi, 1724 sotamarsalkaksi ja 1730 sotakollegiumin esimieheksi; joutui epäsuosioon yhtyessään veljensä yritykseen, jonka tarkoitus oli supistaa hallitsijan valtaa.

4. Nikolai Sergejevitš G. (1809-92), ven. soturi, historioitsija, otti osaa sotaretkiin 1828-29 ja 1830-31 sekä Krimin sotaan, oli sitten sota-akatemian professorina. Hänen tärkein teoksensa on „Sotahistoria vanhimmista ajoista asti" (1872-78). *K. O. L.*

Goljatti-kuoriaiset *(Goliathus)*, kovakuoriaissuku *Cetonidæ*-heimossa. Ruumiinmuoto on jotenkin samanlainen kuin meidän kultakuoriaistemme, mutta päässä on omituisia sarvilisäkkeitä. Jotkut tulevat 90 mm pitkiksi, ollen suurimmat kaikista kovakuoriaisista. Useimmat ovat mustan ja liidunvalkean kirjavia. Elävät Afrikan kuumissa osissa, parhaasta päästä palmumetsissä. *U. S-s.*

Golkonda l. Goleonda, graniittikalliolla sijaitseva linna Etu-Intiassa 11 km luoteeseen Haidarabadista; käytetään vankilana ja nizamin aarre-aittana. Aikoinaan mahtavan valtakunnan pääkaupunki ja timanttihiomoistaan kuuluisa.

(E. E. K.)

Goll, Jaroslav (s. 1846), tšek. historiantutkija, tuli 1875 Praagin tšekkiläisen yliopiston dosentiksi ja 1885 varsinaiseksi professoriksi. G. on julkaissut useita huomattavia tutkimuksia etupäässä Böömin historian alalta, joista mainittakoon „Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder" (2 nid., 1878-82) ja „Böömiläinen veljeskunta 15:nnellä vuosis." (tšekinkiel. 1883-86) sekä useat hussilaisaikaa koskevat kirjoitukset. Kirjoituksessa „Historiallinen tutkimus Königinhofin käsikirjoituksesta" (1886) hän osoitti että tämä kuuluisa käsikirjoitus (ks. Hanka) on petosta. G:lla on suuri vaikutus tšekkiläisten, varsinkin nuorison henkiseen elämään. *J. J. M.*

Golos *[gō-]* („ääni"), ven. sanomalehti, perustettiin 1863 ajamaan vähää sitä ennen alulle pantujen yhteiskunnallis-valtiollisten uudistusten asiaa. Lehti, jonka suunta oli maltillisesti vapaamielinen, sai siihen aikaan nähden tavattoman laajan lukijakunnan, niin että se 1870-luvun lopulla levisi likemmä 25,000 kappaleessa. Sen kustantaja ja julkaisija oli A. A. Krajevskij, v:sta 1871 alkaen sen todellinen, vaikkei nimellinen johtaja oli V. A. Biljbasov. Kun lehti useampaan kertaan oli saanut muistutuksia sekä väliaikaisesti lakkautettu ja lopuksi alistettu edeltäpäin käyvän tarkastuksen alaiseksi, herkesi se ilmestymästä 1883. *J. J. M.*

Golovatskij *[-va't-]* Jakov Fedorovitš (1814-88), oikeastaan Holovatškij, venäl. kirjailija, oli syntyisin Galitsiasta ja sai sivistyksensä Lembergin yliopistossa. Yhdessä Šaškevitšin ja Vagilevskijn kanssa hän muodosti salaisen piirin ajamaan Galitsian vähävenäläisen kansallisuuden asiaa ja julkaisi tämän piirin „Rusalka Dnistrova" nimisessä aikakauskirjassa runoja. Oltuaan jonkun aikaa uniaattisena pappina hän tuli 1848 vähävenäjänkielen professoriksi Lembergin yliopistoon. V. 1867 G. siirtyi Venäjälle, jossa kääntyi kreikanuskoon ja nimitettiin virkamieheksi Vilnon arkistoon. Paitsi vähävenäläistä kielioppia ja tutkimuksia vähävenäläisten kielen ja kansatieteen alalta sekä „slaavilaisten maiden maantieteellistä sanakirjaa" (1884) G. on julkaissut arvokkaan kokoelman „Galitsian ja Unkarin vähävenäläisten kansanlauluja" (4 os. 1860-70 ja 1878).

J. J. M.

Golovin *[galavi'n]*, ven. aatelissuku. 1. Fedor Aleksejevitš G. (1650-1706), sotilas ja valtiomies, teki 1689 Nertšinskin sopimuksen Kiinan kanssa, oli Asovan retkikunnan johtajia ja Lefort'in kuoleman jälkeen (1699) Pietari I:n ensimäinen luottamusmies ja ulkoasiainjohtaja.

2. Nikolai Fedorovitš G. (1695-1745), merisotilas ja diplomaatti, oli 1725-32 lähetti-

läänä Tukholmassa ja kannatti holsteinilaista puoluetta; tuli 1733 amiraaliksi ja amiraliteettikollegin esimieheksi; Ruotsin sodassa 1742-43 johti Venäjän Itämeren-laivastoa.

3. Ivan Gavrilovitš G. (1816-92), kirjailija, palveli jonkun aikaa Venäjän ulkoasiainministeriössä, mutta asettui pian (1843) pysyväisesti ulkomaille; kirjoittanut ranskaksi ja saksaksi joukon Venäjän oloja koskevia teoksia, joista muutamat herättivät yleistä huomiota, m. m. „La Russie sous Nicolas I" (1845), joka pitkäksi aikaa riisti häneltä mahdollisuuden palata Venäjälle, „Types et caractères russes" (1847), „Mémoires d'un prêtre russe" (1849), „Die Leibeigenschaft in Russland" (1860), „La constitution russe et la Pologne" (1863), „Russland unter Alexander II" (1870), „Der russische Nihilismus, meine Beziehungen zu Herzen und Bakunin" (1880), „Russische Geheimnisse" (1882). *J. F.*

Golovin *[galavi'n]*, Vladimir (1834-92), ven. kirjailija, oli 1863-85 Suomen ministerivaltiosihteerin virastossa virkamiehenä erityisiä toimia varten, kääntänyt venäjäksi useiden ruotsinkielisten runoilijain, Runebergin, Topeliuksen, Stagneliuksen („Vladimir Suuri") y. m. runoja. Kun Suomen kysymys oli tullut päiväjärjestykseen, julkaisi G. lentokirjasen „Lehtiä Suomen nykyisyydestä ja menneisyydestä", jossa hän koetti osoittaa, että Suomen valtio-oikeudellinen asema ei ollut ristiriidassa Venäjän etujen kanssa.

Golovnin *[galavni'n]*, Aleksandr Vasiljevitš (1821-86), ven. valtiomies, kirjoitti laajan esityksen Suomen kaupunkien historiasta ja silloisesta asemasta, otti osaa valmistustöihin maaorjuuden poistamiseksi, tuli 1861 kansanvalistusministeriksi, pani 1863 toimeen käänteentekevän yliopistoreformin, joka m. m. antoi yliopistoille itsehallinnon, tuomiovallan ylioppilaihin nähden, enensi professorinvirkoja j. n. e. G. perusti uusia kimnaaseja ja laati laajan suunnitelman kansanopetuksen järjestämiseksi, joka vain osaksi toteutui; hänen toimestaan valmistettiin myöskin uusi painolaki, joka julkaistiin 1865; luopui ministerinvirastaan 1866. G. on Aleksanteri II:n alkuhallituksen voimakkaiden reformipyrintöjen huomattavimpia edustajia.

J. F.

Goltz *[-ts]*, Friedrich Leopold (1834-1902), saks. fysiologi, oli fysiologian professorina ensin Hallessa (1870-72) ja sitten Strassburgissa (1872-1900). G:n suurimmat ansiot ovat aivojen ja selkäytimen fysiologian aloilla, joilla hän on omintakeisilla tutkimuksillaan melkoisesti laajentanut tietojamme. Hänen teoksistaan mainittakoon „Beiträge zur Lehre von den Funktionen der Nervencentren des Frosches" (1869), „Ueber die physiologische Bedeutung der Bogengänge des Ohrlabyrinthes" (1870), „Ueber die Verrichtungen des Grosshirns" (1881). *M. O-B.*

Goltz *[-ts]*, Teodor von der (1836-1905), saks. maanviljelystalouden tutkija ja tämän tieteen huomatuimpia edustajia. Hänen päämerkityksensä on siinä, että hän on teoksillaan ja opettajatoiminnallaan (professorina Königsbergissä, Jenassa ja Poppelsdorff-Bonnissa) kohottanut maanviljelyksen taloudellisen puolen ymmärtämistä. Niiden suureumoisten voittojen vaikutuksesta, joita Liebigin y. m. toimesta saavutettiin luonnontieteiden sovelluttamisesta maatalouteen, oli nim. yhä enemmän juurtunut se käsityskanta, että maatalous olisikin vain sovellutettua luonnontiedettä. v. d. G. taas osoitti, että kuta enemmän maatalous kehittyy ja kuta enemmän siihen uhrataan pääomia, sitä tärkeämpi on saada selvitetyksi taloudelliset riippuvaisuussuhteet ja yleiset taloudelliset lait. Hän oli saanut hyvän luonnontieteellisen koulutuksen ja toiselta puolen perusteelliset tiedot kausantaloudessa, joten hän — pitkällisen käytännöllisen kokemuksen nojalla maataloudessa — pystyi tekemään taloudelliset laskelmansa todellisten olosuhteiden mukaan. Hänen laajoista teoksistaan ovat useat kurssikirjoja ylemmässä maatalousopetuksessa. Tunnetuimmat niistä ovat „Handbuch der landw. Betrieblehre" (3:s pain. 1905), „Landwirtschaftliche Taxationslehre" (3:s pain. 1903) ja „Geschichte der deutschen Landwirtschaft" (2 nid. 1902-03). Sitäpaitsi hän toimitti, useiden tiedemiesten avustamana, laajan, kolmiosaisen „Handbuch der gesamten Landwirtschaft" (1890-91).

J. E. S.

Goltzius *[-tsius]*, Hendrick (1558-1616), holl. vasken- ja puunpiirtäjä sekä taidemaalari. Työskenteli Haarlemissa. Osoittaa piirrostensa tekotavassa mitä suurinta monipuolisuutta ja mestaruutta. Kuuluisimpia G:n piirroksia ovat n. s. „Kuusi mestariteosta" (kohtauksia Jeesuksen lapsuudesta) ja „Kristuksen kärsimyksen historia", joissa hän tyylillisesti ja teknillisesti jäljittelee Düreriä, L. van Leydeniä, Rafaelia, Ag. Carracci'a y. m. Häuen allegoriset ja mytologiset piirroksensa ovat italialaismallisia, jotavastoin hänen muotokuvapiirroksensa ovat itsenäisiä ja luonteenkuvaukseltaan sattuvia.

E. R-r.

Goluhovski *[-o'v-]*. 1. Agenor G. (1812-75), kreivi, itäv. valtiomies; 1849-59 sekä 1866-67 ja 1871-75 käskynhaltijana Galitsiassa, missä toimi yksipuolisesti puolalaiseen suuntaan. Vv. 1859-60 sisäasiainministeri. V:sta 1861 herrainhuoneen jäsen.

2. Agenor G. (s. 1849), kreivi, itäv. valtiomies, edellisen poika. Oli 1887-93 lähettiläänä Bukarestissa ja 1895-1906 Itävalta-Unkarin ulkoasiainministerinä. Kolmivaltaliiton innokas kannattaja. Unkarilaiset eivät G:ia suvainneet ja heidän hyökkäyksensä kukistivat hänet.

E. M-a.

Gomarus *[-ā'-]*, Frans (1563-1641), alankom. teologi, Leidenin ja Groningenin professori. Leidenissä ollessaan hän hyökkäsi ankarasti virkaveljeänsä Arminiusta (ks. t.) vastaan ja onnistui saamaan Dordrechtin synodissa 1618-19 arminiolaisen opin kirotuksi. Hänen oppilaitaan nimitettiin gomaristeiksi. *E. K-a.*

Gombocz, Zoltán *[-ots zoltān]* (s. 1877), unk. kielentutkija, fil. toht. 1899, v:sta 1900 opettajana Eötvös-kollegiumissa, v:sta 1906 fonetiikan ja suom.-ugr. äänneopin dosenttina Budapestin yliopistossa. Julkaissut suom.-ugr. ja urali-alt. kielitieteen alalta useita tutkimuksia, joista mainittakoon: „A vogul nyelv idegen elemei" („Vogulinkielen vierasperäiset ainekset", 1898), „Az altaji nyelvek hangtörténetéhez" („Altailaisten kielten äännehistoriasta", 1905), „Régi török jövevényszavaink" („Vanhat turkkilaiset lainasanamme", 1907), „A magyar *a*-hangok

történetéhez" („Unkarin *a*-äänteiden historiasta", 1909) sekä (yhdessä E. A. Meyerin kanssa) „Zur phonetik der ungarischen sprache" (1909).

Gomera *[-e'-]*. 1. Saari Kanarian ryhmässä; 374 km², 15,358 as. (1900). Jyrkkärantainen, tuliperäisistä aineksista syntynyt ja sangen hedelmällinen. Maanviljelystä sekä karjanhoitoa ja kalastusta harjoitetaan. Hyväsatamainen San Sebastian on pääkaupunkina. 3,187 as. (1900). — 2 Vähäinen, linnoitettu saari Välimeressä Marokon rannikolla, v:sta 1508 Espanjan oma.
(E. E. K.)

Gomez *[gomeþ]*, Maximo (1833-1905), kubalainen vapaudensankari, kotoisin San Domingosta, muutti Kubaan, missä otti osaa 1868 alkaneeseen kapinaan, yleni kapiuallisten armeiassa kenraalimajuriksi 1874 ja pakeni saarelta kapinau tultua kukistetuksi 1878; palasi Kubaan uuden kapinan aljettua 1895 ja pääsi pian kapinallisten ylipäälliköksi, jona tuli kuuluisaksi nopeista partioretkistään ja siitä että hävittämällä sokeri- ja tupakka-istutuksia koetti köyhdyttää espanjalaisia ja pakottaa kubalaisia liittymään kapinaan. *J. F.*

Gommeliini, erikoisella tavalla valmistetun dekstriinin (ks. t.) kauppauimi.

Gompers *[-pəz]*, Samuel (s. 1850), amer. työväenjohtaja, kotoisin Englannista, mutta muutti jo poikaua Yhdysvaltoihin. Toimi alkuansa sikarityömiehenä ja sen ohessa jo 15:nnestä ikävuodestaan organisaattorina ja agitaattorina. Mahtava ammattiliittojen keskusjärjestö American Federatiou of Labor on syntynyt pääasiallisesti hänen toimestaan. Ollut sen esimieheuä v:sta 1882 ja toimittaa sen ääneukannattajaa „Ameriean Federalist". On myöskin kapitalistien, työmiesten ja sosiaalipolitikkojen muodostaman National Civil Federation yhdistyksen varaesimies. *J. F.*

Gomperz *[-rts]*, Theodor (s. 1832), etevä tutkija klassillisen filologian alalla, Wienin yliopiston ylimääräinen professori 1869, vakinainen professori 1873-1901; m. m. tutkinut Herculaneumista löydetyssä papyruskääry-kirjastossa olevia epikurolaisen filosofian jätteitä („Herkulanisehe Studien", 1865-66, y. m.). „Griechisehe Denker" nimisessä teoksessa (I-III, 1892-1909) G. on henkevästi ja itsenäiseltä kannalta esittänyt kreikkalaisen filosofian kehitystä.

Gomphrena, kasvisuku *Amarantaceæ*-heimossa, n. 90 lajia enimmäkseen Keski- ja Etelä-Ameriikasta. Punaiset, valkeat tai keltaiset kukat tiheässä mykerössä. Etenkiu itä-intial. *G. globosaa*, palloamaranttia, viljellään eternellikukkiensa vuoksi. *(J. A. W.)*

Goncourt *[gōkū'r]*, kirjailijaveljekset Edmond de G. (1822-96) ja Jules de G. (1830-70), kirjoittivat yhdessä ja olivat Flaubert'in rinnalla uudenaikaisen naturalismin johtajia. Heidän tyylinsä on ylen huolelliuen ja kielensä rikas; heidän romaaniensa perussävel on surumielinen, pessimistisen alistuvaineu maailmankatsomus. Heidän tunnetuimmat romaaninsa ovat „Renée Mauperin" (1864), „Germinie Lacertenx" (1865), „Manette Salomon" (1867) ja „Madame Gervaisais" (1869). Veljensä kuoltua Edmond julkaisi m. m. „La fille Elisa" (1878) ja „Les frères Zemganno" (1879). Lisäksi ovat veljekset julkaisseet joukon taidetta ja kulttuurihistoriaa käsitteleviä tutkimuksia. Edmond de G. perusti jälkisäädöksellä akatemian (Académie des Goncourts), johon tulee kuulua 10 jäsentä, ja jonka vanhan Ranskan akatemiau vastakohtana tulee edustaa uusia kirjallisuuden suuntia. [A. Delzant, „Les Goncourt".]
J. H-l.

Gond, Gondwana-ylängöu (ks. t.) itäisissä metsä- ja viidakkoseuduissa eristettynä asuva dravidalais-kansa. Aikoinaan se muodosti mahtavan valtakunnan, jolla oli verrattain korkea sivistys, menestyksellä jonkun aikaa vastustaen päälletunkevia hinduja. G:n kieltä puhuu 1,125,479 henkeä (1901). *(E. E. K.)*

Gondar l. Guendar, Abessiiniassa, Amharan (ks. t.) pääkaupunki; n. 4,000 as. Kulta- ja hopeateollisuutta sekä kirkollisten y. m. maalausten valmistusta. Täällä kasvatetaan useimmat Abessiinian hengelliset, ja G. on kirkon päämiehen, abunan, asunto. — Perustettu 1640, loistoaikanaan koko maan pääkaupunki, jossa oli 40,000 as., hävitetty sisällisten sotien aikana, niin että ainoastaan runsaat rauniokasat todistavat sen aikaisempaa merkitystä. *E. E. K.*

Gondatti *[-a'-]*, Nikolai (s. 1861), ven. antropologi ja silkinviljelyksen harrastaja; nykyään Tomskin kuvernööri. Suoritettuaan 1885 tutkintonsa Moskovan yliopiston fyys.-matem. tiedekunnassa G. teki Keisarillisen luonnontieteitten harrastajain seuran stipendiaattina matkan Luoteis-Siperiaan antropologisia, etnografisia ja eläintieteellisiä tutkimuksia varten. Tältä matkalta palattuaan hän valtionomaisuuden ministeriön kannatuksella tutki silkiuviljelyksen tilaa Tavrian kuvernementin saksalais-siirtokunnissa. Teki 1887 matkau Uralin pohjoisosiin arkeologisia tutkimuksia varten. Kuului kahdeksannen venäläisen arkeologiseu kongressin toimikuntaan. Hoiti Rumjantsevin museon kivennäiskokoelmia ja toimi mouien seurain sihteerinä (m. m. v:sta 1883 useita vuosia Luonnontieteiden harrastajain seuran antropologisessa osastossa). — Julkaissut: „Ennakollinen kertomus matkasta Luoteis-Siperiaau" (1888), „Vogulien pakanall. uskomuksen jälkiä" (Moskovalaisen luonnontieteen, antropologian ja etnografian harrastajain seuran „Izvestija"n XLVIII, 2), „Luoteis-Siperian inorotsien pakanall. uskomuksista" ja „Vogulien karhuupalveluksesta" (saman seuran „Trudy" VIII), „Luoteis-Siperian inorotsien vaatetus" („Daškovin etnogr. museon kokoelmien järjestelmällinen selostus" I).
V. T. S.

Gondokoro *[-kō'-]* l. Ismailia, kauppapaikka sekä jonkun aikaa lähetyskeskus Afrikassa, Valkean-Niilin oik. rannalla, 4° 54′ pohj. lev. V. 1871 sen lopullisesti Egyptin laskuun anasti Baker, tehden siitä Ismailia nimisen sotilas-aseman orjakaupan tukahuttamiseksi; 1875 asema siirrettiin etelään, Ladóhon.

Gondoli (it. *gondola*). 1. Kevyt, latteapohjainen, pitkä ja kapea venhe, jonka perä- ja keulavantaat ovat korkeat, jyrkät ja omituisesti koristetut; käytännössä varsinkin Venetsian kanavilla. G:n keskellä on tav. pieni suojus tahi telttakatos istuimineen. Pitkällä airolla soutaja, *gondoliere*, yksi tahi välistä kaksi, kuljettaa g:a perässä seisoen. — Venetsian loistoajalla g:t olivat upeasti koristetut; 15:nneltä vuosis. al-

Gondoli.

kaen ne maalattiin mustiksi. — 2. Ilmapallon g., ks. Ilmapallo ja Ilmapurjehdus.
W. S-m.

Gondoliera *[-ɛ̈']* (it.), barkaroli (ks. t.).

Gondwana-maa, permikaudella olemassa ollut suunnaton manner, johon kuului nykyinen Australia, Etu-Intia, suurin osa Afrikkaa ja Brasilia. Tällä manterella on mainitulla kaudella vallinnut kylmä ilmanala, onpa siellä ollut laajoja sisämaanjäätiköitäkin (ks. Permisysteemi). Täällä myös kehittyi viileään ilmastoon soveltunut *Glossopteris*-kasvisto (ks. Glossopteris). *P. E.*

Gondwana-ylänkö, itäosissa asuvien gondien mukaan nimitetty, Narbada-, Godavari-, Mahanadi- y. m. jokien lähiseuduilla. *(E. E. K.)*

Gonepteryx ks. Sitruunaperhonen.

Gonfalonieeri (it. *gonfaloniere* > *gonfalone* = lippu), lippumies, lipunkantaja, alkujaan korkean, usein sotilaallisen virkamiehen nimi Italian kaupungeissa.

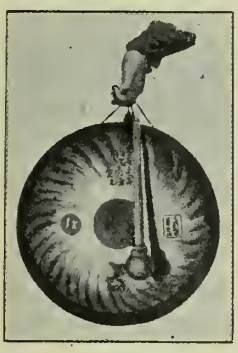

Kiinalainen gong-gong.

Gong l. gong-gong l. tam-tam, kiinalainen (ja intialainen) lyömäsoitin: pyöreä metallinen, hiukan kupera levy, laidaksi kouristuvin reunoin, jonka ääni on harvinaisen pitkään soiva. Sen vaikutus orkesterissa (etenkin oopperamusiikissa), on kauhistava, tuskastuttava, olkoon lyönti pp tahi ff. Hyvät g:t ovat kalliita (Kiinasta tuotuja) ja senvuoksi harvinaisia.
I. K.

Gongora y Argote *[-o'te]*, Luis de (1561-1627), esp. kirjailija, tutki ensin lakitiedettä ja kirjallisuutta, mutta rahahuolet pakottivat hänet rupeamaan papiksi. Myöhemmin Filip III nimitti hänet kunniakappalaisekseen. G:n nuoruudenrunot, jotka ovat kirjoitetut kansalliseen henkeen, ovat omaperäiset ja pirteät. Mutta tyytymättä saavuttamaansa menestykseen hän keksi uuden tyylin *(estilo culto)*. Tämä tyyli on hyvin keinotekoinen, kuvat haettuja ja kieli oppineiden ja varsinkin mytologisten viittausten ja latinanvoittoisten käänteiden kangistamaa. Tähän tyyliin hän kirjoitti runoteoksensa, kuten „Soledades", „Fabula de Polifemo y Galatea" ja „Fabula de Piramo y Tisbe" sekä monet sonetit. G. sai joukon jäljittelijöitä, n. s. gongoristit eli kulteranistit, ja itse tyyliä sanottiin gongorismiksi. Tämä nurinkurinen makusuunta vaikutti epäedullisesti koko 17:nnen vuosis. esp. ja portug. runouteen. [Churton, „G., an historical and critical essay" (1862, 2 nid.).] *J. H-l.*

Gongorismi ks. Gongora y Argote.

Goniatiitit, vanhin ammoniitteihin (ks. t.) kuuluva heimo, ilmestynyt siluurikaudella, hävinnyt permikaudella. G. ovat sileäkuorisia ja eri kammioiden väliset saumaviivat ovat niillä verrateu vähän mutkikkaita. Enimmän niitä on devoni- ja kivihiilisysteemien merikerrostumissa. *P. E.*

Gonidio ks. Jäkälät.

Goniometri (kreik. *gony* = polvi, ja *metron* = mitta), koje kiteiden kulmien mittaamista varten. Kosketusgoniometri on asteisiin jaettu puoliympyränmuotoinen levy, johon on keskipisteestä kiinnitetty kiertyvä viivotin. Paljoa tarkempia mittauksia saatetaan tehdä heijastusgoniometrillä, jossa mittaaminen perustuu kidepintojen valonheijastukseen. Valonsäde lasketaan kapean raon kautta kiteen pinnalle ja tulee heijastuneena silmään toisen kapean raon kautta. Sitten kide kierretään koneessa olevain laitteiden avulla niin, että valonsäde uudelleen sattuu silmään heijastuneena siitä kidepinnasta, jonka edellisen kanssa muodostama kulma on mitattava. Tämä on nyt suorastaan luettavana koneen asteikosta. Parhailla koneilla saadaan, jos kidepinnat ovat tasaisia ja kirkkaita, mahdollinen mittausvirhe supistumaan muutamaan sekuntiin. vrt. Kide. *P. E.*

Goniometria (kreik. *gony* = polvi, ja *metron* = mitta), se trigonometrian osa, joka käsittelee trigonometristen (goniometristen) funktsionien (*sin x, cos x, tg x, cot x* j. n. e.) ominaisuuksia ja niiden keskinäisiä suhteita. *U. S:n.*

Gonokokki, tippuria l. virtsatorven veneeristä tulehdusta synnyttävä bakteerimuoto.

Gonokorismi, kasvien ja eläinten yksineuvoisuus vastakohtana kaksineuvoisuudelle, hermafroditismille.

Gonorrea (kreik. *gono'rrhoia* = siemenjuoksu) ks. Tippuri.

Gontšarov *[-ro'-]*, Ivan Aleksandrovitš (1812-91), ven. kirjailija, syntyisin varakkaasta kauppiasperheestä, sai huolellisen kasvatuksen, opiskeli 1831-35 Moskovan yliopistossa, jossa siihen aikaan oli vilkas henkinen elämä ja tuli finanssiministeriön virkamieheksi. Lähti 1852 amiraali Putjatinin retkikunnan mukana kolmatta vuotta kestäneelle purjehdusretkelle Japaniin. V. 1873 G. luopui valtion palveluksesta. Heti hänen ensimäinen teoksensa „Tavallinen juttu" (1847) herätti suurta huomiota ja sai Belinskijltä osakseen loistavan arvostelun. Vaikutelmansa purjehdusmatkalta maailman ympäri hän julkaisi „Fregatti Pallada" nimisessä laajassa matkakertomuksessa. V. 1859 ilmestyi G:n pääteos „Oblomov" (myös suom.). Heikompi sitävastoin oli hänen kolmas suuri teoksensa „Jyrkänne" („Obryv", 1869). G. ei ole ainoastaan Venäjän, vaan yleensä maailman kirjallisuuden suurimpia romaaninkirjoittajia. Hänellä on harvinainen kyky huomata ja kuvata kaikista olennaisinta, vaikka hän kertoo näennäisesti vähäpätöisimmistäkin seikoista. Hänen tyylinsä on eepillisen leveä, erittäin huolellinen

eikä eksy koskaan turhaan monisanaisuuteen. Hänen kuvauksensa esineenä on mitä jokapäiväisin elämä ja usein mitä jokapäiväisimmät ihmiset, mutta itse kuvaus liikkuu niin tavattoman laajalla pohjalla, että jokaisen hänen romaaninsa jättiläispuitteihin mahtuu kokonainen aikakausi venäläistä elämää. Belinskij sanoikin hänestä että sen, mistä joku toinen olisi tehnyt kymmenen romaania, G. panee yhteen kehykseen. Teoksensa hän loi tavattoman hitaasti, vaikka hänellä oli harvinaisen havainnollinen kuvattavansa näkemys; siksi hän on kirjoittanutkin verraten vähän. Minkä hän oli vuosien kuluessa konsipeerannut, hän kirjoitti valmiiksi muutamassa viikossa, kuten esim. „Oblomovin" toisen osan. Hänen luonteensa sävy on tavattoman tasainen. Siksi hänestä tulikin objektiivisen romaanin suurimpia edustajia. Suuria intohimoja, saukareja, kohtalokkaita tapauksia tai edes mahtavia luonnonnäkyjä, kuten myrskyä tai suuripiirteistä luonnonkauneutta, hän ei osaa, eikä tahdokkaan kuvata. G:n pienemmistä kirjoituksista on mainittava „Miljoona tuskaa", jonka aiheena on Gribojedovin näytelmä „Vahinko viisaudesta". Hänen kootut teoksensa (9 nid.) ilmestyivät 1884-89. *J. J. M.*

Gontšarov *[-o'f]*, Stepan Osipovitš (s. 1831), ven. kenraali, Suomen kenraalikuvernöörin apulainen, tuli upseeriksi 1852, otti osaa Turkin sotaan 1853-56 ja Kaukaasian sotaan 1858-59, kenraalimajuriksi 1875, Viaporin komentajaksi 1887, kenraaliluutnantiksi 1888; nimitettiin 1893 Suomen kenraalikuvernöörin apulaiseksi, hoiti kreivi Heidenin erottua 1897 kenraalikuvernöörin virkaa syksyyn 1898, jolloin nimitettiin sotaneuvoston jäseneksi; tuli jalkaväen kenraaliksi 1900.

Gonzaga *[-tsä'-]*, it. ruhtinassuku, mainitaan jo 1100-luvulla Mantovassa. Sen suuruuden perustaja oli Luigi G., joka 1328 tuli Mantovan kenraalikapteeniksi. Hänestä polveutuu useita sukuhaaroja. Yksi näistä, Mantovaan jäänyt, sai Saksan keisarilta 1432 rajakreivin ja 1530 herttuan arvon. Siihen kuului

1. Giovanni Francesco II (1484-1519), Mantovan rajakreivi, innokas kirjallisuuden ja taiteen harrastaja. Hänen puolisonsa oli Isabella d'Este (k. 1535), renesanssikauden kuuluisimpia naisia; suosi m. m. runoilija Ariostoa ja maalari Mantegnaa. Kun tämä sukuhaara 1627 sammui, vaati Mantovaa

2. Carlo I G. Nevers'in herttua (1627-37), jota Ranska ja Venetsia kannattivat, sekä Guastallan herttua Ferdinand, joka sai apua Espanjalta ja Itävallalta. Mantovan perimyssota loppui Regensburgin sekä Chierascon sovintoihin 1630 ja 1631, missä Nevers'in herttuan oikeudet tunnustettiin. Hänen sukuhaaransa sammui 1708. — G. sukuun kuului myös:

3. Giulia G. (1513-66), ruht. Lodovico IV:n tytär, naitu Vespasiano Colonnalle, yhtä kuuluisa kauneudestaan kuin hurskaudestaan, kuului erääseen syvästi uskonnolliseen piiriin, joka Napolissa kokoontui Juan de Valdesin (ks. t.) ympärille. *G. R.*

Goodall *[gudōl]*, Frederiek (1822-1904), engl. taidemaalari, isänsä vaskenpiirtäjä Edward G:n oppilas. Kuvannut engl. ja ransk. kansanelämää ja laatinut itämaisia laatu-, historia- ja luonnonkuvauksia. Onnistuneempi vesi- kuin öljyvärien käyttäjänä. *E. R-r.*

Good bye! *[gud-bai']* (engl.), jumalanhaltuun! hyvästi!

Good-templarit (engl. *Good templars*), kansainvälinen suljettu yhdistys, joka määrättyjen periaatteiden mukaan taistelee alkoholinpitoisten juomain käytön poistamiseksi. Liikkeen alkoi Ameriikassa Utican kaupungissa, New Yorkin valtiossa, 1851 perustettu „Jerikon ritarit" niminen raittiusseura. Tästä erkani jo sam. v. eräs sen jäsenistä, L. E. Coon, perustaen uuden yhdistyksen, *„The order of Good Templars"* (hyvien temppeliritarien veljeskunta). Siinäkin Coon sai aikaan hajaannuksen ja niin perustettiin uusi yhdistys nimeltä „Independent order of Good Templars" (I. O. G. T.; nykyinen virallinen nimi on: „International order of Good Templars"). Liike levisi hyvin nopeasti, niin että 1852 perustetun ylijohdon, suur-loošin, rinnalle oli perustettava uusia suur-loošeja. Liikkeen ensimäinen järjestäjä on N. Curtis. Keskusjärjestö on nimeltään „International supreme lodge". — V. 1868 liike sai jalansijaa Euroopassa ja on sittemmin levinnyt kaikkiin maanosiin. Ylimmän suur-loošin johdon alaisina on eri maissa paikallisia suur-loošeja. Sisäistä hajaannusta ovat liikkeen keskuudessa synnyttäneet orjainvapautuskysymys (1876) ja uskonnollisen puolueettomuuden periaatteen hyväksyminen (1906). V. 1908 oli good-templareita 659,335, suur-loošeja 70, loošeja 8,924 ja nuorisonosastoja 3,487. Ruotsissa on good-templari-liike saavuttanut hyvin yleistä kannatusta. — Toimintatavat: 1) jäsenten ehdoton raittius, 2) juoppouteen vajonneiden pelastaminen, 3) kaikinpuolinen valistustyö, 4) estävä lainsäädäntö, 5) kieltolaki, kun yleinen mielipide ensin on saatu sen puolelle, sekä 6) työ liiton ylläpitämiseksi ja raittiusaatteen vakiinnuttamiseksi. [J. Bergman, „Nykterhetsrörelsens historia" (1898).]

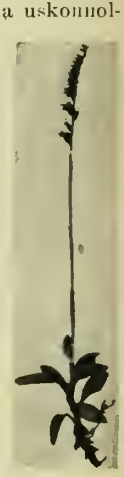

G. repens.

Goodyera, yövilkka, kasvisuku kämmekkäisten heimossa. Suomessa yksi laji *G. repens*, valkokukkainen, leveälehtinen hienokarvainen yrtti. Kasvaa, ei aivan yleisenä, kuusimetsissä. *(J. A. W.)*

Goole *[gūl]*, jokisatamakaupunki Itä-Englannissa Ousen rannalla, 33 km Hullista länteen. 1820-luvun vähäpätöisestä kylästä se on hyvän satamansa ja asemansa tähden kohonnut Englannin ensimäisten merikauppakaupunkien joukkoon; omistaa viisi telakkaa, 25,700 tonnin kantoisen kauppalaivaston (1901); 16,576 as. (1901). Kaupan arvo 310 milj. mk. (1900). — G:n merkitys on meilläkin oivallettu: Turussa 1909 perustettu osakeyhtiö „Transito" on avannut G:iin rahtilaivalinjan.

Goos, August Herman Ferdinand Karl (s. 1835), tansk. lainoppinut ja valtiomies; tuli 1862 lainopin professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon; on sitäpaitsi 1884-91 ja 1894-1900 toiminut vankilalaitoksen ylitarkastajana ja v:sta 1894 kuuromykkäin- ja sokeainkoulujen tirehtöörinä. Kirjallisella ja yliopis-

tollisella toiminnallaan G. on suuresti vaikuttanut Tanskan oikeustieteen kehitykseen. Parlamentaariseen elämään hän on ottanut osaa v:sta 1880 lähtien, ollen ensin (1880-84) Folketingetin ja (v:sta 1885) Landstingetiu jäsenenä. Vv. 1891-94 G. kuului kansanvalistusministerinä ja 1900-01 oikeusmiuisterinä Estrupin vanhoilliseen ministeristöön. Häneu pääteoksensä ovat: „Indledniug til den danske strafferet" (1875); „Den danske strafferets almiudelige del" (1878); „Strafferetsplejens almindelige grundsætninger" (1878); „Den danske straffeprocess i forhold til strafferetsplejens grundsætninger" (1880); „Den uordiske strafferet" („Nordisk retsencyklopædi", 1882-99); „Forelæsninger over ålmindelig retslære" (1885-92, 2 nid.); „Forelæsninger over den danske strafferets specielle del" (1887); „Den danske strafferets specielle del" (1895-96, 3 nid.).

O. K:nen.

Gooseni ks. G o s e n.

Gootin kieli, goottilaisten kansanheimojen puhuma, germaanilaiseeu ryhmään kuuluva kieli, on kaikista tämän ryhmän kielistä aikaisimmalta kaudelta tunnettu ja senvuoksi erittäin tärkeä kielentutkimukselle. Paitsi muutamia vähäpätöisiä lähteitä on olemassa osia eräästä goottilaisesta Johanneksen evankeliumin selityksestä sekä laajoja katkelmia länsigoottilaisen piispau Ulfilaan (s. 311, k. 382 t. 383 j. Kr.) tekemästä raamatunkäännöksestä, jotka ovat säilyneet useissa käsikirjoituksissa (tärkein näistä on kuuluisa „Codex argenteus" Upsalassa). Itä- ja länsigoottien sulautuessa niihin romaanilaisiin kausakuntiin, joitten keskuuteen olivat asettuneet, hävisi myöskin heidän kielensä. Vain pieni Krimin niemelle joutuuut osa gootteja säilytti kielensä aina 16:nteen vuosis. asti, jolloin alankomaalainen matkailija Busbecq siitä merkitsi muistiin näytteitä. Sittemmin nämät Krimin gootit sulautuivat tataareihin. [Braune, „Gotische Grammatik" (7:s pain. 1909); Uhlenbeck, „Etymologisches Wörterbuch d. got. Sprache" (2:nen pain. 1901); Feist, „Etymologisches Wörterbuch d. got. Sprache" (1909); Kluge, „Geschichte d. got. Sprache" (1897); Streitberg, „Gotische Literatur" (1901); Streitberg, „Die gotische Bibel" (1908).]

H. S-hti.

Gootit, germ. kansa, asuvat ajanlaskumme ensi vuosisadoilla Veikselin alijuoksun ympärillä, kuten Tacitus ja Ptolemaios mainitsevat, minne ne nähtävästi ovat tulleet Etelä-Ruotsista. Sieltä ne siirtyvät kaakkoiseen päin ja tavataan noin v:n 200 paikkeilla Mustan-meren pohjoispuolella asuvina. V. 251 tapahtuu heidän ensimäinen suuri yhteentörmäyksensä roomalaisten kanssa, jolloin keisari Decius kaatuu sotiessaan heitä vastaan Mœsiassa. Keisari Claudius „Gothicus" tuotti heille 269 suuren tappion, mutta häneu seuraajansa Aurelianus luovutti heille Daakian. Neljännellä vuosis. on Itä-Euroopassa olemassa suuri goottilainen valtakunta, jota hallitsee Ermanarik (ks. t.) ja johon mainitaan kuuluneen myöskin slaavilaisia ja suomalaisia kansoja. G:n sivistys tuli täten myöskin suuressa määrin vaikuttamaan heidän naapurikansoihinsa m. m. suomalaisiin. G. jakaantuivat kahteen heimoon: tervingit l. v i s i g o o t i t (luult. = hyvät g.) ja grentungit l. o s t r o g o o t i t (luult. = loistavat g.), joita nimityksiä kuitenkin sittemmin käsitettiin ja muutettiin, niinkuin ne olisivat kuuluneet „Westgoten" ja „Ostgoten", l ä n s i g o o t i t ja i t ä g o o t i t (ks. n.).

K. G.

Goottilainen kirjainlaji ks. F r a k t u u r a.

Goottilainen tyyli l. g o t i i k k a, alkuaan autiikkia ihailevaiu italialaisten renesanssitaiteilijain (Vasari) halveksiva uimitys pohjoisesta päin tulleelle h u i p p u k a a r i t y y l i l l e, ja he tarkoittavat sillä samaa kuin aikanaan kreikkalaiset sanalla barbaarinen. — Keskiajan ensimäistä romaanista ajanjaksoa seurasi taiteen historiassa loistava, Ranskassa 1100:n vaiheilla alkunsa saanut goottilainen tyylikausi. Monet virtaukset valtiollisen ja yhteiskunnallisen, henkiseu ja aineellisen kehityksen alalla loivat uudelle tyylille välttämättömän taustan. Se oli aika, jolloin mielet pyrkivät väljentymään, vastakohtien ja arvaamattomien mahdollisuuksien aika, mystisismiu ja skolastiikan, korkealle tavoittelevan ihanteellisuuden, uskonnollisen iunostuksen, ristiretkien, sankari- ja trubaduurilaulujen aika. Tärkeämmät ennätyksensä g. tyyli saavuttaa kirkollisen r a k e n n u s t a i t e e n alalla, muut taiteenhaarat, maalaus ja kuvanveisto sekä pikkutaiteet pysyvät koko ajan sen uskollisina palvelijoina. Rehottavana „kivisenä kasvullisuutena", kuni alppivuoret, kohoavat ylpeät k a t e d r a a l i t kaupunkien keskeltä, ylöspäin pyrkivinä, mieltä matoisesta maasta ylentävinä ja silmiinpistävällä tavalla pystysuora viiva vallitsee rakennusmassoja. Jos kohta g. t. esiintyykin muodollisesti rajoitettuna, itsenäisenä tyylinä se kumminkin rakentaa edelläkäyville konstruktiivisille tuloksille. Romaanisen kirkon b a s i l i k a-pohjaa kehitetään ja laajennetaan, etenkin kuoriosaan nähden, jota usein sivulaivaiu jatkona kiertää k u o r i k ä y t ä v ä ja tästä säteettäin lähtevä k a p p e l i e n v y ö; mahtavat t o r n i t sisäänkäytävän kummallakin puolen tai yksi keskellä etusivua sulatetaan kirkkorungon kanssa elimelliseen yhteyteen. G. tyylin katedraalin pohjaa romaaniseen verratessa oudoksuttaa, miten vähä on edellisessä yhtenäisiä, paksuja seiniä; näkee vain systeemin yksityisiä pilareita kirkon keskellä ja poikittain asetettuja muurityukiä ulkoseinissä, joille sitten kaikki ylämuurien ja holvien painect kootaan. Mutta näidenkin ainemäärissä on

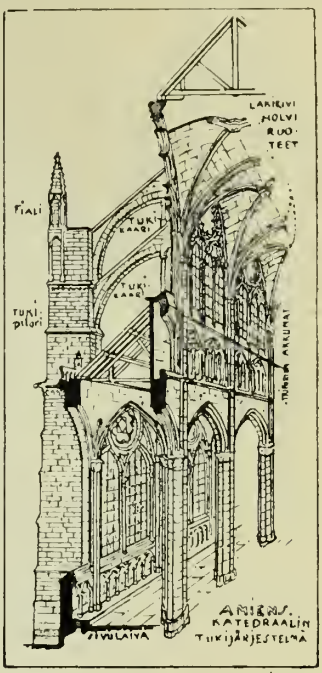

loogillisen järkevillä konstruktsionikeinoilla mielkomen aineensäästö aikaansaatu. Niinpä holveissa holviruoteet muodostetaan holvien varsinaisiksi kannattaviksi elimiksi; kepeitten, ainoastaan täytepintoina käytettyjen holvivaippojen kannattavaksi luustoksi. Ruoteita pitkin holvipaineet soluvat yksityisiin tukipisteisiin, keskilaivan muuripilarien päihin, vaikuttaen osittain pystysuorana painona, osittain pylvästä kaatavana sivusysäyksenä. Vahvistamalla uhattuja kohtia n. s. tukikaarilla, joita myöten sivupaineet yli sivulaivan kattojen siirtyvät ulkoseinän tukipilareihin, ratkaisee g. t. nerokkaalla tavalla tärkeän konstruktsionipulman. Samaten kuin holveissa näyttäytyy seinissäkin miten rakentaja vallitsee ainettaan, eikä aine rakentajaa. Romaanisen ajan umpinaisen raskaat muurimassat supistuvat vain ohuiksi täytemuureiksi tai ne avataan valtaviksi valoaukoiksi konstruktiivisten seinäpilarien välille, ja muutenkin kepeitä, hienon siroja muotoja käyttämällä massavaikutus lieventyy, aine kantaa itse itsensä. Hentoina sauvamaisina punkoina kohoavat ikkunain kiviset pystypuitteet, ylhäällä yhdistyen huippukaaren kolmiopinnan täyttäväksi ikkunaruususstoksi (saks. *Masswerk*). Keski- ja poikkilaivain päissä säteilevät kivenhakkuutaidon ihmeellisinä mestarinäytteinä suuret pyöreät ruusuikkunat. — Holviruode- ja tukijärjestelmä ovat gotiikan perusaatteita, huippu- l. suippokaari eri muodoissaan on sen näkyisin, jos kohtakaan ei tärkein tunnusmerkki. Pyramidintapaisesti suippenevat korkeat tornit, jyrkät vesikatot, fiaali-päätteisten tukipylväiden metsä ovat ulkoasulle omituisia. Kun ulkoa astut yli suuren katedraalin kynnyksen, hämmästyttää interiöörin ilmakkaan rohkeat korkeussuhteet (Beauvais'ssa 49 m holvilakeen) sekä rakenteen ihmeellinen, loogillinen selvyys ja konstruktsionien kepeys. Keskilaivan kimppupylväiden pyöreätä ydintä ympäröivät pikkupilarit („nihdit") tapaavat ylempänä kaariprofiileissa ja holvisuonissa vastineensa, vastustamattomasti johtaen silmäyksen lattiasta holvilakeen saakka, mutta pystyviivojen liikaa yksitoikkoisuutta murtaa keskilaivan avoin seinägalleria, siro tri-

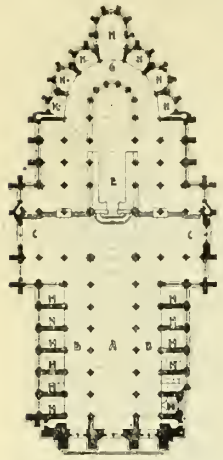

Amiens'in tuomiokirkon pohja. A keskilaiva, B sivulaiva, C ristilaiva, E kuori, G kuorikäytävä, H kappelleja.

Metzin tuomiokirkon sisäkuva

Metzin tuomiokirkon portaalin sisäpuoli.

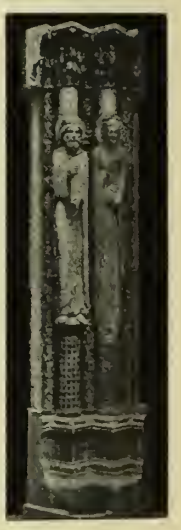

Chartres'in tuomiokirkon sivuportaalista.

Reimsin katedraalin kuori ja sivupuoli.

forium. Kepeinä kaarentuvat ristiholvit ja suurten ikkunain loistavissa lasimaalauksissa lieventyy valon tulva. — Hyvänä apuna g:n t:n pyrkimykselle rakennusmassojen ja muotojen elähyttämiseksi sekä vaihtelun aikaansaamiseksi on, paitsi mittausopillista ruusustoa, tälle terveellisenä vastakohtana vapaa, kotimaisesta kasvikunnasta aiheitaau ammentava, luonnonmukainen koristelu, jossa, rakennuksen suuria viivoja häiritsemättä, työntekijän yksilöllisyys pääsee näyttäytymään. Ikkuna- ja ovipäätyjen sekä torni- ja fiaalikekojen kaltevia särmiä kapnavat „kravut" (lehtikoristeita), yhtyen huipussa ristikukaksi; kapiteeleissa, simseissä, konsoleissa, holvien lakikivissä sekä täytepinnoilla y. m. versoo veistetty lehtiornamentiikka, jotavastoin eläinmuotoja tapaa vain yksityisissä kohdin, kuten esim. vedenheittäjinä. Ikkuna- ja ovipäädyt (saks. *Wimperg*) ja tornikeotkin joskus lävistetään ruususto lla, mutta myöskiu kirkollisissa esineissä, kuten kuorituoleissa, alttarikaapeissa sekä huonekaluissa se anastaa koristeellisen valta-aiheen sijau. — Arkkitehtuuriin liittyy kiinteästi maalaus ja kuvanveistotaide. G:n t:n pystysuorissa puristusviivoissa ihmisruumis, vaikka muuten luontevana pysyen, venyy laihan solakaksi. — Maallikkoarkkitehtuuri saavuttaa sekin linnoissa ja vaurastuvieu kaupuukien porteissa, raatihuoneissa, ja ammattikuutien taloissa suuren merkityksen. Itse rakentajat muodostivat omat ammattikuntausa (saks. *Hütten*), sillä gotiikan ajalla oli rakentaminen hengellisiltä siirtynyt kokouaau maallikkojen käsiin. (Gotiikan levenemisestä eri maihin ks. Rakeunustaide.) *U-o N.*

Gora, vuori, useissa slaavil. paikanuimissä (ven. *gorá*, puol. *góra [gura]*, tšek. *hora*, eteläslaav. *gora*).

Goraalit (puol. *góra* = vuori), vuoristolaiset. Ahtaammassa merkityksessä vars. Länsi-Karpaattien puolalainen asujamisto. — G. harjoittavat etupäässä karjanhoitoa.

Gordianus *[-ā'-]*, kolmen Rooman keisarin uimi. 1 ja 2. Marcus Antouius G. I Semprouiauus Romanus Africanus (159-238 j. Kr.), Afrikan prokousuli, joka isän puolelta polventui Gracchuksista, julistettiin 238 keisariksi samannimisen poikansa (G. II, 192-238) kaussa, mutta hirttäytyi 20-22 päivän perästä hänen poikansa kaadnttua Karthagon edustalla taistellessaan Mauretauian käskynhaltijaa vastaan. — 3. Marcus Autonius G. III (224-244), G. I:u tyttäreupoika, määrättiin yhdessä keisarien Pupieuus Maximuksen ja Balbinnksen kanssa Cæsariksi 238, tuli keisariksi uäitten kukistuttua sam. v., hallitsi kunnollisesti appensa, henkivartion päällikön Timesitheuksen johdolla, lähti 242 sotaau persialaisia vastaau, surmattiin 244 matkalla Ktesiphouiin Timesitheuksen seuraajan Philippuksen toimesta (ks. Philippus Arabs). *K. J. H.*

Gordilainen solmu ks. Gordios.

Gordion, kaupunki Vähässä-Aasiassa.

Gordios, Gordias *[-di'ūs]*, kreik. taruu mukaan Phrygian kuningassuvun kantaisä, alkuaan maamies; kerran hänen kyntäessään kotka laskeusi alas aurau ikeelle; tämä oli kuninkuuden enne. Phrygialaisia taas oli oraakkeli neuvonut ottamaau kuninkaaksi ensimäisen miehen, joka vankkureissa ajaen tulisi heitä vastaan Zeuksen temppelin tiellä; he tapasivat G:n ja tekivät hänestä kuniukaan. Häuen poikansa Midas asctti vankkurit temppeliin. Kun Aleksanteri Suuri valloitusretkellään kävi Gordionissa, kerrottiin hänelle, että ken voi purkaa solmun, jolla ies oli väliaisaan kiinnitetty, se oli tuleva maailman valtiaaksi. Kun Aleksanteri ei voinut mutkikasta solmua muulla tavoin aukaista, niin hän sivalsi sen miekaniskulla poikki. Tästä johtuu sananparsi gordilainen solmu, s. o. pulma, joka vain voimaiskulla on purettavissa. *O. E. T.*

Gordius ks. Jouhimato.

Gordon *[gōdn]*, Charles George (Gordou paša) (1833-85), engl. soturi, oli mukana Krimin sodassa 1855-56 ja haavoittui Sevastopolin piirityksessä, oli sitten siinä komissionissa, joka järjesti Turkin ja Veuäjän välisen rajan Bessarabiassa ja Armeeniassa; otti osaa Kiinan retkeen 1860 ja rauhan jälkeen meni 1863 Kiinan palvelukseen, kukistaen taiping-kapinan; palasi 1864 Englantiin, lähti 1874 Egyptiin ja nimitettiin Ekvatoriaali-maakuntien maaherraksi ja 1877 Sudanin, Darfurin ja Ekvatoriaali-maakuntien kenraalikuvernööriksi. Täällä hän osoitti suurta toimeliaisuutta, koettaen varsinkin ehkäistä orjakauppaa. G. jätti tämän toimen 1879, palasi Englantiin, lähti taas Kiinaan, jossa kehoitti sopimuksella ratkaisemaan Venäjän kanssa syutyuyttä selkkausta. G. korotettiiu 1882 kenraalimajuriksi, oli sam. v. Etelä-Afrikassa sovittamassa riitaisuuksia Basuto-maassa; oleskeli sitten 1883 Palestiinassa. Englaunin hallitus lähetti hänet Egyptiiu kukistamaan Sudanissa syntynyttä mahdin kapinaa. Hän joutui 1884 saarretuksi Kartumiin, jossa hän puolustautui kauan urhoollisesti, mutta enuenkuin Englannin joukot joutuivat avuksi, sai mahdi kaupungin valloitetuksi ja G. surmattiin 1885. G:n kirjeet ja päiväkirjat ovat suureksi osaksi julkaistut; esim. „Letters from the Crimea, the Danube and Armenia" (1884), „The journals at Kartoum" (1885). [Hake, „Story of the Chinese G."; laajennettuua „G. in China and the Soudan"; H. W. Gordon, „Eveuts in the life of G."; Butleriu

ja Boulgerin elämäkerrat ja ruotsalaiseu Bååth-Holmbergin „Charles G. G."] *K. O. L.*

Gordon *[gōdn]*, Sir John Watson (1790-1864), skotl. taidemaalari. Edinburghin taideakatemian presidentti, aikoinaan Skotlannin suosituin muotokuvamaalari.

Gordon *[gōdn]*. Patrick (1635-99), skotl. soturi, lähti 1651 kotimaastaan, palveli sekä Ruotsin että Puolan sotajoukossa 1655-60; meni 1661 Venäjälle, jossa tuli kenraaliksi 1688. G., jolla oli suuri vaikutus Pietari Suureen, järjesti Venäjän sotajoukon Le Fort'in kanssa eurooppalaiseen tapaan; oli sotamarsalkkaua Turkin sodassa 1696 ja valloitti Asovan. G. oli Pietarin ensimäisen ulkomaanmatkan aikana Moskovan kuvernöörinä ja kukisti streltsien kapinan. Hänen englannin kielellä kirjoitettu päiväkirjansa, jossa kuvataan Venäjän silloisia oloja, ilmestyi lyhennettynä saksankieliseuä käännöksenä ruhtinas Obolenskijn ja Posseltin toimesta (1849-52, 3 osaa) ja täydellisenä venäjäksi 1892. [A. Brückner, „Patrick Gordon" (julkaisussa „Beiträge zur Kulturgeschichte Russlands im XVII Jahrh.").] *K. O. L.*

Goremykin *[-ȳ'-]*, Ivan Longinovitš (s. 1840), ven. valtiomies, oli sisäasiainministerinä 1895-99, tuli Witten jälkeen pääministeriksi 1906, sai ensimäiseltä duumalta kaksi kertaa epäluottamuslauseen, meuetti virkansa samaan aikaan kuin duuma hajoitettiin (21 p. heinäk. 1906), jolloin pääministeriksi tuli Stolypin.

Gorgias *[-gi'ās]*, kreik. reettori ja sofisti, kotoisin Sisiliau Leontinoista (5:nnellä vuosis. e. Kr.). Ollen mukana lähetystössä, jonka leontinolaiset 427 lähettivät Ateenaan, G. hurmasi ateenalaiset uusmuotisella puhetaidollaan sekä jäi sinne antamaan vaikutusvaltaan pyrkiville nuorille miehille opetustaan. Puheissaau G. käytti paljon ulkonaisia kaunistus- ja vaikutuskeinoja, niinkuin antiteeseja, rytmillistä lauseiden jakelua, sanasointuja y. m. Hänen tyyliusä vaikutti tuntuvasti silloisen attikalaisen kirjallisuuskielen kehitykseen. — Filosofiua G. asettui jyrkän epäilyksen, vieläpä tietonihilismin kannalle: ei ole mitään olemassa, ei olematonta eikä olevaista; jos jotakin olisi, niin olisi mahdotonta saada siitä tietoa; jos olisi tietoa, niin olisi mahdotonta välittää sitä toisille. — G:u teoksiua on säilynyt kaksi loistopuhetta taru-aiheista: „puhe Helenan ylistykseksi" ja „Palamedeen puolustuspuhe"; niiden oikeaperäisyys on epäilyksenalainen. Musertavassa Gorgias nimisessä dialogissaan Platou on räikein väreiu kuvannut G:n pintapuolisen ja vaikutuksiltaan turmiollisen retorillisen kasvatuksen edustajaksi.

O. E. T.

Gorgo *[-gō']* l. Gorgoni, kreik. kansanuskossa pelottava kummitus eli mörkö. G:u pään luultiin muuttavan kiveksi jokaiseu, joka siihen katsoi; se ajateltiin m. m. sovitetuksi Zeuksen ja varsinkin Athenen aigikseen (ks. Aigis), ja sen kuvaa (gorgoneion) käytettiin yleisesti taikakeinona pahan torjumiseksi; siinä tarkoituksessaa se oli kuvattuna esim. Ateenan linnanmuuriin. Alkuaan G:ta näkyy käsitetyn yhdeksi olennoksi — alkuperäisesti kenties vain kummittelevaksi pääksi; mutta tavallisen tarun mukaan gorgoneja oli kolme: Medusa (varsinainen G.), Stheno ja Euryale. Hesiodos sanoo heidät Phorkys ja Keto nimisten merenhaltijain tyttäriksi; he elivät lännen äärillä, Okeanoksen takana. Perseus (ks. t.) löi sirpintapaisella miekallaan nukkuvalta G:lta (Medusalta) pään poikki; katkaistusta kaulasta silloin syntyivät ilmoille G:n ja Poseidonin sikiöt, Khrysaor urho ja Pegasos niminen siivekäs hevonen. G:n pää kuvattiin pyöreäksi irvinaamaksi, leveässä suussa torahampaat, kieli ulkona suusta, tukassa käärmeitä ja joskus pienet siivet. Myöhemmin (kenties 4:unellä vuosis. e. Kr.) syntyi taiteellisesti jalostunut tyyppi, jouka etevin edustaja on n. s. Medusa Rondanini Münchenin Glyptoteekissa. *O. E. T.*

Gorgo.

Gorgo (n. s. Rondanini'n Medusa Münchenissä).

Gorilla *(Anthropopithecus gorilla)* on suurin ihmisenmuotoisista apinoista: koiras tav. 165-170 cm korkea, hartiakas (hartialeveys 95 cm), voimakas eläin, naaras pienempi. Nuoren gorillan kallo muistuttaa suuressa määrin ihmiseu kalloa, mutta vanhemmiten leuat ja suuret kulmahampaat kasvavat eteeupäin ja kallon takaosa otsasta taaksepäin. Otsaan ja päälaelle muodostuu syvä vako, jouka naaman keskisuunnassa kulkeva luuharjaune *(crista sagittalis)* katkaisee. Tämä vako jättää tilaa erittäin vahvasti kehittyneille ohimolihaksille. Neuä on litistynyt, sieraimet isot, avonaiset. Raajoista ovat erittäinkin käsivarret vahvat, isovarvas taipuu peukalon tapaau muita varpaita vastaan. Karvapeite harvahko, jonkuuverrau karkea, ruskea, naama, korvat, kätten sisä- ja jalkojeu alapinta paljaat. G. elää Länsi-Afrikassa, päiväntasaajanseuduissa, varsinkin Kougon ja Kamerunin hiljaisimmissa, synkimmissä metsissä joko yksitäin tahi pienissä parvissa, joita vauha koiras johtaa. Se rakeutaa oksista puuhun vahvan pesän, jossa naaras ja poikaset oleskelevat koiraksen vartioidessa puun alla. Ärsytettynä ja ahdistettuua g. on ihmiselle vaarallinen, ruseutamalla tahi puremalla se helposti tappaa vastustajansa. ks. Afrikka (liitekuva „Afrikan eläinkunta", kuva 1) ja Apinat (kuva 3).

E. W. S.

Gorilla-lanka, veistisilkillä sekoitettu lanka, jonka pääosana on alpakka-, mohair- tai lampaauvilla, vieläpä muutamissa lajeissa saattavat olla pääosana kasvisyytkin. Rakenteeltaan tämä on epätasaista ja melkein säännöllisesti nuppuista. *E. J. S.*

Gorjkij, Maksim, oikealta nimeltään Aleksei Maksimovitš Peškov, venäl. kirjailija, s. 27 p. maalisk. 1869 Nižni-Novgorodissa, jossa hänen isänsä oli erään höyrylaivakonttorin esimies. Jouduttuaan seitsenvuotiaana orvoksi hankki tuleva kirjailija elantonsa mitä erilaisimmilla toimilla kuljeskellen paikasta toiseen ja kärsien usein äärimäistä kurjuutta. Min-

käänlaista kouluopetusta ei G. ole milloinkaan saanut. Lukuhalun hänessä herätti eräs entinen aliupseeri, joka oli kokkina Volgalla kulkevassa laivassa G:u ollessa hänen apunaan kokkipoikana. Vihdoin hän joutui erään asianajajan kirjuriksi ja sivistyueiden seuraan. Mutta kulkurielämä veti häntä vielä puoleensa ja hän vaelsi läpi koko Etelä-Venäjän. Eräs Kaljužnyju huomasi häuen kirjalliset taipumuksensa, ja G. alkoi kuvailla kirjavia elämyksiään. Rautatieutyömiehenä Tiflisissä ollessaau 1892 häu julkaisi eräässä sanomalehdessä tarumaiseu kertomuksensa „Makar Tšudra", joka heti herätti huomiota. Tuttavuus kirjailija Koroleukon kanssa vaikutti kehittävästi ja rohkaisevasti itseoppineeseen kirjailijanalkuun. Voimakas „Tšelkaš" novelli, jonka hän julkaisi 1895 aikakauskirjassa „Russkoje bogatstvo", teki G:n kuuluisaksi. Sarjaa kertomuksia ja novelleja seurasivat romaanit „Foma Gordejev" (1901) ja „Kolme" (1902, myös suom.). Näytelmät „Pikkuporvarit" (1901) ja „Pohjalla" (1902, molemmat suom.) saavuttivat tavatonta suosiota ei ainoastaau Venäjän, vaan myöskin Länsi-Euroopan näyttämöillä. Heikkoja sitävastoin ovat näytelmät „Kesäasukkaat", „Auriugon lapset" (1905) ja „Barbaarit" (1906). V. 1902 Venäjän tiedeakatemian äsken perustettu kaunokirjallineu osasto valitsi hänet kunniajäsenekseen, mutta ylempää tulleen määräyksen johdosta häneltä otettiiu takaisin jo annettu kunniadiplomi, jolloin myöskiu Tšehov ja Korolenko mielenosotuksellisesti lähettivät takaisin heille annetut kunniakirjat. Kun G. kirjoituksissaan ja suusanallisestikin oli ilmaissut innostunutta myötätuntoa alkavaa vallankumousta kohtaan, täytyi hänen, oltuaau useamman kerran vangittuna ja poliisin ahdistamana, 1906 Suomen kautta lähteä ulkomaille. Käytyään ensin Länsi-Euroopan maissa ja Pohjois-Ameriikassa, jossa hänen persoonansa joutui kiihkeän huomion esineeksi, häu asettui asumaan Italiaan Caprin saarelle. G:n myöhemmistä kaunokirjallisista teoksista mainittakoon „Äiti" (1907), „Tunuustus", „Tarpeettoman ihmisen elämä" (1908). Parhaiten hän kuvaa yhteiskunnan alimmalla partaalla olevia, euemmän tai vähemmän rappiolle joutuneita, mutta lahjakkaita ja intohimoisia olentoja. Hän on läpeensä vallankumouksellinen kirjailija, kuvauksissaan voimakas ja lennokas, hänen luonnonkuvauksensa ovat mainiot ja hänellä on valtava mielikuvitus, mutta häu on myöskiu välistä liian opettavainen.

Maksim Gorjkij.

J. J. M.

Gorm Vanha, Tanskan kuniukaana n. 900-940, mainitaan islantilaisteu tarinoissa viimeisten maakuntakuninkaiden kukistajana Tanskassa; tässä usein epäillyssä kertomuksessa näyttääkin olevan perää, koska nykyisin on saatu muualtakin todistuksia tämmöisten maakuntakuninkaideu olemassaolosta tähän aikaan saakka. Uskonnoltaan G. pysyi pakanana ja häneu sanotaau vastustaneen kristinoppia. Muutama lähde syyttää G:ia „toimettomaksi" hallitsijaksi; tämä saapi ehkä selityksensä siitä, että G., uiinkuin häneu lisänimeusäkin todistaa, ainakin hallituksensa loppuaikoina oli iäkäs mies. Hänen puolisonsa oli mainio Thyra Danebod (ks. t.).

K. G.

Górnicki *[gurni'tski]*, Lukasz (1527-1603), puol. kirjailija, kuuingas Sigismund Augustiu sihteeri ja kirjastonhoitaja. Häneu teoksensa „Dworzanin polski" („Puolalainen hovimies") on erinomaisella tavalla Puolan oloihin sovitettu laitos tunnetun italialaisen humanistin Castiglionen kirjaa „Cortegiano". Kirjoitukset „Rozmowa o elekcyi" („Keskustelu kuninkaan vaalista") ja „Droga do zupelnéj wolnosci" („Tie täydelliseen vapauteen") ovat selvänäköisiä esityksiä Puolassa jo siihen aikaan huomattavan vallattomuuden seurauksista. „Dzieje w korouie polskiéj 1538-72" (Puolan kruunun historia 1538-72) esittää Sigismund Augustiu hovin elämää.

J. J. M.

Gornyi Dubnjak (bulg. G. Dybnik), kylä Bulgaariassa Plevnan ja Sofian välisen viertotien varrella, 21 km edellisestä lounaiseen. — Plevuan piiritykseu kestäessä turkkilaiset linnoittivat G. D:n ylläpitääkseeu yhteyttä Sofian kanssa. Saadakseen piirityksen tehokkaaksi oli veuäläisteu anastettava G. D.; 24 p. lokak. 1877 klo 9 aamulla kenraali Gurko aloitti hyökkäyksen linnoitusta vastaan; puolustajaiu tuiman tulen takia päästiin väkirynnäkköön vasta illalla, jolloin G. D. vallattiin. Venäläisiltä oli kaatunut ja haavoittunut 3,300, turkkilaisia 2,000; 2,300 antautui. — Hyökkäykseen G. D:a vastaan otti osaa myöskin Suomen kaarti, menettäen kaikkiaau 24 kuollutta; 5 upseeria ja 94 miestä haavoittui.

E. E. K.

Gorod *[gō-]* (ven.), kaupunki, merkitsi alkuaau aidattua, sittemmin muurilla ympäröityä paikkaa. Venäjällä erotetaan kolmenlaatuisia kaupunkeja *(gorod):* läänin pääkaupunkeja *(gubernskij g.)*, piirikaupnnkeja *(ujezdnyj g.)*, joissa on piirikunnan hallitus, ja tavallisia kaupunkeja.

J. J. M.

Gorodiščše *[-di'-]* (ven.), varustuksen eli liunan jäännös; siten nimitetään kiinteitä muinaisjäännöksiä, vanhain linuojen jätteitä Venäjällä. Vanhimmat, ympyriäistä tyyppiä, ovat tataarilaisherruuden edelliseltä ajalta.

Gortšakov *[-o'f]*, ven. aatelissuku, jonka väitetään polveutuvan Rurikista ja Vladimir Suuresta. 1. Mihail Dmitrievitš G. (1790-1861), ruhtiuas, sotapäällikkö, otti m. m. osaa taisteluihin Napoleonia vastaan 1812-14, turkkilaisia vastaau 1828-29 ja Puolan kapiuan kukistamiseen 1830-31; nimitettiin 1846 Varsovan sotilaskuvernööriksi; oli myöskiu Uukarin sotaretkellä 1849 ja Krimin sodan alkaessa Venäjän joukkojeu päällikkönä Valakiassa; tuli 1855 ylipäälliköksi Krimillä, kärsi Tšernajan tappion, eikä voiuut estää vihollisia valloittamasta Sevastopolia, mutta pelasti joukkonsa turvalliseen paikkaan vuoristossa. V. 1856 G. uimitettiin Puolan käskynhaltijaksi, jossa toimessa ollessaan osoittautui humaaniseksi hallitusmieheksi. — 2. Aleksandr Mihailovitš G. (1798-1883),

ruhtiuas, valtiomies, antautui diplomaattiselle uralle; oltuaan m. m. lähettiläänä Stuttgartissa ja Wienissä ja osoitettuaan näissä toimissa suurta taitoa nimitettiin 1856 Venäjän ulkoasiainministeriksi. G. muutti Venäjän ulkopolitiikan suuunau, vierosi Itävaltaa ja lähestyi Ranskaa; 1863 hän lujalla esiiutymisellään esti läusivaltoja ryhtymästä toimiiu kapiuallisen Puolan hyväksi ja sai tästä palkiunoksi valtiokanslerin arvon. Käyttäen hyväkseen 1870-71 vuosieu sotaa häu sai Lontoon konferenssissä 1871 kumotuksi sen Pariisin rauhan (1856) pykäläu, jonka mukaan Venäjä ei saaunt pitää laivastoa Mustalla-merellä; Euroopan rauhan turvaamiseksi Venäjä häneu toimestaan 1872 yhtyi Saksan ja Itävallan kanssa kolmen keisarin liittoon. G:n oli onnistunut kohottaa Krimin sodassa nöyryytetty Veuäjä jälleen vaikutusvaltaiseen asemaan Euroopassa. Bosnian ja Hertsegovinan kapinan jälkeen (1875) G. yhdessä Saksan ja Itävallan kaussa koetti taivuttaa Turkin hallitusta pauemaan toimeen parannuksia kristittyjen alamaistensa asemassa; kuu tästä ei ollut apua ja G. oli saanut vakuutuksen Itävallan puolueettomuudesta, julisti Venäjä 1877 sodan Turkkia vastaan; 1878 G. sai toimeen Venäjälle edullisen San Stefanon rauhau, mutta sam. v. pidetyssä Berliiniu kongressissa, jonka istuntoihin G. kivuloisuudeu tähden vain vähässä määrin otti osaa, Venäjä menetti useita voittamiansa etuja. Syyttäen Venäjän tappiosta Bismarckia G. tämän jälkeen lähestyi Ranskaa. Yltyvä sairaus pakotti hänet 1880 luovuttamaan ulkoasiain hoidon N. v. Giersille; 1882 hän otti eron virastaan. [Marvin, „G.", Klaczko, „Les deux chanceliers. Le prince G. et le prince de Bismarck."] *J. F.*

Gortyn *[-tȳn]*, **Gortyna**, muinaiskreik. kaupunki Kreetan eteläosassa, Lethaios-puron partailla, saaren mahtavimpia yhteiskuntia. V. 1884 italialainen F. Halbherr ja saksalainen E. Fabricius paljastivat siellä laajan ja tärkeän kivikirjoitukseu: pyöreän neljäkäskivimuurin sisäpuolelle oli piirretty 9 m leveä, noin miehen korkuinen 12-palstainen kivikirjoitus, jossa joka toiuen rivi kulki oikeasta vasempaau, joka toinen vasemmasta oikeaau („bustrophedon" järjestys); kirjaimet, samoin kuin kielimurrekin, ovat saugen vanhanaikuisia. Kivikirjoitus sisältää lain yksityisoikeudeu alalta (orjista, perhe- ja periutöoikeudesta); se on tärkeä oikeus- ja kulttuurihistoriallisena sekä myös kielitieteellisenä lähteenä. Vanhanaikuisesta muodosta huolimatta se ei liene 4:ttä vuosis. e. Kr. vanhempi, vaikka se kyllä perustuu vauhempiin lakeihin ja oikeustapoihin. *O. E. T.*

Goschen *[gošn]*, George Joachim (1831-1907), engl. valtiomies, saksalaista sukuperää (nimi alkuansa Göschen), valittiiu 1863 parlamenttiin, jossa liittyi vapaamieliseen puolueeseen; oli 1865-66 Russellin ministeristöu ja 1868-74 Gladstouen ministeristön jäsenenä (v:sta 1871 meriministerinä); oli seuraavina vuosina tärkeissä diplomaattisissa ja finanssitoimissa, m. m. Egyptissä ja Konstantinopolissa. 1880-luvulla G., joka ei hyväksynyt Gladstonen ajamaa äänioikeusreformia eikä myöskään tämän homerulepolitiikkaa, luopui muiden vapaamielisten unionistien kanssa vapaamielisestä puolueesta; oli 1887-92 raha-asiainministerinä Salisburyn ministeristössä ja pani toimeen Englanuiu valtiovelan kouverttauksen 1889; 1895-1900 merimiuisterinä Salisburyn kolmannessa kabinetissa. Tästä toimesta luovuttuaan G. korotettiin ylihuoueen jäseneksi (arvonimellä viscount G. of Hawkhurst); esiintyi suojelustullikysymykseen nähdeu vapaakaupan kannattajana; häueu teoksistaan maiuittakoon „The theory of the foreign exchanges" (1863), loistava esitys vekselikursseista ja kausainvälisen kaupan koneistosta, ja häneu isoisänsä, saks. kirjakauppiaan G. J. Göschenin (ks. t.) elämäkerta „Life and times of G. J. G." (1903). *J. F.*

Gosen *[-ō-]* (egypt. *Kesem*), muiuaiuen seutukunta Ali-Egyptissä. G., jossa israelilaiset asuivat, muodosti kolmikulman Heliopoliin, Timsah-järven ja Niilin tanitilaisen sunhaaran välissä. *K. T-t.*

Goslar, kaupunki Preussissa, Harz-vuoristou juurella; 17,818 as. (1905). G:ia ympäröivät

Goslarin „Kaiserhaus".

muurit ja tornit sekä sen useat vanhat rakenuukset antavat sille keskiaikaiseu leiman. Huomattavimmat sen muistomerkeistä ovat kirkot S:t Maria 12:nnelta vuosis. ja Frankenbergerkirche v:lta 1108. G:n „Kaiserhaus" on Saksan vanhin maallinen rakennus, Henrik III:n perustama n. 1050. Keisarin asuntona sitä käytettiin v:een 1254. — Oppi- ja ammattikouluja. Juusto-, olut- ja paloviinatehtaita. Lähistössä lyijy-, kupari- ja hopeakaivoksia. Matkailijapaikka. — G. perustettiin 900-luvulla sikäläisten hopealöytöjeu takia. Keskiajalla kukoistava kaupunki, v:een 1802 vapaakaupunki, jolloin joutui Preussille; kuuluttuaan Westfaleniin ja Hannoveriin G. joutui 1866 uudelleeu Preussille. *E. E. K.*

Gossamer, vettäpitävä kumiaineella imeytetty kangas.

Gossart *[hossārt]*, Jan ks. Mabuse.

Gosse. 1. Philip Henry G. (1810-88), engl. eläintieteilijä, tutki hyönteisiä, lintuja rataseläimiä, korallieläimiä ja merivuokkoja. Teki laajoja matkoja Kanadassa, Yhdysvalloissa ja Jamaikassa. Julkaisi m. m. teokset: „The birds of Jamaica" (1847), „Manual of marine zoology" (1855-56), „Actinologia britannica: a history of the british sea anemones and corals" (1860), kansantajuisia eläintieteellisiä teoksia mainitsematta. G. on vielä muistettava siitä, että hän on akvaarioharrastuksen varsinainen alkuunpanija. *E. W. S.*

2. Edmund G. (s. 1849), engl. runoilija ja kirjallishistorioitsija. Hänen ruuoteoksistaan

mainittakoon „Madrigals, songs and sonnets" (1870), „New poems" (1879) ja „English odes" (1881). G. on Englannin 17:nnen ja 18:nnen vuosisadan kirjallisuuden etevimpiä tuntijoita, hänen kritiikkinsä on hieno ja loistavatyylinen. *J. H-l.*

Gossec *[-e'k]*, François Joseph (1734-1829), alkuaan Gossé, ransk. säveltäjä; perusti Pariisissa 1770 konserttilaitoksen ja 1784 kuninк. laulukouluu, joka 1795 muutettiin konservatoriksi. Hän sävelsi oopperoita ja sinfonioja y. m. soitiusävellyksiä, sekä useita vallankumouksen ja tasavallan virallisia juhlahymnejä. *I. K.*

Gossner, Johannes Evangelista (1773-1858), saks. pappi ja lähetysjohtaja. Katolisena pappina Baierissa G. joutui jo nuorena evankelisen herätyksen vaikutuksen alaiseksi, luopui kuitenkin vasta 1826 katol. kirkosta. Katolisena pappina Pietarissa 1820-24 G. sai aikaan voimallisen herätyksen ja lähetysharrastuksen varsinkin ylhäisön piirissä. Tämän toiminnan vaikutukset tuntuivat Suomessakin, varsinkin H. Renqvistin ympärille kokoontuneen ystäväpiirin keskuudessa. Toimi v:sta 1826 Berliinissä evank. pappina ja lähetysjohtajana kuolemaansa asti. Sen ohessa hän on kirjoittanut useita henkeviä hartauskirjoja, joista useita pieniä on suomeksikin käännetty, m. m. useissa painoksissa levinnyt „Autuuden tie". G. perusti Berliiniin suuren diakonissalaitoksen. Jouduttuaan erimielisyyteen Berliinin I:n lähetysseuran johtokunnan kanssa erinäisistä lähetysperiaatteista G. perusti 1836 oman n. s. Gossnerin lähetyksen (lyh. Berlin II), lähettäen ennen kuolemaansa 80 lähetyssaarnaajaa ilman erityistä ennakkovalmistusta ja varmaa rahallista kannatusta Australiaan, Intiaan, Pohjois-Ameriikkaan ja Länsi-Afrikkaan. G:n kuoltua hänen erityisistä lähetysperiaatteistaan on vähitellen luovuttu, samoin muista lähetysaloista kuin Intiasta, jossa kolien keskuudessa on saatu mitä hedelmällisin työala. Alkuaikoinaan Suomen lähetysseura kannatti täällä erästä Gossnerin Onasch nimistä lähettiä omana lähetyssaarnaajanaan (1861-66). 1908 oli 51 mies- ja 7 naislähettiä, 71,000 kastettua sekä 20,000 kasteellepyrkijää 57 pää- ja 460 sivuasemalla; vuosituloja n. 488,000 mk. [H. Dalton, „Johannes Gossner; ein Lebensbild" (1898).] *U. P.*

Gossypium ks. Puuvilla.

Gostinyj dvor *[-tĭ-]* t. **gostinnyj** *[-i'n-]* (ven.), „kauppakartano", oli alkuperäisesti ulkomaalaisten kauppiasten (ven. *„gostj"*) kauppapaikka. Novgorodissa oli tällainen „oldermannin" ja 4 neuvoksen kaitsema kauppakartano sekä saksalaisia että gotlantilaisia varten. Sittemmin rakennettiin „gostinyj dvor" nimisiä kauppakartanoja Pihkovaan, Moskovaan ja Astrakaniin. Nykyään on sellaisia useimmissa Venäjän suurkaupuugeissa. Pietariin rakennettiin g. d. puusta Pietari Suuren aikana. Nykyinen on rakennettu Rastrelli'n piirustusten mukaan ja valmistui 1784. *J. J. M.*

Gostj (ven.), „vieras", Muinais-Venäjällä ulkomainen kauppias, kesti. Moskovan valtakunnassa „gostit" eli kestit olivat 16:nnella ja 17:nnellä vuosisadalla etuoikeutettu osa kauppiaita. *J. J. M.*

Goszczyński *[goštši'nski]*, Seweryn (1803-76), puolalainen runoilija, syntyisin Ukrainasta, puolalais-ukraiualaisen runoilijakoulun huomattavin edustaja. Hänen elämänvaiheensa olivat hyvin kirjavat. Ukrainassa hän kuljeskeli toisen maatilanomistajan luota toisen luo. Puolan sotaan 1831 ja sen edelläkäyvään salaliittoon häu otti tehokkaasti osaa. Sodan jälkeen hän siirtyi muiden puolalaisten maanpakolaisten kanssa Pariisiin, jossa hän yhdessä Mickiewiczin ja Slowacki'n kanssa liittyi Towiański'n (ks. t.) mystilliseen oppiin. Vasta vanhoilla päivillään hän siirtyi Puolaan. G:n kaikissa teoksissa on ukrainalainen paikallisväritys. Ennen kääntymistään Towiański'n oppiin hän oli mielipiteiltään rajusti kausanvaltaiuen vallankumouksellinen. Huomattavin ja voimakkain hänen aito romanttisista runoelmistaan on intohimoisen raju „Zamek Kaniowski" (Kaniowin linna, 1828), joka herätti ihastuksen myrskyn romanttisen suunnan kannattajissa. Erinomaisia kansanelämän kuvia sisältää katkelmaksi jäänyt runoelma „Sobótka" (Juhannusjuhla; 1834). G. on kirjoittanut useita lennokkaita isänmaallisia runoja. Hänen kootut teoksensa „Poezje" ilmestyivät 1870. *J. J. M.*

Gotenhof *[gōtenhōf]*, Novgorodissa keskiajalla ollut kauppakartano, jonka Gotlannin saaren kauppiaat olivat itselleen rakentaneet siihen aikaan, kun he vielä olivat tärkeimmät kaupanvälittäjät Itämerellä. Se oli varustettu erityisillä etuoikeuksilla, ja siihen kuului joukko muurilla ympäröittyjä rakennuksia, jotka sisälsivät sekä majahuoneita ja myymälöitä että tavaraaittoja, ja joiden keskuksena oli Pyhälle Olaville pyhitetty kirkko. Kun sitten gotlantilaiset saksalaisille olivat menettäneet etusijansa Itämeren kaupassa, vuokrasivat he — 1300-luvun keskipaikoilta alkaen — talonsa viimemainituille, joiden hallussa se oli ainakin vielä 1500-luvun keskipaikoilla. 1420-luvulla Viipurin kauppiaat koettivat päästä osallisiksi G:iin, yritys joka ei kuitenkaan onnistunut. *J. W. R.*

Gotha *[-ō-]*, kaupunki Saksassa, Thüringenissä; Sachsen-Koburg-G:n herttuakunnan toinen pääkaupunki; 36,947 as. (1905). Huomattavista rakennuksista mainittakoon Friedensteinin 1643-46 rakennettu linna, jossa rahakokoelma sekä kirjasto, 188,000 nidosta ja 7,000 käsikirjoitusta, Friedrichstalin linna y. m. Mainio lukio, tunnettu Justhus Pertheksen maantieteellinen laitos, tähtitorni. Vanhimmat henki- ja palovakuutuslaitokset Saksassa. — Rautavalimoita, kone-, vaunu-, poslіini- ja makkaratehtaita. G., joka on rautateitten risteyksessä, on Thüringenin vilkkaimpia kauppakaupunkeja. — Mainitaan kaupunkina 1200. Koburgille G. joutui 1825. *E. E. K.*

Gothus ks. Paulinus, L.

Gotiikka ks. Goottilainen tyyli.

Gotland ks. Gotlanti.

Gotlandium, siluurisysteemin nuorin alaosasto, saanut nimensä Gotlannin kalkkikivimuodostumien mukaan, jotka ovat vahvimmat tämänikäisistä kerrostumista. *P. E.*

Gotlannin laki ks. Maakuntalait.

Gotlanti, aikaisemmin suom. Voionmaa, ruots. Gotland l. Gottland, saari Itämeressä, n. 70 km Ruotsin mannermaasta, 2,959 km². G. ynnä lähisaaret Gotska sandön, Fårön, Stora ja Lilla Karlsö sekä Furillen y. m. muo-

dostavat Gotlannin lääniu, 3,160 km², 54,138 as. (1908). Geologisesti G. eroaa täydellisesti arkeisesta Fenno-Skandiasta, liittyen Venäjän siluuriseen muodostumaan. Luodereunaltaan jyrkkä saari viettää loivasti itään ja etelään päin siluurisesta kalkki- ja hiekkakivestä sekä merkeliliuskeesta muodostuneena tasankona, korkein kohta vain 78 m yl. mereup. Vesistöt vähäpätöisiä, kesäkuumalla enimmäkseen kuivuvia; turvesoita on paljon. Ilmasto hyvin lauhkea, kesäisin kuiva, vuodeu keskilämpö + 6° C, alin harvoin vähemmän kuin — 12° C, joten saksanpähkinä-, silkkiäis- ja monet muut eteläiset puut menestyvät. Metsäpuista ovat männyt tavallisimmat; n. 45 % alasta on metsämaata. — Pääelinkeinoina ovat maauviljelys — viljaa, perunoita, valkojuurikkaita — sekä karjanhoito. Hevos- ja lammasrotu on kehittynyt omintakeiseksi m. m. syystä, että talvisinkiu saavat etsiä ravintonsa ulkosalta. Maan ja karjantuotteista riittää myötäviksi. Samoin kaupataan saaresta kalkkia sekä rakennuskiveä ja hiekkakivitahkoja. Kalastus on sivuelinkeinona. Teollisuus vähäinen, Roman raakasokeritehdas huomattaviu. — Kaupunkeja on vain yksi, Visby. Viime aikoina on G:ia linuoitettu innokkaasti. — Rautateitä 171,5 km. Kaksi merenalaista kaapelia välittää yhteyttä mantereen kanssa. — G:n kansankieli eroo hyvin huomattavasti muista Ruotsin murteista. Monet ruotsin kielen vanhimmista muistomerkeistä (m. m. Gotlannin laki) ovat säilyneet muinaisgotlannin kielellä. — Historia. G:n asema jokseeukin keskellä Itämerta sekä muut olosuhteet tekivät siitä jo hämärässä muinaisuudessa tavattoman tärkeän kauppakeskustan, tapulipaikan ja välittäjän Itämeren ympärillä asustaville kansoille; varsinkiu se vallitsi itään ja etelään meneviä kauppateitä: Pohjolassa löydetyistä roomalaisten denaareista on $^5/_7$ l. n. 5,000 G:sta saatuja, ja Ruotsissa löydetyistä 20,000 arabialaisesta dirhemistä on sieltä peruisin n. puolet. Todennäköisesti Suomeukiu heimojen ulkomainen kauppa pakauuuden viime aikoina ja kristiuuskon ensimäisinä vuosisatoiua kulki Voionmaan „kestien" kautta. Mahtavia kaupparuhtinaita ei ollut vain Visbyssä, vaan vieläpä G:n maaseudullakin; sitä todistaa, paitsi rahalöytöjä, myös saaren lähes satamäärä kirkkoja, joista monet rakennustaiteellisesti huomattavia. Hansa-kaupunkien kohotessa sai Visby suureksi osaksi saksalaisen kauppiasluokan, liittyen itse Hansa-liittoon. 1300-luvuu lopulla G:n merkitys alkoi aleta, kauppa kun tähän aikaan etsi itselleen uusia uria; 1361 sen valloitti ja sitä hävitti Valdemar Atterdag ja senjälkeen siitä tuli merirosvojen (vitaliveljesten y. m.) tyyssija, jotka milloin joukun ruhtinaan nimessä, milloin omalla vastuullaan sieltäkäsin vaauivat Itämeren kauppalaivoja. Pitkän aikaa se oli Tanskan hallussa, ruotsalaisten merivallan ollessa liian vähäinen sitä lopullisesti valtaamaan, vaikka jo 800-luvulla G. mainitaan Ruotsin veromaana. Vasta 1645 Brömsebron rauhassa Tanska luovutti G:n lopullisesti Ruotsille. *E. E. K.*

Gottfried Bouillonilainen *[-frīd bujoŋilainen]* (k. 1100), ristiretkeilijä, Ala-Lothringin herttua, auttoi tehokkaasti Saksan keisaria Henrik IV:tä tämän taistellessa paavia ja kilpailijaansa Rudolf Švaabilaista vastaau, jonka johdosta hän sai keisarilta Ala-Lothriugin herttuakunnan (1089). Oli yhtenä eusimäisen ristiretken johtomiehistä, osoitti urhoollisuutta Jerusalemiu valloituksessa (1099), valittiin Jerusalemin kuningaskunnan kuniukaaksi, vaikka hän otti arvonimekseeu „pyhäu haudan suojelija"; voitti 1099 egyptiläisen sotajoukon Askalonin luona; kuoli 1100. G. on saavuttanut urhoollisen ja jalon kristilliseu ritariu maineen. *K. O. L.*

Gottfried Strassburgilainen *[-frīd]* (eli 12:nuen vuosis. lopulla, k. vv:n 1210 ja 1220 välillä), saks. eepillinen runoilija, ueljäs saksalaiueu ritari- l. taide-eepoksen edustajista. Hänen pääteoksensa ou runoelma „Tristau und Isolde", jonka lähteenä on ollut eräs ranskal. truveerin, Thomas'n teos. G:n teos jäi keskeneräiseksi. Lemmeu viehkeys ja kaikkivalta on siinä tosirunollisesti ja vaikuttavasti kuvattu. [R. Beehstein, „Tristan u. Isolt in deutscheu Dichtungen der Neuzeit".] *J. Π-l.*

Gotthelf, Jeremias ks. Bitzius.

Gottlund, Kaarle Aksel (1796-1875), suom. kirjailija ja suomalaisuuden tienraivaajia, synt. Ruotsiupyhtäällä, jossa häneu isänsä Matias (suomalaisen talonpojan poika samasta pitäjästä) oli kappalaisena. V. 1803 tämä muutti kirkkoherraksi Juvalle, jossa poika oppi suomea. Hän alkoi jo varhain kirjoitella runoja sekä ruotsiksi että suomeksikin. Nuorena ylioppilaana G. sattumalta eräällä metsästysretkellään kuuli vanhoja suomalaisia runoja laulettavan ja rupesi hyvin innokkaasti uiitä keräilemääu. Hän ou eusimäiseuä julkaissut suomalaisia kansanrunoja. V. 1818 ilmestyi niitä vihkonen „Pieuiä runoja Suomen pojille ratoxi" (vanhoja ja myöhempiä kansanrunoja sekaisin); sitä seurasi 1821 toinen ja 1828 kolmas („Wäinämöiset"). — Ylioppilaaksi tultuaan (1814) G. 1816 siirtyi opiskelemaan Upsalaan. Täältä hän, saatuaan sattumalta tietää Ruotsissa asuvan suomalaisia, teki matkoja etupäässä Vermlanuin suomalaisteu keskuuteen tarkoituksenaan vauhain kansanrunojen keräily ja kielen tutkimus. Huomattuaau kuinka polonalaisessa tilassa häneu kausalaiseusa siellä elivät sekä aineellisesti (ilman kiinnekirjoja tiloihinsa) että henkisesti (ruotsalaisten jumalanpalvelusteu varassa) hän ryhtyi palavalla innolla parautamaan heidän tilaansa. Hän hankki heille suomenkielisiä kirjoja ja valitutti suomalaismetsiltä 12-miehisen lähetystön, joka vei mukanaan 600 allekirjoituksella varustetun anomuskirjan Tukholmassa istuville valtiopäiville. Tämä G:n johtama lähetystö herätti Tukholmassa suurta, mutta G:lle kiusallista huomiota; häntä pidettiin veuäläisteu palkkaamaua kansanvillitsijänä. Metsäsuomalaisille ei myönuetty omankielisiä pappeja ja jumalanpalveluksia. Mutta muuten ruvettiin heistä pitämään

Kaarle Aksel Gottlund.

parempaa huolta, niinpä he uyt saivat kiinnekirjat tiloihinsa. G. on tullut Ruotsin suomalaisten kesken satujen saukariksi ja häneu uimeensä liitetään kaikki hyvä, mikä metsäsuomalaisille ou häneu aikainsa jälkeeu osaksi tullut.

G. on ensimäinen, joka ou uskaltauut toimittaa suomeksi kaunokirjallis-tieteellisen teokseu. V. 1831 ilmestyi Tukholmassa „Otavaa eli suomalaisia huvituksia" ensimäinen, 1832 toinen osa. Sen sisällys on hyvin monipuolinen, käsitelleu Suomen kansan muinaisuntta ja historiaa, folkloreu, vertailevaa kieli- ja kansatiedettä j. u. e. Tieteellisten kirjoitusten välissä on ruuoja, sekä alkuperäisiä että käännöksiä. Tosin täytyy myöntää, ettei G:lla kyky ja lahjakkuus ole iuuon ja rohkeuden veroinen, mutta joka tapauksessa „Otava" jo ilmestyessään herätti suurta huomiota. Moitteet kohdistuivat etupäässä kieleen, joka oli G:n muovailemaa savolaismurretta. Sitä hän jyrkkänä kansankielisyyskannuau miehenä vielä myöhemmiukin itsepintaisesti viljeli. Kun G. 1834 naineena miehenä muutti kotimaahan ja 1839 pääsi yliopistoon suomen kielen lehtoriksi, jatkoi hän hartaasti sekä kaunokirjallisia että tieteellisiä töitääu. „Runolalla", joka ilmestyi yliopiston riemujuhlaau 1840, häu tahtoi luoda suomalaisen mytologian. V. 1847 ilmestyi „Sampo", ensimäiuen suomal. runokaleuteri, ja 1863-64 hän julkaisi suomentamansa „Fredmannin laulut ja loilnt". Tieteellisistä teoksista mainittakoon ensimäinen G:n kolmesta professorinväitöskirjasta: „Jumalasta ja hänen monenaisesta nimittämisestä moailman erinäisillä kielillä", jolla G. tahtoi todistaa kaikkien kielten sukulaisuuden. — Erikseen mainittakoon G:n sanomalehtimiesausiot. V. 1846 hän alkoi toimittaa „Suomalainen" uimistä lehteä, joka sitten jatkui „Suomi" nimiseuä vuoteen 1849. Niiden sisällyksen muodostavat pääasiassa G:n kynäsodat muita suomalaisuudeu asiau harrastajia vastaan, mutta niissä on myös paljo arvokkaita muistelmia suomalaisuuden historiasta 1800-luvun alkupuolella. G. oli rohkea sananvapauden puoltaja. Myös ruotsiksi G. ahkerasti kirjoitteli eri aiueista.

G:n omituinen luonne teki mahdottomaksi yhteistyön häuen kanssaan. Hänellä oli ylen suuret käsitykset omista kyvyistään ja ansioistaan eikä hän voiuut sietää, että toiset tutkijat niiukuiu Lönnrot ja Castrén saivat osakseeu enemmän huomiota ja tuunustusta kuin hän. Joka tapauksessa hän on esiiutynyt untisviljelijänä, tienraivaajana monella alalla ja suomalaisen kirjallisuudeu ja kausallisen viljelyn historiassa hänellä on oma ominainen asemansa. *H. O.*

Gottorp, liuua Slesvigin eteläosassa lähellä Slesvigin kaupunkia. Ensimäisen sen-nimisen liunan hävitti Valdemar Suuri 1161. Uudempi 1295 rakennettu liuna oli Holstein-Gottorpin herttnain asuinpaikkana, joka Tanskan kuuingassuvun haara pyrki itsenäiseksi 1600- ja 1700-luvuilla. V:sta 1853 käytetään G:n linnaa kasarmiua. *E. E. K.*

Gottschall, Rudolf vou (1823-1909), saks. kirjailija, nykyisen Saksau monipuolisimpia. Hän on lyyrikko („Neue Gedichte"), eepikko („Carlo Zeuo", „Maja"), romaauinkirjoittaja („Im Banne des schwarzen Adlers") ja erittäin näytelmänkirjoittaja: hänen mainittavimpia murhenäytelmiään ovat „Mazeppa", „Der Nabob", „Katharina Howard", „König Karl XII", „Herzog Bernhard von Weimar" ja „Amy Robsart"; Huvinäytelmiä: „Pitt und Fox", „Die Diplomaten", „Der Spion von Rheinsberg", y. m. Sitäpaitsi G. on kirjallishistorioitsija ja esteetikko („Poetik", 2 u.). *J. H-l.*

Gottsched, Johann Christoph (1700-66), saks. kirjailija. G:n mielestä runotaiteella on etupäässä didaktiuen tarkoitusperä, ja sen tulee huvittamalla opettaa; se on häuen mielestääu opittavissa, ja päävaatimukset, jotka on asetettava runoteokselle, ovat muodon säännöllisyys ja ajatussisällykseu ymmärrettäväisyys. Tämäu mittakaavan mukaau G. sitten arvosteli kaikkea kirjallisuntta. Teoksessaan „Versuche einer kritischen Dichtkuust für die Deutschen" (1730) häu esitti järjestelmällisesti mielipiteensä. G. sai paljon puoltajia, mutta myöskiu vastustajia, joista pontevimmat ja voitollisimmat olivat Bodmer (ks. t.) ja Breitiuger (ks. t.). G. käänsi huomionsa etenkin näytelmäkirjallisuuteeu, vastustaen raakoja ilveilyjä sekä „Haupt- ja Staatsaktionen-" kappaleita ja koettaen vakaannuttaa niideu sijalle ohjelmistoon muodoltaan säänuöllisiä uäytelmiä. Hänen malleiuaan olivat ranskal. näytelmänkirjoittajat, varsinkin Corneille, Racine, Molière ja Voltaire. Itse hän kirjoitti alkuperäiseu saksal. murhenäytelmän „Der sterbende Cato" (1732), joka on heikko draamallinen tuote, mutta jota hänen hengenheimolaiseusa suuresti ihailivat. G:n muista teoksista on maiuittaviu „Nötiger Vorrat znr Geschichte der deutschen dramatischen Dichtkunst" (1757-65), jossa hän mainitsee kaikki tuutemansa saksal. näytelmät ajalta 1450-1760, ja jolla on tärkeä kirjallishistoriallinen merkitys. G:u pyrkimys poistaa huonoja kappaleita ja kehittää kieltä puhtaammaksi ja yksinkertaisemmaksi oli tunnustusta ansaitseva. Mutta hän oli liian kaavamainen ja pedanttineu, vastustaeu kaikkea, mikä ei mahtunut hänen ajatuspiiriinsä. [Dauzel, „G. und seine Zeit" (1848); Breitmaier, „Die poetische Theorie Gottscheds und der Schweizer" (1879); E. Wolff, „Gottscheds Stellung im deutschen Bildungsleben" (1895-97, 2 u.); Wauiek, „G. und die deutsche Literatur seiner Zeit" (1897).] *J. H-l.*

Gottschick *[-šik]*, Johaunes (1847-1907), saks. teologi, ensiu prof. Giessenissä, myöhemmin Tübingenissä. G. joka aikauaan oli Ritschlin (ks. t.) koulukunnan huomatuimpia edustajia, julkaisi v:sta 1891 alkaeu kuolemaansa asti tätä jnmalnusopillista suuntaa edustavaa aikakauskirjaa „Zeitschrift für Theologie und Kirche". Häueu teoksistaan mainittakoon hänen kuolemansa jälkeen julkaistut: „Ethik" (1907) ja „Homiletik und Katechetik" (1908). *E. K-a.*

Gottskálksson, Oddur (k. 1556), isl. raamatuukääntäjä. Hänen Vulgatan mukaan tehty U:n T:n käännöksensä (1540) on ensimäineu islannin kielellä painettu kirja. Käännökseusä häneu sanotaau suorittaneen tallissa saadaksensa ranhassa työskennellä, ja paperia hän oli saanut piispa Ögmunder Pálssonilta kopioidaksensa muutamia vanhoja kirkon asiakirjoja. Luterilaiseen uskoou häu oli innostunut kuullessaan erään nnoren papiu saarnaavan selibaattia ja pyhäinpalvelusta vastaan. *R. S.*

Gouache-maalaus *[guāš-]* (it. guazzo = kankeasti juokseva), peittävillä vesiväreillä (joiden sideaineena on gummi ja hunaja) mielivaltaisen väriselle pohjalle suoritettu maalaus. Kuteu öljymaalauksessa g:ssakin valot saadaan sivelemällä, cikä akvarellin tapaan valkeata paperipohjaa säästämällä. Keskiaikaisten miniatyyrien kirjavat maalaukset olivat g.-tekniikkaa; nykyaikana se tulee vain pieuemmissä kuvissa käytäntöön sekä koruesineissä, viuhkoissa, varjostimissa y. m. G:n haittoja on, että se aikaa voittaen jonkinverran mustuu ja kuoriutuu. *U-o N.*

Goudimel *[gudime'l]*. Claude (1505-72), ransk. säveltäjä, tunnettu siitä, että häu sovitti 4-ääniselle homofouiselle kuorolle hugenottien psalmilaulut. Samat psalmit hän sävelsi myös polyfoniseeu tyyliin. Sitäpaitsi hän sävelsi kaikki Horatiukseu odit (1555), 3 messua (1558) ynnä muita hengellisiä ja maallisia kuorolauluja. *I. K.*

Goujon *[gužõ']*, Jean (n. 1510-u. 1566), ransk. kuvanveistäjä ja arkkitehti. Ranskan kuuluisin kuvanveistäjä 1500-luvulla. Kehittyi antiikin ja Italian myöhäisrenesanssin (m. m. Cellini'n) vaikutuksen alaisena ja käytti hieman tecskenneltyjä ja maneerimaisia, pitkän hoikkia, mutta hienostuneen siroja ja aistikkaita muotoja, jotka ilmaisevat ranskalaisen kauneudenaistin erityistä luonuetta. G:n aikaisimpia tunnetuita teoksia ovat Pariisin S:t Germain l'Auxerrois kirkon laululehterin korkokuvat (1541-44, Louvressa). Aito rauskalaisen naiskauneuden ihauteen G. loi Pariisin „Fontaine des innocents" suihkukaivon korkokuvissa (1550), jotka esittävät vaatetukseltaau ja liikuunoltaan klassillisen kauniita ja hempeitä vedeuneitoja. Louvressa, jonka koristamiseen G. otti osaa 1555-62, on häneltä myös karyatidi-patsaita ja Diaua Poitiers'-laiseu Anet linnaan tehty, hirven vieressä lepäävän Dianan marmorikuva. [Réveil, „Œuvre de J. G." (1844); Lister, „J. G., his life and work" (1902).] *E. R-r.*

Gould *[gūld]*. 1. Augustus Addison G. (1805-66), pohj. amer. eläiutieteilijä, toimi lääkärinä Bostouissa, mutta tutki samalla simpukoita, joiden etevimpiä tuntijoita hän oli. Julkaisi „The mollusca and shells of the United States". *E. W. S.*

2. Benjamin Apthorp G. (1824-96), amer. tähtitieteilijä. Teki nuorena opintomatkoja Euroopassa, antantui kotia palattuaau geodeettisiin töihin, teki eteukin telegrafisia longitudimääräyksiä. Matkusti 1868 Argeutiinan hallituksen kutsusta Argentiinaan. Täällä häu perusti Cordoban observatorin, jonka innokkaana johtajana pysyi v:een 1885 saakka. Määräsi tähtieu asemia, valokuvasi useita tähtiryhmiä ja toimitti luetteloja eteläisen taivaaupallopuoliskon tähdistä. Näistä luetteloista „Uranometria Argentina" sisältää tähdet 8:nteen suuruusluokkaan asti, zooni-luettelo sisältää 73. 160 ja kenraaliluettelo 32. 448 tähteä. Toimitti aikakauskirjaa „Astronomical journal". *H. R.*

Gould *[gūld]*, Jay (1836-92), amer. monimiljonääri. Tuli äärettömäu rikkaaksi rautatieosake-keinottelulla. 1860-luvun lopulla häu korottamalla tuntuvasti kullau hiutaa sai omaksi hyödykseen aikaan pörssipaniikin. Vallitsi lopuksi rautatieratoja 40,000 km:n pituudelta, suurta höyrylaivaosakeyhtiötä, Western union telegraph yhtiötä ja oli sanomalehti „New York tribune"n pääomistaja. *E. M-u.*

Gould *[gūld]*, John (1804-81), eugl. eläintieteilijä, lintujentutkija. Teki matkoja Himalajalle ja Austraaliaan, joiden linnustoa hän on selittänyt komeissa teoksissaan: „A century of birds from the Himalaya mountains" (1831), „The birds of Australia" (1837-38), „The birds of Asia" (1840-52). Nämä teokset sisältävät lukuisia tieteelle uusien lajien selityksiä sekä erinomaisia kuvia, jotka hänen vaimonsa suurimmaksi osaksi maalasi. Julkaissut myöskin Euroopan linuustoa koskevia tutkimuksia: „The birds of Europe" (1832-37), „The birds of Great-Britain" (1862). *E. W. S.*

Gounod *[gunõ']*, Charles (1818-93), ransk. oopperansäveltäjä. Opintoajallaau hän Roomassa tutustui Palestrinan kirkkotyyliin sekä Saksassa Schumanniin, ja sai sittemmin vaikutelmia myös Berliozista. Kuitenkaan ei hänen säveltyyliusä päässyt aivau pohjia myöten kypsymääu pinnallisuudesta vapaaksi. Häneu oopperoistaan parhaimmat, „Faust" (1859) sekä „Romeo ja Julia" (1867), ovat esitetyt suomalaisessa oopperassa. — Siirryttyääu 1870 sodan jaloista Loutooseen, hän sävelsi murhekantaatin nimeltä „Gallia", Jeremiaan valitusvirren sanoihin. — Tunnettu on häneu muodostelmansa („Méditation") Bachin „Wohltemperirtes Clavier"in 1:sestä preludista. Lukuisat ovat hänen kirkolliset teoksensa (messuja, oratoreja y. m.) sekä orkesterisävellyksensä. *I. K.*

Gounod.

Gourgaud *[gurgõ']*, Gaspard, paroui de (1783-1852), ransk. keuraali, otti osaa Napoleonin sotiin, oli Venäjän retkellä 1812 keisarin ordonuanssiupseerina, pelasti Brienneu luona (1814) Napoleonin hengen ja nimitettiiu sen johdosta everstiksi; oli keisarin Elbasta palattua 1815 jälleen hänen ajutanttinausa; seurasi Napoleonia St. Heleuaan ja kirjoitti Napoleonin sanelun jälkeen osan tämän muistelmia, jotka hän (yhdessä Montholoniu kaussa) julkaisi 1823; tuli heinäkuun vallankumouksen jälkeen Pariisiin ja Vincennes'in tykistön päälliköksi, 1835 divisioonakeuraaliksi ja päärieu kamarin jäseneksi; toi 1840 yhdessä Joinvillen prinssin kanssa Napoleonin ruumiin Ranskaan; kirjoittanut m. m. „Réeit de la campagne de 1815" (1818) ja „Saiute-Helène. Journal inédit de 1815 à 1818" (1899). *J. F.*

Gourliea decorticans, hernekasveihiu kuuluva matala okainen puu Argentiinan chañar-arolla. Sen makeat hedelmät ovat Gran Chaco-intiaanien ravintoaineita, ja käynyt mehu päihdytysjuomana; lehtiä ja kuorta he käyttävät lääkkeenä ja kovaa puuta kirveeuvarsiksi y. m. tarpeisiiu. *(J. A. W.)*

Gourmet *[gurmē']* (ransk., vallon. *gourmeu*),

alkuaan viinikellarin tarjoilija; viinintuntija; herkkusuu.

Goût *[gū]* (ransk., < lat. *gustus* = maku), maku. — Chacun a son goût, kullakin on oma makunsa. — Guteerata, maistaa, nauttia, hyväksyä. — Guteerattu, suosittu.

Gouvy *[guvī']*, Louis Théodore (1822-98), ransk. säveltäjä, Elwart'in oppilas. Häneu sävellyksissään tuntuu melkoisesti Mendelssohnin vaikutusta. Parhaat niistä ovat suuria kuoroteoksia. *I. K.*

Gowers *[gauəz]*, William Richard (s. 1845), engl. lääkäri, tuli 1870 kliinillisen lääketieteen professoriksi Lontoon „University college" opistoon. G. on tullut tunnetuksi tutkimuksistaau hermostou rakenteen ja hermotautien, eritoten selkäytimen tautien alalla. Häuen tärkeimmät teoksensa ovat „Manual aud atlas of medical ophtalmoscopy" (1879), „Diagnosis of diseases in the spinal chord" ja „Manual of diseases of the nervous system" (1886-88). *M. O-B.*

Govi, Gilberto (1826-89), it. fyysikko. Harjoitettuaan laki- ja luonnontieteellisiä opintoja G. tuli fysiikan professoriksi ensin Firenzeen, sittemmin Torinoon ja Napoliin. G. oli tuottelias kirjailija, joka julkaisi italian ja rauskan kielellä eteukin sähköopin alalla tekemiään tutkimuksia. Hän oli myös Pariisiin kokoontuneen kansainvälisen metrivaliokunnan jäsen. *U. S:n.*

Goya y Lucientes *[gōija i luþie'ntes]*, Francisco José de (1746-1828), esp. taidemaalari ja radeeraaja. Espanjan kolmas suuri, aito kansallinen taiteilijamestari Velasquezin ja Murillon rinnalla. Oli aragonialaisen talonpojan poika. Nuoruus seikkailurikasta ja täynnä intohimoista rajuutta. Opiskeltuaan ensin maalausta Zaragozassa G. pakeni Madridiin tullen taidemaalari Fr. Bayeu'u oppilaaksi, karkasi sitten Roomaan ja palasi 1774 Madridiin, jossa jonkun aikaa oli R. Mengsin johdon alaisena ja sai vaikutusta Tiepololta, pääsi pian hovin suosioon, nimitettiiu 1795 San Fernando akatemian johtajaksi sekä 1799 hovimaalariksi. 1820-luvulla G. muutti Ranskaan ja kuoli Bordeaux'ssa. Jo poikana sauotaan G:n maalanneen freskoja kotikylänsä kirkkoon, ja myöhemmin hän, vaikka uskonnollisuus oli hänen luonteelleen aivan vieras, teki alttaritauluja ja tekniikaltaan oivallisia freskomaalauksia esim. Zaragozan, Sevillan ja Madridin (S. Antonio del Florida) kirkkoihin. Aikansa elämää esittävillä, rokokon sirostelevaan henkeen maalaamillaan gobeliinikartongeilla (aletut 1776, Madridin Prado-museossa) G. ensiksi tuli kuuluisaksi, ja senjälkeen hänen tuotantonsa kasvoi tavattoman laajaksi. G. maalasi maisemia, realistisia laatukuvia kansanelämästä (juhlakulkueita, katu-, rosvo- ja hulluinhuonekohtauksia, härkätaisteluja, teloituksia y. m.), naismalleja (puettu ja alaston „Maija", Madridin akatemiassa), koristeellisia ja haavemaisia seiuämaalauksia ja sadoittain muotokuvia, jotka m. m. esittävät Kaarle III:n, Kaarle IV:n ja Ferdinaud VII:n hovipiiriä ja ylhäisöä ja ovat hämmästyttävän suorasukaisia, milloin syvällä harrastuksella tehtyjä nerokkaita luonteenkuvauksia, milloin virallisen kylmiä, välinpitämättömästi käsiteltyjä tai osoittaeu taiteilijan ilmeistä

Goya y Lucientes. Teloitus v. 1808. Maalaus Madridin Prado-museossa.

halveksuntaa kuvattaviaan kohtaan. G:n kivuloisuus ja ikää myöten paheneva kuurous sai hänet yhä enemmän syventymään harvinaisen rikkaaseen mielikuvitusmaailmaansa, jota hän ennenkaikkea tulkitsi uykyään erityisesti kuuluisissa akvatinta-radeerauksissaan. Sarjassa „Caprichos" (mielenjohteita, 1803) nähdään uudelleen esitettyinä 1500- ja 1600-lukujen noitakuvat ja 1600-luvun lääkärinivailu, valistus- ja vallankumousajan epäilyksen ja uhman henki ilmeuee siinä kirkollisten, valtiollisten ja yhteiskuntaolojen ruoskimisena ja 1800-luvun romantiikka tulee esiin jääkylmänä pilkkanauruna naisten uskottomuudelle ja rahanalttiudelle. Ranskalaisten hyökkäystä Espanjaan 1808 G. kuvaa (paitsi mieltäjärkyttävissä maalauksissa) radeeraussarjassa „Desastres de la guerra" (sodan onnettomuuksia), jossa G:n peri-kansallinen viettymys synkkään ja kamalaan ilmenee mitä kaameimmassa muodossaan, samoinkuiu hän härkätaisteluradeerauksissaan („Tauromaquia") ilmaisee puhdasveristä espanjalaisluonnettaan. Tämän lisäksi G. on radeerannut kauhutunnelmaisen sarjan unennäöistä („Sueños") ja arvoituksellisia sananlaskukuvia („Proverbios") sekä tehnyt joukon kivipainoksia.

G., jota on sanottu vanhoista mestareista viimeiseksi ja uudenaikaisista ensimäiseksi, oli omituinen, taiteessaan varsin epätasainen, hillittömän yksilöllinen nero. Paitsi luoutoa sanoi G. varsinaisiksi opettajikseen Rembrandtia ja Velasquezia, jonka muotokuvamaalauksista häu teki radeerausjäljennöksiä ja jonka värinvalintaa hän yleensä noudattaa. Häuen maalauksensa ovat vuoroin sovinnaisen tarkkoja, vuoroin voimakkaan leveäpiirteisiä, usein summittaisia, luonuosmaisesti tehtyjä ja täynnä kuohuvan persoonallista elämää. Puhtaasti maalauksellisen värivaikutuksen, ilman ja valon, ihmisvilinän ja liikunnon esittäjänä G. on impressionismin edelläkävijä. Taiteen omaperäisimpiin tuotteisiiu kuuluvat hänen radeerauksensa, joissa hän mestarillisen yksiukertaisesti ja varmasti on saanut esiin olennaiset piirteet. Hän päästää niissä valloilleen säälimättömän halunsa kuvata ihmisten pikkumaisuutta, tyhmyyttä, hulluutta, verenhimoa ja kuvata „helvetin kummitukset tanssimaan velhotanssiaan ihanteideu haudalla". Kai-

kenkaikkiaan niissä kuvastuu taiteellinen sekoitus aistillisuutta, julmuutta ja satiiria, josta etenkin nykyaikainen ransk. ja saks. pilakuvapiirustus on suureksi osaksi juontanut alkunsa. — G:n teoksia on etupäässä Madridin Pradomuseossa, mutta myöskin Pariisissa, Loutoossa, Berliinissä, Budapestissä y. m. [Yriarte (1867), Lefort (1877), De la Vinaza (1887), von Loga (1903), Muther (1904), Œrtel (1907).]

E. R-r.

Goyaz *[goja'þ]*. 1. Sisämaavaltio Brasilian yhdysvalloissa; 690,000 km², 280,000 as. (1908) l. 0,4 km²:llä, sekarotuisia; villejä intiaaneja n. 20,000. Maa on reuuavuorteu ympäröimää ylätasankoa, jonka läpi Araguaya ja Toeantins virtaavat; virtojen varsilla aarniometsiä, muualla savannimetsiä (eatingas) sekä ruoho-aavikoita (eampos); viljelys on vielä vähäinen (puuvillaa, sokeriruokoa, tupakkaa, eteläuhedelmiä y. m.). G:u kulta- ja timanttikaivokset olivat muinoin kuuluisat; nykyisiu vuorityö ou vähäpätöinen. Karjanhoito ou pääelinkeiuo varsinkin eamposalueilla. Ilmanala kuuma, mutta vain pohjoisessa epäterveelliuen. — G. ou saanut nimensä goya (guayazes) nimisestä, sukupuuttoou hävinneestä gees-kansoihin kuuluneesta intiaaniheimosta. — 2. G:u valtiou samaunimiueu pääkaupunki Araguayan lisäjoeu Vermelhon varrella; n. 14,000 as. Piispanistuin, tärkeä kauppakaupunki. *W. S-m.*

Goyen l. Goijen *[hoijen]*, Jau Josephszoon van (1596-1656), holl. maisemamaalari ja radeeraaja. Kävi 19-vuotiaana opiutomatkalla Ranskassa ja sai sittemmiu pääasiallisimman taiteilijakasvatuksensa Haarlemissa Esaias van de Veldeu johdolla. Työskenteli Leidenissä ja loppuiällään Haagissa. Kuuluu hollantilaiskansallisen ja yleensä uudenaikaisen maisemamaalauksen perustajiin. G. ou maalaunut realistisen yksinkertaisia dyyui-, kylä-, virta- ja kauavamaisemia, ja varsinkin hän on erinomaisen kätevästi ja keveästi tulkinnut silmänkantamattoman laajan, ohuen autereeu ja uduu peittämän tasankomaan runollista ilma- ja valotunnelmaa sekä avaruusvaikutusta. Hänen varhaisemmissa maalauksissaan on voimakkaita paikallisvärejä, mutta hänen myöhemmissä, tyypillisimmissä kuvissaan ne ovat supistetut melkein yhteen ainoaan kellerväu harmaaseen yhteissävyyn. Teoksia useimmissa Euroopan kokoelmissa, kuten Louvressa, Amsterdamissa, Berliinissä y. m.

E. R-r.

Gozzi *[gotsi]*. 1. Gasparo G., kreivi (1713-86), it. runoilija, perusti 1768 Addisouiu „Speetator"iu malliin lehden „Osservatore Veueto", jouka satiiri oli hieuo ja tyyli miellyttävä. Huomattavimmat hänen runoteoksistaan ovat Horatiukseu tyyliset „Sermoni" ja „Il trioufo dell' umiltà". G:n teokset julkaisi A. Dalmistro (1794-98, 12 nid.; 1812, 1825-29, 20 n.). [Malmignati, „Gasparo G." (1889); Vimereuti, „Biografia di Gasparo G." (1887).] *J. H-l.*

2. Carlo G., kreivi (1720-1806), it. huvinäytelmäukirjoittaja, edellisen veli, oli „Società de Granellesehi"u jäseu. Tämä yhdistys ivasi kaikkea mauttomuutta. G:n satiiri suuutautui etenkin abbé Chiari'n huonoja kappaleita ja Goldoni'a vastaan. G. puolusti vanhaa „Commedia dell' arte" lajia ja koetti kohottaa sitä romantismin hengessä. G. on n. s. „fiaba drammatiea" lajin luoja. V. 1761 hän dramatiseerasi „sadun kolmesta pomeranssista": „Fiaba dell' amore delle tre melaranee". Kun ei tämä suunta yleisöä miellyttänyt, rupesi G. kirjoittamaan toisia näytelmiä, joiden malleina oli Calderon. Näistä näytelmistä on mainittava „Metafisico". G:n teosten täydell. paiuos ilmestyi (1802, 14 n.). [F. Horn, „Über Gozzis dramatisehe Poesie" (1803); Magrini, „Carlo G. e le fiabe" (1882); „I tempi, la vita e gli scritti di Carlo G." (1883).]

J. H-l.

Gozzoli *[gotso-]*, Benozzo di Lese (1420-98), it. taidemaalari, Fra Angelieon oppilas ja avustaja Roomassa ja Orvietossa. Ou pintapuolisen runsastuotteinen, mielikuvitusrikas, aikansa elämää kronikkamaisesti kuvaava ja maallisen iloisella, laatukuvallisella käsityksellääu viehättävä taiteilija. G. maalasi alttari- ja taulukuvia, mutta etupäässä freskoja. Näistä ovat aikaisimmat Montefaleossa (Umbriassa), jonka San Franeeseo kirkkoon hän kuvasi P. Franeiskuksen elämän (1452). Senjälkeen G. saapui Viterbon ja Perugian kautta Firenzeen koristamaau m. m. Medieien (nyk. Rieeardi-)palatsin kappelia yhtenäisellä, 3 seinälle maalatulla sarjakuvalla (1463-67), joka nimellisesti on esittävinään kuninkaiden retkeä Jeesus-lasta kumartamaan, mutta joka itse asiassa esittää Mediei-suvun jäseniä, ystäviä ja palvelijoita loistavan kirjavaua, erittäin eläväuä metsästysseuruekuvana. Kuvattuaan P. Augustinuksen elämän Sant' Agostino kirkkoon San Gimignanossa, G. maalasi 1468-84 Pisan Camposautoon 24 kovin isoa seinämaalausta, joiden aiheet ovat Vauh. testamentista (esim. „Nooakin viininkorjuu" ja „Babelin toruin rakentamiueu") ja jotka sivistyshistoriallisesti ovat mitä mieltäkiinuittävimpiä kuvauksia 1400-luvulta. [Wingenroth, „Jugendwerke des B. G." (1897) ja Stokes (1904).] *E. R-r.*

gr, gramma sauan lyhennys.

Graaf *[hrāf]*, Reiuier de (1641-73), alankom. auatomi, on etupäässä tunuettu siitoselimieu rakenuetta koskevista tutkimuksistaan. Häuen nimellään kulkee yhä n. s. Graafin rakkula (ks. t.). *M. O-B.*

Graafillinen esittäminen (kreik. *graphein* = kirjoittaa), yhteinen nimitys uiille menettelytavoille, jotka pyytävät geometrisesti piirretyn kuvion avulla tehdä silmälle havaittavaksi sellaiseu ilmiön kuluu, miukä eri vaiheet määrätään numeroilla. Tavallisin ja tärkeiu muoto ou ruutuverkolle piirretty viiva, joka nousullaau

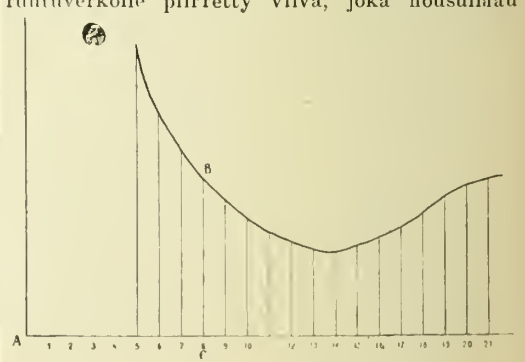

Graafillinen diagrammi.

ja laskullaan osoittaa esitettävän lukuarvon suurenemista ja vähenemistä. Täten on kuviossa esitetty maamme miespuolisen väestön kuolleisuuden vaihtelu eri ikäluokissa. Peruspisteestä A lähtevälle vaakasuoralle viivalle on siinä merkitty eri ikävuodet pisteillä, joitten välit mainitusta peruspisteestä (abskissat) vastaavat kutakin ikälukua. Kullekin täten saadulle pisteelle on sitten määrätty toinen niin, että sen pystysuora väli ensinmainitusta pisteestä (ordinaatta) sisältää niin monta mittaa, kuin vastaavan ikäluokan kuolleisuusnumero (1,000 henkeä kohti vuodessa sattuneiden kuolemantapausten luku) osoittaa. Mainitun toisen pistesarjan kautta kulkeva käyrä antaa kokonaiskuvan kuolleisuuden vaihtelusta; sitäpaitsi jokainen käyrän piste ilmaisee ordinaattansa kautta, mikä on vastaavan ikäluokan kuolleisuusnumero. Niinpä ordinaatta BC osoittaa, että 1,000:sta 8-vuotiaasta pojasta kuolee vuoden kuluessa keskimäärin 7. — Tällainen havaintokeino soveltuu monella tieteellisellä alalla ilmiöitten valaisemiseksi, joko sitten ne luvut, joista graafillisen esityksen on annettava kokonaiskäsitystä, määrätään havaintojen avulla, kuten empiirisen luonnontieteen aloilla, tahi numerolaskujen avulla, kuten tilastotieteen aloilla, tahi matemaattisen lausekkeen (funktsionin) eri arvoina, kuten matemaattisten luonnontieteitten ja varsinaisen matematiikan alalla. Onpa katsottu niin tärkeäksi tutustuttaa nuorisoa tähän menettelyyn, että sitä on monen maan, kuten Ruotsin, Saksan ja Ranskan uusissa kouluasetuksissa nimenomaan säädetty oppikouluissa opetettavaksi algebran yhteydessä. — Paitsi tällaisia viivadiagrammeja käytetään tilastollisissa teoksissa pintadiagrammeja, jotka ovat erittäin sopivat, kun on esitettävä suuretta, joka riippuu kahdesta tekijästä. Suomen maantieteellisen seuran 1899 julkaisemassa Suomen kartastossa valaistaan eri läänien väestösuhteita päällekkäin asetetuilla suorakaiteilla, joitten korkeudet esittävät läänien koko väkiluvut toisiinsa verrattuina. Poikittain jakamalla nämä suorakaiteet eri värisiin osiin saadaan esitetyksi, missä suhteessa eri läänеissä suomea ja ruotsia puhuvat, tahi kaupunkien ja maaseudun väestö y. m. ovat toisiinsa. Tällaisten osasuorakaiteitten pinta-alat, jotka siis riippuvat sekä läänin koko väkiluvusta että läänissä vallitsevasta suhteesta, antavat kuvan väestösuhteista, jos eri lääneissä vallitsevia suhteita verrataan toisiinsa. — Havainnollisen esittämisen muotoina voi vielä mainita eri suurten kappaleiden kuvia. Mainitussa karttateoksessa on esitetty erään vuoden vientimäärät sahatuotteita, puumassaa, kauroja, paperia ja voita eri suurilla kuutioilla. — Vihdoin kuulunevat tähän yhteyteen ne monta eri muotoa n. s. kartogrammoja, maantieteellisiä karttoja, joissa eri väreillä ja apukuvioilla osoitetaan tilastollisia tietoja paikkakunnilta ja alueilta.

H. M. J. R.

Graafillinen statiikka, erikoinen laji tasapaino-oppia eli statiikkaa, jossa tehtävien ratkaisussa ei käytetä numerolaskuja, kuten yleisessä statiikassa, vaan määrätyssä mittakaavassa tehtyjä piirrelmiä eli n. s. graafillista esitystä. Siten esim. ristikkokannattaja, jota tietyt kuormat rasittavat, kuvataan jossakin n. s. pituuskaavassa, mutta rasittavat voimat toisessa n. s. voimakaavassa, jossa määrätyn pituinen viiva (esim. 1 cm) esittää tiettyä voimaeli kuormayksikköä (esim. 1,000 kg eli 1 tonnia). Graafillisen ratkaisun avulla määrätään nyt kuormien synnyttämät rasitukset ristikon eri osissa, jolloin nämä esiintyvät viivoina, joiden pituudet mainitun voimakaavan mukaan esittävät rasittavia voimia. Graafillista statiikkaa käytetään nykyisin varsin paljon tekniikassa, erittäinkin siltojen, katonkannattimien y. m. s. laskemiseen. Gr. statiikan perustajana pidetään Zürichin professoria K. Culmannia (ks. t.), jonka perustava teos tästä aineesta ilmestyi ensi kerran v. 1865. Muita tämän tieteenhaaran huomatuimpia edustajia mainittakoon L. Cremona, W. Ritter ja H. Müller-Breslau. *J. C-én.*

Graafilliset taiteet (kreik. *graphein* = piirtää, kirjoittaa) on kirjoitusta ja piirustusta koskevien esittämis-, jäljentämis- ja monistamistapojen yhteinen nimitys. Tavallisimmin ymmärretään graafill. taiteilla kuvaamataiteisiin kuuluvia jäljentämistapoja: puun- ja vaskenpiirtoa sekä kivipainosta y. m. s., samoinkuin myös fotomekaanisia jäljentämistapoja (autotypia, fototypia, valopainos, foto- ja heliogravyyri y. m. s.). [Kampmann, „Die graphischen Künste" (1905); Unger, „Die Herstellung von Büchern" etc. (1906).]

Graafin-rakkula l. -follikkeli, pieni, läpimitaltaan n. 1-1,5 mm kokoinen munasarjassa oleva rakontapainen muodostuma, joka sisältää munasolun.

Graal (muin.-ransk. *graal*, provens. *grazal*, katal. *gresal*, merkitsee suurehkoa maljaa), keskiajan uskon mukaan se malja, josta Kristus opetuslapsineen nautti viimeistä ehtoollistaan ja johon Joosef Arimathialainen myöhemmin kokosi ristiinnaulitun Vapahtajan veren. Tällä maljalla luultiin olevan erinomaisen voiman, jonka kuitenkin ainoastaan puhdassydämiset havaitsivat. Sitä luultiin säilytettävän kaukaisessa maassa, missä sitä vartioi erityisesti valittu henkilö ja arvokas seurakunta. Tämänmuotoisena G:n legenda, liittyen vanhempiin latinalaisiin lähteisiin („Acta Pilati", y. m.) kehittyi luultavasti Walesissa. Sitä käsittelee muinais-ransk. runoilija Robert de Borron (vv:n 1180 ja 1200 välillä) runoelmassaan „Le roman du S. Graal". Muita graal-tarun käsittelijöitä ovat Chrétien de Troyes (ks. t.) ja Wolfram von Eschenbach (ks. t.) ja nykyaikana Richard Wagner „Parcifal" oopperassaan. [Zarncke, „Der Graltempel" (1876); Rutt, „Studies on the legend of the Holy Grail" (1888); Ed. Wechssler, „Die Sage vom heil. G. in ihrer Entwickelung bis auf Wagners Parcifal" (1898).] *J. H-l.*

Graan l. **Gran** *[-ā-]*, Johan (k. 1679), ruots. maaherra, nimitettiin 1653 maaherraksi Länsipohjaan sekä sen lisäksi 1654 Pohjanmaalle. V:sta 1660 hänen alueenaan oli Tornion piiri ja Pohjanmaa, johon 1665 yhdistettiin Länsipohja. Hänen kirjeenvaihtonsa on julkaistu „Handlingar rörande Skandinaviens historia" XXXI ja antaa oivallisia tietoja Lapinmaan silloisista oloista. *K. S.*

Graani (ruots., preuss. *gran*, engl., ransk. *grain*, holl. *grein*, it., esp. *gra'no* < lat. *grānum* = jyvä), monessa maassa hienompia punnituksia varten käytetty vanha, pieni painomitta, ku-

ten esim. jalokiviä, helmiä, jaloja metalleja, lääkeaineita y. m. punnittaessa. Tämän mitan nimi ja suuruus vaihtelee sen mukaan, missä maassa ja mihin tarkoitukseen sitä on käytetty. Jalokivien ja helmien painomittana g. on kaikkialla ollut $^1/_4$ karaattia jalokivipainoa = 5,1 cg. Ruotsissa (v:een 1863) ja Suomessa (v:een 1887) apteekkipainoua käytetty graani = $^1/_{20}$ krupulaa = $^1/_{60}$ drakmaa = $1\ ^{23}/_{80}$ assia = 6,2 cg (likip. on 16 graania = 1 g). Englannissa *grain* (greiu) = $^1/_{7680}$ kauppanaulasta = 5,9 cg tai = $^1/_{5760}$ troypoundia = 6,48 cg. — Rauskalainen grain = 5,3 cg. — Italialainen kullan punnitsemiseen käytetty gran = $^1/_{60}$ dukaattia = 5,8 cg. Italiassa ja Espanjassa on vastaava paino uimeltään grano, Hollannissa grein, Preussissa grau j. n. e

U. S:n.

Grabbacka, vanha herrastila Karjan kunnassa, n. 3 km kirkolta. Tilan ovat omistaneet Niilo Grabbe, Arvid Stålarm y. m.; lähellä uykyistä G:n päärakennusta on entisen upean linnan muurien raunioita. G. on myöhempinä aikoina kuulunut Fagervikin omistajille. *K. S.*

Grabbe, Christian Dietrich (1801-36), saks. uäytelmänkirjoittaja, kirjoitti useita näytelmiä, joiden vahviu puoli ei ole esitettäväisyys, mutta joissa ilmenevä luonteeuerittely useiu on nerollinen, joskin joskus omituinen ja keiuotekoineu. Hänen draamansa „Herzog Theodor von Gothland" on osaksi mauton, mutta suurisuuntainen ja syväajatuksinen. Häneu muista draamall. teoksistaan ovat huomattavia „Don Juan und Faust" (1829), „Kaiser Friedrich Barbarossa" (1829), „Kaiser Heinrich VI" (1830), „Napoleon oder die hundert Tage" (1831), „Hannibal" (1835) ja „Die Hermannsschlacht" (julk. 1838). Monet arvostelijat pitävät G:a Kleistin rinnalla Saksan suurimpaua draamall. nerona Schillerin jälkeen. [Ziegler, „Grabbes Leben und Charakter"; C. Behreus, „En tysk Digter Christ. Dietr. G., hans liv og digtning" (1903).

J. H-l.

Grabbe, Niilo (k. 1549), suom. soturi ja linnanisäntä, Grabbackau herra; isä oli Raaseporiu kihlakunuau tuomari Maunu Antinpoika G., jonka mainitaan rakennuttaneen Grabbackan. Tunnetuksi Niilo G. tuli ensiu vapaussodassa juutteja vastaan 1521-23, jolloiu käy sissisotaa heitä vastaau pitkin Suomeu rauuikkoa, kokoillen ympärilleen sissijoukon, karaten keveillä veneillänsä juuttien kimppuun, heitä surmaten ja yömajoihinsa polttaen. Hädän tullen hän pujahti Viron puolelle ja palasi sieltä taas entistä menoansa jatkamaan. Voitolle päästyään Kustaa Vaasa palkitsi häntä viroilla ja läänityksillä, niinpä hän esim. sai Vihdiu pitäjän kaikkine tuloineen. V. 1534 häu kuniukaau joukkojeu etunenässä meni Viipuria vastaan, jossa Hoijan kreivi oli noussut kapinaan kuniugasta vastaan ja josta nyt pakeni ulkomaille. Tärkeän rajaliunan päämieheksi hänen jälkeensä uimitti Kustaa vanhan tottuneen uskollisen sotatoveriusa G:n. Mutta G. näyttää yhä säilyttäneen nuoruuteusa sotaisan luonteeu ja olleen vähemmän sopiva siinä arkaluontoisessa asemassa, minkä rajalinnan suhteet vieraaseen valtakuutaan aikaansaivat. V. 1544, kun olot rajalla olivat sekavia, oli Kustaan korviin tullut huhu, että Viipurin seuduilla „muutamat kirkot ovat (Venäjän puolelta saatua) ryöstösaalista täynnänsä, vaikk'emme me ole siitä osalliseksi tulleet" ja kun venäläiset lähettiläät saapuivat Viipuriin näistä seikoista valittamaan, antoi G. — huviksi — ampua toista löysällä ruudilla, niin että hän siitä sai vähäisen vamman. Myöskin G. Viipurissa piti niin ylellistä elämää „ettei missään Ruotsissa eikä Suomessa pidetä semmoista ylenpalttista syömistä ja mässäystä". Näistä syistä kuningas 1545 erotti G:n linnauvisännyydestä; ja viimeiset vuoteusa tämä eli kotonaan Grabbackassa sekä haudattiin Karjan pitäjän kirkkoon. *K. G.*

Grabowski *[-bo'v-]*, Michal (1805-63), puolal. kirjailija, oli kotoisin Kiovan kuvernementista ja sai opetuksensa Humanin puolalaisessa basilicani-koulussa. Tutustuttuaan Varsovassa Puolan romantikkoihin hän alkoi kriitillisissä kirjoituksissa selvitellä tämäu uuden suunnan kirjailijoiden merkitystä, osoittaeu että kirjallisuuden juurten tulee olla puhtaasti kansallisessa ja kansanomaisessa maaperässä ja huomauttaen kansanrunouden tärkeyttä. Häuen kriitilliset kirjoituksensa, joilla 1830-luvulla oli erittäin suuri merkitys, ilmestyivät teoksissa „Literatura i krytyka" (4 nid. 1837-40) ja „Korespondencya literacka" (1843). Kiovassa G. liittyi ukrainalaisiin slavofiileihin. Hän on julkaissut myöskin kaunokirjallisia teoksia, joiden aiheet ovat otetut Ukrainan historiasta („Koliszczyzna i stepy", 1838, „Stannica Hulajpolska" 1841, „Zamieć w stepach", 1862 y. m.). Hänen historiallisista teoksistaan ovat huomattavat „Ukraina dawna i teraźniejsza" (1850, „Entinen ja nykyinen Ukraina"). V. 1862 markiisi Wielopolski kutsui hänet Puolan „kansanvalistuskomissionin" (koululaitoksen ylihallituksen) jäseneksi; v. 1863 hän kuoli tämäu viraston johtajana. *J. J. M.*

Gracchus, muinaisroomal. Sempronius-suvun haaran nimi.

1. Tiberius Sempronius G. (k. n. 150 e. Kr.), kansantribuunina 187, konsulina 177 ja 163, censorina 169, soti suurella menestyksellä Hispaniassa ja Sardiiuiassa. Hänen vaimonsa oli Cornelia (ks. t.).

2. Tiberius Sempronius G. (162-133 e. Kr.), edellisen poika, tunnettu kansantribuuni ja uudistusten harrastaja. G. otti osaa Karthagon valloitukseen 146 sukulaiseusa ja lankonsa Scipion johdolla sekä lähti 137 konsuli C. Hostilius Mancinuksen quæstorina Hispaniaan, missä hän pelasti roomal. sotajoukon perikadosta tekemällä sopimuksen numantialaisten kanssa. Tultuaau kansantribuuniksi 133 G. ryhtyi parantamaan alemman kansan tilaa ehdottamalla m. m. Liciniuksen (ks. t.) lain perusteella, ettei yksikään kansalainen saisi omistaa valtionmaata *(ager publicus,* ks. t.) enempää kuin 500 auranalaa (*jugerum* = $^1/_4$ ha) itseänsä sekä korkeintaan yhtä paljou poikiansa varten ja että loppuosa oli jaettava köyhille kansalaisille 30 jugerumin suuruisina tiloina kohtuullista maaveroa vastaan. Ylimykset tosin saattoivat G:n virkatoverin M. Octaviuksen vastustamaan hänen ehdotustaan, mutta G. erotutti lainvastaisesti Octaviuksen toimestaan. Enentääkseen suosiotaan G. ehdotti Pergamoksen kuninkaan Attalos III:n jälkeensä

jättämien aarteiden jakelemista varattomille kansalaisille. Laki hyväksyttiin ja sen toimeenpanemiseksi valittiin kolmimiehinen lautakunta (G., hänen veljensä Gaius ja hänen appeusa Appius Claudius). Vastoin yleistä tapaa G. pyrki seuraavankin vuoden tribuuniksi. Mutta ylimykset, senaattorit etupäässä ylimäisen papin P. Cornelius Scipio Nasican johdolla, ryhtyivät väkivaltaisuuksiin, ja G. sekä 300 hänen puoluelaistaan surmattiin Capitoliumin rinteellä. Kuitenkaan G:n lakia ei kumottu.

3. Gaius Sempronius G. (153-121 e. Kr.), edelliseu veli, kuuluisa kansanjohtaja ja valtiomies. Sai samoinkuin velikin mitä parhaimman kasvatuksen äitinsä Cornelian johdolla. Hän oli veljeään lahjakkaampi, tarmokkaampi ja iutohimoisempi. Oltuaan quæstorina 126 Sardiiniassa G. tuli kansantribuuniksi 123 ja 122. Murtaakseen senaatin ja ylimystön valtaa ja parantaakseen varsinaisen kansan asemaa G. ilman erikoista vastarintaa ajoi läpi useita lakiehdotuksia 123-122. Hän esitti viljalain, jonka mukaan kansalaisille kuukausittain oli jaettava viljaa huokeasta hinnasta, uudisti lakimääräyksen, että ainoastaan kansankokous saattoi tuomita kuolemaan tai maanpakoon, siirsi tuomarinvirat senaattoreilta ritarisäädyn jäsenille ja ehdotti kansalaisoikeuden myöntämistä kaikille liittolaisille Italiassa. Vasta viimeisen lakiehdotuksen johdosta ylimyspuolue ryhtyi kiivaaseen vastarintaan ja taivutti kansantribuunin M. Livius Drusuksen, G:n oleskellessa Afrikassa, tarjoamaan kansalle suurempia etuja kuin G. oli luvannut. G. ei tullutkaan enää tribuuniksi 121, jota vastoin hänen katkera vihollisensa L. Opimius valittiin konsuliksi. Kun senaatti valtiomuodon turvaamiseksi antoi rajattoman vallan konsuleille, niin G. ja hänen ystävänsä M. Fulvius Flaccus puoluelaisineeu asettuivat Aventinus-kukkulalle. Mutta huomattuaan kaiken vastarinnan ja välityksen mahdottomaksi G. lähti pakoon ja surmautti itsensä orjallaau Furrinan lehdossa Tiberin takana. Hänen kannattajiaan vainottiin kovasti ja useimmat hänen lakinsa peruutettiin. [Appianos; Plutarkhos; Lau, „Die Gracchen und ihre Zeit" (1854); Ed. Meyer, „Untersuchungen zur Geschichte der Gracchen" (1894). — M. J. de Chénier'n (1792) ja A. Wilbrandtin (1872) näytelmät.]

K. J. H.

Grâce *[grās]*, graassi, sulous, suosio, suosionosoitus.

Gracian *[-þia'n]*, Baltasar (s. 16:nnen vuosis. lopulla, k. 1658), esp. kirjailija, toi espanjalaiseen proosaan, samoin kuin Gongora (ks. t.) runouteen, n. s. „estilo culto"n. G:n teos „La agudezza y arte de ingegno" (1649), joka esitti hänen mielipiteitään, oli 17:nnen vuosis. loppupuoliskolla maun lakikirjana. G:n teoksien sisällys oli arvokasta ja ne levisivät laajalle, mutta vaikuttivat epäedullisesti keinotekoisella tyylillään. Hänen teoksistaan mainittakoon „El heroé" (1637), „Oraculo manual", „El discreto" (1646), „El criticon" (1650-64). [Borinsky, „Baltasar G. und die Hofliteratur in Deutschland"; A. Farinelli, „B. G. y la literatura de Corte en Alemania" (1896).] *J. H-l.*

Graciosa *[-þio']*, Portugaliin kuuluvien Azorein (ks. t.) hedelmällisin saari; 63 km², 8,394 as. (1900), jotka harjoittavat verka- ja villakankaanvalmistusta.

Gracioso *[-þio'-]*, esp. huvinäytelmän koomillisen henkilön liikanimi. Tämä henkilö tavataan etenkin juonikappaleissa, n. s. „Comedias de capa y espada" ja sillä on eri uimensä, kuten „Bobo" (narri), „Simple" (hölmö), „Picaro" (veijari), y. m. Tavallisesti g. on milloin viekas, milloin typerä, mutta aina hupaisa palvelija tai herraansa ivaava uskottu. *J. H-l.*

Grad slaavilaisissa paikannimissä, merkitsee „linna, kaupunki", esim. Belgrad, „valkea linna", Tsarjgrad, „keisarikaupunki, Konstantinopoli". Se on samaa alkuperää kuin venäl. *gorod* ja puol. *gród*. Siitä johtunut muoto *gradec* (gradets), tavataau sellaisissa paikannimissä kuin Graz, Windischgrätz. *J. J. M.*

Gradeerata (mlat. *gradā're* < lat. *gradus* = askel, aste), jakaa asteisiin; mitata asteilla; väkevöittää laimeita keittosuolaliuoksia u. s. risugradeerauslaitoksissa (ks. Keittosuola); metallieu sekoittamiseu nimitys rahoja valmistettaessa; kullanpitoisten metalliseoksien värin parantaminen u. s. gradeerausvedellä. *S. V. H.*

Gradeerausvaaka l. suolamittari, aräometri (ks. t.), jolla mitataan suolavedeu väkevyys keittosuolavalmistuksessa.

Gradientti (lat. *gradi* = kulkea). Kahdella samalla isobaarilla (ks. t.) sijaitsevalla paikalla on sama ilmapaine; toisin sanoen niiden ilmapaineitten erotus on 0. Jos isobaarista lähdetään mihin muuhun suuntaan tahansa kuin sitä pitkin, niin tuo erotus ei ole 0. Suurin arvo sille saadaan, jos loittonemme isobaarista kohtisuorasti sitä vastaan. Jonkun paikan ilmapaineen ja mainitussa kohtisuorassa suunnassa siitä yhden päiväntasaajanasteen (111 km) etäisyydellä sijaitsevan toisen paikan ilmapaineen erotusta sanotaan gradientiksi. Tässä tapauksessa ilmoitetaan ilmapaineet millimetreissä ja ne ovat sovellettavat 0-asteeseen, samaan korkopintaan ja samaau maantieteelliseen leveyteen. Kuta lähempänä isobaarit ovat toisiaan, sitä suurempi on g. G:a kuvataan määrätyn pituisella, pienempää painetta kohti suunnatulla suoralla. G:n kasvaessa lisääntyy myös tavallisesti tuulen nopeus. Suurempien talvimyrskyjen aikana Länsi-Euroopassa keskimääräinen g. harvoin on suurempi kuin 3 mm. Troopillisissa pyörremyrskyissä ja poikkeustapauksissa Länsi-Euroopassakin tapaa 10-15 mm:n suuruisia g:eja. *U. S:n.*

Gradisca *[-i'-]* (G.-Bruma), kaupunki Görz-G:n kreivikunnassa Itävallassa; 1,616 as. (1900), Bruman kera 3,881. — Venetsialaisten 1478 perustama sekä linnoitettu turkkilaisia vastaan. Oli v:sta 1516 toista sataa vuotta Itävallau hallussa, joutuen 1717 toistamiseen sille.

(E. E. K.)

Gradiška. 1. Nova-G., kauppala Slavoniassa Sissek-Brod radan varrella, 3,019 as. (1900). — 2. Stara-G., linnoituskaupunki Slavoniassa Savan vas. rannalla, perust. 1762, 2,698 as. (1900). — Vastapäätä oikealla rannalla on 3. Bosnialainen G., kauppakaupunki; 5,502 as. (1895). Moskeia, Berbir nimisen linnan rauniot. — Roomalais-ajalla sotilassiirtola *Prætorium*. Lähettyvillä on 1904 ja 1905 löydetty suurien paalurakennusten jätteitä. *(E. E. K.)*

Graduaali (lat. *responsō'rium graduā'le; gra-*

dus = porras). 1. Kaikista vanhin kristilliseen messuliturgiaan kuuluva psalmilaulu, esitettiin kanttorin ja seurakunnan vuoroveisuuna. G:a laulaessaan kanttori seisoi erityisellä korokkeella *(gradus)*, joka oli alttarista sivullepäin. Kanttorin osassa oli luultavasti alun pitäen jonkun verran koloratuuria, jolla hän sai enemmän tunnetta ja ilmerikkantta yksinkertaisiin psalmisävelmiin. Mutta kun koloratuurit pyrkivät yhä runsaammiksi, venyi laulu liian pitkäksi, ja paavi Gelasius I (k. 496) supisti g:n pariin valiosäkeeseen, jotka kutakin pyhäpäivää varten olivat määrätyt. Vähitellen hävisi vuoroveisuu näistäkin ja g. tuli pelkästään sooloesitykseksi. — 2. Uskonpuhdistuksessa asetettiin luterilaiseen liturgiaan g:n sijalle n. s. evankeliumivirsi, joka kauan aikaa oli tarkasti määrätty koko kirkkovuodeksi kunkin sunnuntain luonnetta vastaavasti. Alkuperäinen g. nimitys on sille säilynyt sekä Suomessa että Ruotsissa. *I. K.*

Graduale *[-a'-]*, nuottikirja, johon on merkitty graduaalisäkeet sekä muut kirkkovuoden aikojen mukaan vaihtelevat katoliseen messuun kuuluvat laulut. (ks. Graduaali). *I. K.*

Gradueerata (lat. *gradus* = askel), antaa akatemiallinen oppiarvo (eritoten filosofian kandidaatin tai lisensiaatin arvo).

Græea sunt, non leguntur t. Græeum est, non legitur (lat.), „kreikkaa, ei lueta" sanoivat keskiajalla munkit latinalaisessa tekstissä olevista kreikkalaisista sanoista ja lauseista, joita eivät osanneet lukea; nyk. lauselmaa käytetään leikillisesti seikoista, jotka ovat jollekin liian pulmallisia tajuttaviksi.

Græeia (lat.), Kreikka; Græeus, kreikkalainen. Näiden nimien alkuperä on hämärä; eri tutkijain arveluista mainittakoon E. Meyerin esittämä: niihin euboialaisiin, jotka perustivat ikivanhan Kyme (Cumæ) nimisen siirtokaupungin Ala-Italian Campagnaan, oli liittynyt Attikan ja Boiotian merenpuoleisilla rajaseuduilla asuneita Graeja (kreik. Grāes); näiden mukaan on latinaksi nimitetty ensin Ala-Italian ja sittemmin Hellaan helleenit nimellä Græei ja heidän maansa nimellä Græeia. Näistä lat. nimistä ovat useimmissa nykykielissä (myös suomessa) käytetyt Hellaan ja helleenien nimet saaneet alkunsa. — Magna Græeia (lat.), Tarentumin-lahden rantamailla olevien kreik. siirtokuntien (joskus yleensä Ala-Italian siirtokuntien) yhteisnimi, on käännös kreik. Megale Hellas (Suur-Hellas) nimestä, jolla on arveltu alkuaan tarkoitetun sikäläisten akhaialaisten siirtokuntien aluetta, vastakohtana kotimaan pienelle Hellas-maakunnalle (= Phthiotiin Akhaia). *O. E. T.*

Græeismi, latinassa tai muissa kielissä esiintyvä, kreikasta lainattu tai kreikan vaikutuksesta muodostunut sanontatapa tai muu kielellinen seikka. *O. E. T.*

Graff, Anton (1736-1813), sveitsiläis-saks. taidemaalari. Työskenneltyään aluksi Augsburgissa G. kutsuttiin Dresdeniin, jossa hänestä tuli hovimaalari v. 1766 ja taideakatemian professori. G. on aikansa Saksan huomattavin muotokuvaaja, joka yksinkertaisen teeskentelemättömästi, ei millään erikoisella väritaidolla, mutta usein sattuvalla ja elävällä luonteenkuvauksella on ikuistuttanut monen kuuluisan aikalaisensa piirteet. Hänen maalaamiaan ovat m. m. Herder, Wieland, Lessing, Schiller ja Bürger sekä filosofi Mendelssohn, säveltäjä Gluck ja näyttelijätär Corona Schröter. Maisema-, historia- ja allegoriaesitykset, jotka myös kuuluvat G:n erittäin runsaaseen tuotantoon, ovat nykyään joutuneet unhotuksiin. G:n teoksia on etupäässä Leipzigissä, Dresdenissä ja Berliinissä. [Muther (1881), Vogel (1898) ja Waser, „Anton G. von Winterthur, Bildnisse des Meisters" (1903).] *E. R-r.*

Grafiikka (kreik. *graphein* = piirtää), kirjoitustaito; piirustus- ja maalaustaito; diplomatiikka (ks. t.).

Grafiitti (kreik. *graphein* = kirjoittaa), mustanharmaa, metallikiiltoinen, pehmeä kivennäinen, kokoomukseltaan hiiltä samoin kuin timantti ja tavallinen hiili. G. ei pala ilmassa, mutta kyllä happikaasussa, vaikka vaikeammin kuin timantti; on sähkönjohtaja, om. p. 1,9-2,3. G. on harvoin muodostunut kuusitahkoisten levyjen muotoisiksi kiteiksi, jommoisia tavataan Paraisten kalkkikivessä. Yleisemmin se esiintyy lehtimäisen rakeisina massoina eruptiivisissa vuorilajeissa tai kiteisissä liuskeissa, usein muihin kivennäisiin sekoittuneena (grafiittiliuske). Tärkeimmät löytöpaikat ovat Ceylonissa sekä Siperiassa (Tunkinsk). Suomessa on grafiittiliuskeesiintymiä Mäntyharjun pitäjässä ja Savonlinnan tienoilla. — G:ia käytetään lyijykynien valmistukseen, sulatusastioiksi, sähköäjohtavaksi kerrokseksi galvanoplastiikassa y. m. *P. E.*

Grafofoni (kreik. *graphein* = piirtää, ja *phōnē'* = ääni), eräs fonografin (ks. t.) laji.

Grafologia (kreik. *graphē'* = kirjoitus, ja *logos* = oppi), käsialanselitys, taito arvostella ihmisen luonnetta hänen käsialastaan. Ihminen, joka on sen verran tottunut kirjoittamaan, ett'ei enää orjallisesti jäljittele opittuja kaavoja, tulee ehdottomasti panneeksi käsialaansa omaa luonnettaan, — samoin kuin ihmisen tapa liikkua ja hänen muut eleensä ehdottomasti ilmaisevat hänen olentoaan. Kirjoittaessaan hän liikuttaa kynää esim. reippaasti ja varmasti tahi varovasti, huolellisesti tai huolimattomasti j. n. e. Saman ihmisenkin toiminnat tapahtuvat esim. hänen ollessaan iloisella mielellä keveämmin, surullisena ollessaan raskaammin; väitetään että edellisessä tapauksessa kirjoitetut rivit pyrkivät nousemaan ylöspäin, jälkimäisessä alenemaan. Kun ihminen on suuttunut, niin kirjaimet tulevat isoiksi, alaspäin vedetyt viivat paksuiksi, käsiala yleensä kiirehtiväksi ja epätasaiseksi. Koska käsiala voi ilmaista sangen lukuisia tuontapaisia, myöskin erikoisempia ja yksilöllisempiä kuvaavia piirteitä, niin ei ole mitään ihmeteltävää siinä, että tarkkanäköinen käsialan tarkastaja voi siitä lukea monta ihmisen luonteenpiirrettä. Sekin, joka tulkinnassaan noudattaa ainoastaan „intuitiivista", välitöntä „tuntemustaan", saattaa osua niin hyvin oikeaan, että se näyttää hämmästyttävältä; mutta epäilemättä hän myöskin monasti erehtyy. Tutkimalla huolellisten vaarinottojen nojalla näitä ilmiöitä voidaan teroittaa ja varmentaa tätä taitoa. Varsinaiseksi teoriaksi g. on kehitetty vasta aivan viime vuosikymmeninä, vaikka edeltäjiä voidaan mainita jo edellisiltä vuosisadoilta. Ensimäinen,

joka erityisessä kirjasessa käsitteli sitä, lienee ollut Bolognan lääkäri C. Baldo (1622, teos ilmestyi sittemmin latinaksi nimellä „De ratione cognoscendi mores et qualitates scribentis ex ipsius epistola, sive de diviuatione epistolaria"). Lavater suuressa teoksessaan „Physioguomische Fragmeute" (3:s osa, 1777) kääntää huomionsa tähäukin asiaan. Tarkan, kehitetyn oppijärjestelmän esitti ensimäisenä rausk. abbé J. H. Michon („Système de graphologie", 1875, „Méthode pratique de graphologie", 1878). Sittemmin ovat ainetta käsitelleet m. m.: Crépieux-Jamiu („Traité pratique de graphologie", 6:s pain. 1898, „L'écriture et le caractère", 4 pain. 1896), kuuluisa it. tiedemies C. Lombroso („Grafologian käsikirja", käänn. m. m. saks.), W. Preyer („Psychologie des Schreibens", 1895), G. Meyer („Die wissenschaftlichen Grundlageu der Graphologie", 1901) ja Alfr. Lehmauu („Grafologien, et bidrag til belysning af moderne overtro", 1899). Muutamat näistä kirjoittajista koettavat selvittää, mitä jokainen omituinen erimuotoisuus kuukin ison ja pienen kirjaimen muodossa merkitsee y. m. semm.

Tuomioistuimet käyttävät toisinaan neuvonnutajiuaan erityisiä käsialan-tuntijoita, joideu tehtävänä on ratkaista, ouko määrätty kirjoitus (esim. testameutti, lainakirja, kirje) määrätyn heukilön kirjoittama vai ei, — varsinkin kun on syytä epäillä väärennystä tai käsialan tahallista muuntamista. Tällaisella tutkimuksella ei ole paljoa tekemistä tavallisen g:u kaussa, vaan se perustuu yksiuomaan siihen, että käsialantutkija vertaa epäilyksenalaista kirjoitusta toisiin kyseenalaisen henkilön varmasti kirjoittamiin ja että hän osaa erottua ue käsialan tunnusmerkit, jotka ovat olenuaiset, varmat ja jotka kirjoittajan huomaamatta ehdottomasti ilmestyvät hänen kirjoitukseeusa, uiistä omituisuuksista, jotka saattavat johtua jäljittelystä tahi tahallisesta teeskeutelystä. *A. Gr.*

Grafotypia (kreik. *graphein* = piirtää, ja *typos* = kuva), suoraan kirjoituksesta tai piirroksesta valmistettu, painettavaksi soveltuva kuvalaatta. Ensin on kirjoitus tai piirros tehty kovaan liitumassaan ja sitten tämä jäljenuetty galvaauisiu tai stereografisin keiuoin. *(V. V-la).*

Grafrath ks. Metsäkoetarhat.

Grafström *[grāv-]*, Anders Abraham (1790-1870), ruots. runoilija, toimi historian doseuttina Upsalassa, lehtorina Karlbergiu sotaakatemiassa ja lopuksi Uumajan kirkkoherrana, julkaisi runousa osaksi fosforistieu, osaksi puolueettomieu lehdissä, ja luettiiu runojeusa elegisen sisällyksen puolesta kuuluvaksi fosforisteihin, uiiden moitteettomaan ja hiottuun muotoou nähden akatemialliseeu ryhmään. Häneu vieno, tunnelmallinen ja soiunukas lyriikkansa muistuttaa Franzéuia, ja häu kuuluu oikeastaan, kuten tämä, kirjallisesti puolueettomiin. Tuli Ruotsin akatemian jäseueksi 1839. Julkaisi kootut teoksensa „Samlade skaldestycken" Tukholmassa 1864. *E. H.*

Graham *[greiəm]*, George (1673-1751), engl. kello- ja kojeseppä sekä keksijä. G. keksi 1726 n. s. elohopeaheilurin, joka on eusimäiueu kompensatsioniheiluri, paransi taskukellojen silinterikäyuriu ja keksi lepäävän ankkurikäyuriu (ks. Kello). G. oli eusimäisiä tähtitieteellisten kojeideu varsinaisia valmistajia. Greenwichin tähtitornin monet kojeet todistavat häneu taitavuuttaan. G. tutki myös maamagnetismia ja tähtiä. *V. V-la.*

Graham *[greiəm]*, Thomas (1805-69), engl. kemisti, ensin professorina Glasgow'ssa, v:sta 1837 Loutoossa, tuli 1837 Euglauuiu rahapajan ylivalvojaksi. Häueu tutkimuksensa yksi-, kaksija kolmiemäksisistä fosforihapoista (meta-, pyro- ja ortofosforhapoista) saavuttivat mitä suurimman merkityksen teoreettisen kemian kehityksessä. Erittäin tärkeät ovat myöskin hänen tutkimuksensa kaasujen diffusionista ja nesteiden dialyysista. Hän keksi palladium-metalliu kyvyn yhtyä suuriiu määriin vetykaasua (ks. Palladiumi). Tämän palladiumvedyn metallilejeerinki-luonteen perusteella hän piti vetyä tiivistyneessä muodossa metallina. G:n mainio oppikirja „Elements of Chemistry" oli perustuksena useissa painoksissa ilmestyneelle, aikaisemmin yleisesti käytetylle Graham-Otton „Lehrbuch der Chemie"lle. *Edv. Hj.*

Graham-leipä *[greiəm-]*, lesemättömistä vehnäjauhoista ilman hiivaa ja mausteita leivottu leipä.

Graham-maa *[greiəm-]*, eteläiuen napamaa 65° ja 67° välillä etel. lev. Sen löysi 1832 kapt. Biscoe, tarkemmin ovat sitä tutkiueet Dallmann (1874), Larsen (1893) ja ruotsalaiuen Nordenskiöldin etelänaparetkikunta (1902).

Graiat (kreik. *Graiai*), kreik. tarustossa satuoleutoja, Phorkyksen ja Keton tyttäriä, syntymästä saakka harmaahapsisia (Aiskhyloksen mukaan joutsenenmuotoisia) neitsyitä; asuivat lähellä siskojansa Gorgoneja (ks. Gorgo), kaukaisessa seudussa, johon eivät auringon eivätkä kuun säteet ulottuneet. Tavallisesti heitä ajateltiin olevan kolme: Pephredo, Enyo, Deino. Heillä oli yhteeusä vain yksi hammas sekä yksi silmä, jota käyttivät vuorotellen. Päästäksensä heidän ohitsensa Gorgouien kimppuun Perseus varasti G:ain ainoan silmän, kun toiueu juuri antoi sitä toiselle. *O. E. T.*

Grain ks. Graani.

Grajiset alpit, osa Länsi-Alpeista, Dora Ripariau ja Dora Balteau välissä, länuessä Savoji'n alppien rajoittamat. Kuuluvat Alppieu keskiseen alkuvuorivyöhykkeescen.

Gral ks. Graal.

Grallæ ks. Kahlaajat.

Gram, Hans (1685-1748), tansk. historiaututkija, tuli 1714 kreikan kielen professoriksi, 1730 kuninkaalliseksi historiografiksi, 1731 salaarkivaarioksi; historiallisen kritiikin perustaja Tanskassa; kirjoitti 1742 perustamansa „Det kjøbeuhavske selskab"in toimituksiin useita varsinkiu Tauskan keskiajan historiaa valaisevia tutkimuksia ja julkaisi useita vanhoja historiallisia teoksia varustaen ne arvokkailla selityksillä ja muistutuksilla (esim. Niels Kragin „Kristian III:s historia", Slangeu „Kristian IV:s historia"). *J. F.*

Graminaceæ ks. Heinäkasvit.

Gramma (kreik. *gramma* = $^1/_3$ drakmaa; ransk. *gramme*), metrijärjestelmän painoyksikkö, merkitään lyh. g. Kuutioseutimetri 4° C lämmintä, kemiallisesti puhdasta vettä painaa 1 g. Käytännössä on metrijärjestelmän painoyksikkönä

kilogramma l. kilo (kg) = 1,000 g. Muut painot ovat: dekagramma (dkg) = 10 g; hehtogramma (hg) = 100 g; uusi leiviskä = 10 kg; senttaali = 100 kg; tonni = 1,000 kg; desigramma (dg) = $^1/_{10}$ g; sentigramma (eg) = $^1/_{100}$ g; milligramma (mg) = $^1/_{1000}$ g. *U. S:n.*

Gramma-heinä ks. Bouteloua.

Grammakalori ks. Lämpöyksikkö.

Grammaticus (kreik. *grammatiko's*), „kirjanoppinut", kielentutkija. Tätä nimitystä kreikkalaiset ja roomalaiset käyttivät aluksi henkilöstä, joka antoi nuorisolle alkeisopetusta lukemisessa ja kirjoituksessa. Myöhemmin sitä käytettiin vanhemman kirjallisuuden tutkijoista. *O. M-e.*

Grammatiikka (lat. *gramma'tica* < kreik. *grammatikḗ*), kielioppi (ks. t.).

Grammatiitti, amfiboliryhmään kuuluva kivennäinen, lähinnä tremoliitiu (ks. t.) sukuinen.

Gramme *[gram]*, Zénobe Théophile (1826-1901), belg. sähköteknikko, jonka konesuunnittelut suuresti ovat edistäneet sähkökoneiden kehitystä. vrt. Sähkökone. — Grammen rengas ks. Sähkökoue.

Gramofoni ks. Fonografi.

Gramont *[-mõ']*, Autoine Agénor Alfred, Bidaeheu ruhtinas, Guichen ja G:n herttua (1819-80), ransk. diplomaatti. Liittyi 1848 Napoleoniin, oli Ranskan lähettiläänä useissa maissa, tuli 1870 ulkoasiain ministeriksi Ollivier'n ministeristöön. Ollen luonteeltaan kevytmielinen ja vallauhimoineu hän $^6/_7$ 1870 lainsäätäjäkunnassa julisti, että „naapurikansan oikeuksien kunnioittaminen ei velvoita Ranskaa sietämääu, että vieras valta asettaa erääu prinssinsä keisari Kaarle V:u (= Espanjan) valtaistuimelle, siten vahingoksemme häiriten Euroopassa vallitsevaa tasapainoa", näillä sauoillaan virittäen ranskalaisteu sotainnon ilmiliekkiin. Sovinnon mahdollisuudet raukesivat, kun G:u toimesta Ranskan lähettiläs Benedetti vaati, että Preussin kuuinkaan tuli sitoutua epäämään suostumuksensa, jos Hohenzollernien ehdokkuus Espanjan kuniukuuteeu vastaisuudessa tulisi uudelleen puheeksi. Heinäk. 15 p. G. senaatille antoi (osittain aivan vääristetyn) esityksen tapahtumain kulusta ja ministerien neuvotteluista, ja 19 p. annettiin Preussin ulkoasiainmiuisteriölle Ranskan sodanjulistus. Ollivier-Gramont'in ministeristön $^9/_8$ 1870 kukistuttua G. lähti Euglantiin. Julkaisi 1872 puolustuksekseen kirjasen „La Franee et la Prusse avant la guerre".

-lskm-.

Grampian-vuoret *[grämpiən-]*, täyttävät koko keskisen Skotlanuin. Tämä alkuliuskeista, gneisseistä, graniitista ja basaltista muodostuuut ikivanha vuorimaa kohoaa Beu Nevis huipussa länsiosassaan 1,343 m:n korkeuteen — Brittein saariston korkein kohta. — Vuorijonoja erottavissa laaksoissa on runollisen ihauia alppijärviä, jotka houkuttelevat lukuisasti matkailijoita vuoristoon; Loeh Awe, Loeh Lomoud ja Loch Katrine ovat tunuetuimmat. Suurimmat joet, Forth, Tay, Dee sekä Spey laskevat mereeu itärannikolla. — Paitsi laaksoissa olevia metsiä vallitsee ruoho- ja kangaskasvullisuus; soita on myös.

Gran ks. Graani.

Gran ks. Esztergom.

Gran, Johan ks. Graan.

Granaatti, ryhmä toisilleen läheissukuisia mineraaleja, jotka kiteytyvät rombidodekaedreina (a), ikositetraedreina (b) tai näitten ja muitten regulaaristen kidemuotojen yhdistelminä. Kokoomus saatetaan merkitä yleisellä kaavalla $R_3M_2Si_3O_{12}$, jossa R = Ca, Mg, Fe, Mn ja M = Al, Fe, Cr. Näideu metallien mukaau nimitetääu eri g.-lajit eri nimillä, ja kussakin on vielä väriltään erilaisia muunnoksia. 1) Kalsiumaluminiumg. (siis $Ca_3Al_2Si_3O_{12}$), johon kuuluu vihreähkö grossulaari ja keltaiuen tai hyasinttipunaiuen hessoniitti. Näitä tavataan yleisesti kalkkikiven yhteydessä. 2) Ferroaluminiumg. on nimeltään almandiini tai jalo g., väriltään punainen; on hyvin yleinen gneisseissä ja kiilleliuskeissa. Läpinäkyviä jalokivinä käytettyjä almandiinikiteitä saadaan Ceylonista, Pegusta ja Brasiliasta. 3) Kalsiumferrig. on yleistä eräissä vulkaanisissa vuorilajeissa, malmijuouissa y. m. Mustanvärinen muunnos on melaniitti, vihreä aploomi ja keltainen topatsoliitti. N. s. tavallinen g., joka on kaikkein yleisin vuorilajeissa, etupäässä kiilleliuskeissa, fylliitissä ja eklogiitissa, sisältää sekaisin kaikkia edellämainituita silikaatteja. Ruskealla kiteytyneellä muunnoksella on erikoisnimenä kolofoniitti, vihreähköllä jyrkeällä allokroiitti. 4) Magnesiumaluminiumg., pyrooppi, on väriltään veripunaineu. Tavataan serpentiinikivessä kiteytyueeuä, varsinkin Böömissä, jonka vuoksi se korukivenä useiu käy böömiläisen g:n nimellä. 5) Mangaauialuminiumg. l. spessartiini, ruskeaupunainen. 6) Kalsiumkromig. l. uvaroviitti, tummanvihreä, tavattu Uralissa. — Paitsi korukiviksi käytetään g:a suuren kovuutensa vuoksi hionta-aineeua; sitäpaitsi lisäaineena rautasulatoissa. *P. E.*

a

b

Granaattikiteitä.

Granaattiomenapuu *(Punica Granatum)*, myrteille lähisukuinen matala puu, jouka alkuperäinen kotimaa ou Balkanin ja Himalajan väliuen alue, mutta joka ammoisista ajoista viljeltynä trooppisissa ja subtrooppisissa maissa

Granaattiomenapuun oksa. a hedelmän läpileikkaus.

myös on näihiu metsistynyt. Lehtiasento vastakkainen tai hajallinen, sikiäispäällisen kehän verholehdet purppuran-, terälehdet grauaatinpunaiset. Kypsä hedelmä on kuivakuorinen, vihreä, keltainen, ruskeau- tai tummanpunaiuen marjahedelmä, jouka sisässä on lukuisia siemeniä. Näideu ulommainen kuori ou mehevä, imeläu hapahko, syötävä. Juureu, varren ja hedelmän kuorta käytetääu sisältämänsä alkaloidin, pelletieriinin, vuoksi matolääkkeeuä.

(J. A. W.)

Granacci *[-na'tši]*, Francesco (1477-1543), it. taidemaalari Firenzeu koulua, Ghirlandaion oppilas ja avustaja. G:n tuotanto, joka käsittää uskonnollisia maalauksia, on vähäiuen ja jotenkin epäitsenäinen, osoittaen vaikutusta Michelaugelolta, Lionardolta ja Rafaelilta. *E. R-r.*

Granada *[-na'-]*. 1. Maurilaineu kuningaskunta keskiajalla Espanjassa, käsitti G:n, Malagan ja Almerian nykyiset maakunnat, pääkaupunki samannimiuen. Maurilais-vallau perustamisesta 711 G. kuului Córdoban kalifikuntaan sekä sitteu marokkolaisten valtiasten alle, kunnes 1238 muodostautui itseuäiseksi kuningaskunnaksi. Loistavaksi se kehittyi lahjakkaitten, taidetta harrastavien ruhtiuastensa hallitessa, muodostuen tieteen ja taiteen, maanviljelyksen ja teollisuuden keskustaksi. Mahtavien ruhtinassukujen väliuen eripuraisuus heikonsi kuitenkin valtakuutaa, joten se kadotti alueen toisensa jälkeen, ja piau sen täytyi alistua veroa maksamaan Kastilialle. Sen kieltäytyminen veron suorittamisesta 1481 synnytti sodan, jonka tulos oli G:n antautuminen Ferdinandin ja Isabellau joukoille 1492 ja maurilaisteu kulttuuriu häviäminen sekä heidän jälkeläistensä karkoitus 1609. — 2. Maakunta Etelä-Espanjassa, 12,529 km²; 516,622 as. (1907 arv.). Viinin, eteläuhedelmien, öljyn y. m. viljelystä; teollisuutta ei ole. — 3. Samanuimisen maakunuan pääkaupunki, Sierra Nevadan juurella, puutarhan tavoin viljellyssä ympäristössä; 69,018 as. (1900). Muistona maurilais-ajoilta on m. m. maailmankuulu Alhambran linna (ks. t.) sekä itämainen leima, mikä monella kaupungiuosalla on ahtaine katuineen ja tasakattoisine rakeunuksiueen. Kauniin avonainen paikka on Bibarrambla, jossa pidettiin maurilaisteu loistokkaat turuajaiset, kansanhuvit y. m. — 23 kirkosta on mainittava valmistumaton katedraali kuninkaallisine hautapatsaineen. — G:ssa toimii 1531 perustettu yliopisto, jossa n. 1,000 oppilasta, seminaari y. m. Maakuunan viranomaisten ja arkkipiispau istuin. — Maurilais-aikojen kukoistava silkkiteollisuus ou rappeutuuut, muutakaan teollisuutta ei ole kuin nimeksi. — Maurilaiset perustivat G:n 700-luvulla kohottaeu seu taloudelliseen ja henkiseen kukoistukseeu, niiu että siinä vähää enuen espanjalaisten valloitusta oli 400,000 as. Jouduttuaan espanjalaisten haltuun G. nopeasti rappeutui. *E. E. K.*

Granada *[-na'-]*, kaupunki Nicaraguassa G:n departemeutissa Nicaragua-järven rannalla; 9,086 as. Rautatie. Vieuti: kaakaota, kahvia, väripuuta ja vuotia.

Granatenburg *[-nā'-]*, Olavi Pentinpoika (1608-79), soturi, tuli 1634 luutnantiksi Hämeen rykmenttiiu, 1639 kapteeniksi, 1645 Käkisalmeu liuuan komentajaksi. Sodau aikana 1656 hän ainoasti 200 miehellä urhoollisesti 12 viikou ajau (3 p. heinäk.-26 p. syysk.) puolusti linnaa Mikael Puškinin johtamaa 2,500 miehen suuruista venäläistä piirityisjoukkoa vastaan, päättävästi hyläten kaikki autaumisvaatimukset, torjuen vihollisten ryunäköt ja tehdeu rohkeita hyökkäyksiä. Palkinnoksi osoittamastansa urhoollisuudesta hän 1659 korotettiin everstiluutuantiksi ja aateloitiin 1662, saaden silloiu nimeu G. ja vaakunakuvakseen lipuilla koristetun linnantornin, jonka yläpuolella nähdääu räjähtävä kranaatti. V. 1659 hän otti osaa Tauskan sotaretkeen, nimitettiin 1665 komentajaksi Savonlinnaan ja 1761 Ölantiiu, jossa 1679 kuoli.

K. G.

Granatenhjelm *[granā'tenjelm]*, Fredrik (1708-84), ihmisystävä, oli Ruotsista syntyisiu, tuli 1731 kersantiksi tykistöön ja otti kunnialla osaa Suomen onnettomaan sotaan 1741-43. Kun Viaporia ruvettiin rakentamaan, siirrettiin hänet nähtävästi, silloin majurina, sen linnueeseen. G. tuli tunnetuksi ja kiitetyksi syvästä jumalanpelosta, puhtaasta elämästä ja laajasta hyväntekeväisyydestä. Jaakko Maunu Sprengtporteniu vannottaessa 1772 vallankumouksen tapahtuessa Viaporin linnueväkeä, G. ilmoitti, ett'ei hänen omatuntonsa sallinut hänen rikkoa valaa, jonka äskeu oli tehnyt kuninkaalle ja säädyille yhteisesti. Sprengtporteu oivalsi kuitenkin varsiu taitavasti estää G:n esimerkin saamasta aikaan hämminkiä, sulkien hänet syliinsä ja lausuen, että, jos kaikki olisivat G:in kaltaisia, ei mitään valaa ollenkaan olisi tarvis. G. kuoli 13 p. jouluk. 1784 Helsingissä, ja haudattiin erityiseen hautaan n. s. Edbomin puutarhaan („vapaamaurarin hauta" nyk. Kaisaniemessä); hautakiven (ruots.) kirjoitus kuuluu suomeksi: „Vähät siitä tietääkö maailma, kuka tässä lepää. Jumala tietää kyllä, mitä hän on tehnyt, ja vaivaineu siunaa hänen muistoansa." *K. G.*

Granberg *[grān-]*, Johan Olof (s. 1858), ruots. taidehistorioitsija, julkaissut perusteellisia ja arvokkaita tutkimuksia varsinkiu 1600-luvun taiteesta.

Granberg *[-ā-]*, Louise Elisabeth (1827-57), ruots. kirjailijatar, tuottanut sekä näytelmäkappaleita, joista tunnetuin on „Johan Fredman" (1861), 5-näytöksinen bellmaniadi, että myöhempiuä vuosinaan sarjan historiallisia romaaneja, joiden aiheet ovat Ruotsin keskiajalta ja Vaasasuvun hallitusajalta, ja joiden tarkoituksena on muodostaa jatkoa Starbäckiu romaaneihin. Hän julkaisi teoksensa salanimellä Carl Blink.

E. H.

Gran Canaria *[-na'-]*, hedelmällisin, suuruudeltaau toinen Espanjalle kuuluvista Kauariau saarista Afrikan länsirannalla; 1,667 km², 127,471 as. (1900). Saaren tuliperäistä alkua oleva vuoriperusta on n. 1800 m korkeaa, korkein huippu Pico de los Pechos 1,951 m. Monipuolisen maanviljelyksen rinnalla harjoitetaan myös karjauhoitoa menestyksellä. Vientituotteista ou mainittavin kokenilli (vuosittaiu n. 80,000 kg). Rannikoilla harjoitetaan kalastusta ja meriliikettä. — Pääkaupunki on hyväsatamainen Las Palmas 44,517 as. (1900). Teror kaupuugissa on kuumien lähteitten kylpylä, Galdarissa oli muiuaisten kanarialaisteu kuningasten asuuto.

E. E. K.

50. II. Painettu 18/10 10.

Gran Chaco ks. Chaco.

Grand *[grā]* (ransk., < lat. *grandis*), iso, suuri. — Grand-duc *[grā dyk]*, suurherttua, suuriruhtinas. — Grand-duché *[grā dyše']*, suurherttuakunta, suuriruhtiuaskunta.—Grand-mère *[grā mā'r]*, isoäiti. — Grand-père *[grā pā'r]*, isoisä. — Grand-seigneur *[grā senjö'r]*, ylhäiueu herra. — La grande nation *[la grād nasiō']*, suuri kansakunta, nimitys, jota Napoleon Bonaparte eräässä italialaisille antamassaan julistuksessa 1797 käytti Ranskan kansasta. — Le grand siècle *[lə grā sie'kl]*, „suuri vuosisata", Ludvik XIV:n aikakausi.

Grand Danois ks. Koira.

Grandezza *[-de'tsa]* (it.) l. graudeza *[-de'pa]* (esp.), suuruus, ylevyys; graudin arvo; suuri tai liioiteltu arvokkuus ulkouaisessa esiintymisessä.

Grandi (esp. *grande* = suurmies), Kastiliassa korkeimman aateliston nimitys 13:unelta vuosis. alkaen. G:t omistivat läänejä ja suorittivat uiiden puolesta sotapalvelusta. Heillä oli myös verovapaus ja etuoikeus valtion korkeimpiin virkoihin, he saivat kuninkaan läsnäollessa pitää hatut päässä. G.-arvo oli perinnöllineu. Ferdiuaud Katolilainen ja Isabella tekivät g:en mahtavuudesta lopun, ja Kaarle V:n ajoista saakka nämät muodostivat kolmeeu luokkaan jaetun, kruunusta riippuvaisen hoviaatelin. Josef Bonaparteu sekä myöhemmiu Espanjau tasavallan aikana g.-arvo poistettiiu, mutta on sittemmin jälleen uudistettu. G:eilla ou uyk. vaiu muodollisia etuoikeuksia. *G. R.*

Grandissimo *[-i's-]* (it., superlat. sanasta *grande* = iso), hyvin iso; bostonissa, lomberissa, vistissä y. m. korttipeleissä käytetty sana, jolla ilmaistaan aikomus pelata ilmau valttia.

Grand jeu *[grā žö]* (ransk., = „suuri soitto"), harmouikoppeli, jota avaamalla soittimen täysi äänistö pääsee yht'aikaa kuuluville. *I. K.*

Grand prix *[grā prī]* (ransk.), suuri palkiuto; ensimäinen palkinto. — G. p. de Paris *[də parī']*, kuuluisat vuotuiset kilpa-ajot, jotka toimeenpaunaan Lougchamps'in radalla (Pariisissa) toukokuussa ja joihin tavallisesti ottavat osaa Euglannin ja Rauskau parhaimmat täysveriset juoksijat. Palkinto ou 100,000 frangia.

Grand rapids *[gränd räpidz]*, kaupuuki Yhdysvalloissa Michiganin valtiossa; 87,565 as. (1900). Kymmenen rautatien risteyskohta. Kaupungin ohi virtaavan Grand-River-joeu 6 m korkeat putoukset ovat syunyttäueet vilkkaan teollisuudeu. V. 1900 oli kaupuugissa 824 teollisuuslaitosta, joiden tuotanto-arvo 125 milj. mk. Huonekalu-, puumassa-, paperi- ja rautateollisuus varsinkin huomattavat. — Vilkas puutavarakauppa.

Grandville *[grāvi'l]*, oik. Gérard, Jean Ignace Isidore (1803-47), ransk. pilakuvien piirustaja. Satiirisissa ja humoristisissa tapakuvauksissaan (m. m. „Métamorphoses du jour", „Animaux parlants" ja „Scènes de la vie privée et publique des animaux") G. yhdisti hullunkurisen leikillisesti eläin- ja ihmismuotoja, ivaili valtiollisia ja yhteiskuntaoloja pilalehdessä „La carieature" ja kuvitti Lafontainen eläinsatuja, Béranger'n runoja, Robinson Crusoea, Gulliverin matkoja y. m. *E. R-r.*

Granet *[-nē']*, François Marius (1775-1849), ransk. taidemaalari. Saavutti restauratsioniajalla suurta suosiota laatukuvillaan, joissa varsinkin huoneensisustojeu valovaikutukset ovat taidokkaasti esitetyt. *E. R-r.*

Granfelt. 1. Axel Fredrik G. (1815-92), jumaluusopin professori, synt. Hausjärvellä Rytty-län kartauossa, jonka hänen isänsä omisti. Kodissaan harjoittamausa yksityisopiskelemisen jälkeen G. tuli ylioppilaaksi 1832, fil. kaudidaatiksi 1838, seppelöitiin riemumaisteriksi 1890. Suoritti teol. lisensiaattitutkinuon 1844, nimitettiin jumaluusopin apulaiseksi 1848, vihittiin sam. v. papiksi ja sai Nurmijärven palkkapitäjäkseen. Vihittiin jumaluusopin tohtoriksi riemujuhlassa 1857 ja nimitettiin dogmatiikan ja siveysopin professoriksi 1854, josta virasta täysinpalvelleena erosi 1875. G:n merkitys jumaluusopillisena ajattelijana ja kirjailijana on mitä suurin. Hänen kirjailijatoimensa alkoi aikaua, jolloin n. s. heränneisyys laajalti voitti alaa kirkossamme. Itse G. ei ottauut osaa tähäu eikä siitä lähteneeseen n. s. evankeliseen liikkeeseen; mutta suurella mielenkiinnolla hän seurasi näitä ilmiöitä ja koetti teoreettisesti selvitellä niitä kysymyksiä, jotka näille suunuille olivat elin- ja riitakysymyksiä. Tästä harrastuksesta syutyivät: „Försök till utredande af begreppeu auktoritet och auktoritets tro jemte dermed sammanhängande frågor" (1846); „Det kristliga lifvets vilkor och väsende" (1848); „Om nådens ordning, jemte kritik öfver Herrar Ingmans och Hedbergs i detta ämne vexlade stridsskrifter" (1855); „Dansen, betraktad från kristlig synpunkt" (1857); „Äunu ett och annat om dauseu, förklaringar och motkritik" (1858). G:n pääteokset ovat yhteydessä hänen opettajatoimensa kanssa. Yliopistollisista luennoista ovat syntyneet: „Kristlig dogmatik" (1860, 3:s pain. 1880); „Den kristliga sedeläran" (1873); „Den biblisk kristliga läran om de yttersta tingeu" (1879); sekä tavallaan professoriväitöskirja „Försök till besvarande af frågan: beror Guds inkarnation af menniskans synd eller icke?" (1853). — G. sanoo liittyvänsä n. s. välitysteologiaau. Hän pyrkii esittämään kristilliset totuudet semmoisina, kuin ne kuvastuvat meidäu aikamme tieteessä. Tiede ja uskonto soveltuvat hyvin yhteen. Olemassaolon suurten kysymysten tositieteellinen tutkiminen johtaa kristilliseen maailmankatsomukseen. G:n mukaan on uskonopin perustotuus se, että Jumala on ehdoton, pyhä rakkaus. Siveysopissaan G. koettaa esittää niitä lakeja, joitten tulee kaikilla aloilla ohjata ihmiskunnan kehitystä. Tieteellisen ajattelemisensa tuloksissa G. joissakin kohdin eroaa kirkollisesta oikeaoppisuudesta, esim. käsityksessään sovituksesta ja ihmishengen välitilasta tuonelassa, mutta hän ei mitenkään tahtonut panna omalle jumaluusopilliselle järjestelmälleen erehtymättömyyden leimaa, vaan an-

A. Fr. Granfelt.

tautui mielellään sekä suulliseen että kirjalliseen keskusteluun toisin ajattelevieu kanssa. Tyynellä objektiivisuudella G. tarkasteli omia perusteitaan ja toisten vastaväitteitä. Niin hän on vielä täysiupalvelleenakin esiintyuyt omau teologisen kantansa ja kristiuuskou puolustajana lukuisissa kirjoituksissaan: „Frågor och forskningar inom den kristna religionens område" (1875-83, 3 vihk.); „Om försoningeu i Kristus, med särskild hänsyn till de f. u. i Sverige rörande detta ämne förda striderua" (Upsala 1882); „Ännu en gång om försoniugeu i Kristus. Förklariugar, bemötanden o. kritiker" (Upsala 1885); „Slutord i försouingsfrågan" (1886); „De första offentligt af finske män emot kristeudomen och kyrkoläran riktade augreppen, bemötta" (1884); „Herr D:r Carl v. Bergens i Helsingfors hållna föreläsningar öfver framtidens kristendom, granskade" (1884); „Apologetiskt och polemiskt" (1885, 2 vihk.). Vaikka G. ei ollut käytännöllisen toiminnau miehiä, kutsui kansalaistensa luottamus hänet useihin tehtäviin julkisenkin elämän alalla. Niinpä hänet valittiin vv:n 1863-64, 1867 ja 1872 valtiopäiville ja kirkolliskokouksiin 1875 ja 1885. Pakanalähetykseu harrastajaua hän oli lähetysseuran perustamisesta alkaen sen johtokunnan jäsenenä v:eeu 1875. — Asetettuna 1877 Porvoon piispanvaalissa toiselle ehdokassijalle hän omasta pyyunöstään pääsi siitä vapaaksi. Millä tunnollisuudella G. suoritti varsinaiseu virkansa ulkopuolellakin olevat velvollisuutensa, todistaa se runsas kirjallinen tuotanto, mikä lähinnä on johtunut näistä hänelle uskotuista tehtävistä: „Tvenne till det uya kyrkolagsförslaget hörande frågor, kritiskt skärskådade" (1864); „I tidens frågor" (3 kokoelmaa 1871, 1876, 1881); sekä lopuksi G:u kirjallisista peruista julkaistu kokoelma „Rippipuheita" (1908). — Eläen aikana, jolloin papistomme suurimmalta osaltaan oli ruotsinkielinen vaikkei ruotsinmielinen, G. suoritti kirjailijatoimensa ruotsiu kielellä, samoiukuin hän itsekin, vaikkei hallinnut suomen kieltä, periaatteellisesti asettui suomalaisuuden puolelle. Yhteiskunnallisissa ja valtiollisissa kysymyksissä G. oli kauttaaltaan vapaamielinen. — Otettuaan eron virastaan G. vietti viimeiset vuotensa omistamallaau Saarelan tilalla Hattulassa. Siellä hän kuoli tammik. 16 p. 1892. [H. R(åbergh)in kirjoitus „Finland"issa (1892, n:o 15); E. G. Palménin kirj. „Kansanvalistusseuran kalenterissa" (1893); Erkki Kailan kirj. „Omassa maassa" (huhtik. 26 p.).] *Edv. St.*

2. Aksel August G. (s. 1846), suom. edistysmies, edellisen poika, yliopp. 1866, lääketieteen lisensiaatti 1878, ryhtyi sam. v. Kansanvalistusseuran sihteerintoimeeu, jota tarmokkaasti ja menestyksellä hoiti v:eeu 1907 saakka. G:n aloitteista kansanvalistustyön alalla mainittakoon laulujuhlat, kansanopistokurssit, „Kansanvalistusseuran kalenteri", kirjastojen uudistus. Vielä tuunetumpi on hänen vaikutukseusa Suomen raittiusliikkeessä, jonka alkajiin ja johtajiin hän kuuluu (perustava teos „Nykyajan raittiusliike", 1883). „Raittiudeu ystäväin" seuran esimies 1883-1902. Valtiopäivillä ja sanomalehdistössä (nimim. „Kuusi") G. on ajanut raittiusasiaa harvinaisella periupohjaisuudella ja johdonmukaisuudella. Harrastustensa alalta G. on julkaissut suuren joukon kausautajuisia kirjasia. *V. V-aa.*

Granfors *[-ū-]*. entinen paperi- ja fajanssitehdas, 3 km Ylimarkun kirkolta. Tehdas sai privilegionsa 1840. *K. S.*

Granier de Cassagnac *[granié' də kassanja'k]* ks. Cassagnac.

Graniitti (it. *granito* < lat. *granum* = rae), eruptiivi-vuorilajeista kaikkein yleisin, Suomessa ja yleensä kaikkialla alkuvuorialueilla kaikista vuorilajeista levinnein. G. on massamainen tai epäselvästi yhdensuuntaisrakenteiuen kiteiuen vuorilaji, jossa pää-kivennäisaineksena on kvartsia ja maasälpää (ortoklaasia, mikrokliiniä, pertiittiä, oligoklaasia) sekä joko kiillettä, amfibolia tai (harvoiu) pyrokseenia. Lisäaiueksina on aina vähissä määrin magnetiittia, apatiittia, titaniittia ja zirkoonia. Satunnaisena aineksena on usein hyviu runsaasti granaattia (esim. Turun seudun g:ssa). G:n väri riippuu etupäässä maasälvän väristä, joka milloin on valkea tai harmaa tehden vuorilajinkin harmaan väriseksi, milloin taas punaiuen, jolloin koko vuorilaji saa jonkun punaisen vivahduksen. Lisäksi sen kokonaisväriin vaikuttaa tummien ainesten määrä. Värivivahdukset ovat näiu ollen hyvin vaihtelevia. Graniiteista erotetaan eri muunuoksia siinä olevien tummien (femisten) aiuesten mukaan: biotiittigraniitti, muskoviittigraniitti, sarvivälkegraniitti, sarvivälkebiotiittigraniitti, egiriinigrauiitti, pyrokseenigrauiitti. Raesuuruudeltaan graniitit vaihtelevat hienorakeisista karkearakeisiin. Hieuo- ja keskirakeiset graniitit ovat euimmäkseen tasarakeisia (n. s. eugraniittisia), kun taas karkearakeiset graniitit useiu ovat porfyyrisiä, s. o. niissä on karkearakeisessa perusmassassa vielä isompia maasälpäkiteitä „hajarakeina". Myöskiu rapakivi (ks. t.) kuuluu viimemainittuihin. Jos perusmassaan kivennäisainekset ovat hyviu paljon pienemmät kuin hajarakeet, uiin vuorilajia sauotaan grauiittiporfyyriksi. Toisinaan, etenkin juonissa, on graniitti muodostunut pegmatiitiksi (ks. t.). Juouina esiintyy myös toinen graniitinsukuinen vuorilaji, apliitti, joka on hieno- tai keskirakeinen maasälvän ja kvartsin seos.

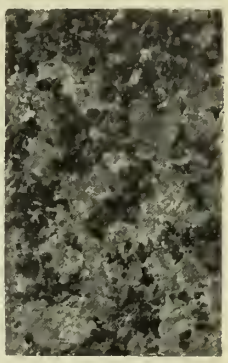

Graniittia.

Iältään useimmat graniitit ovat arkeisia tai proterozooisia. Näin on laita kaikkien Suomeu graniittien, jotka iän mukaau jaetaan seuraaviin osastoihin: Vanhemmat arkeiset l. prebothnialaiset g:t, nuoremmat arkeiset l. postbothnialaiset g:t, postkalevalaiset g:t sekä postouegalaiset rapakivigraniitit (ks. liitettä Fennoskandian geologinen kartta). Monin paikoin ulkomailla tavataan myös eri-ikäisiä nuorempia g:eja, vieläpä tertiäärisiäkin (esim. Elban saarella). Se seikka, että uiitä on enimmän vanhimmissa muodostumissa, johtuu vain siitä, että g. aina on jähmettynyt

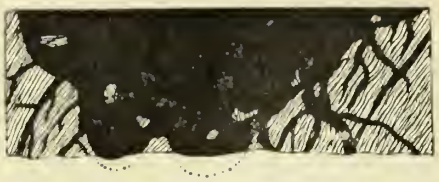

Graniittibatyliitin läpileikkaus.

syvällä maankuoren sisässä, kun taas kokoomukseltaan samanlaisesta magmasta syntyy lipariittia, jos se jähmettyy maan pinnalla. Verraten myöhäisiuä aikoiua syutyneet g:t eivät uiinmuodoin yleensä ole vielä ehtineet paljastua. — G. esiintyy useimmiten suurina massoina, n. s. graniittibatyliitteina, jotka usein muodostavat monen tuhannenkin km² laajuisia alueita. Ne jatkuvat alaspäin tuntemattomiin syvyyksiin, mutta ovat ylhäältäpäiu alkuaan olleet muitten vuorilajikerrosten peittämiä. Näiden kulumisen jälkeen vasta on itse g. tullut ilmoille. G.-batyliiteista lähtee tavallisesti lukuisia g.-juonia ja -suouia rajoittaviiu vuorilajeihin. Usein viimemaiuitut todistettavasti ovat kuumien g.-magmojeu vaikutuksesta joko kokonaau tai osittain sulaneet ja myöhemmin jähmettyueet uudelleen. Toiselta puolen taas itse graniittiin on yhtä usein jäänyt enemmän tai vähemmän sulaneita murtokappaleita rajoittavista vuorilajeista. Näin on syntynyt monenlaisia graniitin ja jonkun muun vuorilajin seoksia, jotka meidän maassamme ovat miltei vielä yleisempiä kuin puhtaat graniitit. — Kaikki ne grauiitit, joihin vuorijonopuristus on vaikuttanut, ovat jonkun verran pilsteisiä tai liuskeisia. Selväliuskeisia grauiitteja sanotaau g n e i s s i g r a n i i t e i k s i. Porfyyrisestä graniitista syntyy tällä tavoin n. s. s i l m ä g n e i s s i. Myös g r a n i i t t i g n e i s s i (ks. K a t a r k e i s e t v u o r i l a j i t) on alkuaan ollut graniittivuorilaji, ja samoin on laita monen muuu gneissin (ks. t.).

Graniittia käytetään rakennusaineeksi, katukiviksi, pylväiksi, muistopatsaiksi y. m. kiviteollisuustarkoituksiin enemmän kuin mitään muuta vuorilajia. Suhteellisesti harvat g.-lajit kumminkin ovat arvokasta raakatavaraa, koska sellaisen tulee täyttää monta ehtoa: sen tulee olla sitkeätä ja kestävää, mutta kumminkin sellaista, että se helposti lohkeilee säännöllisiksi kappaleiksi (ks. H a l k e i l u); se ei saa olla liian rakoista; sen pinnassa ei saa olla pilkkuja eikä juovia, vaan tulee kiven aineksiltaan ja väriltään olla tasaista. Myöskin värivivahduksen suhteen asetetaan vaatimuksia. Rakennus- ja muistopatsaskiveksi halutuimpia ovat sinertävän harmaat sekä kauniin punaväriset g:t. Ensinmainituita louhitaan Suomessa Uudenkaupungin saaristossa (esim. Kansallisteatterin fasadi), Teiskossa, Ylöjärvellä, Kurussa y. m. Punaista g:a on suurin määrin louhittu Hankoniemestä (esim. Aleksanteri II:sen patsaan jalusta Helsingissä), ja jokseenkin saman näköistä on monin paikoin Inkoossa, Kemiössä ja muualla etelärannikolla sekä Jääsken pitäjässä. Kaunista ruskeanpunaista g:a on Vehmaalla (esim. Helsingissä oleva Vallgrenin suihkukaivon kehys) ja Taivassalossa. (vrt. K i v i t e o l l i s u u s). *P. E.*

Graniittibatyliitit ks. G r a n i i t t i.

Graniittigneissi ks. G n e i s s i.

Graniittiporfyyri ks. G r a n i i t t i.

Graniittisidos ks. K r e p p i.

Granikos *[grānī-]* (lat. *Granī'cus*), Vähän-Aasian muinaisen Myysian maakunnan joki, joka alkaa Ida-vuorelta ja laskee Propontis-(Marmara-)mereen. Sen rannalla Aleksanteri Suuri saavutti 334 e. Kr. ensimäiseu voittonsa persialaisista. G:n nyk. nimi on Bigha-Tšai. *E. R-n.*

Grankulla *[-ū-]*, rautat. asema Helsiuki-Karjaan radan varrella Espoossa. Ympäristö on viime aikoina muodostunut suosituksi huvila-alueeksi, jossa on m. m. ruots. yhteiskoulu, hoito- ja kylpylaitos (ks. t.) ja virkistyskoti. *K. S.*

Grankullan hoito- ja kylpylaitos, 2 km Graukullan asemalta, perust. 1910. Hoitoaiheita:

Grankullan hoito- ja kylpylaitos.

hermo- ja reumaattiset taudit, sydän-, munuais- ja naistaudit, ainevaihdoshäiriöt, verenvähyys, hengityselinten katarrit y. m.

Granlund *[-ū-]*, J u h a n a F r e d r i k (1809-74), suom. kirjailija, joutui jo nuorena käytännöllisille aloille, ensin puotipojaksi, sitten kirjanpitäjäksi ja lopulta Frenckellin kirjapaiuon omistajaksi Turussa. Hän sepitteli joukon pieniä runoja, sekä alkuperäisiä että käännöksiä Bellmanista ja Tegnéristä. Ne ovat muodoltaan siroja ja todistavat pikemmin leikittelevää sointunäppäryyttä kuin varsiuaista runoilijataipumusta. Onuistuueimpia ovat eräät leikilliset palaset. Useimmat G:n runoista ovat koottuina „Vähäseen Laulukirjaan", jonka ens. paiuos ilmestyi 1856. Tuunetuimpia niistä on „Kevälaulu" („Touon aika lähenee") v:lta 1845. Myöhemmiu G. mukailleu kääusi ja Suomeu oloihin sovitti erään Gemptin huvinäytelmäu, nimeltä „Sisaren sukkeluus", suomensi uskonnollisia pikkukirjoja ja Suomen maantieteen oppikirjan sekä toimi ajoittain sanomalehtimieheuä. *V. T.*

Granlund *[-ū-]*, V i l h e l m (1795-1889), suom. lääkäri, suoritettuaan käytännölliset lääketieteelliset opintonsa „Serafimerordens lasarett" nimisessä sairashuoneessa Tukholmassa G. saavutti 1832 lääketieteen ja kirurgian tohtoriarvou väitöskirjalla „De asphyxia congelatorum". Professori Kalmin kuoltua 1883 G. haki teoreettisen ja käytännöllisen lääketieteen professorin virkaa, jota varten julkaisi väitöskirjan „De varioloidibus"; virkaau tuli kuitenkin I. Ilmoni. G. uimitettiin 1823 Hämeenlinnan piirilääkäriksi, jota virkaa hän sitten hoiti 56 vuotta. V. 1871 G. sai professoriuarvou, ja vihittiin 1882

kunniatohtoriksi. Käytännöllisenä lääkärinä G. nautti suurta luottamusta laajoissa piireissä; hän oli Suomen lääkäriseuran perustajia ja kutsuttiin seuran 50-vuotisessa juhlassa sen kunniajäseneksi. G:n julkaisuista mainittakoon vielä „Critiska anmärkningar rörande dödande læsioners iudelning i medico-forensiskt hänseende".

M. O-B.

Gran Sasso d'Italia, Apenniinein niemimaan korkein (2,921 m), ikuisen lumen vyöhykkeeseen nouseva vuoriryhmä Abruzzein vuoristossa. Huipuilta laaja näköala Adrian- ja Tyrrhenanmerelle asti (ks. kuvaa kirjoituksessa Apenniinit).

Granstedt *[-ā-]*. 1. Pehr G. (1764-1828), insinööri. Oltuaan Viaporin valloitukseen saakka sotalaitoksen palveluksessa G:sta rauhanteon jälkeen tuli Helsingin kaupungininsinööri, mutta toimi myöskin arkkitehtinä. — 2. Anders Fredrik G. (1800-49), edellisen poika, oli oppilaana Helsingin uudestaan-rakentamiskomiteassa; kohosi 1845 kenraali-intendenttikonttorin ensimäiseksi konduktööriksi. Joutui jo aikaisin Engelin vaikutuspiiriin, josta hänen toimintansa yksityisarkkitehtinakin on hyvänä todistuksena. Helsingin vanhemmista rakennuksista lienee moni G:n piirtämä, niin esim. ent. Jusupoffin huvila Kaivopuistossa, samaten Viipurin teatteri ja seurahuone, maaseudulla Jääsken, Leppävirran, Luumäen ja Ruskealan kirkot sekä Hausjärven Erkkylän, Siuntion Pikkalan, Nastolan Sestan herraskartanot y. m.

Granström, E. ks. Kalevalan käännökset.

Grant *[-ā-]*, Ulysses Simpson, oik. Hiram Ulysses (1822-85), Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain presidentti, otti upseerina osaa Meksikon sotaan (1846-48), tuli 1853 kapteeniksi, mutta erosi sotapalveluksesta 1854. Sisällisen sodan aljettua 1861 G. tuli vapaaehtoisen rykmentin everstiksi, taisteli Mississipin laaksossa, yleni seur. v. vapaaehtoisen armeian kenraalimajuriksi ja saavutti 1862 Shilohin voiton. Valloitti 1863 Vicksburgin liunoitukseu, saattaen siten Mississipin laakson pohjoisvaltioiden haltuun, tuli unionin armeian divisioonakenraaliksi ja lännessä olevien joukkojeu ylipäälliköksi; voitti etelävaltalaiset Chattanoogan luona syks. 1863, turvasi siten Kentuckyn ja Tennesseen omistuksen ja teki Shermanille mahdolliseksi tunkeutua Georgiaan. Maalisk. 1864 G. nimitettiiu kenraaliluutnantiksi ja pohjoisvaltioiden kaikkieu sotajoukkojen ylipäälliköksi; tämän jälkeen häu vei Potomac-armeian etelää kohti, valloitti 1865 Richmondin ja pakotti kenraali Leen jäännösjoukkoineen antautumaau. Näin G. lopetti tämän verisen sodau ja nantti siitä lähtien suurta kansansuosiota; oli 1867-68 väliaikaisena sotamiuisterinä ja 1869-77 Yhdysvaltain (kaksi kertaa valittuna) presidenttinä. G:n presidenttiaikana selvitettiin m. m. Englannin kanssa u. s. Alabama-kysymys, neekerien äänioikeus etelävaltioissa turvattiin ja sisällisen sodan aikana liikkeeseen laskettu pakkokurssilla käypä paperiraha poistettiin. Suurta tyytymättömyyttä hänen hallintoonsa herätti kuitenkin se seikka, että hän jaellessaan puoluelaisilleen (tasavaltalaisille) virkoja usein asetti niihin sopimattomia henkilöitä, jotka tekivät itsensä syypäiksi vääriukäyttöihin, vieläpä kavalluksiinkin. Tästä syystä häntä ei valittu kolmatta kertaa presidentiksi; teki 1877-79 matkan maapallon ympäri; menetti 1884 koko omaisuutensa erään pankin vararikossa. G:n knoleman jälkeen julkaistiin hänen „Personal memoirs" (1885-86). [Lukuisista elämäkerroista mainittakoon Garlandin kirjoittama ja Mc Clellan, „Personal memoirs and military history of U. S. G."]

J. F.

Ulysses Grant.

Grant-maa *[-ā-]*, pohjoisnapamaa Grönlannin länsipuolella, Grinnell-maasta pohjoiseen, 81° ja 83° välillä pohj. lev. Sen itä-rannikolla Discovery-baissa oli 1882-84 ameriikkalaisilla kansainvälinen napaseutututkimus-asema. *(E. E. K.)*

Granulatsioni (lat. *grānulum* = jyvänen), uudistussolukko, jyväiskudos, se sidekudoksesta ja hiussuouista muodostuva uudiskudos, jonka avulla luonto parantaa ja kasvattaa umpeen haavoja; myöskin itse tämä tapahtuma.

M. O-B.

Granuliitti, kiteisliuskeinen vuorilaji, jossa kivennäisaineksina on kvartsia, maasälpää ja granaattia. Hieno- tai keskirakeista vaaleanharmaata granuliittia on Saksissa. Tätä muistuttavaa, mutta karkearakeisempaa, on Suomen Lapin granuliitti, joka iältään kuuluu vanhempiin arkeisiin muodostumiin ja muodostaa laajan alueen (ks. liitettä Fennoskandian geologinen yleiskartta). *P. E.*

Granuloosinen (lat. *grānulum* = jyvänen), jyväinen, nystyräinen.

Granvella *[-e'-]*, Antoine Perenot de (1517-86), esp. kardinaali ja valtiomies, 1540 Arras'n piispa, 1550 isänsä seuraajana Kaarle V:n valtiosihteeri, 1559-64 Alankomaissa maaherra Margareta Parmalaisen eusimäisenä neuvonantajana; järjesti uudelle kannalle Alankomaiden kirkolliset olot ja uimitettiin Mechelnin arkkipiispaksi, mutta tuli tämän johdosta yleisesti vihatuksi, niin että Filip II Margaretan ueuvosta kutsui hänet pois; toimi sittemmin Roomassa, jossa sai aikaan liiton turkkilaisia vastaan, ja myöhemmin jonkun aikaa Napolin varakuninkaana; kutsuttiin 1572 Madridiin ja vaikutti siitä lähtien tuntuvasti Espanjan politiikkaan. G. oli aikakautensa huomattavimpia valtiomiehiä, tarmokas ja terävä-älyinen, mutta tunnoton ja häikäilemätön. Hänen kirjeitänsä ja muistelmiansa on julkaistu kokoelmat: „Papiers d'État du cardinal de G." (1842-61) ja „Correspondance du cardinal G. 1565-86" (1878-97). [Philippson, „Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal G. am spanischen Hof".]

E. M-a.

Graphephorum ks. Fluminia.

Graphis ks. Jäkälät.

Graptoliitit, onteloeläimiin luettu, sukupuuttoon kuollut eläinlahko, jonka edustajia fossiileina tavataan miltei yksinomaan siluurisysteemissä (ks. t.). Tavallisesti on graptoliittieläimistä säilynyt vain suoran tai mutkistuneen

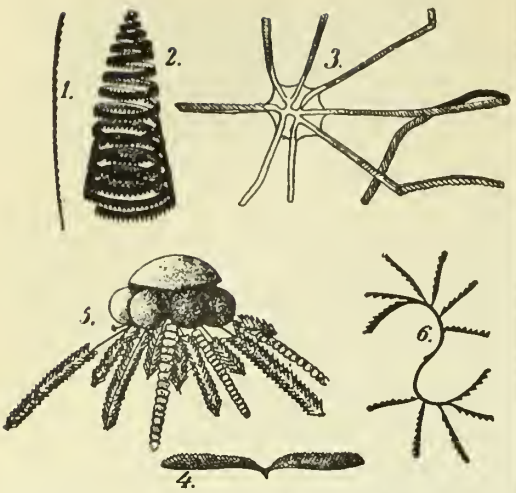

Graptoliitteja. 1. Monograptus Nilssoni, yläsiluuri. 2. M. turriculatus, yläsiluuri. 3. Didymograptus Murchisoni, alasiluuri. 4. D. pennatulus, alasiluuri. 5. Diplograptus, mukailtu. 6. Cœnograptus gracilis, alasiluuri.

sauvan muotoisia osia. Näissä on yhdessä tai useammassa rivissä hammasmaisia ulkonemia, jotka ovat olleet ulospäin aukenevia soluja. Täydellisessä eläimessä (kuv. 5) on useampia näitä graptoliittisauvoja ollut kiintyneenä yhteen, ja lisäksi on siihen kuulunut suurempia munasoluja sekä uimarakko. G. ovat olleet vapaasti uiskentelevia (pelagisia) merieläimiä. Vain harvat tämänsukuiset *(Dictyograptus)* ovat eläneet kiinnittyneinä. *P. E.*

Graser *[-äzər]*, Johann Baptist (1766-1841), saks. vapaamielinen katol. pedagogi. G. on tullut tunnetuksi varsinkin kirjoituslukumenetelmän perustajana, sekä harrastuksensa kautta kuuromykkäin opetuksen parantamiseksi. *O. M-e.*

Grass, Kustaa (1626-94), maaherra. G:n isä eversti Henning G. oli Liivinmaalta kotoisin. Kustaa G. meni nuorena sotaväkeen ja kohosi kapteeniksi, mutta erosi silloin sotapalveluksesta kivuloisuuden tähden. Tuli 1653 Pohjanmaan tuomariksi, 1657 Turun hovioikeuden asessoriksi ja 1663 sen varapresidentiksi. V. 1685 hänet nimitettiin Pohjanmaan maaherraksi ja korotettiin 1689 vapaaherraksi. V. 1657 G. oli läsnä Turussa pidetyssä maakuntakokouksessa ja maamarsalkkana 1676 siellä pidetyssä uudessa maakuntakokouksessa. V. 1680 hänet nimitettiin jäseneksi suureen toimikuntaan, jonka piti tutkia holhoojahallituksen toimia. V. 1683 hän sai tehtäväkseen Karjalan laamannin Juhana Creutzin kanssa panna toimeen peruutuksen Uudenmaan ja Viipurin lääneissä niiden maaherrain avulla. Pohjanmaalla G. peruutti panttitiloja ja koetti siellä, vaikka turhaan, saada rahvaan suostumaan ruotujakolaitokseen. Viime elinvuotenaan G. kutsuttiin kamarikollegiin vastaamaan huolimattomasta verojen kannosta, ja todella näkyy paljon verorästejä olleen kantamatta. Mutta siihen oli nähtävästi suurempana syynä rahvaan köyhyys kuin G:n välinpitämättömyys. G. rakennutti Marttilaan kuuluvan Kosken kappelin kirkon. *K. R. M.*

Grasset *[-sɛ̄]*, Eugène (s. 1850), taidemaalari ja koristetaiteilija, synt. Lausannessa 1850, mutta sai myöhemmin ranskal. kansalaisoikeudet. Koristetaiteen alalla etevänä tyylittelijänä ja erinomaisen monipuolisena kykynä G. on uudenaikaisen tyylin uranaukaisijoita Ranskassa. On sommitellut kangas- ja tapettikuoseja, piirrellyt huonekaluja, kirjankansia, akkunamaalauksia, (Jeanne d'Arc-lasimaal. Orléans'in katedraalissa), kuvallisia ilmoituksia y. m. sekä v:sta 1881 etevänä kuvittajanakin esiintyen hienolla aistilla ja arkeologisella huolella kuvittanut esim. Les quatre fils Aymon tarun. V. 1900 Sveitsi tilasi häneltä postijuhlamerkkinsä. G. on m. m. julkaissut „Méthode de composition ornementale" (1905). *U-o N.*

Grassi, Anton (1755-1807), itävalt. kuvanveistäjä. Tehnyt biskviikuvia ja ryhmäveistoksia Canovan malliin. — Hänen veljensä Joseph G. (1757-1838), taidemaalari, tunnettu siroista naismuotokuvistaan. *E. R-r.*

Grassi, Giovanni Battista (s. 1854), monipuolinen it. eläintieteilijä, v:sta 1878 eläintieteen professorina Catanian yliopistossa ja v:sta 1896 vertailevan anatomian professorina Roomassa. G:n tutkimukset ovat kohdistuneet erittäinkin eläinloisiin ja niiden aikaansaamiin sairaloisiin ilmiöihin. Tällaisia ovat hänen *Ancylostoma duodenale-*, alkueläin- ja malaariatutkimuksensa. Viimemainitut hän on julkaissut teoksessaan „Die Malariastudien eines Zoologen". Lisäksi hän on tutkinut termiittien biologiaa ja keksi 1896 ankeriaan muodonvaihdoksen alkuasteet meren syvyyksissä. On julkaissut useita teoksia, m. m. chætognateista, luukalojen luurangon kehityksestä, mehiläisistä, tuhatjalkaisista, heisimadoista y. m. Myöskin hänen viimeaikaiset tutkimuksensa struuman syistä ja synnystä ovat sangen huomattavat. *E. W. S.*

Gratia *[-ā't-]* (lat.), sulous, suosio, armo, kiitollisuus. — Dei gratia, Jumalan armosta.

Gratiaali (< lat. *grātia* = armo), armolahja, rahallinen avustus.

Gratianus *[-iā'-]*, it. kirkkolainoppinut, eli luultavasti munkkina Bolognassa, toimitti n. 1150 hänestä nimensä saaneen kokoelman kirkkooikeudellisia säännöksiä („Decretum Gratiani").

Gratianus *[-ātiā'-]* (359-383), Rooman keisari, Valentinianus I:n poika, synt. Sirmiumissa (nyk. Mitrovitša). G. tuli jo 367 isänsä kanssahallitsijaksi sekä hänen kuoltuaan 376 keisariksi edelleen setänsä Valensin kanssa. Hän voitti Alamannit 378 nyk. Kolmarin luona ja turvasi valtakunnan itäosan Valensin kuoltua ottamalla etevän päällikkönsä Theodosiuksen (ks. t.) kanssahallitsijakseen 379, mutta sai surmansa 383 Lyonissa Maximuksen johtamassa kapinassa. G. oli saanut oivallisen kasvatuksen runoilija Ausoniuksen (ks. t.) johdolla, oli jaloluonteinen ja lempeä hallitsija sekä innokas kristitty, piispa Ambrosiuksen (ks. t.) ystävä ja Athanasiuksen oppisuunnan kannattaja. *K. J. H.*

Gratifikatsioni (ransk. *gratification*, < lat. *gratificā'ri* = tehdä mieliksi), lahjapalkkio.

Gratiola officinalis, naamakukkaisiin kuuluva yrtti Keski-Euroopassa; kuivatuista g.-yrteistä *(herba gratiolæ)* valmistettiin ennen kasvin sisältämän glykosidin, gratiolosiinin vuoksi voimakkaasti ulostavaa lääkettä. *(J. A. W.)*

Gratisti (< lat. *grātia* = suosio), henkilö, joka valitaan pitämään huolta maisterinvihkijäisten käytännöllisestä järjestämisestä ja sen vuoksi on vapaa vihkijäisten aiheuttamista maksuista.

Grattan *[grätən]*, Henry (1746-1820), irl. valtiomies, valittiin 1775 Irlannin parlamenttiin, jossa m. m. menestyksellä toimi laajemman kauppavapauden hankkimiseksi Irlannille (1780), Irlannin parlamentin itsenäisen lainsäätämisoikeuden turvaamiseksi ja Irlannin katolisten aseman parantamiseksi v. 1793 näille myönnettiin oikeus valita edustajia parlamenttiin, mutta G:n ehdotus, että heidät tehtäisiin kaikissa suhteissa protestanttien vertaisiksi, hyljättiin 1795. V. 1800 G. vastusti Pittin ehdottamaa Ison-Britannian ja Irlannin täydellistä unionia (s. o. Irlannin oman parlamentin hävittämistä), joka kuitenkin pantiin toimeen; valittiin 1805 Englannin parlamenttiin, jossa edelleen toimi varsinkin katolisten vapautuksen hyväksi. G. oli lämminsydäminen irlantilainen isänmaanystävä ja erinomaisen etevä puhuja. G:n „Speeches" ja „Miscellaneous works" julkaistiin 1822 ja „Memoirs of the life and times of H. G." 1839-46. [Lecky, „Leaders of public opinion in Ireland", Roxbyn ja Zimmernin elämäkerrat.] *J. F.*

Gratulatsioni (lat. *grātulā'tiō*), onnittelu, onnentoivotus. — Gratulantti, onnittelija. — Gratuleerata, onnitella.

Graubünden (retorom. *Ils Grischuns*, it. *I Grigioni*, ransk. *Les Grisons*), Sveitsin kaakkoisin kanttoni, suurin ja harvimmin asuttu: 7,133 km², 108,951 as. (1907 arv.), 15 km²:llä; 47 % asukkaista on kieleltään saksalaisia, 37 % retoromaaneja, 13,3 % italialaisia. G. on luonnoltaan puhdasta alppimaata, Reinin itäpuoli kuuluu Itä-Alppeihin, ilmasto kylmää alppi-ilmastoa, paitsi Reinin laaksossa ja kolmessa Italiaan aukeavassa laaksossa, joissa föhn-tuuletkin ilmastoa lauhduttavat. Inn-virran laaksossa, Engadinissa, vallitsee alppi-ilmasto. Maanviljelys ei tuota omiksi tarpeiksi viljaa; Rein-laaksossa on viiniistutuksia, italialaisissa viljellään etelänhedelmiä ja tupakkaa. Metsän- ja karjantuotteet tärkeimmät. Teollisuus mitätön. Viime aikoina on matkailijaliikenne Davosin- ja Engadinin-laaksoihin kehittynyt hyvin huomattavaksi tulolähteeksi; rintatautisia varten on siellä suosittuja parantoloita. — Hallitusmuoto v:lta 1892 on puhtaasti kansanvaltainen. Hallitusmuodon muutokset, eräät lakisäädökset, sopimukset y. m. s. sekä määrätyn suuruiset menoerät ratkaistaan suorastaan yleisellä kansanäänestyksellä. Lakia säätää muuten kansan valitsema „Suuri neuvoskunta"; toimeenpaneva valta on „Pienellä neuvoskunnalla". — Pääkaupunki on Chur. — Vanhana aikana G. oli osa Rætiaa; sen valloittivat roomalaiset 15 j. Kr. V. 843 se Verdunin sopimuksessa joutui Saksalle. 1300- ja 1400-luvuilla G:n kunnat muodostivat kolme liittokuntaa (Gotteshausbund, Ober- l. Grauebund ja Zehngerichtenbund) puolustaakseen vapauttaan herroja vastaan. 1400-luvulla nämä liittokunnat yhtyivät toisiinsa, jolloin niitä alettiin nimittää yhteisesti G:ksi; saman vuosisadan lopulla ne lähestyivät valaliittoa; nimellisesti G. kuitenkin vasta 1803 yhtyi muihin Sveitsin kanttoneihin. *E. E. K.*

Graul, Karl (1814-64), saks. lähetysjohtaja. Leipzigin lähetysseuran johtajana (1844-60) G. harrasti sitä, että mainittu seura muodostuisi koko luterilaisen kirkon yhteiseksi keskuslähetysseuraksi, jonka haaraosastoina eri maissa toimivat seurat olisivat, ja joka ensi sijassa kannattaisi luter. kirkon vanhaa tanskal.-hallelaista lähetystä tamilien keskuudessa Intiassa. Kävi siinä tarkoituksessa m. m. Suomessa (1856), jossa kiinnitti useain oppineiden huomion lähetysasiaan. Pysyväisesti liittyi hänen vaikutuksestaan Leipzigin l.-seuraan m. m. Ruotsi ja Itämerenmaakunnat. Sitäpaitsi lähetettiin tilapäistä kannatusta m. m. Suomesta. *U. P.*

Graun, Karl Heinrich (1701-59), saks. säveltäjä, tuli kuuluisaksi oopperansäveltäjänä, it. tyylin uskollisena jäljittelijänä. V. 1733 hän joutui Fredrik Suuren (silloisen kruununprinssin) palvelukseen ja sai 1740 tehtäväkseen Berliinin oopperan perustamisen. Hänen oratorionsa „Jeesuksen kuolema" (1755) on hänen oopperoitaan arvokkaampi. Sitä on lähes nykyaikaan asti Berliinissä vuosittain esitetty Pitkänäperjantaina. *I. K.*

Gravamen *[-ā'm-]* (lat.), rasitus, valitus.

Gravantia *[-a'n-]* (lat.), raskauttavat seikat l. asianhaarat.

Gravatsioni (lat. *gravāre* = painaa), rasitus, kiinnitysrasitus. vrt. Kiinnitys.

Grave (it.), *mus.*, vakavasti; tavataan usein sonaattien ja sinfoniojen juhlallisten johdatusjaksojen otsakkeena. *I. K.*

Graveerata. 1. (lat. *gravā're* = painaa alas, rasittaa), raskauttaa, rasittaa. — 2. (ransk. *graver*), kaivertaa.

Gravelot *[gravlō']*, Hubert François Bourguignon (1699-1773), ransk. kaivertaja ja piirustaja. Restout'n oppilas, tehnyt etup. kirjojen kuvitus- ja koristamistöitä. *E. R-r.*

Gravelotte *[gravlo't]* (G.-Saint Privat), Lothringissa, 11 km Metzistä länt. oleva kylä, jossa 18 p. elok. 1870 Wilhelm I:n johtamat saksalaiset (187,000) voittivat Bazainen komentamat ranskalaiset (113,000). Voittajain mieshukka 10,7 %, voitettujen 11,3 %. Suuruudeltaan 3:n viim. vuosis. taisteluista 10:s; taktillinen arvo 0,6. *-lskm-.*

Gravenhage, 's, *[s-hrafen-]* ks. Haag.

Graves *[grav]*, viiniinviljelysalue Gironden departementissa Ranskassa, Bordeaux'sta kaakkoon. Alueen huomattavimmista viinilajeista mainittakoon Haut-Brion, Léognan y. m. G. nimeä käytetään myös niitten valkoisten ja punaisten Bordeaux-viinien yhteisnimenä, joita saadaan Girondesta. *W. S-m.*

Graviditeetti (lat. *gravi'ditas*), raskaudentila.

Gravimetri (*gravis* = raskas, ja kreik. *metron* = mitta), yksi uppovaa'an l. areometrin (ks. t.) useista nimityksistä.

Gravis (lat., = raskas), kreikkalais-latinaisessa kieliopissa puheäänen peruskorkeus; tämän merkkinä kreikan kirjoituksessa käytetty pilkku (ˋ); sama pilkku eräiden kielten (ranskan) oikeinkirjoituksessa toisiinkin tarkoituksiin käytettynä. ks. Korko. *A. K.*

Gravitatsioni (lat. *gravis* = painava), se kaiken aineen yleinen ominaisuus, että kaksi kappaletta tai ainehiukkasta vetää toisiaan puoleensa voimalla, joka on suoraan verrannollinen

niiden ainepaljouksiin (massoihin) ja kääntäen verrannollinen niiden keskenäisen etäisyydeu neliöön. Jos siis voimaa merkitään f:llä, massoja m:llä ja m_1:llä, kappaleitten välimatkaa r:llä ja A:lla erästä vakinaista lukua (gravitatsionikonstanttia), niin on $f = A \cdot \frac{m \cdot m_1}{r^2}$. Tämän tärkeän luonnonlain keksi Isaac Newton ja julkaisi keksintönsä 1687 kuuluisassa teoksessaan „Philosophiæ naturalis principia mathematica". G. eli yleinen vetovoima ilmenee kappaleen molekyliä koossapitävänä molekylaari-atraktsionina. Sen ilmenemismuotoja on samoin maan vetovoima l. painovoima. Kiertotähdet pysyvät radassaan vain sentähden, että niiden ja auringon välillä vaikuttaa g. Viimemainitun tosiasiau Newton johti matemaattisesti Keplerin laeista (ks. Kepler). Kuun liike antaa myös vahvistusta gravitatsionilaille. Tähtitieteelliset havainnot osoittavat nimittäin, että jatkuvaisuudestaan liikkuva kuu ei pysyisi radassaau, ellei se samalla joka sekunti putoaisi maata kohti, 0,0027 m:n kiihtyväisyydellä. Edellyttämällä, että maa ja kuu vetävät toisiaan puoleensa, saadaan Newtonin lain mukaisesti kiihtyväisyydelle siinä liikkeessä, johonka tällainen voima saattaisi kuun, myös arvo 0,0027 m sekunnissa. Kuun putoaminen maata kohti johtuu siis epäilemättä maan ja kuun välisestä g:sta. Tarkoilla kokeilla voi todistaa, että kaksi kappaletta maan päällä vetää toisiaan puoleensa. Sellaisten kokeitten avulla on myös laskettu vetovoimau suuruus. Cavendish esim. mittasi (1798) kiertovaa'alla kahden lyijykuulan välisen vetovoiman. Samantapaisia kokeita ovat tehneet Reieh, Cornu ja Baille, Poynting, v. Jolly j. n. e. Gravitatsionikonstantti (A) tai se voima, jolla massayksikkö vetää matkayksikön päässä olevaa toista massayksikköä puoleensa, on siten laskettu absoluuttisessa mittajärjestelmässä olevan = $6{,}648 \cdot 10^{-8}$, s. o. 1 g vetää samankokoista massaa 1 cm:n etäisyydellä puoleensa 6,648 satamiljoonas-osa dyneu voimalla. Gravitatsiouikonstantin avulla saadaan maapallon keskimääräinen ominaispaino lasketuksi. Huomattavimpien kokeilijain tuloksista otettu keskiarvo 5,527 ilmoittaa jotenkin suurella tarkkuudella tuon ominaispainon suuruutta. Kun useimpieu maa- ja kivilajien ominaispaino on tätä arvoa pienempi, niin täytyy olettaa, että maapallon keskus sisältää hyvin raskaita aineita. *U. S:n.*

Gravitatsionirata l. painovoimarata, rata, jossa painovoima on vaunujen liikevoimana. Vaunu kuormineen liukuu painostaan alaspäin, kunues se halutussa kohdassa kytkeytyy päättömään köyteen, johou vastapaino on yhdistetty. Vaunuu elävä voima nostaa tällöin vastapainon sellaiseen asemaan, että se kykenee vetämään tyhjän vaunun takaisin täyttöpaikalle. Toisessa rakeuteessa juhdat vetävät vaunut mäen päälle ja liukuvat vaunun mukana sen alle. *V. V-la.*

Graviteettisesti (lat. *gravitas* = paino), juhlallisesti, arvokkaasti.

Gravyyri (ransk. *gravure;* ks. Graveerata), kaiverrus (ks. t.). kaivertaminen. — Gravööri, kaivertaja.

Gray *[grei]*, Asa (1810-88), Pohj.-Amerikan kuuluisin kasvitieteilijä, lääket. toht. 1831, mutta omisti työnsä tykkänään kasvitieteelle. Kutsuttiin Harvard-yliopiston kasvitieteen professoriksi 1842, valittiin (Agassiziu) jälkeen yhdeksi „Smithsonian institution"in „regent"eistä 1873, sekä Rauskan tiedeakatemian jäseneksi 1878. G. oli Pohj.-Ameriikan kasviston ensimäinen tuntija ja kotimaansa kasvimaantieteen eteviu tutkija; tieteessääu hän kanuatti Darwiniu polveutumisopillisia teorioja. Teoksia: „A flora of North America" (yhdessä Torreyn kanssa 1838-43, päättämätön), „Genera floræ Americæ boreali-orieutalis illustrata" (1848-50), „Manual of the botany of the northern United States" (1848, 5:s pain. 1868), „Synoptical flora of North America" (2 nid., 1878, 1884; täydennys 1886), „A free examination of Darwin's treatise" (1861), „Darwinia" (1876). *(J. A. W.)*

Gray *[grei]*, Janeks. Grey.

Gray *[grei]*, Stephen (k. 1736), engl. fyysikko, „Royal soeiety"n jäsen; syutymävuosi tuntematon. G. on ensimäinen luonnontutkija, joka huomasi seu tärkeän tosiasian, että toiset aineet, kuten rauta, messinki ja hamppulanka johtavat sähköä, toiset taas kuten lasi, hartsi ja silkkilanka sitävastoin eivät johda. Hän suunnitteli 1732 ensimäisen eristäjäjakkaran. Näytti kokeilla, että vesikin voidaan tehdä sähköiseksi. „Philosophieal transactions" nimisessä fysikaalisessa aikakauskirjassa hän julkaisi (1696-1736) useita tutkimuksia valo- ja sähköopin alalta. G:n havainnot käänsi toistenkin senaikuisten fyysikkojeu huomion sähköilmiöihin (esim. Dufay Ranskassa). *U. S:n.*

Gray *[grei]*, Thomas (1716-77), etevä engl. lyyrikko. G:n ruuoista ovat kuuluisimmat „Elegy written on a couutry churchyard" (1751), joka on käännetty melkein kaikille Euroopan kielille, oodi „The bard" sekä muutamat Eddaruuojeu muunnelmat, jotka jälleen elvyttivät Englauuissa germaanilaisen mytologian harrastuksen. [Mahou, „Life and letters of Th. G." (1774); Tavey, „Letters of Th. G." (1900); E. Gosse, „Life of Th. G." (1882).] *J. H-l.*

Graz *[-ts]*, Itävallassa, Steiermarkin pääkaupunki, sijaitsee Mur-joen kummallakin puolen sekä Triest-Wienin radan varrella, levcässä hedelmällisessä laaksossa (Grazer Feld), 365 m yl. merenp.; 159,625 as. enimmäkseen saksalaisia (1907), n. 1,430 on sloveeneja. Uskonnoltaan 95 % katolilaisia, 2,9 % protestantteja ja 1,2 % juutalaisia. Kaupuuki on jaettu kuuteen kaupunginosaan, joita raitiotiet yhdistävät toisiinsa. Joen yli käy 7 siltaa. G:ssa ou 62 katolilaista ja 1 evankelinen kirkko sekä 15 luostaria. Rakennuksista mainittakoon Pyh. Egidiuksen tuomiokirkko, Pyh. Katariinan hautakirkko, vanhaja uusi yliopistorakennus, n. s. Johanneum-museo, jossa on kirjasto, arkisto sekä suuret muinaisja luounontieteelliset kokoelmat, raatihuone ja linna; sivistyslaitoksista yliopisto, teknilliuen korkeakoulu sekä useita oppi- ja ammattikouluja. Kauppa ja teollisuus ovat myös huomattavat. Metalli- ja kutomatehtaat ovat tärkeimmät. Kaupungissa on 2 tavarapörssiä ja kauppa- ja teollisuuskamari. — G:ssa on runsaasti puistoja ja huvittelupaikkoja; sen ympäristöt ovat erittäin ihanat. — Kaupuuki mainitaan eusikerrau 1129. Vv. 1797 ja 1809 ranskalaiset saivat sen haltuunsa. V. 1860 se sai itsehalliutousa.

W. S-m.

Grazioso *[-tsiō'so]* ks. Con grazia.

Great Basin *[greit beisən]*, „Suuri allas", laskna vailla oleva, laaja ja monessa paikoin eräma antapainen alue Pohjois-Ameriikan länsiosassa, käsittää melkein koko Nevadan, sekä osia Utahin, Oregonin, Kalifornian ja Idahon valtioista, n. 544,000 km². G. B. on muodostunut useasta eri laaksosta ja ylätasangosta, joita korkeat ja jyrkät, usein yhdensuuntaiset vuorenharjat erottavat toisistaan. Länsirajana on Sierra Nevada, itärajana Wahsatch-vuoret. Suurin osa alueen vedestä haihtuu, joet laskevat Suureen-suolajärveen (ks. t.) tahi muihin samanluontoisiin järviin. Pohjoisosa on keskimäärin 1,500 m yl. mereny., eteläosa paikoittain merenpinnan alla. *W. S-m.*

Great Britain *[greit britən]* (engl.), Iso-Britannia.

Great Eastern *[greit istən]*, monet vuodet maailman suurin höyryalus, nykyaikaisten atlantinkulkijain edeltäjä, rakennettiin Lontoossa 1854-58, pituus 207 m, leveys 25 m, kantavuus 18,915 rekisteritonnia brutto ja 13,344 netto, sisustettu 4,000 matkustajaa varten. Alus ei kannattanut. Tärkeimmän tehtävänsä se suoritti sähkökaapelien laskussa, m. m. 1865 Enroopan ja Ameriikan välille kaapelia laskettaessa. Alus purettiin 1888.

Greater Britain *[greitə britən]*, „Suurempi Britannia", Dilken (ks. t.) käytäntöön ottama nimitys, tarkoittava niitä maita, missä englannin kieltä puhutaan. Nyk. käsitetään tällä nimellä Ison-Britannian ja Irlannin yhdistettyä kuningaskuntaa kaikkine siirtomaineen, alnetta, joka on 29,996,300 km² ja jonka asukasluku on n. 396,6 milj. *W. S-m.*

Great fish-river *[greit fiš-rivə]* (engl.; suom. Suuri kalajoki). 1. Joki Kapmaan itäosassa, laskee Algoa-lahdesta koilliseen päin Intian valtamereen, 600 km pitkä. — 2. Oranje-joen lisäjoki oikealta, Saksan Lounais-Afrikassa, n. 660 km pitkä.

Grebe *[-ē-]*, Karl Friedrich August (1816-90), thüringeniläinen metsänhoitomies, v:sta 1850 alkain kuolemaansa asti Saksi-Weimarin metsätalouden-järjestelylaitoksen sekä samalla Eisenachin metsäakatemian johtajana. Kirjoittanut useita merkittäviä teoksia metsätieteen alalta. *A. C.*

Greco, El, esp. taidemaalari. ks. Theotocopuli.

Gredos, Sierra de, vuorijono Keski-Espanjassa. Sierra de Guadarraman läntinen jatko. Vaikeakulkuinen, vähän tunnettu, mutta myös luonnonkaunis seutu. Korkein huippu Plaza del Moro Almanzor 2,661 m. *E. E. K.*

Greef *[gref]*, Guillaume Joseph de (s. 1842), belg. sosiologi; toimittuaan ensin asianajajana ja sanomalehtimiehenä hän tuli 1889 sosiologian professoriksi Brysselin katoliseen yliopistoon; kun Brysseliin juuri G:n alkunupanosta oli perustettu uusi, vapaa, tunnustukseton yliopisto 1894, hän tuli sen rehtoriksi. G. on nykyaikaisen sosiologian tunnetuimpia edustajia ja kuulnu siihen suuntaan, joka käsittää yhteiskunnan erikoiseksi elimistöksi; teoksia: „Introduction à la sociologie" (1886-89), „Les lois sociologiques" (1891), „Le transformisme social" (1895), „L'évolution des croyances et des doctrines politiques" (1895), „Le crédit commercial" (1899), „La sociologie économique" (1904), „Précis de sociologie" (1908). *J. F.*

Greely *[grīli]*, Adolphus Washington (s. 1844), amer. napasendantutkija, taisteli sisällis-sodassa ja kuulni sittemmin rauhikkomerkinantolaitokseen. V. 1881 hän lähti 24 miehen seurassa „Proteus" laivalla pohjoisnaparetkelle ja saavutti Discovery-lahden Grantin maalla, 81° 45′ pohj. lev. Täällä viivyttiin kaksi vuotta, ja G:n seuralainen, luutnantti Lockwood saavutti rekiretkeilyllä 83° 24′. — G:n avustamiseksi lähetetyt kaksi retkikuntaa eivät jääcsteiden takia päässeet Discovery-lahteen; kolmas löysi vihdoin nälkään nääntymäisillään olevan G:n retkeläisineen jäistä lähellä Kap Sabinea Smith-Sounddissa 22 p. kesäk. 1884. Kotiin palattuaan G. sai vastaanottaa kunniapalkintoja ansiokkaista tutkimuksistaan. Retkestään hän on kertonut teoksessaan „Three years of arctic service" (2 os. 1886, 2 pain. 1894). *W. S-m.*

Green *[grīn]*, John Richard (1837-83), engl. historiankirjoittaja, oli ensin pappina, mutta toimi sittemmin yksinomaan historiallisena kirjailijana; hänen tunnetuin teoksensa on „Short history of the english people" (1874), joka sittemmin ilmestyi laajennettuna nimellä „A history of the english people" (1877-80; käännetty ruotsiksi), jossa hän kiinnittää erityistä huomiota sekä johtaviin henkilöihin että valtiollisten tapahtumain yhteiskunnalliseen taustaan; ryhtyi elämänsä loppuaikoina kirjoittamaan laajaksi suunniteltua Englannin historiaa, jota valmistui vain osat: „The making of England" (1882) ja „The conquest of England" (1883). Viimemainitun saattoi päätökseen hänen vaimonsa Alice Stopford G. (s. 1849), joka myöskin on julkaissut itsenäisiä historiallisia tutkielmia, m. m. „Town life in the fifteenth century" (1894). *J. F.*

Greenaway *[grīnəuei]*, Kate (1846-1901), engl. piirustajatar. Lasten ja satukirjallisuuden kuvittajana G. on tehnyt ohuesti väritettyjä, usein viehättäviä, lopulta hieman kaavamaisia piirustuksia, joilla on ollut huomattava merkitys lastenkirjataiteeseen. [Spielmann (1905).] *E. R-r.*

Greenbacks *[grīnbäks]* (engl., *green* = vihreä, *back* = selkä), Pohjois-Ameriikan Yhdysvaltain hallituksen v:sta 1861 liikkeeseen laskemia setelejä, jotka ovat saaneet nimensä selkäpuolensa vihreästä väristä. Sisällisen sodan aikana ja kauan sen jälkeenkin ne kulkivat pakkokurssilla; siitä huolimatta niiden arvo sodan aikana aleni 35 %:ia nimellisarvosta. V:sta 1879 ne lunastetaan täydestä arvosta. Niitä on laskettu liikkeeseen 346,7 milj. 1-10,000 dollarin seteleinä.

Greene *[grīn]*, Robert (1560-92), engl. runoilija, matkusteli Enroopassa ja alkoi kotia palattuaan kirjoittaa draamoja. Vaimostaan eronneena hän vietti Lontoossa vallattoman iloista elämää; kuoli surkeassa kurjuudessa. Draaman alalla G., joka Marlowen ja Peelen kera oli Shakespearen lähimpiä edeltäjiä, viljeli etupäässä romantillista huvinäytelmää. Varmasti hänen kirjoittamiaan ovat näytelmät „Alphonsus, King of Aragon", „Orlando furioso", „Friar Bacon and friar Bungay" ja „James the fourth". G:n

romaaneista on hnomattavin „Pandosto", joka oli Shakespearen „Talvisen tarinan" päälähteitä. Hänen viimeinen teoksensa, satiirillinen „A groatsworth of wit bonght with a million of repentanee" (1592) ivasi m. m. Shakespearea, mikä on tuottanut G:lle sijan kaikissa S:n elämäkerroissa. Ch. Gayley, „Representative English comedies" (1903).] *J. H-l.*

Green Mountains *[grīn mauntinz]*, ransk. Vert-Mont (josta Vermontin nimi), vuorisentn Vermontin valtiossa Yhdysvalloissa; knuluu Appalakisten-vuorten pohjoisimpiin haaroihin. Korkein huippu Monnt Mansfield 1,337 m yl. merenp. Vnoret ovat saaneet nimeusä muhkeista metsistä, jotka kasvavat niitten rinteillä. Siellä on monta kesäparantolaa; matkailijaliikenne on vilkas. *W. S-m.*

Greenock *[grīnok* t. *grenək]*, satamakaupunki Länsi-Skotlannissa, Clyden sunssa, Glasgow'sta 36 km; 70,253 as. (1905). Harjoittaa hnomattavaa laivainrakennnsta, sitäpaitsi kone-, alumininmi-, sokeri- ja rautateollisnntta. Laivaliike on suuri, sataman pinta-ala 40 ha, kanppalaivastossa 252 alusta yhteensä 259,038 tonnia. *E. E. K.*

Greenockiitti, hunajankeltainen tai rnskea, heksagonisesti kiteytyvä mineraali, kokoomukseltaan kadmiumsulfidi (CdS); tavataan Skotlannissa, Böömissä ja Pennsylvauiassa. *P. E.*

Greenough *[grīnou]*, Horatio (1805-52), amer. knvanveistäjä. Thorvaldsenin ja Tenerani'n oppilas Italiassa ja heidän antiikkia tavoittavan tyylinsä noudattaja. G:n pääteoksia ovat Washingtonin ratsastajapatsas (1843) ja ryhmäknva „The Rescue", joka esittää siirtolaisperheen ja intiaanin välistä taistelna (mol. Kapitolinmin edustalla Washingtonissa). [Tuekermann, „Memorial of H. G." (1853).] *E. R-r.*

Greenwich *[grīnitš]*, Lontoon esikaupunki ja v:sta 1899 itsenäinen hallitusalne *(metropolitan borough)* Lontoon kreiviknnnassa Englannissa, n. 95,757 as. (1901); sijaitsee Thames-joen varrella. G:ssä on maan kansallistähtitorni (v:sta 1675), josta englantilaiset ja v:sta 1883 nseimmat mnut kansat laskevat n. s. alku- l. nollapuolipäivänpiirin (ks. t.). Tämä sijaitsee 17° 39′ 46″ itään Ferrosta ja 2° 20′ 14″ länteen Pariisista, joitten puolipäivänpiirit ennen otettiin pituusmääräysten lähtökohdiksi. G:n suurenmoinen eutinen meriväen sairaala on v:sta 1872 meriväen akatemiaua ja meriväenkouluna; laajat puistot (77 ha) ympäröivät tähtitoruia. *W. S-m.*

Greenwood *[grīnvud]*, Thomas (1851-1908), engl. kansanvalistusmies, on toiminut erittäin innokkaasti kansankirjastojeu perustamiseksi ja järjestämiseksi; hänen käsikirjansa „Public libraries, their organization, use and management" (1886) on suuresti vaikuttanut kansankirjastoliikkeen kehittymiseen sekä Englaunissa että muualla; lisäksi julkaissut m. m. „Suuday school and village libraries" (1892), „Edward Edwards the ehief pioneer of municipal publie libraries" (1902) ja v:sta 1897 vuosikirjaa „Greenwoods library year book". *J. F.*

Gregarinæ, alkueläin-lnokkaan *Sporozoa* kuuluva lahko, jonka yksilöt loisivat luurangottomien eläinten rnuansulatus- ja sukuelimissä. Tunnetuimpia ovat kastemadon siemenmuodostus-solnissa elävä *Monocystis tenax* ja torakan snolistossa loisiva *Gregarina blattarum.* *E. W. S.*

Grege-silkki *[grēž-]* on alkuperäistä raakasilkkiä, jota saadaan vyhteämällä eheistä virheettömistä kokongeista. Langan hienonden takia kerrataan 3-8 tai joskns 15-20 hienoa silkkisäiettä yhteen. G:iä tunnetaan kahta lajia: kiertämätön grege-lanka, joka kudotaan sinänsä, ja kierretty grege-lanka, joka on kierretty joko orgausiiniksi (loimisilkiksi) tai tramsilkiksi (kndesilkiksi). *E. J. S.*

Gregorčič *[-go'rtšitš]*, Simon (1844-1906), sloveenil. runoilija, oli katolinen pappi, josta toimesta hänen kuitenkin mielipiteittensä takia täytyi erota. G. on sloveenilaisten etevimpiä lyyrikoja. („Poezije", 3 nid. 1882-1902.) *J. J. M.*

Gregoriaaninen kalenteri ks. Ajanlaskn.

Gregoriaaninen laulu, roomalais-katolisen kirkkokunnan yksiääninen, varhaiselta keskiajalta periytynyt kirkkolaulu. Nimensä se on saanut paavi Gregorius Suuresta, joka tosin ei ole mitään siitä säveltänyt (kuten on väitetty ja lnnltu) eikä edes ole sitä alknnnpannnt. Hänen todellinen merkityksensä kirkkolaulunn nähden supistuu siihen, että jumalanpalveluksessa laulettavat, enimmäkseen Raamatusta valikoidut lauselmat hänen aikanansa pääasiassa lopnllisesti vahvistettiin ja järjestettiin kirkkovnodeu juhla- ja pyhäpäiviksi. Eusimäiuen paavi, jonka mainitaan kirkkolaulun järjestämistä harrastaneen, oli Damasus I (366-84). Erityisen toimeliaaksi tällä alalla tnnnetaan Gelasins I (492-96). Myös Gregorins Suuren jälkeiset, kreikkalais- ja syyrialais-snkuiset paavit 7:nnellä vuosis. ovat eneutäneet roomalaista litnrgista laulna uusilla itämaisilla aineksilla. Kysymys gregoriaanisen laulun alkuperästä ja Gregorins Suureu osallisuudesta siiheu on vielä äskettäin aihenttanut vilkkaan tieteellisen kynäsodan. Luotettavana ja valaisevana lähteenä mainittakoon: Peter Wagnerin „Einführnng in die gregorianisehen Melodien" (1901). Varmana on pidettävä, että g. lanlu on kehittynyt alknkristillisestä psalmilaulusta. Kehitykseu kulku alkeellisimmasta monimutkaisimpaan on hyvin seurattavissa seu kantta, että kaikki g. sävelmät ovat toisiutomuotoja muutamista harvoista psalmilauluu perustyypeistä ja kehityksen eri vaiheissa syntyneet välimuodot ovat säilyneet erikoisissa sävelmälajeissa. Sävelmien kehityksessä on havaittavaua 2 eri astetta. Ensiksi on yksitoikkoinen, monella tavulla samaa säveltä kertaava psalmisävelmä soveltautunut lyhyehköön lauseeseen, siten että miltei joka tavu on saauut eri sävelen, ja sävelmän sävelkulku sitävarten ou rikastunut uusilla ja laajemmilla käänteillä, esim.

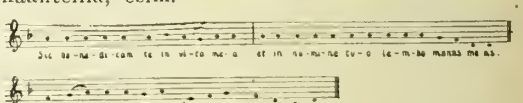

Toiseksi on näin syutyneeseen uuteeu sävelmuodostelmaan lisätty koristesäveliä, etenkin niille tavuille, joihin esittäjä ou tahtonut panna enemmän tnnnetta, esim.

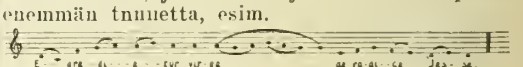

Edellisenlaiset sävelmät soveltuivat hyvin seurakunnan laulettaviksi, jälkimäiset vaativat harjaantunutta 1-äänistä kuoroa. Solistisävelmissä koloratuurit kehittyivät korkeimpaan huippuunsa, esim.

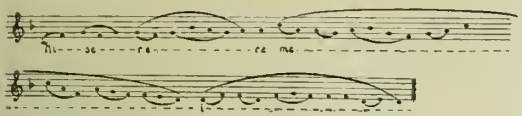

Ensimäiseen lajiin kuuluvat hymnit ja sekvenssit, enimmät antifonit ja säännölliset jokapyhäiset messulaulut, toiseen lajiin juhlallisemmat antifouit sekä suurin osa kirkkovuoden mukaan vaihtelevista messulauluista. Solistisävelmiä olivat graduaalit ja hallelujat sekä myöhempiaikuiset jokapyhäisten messujen juhlallisemmat sävelmät. — Gregoriaauisen lauluu vaikutus koko länsimaiseen musiikkiiu on erinomaiseu suuri. Sen ylevä ja syvätunteinen melodiikka, sen ilmehikäs ja tarkka tekstinlausunta ja sen pohjana olevat ruusassävyiset kirkkosävellajit ovat hedelmöittäneet koko keskiajau 1-äänistä laulusävellystä, niiu hengellistä kuiu maallistakiu. G. lauluuu perustuu myös uskonpuhdistuksen aikuisen evankelisen koraalin melodiikka kauttaaltaan sekä enimpäin Euroopan maitteu kansausävelmäin paras pohjakerros. Samoiu ou reuesanssiajau polyfoniuen taide saanut melodiset aiheensa g. laulusta, ja välillisesti on sen vaikutus koraalien ja kansansävelmäin kautta ulottunut uykyajankiu taidemusiikkiiu. Hämäränä on toistaiseksi kysymys siitä, missä suhteessa g. laulu on ollut muinais-kreikkalaiseen sävel taiteeseen ja missä määriu se on melodiikallaan jälkimaailmalle välittäuyt antiikkisen taiteen tyylilakeja. Valoa tähän seikkaan voidaau saada aiuoastaan, jos löydetään riittäviä jätteitä muinaiskreikkalaisista sävellyksistä. Samoin on vielä ratkaisematta g. laulun suhde bysantilaiseen kirkkolauluun. Epäilemättä se on saanut siitä vaikutuksia, mutta niiden laatu ou määriteltävissä vasta sitten, kun bysanttilaista nuottikirjoitusta osataan varmasti lukea. G. laulun rytmiikka on myös vielä suureksi osaksi selvittämätön ja riidanalainen. [G. Houdard: „Le rythme du chant dit Grégorien" (1897-99).] *I. K.*

Gregorius, 17 paavin nimi.

1. G. I, Suuri (n. 540-604), paavina 590-604, syutyi roomalaisen senaattoriu Gordianuksen (Aniciusteu sukua) poikana, kasvatettiin lakimieheksi ja toimi ensin kaupungin prefektinä, mutta vetäytyi myöhemmin eräälseen perustamistaan seitsemästä luostarista. Oltuaan aikaisemmin paavin lähettiläänä Konstantinopolissa hän valittiin 590 vastoin tahtoaan paaviksi. Mutta virkaan tultuaan hän osoittautui mieheksi, jollaista kirkko tarvitsi. Niissä vaikeissa valtiollisissa oloissa, joihin areiolais-uskoisteu langobardien hyökkäys oli Italian saattanut, hän viisaalla menettelyllään hankki maalle rauhan ja itselleeu suureu vaikutusvallan hallintoon. Panemalla paavin istuimelle kuuluvilla laajoilla maatiloilla (patrimonia Petri) toimeen järkiperäisen talouden hän hankki paavin riippumattomuudelle ja mahtavuudelle ulkonaiset edellytykset. Samalla häu käytti omia suuria tulojaan suurenmoiseen hyväutekeväisyyteen. Munkkielämää ihannoivaua häu julkaisi luostarilaitosta järjestäviä säännöksiä, suosien varsinkin benediktiinejä. Lähettämällä benediktiiuipriori Augustinukseu Kentin kuninkaau Ethelbertin luo häu pani alkuun anglosaksien voittamisen kristinuskolle, ja kerettiläisiä vastaan taistelemalla hän laajensi Rooman kirkou valtaa kristikuuuan omassa piirissä. Pitäen tärkeänä jumalanpalveluksen liturgisen puolen kehittämistä häu järjesti siiheu kuuluvat laulut kirkkovuoden juhla- ja pyhäpäiviksi jotenkin siihen lopulliseen muotoon, jossa ue sitten kautta vuosisatojen ovat pääasiassa muuttumatta säilyneet roomalaiskatolisen liturgian käytäunössä. (vrt. Gregoriaaninen laulu). Jumaluusoppineena G. luetaau suuriin „kirkon opettajiin". Vaikka hän tahtoi olla Augustiuuksen oppilas, hän kuitenkin opissa synnistä ja armosta lähestyi semipelagiolaista suuntaa, ja muissakiu kohdeu, kuten opeissa messu-uhrista, kiirastulesta, pyhimysten ja pyhäinjäännösten palvelemisesta, hän kehitti teologiaa turmeltuneeseen suuntaan. Hänen teoksiaan „Paimenkirja" (Regula pastoralis) ja „Keskusteluja" (Dialogorum libri IV) luettiin keskiaikana tavattoman paljon. Kaukana Italian rajojen ulkopuolella kuuniоitettiin suurta paavia kristikuunan ylipaimenena, mutta itse hän nimitti itseään Jumalan palvelijain palvelijaksi *(servus servorum Dei)*. Kuoli 12 p. maalisk. 604. G:n teokset julk. 1705 4:ssä niteessä; sisältyvät myöskin Mignen teokseeu „Patrologia latina" (niteet 75-79). [Wiggers, „De Gregorio Magno" (1838-40), Clausier, „Saint Grégoire le Grand" (1887), Wolfsgruber, „G. der Grosse" (2 pain. 1897).] *A. J. P-ä. (I. K.)*

2. G. II, paavina 715-731, vastusti keisari Leo Isaurilaisen kuvakieltoa ja taisteli Rooman riippumattomuuden puolesta sekä Itä-Rooman keisaria että langobardien kuningasta vastaan. Hänen lähettämänään Bonifatius alkoi tärkeän työnsä Saksan kirkon järjestäjänä. — 3. G. III, paavina 731-741, kääntyi taistelussaan langobardeja vastaan frankkien major domuksen Kaarle Martelin puoleen, aloittaen siten suhteet, jotka tulivat pian perin tärkeiksi paavikunnan historiassa. — 4. G. IV, paaviua 827-844, nimitti 832 Ausgariuksen Hampurin arkkipiispaksi ja apostoliseksi legaatiksi pohjoismaita varten. — 5. G. V, paaviua 996-999, alkuaan Bruno, keisari Otto III:n serkku, oli ensimäinen paavinistuimella istunut saksalainen. — 6. G. VI, paavina 1045-46, alkuaan Johannes Gratianus, sai itselleen paavin arvon ostamalla, mutta erotettiin virasta Sutri'n kokouksessa 1046; k. 1048. — 7. G. VII, paavina 1073-85, alkuperäiseltä nimeltään Hildebrand, oli syntynyt Soanassa Toscanassa paimenen poikana ja kasvatettu Roomassa St. Marian luostarissa. V. 1047 häu seurasi paavi Gregorius VI:ta, jonka kappalainen hän oli, maanpakoon Saksaan ja oleskeli tämän kuoltua jonkun aikaa Cluny'n luostarissa. V. 1049 häu palasi paavi Leo IX:n mukana Roomaan, jossa hänet nimitettiin kardinaalisubdiakoniksi. Sen clunyläisessä luostariliitossa (ks. Cluny) kasvaneen aatteen innostamana, että kirkon, voidakseen puhdistua, täytyi päästä maallisesta vallasta riippumattomaksi, hän jo kardinaalina ollessaan 1059 sai toimeeu säädöksen, jonka mukaan paavin vaali uskottiin kardinaalikollegiolle. Oltuaan

jo pitkän aikaa paavin politiikan varsinaisena johtajana hänet 1073 valittiin vastoiu maiuitun lain määräyksiä paaviksi. Näin hän pääsi vapaasti toteuttamaan suurta ohjelmaansa, jonka tarkoituksena oli paavin kohottaminen korkeimmaksi valtijaaksi sekä kirkollisella että valtiollisella alalla. Jotta papit voisivat kokonaan antautua kirkon palvelukseen, häu 1074 uudisti vanhat määräykset pappien naimattomuudesta l. selibaatista; naineita pappeja kiellettiin pannan uhalla toimittamasta messua, heiltä riistettiin tulot, ja heidän toimittamansa kirkolliset toimitukset julistettiin, vastoin kirkon omia periaatteita, mitättömiksi. Samaan aikaau annettiin määräyksiä simoniaa (ks. t.) vastaan, ja seuraavana vuouna kiellettiin piispoja ja apotteja pannan uhalla ottamasta maallikoilta vastaan hiippakuntia ja maallikoita antamasta investituuraa (ks. t.). Kun tämä määräys kuitenkin pyrki suuressa määrin rajoittamaan hallitsijain yliherruutta kirkon miehille luovutettuihin läänityksiin, syntyi ankara taistelu Gregoriukseu ja Saksan keisarin Henrik IV:n välillä. Pannajulistuksella ja päästämällä alamaiset uskollisuudenvalasta paavi sai keisarin ensiu uöyryytetyksi, mutta saatuaan asemansa valtakunnassa turvatuksi Henrik iähti kostoretkelle Gregoriusta vastaan. Paavin täytyi paeta ystäväinsä normannien luo Salernoou, jossa hän kuoli 25 p. toukok. 1085. Nuhteettomalla ja vaatimattomalla yksityiselämällään, tarmollaau ja valtioviisaudellaan Gregorius ou suuressa määrin kohottanut paaviuden arvoa ja valta-asemaa, mutta hänen käyttämiensä keinojen vuoksi ei katolinen kirkko ole julistanut häntä pyhimykseksi. [Gfrörer, „Papst G. VII uud sein Zeitalter" (1859-61, 7 nid.), Delare, „Saint Grégoire VII et la réforme de l'Église" (1889-91, 3 nid.), Marteus, „G. VII. sein Leben und Wirken" (1894, 2 nid.).]

8. G. (VIII) alkuaan Burdinus, Bragan arkkipiispa, kohotettiin 1118 Gelasius II:n vastapaaviksi Pietarin istuimelle, mutta menetti jo 1121 valtansa Calixtus II:lle. — 9. G. VIII, valittiin paaviksi lokakuussa 1187, mutta kuoli jo joulukuussa samana vuonna. — 10. G. IX, paavina 1227-41, alkuaan Hugolinus, Segni'n kreivi, paavi Innocentius III:u sukulainen, tarmokas ja intohimoinen mies, julisti kohta paaviksi päästyään keisari Fredrik II:n pannaan, kun tämä oli vuodesta toiseen lykännyt lupaamaausa ristiretkeä. Vielä keisarin Palestiinassa ollessakin paavi taisteli häntä vastaan, mutta Italiaan palattuaan keisari pakotti hänet rauhaan ja pannajulistuksen peruuttamiseen. Jonkun ajan kuluttua lombardialaiset kaupungit nousivat keisaria vastaan, ja Gregorius liittyi niihin. V. 1239 hän julisti keisarin uudelleen pannaan, mutta kun keisari sotajoukkoineen hyökkäsi Roomaa vastaan, joutui hän pulaan ja kuoli enemmän harmista kuin vanhuudenheikkoudesta, vaikka olikin lähes 100-vuotias. Raimundus de Peñaforte on koonnut hänen „dekretaalinsa". — 11. G. X, paavina 1271-76, alkuaan Tebaldo de Visconti, koetti Lyonin kokouksessa 1274 turhaan sovittaa kreikkalaisia roomalaisen kirkou kanssa. — 12. G. XI, paavina 1370-78, alkuaan Pierre Roger Beaufortilainen, muutti 1376 pyhän Katariina Sienalaisen pyynnöstä Avignonista Roomaan, näin lopettaen paavien „Baabelin vankeuden". — 13. G. XII, paavina 1406-15, alkuaan Angelo Coruaro, valittiin „suuren skisman" aikana paaviksi, mutta erotettiin Pisan kokouksessa 1409. Kun hän ei taipunut kokouksen päätökseeu erotti Koustanziu kokous hänet lopullisesti 1415. Hän kuoli 1417 Porton kardinaalipiispana. — 14. G. XIII, paavina 1572-85, alkuaan Ugo Buoncompagni, edisti huomattavasti jesuiittain toimintaa protestanttisuutta vastaan, piti kiitosjumalanpalveluksen ja lyötti muistorahan „Pariisiu verihäiden" johdosta sekä auttoi katolilaisen „liigan" taistelua hugenotteja vastaan Ranskassa. Hänen aikanaan 1582 saatiin toimeen kalenterin muutos (g r e g o r i a a n i n e n kalenteri). — 15. G. XIV, paavina 1590-1591, alkuaan Niccolo Sfondrato. — 16. G. XV, paavina 1621-23, alkuaan Alessandro Ludovisi, sääti 1621 järjestyksen paavin vaalia varten ja asetti 1622 kardinaalivaliokunnan „congregatio de propaganda fide". — 17. G. XVI, paavina 1831-46, alkuaan Bartolomeo Capellari, sai paljon taistella valtiollisia levottomuuksia vastaan kirkkovaltiossa. Sittenkuin Itävallan sotajoukot olivat 1831 tukahuttaneet ensimäisen kapinan, Euroopan vallat tekivät paaville esityksiä kirkkovaltion hallinnon järjestämisestä ajanmukaiselle kannalle, mutta lupauksista huolimatta ei tehty mitään huomattavampia parannuksia. V. 1832 syutyi uusi kapina. Kun Itävalta tämänkin kukisti, Ranska valtasi Ancouan. Vasta 1838 molempain valtain sotajoukot jättivät kirkkovaltion. Mutta 1843 alkoivat jälleeu levottomuudet. Samoinkuin politiikassa Gregorius kirkollisellakin alalla edusti jäykkää vanhoillisuutta, suosi jesuiittoja, tuomitsi raamattuseurat j. n. e., mutta yksityisenä miehenä häu oli hurskas ja nuhteetou, seuraten kamaldolilaisveljeskunnan aukaraa sääntöä. [Nielsen, „Gesehichte des Papsttums im 19. Jahrhuudert" (2:u nidos, 1878).] *A. J. P-ä.*

Gregorius Illuminator ks. G r e g o r i u s L u s a v o r i t š.

Gregorius Lusavoritš (*Illuminator*, „Valistaja"), Armeenian apostoli (k. 331), ylhäistä syntyperää; pakeni, kotimaansa joutuessa persialaisten valtaan, roomal. alueelle ja sai Kappadokian Kesareassa kristillisen kasvatuksen. V. 302 hän sai kääunytetyksi Trdat kuninkaan, joka tehtyään Armeenian taas valtiollisesti itsenäiseksi teki kristinuskon valtiouskonnoksi ja sai koko kansan omistamaan sen. Kesarean piispan vihkimänä Armeenian katholikokseksi (ylipapiksi) hän hävitti temppeleitä, järjesti kirkon, perusti pappiskoulun j. n. e. (vrt. A r m e e n i a n k i r k k o.) *J. G.*

Gregorius Naziansilainen (328-n. 390). kreik. kirkkoisä, yksi „kolmesta suuresta kappadokialaisesta", sai sivistyksensä Kesareassa, Aleksandriassa ja Ateenassa, jossa liittyi läheisesti Basilius Suureen, jonka kanssa eli sitten useita vuosia erakkona, kunnes 371 tuli vähäksi aikaa Sasiman kaupungin piispaksi sekä sittemmin Konstantinopolin nikealaisen seurakunnan piispaksi. Konstantinopolin kokouksessa (381) hän innokkaasti puolusti Kristuksen jumaluutta ja kirkollista kolminaisuusoppia. V. 381 G. nimitettiin Konstantinopolin patriarkaksi, josta virasta ja arvosta hän kuitenkin pian luopui. G:n kaunopuheisuutta piti hänen oma aikansa

sunressa arvossa. G:n runot, puheet ja kirjeet (julk. Clemencet 1778 [1840]) ovat enemmän huomattavia korukielensä kuin ajatussyvyytensä takia. [Ullman, „G. v. N." (2:nen pain. 1867), Benoît, „Saint Grégoire de Nazianze" (2:nen pain. 1885, 2 nid.).] *K. Ö.*

Gregorius Nyssalainen (331-394), kreik. kirkkoisä, yksi „kolmesta sunresta kappadokialaisesta", v:sta 371 kuolemaansa saakka Nyssan piispa. G., johon Origenes oli vahvasti vaikuttanut, oli samoin kuin hänen veljensä Basilius Suuri innokas nikealainen. G. oli huomattava dogmaattinen kirjailija. G:n teokset on julkaissut Forbesius (1855-61) ja Öhler (1865). [Böhringer, „Die Kirche Christi und ihre Zeugen" VIII, 1875).] *K. Ö.*

Gregorius Toursilainen *[tūril-]* (n. 540-94), frankkil. historioitsija; oik. nimeltään Georgius Florentius. V:sta 573 Tours'in piispa; oli hurskautensa ja oppinsa tähden useiden frankkilaisten kuningasten, kuten Sigibertin ja Guntramin suosiossa ja heidän neuvonantajansa; vastusti Neustrian kuningasta Kilperikiä ja hänen puolisoansa Fredegundaa sekä suojeli heidän vainoomiansa kuningassuvun jäseniä, kuten Austrasian Kildebertiä. G:n pääteos „Historia Francorum", kirjoitettu keskiajan latinankielellä ja tyyliltään yksinkertainen, on hyvin tärkeä sen ajan historian lähde (käsittää ajan 417-591; uusimman painoksen julk. Omont ja Collon 1886 ja 1893). Sitäpaitsi G. on kirjoittanut kertomuksia marttyyreista, Pyh. Martinuksen ihmeistä y. m. (VII libri miraculorum), ja Gallian hengellisten elämäkertoja (Vitæ patrum). [Löbell, „G. von Tours u. seine Zeit".] *G. R.*

Gregorovius *[-ō'v-]*, Ferdinand (1821-91), saks. historioitsija ja runoilija; tärkeimmät historiall. teokset „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter" (1859-73, 8 n.), „Geschichte des röm. Kaisers Hadrian" (3:s p. 1884), „Die Grabmäler der römischen Päpste", „Lucrezia Borgia" (3:s p. 1875), „Urban VIII im Widerspruch zu Spanien" (1879), „Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter" (1889). Runoteoksista huomattakoon „Der Tod des Tiberius" (murheh., 1851), „Euphorion" (eepos, 6:s p. 1891), „Gedichte" (julk. 1892). [Siegmund Münz, „F. G. und seine Briefe an Gräfin Ersilia Caetani Lovatelli".] *J. H-l.*

Grégr. 1. Edvard G. (1829-1907), tšek. politikko, tuli 1858 dosentiksi Wienin yliopistoon, mutta siirtyi 1861 politiikan alalle toimien sanomalehtimiehenä yhdessä veljensä Julius G:n kanssa sekä edustajana Böömin maapäivillä ja v:sta 1885 Itävallan parlamentissa. Hän oli nuortšekkiläisen puolueen huomatuimpia ja kiihkeimpiä politikkoja.

2. Julius G. (1831-96), edellisen veli, tšek. sanomalehtimies, perusti 1861 yhdessä Palackýn ja Riegerin kanssa sanomalehden „Národní listy" puolustamaan tšekkiläisten kansallisia ja valtiollisia oikeuksia. Se joutui pian aukaran vainon alaiseksi Itävallan hallituksen puolelta. Kun tšekkiläiset v:n 1863 jälkeen hajosivat kahtia: sovinnollisempaan vanhaan ja jyrkkään nuortšekkiläiseen puolueeseen, tuli G:n lehti jälkimäisen äänenkannattajaksi. Kirjoitustensa takia hänet tuomittiin useamman kerran vankeuteen ja suunnattomiin sakkoihin. *J. J. M.*

Greguss, Ágost *[greguš āgošt]* (1825-82), unk. esteetikko, kriitikko ja kirjailija, opiskeli m. m. Hallessa hegeliläisen Erdmannin oppilaana v:sta 1870 estetiikan professori Budapestin yliopistossa, laski Unkarissa perustuksen estetiikan järjestelmälliselle tutkimiselle. Hänen monilukuisista esteettisistä tutkimuksistaan mainittakoon vain: ensimäinen itsenäinen ja järjestelmällinen unkarinkielinen estetiikka „A szépészet alapvonalai" („Kaunotieteen pääpiirteet", 1849), „Magyar verstan", („Unkaril. runonsoppi" 1854, erinomainen tutkimus „A balladárol" („Balladista", 1865), laaja Shakespeare-monografia „Shakspere pályája" (1880) sekä hänen kuolemansa jälkeen julkaistu „Rendszeres széptan" („Järjestelmällinen estetiikka", 1888). Huomattava on myös G:n kirjailijamuotokuvasarja 18:nnen ja 19:nnen vuosis. 28:sta unk. kirjailijasta: „Jelesebb irőink csarnoka" („Sarja huomattavampia kirjailijoitamme", Pesti Napló 1853-55). Valikoiman parhaimpia esteettisiä ja kirjallisia tutkielmiaan hän itse julkaisi: „Tanulmányok" (2 osaa, 1872; myös saks.). G. oli myös ahkera kaunokirjallisuuden kääntäjä ja kirjoitti itsekin satuja Lafontainen tapaan („G. A. meséi", 1878) ja runoja (1882), joista edelliset ovat kirjallisesti varsin arvokkaita. *(Y. W.)*

Greif *[gräif]*, Martin (s. 1839), saks. runoilija ja näytelmänkirjoittaja, oikealta nimeltään Friedr. Herm. Frey. Runoelmissaan „Gedichte" (1868), „Neue Lieder und Mären" (1902) G. on syvätunteinen lyyrikko, hänen kielensä on selkeä ja havainnollinen, luonnonkuvat kauniit ja ajatukset ylevät. G:n draamoista ovat mainittavimmat „Corfiz Ulfeldt" (1873), „Nero" (1877), „Marino Falieri" (1878), „Prinz Eugen" (1880), „Die Pfalz im Rhein" (1887), „Konradin" (1889), „Ludwig der Bayer" (1891), „Francesca da Rimini" (1892), ja „Agnes Bernauer" (1894). Niissä on luonteeneerittely hyvin yksinkertainen ja rakenne paikoittain heikko, eivätkä ne ole voineet saada pysyvää sijaa ohjelmistossa. [Bayersdorfer, „Ein elementarer Lyriker, Martin G." (1872); Otto Lyon, „Martin G. als Lyriker und Dramatiker" (1889); K. Fuchs, „Martin G." (1889).] *J. H-l.*

Greifenhagen *[gräi--ā-]*, kaupunki Preussissa, Stettinin hallintoaluetta, Reglitz-joen ja rautatien varrella; 6,583 as. (1905). Puutavara- y. m. teollisuutta, maatuotteiden kauppaa. — 30-vuotisessa sodassa sen ruotsalaiset valtasivat väkirynnäköllä joulupäivänä 1630. *E. E. K.*

Greifswald *[gräi--lt]*, kaupunki Preussissa, Pommerissa, Ryk-joen varrella, lähellä tämän suuta Greifswalder Boddenin eteläosassa, n. 24,000 as. Ulkosatama Wyk. G:ssa on 1456 perustettu yliopisto (yli 1,000 ylioppilasta) suurine kirjastoineen, kokoelmineen ja laitoksineen, kouluja ja seminaari, monta myöhäisgoottilaiseen tyyliin rakennettua päätytaloa sekä 4 kirkkoa. — Harjoittaa ranta- ja koneteollisuutta, laivanrakennusta, kalastusta, vilja- ja kalakauppaa. G. on rautatieyhteydessä Stralsundin ja höyrylaivayhteydessä Stettinin ja Rügenin kanssa. Wykissä käyneitten laivojen tonniluku nousee v:ssa n. 430,000:een. — G. perustettiin 1241 ja kuului Hansa-liittoon; se kärsi kovin Pommerin sodissa; tuli 1631 Ruotsin, 1815 Preussin valtaan. *W. S-m.*

Greigh *[greg]*, Samuil Karlovitš (1736-88), engl.-ven. amiraali, kotoisin Skotlannista, aloitti uransa Englannin laivastossa, meni 1764 Venäjän palvelukseen, otti huomattavalla tavalla osaa Turkin laivaston polttamiseen Tšesme-lahdessa 1770 ja ylennettiin tämän johdosta koutreamiraaliksi; johti amiraalina Venäjän laivastoa Suursaaren tappelussa 1788, jossa haavoittui. — Hänen pojanpoikansa Samuil Aleksejevitš G. (1827-87) oli Venäjän raha-asiainministerinä 1878-80. *J. F.*

Greiner *[gräinər]*, Otto (s. 1869), saks. piirustaja ja taidemaalari. Opiskellut Münchenissä ja Roomassa, jossa sai vaikutusta Max Klingeristä. G:n taiteen vahvin puoli on piirustus ja realistinen henkilökuvaesitys. G. on huomattavalla tavalla kehittänyt saks. kivenpiirtoa (hänen litografialehdistään mainittakoon m. m. kuvasarja „Nainen", monet luoutehikkaat muotokuvat, adressit, kunniadiplomit ja exlibris-kuvat) sekä tehnyt vaskipiirroksia, pastelleja, radeerauksia y. m. Maalaajana G. on epätasainen (pääteos „Odysseus ja Sireenit", 1902, Leipzigin museossa, jossa, samoinkuin Dresdenin vaskipiirroskabinetissa, G. on parhaiten edustettuna). [Vogel (1903) ja Guthmann (1903).] *E. R-r.*

Greisen *[gräizən]* (saks., tinamalmijuonissa tavattava vuorilaji, joka sisältää ainoastaan kvartsia ja kiillettä. *P. E.*

Greiz *[gräits]*, Reuss-Greizin (Reuss älterer Linie) ruhtinaskunnan pääkaupunki Weisse Elster-joen varrella, 23,118 as. (1905). Kaupungissa on 3 linnaa, kirkkoja sekä useita oppilaitoksia; se harjoittaa vilkasta villatavarateollisuutta. *W. S-m.*

Grell, Eduard (1800-86), saks. kuoronsäveltäjä, urkuri ja sävellysopettaja, johti Berliinin Singakademie-kuoroa 1832-76 (aluksi varajohtajana Rungenhagenin rinnalla) ja tuli tuomiokirkon urkuriksi 1839. Yliopiston teol. tiedekunnalta hän sai kunniatohtorin arvon 1883. Pääteos: 16-ääninen messu (1861). Hänen erikoisharrastuksenaan oli vanhan polyfonisen taiteen viljeleminen ja elvyttäminen. *I. K.*

Grelsby, vanha kuniukaankartano Finströmissä Ahvenanmaalla. Erään G:ssä tapahtuneen murhan johdosta kerrotaan kartanon Mauun Eerikinpojan aikana 1351 joutuneen valtiolle. Sittemmin tänne Kustaa Vaasan aikana perustettiin kuninkaankartano, johon tuli kuulumaau lähes 7 manttaalia. *K. S.*

Gren *[-ē-]*, Mauun, ruots. suurmies, Turun linnan isäntä 1446-50, oli kuningas Kaarle Knuutinpojan vastustajia. Kuu Kaarle Knuutinpoika 1448 oli lähettänyt hänet sotajoukon kanssa Gotlantia valloittamaan ja yritys jo näytti menestyvän, suostui G. sopimukseen, jonka kautta saari joutui Tanskalle. Lääninsä hoidosta ja tuloista hän, huolimatta useista siitä tehdyistä muistutuksista, ei tehnyt tiliä. Halmstadin unionikokouksessa 1450 hän ryhtyi salahankkeihiu tanskalaisten kanssa, mutta huomattuaan näideu tulleen ilmi G. kesällä 1450 varusti muutamia laivoja ja pakeni Turusta, muka toivioretkelle lähteäkseen. Lyypekissä hänet kuitenkin harjoittamansa merirosvouksen takia vangittiin, mutta vapaaksi päästyänsä hän meni Tanskaan, jossa sai useampia luottamustoimia ja otti osaa sotaan isäumaatansa vastaan, m. m. valloittaen Ölannin, joka sitten kauan aikaa oli hänen hallinssaan. Ruotsissa hänet oli tuomittu henkensä, kunniansa ja omaisuutensa menettäueeksi. *K. G.*

Grenada *[-a'-; engl. äänt. -nei'də]*, Vähiin-Antilleihin kuuluva saari Trinidadin ja Tobagon luoteispuolella, 430 km², n. 63,450 as. (1901). St. Catharine-vuori kohoaa täällä 1,143 m yl. merenp. G. on tuliperäinen (Grand Étang niminen kraatterijärvi) ja metsistä rikas. Siellä harjoitetaan kaakaon, sokeriruovon ja puuvillan viljelystä. Pääsatama St. George, lounaisrannikolla on kuvernöörin asunto. — G. kuuluu v:sta 1762 Englannille. *(W. S-m.)*

Grenadier ks. Krenatööri.

Grenadilla puu = Senegal-ebenholtsi. ks. Ebenholtsi.

Grendine on nimenä lujastikierretyllä raakasilkillä, jonka kierre on noin kolme kertaa niin luja kuin tavallisen loimisilkin (organsin) kierre. G:ä käytetään loimeksi useissa naisten päällysvaatteissa kuten nutuissa ja vaipoissa. Tämä sama nimitys tavataan joskus kankailla, joiden rakenne ou harvaa tai reikäistä. *E. J. S.*

Grenfell, George (1849-1906), engl. lähetyssaarnaaja ja tutkimusmatkailija. Engl. baptist. lähetysseuran lähettinä ensin Kamerunissa ja sitten Kongo-valtiossa, teki, avatakseen lähetykselle uusia uria, useita tutkimusretkiä ennen tuntemattomille seuduille. [H. H. Johnston, „George Grenfell aud the Congo" (1908).] *U. P.*

Grenna-kaura ks. Kaura.

Grenoble *[grəno'bl]*, Ranskassa, Isèren departemeutin lujasti linnoitettu pääkaupunki; 73,022 as. (1906). Sijaitsee Isère-joen varrella, 214 m yl. merenp.; Lyon-G:n radan loppukohta. Kaupungissa on vanha Notre-Dame kirkko (12-13:nelta vuosis.), oikeuspalatsi, raatihuone, yliopisto (4 tiedekuntaa ja lääket. korkeakoulu), kirjasto, Ranskan arvokkaimpia (185,000 uidosta ja 9,500 käsikirjoitusta) taide- ja luonnont. kokoelmia, sähköteknillinen opisto, oppi- ja käytännöllisiä kouluja. G. harjoittaa hansikas- ja sementtiteollisuutta sekä kauppaa. — G:n vanhiu nimi on Cularo, myöhempi Gratianopolis. Se kuului Burgundille ja oli sitten Dauphinéu pääkaupunki, jona se 1349 joutui Ranskalle. Linnoitus rakennettiin 1825. *W. S-m.*

Grenville *[-vil]*, engl. aatelissuku. 1. George G. (1712-70), valtiomies, valittiin 1741 parlamenttiin, oli v:sta 1761 Pittin ja sitten Buten ministeristöu jäsenenä, pääministerinä 1763-65, jolloin m. m. pohjoisameriikkalaisteu siirtomaitteu kannettavaksi määrättiiu tuo seurauksiltaan onneton leimavero. — 2. William Wyndham G. (1759-1834), valtiomies, edellisen poika, valittiin 1782 alihuoneen jäseneksi ja 1789 tämän huoneen puhemieheksi, mutta korotettiin sam. v. lordiksi ja nimitettiin sisäasiain valtiosihteeriksi Pittiu ministeristöön; johti ulkoasioita v:sta 1791 v:een 1801, jolloin Pittin mukana erosi; oli pääministerinä 1806-07 ja toimi sen jälkeeu innokkaasti katolisten vapauttamiseksi. *J. F.*

Gresham *[grešəm]*, Sir Thomas (1519-79), engl. kauppias, Lontoon pörssin perustaja, toimi kauan Alankomaissa Englanniu hallitukseu finanssiasiamiehenä; sai 1565 luvau rakentaa

pörssitalon Lontooseen; asettui 1567 Lontooseen, missä toimi rahan parantamiseksi ja sai aikaan että Englannin valtio rupesi ottamaan lainansa omasta maasta, joten se pääsi raha-asioissa ulkomaista riippumattomuksi; määräsi osan omaisuuttaan tieteellisen korkeakoulun perustamiseksi. — G:n mukaan on Mac Leod antanut uimen n. s. Greshamin lailleen, joka kuuluu: kaikkialla, missä kaksi laillista rahalajia on liikkeessä, huono raha aina syrjäyttää hyvän rahan. *J. F.*

Gresset *[gressɛ̃]*, Jeau Baptiste Louis de (1709-77), ransk. runoilija, jonka soma koomillinen eepos, „Vert-Vert" kertoo nunnaluostarissa kasvatetusta ja myöhemmiu huonoon seuraan joutuneesta papukaiasta. Huvinäytelmää „Le méchant" (1747) pidettiin aikansa parhaisiin knuluvana, vaikka siltä puuttuu näyttämökelpoisuutta ja oikeata komiikkaa. Loppuiällään G. muuttui uskonnolliseksi, ja 1759 hän julkisessa kirjeessä kirosi nuoruutensa elämän ja maalliset teoksensa. Hänen kootut teoksensa julkaisivat Fayolle (1804, 3 n.) ja Renouard (1811, 3 n.). G:u paiuamattomat runot julkaisi de Beauvillé (1863). [Robespierre, „Éloge de G." (1785); Berville, „G., sa vie et ses ouvrages" (1863); Démniu, „G., étude sur sa vie et ses œuvres" (1887); Vogué, „G., sa vie et ses œuvres" (1897).] *J. H-l.*

Grétry *[-ī']*, Audré Ernest Modeste (1741-1813), belg.-ransk. oopperansäveltäjä. Hänen teostensa merkitys ransk. koomillisen oopperan tyylille oli yhtä perustavaa laatua kuin Gluckin työ traagilliselle säveldraamalle. Muistelmissansa (1789, I-III) hän on esittänyt periaatteensa, joiden nojalla hän vielä jyrkemmin kuin Gluck vaatii säveltäjiä tarkasti seuraamaan draaman runollista tekstiä. Häu tuskin tunnusti oikeutetuksi oopperassa muunlaista melodiikkia, kuin mitä sananmukaisinta resitatiivia. Hänen monilukuiset teoksensa saavuttivat hänen eläessään yhä enenevää suosiota. Vielä nykyäänkin ou ohjelmistossa hänen oopperansa „Rikhard Leijonamieli". Tukholmassa olivat G:n oopperat Kustaa III:n aikana erinomaiseu suosittuja, ja epäilemättä ne ovat paljon vaikuttaneet sekä Ruotsin että Suomen sivistyneen yleisön musiikilliseen makuun. *I. K.*

Gretš, Nikolai Ivanovitš (1787-1867), ven. kirjailija, oli saksalaista alkuperää. V. 1812 hän perusti hallituksen avustamana „Syn otetšestva" nimisen lehden, joka untistensa kautta oli aikoinaan Venäjän huomatuiu lehti, ja 1825-60 hän julkaisi „Severnaja Ptšela" nimistä sanomalehteä. Ne olivat molemmat suunnaltaan vanhoillisia ja vapaudenvihollisia; apumiehenä toimi aikoinaan mahtava kirjallisuuden arvostelija Bulgarin, joka tässä toimessa esiintyi alituisena valtiollisena ilmiantajana. G. on kirjoittanut myöskin aikoinaan suositun romaanin „Musta nainen" (1834), joka on taiteellista arvoa vailla ja „Saksau matka" (1836). Häneu Venäjän kirjallisuuden historiansa ja varsinkin hänen kielioppinsa olivat useamman vuosikymmenen kuluessa käytännössä. *J. J. M.*

Greutungit ks. Gootit.

Greuze *[grøz]*, Jean Baptiste (1725-1805), ransk. taidemaalari, työskenteli Pariisissa. Vastustaen rokokotaidetta G. antoi myöhemmälle valistusajalle luonteenomaisissa laatukuvamaalauksissaan muodon Rousseau'n hyveellisyysheugelle ja Diderot'n taideihauteille ja toi taiteeseen kyynelherkän sentimentaalisuuden. Silloisen porvarillisen näytelmän tapaan sommittelemissaan maalauksissa „Perheenisä lnkee lapsilleen raamattua", „Maalaiskihlajaiset", „Rampa l. hyvän kasvatuksen seuraukset", „Isän kirous", „Rangaistu poika" y. m. G. osoittautuu imelän tekohurskaaksi, pateettiseksi siveyssaarnaajaksi ja on todistelevinaan, että hyve ja onni asuvat muka vain alemman kansanluokan majoissa. G:u maalaamat, aikoinaan erittäiu suositut kauniiden tyttöjen kuvat (esim. „Särkynyt ruukku") ovat 18:nnen vuosis. aistillisesti keimailevan hengen mukaisia ja niin teennäisen luonnollisia ja siveellisen hekkumallisia kuin suinkin, mutta taiteellisesti ne usein ilmaisevat tuoretta luonnonhavaintoa ja ovat G:n parhaimpia maalauksellisen taidon näytteitä. G. oli myös hyvä muotokuvaaja (esim. Gluck ja Bonaparte eusim. konsulina). Vallankumouksessa G. menetti taiteellaan ansaitsemansa suuren omaisuuden ja kuoli unhotettuna. Hänen taulujaan on etup. Ranskan museoissa, myöskin Lontoossa, Pietarissa y. m. [Ch. Normand (1892).] *E. R-r.*

Grew *[grū]*, Nehemiah (1628-1711), engl. kasvitieteilijä, yhdessä Malpighi'n kanssa tieteellisen kasvianatomian perustaja. Saavutettuaan 1671 lääket. tohtorin arvon Leidenissä hän samana vuonna jätti Lontoon „Royal society"lle teoksensa „The anatomy of plants begun with a geueral account of vegetation founded thereupon", joka yhdessä 1682 ilmestyueen „The anatomy of plants" teoksen kanssa ja Mapighi'n tutkimusten rinnalla muodostaa eusimäisen tieteellisen ja, ajan puutteelliset apuneuvot huomioonottaen, yksityiskohtaisesti hyvin tarkan ja oikean kasvianatomiau esityksen. Häuen mielipiteensä kasvien sukupuolisuhteista, kuten muidenkin ennen Camerariusta eläneitten kasvitieteilijäin, eivät nojautuneet kokeisiin ja olivat tieteellistä arvoa vailla. *(J. A. W.)*

Greve *[-ɛ̄fe]*, Konrad (1820-51), saks.-suom. kapellimestari, kotoisin Glückstadtista (Holsteinista), vinlunsoittaja ja säveltäjä; kutsuttiin 1842 Turkuun orkesterinjohtajaksi. Vv. 1846-47 hän erään turkulaisen taiteensuosijan kannattamana opiskeli Leipzigissä Davidin ja Meudelssohnin johdolla. Hän sävelsi näyttämömusiikin muutamiin Turussa esitettyihin ruotsinkielisiin näytelmiin ja alkoi säveltää „Sancta Maria" nimistä oopperaa Topeliuksen sauoihin, mutta varhainen kuolema sen keskeytti. *I. K.*

Grevesmöhlen *[grēvesmølen]*, Carl August (1753-1823), ruots. kirjailija, tuli 1787 sihteeriksi ylitullihallitukseen, 1788 Svean hovioikeuden asessoriksi ja 1791 valtakunnan maatullilaitoksen ylitirehtööriksi. Jostain ilmautuneesta syystä tullijohtokunta 1806 toistaiseksi erotti hänet virasta, jolloin G. hyökkäsi sen kimppuun kiihkeillä kirjoituksilla. Hallitus ei ottauut asiaa tutkittavaksi, vaan koetti saattaa sen unheeseen. Se huomio, minkä G:n kirjoitukset olivat herättäneet, sai hänet jatkamaan kirjailijatointansa ajoittain julkaistuilla sanomalehdillä ja lentokirjasilla, joissa häikäilemättä teki hyökkäyksiä milloin mitäkin vastaan. Väittelyyn jouduttuaan m. m. revisionisihteeri Ludvig Boi-

jen (ks. t.) kanssa, hän tätä vastaan syyti mitä häpeällisimpiä syytöksiä, josta syntynyt oikeusjuttu päättyi siten, että G. tuomittiin kunnian menettämiseen ja maanpakoon, Boije vuoden vankeuteen. G. lähti silloin Norjaan, missä kuoli.
K. G.

Grevillea, kasvisuku *Proteaceæ*-heimossa, n. 160 lajia puita tai pensaita, miltei kaikki Australiasta. Tunnetuin on itä-austr. *G. robusta*, koristuskasvina viljelty, kotimaassaan aina 50 m korkuinen puu, jolla on sirot, moninkertaisesti pariliuskaiset lehdet. *(J. A. W.)*

Grévin *[-vɛ̃']*, Alfred (1827-92), rausk. piirustaja. Tehnyt pilakuvia toisen keisarikunnan huvi-elämästä ja oli pukujen piirustajana Pariisin teatterissa. G:n johdolla järjestettiin Pariisissa 1882 vahakabinetti, „Musée Grévin".
E. R-r.

Grevy *[grevĩ']*, Jules (1807-91), ransk. valtiomies, Ranskan tasavallan presidentti, saavutti mainetta etevänä asianajajana Pariisissa; valittiin kotiseutunsa edustajaksi kansalliskokoukseen 1848, jossa liittyi tasavaltalaisiin, joiden etevimpiä puhujia oli. Lakiasäätävän kokouksen jäsenenä G. vastusti voimakkaasti Ludvik Napoleonin yksinvallan hankkeita, ja valtiokaappauksen jälkeen (jouluk. 2 p. 1851) hän vetäytyi pois valtiollisesta elämästä. Valittiin 1869 lainsäätäjäkuntaan; vastusti sodan julistamista Preussia vastaan 1870. Kansalliskokoukseen valittuna 1871 hän tuli sen esimieheksi; mutta kun oikeisto häntä kiivaasti vastusti, luopui hän esimiehyydestä 1873; valittiin 1876 edustajakamarin esimieheksi, 1879, Mac Mahon'in luovuttua, Ranskan tasavallan presidentiksi, ja 1885 uudelleen. G. koetti johdonmukaisesti johtaa hallitusta parlamenttiseen tapaan. Kun hän osoitti myötämielisyyttä vävyänsä Wilsonia kohtaan, joka oli myynyt arvomerkkejä, oli hän pakotettu luopumaan presidentinvirasta 1887. [„Discours politiques et judiciaires de M. Jules G."; Barbou, „Jules G."; Zevort, „La présidence de Jules G."].
K. O. L.

Grevyn sebra ks. Tiikerihevoset.

Grey *[grei]*, vanha engl. suku. 1. Jane G. (1537-54), Englannin kuningatar. Koska häu oli Henrik VIII:n sisarentyttären, Francos Brandonin tytär, määräsi Edvard VI hänet valtakunnan perilliseksi, Northumberlandin herttuan kehoituksesta, jonka pojan, lordi Guilford Dudleyn kanssa hän oli naimisissa; huudettiin 1553 Lontoossa kuningattareksi, mutta menetti yhdeksän päivää hallittuaan kruununsa Henrik VIII:n tyttärelle Marialle ja mestattiin puolisoineen 1554. [Sidney, „Jane the queen".]

2. Charles G. (1764-1845), kreivi, valtiomies, valittiin 1786 alihuoneeseen, missä liittyi Foxiin. G:kin moitti hallituksen Ranskaa vastaan suunnattua ulkopolitiikkaa ja vaati jo 1790-luvulla parlamenttireformia; oli 1806-07 ministeristön jäsenenä. Foxin kuoleman jälkeen ulkoasiainministerinä. Vv. 1830-34 whig-ministeristössä pääministerinä ajaen 1832 perille „suuren parlamentin paranuukseu". (ks. Englannin historia).

3. Sir Edward G. (s. 1862), valtiomies, v:sta 1885 alihuoneen jäsen, 1892-95 ulkoasiain alivaltiosihteerinä Roseberyn ministeristössä; tuli jouluk. 1905 ulkoasiainministeriksi vapaamieliseen ministeristöön. G. on lujittanut engl.-ransk. ystävyyttä ja sai 1907 Venäjän kanssa aikaan Persiaa ja Afganistania koskevan sopimuksen; kuuluu vapaamielisen puolueen imperialisteihin.
J. F.

Greze ks. Grege-silkki.

Gribojedov *[-jɛ̃'-]*, Aleksandr Sergejevitš (1795-1829), kuuluisa ven. kirjailija, synt. 16 p. tammik. 1795 Moskovassa. Isä, vanhaa, alkuaau puolalaista ylimyssukua, oli vähäpätöinen henkilö, mutta äiti oli tarmokas ja koetti ylhäisten ystäviensä avulla kaikin keinoin saada poikansa huomattavaan asemaan. Ylhäisestä ympäristöstä, jossa vastainen runoilija kasvoi ja jota hän jo varhain alkoi inhota, hän sai esikuvat pääteoksensa mainioihin henkilökuviin. Moskovan yliopistossa, jonne hän tuli 15-vuotiaana, hän nautti sellaisten etevien professorien, kuin kuuluisan historioitsijan Schlözerin ja Buhlen opetusta. Napoleonin rynnätessä Venäjälle G. meni 1812 sotaväkeen, mutta ei joutunut taisteluun. Jätettyään 1816 sotilasuran hän tuli virkamieheksi ulkoasiain kollegiin (ministeriöön) Pietarissa ja liittyi läheltä dekabristi-runoilijain Odojevskijn, Tšaadajeviu ja Rylejeviu piiriin. Pietarista hänet kuiteukin lähetettiin äitinsä toimesta, mutta vasten G:n omaa tahtoa 1818 lähetystönsihteeriksi Persiaan. Kaukason sotajoukkojen ylipäällikön, kenraali Jermolovin toimesta hän pääsi tämän sihteeriksi Tiflisiin ja sai vihdoin 1823 lähteä Moskovaan, voidakseen valmistaa näytelmän „Gore ot uma" („Vastus viisaudesta"), jota varten hän oli kauan työskennellyt, ja tällä matkalla (1824) se valmistuikin. Huolimatta G:n tekemistä suurista muutoksista sensuuri ei sallinut sitä näyteltävän eikä se myöskään saanut kokonaisuudessaan ilmestyä painosta. Palatessaan Tiflisiin hän sai tiedon dekabristiystäviensä kohtalosta (Rylejevin teloituksesta) ja vähän sen jälkeen hänet itsensäkin vietiin Pietariin ja suljettiin vankilaan. Kesäkuussa 1826 hänet kuiteukin vapautettiin ja lähetettiin takaisin Kaukasoon. Täällä hän oli hyvin tyytymätön Venäjän hallituksen toimintaan, nimittäen sitä „rumpukulttuuriksi". Rohkeasti hän oli mukana sotaretkillä, ja kun sota Persiaa vastaan 1828 oli päättynyt, hankki hän Turkmantšain rauhanteossa Venäjälle loistavat edut. G. määrättiin tämän jälkeen Venäjän lähettiläälksi Persiaan. Hänen kopea esiintymisensä persialaisia kohtaan ja katkeruus Persialle nöyryyttävästä rauhanteosta sai kausanjoukon sellaiseen vimmaan, että G. ynnä hänen seurassaan olevat venäläiset murhattiin 11 p. helmik. 1829. G:n 16-vuotias vaimo, jonka hän oli jättänyt Täbrisiin, pelastui. G. ei ehtinyt julkaista paljoa, mutta silti on hänellä huomattava sija Venäjän kirjallisuuden historiassa, sillä hän on näytelmällään „Vastus viisaudesta" tehnyt Venäjän draamalliselle kirjallisuudelle saman uudistustyön kuiu Puškin teki runoudelle. Mainittu näytelmä kuvaa ivallisesti Moskovan ylhäälle päin matelevan nöyrää ja alaspäin kopeaa ylhäisöä 1800-luvun alkupuolelta. Se on täynnä sattuvia, nerokkaita iskuja ja lennokasta runoutta ja kuuluu nytkin vielä niihin venäläisen uäyttämön esityksiin, joilla on suurin menestys. Painosta se ilmestyi muutetussa muodossa v. 1833 ja alkuperäisessä muodossaan v. 1875. Näytel-

mästä „Grusialainen yö", jonka häu kirjoitti vähää enueu kuolemaansa, on säilyuyt vaiu osa.
J. J. M.

Grieg *[grīg]*, Edvard Hagerup (1843-1907), norj. säveltäjä, aikamme huomattavimpia.

Edvard Grieg.

Hän sai ensi opetuksensa äidiltääu, joka oli etevä pianisti, ja lähetettiin Ole Bullin neuvosta 1858 Leipzigiu konservatoriiu. V. 1863 hän läksi Kööpenhaminaan ja sai siellä vaikutelmia Gaden ja Hartmauniu sävellyksistä. Mutta oikeaau omintakeisuuteensa häu johtui tutustuessaan Nordraakiin ja hänen kauttaau norjalaisiin kausausävelmiin. Niihiu häu tietoisesti pyrki perustamaan erikoisen pohjoismaisen säveltyylin, ja siinä suhteessa häu on viritävästi vaikuttanut pohjoisten naapurimaidenkin säveltäjiin. V. 1871 G. perusti Kristiaaniaan musiikkiyhdistyksen, jota häu johti v:eeu 1880. Senjälkeeu hän asettui Bergeniin. V. 1894 Cambridgeu yliopisto uimitti hänet musiikin kunniatohtoriksi, ja 1897 Berliinin akatemia kutsui hänet jäsenekseen. Hänen sävellyksensä ovat monipuolisia: orkesterisarjoja, kuorosävellyksiä, pianokonsertto, viulukonsertto, jouhikvartetti, 3 viulusonaattia sekä lukuisia pianokappaleita ja lauluja. Niiden sävy on raikas ja ruuollineu, joskaan ei aiua aivan vailla maneeria. Saksalaiselta taholta väitetään, että hänen yleismaailmallista merkitystään on ehkäissyt hänen tuotantonsa kausallinen suunta. Mutta pikemmin on siiheu syyuä ollut hänen innoituksensa pääasialliuen rajoittuminen pienempiin ja keskitasoisiiu sävellysmuotoihin. *I. K.*

Grien *[grīn]*, saks. taiteilija. ks. Baldung, Hans.

Griesinger *[grīz-]*, Wilhelm (1817-68), saks. lääkäri, toimittuaan eusiu monessa eri paikassa Saksassa ja m. m. johdettuaan lääketieteellisiä opintoja Kairossa (1850-52) G. tuli professoriksi Tübingeniiu (1854), josta sitten siirtyi Züriehiin (1860) ja Berliiniin (1865). G. kuuluu niihin tieteen uraauuurtajiin, jotka viime vuosisadan keskivaiheilla spekulatiivisen maailmankatsomuksen kannalta siirtyivät kokeelliseu luonnoututkimiseu vankalle pohjalle. Ausiokkaimmat ovat hänen tutkimuksensa aivoista ja selkäytimestä. Tärkeimmät teokset: „Pathologie und Therapie der psyehisehen Krankheiteu" (1845), „Infektionskrankheiten" (1857). G:n „Gesammelte Arbeiten" ilmestyivät 1872. *M. O-B.*

Griffenfeld *[-felt]*, Peder (1635-99), tansk. valtiomies; alkuperäineu nimi Schumaeher. Opiskeltuaan ulkomailla valtiotieteitä häu 1663 tuli Fredrik III:n palvelukseeu, jossa lahjakkuutensa ja kuningasmielisyytensä vuoksi nopeasti yleui korkeimpiin arvoihin. Fredrik uskoi hänelle uusien perustuslakien, „Kongeloven"in laatimisen ja Kristian V aateloi ja korotti hänet kreivinarvoon, nimitti hänet valtiokansleriksi ja kanslian, ylimmän oikeuden ja valtiokollegin presidentiksi sekä lahjoitti hänelle Samsøn ja Tønsbergin kreivikunnat. G. johti muutaman vuoden itsevaltaisesti, kollegeista riippumatta, Tanskan hallitusta, miltei kuinoukselliseeti lujittaen absolnuttisen kuniukuudeu perustuksia. Luomalla hoviin sidotun lääniaatelin, säätämällä tarkan arvoasteikon, sirottelemalla ympärilleen turhamielisen kunniauhimon tyydykkeitä häu heikensi sukuaatelin vaikutusvaltaa ja tuki itsevaltiutta. Tarmokkaasti ja taitavasti häu työskenteli Tanskan sisäisen hallinnon alalla, järjesti uusin ohjesääunöin kollegieu toiminnan, kehitti sotalaitosta ja laivastoa, edisti lainsäädäntöä, soi sivistysrieunoille tukeaan. G:n ulkopolitiikka oli luonteeltaan varovaiueu ja odotteleva, seu päämääränä Tanskan arvon kohottamineu Euroopan valtojeu silmissä diplomaattisin keinoin. Turhaan koetettuaau estää Tanskan syrjäyttävän ransk.-ruots. liiton muodostumista ja huomattuaan olevan mahdotonta välttää sotaa, hän toivoi voivansa keskittää huomion Bremeniin valloitukseeu, johon alusmaahan hän arveli Ruotsin vaihtavan Skånen. G:n salaperäineu politiikka herätti Skånen sodan puhjettua yhä yleisempää epäluuloa, joka hänen omavaltaisuudestaan, lahjottavuudestaan ja kuningasta kohtaau ilmeuevästä häikäilemättömyydestään sai ruusaasti yllykettä. Hänen vihamiestensä onuistui voittua itse kuniugaskin puolelleen; maalisk. 11 p. 1676 G. vangittiin, syytettiiu maankavalluksesta ja tuomittiin menettämään henkensä, kunuiansa ja omaisuuteusa. Tuomio muutettiin kuitenkin elinkautiseksi vaukeudeksi, josta G. 1698 vapautettiiu. Kärsimysteu murtamaua häu jo seur. v. kuoli. Myöhempi tutkimus on osoittanut G:n maankavalluksesta syyttämisen kokonaan aiheettomaksi. [Rothen, Wolffin, Vaupellin, A. D. Jørgensenin elämäkerr. kuvaukset; Fabricius, „G. og Fuenmayor" (Hist. tidsskr. 1909).] *-lskm-.*

Griffithin valkoinen (zinkoliitti, lithopoui), siukkivihtrilliliuoksesta bariumsulfidilla saostaen saatava väriaine; on siukkisulfidia ja bariumsulfaattia. Hehkuttamalla G. valkoista saadaan n. s. Meissnerin valkoinen, siukkioksidin ja bariumsulfaatin seos.
S. V. H.

Grigoresco *[-e'-]*, Nicolai Jon (1838-1907), romaanial. taidemaalari, opiskeli Ranskassa. Tullut kuuluisaksi Vereštšaginin tapaau maalaamillaan sotakuvilla venäläis-turkkil. sodasta 1876. Kotimaansa taide-elämässä on G:lla uranuurtava merkitys. *E. R-r.*

Grigorovitš *[-rō'-]*, Dmitrij Vasiljevitš (1829-99), ven. kirjailija, opiskeli Pietarin insiuöörikoulussa ja taideakatemiassa. Kirjallisen maineensa häu perusti maaseutukuvauksillaan „Maaseutu" (1846) ja „Anton Goremyka" (1847), joissa ensi kerran venäläisessä kirjallisuudessa koetettiin realistisesti esittää rahvaan alimman kerroksen jokapäiväistä elämää kaikessa harmaudessaan. Vaikka G. ei ollut suuri taiteilija eikä kyennyt tunkeutumaan elämän syvimpiin kätköihin eikä ollut edes läheminin tutustuuut venäläiseen talonpoikaiselämään, oli näiden kuvausten vaikutus kuitenkin voimakas, siksi että ue ilmestyivät oikealla hetkellä, aikaan, jolloin Venäjällä aljettiin kipeästi tuntea maaorjuuden tuottama kurjuus. G:n seuraavilla

teoksilla ei ollut enää samaa menestystä, ei taiteellista eikä historiallista merkitystä.

J. J. M.

Griip ks. Grip.

Griippi (kreik. *gryps*), tarunomainen sekaeläin, jota tavallisesti kuvataan siivekkääksi, kotkanpäiseksi leijonaksi. G:n mielikuva näkyy ensin kehittyneen assyrialais-babylonialaisessa tarustossa; se esiintyy myös persialaisten, egyptiläisten y. m. vanhojen kansojen taiteessa. Jo mykenalaisaikakaudella g:n kuva esiintyy Kreikassa, jossa sitä siitä lähtien usein käytettiin dekoratiivisessa taiteessa. Uudemmalla ajalla g:iä on käytetty vaakunakuvana. — G:n merkinnössä tavataan nimitykset vaakalintu, aarnikotka ja Väinön kotka. *O. E. T.*

Vaakunagriippi.

Griljeerata (ransk. *griller* < *gril* = halstari), paistaa halstarilla, parıloida.

Grill (engl.), oik. halstari; ravintola, missä liharuoat pariloidaan tilaajan nähden.

Grillparzer, Franz (1791-1872), yksi suurimpia uuden ajan saks. draamankirjoittajia, syntynyt ja kuollut Wienissä. Jo 1807-09 G. kirjoitti lavean murhenäytelmän „Blanca von Castilien", joka kauttaaltaan osoittaa Schillerin vaikutusta. Hänen omia säveliään kaikuu jo murhenäytelmäkatkelmassa „Spartacus" (painettu vasta 1888), joka tulkitsee tekijän surua ranskalaisten Itävallassa harjoittamasta vallasta. G:n seuraava kehitys kävi vähän aikaa romantilliseen suuntaan, johtaen hänet Espanjan kirjallisuuden sekä historian tutkimiseen. V. 1817 esitettiin G:n murhenäytelmä „Die Ahnfrau", joka oli n. s. „kohtalotragedia". Mutta jo seuraavana vuonna hän julkaisi klassillisen murhenäytelmän „Sappho" (esit. suomeksi). G:n muut näytelmät ovat trilogia „Das Goldene Vliess" (1822), johon kuuluvat draamat „Der Gastfreund", „Die Argonauten" ja „Medea"; „König Ottokars Glück und Ende" (1825), „Ein treuer Diener seines Herrn" (1828), „Des Meeres und der Liebe Wellen" (esit. suom.) (1831), „Der Traum ein Leben" (1834), „Weh dem, der lügt" (huvin. 1838). G:ia eivät yleensä aikalaisensa ymmärtäneet, ja kun hänen viimemainittu kappaleensa oli ansaitsemattoman tylysti vastaanotettu, ei hän enää julkaissut ainoatakaan näytelmää. Vasta hänen kuoltuaan ilmestyivät hänen draamansa „Die Jüdin von Toledo", „Ein Bruderzwist im Hause Habsburg" ja „Libussa". Oikea nero henkii G:n teoksista, hänen inspiratsioninsa on voimakas, ja sitä vastaa täysin taitava esitys ja mestarillinen muodon hallitseminen. G. on tuottanut etevää lyriikankin alalla, lisäksi kirjoittanut novellit „Das Kloster bei Sendomir" ja „Der arme Spielmann" sekä oman elämäkertansa. [H. Laube, „F. Grillparzers Lebensgeschichte" (1884); Ehrhard, „Franz G. Le théâtre en Autriche" (1900, etevä); Volkelt, „Franz G. als Dichter des Tragischen" (1888); Reich, „Grillparzers Kunstphilosophie" (1890).] *J. H-l.*

Grillparzer.

Grimaasi (ransk. *grimace*), irvistys.

Grimaldi *[-a'-]*, Francesco Maria (1618-63), it. fyysikko ja matemaatikko. Teki useita tärkeitä fysikaalisia tutkimuksia, etenkin valooppista, toimitti selonteon kuunpinnan muodostuksista. Hänen pääteoksensa „Physico-mathesis de lumine, coloribus et iride" (1665), sisältää selityksen valon diffraktsionista ja ensimäisen yrityksen aaltoliiketeorian sovelluttamiseksi valoilmiöihin. *H. R.*

Grimaldi *[-a'-]*, Giovanni Francesco, il Bolognese (1606-80), it. taidemaalari ja radeeraaja. Carracci'en bolognalaisen koulun lahjakkain maisemamaalaaja. Teoksia Roomassa, Pariisin Louvressa ja Englannissa. *E. R-r.*

Grimhild oli muinaisskandinaavisen sankaritarun (Eddan ja Volsungatarun) mukaan kuningas Gjuken puoliso, joka taikajuomalla kylmensi Brynhildin ja Sigurd Fafnesbanen välit ja naitti tälle Gjuken tyttären Gudrunin. Niebelungenliedissä on Siegfriedin (Sigurdin) puolison nimenä Kriemhilt, joka vastaa nimeä Grimhild.

Grimm, Friedrich Melchior von (1723-1807), vapaaherra, ransk. kirjailija saksalaista syntyperää. G:n maine perustuu hänen kirjeenvaihtoonsa *Corespondance littéraire* (Abbé Raynalin alkama). Kuun 1 ja 15 p:nä G. lähetti käsinkirjoitettuja tiedonantoja kirjallisuudeu, taiteen, politiikan, muotien alalta ja skandaaleista useihin hoveihin (m. m. Pietarin ja Tukholman) ja useille yksityisille henkilöille. Hänestä on annettu se tunnustus, ettei hän käyttänyt väärin asemaansa panetteluun ja ilkeämieliseen arvosteluun; hän oli ajallansa Ranskan yhteiskuntaoloihin perehtynein henkilö ja hänen niistä antamansa kuvaukset ovat erittäin sattuvia. Jo aikaisin hän lausui julki pelkonsa lähestyvästä vallankumouksesta ja sen seurauksista. G. on suuresti edistänyt ranskalaisen kirjallisuuden levenemistä Euroopassa. V. 1774 hän luovutti kirjeenvaihdon sveitsiläiselle H. Meisterille. G. oli myös useiden hovien valtiollinen agentti ja salainen tiedonantaja. Eritoten hän oli läheisessä yhteydessä Katariina II:n kanssa (kävi Venäjällä 1773 ja 1776), jolta hän sai runsaita suosionosoituksia. G:llä, joka 1775 tuli Gothan hovin ministeriksi Pariisiin, oli huomattava asemansa Pariisin seuraelämässä. V. 1792 hän omaisuutensa menetettyään pakeni Pariisista; Katariina II määräsi 1795 hänet lähettiläälkseen Hampuriin. Hänen kirjeenvaihtonsa on julkaistu nimellä „La correspondance littéraire, philosophique et critique".

Grimm. 1. Jakob G. (1785-1863), saksalaisen filologian perustaja, tuli 1802 ylioppilaaksi Marburgissa ja harjoitti kuuluisan oikeushistorioitsijan Savigny'n johdolla lakitieteellisiä opintoja, pääsi 1808 Jérome Napoleonin yksityiseksi kirjastonhoitajaksi ja oli Wienin kongressissa lähetystönsihteerinä vaatien Preussin puolesta Pariisista sodan aikana riistettyjä saksalaisia

käsikirjoituksia takaisin. V. 1830 hän lähti yhdessä veljensä Wilhelmin kanssa professoriksi ja kirjastonhoitajaksi Göttingeniin. V. 1841 hän taasen kuningas Fredrik Wilhelm IV:n kutsusta siirtyi Berliiniin tiedeakatemian jäseneksi. Romantiikalla oli epäämätön vaikutus G:iin. Hänessä oli romantikkojen rakkaus Saksan keskiaikaau ja kausanrunouteen, mutta hän ei tahtouut herättää muinaisuuden runoutta uudestaan eloon, se sai hänelle merkityksensä vain historiallisen tutkimukseu esineenä. Mutta G. ei ole saauut tärkeää sijaausa saksalaisen kulttuurin historiassa ainoastaan tutkimuksensa kautta, niiu perustavaa laatua kuin se olikin, vaan myöskin tyylinsä ja koko työtavassa ilmenevän persoonallisuutensa kautta. Yksinkertaisena, vähään tyytyväisenä hän työskenteli tavattomalla ahkeruudella, tarmolla ja terävällä älyllä käsitellen miltei kaikkia saksalaiseu hengen muinaisia tuotteita ja esitti tutkimuksensa kuvarikkaalla, mehevällä kielellä. Julkaistuaan yhdessä erottamattoman työkumppauinsa, veljensä Wilhelmin kanssa kuuluisat saksalaiset satukokoelmat „Kinder- und Hausmärchen" (2 nid., 1812-14), „Deutsche Sagen" (2 nid., 1816-18) sekä tutkimuksia muinaissaksalaisesta runoudesta, kävi Jakob G. käsiksi uranaukaisevaan saksan kielen historialliseen kielioppiinsa („Deutsche Grammatik", I 1819, II 1826, III 1831, IV 1837), josta tuli historiallisen kieleututkimuksen kulmakiviä. Siinä esitettiin varmalla metodilla kielellisten ilmiöiden sääunönalaisuus, saksankielen kehitys ilmeni aivan uudessa valossa. Etupäässä muutamia lakikielen nimityksiä ja puheentapoja sekä symbolisia toimituksia käsittelee teos „Deutsche Rechtsaltertümer" (1828). Vaikka G:n „Deutsche Mythologie" (1835) ei kriitillisenä tutkimuksena likimainkaan vedä vertoja häneu saksan kieliopilleen, on sillä kuiteukiu ollut suuri merkitys mytologian tutkimukselle. Hänen viimeinen valmistunut teoksensa on saksau kielen historia „Geschichte der deutschen Sprache" (2 uid. 1848). Sitä vastoin G. sai eläessään vain ensimäisen, kolmannen ja osau ueljättä nidosta jättiläismäisestä saksankielen historiallisesta sanakirjasta valmiiksi; Saksan valtakunnan avustamana teosta jatketaan yhä viclä. Maiuittavat ovat vielä hänen julkaisunsa muiuaissaksalaisen tarun ja runouden alalta („Reinhart Fuchs" 1834, „Gedichte des Mittelalters auf König Friedrich I, den Staufer" 1843 y. m.). Pienemmät kirjoitukset ja puhcet ovat kootut julkaisussa „Kleinere Schriften" I-IV, 1864-84. [Wilh. Scherer, „Jakob G." (1885).]

Jakob Grimm.

2. Wilhelm G. (1786-1859), germanisti, edellisen veli, jakoi ulkonaiset elämänvaiheensa uskolliscsti veljensä kanssa, asuen hänen kanssaan yhdessä vielä sittenkin, kun hän oli mennyt naimisiin. Tutkijana hänellä ei ollut veljensä neroa, mutta tyyliniekkana, varsiukin heidän yhteistcu töittensä huolellisessa tasoittelussa hän oli mestari. Tämä hänen ansionsa tulee näkyviin varsinkin vcljesteu satujulkaisuissa, joissa uaivista kansauomaista tarutyyliä on mainiosti jäljitelty. Wilhelm G:n pääteos on „Die deutsche Heldensage" (1829). Muut hänen teoksensa liikkuvat etupäässä muinaissaksalaisen kirjallisuuden alalla. *J. J. M.*

Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel (1625-76), saks. kirjailija, jonka pääteos „Der abentcuerliche Simplicissimus" (1668, 5 kirjaa, 1669, 6 kirjaa) on 17:nneu vuosis. eloisin romaani ja ainoa runollinen kuvaus 30-vuotisesta sodasta. Liittyen espanjalaiseeu veijariromaaniin G. johtaa saukarinsa mitä erilaisimpien vaiheiden kautta ja luo samalla laajan satiirilliseu ajankuvan. Tämän romaanin tasolla eivät ole G:n muut teokset, joista mainittakoon „Trutz Simplex oder Lebensbeschreibung der Ertzbetrügerin und Landstörtzerin Courasche" (naishahmoinen Simplicissimus, v:n 1669 vaiheilla) ja „Der seltsame Spriuginsfeld" (1670). Kokonaispainos G:n teoksia ilmestyi 1683-1713 (3 os.). [F. Autoiue, „Étude sur le Simpl. de G." (1882); F. Neumann, „Über deu abenteuerlichen S. und die Simpliciauischen Schriften" (1888).] *J. H-l.*

Grimsby, Great *[greit grimzbi]*, kaupunki Englauniu itä-rauuikolla, Humber-joeu eteläranualla; 63,138 as. (1901). Laivaveistämö, uahka- ja myllytcollisuutta. G:n saatua 1850-luvulla useita telakoita, on G:n merenkulku ja kauppa ripeästi kohonnut; 1901 laski satamaan 2,903 laivaa (1,14 milj. tonuia). Kalastus-satamana G. on Englannin tärkeiu, kalastaja-laivastoon kuului 1904 475 höyry- ja 71 purje-alusta (lähes 50,000 tonnia); 1902 ne toivat kaupunkiin kalaa 50 milj. mk arvosta. — Suom. merimieslähetyksen ensimäinen lähetysasema. „Suomalaisten merimiesten ulkomaau satamissa sielunhoitoyhtiön" lähettinä toimi siellä vv. 1880-81 Elis Bergroth. Myöhemmin ovat tästä asemasta pitäneet huolta Hullin merimiespapit. *E. E. K. & T. W:ri.*

Grimsel *[-zəl]*, sola Bernin alppien itäosassa Sveitsissä, 2,164 m yl. merenp., se johtaa Hasli-laaksosta Ylä-Wallisiin (Rhônen laaksoou). Pohjoisriuteellä G.-järven läheisyydessä sijaitsee G:n majatalo 1,875 m yl. merenp.; eteläriuteellä, 2,155 m yl. merenp. on n. s. Toteusee. *(W. S-m.)*

Grindelwald *[-lt]*, kylä, parautola- ja matkailijapaikka Sveitsissä, Berner Oberlandissa, sijaitsee 1,057 m yl. merenp. Faulhoru- ja Eigerhuippujen välisessä laaksossa, jonka läpi Schwarze Lütschine-joki virtaa; G.-Interlakeuin radan loppukohta; n. 3,400 as. — Wetterhorn- ja Schreckhorn-huippujeu välissä n. s. Ylä-G:n jäätikkö laskeutuu aina 1,585 m yl. merenp. (1904), ja Schreckhornin ja Eigerin välinen Ala-G:n jäätikkö 1,240 m yl. merenp. alas laaksoon. Molemmat jäätiköt ovat nyk. suuresti vähenemässä. *W. S-m.*

Grind-valas ks. Globiocephalus.

Gringore *[grägō'r]* (joka myöhemmin otti nimekseeu Griugoire), Pierre (1475-1538 t. 1539), rausk. ruuoilija, oli mukana Italian sotaretkillä ja kirjoitti „Enfants sans souci"-

seuran jäsenenä „Bazoche du châtelet"-seurueelle (1502-17) neljä moralitеettia. Huomattaviu niistä on „Jeu et sotie du Prince des Lotz", joka oli suunnattu paavi Julius II:ta vastaan ja jonka kirjoittamiseen Ludvik XII kehoitti häntä ja lienee itsekin ottanut osaa. G. on päähenkilönä V. Hugon romaanissa „Notre-Dame de Paris" ja Th. de Banvillen kunluisassa näytelmässä „Gringoire" (esitetty suomeksi). [Picot, „P. G. et les comédiens italiens sous François I" (1878); Badel, „Pierre G." (1893).] *J. H-l.*

Grinnell-maa *[grinəl-]*. 1. Pohjoinen napamaa Grönlannin länsipuolella, muodostaa pohjoisessa olevan Grant-maan ja etelässä olevau Ellesmere-maan kanssa yhtenäisen maa-alueen. Kesällä G:n laaksot ovat lumettomia, jolloin siellä elelee susia, kettuja, jäuiksiä ja kiirunoita. G:n löysi 1854 Kane, joka antoi sille nimen ameriikkalaisen napatutkimukseu suosijan H. Grinnelliu mukaan. Vv. 1875-76 tutki sitä englantilainen Nares; 1881 Greely tunkeutui seu läusi-rannalla olevaan Greely-vuonoon asti ja hänen seuralaisensa Lockwood saavutti 83° 24′ pohj. lev., jonka ennätykseu vasta Nansen sivuutti. 1898-1902 Sverdrupiu retkikunta tutki näitä seutuja. — 2. Napamaa edellisestä lounaaseen, North-Devon nimisen alueen luoteisiu osa. *E. E. K.*

Grip *[-i-]*. ruots. aatelis- ja vapaaherrallinen suku, polveutui naispuolelta vanhasta Gripsuvusta, johon drotsi Bo Joninpoika kuului. Sen jäsenistä valtaneuvos Birger Niilonpoika G., v:sta 1561 Viuäsin vapaaherra (k. 1565), oli mukana Venäjän sodassa 1555-57 ja pantiin Viipurissa olevan sotaväen ylipäälliköksi ja Viipurin linnan käskynhaltijaksi. Hänen poikansa Mauri G. (1547-91) tuli 1585 Haapsalon käskynhaltijaksi Virossa, 1589 valtaneuvokseksi ja nimitettiin v:n lopussa 1590 ylipäälliköksi Venäjän sotaan. Tammik.-helmik. 1591 tehtiiu Viipurista jään yli retki Iukerinmaahan, mutta se päättyi perin onnettomasti, paluumatka muodostui täydelliseksi paoksi, väki paleltui joukottain kuoliaaksi ja monta sataa sairasta täytyi jättää tielle. Kuningas syytti G:iä ankarin sanoin ajattelemattomuudesta ja tämä pyysi eronsa, mutta kuoli jo samana keväänä Louhisaaressa. *K. G.*

Grip. 1. Bo Joninpoika G. (k. 1386), Ruotsin drotseti ja Suomen laamanni, kuuluisaa Algotinpoikien sukua, aikoinaan Ruotsin valtakunnau mahtavin mies. Hän mainitaan jo osauottajana Ruotsin ylimyskunnan taisteluissa kuniukuutta vastaan Maunu Eerikinpojau aikana, ollen m. m. todistajana läsnä, kun isäusä kanssahallitsijaksi korotettu Haakon Maunuupoika 1362 antoi Suomen laamannille ynnä muille edustajille oikeuden ottaa osaa kuninkaauvaaleihin. Myöskin hän kuului niiden valtakunuasta karkoitettujen ylimysten joukkoon, jotka 1363 kutsuivat Albrekt Mecklenburgilaisen Ruotsin kuninkaaksi. Tämän hallitessa B. kohosi vähitellen johtavaan asemaan. Kun nimittäin Albrekt yritti vahvistaa valtaansa saksalaisten avulla, pakottivat ylimykset, B. etupäässä, hänet 1369 ja 1371 heittämään koko hallitusvallau neuvostou käsiin. Tämän johtajana B. kohosi valtakunnan varsinaiseksi hallitsijaksi. Äärettömillä varoillaan, joita hän oikeudella ja vääryydellä oli tiennyt itsellensä koota, hän tuon tuostakin lainoista, joita autoi kuninkaalle, hankki itselleen suuren osan valtakunnan linnoja ja lääuejä pantiksi, niiden joukossa myöskin kaikki Suomen liuuat lääneineeu, ollen sen ohessa v:sta 1378 tämän maan laamanuina. Niinkuin koko valtakunnan hallitus yleeusä, oli siis erittäinkiu Suomen hallitus hänestä riippuvainen. Suomen asioita valvoen hän m. m. pakotti ylpeät hansakaupungit Danzigin ja Tarton, jotka olivat riitaantnueet hänen suomalaisten linnanpäällikköjensä kanssa, sovintoou, puuhasi 1374 uutta rajarauhaa Venäjän kanssa, sai, vastoin kuninkaan määräystä, Suomen hiippakunnan rajat ulotetuiksi Kaakamajokeeu asti, rakennutti tai ainakin uudestaan rakennutti Kastelholman, Raaseporin ja Korsholman linnat j. n. e. — 2. Knut Bonpoika (k. 1406), edelliseu poika, sai haltuunsa Turun ja Kastelholmau linnat lääneineen sekä Satakunnan ja osau Uuttamaata 1395. Hän liittyi vitaaliveljeksiin puolustaaksensa silloin jo kukistuueen Albrektin valtaa Margareetaa vastaan. Kuitenkaan hänen erikoisvaltansa Suomessa ei kestänyt enempää kuin kolme vuotta, sillä 1398 hänen oli pakko luovuttaa linnansa kuningattarelle, jotenka Suomikin silloin kokonaisuudessaan tuli unioniin liitetyksi. G. kohosi myöhemmin valtaneuvokseksi, mutta kuoli jo 1406. *J. W. R.*

Gripenberg *[grīpenbärj]*, Ruotsista polveutuva suom. aatelissuku, jonka kantaisä aateloitiiu 1678. Huomatuimmat edustajat: 1. Hannu Henrik G. (1754-1813), sotilas, majurina 1788-90 sodassa kunnostautui m. m. Ruskealan ja Puumalan otteluissa. Vv:n 1808-09 sodan syttyessä hän oli Hämeeu rykmentin everstinä sekä sitten kolmanuen prikaatin johtajana. Peräytymismatkalla pohjoiseen tämä oli jälkijoukkona suojaamassa muun armeian selkää. Järkähtämättömällä urhoollisuudellaan G. veti viholliston kin huomion puoleensa. Taistelnista, joihin G. joukkoineen otti osaa, mainittakoon Sundby, Yppäri, Viirre, Pyhäjoki, Siikajoki, Lapua, Alavus, Ruona ja Krnuuupyy; korotettiin kenraalimajuriksi kesäk. 1808. — Adlercreutzin ja Sandelsin poislähdettyä G. nimitettiin seur. talvena Ruotsin puolelle joutuneiden Suomen armeian tähteiden päälliköksi. Hänen asemansa oli jo silloin mitä vaikeiu: ainoastaan n. puolet armeiasta, eli 2,000 miestä, oli enää taistelukelpoisia, venäläisiä taas Suvaloviu johdolla häntä vastassa 8,000. Taistelutta G. ei kuitenkaan aikonut peräytyä. Mutta kun tuli tieto, että Barclay de Tolly oli Merenkurkun yli marssiunt Uumajaau ja siteu sulkenut suomalaisilta palunn, suostui G. harkitsemattomaan antaumiseen Kainuussa, joka on tunnettu Seivin heittäymyssovinnou nimellä. Tieto, että Barclay de Tolly samoihin aikoihin oli palannut Suomeen, tuli liian myöhään. — G., joka palasi Suomeen, vaadittiin 1810 Tukholmaan sotaoikeuden eteen, mutta keisari Aleksanteri kielsi häntä sinne lähtemästä, ja kun G. myöhemmin matkusti sinne saadakseen asiansa uudelleen esille, kuoli hän siellä. Kaikesta rikollisuudesta on uudempi tutkimus G:n puhdistanut (vrt. F. Cygnæus „Revision af allmänna meniugens dom öfver general Hans Heurik G."). 2. Carl Magnus G. (1754-1818), sotilas, määrättiin Suomen sodan 1808-09 alussa Svart-

holman linnan päälliköksi ja sai käskyn puolustaa sitä viimeiseen asti. Luullen vihollisia voimakkaammiksi kuin todellisuudessa olivat, toivottomana ja haluttomana G. linnan upseerineuvoston suostumuksella jo piirityksen alussa, ennenkuin vihollisen pommitus oli mitään tuhoa tuottanut, heitti linnan varastoineen venäläisten käsiin maalisk. 18 p. 1808. — Kavalluksesta uudempi tutkimus on G:n puhdistanut. *E. E. K.*

3. Odert Henrik G. (1788-1848), G. 1:n poika, pedagogi. Oli ensin sotilasalalla isänsä ajutanttina Suomen sodassa 1808-09, mutta päätti sitten antautua kasvattajan toimeen. Tukholmassa hän tutustui prinssi Kaarle Augustiin, joka rahallisesti avusti hänet ulkomaanmatkalle. Käytyään ensin kuuluisassa Salzmannin kasvatuslaitoksessa Schnepfenthalissa G. lähti Sveitsiin oppimaan aikansa suurimman kasvattajan Pestalozzi'n uusia aatteita. V. 1812 hän perusti Hämeenlinnaan Pestalozzi'n henkeen suunnitellun kasvatuslaitoksen, joka sitten muutettiin Poriin ja lopulta (1818) Sääksmäen Voipaalaan. Kasvatteja oli 20-30:n paikkeilla. Taloudellisista syistä G:n täytyi heittää yrityksensä 1822. Otti 1823 vastaan kadettikoulun yhteydessä olevan alkeiskoulun johtajan toimen Haminassa, josta luopui 1827. V. 1834 häu ryhtyi julkaisemaan Suomen ensimäistä kasvatusopillista aikakauskirjaa „Veckoblad för uppfostran och undervisning", jota ilmestyi 27 numeroa. V. 1835 hän avasi Helsingissä lastenkoulun sekä sen yhteydessä tyttökoulun, jotka kumpikin olivat alallaan uraa uurtavia. [K. G. Leinberg, „O. H. G., en Pestalozzis lärjunge" (Kasvatusopill. yhd. aikakausk. 1887).]

4. Johan Ulrik Sebastian G. (1795-1869), edellisen veli, maanviljelijä, virkamies; vapaaherraksi korotettu 1865. Oli ensin sotilasalalla (ja seurasi Aleksanteri I:tä Suomen matkalla 1819); jätettyään sen G. nimitettiin 1831 Uudenmaan läänin varakuvernööriksi, mutta riitaantui kenraalikuvernööri Zakrevskin kanssa ja erosi tästä virasta jo sam. v. Ryhtyi sitten sukutilallaan Sääksmäen Voipaalassa harjoittamaan maanviljelystä uusien viljelystapojen mukaisesti, yrittipä laajasuuntaista valkojuurikkaan viljelystäkin ja rakensi sokeritehtaan, mutta tämä merkillinen yritys meni myttyyn 1840. Sillä välin oli G:lle (1838) annettu toimeksi järjestää Mustialan maanviljelysopisto, 1840 se aloitti hänen johdollaan toimintansa. V. 1847 G. siirtyi Kurkijoen ja Jaakkiman lahjoitusmaiden johtajaksi, saaden tilaisuutta parantaa talonpoikien asemaa. Sielläkin hän harrasti maatalouden, tällä kertaa karjatalouden parantamista. Vv. 1860-66 G. oli vastamuodostetun maanviljelystoimituskunnan päällikkönä. — Lukuisista tärkeistä komiteoista ja valiokunnista, joiden puheenjohtajana tai jäsenenä G. oli, mainittakoon vain n. s. Tammikuun valiokunta, jonka esimieheksi G. määrättiin. *E. E. K.*

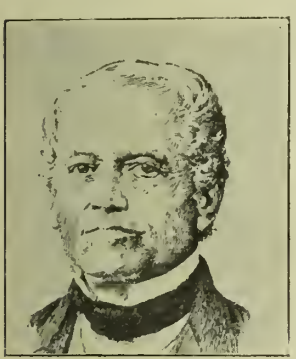

J. U. S. Gripenberg.

5. Oskar Ferdinand G. (s. 1838), soturi. Otti osaa taisteluihin Puolassa 1863-64 ja kunnostautui Turkestanin sodassa 1866-68. Päällikkömaineensa hän saavutti Turkin-sodassa 1877-78, jossa hänen persoonallinen urhoutensa varsinkiu tuli näkyviin, kun hän Arabkonakin taistelussa marrask. 30 p. 1877 Moskovan kaartin etunenässä torjui ylivoimaisten turkkilaisten päällekarkauksen ja siten teki venäläisille mahdolliseksi ottaa haltuunsa useat tärkeät tiet. Kohosi sitten nopeasti arvoasteissa, v. 1901 jalkaväen kenraaliksi, määrättiin syksyllä 1904 toisen Mandžurian armeian ylipäälliköksi. Kokiessaan eteenpäin hyökkäämällä saada edullisen ratkaisun taisteluille hän ei saanut tarpeeksi tukea ylikenraali Kuropatkiuilta, vaan kärsi Sandepun tappion tammik. 1905 kadottaen 10,000 miestä. Vihastuneena hän otti eronsa ja palasi Venäjälle.

6. Odert Sebastiau G. (s. 1850), vapaaherra, arkkitehti, G. 4:n poika. Palveltuaan ensin sotilasalalla G. tuli 1878 arkkitehdiksi. Nimitettiin 1887 rakennusylihallituksen ylitirehtööriksi, 1904 senaatin kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päälliköksi, josta virasta erosi 1905. Palovakuutus-o.-y. Pohjolan johtokunnan puheenjohtajana 1896-1904, Kansallispankin hallintoneuvoston puheenjohtaja. — G:u arkkitehtuuritöistä, joissa hän on liittynyt renesanssiin, ovat mainittavimmat Suom. kirjallisuuden seuran talo, henkivak.-yhtiö Suomen vanha ja Turun säästöpankin talo sekä Hatanpään kartano.

7. Alexander Lennart G. (s. 1852), valtiomies, tuli Haminan kadettikoulun käytyään upseeriksi, mutta otti jo 1879 everstiluutnantin arvoisena eron sotapalveluksesta. V. 1886 hänet nimitettiin teollisuushallituksen intendentiksi, 1896 tie- ja vesirakennusten ylihallituksen ylitirehtööriksi ja vielä sam. v. kauppa- ja teollisuustoimituskunnan päälliköksi senaattiin. Sisällisissä valtiollisissa kysymyksissämme G. oli kuulunut n. s. liberaaleihin, ja julkaisi 1885-86 salanimellä Nemo ja ensi aluksi tuntemattomana pysyen pari lentokirjasta „Partierna och 1885 års landtdag", joissa hän koetti puolueettomasti arvostella eri puolueita ja kehoitti puolueikihkon välttämiseen ja toistensa ymmärtämiseen. Valtiopäivillä hän aatelissäädyn jäsenenä vaikuttavalla tavalla otti osaa varsinkin teknillisten kysymysten, esim. rautatierakennusten, mutta myöskin muiden kuten asevelvollisuusasian ja työväenlainsäädännön käsittelyyn. G. äänesti kesäk. 1900 senaatissa venäl. kieliasetuksen julkaisemista vastaan ja sai pyynnöstään eron. Julkaisi 1902 kirjasen „Väistyä vai seisoa?", jossa kehoitti luottavaiseen vastarintaan laittomuutta vastaan, ja karkoitettiin tämän johdosta toukok. 1903 maasta. Aikojen muuttuttua G. kutsuttiin vuoden lopussa 1905 jäseneksi uuteen perustuslailliseen senaattiin, mutta pyysi ja sai jo heinäk. 1907 jälleen eronsa, kun ei hyväksytty hänen ehdottamiansa määräyksiä rautatie- ja postivirkamiesten ja -palvelijain venäjän kielen taidosta. G. on myöskin huo-

mattavalla tavalla ottanut osaa meidän liikeelämäämme ja ollut useaiu suurten teollisuuslaitosten pääjohtajana.

8. Aleksandra G. (s. 1857), naisasianajaja, kirjailija, G. 4:n tytär, naisliikkeen huomattavimpia johtajia Suomessa; Suomen uaisyhdistykseu puheenjohtajana 1889-1904, kunniapuheenjohtaja v:sta 1906; tutkinut naiskysymystä myöskin ulkomailla ja on kansainvälisen naisten liiton toimihenkilöitä; ollut edustajaua valtiopäivillä 1907-08; julkaissut novelleja, matkakuvauksia y. m.; hänen huomattavin julkaisunsa on: „Reformarbetet till förbättrande af kvinnans ställning" (1893-1903; myös suom.); v:sta 1889 toimittanut aikakauskirjaa „Koti ja yhteiskunta".

9. Bertel Johan Sebastian G. (s. 1878), edellisen veljenpoika, vapaaherra, ruotsink. runoilija, yliopp. 1898; on julkaissut runokokoelmat „Dikter" (1903), „Vida vägar" (1904), „Gallergrinden" (1905), „Rosenstadeu" (1907), „Svarta sonetter" (1908) ja „Drifsnö" (1909) sekä Oscar Wilden „Ballad of Reading goal" runoelman loistavan ruotsinnoksen; samoin ruotsiutanut J. Liunankosken „Laulun tulipuuaisesta kukasta" y. m. On maamme ruotsinkielisten runoilijain nykypolvesta huomattavin. Hänen runoelmilleen on ominaista intohimoinen eroottinen tuunehehku ja suuri muodon taituruus, esim. sonetin käyttelyssä.

Gripenhjelm *[grīpenjelm]*, Edmund (1622-75), Kaarle XI:n opettaja, ennen aateloimistansa Figrelius, tuli 1650 historian professoriksi Upsalau yliopistoon, 1657 kunink. sihteeriksi; 1660 Kaarle X Kustaa kuolinvuoteellaau määräsi hänet alaikäisen poikausa opettajaksi. Ne moitteet, joita on lausuttu nuoren kuninkaan kasvatusta vastaan, ovat nähtävästi osaksi liioiteltuja: hallitukseen itse ryhtyessään Kaarle XI osoitti G:lle suosiotaan kohottamalla hänet valtaueuvokseksi ja vapaaherraksi. Mutta 1675 G. yhdessä suosijansa de la Gardien kanssa joutui kuniukaau epäsuosioon, miukä seikan mainitaan häneeu koskeneen niin syvästi, että se aiheutti hänen kuolemansakin. *K. G.*

Gripenstedt *[grīpenstet]*, Johan August (1813-74), vapaaherra, 1800-luvun Ruotsin merkittävimpiä valtiomiehiä. Jo 1840-luvun valtiopäivillä hän oli aatelissäädyu huomatuimpia miehiä. V. 1848 hänet kutsuttiin valtioneuvokseksi äskeu muodostettuun miuisteristöön sekä 1856 finanssiministeriksi, jossa toimessa pysyi 10 v. Niinä vuosina hän ratkaisevasti vaikutti Ruotsin taloudellisen politiikan suuntaan. Vakaumukseltaan vapaakaupan kannattajana hän ryhtyi tulleja poistamaan tai alentamaan; hankki Ruotsille edullisia kauppasopimuksia Ranskan ja Saksan kanssa. Rautatiekysymyksessä häu ajoi perille sen mielipiteen, että valtion oli rakennettava kaikki emäradat, ja että sitävarten oli otettava suuri valtiolaiua. Suosi yksityispankkeja; hänen ministerikautenaan annettiin 15 pankille konsessiouit. Pani alulle yleisen hypoteekkipaukin perustamisen (1861). Ulkopoliittisissa kysymyksissä G. asettui varovalle kannalle; vastusti ehdottomasti 1863 Kaarle XV:n halnamaa liittymistä Tanskaan tämän sodassa Saksaa vastaan. V. 1865 hän oli De Geeriu eduskuntareformiehdotuksen etevimpiä puoltajia. — G. on julkaissut m. m. joukon pitämiään puheita. *E. E. K.*

Gripsholman linna pienellä Mälarin saarella on Ruotsin mielteäkiinnittävimpiä historiallisia muistomerkkejä. Alkuperäisen linnan rakensi n. 1380 Bo Joninpoika Grip — josta nimi —;

Gripsholman linna.

G. kuului sitten melkein yhtäjaksoisesti Ruotsin hallitsijaperheille, jotka käyttivät sitä m. m. valtiovaukien säilyttämiseksi; se on esim. ollut Juhana herttuan ja Eerik XIV:n vankilana. Kustaa Vaasan, hänen poikiensa, kuningatar Hedvig Eleonoran ja Kustaa III:n toimesta tehtiin laajoja lisärakennuksia ja uudistuksia, jotka G:lle antoivat kukin aikakautensa leiman. Vv. 1892-1900 uusittiin linna, mikäli voitiin, Hedvig Eleonoran uudistuksia aikaisempaan asuunsa. Sisustuksessa muodostettiin Vaasa-suvun ja Kaarlojen aiknisia sekä kustavilaisia ryhmiä. — G:aa käytetään nykyään melkein yksinomaan historiallisena museona. Sen kokoelmista ansaitsee mainitsemista ennen kaikkia enemmän kuin 1,800 numeroa käsittävä muotokuvagalleria. Ehrenstrahlin, Krafftien, Mijtensin, Paschien, Lundbergin, Rosliniu, Bredan y. m. ruotsinmaalaisteu muotokuvamaalareiden tuotteiden rinnalla kokoelmat käsittävät suuren joukon ulkomaalaisten tauluja. [Nordensvan, „G. och dess konstskatter".] *E. E. K.*

Griqua *[grīkuə]*, nykyään hottentoteista, bautu-neekereistä ja buureista syntynyt sekakansa, rauhallinen ja ahkera; puhuu huonoa, neekerikielien voittoista hollannin kieltä; ulkomuodoltaan euimmin hottentottien kaltainen. Asui jo 19:nnen vuosis. alkupuolella eri hottentotti-heimona Roggeveld-ylätasangolla Kap-kaupungin koillispuolella. Sieltä englantilaiset uudisasukkaat 1815 tunkivat g.-kansan pohjoiseen, Oranje-joen yli. Osa asettui nyk. G.-land West nimiseen maahan, toinen taas myöhemmin perustettuun Oranje-vapaavaltion alueelle, mutta buurit pakottivat heidät v. 1852 lähtemään itään päin nykyisille asuinpaikoilleen G.-land East alueelle (vrt. Griqualand ja Hottentotit). *W. S-m.*

Griqualand *[grīkuəländ]*, kaksi Englannin Kap-siirtokuntaan kuuluvaa aluetta Etelä-Afrikassa. Nimi johtuu siellä asuvista griqualaisista (engl. *bastards*). G. West (Länsi-G.) on osa Betšuaanamaata, 45,300 km². Pääkaupunki Griquatown. Alueella sijaitsevat m. m. rikkaat, 1867 löydetyt Kimberleyn timanttikaivokset, jotka Englanti vähäpätöistä, Trans-

vaalille suoritettua korvausta vastaan otti haltunnsa. Ne tuottavat 2 milj. karaattia timantteja v:ssa. — G. East (Itä-G.) sijaitsee Natalin, Basutomaan, Pondo- ja Tembumaan välissä; 19,668 km², 222,685 as. (1904), joista n. 6,000 valkoista. Viimemainitut harjoittavat viljanviljelystä ja karjanhoitoa. — Pääpaikka Kokstad.
W. S-m.

Grisebach *[grīzebah]*. 1. August Heinrieh Rudolf G. (1814-79), saks. kasvitieteilijä, v:sta 1847 prof. Göttingenissä, knulnisa varsinkin kasvimaantieteen tutkijana, jolla alalla hänen teoksellaan „Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung" (1872, nusi pain. 1884) oli käänteentekevä merkitys. Kasviston riippuvaisnus ilmastollisista seikoista on siinä johtavana näkökohtana. Hänen tärkeimpiä kasvimaant. teoksiansa ovat myös „Über die Vegetationslinien des nordwestliehen Deutsehlands" (1846) ja „Die geographisehe Verbreitung der Pflanzen Westindiens" (1865). Snurta kykyä systemaatikkona G. osoitti julkaistessaan heimon *Gentianaceæ* (De Candollen prodromuksessa) sekä heimot *Dioscoreaceæ*, *Smilaceæ* ja *Malpighiaceæ* (Martiuksen „Flora brasiliensiksessa"). Floristisista teoksista mainittakoon „Flora of the British westindian islands" (1859-64). Hänen parhaimpia teoksiaan on myös „Über die Bildnng des Torfs in den Emsmooren" (1846). G:n knoleman jälkeen ilmestyi „Gesammelte Abhandlnngen und kleinere Schriften zur Pflanzengeographie" (1880). *(J. A. W.)*

2. Eduard Rudolf G. (1845-1906), edellisen poika, saks. kirjailija, valmistui ensin lakit. tohtoriksi, antautuen sitten (1872) diplomaattiselle uralle ja palvellen konsnlinvirastoissa Smyrnassa, Jassyssa, Bukarestissa, Pietarissa, Milanossa ja Port-au-Princessa. Hänen teoksistaan mainittakoon rnnokokoelmat „Der neue Tannhäuser" (1869), jossa ylistetään aistillista rakkautta, „Tannhänser in Rom" (1875). Uudemman kirjallisuuden alalla tekemiään tutkimnksia G. julkaisi teoksissa „Die dentsche Literatur seit 1770" (1876), „Das Goethesehe Zeitalter" (1891), „Sehopenhauer. Neue Beiträge zur Geschichte seines Lebens" (1905). Teos „Die treulose Witwe" (3:s pain. 1877) on mieltäkiinnittävä lisä vertailevaan kirjallishistoriaan. G. oli lisäksi harras bibliofiili.

Grisetti (ransk. *grisette* < *gris* = harmaa) merkitsi Ranskassa alknaan harmaata hamekangasta, jota köyhä kansa käytti, mntta johtui sitten varsinkin Pariisissa merkitsemään niitä köyhiä tyttöjä, jotka arkityöt illalla lopetettuaan etsivät hnvia jonkun nnoren tai rikkaan rakastajan seurasta. Usein g. muutti ystävänsä luo asnmaan hänen taloudenhoitajattarekseen („femme de ménage").

Gris Nez *[grī nē]*, 50 m korkea niemeke Ranskassa Pas-De-Calais'n departementissa, sijaitsee Kanaalin kapeimmalla kohdalla (33 km Doverista, Englannin rannikolla). Loistotorni.

Grisons, Les *[le grisõ]*, Graubündenin kanttonin ransk. nimi.

Grisselborg, valkoinen pyöreä johtoloisto samannimisen saaren itäisellä niemellä Löfskär-Utön väylällä Korpoon saaristossa. *K. S.*

Grisslehamn *[-a'-]*, satamapaikka Ahvenanmeren rannalla Rnotsissa, on talvisin tavallinen ylimenopaikka Ahvenanmaalle, 53 km Ekkeröstä. Posti-, tnlli-, telefoni- ja sähkölennätinasema. Satama on pieni ja vähän käytetty. Nyk. kesäinen virkistyspaikka, jossa 1907 kävi n. 1,300 henkeä. Ent. täällä oleva sotilasasema lakkautettiin 1869. — N. 30 km etelään sijaitsee Vanha G., joka v:een 1757 oli ylimenopaikkana Suomeen. *W. S-m.*

Grivna, „riuna", muinaisvenäl. raha. Sitä oli kolmea lajia: „kunnaja" (sanasta „kuna", alkup. „näädännahka"), „hopeinen" ja „kultainen". G:n arvo vaihteli eri paikoissa ja eri aikoina. ks. Kuna ja Nogata. *Grivenka* oli painoyksikkö. *Grivennik*, venäl. raha, arvoltaan 10 kopekkaa. Ensimäiset tämännimiset rahat lyötiin 1726 ja olivat hopeasta. *J. J. M.*

Grobiaani (saks. *Grobian* < *grob* = karkea), karkea, sivistymätön ihminen.

Grocheo, Johannes de, 1400-lnvulla elänyt alankom. mnsiikkiteoreetikko, jonka äsken löydetty teos on erityisesti mieltäkiinnittävä sen vuoksi, että siinä on seikkaperäisesti tehty selkoa sen ajan maallisenkin musiikin lajeista ja sävellyssäännöistä, joista muuten on kovin niukalti tietoja olemassa. *I. K.*

Grochow *[grohuf]*, Puolassa, 4 km Warsovasta it. oleva kylä, jossa 25 p. helmik. 1831 kreivi Diebitschin johtamat venäläiset (80,000) voittivat rnht. Radziwillin komentamat puolalaiset (50,000). Voittajain mieshukka 13 %, voitettujen 19 %; taktillinen arvo 0,66. *-lskm-.*

Grodno, Länsi-Venäjällä. 1. Knvernementti, 38,669 km², 1,904,300 as. l. 49 km²:llä (eniten valkovenäläisiä, 20 % pnolal. ja 19 % juutal.), tasainen ja rämeinen maa, jonka läpi Nemen, läntinen Bug, Muehowéz ja Nárev virtaavat. Tammikuun keskilämpö on — 5°, heinäkunn, + 18°; vuotuinen sademäärä 55 cm. Viljelyskelpoisella osalla maata (39,6 %) menestyy rnis, kaura, ohra, tattari ja pernnat. Karjanhoito on vähäpätöinen. Havnmetsät ovat laajat, 26,3 % koko G:n pinta-alasta. Teollisuns on huomattava (verkaa, villatavaroita, lakkeja, nahkaa ja tupakkaa, n. 80 milj. mk:n arvosta v:ssa). Viljan ja puutavarain vienti (vars. Prenssiin) tärkeä. G. on jaettu 9 piirikuntaan. — 2. G:n kuvernementin pääkaupnnki, sijaitsee Nemenin ja Pietari-Varsovan radan varrella; 46,919 as. (1897) (n. 25,000 jnntal.). Teollisnuskaupunki ja kreikannskoisen piispan istnin. — G. mainitaan jo 1183. V:sta 1673 G:ssa nsein pidettiin Puolan valtiopäivät. Puolan viimeinen knningas, Stanislans August, luopui G:ssa kruunustaan 1795.
W. S-m.

Groening *[-ö-]*, Michael (1714-78), kieliopinkirjoittaja, oli syntyisin Vaasasta ja joutni nuorena Pietariin, jossa hän näkyy saaneen hyvän kasvatuksen. V. 1740 hän esiintyi knnlnisan tähtitieteilijän J. N. Delislen apumiehenä tämän tähtitieteellisissä havainnoissa, käyden Delislen mukana Siperiassa Obdorskissa asti sekä avustaen häntä tähtitieteen ja matematiikan opettajana meriakatemiassa. Sitäpaitsi hän opetti akateemisessa kymnaasissa saksan, ranskan ja venäjän kieltä. Keisarinnan kansliassa hän oli ranskan, saksan, rnotsin ja snomen kielen tulkkina. V. 1748 hän siirtyi Tnkholmaan ja määrättiin venäjän kielen kääntäjäksi knninkaalliseen kansliaan, 1750 hän jnlkaisi Tukholmassa

laajan venäjänkielen oppikirjan ruotsin kielellä nimellä „Grammatica russica eller Grundelig Handledning til Ryska språket, jemte et tilräckeligit Vocabularium". Se on ensimäinen laaja venäjän kielen kielioppi, se kun näet ilmestyi viisi vuotta aikaisemmin kuin Lomonosovin kuuluisa kielioppi, ja sisältää useita hyviä huomioita. *J. J. M.*

Grogi (engl. *grog*), konjakista (rommista, arrakista t. viskystä) ja kylmästä vedestä ilman sokeria valmistettu juoma.

Groma *[-ō-]* (lat.), roomalaisten käyttämä maanmittauskone. Kaksi vaakasuoraa, toisiaan vastaan kohtisuorassa olevaa tähtäysviivaa muodosti tämän koneen tärkeimmäu osan. *H. R.*

Groningen *[hrō-]*. 1. Provinssi Alankomaissa 2,298 km², 331,213 as. (1908) l. 144 km²:llä. Alatasankomaata, jonka pienet vesistöt kanavien avulla ovat tehdyt liikekelpoisiksi. Pääeliukeinot ovat maanviljelys ja karjanhoito. — 2. G:n provinssin pääkaupunki purjehduskelpoisten Hunsen ja Oude Aa-jokieu yhtymäkohdassa; kanavien kautta Dollartin ja Zuiderzeen yhteydessä; 75,370 as. (1908). Monta kirkkoa, yliopisto (rakennus paloi 1906), kasvitiet. tarha, kouluja; myös 42 tupakkatehdasta, kahvinpaahtamislaitoksia, pellava- ja villakutomoja. Suuri maanviljelys- ja meijeritavaraiu kauppa. — G. mainitaan ensi kerran 1166. V:sta 1282 se kuului Hansa-liittoon. Yhtyi Utrechtin unioniiu, mutta joutui kavalluksen kautta espanjalaisten käsiin ja liitettiin vasta 1594 Alaukomaau muihin provinsseihin nimellä „Stad en Laude", johon paitsi kaupunkia myös ympärillä olevat friisiläiset maa-alueet kuuluivat; v:sta 1815 se kuuluu Alankomaideu kuningaskuntaau G:n provinssin pääkaupuukiua. *W. S-m.*

Groos, Karl (s. 1861), saks. filosofi ja esteetikko. G. liikkuu pääasiallisesti estetiikan alalla, jonka hän erottaa metafysiikasta ja rakentaa psykologiselle perustalle. Hänen käsityksensä mukaan ulottuu esteettisesti arvokas kauneuden rajojen ulkopuolelle. Suurta painoa hän panee leikkivaistoon ja sisäiseen jäljittelyyn. G. on julkaissut teokset „Die reine Veruunftwissenschaft, systematische Darstellung von Schellings rationaler oder uegativer Philosophie" (1889), „Einleitung in die Ästhetik" (1892), „Die Spiele der Tiere" (1896), „Die Spiele der Menschen" (1899), „Der ästhetische Genuss" (1902), „Das Seelenleben des Kindes" (1904). *J. H-l.*

Groot, Hugo de ks. Grotius.

Gros *[grō]* (ransk.), yleisuimitys useille silkkikankaille, joiden loimena ja kuteena on lujia moniukertaisia silkkilankoja ja jotka siten saavat ripsimäisen luoutoen. Loimi on aina keitettyä silkkilankaa, kude vaihteleva. — G. d'Éeosse t. petit ottoman, kaksivartiuen kangas, jota käytetääu usein perussidokseksi kuviopohjille. Kangas ou luja ja kiiltävä. — G. de Naples sisältää usein 10-kertaisen kuteen yhdessä vireessä. — Muita tähän kuuluvia kankaita ovat: G. de Messina, G. d'Orleans, G. de Tour j. u. e. *E. J. S.*

Gros *[grō]*, Antoine Jean (1771-1835), ransk. taidemaalari, Davidin oppilas. Lähti 1793 Italiaan, tutustui Genovassa 1796 Bonaparten vaimoou Josefineen ja ennenpitkää itse Bonaparteenkin. Maalattuaan hänestä kuvan „Areolen sillalla" tuli G:sta Napoleonin erityinen suosikki ja hänen sotiensa ja voittojensa innostunut kuvaaja. Näistä G:n isokokoisista tauluista mainittakoon „Napoleon ruttotautisten luona Jaffassa 1799" (1804, Louvressa), jossa taulussa Itämaat ensi kerran tulevat uudenaikaiseu taiteen esityspiiriin, „Abukirin taistelu" (1806, Versailles'issa) ja „Napoleon Eylaun sotakentällä" (1808, Louvressa). G:n muita huomatuimpia historiamaalauksia ovat esim. „Frans I ja Kaarle V S:t Denis'n kuningashautoja katsomassa" (Louvressa), „Angoulêmen herttuattaren pako 1813" (Bordeaux'ssa) ja „Ludvik XVIII pakenee Tuileries-liunasta 1815" (Versailles'issa). Restauratsioniajalla G. pysyi edelleenkin hovin suosiossa ja nimitettiin paroniksi Panthéouiin tekemieusä allegoristen kupolimaalausten takia (1824). G:n suurisuuntainen taide, sen realistinen todellisuudentaju sekä koloristiuen, Rubensiin ja van Dyckiiu perustuva värinkäsittely, jota varsinkin häneu maalaustensa luonnokset ja eräät muotokuvat osoittavat, vaikutti voimakkaasti alkavaan romantiikkaan. Kuitenkin G. loppuiällään, tultuaan Davidin maanpakoon lähdettyä hänen koulunsa johtajaksi, palasi takaisin nuoruudenaikansa taidetraditsioneihin ja maalasi, mielikuvitukseusa ja voimiensa yhä heikontuessa, kaavamaisesti suoritettuja akateemisia tauluja kuteu esim. „Baechus ja Ariadne", „David ja Saul" ja „Herkules ja Diomedes" (G:n viimeineu teos v:lta 1835), joita uuden suunnan kannattajat yhtä paljon pilkkasivat ja moittivat kuin olivat eunen ylistäneet häneu töitään. Tästä epätoivoissaan G. hukuttautui Seine-virtaan. [Eug. Delacroix (1848), Delestre (1867), Tripier le Franc, „Histoire de la vie et de la mort du baron G." (1880), Dargenty (1887), Lemounier (1905) y. m.] *E. R-r.*

Groschen *[groššən]* (kesklat. *grossus* = paksu), vanha saks. hopearaha; Saksassa alkuausa kaikkieu paksujeu rahojen nimi (vastakohtana keskiajan ohuet rahat, brakteaatit). G:ia lyötiin ensiu Böömissä n. 1300. Etelä-Saksassa ja Itävallassa g. myöhemmiu = $^1/_{20}$ guldenia. Pohjois-Saksassa g. alkuansa = $^1/_{24}$ taaleria, myöhemmiu = $^1/_{30}$ taaleria = 10 pfennigiä = n. 12 $^1/_2$ peuniä. Kansanpuheessa g. vieläkiu esiintyy 10 pfennigin rahan nimityksenä. *J. F.*

Grosessi t. grossessi (ransk. *grossesse* < *gros*, lat. *grossus* = paksu), raskaus.

Gross *[grous]*, Charles (s. 1857), pohjoisamer. historiantutkija, v:sta 1888 professoriua Harward-yliopistossa; on etupäässä tutkinut Englanuin keskiaikaista taloushistoriaa, jolta alalta julkaissut m. m. „The gild merchant" (1890); erinomaiseua pidetään häueu bibliografista teostaan „The sources and literature of english history from the earliest times to about 1485" (1900). *J. F.*

Grossbeeren *[grōs-]*, Preussissa, 17 km Berliiuistä etel. oleva kylä, jossa 23 p. elok. 1813 kenr.-luutn. v. Bülowin johtamat preussilaiset ja venäläiset (32,000) voittivat marsalkka Oudinot'n komentamat ranskalaiset ja saksilaiset (18,000). Voittajain mieshukka 5,$_7$ %, voitettujeu 17,$_8$ %. Taktillinen arvo 0,$_{63}$. *-lskm-.*

Grossglockner *[grōs-]*, korkein huippu Hohe Tauernin vuoristoon kuuluvassa Glocknerin ryh-

mässä, 3,798 m yl. merenp., sijaitsee Kärntin, Tyrolin ja Salzburgin rajalla. Huippu on kaksihaarainen. Matalampi, Kleinglockner, on 3,764 m yl. merenp. *(W. S-m.)*

Grossgörschen *[grösgörsen]*, Preussissa, 20 km Merseburgista kaakkoon oleva kylä, jossa 2 p. toukok. 1813 Napoleon I:n johtamat ranskalaiset (144,000) voittivat keur. Wittgensteinin komentamat venäläiset ja preussilaiset (93,000). Voittajain mieshukka 28,2 %, voitettujen 17,1 %. Suurundeltaan kolmen viim. vuosisadan taisteluista 16:s; taktillinen arvo 0,63. Taistelua sanotaan tavallisesti Lützeniu tappeluksi. *-lskm-.*

Grossi (ransk. *grosse*, = *grosse douzaine* = iso tusina) = 12 tusinaa = 144 kappaletta.

Grossjägersdorf *[grösjē-]*, Preussissa, 22 km Insterburgista länteeu oleva kylä, jossa 30 p. elok. 1757 kreivi Apraksinin johtamat venäläiset (55,000) voittivat sotamarsalkka v. Lehwaldtin komentamat preussilaiset (25,000). Voittajain mieshukka 11 %, voitettujen 18,7 %; taktillineu arvo 0,48. *-lskm-.*

Grossulaari ks. Granaatti.

Grosswardein ks. Nagy-Várad.

Grot *[-ō-]*. 1. Jakov Karlovitš G. (1812-93), ven. kieleututkija ja kirjailija saksalaista alkuperää. Häneu isoisäusä, joka seitsenvuotisen sodan aikana oli muuttanut Venäjälle, oli luterilaineu pappi ja kirjailija sekä harrasti eusimäisenä Venäjällä henkivakuutusta.

J. Grot.

Jakov G:n isä oli finanssiministeriön virkamies. Koulusivistyksensä G. sai siihen aikaan kunluisassa Tsarskoje Selon lyseossa ja tuli 1832 virkamieheksi ministerikomitean kansliaan. „Sovremennik" nimisessä aikakauskirjassa hän julkaisi kirjoituksia ruotsalaisesta kirjallisuudesta. Häneu tekemänsä Tegnérin „Frithiofin sadun" käännös, jonka runoilija Žukovskij luki käsikirjoitukseua, miellytti tätä suuresti ja hän suositteli G:ia kreivi Rehbinderille, joka 1840 otti hänet miuisterivaltiosihteeristöön virkamieheksi. V. 1841 G. nimitettiin venäjäu kielen ja kirjallisuuden sekä Venäjän historian ja tilastou professoriksi Suomeu yliopistoon. V. 1844 hän tuli myöskin veuäjäu kielen opetuksen tarkastajaksi maamme oppilaitoksissa. G. osoitti toiminnassaan tuunollisuutta ja tahdikasta älyä sekä lämmintä myötätuntoa kansallista kulttuurityötämme kohtaan. V. 1853 hän kutsuttiiu kirjallisuuden opettajaksi Aleksanteriu lyseoon Pietarissa sekä samalla johtamaan Aleksanteri II:n poikieu Nikolain ja Aleksanterin veuäjän ja saksan kielen sekä historian ja maautiedon opetusta. V. 1855 hän tuli Pietarin tiedeakatemian apulaiseksi, 1858 sen varsinaiseksi jäseneksi ja 1889 akatemian varapresidentiksi. Ollen ruotsalaisen kirjallisuudeu ja myöskin Suomen kansanrunouden lämmin ystävä, G. julkaisi useita kirjoituksia sekä Ruotsin että varsinkin Suomen kirjalliseu elämän alalta ja käännöksiä varsinkin Tegnérin („Frithiofiu satu", ilm. 1841) ja Runebergin (m. m. „Hirvenhiihtäjät" ja „Nadeschda" suorasanaisesti) teoksista. Venäjän kielen ja historian opetusta varten hän toimitti ruotsin kielellä venäjän kieliopin ja lukukirjan sekä „Handbok i ryska rikets historia" (1850-51). G:n kirjoitukset maamme kulttuurioloista ja häuen laaja kirjeenvaihtonsa P. Pletnevin kanssa sisältävät tarkkoja ja arvokkaita havaintoja sivistyselämästämme 1840-luvulla. Venäjän kirjallisuuden historian alalla on G:n työ ollut huomattava. Hän on oivallisella tavalla julkaissut Deržavinin teokset (9 nid. 1864-83) sekä liittänyt tähän julkaisuuu saugen laajan Deržavinin elämäkerran; niiuikään Karamzinin kirjeet sekä useita Katariina II:ta koskevia tutkimuksia. Hänen monista venäjän kieltä käsittelevistä kirjoituksistaau ovat tärkeimmät hänen esitykseusä venäjän kielen äänteistä ja venäläisestä oikeiukirjoituksesta. G:n aloitteesta toimittaa Pietarin tiedeakatemia laajaa venäjän kielen sanakirjaa. Hänen kootut teoksensa on julkaissut hänen poikansa Konstantin G.

2. Nikolai Jakovlevitš G. (1852-99), edellisen poika, ven. filosofi, tuli 1883 filosofian professoriksi Odessan yliopistoou ja 1886 Moskovan yliopistoon. Oltuaau aluksi positivismin kannalla hän kääutyi yhä euemmän käsittelemään metafyysillisiä kysymyksiä. Sielutieteen ja etiikan alalla hän vaikutti erittäin elähyttävästi Veuäjän filosofiseeu tutkimukseen. Hän julkaisi m. m. yhdessä Sergei Trubetskoin kaussa aikakauskirjaa „Voprosy filosofii i psihologii" („Filosofian ja sielutieteeu kysymyksiä"). *J. J. M.*

3. Konstantin Jakovlevitš G. (s. 1853), edellisen veli, slaavil. historian tutkija, tuli 1883 slaavilaiseu filologian professoriksi Varsovan yliopistoon ja on nykyään keisarillisen hoviarkiston hoitajana. Hän ou julkaissut m. m. seuraavat teokset: „Konstantinos Porphyrogennetoksen tiedot eteläslaavilaisista" (1880), „Määri ja unkarilaiset 9:unellä vuosis." (1881), „Uukarin ja slaavilaisten historiasta 12:nnella vuosis." (1889).

Grote *[grout]*. George (1794-1871), engl. historioitsija, saks. sukuperää, toimi 16-vuotiaasta paukkialalla, mutta harjoitti sen ohella laajoja opiunoita; esiintyi 1820- ja 30-luvuilla valtiollisena kirjailijaua vaatien perinpohjaista parlamenttireformia; toimi iunokkaasti Lontoon yliopiston aikaansaamiseksi (1828); edusti 1833-41 Lontoon cityä alihuoneessa, missä teki esityksen salaisen ääuestyksen käytäntöön ottamisesta; luovuttuaan 1843 liikealalta antautui yksinomaau historiallisiin tutkimuksiin. Niiden tuloksena oli hänen kuuluisa teoksensa „A history of Greece" (1846-56), jota pidetääu yhtenä historiankirjoituksen mestariteoksista. Tämän teokseu täydennyksiä ovat „Plato and the other compauions of Socrates" (1865) ja katkelmalliuen „Aristotle" (1872). Häuen muita filosofisia tutkielmiansa on julkaistu: „Miuor works of George Grote" (1873) ja „Fragments on ethical subjects" (1876). *J. F.*

Grotefend *[-ō-]*, Georg Friedrich (1775-

1853), saks. filologi, lukion johtaja Hannoverissa 1821-49, kuuluisa nuolenpääkirjoituksen selityksen keksijäuä. ks. Nuolenpääkirjoitus. *K. T-t.*

Grotenfelt *[-ūt-].* 1. Niilo G. (1630-1702), suom. soturi, ennen aateloimistaan Groth, nähtävästi Liivinmaalta peräisin, otti osaa Puolan sotaan 1655, taisteli seur. v. Suomessa Raudun kirkon luona, ja oli mukana 1657 sotaretkellä Annuksessa. Ratsumestarina hän sai 1659 lääniyksen Kotkatlahden kylässä Joroisissa, jossa itselleen rakennutti säterin, tuli kapteeniksi von Burghausenin rakuuuoihin 1665, oli 1676 Tanskan sodassa, jossa Helsingborgin luona pahoin haavoittui, mutta otti siitä huolimatta osaa Lundin taisteluun. Tämän johdosta G. 1677 korotettiin aatelissäätyyn, nimitettiin 1678 sotaretkellä Preussissa everstiluutnantiksi ja sai 1686 valtakirjan olla everstinä rakuunaeskvadronalle, jonka itse otti asettaaksensa autiotiloille Viipurin ja Savonliunan lääneissä. Suuren Pohjan sodan syttyessä 1700 G. iästänsä huolimatta meni rakuunoineen Inkerinmaalle, mutta sairastui ja hänen oli pakko palata kotiin. — Hänen pojanpojanpoikansa olivat 1808-09 vuosien sotaan osaa ottaneet ja siinä kunnostautuneet veljekset Kaarle Herman G. (k. 1824), majuri Savou jalkaväkirykmentissä, ja Berndt Aadolf G. (k. 1836), majuri Savon jääkäreissä; jälkimäisen perua oleva kirje- ja asiapaperikokoelma, koskeva etupäässä Savon sotaväen oloja ennen ja jälkeeu sodan, on annettu Suomen valtionarkistoon. *K. G.*

2. Adolf G. (1828-92), Suomeu vankeustoimen järjestäjä, tuli lainopillisia lukuja harjoitettuaan 1860 yliopiston sihteeriksi, 1867 asessoriksi ja 1870 hovioikeudenneuvokseksi Viipuriu hovioikeuteeu sekä nimitettiin 1867 väliaikaiseksi vankeuslaitoksen tarkastajaksi ja 1888 vakinaisesti Suomen vankeinhoitohallituksen ensimäiseksi päälliköksi. V:sta 1862 alkaen G:ia käytettiin jäseuenä useissa komiteoissa, jotka laativat ehdotuksia rikoslain ja vankeuslaitoksen uudistukseksi, oli m. m. siinä komiteassa, joka valmisti Suomen nykyisen rikoslain ensimäisen ehdotuksen. Myöskin hän oli sihteerinä siinä 1864 asetetussa komiteassa, jonka tuli tehdä ehdotus selityksiksi ja lisäyksiksi Suomeu perustuslakeihin ja jonka työn tuloksena oli 1869 v:n valtiopäiväjärjestys, kun sitävastoin valmistettu uuden hallitusmuodou ehdotus jäi sikseen. G:n johdolla pantiin 1860- ja 1870-luvuilla toimeen periupohjainen uudistus Suomen vankeuslaitoksessa, joten se järjestettiin samoille vankien parannusta ja opetusta tarkoittaville perusteille kuin Euroopan kulttuurimaissa ja jonka kautta uuden rikoslain hyväksyminen vasta tuli mahdolliseksi. Myöskin G. aatelissäädyn jäsenenä otti osaa useihiu valtiopäiviin vv. 1863-88, esiintyen varsinkin lakikysymyksissä huomattavilla lausunnoilla ja ollen jäsenenä tärkeissä valiokunnissa.

Adolf Grotenfelt.

3. Nils Gustaf Maximilian G. (1846-1902), maanviljelijä, yliopp. 1863, toimi Joroisten Järvikylän omistajana järkiperäisten viljelystapojeu levittämiseksi Savossa ja oli 1870-luvulta alkaen uudenaikaisen meijeritalouden huomattavimpia edistäjiä maassamme. Hänen toimittamansa käsikirja „Handbok i mejerihushållningen" (1881, myös suomeksi ja veuäjäksi) on vaikuttanut paljon sekä Suomen että naapurimaiden maitotalouden kehitykseen; julkaissut lisäksi „Mjölkhushållningens grunder" (1886) ja „Karjanhoidon ja maitotalouden oppikirjan" (1886); tuli 1892 maanviljelyshallituksen ensimäiseksi ylitirehtööriksi; oli jäseuenä useilla valtiopäivillä ja ensimäisessä kirkolliskokouksessa 1876.

4. Karl Herman Ossian G. (1848-1910), edellisen veli, koulumies, tuli latinan kielen lehtoriksi Porvoon lyseoon 1886. On julkaissut m. m.: „Pohjois-Hämeen kielimurteesta" (1878), „Borgå förste biskop Johannes Gezelius Nepos" (1908), „Puumala kompanis historia under 1808-09 års krig" (Hist. ark. XXI, 1910) sekä „Finsk tidskrift"issä pitkän ajan kuluessa arvostellut suomenkielistä kirjallisuutta. Hänen veljensä on

5. Karl Gustaf Johaunes (Gösta) G. (s. 1855), maanviljelysopin professori, yliopp. 1873, fil. kand. 1877, tuli 1887 meijerikoulujen tarkastajaksi, 1891 Mustialan maanviljelysopiston v. t. johtajaksi, fil. lis. 1889, prof. 1901. Julkaissut useita teoksia maanviljelyksen ja meijeritalouden alalta, m. m.: „Saprofyta mikroorganismer i komjölk" (1889), „Suomen maanviljelys" (1897), „Oppikirja peltokasviviljelyksen perusteissa" (1891), „Det primitiva jordbrukets metoder i Finland" (1899), „Sokerijuurikas ja sen viljelysmahdollisuudet Suomessa" (1910).

6. Berudt Julius G. (s. 1859), fil. kand. 1880, lakitieteen toht. 1887, tuli hovioikeudenneuvokseksi Viipurin hovioikeuteen 1901, oli lainvalmistelukunnau jäsenenä 1893-1905. Nimitettiin prokuraattoriksi joulukuussa 1905, mutta sai toukokuussa 1908 eron, kun taantumussuunnau jälleen voitolle päästyä Suomen asioissa hänen toimintaansa nimenomaan Voima-liittoon nähden ei pidetty tyydyttävänä. V:sta 1888 alkaen G. aatelissäädyn jäseuenä otti osaa useimpiin valtiopäiviin, ollen jäsenenä monessa tärkeässä valiokunnassa, ja on 1910 ruotsalaisen kansanpuolueen edustajana valittu valtiopäiville Vaasan läänin pohjoisesta vaalipiiristä.

7. Kustavi G. (s. 1861), historiantutkija, G. 2:n poika, ylioppilas 1879, fil. kand. 1883, fil. lis. 1887, Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historian dosentti sam. v., ylim. professori 1905; ollut v:sta 1888 jäsenenä useimmilla valtiopäivillä, viimeksi 1908; julkaissut m. m. „Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasa-kuninkaitten aikoina" (1887) ja „Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521-1617" (1902) ynnä useita asiakirjakokoelmia ja kirjoitelmia „Historiallisessa arkistossa", „Väinölä" nimisen kokoelman suom. runoutta (1884) ja myöskin omia runoelmia.

8. Arvi G. (s. 1863), filosofian professori, edellisen veli, ylioppilas 1880, fil. kand. 1884, fil. tohtori 1888, sielutieteen dosentti 1889, v:sta

1905 filosofian ja v:sta 1906 teoreettisen filosofian professori yliopistossamme. G:n tieteellisistä julkaisuista mainittakoon „Das Webersche Gesetz und die psychische Relativität" (1888), ensim. suomenkielinen filosofianhistoria: „Uudemman filosofian historia" I (1896-99), „Die Wertschätzung in der Geschichte" (1903) ja „Geschichtliche Wertmass-stäbe in der Geschichtsphilosophie, bei Historikern und im Volksbewusstseiu" (1905). „Suomen uuorison liiton" toimikunnan esimies 1897-99, Kansanvalistusseuran esimies v:sta 1909.

Groteski (it. *grottesco*) tarkoittaa seulaatuista koomillisuuden ja huumorin muotoa, missä vaatimuksen ja oikeutuksen, mielettömyyden ja järjellisyyden vastakohta kiihtyy suhdattomaksi ja jättiläismuotoiseksi. V. Hugo autoi romantismin teoriassaan groteskille huomattavan sijan. G r o t e s k e i k s i sanotaan eritoten reuesanssimaalauksen 15:nneu vuosis. loppupuolella käyttämää ornameutiikkaa, joka otti esikuvansa muinaisen Rooman maanalaisista rakennuksista (g r o t t e), termeistä y. m. Tämän groteskiornamentiikan muodostivat tyylitellyn kiemurteleva kasviköynnös, johon liittyi eläinkuvia, satyyrejä, kentaureja y. m. samanlaisia taru-olentoja. Rikkaimman muodon tämä ornameutiikka saavutti Vatikaanin loggioissa Rafaelin, Giovanni da Udinen ja Perino del Vagan käsissä. [Wright, „History of caricature and the grotesque in literature and art" (1875); H. Schneegans, „Geschichte der grotesken Satire" (1894).] *J. H-l.*

Groth *[grōt]*, K l a u s (1819-99), alasaks. runoilija, jonka pääteos on alasaksanmurteinen runokokoelma „Quickboru" (1852). G. on lisäksi kirjoittanut m. m. kansanelämää kuvaavia kertomuksia ja idyllin „Rothgeter Meister Lamp und sin Dochder" (1862). Kootut teokset (1898, 4 u.). [Siercks, „K. G., sein Leben und seine Werke" (1899); Bartels, „K. G." (1899).] *J. H-l.*

Grothusen *[-ū-]*, K r i s t i a n A l b r e k t (1680-1715), ruots. soturi, otti osaa suureen Pohjan sotaan ja seurasi Pultavan tappion jälkeen Kaarle XII:ta Benderiin, jossa 1710 nimitettiin Uudenmaan ja Hämeen ratsuväen everstiksi ja luutnantiksi drabanttijoukkoon. G. pääsi kuninkaan erinomaiseen suosioon ja sai olla hänen kylläkin sekavain raha-asiainsa hoitajana Turkissa. Kesällä 1714 hän lähettiläänä meni Konstantinopoliin ja kaatui seur. v:n lopulla taistelussa Rügenin saarella.

Grotius *[-ōtsius]*, H u g o (1583-1645), holl. oikeusoppinut, kansainvälisen oikeuden ja uudenaikaisen oikeusfilosofian perustaja, synt. Delftissä. Ajan kiivaissa uskonopillisissa ja valtiollisissa kiistoissa G. puolusti lentokirjasilla „arminiaanein" ja J. v. Oldenbarneveltin (ks. n.) asiaa, vangittiin sen johdosta ja tuomittiin 1619 elinkautiseen vankeuteen; pääsi pakoon 1621 rohkean vaimonsa avulla, piilotettuna kirjakirstuun; oleskeli Pariisissa, missä sai kannatusta Ranskan hallitukselta, rupesi A. Oxenstjernan kehoituksesta Ruotsin palvelukseen ja oli 1634-45 Ruotsin lähettiläänä Pariisissa. V. 1645 G. matkustaessaan laivalla Tukholmasta joutui haaksirikkoon Saksan rannikolla, sairastui matkan vaivoista ja kuoli Rostockissa. — G. oli harvinaisen monipuolinen tiedemies, etevä lainoppinut, oikeusfilosofi, jumaluusoppinut, historioitsija, sangen taitava uuslatinalainen runoilija ja runoili myöskin hollanniksi. — Pääteoksessaan „De jure belli ac pacis" (1625) G. asettaa päätehtäväkseen selvittää kansainvälisiä oikeussuhteita; m. m. hän osoittaa, ettei edes sotaa käydessä saa lakata noudattamasta oikeudellisia periaatteita, joita hän koettaa tarkasti määritellä. Hän on hyvin paljon myötävaikuttanut sodankäynnin muuttumiseen inhimillisemmäksi. Teoksensa johdannossa G. sitäpaitsi selvittää yleisiä oikeudellisia periaatteita ja peruskäsitteitä, joilla hän on laskenut perustuksen filosofiseeu luontaisoikeuteen. Jumalallisen, Raamatussa ilmoitetun oikeuden („jus divinum") ja inhimillisen yhteiskunnau säätämäu oikeuden („jus humanum voluntarium") rinualla on tunnustettava kolmas laji oikeutta, luonnollinen, yksistään järkeen perustuva oikeus („jus naturale"). Järki osoittaa välittömästi teot oikeiksi tai vääriksi sen mukaan, soveltuvatko ne siihen, mitä luonnonjärjestys ja inhimillinen yhteiselämä ehdottomasti vaativat, vai eivät. G. johtaa luoutaisoikeudellisen oppijärjestelmänsä ihmisluonnon yleisistä ominaisuuksista. Ihmisessä asuu alkuperäinen taipumus yhteiselämään eli seurusteluvietti („appetitus socialis"). G. olettaa kumminkin ihmisten alkuaiisa eläneen „l u o n n o n t i l a s s a", ilman mitään yhteiskunnallista järjestystä, sekä heidän sitten perustaneeu valtiojärjestyksen s o p i m u k s e n eli v ä l i p u h e e n kautta, yhteiseksi hyödykseen ja hyväksecn. Historian kannalta voidaan tehdä raskauttavia muistutuksia sekä G:n „sopimusteoriaa" että hänen esittämäänsä „luontaisoikeuden" käsitettä vastaan, mutta hän ou erittäin mahtavasti vaikuttanut oikeusopin kehitykseen seuraavina vuosisatoina. — Muita teoksia: „Mare liberum" (1609), jossa G. alankomaalaisten kannalta vastustaa englantilaisten, eräänlaista yliherruutta aavalla merellä tarkoittavia vaatimuksia sekä espanjalaisten ja portugalilaisten väitteitä, että heillä olisi yksinoikeus laivakulkuun Intiaan ynnä muihin heidän löytämiinsä maihin; etevä apologeettinen teos „De veritate religionis christianæ (1627); „De antiquitate reipublicæ batavicæ" (1610); „Annales et historiæ de rebus belgicis" (1657); „Poëmata" (1617). *A. Gr.*

Hugo Grotius.

Grotta gigante *[džiga'-]*, vuotokivilnola Karsti-vuoristossa Triestin ulkopuolella. Luola, joka löydettiin 1909, on komeudeltaan Adelsberger-luolan veroinen, 130 m syvä, pohjalle vievät portaat; pää-luola on kirkkomaisen kupulakinen, valo lankee sinne 145 m korkeudelta. *E. E. K.*

Grotte, skandinaavilaisissa taruissa esiintyvät ihmeelliset käsikivet, jotka jauhoivat kultaa, onnea ja rauhaa. Niitä on verrattu kolmimyllyiseen Sampoon, mutta suoranaisessa suhteessa ne eivät ole keskenään, vaan ovat molemmat asetettavat kansansaduissa tavattavan Hiidenmyllyn yhteyteen. *K. K.*

Grouchy *[gruši']*. Emanuel de (1766-1847), kreivi, ransk. marsalkka, kunnostautui vallankumouksen ja Napoleonin sodissa varsinkin ratsuväenpäällikkönä; oli niitä, jotka Napoleonin palattua Elbasta liittyivät häneen; hän sai Lignyn tappelun jälkeen (16 p. kesäk. 1815) tehtäväkseen ajaa takaa Blücheriä ja estää häntä yhtymästä Wellingtoniin; G. voittikin preussil. osaston Wawren luona, mutta kun hän ei rientänyt Napoleonin avuksi Waterloon tappeluun, piti tämä häntä syypääuä tappioousa; karkoitettiin maasta Napoleonin kukistuttua, mutta sai sittemmin palata Ranskaan ja tuli pääriksi.
J. F.

Groundstroem *[grundström]*, Fredrik Oskar (1835-79), Kolppanan semiuaarin johtaja, synt. Inkerinmaalla Kattilassa, jossa isä Juhana Josef G. oli kirkkoherrana. Harjoitettuaau opintoja Helsingissä ja Moskovassa G. toimi jonkun aikaa opettajaua Pietarissa ja nimitettiin (m. m. tehtyänsä runonkeräysmatkan Inkerinmaalle) 1863 Kolppauan seminaarin ensimäiseksi johtajaksi, jossa virassa pysyi kuolemaansa saakka. *(O. M-e.)*

Groux *[grū]*, Charles Corneille Auguste de (1825-70), belg. taidemaalari. Maalannut hieman tendenssimäisiä laatukuvia köyhälistön majoista, joissa vallitsec kaikeukaltainen kurjuus. Vain poikkeustapauksissa, esim. taulussa „Pöytärukous" (Brysselin muscossa), G. esittää sopusointuiseu onnen tunnelmaa. Hänen syvä- ja kaunisvärinen maalaustapansa muistuttaa Courbet'ta. Aiheenvalinnassa ovat C. Meunier, Lacrmans y. m. belgialaiset työväen oloja kuvaavat taiteilijat saaneet G:lta vaikutusta. *E. R-r.*

Grove *[grouv]*, Sir William Robert (1811-96), engl. fyysikko, luki Oxfordissa lakitiedettä, oli sen jälkeeu viisi vuotta asianajajana Lontoossa; antautui sitten fysikaalisiin tutkimuksiiu ja keksi 1839 hänen jälkeensä uimitetyn Groven sähköparin (ks. Galvaaninen elementti). G. tuli 1840 „London institution"in fysiikan professoriksi ja muutamia vuosia myöhemmin „Royal soeiety"n jäseneksi, ottaen sen uudistamiseen tehokkaasti osaa. V. 1842 G. piti kuuluisan luentosarjansa luonnonvoimain yhtenäisyydestä. Ajatuksensa tällä alalla hän julkaisi ensi kerran 1846 „On the eorrelation of physieal forces" nimisessä teoksessa, josta monta painosta on ilmestynyt. G. on „Philosophieal transaetions" ja „Philosophieal magazine" nimisissä fysikaalisissa, tieteellisissä aikakauskirjoissa julkaissut tärkeitä valo- ja sähköopillisia keksintöjään. G. tuli 1871 „Court of common pleas"in ja 1875 „Higheourt of justice"n tuomariksi. *U. S:n.*

Grove *[grouv]*, Sir George (1820-1900), engl. insinööri ja kirjailija. Hänen teoksistaan on erittäin huomattava suuri musiikkisanakirja, jonka toimittamisessa hänellä oli apunansa eri maitten tunnetuimmat musiikkitieteilijät. Siinä on paljo hyviä vanhain soittimien kuvia. *I. K.*

Groven-sähköpari *[grouven-]* ks. Galvaaninen elementti.

Grubbe. 1. Christopher Larsson G. (1593-1681), ruots. virkamies ja kirjailija, tuli 1619 virkamieheksi kuniuk. kansliaan, jossa m. m. toimi Saksassa 30-vuotisen sodan aikana, kunnes 1636 nimitettiin pormestariksi Kalmariin. Aatcloitiiu 1645 ja oli jonkun aikaa v. t. maaherrana. G. oli varsin oppinut mies, jonka teoksista etenkin ovat mainittavat „Penu proverbiale, thet är ett ymnogt förråd af Svenska ordseder oeh lärospråk" (1665) ja „Breviarium Gustavianum, thet är ett kort uttogh af konung Gustaf I:s historia" (1671). *K. G.*

2. Samuel G. (1786-1853), ruots. yliopistonopettaja ja filosofi, oli 1813-40 eusiksi logiikan ja metafysiikan, sittemmin etiikan ja politiikan professorina Upsalassa, 1840-42 kirkollisasiainpäällikkönä ja v:een 1844 ministerinä. G. on Höijerin, Geijerin ja Boströmin rinnalla Ruotsin merkillisimpiä ajattelijoita. Hän kannatti alkuaau Schellingin ajatuksia, mutta muutti sitten, samaten kuin sangen monet samanaikuiset ajattelijat, kantansa siten, että koetti voittaa Schellingin panteismin ja asettaa sen sijaan „spekulatiivisen teismin", joka opettaa Jumalau personoallisuutta. Siten hän valmistaen kehitti sensuuntaista maailmankäsitystä, jommoiseu Boström myöhemmin esitti. G:u julkaisemista teoksista on ehkä huomattavin „Filosofisk rätts- och samhälls-lära" (1839), jota aikoinaan Suomessakin paljou luettiin. *(A. Gr.)*

Grubber *[grabə]* (engl., = kaivaja), äes syvääestystä, etupäässä jaukonkuohkeuttamista varten. Käytetään myöskin juuririkkaruohojen, varsinkin juolavehnän hävittämiseen. Paino 200 à 300 kg, 4 à 5 piitä. Voimatarve on 15 à 45 kg muokatun maan dm^2 kohti; äes vaatii siis suurta vetovoimaa, minkä vuoksi se nykyään tavallisimmin muodostetaan konevoimalla käytettäväksi. ks. Äes. *I. A. S.*

Grube *[-ū-]*, August Wilhelm (1816-84), saks. kasvatusopillinen kirjailija. Kirjoittanut yleisistä kasvatusopillisista kysymyksistä ja julkaissut paljou käytettyjä lukukirjoja historian ja maantiedon opetusta varten. Niistä on huomattavin „Charakterbilder aus der Gesehiehte und Sage" (33:s paiu. 1903), josta J. Krohn y. m. ovat toimittaneet suomalaisen laitoksen, „Kertomuksia ihmiskunnan historiasta". *(O. M-e.)*

Grube *[-ū-]*, Wilhelm (s. 1855), saks. sinologi, v:sta 1892 kiinan ja mantšun kielen professori Berliinissä. Tärkeimmät teokset: „Die spraehgesehiehtliehe Stellung des Chinesiseheu" (1881), „Gesehichte der ehinesischen Litteratur" (1902).

Gruber *[-ūbər]*, Max (s. 1853), itäv. lääkäri, bakteriologi ja hygieenikko. Oltuaan ensin Grazissa G. tuli 1882 Wienin hygieenisen laitoksen johtajaksi sekä vakinaiseksi professoriksi 1891; siirtyeu 1893 samaan toimeen Münchenissä, G. saavutti maineensa etupäässä keksimällä n. s. agglutinatsioni-ilmiön, joka sittemmin on saanut osakseen suurta huomiota bakteriologiassa ja tarttuvien tautien tuntemisessa. Jos esim. sekoitetaan virkeitä ja eläviä lavantautibasilleja lavantautisen suonista otettuun veriheraan, niin basillit vähän ajan kuluttua tahmaantuvat yhteen menettäen sekä liikkumiskykynsä että elinvoimaisuutensakin. Muissa bakteereissa tyyfussairaan verihera ei saa mitään sellaista aikaan. G:n laajat tutkimukset koskevat muuten: immuniteettia, desinfisioimista, juomavettä sekä useampia yhteiskuntahygieenisiä kysymyksiä. *M. O-B.*

Grumbaeh *[-bah]*, Wilhelm von (1503-67), saks. valtiollinen seikkailija, joka Ranskan ku-

ninkaille pestaamiensa palkkasoturijoukkojen johtajana hautoi kumouksellisia tuumia, milloin valmistellen hyökkäystä Tanskaa ja Saksin vaaliruhtinasta Augustia vastaan, anastaakseen Fredrik II:n kruunun Holsteinin herttualle Aadolfille ja vaaliruhtinaan maat ja arvon Saksin Juhana Fredrikille, milloin suunnitellen suurta ruotsalais-lotringenilais-saksilaista liittoa, jonka sotapäällikkönä G. olisi sekä Saksassa että Pohjoismaissa toimeenpaneva kumouksselliset laskelmansa. Saksassa G. varsinkin on tunnettu n. s. „G:n selkkausten" johdosta. Hän kävi leppymätöntä taistelua Würzburgin piispoja vastaan, jotka olivat riistäneet häneen periutötiluksensa. Kun muuan näitä piispoja 1558 murhattiin, syytettiin G:ia murhan aiheuttamisesta, ja kun hän 1562 oli suunnitellut murhayritystä keisaria vastaan sekä 1563 asevoimin valloitti ja ryösti Würzburgin kaupungin, julistettiin hän rauhanrikkojana valtiopannaan, jonka julistuksen Maksimilian II 1566 uusi, uskoen Saksin vaaliruhtinaalle G:n rankaisemisen. Kapinallisten joukkojensa pettämänä G., kauan puolustauduttuaan, 1567 joutui vaaliruhtinaan käsiin ja silvottiin kuoliaaksi. *-lskm-.*

Grum-Gržimailo *[-a'i-]*, Grigori (s. 1860), ven. tutkimusmatkailija. Vv. 1884-90, lukuunottamatta vuotta 1888, hän teki retkiä Keski-Aasiaan, tehden tutkimuksia Pamirissa, Bukharassa, Tien Šanilla, Kuku-Nor-alueella y. m. Tulokset ovat arvokkaita ja monipuolisia, koskien maantiedettä ja sen haaroja, kasvi-, eläin- y. m. tieteitä. Tutkimuksistaan hän on tehnyt selkoa useissa matkakertomuksissa ja kirjoituksissa.
E. E. K.

Grundtvig. 1. Nikolai Frederik Severin G. (1783-1872), tanskalainen pappi, runoilija ja historioitsija, synt. Udbyn pappilassa 8 p. syysk. 1783. Tässä isänsä pappilassa häntä 9 vuoden ikään asti kasvatettiin, mutta sen jälkeen hän 15 ikävuoteensa asti sai kotiopetusta erään juutinmaalaisen papin luona. Jo lapsena hän täytti mielikuvituksensa historiallisilla kertomuksilla ja muinaistarinoilla. Hänen vanha lapsenhoitajansa herätti hartaalla veisuullaan hänessä pysyvän rakkauden kansanomaisiin virsiin. Tanskan luonto ja kansanelämä vaikuttivat nuorukaiseen elävästi. Kotiopetusta saatuaan G. vain pari vuotta kävi oppikoulua, mutta ehti siinä saada elinajakseen vastenmielisyyden oppikoulujärjestelmää ja latinanlukua vastaan, joten hän tultuaan 1800 ylioppilaaksi tunsi itsensä varsin haluttomaksi silloisiin yliopisto-opintoihin. Lapsuudenuskonsakin G. oli menettänyt, mutta ryhtyi kuitenkin vanhempiensa toivomuksen mukaan jumaluusoppia lukemaan. Ainoa yliopistonopettaja, jonka luennoista hän välitti, oli hänen serkkunsa, Schellingin filosofiaa harrastava Steffens. G. ei ainoastaan ihaillut tämän miehen puhujataitoa, vaan pani myös ihmetyksellä merkille, että Steffens vastoin ajau järkeisoppista henkeä kunnioituksella asetti Kristuksen maailmanhistorian keskukseksi ja hyläten silloiset muotiruunoilijat osoitti Shakespearen ja Goethen tosirunoilijoiksi. Suoritettuaan 1803 jumaluusopin tutkintonsa G. 1805-08 joutui ankaraan murrostilaan. Lähimpänä aiheena oli toivoton rakkaus sen herraskartanon rouvaan, jossa hän oleskeli kotiopettajana. Sisällisesti nöyryytettynä hän jännittäytyi henkiseen taisteluun ja toimintaan. Tutkieu Shakespearen, Goethen, Schillerin, Ochlenschlägerin y. m. runoutta, pohjoismaista sankarirunoutta ja jumalaistarustoa sekä J. G. Fichten ja Schellingin filosofiaa hän tunsi heukeusä kohoavan. Hänen isänmaansa silloiset sotaonnettomuudet koskivat häneen syvästi, ja harmistuneena siitä, etteivät nekään voineet pääkaupungin huvitteluhalua hillitä, hän ensi kerran astui runoilijana julkisuuteen rankaisurunollaan „Naamiohuvit Tanskassa". Tultuaan 1808 Kööpenhaminaan historian opettajaksi G. herätti suurta huomiota pohjoismaista mytologiaa selvittävillä tutkimuksillaan („Nordens mytologi"). Samalta alalta hän sai aiheita suurisuuntaisiin runoteoksiiu („Optriu af kæmpelivets undergang i Nord", 1809), joissa hän erittäinkin kuvasi kristiuuskon ja pohjoismaisen pakanauskon välistä taistelua ja „sankarielämäu perikatoa". Lupaavalta kirjailijauraltaan G. suostui ajaksi luopumaan ruvetakseen raihnaisen isänsä apulaispapiksi. Hän piti papinkokelassaarnan, jossa hän asetti kysymyksen, „Miksi on Herran sana hävinnyt hänen huoneestaan?" Kun G. saarnan julkaisi 1810, herätti siiuä lausuttu ankara arvostelu kirkossa vallitsevasta järkiuskoisesta hengestä kiivasta paheksumista papiston taholta ja G. tuomittiin virallisesti nuhdeltavaksi. G:n harmi järkiuskoa kohtaan kiihtyi, ja kun hän puoli vuotta myöhemmin sattui lukemaan eräästä historiallisesta teoksesta halveksivan lauseen kristinuskosta, syntyi hänessä voimakas into nousta kansalliseksi uskonpuhdistajaksi. Hänen mielensä ankara kuohunta sai häuet hermosairnaaksi. Toinnuttuaan G. 1811 tuli isänsä apupapiksi. Taisteluintoisena hän 1812 julkaisi omituisen katsauksen maailmanhistoriaan („Verdens krönike"), jossa hän omaa aikaansa ja sen henkilöitä arvostelee erittäin ankarasti ja osittain sangen yksipuolisesti, johtavan aatteensa valossa: raamatullinen Kristus on historian keskus. Isän kuoltua 1813 G. muutti takaisin Kööpenhaminaan, jossa hän saadeu 8 vuotta odottaa vakinaista papinvirkaa, toimi erinomaisen tuotteliaana uskonnollisena ja tieteellisenä kirjailijana sekä runoilijana („Roskilde rim", 1814, „Roskilde saga", „Kvædlinger", 1815; aikakauskirja „Danevirke" 1816-19). Kirjailijatoimessaan G. oli toiselta puolen kansallisesti innostunut pohjoismaiseen sankariaikaan ja pyrki tekemään sen ihanteet eläviksi kansansa tietoisuudessa sekä alkuperäisillä runoteoksilla että vanhojen historiallisten kronikkojen ja sankarilaulujen käännöksillä („Saxo", „Snorre", „Bjovulf-laulu"), joissa hän pyrki käyttämään omituista rahvaanomaista kieltä. Toiselta puolen G. kirjailijana taisteli sen käsityksen puolesta, mikä hänellä oli kristinuskon yksinomaisesta arvosta. Noin v:sta 1825 hänen uskonnolliset aatteensa rupesivat ki-

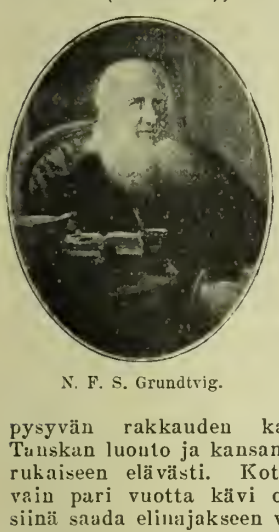

N. F. S. Grundtvig.

teytymääu luonteenomaiseksi vakaumukseksi, jonka tunnusmerkkinä oli „elävän" (puhutun) ja „kuolleen" (kirjoitetun) jumalansanan erottaminen. „Elävää" sanaa ovat hänelle ne lausumat, jotka kirkon Herra on esittänyt sakramenttien ja erittäinkin kasteen asetussanoina, sekä se uskontunnustus, jonka kristillinen seurakunta on kautta vuosisatojen suullisesti esittänyt ja joka sekin, apostolinen uskontunnustus, on muka Kristukseu itsensä apostoleille opettama. Usko, johon ihminen kastetaan ja johou kristitty elävästi uskoo, erottaa jyrkästi kristityt seurakunnan ulkopuolella olevista. Elävä usko ei ole sidottava muuhun kirkonoppiin ja raamatunsanaan, joilla „elävän" sanan rinualla on vain toisarvoinen merkitys. Tälle „kirkolliselle käsitykselleen" G. sai paljon kannattajia; vastustajat sitä nimittivät „grundtvigianismiksi". G:n vakaumus oli voimakas ja rehellinen, mutta hänen esiintymisensä toisia suuntia vastaan ei ollut vapaa ahdasmielisyydestä ja häikäilemättömyydestä. Kuuluisa on hänen taistelunsa Schleiermacherin hengenheimolaista, teologian professori H. N. Clausenia vastaan („Kirkens Genmæle", 1825), jonka hän julisti vääräksi opettajaksi ja vaati luopumaan virasta. Clausenin syytteen johdosta G. tuomittiin raugaistukseen ja asia johti vihdoin siihen, että G. vakaumuksen miehenä vapaasti erosi papinvirastaan 1826. Sitä enemmän hän saattoi antautua kirjallisiin toimiin. Hän julkaisi runsaasti teoksia uskonnon, historian ja mytologian aloilta („Om den sande Kristendom og om Kristendommens sandhed", 1827; „Kronikerim til levende skolebrug", 1829, „Nordens mytologi", 1832, „Haandbog i Verdenshistorien", 1833-37; 43); runoilijana hän erittäinkin hengellisillä lauluillaan ja virsillään kohosi korkealle. („Sangværk til den danske kirke", 1837-41, „Sangværk til den danske kirkeskole"). Muillakin julkisilla aloilla G. sai vaikutusvaltaa ja erittäinkin kirkon piirissä hän esiintyi vapauden puoltajana saaden aikaan seurakunnille vapaita järjestysmuotoja, mutta pysyen kuitenkin valtiokirkkojärjestelmän kanualla. Valtiollisissa kysymyksissä hän oli alkuaan asettunut yksinvallan puolustajaksi, mutta vapautui myöhemmin niistä mielipiteistään. Välittömimmin häu vaikutti saarnamiehenä, aluksi yksityisenä, kunnes hän 1839 nimitettiin Vartovin hospitaaliu papiksi, jona hän, kooten ympärilleen hartaan seurakunnan, toimi kuolemaansa asti 2 p. syysk. 1872. G. on elämänkatsomuksellaan, joka yhdisti kristillisyyden ja kansallisuuden, uskonnollisuuden ja monipuolisen ihmisyysharrastuksen, suuresti vaikuttanut Tanskan yhteiskunnalliseen ja erittäinkin kirkolliseen elämään, ja varsinkin on häuen aatteensa kansanopetuksen uudistamisesta varttunutta uuorisoa varten tarkoitettujen „kansan korkeakoulujen" eli kansanopistojen kautta ollut tärkeä sekä Tanskalle että muillekin pohjoismaille. („Det danske firklover", 1836, „Skolen for livet", 1838). G:n luonne oli monisärmäinen ja osittaiu ristiriitainenkin. (Ludvig Schröder, „N. F. S. Grundtvig. Kansanopiston isä".) *Z. C.*

2. Svend Hersleb G. (1824-83), edellisen poika, tansk. kirjallishistorioitsija ja Tanskan folkeminde-tutkimuksen alkuunpauija, otti vapaaehtoisena kunniakkaasti osaa vv:n 1848-50 sotaan, erosi sotapalveluksesta, tuli pohjoismaisten kielten professoriksi Kööpenhaminan yliopistoon 1869. G:n ansiokkain toiminta lankeaa pohjoismaisten kausanlaulujen osalle. Pitkien esitöiden jälkeen hän 1853 alkoi julkaista suurta kokoelmaansa „Danmarks gamle folkeviser" (I osa sisältää sankarilaulut, II loitsurunot, 1856 ja III historialliset ruuot, 1862), joka sisältää kaikki vanhat muistiinkirjoitetut runot ja paljon uusia sekä vastaavia runoja Ruotsista, Norjasta ja Fär-saarilta. Kunkin runon alussa on seikkaperäinen selouteko sen ja sitä vastaavan tarun esiintymisestä kaikkien Euroopan maiden kirjallisuudessa. G:u kuoltua on tätä suuremmoista julkaisua jatkanut Axel Olrik. G:u muista julkaisuista mainittakoon „Gamle danske minder i folkemuude" (1854-61), valikoima „Danske kæmpeviser og folkesange fra middelalderen, fornyede i gammel stil" (1867), „Dauske folkeviser i udvalg" (1882), „Danske folkeeventyr" (1876 ja 1878), „Udsigt over den nordiske oldtids heroiske digtning" (1867), „Er Nordeus gamle literatur norsk? Eller er den dels islaudsk, dels nordisk?" (1869).

Grundtvigilaisuus, N. F. S. Grundtvigin (ks. t.) alkama uskonnollis-kirkollinen liike, jolla varsinkin 1850- ja 1860-luvuilla oli johtava asema Tanskassa. Sen kannattajaiu tunnussanana oli sen perustajan oppi apostoliseu uskontunuustuksen erikoisesta alkuperästä ja sitovaisuudesta. G:suus on teroittanut kasteen merkitystä, kirkollisen traditsiouin arvoa ja seurakuntatietoisuutta, mutta syrjäyttää joissakin määrin synnintunnon ja katumuksen merkitykseu kristityn elämässä. Sen käsitystä on milloin hyväksyen, milloin moittien sanottu „iloiseksi kristillisyydeksi". Vastoin pietististä „sisälähetyssuuutaa" g. on asettuuut avoimelle ja myötätuntoiselle kannalle kaikkiiu inhimillisiin sivistyspyrintöihin nähden; kristillisyyden hengen tulee vain pyrkiä niitä elähdyttämään. Myös ou liikkeellä ollut voimakas tanskalais-kansalliuen leima. — G:n johtomiehiä sen alkuaikoina olivat sen perustajan rinnalla P. C. Kierkegaard, V. Birkedal, kirkkohistorioitsijat Fr. Hammerich ja L. Helveg y. m.; v:sta 1863 on pidetty suuria vuotuisia „ystäväkokouksia". Kirkkopolitiikassa liike ajoi vapaamielisiä uudistuksia; sen päätuloksia oli „pitäjäsiteen" poistaminen 1855, s. o. lupa käyttää muuta kuin oman pitäjän pappia kirkollisiin toimituksiin, ja v:n 1868 „vaaliseurakuntalaki", joka soi pitäjänpappiin tyytymättömille tilaisuuden perustaa valtiokirkon piirissä henkilöseurakunnan omine pappeineen. Miltei suurempi kuin g:n kirkollinen on sen sivistyksellinen ja valtiollinen merkitys ollut. Useimmat Tanskan kansanopistoista ovat johdetut g:n hengessä, ja kun 1860-luvun lopulla „yhdistetty vasemmistolaispuolue" syntyi, olivat sen pääkannattajajoukkoua grundtvigilaiset talonpojat ja papit (S. Høgsbro, J. C. Christensen y. m.). G. oli itsetietoisuuteen heränneen Tanskan maaseuduun talollisväestön katsantokanta. Norjassa oli g:lla 1860-luvulla myös melkoinen merkitys; m. m. oli runoilija Bjørnstjerne Bjørnson silloin sen kaunattajia. — 1870-luvulla ilmeni liikkeessä hajaannuksen oireita; siitä erosi vasemmisto, joka osittain G. Brandesin (ks. t.) vaikutuksen alaisena kehittyi radikaaliseen suuntaan; pääryh-

män johtajat, luopuen perustajan äärimäisistä väitteistä, lähenivät kirkollista keskipuoluetta, ja sittemmin g. ei enää ole ollut järjestynyt, tarkkapiirteinen valtapuolue, vaikka yhä vieläkin huomattava henkinen virtaus, jonka kanssa likeisissä kosketuksissa olleista kirkon miehistä mainittakoon piispat Fr. Nielsen ja Schat Rördam. [L. Koch, „Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid" (1898); E. Moltesen, „Nykyajan Tanska" (1910).] *J. G.*

Gruner *[-ūnər]*, Wilhelm Heinrich Ludwig (1801-82), saks. vaskenpiirtäjä ja Dresdenin vaskipiirroskokoelman johtaja. Anderloni'n ja Longhi'n oppilas Milanossa. Tehnyt paljon piirroksia suurten mestarieu (etenkin Rafaelin) teoksista ja julkaissut m. m. „The fresco decorations and stuccos in Italy" (1854), „Die Basreliefs an der Vorderseite des Doms zu Orvieto" (1858) ja „The terracotta architecture of North Italy" (1867). *E. R-r.*

Grus ks. Kurki.

Grusia, Georgian ven. nimi (oik. *Gruzija*) ks. Georgia. — Grusialainen sotilastie, venäläisten sotilastarkoituksiin rakentama tie Kaukasus-vuorten ylitse Vladikavkasista Tiflisiin. Valmistui 1893, 213 km pitkä.

Grusian kieli ja kirjallisuus. G:n kieli muodostaa yhdessä mingrelin, lasin ja svaneetin kielien kanssa karthvelilaisen (eli iberialaisen) kieliheimon, jonka suhde muihin kieliin on vielä riidanalaisena. Tunnusmerkillistä g:n kielelle ovat muutamat omituiset kerakcäänteet ja runsaat kerakeyhtymät sekä teonsanan muotojen suuri moninaisuus. Yleensäkin g. k. on hyvin muotorikas. Sanamuodostus ja taivutus ei tapahdu ainoastaan loppuliitteiden (suffiksien), vaan myöskin alku- ja sisäliitteiden (prefiksien ja infiksien) avulla. Grusialainen kirjaimisto, joka perustuu kreikkalaiseen, on kolmea eri laatua: „iso" ja „pieni" kirkkokirjoitus („chutsuri" ja „mchedruli") sekä „sotilaskirjoitus", jota nykyään yleisesti käytetään. G:n kieli on vanhimpia kristillisiä kulttuurikieliä, sillä grusialainen kirjallisuus alkaa nähtävästi jo 4:nnellä vuosisadalla. Raamattua käännettiin g:n kielelle jo 5:nnellä vuosis. Maallinen kirjallisuus alkaa 11:nnellä vuosis. ja 12:nnella vuosis. on grusialaisen runouden kukoistusaika. Silloisista runoilijoista huomattavin on Rustaveli. 1300-1600-luvuilla kirjallisuus on lamaannuksen tilassa. V. 1709 perustettiin ensimäinen kirjapaino Tiflisiin. 1700-luvun jälkipuoliskolla tutustuvat grusialaiset venäläiseen ja länsieurooppalaiseen kirjallisuutcen ja tämä vaikuttaa virkistävästi henkiseen elämään. Viime vuosisadan kirjailijoista huomattavimmat ovat Aleksander Tšavtšavadze (k. 1846), G. Orbeliani (k. 1883) ja N. Baratašvili (k. 1845). Nykyään elävistä mainittakoon I. Tšavtšavadze, A. Tsereteli ja Važa-Pšaveli. Parasta uudemmassa grus. kirjall:ssa on lyyrillinen runous. [Grusian kieltä ja kirjallisuutta koskevista tutkimuksista mainittakoon Brosset (m. m. „Élements de la langue géorgienne", 1837), Tšuhinov, „G:n kielen kielioppi" (ven. 1855) ja „Grusialais-venäl. sanakirja" (1887), Tsagareli, „Grusialaisten kieliopillisesta kirjallisuudesta" (ven., 1873), Marr, „Grusian kielen vertaileva kielioppi" (ven., 1907), A. Dirr, „Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache" (1904), H. Schuchardt, „Über das Georgische" (1875), „Karthwelische Sprachwissenschaft", Tsagareli, „Grusialaisen kirjallisuuden muistomerkeistä" (ven., 1886-89).] *J. J. M.*

Gruson-metalli, keksijänsä saks. tehtailijan H. Grusonin (1821-95) mukaan nimitetty, erikoisella tavalla nopeasti jäähdyttäen saatu, hyvin kovapintainen rautavalintavara. vrt. Rauta.

Gruyer *[gryjē']*, François Anatole (s. 1825), ransk. taidekirjailija, v:sta 1875 akatemian jäsen ja v:sta 1881 Louvren maalauskokoelman konservaattori. Julkaissut monta teosta renesanssitaiteesta sekä „Voyage autour du Salon carré au musée du Louvre" (1890), „La peinture au château de Chantilly" (1896-98), „Chantilly. Les Quarante Fouquet" (1897) ja „Chantilly. Musée Condé" (1899). *E. R-r.*

Gryllidæ ks. Sirkat.

Gryllotalpa vulgaris, kaivajahyönteinen sirkkojen *(Gryllidæ)* heimossa. Runmis luja, muodoltaan liercä, raajat lyhyet, eturaajat muodostuneet leveiksi, voimakkaiksi kaivinaseiksi. On valonarka eläin, joka päivällä oleksii kuivaan hiekkaperäiseen maahan kaivamissaan käytävissä; käyttää ravintonaan sekä hyönteistoukkia ja matoja että kasvisaineksia (juuria, perunoita, valkojuurikkaita j. n. e.) ja tekee siten tuntuvaa vahinkoa. Elää Etelä- ja Keski-Euroopassa aina Etelä-Ruotsiin saakka sekä suuressa osassa Aasiaa. *U. S-s.*

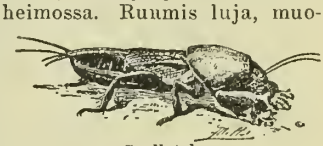

Gryllotalpa.

Grün, Anastasius ks. Auersperg.

Grünberg *[grȳnberhj]*, Carl (s. 1861), itävalt. taloustieteilijä, professorina Wienissä v:sta 1900; julkaisuja: „Die Bauernbefreiung und die Aufhebung der gutsherrlich-häuerlichen Verhältnisse in Böhmen, Mähren und Schlesien" (1893-94); „Studien zur österreichischen Agrargeschichte"; julk. v:sta 1910 aikakausk. „Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung".

Grünewald *[grȳnevalt]*, Matthias (n. 1470-n. 1530), saks. taidemaalari, työskenteli Ylä-Reinin varsilla ja Elsassissa. Aikansa huomattavimpia maalareita Alppien pohjoispuolella. G. on omaperäinen, usein karkea, mutta luonteenkuvauksessaan eloisa realisti. Hänellä on pateettinen, keskiaikais-haavemainen miclikuvitus ja äärimmilleen kehittynyt askeettinen uskonnollisuus. G. on ensimäinen saks. taiteilija, joka graafillisen viivatyylin sijaan on luonut puhtaasti maalauksellisen tyylin, sillä hän käytti miltei yksinomaisena taidekeinonaan väriä, valoa ja valohämyä ja saavutti niin suuren runollisen vaikutuksen, että häntä on sanottu „Saksan Correggioksi". G:n pääteoksia ovat moniosainen „Isenheimin alttari", joka esittää pyh. Antoniuksen legendan ja kohtauksia Kristuksen elämästä (1493-1516, Kolmarin museossa), ja Halleen maalattu siipialttari (1521-25), josta keskikuva, „P. Mauritiuksen ja Erasmuksen keskustelu", on nykyään Münchenin vanhassa Pinakotcekissa. G:n yksityisistä taulukuvista mainittakoon „Ristinkuolema" Karlsruhen galleriassa. [F. Bock (1904).] *E. R-r.*

Gryphius *[grȳfius]*, (Greif), Andreas (1616-64), saks. kirjailija, nerolliuen, monipuolinen, mutta kovien kokemusteu synkistämä luonne. G. alkoi draamallisen kirjailemiscnsa kääntämällä hollantil. Joost von Bondelin draaman „De Gebroeders". Vasta 1646 ilmestyi häneu ensimäinen alkuperäinen murheuäytelmäusä, bysanttilaisaiheineu „Leo Armenius". G:n seuraavat murheuäytelmät ovat „Katharina von Georgien", „Cardenio und Celinde", „Ermordete Majestät oder Carolus Stuardus" ja „Papinianus". G. uoudattaa „kolmea yhteyttä", käsittelee kamalia aiheita ja liittää näytelmiinsä kuoroja. Huomattavampaa G. ou luonut huvinäytelmän alalla; häneu huviuäytelmänsä ovat „Peter Squenz", „Horribilicribrifax" ja „Die geliebte Dornrose", viimemainittu talonpoikaismurteinen. G:u lyyrilliset runot (oodit, souetit) henkivät synkkämielisyyttä. [Klopp, „A. G. als Dramatiker" (1852); Wissowa, „Beiträge zur Kenntnis von A. G:s Leben und Schriften" (1876); Wysocki, „Andreas G. et la tragédie allemande au XVII siècle" (1893); Manheimer, „Die Lyrik des A. G." (1904).] *J. Il-l.*

Grützner, Eduard (s. 1846), saks. taidemaalari, Pilotyn oppilas. Tullut kuuluisaksi humoristisilla kuvillaan Shakespearen näytelmistä ja munkkien ja metsästäjieu elämästä. G:n maalauksista ou julkaistu useita litografia-albumeja. [F. von Ostini (1902).] *E. R-r.*

Gråberg af Hemsö *[grōbärj āv hemsō]*, Jakob (1776-1847), oppinut, synt. Gotlannissa, tuli Ruotsin konsuliksi Genovaan 1811, Tangeriin 1815, ylikousuliksi Tripoliiu 1823; sai eron 1828 ja eli sitten Italiassa, jossa m. m. oli Pitti'n kirjaston ylihoitaja; sai paavilta palatsikreiviu arvon. Julkaissut suurcu joukon tutkimuksia eri aineista, esim. „Saggio istorico sugli Scaldi antichi poeti scandinavi" (1811), „Théorie de la statistique" (1821).

Gråhara *[grōhāra]*, loistomajakka Helsingin edustalla, rak. 1883. Siinä on kartion muotoinen, neliskulmaisella kivisellä alusrakennuksella seisova, meren puolelta valkoineu rautatorni. Pimeäu tultua joka 5:s sekuuti yhden sekunnin kestävä punanen välähdys ja joka 6:s sekuuti 2 aivan peräkkäistä 1 sekunniu kestävää valkoista välähdystä. Sumumerkkejä varten toruin itäpuolella itsetoimiva kellolaitos: joka 15 sekunti 2 peräkkäistä lyöutiä, joista ensimäineu on heikompi. *K. S.*

Gräfe *[grē-]*, Albrecht von (1828-70), saks. silmälääkäri, tuli 1866 vakinaiseksi professoriksi Berliiniin. G. on laajoilla tutkimuksillaan oftalmologiau alalla tieuraivaajau tavoiu edistänyt tieteensä kehittymistä. Niinpä ovat hänen keksimänsä glaukomin eli n. s. mustankaihen operatsioui sekä kierosilmäisyydeu operatiivinen hoito. V. 1854 G. perusti aikakauskirjan „Archiv für Ophtalmologie". *M. O-B.*

Grän ks. Graani.

Grängesberg *[greŋesbärj]*, Keski-Ruotsin huomattavin rautamalmialue Kopparbergin ja Örebron läänien rajalla, n. 400 m leveä ja 4,500 m pitkä. Malmista on 84 % apatiittimalmia, jonka fosforipitoisuus nousee 8 %:iin; rikistä ja arsenikista se ou melkeiu vapaata. Siuä aikana, minkä G:n rauta-alue on ollut tunnettu, s. o. Kustaa Vaasan ajoilta alkaeu. on malmia sieltä murrettu n. 13 milj. tonuia; vielä lasketaan siellä olevan n. 50 milj. tonnia. Työmiesten luku n. 1,600. — Vuorityötä G:ssä harjoittaa yhtiö „Trafikaktiebolaget G. Oxelösund", joka myöskin on Ruotsin Lapin tavattoman rikkaitten, Jällivaaran y. m. rautamalmi-alueitten käyttäjä. Alkuansa se perustettiiu (1896) liikeuueyhtiöksi; otti 1902 haltuunsa G:n vuorityön, sekä ostl 1904 itselleeu euimmät (90 %) Lapiu rauta-alueideu osakkeista, tullen täten Ruotsin vaikuttavimmaksi yhtiöksi ja huomattavaksi tekijäksi Ruotsin sisäpolitiikassa. Ruotsin hallituksen onnistui 1907 saada aikaau yhtiön kanssa valtiolle edullinen sopimus. — Yhtiön osakepääoma 1908 87,5 milj., puhdas voitto 1909 10,1 milj. mk. *E. E. K.*

Grätz, Heinrich (1817-91), juutal. historioitsija, v:sta 1854 juutal.-teologisen seminaarin opettaja ja v:sta 1870 yliopistou ylim. prof. Breslaussa; teoksia m. m. „Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart" (1853-75, 11 nid.; oppiuut, sisältörikas ja huvittava, mutta ei aivan tasapuolinen); toimitti v:sta 1869 „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums". [Bloch, „Heinrich G." (1904).] *K. T-t.*

Gröber *[-ō-]*, Maximiliau Gustav (s. 1844), saks. romanisti, tuli vakin. professoriksi Breslauhun 1874, Strassburgiiu 1880. Teoksia: „Die handschriftliehen Gestaltungeu der Chanson de geste Fierabras und ihre Vorstufen" (1869), „Die altfranz. Romanzen und Pastourellen" (1872), „Die Liedersammlungeu der Troubadours" (1877) sekä Diezin (ks. t.) sanakirjaa syventävä „Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter" (1884-90). G:n 1877 perustama ja yhä vielä julkaisema „Zeitschrift für roman. Philologie" ou laatuisistaan suurista aikakauskirjoista monipuolisin, milteipä tärkeinkiu. Noin 30:n avustajan kanssa G. vv. 1888-1902 toimitti suuren „Grundriss der roman. Philologie" teoksen (1:sestä uid. 2:n pain. 1904-06), jossa on uscita G:n itsensä kirjoittamia esityksiä. *O. J. T.*

Grönblad *[grönblād]*, Jakob Edvard August (1814-64), suom. historiantutkija, ylioppilas Upsalassa 1830, fil. kand. ja tohtori 1839. Helsingin yliopiston dosentti ja kirjaston amauuenssi. Sai toimekseen järjestää senaatin n. s. vanhemman arkistou, joka tähän asti oli maannut melkein koskemattomana senaatin ullakolla. Työtä kesti 12 v. (1844-56). G. harjoitti arkistotutkimuksia ulkomailla keräillen Suomen historiaa koskevia asiakirjoja, joita myös julkaisi painosta: „Urkunder upplysande Finlands öden oeh tillstånd i slutet af 16:de oeh början af 17:de århundradet" (1843-56) sekä „Nya källor till Finlands medeltidshistoria" (1857). *E. E. K.*

Gröndal *[grönd̄al]*, Johan Gustaf (s. 1859), ruots. metallurgi, muutti 1880 Suomeen Pitkänrannan kupari- ja tinalaitokseu insinööriksi ja tuli 1894 tämän disponentiksi sekä sai sitäpaitsi Pietarin Aleksandrovskijn teräslaitoksen johtajanviran 1897. Siirtyi 1900 Ruotsiin ja on sitten etupäässä työskennellyt rautamalmien jalostusmenetelmien parantamiseksi. Tällä alalla G. on tehnyt lukuisia keksintöjä ja pannut ne käytäntöön perustamissaau rautalaitoksissa,

joista suurimmat ovat Helsingissä ja Luulajassa. *(P. E.)*

Grönhagen *[grönhä-]*. 1. Johan Adolf G. (1753-1826), suom. sotilas; luutnanttina sodassa 1788-90, jolloin Porrassalmella haavoittui, Porilaisten 2:n pataljoonan majurina Suomen sodassa 1808-09. Otti mainehikkaasti osaa Lapuan, Kauhajoen, Nummijärven taisteluihin. Mainitaan Runebergin runoelmassa „Döbeln Juuttaalla". — 2. Johan Gustaf G. (1791-1876), edellisen poika, sotilas. Lahjoitti kuollessaan omaisuutensa 38,000 mk yleisiin tarkoituksiin; 30,000 yliopistolle stipendirahoiksi. *E. E. K.*

Gröning, M. ks. Groening, M.

Grönlannin sälpä, ks. Kryoliitti.

Grönlannin valas *(Balæna mysticetus)* elää Pohj.-Jäämeressä. Se on väriltään musta, vain kurkussa, rintaevissä ja pyrstössä valkoista tahi harmaankeltaista. Tavallinen pituus 15, joskus

Grönlannin valas.

18 m. Pää on kolmasosa koko ruumiin pituudesta. Suussa on noin 380 3-4 m pituista hetulaa, joiden avulla valas siivilöi merestä pieniä äyriäisiä ja siipijalkaisia kotiloita syödäkseen. Jo 12:nnella vuosis. harjoitettiin Grönlannin valaan pyyntiä ja 17:nnellä vuosis. oli tämän pyydystyksen kukoistusaika, jolloin pääasiallisesti hollantilaiset sitä harjoittivat. Sittemmin saalis väheni, ja nyt on Grönlannin valas melkein sukupuuttoon hävitetty, varsinkin käytäntöön tulleiden harppuunitykkien turmiollisen vaikutuksen takia. Yhdestä täysikasvuisesta valaasta saadaan n. 250 tynnyriä traania ja 1,000-1,500 kg hetuloita. *E. W. S.*

Grönlanti (kartta myös kirjoituksessa Napamaat), suuri, pääasiallisesti Tanskan yliherruuden alainen arktinen saari; ulottuu 59° 45′:sta pohj. lev. (Kap Farvel) aina 83° 39′:een pohj. lev. Sitä ympäröivät idässä n. s. G:n-meri (osa Pohjois-Jäämerta), Euroopan Pohjoismeri, Tanskansalmi ja Atlantin valtameri; etelässä viimemainittu; lännessä Davisin-salmi ja Baffinin-lahti sekä tämän jatkot Smithin-salmi, Kanen-allas sekä Kennedyn- ja Robesonin-kanaalit; uloinna pohjoisessa varsinainen „Jäämeri". G:n pinta-ala on laskettu 2,169,750 km²·ksi. Sisämaa on maajään täydellisesti peittämää ylänkömaata. Tämä maajää, joka paikoittain tulee aina 1,700-2,000 m:n paksuiseksi, on monissa paikoin lumen peittämä. Sen laskun muodostavat pienemmät tahi suuremmat jäätiköt l. „jäävirrat". Pienemmät päättyvät tavallisesti laaksoihin, missä sulava jää synnyttää jäätikkövirtoja; suuremmat ulottuvat usein vuonoihin asti, missä niitten kieli pistää mereen. Tästä kielestä katkeaa ajoittain suuria kappaleita meressä ajelehtiviksi jäävuoriksi. — Lähempänä rannikkoa paljaat vuorenhuiput, n. s. nunatakit (ks. t.), kohoavat yli maajään. Korkein, Petermannin huippu

Grönlanti.

(2,800 m yl. merenp.) on itärannikolla. — Vuoriperustana on vanhoja kiteisiä vuorilajeja, gneissiä, kiilleliuskeita ja graniittia sekä dioriittia ja diabaasia, joita peittävät siluuriset, devoniset, juurakauden liitu- sekä tertiääriset sedimenttikerrostumat. Nuoremmat vulkaaniset vuorilajit käyvät monessa paikoin juonina kerrostumien läpi ja basalttikerrostumat peittävät laajoja aloja. G:n hyödyllisistä mineraaleista mainittakoon kupari-, rauta-, tina-, hopea- ja lyijymalmit. Jo v:sta 1850 on Ivigtutissa louhittu kryoliittia. Ilmanala on kolea, arktinen. Godthaabin (länsirannikolla) keskilämpö on —1,9°, tammikuun —10,1°, heinäkuun + 6,7°. Itä- ja pohjoistuulet ovat vallitsevia. Vuonoissa puhaltavat föhnin tapaiset tuulet, saattaen vähäksi aikaa kohottaa ilman lämpötilan yli 20:nkin asteen. Sekä itä- että länsirannikon edustalla pitävät kylmät, pohjoisesta tulevat merivirrat ynnä suuret määrät jäävuoria ja ajojäitä veden kylmänä läpi vuoden. — Eläin- ja kasvikunta ovat arktiset (ks. Napamaat). — Vain kapea, syvien ja mutkikkaiden vuonojen ja lukuisten saarien ja niemien reunustama, jäistä vapaa rannikkoalue on asutukselle mahdollinen ja kuuluu varsinaisesti Tanskalle. Tämä alue on 88,100 km²; asukasluku 11,895 (1901), joista suurin osa eskimoita (ks. t.) ja ainoastaan n. 300 eurooppalaista. Itärannikolla asutus (n. 500 henkeä) ulottuu vain napapiirin kohdalle, mutta länsirannikolla tavataan eskimoita vielä Smithin-

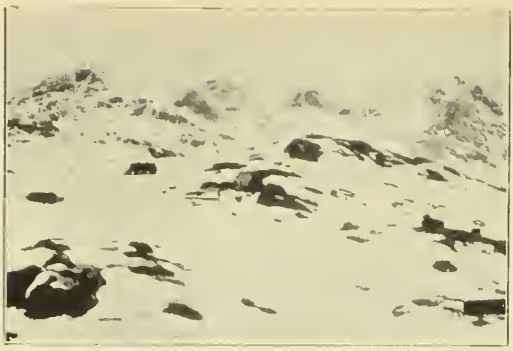

Grönlantilainen maisema.

salmen rannalla, E t a h i s s a (78° 18′ pohj. lev.). Väestön pääosa on kuitenkin asettunut G:n lounaisrannikolle, aiua 73:een leveyspiiriin saakka. H a l l i n u o l l i s e s t i G. on jaettu Etelä- ja Pohjois-G:n inspehtoraatteihin. Edellisessä ovat Julianehaabin, Frederikshaabin, Godthaabin, Snkkertoppenin ja Holstensborgin siirtolat l. piirit (distriktit), jälkimäisessä Godhavuin, Egedesminden, Kristianshaabiu, Jakobshavnin, Riteubeukin, Umauakin ja Uperuivikin siirtolat. Kirkollisesti G. kuuluu Sjællandin hiippakuutaan. Asukkaideu pääeliukeinot ja ainoat tulolähteet ovat hylkeen-, valaau- ja peuraupyynti yunä kalastus. G:n pohjoisinta osaa lukuunottamatta maan k a u p p a on Tauskan hallitukseu mouopolina (v:sta 1774) ja tuottaa melkoisen voiton. Kauppa ou vaihtokauppaa: Grönlauuin tavarain, rasvan, turkisten, untuvain y. m. sijaau asukkaat saavat eurooppalaisia tavaroita: ruokatarpeita ja tupakkaa, mutta vars. ampuma-aseita ja pyyntiueuvoja sekä rakennustarpeita. Siirtolain kunnalliset asiat ovat u. s. forstanderskabieu, esimieskuntien, hoidettavissa. Näihin kuulnu myös alkuasukkaita ja ue ratkaisevat näitten väliset riidat. Varsinaisia tuomioistuimia ei ole. Tanskalaiset ovat Kööpenhaminan oikeuksien tuomiovallan alaiset. — Kausansivistystyössä toimi 1906 16 esipappia, sekä vakinaisia ylikatekeettoja ja apulaisia. G:ssa on 2 katekeettaseminaaria. Katekeetat hoitavat m. m. lasteuopetusta eri asuinpaikoilla (oppiaineina eskimonkieli, uskonto, sisäluku, kirjoitus ja laskento). Nyk. vain ani harva grönlantilainen on lukuja kirjoitustaidoton. G:ssa on myöskin perustettu kirjapaino ja eskimonkielinen sanomalehti.

H i s t o r i a: G:n löytäjäksi mainitaau islantilaineu Gunbjörn, joka 10:uuen vuosis. alkupuoliskolla oli myrskyssä ajautunut länteen ja nähnyt siellä suuren mantereen, G:n. V. 983 Norjasta ja Islannista maanpakoon ajettu viikinki, Eerik Raudi l. Punainen, nousi G:ssa maihin ja perusti länsirannikolle siirtokunnan, jonne myöhemmin tuli uusia asukkaita Islannista. Toinen siirtola perustettiin myöhemmin kauemmas pohjoiseen, samalle rannikolle. Ne olivat vilkkaassa yhteydessä sekä emämaan, Islannin, että myös Norjan kanssa. V. 1000 Norjan kuningas Olavi Trygvenpoika lähetti Leifr Eerikinpojan levittämään kristinoppia G:n siirtolaisille ja tänne perustettu seurakunta tuli 1034 Bremenin hiippakunnan alaiseksi. V. 1124 G. sai oman piispan. Asuttuksen kehitystä osoittaa se seikka, että 13:nnella vuosis. oli kahdessa siirtokunnassa, vanhemmassa Estribygdissä ja nuoremmassa Vestribygdissä, yhteensä lähemmäs 300 taloa ja 16 kirkkoa. V. 1261 siirtolaiset vapaaehtoisesti alistuivat Norjan ylivaltaan, mutta uuden emämaan epäedulliset olot, kuten kaupan valtion yksinoikeudeksi tekeminen, ja mustansurman aika, vaikuttivat sen että siirtokunnat lyötiin laimin ja lopulta jätettiin ihau turvattomiksi, 14:nnen vuosis. loppupuolella pohjoisesta päin tulevien eskimojen *(skrälingein)* hävittävästi hyökätessä niiden kimppunn. Tanskau kuninkaitten 15:nneltä vuosis. alkaen lähettämät retkikunnat jäivät tuloksia vaille, ne kun etsivät siirtoloita itärannikolta. Mutta eivät tämän ajan tutkimusmatkailijatkaan, kuten Davis (1585-87), Hudsou (1610) ja Baffin (1616) enää löytäneet jälkeäkään länsirannikou siirtoloista. Vain eskimojen vanhat tarinat kertovat viikinkieu *(kablunakien)* sukupuuttoon hävittämisestä. — Yllämaiuitut löytöretket ovat kuitenkin puolestaan suuresti edistäneet G:n rannikon tuntemista. Kauppaseuroja perustettiin myös, mutta ne lakkasivat kannatuksen puutteesta, ja aina v:een 1721 oli yhteys G:u kanssa hyviu vähäinen. Sinä vuouua kuuluisa norjalaiuen pappi, G:u apostoli H a n s E g e d e (ks. t.) perusti uudeu siirtolan lähelle Godthaabia ja 1750 kauppaseura otti kaupan ja liikeyhteydeu haltuunsa. Tämä seura lakkasi 1774, josta alkaen Tanskan valtiolla on ollut G:n kauppa hallussaan. — Kaupau valvonta on nyk. uskottu suorastaan sisäasiain ministeriölle.

Viime ja tällä vuosis. ovat tieteelliset r e t k i k u u n a t suuressa määrin selvitelleet G:n maantieteellisiä, luounon- ja kansatieteellisiä suhteita. Niistä mainittakoou seuraavat: Rinkin, joka 1848 tutki G:n mineralogisia suhteita; n. s. toinen saksalainen pohjoisnaparetkikunta Itä-G:iin vv. 1869-70; A. E. Nordeuskiöldin vv. 1870 ja 1883 tekemät retket vars. maajäälle. V:sta 1876 on toimiuut valtion kustautama „Toimisto G:n geologista ja maantieteellistä tutkimista varteu" ja v:sta 1879 julkaissut „Meddelelser om G.". Rannikkoa ja sen jäänsuhteita sekä jäätiköitä tutkivat Garde ja Holm 1883-85. Talvella 1888-89 Nansen teki tieteellisesti tärkeän, rohkean suksiretkensä Etelä-G:n poikki idästä länteen. Peary on v:sta 1891 ansiokkaasti selvitellyt Pohjois-G:n

Eskimoita kajakeissaan.

maantieteellisiä suhteita. Hän saavutti 1901 maan pohjoiskärjen. Mainitsemista ansaitsevat myös Eivind Astrupin 1894 sekä Amdrupin 1898-1900 suorittamat läntisten rannikkojen kartoittamistyöt, joita Mylins-Erichsen ja Moltke 1903-04 täydensivät. V. 1905 suoritti Orleansin herttuan Philippen pohjoisnaparetkikunta Belgica-laivalla, kapteeni de Gerlachen johdolla tärkeitä kartoittamistöitä itärannikolla. Siellä toimi myös sunrisuuntainen Mylins-Erichseuin retkikunta vv. 1906-08. Tämän onnistui edetä aina Pearyn tutkimusalueille asti pohjoisrannikolla, joten se, yhdessä Pearyn kanssa, on todistannt, että G. on saari. — Lisää G:n sekä sen ympärillä olevien merien ja saarten löytöhistoriaan ks. N a p a m a a t. [F. Nansen, „Snksilla poikki Grönlannin".] *W. S-m.*

Grönroos *[grönrūs]*, G u s t a f H j a l m a r (s. 1863), lääkäri, filos. lis. (väitöskirja „Über die Eifurchung bei den Tritonen") 1890; opiskeli jonkun aikaa Tübingenissä, jossa myöskin saavutti lääketieteen- ja kirnrgiantohtorin arvon julkaisullaan „Zur Entwickelungsgeschichte des Erdsalamanders". G. tuli 1898 anatomian dosentiksi ja 1901 saman aineen professoriksi. Hänen useista julkaisnistaan, jotka enimmäkseen liikkuvat vertailevan anatomian alalla, mainittakoon tärkein „Die museuli biceps brachii nnd latissimocondyloideus bei der Affengattung Hylobates in Vergleich mit den entsprechenden Gebilden der Antropoiden und des Mensehen" (1903). *M. O-B.*

Grönvik *[-ö-v'-]*, maatila ja lasitehdas Mnstasaaressa, $^{3}/_{4}$ peninkulmaa linnuntietä Vaasasta pohjoiseen, meren rannalla. Tehtaalle sai J. Grönberg erioikeudet 1812. Tehdas paloi 1890 ja 1891, mutta rakennettiin unteen knntoon. Tuotannon (ikkunalasia ja pulloja) vuotuinen arvo 200,000 mk, työväkeä 100 henkeä. *K. S.*

Guacharo *(Steatornis caripensis)*, etelä-amer., ulkomuodoltaan ja tavoiltaan meidän kehrääjäämme snuresti muistnttava lintn; elää hedelmillä ja siemenillä. Pesii Perun, Venetsnelan, Kolumbian ja Trinidadin kalliorotkoissa. Nuorien lintnjen nahan alle kasvavasta paksusta rasvakudoksesta intiaanit valmistavat itselleen ravintoja polttoainetta, guacharo-öljyä. *E. W. S.*

Guad... t. g n a d i (< arab. *vad* = joki), esiintyy esp. paikan-, vars. jokiennimissä sanan alknosana.

Guadalajara *[gvadalaha'ra]*. 1. Provinssi Espanjassa. Undessa-Kastiliassa, 12,113 km², 207,434 as. (1907) l. 17 km²:llä. Pohjoisosa on vnorimaata, eteläosa Tajo-joen kastelemaa, sangen hedelmällistä ylätasankoa. Vuorissa on rantaa. — 2. G:n provinssin pääkanpnnki Henares-joen ja Madrid-Zaragozan radan varrella, 641 m yl. merenp.; 11,144 as. (1900). Linnoitus, roomalaisaikainen vesijohto, goottilais-maurilainen linna, sotaväen insinööriakatemia sekä kntomatehtaita. — 3. Jaliscon valtion pääkaupnnki Meksikossa, tasavallan tärkeimpiä kaupnnkeja; 101,208 as. (1900); sijaitsee Rio Grande de Santiagon läheisyydessä ja Mexico-Ameean radan varrella. Tuomiokirkko ja yliopisto. Harjoittaa savitavara- ja kutomateollisnutta. *W. S-m.*

Guadalcâzar *[gvadalka'þar]*, kaupunki Meksikossa, San Luis Potosin valtiossa; n. 5,000 as. Elohopeakaivoksia, aikaisemmin myös tnottavia hopeakaivoksia. *W. S-m.*

Guadalquivir *[gvadalkivi'r]* (arab. *Vad-alkebir* = suuri joki, lat. *Bætis*), eteläisin Pyreneitten niemimaan viidestä pääjoesta, alkaa Jaenin provinssissa (Andalnsiassa), Sierra Cazorlalla. Se virtaa lounaista pääsuuntaa maakunnan halki ja laskee 500 km pituisena Cadizin-lahteen San Lucar de Barramedan luona. Lisäjokia: vasemmalta Genil, Guadajoz, Gnadaira sekä Gnadiana menor, oikealta Guadiato ja Guadalimar. G. on vain Sevillaan asti pienemmille alnksille liikekelpoinen. *W. S-m.*

Guadarrama, S i e r r a d e *[gvadara'ma]*, room. *Montes Carpetani*, vuorijono Espanjassa Vanhan- ja Uuden-Kastilian rajalla. Korkein huippu 2,405 m yl. merenp. Vnoret ovat pääasiallisesti graniittia ja gneissiä; rinteillä on jonkun verran havupnu-kasvullisnntta. Marrask.-maalisk. vnoret ovat lumen peitossa. Niitten poikki käy 2 rautatielinjaa ja 3 maantietä. *W. S-m.*

Guadeloupe *[guadlu'p]*, Ranskan omistama Länsi-Intian saari, sunrin Vähistä-Antilleista. 30-120 m leveä salmi jakaa G:n kahteen osaan. Länsiosa, vuorinen, jokirikas, varsinainen G. l. Basse-Terre on tuliperäinen. Korkein huippu on vielä toiminnassa oleva tnlivnori la Grande Soufrière (1,484 m). Itäosa on matala ja kuiva Grande-Terre. Yhteensä G. on 1,509 km²; 163,747 as. (1906), etupäässä neekerejä ja mulatteja. G:n keskilämpö on 26°, sademäärä n. 2,000 mm. Maanjäristykset, järistysaallot ja hirmumyrskyt ovat tavallisia. Päätuotteet: sokeriruoko, kahvi, kaakao, banaanit, bataatit, maissi, tnpakka, hehelmät ja puutavarat. V. 1907 oli tuonti 13,^{426} milj. mk:n ja vienti 16,^{269} milj. mk:n arvoinen. G. ynnä saaret Marie-Galante, Petite-Terre, La Desirade, Les Saintes, St. Barthélemy sekä Ranskalle kuulnva osa St. Martinin saarta muodostavat G:n kuvernementin, 1,780 km² ja 190,273 as. (1906). Pääkanpunki Basse-Terre; pääsatama on Point-à-Pitre. — Kolumbns löysi G:n 1493. Saaren oltua kanan riidanaiheena Englannin ja Ranskan välillä viimemainittu maa lnovutti sen 1813 Ruotsille, mntta sai sen 24 milj. frangin korvansta vastaan takaisin 1814. Tällä snmmalla, n. s. G:n r a h a s t o l l a, maksettiin osa Ruotsin valtionvelasta.

Guadet *[-yadē']*, M a r g u e r i t e E l i e (1758-94), ransk. vallankumousmies, oli vallankumouksen alkaessa 1789 asianajajana Bordeaux'ssa, valittiin 1791 lakiasäätävään kokoukseen, jossa hänestä pian tuli yksi Gironde-puolueen johtajia. Kansalliskonventissa hän oli niitä, jotka äänestivät Ludvig XVI:n mestansta, mutta sen toimeenpanon lykkäystä; vnoripuolueen, Robespierren ja Dantonin kiivaimpia vastustajia. Knn Danton tarjosi girondisteille sovintoa, teki G. sen jyrkkyydellään mahdottomaksi. Vangittiin muiden girondistien mukana 2 p. kesäk. 1793, mntta pääsi pakenemaan maaseudnlle, jossa sittemmin joutni vastustajiensa käsiin, vietiin Bordeaux'seen ja mestattiin heinäk. 1794. *J. F.*

Guadi ks. G u a d.

Guadiana *[gvadia'na]* (< arab. *Vadi Ana* = „Ana-joki", lat. *Anas*), yksi Espanjan pääjokia, 820 km pitkä, alkaa Cuencan provinssissa Zancara nimisestä haarasta ja virtaa Uuden-Kastilian ja Estremaduran kautta Cadizin-lahteen. Se on kahdessa paikassa Espanjan ja Portugalin

rajajoki. Tärkeimmät lisäjoet: oikealta Bullaque ja Rueeas, vasemmalta Jabalon, Zujar, Matachel, Ardila ja Chanza. Jokialue 83,000 km²; joki vain 65 km:n matkan liikekelpoinen, vähävetinen. *W. S-m.*

Guadiana menor *[gvadia'na]*, „Pieni G.", Guadalquiviria vasen lisäjoki, 150 km pitkä.

Guagnini *(Guagnino) [-anji'-]*, Alessandro, eli 1500-luvun jälkipuoliskolla, kotoisin Veronasta, sotilaana Puolan palveluksessa, on kirjoittanut latinankielisen kuvauksen Venäjästä Iivana IV:n aikana, ja kertoo erityisesti tämän hallitsijan hirmuteoista („Omnium regionum Moschoviæ monarchæ subjectarum descriptio"). — Karjalan y. m. Venäjän luoteisten rajaseutujen kuvauksessa hän seuraa Herbersteiniä (ks. t.). *G. R.*

Guaiana ks. Guayana.

Guajacum officinale, *Zygophyllaceæ*-heimoon kuuluva 10-12 m korkea laajalehväinen puu Länsi-Intiassa, Floridassa ja Etelä-Amerikan pohjoisissa osissa. Puuta samoinkuin siitä tihkuvaa hartsia, guajak-hartsia *(resina guajaci)* on käytetty rohdoksena m. m. kuppatautia vastaan ja laastariin. Nykyään sitä enimmäkseen käytetään aiuespuuna guajak-puun tai pokholtsin nimellä. ks. Pokholtsi. *(J. A. W.)*

Guajakki-hartsi ks. Guajaeum officinale.

Guajakoli, pyrokatekiinin metylieetteri, pääaineosana pyökkitervasta valmistetussa kreosoottissa; aromaattinen, veteen vaikeasti liukeneva neste; käytetään guajakolikarbonaattina ja muissa preparaateissa antiseptisena lääkkeenä tuberkuloositaudissa. *Edv. Hj.*

Guajira *[gvahi'-]* l. Goajira Etelä-Amerikan pohjoisin, Kolumbia-valtioon kuuluva niemimaa n. 12,000 km². Seu vanhoista, purkautuneista aineista muodostuneet vuoret kohoavat koillisessa 860 m:iin. Lounaisessa on alavaa savannimaata. Ilmasto kaikkialla kuiva, kasvullisuus karjanhoidolle edullista. Asukkaat guajiro-heimoa. *E. E. K.*

Guajiro *[gvahi'-]* l. Goajiro Nu-Aruakintiaaneihin kuuluva, 20-25,000 henkeä käsittävä, vielä itsenäinen, karjanhoidosta elävä heimo Guajira-niemimaalla. *E. E. K.*

Guam *[-ā-]* (Guahan l. Guajan), Mariaanein ryhmään kuuluva saari Mikronesiassa; ryhmän suurin ja eteläisin, 514 km²; n. 11,000 as. Suurimmaksi osaksi vuorinen, mutta hedelmällinen; se tuottaa riisiä, sokeria, kaakaota ja indigoa. G. on melkein täydellisesti koralliriutan ympäröimä. Asukkaat ovat alkuasukkaiden sekä Filippiineiltä muuttaneiden tagaalien ja espanjalaisten jälkeläisiä. V:sta 1898 G. kuuluu Yhdysvalloille. Laivastoasema. G. on sekä itäaasialaisen merenalaisen lennätinjohdon että San Franeiseon yhteydessä. Pääpaikka Agaña länsirannikolla. — Saaren itä- ja eteläpuolella, valtameressä on n. s. G.-syvänne 9,636 m mereup. alla. *W. S-m.*

Guanahani *[gvanaha'-]*, Bahama-saariin kuuluva saari, nyk. nimi Watling-saari (ks. t.), vrt. Kolumbus.

Guanajuato *[gvanahua'to]*, Meksikossa. 1. Valtio, 28,363 km², 1,061,724 as. l. 37 km²:llä. Runsaita kulta-, vaski-, lyijy- ja varsinkin hopeakaivoksia. Alankomaalla viljellään paljon maissia, ohraa, vehnää ja hedelmiä. Huomattava kutoma-, nahkatavara- ja savitavarateollisuus. — 2. G:n valtion pääkaupunki, Santa Fé de G., 41,486 as. (1900); sijaitsee ahtaassa laaksossa 2,045 m yl. merenp. Tuomiokirkko ja yliopisto; vuoriteollisuuden pääpaikka. Perustettu 1554. *W. S-m.*

Guanako ks. Laamaeläimet.

Guanchit *[gvantšit]*, tällä yhteisnimellä mainitaan kolmea kansanheimoa, jotka löytöretkieu aikakaudella asuivat Kanarian-saarilla, mutta jotka saarten valloittajat, espanjalaiset ja ranskalaiset, sieltä ovat sukupuuttoon hävittäneet. Guanehit, jotka kielellisessä suhteessa lähentelivät berberejä, olivat luultavasti eri aikoina siirtyneet saarille Luoteis-Afrikasta, mutta niin aikaisin, että he eurooppalaisten sinne tullessa kokonaan olivat unhottaneet purjehtimistaidon, joten eivät edes voineet kulkea saarelta toiselle. Varsinaiset guanehit olivat komeata, kookasta, pitkäkalloista ja jokseenkin vaaleanveristä kansaa. Sekoittumattomimpina heitä oli Tenerifellä. Toinen, vähemmän kookas, tummempi-ihoinen eikä niin pitkäkalloinen kansa asui Gran Canarialla, Palmalla ja Hierrolla. Kolmas, vieläkin leveämpikalloinen asui vars. Gomeralla. Näitten kolmen kansan keskinäistä ikää ei varmuudella tiedetä. Kaikki ne pääasiassa olivat luolaihmisiä. He eivät tunteneet metallien käyttöä, vaan valmistivat tarvekalunsa basaltista ja obsidiaanista. G. olivat etupäässä paimenia, mutta he viljelivät myös maata; sitävastoin he tuskin ollenkaan kalastivat. G:n henkisiä kykyjä ja luonuetta on arveltu hyvinkin eteviksi, mutta niitä arvosteltaessa varmaan on menty liiallisuuksiin. — G. olivat jaetut pikkuheimoihin, jotka päällikköjensä johdolla usein kävivät sotaa keskenään. Heidän tapansa surmata sotavankejaan on luultavasti myös ollut vaikuttavana syynä kansan häviämiseen. *W. S-m.*

Guano, fosfaatin- ja typenpitoisia, linnunlannasta ja kalanjäännöksistä muodostuneita launoitusaineita, jotka ovat kerrostuneet merilintujen pesimäpaikoille etenkin Etelä-Amerikan länsirannikolla. Kallisarvoisin oli Chinchassaarista tuotu Perún-g., joka paitsi fosforihappoa sisälsi n. 14 % typpeä. Myöhemmin tuotiin kauppaan miltei typettömät, vain fosforihaponpitoisuutensa (yli 30 %) vuoksi arvokkaat Baker- ja Mejillones-g. G.-superfosfaatti l. liuotettu g. on rikkihapolla käsiteltyä raakaa g:a, jonka fosforihappo senkautta käy helpommin liukenevaksi. G:n tuonti Eurooppaan alkoi 1840-luvulla. *(J. A. W.)*

Guarana, erään *Paullinia sorbilis* kasvin kuivatuista ja hienoksi muserretuista siemenistä tehty pasta l. taikinanmuotoinen valmiste, joka m. m. sisältää noin 4-5 % guaraniinia (= koffeiinia). käytetään päänsärkyä vastaan ja kotimaassaan, Brasiliassa, nautintoaineena.

Guaranit *[gvar-]*, Tupi-kansaan (ks. t.) kuuluva intiaaniheimo, aikaisemmin laajemmalle levinnyt, asustaa nykyään Paraguayssa. 17:nnellä vuosis. jesuiitat perustivat heidän keskuuteensa lähetysasemia; 50 vuodessa kastettiin 700,000 intiaania. Hyvin hyödyllinen g:lle oli jesuiittain ohjaus valtiollisesti, yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti: heitä totutettiin itsehallintoon, kaupunkilaistoimintaan y. m. Erään guarani-murteen

jesuiitat kehittivät yleiskieleksi *(lingua geral)*, jota sekä intiaanit että valkoiset vieläkiu laajalti käyttävät. Espanjalaisen hallituksen 1768 karkoitettua jesuiitat valtiollisesti vaarallisina, rappeutui heidän perustamansa sivistys pian ja jälkeenpäin seuranneiden sotien y. m. rauhattomuuksien jaloissa g. tungettiin aikaisemmilta alueiltaan ahtaammalle. N. 70 % Paraguayn asukkaista on g:eja, jotka maaseudulla ovat säilyneet sekoittumattomina. *E. E. K.*

Guardafui *[gvardafu'i]*, Kap (Ras Asir), Afrikassa, Somali-niemimaan koillisrannalla, 11° 47′ pohj. lev. ja 51° 15′ it. pit. oleva kärki, jota usein, vaikka väärin, sanotaan Afrikan itäisimmäksi kohdaksi. Itäisin kärki on nimittäin Ras Hafun, G:sta 13′ itään. *(V. v. F.)*

Guardi *[gvar-]*, Francesco (1712-93), it. taidemaalari, Venetsian koulua. Opiskeli Antonio Canalen johdolla, jouka tapaau, vaikka vieläkin hienommin, ilmakkaammin ja eloisammiu G. maalasi näköaloja Venetsiasta. Teoksia runsaasti Euroopan museoissa. *E. R-r.*

Guardiaani (< kesk. lat. *guardiā'nus* = vartia) on luostarin päämiehen virkauimityksenä eräillä munkkikunnilla, niinkuin fransiskaaueilla ja kapusiineilla. vrt. Apotti.

Guarini *[gvari'ni]*, Giovanni Battista (1538-1612), it. ruuoilija. Kuuluisin hänen teoksistaan on paimenuäytelmä „Il pastor fido" (esitetty 1585, pain. 1590). Se on paras Tasson „Aminta"u jäljittelyistä, on draamana puutteellinen, mutta sisältää suurta lyyrillistä kauneutta ja on kieleltään ja runomitaltaan sujuva. Se vaikutti melkoisesti seuraavan paimennäytelmän kehitykseen. G:n muita teoksia ovat „Rime" (1598), dialogi „Il. segretario" (1594) ja huvinäyt. „La idropica". [Rossi, „B. G. ed il Pastor fido" (1886).] *J. H-l.*

Guatemala *[gvatema'la]*. 1. Keski-Ameriikan väkirikkain tasavalta *(República de Guatemala)*, rajoina lännessä ja pohjoisessa Meksiko, idässä British Houduras, Atlantin valtameri ja Honduras, etelässä Salvador ja Tyyni-meri, 113,030 km². Pohjois-osa, Petén, on mäkistä metsänpeittämää kalkkikiviseutua (keskikorkeus 300 m), keski-osan täyttävät itä-läntistä suuntaa kulkevat, vuoriperältään etupäässä kidemäisiä liuskeita olevat vuorijonot (suurin korkeus 3,800 m), eteläosa on andesiittialuetta (keskikorkeus 3,650 m), jolla on lukuisia tulivuoria, m. m. Tacana, Tajumulco ja S. Maria (viimeiuen purkaus 1902). Joet ovat pienet ja purjehduskelpoisia ainoastaan Motagua ja alajuoksussaan Laguna Dulcen muodostava Polochic. Järvistä mainittakoon laskujoeton Petén, Atitlan ja Amatitlan. Ilmasto trooppinen ja kosteissa rannikkoseuduissa (sademäärä 2-6 m) epäterveellineu. Kasvi- ja eläinmaailma pääasiallisesti samat kuin Meksikossa. Asukkaita 1,882,992 (1906), joista 60 % intiaaneja (m. m. quiché- ja cakchiquel-intiaaneja, jotka kuuluvat n. s. maya-heimoihin). Näistä suurin osa puhuu espanjan kieltä, osa kuitenkin äidinkieltääu. He harjoittavat maanviljelystä; ainoastaan muutama sata (n. s. lakandiinit) asuu vielä metsäläisinä maan keskiosissa. Talttumaton viha vallitsee intiaanien ja muun väestön, ladinojen (mestitsien), neekerien, mulattien, zambojen ja valkoihoisten välillä. Henkinen kehitys on G:ssa naapuritasavaltoihin nähden korkealla. Kansanopetus maksuton ja pakollinen; korkeampia oppilaitoksia ja ammattikouluja runsaasti, myös kansallisopistoja, taidekoulu, musiikkikonservatori, kansalliskirjasto y. m. Uskonnoltaan väestö on etupäässä roomal.-katolista, joskin kaikkia tunnustuksia suvaitaan. Elinkeinoista ovat tärkeimmät maanviljelys, karjan- ja metsänhoito. Vuorityö, joka m. m. tuottaa kultaa (Motagua-joesta), on samoinkuin teollisuuskin nykyään merkitystä vailla. Myös G:n kanpasta, joka aikaisemmin oli Keski-Ameriikan sunriu, on Salvador vienyt voiton. Tärkeimpiä vientitavaroita ovat kahvi (1908: 2,8 milj. mk), banaanit (1 milj. mk), sokeri (0,9 milj. mk), kautsu, tarvepuut, vuodat ja nahat, tuontitavaroita teollisuustuotteet y. m. V. 1908 oli koko viennin (etupäässä Yhdysvaltoihin ja Saksaan) arvo 33,7 milj. mk., tuonnin 29 milj. Hyvistä satamista on puute. Tärkeimmät ovat Livingstone ja Puerto Barrios Atlantin valtameren sekä San Josén ja Champericon suojattomat ankkuripaikat Tyynen-meren rannalla. V. 1907 saapui satamiin 549 laivaa (tonniluku 975,526). G:n kauppalaivaston muodosti 1909 5 purjelaivaa (tonniluku 1,270). Rautatielinjoja 1908: 623 km, lennätinlinjoja 5,954 km. Metristen mittojen rinnalla ovat muutamat vanhat mitat vielä yleisiä. Raha (hopeakauta): *1 peso fuerte* = 8 realea l. 100 centavoa = 5 mk. Hallitusta johtaa 6 v:ksi valittu presidentti. Lakiasäätävä valta on kongressilla, jonka muodostavat 69-jäseninen 4 v:ksi valittu eduskunta ja 13-jäseninen, osaksi eduskunnau, osaksi presidentin valitsema valtioneuvosto. Hallinto on jaettu 6:n valtiodepartementin kesken. Valtiovelka 1906: ulkomainen 275,5 milj. mk, kotimainen 58,5 milj. Vakinaiseen sotaväkeen kuuluu n. 56,900 miestä, varaväkeen n. 30,000. G:n lippu: sininen, valkoiuen, sininen (kohtisuorassa), valkoisen keskessä vaakuna. *V. v. F.*

2. Sautiago de G. (G. la Nueva), yllämainitun tasavallan pääkaupunki ja Keski-Ameriikan tärkein kaupunki, autiolla ylätasangolla 1,480 m yl. merenp., 125,000 as. (1906). Kaunis tuomiokirkko, kansallisopisto, useita oppilaitoksia, tupakka-, villa- ja puuvillatehtaita y. m. Vilkas kauppa. — G., joka perustettiin 1775, on maau kolmas tämänniminen pääkaupunki. Ensimäisen (nyk. Ciudad vieja l. Almalonga) tuhosi tulivuorenpurkaus 1541. Toisen (nyk. Antigua), joka aikoinaan oli Ameriikan kauneimpia ja suurimpia kaupunkeja (yli 60,000 as.), hävittivät maanjäristykset 1773. *V. v. F.*

Historia. G:ssa asuivat ennen espanjalaista valloitusta yllämainitut maya-intiaaniheimot, joiden keskuudessa, kuten Meksikossakin, sivistys oli jotenkin korkealle kohonnut. Heidän kirjallisuudestaan on säilynyt muistomerkkejä. Heimojen eripuraisuuden takia espanjalainen Pedro de Alvarado helposti valloitti maan 1525. — V. 1821 G. luopui Espanjasta ja muodostui sitten Salvadorin, Hondurasin, Costaricau ja Nicaraguan kanssa Keski-Ameriikan yhdysvalloiksi. Näiden hajottua 1839 ja sisällisten riitojen jälkeen G:sta tuli itsenäinen tasavalta. Kauan aikaa (1845-65) hallitsi presidenttinä tarmokkasti, melkein itsevaltiaasti mestitsi Carrera. Hänen kuoltuaan alkoi ankaroita puoluetaisteluja; vasta v:sta 1877 presidentti Rufino Bar-

riosin, vapaamielisten johtajan, onnistui palauttaa rauha, tosin väkivaltaisilla keinoilla. Elinkeinot pääsivät hänen aikanaan elpymään. Mutta kun Barrios koetti sodalla uudestaan aikaansaada Keski-Ameriikan valtioiden lähemmän yhdistymisen, kaatui hän taistelussa Salvadoria vastaan 1885. Hänen seuraajansa Barillas yritti turhaan samaa politiikkaa ja kukistui 1891. Tämän seuraaja Reyna Barrios edisti tarmokkaasti elinkeinoja, varsinkin kahvinviljelystä, mutta herätti vihaa itsevaltiudellaan; hänet murhattiin 1898. Nykyinenkin presidentti Cabrera, joka ensin valittiin väliaikaisesti, saattoi vain mitä häikäilemättömimpiä keinoja käyttämällä pysyä vallassa; hän on kuitenkin osannut parantaa varsinkin maan raha-oloja. *G. R.*

Guaviare *[gvavia're]*, Etelä-Ameriikassa, Orinocon lisäjoki Kolumbian valtiossa; lähteet Andes-vuorilla, virtaa llanos-alueen kautta itäistä suuntaa. Pituus 1,500 km. *(E. E. K.)*

Guayana *[gvaja'na]*, maa-alue Etelä-Ameriikan koillisosassa Orinoco- ja Amazon-virtojen sekä Kolumbian Llanosin välissä, n. 1,200,000 km², n. 558,000 as. Maa on pääasiallisesti aaltomaista, matalakukkulaista tasankomaata. Vuoriperä on poimuttunutta alkuvuorta: gneissiä, kiteisiä liuskeita ja graniittia; se kohoaa aina 2,500 m yl. merenp. Nuoremmista vuorilajeista mainittakoon kullanpitoiset diabaasit sekä, vars. G:n rajaosissa, liituhiekkakivi, joka muodostaa jyrkkiä ja korkeita pengervuoria (Roraima 2,600 m). Alueen itäosan vuoret ovat matalampia kuin länsiosan. Joet virtaavat pääasiallisesti pohjoiseen; jokiuomat ovat syviä, koskia on paljon, vesiteitten liikekelpoisuus vähäinen. G:n länsiosa kuuluu Orinocon ja tämän lisäjokien alueeseen. Itäosan halki virtaa useita jokia: Essequibo, Demerara y. m. Bifurkatsioniit ovat täällä, varsinkin sadeajalla, sangen yleisiä. — Ilmanala on etenkin rannikolla kostea, troopillinen, vuotuinen keskilämpö 26°, vaihtelut vain 20-35° välillä. Sademäärä täällä n. 2-3,000 mm, sisämaassa vain 1-2,000 mm, eteläosassa n. 2,000 mm. Orinocon varrella olevan Ciudad Bolivarin ja Amazon-virran rannalla sijaitsevan Santaremin välillä on sateenpuutteen takia paikoittain laajoja savannejakin. Kasvi- ja eläinkunta on samankaltainen kuin Brasilian (ks. t.), troopillis-ekvatoriaalinen. Troopillinen aarniometsä on vallitsevana rannikolla ja Rio Negron yläjuoksun alueella. Tärkeimmät viljelyskasvit, ks. alemp. Tehokas kasvimyrkky curare on G:sta peräisin. — Asukkaat ovat intiaaneja (n. 80,000, vars. sisäosissa), sekä karibi- (G:n alkuasukkaat), nu-arnak- että tupi-heimoja. Rannikon siirtokuntien väestö on kirjavata: siellä on sekä neekerejä että mulatteja (itäosissa); edellisiä vieläpä itsenäisinä yhteiskuntinakin Ranskan ja Alankomaitten G:ssa, buš- l. maroonneekerejä; edelleen intialaisia (n. 100,000), kiinalaisia ja malaijeja (3,600). Siirtokunnissa elää vähän valkoisia (myös juutalaisia). — Valtiollisesti G. on jaettu viiteen osaan: Venetsuelan-, Brasilian-, Englannin- (Demerara), Alankomaitten- (Suriname) ja Ranskan-G. (Cayenne).

Savannimaisema.

Englannin-G:n siirtokunta Wenamu- ja Corentijne-jokien välissä on G:n enimmin kehittynyt ja arvokkain osa: 233,808 km²; 304,549 as. (1908), eniten neekerejä, n. 8,000 intiaania. Rannikko on viljelyskelpoinen; sisämaan aarniometsistä saadaan tarvepuuta. Kullanhuuhdonta on hyvin tuottava (yli 8 milj. mk:n arvosta v:ssa). Pääelinkeino on plantaašiviljelys (vars. sokeria). Kauppaa käydään etenkin Englannin ja Pohjois-Ameriikan kanssa. Tuonti: jauhoja, riisiä, kivihiiltä, koneita ja puutavaraa; vientitavaroita: sokeri, kulta, rommi, sokerimelassi, balatá-kumi, tarvepuut, timantit, karja ja kaakao. V:n 1907-08 tuonti oli arvoltaan 42,45 milj., vienti 41,1 milj. mk. Laivaliike s. v. 787,000 tonnia. Rautateitten pituus v. 1907 oli 152 km. Pääkaupunki Georgetown. Siirtokuntaa hallitsee kuvernööri; lainsäätämisessä häntä avustaa Court of policy niminen neuvosto. G. on jaettu Demeraran, Essequibon, Berbicen ja Lnoteispiirin kreivikuntiin.

Alankomaitten-G:n siirtokunta sijaitsee Englannin ja Ranskan G:n välissä. Sen rajat näitä alueita vastaan ovat Corentijne- ja Maroni-joet, ala 129,100 km²; 84,103 as. (1907), näistä 885 europpalaista ja 12,000 intiaania ja maron-neekeriä. Siirtokunnan rämeinen rannikko on mangrove-metsien peitossa. Näitä seuraavat sisämaassa aarniometsät ja savannit ja vuorinen metsäalue aina Tumuc-Humac-vuoriin asti. Alueella on sekä valtion että yksityiskouluja. Herrnhutilaiset saarnaajat harjoittavat laajaa lähetystointa. — Päätuotteet ovat sokeriruoko (yl. 10 milj. kg v:ssa), kaakao ja rommi (1 milj. litraa). Orjien vapauttamisen (v:n 1863) jälkeen ja sokerin hinnan alennuttua rappeutunut plantaašiviljelys on nykyään intialaisten ja jaavalaisten työmiesten avulla taas elpynyt. Kahvinviljelys on tärkeä. Kullantuotanto on v:sta 1893 vähentynyt. — V:n 1907 tuonti oli arvoltaan 14,496 milj., vienti 12,365 milj. mk. Laivaliike on vilkkain Alankomaiden ja Yhdysvaltain kanssa. Paramaribo nimiseen pääkaupunkiin tuli 1906 211 laivaa (tonniluku 283,000). Rautatielinjoja on vain 105 km. Kuvernöörin rinnalla on 6-miehinen neuvosto ja siirtomaavaltiopäivät. Hänen käytettävänään on poliisikunta ja miliisi. Siirtokunta on jaettu 12 hallitusalueeseen.

Ranskan-G., G:n itäisin ja vähimmin arvokas osa, sijaitsee Maroni- ja Oyapoc-jokien välissä: 78,900 km², 39,117 as. (1906). Alue ulottuu Tumuc-Humac-vuoriin etelässä; se on matalajuoista vuorimaata. Kasvullisuusalueet samat kuin Alankomaiden G:ssa. Rannikko, joka ei ole kanavoitu, on hyvin epäterveellinen. Koulu-

Waika- l. Guaika-intiaaneja.

opetus on munkkien käsissä. — Tärkeimmät viljelyskasvit ovat kahvi, kaakao, maissi, riisi, puuvilla, pippuri ja tupakka. Vientitavaroita ovat kulta, fosfaatit, kaakao, balatá-kumi ja orleaani; viennin arvo oli 1907 12,332 milj., tuonnin 14,013 milj. mk. Laivaliikettä välitti s. v. 218 laivaa (tonniluku 51,000). Pääkaupungissa, Cayennessa, joka ennen oli pakkotyöhön tuomittujen rangaistussiirtola (nyk. tämä on siirretty St. Laurent'iin Maroni'n varrella), asuu kuvernööri, sotaväen päällikkö ja kenraaliprokuraattori. — Vv. 1852-90 sinne kaikkiaan on lähetetty n. 20,000 rangaistusvankia, joista suurin osa on kuollut seudun epäterveellisyyden ja tunnottoman kohtelun takia.

Venetsuelan osa G:sta käsittää Bolivarin valtion, Yuruari-alueen ja osan Amazonasia, n. 450,000 km² ja n. 110,000 as. Metsämaata ja laajoja tasankoja. Alueen taloudellinen tila on Yurnari'n kultakaivoksien tähden tyydyttävä. Pääpaikka Ciudad Bolivar. Englannin kanssa syntynyt rajariita päättyi 1889. Venetsuelan G. on maapallon vähimmin tunnettuja seutuja. — Brasilian osa G:aa on laaja alue täynnä rämeitä, savanneja ja aarniometsää. Se käsittää Parâ ja Amazonas valtioiden pohjoisosat, n. 300,000 km², vain n. 20,000 as. Ranskan kanssa syttynyt rajariita päättyi 1900.

Historia. Jo 1499 purjehtivat Hojeda ja Vespucci pitkin G:n rannikkoa, mutta sisämaassa kävi 16:nnella vuosis. vain seikkailijoita, jotka sieltä hakivat „kultamaata", Eldoradoa. Hollantilaiset asettuivat 1580 G:aan ja taistelivat voitokkaasti jo 1531 tänne tulleita espanjalaisia vastaan. Hollannin Länsi-Intian kauppascura hankki 1667 itselleen Englannin vanhemmat siirtokunnat, mutta se sai kiivaasti puolustautua naapurisiirtokuntia vastaan. N. 1626 ranskalaiset perustivat Cayennen. V. 1781 englantilaiset miehittivät osan hollantilaista aluetta, mutta luopuivat siitä 1783. V. 1803 he taas valloittivat sen ja saivat sen vihdoin 1814 vakinaisesti.

(W. S-m.)

Guayaquil *[-jaki'l]*, Santiago de G., satamakaupunki Etelä-Ameriikassa, Ecuadorissa, epäterveellisessä seudussa Guayaquil-lahteen laskevan Guayas-joen varrella n. 50 km sen suulta, 70,000 as. (1907). Ollen Quitoon johtavan rautatien lähtökohta sekä Etelä-Ameriikan länsirannan paras satama, on sillä erittäin vilkas liike. N. $^{10}/_{20}$ valtion ulkomaan kanpasta käy G:n kautta. *V. v. F.*

Guaykuru *[guajkū'ru]* l. Guaikuru, Etelä-Ameriikassa, Chaco-alueella asustava, moniheimoinen intiaanikansa. Heimoista muutamat ovat häviämässä uutisasukasten tieltä, kuten jo on käynyt jesuiitta Dobrizhoferin 1783 kuvaaman Abipon-heimon; sama kohtalo uhkaa Payagua-, Kadiuéo- ja Guatši-heimoja. Metsästyksestä ja kalastnksesta elävät hurjat ratsastajaheimot Toba ja Pilagá sitävastoin vielä vapaina ja pelättävinä ahdistavat argentiinalaisten siirtoloita. *E. E. K.*

Gubanitsa, suom. seurakunta Inkerinmaalla Pietarin-Narvan radan varrella, kirkko n. 6 km Volosovan asemalta. Seurakuntaan, joka on Ruotsinvallan aikuinen, kuuluu noin 69 kylää sekä 5,633 suomalaista. Alueelle on vähitellen, paitsi venäläisiä seurakuntia, kehittynyt Teškovan virolainen seurakunta. *K. S.*

Gubernium *[-e'-]* (uuslat.), hallitus.

Gubuluwayo, kaupunki Etelä-Afrikassa, ks. Bulawayo.

Gudbrandin-laakso (norj. Gudbrandsdalen), luonnonihana, matkailijain suuresti suosima laakso Norjassa, Kristianin amtissa, ulottun 440 km pituisena Dovren tunturiryhmästä Mjøsen-järven pohjoispäähän. Koko G:n nimeä kantavan alueen pinta-ala on 16,500 km², josta sunrin osa on autioita tuntureita, laajoja rämeitä tahi ikuisen lumen peittämiä maita. Ainoastaan itse laakso sivuhaaroineen on asuttu (n. 50,000 henkeä). G. on ylipäänsä kapea; se levenee vain muutamissa paikoin muodostaen laajempia tasankomaita; korkeat, jylhät tunturit omituisine muotoineen antavat sille erikoisen viehätyksensä. Ne osat laaksoa, jotka ovat lähinnä sen pääjokea, Laagenia, ovat Norjan parhaimmin viljeltyjä seutuja, ja karjanhoito on täällä jo aikaisin kohonnut melkoisen korkealle. Varsinkin laakson hevosrotu on kuuluisa. Metsästykselle tunturit tarjoavat laajan ja runsasriistaisen alneen. Sitävastoin on metsänhoito suureksi osaksi ja ennen tärkeä vuorityö kokonaan kadottanut merkityksensä. Asukkaat ovat rotevaa ja urhoollista kansaa, hyväntahtoisia, lainkuuliaisia ja vieraanvaraisia. Mnutamat suvut polveutuvat vanhoista keskiaikaisista aatelissuvuista t., kuten itse sanovat, kuningassuvuista; ylimyksellinen piirre ilmenee vielä heidän mielipiteissään ja elintavoissaan. Norjan uudemmassakin historiassa laakson kansa on osoittanut uhrautuvaa, isänmaallista mieltä. *W. S-m.*

Gude *[-ū-]*, Hans Frederik (1825-1903), norj. taidemaalari, synt. Kristiaaniassa, k. Berliinissä. G. aloitti taideopintonsa hyvin varhain, lähti 1841 Düsseldorfin akatemiaan maisemamaalari J. W. Schirmerin oppilaaksi, saaden siellä myös suurta vaikutusta Andreas Achenbachilta. Hänen aikaisimmat tummahkot taulunsa ovat maalatut aito düsseldorfilais-romanttiseen tapaan: esim. tunturi-, vuono- ja laaksomaisemat sekä yhdessä talonpoikaiskuvaajan A. Tidemandin kanssa maalattu kuva „Morsiussaatto Hardangervuonolla" (Kristiaanian taidemuseossa). G. oli 1840-luvulla asunut vuorotellen Düsseldorfissa ja

kotimaassaan, v. 1854 hänestä tuli Düsseldorf-akatemian professori, mutta 1862 hän muutti Walesiin, jossa hänen taiteensa sai valoisamman, hienomman ja idyllimäisemmän sävyn. V. 1864 G:sta tuli Karlsruhen akatemian professori ja johtaja, ja vv. 1880-1901 hän uiinikääu oli professorina ja akatemian maisema-atelieerin johtajana Berliinissä. Viime tuotantokaudellaan G. etupäässä valitsi aiheensa Söndenfjeldin Norjasta ja merenrannikolta. Noudatettuaau aluksi tyypillisesti Düsseldorfin taideakatemian (ks. t.) maalaustapaa G. myöhemmin, varsinkin valovaikutukseen nähdeu, kehittää sitä eteenpäin ulkoilmamaalausta kohti. Välittömin ja tuorein hän on vesivärimaalauksissaan, mutta yleensä hän on taitava, tasainen ja huolelliuen taiteilija, joka osoittaa tervettä ja runollista kauneuden- ja luonnoutajua. Erittäinkin G. ou muistettava laajan opettajatoimiutansa vuoksi; m. m. oli meikäläineu W. Holmberg 1854-56 hänen oppilaanaan. Hänen maalauksiaau on paitsi Skandinaavian museoissa myöskin runsaasti Saksan taidekokoelmissa. Ateneumissa on G:lta 2 taulua. L. Dietrichson julkaisi 1899 G:n muistelmat, „Af Hans G:s liv og værker", varustaen ne elämäkerrallisella johdannolla. *E. R-r.*

Gudea (n. 2800 e. Kr.), Lagašin sumeril. ruhtinas (p a t e s i), kuuluisa teettämistään rakennuksista ja kuvapatsaista, joitten raaka-aineet tuotettiin Itä- ja Länsi-Arabiasta, Sinain niemeltä ja Amanus vuoristosta, mikä samoin kuin G:n aikuiset nuolenpääkirjoitukset todistavat hänen aikansa korkealle kehittynyttä sivistystä. [Thureau-Dangin, „Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften" (siv. 66-147).] *K. T-t.*

Gudenaa *[gūdenō]*, Tanskan tärkein joki, alkaa Vejleu amtissa, virtaa Mossøu, Skanderborg ja Salten-Laug Søn y. m. järvien läpi, saa n. 80 suurempaa ja pienempää lisäjokea ja laskee Randersin luoua Raudersiu vuonoon. G. (nimitystä käytetään oik. vain alajuoksusta) on 158 km pitkä ja purjehduskelpoinen 82,8 km:n matkalla. *V. v. F.*

Gudhem *[-ū-]*, sistersiläinen nunnaluostari Skaraborgiu lääuissä Ruotsissa, lienee ollut olemassa jo 1160-luvulla. Hallitsijat y. m. suosivat luostaria, autaen sille suuria lahjoituksia. Kustaa Vaasan aikana alueet peruutettiin ja itse luostari paloi 1529.

Gudin *[gydæ̃]*, J e a n A n t o i n e T h é o d o r e (1802-80), ransk. taidemaalari, Girodet-Trioson'in oppilas. Saavutti loistavan taidokkailla merimaisemillaan suuren suosion, jonka hän kuitenkin enneupitkää kadotti, kun hän työntekonsa harvinaisen helppouden vuoksi vajosi tyhjään taituruuteen. *E. R-r.*

Gudrun (kesk. yläsaks. K û t r û n), saks. eepos, kuvaa miten hegelingien kuninkaan tytär G., joka on kihlattu Sjællandin kuninkaalle Herwigille, joutuu normannilaisten merirosvojen valtaan ja, kun hän uskollisesti kieltäytyy rupeamasta normannilaispäällikön puolisoksi, joutuu kovimman kohtelun alaiseksi sekä saa suorittaa alhaisimman palvelijattaren töitä. Lopuksi kuitenkin Herwig hänet pelastaa ja kostaa ankarasti hänen kärsimyksensä. Kertomus on yksinkertaisesti ja luontevasti suoritettu. Runo on syntynyt 13:nnella vuosisadalla ja useasti julkaistu sekä alkumuodossaan (uusimman painoksen toimitti Martin 1902) että nykyissaksan kielelle käännettynä (Simrock, Barthel y. m.). — Pohjoismaideu muinaisrunoudessa on G. nimenä Sigurd Fafnesbanen puolisolla ja vastaa Kriemhiltiä Nibelungenliedissä (ks. t.). *K. G.*

Guelfit *[gel-]*, keskiaikainen puolueuimi, jota käytettiin Italiassa paavien puolustajista ja Saksan keisarien vastustajista (ks. G h i b e l l i i n i t). Nimitys johtuu Welfien suvusta (ks. t.). *K. O. L.*

Guercino *[gertši'-]*, d a C e n t o, oik. G i o v a n n i F r a n c e s c o B a r b i e r i (1590-1666), it. taidemaalari. Työskenteli syntymäseudullaan Centossa (lähellä Bolognaa) ja m. m. Ferrarassa, Venetsiassa, Roomassa ja Bologuassa. G. luetaan kuuluvaksi Bolognau kouluun, vaikka hän ei suorastaan olekkaan Carraccien oppilas. Häneeu vaikutti ensin Caravaggion voimakas naturalismi ja jyrkkä valon ja varjon käsittely, myöhemmin hän Venetsiassa oppi käyttämään valohämyä ja sopusointuisia värejä, mutta tultuaan Guido Reni'n kuoltua (1642) Bolognan akatemian johtajaksi, katosi hänen tauluistaau lämmin, maalauksellinen vaikutus ja sijaan tuli kylmän kirjava väritys, sileä kiilto ja sentimentaalinen miellyttämiseu halu. G:n teoksista, joita tavataan Euroopan useimmissa museoissa, mainittakoon Roomassa olevat „Petronillan hautaus" (Capitoliumin museossa), „Tuomas koettelee Kristuksen haavoja" (Vatikaauissa) ja freskot „Aurora" ja „Fama" (Villa Ludovisi'ssa). Kuvaavia G:n viime tuotantokaudelle ovat lukuisat yksityistaulut „Sibylla", „Cleopatra", „Salome" y. m. s., joissa hän on noudattauut Guido Reni'u pintapuolisen imelää maalaustapaa. *E. R-r.*

Gueretsa *(Colobus guereza)*, troopillisen Afrikan metsissä pienissä parvissa elävä peukaloton apinalaji. Sillä on hento, 65 cm pituiuen vartalo ja hennot pitkät raajat, 80 cm:n pituinen häntä ja verrattain isot istuinpakarat. Karvapeite on sametinmusta, paitsi ohimoita, otsalla olevaa juovaa, kaulaa sekä ruumiin sivuilla olevaa leveätä selkämanttelin reunusta ja häntää, jotka ovat valkoiset. Abessiinialaisten sotilaiden kilveu koristuksiin kuului välttämättömästi g:n nahka. ks. kuvaliit. A p i n a t, 6. *E. W. S.*

Guericke *[gēr-]*, O t t o v o n (1602-86), saks. lakimies ja fyysikko, opiskeli lakitiedettä Leipzigissä, Helmstedtissä ja Jenassa, sitten matematiikkaa ja mekaniikkaa Leidenissä; tuli 1627 kotikaupunkinsa Magdeburgin raatiherraksi. Kun Tillyn joukot olivat hävittäneet kaupungin (1631), astui G. ruotsalaisten palvelukseen ollen 1636 asti yli-insinöörinä Erfurtissa. Magdeburgin pormestarina G. oli v:sta 1646 alkaen v:een 1681 asti, jolloin hän muutti loppuiäkseen poikansa luo Hampuriin. Paitsi virkansa hoitamiselle G. omisti suurella uutteruudella voimansa tieteelliseen työhön semminkin menestykselliseen fysikaaliseen kokeilemiseen, johou hänellä oli harvinaiset lahjat. Tuntematta Galilei'n ja Torricelli'n teoksia häneu oma terävä harkintansa johti häuet tekemään havaintoja ja keksintöjä, jotka ovat kantaneet hänen nimensä jälkimaailmalle. Tärkeimmän keksintönsä, ilmapumpun, G. suunnitteli 1650. Sillä hän suoritti lukuisia kokeita, tehden niistä tärkeitä johtopäätöksiä. Huomattuaan ilman olevan painavan ja kimmoisen, hän päätteli, että ilmakehän oma

paino puristaa alempia kerroksia ylempänä olevia tiheämmiksi; ilman täytyy toisin sanoen harveta ylöspäin. Ilman paineen vaikutusta hän kouraantuntuvasti esitti messingistä tehdyillä, ontoilla puolipalloilla u. s. Magdeburgin puolipalloilla. Niiden reunat sopivat ilmanpitävästi vastakkain, niin että ne rajoittivat väliinsä pallonmuotoisen ontelon, josta ilma hanalla varustetuu putken kautta voitiin pumputa pois. Pallopuoliskoja puristaa silloin ulkoilma toisiansa vastaan melkoisella voimalla. Regensburgiu valtiopäivillä 1654 G. kokeili puolipalloilla, joiden irroittamiseksi toisistaan tarvittiin 16 hevosen voima. G. näytti sitäpaitsi kokeilla toteen, ettei ääni eteue tyhjiössä sekä ettei siinä voi tapahtua palamista. Paljon huomiota herätti häneu vesi-ilmapuntarinsa. Se oli kiiunitetty hänen asuntonsa ulkoseinämään ja sen tyhjiössä kellui vedenpiunalla sääasteikkoa osoittava nukki (sääukko). G. keksi manometrin (1661) ja rakensi ensimäisen, epätäydellisen, sähkökoneen. Viimemaiuitun avulla hän todisti eri sähkölajien poistavan toisiaan. Tähtitieteellistä käsitystä G. osoitti esittämällä ajatuksen, että pyrstötähtien palautumiuen pitäisi olla laskettavissa. Kaikki luounontieteelliset keksintönsä G. julkaisi teoksessa „Experimeuta nova (ut vocantur) magdeburgica de vacuo spatio" (Amsterdam 1672). Historiallista arvoa on hänen „Geschichte der Belagerung, Eroberung und Zerstörung Magdeburgs" nimisellä teoksellaan, jonka F. W. Hoffman julkaisi 1860 (toin. pain. 1887). *U. S:n.*

Guerillasota ks. Gerillasota.

Guérin *[gerɛ̃']*, Pierre Nareisse (1774-1833), ransk. taidemaalari, J. B. Regnault'n oppilas. Noudatti Davidin „klassilliseu kouluu" periaatteita, sen antiikkista kuvanveistotyyliä ja pateettisen teatterimaista sommittelua. Maalasi mytologisia ja historiatauluja ja saavutti suurenmoista suosiota esim. kuvallaan „Marcus Sextus tapaa maaupaosta palattuaan vaimonsa kuolleena" (1799, Pariisin Louvressa). Aikaa myöten G:n taide muuttui yhä kaavamaisemmaksi, ja sitä vastustivat jo hänen omat oppilaansakin Géricault, Delacroix y. m. *E. R-r.*

Guérin-Mèneville *[gerɛ̃-menvi'l]*, Félix Édouard (1799-1874), ransk. eläintieteilijä, ou tutkinut hyönteisiä ja tullut kuuluisaksi varsinkin parannuksistaan silkinviljelyksen alalla, uudistamalla Ranskan silkkiperhosrodun. Teoksia: „Iconographie du règne animal" (7 osaa, 1830-44), „Genera des insectes" (1835), „Species et iconographie générique des animaux articulés" (1843), „Guide de l'éleveur de vers à soie" (1856). Julkaissut aikakauskirjaa „Magazin de zoologie, d'auatomie comparée et de paléontologie" (1831-58). *(E. W. S.)*

Guernsey *[gɔ̃nzi]*, läntisin ja lähinnä suurin, Ranskan pohjoisrauuikolla olevista, Euglannin omistamista Normandian saarista; 65 km², 43,045 as. (1901). Lauhkeailmastoineu, hedelmälliueu, $^2/_3$ siitä on viljelty. G:stä viedään hedelmiä ja vihanneksia Loutooseen; myös graniittia. Pääpaikka St. Peter Port.

Guerrazzi *[-a'tsi]*, Francesco Domenico (1804-73), it. politikko ja kirjailija, oli Mazzini'n (ks. t.) ystävä, useasti vankeudessa ja maanpaossa valtiollisten vakaumustensa vuoksi. G. on kirjoittanut useita romaaneja, joista parhaat ovat „La battaglia di Benevento" (1827), „L'assedio di Firenze" (1836), „Beatrice Cenci" (1854). Lisäksi on mainittava satiirillinen teos „L'asino, un sogno" (1857). G:n tyyli on omintakeinen, ei vallan vapaa liioittelevasta mahtipontisuudesta; hänelle oli kirjaileminen ainoastaan keinona vaikuttaa kansaan, johon tahtoi teroittaa vapauden aatteita. [Vismara, „Bibliografia di F. D. G." (1880); Guastalla, „La vita e le opere di F. D. G. 1804-1835" (1903).] *J. H-l.*

Guerrero *[gere'-]*. 1. Valtio Meksikossa, Tyynen-mereu rannikolla, 64,756 km²; 479,205 as. (1900), euimmäkseen intiaaneja. Vuorinen, maanjäristysten rasittama, kasvullisuus troopillinen. Viljelys, varsinkin riisin, kahvin, sokeriruovon ja puuvillan, voisi vielä suuresti kehittyä. Vuorien aarteita, hopeaa, elohopeaa, kultaa y. m. käytetään ainoastaan vähän. — Pääkaupunki on 1899 ja 1902 maanjäristysten tuhoama Chilpancingo, 7,497 as. (1900). — 2. Aikaisemmin samannimisen valtion pääkaupunki, ennen Tixtla nimeltään. *E. E. K.*

Guerrini *[-i'ni]*, Olindo (s. 1845), it. lyyrikko (salauimi Lorenzo Stecchetti), nuoren veristisen koulun johtaja, julkaisi 1877 realistisen runokokoelman „Postuma". Sen sisältämät runot „Memorie balagnesi" ja „Il Guado" y. m. ovat runollisesti kauuiita ja ilmaisevat nykyiselämän oikeata ymmärtämystä, mitä seuaikuisessa it. runoudessa harvoin tapaa. Kun n. s. idealistit moittivat G:ia hänen säädyttömyydestään, vastasi hän runokokoelmilla „Polemica" (1878) ja „Nova Polemica" (1879). G:n lemmenlyriikka on suuresti rauskalaisten, varsinkin Baudelairen ja „parnassolaisten" vaikutuksen alaineu. Satiirikkona G. liittyy Carducciin. [Vivarelli, „L. Stecchetti, o il verismo nella letteratura e nell'arte" (1879); L. Lodi, „Lor. Stecchetti, ricordi" (1881).] *J. H-l.*

Guesclin ks. Dugueselin.

Guesde *[gɛ̃d]*, Jules Bazile (s. 1845), ransk. sosialisti, tuomittiin 1871 kommuunin kannattajana 5 v:n vankeuteen, mutta pakeni ulkomaille; palattuaan 1876 Pariisiin toimi sanomalehtimiehenä ja esitelmänpitäjänä innokkaasti sosialismin hyväksi; valittiin ensi kerran 1893 edustajakamariin. G. on jyrkän marxilaisen suunnan pääedustaja Ranskassa; hän ja hänen ryhmänsä *(guesdistit)* ovat m. m. jyrkästi vastustaneet sosialistien osanottoa hallitukseen. *J. F.*

Guettard *[gettā'r]*, Jacques Étienne (1715-86), ransk. geologi, ensimäinen, joka on tehnyt laajaperäisiä geologisia tutkimuksia luonnossa ja merkinnyt kartalle vuorilajien leviämistä. Ensimäisen Ranskan geologisen kartan hän sai valmiiksi jo 1746. G. on havainnoillaan edistänyt maankuoren historian ja rakenteen tuntemista enemmän kuin kukaan hänen aikalaistaan. Myös kasvitieteeu ja paleontologian alalla G:lla on tunnettu nimi. *P. E.*

Guevara y Dueñas *[geva'ra i due'njas]*, Luis Velez de (1570-1646). esp. kirjailija, jota Filip IV suosi, kehoittaen häntä kirjoittamaan huvinäytelmiä ja hänellä parannuttaen omia kappaleitaan. G. kirjoitti yli 400 näytelmää, joille on ominaista hyvä luouteeneerittely,

vilkas mielikuvitus, sukkeluus ja pirteästi pulppuileva komiikka. Erityisesti mainittavat ovat näytelmät „Mas pesa el rey que la sangre", joka ylistää vasallinuskollisuutta, sekä „Reinar despues morir", joka käsittelee Ines de Castron elämäntarinaa. Näitä kuuluisampi on G:n henkevä satiirinen romaani „El diablo Cojuelo" (1641), ja joka on ollut Lesagen (ks. t.) „Le diable boiteux" romaanin mallina. *J. H-l.*

Guffens *[gyf-]*, Égide Godefroid (1823-1901), belg. historiamaalaaja. Maalasi maanmiehensä Jan Swertsin (1820-79) kanssa seinämaalauksia kotimaansa sekä Praagin ja Englannin kirkkoihin ja julkisiin rakennuksiin. *E. R-r.*

Guicciardini *[guitšardī'ni]*, Francesco (1483-1540), it. valtiomies ja historioitsija, toimi ensin asianajajana syntymäkaupungissaan Firenzessä, oli 1512-13 lähettiläänä Espanjan Ferdinand Katolilaisen hovissa, meni 1515 paavin palvelukseen ja oli jonkun aikaa Modenan ja Reggion hallitusmiehenä, palasi 1534 Firenzeen ja liittyi läheisesti Mediceihin; mutta kun hän 1537 koetti saada herttuan vallan rajoitetuksi, menetti hän vaikutusvaltansa; on kirjoittanut kuuluisan historiallisen teoksen: „Storia d'Italia", joka julkaistiin painosta 1561-64 ja joka käsittää vv. 1492-1534. Sen luotettavuutta ja merkitystä on kuitenkin suuresti liioiteltu. Vv. 1857-67 ilmestyivät G:n „Opere inedite". *J. F.*

Guide *[gīd]* (ransk.), opas; matkaopas kirjan muodossa.

Guido *[guī'-]* l. Gui Lusignanilainen (k. 1195), Jerusalemin ja Kypros-saaren kuningas, Poitou'sta kotoisin olevaa vasallisukua, nai Monferraton leskikreivittären Sibyllan, Jerusalemin kuninkaan Amalrik I:n tyttären, ja tuli sen johdosta sairaan lankonsa, Balduin IV:n sijaiseksi ja Jerusalemin valtakunnan hoitajaksi. Kykenemättömyytensä tähden hänet erotettiin virasta, mutta poikapuolensa, nuoren Balduin V:n kuoltua hän pääsi puolisonsa vaikutuksesta kuninkaaksi 1186. Kun Saladin kohta senjälkeen teki hyökkäyksensä Jerusalemin valtakuntaa vastaan, joutui G. Hittinin luona Tiberias-järven rannalla perinpohjin tappiolle ja vangiksi. Vapautettuna hän myöhemmin otti osaa kolmanteen ristiretkeen ja luovutti 1192 oikeutensa Jerusalemin kruunuun, josta hän oli kiistellyt lankonsa Monferraton rajakreivin Konradin kanssa, Champagnen kreiville Henrikille, saaden sijaan Rikard Leijonamieleltä Kypros-saaren kuningaskunnakseen. Hänen sukunsa hallitsi siellä v:een 1473. [Herquet, „Cyprische Königsgestalten des Hauses Lusignan".] *G. R.*

Guido Aretino *[guī'- -tī'-]* (Arezzolainen) (n. 995-1050), it. musiikkitieteilijä, benediktiläismunkki. Uudempien arvostelujen mukaan hän ei ollut syntyisin Arezzosta, vaan Pariisin seuduilta. Hän keksi 4-viivaisen nuottiviivaston, lisäämällä 2 muistaa viivaa sitä ennen käytettyjen punaisen f-viivan ja keltaisen c-viivan ohelle. Näiden viimemainittujen keskelle tuli a-viiva, ja laulun melodisen ulottuvaisuuden mukaan tuli näiden lisäksi joko yläpuolelle e- tahi alapuolelle d-viiva. Siten välikötkin tulivat käyttökelpoisiksi, ja niin muodostui nuottikirjoitus sävelkorkeutta tarkoin merkitseväksi. Hän keksi myös sävelentapaamisjärjestelmän, joka on pohjana enimmille nykyisillekin, ja kehitti silloisia moniäänisyyden alkeita tärkeillä, hyvään sävelaistiin perustuvilla huomioillaan. Hänen pääteoksensa on „Micrologus de disciplina artis musicæ". Entisaika on luullut hänen keksineen sekä harmoniaopin että kontrapunktin, jopa itse musiikinkin. *I. K.*

Guido Reni ks. Reni.

Guienne ks. Guyenne.

Guignard *[ginjā'r]*, Léon (s. 1852), ransk. kasvitieteilijä, v:sta 1887 kasvitieteen professorina „École supérieur de pharmacie" opistossa Pariisissa, saman opiston johtaja v:sta 1900, tunnettu etenkin fanerogamien hedelmöittymisilmiötä ja kasvien solunjakautumista koskevista tutkimuksistaan sekä mikroteknillisten käsikirjojen laatijana. *(J. A. W.)*

Guignetin vihreä *[ginjē'n]*, eräs kromivihreälaji, jota valmistetaan hehkuttamalla kaliumbikromaatin ja boorihapon seosta sekä keittämällä hehkutustulosta vedellä; veteen liukenee kaliumiboraatti ja liika boorihappo, saokseksi jää tummanvihreä, happojen sekä emästen vaikutusta hyvin kestävä väriaine, joka on pääasiassa kromihydroksidia. *S. V. H.*

Guilbert *[gilbē'r]*, Yvette (s. 1869), ransk. laulajatar, joka esiintyy etupäässä n. s. cabaret'eissa, missä hän esittää varsinkin alempaa kansanelämää ja bohemia käsitteleviä laulujaan. G:n vahvana puolena ei ole hyvä ääni, vaan dramaattinen ja henkevän pirteä esitystapa, joka lähentelee lausumista. „Chansonette" lajin vastakohdaksi hän perusti n. s. „Diseuses"lajin. Y. G. on tehnyt turneita Euroopan eri maihin. *J. H-l.*

Guildhall *[gildhōl]* (engl.), kauppiasten entinen kiltatalo Lontoossa; nyk. raatihuone Lontoon cityssä.

Guillaume *[gijō'm]*. 1. Jean Baptiste Claude Eugène G. (1822-1905), ransk. kuvanveistäjä, Pradier'n oppilas. Tutki antiikin, etenkin Rooman aikaisemman keisariajan taidetta, jonka voimakas luonteenkuvaus ja ankara tyylintunne ilmenee hänen lukuisissa veistoksissaan. Näistä mainittakoon esim. pronssiryhmät „Gracchus-veljekset"(1853, Pariisin Luxembourg-museossa) ja „Roomal. patriisipariskunta hääpuvussa" (1877, Dijonissa), Colbert'in, Rameau'n ja Duban'in muistomerkit, Thiers'in kuvapatsas ja Napoleon I:n, Ingresin ja Beethovenin rintakuvat. G:lla oli huomattu asema „École des beaux-arts"in ja Ranskan Rooman akatemian johtajana sekä „Collège de France"n professorina ja Ranskan taideakatemian jäsenenä. Taidetutkielmiaan G. on julkaissut m. m. kokoelmassa „Études d'art antique et moderne" (1888).

2. Albert André G. (s. 1873), ransk. piirustaja ja taidemaalari. Tehnyt humoristisia piirustuksia pariisilaislehtiin, kuvailmoituksia (afišeja), koristeellisia maalauksia ja etup. satiirisia taulukuvia. *E. R-r.*

Guillaume de Lorris *[gijō'm də lori's]*, ransk. runoilija, kirjoitti 25-vuotiaana (n. 1230) ensimäisen osan kuuluisaa „Ruusuromaania" („Roman de la Rose"), missä allegorian muodossa kuvaa lempeä sen ensi heräämisestä voitokkaaseen saavutukseen asti. Tämä haaveilevan tunteellinen teos hallitsi koko ranskal. keskiaikaa, ja sitä jatkoi Jean de Meung (ks. t.), kuitenkin

vallan toiseen henkeen, nimittäin filosofis-oppineesti ja kyynillisen vallattomasti. *J. Π-l.*

Guillaumet *[gijomɛ̃']*, Gustave (1840-87), ransk. taidemaalari. Oli Ranskan parhaimpia Itämaiden (Algerian) maalaajia. *E. R-r.*

Guilloche *[gijo'š]*, rakennustaiteessa käytetty palmikkokoriste; Guillot'n keksimä koneellinen kaiverrustapa, jonka avulla metallilevylle tai kivelle kaiverretaan metallipnikolla tai etsaamalla, aaltomaisista, silmukantapaisista y. m. viivoista muodostuvia verkontapaisia kuvioita. Arvopaperien pohjana sekä kellojen ja rasioiden kansissa g. on kaikille tunnettu. *U-o N.*

Guillotiini ks. Giljotiini.

Guilmant *[gilmã']*, Félix Alexandre (s. 1837), ransk. urkuri ja säveltäjä. V. 1871 hän tuli Pariisiin urkuriksi. Mainetta hän saavutti konserteillaan Englannissa, Italiassa ja Venäjällä sekä Pariisin näyttelyssä 1878, jonka jälkeen hän jatkuvasti on pitänyt historiallisia konsertteja Trocadéro-salissa. G. otti osaa Pariisin „Schola Cantorum"in (ks. t.) perustamiseen. Konservatoriin hän tuli urkuopettajaksi 1896. Julkaissut laajoja kokoelmia vanhaa urkumusiikkia ja siten hankkinut urkusoiton historialle tärkeitä uusia aineksia. Urkusäveltäjänä hän on nykyajan huomattavimpia; sitäpaitsi hän on säveltänyt kuoroteoksia y. m.

I. K.

Guimet *[gimɛ̃']*, Émile ks. Guimet-museo.

Guimet-museo *[gimɛ̃'-]* Pariisissa sisältää oivallisen kokoelman etenkin aasialaisten kansojen uskontoja valaisevia esineitä, perust. 1878 Lyon'iin, josta se kumminkin 1885 siirrettiin Pariisiin. Sen luoja on Émile Guimet, joka oli tehnyt yleisillä varoilla tutkimusmatkan kaukaiseen itään sen uskontomuotoihin tutustuakseen. — Vaikka museon tarkoituksena nykyään on auttaa tutkijoita syventymään idän sivistys-. taide- y. m. oloihin, on sen varsinaisena tehtävänä kumminkin yhä vielä vallankin alkuperäisten uskontojen historian valaiseminen. Senvuoksi on museossa omat osastonsa eri uskonnoilla vieläpä niiden lahkoillakin. Kunkin uskonnon jumalat ovat esitetyt järjestään alkuperäisinä kuvateoksina, jumalainen-attribuutteina j. n. e. Näiden kokoelmien lisäksi on museossa arvokkaat kokoelmat kiinalaisia maljakoita ja pronsseja, vieläpä klassillistenkin kansojen muinaisjäännöksiä jonkun verran. Museo omistaa melkoisen omaa alaansa käsittelevän kirjaston ja toimittaa myös tieteellisiä julkaisuja. [Petit Guide illustré au Musée Guimet (1904).]

A. M. T.

Guinea *[ginɛ'a]*, rannikkoalue Länsi-Afrikassa pitkin G:n-lahtea, ulottuu Kap Roxosta (12° 19' pohj. lev.) Kap Negroon (16° etel. lev.). Se jaetaan Ylä-(Pohjois-) ja Ala-(Etelä-)G:aan. Rannikko on loiva lagunirannikko, joensuut ovat rämeisiä ja epäterveellisiä. Kauempana, n. 50-60 km rannikolta, kohoaa vuori- ja kukkulamaisemia. Vuoriperusta on pääasiassa kiteistä alkuvuorta. Nuoremmista eruptiivisista vuorilajeista muodostuneet vuorenhuiput ja G:n-lahdessa olevien saarien vuoret kohoavat paikoittain melkoisen korkealle. Varsinkin jokialluvioneista on löydetty kultaa. Vuorista saadaan rantaa, vaskea, rikkiä, kipsiä ja vuorisuolaa. Joet, Binne-Nigeriä ja Kongoa lukuunottamatta, ovat jokseenkin lyhyet sekä koskien, matalikkojen ja lagunien takia kehnoja liikeväyliä. Rannikon kostea meri-ilmasto on paikoittain enrooppalaisille milt'ei sietämätön. G:ssa on kaksi sadeaikaa (keskimäärin 115 sadepäivää). — Kasvimaailmaan nähden Ylä- ja Ala-G. eroavat suuresti toisistaan. Edellisessä ovat vallitsevina savannit, jälkimäisessä (Kamerunista etelään) laajat, tiheät aarniometsät. Aarniometsän kasveista mainittakoon apinanleipäpuu, saniaispuut, *Pandanus*-lajit ja öljypalmut. Alueen eläinkunnalle omituisia ovat, paitsi suuria petoeläimiä, ihmisenmuotoiset apinat (gorilla, simpanssi), hyönteissyöjät, pensselisiat ja antiloopit. — G:n asukkaat, paitsi enrooppalaisia (rannikolla vain kauppapaikoilla), ovat sudan- ja bantuneekereitä, sekä krao- l. kru-kansa. Pääelinkeino, maanviljelys on useimmissa paikoin naisten toimena. Teollisuus on vähemmänarvoinen (vain ašanti-kansan keskuudessa korkealle kehittynyt). Kauppa on pääasiassa välityskauppaa. G:sta viedään palmuöljyä, öljypalmun siemeniä, kautsua, norsunluuta, kuumia, kopaalia, väri- ja tarvepuuta, maapähkinöitä, vuotia, vahaa ja kultahiekkaa. Sinne tuodaan puuvillatavaroita, viinaa, tupakkaa, aseita ja ruutia, rantatavaroita, suopaa, lasia y. m. Rahoja käytetään mitä erilaatuisimpia, niitten asemesta käyvät myös helmet, neliönmuotoiset puuvillakangas-kappaleet *(fazenda)*, kiväärit, kaurisimpukat, metallitangot, norsunluu ja kultahiekka (vaihto)kaupassa. Jo vanhastaan jaettiin Ylä-G:n rannikko silloisten päätnotteittensa mukaan 4 osaan l. „rantaan", joitten nimet vieläkin ovat käytännössä. Uloinna lännessä on Pippuriranta aina Kap Palmasiin, Norsunluuranta ulottuu sieltä Assini-joelle, tätä seuraa Kultaranta Volta-joen suulle sekä vihdoin Orjaranta Benin-joelle saakka. Koko rannikko, Liberian tasavaltaa lukuunottamatta, kuuluu nyk. erinäisille siirtomaavaltioille. Lännestä lukien eri alueet järjestyvät seuraavasti: 1. Portugalin G. 2. Ranskan G. 3. Sierra Leone (engl.). 4. Liberia. 5. Norsunluuranta (ransk.). 6. Kultaranta (engl.). 7. Togo (saks.). 8. Dahomey (ransk.). 9. Lagos ja Etelä-Nigeria (engl. ks. Lagos ja Nigeria). 10. Kamerun (saks.). 11. Espanjan G. 12. Ranskan Kongo. 13. Kabinda (port.). 14. Kongovaltio (belg.). 15. Angola (port.), jonka eteläisin osa kuitenkin on G:n ulkopuolella. (ks. erikoisartikkeleja).

W. S-m.

Guinea *[gini]* (engl.), entinen engl. kultaraha, jota lyötiin 1663-1813; sai nimensä siitä että ensimäiset g:t lyötiin Guinean rannikolta tuodusta kullasta; oli olemassa 5:n, 2:n, 1:n, ½:n, ⅓:n ja ¼ g:n rahoja. 1 g. = 21 sh. = n. 26 mk 50 p. V. 1817 g:n sijaan tuli sovereign, mutta g:a käytetään vieläkin eräissä tapauksissa (esim. lääkärille tai asianajajalle maksettaessa) laskuyksikkönä.

J. F.

Guinea-kuume *[ginɛa-]*, Guineassa kotoisena esiintyvä keltakuumeentapainen tauti.

Guinea-mato, medina-mato. ks. Filaridæ.

Guinean-lahti *[ginɛan-]*, suuri merenlahti Afrikan länsirannikolla. Sen pohjukassa, molemmin puolin Niger-joen suistomaata, sijaitsevat

Beniu- ja Biafra-lahdet. Jälkimäisessä ovat Fernando Po- (esp.) sekä Priucipe- ja Sao Thomé- (port.) saaret. Ulompana meressä on Espanjalle kuuluva Annobon-saari (vrt. Guinea). *W. S-m.*

Guinea-pippuri ks. Pippuri.

Guinicelli *[guinitše'lli]*, Guido (1240-76), it. runoilija, huomattavin runoilijailmiö eunen Dantea, joka mainitsee häntä ital. runouden isäksi. Häneltä on säilynyt ainoastaan seitsemän canzonea ja viisi sonettia. Ne käsittelevät rakkautta, tarjoovat miellyttäviä kuvia ja henkeviä, syviä ajatuksia. G. oli bolognalaisen koulun johtaja. Parhaan G:n runojen painoksen on toimittanut Casini kokoelmassa „Le Rime dei poeti Bolognesi del secolo XIII" (1881). [Vossler, „Die philosophischen Grundlagen zum, süssen neuen Stil' des Guido G." j. n. e. (1904).] *J. H-l.*

Guinness *[ginəs]* Grattau, eugl. lähetysjohtaja. Perusti 1872 Lontooseen suuren kasvatuslaitoksen, jossa on valmistettu n. 1200 miestä ja naista pakana- ja sisälähetyksen palvelukseen. Perustanut oman lähetyksen „Regions beyond missionary union", jonka työ-ala on Balolo-kansan keskuudessa Kongon keskijuoksun varrella. Hänen alkuunpanostaan on syntynyt myöskin Pohjois-Afrikan lähetys („North African mission"). Harjoittanut sitäpaitsi iunokkaasti evankelistan toimintaa kristityissä maissa, käyden m. m. Suomessa. *U. P.*

Guiraud *[girō]*, Paul (1850-1907), ransk. historioitsija, Fustel de Coulanges'in oppilas, professorina Pariisissa v:sta 1888; moraalisten ja poliittisten tieteiden akatemian jäsen v:sta 1906; on kirjoittanut useita arvossapidettyjä, antiikin historiaa koskevia tutkimuksia, m. m. „Les assemblées provinciales de l'empire romain" (1887), „La propriété foncière en Grèce jusqu' à la conquête romaine" (1893), „Lectures historiques sur la vie publique et privée des Grecs et des Romains" (1890-92), „La maind'œuvre industrielle dans l'ancienne Grèce" (1900), „Études économiques sur l'antiquité" (1905). *J. F.*

Guirlande *[girlã'd]* (ransk.) ks. Girlandi.

Guiscard *[giskā'r]*, Robert, ks. Robert Guiscard.

Guise *[gīz]*, ransk. herttuallinen suku, Lothringenin hallitsijasuvun sivuhaara, joka johti alkuperänsä Kaarle Suuresta, polveutuu Claudesta, Lothringenin herttuan René II:n kolmannesta pojasta (1496-1550), joka asettui Ranskaan, nai Bourbon'in prinsessan Antoinetten (Navarran Antonin, Henrik IV:n isän, tädin) ja hankki itselleen laajoja alueita m. m. Aumalen ja Guisen. Hänen useista lapsistaan joutui vanhin tytär, Maria, naimisiin Skotlannin kuninkaan Jaakko V:n kanssa ja tuli Maria Stuartin äidiksi. Pojista tekivät varsinkin seuraavat kaksi itsensä tunnetuiksi:

1. Frans G. (1519-63), G:n herttua, edellisen vanhin poika, aikansa kuuluisimpia sotapäälliköitä, kunnostautui varsinkin Metzin puolustuksessa 1552-53 Kaarle V:tä vastaan, jonka tyhjin toimin täytyi palata kaupunkia piirittämästä. V. 1558 G. valloitti Calais'n englantilaisilta. Henrik II:n kuoltua 1559 Frans G. sai veljensä, kardinaali Kaarlen avustamana vallan käsiinsä heikon Frans II:n aikana, jonka puoliso Maria Stuart oli Guisein sisarentytär, mutta kuninkaan kuoltua 1560 veljekset menettivät vaikutuksensa. Kiihkokatolilaisena G. nyt Montmorencyn kunnetaabelin ja St. Andrén marskin liitossa (n. s. triumviraatti) puuhasi leskikuningattaren Katariua Medici'n syrjäyttämistä, joka alussa osoitti suvaitsevaisuutta hugenoteille. G:n toimeenpanema Vassyn verilöyly 1562 aiheutti hugenottisodat. Niissä hänellä alussa oli menestystä, mutta 1563 Orleans'in piirityksen aikana murhasi hänet eräs hugenotti.

2. Kaarle G. (1524-74), n. s. Lothringenin kardinaali, edellisen veli, tuli 1538 Reims'in arkkipiispaksi ja 1555 kardinaaliksi. Oli hyvin oppinut, sivistystä suosiva ja lahjakas, mutta samalla vallau- ja voitonhimoinen sekä kavala; hän osasi aina salata itsekkäät aikeensa ulkonaisen säädyllisyyden verhoon. Kaunopuheisuutensa ja taitonsa tähden häntä paljon käytettiin lähettilästoimissa. Frans II:n hallitessa G:llä oli suuri vaikutusvalta, jota hän käytti etupäässä hugenottien vainoamiseen. Kaarle IX:n aikana hänet syrjäytettiin, josta suuttuneena hän Tridentin kirkolliskokouksessa, missä ensin oli johtanut uudistuspuoluetta, meui paavin puolelle 1563; tämä ratkaisi paavin puolueen voiton.

3. Henrik I (1550-88), Joiuvilleu prinssi, sittemmin G:n herttua, kutsuttu nimellä le Balafré (Arpinen), Frans G:n vanhin poika, otti nuoruudestaan saakka osaa sotiin hugenotteja vastaan, osoittaen rohkeutta ja taitoa, mutta samalla kiihkeää uskonvihaa. Johti isänsä kuoltua katolista puoluetta ja oli Pärttylinyön verisaunan toimeenpanijoita sekä surmautti Coligny:n muka kostoksi isänsä murhasta. Kun Henrik III kiihkokatolisten mielestä ei esiiutynyt kyllin jyrkästi hugenotteja vastaan, muodosti G. n. s. Pyhän liigan 1576 kerettiläisten vastustamiseksi. Nauttien suurta kansansuosiota sekä eteväin henkisten ominaisuuksiensa että komean ulkomuotonsa tähden hän rupesi, kuninkaan veljen Alençon'in herttuan kuoltua 1584 tavoittamaan Ranskan kruunua, samalla estääkseen sitä joutumasta kerettiläiselle Henrik Navarralaiselle. Espanjan liitossa, jolle hän lupasi Rauskan maakuntia sekä sukunsa ja puolueensa kannattamana, hän esiiutyi uhkamielisesti Henrik III:ta vastaan, sai aikaan n. s. kolmen Henrikin sodan 1585, pani Pariisissa toimeen kapinan (n. s. barrikadipäivän) ja aikoi vangita kuninkaan 1588. Henrik III pääsi pakenemaan, mutta pakotettiin myöntymään G:n vaatimuksiin ja määräsi seuraajakseen vanhan Bourbon'in kardinaalin, G:n kätyrin. Mutta Blois'ssa valtiopäiväin aikana sam. v. Henrik III salamurhan avulla vapauttautui liian mahtavaksi paisuneesta kilpailijastaan, sekä surmautti myös hänen veljensä, kardinaali Ludvik G:n. Täten G. suvun mahtavuus vaipui.

4. Kaarle G. (1554-1611), Mayennen markiisi ja myöhemmin herttua, edellisen veli, rupesi veljensä kuoltua liigan johtoon ja tavoitti Bourbon'in kardinaalin kuoltua 1590 itse Ranskan kruunua. Hän joutui kuitenkin tappiolle Henrik IV:tä vastaan, esim. Ivryn luona 1590, alistui 1596 ja nimitettiin sitten Isle de Franceu kuvernööriksi.

5. Henrik II (1614-64), G:n herttua. Joinvillen prinssi, Henrik G:n pojanpoika. Yhtyi

salaliittoon Richelieu'tä vastaan; liitto tuli kuitenkin ilmi, jolloin G. pakeni sekä tuomittiin poissaolevana kuolemaan 1641. Richelieu'n ja Ludvik XIII:n kuoltua hän sai palata Pariisiin 1644. Kun Napolissa syttyi Masaniellon kapina Espanjaa vastaan, tahtoi G. saattaa voimaan Anjou-suvun oikeudet Napoliin, josta suvusta hän polveutui. Hän asettui 1647 kapinallisten etupäähän ja sai maan valtaansa, mutta urhoollisen puolustuksen jälkeen täytyi hänen antautua espanjalaisille. V. 1652 hän pääsi vapaaksi ja teki vielä 1654 toisen epäonnistuneen yrityksen valloittaa Napolin. Sittemmin hän eli Ludvik XIV:n hovissa. [Bouillé, „Histoire des dues de G.", Fornéron, „Les dues de G."] *G. R.*

Guitarre *[gita'r]* (ransk.) ks. Kitarri.

Guizot *[gizō]*, Francois Pierre Guillaume (1787-1874), ransk. historioitsija ja valtiomies, uskonnoltaan protestantti; hänen aikaisimpia kirjallisia tuotteitansa on „Nouveau dictionnaire des synonymes français" (1809); tuli 1812 historian professoriksi Sorbonneen ja Napoleonin kukistuttua 1814 pääsihteeriksi sisäasiainministeriöön; Napoleonin palattua Elbasta oli Bourbonien mukana Belgiassa, ja nimitettiin satapäiväisen keisarivallan jälkeen (1815) ensin pääsihteeriksi oikeusministeriöön ja sittemmin muihin valtionvirkoihin; perusti näihin aikoihin muutamain valtiollisten ystäväinsä kanssa n. s. doktrinäärien (ks. t.) puolueen; menetettyään yltiökuninkaallisten valtaan päästyä virkansa 1820 G. palasi yliopistoon, mutta kun hän lentokirjasissa teki kiivaita hyökkäyksiä taantumuksellista hallitusta vastaan, kiellettiin häneltä oikeus pitää luentoja; julkaisi näinä vuosina useita huomattavia teoksia m. m. „Histoire du gouvernement représentatif" (1821-22), „Essai sur l'histoire de France" (1823) ja alkupuolen teosta „Histoire de la révolution d'Angleterre" (1827-28); saatuaan 1828 luvan jälleen ryhtyä opettajatoimeensa G. piti kuuluisat, sittemmin painosta ilmestyneet luentosarjansa: „Histoire générale de la civilisation en Europe" (1828) ja „Histoire générale de la civilisation en France" (1828-30). V. 1830 G. valittiin edustajakamariin; hän sepitti edustajain vastalauseen heinäkuun ordonnansseja vastaan ja antoi siten ensimäisen sysäyksen heinäkuun vallankumouksen puhkeamiseen; tuli vallankumouksen jälkeen ensin opetusasiain-, sitten sisäasiainministeriksi, mutta luopui jo syks. 1830; edustajakamarissa hän oli n. s. „juste-milieu" l. keskitiepuolueen johtajia; tuli 1832 uudelleen opetusasiainministeriksi ja pysyi tässä toimessa lyhyttä väliaikaa lukuunottamatta v:een 1837 saaden aikaan v:n 1833 lain, joka järjesti alkuopetuksen. Oltuaan 1840 lähettiläänä Lontoossa G. sam. v. kutsuttiin ulkoasiainministeriksi ja oli siitä lähtien aina heinäkuun monarkian kukistumiseen asti (1848) hallitukseu todellisena johtajana, vaikka hän vasta 1847 tuli pääministeriksi. Ulkopolitiikassansa G. harrasti rauhaa, sisällisissä asioissa hän karttoi uudistuksia ja tahtoi pitää yllä varakkaan luokan valtaa. Nojautuen lahjomalla koossa pidettyyn edustajakamarin enemmistöön hän asettui jyrkästi vastustamaan valtiollisen vaalioikeuden laajennusta ja aiheutti siten helmikuun vallankumouksen. Kun hallitus kielsi 22 p:ksi helmik. 1848 kokoonkutsutut reformipidot, syntyi Pariisissa kansanliike ja G:n täytyi luopua seur. päivänä. Tämän jälkeen hän pakeni Englantiin, mutta palasi jo 1849 Ranskaan ja antautui siitä lähtien melkein yksinomaan kirjalliseen työhön. Hänen teoksistaan mainittakoon vielä: „Vie, correspondance et écrits de Washington" (1839-40), „Monk, chute de la république et rétablissement de la monarchie en 1660" (1851), „Histoire de la république d'Angleterre et d'Oliver Cromwell" (1854), „Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps" (1858-68), „Histoire parlementaire de France" (1863), „Histoire de France racontée à mes petits enfants" (1870-75); oli v:sta 1836 Ranskan akatemian jäsen. Historioitsijana G. oli Ranskan suurimpia, mutta valtiomiehenä hän doktrinaarisuudessaan ei ymmärtänyt antaa arvoa oikeutetuille reformivaatimuksille. [Mazade, „Portraits d'histoire morale et politique du temps", de Witt, „Monsieur G. dans sa famille et avec ses amis", Bardoux, „G."] *J. F.*

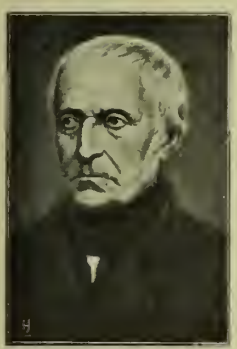

Guizot.

Gujak-puu ks. Pokholtsi.

Gujarat *[-udža-]* myös Guzerat, maakunta luoteisessa Etu-Intiassa, käsittää Cutchin ynnä Kathiawarin niemimaan sekä läheisen mannermaan ja sisältää paitsi Bombayn presidenttikunnan pohjoista, Gujarat nimistä osaa, sekä hajaalueista Barodan vasallivaltiota, kaikkiansa 323 pikku-ruhtinasten hallitsemaa aluetta. Yhteensä 182,824 km², 9,080,138 as. (1901), enemmistö hinduja, vähemmän muhamettilaisia sekä parseja. Puhekielenä on gujarati. Alueeseen kuuluvat maantieteellisesti myös Portugalin omistamat Damão sekä Diu, Cambay-lahden suussa. — Mahivirran pohjoispuolista seutua rasittaa kuivuus, ja se onkin harvaan asuttua, eteläpuolinen, monsuunisateiden kastelema alue on Intian taajimmin asuttuja seutuja; eurooppalaisille on ilmasto tuhoisa. Tuotteita: riisi, vehnä, ohra, hirssi, sokeriruoko, puuvilla, lisäksi saadaan vuorista rautaa. Kotieläiminä pidetään, paitsi tavallisia: puhvelia, seebua, aasia, myös kamelia. — Tärkeimmät kaupungit: Ahmadabad, Surat, Baroda. — Muinaisajan kreikkalaiset tunsivat nämä seudut nimillä Syrastrene l. Larike, käyden kauppaa siellä. V:sta 1611 alkaen Englannin, Portugalin, Hollannin ja Ranskan kauppiaat perustivat sinne kauppapaikkoja, jotka, paitsi edellämainittuja Portugalille jääneitä mitättömiä rippeitä, vähitellen kaikki joutuivat Englannin valtaan. *E. E. K.*

Gujrat *[gudžrā't]* l. Guzerat. 1. Piirikunta Etu-Intiassa, Punjabin pohjoisosassa, 5,312 km²; 750,548 as. (1901), enemmistö muhamettilaisia. — 2. Samannimisen piirikunnan pääkaupunki; 19,048 as. Huomattavan kaupan keskus. Valmistaa kutoma- ja nahkatavaroita sekä metalliteoksia. — V. 1849 oli täällä ratkaiseva taistelu, joka mursi sikhien vallan, saattaen Punjabin Englannin alaiseksi. *E. E. K.*

Gulating oli keskiajalla Länsi-Norjan kansankäräjät, jotka pidettiin Gulassa Sogne-vuonon rannalla. Tarinain todistuksen mukaan oli Haakon Hyvä perustanut tai järjestänyt G:n. Siellä käytetty laki, „Gulatingslov", on säilynyt jälkimaailmalle eräässä 13:nnellä vuosis. syntyneessä laitoksessa. *K. G.*

Gulbransson, Olaf (s. 1875), norj. pilakuvien piirustaja. Oppinut taiteensa enimmäkseen ominpäin. Käyttää mitä yksinkertaisinta, tyylittelevää piirustustapaa ja osoittaa mitä kärjistetyintä luonteenkuvausta, terävyyttä ja intelligenssiä. Parhaiten G. onnistuu muotokuvissaan ja pikkuporvarien elämänkuvauksissa. V:sta 1902 hän on kuulunut münchenilläisen „Simplicissimus" pilalehden huomatuimpiin avustajiin. Julkaissut m. m. „Berühmte Zeitgenossen" (1905). *E. R-r.*

Guldalen *[-ā-]*, laaksoalue Søndre Trondhjemin piirissä Norjassa, Gula nimisen joen kummallakin puolen. G:ssa, jota ympäröivät korkeat vuoret (muutamat n. 1,200 m), herättävät mielenkiintoa jääkauden jätteet samaten kuin laaksoon liittyvät useat historialliset muistotkin Storenin ja Melhusin pitäjissä. Viimemainituissa seuduissa K. G. Armfeltin sotajoukko majaili koko joulukuun 1718. Gula-joen vartta kulkee rautatie sekä maantie. *(K. S.)*

Guldberg. 1. Cato Maximilian G. (1836-1902), norj. matemaatikko, nimitettiin 1869 sovelletun matematiikan professoriksi Kristiaanian yliopistoon. Sai jo 1859 perintöruhtinaan kultamitalin erään yliopiston matemaattisen palkintotehtävän ratkaisemisesta, ja valittiin 1878 Kristiaanian tiedeseuran puheenjohtajaksi. On julkaissut suuren joukon tieteellisiä teoksia sekä erinomaisia oppikirjoja m. m. trigonometriassa ja analyyttisessa geometriassa. P. Waagen kanssa hän julkaisi tutkimuksia kemiallisesta affinitectista (Guldberg-Waagen paljous-vaikutuslaki). — 2. Axel Sofus G. (s. 1838), matemaatikko, edellisen veli, filos. toht. 1867, siitä lähtien toiminut matematiikan opettajana Kristiaanian sotakoulussa. Julkaissut tieteellisiä teoksia etenkin algebran alalta. *J. L-g.*

Guldberg, Ove Hoegh (1731-1808), tansk. valtiomies; tuli 1761 professoriksi Soron akatemiaan, 1764 prinssi Fredrikin opettajaksi ja 1771 hänen kabinettisihteerikseen; oli johtajana Struenseen kukistamisessa 1772; tuli kuninkaan kabinettisihteeriksi 1773, valtiosihteeriksi 1776 ja salaneuvokseksi 1780; hän sai melkein yhtä suuren vaikutusvallan kuin Struenseella oli ollut; vuosia 1772-84 kutsutaankin „guldbergiläiseksi kaudeksi", vaikka G. vasta 8 päivää ennen eroaan tuli varsinaisesti valtiomiinisteriksi. G., joka periaatteesta oli kuningasvallan ihailija ja vanhoillinen, peruutti melkein kaikki Struenseen uudistukset: hajoitti talonpoikain tilan parantamista varten kokoonkutsutun maalaiskomission, rajoitti painovapautta j. n. e. Kiitettäviä ovat G:n toimenpiteet saksalaisuuden tieltä syrjäytetyn tanskalaisuuden kohottamiseksi. Hänen vaikutuksestaan prinssit saivat tanskalaisen kasvatuksen, sotajoukon komentokieleksi tuli tanska, joka myöskin otettiin oppiaineeksi kouluihin. — Ulkopolitiikassa G. lähestyi Venäjää, koska Tanska sen avulla paraiten saattoi pitää puolianusa Ruotsia vastaan. V. 1773 Tanska antoi Venäjälle Oldenburgin ja sai sijaan herttuallisen osan Holsteinia; v:n 1780 ascellinen puolueettomuusliitto saattoi Tanskan kokonaan riippuvaiseksi Venäjästä. Vv. 1784-1802 G. oli amtmanina Aarhusissa; on julkaissut historiallisia teoksia ja teologisia kirjoituksia.

Guldengroschen *[-grošən]*, 15:nnen vuosis. lopulla lyöty saks. hopearaha, joka myöhemmin sai taalerin nimen (ks. t.).

Guldeni (saks. *Gülden Penning*, lyh. *Gülden, Gulden*), vanhin Saksassa lyöty kultaraha, jonka esikuvana oli italialainen floriini (ks. t.). Erosi tästä varsinaisesti vain siinä, että toisella puolella oleva lilja vaihdettiin saksalaisten rahanlyöjäin vaakunoihin. Kultarahaa saivat alkuaan lyödä ainoastaan vaaliruhtinaat, joille keisari „kultaisessa bullassa" v:lta 1356 myönsi tämän oikeuden. Sitä käyttivät hyväkseen ensimäisinä Mainzin, Kölnin ja Trierin arkkipiispat sekä Reinin pfalzkreivi. Guldeni vastasi 14:nnellä vuosis. arvoltaan viittätoista à seitsemäätoista groschenia, mutta seur. vuosisadalla sen arvo alkoi aleta. Niihin aikoihin — 15:nnellä vuosis. — alettiin lyödä suuria hopearahoja, joilla oli g:n arvo ja jotka saivat nimekseen „Güldengroschen" tai „Güldiner"; erotukseksi näistä ruvettiin guldenia nimittämään „Goldguldeniksi" eli kultaguldeniksi. Kultaguldeni pysyi Saksassa käytännössä 17:nteen vuosis. saakka, jolloin sen oli vähitellen väistyttävä dukaatin (ks. t.) tieltä. Unkarissa, jossa niinikään kultaguldenia käytettiin, säilytti tämä raha alkuperäisen arvonsa uudempiin aikoihin saakka. Ruotsissa lyöttivät Eerik XIV ja Juhana III unkarilaisia guldenia („Ungersk Gyllen"), joidenka paino oli määrätty 4,21 gr:ksi, jälkimäinen sitä paitsi n. s. „Krongylleniä", paino 3,29 gr. — Saksassa syntyi 16:nnella vuosis. uusi suuri hopearaha, joka sai nimekseen „Guldentaler" ja jonka arvo seur. vuosisadan lopulla vakiintui $^2/_3$ taaleriksi l. $^1/_2$ speciestaaleriksi. Tämä hopeaguldeni tuli yleiseksi Etelä-Saksassa ja Itävallassa ja pysyi näissä maissa rahayksikkönä, kunnes niissä Saksan markka (Saksassa) ja kruunu (Itävallassa) otettiin käytäntöön. Alankomaiden rahana on vieläkin gulden, johon sisältyy 100 cents'ia ja joka vastaa Suomen rahassa 2 markkaa ja 9,9 penniä. [C. L. Lucio, „Neuer Müntz-Tractat von approbirten und devalvirten Guldinern und anderen Müntz-Sorten, was dieselbe vor Gepräg als auch an Schrott und Korn halten" (1692); H. Halke, „Einleitung in das Studium der Numismatik" (1905); sama, „Handwörterbuch der Münzkunde" (1909).] *Ar. H.*

Gulldynt, tärkeä muinaistiet. löytöpaikka Vöyrin pitäjässä, josta jo 1800-luvun puolivälissä ja aina myöhemminkin on tullut muinaislöytöjä Helsingin museoon. Paikkaa, joka on n. $^1/_2$ km Bergbyn kylästä etelään ja joka on luonteeltaan hietapohjainen ja kiviperäinen mäenrinne, on käytetty kalmistona n. s. kansainvaellnksen ajalla, l. n. 500-700 j. Kr. Vainajat ovat poltetut täysissä varustuksissaan, ja ruumiin tuhka ja esineet ovat jätetyt paikalleen ohnen maakerroksen sisään, ilman mitään ulkonaista hautamerkkiä. Kalusto on runsas, sisältäen rautakelttejä ja aseita, niittausnauloja, pronssisolkia, ketjuja ja renkaita, saviastianpaloja, kultaisia ja hopeisia sormuksia ja renkaita y. m. tälle aikakaudelle

tyypillistä (ks. Suomi, esihistoria). Erikoisesti mainittakoon n. s. tasavartinen pronssisolki, pari erilaista kaarisolkea sekä miekan ponsi, lepäävän eläimen muotoinen. Suuri osa aikaisempia löytöjä on kuvattu J. R. Aspelinin teoksessa „Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumusaloilta" (kuvat 1255-80). [Hackman, tutkimuskertomus Hist. museon top. arkistossa.]

A. M. T.

Gullkrona *[-krū-]*, saari Nauvossa, satama ja luotsiasema.

Gullkronanaukko *[-krū-]*, n. 3 peninк. pitkä merenselkä Paimion selän jatkona, erottaa Nauvon ja Kemiön saaristot toisistaan. *K. S.*

Gullstrand, Allvar (s. 1862), ruots. silmälääkäri, on suurella menestyksellä tutkinut silmän dioptriikkaa l. valontaittamissuhteita, joista on julkaissut monta teosta: „Méthode pratique pour déterminer l'astigmatisme par la dénivelation ophtalmométrique" (1889), „Objektive Darstellung und photografische Abbildung von Augenmuskellähmungen" (1892), „Photographisch-ophtalmiatrische und klinische Untersuchungen über die Hornhautrefraktion" (1896). Hänen etevin teoksensa on: „Allgemeine Theorie der monochromatischen Aberrationen und ihre nächsten Ergebnisse für die Ophtalmologie" (1900).

M. O-B.

Gulo ks. Ahma.

Gumælius *[-mē'-]*, Gustaf Vilhelm (1789-1877), ruots. runoilija, pappi, valtiopäivä- ja kunnallismies. Oli ylioppilaana Upsalassa fosforistien ja akatemiallisten taistelun ollessa kuumimmillaan, mutta ei liittynyt kumpaisiinkaan, vaan yhtyi 1818 „göötiläiseen liittoon". Julkaisi ens. osan historiallista romaania „Thord Bonde", antautui sitten papillisiin, valtiopäivämies- ja kunnallismies-tehtäviinsä harrastaen varsinkin vapaamielisiä reformeja, tiedettä ja taidetta sekä koulujen kehitystä. Oli tuottelias oppikirjojen tekijä. Julkaisi 70-vuotiaana 9-lauluisen runosarjan „Engelbrekt" (1858), josta sai Ruotsin akatemian palkinnon. *E. H.*

Gumma ks. Kuppatauti.

Gummerus *[gumē'-]*-suku lienee kotoisin Loimaalta, Pihkalan talosta. Ensimäinen tunnettu jäsen Josephus Petri G. k. 1663. — 1. Henrik Johan G. (1774-1836), pappi. Suomen sodan syttyessä 1808 G. oli apulaisena Ahvenanmaalla; kun täällä keväällä 1808 kansa nimismies Arénin (ks. t.) johdolla tarttui aseisiin Ahvenanmaalle tulleita venäläisiä vastaan, yhtyi häneen ylioppilasajoiltaan jättiläisvoimistaan tunnettu G. Arénin lähdettyä viemään Ahvenan mantereella vangittuja venäläisiä Ruotsiin, G. teki 450 talonpojan etunenässä, vähäisen ruotsalais-voiman avustamana, hyökkäyksen Kumlingen saarelle, missä venäläisten päävoima, 500 miestä, majaili. Nämät vangittiin lyhyen kahakan jälkeen; vähää myöhemmin antautuivat Brändöllä loput venäläisistä, n. 100-kunta sotilasta. Tukholmassa, minne G. lähti vankejaan viemään, hän sai kuninkaalta mitalin „urhoudesta sodassa" sekä hovisaarnaajan arvon. — Sodan loputtua G. muutti Ruotsiin, jossa kuoli Högbyn kirkkoherrana Ölannin-saarella. Ahvenan kapinan 100-vuotispäivänä 1908 juhlittiin G:n muistoa Högbyssä ja Ahvenanmaalla. — 2. Kaarle Jaakko G. (1840-98), kirjailija; yliopp. 1861, fil. kand. 1869; vv. 1875-97 kollegana Jyväskylän lyseossa. Julkaisi jo ylioppilaana lukuisasti novelleja „Suomettaressa", kuvalehdessä „Maiden ja merien takaa" y. m.; eräät niistä ilmestyivät erikois-painoksina, kuten „Ylhäiset ja alhaiset" (1870), useampia myös kokoelmassa „Alkuperäisiä suomalaisia uuteloita" (3 nid. 1863-73). Sujuvana, taitavana, kansantajuisena kertojana — tosin usein jonkunverran pintapuolisena — on G:lla kirjallisuushistoriassamme huomattava sija varsinkin rahvaan kirjailijana, jonka keskuuteen G:n tuotteet laajalti levisivät ja jonka henkiseen kehitykseen ne huomattavasti vaikuttivat jo aikana, jolloin varsinainen suomenkielinen kirjallisuutemme otti ensi askeleitaan. Hartaasti luetut olivat G:n toimittamat aikakautiset julkaisut „Kyläkirjasto" (v:sta 1873), „Kyläkirjaston kuvalehti" (v:sta 1878) ja „Lasten kuvalehti" (v:sta 1880). — Suomeksi G. on kääntänyt useita teoksia m. m. muutamia Holbergin näytelmiä. — G. harjoitti Jyväskylässä myös huomattavaa kustantajatointa, ollen „K. J. Gummerus" kustannusliikkeen omistaja (liike siirtynyt osakeyhtiölle). *E. E. K.*

— 3. Jaakko G. (s. 1870), kirkkohistorian tutkija; yliopp. 1887, fil. maist. 1890, teol. lis. 1900, nimitettiin sam. v. kirkkohistorian professoriksi. Kirkkohistoriallisen seuran sihteeri v:sta 1901. G:n tutkimuksista ja julkaisuista mainittakoon: „Beiträge zur Geschichte des Buss u. Beichtwesens in der Schwedischen Kirche des Mittelalters", „Die Homönsianische Partei bis zum Tode des Konstantius", „Mikael Agricola, hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa" (1903).

Gummi ks. Kumi.

Gummi arabicum ks. Arapikumi.

Gummi elasticum ks. Kautsukki.

Gummigutta, kumihartsi, jota saadaan Taka-Intiassa kasvavasta *Garcinia Hanburyi* puusta. G. esiintyy kaupassa useimmin läpimitaten 3-6 cm paksuisina ruskahtavan helakankeltaisina puikkoina, jotka ovat puun, bambuputkiin juoksutettua ja niihin jähmettynyttä maitiaisnestettä. Se sisältää 72-80 % keltaista, veteen liukenematonta hartsia (gambogiahappoa), 23-18 % kumia, loput liika-aineita. Ei liukene alkoholiin, mutta muodostaa vedessä keltaisen emulsionin, on hyvin myrkyllistä, käytetään vesiväreihin ja keltaisiin vernissoihin, ulostaviin pillereihin (Suom. farmakopean *pilulæ guttæ aloëticæ*, Morisonin pillerit). *(J. A. W.)*

Gummilakka ks. Lakka.

Gummi mastix ks. Mastiksi.

Gummosis ks. Kumivuoto.

Gumplowicz *[-ō'vits]*, Ludwig (1838-1909), itäv. oikeusoppinut ja sosiologi, v:sta 1882 professorina Grazissa, on julkaissut valtio-oikeudellisia ja sosiologisia teoksia, m. m. „Das österreichische Staatsrecht" (1891), „Der Rassenkampf" (1883), „Grundriss der Sociologie" (1885), „Sociologie und Politik" (1892), „Die sociologische Staatsidee" (1892), „Rechtstaat und Socialismus" (1881), „Geschichte der Staatstheorien" (1905), „Socialphilosophie im Umriss" (1909).

J. F.

Gumtähti ks. Kumtähti.

Gundestrup ks. Esihistorialliset ajanjaksot.

Gundulić *[-litš]*, Ivan, dalmatsialais-eteläslaavilainen runoilija (1588-1638), oli vanhaa ragusalaista ylimyssukua ja kohosi tasavallan korkeimpiin virkoihin. Runoilijana hän on eteläslaavilaisteu ehkä suurin ja yleensä koko slaavikunnan suurimpia ennen 19:ttä vuosisataa. Hän on kyllä italialaisen vaikutuksen alaiuen, mutta hänen itseuäineu runoilijakykynsä tulee silti selvästi esiin. Hänen huomattavimpia tuotteitaan on „Tuhlaajapojan kyynelet" („Suze sina razmetnoga", 1622), pastoraalinäytelmä „Dubravka" (1628), jossa on selvästi kansallisragusalainen väritys, ja enneu kaikkea sankarirunoelma „Osman", joka kuvailee puolalaisen perintöruhtinaan Vladislavin voittoisaa taistelua sulttaani Osmania vastaan. G:n kootut teokset on Pavić julkaissut 1877 sarjassa „Stari pisci hrvatski". A. Jensen, „Gundulić und sein Osman" (1901).
J. J. M.

Gunhild, Norjan kuninkaan Eerik Verikirveen puoliso, jonka hän oli löytänyt viikinkiretkellä Ruijassa, missä G:ia kasvatettiin kahden lappalaisen luona. Hänet kuvataan Eerikiu pahaksi hengeksi, joka kiihotti häutä veritöihin ja sittemmin Eerikin kuoltua samalla lailla johdatti poikiansa, kun uämä 960 saivat vallan Norjassa. Kertomukseu mukaan hänet houkuteltiiu Tanskaan, jossa sai väkivaltaisen lopun. Hänen sukuperästään ovat tiedot eriäviä.
K. G.

Gunilla, Ruotsin kuningatar ks. Bielke, Gunilla.

Gunkel, Hermann (s. 1862), saks. teologi, ylim. prof. Berliinissä 1894, eksegetiikan prof. Giessenissä v:sta 1906, edustaa modernia ja radikaalista kautaa V:n T:n uskonuon selityksessä. Pääteokset: „Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit" (1894), „Kommentar zu Genesis" (2:neu pain. 1902), „Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments" (1903), „Elias, Jahve und Baal" (1906).
K. T-t.

Gurami *(Osphromenus olfax)*, Isojen-Sundasaarteu järvissä ja joissa elävä piikkieväisteu lahkoon kuuluva kalalaji. Se on lähes 2 m:n pituinen ja painaa n. 15 kg. Hyvälihaista g:a viljelläänu menestyksellä Kiinassa, Intiassa ja Itä-Afrikassa. Euroopassa se menestyy vain koristekalaua akvarioissa, sillä se vaatii viihtyäkseen n. 25° C lämmintä vettä.
E. W. S.

Guria l. Ghuria, maakunta Veuäjän Kaukaasiassa, Mustan-meren rannalla, Riou-joesta etelään, 4,000 km². Gurialaiset, 76,095 luvultaan, kuuluvat karthveelilaisiin, ja ovat melkein kaikki kreikkalais-katolisia. Pääkaupunki Ozurgeti 4,694 as. G:n ruhtinaita mainitaan jo 1200-luvulla. V:sta 1480 hallitsi Vardanidze-suku kunnes maa 1810 joutui venäläisten käsiin, jotka 1826 tekivät siitä varsinaisen maakunnan.

Gurjuna-palsami ks. Dipterocarpus.

Gurkmeia ks. Kurkkuma.

Gurkmeia-paperi ks. Kurkkuma.

Gurko, Iosif Vladimirovitš (1828-1901), ven. kenraali, tullut kuuluisaksi esiintymisestään Venäjän ja Turkin välisessä sodassa 1877-78; heinäk. 1877 G. erityisen osaston päällikkönä kulki Balkaniu yli edetäksensä Adrianopolia kohti, mutta oli pakotettu peräytymään; lokak. sam. v. hän Gornyj-Dubniakiu y. m. taisteluilla sulki Osman pašalta tien Plevnasta Sofiaau ja tunkeutui sitten uudelleen Balkanin eteläpuolelle (tammik. 1878); tuli 1879 kenraalikuvernööriksi Pietariiu, Odessaan 1882, Varsovaan 1883; luopui tästä toimesta 1894 ja ylennettiin sotamarskiksi. G. oli aikanaan Venäjän armeian paraita kenraaleja.

Gurkur, villi aasilaji = ouager, ks. t.

Gurlitt, Cornelius (s. 1850), saks. taidehistorioitsija, maisemamaalari Heinrich Louis Theodor G:n (1812-97) poika, Dresdenin teknillisen korkeakoulun professori. Saksan uudenaikaisen taidearvosteluu luojia. G:n pääteoksia ovat m. m. „Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus" (1887-89), „Die Baukunst Frankreichs" (1900), „Die deutsche Kunst des 19. Jahrhunderts" (3:s pain. 1907), „Geschichte der Kunst" (1902) ja „Kirchen" (alk. 1906). Toimittanut v:sta 1905 kirjateossarjaa „Die Kultur".
E. R-r.

Gurmandi (ransk. *gourmand*), herkkusuu, herkuttelija.

Guru-pähkinä, kola-pähkinä. ks. Cola.

Gusla, slaavilainen kielisoitiu. Serbiassa siiuä on yksi ainoa kieli, jota soitetaau jousella. Venäläisessä g:ssa on 5-7 kieltä, ja sitä soitetaan kanteleen lailla. 14-15:nnellä vuosis. siitä kehittyi 18-32-kieliuen g.-psalttari, ja 18:nnella vuosis. pianontapainen soittokone.
I. K.

Gussow, Karl (1843-1907), saks. taidemaalari. Toimi akatemian professorina Weimarissa, Karlsruhessa ja Berliinissä, jonka jälkeen hän v:sta 1882 asui Müuchenissä. Herätti aikoinaan suurta huomiota realistisilla, jotenkin arkipäiväisillä laatukuvillaan. Elämänsä lopulla G. etupäässä harjoitti muotokuvamaalausta. [Pietschker, „K. G. und der Naturalismus in Deutschland" (1898).]
E. R-r.

Gustaf ks. Kustaa.

Gustaf Adolfs socken ks. Hartola.

Gustafs ks. Kustavi.

Gustafsson, Fridolf Vladimir (s. 1853), roomal. kirjallisuuden professori Helsingissä, yliopp. 1869, fil. toht. 1879, prof. 1882; on sen ohessa v:sta 1898 ollut filos. tiedekunnan hist.-kielitieteell. osaston dekaanuksena. G. on kirjoittanut joukon tieteellisiä tutkielmia: Ciceron (1878), Apollinaris Sidoniuksen (1882) ja Liviuksen (1890) kielestä, „De dativo latino" (1904), „Paratactica latina" I (1909) y. m., on käsitellyt ainettaan yleistajuisesti m. m. useissa yliopistollisissa julkaisuissa („Romersk inskriftspoesi", 1899; „Tacitus som häfdateckuare", 1905; „T. som tänkare", 1906), pohtinut kasvatusopillisia kysymyksiä sekä toimittanut oppi- ja lukukirjoja. Hän on myös ottanut osaa kunnalliseen ja valtiolliseen elämään, kuuluen ruotsalaisen puolueen oikeistoon.

Gustafssvärd ks. Viapori.

Gustafsvärn *[gustāvsvārn]*, saari Hangon edustalla; sen pohjoisosalla on punainen majakkarakennus. G:u linnoitus ks. Hangon linnoitus.
K. S.

Gustaviaani ks. Kustavilainen.

Gustaviaaninen kirjallisuus ks. Ruotsin kieli ja kirjallisuus.

Gutenberg *[-ū-]*, Johaun Gensfleisch zum, kirjapainotaidon keksijä, s. vv:n 1394-97 välillä, k. 1468. G. oli vanhaa mainzilaista patriisisukua, mutta muutti nuoruudessaan Strass-

burgiin, jossa vuoteen 1444 harjoitti taide-(vars. metalli-)teollisuutta. Strassburgissa hän todennäköisesti keksi siirrettävien, metallista valettujen kirjasinten käytäntöön ottamisen kirjoja painettaessa. Palattuaan Maiuziin ja siellä ennen v. 1448 painettuaan kalenterin G. ryhtyi monistelemaan latiuaukielistä Raamattua. Hän sai liikekumppanikseen rikkaan porvarin Johann Fustin, joka hankki kirjapainon perustamiseen ja ylläpitämiseen tarvittavat varat. Mainittu 42-rivinen Raamattu („Biblia latina vulgata") ladottiin ja painettiin 1453-54. G:n ja Fustin kesken sukeutunut epäsopu johti jo seur. v. oikeudenkäyntiin; G. menetti paiuonsa Fustille, joka jatkoi liikettä kumppaninaan G:n apuri Peter Schöffer. G:n toiminnasta tämän jälkeen on vain hämäriä tietoja säilyuyt. Aikaisemmin luultiin hänen painattamikseen toinen (36-rivinen) Raamattu sekä eräät pikkujulkaisut 1450-luvulta, mutta kaikesta päättäen nämä eivät ole hänen tuotteitaan. Kolme vuotta ennen kuolemaansa G. ruipesi Mainzin arkkipiispan Adolf Nassaulaisen palvelukseen. — G:n muiston iknistavat monet patsaat Saksassa. Häneu syntymäkaupungissaan Mainzissa pernstettiin 1900 hänen nimeään kantava museo („Gutenberg-Museum") sekä 1901 sen yhteyteen seura („Gutenberg-Gesellschaft"), joka toimittaa „Veröffentliehungeu der Gutenberg-Gesellsehaft" nimistä aikakantista julkaisusarjaa. [Börckelin, Thoman, Steinin elämäkerr. kuvaukset; Zedler, „Gutenbergforsehungen"; Schwenke, „Untersuchungen zur Gesch. des ersten Buehdrueks"; „Festschrift zum 500 jährigen Geburtstag von G."] *-lskm-*.

Gutenberg.
Vanhin tunnettu kuva.

Guthrie *[gaþri]*, Sir James (s. 1859), skotl. taidemaalari, opiskeli Lontoossa ja Pariisissa. N. s. Glasgow-koulun edustavaisimpia taiteilijoita. Maalannut henkilökuvallisia maisemia, kansanelämää, impressionistisia tuokiotunnelmia ja etenkin muotokuvia. V:sta 1903 Skotlannin taideakatemian presidentti. *E. R-r.*

Guts Muths *[-ū- -ū-]*, Johann Christoph Friedrich (1759-1839), kunluisa saks. koulumies ja voimistelnaatteen tienraivaaja. Toimi vv. 1785-1837 maantieteen, teknologian ja voimistelun opettajana eräässä filantrooppisen suunnan koulussa Sehnepfenthalissa. Oivallettuaan järjestelmällisen liikunnon välttämättömyyden nuorisolle hän alkoi suunnitella järkiperäisiä voimisteluharjoituksia, joita häu ensin käytännössä koetti koulussaan ja sitten kirjallisella toiminnallaan levitti laajempiin piireihin. Häneu esikoisteokseusa „Gymnastik für die Jugend" oli ensimäinen käytännöllinen käsikirja tällä alalla. Sitä seurasi luknisa joukko voimistelua ja leikkejä sekä kasvatusoppia ja maantiedettäkin käsitteleviä teoksia. *L. P.*

Gutierrez *[gutie'rreþ]*, Antonio Garcia (1812-84), esp. näytelmänkirjoittaja, julkaisi 1836 romanttisen tragediansa „El trovador", joka saavutti eriuomaiseu meuestyksen. Häuen muista näytelmistään saavutti huomiota ainoastaan „El eneubierto de Valeneia". Hänen myöhäisemmistä näytelmistään ansaitsevat mainitsemista „Simou Boeauegra", „Juan Lorenzo", „Venganza eatalaua" ja luvinäyt. „Un cuento de uiñas".

J. H-l.

Gutofski ks. Guttofski.

Gutorm Jaarli, Ruotsin kuniukaiden Kaarle Sverkerinpojan ja Knut Eerikinpojan jaarli. Hänelle on m. m. osoitettu paavi Aleksauteri III:u suomalaisteu käännytystä koskeva bulla v:lta 1171.

Gutškov *[-o'f]*, Aleksandr Ivanovitš (s. 1863), ven. valtiollinen heukilö, syntyisin moskovalaisesta kauppiasperheestä, sai sivistyksensä Moskovan, Berliinin ja Heidelbergin yliopistoissa ja taisteli buurisodassa vapaaehtoisena buurien riveissä, jolloiu haavoittui. Venäläis-japanilaisessa sodassa G. johti Moskovan kauppiugin puolesta sen lähettämää sairaanhoito-osastoa ja joutui Mukdeniu luona japanilaisten vangiksi. Kuu 1905 lokakuun manifesti oli julkaistu, perusti hän oktobristi- eli lokakuulaispuolueeu ja tuli sen johtajaksi. V. 1907 hänet valittiin Moskovan edustajaksi Valtakunnan duumaan ja keväällä 1910 Homjakovin erottua duuman puheenjohtajaksi. *A. I.*

Gutslaff, Johann (k. 1657), virol. pappi ja kirjailija. Tuli 1630 Liivinmaan Urvastun seurakunnan papiksi. Julkaisi 1644 „Kurtzer Berieht vnd Vnterrieht Von der Falseh-heilig genandten Bäehe in Lieffland Wöhhanda", tärkeä mytologinen lähde, ja 1648 „Observatioues eirca linguam Esthonieam". Tämä viron kieli-oppi on toinen järjestyksessä. Sen laajuus on noin 140 pieutä sivua, josta sanakirjaa uelisenkymmeutä sivua. Kieliopillineu esitys on huomattavasti parempi kuin ensimäisessä (H. Stahlin) viron kieliopissa; myös eteläviroa on otettu huomioon. *H. O.*

Gutta (lat.), pisara.

Gutta cavat lapidem (lat.), „pisara kovertaa kallion". Lauseparsi tavataan Ovidiuksella (Epist. ex Ponto, IV:10,5). Jatko kuulun: *consu'mitur annulus ūsu*, „pito kulnttaa sormuksen". Giordano Bruno muutti lopun (huvinäytelmässään „Il eandelajo") kuulumaan: *non vi, sed sæpe cadendo*, „ei väkisin, vaan usein tippumalla".

Guttaperkka, *Palaquium-* ja *Isonandra*-lajeista Itä-Intiasta, Sunda-saarilta y. m. saatava, kuivattu maitoneste; neste vuodatetaan puista leikkaamalla niiden runkoihin haavoja, ja kovettuu pian sienimäiseksi, punertavaksi tai punertavanharmaaksi, huokoiseksi aineeksi; tästä raaka-guttaperkasta poistetaan epäpuhtaudet leikkelemällä se pikku palasiksi, uuttamalla kuumalla vedellä, valkaisemalla ja valssaamalla. Guttaperkasta valmistetaan putkia, astioita, sähköleunätinkaabelien päällyksiä, hienoja pakkauslevyjä, sähkökoneitten osia, y. m.; sitä sekotetaan vielä usein hammaskitteihiu, voimansiirtohihnoihin, vettä pitäviin kankaisiin y. m. s.

S. V. H.

Guttofski, Henrik (1691-1784), „viimeinen kaarlelainen", s. Puolassa, tuli 1706 Ruotsin sotapalvelukseen, joutui 1709 Dueprin varsilla venä-

läisten vangiksi. Auttoi useita ruots. upseereja pakenemaan vankeudesta, josta 1720 itsekin karkasi. Palveli sitten Kyminkartanon pataljoonassa. Oli m. m. vv:n 1741-42 sodassa, jonka raivotessa hänen perheensä vihollisteu tuhoomasta kodista pakeni Tukholmaan. Erosi Pohjanmaan rykmentin kapteenina 1760 sotapalveluksesta ja eleli viimeiset ikävuotensa Vihdissä. G. oli nähtävästi viimeisiä elossa olevia Kaarle XII:n upseereista. *-lskm-.*

Gutturaalit (lat. *guttur* = kurkku), kielitieteessä vanhastaan niiden ääuteiden, vars. konsonanttien (post- ja mediopalataalien) nimitys, joideu ääntämispaikka on suun taka-osassa. Uudemman äänneopillisen oppisanastou kanualta tämä nimitys on vanhentunut. vrt. K u r k k u ä ä n n e, L a k i ä ä n n e, T a k a v o k a a l i.

Y. W.

Gutzeit & C:o aloitti toimintausa 1872, jolloin n. s. Norjau saha Kotkassa valmistui. Toiminimi harjoittaa metsä-, puutavara-, selluloosa- ja puuhiomoliiketttä omistaen lukuisia maatiloja Savossa ja Karjalassa, Norjau, Hovinsaaren ja Hietaseu höyrysahat Kotkassa, Ruttoisten höyrysahan lähellä Lappeeurantaa, sulfaattiselluloosatehtaan Kotkassa sekä Pankakosken puuhiomon Pielisjärvellä. Vuotuinen tuotanto ja vieuti on u. 40 à 60 tuhatta standarttia sahattua puutavaraa, 18,000 tonnia selluloosaa ja 12,000 tounia puuvanuketta. Yhtiön johtajana on toiminut n. 20 v:n ajan konsuli Alex. Gulliehsen. Osakepääoma, joka alkuaau oli 2 milj. mk, on nyt 15 milj. mk, ja osakkeista, jotka alussa olivat melkein yksinomaau norjalaisten hallussa, on nykyään melkoinen määrä suomalaistenkiu käsissä. — Lahjoitusrahasto sairaita työläisiä varten tekee 30,000 mk; sairaskassoja eri sahoilla.

Gutzkow, K a r l (1811-78), saks. kirjailija, enemmän mietiskelevä kuin välitöu luoune. G. on kirjoittanut koko joukon näytelmiä (kootut 1880, 30 nid.), joista mainittakoon „Richard Savage", „Werner", „Ein weisses Blatt" ja „Ella Rosa", „Patkull", „Uriel Aeosta" (esitetty suomeksi), „Zopf und Sehwert", samoin romaaneja, esim. „Blasedow und seine Söhne", „Der Zauberer von Rom" ja „Hohenschwangau" y. m. G. oli sitäpaitsi älykäs kriitikko, etevä sanomalehtimies ja poleemikko. [Hauben, „Studieu über die Dramen K. Gutzkows" (1899); J. Dreseh, „G. et la jeune Allemagne" (1904).] *J. H-l.*

Guvernantti (ransk. *gouvernante*, < lat. *gubernā're* = ohjata, johtaa), kotiopettajatar.

Guyana ks. G u a y a n a.

Guyau *[gijõ']*. J e a u M a r i e (1854-88), ransk. filosofi ja runoilija, osoitti lyhyellä eläniäillään harvinaista tuotteliaisuutta ja ajattelun voimaa. Hänen teoksissaan ilmenee valtavalla voimalla se käsitys, että maailmankulku on koneellisten, sokeiden voimieu tuote, välinpitämätön hyvästä ja pahasta sekä ihmisteu onnesta ja onnettomuudesta, ja häu tuntuu tuskallisesti etsivän vastausta siihen kysymykseen, onko silloin enää elämässä mitään arvokasta. Julkaisi ensin tutkimuksia filosofisen siveysopin historiasta, „La morale d'Épicure" (1878) ja „La morale anglaise contemporaiue" (1879). Teoksissaan „Les problèmes de l'esthétique eontemporaine" (1884), „Esquisse d'une morale sans obligation ni sanetion" (1885) ja „L'irréligion de l'avenir" (1887) häu panee maailmankatsantonsa perustukseksi luoutaisen „ekspansionin" periaatteen. Hän esittää, että ihmishenkeen syntyy kehitykseu varrella luontainen pyrkimys elää voimakkaasti ja laajasti, „intensiivisesti" ja „ekstensiivisesti"; tämä on henkisen elämän korkeimpana kohottavana voimana. Taiteen oikeutus ja elonprinsiippi on siinä, että se edistää tätä elämän ekspansionia. Sama periaate on asetettava siveysopin perustukseksi, hylkäämällä käsitys ankarasta „velvoituksesta". Tuo luontainen ekspansioni vapauttaa ihmisen itsekkyydestä ja saa häuet toimimaau vapaasta halustaan siveellisesti. Uskontoon nähden G. esittää, että sellainen uskouto, joka selittää maailmanrakennuksen ja määrätyt historialliset tapaukset myytillisesti, esittämällä määrättyjä opinkappaleita, on väistymässä ja häviämässä. Sen sijaan on astuva maailmaukatsomus, joka tunnustaa, että maailma on lakkaamaton kehityskulku, mutta ett'emme voi maailman alkuperustuksesta emmekä tuonpuolisista asioista muodostaa muuta kuin aivan epävarmoja arvelnja, metafyysillisiä unelmia, sekä opettaa, että meidän tulee antautua suureen kehityskulkuun rakkaudella kaikkea elävää ja olevaista kohtaan. G:n maailmankatsanto ilmenee sangen vaikuttavasti myöskin hänen runoelmissaan („Vers d'un philosophe", 1881). G:n kuoleman jälkeen ilmestyi vielä „L'art au point de vue sociologique" ja „Éducation et hérédité". [Fouillée, „La morale, l'art et la religion d'après G.", 6 pain. 1906; J. Hahl, „Poimintoja J. M. G:n runoudesta", Valvojassa 1898.] *A. Gr.*

Guyenne *(Guienne) [gie'n]*, eut. maakunta (herttuakunta) Lounais-Ranskassa, vastaa nyk. departementteja Gironde, Dordogne, Lot, Aveyron, Lot-et-Garonne sekä osaksi departementteja Tarn-et-Garonne ja Landes. Aikaisempaan historiaan nähden ks. A k v i t a n i a, josta G. muodosti osan ja jonka nimestä G:n nimi syutyi 10:nuellä vuosis. Pääkaupunki oli Bordeaux, missä tavallisesti asuivat G:n herttuat, jotka olivat päässeet melkein riippumattomiksi Ranskan kruunusta. He saivat myös haltuunsa Gaseognen 1054. Herttua Wilhelm III:lta peri maan hänen tyttärensä Eleonora, joka oli uaimisissa Ranskan Ludvik VII:n kanssa. Kun Ludvik erosi häuestä 1152, meni hän uudestaan naimisiiu Henrik Plantagenet'n kanssa, joka 1154 tuli Englannin kuninkaaksi nimellä Henrik II; siteu G. joutni Englannille. Heurik II jätti sen pojalleen Rikard Leijonamielelle, jonka kuoltua 1199 Eleonora jälleen otti sen haltuunsa (k. 1203). Lyhyitä väliaikoja lukuunottamatta G. pysyi Euglannin hallussa vuoteen 1451, jolloin rauskalaiset sen valloittivat; v:sta 1472 se oli pysyväisesti Ranskan kruunun omana. *G. R.*

Guyon *[gijõ']*, J e a u n e M a r i e B o u v i e r d e l a M o t t e-G. (1648-1717), rausk. haaveilija; osoitti aikaisin taipumusta askeesiin ja tutki ahkerasti Frans de Sales'in ja Fremiot de Chautalin teoksia; jouduttuaan 28-vuotiaana leskeksi hän rippi-isänsä pater Lacomben kanssa levitti k v i e t i s m i n (ks. t.) oppeja; sai useita kannattajia (Fénelon, madame de Maintenou y. m.), mutta vastustajien (m. m. Bossuet) toimesta hän kahteen erään menetti vapautensa. Sekä hänen kootut teoksensa (ilm. 1713-22) että hänen omatekoisen elämäkertansa (1720) on julkaissut

Poiret. [Heppe, „Gesch. der quietistischen Mystik in der kath. Kirche"; Guerrier, „Madame G." (1881).] *(K. Ö.)*

Guyon *[gain]*, Richard von (1812-56), kreivi, unk. kenraali, syntyään englantilainen, kuunostautui Unkarin kapinassa 1848-49; valloitti helmik. 1849 väkirynnäköllä Branyiskosolan, ja tuli, riitaannuttuaan Görgeyn kanssa, päälliköksi Komáromiu linnaan, jota hän urheasti puolusti; menetettyään Görgeyu toimesta tämän päällikkyyden G. siirtyi etelä-armeiaan; pakeni sodan loppuessa Turkiumaalle ja meni Turkin palvelukseen (Kuršid paša) ottaen m. m. osaa itämaiseen sotaan (1854). *J. F.*

Guyot *[gijō]*, Yves (s. 1843), rausk. politikko ja kirjailija; ollessaan Pariisiu kunnallisneuvoston jäseuenä (1874-84) vaati säännöstetyn prostitutsioniu poistamista ja sai Pariisiu siveellisyyspoliisin uudistetuksi; oli 1885-93 edustajakamariu jäseuenä, 1889-92 yleisten töiden miuisterinä; v:sta 1892 „Le siècle" lehdeu johtaja; on julkaissut joukon taloustieteellisiä teoksia, esim. „L'inveuteur" (1866), „La scieuce économique" (1881), „Études sur les doctrines sociales du christianisme" (1873), „Études de physiologie sociale" (1882-85), „La tyrannie socialiste" (1893), „Quesnay et la physiocratie" (1896); yhdessä A. Raffalovitchin kaussa „Dictionnaire du commerce, de l'industrie et de la bauque" (1898-1901).

Guys *[gyī]*, Constantin (1805-92), ransk. piirustaja. Asettui n. 1865 Pariisiin, jonka iloelämän nurjaa puolta toisen keisarikunnan ajalla G. on esittänyt lukuisissa pikaisesti tehdyissä pilakuvissa. Huumorilla, joka ei ole rivoa, vaan jääkylmää, hirvittävää ja säälimätöntä, G. on varsinkin naiskuvissaan mitä terävimmin paljastauut paheita, tyhmyyttä ja itserakkautta. G. on taiteessaan Toulouse-Lautreciu edelläkävijä. [G. Geffroy (1904) ja G. Grappe (1910).] *E. R-r.*

Gvadányi, József *[gvadāŋji jōžef]* (1725-1801), kreivi, ratsuväen kenraali, 18:nnen vuosis. jälkimäisen puoliskon huomattavimpia unk. kirjailijoita, jonka runomuotoiset kertomukset „Egy falusi nótáriusnak budai utazása" („Kyläuotariuksen Budan-matka", 1790) ja „Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonáuak és gróf Benyovszki Móricnak életek" („Pál Rontón, unk. ratsusotilaan ja kreivi M. B:n elämänvaiheet", 1793) heti ilmestyttyään saavuttivat suurta huomiota ja aina meidän aikoihimme asti ovat siinä pysyneet. G. osoittautuu näissä pääteoksissaan eriuomaiseksi kertojaksi, syväksi unk. kansauluonteen tuntijaksi, suureksi humoristiksi ja hieuoksi luonuonkuvaajaksi. Häu ivaa purevasti muodiksi käynyttä muukalaisuuden matkimista ja koettaa elvyttää kansallista itsetuntoa. Kirjailijanakin hän, samoinkuin muutkiu „kansanomaisen koulun" miehet (Dugonics, Horváth), koettaa jatkaa vanhoja, 17:nnen vuosis. vanhau unk. koulun traditsioneja, asettaen esikuvakseen romanttisen eepikon Gyöngyösi'n (ks. t.). Tästäpä syystä sen ajau muotikirjailijat häntä syvästi halveksivatkin, mikä ei kuitenkaan vähentänyt yleisön suosiota eikä estänyt jäljittelijöitä syntymästä. G:u „Kyläuotariuksesta" J. Gaal (ks. t.) sai aiheen erinomaiseen „Pelesken notarius" nimiseen kausankomediaansa. *Y. W.*

Gwalior *[guāliɔə]*. 1. Kotimaisen nimiruhtinaan, maharadžan, hallitsema, moneen osaan hajaantunut vasallivaltio Etu-Intiassa. Keskimaakunuissa, 75,281 km²; 2,933,001 as. (1901), 90 % hinduja, loput muhamettilaisia. Rasittava on ilmastou tavaton kuumuus ja sade-aikojen tuhoisa kuumetauti. Vehnä, maissi, hirssi, riisi, puuvilla ja ooppiumi maanviljelyksen päätuotteet; vuorissa mainiota rautamalmia. — 2. Samanuimisen ruhtiuaskuunau pääkaupunki (oikeast. kaksi kaupunkia, vanha ja uusi); 119,433 as. (1901), Agra-Ihansi ja Khind-Sipri ratojen sekä Sabanrika-joen varrella. — Läuteen vanhasta G:sta sijaitsee jyrkällä, 104 m korkealla kalliolla G:n linna, perustettu 773, Intian lujimpia. *E. E. K.*

Gyarmathi, Sámuel *[djarmati šāmuel]* (1751-1830), unk. kielentutkija, opiskeli Wieuissä 1776-82 lääketiedettä, määrättiin 1787 komitaatinlääkäriksi Hunyadin komitaattiin, oleskeli 1795-96 Göttingenissä, jossa tutustui uerokkaaseen historioitsijaan A. L. v. Schlözeriin, oli 1800-09 opettajana Zilähissa (Uukarissa). Hänen tärkeimmät teoksensa ovat „kriitillinen" unkarin kielioppi „Okoskodva tanító magyar uyelvmester" (2 osaa, 1794, myös saks.), jouka toinen osa käsittelee lauseoppia, sekä uranuurtava vertaileva tutkimus „Affinitas linguæ hungaricæ cum linguis fenuicæ originis grammatice demonstrata. Nec non vocabularia dialectorum tataricarum et slavicarum cum hungarica comparata" („1799", valmistui painosta jo 1798), jossa häu, ulottaen kielitieteelliset vertailunsa useimpiin suomalais-ugrilaisiin kieliin, panee (niinkuin teoksen nimikin sanoo) erityistä painoa „kicliopillisten" yhtäläisyyksien todistavaan voimaan. Maanmiehensä Sajnovicsin (ks. t., vrt. myös Fogel, M.) rinnalla G. on eusimäinen, joka ennen sekä tanskalaista Raskia että saksalaista Boppia vertailevasti todistaa kielisukulaisuutta ei vain sanayhtäläisyyksien nojalla, vaau etupäässä järjestelmällisesti asettamalla vertailun alaiseksi kielten koko muotorakenteen, sen „kieliopillisen" puolen. *Y. W.*

Gyges *[-ȳ-]*, Lyydian kuningas. Daskylokseu poika, Ardyksen isä, Mermnadien sukua, pääsi viimeisen Heraklidiu murhaamalla hallitsijaksi n. 680 e. Kr. Kimmeriläisteu ahdistamana G. (ass. *Gûgu*) näkyy turvautuneen Assurbanipalin apuun, mutta voitettuaan vihollisensa hän avusti Psammetikosta assyrialaisia vastaan. N. 648 hän kaatui taistelussa kimmeriläisiä vastaan. Kreikkalaisen tarun mukaau G. pääsi kuninkaaksi taikasormukseu avulla, vrt. Hebbelin näytelmää „Gyges und sein Ring" (1856). *K. T-t.*

Gyldén *[jyldē'n]*-suku on alkuaan Ruotsista kotoisiu, muutti kertoman mukaan Suomeen 1600-luvulla.

1. Claës Vilhelm G. (1803-72), Suomen maanmittauksen ylitirehtööri v:sta 1854. V:stä 1841 G. oli jäsenenä ja puheenjohtajana monissa komiteoissa, m. m. maanmittauslaitoksemme uudistusta, sahateollisuutta koskevain asetusten tarkastusta ja kulkuneuvojen parautamista varten asetetuissa komiteoissa. Hänen harrastuksenaan oli varsinkin alulla oleva metsätalouteumme; hän laati ehdotuksen vakinaisen metsähoitoviraston perustamisesta (hyväksytty 1859);

hänen alkuunpanostansa syntyi myöskin Evon metsäopisto. Käytäunöllisen toimintansa ohella G. harjoitti kirjallista työtä. Lukuisia tutkimuksia ja karttapiirustuksia lähti hänen kynästään tai toimestaan: Suomenmaan korkeuskartta (1850), Kaupunkien asemakaavoja (1837-42), „Suomenmaan joet ja järvet" (Suomi 1863), „Samling af författningar rörande landtmäteriet och justering af mått, mål och vigt i Finland" (1836-53), „Handledning för skogshushållare i Finland" (1853). G:n toimesta ja valvonnan alaisena ilmestyi Suomen maanmittausylihallituksen yleiskartta. *E. E. K.*

2. Nils Abraham G. (1805-88), klassillinen filologi, taiteenystävä, edellisen serkku, Kreikan kirjallisuuden professori Helsingin yliopistossa 1847-66. Harrastaen innokkaasti kuvaamataiteita G. koetti jo 1838 aikaansaada Helsinkiin kipsimuseon, mutta yritys toteutui vasta C. G. Estlanderin toimesta 1873, jolloin Yliopiston kipsikokoelma avattiin. Suomen taideyhdistyksen perustamiseen 1846 G. teki aloitteen, joskin tämän yhdistykseu läheisimmäksi perustajaksi tuli C. J. Walleen ja joskin itse taideyhdistys-ajatus, niinkuin G. lentokirjasessaan „Finska konstföreningens stiftelse historiskt framställd" (1868) ilmoittaa, oli jo muiden keksimä v. 1834. G. koetti 1849 puuhata yleistä vauhojen mestarien taulujäljennöskokoelmaa (määräraha sitä varten myönnettiin vasta 1891). Hän teki myös suunnitelmia, jotka kuitenkin jäivät häneltä toteuttamatta, taideyhdistyksien perustamista varten maaseutukaupunkeihimme ja suomal. taiteilijaseuraa varten, jolla olisi oma eläkerahasto. [J. J. Tikkanen, „Finska konstföreningen 1846-96".] *E. R-r.*

3. Johan August Hugo G. (1841-96), tähtitieteilijä, edellisen poika; suoritettuansa fil. kandidaattitutkinnon G. lähti Gothaan, jossa hän Hansenin johdolla tutki teoreettista tähtitiedettä saaden koko myöhemmälle elämäntyölleen ratkaisevia herätyksiä. Väitteli kotimaassa tohtoriksi 1861 ja 1862 tähtitieteen dosentiksi, jossa toimessa oli v:een 1864 sitä kuitenkaan hoitamatta, sillä jo syksyllä 1862 hän sai toimen Pulkovan observatorissa, jossa etevien lahjojensa vuoksi jo 1865 (24 vuoden iässä) kohosi „vanhemmaksi astronomiksi". Tästä toimesta G. 1871 kutsuttiin Ruotsin tiedeakatemian astronomiksi ja Tukholman observatorin esimieheksi. V. 1879 koetettiin ja hyvillä toiveilla, kuten näytti, kiinnittää G. kotimaansa yliopistoon, mutta G. hylkäsi lopuksi kutsumuksen. Pulkovassa G. suoritti perustähtihavaintoja pysty-ympyrän avulla. Nämä johtivat hänet ilmakehässä tapahtuvan valontaittumisen tutkimuksiin, joista oli tuloksena uudet ja jokseenkin paljon käytetyt taittumistaulut. Tukholmassakin G. edelleen sekä itse alituisesti teki havaintoja että järjesti niiden suorittamista. Tulokset, joista mainittakoon tähtiluettelo, ovat esitettyinä hänen julkaisemassaan sarjassa „Astronomiska iakttagelser och undersökningar anställda vid Stockholms observatorium". Suurin merkityksensä G:llä kuitenkin oli teoreettisena tähtitieteilijänä ja hän oli tällä alalla aikansa ensimäisiä muodostaen koulun, jolla oli edustajia useimmissa Euroopan maissa. Lähtien aluksi Hansenin häiriöteoriassa noudattamista menetelmistä hän koetti parantaa uiitä ottamalla käytäntöön uuden matemaattisen apuneuvon: elliptiset funktsionit, joiden avulla hänen myös useissa tapauksissa onnistui aikaansaada suurempaa konvergensia tässä teoriassa esiintyvissä sarjoissa. Vähitelleu hän kuitenkin johtui kysymyksiin, joilla on yleisempi teoreettinen merkitys, pyrkien oivaltamaan taivaan mekaniikan peruskysymyksiä avarammassa filosofisessa ja ankarammassa matemaattisessa valaistuksessa, pitäen tällöiu vähemmin silmämääränään taivaankappaleiden ratojen selvillesaamista lähinnä olevaa aikaa varten kuin yleiskatsausta niiden luonteesta pitkien ajanjaksojen kuluessa. Täten G. mitä hedelmöittävimmin on vaikuttanut viime vuosikymmenien teoreettiseen tähtitieteeseen. G. oli erittäin tuottelias kirjailija. Paitsi jo mainittuja hän on julkaissut tutkimuksia taivaankappaleideu pyörimisestä, tähtien valon muuttuvaisuuden syistä, tähtien ominaisliikkeistä ja parallakseista, valon aberratsionista ilmakehässä, kiertotähdistön ja pyrstötähtien synnystä y. m. sekä julkaissut yleistajuisen tähtitieteen käsikirjan. *A. D.*

Hugo Gyldén.

Gyldenløve *[-lö-]* 17:nnellä vuosis. Tanskan kuninkaiden äpäräpoikien sukunimi. — Ulrik Frederik G. (1638-1704), Fredrik III:n ja Margareta Pappenin poika, oli ritarillinen ja loistoisa, tarmokas ja lujaluontoinen soturi ja valtiomies. Nimitettiin 1664 Norjan käskynhaltijaksi, jossa toimessa hän aikaansai monta tärkeätä parannusta tämän maan hallintoou. Hänen ausiokseeu on luettava Norjan ylihovioikeuden perustaminen; hän järjesti verotuksen oikeudenmukaisemmaksi, vähensi virkamiesten lukumäärää, loi sotavoimaau uutta kuntoa, edisti elinkeinoja ja huojeusi rahvaan taakkoja, jonka johdosta oli kansan suuressa suosiossa. Johti tarmokkaasti Norjasta käsin sotaa Ruotsia vastaan 1675-79 („Gyldenløvefejden"). — Tauskassa hän jonkun aikaa toimi kauppakollegin presidenttinä, lukeutueu silloin Griffenfeldin (ks. t.) lähimpään ystäväpiiriin. [Gulowsen, „Gyldenløvefejden 1675-79".] *-lskm-.*

Gyldenstolpe *[jyl-]*, ruots., myös Suomen historiassa huomattava aatelissuku. 1. Mikael Olai G., eunen aateloimista Vexionius (ks. t.). — 2. Nils G. (1642-1709), edellisen poika; korotettu vapaaherralliseen, sitteu kreiviu arvoon; valtiomies. Ruotsin lähettiläänä Haagissa v:sta 1679 G. vaikutti suuresti B. Oxenstjernan harrastaman ranskalaisvastaisen suuunan voittoihin. Määrättiin 1689 maamarsalkaksi; nimitettiin 1690 m. m. kuninк. neuvokseksi, Kaarle-prinssin kasvattajaksi ja samaan aikaan lakikomissioniin puheenjohtajaksi, 1697 Kaarle XII:n holhoojahallituksen jäseneksi ja 1705 kansliapresidentiksi. Loppuaikoinaan G. ajoi ranskalaismielistä politiikkaa, Ranskau rahoilla ostettuna. — 3. Carl Edvard G. (1770-1831), vapaaherra, suom. valtiomies, tuli 1798 asesso-

riksi, 1809 hovioikeudenneuvokseksi Turun hovioikeuteen; oli yksi niistä 12 Turun läänin aatelismiehestä, jotka elok. 1808 valitsivat jäseniä suomal. läbetystöön, ja sepitti näitten edustajain noudatettavaksi ohjesääunön, joka tuntuvasti rajoitti heidän toimivaltaansa; oli Porvoon valtiopäiväin huomattavimpia jäseniä ja valittiin siihen komiteaan, joka teki ehdotuksen hallituskonseljin perustamisesta; kutsuttiin 1809 oikeusosaston jäseneksi; oli 1817-22 prokuraattorina ja 1822-31 oikeusosaston varapuheenjohtajana.

Gyldenär *[jyl-]*. 1. A n n a G., naisseikkailija, oli syntynyt Espoossa, jossa hänen isänsä Antti G. oli maanomistajana, ja joutui naimisiin erään kapteeni Antti Hoehmuthin kanssa. Matkalla Ruotsissa Norrköpingissä ollessaan 1658 G. rupesi sanomaan itseänsä Kristiina kuningattareksi, joka muka nyt palasi kotimaahan. Vangittuna hän tunnusti näin tehneensä ainoastaan kyytihevosia jouduttaaksensa ja suurempaa arvonantoa saadaksensa ja saaneensa virikkeen siten että eräs talonpoika oli sanonut häntä kuningattaren näköiseksi. Göötan hovioikeus tuomitsi hänet 28 päivän vesi- ja leipävankeuteen sekä valtakunnasta karkoitettavaksi; sen enempää ei hänestä kuulunut. [J. R. Aspelin, „Anna G." (Kirj. kuukauslehdessä 1869).]

2. I n g e b o r g G. (k. 1670-luvulla), majuri Juhana G:n ja Elin Arvint. Hornin tytär, on tullut tunnetuksi aikoinaan suurta huomiota herättäneen avioliittonsa takia orpanansa, sittemmin laamanni Arvi Hornin kanssa, vuoden alussa 1658. G. oli silloin leskenä luutnantti Creutzhammarin jälkeen, jonka kanssa oli kaksi vuotta ollut naimisissa. Koska asianomaiset olivat orpanukset, olisi avioliittoon tarvittu erityinen kunink. lupa, mutta tästä he eivät välittäneet, ehkäpä siitäkin syystä että heidän vanhempiensa kerrotaan olleen tuumaa vastaan, vaan Arvi Horn tuotti ilman muuta morsiamensa Lahdenpohjan kartanoon, vei väkisin rekeensä siepaten Lohjan pappilasta erään siellä oleskelevan virattoman pappismiehen ja pidätti hänet viikon päivät luonaan siksikuin sai hänet taivutetuksi vihkimään heidät yhteen. Hovioikeus tarttui asiaan ja Turun tuomiokapituli katsoi, että avioliitto oli laittomaksi julistettava, mutta sittenkin Ingeborg G. ja Horn jäivät aviopuolisoiksi, luultavasti suoritettuaan jonkun sakkomäärän vallattoman tekonsa sovitukseksi. [Consistorii Eccle-siastici Aboënsis protokoller 1656-61.] *K. G.*

Gylfe, taruperäinen Ruotsin kuningas, joka eli siihen aikaan kuin Odin aasoineen saapui maahan. Ottaaksensa selvää aasain aikeista hän valhepuvussa käy Asgårdissa; tätä G:n käyntiä kuvaa „Gylfaginning" niminen runo nuoremmassa Eddassa. *K. G.*

Gylippos, spartalainen sotapäällikkö peloponneesolaissodan aikoina. G. lähetettiin 414 e. Kr. auttamaan ateenalaisten saartamaa Syrakusaa ja johti menestyksellä kaupungin puolustusta, kunnes 413 e. Kr. pakotti vihollliset luopumaan piirityksestä, jonka jälkeen peräytyvien ateenalaisten johtajat, ensin Demosthenes ja sitten Nikias, osastoineen antautuivat heitä takaa ajaville syrakusalaisille ja G:lle. — Kun G. Ateenan valloituksen jälkeen 404 e. Kr. oli anastanut osan hänelle uskottua rahasummaa, niin hän, välttääkseen kuolemanrangaistuksen, pakeni kotimaastaan. *E. R-n.*

Gyllembourg-Ehrensvärd ks. E h r e n s v ä r d.

Gyllen, k u l t a i n e n, entisaikainen rahalaji, ks. G u l d e n i.

Gyllenborg *[jyllenborj]*. ruots. aatelissuku. 1. J a k o b G. (1648-1701), G.-suvun kanta-isä, aateloitu 1680, kreiviksi korotettu 1695, huomatuimpia myöhemmän reduktsionijakson valtiomiehiä. Valittiin 1680 valiokuntaan, jonka tehtävänä oli tarkastaa väärinkäytöksiä pankissa; sam. v. reduktsionikomissionin jäsen. V. 1681 G. määrättiin syyttäjäksi Suureen komissioniin, jonka johtavaksi sieluksi hän pian tuli; 1685 likvidatsionikomissionin ja 1687 reduktsionin päättämiseksi muodostetun viisimiehisen toimikunnan johtaja, v:n 1693 valtiopäivien maamarsalkka, 1695 kunink. neuvos. — Reduktsionin johtajana G. perinpohjaisuudellaan ja työkykyisyydellään suuresti edisti tämän valtion elinkysymyksen nopeata ratkaisua. Milloin reduktsionipäätöksiä tehtäessä ja toimeenpantaessa esiintyi kaksi tietä, oli G. aina kovimpien toimenpiteitten ja kruunun laajimmalle ulottuvien vaatimusten puoltaja. Monet reduktsionin ankarimmista toimenpiteistä lienevätkin G:n aikaansaamia. Valtiopäivillä v:sta 1682 alkaen G. oli reduktsioni-asian ja samalla kuninkaan yksinvaltiuden innokkaimpia ja myös etevimpiä puoltajia. — 2. K a r l G. (1679-1746), edellisen poika, valtiomies, hattupuolueen luojia. Oli v:sta 1703 Ruotsin lähetystössä Englannissa, ensin sihteerinä, sitten residenttinä ja lopulta ministerinä (1715); sekaantui stuartilaisten vallankumoushankkeisiin ja vangittiin, joka tapaus aikoinaan oli muodostua suurpoliittiseksi kysymykseksi. Kotimaahan palattuaan G. oli kahdesti 1718 ja 1719 rauhanneuvottelijana Ahvenanmaalla. Kaarle XII:n kuoleman jälkeen syntyneissä puoluekamppailuissa G. oli Arvid Hornin kilpailija ja kiivaimpia vastustajia, ollen ensin n. s. holsteinilaisen, venäläis-ystävällisen puolueen johtomiehiä, ja sittemmin 1730-luvulla syntyneen venäläisvihollisen, sodanhaluisen hattupuolueen perustajia; hattujen onnistuikin 1738-39 valtiopäivillä kukistaa Horn. Valtaan pääsityään hatut valitsivat G:n kansliapresidentiksi; häntä on pidettävä yhtenä pääsyyllisenä vv:n 1741-43 onnettomaan sotaan. Senjälkeen hänen mahtinsa olikin mennyttä. — G. oli vailla etevän valtiomiehen avuja, mutta omaetuisissa puoluejuonitteluissa hän oli kylläkin kyvykäs. Tieteitten suosijana hän sitävastoin on ansainnut kiitosta. Harjoitti myös kirjailijatointa. — 3. G u s t a f F r e d r i k G. (1731-1808), runoilija, G. F. Creutzin läheinen ystävä. Liittyi rouva Nordenflychtin ympärille muodostuneeseen piiriin. Seuran julkaisussa „Vitterhetsarbeten" ilmestyneistä G:n tuotteista mainittakoon „Satiren öfver mina vänner", edelleen „Verldsföraktaren", „Menniskans nöjen", „Menniskans elände", „Ode öfver själens styrka". Rva Nordenflychtin knoltua 1763 ja Creutzin siirryttyä ulkomaille G:n tuotanto menettää paljon; suuri kertomaruno „Tåget öfver Bält" ei ole aikaisempien veroinen. G:n aisopolais-aineiset „Fabler" ovat Ruotsissa paraita alallaan. — Näytelmäkirjallisuudessa hän ei onnistunut. — G. oli ensimäisiä

1786 valituita, vastaperustetun Ruotsin akatemian jäseniä. [Atterbom, „Svenska siare oeh skalder", Levertin, „Dygdens sångare".]

E. E. K.

Gyllenbögel *[jyllenbö-]*, Anders (1770-1852), suom. sotilas. Oli mukana 1788-90 sodassa; 1808 sodan syttyessä kapteenina Porin rykmentissä. Kun Etelä-Pohjanmaan rannikkopitäjässä kansa oli tarttunut aseisiin, lähti G. Ahvenanmaalla muodostamansa vapaajoukon kanssa sinne 30 p. heinäk. 1808, kokosi jo tappiolle joutuneet talonpojat ja karkoitti siten muodostamallaau 1800-miehisellä osastolla venäläiset Lapväärtistä. — Kunnostautui myöhemmin Juuttaalla, korotettiin majuriksi, sekä sodan loputtua everstilnutnantiksi.

E. E. K.

Gyllenhjelm *[jyllenjelm]*, useiden Ruotsin kuninkaiden aviottomien lapsien nimi; niin esim. Juhana III:n ja Kaarina Hannuntyttären lapsilla Juhanan herttna-ajalta oli tämä nimi. vrt. seur.

Gyllenhjelm *[jyllenjelm]*, Kaarle Kaarlenpoika (1574-1650), soturi, Kaarle IX:n äpäräpoika. Juhana III aateloitsi hänet nimellä Gyllenhjelm 1592. G. oli 1595-97 Ranskassa oppimassa sodaukäyntiä ja osoitti sieltä palattuaau urhoollisuutta ja sotataitoa Turun piirityksessä 1597 ja myöhemmin Puolan sodassa Liivinmaalla. Hän korotettiin siellä 1600 sotaeverstiksi, mutta joutui Wolmarin antautuessa 1601 puolalaisten käsiin, jotka pitivät häntä 12 v. sotavankina. Vankeutensa aikana G. harjoitteli kirjallisia töitä. Kustaa II Aadolf osoitti velipuolelleen suurta suosiota, teki hänet 1615 Bergqvarnan vapaaherraksi, 1616 sotamarsalkaksi, 1617 valtioneuvokseksi ja Narvan, Iivananlinnan, Jaaman ynnä Kaprion läänien ylikäskynhaltijaksi l. maaherraksi sekä 1619 valtioamiraaliksi. Myöskin merellä G. osoittautui taitavaksi ja urhoolliseksi päälliköksi. Vv. 1622-23 hän kävi Suomessa ja Inkerissä kuninkaan määräyksestä järjestämässä puolustusta, sotalaitosta ja veronkantoa sekä edistämässä niissä kauppaa, teollisuutta y. m. Hän oli 1633-44 Kristiina kuningattaren holhoojain joukossa. G. jätti jälkeensä omaa aikaansa koskevia muistiinpanoja vv:lta 1597-1601, jotka ovat olleet historiallisina lähteinä Messeniukselle ja Werwingille ja nykyään ovat painetut („Historiska handlingar", XX osa, Tukholma 1905).

K. R. M.

Gyllenius *[jyllē-]*, Petrus Magni (1622-75), ruots. pappi, syntynyt Vermlannissa talonpoikaisvanhemmista, tuli 1648 ylioppilaaksi Turkuun ja 1656 siellä maisteriksi, 1667 Bolstadin kirkkoherraksi (Ruotsissa). Hän on jättänyt jälkeensä sen ajan elämää ja tapoja kuvaavia laajoja päiväkirjamuistiinpanoja, jotka antavat tärkeitä tietoja myöskin sen ajan ylioppilaselämästä Suomessa (pain. 1880-82 Helsingissä nimellä „Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667").

K. G.

Gyllenstierna *[jyllenšärna]*. ruots. aatelissuku, Tanskasta kotoisin, mistä 1400-luvulla tuli Ruotsiin. Siihen kuuluvat seuraavat henkilöt:

1. Niilo Eerikinpoika G. (k. 1495), Viipurin linnanisäntä, oli valtaneuvos Eerik Eerikinp. G:n ja Kaarle VIII:n Knuutinpojan tyttären Kristiinan poika, mainitaan 1481 valtaneuvoksena, 1485 Kastelholman isäntänä ja meni sam. v. ruots. sotajoukon etunenässä Liivinmaalle auttamaan Riikaa Saksan ritarikuntaa vastaan, sekä nimitettiin 1490 Viipurin linnanisännäksi, saaden tehtäväkseen tämän tärkeän rajapaikan turvaamisen uhkaavalla sota-ajalla. Ennen lopullista ratkaisevaa yhteentörmäystä hän kuitenkin kuoli siellä keväällä 1495. Puolisona G:llä oli Sigrid Eskilintytär Baner, joka edellisessä avioliitossaan Kaarle Maununpojau (Eka-sukua) kanssa oli Kustaa Vaasan äidinäiti.

2. Kristiina G. (1494-1559), edellisen tytär, syntynyt Viipurissa, meni 1511, 17-vuotiaana, avioliittoon Sten Sture nuor:n kanssa, joka seur. v. tuli valtionhoitajaksi. Sten Sturen kuoltua 1520 Kristiina G. ryhtyi tarmolla kansallisen puolueen johtoon, kehoitti talonpoikia karkoitttamaan tanskalaiset maasta ja puolusti Tukholmaa Kristian II:ta vastaan. Mutta kaupungissa olevien aatelismiesten kehoituksesta hän 5 p. syysk. suostui antautumaan, sittenkuin Kristian oli luvannut suoda täydelliseu anteeksiannon vastustajilleen. Tätä hän ei kuitenkaan pitänyt ja myöskin Kristiina rouvaa pidettiin vankeudessa, ensin Tukholmassa, sitten Kööpenhaminassa (v:een 1524). Tällä aikaa kosi häntä kuuluisa Severin Norby (ks. t.) ja tarkoitus oli, että Norby samalla tehtäisiin koko Ruotsin käskynhaltijaksi. K. G. kumminkin hylkäsi kosinnan, mutta Kustaa Vaasa katseli häntä sittenkin epäluulolla, kunnes hän 1527 meni uusiin naimisiin valtaneuvos Juhana Tuurenp. Tre Rosor'in kanssa. Sen jälkeen hän ei enää ota valtiotoimiin osaa.

Kristiina Gyllenstierna.

3. Niilo Yrjänänpoika G. (1526-1601), valtakansleri ja drotsi, oli nuorempaua käynyt oppia ulkomailla, tuli Eerik XIV:n hallituksen alussa valtaneuvokseksi, oli tämän suuressa suosiossa ja kävi kosinta-asioissa Englannissa, Hesseuissä y. m. Juhanan aikana häu samoin tiesi pysyä suosiossa ja kohota arvoissa, luovien puolueiden välillä. Eerik Sparre sauoo häntä „vaihemieliseksi mieheksi, joka usein ei ole itsensä kaltainen". Samoin hän Sigismundin ja Kaarle herttuan aikana koetti säilyttää kummankin hyväntahtoisuutta, pyytämällä vaikeissa ratkaisuissa, niinkuin tähän aikaau jo syyllä voikin tehdä, että „häntä kaikissa asioissa vanhuutensa ja heikkoutensa aikoina säästettäisiin".

4. Eerik Kaarlenpoika G. (1602-57), presidentti, opiskeli nuoruudessaan ulkomaan yliopistoissa, jonka jälkeen tuli Kustaa Aadolfin kamariherraksi. V. 1637 G. nimitettiin Viipurin läänin maaherraksi, jona m. m. avasi Viipuriin perustetun lukiou, 1642 Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin kenraalikuvernööriksi, 1645 valtaneuvokseksi, 1654 Turun hovioikeuden presidentiksi. Kaksi kertaa, 1634 ja 1647, hän kävi lähettiläänä Venäjällä. Maamarsalkkana valtiopäivillä 1642. G. oli tunnettu hienosti sivistyneeksi ja taitavaksi mieheksi ja mainitaan olleeu „jalomielineu ja kaikkien rakastama herra".

5. Göran G. (1632-86), valtaneuvos, tuli 1668 reduktsionikollegiun esimieheksi, 1676 ylikäskynhaltiaksi Tukholmaan ja kamari- sekä amiraaliteettikollegien esimieheksi. Mutta vaikutusvaltaisen veljensä Johan G:n (ks. seuraavaa) kuoltua G. jo 1681 menetti korkeat virkansa ja iso reduktsioni, jonka kannattajia hän oli ollut, riisti häneltä itseltään melkein kaiken omaisuuden.

6. Johan G. (1635-80), valtiomies, Kaarle XI:n suosikki, edellisen veli, tuli 1660 kanslianeuvokseksi, 1666 hovikansleriksi ja 1668 valtaneuvokseksi. Kuninkaan ollessa 1676 Skånen sodassa kntsuttiin G. hänen luoksensa ja varsinkin täällä hän näyttää mutkattomalla käytöksellään, ahkeruudellaan ja neuvokkaisuudellaan täysin voittaneen kuninkaan luottamuksen. Sodan onnellinen päätös onkin nähtävästi suureksi osaksi luettava G:n ansioksi. Mutta vielä tärkeämpi on G:n vaikutus ollut reduktsionikysymyksen kehitykseen. Vaikka itse kunlui korkeaan ylimyssukuun, oli hän kuitenkin ylimysvallan leppymätön vihollineu. Nämä mielipiteet olivat hänellä mahdollisesti periutöä äitinsä, Auna Skytten, puolelta, joka oli tuon alhaisesta säädystä valtaneuvostoon kohonneen Juhana Skytten (ks. t.) tytär. Saavutettuaau ratkaisevan vaikutusvallan nuoreen kuninkaaseen, hän sentähden käytti sitä vakaaunuttaaksensa hänessä käsityksen siitä, että maan etu välttämättä vaati tekemään lopun ylimystön vallasta ja nimenomaan reduktsionin toimeenpanoa ja laajentamista. Mutta juuri ennen kuin aika oli tullut näiden hänen tuumiensa toteuttamiseen, tempasi odottamaton kuolema hänet pois Landskronassa 10 p. kesäk. 1680. Edellisenä vuonna oli hänet nimitetty Skånen kenraalikuveruööriksi. Ulkopolitiikan alalla näyttää G:lle kangastaneen ajatus kaikkien Pohjoismaiden yhdistämisestä ulkomaisia vihollisia vastaan.

7. Konrad G. (1645-84), reduktsionikommissionin esimies, Eerik G:u (4) poika, oli 1667-74 maaherrana Viipurin läänissä, sitten Kalmarissa. Esiintyi reduktsioniu innokkaana kannattajana 1680 v:n valtiopäivillä ja nimitettiin palkinnoksi n. s. suuren kommissionin esimieheksi. Siinä hän aina puolusti ankarinta menettelytapaa.

8. Kristofer G. (1647-1705), valtaneuvos, edellisen veli, palveli nuorempana sotaväessä ja haavoittui vaarallisesti Lundin taistelussa. Reduktsionin ajamisessa valtiopäivillä häu, samoin kuin velikin, oli innokkaimpien joukossa, lausuen m. m. että „joskin muut kolme säätyä vaikenisivat, niin itse hätä huutaisi ja pakottaisi reduktsioniin", ja että „ritariston ja aatelin, sen sijaan että panee vastaan, tulisi nopeasti yhtyä muihin säätyihin ja siten saavnttaa kunnia vapaachtoisesta uhrauksesta isänmaan hyväksi". Reduktsionitoimissa hän ei kuitenkaan esiinny yhtä leppymättömästi kuin veli. V. 1681 hänet nimitettiin valtaneuvokseksi, seur. v. ylikäskynhaltiaksi, 1687 kreiviksi, 1697 Kaarle XII:n holhojahallituksen jäseneksi.

9. Gustaf Johan G. (1709-64), poliittinen seikkailija, Hämeen ja Uudenmaan maaherrau Axel Erik G:n poika, oli sihteerinä kausliassa, mutta vangittiin helmikuussa 1741, kun eräänä yönä tuli Venäjän lähettilään Bestuževin luota, syytettiin maankavalluksesta ja tuomittiin elinkautiseen vankeuteen. Onnettoman sodan jälkeen hänet kuitenkin laskettiiu vapaaksi, jolloin meni ulkomaille ja lopulta asettui Liivinmaalle, missä keisarinna Elisabetilta sai maatilan. *K. G.*

G. conopea.

Gymnadenia, k i r k i h e i n ä, kämmekkäissuku, puna- tai valkokukkaisia yrttejä, joilla ou sormijakoiset tai -halkoiset juurimukulat, pölymyhkyt peitteettömät. Varsin yleinen mäenrinteillä ja niityillä yli koko maan on punakukkainen, kapealehtinen *G. conopea.* *(J. A. W.)*

Gymnasium ks. K i m n a a s i ja L u k i o.

Gymnastiikka (kreik. *gymna'sion,* < *gymno's* = alaston), voimistelu (ks. t.).

Gymnillinen (kreik. *gymno's* = alaston), tarkoittaa voimisteluharjoituksia, joita antiikin atleetit alastomina suorittivat.

Gymnoasci ks. K o t e l o s i e n e t.

Gymnophiona, tropiikeissa elävä sammakkoeläinlahko. Tähäu kuuluvat eläimet asustavat maan alla, niillä on käärmeenmuotoinen, raajaton rnumis, silmät ovat surkastuneet ja ihon peittämät, ja vain oikea keuhko on kehittynyt. Ihoa peittävät pienet luumaiset suomut. Sikiöllä on vielä munassa ollessaau kolme paria kiduksia, jotka kuitenkin ennen syntymistä häviävät. Ceylonin, Taka-Intian, Sumatran, Borneon ja Jaavan vuoristomaissa elävä, 38 cm pituinen, 1,2 cm paksuinen *Ichthyophis glutinosus* on huomattava sikiöhoidostaan. Naaras mnnii veteen, mutaan kaivamaansa kuoppaan sangeu suuria munia rypälemäiseen kimppuun, jonka ympärille se sitteu suojellen kietoutuu. Ensi aluksi elävät toukat vedessä vapaasti uiskennellen. *E. W. S.*

Gymnosofistit, „alastomat viisauden harrastajat", kreik. kirjailijain mukaan eräänlaisia intialaisia filosofeja, joihin kreikkalaiset tutustnivat Aleksanteri Suuren sotaretkillä, ja joideu kerrottiin alastomina viettävän askeettista elämää metsissä.

Gymnospermæ (kreik. *gymno's* = alaston, ja *sperma* = siemen), p a l j a s s i e m e n i s e t, siemenkasvien toinen suuri ryhmä koppisiemenisten rinnalla. Tärkeimpiä tuntomerkkejä: siemenaiheet ja siemenet paljaina litteiden, luotittomain emilehtien pinnalla, siitepölyhiukkaset joutuvat välittömästi siemenaiheen siitereiälle, siemenaihe ennen hedelmöittämistä täyttynyt valkuaisella, siitepölyhiukkasten urostuma joko samanlainen kuin koppisiemenisillä tahi todellinen siittiö. Alkiolehtiä 2-15. vrt. A n g i o s p e r m æ.

Gymnospermia ks. A n g i o s p e r m i a.

Gymnosporangium ks. R u o s t e s i e n e t.

Gymnotus ks. S ä h k ö - a n k e r i a s.

Gynæceum ks. E m i l e h d e t.

Gynaikeion *[-ke'i-]* (> lat. *gynæcē'um*), **gynaikonitis** *[-kōnī'-]*, naisten huone, naisten huoneet muinaiskreikkalaisessa talossa, joskus = talon naiset.

Gynandria (kreik. *gynē'* = nainen, ja *anē'r* = mies) ks. L i n n é n s i i t i n j ä r j e s t e l m ä.

Gynekologia (kreik. *gynē'* = nainen, ja *logos* = oppi), naistautioppi. — Gynekologi, naistautien lääkäri.

Günther, Albert Charles Lewis Gotthilf (s. 1830), engl. (saks.) eläintieteilijä, oli 1875-95 „British Museum"in eläintieteellisen osaston esimiehenä, perusti (1865) julkaisusarjan „Record of zoological literature", oli „Annals and magazine of natural history"n avustaja; teoksia: „Introd. to the study of fishes" (1880), „Shore fishes, deep sea fishes and pelagic fishes of the voyage of the Challenger" (1887-88).

(J. A. W.)

Günther *[gyn-]*, Siegmund (s. 1848), saks. maantieteilijä, v:sta 1886 Münchenin teknillisen korkeakoulun professori. Suorittanut laajoja ja monipuolisia tutkimuksia matematiikan, fysiikan, tähti- ja maantieteen aloilla. Kirjoittanut m. m. „Handbuch der mathematischen Geographie" (1890), „Lehrbuch der physikalischen Geographie" (1891), „Handbuch der Geophysik" (2 os. II pain. 1897-99) sekä useita kuuluisain luonnontieteilijäin ja maantieteilijäin elämäkertoja y. m. historiallis-luonnontieteellisiä teoksia.

W. S-m.

Gyp *[žip]*, salanimi, oikea nimi Gabrielle kreivitär Martel de Janville (omaa suk. de Riquetide Mirabeau) (s. 1850), ransk. kirjailijatar, viimeinen Mirabeau-suvun jäsen, on julkaissut joukon romaaneja ja novelleja, kirjallisesti vähäarvoisia, mutta vallattoman sarkastisia kuvauksia yläluokan piireistä; myöhemmät ovat saaneet vahvan antisemiittisen ja šovinistisen sivumaun. Joukosta mainittakoon: „Petit Bob" (1882), „Le plus heureux de tous" (1885), „Autour du divorce" (1886), „Une Passionnette" (1891), „Pas jaloux" (1893), „Journal d'un philosophe" (1894); muutamat niistä ovat dramatiseerattuja. Intohimoisena anti-dreyfusardina G. julkaisi m. m. Piquart'ia vastaan satiirin „Les femmes du Colonel" (1899). *J. H-l.*

Gypaëtos ks. Korppikotkat.

Gypogeranus ks. Sihteeri.

Gypsophila, rauniokki, *Caryophyllaceæ*-heimoon kuuluva kasvisuku; kapealehtisiä, pienikukkaisia yrttejä, kukat lisäverhiöttömiä, useimmat lajit itäisissä Välimeren maissa. Suomessa kaksi harvinaista lajia, *G. muralis* ja *G. fastigiata*. Kukkavihkoja varten viljellään *G. panniculata*a ja *G. elegans*ia.

G. muralis.

(J. A. W.)

Gyrantes ks. Kyyhkysliunut.

Gyrinus, hopeaseppä, kovakuoriaissuku *Gyrinidæ*-heimossa. 3,5-8 mm pitkiä, teräksensinisiä hyönteisiä, jotka kauniilla säällä parveilevat vedenpinnalla, mutta ahdistettuina sukeltavat pinnan alle. Niiden ruumis on soikea, litteähkö, pinnaltaan kalju; taka- ja keskiraajat evämäisiksi litistyneet, eturaajat muuttuneet pitkiksi ja hoikiksi raatelujaloiksi. Kumpikin silmä on jakautunut kahteen osaan, ylempään ja alempaan, joten hyönteinen voi yht'aikaa katsella ylös ilmaan ja alas veteen. Toukat, jotka elävät veden pohjassa, hengittävät kidustrakeoilla. Suomessa 5 lajia. ks. liitekuvaa Kovakuoriaiset. *U. S-s.*

Gyrometri (kreik. *gȳros* = rengas, ja *metron* = mitta), kone, jolla mitataan kappalten kiertonopeutta, etenkin koneitten pyörimisnopeutta.

Gyromitra ks. Korvasieni.

Gyrophora ks. Jäkälät.

Gyrophyeeœ ks. Vihreät levät.

Gyroskooppi (kreik. *gȳros* = rengas, ja *skopein* = katsoa) ks. Hyrräliike.

Gyrostaatti ks. Hyrräliike.

Gyro-vaunu (kreik. *gȳros* = rengas), yhdellä kiskolla kulkeva vaunu, jonka gyrostaatti pitää tasapainossa.

Gyrotrooppi (kreik. *gȳros* = rengas, ja *trepein* = kääntää) ks. Virrankääntäjä.

Gyrus, aivopoimu, ks. Aivot.

Gysis *[-ȳ-]*, Nikolaus (1842-1901), kreik. taidemaalari, Pilotyn oppilas. Asui v:sta 1865 Münchenissä, jossa hänestä 1882 tuli akatemian opettaja. Maalasi rohkein, eloisin värein Kreikan ja Baierin kansanelämää, muotokuvia ja koristeellisia sommitelmia. Teki myös afišeja, vinjettejä y. m. [Montandon (1902).] *E. R-r.*

Güssfeldt *[gys-]*, Paul (s. 1840), saks. tutkimusmatkailija ja v:sta 1892 maantieteen professorina Berliinissä. Oli Loango-rannikon tutkimusretkikunnan (1873-75) johtaja. Tutki perusteellisesti Etelä-Amerikan Andes-vuoria (1882-83); nousi m. m. Maipón huipulle ja pääsi lähelle Aconcaguankin huippua. G. on useita kertoja seurannut keisari Wilhelm II:ta tämän matkoilla Pohjois-Norjassa. Kirjoittanut monta teosta matkoistaan sekä käsikirjan tähtit.-maantieteellistä paikanmääräämistä varten tutkimusmatkoilla.

W. S-m.

Gützlaff *[gytslaf]*, Karl Friedrich August (1803-51), saks. lähetyssaarnaaja, lähetyksen innokkaimpia tienraivaajia Kiinassa. Hänen aikanaan käydyn ensimäisen n. s. ooppiumisodan jälkeen (1840-42) avattiin viisi satamakaupunkia ulkomaiden kaupalle ja lähetykselle, johon G. innostusta uhkuvilla kirjeillä ja puheilla kansalaisiaan ja muitakin herätti. Kävi siinä tarkoituksessa Suomessakin (1850), josta hän sai jonkun verran kannatusta. Hänen johtavana aatteenaan oli, että Kiina oli kiinalaisten avulla käännytettävä. *U. P.*

Gyula-Fehérvár *[djula-fähērvār]* (saks. Karlsburg, romaan. Belgrad), kaupunki ja linnoitus Unkarissa, Alsó-Fehérin komitaatissa, Marosin ja Arad-Tövisin radan varrella, 11,507 as. (1900). G:ssa on goottil. tuomiokirkko, piispan palatsi, luostareita ja kasarmeja. n. s. batthyáneumi rikkaine kirjastoineen ja kokoelmineen. Harjoittaa viiniviljelystä.

Gyulai, Pál *[djulai pāl]* (1826-1909), unk. kirjallishistorioitsija, arvostelija ja kirjailija, nimitettiin, oltuaan lukionopettajana Kolozsvárissa ja sanomalehtimiehenä Budapestissä, 1876 unk. kirjallisuudenhistorian professoriksi Budapestin yliopistoon. Hänen tärkeät kirjallishistorialliset pääteoksensa ovat: „Vörösmarty életrajza" („Vörösmarty elämä", 1866, 3:s p. 1890), „Emlékbeszédek" („Muistopuheita", 1879, m. m. Arany'ista) ja „Katona József és Bánk bánja" („J.

Katoua ja häneu murhenäytelmänsä Bánk baani", 1883). G. oli myös syvätunteinen ja hienoaistiuen runoilija (kokoelma „Költeméuyek" 1870, 3:s, laajennettu p. 1894) ja uovellisti (kokoelma „Vázlatok és képek", 2 osaa, 1867, m. m. „Vanha uäytteliiä", „Vanhan aateliskartanon viimeineu isäntä", „Naiset kuvastimen edessä", jotka myös ilmestyivät erikseeu). G., jota muuten pidetään aikansa parhaimpana uuk. proosatyylin mestarina, vaikutti kritiikillään hyviu tuntuvasti unk. kirjallisuuden kehitykseen ja kirjallisen yleisön makuun, joskiu tämä vaikutus viime aikoina melkoisesti heikkeni siitä syystä, ettei hän täysin jaksanut oivaltaa uiitä uudempia virtauksia, jotka syntyivät hänen edustamausa kirjallisen suunnan, Arany'in ja Petőfi'u kausallisen suunnan jälkeen. V:sta 1873 alkaeu G., kuolemaansa asti, toimitti „Budapesti szemle" nimistä huomattavaa yhteiskunuallis-kirjallista aikakauskirjaa. *Y. W.*

Gyöngyösi, Istvá u *[djöndjöši ištvān]* (1620 -1704), M. Zrinyi'n rinnalla 17:nnen vuosis. huomattavin unk. runoilija, runomuotoisen unk. kansanromaanin ja -novellin luoja, jonka pääteoksina ovat mainittavat: „Márssal társalkodó Murányi Vénus" („Marsin kanssa liittoutunut Murány'in Venus", 1664) ja „Poraiból megélemedett Phœnix, vagy is Keméuy János emlékezete" („Tuhastaau ylösnoussut Phœuix eli J. Kemény'iu muisto", 1693). G:n vahvana puolena on erinomainen aleksaudriini-säkeiden rakenne, sulosointuinen, kuvarikas kieli ja yksityiskohtain lyyrillisen kauniit kuvaukset, mikä kaikki, luonteenkuvauksen heikkoudesta ja tekotavan hataruudesta huolimatta, pysytti hänet kauan Unkarin suosituimpaua runoilijaua. — G. otti myös osaa aikausa valtiolliseen elämään, ollen 1681 ja 1687 valtiopäivämiehenä ja 1686-93 sekä 1700-04 Gömörin komitaatin ali-ispaanina. *Y. W.*

Győr *[djör]* (saks. Raab), kaupunki Unkarissa, samaunimisessä komitaatissa. Rában ja erään Tonavau haaran yhtymäpaikalla, Wieniu-Budapestin radan varrella, 43,143 as. (1908). G. on vilkas teollisuuskaupunki: koneita, laivoja, tiiliä, tulitikkuja. öljyä, jauhoja ja margariinia. Karja- ja viljakauppa myös huomattava, samoin laivaliike Tonavalla. Sivistyslaitoksista mainittakoon useat oppikoulut, ammattikoulut ja opettajaseminaarit. — N. 16 km kaakkoon kaupuugista on vanha Pannonhalman (ks. t.) benediktiiniluostari arvokkaine kirjastoineen (80,000 nid.) ja kokoelmineen. — G. sijaitsee samoilla paikoin, missä roomal. *Arrabona* siirtokunta oli. Vv. 1594-98 kaupunki oli turkkilaisten hallussa. 1848-49 v:n sodan aikaua taisteltiin täällä useita taisteluja.

Győry, Vilmos *[djöri vilmoš]* (1838-85), unk. luter. pappi ja kirjailija, tuuuettu lyyrillisenä runoilijana, novellistina, kansannäytelmien kirjoittajana, lastenkirjailijana ja kääntäjänä. G. käänteli etupäässä espanjalaista ja ruotsinkielistä kirjallisuutta, m. m. Tegnérin „Fritiofin sadun" sekä Runebergin, Franzénin, Topeliuksen, Geijerin y. m. runoja (kokoelma „Svéd költökböl", 1883). *Y. W.*

Gånge Rolf. 1. ks. Robert, Normandian herttua. — 2. ks. Wiehmann, V. K. E.

Gånggrift (ruots.), *arkeol.*, käytävähauta. ks. Hauta.

Går-an-kirjallisuudella käsitetään C. J. L. Almqvistin teosta „Det går an" (1839), joka asettui avioliittoa vastustavalle kannalle, sekä niitä lukuisia kirjallisia tuotteita, joita tämä teos aiheutti. Etevin niistä on J. V. Snellmanin „Det går au, fortsättning" (1840), jossa hän mainiosti jäljittelee Almqvistin tyyliä ja hienolla satiirilla osoittaa Almqvistin teoriain vieväu ounettomiin lopputuloksiin. Sen jälkeen ilmestyi „Sara Widebäck. Eu tafla ur lifvet. af —e. Fortsättning till „Det går an" u:o 1 oeh „Det går an" n:o 2 (Aug. Blanche 1840), joka meuee johtopäätöksissään liiallisuuteen ja heikontaa sen kautta vaikutuksensa. Samau voi sanoa V. F. Palmbladin kirjasesta „Månne det går au?" (1840). Hän tekee saman asian lähtökohdaksi myös yleisemmäksi aiotulle tutkielmalleen „Törnrosens bok. Nämligen den äkta och veritabla" (1840). Vähäpätöisempiä ovat „Eva Widebäck eller det går aldrig an. En arabesk ur lifvet. Af faster Karin" (Vilhelmina Ståhlberg, 1840) ja „Evelina Reder. Oeksä en tafla ur lifvet" (C. H. von Platen, 1841). Ainoa, joka asettui puolustavalle kannalle, oli Ruotsissa asuva suomalainen Z. Cajander, kirjasessaan „C. J. Almqvists „Det går an, uppfattad såsom en christlig idé af en finsk flicka"(1847). Lopuksi luetaan tähän kirjallisuuteen myös I. Hvasserin „Om äktenskapet" (1841), vaikkei hän käänny suorastaan Almqvistia vaan koko hänen edustamaausa suuutaa vastaan Euroopan kirjallisuudessa. *E. H.*

Gäfle ks. Gefle.

Gäfleborgin lääni *[jēvle-]* Keski-Ruotsissa käsittää Gästriklandin ja Hälsinglandin sekä palaseu Taalain maata, 19,724 km²; 251,015 as. (1908), vaille 14 henkeä km²:llä. Kaupungeissa — Gefle, pääkaupunki, Söderhamn ja Hudiksvall — asuu 48,456 heukeä. 5,₈ % alueesta on viljeltyä maata, 4,₃ % luonnonuiittyä; maan ja karjanhoidon tuotteita riittää myytäväksi. Tärkeimpänä tulolähteenä ovat metsät (metsämaata 82 %, josta kuitenkin ⅔ lienee jo paljaaksi hakattu). Vuorityö huomattava, vaikkakaan ei metsätalouden veroinen. Teollisuuslaitoksia (1906) 669, joissa 15,497 työmiestä. Rautateitä 702 km, puolet yksityisiä. — Lääni muodostettiin 1762. *E. E. K.*

Gärtner l. Gærtner, saks. kasvitieteilijöitä. 1. Joseph G. (1732-91), v:sta 1760 Tübingeuin yliopiston kasvitieteen professori ja 1768-70 Pietarin kasvit. puutarhau johtaja. Teoksessaan „De fruetibus et semiuibus plantarum" (2 nid., 1788-91), jolla oli perustava merkitys hedelmän morfologialle, hän ensimäisenä esitti selvän erou itiön ja siemeneu välillä ja oikaisi käsityksen, jonka mukaan lohkohedelmyksiä pidettiiu paljaina siemeninä. — 2. Karl Friedrich G. (1772-1850), edellisen poika, julkaisi täydennyksen isänsä teokseen nimellä „Supplementum carpologiæ..." (1805-07), sekä kasvien sekasiitoksesta 3,000:een omaan kokeeseensa perustuvan „Versuche und Beobachtungen über die Bastarderzeugung" (1849). *(J. A. W.)*

Gästerby ks. Gesterby.

Gästrikland *[jest-]*, Ruotsissa, eteläisin ja pieuin Norrlanniin maakunnista, kuuluu Gäfleborgin lääniin. Pinta-ala 4,450 km, josta $^{1}/_{10}$ vesistöjä; suurin järvi Storsjö. G., jonka vuori-

perä on arkeinen, on aaltomaista, itään ja etelään laskeuvaa, usein hedelmällistä kumpumaata. Asukkaiden (99,765, 1907) pääelinkeinona on maanviljelys; viljelysmaa 8 % alueesta. Myöskin harjoitetaan huomattavaa rauta- ja puuteollisuutta. Ainoa kaupuuki on Gefle. — Historiassa mainitaan G. — aikaisemmin tuttu nimillä Gestrikaland l. Gestringeland — ensikerran erotettuna Tiundalandista 1314. Sen asuttamineu tapahtui hitaasti. *E. E. K.*

Göbel ks. Goebel.

Gödecke, Peter August (s. 1840), ruots. kirjailija ja pedagogi. Palveltuaan useita vuosia kansanopistonjohtajana häu 1880 nimitettiin Växjön opettajaseminaarin rehtoriksi. 1860-luvulla G. salanimellä Finn esiintyi runoilijana tunnetun „Namnlösa sällskapet" uimisen Upsalalaisen kirjailijaliiton kalentereissa, julkaisi sitten muutamia kaunokirjallisia proosateoksia, toimi „Aftonbladet" lehden päätoimittajana (1876-79), mutta on ennen kaikkea tunnettu onnistuneena Eddan kääntäjänä (ens. pain. 1877, toinen 1881). *R. S.*

Gödöllö *[-ö]*, kauppala Unkarissa Pestin komitaatissa, rautatien varrella; 5,893 as. (1901). Komea, 1868 valtion kuninkaalle lahjoittama huvilinna, jossa hovi kesäisin asustaa. — Budapestiläisten paljon käyttämä kesä-siirtola.

Göhre *[göre]*, Paul (s. 1864), saks. sosiaalipolitikko, toimi pappina v:eeu 1897; oltuaan 1890 kolme kuukautta tehtaautyömieheuä Chemnitzissä esitti kokemuksensa tältä ajalta suurta huomiota herättäneessä kirjassa „Drei Monate Fabrikarbeiter" (1891); 1891-94 evaukelissosiaalisen kongressin pääsihteeriuä; siirtyi 1899 sosiaalidemokraattiseen puolueeseen; valittiiu 1903 valtiopäiville, mutta luopui edustajatoimestaan niiden hyökkäysten johdosta, joiden alaiseksi hän joutui Dresdenin puoluekongressissa; julkaissut m. m. „Die evangelisch-soziale Bewegung, ihre Geschichte und Ziele" (1896), „Die Kirche im 19. Jahrhundert" (1902), „Deukwürdigkeiten und Erinnerungen eines Arbeiters" (1903-04), „Lebensgeschichte eines moderuen Fabrikarbeiters" (1905). *J. F.*

Göinge *[jöi-]*, osa Pohjois-Skånea; muodosti ensin yhden, v:sta 1637 kaksi kihlakuutaa; 2,547 km², 59,586 as. (1907). Eteläiueu osa G:iä on hedelmälliseu Skåueu jatkoa, jotavastoin pohjoiuen muistuttaa karua Smålandia. Siellä eivät asukkaat ollenkaan ole voineet tulla toimeen maanviljelyksensä tuotteilla, vaan ovat aina harjoittaneet laajaa kotiteollisuutta, jonka teoksia ovat myyneet varsiukin eteläisen tasaugou varakkaille asujille. — Rajamaana Ruotsia vastaan G. oli aikaisemmin alituiseen sodan jaloissa. Asukkaiden kulkukauppa silloin tyrehtyi, joteu he, jotka muutenkiu olivat tanskalaismielisiä ja tappeluuhaluisia, liittyivät ryöstöllä ja sodalla eläviksi joukkueiksi. Ruotsalaisille he tuottivat tavattomia vaikeuksia; varsiukin Kaarle X:n Kustaan ja Kaarle XI:n aikuisissa tanskalaissodissa G:n sissit („snapphauar") saivat pelätyu nimen. *E. E. K.*

Göksholm *[jöksho'lm]*, kartauo Ruotsissa, Hjälmaren-järven etelärannalla olevalla niemellä. Läheisellä, nyk. Engelbrektsholmen, saarella, murhasi yksityiskostosta Ruotsin vapauttajan Engelbrekt Engelbrektinpojau 1436 G:n kartanonherran poika Måns Bengtsson Natt och Dag sukua. *E. E. K.*

Gök-Tepe l. Geok-Tepe (< turk. *gjök tepe* = siniuen kumpu), Venäjän hallussa oleva linnoitettu paikka Trauskaspiassa, rautatien varrella. Sen valloittamineu 1881 kukisti turkmeeuit.

Göran Persson ks. Yrjänä Pietarinpoika.

Göransson, Johan (1712-69), ruots. pappi ja muinaistutkija, on teoksissaan suuresti Rudbeekin vaikutuksen alaisena. Hänen julkaisuistaan ovat huomattavimmat: „Is Atlinga: det är de forna Götars, här uti Svea Rike, bokstäfver och salighetslära" (1747) ja „Bautil, det är: Alla Svea och Götha Rikens Runstenar" (1750). *K. G.*

Görbersdorf, kylpylä Preussin Šleesiassa, lauhkeassa vuori-ilmastossa. Useita parantoloita, niistä vanhin ja kuuluisin Brehmerin (perust. 1852), jossa, samoinkuiu muissa sikäläisissä, käytetääu kylmävesi-parannusta keuhkotautisille (tunnettu „G.-menetelmä"). *E. E. K.*

Görgey *[-gäi]*, Arthur (s. 1818), unk. sotapäällikkö, vanhaa protestanttista aatelissukua; palveli upseerina 1837-45; sotapalveluksesta erottuaan opiskeli kemiaa; meni uudelleen sotapalvelukseen vallankumousvuonna 1848 ja tuli elok. erään nostoväen osaston majuriksi; pakotti yhdessä Percelin kanssa kuuteentuhanteen nousevan kroatsialaisjoukon antautumaan Ozoran luona; lähetettiin sen jälkeen Itävallan rajalla olevaan Tonavan armeiaau, jonka kenraaliksi tuli marrask. sam. v.; itävalt. Windiseh-Grätzin tunkeutuessa Budapestia kohti G. peräytyi hänen tieltään ja antoi 5 p. tammik. 1849 Vácissa julistuksen, jossa hän syytti maanpuolustusvaliokuntaa (Kossuthia) sodan onnettomasta käänteestä; estääksensä itävaltalaisia etenemästä Tiszaa kohti G. vetätyi tämän jälkeen pohjoisessa oleviiu vuoriseutuihin. Epäluottamuksesta G:hin hallitus asetti helmik. 1849 ylipäälliköksi puolal. Dembinskin; kun tämä oli eronuut Kápolnan ratkaisemattoman tappelun jälkeeu ja hänen seuraajausa Vetter oli sairastunut, tuli G. 31 p. maalisk. ylipäälliköksi. Hän sai nyt (huhtik.) sarjan loistavia voittoja Hatvanin, Tápió-Biesken, Isaszegin ja Váein luona, vapautti Komáromin linnan piirityksestä ja valloitti (toukok.) Budan. Tästä menestyksestä rohkaistuneina olivat Unkarin valtiopäivät jo 14 p. huhtik. Kossuthiu kehoituksesta, mutta vasten G:u tahtoa, julistaneet Unkarin itseuäiseksi. Seurauksena oli, että Venäjä sekaantui sotaan, ja unkarilaisten täytyi taistella kahta suurvaltaa vastaau. Lännestäpäin hyökkäävät itävaltalaiset voittivat G:n kesäk., ja kun hän ei hallituksen käskystä peräytynyt Tiszaa kohti, asetettiin ylipäälliköksi Mészáros ja G. kutsuttiin hoitamaan äsken saamaansa

A. Görgey.

sotaministerin virkaa. G. jäi kuitenkin sotajoukkoon, mutta toimi edelleen hallituksen käskyjä vastaan. Saatuaan tietää, että venäläiset olivat menneet Tiszan poikki, hän saapui elok. joukkoineen Aradiin, jossa hallitus ja valtiopäivät olivat koolla. Kun Dembinski samoina päivinä oli kärsinyt tappion Temesvárin luona, ei G., jolla ei ollut enemmän kuin 24,000 miestä, voinut ajatella taistelun jatkamista. Kossuth ja hallitus luopuivat toimestaan ja antoivat 11 p. elok. korkeimman sotilas- ja siviilivallan G:lle, minkä jälkeen tämä sotaneuvostonsa suostumuksella ja välttääksensä turhaa verenvuodatusta, elok. 13 p. antautui joukkoineen venäläisille Világosissa. G. sai Venäjän keisarin toimesta pyytämättänsä armahduksen ja karkoitettiin Klagenfurtin kaupunkiin, missä toimi kemistinä; palasi 1867 Unkariin. — Heti Világosin antaumuksen jälkeen Kossuth vasten parempaa tietoansa syytti G:tä maankavalluksesta ja uudisti tämän syytöksensä vielä mouta kertaa myöhemminkin. Aina viime aikoihin asti onkin Unkarin kansa pitänyt G:tä kavaltajana. Puolueeton tutkimus on kuitenkin aikoja sitten vapauttanut hänet tästä syytöksestä, eikä Unkarin valistunut mielipidekään anna sille enää mitään arvoa. G. kirjoitti puolustuksekseen m. m. kirjan „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849" (1852). *J. F.*

Görlitz *[-lits]*, kaupunki Preussin Šleesiassa, Liegnitzin hallintoalnetta, 83,766 as. (1905). Saksan kauneimpia ja, laajojen metsäalojensa vuoksi, rikkaimpia kaupunkeja. Monta ihanaa kirkkoa, raatihuone, Kaisertrutzin linna, seminaareja ja kouluja (myös teknillisiä). Tärkeimmät teollisuudenhaarat ovat kutoma-, rauta-, kone- (vars. rautatietarpeiden), kemiallinen ja lasiteollisuus. V:sta 1889 pidetään siellä joka 3:s vuosi šleesialaiset soittojuhlat. — V. 1071 ensi kerran mainitun slaavilaisen asutuksen läheisyyteen kohonneena ja Puolan, Saksin, Böömin ja Šleesian kauppateitten risteyksessä G. vaurastui rikkaaksi saksalaiseksi kauppakaupungiksi. Wallenstein valloitti G:n 1633 ja ruotsalaiset miehittivät sen 1639. V. 1815 G. joutui Preussille. — G:ssä toimi ja kuoli Jakob Böhme. *(W. S-m.)*

Görres, Johannes Joseph von (1776-1848), saks. kirjailija, kotoisin Koblenzista, innostui nuorena Ranskan vallankumouksen aatteisiin, mutta esiintyi sittemmin Ranskan ja Napoleonin kiivaana vastustajana; syventyi tutkimaan mytologiaa ja keskiajan runoutta, julkaisi m. m. „Mythengeschichte der asiatischen Welt" (1810); otti innokkaasti osaa Saksan vapaustaisteluun Napoleonia vastaan lehdessään „Rheinischer Mercur" (1814-16), joka myöskin osoittautui vihamieliseksi Preussin hallitusta vastaan ja senvuoksi lakkautettiin. Kun hän kirjoituksessaan „Teutschland und die Revolution" (1819) puolusti ajan vallankumouksellisia liikkeitä, oli hän vähällä joutua vangituksi, mutta pelastui pakenemalla Sveitsiin. Tämän jälkeen hän alkoi esiintyä hartaana katolisen kirkon kannattajana ja kutsuttiin senvuoksi 1827 historian professoriksi Münchenin, jossa hänestä pian tuli innokkaimpain katolisten johtaja. Hänen teoksistaan mainittakoon vielä: „Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah-Nameh des Firdusi" (1820), „Swedenborg, seine Visionen und sein Verhältniss zur Kirche" (1827) ja „Die christliche Mystik" (1836-42). *J. F.*

Görres-Gesellschaft *[-gezelšaft]*, Bonnissa toimiva yhdistys, jonka tarkoituksena on tieteen edistäminen katolisessa Saksassa; perustettu J. J. von Görresin muistoksi 25 p. tammik. 1876, jolloin oli kulunut sata vuotta hänen syntymästään; sen toimesta ilmestyvät m. m. vuosikirjat: „Historisches Jahrbuch" ja „Philosophisches Jahrbuch" ja „Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte"; viimemainittua julkaisee yhdistyksen Roomaan perustama instituutti. *J. F.*

Görtz, Georg Heinrich ks. Goertz, Georg Heinrich.

Görz *[-ts]* (it. *Gorizia*, slov. *Gorica*), Itävallan kruunumaan Görz ja Gradiscan pääkaupunki, sijaitsee Isonzo-joen varrella; 27,917 as. (1907). Vanha linnoitus, tuomiokirkko ja monta luostaria. Leudon ilmanalansa vuoksi suosittu talviparantola. Ruhtinasarkkipiispan istuin, maapäivien kokoontumispaikka.

Görz ja Gradisca, Itävallan kruunumaa, arvonimeltään „ruhtinaskreivikunta", sijaitsee itävaltalais-illyrialaisen rannikkomaan pohjois-osassa; 2,927 km², 246,490 as. (1907) l. 84 km²:llä. Asukkaista on 62 % sloveeneja, 36 % italialaisia ja 1,6 % saksalaisia; melkein kaikki katolilaisia. Lukuunottamatta lounaisosaa, joka kuuluu Venetsian alatasankoon, on koko maa vuorista (Juliset-alpit); keskiosa on ylätasankoa tahi kukkulaista, hedelmällistä maata. Suurin joki on Isonzo. Pääelinkeinot ovat maan-, hedelmäin- ja viinin- ynnä silkinviljelys sekä karjanhoito. Noin puolet maan pinta-alasta on niittyä ja laidunmaata ja ¼ metsää. G. tuli 11:nnellä vuosis. itsenäiseksi kreivikunnaksi. V:sta 1500 se on kuulunut Itävallalle Illyrian kuningaskunnan osana; tuli 1849 kruunuumaaksi. G:n omilla maapäivillä on 22 jäsentä. Itävallan edustajahuoneessa kruunumaalla on 5 edustajaa. — Pääkaupunki Görz. *W. S-m.*

Göschen *[gösən]*, Georg Joachim (1752-1828), saks. kirjakauppias ja kustantaja, perusti 1785 oman liikkeen Leipzigiin ja kustansi useiden silloisten suurten kirjailijain, esim. Goethen, teoksia. Liike on vieläkin olemassa nimellä G. J. Göschensche Verlagshandlung ja on m. m. julkaissut nimellä „Sammlung Göschen" tunnetun kokoelman lyhyitä yleistajuisia esityksiä eri tieteiden alalta. [G:n pojanpoika engl. valtiomies G. J. Goschen on julkaissut isoisästään teoksen „The life and times of G. J. G."]

Göta-joki ks. Göötа-joki.

Götaland ks. Göötаnmaa.

Götan-kanava ks. Göötan-kanava.

Götanmaa ks. Göötanmaa.

Göta älf ks. Göötа-joki.

Göteborg ks. Göötepori.

Göteborgs handels- och sjöfartstidning („Göteporin kauppa- ja merenkulkusanomat"), 1832 perustettu, alkujaan liike-elämän alalla liikkuva, mutta sittemmin myöskin valtiollisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä käsittelevä jokapäiväinen iltalehti. Sen suunta on perustamisvuosista asti ollut vapaamielinen tai radikaalinen ja vaikutus laaja. Vv. 1852-1900 oli G:n päätoimittajana S. A. Hedlund, joka etevieu apu-

toimittajien, esim. V. Rydbergin, avustamana kohotti sen Ruotsin huomattuimpien ja paraimpien lehtien joukkoon. *E. E. K.*

Göthe ks. Goethe.

Göthiitti (nimitetty J. W. Goethen muk.), neulamaisina tai levymäisinä rombisina kiteinä sekä myös tiiviinä massoina esiintyvä rautamalmikivennäinen, väriltään ruskea, kokoomukseltaan rautahydroksidi, FeO(OH). Tavataan muiden rautamalmien ohella; jotenkin harvinainen. Cornwall, Pribram, Pennsylvania y. m. *P. E.*

„Götiska förbundet" oli liitto, joka perustettiin Tukholmassa 1811 kansallistunteen ja isiltä perittyjen ominaisuuksien elvyttämiseksi eli kuten Geijer sanoo, „herättääkseen rakkautta muinaisuuteen sekä tieteellisellä että runollisella muinais-skandinaavilaisten muistojen käsittelyllä, siten puhdistaakseen makua sekä elähyttääkseen uinuvaa henkeä uuteen eloon". Tähän uudestasyntymiseen laskettiin perustus „Lingin" voimistelun kautta, joka pyrki luomaan ruumiillisesti voimakkaan ja karaistun sukupolven. Vastaavia henkisiä ominaisuuksia edisti n. s. göötiläinen runous (Geijer, Tegnér, Ling y. m.), joka viritti kansassa ihailua varsinkin viikinkiajan sankaruuteen, vapaudenrakkauteen ja voimaan. Liiton jäsenet edistivät suuresti historiallista ja arkeologista muinaistutkimusta, samoin kielentutkimusta muinaiskielen ja murteitten alalla ja pitivät huolta vanhojen muistomerkkien säilyttämisestä ja kuntoon asettamisesta. Lopuksi se antoi virikettä myös muinaisaiheiselle taiteelle (Fogelberg). Liiton elähyttävänä voimana toimi elämänsä ajan muinaistutkija J. Adlerbeth, seu etevimpiä jäseniä olivat, paitsi jo mainitut, A. A. Afzelius, K. A. Nicander, B. v. Beskov, J. N. Nyström, O. Södermark y. m. Sillä oli oma äänenkannattajansa „Iduna". Liitto lakkautettiin Adlerbethin kuoleman jälkeen 1844. *E. H.*

Göttingen, kaupunki Preussissa, Hildesheimin hallintoaluetta, Hainbergin juurella ja Leine-joen kummallakin puolen; 34,081 as. (1905). Kuuluisa yliopisto *(„Georgia Augusta")*, perust. 1733, vihitty 1737, Saksan etevimpiä; ylioppilasmäärä yli 2,000 v:ssa. Suuri kirjasto (yli 500,000 nidettä), monta tieteellistä laitosta ja kokoelmaa, m. m. Blumenbachin antropologinen kallokokoelma sekä maanviljelysinstituutti, tiedeseura (perust. 1751); vanha raatihuone (1369-71). — G:n teollisuudentuotteista ovat huomattavimmat villatavarat, rautatietarpeet, sokeri, kemialliset aineet, lihatavarat, sekä tarkkuuskoneet. Kauppa on vilkas (suuria kirjakauppoja). — G. mainitaan Gutingi nimisenä jo 950-luvulla. Kaupunginoikeutensa se sai 1210. Oli 1286-1463 velfiläisen ruhtinaskunnan pääkaupunkina ja kuului 14:nnellä vuosis. hansaliittoon. *(W. S-m.)*

Göttingenin runoilijaliitto, perust. 1772, ryhmä nuoria runoilijoita: Boie, Voss, Hölty, veljekset Stolberg, Leisewitz y. m., jotka G:ssä liittoutuivat vastustamaan (Wielandin edustamaa) ranskalaista klassillisuutta ja elvyttämään perisaksalaista, „teutonilaista" „bardi"-runoutta ja kuntoa, liittyen etenkin Klopstockiin. Heidän äänenkannattajansa oli „Göttinger Musenalmanach" (perust. 1770). [R. Prutz, „Der Göttinger Dichterbund" (1841).] *J. H-l.*

Götz von Berlichingen ks. Berlichingen.

Götz *[-ts]*, Hermann (1840-76), saks. säveltäjä, Bülowin oppilas, toimi urkurina Winterthurissa ja Zürichissä 1863-70. Hänen säveltämänsä ooppera „Äkäpussin kesytys" on viime vuosikymmenien kaikkein parhaita. Toista, „Franceseа da Rimini" nimistä oopperaansa hän ei itse ehtinyt valmiiksi säveltää. Hänen muut sekä soitin- että laulusävellyksensä ovat myös kauttaaltaan jaloa lajia ja saattavat kaiholla muistamaan hänen elämänsä varhaista sammumista. *I. K.*

Göösit ks. Geusit.

Göötа-joki (ruots. *Göta älf*), laajemmassa merkityksessä pituudeltaan Skandinaavian toinen ja Ruotsin ensimäinen joki, alkaa Nässtunturin juurella Härjedalenin ja Taalainmaan rajalla ja virtaa yläjuoksullaan Fæmund-järven läpi Norjassa, sitten Vermlannin maakunnan ja Vänern-järven läpi Ruotsissa laskien Kattegatiin, ollen koko pituudeltaan 706 km. Sen niminä on ensin Fæmund-, Tyrsil- ja Klar-joki (ks. t.). Tämän G:n vesistön koko alue on 48,160 km², joista järvien osalle tulee 8,563 km² l. lähes 18 %. — Varsinainen G. taasen on Vänernin 90,5 km pitkä laskujoki. G:n laskun korkeus Vänernistä mereen on 44 m. Joki on kuitenkin suurimmaksi osaksi purjehduskelpoinen, sillä lasku jakaantuu vain harvoille putouksille; näitten ohi päästään sulkujen ja kanavien avulla. Lähinnä Vänerniä on 3,86 km pitkä Kaarlen haudan (Karls graf) kanava, rakennettu Rånnumin ja Önaforsin putouksien ohi. Näitten alapuolella joki virtaa mahtavana, 200-800 m leveänä; länsipuolinen ranta on jokseenkin korkeaa, metsäistä; itäpuolella taas on laaja ja hedelmällinen Tunhemin tasanko. Leveimmällä kohdalla olevien lukuisten saarien välillä on virtapaikkoja, jotka Stallbaekan kanavan avulla (1,19 km) sivuutetaan. — Tämän jälkeen G. kapenee, puristautuu kalliorantojen väliin ja muodostaa 32,97 m korkeat, vesirikkaat, maailmankuulut Trollhättan-putoukset, joitten ohi käy 2,97 km pitkä Trollhättan-kanava. Muodostettuaan vielä kaksi koskea, viimeisen Lilla Edet nimisen kauppa- ja teollisuuspaikan luona, G. virtaa tyynesti eteenpäin, alussa erittäin ihanan seudun läpi, joka kuitenkin lähempänä suuta muuttuu autioksi ja karuksi. Kungälfin luona G. jakaantuu kahteen suuhaaraan Hisingenin saaren molemmin puolin. Pohjoisempi, Nordrejoki, laskee Älfve-vuonoon; eteläisempi, G. nimeä kantava, Älfsborgin l. Hake-vuonoon. Jälkimäinen haara muodostaa alajuoksussaan Göteporin sataman. — G:n lisäjoet ovat yleensä vähäpätöisiä; suurimmat tulevat idästäpäin. *(W. S-m.)*

Göötan-kanava, Ruotsin suurin kanavalaitos, yhdistää Itämeren Slätbakenin kohdalta Vätternja Vänern-järviin, joka viimemainittu on Trollhättan-kanavan (v:lta 1800) kautta laivayhteydessä Kattegatin kanssa. Koko tämän vesitien pituus on 387 km; väli Itämerestä Vänerniin 182 km, josta kanavoitua 87,41 km; muun osan muodostavat paitsi Vätterniä (31 km) Asplången-, Roxen-, Boren-, Bottensjön- ja Viken-järvet. Kanavan syvyys on 3 m, leveys vedenpinnassa 26-29 m; 58 sulkua; korkein kohta (Viken) 91,5 m yl. merenp. G. rakennettiin 1810-32 valtioneuvos vapaaherra B. von Platenin aloitteesta. Kustan-

nukset nousivat lähes 14 milj. kruuuuun. — G:n läpi kulki 1906 n. 1,600 höyry- ja 1,700 purjealusta, proomuja ja pienempiä aluksia lukuunottamatta, yhteensä lähes 263,000 tonnia. Kanavoiduu osan ahtaus vaikuttaa kuitenkin haitallisesti liikenteeseen, ja vasta kun kanavan suuuniteltu laajentaminen on saatu aikaan, tulee G. liikeväylänä saavuttamaan merkitykseusä. — Matkailijaliikenne pitkin ihanarantaista kanavaa on melkoinen. *(W. S-m.)*

Göötanmaa (ruots. *Götaland*, oikeast. gööttien maa; vauhempi muoto G ö t l a n d, mskand. *Gautland; Götaland* muoto syntyi 15:nnellä vuosis. Svealand nimen vaikutuksesta). G:n muinaisista asukkaista ks. G ö ö t i t. — Aikojen kuluessa G. nimeä ruvettiin käyttämään yhä laajemmassa merkityksessä. vihdoin koko Etelä-Ruotsista, joten Itä- ja Läusi-Göötaumaa, Dal, Småland, sekä (jälkeen v:n 1658) myös Bohuslän, Halland, Blekinge ja Skåne sekä Gotlannin ja Ölanuin saaret nyt luetaan siihen kuuluviksi. Yhteensä 12 lääniä; lähes 93,000 km² ja 2,814,585 as. (1908). *(W. S-m.)*

Göötepori (ruots. G ö t e b o r g = Göötan linna), Ruotsin toinen kaupunki, Länsi-Göötanmaassa, Gööta-joen vasemman suuhaaran varrella. Maaherran ja piispau istuin; 162,417 as. (1908). Uudenaikaisesti rakennettu, kadut leveät, laajoja istutuksia. Kaupungin suurin osa sijaitsee joen vasemmalla rannalla, asutus oikealla rannalla Hisingen-saarella on vielä vähäinen. Tärkein osa on vauhan vallihaudan ympäröimä ja parin kanavan halkoma keskusta; siellä ovat: maaherran palatsi, raatihuoue, pörssi- ja museorakennukset. saksalainen kirkko, tuomiokirkko (rak. 1802-15) y. m. Tärkein liikekatu on Västra Hamngatan, jonka varrella useimmat pankit sijaitsevat. Kustaa Aadolfin tori Kustaa Aadolfin-patsaineen on tämän alueen keskellä. Ulkopuolella vallihautaa ovat lähinnä Kungsparken-puisto ja Puutarhayhdistyksen istutukset laajoiue kasvihuoneineen ja kesäravintoloineen. Puistojeu kautta kulkee 2 km pitkä kuja, Nya Allén, jonka varrella on teatteri. Etelään puistoista ovat hienoston korttelit; siellä sijaitsevat m. m. Kungsportsavenyn ja Vasagatan, korkeakoulun ja Chalmersin teknillisen oppilaitoksen rakennukset, Molinin kuvaryhmä „Bältespännarna" sekä John Eriessonin patsas. Muita kaupuuginosia ovat Gamlestaden tehdaslaitoksineen pohjoisessa Säfve-purou rannalla, sekä Gibraltar, Vestra Brantdala, Landala, Annedal ja Majorna työväenasumuksineen. — Puisteista mainittakoon vielä Vasaparken, sekä lännessä laaja Slottskogsparken eläinkokoelmineen. G:n s i v i s t y s- ja o p p i l a i t o k s i s t a ovat useat yksityisten kausalaisten kustannuksella syntyneet. Yksinomaan lahjoituksilla (4,58 milj. mk 1908) on perustettu ja ylläpidetään 1891 avattu korkeakoulu, jossa 1908 oli 14 oppiistuinta. Muita oppilaitoksia ovat Chalmersin tekuillinen opisto, kauppaopisto, purjehduskoulu y. m. m. Kansakoulnolot ovat mainiolla kannalla, rakennukset uudenaikaisia, koulukeittiöineen, saunoineen ja käsityösaleiueen. G:ssa on tieteellinen, 1778 perustettu seura, museo, yksi teatteri, konserttitalo, kaupunginkirjasto ja kolme kansankirjastoa j. n. e. — Yhteiskunnallisista laitoksistaan G. pitää hyvää huolta, täs-

Göötеporin satama.

säkin yksityisten auttamana (yksityisten kaupunkilaisten lahjoitukset tekevät n. 55,6 milj. mk). Kunta kannattaa esim. sairaskassoja, lasten työhuoueita, kansakoulujen kesäsiirtoloita, kansankousertteja, naiskoteja y. m. N. s. G ö ö t e p o r i n j ä r j e s t e l m ä (ks. t.) on samasta hengestä lähtöisin. — G. on Ruotsin etevin k a u p p a k a u p u n k i, sijaiten lähimpänä Atlanttia melkein aina jäättömän meren partaalla, Trollhättan- ja Göötan-kanavien avaamisen jälkeen valliten laajan takamaan kauppaa. Sillä on perustamisestaan asti ollut yritteliäs ja etevä liikemies-kunta, suureksi osaksi Hollanuista, Skotlanuista ja Saksasta muuttaneita kauppiassukuja, jotka ovat osanneet käyttää hyväkseen luonuon etuja, etuoikeuksia ja kauppasuhteita (esim. „mannermaansulkemisen" aikana). G. välittää 22,9 % koko Ruotsin ulkomaankaupasta (raha-arvossa 1906 365,8 milj. mk). Viime aikoina vienti ei ole niin ripeästi kasvanut, koska voinvieuti on vähempi ja rautamalmi kulkee uykyään ulkomaille muita teitä. — G:n k a u p p a l a i v a s t o on Ruotsin eusimäinen, 1907 195,989 rek. tonnia. Satama on laaja, 7 m syvä; parauuuksia suunnittelun alaisiua. V. 1907 G:n merenkulku nousi 4,3 milj. rek.-tonniin, johon on lisättävä 1,5 milj. rek.-tonnia käsittävä jokiliike. Rautatieverkko haarautuu G:sta moneen suuntaan. G:n t e o l l i s u u d e s t a (arvo 1906 105 milj. mk) on raviuto- ja nautintoaineteollisuus tärkein, suurimmat ent. Carnegien tehtaat, sitten kutomateollisuus — Gamlestadin kehruu- ja kutomolaitokset, puuteollisuus j. n. e. Liike-elämää edistävät pörssi sekä monet pankit ja rahalaitokset. — Nykyisellä paikallaau G. on ollut v:sta 1619, joune sen Kustaa Aadolf perusti. Aikaisemmin oli Gööta-joen suun tienoilla ollut Gamla ja v:sta 1473 Nya Lödöse, joka ei kuitenkaan ottanut menestyäkseen; 1603 perustettiin Hisingen saarelle, vastapäätä silloista Älfsborgin linnaa vanhempi G., jouka hävityksen jälkeen nykyinen G. perustettiin. Se on aina ollut hallituksen erityisen huolenpidon esineenä, nauttiuut vapautuksia ja lukuisia erioikeuksia. Se oli myös linnoitettu tanskalaisvaaran takia. Linnoituksista on jäljellä vain kaksi tornia „Götalejon" ja „Kronan". Nykyään on sataman suulle rakennettu uusia varustuksia. *E. E. K.*

Göötеporin järjestelmä. 1. Juoppouden ehkäisemiskeino, jonka perusajatus on se, että kaikki paloviinan tai ylipäänsä väkijuomain anuiskelu — osaksi myöskin vähittäismyynti — jossakin kaupungissa tahi maalaiskunnassa jätetään osakeyhtiölle, jouka jäsenet saavat liikkeeseen panemastaan pääomasta vain rajoitetun koron, 5-6 %, kun taas muu puhdas voitto käytetään

yleisiin tai hyväntekeväisyystarkoituksiin; anniskelupaikkojen johtajat ovat vakinaisesti palkattuja henkilöitä, jotka eivät anniskelusta voi lainkaan saada suoranaista tai välillistä etua. Nimensä tämä järjestelmä on saanut Göteporin kaupungista, jossa sitä köyhäläisyyden ehkäisemistarkoituksessa v:sta 1865 alkaen totentettiin sellaisella tavalla, että se herätti paljon huomiota muuallakin. Jo aikaisemmin oli samaa ajatusta sovellutettu Falunissa, v:sta 1850, Jönköpingissä, v:sta 1852, ja Marstrandissa, v:sta 1861; samanlaisia suunnitelmia on Suomessakin esitetty jo ennen kuin Göteporiin anniskeluyhtiö pernstettiin. Ruotsissa järjestelmä jotenkin pian tuli yleisesti käytäntöön, ja jo 1870-luvulla se levisi Norjaan ja Suomeen. Myöhemmin on samantapaisia laitoksia järjestetty erinäisille paikkakunnille Englantiin ja Saksaankin. Järjestelmän toteuttaminen on tosin eri maissa tapahtunut monessakin suhteessa eri lailla, ja lainsäädäntö on sitä eri tavoin järjestellyt, mutta yhteisenä tunnusmerkkinä on yksityisedun poistaminen juovuttavien juomain kaupasta erityisten tätä varten perustettujen yhtiöiden avulla.

Suomen ensimäiset vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiöt, joilla oli samantapainen tarkoitus kuin Göteporin järjestelmällä, pernstettiin vuosina 1872-75 (Kajaaniin, Helsinkiin, Poriin, Tammisaareen, Turkuun, Unteenkaupunkiin, Unteenkaarlepyyhyn, Sortavalaan, Viipuriin, Kuopioon ja Hämeenlinnaan). Samoihin aikoihin, 1873 v:n paloviina-asetuksessa, näitä yhtiöitä ensi kerran mainittiin lainsäädännössämme vähittäismyynti- ja anniskeluoikeuksien myöntämisen yhteydessä. — Vuosikymmenen kuluttua oli vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiö jo kaikissa maamme kaupungeissa paitsi Joensuussa ja Kemissä, ja muutamiin perustettiin kuksikin yhtiötä; vuosisadan vaihteessa tämä järjestelmä oli käytännössä — tosin eri laajuudessa — kaikissa maamme kaupungeissa. Samaa periaatetta noudattaen on monessa kaupungissa järjestetty myöskin viinien ja muiden miedompien väkijuomain sekä mallasjuomain kauppa, jota varten on perustettu erityisiä yhtiöitä; 1902 niitä oli 11 kaupungissa.

Paloviina-asetusta muutettaessa 1885 v:n valtiopäivillä päätettiin, että kaikkien väkijuomain vähittäismyynti tahi anniskelu voidaan uskoa yhtiölle, joka siveellisyyden edistämiseksi on sellaiseen liikkeen käyttämistä varten pantu toimeen, ja että yhtiön liikkeestä syntyvä voitto on käytettävä yleishyödyllisiin tarkoituksiin, ei knitenkaan sellaisiin, joista kaupunkikuntien itse tulee jäseniänsä verottamalla huolta pitää. Voittovarojen käytön suhteen tehtiin 1892 v:n paloviina-asetuksessa se muutos, että $^2/_5$ niistä säädettiin luovutettavaksi valtion kulkulaitosrahastoon ja $^3/_5$ kaupunginvaltuusmiesten jaettavaksi mainitunlaisiin yleishyödyllisiin tarkoituksiin.

Paloviinan vähittäismyynnin yksinoikeus on viime vuosina kaikissa maamme kaupungeissa ollut vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiöillä, ja useimmissa kaupungeissa on niillä ollut yksinoikeus myös muiden poltettujen tahi tislattujen väkijuomain vähittäismyyntiin; anniskelun suhteen on monopolijärjestelmä sitävastoin ollut meillä vähemmän käytännössä. V. 1903, jolloin maassamme oli yhteensä 41 vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiötä, niillä oli erilaisten alkoholipitoisten juomain vähittäismyyntipaikkoja yhteensä 72 ja anniskelupaikkoja 55. Vuosina 1898-1902 ne myivät paloviinaa vähittäismyynnissä yhteensä 29 milj. litraa ja anniskelussa 634,000 litraa; se oli keskimäärin 78,^{2} % maamme koko paloviinankulutuksesta. Kokonaistulot nousivat mainittuna viisivuotiskautena yhteensä yli 78 milj. mk:n ja puhdas voitto yhteensä 14 milj. mk:aan, s. o. 18 %:iin liikevaihdosta. Eri yhtiöiden voitto on vaihdellut 5,^{2} %:n ja 30,^{8} %:n välillä. Voitosta teki valtion kulkulaitosrahaston osuus vuosilta 1893-1902 yhteensä yli 9 milj. mk. Yleishyödyllisten tarkoitusten joukossa, joihin $^2/_5$ voitosta on käytetty, ovat ensi sijalla olleet opetustoimi, terveydenhoito, köyhäinhoito ja hyväntekeväisyys, taide, kadut, tiet, torit ja puistot j. n. e. Mutta onpa näitä varoja luovutettu sellaisiinkin tarkoituksiin kuin kaupungin velkoihin, poliisilaitokseen, kunnallishallintoon ja kaupungin virastoille, yleisiin rasituksiin j. n. e. Juoppouden vastustamista, jota varten yhtiöt on perustettu, on voittovarojen jaossa jotenkin vähän muistettu: keskimääriu 1 % on niistä annettu varsinaiseen raittiustyöhön.

Joskin vähittäismyynti- ja anniskeluyhtiöiden varsinaista tarkoitusperää, juoppouden vastustamista, on liian vähän pidetty silmällä, on toiselta puolen myönnettävä, että yhtiöt ovat koettaneet vaikuttaa oikeaan suuntaan, kuten vähentämällä myymälöiden ja anniskelujen lukua, supistamalla niiden aukioloaikaa enemmän kuin mitä laki säätää, rajoittamalla juoma-annosten määrää, vähentämällä paloviinan alkoholipitoisuutta ja korottamalla myyntihintoja, laatimalla erityisiä järjestyssääntöjä liikkeisiin sekä ylläpitämällä raittiusravintoloita ja luksaleja. Ikäviä epäkohtia on niiden liikkeessä myöskin ilmennyt, kuten yksityisten polttimojen suosimista paloviinan ostossa, tarpeettoman snuria osakepääomia ja liian korkeita palkkoja, tehotonta tilintarkastusta j. n. e. Hyvällä syyllä voidaan väittää, ettei tämä järjestelmä ole — aiuakaan sellaisena kuin se on Suomessa — kyennyt tehtäväänsä täyttämään, koskapa juoppous on maassamme varsinkin viime vuosina tavattomasti lisääntynyt. Mutta jotenkin varmana on pidettävä, että taistelu juoppoutta vastaan olisi tuottanut vielä huonompia tuloksia, jos juovuttavien juomain myynti, joka tuottaa runsasta voittoa, olisi ollut yksinomaan yksityisten kauppiasten ja ravintoloitsijain hallussa, ja nämä epäilemättä olisivat käyttäneet kaiken vaikutusvaltansa liikkeensä suojelemiseksi niiltä supistuksilta, joita yhteiskunnan etu tällä alalla vaatii. [Leo Harmaja, „Göteporin järjestelmä Suomessa".] vrt. Anniskeluyhtiö.

2 Göteporin järjestelmäksi sanotaan myös erästä Göteporissa käytettyä kaupungin puhtaanapidon toimittamistapaa. *L. Hrm.*

Göötit (isl. *gautar*), skandinaavilainen kansannimi, tavataan ensin Ptolemaioksella (goutai) ja Jordaneksella (gantigoth) Etelä-Ruotsissa Göötа-(Gaut-)joen varrella asuvan kansan nimenä. Myöhemmin nimi ulotettiin kaikkiin nyk. Göötanmaan (ks. t.) asukkaihin.

Gööttiläinen ks. Goottilainen.

H, latinalais-eurooppalaisen kirjaimiston kahdeksas kirjain. Alkuperäinen seemiläinen muoto on parhaiten säilynyt kirjaimen vanhimmassa kreikkalaisessa muodossa: ⊟, josta myöhemmin muodostui **H**. — Suomessa, unkarissa ja puolassa *h*:n äännearvo aina on *h*, germaanilaisissa kirjaimistoissa sitävastoin tavallisesti vain sanan alussa; ranskassa, espanjassa, portugalissa *h* kirjain on „mykkä" (s. o. ilman varsinaista äännearvoa), samoinkuin saksassakin sanan sisässä, jossa se kuit. seuratessaan vokaalia ilmaisee tämän pituutta (esim. *Ehre*).

h-äänne on ääntämispaikkaan katsoen kurkkuäänne (laryngaali), ääntämistapaan nähden taas rakoäänne (frikatiivi l. spirantti); sitä äännettäessä ilmavirta hankautuu kurkunpään ja myös suuaukon seinämiä vastaan. Useita erivivahduksisia *h*-äänteitä voi syntyä aina sen mukaan kuinka vahva ilmavirta on ja minkä muodon suuaukko saa (vrt. esim. *ha . . ., hu . . ., hi . . .*).

Lyhennyksissä roomalaisissa piirtokirjoituksissa y. m. *H (h)* voi olla = *Hadrianus, habet, hæres, homo, hora* y. m., luvunmerkkinä = 200; kemiassa *H* on = 1 vetyatomi *(Hydrogenium)*, elektrotekniikassa = H e n r y mittayksikkö; resepteissä *h* = *herba* (yrtti, ruoho).

Musiikissa *H* (= it., ransk. *si;* engl., holl. *B*) on *C-duur* ääniasteikon seitsemännen äänen nimitys. *Y. W.*

H, sävel, joka on 1 astetta korkeammalla kuin *a* ja ½ astetta matalammalla kuin *c*. ks. B. *I. K.*

Ha, h a, lyhennys = hehtaari.

Haades (kreik. *hādēs*, vanhempi muoto *Aides [-ï'dēs]*). 1. Kreik. kansanuskossa manalan jumala, Koren l. Persephonen puoliso, vainajien synkkä hallitsija. Mytologisessa järjestelmässä H. oli Kronoksen ja Rhean poikia, Zeuksen veli. Hänen kypäränsä teki sen, joka sen painoi päähänsä, näkymättömäksi; nimi Aïdes merkitsikin luult. alkuaan näkymätöntä (tai näkymättömäksi tekijää). Runoudessa H. nimitettiin myös nimellä A i d o n e u s. Toinen nimi, P l u t o n (= rikas), viittaa siihen, että häntä myös kuvailtiin maanalaisten rikkauksien haltijaksi. — Usein H. esiintyy H. jumalan valtakunnan, vainajain olopaikan nimenä. Sen ajateltiin sijaitsevan äärimäisessä lännessä, maailmanvirran takana (näin Homeroksen runoelmissa), taikka (tavallisemmin) maan alla. Vainajain sielujen luultiin oleskelevan siellä varjontapaisina haamuina, voimattomina ja tajuttomina. Tämän käsityksen rinnalla oli olemassa toinen, kaiketi alkuperäisempi, jonka mukaan vainajain henget oleskelivat haudoissaan tai niiden läheisyydessä ja saattoivat mahtavasti vaikuttaa elossa oleviin. ks. V a i n a j a i n p a l v e l u s. *O. E. T.*

2. Israelilaisten alkuperäinen käsitys vainajain olinpaikasta on olennaisesti samanlainen kuin ylempänä mainittu kreikkalaisten: heidänkin tuonelansa, Šeôl. on syvällä maan alla, merenpohjaakin syvemmällä (Job 26_5); siellä „unohduksen maassa" (Ps. 88_{13}), jossa vallitsee musta yö (Job 10_{21} ja seur.; Ps. 88_7 y. m.), oleskelevat vainajain haamut, hervottomina ja tajuttomina. 3:nnen vuosis. lopulla e. Kr. alkoi ylösnousemusaate luoda valoa synkkään Šeôliin. Heräsi ajatus, että tuonelan asukkaista hurskaat saisivat tämän maailman ajan lopulla palata takaisin elämään (Jes. 26_{19}; Dan. 12_2), ja tämä ylösnousemus-usko laajeni vähitellen käsittämään kaikki vainajat (Hes. 51_{1-3}; IV Esra 7_{32} ja seur.). Näin opettivat Jeesuksen aikana farisealaiset. Šeôlista käsitykset kävivät kahteen eri suuntaan: joko pidettiin sitä edelleen kaikkien vainajien yhteisenä viimeiseen tuomioon saakka kestävänä olinpaikkana tai ainoastaan jumalattomien sijana, hurskasten siirtyessä heti kuoleman jälkeen taivaaseen. Niin myös U:ssa T:ssa. Vertauksessa rikkaasta miehestä ja Latsaruksesta on ainoastaan edellinen Haadeksessa vaivoja kärsimässä, jälkimäisen enkelit ovat vieneet ylös „Abrahamin helmaan", taivaaseen (Luuk. 16_{22} ja seur.); samoin ovat Ilmestyskirjan mukaan uskovaiset vainajat taivaassa (6_9; 7_9 ja seur.; 15_2 ja seur.), muut vainajat Haadeksessa (20_{13}), jonka avain on Kristuksella (1_{18}); mutta 1 Thess. 4_{16}; 1 Kor. 15_{23} edellytetään, että kaikki ihmiset, myös uskovaiset, oleskelevat tuonelassa, siihen asti että koittaa ylösnousemisen hetki. — Apostolisen uskontunnustuksen (ks. t.) toisessa uskonkappaleessa oleva lause „astui alas helvettiin" on oikeammin kuuluva „a. a. Haadekseen l. tuonelaan" *(descendit ad inferna* l. *ad inferos)*. Sen perustuksena on U:n T:n ajatus, että Jeesus kuoli todellisen ihmiskuoleman joutuen yleisen ihmiskohtalon mukaisesti hetkeksi tuonelankin

omaksi. Myöhemmän kirkollisen tulkinnan mukaan Jeesus astui alas tuoudelaan joko julistaakseen siellä pelastuksen sanomaa tai ilmoittaakseen voittajana voimansa helvetin valloille. — Lause, joka puuttuu vanhimmasta roomalaisesta symbolumista, sai virallisen vahvistuksensa erinäisissä kirkolliskokouksissa 4:nnen vuosisadan keskivaiheilla, mutta tuli pysyväisesti uskoutunnustukseen vasta 8:nuella vuosis. *Ar. H.*

Haag (holl. Deu Haag l. oik. 's Gravenhage, ransk. La Haye), Alankomaitten hallituskaupunki, kuninк. hovin asunto, Etelä-Hollannin proviussin pääkaupunki, sijaitsee lähellä Pohjanmerta Amsterdam-Rotterdamin radau varrella; 259,012 as. (1908). H:n merkitys kauppakaupunkina on pienempi kuin muitten Alankomaitten suurkaupunkien, mutta hallituksen ja hovin sijana se on ylhäisön asuinpaikka, mikä seikka suuresti on painanut leimansa sen ulkomuotoon. Se on säännöllisesti, uudenaikaisesti ja muhkeasti rakennettu, komea ja erittäin siisti kaupunki. Puuistutusten reunustamat kadut ovat leveät, puistot laajat ja vilpoisat. H:n halki käy monta kanavaa; uiitten yhteydessä on myös laaja Vijver-lampi. Ympäristössä on upeita huviloita suurine puutarhoineen. Kaupungin länsiosassa on kuninkaallinen palatsi ja H:n ihauin puisto; itäosassa käsikirjoituksista ja pienoiskuvista harvinaisen rikas kuuink. kirjasto, maan suuriu. Suuressa rakennusryhmässä, Binnenhofissa, joka muinoin oli alankomaalaisten käskynhaltijain asunto, kokoontuvat nyk. maan valtiopäivät, Staaten Generaal. Laajassa Willemsparkin puistossa on v:n 1869 kausallismuistomerkki. H:ssa on 27 kirkkoa, lukio ja korkeampia kouluja, piirustusakatemia, meri- ja musiikkikoulu sekä monta taidekokoelmaa (esim. Mauritshuis, jossa Rembraudtin ja Potterin y. m. mestariteoksia), joissa sekä vanhempia että uudempia taiteilijoita on edustettuina. — Teollisuus on keskittynyt Pohjanmeren läheisiin kaupunginosiin. Siellä valmistetaan metalli- ja posliinitavaroita sekä huonekaluja. Mainittakoon vielä kirjapainot ja tykkivalimo. — Pohjanmeren rannikolla sijaitsee varsiukin saksalaisten ja juutalaisten rahaylimyksien paljou käyttämä merikylpypaikka Scheveningen. — H. oli alkuaan (v:sta 1250) Hollannin kreivien metsästyspuisto (*hage* = haka, aidattu maa-ala); kenraalistaatit kokoontuivat sinne jo 1593, mutta naapurikaupunkien kateus ja kilpailu eivät suoneet

Haag. Kuninkaallinen linna.

sille kaupunginoikeuksia pitkiin aikoihin. Siitä H:n uimitys: „Euroopan suurin kylä". Vasta 19:nnellä vuosis. (1813) se sai kaupungiuoikeudet ja Oranian suvun tultua valtaan se vaurastui huomattavasti. H:ssa on pidetty eri aikoina monta tärkeätä valtiollista kokousta ja neuvottelua sekä solmittu kansainvälisiä sopimuksia. Uusimmalta ajalta huomattavin on sopimus 14 p:ltä marrask. 1896. — 't Huis ten Bosch nimisessä linnassa kaupungin ulkopuolella pidettiin 1899 ensimäinen n. s. Haagin konferenssi (ks. t.). *W. S-m.*

Haagin konferenssi, nimitys, jota käytetään sekä ensimäisestä rauhankonferenssista, joka pidettiin Haagissa 18 p. toukok.—29 p. heinäk. 1899, että toisesta rauhankonferenssista, joka oli koolla 15 p. kesäk.—18 p. lokak. 1907. Myöskin kansainvälistä yksityisoikeutta koskevia, Haagissa 1893, 1894, 1900 ja 1904 pidettyjä konferensseja sanotaan H. k:eiksi. Ensimäinen rauhankonferenssi kokoontui keisari Nikolai II:n aloitteesta: 24 p. elok. 1898 päivätyllä kiertokirjeellä hän kutsui valtoja neuvottelemaau sotavarustusten supistamisesta. Tästä asiasta ei kuitenkaan konferenssissa, jossa 26 valtaa oli edustettuna, tehty mitään päätöstä. Sen sijaan saatiin aikaau kouventsioneja kansainvälisten riitaisuuksien rauhallisesta sovittamisesta (tätä varten perustettiin pysyväinen soviuto-oikeus Haagiin), maasotaa koskevista laeista ja pitämyksistä sekä Genèven sopimuksen periaatteiden sovittamisesta merisotaan, kuin myös deklaratsioneja, joissa kielletään viskaamasta projektiileja ja räjähdysaineita ilmapalloista, käyttämästä projektiileja, joista leviää myrkyllisiä kaasuja, ja kuulia, jotka laajenevat tai litistyvät ihmisruumiissa. Toisessa rauhankonferenssissa, jossa oli edustajia 44 valtiosta, saatiin aikaan joukko uusia kouventsioneja kansainvälisen kaappaustuomioistuimen perustamisesta, vihollisuuksien aloittamisesta y. m. [Meurer, „Die Haager Friedenskonferenz", Fried, „Die zweite Haager Konferenz".]

Haagin seura kristiuuskon puolustukseksi („Haagsch Genotschap tot verdeding van de Christelijke Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche bestrijders") perustettiin lokakuun 19 p. 1785 seuran nimen ilmaisemaa tarkoitusta varten. Lähimmän aiheen perustamiseen antoi Joseph Pristleyn tunnettu teos „History of the degeneracies of christianism" (1784). Perustajina oli viisi Hollannin reformeerattua jumaluusoppiuutta. Seura panee toimeen kilpakirjoituksia päivän polttavista teologisista kysymyksistä ja julkaisee saapuneista kirjoituksista valikoiman (seura on julkaissut kirjojaan hollanniu, latinan, ranskan ja saksan kielillä). Kantaansa uähden seura on vähitellen kehittynyt moderniksi ja suvaitsevaiseksi. Sen esimiehinä ovat olleet m. m. J. H. Scholten ja A. Kuenen. *K. Ö.*

Haahka *(Somateria mollissima)*, sälönokkainen, sotkan heimoon kuuluva vesilintu. Vanha koiras on talvipuvussaan sangen komea. Pää on valkoinen paitsi lakea, joka on musta ja niskaa, poskilta taapäiu, joka on vihertävä; kaula, rinta ja selkä valkeat, muu osa ruumiista musta tahi hyvin tummanruskea. Rinnassa ruusunpunainen vivahdus. Nuori koiras tummanruskea; vasta parin vuoden vanhana se vähitelleu saa

täysikasvuisen puvun. Kesäpuku on koiraksella mustanruskea, hartioilla sunri valkea lautuma. Naaras ruosteenruskea, mustan ja valkean kirjava. Haahka on levinnyt Atlantin valtameren pohjoiseen osaan, Grönlannista ja Islannista Länsi-Siperiaan, Ihnippuvuorilta Skotlantiin ja Itämeren eteläosille saakka. Meillä Suomessa sangen yleisenä Ahvenanmaan saaristossa, josta sen pesimisalue leviää koko Pohjanlahteen, sekä Suomenlahteen noin Loviisan tienoille. Rakentaa kallioille merenrantasaariin pesänsä, johon se ruumiistaan kynii untuvia 5-6 munansa suojaksi. Untuvat ovat arvokasta kauppatavaraa, varsinkin Grönlannista ja Islannista saadaan niitä sangen paljon. — Toinen laji pulskahaahka *(S. spectabilis)* on meillä tavattu muutamia kertoja; sen pesimisalue on Pohjoisnapaa lähinnä olevissa maissa, Pohjois-Grönlannissa, Huippuvuorilla, Franz Josefin maalla, Pohjois-Siperiassa ja Ameriikassa. *E. W. S.*

Haahlat (germ.; vrt. mysaks. *hāhla* = haahlat), keittoastian kannattaja, jota toisen puoliskon hampaiden ja toisen puoliskon raksin avulla voidaan pidentää ja lyhentää aina sen mukaan, miten lähellä tai etäällä tulesta keittoastian tulee olla. H. tehdään joko puusta tai raudasta ja käytetään niitä niin avonaisella tulisijalla kuin uunin liedelläkin. H:ja alkuperäisempi kannattaja on keittokokka, jonka kehittyneempää muotoa niinikään voidaan tarpeen mukaan nostaa ja laskea. *U. T. S.*

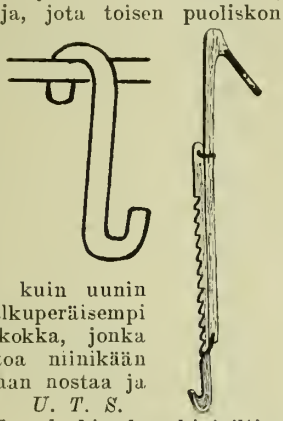

Haahti, Hilja Teodolinda, kirjailijanimi Hilja Haahti ks. Krohn, Hilja Teodolinda.

Haakon (muinaisisl. *Hákonr*, norj. *Haakon*, ruots. *Håkan*), muinaisskand. nimi, joka merkitsee „ylhäistä miestä" (sanoista *hár* ja *konr*).

Haakon, Norjan kuninkaita. 1. H. Adalsteninkasvatti l. Hyvä, Harald Kaunotukan poika, kasvatettiin Englannissa kuningas Etelstanin (Adalstenin) luona ja kastettiin siellä kristinuskoon. Kun Eerik Verikirves kovuudellaan suututti kansaa, kutsuttiin H. 935 kuninkaaksi. Hänen kerrotaan järjestäneen Frostatingin ja Gulatingin käräjäkunnat (ks. n.). Ensin H. yritti levittää kristinuskoa, mutta kohtasi niin ankaraa vastarintaa, että hänen täytyi siitä luopua, vieläpä itse ottaa osaa suuriin pakanallisiin juhliin. Kuinka vähän hän edes lähimmässä ympäristössään oli voinut kristillistä käsityskantaa edistää, näkyy siitä runosta Hákonarmálista, jonka hänen hovirunoilijansa Eivind Skáldaspillir kirjoitti hänen kuolemansa johdosta ja jossa kerrotaan mitenkä H. saapuu Valhalliin jumalien tykö. Loppuaikoinaan hänen täytyi taistella Eerikin poikia vastaan, jotka vihdoin 960 äkkiarvaamatta hyökkäsivät hänen päällensä ja H. sai nuolesta kuolinhaavansa. — 2. H. Herdebred (s. o. hartiakas) korotettiin 10-vuotisena 1157 valtaistuimelle, mutta oli ensin tappiolla, kunnes hänen 1161 onnistui voittaa vastustajansa ja saavuttaa kuninkaanvalta. Jo seur. v. kuitenkin vuorostaan mahtava jaarli Erling Skakke poikansa Maunun puolesta voitti H:n, joka kaatui taistelussa. — 3. H. Sverrenpoika tuli kuninkaaksi 1202 isänsä kuningas Sverren kuoleman jälkeen, mutta kuoli jo 1204, huhun mukaan emintimänsä kuningatar Margareetan myrkyttämänä. — 4. H. Haakoninpoika, liikanimeltä Vanha, edellisen poika, syntynyt vasta isän kuoleman jälkeen, valittiin 1217 kuninkaaksi, sai kauan aikaa taistella mnita kruunupyytäjiä vastaan, joista viimeinen ja vaarallisin oli H:n appi, mahtava Skule jaarli, joka 1239 Nidarosissa otti kuninkaan nimen, mutta seur. v. voitettiin ja surmattiin. Sen jälkeen H. koetti rauhallisella hallituksella ja lakien parannuksella edistää maan hyvinvointia. V. 1263 hän lähti suurella laivastolla sotaan Skotlannin kuningasta Aleksanteri III:ta vastaan, joka vaati itselleen Hebridien-saaria, mutta sairastui matkalla ja kuoli joulukuussa Orkneysaarilla. — 5. H. V Maununpoika, liikanimeltä Haalæg (s. o. pitkäsääri), edellisen pojanpoika, kuninkaana 1299-1319, koetti kohottaa kuningasvaltaa aateliston ja kansanvallan kustannuksella. Hänen puolisonsa oli Eufemia (ks. Eufemia-laulut) ja heidän tyttärensä Ingeborg, naitu ruots. herttualle Eerik Maununpojalle. H:iin sammui mieskannalta Norjan vanha kuningassuku ja valtaistuimelle nousi hänen tyttärensä poika Maunu Eerikinpoika. — 6. H. VI Maununpoika, edellisen tyttärenpojan poika, kuninkaana 1343-80, ensin isänsä holhouksen alaisena, v:sta 1355 itse hallitsevana, valittiin 1362 myöskin Ruotsissa hallitsijaksi (ks. Haakon, Ruotsin kuninkaita). H. oli Norjassa varsin suosittu hallitsija, suopeamielinen, mutta vailla sanottavaa hallitsijakykyä. — 7. H. VII (s. 1872), Tanskan kuninkaan Fredrik VIII:n poika, ennen kuninkaaksi tuloaan nimeltään Kaarle, meni 1896 naimisiin englant. prinsessan Maudin kanssa, valittiin Norjan kuninkaaksi 1905, sittenkuin Norjan suurkäräjät olivat lopettaneet Norjan unionin Ruotsin kanssa, ja otti silloin H:n nimen. *K. G.*

Haakon (Håkan), Ruotsin kuninkaita. 1. H. Röde (Punainen) tuli kuninkaaksi Stenkilin kuoltua ja sittenkuin tämän poika Halsten oli karkoitettu; hänen mainitaan olleen länsigöötalainen ja hallinneen kolmetoista vuotta, noin 1068-81 vaiheilla. — 2. H. Maununpoika (1340-80), kuningas Maunu Eerikinpojan ja Blanca Namurilaisen nuorempi poika, nimitettiin jo 1343 Norjan kuninkaaksi ja valittiin 15 p. helmik. 1362 isänsä kanssahallitsijaksi myöskin Ruotsissa, missä ylimykset olivat tyytymättömät Maunun hallitukseen. Tämä kuningasvaali on Suomen historiassa mitä huomattavin, koska Haakon silloin eri kirjeellä antoi suomalaisille saman oikeuden vast'edes ottaa osaa kuningasvaaleihin, ja siten myönsi heille samanlaiset valtiolliset oikeudet, kuin Ruotsin asukkailla oli. Seur. v. H. vietti häänsä tansk. prinsessan, 10-vuotisen Margareeta Valdemarintyttären kanssa, mutta samaan aikaan Ruotsin ylimystö uudestaan nousi kapinaan, kutsuen hallitsijaksi Albrekt Mecklenburgilaisen, ja H. menetti Ruotsin kruunun. vrt. Norjan kuninkaita. *K. G.*

Haakon j a a r l i (k. 995), „S u u r i", oli mahtavan Sigurd Lade jaarlin poika; hänen oli ensin pakko paeta Eerik Verikirveen poikia, jotka 962 olivat surmanneet hänen isänsä, mutta 969 hän palasi Tanskan kuninkaan Harald Gormin pojan avulla, voitti vihollisensa ja tuli Norjan hallitsijaksi tämän nimissä. Kun keisari Otto II 975 hyökkäsi Tanskaan, kutsui Harald myöskin H:n norjal. joukkoineen avuksi; tämä tulikin, mutta käytti sitten tilaisuutta tehdäksensä itsensä vapaaksi Tanskan herruudesta. H. oli innokas pakana ja ahkera uhrien pitäjä, tarmokas ja antelias ruhtinas. Hallituksensa alkuaikoina hänen mainitaan olleen suuresti talonpoikain suosiossa, ja sittenkuin hän Hjärungavågin meritaistelussa (n. 990) oli voittanut kuuluisat Jomsviikingit (ks. t.), jotka yrittivät Norjan valloitusta, näytti hänen valtansa olevan vahvimmillaan. Mutta siveettömällä elämällään H. suututti kansaa, ei kenenkään vaimo tai tytär ollut turvattuna joutumasta hänen himojensa uhriksi; syntyi kapiua 995 samaan aikaan kuin Olavi Trygvenpoika palasi viikinkiretkiltään ja H. jaarli surmattiin.
K. G.

Haakon j a a r l i, n u o r e m p i (k. 1030), Eerik jaarlin (ks. t.) poika, Haakon vanhemman pojanpoika, jäi Eerik jaarlin lähtiessä 1014 Englantiin Norjaa hallitsemaan, mutta joutui Olavi Pyhän vangiksi, jolloin hänen tuli luvata ettei milloinkaan sotisi Olavia vastaan. Knut Suuren voitettua Norjan 1028, tehtiin H. koko Norjan jaarliksi ja naitettiin Knutin sisarentyttärelle Gunhildille, mutta hukkui haaksirikkoon jo v:n alussa 1030.

Haaksikunta (= ruots. *skeppslag* l. *snäckiolag*) oli Ruotsin rantamaakuunissa ennen aikaan nimenä piirikunnalla, kihlakuunan osalla, jonka oli velvollisuus tarvittaessa asettaa laivoja ja soutajia merisotaa varten. Tämä h.-jako tavataan keskiajalla myös ainakin Varsinais-Suomessa, ja epäilemättä se oli olemassa Ahvenanmaallakin.
K. G.

Haaksirikko, laivan joutuminen perikatoon joko karille ajautumalla, pirstoutumalla tai törmäämällä yhteen toisen laivan kanssa; haaksirikoksi luetaan myös laivan palo ja vuoto aavalla merellä. Yhteentörmäyksen estämiseksi on olemassa lakimääräyksiä siitä, miten laivojen tulee toisia laivoja tavatessaan kulkea (Arm. jul. siitä, mitä on vaarinotettava laivojen yhteentörmäämisen estämiseksi merellä 22 p:ltä kesäkuuta 1897). — Vuosittain pariisilainen toimisto „Bureau Veritas" julkaisee luetteloita haaksirikkoon joutuneista laivoista.
K. H-a.

Haalata (ruots. *hala*), vetää (esim. laivan köysistä).

Haalogaland *[hō-]* l. H å l o g a l a n d, keskiajalla vaisinaisen Norjan ja norjalaisten asuman alueen pohjoisin maakunta, joka vastasi nykyistä Nordlandin amtia ja Tromsan amtin eteläosaa. Nimen on selitetty johtuneen sanoista *hår* = korkea, ja *loge* = leimu, joten se tarkoittaisi „revontulien" tai „keskiyönauringon" maata. Nykyään käytetään Helgolandin nimeä vanhan H:n eteläisestä osasta.

Haamilaiset, uimitys, jota Raamatusta (1 Moos. 10) aiheutuneen erehdyttävän periutätiedon mukaan käytetään useista Pohjois- ja Itä-Afrikan kansoista, jotka kielensä puolesta eroavat sekä seemiläisistä että neekereistä ja hottentoteista. Ne jaetaan tavallisesti kolmeen ryhmään: b e r b e r i t (ks. t.) lännessä, e g y p t i l ä i s e t ja heidän jälkeläisensä koptilaiset Egyptissä sekä k u š i l a i s e t, joihin luetaan b e d ž a (ks. t.) ja b i š a r i heimot Abessiinian pohjoispuolella Niilin ja Punaisen-meren välillä sekä s a h o, d a n a k i l, a g a u, g a l l a ja s o m a l i heimot eteläm päuä päiväntasaajalle saakka. Berberit luultavasti ovat tulleet Afrikkaan Euroopasta. Heidän esi-isiänsä tai ainakin sukulaisiansa olivat vanhan ajan liibyalaiset, numidialaiset, mauretaanialaiset ja getulit y. m. Egyptiläiset todennäköisesti tulivat Aasiasta. Kušilaiset jossakin määrin muistuttavat neekerityyppiä, mikä ehkä johtuu vain myöhäisemmästä sekaantumisesta, niin että haamilaiset yleensä voi lukea Välimeren l. kaukaasialaiseen rotuun kuuluviksi. Antropologisessa ja etnografisessa suhteessa haamilaiset vielä kaipaavat tarkempaa tutkimusta. H a a m i l a i s e t k i e l e t ovat toistaiseksi vähän tuunettuja, niin että vielä on epävarmaa, perustuvatko huomattavat kosketukset seemiläisen kielityypin kanssa alkuperäiseen sukulaisuuteen vaiko lainaan. Niiden keskinäisen suhdekin kaipaa vielä selvitystä. Haittana tutkimukselle on, että muutamia berberiläisiä piirtokirjoituksia lukuunottamatta ei ole olemassa vanhoja kielennäytteitä. Muutamat tutkijat (Fr. Müller ja Cust) lukevat nubialaiskielenkin haamilaiseen ryhmään kuuluvaksi. [Fr. Prætorius, „Über die hamit. Sprachen Ostafrikas. Beiträge zur Assyriologie" (II, 1894).]
K. T-t.

Haanperänkari, kari Uuteenkaupunkiin vievän väylän varrella; sen lounaisrannalla on 6,7 m korkuisella puutelineellä johtolyhty. *K. S.*

Haapa *(Populus tremula)*, joka kuuluu pajujen heimoon *(Salicaceæ)*, kasvaa yleisenä sekä Eurooppa-Aasian että Ameriikan pohj. lauhkeissa osissa, meillä koko maassa; oli eusimäisiä puita, mitkä jääkauden jälkeen vaelsivat pohjoismaihin. Juuret leviävät laajalle ja ovat omituisia harvinaisen runsaan vesomiskykynsä vuoksi. Lehdet nahkeat, pyöreät, niiden ruodit pitkät, sivuilta litistyneet, joteu ne helposti tuulessa lepattavat. Kukkii ennen lehtien puhkeamista, kaksikotinen, kukat norkoissa. H. leviää sekä villaisten siementensä, joita tuuli kuljettaa, että juurivesojensa avulla. Kasvu nopea. Puu valkeata, keveätä, pehmeätä ja jotenkin kestävää; käytetään tulitikkuihin, puumassaksi y. m. Kuori sisältää runsaasti parkitusaineita; jänikset ja hirvet syövät sitä kernaasti.
(J. A. W.)

Haapa. *1* lehdellinen oksa, *2* hedenorkkoja, *3* eminorkkoja, *4* suojuslehti hedenorkosta, *5* suojusl. eminorkosta, *6* hedekukka, *7* emikukka, *8* siemen, *9* lehdentyvi mesiläisineen.

Haapajärven kihlakunta käsittää Haapajärven ja Reisjärven, Pyhäjärven ja Kärsämäen, Haapaveden ja Nivalan, Piippolan, Pulkkilan ja Kestilän kunnat Oulun lääniä. *K. S.*

Haapajärvi. 1. Kunta, Oulun l., Haapajärven khlak., Haapajärvi-Reisjärven nimismiesp.; kirkolle Ylivieskan asemalta 59 km; 722,1 km², joista viljeltyä maata 9,029 ha (1901); 32 71/192 manttaalia, talonsavuja 370, torpansavuja 32 ja muita savuja 341; 6,088 as. (1907), joista milteivät kaikki suomenkielisiä; 449 hevosta, 2,890 lehmää (1908). — Sivistyslaitoksia: kansakouluja 1. Teollisuuslaitoksia: useita myllyjä; Karjalahden, Riuttakosken, Tytärniemen y. m. sahat. — 2. Seurakunta, konsistorillinen, Kuopion hiippak., Kalajoen rovastik.; Pyhäjoen rukoushuonekunta 1647, kappeli 1693, itsen. khrakunnaksi 1840 (K. k. 12/11 38) Kalajoesta. Alkuperäinen nimi: Haapala. Kirkko puinen (rak. 1802, korj. 1880). *K. S.*

Haapajärvi (ruots. Hopjärvi l. Haapjärvi), rukoushuonekunta Kirkkonummella, sen pohjoisosassa, perustettu 1748. *K. S.*

Haapakoski. 1. Useita tämännimisiä koskia, joista muutamiin on rakennettu teollisuuslaitoksia. — 2. Teollisuuslaitoksia: H:n mylly Saarijärvellä (per. 1891); H:n saha Laukaalla (omistaa A. B. Wood Company, per. 1873); H:n tuulimylly (om. A. B. Wood Company, per. 1873); H:n putkivalimo Pieksämäellä (per. rautatietaana 1842); H. Bruks A. B. Helsingissä (per. 1905). — 3. Kylä Siikaisissa; sen Vanhastatalosta oli uskonnollinen haaveilija Anna H. (ks. t.) eli Lagerblad kotoisin. *K. S.*

Haapakoski (Lagerhlad), Anna (1741-1811), uskonnollinen haaveilija, syntyisin Siikaisten kappelista. V. 1763 hän luuli näkevänsä Herran enkelien laskeutuvan taivaasta kehoittamaan häntä jättämään kotinsa ja saarnaamaan maailmalle Herran tahtoa. V. 1770 hän muutti Poriin nähden sittemmin usein näkyjä, joita hän sotavuosina 1788-90 kuudessa kirjeessä ystävilleen kuvaili. Monessa hän herätti tosiuskonnollista elämää, joka ei missään suhteessa ollut harhaoppista. Hän pysyi naimattomana, mutta häntä nimitettiin yleisesti „isoäidiksi". Hänen maineensa yhä kohosi, kun hän, tulipalon raivotessa Porissa 1801, rukouksiin vaipuneena jäi liekkien ympäröimään kirkkoon, joka ikäänkuin ihmeen kautta pelastui. [Akiander, „De relig. rörelserna i Finland", III.] *K. Ö.*

Haapamäki, rautatienasema, jossa H.-Suolahden rata yhtyy Pohjanmaan rataan (Vaasasta 192 ja Tampereelta 114 km). V. 1907 perust. suom. viisiluokkainen yhteiskoulu. *K. S.*

Haapamäki-Suolahden rata, 120 km pitkä, avattiin liikenteelle H:ltä Jyväskylään 1897 ja Jyväskylästä Suolahteen 1899. Rakennuskustannusten supistamiseksi käytettiin tällä radalla suurempia nousuja (korkeintaan 26 m 1,000 metrin matkalla) kuin muilla Suomen radoilla.

Haapana *(Anas penelope)*, sorsain heimoon kuuluva vesilintu, yleinen koko maassamme, mutta varsinkin Pohjois-Suomessa. Sen pesimisalana ovat vanhan maailman pohjoiset seudut. Lyijynharmaat koivet ja vihreä, mustareunainen siipipeili ovat h:n parhaita tuntomerkkejä. Keväällä koiraan pää ja kaula vaalean ruosteenruskeat, päälaen etupuoli ja otsa valkeat, rinta punanharmaa, vatsa valkea, alaperä musta, selkäpuolet tummanharmaat ja valkean kirjavat, siivellä pitkinpuolinen leveä valkoinen juova. Kesäpuku on melkein samanlainen kuin naaraalla, jolla kuitenkin on harmaamman ruskea väri. Pää ja kaula ovat mustan ja ruosteenruskean kirjavat, rinta ja kupeet ruskean punaiset, kirjavat, selkä mustan ja ruosteenruskean kirjava, alapuoli valkea. H. asustaa heinikkojärvissä ja pesii yleensä lähemmäs vettä kuin muut sorsalinnut, joista se myös eroaa vähemmän arkuutensa kautta. Munat 7-9, pitkänpyöreitä, kellanvalkeita. H:n pituus on 44-50 cm. *E. W. S.*

Haapaniemi. 1. Vanha herraskartano Kiskossa Kirkkojärven rannalla, kuulunut ennen Horn-suvulle, sittemmin Fiskarin tehtaalle. Entisestä keskiaikuisesta linnasta, josta kansan suussa elää tarinoita, on vielä jäljellä muutamia kellareita. H:n Aitsaaressa suoritettiin 1829 malminlouhimiskokeita. — 2. Maatila Rantasalmella, jolle Kustaa III 1779 hyväksyi perustettavaksi H:n sotilaskoulun vapaaehtoisia varten. Mainittu koulu vaikutti, lukuunottamatta sotavuosia 1788-90, v:sta 1780 v:een 1808. Sittemmin se, 1812, muutettiin kenttämittausosastoksi, joka 1816 laajennettiin yleiseksi upseerikouluksi; siirrettiin 1818 sattuneen tulipalon johdosta Haminaan. *K. S.*

Haaparanta (ruots. *Haparanda*), Ruotsin pohjoisin kaupunki, sijaitsee Norrhottenin läänissä, Tornionjoen länsirannalla, n. 2 km sen suulta, sekä vastapäätä Tornion kaupunkia, johon sen yhdistää pitkä käymäsilta. Säännöllisesti rakennettu, siisti pieni kaupunki, 1,359 as. (1907). Tullikamari ja ilmat. havaintoasema. Ulkosatama Salmi (ruots. *Salmis*), 10 km länteen joensuusta. Harjoittaa metsäntuotteiden kauppaa. *W. S-m.*

Haaparousku, haapasieni. ks. Helttasienet.

Haapasaari ks. Haapsaari.

Haapasalo, Kreetta (1813-93), kanteleensoittaja, talollisen vaimo Vetelistä. Talvella 1853 hän kadon häätämänä lähti kierteleмään ansaiten elatuksensa laululla ja kanteleen soitolla, saapui m. m. Helsinkiinkin. Senjälkeen hän muinakin katovuosina hankki kodilleen toimeentulon yksinkertaisella ja sydämellisellä taiteellansa. „K. H:n kannel" nimisen hengellisen laulun sävelmä on hänen oman esityksensä mukaan muistiinpantu (Leppävirroilla 1886), mutta itse asiassa se on toisinto, joskin erittäin henkevä ja jalostunut, kansansävelmästä: „Minä seisoin korkealla vuorella". *I. K.*

Haapaselkä, Kolhonselän kanssa Puulaveden luoteisin perukka, jonka Kortesalmi yhdistää muuhun Puulaan.

Haapasieni ks. Helttasienet.

Haapavesi. 1. Kunta Oulun l., Haapajärven khlak., Haapavesi-Nivalan nimismiesp.; kirkolle Oulaisten asemalta 34 km; 1,078,5 km², joista viljeltyä maata 12,392 ha (1901); 43 35/96 manttaalia, talonsavuja 403, torpansavuja 59 ja muita savuja 423; 6,487 as. (1907), joista milteivät kaikki suomenkielisiä; 553 hevosta, 3,054 lehmää (1908). — Sivistyslaitoksia: kansakouluja 8, H:n kasvitarha- ja talouskoulu (1893), H:n kansanopisto (1896). Apteekki. Teollisuuslaitoksia: H:n osuusmeijeri (1905), Juotenivan,

M. Ilmarisen y. m. sahoja. — 2. Seurakunta, konsistorillinen, Kuopion hiippak., Kalajoen rovastik.; Pyhäjoen kappeli „Haapajärvi" ainakin jo 1647; itsen. khrakuunaksi 1874 (K. k. 19/1 63) Pyhäjoesta, jolloin sen nimi H. Kirkko puinen (rak. 1784, korj. 1881 ja 1904). *K. S.*

Haapavesi, vedenselkiä Rantasalmella, Säämingissä ja Puumalassa. *K. S.*

Haapio, alkujaan yhdestä puusta koverrettu haaparuuhi: merkitsee myös venettä, jahtia. *U. T. S.*

Haapjärvi ks. Haapajärvi.

Haapsaaren luodot (ruots. Aspö gaddar), uloinna saaristossa Pitkäpaaden ja Suursaaren välillä sijaitsevat luodot ja niiden ympärillä vaaralliset vedenalaiset riutat, joita merimiehet yhteisellä nimellä nimittävät myös „perkeleen kareiksi". *K. S.*

Haapsaari (ruots. *Aspö*), saari Kymin kunnassa, Kotkan kaupungista n. 25 km kaakkoon. Saarella rukoushuone sekä luotsi- ja tullivartioasema. vrt. Haapsaaren luodot. *K. S.*

Haapsalo (Hapsal l. Habsal, vir. *Haapsalulinn*), kaupunki Virossa, Wiekin piirikunnassa Itämeren rannalla; 3,238 as. (1897), joista pieni osa n. s. vironruotsalaisia. Paljon käytetty kylpypaikka (meri- ja mutakylpyjä), n. 3,000 kylpyvierasta v:ssa. Linnan- ja kirkonraunioita. — Perust. 1279; tuli 1559 välillisesti Tanskan vallan alle; ruotsalaiset valloittivat sen 1563, venäläiset 1576, mutta se otettiin 1581 takaisin. Uudenkaupungin rauhassa 1721 H. lopullisesti joutui Venäjälle. *W. S-m.*

Haara ks. Haarautuminen.

Haara-asento, *voimist.*, jalat toisistaan ulospäin 2-2½ jalan mitan päässä. Käytetään voimistelussa tavallisesti alkuasentona muita liikkeitä tehtäessä. *A. A. V-a.*

Haarahaukat *(Milvus)*, petolintusuku, joka tunnetaan pitkästä, syvästi pykäläpäisestä pyrstöstään, jonka kärjet ulottuvat sangen pitkien siipien kärkiäkin ulommaksi. Ovat enimmäkseen lämpimien maiden lintuja, Euroopassa kaksi lajia, joista toinen ruskea haarahaukka *(M. Korschun)* on meilläkin muutamia kertoja tavattu. *E. W. S.*

Haarajatko ks. Haarautuminen.

Haarakas ks. Haarukkasienet.

Haaraosasto, ulkonaisesti itsenäinen, toisen samanlaatuisen laitoksen alaosasto, kuten yhdistyksen haaraosasto, liikkeen haaraosasto y. m. s. Jos laitoksen perustaminen edellyttää erityistä lupaa, tulee siinä olla nimenomaan annettu oikeus haaraosastojen perustamiseen, ennenkuin ne ovat sallittuja. *K. H-a.*

Haarapyrstöiset *(Conurus)* ks. Papukaiat.

Haarapääskynen ks. Pääskynen.

Haararata, pääradasta erkaneva, suhteellisesti lyhempi, mutta pääradan kanssa välittömässä liikeyhteydessä oleva rautatie. *J. C-én.*

Haarautuminen, *kasvit.* Kasviosat haarautuvat, milloin kärjessä olevan kasvupisteen lisäksi syntyy uusia, joista kehittyvät kasviosat ovat samanlaisia kuin ne, joilla ne ovat syntyneet. Jos vanhan kasvupisteen keskusta lakkaa toimimasta, ja sen sivuille syntyy uusia kasvupisteitä, saadaan todellinen hanka-h., kaksi-, kolmi-, monihankaisuus, diko-, triko-, polytomia, aina haarojen luvun mukaan (esim. haura): mutta jos vanha kasvupiste sinänsä säilyy toimien entiseen suuntaansa ja uudet kasvupisteet sekä näistä kehittyvät haarat syntyvät sen taakse, kehittyy varsijatkoinen (monopodiaalinen) h. (esim. kuusi). Milloin emorangan kärki kuoleutuu, syntyy valehanka-h., kun kaksi yhtä korkealla olevaa sivurankaa sen takaa kasvaa esiin muodostaen emorangan kanssa yhtä suuret kulmat (esim. syreeni), tai haarajatkoinen (sympodiaalinen) h., kun vain yksi sivuranka kasvaa esiin samansuuntaisena ja yhtä voimakkaana kuin emoranka, näennäisesti muodostaen sen kärjestä lähtevän jatkon (esim. lehmus). *J. A. W.*

Haaremi (arab.), naisten osasto muhamettilaisessa asunnossa sekä siinä asuvat naiset. Sanan alkumuoto on *haram*, joka merkitsee kaikkea, minkä lähestyminen on kielletty, esim. pyhät kaupungit Mekka ja Medina ovat *haram*. Nykyään arabialaiset käyttävät sanaa *harîm* talon naisosastosta ja sen asukkaista; sen vastakohta on *selamlik* l. perheenisän asuma huoneisto. H:iin on pääsy kaikilta muilta miehiltä paitsi vaimon isältä, apelta, veljiltä, sediltä ja enoilta sekä eunukeilta kielletty. *K. T-t.*

Haarikka. 1. Kaksikorvainen puinen juomaastia; olut haarikka = seidelin tapainen lappakannu, joka saattaa olla (väliin umpinaisellakin) nokalla eli lasktorvella varustettu; hulikkahaarikka = kannellinen maitoastia. — 2. Hylkeenpyyntineuvo ks. Hylkeenpyynti. *U. T. S.*

Haarikoita.

Haarjärvi, kylä Sammatissa. Siihen kuuluu Paikkarin kruununtila ja sen alainen Valkjärven torppa, joka „Paikkarin torpan" (ks. t.) nimellä yleisesti tunnetaan. Samaan kylään kuuluu niinikään Niknn talo, jossa Elias Lönnrot erottuaan professorin toimesta asui ja kirjoitti sanakirjansa sekä järjesti kokoomansa loitsurunot. Myöhemmin saman talon omisti Uno Cygnæus. *K. S.*

Haarlem (Harlem), Pohjois-Hollannin provinssin pääkaupunki, sijaitsee Spaarne-joen ja Amsterdam-Rotterdamin radan varrella, lähellä Pohjanmerta; 70,348 as. (1908). Jansenistisen ja room.-katol. piispan istuin. Huolimatta epäsäännöllisestä rakennustavastaan Alankomaitten viehättävimpiä kaupunkeja: sen halki käy monta kanavaa; ympäristössä ihania puistoja ja istutuksia. Huomattavimmat rakennukset ovat Groote Markt-torilla sijaitsevat Pyh. Bavon kirkko, jonka urut ovat maailman suurimpia (60 rekisteriä ja 5,000 pilliä), kaupungintalo suurine taulukokoelmineen (vars. Frans Halsin teoksia) sekä Vleeschhal (ent. teurastuslaitos, nyk. valtionarkistona) maan kauneimpia renessanssirakennuksia. — H:ssa on tiedeakatemia, vanha, iso kirjasto, museoita ja useita kouluja ja muita sivistyslaitoksia, kuten esim. Teylerin laitos (luononhist. museo, taidekokoelma ja kirjasto), joka runsaista varoistaan jakaa tieteellisiä kirjailijapalkintoja. — H. on maailmankuulu suurista kukkaisviljelyksistään („haarleminsipulit"), jotka sijaitsevat sen ympäristössä ja joista

asukkaat saavat parhaat tulonsa. Nyt tämä tulolähde kuitenkin on vähenemässä. H:n eteläpuolella on n. s. Haarlemer Hout ja Fredrikspark puistot taideteollisuus- ja siirtomaamuseoineen. — Rannikolla sijaitsee Zandvoortin kalastajakylä ja merikylpypaikka. — Vv. 1735-37 Linné opiskeli ja kirjoitti monta tärkeimmistä teoksistaan H:ssa. — 1572-73 espanjalaiset valloittivat kaupungin 7-kuukautisen piirityksen jälkeen ja panivat toimeen kauhean verilöylyn. H:n kukoistusaika oli 17:nnellä vuosis., jolloin sinne muutti paljon ranskalaisia hugenotteja.

W. S-m.

Haarlem, Cornelis Cornelisz van (1562-1638), holl. taidemaalari. Työskenteli Haarlemissa oleskeltuaan sitä ennen m. m. Italiassa, jonka taiteen vaikutus painoi kaavamaiseu orjallisen leiman hänen lukuisiin historia-, uskonto- ja allegoriakuviinsa. *E. R-r.*

Haarlemer Polder ks. Haarlemin-meri.

Haarlemi, New Yorkin koillinen kaupunginosa, jossa asuu suurin osa New Yorkin suomalaisia.

Haarlemin-meri, kuivatettu sisäjärvi Pohjois-Hollannin provinssissa Haarlemin, Leidenin ja Amsterdamin välillä, alaltaan 183 km². Kuivatettiin 1840-53 ja on nyt viljelty (hedelmällinen Haarlemer Polder); 18,153 as. (1905).

Haarniska (ruots. *harnesk*, saks. *Harnisch*, ransk. *harnais*), sotilaan rinnan ja selän metallilevyiuen suoja, merkitsi keskiaikana sotilaan, vielä aikaisemmin niin sotilaan kuin hevosenkin varustusta, vieläpä 1100-luvun ranskassa sotilaan kaikkia aseita ja tamineita (teltta y. m. niihin luettuina). 1500-luvulla ja 1600-luvun alulla h. merkitsi taotusta teräslevystä tehtyä varustusta erotukseksi panssarivarustuksesta (ks. t.), joka näihin aikoihin kokonaan jää pois käytännöstä. Kun tuliaseet kehittyessään tekivät paksummat ja raskaammat haarniskat tarpeellisiksi, vähennettiin varustuksen kokonaispainoa jättämällä siitä pois osia, jotka eivät olleet tuiki välttämättömiä. Niin alettiin v:n 1675 vaiheilla esim. Ruotsissa käyttää vain rintahaarniskaa, ja kun kevyt ratsuväki luotiin, luovuttiin täydelleen haarniskasta; vihdoin se 1815 kokonaan hyljättiin Ruotsin armeiassa lukuuottamatta henkivartijoita, jotka sitä kantoivat aina v:een 1858. — Haarniskat, joissa oli rinta- ja selkäkappale, pantiin kiiuni olkamuksilla ja remelillä (kuva 1), mutta rintahaarniskat kahdella selän yli ristiin meuevällä hihnalla, mitkä kiinnitettiin panssarin reunaläpiin. H:t olivat sisäpuolelta nahalla tai kankaalla verhotut.

U. T. S.

1 2

1. Upseerin rinta- ja selkähaarniska 1600-luvun loppupuolelta. — 2. Miehistön rintahaarniska Ruotsin henkivartiarykmentissä 1700-luvun loppupuolelta.

Haarniskapinta, vuoriperän siirroksissa (ks. Dislokatsioni) vuoren osien toisiaan vastaan hankaamisesta hioutuueet pinnat, joille on muodostunut ruusaasti lehtimäisiä mineraaleja, kuten kiillettä ja kloriittia. *P. E.*

Haartman, suom. lääkäri- ja virkamiessuku; vanhin tunnettu jäsen kruununvouti Jakob H. (k. 1697).

1. Juhana H. (1725-87), lääkäri, opiskeli Upsalassa Linnén ja Roséuin johdolla, tuli lääket. tohtoriksi ja piirilääkäriksi Turkuun 1754 ja 1759 perustetun läänинsairaalan lääkäriksi, lääketieteen professoriksi Turun akatemiaan 1765. H. oli ensimäinen suomalaissyntyinen lääketieteen professori Turun akatemiassa. Hän oli hyvin uuttera lääkäri, opettaja ja kirjailija, julkaisten m. m. ensimäisen ruotsinkielisen lääkärikirjan (Tukholma 1759 ja Turku 1763), jota 1200 kappaletta jaeltiin kaikkiin valtakunnan hiippakuntiin. Tässä teoksessa mainitaau tautien ja maassa viljelemättöminä kasvavien kasvien suom. nimiä. H. julkaisi useita kirjasia karjantaudeista, niiden tuntemisesta ja parantamisesta sekä maauviljelyksestä. Harrastaen lääkeopillisten tutkintojen edistämistä H. teki melkoisia lahjoituksia niiden hyväksi antaen 1783 summan anatomian, kirurgian ja lapsenpäästötaidon professorin palkkaamiseksi sekä 1785 summan luonnonhistorian ja eläinlääkeopin professorin virkaa varten. Testamentissaan hän määräsi varoja stipendirahastoksi, josta tätä nykyä jaellaan lääketieteen ylioppilaille viisi 200 markan suuruista stipendiä (Haartmanin stipendirahasto).

2. Gabriel Erik von H. (1757-1815), lääkäri, valtiomies, tuli lääket. tohtoriksi Turussa 1781, auatomian, kirurgian ja lapsenpäästötaidon professoriksi 1784, käytöllisen lääkeopiu professoriksi 1789, oli akatemian rehtorina 1808-09, aateloitiin 1810, tuli Collegium medicumin esimieheksi ja hallituskonseljin talousosaston jäseneksi 1811 ja finanssitoimituskunnan päälliköksi 1812. — Lääkärinä H. oli vapaa teoreettisesta kaavamaisuudesta asettaen kokemukseen perustuvat havainnot etusijaan. Häuen kirjallinen toimintansa on laaja. H., joka teki havaintoja booraksin suotuisasta vaikutuksesta likaisiin haavoihin ja veressä sekä lihassa mätänemistä ehkäisevästä toiminnasta, voidaan näiden nojalla lukea nykyään kirurgiassa niin tärkeän antiseptiikan edelläkävijöihin. Harrastaen taloudellisia kysymyksiä H. oli osallisena Suomen talousseuran perustamisessa 1797 ja oli yksi Turun diskonttolaitoksen johtajia 1806. Vv:n 1808-09 sodan aikana ja jälkeen H. saattoi itsensä hyviin väleihin uusien vallanpitäjien kanssa. *G. H.*

3. Lars Gabriel von H. (1789-1859), vapaaherra, valtiomies, edellisen poika, synt. 23 p. syysk. 1789, aloitti virka-uransa Pietarissa, jossa 1808 tuli aktuaarioksi Venäjän ulkoasiain kollegiin, 1811 toimitussihteeriksi Suomen asiain komiteaan ja Turun akatemian kanslerin sihteeriksi, 1819 mainitun komitean jäseneksi ja 1825 Suomen valtiosihteerinapulaiseksi; oli sam. v. jäsenenä komiteassa, jonka ehdotuksen pohjalle syntyi tuo surkean kuuluisa v:n 1826 lahjoitus-

maa-asetus (vrt. Lahjoitusmaat); nimitettiin 1830 senaatin jäseneksi ja oli 1831-40 Turun ja Porin läänin maaherrana. H:n suurta kykyä käytettiin 1830-luvulla useissa tärkeissä komiteoissa; 1834 hän määrättiin jäseneksi Suomen ja Venäjän välisiä kauppasuhteita järjestämään asetettuun komiteaan, sam. v. puheenjohtajaksi komiteaan, jonka tuli ehdottaa keinoja maamme kaupan ja elinkeinojen elvyttämiseksi; sai 1837 toimekseen Venäjän erityisenä täysvaltaisena edustajana tehdä Ruotsin hallituksen kanssa Suomen ja Ruotsin välistä kauppaa koskevan sopimuksen; oli puheenjohtajana ensin (1838) komiteassa, jonka tuli ehdottaa keinoja Suomen valtiontulojen kartuttamiseksi, ja sen jälkeen (1839) kahdessa komiteassa, joiden tuli tehdä ehdotus Suomen rahaolojen järjestämiseksi. V. 1840 H. nimitettiin senaatin valtiovarain toimituskunnan päälliköksi ja väliaikaisen rahasuoritusta toimeenpanemaan asetetun senaatin osaston puheenjohtajaksi, 1841 senaatin varapuheenjohtajaksi. Senaatissa H:llc avautui laaja vaikutusala. Finanssipäällikkönä hänen oli valtion raha-asiain ohessa pidettävä huolta maanviljelyksestä, kaupasta, teollisuudesta ja kulkuneuvoista. H:n nimi liittyy ennen kaikkea niihin tärkeihin uudistuksiin, joiden tarkoitukseua oli vakavan raha-arvon aikaansaaminеu ja valtion tulojen lisääminen. Edellinen tarkoitus saavutettiin vv. 1840-42 toimeenpannulla rahasuorituksella: Suomen pankille hankittiin tarpeelliset hopeavarat, niin että se saattoi lunastaa täydestä arvosta uudet liikkeeseen lasketut setelinsä, joiden tuli korvata tätä ennen käytetyt venäläiset ja ruotsalaiset setelit, mitkä viimemainitut kokonaan poistettiin liikkeestä. Tuntuvan parannuksen valtion raha-asiain tilassa vaikutti H:n aikaansaama tulliolojen uudistus. Hallitsijan suostumuksella hän (v:sta 1841) määräsi virallisen, korkean tullitaksan sijaan noudatettavaksi salaiseu melkoisia alennuksia sisältävän taksan, josta ynnä samaan aikaau toimeenpannusta tullivalvonnan koveutamisesta oli seurauksena salakuljetuksen tuntuva väheneminen ja tullitulojen mouinkertainen nouseminen. Valtiopäiväin mieltä kysymättä pantiin H:n johdolla myöskin toimeen valtiolle edullinen maaverojen järjestely (veroparselien lukua vähennettiin) ja leimaveron korotus. Näin lisääntyneitä valtion tuloja H. käytti suuressa määrin elinkeinojen, varsinkiu alkavan suurteollisuuden, ja kulkuneuvojen edistämiseksi. H:u ansioksi on suurelta osalta luettava Saimaan kanavan rakentaminen (1845-56). Itämaisen sodan aikana 1854-56 H:u valtiovarainhallinto kesti hyvin koetuksen, jos kohta Veuäjän setelirahan arvou aleneminen saattoikin maamme rahalaitoksen jälleen epävakavalle kannalle.

L. G. v. Haartman.

Kykynsä ja tarmonsa puolesta senaatiu muita silloisia jäseniä huomattavasti etevämpänä H. oli 1840-luvun alusta Aleksanteri II:n hallituksen alkupuolelle asti maamme vaikutusvaltaisin mies. Hänen aikalaisensa syyttivät häutä vallanhimosta ja virkavaltaisuudesta; ärtyisyytensä vuoksi hän sai pilkkanimen „Hänen Hirmuisuutensa". Ilmoille pyrkiviä uusia kansallissuomalaisia ja vapaamielisiä aatteita H. ei ensinkään ymmärtänyt, asettuipa suorastaan uiitä vastustamaankin. Hän oli niitä senaatin jäseniä, jotka 1846 äänestivät „Saima" lehden lakkautusta ja niitä, joideu mielestä 1850 v:n merkillinen kieliasetus oli tarpeen vaatima; 1850-luvulla lausuttuja toivomuksia valtiopäivien kokoonkutsumisesta hän piti pelkkinä haaveiluina. Aleksanteri II:n hallituksen mukana alkaneisiin uusiin oloihin H. ei enää sopinut. Riitaannuttuaan silloisen kenraalikuvernöörin kreivi Bergin kanssa H. 1858 pyytämättänsä sai eron; 1849 hän oli korotettu vapaaherraksi; kuoli 16 p. jouluk. 1859 Lempisaaren kartanossa Merimaskussa. *J. F.*

4. Carl Daniel von H. (1792-1877), lääkäri, edellisen velipuoli, tuli lääket.-tohtoriksi 1817, linnan- ja sairaalanlääkäriksi Turkuun sam. v., kirurgian ja lapsenpäästötaidon apulaiseksi Turun akatemiaan 1818, Turun lapsenpäästölaitokseu esimieheksi ja opettajaksi 1825, oli kirurgian ja lapsenpäästötaidon professorina Helsingin yliopistossa 1834-38, Suomen lääkintälaitoksen ylitirehtöörinä 1836-55. H. oli etevä kirurgi ja lapsenpäästäjä, julkaisi useita teoksia lääketieteen käytännön alalta, m. m. ensimäisen kotimaisen oppikirjan kätilöitä varten 1821. H. oli „Suomen lääkäriseuran" perustajia (1835). Lääkintälaitoksen päällikkönä hän oli voimakas järjestäjä, usein itsevaltaineukin. Erikoisesti hänellä on ansioita mielenvikaisten hoidon parantajana.

5. Carl Frans Gabriel von H. (1819-88), lääkäri, edelliseu poika. H. saattoi Loutoossa 1848 synnytyksissä käytäntöön kloroformin, jota hänen opettajansa Edinburghissa ensimäisenä oli tällaisissa tapauksissa käyttänyt huumausaineena, ja palattuaan Suomeeu sam. v. hän sitä ryhtyi ensimäiseuä käyttämään kotimaassaan. Lyhyen aikaa toimittuaan Helsingin n. s. Yleisen hospitaalin (nyk. Vanhan klinikan) lääkärinä H. muutti 1850 Pietariin, jossa hänestä pian tuli paljon käytetty lääkäri, etenkin naistaudeissa ja varsinkin ylemmissä piireissä. V. 1863 hän kohosi keisarinna Marian, Aleksanteri II:n puolison, henkilääkäriksi. 1870-luvun keskivaiheilla H. hovijuonien vuoksi luopui virastaan asettuen loppuiäkseen asumaan Sveitsiin. Hän on ensimäinen, joka Suomessa opereeraamalla poisti munasarjakasvaimen (1849). *G. H.*

6. Viktor Georg Gustaf von H. (1830-95), valtiomies. Opiskeli lakitiedettä, palveli senaatissa, tuli 1865 Suomen pankin johtokunnan jäseneksi, 1866 sen puheenjohtajaksi. Kutsuttiin 1870 senaattiin ja tuli 1871 valtiovarainтoimituskunnan apulaispäälliköksi; polyteknikko järjestettiin ja sai komean talonsa hänen toimestaan; 1872 koulu-ylihallituksen jäsen ja K. von Kothenin erottua 1873 sen puheeujohtaja v:eeu 1874. Vv. 1882-88 jäsen Suomen asiain komiteassa Pietarissa; maamarsalkka v:n 1888 valtiopäivillä; sen säätyjen puhemiesten muodostaman lähetystön jchtaja, joka 1890 lähetettiin Pietariin ilmilausumaan keisarille kansamme huolia Suomen oikeuksia vastaan tehtyjen hyökkäyksien takia;

lähetystöä ei kuitenkaan laskettu keisarin puheille. V:n 1891 valtiopäiväin maamarsalkkana H. sai tilaisuuden ilmilausua sen, mitä lähetystön ei ollut onnistunut saattaa perille. — V. 1893 hätä-apukeskuskomitean puheenjohtaja.

E. E. K.

7. Hedvig Eleonora von H. (1862-1902), H. 4:n tytär, pelastusarmeiau perustaja Suomessa. Käytyään opintomatkalla Sveitsissä ja Ranskassa H. tuli ankaraan herätykseen 1884 ja liittyi 1889 Lontoossa pelastusarmeiaan. Palattuaan kotimaahan hän ryhtyi Helsingissä julkaisemaan lehtiä: „Sotahuuto" ja „Krigsropet" ja sai pelastusarmeialle jotenkin paljon kannatusta. Meni 1900 naimisiin sveits. tohtorin Rudolf Franz von Tafelin kanssa; kuoli Hampurissa. *E. K-a.*

Haarukkasienet *(Clavariaceæ)* muodostavat *Basidiomycetes*-luokassa erityisen heimon, jonka edustajat ovat joko yksinkertaisia, äimä- tahi nuijamaisia tahi pensasmaisesti haaroittuneita. Itiölava peittää itiöemän sileän pinnan yhtenäisenä kerroksena. Pienet äimä- tahi nuijamaiset *Pistillaria* ja *Typhula* lajit esiintyvät kuolleilla kasveilla. *Clavaria muscigena* elää sammalilla. Keltahaarakas *(C. flava)* on komeankeltainen, 6-15 cm korkea, pitkä- ja runsashaarainen, kautta maan esiintyvä ruokasieni. Punalatvahaarakas *(C. botrytes)* on edellistä lyhythaaraisempi, paksujalkaisempi, E.-Suomessa harvinaisempana, toisinaan melkein päänkokoisena mättäänä esiintyvä hyvä ruokasieni. Puikkohaarakas *(C. ligula)* nuijamainen, 4-8 cm korkea, kautta maan yleisenä ja eritt. kuusimetsissä runsaana kasvava syötävä laji. Kurttusieni *(Sparassis crispa)*, herkullinen, vaan harvinainen ruokasieni. *Clavariella*-lajit ovat samantapaisia kuin *Clavaria*, mutta itiöjauhe keltaista. *J. I. L.*

Haasia, riukuteline, jolla kuivataan kaura- ja ohralyhteitä, pellavia, herneenvarsia, nauriinnaatteja, lehdeskerppuja (lehtohaasia, Sumiainen) ja heiniä. Kaura- ja ohrahaasioita (ks. kuvaa) tehdään semminkin osissa Savoa, missä seisovat aidatuissa haasiainmaissa. Lyhteet kaadetaan reestä hurstille (elohurstille) ja pannaan ensin keskihaasiaan alkaen alhaalta. Kun yksi pysty, s. o. 1,2 m leveä lyhdepatsas on valmis, alotetaan taas uutta alhaalta lähtien. Kun haasioija on ylemmillä riuvuilla, antaa toinen henkilö hänelle lyhteet ojennuspuulla (anninpuulla, antelolla, nostoseipäällä, haarulla). Ohralyhteet pannaan riuvuille syrjälleen, s. o. poikittain tähkäpäät auringon puolelle ja kauralyhteet siivelle, s. o. ratsastamaan. — Pellavahaasioissa ovat riuvut rinnakkain (Inkeri); samoin naattihaasioissa, joissa niitä on kaksi. — Viime aikoina on heinähaasioissa kuivausriukujen asemesta käytetty rautalankaa ja nuoriakin. *U. T. S.*

Haasia.

Haasio ks. Haasia.

Haaska, pedon kaatama eläin, raato, jolta metsästäjä väijyy otusta (ks. Metsästys), jokin, jolla ei ole mitään arvoa. *U. T. S.*

Haaskakuoriaiset ks. Raatokuoriaiset.

Haaskaus ks. Metsänhaaskaus.

Haaskavaris ks. Gallinazo.

Haaste. Jokaista kutsua saapua oikeuden eteen sanotaan haasteeksi katsomatta siihen, kutsutaanko henkilö oikeuteen asianosaiseksi, todistajaksi, asiantuntijaksi vai muissa tarkoituksissa, kuten esim. tuntemattomia velkojia kutsutaan määräpäivänä ilmoittamaan saataviaan (vuosihaaste, ks. t.). H. voi olla joko kirjallinen tai suullinen. Vastaajaksi riitajuttuihin haastettaessa on kirjallinen haaste nykyään säännöllinen muoto, ollen suullinen haaste sallittu vain erityisissä tapauksissa, kuten palkkasopimuksia ja aitausvelvollisuutta koskevissa riidoissa sekä velkomis- ja irtaimistoa koskevissa jutuissa, kun riitainen summa tai arvo ei ole 600 markkaa suurempi; jos vaatimus perustuu velkakirjaan tai muuhun kirjalliseen sitoumukseen, on suullinen haaste kuitenkin pätevä, vaikka vaadittu määrä tai arvo on 600 markkaa suurempikin. Kirjallisen haasteen alioikeuteen antaa asianomaineu tuomari ja sitä voidaan pyytää joko suullisesti tai kirjallisesti. Kirjallisesti pyydettäessä tulee pyytäjän jättää tuomarille kirjallinen haasteanomus, jonka on kirjoittanut kruununvouti, nimismies, kaupunginviskaali tai kaupunginvouti, tuomarintutkinnon suorittanut henkilö taikka haastemies tai muu henkilö, jonka tuomari on siihen oikeuttanut. Haasteanomuksessa on mainittava riitapuolet ja niiden asuinpaikat, mitä kantaja väittää ja väitteen peruste; sen perusteella tuomari antaa kirjallisen haasteen, jossa mainitaan riitapuolet, vaatimus perusteineen, paikka mihin, ja päivä milloin vastaamaan on tultava, kuin myöskin se, että asia otetaan tutkittavaksi ja päätettäväksi, vaikka haastettu ei tulisikaan saapuville. Haasteanomus voidaan lähettää tuomarille myöskin postissa ja, jos sen mukana seuraa maksu haasteesta ja sen postissa sisäänkirjoitettuna lähettämisestä, on tuomari velvollinen lähettämään haasteen postissa hakijalle tai hänen osoittamalleen henkilölle. Kantajan toimesta on sitten haastekirjasta kahden uskottavan miehen annettava vastaajalle tieto, tai myös vain yhden, jos voidaan saada vastaajalta kirjallinen todistus tiedonsaannista; samalla on vastaajalle annettava oikeaksi todistettu jäljennös haastekirjasta. Suullisen haasteen antaa haastomies (ks. t.) yhden uskottavan todistajan läsnäollessa. Maalla kantaja saa pyytää sitä suoraan haastomieheltä, joka antaa tuomarille tiedon haasteen ottamisesta vasta käräjien alussa, jolloin jutun esilletulemisen päivä tulee määrätyksi; raastuvanoikeuksiin tulee sitävastoin suullinenkin haaste aina ottaa oikeuden puheenjohtajalta, jotta tämä voi jutut määrätä sopiviksi päiviksi. Haaste on vastaajalle toimitettava raastuvanoikeuteen haastettaessa 8 päivää ennen, jos vastaaja asuu samassa kaupungissa, paitsi jos asia ei siedä viivytystä ja siihen voi ennenkin vastata, kihlakunnanoikeuteen haastettaessa taas 14 päivää ennen, jos vastaaja asuu samassa tuomiokunnassa; jos vastaaja asuu ulompana, on laissa määrätty pitemmät haasteajat. Vastahaasteen haasteaika on puolet tavallisen haasteen haasteajasta. Rikosasioissa

ei vastaaja ole oikeutettu nauttimaan mitään haasteaikaa. Todistajan saa aina haastaa suullisesti, ilman haasteaikaa. Jos haastettu jää oikeudesta pois, katsotaan se tottelemattomuudeksi julkista valtaa vastaan ja voi aiheuttaa hänelle haitallisia seurauksia (Oikeudenkäymiskaaren 11 ja 12 luku). Vrt. edelleen Julkinen haaste, Oikeudenkäynti, Huutosakko. *K. H-a.*

Haasto ks. Haaste.

Haastomies l. haastemies, henkilö, jonka tehtävänä on haasteitten ja tuomioistuinten päätösten ilmoittaminen sekä myös virallisten kutsumusten ja muiden tiedonantojen toimittaminen. Haastomiehiksi alioikeus voi ottaa siihen sopivia halukkaita henkilöitä, joiden tulee tehdä vala toimensa kuunollisesta hoitamisesta; lautamies on ilman muuta samalla haastomies; samoin kruununvouti, kaupunginvouti, julkinen notarius, kaupunginviskaali ja kruununuimismies saavat toimittaa haastomiehen tehtäviä. Haastomiehen antama, yhden todistajau vahvistama kirjallinen todistus on täysi todiste tiedonannosta (K. A. 7 p:ltä syysk. 1901). ks. Haaste. [W. Blåfield, „Käsikirja kihlakuunanlautamiehille ja haastomiehille" (2 pain. 1911).] *K. H-a.*

Haava (lat. *vulnus*), ulkonaisen väkivallan aikaansaama elollisten kudosten särkyminen. Riippuen siitä, minkälainen esine (esim. terävä veitsi vai pyöreä puu) on haavan aiheuttanut, on h:n ulkonäkö, seu muoto ja luonne erilainen; puhutaan leikkuuhaavasta, ruhjehaavasta j. n. e. Pienet, vain ihon piutakerroksissa olevat haavat kasvavat jälleen umpeen siten, että haavan reunat suorastaan liittyvät toisiinsa, jolloin kudosten yhteenkasvamiuen tapahtuu muutamassa päivässä mitään arpea jättämättä; näin sanotaan haavan paranevau *„per primam (intensionem)"*. Jos sitävastoin haava on suurempi, syvä ja ammottava, tahi jos sen reunat ovat ruhjoutuneet tahi jos jokin muu syy (esim. märkiminen) estää sitä nopeasti kasvamasta umpeen, vaatii sen paranemineu, että kasvaa uutta kudosta, arpikudosta, joka vähitellen täyttää haavan ja lopuksi liittää sen reunat yhteeu; näiu haava paranee *„per secundam (intensionem)"*, jolloin aina syntyy jonkinlainen arpi. Asianhaaraiu mukaan haavat ovat eri määrässä sisällysiä; vaarallisimmat ovat pää-, rinta- ja vatsahaavat sekä yleensä kaikki haavat, jotka, joko katkaisten suuria verisuonia, aiheuttavat huomattavampia verenvuotoja, tahi leikkaamalla poikki tärkeitä hermoja, aiheuttavat halvaantumisia, tahi tunkien syvemmälle kohtaavat sisälmyksiä, avaten samalla niitä ruumiin onteloja, joissa ne sijaitsevat. Varsin vaikeasti paranuettavissa ovat usein myöskin sellaiset haavat, joissa luut ovat vikaantuueet, niinkuin ampumahaavojen syunyitämissä luunpirstoutumisissa. Ensimäisenä ehtona haavan tarkoitukseumukaiseen paranemiseen on puhtaus, s. o. lian, tomun ynnä niitä seuraavien, märkää synnyttävien bakteerien poissaolo. Tällainen haavan puhtaanapito saavutetaan eri tavoin (vrt. Antiseptiikka ja Aseptiikka). Pienet haavat peitetäänu vain jollakin suojelevalla siteellä, suuret vaativat paljon muitakin toimenpiteitä: verenvuoto on tyrehdytettävä esim. sitomalla umpeen katkenneet verisuonet; luun murtumisissa sovitetaau vikaantuneet osat tarkoitukseumukaiseen tilaan ja asemaan; puhtaat selväreunaiset haavat ommellaan yhteeu. Ruhjehaavat jätetään ainakin osaksi ammottamaan, niiu että kuoleutuneille osille ynnä tällaisten haavain erittämälle ruusaalle uesteelle tarjoutuu esteetön tilaisuus valua pois ja imeytyä sidokseeu; näin syntyvää aukeamaa sanotaan haavakauavaksi, jolla nimityksellä muuten myöskin käsitetään vereksenkin, puhtaan, mutta syväupuoleisen (esim. veitsenhaavan) kulkua ja suuntaa läpi kudosteu. Jos haavaan joutuu märkää synnyttäviä bakteereja, menee haava märille, mikä, haavan ollessa suuremman, silloin myöskin aiheuttaa haavakuumeen (ks. t.) kehittymisen; haavakuume voi muuten myöskin syntyä ilman bakteerien varsinaista myötävaikutusta; jos vain suuremman haavan erittämät nesteet estyvät pääsemästä ruumiista pois, imeytyvät ne osaksi jälleen ruumiin kudoksiin ja uesteisiin aikaansaaden siten kuumeen seuraaman sairaudentilan; tämän välttämiseksi varustetaan suurenmat ja syvemmät yuuä kaikki puhtaudestaan vähemmän luotettavat haavat erityisellä reiäkkäällä kumiletkulla l. dreeuillä (ks. Dreneerata), jota myöten mätä y. m. pääsee tyhjentymään (vrt. myös Desinfisioiminen ja Sidos). Haavan eri muodoista ks. Vulnus. *M. O-B.*

Haava (oik. Haavakivi). Anna (s. 1864), virol. naislyyrikko, synt. lokak. 3 p:nä 1864 (v. l.) Kodaveren pitäjässä Liivinmaalla. Kävi koulua Tartossa, jossa myös suoritti opettajatartutkinnon. Oli vuodeu ajau diakonissana Pietarissa; muutti siitä toimesta erottuaan takaisin kotiseudulleen. Myöhemmin hän on asunut Tartossa, toimien varsinkin kääntäjänä ja „Postimees" lehden kaunokirjallisena avustajana. Hänen runollinen tuotantonsa käsittää kolme vihkoa „Luuletused" („Lauluja"), jotka ilmestyivät 1888, 1890 ja 1897, sekä 1906 paiuetun kokoelman hänen myöhäisempiä runojaan „Lained", joka sisältää samalla valikoiman hänen parhaita nuoruudenrunojaan. Paitsi yllämainittuja runovihkoja häu on 1910 julkaissut „Rist-laened" („Ristiaallokko") nimisen kokoelman tunnelmakuvauksia. H:n vaatimaton runoilijamaine palautuu pääasiallisesti häuen välittömästi ja vaivattomasti pulpahtaneisiin nuoruudenrunoihinsa, häneu keväästä, kukista ja leppäkertuista tietävän sydämensä viattomiin lemmenkuiskauksiin, rakkaudentunnustuksiin ja rakkaudenpettymyksiin, joista muutamat saavat hakea vertojaan naisellisuudessa. H. ei ole isäumaallisuuden, toiminnan ja intomielen laulaja uiinkuin hänen vanhempi runosiskonsa, Virou ensimäiuen naislyyrikko Koidula. Hänen on joskus myöhemmin onnistunut unohtaa itseusä ja nuoruntensa vain leikillisissä idyllisissä kansanelämänkuvauksissa. Sensijaan ovat hänen isänmaallis-yhteiskunnallisen säveleen tavoittelunsa katsottavat enimmäkseen epäonnistuneiksi. Sikermän näytteitä H:n runoudesta on julkaissut Aino Kallas „Valvojassa" 1901 sekä Eino Leino käännöskokoelmassaan „Maailman kannel". *G. S.*

Haavabalsami *(tinctura benzoës aloëtica)*, eräs lääkevalmiste, jota ennen muinoin käytettiin haavain hoitoon.

Haavakanava ks. Haava.

Haavakuume, kuumeen seuraama taudintila,

joka aiheutuu siitä, että myrkyttäviä aineksia imeytyy haavasta (ks. t.) ruumiiseen. Riippuen niitten bakteerien laadusta, jotka näitä aineksia ja siis itse kuumeen synnyttävät, erotetaan eri haavakuumemuotoja: p y e m i a, jossa selvä märkiminen samalla ilmenee haavassa tahi jossakin sen ärsyttämässä rauhasessa tai muussa kudososassa, ja s e p t i k e m i a l. s e p s i s, jossa useinkaan ei ole näennäistä märkimistä missään huomattavissa. Jälkimäinen on luonteeltaan enimmäkseen hyvin raju, vieden usein pian kuolemaan; tätä haavakuumeen muotoa sanotaan jokapäiväisessä kielessä tavallisesti „verenmyrkytykseksi". *M. O-B.*

Haave, mielikuvitelma, joka on mahdoton toteuttaa.

Haaveellisuus, taipuvaisuus antautumaan haaveisiin ja intoiluun.

Haaveri ks. M e r i v a h i n k o.

Haavi ks. K a l a s t u s.

Haavoittuma *(ulcus)* l. m ä t ä h a a v a, jokainen kudosten kuoleutumisesta aiheutunut ihopinnan rikkaantuminen, jommoisia esiintyy sekä ulkopinnassamme että myöskin sisäelimiemme limakalvoissa. Useimmin tavattava tällainen „ulcus" on tavallinen ihopaise; tähän kuuluvat myöskin ruumiinkoin, tuberkuloosin, syfiliksen, difterian y. m. synnyttämät haavoittumat. vrt. U l c u s. *M. O-B.*

Haavuri, välskäri, henkilö, joka on saanut alkeellista opetusta haavain hoidossa, jommoisia toimimiehiä varsinkin sotajoukoissa on ja tarvitaan lääkärien apumiehinä. — Kuninк. kirjeessä 22 p. huhtik. 1752 maaherroille mainitaan lokak. 30 p:n asetus v:lta 1688, jossa haavureita kielletään suorittamasta suurempia operatsioneja, jollei „medicus" ole läsnä. *M. O-B.*

Habab, kolmeen pääheimoon jakautuva, bedžasukuinen paimentolaiskansa Punaisen-meren rannikolla Massauan ja Suakinin välillä. Tunnustavat islamia.

Habakuk, juutalainen profeetta, jonka kirja on säilynyt viidentenä V:n T:n „pienten profeettain" joukossa. Hän valittaa vallitsevaa vääryyttä ja hätää (1_{2-4}; $_{12-17}$), näkee kaldealaisten tuimassa kansassa Jahven valitseman kurittajan (1_{5-11}), vanhurskas on elävä (2_4), mutta jumalatonta odottaa perikato (2_{5-19}) Jahven ilmestyessä tuomitsemaan maailmanvaltaa ja pelastamaan kansaansa (3_{2-19}). H:n esityksessä on lyyrillisen runoilijan sävyä. Hän lienee kirjoittanut 625-605 välillä. *Ar. H.*

Habana *[ava'na]*, oik. *San Cristobal de la H.*, H a v a n n a n (ks. t.) esp. nimi.

Habarovsk *[-ā'-]*, Amurinmaan kenraalikuvernementin pääkaupunki Venäjän Aasiassa Amurjoen ja tämän lisäjoen Ussuri'n yhtymäkohdalla; n. 16,400 as. N. s. Ussuri-radan loppukohta. Kouluja, kansat. museo, kirjasto. Rautavalimoja ja laivanveistämöitä. Harjoittaa turkiksien kauppaa. Perust. 1858 Habarovka nimisenä sotilasasemana; kaupunki v:sta 1881. *W. S-m.*

Habberton *[häbətən]*, J o h n (s. 1842), amer. kirjailija, saavutti kertomuksellaan „Helen's babies" (1876, suom. „Helenan pienokaiset") tavatonta menestystä. Hänen muista kertomuksistaan mainittakoon „The Barton experiment", „Other people's children" ja „Mrs. Mayburns' twins". *J. H-l.*

Habeas corpus (lat. *habeas corpus* = „sinulla olkoon ruumiisi" nim. koskematonna), kuuluisa engl. laki, joka hyväksyttiin 1679 suojelemaan alamaisten vapautta mielivaltaiselta vangitsemiselta. Jo Magna chartassa (1215) oli säädetty, että ainoastaan maan lakien mukaan tuomittu saatiin vangita. Kaarle I:n mielivaltaisen hallituksen johdosta sai parlamentti aikaan uusia lakimääräyksiä vapauden turvaamiseksi; mutta kun Kaarle II keksi keinoja näitäkin kiertääkseen, säädettiin 1679 uusi „habeas corpus"-säännös, englantilaisten toinen Magna charta. Sen mukaan vangitulla engl. on oikeus pyytää joltakin maan kolmelta korkeimmalta tuomioistuimelta „habeas corpus"-kirjelmä *(writ of habeas corpus)*, joka velvoittaa asianomaisen virkamiehen 3-20 päivän kuluessa (riippuen matkan pituudesta) suuren sakon uhalla toimittamaan vangitun tuomioistuimen tutkittavaksi. Tätä nykyä kaikki tuomarit saattavat antaa tällaisia kirjelmiä. Vaikeissa olosuhteissa, jos valtio on vaarassa, voidaan parlamentinpäätöksellä „h. c."-säännös lakkauttaa ajaksi; ja kun se taas palautuu käytäntöön, vapauttaa parlamentti tavallisesti edesvastuusta sellaiset virkamiehet, jotka ovat laittomasti vanginneet. Myöskin muissa maissa nimitetään „h. c."-säännön nimellä sellaisia lakimääräyksiä, jotka turvaavat persoonallista vapautta.
K. O. L.

Habenaria ks. P l a t a n t h e r a ja C œ l o g l o s s u m.

Habeneck *[abne'k]*, F r a n ç o i s A n t o i n e (1781-1849), ransk. viuluniekka, kapellimestari ja säveltäjä, saks. syntyperää; johti Pariisin konservatorikonsertteja 1806-15 ja 1828-49, kohottaen ne maailmankuululle taiteelliselle tasolle. Hän m. m. teki Beethovenin orkesteriteokset Pariisissa tunnetuiksi. Hän toimi myös „suuren" oopperan johtajana 1821-24 sekä sitten oopperan kapellimestarina v:een 1846. *I. K.*

Habent sua fata libelli (lat., T e r e n t i a n u s M a u r u s, „De litteris, syllabis, metris"), kirjoilla on omat vaiheensa.

Haberl *[hā-]*, F r a n z X a v e r (s. 1840), saks. katolisen kirkkomusiikin tutkija ja edistäjä; perusti 1874 Regensburgin kirkkomusiikkiopiston, jossa käy oppilaita useista eri maista, ja 1879 Palestrina-yhdistyksen, jonka tukemana hän on toimittanut julkisuuteen Palestrinan kaikki teokset (33 nid., 1894). V. 1899 hän valittiin Cæcilia-yhdistyksen esimieheksi ja on siinä tarmokkaasti toiminut katolisen kirkkomusiikin puhdistamiseksi oopperatyylisistä aineksista ja palauttamiseksi gregoriaanisen ja polyfonisen tyylin vakavuuteen. *I. K.*

Haberlandt *[hā-]*. 1. F r i e d r i c h H. (1826-78), itäv. maanviljelyskemisti ja kasvifysiologi, Magyar-Óvárin korkeimman maanviljelyskoulun professori 1853-69. V. 1869 hän sai hallitukselta tehtäväkseen perustaa silkkimadon viljelyksen koelaitoksen Görziin. V. 1872 H. kutsuttiin kasviviljelyksen professoriksi äskenperustettuun Wienin maanviljelyskorkeakouluun ja maanviljelyskoulujen tarkastajaksi. Julkaisuja: „Beiträge zur Frage über die Aeclimatisation der Pflanzen und den Samenwechsel" (1864), „Zur Kentniss des seidenspinnenden Insects und seiner Krankheiten" (1869), „Der Seidenspinner des Maulbeerbaums" (1871) ja „Mittheilungen

über wissenschaftlich-praktische Untersuchungen auf dem Gebiete des Pflanzenbaues (2 os., 1875-77), „Die Sojabohne" (1878).

2. Gottlieb H. (s. 1854), itäv. kasvitieteilijä, edellisen poika, v:sta 1884 kasvit. professori ja kasvit. puutarhan esimies Grazissa, nykyajan tunnetuimpia kasvifysiologeja ja -anatomeja. Teoksia: „Physiologische Pflanzenanatomie" (3 pain. 1904), „Das reizleitende Gewebesystem der Sinnpflanzen" (1890), „Sinnesorgane im Pflanzenreich" (2 pain. 1906), „Die Lichtsinnesorgane der Laubblätter" (1905). *(J. A. W.)*

3. Miehael H. (s. 1860), itäv. kansatieteilijä ja sanskritintutkija, kansatieteen opettaja Wienin yliopistossa. H. on tehnyt itsensä tunnetuksi 1896 Wienissä avatun „Museum für österreichische Volkskunde"n johtajana sekä 1895 alulle pannun aikakauskirjan „Zeitschrift für österreichische Volkskunde" ulosantajana. H:n teoksista mainittakoon „Völkerkunde" („Sammlung Göscheu", 1898; 2:nen pain. 1906), „Ethnology" (1899), „Cultur im Alltag" (1900) ja „Die Hauptliteraturen des Orients" („Samml. Göseheu", 1902). *U. T. S.*

Haberman *[hā-]*, Juhana (1686-1756), pappi; tuli 1701 Helsingin triviaalikouluun, josta 1709 pääsi Viipurin lukioon, mutta kuu kaupuuki seur. v. valloitettiin, vietiin H. vankina ensin Moskovaan, sitteu Tobolskiin, jossa ensin 5 vuotta palveltuaan erään vangitun sotilaan renkinä tuli opettajaksi ruotsal. upseerien 1711 perustamaan kouluun. Kun koulu lakkautettiin ja vangit pääsivät kotiinsa, palasi H. Suomeen ja tuli 1723 Turussa ylioppilaaksi, vihittiin seur. v. papiksi, tuli 1732 Uudenmaan rykmentin saarnaajaksi ja 1740 Perniön kirkkoherraksi. Pikkuvihan aikana H. perheineen pakeni Tukholmaan, jossa palveli kreivi Niilo Bjelken hovisaarnaajana, kunnes rauhan tultua palasi Perniöön. *K. Ö.*

Habermann *[hā-]*, Hugo vou (s. 1849), saks. taidemaalari, Pilotyn oppilas. Münehenin akatemian professori ja „seeessionistieu" johtomiehiä. Alkuaan vanhan museotaiteen vaikutuksen alainen, sittemmin taitava realistinen laatukuvaaja („Murhelapsi", 1886, Berliinin kansallisgall:ssa) ja tunnettu nykyään naismuotokuvistaan ja alastomista henkilökuvistaan („Bakkantti", „Menadi" y. m. s.), joissa pääpaino on koristeellisuudessa, oudon käärmemäisessä viivavaikutuksessa ja voimakkaassa värityksessä.

Habert *[hā-]*, Johannes Evangelista (1833-96), itäv. säveltäjä ja musiikkikirjailija; toimi urkurina (v:sta 1861) ja veisuuujohtajaua (v:sta 1878) Gmundenissa; 1868-83 hän toimitti perustamaansa kirkkomusiikkilehteä. Julkaisi 4-osaiseu sävellysopin sekä oppijaksoja urku- ja pianonsoittoa varteu. Hänen sävellyksensä ovat enimmiten kirkollisia (kokonaisuudessaan julkaissut Breitkopf & Härtel). *I. K.*

Habeš (arab.) ks. Abessiinia.

Habiili (ransk. *habile*, < lat. *habilis*, oik. = käsiteltävä), kelvollinen, taitava, nopsa. — Habilitcetti, taitavuus, kelvollisuus. — Habiliteerautua, osoittautua kykencväksi, päteväksi.

Habit *[abī']* (ransk.), puku. — Habit habillé *[abī' abijē']*, juhlapuku, muodinmukainen puku. — Habit noir *[abī' nuā'r]*, frakkipuku.

Habitatio *[-ā'tiō]* (lat.) l. asumisoikeus, oli roomalaisen oikeuden mukaineu persouaaliservituutti, jonka uojalla siihen oikeutettu sai asua jossain rakennuksessa tai sen osassa yhdessä perheensä sekä säätynsä mukaisten palvelijoiden kaussa, ollen asuja *(habitator)* sitäpaitsi oikeutettu hänelle osoitetut asuinhuoneet myöskin toiselle vuokraamaan ja siis muuttamaan oikeutensa rahaksi. *K. Il-a.*

Habitué *[abityē']* (rausk.), vakinaiuen kävijä, säännöllinen vieras, esim. teatterihabitué.

Habituelli (rausk. *habituel*), tavaksi tullut, usein uusiutuva, joka jo on kauemman aikaa ollut; esim. h. obstipatsioni l. umpitauti, pitkällinen jo tavaksi ja luonnoksi tullut hidas suolentoiminta. *(M. O-B.)*

Habitus (lat.), ulkonäkö, mikäli se muodon, värin, kasvonilmeeu, ruumiin asennon, pinnan verekkyyden y. m. puolesta viittaa joukin taudin olemassaoloon tahi taipumukseen sairastua johonkin tautiin; esim. apoplektinen h., halvaukseen, ftisiuen h., keuhkotautiin viittaava ulkonäkö. *(M. O-B.)*

Habsburg *[-rhj]* (alk. *Habichtsburg*), linna Aargaun kanttonissa Sveitsissä (rak. n. 1020); tätä nykyä siitä on jäljellä vain torni, H:n suvun sukulinna. H.-suku, tunnettu jo 900-luvulla Elsassissa, sai myöhemmin uimensä ylläinainitusta linnasta: ensimäinen H:n kreivi (1090) oli Otto II, joka sai keisari Henrik V:ltä Ylä-Elsassin maakreivikuunan. Sveitsissä sekä Elsassissa H:n kreivit hankkivat itselleeu lisää alueita. Suku jakaantui 1200-luvulla kahteen haaraan: vanhempaan (itävaltalaiseen) ja nuorempaan l. Laufenburgin haaraan. Edellisecn kuului Rudolf, kreivi Albrekt IV:n poika, joka 1273 valittiiu Saksan kuninkaaksi (k. 1291) ja sittemmin voitollaan Böömin Ottokar II:sta 1278 hankki Itävallan, Steiermarkin ja Krainin, mitkä maat hän lahjoitti pojilleen, siten perustaen H:n suuren itävaltalaisen monarkian. Sveitsissä H.-suku sitävastoin joutui tappiolle ja menetti alueensa 1300- ja 1400-luvuilla pitkällisissä taisteluissa itsenäisyyttään puolustavia kuntia vastaan.

Rudolfin poika Albrekt sai 1298 Saksau kuninkaan arvon. 1300-luvulla H:u suku hankki itselleen tärkeitä alueenlisäyksiä, kuten Kärntenin 1335 ja Tyrolin 1363. Tätä sukua oli sittemmin Albrekt (V), keisari Sigismundin vävy, joka häueltä sai Unkarin ja Böömin ja 1438 valittiin Albrekt II:n nimisenä Saksan kuninkaaksi, mutta jo seur. v. kuoli. Albrektin poika Ladislaus Posthumus, Unkarin ja Böömiu kuningas, kuoli perillisittä 1457, jolloin H.-suku menetti mainitut maat. Saksan kuninkaaksi valittiin Albrektin kuoltua Fredrik III (hallitsi 1440-93) erästä H.-suvun nuorempaa haaraa, joka myös sai haltuunsa kaikki Itävallan maat. Saamalla aikaan, että hänen poikansa Maksimilian 1477 nai Burgundin perijän Marian, Kaarle Rohkeau tyttären, hän valmisti H.-suvuu vastaista maailmanvaltaa. Sille joutui näet tämän johdosta rikkaat Alankomaat, Franche-Comté ja Artois (1493).

Vielä suuremmaksi kasvoi suvun merkitys, kun Maksimilianiu (hallitsi 1493-1519) poika Filip 1496 nai Espanjan perijän Johanuau, Ferdinand Katolilaisen ja Isabellan tyttären.

Filipin kuoltua 1506 häneu vanhempi poikansa Kaarle peri Burgundiu alueet, 1516 Ferdinandin kuoltua hän sai Espanjan alusmaineen (nimellä Kaarle I), 1519 hän isoisänsä Maksimilianin jälkeen sai haltuunsa Itävallau maat ja valittiin Saksan hallitsijaksi (Kaarle V). Itävallan maideu hallinnon hän tosin 1521 jätti uuoremmalle veljelleen Ferdinandille, joka naimisensa kautta niiden lisäksi sai Böömin ja Unkarin 1526, mutta Kaarle pysyi kaikkieu H.-suvun maiden yliherrana. Hänen aikanaan valloitettiin vähitellen lisäksi laajoja alueita Ameriikassa. Kaarle V:n luopuessa hallituksesta 1556 jakaantuivat H.-suvuu alueet: hänen poikansa Filip perusti vanhemman espanjalaisen ja hänen veljensä Ferdiuand nuoremman itävaltalaisen sukuhaaran.

Edellinen haara sai paitsi Espanjaa ja sen merentakaisia siirtomaita Franche-Comtén, Alankomaat, sekä Milanon, Napolin, Sisiliau ja Sardinian. Filip II:ta (hallitsi 1556-98) seurasivat suoraau alenevassa polvessa Filip III (hallitsi 1598-1621), Filip IV (hallitsi 1621-65) ja Kaarle II (hallitsi 1665-1700), jonka viimemainitun kuollessa esp. sukuhaara sammui. Sittenkuin se jo 1600-luvulla oli meuettänyt pohjoiset Alankomaat (Hollannin) ja Ranskalle muutamia alueita, esim. Franche-Comtén, koetti Ludvik XIV, joka oli nainut Filip. IV:n tyttären Maria Teresian, hankkia Bourbon-suvulle koko Espanjau monarkian, mutta hänen pojanpoikansa Filip V sai Utrechtin ja Rastattin rauhoissa 1713 ja 1714 pitää ainoastaan varsinaisen Espaujan siirtomaineen; Alankomaat ja italialaiset alueet joutuivat itävaltalaiselle sukuhaaralle.

Viimemainittu haara sai 1556 (1521) Itävallan alueet. Ferdinand I (Saksan hallitsijana 1556-64) jakoi kuollessaan alueeusa niin, että vanhin poika, keisari Maksimiliau II (hallitsi 1564-76) peri Itävallan, Böömin ja Unkarin, Ferdinand Tyrolin ja Kaarle Steiermarkin, Kärnteuiu ja Krainin. Maksimilian II:n seuraajat olivat hänen poikausa Rudolf II (hallitsi 1576-1612) ja Matthias (hallitsi (1612-19). Matthiasta seurasi Steiermarkin Kaarlen poika Ferdinand II keisarina ja Itävallan alueiden herrana (hallitsi 1619-37). Häntä seurasi häneu poikansa Ferdinand III (hallitsi 1637-57), sitten pojanpoikansa Leopold I (hallitsi 1657-1705), joka Espanjan perimyssodassa turhaan koetti toiselle pojalleen arkkiherttua Kaarlelle hankkia tämäu monarkian. Kaarle pääsi, sittenkun hänen vanhempi veljeusä Josef I (hall. 1705-11) oli kuollut miehisittä perillisittä, Saksan ja Itävallan hallitsijaksi nimellä Kaarle VI (hallitsi 1711-40) ja sai 1714 Espaujan alusmaat Euroopassa. Kun hänelläkään ei ollut poikia, julkaisi hän 1713 perhelaiu, n. s. pragmaattisen sanktsioniu, jonka mukaan H:n perintömaiden jakamattomuus säädettiin valtion perustuslaiksi ja hänen vauhimmalle tyttärelleen, Maria Teresialle vakuutettiin perintöoikeus. Saadakseeu Bourbon-suvun suostumuksen siihen hän 1738 luovutti Napolin ja Sisilian Espanjan Bourboneille. Kaarleu kuoltua seurasi Maria Teresia (hallitsi 1740-80) Itävallan perintömaissa viimeiseuä H. suvun jäsenenä sekä Saksan valtakunnassa Kaarle VII:u lyhyeu hallitukseu jälkeen Maria Teresian puoliso, Lothringenin sukua oleva Franz Stefan Frans I:n nimisenä (hallitsi 1745-65). Heidän poikansa Josef II sai isänsä kuoltua keisarinkruunuu ja äitinsä jälkeen Itävallan maat, jotka siten joutuivat lothringenilais-itävaltalaiselle l. H.-lothringenilaiselle suvulle. [Weichrich, „Stammtafel zur Geschichte des Hauses H."] *G. R.*

Hachette *[aše't]*, Louis Christophe François (1800-64), ransk. kirjainkustantaja, perusti 1826 kustannusliikkeen, joka tätä nykyä on yksi Rauskan suurimpia („Librairie Hachette et C:ie").

Hacienda *[aþie'nda]* (esp.; port. *fazénda*), maatila.

Hackaert *[hakkārt]*, Jan (1629 - n. 99), holl. maisemamaalari. Matkusteli Saksassa, Sveitsissä ja Italiassa, josta maalaamansa maisemat ovat ihannoituja eivätkä niin onnistuneita kuin hänen realistiset Hollannin maisemansa, esim. „Saarnikuja", johou A. van de Velde on maalannut täytekuvat (Amsterdamin Rijksmuseumissa). *E. R-r.*

Hackert, Jacob Philipp (1737-1807), saks. maisemamaalari. Asui v:sta 1768 Italiassa, jossa maalaamistaau veduta-(näköala-)kuvista H. sai ylen korkean kiitoksen aikalaisiltaan. Goethe kirjoitti hänestä elämäkerran: „Philipp H." (1811). *E. R-r.*

Hackländer, Friedrich Wilhelm von (1816-77), saks. romaanin- ja näytelmänkirjoittaja, jonka erikoisala ovat leikilliset sotilaskertomukset; näistä mainittakoon „Bilder aus dem Soldateuleben im Frieden" (1844), „Wachstubenabenteuer" (1845) ja „Bilder aus dem Soldateuleben im Krieg" (1849-50). H:n huvinäytelmistä on huomattavin „Der geheime Ageut" (1850), romaaneista ovat parhaat „Namenlose Geschichten" (1851) ja „Eugeu Stillfried" (1852). H:n teosten kokonaispainos julk. 1855-74 (60 uid.). [H. Morning, „Eriunerungen an F. W. v. H." (1878).] *J. H-l.*

Hackman, viipurilainen kauppiassuku, polveutuu Saksasta, josta bremeniläinen Johan Fredrik H. (k. 1807) 1780-luvulla saapui Viipuriin, missä 1790 perusti oman kauppaliikkeen. Hänen leskensä hoiti edelleeu menestyksellä liikettä, jonka nimi v:sta 1816 oli „Hackman & C:o" (ks. t.). — 1. Johau Fredrik H. (1801-79), kauppaneuvos, edellisen poika. Kauppa-, puutavara- ja laivanvarustusliikkeen rinnalla H. ryhtyi laajoihiu teollisuusyrityksiiu; oli Töölön sokeritehtaan. Helsingin kaasulaitoksen, Haviu osakeyhtiön y. m. yritysten alkuunpanijoita. V. 1870 häu kauppaneuvos Ahlqvistin kaussa perusti ensimäisen sahan Kymi-joen suulle Kotkaau. Häntä käytettiin paljon yleisissä luottamustoimissa. Edusti Viipuria valtiopäivillä 1863-64; kaupungiu työ- ja pal-

J. F. Hackman.

velusväen eläkekassan, diakonissalaitoksen y. m. laitosten perustajia, Saimaan kanavan rakennuskomitean jäsen v:sta 1846; aateloitu 1874.
E. E. K.

2. Wilhelm H. (s. 1842), kauppaneuvos, edellisen poika, astui 1863 „Hackman & C:o"n palvelukseen, tuli 1866 yhtiön osakkaaksi, isänsä kuoleman jälkeen 1879 sen pääjohtajaksi, Eugen Wolffin ja L. Krogiuksen kanssa perusti Suomen höyrylaiva-o.-y:n. — Ottanut aatelissäädyn jäsenenä osaa valtiopäivätöihin, ollen m. m. 1877-78 ja 1882 pankkivaliokunnan ja 1891 valtiovarainvaliokunnan puheenjohtajana, jäsenenä m. m. v:n 1878 rahalakia valmistavassa komiteassa, emäratoja sunnittelevassa komiteassa (1877), ven.-suom. tullikomiteassa (1893-95), rautatietariffien ja kanavamaksujen uudistamista (1896) ja kruununmetsien käyttämisen järjestämistä varten asetetuissa komiteoissa (1896); ollut Viipurin kaupungin valtuuston puheenjohtajana ja varapuheenjohtajana.

3. Alfred Leopold Fredrik H. (s. 1864), muinaistutkija, edellisen veljenpoika, fil. toht., julkaissut Suomen esihistoriaan alalta huomattavia tutkimuksia, joista tärkeimmät: „Die ältere Eisenzeit in Finnland" I (1905) sekä „Die Bronzezeit Finnlands" (1896, 1897). Edellisessä tekijä esittää suomalaisten maahan tulosta sen teorian, että Suomen heimot ainakin 300-400-luvuilta alkaen ovat siirtyneet Suomenlahden poikki Länsi-Suomeen. Tämän teorian mukaan suomalainen asutus maan länsiosissa leviää rannikoilta sisämaahan päin.

Haekman & C:o, viipurilainen, 1816 perustettu toiminimi, joka harjoittaa sokeri-, kahvi-, suola- y. m. tukkukauppaa, sahaliikettä, sahattujen puutavarain vientiä ja teollisuutta; toiminimen hallussa on 3 höyrysahaa (Sunilan Kymissä, Pölläkkälän Muolaassa, Honkalahden Joutsenossa), kolme vesisahaa (Palokin Heinävedellä, Lohikosken Sulkavalla, Rapukosken Viipurin pitäjässä), Sorsakosken hienotaetehdas Leppävirroilla (vuotuinen valmistusarvo n. 350,000 mk), n. $^4/_7$ Töölön sokeritehtaan osakeyhtiön osakkeista, suurin osa Havin osakeyhtiön osakkeista (kynttilä-, saippua- ja rikkihappotehtaita) y. m. Nykyiset omistajat ovat kauppaneuvos Wilhelm Haekman (ks. t.) ja hänen sisarensa kapteeninleski Aline Ekström ynnä muutamat äänettömät yhtiömiehet; pääjohtaja W. Haekman. Toiminimen laitosten ja sahojen yhteydessä on kansakouluja sekä sairas- ja apukassoja.

Hacks, Alexander (k. 1740), ruotsinkielinen kirjailija, yliopp. 1722, kuoli Turun hovioikeuden asianajajana, kirjoittanut tilapäärunoja, joista „Eskolagubbens visor" (1732 ja 1735) aikanaan olivat hyvin tunnetut ja ovat huomattavat siitä, että ne ovat kirjoitetut suomeksi murtavalla ruotsin kielellä; niissä tehtiin pilaa eräästä tunnetusta Turun porvarista.

Hackwald-talous (saks.), muudan saks. kaskeamistapa, jossa, päinvastoin kuin suomalaisessa kaskenviljelyksessä, metsänkasvatus on pääasia. Metsä on n. s. vesametsää (tammea, pähkinäpeusaita, jalavaa, niinipuuta y. m.); tultuaan 20- à 30-vuotiseksi metsä kaadetaan, myytäväksi kelpaava puutavara korjataan ja loput poltetaan kantoja suojellen. Kantojen välit kevyesti muokataan ja kylvetään tattaria sekä usein vielä syysviljaa, jonka jälkeen paikka saa taas metsittyä kantovesoista.
A. C.

Hâddži Khalîfa, Mustafa (k. 1658), turk. historioitsija, julkaisi, paitsi turkkilaisia teoksia, arabiaksi suuren bibliografisen sanakirjan „Kašfazzunûn", jossa luetellaan n. 14,500 arab., pers. ja turk. teosta y. m. („Lexicon bibliographicum et encyclopædicum a Haji Khalfa compositum", julkaisi ja lat. käänsi G. Flügel, 1835-58).
K. T-t.

Haden *[heidn]*, Sir Francis Seymour (s. 1818), engl. radeeraaja, oik. lääkäri. Nykyajan huomattuimpia maisemaradeeraajia. Julkaissut m. m. „The etched work of Rembrandt" (1879-80).
E. R-r.

Hadena ks. Kahuperhonen ja Valkotähkäyökkö.

Haderslev, saks. Hadersleben, satamakaupunki Preussissa Slesvig-Holsteinissa; 9,201 as. (1900). Rautateollisuutta. — Sai 1292 kaupunki-oikeudet. Kärsi 1600-luvulla pahoin ruotsalaisten sodista.
(E. E. K.)

Hadiisi (arab. *hadîth*), muhamettilaisten uskonnollinen perintätieto, vrt. Arabian kieli ja kirjallisuus. (I, 510).
K. T-t.

Hadley *[hädli]*, Arthur Twining (s. 1856), amer. taloustieteilijä, toiminut v:sta 1879 Yale-yliopistossa; piti 1907-08 vierailuluentoja Berliinissä; teoksia: „Railway transportation, its history and laws" (1885), oivallinen esitys rautatielaitoksen taloudellisista teorioista, oppikirja „Economies" (1896) ja sosiologinen tutkimus „Standard of public morality" (1907).
J. F.

Hadley'n laki *[hädlin]*, engl. George Hadley'n (1685-1768) 1735 esiintuoma luonnonlaki: kaikki vaakasuorassa tasossa tapahtuvat virtaukset (ilmassa, meressä j. n. e.) ovat maan pyörimisen takia pakotetut muuttamaan suuntaa siten, että ne, jos seisomme katse suunnattuna myötävirtaa, pohjoisella pallonpuoliskolla poikkeavat oikealle, eteläisellä pallonpuoliskolla vasemmalle liikesuunnaltaan. Hadley käytti tätä lakia selitykseksi pasaatituulille.
(W. S-m.)

Hadorph *[hädorf]* l. Hadorphius, Johan (1630-93), ruots. muinaistutkija ja Ruotsin muinaistieteellisen akatemian esimies v:sta 1679. H. on tiettävästi ensimäisenä Ruotsissa toimittanut muinaistieteellisiä kaivauksia (Birkan-saarella Mälarissa). Hän on myös luetellut lukuisia kiinteitä muinaisjäännöksiä, varsinkin riimukiviä, ja on julkaissut sekä itsenäisiä teoksia että vanhoja lähdekirjoja. Suomen muinaisuutta hän varsinaisesti ei ole käsitellyt, mutta hänen virastonsa jäsen Elias Brenner (ks. t.) toimitti tähän aikaan Suomessa muinaistiedusteluja.
A. M. T.

Hadramaut (arab. *Hadramût*, hepr. *Hasarmavet*, 1 Moos. 10$_{26}$), vuoriperäinen maakunta Etelä-Arabiassa Indian-meren ja el Ahkaf aavikon välissä; Mahra mukaan luettuna n. 238,400 km^2, 500,000 as. Hiekkaisen ja hedelmättömän rantakaistaleen maapuolella kohoaa jyllhä vulkaaninen vuoristo syvine rotkoineen ja kuumine lähteineen. Korkeimmat vuoret ovat Džebel Kor (2,000 m) ja Džebel Drora (2,700 m). Laaksoissa, joista suuri Wadi Doan on huomattavin, viljellään paitsi viljaa: taateleja, banaaneja, meloneja ja indigoa y. m. Asukkaat (Pliniuksen

Atramitæ) ovat osaksi beduiineja, osaksi himjarilaisten jälkeläisiä, jotka asuvat kaupungeissa ja kylissä. Ne lukeutuvat šafi'iittien lahkoon. H. jakaantuu useihin pikkuvaltioihin, joitten šeikit maksavat veroa yhteiselle ylišeikille. Tärkeimmät kaupungit ovat sisämaassa Terîm (pääkaupunki, n. 25,000 as.) ja Šibâm *(Šibwa, Pliniuksen Sabata)* sekä raunikolla Makalla (hyvä satama, vilkas kauppa), Šehr, Hami ja Kosaiar. H:ssa ovat matkustaneet A. von Wrede (1843), H. von Maltzan (1870-71) ja Leo Hirsch (1893). [Van der Berg, „Le Hadhramout et les colonies arabes dans l'archipel indien" (1886), C. Laudberg, „Hadramoût" (1901).] *K. T-t.*

Hadrianuksen-valli, suojamuuri Pohjois-Englannissa piktejä (ks. t.) vastaan, 117 km pitkä, rakennettu n. vv. 122-124 Solway-lahdesta (Carlisle, Bowness) Tyne-joen suulle (Newcastle, Wallsend). Pohjoispuolella oli kivimuuri ynnä vallihauta, 80 linnoitettua porttia, 320 tornia ja eteläpuolella multavalli sekä välissä 17 linnoitusta ynnä tie. Sitten kuin keisari Antoninus Piukseu aikana toinen valli pohjoisempana oli rakennettu Glasgow'sta Edinburghiin (Antoninuksen-valli), Septimius Severus uudelleen varusti H:n vallin, jota sittemmin tav. sanotaan Severuksen-valliksi. 5:nnellä vuosis. piktit hyökkäyksillään hävittivät vallin. *K. J. H.*

Hadrianus *[-iā'-]*, Publius Ælius H. (76-138 j. Kr.), Roomau keisarina 117-138, kotoisin Espaujan eteläosasta (muiu. Bætica) Italica uimisestä kaupungista nyk. Sevillau luoteispuolelta. Isänsä P. Ælius H. Aferin kuoltua n. 86 H. joutui sukulaisensa (myöh. keisarin) Traianuksen holhouksen alaiseksi. H. sai mouipuolisen kasvatuksen, astui nuorena valtion palvelukseen, kuunostautui m. m. Daeian sodissa sekä tuli lopulta konsuliksi ja Syyrian maaherraksi. Etupäässä Traianuksen puolison Plotinan vaikutuksesta H. Traianukseu kuoltua 117 (väärennetyn) jälkisäädöksen mukaau julistettiin keisarivainajan ottopojaksi ja seuraajaksi. H. on eri suhteissa Rooman merkillisimpiä keisareita: häu oli lahjakas, monipuolisesti sivistyuyt ja tietorikas, suosi ja harjoitti menestyksellä eri tieteitä ja taiteita, mutta oli luonteeltaan salaperäinen ja omituinen (vrt. Antinoos). Tekemättä valloituksia H. koetti turvata valtakuntaa ulkonaisia vihollisia vastaan. Siksi hän solmi rauhan parttien kanssa luopuen Eufrat- ja Tigris-jokien takaisista maista ja rakennutti Britanniassa lujan suojavallin (ks. H:u-valli). H:n hallituksen loppupuolella juutalaiset nousivat kapinaan (132-135), joka verisesti tukahutettiin (vrt. Ælia Capitolina ja Bar-Kohba). H. omisti erityistä huolta valtakunnan sisäiselle hallinnolle ja kehitykselle. Oikeuslaitosta parannettiin m. m. prætorien määräysten yhdistämisellä n. s. *Edictum perpetuum*iksi, valtionvarainhoitoa järjestettiin, teitä rakennettiiu kaikkialle, postilaitos uudistettiin y. m. Yleensä H. koetti luoda lujan keskushallinnon sekä luotettavan virkamiehistön. Tutustuakseen täydellisesti valtakuntaansa ja alamaisiinsa H. teki laajoja matkoja vv. 121-126 ja 128-134. H. perusti monta kaupunkia (vrt. Adrianopoli), kaunisteli vanhempia ja rakennutti kaikkialle loistorakennuksia; häuen toimestaan uusi osa Ateenaa perustettiin Ilissosjoen varrelle, Roomassa taas rakennettiin Venuksen ja Rooman temppeli, H:n hautarakennus, Pantheon y. m., Tiburin (nyk. Tivoli) läheisyyteen H. laitatti suunnattoman huvilaalueen, jota hän kaunisti satumaisella komeudella. Ollen lapsetou H. määräsi seuraajakseen Lucius Ceionius Commoduksen 129 sekä hänen kuoltuaan 138 Titus Aurelius Fulvus Boionius Antoninuksen (ks. Antoninus). [F. Gregorovius, „Der Kaiser Hadrian" (2:n p., 1884); O. Th. Schulz, „Leben des Kaisers H." (1904); W. Weber, „Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers H." (1907); J. Dürr, „Die Reisen des Kaisers H." (1881). — G. Ebers, romaani „Der Kaiser".] *K. J. H.*

Hadrianus *[-iā'-]*, kuuden paavin nimi. 1. H. I, paavina 772-795, pyysi ja sai Kaarle Suurelta apua langobardien kuningasta Desideriusta (774) ja Beneventon ruhtiuasta Arechista (781) vastaan; paavin ja Kaarlen hyvät välit rikkoutuivat jossain määrin sen johdosta, että paavi koetti saada Nikean kokouksen (787) kuvainpalvelusta koskevan päätöksen länsimaillakin noudatettavaksi, kun taasen Kaarle Mainin Frankfurtissa 794 sai aikaan maltillisemman päätöksen. — 2. H. II, paavina 867-872, asettui Ignatiuksen ja patriarkka Fotiukseu välisessä riidassa edellisen puolelle aiheuttaen siten kreikkalaisen ja roomalaiseu kirkon kesken kahnausta, joka lopulta johti täydelliseeu eroon; koetti turhaau sekaantua frankkien valtakunnau ja frankkilaisen kirkon sisäisiin asioihin. — 3. H. III, paavina 884-885. — 4. H. IV, paavina 1154-59, ennen uimeltään Nikolaus Breakspeare, syntyjään alhaissukuinen anglosaksilainen, kohosi sittemmin Alban kardinaalipiispaksi; häneu ollessaan siinä virassa paavi Eugenius III lähetti häuet järjestämään Pohjoismaiden kirkollisia oloja; hän perusti 1152 Nidarosiin arkkipiispanistuimen ja sai Linköpiugin kokouksessa ruotsalaiset maksamaan paaville vuotuista n. s. pietarinrahaa. Paavina H. oli voimakas kirkkoruhtinas. Vaikka Fredrik Barbarossa oli tehnyt H:lle hyvän palveluksen vapauttamalla häuet Arnold Breseialaisesta (ks. t.), joutui H. kuitenkin riitaan Fredrikin kanssa aloittaen siten paavikunnan ja Hohenstaufien välisen taistelun. — 5. H. V, paavina vähän aikaa 1276, jolloin kuoli. — 6. H. VI, paavina 1522-23, oli aikaisemmin ollut Leuvenissä professorina sekä sittemmin Kaarle V:n opettajana. Ferdiuand Katolilainen nimitti hänet Tortosan arkkipiispaksi ja Leo X 1517 kardinaaliksi. Paaviksi tultuaan H. VI teki heikon yrityksen poistaakseen kirkosta muutamia pahimpia väärinkäytöksiä (simouian, nepotismin ja aneitten väärinkäytön), mutta kohdatessaan vastustusta luopui aikeistaan. *K. Ö.*

Hadromi ks. Johtojänne.

Hadži *[hā-]* (turk. < arab. *hāddž* = pyhiinvaeltaja), muhamettilaisilla jokaisen Mekassa käynceu pyhiinvaeltajan kunnianimitys. *K. T-t.*

Haebler *[hê-]*, Konrad (s. 1857), saks. historioitsija ja kirjastomies, v:sta 1908 Berliinin kuninк. kirjaston johtaja; teoksia: „Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16. Jahrhundert und ihr Verfall" (1888), „Geschichte Spaniens unter den Habsburgern" (I. 1907; Heeren-

Ukertin kokoelmassa). H. on myöskin etevä inkunablientutkija, käänteentekevä on hänen teoksensa: „Typenrepertorium der Wiegendrucke" (1905-08). *J. F.*

Haeckel *[hekkəl]*, Ernst Heinrich (s. 1834), saks. eläinteitcilijä, v:sta 1862 eläintieteen professorina Jenan yliopistossa, erosi tästä toimesta 1908. H. on darwinismin etevin edustaja Saksassa; tätä oppia hän on mouella syvämietteisellä teorialla täydentänyt ja kehittänyt. Hänen merkityksensä tiedemiehenä on sangeu suuri, jota paitsi hän lukuisain helppotajuisten teosten kautta on antanut yleisöllekin tilaisuuden tutustua tämän opin perusteihiu ja sovelluttamiseen yleiseen maailmankatsomukseen. Hänen teoksissaan on huomattavissa rohkea, selvä johdonmukaisuus, eikä hän milloinkaan ole säikähtänyt ankarintakaan vastarintaa, jonka hänen uudet oppinsa ovat aiheuttaneet. Tällaisia „loukkauskiviä" on ollut esim. hänen 1866 esittämänsä „biogeneettinen kehityslaki" (ks. t.). Kaikissa teoksissaau H. esittää uusia näkökohtia varsinkin systemaattisen biologiau alalta. Jo ensimäisessä „Monographie der Radiolarien" (1862) hän omistaa Darwinin opin ja muodostaa teoksessa käsittelemiensä eläinten „sukupuun", „Generelle Morphologie der Organismen" (1866) ja „Systematische Phylogeuie" (1894-96) teoksissa hän ensi kerran esittää „biogeneettisen kehityslakinsa" sekä eläinten täydellisen sukupuun. Gastræateoria (ks. t.) esitetääu v. 1872 ilmestyneessä teoksessa „Morphologie der Kalkschwämme" ja täydennetään teoksessa „Studien zur Gastræateorie" (1873-76). H:n muista puhtaasti tieteellisistä teoksista mainittakoon: „Zur Entwickelungsgesehichte der Siphonophoren" (1869), „Das System der Medusen" (1879-80), „Die Tiefsee Medusen der Challenger-Reise und der Organismus der Medusen" (1881), „Report on the Radiolaria collected by H. M. S. ‚Challenger' during the years 1873-76" (1887). Teoksissaan H. selittää suuren joukon tieteelle uusia eläinmuotoja, niinpä kasvoi hänen tutkimustensa kautta säde-eläinten *(Radiolaria)* heimo n. 800 lajista 4,300:eeu. H:n yleistajuiset teokset käsittelevät luomishistoriaa, ihmisen syntyä ja kehitystä sekä yleistä kehitysoppia. Tällaisia ovat „Natürliche Schöpfungsgeschichte" (1868), „Anthropogenie" (1874), „Freie Wissenschaft und freie Lehre" (1878), „Zellseelen und Seelenzellen" (1878), „Vorträge aus dem Gebiete der Entwickelungslehre" (1878-79), „Die Naturanschauung von Darwin, Goethe und Lamarck" (1882), „Welträthsel" (1899), „Das Menschenproblem und die Herrentiere von Linné" (1906). Vielä on muistettava ne H:n teokset, jotka koskettelevat hänen tekemiään laajoja tutkimusmatkoja aina Punaiselle-merelle, Ceyloniin ja Malaijilaiseen saaristoon asti: „Arabische Korallen" (1876), „Indische Reisebriefe" (1882), „Aus Insulinde" (1901) ovat vilkkaasti kirjoitettuja kertomuksia näiltä matkoilta. — Taitavana piirtäjänä ja akvarellimaalarina H. itse on kuvittanut teoksensa. Tässä suhteessa erityisesti huomattava on suuri kuvateos „Die Kunstformen der Natur" (1899-1904). *(E. W. S.)*

Ernst Haeckel.

Haeffner *[hef-]*, Johann Christian Friedrich (1759-1833), saks. urkuri, kapellimestari ja säveltäjä, tuli 1780 Tukholmaan, jossa pääsi 1785 saksalaisen kirkon urkuriksi ja 1799 hoviteatterin kapellimestariksi. V. 1807 H. muutti Upsalaan yliopiston musiikinopettajaksi; sai sittemmin urkurinviran tuomiokirkossa 1816. Siellä hän aikaansai uutta herätystä monilla musiikin eri aloilla. Häu yhdisti ylioppilasosakuntien laulukunnat suureksi mieskuoroksi ja saattoi siten ruots. kvartettilaulun varsinaiseen vauhtiinsa. Hänen sävellyksistään lauletaan „Narvan marssia" vielä Suomessakin. Myös soololaulun alalla H. oli toimelias, sekä säveltäjänä että etenkiu sävellysopettajana. Näissä harrastuksissaan hän liittyi läheisesti silloisiin etevimpiiu lyyrillisiin runoilijoihin, kuten Geijeriin ja Atterbomiin. Kirkkomusiikissa H. yritti aikaansaada yhtenäisyyttä toimittamalla koraalikirjan (1820-21), jota jäljittelemällä sittemmin Suomessa Nordlund (ks. t.) teki samanlaisen yrityksen. H. periaatteellisesti poisti koraalisävelmistä kaikki rytmilliset erikoisuudet ja melodiset „niekut" (eli melismat), niin että sävelmät kaikki valettiin samaan tasatahtiseen kaavaan, jossa kutakin tavua tarkasti vastasi yhtä pitkä sävel. H:n uudistuksen ansiopuolena on mainittava kirkkosävellajeihin kuuluvain sävelmäin palauttaminen melodiikkausa alkuperäiseen tyyliin. Huolimatta vastustuksesta pääsi H:n koraalikirja pääasiassa voitolle; mutta vastavirtauksia ei ole puuttunut, ja ne ovat nykyään taas huomattavasti vahvistuneet ja varmistuneet. *I. K.*

Hæmagoga *(remedia h.)*, kuukautisvuotoa edistävät lääkkeet ja muut samaan suuntaau vaikuttavat toimenpiteet, esim. lämpöiset kylvyt j. n. e.

Hæmatemesis (kreik. *haima* = veri, ja *emesis* = oksentaminen), verenoksennus, joka aiheutuu vatsassa tapahtuvasta verenvuodosta, esim. vatsahaavan merkkinä. vrt. Hæmoptoë.

Hæmatococcus ks. Punainen lumi.

Hæmatocœle (kreik. *haima* = veri, ja *kēlē* = kohju), verikohju, verirakko; väkivallau, loukkaantumisen y. m. aiheuttama verenpurkautuminen ja kasaantuminen joko siitinelimien läheisissä osissa, lantiossa (naisella) tahi kivespussissa tai siemennuorassa (miehellä). *(M. O-B.)*

Hæmatopus ks. Rantaharakka.

Hæmatoxylon campechianum, kampetšepuu, sinipuu (ks. t.).

Hæmodipsa, lämpimissä maissa maalla elävä juotikassuku, joista Japanissa tavattava *H. japonica* samoin kuin Filippiineillä elävä *H. philippinensis* ovat vastuksena asukkaille. Niiden purema voi tuottaa kuolemankin. *E. W. S.*

Hæmoptoë, hæmoptysis (kreik. *haima* = veri, *ptōsis* = putoaminen; *ptysis* = sylkeminen), verensyöksy, veriyskä, keuhkoista tapahtuva runsas tahi vähäinen verenvuoto, useinkin hiipivän keuhkotaudin ensimäisiä, varoittavia merkkejä. vrt. Hæmatemesis. *(M. O-B.)*

Hæmoptysis ks. Hæmoptoë.

Hæmostaticum (kreik. *haima* = veri, ja *statikó's* = pysähdyttävä), tyrehdyttävä aine, verenvuotoa pysäyttävä aine y. m. samaa tarkoittava keino ja toimenpide.

Hæmus, Balkanvuorten (ks. t.) vanha nimi.

Haff (saks. < masaks. *haf*) suurempi tahi pienempi, tavall. matala ja, joensuuu edustalla sijaitessaan, murtoveden täyttämä, ahdassuinen rannikkojärvi l. -laguuni Saksan itämerenrannikolla. Matala ja kapea maakaistale, lentohiekkavalli, saks. Nehrung (ks. t.) tahi joskus jono saaria erottaa h:u merestä. H:t syntyvät rannikkovirtauksien vaikutuksesta joen kuljettamiin sedimentteihin. Huomattavimmat ovat Kurisches H., Frisches H. ja Pommersches H. (ks. n.). vrt. Laguuni ja Limaani. *W. S-m.*

Hafis *[hāfiz]*, Šemseddin Muhammed (k. 1389), Persian suurin lyyrillineu runoilija, kotcisin Širasista, jossa hän kuolikin. Suurimman osan elämänaikaansa H. käytti teologisiin opintoihin ja selitti opettajana koraania sunfilaisten mystilliseen tapaan. Vasta iäkkääuä miehenä hän luopui suufilaisuudesta ja viehättävän muotoisilla runoillaan viinistä, lemmestä ja luonnosta ihastutti aikalaisiansa ja jälkimaailmaa. Vaikka H:n runot uhkuvat luonnollista elämäniloa ja nautintoa, selittävät hänen uskolaisensa niitä allegorisesti arvellen hänen laulavan taivaallisesta autuudesta. Goethe ihaili suuresti H:ia, joka hänen ja Rückertin välityksellä ou vaikuttannt eurooppalaiseen runouteeu. H:in divanin julkaisi H. Brockhaus (1854-60), engl:ksi käänsi H. W. Clarke (1891). *K. T-t.*

Hafverö *[hāverö]*, saari Jungfrusundin-Airiston väylän varrella; sekä sen itäkaakkoisella että kaakkoisosilla johtoloistolyhdyt. *K. S.*

Haga *[hā-]*. Useista tämännimisistä maatiloista mainittakoon ent. kuninkaankartano Ahvenanmaan Saltvikissa. V. 1521 sen omisti Henrik Jönssou ja myöhemmin Joen Vestgöte, joka vaihtoi H:n Germundöhön. Ison-vihan jälkeen otti H:n autiotilasta viljelyksen alaiseksi Heur. Werdh. 1700-luvun alulla sen omisti paroni Fredr. Ridderstolpe. Tilalla on maanviljelys- ja karjanhoitokoulu. (ks. myös Hakoinen.) *K. S.*

Haga *[hā-]*, kunink. huvilinna ja puisto Solnan pitäjässä Bruunsvikenin ranualla aivan Tukholman vieressä. Alueen osti Kustaa III 1771 ja 1785 erään lisäalueen, jolloin H. sai nykyisen suuruutensa. Kuningas asui aluksi vaatimattomassa puutalossa (vielä jäljellä). V. 1786 ryhdyttiin rakentamaan linnaa, joka kuitenkin rahojen puutteessa ja sittemmin kuninkaan kuoleman takia jäi keskeneräiseksi (perusmuurit vielä jäljellä). H:n nähtävyyksiä ovat samoihin aikoihin rakennettu „kuninkaan paviljonki", Kustaa IV:n Aadolfin aikuinen on n. s. „Kuningattaren paviljonki".

Hagagård *[hāgagō'rd]* ks. Haga, Hakoinen.

Hagar, Abrahamin jalkavaimo, Ismaelin äiti.

Hagasund *[hā-]* ks. Hakasalmen huvila.

Hagbard ja Signy l. Habor ja Signild, rakastava pari, jonka uskolliuen rakkaus ja onneton kohtalo on satuna ja kansanlauluna elänyt kaikkien pohjoismaisten kansojen huulilla hamasta muinaisuudesta saakka. Sturlassonin „Ynglingasaga" mainitsee sen olleen yleisesti tunnetun jo 13:nuen vuosis. alussa. Tätä aihetta ovat taiteellisesti käsitelleet m. m. Joh. Messenius („Signill", 1612) ja A. Oehlenschläger („Hagbarth og Signe", 1814). *(E. H.)*

Hagberg *[hāgbärj]*, Carl August (1810-64) ruots. esteetikko. Toimi Lundiu yliopiston opettajana, v:sta 1840 estetiikan ja uusien kielten, v:sta 1859 pohjoismaiden kielten professorina. Tuli Ruotsiu akatemian jäseneksi 1851. Eniten tunnetuksi häu on tullut Shakespeare-käännöksistään „Shakespeares dramatiska arbeten" (I-XII, 1847-51), jonka tehtävän hän suoritti mestarillisesti, ollen yht'aikaa sekä etevä kielimies että harvinaisen syvällinen Shakespeareu tuntija. Muutenkiu omistaen mitä monipuolisimmat tiedot sekä vauhan että uuden kirjallisuuden alalla hän julkaisi „Bidrag till den grekiska dramatikens historia" (1834), „Om den uya fransyska vitterheten" (1837) y. m. Hänellä ou tärkeä osa myös Ruotsin akatemian sanakirjatyössä; puhujana ja yliopistonopettajana häu oli suuresti arvossa pidetty.

Hagborg *[hāgborj]*, Vilhelm Nicolaus August (s. 1852), ruots. taidemaalari. Matkusti 1875 Pariisiin, jossa siitä pitäen on euimmäkseen oleskellut. Tullut tunnetuksi Pohjois-Ranskan rannikoilta maalaamistaan kalastajain- ja kansanelämänkuvistaan, jotka nykyajan Ranskan taiteen vaikutuksen alaisina ovat suoritetut realistisesti, suurella taidolla ja joskus liiallisellakin siroudella. *E. R-r.*

Hagedorn *[hā-]*, Friedrich von (1708-54), saks. runoilija, julkaisi 1729 esikoisrunonsa „Versuch einiger Gedichte", jotka muistuttavat Hofmannswaldauta. V. 1738 ilmestyi H:n pääteos „Versuch in poetischen Fabeln und Erzählungen", jonka sirosti kirjoitettujen satujen esikuvana oli ransk. Lafontaine. Parhaan H:n teosten painoksen toimitti Eschenburg (1800, 5 nid.). [Schuster, „F. v. H." (1883); A. Frick, „Über Popes Einfluss auf H." (1900).] *J. H-l.*

Hagelaidas *[-lāi'dās]*, kreik. kuvanveistäjä Argoksesta, eli loppupuolella 6:tta, alkupuolella 5:ttä vuosisataa e. Kr.; saavutti maiuetta pronssiiu valetuilla jumalien ja kilpataistelijain kuvilla; mainitaan Myronin, Polykleitoksen ja Pheidiaan opettajana. — Kirjallisuudessa usein esiintyvä nimimuoto Ageladas on väärä. *(O. E. T.)*

Hagelstam *[hā-]*, Otto Julius (1785-1870), suom. sotilas, kartoittaja ja taloudellinen kirjailija. Otti mainehikkaasti osaa Suomen sotaan, jäi sen päätyttyä ruotsalaiseen sotapalvelukseen joutuen merenmittauskuntaan. Tuloksena tutkimuksistaan hän julkaisi useita karttateoksia. V. 1836 hän valmisti Helsiugin kartan. — V. 1818 H. aateloitiiu; otti osaa valtiopäivätöihin, varsinkin merenpuolustus- ja viinanpolttokysymyksien käsittelyyn. Julkaisi kotitarvepolttoa vastustavan kirjasen 1853, jota ilmaiseksi levitettiin 45,000 kpl. ympäri Ruotsin ja joka huomattavasti vaikutti asiaa koskevaan lainsäädäntöön. — H. on lahjoittanut Helsingin yliopistolle 25,000 riksiä stipendirahastoksi. *E. E. K.*

Hagelström *[hā-]*, Venäjän palvelukseen antautunut ruotsalainen, jota veuäläiset käyttivät

Viaporin piirityksen aikana sovinnonhierojana ja linnaväen upseeriston mielipiteen muokkaajana. *(E. E. K.)*

Hagenbach *[hāgenbah]*, Karl Rudolph (1801-74), sveits. teologi, professorina Baselissa v:sta 1828. Schleiermacherin ja Neanderin oppilaana H. kuului n. s. välitysteologeihin olleu vakuutettu kristinuskon ja nykyajan sivistyksen olennaisesta sopusoinnusta. Professorinvirkansa ohella H. harjoitti myöskin käytännöllistä saarnatointa suurella menestyksellä („Predigten", 9 nid. 1830-58). H. on julkaissut pari arvokasta oppikirjaa: „Encyklopedie und Methodologie der theologischen Wissenschaften" (1833, 12:s pain. 1889) ja „Lehrbuch der Dogmengeschichte" (1840, 6:s pain. 1888). Arvokkain hänen kirjallisista tuotteistansa on kuitenkin hänen laaja kirkkohistoriansa „Kirchengeschichte von der apostolischen Zeit bis zum 19:nten Jahrhundert" (7 nid., 1869-72), joka nykyään kuitenkin jo on vanhentunut. *E. K-a.*

Hagenbeck *[hā-]*, Karl (s. 1844), saks. eläintenostaja Hampurissa; lähettää retkikuntia Afrikkaan ja muihin maanosiin pyydystämään villejä eläimiä, joita hän sitten hoitaa suurenmoisessa eläintarhassaan Hampurin lähellä olevassa Stellingenissä myyden niitä sitten eläintarhoihin, menangerioihin j. n. e. H. on myös toimeenpannut kansatieteellisiä näyttelyjä (lappalaisia poroineen, eskimoita, nubialaisia j. n. e.).

Hagert *[hā-]*, Gabriel (1706-74), v:sta 1741 Porvoon pormestari. Kaupunkilaistensa yleistä luottamusta nauttivana H. v:sta 1742-43 edusti kotikaupunkiansa kaikilla Vapaudenajan valtiopäivillä, paitsi vv. 1765-66. Oli innokas hattupuolueen mies, valittiin sellaisena viidesti salaisen valiokunnan jäseneksi. Kuului valtiopäivillä 1742-43, 1746-47, 1755-56 ja 1760-62 valittuihin deputatsioneihin, joiden tehtävänä oli käsitellä Suomen taloutta koskevia kysymyksiä. — Valitsijamiestensä etuja H. valvoi innolla: anoi 1742 -43 Porvoolle korvausta sodan aikana kärsimistä vaurioista, koetti samoilla valtiopäivillä turhaan saada kaupungille tapulioikeutta, 1746-47 vastusti talonpoikain purjehdusoikeutta sekä ehdotusta Helsingin liittämisestä kanavalla Päijänteeseen. 1760-62 hankki Porvoolle valtakunnan säätyjen pankista suurehkon lainan sekä 1769 valitsijoilleen 8 v:n veronvapauden. *(E. E. K.)*

Hagerup *[hā-]*, Georg Franeis (s. 1853), norj. lainoppinut ja valtiomies; tuli 1885 lainopin professoriksi Kristiaanian yliopistoon ja vähän myöhemmin samalla Norjan ylimmän tuomioistuimen jäseneksi. V. 1893 H. nimitettiin oikeusministeriksi ja 1895 hän muodosti uuden ministeristön kokoomusaatteen pohjalle, mikä ministeristö kuitenkin 1898 kukistui, jolloin vasemmistokabinetti astui sen tilalle. Mutta kun oikeisto taas v:n 1903 vaaleissa pääsi suurkäräjillä enemmistöön, astui H. uudelleen hallituksen etunenään ja pysyi siinä siksi, kunnes hän unionikriisin kärjistyessä 1905 väistyi Michelsen-Løvlandin ministeristön tieltä. Ruotsin ja Norjan unionin purkauduttua H. nimitettiin lähetystöministeriksi Haagiin (1906), Kööpenhaminaan (1906) ja Brysseliin (1907). — H. on kieltämättä norjalaisen lakitieteen etevin nykyisin elossaoleva edustaja. Hän on julkaissut suuren joukon tieteellisiä teoksia ja käytännöllisiä kommentaarioita sekä siviili- että rikos- ja prosessioikeuden alalta. Muullakin tavoin H. on edistänyt norjalaisen oikeustieteen kehittymistä. Niinpä hän on ollut aikakauslehden „Tidskrift for retsvidenskab" päätoimittajana lehden perustamisesta (1888) alkaen ja samaten hän on toiminut Norjan kriminalistiyhdistyksen puheenjohtajana tämän yhdistyksen syntymisestä (1892) lähtien. — H:n huomattavimmat teokset ovat: „Om kjøb og salg" (1883; 2 pain. 1884); „Bør grundbøgerne tillægges offentlig troværdighet" (1887); „Den norske panteret" (1889; uusi pain. 1898); „Den norske straffeproces paa grundlag af juryloven, almenfattelig fremstillet" (1890); „Om formesindgreb og dokumentforbrydelser" (1891; 2 pain. 1898); „Forelæsninger over den norske straffeproces" (1892; uusi pain. I-II, 1904); „Forelæsninger over den norske eivilproces" (4 os., 1896; 2 pain. 1903). *O. K:nen.*

Hagfors *[hāg-]*, Eerik August (s. 1827), suom. lääkäri, laulunopettaja ja laulunsäveltäjä, Ehrströmin oppilas. Opiskeltuaan Dresdenissä 1862-63 H. tuli laulunopettajaksi Jyväskylän seminaariin, jossa hän 30-vuotisen toimintansa aikana on paljon vaikuttanut kansakouluopettajistomme musiikkiharrastuksiin. Julkaisi laulukokoelmat: „Suomalainen lauluseppele" (I-III, 1871-98) ja „Kaikuja Keski-Suomesta" (1874); toimitti koraalikirjan 1876. *I. K.*

Haggada *[-gā-]* (uushepr., = opetus, kertomus), vanhatestamentillisten kirjojen muinaisjuutalainen selitys, jonka avulla niiden sisällys sovellutetaan myöhemmän ajan muuttuneihin oloihin. Tässä tarkoituksessa tuodaan esiin kuuluisain kirjanoppineiden lausuntoja, historiallisia tietoja vanhemmilta ja uudemmilta ajoilta kansan oloista, muinaistaruja, siveysopillisia ja uskonnollisia mietelmiä y. m. s. *Edv. St.*

Haggai, juutalainen profeetta, esiintyi Jerusalemissa Dareios I:n (521-486 e. Kr.) toisena hallitusvuonna l. v. 520, kehoittaen maanpaosta palanneita kansalaisiaan uudestaan rakentamaan hävitetyn temppelin. Hänen toiminnastaan kerrotaan kirjassa, joka hänen nimellään sisältyy V:n T:n „pieniin profeettoihin" ja jonka todennäköisesti joku hänen kuulijoistaan on laatinut. Siinä mainitaan neljä lyhyttä H:n puhetta: 1_{1-11}; 2_{1-9}; 2_{10-19}; 2_{20-23}. H:n esitys on yksinkertaista ja korutonta, mutta voimakasta ja retorisesti vaikuttavaa. Hänen aatteensa keskittyvät temppeliin ja jumalanpalvelukseen. Temppelin valmistumiseen liittyvät hänen messiaaniset tulevaisuudentoiveensa. *Ar. H.*

Oikaisuja:

I	osa	palsta	13	rivi	31	ylhäältä	*on*	d š i g e t a i	*lue* d ž i g g e t a i
„	„	„	58	„	29	alhaalta	„	hän ollut	„ hän on ollut
„	„	„	109	„	23	„	„	lat.	„ kreik.
„	„	„	149	„	34	„	„	**Ainé**	„ **Aîné**
„	„	„	202	„	17	ylhäältä	„	Claudius	„ Julius
„	„	„	204	„	13	alhaalta	„	Geschichte Abfalls	„ Geschichte des Abfalls
„	„	„	260	„	5	„	*sanat* joka rintamassa ... *j. n. e.*		*aina kirjoituksen loppuun saakka poistettava.*
„	„	„	279	„	35	„	*on*	F r a n s e s c o	*lue* F r a n c e s c o
„	„	„	286	„	11	„	„	*al mâden*	„ *alma`dc'n*
„	„	„	287	„	1	ylhäältä	*lisättävä: [-ma'-]*		
„	„	„	320	„	26	„	*on*	*[-õ'-]*	„ *[-o'-]*
„	„	„	380	„	15	alhaalta	„	*[-tã'-]*	„ *[-ta'-]*
„	„	„	„	„	6	„	„	*[-tã'-]*	„ *[-ta'-]*
„	„	„	394	„	16	ylhäältä	„	*[-dro'-]*	„ *[-dro'nī-]*
„	„	„	401	„	4-3	alhaalta	*luettava:* Menaisalmi; tämän yli käy rautatiensilta; 711 km², *j. n. e.*		
„	„	„	410	„	23-22	„	*on*	Rooman vanhat akveduktit	*lue* Jotkut Rooman vanhoista akvedukteista
„	„	„	437-438			ylhäällä	„	**Antrakosis**	„ **Anthrakosis**
„	„	„	480	„	8-7	alhaalta	*sanat:* jossa A. 1886 yleni musikanttiupseeriksi *poistetaan*		
„	„	„	486	„	29	ylhäältä	*poistetaan*		
„	„	„	532	„	12	„	*on*	seconde	*lue* secondo
„	„	„	558	„	3	„	„	munkki	„ eunukki
„	„	„	574	„	9	alhaalta	„	**Armeijaosasto**	„ **Armeijakunta**
„	„	„	„	„	6	„	„	osastoon	„ kuntaan
„	„	„	579	„	6	ylhäältä	*on*	91	„ 90
„	„	„	681	„	22	„	„	Leagros	„ Learkhos
„	„	„	758	„	22	alhaalta	„	vaimojen	„ vaimon
„	„	„	875	„	11	ylhäältä	„	1725	„ 1728
„	„	„	937	„	11	alhaalta	„	1810	„ 1811
„	„	„	972	„	27	ylhäältä	„	1895-96	„ 1905-06
„	„	„	987	„	10	alhaalta	„	And	„ and
„	„	„	990	„	5	ylhäältä	„	Pergamisches	„ Pergamenisches
„	„	„	1122	„	25	„	„	Fransesco	„ Francesco
„	„	„	1330	„	27	alhaalta	„	valtiopäivät	„ maapäivät
„	„	„	„	„	27-26	„	„	maapäällikkö	„ käskynhaltija
„	„	„	1380	„	34	„	„	Harro'issa	„ Harrow'issa
„	„	„	1395	„	27	ylhäältä	„	**Böhmisch** *[bõm-]*	„ **Böhnisch** *[bõn-]*
„	„	„	1640	„	17	alhaalta	„	Churcill	„ Churchill
„	„	„	1646	„	6	„	„	de	„ di
„	„	„	1647	„	1	ylhäältä	„	L'invinsibile	„ l'Invisibile
„	„	„	1660	„	21	alhaalta	„	linnoitttu	„ linnoitettu
„	„	„	1661	„	25	„	„	oikeus,	„ oikeus),
„	„	„	1662	„	3	„	„	f a v o r i t e s	„ f a u t o r e s
„	„	„	1694	„	19	ylhäältä	„	counsil	„ council
„	„	„	1719	„	10	„	„	Le Grigna	„ La Grigna
„	„	„	„	„	11	„	„	Monte Degnone	„ Monte Legnone
„	„	„	„	„	34	alhaalta	„	Strade	„ Strada
II	„	„	1	„	9	ylhäältä	„	3,283	„ 3,283
„	„	„	94	„	27	„	„	B. kuoli	„ C. kuoli
„	„	„	105	„	18	alhaalta	„	Erik såsom	„ Erik XIV såsom
„	„	„	114	„	21	„	„	1665	„ 1656
„	„	„	122	„	10	ylhäältä	„	„lesziläiset"	„ „lesgiläiset"
„	„	„	143	„	17	alhaalta	„	esp. munkki	„ port. munkki
„	„	„	147	„	7	ylhäältä	„	Glipping	„ Klipping
„	„	„	„	„	21	alhaalta	„	Buri-niemen	„ Buru-niemen

II	osa	palsta	158	rivi	10	ylhäältä	*on*	aretinolaisista	*lue* arezzolaisista
„	„	„	194	„	10	alhaalta	„	juliaanisen	„ numaanisen
„	„	„	198	„	9	„	„	1600	„ 1660
„	„	„	202	„	32	ylhäältä	„	pojanpoika	„ poika
„	„	„	236	„	18	„	„	liikenimensä	„ liikanimensä
„	„	„	255	„	22	„	„	$CH_2Cl.COOH$	„ $CH_2Cl.COOH$
„	„	„	„	„	„	„	„	$CH_3.CO.Cl$	„ $CH_3.CO.Cl$
„	„	„	256	„	20	alhaalta	„	Bolletino	„ Bulletino
„	„	„	262	„	12	„	„	m e t r i	„ g r a m m a
„	„	„	285	„	19-18	„	*sanat* sekä orpolastenkoti *poistettava*		
„	„	„	287	„	30	„	*on*	ajatellaan aivan yleisessä merkityksessään ilman	*lue* käsitteitä, siis puhtaalla ajattelemisella ilman
„	„	„	319	„	5	„	„	Diokletsianus (Capitoli.)	„ Diocletianus
„	„	„	328	„	28-29	ylhäältä	„	*ministeripresidentit*	„ *ministeriresidentit*
„	„	„	341	„	21	alhaalta	„	jakaja	„ jakaa
„	„	„	362	„	17	ylhäältä	„	Abdulais	„ Abdulasis
„	„	„	371	„	24	alhaalta	„	Agrippan	„ Agrippinan
„	„	„	374	„	7	ylhäältä	„	Sosimo	„ Cosimo
„	„	„	408-409	„	69 ja 1	„	„	tynnyrin-muotoisten astiain nimitys	„ tynnyrin-muotoineu astia
„	„	„	414	„	32	alhaalta	„	*[-ū'-]*	„ *[drū-]*
„	„	„	415	„	24	ylhäältä	„	*Drepas*	„ *Dryas*
„	„	„	431	„	21	„	„	Uudenaikaisen	„ Uudenaikaiseen
„	„	„	439	„	30	„	„	it.	„ lat.
„	„	„	453	„	2	alhaalta	„	sisarenpoika	„ serkku
„	„	„	495	„	7	ylhäältä	„	ruots.-ruomal.	„ ruots.-suom.
„	„	„	501	„	22	alhaalta	„	Fabianink. 6	„ Fabianink. 31
„	„	„	527	„	16	„	„	*effectucr*	„ *effectuer*
„	„	„	579	„	4	ylhäältä	„	kompositakapitoleissa	„ kompositakapiteleissa
„	„	„	„	„	9	„	„	*équivoquc*	„ *équivoque*
„	„	„	610	„	3	„	„	Uukuambiu	„ Ukuambin
„	„	„	617	„	10	„	„	1846	„ 1646
„	„	„	665	„	19-20	„	„	Piacentiasta	„ Plaecntiasta
„	„	„	706	„	27	„	„	tunnettu	„ tunnetta
„	„	„	709	„	21	„	„	meilkein	„ melkein
„	„	„	732	„	25	alhaalta	„	**Engmo** *[eŋmū]*	„ **Eugmo** *[-mū]*
„	„	„	„	„	„	„	*sanat* mantereeseen yhtynyt entinen		*poistetaan*
„	„	„	741	„	31	„	*on*	(matemaattinen osasto) ja	*lue* ja (matemaattinen osasto)
„	„	„	742	„	20	„	„	**mirablis**	„ **mirabilis**
„	„	„	801	„	17	ylhäältä	„	Sphærotehca	„ Sphærotheca
„	„	„	992	„	5	„	„	*F. v. F.*	„ *V. v. F.*
„	„	„	1079	„	31	„	„	kaikkeuden, arvoituksen	„ kaikkeuden arvoituksen
„	„	„	1080	„	7	„	„	(1897-1904;	„ (1897-1904);
„	„	„	„	„	11	„	„	(pain. 1908)	„ (6:s pain. 1908)
„	„	„	1128	„	26	„	„	1641	„ 1650
„	„	„	1153	„	14-13	alhaalta	„	Falckenberg	„ Falckenheim
„	„	„	1155	„	1	„	„	Forselles-lamppu	„ Forselles-lampun pumppu
„	„	„	1168	„	9	ylhäältä	„	vanhannäköinen	„ vahannäköinen
„	„	„	1202	„	26	alhaalta	„	veljenpoika	„ veljen, poika
„	„	„	1208	„	20	„	„	prineipuum	„ præcipuum
„	„	„	1256	„	5	„	„	vuodesta 1834, täytettyään 23 vuotta	„ jo 23-vuotiaana
„	„	„	1272	„	24	ylhäältä	„	bisphories	„ bishopries
„	„	„	1313	„	25-26	„	„	graniitissa Ytterbyssä y. m.	„ pegmatiitissa Ytterbyssä Tukholman lähellä, Falunissa
„	„	„	1314	„	8-6	alhaalta	„	saatuaan tiedon Kaarle XII:n voitoista, aikoi julistautua Siperian hallitsijaksi.	„ oli tehnyt itsensä syypääksi suuriin kavalluksiin ja toiminnassaan menetellyt aivan mielivaltaisesti.
„	„	„	1322	„	34	ylhäältä	„	hiatrike	„ iatrike
„	„	„	1323	„	29	alhaalta	„	*Calaïeum*	„ *Callœcia* l. *Gallœcia*
„	„	„	1329	„	3	ylhäältä	„	Piliçaan	„ Pilicaan
„	„	„	1393	„	31	alhaalta	„	E. kuoli	„ G. kuoli
„	„	„	1405	„	33-32	„	„	Montgomeri	„ Montgomerie
„	„	„	1408	„	10	ylhäältä	„	*[zār-]*	„ *[žār-]*

Tietosanakirjan II osan liitteet.

Dalmatsia. I. II. . . . . palsta 137
Damaskos. I. II. . . . . „ 142
Dresden. I. II. . . . . „ 405
Albert Edelfeltin taidetta. I. II. . . . . „ 492
Egypti. I. II. III. IV. . . . . „ 544
Esihistorialliset ajanjaksot. I. II. III. IV. . . . . „ 816
Etelä-Ameriikka, joki- ja vuoristoalueet. . . *kartta* . . . . . „ 880
Etelä-Ameriikka, valtiollinen yleiskartta. . . *kartta* . . . . . „ 881
Etu-Intia. I. II. . . . . „ 900
Eurooppa, joki- ja vuoristoalueet . . . . . *kartta* . . . . . „ 928
Eurooppa, valtiollinen yleiskartta . . . . . *kartta* . . . . . „ 929
Fennoskandian geologinen kartta . . . . . *kartta* . . . . . „ 1024
Firenze. I. II. . . . . „ 1093
Fär-saaret. Islanti. . . . . „ 1300
Gallén-Kallelan taidetta. I. II. . . . . „ 1332

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 13 13 19 12 005 9